نفحات الازهار
فى خلاصة
عبقات الانوار

على الحسينى الميلانى

المجلد ٢٠-١

بسم الله الرحمن الرحیم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار

كاتب:

السيد على الحسينى الميلانى

نشرت فى الطباعة:

الحقايق

رقمى الناشر:

مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

الفهرس

الفهرس ۵
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار ۳۵۳
اشارة ۳۵۳
[الجزء الاول ۳۵۴
اشارة ۳۵۴
مقدّمة هذه الطبعة ... ص: ۷ ۳۵۴
دراسات فی کتاب العبقات ... ص: ۹ ۳۵۵
اشارة ۳۵۵
کلمة المؤلف ... ص: ۱۱ ۳۵۵
تمهیدات ... ص: ۱۳ ۳۵۵
(۱ ... ص: ۱۳ ۳۵۶
(۲ ... ص: ۱۴ ۳۵۶
(۳ ... ص: ۱۶ ۳۵۷
(۴ ... ص: ۱۷ ۳۵۸
(۵ ... ص: ۱۸ ۳۵۸
(۶ ... ص: ۱۹ ۳۵۹
(۷ ... ص: ۲۱ ۳۶۱
(۸ ... ص: ۲۳ ۳۶۲
کتاب العبقات ... ص: ۲۷ ۳۶۳
اشارة ۳۶۳
الباب الاول الالتزام بآداب المناظرة و قواعد البحث ... ص: ۲۹ ۳۶۵
الباب الثانی أسلوبه فی الاستدلال ... ص: ۳۳ ۳۶۷
اشارة ۳۶۷

۱- البحث السندی ... ص: ۳۴ ---------- ۳۶۸

اشارة ---------- ۳۶۸

توثیق الرواة ...: ص: ۳۷ ---------- ۳۷۰

۲- البحث الدلالی ... ص: ۳۷ ---------- ۳۷۰

اشارة ---------- ۳۷۰

۱- الاحتجاج بأخبار أهل السنة لا بأخبار الشیعة ... ص: ۳۷ ---------- ۳۷۰

۲- الرجوع الی کتب أهل السنة فی کل فن ... ص: ۳۸ ---------- ۳۷۰

اشارة ---------- ۳۷۰

و فی السیرة و فضائل الأئمة علیهم السلام الی ...: ص: ۴۰ ---------- ۳۷۲

و فی الفقه الی ...: ص: ۴۱ ---------- ۳۷۳

و فی أصول الفقه الی ...: ص: ۴۱ ---------- ۳۷۳

و فی معرفة الصحابة الی ...: ص: ۴۲ ---------- ۳۷۳

و فی معرفة الأحادیث الموضوعة و المشتهرة و المتواترة من غیرها الی ...: ص: ۴۲ ---------- ۳۷۳

و فی معرفة الضعفاء و الوضاعین و المدلسین الی ...: ص: ۴۳ ---------- ۳۷۴

و فی معرفة رجال الحدیث الی ...: ص: ۴۳ ---------- ۳۷۴

و فی الدرایة و قواعد التجدیث الی ...: ص: ۴۴ ---------- ۳۷۵

و فی الکلام الی ...: ص: ۴۴ ---------- ۳۷۵

و فی تراجم العلماء الی ...: ص: ۴۴ ---------- ۳۷۵

و فی التاریخ الی ...: ص: ۴۶ ---------- ۳۷۶

و فی غریب الحدیث و علوم العربیة الی ...: ص: ۴۶ ---------- ۳۷۷

و فی معرفة البلدان الی ...: ص: ۴۷ ---------- ۳۷۸

۳- الاستناد الی فهم الاصحاب ... ص: ۴۸ ---------- ۳۷۸

اشارة ---------- ۳۷۸

۱- فی معنی «من کنت مولاه فعلیّ مولاه ...» ص۴۹ ---------- ۳۷۹

۲- فی معنی حدیث الطائر ... ص: ۵۰ ----- ۳۷۹

۳- فی معنی ثلاثهٔ أحادیث ... ص: ۵۲ ----- ۳۸۰

۴- فی معنی حدیث المنزلهٔ ... ص: ۵۳ ----- ۳۸۱

۵- فی معنی حدیث التشبیه ... ص: ۵۳ ----- ۳۸۱

۴- الاستدلال بالقواعد المقررهٔ ... ص: ۵۴ ----- ۳۸۱

اشارهٔ ----- ۳۸۱

۱- قاعدهٔ «تقدم المثبت علی النافی ...» ص: ۵۴ ----- ۳۸۲

۲- قاعدهٔ «عدم حمل الاستثناء علی المنفصل ما أمکن المتصل ...» ص: ۵۵ ----- ۳۸۲

۳- قاعدهٔ «الحمل علی المعنی ...» ص: ۵۵ ----- ۳۸۲

۴- قاعدهٔ «الحدیث یفسر بعضه بعضا ...» ص: ۵۶ ----- ۳۸۳

۵- قاعدهٔ «لزوم حمل اللفظ المشترک عند فقد المخصص علی جمیع معانیه ...» ص: ۵۶ ----- ۳۸۳

الباب الثالث أسلوبه فی الرد ... ص۵۷ ----- ۳۸۳

اشارهٔ ----- ۳۸۳

(۱)- نقل کلام الخصم کاملا ... ص: ۵۸ ----- ۳۸۴

(۲)- الاستیعاب الشامل ... ص: ۵۸ ----- ۳۸۴

(۳)- التتبع الهائل ... ص: ۶۰ ----- ۳۸۵

(۴)- الکشف عن الجذور ... ص: ۶۲ ----- ۳۸۷

اشارهٔ ----- ۳۸۷

۱- انتحال الدهلوی لبحوث الآخرین ... ص: ۶۲ ----- ۳۸۷

۲- نسب لا أصل لها ... ص: ۶۳ ----- ۳۸۷

۳- تحریفات و تصرفات ... ص: ۶۴ ----- ۳۸۸

(۵)- التنبیه علی موارد مخالفهٔ الالتزامات ...: ص: ۷۰ ----- ۳۹۲

(۶)- رد بعضهم ببعض ... ص: ۷۲ ----- ۳۹۲

(۷)- النظر فی أسانید الأحادیث ... ص: ۷۶ ----- ۳۹۵

(۸)- النظر فی شأن صدورها ... ص: ۷۹ ---- ۳۹۷
(۹)- النظر فی متونها ... ص: ۸۰ ---- ۳۹۸
(۱۰)- النقض ... ص: ۸۲ ---- ۳۹۹
(۱۱)- المعارضة ... ص: ۸۳ ---- ۴۰۰
(۱۲)- الإلزام ... ص: ۸۵ ---- ۴۰۱
الباب الرابع بحوث و تحقیقات فی کتاب العبقات ... ص: ۸۷ ---- ۴۰۲
اشارة ---- ۴۰۲
۱- أحادیث موضوعة ... ص: ۸۷ ---- ۴۰۳
۲- عدالة الصحابة ... ص: ۹۰ ---- ۴۰۴
۳- الحسن و القبح العقلیان ... ص: ۹۱ ---- ۴۰۵
۴- موقف أهل السنة من أئمة أهل البیت ... ص: ۹۲ ---- ۴۰۶
۵- حول الصحیحین ... ص: ۹۳ ---- ۴۰۶
اشارة ---- ۴۰۶
لیس کل ما فی الکتابین بصحیح ... ص: ۹۳ ---- ۴۰۷
لیس کل ما لیس فی الکتابین بغیر صحیح ... ص: ۹۴ ---- ۴۰۷
تعصب المؤلفین فی الامامة و المناقب ... ص: ۹۵ ---- ۴۰۷
۶- تحقیق حال رجال ... ص: ۹۵ ---- ۴۰۸
اشارة ---- ۴۰۸
أ- تحقیق حال عباد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۹۶ ---- ۴۰۸
ب- تحقیق حال ابن عقدة ... ص: ۹۷ ---- ۴۰۹
ج- تحقیق حال الأجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۸ ---- ۴۰۹
د- تحقیق حال سبط ابن الجوزی ... ص: ۹۸ ---- ۴۰۹
ه- تحقیق حال الجاحظ ... ص: ۹۹ ---- ۴۱۰
۷- تحقیق حال کتب ... ص: ۱۰۰ ---- ۴۱۰

اشارة ----- ۴۱۰
۱- تحقیق حول مسند أحمد ... ص: ۱۰۰ ----- ۴۱۱
۲- تحقیق حول الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۰۱ ----- ۴۱۱
۳- کتاب الامامة و السیاسة لابن قتیبة ... ص: ۱۰۲ ----- ۴۱۲
۴- کتاب سر العالمین للغزالی ... ص: ۱۰۲ ----- ۴۱۲
۸- تحقیق حول انتشار العلوم فی البلاد الإسلامیة ... ص: ۱۰۳ ----- ۴۱۲
۹- تحقیق حول سلاسل الصوفیة ... ص: ۱۰۶ ----- ۴۱۴
الباب الخامس (کتاب عبقات الأنوار ...) ص: ۱۰۶ ----- ۴۱۴
۱- فی سبیل التألیف ... ص: ۱۰۶ ----- ۴۱۴
۲- أثر الکتاب ... ص: ۱۰۸ ----- ۴۱۵
۳- تقاریظ الکتاب ... ص: ۱۱۰ ----- ۴۱۶
اشارة ----- ۴۱۶
(۱) تقریظ سید الطائفة فی عصره المجدد السید المیرزا الشیرازی [۲ ...] ص: ۱۱۱ ----- ۴۱۷
(۲) تقریظ خاتمة المحدثین المیرزا حسین النوری [۱ ...] ص: ۱۱۳ ----- ۴۱۷
(۳) تقریظ الفقیه الکبیر الشیخ زین العابدین المازندرانی الحائری [۱ ...] ص: ۱۱۵ ----- ۴۱۸
(۴) تقریظ سماحة العلامة الحجة الفقیه السید محمد حسین الشهرستانی [۱ ...] ص: ۱۱۶ ----- ۴۱۹
۴- بعض ما قیل فی الکتاب ... ص: ۱۱۸ ----- ۴۲۰
اشارة ----- ۴۲۰
۱- المیرزا أبو الفضل الطهرانی ...: ص: ۱۱۸ ----- ۴۲۰
۲- السید محسن الامین العاملی ...: ص: ۱۱۹ ----- ۴۲۰
۳- و قال شیخنا الحجة الطهرانی ...: ص: ۱۱۹ ----- ۴۲۱
۴- و قال المحدث الکبیر الشیخ القمی ما تعریبه ...: ص: ۱۲۰ ----- ۴۲۱
۵- و قال المحقق الشیخ محمد علی التبریزی ما تعریبه ...: ص: ۱۲۰ ----- ۴۲۱
۵- الأحادیث التی تم البحث عنها ... ص: ۱۲۰ ----- ۴۲۱

۶- مؤلفو هذه المجلدات و ما طبع منها ... ص: ۱۲۲ ---- ۴۲۲

۷- استفادة المؤلفين من الكتاب ... ص: ۱۲۳ ---- ۴۲۳

۸- ترجمته الى اللغات ... ص: ۱۲۵ ---- ۴۲۴

۹- فشل القوم فى الرّد عليه ... ص: ۱۲۵ ---- ۴۲۵

الباب السادس ترجمة مشاهير بيت صاحب العبقات [۱ ...] ص: ۱۲۸ ---- ۴۲۶

(۱) ترجمة السيد محمد قلى ... ص: ۱۲۸ ---- ۴۲۶

اشارة ---- ۴۲۶

ولادته ...: ص: ۱۲۹ ---- ۴۲۷

أساتذته ...: ص: ۱۲۹ ---- ۴۲۷

مؤلفاته ...: ص: ۱۳۰ ---- ۴۲۷

وفاته ...: ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸

(۲) ترجمة السيد حامد حسين ... ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸

اشارة ---- ۴۲۸

كلمات العلماء فى حقه ...: ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸

۱- قال الحجة الامين العاملى ...: ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸

۲- و قال شيخنا الحجة الطهرانى ما ملخصه ...: ص: ۱۳۲ ---- ۴۲۹

۳- و قال المحقق الشيخ محمد على التبريزى ما تعريبه ...: ص: ۱۳۳ ---- ۴۲۹

۴- و قال العلامة المحدث القمى ما تعريبه ...: ص: ۱۳۳ ---- ۴۲۹

۵- و قال عمر رضا كحالة ...: ص: ۱۳۴ ---- ۴۳۰

۶- و قال صاحب تكملة نجوم السماء ...: ص: ۱۳۴ ---- ۴۳۰

۷- و قال صاحب المآثر و الآثار ...: ص: ۱۳۴ ---- ۴۳۰

۸- و قال صاحب احسن الوديعة ...: ص: ۱۳۵ ---- ۴۳۰

أساتذته ...: ص: ۱۳۵ ---- ۴۳۱

تصانيفه ...: ص: ۱۳۶ ---- ۴۳۱

وفاته ...: ص: ۱۳۸ ---- ۴۳۲

رثاؤه ...: ص: ۱۳۸ ---- ۴۳۳

(۳) ترجمة السید اعجاز حسین ... ص: ۱۳۹ ---- ۴۳۳

اشارة ---- ۴۳۴

اساتذته ...: ص: ۱۴۰ ---- ۴۳۴

مؤلفاته ...: ص: ۱۴۰ ---- ۴۳۴

وفاته ...: ص: ۱۴۱ ---- ۴۳۴

(۴) ترجمة السید سراج حسین ... ص: ۱۴۱ ---- ۴۳۴

اشارة ---- ۴۳۵

کلمات العلماء فی حقه ...: ص: ۱۴۱ ---- ۴۳۵

اساتذته ...: ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۵

وفاته ...: ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۵

(۵) ترجمة السید ناصر حسین ... ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۵

اشارة ---- ۴۳۵

بعض الکلمات فی حقه ...: ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۶

اساتذته ...: ص: ۱۴۴ ---- ۴۳۷

مؤلفاته ...: ص: ۱۴۴ ---- ۴۳۷

وفاته ...: ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸

(۶) ترجمة السید ذاکر حسین ... ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸

اشارة ---- ۴۳۸

اساتذته ...: ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸

مؤلفاته ... ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸

(۷) ترجمة السید محمد سعید ... ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۸

اشارة ---- ۴۳۹

ولادته ...: ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۹

اساتذته ...: ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۹

شخصیته العلمیة و الاجتماعیة ...: ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۹

مؤلفاته ... ص: ۱۴۸ ---- ۴۳۹

وفاته ...: ص: ۱۴۹ ---- ۴۴۰

(۸) ترجمة السید محمد نصیر ... ص: ۱۴۹ ---- ۴۴۰

اشارة ---- ۴۴۰

مؤلفاته ...: ص: ۱۵۰ ---- ۴۴۰

وفاته ...: ص: ۱۵۰ ---- ۴۴۱

الباب السابع المکتبة الناصریة ... ص: ۱۵۰ ---- ۴۴۱

الباب الثامن کتاب التحفة الاثنا عشریة ... ص: ۱۵۵ ---- ۴۴۴

اشارة ---- ۴۴۴

أ- فهرس هذا الکتاب ... ص: ۱۵۶ ---- ۴۴۴

ب- طبعاته ...: ص: ۱۵۷ ---- ۴۴۵

ج- ترجمته الی مختلف اللغات: ...: ۱۵۷ ---- ۴۴۵

د- الردود علیه ... ص: ۱۵۹ ---- ۴۴۶

الباب التاسع ترجمة صاحب التحفة ... ص: ۱۶۰ ---- ۴۴۷

اشارة ---- ۴۴۷

ولادته ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۷

أساتذته ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۷

تلامذته ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۷

جهوده و آثاره ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۸

مؤلفاته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۴۴۸

وفاته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۴۴۸

كلماتهم فی ترجمته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۴۴۹
ترجمة والده ...: ص: ۱۶۴ ---- ۴۴۹
الباب العاشر فی علمنا فی الکتاب ... ص: ۱۶۵ ---- ۴۵۰
اشارة ---- ۴۵۰
فی طریق العمل ... ص: ۱۶۶ ---- ۴۵۱
اشارة ---- ۴۵۱
۱- الأسلوب فی التعریب ... ص: ۱۶۷ ---- ۴۵۱
۲- الأسلوب فی التحقیق ... ص: ۱۶۷ ---- ۴۵۲
۳- الأسلوب فی التخلیص ... ص: ۱۶۸ ---- ۴۵۲
۴- الأسلوب فی التعلیق ... ص: ۱۷۰ ---- ۴۵۳
۵- الأسلوب فی التنظیم ... ص: ۱۷۱ ---- ۴۵۳
حدیث الثقلین ... ص: ۱۸۳ ---- ۴۵۴
اشارة ---- ۴۵۴
کلمة المؤلف ... ص: ۱۸۵ ---- ۴۵۴
کلمة السید صاحب العبقات ... ص: ۱۸۷ ---- ۴۵۵
کلام الدهلوی حول حدیث الثقلین ... ص: ۱۹۰ ---- ۴۵۶
الرد ...: ص: ۱۹۴ ---- ۴۵۸
أسماء الرواة و المخرجین لحدیث الثقلین ... ص: ۱۹۷ ---- ۴۵۹
اشارة ---- ۴۵۹
القرن الثانی ... ص: ۱۹۹ ---- ۴۵۹
القرن الثالث ... ص: ۲۰۰ ---- ۴۶۰
القرن الرابع ... ص: ۲۰۲ ---- ۴۶۱
القرن الخامس ... ص: ۲۰۳ ---- ۴۶۲
القرن السادس ... ص: ۲۰۴ ---- ۴۶۲

القرن السابع ... ص: ۲۰۵ ---- ۴۶۳

القرن الثامن ... ص: ۲۰۶ ---- ۴۶۳

القرن التاسع ... ص: ۲۰۷ ---- ۴۶۴

القرن العاشر ... ص: ۲۰۷ ---- ۴۶۴

القرن الحادی عشر ... ص: ۲۰۸ ---- ۴۶۵

القرن الثانی عشر ... ص: ۲۰۹ ---- ۴۶۵

القرن الثالث عشر ... ص: ۲۱۰ ---- ۴۶۶

سند حدیث الثقلین ... ص: ۲۱۱ ---- ۴۶۶

(۱) روایهٔ سعید بن مسروق الثوری ... ص: ۲۱۱ ---- ۴۶۶

اشارهٔ ---- ۴۶۶

ترجمته ... ص: ۲۱۱ ---- ۴۶۶

(۲) روایهٔ الرکین بن الربیع بن عمیلهٔ الفزاری ... ص: ۲۱۳ ---- ۴۶۷

اشارهٔ ---- ۴۶۷

ترجمته ... ص: ۲۱۳ ---- ۴۶۸

(۳) روایهٔ ابی حیان یحیی بن سعید التیمی ... ص: ۲۱۴ ---- ۴۶۸

اشارهٔ ---- ۴۶۸

ترجمته ... ص: ۲۱۴ ---- ۴۶۸

(۴) روایهٔ عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی ... ص: ۲۱۶ ---- ۴۷۰

اشارهٔ ---- ۴۷۰

ترجمته ... ص: ۲۱۷ ---- ۴۷۰

(۵) روایهٔ سلیمان بن مهران الکاهلی الأعمش ... ص: ۲۲۱ ---- ۴۷۲

اشارهٔ ---- ۴۷۳

ترجمته ... ص: ۲۲۲ ---- ۴۷۳

(۶) روایهٔ محمد بن إسحاق بن یسار المدنی ... ص: ۲۲۶ ---- ۴۷۵

اشارة ----- ۴۷۵
ترجمته ...: ص: ۲۲۶ ----- ۴۷۶
(۷) روایة إسرائیل بن یونس السبیعی ... ص: ۲۳۰ ----- ۴۷۸
اشارة ----- ۴۷۸
ترجمته ...: ص: ۲۳۱ ----- ۴۷۸
(۸) روایة عبد الرحمن الکوفی المسعودی ... ص: ۲۳۳ ----- ۴۷۹
اشارة ----- ۴۷۹
ترجمته ...: ص: ۲۳۳ ----- ۴۸۰
(۹) روایة محمد بن طلحة الیامی الکوفی ... ص: ۲۳۴ ----- ۴۸۰
اشارة ----- ۴۸۰
ترجمته ...: ص: ۲۳۴ ----- ۴۸۱
(۱۰) روایة ابی عوانة الیشکری ... ص: ۲۳۵ ----- ۴۸۱
اشارة ----- ۴۸۱
ترجمته ...: ص: ۲۳۵ ----- ۴۸۱
(۱۱) روایة شریک القاضی ... ص: ۲۳۷ ----- ۴۸۲
اشارة ----- ۴۸۲
ترجمته ...: ص: ۲۳۷ ----- ۴۸۳
(۱۲) روایة حسان بن ابراهیم الکرمانی ... ص: ۲۴۱ ----- ۴۸۵
اشارة ----- ۴۸۵
ترجمته ...: ص: ۲۴۱ ----- ۴۸۵
(۱۳) روایة جریر الضبی الکوفی ... ص: ۲۴۲ ----- ۴۸۶
اشارة ----- ۴۸۶
ترجمته ...: ص: ۲۴۳ ----- ۴۸۶
(۱۴) روایة ابن علیة البصری ... ص: ۲۴۵ ----- ۴۸۸

اشارة ۴۸۸

ترجمته ... ص: ۲۴۵ ۴۸۸

(۱۵) روایة محمد بن الفضیل الضبی الکوفی ... ص: ۲۴۹ ۴۹۰

اشارة ۴۹۰

ترجمته ... ص: ۲۴۹ ۴۹۰

(۱۶) روایة عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۲۵۱ ۴۹۱

اشارة ۴۹۱

ترجمته ... ص: ۲۵۱ ۴۹۱

(۱۷) روایة ابی احمد الزبیری الحبال ... ص: ۲۵۲ ۴۹۲

اشارة ۴۹۲

ترجمته ... ص: ۲۵۳ ۴۹۳

(۱۸) روایة ابی عامر العقدی ... ص: ۲۵۴ ۴۹۴

اشارة ۴۹۴

ترجمته ... ص: ۲۵۵ ۴۹۴

(۱۹) روایة الأسود بن عامر الشامی ... ص: ۲۵۶ ۴۹۵

اشارة ۴۹۵

ترجمته ... ص: ۲۵۶ ۴۹۵

(۲۰) روایة یحیی بن حماد الشیبانی ... ص: ۲۵۸ ۴۹۶

اشارة ۴۹۶

ترجمته ... ص: ۲۵۸ ۴۹۶

(۲۱) روایة محمد بن حبیب البغدادی ... ص: ۲۵۹ ۴۹۷

اشارة ۴۹۷

ترجمته ... ص: ۲۵۹ ۴۹۷

(۲۲) روایة محمد بن سعد الزهری ... ص: ۲۶۰ ۴۹۸

اشارة ----- ۴۹۸

ترجمته ...: ص: ۲۶۱ ----- ۴۹۸

(۲۳) روایة خلف بن سالم المهلبی ... ص: ۲۶۲ ----- ۴۹۹

اشارة ----- ۴۹۹

ترجمته ...: ص: ۲۶۳ ----- ۵۰۰

(۲۴) روایة ابی خیثمة النسائی ... ص: ۲۶۴ ----- ۵۰۰

اشارة ----- ۵۰۱

ترجمته ...: ص: ۲۶۵ ----- ۵۰۱

(۲۵) روایة شجاع بن مخلد الفلاس ابو الفضل البغوی ... ص: ۲۶۸ ----- ۵۰۳

اشارة ----- ۵۰۳

ترجمته ...: ص: ۲۶۸ ----- ۵۰۳

(۲۶) روایة ابی بکر عبد اللّه بن محمد المعروف بابن ابی شیبة ... ص: ۲۶۹ ----- ۵۰۴

اشارة ----- ۵۰۴

ترجمته ...: ص: ۲۷۰ ----- ۵۰۴

(۲۷) روایة محمد بن بکار الریان الهاشمی ... ص: ۲۷۲ ----- ۵۰۵

اشارة ----- ۵۰۵

ترجمته ...: ص: ۲۷۲ ----- ۵۰۶

(۲۸) روایة ابی یعقوب إسحاق بن مخلد المعروف بابن راهویه ... ص: ۲۷۳ ----- ۵۰۶

اشارة ----- ۵۰۶

ترجمته ...: ص: ۲۷۴ ----- ۵۰۷

(۲۹) روایة ابی محمد وهبان بن بقیة بن عثمان الواسطی ... ص: ۲۷۷ ----- ۵۰۹

اشارة ----- ۵۰۹

ترجمته ...: ص: ۲۷۷ ----- ۵۰۹

(۳۰) روایة احمد بن محمد بن حنبل الشیبانی ... ص: ۲۷۸ ----- ۵۰۹

(۳۱) روایة نصر بن عبد الرحمن بن بکار الباجی الکوفی الوشاء ... ص: ۲۸۰ ----- ۵۱۱

(۳۲) روایة ابی محمد عبد بن حمید الکسی ... ص: ۲۸۱ ----- ۵۱۱

اشارة ----- ۵۱۱

ترجمته ...: ص: ۲۸۲ ----- ۵۱۲

(۳۳) روایة عباد بن یعقوب الرواجنی الأسدی ... ص: ۲۸۴ ----- ۵۱۳

(۳۴) روایة نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی ... ص: ۲۸۵ ----- ۵۱۴

اشارة ----- ۵۱۴

ترجمته ...: ص: ۲۸۵ ----- ۵۱۴

(۳۵) روایة محمد بن المثنی العنزی ... ص: ۲۸۶ ----- ۵۱۴

اشارة ----- ۵۱۴

ترجمته ...: ص: ۲۸۶ ----- ۵۱۵

(۳۶) روایة ابی محمد الدارمی ... ص: ۲۸۷ ----- ۵۱۵

اشارة ----- ۵۱۵

ترجمته ...: ص: ۲۸۸ ----- ۵۱۶

(۳۷) روایة علی بن المنذر الطریقی ... ص: ۲۹۰ ----- ۵۱۷

اشارة ----- ۵۱۷

ترجمته ...: ص: ۲۹۰ ----- ۵۱۷

(۳۸) روایة مسلم بن الحجاج القشیری ... ص: ۲۹۱ ----- ۵۱۸

اشارة ----- ۵۱۸

ترجمته ... ص: ۲۹۲ ----- ۵۱۹

(۳۹) روایة ابن ماجة القزوینی ... ص: ۲۹۴ ----- ۵۲۰

اشارة ----- ۵۲۰

ترجمته ...: ص: ۲۹۵ ----- ۵۲۰

(۴۰) روایة ابی داود السجستانی ... ص: ۲۹۵ ----- ۵۲۱

اشارة ----- ۵۲۱

ترجمته ...: ص: ۲۹۵ ----- ۵۲۱

(۴۱) روایة عبد الملک بن محمد بن عبد اللّه الرقاشی البصری ... ص: ۲۹۸ ----- ۵۲۲

اشارة ----- ۵۲۲

ترجمته ...: ص: ۲۹۸ ----- ۵۲۳

(۴۲) روایة ابن أبی العوام التمیمی ... ص: ۲۹۹ ----- ۵۲۳

اشارة ----- ۵۲۳

ترجمته ...: ص: ۲۹۹ ----- ۵۲۳

(۴۳) روایة محمد بن عیسی الترمذی ... ص: ۳۰۰ ----- ۵۲۴

اشارة ----- ۵۲۴

ترجمته ...: ص: ۳۰۰ ----- ۵۲۴

(۴۴) روایة ابن ابی الدنیا ... ص: ۳۰۱ ----- ۵۲۴

اشارة ----- ۵۲۴

ترجمته ...: ص: ۳۰۱ ----- ۵۲۵

(۴۵) روایة محمد بن علی الحکیم الترمذی ... ص: ۳۰۱ ----- ۵۲۵

اشارة ----- ۵۲۵

ترجمته ...: ص: ۳۰۲ ----- ۵۲۶

(۴۶) روایة ابن ابی عاصم الشیبانی ... ص: ۳۰۳ ----- ۵۲۶

اشارة ----- ۵۲۶

ترجمته ...: ص: ۳۰۴ ----- ۵۲۷

(۴۷) روایة عبد اللّه بن احمد بن حنبل ... ص: ۳۰۵ ----- ۵۲۷

اشارة ----- ۵۲۷

ترجمته ...: ص: ۳۰۶ ----- ۵۲۸

(۴۸) روایة ابی العباس ثعلب الشیبانی ... ص: ۳۰۸ ----- ۵۲۹

اشارة ----- ۵۲۹
ترجمته ...: ص: ۳۰۸ ----- ۵۲۹
(۴۹) روایة ابی بکر البزار ... ص: ۳۰۸ ----- ۵۲۹
اشارة ----- ۵۲۹
ترجمته ...: ص: ۳۰۹ ----- ۵۳۰
(۵۰) روایة ابی نصر القبانی ... ص: ۳۰۹ ----- ۵۳۰
اشارة ----- ۵۳۰
ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ----- ۵۳۰
(۵۱) روایة ابی عبد الرحمن النسائی ... ص: ۳۱۰ ----- ۵۳۱
اشارة ----- ۵۳۱
ترجمته ...: ص: ۳۱۱ ----- ۵۳۱
(۵۲) روایة ابی یعلی الموصلی ... ص: ۳۱۲ ----- ۵۳۲
اشارة ----- ۵۳۲
ترجمته ...: ص: ۳۱۳ ----- ۵۳۳
(۵۳) روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۳۱۳ ----- ۵۳۳
اشارة ----- ۵۳۳
ترجمته ...: ص: ۳۱۴ ----- ۵۳۴
(۵۴) روایة أبی بشر الدولابی ... ص: ۳۱۵ ----- ۵۳۴
اشارة ----- ۵۳۵
ترجمته ...: ص: ۳۱۶ ----- ۵۳۵
(۵۵) روایة ابن خزیمة النیسابوری ... ص: ۳۱۷ ----- ۵۳۶
اشارة ----- ۵۳۶
ترجمته ...: ص: ۳۱۷ ----- ۵۳۶
(۵۶) روایة الباغندیّ الواسطی ... ص: ۳۱۹ ----- ۵۳۷

اشارة ----- ۵۳۷

ترجمته ...: ص: ۳۲۰ ----- ۵۳۷

(۵۷) روایة أبی عوانة الأسفرایینی ... ص: ۳۲۰ ----- ۵۳۸

اشارة ----- ۵۳۸

ترجمته ...: ص: ۳۲۱ ----- ۵۳۸

(۵۸) روایة عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز البغوی ... ص: ۳۲۳ ----- ۵۳۹

اشارة ----- ۵۳۹

ترجمته ...: ص: ۳۲۴ ----- ۵۴۰

(۵۹) روایة ابن عبد ربه القرطبی ... ص: ۳۲۴ ----- ۵۴۰

اشارة ----- ۵۴۰

ترجمته ...: ص: ۳۲۴ ----- ۵۴۰

(۶۰) روایة ابن الأنباری ... ص: ۳۲۵ ----- ۵۴۱

اشارة ----- ۵۴۱

ترجمته ...: ص: ۳۲۵ ----- ۵۴۱

(۶۱) روایة ابی عبد اللّه الضبی المحاملی ... ص: ۳۲۶ ----- ۵۴۲

اشارة ----- ۵۴۲

ترجمته ...: ص: ۳۲۷ ----- ۵۴۲

(۶۲) روایة احمد بن محمد بن سعید (ابن عقدة ...) ص: ۳۲۷ ----- ۵۴۳

اشارة ----- ۵۴۳

ترجمته ...: ص: ۳۲۸ ----- ۵۴۳

(۶۳) روایة دعلج السجزی ... ص: ۳۲۸ ----- ۵۴۳

اشارة ----- ۵۴۳

ترجمته ...: ص: ۳۲۹ ----- ۵۴۴

(۶۴) روایة ابن الجعابی ... ص: ۳۳۰ ----- ۵۴۴

اشارة ----- ۵۴۴

ترجمته ... ص: ۳۳۰ ----- ۵۴۵

(۶۵) روایة سلیمان بن احمد الطبرانی ... ص: ۳۳۰ ----- ۵۴۵

اشارة ----- ۵۴۵

ترجمته ... ص: ۳۳۴ ----- ۵۴۷

(۶۶) روایة أبی بکر القطیعی ... ص: ۳۳۵ ----- ۵۴۸

اشارة ----- ۵۴۸

ترجمته ... ص: ۳۳۶ ----- ۵۴۸

(۶۷) روایة الأزهری اللغوی ... ص: ۳۳۷ ----- ۵۴۹

اشارة ----- ۵۴۹

ترجمته ... ص: ۳۳۸ ----- ۵۵۰

(۶۸) روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۳۳۹ ----- ۵۵۰

اشارة ----- ۵۵۰

ترجمته ... ص: ۳۴۰ ----- ۵۵۱

(۶۹) روایة أبی الحسن الدارقطنی ... ص: ۳۴۱ ----- ۵۵۲

اشارة ----- ۵۵۲

ترجمته ... ص: ۳۴۲ ----- ۵۵۲

(۷۰) روایة محمد بن عبد الرحمن المخلص الذهبی ... ص: ۳۴۳ ----- ۵۵۳

اشارة ----- ۵۵۳

ترجمته ... ص: ۳۴۴ ----- ۵۵۴

(۷۱) روایة محمد بن سلیمان بن داود البغدادی ... ص: ۳۴۴ ----- ۵۵۴

(۷۲) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۳۴۵ ----- ۵۵۴

اشارة ----- ۵۵۴

ترجمته ... ص: ۳۴۵ ----- ۵۵۵

(۷۳) روایة عبد الملک الخرکوشی ... ص: ۳۴۷ ---- ۵۵۵

اشارة ---- ۵۵۵

ترجمته ... ص: ۳۴۷ ---- ۵۵۶

(۷۴) روایة ابی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۴۷ ---- ۵۵۶

اشارة ---- ۵۵۶

ترجمته ... ص: ۳۴۸ ---- ۵۵۶

(۷۵) روایة أبی نعیم الاصبهانی ... ص: ۳۴۹ ---- ۵۵۷

اشارة ---- ۵۵۷

ترجمته ... ص: ۳۵۰ ---- ۵۵۸

(۷۶) روایة ابی نصر العتبی ... ص: ۳۵۱ ---- ۵۵۸

اشارة ---- ۵۵۸

ترجمته ... ص: ۳۵۱ ---- ۵۵۹

(۷۷) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۳۵۲ ---- ۵۵۹

اشارة ---- ۵۵۹

ترجمته ... ص: ۳۵۳ ---- ۵۶۰

(۷۸) روایة ابی غالب النحوی ... ص: ۳۵۴ ---- ۵۶۰

اشارة ---- ۵۶۰

ترجمته ... ص: ۳۵۴ ---- ۵۶۰

(۷۹) روایة ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۳۵۵ ---- ۵۶۱

اشارة ---- ۵۶۱

ترجمته ... ص: ۳۵۵ ---- ۵۶۱

(۸۰) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۶ ---- ۵۶۱

اشارة ---- ۵۶۲

ترجمته ... ص: ۳۵۶ ---- ۵۶۲

(۸۱) روایة ابی محمد الحسن الغندجانی ... ص: ۳۵۷ ---- ۵۶۲
اشارة ---- ۵۶۲
ترجمته ... ص: ۳۵۸ ---- ۵۶۳
(۸۲) روایة علی بن محمد الطیب- ابن المغازلی ... ص: ۳۵۸ ---- ۵۶۳
اشارة ---- ۵۶۳
ترجمته ... ص: ۳۵۹ ---- ۵۶۳
(۸۳) روایة محمد بن فتوح الحمیدی ... ص: ۳۵۹ ---- ۵۶۳
اشارة ---- ۵۶۴
ترجمته ... ص: ۳۶۰ ---- ۵۶۴
(۸۴) روایة ابی المظفر السمعانی ... ص: ۳۶۱ ---- ۵۶۵
اشارة ---- ۵۶۵
ترجمته ... ص: ۳۶۱ ---- ۵۶۵
(۸۵) روایة اسماعیل بن احمد البیهقی ... ص: ۳۶۲ ---- ۵۶۵
اشارة ---- ۵۶۶
ترجمته ... ص: ۳۶۲ ---- ۵۶۶
(۸۶) روایة محمد بن طاهر المقدسی ... ص: ۳۶۳ ---- ۵۶۶
اشارة ---- ۵۶۶
ترجمته ... ص: ۳۶۳ ---- ۵۶۶
(۸۷) روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۶۵ ---- ۵۶۷
اشارة ---- ۵۶۷
ترجمته ... ص: ۳۶۵ ---- ۵۶۷
(۸۸) روایة البغوی- محیی السنة ... ص: ۳۶۵ ---- ۵۶۷
اشارة ---- ۵۶۸
ترجمته ... ص: ۳۶۶ ---- ۵۶۸

(۸۹) روایة رزین العبدری ... ص: ۳۶۶ ----- ۵۶۸

اشارة ----- ۵۶۸

ترجمته ...: ص: ۳۶۷ ----- ۵۶۹

(۹۰) روایة عبد الوهاب الأنماطی ... ص: ۳۶۷ ----- ۵۶۹

اشارة ----- ۵۶۹

ترجمته ...: ص: ۳۶۷ ----- ۵۶۹

(۹۱) روایة القاضی عیاض الیحصبی ... ص: ۳۶۸ ----- ۵۶۹

اشارة ----- ۵۶۹

ترجمته ...: ص: ۳۶۹ ----- ۵۷۰

(۹۲) روایة ابی محمد العاصمی ... ص: ۳۶۹ ----- ۵۷۰

(۹۳) روایة الموفق بن أحمد (اخطب خوارزم ...) ص: ۳۷۰ ----- ۵۷۱

اشارة ----- ۵۷۱

ترجمته ...: ص: ۳۷۱ ----- ۵۷۲

(۹۴) روایة ابن عساکر الدمشقی ... ص: ۳۷۱ ----- ۵۷۲

اشارة ----- ۵۷۲

ترجمته ...: ص: ۳۷۲ ----- ۵۷۲

(۹۵) روایة ابی موسی المدینی ... ص: ۳۷۲ ----- ۵۷۲

اشارة ----- ۵۷۲

ترجمته ...: ص: ۳۷۳ ----- ۵۷۳

(۹۶) روایة محمد بن مسلم بن ابی الفوارس ... ص: ۳۷۴ ----- ۵۷۳

(۹۷) روایة سراج الدین الفرغانی الحنفی ... ص: ۳۷۴ ----- ۵۷۴

اشارة ----- ۵۷۴

ترجمته ...: ص: ۳۷۴ ----- ۵۷۴

(۹۸) روایة ابی الفتوح العجلی ... ص: ۳۷۵ ----- ۵۷۴

اشارة ----- ۵۷۴
ترجمته ...: ص: ۳۷۵ ----- ۵۷۴
(۹۹) روایة ابن الأثیر الجزری ... ص: ۳۷۵ ----- ۵۷۴
اشارة ----- ۵۷۴
ترجمته ...: ص: ۳۷۶ ----- ۵۷۵
(۱۰۰) روایة فخر الدین الرازی ... ص: ۳۷۶ ----- ۵۷۵
اشارة ----- ۵۷۵
ترجمته ...: ص: ۳۷۷ ----- ۵۷۵
(۱۰۱) روایة ابن الأخضر الجنابذی ... ص: ۳۷۷ ----- ۵۷۶
اشارة ----- ۵۷۶
ترجمته ...: ص: ۳۷۷ ----- ۵۷۶
(۱۰۲) روایة عز الدین ابن الأثیر ... ص: ۳۷۸ ----- ۵۷۶
اشارة ----- ۵۷۶
ترجمته ...: ص: ۳۷۸ ----- ۵۷۷
(۱۰۳) روایة ضیاء الدین المقدسی ... ص: ۳۷۹ ----- ۵۷۷
اشارة ----- ۵۷۷
ترجمته ...: ص: ۳۷۹ ----- ۵۷۷
(۱۰۴) روایة ابن النجار ... ص: ۳۸۰ ----- ۵۷۸
اشارة ----- ۵۷۸
ترجمته ...: ص: ۳۸۰ ----- ۵۷۸
(۱۰۵) روایة رضی الدین الصغانی ... ص: ۳۸۰ ----- ۵۷۸
اشارة ----- ۵۷۸
ترجمته ...: ص: ۳۸۱ ----- ۵۷۹
(۱۰۶) روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۳۸۲ ----- ۵۷۹

اشارة ۵۷۹
ترجمته ...: ص: ۳۸۲ ۵۸۰
(۱۰۷) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۸۳ ۵۸۰
اشارة ۵۸۰
ترجمته ...: ص: ۳۸۳ ۵۸۰
(۱۰۸) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۳۸۴ ۵۸۱
اشارة ۵۸۱
ترجمته ...: ص: ۳۸۴ ۵۸۱
(۱۰۹) روایة أبی الفتح الابیوردی ... ص: ۳۸۴ ۵۸۱
اشارة ۵۸۱
ترجمته ...: ص: ۳۸۵ ۵۸۱
(۱۱۰) روایة أبی زکریا النووی ... ص: ۳۸۶ ۵۸۲
اشارة ۵۸۲
ترجمته ...: ص: ۳۸۶ ۵۸۲
(۱۱۱) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۳۸۷ ۵۸۳
اشارة ۵۸۳
ترجمته ...: ص: ۳۸۸ ۵۸۴
(۱۱۲) روایة النظام الأعرج ... ص: ۳۸۹ ۵۸۴
اشارة ۵۸۴
ترجمته ...: ص: ۳۸۹ ۵۸۴
(۱۱۳) اثبات سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی ... ص: ۳۸۹ ۵۸۵
اشارة ۵۸۵
ترجمته ...: ص: ۳۹۰ ۵۸۵
(۱۱۴) روایة محمد بن مکرم الأنصاری الإفریقی ... ص: ۳۹۰ ۵۸۵

اشارة ۵۸۵
ترجمته ...: ص: ۳۹۱ ۵۸۶
(۱۱۵) روایة الحموئی ... ص: ۳۹۲ ۵۸۶
اشارة ۵۸۷
ترجمته ...: ص: ۳۹۳ ۵۸۷
(۱۱۶) روایة نجم الدین القمولی ... ص: ۳۹۴ ۵۸۸
اشارة ۵۸۸
ترجمته ...: ص: ۳۹۴ ۵۸۸
(۱۱۷) روایة فخر الدین الهانسوی ... ص: ۳۹۵ ۵۸۹
اشارة ۵۸۹
ترجمته ... ص: ۳۹۶ ۵۸۹
(۱۱۸) روایة علاء الدین الخازن ... ص: ۳۹۶ ۵۸۹
اشارة ۵۸۹
ترجمته ...: ص: ۳۹۷ ۵۹۰
(۱۱۹) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۹۸ ۵۹۰
اشارة ۵۹۱
ترجمته ...: ص: ۳۹۹ ۵۹۱
(۱۲۰) روایة ابی الحجاج المزی ... ص: ۳۹۹ ۵۹۱
اشارة ۵۹۱
ترجمته ...: ص: ۴۰۰ ۵۹۲
(۱۲۱) اثبات شرف الدین الطیبی ... ص: ۴۰۲ ۵۹۳
اشارة ۵۹۳
ترجمته ...: ص: ۴۰۴ ۵۹۴
(۱۲۲) اثبات شمس الدین الخلخالی ... ص: ۴۰۵ ۵۹۵

اشارة ۵۹۵

ترجمته ...: ص: ۴۰۶ ۵۹۶

(۱۲۳) تصحیح شمس الدین الذهبی ... ص: ۴۰۶ ۵۹۶

اشارة ۵۹۶

ترجمته ...: ص: ۴۰۷ ۵۹۷

(۱۲۴) روایة جمال الدین الزرندی المدنی الأنصاری ... ص: ۴۰۸ ۵۹۸

اشارة ۵۹۸

ترجمته ...: ص: ۴۱۱ ۵۹۹

(۱۲۵) روایة سعید الدین الکازرونی ... ص: ۴۱۲ ۶۰۰

اشارة ۶۰۰

ترجمته ...: ص: ۴۱۲ ۶۰۰

(۱۲۶) روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۴۱۳ ۶۰۱

اشارة ۶۰۱

ترجمته ...: ص: ۴۱۴ ۶۰۱

(۱۲۷) روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۴۱۶ ۶۰۲

اشارة ۶۰۲

ترجمته ...: ص: ۴۱۶ ۶۰۳

(۱۲۸) اثبات السید محمد الطالقانی ... ص: ۴۱۷ ۶۰۳

اشارة ۶۰۳

ترجمته ...: ص: ۴۱۷ ۶۰۳

(۱۲۹) اثبات سعد الدین التفتازانی ... ص: ۴۱۷ ۶۰۳

اشارة ۶۰۳

ترجمته ...: ص: ۴۱۸ ۶۰۴

(۱۳۰) روایة حسام الدین حمید المحلی ... ص: ۴۱۹ ۶۰۵

اشارة ۶۰۵

ترجمته ...: ص: ۴۲۱ ۶۰۶

(۱۳۱) روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۴۲۲ ۶۰۶

اشارة ۶۰۶

ترجمته ...: ص: ۴۲۲ ۶۰۶

(۱۳۲) روایة المجد الفیروزآبادی ... ص: ۴۲۴ ۶۰۷

اشارة ۶۰۷

ترجمته ...: ص: ۴۲۴ ۶۰۸

(۱۳۳) روایة الحافظ البخاری المعروف ب (خواجة بارسا ...) ص: ۴۲۵ ۶۰۸

اشارة ۶۰۸

ترجمته ...: ص: ۴۲۶ ۶۰۹

(۱۳۴) روایة ملک العلماء شهاب الدین الدولت‌آبادی ... ص: ۴۲۹ ۶۱۰

اشارة ۶۱۰

ترجمته ...: ص: ۴۳۰ ۶۱۱

(۱۳۵) روایة ابن الصباغ المالکی ... ص: ۴۳۱ ۶۱۲

اشارة ۶۱۲

ترجمته ...: ص: ۴۳۲ ۶۱۲

(۱۳۶) روایة شمس الدین السخاوی الشافعی ... ص: ۴۳۳ ۶۱۳

اشارة ۶۱۳

ترجمته ...: ص: ۴۳۸ ۶۱۶

(۱۳۷) روایة الحسین الکاشفی الواعظ ... ص: ۴۴۳ ۶۱۹

اشارة ۶۱۹

ترجمته ...: ص: ۴۴۴ ۶۱۹

(۱۳۸) روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۴۴۴ ۶۱۹

اشارة ----- ۶۲۰

ترجمته ...: ص: ۴۴۷ ----- ۶۲۱

(۱۳۹) روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۴۵۱ ----- ۶۲۴

اشارة ----- ۶۲۴

ترجمته ...: ص: ۴۵۳ ----- ۶۲۵

(۱۴۰) روایة الفضل بن روزبهان ... ص: ۴۵۵ ----- ۶۲۶

اشارة ----- ۶۲۶

ترجمته ...: ص: ۴۵۵ ----- ۶۲۶

(۱۴۱) روایة شهاب الدین القسطلانی ... ص: ۴۵۵ ----- ۶۲۶

اشارة ----- ۶۲۶

ترجمته ...: ص: ۴۵۶ ----- ۶۲۷

(۱۴۲) روایة شمس الدین العلقمی ... ص: ۴۵۸ ----- ۶۲۸

اشارة ----- ۶۲۸

ترجمته ...: ص: ۴۵۸ ----- ۶۲۸

(۱۴۳) روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۴۵۹ ----- ۶۲۹

اشارة ----- ۶۲۹

ترجمته ...: ص: ۴۵۹ ----- ۶۲۹

(۱۴۴) روایة شمس الدین الشامی الدمشقی الصالحی ... ص: ۴۶۰ ----- ۶۲۹

اشارة ----- ۶۲۹

ترجمته ...: ص: ۴۶۰ ----- ۶۲۹

(۱۴۵) روایة الخطیب الشربینی ... ص: ۴۶۱ ----- ۶۳۰

(۱۴۶) روایة شهاب الدین ابن حجر الهیتمی المکی ... ص: ۴۶۱ ----- ۶۳۰

اشارة ----- ۶۳۰

ترجمته ...: ص: ۴۶۳ ----- ۶۳۱

(۱۴۷) روایة نور الدین علی المتقی ... ص: ۴۶۳ ----- ۶۳۲
اشارة ----- ۶۳۲
ترجمته ... ص: ۴۶۴ ----- ۶۳۲
(۱۴۸) روایة محمد طاهر الفتنی الکجراتی ... ص: ۴۶۵ ----- ۶۳۳
اشارة ----- ۶۳۳
ترجمته ... ص: ۴۶۵ ----- ۶۳۳
(۱۴۹) روایة المیرزا مخدوم الجرجانی ... ص: ۴۶۶ ----- ۶۳۴
اشارة ----- ۶۳۴
ترجمته ... ص: ۴۶۷ ----- ۶۳۴
(۱۵۰) روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۴۶۷ ----- ۶۳۵
اشارة ----- ۶۳۵
ترجمته ... ص: ۴۶۸ ----- ۶۳۵
(۱۵۱) اثبات فخر الدین الجهرمی ... ص: ۴۶۸ ----- ۶۳۵
(۱۵۲) روایة بدر الدین الرومی ... ص: ۴۶۸ ----- ۶۳۶
(۱۵۳) روایة جمال الدین المحدث الشیرازی ... ص: ۴۶۹ ----- ۶۳۶
اشارة ----- ۶۳۶
ترجمته ... ص: ۴۶۹ ----- ۶۳۶
(۱۵۴) روایة علی القاری ... ص: ۴۷۰ ----- ۶۳۷
اشارة ----- ۶۳۷
ترجمته ... ص: ۴۷۰ ----- ۶۳۷
(۱۵۵) روایة عبد الرءوف المناوی ... ص: ۴۷۱ ----- ۶۳۸
اشارة ----- ۶۳۸
ترجمته ... ص: ۴۷۲ ----- ۶۳۸
(۱۵۶) اثبات الملا یعقوب البنبانی اللاهوری ... ص: ۴۷۲ ----- ۶۳۸

اشارة ۶۳۸
ترجمته ...: ص: ۴۷۲ ۶۳۹
(۱۵۷) رواية نور الدين على الحلبى الشافعى ... ص: ۴۷۳ ۶۳۹
اشارة ۶۳۹
ترجمته ...: ص: ۴۷۴ ۶۴۰
(۱۵۸) رواية أحمد بن الفضل بن محمد باكثير المكى ... ص: ۴۷۴ ۶۴۰
اشارة ۶۴۰
ترجمته ...: ص: ۴۷۵ ۶۴۰
(۱۵۹) رواية الشيخانى القادرى المدنى ... ص: ۴۷۵ ۶۴۰
(۱۶۰) رواية السيد محمد ماه عالم ... ص: ۴۷۶ ۶۴۱
(۱۶۱) رواية عبد الحق الدهلوى ... ص: ۴۷۶ ۶۴۱
اشارة ۶۴۱
ترجمته ...: ص: ۴۷۷ ۶۴۲
(۱۶۲) رواية شهاب الدين الخفاجى ... ص: ۴۷۷ ۶۴۲
اشارة ۶۴۲
ترجمته ...: ص: ۴۷۸ ۶۴۳
(۱۶۳) رواية العزيزى البولاقى الشافعى ... ص: ۴۸۱ ۶۴۴
اشارة ۶۴۴
ترجمته ...: ص: ۴۸۱ ۶۴۴
(۱۶۴) رواية المقبلى الصنعانى ... ص: ۴۸۲ ۶۴۵
اشارة ۶۴۵
ترجمته ...: ص: ۴۸۲ ۶۴۵
(۱۶۵) اثبات أحمد أفندى الشهير بالمنجم باشى ... ص: ۴۸۳ ۶۴۵
اشارة ۶۴۵

ترجمته ...: ص: ۴۸۳ ----- ۶۴۶

(۱۶۶) روایة الزرقانی الأزهری المالکی ... ص: ۴۸۴ ----- ۶۴۶

اشارة ----- ۶۴۶

ترجمته ...: ص: ۴۸۴ ----- ۶۴۶

(۱۶۷) روایة حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۴۸۵ ----- ۶۴۷

(۱۶۸) روایة محمد بن معتمد خان البدخشی ... ص: ۴۸۵ ----- ۶۴۷

اشارة ----- ۶۴۷

ترجمته ...: ص: ۴۸۵ ----- ۶۴۷

(۱۶۹) روایة رضی الدین الشامی الشافعی ... ص: ۴۸۶ ----- ۶۴۷

(۱۷۰) روایة محمد صدر عالم ... ص: ۴۸۶ ----- ۶۴۸

اشارة ----- ۶۴۸

ترجمته ...: ص: ۴۸۶ ----- ۶۴۸

(۱۷۱) روایة ولی اللّه والد (الدهلوی ...) ص: ۴۸۶ ----- ۶۴۸

اشارة ----- ۶۴۸

ترجمته ...: ص: ۴۸۷ ----- ۶۴۸

(۱۷۲) روایة محمد معین بن محمد أمین السندی ... ص: ۴۸۷ ----- ۶۴۹

(۱۷۳) روایة محمد بن اسماعیل الأمیر ... ص: ۴۸۷ ----- ۶۴۹

اشارة ----- ۶۴۹

ترجمته ...: ص: ۴۸۸ ----- ۶۴۹

(۱۷۴) روایة محمد بن علی الصبان ... ص: ۴۸۸ ----- ۶۴۹

(۱۷۵) اثبات محمد مرتضی الزبیدی الحنفی ... ص: ۴۸۹ ----- ۶۵۰

اشارة ----- ۶۵۰

ترجمته ...: ص: ۴۸۹ ----- ۶۵۰

(۱۷۶) روایة أحمد بن عبد القادر العجیلی ... ص: ۴۹۰ ----- ۶۵۰

اشارة ۶۵۰

ترجمته ...: ص: ۴۹۰ ۶۵۱

(۱۷۷) روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۴۹۱ ۶۵۱

(۱۷۸) روایة محمد إکرام الدین الدهلوی ... ص: ۴۹۱ ۶۵۱

اشارة ۶۵۱

ترجمته ...: ص: ۴۹۲ ۶۵۲

(۱۷۹) روایة میرزا حسن علی المحدث اللکهنوی ... ص: ۴۹۲ ۶۵۲

(۱۸۰) اثبات عبد الرحیم الصفی بوری ... ص: ۴۹۳ ۶۵۲

(۱۸۱) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۴۹۳ ۶۵۳

(۱۸۲) روایة رشید الدین خان الدهلوی ... ص: ۴۹۳ ۶۵۳

(۱۸۳) اثبات عاشق علی خان اللکهنوی ... ص: ۴۹۴ ۶۵۳

(۱۸۴) روایة حسن العدوی الحمزاوی ... ص: ۴۹۴ ۶۵۳

(۱۸۵) روایة سلیمان البلخی القندوزی ... ص: ۴۹۵ ۶۵۴

(۱۸۶) روایة حسن زمان ... ص: ۴۹۵ ۶۵۴

(۱۸۷) روایة صدیق حسن‌خان ... ص: ۴۹۶ ۶۵۴

اشارة ۶۵۴

ترجمته ...: ص: ۴۹۶ ۶۵۴

[الجزء الثانی ۶۵۵

[تتمة حدیث الثقلین ... ص: ۳ ۶۵۵

اشارة ۶۵۵

دحض القدح فی سند حدیث الثقلین ... ص: ۵ ۶۵۵

اشارة ۶۵۵

(۱) قدح البخاری ... ص: ۹ ۶۵۵

اشارة ۶۵۵

الجواب ...: ص: ۹ ---- ۶۵۵
(۲) قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷ ---- ۶۵۹
اشارة ---- ۶۵۹
الجواب ... ص: ۱۸ ---- ۶۵۹
اشارة ---- ۶۵۹
۱- الحدیث فی صحیح مسلم ... ص: ۱۸ ---- ۶۵۹
۲- تصریح مسلم بصحة ما أخرجه اجماعا ... ص: ۱۸ ---- ۶۵۹
۳- رأی ابی علی فی صحیح مسلم ... ص: ۲۰ ---- ۶۶۰
اشارة ---- ۶۶۱
ترجمة أبی علی النیسابوری ... ص: ۲۰ ---- ۶۶۱
۴- مدح العلماء لصحیح مسلم ... ص: ۲۲ ---- ۶۶۲
۵- تقدیم بعضهم مسلما علی المشایخ ... ص: ۲۳ ---- ۶۶۲
۶- ورع مسلم و احتیاطه فی صحیحه ... ص: ۲۴ ---- ۶۶۳
۷- الحدیث فی صحیح الترمذی ... ص: ۲۵ ---- ۶۶۴
۸- رضی علماء الأقطار بصحیح الترمذی ... ص: ۲۶ ---- ۶۶۴
۹- الحدیث فی مسند أحمد ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
۱۰- فتوی جماعة بصحة اخبار المسند ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
اشارة ---- ۶۶۵
ترجمة المدینی ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
ترجمة ابی العلاء الهمدانی ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
ترجمة عبد المغیث ... ص: ۲۹ ---- ۶۶۶
۱۱- کلام ابن الجوزی فی وصف المسند ... ص: ۲۹ ---- ۶۶۶
۱۲- ابن الجوزی: المسند من دواوین الإسلام ... ص: ۳۰ ---- ۶۶۶
۱۳- مسلم: أخرجت ما صححه أبو زرعة ... ص: ۳۱ ---- ۶۶۷

اشارة ----- ۶۶۷
ترجمة ابی زرعة ...: ص: ۳۱ ----- ۶۶۷
۱۴- تصحیح محمد بن إسحاق و من تبعه ... ص: ۳۳ ----- ۶۶۸
۱۵- الحدیث فی صحیح ابن خزیمة ... ص: ۳۳ ----- ۶۶۸
۱۶- الحدیث فی صحیح أبی عوانة ... ص: ۳۴ ----- ۶۶۹
اشارة ----- ۶۶۹
أقوال العلماء فی صحیح أبی عوانة ... ص: ۳۴ ----- ۶۶۹
۱۷- الحدیث فی کتب الاخبار الصحیحة ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۱۸- تصحیح المحاملی ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۱۹- الحدیث فی غرر الاخبار للفرغانی ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۲۰- تصحیح البغوی ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۲۱- الحدیث فی المختارة ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
اشارة ----- ۶۷۰
کلمات العلماء فی المختارة للضیاء ... ص: ۳۷ ----- ۶۷۱
۲۲- تنصیص العلماء علی صحته ... ص: ۳۷ ----- ۶۷۱
۲۳- جواب طعن ابن الجوزی فی عطیة ... ص: ۴۰ ----- ۶۷۳
۲۴- عطیة من رجال أحمد ... ص: ۴۱ ----- ۶۷۳
۲۵- إکثار أحمد الروایة عن عطیة ... ص: ۴۲ ----- ۶۷۴
۲۶- وثاقة عطیة عند سبط ابن الجوزی ... ص: ۴۲ ----- ۶۷۴
۲۷- قال ابن معین: صالح ... ص: ۴۳ ----- ۶۷۵
۲۸- عطیة من رجال بعض الصحاح ... ص: ۴۳ ----- ۶۷۵
۲۹- لم یتفرد عطیة عن أبی سعید به ... ص: ۴۳ ----- ۶۷۵
۳۰- ثبوت الحدیث غیر متوقف علی روایة أبی سعید ... ص: ۴۴ ----- ۶۷۵
۳۱- توثیق ابن الطباع عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۴ ----- ۶۷۵

اشارة ----- ۶۷۵
ترجمة محمد بن عیسی بن الطباع ... ص: ۴۵ ----- ۶۷۶
۳۲- توثیق ابن حبان عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۵ ----- ۶۷۶
۳۳- توثیق البخاری عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۶ ----- ۶۷۷
۳۴- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال البخاری ... ص: ۴۷ ----- ۶۷۷
۳۵- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال الترمذی ... ص: ۴۸ ----- ۶۷۸
۳۶- جرح عبد اللّه بن عبد القدوس لا یقدح فی الحدیث ... ص: ۴۸ ----- ۶۷۸
۳۷- ما أورده فی جرح ابن داهر مجمل ... ص: ۴۹ ----- ۶۷۸
۳۸- عبد اللّه بن داهر غیر واقع فی طرق الحدیث ... ص: ۵۰ ----- ۶۷۹
۳۹- استنکار المحققین قدح ابن الجوزی فی الحدیث ... ص: ۵۰ ----- ۶۷۹
۴۰- روایة ابن الجوزی حدیث الثقلین ... ص: ۵۲ ----- ۶۸۰
(۳) قدح ابن تیمیة ... ص: ۵۵ ----- ۶۸۱
اشارة ----- ۶۸۱
و هذا الکلام یشتمل علی أباطیل ...: ص: ۵۶ ----- ۶۸۲
۱- دعوی عدم دلالة الحدیث علی وجوب التمسک بالعترة ... ص: ۵۶ ----- ۶۸۲
اشارة ----- ۶۸۲
تحقیق محمد أمین السندی فی معنی الحدیث ... ص: ۵۷ ----- ۶۸۲
۲- تحریف زید بن أرقم الحدیث ... ص: ۶۳ ----- ۶۸۶
۳- الحدیث عن جابر عند مسلم محرف ... ص: ۶۴ ----- ۶۸۷
۴- دعوی ضعف «و عترتی فإنهما لن یفترقا ...» ... ص: ۶۵ ----- ۶۸۷
کلام آخر لابن تیمیة ... ص: ۶۷ ----- ۶۸۸
الرد علیه من وجوه ... ص: ۶۸ ----- ۶۸۹
اشارة ----- ۶۸۹
خطبة الغدیر فی العقد الفرید ... ص: ۷۰ ----- ۶۹۰

کلام للجاحظ فی مدح أهل البیت ... ص: ۸۰ ----- ۶۹۶
ملحق سند حدیث الثقلین ... ص: ۸۳ ----- ۶۹۷
اشارة ----- ۶۹۷
رواة حدیث الثقلین ... ص: ۸۷ ----- ۶۹۸
رواته من الصحابة ... ص: ۸۷ ----- ۶۹۸
رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۹۰ ----- ۶۹۹
أسماء المخرجین لحدیث الثقلین ... ص: ۹۱ ----- ۶۹۹
اشارة ----- ۶۹۹
القرن الثانی ... ص: ۹۱ ----- ۷۰۰
القرن الثالث ... ص: ۹۲ ----- ۷۰۰
القرن الرابع ... ص: ۹۳ ----- ۷۰۱
القرن الخامس ... ص: ۹۴ ----- ۷۰۲
القرن السادس ... ص: ۹۴ ----- ۷۰۲
القرن السابع ... ص: ۹۵ ----- ۷۰۳
القرن الثامن ... ص: ۹۵ ----- ۷۰۳
القرن التاسع ... ص: ۹۵ ----- ۷۰۳
القرن العاشر ... ص: ۹۶ ----- ۷۰۳
القرن الحادی عشر ... ص: ۹۶ ----- ۷۰۴
القرن الثانی عشر ... ص: ۹۶ ----- ۷۰۴
القرن الثالث عشر ... ص: ۹۶ ----- ۷۰۴
القرن الرابع عشر ... ص: ۹۶ ----- ۷۰۴
[سند حدیث الثقلین ... ص: ۹۸ ----- ۷۰۴
(۱) روایة حبیب بن ابی ثابت ... ص: ۹۸ ----- ۷۰۵
اشارة ----- ۷۰۵

ترجم له ... ص: ۹۹ ---- ۷۰۵
(۲) رواية ابى إسحاق السبيعى ... ص: ۹۹ ---- ۷۰۵
اشارة ---- ۷۰۵
ترجم له ...: ص: ۱۰۰ ---- ۷۰۶
(۳) رواية محمد بن عمر بن على ... ص: ۱۰۰ ---- ۷۰۶
اشارة ---- ۷۰۶
ترجم له ...: ص: ۱۰۱ ---- ۷۰۶
(۴) رواية حكيم بن جبير ... ص: ۱۰۱ ---- ۷۰۶
اشارة ---- ۷۰۶
ترجم له ...: ص: ۱۰۲ ---- ۷۰۷
(۵) رواية زكريا بن أبى زائدة ... ص: ۱۰۲ ---- ۷۰۷
اشارة ---- ۷۰۷
ترجم له ...: ص: ۱۰۳ ---- ۷۰۸
(۶) رواية فطر بن خليفة المخزومى ... ص: ۱۰۳ ---- ۷۰۸
اشارة ---- ۷۰۸
ترجم له ...: ص: ۱۰۴ ---- ۷۰۸
(۷) رواية كثير بن زيد ... ص: ۱۰۴ ---- ۷۰۸
اشارة ---- ۷۰۸
ترجم له ...: ص: ۱۰۵ ---- ۷۰۹
(۸) رواية معروف بن خربوذ المكى ... ص: ۱۰۶ ---- ۷۰۹
اشارة ---- ۷۱۰
ترجم له ...: ص: ۱۰۶ ---- ۷۱۰
(۹) رواية ابى الجحاف البرجمى ... ص: ۱۰۷ ---- ۷۱۰
اشارة ---- ۷۱۰

ترجم له ...: ص: ۱۰۷ ----- ۷۱۰

(۱۰) روایة صالح بن ابی الأسود ... ص: ۱۰۸ ----- ۷۱۱

اشارة ----- ۷۱۱

ترجم له ...: ص: ۱۰۸ ----- ۷۱۱

(۱۱) روایة ابی الجارود زیاد بن المنذر ... ص: ۱۰۹ ----- ۷۱۱

اشارة ----- ۷۱۱

ترجم له ...: ص: ۱۰۹ ----- ۷۱۲

(۱۲) روایة حاتم بن اسماعیل ... ص: ۱۰۹ ----- ۷۱۲

اشارة ----- ۷۱۲

ترجم له ...: ص: ۱۱۰ ----- ۷۱۲

(۱۳) روایة کثیر بن اسماعیل النواء ... ص: ۱۱۰ ----- ۷۱۲

اشارة ----- ۷۱۲

ترجم له ...: ص: ۱۱۰ ----- ۷۱۲

(۱۴) روایة علی بن مسهر ... ص: ۱۱۱ ----- ۷۱۳

اشارة ----- ۷۱۳

ترجم له ...: ص: ۱۱۱ ----- ۷۱۳

(۱۵) روایة علی بن ثابت الجزری ... ص: ۱۱۲ ----- ۷۱۳

اشارة ----- ۷۱۳

ترجم له ...: ص: ۱۱۲ ----- ۷۱۴

(۱۶) روایة عبد اللّه بن سنان الزهری ... ص: ۱۱۳ ----- ۷۱۴

اشارة ----- ۷۱۴

ترجم له ...: ص: ۱۱۳ ----- ۷۱۴

(۱۷) روایة هارون بن سعد العجلی ... ص: ۱۱۴ ----- ۷۱۵

اشارة ----- ۷۱۵

ترجم له ... ص: ۱۱۴ ---- ۷۱۵
(۱۸) روایة یونس بن أرقم ... ص: ۱۱۴ ---- ۷۱۵
اشارة ---- ۷۱۵
ترجم له ...: ص: ۱۱۵ ---- ۷۱۵
(۱۹) روایة عثمان بن المغیرة ... ص: ۱۱۶ ---- ۷۱۶
اشارة ---- ۷۱۶
ترجم له ...: ص: ۱۱۶ ---- ۷۱۶
(۲۰) روایة زید بن الحسن الأنماطی ... ص: ۱۱۷ ---- ۷۱۷
اشارة ---- ۷۱۷
ترجم له ...: ص: ۱۲۰ ---- ۷۱۸
(۲۱) روایة جعفر بن عون المخزومی ... ص: ۱۲۱ ---- ۷۱۹
اشارة ---- ۷۱۹
ترجم له ...: ص: ۱۲۲ ---- ۷۲۰
(۲۲) روایة یزید بن هارون ... ص: ۱۲۳ ---- ۷۲۰
اشارة ---- ۷۲۰
ترجم له ...: ص: ۱۲۳ ---- ۷۲۰
(۲۳) روایة یعلی بن عبید الطنافسی ... ص: ۱۲۳ ---- ۷۲۰
اشارة ---- ۷۲۰
ترجم له ...: ص: ۱۲۴ ---- ۷۲۱
(۲۴) روایة عبید اللّه بن موسی العبسی ... ص: ۱۲۵ ---- ۷۲۱
اشارة ---- ۷۲۱
ترجم له ...: ص: ۱۲۵ ---- ۷۲۲
(۲۵) روایة تلید بن سلیمان ... ص: ۱۳۰ ---- ۷۲۴
اشارة ---- ۷۲۵

ترجم له ...: ص: ۱۳۰ ----- ۷۲۵

(۲۶) روایة ابی النضر الکنانی ... ص: ۱۳۱ ----- ۷۲۵

اشارة ----- ۷۲۵

ترجم له ...: ص: ۱۳۱ ----- ۷۲۵

(۲۷) روایة ابی غسان النهدی ... ص: ۱۳۲ ----- ۷۲۶

اشارة ----- ۷۲۶

ترجم له ...: ص: ۱۳۲ ----- ۷۲۶

(۲۸) روایة ابن الاصبهانی ... ص: ۱۳۳ ----- ۷۲۶

اشارة ----- ۷۲۶

ترجم له ...: ص: ۱۳۳ ----- ۷۲۶

(۲۹) روایة محمد بن کثیر العبدی ... ص: ۱۳۳ ----- ۷۲۷

اشارة ----- ۷۲۷

ترجم له ...: ص: ۱۳۴ ----- ۷۲۷

(۳۰) روایة سعید بن سلیمان الواسطی ... ص: ۱۳۴ ----- ۷۲۷

اشارة ----- ۷۲۷

ترجم له ...: ص: ۱۳۴ ----- ۷۲۷

(۳۱) روایة عبد اللّه بن بکیر الغنوی ... ص: ۱۳۵ ----- ۷۲۸

اشارة ----- ۷۲۸

ترجم له ...: ص: ۱۳۵ ----- ۷۲۸

(۳۲) روایة سعید بن منصور ... ص: ۱۳۶ ----- ۷۲۸

اشارة ----- ۷۲۸

ترجم له ...: ص: ۱۳۶ ----- ۷۲۸

(۳۳) روایة داود بن عمرو الضبی ... ص: ۱۳۶ ----- ۷۲۸

اشارة ----- ۷۲۸

ترجم له ...: ص: ۱۳۷ ----- ۷۲۹

(۳۴) روایة عمار بن نصر المروزی ... ص: ۱۳۷ ----- ۷۲۹

اشارة ----- ۷۲۹

ترجم له ...: ص: ۱۳۸ ----- ۷۲۹

(۳۵) روایة منجاب بن الحارث ... ص: ۱۳۸ ----- ۷۳۰

اشارة ----- ۷۳۰

ترجم له ...: ص: ۱۳۹ ----- ۷۳۰

(۳۶) روایة عبد الرحمن بن صالح ... ص: ۱۳۹ ----- ۷۳۰

اشارة ----- ۷۳۰

ترجم له ...: ص: ۱۳۹ ----- ۷۳۰

(۳۷) روایة بشر بن الولید الکندی ... ص: ۱۴۱ ----- ۷۳۱

اشارة ----- ۷۳۱

ترجم له ...: ص: ۱۴۱ ----- ۷۳۱

(۳۸) روایة جعفر بن حمید ... ص: ۱۴۱ ----- ۷۳۲

اشارة ----- ۷۳۲

ترجم له ...: ص: ۱۴۲ ----- ۷۳۲

(۳۹) روایة ابن بنت السدی ... ص: ۱۴۲ ----- ۷۳۲

اشارة ----- ۷۳۲

ترجم له ...: ص: ۱۴۳ ----- ۷۳۳

(۴۰) روایة سفیان بن وکیع بن الجراح ... ص: ۱۴۳ ----- ۷۳۳

اشارة ----- ۷۳۳

ترجم له ...: ص: ۱۴۴ ----- ۷۳۳

(۴۱) روایة أخی کرخویه الواسطی ... ص: ۱۴۴ ----- ۷۳۴

اشارة ----- ۷۳۴

ترجم له ...: ص: ۱۴۴ ----- ۷۳۴
(۴۲) رواية يوسف بن موسى القطان ... ص: ۱۴۵ ----- ۷۳۴
اشارة ----- ۷۳۴
ترجم له ...: ص: ۱۴۶ ----- ۷۳۵
(۴۳) رواية احمد بن منصور الرمادى ... ص: ۱۴۶ ----- ۷۳۵
اشارة ----- ۷۳۵
ترجم له ...: ص: ۱۴۷ ----- ۷۳۵
(۴۴) رواية احمد بن يونس الضبى ... ص: ۱۴۷ ----- ۷۳۵
اشارة ----- ۷۳۶
ترجم له ...: ص: ۱۴۸ ----- ۷۳۶
(۴۵) رواية ابراهيم بن مرزوق ... ص: ۱۴۸ ----- ۷۳۶
اشارة ----- ۷۳۶
ترجم له ...: ص: ۱۴۹ ----- ۷۳۶
(۴۶) رواية الحسين بن على بن جعفر ... ص: ۱۴۹ ----- ۷۳۷
اشارة ----- ۷۳۷
ترجم له ...: ص: ۱۵۰ ----- ۷۳۷
(۴۷) رواية ابى احمد الفراء ... ص: ۱۵۰ ----- ۷۳۷
اشارة ----- ۷۳۷
ترجم له ...: ص: ۱۵۱ ----- ۷۳۸
(۴۸) رواية يعقوب بن سفيان الفسوى ... ص: ۱۵۱ ----- ۷۳۸
اشارة ----- ۷۳۸
ترجم له ...: ص: ۱۵۳ ----- ۷۴۰
(۴۹) رواية القاضى أبى إسحاق الزهرى ... ص: ۱۵۵ ----- ۷۴۰
اشارة ----- ۷۴۰

ترجم له ...: ص: ۱۵۵ ---- ۷۴۱
(۵۰) روایة محمد بن الفضل السقطی ... ص: ۱۵۵ ---- ۷۴۱
اشارة ---- ۷۴۱
ترجم له ...: ص: ۱۵۵ ---- ۷۴۱
(۵۱) روایة فهد بن سلیمان ... ص: ۱۵۶ ---- ۷۴۱
اشارة ---- ۷۴۱
ترجم له ...: ص: ۱۵۶ ---- ۷۴۱
(۵۲) روایة أحمد بن القاسم الجوهری ... ص: ۱۵۷ ---- ۷۴۲
اشارة ---- ۷۴۲
ترجم له ...: ص: ۱۵۷ ---- ۷۴۲
(۵۳) روایة الحافظ صالح جزرة ... ص: ۱۵۷ ---- ۷۴۲
اشارة ---- ۷۴۲
ترجم له ...: ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۲
(۵۴) روایة أحمد بن یحیی الحلوانی ... ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۳
اشارة ---- ۷۴۳
ترجم له ...: ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۳
(۵۵) روایة أبی جعفر مطین ... ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۳
اشارة ---- ۷۴۳
ترجم له ...: ص: ۱۵۹ ---- ۷۴۳
(۵۶) روایة الحسن بن سفیان النسوی ... ص: ۱۶۰ ---- ۷۴۴
اشارة ---- ۷۴۴
ترجم له ...: ص: ۱۶۰ ---- ۷۴۴
(۵۷) روایة زکریا بن یحیی الساجی ... ص: ۱۶۱ ---- ۷۴۴
اشارة ---- ۷۴۴

ترجم له ...: ص: ۱۶۱ ---- ۷۴۴

(۵۸) روایة العباس بن أحمد البرتی ... ص: ۱۶۱ ---- ۷۴۵

اشارة ---- ۷۴۵

ترجم له ...: ص: ۱۶۲ ---- ۷۴۵

(۵۹) روایة ابی بکر بن ابی داود ... ص: ۱۶۳ ---- ۷۴۶

اشارة ---- ۷۴۶

ترجم له ...: ص: ۱۶۳ ---- ۷۴۶

(۶۰) روایة الحسن بن مسلم ... ص: ۱۶۴ ---- ۷۴۶

اشارة ---- ۷۴۶

ترجم له ...: ص: ۱۶۴ ---- ۷۴۶

(۶۱) روایة ابی جعفر الطحاوی ... ص: ۱۶۴ ---- ۷۴۷

اشارة ---- ۷۴۷

ترجم له ...: ص: ۱۶۵ ---- ۷۴۷

(۶۲) روایة ابی جعفر العقیلی ... ص: ۱۶۵ ---- ۷۴۷

اشارة ---- ۷۴۷

ترجم له ...: ص: ۱۶۷ ---- ۷۴۸

(۶۳) روایة ابی الفضل البخاری الحسن بن یعقوب ... ص: ۱۶۷ ---- ۷۴۹

اشارة ---- ۷۴۹

ترجم له ...: ص: ۱۶۸ ---- ۷۴۹

(۶۴) روایة ابن الاخرم الشیبانی محمد بن یعقوب ... ص: ۱۶۸ ---- ۷۴۹

اشارة ---- ۷۴۹

ترجم له ...: ص: ۱۶۸ ---- ۷۴۹

(۶۵) روایة عبد اللّه بن جعفر ... ص: ۱۶۹ ---- ۷۵۰

اشارة ---- ۷۵۰

ترجم له ...: ص: ۱۶۹ ----- ۷۵۰

(۶۶) روایة محمد بن أحمد بن تمیم ... ص: ۱۶۹ ----- ۷۵۰

اشارة ----- ۷۵۰

ترجم له ...: ص: ۱۷۰ ----- ۷۵۰

(۶۷) روایة أبی جعفر الشیبانی ... ص: ۱۷۰ ----- ۷۵۰

اشارة ----- ۷۵۰

ترجم له ...: ص: ۱۷۰ ----- ۷۵۱

(۶۸) روایة أبی الشیخ ابن حیان الاصبهانی ... ص: ۱۷۱ ----- ۷۵۱

اشارة ----- ۷۵۱

ترجم له ...: ص: ۱۷۱ ----- ۷۵۱

(۶۹) روایة محمد بن أحمد بن بالویه ... ص: ۱۷۲ ----- ۷۵۲

اشارة ----- ۷۵۲

ترجم له ...: ص: ۱۷۲ ----- ۷۵۲

(۷۰) روایة محمد بن أحمد بن حمدان ... ص: ۱۷۳ ----- ۷۵۲

اشارة ----- ۷۵۲

ترجم له ...: ص: ۱۷۳ ----- ۷۵۳

(۷۱) روایة أبی محمد ابن حمویه السرخسی ... ص: ۱۷۴ ----- ۷۵۳

اشارة ----- ۷۵۳

ترجم له ...: ص: ۱۷۴ ----- ۷۵۳

(۷۲) روایة أبی الحسن السکری ... ص: ۱۷۵ ----- ۷۵۴

اشارة ----- ۷۵۴

ترجم له ...: ص: ۱۷۵ ----- ۷۵۴

(۷۳) روایة أبی عبید الهروی ... ص: ۱۷۶ ----- ۷۵۴

اشارة ----- ۷۵۴

ترجم له ...: ص: ۱۷۶ ----- ۷۵۵

(۷۴) روایة ابی زکریا المزکی ... ص: ۱۷۷ ----- ۷۵۵

اشارة ----- ۷۵۵

ترجم له ...: ص: ۱۷۷ ----- ۷۵۵

(۷۵) روایة القاضی عبد الجبار المعتزلی ... ص: ۱۷۸ ----- ۷۵۵

اشارة ----- ۷۵۶

ترجم له ...: ص: ۱۷۸ ----- ۷۵۶

(۷۶) روایة ابن شهریار الاصبهانی ... ص: ۱۷۹ ----- ۷۵۶

(۷۷) روایة ابی سعد الکنجرودی ... ص: ۱۷۹ ----- ۷۵۶

اشارة ----- ۷۵۷

ترجم له ...: ص: ۱۸۰ ----- ۷۵۷

(۷۸) روایة ابی بکر ابن خلف الشیرازی ... ص: ۱۸۰ ----- ۷۵۷

(۷۹) روایة ابی الحسین ابن المهتدی ... ص: ۱۸۱ ----- ۷۵۷

اشارة ----- ۷۵۸

ترجم له ...: ص: ۱۸۱ ----- ۷۵۸

(۸۱) روایة ابی بکر المزرفی ... ص: ۱۸۳ ----- ۷۵۸

اشارة ----- ۷۵۸

ترجم له ...: ص: ۱۸۳ ----- ۷۵۸

(۸۰) روایة الداودی البوشنجی ... ص: ۱۸۲ ----- ۷۵۹

اشارة ----- ۷۵۹

ترجم له ...: ص: ۱۸۲ ----- ۷۵۹

(۸۲) روایة ابی عبد اللّه المتوثی ... ص: ۱۸۴ ----- ۷۵۹

(۸۳) روایة ابن حمویه الجوینی ... ص: ۱۸۵ ----- ۷۶۰

اشارة ----- ۷۶۰

ترجم له ...: ص: ۱۸۵ ---- ۷۶۰

(۸۴) رواية ابى نصر الطوسى ابن العراقى ... ص: ۱۸۵ ---- ۷۶۰

(۸۵) رواية زاهر بن طاهر الشحامى ... ص: ۱۸۶ ---- ۷۶۰

اشارة ---- ۷۶۰

ترجم له ...: ص: ۱۸۶ ---- ۷۶۱

(۸۶) رواية جار اللّه الزمخشرى ... ص: ۱۸۷ ---- ۷۶۱

اشارة ---- ۷۶۱

ترجم له ...: ص: ۱۸۷ ---- ۷۶۱

(۸۷) رواية ابن عطية المحاربى ... ص: ۱۸۸ ---- ۷۶۲

اشارة ---- ۷۶۲

ترجم له ...: ص: ۱۸۸ ---- ۷۶۲

(۸۸) رواية ابى الفضل ابن ناصر ... ص: ۱۸۹ ---- ۷۶۲

اشارة ---- ۷۶۲

ترجم له ...: ص: ۱۸۹ ---- ۷۶۲

(۸۹) رواية الحافظ ابى العلاء العطار ... ص: ۱۸۹ ---- ۷۶۳

اشارة ---- ۷۶۳

ترجم له ...: ص: ۱۹۰ ---- ۷۶۳

(۹۰) رواية الخطيبى الدهلقى ... ص: ۱۹۰ ---- ۷۶۳

(۹۱) رواية محيى الدين النووى ... ص: ۱۹۱ ---- ۷۶۴

اشارة ---- ۷۶۴

ترجم له ...: ص: ۱۹۱ ---- ۷۶۴

(۹۲) رواية شرف الدين عمر الموصلى ... ص: ۱۹۲ ---- ۷۶۴

(۹۳) رواية ابى العباس القرطبى ... ص: ۱۹۲ ---- ۷۶۴

اشارة ---- ۷۶۴

ترجم له ...: ص: ۱۹۳ ----- ۷۶۵
(۹۴) روایة عز الدین ابن ابی الحدید ... ص: ۱۹۳ ----- ۷۶۵
اشارة ----- ۷۶۵
ترجم له ...: ص: ۱۹۳ ----- ۷۶۵
(۹۵) روایة القاضی البیضاوی ... ص: ۱۹۴ ----- ۷۶۶
اشارة ----- ۷۶۶
ترجم له ...: ص: ۱۹۴ ----- ۷۶۶
(۹۶) روایة ظهیر الدین عبد الصمد الفارقی ... ص: ۱۹۶ ----- ۷۶۷
اشارة ----- ۷۶۷
ترجم له ...: ص: ۱۹۶ ----- ۷۶۷
(۹۷) روایة زین العرب ... ص: ۱۹۶ ----- ۷۶۷
(۹۸) روایة الحسن بن حبیب الحلبی ... ص: ۱۹۷ ----- ۷۶۸
اشارة ----- ۷۶۸
ترجم له ...: ص: ۱۹۷ ----- ۷۶۸
(۹۹) روایة ابن تیمیة الحرانی ... ص: ۱۹۹ ----- ۷۶۹
اشارة ----- ۷۶۹
ترجم له ...: ص: ۱۹۹ ----- ۷۶۹
(۱۰۰) روایة اثیر الدین ابی حیان الأندلسی ... ص: ۱۹۹ ----- ۷۶۹
اشارة ----- ۷۶۹
ترجم له ...: ص: ۲۰۰ ----- ۷۶۹
(۱۰۱) روایة علاء الدین ابن الترکمانی ... ص: ۲۰۰ ----- ۷۷۰
اشارة ----- ۷۷۰
ترجم له ...: ص: ۲۰۰ ----- ۷۷۰
(۱۰۲) روایة شمس الدین الواسطی ... ص: ۲۰۱ ----- ۷۷۰

اشارة ----- ۷۷۰

ترجم له ... ص: ۲۰۱ ----- ۷۷۰

(۱۰۳) روایة تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۲ ----- ۷۷۱

اشارة ----- ۷۷۱

ترجم له ... ص: ۲۰۲ ----- ۷۷۱

(۱۰۴) روایة عثمان بن حاجی بن محمد الهروی ... ص: ۲۰۳ ----- ۷۷۲

(۱۰۵) روایة الحافظ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۰۴ ----- ۷۷۲

اشارة ----- ۷۷۲

ترجم له ... ص: ۲۰۵ ----- ۷۷۲

(۱۰۶) روایة ابن الدیبع الشیبانی ... ص: ۲۰۶ ----- ۷۷۳

اشارة ----- ۷۷۳

ترجم له ... ص: ۲۰۶ ----- ۷۷۳

(۱۰۷) روایة شمس الدین ابن طولون ... ص: ۲۰۷ ----- ۷۷۴

اشارة ----- ۷۷۴

ترجم له ... ص: ۲۰۷ ----- ۷۷۴

(۱۰۸) روایة السوسی المغربی ... ص: ۲۰۸ ----- ۷۷۴

اشارة ----- ۷۷۵

ترجم له ... ص: ۲۰۹ ----- ۷۷۵

(۱۰۹) روایة العصامی المکی ... ص: ۲۰۹ ----- ۷۷۵

اشارة ----- ۷۷۵

ترجم له ... ص: ۲۱۰ ----- ۷۷۵

(۱۱۰) روایة محمد بن أمین المحبی ... ص: ۲۱۰ ----- ۷۷۶

اشارة ----- ۷۷۶

ترجم له ... ص: ۲۱۰ ----- ۷۷۶

(۱۱۱) روایة کمال الدین ابن حمزة الحسینی ... ص: ۲۱۰ ----- ۷۷۶

اشارة ----- ۷۷۶

ترجم له ... ص: ۲۱۱ ----- ۷۷۶

(۱۱۲) روایة عبد الغنی النابلسی ... ص: ۲۱۱ ----- ۷۷۶

اشارة ----- ۷۷۷

ترجم له ... ص: ۲۱۲ ----- ۷۷۷

(۱۱۳) روایة الشبراویّ شیخ الأزهر ... ص: ۲۱۲ ----- ۷۷۷

اشارة ----- ۷۷۷

ترجم له ... ص: ۲۱۲ ----- ۷۷۷

(۱۱۴) روایة میر غنی الحسینی ... ص: ۲۱۲ ----- ۷۷۷

اشارة ----- ۷۷۷

ترجم له ... ص: ۲۱۳ ----- ۷۷۸

(۱۱۵) روایة أحمد زینی دحلان ... ص: ۲۱۳ ----- ۷۷۸

(۱۱۶) روایة الکمشخانوی ... ص: ۲۱۴ ----- ۷۷۸

(۱۱۷) روایة بهجت افندی ... ص: ۲۱۴ ----- ۷۷۸

(۱۱۸) روایة منصور علی ناصف ... ص: ۲۱۵ ----- ۷۷۹

(۱۱۹) روایة النبهانی ... ص: ۲۱۵ ----- ۷۷۹

(۱۲۰) روایة العباس الیمنی ... ص: ۲۱۶ ----- ۷۷۹

(۱۲۱) روایة المبارکفوری ... ص: ۲۱۶ ----- ۷۷۹

(۱۲۲) روایة أحمد البنا ... ص: ۲۱۶ ----- ۷۷۹

(۱۲۳) روایة عبد اللّه الشافعی ... ص: ۲۱۷ ----- ۷۸۰

(۱۲۴) روایة أبی ریة ... ص: ۲۱۸ ----- ۷۸۰

(۱۲۵) روایة توفیق ابی علم ... ص: ۲۱۸ ----- ۷۸۰

(۱۲۶) روایة الاعظمی ... ص: ۲۲۰ ----- ۷۸۲

من وجوه دلالة حدیث الثقلین ... ص: ۲۲۳ ----- ۷۸۲
اشارة ----- ۷۸۲
مقدمة حول نقل حدیث الثقلین ... ص: ۲۲۶ ----- ۷۸۲
اشارة ----- ۷۸۲
۱- رواة حدیث الثقلین من الصحابة ... ص: ۲۲۶ ----- ۷۸۳
۲- نقل حدیث الثقلین عن زید من طرق أخری غیر محرفة ... ص: ۲۳۸ ----- ۷۹۱
اشارة ----- ۷۹۱
أ- الألفاظ المطولة ... ص: ۲۳۸ ----- ۷۹۱
ب- الألفاظ المتوسطة ... ص: ۲۴۱ ----- ۷۹۳
ج- الألفاظ المختصرة ... ص: ۲۴۳ ----- ۷۹۴
۳- تفرد الدهلوی بنقل لفظ الحدیث کما نقله ... ص: ۲۴۴ ----- ۷۹۴
دلالة حدیث الثقلین (علی امامة أهل البیت علیهم السلام ...) ص: ۲۴۷ ----- ۷۹۶
اشارة ----- ۷۹۶
۱- مفاد الحدیث وجوب الاتباع ... ص: ۲۴۷ ----- ۷۹۶
۲- اتباع اهل البیت کاتباع النبی ... ص: ۲۴۹ ----- ۷۹۷
۳- اتباع اهل البیت فرض علی الامة ... ص: ۲۵۰ ----- ۷۹۷
۴- لفظ «الثقلین» دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۱ ----- ۷۹۸
۵- الأمر بالاعتصام دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۲ ----- ۷۹۹
۶- لفظ «الأخذ» فی الحدیث دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۵ ----- ۸۰۱
۷- لفظ «الاتباع» فی بعض نصوص الحدیث ... ص: ۲۵۶ ----- ۸۰۲
۸- التکرار فی الحدیث دلیل علی وجوب اتباع أهل البیت ... ص: ۲۵۷ ----- ۸۰۲
۹- عدم افتراق القرآن و العترة دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۸ ----- ۸۰۳
۱۰- أمر النبی برعایة أهل البیت ... ص: ۲۵۸ ----- ۸۰۳
۱۱- القرآن و أهل البیت توأمان ... ص: ۲۵۹ ----- ۸۰۴

۱۲- حدیث الثقلین فی نقل أبی ذر ... ص: ۲۵۹ ---- ۸۰۴
اشارة ---- ۸۰۴
تکمیل ... ص: ۲۶۲ ---- ۸۰۵
۱۳- دلالة الحدیث کبعض الآیات ... ص: ۲۶۳ ---- ۸۰۶
۱۴- دلالة الحدیث علی عصمة الأئمة من أهل البیت ... ص: ۲۶۶ ---- ۸۰۸
۱۵- دلالة الحدیث علی اعلمیة أهل البیت ... ص: ۲۷۰ ---- ۸۱۰
۱۶- افضلیة اهل البیت فی الحدیث ... ص: ۲۷۲ ---- ۸۱۲
۱۷- الجمع بین حدیث الثقلین و الولایة ... ص: ۲۷۹ ---- ۸۱۶
۱۸- الجمع بین حدیث الثقلین و الولایة و المنزلة ... ص: ۲۸۳ ---- ۸۱۹
۱۹- دلالة لفظ الخلافة فی الحدیث علی الامامة ... ص: ۲۸۴ ---- ۸۱۹
۲۰- السبق علی أهل البیت ضلال ... ص: ۲۸۶ ---- ۸۲۱
اشارة ---- ۸۲۱
(تنبیه ...) ص: ۲۸۶ ---- ۸۲۱
۲۱- محصل معنی حدیث الثقلین ... ص: ۲۸۷ ---- ۸۲۲
۲۲- دلالة الحدیث علی خلافة أهل البیت ... ص: ۲۹۳ ---- ۸۲۵
۲۳- احتجاج علی علیه السلام بحدیث الثقلین ... ص: ۲۹۴ ---- ۸۲۶
۲۴- احتجاج الامام الحسن بالحدیث ... ص: ۳۰۱ ---- ۸۲۹
۲۵- حدیث الثقلین علی لسان ابن العاص ... ص: ۳۰۳ ---- ۸۳۱
۲۶- الحسن البصری و حدیث الثقلین ... ص: ۳۰۵ ---- ۸۳۲
دحض المعارضة بحدیث: علیکم سنّتی و سنّة الخلفاء ... ص: ۳۰۷ ---- ۸۳۳
اشارة ---- ۸۳۳
۱- الحدیث من متفردات العامة ... ص: ۳۰۹ ---- ۸۳۳
۲- احتجاجه به ینافی ما التزم به ... ص: ۳۰۹ ---- ۸۳۳
۳- احتجاجه به ینافی کلام والده ... ص: ۳۱۰ ---- ۸۳۳

۴- بطلان احتجاجه علی ضوء کلام تلمیذه ... ص: ۳۱۰ ---- ۸۳۴

۵- انه مما أعرض عنه الشیخان ... ص: ۳۱۱ ---- ۸۳۴

۶- انه مقدوح سندا ... ص: ۳۱۱ ---- ۸۳۴

۷- النظر فی رجال الحدیث ... ص: ۳۱۳ ---- ۸۳۵

اشارة ---- ۸۳۵

اما العرباض بن ساریة الصحابی ... ص: ۳۱۳ ---- ۸۳۵

و اما عبد الرحمن بن عمرو السلمی ... ص: ۳۱۴ ---- ۸۳۶

و اما حجر بن حجر ... ص: ۳۱۴ ---- ۸۳۶

و اما خالد بن معدان ... ص: ۳۱۵ ---- ۸۳۷

و اما ثور بن یزید ... ص: ۳۱۶ ---- ۸۳۷

و اما الولید بن مسلم ... ص: ۳۱۷ ---- ۸۳۸

و أما أبو عاصم ... ص: ۳۱۹ ---- ۸۳۹

و اما حسن بن علی الخلال ... ص: ۳۱۹ ---- ۸۳۹

و اما بحیر بن سعید ... ص: ۳۲۰ ---- ۸۴۰

و اما بقیة بن الولید ... ص: ۳۲۰ ---- ۸۴۰

و اما یحیی بن أبی المطاع ... ص: ۳۲۴ ---- ۸۴۲

و اما عبد اللّه بن علاء ... ص: ۳۲۴ ---- ۸۴۲

و اما ضمرة بن حبیب ... ص: ۳۲۴ ---- ۸۴۲

و اما معاویة بن صالح ... ص: ۳۲۵ ---- ۸۴۳

و اما اسماعیل بن بشر بن منصور ... ص: ۳۲۶ ---- ۸۴۴

و اما عبد الملک بن الصباح ... ص: ۳۲۶ ---- ۸۴۴

۸- تصریح الحافظ ابن القطان ببطلانه ... ص: ۳۲۶ ---- ۸۴۴

اشارة ---- ۸۴۴

ترجمة ابن القطان ... ص: ۳۲۷ ---- ۸۴۴

۹- لا اثر لهذا الحدیث فی الصحاح ... ص: ۳۲۷ ---- ۸۴۵

۱۰- المراد من «الخلفاء» فیه هم «الأئمة ...» ص: ۳۲۸ ---- ۸۴۵

دفع شبهة عموم «العترة ...» ص: ۳۳۵ ---- ۸۴۹

اشارة ---- ۸۴۹

۱- لیس «العترة» بمعنی «الأقارب ...» ص: ۳۳۷ ---- ۸۴۹

۲- العصمة لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۸ ---- ۸۵۰

۳- الاعلمیة لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۹ ---- ۸۵۰

۴- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۳۳۹ ---- ۸۵۰

۵- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام علی علیه السّلام ... ص: ۳۴۰ ---- ۸۵۱

۶- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام الامام الحسن علیه السّلام ... ص: ۳۴۰ ---- ۸۵۱

۷- اعتراف أهل السنة باختصاص حدیث الثقلین بالائمة علیهم السّلام ... ص: ۳۴۱ ---- ۸۵۱

تقریر الشبهة ببیان آخر ... ص: ۳۴۸ ---- ۸۵۵

اشارة ---- ۸۵۵

(تنبیه ...) ص: ۳۵۰ ---- ۸۵۶

دحض المعارضة بحدیث: خذوا شطر دینکم عن الحمیراء ... ص: ۳۵۳ ---- ۸۵۷

اشارة ---- ۸۵۷

إبطال الحفاظ لهذا الحدیث ... ص: ۳۵۵ ---- ۸۵۷

اشارة ---- ۸۵۷

۱- المزی ... ص: ۳۵۵ ---- ۸۵۷

۲- الذهبی ... ص: ۳۵۶ ---- ۸۵۸

۳- ابن قیم الجوزیة ... ص: ۳۵۶ ---- ۸۵۸

۴- تاج الدین السبکی ... ص: ۳۵۷ ---- ۸۵۹

۵- ابن کثیر ... ص: ۳۵۷ ---- ۸۵۹

۶- ابن الملقن ... ص: ۳۵۷ ---- ۸۵۹

۷- ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۸ ---- ۸۵۹

۸- ابن امیر الحاج ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰

۹- امیر بادشاه البخاری ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰

۱۰- السخاوی ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰

۱۱- جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰

۱۲- الشیبانی ... ص: ۳۶۰ ---- ۸۶۱

۱۳- الفتنی ... ص: ۳۶۰ ---- ۸۶۱

۱۴- القاری ... ص: ۳۶۱ ---- ۸۶۱

۱۵- البهاری ... ص: ۳۶۲ ---- ۸۶۲

۱۶- الزرقانی ... ص: ۳۶۲ ---- ۸۶۲

۱۷- السهالوی ... ص: ۳۶۳ ---- ۸۶۲

۱۸- عبد العلی ... ص: ۳۶۳ ---- ۸۶۳

۱۹- الشوکانی ... ص: ۳۶۳ ---- ۸۶۳

۲۰- عبد الحق المحمدی ... ۳۶۳ ---- ۸۶۳

[الجزء الثالث ---- ۸۶۴

[تتمة حدیث الثقلین ... ص: ۳ ---- ۸۶۴

اشارة ---- ۸۶۴

دحض المعارضة بحدیث: اهتدوا بهدی عمار ... ص: ۵ ---- ۸۶۴

اشارة ---- ۸۶۴

۱- احتجاج (الدهلوی) بهذا الحدیث ینافی ما التزم به ... ص: ۹ ---- ۸۶۴

۲- ان عمارا من شیعة علی علیه السلام ... ص: ۹ ---- ۸۶۴

۳- تخلف عمار عن بیعة ابی بکر ... ص: ۱۲ ---- ۸۶۶

۴- اعراض عمر بن الخطاب عن هدی عمار ... ص: ۱۳ ---- ۸۶۶

اشارة ---- ۸۶۶

و فی هذا الحدیث نقاط ... ص: ۱۴ ----- ۸۶۷
۵- اعتداء عثمان علی عمار ... ص: ۱۸ ----- ۸۶۹
اشارة ----- ۸۶۹
رسول اللّه: من عادی عمارا عاداه اللّه ... ص: ۲۱ ----- ۸۷۱
۶- مخالفة عبد الرحمن بن عوف لعمار ... ص: ۲۳ ----- ۸۷۲
۷- بغض سعد بن ابی وقاص لعمار ... ص: ۲۳ ----- ۸۷۲
۸- ترک المغیرة نصیحة عمار ... ص: ۲۴ ----- ۸۷۳
۹- تخلف کبار الاصحاب عما دعاهم عمار الیه ... ص: ۲۵ ----- ۸۷۳
۱۰- مخالفة ابی موسی الأشعری لعمار ... ص: ۲۶ ----- ۸۷۴
۱۱- مخالفة ابی مسعود الأنصاری لعمار ... ص: ۲۷ ----- ۸۷۵
۱۲- خروج طلحة و الزبیر علی علی و عمار معه ... ص: ۲۸ ----- ۸۷۵
۱۳- کلمات عائشة القارصة ... ص: ۲۹ ----- ۸۷۶
۱۴- سرور معاویة بمقتل عمار ... ص: ۳۰ ----- ۸۷۶
اشارة ----- ۸۷۶
رسول اللّه: عمار تقتله الفئة الباغیة ... ص: ۳۱ ----- ۸۷۷
۱۵- خروج عمرو بن العاص لقتل عمار ... ص: ۵۹ ----- ۸۹۲
۱۶- ابو غادیة قاتل عمار ... ص: ۶۰ ----- ۸۹۳
دحض المعارضة بحدیث: تمسکوا بعهد ابن أم عبد ... ص: ۶۳ ----- ۸۹۵
اشارة ----- ۸۹۵
۱- انه مما تفرد به اهل السنة ... ص: ۶۵ ----- ۸۹۵
۲- انه مما اعرض عنه الشیخان ... ص: ۶۵ ----- ۸۹۵
۳- انه ضعیف سندا ... ص: ۶۵ ----- ۸۹۵
اشارة ----- ۸۹۵
و فیه قبیصة بن عقبة ... ص: ۶۶ ----- ۸۹۶

و فیه: سفیان الثوری ... ص: ۶۶ ---- ۸۹۶
و فیه: عبد الملک بن عمیر ... ص: ۶۶ ---- ۸۹۶
و فیه: مولی ربعی ... ص: ۶۷ ---- ۸۹۶
و أما طریقه الآخر الذی ذکره ابن الأثیر معلقا ففیه: ابو الزعراء ... ص: ۶۷ ---- ۸۹۶
دحض المعارضة بحدیث: رضیت لکم ما رضی به ابن أم عبد ... ص: ۶۹ ---- ۸۹۷
اشارة ---- ۸۹۷
۱- انه من الآحاد ... ص: ۷۱ ---- ۸۹۷
۲- انه مما اعرض منه الشیخان ... ص: ۷۱ ---- ۸۹۷
۳- انه لا یدل علی منزلة لابن مسعود ... ص: ۷۱ ---- ۸۹۷
۴- ما کان بین عمرو ابن مسعود ... ص: ۷۲ ---- ۸۹۸
۵- ما کان بین عثمان و ابن مسعود ... ص: ۷۳ ---- ۸۹۸
دحض المعارضة بحدیث: أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل ... ص: ۷۷ ---- ۸۹۹
اشارة ---- ۸۹۹
۱- انه من متفردات العامة ... ص: ۷۹ ---- ۹۰۰
۲- انه واه ... ص: ۷۹ ---- ۹۰۰
۳- اعترف ابن تیمیة بضعفه ... ص: ۷۹ ---- ۹۰۰
۴- قدح فیه ابن عبد الهادی ... ص: ۸۰ ---- ۹۰۰
۵- قدح فیه الذهبی ... ص: ۸۰ ---- ۹۰۰
۶- قدح فیه المناوی ... ص: ۸۰ ---- ۹۰۰
اشارة ---- ۹۰۰
بعض کلماتهم فی راویه: ابن البیلمانی ... ص: ۸۱ ---- ۹۰۱
و أما أبوه عبد الرحمن ابن البیلمانی ... ص: ۸۴ ---- ۹۰۳
۷- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۵ ---- ۹۰۳
اشارة ---- ۹۰۳

اما زید العمی ... ص: ۸۵ ---- ۹۰۴
و اما سلام بن سلیم ... ص: ۸۶ ---- ۹۰۴
۸- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۸ ---- ۹۰۵
۹- قدح العزیزی فیه ... ص: ۸۸ ---- ۹۰۶
۱۰- تصرف معاذ فی ما لیس له ... ص: ۸۸ ---- ۹۰۶
اشارة ---- ۹۰۶
الاولی ...: ص: ۸۸ ---- ۹۰۶
و الثانیة ...: ص: ۸۹ ---- ۹۰۶
دحض المعارضة بحدیث: اقتدوا باللّذین من بعدی ... ص: ۹۱ ---- ۹۰۷
اشارة ---- ۹۰۷
۱- لقد أعله أبو حاتم ... ص: ۹۳ ---- ۹۰۷
اشارة ---- ۹۰۸
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۹۴ ---- ۹۰۸
۲- طعن الترمذی فیه ... ص: ۹۶ ---- ۹۰۹
اشارة ---- ۹۰۹
أما ابراهیم بن اسماعیل ... ص: ۹۷ ---- ۹۱۰
و أما اسماعیل بن یحیی ... ص: ۹۷ ---- ۹۱۰
و أما یحیی بن سلمة بن کهیل ... ص: ۹۷ ---- ۹۱۰
و أما أبو الزعراء ... ص: ۹۸ ---- ۹۱۱
۳- إبطال البزار إیاه ... ص: ۹۸ ---- ۹۱۱
اشارة ---- ۹۱۱
ترجمة البزار ... ص: ۹۹ ---- ۹۱۱
۴- إبطال العقیلی إیاه ... ص: ۹۹ ---- ۹۱۲
اشارة ---- ۹۱۲

ترجمة العقیلی ... ص: ۹۹ ---- ۹۱۲

۵- تضعیف النقاش إیاه ... ص: ۱۰۰ ---- ۹۱۲

۶- تضعیف الدارقطنی إیاه ... ص: ۱۰۱ ---- ۹۱۳

اشارة ---- ۹۱۳

ترجمة الدارقطنی ... ص: ۱۰۱ ---- ۹۱۳

۷- إبطال ابن حزم إیاه ... ص: ۱۰۱ ---- ۹۱۳

اشارة ---- ۹۱۳

ترجمة ابن حزم ... ص: ۱۰۲ ---- ۹۱۴

۸- تنصیص العبری علی أنه موضوع ... ص: ۱۰۳ ---- ۹۱۴

اشارة ---- ۹۱۴

ترجمة الفرغانی ... ص: ۱۰۳ ---- ۹۱۵

۹- تغلیط الذهبی إیاه ... ص: ۱۰۴ ---- ۹۱۵

۱۰- إبطال ابن حجر إیاه ... ص: ۱۰۶ ---- ۹۱۶

۱۱- إبطال الهروی إیاه ... ص: ۱۰۷ ---- ۹۱۷

دحض المعارضة بحدیث: أصحابی کالنّجوم ... ص: ۱۱۳ ---- ۹۲۰

اشارة ---- ۹۲۰

حدیث النجوم موضوع سندا عند الأئمة ... ص: ۱۱۵ ---- ۹۲۰

اشارة ---- ۹۲۰

۱- احمد بن حنبل ... ص: ۱۱۵ ---- ۹۲۱

۲- المزنی ... ص: ۱۱۶ ---- ۹۲۱

اشارة ---- ۹۲۱

ترجمة المزنی ... ص: ۱۱۶ ---- ۹۲۱

۳- البزار ... ص: ۱۱۷ ---- ۹۲۲

۴- ابن القطان ... ص: ۱۱۹ ---- ۹۲۳

اشارة ۹۲۳
ترجمة ابن عدی ... ص: ۱۱۹ ۹۲۳
۵- الدارقطنی ... ص: ۱۲۰ ۹۲۳
۶- ابن حزم ... ص: ۱۲۰ ۹۲۴
۷- البیهقی ... ص: ۱۲۱ ۹۲۴
۸- ابن عبد البر ... ص: ۱۲۱ ۹۲۴
۹- ابن عساکر ... ص: ۱۲۲ ۹۲۵
اشارة ۹۲۵
ترجمة ابن عساکر ... ص: ۱۲۲ ۹۲۵
۱۰- ابن الجوزی ... ص: ۱۲۳ ۹۲۵
۱۱- ابن دحیة ... ص: ۱۲۳ ۹۲۶
اشارة ۹۲۶
ترجمة ابن دحیة ... ص: ۱۲۴ ۹۲۶
۱۲- أبو حیان ... ص: ۱۲۴ ۹۲۶
اشارة ۹۲۶
ترجمة أبی حیان ... ص: ۱۲۵ ۹۲۷
۱۳- الذهبی ... ص: ۱۲۷ ۹۲۸
۱۴- ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷ ۹۲۸
اشارة ۹۲۸
ترجمة ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷ ۹۲۸
۱۵- ابن القیم ... ص: ۱۲۸ ۹۲۹
۱۶- الزین العراقی ... ص: ۱۲۸ ۹۲۹
اشارة ۹۲۹
ترجمة الزین العراقی ... ص: ۱۳۰ ۹۳۰

۱۷- ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۳۰ ----- ۹۳۰

اشارة ----- ۹۳۰

تنبیهات ... ص: ۱۳۲ ----- ۹۳۱

اشارة ----- ۹۳۱

ترجمة حمزة الجزری ... ص: ۱۳۲ ----- ۹۳۲

ترجمة جعفر بن عبد الواحد ... ص: ۱۳۳ ----- ۹۳۲

ترجمة بشر بن الحسین ... ص: ۱۳۴ ----- ۹۳۳

ترجمة جواب بن عبید اللّه ... ص: ۱۳۵ ----- ۹۳۳

۱۸- ابن الهمام ... ص: ۱۳۵ ----- ۹۳۳

۱۹- ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۶ ----- ۹۳۴

اشارة ----- ۹۳۴

ترجمة ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۷ ----- ۹۳۴

۲۰- أبو ذر الحلبی ... ص: ۱۳۷ ----- ۹۳۵

اشارة ----- ۹۳۵

ترجمة موفق الدین أبی ذر احمد الحلبی ... ص: ۱۳۷ ----- ۹۳۵

۲۱- السخاوی ... ص: ۱۳۸ ----- ۹۳۵

اشارة ----- ۹۳۵

اما سلیمان بن ابی کریمة ... ص: ۱۳۹ ----- ۹۳۶

و أما جویبر بن سعید ... ص: ۱۳۹ ----- ۹۳۶

و أما الضحاک بن مزاحم ... ص: ۱۴۱ ----- ۹۳۷

حول حدیث اختلاف أصحابی لکم رحمة ... ص: ۱۴۱ ----- ۹۳۷

۲۲- ابن ابی شریف ... ص: ۱۴۳ ----- ۹۳۹

اشارة ----- ۹۳۹

ترجمة ابن ابی شریف ... ص: ۱۴۳ ----- ۹۳۹

۲۳- السیوطی ... ص: ۱۴۵ ---- ۹۴۰

۲۴- المتقی ... ص: ۱۴۶ ---- ۹۴۰

۲۵- القاری ... ص: ۱۴۶ ---- ۹۴۰

اشارة ---- ۹۴۱

تنبیه ... ص: ۱۴۸ ---- ۹۴۲

۲۶- المناوی ... ص: ۱۴۹ ---- ۹۴۲

۲۷- الخفاجی ... ص: ۱۵۰ ---- ۹۴۳

۲۸- السندی ... ص: ۱۵۲ ---- ۹۴۴

۲۹- البهاری ... ص: ۱۵۲ ---- ۹۴۴

اشارة ---- ۹۴۴

ترجمة البهاری ... ص: ۱۵۳ ---- ۹۴۴

۳۰- السهالوی ... ص: ۱۵۳ ---- ۹۴۵

۳۱- المولوی عبد العلی ... ص: ۱۵۴ ---- ۹۴۵

۳۲- الشوکانی ... ص: ۱۵۴ ---- ۹۴۵

۳۳- ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۵ ---- ۹۴۶

اشارة ---- ۹۴۶

ترجمة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۵ ---- ۹۴۶

۳۴- صدیق حسن خان ... ص: ۱۵۶ ---- ۹۴۶

حول ما زعموا أنه یفید بعض معنی حدیث النجوم ... ص: ۱۵۶ ---- ۹۴۷

اشارة ---- ۹۴۷

۱- فی سنده ابو موسی و هو متهم فی الحدیث ... ص: ۱۵۷ ---- ۹۴۷

اشارة ---- ۹۴۷

نهی عمر أبا موسی و أبا هریرة عن الحدیث ... ص: ۱۶۴ ---- ۹۵۱

۲- فی سنده ابو بردة و هو فاسق ... ص: ۱۶۵ ---- ۹۵۲

اشارة ----- ۹۵۲

ابو بردة من المنحرفين عن امير المؤمنين ... ۱۶۶ ----- ۹۵۲

دلالة حديث مسلم ... ص: ۱۶۶ ----- ۹۵۲

التحريف فى حديث النجوم ... ص: ۱۶۷ ----- ۹۵۳

حديث النجوم باطل ... ص: ۱۶۸ ----- ۹۵۴

اشارة ----- ۹۵۴

۱- مخالفته للإجماع و الضرورة ... ص: ۱۶۸ ----- ۹۵۴

۲- اقتراف بعض الصحابة للكبائر ... ص: ۱۶۹ ----- ۹۵۴

۳- مخالفته للكتاب ... ص: ۱۶۹ ----- ۹۵۴

۴- مخالفته للأحاديث الأخرى ... ص: ۱۶۹ ----- ۹۵۴

۵- نهى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن الاقتداء بهم ... ص: ۱۷۰ ----- ۹۵۵

۶- اعترافهم بعدم أهليتهم للاقتداء بهم ... ص: ۱۷۱ ----- ۹۵۶

تفنيد كلام الدّهلوى فى حاشية التّحفة ... ص: ۱۷۳ ----- ۹۵۶

اشارة ----- ۹۵۶

۱- المخطئ لا يكون هاديا ... ص: ۱۷۵ ----- ۹۵۷

۲- الخطأ فى غير المنصوصات أكثر ... ص: ۱۷۵ ----- ۹۵۷

۳- لا يجوز متابعة المخطئ مع وجود المعصوم ... ص: ۱۷۶ ----- ۹۵۷

۴- الاختلاف بين الاصحاب فى الاحكام ... ص: ۱۷۶ ----- ۹۵۷

۵- تخطئة الاصحاب بعضهم لبعض ... ص: ۱۷۶ ----- ۹۵۷

۶- استعمالهم القياس ... ص: ۱۷۷ ----- ۹۵۸

۷- جهلهم بالاحكام ... ص: ۱۷۷ ----- ۹۵۸

۸- اقدام بعضهم على معاملة محرمة ... ص: ۱۷۸ ----- ۹۵۸

۹- بيع بعضهم الخمر ... ص: ۱۹۴ ----- ۹۶۷

۱۰- الإفتاء بغير علم ... ص: ۲۰۰ ----- ۹۷۰

اشارة ۹۷۰

حرمة الفتیا بغیر علم ... ص: ۲۰۲ ۹۷۱

۱۱- عدم الاطلاع علی السنن ... ص: ۲۰۳ ۹۷۲

۱۲- مخالفة الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الفتوی ... ص: ۲۰۷ ۹۷۵

۱۳- إباحة بعضهم شرب الشراب المثلث ... ص: ۲۰۸ ۹۷۵

۱۴- بدع بعضهم ... ص: ۲۰۸ ۹۷۵

۱۵- مخالفة بعضهم للرسول ... ص: ۲۱۱ ۹۷۷

۱۶- بیع بعضهم الأصنام ... ص: ۲۱۶ ۹۸۰

۱۷- مخالفة بعضهم لصریح الکتاب ... ص: ۲۱۸ ۹۸۱

۱۸- ابن عباس: ما سألوا النبی إلا عن ثلاث عشرة مسألة ... ص: ۲۱۹ ۹۸۱

۱۹- خفاء الأمور و الاحکام الواضحة علیهم ... ص: ۲۱۹ ۹۸۱

۲۰- لا یجوز الاستنان بالرجال ... ص: ۲۲۰ ۹۸۲

تفنید کلام المزنی حول حدیث التّجوم ... ص: ۲۲۳ ۹۸۲

اشارة ۹۸۳

نوادر من سیر الاصحاب ... ص: ۲۲۵ ۹۸۳

اشارة ۹۸۳

۱- ابو بکر و عمر ... ص: ۲۲۶ ۹۸۳

۲- عثمان بن عفان ... ص: ۲۲۹ ۹۸۵

۳- أبو موسی الأشعری ... ص: ۲۲۹ ۹۸۵

۴- أبو هریرة ... ص: ۲۲۹ ۹۸۵

اشارة ۹۸۵

من کلمات التابعین و کبار العلماء فی ابی هریرة ... ص: ۲۳۱ ۹۸۶

۵- أبی بن کعب ... ص: ۲۳۹ ۹۹۱

۶- أنس بن مالک ... ص: ۲۴۰ ۹۹۲

۷- زید بن أرقم ... ص: ۲۴۳ ---- ۹۹۳

۸- البراء بن عازب ... ص: ۲۴۴ ---- ۹۹۴

۹- جریر بن عبد اللّه ... ص: ۲۴۴ ---- ۹۹۴

۱۰- سمرة بن جندب ... ص: ۲۴۵ ---- ۹۹۴

۱۱- المغیرة بن شعبة ... ص: ۲۴۶ ---- ۹۹۵

۱۲- عمرو بن العاص ... ص: ۲۴۶ ---- ۹۹۵

۱۳- معاویة بن أبی سفیان ... ص: ۲۴۷ ---- ۹۹۶

۱۵- الولید بن عقبة ... ص: ۲۵۲ ---- ۹۹۸

۱۶- بعض الاصحاب ... ص: ۲۵۳ ---- ۹۹۹

۱۷- معقل بن سنان ... ص: ۲۵۸ ---- ۱۰۰۲

۱۸- هشام بن حکیم ... ص: ۲۵۸ ---- ۱۰۰۲

۱۹- رجل من الصحابة ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۰۰۳

۲۰- طلحة و الزبیر و عبد اللّه بن الزبیر ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۰۰۳

۲۱- زوجة رفاعة ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۰۰۴

۲۲- الغمیصا- أو الرمیصا ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۰۰۵

۲۳- فاطمة بنت قیس ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۰۰۵

۲۴- بسرة بنت صفوان ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۰۰۵

۲۵- عائشة و حفصة ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۰۰۶

تفنید کلام ابن عبد البر حول حدیث النجوم فی توجیه معناه ... ص: ۲۷۱ ---- ۱۰۰۹

دحض المعارضة بقول الأمیر علیه السلام انّما الشوری للمهاجرین و الأنصار ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۰۱۱

اشارة ---- ۱۰۱۱

الاول ...: ص: ۲۷۹ ---- ۱۰۱۱

الثانی ...: ص: ۲۷۹ ---- ۱۰۱۱

الثالث ...: ص: ۲۷۹ ---- ۱۰۱۱

الرابع ...: ص: ۲۷۹ ----- ۱۰۱۱

الخامس ...: ص: ۲۸۰ ----- ۱۰۱۲

السادس ...: ص: ۲۸۰ ----- ۱۰۱۲

السابع ...: ص: ۲۹۶ ----- ۱۰۲۰

الثامن ...: ص: ۲۹۷ ----- ۱۰۲۱

التاسع ...: ص: ۳۰۵ ----- ۱۰۲۵

العاشر ...: ص: ۳۰۶ ----- ۱۰۲۶

[الجزء الرابع ----- ۱۰۳۶

اشارة ----- ۱۰۳۶

حديث السفينة ... ص: ۷ ----- ۱۰۳۷

اشارة ----- ۱۰۳۷

كلمة المؤلّف ... ص: ۹ ----- ۱۰۳۷

كلام الدهلوى حول حديث السفينة ... ص: ۱۳ ----- ۱۰۳۹

سند حديث السفينة ... ص: ۱۷ ----- ۱۰۴۰

اشارة ----- ۱۰۴۰

أسماء الرواة و المخرّجين لحديث السفينة ... ص: ۲۱ ----- ۱۰۴۱

اشارة ----- ۱۰۴۱

(۱) رواية الشافعى ... ص: ۲۷ ----- ۱۰۴۴

اشارة ----- ۱۰۴۴

ترجمته ... ص: ۲۸ ----- ۱۰۴۵

(۲) رواية أحمد ... ص: ۲۹ ----- ۱۰۴۵

اشارة ----- ۱۰۴۵

ترجمته ... ص: ۲۹ ----- ۱۰۴۵

(۳) رواية مسلم ... ص: ۳۰ ----- ۱۰۴۶

اشارة ۱۰۴۶

ترجمته ... ص: ۳۰ ۱۰۴۶

(۴) روایة ابن قتیبة ... ص: ۳۱ ۱۰۴۶

اشارة ۱۰۴۶

ترجمته ... ص: ۳۱ ۱۰۴۷

(۵) روایة البزار ... ص: ۳۲ ۱۰۴۷

اشارة ۱۰۴۷

ترجمته ... ص: ۳۲ ۱۰۴۷

(۶) روایة أبی یعلی ... ص: ۳۳ ۱۰۴۸

اشارة ۱۰۴۸

ترجمته ... ص: ۳۳ ۱۰۴۸

(۷) روایة الطّبری ... ص: ۳۴ ۱۰۴۸

اشارة ۱۰۴۸

ترجمته ... ص: ۳۴ ۱۰۴۸

(۸) روایة الصّولی ... ص: ۳۵ ۱۰۴۹

اشارة ۱۰۴۹

ترجمته ... ص: ۳۵ ۱۰۴۹

(۹) روایة الطبرانی ... ص: ۳۵ ۱۰۴۹

اشارة ۱۰۴۹

ترجمته ... ص: ۳۶ ۱۰۵۰

(۱۰) روایة أبی اللیث ... ص: ۳۷ ۱۰۵۰

اشارة ۱۰۵۰

ترجمته ... ص: ۳۷ ۱۰۵۰

(۱۱) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۳۷ ۱۰۵۰

اشارة ۱۰۵۰

ترجمته ... ص: ۳۸ ۱۰۵۱

(۱۲) روایة الخرکوشی ... ص: ۳۹ ۱۰۵۱

اشارة ۱۰۵۱

ترجمته ... ص: ۳۹ ۱۰۵۱

(۱۳) روایة ابن مردویه ... ص: ۳۹ ۱۰۵۲

اشارة ۱۰۵۲

ترجمته ... ص: ۴۰ ۱۰۵۲

(۱۴) روایة الثعلبی ... ص: ۴۰ ۱۰۵۲

اشارة ۱۰۵۲

ترجمته ... ص: ۴۰ ۱۰۵۲

(۱۵) روایة الثعالبی ... ص: ۴۱ ۱۰۵۳

اشارة ۱۰۵۳

ترجمته ... ص: ۴۱ ۱۰۵۳

(۱۶) روایة أبی نعیم الاصفهانی ... ص: ۴۱ ۱۰۵۳

اشارة ۱۰۵۳

ترجمته ... ص: ۴۲ ۱۰۵۴

(۱۷) روایة ابن عبد البر ... ص: ۴۳ ۱۰۵۴

اشارة ۱۰۵۴

ترجمته ... ص: ۴۳ ۱۰۵۴

(۱۸) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۴۴ ۱۰۵۵

اشارة ۱۰۵۵

ترجمته ... ص: ۴۴ ۱۰۵۵

(۱۹) روایة الواحدی ... ص: ۴۵ ۱۰۵۵

اشارة ----- ۱۰۵۵

ترجمته ... ص: ۴۵ ----- ۱۰۵۵

(۲۰) روایة ابن المغازلی ... ص: ۴۶ ----- ۱۰۵۶

اشارة ----- ۱۰۵۶

ترجمته ... ص: ۴۷ ----- ۱۰۵۷

(۲۱) روایة أبی المظفر السمعانی ... ص: ۴۸ ----- ۱۰۵۷

اشارة ----- ۱۰۵۷

ترجمته ... ص: ۴۸ ----- ۱۰۵۷

(۲۲) روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۴۹ ----- ۱۰۵۸

اشارة ----- ۱۰۵۸

ترجمته ... ص: ۴۹ ----- ۱۰۵۸

(۲۳) روایة عمر الملا ... ص: ۴۹ ----- ۱۰۵۸

اشارة ----- ۱۰۵۸

ترجمته ... ص: ۵۰ ----- ۱۰۵۸

(۲۴) روایة ابن السری ... ص: ۵۰ ----- ۱۰۵۸

اشارة ----- ۱۰۵۹

ترجمته ... ص: ۵۰ ----- ۱۰۵۹

(۲۵) روایة العاصمی ... ص: ۵۱ ----- ۱۰۵۹

(۲۶) روایة ابن أبی الفوارس ... ص: ۵۳ ----- ۱۰۶۰

(۲۷) روایة أبی الفرج الاصفهانی ... ص: ۵۴ ----- ۱۰۶۰

اشارة ----- ۱۰۶۱

ترجمته ... ص: ۵۴ ----- ۱۰۶۱

(۲۸) روایة ابن الأثیر الجزری ... ص: ۵۴ ----- ۱۰۶۱

اشارة ----- ۱۰۶۱

ترجمته ... ص: ۵۵ ---- ۱۰۶۱

(۲۹) روایة الفخر الرازی ... ص: ۵۵ ---- ۱۰۶۱

اشارة ---- ۱۰۶۱

ترجمته ... ص: ۵۵ ---- ۱۰۶۲

(۳۰) روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۵۶ ---- ۱۰۶۲

اشارة ---- ۱۰۶۲

ترجمته ... ص: ۵۷ ---- ۱۰۶۲

(۳۱) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۷ ---- ۱۰۶۳

اشارة ---- ۱۰۶۳

ترجمته ... ص: ۵۸ ---- ۱۰۶۳

(۳۲) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۵۸ ---- ۱۰۶۳

اشارة ---- ۱۰۶۳

ترجمته ... ص: ۵۹ ---- ۱۰۶۴

(۳۳) روایة المحب الطبری ... ص: ۵۹ ---- ۱۰۶۴

اشارة ---- ۱۰۶۴

ترجمته ... ص: ۶۰ ---- ۱۰۶۴

(۳۴) روایة ابن منظور ... ص: ۶۰ ---- ۱۰۶۵

اشارة ---- ۱۰۶۵

ترجمته ... ص: ۶۱ ---- ۱۰۶۵

(۳۵) روایة الحموئی ... ص: ۶۱ ---- ۱۰۶۵

اشارة ---- ۱۰۶۵

ترجمته ... ص: ۶۲ ---- ۱۰۶۶

(۳۶) روایة شهاب الدین الحلبی ... ص: ۶۲ ---- ۱۰۶۶

اشارة ---- ۱۰۶۶

ترجمته ... ص: ۶۲ ---- ۱۰۶۶
(۳۷) روایة نظام الدین النیسابوری ... ص: ۶۳ ---- ۱۰۶۶
اشارة ---- ۱۰۶۷
ترجمته ... ص: ۶۳ ---- ۱۰۶۷
(۳۸) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۶۴ ---- ۱۰۶۷
اشارة ---- ۱۰۶۷
ترجمته ... ص: ۶۴ ---- ۱۰۶۷
(۳۹) روایة الطیبی ... ص: ۶۴ ---- ۱۰۶۷
اشارة ---- ۱۰۶۷
ترجمته ... ص: ۶۵ ---- ۱۰۶۸
(۴۰) روایة الزرندی ... ص: ۶۶ ---- ۱۰۶۸
اشارة ---- ۱۰۶۸
ترجمته ... ص: ۶۶ ---- ۱۰۶۸
(۴۱) روایة الهمدانی ... ص: ۶۷ ---- ۱۰۶۹
اشارة ---- ۱۰۶۹
ترجمته ... ص: ۶۷ ---- ۱۰۶۹
(۴۲) روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۶۸ ---- ۱۰۶۹
اشارة ---- ۱۰۶۹
ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۰۷۱
(۴۳) روایة الشریف الجرجانی ... ص: ۷۰ ---- ۱۰۷۱
اشارة ---- ۱۰۷۱
ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۰۷۱
(۴۴) روایة القلقشندی ... ص: ۷۱ ---- ۱۰۷۲
اشارة ---- ۱۰۷۲

ترجمته ... ص: ۷۱ ---- ۱۰۷۲
(۴۵) روایة خواجه بارسا ... ص: ۷۱ ---- ۱۰۷۲
اشارة ---- ۱۰۷۲
ترجمته ... ص: ۷۲ ---- ۱۰۷۲
(۴۶) روایة ابن حجة الحموی ... ص: ۷۲ ---- ۱۰۷۲
اشارة ---- ۱۰۷۲
ترجمته ... ص: ۷۲ ---- ۱۰۷۳
(۴۷) روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۷۳ ---- ۱۰۷۳
اشارة ---- ۱۰۷۳
ترجمته ... ص: ۷۴ ---- ۱۰۷۳
(۴۸) روایة ابن الصباغ المالکی ... ص: ۷۴ ---- ۱۰۷۳
اشارة ---- ۱۰۷۴
ترجمته ... ص: ۷۵ ---- ۱۰۷۴
(۴۹) روایة المیبدی ... ص: ۷۵ ---- ۱۰۷۴
اشارة ---- ۱۰۷۴
ترجمته ... ص: ۷۵ ---- ۱۰۷۴
(۵۰) روایة الهروی ... ص: ۷۶ ---- ۱۰۷۵
اشارة ---- ۱۰۷۵
ترجمته ... ص: ۷۶ ---- ۱۰۷۵
(۵۱) رواة الصفوری ... ص: ۷۶ ---- ۱۰۷۵
اشارة ---- ۱۰۷۵
ترجمته ... ص: ۷۷ ---- ۱۰۷۵
(۵۲) روایة الکیلانی ... ص: ۷۷ ---- ۱۰۷۵
(۵۳) روایة السخاوی ... ص: ۷۷ ---- ۱۰۷۶

اشارة ----- ۱۰۷۶

ترجمته ... ص: ۷۹ ----- ۱۰۷۶

(۵۴) رواية الكاشفى ... ص: ۷۹ ----- ۱۰۷۷

اشارة ----- ۱۰۷۷

ترجمته ... ص: ۸۰ ----- ۱۰۷۷

(۵۵) رواية السيوطى ... ص: ۸۰ ----- ۱۰۷۷

اشارة ----- ۱۰۷۷

ترجمته ... ص: ۸۲ ----- ۱۰۷۹

(۵۶) رواية السمهودى ... ص: ۸۳ ----- ۱۰۷۹

اشارة ----- ۱۰۷۹

ترجمته ... ص: ۸۴ ----- ۱۰۸۰

(۵۷) رواية ابن حجر المكى ... ص: ۸۵ ----- ۱۰۸۰

اشارة ----- ۱۰۸۱

ترجمته ... ص: ۸۵ ----- ۱۰۸۱

(۵۸) رواية المتقى الهندى ... ص: ۸۶ ----- ۱۰۸۱

اشارة ----- ۱۰۸۱

ترجمته ... ص: ۸۶ ----- ۱۰۸۲

(۵۹) رواية الفتنى الكجراتى ... ص: ۸۷ ----- ۱۰۸۲

اشارة ----- ۱۰۸۲

ترجمته ... ص: ۸۷ ----- ۱۰۸۲

(۶۰) رواية العيدروس اليمنى ... ص: ۸۸ ----- ۱۰۸۲

اشارة ----- ۱۰۸۳

ترجمته ... ص: ۸۸ ----- ۱۰۸۳

(۶۱) رواية الجهرمى ... ص: ۸۹ ----- ۱۰۸۳

اشارة ۱۰۸۳

ترجمته ... ص: ۸۹ ۱۰۸۳

(۶۲) روایة جمال الدین المحدّث ... ص: ۹۰ ۱۰۸۳

اشارة ۱۰۸۳

ترجمته ... ص: ۹۰ ۱۰۸۴

(۶۳) روایة القاری ... ص: ۹۰ ۱۰۸۴

اشارة ۱۰۸۴

ترجمته ... ص: ۹۲ ۱۰۸۵

(۶۴) روایة المناوی ... ص: ۹۲ ۱۰۸۵

اشارة ۱۰۸۵

ترجمته ... ص: ۹۲ ۱۰۸۵

(۶۵) روایة المجدّد السهرندی ... ص: ۹۳ ۱۰۸۶

اشارة ۱۰۸۶

ترجمته ... ص: ۹۳ ۱۰۸۶

(۶۶) روایة محمد صالح الترمذی ... ص: ۹۴ ۱۰۸۶

اشارة ۱۰۸۶

ترجمته ... ص: ۹۴ ۱۰۸۶

(۶۷) روایة أحمد بن الفضل المکی ... ص: ۹۴ ۱۰۸۷

اشارة ۱۰۸۷

ترجمته ... ص: ۹۵ ۱۰۸۷

(۶۸) روایة عبد الحق الدهلوی ... ص: ۹۶ ۱۰۸۸

اشارة ۱۰۸۸

ترجمته ... ص: ۹۶ ۱۰۸۸

(۶۹) روایة العزیزی ... ص: ۹۷ ۱۰۸۸

اشارة ۱۰۸۸
ترجمته ... ص: ۹۷ ۱۰۸۹
(۷۰) روایة الشلی ... ص: ۹۸ ۱۰۸۹
اشارة ۱۰۸۹
ترجمته ... ص: ۹۸ ۱۰۸۹
(۷۱) روایه المغربی ... ص: ۹۹ ۱۰۹۰
اشارة ۱۰۹۰
ترجمته ... ص: ۹۹ ۱۰۹۰
(۷۲) روایة الشیخانی القادری ... ص: ۹۹ ۱۰۹۰
(۷۳) روایة حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۱۰۰ ۱۰۹۱
(۷۴) روایة البدخشانی ... ص: ۱۰۱ ۱۰۹۱
اشارة ۱۰۹۱
ترجمته ... ص: ۱۰۲ ۱۰۹۲
(۷۵) روایة محمد صدر العالم ... ص: ۱۰۳ ۱۰۹۲
اشارة ۱۰۹۲
ترجمته ... ص: ۱۰۳ ۱۰۹۲
(۷۶) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۴ ۱۰۹۳
اشارة ۱۰۹۳
ترجمته ... ص: ۱۰۴ ۱۰۹۳
(۷۷) روایة الحفنی ... ص: ۱۰۵ ۱۰۹۳
اشارة ۱۰۹۳
ترجمته ... ص: ۱۰۵ ۱۰۹۳
(۷۸) روایة محمد الأمیر ... ص: ۱۰۵ ۱۰۹۴
اشارة ۱۰۹۴

ترجمته ... ص: ۱۰۶ ---- ۱۰۹۴

(۷۹) روایة محمد الصبّان ... ص: ۱۰۶ ---- ۱۰۹۴

اشارة ---- ۱۰۹۴

ترجمته ... ص: ۱۰۷ ---- ۱۰۹۵

(۸۰) روایة الزبیدی ... ص: ۱۰۷ ---- ۱۰۹۵

اشارة ---- ۱۰۹۵

ترجمته ... ص: ۱۰۷ ---- ۱۰۹۵

(۸۱) روایة العجیلی الحفظی ... ص: ۱۰۸ ---- ۱۰۹۵

اشارة ---- ۱۰۹۵

ترجمته ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۰۹۷

(۸۲) روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۰۹۷

اشارة ---- ۱۰۹۷

ترجمته ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۰۹۸

(۸۳) روایة محمد ثناء اللّه ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۰۹۸

اشارة ---- ۱۰۹۸

ترجمته ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۰۹۸

(۸۴) روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۰۹۸

اشارة ---- ۱۰۹۸

ترجمته ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۰۹۸

(۸۵) روایة جمال الدین القرشی ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۰۹۹

(۸۶) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۱۴ ---- ۱۰۹۹

اشارة ---- ۱۰۹۹

ترجمته ... ص: ۱۱۴ ---- ۱۰۹۹

(۸۷) روایة رشید الدین الدهلوی ... ص: ۱۱۵ ---- ۱۰۹۹

اشارهٔ ---------- ۱۰۹۹
ترجمته ... ص: ۱۱۵ ---------- ۱۰۹۹
(۸۸) روایهٔ الحمزاوی ... ص: ۱۱۵ ---------- ۱۱۰۰
اشارهٔ ---------- ۱۱۰۰
ترجمته ... ص: ۱۱۶ ---------- ۱۱۰۰
(۸۹) روایهٔ زینی دحلان ... ص: ۱۱۷ ---------- ۱۱۰۱
اشارهٔ ---------- ۱۱۰۱
ترجمته ... ص: ۱۱۷ ---------- ۱۱۰۱
(۹۰) روایهٔ الشبلنجی ... ص: ۱۱۸ ---------- ۱۱۰۱
اشارهٔ ---------- ۱۱۰۱
ترجمته ... ص: ۱۱۸ ---------- ۱۱۰۱
(۹۱) روایهٔ البلخی ... ص: ۱۱۸ ---------- ۱۱۰۱
اشارهٔ ---------- ۱۱۰۱
ترجمته ... ص: ۱۲۱ ---------- ۱۱۰۳
(۹۲) روایهٔ حسن زمان ... ص: ۱۲۲ ---------- ۱۱۰۳
اشارهٔ ---------- ۱۱۰۳
ترجمته ... ص: ۱۲۲ ---------- ۱۱۰۴
ملحق سند حدیث السفینهٔ ... ص: ۱۲۳ ---------- ۱۱۰۴
اشارهٔ ---------- ۱۱۰۴
رواهٔ حدیث السفینهٔ ... ص: ۱۲۷ ---------- ۱۱۰۵
رواته من الصحابهٔ ... ص: ۱۲۷ ---------- ۱۱۰۵
رواته من التابعین ... ص: ۱۲۷ ---------- ۱۱۰۵
رواته من الحفاظ و العلماء ... ص: ۱۲۸ ---------- ۱۱۰۵
اشارهٔ ---------- ۱۱۰۵

القرن الثانی ... ص: ۱۲۸ ----- ۱۱۰۶
القرن الثالث ... ص: ۱۲۸ ----- ۱۱۰۶
القرن الرابع ... ص: ۱۲۹ ----- ۱۱۰۶
القرن الخامس ... ص: ۱۳۰ ----- ۱۱۰۷
القرن السادس ... ص: ۱۳۰ ----- ۱۱۰۷
القرن السابع ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۱۰۷
القرن الثامن ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۱۰۷
القرن التاسع ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۱۰۷
القرن العاشر ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۱۰۸
القرن الحادی عشر ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۱۰۸
القرن الثالث عشر ... ص: ۱۳۲ ----- ۱۱۰۸
القرن الرابع عشر ... ص: ۱۳۲ ----- ۱۱۰۸
[ترجمة رواة حدیث السفینة ...] ص: ۱۳۲ ----- ۱۱۰۸
(۱) روایة أبی إسحاق ... ص: ۱۳۲ ----- ۱۱۰۸
اشارة ----- ۱۱۰۸
ترجمته ... ص: ۱۳۳ ----- ۱۱۰۸
(۲) روایة الأعمش ... ص: ۱۳۳ ----- ۱۱۰۹
اشارة ----- ۱۱۰۹
ترجمته ... ص: ۱۳۳ ----- ۱۱۰۹
(۳) روایة إسرائیل السبیعی ... ص: ۱۳۵ ----- ۱۱۱۰
اشارة ----- ۱۱۱۰
ترجمته ... ص: ۱۳۵ ----- ۱۱۱۰
(۴) روایة الجرّاح بن مخلّد ... ص: ۱۳۵ ----- ۱۱۱۰
اشارة ----- ۱۱۱۰

ترجمته ... ص: ۱۳۶ ---- ۱۱۱۰

(۵) رواية يحيى بن سليمان ... ص: ۱۳۶ ---- ۱۱۱۱

اشارة ---- ۱۱۱۱

ترجمته ... ص: ۱۳۷ ---- ۱۱۱۱

(۶) رواية سويد بن سعيد ... ص: ۱۳۷ ---- ۱۱۱۱

اشارة ---- ۱۱۱۱

ترجمته ... ص: ۱۳۸ ---- ۱۱۱۲

(۷) رواية عمرو بن على ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۱۱۲

اشارة ---- ۱۱۱۲

ترجمته ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۱۱۲

(۸) رواية محمد بن معمر ... ص: ۱۴۰ ---- ۱۱۱۳

اشارة ---- ۱۱۱۳

ترجمته ... ص: ۱۴۰ ---- ۱۱۱۳

(۹) رواية أبی داود ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۱۱۴

اشارة ---- ۱۱۱۴

ترجمته ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۱۱۴

(۱۰) رواية الفسوی ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۱۱۵

اشارة ---- ۱۱۱۵

ترجمته ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۱۱۵

(۱۱) رواية روح بن الفرج ... ص: ۱۴۴ ---- ۱۱۱۵

اشارة ---- ۱۱۱۵

ترجمته ... ص: ۱۴۴ ---- ۱۱۱۶

(۱۲) رواية داود بن سليمان ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۱۱۶

اشارة ---- ۱۱۱۶

ترجمته ... ص: ۱۴۵ ----- ۱۱۱۶

(۱۳) روایة النسائی ... ص: ۱۴۶ ----- ۱۱۱۷

اشارة ----- ۱۱۱۷

ترجمته ... ص: ۱۴۶ ----- ۱۱۱۷

(۱۴) روایة الباغندی ... ص: ۱۴۷ ----- ۱۱۱۷

اشارة ----- ۱۱۱۷

ترجمته ... ص: ۱۴۷ ----- ۱۱۱۷

(۱۵) روایة الدولابی ... ص: ۱۴۸ ----- ۱۱۱۸

اشارة ----- ۱۱۱۸

ترجمته ... ص: ۱۴۸ ----- ۱۱۱۸

(۱۶) روایة أبی القاسم البجلی ... ص: ۱۴۹ ----- ۱۱۱۸

اشارة ----- ۱۱۱۸

ترجمته ... ص: ۱۴۹ ----- ۱۱۱۹

(۱۷) روایة ابن مهرویه ... ص: ۱۴۹ ----- ۱۱۱۹

اشارة ----- ۱۱۱۹

ترجمته ... ص: ۱۴۹ ----- ۱۱۱۹

(۱۸) روایة میمون بن إسحاق ... ص: ۱۵۰ ----- ۱۱۱۹

اشارة ----- ۱۱۱۹

ترجمته ... ص: ۱۵۰ ----- ۱۱۱۹

(۱۹) روایة المقدسی ... ص: ۱۵۱ ----- ۱۱۲۰

اشارة ----- ۱۱۲۰

ترجمته ... ص: ۱۵۱ ----- ۱۱۲۰

(۲۰) روایة ابن عدی ... ص: ۱۵۱ ----- ۱۱۲۰

اشارة ----- ۱۱۲۰

ترجمته ... ص: ۱۵۲ ----- ۱۱۲۰

(۲۱) روایة القطیعی ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۱۲۱

اشارة ----- ۱۱۲۱

ترجمته ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۱۲۱

(۲۲) روایة ابن السقاء ... ص: ۱۵۴ ----- ۱۱۲۲

اشارة ----- ۱۱۲۲

ترجمته ... ص: ۱۵۴ ----- ۱۱۲۲

(۲۳) روایة الدارقطنی ... ص: ۱۵۵ ----- ۱۱۲۲

اشارة ----- ۱۱۲۲

ترجمته ...: ص: ۱۵۶ ----- ۱۱۲۳

(۲۴) روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۱۵۷ ----- ۱۱۲۳

اشارة ----- ۱۱۲۴

ترجمته ...: ص: ۱۵۷ ----- ۱۱۲۴

(۲۵) روایة أبی ملیل الکوفی ... ص: ۱۵۸ ----- ۱۱۲۴

اشارة ----- ۱۱۲۴

ترجمته ...: ص: ۱۵۸ ----- ۱۱۲۴

(۲۶) روایة سجادة البغدادی ... ص: ۱۵۹ ----- ۱۱۲۵

اشارة ----- ۱۱۲۵

ترجمته ...: ص: ۱۵۹ ----- ۱۱۲۵

(۲۷) روایة أبی ذر الهروی ... ص: ۱۵۹ ----- ۱۱۲۵

اشارة ----- ۱۱۲۵

ترجمته ...: ص: ۱۵۹ ----- ۱۱۲۵

(۲۸) روایة الجوهری ... ص: ۱۶۰ ----- ۱۱۲۵

اشارة ----- ۱۱۲۶

ترجمته ...: ص: ۱۶۰ ---- ۱۱۲۶

(۲۹) روایة القضاعی ... ص: ۱۶۱ ---- ۱۱۲۶

اشارة ---- ۱۱۲۶

ترجمته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۱۱۲۷

(۳۰) روایة أبی غالب النحوی ... ص: ۱۶۲ ---- ۱۱۲۷

اشارة ---- ۱۱۲۷

ترجمته ...: ص: ۱۶۳ ---- ۱۱۲۷

(۳۱) روایة أبی الولید الباجی ... ص: ۱۶۳ ---- ۱۱۲۷

اشارة ---- ۱۱۲۸

ترجمته ...: ص: ۱۶۴ ---- ۱۱۲۸

(۳۲) روایة أبی العباس العذری ... ص: ۱۶۴ ---- ۱۱۲۸

اشارة ---- ۱۱۲۸

ترجمته ...: ص: ۱۶۵ ---- ۱۱۲۸

(۳۳) روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۶۵ ---- ۱۱۲۹

اشارة ---- ۱۱۲۹

ترجمته ...: ص: ۱۶۶ ---- ۱۱۲۹

(۳۴) روایة أبی علی بن سکرة الصدفی ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۱۳۰

اشارة ---- ۱۱۳۰

ترجمته ...: ص: ۱۶۷ ---- ۱۱۳۰

(۳۵) روایة أحمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۶۸ ---- ۱۱۳۰

اشارة ---- ۱۱۳۰

ترجمته ...: ص: ۱۶۸ ---- ۱۱۳۰

(۳۶) روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۱۶۸ ---- ۱۱۳۰

اشارة ---- ۱۱۳۰

ترجمته ...: ص: ۱۶۸ ----- ۱۱۳۱

(۳۷) روایة القاضی الأنصاری ... ص: ۱۶۹ ----- ۱۱۳۱

اشارة ----- ۱۱۳۱

ترجمته ... ص: ۱۷۰ ----- ۱۱۳۱

(۳۸) روایة ابن القزاز ... ص: ۱۷۱ ----- ۱۱۳۲

اشارة ----- ۱۱۳۲

ترجمته ... ص: ۱۷۱ ----- ۱۱۳۲

(۳۹) روایة الخوارزمی ... ص: ۱۷۱ ----- ۱۱۳۲

اشارة ----- ۱۱۳۲

ترجمته ... ص: ۱۷۲ ----- ۱۱۳۲

(۴۰) روایة أبی العلاء الهمدانی ... ص: ۱۷۳ ----- ۱۱۳۳

اشارة ----- ۱۱۳۳

ترجمته ... ص: ۱۷۳ ----- ۱۱۳۳

(۴۱) روایة أبی بکر ابن خیر ... ص: ۱۷۴ ----- ۱۱۳۴

اشارة ----- ۱۱۳۴

ترجمته ... ص: ۱۷۴ ----- ۱۱۳۴

(۴۲) روایة محمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۷۵ ----- ۱۱۳۴

اشارة ----- ۱۱۳۴

ترجمته ... ص: ۱۷۵ ----- ۱۱۳۴

(۴۳) روایة ابن الیتیم الأندلسی ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۱۳۵

اشارة ----- ۱۱۳۵

ترجمته ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۱۳۵

(۴۴) روایة ابن خلیل الدمشقی ... ص: ۱۷۷ ----- ۱۱۳۵

اشارة ----- ۱۱۳۵

ترجمته ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۱۳۵
(۴۵) رواية ابن الأبار ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۱۳۶
اشارة ---- ۱۱۳۶
ترجمته ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۱۳۶
(۴۶) رواية الذهبى ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۱۳۷
اشارة ---- ۱۱۳۷
ترجمته ... ص: ۱۸۰ ---- ۱۱۳۷
(۴۷) رواية البوصيرى ... ص: ۱۸۱ ---- ۱۱۳۸
اشارة ---- ۱۱۳۸
ترجمته ... ص: ۱۸۱ ---- ۱۱۳۸
(۴۸) رواية ابن حجر العسقلانى ... ص: ۱۸۲ ---- ۱۱۳۹
اشارة ---- ۱۱۳۹
ترجمته ... ص: ۱۸۳ ---- ۱۱۳۹
(۴۹) رواية ابن كمال باشا ... ص: ۱۸۴ ---- ۱۱۴۰
اشارة ---- ۱۱۴۰
ترجمته ... ص: ۱۸۴ ---- ۱۱۴۰
(۵۰) رواية القدوسى الحنفى ... ص: ۱۸۵ ---- ۱۱۴۰
اشارة ---- ۱۱۴۰
ترجمته ... ص: ۱۸۵ ---- ۱۱۴۱
(۵۱) رواية الخفاجى ... ص: ۱۸۶ ---- ۱۱۴۱
اشارة ---- ۱۱۴۱
ترجمته ... ص: ۱۸۶ ---- ۱۱۴۱
(۵۲) رواية الأنصارى الشيروانى ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۱۴۲
اشارة ---- ۱۱۴۲

ترجمته ... ص: ۱۸۸ ----- ۱۱۴۲

(۵۳) روایة الآلوسی ... ص: ۱۸۹ ----- ۱۱۴۳

اشارة ----- ۱۱۴۳

ترجمته ... ص: ۱۸۹ ----- ۱۱۴۳

(۵۴) روایة الکمشخانوی ... ص: ۱۹۰ ----- ۱۱۴۳

اشارة ----- ۱۱۴۳

ترجمته ... ص: ۱۹۰ ----- ۱۱۴۳

(۵۵) روایة العلوی الحضرمی ... ص: ۱۹۱ ----- ۱۱۴۴

اشارة ----- ۱۱۴۴

ترجمته ... ص: ۱۹۱ ----- ۱۱۴۴

(۵۶) روایة النبهانی ... ص: ۱۹۲ ----- ۱۱۴۴

اشارة ----- ۱۱۴۴

ترجمته ... ص: ۱۹۲ ----- ۱۱۴۴

(۵۷) روایة الکافی ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۱۴۵

اشارة ----- ۱۱۴۵

ترجمته ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۱۴۵

(۵۸) روایة الأمر تسری ... ص: ۱۹۴ ----- ۱۱۴۶

(۵۹) روایة حسین المصری ... ص: ۱۹۵ ----- ۱۱۴۶

(۶۰) روایة أحمد محمد داود ... ص: ۱۹۶ ----- ۱۱۴۶

شواهد حدیث السفینة ... ص: ۱۹۷ ----- ۱۱۴۷

اشارة ----- ۱۱۴۷

الأول: کلام لأمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۱۹۹ ----- ۱۱۴۷

الثانی: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۱۴۷

الثالث: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۱۴۷

الرابع: کلام لعلی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۰۲ ----- ۱۱۴۸

الخامس: القصیدهٔ المنسوبهٔ الی ابن العاص ... ص: ۲۰۲ ----- ۱۱۴۸

السادس: کلام للحسن البصری ... ص: ۲۰۳ ----- ۱۱۴۹

دلالهٔ حدیث السفینهٔ ... ص: ۲۰۵ ----- ۱۱۵۰

اشارهٔ ----- ۱۱۵۰

۱- وجوب اتّباعهم ... ص: ۲۰۷ ----- ۱۱۵۰

۲- إتباعهم یوجب النجاهٔ ... ص: ۲۰۷ ----- ۱۱۵۰

۳- دلالته علی أفضلیّتهم ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۱۵۱

۴- دلالته علی وجوب محبتهم ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۱۵۱

۵- دلالته علی عصمتهم ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۱۵۱

۶- من تخلّف عنهم ضل ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۱۵۲

۷- هم المیزان المعرفهٔ المؤمن و الکافر ... ص: ۲۱۰ ----- ۱۱۵۲

۸- دلالته علی لزوم الامام فی کلّ عصر ... ص: ۲۱۰ ----- ۱۱۵۲

۹- الجمع بین حدیثی الثقلین و السفینهٔ ... ص: ۲۱۰ ----- ۱۱۵۲

۱۰- الحدیث فی سیاق آخر ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۱۵۳

۱۱- الحدیث فی سیاق ثالث ... ص: ۲۱۲ ----- ۱۱۵۳

۱۲- معنی الحدیث فی کلام الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۲۱۲ ----- ۱۱۵۳

۱۳- الحدیث مع حدیث الأشباح ... ص: ۲۱۳ ----- ۱۱۵۴

۱۴- الحدیث مع حدیث باب حطهٔ ... ص: ۲۱۴ ----- ۱۱۵۴

۱۵- فی کلام امیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۱۴ ----- ۱۱۵۴

۱۶- الحدیث مع حدیث الثقلین فی کلامه علیه السلام ... ص: ۲۱۴ ----- ۱۱۵۵

۱۷- اهتمام أبی ذر بحدیث السفینهٔ ... ص: ۲۱۵ ----- ۱۱۵۵

۱۸- الحدیث مع حدیث باب حطهٔ فی روایته ... ص: ۲۱۵ ----- ۱۱۵۵

۱۹- کلام أبی ذر رضی اللّه عنه ... ص: ۲۱۵ ----- ۱۱۵۵

۲۰- جمعه بینه و بین حدیثی الثقلین و باب حطة ... ص: ۲۱۵ ----- ۱۱۵۵

دحض مناقشات الدهلوی فی دلالة حدیث السفینة ... ص: ۲۱۷ ----- ۱۱۵۵

اشارة ----- ۱۱۵۶

اعتراف الدهلوی بحصول الفلاح بحب أهل البیت ... ص: ۲۱۹ ----- ۱۱۵۶

هل أهل السنة متمسکون بأهل البیت ...؟ ص: ۲۲۰ ----- ۱۱۵۶

نماذج من تقوّلاتهم علی أهل البیت ... ص: ۲۲۲ ----- ۱۱۵۸

المراد من «اهل البیت» الأئمة المعصومون ... ص: ۲۲۶ ----- ۱۱۶۰

طعن القوم فی روایات أئمة أهل البیت و مقاماتهم ... ص: ۲۲۷ ----- ۱۱۶۰

اشارة ----- ۱۱۶۰

۱- امیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۲۸ ----- ۱۱۶۱

۲- الحسنان علیهما السلام ... ص: ۲۲۹ ----- ۱۱۶۱

اشارة ----- ۱۱۶۱

تحقیق فی ما نسب إلی الإمام الحسن من کثرة التزویج و الطلاق ... ص: ۲۳۰ ----- ۱۱۶۲

افتعالهم اعتراض الحسن علی أبیه ... ص: ۲۳۶ ----- ۱۱۶۵

قول بعضهم: قتل الحسین بسیف جده ...!! ص: ۲۳۶ ----- ۱۱۶۶

ابن خلدون ... و مخاریقه ... ص: ۲۳۸ ----- ۱۱۶۷

رأی عبد اللّه بن عمر فی سفر الامام الحسین إلی العراق ... ص: ۲۴۲ ----- ۱۱۶۹

زعمهم نهی الامام الحسن أخاه عن التوجه إلی العراق ... ص: ۲۴۳ ----- ۱۱۷۰

عبد القادر الکیلانی ... و صوم یوم عاشوراء ... ص: ۲۴۴ ----- ۱۱۷۱

۳- الامام زین العابدین علیه السلام ... ص: ۲۴۶ ----- ۱۱۷۲

اشارة ----- ۱۱۷۲

نسبتهم القول بجواز التزویج بما یزید علی الأربع إلی السجاد ... ص: ۲۴۸ ----- ۱۱۷۳

القائل بجواز التزوّج بما یزید علی الأربع من أهل السنة ... ص: ۲۴۸ ----- ۱۱۷۳

و منهم من قال بجواز التزوّج بأیّ عدد شاء ... ص: ۲۴۹ ----- ۱۱۷۴

۴- الامام محمد الباقر علیه السلام ... ص: ۲۵۰ ---- ۱۱۷۴

۵- الامام جعفر الصادق علیه السلام ... ص: ۲۵۲ ---- ۱۱۷۵

۶- الامام موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام ... ص: ۲۵۳ ---- ۱۱۷۶

۷- الامام الرضا علیه السلام ... ص: ۲۵۵ ---- ۱۱۷۷

۸- سائر الأئمة المعصومین علیه السلام ... ص: ۲۵۶ ---- ۱۱۷۸

۹- الامام الثانی عشر عجل اللّه فرجه ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۱۸۰

کلام سلیمان بن جریر فی الطعن فی الأئمة ... ص: ۲۶۰ ---- ۱۱۸۰

تحریف الدهلوی الکلام المذکور ... ص: ۲۶۱ ---- ۱۱۸۱

کلام الدوانی ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۱۸۲

لا دلالة للحدیث إلّا علی نجاة الإثنی عشریة فحسب ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۱۸۲

الأصل فی مناقشة الدهلوی ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۱۸۶

تفنید کلام الدهلوی فی حاشیة التحفة ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۱۸۷

اشارة ---- ۱۱۸۷

مناقشة أخری ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۱۸۷

وجوه الجواب عن المناقشة ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۱۸۸

من وجوه الشبه بین سفینة نوح و أهل البیت ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۱۹۰

اشارة ---- ۱۱۹۰

۱- الغرض من الرکوب هو النجاة ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۱۹۰

۲- وجود نوح فیها من أسباب النجاة ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۱۹۱

۳- و اصنع الفلک بأعیننا ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۱۹۱

۴- بسم اللّه مجریها ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۱۹۱

۵ ...- تجری بأعیننا ... ص: ۲۸۱ ---- ۱۱۹۲

۶- وحی اللّه إلی السفینة ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۱۹۲

۷- لولا أهل البیت ما سارت ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۱۹۳

النظر فی کلام آخر للدهلوی ... ص: ۲۸۷ ----- ۱۱۹۴

اشارة ----- ۱۱۹۴

الرد علی هذا الکلام ... ص: ۲۹۱ ----- ۱۱۹۵

رجوع کبار الصحابة إلی علی فی المعضلات ... ص: ۲۹۴ ----- ۱۱۹۷

کلمات فی حدیث النجوم ... ص: ۲۹۵ ----- ۱۱۹۸

الأذن الواعیة: علی علیه السلام ... ص: ۲۹۷ ----- ۱۱۹۹

تنبیهات علی مقاصد الدهلوی و مزاعمه ... ص: ۲۹۸ ----- ۱۱۹۹

من أحادیث تشبیه أهل البیت بالنّجوم ... ص: ۳۰۱ ----- ۱۲۰۱

اشارة ----- ۱۲۰۱

(۱) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أهل بیتی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم ... ص: ۳۰۳ ----- ۱۲۰۱

(۲ قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض ... س: ۳۰۶ ----- ۱۲۰۳

(۳) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأمتی ... ص: ۳۰۹ ----- ۱۲۰۵

(۴) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت أتاها ما یوعدون، و أنا أمان لأصحابی ما کنت، فإذا ذهبت أتاهم ما یو

(۵) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لأمتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلة من العرب اخ

(۶) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا الشمس و علی القمر و فاطمة الزهرة و الحسن و الحسین الفرقدان ... ص: ۳۱۳ ----- ۱۲۰۷

(۷) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: یا علی إن الحسن و الحسین من أولادک کالبدر بین النجوم ... ص: ۳۱۵ ----- ۱۲۰۸

(۸) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:.. الکواکب.. أولاد فاطمة ... ص: ۳۱۵ ----- ۱۲۰۸

(۹) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی: مثلک و مثل الأئمة من ولدک بعدی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم م

مؤیّدات هذه الأحادیث ... ص: ۳۱۷ ----- ۱۲۰۹

اشارة ----- ۱۲۰۹

(۱) من کلمات أهل البیت ... ص: ۳۱۹ ----- ۱۲۰۹

(۲) من کلمات الأصحاب ... ص: ۳۲۱ ----- ۱۲۱۰

(۳) من کلمات العلماء ... ص: ۳۲۶ ----- ۱۲۱۳

حدیث فی الاقتداء بأهل البیت مع شاهدین من شواهده ... ص: ۳۳۱ ----- ۱۲۱۵

ختامه مسک ... ص: ۳۳۶ ----- ۱۲۱۷
[الجزء الخامس ----- ۱۲۱۷
اشارة ----- ۱۲۱۸
حدیث النور ... ص: ۷ ----- ۱۲۱۸
اشارة ----- ۱۲۱۸
کلمة المؤلف ... ص: ۹ ----- ۱۲۱۸
اشارة ----- ۱۲۱۸
۱- دلالته علی الامامة بالنص ... ص: ۱۰ ----- ۱۲۱۹
۲- دلالته علی الامامة بالملازمة ... ص: ۱۱ ----- ۱۲۱۹
کلام الدهلوی فی الجواب عن حدیث النور ... ص: ۱۳ ----- ۱۲۲۰
سند حدیث النور ... ص: ۱۷ ----- ۱۲۲۱
اشارة ----- ۱۲۲۱
أسماء رواة حدیث النور من الصحابة ... ص: ۱۹ ----- ۱۲۲۱
أسماء رواة حدیث النور من التابعین ... ص: ۲۱ ----- ۱۲۲۳
أسماء رواة حدیث النور من الحفاظ و الأئمة ... ص: ۲۲ ----- ۱۲۲۳
حدیث النور متواتر ... ص: ۲۴ ----- ۱۲۲۵
نصوص روایات الحفّاظ و العلماء ... ص: ۲۷ ----- ۱۲۲۶
اشارة ----- ۱۲۲۶
۱ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷ ----- ۱۲۲۶
اشارة ----- ۱۲۲۶
رجال الحدیث ... ص: ۲۸ ----- ۱۲۲۷
اشارة ----- ۱۲۲۷
عبد الرزاق الصنعانی ... ص: ۲۸ ----- ۱۲۲۷
معمر بن راشد ... ص: ۲۹ ----- ۱۲۲۷

الزهری ... ص: ۲۹ ----- ۱۲۲۸

خالد بن معدان ... ص: ۳۰ ----- ۱۲۲۸

زاذان الکندی ... ص: ۳۰ ----- ۱۲۲۸

سلمان ... ص: ۳۱ ----- ۱۲۲۹

ترجمة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۳ ----- ۱۲۳۰

روایة أحمد دلیل علی صحة الحدیث ... ص: ۴۳ ----- ۱۲۳۵

جواب سبط ابن الجوزی عن تضعیف الحدیث ... ص: ۴۴ ----- ۱۲۳۶

ترجمة سبط ابن الجوزی ... ص: ۴۵ ----- ۱۲۳۶

ترجم له ...: ص: ۴۵ ----- ۱۲۳۶

ترجمة ابن خلکان ... ص: ۴۶ ----- ۱۲۳۷

ترجمة الیونینی ... ص: ۴۷ ----- ۱۲۳۸

ترجمة أبی الفداء ... ص: ۴۸ ----- ۱۲۳۸

ترجمة ابن الوردی ... ص: ۴۹ ----- ۱۲۳۹

طعن الذهبی و الصفدی فی السبط ... ص: ۵۱ ----- ۱۲۴۰

الدفاع عن السبط ... ص: ۵۱ ----- ۱۲۴۰

استناد القوم إلی أقواله فی القضایا الخلافیة ... ص: ۵۲ ----- ۱۲۴۱

مؤلفات السبط ... ص: ۵۳ ----- ۱۲۴۱

اعتماد العلماء علی کتبه ... ص: ۵۴ ----- ۱۲۴۲

۲ روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۵۴ ----- ۱۲۴۲

اشارة ----- ۱۲۴۲

ترجمته ...: ص: ۵۵ ----- ۱۲۴۳

۳ روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۵۶ ----- ۱۲۴۳

اشارة ----- ۱۲۴۳

ترجمته ...: ص: ۵۶ ----- ۱۲۴۳

۴ روایة ابن مردویه ... ص: ۵۸ ----- ۱۲۴۴

اشارة ----- ۱۲۴۴

ترجمته ...: ص: ۵۹ ----- ۱۲۴۵

۵ روایة ابن عبد البر ... ص: ۵۹ ----- ۱۲۴۵

اشارة ----- ۱۲۴۵

ترجمته ...: ص: ۶۰ ----- ۱۲۴۵

۶ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۶۰ ----- ۱۲۴۶

اشارة ----- ۱۲۴۶

کلمة فی تاریخ بغداد ... ص: ۶۱ ----- ۱۲۴۶

اشارة ----- ۱۲۴۶

ترجمته ...: ص: ۶۱ ----- ۱۲۴۶

۷ روایة ابن المغازلی ... ص: ۶۲ ----- ۱۲۴۷

اشارة ----- ۱۲۴۷

فائدة ...: ص: ۶۳ ----- ۱۲۴۷

ترجمته ...: ص: ۶۶ ----- ۱۲۴۹

۸ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۶۶ ----- ۱۲۴۹

اشارة ----- ۱۲۴۹

ترجمته ...: ص: ۶۶ ----- ۱۲۴۹

۹ روایة العاصمی ... ص: ۶۷ ----- ۱۲۵۰

۱۰ روایة أبی الفتح النطنزی ... ص: ۶۹ ----- ۱۲۵۱

اشارة ----- ۱۲۵۱

ترجمته ...: ص: ۷۰ ----- ۱۲۵۲

۱۱ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۷۱ ----- ۱۲۵۲

اشارة ----- ۱۲۵۲

ترجمته ...: ص: ۷۱ ----- ۱۲۵۲

۱۲ رواية الخوارزمي ... ص: ۷۲ ----- ۱۲۵۳

اشارة ----- ۱۲۵۳

ترجمته ...: ص: ۷۳ ----- ۱۲۵۳

۱۳ رواية ابن عساكر ... ص: ۷۳ ----- ۱۲۵۳

اشارة ----- ۱۲۵۳

ترجمته ...: ص: ۷۴ ----- ۱۲۵۴

۱۴ رواية النور الصالحاني ... ص: ۷۴ ----- ۱۲۵۴

۱۵ رواية أبي الفتح ناصر المطرزي ... صض: ۷۵ ----- ۱۲۵۵

۱۶ رواية صدر الأفاضل الخوارزمي ... ص: ۷۶ ----- ۱۲۵۵

اشارة ----- ۱۲۵۵

ترجمته ...: ص: ۷۶ ----- ۱۲۵۵

۱۷ رواية أبي القاسم عبد الكريم الرافعي القزويني ... ص: ۷۷ ----- ۱۲۵۶

اشارة ----- ۱۲۵۶

ترجمته ...: ص: ۷۸ ----- ۱۲۵۷

۱۸ إثبات الشيخ فريد الدين العطّار ... ص: ۷۹ ----- ۱۲۵۷

اشارة ----- ۱۲۵۷

ترجمته ...: ص: ۷۹ ----- ۱۲۵۷

۱۹ رواية أبي الربيع ابن سبع الكلاعي ... ص: ۷۹ ----- ۱۲۵۷

اشارة ----- ۱۲۵۷

ترجمته ...: ص: ۸۰ ----- ۱۲۵۷

۲۰ رواية الكنجي ... ص: ۸۱ ----- ۱۲۵۸

اشارة ----- ۱۲۵۹

الكنجي و كتابه ... ص: ۸۴ ----- ۱۲۶۰

کلمهٔ «الحافظ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۵ ---- ۱۲۶۱

کلمهٔ «الشیخ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۶ ---- ۱۲۶۱

۲۱ روایهٔ المحبّ الطبری ... ص: ۸۶ ---- ۱۲۶۱

اشارهٔ ---- ۱۲۶۱

ترجمته ...: ص: ۸۷ ---- ۱۲۶۲

۲۲ روایهٔ الحموینی ... ص: ۸۷ ---- ۱۲۶۲

۲۳ روایهٔ شرف الدین الدرکزینی الطالبی القرشی ... ص: ۸۹ ---- ۱۲۶۳

اشارهٔ ---- ۱۲۶۳

ترجمته ...: ص: ۸۹ ---- ۱۲۶۳

۲۴ روایهٔ جمال الدین المدنی الزرندی ... ص: ۹۰ ---- ۱۲۶۴

اشارهٔ ---- ۱۲۶۴

کتاب نظم درر السمطین ...: ص: ۹۱ ---- ۱۲۶۴

کتاب معارج الوصول ...: ص: ۹۱ ---- ۱۲۶۴

ترجمته ...: ص: ۹۱ ---- ۱۲۶۵

۲۵ روایهٔ السید محمّد الدهلوی المعروف ب (گیسو دراز ... ص: ۹۳ ---- ۱۲۶۵

اشارهٔ ---- ۱۲۶۶

ترجمته ...: ص: ۹۴ ---- ۱۲۶۶

۲۶ روایهٔ السید محمّد بن جعفر المکی ... ص: ۹۴ ---- ۱۲۶۷

اشارهٔ ---- ۱۲۶۷

ترجمته ...: ص: ۹۵ ---- ۱۲۶۷

۲۷ روایهٔ الجلال البخاری ... ص: ۹۵ ---- ۱۲۶۷

اشارهٔ ---- ۱۲۶۷

ترجمته ...: ص: ۹۵ ---- ۱۲۶۷

۲۸ روایهٔ السید علی الهمدانی ... ص: ۹۶ ---- ۱۲۶۸

اشارة ----- ۱۲۶۸
ترجمته ...: ص: ۹۷ ----- ۱۲۶۸
کلمة الهمدانی فی روضة الفردوس ...: ص: ۹۸ ----- ۱۲۶۹
۲۹ روایة الجلال الخجندی ... ص: ۹۹ ----- ۱۲۶۹
اشارة ----- ۱۲۶۹
ترجمته ...: ص: ۹۹ ----- ۱۲۷۰
۳۰ روایة السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۱۰۰ ----- ۱۲۷۰
۳۱ روایة الشهاب الدولتآبادی ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۲۷۱
اشارة ----- ۱۲۷۱
ترجمته ...: ص: ۱۰۲ ----- ۱۲۷۲
۳۲ روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۰۴ ----- ۱۲۷۲
اشارة ----- ۱۲۷۳
ترجمته ...: ص: ۱۰۴ ----- ۱۲۷۳
۳۳ روایة الحافی الحسینی الشافعی ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۲۷۳
۳۴ روایة الوصابی الیمنی الشافعی ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۲۷۳
۳۵ روایة الجمال المحدث الشیرازی ... ص: ۱۰۶ ----- ۱۲۷۴
اشارة ----- ۱۲۷۴
کتاب الأربعین ... ص: ۱۰۶ ----- ۱۲۷۴
ترجمته ...: ص: ۱۰۷ ----- ۱۲۷۵
۳۶ روایة الجفری ... ص: ۱۰۸ ----- ۱۲۷۵
اشارة ----- ۱۲۷۵
ترجمته ...: ص: ۱۰۸ ----- ۱۲۷۵
۳۷ روایة الواعظ الهروی ... ص: ۱۰۹ ----- ۱۲۷۵
۳۸ روایة أحمد بن إبراهیم ... ص: ۱۰۹ ----- ۱۲۷۶

۳۹ روایة السید محمّد ماه عالم ... ص: ۱۱۰ ---- ۱۲۷۶

۴۰ روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۲۷۷

اشارة ---- ۱۲۷۷

ترجمته ...: ص: ۱۱۱ ---- ۱۲۷۷

۴۱ روایة غلام علی آزاد البلکرامی ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۲۷۷

اشارة ---- ۱۲۷۷

ترجمته ...: ص: ۱۱۲ ---- ۱۲۷۷

شواهد حدیث النور و مؤیّداته ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۲۷۸

اشارة ---- ۱۲۷۸

(الحدیث الأول) حدیث الشجرة [۱ ...] ص: ۱۱۵ ---- ۱۲۷۸

اشارة ---- ۱۲۷۸

۱ روایة الحاکم ... ص: ۱۱۷ ---- ۱۲۷۹

۲ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷ ---- ۱۲۷۹

۳ روایة الدیلمی ... ص: ۱۱۸ ---- ۱۲۷۹

۴ روایة الخوارزمی ... ص: ۱۱۸ ---- ۱۲۷۹

۵ روایة الزرندی ... ص: ۱۱۸ ---- ۱۲۸۰

۶ روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۱۹ ---- ۱۲۸۰

۷ روایة النور البدخشی اللّاهیجی ... ص: ۱۱۹ ---- ۱۲۸۰

۸ إثبات المیبدی ... ص: ۱۲۰ ---- ۱۲۸۰

۹ روایة السیوطی ... ص: ۱۲۰ ---- ۱۲۸۱

۱۰ روایة المتقی ... ص: ۱۲۰ ---- ۱۲۸۱

۱۱ روایة الوصابی ... ص: ۱۲۱ ---- ۱۲۸۱

۱۲ روایة جمال الدّین المحدّث ... ص: ۱۲۱ ---- ۱۲۸۱

۱۳ روایة المتّاوی ... ص: ۱۲۲ ---- ۱۲۸۱

۱۴ روایة الجفری ... ص: ۱۲۲ ----- ۱۲۸۲
۱۵ روایة البدخشی ... ص: ۱۲۲ ----- ۱۲۸۲
۱۶ روایة صدر العالم ... ص: ۱۲۳ ----- ۱۲۸۲
۱۷ روایة الدهلوی ... ص: ۱۲۳ ----- ۱۲۸۲
۱۸ روایة اللکهنوی ... ص: ۱۲۴ ----- ۱۲۸۲
(الحدیث الثانی) حدیث الشجرة (بلفظ آخر ...) ص: ۱۲۵ ----- ۱۲۸۳
اشارة ----- ۱۲۸۳
۱ روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۲۶ ----- ۱۲۸۳
۲ روایة أبی نعیم ... ص: ۱۲۶ ----- ۱۲۸۳
۳ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷ ----- ۱۲۸۴
۴ روایة الکنجی ... ص: ۱۲۸ ----- ۱۲۸۴
۵ روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۲۸۶
۶ روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۲۸۶
(الحدیث الثالث ... ص: ۱۳۳ ----- ۱۲۸۷
(الحدیث الرابع ...) ص: ۱۳۵ ----- ۱۲۸۷
(الحدیث الخامس ...) ص: ۱۳۶ ----- ۱۲۸۸
(الحدیث السادس ...) ص: ۱۳۷ ----- ۱۲۸۸
حدیث النور من طرق الإمامیّة ... ص: ۱۳۹ ----- ۱۲۸۹
اشارة ----- ۱۲۸۹
حدیث النور عند الامامیة ... ص: ۱۴۲ ----- ۱۲۸۹
من فوائد الاستشهاد بأخبار الإمامیة ...: ص: ۱۵۲ ----- ۱۲۹۵
دحض القدح فی سند حدیث النور ... ص: ۱۵۷ ----- ۱۲۹۸
اشارة ----- ۱۲۹۸
الأصل فی هذه الدعوی ... ص: ۱۶۰ ----- ۱۲۹۸

ما هو ملاک التضعيف ...؟ ص: ۱۶۰ ----- ۱۲۹۹

کذب دعوی الإجماع مطلقا ... ص: ۱۶۱ ----- ۱۲۹۹

ترجمة ابن حزم ...: ص: ۱۶۱ ----- ۱۲۹۹

منشأ الغلط ... ص: ۱۶۴ ----- ۱۳۰۱

نص عبارة ابن الجوزی و بيان تصرفاتهم فيها ... ص: ۱۶۵ ----- ۱۳۰۱

فعلم من هذا ما يلی ...: ص: ۱۶۶ ----- ۱۳۰۲

کما علم أيضا ...: ص: ۱۶۶ ----- ۱۳۰۲

نظرة فی کلام ابن الجوزی ...: ص: ۱۶۷ ----- ۱۳۰۲

المروزی صدوق عند السمعانی ... ص: ۱۶۷ ----- ۱۳۰۳

المروزی صدوق عند الخطيب، و لا بأس به عند الدار قطنی ... ص: ۱۶۸ ----- ۱۳۰۳

حديث «المروزی» أخرجه الخطيب و ابن عساکر و قال الکنجی: «حديث حسن ...» ص: ۱۶۸ ----- ۱۳۰۳

دحض المعارضة بحديث الشافعی فی فضل الخلفاء ... ص: ۱۷۱ ----- ۱۳۰۴

اشارة ----- ۱۳۰۴

۱- قوله «فی الجملة ...» ص: ۱۷۳ ----- ۱۳۰۴

۲- لا يعارض ما لا سند له ما رواه الأئمة ... ص: ۱۷۴ ----- ۱۳۰۵

۳- نصّ بعضهم علی ضعفه ... ص: ۱۷۴ ----- ۱۳۰۵

اشارة ----- ۱۳۰۵

ترجمته ...: ص: ۱۷۴ ----- ۱۳۰۵

۴- استدلال الدهلوی به يخالف ما التزم به ... ص: ۱۷۴ ----- ۱۳۰۵

۵- ما لا سند له لا يصغی إليه ... ص: ۱۷۵ ----- ۱۳۰۵

۶- لا يجوز الاحتجاج به ... ص: ۱۷۵ ----- ۱۳۰۶

۷- لا يصح إلزام الخصم به ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۳۰۶

۸- جواز ردّه حتی لو کان مسندا ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۳۰۶

۹- النص الکامل لهذا الحديث ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۳۰۶

اشارة ۱۳۰۶
تصرفات الجماعة فی الحدیث ... ص: ۱۷۷ ۱۳۰۷
بالمناسبة ... ص: ۱۷۸ ۱۳۰۸
۱۰- من تحکّماتهم فی المقام ... ص: ۱۸۰ ۱۳۰۹
۱۱- النظر فی وثاقة الشافعی ... ص: ۱۸۰ ۱۳۰۹
۱۲- أمارات الوضع علی هذا الحدیث لائحة ... ص: ۱۹۰ ۱۳۱۴
۱۳- حدیث موضوع آخر فی فضل الشیخین ... ص: ۱۹۰ ۱۳۱۵
دحض تأیید حدیث الشافعی بحدیث آخر ... ص: ۱۹۳ ۱۳۱۶
اشارة ۱۳۱۶
۱- لم یدّع الکابلی هذا التأیید ... ص: ۱۹۵ ۱۳۱۶
۲- معنی الحدیث یوضّح بطلان الدّعوی ... ص: ۱۹۶ ۱۳۱۶
۳- کان عمر شدیدا علی رسول اللّه قبل إسلامه ... ص: ۱۹۷ ۱۳۱۷
دلالة حدیث النور ... ص: ۱۹۹ ۱۳۱۸
اشارة ۱۳۱۸
۱- التصریح بخلافة علی فی الحدیث ...: ص: ۲۰۲ ۱۳۱۸
۲- التصریح بوصایة علی فی الحدیث ...: ص: ۲۰۲ ۱۳۱۹
۳- تعلّم الملائکة و غیرها التسبیح من ذلک النور ...: ص: ۲۰۳ ۱۳۱۹
۴- لو لا الخمسة لما خلق آدم ...: ص: ۲۰۶ ۱۳۲۱
۵- علی أفضل من آدم ...: ص: ۲۰۷ ۱۳۲۲
۶- تباهی العصور بالنبی و علی ... ص: ۲۰۹ ۱۳۲۲
اشارة ۱۳۲۲
البوصیری و قصیدته الهمزیة ... ص: ۲۱۴ ۱۳۲۶
۷- کلّ ما للنبی من الفضل فهو ثابت لعلی ... ص: ۲۱۶ ۱۳۲۷
۸- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۲۱۹ ۱۳۲۸

۹- کمالات الأنبیاء مأخوذة من مشکاة النبی و علی ... ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۲۹
۱۰- التقدّم فی الخلق من أدلة الأفضلیة ... ص: ۲۲۲ ---- ۱۳۳۰
۱۱- الأحادیث الواضحة الدلالة علی أفضلیّته بسبب تقدّمه فی الخلق ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۳۱
اشارة ---- ۱۳۳۱
الحدیث الأول ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۳۲
الحدیث الثانی ... ص: ۲۲۷ ---- ۱۳۳۳
الحدیث الثالث ... ص: ۲۲۸ ---- ۱۳۳۳
الحدیث الرابع ... ص: ۲۲۸ ---- ۱۳۳۳
الحدیث الخامس ... ص: ۲۲۹ ---- ۱۳۳۴
۱۲- دلالة الأحادیث علی الأفضلیة بسبب کون اسمه علی العرش ... ص: ۲۳۰ ---- ۱۳۳۵
۱۳- استدلال آدم (ع) لأفضلیّة نبینا (ص) بکون اسمه مع اسم اللّه ... ص: ۲۳۱ ---- ۱۳۳۵
اشارة ---- ۱۳۳۵
لیس أحد أعظم قدرا عند اللّه بعد النبی من علی لأن اسمه مع اسمهما ... ص: ۲۳۴ ---- ۱۳۳۷
اشارة ---- ۱۳۳۷
۱- اسم علی مکتوب علی العرش ... ص: ۲۳۴ ---- ۱۳۳۷
۲- اسم علی مقرون باسم النبی فی مواطن ... ص: ۲۳۶ ---- ۱۳۳۸
۳- اسم علی مکتوب علی باب الجنة ... ص: ۲۳۷ ---- ۱۳۳۹
۴- «علی ولی اللّه» مکتوب علی أبواب الجنة ... ص: ۲۳۸ ---- ۱۳۳۹
۵- «علی ولی اللّه» مکتوب علی باب الجنة بالذهب ... ص: ۲۴۱ ---- ۱۳۴۱
۷- «علی مقیم الحجة» مکتوب علی العرش ... ص: ۲۴۲ ---- ۱۳۴۲
۸- «علی ولی اللّه» مکتوب علی جناح جبرائیل ... ص: ۲۴۳ ---- ۱۳۴۲
۹- «علی بن أبی طالب مقیم الحجة» مکتوب بین کفّی صرصائیل ... ص: ۲۴۴ ---- ۱۳۴۳
۱۰- «أیّد اللّه محمّدا بعلی» مکتوب علی جبهة ملک ...: ص: ۴۴۵ ---- ۱۳۴۳
۱۱- «علی ولی اللّه» مکتوب علی لواء الحمد ...: ص: ۲۴۵ ---- ۱۳۴۴

۱۲- «آل محمّد خير البرية» مكتوب على لواء النور ...: ص: ۲۴۵ ----- ۱۳۴۴
۱۳- «محمّد رسول اللّه نصرته بعلى» مكتوب على درة أو ورقة خضراء ... ص: ۲۴۶ ----- ۱۳۴۴
۱۴- تقدّم النبوة دليل الأفضلية و هو فرع تقدّم النور الذى منه على أيضا ... ص: ۲۴۷ ----- ۱۳۴۵
اشارة ----- ۱۳۴۵
من أحاديث تقدّم نبوّة محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... ص: ۲۴۷ ----- ۱۳۴۵
۱۵- أخذ ميثاق نبوة محمّد دليل أفضليّة و هو دليل أفضلية على ... ص: ۲۵۴ ----- ۱۳۴۹
اشارة ----- ۱۳۴۹
من أحاديث أخذ ميثاقه متفرعا على تقدّم خلقه (ص ...): ص: ۲۵۴ ----- ۱۳۴۹
من أحاديث أفضليته من الأنبياء بسبب أخذ الميثاق منهم ... ص: ۲۵۵ ----- ۱۳۵۰
أحاديث فى ولاية على و ميثاق إمامته ... ص: ۲۵۸ ----- ۱۳۵۱
اشارة ----- ۱۳۵۱
۱- حديث بعث الأنبياء على ولاية على ... ص: ۲۵۸ ----- ۱۳۵۲
اشارة ----- ۱۳۵۲
رواية الحاكم ... ص: ۲۵۹ ----- ۱۳۵۲
رواية الثعلبى ... ص: ۲۵۹ ----- ۱۳۵۲
رواية الخوارزمى ... ص: ۲۶۰ ----- ۱۳۵۳
رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۶۰ ----- ۱۳۵۳
رواية عبد الوهاب بن محمّد ... ص: ۲۶۰ ----- ۱۳۵۳
رواية الجيلانى اللاهيجى ... ص: ۲۶۱ ----- ۱۳۵۳
رواية البدخشانى ... ص: ۲۶۱ ----- ۱۳۵۴
۲- حديث عرض ولاية على على إبراهيم ... ص: ۲۶۱ ----- ۱۳۵۴
۳- حديث أخذ اللّه ميثاق إمارة على من الملائكة ... ص: ۲۶۲ ----- ۱۳۵۴
اشارة ----- ۱۳۵۴
الديلمى و فردوس الأخبار ... ص: ۲۶۲ ----- ۱۳۵۴

ترجمة الهمدانی ...: ص: ۲۶۴ ---- ۱۳۵۵

ترجمة الشیخ عبد الوهاب ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۳۵۵

۴- حدیث أخذ النبی المیثاق علی وصایة علی من صحابته ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۳۵۶

۱۶- أحادیث فی فضل علی مثبتة لإمامته للافضلیة و مؤیدة لحدیث النور ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۳۵۶

الحدیث الأول ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۳۵۶

الحدیث الثانی ... ص: ۲۶۶ ---- ۱۳۵۷

الحدیث الثالث ... ص: ۲۶۸ ---- ۱۳۵۸

الحدیث الرابع ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۳۵۸

الحدیث الخامس ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۳۵۸

الحدیث السادس ... ص: ۲۷۰ ---- ۱۳۵۹

الحدیث السابع ... ص: ۲۷۰ ---- ۱۳۵۹

الحدیث الثامن ... ص: ۲۷۱ ---- ۱۳۶۰

الحدیث التاسع ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۳۶۱

الحدیث العاشر ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۳۶۱

کلمات علماء أهل السنة و عرفائهم فی فضل علی و معنی حدیث النور ... ص: ۲۷۴ ---- ۱۳۶۲

اشارة ---- ۱۳۶۲

۱- الشیخ ابن عربی ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۳۶۲

اشارة ---- ۱۳۶۲

وجوه دلالة هذا الکلام ... ص: ۲۷۶ ---- ۱۳۶۳

کلام آخر لابن عربی ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۳۶۳

کلام آخر لابن عربی ... ص: ۲۷۸ ---- ۱۳۶۴

ترجمة ابن عربی ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۳۶۵

۲- الشیخ عبد الوهاب الشعرانی ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۳۶۶

اشارة ---- ۱۳۶۶

کلام آخر للشعرانی ... ص: ۲۸۳ ----- ۱۳۶۷

ترجمة الشعرانی ... ص: ۲۸۵ ----- ۱۳۶۸

۳- شمس الدین الفناری ... ص: ۲۸۶ ----- ۱۳۶۹

اشارة ----- ۱۳۶۹

کتاب مصباح الأنس ... ص: ۲۸۷ ----- ۱۳۷۰

ترجمة الفناری ... ص: ۲۸۸ ----- ۱۳۷۰

۴- السید محمّد گیسو دراز ... ص: ۲۸۹ ----- ۱۳۷۱

اشارة ----- ۱۳۷۱

کلام آخر ... ص: ۲۹۰ ----- ۱۳۷۱

۵- القسطلانی ... ص: ۲۹۰ ----- ۱۳۷۲

۶- الدولتآبادی ... ص: ۲۹۱ ----- ۱۳۷۲

۷- الهمدانی ... ص: ۲۹۲ ----- ۱۳۷۳

۸- السهروردی ... ص: ۲۹۳ ----- ۱۳۷۴

۹- أبو نعیم الاصفهانی ... ص: ۲۹۶ ----- ۱۳۷۵

۱۰- شاه ولی اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۰۰ ----- ۱۳۷۷

اشارة ----- ۱۳۷۷

وجوه دلالة هذا الکلام ... ص: ۳۰۱ ----- ۱۳۷۸

۱۱- محمّد صدر العالم ... ص: ۳۰۲ ----- ۱۳۷۸

[قول الدهلوی بعدم الملازمة بین وحدة النور و الامامة و ردهم ... ص: ۳۰۸ ----- ۱۳۸۱

وجوه صحة الاستدلال بالقرب النسبی علی الإمامة بلا فصل ... ص: ۳۱۳ ----- ۱۳۸۳

اشارة ----- ۱۳۸۳

۱- أحادیث اصطفاء بنی هاشم ...: ص: ۳۱۵ ----- ۱۳۸۳

اشارة ----- ۱۳۸۳

کلمات العلماء علی ضوء الأحادیث ... ص: ۳۲۱ ----- ۱۳۸۷

۲- كان الرسول من بنى هاشم فالإمام يكون منهم ... ص: ۳۲۴ ----- ۱۳۸۹

۳- خطبة أبى بكر فى السقيفة ... ص: ۳۲۵ ----- ۱۳۸۹

۴- خطبة أبى بكر بلفظ آخر ... ص: ۳۲۷ ----- ۱۳۹۰

اشارة ----- ۱۳۹۰

تنبيه ... ص: ۳۲۸ ----- ۱۳۹۱

۵- احتجاج على على أبى بكر ... ص: ۳۳۰ ----- ۱۳۹۲

۶- احتجاج على يوم الشورى ... ص: ۳۳۱ ----- ۱۳۹۳

۷- اعتراف طلحة و الزبير و المسلمين بأولويته بالخلافة لأجل القرابة ... ص: ۳۳۲ ----- ۱۳۹۳

۸- ذكر النبى القرابة فى أدلة الامامة ... ص: ۳۳۴ ----- ۱۳۹۴

۹- يشترط كون النبى و خليفته من سلالة واحدة ... ص: ۳۳۵ ----- ۱۳۹۵

۱۰- كلام الرازى فى مناقب الشافعى ... ص: ۳۳۶ ----- ۱۳۹۵

ليس العباس أولى من على و لا أقرب إلى النبى ... ص: ۳۳۹ ----- ۱۳۹۶

اشارة ----- ۱۳۹۶

۱- العباس عم النبى من الأب ... ص: ۳۴۱ ----- ۱۳۹۷

۲- الأخ أولى من العم ... ص: ۳۴۳ ----- ۱۳۹۷

۳- قوله تعالى وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْض ... ص: ۳۴۴ ----- ۱۳۹۸

۴- أولوية على على لسان العباس ... ص: ۳۴۵ ----- ۱۳۹۹

۵- اعتذار العباس عن قبول وصيّة النبى ... ص: ۳۴۷ ----- ۱۴۰۰

۶- حديث يوم الدار ... ص: ۳۴۸ ----- ۱۴۰۰

۷- الإجماع على عدم خلافة العباس ... ص: ۳۴۸ ----- ۱۴۰۱

۸- الخلافة فى المهاجرين ... ص: ۳۴۹ ----- ۱۴۰۱

۹- لزوم كون الخليفة ممّن بايع تحت الشجرة ... ص: ۳۴۹ ----- ۱۴۰۱

۱۰- لا تجوز الخلافة للطلقاء ... ص: ۳۵۰ ----- ۱۴۰۲

وجوه تفنيد النقض بأولوية الحسنين بالإمامة من على بعد النبى ... ص: ۳۵۳ ----- ۱۴۰۲

اشارة ----- ۱۴۰۲
۱- الأفضلیة مدار الامامة ... ص: ۳۵۶ ----- ۱۴۰۳
۲- لم ینتقل إلی الحسنین نور النبی ... ص: ۳۵۶ ----- ۱۴۰۳
۳- فی کلّ منهما ربع أصل النور ... ص: ۳۵۶ ----- ۱۴۰۳
۴- من کان نوره أقوی فهو الأفضل ... ص: ۳۵۷ ----- ۱۴۰۴
۵- استلزام کون نور فاطمة أقوی من نور علی ... ص: ۳۵۷ ----- ۱۴۰۴
۶- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۳۵۷ ----- ۱۴۰۴
۷- خلق علی من النور الإلهی ... ص: ۳۵۸ ----- ۱۴۰۴
۸- ما المراد من کثرة النور ...؟ ص: ۳۵۸ ----- ۱۴۰۴
۹- لزوم کون نورهما أکثر من نور النبی ... ص: ۳۵۸ ----- ۱۴۰۵
۱۰- ما الدلیل علی جمع الحسنین بین النورین ...؟ ص: ۳۵۹ ----- ۱۴۰۵
ملحق سند حدیث النور ... ص: ۳۶۱ ----- ۱۴۰۶
اشارة ----- ۱۴۰۶
۱ سلیمان الأعمش ... ص: ۳۶۳ ----- ۱۴۰۶
۲ فضیل بن عیاض ... ص: ۳۶۴ ----- ۱۴۰۶
۳ محمّد بن المثنی ... ص: ۳۶۴ ----- ۱۴۰۶
۴ أحمد بن المقدام ... ص: ۳۶۵ ----- ۱۴۰۷
۵ أبو علی البردعی ... ص: ۳۶۵ ----- ۱۴۰۷
۶ أبو بکر النصیبی ... ص: ۳۶۶ ----- ۱۴۰۷
۷ أبو علی العطشی ... ص: ۳۶۶ ----- ۱۴۰۷
۸ أبو الحسن الفارسی ... ص: ۳۶۷ ----- ۱۴۰۸
۹ أبو الحسین المعدل ... ص: ۳۶۷ ----- ۱۴۰۸
۱۰ أبو محمّد الجوهری ... ص: ۳۶۸ ----- ۱۴۰۸
۱۱ أبو غالب النحوی ... ص: ۳۶۸ ----- ۱۴۰۸

۱۲ أبو الحسن الواحدی ... ص: ۳۶۹ ---- ۱۴۰۹

۱۳ أبو علی الحداد ... ص: ۳۶۹ ---- ۱۴۰۹

۱۴ أبو القاسم الشروطی ... ص: ۳۷۰ ---- ۱۴۰۹

۱۵ أبو الفضل التسلامی ... ص: ۳۷۰ ---- ۱۴۰۹

۱۶ أبو محمّد الجیلی ... ص: ۳۷۱ ---- ۱۴۱۰

۱۷ أبو إسحاق الخشوعی ... ص: ۳۷۱ ---- ۱۴۱۰

۱۸ ابن النجار البغدادی ... ص: ۳۷۲ ---- ۱۴۱۰

۱۹ ابن المقیر البغدادی ... ص: ۳۷۲ ---- ۱۴۱۰

۲۰ أبو الیمن الدمشقی ... ص: ۳۷۳ ---- ۱۴۱۱

[الجزء السادس ---- ۱۴۱۱

اشارة ---- ۱۴۱۱

حدیث الغدیر ... ص: ۸ ---- ۱۴۱۱

اشارة ---- ۱۴۱۱

مقدمة المؤلف ... ص: ۹ ---- ۱۴۱۲

اشارة ---- ۱۴۱۲

بین حدیث النور و حدیث الغدیر ... ص: ۹ ---- ۱۴۱۲

بین یوم الدار و یوم الغدیر ... ص: ۱۱ ---- ۱۴۱۲

واقعة الغدیر ... ص: ۱۱ ---- ۱۴۱۳

خطبة الغدیر ... ص: ۱۳ ---- ۱۴۱۴

نکت فی حدیث الغدیر ... ص: ۲۹ ---- ۱۴۲۲

أهمیة حدیث الغدیر و الاهتمام به ... ص: ۳۱ ---- ۱۴۲۴

تمحلات القوم فی الجواب ... ص: ۳۲ ---- ۱۴۲۴

هذا الکتاب ... ص: ۳۴ ---- ۱۴۲۵

کلمة السید صاحب العبقات ... ص: ۳۵ ---- ۱۴۲۶

كلام الدهلوى حول حديث الغدير ... ص: ۳۷ ----- ۱۴۲۶
الشروع فى البحث ... ص: ۴۵ ----- ۱۴۲۹
المؤلّفون فى حديث الغدير ... ص: ۴۷ ----- ۱۴۳۰
اشارة ----- ۱۴۳۰
۱ كلام ابن المغازلى ... ص: ۵۰ ----- ۱۴۳۰
اشارة ----- ۱۴۳۰
ابن المغازلى ثقة ... ص: ۵۱ ----- ۱۴۳۱
۲ تصنيف ابن عقدة فى طرق الحديث ... ص: ۵۳ ----- ۱۴۳۲
اشارة ----- ۱۴۳۲
ذكر من صرح بتأليف ابن عقدة الكتاب المذكور ... ص: ۵۹ ----- ۱۴۳۴
اشارة ----- ۱۴۳۴
۱) ابن تيمية ... ص: ۵۹ ----- ۱۴۳۴
۲) ابن حجر العسقلانى ... ص: ۵۹ ----- ۱۴۳۴
اشارة ----- ۱۴۳۴
ذكر من أورد كلام العسقلانى ... ص: ۶۰ ----- ۱۴۳۴
۳) ابن حجر العسقلانى أيضا ... ص: ۶۱ ----- ۱۴۳۵
۴) الشّريف السمهودى ... ص: ۶۲ ----- ۱۴۳۶
۵) الشيخانى القادرى ... ص: ۶۲ ----- ۱۴۳۶
۶) البدخشانى ... ص: ۶۳ ----- ۱۴۳۶
رواة كتاب الموالاة ... ص: ۶۳ ----- ۱۴۳۶
اشارة ----- ۱۴۳۷
۱) محمد بن عابد السندى ... ص: ۶۴ ----- ۱۴۳۷
۲) محمد حسين الأيوبى ... ص: ۶۴ ----- ۱۴۳۷
۳) محمد مراد الانصارى ... ص: ۶۴ ----- ۱۴۳۷

۴) محمد هاشم السندی ... ص: ۶۵ ---- ۱۴۳۷
۵) عبد القادر الصدیقی ... ص: ۶۵ ---- ۱۴۳۸
۶) حسن العجیمی ... ص: ۶۵ ---- ۱۴۳۸
۷) أحمد الشناوی ... ص: ۶۶ ---- ۱۴۳۸
۸) علی بن عبد القدوس الشناوی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۹) عبد الوهاب الشعرانی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۰) جلال الدین السیوطی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۱) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۲) أبو العباس المقدسی الحنبلی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۳) إسحاق بن یحیی الحنفی ... ص: ۶۸ ---- ۱۴۳۹
۱۴) یوسف بن خلیل الدمشقی ... ص: ۶۸ ---- ۱۴۴۰
(۱۵) محمد بن حیدرة ... ص: ۶۸ ---- ۱۴۴۰
۱۶) محمد بن علی بن میمون الکوفی ... ص: ۶۹ ---- ۱۴۴۰
۱۷) دارم بن محمد النهشلی ... ص: ۷۰ ---- ۱۴۴۱
۱۸) محمّد بن ابراهیم السری ... ص: ۷۰ ---- ۱۴۴۱
ترجمة ابن عقدة و وثاقته ... ص: ۷۱ ---- ۱۴۴۱
کلمات فی توثیقه ... ص: ۷۳ ---- ۱۴۴۳
اشارة ---- ۱۴۴۳
۱) السمعانی ... ص: ۷۳ ---- ۱۴۴۳
۲) البدخشانی ... ص: ۷۴ ---- ۱۴۴۳
۳) السیوطی ... ص: ۷۴ ---- ۱۴۴۳
اشارة ---- ۱۴۴۳
تراجم الموثقین لابن عقدة ... ص: ۷۴ ---- ۱۴۴۳
اشارة ---- ۱۴۴۴

ترجمة السهمی ... ص: ۷۴ ----- ۱۴۴۴

ترجمة أبی علی الحافظ ... ص: ۷۵ ----- ۱۴۴۴

۴) محمد بن طاهر الفتنی ... ص: ۷۶ ----- ۱۴۴۵

۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۷۶ ----- ۱۴۴۵

۶) الخوارزمی ... ص: ۷۶ ----- ۱۴۴۵

۷) السبکی- فی ذکر الطبقات ...- ص: ۷۷ ----- ۱۴۴۵

اشارة ----- ۱۴۴۵

و أبی العباس ابن عقدة ... ص: ۷۷ ----- ۱۴۴۶

۸) السیوطی ... ص: ۷۸ ----- ۱۴۴۶

۳ تصنیف الطبری کتابا فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۸۰ ----- ۱۴۴۷

اشارة ----- ۱۴۴۷

ذکر من قال ذلک ... ص: ۸۱ ----- ۱۴۴۷

اشارة ----- ۱۴۴۷

۱) الذهبی ... ص: ۸۱ ----- ۱۴۴۷

۲) ابن کثیر ... ص: ۸۱ ----- ۱۴۴۸

۳) یاقوت الحموی ... ص: ۸۱ ----- ۱۴۴۸

۴) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۸۲ ----- ۱۴۴۸

اشارة ----- ۱۴۴۸

ترجمة الطبری ... ص: ۸۲ ----- ۱۴۴۸

۴ تصنیف الحسکانی فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۸۶ ----- ۱۴۵۰

اشارة ----- ۱۴۵۰

ترجمة الحسکانی ... ص: ۸۶ ----- ۱۴۵۰

ترجمة عبد الغافر ... ص: ۸۹ ----- ۱۴۵۲

۵ تصنیف أبی سعید السجستانی مصنفا فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۱ ----- ۱۴۵۲

اشارهٔ ---- ۱۴۵۳
ترجمهٔ أبی سعید السجستانی ... ص: ۹۲ ---- ۱۴۵۳
ترجمهٔ الدقاق ... ص: ۹۳ ---- ۱۴۵۴
۶ تصنیف الحافظ الذهبی فی جمع طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۴ ---- ۱۴۵۴
۷ تصنیف بعض العلماء فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۶ ---- ۱۴۵۵
اشارهٔ ---- ۱۴۵۵
ترجمهٔ أبی المعالی الجوینی ... ص: ۹۷ ---- ۱۴۵۵
تواتر حدیث الغدیر ... ص: ۱۰۱ ---- ۱۴۵۷
اشارهٔ ---- ۱۴۵۷
ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۱۰۳ ---- ۱۴۵۷
۱. الحافظ الذهبی ... ص: ۱۰۳ ---- ۱۴۵۷
۲. الحافظ ابن الجزری ... ص: ۱۰۴ ---- ۱۴۵۸
اشارهٔ ---- ۱۴۵۸
ترجمهٔ ابن الجزری ... ص: ۱۰۶ ---- ۱۴۵۸
اعتماد العلماء علیه ... ص: ۱۰۷ ---- ۱۴۵۹
روایتهم لکتبه ... ص: ۱۰۸ ---- ۱۴۶۰
۳. الحافظ السیوطی ... ص: ۱۰۸ ---- ۱۴۶۰
اشارهٔ ---- ۱۴۶۰
ذکر کتب السیوطی فی الأحادیث المتواترهٔ ... ص: ۱۱۰ ---- ۱۴۶۱
نقل حکمه بتواتر الحدیث ... ص: ۱۱۰ ---- ۱۴۶۱
۴. الشیخ علی المتقی ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۴۶۱
۵. المیرزا مخدوم ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۴۶۲
۶. جمال الدین المحدث ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۴۶۲
۷. الملّا علی القاری ... ص: ۱۱۴ ---- ۱۴۶۳

۸. ضیاء الدین المقبلی ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۴۶۳
۹. محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۴۶۴
۱۰. محمد صدر العالم ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۴۶۵
۱۱. بانی‌بتی ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۴۶۵
۱۲. محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۴۶۶
خلاصة البحث ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۴۶۶
مع الرازی فی کلامه حول حدیث الغدیر و فقهه ... ص: ۱۲۱ ----- ۱۴۶۷
اشارة ----- ۱۴۶۷
مقدمة الرد علیه ... ص: ۱۲۵ ----- ۱۴۶۸
(۱) عدم روایة البخاری و مسلم حدیث الغدیر ... ص: ۱۲۹ ----- ۱۴۶۹
اشارة ----- ۱۴۶۹
۱. إنه دلیل التعصب ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۴۶۹
۲. المثبت مقدّم علی النافی ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۴۷۰
اشارة ----- ۱۴۷۰
ترجمة المنینی ... ص: ۱۳۳ ----- ۱۴۷۱
۳. الشهادة علی النفی غیر مسموعة ... ص: ۱۳۴ ----- ۱۴۷۱
۴. عدم النقل لا یدل علی العدم ... ص: ۱۳۵ ----- ۱۴۷۲
۵. عدم استیعاب الکتابین للصحاح ... ص: ۱۳۶ ----- ۱۴۷۲
اشارة ----- ۱۴۷۲
نقد ورد ... ص: ۱۳۸ ----- ۱۴۷۴
۶. لو أخرجاه لأنکره المتعنتون ... ص: ۱۴۱ ----- ۱۴۷۵
اشارة ----- ۱۴۷۵
نماذج مما أخرجاه و أنکروه ... ص: ۱۴۱ ----- ۱۴۷۶
۷. رأی الأئمّة فی الکتابین و مؤلفیهما ... ص: ۱۵۰ ----- ۱۴۸۱

اشارة ----- ۱۴۸۱
۱) محی الدین عبد القادر القرشی الحنفی ... ص: ۱۵۰ ----- ۱۴۸۱
اشارة ----- ۱۴۸۱
ترجمة عبد القادر القرشی ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۴۸۲
۲) علی القاری ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۴۸۳
۳) الأدفوی الشافعی ... ص: ۱۵۵ ----- ۱۴۸۴
اشارة ----- ۱۴۸۴
ترجمة الأدفوی ... ص: ۱۵۷ ----- ۱۴۸۵
۴) أبو زرعة الرازی ... ص: ۱۵۸ ----- ۱۴۸۵
اشارة ----- ۱۴۸۵
ترجمة أبی زرعة الرازی ... ص: ۱۶۲ ----- ۱۴۸۷
۵) أبو حاتم الرازی ... ص: ۱۶۵ ----- ۱۴۸۹
اشارة ----- ۱۴۸۹
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۱۶۵ ----- ۱۴۸۹
۶) ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶ ----- ۱۴۹۰
اشارة ----- ۱۴۹۰
ترجمة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶ ----- ۱۴۹۰
۷) محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۶۷ ----- ۱۴۹۱
اشارة ----- ۱۴۹۱
کفر الجهمیة ... ص: ۱۶۸ ----- ۱۴۹۱
بین الذهلی و الشیخین ... ص: ۱۶۹ ----- ۱۴۹۲
ترجمة محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۷۰ ----- ۱۴۹۲
۸) أبو بکر ابن الأعین و البخاری ... ص: ۱۷۳ ----- ۱۴۹۴
اشارة ----- ۱۴۹۴

الامام أحمد و اللّفظیة ... ص: ۱۷۴ ----- ۱۴۹۵

الامام أحمد بن صالح و اللفظیة ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۴۹۶

موجز ترجمة أحمد بن صالح ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۴۹۶

مع الذهبی ... ص: ۱۷۶ ----- ۱۴۹۶

۹) عبد العلی الأنصاری الهندی ... ص: ۱۸۰ ----- ۱۴۹۸

أحادیث من الصحیحین فی المیزان ... ص: ۱۸۲ ----- ۱۴۹۹

اشارة ----- ۱۴۹۹

الحدیث الأول ... ص: ۱۸۲ ----- ۱۴۹۹

اشارة ----- ۱۴۹۹

ابن الجوزی و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۳ ----- ۱۴۹۹

ترجمة ابن الجوزی ... ص: ۱۸۳ ----- ۱۴۹۹

الحدیث الثانی ... ص: ۱۸۴ ----- ۱۵۰۰

اشارة ----- ۱۵۰۰

ترجمة الحافظ ابن حزم ... ص: ۱۸۵ ----- ۱۵۰۱

الحدیث الثالث ... ص: ۱۸۷ ----- ۱۵۰۲

اشارة ----- ۱۵۰۲

مغلطای و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۷ ----- ۱۵۰۲

ترجمة الحافظ مغلطای ... ص: ۱۸۸ ----- ۱۵۰۲

الحدیث الرابع ... ص: ۱۸۹ ----- ۱۵۰۳

اشارة ----- ۱۵۰۳

الحافظ الاسماعیلی و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۹ ----- ۱۵۰۳

ترجمة الحافظ الاسماعیلی ... ص: ۱۹۰ ----- ۱۵۰۴

الحدیث الخامس ... ص: ۱۹۱ ----- ۱۵۰۴

اشارة ----- ۱۵۰۴

ابن بطال و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۱ ----- ۱۵۰۵

ترجمة الزرکشی ... ص: ۱۹۲ ----- ۱۵۰۵

الحدیث السادس ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۵۰۵

اشارة ----- ۱۵۰۵

کبار الأئمة و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۵۰۶

الحدیث السابع ... ص: ۱۹۵ ----- ۱۵۰۷

اشارة ----- ۱۵۰۷

کبار الأئمة و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۶ ----- ۱۵۰۷

ترجمة العینی ... ص: ۱۹۸ ----- ۱۵۰۸

عمدة القاری ... ص: ۱۹۸ ----- ۱۵۰۹

الحافظ ابن حجر و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۸ ----- ۱۵۰۹

الحدیث الثامن ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۵۱۰

اشارة ----- ۱۵۱۰

التفتازانی و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۵۱۰

ترجمة التفتازانی ... ص: ۲۰۱ ----- ۱۵۱۰

الحدیث التاسع ... ص: ۲۰۲ ----- ۱۵۱۱

اشارة ----- ۱۵۱۱

الحافظ ابن عبد البر و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۳ ----- ۱۵۱۱

ترجمة الحافظ ابن عبد البر ... ص: ۲۰۴ ----- ۱۵۱۲

الحدیث العاشر ... ص: ۲۰۵ ----- ۱۵۱۳

اشارة ----- ۱۵۱۳

کبار الأئمة و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۶ ----- ۱۵۱۴

ترجمة الحافظ النووی ... ص: ۲۰۸ ----- ۱۵۱۴

الامام الکرمانی و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۰ ----- ۱۵۱۵

ترجمة الکرمانی ... ص: ۲۱۰ ----- ۱۵۱۶

العلامة ابن القیم و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۵۱۶

الحدیث الحادی عشر ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۵۱۶

اشارة ----- ۱۵۱۶

الحافظان الحمیدی و ابن عبد البر و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۲ ----- ۱۵۱۷

ثلاثة أحادیث فی البخاری ... ص: ۲۱۳ ----- ۱۵۱۷

اشارة ----- ۱۵۱۷

کبار الأئمة و هذه الأحادیث ... ص: ۲۱۴ ----- ۱۵۱۸

الحدیث الخامس عشر ... ص: ۲۱۷ ----- ۱۵۲۰

اشارة ----- ۱۵۲۰

کبار الحفّاظ و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۸ ----- ۱۵۲۰

ترجمة الحافظ العلائی ... ص: ۲۲۱ ----- ۱۵۲۲

الحافظ ابن السکن [۲] و هذا الحدیث ... ص: ۲۲۲ ----- ۱۵۲۳

حول رأی صاحب الهدی ... ص: ۲۲۳ ----- ۱۵۲۳

الحدیث السادس عشر ... ص: ۲۲۵ ----- ۱۵۲۴

اشارة ----- ۱۵۲۵

کبار العلماء و هذا الحدیث ... ص: ۲۲۶ ----- ۱۵۲۵

مع ابن حجر ... ص: ۲۲۹ ----- ۱۵۲۷

الامام الشافعی و هذا الحدیث ... ص: ۲۳۱ ----- ۱۵۲۸

خلاصة البحث ... ص: ۲۳۱ ----- ۱۵۲۸

الفخر الرازی و أحادیث الکتابین ... ص: ۲۳۲ ----- ۱۵۲۹

اشارة ----- ۱۵۲۹

دفاع الرازی عن الشافعی ... ص: ۲۳۶ ----- ۱۵۳۱

(۲) عدم روایة الواقدی حدیث الغدیر ... ص: ۲۳۹ ----- ۱۵۳۲

اشارة ----- ۱۵۳۲
۱. الواقدی من رواة مثالب الخلفاء ... ص: ۲۴۱ ----- ۱۵۳۲
۲. إعراض الرازی عن روایات الواقدی ... ص: ۲۴۵ ----- ۱۵۳۴
۳. الواقدی مجروح ... ص: ۲۴۶ ----- ۱۵۳۵
(۳) عدم روایة ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۰ ----- ۱۵۳۶
اشارة ----- ۱۵۳۶
۱. ابن إسحاق من رواة حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱ ----- ۱۵۳۶
اشارة ----- ۱۵۳۶
ذکر من نقل عن ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱ ----- ۱۵۳۶
و بعد ...: ص: ۲۵۳ ----- ۱۵۳۷
۲. ذکر ابن إسحاق حضور علی فی حجة الوداع ... ص: ۲۵۴ ----- ۱۵۳۸
۳. ابن إسحاق مجروح ... ص: ۲۵۵ ----- ۱۵۳۹
اشارة ----- ۱۵۳۹
و الخلاصة ... ص: ۲۵۷ ----- ۱۵۴۰
(۴) عدم روایة الجاحظ حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۹ ----- ۱۵۴۰
اشارة ----- ۱۵۴۰
۱. الجاحظ من النواصب ... ص: ۲۶۱ ----- ۱۵۴۰
۲. أضالیل الجاحظ و ردود المفید علیه ... ص: ۲۶۲ ----- ۱۵۴۱
اشارة ----- ۱۵۴۱
ترجمة الشیخ المفید ... ص: ۲۶۳ ----- ۱۵۴۱
ردود الاسکافی علی الجاحظ ... ص: ۲۶۴ ----- ۱۵۴۲
ترجمة أبی جعفر الاسکافی ... ص: ۲۶۵ ----- ۱۵۴۲
۳. قال الخطابی: الجاحظ ملحد ... ص: ۲۶۶ ----- ۱۵۴۳
اشارة ----- ۱۵۴۳

ترجمة الخطابی ... ص: ۲۶۷ ----- ۱۵۴۴
۴. آراء العلماء فی الجاحظ ... ص: ۲۷۰ ----- ۱۵۴۵
اشارة ----- ۱۵۴۶
ترجمة أبی منصور الأزهری ... ص: ۲۷۳ ----- ۱۵۴۷
ترجمة ثعلب ... ص: ۲۷۴ ----- ۱۵۴۸
۵. اتصاف الجاحظ بالصفات الذمیمة ... ص: ۲۷۶ ----- ۱۵۴۹
۶. الآثار المترتبة علی الاعتماد علی الجاحظ ... ص: ۲۷۶ ----- ۱۵۵۰
اشارة ----- ۱۵۵۰
الدفاع عن الجاحظ ... ص: ۲۸۳ ----- ۱۵۵۳
کلام ابن روزبهان و إبطاله ... ص: ۲۸۳ ----- ۱۵۵۳
کلام الرشید الدهلوی و وجوه بطلانه ... ص: ۲۸۴ ----- ۱۵۵۳
اشارة ----- ۱۵۵۳
۱) الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۲۸۶ ----- ۱۵۵۴
۲) وصف الجاحظ بالمهارة لا ینفی عداوته ... ص: ۲۹۰ ----- ۱۵۵۷
۳) الحافظ ابن خراش و مثالب الشیخین ... ص: ۲۹۰ ----- ۱۵۵۷
۴) إطراء أهل السنة علماء الشیعة ... ص: ۲۹۱ ----- ۱۵۵۸
۵) حول رسالة الجاحظ فی فضل علی علیه السلام ... ص: ۳۱۰ ----- ۱۵۶۸
۶) یستند إلی أقوال العلماء فی فنونهم ... ص: ۳۱۴ ----- ۱۵۷۰
(۵) عدم روایة ابن أبی داود حدیث الغدیر ... ص: ۳۱۷ ----- ۱۵۷۱
اشارة ----- ۱۵۷۱
۱. لا دلیل علی القدح ... ص: ۳۱۹ ----- ۱۵۷۱
۲. دعوی القدح کاذبة ... ص: ۳۱۹ ----- ۱۵۷۱
۳. استدلال الرازی یخالف قواعد البحث ... ص: ۳۲۰ ----- ۱۵۷۲
۴. المعارضة بتصحیح الأئمة ... ص: ۳۲۱ ----- ۱۵۷۲

۵. المعارضة بروایة أبی داود ... ص: ۳۲۱ ----- ۱۵۷۲

۶. قال أبو داود: ابنی عبد اللّه کذّاب ... ص: ۳۲۲ ----- ۱۵۷۳

اشارة ----- ۱۵۷۳

ترجمة ابن صاعد ... ص: ۳۲۶ ----- ۱۵۷۵

ترجمة إبراهیم الاصفهانی ... ص: ۳۲۷ ----- ۱۵۷۵

ترجمة البغوی ... ص: ۳۲۸ ----- ۱۵۷۶

الشهود علی روایته الحدیث الموضوع ... ص: ۳۳۰ ----- ۱۵۷۷

ترجمة ابن مندة ... ص: ۳۳۰ ----- ۱۵۷۷

ترجمة الأخرم ... ص: ۳۳۱ ----- ۱۵۷۸

الطبری و ابن أبی داود ... ص: ۳۳۱ ----- ۱۵۷۸

دفاع الذهبی ... ص: ۳۳۲ ----- ۱۵۷۸

تکملة ... ص: ۳۳۴ ----- ۱۵۸۰

(۶) عدم روایة أبی حاتم حدیث الغدیر ... ص: ۳۳۷ ----- ۱۵۸۱

اشارة ----- ۱۵۸۱

۱. أبو حاتم متعنت ... ص: ۳۳۹ ----- ۱۵۸۱

۲. أبو حاتم ممّن قدح فی البخاری ... ص: ۳۴۰ ----- ۱۵۸۱

۳. نسبة أبی حاتم کتابا للبخاری إلی نفسه ... ص: ۳۴۱ ----- ۱۵۸۲

۴. المعارضة بروایة ابنه ... ص: ۳۴۲ ----- ۱۵۸۲

اشارة ----- ۱۵۸۲

رد الرازی علی نفسه ... ص: ۳۴۳ ----- ۱۵۸۳

(۷) تفنید المعارضة بحدیث «قریش و الأنصار ... موالیّ دون الناس ...» ... ص: ۳۴۵ ----- ۱۵۸۴

اشارة ----- ۱۵۸۴

۱. إنه من أخبار المخالفین ... ص: ۳۴۷ ----- ۱۵۸۴

۲. لیس من الأحادیث المشتهرة ... ص: ۳۴۷ ----- ۱۵۸۴

۳. هو خبر واحد عن أبی هریرة ... ص: ۳۴۸ ----- ۱۵۸۴
۴. حدیث الغدیر بروایة أبی هریرة ... ص: ۳۴۸ ----- ۱۵۸۵
۵. أبو هریرة کذّاب ... ص: ۳۴۹ ----- ۱۵۸۵
۶. وجوه القدح فی أبی هریرة ... ص: ۳۵۰ ----- ۱۵۸۶
۷. نظرات فی سند الحدیث ... ص: ۳۵۴ ----- ۱۵۸۸
اشارة ----- ۱۵۸۸
۱- فی طریق الحدیث: «سفیان الثوری ...» ص: ۳۵۴ ----- ۱۵۸۸
اشارة ----- ۱۵۸۸
اعتراض الثوری علی إمام أهل البیت ... ص: ۳۵۵ ----- ۱۵۸۹
کان الثوری یدلّس ... ص: ۳۵۷ ----- ۱۵۹۰
حرمة التدلیس و شناعته ... ص: ۳۵۹ ----- ۱۵۹۱
۲- نسبة البخاری الحدیث إلی یعقوب بن إبراهیم ... ص: ۳۵۹ ----- ۱۵۹۲
۳- فی طریقه «سعد بن إبراهیم ...» ص: ۳۶۱ ----- ۱۵۹۲
۸. هذا الحدیث مرویّ بالمعنی ... ص: ۳۶۲ ----- ۱۵۹۳
۹. قیل: «انما» قد لا تدل علی الحصر ... ص: ۳۶۲ ----- ۱۵۹۳
۱۰. لا تنافی بین الحدیثین ... ص: ۳۶۳ ----- ۱۵۹۴
(۸) الردّ علی أنه «لم یکن علی مع النّبی ...» ص: ۳۶۵ ----- ۱۵۹۵
الخاتمة فیها کلمات فی ذم الفخر الرازی ... ص: ۳۷۱ ----- ۱۵۹۷
وقفة مع من أنکر تواتر حدیث الغدیر ... ص: ۳۷۵ ----- ۱۵۹۸
اشارة ----- ۱۵۹۸
نور الدین الحلبی ... ص: ۳۷۸ ----- ۱۵۹۹
علی القاری ... ص: ۳۷۹ ----- ۱۵۹۹
المیرزا مخدوم بن عبد الباقی ... ص: ۳۸۰ ----- ۱۶۰۰
إسحاق الهروی ... ص: ۳۸۰ ----- ۱۶۰۰

عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۸۱ ----- ۱۶۰۱
النقض بموقف ابن مسعود من الفاتحة و المعوذتين ... ص: ۳۸۴ ----- ۱۶۰۲
النقض بموقف بعضهم من حديث انشقاق القمر ... ص: ۳۹۱ ----- ۱۶۰۶
عود إلى النظر فی كلام عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۹۲ ----- ۱۶۰۷
محمد البرزنجی ... ص: ۳۹۳ ----- ۱۶۰۷
حسام الدين السهارنبوری ... ص: ۳۹۳ ----- ۱۶۰۷
ابن تيمية ... ص: ۳۹۵ ----- ۱۶۰۸
ابن حزم ... ص: ۴۰۰ ----- ۱۶۱۱
التشنيع على رد الأحاديث ... ص: ۴۰۵ ----- ۱۶۱۵
لم يتكلم فی صحة حديث الغدير إلّا متعصّب جاحد ... ص: ۴۱۲ ----- ۱۶۱۸
محمد محسن الكشميری ... ص: ۴۱۳ ----- ۱۶۱۹
وجوه الجواب عن كلام الكشميری ... ص: ۴۱۴ ----- ۱۶۱۹
[الجزء السابع ----- ۱۶۲۰
[تتمة حديث الغدير] ----- ۱۶۲۰
سند حديث الغدير ... ص: ۶ ----- ۱۶۲۰
اشارة ----- ۱۶۲۱
سند حديث الغدير ... ص: ۶ ----- ۱۶۲۱
اشارة ----- ۱۶۲۱
[اسماء رواة حديث الغدير ...] ص: ۹ ----- ۱۶۲۱
القرن الثانی ... ص: ۹ ----- ۱۶۲۱
القرن الثالث ... ص: ۹ ----- ۱۶۲۲
القرن الرّابع ... ص: ۱۱ ----- ۱۶۲۳
القرن الخامس ... ص: ۱۲ ----- ۱۶۲۴
القرن السادس ... ص: ۱۳ ----- ۱۶۲۴

القرن السابع ... ص: ۱۳ ----- ۱۶۲۵

القرن الثامن ... ص: ۱۴ ----- ۱۶۲۵

القرن التاسع ... ص: ۱۵ ----- ۱۶۲۶

القرن العاشر ... ص: ۱۶ ----- ۱۶۲۶

القرن الحادی عشر ... ۱۶ ----- ۱۶۲۷

القرن الثانی عشر ... ص: ۱۷ ----- ۱۶۲۷

القرن الثالث عشر ... ص: ۱۷ ----- ۱۶۲۷

[روایة الحدیث و ترجمة رواتهم ... ص: ۱۹ ----- ۱۶۲۸

[القرن الثانی ... ص: ۱۹ ----- ۱۶۲۸

(۱) روایة محمد بن إسحاق ... ص: ۱۹ ----- ۱۶۲۸

اشارة ----- ۱۶۲۸

ترجمته ... ص: ۱۹ ----- ۱۶۲۸

(۲) روایة معمر بن راشد ... ص: ۲۳ ----- ۱۶۳۰

اشارة ----- ۱۶۳۰

ترجمته ... ص: ۲۳ ----- ۱۶۳۰

(۳) روایة إسرائیل بن یونس السبیعی ... ص: ۲۵ ----- ۱۶۳۱

اشارة ----- ۱۶۳۱

ترجمته ... ص: ۲۵ ----- ۱۶۳۲

(۴) روایة شریک بن عبد اللّه النخعی ... ص: ۲۶ ----- ۱۶۳۲

اشارة ----- ۱۶۳۲

ترجمته ... ص: ۲۶ ----- ۱۶۳۲

(۵) روایة محمد بن جعفر (غندر ...) ص: ۲۷ ----- ۱۶۳۳

اشارة ----- ۱۶۳۳

ترجمته ... ص: ۲۷ ----- ۱۶۳۳

(۶) روایة وکیع بن الجراح ... ص: ۲۸ ----- ۱۶۳۳
اشارة ----- ۱۶۳۳
ترجمته ... ص: ۲۹ ----- ۱۶۳۴
(۷) روایة عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۳۰ ----- ۱۶۳۴
اشارة ----- ۱۶۳۴
ترجمته ... ص: ۳۱ ----- ۱۶۳۵
[القرن الثالث ... ص: ۳۲ ----- ۱۶۳۵
(۸) روایة محمد بن عبد اللّه الزبیری ... ص: ۳۲ ----- ۱۶۳۵
أبو أحمد الحبال ... ص: ۳۲ ----- ۱۶۳۶
(۹) روایة یحیی بن آدم ... ص: ۳۳ ----- ۱۶۳۶
اشارة ----- ۱۶۳۶
ترجمته ... ص: ۳۳ ----- ۱۶۳۶
(۱۰) روایة الشافعی ... ص: ۳۴ ----- ۱۶۳۷
اشارة ----- ۱۶۳۷
ترجمته ... ص: ۳۵ ----- ۱۶۳۸
(۱۱) روایه اسود بن عامر ... ص: ۳۸ ----- ۱۶۳۹
اشارة ----- ۱۶۳۹
ترجمته ... ص: ۳۹ ----- ۱۶۳۹
(۱۲) روایة عبد الرزاق بن همام ... ص: ۳۹ ----- ۱۶۴۰
اشارة ----- ۱۶۴۰
ترجمته ... ص: ۴۰ ----- ۱۶۴۰
(۱۳) روایة حسین بن محمد بن بهرام ... ص: ۴۲ ----- ۱۶۴۱
اشارة ----- ۱۶۴۱
ترجمته ... ص: ۴۲ ----- ۱۶۴۱

(۱۴) روایة الفضل بن دکین «شیخ البخاری ...» ص: ۴۳ ----- ۱۶۴۲
اشارة ----- ۱۶۴۲
ترجمته ... ص: ۴۴ ----- ۱۶۴۲
(۱۵) روایة عفان بن مسلم «شیخ البخاری ...» ص: ۴۵ ----- ۱۶۴۳
اشارة ----- ۱۶۴۳
ترجمته ... ص: ۴۶ ----- ۱۶۴۴
(۱۶) روایة سعید بن منصور ... ص: ۴۶ ----- ۱۶۴۴
اشارة ----- ۱۶۴۴
ترجمته ... ص: ۴۷ ----- ۱۶۴۴
(۱۷) روایة ابراهیم بن الحجاج ... ص: ۴۸ ----- ۱۶۴۵
اشارة ----- ۱۶۴۵
ترجمة ... ص: ۴۸ ----- ۱۶۴۵
(۱۸) روایة علی بن حکیم الأودی ... ص: ۴۹ ----- ۱۶۴۵
اشارة ----- ۱۶۴۵
ترجمته ... ص: ۴۹ ----- ۱۶۴۵
(۱۹) روایة علی بن محمد الطنافسی ... ص: ۵۰ ----- ۱۶۴۶
اشارة ----- ۱۶۴۶
ترجمته ... ص: ۵۰ ----- ۱۶۴۶
(۲۰) روایة هدبة بن خالد ... ص: ۵۱ ----- ۱۶۴۶
اشارة ----- ۱۶۴۷
ترجمته ... ص: ۵۲ ----- ۱۶۴۷
(۲۱) روایة عبد اللّه بن أبی شیبة ... ص: ۵۲ ----- ۱۶۴۷
اشارة ----- ۱۶۴۷
ترجمته ... ص: ۵۵ ----- ۱۶۴۹

(۲۲) روایة عبید اللّه بن عمر القواریری ... ص: ۵۶ ----- ۱۶۴۹
اشارة ----- ۱۶۴۹
ترجمته ... ص: ۵۷ ----- ۱۶۵۰
(۲۳) روایة إسحاق بن راهویه ... ص: ۵۸ ----- ۱۶۵۰
اشارة ----- ۱۶۵۰
ترجمته ... ص: ۵۸ ----- ۱۶۵۰
(۲۴) روایة عثمان بن أبی شیبة ... ص: ۶۰ ----- ۱۶۵۱
اشارة ----- ۱۶۵۱
ترجمته ... ص: ۶۰ ----- ۱۶۵۱
(۲۵) روایة قتیبة بن سعید ... ص: ۶۱ ----- ۱۶۵۲
اشارة ----- ۱۶۵۲
ترجمته ... ص: ۶۱ ----- ۱۶۵۲
(۲۶) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۶۲ ----- ۱۶۵۳
اشارة ----- ۱۶۵۳
ترجمته ... ص: ۶۵ ----- ۱۶۵۴
(۲۷) روایة هارون بن عبد اللّه ... ص: ۶۵ ----- ۱۶۵۴
اشارة ----- ۱۶۵۴
ترجمته ... ص: ۶۶ ----- ۱۶۵۵
(۲۸) روایة محمد بن بشار ... ص: ۶۷ ----- ۱۶۵۵
اشارة ----- ۱۶۵۵
ترجمته ... ص: ۶۷ ----- ۱۶۵۵
(۲۹) روایة محمد بن المثنی ... ص: ۶۷ ----- ۱۶۵۵
اشارة ----- ۱۶۵۵
ترجمته ... ص: ۶۸ ----- ۱۶۵۶

(۳۰) روایة الحسن بن عرفة ... ص: ۶۸ ---- ۱۶۵۶

اشارة ---- ۱۶۵۶

ترجمته ... ص: ۶۹ ---- ۱۶۵۶

(۳۱) روایة محمد بن یحیی النیسابوری الذهلی ... ص: ۶۹ ---- ۱۶۵۶

اشارة ---- ۱۶۵۷

ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۶۵۷

(۳۲) روایة حجاج بن یوسف ابن الشاعر ... ص: ۷۰ ---- ۱۶۵۷

اشارة ---- ۱۶۵۷

ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۶۵۷

(۳۳) روایة إسماعیل بن عبد اللّه سمویه ... ص: ۷۱ ---- ۱۶۵۸

اشارة ---- ۱۶۵۸

ترجمته ... ص: ۷۱ ---- ۱۶۵۸

(۳۴) روایة الحسن بن علی بن عفان العامری ... ص: ۷۲ ---- ۱۶۵۸

اشارة ---- ۱۶۵۸

ترجمته ... ص: ۷۳ ---- ۱۶۵۹

(۳۵) روایة ابن ماجة القزوینی ... ص: ۷۳ ---- ۱۶۵۹

اشارة ---- ۱۶۵۹

ترجمته ... ص: ۷۴ ---- ۱۶۵۹

(۳۶) روایة البلاذری ... ص: ۷۴ ---- ۱۶۵۹

(۳۷) روایة ابن قتیبة ... ص: ۷۵ ---- ۱۶۶۰

اشارة ---- ۱۶۶۰

ترجمته ... ص: ۷۵ ---- ۱۶۶۰

(۳۸) روایة أبی عیسی الترمذی ... ص: ۷۶ ---- ۱۶۶۰

اشارة ---- ۱۶۶۰

ترجمته ... ص: ۷۶ ----- ۱۶۶۰

(۳۹) روایة ابن أبی عاصم ... ص: ۷۷ ----- ۱۶۶۱

اشارة ----- ۱۶۶۱

ترجمته ... ص: ۸۰ ----- ۱۶۶۳

(۴۰) روایة زکریا بن یحیی السجزی ... ص: ۸۱ ----- ۱۶۶۳

اشارة ----- ۱۶۶۳

ترجمته ... ص: ۸۱ ----- ۱۶۶۳

(۴۱) روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۸۲ ----- ۱۶۶۴

اشارة ----- ۱۶۶۴

ترجمته ... ص: ۸۳ ----- ۱۶۶۴

(۴۲) روایة علی بن محمد المصیصی ... ص: ۸۴ ----- ۱۶۶۵

اشارة ----- ۱۶۶۵

ترجمته ... ص: ۸۵ ----- ۱۶۶۵

(۴۳) روایة إبراهیم بن یونس ... ص: ۸۵ ----- ۱۶۶۵

الملقب ب «حرمی ...» ص: ۸۵ ----- ۱۶۶۶

ترجمته ... ص: ۸۵ ----- ۱۶۶۶

(۴۴) روایة أبی بکر البزّار ... ص: ۸۶ ----- ۱۶۶۶

اشارة ----- ۱۶۶۶

ترجمته ... ص: ۸۷ ----- ۱۶۶۷

[القرن الرابع ... ص: ۸۸ ----- ۱۶۶۷

(۴۵) روایة النسائی ... ص: ۸۸ ----- ۱۶۶۷

اشارة ----- ۱۶۶۷

ترجمته ... ص: ۸۸ ----- ۱۶۶۷

(۴۶) روایة أبی العباس حسن بن سفیان ... ص: ۸۹ ----- ۱۶۶۸

اشارة ۱۶۶۸

ترجمته ... ص: ۸۹ ۱۶۶۸

(۴۷) روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۹۰ ۱۶۶۸

اشارة ۱۶۶۸

ترجمته ... ص: ۹۱ ۱۶۶۹

(۴۸) روایة محمد بن جریر الطبری ... ص: ۹۱ ۱۶۶۹

اشارة ۱۶۶۹

ترجمته ... ص: ۹۱ ۱۶۶۹

(۴۹) روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۹۲ ۱۶۷۰

اشارة ۱۶۷۰

ترجمته ... ص: ۹۳ ۱۶۷۰

(۵۰) روایة الحکیم الترمذی ... ص: ۹۳ ۱۶۷۰

اشارة ۱۶۷۰

ترجمته ... ص: ۹۴ ۱۶۷۱

(۵۱) روایة الطحاوی ... ص: ۹۵ ۱۶۷۱

اشارة ۱۶۷۱

ترجمته ... ص: ۹۶ ۱۶۷۲

(۵۲) روایة ابن عبد ربّه ... ص: ۹۷ ۱۶۷۲

اشارة ۱۶۷۲

ترجمته ... ص: ۹۷ ۱۶۷۳

(۵۳) روایة المحاملی ... ص: ۹۸ ۱۶۷۳

اشارة ۱۶۷۳

ترجمته ... ص: ۹۹ ۱۶۷۴

(۵۴) روایة أبی العباس ابن عقدة ... ص: ۹۹ ۱۶۷۴

اشارة ۱۶۷۴

ترجمته ... ص: ۱۰۰ ۱۶۷۵

(۵۵) روایة أبی زکریا الغبری ... ص: ۱۰۱ ۱۶۷۵

اشارة ۱۶۷۵

ترجمته ... ص: ۱۰۱ ۱۶۷۵

(۵۶) روایة دعلج السجزی ... ص: ۱۰۲ ۱۶۷۶

اشارة ۱۶۷۶

ترجمته ... ص: ۱۰۳ ۱۶۷۶

(۵۷) روایة أبی بکر الشافعی البزاز ... ص: ۱۰۳ ۱۶۷۶

اشارة ۱۶۷۶

ترجمته ... ص: ۱۰۴ ۱۶۷۷

(۵۸) روایة أبی حاتم ابن حبان البستی ... ص: ۱۰۴ ۱۶۷۷

اشارة ۱۶۷۷

ترجمته ... ص: ۱۰۵ ۱۶۷۷

(۵۹) روایة الطبرانی ... ص: ۱۰۶ ۱۶۷۸

اشارة ۱۶۷۸

ترجمته ... ص: ۱۰۹ ۱۶۷۹

(۶۰) روایة القطیعی ... ص: ۱۰۹ ۱۶۸۰

اشارة ۱۶۸۰

ترجمته ... ص: ۱۱۱ ۱۶۸۱

(۶۱) روایة ابن بطة ... ص: ۱۱۲ ۱۶۸۱

اشارة ۱۶۸۱

ترجمته ... ص: ۱۱۲ ۱۶۸۱

(۶۲) روایة الدار قطنی ... ص: ۱۱۳ ۱۶۸۲

اشارة ----- ۱۶۸۲

ترجمته ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۶۸۳

(۶۳) روایة المخلّص الذهبی ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۶۸۳

اشارة ----- ۱۶۸۳

ترجمته ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۶۸۳

[القرن الخامس ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۶۸۴

(۶۴) روایة الحاکم ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۶۸۴

اشارة ----- ۱۶۸۴

ترجمته ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۶۸۴

(۶۵) روایة الخرکوشی ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۶۸۴

اشارة ----- ۱۶۸۴

ترجمته ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۶۸۵

(۶۶) روایة أبی بکر الشیرازی ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۶۸۵

۶۷ روایة ابن مردویه ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۶۸۵

اشارة ----- ۱۶۸۵

ترجمته ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۶۸۵

(۶۸) روایة مسکویه ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۶۸۵

اشارة ----- ۱۶۸۶

ترجمته ... ص: ۱۲۰ ----- ۱۶۸۶

(۶۹) روایة الثعلبی ... ص: ۱۲۰ ----- ۱۶۸۶

اشارة ----- ۱۶۸۶

ترجمته ... ص: ۱۲۱ ----- ۱۶۸۶

(۷۰) روایة الحافظ أبی نعیم ... ص: ۱۲۱ ----- ۱۶۸۷

اشارة ----- ۱۶۸۷

ترجمته ... ص: ۱۲۳ ----- ۱۶۸۸

(۷۱) روایة ابن السّمان ... ص: ۱۲۴ ----- ۱۶۸۸

اشارة ----- ۱۶۸۸

ترجمته ... ص: ۱۲۵ ----- ۱۶۸۹

(۷۲) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۱۲۶ ----- ۱۶۸۹

اشارة ----- ۱۶۸۹

ترجمته ... ص: ۱۲۷ ----- ۱۶۹۰

(۷۳) روایة ابن عبد البر ... ص: ۱۲۷ ----- ۱۶۹۰

اشارة ----- ۱۶۹۰

ترجمته ... ص: ۱۲۸ ----- ۱۶۹۰

(۷۴) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۸ ----- ۱۶۹۰

اشارة ----- ۱۶۹۰

ترجمته ... ص: ۱۲۹ ----- ۱۶۹۱

(۷۵) روایة أبی الحسن الواحدی ... ص: ۱۳۰ ----- ۱۶۹۱

اشارة ----- ۱۶۹۲

ترجمته ... ص: ۱۳۰ ----- ۱۶۹۲

(۷۶) روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۶۹۲

(۷۷) روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۳۱ ----- ۱۶۹۲

اشارة ----- ۱۶۹۲

ترجمته ... ص: ۱۳۸ ----- ۱۶۹۶

(۷۸) روایة الحسکانی ... ص: ۱۳۹ ----- ۱۶۹۶

(۷۹) روایة السمعانی ... ص: ۱۳۹ ----- ۱۶۹۶

اشارة ----- ۱۶۹۷

ترجمته ... ص: ۱۴۰ ----- ۱۶۹۷

(۸۰) رواية الخلعی ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۶۹۸
اشارة ---- ۱۶۹۸
ترجمته ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۶۹۸
[القرن السادس ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۸
(۸۱) ذكر أبی حامد الغزالی ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۸
(۸۲) رواية البغوی ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۸
اشارة ---- ۱۶۹۸
ترجمته ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۹
(۸۳) رواية رزين العبدری ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۶۹۹
اشارة ---- ۱۶۹۹
ترجمته ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۶۹۹
(۸۴) رواية العاصمی ... ص: ۱۴۴ ---- ۱۶۹۹
(۸۵) ذكر جار اللّه الزمخشری ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۷۰۰
اشارة ---- ۱۷۰۰
ترجمته ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۷۰۰
(۸۶) رواية النطنزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۱۷۰۰
(۸۷) رواية الموفق الخوارزمی ... ص: ۱۴۶ ---- ۱۷۰۰
(۸۸) رواية عمر الملا ... ص: ۱۴۷ ---- ۱۷۰۱
(۸۹) رواية ابن عساكر ... ص: ۱۴۸ ---- ۱۷۰۱
اشارة ---- ۱۷۰۱
ترجمته ... ص: ۱۵۰ ---- ۱۷۰۳
(۹۰) رواية أبی موسی المدينی ... ص: ۱۵۱ ---- ۱۷۰۳
اشارة ---- ۱۷۰۳
ترجمته ... ص: ۱۵۲ ---- ۱۷۰۴

(۹۱) حکم التوربشتی ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۷۰۴
اشارة ----- ۱۷۰۴
ترجمته ... ص: ۱۵۴ ----- ۱۷۰۵
(۹۲) روایة أبی الفتوح العجلی ... ص: ۱۵۴ ----- ۱۷۰۵
اشارة ----- ۱۷۰۵
ترجمته ... ص: ۱۵۵ ----- ۱۷۰۵
[القرن السابع ... ص: ۱۵۶ ----- ۱۷۰۶
(۹۳) إثبات الفخر الرازی ... ص: ۱۵۶ ----- ۱۷۰۶
اشارة ----- ۱۷۰۶
ترجمته ... ص: ۱۵۶ ----- ۱۷۰۶
(۹۴) روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۵۷ ----- ۱۷۰۶
اشارة ----- ۱۷۰۷
ترجمته ... ص: ۱۵۷ ----- ۱۷۰۷
(۹۵) روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۵۸ ----- ۱۷۰۷
اشارة ----- ۱۷۰۷
ترجمته ... ص: ۱۵۹ ----- ۱۷۰۸
(۹۶) روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۵۹ ----- ۱۷۰۸
اشارة ----- ۱۷۰۸
ترجمته ... ص: ۱۶۰ ----- ۱۷۰۸
(۹۷) روایة ابن الشیخ البلوی ... ص: ۱۶۱ ----- ۱۷۰۹
(۹۸) روایة ابن طلحة ... ص: ۱۶۳ ----- ۱۷۱۰
(۹۹) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۶۴ ----- ۱۷۱۰
(۱۰۰) روایة الکنجی ... ص: ۱۶۶ ----- ۱۷۱۱
(۱۰۱) روایة الرسعنی ... ص: ۱۶۶ ----- ۱۷۱۱

(۱۰۲) روایة النووی ... ص: ۱۶۶ ---- ۱۷۱۲

اشارة ---- ۱۷۱۲

ترجمته ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۷۱۲

(۱۰۳) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۷۱۲

اشارة ---- ۱۷۱۲

ترجمته ... ص: ۱۷۰ ---- ۱۷۱۴

(۱۰۴) روایة الوصابی ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۷۱۴

(۱۰۵) ذکر سعید الدین الفرغانی ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۷۱۶

[القرن الثامن ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۷۱۶

(۱۰۶) روایة الحموینی ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۷۱۶

(۱۰۷) روایة جمال الدین المزی ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۷۱۷

اشارة ---- ۱۷۱۷

ترجمته ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۷۱۷

(۱۰۸) روایة الذهبی ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۷۱۷

(۱۰۹) روایة النیسابوری ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۷۱۸

(۱۱۰) روایة السمنانی ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۷۱۸

(۱۱۱) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۷۱۸

(۱۱۲) روایة ابن الوردی ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۷۱۸

اشارة ---- ۱۷۱۸

ترجمته ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۷۱۹

(۱۱۳) ذکر ابن مکتوم ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۷۱۹

(۱۱۴) روایة الزرندی ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۷۱۹

(۱۱۵) ذکر الیافعی ... ص: ۱۸۰ ---- ۱۷۲۰

(۱۱۶) ذکر سعید الدین الکازرونی ... ص: ۱۸۱ ---- ۱۷۲۰

(۱۱۷) روایة ابن کثیر ... ص: ۱۸۱ ----- ۱۷۲۰

(۱۱۸) روایة أبی حفص المراغی ... ص: ۱۸۳ ----- ۱۷۲۱

اشارة ----- ۱۷۲۱

ترجمته ... ص: ۱۸۳ ----- ۱۷۲۱

(۱۱۹) روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۸۴ ----- ۱۷۲۲

(۱۲۰) روایة ابن المحب ... ص: ۱۸۵ ----- ۱۷۲۲

اشارة ----- ۱۷۲۲

ترجمته ... ص: ۱۸۶ ----- ۱۷۲۳

[القرن التاسع ... ص: ۱۸۷ ----- ۱۷۲۳

(۱۲۱) روایة خواجة پارسا ... ص: ۱۸۷ ----- ۱۷۲۳

(۱۲۲) روایة ابن الجزری ... ص: ۱۸۷ ----- ۱۷۲۳

اشارة ----- ۱۷۲۳

ترجمته ... ص: ۱۸۸ ----- ۱۷۲۴

(۱۲۳) روایة المقریزی ... ص: ۱۸۹ ----- ۱۷۲۴

(۱۲۴) روایة الدولتآبادی ... ص: ۱۹۰ ----- ۱۷۲۵

(۱۲۵) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۹۰ ----- ۱۷۲۵

(۱۲۶) روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۱۹۱ ----- ۱۷۲۵

(۱۲۷) روایة الحسین المیبدی ... ص: ۱۹۲ ----- ۱۷۲۶

(۱۲۸) روایة العینی ... ص: ۱۹۲ ----- ۱۷۲۶

(۱۲۹) روایة أصیل الدین الواعظ ... ص: ۱۹۲ ----- ۱۷۲۶

اشارة ----- ۱۷۲۶

ترجمته ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۷۲۶

(۱۳۰) اثبات ابن روزبهان ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۷۲۶

[القرن العاشر ...] ص: ۱۹۳ ----- ۱۷۲۶

(۱۳۱) رواية السمهودى ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۷۲۶

اشارة ----- ۱۷۲۷

ترجمته ... ص: ۱۹۴ ----- ۱۷۲۷

(۱۳۲) رواية السيوطى ... ص: ۱۹۵ ----- ۱۷۲۷

اشارة ----- ۱۷۲۷

ترجمته ... ص» ۱۹۵ ----- ۱۷۲۸

(۱۳۳) رواية جمال الدين المحدّث ... ص: ۱۹۶ ----- ۱۷۲۸

(۱۳۴) ذكر عبد الوهاب البخارى ... ص: ۱۹۸ ----- ۱۷۲۹

(۱۳۵) رواية ابن حجر المكّى ... ص: ۱۹۹ ----- ۱۷۲۹

اشارة ----- ۱۷۲۹

ترجمته ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۷۳۰

(۱۳۶) رواية المتقى ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۷۳۰

اشارة ----- ۱۷۳۰

ترجمته ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۷۳۰

(۱۳۷) ذكر محمد طاهر الفتنى ... ص: ۲۰۱ ----- ۱۷۳۱

(۱۳۸) ذكر ميرزا مخدوم ... ص: ۲۰۲ ----- ۱۷۳۱

[القرن الحادى عشر ...] ص: ۲۰۲ ----- ۱۷۳۱

(۱۳۹) رواية القارى ... ص: ۲۰۲ ----- ۱۷۳۱

اشارة ----- ۱۷۳۱

ترجمته ... ص: ۲۰۲ ----- ۱۷۳۱

(۱۴۰) رواية المناوى ... ص: ۲۰۳ ----- ۱۷۳۲

اشارة ----- ۱۷۳۲

ترجمته ... ص: ۲۰۴ ----- ۱۷۳۲

(۱۴۱) رواية شيخ العيدروس ... ص: ۲۰۴ ----- ۱۷۳۲

(۱۴۲) رواية الشيخانى القادرى ... ص: ۲۰۴ ----- ۱۷۳۲

(۱۴۳) رواية الحلبى ... ص: ۲۰۶ ----- ۱۷۳۴

اشارة ----- ۱۷۳۴

ترجمته ... ص: ۲۰۷ ----- ۱۷۳۴

(۱۴۴) رواية ابن باكثير المكى ... ص: ۲۰۸ ----- ۱۷۳۵

اشارة ----- ۱۷۳۵

ترجمته ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۷۳۵

(۱۴۵) رواية عبد الحق الدهلوى ... ص: ۲۱۰ ----- ۱۷۳۶

(۱۴۶) ذكر محمد بن محمد المصرى ... ص: ۲۱۰ ----- ۱۷۳۶

(۱۴۷) رواية محمد محبوب ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۷۳۶

(۱۴۸) إثبات المقبلى ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۷۳۶

اشارة ----- ۱۷۳۶

ترجمته ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۷۳۶

[القرن الثانى عشر ...] ص: ۲۱۲ ----- ۱۷۳۷

(۱۴۹) ذكر البرزنجى ... ص: ۲۱۲ ----- ۱۷۳۷

(۱۵۰) رواية السهارنبورى ... ص: ۲۱۲ ----- ۱۷۳۷

(۱۵۱) رواية البدخشانى ... ص: ۲۱۳ ----- ۱۷۳۷

اشارة ----- ۱۷۳۷

ترجمته ... ص: ۲۱۴ ----- ۱۷۳۸

(۱۵۲) رواية صدر عالم ... ص: ۲۱۵ ----- ۱۷۳۸

(۱۵۳) رواية ولى اللّه الدهلوى ... ص: ۲۱۵ ----- ۱۷۳۸

(۱۵۴) رواية محمد الأمير ... ص: ۲۱۶ ----- ۱۷۳۹

(۱۵۵) رواية الصبان ... ص: ۲۱۷ ----- ۱۷۳۹

(۱۵۶) ذكر الشبرخيتى ... ص: ۲۱۷ ----- ۱۷۴۰

(۱۵۷) رواية العجيلى ... ص: ۲۱۸ ----- ۱۷۴۰
اشارة ----- ۱۷۴۰
ترجمته ... ص: ۲۱۸ ----- ۱۷۴۰
[القرن الثالث عشر ...] ص: ۲۱۹ ----- ۱۷۴۰
(۱۵۸) رواية الرشيد الدهلوى ... ص: ۲۱۹ ----- ۱۷۴۰
(۱۵۹) رواية اللكهنوى ... ص: ۲۱۹ ----- ۱۷۴۱
(۱۶۰) رواية محمد سالم الدهلوى ... ص: ۲۲۰ ----- ۱۷۴۱
(۱۶۱) رواية ولى اللّه اللكهنوى ... ص: ۲۲۰ ----- ۱۷۴۱
(۱۶۲) ذكر المولوى حيدر على ... ص: ۲۲۰ ----- ۱۷۴۱
ملحق سند حديث الغدير ... ص: ۲۲۱ ----- ۱۷۴۱
اشارة ----- ۱۷۴۱
القرن الثانى ... ص: ۲۲۵ ----- ۱۷۴۲
(۱) أبو محمد عمرو بن دينار الجمحى المكى المتوفى سنة (۱۱۵) أو (۱۱۶ ...) ص: ۲۲۵ ----- ۱۷۴۲
اشارة ----- ۱۷۴۲
ترجمته ... ص: ۲۲۵ ----- ۱۷۴۳
(۲) أبو بكر محمد بن مسلم بن عبيد اللّه القرشى الزهرى المتوفى سنة (۱۲۴ ...) ص: ۲۲۶ ----- ۱۷۴۳
اشارة ----- ۱۷۴۳
ترجمته ... ص: ۲۲۷ ----- ۱۷۴۴
(۳) عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبى بكر التيمى أبو محمد المدنى المتوفى سنة (۱۲۶ ...) ص: ۲۲۸ ----- ۱۷۴۴
اشارة ----- ۱۷۴۴
ترجمته ...: ص: ۲۲۸ ----- ۱۷۴۴
(۴) بكر بن سوادة بن ثمامة أبو ثمامة البصرى المتوفى سنة (۱۲۸ ...) ص: ۲۲۹ ----- ۱۷۴۵
اشارة ----- ۱۷۴۵
ترجمته ... ص: ۲۳۰ ----- ۱۷۴۵

(۵) عبد اللّه بن أبی نجیح یسار الثقفی أبو یسار المکی المتوفی سنهٔ: (۱۳۱ ...) ص: ۲۳۰ ----- ۱۷۴۵

اشارهٔ ----- ۱۷۴۵

ترجمته ... ص: ۲۳۰ ----- ۱۷۴۶

(۶) مغیرهٔ بن مقسم أبو هشام الضبّی الکوفی الأعمی المتوفی سنهٔ (۱۳۳ ...) ص: ۲۳۱ ----- ۱۷۴۶

اشارهٔ ----- ۱۷۴۶

ترجمته ... ص: ۲۳۱ ----- ۱۷۴۶

(۷) أبو عبد الرحیم خالد بن یزید الجمحی المصری المتوفی سنهٔ (۱۳۹ ...) ص: ۲۳۲ ----- ۱۷۴۷

اشارهٔ ----- ۱۷۴۷

ترجمته ... ص: ۲۳۲ ----- ۱۷۴۷

(۸) الحسن بن الحکم النخعی الکوفی المتوفی بعد سنهٔ (۱۴۰ ...) ص: ۲۳۳ ----- ۱۷۴۷

اشارهٔ ----- ۱۷۴۷

ترجمته ... ص: ۲۳۳ ----- ۱۷۴۷

(۹) إدریس بن یزید أبو عبد اللّه الأودی الکوفی ... ص: ۲۳۴ ----- ۱۷۴۸

اشارهٔ ----- ۱۷۴۸

ترجمته ... ص: ۲۳۴ ----- ۱۷۴۸

(۱۰) عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی الکوفی المتوفی سنهٔ (۱۴۵ ...) ص: ۲۳۵ ----- ۱۷۴۸

اشارهٔ ----- ۱۷۴۸

ترجمته ... ص: ۲۳۶ ----- ۱۷۴۹

(۱۱) عوف بن أبی جمیلهٔ العبدی الهجری البصری المتوفی سنهٔ (۱۴۶ ...) ص: ۲۳۶ ----- ۱۷۴۹

اشارهٔ ----- ۱۷۴۹

ترجمته ... ص: ۲۳۷ ----- ۱۷۵۰

(۱۲) عبید اللّه بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العدوی العمری المدنی المتوفی سنهٔ (۱۴۷ ...) ص: ۲۳۷ ----- ۱۷۵۰

اشارهٔ ----- ۱۷۵۰

ترجمته ... ص: ۲۳۷ ----- ۱۷۵۰

(۱۳) نعیم بن الحکیم المدائنی المتوفی سنة (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸ ----- ۱۷۵۰

اشارة ----- ۱۷۵۰

ترجمته ... ص: ۲۳۸ ----- ۱۷۵۰

(۱۴) طلحة بن یحیی بن طلحة بن عبید اللّه التیمی الکوفی المتوفی سنة (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸ ----- ۱۷۵۱

اشارة ----- ۱۷۵۱

ترجمته ... ص: ۲۳۹ ----- ۱۷۵۱

(۱۵) أبو محمد کثیر بن زید الأسلمی المتوفی بعد سنة (۱۵۰) یعرف بابن ما قبة ... ص: ۲۳۹ ----- ۱۷۵۱

اشارة ----- ۱۷۵۱

ترجمته ... ص: ۲۳۹ ----- ۱۷۵۱

(۱۶) مسعر بن کدام الکوفی المتوفی سنة (۱۵۳) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۰ ----- ۱۷۵۲

اشارة ----- ۱۷۵۲

ترجمته ... ص: ۳۴۰ ----- ۱۷۵۲

(۱۷) أبو عیسی الحکم بن أبان العدنی المتوفی سنة (۱۵۴) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۱ ----- ۱۷۵۳

اشارة ----- ۱۷۵۳

ترجمته ... ص: ۲۴۲ ----- ۱۷۵۳

(۱۸) عبد اللّه بن شوذب البلخی المتوفی سنة (۱۵۷ ...) ص: ۲۴۲ ----- ۱۷۵۳

اشارة ----- ۱۷۵۳

ترجمته ... ص: ۲۴۳ ----- ۱۷۵۴

(۱۹ ...) ص: ۲۴۳ ----- ۱۷۵۴

اشارة ----- ۱۷۵۴

ترجمته ... ص: ۲۴۳ ----- ۱۷۵۴

(۲۰) أبو العلاء کامل بن العلاء التمیمی الکوفی المتوفی حدود سنة (۱۶۰ ...) ص: ۲۴۵ ----- ۱۷۵۵

اشارة ----- ۱۷۵۵

ترجمته ... ص: ۲۴۵ ----- ۱۷۵۵

(۲۱) سفیان بن سعید الثوری المتوفی سنهٔ (۱۶۱ ...) ص: ۲۴۶ ----- ۱۷۵۵

اشارهٔ ----- ۱۷۵۵

ترجمته ... ص: ۲۴۶ ----- ۱۷۵۵

(۲۲) جعفر بن زیاد الکوفی الأحمر المتوفی سنهٔ (۱۶۵) أو (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۷ ----- ۱۷۵۶

اشارهٔ ----- ۱۷۵۶

ترجمته ... ص: ۲۴۷ ----- ۱۷۵۶

(۲۳) مسلم بن سالم النهدی أبو فروهٔ الکوفی المتوفی فی أواسط القرن الثانی ... ص: ۲۴۸ ----- ۱۷۵۶

اشارهٔ ----- ۱۷۵۷

ترجمته ... ص: ۲۴۸ ----- ۱۷۵۷

(۲۴) قیس بن الربیع أبو محمد الأسدی الکوفی المتوفی سنهٔ (۱۶۵ ...) ص: ۲۴۸ ----- ۱۷۵۷

اشارهٔ ----- ۱۷۵۷

ترجمته ... ص: ۲۴۹ ----- ۱۷۵۷

(۲۵) حماد بن سلمهٔ أبو سلمهٔ البصری المتوفی سنهٔ (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۹ ----- ۱۷۵۷

اشارهٔ ----- ۱۷۵۷

ترجمته ... ص: ۲۵۰ ----- ۱۷۵۸

(۲۶) عبد اللّه بن لهیعهٔ أبو عبد الرحمن المصری المتوفی سنهٔ (۱۷۴ ...) ص: ۲۵۰ ----- ۱۷۵۸

اشارهٔ ----- ۱۷۵۸

ترجمته ... ص: ۲۵۱ ----- ۱۷۵۸

(۲۷) أبو عوانهٔ الوضاح بن عبد اللّه الیشکری الواسطی البزاز المتوفی سنهٔ (۱۷۵) أو (۱۷۶ ...) ص: ۲۵۱ ----- ۱۷۵۹

اشارهٔ ----- ۱۷۵۹

ترجمته ... ص: ۲۵۲ ----- ۱۷۵۹

(۲۸) نوح بن قیس أبو روح الحدانی البصری المتوفی سنه (۱۸۳ ...) ص: ۲۵۳ ----- ۱۷۶۰

اشارهٔ ----- ۱۷۶۰

ترجمته ... ص: ۲۵۴ ----- ۱۷۶۰

(۲۹) المطلب بن زیاد بن أبی زهیر الکوفی أبو طالب المتوفی سنة (۱۸۵ ...) ص: ۲۵۵ ---------- ۱۷۶۱
اشارة ---------- ۱۷۶۱
ترجمته ... ص: ۲۵۶ ---------- ۱۷۶۱
(۳۰) حسّان بن ابراهیم العنزی الکرمانی أبو هاشم المتوفی سنة (۱۸۶ ...) ص: ۲۵۶ ---------- ۱۷۶۱
اشارة ---------- ۱۷۶۱
ترجمته ... ص: ۲۵۷ ---------- ۱۷۶۲
(۳۱) الفضل بن موسی أبو عبد اللّه المروزی السینانی المتوفی سنة (۱۹۲ ...) ص: ۲۵۷ ---------- ۱۷۶۲
اشارة ---------- ۱۷۶۲
ترجمته ... ص: ۲۵۷ ---------- ۱۷۶۲
(۳۲) اسماعیل بن علیة أبو بشر الأسدی المتوفی سنة (۱۹۳ ...) ص: ۲۵۸ ---------- ۱۷۶۳
اشارة ---------- ۱۷۶۳
ترجمته ... ص: ۲۵۸ ---------- ۱۷۶۳
(۳۳) محمد بن ابراهیم أبو عمرو السلمی البصری المتوفی سنة (۱۹۴ ...) ص: ۲۵۹ ---------- ۱۷۶۳
اشارة ---------- ۱۷۶۳
ترجمته ... ص: ۲۵۹ ---------- ۱۷۶۴
(۳۴) محمد بن خازم أبو معاویة التمیمی الضریر المتوفی سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۰ ---------- ۱۷۶۴
اشارة ---------- ۱۷۶۴
ترجمته ... ص: ۲۶۰ ---------- ۱۷۶۴
(۳۵) محمد بن فضیل بن غزوان أبو عبد الرحمن الکوفی المتوفی سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۱ ---------- ۱۷۶۵
اشارة ---------- ۱۷۶۵
ترجمته ... ص: ۲۶۱ ---------- ۱۷۶۵
(۳۶) سفیان بن عیینة المتوفی سنة (۱۹۸ ...) ص: ۲۶۲ ---------- ۱۷۶۵
اشارة ---------- ۱۷۶۵
ترجمته ... ص: ۲۶۲ ---------- ۱۷۶۵

(۳۷) حنش بن الحارث بن لقیط ... ص: ۲۶۳ ----- ۱۷۶۶

اشارة ----- ۱۷۶۶

ترجمته ... ص: ۲۶۳ ----- ۱۷۶۶

(۳۸) أبو محمد موسى بن یعقوب الزمعی المدنی ... ص: ۲۶۴ ----- ۱۷۶۶

اشارة ----- ۱۷۶۶

ترجمته ... ص: ۲۶۴ ----- ۱۷۶۷

(۳۹) العلاء بن سالم العطار الکوفی ... ص: ۲۶۵ ----- ۱۷۶۷

اشارة ----- ۱۷۶۷

ترجمته ... ص: ۲۶۵ ----- ۱۷۶۷

(۴۰) الأزرق بن علی بن مسلم أبو الجهم الکوفی ... ص: ۲۶۶ ----- ۱۷۶۸

اشارة ----- ۱۷۶۸

ترجمته ... ص: ۲۶۶ ----- ۱۷۶۸

(۴۱) هانی بن أیوب الحنفی الکوفی ... ص: ۲۶۶ ----- ۱۷۶۸

اشارة ----- ۱۷۶۸

ترجمته ... ص: ۲۶۷ ----- ۱۷۶۸

(۴۲) فضیل بن مرزوق الأغر الرقاشی الرواسی الکوفی أبو عبد الرحمن ... ص: ۲۶۷ ----- ۱۷۶۸

اشارة ----- ۱۷۶۸

ترجمته ... ص: ۲۶۸ ----- ۱۷۶۹

(۴۳) موسى بن مسلم الحزامی الشیبانی أبو عیسى الکوفی الطحّان المعروف بموسى الصغیر ... ص: ۲۶۸ ----- ۱۷۶۹

اشارة ----- ۱۷۶۹

ترجمته ... ص: ۲۶۸ ----- ۱۷۶۹

(۴۴) یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری المدنی ... ص: ۲۶۹ ----- ۱۷۷۰

اشارة ----- ۱۷۷۰

ترجمته ... ص: ۲۶۹ ----- ۱۷۷۰

(۴۵) أبو حمزة سعد بن عبیدة السلمی الکوفی ... ص: ۲۷۰ ----- ۱۷۷۰

اشارة ----- ۱۷۷۰

ترجمته ... ص: ۲۷۰ ----- ۱۷۷۰

القرن الثالث ... ص: ۲۷۱ ----- ۱۷۷۱

(۴۶) ضمرة بن ربیعة القرشی المدنی المتوفی سنة (۲۰۲ ...) ص: ۲۷۱ ----- ۱۷۷۱

اشارة ----- ۱۷۷۱

ترجمته ... ص: ۲۷۱ ----- ۱۷۷۱

(۴۷) مصعب بن المقدام الخثعمی أبو عبد اللّه الکوفی المتوفی سنة (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۲ ----- ۱۷۷۱

اشارة ----- ۱۷۷۱

ترجمته ... ص: ۲۷۳ ----- ۱۷۷۲

(۴۸) زید بن الحباب أبو حسین الخراسانی الکوفی المتوفی سنة (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۳ ----- ۱۷۷۲

اشارة ----- ۱۷۷۲

ترجمته ... ص: ۲۷۴ ----- ۱۷۷۳

(۴۹) شبابة بن سوار الفزاری المداینی المتوفی سنة (۲۰۶ ...) ص: ۲۷۴ ----- ۱۷۷۳

اشارة ----- ۱۷۷۳

ترجمته ... ص: ۲۷۵ ----- ۱۷۷۳

(۵۰) محمد بن خالد الحنفی البصری ... ص: ۲۷۵ ----- ۱۷۷۳

اشارة ----- ۱۷۷۳

ترجمته ... ص: ۲۷۵ ----- ۱۷۷۳

(۵۱) خلف بن تمیم الکوفی أبو عبد الرحمن المتوفی سنة (۲۰۶) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۶ ----- ۱۷۷۴

اشارة ----- ۱۷۷۴

ترجمته ... ص: ۲۷۶ ----- ۱۷۷۴

(۵۲) أبو عبد اللّه الحسین بن الحسن الأشقر الفزاری الکوفی المتوفی سنة (۲۰۸ ...) ص: ۲۷۷ ----- ۱۷۷۴

اشارة ----- ۱۷۷۴

ترجمته ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۷۷۵

(۵۳) الحسن بن عطیة القرشی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۱ ...) ص: ۲۷۸ ---- ۱۷۷۵

اشارة ---- ۱۷۷۵

ترجمته ... ص: ۲۷۸ ---- ۱۷۷۵

(۵۴) عبد اللّه بن یزید العدوی أبو عبد الرحمن المقری القصیر المتوفی سنة (۲۱۲) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۸ ---- ۱۷۷۵

اشارة ---- ۱۷۷۵

ترجمته ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۷۷۶

(۵۵) أبو محمد عبید اللّه بن موسی العبسی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۲ ...) ص: ۲۸۰ ---- ۱۷۷۶

اشارة ---- ۱۷۷۶

ترجمته ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۷۷۷

(۵۶) أبو الحسن علی بن قادم الخزاعی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۱ ---- ۱۷۷۷

اشارة ---- ۱۷۷۷

ترجمته ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۷۷۸

(۵۷) محمد بن سلیمان بن أبی داود الحرانی أبو عبد اللّه المعروف ببومة المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۲ ---- ۱۷۷۸

اشارة ---- ۱۷۷۸

ترجمته ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۷۷۸

(۵۸) عبد اللّه بن داود أبو عبد الرحمن المعروف بالخریبی المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۳ ---- ۱۷۷۸

اشارة ---- ۱۷۷۸

ترجمته ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۷۷۸

(۵۹) أبو عبد الرحمن علی بن الحسن بن دینار العبدی المتوفی سنة (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴ ---- ۱۷۷۹

اشارة ---- ۱۷۷۹

ترجمته ... ص: ۲۸۴ ---- ۱۷۷۹

(۶۰) یحیی بن حماد الشیبانی المصری المتوفی سنة (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴ ---- ۱۷۷۹

اشارة ---- ۱۷۷۹

ترجمته ... ص: ۲۸۷ ---- ۱۷۸۱

(۶۱) حجاج بن منهال السلمی أبو محمد الأنماطی البصری المتوفی سنه (۲۱۷ ...) ص: ۲۸۷ ---- ۱۷۸۱

اشارهٔ ---- ۱۷۸۱

ترجمته ...: ص: ۲۸۸ ---- ۱۷۸۱

(۶۲) علی بن عیاش أبو الحسن الحمصی المتوفی سنهٔ (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۸ ---- ۱۷۸۲

اشارهٔ ---- ۱۷۸۲

ترجمته ...: ص: ۲۸۹ ---- ۱۷۸۲

(۶۳) مالک بن اسماعیل بن درهم أبو غسان النهدی الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۹ ---- ۱۷۸۲

اشارهٔ ---- ۱۷۸۲

ترجمته ...: ص: ۲۹۰ ---- ۱۷۸۳

(۶۴) قاسم بن سلام أبو عبید الهروی المتوفی سنهٔ (۲۲۳) او (۲۲۴ ...) ص: ۲۹۱ ---- ۱۷۸۳

اشارهٔ ---- ۱۷۸۳

ترجمته ...: ص: ۲۹۲ ---- ۱۷۸۴

(۶۵) محمد بن کثیر أبو عبد اللّه العبدی البصری المتوفی سنهٔ (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۲ ---- ۱۷۸۴

اشارهٔ ---- ۱۷۸۴

ترجمته ...: ص: ۲۹۳ ---- ۱۷۸۵

(۶۶) موسی بن اسماعیل المنقری البصری، المتوفی سنهٔ (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۳ ---- ۱۷۸۵

اشارهٔ ---- ۱۷۸۵

ترجمته ...: ص: ۲۹۴ ---- ۱۷۸۵

(۶۷) قیس بن حفص بن القعقاع أبو محمد البصری المتوفی سنهٔ (۲۲۷ ...) ص: ۲۹۴ ---- ۱۷۸۵

اشارهٔ ---- ۱۷۸۶

ترجمته ...: ص: ۲۹۵ ---- ۱۷۸۶

(۶۸) یحیی بن عبد الحمید الحمانی أبو زکریا الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۲۸ ...) ص: ۲۹۶ ---- ۱۷۸۶

اشارهٔ ---- ۱۷۸۷

ترجمته ...: ص: ۲۹۷ ----- ۱۷۸۷

(۶۹) خلف بن سالم المهلبی المخرمی البغدادی المتوفی سنة (۲۳۱ ...) ص: ۲۹۸ ----- ۱۷۸۸

اشارة ----- ۱۷۸۸

ترجمته ...: ص: ۲۹۸ ----- ۱۷۸۸

(۷۰) أحمد بن عمر بن حفص الجلاب أبو جعفر الوکیعی المتوفی سنة (۲۳۵ ...) ص: ۲۹۹ ----- ۱۷۸۸

اشارة ----- ۱۷۸۸

ترجمته ...: ص: ۲۹۹ ----- ۱۷۸۸

(۷۱) إبراهیم بن المنذر بن عبد اللّه الحزامی أبو إسحاق المدنی المتوفی سنة (۲۳۶ ...) ص: ۳۰۰ ----- ۱۷۸۹

اشارة ----- ۱۷۸۹

ترجمته ...: ص: ۳۰۰ ----- ۱۷۸۹

(۷۲) أبو سعید یحیی بن سلیمان الکوفی الجعفی المقرئ المتوفی سنة (۲۳۷ ...) ص: ۳۰۱ ----- ۱۷۹۰

اشارة ----- ۱۷۹۰

ترجمته ...: ص: ۳۰۱ ----- ۱۷۹۰

(۷۳) یعقوب بن حمید بن کاسب أبو یوسف المدنی المتوفی سنة (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۲ ----- ۱۷۹۰

اشارة ----- ۱۷۹۰

ترجمته ...: ص: ۳۰۲ ----- ۱۷۹۰

(۷۴) الحسن بن حماد بن کسیب أبو علی سجادة البغدادی المتوفی سنة (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۳ ----- ۱۷۹۱

اشارة ----- ۱۷۹۱

ترجمته ...: ص: ۳۰۳ ----- ۱۷۹۱

(۷۵) أبو عمار الحسین بن حریث المروزی المتوفی سنة (۲۴۴ ...) ص: ۳۰۳ ----- ۱۷۹۱

اشارة ----- ۱۷۹۱

ترجمته ...: ص: ۳۰۴ ----- ۱۷۹۲

(۷۶) هلال بن بشر أبو الحسن البصری المتوفی سنة (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۴ ----- ۱۷۹۲

اشارة ----- ۱۷۹۲

ترجمته ...: ص: ۳۰۵ ----- ۱۷۹۲

(۷۷) أبو الجوزاء أحمد بن عثمان البصری المتوفی سنة (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۵ ----- ۱۷۹۲

اشارة ----- ۱۷۹۲

ترجمته ...: ص: ۳۰۶ ----- ۱۷۹۳

(۷۸) محمد بن العلاء الهمدانی الکوفی أبو کریب المتوفی سنة (۲۴۸ ...) ص: ۳۰۶ ----- ۱۷۹۳

اشارة ----- ۱۷۹۳

ترجمته ...: ص: ۳۰۷ ----- ۱۷۹۴

(۷۹) یوسف بن عیسی بن دینار الزهری أبو یعقوب المروزی المتوفی سنة (۲۴۹ ...) ص: ۳۰۷ ----- ۱۷۹۴

اشارة ----- ۱۷۹۴

ترجمته ...: ص: ۳۰۸ ----- ۱۷۹۴

(۸۰) نصر بن علی بن نصر الجهضمی المتوفی سنة (۲۵۱ ...) ص: ۳۰۸ ----- ۱۷۹۴

اشارة ----- ۱۷۹۴

ترجمته ...: ص: ۳۰۹ ----- ۱۷۹۵

(۸۱) یوسف بن موسی أبو یعقوب القطان الکوفی المتوفی سنة (۲۵۳ ...) ص: ۳۰۹ ----- ۱۷۹۵

اشارة ----- ۱۷۹۵

ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ----- ۱۷۹۵

(۸۲) محمد بن عبد الرحیم أبو یحیی البغدادی البزاز المعروف بصاعقة المتوفی سنة (۲۵۵ ...) ص: ۳۱۰ ----- ۱۷۹۶

اشارة ----- ۱۷۹۶

ترجمته ...: ص: ۳۱۱ ----- ۱۷۹۶

(۸۳) محمد بن عبد اللّه العدوی المقری المتوفی سنة (۲۵۶ ...) ص: ۳۱۱ ----- ۱۷۹۶

اشارة ----- ۱۷۹۶

ترجمته ...: ص: ۳۱۲ ----- ۱۷۹۷

(۸۴) أبو عبد اللّه محمد بن اسماعیل البخاری المتوفی سنة (۲۵۶) صاحب الصحیح ... ص: ۳۱۲ ----- ۱۷۹۷

اشارة ----- ۱۷۹۷

ترجمته ...: ص: ۳۱۳ ----- ۱۷۹۷
(۸۵) عبد اللّه بن سعید الکندی الکوفی أبو سعید الأشج صاحب التفسیر المتوفی سنة (۲۵۷ ...) ص: ۳۱۳ ----- ۱۷۹۸
اشارة ----- ۱۷۹۸
ترجمته ...: ص: ۳۱۴ ----- ۱۷۹۸
(۸۶) أحمد بن عثمان بن حکیم أبو عبد اللّه الأودی المتوفی سنة (۲۶۱) أو (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۴ ----- ۱۷۹۸
اشارة ----- ۱۷۹۸
ترجمته ... ص: ۳۱۵ ----- ۱۷۹۹
(۸۷) عمر بن شبة النمیری أبو زید البصری المتوفی سنة (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۵ ----- ۱۷۹۹
اشارة ----- ۱۷۹۹
ترجمته ... ص: ۳۱۶ ----- ۱۷۹۹
(۸۸) أحمد بن یوسف بن خالد السلمی أبو الحسن النیسابوری المعروف بحمدان المتوفی سنة (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۶ ----- ۱۸۰۰
اشارة ----- ۱۸۰۰
ترجمته ... ص: ۳۱۷ ----- ۱۸۰۰
(۸۹) عبید اللّه بن عبد الکریم أبو زرعة المخزومی الرازی الموفی سنة (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۷ ----- ۱۸۰۰
اشارة ----- ۱۸۰۰
ترجمته ... ص: ۳۱۸ ----- ۱۸۰۱
(۹۰) أحمد بن منصور بن سیار أبو بکر الرمادی المتوفی سنة (۲۶۵ ...) ص: ۳۱۸ ----- ۱۸۰۱
اشارة ----- ۱۸۰۱
ترجمته ... ص: ۳۱۹ ----- ۱۸۰۲
(۹۱) محمد بن عوف بن سفیان أبو جعفر الطائی الحمصی المتوفی سنة (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۰ ----- ۱۸۰۲
اشارة ----- ۱۸۰۲
ترجمته ... ص: ۳۲۰ ----- ۱۸۰۲
(۹۲) سلیمان بن سیف بن یحیی الطائی أبو داود الحرانی المتوفی سنة (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۱ ----- ۱۸۰۳
اشارة ----- ۱۸۰۳

ترجمته ... ص: ۳۲۲ ---- ۱۸۰۳
(۹۳) عبد الملک بن محمد أبو قلابهٔ الرقاشی المتوفی سنهٔ (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۲ ---- ۱۸۰۳
اشارهٔ ---- ۱۸۰۳
ترجمته ... ص: ۳۲۲ ---- ۱۸۰۳
(۹۴) أحمد بن حازم الغفاری الکوفی الشهیر بابن أبی غرزهٔ [۵] المتوفی سنهٔ (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۳ ---- ۱۸۰۴
اشارهٔ ---- ۱۸۰۴
ترجمته ... ص: ۳۲۳ ---- ۱۸۰۴
(۹۵) ابراهیم بن الحسین الکسائی الهمدانی ابو إسحاق المعروف بابن دیزیل المتوفی سنهٔ (۲۸۰) أو (۲۸۱ ...) ص: ۳۲۴ ---- ۱۸۰۵
اشارهٔ ---- ۱۸۰۵
ترجمته ... ص: ۳۲۴ ---- ۱۸۰۵
(۹۶) ابراهیم بن عبد اللّه بن مسلم الکجی البصری المتوفی سنهٔ (۲۹۲ ...) ص: ۳۲۵ ---- ۱۸۰۵
اشارهٔ ---- ۱۸۰۵
ترجمته ... ص: ۳۲۵ ---- ۱۸۰۵
(۹۷) صالح بن محمد بن عمرو البغدادی الملقب ب (جزرهٔ) المتوفی سنهٔ (۲۹۳) أو (۲۹۴ ...) ص: ۳۲۶ ---- ۱۸۰۶
اشارهٔ ---- ۱۸۰۶
ترجمته ... ص: ۳۲۶ ---- ۱۸۰۶
(۹۸) محمد بن عثمان بن أبی شیبهٔ العبسی الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۹۷ ...) ص: ۳۲۷ ---- ۱۸۰۶
اشارهٔ ---- ۱۸۰۶
ترجمته ... ص: ۳۲۷ ---- ۱۸۰۷
(۹۹) أبو هریرهٔ محمد بن أیوب الواسطی ... ص: ۳۲۸ ---- ۱۸۰۷
اشارهٔ ---- ۱۸۰۷
ترجمته ... ص: ۳۲۸ ---- ۱۸۰۷
القرن الرابع ... ص: ۳۳۱ ---- ۱۸۰۸
(۱۰۰) عبد اللّه بن الصقر بن نصر أبو العباس السکری البغدادی المتوفی سنهٔ (۳۰۲ ...) ص: ۳۳۱ ---- ۱۸۰۸

اشارهٔ ---------- ۱۸۰۸

ترجمته ... ص: ۳۳۱ ---------- ۱۸۰۸

(۱۰۱) أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی الأحول المتوفی سنهٔ (۳۱۱ ...) ص: ۳۳۲ ---------- ۱۸۰۸

اشارهٔ ---------- ۱۸۰۸

ترجمته ... ص: ۳۳۲ ---------- ۱۸۰۹

(۱۰۲) محمد بن جمعهٔ بن خلف القهستانی أبو قریش المتوفی سنهٔ (۳۱۳ ...) ص: ۳۳۲ ---------- ۱۸۰۹

اشارهٔ ---------- ۱۸۰۹

ترجمته ... ص: ۳۳۳ ---------- ۱۸۰۹

(۱۰۳) أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی المتوفی سنهٔ (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۳ ---------- ۱۸۰۹

اشارهٔ ---------- ۱۸۰۹

ترجمته ... ص: ۳۳۴ ---------- ۱۸۱۰

(۱۰۴) أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه بن أحمد البزاز المعروف بابن النیری المتوفی سنهٔ (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۵ ---------- ۱۸۱۰

اشارهٔ ---------- ۱۸۱۰

ترجمته ... ص: ۳۳۵ ---------- ۱۸۱۰

(۱۰۵) أبو إسحاق ابراهیم بن عبد الصمد بن موسی الهاشمی المتوفی سنهٔ (۳۲۵ ...) ص: ۳۳۶ ---------- ۱۸۱۱

اشارهٔ ---------- ۱۸۱۱

ترجمته ... ص: ۳۳۷ ---------- ۱۸۱۱

(۱۰۶) عبد الرحمن بن أبی حاتم الرازی المتوفی سنهٔ (۳۲۷ ...) ص: ۳۳۷ ---------- ۱۸۱۲

اشارهٔ ---------- ۱۸۱۲

ترجمته ... ص: ۳۳۸ ---------- ۱۸۱۲

(۱۰۷) أبو نصر حبشون بن موسی الخلال المتوفی سنهٔ (۳۳۱ ...) ص: ۳۳۹ ---------- ۱۸۱۳

اشارهٔ ---------- ۱۸۱۳

ترجمته ... ص: ۳۳۹ ---------- ۱۸۱۳

(۱۰۸) أبو عبد اللّه محمد بن علی بن خلف العطار الکوفی ... ص: ۳۳۹ ---------- ۱۸۱۳

اشارة ---------- ۱۸۱۳

ترجمته ... ص: ۳۴۰ ---------- ۱۸۱۳

(۱۰۹) الهیثم بن کلیب ابو سعید الشاشی المتوفی سنهٔ (۳۳۵ ...) ص: ۳۴۰ ---------- ۱۸۱۳

اشارة ---------- ۱۸۱۴

ترجمته ... ص: ۳۴۱ ---------- ۱۸۱۴

(۱۱۰) محمد بن صالح بن هانئ أبو جعفر الوراق النیسابوری المتوفی سنهٔ (۳۴۰ ...) ص: ۳۴۲ ---------- ۱۸۱۴

اشارة ---------- ۱۸۱۵

ترجمته ... ص: ۳۴۲ ---------- ۱۸۱۵

(۱۱۱) علی بن الحسین المسعودی البغدادی المتوفی سنهٔ (۳۴۶ ...) ص: ۳۴۳ ---------- ۱۸۱۵

(۱۱۲) أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الخیاط القنطری الحنظلی المتوفی سنهٔ (۳۴۸ ...) ص: ۳۴۳ ---------- ۱۸۱۵

اشارة ---------- ۱۸۱۵

ترجمته ... ص: ۳۴۴ ---------- ۱۸۱۶

(۱۱۳) جعفر بن محمد بن نصیر أبو محمد الخواص المعروف بالخلدی المتوفی سنهٔ (۳۴۷/ ۳۴۸ ...) ص: ۳۴۴ ---------- ۱۸۱۶

اشارة ---------- ۱۸۱۶

ترجمته ... ص: ۳۴۴ ---------- ۱۸۱۶

(۱۱۴) أبو جعفر محمد بن علی الشیبانی الکوفی ... ص: ۳۴۵ ---------- ۱۸۱۶

اشارة ---------- ۱۸۱۶

ترجمته ... ص: ۳۴۵ ---------- ۱۸۱۶

(۱۱۵) أبو بکر محمد بن الحسن بن محمد النقاش المفسر الموصلی البغدادی المتوفی سنهٔ (۳۵۱ ...) ص: ۳۴۶ ---------- ۱۸۱۷

اشارة ---------- ۱۸۱۷

ترجمته ... ص: ۳۴۶ ---------- ۱۸۱۷

(۱۱۶) أحمد بن جعفر بن محمد بن سلم أبو بکر الختلی المتوفی سنهٔ (۳۶۵ ...) ص: ۳۴۶ ---------- ۱۸۱۷

اشارة ---------- ۱۸۱۷

ترجمته ... ص: ۳۴۶ ---------- ۱۸۱۷

(۱۱۷) أبو یعلی الزبیر بن عبد اللّه بن موسی البغدادی التوزی المتوفی سنهٔ (۳۷۰ ...) ص: ۳۴۷ ----- ۱۸۱۸
اشارهٔ ----- ۱۸۱۸
ترجمته ... ص: ۳۴۷ ----- ۱۸۱۸
(۱۱۸) محمد بن أحمد بن بالویه النیسابوری المعدل المتوفی سنهٔ (۳۷۴ ...) ص: ۳۴۸ ----- ۱۸۱۸
اشارهٔ ----- ۱۸۱۸
ترجمته ... ص: ۳۴۸ ----- ۱۸۱۸
(۱۱۹) الحسن بن ابراهیم بن الحسین أبو محمد المصری الشهیر بابن زولاق المتوفی سنهٔ (۳۸۷ ...) ص: ۳۴۸ ----- ۱۸۱۸
اشارهٔ ----- ۱۸۱۹
ترجمته ... ص: ۳۴۹ ----- ۱۸۱۹
(۱۲۰) أحمد بن سهل الفقیه البخاری ... ص: ۳۴۹ ----- ۱۸۱۹
(۱۲۱) العباس بن علی بن العباس النسائی ... ص: ۳۴۹ ----- ۱۸۱۹
اشارهٔ ----- ۱۸۱۹
ترجمته ... ص: ۳۴۹ ----- ۱۸۱۹
(۱۲۲) یحیی بن محمد الأخباری أبو عمر البغدادی ... ص: ۳۵۰ ----- ۱۸۱۹
القرن الخامس ... ص: ۳۵۱ ----- ۱۸۲۰
(۱۲۳) المتکلّم القاضی محمد بن الطیب بن محمد أبو بکر الباقلانی المتوفی سنهٔ (۴۰۳ ...) ص: ۳۵۱ ----- ۱۸۲۰
اشارهٔ ----- ۱۸۲۰
ترجمته ... ص: ۳۵۱ ----- ۱۸۲۰
(۱۲۴) أحمد بن محمد بن موسی بن القاسم بن الصلت أبو الحسن المجبّر البغدادی المتوفی سنهٔ (۴۰۵ ...) ص: ۳۵۲ ----- ۱۸۲۱
اشارهٔ ----- ۱۸۲۱
ترجمته ... ص: ۳۵۲ ----- ۱۸۲۱
(۱۲۵) محمد بن أحمد بن محمد بن سهل أبو الفتح ابن أبی الفوارس توفی سنهٔ (۴۱۲ ...) ص: ۳۵۳ ----- ۱۸۲۱
اشارهٔ ----- ۱۸۲۱
ترجمته ... ص: ۳۵۳ ----- ۱۸۲۱

(۱۲۶) أحمد بن الحسین بن أحمد أبو الحسن المعروف بابن السماک البغدادی المتوفی سنة (۴۲۴ ...) ص: ۳۵۴ ---- ۱۸۲۲
اشارة ---- ۱۸۲۲
ترجمته ... ص: ۳۵۴ ---- ۱۸۲۲
(۱۲۷) أبو محمد عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵ ---- ۱۸۲۲
اشارة ---- ۱۸۲۲
ترجمته ... ص: ۳۵۵ ---- ۱۸۲۲
(۱۲۸) أبو منصور عبد الملک بن محمد الثعالبی المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵ ---- ۱۸۲۳
اشارة ---- ۱۸۲۳
ترجمته ... ص: ۳۵۶ ---- ۱۸۲۳
(۱۲۹) أبو علی الحسن بن علی التمیمی الواعظ المعروف بابن المذّهب المتوفی سنة (۴۴۴ ...) ص: ۳۵۶ ---- ۱۸۲۳
اشارة ---- ۱۸۲۳
ترجمته ... ص: ۳۵۷ ---- ۱۸۲۴
القرن السادس ... ص: ۳۵۹ ---- ۱۸۲۴
(۱۳۰) أبو الغنائم محمد بن علی الکوفی النرسی المتوفی سنة (۵۱۰ ...) ۳۵۹ ---- ۱۸۲۴
اشارة ---- ۱۸۲۴
ترجمته ... ص: ۳۵۹ ---- ۱۸۲۴
(۱۳۱) یحیی بن عبد الوهاب أبو زکریا الاصبهانی الشهیر بابن مندة المتوفی سنة (۵۱۲ ...) ص: ۳۶۰ ---- ۱۸۲۵
اشارة ---- ۱۸۲۵
ترجمته ... ص: ۳۶۰ ---- ۱۸۲۵
(۱۳۲) هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد الشیبانی المتوفی سنة (۵۲۵ ...) ص: ۳۶۱ ---- ۱۸۲۵
اشارة ---- ۱۸۲۵
ترجمته ... ص: ۳۶۱ ---- ۱۸۲۵
(۱۳۳) ابن الزاغونی أبو بکر محمد بن عبید اللّه بن نصر (۵۵۲ ...) ص: ۳۶۲ ---- ۱۸۲۶
اشارة ---- ۱۸۲۶

ترجمته ... ص: ۳۶۳ ----- ۱۸۲۶
(۱۳۴) عیاض بن موسی الیحصبی المتوفی سنهٔ (۵۴۴ ...) ص: ۳۶۳ ----- ۱۸۲۶
اشارهٔ ----- ۱۸۲۷
ترجمته ... ص: ۳۶۳ ----- ۱۸۲۷
(۱۳۵) أبو الفتح محمد بن عبد الکریم الشهرستانی المتکلّم الأشعری المتوفی سنهٔ (۵۴۸ ...) ص: ۳۶۴ ----- ۱۸۲۷
اشارهٔ ----- ۱۸۲۷
ترجمته ... ص: ۳۶۴ ----- ۱۸۲۷
(۱۳۶) أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی المتوفی سنهٔ (۶۷۱ ...) ص: ۳۶۵ ----- ۱۸۲۸
اشارهٔ ----- ۱۸۲۸
ترجمته ... ص: ۳۶۵ ----- ۱۸۲۸
القرن السابع ... ص: ۳۶۶ ----- ۱۸۲۹
(۱۳۷) تاج الدین زید بن الحسن الکندی أبو الیمن البغدادی المتوفی سنهٔ (۶۱۳ ...) ص: ۳۶۷ ----- ۱۸۲۹
اشارهٔ ----- ۱۸۲۹
ترجمته ... ص: ۳۶۷ ----- ۱۸۲۹
(۱۳۸) علی بن حمید القرشی المتوفی سنهٔ (۶۲۱ ...) ص: ۳۶۸ ----- ۱۸۲۹
اشارهٔ ----- ۱۸۲۹
ترجمته ... ص: ۳۶۸ ----- ۱۸۲۹
۱۳۹ حنبل بن عبد اللّه بن سعادهٔ المکبر الرصافی (۶۰۴ ...) ص: ۳۶۹ ----- ۱۸۳۰
اشارهٔ ----- ۱۸۳۰
ترجمته ... ص: ۳۶۹ ----- ۱۸۳۰
(۱۴۰) مجد الدین عبد اللّه بن محمود بن مودود الحنفی الموصلی المتوفی سنهٔ (۶۸۳ ...) ص: ۳۷۰ ----- ۱۸۳۰
اشارهٔ ----- ۱۸۳۰
ترجمته ... ص: ۳۷۰ ----- ۱۸۳۱
(۱۴۱) ناصر الدین عبد اللّه عمر أبو الخیر البیضاوی الشافعی المتوفی سنهٔ (۶۸۵ ...) ص: ۳۷۱ ----- ۱۸۳۱

اشارة ۱۸۳۱
ترجمته ... ص: ۳۷۱ ۱۸۳۱
القرن الثامن ... ص: ۳۷۳ ۱۸۳۱
(۱۴۲) زین الدین عمر بن مظفر الحلبی الشافعی المشهور بابن الوردی المتوفی سنة (۷۴۹ ...) ص: ۳۷۳ ۱۸۳۱
اشارة ۱۸۳۱
ترجمته ... ص: ۳۷۳ ۱۸۳۲
(۱۴۳) عبد الرحمن بن أحمد الإیجی الشافعی المتوفی سنة (۷۵۶ ...) ص: ۳۷۴ ۱۸۳۲
اشارة ۱۸۳۲
ترجمته ... ص: ۳۷۴ ۱۸۳۲
(۱۴۴) شمس الدین أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن علی الهواری المالکی الشهیر بابن جابر الأندلسی المتوفی (۷۸۰ ...) ص: ۳۷۵ ۸۳۳
اشارة ۱۸۳۳
ترجمته ... ص: ۳۷۵ ۱۸۳۳
(۱۴۵) سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی المتوفی سنة (۷۹۱/ ۷۹۲ ...) ص: ۳۷۶ ۱۸۳۳
اشارة ۱۸۳۳
ترجمته ... ص: ۳۷۶ ۱۸۳۳
القرن التاسع ... ص: ۳۷۷ ۱۸۳۴
(۱۴۶) علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی المتوفی سنة (۸۰۷ ...) ص: ۳۷۷ ۱۸۳۴
اشارة ۱۸۳۴
ترجمته ... ص: ۳۷۸ ۱۸۳۴
(۱۴۷) ولی الدین عبد الرحمن بن محمد الشهیر بابن خلدون المتوفی سنة (۸۰۸ ...) ص: ۳۷۹ ۱۸۳۵
اشارة ۱۸۳۵
ترجمته ... ص: ۳۷۹ ۱۸۳۵
(۱۴۸) الشریف الجرجانی علی بن محمد بن علی الحسینی الحنفی المتوفی سنة (۶۱۸ ...) ص: ۳۷۹ ۱۸۳۵
اشارة ۱۸۳۵

ترجمته ... ص: ۳۸۰ ---- ۱۸۳۵

(۱۴۹) أبو عبد اللّه محمد بن خلفة الوشتانی المالکی المتوفی سنة (۸۲۷) أو (۸۲۸ ...) ص: ۳۸۰ ---- ۱۸۳۶

اشارة ---- ۱۸۳۶

ترجمته ... ص: ۳۸۱ ---- ۱۸۳۶

(۱۵۰) نجم الدین محمد بن عبد اللّه بن عبد الرحمن الاذرعی (الزرعی) الدمشقی الشافعی المعروف بابن عجلون المتوفی سنة (۸۷۶ ...)

اشارة ---- ۱۸۳۶

ترجمته ... ص: ۳۸۲ ---- ۱۸۳۷

(۱۵۱) علاء الدین علی بن محمد القوشجی المتوفی سنة (۸۷۹ ...) ص: ۳۸۳ ---- ۱۸۳۷

اشارة ---- ۱۸۳۷

ترجمته ... ص: ۳۸۳ ---- ۱۸۳۷

(۱۵۲) أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الحسینی السنوسی التلمسانی المتوفی سنة (۸۹۵ ...) ص: ۳۸۳ ---- ۱۸۳۷

اشارة ---- ۱۸۳۷

ترجمته ... ص: ۳۸۴ ---- ۱۸۳۸

القرن العاشر ... ص: ۳۸۵ ---- ۱۸۳۸

(۱۵۳) أحمد بن محمد بن أبی بکر أبو العباس القسطلانی المصری الشافعی المتوفی سنة (۹۲۶ ...) ص: ۳۸۵ ---- ۱۸۳۸

اشارة ---- ۱۸۳۸

ترجمته ... ص: ۳۸۵ ---- ۱۸۳۸

(۱۵۴) عبد الرحمن بن علی المعروف بابن الدیبع المتوفی سنة (۹۴۴ ...) ص: ۳۸۶ ---- ۱۸۳۹

اشارة ---- ۱۸۳۹

ترجمته ... ص: ۳۸۶ ---- ۱۸۳۹

(۱۵۵) شمس الدین محمد الشربینی القاهری الشافعی المتوفی سنة (۹۷۷ ...) ص: ۳۸۷ ---- ۱۸۳۹

اشارة ---- ۱۸۳۹

ترجمته ... ص: ۳۸۸ ---- ۱۸۴۰

(۱۵۶) ضیاء الدین أبو محمد أحمد بن محمد الوتری الشافعی المتوفی بمصر عشر الثمانین و التسعمائة [۲ ...] ص: ۳۸۸ ---- ۱۸۴۰

اشارة ----- ۱۸۴۰

ترجمته ... ص: ۳۸۸ ----- ۱۸۴۰

(۱۵۷) الشیخ عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری الشافعی [۱ ...] ص: ۳۸۹ ----- ۱۸۴۰

اشارة ----- ۱۸۴۰

ترجمته ... ص: ۳۸۹ ----- ۱۸۴۱

القرن الحادی عشر ... ص: ۳۹۱ ----- ۱۸۴۱

(۱۵۸) أبو العباس أحمد جلبی بن یوسف بن أحمد الشهیر بابن سنان القرمانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۰۱۹ ...) ص: ۳۹۱ ----- ۱۸۴۱

اشارة ----- ۱۸۴۱

ترجمته ... ص: ۳۹۱ ----- ۱۸۴۱

(۱۵۹) الحسین ابن الامام المنصور باللّه القاسم بن محمد بن علی الیمنی المتوفی سنة (۱۰۵۰ ...) ص: ۳۹۲ ----- ۱۸۴۱

اشارة ----- ۱۸۴۱

ترجمته ... ص: ۳۹۲ ----- ۱۸۴۲

(۱۶۰) الشیخ أحمد بن محمد بن عمر قاضی القضاة الملقب بشهاب الدین الخفاجی المصری الحنفی المتوفی سنة (۱۰۶۹ ...) ص: ۳۹۲

اشارة ----- ۱۸۴۲

ترجمته ... ص: ۳۹۳ ----- ۱۸۴۲

القرن الثانی عشر ... ص: ۳۹۵ ----- ۱۸۴۲

(۱۶۱) إبراهیم بن محمد بن محمد کمال الدین الحنفی المعروف بابن حمزة الحرانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۱۲۰ ...) ص: ۳۹۵ ۱۸۴۲

اشارة ----- ۱۸۴۲

ترجمته ... ص: ۳۹۵ ----- ۱۸۴۳

(۱۶۲) أبو عبد اللّه محمد بن عبد الباقی الزرقانی المالکی المتوفی سنة (۱۱۲۲ ...) ص: ۳۹۶ ----- ۱۸۴۳

اشارة ----- ۱۸۴۳

ترجمته ... ص: ۳۹۶ ----- ۱۸۴۳

(۱۶۳) حامد بن علی بن إبراهیم بن عبد الرحیم الحنفی الدمشقی المعروف بالعمادی المتوفی سنة (۱۱۷۱ ...) ص: ۳۹۷ ----- ۱۸۴۳

اشارة ----- ۱۸۴۳

ترجمته ... ص: ۳۹۷ ---- ۱۸۴۴

(۱۶۴) محمد بن سالم بن أحمد المصرى الحفنى شمس الدين الشافعى المتوفى سنة (۱۱۸۱ ...) ص: ۳۹۷ ---- ۱۸۴۴

اشارة ---- ۱۸۴۴

ترجمته ... ص: ۳۹۸ ---- ۱۸۴۴

القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹۹ ---- ۱۸۴۴

(۱۶۵) أبو الفيض محمد بن محمد المرتضى الحسينى الزبيدى الحنفى المتوفى سنة (۱۲۰۵ ...) ص: ۳۹۹ ---- ۱۸۴۴

اشارة ---- ۱۸۴۴

ترجمته ... ص: ۳۹۹ ---- ۱۸۴۴

(۱۶۶) القاضى محمد بن على بن محمد الشوكانى المتوفى سنة (۱۲۵۰ ...) ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵

اشارة ---- ۱۸۴۵

ترجمته ... ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵

(۱۶۷) محمود بن عبد اللّه الآلوسى البغدادى الشافعى المتوفى سنة (۱۲۷۰ ...) ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵

اشارة ---- ۱۸۴۵

ترجمته ... ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵

(۱۶۸) محمد بن درويش الحوت البيروتى الشافعى المتوفى سنة (۱۲۷۶ ...) ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۵

اشارة ---- ۱۸۴۵

ترجمته ... ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۵

(۱۶۹) سليمان بن إبراهيم القندوزى الحنفى المتوفى سنة (۱۲۹۳) [۲ ...] ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۶

اشارة ---- ۱۸۴۶

ترجمته ... ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۶

(۱۷۰) أحمد بن مصطفى القادين خانى المتوفى سنة (۱۳۰۶) [۱ ...] ص: ۴۰۲ ---- ۱۸۴۶

اشارة ---- ۱۸۴۶

ترجمته ... ص: ۴۰۲ ---- ۱۸۴۶

القرن الرابع عشر ... ص: ۴۰۳ ---- ۱۸۴۷

(۱۷۱) أحمد بن زینی بن أحمد دحلان المتوفی سنة (۱۳۰۴ ...) ص: ۴۰۳ ----- ۱۸۴۷

اشارة ----- ۱۸۴۷

ترجمته ... ص: ۴۰۳ ----- ۱۸۴۷

(۱۷۲) مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی، کان حیا سنة (۱۳۲۲ ...) ص: ۴۰۴ ----- ۱۸۴۷

اشارة ----- ۱۸۴۷

ترجمته ... ص: ۴۰۴ ----- ۱۸۴۷

(۱۷۳) محمد عبدة بن حسن المصری المتوفی سنة (۱۳۲۳ ...) ص: ۴۰۴ ----- ۱۸۴۷

اشارة ----- ۱۸۴۷

ترجمته ... ص: ۴۰۵ ----- ۱۸۴۸

(۱۷۴) عبد الحمید بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی الشافعی المتوفی سنة (۱۳۲۴ ...) ص: ۴۰۵ ----- ۱۸۴۸

اشارة ----- ۱۸۴۸

ترجمته ... ص: ۴۰۵ ----- ۱۸۴۸

(۱۷۵) عبد المسیح الأنطاکی الحلبی المتوفی سنة (۱۳۴۱ ...) ص: ۴۰۵ ----- ۱۸۴۸

اشارة ----- ۱۸۴۸

ترجمته ... ص: ۴۰۶ ----- ۱۸۴۸

(۱۷۶) یوسف بن إسماعیل النبهانی البیروتی المتوفی سنة (۱۳۵۰ ...) ص: ۴۰۶ ----- ۱۸۴۸

اشارة ----- ۱۸۴۸

ترجمته ... ص: ۴۰۶ ----- ۱۸۴۹

(۱۷۷) أحمد نسیم المصری المتوفی سنة (۱۳۵۶ ...) ص: ۴۰۷ ----- ۱۸۴۹

اشارة ----- ۱۸۴۹

ترجمته ... ص: ۴۰۷ ----- ۱۸۴۹

(۱۷۸) محمد حبیب اللّه الشنقیطی المتوفی سنة (۱۳۶۳ ...) ص: ۴۰۷ ----- ۱۸۴۹

اشارة ----- ۱۸۴۹

ترجمته ... ص: ۴۰۷ ----- ۱۸۴۹

(۱۷۹) أحمد بن محمد بن الصدیق المتوفی سنة (۱۳۸۰ ...) ص: ۴۰۸ ----- ۱۸۵۰

اشارة ----- ۱۸۵۰

ترجمته ... ص: ۴۰۸ ----- ۱۸۵۰

(۱۸۰) القاضی بهلول بهجت الشافعی ... ص: ۴۰۸ ----- ۱۸۵۰

(۱۸۱) أحمد فرید رفاعی ... ص: ۴۰۹ ----- ۱۸۵۰

(۱۸۲) أحمد زکی العدوی المصری ... ص: ۴۰۹ ----- ۱۸۵۰

(۱۸۳) محمد محمود الرافعی المصری ... ص: ۴۰۹ ----- ۱۸۵۰

(۱۸۴) محمد شاکر الخیاط النابلسی الأزهری المصری ... ص: ۴۰۹ ----- ۱۸۵۰

(۱۸۵) علی جلال الدین الحسینی المصری ... ص: ۴۱۰ ----- ۱۸۵۱

(۱۸۶) حسین علی الأعظمی البغدادی. مدیر کلیة الحقوق ببغداد ... ص: ۴۱۰ ----- ۱۸۵۱

(۱۸۷) محمد سعید دحدوح. أحد أئمة الجماعة فی حلب ... ص: ۴۱۰ ----- ۱۸۵۱

(۱۸۸) صفا خلوصی ... ص: ۴۱۱ ----- ۱۸۵۱

(۱۸۹) عبد الفتاح عبد المقصود المصری ... ص: ۴۱۱ ----- ۱۸۵۱

[الجزء الثامن ----- ۱۸۵۱

[تتمة حدیث الغدیر] ----- ۱۸۵۱

اشارة ----- ۱۸۵۱

معنی من کنت مولاه فعلی مولاه ... ص: ۵ ----- ۱۸۵۲

اشارة ----- ۱۸۵۲

مجیء (المولی) بمعنی (الأولی ...) ص: ۱۱ ----- ۱۸۵۳

اشارة ----- ۱۸۵۳

ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۱۳ ----- ۱۸۵۳

اشارة ----- ۱۸۵۳

(۱) محمد بن السائب الکلبی ... ص: ۱۶ ----- ۱۸۵۴

اشارة ----- ۱۸۵۴

ترجمهٔ الکلبی ... ص: ۱۷ ----- ۱۸۵۵
ترجمهٔ ابن عدی ... ص: ۱۷ ----- ۱۸۵۵
تراجم الرواهٔ عن الکلبی ... ص: ۱۹ ----- ۱۸۵۶
ترجمهٔ حماد بن سلمهٔ ... ص: ۱۹ ----- ۱۸۵۶
ترجمهٔ هشیم بن بشیر ... ص: ۲۰ ----- ۱۸۵۷
عود إلی ترجمهٔ الکلبی ... ص: ۲۱ ----- ۱۸۵۷
ترجمهٔ عبد العزیز البخاری ... ص: ۲۴ ----- ۱۸۵۹
(۲) یحیی بن زیاد الفراء ... ص: ۲۵ ----- ۱۸۵۹
اشارهٔ ----- ۱۸۵۹
ترجمهٔ الفراء ... ص: ۲۵ ----- ۱۸۵۹
(۳) أبو زید اللّغوی ... ص: ۲۸ ----- ۱۸۶۱
(۴) أبو عبیدهٔ ... ص: ۲۹ ----- ۱۸۶۱
اشارهٔ ----- ۱۸۶۱
ترجمهٔ أبی عبیدهٔ ... ص: ۲۹ ----- ۱۸۶۲
(۵) أبو الحسن الأخفش ... ص: ۳۱ ----- ۱۸۶۳
اشارهٔ ----- ۱۸۶۳
ترجمهٔ الأخفش ... ص: ۳۲ ----- ۱۸۶۳
(۶) أبو العباس ثعلب ... ص: ۳۲ ----- ۱۸۶۳
اشارهٔ ----- ۱۸۶۳
مصادر ترجمهٔ ثعلب ... ص: ۳۳ ----- ۱۸۶۴
(۷) أبو العباس المبرد ... ص: ۳۴ ----- ۱۸۶۴
اشارهٔ ----- ۱۸۶۴
مصادر ترجمهٔ المبرد ... ص: ۳۴ ----- ۱۸۶۴
ترجمهٔ الشریف المرتضی ... ص: ۳۵ ----- ۱۸۶۵

(۸) أبو إسحاق الزجّاج ... ص: ۳۵ ----- ۱۸۶۵

اشارة ----- ۱۸۶۵

ترجمة الزجاج ... ص: ۳۵ ----- ۱۸۶۵

(۹) ابن الأنباری ... ص: ۳۶ ----- ۱۸۶۶

اشارة ----- ۱۸۶۶

ترجمة ابن الأنباری ... ص: ۳۷ ----- ۱۸۶۶

(۱۰) محمد بن عزیز السجستانی ... ص: ۳۹ ----- ۱۸۶۷

اشارة ----- ۱۸۶۷

نزهة القلوب ... ص: ۳۹ ----- ۱۸۶۷

ترجمة العزیزی السجستانی ... ص: ۳۹ ----- ۱۸۶۸

(۱۱) علی بن عیسی الرمّانی ... ص: ۴۱ ----- ۱۸۶۸

اشارة ----- ۱۸۶۸

ترجمة الرمانی ... ص: ۴۱ ----- ۱۸۶۸

(۱۲) أبو نصر الجوهری ... ص: ۴۲ ----- ۱۸۶۹

اشارة ----- ۱۸۶۹

ترجمة الجوهری ... ص: ۴۲ ----- ۱۸۶۹

(۱۳) أبو إسحاق الثعلبی ... ص: ۴۳ ----- ۱۸۷۰

(۱۴) أبو الحسن الواحدی ... ص: ۴۴ ----- ۱۸۷۰

(۱۵) الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۴ ----- ۱۸۷۰

اشارة ----- ۱۸۷۰

ترجمة الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۵ ----- ۱۸۷۱

(۱۶) القاضی الزوزنی ... ص: ۴۶ ----- ۱۸۷۱

اشارة ----- ۱۸۷۱

ترجمة الزوزنی ... ص: ۴۶ ----- ۱۸۷۱

(۱۷) أبو زکریا الخطیب ... ص: ۴۶ ---- ۱۸۷۱
اشارهٔ ---- ۱۸۷۱
ترجمهٔ أبی زکریا التبریزی ... ص: ۴۷ ---- ۱۸۷۲
(۱۸) الفرّاء البغوی ... ص: ۴۸ ---- ۱۸۷۲
اشارهٔ ---- ۱۸۷۲
ترجمهٔ البغوی ... ص: ۴۸ ---- ۱۸۷۲
(۱۹) جار اللّه الزمخشری ... ص: ۴۹ ---- ۱۸۷۳
اشارهٔ ---- ۱۸۷۳
ترجمهٔ الزمخشری ... ص: ۴۹ ---- ۱۸۷۳
(۲۰) أبو الفرج ابن الجوزی ... ص: ۵۰ ---- ۱۸۷۴
اشارهٔ ---- ۱۸۷۴
ترجمهٔ ابن الجوزی ... ص: ۵۱ ---- ۱۸۷۴
(۲۱) أبو نصر الدرواجکی الزاهد ... ص: ۵۱ ---- ۱۸۷۴
اشارهٔ ---- ۱۸۷۴
ترجمهٔ الدرواجکی ... ص: ۵۲ ---- ۱۸۷۴
ترجمهٔ تلمیذه العقیلی ... ص: ۵۲ ---- ۱۸۷۵
ترجمهٔ الزاهد العلائی ... ص: ۵۳ ---- ۱۸۷۵
و ترجم له ...: ص: ۵۳ ---- ۱۸۷۵
(۲۲) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۵۴ ---- ۱۸۷۶
(۲۳) ابن طلحهٔ القرشی ... ص: ۵۵ ---- ۱۸۷۶
(۲۴) سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۵ ---- ۱۸۷۶
(۲۵) القاضی البیضاوی ... ص: ۵۶ ---- ۱۸۷۷
اشارهٔ ---- ۱۸۷۷
ترجمهٔ البیضاوی ... ص: ۵۶ ---- ۱۸۷۷

(۲۶) ابن سمین الحلبی ... ص: ۵۷ ----- ۱۸۷۷

اشارة ----- ۱۸۷۷

ترجمة ابن سمین ... ص: ۵۷ ----- ۱۸۷۷

(۲۷) محمد بن أبی بکر الرازی ... ص: ۵۸ ----- ۱۸۷۸

اشارة ----- ۱۸۷۸

کتاب غریب القرآن ... ص: ۵۸ ----- ۱۸۷۸

(۲۸) جلال الدین الخجندی ... ص: ۵۹ ----- ۱۸۷۹

(۲۹) أبو البرکات النسفی ... ص: ۶۰ ----- ۱۸۷۹

اشارة ----- ۱۸۷۹

ترجمة النسفی ... ص: ۶۰ ----- ۱۸۷۹

تفسیره ... ص: ۶۱ ----- ۱۸۸۰

(۳۰) عمر الفارسی القزوینی ... ص: ۶۱ ----- ۱۸۸۰

اشارة ----- ۱۸۸۰

ترجمة عمر القزوینی و کتابه ... ص: ۶۲ ----- ۱۸۸۰

(۳۱) ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۶۲ ----- ۱۸۸۰

(۳۲) جلال الدین المحلّی ... ص: ۶۳ ----- ۱۸۸۱

اشارة ----- ۱۸۸۱

تفسیر الجلالین ... ص: ۶۳ ----- ۱۸۸۱

ترجمة الجلال المحلّی ... ص: ۶۳ ----- ۱۸۸۱

(۳۳) الحسین الواعظ الکاشفی ... ص: ۶۴ ----- ۱۸۸۱

اشارة ----- ۱۸۸۱

تفسیر حسینی ... ص: ۶۵ ----- ۱۸۸۲

(۳۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۶۵ ----- ۱۸۸۲

اشارة ----- ۱۸۸۲

ترجمة أبی السعود ... ص: ۶۶ ----- ۱۸۸۲

(۳۵) سعید الجلبی ... ص: ۶۷ ----- ۱۸۸۳

(۳۶) شهاب الدین الخفاجی ... ص: ۶۸ ----- ۱۸۸۳

اشارة ----- ۱۸۸۳

ترجمة الخفاجی ... ص: ۶۹ ----- ۱۸۸۴

(۳۷) سلیمان الجمل ... ص: ۷۰ ----- ۱۸۸۵

(۳۸) جار اللّه الالهآبادی ... ص: ۷۱ ----- ۱۸۸۵

(۳۹) محبّ الدین الأفندی ... ص: ۷۱ ----- ۱۸۸۵

(۴۰) محمد الأمیر الیمانی ... ص: ۷۱ ----- ۱۸۸۵

(۴۱) عبد الرحیم بن عبد الکریم ... ص: ۷۲ ----- ۱۸۸۶

(۴۲) رشید النبی ... ص: ۷۲ ----- ۱۸۸۶

(۴۳) السیّد الشبلنجی ... ص: ۷۳ ----- ۱۸۸۶

اعتراف علماء الکلام بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی ...) ص: ۷۴ ----- ۱۸۸۶

اشارة ----- ۱۸۸۶

التفتازانی ... ص: ۷۴ ----- ۱۸۸۷

القوشجی ... ص: ۷۵ ----- ۱۸۸۷

ترجمة التفتازانی ... ص: ۷۶ ----- ۱۸۸۸

ترجمة القوشجی ... ص: ۷۷ ----- ۱۸۸۸

فهم الشیخین (الأولی) من (المولی ...) ص: ۷۹ ----- ۱۸۸۹

تناقض من ابن حجر ... ص: ۸۰ ----- ۱۸۸۹

تحریف من عبد الحق الدهلوی ... ص: ۸۱ ----- ۱۸۹۰

حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت أولی به ...» ... ص: ۸۲ ----- ۱۸۹۱

الحدیث یفسّر بعضه بعضا ... ص: ۸۳ ----- ۱۸۹۱

مجیء (المولی) بمعنی: (المتصرّف فی الأمر) و (ولی الأمر) و (الملیک) و نحوها ... ص: ۸۵ ----- ۱۸۹۲

اشارة ----- ۱۸۹۲
۱- مجیء (المولی) بمعنی (المتصرف فی الأمر ...) ص: ۸۷ ----- ۱۸۹۲
اشارة ----- ۱۸۹۲
ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۸۷ ----- ۱۸۹۲
۲- مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر ...) ص: ۹۰ ----- ۱۸۹۴
اشارة ----- ۱۸۹۴
ذکر من قال بذلک ... ص: ۹۰ ----- ۱۸۹۴
اشارة ----- ۱۸۹۴
(۱) محمد بن یزید المبرّد ... ص: ۹۱ ----- ۱۸۹۵
(۲) الراغب الاصفهانی ... ص: ۹۱ ----- ۱۸۹۵
(۳) أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی ... ص: ۹۲ ----- ۱۸۹۵
(۴) أحمد بن الحسن الزاهد الدرواجکی ... ص: ۹۲ ----- ۱۸۹۵
(۵) جار اللّه الزمخشری ... ص: ۹۳ ----- ۱۸۹۶
(۶) أبو السعادات ابن الأثیر ... ص: ۹۳ ----- ۱۸۹۶
(۷) أحمد بن یوسف الکواشی ... ص: ۹۴ ----- ۱۸۹۶
(۸) ناصر الدین البیضاوی ... ص: ۹۴ ----- ۱۸۹۶
(۹) عبد اللّه بن أحمد النسفی ... ص: ۹۵ ----- ۱۸۹۶
(۱۰) أبو حیان الأندلسی ... ص: ۹۵ ----- ۱۸۹۷
(۱۱) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۹۶ ----- ۱۸۹۷
(۱۲) جلال الدین السیوطی ... ص: ۹۷ ----- ۱۸۹۷
(۱۳) محمد بن طاهر الکجراتی ... ص: ۹۷ ----- ۱۸۹۸
(۱۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۹۸ ----- ۱۸۹۸
(۱۵) سعید الجلبی ... ص: ۹۸ ----- ۱۸۹۸
(۱۶) الشهاب الخفاجی ... ص: ۹۸ ----- ۱۸۹۸

اشارة ----- ۱۸۹۸

اعتراف الرازی ... ص: ۹۹ ----- ۱۸۹۸

۳- مجیء (المولی) بمعنی (الوارث الأولی ...) ص: ۹۹ ----- ۱۸۹۹

۴- مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۰ ----- ۱۸۹۹

اشارة ----- ۱۸۹۹

إنكار ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۹۰۰

۵- مجیء (المولی) بمعنی (الملیک ...) ص: ۱۰۱ ----- ۱۹۰۰

اشارة ----- ۱۹۰۰

(المولی) بمعنی (الأولی) من حدیث فی الصحیحین ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۹۰۱

اعتراف الرازی بمجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۵ ----- ۱۹۰۲

۶- مجیء (المولی) بمعنی (الرئیس ...) ص: ۱۰۶ ----- ۱۹۰۳

اشارة ----- ۱۹۰۳

و ممن قال بمجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۶ ----- ۱۹۰۳

حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه ...» ص: ۱۱۰ ----- ۱۹۰۵

اشارة ----- ۱۹۰۵

(۱) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۰ ----- ۱۹۰۶

(۲) روایة النسائی ... ص: ۱۱۱ ----- ۱۹۰۶

(۳) روایة ابن ماجة ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۹۰۷

(۴) روایة الطبری ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۹۰۷

(۵) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۹۰۸

(۶) روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۹۰۹

(۷) روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۹۰۹

(۸) روایة الحموینی ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۹۱۰

(۹) روایة ابن کثیر ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۹۱۰

(۱۰) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۲۰ ----- ۱۹۱۰
۷- مجیء (المولی) بمعنی (السید ...) ص: ۱۲۰ ----- ۱۹۱۰
اشارة ----- ۱۹۱۰
دعوی عدم مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل ...) ص: ۱۲۲ ----- ۱۹۱۲
أکاذیب (الدهلوی) فی هذه الدعوی ... ص: ۱۲۳ ----- ۱۹۱۲
الأصل فی هذه الدعوی هو الرازی ... ص: ۱۲۵ ----- ۱۹۱۳
إبطال کلام الرازی ... ص: ۱۲۵ ----- ۱۹۱۳
من الاستعمالات التی لا نظیر لها فی العربیة ... ص: ۱۲۶ ----- ۱۹۱۴
جواب لطیف عن الدعوی ... ص: ۱۲۹ ----- ۱۹۱۶
[ما ادعاه الدهلوی حول قول ابو زید اللغوی بمجی المولی بمعنی الاولی ... ص: ۱۳۲ ----- ۱۹۱۷
[رد ما ادعاه الدهلوی حول قول ابو زید اللغوی ... ص: ۱۳۲ ----- ۱۹۱۷
اشارة ----- ۱۹۱۷
۱- هذه الدعوی کاذبة ... ص: ۱۳۲ ----- ۱۹۱۷
۲- فیها رد علی الکابلی ... ص: ۱۳۲ ----- ۱۹۱۷
۳- کلام الرازی یکذّب هذه الدعوی ... ص: ۱۳۳ ----- ۱۹۱۸
۴- لو لم یکن غیر أبی زید لکفی لوجوه ... ص: ۱۳۳ ----- ۱۹۱۸
اشارة ----- ۱۹۱۸
الوجه الأول ...: ص: ۱۳۳ ----- ۱۹۱۸
الوجه الثانی ...: ص: ۱۳۴ ----- ۱۹۱۸
الوجه الثالث ...: ص: ۱۳۴ ----- ۱۹۱۸
الوجه الرابع ...: ص: ۱۳۴ ----- ۱۹۱۹
الوجه الخامس ...: ص: ۱۳۵ ----- ۱۹۱۹
الوجه السادس ...: ص: ۱۳۵ ----- ۱۹۱۹
ترجمة أبی زید اللغوی ... ص: ۱۳۶ ----- ۱۹۲۰

دعوی (الدهلوی) أن مستمسک أبی زید قول أبی عبیدة ... ص: ۱۳۷ ----- ۱۹۲۰
لا دلیل علی هذه الدعوی ... ص: ۱۳۸ ----- ۱۹۲۱
دعوی (الدهلوی) إنکار جمهور اللغویین ... ص: ۱۳۹ ----- ۱۹۲۱
هذه الدعوی کاذبة ... ص: ۱۳۹ ----- ۱۹۲۱
وجوه إبطال النقض بلزوم استعمال (مولی منک) فی موضع (أولی منک ...) ص: ۱۴۱ ----- ۱۹۲۲
اشارة ----- ۱۹۲۲
۱- نسبته إلی الجمهور کذب ... ص: ۱۴۳ ----- ۱۹۲۲
۲- الأصل فیه هو الرازی ... ص: ۱۴۳ ----- ۱۹۲۳
۳- نص کلام الرازی ... ص: ۱۴۴ ----- ۱۹۲۳
۴- الرد علی کلام الرازی بالتفصیل ... ص: ۱۴۵ ----- ۱۹۲۴
وصول الکلام إلی النقض الذی أخذه (الدهلوی ...) ص: ۱۵۱ ----- ۱۹۲۷
اشارة ----- ۱۹۲۷
۱- إن کان الاقتران بالعقل فلا مانع ... ص: ۱۵۲ ----- ۱۹۲۷
۲- جواب شارحی المقاصد و التجرید عن النقض ... ص: ۱۵۲ ----- ۱۹۲۷
۳- بقاء (المولی) علی معناه الأصلی عند جماعة ... ص: ۱۵۲ ----- ۱۹۲۷
۴- بطلان النقض من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۵۲ ----- ۱۹۲۸
۵- بطلان النقض من کلام الرازی ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۹۲۸
۶- اعتراف الرازی بأنّ هذا الوجه فیه نظر ... ص: ۱۵۴ ----- ۱۹۲۸
۷- قول المحققین بعدم وجوب قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۴ ----- ۱۹۲۹
۸- من أمثلة عدم قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۵ ----- ۱۹۲۹
۹- عدم جریان القیاس فی اللغة ... ص: ۱۵۹ ----- ۱۹۳۱
۱۰- لا یعارض الظن القطع ... ص: ۱۵۹ ----- ۱۹۳۱
۱۱- الشهادة علی النفی غیر مسموعة ... ص: ۱۵۹ ----- ۱۹۳۱
۱۲- عدم جواز «هو أولی» و «هما أولیان» غیر مسلّم ... ص: ۱۶۰ ----- ۱۹۳۲

۱۳- وجوه بطلان منع «هو أولی الرجل ...» ص: ۱۶۱ ---- ۱۹۳۲

۱۴- جواب منع «هما مولی رجلین ...» ص: ۱۶۴ ---- ۱۹۳۴

۱۵- منع «هو أولاه» و «هو أولاک» غیر مسلّم ... ص: ۱۶۴ ---- ۱۹۳۴

وجوه بطلان شبهة إن قول أبی عبیدة بیان لحاصل معنی الآیة و شبهات أخری ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۹۳۵

اشارة ---- ۱۹۳۵

أقول: هذا باطل لوجوه ...: ص: ۱۶۹ ---- ۱۹۳۵

۱- لم یقل هذا أحد من أهل العربیة ... ص: ۱۶۹ ---- ۱۹۳۵

۲- لو کان کذلک فلما ذا خطّئوا أبا زید کما زعم ...؟ ص: ۱۶۹ ---- ۱۹۳۵

۳- لم ینفرد أبو عبیدة بهذا التفسیر ... ص: ۱۷۰ ---- ۱۹۳۵

۴- الأصل فی هذه الدعوی أیضا هو الرازی ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۹۳۶

۵- خدشة النیسابوری لکلام الرازی ... ص: ۱۷۲ ---- ۱۹۳۷

شبهات أخری ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۹۳۷

اشارة ---- ۱۹۳۷

۱- عدم ذکر بعض اللغویین هذا المعنی ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۹۳۷

اشارة ---- ۱۹۳۷

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۹۳۸

۲- تفسیر أبی عبیدة یقتضی أن یکون للکفار فی الجنة حق ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۹۳۹

اشارة ---- ۱۹۳۹

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۹۴۰

۳- لو کان الأمر کما ذکر أبو عبیدة لقیل هی مولاتکم ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۹۴۰

اشارة ---- ۱۹۴۰

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۹۴۰

۴- شبهة الرازی حول بیت لبید ... ص: ۱۸۲ ---- ۱۹۴۲

اشارة ---- ۱۹۴۲

وجوه دفعها ... ص: ۱۸۳ ----- ۱۹۴۲

۵- شبهات حول الشواهد الأخرى ... ص: ۱۸۴ ----- ۱۹۴۳

اشارهٔ ----- ۱۹۴۳

بیان اندفاع هذه الشبهات ... ص: ۱۸۵ ----- ۱۹۴۴

عود إلى کلام الدهلوی ... ص: ۱۸۷ ----- ۱۹۴۵

ما الدلیل على کون الصلهٔ «بالتصرف ...»؟ ص: ۱۸۷ ----- ۱۹۴۵

مجمل واقعهٔ الغدیر ... ص: ۱۸۷ ----- ۱۹۴۵

من وجوه دلالهٔ حدیث الغدیر ... ص: ۱۹۱ ----- ۱۹۴۷

اشارهٔ ----- ۱۹۴۷

(۱) نزول قوله تعالى یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْک ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۹۴۷

اشارهٔ ----- ۱۹۴۷

ذکر بعض من روى ذلک ... ص: ۱۹۵ ----- ۱۹۴۷

اشارهٔ ----- ۱۹۴۷

(۱) روایهٔ ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۶ ----- ۱۹۴۸

اشارهٔ ----- ۱۹۴۸

ترجمهٔ ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۷ ----- ۱۹۴۸

تنبیه ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۹۵۰

(۲) روایهٔ أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۰ ----- ۱۹۵۰

اشارهٔ ----- ۱۹۵۰

ترجمهٔ أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۱ ----- ۱۹۵۰

(۳) روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۲۰۲ ----- ۱۹۵۱

اشارهٔ ----- ۱۹۵۱

ترجمهٔ ابن مردویه ... ص: ۲۰۳ ----- ۱۹۵۱

«الحافظ» فی الاصطلاح ... ص: ۲۰۶ ----- ۱۹۵۳

(۴) روایة الثعلبی ... ص: ۲۰۷ ----- ۱۹۵۴
اشارة ----- ۱۹۵۴
ترجمة الثعلبی ... ص: ۲۰۸ ----- ۱۹۵۴
(۵) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۹۵۵
اشارة ----- ۱۹۵۵
ترجمة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۹۵۵
(۶) روایة الواحدی ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۹۵۶
اشارة ----- ۱۹۵۶
کلام الواحدی فی خطبة أسباب النزول ... ص: ۲۱۱ ----- ۱۹۵۶
ترجمة الواحدی ... ص: ۲۱۳ ----- ۱۹۵۷
(۷) روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۲۱۵ ----- ۱۹۵۸
اشارة ----- ۱۹۵۸
ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۲۱۶ ----- ۱۹۵۹
(۸) روایة الحاکم الحسکانی ... ص: ۲۱۶ ----- ۱۹۵۹
(۹) روایة ابن عساکر ... ص: ۲۱۷ ----- ۱۹۵۹
اشارة ----- ۱۹۵۹
ترجمة ابن عساکر ... ص: ۲۱۷ ----- ۱۹۵۹
(۱۰) الفخر الرازی ... ص: ۲۲۲ ----- ۱۹۶۲
اشارة ----- ۱۹۶۲
ترجمة الرازی ... ص: ۲۲۳ ----- ۱۹۶۲
(۱۱) روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۵ ----- ۱۹۶۴
اشارة ----- ۱۹۶۴
ترجمة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۶ ----- ۱۹۶۴
(۱۲) روایة الرسعنی ... ص: ۲۲۶ ----- ۱۹۶۴

اشارة ۱۹۶۴
ترجمة الرسعنی ... ص: ۲۲۷ ۱۹۶۵
(۱۳) روایة النیسابوری ... ص: ۲۲۸ ۱۹۶۵
اشارة ۱۹۶۵
الاعتماد علی النیسابوری و تفسیره ... ص: ۲۳۱ ۱۹۶۷
کلام النیسابوری فی خطبة تفسیره ... ص: ۲۳۲ ۱۹۶۷
(۱۴) روایة الهمدانی ... ص: ۲۳۴ ۱۹۶۸
اشارة ۱۹۶۸
ترجمة الهمدانی و خطبة کتابه ... ص: ۲۳۵ ۱۹۶۹
(۱۵) روایة ابن الصباغ ... ص: ۲۳۶ ۱۹۶۹
اشارة ۱۹۶۹
ترجمة ابن الصباغ و اعتبار کتابه ... ص: ۲۳۶ ۱۹۷۰
(۱۶) روایة العینی ... ص: ۲۳۸ ۱۹۷۰
اشارة ۱۹۷۱
ترجمة البدر العینی ... ص: ۲۳۹ ۱۹۷۱
(۱۷) روایة السیوطی ... ص: ۲۴۲ ۱۹۷۳
اشارة ۱۹۷۳
وجوه اعتبار هذه الروایة ... ص: ۲۴۳ ۱۹۷۳
(۱۸) روایة محبوب العالم ... ص: ۲۴۶ ۱۹۷۵
اشارة ۱۹۷۵
اعتبار تفسیر شاهی من کلام (الدهلوی) و غیره ... ص: ۲۴۶ ۱۹۷۵
(۱۹) روایة الحاج عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۴۷ ۱۹۷۶
اشارة ۱۹۷۶
ترجمة الحاج عبد الوهاب ... ص: ۲۴۸ ۱۹۷۶

(۲۰) روایة جمال الدین المحدّث ... ص: ۲۴۸ ----- ۱۹۷۶
اشارة ----- ۱۹۷۶
خطبة کتاب الأربعین ... ص: ۲۴۹ ----- ۱۹۷۷
(۲۱) روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۵۰ ----- ۱۹۷۸
اشارة ----- ۱۹۷۸
عبارته فی خطبة کتابه ... ص: ۲۵۱ ----- ۱۹۷۸
(۲۲) روایة البدخشانی ... ص: ۲۵۲ ----- ۱۹۷۹
اشارة ----- ۱۹۷۹
ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۵۳ ----- ۱۹۷۹
دلالة نزول آیة التبلیغ فی الغدیر علی الامامة ... ص: ۲۵۴ ----- ۱۹۸۰
(۲) نزول قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُم ... ص: ۲۵۹ ----- ۱۹۸۲
اشارة ----- ۱۹۸۲
ذکر من روی نزول الآیة فی الغدیر ... ص: ۲۶۱ ----- ۱۹۸۲
اشارة ----- ۱۹۸۲
(۱) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۶۲ ----- ۱۹۸۲
(۲) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۶۲ ----- ۱۹۸۳
(۳) روایة ابن المغازلی ... ص: ۲۶۳ ----- ۱۹۸۳
(۴) روایة الخوارزمی ... ص: ۲۶۴ ----- ۱۹۸۳
(۵) روایة النطنزی ... ص: ۲۶۵ ----- ۱۹۸۴
(۶) روایة الصالحانی ... ص: ۲۶۵ ----- ۱۹۸۴
(۷) روایة الحموینی ... ص: ۲۶۶ ----- ۱۹۸۴
مع ابن کثیر فی تکذیبه لهذا الحدیث ... ص: ۲۶۷ ----- ۱۹۸۵
إبطال کلام ابن کثیر ... ص: ۲۶۸ ----- ۱۹۸۵
رواة حدیث أبی هریرة من رجال الصحاح و ثقات ... ص: ۲۷۱ ----- ۱۹۸۷

بطلان ما ذكره ابن كثير حول صيام يوم الغدير ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۹۹۰
اشارة ---- ۱۹۹۰
۱- فضل صوم السابع و العشرين من رجب ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۹۹۰
اشارة ---- ۱۹۹۰
ترجمة الحافظ الدمياطى ... ص: ۲۷۸ ---- ۱۹۹۱
۲- فضل صوم أيام شهر رجب ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۹۹۲
۳- فضل صوم يوم عرفة ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۹۹۳
۴- فضل صوم ثلاثة أيام من كل شهر ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۹۹۴
۵- فضل صوم عاشوراء و كلّ يوم من محرم ... ص: ۲۸۴ ---- ۱۹۹۴
اشارة ---- ۱۹۹۴
دحض المعارضة بحديث الصحيحين ... ص: ۲۸۵ ---- ۱۹۹۵
صوم يوم الغدير كصيام ستين شهرا ... ص: ۲۸۶ ---- ۱۹۹۵
(۳) شعر حسّان بن ثابت فی يوم الغدير خم ... ص: ۲۸۹ ---- ۱۹۹۶
اشارة ---- ۱۹۹۶
و ممّن روى خبر ذلک من مشاهير أئمة أهل السنّة ...: ص: ۲۹۱ ---- ۱۹۹۷
اشارة ---- ۱۹۹۷
(۱) رواية ابن مردويه ... ص: ۲۹۲ ---- ۱۹۹۷
(۲) رواية أبی نعيم ... ص: ۲۹۳ ---- ۱۹۹۷
(۳) رواية الخوارزمی ... ص: ۲۹۴ ---- ۱۹۹۸
(۴) رواية أبی الفتح النطنزی ... ص: ۲۹۵ ---- ۱۹۹۹
اشارة ---- ۱۹۹۹
ترجمة النطنزی ... ص: ۲۹۶ ---- ۱۹۹۹
ترجمة ابن النجار مادح النطنزی ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۰۰۰
(۵) رواية سبط الجوزی ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۰۰۰

(۶) روایة الحموینی ... ص: ۲۹۸ ----- ۲۰۰۰

اشارة ----- ۲۰۰۰

الحموینی شیخ الذهبی ... ص: ۳۰۰ ----- ۲۰۰۲

الحموینی شیخ الکازرونی ... ص: ۳۰۱ ----- ۲۰۰۲

ترجمة الکازرونی ... ص: ۳۰۱ ----- ۲۰۰۲

(۷) روایة الکنجی ... ص: ۳۰۲ ----- ۲۰۰۳

(۸) روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۰۳ ----- ۲۰۰۳

اشارة ----- ۲۰۰۳

ترجمة ابن مکتوم ... ص: ۳۰۴ ----- ۲۰۰۴

وجوه صحة الاستدلال بهذا الشعر ... ص: ۳۰۵ ----- ۲۰۰۵

اشارة ----- ۲۰۰۵

۱- قائله من الصحابة ... ص: ۳۰۶ ----- ۲۰۰۵

۲- إنه قیل بإذن النبی ... ص: ۳۰۸ ----- ۲۰۰۶

۳- تقریر النبی له ... ص: ۳۰۸ ----- ۲۰۰۶

۴- استحسانه صلّی اللّه علیه و آله ... ص: ۳۰۸ ----- ۲۰۰۶

۵- إنه قیل فی حضور الصحابة ... ص: ۳۰۸ ----- ۲۰۰۷

۶- تقریر المشایخ الثلاثة له ... ص: ۳۰۹ ----- ۲۰۰۷

(۴) شعر قیس بن سعد ... ص: ۳۱۱ ----- ۲۰۰۷

اشارة ----- ۲۰۰۷

مدح قیس و الثناء علیه ... ص: ۳۱۴ ----- ۲۰۰۸

(۵) شعر أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۳۱۷ ----- ۲۰۰۹

اشارة ----- ۲۰۰۹

دلالة الأبیات من وجوه أخری ... ص: ۳۲۰ ----- ۲۰۱۰

ترجمة المیبدی شارح دیوان الامام ... ص: ۳۲۱ ----- ۲۰۱۱

(۶) نزول قوله تعالى: سأل سائل بعذاب واقع ... ص: ۳۲۳ ---- ۲۰۱۱

اشارة ---- ۲۰۱۱

ذكر من روى ذلک ... ص: ۳۲۵ ---- ۲۰۱۱

اشارة ---- ۲۰۱۱

(۱) رواية الثعلبی ... ص: ۳۲۶ ---- ۲۰۱۲

اشارة ---- ۲۰۱۲

ترجمة أبی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۲۷ ---- ۲۰۱۳

ترجمة العروضی مادح الثعلبی ... ص: ۳۲۸ ---- ۲۰۱۳

رواية القوم لتفسير الثعلبی ... ص: ۳۳۱ ---- ۲۰۱۵

اعتماد القوم على تفسير الثعلبی ... ص: ۳۳۲ ---- ۲۰۱۵

(۲) رواية سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۳۴ ---- ۲۰۱۶

اشارة ---- ۲۰۱۶

ترجمة السبط و الثناء عليه ... ص: ۳۳۴ ---- ۲۰۱۷

(۳) رواية الوصابی ... ص: ۳۳۵ ---- ۲۰۱۷

اشارة ---- ۲۰۱۷

اعتماد العلماء على كتاب الاكتفاء ... ص: ۳۳۵ ---- ۲۰۱۷

(۴) رواية الزرندی ... ص: ۳۳۶ ---- ۲۰۱۸

اشارة ---- ۲۰۱۸

ترجمة الزرندی و الاعتماد على كتبه ... ص: ۳۳۶ ---- ۲۰۱۸

(۵) رواية الدولتآبادی ... ص: ۳۳۸ ---- ۲۰۱۹

اشارة ---- ۲۰۱۹

ترجمة الدولتآبادی ... ص: ۳۳۹ ---- ۲۰۱۹

(۶) رواية السمهودی ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۰۲۰

اشارة ---- ۲۰۲۰

ترجمة السمهودى ... ص: ۳۴۱ ۲۰۲۱
(۷) رواية ابن الصباغ ... ص: ۳۴۴ ۲۰۲۲
اشارة ۲۰۲۲
ترجمة ابن الصباغ و التعريف بكتابه ... ص: ۳۴۴ ۲۰۲۲
(۸) رواية المحدّث الشيرازى ... ص: ۳۴۵ ۲۰۲۳
اشارة ۲۰۲۳
الثناء على المحدّث الشيرازى ... ص: ۳۴۶ ۲۰۲۳
(۹) رواية المنّاوى ... ص: ۳۴۶ ۲۰۲۳
اشارة ۲۰۲۳
ترجمة المناوى ... ص: ۳۴۷ ۲۰۲۴
ترجمة المحبى مادح المناوى ... ص: ۳۴۸ ۲۰۲۴
(۱۰) رواية العيدروس ... ص: ۳۴۸ ۲۰۲۴
اشارة ۲۰۲۵
ترجمة العيدروس و الثناء عليه ... ص: ۳۴۸ ۲۰۲۵
(۱۱) رواية الشيخانى ... ص: ۳۵۰ ۲۰۲۵
(۱۲) رواية الحلبى ... ص: ۳۵۱ ۲۰۲۶
اشارة ۲۰۲۶
ترجمة نور الدين الحلبى ... ص: ۳۵۲ ۲۰۲۶
(۱۳) رواية أحمد بن باكثير ... ص: ۳۵۳ ۲۰۲۷
اشارة ۲۰۲۷
ترجمة ابن باكثير المكّى ... ص: ۳۵۴ ۲۰۲۷
(۱۴) رواية محبوب عالم ... ص: ۳۵۴ ۲۰۲۸
(۱۵) رواية محمّد صدر العالم ... ص: ۳۵۵ ۲۰۲۸
(۱۶) رواية محمّد بن إسماعيل الأمير ... ص: ۳۵۵ ۲۰۲۸

اشارة ----- ۲۰۲۸
الثناء على محمّد بن اسماعيل الأمير ... ص: ۳۵۶ ----- ۲۰۲۸
(۱۷) رواية أحمد بن عبد القادر ... ص: ۳۵۷ ----- ۲۰۲۹
اشارة ----- ۲۰۲۹
الثناء عليه و على كتابه ... ص: ۳۵۷ ----- ۲۰۲۹
الثناء على مادح الحفظى ... ص: ۳۵۹ ----- ۲۰۳۰
(۱۸) رواية الشبلنجى ... ص: ۳۵۹ ----- ۲۰۳۰
دلالة هذا الحديث على أفضلية على عليه السّلام ... ص: ۳۶۰ ----- ۲۰۳۰
استلزام الأفضلية للإمامة ... ص: ۳۶۱ ----- ۲۰۳۱
دلالة الحديث على الامامة من وجه آخر ... ص: ۳۶۴ ----- ۲۰۳۳
من وجوه دلالته على الامامة تكذيب ابن تيمية إياه ... ص: ۳۶۴ ----- ۲۰۳۳
اشارة ----- ۲۰۳۳
۱- الحديث فى تفسير الثعلبى ... ص: ۳۶۷ ----- ۲۰۳۴
۲- من رواته سفيان بن عيينة ... ص: ۳۶۷ ----- ۲۰۳۵
۳- الحديث فى وسيلة المآل ... ص: ۳۶۹ ----- ۲۰۳۶
۴- السكوت على الحديث بعد نقله دليل القبول ... ص: ۳۶۹ ----- ۲۰۳۶
الجواب عن شبهات ابن تيمية ... ص: ۳۷۰ ----- ۲۰۳۶
اشارة ----- ۲۰۳۶
۱- ليس «الأبطح» بمكة فحسب ... ص: ۳۷۰ ----- ۲۰۳۶
اشارة ----- ۲۰۳۶
شعر حيص بيص و ترجمته ... ص: ۳۷۳ ----- ۲۰۳۸
۲- لا مانع من تكرر نزول الآية ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۰۴۰
۳- ما ذكره ابن تيمية حول آية: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۰۴۱
۴- قوله تعالى: وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ. لا ينفى العقاب على الإطلاق ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۰۴۱

۵- بطلان جعل هذه الآیة من جنس آیة أصحاب الفیل ... ص: ۳۷۹ ---- ۲۰۴۲
۶- بطلان دعوی دلالة الحدیث علی إسلام الحارث ... ص: ۳۷۹ ---- ۲۰۴۲
۷- الحارث بن النعمان من الصحابة ... ص: ۳۸۰ ---- ۲۰۴۲
[الجزء التاسع ---- ۲۰۴۳
[تتمة حدیث الغدیر ...] ص: ۳ ---- ۲۰۴۳
[تتمة وجوه دلالة حدیث الغدیر ...] ص: ۳ ---- ۲۰۴۳
اشارة ---- ۲۰۴۳
(۷) مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الصحابة عن حدیث الغدیر ... ص: ۵ ---- ۲۰۴۳
اشارة ---- ۲۰۴۳
ذکر من روی ذلک ... ص: ۷ ---- ۲۰۴۴
اشارة ---- ۲۰۴۴
روایة أبی بکر الشّافعی ... ص: ۹ ---- ۲۰۴۵
ترجمة أبی بکر الشافعی ... ص: ۱۰ ---- ۲۰۴۵
روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱ ---- ۲۰۴۶
روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۲ ---- ۲۰۴۷
روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۲ ---- ۲۰۴۷
روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۵ ---- ۲۰۴۸
روایة الوصابی الیمنی ... ص: ۱۶ ---- ۲۰۴۹
روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۱۷ ---- ۲۰۵۰
دعاء الامام علی کتم الشهادة بالغدیر ... ص: ۱۸ ---- ۲۰۵۰
من أسماء الذین کتموا ... ص: ۱۹ ---- ۲۰۵۱
نتائج البحث ... ص: ۲۲ ---- ۲۰۵۳
وجوه بطلان دعوی ابن روزبهان وضع حدیث المناشدة ... ص: ۲۳ ---- ۲۰۵۳
اشارة ---- ۲۰۵۳

۱- مناشدة أنس و غیره متواترة ... ص: ۲۴ ----- ۲۰۵۴
۲- حدیث الغدیر متواتر لا کالمستفیض ... ص: ۲۴ ----- ۲۰۵۴
۳- من أمثلة دعاء النبی علی المخالفین ... ص: ۲۴ ----- ۲۰۵۴
۴- من أمثلة دعاء أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۶ ----- ۲۰۵۵
۵- أمثلة من دعاء الصّحابة ... ص: ۲۸ ----- ۲۰۵۶
فائدتان من کلام ابن روزبهان ... ص: ۳۰ ----- ۲۰۵۷
اعتراف الحلبی بدلالة الاستشهاد ... ص: ۳۱ ----- ۲۰۵۸
مناشدة الامام أبا بکر و أصحاب الشوری ... ص: ۳۱ ----- ۲۰۵۸
(۸) استنکار أبی الطّفیل لحدیث الغدیر ... ص: ۳۹ ----- ۲۰۶۲
اشارة ----- ۲۰۶۲
ترجمة أبی الطفیل ... ص: ۴۲ ----- ۲۰۶۳
(۹) قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی صدر الحدیث أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم ...؟ ص: ۴۵ ----- ۲۰۶۳
اشارة ----- ۲۰۶۳
۱- ذکر من روی جملة «أ لست أولی» ... فی حدیث الغدیر ... ص: ۴۷ ----- ۲۰۶۴
۲- دلالة الجملة علی أولویّة النبی بالتصرف ... ص: ۵۰ ----- ۲۰۶۶
۳- المراد من (المولی) فی الحدیث هو المراد من (الأولی) فی الصّدر ... ص: ۶۰ ----- ۲۰۷۲
(۱۰) حدیث الغدیر بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه ... ص: ۷۱ ----- ۲۰۷۷
(۱۱) سیاق حدیث الغدیر فی المستدرک علی الصحیحین ... ص: ۷۷ ----- ۲۰۷۹
اشارة ----- ۲۰۷۹
من ترجمة الحاکم ...: ص: ۸۰ ----- ۲۰۸۰
(۱۲) وحدة السّیاق بین حدیث الغدیر و حدیث أخرجه البخاری ... ص: ۸۳ ----- ۲۰۸۱
(۱۳) حدیث الغدیر بلفظ ...: «فإنّ علیّا بعدی مولاه ...» ... ص: ۸۷ ----- ۲۰۸۲
(۱۴) کلام ابن حجر المکّی استنادا إلی فهم أبی بکر و عمر ... ص: ۹۱ ----- ۲۰۸۲
(۱۵) حدیث مسلم بن الحجّاج: لا یقل العبد لسیّده «مولای» فإنّ مولاکم اللّه ... ص: ۹۵ ----- ۲۰۸۳

(۱۶) قول سیّدتنا الزهراء علیها السلام أنسیتم قول رسول اللّه یوم غدیر خم ...؟ ... ص: ۹۹ ----- ۲۰۸۳

(۱۷) حدیث الغدیر بلفظ: «من ولیّکم ...؟ من کان اللّه ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۱۰۳ ----- ۲۰۸۴

(۱۸) حدیث الغدیر بلفظ یدلّ علی المطلوب من وجوه ... ص: ۱۰۷ ----- ۲۰۸۵

اشارة ----- ۲۰۸۵

وجوه دلالة هذا الحدیث ...: ص: ۱۱۰ ----- ۲۰۸۵

(۱۹) الاستدلال بکلام ابن حجر علی ضوء حدیث الغدیر ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۰۸۶

(۲۰) تصدیر النبیّ الکلام بقوله: «إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین و أولی بهم من أنفسهم ...» ص: ۱۱۷ ----- ۲۰۸۷

(۲۱) قول أبی أیّوب الأنصاری و جماعة: السّلام علیک یا مولانا ... ص: ۱۲۹ ----- ۲۰۹۳

(۲۲) قیل لعمر بن الخطاب: تصنع بعلیّ شیئا لا تصنعه بأحد! فقال: إنّه مولای ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۰۹۵

(۲۳) قول عمر- لمن استنکف من قضاء علی-: ویحک! ما تدری من هذا؟! هذا مولای ... ص: ۱۳۱ ----- ۲۰۹۷

(۲۴) التهنئة فی یوم الغدیر و قولهم: «بخ بخ لک یا علی ...» ... ص: ۱۴۷ ----- ۲۰۹۸

اشارة ----- ۲۰۹۸

ذکر من روی حدیث تهنئة عمر ... ص: ۱۴۹ ----- ۲۰۹۸

وجه الدلالة ... ص: ۱۵۰ ----- ۲۰۹۹

اعتبار (معارج النبوة) و (حبیب السیر) و (روضة الصفا ...) ص: ۱۵۲ ----- ۲۱۰۰

(۲۵) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أوحی إلیّ فی علی: إنّه أمیر المؤمنین و سیّد المسلمین و قائد الغرّ المح

(۲۶) خطبة الغدیر کما فی کتاب (توضیح الدلائل ...) ص: ۱۵۷ ----- ۲۱۰۱

اشارة ----- ۲۱۰۱

وجوه دلالة الخطبة علی إمامة أهل البیت ... ص: ۱۶۱ ----- ۲۱۰۲

الثناء علی صاحب توضیح الدلائل ... ص: ۱۶۲ ----- ۲۱۰۴

ترجمة الشیخ سلامة اللّه البدایونی ... ص: ۱۶۲ ----- ۲۱۰۴

(۲۷) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم الغدیر: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منی بمنزلتی منه ... ص: ۱۶۵ ----- ۲۱۰۵

(۲۸) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یوم الغدیر هذا ولییّ و المؤدّی عنی ... ص: ۱۶۹ ----- ۲۱۰۶

(۲۹) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من کان اللّه و أنا مولاه فهذا علی مولاه یأمرکم و ینهاکم ... ص: ۱۷۳ ----- ۲۱۰۷

(۳۰) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه و من کنت إمامه فعلی إمامه ... ص: ۱۷۷ ----- ۲۱۰۷

اشارة ----- ۲۱۰۸

ترجمة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۷۹ ----- ۲۱۰۸

اعترافات مشاهیر علماء السنة بمفاد حدیث الغدیر ... ص: ۱۸۱ ----- ۲۱۰۸

اشارة ----- ۲۱۰۸

(۱) محمد بن محمد الغزالی ... ص: ۱۸۳ ----- ۲۱۰۹

اشارة ----- ۲۱۰۹

کتاب «سر العالمین» للغزالی ... ص: ۱۸۵ ----- ۲۱۱۰

ترجمة الغزالی ... ص: ۱۸۶ ----- ۲۱۱۰

(۲) أبو المجد مجدود بن آدم «الحکیم السنائی ...» ص: ۱۸۸ ----- ۲۱۱۱

(۳) فرید الدّین العطّار ... ص: ۱۸۸ ----- ۲۱۱۱

اشارة ----- ۲۱۱۲

الثناء علی العطار و الاعتماد علیه ... ص: ۱۸۹ ----- ۲۱۱۲

(۴) ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۹۰ ----- ۲۱۱۳

اشارة ----- ۲۱۱۳

ترجمة ابن طلحة ... ص: ۱۹۲ ----- ۲۱۱۴

(۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۹۳ ----- ۲۱۱۴

اشارة ----- ۲۱۱۴

ترجمة الکمیت ... ص: ۱۹۷ ----- ۲۱۱۷

ترجمة السبط و الثناء علیه ... ص: ۲۰۰ ----- ۲۱۱۹

اعتماد العلماء علی السبط ... ص: ۲۰۲ ----- ۲۱۲۰

(۶) محمد بن یوسف الکنجی الشافعی ... ص: ۲۰۳ ----- ۲۱۲۰

(۷) سعید الدین الفرغانی ... ص: ۲۰۳ ----- ۲۱۲۱

اشارة ----- ۲۱۲۱

ترجمة الفرغانی و کتابه ... ص: ۲۰۴ ---- ۲۱۲۱

(۸) تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۱۲۲

اشارة ---- ۲۱۲۲

ترجمة المقریزی ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۱۲۲

ترجمة ابن زولاق ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۱۲۳

(۹) شهاب الدین الدولت‌آبادی ... ص: ۲۰۷ ---- ۲۱۲۳

(۱۰) شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۱۲۳

(۱۱) محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۱۲۴

(۱۲) المولوی محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۲۱۱ ---- ۲۱۲۵

دحض مناقشات الدهلوی فی دلالة حدیث الغدیر ... ص: ۲۱۳ ---- ۲۱۲۶

اشارة ---- ۲۱۲۶

[۱] احتمال إرادة الأولویة فی التعظیم ... ۲۱۵ ---- ۲۱۲۶

اشارة ---- ۲۱۲۶

هذا یفید الامامة ... ص: ۲۱۵ ---- ۲۱۲۶

[۲] النقض بقوله تعالی إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ ... ص: ۲۱۷ ---- ۲۱۲۷

اشارة ---- ۲۱۲۷

بطلان هذا النقض ... ص: ۲۱۷ ---- ۲۱۲۷

[۳] جعل ذیل الحدیث قرینة علی إرادة المحبة ... ص: ۲۱۸ ---- ۲۱۲۸

اشارة ---- ۲۱۲۸

الجواب عن ذلک ... ص: ۲۱۸ ---- ۲۱۲۸

[۴] إرادة الإمامة منه تخالف طریقة النبی فی بیان الواجبات و السنن ... ص: ۲۲۵ ---- ۲۱۳۲

اشارة ---- ۲۱۳۲

النقض بحدیث الإثنا عشر خلیفة ... ص: ۲۲۵ ---- ۲۱۳۲

النقض بحدیث خوخة أبی بکر ... ص: ۲۲۸ ---- ۲۱۳۴

ذکر من روی تعمیم النبی علیا یوم الغدیر بیده ... ص: ۲۳۱ ----- ۲۱۳۶

ترجمة أحمد القشاشی ... ص: ۲۳۵ ----- ۲۱۳۸

معنی حدیث الغدیر عند أهل البیت و الأصحاب ... ص: ۲۳۵ ----- ۲۱۳۸

[۵] التمسک بکلام یروونه عن الحسن المثنی ... ص: ۲۳۶ ----- ۲۱۳۹

اشارة ----- ۲۱۳۹

۱- هذه الروایة من متفردات الجماعة ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۱۳۹

۲- استدلاله بها یخالف ما التزم به ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۱۴۰

۳- اعترافه بعدم حجیة روایات فرقة علی أخری ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۱۴۰

۴- لیس هذا الحدیث فی الکتب الصحیحة ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۱۴۰

۵- مالا سند له لا یصغی إلیه ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۱۴۱

۶- احتجاج الدهلوی بهذا الحدیث تعسف ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۱۴۱

۷- بطلان المعارضة من کلام والد الدهلوی ... ص: ۲۴۰ ----- ۲۱۴۱

۸- بطلان المعارضة من کلام تلمیذه ... ص: ۲۴۰ ----- ۲۱۴۲

۹- اعتراضهم علی تمسک الامامیة بروایة أبی نعیم ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۱۴۲

۱۰- تنصیص الدهلوی علی عدم اعتبار تصانیف أبی نعیم ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۱۴۲

۱۱- طعن ابن الجوزی فی أبی نعیم ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۱۴۳

۱۲- و من رواته «فضیل بن مرزوق ...» ص: ۲۴۳ ----- ۲۱۴۳

۱۳- اشتمال الحدیث علی فریة قبیحة ... ص: ۲۴۴ ----- ۲۱۴۴

۱۴- اشتماله علی فریة أخری ... ص: ۲۴۶ ----- ۲۱۴۵

۱۵- إفصاح النبی بأمر خلافة علی علیه السلام ... ص: ۲۴۷ ----- ۲۱۴۶

۱۶- تأیید هذا الحدیث للمذهب الحق بوجوه ... ص: ۲۴۸ ----- ۲۱۴۶

۱۷- معارضة ما نسبوه إلی الحسن المثنی بما رووه عن حفیده ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۱۴۷

۱۸- طعن علماء أهل السنة فی أئمة أهل البیت ... ص: ۲۵۳ ----- ۲۱۴۹

۱۹- طعنهم فی أولاد الأئمة ... ص: ۲۵۳ ----- ۲۱۴۹

[۶] لیس فی الحدیث تقیید بلفظ «بعدی ...» ص: ۲۵۵ ----- ۲۱۵۱

اشارة ----- ۲۱۵۱

حدیث تسمیة علی بأمیر المؤمنین ... و آدم بین الروح و الجسد ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۱۵۲

وجوه إبطال تقیید ولایة الأمیر بزمان ما بعد عثمان ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۱۵۵

اشارة ----- ۲۱۵۵

۱- لا نصّ علی خلافة الثلاثة ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۱۵۵

۲- عموم «من کنت مولاه» للثلاثة ... ص: ۲۶۳ ----- ۲۱۵۵

۳- بطلانه من کلام بعض أکابر علمائهم ... ص: ۲۶۳ ----- ۲۱۵۶

اشارة ----- ۲۱۵۶

ترجمة ملّا یعقوب ... ص: ۲۶۵ ----- ۲۱۵۷

۴- قول عمر لعلی: أصبحت مولای ... ص: ۲۶۶ ----- ۲۱۵۷

۵- کلام جبرئیل فی یوم الغدیر بروایة عمر ... ص: ۲۶۷ ----- ۲۱۵۸

۶- أحادیث عدم موافقة النبی لاستخلاف الشیخین ... ص: ۲۶۸ ----- ۲۱۵۸

اشارة ----- ۲۱۵۸

آکام المرجان و مؤلفه ... ص: ۲۶۹ ----- ۲۱۵۹

[۷] التشکیک فی دلالة صدر الحدیث ... ص: ۲۷۴ ----- ۲۱۶۲

[۸] دعوی أن سبب الخطبة وقوع بعضهم فی علی، و جعل ذلک قرینة علی إرادة المحبة ... ص: ۲۹۲ ----- ۲۱۷۳

اشارة ----- ۲۱۷۳

۱- الاستدلال بروایة ابن إسحاق فی غیر محله ... ص: ۲۹۲ ----- ۲۱۷۳

۲- ابن إسحاق مقدوح عند بعضهم ... ص: ۲۹۳ ----- ۲۱۷۳

۳- زعم الرازی عدم روایة ابن إسحاق لحدیث الغدیر ... ص: ۲۹۳ ----- ۲۱۷۴

۴- لیس فی سیرة ابن هشام ما نسب الدهلوی إلی ابن إسحاق ... ص: ۲۹۳ ----- ۲۱۷۴

۵- دلالة کلام الدهلوی علی حمل الصحابة أوامر النبی علی الأغراض النفسانیة ... ص: ۲۹۴ ----- ۲۱۷۵

۶- منع النبی خصوص بریدة من الوقوع فی علی ... ص: ۲۹۶ ----- ۲۱۷۵

۷- حديث الغدير كان بأمر من اللّه ... ص: ۲۹۶ ---- ۲۱۷۶

۸- واقعة الغدير متأخرة عن قضية شكوى بريدة ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۱۷۶

۹- على فرض الاتحاد فالدلالة محفوظة ... ص: ۲۹۸ ---- ۲۱۷۷

۱۰- بطلان كلام الدهلوى من قاضى القضاة عبد الجبار ... ص: ۲۹۸ ---- ۲۱۷۷

اشارة ---- ۲۱۷۷

ترجمة القاضى عبد الجبار ... ص: ۲۹۹ ---- ۲۱۷۸

۱۱- دلالته على الامامة حتى إذا كان فى جواب شكوى بريدة ... ص: ۳۰۰ ---- ۲۱۷۸

۱۲- اختلافهم فى سبب الحديث دليل الاختلاق ... ص: ۳۰۲ ---- ۲۱۷۹

۱۳- الاعتراف بدلالة الحديث على الامامة يفنّد هذه الشبهة ... ص: ۳۰۴ ---- ۲۱۸۰

اشارة ---- ۲۱۸۰

ترجمة علاء الدين السمنانى ... ص: ۳۰۵ ---- ۲۱۸۱

۱۴- أشعار الأمير و حسان و قيس و الأدلة الأخرى ... ص: ۳۰۷ ---- ۲۱۸۲

إبطال حمل الإمامة على إمامة التصوّف ... ص: ۳۰۹ ---- ۲۱۸۳

اشارة ---- ۲۱۸۳

۱- لو جاز تأويل دليل الامامة لجاز تأويل دليل النبوة ... ص: ۳۱۲ ---- ۲۱۸۳

۲- هذا التأويل فرع كون الأمير عليه السلام من الصوفية ... ص: ۳۱۲ ---- ۲۱۸۳

۳- ردود الشاه ولى اللّه على عقائد الصوفية ... ص: ۳۱۳ ---- ۲۱۸۴

۴- الامامة مبنية على الاظهار خلافا لسائر المقامات ... ص: ۳۱۳ ---- ۲۱۸۴

۵- نص (الدهلوى) على لزوم حمل كلام اللّه و الرسول و المرتضى على الظاهر ... ص: ۳۱۴ ---- ۲۱۸۴

۶- نص (الدهلوى) على أن نصوص الكتاب و السنة محمولة على ظواهرها ... ص: ۳۱۴ ---- ۲۱۸۴

۷- استدلال أبى بكر بحديث «الأئمة من قريش» على خلافته ... ص: ۳۱۵ ---- ۲۱۸۵

۸- «الامامة» ترادف «الخلافة» عند اهل السنة ... ص: ۳۱۵ ---- ۲۱۸۵

۹- «الامامة» رياسة فى الدين و الدنيا ... ص: ۳۱۶ ---- ۲۱۸۵

۱۰- الامامة مستلزمة للعصمة ... ص: ۳۱۷ ---- ۲۱۸۶

[الجزء العاشر] ۲۱۸۶
اشارة ۲۱۸۶
حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۸ ۲۱۸۷
اشارة ۲۱۸۷
کلمة المؤلف ... ص: ۹ ۲۱۸۷
کلام الدهلوی فی الجواب عن حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۱۵ ۲۱۹۰
المقدّمة ... ص: ۱۷ ۲۱۹۱
اشارة ۲۱۹۱
الفائدة الأولی فی أسماء رواة الحدیث من الأصحاب ... ص: ۱۹ ۲۱۹۱
اشارة ۲۱۹۱
[۱] أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام ... ص: ۱۹ ۲۱۹۱
[۲] الإمام السبط الحسن المجتبی علیه السلام ... ص: ۲۱ ۲۱۹۲
[۳] الامام السبط الحسین علیه السلام ... ص: ۲۱ ۲۱۹۲
[۴] عبد اللّه بن العباس ... ص: ۲۱ ۲۱۹۲
[۵] جابر بن عبد اللّه الأنصاری ... ص: ۲۳ ۲۱۹۲
[۶] عبد اللّه بن مسعود ... ص: ۲۵ ۲۱۹۳
[۷] حذیفة بن الیمان ... ص: ۲۵ ۲۱۹۳
[۸] عبد اللّه بن عمر ... ص: ۲۵ ۲۱۹۳
[۹] أنس بن مالک ... ص: ۲۶ ۲۱۹۳
[۱۰] عمرو بن العاص ... ص: ۲۶ ۲۱۹۴
الفائدة الثانیة فی أسماء رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۲۷ ۲۱۹۴
اشارة ۲۱۹۴
[۱] الإمام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۷ ۲۱۹۴
[۲] الإمام الباقر محمد بن علی علیه السلام ... ص: ۲۷ ۲۱۹۴

[۳] الأصبغ بن نباتهٔ الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۸ ---- ۲۱۹۵

[۴] جریر الضبی ... ص: ۲۷ ---- ۲۱۹۵

[۵] الحارث بن عبد اللّه الهمدانی الکوفی ... ص: ۲۷ ---- ۲۱۹۵

[۶] سعد بن طریف الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵

[۷] سعید بن جبیر الأسدی الکوفی ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵

[۸] سلمهٔ بن کهیل الحضرمی الکوفی ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵

[۹] سلیمان بن مهران الکوفی المعروف بالأعمش ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵

[۱۰] عاصم بن ضمرهٔ السلولی الکوفی ... ص: ۳۰ ---- ۲۱۹۶

[۱۱] عبد اللّه بن عثمان بن خثیم القاری المکی ... ص: ۳۰ ---- ۲۱۹۶

[۱۲] عبد الرحمن بن عثمان- و یقال بهمان- التیمی المدنی ... ص: ۳۱ ---- ۲۱۹۶

[۱۳] عبد الرحمن بن عسیلهٔ المرادی أبو عبد اللّه الصنابحی ... ص: ۳۱ ---- ۲۱۹۶

[۱۴] مجاهد بن جبر أبو الحجاج المخزومی المکی ... ص: ۳۱ ---- ۲۱۹۶

الفائدهٔ الثالثهٔ فی أسماء رواهٔ الحدیث من الحفاظ و المحدّثین ... ص: ۳۲ ---- ۲۱۹۷

اشارهٔ ---- ۲۱۹۷

القرن الثالث ... ص: ۳۲ ---- ۲۱۹۷

القرن الرابع ... ص: ۳۳ ---- ۲۱۹۷

القرن الخامس ... ص: ۳۳ ---- ۲۱۹۷

القرن السادس ... ص: ۳۴ ---- ۲۱۹۸

القرن السابع ... ص: ۳۴ ---- ۲۱۹۸

القرن الثامن ... ص: ۳۵ ---- ۲۱۹۸

القرن التاسع ... ص: ۳۶ ---- ۲۱۹۸

القرن العاشر ... ص: ۳۶ ---- ۲۱۹۹

القرن الحادی عشر ... ص: ۳۷ ---- ۲۱۹۹

القرن الثانی عشر ... ص: ۳۸ ---- ۲۱۹۹

القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹ ----- ۲۲۰۰
الفائدة الرابعة فی ذکر من نص علی صحة الحدیث ... ص: ۴۰ ----- ۲۲۰۰
الفائدة الخامسة فی ذکر من نص علی حسن الحدیث ... ص: ۴۲ ----- ۲۲۰۰
الفائدة السادسة فی ذکر من أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۴۴ ----- ۲۲۰۱
الفائدة السابعة فی ذکر من وصف أمیر المؤمنین ب «باب مدینة العلم ...» ص: ۴۷ ----- ۲۲۰۱
الفائدة الثامنة فی ذکر من نظم هذه المأثرة فی أشعاره ... ص: ۴۹ ----- ۲۲۰۲
الفائدة التاسعة فی شهرة هذا الحدیث و تواتره علی ضوء کلمات علماء أهل السنة ... ص: ۵۱ ----- ۲۲۰۲
اشارة ----- ۲۲۰۲
الأول ... ص: ۵۱ ----- ۲۲۰۲
الثانی ... ص: ۵۱ ----- ۲۲۰۲
الثالث ... ص: ۵۲ ----- ۲۲۰۳
الرابع ... ص: ۵۲ ----- ۲۲۰۳
الخامس ... ص: ۵۲ ----- ۲۲۰۳
السادس ... ص: ۵۲ ----- ۲۲۰۳
السابع ... ص: ۵۲ ----- ۲۲۰۳
الثامن ... ص: ۵۳ ----- ۲۲۰۳
التاسع ... ص: ۵۳ ----- ۲۲۰۴
الفائدة العاشرة فی زیادة توضیح لثبوت الحدیث ... ص: ۵۴ ----- ۲۲۰۴
اشارة ----- ۲۲۰۴
الأول ... ص: ۵۴ ----- ۲۲۰۴
الثانی ... ص: ۵۴ ----- ۲۲۰۴
الثالث ... ص: ۵۵ ----- ۲۲۰۴
الرابع ... ص: ۵۵ ----- ۲۲۰۵
الخامس ... ص: ۵۵ ----- ۲۲۰۵

السادس ...: ص: ۵۵ ----- ۲۲۰۵
السابع ...: ص: ۵۵ ----- ۲۲۰۵
الثامن ...: ص: ۵۵ ----- ۲۲۰۵
التاسع ...: ص: ۵۶ ----- ۲۲۰۵
العاشر ...: ص: ۵۶ ----- ۲۲۰۵
الحادی عشر ...: ص: ۵۶ ----- ۲۲۰۶
الثانی عشر ...: ص: ۵۶ ----- ۲۲۰۶
الثالث عشر ...: ص: ۵۷ ----- ۲۲۰۶
الرابع عشر ...: ص: ۵۸ ----- ۲۲۰۷
الخامس عشر ...: ص: ۵۸ ----- ۲۲۰۷
السادس عشر ...: ص: ۵۹ ----- ۲۲۰۷
سند حدیث مدینة العلم ... ص: ۶۱ ----- ۲۲۰۷
اشارة ----- ۲۲۰۷
۱ روایة الامام الرضا علیه السلام ... ص: ۶۳ ----- ۲۲۰۸
اشارة ----- ۲۲۰۸
صحیفة الرضا من الأصول المعتبرة ... ص: ۶۴ ----- ۲۲۰۸
ترجمة السندی ... ص: ۶۷ ----- ۲۲۱۰
من رواة الصحیفة ... ص: ۶۷ ----- ۲۲۱۰
۲ روایة الامام الرضا علیه السلام بلفظ آخر ... ص: ۶۸ ----- ۲۲۱۰
اشارة ----- ۲۲۱۰
شأن هذا الاسناد ... ص: ۶۸ ----- ۲۲۱۱
الامام الرضا علیه السلام معصوم من الخطأ ... ص: ۷۱ ----- ۲۲۱۲
۳ روایة عبد الرزاق الصّنعانی ... ص: ۷۲ ----- ۲۲۱۳
اشارة ----- ۲۲۱۳

رجال الحديث ... ص: ۷۳ ----- ۲۲۱۳

اشارة ----- ۲۲۱۳

أمّا سفيان الثورى ... ص: ۷۳ ----- ۲۲۱۳

و أما عبد اللّه بن عثمان بن خثيم القارى ... ص: ۷۴ ----- ۲۲۱۴

فقد ترجم له ... ص: ۷۴ ----- ۲۲۱۴

و أما عبد الرحمن بن بهمان المدنى ... ص: ۷۵ ----- ۲۲۱۵

اشارة ----- ۲۲۱۵

ترجم له ... ص: ۷۵ ----- ۲۲۱۵

رجال السند ... ص: ۷۶ ----- ۲۲۱۵

اشارة ----- ۲۲۱۵

و أما عبد الرزاق بن همام ... ص: ۷۶ ----- ۲۲۱۶

۴ تصحيح يحيى بن معين ... ص: ۷۶ ----- ۲۲۱۶

۵ رواية سويد بن سعيد الحدثانى ... ص: ۸۰ ----- ۲۲۱۸

اشارة ----- ۲۲۱۸

ترجمته ...: ص: ۸۱ ----- ۲۲۱۸

۶ رواية أحمد بن حنبل ... ص: ۸۱ ----- ۲۲۱۹

اشارة ----- ۲۲۱۹

متى روى أحمد حديثا وجب المصير إليه ... ص: ۸۲ ----- ۲۲۱۹

۷ رواية عبّاد بن يعقوب ... ص: ۸۳ ----- ۲۲۲۰

۸ رواية الترمذى ... ص: ۸۳ ----- ۲۲۲۰

اشارة ----- ۲۲۲۰

ترجمته ...: ص: ۸۴ ----- ۲۲۲۱

۹ رواية ابن فهم البغدادى ... ص: ۸۷ ----- ۲۲۲۲

اشارة ----- ۲۲۲۲

ترجمته ... ص: ۸۷ ---- ۲۲۲۳

۱۰ رواية البزار ... ص: ۸۸ ---- ۲۲۲۳

اشارة ---- ۲۲۲۳

ترجمته ... ص: ۸۸ ---- ۲۲۲۳

۱۱ رواية ابن جرير الطبرى ... ص: ۸۹ ---- ۲۲۲۴

اشارة ---- ۲۲۲۴

ترجمته ... ص: ۹۰ ---- ۲۲۲۴

۱۲ رواية أبى بكر الباغندى ... ص: ۹۱ ---- ۲۲۲۵

اشارة ---- ۲۲۲۵

ترجمته ... ص: ۹۲ ---- ۲۲۲۵

۱۳ رواية الأصم ... ص: ۹۲ ---- ۲۲۲۶

اشارة ---- ۲۲۲۶

ترجمته ... ص: ۹۳ ---- ۲۲۲۶

۱۴ رواية أبى الحسن ابن تميم البغدادى ... ص: ۹۴ ---- ۲۲۲۷

۱۵ رواية أبى بكر ابن الجعابى ... ص: ۹۴ ---- ۲۲۲۷

اشارة ---- ۲۲۲۷

ترجمته ... ص: ۹۵ ---- ۲۲۲۷

۱۶ رواية الطبرانى ... ص: ۹۵ ---- ۲۲۲۸

اشارة ---- ۲۲۲۸

ترجمته ... ص: ۹۷ ---- ۲۲۲۸

۱۷ رواية أبى بكر القفال الشاشى ... ص: ۹۸ ---- ۲۲۲۹

اشارة ---- ۲۲۲۹

ترجمته ... ص: ۹۸ ---- ۲۲۲۹

۱۸ رواية أبى الشيخ ابن حيّان ... ص: ۱۰۰ ---- ۲۲۳۱

اشارة ۲۲۳۱

ترجمته ...: ص: ۱۰۱ ۲۲۳۱

۱۹ روایة ابن السقاء الواسطی ... ص: ۱۰۲ ۲۲۳۲

اشارة ۲۲۳۲

ترجمته ...: ص: ۱۰۳ ۲۲۳۲

۲۰ روایة أبی اللیث ... ص: ۱۰۳ ۲۲۳۳

اشارة ۲۲۳۳

ترجمته ...: ص: ۱۰۴ ۲۲۳۳

۲۱ روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۱۰۵ ۲۲۳۴

اشارة ۲۲۳۴

ترجمته ...: ص: ۱۰۵ ۲۲۳۴

۲۲ روایة ابن شاهین ... ص: ۱۰۵ ۲۲۳۴

اشارة ۲۲۳۴

ترجمته ...: ص: ۱۰۶ ۲۲۳۵

۲۳ إثبات الصّاحب بن عباد ... ص: ۱۰۷ ۲۲۳۵

اشارة ۲۲۳۵

ترجمته ...: ص: ۱۰۷ ۲۲۳۵

۲۴ روایة ابن شاذان السکری الحربی ... ص: ۱۰۸ ۲۲۳۶

اشارة ۲۲۳۶

ترجمته ...: ص: ۱۰۸ ۲۲۳۶

۲۵ روایة ابن بطة ... ص: ۱۰۸ ۲۲۳۶

اشارة ۲۲۳۶

ترجمته ...: ص: ۱۰۹ ۲۲۳۷

۲۶ روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۰۹ ۲۲۳۷

اشارة ---------- ۲۲۳۷

ترجمته ...: ص: ۱۱۱ ---------- ۲۲۳۸

۲۷ إثبات الفردوسی ... ص: ۱۱۲ ---------- ۲۲۳۹

اشارة ---------- ۲۲۳۹

ترجمة السلطان محمود ...: ص: ۱۱۳ ---------- ۲۲۳۹

۲۸ روایة أبی بکر ابن مردویه ... ص: ۱۱۶ ---------- ۲۲۴۱

اشارة ---------- ۲۲۴۱

ترجمته ...: ص: ۱۱۶ ---------- ۲۲۴۱

۲۹ روایة أبی نعیم الاصبهانی ... ص: ۱۱۶ ---------- ۲۲۴۱

اشارة ---------- ۲۲۴۲

ترجمته ...: ص: ۱۱۷ ---------- ۲۲۴۲

۳۰ روایة أحمد بن المظفر الفقیه الشافعی ... ص: ۱۱۹ ---------- ۲۲۴۳

اشارة ---------- ۲۲۴۳

ترجمته ...: ص: ۱۱۹ ---------- ۲۲۴۳

۳۱ روایة أبی الحسن الماوردی ... ص: ۱۱۹ ---------- ۲۲۴۳

اشارة ---------- ۲۲۴۳

ترجمته ...: ص: ۱۲۰ ---------- ۲۲۴۴

۳۲ روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۱۲۲ ---------- ۲۲۴۵

اشارة ---------- ۲۲۴۵

ترجمته ...: ص: ۱۲۲ ---------- ۲۲۴۵

۳۳ روایة أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۱۲۴ ---------- ۲۲۴۶

اشارة ---------- ۲۲۴۶

ترجمته ...: ص: ۱۲۴ ---------- ۲۲۴۶

۳۴ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۴ ---------- ۲۲۴۷

اشارة ---------- ۲۲۴۷

ترجمه ...: ص: ۱۲۶ ---------- ۲۲۴۸

۳۵ روایة ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۱۲۸ ---------- ۲۲۴۹

اشارة ---------- ۲۲۴۹

ترجمه ...: ص: ۱۲۸ ---------- ۲۲۴۹

۳۶ روایة الغندجانی ... ص: ۱۲۹ ---------- ۲۲۵۰

۳۷ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۹ ---------- ۲۲۵۰

اشارة ---------- ۲۲۵۰

ترجمه ...: ص: ۱۳۲ ---------- ۲۲۵۱

۳۸ روایة أبی المظفر السمعانی ... ص: ۱۳۲ ---------- ۲۲۵۱

اشارة ---------- ۲۲۵۱

ترجمه ...: ص: ۱۳۲ ---------- ۲۲۵۲

۳۹ روایة أبی علی البیهقی ... ص: ۱۳۳ ---------- ۲۲۵۲

اشارة ---------- ۲۲۵۲

ترجمه ...: ص: ۱۳۴ ---------- ۲۲۵۳

۴۰ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۴ ---------- ۲۲۵۳

اشارة ---------- ۲۲۵۳

ترجمه ...: ص: ۱۳۴ ---------- ۲۲۵۳

۴۱ روایة العاصمی ... ص: ۱۳۵ ---------- ۲۲۵۴

۴۲ إثبات الحکیم السنائی ... ص: ۱۳۷ ---------- ۲۲۵۵

اشارة ---------- ۲۲۵۵

ترجمه ...: ص: ۱۳۸ ---------- ۲۲۵۶

۴۳ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۳۹ ---------- ۲۲۵۶

اشارة ---------- ۲۲۵۶

ترجمته ...: ص: ۱۴۰ ----- ۲۲۵۷

۴۴ إثبات السمعانی ... ص: ۱۴۰ ----- ۲۲۵۷

اشارة ----- ۲۲۵۷

ترجمته ...: ص: ۱۴۰ ----- ۲۲۵۷

۴۵ روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۴۲ ----- ۲۲۵۸

اشارة ----- ۲۲۵۸

ترجمته ...: ص: ۱۴۵ ----- ۲۲۶۰

۴۶ روایة ابن عساکر ... ص: ۱۴۶ ----- ۲۲۶۱

اشارة ----- ۲۲۶۱

ترجمته ...: ص: ۱۴۷ ----- ۲۲۶۱

۴۷ إثبات أفضل الدین الخاقانی ... ص: ۱۴۸ ----- ۲۲۶۲

اشارة ----- ۲۲۶۲

ترجمته ...: ص: ۱۴۹ ----- ۲۲۶۳

۴۸ إثبات ابن الشیخ البلوی ... ص: ۱۴۹ ----- ۲۲۶۳

اشارة ----- ۲۲۶۳

کتاب ألف باء ... ص: ۱۵۱ ----- ۲۲۶۴

۴۹ روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۵۱ ----- ۲۲۶۴

اشارة ----- ۲۲۶۴

ترجمته ...: ص: ۱۵۲ ----- ۲۲۶۵

۵۰ إثبات فرید الدین العطّار ... ص: ۱۵۳ ----- ۲۲۶۵

اشارة ----- ۲۲۶۵

ترجمته ...: ص: ۱۵۴ ----- ۲۲۶۶

۵۱ روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۵۴ ----- ۲۲۶۶

اشارة ----- ۲۲۶۶

ترجمته ... ص: ۱۵۴ ---- ۲۲۶۶

۵۲ إثبات محيى الدين ابن عربى ... ص: ۱۵۵ ---- ۲۲۶۷

اشارة ---- ۲۲۶۷

ترجمته ... ص: ۱۵۶ ---- ۲۲۶۷

۵۳ رواية محب الدين ابن النجار ... ص: ۱۵۷ ---- ۲۲۶۸

اشارة ---- ۲۲۶۸

ترجمته ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۲۶۹

ترجمة على بن محمد بن مهرويه ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۲۶۹

ترجمة داود بن سليمان الغازى ... ص: ۱۵۹ ---- ۲۲۶۹

۵۴ إثبات ابن طلحة الشافعى ... ص: ۱۵۹ ---- ۲۲۷۰

اشارة ---- ۲۲۷۰

كتاب مطالب السئول ... ص: ۱۶۰ ---- ۲۲۷۰

۵۵ رواية سبط ابن الجوزى ... ص: ۱۶۱ ---- ۲۲۷۱

اشارة ---- ۲۲۷۱

ترجمته ... ص: ۱۶۳ ---- ۲۲۷۲

۵۶ رواية الكنجى الشافعى ... ص: ۱۶۴ ---- ۲۲۷۳

اشارة ---- ۲۲۷۳

كفاية الطالب ... ص: ۱۶۷ ---- ۲۲۷۵

ترجمته ... ص: ۱۶۷ ---- ۲۲۷۵

۵۷ إثبات العزّ ابن عبد السلام ... ص: ۱۶۷ ---- ۲۲۷۵

اشارة ---- ۲۲۷۵

ترجمته ... ص: ۱۶۸ ---- ۲۲۷۶

۵۸ إثبات جلال الدين محمد المعروف بمولوى ... ص: ۱۷۰ ---- ۲۲۷۷

اشارة ---- ۲۲۷۷

ترجمته ...: ص: ۱۷۱ ---- ۲۲۷۷

۵۹ إثبات محيى الدين النووى ... ص: ۱۷۲ ---- ۲۲۷۸

اشارة ---- ۲۲۷۸

ترجمته ...: ص: ۱۷۲ ---- ۲۲۷۸

۶۰ إثبات السعدى الشيرازى ... ص: ۱۷۳ ---- ۲۲۷۸

اشارة ---- ۲۲۷۸

ترجمته ... ص: ۱۷۴ ---- ۲۲۷۹

۶۱ رواية المحب الطبرى ... ص: ۱۷۴ ---- ۲۲۸۰

اشارة ---- ۲۲۸۰

ترجمة ... ص: ۱۷۵ ---- ۲۲۸۰

۶۲ إثبات الفرغانى ... ص: ۱۷۵ ---- ۲۲۸۰

اشارة ---- ۲۲۸۰

الفرغانى و شرح التائية ... ص: ۱۷۶ ---- ۲۲۸۱

۶۳ إثبات الكازرونى ... ص: ۱۷۸ ---- ۲۲۸۲

اشارة ---- ۲۲۸۲

كتاب مفتاح الفتوح ... ص: ۱۷۹ ---- ۲۲۸۳

۶۴ إثبات أمير حسينى الفوزى ... ص: ۱۸۰ ---- ۲۲۸۳

اشارة ---- ۲۲۸۳

ترجمته ...: ص: ۱۸۰ ---- ۲۲۸۳

۶۵ رواية صدر الدين الحموئى ... ص: ۱۸۰ ---- ۲۲۸۴

اشارة ---- ۲۲۸۴

ترجمته ...: ص: ۱۸۱ ---- ۲۲۸۴

۶۶ إثبات نظام الأولياء البخارى ... ص: ۱۸۲ ---- ۲۲۸۵

اشارة ---- ۲۲۸۵

ترجمته ...: ص: ۱۸۳ ----- ۲۲۸۵
۶۷ روایهٔ أبی الحجّاج المزّی ... ص: ۱۸۳ ----- ۲۲۸۵
اشارهٔ ----- ۲۲۸۵
ترجمته ...: ص: ۱۸۳ ----- ۲۲۸۶
۶۸ روایهٔ جمال الدین الزرندی ... ص: ۱۸۴ ----- ۲۲۸۶
اشارهٔ ----- ۲۲۸۶
الزرندی حجهٔ ... ص: ۱۸۶ ----- ۲۲۸۷
«الحجهٔ» فی الاصطلاح ... ص: ۱۸۷ ----- ۲۲۸۸
۶۹ تحسین صلاح الدین العلائی ... ص: ۱۸۸ ----- ۲۲۸۹
اشارهٔ ----- ۲۲۸۹
ترجمته ...: ص: ۱۹۰ ----- ۲۲۹۰
۷۰ روایهٔ السید علی الهمدانی ... ص: ۱۹۱ ----- ۲۲۹۱
اشارهٔ ----- ۲۲۹۱
ترجمته ...: ص: ۱۹۲ ----- ۲۲۹۱
۷۱ إثبات نور الدین البدخشانی ... ص: ۱۹۲ ----- ۲۲۹۱
اشارهٔ ----- ۲۲۹۱
ترجمته ...: ص: ۱۹۳ ----- ۲۲۹۲
۷۲ تحسین البدر الزرکشی ... ص: ۱۹۳ ----- ۲۲۹۲
اشارهٔ ----- ۲۲۹۲
ترجمته ...: ص: ۱۹۳ ----- ۲۲۹۲
۷۳ إثبات فخر الدین ابن مکانس ... ص: ۱۹۴ ----- ۲۲۹۳
اشارهٔ ----- ۲۲۹۳
ترجمته ...: ص: ۱۹۵ ----- ۲۲۹۳
۷۴ إثبات کمال الدین الدمیری ... ص: ۱۹۵ ----- ۲۲۹۳

اشارة ----- ۲۲۹۴

ترجمته ...: ص: ۱۹۶ ----- ۲۲۹۴

۷۵ إثبات مجد الدين الفيروزآبادى ... ص: ۱۹۷ ----- ۲۲۹۵

اشارة ----- ۲۲۹۵

ترجمته ...: ص: ۱۹۹ ----- ۲۲۹۶

۷۶ إثبات إمام الدين الهجروى ... ص: ۲۰۰ ----- ۲۲۹۷

اشارة ----- ۲۲۹۷

ترجمته ...: ص: ۲۰۱ ----- ۲۲۹۷

۷۷ إثبات يوسف الأعور الواسطى ... ص: ۲۰۱ ----- ۲۲۹۷

۷۸ رواية شمس الدين ابن الجزرى ... ص: ۲۰۲ ----- ۲۲۹۸

اشارة ----- ۲۲۹۸

اعتبار أحاديث أسنى المطالب ... ص: ۲۰۳ ----- ۲۲۹۸

ترجمته ...: ص: ۲۰۳ ----- ۲۲۹۸

۷۹ إثبات زين الدين الخوافى ... ص: ۲۰۵ ----- ۲۲۹۹

اشارة ----- ۲۳۰۰

ترجمته ...: ص: ۲۰۵ ----- ۲۳۰۰

۸۰ إثبات ملک العلماء الدولتآبادى ... ص: ۲۰۶ ----- ۲۳۰۰

اشارة ----- ۲۳۰۰

ترجمته ...: ص: ۲۰۶ ----- ۲۳۰۰

۸۱ إثبات ابن حجر العسقلانى ... ص: ۲۰۷ ----- ۲۳۰۱

اشارة ----- ۲۳۰۱

ترجمته ...: ص: ۲۰۹ ----- ۲۳۰۲

۸۲ رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۱۰ ----- ۲۳۰۳

۸۳ إثبات ابن الصباغ ... ص: ۲۱۴ ----- ۲۳۰۵

اشارة ----- ۲۳۰۵

ترجمته ... ص: ۲۱۵ ----- ۲۳۰۵

۸۴ إثبات البسطامی الحنفی ... ص: ۲۱۶ ----- ۲۳۰۶

اشارة ----- ۲۳۰۶

ترجمته ... ص: ۲۱۶ ----- ۲۳۰۶

۸۵ إثبات الشّمس الجیلانی ... ص: ۲۱۶ ----- ۲۳۰۶

اشارة ----- ۲۳۰۶

مفاتیح الاعجاز ... ص: ۲۱۷ ----- ۲۳۰۷

۸۶ إثبات شمس الدین السخاوی ... ص: ۲۱۷ ----- ۲۳۰۷

اشارة ----- ۲۳۰۷

ترجمته ... ص: ۲۱۹ ----- ۲۳۰۸

۸۷ اثبات الکاشفی الواعظ ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۳۰۹

اشارة ----- ۲۳۰۹

روضة الشهداء ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۳۰۹

۸۸ روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۳۰۹

اشارة ----- ۲۳۰۹

القول الجلی ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۳۱۰

ترجمته ... ص: ۲۲۵ ----- ۲۳۱۲

۸۹ روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۲۲۷ ----- ۲۳۱۳

اشارة ----- ۲۳۱۳

ترجمته ... ص: ۲۲۹ ----- ۲۳۱۴

جواهر العقدین ... ص: ۲۳۰ ----- ۲۳۱۵

۹۰ تصحیح ابن روزبهان ... ص: ۲۳۰ ----- ۲۳۱۵

اشارة ----- ۲۳۱۵

ترجمته ...: ص: ۲۳۱ ----- ۲۳۱۶

۹۱ إثبات العز ابن فهد المكى ... ص: ۲۳۱ ----- ۲۳۱۶

اشارة ----- ۲۳۱۶

ترجمته ...: ص: ۲۳۲ ----- ۲۳۱۷

۹۲ إثبات القسطلانى ... ص: ۲۳۴ ----- ۲۳۱۸

اشارة ----- ۲۳۱۸

ترجمته ...: ص: ۲۳۴ ----- ۲۳۱۸

۹۳ إثبات جلال الدين الدوانى ... ص: ۲۳۵ ----- ۲۳۱۹

اشارة ----- ۲۳۱۹

ترجمته ...: ص: ۲۳۶ ----- ۲۳۱۹

روايتهم لتصانيفه ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۳۲۰

۹۴ إثبات الميبدى ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۳۲۰

اشارة ----- ۲۳۲۰

ترجمته ...: ص: ۲۳۸ ----- ۲۳۲۰

۹۵ إثبات عبد الوهاب البخارى ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۳۲۱

اشارة ----- ۲۳۲۱

ترجمته ...: ص: ۲۳۹ ----- ۲۳۲۱

۹۶ إثبات خواند أمير ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۳۲۱

اشارة ----- ۲۳۲۱

حبيب السير ... ص: ۲۴۰ ----- ۲۳۲۲

۹۷ إثبات محمد بن يوسف الصالحى الشامى ... ص: ۲۴۰ ----- ۲۳۲۲

اشارة ----- ۲۳۲۲

ترجمته ...: ص: ۲۴۰ ----- ۲۳۲۲

۹۸ تحسين أبى الحسن ابن عرّاق الكنانى ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۳۲۲

اشارهٔ ۲۳۲۳
ترجمته ...: ص: ۲۴۲ ۲۳۲۳
۹۹ تحسین ابن حجر المکّی ... ص: ۲۴۳ ۲۳۲۴
اشارهٔ ۲۳۲۴
ترجمته ...: ص: ۲۴۵ ۲۳۲۵
۱۰۰ روایهٔ المتقی الهندی ... ص: ۲۴۶ ۲۳۲۶
اشارهٔ ۲۳۲۶
ترجمته ...: ص: ۲۴۸ ۲۳۲۷
۱۰۱ روایهٔ الوصّابی الشافعی ... ص: ۲۴۸ ۲۳۲۷
۱۰۲ تحسین محمد طاهر الفتنی ... ص: ۲۴۹ ۲۳۲۷
اشارهٔ ۲۳۲۷
ترجمته ...: ص: ۲۴۹ ۲۳۲۸
۱۰۳ روایهٔ میرزا مخدوم الشیرازی ... ص: ۲۵۰ ۲۳۲۸
۱۰۴ روایهٔ العیدروس الیمنی ... ص: ۲۵۱ ۲۳۲۹
اشارهٔ ۲۳۲۹
ترجمته ...: ص: ۲۵۲ ۲۳۲۹
۱۰۵ روایهٔ جمال الدین المحدّث الشیرازی ... ص: ۲۵۳ ۲۳۳۰
اشارهٔ ۲۳۳۰
روضهٔ الأحباب ... ص: ۲۵۴ ۲۳۳۱
۱۰۶ إثبات أبی العصمهٔ محمد معصوم السمرقندی ... ص: ۲۵۴ ۲۳۳۱
۱۰۷ روایهٔ علی القاری ... ص: ۲۵۴ ۲۳۳۱
اشارهٔ ۲۳۳۱
ترجمته ...: ص: ۲۵۵ ۲۳۳۲
۱۰۸ روایهٔ عبد الرءوف المناوی ... ص: ۲۵۶ ۲۳۳۲

اشارة ۲۳۳۲

ترجمته ... ص: ۲۵۸ ۲۳۳۳

۱۰۹ إثبات الملّا یعقوب البنبانی ... ص: ۲۵۹ ۲۳۳۴

اشارة ۲۳۳۴

ترجمته ... ص: ۲۵۹ ۲۳۳۴

۱۱۰ إثبات المقری الأندلسی ... ص: ۲۵۹ ۲۳۳۴

اشارة ۲۳۳۴

ترجمته ... ص: ۲۶۰ ۲۳۳۵

۱۱۱ روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۶۱ ۲۳۳۵

اشارة ۲۳۳۵

ترجمته ... ص: ۲۶۱ ۲۳۳۵

۱۱۲ روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۶۲ ۲۳۳۶

اشارة ۲۳۳۶

الصراط السوی ... ص: ۲۶۲ ۲۳۳۶

۱۱۳ إثبات الشیخ عبد الحق الدهلوی ... ص: ۲۶۳ ۲۳۳۷

اشارة ۲۳۳۷

ترجمته ... ص: ۲۶۶ ۲۳۳۸

۱۱۴ روایة السید محمد ماه عالم ... ص: ۲۶۷ ۲۳۳۹

۱۱۵ إثبات اللّه بن عبد الرحیم ... ص: ۲۶۸ ۲۳۴۰

۱۱۶ إثبات عبد الرحمن الجشتی ... ص: ۲۶۸ ۲۳۴۰

اشارة ۲۳۴۰

مرآة الأسرار ... ص: ۲۶۹ ۲۳۴۰

۱۱۷ إثبات الجفری ... ص: ۲۶۹ ۲۳۴۰

اشارة ۲۳۴۰

ترجمته ...: ص: ۲۶۹ ---- ۲۳۴۰

۱۱۸ تحسين العزيزى ... ص: ۲۶۹ ---- ۲۳۴۱

اشارة ---- ۲۳۴۱

ترجمته ...: ص: ۲۷۰ ---- ۲۳۴۱

۱۱۹ إثبات النور الشبراملسى ... ص: ۲۷۰ ---- ۲۳۴۱

اشارة ---- ۲۳۴۱

ترجمته ...: ص: ۲۷۱ ---- ۲۳۴۲

۱۲۰ إثبات التاج السنبهلى ... ص: ۲۷۲ ---- ۲۳۴۲

اشارة ---- ۲۳۴۳

السنبهلى و رسالته ...: ص: ۲۷۴ ---- ۲۳۴۳

۱۲۱ رواية الكردى الكورانى ... ص: ۲۷۵ ---- ۲۳۴۴

اشارة ---- ۲۳۴۴

ترجمته ...: ص: ۲۷۶ ---- ۲۳۴۴

۱۲۲ إثبات الكردى البصرى ... ص: ۲۷۸ ---- ۲۳۴۵

۱۲۳ رواية الزرقانى المالكى ... ص: ۲۷۹ ---- ۲۳۴۶

اشارة ---- ۲۳۴۶

ترجمته ...: ص: ۲۷۹ ---- ۲۳۴۶

شرح المواهب ... ص: ۲۸۰ ---- ۲۳۴۷

۱۲۴ إثبات سالم البصرى ... ص: ۲۸۰ ---- ۲۳۴۷

اشارة ---- ۲۳۴۷

ترجمته ...: ص: ۲۸۰ ---- ۲۳۴۷

۱۲۵ إثبات البرزنجى المدنى ... ص: ۲۸۱ ---- ۲۳۴۷

اشارة ---- ۲۳۴۷

ترجمته ...: ص: ۲۸۱ ---- ۲۳۴۸

۱۲۶ روایة البدخشانی ... ص: ۲۸۲ ---- ۲۳۴۸

۱۲۷ إثبات صدر العالم ... ص: ۲۸۳ ---- ۲۳۴۹

۱۲۸ روایة شاه ولی اللّه ... ص: ۲۸۳ ---- ۲۳۴۹

اشارة ---- ۲۳۴۹

ترجمته ... ص: ۲۸۵ ---- ۲۳۵۰

۱۲۹ إثبات محمد معین السندی ... ص: ۲۸۷ ---- ۲۳۵۱

اشارة ---- ۲۳۵۱

ترجمته ... ص: ۲۸۷ ---- ۲۳۵۱

۱۳۰ إثبات محمد سالم الحفنی ... ص: ۲۸۸ ---- ۲۳۵۲

اشارة ---- ۲۳۵۲

ترجمته ... ص: ۲۸۸ ---- ۲۳۵۲

۱۳۱ روایة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۸۹ ---- ۲۳۵۲

اشارة ---- ۲۳۵۲

ترجمته ... ص: ۲۹۴ ---- ۲۳۵۶

۱۳۲ روایة محمّد الصبان ... ص: ۲۹۵ ---- ۲۳۵۶

۱۳۳ إثبات سلیمان الجمل ... ص: ۲۹۵ ---- ۲۳۵۷

۱۳۴ إثبات الاورنقابادی ... ص: ۲۹۶ ---- ۲۳۵۷

اشارة ---- ۲۳۵۷

ترجمته ... ص: ۲۹۶ ---- ۲۳۵۷

۱۳۵ روایة شهاب الدین العجیلی ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۳۵۸

۱۳۶ روایة محمد مبین السهالوی ... ص: ۲۹۹ ---- ۲۳۵۹

اشارة ---- ۲۳۵۹

ترجمته ... ص: ۳۰۰ ---- ۲۳۶۰

۱۳۷ روایة ثناء اللّه بانی‌بتی ... ص: ۳۰۰ ---- ۲۳۶۰

اشارة ----- ۲۳۶۰

ترجمته ...: ص: ۳۰۰ ----- ۲۳۶۰

۱۳۸ إثبات الدّهلوی ... ص: ۳۰۱ ----- ۲۳۶۰

۱۳۹ إثبات الساباطی الحنفی ... ص: ۳۰۳ ----- ۲۳۶۱

۱۴۰ روایة الخربوتی الحنفی ... ص: ۳۰۴ ----- ۲۳۶۲

اشارة ----- ۲۳۶۲

ترجمته ...: ص: ۳۰۴ ----- ۲۳۶۲

۱۴۱ روایة الشوکانی ... ص: ۳۰۴ ----- ۲۳۶۲

اشارة ----- ۲۳۶۲

ترجمته ...: ص: ۳۰۶ ----- ۲۳۶۳

۱۴۲ إثبات رشید الدین الدهلوی ... ص: ۳۰۷ ----- ۲۳۶۴

اشارة ----- ۲۳۶۴

ترجمته ...: ص: ۳۰۸ ----- ۲۳۶۵

۱۴۳ روایة میرزا حسن المحدّث ... ص: ۳۰۸ ----- ۲۳۶۵

اشارة ----- ۲۳۶۵

ترجمته ...: ص: ۳۰۹ ----- ۲۳۶۵

۱۴۴ روایة نور الدین السلیمانی ... ص: ۳۰۹ ----- ۲۳۶۵

۱۴۵ روایة ولی اللّه السهالوی ... ص: ۳۰۹ ----- ۲۳۶۵

اشارة ----- ۲۳۶۶

ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ----- ۲۳۶۶

۱۴۶ إثبات شهاب الدین الآلوسی ... ص: ۳۱۰ ----- ۲۳۶۶

اشارة ----- ۲۳۶۶

ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ----- ۲۳۶۶

۱۴۷ روایة البلخی القندوزی ... ص: ۳۱۲ ----- ۲۳۶۷

۱۴۸ إثبات البدایونی ... ص: ۳۱۵ ----- ۲۳۶۹

۱۴۹ إثبات حسن الزمان ... ص: ۳۱۵ ----- ۲۳۶۹

۱۵۰ إثبات علی بن سلیمان الشاذلی ... ص: ۳۱۷ ----- ۲۳۷۰

۱۵۱ إثبات عبد الغنی الغنیمی ... ص: ۳۱۷ ----- ۲۳۷۰

شواهد حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۳۱۹ ----- ۲۳۷۱

اشارة ----- ۲۳۷۱

۱ أنا دار الحکمة و علی بابها ... ص: ۳۲۱ ----- ۲۳۷۱

اشارة ----- ۲۳۷۱

۱ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۲۴ ----- ۲۳۷۳

۲ روایة الترمذی ... ص: ۳۲۴ ----- ۲۳۷۳

۳ روایة أبی مسلم الکجّی ... ص: ۳۲۵ ----- ۲۳۷۴

اشارة ----- ۲۳۷۴

ترجمته ... ص: ۳۲۵ ----- ۲۳۷۴

۴ روایة الطبری ... ص: ۳۲۶ ----- ۲۳۷۴

۵ روایة ابن بطة ... ص: ۳۲۷ ----- ۲۳۷۵

۶ روایة الحاکم ... ص: ۳۲۷ ----- ۲۳۷۵

۷ روایة ابن مردویه ... ص: ۳۲۷ ----- ۲۳۷۵

۸ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۲۸ ----- ۲۳۷۵

۹ روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۲۸ ----- ۲۳۷۶

۱۰ روایة أبی المظفّر السمعانی ... ص: ۳۲۹ ----- ۲۳۷۶

۱۱ روایة الدیلمی ... ص: ۳۲۹ ----- ۲۳۷۶

۱۲ روایة العاصمی ... ص: ۳۲۹ ----- ۲۳۷۶

۱۳ روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۳۳۱ ----- ۲۳۷۷

۱۴ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۳۱ ----- ۲۳۷۷

۱۵ روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۳۳۱ ----- ۲۳۷۷

۱۶ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۳۲ ----- ۲۳۷۸

۱۷ روایة الحمّوئی ... ص: ۳۳۲ ----- ۲۳۷۸

۱۸ روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۳۳ ----- ۲۳۷۹

۱۹ روایة الزرندی ... ص: ۳۳۴ ----- ۲۳۷۹

۲۰ روایة العلائی ... ص: ۳۳۴ ----- ۲۳۷۹

۲۱ روایة الفیروزآبادی ... ص: ۳۳۴ ----- ۲۳۷۹

۲۲ روایة ابن الجزری ... ص: ۳۳۵ ----- ۲۳۷۹

۲۳ روایة العسقلانی ... ص: ۳۳۵ ----- ۲۳۸۰

۲۴ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۳۵ ----- ۲۳۸۰

۲۵ روایة السیوطی ... ص: ۳۳۶ ----- ۲۳۸۰

۲۶ إثبات القسطلانی ... ص: ۳۳۶ ----- ۲۳۸۰

۲۷ روایة العلقمی ... ص: ۳۳۷ ----- ۲۳۸۱

۲۸ روایة الشامی ... ص: ۳۳۷ ----- ۲۳۸۱

۲۹ روایة ابن حجر المکی ... ص: ۳۳۸ ----- ۲۳۸۱

۳۰ روایة المتقی ... ص: ۳۳۸ ----- ۲۳۸۱

۳۱ روایة الوصابی ... ص: ۳۳۹ ----- ۲۳۸۲

۳۲ روایه العیدروس ... ص: ۳۳۹ ----- ۲۳۸۲

۳۳ روایة السندی ... ص: ۳۳۹ ----- ۲۳۸۲

۳۴ إثبات المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۰ ----- ۲۳۸۲

۳۵ روایة المناوی ... ص: ۳۴۰ ----- ۲۳۸۲

۳۶ روایة الشعرانی ... ص: ۳۴۲ ----- ۲۳۸۳

۳۷ إثبات یعقوب اللّاهوری ... ص: ۳۴۲ ----- ۲۳۸۴

۳۸ روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۳۴۲ ----- ۲۳۸۴

۳۹ إثبات عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۳۸۴

۴۰ روایة الجفری ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۳۸۴

۴۱ روایة العزیزی ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۳۸۴

۴۲ روایة الشبراملسی ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۳۸۵

۴۳ روایة الزرقانی ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۳۸۵

۴۴ روایة البدخشانی ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۳۸۵

۴۵ روایة محمد صدر العالم ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۳۸۵

۴۶ إثبات النظام السهالوی ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۳۸۵

۴۷ روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۳۸۶

۴۸ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۳۸۶

۴۹ روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۳۸۶

۵۰ روایة (الدهلوی ...) ص: ۳۴۷ ---- ۲۳۸۶

۵۱ إثبات محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۳۴۷ ---- ۲۳۸۶

۵۲ روایة المحدّث الدهلوی ... ص: ۵۲ ---- ۲۳۸۶

۵۳ روایة السلیمانی ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۳۸۷

۵۴ روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۳۸۷

۵۵ روایة البلخی القندوزی ... ص: ۳۴۹ ---- ۲۳۸۷

۵۶ روایة الشاذلی ... ص: ۳۴۹ ---- ۲۳۸۷

۲ أنا مدینة الحکمة و علی بابها ... ص: ۳۵۰ ---- ۲۳۸۷

اشارة ---- ۲۳۸۷

۱ روایة الأنماطی ... ص: ۳۵۱ ---- ۲۳۸۸

۲ روایة شاذان الفضلی ... ص: ۳۵۱ ---- ۲۳۸۸

۳ روایة الدارقطنی ... ص: ۳۵۱ ---- ۲۳۸۸

۴ إثبات أبی نعیم ... ص: ۳۵۲ ---- ۲۳۸۸

۵ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۲ ----- ۲۳۸۹
۶ روایة الحموئی ... ص: ۳۵۳ ----- ۲۳۸۹
۷ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۵۳ ----- ۲۳۸۹
۸ روایة السیوطی ... ص: ۳۵۴ ----- ۲۳۹۰
۹ روایة المناوی ... ص: ۳۵۴ ----- ۲۳۹۰
۱۰ روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۵۵ ----- ۲۳۹۰
۱۱ روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۵۵ ----- ۲۳۹۰
۱۲ روایة القندوزی ... ص: ۳۵۵ ----- ۲۳۹۰
اشارة ----- ۲۳۹۰
تنبیه ... ص: ۳۵۶ ----- ۲۳۹۱
۳ أنا دار العلم و علی بابها ... ص: ۳۵۹ ----- ۲۳۹۲
اشارة ----- ۲۳۹۲
۱ روایة البغوی ... ص: ۳۵۹ ----- ۲۳۹۳
۲ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۶۰ ----- ۲۳۹۳
۳ روایة القاری ... ص: ۳۶۰ ----- ۲۳۹۳
۴ روایة ابن باکثیر ... ص: ۳۶۱ ----- ۲۳۹۳
۵ روایة الجفری ... ص: ۳۶۱ ----- ۲۳۹۴
۶ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۱ ----- ۲۳۹۴
۴ أنا میزان العلم و علی کفّتاه ... ص: ۳۶۲ ----- ۲۳۹۴
اشارة ----- ۲۳۹۴
۱ روایة الدیلمی ... ص: ۳۶۲ ----- ۲۳۹۴
۲ روایة الهمدانی ... ص: ۳۶۳ ----- ۲۳۹۴
۳ روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۶۳ ----- ۲۳۹۵
۴ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۳ ----- ۲۳۹۵

۵ أنا مدینة الجنة و علی بابها ... ص: ۳۶۴ ----- ۲۳۹۵

۶ أنا مدینة الفقه و علی بابها ... ص: ۳۶۵ ----- ۲۳۹۵

اشارة ----- ۲۳۹۵

۱ روایة ابن بطة ... ص: ۳۶۵ ----- ۲۳۹۶

۲ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۶۶ ----- ۲۳۹۶

۳ روایة ابن عراق ... ص: ۳۶۶ ----- ۲۳۹۶

۴ روایة السندی ... ص: ۳۶۶ ----- ۲۳۹۶

۷ أنا میزان الحکمة و علی لسانه ... ص: ۳۶۷ ----- ۲۳۹۶

۸ أنا المدینة و أنت الباب و لا تؤتی المدینة إلّا من بابها ... ص: ۳۶۸ ----- ۲۳۹۷

۹ فهو باب مدینة علمی- أو- فهو باب علمی ... ص: ۳۶۹ ----- ۲۳۹۷

اشارة ----- ۲۳۹۷

۱ روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۶۹ ----- ۲۳۹۷

۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۷۰ ----- ۲۳۹۸

۱۰ علی منی و أنا من علی، فهو باب علمی و وصیی ... ص: ۳۷۱ ----- ۲۳۹۸

۱۱ علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به ... ص: ۳۷۲ ----- ۲۳۹۸

اشارة ----- ۲۳۹۸

۱ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۷۳ ----- ۲۳۹۹

۲ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۳۷۳ ----- ۲۳۹۹

۳ روایة الهمدانی ... ص: ۳۷۳ ----- ۲۳۹۹

۴ روایة السیوطی ... ص: ۳۷۴ ----- ۲۳۹۹

۵ روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۷۵ ----- ۲۴۰۰

۶ روایة المتقی ... ص: ۳۷۵ ----- ۲۴۰۰

۷ روایة الوصابی ... ص: ۳۷۵ ----- ۲۴۰۰

۸ روایة الجمال المحدّث ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۴۰۰

۹ روایة صدر العالم ... س: ۳۷۶ ----- ۲۴۰۱

۱۰ روایة العجیلی ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۴۰۱

۱۱ روایة السلیمانی ... ص: ۳۷۷ ----- ۲۴۰۱

۱۲ روایة اللکهنوی ... ص: ۳۷۷ ----- ۲۴۰۱

۱۳ روایة القندوزی ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۴۰۱

۱۲ ... و أنت باب علمی ... ص: ۳۷۹ ----- ۲۴۰۲

اشارة ----- ۲۴۰۲

۱ روایة الخرکوشی ... ص: ۳۸۰ ----- ۲۴۰۲

۲ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۸۰ ----- ۲۴۰۲

۳ روایة الدیلمی ... ص: ۳۸۰ ----- ۲۴۰۲

۴ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۸۱ ----- ۲۴۰۳

۵ روایة العطّار الهمدانی ... ص: ۳۸۲ ----- ۲۴۰۳

۶ روایة الصالحانی ... ص: ۳۸۲ ----- ۲۴۰۳

۷ روایة الکنجی ... ص: ۳۸۳ ----- ۲۴۰۳

۸ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۸۳ ----- ۲۴۰۴

۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۸۴ ----- ۲۴۰۴

۱۳ عیبة علمی و بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۸۵ ----- ۲۴۰۴

اشارة ----- ۲۴۰۵

۱ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۸۶ ----- ۲۴۰۵

۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۸۶ ----- ۲۴۰۵

۳ روایة الرّافعی ... ص: ۳۸۸ ----- ۲۴۰۶

۴ روایة الکنجی ... ص: ۳۸۸ ----- ۲۴۰۶

۵ روایة الحموئی ... ص: ۳۸۹ ----- ۲۴۰۷

۶ روایة المحلی ... ص: ۳۹۰ ----- ۲۴۰۷

۷ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۹۰ ----- ۲۴۰۷

۸ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۹۰ ----- ۲۴۰۷

۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۹۱ ----- ۲۴۰۸

۱۴ و هو بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۹۳ ----- ۲۴۰۸

اشارة ----- ۲۴۰۸

۱ روایة ابن مردویه ... ص: ۳۹۳ ----- ۲۴۰۹

۲ روایة ابن عساکر ... ص: ۳۹۳ ----- ۲۴۰۹

۳ روایة الکنجی ... ص: ۳۹۴ ----- ۲۴۰۹

۱۵ علی بن أبی طالب باب حطّة ... ص: ۳۹۵ ----- ۲۴۰۹

اشارة ----- ۲۴۰۹

۱ روایة الدّارقطنی ... ص: ۳۹۶ ----- ۲۴۱۰

۲ روایة الدیلمی ... ص: ۳۹۶ ----- ۲۴۱۰

۳ روایة الهمدانی ... ص: ۳۹۶ ----- ۲۴۱۰

۴ روایة السیوطی ... ص: ۳۹۷ ----- ۲۴۱۰

۵ روایة ابن حجر ... ص: ۳۹۷ ----- ۲۴۱۱

۶ روایة المتقی ... ص: ۳۹۷ ----- ۲۴۱۱

۷ روایة العیدروس ... ص: ۳۹۸ ----- ۲۴۱۱

۸ روایة العزیزی ... ص: ۳۹۸ ----- ۲۴۱۱

۹ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۹۹ ----- ۲۴۱۱

۱۶ علی بن أبی طالب باب الدین ... ص: ۴۰۰ ----- ۲۴۱۲

۱۷ و أنت باب اللّه ... ص: ۴۰۲ ----- ۲۴۱۳

۱۸ أنا باب المدینة ... ص: ۴۰۴ ----- ۲۴۱۳

۱۹ علی منی و أنا منه و لا یؤدّی إلّا أنا أو علی ... ص: ۴۰۶ ----- ۲۴۱۴

۲۰ فهم الباب المبتلی بهم، من أتاهم نجا و من أباهم هوی ... ص: ۴۱۱ ----- ۲۴۱۷

اشارة ۲۴۱۷
و يؤيّده ...: ص: ۴۱۲ ۲۴۱۸
۲۱ مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة ... ص: ۴۱۳ ۲۴۱۸
اشارة ۲۴۱۸
و يؤيّده ...: ص: ۴۱۵ ۲۴۱۹
۲۲ و هم أبواب العلم فى أمّتى ... ص: ۴۱۶ ۲۴۲۰
اشارة ۲۴۲۰
و يؤيّده ...: ص: ۴۱۷ ۲۴۲۰
[الجزء الحادى عشر] ۲۴۲۱
تتمة حديث أنا مدينة العلم ... ص: ۵ ۲۴۲۱
ملحق سند حديث أنا مدينة العلم ... ص: ۵ ۲۴۲۱
اشارة ۲۴۲۱
(۱) رواية داود بن سليمان الغازى ... ص: ۷ ۲۴۲۱
اشارة ۲۴۲۱
ترجمته ...: ص: ۸ ۲۴۲۱
(۲) رواية أبى معاوية الضّرير ... ص: ۸ ۲۴۲۱
اشارة ۲۴۲۲
ترجمته ... ص: ۸ ۲۴۲۲
(۳) رواية أبى عبيد ... ص: ۹ ۲۴۲۲
اشارة ۲۴۲۲
ترجمته ...: ص: ۹ ۲۴۲۲
(۴) رواية الفيدى ... ص: ۱۰ ۲۴۲۳
اشارة ۲۴۲۳
ترجمته ...: ص: ۱۰ ۲۴۲۳

(۵) رواية ابن خداش ... ص: ۱۱ ---- ۲۴۲۳

اشارة ---- ۲۴۲۳

ترجمته ...: ص: ۱۱ ---- ۲۴۲۴

(۶) رواية إسحاق الحربى ... ص: ۱۲ ---- ۲۴۲۴

اشارة ---- ۲۴۲۴

ترجمته ...: ص: ۱۲ ---- ۲۴۲۴

(۷) رواية محمّد بن إسماعيل الضرارى ... ص: ۱۳ ---- ۲۴۲۵

اشارة ---- ۲۴۲۵

ترجمته ...: ص: ۱۳ ---- ۲۴۲۵

(۸) رواية القاسم بن عبد الرحمن الأنبارى ... ص: ۱۴ ---- ۲۴۲۵

اشارة ---- ۲۴۲۵

ترجمته ...: ص: ۱۴ ---- ۲۴۲۶

(۹) رواية المبرّد ... ص: ۱۵ ---- ۲۴۲۶

اشارة ---- ۲۴۲۶

ترجمته ...: ص: ۱۵ ---- ۲۴۲۶

(۱۰) رواية أبى عبد اللّه الصائغ ... ص: ۱۶ ---- ۲۴۲۷

اشارة ---- ۲۴۲۷

ترجمته ...: ص: ۱۶ ---- ۲۴۲۷

(۱۱) رواية أحمد بن حفص ... ص: ۱۷ ---- ۲۴۲۷

اشارة ---- ۲۴۲۷

ترجمته ...: ص: ۱۷ ---- ۲۴۲۷

(۱۲) رواية صالح بن محمد جزرة ... ص: ۱۸ ---- ۲۴۲۸

اشارة ---- ۲۴۲۸

ترجمته ...: ص: ۱۸ ---- ۲۴۲۸

(۱۳) رواية المعمرى ... ص: ۱۹ ---- ۲۴۲۸
اشارة ---- ۲۴۲۹
ترجمته ...: ص: ۱۹ ---- ۲۴۲۹
(۱۴) رواية ابن زاطيا ... ص: ۲۰ ---- ۲۴۲۹
اشارة ---- ۲۴۲۹
ترجمته ...: ص: ۲۰ ---- ۲۴۲۹
(۱۵) رواية الخثعمى الأشنانى ... ص: ۲۱ ---- ۲۴۳۰
اشارة ---- ۲۴۳۰
ترجمته ...: ص: ۲۱ ---- ۲۴۳۰
(۱۶) رواية ابن مروان القرشى ... ص: ۲۲ ---- ۲۴۳۰
اشارة ---- ۲۴۳۰
ترجمته ...: ص: ۲۲ ---- ۲۴۳۰
(۱۷) رواية أبى الطيب الدقّاق ... ص: ۲۳ ---- ۲۴۳۱
اشارة ---- ۲۴۳۱
ترجمته ...: ص: ۲۳ ---- ۲۴۳۱
(۱۸) رواية عبد الملك الجرجانى ... ص: ۲۳ ---- ۲۴۳۱
اشارة ---- ۲۴۳۱
ترجمته ...: ص: ۲۴ ---- ۲۴۳۱
(۱۹) رواية مكرم بن أحمد ... ص: ۲۴ ---- ۲۴۳۲
اشارة ---- ۲۴۳۲
ترجمته ...: ص: ۲۵ ---- ۲۴۳۲
(۲۰) رواية أحمد بن فاذويه الطحّان ... ص: ۲۵ ---- ۲۴۳۲
(۲۱) رواية النعمان بن هارون البلدى ... ص: ۲۶ ---- ۲۴۳۳
اشارة ---- ۲۴۳۳

ترجمته ...: ص: ۲۶ ---- ۲۴۳۳

(۲۲) روایة عبد الرحمن بن سلیمان بن موسی الجرجانی ... ص: ۲۶ ---- ۲۴۳۳

اشارة ---- ۲۴۳۳

ترجمته ...: ص: ۲۶ ---- ۲۴۳۳

(۲۳) روایة ابن مهرویه ... ص: ۲۷ ---- ۲۴۳۳

اشارة ---- ۲۴۳۳

ترجمته ...: ص: ۲۷ ---- ۲۴۳۴

(۲۴) روایة ابن خلّاد ... ص: ۲۸ ---- ۲۴۳۴

اشارة ---- ۲۴۳۴

ترجمته ...: ص: ۲۸ ---- ۲۴۳۴

(۲۵) روایة فاروق الخطابی ... ص: ۲۹ ---- ۲۴۳۵

اشارة ---- ۲۴۳۵

ترجمته ...: ص: ۲۹ ---- ۲۴۳۵

(۲۶) روایة ابن عدی ... ص: ۲۹ ---- ۲۴۳۵

اشارة ---- ۲۴۳۵

ترجمته ...: ص: ۳۰ ---- ۲۴۳۶

(۲۷) روایة شمس الدین المقدسی ... ص: ۳۱ ---- ۲۴۳۶

اشارة ---- ۲۴۳۶

ترجمته ...: ص: ۳۱ ---- ۲۴۳۶

(۲۸) روایة ابن شاذان ... ص: ۳۲ ---- ۲۴۳۷

اشارة ---- ۲۴۳۷

ترجمته ...: ص: ۳۲ ---- ۲۴۳۷

(۲۹) روایة الدار قطنی ... ص: ۳۲ ---- ۲۴۳۷

اشارة ---- ۲۴۳۷

ترجمته ...: ص: ----- ۲۴۳۷

(۳۰) روایة الکلابی ... ص: ۳۳ ----- ۲۴۳۸

اشارة ----- ۲۴۳۸

ترجمته ...: ص: ۳۴ ----- ۲۴۳۸

(۳۱) روایة أبی الحسن العلوی ... ص: ۳۴ ----- ۲۴۳۸

اشارة ----- ۲۴۳۸

ترجمته ...: ص: ۳۴ ----- ۲۴۳۹

(۳۲) روایة محمد بن أحمد بن رزق ... ص: ۳۵ ----- ۲۴۳۹

اشارة ----- ۲۴۳۹

ترجمته ...: ص: ۳۵ ----- ۲۴۳۹

(۳۳) روایة الصّیرفی ... ص: ۳۶ ----- ۲۴۴۰

اشارة ----- ۲۴۴۰

ترجمته ...: ص: ۳۶ ----- ۲۴۴۰

(۳۴) روایة البرقانی ... ص: ۳۷ ----- ۲۴۴۰

اشارة ----- ۲۴۴۰

ترجمته ...: ص: ۳۷ ----- ۲۴۴۰

(۳۵) روایة النرسی ... ص: ۳۸ ----- ۲۴۴۱

اشارة ----- ۲۴۴۱

ترجمته ...: ص: ۳۸ ----- ۲۴۴۱

(۳۶) روایة الثعلبی ... ص: ۳۸ ----- ۲۴۴۱

اشارة ----- ۲۴۴۱

ترجمته ...: ص: ۳۸ ----- ۲۴۴۱

(۳۷) روایة الدسکری ... ص: ۳۹ ----- ۲۴۴۲

اشارة ----- ۲۴۴۲

ترجمته ...: ص: ۳۹ ---- ۲۴۴۲

(۳۸) روایة الصّیمری ... ص: ۴۰ ---- ۲۴۴۲

اشارة ---- ۲۴۴۲

ترجمته ...: ص: ۴۰ ---- ۲۴۴۳

(۳۹) روایة السهمی ... ص: ۴۱ ---- ۲۴۴۳

اشارة ---- ۲۴۴۳

ترجمته ...: ص: ۴۱ ---- ۲۴۴۳

(۴۰) روایة العتیقی ... ص: ۴۲ ---- ۲۴۴۴

اشارة ---- ۲۴۴۴

ترجمته ...: ص: ۴۲ ---- ۲۴۴۴

(۴۱) روایة أبی سعید الفقیه ... ص: ۴۳ ---- ۲۴۴۴

اشارة ---- ۲۴۴۴

ترجمته ...: ص: ۴۳ ---- ۲۴۴۵

(۴۲) روایة الجوهری ... ص: ۴۴ ---- ۲۴۴۵

اشارة ---- ۲۴۴۵

ترجمته ...: ص: ۴۴ ---- ۲۴۴۵

(۴۳) روایة العتیار ... ص: ۴۴ ---- ۲۴۴۵

اشارة ---- ۲۴۴۵

ترجمته ...: ص: ۴۵ ---- ۲۴۴۶

(۴۴) روایة الحسکانی ... ص: ۴۵ ---- ۲۴۴۶

اشارة ---- ۲۴۴۶

ترجمته ...: ص: ۴۶ ---- ۲۴۴۷

(۴۵) روایة ابن مسعدة ... ص: ۴۶ ---- ۲۴۴۷

اشارة ---- ۲۴۴۷

ترجمته ...: ص: ۴۷ ----- ۲۴۴۷

(۴۶) روایة أبی الولید الباجی ... ص: ۴۷ ----- ۲۴۴۷

اشارة ----- ۲۴۴۷

ترجمته ...: ص: ۴۷ ----- ۲۴۴۸

(۴۷) روایة السّمرقندی ... ص: ۴۸ ----- ۲۴۴۸

اشارة ----- ۲۴۴۸

ترجمته ...: ص: ۴۸ ----- ۲۴۴۸

(۴۸) روایة الراغب الاصبهانی ... ص: ۴۹ ----- ۲۴۴۹

اشارة ----- ۲۴۴۹

ترجمته ...: ص: ۴۹ ----- ۲۴۴۹

(۴۹) روایة ابن قبیس ... ص: ۵۰ ----- ۲۴۴۹

اشارة ----- ۲۴۴۹

ترجمته ...: ص: ۵۰ ----- ۲۴۵۰

(۵۰) روایة ابن القشیری ... ص: ۵۱ ----- ۲۴۵۰

اشارة ----- ۲۴۵۰

ترجمته ...: ص: ۵۱ ----- ۲۴۵۰

(۵۱) روایة زاهر الشّحامی ... ص: ۵۲ ----- ۲۴۵۱

اشارة ----- ۲۴۵۱

ترجمته ...: ص: ۵۲ ----- ۲۴۵۱

(۵۲) روایة أبی منصور القزّاز ... ص: ۵۳ ----- ۲۴۵۱

اشارة ----- ۲۴۵۱

ترجمته ...: ص: ۵۳ ----- ۲۴۵۱

(۵۳) روایة الزمخشری ... ص: ۵۴ ----- ۲۴۵۲

اشارة ----- ۲۴۵۲

ترجمته ...: ص: ۵۴ ---- ۲۴۵۲
(۵۴) روایهٔ الأنماطی ... ص: ۵۵ ---- ۲۴۵۳
اشارهٔ ---- ۲۴۵۳
ترجمته ...: ص: ۵۵ ---- ۲۴۵۳
(۵۵) روایهٔ ابن خیرون ... ص: ۵۵ ---- ۲۴۵۳
اشارهٔ ---- ۲۴۵۳
ترجمته ...: ص: ۵۶ ---- ۲۴۵۳
(۵۶) روایهٔ فاطمهٔ بنت محمّد البغدادی ... ص: ۵۶ ---- ۲۴۵۳
اشارهٔ ---- ۲۴۵۴
ترجمتها ...: ص: ۵۶ ---- ۲۴۵۴
(۵۷) روایهٔ وجیه بن طاهر ... ص: ۵۷ ---- ۲۴۵۴
اشارهٔ ---- ۲۴۵۴
ترجمته ...: ص: ۵۷ ---- ۲۴۵۴
(۵۸) روایهٔ القاضی عیاض ... ص: ۵۸ ---- ۲۴۵۵
اشارهٔ ---- ۲۴۵۵
ترجمته ...: ص: ۵۸ ---- ۲۴۵۵
(۵۹) روایهٔ الدهلقی ... ص: ۵۹ ---- ۲۴۵۵
(۶۰) روایهٔ الملا ... ص: ۵۹ ---- ۲۴۵۶
اشارهٔ ---- ۲۴۵۶
ترجمته ...: ص: ۶۰ ---- ۲۴۵۶
(۶۱) روایهٔ ابن الأنباری ... ص: ۶۰ ---- ۲۴۵۶
اشارهٔ ---- ۲۴۵۶
ترجمته ...: ص: ۶۱ ---- ۲۴۵۷
(۶۲) روایهٔ الطّالقانی ... ص: ۶۱ ---- ۲۴۵۷

اشارة ۲۴۵۷

ترجمته ...: ص: ۶۲ ۲۴۵۷

(۶۳) روایة أبی الیمن الکندی ... ص: ۶۲ ۲۴۵۷

اشارة ۲۴۵۷

ترجمته ...: ص: ۶۲ ۲۴۵۸

(۶۴) روایة الرّافعی ... ص: ۶۳ ۲۴۵۸

اشارة ۲۴۵۸

ترجمته ...: ص: ۶۳ ۲۴۵۸

(۶۵) روایة أبی نصر الدمشقی ... ص: ۶۴ ۲۴۵۹

اشارة ۲۴۵۹

ترجمته ...: ص: ۶۴ ۲۴۵۹

(۶۶) روایة أبی الرجا الخوارزمی ... ص: ۶۵ ۲۴۵۹

اشارة ۲۴۵۹

ترجمته ...: ص: ۶۵ ۲۴۶۰

(۶۷) روایة ابن أبی جمرة المالکی ... ص: ۶۵ ۲۴۶۰

اشارة ۲۴۶۰

ترجمته ...: ص: ۶۶ ۲۴۶۰

(۶۸) روایة النویری ... ص: ۶۶ ۲۴۶۰

اشارة ۲۴۶۰

ترجمته ...: ص: ۶۶ ۲۴۶۰

(۶۹) روایة الذهبی ... ص: ۶۷ ۲۴۶۱

اشارة ۲۴۶۱

ترجمته ...: ص: ۶۷ ۲۴۶۱

(۷۰) روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۶۸ ۲۴۶۱

اشارة ۲۴۶۱
ترجمته ...: ص: ۶۸ ۲۴۶۲
(۷۱) روایة الزین العراقی ... ص: ۶۹ ۲۴۶۲
اشارة ۲۴۶۲
ترجمته ...: ص: ۶۹ ۲۴۶۲
(۷۲) روایة الهیثمی ... ص: ۷۰ ۲۴۶۳
اشارة ۲۴۶۳
ترجمته ...: ص: ۷۰ ۲۴۶۳
(۷۳) روایة القلقشندی ... ص: ۷۱ ۲۴۶۳
اشارة ۲۴۶۳
ترجمته ...: ص: ۷۱ ۲۴۶۴
(۷۴) روایة العینی ... ص: ۷۲ ۲۴۶۴
اشارة ۲۴۶۴
ترجمته ...: ص: ۷۲ ۲۴۶۴
(۷۵) روایة الأعور الواسطی ... ص: ۷۳ ۲۴۶۴
اشارة ۲۴۶۴
ترجمته ...: ص: ۷۳ ۲۴۶۵
(۷۶) روایة ابن الوزیر الحنفی ... ص: ۷۳ ۲۴۶۵
(۷۷) روایة ابن الدیبع ... ص: ۷۴ ۲۴۶۵
اشارة ۲۴۶۵
ترجمته ...: ص: ۷۴ ۲۴۶۵
(۷۸) روایة النجم الغیطی ... ص: ۷۵ ۲۴۶۶
اشارة ۲۴۶۶
ترجمته ...: ص: ۷۵ ۲۴۶۶

(۷۹) روایة أحمد بن خلیل السبکی ... ص: ۷۶ ---- ۲۴۶۶
اشارة ---- ۲۴۶۶
ترجمته ...: ص: ۷۶ ---- ۲۴۶۶
(۸۰) روایة الشمس البابلی ... ص: ۷۶ ---- ۲۴۶۷
اشارة ---- ۲۴۶۷
ترجمته ...: ص: ۷۷ ---- ۲۴۶۷
(۸۱) روایة المقدسی الحنفی ... ص: ۷۷ ---- ۲۴۶۷
(۸۲) روایة عبد القادر الکردی ... ص: ۷۷ ---- ۲۴۶۷
(۸۳) روایة عبد الکریم بن ولی الدین ... ص: ۷۸ ---- ۲۴۶۸
(۸۴) روایة المغربی ... ص: ۷۸ ---- ۲۴۶۸
اشارة ---- ۲۴۶۸
ترجمته ...: ص: ۷۸ ---- ۲۴۶۸
(۸۵) روایة المغربی ... ص: ۷۹ ---- ۲۴۶۸
اشارة ---- ۲۴۶۸
ترجمته ...: ص: ۷۹ ---- ۲۴۶۹
(۸۶) روایة العجلونی ... ص: ۸۰ ---- ۲۴۶۹
اشارة ---- ۲۴۶۹
ترجمته ...: ص: ۸۰ ---- ۲۴۶۹
(۸۷) روایة الزبیدی ... ص: ۸۱ ---- ۲۴۶۹
اشارة ---- ۲۴۷۰
ترجمته ...: ص: ۸۱ ---- ۲۴۷۰
(۸۸) روایة محمد الکزبری ... ص: ۸۱ ---- ۲۴۷۰
اشارة ---- ۲۴۷۰
ترجمته ...: ص: ۸۲ ---- ۲۴۷۰

(۸۹) روایة الآلوسی ... ص: ۸۲ ----- ۲۴۷۰

اشارة ----- ۲۴۷۰

ترجمه ...: ص: ۸۲ ----- ۲۴۷۱

(۹۰) روایة عبد الرحمن الکزبری ... ص: ۸۳ ----- ۲۴۷۱

اشارة ----- ۲۴۷۱

ترجمه ...: ص: ۸۳ ----- ۲۴۷۱

(۹۱) روایة زینی دحلان ... ص: ۸۳ ----- ۲۴۷۱

اشارة ----- ۲۴۷۱

ترجمه ...: ص: ۸۴ ----- ۲۴۷۲

(۹۲) روایة الأبیاری ... ص: ۸۴ ----- ۲۴۷۲

اشارة ----- ۲۴۷۲

ترجمه ...: ص: ۸۴ ----- ۲۴۷۲

(۹۳) روایة الولاتی ... ص: ۸۵ ----- ۲۴۷۲

اشارة ----- ۲۴۷۲

ترجمه ...: ص: ۸۵ ----- ۲۴۷۲

(۹۴) روایة البرزنجی ... ص: ۸۵ ----- ۲۴۷۳

اشارة ----- ۲۴۷۳

ترجمه ...: ص: ۸۶ ----- ۲۴۷۳

(۹۵) روایة بهجت أفندی ... ص: ۸۶ ----- ۲۴۷۳

(۹۶) روایة النبهانی ... ص: ۸۶ ----- ۲۴۷۳

اشارة ----- ۲۴۷۳

ترجمه ...: ص: ۸۶ ----- ۲۴۷۴

(۹۷) روایة محمّد مخلوف المالکی ... ص: ۸۷ ----- ۲۴۷۴

اشارة ----- ۲۴۷۴

ترجمته ...: ص: ۸۷ ----- ۲۴۷۴

(۹۸) روایة الشنقیطی ... ص: ۸۸ ----- ۲۴۷۴

اشارة ----- ۲۴۷۴

ترجمته ...: ص: ۸۸ ----- ۲۴۷۵

(۹۹) روایة أحمد عبد الجواد و عباس أحمد صقر ... ص: ۸۸ ----- ۲۴۷۵

(۱۰۰) روایة ابن الصدیق المغربی ... ص: ۱۰۰ ----- ۲۴۷۵

اشارة ----- ۲۴۷۵

ترجمته ...: ص: ۹۱ ----- ۲۴۷۶

مع الدهلوی فی سند حدیث المدینة ... ص: ۹۳ ----- ۲۴۷۷

اشارة ----- ۲۴۷۷

مقدمة الرد ... ص: ۹۵ ----- ۲۴۷۷

ردّ نسبة القدح الی ابن معین ... ص: ۹۹ ----- ۲۴۷۸

اشارة ----- ۲۴۷۸

۱- إنّه صحّحه فی جواب سؤال الأنباری ... ص: ۹۹ ----- ۲۴۷۹

۲- إنّه أثبته فی جواب الدوری ... ص: ۱۰۰ ----- ۲۴۷۹

۳- إنّه أثبته فی جواب ابن المحرز ... ص: ۱۰۲ ----- ۲۴۸۰

۴- إنّه أثبته فی جواب صالح جزرة ... ص: ۱۰۳ ----- ۲۴۸۱

ردّ قدح البخاری ... ص: ۱۰۷ ----- ۲۴۸۳

اشارة ----- ۲۴۸۳

۱- البخاری مجروح ... ص: ۱۰۷ ----- ۲۴۸۳

۲- البخاری منحرف ... ص: ۱۰۸ ----- ۲۴۸۴

۳- روایة عبد الرّزاق الحدیث ... ص: ۱۰۸ ----- ۲۴۸۴

۴- روایة أحمد ... ص: ۱۰۸ ----- ۲۴۸۴

۵- روایة ابن معین ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۴۸۴

۶- روایة الطبری ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۴۸۴

۷- روایة الحاکم ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۴۸۵

۸- روایة الترمذی ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۴۸۵

۹- جزم جماعة من الحفاظ بصحّته ... ص: ۱۱۰ ----- ۲۴۸۵

۱۰- تحسین جماعة ... ص: ۱۱۰ ----- ۲۴۸۵

۱۱- کلام الزرکشی ... ص: ۱۱۰ ----- ۲۴۸۵

۱۲- فتوی ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۱ ----- ۲۴۸۶

۱۳- إعراض جماعة عن قدح البخاری ... ص: ۱۱۱ ----- ۲۴۸۶

ردّ نسبة القدح إلی الترمذی ... ص: ۱۱۲ ----- ۲۴۸۶

اشارة ----- ۲۴۸۶

(۱) نقل جماعة الحدیث عن صحیح الترمذی ... ص: ۱۱۲ ----- ۲۴۸۶

۱- ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۱۲ ----- ۲۴۸۶

۲- ابن تیمیّة ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۴۸۷

۳- ابن روزبهان ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۴۸۷

۴- المیبدی ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۴۸۷

۵- محمد بن یوسف الشامی ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۴۸۷

۶- ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۴ ----- ۲۴۸۷

۷- المیرزا مخدوم ... ص: ۱۱۴ ----- ۲۴۸۷

۸- العیدروس الیمنی ... ص: ۱۱۴ ----- ۲۴۸۸

۹- الشیخانی القادری ... ص: ۱۱۴ ----- ۲۴۸۸

۱۰- عبد الحق الدهلوی ... ص: ۱۱۵ ----- ۲۴۸۸

۱۱- الشبراملسی ... ص: ۱۱۵ ----- ۲۴۸۸

۱۲- الکردی ... ص: ۱۱۵ ----- ۲۴۸۸

۱۳- الزرقانی ... ص: ۱۱۵ ----- ۲۴۸۸

۱۴- الصبّان ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۴۸۸

۱۵- العجیلی ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۴۸۸

(۲) تحسین الترمذی الحدیث ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۴۸۹

(۳) اعتراض التسیوطی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۴۸۹

(۴) کلام الشوکانی ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۴۸۹

ردّ قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۱۸ ---- ۲۴۸۹

اشارة ---- ۲۴۹۰

من کلمات العلماء فی ابن الجوزی ... ص: ۱۱۸ ---- ۲۴۹۰

من کلمات العلماء فی الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۲۱ ---- ۲۴۹۱

ردّ العلماء علی قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۲۸ ---- ۲۴۹۵

ردّ قدح ابن دقیق العید ... ص: ۱۳۰ ---- ۲۴۹۶

الکلام علی رأی النووی و الذهبی و الجزری ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۴۹۶

اشارة ---- ۲۴۹۶

(۱) رأی الشّیخ محیی الدّین النواوی ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۴۹۶

اشارة ---- ۲۴۹۶

ثبوت حدیث: «أنا دار الحکمة و علیّ بابها ...» ص: ۱۳۳ ---- ۲۴۹۷

اشارة ---- ۲۴۹۷

۱- روایة أحمد ...: ص: ۱۳۳ ---- ۲۴۹۷

۲- روایة الترمذی و تحسینه ...: ص: ۱۳۳ ---- ۲۴۹۷

۳- روایة الطبری و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴ ---- ۲۴۹۸

۴- روایة الحاکم و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴ ---- ۲۴۹۸

۵- روایة جماعة آخرین ...: ص: ۱۳۴ ---- ۲۴۹۸

ردّ نسبة القدح فی الحدیث المذکور للترمذی ... ص: ۱۳۵ ---- ۲۴۹۸

تحریف عبارة الترمذی ... ص: ۱۳۵ ---- ۲۴۹۸

و كم له من نظير ...!! ص: ۱۳۶ ----- ۲۴۹۹

تصرّف النووى فى كلام الترمذى ... ص: ۱۳۷ ----- ۲۴۹۹

تحريف آخر لكلام الترمذى ... ص: ۱۳۸ ----- ۲۵۰۰

توهّم النووى ... ص: ۱۳۹ ----- ۲۵۰۰

رواة حديث أنا دار الحكمة من الصّحابة و التابعين ... ص: ۱۴۰ ----- ۲۵۰۱

نتيجة البحث ... ص: ۱۴۱ ----- ۲۵۰۱

بطلان قدحه من كلام العلماء ... ص: ۱۴۱ ----- ۲۵۰۲

ثبوت حديث مدينة العلم من شعر للنووى ... ص: ۱۴۲ ----- ۲۵۰۲

(۲) رأى شمس الدين الذّهبى ... ص: ۱۴۲ ----- ۲۵۰۲

اشارة ----- ۲۵۰۲

۱- انحراف الذّهبى و تعصّبه ... ص: ۱۴۲ ----- ۲۵۰۲

۲- تحقيق العلائى ... ۱۴۲ ----- ۲۵۰۲

۳- ردّ ابن حجر العسقلانى على الذهبى ... ص: ۱۴۴ ----- ۲۵۰۳

۴- ردّ ابن حجر المكى عليه ... ص: ۱۴۴ ----- ۲۵۰۴

۵- إعراض جماعة آخرين و ردّهم عليه ... ص: ۱۴۵ ----- ۲۵۰۴

۶- من آيات علوّ الحق ... ص: ۱۴۵ ----- ۲۵۰۴

(۳) رأى شمس الدين الجزرى ... ص: ۱۴۷ ----- ۲۵۰۵

اشارة ----- ۲۵۰۵

استدلال علماء أهل السنة بحديث مدينة العلم ... ص: ۱۵۱ ----- ۲۵۰۷

إحتجاج شاه ولى اللّه ... ص: ۱۵۴ ----- ۲۵۰۸

إحتجاج (الدهلوى) نفسه ... ص: ۱۵۴ ----- ۲۵۰۸

دلالة حديث أنا مدينة العلم و على بابها ... ص: ۱۵۷ ----- ۲۵۰۹

اشارة ----- ۲۵۰۹

۱- دلالة حديث مدينة العلم على الأعلميّة ... ص: ۱۵۹ ----- ۲۵۰۹

اشارة ----- ۲۵۰۹
اعترافهم بدلالة الحديث على الأعلميّة ... ص: ۱۶۵ ----- ۲۵۱۳
قصّة استخلاف آدم عليه السلام ... ص: ۱۷۳ ----- ۲۵۱۸
المشابهة بين على و آدم عليهما السلام ... ص: ۱۷۵ ----- ۲۵۱۹
۲- دلالته على العصمة ... ۱۷۶ ----- ۲۵۲۰
۳- دلالته على أنّ الامام واسطة العلوم ... ص: ۱۷۸ ----- ۲۵۲۱
۴- دلالته على أنّ الامام حافظ العلم ... ص: ۱۸۰ ----- ۲۵۲۲
۵- دلالته على وجوب الرجوع إليه ... ص: ۱۸۱ ----- ۲۵۲۳
۶- دلالته على أنّ الامام أوّل من يقاتل أهل البغى ... ص: ۱۸۳ ----- ۲۵۲۴
۷- الحديث فى رواية جابر ... ص: ۱۸۴ ----- ۲۵۲۵
۸- الحديث فى خطبة الامام الحسن عليه السلام ... ص: ۱۸۷ ----- ۲۵۲۶
۹- رجوع الطرق إلى الامام عليه السلام ... ص: ۱۸۸ ----- ۲۵۲۷
۱۰- دلالة الحديث على أنّ الامام خاتم الأولياء ... ص: ۱۸۹ ----- ۲۵۲۷
أدلة أخرى على استلزام الأعلمية للأفضلية فالامامة ... ص: ۱۹۱ ----- ۲۵۲۹
اشارة ----- ۲۵۲۹
۱- قصّة جالوت ... ص: ۱۹۱ ----- ۲۵۲۹
۲- قصّة استخلاف داود سليمان عليهما السلام ... ص: ۱۹۲ ----- ۲۵۲۹
۳- حديث: من استعمل عاملا ... ص: ۱۹۴ ----- ۲۵۳۰
۴- الدليل من الأشعار المرويّة ... ص: ۱۹۴ ----- ۲۵۳۰
۵- قول عمر: لو أدركت معاذ بن جبل ... ص: ۱۹۸ ----- ۲۵۳۲
دحض المعارضة ب «ما صبّ اللّه شيئا فى صدرى إلّا و صببته فى صدر أبى بكر ...» ص: ۲۰۱ ----- ۲۵۳۳
اشارة ----- ۲۵۳۳
۱- الحديث مختلق ... ص: ۲۰۳ ----- ۲۵۳۴
۲- مصادمته للواقع ... ص: ۲۰۴ ----- ۲۵۳۴

۳- رأى ابن الجوزى ... ص: ۲۰۴ ---------- ۲۵۳۴
۴- رأى الطّيبى ... ص: ۲۰۵ ---------- ۲۵۳۵
اشارة ---------- ۲۵۳۵
ترجمة الطّيبى ... ص: ۲۰۵ ---------- ۲۵۳۵
۵- رأى ابن القيّم ... ص: ۲۰۶ ---------- ۲۵۳۵
اشارة ---------- ۲۵۳۵
ترجمة ابن القيّم ... ص: ۲۰۶ ---------- ۲۵۳۵
۶- رأى الفيروزابادى ... ص: ۲۰۷ ---------- ۲۵۳۶
۷- رأى الفتنى ... ص: ۲۰۸ ---------- ۲۵۳۶
۸- رأى القارى ... ص: ۲۰۸ ---------- ۲۵۳۶
۹- رأى عبد الحق الدّهلوى ... ص: ۲۰۸ ---------- ۲۵۳۷
۱۰- رأى الإلهآبادى ... ص: ۲۰۹ ---------- ۲۵۳۷
اشارة ---------- ۲۵۳۷
ترجمة الإلهآبادى ... ص: ۲۱۰ ---------- ۲۵۳۸
۱۱- رأى الشوكانى ... ص: ۲۱۱ ---------- ۲۵۳۸
۱۲- بطلانه من كلام الدهلوى ... ص: ۲۱۱ ---------- ۲۵۳۸
خلاصة و نقاط ... ص: ۲۱۱ ---------- ۲۵۳۹
دحض المعارضة ب «لو كان بعدى نبى لكان عمر ...» ص: ۲۱۳ ---------- ۲۵۳۹
اشارة ---------- ۲۵۳۹
۱- كفر عمر سابقا ... ص: ۲۱۵ ---------- ۲۵۳۹
۲- عمر غير معصوم ... ص: ۲۱۷ ---------- ۲۵۴۰
۳- استلزامه أفضليّة عمر من أبى بكر ... ص: ۲۱۷ ---------- ۲۵۴۱
۴- بطلانه ببداهة العقل ... ص: ۲۱۸ ---------- ۲۵۴۱
۵- ضعف أسانيده ... ص: ۲۱۹ ---------- ۲۵۴۱

اشارة ----- ۲۵۴۲
ضعف مشرح بن هاعان ... ص: ۲۱۹ ----- ۲۵۴۲
ضعف بکر بن عمرو ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۵۴۳
الحدیث من طریق آخر ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۵۴۳
ضعف الفضل بن المختار ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۵۴۳
الحدیث بلفظ آخر ... ص"۲۲۳ ----- ۲۵۴۴
الغرض من وضع هذا الحدیث ... ص: ۲۲۳ ----- ۲۵۴۴
تقلیب الحدیث الموضوع ... ص: ۲۲۵ ----- ۲۵۴۵
أورده ابن الجوزی فی الموضوعات ... ص: ۲۲۶ ----- ۲۵۴۶
دفاع التسیوطی ... ص: ۲۲۷ ----- ۲۵۴۷
الرّد علی دفاع التسیوطی ... ص: ۲۲۸ ----- ۲۵۴۷
وجوه استدلال الشیعة بروایات أهل السنة ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۵۵۲
اشارة ----- ۲۵۵۲
۱- بطلان احتجاجاته به ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۵۵۳
۲- النقض باستدلال المسلمین ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۵۵۳
۳- لزوم غلق باب الإلزام ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۵۵۳
۴- وجه استدلال الشّیعة ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۵۵۳
۵- قاعدة الإقرار ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۵۵۳
۶- اعتبار اقرار الخصم ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۵۵۴
۷- کلام رشید الدین ... ص: ۲۴۰ ----- ۲۵۵۴
۸- کلام الدهلوی فی صدر التحفة ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۵۵۴
۹- کلام والده ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۵۵۵
۱۰- بطلان الحدیثین المزعومین ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۵۵۵
مع العلماء الآخرین فیما قالوه حول حدیث مدینة العلم ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۵۵۵

اشارة ----- ۲۵۵۵
(۱) مع العاصمی فی کلامه حول حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۲۴۵ ----- ۲۵۵۵
اشارة ----- ۲۵۵۶
دلالة الحدیث علی مذهب الامامیة ... ص: ۲۴۶ ----- ۲۵۵۶
وجوه الجواب عن تأویل العاصمی ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۵۵۹
اشارة ----- ۲۵۵۹
۱- إنه دعاوی فارغة ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۵۵۹
۲- لم یذکر النبی الّا بابا واحدا ... ص: ۲۵۱ ----- ۲۵۵۹
۳- أمر النبی بإتیان هذا الباب فقط ... ص: ۲۵۱ ----- ۲۵۵۹
۴- عدم ذکره الثلاثة فی حدیث آخر ... ص: ۲۵۲ ----- ۲۵۶۰
۵- اعترافهم بالجهل فی مواضع عدیدة ... ص: ۲۵۲ ----- ۲۵۶۰
۶- النقض علیه بکلام نفسه ... ص: ۲۵۲ ----- ۲۵۶۰
۷- بطلانه من ذیل کلامه ... ص: ۲۵۳ ----- ۲۵۶۰
(۲) مع العاصمی أیضا ... ص: ۲۵۴ ----- ۲۵۶۱
اشارة ----- ۲۵۶۱
وجوه الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۵۶۲
اشارة ----- ۲۵۶۲
۱- التناقض فی کلماته ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۵۶۲
۲- بطلان دعوی اختصاص علی بالقضاء ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۵۶۲
۳- حدیث: أرحم أمتی ... موضوع ... ص: ۲۵۷ ----- ۲۵۶۳
اشارة ----- ۲۵۶۳
الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۲۵۷ ----- ۲۵۶۳
نظرة فی رجاله ... ص: ۲۵۹ ----- ۲۵۶۴
إنه لا یخلو عن إرسال ... ص: ۲۶۱ ----- ۲۵۶۵

المرسل حدیث ضعیف ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۵۶۶

روایة العاصمی واضحة الإرسال ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۵۶۶

روایة قتادة مرسلا ... ص: ۲۶۳ ----- ۲۵۶۶

حصیلة البحث ... ص: ۲۶۳ ----- ۲۵۶۶

الحدیث عن ابن عمر ... ص: ۲۶۳ ----- ۲۵۶۷

نظرة فی رجاله ... ص: ۲۶۴ ----- ۲۵۶۷

طریق آخر عن ابن عمر ... ص: ۲۶۵ ----- ۲۵۶۷

نظرة فی سنده ... ص: ۲۶۵ ----- ۲۵۶۸

حصیلة البحث ... ص: ۲۶۶ ----- ۲۵۶۸

الحدیث عن جابر ... ص: ۲۶۷ ----- ۲۵۶۹

نظرة فی رجاله ... ص: ۲۶۸ ----- ۲۵۶۹

الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۲۶۹ ----- ۲۵۷۰

نظرة فی رجاله ... ص: ۲۷۰ ----- ۲۵۷۱

الحدیث عن أبی محجن الثقفی ... ص: ۲۷۲ ----- ۲۵۷۲

نظرة فی سنده ... ص: ۲۷۲ ----- ۲۵۷۲

الحدیث عن شدّاد بن أوس فی الموضوعات ... ص: ۲۷۳ ----- ۲۵۷۳

الحدیث عن ابن عباس لا سند له ... ص: ۲۷۵ ----- ۲۵۷۴

حصیلة البحث ... ص: ۲۷۶ ----- ۲۵۷۴

آراء المحققین الآخرین ... ص: ۲۷۶ ----- ۲۵۷۴

ترجمة ابن عبد الهادی ... ص: ۲۷۷ ----- ۲۵۷۵

۴- بطلان دعوی ان ابا بکر اوّل باب لأنه باب فی الرحمة ... ص: ۲۷۸ ----- ۲۵۷۵

اشارة ----- ۲۵۷۵

نوادر الأثر فی شدة أبی بکر ... ص: ۲۷۸ ----- ۲۵۷۶

قال أبو بکر: إنّ لی شیطانا یعترینی ... ص: ۲۸۶ ----- ۲۵۸۰

۵- بطلان دعوی أنّ عمر باب المدینة بعد أبی بکر ... ص: ۲۸۷ ----- ۲۵۸۱
اشارة ----- ۲۵۸۱
من شواهد محاماة عمر للمنافقین و المخالفین ... ص: ۲۸۸ ----- ۲۵۸۱
اختلاق آخر ... ص: ۲۹۸ ----- ۲۵۸۷
اختصاص حذیفة بعلم المنافقین ... ص: ۲۹۹ ----- ۲۵۸۷
۶- بطلان دعوی أن عثمان باب المدینة بعد عمر ... ص: ۳۰۱ ----- ۲۵۸۸
۷- بطلان دعوی کون أبیّ من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۰۱ ----- ۲۵۸۹
۸- بطلان دعوی کون معاذ من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۰۲ ----- ۲۵۸۹
اشارة ----- ۲۵۸۹
وجوه بطلان هذه الدعوی ... ص: ۳۰۲ ----- ۲۵۸۹
من شواهد جهل معاذ بالحلال و الحرام ... ص: ۳۰۳ ----- ۲۵۹۰
حدیث موضوع فی الذّب عن معاذ ... ص: ۳۰۵ ----- ۲۵۹۱
الوجوه الدالة علی وضعه ... ص: ۳۰۶ ----- ۲۵۹۱
اتّجار معاذ فی مال اللّه ... ص: ۲۰۹ ----- ۲۵۹۳
۹- بطلان دعوی کون زید من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۱۰ ----- ۲۵۹۴
۱۰- بطلان دعوی کون أبی عبیدة من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۱۱ ----- ۲۵۹۵
اشارة ----- ۲۵۹۵
وجوه بطلان هذه الدعوی ... ص: ۳۱۲ ----- ۲۵۹۵
الوجه الأول ... ص: ۳۱۲ ----- ۲۵۹۵
الوجه الثانی ... ص: ۳۱۲ ----- ۲۵۹۵
الوجه الثالث: بطلان الحدیث معنی ... ص: ۳۲۵ ----- ۲۶۰۲
۱۱- بطلان دعوی کون أبی ذر من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۳۸ ----- ۲۶۱۰
اشارة ----- ۲۶۱۰
۱- عبارة العاصمی حول أبی ذر تختلف عن عبارته حول من سبقه ... ص: ۳۳۹ ----- ۲۶۱۰

۲- أحاديث شبه أبی ذر بعیسی من متفرّدات أهل السّنهٔ ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۶۱۱

۳- شذوذ الحدیث الذی ذکره العاصمی فی زهد أبی ذر ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۶۱۱

۴- النظر فی کلام العاصمی حول صدق لهجهٔ أبی ذر ... ص: ۳۴۱ ---- ۲۶۱۱

۵- تصرّف العاصمی فی حدیث: ما أظلّت ... ص: ۳۴۲ ---- ۲۶۱۲

۶- بطلان دعوی ان الزهد جامع للعلم کلّه ... ص: ۳۴۲ ---- ۲۶۱۲

(۳) مع الطیبی فی کلامه حول حدیث أنا دار الحکمهٔ ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۶۱۲

اشارهٔ ---- ۲۶۱۲

وجوه بطلان کلام الطّیبی ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۶۱۳

۱- سعهٔ الدار لا تستلزم وجود أکثر من باب ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۶۱۳

۲- تعدّد أبواب الجنهٔ بحسب أفعال أهل الجنهٔ لا بحسب سعتها ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۶۱۳

۳- تمثیل النبی نفسه ب «دار الجنهٔ ...» ص: ۳۴۶ ---- ۲۶۱۵

۴- لو کان لدار الحکمهٔ أبواب فهم الأئمهٔ المعصومون ... ص: ۳۴۷ ---- ۲۶۱۵

۵- ظاهر الحدیث وحدهٔ الباب ... ص: ۳۴۷ ---- ۲۶۱۵

۶- الأئمهٔ الإثنا عشر أبواب النبی ... ص: ۳۴۹ ---- ۲۶۱۶

[الجزء الثانی عشر] ---- ۲۶۱۸

اشارهٔ ---- ۲۶۱۸

[تتمهٔ حدیث أنا مدینهٔ العلم ... ص: ۵ ---- ۲۶۱۸

[تتمهٔ کلام العلماء حول حدیث «أنا مدینهٔ العلم ...»] ص: ۵ ---- ۲۶۱۸

۴ مع ابن تیمیّهٔ الحرّانی فی کلامه حول حدیث «أنا مدینهٔ العلم ...» ص: ۵ ---- ۲۶۱۸

اشارهٔ ---- ۲۶۱۸

۱- بطلان دعوی ضعف الحدیث ... ص: ۶ ---- ۲۶۱۹

اشارهٔ ---- ۲۶۱۹

ثناء ابن تیمیهٔ علی ابن معین و أحمد ... ص: ۷ ---- ۲۶۱۹

اعتراف ابن تیمیّهٔ بروایهٔ الترمذی ... ص: ۱۱ ---- ۲۶۲۲

ثناء ابن تیمیّة علی الترمذی و اعتماده علیه ... ص: ۱۲ ----- ۲۶۲۲

غلوّ ابن تیمیّة فی ابن جریر الطبری ... ص: ۱۴ ----- ۲۶۲۳

ثناء ابن تیمیّة علی الحاکم ... ص: ۱۶ ----- ۲۶۲۴

۲- سقوط التمسک بقدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷ ----- ۲۶۲۵

۳- قوله: «و الکذب یعرف من نفس متنه ...» ص: ۱۸ ----- ۲۶۲۵

۴- بطلان دعوی وجوب أن یکون المبلّغون أهل التواتر ... ص: ۱۹ ----- ۲۶۲۶

۵- قوله: «خبر الواحد لا یفید العلم الا بقرائن ... ص: ۳۸ ----- ۲۶۳۶

اشارة ----- ۲۶۳۷

۱) قال أحمد: خبر الواحد یفید العلم مطلقا ... ص: ۳۸ ----- ۲۶۳۷

۲) قال الأکثر: لا یفید العلم مطلقا ... ص: ۳۹ ----- ۲۶۳۷

۳) لا حاجة إلی القرینة بعد النّص ... ص: ۳۹ ----- ۲۶۳۷

۴) لما ذا التخصیص بالقرآن و السنة المتواترة ...؟ ص: ۴۰ ----- ۲۶۳۸

۶- الإشارة إلی أدلّة عصمة علی علیه السلام ... ص: ۴۰ ----- ۲۶۳۸

۷- لازم قوله: هذا الحدیث إنما افتراه زندیق ... ص: ۴۲ ----- ۲۶۳۹

اشارة ----- ۲۶۳۹

من الأحادیث الدالّة علی أنّ علیا مبلّغ علوم النبی ... ص: ۴۵ ----- ۲۶۴۱

۸- انتشار العلم عن علی ... ص: ۴۷ ----- ۲۶۴۲

اشارة ----- ۲۶۴۲

المدینة المنوّرة ... ص: ۴۸ ----- ۲۶۴۳

مکّة المکرّمة ... ص: ۴۹ ----- ۲۶۴۳

الشام ... ص: ۵۱ ----- ۲۶۴۴

البصرة ... ص: ۵۱ ----- ۲۶۴۴

الکوفة ... ص: ۵۲ ----- ۲۶۴۵

الیمن ... ص: ۵۶ ----- ۲۶۴۷

۵ مع یوسف الأعور فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۶۳ ----- ۲۶۵۱

اشارة ----- ۲۶۵۱

دلالة الحدیث علی رجحان علم الامام ... ص: ۶۳ ----- ۲۶۵۱

دلالته علی الإحاطة بعلوم النبی ... ص: ۶۴ ----- ۲۶۵۲

دلالته علی الأعلمیة ... ص: ۶۴ ----- ۲۶۵۲

بطلان دعوی المساواة بین الأصحاب فی العلم ... ص: ۶۴ ----- ۲۶۵۲

حدیث أصحابی کالنجوم موضوع ... ص: ۶۴ ----- ۲۶۵۲

عدم دلالة حدیث النجوم علی المساواة ... ص: ۶۹ ----- ۲۶۵۵

إثبات العلم لکلّ الصحابة محال ... ص: ۷۰ ----- ۲۶۵۶

حدیث مدینة العلم ثابت عن طرق الفریقین ... ص: ۷۱ ----- ۲۶۵۶

لیس للزیادة المزعومة طریق واحد موثوق به ... ص: ۷۱ ----- ۲۶۵۶

و من الذی رواها ...؟ ص: ۷۱ ----- ۲۶۵۷

لو ثبتت لم تکن حجة علی الامامیة ... ص: ۷۲ ----- ۲۶۵۷

الأصل فی الزیادة و الکلمات فیه و فی واضعها ... ص: ۷۲ ----- ۲۶۵۷

دلالة الزّیادة علی خلاف مرامهم ... ص: ۷۶ ----- ۲۶۶۰

تأویل لفظ «علی» من صنع الخوارج ... ص: ۷۸ ----- ۲۶۶۱

إنّه خلاف ما فهمه الناس ... ص: ۷۸ ----- ۲۶۶۱

یبطله ذکرهم الحدیث فی مناقب الامام ... ص: ۷۸ ----- ۲۶۶۱

وضع الزیادة فیه دلیل بطلان تأویله ... ص: ۷۹ ----- ۲۶۶۱

طعن بعضهم فی سنده دلیل بطلان تأویله ... ص: ۷۹ ----- ۲۶۶۱

قول الامام: أنا باب المدینة ... ص: ۷۹ ----- ۲۶۶۲

إحتجاج الامام بالحدیث یوم الشوری ... ص: ۸۳ ----- ۲۶۶۴

استدلال ابن عباس بالحدیث ... ص: ۸۴ ----- ۲۶۶۴

احتجاج عمرو بن العاص به علی معاویة ... ص: ۸۴ ----- ۲۶۶۴

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی آخر الحدیث: «فلیأت علیّا ...» ص: ۸۵ ----- ۲۶۶۵

القرائن فی بعض الألفاظ ... ص: ۸۷ ----- ۲۶۶۶

شواهد الحدیث تکذّب التأویل ... ص: ۸۸ ----- ۲۶۶۷

ردّ أعلام القوم التأویل المذکور ... ص: ۹۲ ----- ۲۶۶۹

۶ مع السخاوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۹۴ ----- ۲۶۷۰

اشارة ----- ۲۶۷۰

دعوی إجماع الصحابة و التابعین علی أفضلیة الشیخین فاسدة ... ص: ۹۵ ----- ۲۶۷۱

لو سلّمنا انعقاده فحدیث مدینة العلم و غیره یبطله ... ص: ۹۶ ----- ۲۶۷۱

عدم صحّة معنی حدیث ابن عمر فی المفاضلة ... ص: ۹۶ ----- ۲۶۷۱

عدم صحّة سند حدیث ابن عمر ... ص: ۹۷ ----- ۲۶۷۲

النّظر فی الطریق الأوّل ... ص: ۹۷ ----- ۲۶۷۲

النّظر فی الطریق الثانی ... ص: ۹۹ ----- ۲۶۷۳

حدیث ابن عمر بلفظ صریح فی أفضلّیة الامام ... ص: ۹۹ ----- ۲۶۷۳

تصریح ابن عمر بأفضلیة الامام فی أحادیث أخری ... ص: ۱۰۰ ----- ۲۶۷۴

تأملات القوم فی حدیث ابن عمر ... ص: ۱۰۲ ----- ۲۶۷۵

رأی علی فی الشیخین ... ص: ۱۰۴ ----- ۲۶۷۶

تحریف من البخاری ... ص: ۱۰۵ ----- ۲۶۷۷

تحریف من أبی بکر الجوهری ... ص: ۱۰۸ ----- ۲۶۷۸

نظرة فی سند حدیث مختلق ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۶۷۹

حدیث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱ ----- ۲۶۸۰

حدیث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱ ----- ۲۶۸۱

۷ مع السیوطی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۶۸۱

۸ مع السمهودی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۱۴ ----- ۲۶۸۲

اشارة ----- ۲۶۸۲

۱- نسبة الطعن إلى البخاری و الترمذی کذب ... ص: ۱۱۴ ---- ۲۶۸۲

۲- دعوى عدم المنافاة بین الحدیث و تفضیل أبی بکر باطلة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴

۳- دعوى شهادة الامام بتفضیل أبی بکر باطلة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴

۴- دعوى شهادة غیر الامام بذلک باطلة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴

۵- دعوى شهادة الامام له بالعلم کاذبة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴

۶- دعوى کون الحق مع أبی بکر فی موارد الاختلاف کاذبة ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۶۸۴

۷- الاعتذار بقصر مدّة أبی بکر غیر مسموع ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۶۸۵

۸- اعتراف الشیخین بأعلمیّة على و رجوعهما إلیه ... ص: ۱۱۹ ---- ۲۶۸۶

۹ مع ابن روزبهان فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۲۱ ---- ۲۶۸۷

اشارة ---- ۲۶۸۷

کلام آخر لابن روزبهان ... ص: ۱۲۲ ---- ۲۶۸۷

اشارة ---- ۲۶۸۷

۱- على أعلم الأمة لا أنه من علماء الأمة فقط ... ص: ۱۲۳ ---- ۲۶۸۸

۲- الناس محتاجون الیه کاحتیاجهم الى النبی ... ص: ۱۲۳ ---- ۲۶۸۸

۳- اعتراف ابن روزبهان بکون الامام وصی النبی فی إبلاغ العلم ... ص: ۱۲۳ ---- ۲۶۸۸

۴- اعترافه بروایة الترمذی ... ص: ۱۲۴ ---- ۲۶۸۹

۵- دفع إیراد ابن روزبهان على العلامة الحلی ... ص: ۱۲۴ ---- ۲۶۸۹

اشارة ---- ۲۶۸۹

اسقاطهم حدیث أنا مدینة العلم من صحیح الترمذی ... ص: ۱۲۴ ---- ۲۶۸۹

التّحریف فی المصابیح للبغوی ... ص: ۱۲۶ ---- ۲۶۹۰

۱۰ مع ابن حجر المکی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۶۹۳

اشارة ---- ۲۶۹۳

على الأعلم لحدیث مدینة العلم ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۶۹۴

۱- دعوى أنّ الحدیث مطعون باطلة ... ص: ۱۳۳ ---- ۲۶۹۴

اشارهٔ ----- ۲۶۹۴
آراء العلماء فی ابن الجوزی ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۶۹۵
ردّ العلماء علی طعن ابن الجوزی فی حدیث مدینهٔ العلم ... ص: ۱۳۶ ----- ۲۶۹۶
۲- تحسین ابن حجر فی المنح المکیّهٔ ... ص: ۱۳۸ ----- ۲۶۹۸
۳- تحسین ابن حجر فی تطهیر الجنان ... ص: ۱۴۱ ----- ۲۷۰۰
۴- تحسین ابن حجر فی بعض فتاویه ... ص: ۱۴۳ ----- ۲۷۰۱
۵ ...- و أبو بکر محرابها ...؟! ص: ۱۴۴ ----- ۲۷۰۱
اشارهٔ ----- ۲۷۰۱
الحدیث ضعفه ابن حجر نفسه ... ص: ۱۴۴ ----- ۲۷۰۲
إحداث المحاریب بدعهٔ عند أهل السنهٔ ... ص: ۱۴۵ ----- ۲۷۰۲
أول من أحدث المحراب عمر بن عبد العزیز ... ص: ۱۴۹ ----- ۲۷۰۴
واقع حال أبی بکر لا یناسب تلک النسبهٔ ... ص: ۱۵۰ ----- ۲۷۰۵
الفروق بین «الباب» و «المحراب ...» ص: ۱۵۰ ----- ۲۷۰۵
۶- قوله: «فمن أراد العلم» ... لا یقتضی الأعلمیهٔ ... ص: ۱۵۳ ----- ۲۷۰۷
اشارهٔ ----- ۲۷۰۷
قوله: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» بوحده یقتضی الأعلمیهٔ ... ص: ۱۵۳ ----- ۲۷۰۷
هل یجوز الإرجاع إلی غیر الأعلم ...؟ ص: ۱۵۴ ----- ۲۷۰۷
إبطال توجیه ابن حجر ... ص: ۱۵۴ ----- ۲۷۰۷
۷- حدیث: أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها ... ص: ۱۵۶ ----- ۲۷۰۸
اشارهٔ ----- ۲۷۰۸
هو من وضع إسماعیل الأسترآبادی ... ص: ۱۵۶ ----- ۲۷۰۸
السخاوی و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۶ ----- ۲۷۰۸
ابن حجر نفسه و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۷ ----- ۲۷۰۹
البدخشانی و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۷ ----- ۲۷۰۹

اللكهنوى و هذا الحديث ... ص: ۱۵۸ ----- ۲۷۰۹

...أبو بكر أساسها ...!! ... ص: ۱۵۸ ----- ۲۷۱۰

...و عمر حيطانها ...!! ... ص: ۱۵۹ ----- ۲۷۱۰

...و عثمان سقفها ...!! ... ص: ۱۶۰ ----- ۲۷۱۱

رأى ابن حجر فى تأويل «على ...» ص: ۱۶۲ ----- ۲۷۱۲

...و حلقتها معاوية ...!! ... ص: ۱۶۴ ----- ۲۷۱۳

لا يصحّ عن النبى فى فضل معاوية شىء ... ص: ۱۶۴ ----- ۲۷۱۳

بطلان الجملة الموضوعة معنى ... ص: ۱۷۰ ----- ۲۷۱۶

حديث المدينة بلفظ آخر موضوع ... ص: ۱۷۱ ----- ۲۷۱۷

۱۱ مع القارى فى كلامه حول الحديث ... ص: ۱۷۳ ----- ۲۷۱۸

اشارة ----- ۲۷۱۸

على باب المدينة لا سواه ... ص: ۱۷۵ ----- ۲۷۱۹

حديث النجوم موضوع ... ص: ۱۷۶ ----- ۲۷۲۰

دعوى تخصيص الحديث باب القضاء ... ص: ۱۷۸ ----- ۲۷۲۱

الاشارة إلى جواب سائر كلمات القارى ... ص: ۱۷۹ ----- ۲۷۲۲

۱۲ مع البنبانى فى كلامه حول الحديث ... ص: ۱۸۱ ----- ۲۷۲۳

اشارة ----- ۲۷۲۳

دعوى تخصيص كونه بابا لغير الصحابة ... ص: ۱۸۳ ----- ۲۷۲۴

دعوى أنّ أعلم الصحابة هم الخلفاء ... ص: ۱۸۴ ----- ۲۷۲۴

أخذ الخلفاء و غيرهم من الامام ... ص: ۱۸۷ ----- ۲۷۲۶

دلالة الحديث على أنّ للمدينة بابا واحدا فقط ... ص: ۱۸۹ ----- ۲۷۲۸

۱۳ مع القادرى فى كلامه حول الحديث ... ص: ۱۹۴ ----- ۲۷۳۱

۱۴ مع عبد الحق فى كلامه حول الحديث ... ص: ۱۹۶ ----- ۲۷۳۲

اشارة ----- ۲۷۳۲

دعوی أنّ وجه التخصیص تمیّزه بالسّعة ... ص: ۱۹۷ ----- ۲۷۳۳

لا مظاهر لصفات النبوة إلّا أهل البیت ... ص: ۱۹۹ ----- ۲۷۳۴

العلم أجلّ الصفات ... ص: ۲۰۰ ----- ۲۷۳۴

حدیث النجوم موضوع ... ص: ۲۰۲ ----- ۲۷۳۶

۱۵ مع ولی اللّه فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۰۴ ----- ۲۷۳۶

اشارة ----- ۲۷۳۶

کلام آخر لولی اللّه ... ص: ۲۰۶ ----- ۲۷۳۸

النظر فی حدیث الاقتداء ... ص: ۲۰۷ ----- ۲۷۳۸

النظر فی حدیث اللبن سندا ... ص: ۲۰۸ ----- ۲۷۳۹

تحقیق فی حال رواته ... ص: ۲۰۹ ----- ۲۷۴۰

کتاب أبی حازم إلی الزهری ... ص: ۲۱۱ ----- ۲۷۴۱

ترجمة أبی حازم الأعرج ... ص: ۲۱۶ ----- ۲۷۴۴

حال والد الزهری و جدّه ... ص: ۲۱۷ ----- ۲۷۴۴

النظر فی حدیث اللبن دلالة ... ص: ۲۱۸ ----- ۲۷۴۵

النظر فی حدیث القمیص سندا ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۷۴۶

النّظر فی حدیث القمیص دلالة ... ص: ۲۲۲ ----- ۲۷۴۸

إیقاظ و تنبیه ... ص: ۲۲۴ ----- ۲۷۴۹

دعوی مقارنة ما ورد فی فضل ابن مسعود لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۵ ----- ۲۷۵۰

دعوی مقارنة ما ورد فی فضل عائشة لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۶ ----- ۲۷۵۰

دعوی مقارنة ما ورد فی فضل معاذ و أبیّ لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۶ ----- ۲۷۵۰

توقیف فیه تعنیف ... ص: ۲۲۷ ----- ۲۷۵۱

کلام آخر لولیّ اللّه ... ص: ۲۲۹ ----- ۲۷۵۲

النظر فی سند حدیث خذوا عن الحمیراء ... ص: ۲۳۰ ----- ۲۷۵۳

النظر فی حدیث خذوا عن الحمیراء دلالة ... ص: ۲۳۲ ----- ۲۷۵۴

النظر فی حدیث الاقتداء سندا و دلالة ... ص: ۲۳۲ ----- ۲۷۵۴

النظر فی حدیث «رضیت لکم ...» ... ص: ۲۳۲ ----- ۲۷۵۵

۱۶ مع الأورنق‌آبادی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۳۴ ----- ۲۷۵۵

اشارة ----- ۲۷۵۶

النظر فی حدیث الخوخة ... ص: ۲۳۵ ----- ۲۷۵۶

ترجمة جریر بن حازم ... ص: ۲۳۶ ----- ۲۷۵۷

ترجمة عکرمة ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۷۵۸

ترجمة إسماعیل بن أبی أویس ... ص: ۲۵۵ ----- ۲۷۶۷

مالک بن أنس ... ص: ۲۵۹ ----- ۲۷۶۹

تحریف البخاری فی حدیث الخوخة و ضعف أسانیده ... ص: ۲۵۹ ----- ۲۷۷۰

النظر فی حدیث حذیفة فی بابیّة عمر ... ص: ۲۶۷ ----- ۲۷۷۴

دعوی دلالة حدیث المدینة علی عدم تملّک بیت النّبوة شیئا من المال ... ص: ۲۶۹ ----- ۲۷۷۵

الأئمة الأطهار فی العلم سواء ... ص: ۲۷۱ ----- ۲۷۷۷

لم یرث العلم إلّا الأئمة الأطهار ... ص: ۲۷۳ ----- ۲۷۷۸

۱۷ مع القاضی ثناء اللّه فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۷۵ ----- ۲۷۷۹

اشارة ----- ۲۷۷۹

الحمل علی العلوم الباطنة باطل ... ص: ۲۷۶ ----- ۲۷۸۰

حدیث «أنا مدینة الفقه و علی بابها ...» ص: ۲۸۸ ----- ۲۷۸۸

قدح حدیث النجوم ... ص: ۲۸۹ ----- ۲۷۸۸

۱۸ مع الدهلوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۹۰ ----- ۲۷۸۸

[الجزء الثالث عشر] ----- ۲۷۹۱

اشارة ----- ۲۷۹۱

حدیث الطّیر ... ص: ۷ ----- ۲۷۹۱

اشارة ----- ۲۷۹۱

کلمة المؤلّف ... ص: ۹ ---- ۲۷۹۱
اشارة ---- ۲۷۹۱
قصّة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۱ ---- ۲۷۹۳
قصّة ابن السقّاء ... ص: ۱۳ ---- ۲۷۹۴
اضطراب المتعصبین تجاه الحدیث ... ص: ۱۳ ---- ۲۷۹۴
اضطراب کلمات الذهبی ... ص: ۱۵ ---- ۲۷۹۵
خلاصة مدلول الحدیث ... ص: ۱۶ ---- ۲۷۹۶
التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۸ ---- ۲۷۹۷
تأویل الحدیث و التشکیک فی دلالته ... ص: ۲۰ ---- ۲۷۹۸
دعوی المعارضة ... ص: ۲۱ ---- ۲۷۹۹
و تلخّص ...: ص: ۲۱ ---- ۲۷۹۹
کلمة السیّد صاحب العبقات ... ص: ۲۳ ---- ۲۷۹۹
کلام الشیخ عبد العزیز الدهلوی ... ص: ۲۵ ---- ۲۸۰۰
فوائد حول حدیث الطّیر ... ص: ۲۹ ---- ۲۸۰۱
اشارة ---- ۲۸۰۱
الفائدة الأولی فی ذکر أسامی رواته فی القرون المختلفة ... ص: ۳۱ ---- ۲۸۰۱
الفائدة الثّانیة فی أنّ ثلّة من الأعلام الرواة للحدیث هم من مشایخ إجازات والد (الدهلوی ...) ص: ۳۹ ---- ۲۸۰۵
الفائدة الثالثة فی ذکر من جمع طرقه و أفراده بالتألیف ... ص: ۵۱ ---- ۲۸۱۱
اشارة ---- ۲۸۱۱
وجوه دلالة ذلک علی اعتبار الحدیث ... ص: ۵۲ ---- ۲۸۱۲
اشارة ---- ۲۸۱۲
۱- الظنّ القوی بصدوره ... ص: ۵۲ ---- ۲۸۱۲
۲- صحّته ... ص: ۵۲ ---- ۲۸۱۲
۳- حسنه ... ص: ۵۳ ---- ۲۸۱۳

۴- قوّته ... ص: ۵۴ ---- ۲۸۱۳
۵- صيانته عن الطعن ... ص: ۵۵ ---- ۲۸۱۴
۶- لو كان فيه شيء لبيّنوا ... ص: ۵۶ ---- ۲۸۱۴
۷- لو كان باطلا لما كتبوه ... ص: ۵۶ ---- ۲۸۱۵
الفائدة الرّابعة فى ذكر من أورده بصيغة الجزم و أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۵۸ ---- ۲۸۱۵
اشارة ---- ۲۸۱۵
ذكر الحديث بصيغة الجزم حكم بالصحّة أو الحسن ... ص: ۵۹ ---- ۲۸۱۶
الفائدة الخامسة فى ذكر الكتب التى أخرج فيها و هى من مرويّات علمائهم ... ص: ۶۱ ---- ۲۸۱۷
اشارة ---- ۲۸۱۷
أما المناقب لأحمد ...: ص: ۶۲ ---- ۲۸۱۸
و أمّا جامع الترمذى ...: ص: ۶۳ ---- ۲۸۱۸
و أمّا زوائد كتاب المناقب ... ص: ۶۶ ---- ۲۸۲۰
و أمّا مسند أبى يعلى ...: ص: ۶۷ ---- ۲۸۲۰
و أمّا العلل ...: ص: ۶۷ ---- ۲۸۲۱
و أمّا الابانة ...: ص: ۶۸ ---- ۲۸۲۱
و أمّا المستدرک ...: ص: ۶۸ ---- ۲۸۲۱
و أمّا حلية الأولياء ...: ص: ۶۹ ---- ۲۸۲۲
و أمّا بهجة المجالس ...: ص: ۷۰ ---- ۲۸۲۲
و أمّا مصابيح السنّة ...: ص: ۷۱ ---- ۲۸۲۳
و أمّا الجمع بين الصحاح الستّة ...: ص: ۷۲ ---- ۲۸۲۳
و أمّا تاريخ دمشق ...: ص: ۷۳ ---- ۲۸۲۳
و أمّا جامع الأصول ...: ص: ۷۳ ---- ۲۸۲۴
و أما اسد الغابة ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴
و أمّا الرياض النضرة ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴

و أمّا ذخائر العقبی ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴

و أمّا مشکاة المصابیح ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴

و أمّا تحفة الأشراف ...: ص: ۷۶ ---- ۲۸۲۵

و أمّا تذکرة الحفّاظ ...: ص: ۷۶ ---- ۲۸۲۵

و أمّا لسان المیزان ...: ص: ۷۶ ---- ۲۸۲۶

و أمّا جمع الجوامع ...: ص: ۷۷ ---- ۲۸۲۶

و أمّا المنح المکیة ...: ص: ۷۷ ---- ۲۸۲۶

و أمّا کنز العمال ...: ص: ۷۷ ---- ۲۸۲۶

الفائدة السادسة فی ذکر رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۷۹ ---- ۲۸۲۷

اشارة ---- ۲۸۲۷

ذکر مواضع روایات هؤلاء ... ص: ۸۳ ---- ۲۸۳۰

فضائل التّابعین ... ص: ۸۷ ---- ۲۸۳۳

الفائدة السابعة فی ذکر رواة الحدیث من الصّحابة ... ص: ۹۱ ---- ۲۸۳۴

اشارة ---- ۲۸۳۴

تکمیل و تذییل ... ص: ۹۳ ---- ۲۸۳۵

تنبیه ...: ص: ۹۳ ---- ۲۸۳۵

الفائدة الثامنة فی ذکر وجوه صحة هذا الحدیث ... ص: ۹۴ ---- ۲۸۳۶

اشارة ---- ۲۸۳۶

۱- عدالة رواته ... ص: ۹۴ ---- ۲۸۳۶

۲- تصحیح جماعة إیّاه ... ص: ۹۴ ---- ۲۸۳۶

۳- الحسن کالصّحیح بل قسم منه ... ص: ۹۵ ---- ۲۸۳۷

۴- القول بمضمون الحدیث یقتضی صحّته ... ص: ۹۵ ---- ۲۸۳۷

۵- عقد الحدیث فی الشعر یدل علی اشتهاره و صحته ... ص: ۹۶ ---- ۲۸۳۷

الفائدة التاسعة فی ذکر وجوه اشتهار الحدیث و تواتره ... ص: ۹۷ ---- ۲۸۳۷

اشارهٔ ----- ۲۸۳۸

۱- کلام ابن حجر المکی فی مسألهٔ صلاهٔ أبی بکر ... ص: ۹۷ ----- ۲۸۳۸

۲- کلام ابن حزم فی مسألهٔ بیع الماء ... ص: ۹۷ ----- ۲۸۳۸

اشارهٔ ----- ۲۸۳۸

توفّر شروط التواتر فیه ... ص: ۹۸ ----- ۲۸۳۸

إشکال وردّ ... ص: ۹۹ ----- ۲۸۳۹

الفائدهٔ العاشرهٔ فی ذکر الوجوه المفیدهٔ للقطع بصدوره ... ص: ۱۰۱ ----- ۲۸۴۰

اشارهٔ ----- ۲۸۴۰

۱- روایهٔ الفریقین بالطرق المتضافرهٔ ... ص: ۱۰۱ ----- ۲۸۴۰

۲- وجوب الأخذ بالمتّفق علیه ... ص: ۱۰۱ ----- ۲۸۴۰

۳- روایهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۱۰۲ ----- ۲۸۴۱

۴- احتجاج الأمیر به ... ص: ۱۰۳ ----- ۲۸۴۱

۵- کلام القاضی عیاض حول معاجز النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۱۰۳ ----- ۲۸۴۱

۶- فائدهٔ أخری فی کلام القاضی ... ص: ۱۰۵ ----- ۲۸۴۲

۷- فائدهٔ ثالثهٔ من کلام القاضی ... ص: ۱۰۵ ----- ۲۸۴۳

۸- کلام (الدهلوی) فی الدفاع عن أبی بکر ... ص: ۱۰۶ ----- ۲۸۴۳

۹- فائدهٔ أخری من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷ ----- ۲۸۴۴

۱۰- فائدهٔ ثالثهٔ من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷ ----- ۲۸۴۴

سند حدیث الطّیر ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۸۴۴

اشارهٔ ----- ۲۸۴۴

(۱) روایهٔ أبی حنیفهٔ ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۸۴۴

اشارهٔ ----- ۲۸۴۴

ترجمهٔ شعیب بن إسحاق ...: ص: ۱۱۲ ----- ۲۸۴۵

(۲) روایهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۸۴۵

اشارة ----- ۲۸۴۵
روایة أحمد دلیل الثبوت ... ص: ۱۱۴ ----- ۲۸۴۶
من مصادر ترجمة أحمد ... ص: ۱۱۶ ----- ۲۸۴۷
(۳) روایة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۷ ----- ۲۸۴۸
اشارة ----- ۲۸۴۸
وجوه وثاقة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۸ ----- ۲۸۴۸
اشارة ----- ۲۸۴۸
۱- إنّه شیخ البخاری ... ص: ۱۱۸ ----- ۲۸۴۸
۲- إنه شیخ الترمذی ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۸۴۹
۳- إنه شیخ ابن ماجة ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۸۴۹
۴- روایة الأساطین عنه ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۸۴۹
۵- توثیق أبی حاتم ... ص: ۱۲۱ ----- ۲۸۵۰
۶- توثیق ابن خزیمة ... ص: ۱۲۲ ----- ۲۸۵۰
اشارة ----- ۲۸۵۰
ترجمة ابن خزیمة ... ص: ۱۲۲ ----- ۲۸۵۱
۷- قال الدار قطنی: صدوق ... ص: ۱۲۳ ----- ۲۸۵۱
۸- صحّة حدیثه ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۸۵۲
۹- قال ابن حجر: صدوق ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۸۵۲
اشارة ----- ۲۸۵۲
الرّفض لا یوجب التّرک ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۸۵۲
(۴) روایة أبی حاتم ... ص: ۱۲۸ ----- ۲۸۵۴
اشارة ----- ۲۸۵۴
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۱۲۹ ----- ۲۸۵۴
(۵) روایة الترمذی ... ص: ۱۲۹ ----- ۲۸۵۵

اشارة ----- ۲۸۵۵

وثاقة السدّى ... ص: ۱۳۰ ----- ۲۸۵۶

اشارة ----- ۲۸۵۶

۱- توثيق أحمد ... ص: ۱۳۱ ----- ۲۸۵۶

۲- توثيق العجلى ... ص: ۱۳۱ ----- ۲۸۵۶

۳- قال النسائى: صالح ... ص: ۱۳۱ ----- ۲۸۵۶

۴- قال ابن عدى: مستقيم الحديث صدوق ... ص: ۱۳۲ ----- ۲۸۵۶

۵- ذكره ابن حبان فى الثقات ... ص: ۱۳۲ ----- ۲۸۵۷

۶- توثيق السمعانى ... ص: ۱۳۳ ----- ۲۸۵۷

۷- تخريج مسلم حديثه ... ص: ۱۳۳ ----- ۲۸۵۷

۸- إنه من رجال الصّحاح ... ص: ۱۳۴ ----- ۲۸۵۸

۹- كونه شيخ شعبة ... ص: ۱۳۴ ----- ۲۸۵۸

۱۰- رواية الأعاظم عنه ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۸

۱۱- تصريح الكابلى بوثاقته ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۸

۱۲- تصريح (الدهلوى) بوثاقته ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۹

تتمّة فى وصف التّرمذى الحديث بالغرابة ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۹

جامع التّرمذى صحيح ... ص: ۱۳۶ ----- ۲۸۵۹

(۶) رواية البلاذرى ... ص: ۱۴۴ ----- ۲۸۶۳

اشارة ----- ۲۸۶۳

ترجمة البلاذرى ... ص: ۱۴۵ ----- ۲۸۶۴

ترجمة ابن شهرآشوب ... ص: ۱۴۶ ----- ۲۸۶۴

(۷) رواية عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۴۷ ----- ۲۸۶۵

اشارة ----- ۲۸۶۵

ترجمته ... ص: ۱۴۷ ----- ۲۸۶۵

(۸) روایة أبی بکر البزّار ... ص: ۱۴۹ ---- ۲۸۶۶
اشارة ---- ۲۸۶۶
ترجمته ... ص: ۱۵۱ ---- ۲۸۶۸
(۹) روایة النّسائی ... ص: ۱۵۲ ---- ۲۸۶۸
اشارة ---- ۲۸۶۸
رجال السّند ... ص: ۱۵۲ ---- ۲۸۶۸
اشارة ---- ۲۸۶۸
النسائی ... ص: ۱۵۲ ---- ۲۸۶۸
زکریا بن یحیی ... ص: ۱۵۵ ---- ۲۸۷۰
حسن بن حماد ... ص: ۱۵۶ ---- ۲۸۷۱
مسهر بن عبد الملک ... ص: ۱۵۶ ---- ۲۸۷۱
عیسی بن عمر ... ص: ۱۵۷ ---- ۲۸۷۱
السدّی ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۸۷۲
أنس بن مالک ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۸۷۲
صحّة أحادیث الخصائص و جواز الاحتجاج بها ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۸۷۲
(۱۰) روایة أبی یعلی ... ص: ۱۶۱ ---- ۲۸۷۴
اشارة ---- ۲۸۷۴
اعتبار مسند أبی یعلی ... ص: ۱۶۲ ---- ۲۸۷۵
رجال الحدیث ... ص: ۱۶۴ ---- ۲۸۷۶
ترجمة أبی یعلی ... ص: ۱۶۵ ---- ۲۸۷۶
(۱۱) روایة ابن جریر الطّبری ... ص: ۱۶۵ ---- ۲۸۷۶
اشارة ---- ۲۸۷۷
ترجمته ... ص: ۱۶۶ ---- ۲۸۷۷
هفوة من ابن کثیر ... ص: ۱۶۶ ---- ۲۸۷۷

(۱۲) روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۱۶۷ ----- ۲۸۷۸

اشارة ----- ۲۸۷۸

ترجمته ... ص: ۱۶۷ ----- ۲۸۷۸

(۱۳) روایة ابن صاعد ... ص: ۱۶۹ ----- ۲۸۷۹

اشارة ----- ۲۸۷۹

ترجمته ... ص: ۱۶۹ ----- ۲۸۷۹

(۱۴) روایة ابن أبی حاتم الرازی ... ص: ۱۷۰ ----- ۲۸۸۰

اشارة ----- ۲۸۸۰

ترجمته ... ص: ۱۷۱ ----- ۲۸۸۰

(۱۵) روایة ابن عبد ربّه ... ص: ۱۷۱ ----- ۲۸۸۰

اشارة ----- ۲۸۸۰

ابن عبد ربّه و العقد الفرید ... ص: ۱۸۱ ----- ۲۸۸۶

(۱۶) روایة المحاملی ... ص: ۱۸۳ ----- ۲۸۸۷

اشارة ----- ۲۸۸۷

ترجمته ... ص: ۱۸۴ ----- ۲۸۸۸

(۱۷) روایة ابن عقدة ... ص: ۱۸۵ ----- ۲۸۸۸

اشارة ----- ۲۸۸۸

ترجمته ... ص: ۱۸۶ ----- ۲۸۸۹

(۱۸) روایة المسعودی ... ص: ۱۸۷ ----- ۲۸۸۹

اشارة ----- ۲۸۹۰

ترجمته ... ص: ۱۸۷ ----- ۲۸۹۰

(۱۹) روایة أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی ... ص: ۱۸۸ ----- ۲۸۹۰

(۲۰) روایة الطبرانی ... ص: ۱۸۹ ----- ۲۸۹۱

اشارة ----- ۲۸۹۱

و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۰ ---- ۲۸۹۲

و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۰ ---- ۲۸۹۲

و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۱ ---- ۲۸۹۲

ترجمته ... ص: ۱۹۲ ---- ۲۸۹۳

(۲۱) روایة ابن السقّاء ... ص: ۱۹۳ ---- ۲۸۹۳

اشارة ---- ۲۸۹۳

ترجمته ... ص: ۱۹۴ ---- ۲۸۹۴

(۲۲) روایة أبی اللّیث السّمرقندی ... ص: ۱۹۵ ---- ۲۸۹۴

اشارة ---- ۲۸۹۵

ترجمته ... ص: ۱۹۵ ---- ۲۸۹۵

(۲۳) إثبات الصّاحب ابن عبّاد ... ص: ۱۹۶ ---- ۲۸۹۵

اشارة ---- ۲۸۹۵

ترجمته ... ص: ۱۹۷ ---- ۲۸۹۶

(۲۴) روایة ابن شاهین ... ص: ۱۹۸ ---- ۲۸۹۷

اشارة ---- ۲۸۹۷

ترجمته ... ص: ۲۰۰ ---- ۲۸۹۸

(۲۵) روایة الدار قطنی ... ص: ۲۰۱ ---- ۲۸۹۸

اشارة ---- ۲۸۹۸

ترجمته ... ص: ۲۰۲ ---- ۲۸۹۹

(۲۶) روایة أبی الحسن الحربی ... ص: ۲۰۴ ---- ۲۹۰۱

(۲۷) روایة ابن بطّة ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۹۰۲

اشارة ---- ۲۹۰۲

ترجمته ... ص: ۲۰۷ ---- ۲۹۰۲

(۲۸) روایة أبی بکر النجّار ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۹۰۲

اشارة ----- ۲۹۰۲

ترجمته ... ص: ۲۰۸ ----- ۲۹۰۳

(۲۹) روایة الحاکم و تصنیفه فی جمع طرقه ... ص: ۲۰۹ ----- ۲۹۰۳

اشارة ----- ۲۹۰۳

کلام الحاکم فی کتاب الطّیر ... ص: ۲۱۲ ----- ۲۹۰۵

(۳۰) روایة الخرکوشی ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۹۱۰

اشارة ----- ۲۹۱۰

ترجمته ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۹۱۰

(۳۱) تصنیف ابن مردویه فی جمع طرق الحدیث و روایته له ... ص: ۲۲۲ ----- ۲۹۱۱

اشارة ----- ۲۹۱۱

ترجمته ... ص: ۲۲۵ ----- ۲۹۱۳

(۳۲) تصحیح القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۲۶ ----- ۲۹۱۴

اشارة ----- ۲۹۱۴

ترجمته ... ص: ۲۲۸ ----- ۲۹۱۵

(۳۳) روایة أبی نعیم الأصبهانی و تصنیفه فی هذا الحدیث ... ص: ۲۳۰ ----- ۲۹۱۶

اشارة ----- ۲۹۱۶

و قال أبو نعیم ...: ص: ۲۳۱ ----- ۲۹۱۷

و قال أبو نعیم ...: ص: ۲۳۲ ----- ۲۹۱۷

اشارة ----- ۲۹۱۷

ترجمته ... ص: ۲۳۴ ----- ۲۹۱۸

(۳۴) تصنیف ابن حمدان فی طرق هذا الحدیث ... ص: ۲۳۵ ----- ۲۹۱۹

اشارة ----- ۲۹۱۹

و قال السّیوطی ...: ص: ۲۳۶ ----- ۲۹۲۰

(۳۵) روایة أبی الحسن العطّار ... ۲۳۶ ----- ۲۹۲۰

اشارهٔ ----- ۲۹۲۰

ترجمته ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۹۲۰

(۳۶) روایهٔ أبی بکر البیهقی ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۹۲۱

اشارهٔ ----- ۲۹۲۱

ترجمته ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۹۲۲

(۳۷) روایهٔ أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۹۲۲

اشارهٔ ----- ۲۹۲۳

ترجمته ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۹۲۳

(۳۸) روایهٔ ابن عبد البر ... ص: ۲۴۲ ----- ۲۹۲۳

اشارهٔ ----- ۲۹۲۳

کتاب بهجهٔ المجالس ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۹۲۴

(۳۹) روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۹۲۴

اشارهٔ ----- ۲۹۲۴

ترجمته ... ص: ۲۴۷ ----- ۲۹۲۶

(۴۰) روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۹۲۸

(۴۱) روایهٔ أبی المظفّر السمعانی ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۹۳۴

(۴۲) روایهٔ البغوی ... ص: ۲۶۷ ----- ۲۹۳۷

(۴۳) روایهٔ رزین العبدری ... ص: ۲۷۰ ----- ۲۹۳۸

اشارهٔ ----- ۲۹۳۹

ترجمته ... ص: ۲۷۱ ----- ۲۹۳۹

(۴۴) روایهٔ النطنزی ... ص: ۲۷۴ ----- ۲۹۴۱

(۴۵) روایهٔ الخطیب الخوارزمی المکّی ... ص: ۲۷۵ ----- ۲۹۴۱

(۴۶) روایهٔ الملّا الأردبیلی ... ص: ۲۸۶ ----- ۲۹۴۷

(۴۷) روایهٔ ابن عساکر ... ص: ۲۸۸ ----- ۲۹۴۹

(۴۸) روایة مجد الدین المبارک ابن الأثیر ... ص: ۳۰۷ ----- ۲۹۵۸

(۴۹) روایة أبی الحسن علی ابن الأثیر ... ص: ۳۰۹ ----- ۲۹۵۹

(۵۰) روایة محبّ الدّین ابن النّجار ... ص: ۳۱۱ ----- ۲۹۶۱

(۵۱) روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۳۱۳ ----- ۲۹۶۲

(۵۲) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۱۴ ----- ۲۹۶۲

اشارة ----- ۲۹۶۲

ترجمته ... ص: ۳۱۵ ----- ۲۹۶۳

(۵۳) روایة الکنجی الشّافعی ... ص: ۳۱۶ ----- ۲۹۶۴

اشارة ----- ۲۹۶۴

ترجمته ... ص: ۳۲۴ ----- ۲۹۶۸

(۵۴) روایة محبّ الدین الطبری ... ص: ۳۲۶ ----- ۲۹۶۸

اشارة ----- ۲۹۶۹

کتاب (الریاض النضرة ...): ص: ۳۲۷ ----- ۲۹۶۹

کتاب (ذخائر العقبی ...): ص: ۳۲۹ ----- ۲۹۷۰

(۵۵) روایة صدر الدّین الحموینی ... ص: ۳۳۰ ----- ۲۹۷۱

اشارة ----- ۲۹۷۱

منقبة فاضلة، و فضیلة للحساد مناضلة ... ص: ۳۳۲ ----- ۲۹۷۲

فضیلة مثلها فی الشیوع و الاستفاضة ... ص: ۳۳۳ ----- ۲۹۷۳

(۵۶) روایة فخر الدّین الهانسوی ... ص: ۳۳۶ ----- ۲۹۷۴

(۵۷) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۳۷ ----- ۲۹۷۵

اشارة ----- ۲۹۷۵

ترجمته و التعریف بکتابه ...: ص: ۳۳۸ ----- ۲۹۷۵

(۵۸) روایة أبی الحجاج المزّی ... ص: ۳۳۹ ----- ۲۹۷۶

(۵۹) روایة الحافظ الذّهبی ... ص: ۳۴۰ ----- ۲۹۷۷

(۶۰) روایة الزرندی المدنی ... ص: ۳۴۳ ----- ۲۹۷۸
(۶۱) روایة الصّلاح العلائی ... ص: ۳۴۵ ----- ۲۹۷۹
(۶۲) ردّ السبکی علی الحکم بوضع الحدیث ... ص: ۳۴۸ ----- ۲۹۸۱
(۶۳) روایة السیّد شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹ ----- ۲۹۸۱
(۶۴) روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۲ ----- ۲۹۸۳
اشارة ----- ۲۹۸۳
کتاب (هدایة السعداء ...) ص: ۳۵۳ ----- ۲۹۸۴
ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۳ ----- ۲۹۸۴
(۶۵) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۴ ----- ۲۹۸۴
(۶۶) روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۵۹ ----- ۲۹۸۷
(۶۷) روایة المیبدی الیزدی ... ص: ۳۶۰ ----- ۲۹۸۸
(۶۸) روایة المطیری ... ص: ۳۶۱ ----- ۲۹۸۸
(۶۹) روایة الحافی الشّافعی ... ص: ۳۶۲ ----- ۲۹۸۸
(۷۰) روایة الصّفوری ... ص: ۳۶۳ ----- ۲۹۸۹
(۷۱) روایة ابن روزبهان ... ص: ۳۶۴ ----- ۲۹۸۹
اشارة ----- ۲۹۸۹
ترجمته ... ص: ۳۶۴ ----- ۲۹۹۰
(۷۲) روایة جلال الدین السیّوطی ... ص: ۳۶۵ ----- ۲۹۹۰
اشارة ----- ۲۹۹۰
کتاب (جمع الجوامع ...): ص: ۳۶۵ ----- ۲۹۹۰
(۷۳) روایة ابن حجر المکّی ... ص: ۳۶۷ ----- ۲۹۹۱
(۷۴) روایة المتّقی ... ص: ۳۶۹ ----- ۲۹۹۲
(۷۵) روایة المیرزا مخدوم ... ص: ۳۷۱ ----- ۲۹۹۴
(۷۶) روایة الوصّابی الیمنی ... ص: ۳۷۳ ----- ۲۹۹۵

اشارة ----- ۲۹۹۵
الوصّابی و کتابه ...: ص: ۳۷۵ ----- ۲۹۹۶
(۷۷) روایۀ جمال الدین الشیرازی «المحدّث ...» ص: ۳۷۵ ----- ۲۹۹۶
اشارة ----- ۲۹۹۶
ترجمته ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۹۹۷
(۷۸) روایۀ الجفری ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۹۹۷
(۷۹) روایۀ أبی مهدی الثّعالبی ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۹۹۷
اشارة ----- ۲۹۹۸
ترجمته ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۹۹۸
(۸۰) روایۀ حسام الدین السّهارنفوری ... ص: ۳۸۰ ----- ۲۹۹۹
(۸۱) روایۀ البدخشانی ... ص: ۳۸۱ ----- ۲۹۹۹
اشارة ----- ۲۹۹۹
ترجمته ... ص: ۳۸۱ ----- ۲۹۹۹
(۸۲) روایۀ محمّد صدر العالم ... ص: ۳۸۱ ----- ۳۰۰۰
(۸۳) روایۀ محمّد الأمیر الصّنعانی ... ص: ۳۸۳ ----- ۳۰۰۰
(۸۴) روایۀ محمّد مبین السهالی ... ص: ۳۸۷ ----- ۳۰۰۳
اشارة ----- ۳۰۰۳
ترجمته و کتابه ...: ص: ۳۸۸ ----- ۳۰۰۳
(۸۵) روایۀ محمّد إسماعیل الدّهلوی ... ص: ۳۸۹ ----- ۳۰۰۴
(۸۶) روایۀ المولوی حسن علی المحدّث ... ص: ۳۹۱ ----- ۳۰۰۵
(۸۷) روایۀ نور الدین السلیمانی ... ص: ۳۹۱ ----- ۳۰۰۵
(۸۸) روایۀ ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۹۲ ----- ۳۰۰۵
اشارة ----- ۳۰۰۵
ترجمته و کتابه ...: ص: ۳۹۳ ----- ۳۰۰۶

(۸۹) روایة القندوزی الحنفی ... ص: ۳۹۴ ----- ۳۰۰۷
اشارة ----- ۳۰۰۷
کتاب ینابیع المودّة ...: ص: ۳۹۴ ----- ۳۰۰۷
(۹۰) روایة شاه ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۹۶ ----- ۳۰۰۸
اشارة ----- ۳۰۰۸
کتاب (إزالة الخفاء ...): ص: ۳۹۷ ----- ۳۰۰۸
(۹۱) روایة (الدهلوی ...) ص: ۳۹۸ ----- ۳۰۰۹
اشارة ----- ۳۰۰۹
وجوه دلالة کلام (الدهلوی) علی المطلوب ...: ص: ۳۹۹ ----- ۳۰۱۰
فتوی للدهلوی حول حدیث الطّیر ...: ص: ۴۰۰ ----- ۳۰۱۰
اعترافات (الدهلوی) فی فتواه ...: ص: ۴۰۱ ----- ۳۰۱۱
[الجزء الرابع عشر] ----- ۳۰۱۳
اشارة ----- ۳۰۱۳
[تتمة حدیث الطّیر ...] ص: ۶ ----- ۳۰۱۳
ملحق سند حدیث الطّیر ... ص: ۶ ----- ۳۰۱۳
اشارة ----- ۳۰۱۳
ذکر أسانید صحیحة للحدیث فی خارج الصحاح ... ص: ۸ ----- ۳۰۱۳
ما رواه البخاری ... ص: ۸ ----- ۳۰۱۳
ما رواه عبّاد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۸ ----- ۳۰۱۴
ما رواه أبو یعلی ... ص: ۹ ----- ۳۰۱۴
ما رواه ابن أبی حاتم ... ص: ۹ ----- ۳۰۱۵
ما وراه الطبرانی ... ص: ۱۰ ----- ۳۰۱۵
ما رواه الدار قطنی ... ص: ۱۲ ----- ۳۰۱۶
ما رواه الحربی ... ص: ۱۲ ----- ۳۰۱۶

ما رواه بحشل ... ص: ۱۳ ----- ۳۰۱۷

ما رواه أبو نعيم الأصبهانی ... ص: ۱۳ ----- ۳۰۱۷

ما رواه الخطيب البغدادی ... ص: ۱۵ ----- ۳۰۱۸

ما رواه ابن المغازلی الواسطی ... ص: ۱۶ ----- ۳۰۱۹

ما رواه ابن عساکر ... ص: ۱۶ ----- ۳۰۱۹

[أسماء طائفة من أعلام رواة حديث الطّير ...] ص: ۱۹ ----- ۳۰۲۰

(۱) رواية عيسى بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی عليه السلام ... ص: ۱۹ ----- ۳۰۲۰

(۲) رواية سعيد بن المسيّب ... ص: ۲۰ ----- ۳۰۲۱

(۳) رواية عثمان الطويل ... ص: ۲۰ ----- ۳۰۲۱

(۴) رواية ميمون بن أبی خلف ... ص: ۲۱ ----- ۳۰۲۲

(۵) رواية محمّد بن المنكدر ... ص: ۲۲ ----- ۳۰۲۲

(۶) رواية ثمامة بن عبد اللّه ... ص: ۲۲ ----- ۳۰۲۲

(۷) رواية عبد اللّه بن المثّنی ... ص: ۲۳ ----- ۳۰۲۳

(۸) رواية جعفر بن سليمان الضبعی ... ص: ۲۳ ----- ۳۰۲۳

(۹) رواية سكين بن عبد العزيز ... ص: ۲۴ ----- ۳۰۲۳

(۱۰) رواية الصباح بن محارب ... ص: ۲۴ ----- ۳۰۲۴

(۱۱) رواية ابن لهيعة ... ص: ۲۵ ----- ۳۰۲۴

(۱۲) رواية عبد اللّه بن صالح ... ص: ۲۵ ----- ۳۰۲۴

(۱۳) رواية عبد السلام بن راشد ... ص: ۲۶ ----- ۳۰۲۵

(۱۴) رواية قطن بن نسير ... ص: ۲۷ ----- ۳۰۲۵

(۱۵) رواية الحكم بن عتيبة ... ص: ۲۷ ----- ۳۰۲۵

(۱۶) رواية إسحاق بن عبد اللّه ... ص: ۲۸ ----- ۳۰۲۶

(۱۷) رواية عبد الملک بن عمير ... ص: ۲۸ ----- ۳۰۲۶

(۱۸) رواية الأوزاعی ... ص: ۲۸ ----- ۳۰۲۶

(۱۹) روایة شعبة ... ص: ۲۹ ---- ۳۰۲۷
(۲۰) روایة زهیر بن معاویة ... ص: ۳۰ ---- ۳۰۲۷
(۲۱) روایة مالک بن أنس ... ص: ۳۰ ---- ۳۰۲۷
(۲۲) روایة إسحاق الأزرق ... ص: ۳۱ ---- ۳۰۲۸
(۲۳) روایة یونس بن أرقم ... ص: ۳۱ ---- ۳۰۲۸
(۲۴) روایة الریاحی ... ص: ۳۲ ---- ۳۰۲۹
(۲۵) روایة عبد الرزّاق الصنعانی ... ص: ۳۲ ---- ۳۰۲۹
(۲۶) روایة عبید اللّه بن موسی ... ص: ۳۳ ---- ۳۰۲۹
(۲۷) روایة أبی عاصم النبیل ... ص: ۳۳ ---- ۳۰۳۰
(۲۸) روایة المصیّصی ... ص: ۳۴ ---- ۳۰۳۰
(۲۹) روایة القواریری ... ص: ۳۴ ---- ۳۰۳۰
(۳۰) روایة سهل بن زنجلة ... ص: ۳۵ ---- ۳۰۳۱
(۳۱) روایة وهب بن بقیة ... ص: ۳۵ ---- ۳۰۳۱
(۳۲) روایة محمّد بن مصفّی ... ص: ۳۶ ---- ۳۰۳۱
(۳۳) روایة البخاری ... ص: ۳۶ ---- ۳۰۳۱
(۳۴) روایة حاتم بن اللیث ... ص: ۳۷ ---- ۳۰۳۲
(۳۵) روایة فهد بن سلیمان ... ص: ۳۸ ---- ۳۰۳۳
(۳۶) روایة أحمد بن حازم ... ص: ۳۸ ---- ۳۰۳۳
(۳۷) روایة أبی الأحوص ... ص: ۳۹ ---- ۳۰۳۳
(۳۸) روایة محمّد بن إسماعیل الترمذی ... ص: ۳۹ ---- ۳۰۳۴
(۳۹) روایة الباغندی ... ص: ۴۰ ---- ۳۰۳۴
(۴۰) روایة الحسین بن فهم ... ص: ۴۰ ---- ۳۰۳۴
(۴۱) روایة بحشل ... ص: ۴۱ ---- ۳۰۳۵
(۴۲) روایة أبی جعفر الفسوی ... ص: ۴۱ ---- ۳۰۳۵

(۴۳) رواية مطيّن ... ص: ۴۲ ---- ۳۰۳۵

(۴۴) رواية ابن صدقة ... ص: ۴۲ ---- ۳۰۳۶

(۴۵) رواية الورتنيس ... ص: ۴۳ ---- ۳۰۳۶

(۴۶) رواية الجاذرى الواسطى ... ص: ۴۳ ---- ۳۰۳۶

(۴۷) رواية الناقد ... ص: ۴۴ ---- ۳۰۳۷

(۴۸) رواية أبى القاسم القطيعى ... ص: ۴۴ ---- ۳۰۳۷

(۴۹) رواية القرشى الكوفى ... ص: ۴۵ ---- ۳۰۳۷

(۵۰) رواية ابن متّويه ... ص: ۴۶ ---- ۳۰۳۸

(۵۱) رواية ابن الأنبارى ... ص: ۴۶ ---- ۳۰۳۸

(۵۲) رواية أبى الحسن ابن سراج ... ص: ۴۶ ---- ۳۰۳۸

(۵۳) رواية الزيادى ... ص: ۴۷ ---- ۳۰۳۹

(۵۴) رواية أبى الليث الفرائضى ... ص: ۴۷ ---- ۳۰۳۹

(۵۵) رواية أبى الطيّب اللخمى ... ص: ۴۸ ---- ۳۰۳۹

(۵۶) رواية ابن نيروز الأنماطى ... ص: ۴۸ ---- ۳۰۴۰

(۵۷) رواية المحاربى ... ص: ۴۹ ---- ۳۰۴۰

(۵۸) رواية الجوجيرى ... ص: ۵۰ ---- ۳۰۴۱

(۵۹) رواية ابن مخلد العطّار ... ص: ۵۰ ---- ۳۰۴۱

(۶۰) رواية العبدى اللنبانى ... ص: ۵۱ ---- ۳۰۴۱

(۶۱) رواية حمزة الهاشمى ... ص: ۵۱ ---- ۳۰۴۲

(۶۲) رواية الزعفرانى الواسطى ... ص: ۵۲ ---- ۳۰۴۲

(۶۳) رواية ابن شوذب البغدادى ... ص: ۵۲ ---- ۳۰۴۲

(۶۴) رواية ابن نجيح ... ص: ۵۳ ---- ۳۰۴۳

(۶۵) رواية أبى العباس ابن محبوب ... ص: ۵۳ ---- ۳۰۴۳

(۶۶) رواية السوسى ... ص: ۵۴ ---- ۳۰۴۳

(۶۷) روایة أبی جعفر ابن دحیم ... ص: ۵۴ ---- ۳۰۴۴
(۶۸) روایة أبی بکر ابن خلّاد ... ص: ۵۵ ---- ۳۰۴۴
(۶۹) روایة الطوماری ... ص: ۵۵ ---- ۳۰۴۴
(۷۰) روایة ابن عدی ... ص: ۵۶ ---- ۳۰۴۵
(۷۱) روایة أبی الشیخ الأصبهانی ... ص: ۵۶ ---- ۳۰۴۵
اشارة ---- ۳۰۴۵
ترجمته ...: ص: ۵۷ ---- ۳۰۴۶
(۷۲) روایة أبی أحمد الحاکم ... ص: ۵۷ ---- ۳۰۴۶
(۷۳) روایة محمّد بن المظفّر ... ص: ۵۸ ---- ۳۰۴۶
(۷۴) روایة ابن معروف ... ص: ۵۸ ---- ۳۰۴۷
(۷۵) روایة ابن المقرئ ... ص: ۵۹ ---- ۳۰۴۷
(۷۶) روایة ابن حیّویه ... ص: ۶۰ ---- ۳۰۴۸
(۷۷) روایة ابن شاذان البزّاز ... ص: ۶۰ ---- ۳۰۴۸
(۷۸) روایة ابن بیری الواسطی ... ص: ۶۱ ---- ۳۰۴۸
(۷۹) روایة أبی طاهر المخلّص ... ص: ۶۱ ---- ۳۰۴۸
(۸۰) روایة الإسماعیلی ... ص: ۶۲ ---- ۳۰۴۹
(۸۱) روایة عبد الوهاب الکلابی ... ص: ۶۲ ---- ۳۰۴۹
اشارة ---- ۳۰۴۹
ترجمته ...: ص: ۶۳ ---- ۳۰۵۰
(۸۲) روایة ابن طاوان ... ص: ۶۳ ---- ۳۰۵۰
(۸۳) روایة المعدّل الواسطی ... ص: ۶۴ ---- ۳۰۵۰
(۸۴) روایة ابن النجار التمیمی الکوفی ... ص: ۶۴ ---- ۳۰۵۰
(۸۵) روایة البرجی ... ص: ۶۴ ---- ۳۰۵۱
(۸۶) روایة ابن البیّع ... ص: ۶۵ ---- ۳۰۵۱

(۸۷) روایة ابن أبی الجراح المروزی ... ص: ۶۵ ---- ۳۰۵۱
(۸۸) روایة أبی علی ابن شاذان ... ص: ۶۶ ---- ۳۰۵۲
(۸۹) روایة التسهمی ... ص: ۶۶ ---- ۳۰۵۲
اشارة ---- ۳۰۵۲
ترجمته ...: ص: ۶۷ ---- ۳۰۵۲
(۹۰) روایة ابن السمسار ... ص: ۶۷ ---- ۳۰۵۳
(۹۱) روایة أبی طالب السّوادی ... ص: ۶۸ ---- ۳۰۵۳
(۹۲) روایة ابن العشّاری الحربی البغدادی ... ص: ۶۸ ---- ۳۰۵۳
(۹۳) روایة أبی سعد الجنزرودی ... ص: ۶۹ ---- ۳۰۵۴
(۹۴) روایة أبی محمّد الجوهری ... ص: ۶۹ ---- ۳۰۵۴
(۹۵) روایة سبط بحرویه ... ص: ۷۰ ---- ۳۰۵۴
(۹۶) روایة ابن الآبنوسی ... ص: ۷۰ ---- ۳۰۵۵
(۹۷) روایة أبو الحسن الحسن‌آبادی ... ص: ۷۱ ---- ۳۰۵۵
(۹۸) روایة ابن المهتدی ... ص: ۷۱ ---- ۳۰۵۵
(۹۹) روایة الکتّانی ... ص: ۷۲ ---- ۳۰۵۶
(۱۰۰) روایة ابن النقور ... ص: ۷۲ ---- ۳۰۵۶
(۱۰۱) روایة أبی المظفر الکوسج ... ص: ۷۳ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۲) روایة أبی القاسم ابن مسعدة ... ص: ۷۳ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۳) روایة الغورجی ... ص: ۷۴ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۴) روایة أبی نصر التریاقی ... ص: ۷۴ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۵) روایة أبی الغنائم الدقاق ... ص: ۷۵ ---- ۳۰۵۸
(۱۰۶) روایة ابن خلف ... ص: ۷۵ ---- ۳۰۵۸
(۱۰۷) روایة القاضی الأزدی ... ص: ۷۶ ---- ۳۰۵۹
(۱۰۸) روایة ابن سوسن ... ص: ۷۷ ---- ۳۰۵۹

(۱۰۹) روایة اسماعیل ابن البیهقی ... ص: ۷۷ ---- ۳۰۵۹

(۱۱۰) روایة ابن الأکفانی ... ص: ۷۸ ---- ۳۰۶۰

(۱۱۱) روایة ابن البنّاء ... ص: ۷۸ ---- ۳۰۶۰

(۱۱۲) روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۷۹ ---- ۳۰۶۰

(۱۱۳) روایة أم المجتبی ... ص: ۷۹ ---- ۳۰۶۰

(۱۱۴) روایة ابن زریق ... ص: ۸۰ ---- ۳۰۶۱

(۱۱۵) روایة أبی القاسم ابن السمرقندی ... ص: ۸۰ ---- ۳۰۶۱

(۱۱۶) روایة أبی الفتح الهروی ... ص: ۸۱ ---- ۳۰۶۱

(۱۱۷) روایة أبی سعد ابن أبی صالح ... ص: ۸۱ ---- ۳۰۶۲

(۱۱۸) روایة أبی الخیر الباغبان ... ص: ۸۲ ---- ۳۰۶۲

(۱۱۹) روایة أبی زرعة المقدسی ... ص: ۸۲ ---- ۳۰۶۲

(۱۲۰) روایة ابن شاتیل ... ص: ۸۳ ---- ۳۰۶۳

(۱۲۱) روایة ابن الأخضر ... ص: ۸۳ ---- ۳۰۶۳

(۱۲۲) روایة المراتبی ... ص: ۸۴ ---- ۳۰۶۳

(۱۲۳) روایة ابن الخازن ... ص: ۸۴ ---- ۳۰۶۴

(۱۲۴) روایة الباذرائی ... ص: ۸۵ ---- ۳۰۶۴

(۱۲۵) روایة ابن کثیر ... ص: ۸۵ ---- ۳۰۶۴

اشارة ---- ۳۰۶۴

ترجمته ...: ص: ۹۲ ---- ۳۰۶۸

(۱۲۶) روایة العاقولی ... ص: ۹۳ ---- ۳۰۶۸

اشارة ---- ۳۰۶۸

ترجمته ...: ص: ۹۳ ---- ۳۰۶۹

(۱۲۷) روایة الهیثمی ... ص: ۹۳ ---- ۳۰۶۹

(۱۲۸) روایة الجزری ... ص: ۹۶ ---- ۳۰۷۰

(۱۲۹) رواية المغربى ... ص: ۹۷ ---- ۳۰۷۱
(۱۳۰) رواية العصامى ... ص: ۹۸ ---- ۳۰۷۱
اشارة ---- ۳۰۷۱
ترجمته ...: ص: ۹۸ ---- ۳۰۷۲
(۱۳۱) رواية النابلسى ... ص: ۹۹ ---- ۳۰۷۲
(۱۳۲) رواية الشبراوى ... ص: ۹۹ ---- ۳۰۷۲
اشارة ---- ۳۰۷۲
ترجمته ...: ص: ۱۰۰ ---- ۳۰۷۳
(۱۳۳) رواية عبد القادر بدران ... ص: ۱۰۰ ---- ۳۰۷۳
اشارة ---- ۳۰۷۳
ترجمته ...: ص: ۱۰۱ ---- ۳۰۷۴
(۱۳۴) رواية بهجت افندى ... ص: ۱۰۱ ---- ۳۰۷۴
(۱۳۵) رواية منصور ناصف ... ص: ۱۰۱ ---- ۳۰۷۴
اشارة ---- ۳۰۷۴
ترجمته ...: ص: ۱۰۲ ---- ۳۰۷۴
تفنيد مزاعم الكابلى و الدهلوى حول سند حديث الطّير ... ص: ۱۰۳ ---- ۳۰۷۴
اشارة ---- ۳۰۷۴
تصرّفات (الدهلوى) فى الحديث و تلبيساته لدى نقله ... ص: ۱۰۵ ---- ۳۰۷۵
اختلاف الرّوايات فى الطير غير قادح فى الحديث ... ص: ۱۰۸ ---- ۳۰۷۶
مجرّد اختلاف الأخبار لا يجوّز تكذيب أصل الخبر ... ص: ۱۰۹ ---- ۳۰۷۷
بطلان دعوى حكم أكثر المحدّثين بوضع الحديث ... ص: ۱۱۳ ---- ۳۰۷۹
حول نسبة القول بوضعه إلى الجزرى ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۰۸۰
اشارة ---- ۳۰۸۰
كذب (الدهلوى) فى نسبة القول بوضع حديث المدينة إليه ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۰۸۰

لو قال ذلک فلا قیمة له ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۰۸۱

قال ابن حجر و غیره: القول بوضعه باطل ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۰۸۱

الجزری متّهم بالمجازفة فی القول ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۰۸۱

حول نسبة القول بوضعه إلی الذّهبی ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۰۸۲

اشارة ---- ۳۰۸۲

تصریح الذهبی بأنّ للحدیث طرقا کثیرة و أصلا ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۰۸۲

رجوعه عن کلامه الذی استند إلیه الدهلوی و سلفه ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۰۸۲

قال السبکی و غیره: الذهبی متعصّب متهوّر ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۰۸۳

من تعصباته ضدّ أهل البیت و مناقبهم ... ص: ۱۲۷ ---- ۳۰۸۷

قوله: نقلا عن الذهبی ...: ص: ۱۳۱ ---- ۳۰۸۹

کلام (الدّهلوی) فی الحاشیة ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۰۸۹

اشارة ---- ۳۰۸۹

وجوه الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۰۹۰

کذب «أنس» موجود فی روایات أهل السنّة ... ص: ۱۳۳ ---- ۳۰۹۰

استدلال الإمامیّة بروایته من باب الإلزام ... ص: ۱۳۳ ---- ۳۰۹۰

الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۱۳۴ ---- ۳۰۹۰

روایة غیر «أنس» من الصّحابة ... ص: ۱۳۴ ---- ۳۰۹۱

کلام آخر له فی الحاشیة ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۰۹۱

اشارة ---- ۳۰۹۱

وجوه الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۱۳۵ ---- ۳۰۹۱

هذا الاعتراض یتوجه إلی روایات أهل السنّة أیضا ... ص: ۱۳۵ ---- ۳۰۹۲

مقتضی القاعدة الجمع کما فی نظائر المقام ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۰۹۲

لا منافاة بین مفادی شعر الحمیری و روایة الاحتجاج ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۰۹۲

خلط و خطأ للدهلوی فی المقام ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۰۹۳

نتیجة البحث: سقوط دعوی الوضع ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۰۹۳

مع العلماء الآخرین فی أباطیلهم حول حدیث الطّیر ... ص: ۱۳۹ ---- ۳۰۹۳

اشارة ---- ۳۰۹۳

سقوط دعوی ابن طاهر بطلان طرقه ... ص: ۱۴۱ ---- ۳۰۹۳

اشارة ---- ۳۰۹۳

ترجمة محمّد بن طاهر المقدسی ... ص: ۱۴۲ ---- ۳۰۹۳

کذب قول جماعة: ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۰۹۴

فریة الشعرانی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۰۹۴

فریة علی الذهبی ... ص: ۱۴۴ ---- ۳۰۹۵

تدلیس و تلبیس من الشعرانی ... ص: ۱۴۴ ---- ۳۰۹۵

فریة محمّد طاهر الفتنی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۵ ---- ۳۰۹۵

فریة القاری علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۰۹۵

فریة الصبّان علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۰۹۶

فریة الشوکانی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۰۹۶

حدیث الطیر فی کتاب العلل المتناهیة ... ص: ۱۴۷ ---- ۳۰۹۶

خلاصة البحوث ... ص: ۱۴۹ ---- ۳۰۹۷

مع ابن تیمیّة الحرّانی ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۰۹۷

اشارة ---- ۳۰۹۷

جواب قوله: لم یروه أحد من أصحاب الصّحیح ...! ص: ۱۵۰ ---- ۳۰۹۸

جواب قوله: و لا صححه أئمة الحدیث ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۰۹۸

جواب قوله: و لکن هو ممّا رواه بعض الناس ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۰۹۸

من تناقضات ابن تیمیة ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۱۰۰

مفاد قوله: أهل العلم بالحدیث لا یصححون فضائل علی و لا فضائل معاویة ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۱۰۰

جواب قوله: حدیث الطیر من المکذوبات عند أهل المعرفة ... ص: ۱۵۶ ---- ۳۱۰۱

لا علاقة لما نقله عن المدینی بمدّعاه ... ص: ۱۵۶ ---- ۳۱۰۱

ما نقله عن الحاکم کذب علیه ... ص: ۱۵۷ ---- ۳۱۰۲

جواب قوله: الحاکم منسوب إلی التشیّع ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۱۰۳

حول ما ذکره من أنّه طلب من الحاکم روایة حدیث فی فضل معاویة فقال: ما یجیء من قلبی ... ص: ۱۶۰ ---- ۳۱۰۳

بطلان حکمه بوضع حدیث: تقاتل الناکثین ... ص: ۱۶۱ ---- ۳۱۰۴

بطلان دعوی تشیّع النسائی ... ص: ۱۶۶ ---- ۳۱۰۷

بطلان دعوی تشیّع ابن عبد البر ... ص: ۱۶۶ ---- ۳۱۰۷

حول ترّفض ابن عقدة ... ص: ۱۶۷ ---- ۳۱۰۸

بطلان دعوی تواتر فضائل الشیخین و أنها أکثر من مناقب علی ... ص: ۱۶۸ ---- ۳۱۰۸

تکذیبه کلمة أحمد فی فضائل علی کذب ... ص: ۱۶۸ ---- ۳۱۰۸

جواب إنکار إنّ أکل الطّیر مع النبیّ فیه أمر عظیم ... ص: ۱۷۱ ---- ۳۱۱۰

بطلان دعوی دلالة الحدیث علی أنّ النبیّ ما کان یعرف أحبّ الخلق ... ص: ۱۷۴ ---- ۳۱۱۱

جواب اعتراضه بأنّه إن کان یعرفه فلما ذا الإبهام ...؟ ص: ۱۷۶ ---- ۳۱۱۳

مع الأعور الواسطی ... ص: ۱۸۰ ---- ۳۱۱۵

اشارة ---- ۳۱۱۵

بطلان دعوی أنّ هذا حدیث مکذوب ... ص: ۱۸۰ ---- ۳۱۱۵

ردّ القدح فیه من جهة کذب راویه ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۱۱۵

الجواب عن المناقشة فی الدلالة ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۱۱۵

مع محسن الکشمیری ... ص: ۱۸۲ ---- ۳۱۱۶

اشارة ---- ۳۱۱۶

دعوی وضع الحدیث کاذبة ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۶

فریة علی الفتنی ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۷

المناقشة فی دلالته مردودة ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۷

دحض المعارضة بما رووه فی حق أسامة ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۷

ردّ الاستدلال بما ادّعاه من تقدیم النبیّ أبا بکر فی الصلاة ... ص: ۱۸۴ ----- ۳۱۱۷
موجز الکلام فی تحقیق خبر صلاة أبی بکر ... ص: ۱۸۵ ----- ۳۱۱۸
مع القاضی پانی پتی ... ص: ۱۸۸ ----- ۳۱۱۹
اشارة ----- ۳۱۱۹
تصرّفه فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۸۹ ----- ۳۱۲۰
تصحیفه عبارة الذهبی ... ص: ۱۸۹ ----- ۳۱۲۰
دعواه أنه موضوع مع اعترافه بإخراج الترمذی إیّاه ... ص: ۱۸۹ ----- ۳۱۲۰
نسبة القول بوضعه إلی ابن الجزری ... ص: ۱۸۹ ----- ۳۱۲۰
مناقشة فی دلالته و تأویله للفظه ... ص: ۱۸۹ ----- ۳۱۲۱
احتماله عدم حضور الخلفاء وقت القصّة ... ص: ۱۹۰ ----- ۳۱۲۱
معارضته الحدیث بحدیث اعترف بوهنه ... ص: ۱۹۰ ----- ۳۱۲۱
مع حیدر علی الفیض‌آبادی ... ص: ۱۹۱ ----- ۳۱۲۱
اشارة ----- ۳۱۲۱
کیف تکون الأکاذیب أدلّة علی خلافة الثلاثة ...؟ ص: ۱۹۱ ----- ۳۱۲۱
و لا تکون الصحاح و المتواترات أدلّة علی خلافة الأمیر ...؟ ص: ۱۹۲ ----- ۳۱۲۲
دلالة حدیث الطّیر ... ص: ۱۹۵ ----- ۳۱۲۲
اشارة ----- ۳۱۲۲
حاصل مفاد حدیث الطّیر خلافة علی ... ص: ۱۹۷ ----- ۳۱۲۲
الأحبیّة تستلزم الأفضلیة ... ص: ۱۹۷ ----- ۳۱۲۳
شواهد من کلمات العلماء قال القسطلانی ...: ص: ۱۹۸ ----- ۳۱۲۳
اشارة ----- ۳۱۲۳
و قال السبکی ...: ص: ۱۹۸ ----- ۳۱۲۳
قال أبو حامد الغزالی ...: ص: ۲۰۱ ----- ۳۱۲۵
و قال القاضی عیاض ...: ص: ۲۰۳ ----- ۳۱۲۶

و قال النووی ...: ص: ۲۰۴ ---- ۳۱۲۶

و قال الاسکندری ...: ص: ۲۰۴ ---- ۳۱۲۷

و قال الفخر الرازی ...: ص: ۲۰۴ ---- ۳۱۲۷

فی حدیث نبوی ... ص: ۲۰۵ ---- ۳۱۲۷

الأحبیّة دلیل الأحقیّة بالخلافة فی رأی عمر ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۱۲۸

حبّ اللّه حقّا دلیل الأحقیّة بالخلافة عند عمر ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۱۲۸

إبطال حمل الأحبیة من الخلق علی خصوص الأحبّیة فی الأکل مع النبی ... ص: ۲۰۹ ---- ۳۱۲۹

اشارة ---- ۳۱۲۹

۱- إنّه خلاف الظّاهر ... ص: ۲۱۱ ---- ۳۱۲۹

۲- لو کان المراد ذلک لم یجز إطلاق أفعل التفضیل ... ص: ۲۱۲ ---- ۳۱۲۹

۳- لو جاز لزم تفضیل غیر الأنبیاء علی الأنبیاء ... ص: ۲۱۲ ---- ۳۱۳۰

۴- إذا جاز رفع الید عن الإطلاق لجاز فیما رووه عن ابن العاص ... ص: ۲۱۳ ---- ۳۱۳۰

۵- أفعل التفضیل بمعنی الزیادة فی الجملة غیر وارد قط ... ص: ۲۱۴ ---- ۳۱۳۱

۶- إختلاف المسلمین فی الأفضلیّة دلیل علی عدم الجواز ... ص: ۲۱۵ ---- ۳۱۳۱

۷- شواهد عدم الجواز فی أخبار الصّحابة و أقوالهم ... ص: ۲۱۶ ---- ۳۱۳۲

۸- لو کان مراد النبیّ «الأحب فی الأکل» لصرّح به ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۱۳۴

اشارة ---- ۳۱۳۴

النکات و اللّطائف فیما قاله النبیّ و دعا به ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۱۳۵

۹- قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أحبّ الخلق إلیک» یکذّب الحمل المذکور ... ص: ۲۲۳ ---- ۳۱۳۶

۱۰- قوله ...: «بأحبّ خلقک إلیک و أوجههم عندک ...» ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۱۳۶

۱۱- قوله ...: «بخیر خلقک ...» ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۱۳۷

۱۲- قوله ...: «أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیّ من الأوّلین و الآخرین ...» ... ص: ۲۲۶ ---- ۳۱۳۷

۱۳- لو کان الغرض تضاعف لذّة الطعام لجاءت إحدی نسائه ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۱۳۸

۱۴- صنائع أنس دلیل بطلان التأویل ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۱۳۸

۱۵- قول أنس: «اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرّف به ...» ص: ۲۲۸ ----- ۳۱۳۸

۱۶- قول أنس: «فإذا علی فلمّا أن رأیته حسدته ...» ص: ۲۲۹ ----- ۳۱۳۹

۱۷، ۱۸- قول عائشة و حفصة: «اللّهم اجعله أبی ...» ص: ۲۳۰ ----- ۳۱۴۰

۱۹- تکرار النبیّ الدعاء و اجتهاده فیه ... ص: ۲۳۱ ----- ۳۱۴۰

۲۰- قیام النبیّ لدی دخول علی و ضمّه إلیه ... ص: ۲۳۱ ----- ۳۱۴۰

۲۱- فلمّا رآه تبسم و قال: الحمد للّه ... ص: ۲۳۱ ----- ۳۱۴۱

۲۲- غضبه علی أنس لردّه علیّا ... ص: ۲۳۲ ----- ۳۱۴۱

۲۳- قوله: أبی اللّه یا أنس إلّا أن یکون ابن أبی طالب ... ص: ۲۳۲ ----- ۳۱۴۱

۲۴- قوله له: علی أحبّ الخلق إلی اللّه ... ص: ۲۳۲ ----- ۳۱۴۱

۲۵- قوله فی جوابه: ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء ... ص: ۲۳۳ ----- ۳۱۴۲

۲۶- قوله فی جوابه: أو فی الأنصار خیر من علی ...؟! ص: ۲۳۴ ----- ۳۱۴۲

۲۷- قول أنس لعلی: إن عندی بشارة ... ص: ۲۳۴ ----- ۳۱۴۲

۲۸- حدیث الطیر من خصائص علی عند سعد بن أبی وقاص ... ص: ۲۳۵ ----- ۳۱۴۳

۲۹- احتجاج الأمیر بحدیث الطیر فی الشوری ... ص: ۲۳۵ ----- ۳۱۴۳

۳۰- حدیث الطیر من فضائل علی و خصائصه عند عمرو بن العاص ... ص: ۲۳۷ ----- ۳۱۴۴

الأخبار و الآثار فی أنّ علیّا أحبّ الخلق مطلقا ... ص: ۲۳۹ ----- ۳۱۴۴

اشارة ----- ۳۱۴۴

من الأحادیث الصّریحة فی: أنّ علیّا أحبّ الخلق إلی اللّه و الرّسول مطلقا ... ص: ۲۴۱ ----- ۳۱۴۵

من أقوال الصحابة الصّریحة فی: أنّ علّیا أحبّ النّاس إلی النبی ... ص: ۲۵۲ ----- ۳۱۵۰

اشارة ----- ۳۱۵۱

قول أبی ذر الغفاری ... ص: ۲۵۲ ----- ۳۱۵۱

قول بریدة ... ص: ۲۵۳ ----- ۳۱۵۱

قول عائشة ... ص: ۲۵۳ ----- ۳۱۵۱

تنبیهات علی بطلان دعاوی و تأویلات ... ص: ۲۵۸ ----- ۳۱۵۵

اشارة ۳۱۵۵

کلام المحبّ الطبری و بطلانه ... ص: ۲۵۹ ۳۱۵۵

وجوه ردّ حدیث عمرو بن العاص ... ص: ۲۶۱ ۳۱۵۶

اشارة ۳۱۵۶

الوجه الأول ...: ص: ۲۶۱ ۳۱۵۷

کلام ابن حجر و إبطاله ... ص: ۲۶۵ ۳۱۵۹

کلام آخر للمحبّ الطبری و إبطاله ... ص: ۲۶۹ ۳۱۶۱

کلام الشیخ عبد الحق الدهلوی و بطلانه ... ص: ۲۷۱ ۳۱۶۲

من أقوال التّابعین و الخلفاء الصریحة فی أنّ علیّا أحبّ الناس إلی النبی ... ص: ۲۷۵ ۳۱۶۳

قول الحسن البصری ...: ص: ۲۷۵ ۳۱۶۳

قول المأمون العبّاسی ...: ص: ۲۷۶ ۳۱۶۴

من تصریحات الأعلام بدلالة حدیث الطّیر علی أفضلیة الإمام علیه السلام ... ص: ۲۷۹ ۳۱۶۵

اشارة ۳۱۶۵

علماء عصر المأمون ... ص: ۲۸۱ ۳۱۶۵

الحاکم النیسابوری ... ص: ۲۸۲ ۳۱۶۶

الفخر الرّازی ... ص: ۲۸۳ ۳۱۶۷

محمّد بن طلحة ... ص: ۲۸۴ ۳۱۶۷

الحافظ الکنجی ... ص: ۲۸۷ ۳۱۶۹

المحبّ الطّبری ... ص: ۲۸۷ ۳۱۶۹

شهاب الدّین أحمد ... ص: ۲۸۸ ۳۱۷۰

ابن تیمیّة ... ص: ۲۸۹ ۳۱۷۰

محمّد الأمیر الصّنعانی ... ص: ۲۹۰ ۳۱۷۱

الملّا یعقوب اللّاهوری ... ص: ۲۹۵ ۳۱۷۳

المولوی حسن زمان ... ص: ۲۹۶ ۳۱۷۴

قوله ...: ص: ۲۹۷ ----- ۳۱۷۴

بقیّة کلام الدّهلوی احتمالان مردودان ... ص: ۳۰۵ ----- ۳۱۷۷

اشارة ----- ۳۱۷۷

«۱» إبطال احتمال عدم حضور أبی بکر فی المدینة ... ص: ۳۰۷ ----- ۳۱۷۷

اشارة ----- ۳۱۷۷

۱- لا أثر لحضوره و عدم حضوره فی المدینة ... ص: ۳۰۷ ----- ۳۱۷۷

۲- قول عائشة: ألّلهم اجعله أبی. و کذا حفصة ... ص: ۳۰۸ ----- ۳۱۷۸

۳- کان الشیخان حاضرین للحدیث الصحیح ... ص: ۳۰۹ ----- ۳۱۷۸

۴- هل کانوا خارجین فی جمیع وقائع قضیة الطیر ...؟ ص: ۳۱۰ ----- ۳۱۷۹

«۲» إبطال احتمال کون المراد: بمن هو من أحبّ النّاس ... ص: ۳۱۷ ----- ۳۱۸۲

اشارة ----- ۳۱۸۲

۱- هو باطل بالوجوه المبطلة للتأویل الأوّل ... ص: ۳۱۷ ----- ۳۱۸۲

۲- هو منقوض باستدلالهم بقوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی ... ص: ۳۱۷ ----- ۳۱۸۲

۳- هو غیر مانع من دلالة الحدیث علی أحبیة علی من الشیخین ... ص: ۳۱۹ ----- ۳۱۸۳

دحض تقوّلات بعض علماء الحدیث ... ص: ۳۲۳ ----- ۳۱۸۴

اشارة ----- ۳۱۸۴

التّوربشتی ... ص: ۳۲۵ ----- ۳۱۸۴

اشارة ----- ۳۱۸۴

۱- فی کلامه اعتراف بدلالة حدیث الطیر ... ص: ۳۲۶ ----- ۳۱۸۵

۲- بطلان دعوی أنّ فی سنده مقالا ... ص: ۳۲۷ ----- ۳۱۸۵

۳- بطلان دعوی المعارضة ... ص: ۳۲۷ ----- ۳۱۸۶

۴- بطلان دعوی الإجماع علی خلافة أبی بکر ... ص: ۳۲۷ ----- ۳۱۸۶

۵- بطلان قوله: إن الصّحابی الذی یرویه ممّن دخل فی الإجماع ... ص: ۳۲۸ ----- ۳۱۸۶

۶- صرف ألفاظ الشّارع عن ظاهرها حرام ... ص: ۳۲۹ ----- ۳۱۸۷

۷- دعوی أن ما دلّ علی تقدیم أبی بکر أصحّ متنا و إسنادا باطلة و أمّا دعوی أنّ حدیث الطیر یخالف ما هو أصحّ متنا و إسنادا فباطلة ..

۸- سخافة التأویل بتقدیر «من ...» ص: ۳۳۰ ---- ۳۱۸۷

۹- وجوه الرّد علی طعنه فی العموم باستلزامه دخول النبی ... ص: ۳۳۰ ---- ۳۱۸۷

اشارة ---- ۳۱۸۸

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۱ ---- ۳۱۸۸

الوجه الثانی ...: ص: ۳۳۳ ---- ۳۱۸۹

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۴ ---- ۳۱۸۹

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۴ ---- ۳۱۸۹

۱۰- وجوه الردّ علی التأویل بإرادة الأحبّ من بنی عمّه ... ص: ۳۳۵ ---- ۳۱۹۰

اشارة ---- ۳۱۹۰

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۶ ---- ۳۱۹۰

الوجه الثانی ...: ص: ۳۳۶ ---- ۳۱۹۱

الوجه الثالث ...: ص: ۳۳۶ ---- ۳۱۹۱

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۶ ---- ۳۱۹۱

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۷ ---- ۳۱۹۱

الطّیّبی ... ص: ۳۳۷ ---- ۳۱۹۱

اشارة ---- ۳۱۹۲

۱- لو کان الدعاء لکراهة الأکل وحده فقد کان أنس و غیره عنده ... ص: ۳۳۸ ---- ۳۱۹۲

۲- لو کان الغرض المؤاکلة فلما ذا ردّ المشایخ ...؟ ص: ۳۳۹ ---- ۳۱۹۲

۳- لو کان المطلوب المؤاکلة و البرّ لکان أهل الحاجات أولی ... ص: ۳۳۹ ---- ۳۱۹۲

۴- لو سلّمنا أولویّة ذی الرحم ففاطمة أولی من علی ... ص: ۳۳۹ ---- ۳۱۹۳

۵- رجاء أنس أن یکون رجلا من الأنصار یبطل هذا الاحتمال ... ص: ۳۳۹ ---- ۳۱۹۳

الخلخالی ... ص: ۳۴۰ ---- ۳۱۹۳

تأویل التوربشتی فقط ... ص: ۳۴۰ ---- ۳۱۹۳

السیوطی ... ص: ۳۴۱ ---- ۳۱۹۴
تأویل التوربشتی فقط ... ص: ۳۴۱ ---- ۳۱۹۴
القاری ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۱۹۴
۱- نقله کلامی التوربشتی و الطیّبی ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۱۹۴
۲- ردّه کلام الطیبی ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۱۹۴
عبد الحقّ الدّهلوی ... ص: ۳۴۳ ---- ۳۱۹۵
۱- نقل کلامی التوربشتی و الطیّبی ... ص: ۳۴۳ ---- ۳۱۹۵
۲- خطأ فضیع من الدهلوی ... ص: ۳۴۳ ---- ۳۱۹۵
۳- تکراره استلزام دخول النبیّ فی العموم ... ص: ۳۴۵ ---- ۳۱۹۶
۴- حمله الحدیث علی أنّه أحبّ أهل زمان الرسول إلیه باطل ... ص: ۳۴۵ ---- ۳۱۹۶
۵- دعوی اختصاص النبیّ بالأحبیّة من جمیع الوجوه مردودة ... ص: ۳۴۶ ---- ۳۱۹۶
۶- مغایرة الأحبیّة للأفضلیّة مردودة عند علمائهم ... ص: ۳۴۷ ---- ۳۱۹۷
دحض تقولات بعض علماء الکلام ... ص: ۳۴۹ ---- ۳۱۹۷
اشارة ---- ۳۱۹۷
القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۵۱ ---- ۳۱۹۷
اشارة ---- ۳۱۹۷
إقراره بالسّند و الدلالة و إنکاره تعین الأفضل للإمامة ... ص: ۳۵۱ ---- ۳۱۹۸
الفخر الرّازی ... ص: ۳۵۲ ---- ۳۱۹۸
اشارة ---- ۳۱۹۸
و جوب الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۳۵۳ ---- ۳۱۹۹
الشّمس السّمرقندی ... ص: ۳۵۴ ---- ۳۱۹۹
إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأویل ... ص: ۳۵۸ ---- ۳۲۰۲
القاضی البیضاوی ... ص: ۳۵۹ ---- ۳۲۰۲
اشارة ---- ۳۲۰۲

إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأويل ... ص: ۳۶۰ ----- ۳۲۰۳

الشّمس الأصفهانى ... ص: ۳۶۰ ----- ۳۲۰۳

اشارة ----- ۳۲۰۳

إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأويل تبعا للبيضاوى ... ص: ۳۶۲ ----- ۳۲۰۴

تأويله الحديث فى كتاب آخر تبعا للرازى ... ص: ۳۶۲ ----- ۳۲۰۴

الردّ على ما ذكره ... ص: ۳۶۳ ----- ۳۲۰۵

القاضى العضدى و الشريف الجرجانى ... ص: ۳۶۴ ----- ۳۲۰۶

اشارة ----- ۳۲۰۶

ما ذكراه هو تأويل الرازى و الجواب الجواب ... ص: ۳۶۴ ----- ۳۲۰۶

السّعد التّفتازانى ... ص: ۳۶۵ ----- ۳۲۰۶

اشارة ----- ۳۲۰۶

إنكاره دلالة ما ذكره على الأفضلية بمعنى زيادة الثواب مردود ... ص: ۳۶۶ ----- ۳۲۰۷

وجوه الردّ على دعوى الاتفاق على أفضليّة أبى بكر و عمر ... ص: ۳۶۷ ----- ۳۲۰۸

دعوى اعتراف الإمام بأفضلية أبى بكر مستندة إلى خبر موضوع ... ص: ۳۷۰ ----- ۳۲۰۹

تأويل حديث الطّير باطل ... ص: ۳۷۰ ----- ۳۲۰۹

العلاء القوشجى ... ص: ۳۷۰ ----- ۳۲۱۰

اشارة ----- ۳۲۱۰

ذكر عبارة التفتازانى و الجواب الجواب ... ص: ۳۷۱ ----- ۳۲۱۰

الشّهاب الدّولتآبادى ... ص: ۳۷۱ ----- ۳۲۱۰

اشارة ----- ۳۲۱۰

اعتراف بصحته و تأويل عرفت بطلانه ... ص: ۳۷۱ ----- ۳۲۱۰

إسحاق الهروى ... ص: ۳۷۲ ----- ۳۲۱۱

اشارة ----- ۳۲۱۱

ذكر تأويل التفتازانى و قد عرفت فساده ... ص: ۳۷۲ ----- ۳۲۱۱

حسام الدّین السّهارنفوری ... ص: ۳۷۲ ----- ۳۲۱۱

تأویل تقدّم فساده ... ص: ۳۷۲ ----- ۳۲۱۱

محمّد البدخشانی ... ص: ۳۷۲ ----- ۳۲۱۱

اشارهٔ ----- ۳۲۱۱

اعتراف بالسّند و الدلالهٔ و دعوی المعارضهٔ ... ص: ۳۷۳ ----- ۳۲۱۱

ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۷۳ ----- ۳۲۱۱

اشارهٔ ----- ۳۲۱۲

دعوی المعارضهٔ ب «یتجلّی اللّه لأبی بکر ...» ... ص: ۳۷۴ ----- ۳۲۱۲

دعوی المعارضهٔ ب «ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر ...» ص: ۳۷۵ ----- ۳۲۱۳

دعوی المعارضهٔ ب «من أحبّ الناس إلیک ...» ...؟ ص: ۳۷۶ ----- ۳۲۱۳

دعوی تنوّع حبّ اللّه و الرّسول ... ص: ۳۷۸ ----- ۳۲۱۴

الاستدلال بقول عائشهٔ: کان أبو بکر أحبّ الناس ثم عمر ... ص: ۳۷۹ ----- ۳۲۱۵

تأویل الحدیث ببعض الوجوه ... ص: ۳۸۲ ----- ۳۲۱۷

الخلاصهٔ ... ص: ۳۸۳ ----- ۳۲۱۷

کلمات فی ذم التأویل ... ص: ۳۸۳ ----- ۳۲۱۷

تفنید المعارضهٔ بحدیث الاقتداء بالشیخین ... ص: ۳۸۷ ----- ۳۲۱۸

اشارهٔ ----- ۳۲۱۸

۱- المعارضهٔ بما اختصوا بروایته غیر مسموعهٔ ... ص: ۳۸۹ ----- ۳۲۱۹

۲- المعارضهٔ به ینافی ما التزم به (الدّهلوی ...) ص: ۳۹۰ ----- ۳۲۱۹

۳- المعارضهٔ به ینافی ما نصّ علیه والده ... ص: ۳۹۰ ----- ۳۲۱۹

۴- المعارضهٔ به ینافی ما نصّ علیه تلمیذه ... ص: ۳۹۰ ----- ۳۲۱۹

۵- هذا الحدیث واه بجمیع طرقه حسب تصریحاتهم ... ص: ۳۹۱ ----- ۳۲۲۰

رسالهٔ فی تحقیق حدیث الاقتداء بالشّیخین ... ص: ۳۹۳ ----- ۳۲۲۰

اشارهٔ ----- ۳۲۲۰

(۱) نظرات فی أسانید حدیث الاقتداء ... ص: ۳۹۷ ---------- ۳۲۲۱

اشارة ---------- ۳۲۲۱

حدیث حذیفة ... ص: ۳۹۸ ---------- ۳۲۲۱

رواه أحمد بن حنبل قال ...: ص: ۳۹۸ ---------- ۳۲۲۱

و رواه الترمذی حیث قال ...: ص: ۳۹۸ ---------- ۳۲۲۲

و رواه ابن ماجة بسنده ... ص: ۳۹۹ ---------- ۳۲۲۲

و رواه الحاکم بإسناده ...: ص: ۳۹۹ ---------- ۳۲۲۲

نقد السند ... ص: ۴۰۱ ---------- ۳۲۲۳

و فی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۰۳ ---------- ۳۲۲۵

حدیث ابن مسعود ... ص: ۴۰۴ ---------- ۳۲۲۵

رواه التّرمذی حیث قال ...: ص: ۴۰۴ ---------- ۳۲۲۵

نقد السند ...: ص: ۴۰۴ ---------- ۳۲۲۶

حدیث أبی الدّرداء ... ص: ۴۰۷ ---------- ۳۲۲۷

رواه ابن حجر المکّی عن الطبرانی حیث قال ...: ص: ۴۰۷ ---------- ۳۲۲۷

نقد السند ...: ص: ۴۰۷ ---------- ۳۲۲۸

حدیث أنس بن مالک ... ص: ۴۰۸ ---------- ۳۲۲۸

قال جلال الدین السیوطی ...: ص: ۴۰۸ ---------- ۳۲۲۸

نقد السند ...: ص: ۴۰۸ ---------- ۳۲۲۸

نقد السند ...: ص: ۴۰۹ ---------- ۳۲۲۹

حدیث عبد اللّه بن عمر ... ص: ۴۱۰ ---------- ۳۲۲۹

رواه الذهبی حیث قال ...: ص: ۴۱۰ ---------- ۳۲۲۹

و رواه ابن حجر و قال ...: ص: ۴۱۱ ---------- ۳۲۳۰

نقد السند ...: ص: ۴۱۲ ---------- ۳۲۳۰

حدیث جدّة عبد اللّه بن أبی الهذیل ... ص: ۴۱۲ ---------- ۳۲۳۱

رواه ابن حزم حيث قال ...: ص: ۴۱۲ ----- ۳۲۳۱

نقد السند ...: ص: ۴۱۲ ----- ۳۲۳۱

(۲) كلمات الأئمة و كبار العلماء حول سند حديث الاقتداء ... ص: ۴۱۴ ----- ۳۲۳۱

اشارة ----- ۳۲۳۱

(۱) أبو حاتم الرّازى ... ص: ۴۱۴ ----- ۳۲۳۱

(۲) أبو عيسى الترمذى ... ص: ۴۱۵ ----- ۳۲۳۲

(۳) أبو بكر البزّار ... ص: ۴۱۶ ----- ۳۲۳۲

(۴) أبو جعفر العقيلى ... ص: ۴۱۷ ----- ۳۲۳۳

اشارة ----- ۳۲۳۳

ترجمته ...: ص: ۴۱۸ ----- ۳۲۳۳

(۵) أبو بكر النقّاش ... ص: ۴۱۸ ----- ۳۲۳۳

(۶) ابن عدى ... ص: ۴۱۹ ----- ۳۲۳۴

(۷) أبو الحسن الدار قطنى ... ص: ۴۲۰ ----- ۳۲۳۴

(۸) ابن حزم الأندلسى ... ص: ۴۲۱ ----- ۳۲۳۵

(۹) برهان الدين العبرى الفرغانى ... ص: ۴۲۳ ----- ۳۲۳۶

(۱۰) شمس الدين الذهبى ... ص: ۴۲۴ ----- ۳۲۳۷

(۱۱) نور الدّين الهيثمى ... ص: ۴۲۶ ----- ۳۲۳۸

(۱۲) ابن حجر العسقلانى ... ص: ۴۲۷ ----- ۳۲۳۹

اشارة ----- ۳۲۳۹

ترجمته ...: ص: ۴۲۸ ----- ۳۲۳۹

(۱۳) شيخ الإسلام الهروى ... ص: ۴۲۹ ----- ۳۲۴۰

(۱۴) عبد الرءوف المناوى ... ص: ۴۳۰ ----- ۳۲۴۰

(۱۵) ابن درويش الحوت ... ص: ۴۳۲ ----- ۳۲۴۲

(۳) تأمّلات فى متن و دلالة حديث الاقتداء ... ص: ۴۳۴ ----- ۳۲۴۲

اشارة ۳۲۴۲

- ۱ ...- ص: ۴۴۱ ۳۲۴۷

- ۲ ...- ص: ۴۴۱ ۳۲۴۷

- ۳ ...- ص: ۴۴۲ ۳۲۴۷

- ۴ ...- ص: ۴۴۲ ۳۲۴۷

- ۵ ...- ص: ۴۴۲ ۳۲۴۷

- ۶ ...- ص: ۴۴۳ ۳۲۴۸

- ۷ ...- ص: ۴۴۳ ۳۲۴۸

- ۸ ...- ص: ۴۴۳ ۳۲۴۸

تکملة ...: ص: ۴۴۵ ۳۲۴۹

[الجزء الخامس عشر] ۳۲۵۱

حدیث الولایة ... ص: ۷ ۳۲۵۱

اشارة ۳۲۵۱

کلمة المؤلّف ... ص: ۹ ۳۲۵۱

اشارة ۳۲۵۱

التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۰ ۳۲۵۲

تأویلات و تمحّلات ... ص: ۱۱ ۳۲۵۳

نکات فی الحدیث ... ص: ۱۳ ۳۲۵۴

کلمة السیّد صاحب العبقات ... ص: ۱۵ ۳۲۵۴

کلام الدّهلوی ... ص: ۱۶ ۳۲۵۵

مقدّمة فی بیان شناعة إنکار فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۱۷ ۳۲۵۵

اشارة ۳۲۵۵

کلام لأبی جعفر الإسکافی ... ص: ۱۸ ۳۲۵۶

ترجمة أبی جعفر الإسکافی ... ص: ۲۲ ۳۲۵۸

کلام للسیّد حیدر الآملی ... ص: ۲۳ ----- ۳۲۵۸
من رسائل أبی بکر الخوارزمی ... ص: ۲۸ ----- ۳۲۶۱
صورة ما جاء فی آخر الطبعة المصریّة ... ص: ۳۷ ----- ۳۲۶۵
ترجمة أبی بکر الخوارزمی ... ص: ۳۸ ----- ۳۲۶۶
کلام للسید علی بن معصوم المدنی ... ص: ۳۹ ----- ۳۲۶۷
سند حدیث الولایة ... ص: ۴۹ ----- ۳۲۷۱
اشارة ----- ۳۲۷۱
أسماء جماعة من رواة الحدیث ... ص: ۵۱ ----- ۳۲۷۱
اشارة ----- ۳۲۷۱
۱ روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵ ----- ۳۲۷۳
اشارة ----- ۳۲۷۳
ترجمة أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵ ----- ۳۲۷۳
تنصیص ابن عبد البرّ علی صحة هذا السند ... ص: ۵۶ ----- ۳۲۷۴
ترجمة ابن عبد البر ... ص: ۵۷ ----- ۳۲۷۵
تنصیص المزی علی صحة هذه السند ... ص: ۵۹ ----- ۳۲۷۶
ترجمة الحافظ المزی ... ص: ۵۹ ----- ۳۲۷۶
الکلمات فی وثاقة رجال سند الطیالسی ... ص: ۶۳ ----- ۳۲۷۸
اشارة ----- ۳۲۷۸
۱- أبو عوانة ... ص: ۶۳ ----- ۳۲۷۸
۲- أبو بلج ... ص: ۶۴ ----- ۳۲۷۹
اشارة ----- ۳۲۷۹
موجز تراجم الموثّقین لأبی بلج ... ص: ۶۶ ----- ۳۲۸۰
۳- عمرو بن میمون ... ص: ۶۸ ----- ۳۲۸۱
اشارة ----- ۳۲۸۱

إخراج أبی داود فی مسنده دلیل الثبوت ... ص: ۶۹ ----- ۳۲۸۲

تقدیم ابن حزم مسند الطیالسی علی موطأ مالک ... ص: ۷۰ ----- ۳۲۸۲

ترجمة ابن حزم ... ص: ۷۰ ----- ۳۲۸۲

مسند الطیالسی فی کتب الأسانید ... ص: ۷۱ ----- ۳۲۸۳

عبارة ابن عبد البر کاملة ... ص: ۷۲ ----- ۳۲۸۴

اعتبار کتاب الإستیعاب ... ص: ۷۴ ----- ۳۲۸۴

۲ روایة ابن أبی شیبة ... ص: ۷۶ ----- ۳۲۸۶

اشارة ----- ۳۲۸۶

ترجمة أبی بکر ابن أبی شیبة ... ص: ۷۷ ----- ۳۲۸۶

نقل السیوطی تصحیحه و موافقته له ... ص: ۸۰ ----- ۳۲۸۸

حکم السیوطی بصحة الحدیث ... ص: ۸۰ ----- ۳۲۸۸

حکم المتّقی بصحة الحدیث ... ص: ۸۱ ----- ۳۲۸۸

حکم البدخشی بصحة الحدیث ... ص: ۸۱ ----- ۳۲۸۸

حکم القاضی ثناء اللّه بصحّة الحدیث ... ص: ۸۱ ----- ۳۲۸۹

الحدیث فی المصنّف بألفاظ عدیدة ... ص: ۸۲ ----- ۳۲۸۹

۳ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۸۳ ----- ۳۲۹۰

اشارة ----- ۳۲۹۰

الکلمات فی وثاقة رجال سند أحمد ... ص: ۸۴ ----- ۳۲۹۰

الکلمات فی وثاقة سنده الثانی ... ص: ۸۹ ----- ۳۲۹۳

اشارة ----- ۳۲۹۳

۱- عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۸۹ ----- ۳۲۹۳

۲- أجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۰ ----- ۳۲۹۳

۳- عبد اللّه بن بریدة ... ص: ۹۰ ----- ۳۲۹۴

کلمات فی وثاقة سنده الثالث ... ص: ۹۲ ----- ۳۲۹۵

اشارهٔ ----- ۳۲۹۵
الوجوه الدالهٔ علی أنّ مجرد إخراج أحمد دلیل الاعتبار عندهم ... ص: ۹۳ ----- ۳۲۹۵
ذکر عبارهٔ السبکی المشتملهٔ علی الوجوه المذکورهٔ ... ص: ۹۵ ----- ۳۲۹۶
ترجمهٔ السبکی ... ص: ۹۷ ----- ۳۲۹۷
ترجمهٔ أبی موسی المدینی ... ص: ۹۸ ----- ۳۲۹۸
کلام ابن عساکر فی مدح المسند ... ص: ۹۹ ----- ۳۲۹۹
کلام ابن الجوزی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۰ ----- ۳۲۹۹
اعتماد أبناء روزبهان و تیمیهٔ و حجر علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۱ ----- ۳۳۰۰
ثناء ابن خلکان علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۲ ----- ۳۳۰۰
ثناء الذهبی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۳ ----- ۳۳۰۱
ثناء السیوطی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۳ ----- ۳۳۰۱
کلام ابن الوزیر فی مدح المسند ... ص: ۱۰۴ ----- ۳۳۰۱
کلام أبی مهدی المغربی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۵ ----- ۳۳۰۲
کلام عبد الحق الدهلوی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۵ ----- ۳۳۰۲
کلام ولی اللّه الدهلوی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۶ ----- ۳۳۰۲
کلام (الدهلوی) فی مدح المسند ... ص: ۱۰۶ ----- ۳۳۰۳
۴ روایهٔ الترمذی ... ص: ۱۰۷ ----- ۳۳۰۳
اشارهٔ ----- ۳۳۰۳
وثاقهٔ رجال الإسناد ... ص: ۱۰۸ ----- ۳۳۰۳
اشارهٔ ----- ۳۳۰۳
۱- الترمذی ... ص: ۱۰۸ ----- ۳۳۰۳
۲- قتیبهٔ بن سعید ... ص: ۱۰۹ ----- ۳۳۰۴
۳- جعفر بن سلیمان ... ص: ۱۰۹ ----- ۳۳۰۴
۴- یزید الرشک ... ص: ۱۰۹ ----- ۳۳۰۴

۵- مطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۰ ---- ۳۳۰۵

۵ روایة النسائی ... ص: ۱۱۰ ---- ۳۳۰۵

اشارة ---- ۳۳۰۵

وثاقة رجال السند ... ص: ۱۱۰ ---- ۳۳۰۵

ترجمة النسائی ... ص: ۱۱۱ ---- ۳۳۰۵

اعتبار کتاب الخصائص ... ص: ۱۱۲ ---- ۳۳۰۶

۶ روایة الحسن بن سفیان النسوی ... ص: ۱۱۳ ---- ۳۳۰۶

اشارة ---- ۳۳۰۶

ترجمة الحسن بن سفیان ... ص: ۱۱۳ ---- ۳۳۰۷

۷ روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۱۱۴ ---- ۳۳۰۷

اشارة ---- ۳۳۰۷

وثاقة رجال الإسناد ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۳۰۸

اشارة ---- ۳۳۰۸

۱- عبید اللّه القواریری ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۳۰۸

۲- جعفر بن سلیمان ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۳۰۹

۳- یزید الرشک ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۳۰۹

۴- المطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۳۰۹

اشارة ---- ۳۳۰۹

ترجمة أبی یعلی ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۳۰۹

۸ روایة ابن جریر الطبری و تصحیحه ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۳۰۹

اشارة ---- ۳۳۱۰

ترجمة الطبری ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۳۱۰

۹ روایة خیثمة بن سلیمان ... ص: ۱۲۲ ---- ۳۳۱۲

اشارة ---- ۳۳۱۲

ترجمة خيثمة بن سليمان ... ص: ۱۲۳ ----- ۳۳۱۲
۱۰ رواية أبی حاتم ابن حبّان البستی ... ص: ۱۲۴ ----- ۳۳۱۳
اشارة ----- ۳۳۱۳
ترجمة ابن حبّان ... ص: ۱۲۵ ----- ۳۳۱۴
كلمة بشأن صحيح ابن حبان ... ص: ۱۲۶ ----- ۳۳۱۴
۱۱ رواية الطبرانی ... ص: ۱۲۷ ----- ۳۳۱۵
اشارة ----- ۳۳۱۵
من مصادر ترجمة الطبرانی ... ص: ۱۳۱ ----- ۳۳۱۷
۱۲ رواية الحاكم ... ص: ۱۳۲ ----- ۳۳۱۸
اشارة ----- ۳۳۱۸
من مصادر ترجمة الحاكم ... ص: ۱۳۵ ----- ۳۳۱۹
۱۳ رواية ابن مردويه ... ص: ۱۳۶ ----- ۳۳۲۰
اشارة ----- ۳۳۲۰
ترجمة ابن مردويه ... ص: ۱۳۷ ----- ۳۳۲۰
۱۴ رواية أبی نعيم الأصبهانی ... ص: ۱۳۷ ----- ۳۳۲۱
اشارة ----- ۳۳۲۱
ترجمة أبی نعيم الأصبهانی ... ص: ۱۴۰ ----- ۳۳۲۲
۱۵ رواية البيهقی ... ص: ۱۴۱ ----- ۳۳۲۳
اشارة ----- ۳۳۲۳
من مصادر ترجمة البيهقی ... ص: ۱۴۲ ----- ۳۳۲۴
۱۶ رواية الرّاغب الأصفهانی ... ص: ۱۴۳ ----- ۳۳۲۴
اشارة ----- ۳۳۲۴
ترجمة الرّاغب الأصفهانی ... ص: ۱۴۳ ----- ۳۳۲۵
۱۷ رواية الخطيب البغدادی ... ص: ۱۴۴ ----- ۳۳۲۵

اشارة ----- ۳۳۲۵
ترجمة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۴۶ ----- ۳۳۲۶
۱۸ روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۷ ----- ۳۳۲۷
اشارة ----- ۳۳۲۷
ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۸ ----- ۳۳۲۸
ترجمة الدّقاق ... ص: ۱۴۹ ----- ۳۳۲۸
۱۹ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۴۹ ----- ۳۳۲۸
اشارة ----- ۳۳۲۸
ترجمة ابن المغازلی و الاعتماد علیه ... ص: ۱۵۰ ----- ۳۳۲۹
۲۰ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱ ----- ۳۳۲۹
اشارة ----- ۳۳۲۹
ترجمة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱ ----- ۳۳۲۹
التعریف بالفردوس ... ص: ۱۵۲ ----- ۳۳۳۰
اعتماد (الدهلوی) علی الدیلمی ... ص: ۱۵۵ ----- ۳۳۳۱
۲۱ روایة النّطنزی ... ص: ۱۵۶ ----- ۳۳۳۲
اشارة ----- ۳۳۳۲
ترجمة النطنزی ... ص: ۱۵۶ ----- ۳۳۳۲
۲۲ روایة أبی منصور الدیلمی ... ص: ۱۵۷ ----- ۳۳۳۳
اشارة ----- ۳۳۳۳
ترجمة أبی منصور الدّیلمی ... ص: ۱۵۸ ----- ۳۳۳۳
الحازمی من تلامذة أبی منصور الدیلمی ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۳۳۴
الأسانید إلی مسند الفردوس ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۳۳۴
۲۳ روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۶۰ ----- ۳۳۳۴
اشارة ----- ۳۳۳۴

من مصادر ترجمة الخوارزمی ... ص: ۱۶۳ ---- ۳۳۳۶

۲۴ روایة ابن عساکر ... ص: ۱۶۳ ---- ۳۳۳۶

اشارة ---- ۳۳۳۶

ترجمة ابن عساکر ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۳۴۴

۲۵ روایة الصالحانی ... ص: ۱۸۰ ---- ۳۳۴۵

اشارة ---- ۳۳۴۵

التّعریف بالصّالحانی ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۳۴۵

۲۶ روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۳۴۶

اشارة ---- ۳۳۴۶

من مصادر ترجمة ابن الأثیر ... ص: ۱۸۲ ---- ۳۳۴۶

۲۷ روایة أبی القاسم الرّافعی ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۳۴۷

اشارة ---- ۳۳۴۷

ترجمة الرّافعی ... ص: ۱۸۴ ---- ۳۳۴۷

۲۸ روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۸۵ ---- ۳۳۴۸

اشارة ---- ۳۳۴۸

من مصادر ترجمة ابن الأثیر ... ص: ۱۸۶ ---- ۳۳۴۸

کلمات فی مدح اسد الغابة ... ص: ۱۸۶ ---- ۳۳۴۹

۲۹ روایة أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۱۸۷ ---- ۳۳۴۹

اشارة ---- ۳۳۴۹

ترجمة ابن سبع الکلاعی ... ص: ۱۸۸ ---- ۳۳۵۰

۳۰ روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۸۹ ---- ۳۳۵۰

اشارة ---- ۳۳۵۰

کتاب المختارة للضیاء ... ص: ۱۹۰ ---- ۳۳۵۱

ترجمة الضّیاء المقدسی ... ص: ۱۹۱ ---- ۳۳۵۱

۳۱ روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۱۹۲ ---- ۳۳۵۲
اشارة ---- ۳۳۵۲
من مصادر ترجمة ابن طلحة ... ص: ۱۹۵ ---- ۳۳۵۴
۳۲ روایة الکنجی الشّافعی ... ص: ۱۹۶ ---- ۳۳۵۴
اشارة ---- ۳۳۵۴
ترجمة الکنجی ... ص: ۱۹۸ ---- ۳۳۵۵
۳۳ روایة محبّ الدین الطبری ... ص: ۱۹۹ ---- ۳۳۵۶
اشارة ---- ۳۳۵۶
ترجمة المحبّ الطبری ... ص: ۲۰۱ ---- ۳۳۵۷
۳۴ روایة صدر الدین الحموینی الجوینی ... ص: ۲۰۲ ---- ۳۳۵۸
اشارة ---- ۳۳۵۸
من مصادر ترجمة الحموینی ... ص: ۲۰۳ ---- ۳۳۵۸
۳۵ کلام شمس الدّین الذهبی ... ص: ۲۰۴ ---- ۳۳۵۹
اشارة ---- ۳۳۵۹
ترجمة الذهبی ... ص: ۲۰۵ ---- ۳۳۵۹
۳۶ روایة الزّرندی ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۳۶۰
اشارة ---- ۳۳۶۰
ترجمة الزّرندی ... ص: ۲۰۷ ---- ۳۳۶۰
۳۷ روایة الکازرونی ... ص: ۲۰۸ ---- ۳۳۶۱
اشارة ---- ۳۳۶۱
ترجمة الکازرونی ... ص: ۲۰۹ ---- ۳۳۶۲
۳۸ روایة السیّد علی الهمدانی ... ص: ۲۱۰ ---- ۳۳۶۳
اشارة ---- ۳۳۶۳
ترجمة السیّد الهمدانی ... ص: ۲۱۰ ---- ۳۳۶۳

۳۹ روایة السیّد شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۱۱ ---- ۳۳۶۳

اشارة ---- ۳۳۶۳

ترجمة الشّهاب أحمد ... ص: ۲۱۳ ---- ۳۳۶۴

۴۰ روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۳ ---- ۳۳۶۴

اشارة ---- ۳۳۶۴

ترجمة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۴ ---- ۳۳۶۵

۴۱ روایة حسین بن المعین المیبدی ... ص: ۲۱۵ ---- ۳۳۶۶

اشارة ---- ۳۳۶۶

ترجمة المیبدی ... ص: ۲۱۵ ---- ۳۳۶۶

۴۲ روایة الجلال السّیوطی ... ص: ۲۱۶ ---- ۳۳۶۶

اشارة ---- ۳۳۶۶

ترجمة السّیوطی ... ص: ۲۱۶ ---- ۳۳۶۶

۴۳ روایة القسطلانی ... ص: ۲۱۷ ---- ۳۳۶۷

اشارة ---- ۳۳۶۷

ترجمة القسطلانی ... ص: ۲۱۹ ---- ۳۳۶۸

۴۴ روایة عبد الوهاب البخاری المفسّر ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۳۶۹

اشارة ---- ۳۳۶۹

ترجمة الحاج عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۳۶۹

۴۵ روایة الشّامی صاحب السّیرة ... ص: ۲۲۲ ---- ۳۳۶۹

اشارة ---- ۳۳۶۹

ترجمة الصالحی الشامی ... ص: ۲۲۳ ---- ۳۳۷۰

السیرة الشامیة ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۳۷۰

۴۶ روایة ابن حجر المکی و تصحیحه ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۳۷۱

اشارة ---- ۳۳۷۱

ترجمة ابن حجر المکی ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۳۷۱

۴۷ روایة علی المتقی الهندی ... ص: ۲۲۶ ---- ۳۳۷۲

اشارة ---- ۳۳۷۲

ترجمة المتقی الهندی ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۳۷۲

۴۸ روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۲۲۸ ---- ۳۳۷۳

اشارة ---- ۳۳۷۳

ترجمة العیدروس ... ص: ۲۲۸ ---- ۳۳۷۳

۴۹ روایة میرزا مخدوم صاحب النواقض ... ص: ۲۲۹ ---- ۳۳۷۴

اشارة ---- ۳۳۷۴

کتاب النواقض ... ص: ۲۳۰ ---- ۳۳۷۴

۵۰ روایة الوصّابی الیمنی ... ص: ۲۳۰ ---- ۳۳۷۴

اشارة ---- ۳۳۷۴

الوصابی و کتابه ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۳۷۶

۵۱ روایة الحافی الحسینی الشّافعی ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۳۷۶

اشارة ---- ۳۳۷۶

ترجمة الحافی ... ص: ۲۳۴ ---- ۳۳۷۶

۵۲ روایة الجمال المحدّث الشّیرازی ... ص: ۲۳۵ ---- ۳۳۷۷

اشارة ---- ۳۳۷۷

ترجمة جمال الدین الشیرازی ... ص: ۲۳۶ ---- ۳۳۷۷

۵۳ روایة علی بن سلطان القاری ... ص: ۲۳۶ ---- ۳۳۷۷

اشارة ---- ۳۳۷۷

دفاع القاری عن عمر بن سعد ... ص: ۲۳۷ ---- ۳۳۷۸

ترجمة القاری ... ص: ۲۳۸ ---- ۳۳۷۸

۵۴ روایة المنّاوی ... ص: ۲۳۹ ---- ۳۳۷۹

اشارهٔ ۳۳۷۹

ترجمهٔ المناوی ... ص: ۲۴۰ ۳۳۸۰

۵۵ روایهٔ الشیخانی القادری ... ص: ۲۴۱ ۳۳۸۰

اشارهٔ ۳۳۸۰

عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۴۲ ۳۳۸۱

الاعتماد علی روایهٔ القادری ... ص: ۲۴۳ ۳۳۸۱

۵۶ روایهٔ ابن باکثیر المکّی ... ص: ۲۴۴ ۳۳۸۲

اشارهٔ ۳۳۸۲

عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۴۵ ۳۳۸۲

ترجمهٔ ابن باکثیر ... ص: ۲۴۶ ۳۳۸۳

۵۷ روایهٔ البدخشی ... ص: ۲۴۷ ۳۳۸۳

اشارهٔ ۳۳۸۴

ترجمهٔ البدخشانی ... ص: ۲۵۰ ۳۳۸۵

۵۸ روایهٔ محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۱ ۳۳۸۶

اشارهٔ ۳۳۸۶

ترجمهٔ محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۲ ۳۳۸۶

۵۹ روایهٔ أحمد بن عبد الرّحیم الدّهلوی ... ص: ۲۵۲ ۳۳۸۷

اشارهٔ ۳۳۸۷

ترجمهٔ أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی ... ص: ۲۵۳ ۳۳۸۷

۶۰ روایهٔ محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۵۴ ۳۳۸۷

اشارهٔ ۳۳۸۷

ترجمهٔ محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۵۶ ۳۳۸۸

۶۱ روایهٔ الصبّان المصری ... ص: ۲۵۶ ۳۳۸۹

اشارهٔ ۳۳۸۹

ترجمة الصبّان ... ص: ۲۵۶ ----- ۳۳۸۹
۶۲ روایة العجیلی ... ص: ۲۵۷ ----- ۳۳۸۹
اشارة ----- ۳۳۸۹
ترجمة العجیلی ... ص: ۲۵۸ ----- ۳۳۹۰
۶۳ روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۲۵۸ ----- ۳۳۹۰
اشارة ----- ۳۳۹۰
ترجمته و عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۵۹ ----- ۳۳۹۰
۶۴ روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱ ----- ۳۳۹۱
اشارة ----- ۳۳۹۱
ترجمة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱ ----- ۳۳۹۲
۶۵ روایة المولوی ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۱ ----- ۳۳۹۲
اشارة ----- ۳۳۹۲
ترجمة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۲ ----- ۳۳۹۲
۶۶ روایة القندوزی البلخی ... ص: ۲۶۲ ----- ۳۳۹۲
اشارة ----- ۳۳۹۲
ترجمة القندوزی ... ص: ۲۶۳ ----- ۳۳۹۳
۶۷ روایة حسن زمان الحیدرآبادی ... ص: ۲۶۳ ----- ۳۳۹۳
اشارة ----- ۳۳۹۳
ترجمة حسن زمان ... ص: ۲۶۸ ----- ۳۳۹۶
وثاقة الأجلح و ردّ القدح فیه بسبب تشیّعه ... ص: ۲۶۹ ----- ۳۳۹۶
اشارة ----- ۳۳۹۶
۱- توثیق یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱ ----- ۳۳۹۶
اشارة ----- ۳۳۹۶
ترجمة یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱ ----- ۳۳۹۶

۲- توثیق أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷۲ ----- ۳۳۹۷
۳- توثیق الفلّاس ... ص: ۲۷۳ ----- ۳۳۹۷
اشارهٔ ----- ۳۳۹۷
ترجمهٔ الفلاس ... ص: ۲۷۳ ----- ۳۳۹۷
۴- توثیق العجلی ... ص: ۲۷۵ ----- ۳۳۹۸
اشارهٔ ----- ۳۳۹۸
ترجمهٔ العجلی ... ص: ۲۷۵ ----- ۳۳۹۹
۵- توثیق الفسوی ... ص: ۲۷۶ ----- ۳۳۹۹
اشارهٔ ----- ۳۳۹۹
ترجمهٔ الفسوی ... ص: ۲۷۷ ----- ۳۴۰۰
۶- توثیق ابن عدی ... ص: ۲۷۸ ----- ۳۴۰۰
اشارهٔ ----- ۳۴۰۰
ترجمهٔ ابن عدی ... ص: ۲۷۸ ----- ۳۴۰۱
۷- تصحیح الحاکم حدیثه و تأکیده ذلک ... ص: ۲۸۰ ----- ۳۴۰۲
۸- ابن حجر: صدوق ... ص: ۲۸۲ ----- ۳۴۰۳
۹- إنّه من رجال الکتب الأربعهٔ ... ص: ۲۸۳ ----- ۳۴۰۳
۱۰- روایهٔ الأئمهٔ عنه ... ص: ۲۸۳ ----- ۳۴۰۳
۱۱- روایهٔ شعبهٔ عنه و هو لا یروی إلّا عن ثقهٔ ... ص: ۲۸۴ ----- ۳۴۰۴
۱۲- روایهٔ أحمد عنه و هو لا یروی إلّا عن ثقهٔ ... ص: ۲۸۵ ----- ۳۴۰۵
۱۳- روی عنه النسائی و شرطه أشدّ من شرط الشیخین ... ص: ۲۸۶ ----- ۳۴۰۵
اشارهٔ ----- ۳۴۰۶
ترجمهٔ سعد الزّنجانی ... ص: ۲۸۷ ----- ۳۴۰۶
۱۴- من أسامی أئمهٔ الحدیث الشّیعهٔ ... ص: ۲۸۸ ----- ۳۴۰۶
۱۵- تصریح الذهبی بوجوب قبول روایهٔ الشّیعی ... ص: ۲۸۹ ----- ۳۴۰۷

۱۶- نسبة السیوطی ما قاله الذهبی إلی أئمة الحدیث ... ص: ۲۹۰ ----- ۳۴۰۷

۱۷- جرح المخالف فی الاعتقاد غیر مقبول ... ص: ۲۹۰ ----- ۳۴۰۸

۱۸- التشیع محبّة علی و تقدیمه علی الصحابة ... ص: ۲۹۱ ----- ۳۴۰۸

۱۹- المقبلی: التشیّع ما یسع منصفا الخروج عنه ... ص: ۲۹۱ ----- ۳۴۰۸

۲۰- لو کان الأجلح شیعیّا غلیظا لما رووا عنه ... ص: ۲۹۲ ----- ۳۴۰۹

۲۱- کان النّسائی یتشیع ... ص: ۲۹۳ ----- ۳۴۱۰

۲۲- کان الحاکم شیعیّا ... ص: ۱۹۴ ----- ۳۴۱۰

۲۳- التشیع لا ینافی التسنّن ... ص: ۲۹۵ ----- ۳۴۱۱

۲۴- استنکار الأجلح سبّ الشیخین ... ص: ۲۹۵ ----- ۳۴۱۱

۲۵- فی الصحابة رافضة غلاة کأبی الطفیل ... ص: ۲۹۶ ----- ۳۴۱۱

۲۶- قولهم بقبول روایة المبتدع ... ص: ۲۹۷ ----- ۳۴۱۲

۲۷- من أسماء المبتدعة فی الصحیحین ... ص: ۲۹۸ ----- ۳۴۱۳

۲۸- قبول بعضهم روایة المبتدع الداعی ... ص: ۲۹۹ ----- ۳۴۱۳

النظر فی کلمات القادحین فی الأجلح ... ص: ۳۰۰ ----- ۳۴۱۳

وجوه فی ردّ قدح الأجلح مستفادة من کلمات العلماء ... ص: ۳۰۶ ----- ۳۴۱۷

اشارة ----- ۳۴۱۷

الجرح المجمل غیر مقبول مطلقا ... ص: ۳۰۶ ----- ۳۴۱۷

التعدیل مقدم علی الجرح عند جمهور العلماء ... ص: ۳۰۷ ----- ۳۴۱۸

لفظة «کذّاب» أیضا تحتاج إلی تفسیر ... ص: ۳۰۸ ----- ۳۴۱۸

لا یقبل الجرح فیمن علم عدالته بالتواتر أو کانت أشهر من عدالة الجارح ... ص: ۳۰۹ ----- ۳۴۱۹

قبول المراسیل مذهب مالک و الشافعی و غیرهما و عموم التابعین ... ص: ۳۱۱ ----- ۳۴۲۰

کلام (الدهلوی) حول الأجلح ... ص: ۳۱۲ ----- ۳۴۲۰

وجوه الجواب عنه ... ص: ۳۱۳ ----- ۳۴۲۱

[الجزء السادس و عشر] ----- ۳۴۲۲

ملحق سند حدیث الولایة فی فصول ... ص: ۵ ---- ۳۴۲۲

اشارة ---- ۳۴۲۲

الفصل الأول: فی أسماءِ جماعة آخرین من رواة حدیث الولایة عبر القرون ... ص: ۹ ---- ۳۴۲۳

اشارة ---- ۳۴۲۳

«۱» روایة عیسی بن عبد اللَّه ... ص: ۱۱ ---- ۳۴۲۳

«۲» روایة عبد الجلیل بن عطیّة ... ص: ۱۲ ---- ۳۴۲۴

«۳» روایة ابن أبی غنیّة ... ص: ۱۲ ---- ۳۴۲۴

«۴» روایة الحکم بن عتیبة ... ص: ۱۳ ---- ۳۴۲۴

«۵» روایة أبی إسحاق السبیعی ... ص: ۱۴ ---- ۳۴۲۵

«۶» روایة النضر بن شمیل ... ص: ۱۶ ---- ۳۴۲۶

«۷» روایة أبی عامر العقدی ... ص: ۱۷ ---- ۳۴۲۶

«۸» روایة عبدالرزاق بن همام ... ص: ۱۸ ---- ۳۴۲۷

«۹» روایة الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی ... ص: ۱۹ ---- ۳۴۲۸

«۱۰» روایة أبی نعیم الملائی ... ص: ۲۰ ---- ۳۴۲۸

«۱۱» روایة زهیر بن حرب ... ص: ۲۱ ---- ۳۴۲۹

«۱۲» روایة ابن راهویه ... ص: ۲۲ ---- ۳۴۲۹

«۱۳» روایة عثمان بن أبی شیبة ... ص: ۲۳ ---- ۳۴۳۰

«۱۴» روایة عفّان بن مسلم ... ص: ۲۵ ---- ۳۴۳۰

«۱۵» روایة لوین ... ص: ۲۶ ---- ۳۴۳۱

«۱۶» روایة ابن سُمّویه ... ص: ۲۷ ---- ۳۴۳۲

«۱۷» روایة أبی أحمد العسّال ... ص: ۲۸ ---- ۳۴۳۲

«۱۸» روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۲۹ ---- ۳۴۳۲

«۱۹» روایة ابن أبی عاصم ... ص: ۳۰ ---- ۳۴۳۳

«۲۰» روایة عبداللَّه بن أحمد ... ص: ۳۲ ---- ۳۴۳۴

«۲۱» روایة البزّار ... ص: ۳۴ ---- ۳۴۳۵
«۲۲» روایة مطیّن ... ص: ۳۴ ---- ۳۴۳۶
«۲۳» روایة أحمد بن الحسین الصوفی ... ص: ۳۶ ---- ۳۴۳۶
«۲۴» روایة الرویانی ... ص: ۳۷ ---- ۳۴۳۶
«۲۵» روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۳۹ ---- ۳۴۳۸
«۲۶» روایة الطحاوی ... ص: ۴۰ ---- ۳۴۳۸
«۲۷» روایة محمّد بن مخلد العطّار ... ص: ۴۳ ---- ۳۴۴۰
«۲۸» روایة ابن عقدة ... ص: ۴۴ ---- ۳۴۴۰
«۲۹» روایة محمّد بن یعقوب الأخرم ... ص: ۴۵ ---- ۳۴۴۱
«۳۰» روایة ابن فارس ... ص: ۴۷ ---- ۳۴۴۲
«۳۱» روایة المحبوبی ... ص: ۴۸ ---- ۳۴۴۲
«۳۲» روایة ابن السکن ... ص: ۴۹ ---- ۳۴۴۳
«۳۳» روایة أبی بکر القطیعی ... ص: ۵۰ ---- ۳۴۴۳
«۳۴» روایة الإسماعیلی ... ص: ۵۱ ---- ۳۴۴۴
«۳۵» روایة محمّد بن المظفّر ... ص: ۵۲ ---- ۳۴۴۵
«۳۶» روایة ابن المقرئ ... ص: ۵۳ ---- ۳۴۴۵
«۳۷» روایة أبی القاسم ابن الطحّان ... ص: ۵۴ ---- ۳۴۴۶
«۳۸» روایة ابن شاهین ... ص: ۵۵ ---- ۳۴۴۶
«۳۹» روایة المرجی ... ص: ۵۷ ---- ۳۴۴۷
«۴۰» روایة ابن الجرّاح ... ص: ۵۸ ---- ۳۴۴۸
«۴۱» روایة أبی عبداللّه ابن مندة ... ص: ۵۹ ---- ۳۴۴۸
«۴۲» روایة الغشانی الصیداوی ... ص: ۶۰ ---- ۳۴۴۹
«۴۳» روایة أبی عمر ابن مهدی ... ص: ۶۱ ---- ۳۴۴۹
«۴۴» روایة الجراحی ... ص: ۶۲ ---- ۳۴۵۰

«۴۵» روایة ابن أبی عقیل الصّوری ... ص: ۶۳ ---- ۳۴۵۰

«۴۶» روایة أبی علی بن المذهب ... ص: ۶۴ ---- ۳۴۵۱

«۴۷» روایة ابن السوادی ... ص: ۶۵ ---- ۳۴۵۱

«۴۸» روایة الدهلقی ... ص: ۶۶ ---- ۳۴۵۲

«۴۹» روایة أبی سعد الجنزرودی ... ص: ۶۶ ---- ۳۴۵۲

«۵۰» روایة سبط بحرویه ... ص: ۶۷ ---- ۳۴۵۳

«۵۱» روایة أبی نصر التاجر ... ص: ۶۸ ---- ۳۴۵۳

«۵۲» روایة أبی الحسین ابن النقور ... ص: ۶۹ ---- ۳۴۵۳

«۵۳» روایة العاصمی ... ص: ۷۰ ---- ۳۴۵۴

«۵۴» روایة إسماعیل بن أحمد البیهقی ... ص: ۷۱ ---- ۳۴۵۴

«۵۵» روایة أبی علی الحدّاد ... ص: ۷۲ ---- ۳۴۵۵

«۵۶» روایة البغوی ... ص: ۷۴ ---- ۳۴۵۶

«۵۷» روایة هبة اللّه بن الحصین ... ص: ۷۵ ---- ۳۴۵۶

«۵۸» روایة الخلّال ... ص: ۷۶ ---- ۳۴۵۷

«۵۹» روایة ابن المؤذن ... ص: ۷۶ ---- ۳۴۵۷

«۶۰» روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۷۷ ---- ۳۴۵۸

«۶۱» «روایة أبی القاسم ابن السمرقندی ...» ص: ۷۸ ---- ۳۴۵۸

«۶۲» روایة ابن العربی المالکی ... ص: ۸۰ ---- ۳۴۵۹

«۶۳» روایة الکروخی ... ص: ۸۱ ---- ۳۴۶۰

«۶۴» روایة أبی الخیر الطالقانی القزوینی ... ص: ۸۲ ---- ۳۴۶۰

«۶۵» روایة المکبّر ... ص: ۸۵ ---- ۳۴۶۱

«۶۶» روایة نجم الدین کبری الخیوقی ... ص: ۸۶ ---- ۳۴۶۲

«۶۷» روایة ابن الشیرازی ... ص: ۸۷ ---- ۳۴۶۲

«۶۸» روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۸۸ ---- ۳۴۶۳

«۶۹» روایة القرشی ... ص: ۸۹ ---- ۳۴۶۴

«۷۰» روایة إبن منظور الإفریقی ... ص: ۹۱ ---- ۳۴۶۵

«۷۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۹۹ ---- ۳۴۶۹

«۷۲» روایة الفاروقی ... ص: ۱۰۰ ---- ۳۴۶۹

«۷۳» روایة السبکی ... ص: ۱۰۰ ---- ۳۴۶۹

«۷۴» روایة الصّلاح الصّفدی ... ص: ۱۰۱ ---- ۳۴۷۰

«۷۵» روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۰۳ ---- ۳۴۷۱

«۷۶» روایة محمّد بن أبی بکر الأنصاری ... ص: ۱۰۷ ---- ۳۴۷۳

«۷۷» روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۱۰۸ ---- ۳۴۷۳

«۷۸» روایة ابن دقماق ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۴۷۶

«۷۹» روایة الفاسی ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۴۷۷

«۸۰» روایة البوصیری ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۴۷۸

«۸۱» روایة بدر الدین العینی ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۴۷۸

«۸۲» روایة الباعونی ... ص: ۱۲۰ ---- ۳۴۷۹

«۸۳» روایة الصّالحی الدمشقی ... ص: ۱۲۲ ---- ۳۴۷۹

«۸۴» روایة عبدالحق الدّهلوی ... ص: ۱۲۴ ---- ۳۴۸۱

«۸۵» روایة العصامی ... ص: ۱۲۴ ---- ۳۴۸۱

«۸۶» روایة الجلوتی الواعظ ... ص: ۱۲۸ ---- ۳۴۸۳

«۸۷» روایة الطرابزونی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۴۸۳

«۸۸» روایة المرعی المقدسی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۴۸۳

«۸۹» روایة الکمشخانوی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۴۸۳

«۹۰» روایة النبهانی ... ص: ۱۳۰ ---- ۳۴۸۴

«۹۱» روایة المبارکفوری ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۴۸۴

«۹۲» روایة منصور علی ناصف ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۴۸۴

«۹۳» روایة الألبانی ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۴۸۵

«۹۴» روایة عباس أحمد صقر- أحمد عبدالجواد ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۴۸۵

الفصل الثانی: فی الأسانید المعتبرة لحدیث الولایة ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۴۸۵

اشارة ---- ۳۴۸۵

* قال ابن أبی عاصم ...: ص: ۱۳۸ ---- ۳۴۸۶

* وقال الحافظ النسائی ...: ص: ۱۴۰ ---- ۳۴۸۶

* وقال الحافظ أبو القاسم الطبرانی ...: ص: ۱۴۲ ---- ۳۴۸۷

* وقال الحافظ الطبرانی ...: ص: ۱۴۵ ---- ۳۴۸۹

* وقال الحافظ أبو نعیم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۷ ---- ۳۴۹۰

* وقال الحافظ أبو نعیم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۹ ---- ۳۴۹۱

* وقال الحافظ أبو نعیم ...: ص: ۱۵۱ ---- ۳۴۹۲

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۵ ---- ۳۴۹۴

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۷ ---- ۳۴۹۵

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۹ ---- ۳۴۹۶

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۲ ---- ۳۴۹۷

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۵ ---- ۳۴۹۸

* وقال الحافظ ابن کثیر فی سیاق روایات الحدیث ...: ص: ۱۶۸ ---- ۳۵۰۰

* وقال الحافظ الذهبی، بترجمة «جعفر بن سلیمان ...» ص: ۱۷۱ ---- ۳۵۰۲

الفصل الثالث: فی خبر عبداللّٰه بن عباس فی المناقب العشر ... ص: ۱۷۷ ---- ۳۵۰۳

اشارة ---- ۳۵۰۳

لفظ الحدیث کما فی مسند أحمد ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۵۰۴

أسماء أشهر رواة الحدیث کلّه أو بعضه ... ص: ۱۸۲ ---- ۳۵۰۵

اشارة ---- ۳۵۰۵

«۱» روایة شعبة ... ص: ۱۸۴ ---- ۳۵۰۶

«۲» روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۱۸۵ ----- ۳۵۰۷
«۳» روایة ابن سعد ... ص: ۱۸۶ ----- ۳۵۰۷
«۴» روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۸۷ ----- ۳۵۰۸
«۵» روایة التّرمذی ... ص: ۱۹۰ ----- ۳۵۱۰
«۶» روایة ابن أبی عاصم ... ص: ۱۹۲ ----- ۳۵۱۰
«۷» روایة البزّار ... ص: ۱۹۴ ----- ۳۵۱۱
«۸» روایة النسائی ... ص: ۱۹۵ ----- ۳۵۱۲
«۹» روایة أبی یعلی ... ص: ۱۹۶ ----- ۳۵۱۲
«۱۰» روایة المحاملی ... ص: ۲۰۳ ----- ۳۵۱۶
«۱۱» روایة الطبرانی ... ص: ۲۰۴ ----- ۳۵۱۶
«۱۲» روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۲۰۸ ----- ۳۵۱۸
«۱۳» روایة ابن عبدالبر ... ص: ۲۱۰ ----- ۳۵۲۰
«۱۴» روایة الحسکانی ... ص: ۲۱۳ ----- ۳۵۲۱
«۱۵» روایة ابن عساکر ... ص: ۲۱۶ ----- ۳۵۲۳
«۱۶» روایة ابن الأثیر ... ص: ۲۲۰ ----- ۳۵۲۵
«۱۷» روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۲۱ ----- ۳۵۲۶
«۱۸» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۲۲۲ ----- ۳۵۲۶
«۱۹» روایة المزّی ... ص: ۲۲۳ ----- ۳۵۲۷
«۲۰» روایة الذهبی ... ص: ۲۲۳ ----- ۳۵۲۷
«۲۱» روایة ابن کثیر ... ص: ۲۲۴ ----- ۳۵۲۷
«۲۲» رویة أبی بکر الهیثمی ... ص: ۲۲۵ ----- ۳۵۲۸
«۲۳» روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۲۵ ----- ۳۵۲۸
اشارة ----- ۳۵۲۸
تکمیل ... ص: ۲۲۷ ----- ۳۵۲۹

تنبیه ... ص: ۲۲۸ ----- ۳۵۲۹

تحریف حدیث الولایة أو تکذیبه ... ص: ۲۳۳ ----- ۳۵۳۰

اشارة ----- ۳۵۳۰

تحریف البخاری ... ص: ۲۳۵ ----- ۳۵۳۰

تحریف البغوی ... ص: ۲۴۱ ----- ۳۵۳۳

تحریف التبریزی ونسبته إلی الترمذی ...! ص: ۲۴۲ ----- ۳۵۳۳

تکذیب ابن تیمیّة الحدیث من أصله ...! ص: ۲۴۳ ----- ۳۵۳۴

أباطیل ابن حجر المکی ووجوه النظر فیها ... ص: ۲۴۶ ----- ۳۵۳۵

وجوه الرد علی أن حدیث الولایة خبر واحد ... ص: ۲۴۸ ----- ۳۵۳۶

اتّفاق الفریقین علی نقله یوجب الیقین بصدوره ... ص: ۲۴۸ ----- ۳۵۳۶

الصحابة الرواة لحدیث الولایة ... ص: ۲۴۹ ----- ۳۵۳۶

حدیث الولایة متواتر ... ص: ۲۵۲ ----- ۳۵۳۸

تقلید الکابلی ابن حجر الهیتمی ... ص: ۲۵۴ ----- ۳۵۳۹

تحریف السهارنفوری تبعاً لصاحب المشکاة ... ص: ۲۵۷ ----- ۳۵۴۰

حکم البدخشی بوضع لفظة «بعدی ...»! ص: ۲۵۸ ----- ۳۵۴۰

تحریفات ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۲۶۰ ----- ۳۵۴۱

خلاصة الفصل ... ص: ۲۶۲ ----- ۳۵۴۲

دلالةُ حدیث الولایة ... ص: ۲۶۷ ----- ۳۵۴۲

اشارة ----- ۳۵۴۲

«الولی» بمعنی «الأولی بالتصرف ...» ص: ۲۶۸ ----- ۳۵۴۳

اشارة ----- ۳۵۴۳

«۱- ۴» کلمات ولیّ اللّه فی معنی «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ ...» ص: ۲۶۸ ----- ۳۵۴۳

«۵» تسلیم أبی شکور بدلالة الآیة وحدیث الغدیر ... ص: ۲۷۳ ----- ۳۵۴۵

«۶» تسلیم ابن أخ (الدهلوی ...) ص: ۲۷۷ ----- ۳۵۴۷

«۷» لفظة «بعدی» قرینة ... ص: ۲۷۹ ---- ۳۵۴۸

اشارة ---- ۳۵۴۸

حمل بعضهم البعدیّة علی الرّتبة دون الزمان ... ص: ۲۸۱ ---- ۳۵۴۹

«۸» الاستدلال بکلام ابن تیمیّة ... ص: ۲۸۲ ---- ۳۵۵۰

اشارة ---- ۳۵۵۰

الحدیث فی روایة عمرو بن العاص ... ص: ۲۸۴ ---- ۳۵۵۱

«۹» الاستدلال بما نسبوه إلی الحسن المثنّی وارتضوه ... ص: ۲۸۶ ---- ۳۵۵۲

«۱۰» الإستدلال بکلامٍ للإمام الحسن السبط علیه السلام ... ص: ۲۸۹ ---- ۳۵۵۳

«۱۱» حدیث المناشدة فی مسجد المدینة ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۵۵۴

«۱۲» حدیث الولایة وأحادیث اخری فی سیاق واحد ... ص: ۲۹۶ ---- ۳۵۵۷

«۱۳» حدیث: أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی ... ص: ۲۹۹ ---- ۳۵۵۸

«۱۴» قول النبیّ یوم الانذار فی علی: «ولیّکم بعدی ...» ص: ۳۰۰ ---- ۳۵۵۹

«۱۵» قول النبیّ فی حدیثٍ لعلی: «إنّک ولیّ المؤمنین بعدی ...» ص: ۳۰۱ ---- ۳۵۵۹

«۱۶» «الأولیاء» فی تفسیر أهل البیت بمعنی «الأئمّة ...» ص: ۳۰۶ ---- ۳۵۶۲

«۱۷» إختصاص لفظ «الولی» ومقام «الولایة» بنوّاب نبیّنا وهم «اثنا عشر ...» ص: ۳۰۸ ---- ۳۵۶۳

«۱۸» تبادر «المتصرّف فی الأمر» من «الولی» عند الإطلاق ... ص: ۳۰۹ ---- ۳۵۶۳

«۱۹» وجوب حمل اللفظ المشترک علی جمیع معانیه حیث لا قرینة عند الشافعی وجماعة ... ص: ۳۱۰ ---- ۳۵۶۴

«۲۰» ابن حجر: «من کنت ولیّه» أی: المتصرّف فی الامور ... ص: ۳۱۲ ---- ۳۵۶۵

«۲۱» حدیث بریدة بلفظ: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه ...» ص: ۳۱۳ ---- ۳۵۶۵

«۲۲» الحدیث بلفظ: «اللّه ولیّی وأنا ولیُّ المؤمنین ومن کنت ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۳۱۸ ---- ۳۵۶۸

«۲۳» قوله لبریدة: «لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی ...» ص: ۳۱۹ ---- ۳۵۶۸

اشارة ---- ۳۵۶۸

معنی أولویّة النبیّ بالمؤمنین کتاباً وسنّة ... ص: ۳۲۴ ---- ۳۵۷۱

کلمات المفسّرین فی معنی «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ...» ص: ۳۲۴ ---- ۳۵۷۱

کلمات علماء الحدیث فی معنی قوله: «أنا أولی بالمؤمنین ...» ص: ۳۲۸ ---------- ۳۵۷۳

«۲۴» فهم بریدة الإمامة من کلام النبی فلذا تخلّف عن بیعة أبی بکر ... ص: ۳۴۱ ---------- ۳۵۷۹

«۲۵» فهم بریدة أحبیّة علی من غیره عند اللّه ورسوله ... ص: ۳۴۸ ---------- ۳۵۸۲

«۲۶» تصریح بریدة بأفضلیّة علی بعد کلام النبی ... ص: ۳۵۲ ---------- ۳۵۸۴

«۲۷» خطبة النبی بعد نزول: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ» «... ۱ ...» ص: ۳۵۴ ---------- ۳۵۸۵

«۲۸» حدیث الغدیر عن البراء بلفظ: «هذا ولیّکم من بعدی ...» ص: ۳۵۶ ---------- ۳۵۸۶

«۲۹» حدیث الغدیر بلفظ ...: «ورضا الربّ برسالتی والولایة لعلیّ من بعدی ...» ... ص: ۳۵۸ ---------- ۳۵۸۷

«۳۰» حدیث الغدیر عن أبی سعید الخدری عند أبی نعیم والنطنزی ... ص: ۳۵۹ ---------- ۳۵۸۸

«۳۱» حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه ...» ص: ۳۶۰ ---------- ۳۵۸۸

«۳۲» تحقیق سبط ابن الجوزی فی معنی حدیث الغدیر ... ص: ۳۶۱ ---------- ۳۵۸۹

«۳۳» قول عمر: أصبحت الیوم ولی کلّ مؤمن ... ص: ۳۶۲ ---------- ۳۵۹۰

«۳۴» معنی: «علی منّی وأنا منه» فی حدیث الولایة ... ص: ۳۶۳ ---------- ۳۵۹۰

«۳۵» أحادیث أخرجها الحاکم وغیره واستشهد بها والد الدهلوی وقرّر معناها ... ص: ۳۶۵ ---------- ۳۵۹۱

«۳۶» حدیث بعث الأنبیاء علی ... الولایة لعلی ... ص: ۳۶۷ ---------- ۳۵۹۲

«۳۷» حدیث عرض النبوّة والولایة علی السماوات والأرض ... ص: ۳۷۳ ---------- ۳۵۹۵

«۳۸» حدیث إقتران الإسلام والقرآن والولایة ... ص: ۳۷۴ ---------- ۳۵۹۶

«۳۹» ألفاظ فی حدیث الولایة دالّة علی الإمامة ... ص: ۳۷۷ ---------- ۳۵۹۷

«۴۰» سیاق الحدیث یأبی الحمل علی الحبّ والنصرة ... ص: ۳۸۱ ---------- ۳۶۰۰

بطلان حمل «البعدیّة» علی الانفصال ... ص: ۳۸۵ ---------- ۳۶۰۰

اشارة ---------- ۳۶۰۰

«۱» علی له الولایة علی «الثلاثة ...» ص: ۳۸۵ ---------- ۳۶۰۰

«۲» البعدیة ظاهرة فی الاتّصال ... ص: ۳۸۶ ---------- ۳۶۰۱

«۳» حدیث الولایة وغیره نص علی ولایة علی ولا دلیل علی ولایتهم ... ص: ۳۸۶ ---------- ۳۶۰۱

«۴» الحدیث بلفظ: من کنت ولیّه فعلی ولیّه ... ص: ۳۸۶ ---------- ۳۶۰۱

«۵» إيراد اللّاهورى على نظير هذا الحمل فى حديث الغدير ... ص: ۳۸۸ ----- ۳۶۰۲

[الجزء السابع عشر] ----- ۳۶۰۳

اهداء ...: ص: ۲ ----- ۳۶۰۳

حديث المنزلة ... ص: ۸ ----- ۳۶۰۳

كلمة المؤلِّف ... ص: ۹ ----- ۳۶۰۳

كلمة السيّد صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۳ ----- ۳۶۰۵

كلام الدهلوى صاحب التحفة الاثنى عشرية ... ص: ۱۵ ----- ۳۶۰۵

سند حديث المنزلة ... ص: ۲۳ ----- ۳۶۰۶

اشارة ----- ۳۶۰۷

أشهر مشاهير رواة حديث المنزلة ... ص: ۲۳ ----- ۳۶۰۷

اشارة ----- ۳۶۰۷

«۱» رواية محمّد بن إسحاق ... ص: ۲۹ ----- ۳۶۱۰

«۲» رواية أبى داود الطيالسى ... ص: ۳۰ ----- ۳۶۱۰

«۳» رواية ابن سعد ... ص: ۳۰ ----- ۳۶۱۱

«۴» رواية ابن أبى شيبة ... ص: ۳۲ ----- ۳۶۱۲

«۵» رواية أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴ ----- ۳۶۱۲

«۶» رواية البخارى ... ص: ۳۶ ----- ۳۶۱۴

«۷» رواية ابن عرفة ... ص: ۳۶ ----- ۳۶۱۴

«۸» رواية مسلم بن الحجّاج ... ص: ۳۷ ----- ۳۶۱۴

«۹» رواية ابن ماجة ... ص: ۳۹ ----- ۳۶۱۵

«۱۰» رواية أبى حاتم ابن حبّان ... ص: ۴۰ ----- ۳۶۱۶

«۱۱» رواية التّرمذى ... ص: ۴۱ ----- ۳۶۱۶

«۱۲» رواية ابن أبى خيثمة ... ص: ۴۱ ----- ۳۶۱۶

«۱۳» رواية عبداللّه بن أحمد ... ص: ۴۲ ----- ۳۶۱۶

«۱۴» روایة أبی بکر البزّار ... ص: ۴۲ ---- ۳۶۱۷
«۱۵» روایة النسائی ... ص: ۴۳ ---- ۳۶۱۷
«۱۶» روایة أبی یعلی ... ص: ۵۰ ---- ۳۶۲۱
«۱۷» روایة الطّبری ... ص: ۵۲ ---- ۳۶۲۲
«۱۸» روایة أبی الشیخ ... ص: ۵۳ ---- ۳۶۲۲
«۱۹» روایة أبی عوانة ... ص: ۵۳ ---- ۳۶۲۲
«۲۰» روایة الطّبرانی ... ص: ۵۴ ---- ۳۶۲۲
«۲۱» روایة المخلّص الذّهبی ... ص: ۶۰ ---- ۳۶۲۶
«۲۲» روایة المطیری ... ص: ۶۱ ---- ۳۶۲۶
«۲۳» روایة أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۶۱ ---- ۳۶۲۶
«۲۴» روایة الحسن بن بدر ... ص: ۶۱ ---- ۳۶۲۶
«۲۵» روایة الحاکم ... ص: ۶۲ ---- ۳۶۲۷
«۲۶» روایة الخرکوشی ... ص: ۶۲ ---- ۳۶۲۷
«۲۷» روایة الشیرازی ... ص: ۶۳ ---- ۳۶۲۷
«۲۸» روایة ابن مردویه ... ص: ۶۳ ---- ۳۶۲۷
«۲۹» روایة أبی نعیم ... ص: ۶۳ ---- ۳۶۲۷
«۳۰» روایة ابن السمان ... ص: ۶۴ ---- ۳۶۲۷
«۳۱» روایة التّنوخی ... ص: ۶۴ ---- ۳۶۲۸
«۳۲» روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۶۵ ---- ۳۶۲۸
«۳۳» روایة ابن عبد البر ... ص: ۶۵ ---- ۳۶۲۸
«۳۴» روایة ابن المغازلی ... ص: ۶۶ ---- ۳۶۲۸
«۳۵» روایة شیرویه الدّیلمی ... ص: ۶۸ ---- ۳۶۳۰
«۳۶» روایة البغوی ... ص: ۶۸ ---- ۳۶۳۰
«۳۷» روایة رزین العبدری ... ص: ۶۹ ---- ۳۶۳۰

«۳۸» روایة العاصمی ... ص: ۶۹ ----- ۳۶۳۰

«۳۹» روایة عمر الملا ... ص: ۷۲ ----- ۳۶۳۱

«۴۰» روایة ابن عساکر ... ص: ۷۲ ----- ۳۶۳۲

«۴۱» روایة أبی طاهر ابن سلفة ... ص: ۱۲۶ ----- ۳۶۵۶

«۴۲» روایة الموفق الخوارزمی ... ص: ۱۲۶ ----- ۳۶۵۶

«۴۳» روایة الصّالحانی ... ص: ۱۲۹ ----- ۳۶۵۸

«۴۴» روایة الفخر الرازی ... ص: ۱۲۹ ----- ۳۶۵۸

«۴۵» روایة المبارک ابن الأثیر ... ص: ۱۳۰ ----- ۳۶۵۸

«۴۶» روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۳۱ ----- ۳۶۵۹

«۴۷» روایة أبی الربیع البلنسی ... ص: ۱۳۲ ----- ۳۶۵۹

«۴۸» روایة ابن النجار ... ص: ۱۳۲ ----- ۳۶۵۹

«۴۹» روایة ابن طلحة القرشی ... ص: ۱۳۳ ----- ۳۶۶۰

«۵۰» روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۳۴ ----- ۳۶۶۰

«۵۱» روایة الکنجی ... ص: ۱۳۵ ----- ۳۶۶۱

«۵۲» روایة النووی ... ص: ۱۳۵ ----- ۳۶۶۱

«۵۳» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۳۶ ----- ۳۶۶۱

«۵۴» روایة الوصّابی ... ص: ۱۳۷ ----- ۳۶۶۲

«۵۵» روایة الحموینی ... ص: ۱۳۷ ----- ۳۶۶۲

«۵۶» روایة ابن سید الناس ... ص: ۱۳۹ ----- ۳۶۶۳

«۵۷» روایة ابن قیّم الجوزیّة ... ص: ۱۳۹ ----- ۳۶۶۳

«۵۸» روایة الیافعی ... ص: ۱۴۰ ----- ۳۶۶۳

«۵۹» روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۴۰ ----- ۳۶۶۳

«۶۰» روایة علاء الدّولة السمنانی ... ص: ۱۴۳ ----- ۳۶۶۵

«۶۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۱۴۳ ----- ۳۶۶۵

«۶۲» روایة الجمال المزّی ... ص: ۱۴۴ ---- ۳۶۶۵
«۶۳» روایة الزّرندی ... ص: ۱۴۵ ---- ۳۶۶۶
«۶۴» روایة الهمدانی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۶۶۶
«۶۵» روایة ابن الشّحنة ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۶۶۶
«۶۶» روایة الزین العراقی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۶۶۶
«۶۷» روایة ملک العلماء ... ص: ۱۴۷ ---- ۳۶۶۷
«۶۸» روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۴۷ ---- ۳۶۶۷
«۶۹» روایة ابن الصبّاغ ... ص: ۱۴۸ ---- ۳۶۶۷
«۷۰» روایة السّیوطی ... ص: ۱۴۸ ---- ۳۶۶۷
«۷۱» روایة الدیار بکری ... ص: ۱۴۹ ---- ۳۶۶۷
«۷۲» روایة ابن حجر المکی ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۶۶۸
«۷۳» روایة المتقی ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۶۶۸
«۷۴» روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۶۶۸
«۷۵» روایة الجمال المحدث ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۶۶۸
«۷۶» روایة المنّاوی ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۶۶۹
«۷۷» روایة العیدروس ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۶۶۹
«۷۸» روایة ابن باکثیر ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۶۶۹
«۷۹» روایة محبوب العالم ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۶۶۹
«۸۰» روایة البدخشانی ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۶۹
«۸۱» روایة محمد صدر العالم ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۷۰
«۸۲» روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۷۰
«۸۳» روایة العجیلی ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۷۰
«۸۴» روایة الرشید الدّهلوی ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۶۷۰
«۸۵» روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۶۷۰

«۸۶» روایة ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۴ ----- ۳۶۷۰

«۸۷» روایة زینی دحلان ... ص: ۱۵۴ ----- ۳۶۷۰

«۸۸» روایة الشبلنجی ... ص: ۱۵۵ ----- ۳۶۷۱

صحّة الحدیث وکثرة طرقه وتواتره ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۶۷۱

اشارة ----- ۳۶۷۱

إعتراف ابن تیمیّة بصحته ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۶۷۱

إعتراف عبد الحق بالإتفاق علی صحّته ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۶۷۱

قال الکنجی بقیام الإجماع علی صحّته ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۶۷۱

للتنوخی کتاب مفرد فی طرقه ... ص: ۱۶۰ ----- ۳۶۷۲

[أسماء الصحابة والتابعین الذین روی عنهم التنوخی ... ص: ۱۶۰ ----- ۳۶۷۲

ترجمة التنوخی ... ص: ۱۶۲ ----- ۳۶۷۳

إعتراف ابن عبد البر بکونه من أثبت الأخبار وأصحّها ... ص: ۱۶۳ ----- ۳۶۷۳

إعتراف المزی بکونه من أثبت الآثار وأصحّها ... ص: ۱۶۳ ----- ۳۶۷۳

ذکر الکنجی عدداً من رواته من الصحابة ... ص: ۱۶۴ ----- ۳۶۷۴

ذکر ابن کثیر کلام ابن عساکر ... ص: ۱۶۵ ----- ۳۶۷۵

إعتراف العسقلانی بکثرة طرقه ... ص: ۱۶۶ ----- ۳۶۷۶

کلام ابن حجر المکی ... ص: ۱۶۷ ----- ۳۶۷۶

تواتر هذا الحدیث ... ص: ۱۶۷ ----- ۳۶۷۶

تواتره عند الحاکم ... ص: ۱۶۸ ----- ۳۶۷۷

تواتره عند السّیوطی ... ص: ۱۶۸ ----- ۳۶۷۷

تواتره عند المتقی ... ص: ۱۶۹ ----- ۳۶۷۷

تواتره عند محمد صدر العالم ... ص: ۱۶۹ ----- ۳۶۷۸

تواتره عند ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۷۰ ----- ۳۶۷۸

تواتره عند المولوی مبین ... ص: ۱۷۰ ----- ۳۶۷۸

دحض المكابرة فى صحّة الحديث أو تواتره ... ص: ۱۷۳ ----- ۳۶۷۸

اشارة ----- ۳۶۷۸

أبو الحسن الآمدى ... ص: ۱۷۳ ----- ۳۶۷۹

ترجمة الآمدى ... ص: ۱۷۳ ----- ۳۶۷۹

عضد الدين الإيجى ... ص: ۱۷۴ ----- ۳۶۷۹

شمس الدين الإصفهانى ... ص: ۱۷۴ ----- ۳۶۷۹

التفتازانى ... ص: ۱۷۴ ----- ۳۶۷۹

القوشجى ... ص: ۱۷۵ ----- ۳۶۸۰

الشريف الجرجانى ... ص: ۱۷۵ ----- ۳۶۸۰

إسحاق الهروى ... ص: ۱۷۵ ----- ۳۶۸۰

عبد الكريم الصدّيقى ... ص: ۱۷۵ ----- ۳۶۸۰

حسام الدين السهارنفورى ... ص: ۱۷۶ ----- ۳۶۸۰

حاصل كلماتهم أمران ...: ص: ۱۷۶ ----- ۳۶۸۱

اشارة ----- ۳۶۸۱

۱- المنع من صحّته ... ص: ۱۷۶ ----- ۳۶۸۱

اشارة ----- ۳۶۸۱

الجواب عنه ... ص: ۱۷۶ ----- ۳۶۸۱

۲- نفى تواتره وأنّه خبر واحد ... ص: ۱۷۶ ----- ۳۶۸۲

اشارة ----- ۳۶۸۲

الجواب عنه ... ص: ۱۷۸ ----- ۳۶۸۲

وجوه صحّة الإحتجاج به ولو كان واحدا ... ص: ۱۷۹ ----- ۳۶۸۲

اشارة ----- ۳۶۸۲

۱- تأيّده بأحاديث متواترة ... ص: ۱۷۹ ----- ۳۶۸۲

۲- تواتره عند الشيعة ... ص: ۱۷۹ ----- ۳۶۸۳

۳- تمسکهم بالآحاد فی مختلف الأبحاث ... ص: ۱۷۹ ----- ۳۶۸۳

۴- النقض بحدیث: الأئمة من قریش ... ص: ۱۸۰ ----- ۳۶۸۳

۵- قطعیّة أحادیث الصّحیحین ... ص: ۱۸۴ ----- ۳۶۸۵

وضع حدیث المنزلة للشیخین ... ص: ۱۹۳ ----- ۳۶۸۸

اشارة ----- ۳۶۸۸

ذکره ابن الجوزی فی الواهیات ... ص: ۱۹۳ ----- ۳۶۸۸

قال الذهبی: کذب، منکر ... ص: ۱۹۴ ----- ۳۶۸۹

قال ابن حجر: کذب، فریة ... ص: ۱۹۶ ----- ۳۶۹۰

نقض کلمات الدهلوی حول الحدیث ... ص: ۱۹۷ ----- ۳۶۹۱

اشارة ----- ۳۶۹۱

الحدیث فی الصحیحین عن سعد لا البراء ... ص: ۲۰۱ ----- ۳۶۹۱

تحریف لفظ الحدیث فی الصحیحین ... ص: ۲۰۲ ----- ۳۶۹۲

جملة: أتخلفنی ... لیست فی جمیع روایات الصحیحین ... ص: ۲۰۵ ----- ۳۶۹۳

تکذیب الدهلوی نفسه ... ص: ۲۰۶ ----- ۳۶۹۳

إعترافه بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۶ ----- ۳۶۹۴

إعتراف الرّشید الدّهلوی بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۸ ----- ۳۶۹۴

الدهلوی: من ینکر دلالته علی الإمامة فهو ناصبی ... ص: ۲۱۰ ----- ۳۶۹۵

تحریف الناصبی «هارون» إلی «قارون ...» ص: ۲۱۱ ----- ۳۶۹۶

ذکر بعض من أنکر دلالة الحدیث علی الإمامة ...!! ص: ۲۱۴ ----- ۳۶۹۷

فضل اللّه التوربشتی ... ص: ۲۱۴ ----- ۳۶۹۸

عیاض، الطّیبی، القاری ... ص: ۲۱۵ ----- ۳۶۹۸

أبو شکور السالمی ... ص: ۲۱۷ ----- ۳۶۹۹

شمس الدین الخلخالی ... ص: ۲۱۸ ----- ۳۶۹۹

الخطّابی، الزیدانی ... ص: ۲۱۹ ----- ۳۷۰۰

أبو زكريا النووى ... ص: ۲۲۰ ----- ۳۷۰۰

شمس الدين الكرمانى ... ص: ۲۲۰ ----- ۳۷۰۱

ابن حجر العسقلانى ... ص: ۲۲۱ ----- ۳۷۰۱

شهاب الدين القسطلانى ... ص: ۲۲۲ ----- ۳۷۰۱

محب الدّين الطّبرى ... ص: ۲۲۲ ----- ۳۷۰۱

نور الدين الحلبى ... ص: ۲۲۴ ----- ۳۷۰۲

ولى اللّه الدّهلوى ... ص: ۲۲۶ ----- ۳۷۰۳

الدهلوى نفسه ... ص: ۲۲۷ ----- ۳۷۰۴

السهارنفورى هو الأصل فيما نسبه الدهلوى إلى النواصب ... ص: ۲۲۷ ----- ۳۷۰۴

كلام الأعور الواسطى فى الجواب عن الحديث ... ص: ۲۲۹ ----- ۳۷۰۵

اشارة ----- ۳۷۰۵

النظر فى كلامه والجواب عنه ... ص: ۲۳۰ ----- ۳۷۰۵

فى كلامه مطاعن لعلى أمير المؤمنين ... ص: ۲۳۱ ----- ۳۷۰۶

فى كلامه تناقضات ... ص: ۲۳۲ ----- ۳۷۰۶

إفتراؤه على هارون ... ص: ۲۳۵ ----- ۳۷۰۸

كلام ابن تيمية فى الجواب عن الحديث ... ص: ۲۳۸ ----- ۳۷۰۹

اشارة ----- ۳۷۰۹

النظر فى كلامه والجواب عنه ... ص: ۲۴۱ ----- ۳۷۱۱

السبب فى بكاء أمير المؤمنين عليه السلام ... ص: ۲۴۲ ----- ۳۷۱۱

السبب فى قوله: أتخلّفنى ...؟ ... ص: ۲۴۳ ----- ۳۷۱۲

تأييد ابن تيمية إرجاف المنافقين وتناقضاته ... ص: ۲۴۴ ----- ۳۷۱۲

نسبة إلى الصحيحين كاذبة ... ص: ۲۴۵ ----- ۳۷۱۳

العودُ إلى كلمات الدّهلوى ... ص: ۲۴۶ ----- ۳۷۱۳

اشارة ----- ۳۷۱۳

نسبة إلى أهل السّیر کاذبة ... ص: ۲۴۷ ----- ۳۷۱۴

دعوى الإجماع منهم کاذبة ... ص: ۲۴۸ ----- ۳۷۱۴

لم یستخلف النبیّ فی تبوک على المدینة غیر على ... ص: ۲۴۹ ----- ۳۷۱۵

جواب ما استدلّ به صاحب المرافض على تخصیص الخلافة ... ص: ۲۵۶ ----- ۳۷۱۸

دعوى الدهلوی تنقیح کلام الشیعة فی المقام والجواب عنها ... ص: ۲۶۱ ----- ۳۷۲۱

ذکره فی الحاشیة ثانی وجهی الإستدلال وعجزه عن الجواب ... ص: ۲۶۵ ----- ۳۷۲۳

دلالة الحدیث على عموم المنزلة ... ص: ۲۷۱ ----- ۳۷۲۴

اشارة ----- ۳۷۲۴

صحّة الإستثناء دلیل العموم ... ص: ۲۷۱ ----- ۳۷۲۴

إسم الجنس المضاف من صیغ العموم ... ص: ۲۷۵ ----- ۳۷۲۶

الدلالة على العموم ما لم تکن قرینة على العهد ... ص: ۲۸۵ ----- ۳۷۳۱

ردّ دعوى الدلالة على الاطلاق حیث لا قرینة على العهد ... ص: ۲۸۷ ----- ۳۷۳۳

ردّ دعوى أنّ «أتخلّفنی» ... قرینة العهد ... ص: ۲۹۰ ----- ۳۷۳۴

اشارة ----- ۳۷۳۴

۱- هذا عین مدّعى النواصب ... ص: ۲۹۰ ----- ۳۷۳۴

۲- جملة «أتخلفنی» ... غیر موجودة فی کثیر من ألفاظ الحدیث ... ص: ۲۹۱ ----- ۳۷۳۵

۳- هذه الجملة استفهامیّة ولا وجه لجعلها قرینة ... ص: ۲۹۲ ----- ۳۷۳۵

۴- خصوصیة السؤال لا تستلزم خصوصیة الجواب ... ص: ۲۹۳ ----- ۳۷۳۶

۵- جواب التفتازانی عن هذه الدعوى ... ص: ۲۹۳ ----- ۳۷۳۶

۶- ما ذکره ابن تیمیة فی سبب الحدیث ... ص: ۲۹۵ ----- ۳۷۳۶

۷- تکرّر صدور الحدیث وعدم اختصاصه بغزوة تبوک ... ص: ۲۹۵ ----- ۳۷۳۷

حدیث المنزلة یوم المؤاخاة ... ص: ۲۹۵ ----- ۳۷۳۷

حدیث المنزلة عند ولادة الحسنین ... ص: ۲۹۶ ----- ۳۷۳۷

حدیث المنزلة یوم خیبر ... ص: ۲۹۷ ----- ۳۷۳۸

حدیث المنزلة عند سدّ الأبواب ... ص: ۲۹۷ ----- ۳۷۳۸
حدیث المنزلة فی موضعٍ آخر ... ص: ۲۹۸ ----- ۳۷۳۸
حدیث المنزلة فی موضع آخر ... ص: ۲۹۸ ----- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی خبر یرویه سلمان ... ص: ۲۹۸ ----- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی موضع آخر ... ص: ۲۹۹ ----- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی حدیث فی فضل عقیل وجعفر ... ص: ۲۹۹ ----- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة یوم الغدیر ... ص: ۳۰۰ ----- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی عشرة مواضع ... ص: ۳۰۱ ----- ۳۷۴۰
نفی ابن تیمیّة وروده فی غیر تبوک وأباطیل أخری ... ص: ۳۰۱ ----- ۳۷۴۰
ذکر من روی حدیث المنزلة فی غیر تبوک ... ص: ۳۰۴ ----- ۳۷۴۱
اعتراف الدهلوی بالمماثلة بین خلافة الأمیر وخلافة هارون ... ص: ۳۰۶ ----- ۳۷۴۳
اشارة ----- ۳۷۴۳
۱- فیه رد علی الرازی وجماعة ... ص: ۳۰۷ ----- ۳۷۴۳
۲- فیه ردّ علی نفسه ... ص: ۳۰۷ ----- ۳۷۴۳
ردّ دعوی تقیّد خلافة الأمیر بمدّة غیبة النبی ... ص: ۳۰۸ ----- ۳۷۴۳
ردّ أباطیل وأکاذیب لابن تیمیة ... ص: ۳۱۱ ----- ۳۷۴۵
مجرّد صحة الإستثناء کاف فی الدلالة علی العموم ... ص: ۳۱۶ ----- ۳۷۴۷
الردّ علی دعوی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث منقطع ... ص: ۳۲۱ ----- ۳۷۴۹
بین هذه الدعوی ومعیار العموم ... ص: ۳۲۱ ----- ۳۷۵۰
الأصل فی هذه الدعوی هو التفتازانی ... ص: ۳۲۲ ----- ۳۷۵۰
لا یجوز الحمل علی الإنقطاع إلّاعند تعذّر الإتّصال ... ص: ۳۲۳ ----- ۳۷۵۱
رجوع «إلّا أنّه لا نبی بعدی» إلی الإتصال بوجهین ...: ص: ۳۲۷ ----- ۳۷۵۳
اشارة ----- ۳۷۵۳
۱- الأصل فیه: إلّاالنبوّة لأنّه لا نبیّ بعدی ... ص: ۳۲۸ ----- ۳۷۵۳

۲- إنّ «إلّا أنّه لا نبی بعدی» محمول علی «إلا النبوّهٔ ...» ص: ۳۳۳ ----- ۳۷۵۶

لا یصح الإستثناء المنقطع فی الحدیث لعدم شرطه ... ص: ۳۳۷ ----- ۳۷۵۸

الحدیث بلفظ «إلّا النبوّهٔ ...» ص: ۳۳۹ ----- ۳۷۵۹

تنصیص العلماء علی اتّصال الإستثناء فی الحدیث ... ص: ۳۴۴ ----- ۳۷۶۱

إتّصال الإستثناء فی کلام شرّاح الحدیث ... ص: ۳۴۷ ----- ۳۷۶۳

إتّصال الإستثناء فی کلام والد الدهلوی وتلمیذه ... ص: ۳۴۸ ----- ۳۷۶۴

إتّصال الإستثناء فی کلام الکابلی ... ص: ۳۵۰ ----- ۳۷۶۴

ردّ التمسک بانتفاء الأخوهٔ النّسبیّهٔ لاثبات الانقطاع ... ص: ۳۵۲ ----- ۳۷۶۵

رد التمسک بانتفاء النبوّهٔ لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۵ ----- ۳۷۶۷

ردّ التمسک بانتفاء الأکبریّهٔ والأفصحیّهٔ لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۸ ----- ۳۷۶۸

اشارهٔ ----- ۳۷۶۸

۱- علی ضوء کلمات العلماء فی معنی الحدیث ... ص: ۳۵۸ ----- ۳۷۶۸

اشارهٔ ----- ۳۷۶۸

المراد من المنازل الفضائل النفسانیّهٔ ... ص: ۳۶۰ ----- ۳۷۶۹

علی ضوء ما قاله علماء الأدب فی أحکام الإستثناء ... ص: ۳۶۱ ----- ۳۷۶۹

علی ضوء حدیث: لا تشدّ الرّحال إلّا ... وما قاله المحدّثون ... ص: ۳۶۵ ----- ۳۷۷۱

۲- علی ضوء قوله تعالی: (قل لا أجد) ... وما قاله المفسرون ... ص: ۳۶۶ ----- ۳۷۷۲

الردّ علی ابن حجر فی حکم العام المخصوص ... ص: ۳۷۰ ----- ۳۷۷۴

خلاصهٔ وجوه دلالهٔ لفظ المنزلهٔ فی الحدیث علی العموم ... ص: ۳۷۷ ----- ۳۷۷۷

وجوه أخری فی دلالهٔ الحدیث علی عموم المنزلهٔ ... ص: ۳۸۵ ----- ۳۷۸۰

اشارهٔ ----- ۳۷۸۰

۱- التشبیه یوجب العموم فی المحلّ الذی یحتمله ... ص: ۳۸۵ ----- ۳۷۸۱

۲- کون الشیء بمنزلهٔ الشیء یستلزم ترتب أحکامه علیه ... ص: ۳۸۷ ----- ۳۷۸۲

۳- دلالهٔ الحدیث علی العموم باعتراف عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۸۹ ----- ۳۷۸۳

۴- دلالته علی العموم باعتراف الفخر الرازی ... ص: ۳۹۰ ----- ۳۷۸۳

۵- الدلالة علی العموم فی کلام الدهلوی ... ص: ۳۹۱ ----- ۳۷۸۳

۶- الدلالة علی العموم فی کلام ابن روزبهان ... ص: ۳۹۲ ----- ۳۷۸۴

۷- الدلالات علی العموم من کلام المولوی محمد إسماعیل ... ص: ۳۹۴ ----- ۳۷۸۵

۸- الدلالة علی العموم من کلام الخجندی علی ضوء الحدیث ... ص: ۳۹۵ ----- ۳۷۸۵

۹- قوله «ص»: ما سألت اللّه لی شیئاً إلّاسألت لک مثله ... ص: ۳۹۶ ----- ۳۷۸۶

۱۰- قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: علی نفسی ... ص: ۴۰۰ ----- ۳۷۸۸

۱۱- قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم له: انّک لتسمع ما أسمع ... ص: ۴۰۱ ----- ۳۷۸۹

۱۲- قوله «ص»: اللّهم انی أقول کما قال أخی موسی ... ص: ۴۰۳ ----- ۳۷۹۰

هل کانت الخلافة من منازل هارون؟ قال الدهلوی: لا نسلّم ...! ص: ۴۰۹ ----- ۳۷۹۲

الرد علی دعوی التنافی بین الخلافة والنبوة ... ص: ۴۰۹ ----- ۳۷۹۲

اشارة ----- ۳۷۹۲

۱- استلزامها لغویّة حدیث المنزلة ... ص: ۴۰۹ ----- ۳۷۹۲

۲- إنها تکذیب صریح لصریح القرآن ... ص: ۴۱۰ ----- ۳۷۹۲

۳- إنّها باطلة بإجماع المفسّرین ... ص: ۴۱۰ ----- ۳۷۹۲

۴- إنّها مردودة بکلمات أرباب السّیر والتواریخ ... ص: ۴۱۳ ----- ۳۷۹۴

۵- إنّها منقوضة بتصریحات المتکلّمین ... ص: ۴۱۵ ----- ۳۷۹۵

۶- إنّها ساقطة بتصریحات علماء الحدیث ... ص: ۴۱۸ ----- ۳۷۹۷

خلافة یوشع عن موسی ... ص: ۴۲۱ ----- ۳۷۹۸

سقوط إنکار الرّازی خلافة هارون فی نهایته ... ص: ۴۲۲ ----- ۳۷۹۹

معنی خلافة هارون عند شراح الفصوص ... ص: ۴۲۳ ----- ۳۷۹۹

خلافة هارون فی الروایة عن ابن عباس وغیره ... ص: ۴۲۴ ----- ۳۸۰۰

ذکر طائفة ممّن أثبت خلافة هارون ... ص: ۴۲۵ ----- ۳۸۰۰

نظرات فی کلمات الرّازی ... ص: ۴۲۸ ----- ۳۸۰۲

[الجزء الثامن عشر] ----- ۳۸۰۶

هل العزل منقصة منفّرة ... ص: ۶ ----- ۳۸۰۶

تجويز انقطاع الخلافة باطل لانه نقص منفر ... ص: ۶ ----- ۳۸۰۶

التمثيل بعادة السّلاطين لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۱ ----- ۳۸۰۸

إثبات النبوة الإستقلالية لهارون لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۲ ----- ۳۸۰۹

إضطرابهم فی معنی النبوّة ووقت حصولها ... ص: ۱۹ ----- ۳۸۱۲

خلاصة الکلام فی هذا المقام ... ص: ۲۲ ----- ۳۸۱۴

هل یجوز المنفّر علی الأنبیاء ...؟ ص: ۲۷ ----- ۳۸۱۵

اشارة ----- ۳۸۱۵

کلام شنیع للفخر الرازی ... ص: ۲۷ ----- ۳۸۱۵

کلماتٌ فی وجوب نزاهة الأنبیاء عن المنفّرات ... ص: ۲۷ ----- ۳۸۱۶

مع ابن روزبهان ... ص: ۳۱ ----- ۳۸۱۷

جواب دعوی الرازی ابتناء المسألة علی الحسن والقبح ... ص: ۳۵ ----- ۳۸۱۹

من الأشاعرة مَن یقول بالتحسین والتقبیح العقلیّین ... ص: ۳۶ ----- ۳۸۲۰

کلام أبی حنیفة فی کتاب العالم والمتعلّم ...: ص: ۵۰ ----- ۳۸۲۶

وجوه الجواب عن الإستدلال بموت هارون قبل موسی علی نفی خلافة الأمیر بعد النبی ... ص: ۶۷ ----- ۳۸۳۳

اشارة ----- ۳۸۳۳

۱- إعترافه سابقاً بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۶۷ ----- ۳۸۳۳

۲- إعترافه لاحقاً بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۶۸ ----- ۳۸۳۴

۳- إعترافات تلمیذه الرشید بدلالة الحدیث ... ص: ۶۹ ----- ۳۸۳۴

۴- إعترافات والده بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۷۰ ----- ۳۸۳۴

۵- اعتراف الکابلی بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۷۰ ----- ۳۸۳۵

۶- کلام شرّاح الحدیث وعلماء الکلام «۱ ...» ص: ۷۱ ----- ۳۸۳۵

اشارة ----- ۳۸۳۵

فضل اللّه التوربشتی ... ص: ۷۱ ---- ۳۸۳۵

شمس الدین الخلخالی ... ص: ۷۲ ---- ۳۸۳۶

مظهر الدین الزیدانی ... ص: ۷۲ ---- ۳۸۳۶

محب الدین الطبری ... ص: ۷۳ ---- ۳۸۳۶

أبو شکور الحنفی ... ص: ۷۴ ---- ۳۸۳۷

عبد الرؤف المناوی ... ص: ۷۴ ---- ۳۸۳۷

ابن تیمیّة ... ص: ۷۴ ---- ۳۸۳۷

ابن حجر المکی ... ص: ۷۵ ---- ۳۸۳۷

ابن طلحة الشافعی ... ص: ۷۶ ---- ۳۸۳۸

ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۷۷ ---- ۳۸۳۹

محمّد الأمیر الصنعانی ... ص: ۷۸ ---- ۳۸۳۹

ابن روزبهان ... ص: ۷۸ ---- ۳۸۳۹

الطیّبی ... ص: ۷۸ ---- ۳۸۳۹

علی القاری ... ص: ۷۹ ---- ۳۸۴۰

ابن الحجر العسقلانی ... ص: ۷۹ ---- ۳۸۴۰

علی العزیزی ... ص: ۸۰ ---- ۳۸۴۰

شمس الدین العلقمی ... ص: ۸۰ ---- ۳۸۴۰

القسطلانی ... ص: ۸۰ ---- ۳۸۴۰

الفخر الرازی ... ص: ۸۱ ---- ۳۸۴۱

۷- لو تمّ الإستدلال لدلّ علی نفی خلافته مطلقا ... ص: ۸۲ ---- ۳۸۴۱

۸- إنّه ینافی مراد الشیعة والسنّة معا ... ص: ۸۲ ---- ۳۸۴۱

۹- کلام بعض النواصب کما نقله الراغب ... ص: ۸۳ ---- ۳۸۴۲

۱۰- تشبّث الرازی بخرافات الجاحظ ... ص: ۸۵ ---- ۳۸۴۲

اشارة ---- ۳۸۴۲

من فضائح الجاحظ ... ص: ۸۷ ----- ۳۸۴۳
۱۱- الحدیث لا یتناول إلّامنزلة ثابتة: قاله عبد الجبار ... ص: ۹۴ ----- ۳۸۴۶
۱۲- دعوی الدلالة علی نفی الخلافة فرض وتقدیر ... ص: ۱۰۰ ----- ۳۸۴۹
۱۳- إستحقاق الخلافة منزلة ثابتة لهارون ... ص: ۱۰۱ ----- ۳۸۵۰
۱۴- عدم صحّة القول بأن فلاناً بمنزلة فلان فی أنه لیس کذا ... ص: ۱۰۲ ----- ۳۸۵۰
۱۵- المنزلة هی المرتبة وهی الأمر الثابت ... ص: ۱۰۳ ----- ۳۸۵۱
۱۶- حدیث المنزلة فی حق الشیخین ... ص: ۱۰۶ ----- ۳۸۵۲
۱۷- تشبیه عثمان بهارون ... ص: ۱۰۷ ----- ۳۸۵۳
۱۸- طلب الأمیر الخلافة منذ قبض النبی ... ص: ۱۰۷ ----- ۳۸۵۳
۱۹- کلام العباس لأمیر المؤمنین حول الخلافة ... ص: ۱۰۸ ----- ۳۸۵۳
۲۰- قول العباس له: أمدد یدک أبایعک ... ص: ۱۰۹ ----- ۳۸۵۴
۲۱- نصّ عمر علی الستة ووصیّته لکلٍ منهم ... ص: ۱۱۰ ----- ۳۸۵۴
۲۲- قول عمر: فمالهم عن أبی الحسن، فواللَّه إنّه لأحراهم ... ص: ۱۱۱ ----- ۳۸۵۵
۲۳- ما فعله عبد الرحمن فی الشوری ... ص: ۱۱۱ ----- ۳۸۵۵
۲۴- ممّا قال الأمیر فی الشوری: لیس هذا أول یوم ... ص: ۱۱۲ ----- ۳۸۵۶
اشارة ----- ۳۸۵۶
ممّا نقتضیه المشابهة التامة بین علی وهارون ... ص: ۱۱۴ ----- ۳۸۵۶
دلالة حدیث المنزلة ... ص: ۱۱۹ ----- ۳۸۵۷
من وجوه دلالته علی نفی خلافة الثلاثة ... ص: ۱۱۹ ----- ۳۸۵۷
دلالته علی الخلافة العامة ... ص: ۱۱۹ ----- ۳۸۵۸
دلالته علی افتراض الطّاعة ... ص: ۱۲۰ ----- ۳۸۵۸
دلالته علی الأفضلیة ... ص: ۱۲۰ ----- ۳۸۵۸
دلالته علی العصمة ... ص: ۱۲۰ ----- ۳۸۵۸
دلالته علی الأعلمیة ... ص: ۱۲۰ ----- ۳۸۵۸

الدلائل علی دلالة حدیث المنزلة ... ص: ۱۲۳ ---- ۳۸۵۹
«۱» إفتراض طاعة هارون ... ص: ۱۲۳ ---- ۳۸۵۹
اشارة ---- ۳۸۵۹
ثبوت خلافة الأمیر بثبوت فرض طاعته فی حیاة النّبی ... ص: ۱۲۴ ---- ۳۸۶۰
جواب شبهة أن افتراض الطاعة مسبب عن النبوة لا الخلافة ... ص: ۱۲۶ ---- ۳۸۶۰
کلام المرتضی فی جواب الشبهة ... ص: ۱۳۰ ---- ۳۸۶۲
إیراد الرازی الشبهة علی وجه التردید ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۸۶۳
حال هارون فی حیاة موسی حال النبی قبل البعثة ... ص: ۱۳۳ ---- ۳۸۶۴
من تناقضات الرازی ... ص: ۱۴۰ ---- ۳۸۶۷
من قواعد فن المناظرة ... ص: ۱۴۵ ---- ۳۸۶۹
«۲» إمامة هارون ووصیاته ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۸۷۲
۱- من التواریخ ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۸۷۲
اشارة ---- ۳۸۷۲
کتاب «روضة الصفا» واعتباره ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۸۷۲
العینی وتاریخه ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۸۷۳
الثناء علی الشهرستانی ... ص: ۱۵۶ ---- ۳۸۷۴
فوائد فی کلام الشهرستانی ... ص: ۱۵۷ ---- ۳۸۷۵
۲- من التّوراة ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۸۷۶
اشارة ---- ۳۸۷۶
احتجاج الدهلوی بالعهدین ... ص: ۱۶۴ ---- ۳۸۷۹
مؤیّدات الإمامیة فی التوراة کما نقل السنّة ... ص: ۱۶۵ ---- ۳۸۷۹
البشارة بالأئمة الاثنی عشر کما نقل السنة واعترفوا ... ص: ۱۶۶ ---- ۳۸۸۰
بعض أئمة أهل السنّة علی أن التحریف فی الکتب السابقة ... ص: ۱۷۴ ---- ۳۸۸۳
تصریحات ائمّتهم بإمامة هارون واولاده ... ص: ۱۷۸ ---- ۳۸۸۵

«۳» حدیث المنزلة من الأحادیث القدسیّة ... ص: ۱۸۱ ----- ۳۸۸۶

وقد نزل علی النبی عند ولادة الحسنین ... ص: ۱۸۱ ----- ۳۸۸۶

روایة الخرکوشی فی شرف النبوة ... ص: ۱۸۱ ----- ۳۸۸۷

ترجمة أبی سعد الخرکوشی ... ص: ۱۸۳ ----- ۳۸۸۸

روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۸۴ ----- ۳۸۸۸

روایة القاضی الدیاربکری ... ص: ۱۸۵ ----- ۳۸۸۹

الخبر فی صحیفة الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۱۸۵ ----- ۳۸۸۹

الخبر عن الصحیفة فی عدّة من الکتب بلفظٍ مختصر ... ص: ۱۸۸ ----- ۳۸۹۰

«۴» دلالة الحدیث علی عصمة الإمام ... ص: ۱۹۰ ----- ۳۸۹۱

بسبب عصمة هارون علیهما السلام ... ص: ۱۹۰ ----- ۳۸۹۱

إستدلال بعضهم بالحدیث علی عصمة الأمیر ... ص: ۱۹۱ ----- ۳۸۹۲

ترجمة نظام الدین السّهالوی ... ص: ۱۹۲ ----- ۳۸۹۲

«۵» حدیث: «أمر موسی أنْ لا یسکن مسجده ... إلّا هارون ... وإنّ علیاً منی بمنزلة هارون من موسی ... ولا یحلُّ مسجدی لأحدٍ إلّاعلی ...» ... د

«۶» یا علی یحلّ لک فی المسجد ما یحلّ لی، ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی ... ص: ۱۹۹ ----- ۳۸۹۵

«۷» حدیث «إن اللّه أوحی إلی موسی أنْ أتخذ مسجداً طاهراً» «لا یسکنه إلّاهو وابنا هارون» «وإنّ اللّه أوحی إلیّ أنْ أتّخذ مسجداً طاهراً» «لا یسک

حدیث «۸» «إن موسی سأل ربه أنْ یطهّر مسجده بهارون» «وأنا سألت ربی أنْ یطهّر مسجدی بک ...» ص: ۲۰۴ ----- ۳۸۹۷

حدیث «۹» «إن اللّه أوحی إلی موسی ... وإنّ اللّه أوحی إلیّ» «أن أبنی مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی ...» ص: ۲۰۶ ----- ۳۸۹۸

«۱۰» «إن اللّه أمر موسی وهارون ... أنْ لا یبیت فی مسجدهما جنب» «ولا یقربوا فیه النساء إلّاهارون وذریّته» «... ولا یحلّ لأحدٍ ... إلّاعلیّ وذریّ

«۱۱» صیاح النخلة لمّا مرّ بها المصطفی والمرتضی «هذا موسی وأخوه هارون ...» ص: ۲۱۱ ----- ۳۸۹۹

«۱۲» کلمة «إلّا أنّه لا نبیّ بَعدی ...» ص: ۲۱۴ ----- ۳۹۰۱

«۱۳» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم «ولو کان لکنته ...» ص: ۲۱۵ ----- ۳۹۰۱

اشارة ----- ۳۹۰۱

إحتجاجهم بالحدیث الموضوع: لو کان بعدی نبی لکان عمر ... ص: ۲۱۸ ----- ۳۹۰۲

قولهم فی حق الجوینی: لو بعث اللّه نبیاً لکان هو ... ص: ۲۲۰ ----- ۳۹۰۳

قولهم فی حق الغزالی: لو کان بعد النبی نبی لکان الغزالی ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۹۰۴

رؤیا والدة ولیّ اللّه فی استحقاق زوجها أو ولدها النبوّة ... ص: ۲۲۲ ---- ۳۹۰۴

«۱۴» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی علی علیه السلام: «شدّ به عضدی کماشدّ عضد موسی بأخیه هارون و هو خلیفتی» «و وزیری ولو کان بعدی

«۱۵» ما قاله عمار فی حقّ الأمیر واستدلاله بحدیث المنزلة ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۹۰۵

«۱۶» الأعلمیّة من منازل هارون ... ص: ۲۳۰ ---- ۳۹۰۸

«۱۷» دلالة الحدیث علی الأعلمیّة علی لسان معاویة ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۹۰۹

«۱۸» قول معاویة بعد سماع الحدیث «لو سمعت من رسول اللّه فی علی لکنت له خادماً ...» ص: ۲۳۸ ---- ۳۹۱۱

«۱۹» کلام أروی بنت الحارث مع معاویة ... ص: ۲۴۱ ---- ۳۹۱۲

اشارة ---- ۳۹۱۲

روایة ابن عبد ربه ... ص: ۲۴۱ ---- ۳۹۱۳

ابن عبد ربه وکتابه العقد ... ص: ۲۴۳ ---- ۳۹۱۴

روایة أبی الفداء ... ص: ۲۴۵ ---- ۳۹۱۴

أبو الفداء وتاریخه ... ص: ۲۴۳ ---- ۳۹۱۵

روایة ابن شحنة ... ص: ۲۴۶ ---- ۳۹۱۵

ابن شحنة وتاریخ ... ص: ۲۴۷ ---- ۳۹۱۶

المشابهة بین هارون وعلی فی کلام أروی ... ص: ۲۴۸ ---- ۳۹۱۶

قول النبی: أنتم المستضعفون بعدی ... ص: ۲۴۹ ---- ۳۹۱۷

استنتاج باطل من الرازی ... ص: ۲۵۰ ---- ۳۹۱۷

ردّ النیسابوری علی الرازی ... ص: ۲۵۰ ---- ۳۹۱۸

قول الأمیر: یاابن ام إنّ القوم استضعفونی ... ص: ۲۵۲ ---- ۳۹۱۸

نسبة کتاب (الإمامة والسیاسة) إلی ابن قتیبة ... ص: ۲۵۴ ---- ۳۹۲۰

«۲۰» الأفضلیّة من منازل هارون ... ص: ۲۶۰ ---- ۳۹۲۳

اشارة ---- ۳۹۲۳

تحریم القاضی عیاض وغیره تشبیه غیر النبی بالنّبی ... ص: ۲۶۲ ---- ۳۹۲۴

تصریح شبعة بن الحجاج بدلالة الحدیث علی الأفضلیة ... ص: ۲۶۶ ---- ۳۹۲۶

الکنجی الشافعی وکتابه ... ص: ۲۶۶ ---- ۳۹۲۶

ترجمة شعبة بن الحجاج ... ص: ۲۶۷ ---- ۳۹۲۶

تصریح القاضی عبد الجبار بدلالة الحدیث علی الأفضلیّة ... ص: ۲۶۹ ---- ۳۹۲۷

ترجمة القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۷۱ ---- ۳۹۲۸

تصریح السمنانی بدلالة الحدیث علی أنّ علیّاً سیّد الأولیاء ... ص: ۲۷۲ ---- ۳۹۲۹

ترجمة السمنانی ... ص: ۲۷۴ ---- ۳۹۳۰

تصریح السید محمّد الدّهلوی بأنَّ الحدیث برهان الاتحاد بین النبیّ وعلی ... ص: ۲۷۴ ---- ۳۹۳۰

ترجمة السید محمّد الدهلوی ... ص: ۲۷۵ ---- ۳۹۳۰

تصریح محمّد الأمیر بدلالة الحدیث علی الأفضلیة ... ص: ۲۷۶ ---- ۳۹۳۱

ترجمة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۷۸ ---- ۳۹۳۲

تصریح ابن روزبهان بحصول جمیع الفضائل للإمام علی ... ص: ۲۷۸ ---- ۳۹۳۲

تصریح الشریف بدلالة الحدیث علی شدّة الاتصال بین النبی وعلی ... ص: ۲۷۹ ---- ۳۹۳۲

تصریح المولوی محمّد إسماعیل الدهلوی بدلالة الحدیث علی ... ص: ۲۸۰ ---- ۳۹۳۳

عدم الفرق بین النبی وعلی إلّافی النبوة ... ص: ۲۸۰ ---- ۳۹۳۳

تصریح نظام الدین الکهنوی بدلالة الحدیث علی اتصاف الإمام بکلّ ما اتّصف به النبی ... ص: ۲۸۰ ---- ۳۹۳۳

«۲۱» ورود الحدیث فی غزوة تبوک فی مقام التّسلیة ... ص: ۲۸۱ ---- ۳۹۳۳

«۲۲» قوله صلّی اللَّه علیه وآله فی الحدیث «إنّ المدینة لا تصلح إلّابی أو بک ...» ص: ۲۸۳ ---- ۳۹۳۴

«۲۳» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی هذا الحدیث «لابدّ من أنْ أقیم أو تقیم ...» ص: ۲۸۹ ---- ۳۹۳۶

اشارة ---- ۳۹۳۶

ترجمة ابن سعد ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۹۳۷

«۲۴» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی هذا الإستخلاف «لک من الأجر مثل مالی ومالک من المغنم مثل مالی ...» ص: ۲۹۲ ---- ۳۹۳۸

اشارة ---- ۳۹۳۸

ترجمة أبی الحسین الخلعی ... ص: ۲۹۳ ---- ۳۹۳۸

«۲۵» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «إنّه لا ینبغی أنْ أذْهب إلّاوأنت خلیفتی ...» ص: ۲۹۵ ---- ۳۹۳۹

اشارة ---- ۳۹۳۹

روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۲۹۶ ---- ۳۹۴۰

روایة الحاکم ... ص: ۲۹۹ ---- ۳۹۴۱

روایة ابن عساکر ... ص: ۳۰۰ ---- ۳۹۴۲

روایة المحبّ الطبری ... ص: ۳۰۱ ---- ۳۹۴۳

روایة ابن کثیر ... ص: ۳۰۲ ---- ۳۹۴۳

روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۰۲ ---- ۳۹۴۳

روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۰۳ ---- ۳۹۴۴

روایة شاه ولی اللّه ... ص: ۳۰۴ ---- ۳۹۴۴

روایة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۳۰۵ ---- ۳۹۴۵

الجواب عن مناقشة المحبّ الطبری فی المقام ... ص: ۳۰۶ ---- ۳۹۴۵

«۲۶» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم له بعد الحدیث «أنت خلیفتی فی کلّ مؤمنٍ من بعدی ...» ص: ۳۱۱ ---- ۳۹۴۷

اشارة ---- ۳۹۴۷

أعتبار کتاب الخصائص ... ص: ۳۱۳ ---- ۳۹۴۸

صحة الحدیث المزبور ... ص: ۳۱۴ ---- ۳۹۴۹

«۲۷» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بعد الحدیث «وأنت خلیفتی ...» ص: ۳۱۶ ---- ۳۹۵۰

«۲۸» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «خلّفتک أنْ تکون خلیفتی ...» ص: ۳۱۷ ---- ۳۹۵۰

اشارة ---- ۳۹۵۰

استدلالهم باستخلاف أبی بکر فی الصلاة ولا أصل له ... ص: ۳۲۰ ---- ۳۹۵۲

معارضتهم باستخلاف ابن ام مکتوم علی المدینة ... ص: ۳۲۲ ---- ۳۹۵۳

الإستدلال بآیة الغار علی الإمامة والخلافة ... ص: ۳۲۵ ---- ۳۹۵۴

«۲۹» دلالة الحدیث علی أنّه علیه السلام رابع آدم وداود وهارون علیهم السلام ... ص: ۳۲۸ ---- ۳۹۵۵

اشارة ---- ۳۹۵۵

ترجمهٔ داود بن عمر الانطاکی ... ص: ۳۲۹ ----- ۳۹۵۶

«۳۰» حدیث المنزلهٔ فی سیاق وصفه علیه السلام «سیدالمسلمین و أمیرالمؤمنین و خیرالوصیین و أولی الناس بالنبیین ...» ص: ۳۳۳ ----- ۳۹۵۷

«۳۱» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی ودمه من دمی وهو منّی بمنزلهٔ هارون ...» ... ص: ۳۳۵ ----- ۳۹۵۸

«۳۲» حدیث المنزلهٔ عند المؤاخاهٔ ... ص: ۳۴۱ ----- ۳۹۶۱

اشارهٔ ----- ۳۹۶۱

روایهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴۲ ----- ۳۹۶۲

روایهٔ عبداللّه بن أحمد ... ص: ۳۴۲ ----- ۳۹۶۲

روایهٔ أبی الشیخ الإصفهانی ... ص: ۳۴۴ ----- ۳۹۶۲

روایهٔ الطبرانی ... ص: ۳۴۴ ----- ۳۹۶۳

روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۳۴۴ ----- ۳۹۶۳

روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۳۴۴ ----- ۳۹۶۳

روایهٔ الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۴۶ ----- ۳۹۶۴

روایهٔ الزرندی ... ص: ۳۴۷ ----- ۳۹۶۴

روایهٔ ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۴۸ ----- ۳۹۶۵

روایهٔ الجلال السیوطی ... ص: ۳۴۸ ----- ۳۹۶۵

روایهٔ الجمال المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۹ ----- ۳۹۶۵

روایهٔ السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹ ----- ۳۹۶۵

«۳۳» حدیث المنزلهٔ یوم خیبر ... ص: ۳۵۲ ----- ۳۹۶۷

اشارهٔ ----- ۳۹۶۷

روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۳۵۲ ----- ۳۹۶۷

روایهٔ الخطیب الخوارزمی ... ص: ۳۵۴ ----- ۳۹۶۸

روایهٔ عمر الملا ... ص: ۳۵۶ ----- ۳۹۶۹

روایهٔ الکنجی ... ص: ۳۵۶ ----- ۳۹۶۹

روایهٔ أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۳۵۷ ----- ۳۹۶۹

ترجمة أبی الربیع الکلاعی ... ص: ۳۵۷ ----- ۳۹۶۹

روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۵۸ ----- ۳۹۷۰

روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۵۹ ----- ۳۹۷۱

«۳۴» حدیث المنزلة فی احتجاج المأمون علی الفقهاء ... ص: ۳۶۰ ----- ۳۹۷۱

«۳۵» قوله صلّی اللّه علیه و آله وسلّم: «اللهم انی أسألک بما سألک أخی موسی ...: واجعل لی وزیراً من أهلی أخی علیاً أشدد به أزری ...» ص: ۶۵

اشارة ----- ۳۹۷۳

روایة ابن مردویه والخطیب وابن عساکر ... ص: ۳۶۶ ----- ۳۹۷۴

روایة ابن المغازلی والأمیر الصنعانی ... ص: ۳۶۶ ----- ۳۹۷۴

روایة أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۳۶۷ ----- ۳۹۷۵

روایة الثعلبی ... ص: ۳۶۸ ----- ۳۹۷۵

روایة الرازی والنیسابوری ... ص: ۳۶۹ ----- ۳۹۷۶

روایة ابن طلحة وسبط ابن الجوزی وابن الصباغ ... ص: ۳۶۹ ----- ۳۹۷۶

روایة الزرندی وشهاب الدین أحمد ... ص: ۳۷۰ ----- ۳۹۷۶

«۳۶» دلالة الحدیث علی نیابة علی عن النبی علیهما السلام ... ص: ۳۷۱ ----- ۳۹۷۷

«۳۷» تصریح الجلال المحلّی بدلالة الحدیث علی خلافة الامام علی علیه السلام ... ص: ۳۷۲ ----- ۳۹۷۷

اشارة ----- ۳۹۷۷

ترجمة الجلال المحلّی ... ص: ۳۷۳ ----- ۳۹۷۸

«۳۸» دلالة الحدیث علی الخلافة لدی مشایخ القوم ... ص: ۳۷۴ ----- ۳۹۷۸

«۳۹» عمر یتمنّی ورود الحدیث فی حقّه ... ص: ۳۷۵ ----- ۳۹۷۸

اشارة ----- ۳۹۷۸

وسعد بن أبی وقاص یتمنّی ... ص: ۳۷۹ ----- ۳۹۸۱

«۴۰» استدلال الامام بالحدیث بالشوری ... ص: ۳۸۱ ----- ۳۹۸۱

اشارة ----- ۳۹۸۱

إستدلال الزهراء علیها السلام بالحدیث ... ص: ۳۸۳ ----- ۳۹۸۲

ملحق حدیث المنزلة رسالةٌ فی حدیث المنزلة فی غیر تبوک ... ص: ۳۸۵ ---- ۳۹۸۳

اشارة ---- ۳۹۸۳

المورد «۱- ۲» فی یوم المؤاخاة ... ص: ۳۸۸ ---- ۳۹۸۳

اشارة ---- ۳۹۸۴

۱- روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۸۸ ---- ۳۹۸۴

۲- روایة القطیعی ... ص: ۳۸۹ ---- ۳۹۸۴

۳- روایة الطبرانی ... ص: ۳۹۰ ---- ۳۹۸۵

۴- روایة أبی نعیم الأصفهانی ... ص: ۳۹۰ ---- ۳۹۸۵

۵- روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۹۱ ---- ۳۹۸۵

۶- روایة الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۹۲ ---- ۳۹۸۶

۷- ابن عساکر ... ص: ۳۹۴ ---- ۳۹۸۶

المورد «۳» عند ولادة الحسن وولادة الحسین علیهما السلام ... ص: ۳۹۹ ---- ۳۹۸۹

اشارة ---- ۳۹۸۹

صحّة سند هذا الخبر ... ص: ۴۰۲ ---- ۳۹۹۱

صحّة السند إلی صحیفة الرضا علیه السلام ... ص: ۴۰۸ ---- ۳۹۹۴

المورد «۴» یوم خیبر ... ص: ۴۰۹ ---- ۳۹۹۵

اشارة ---- ۳۹۹۵

روایة الحدیث باختصار ... ص: ۴۱۱ ---- ۳۹۹۶

الکلام علی هذا السند ... ص: ۴۱۲ ---- ۳۹۹۷

المورد «۵» عند النهی عن الرّقاد فی المسجد ... ص: ۴۱۴ ---- ۳۹۹۸

اشارة ---- ۳۹۹۸

الکلام علی أحد الأسانید المذکورة ... ص: ۴۱۶ ---- ۳۹۹۹

المورد «۶» عند سدّ الأبواب ... ص: ۴۱۸ ---- ۴۰۰۰

اشارة ---- ۴۰۰۰

الکلام علی هذا السند ... ص: ۴۲۰ ----- ۴۰۰۱
المورد «۷» یوم خرج علی أصحابه متّکئاً علی علی ... ص: ۴۲۱ ----- ۴۰۰۲
اشارة ----- ۴۰۰۲
الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۲۳ ----- ۴۰۰۳
المورد «۸» فی بیت امّ سلمة ... ص: ۴۲۵ ----- ۴۰۰۴
اشارة ----- ۴۰۰۴
الکلام علی الطریق الأوّل ... ص: ۴۲۷ ----- ۴۰۰۵
الکلام علی الطریق الثانی ... ص: ۴۲۹ ----- ۴۰۰۶
المورد «۹» فی قضیّةٍ یرویها أنس ... ص: ۴۳۱ ----- ۴۰۰۷
المورد «۱۰» قضیّة بنت حمزة رضی اللّه عنه ... ص: ۴۳۲ ----- ۴۰۰۸
اشارة ----- ۴۰۰۸
الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۳۴ ----- ۴۰۰۹
المورد «۱۱» یوم غدیر خم ... ص: ۴۳۵ ----- ۴۰۰۹
المورد «۱۲» فی کلامٍ له مع عقیل ... ص: ۴۳۶ ----- ۴۰۱۰
[الجزء التاسع عشر] ----- ۴۰۱۱
حدیث التشبیه ومن ألفاظه ...: ص: ۵ ----- ۴۰۱۱
إهداء ...: ص: ۷ ----- ۴۰۱۱
کلمة المؤلِّف ... ص: ۹ ----- ۴۰۱۱
کلمة السید صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۱ ----- ۴۰۱۱
کلام الدهلوی صاحب التحفة الاثنی عشریة ... ص: ۱۳ ----- ۴۰۱۲
سند حدیث التشبیه ... ص: ۲۳ ----- ۴۰۱۵
اشارة ----- ۴۰۱۵
أسماء أشهر الرواة والمخرجین لحدیث التشبیه ... ص: ۲۴ ----- ۴۰۱۶
اشارة ----- ۴۰۱۶

«۱» روایة عبدالرزاق ... ص: ۲۸ ----- ۴۰۱۷
اشارة ----- ۴۰۱۷
تراجم رجال السَّنَد ... ص: ۲۹ ----- ۴۰۱۸
ترجمة عبدالرزاق ... ص: ۳۰ ----- ۴۰۱۹
ترجمة معمر بن راشد ... ص: ۳۷ ----- ۴۰۲۲
ترجمة الزّهری ... ص: ۳۹ ----- ۴۰۲۳
ترجمة سعید بن المسیّب ... ص: ۴۲ ----- ۴۰۲۵
رجمة أبی هریرة ... ص: ۴۹ ----- ۴۰۲۸
ترجمة یاقوت الحموی ... ص: ۵۳ ----- ۴۰۳۰
اعتماد العلماء علی یاقوت ... ص: ۵۵ ----- ۴۰۳۱
«۲» روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۵۶ ----- ۴۰۳۲
اشارة ----- ۴۰۳۲
ترجمة ابن شهرآشوب ... ص: ۵۷ ----- ۴۰۳۲
روایة صاحب الصحائف حدیث التشبیه عن أحمد ... ص: ۵۹ ----- ۴۰۳۳
نصّ کلام صاحب الصحائف قال ... ص: ۶۱ ----- ۴۰۳۴
ترجمة أحمد بن حنبل ... ص: ۶۷ ----- ۴۰۳۸
«۳» روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۸۰ ----- ۴۰۴۴
اشارة ----- ۴۰۴۴
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۸۰ ----- ۴۰۴۴
(۴) روایة ابن شاهین ... ص: ۸۵ ----- ۴۰۴۷
اشارة ----- ۴۰۴۷
ترجمة ابن شاهین ... ص: ۸۶ ----- ۴۰۴۷
تنبیه ... ص: ۹۲ ----- ۴۰۵۰
«۵» روایة ابن بَطّة العکبری ... ص: ۹۳ ----- ۴۰۵۱

اشارة ۴۰۵۱

ترجمهٔ ابن بطهٔ ... ص: ۹۴ ۴۰۵۱

ابن بطهٔ من مشایخ شیوخ الدّهلویّ فی الإجازهٔ ... ص: ۹۶ ۴۰۵۲

«۶» روایهٔ الحاکم النیسابوری ... ص: ۹۷ ۴۰۵۳

اشارهٔ ۴۰۵۳

ترجمهٔ الحاکم ... ص: ۹۸ ۴۰۵۳

تمسک (الدّهلوی) ووالده بروایات الحاکم ... ص: ۱۰۵ ۴۰۵۷

اعتبار تاریخ الحاکم ... ص: ۱۰۶ ۴۰۵۷

«۷» روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۱۰۷ ۴۰۵۸

اشارهٔ ۴۰۵۸

ترجمهٔ ابن مردویه ... ص: ۱۰۸ ۴۰۵۹

«الحافظ» فی الاصطلاح ... ص: ۱۱۱ ۴۰۶۰

ابن مردویه شیخ من انتهی إلیه علوّ الإسناد بإصبهان ... ص: ۱۱۲ ۴۰۶۰

اعتماد الحفاظ علی کتبه ... ص: ۱۱۳ ۴۰۶۱

«۸» روایهٔ أبی نعیم ... ص: ۱۱۴ ۴۰۶۱

اشارهٔ ۴۰۶۱

ترجمهٔ أبی نعیم ... ص: ۱۱۴ ۴۰۶۲

هو شیخ إمام الحرمین ... ص: ۱۲۳ ۴۰۶۶

«۹» روایهٔ البیهقی ... ص: ۱۲۳ ۴۰۶۶

اشارهٔ ۴۰۶۶

روایهٔ البیهقی دلیل ثبوت الحدیث ... ص: ۱۲۴ ۴۰۶۷

مصادر ترجمهٔ البیهقی ... ص: ۱۲۶ ۴۰۶۸

«۱۰» روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷ ۴۰۶۸

اشارهٔ ۴۰۶۸

ترجمة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷ ---- ۴۰۶۹

ترجمة السمعانی الراوی عن ابن المغازلی ... ص: ۱۳۴ ---- ۴۰۷۲

ترجمة خمیس الراوی عن ابن المغازلی ... ص: ۱۳۸ ---- ۴۰۷۴

«۱۱» روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۹ ---- ۴۰۷۵

اشارة ---- ۴۰۷۵

ترجمة الدیلمی ... ص: ۱۳۹ ---- ۴۰۷۵

إعتبار کتاب الفردوس ... ص: ۱۴۰ ---- ۴۰۷۵

«۱۲» روایة العاصمی ... ص: ۱۴۵ ---- ۴۰۷۸

«۱۳» روایة النطنزی ... ص: ۱۴۹ ---- ۴۰۸۰

اشارة ---- ۴۰۸۰

ترجمة النطنزی ... ص: ۱۴۹ ---- ۴۰۸۰

«۱۴» روایة السنائی ... ص: ۱۵۰ ---- ۴۰۸۰

اشارة ---- ۴۰۸۱

قال (الدهلوی): السنائی من أهل السنّة ... ص: ۱۵۰ ---- ۴۰۸۱

«۱۵» روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۵۲ ---- ۴۰۸۲

اشارة ---- ۴۰۸۲

ترجمة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۵۳ ---- ۴۰۸۲

«۱۶» روایة الخوارزمی ... ص: ۱۵۴ ---- ۴۰۸۳

اشارة ---- ۴۰۸۳

ترجمة الخوارزمی ... ص: ۱۵۵ ---- ۴۰۸۳

مصادر ترجمة العماد الکاتب ... ص: ۱۵۵ ---- ۴۰۸۳

ترجمة الخوارزمی صاحب جامع المسانید ... ص: ۱۶۲ ---- ۴۰۸۶

من مصادر ترجمة الصفدی ... ص: ۱۶۳ ---- ۴۰۸۷

ترجمة عبدالقادر القرشی ... ص: ۱۶۴ ---- ۴۰۸۸

ترجمة القفطی ... ص: ۱۶۶ ---- ۴۰۸۹

ترجمة التقی الفاسی ... ص: ۱۶۷ ---- ۴۰۸۹

کتاب کتائب أعلام الأخیار ... ص: ۱۷۱ ---- ۴۰۹۱

اعتبار کتاب المناقب للخوارزمی ... ص: ۱۷۳ ---- ۴۰۹۲

ترجمة ابن الوزیر ... ص: ۱۷۶ ---- ۴۰۹۴

«۱۷» روایة الحاکمی القزوینی ... ص: ۱۸۲ ---- ۴۰۹۷

اشارة ---- ۴۰۹۷

ترجمة أبی الخیر الحاکمی ... ص: ۱۸۳ ---- ۴۰۹۷

«۱۸» روایة الملّاء الإربلی ... ص: ۱۹۳ ---- ۴۱۰۲

اشارة ---- ۴۱۰۲

ترجمة الملّاء ... ص: ۱۹۳ ---- ۴۱۰۲

اعتبار کتاب وسیلة المتعبّدین ... ص: ۱۹۵ ---- ۴۱۰۳

ذکر الملک نور الدین الشهید الّذی اعتقد الملّاء ... ص: ۱۹۷ ---- ۴۱۰۴

«۱۹» روایة أبی حامد الصالحانی ... ص: ۲۰۰ ---- ۴۱۰۶

اشارة ---- ۴۱۰۶

ذکر الصالحانی ... ص: ۲۰۱ ---- ۴۱۰۶

«۲۰» روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۲۰۳ ---- ۴۱۰۷

اشارة ---- ۴۱۰۷

ترجمة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۲۰۴ ---- ۴۱۰۸

مصادر ترجمة الیافعی ... ص: ۲۰۵ ---- ۴۱۰۸

ترجمة الأسنوی ... ص: ۲۰۶ ---- ۴۱۰۹

مصادر ترجمة ابن قاضی شهبة ... ص: ۲۰۹ ---- ۴۱۱۰

اعتبار کتاب مطالب السئول ... ص: ۲۰۹ ---- ۴۱۱۱

(۲۱) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۱۰ ---- ۴۱۱۱

اشارة ۴۱۱۱

الکنجی وکتابه ... ص: ۲۱۱ ۴۱۱۲

«۲۲» روایة محبّ الدّین الطَبَری ... ص: ۲۱۲ ۴۱۱۲

اشارة ۴۱۱۲

ذکر کتاب الریاض النضرة ... ص: ۲۱۳ ۴۱۱۳

ذکر کتاب ذخائر العقبی ... ص: ۲۱۶ ۴۱۱۴

ترجمة المحب الطبری ... ص: ۲۱۸ ۴۱۱۵

ذکر من نقل عنه ... ص: ۲۲۰ ۴۱۱۶

«۲۳» روایة السیّد علی الهمدانی ... ص: ۲۲۱ ۴۱۱۷

اشارة ۴۱۱۷

ترجمة الهمدانی ... ص: ۲۲۲ ۴۱۱۷

«۲۴» روایة نور الدین جعفر ... ص: ۲۲۵ ۴۱۱۹

اشارة ۴۱۱۹

ترجمة أمیر ملا ... ص: ۲۲۵ ۴۱۱۹

«۲۵» روایة شهاب الدّین أحمد ... ص: ۲۲۶ ۴۱۱۹

اشارة ۴۱۱۹

ترجمة السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۲۶ ۴۱۲۰

إعتبار أخبار هذا الکتاب ... ص: ۲۲۷ ۴۱۲۰

«۲۶» روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۲۲۷ ۴۱۲۰

«۲۷» روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۲۲۸ ۴۱۲۱

اشارة ۴۱۲۱

ترجمة ابن الصباغ ... ص: ۲۲۹ ۴۱۲۱

اعتبار کتاب (الفصول المهمّة ...) ص: ۲۲۹ ۴۱۲۱

«۲۸» روایة المیبدی ... ص: ۲۳۶ ۴۱۲۴

اشارة ۴۱۲۴

ترجمة المیبدی ... ص: ۲۳۶ ۴۱۲۵

«۲۹» روایة الصّفوری ... ص: ۲۳۷ ۴۱۲۵

اشارة ۴۱۲۵

کلام الصّفوری فی خطبة کتابه ... ص: ۲۳۷ ۴۱۲۵

«۳۰» روایة الوصّابی الیمانی ... ص: ۲۳۸ ۴۱۲۶

اشارة ۴۱۲۶

کتاب الوصّابی ... ص: ۲۳۸ ۴۱۲۶

«۳۱» روایة الجمال المحدِّث ... ص: ۲۳۹ ۴۱۲۶

اشارة ۴۱۲۶

ترجمة الجمال المحدّث ... ص: ۲۳۹ ۴۱۲۶

«۳۲» روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۴۱ ۴۱۲۷

اشارة ۴۱۲۷

ترجمة ابن باکثیر ... ص: ۲۴۲ ۴۱۲۸

«۳۳» روایة البدخشانی ... ص: ۲۴۳ ۴۱۲۸

اشارة ۴۱۲۸

ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۴۳ ۴۱۲۹

«۳۴» روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴ ۴۱۲۹

اشارة ۴۱۲۹

شعر ولی اللَّه الدهلوی بمدح محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴ ۴۱۲۹

«۳۵» روایة ولیّ اللَّه الدّهلوی ... ص: ۲۴۵ ۴۱۳۰

«۳۶» روایة محمّد الأمیر ... ص: ۲۴۷ ۴۱۳۱

اشارة ۴۱۳۱

ترجمة الأمیر ... ص: ۲۴۸ ۴۱۳۱

«۳۷» روایة الحفظی الشافعی ... ص: ۲۴۹ ---- ۴۱۳۲

اشارة ---- ۴۱۳۲

ترجمة العجیلی ... ص: ۲۴۹ ---- ۴۱۳۲

«۳۸» روایة ولیّ اللّه اللّکهنوی ... ص: ۲۴۹ ---- ۴۱۳۲

نقض کلمات الدهلوی حول سند حدیث التشبیه ... ص: ۲۵۳ ---- ۴۱۳۳

اشارة ---- ۴۱۳۳

الحدیث فی کتب الإمامیّة ... ص: ۲۵۳ ---- ۴۱۳۳

ترجمة الإربلی ... ص: ۲۵۴ ---- ۴۱۳۴

إنکار روایة البیهقی والردُّ علیه ... ص: ۲۵۸ ---- ۴۱۳۶

عدم إنکار ابن تیمیة روایة البیهقی ... ص: ۲۵۹ ---- ۴۱۳۶

کلمات فی وصف البیهقی وکتبه ... ص: ۲۶۱ ---- ۴۱۳۷

غلط القوم فی فهم عبارة العلّامة الحلّی ... ص: ۲۶۹ ---- ۴۱۴۱

ترجمة العلّامة ابن المطهر الحلّی ... ص: ۲۷۱ ---- ۴۱۴۲

ترجمة البابرتی مادح العلّامة ... ص: ۲۷۳ ---- ۴۱۴۳

نموذج من أکاذیب (الدّهلوی ...) ص: ۲۷۶ ---- ۴۱۴۵

الحدیث الصحیح حجّة وإن لم یخرَّج فی صحیح ... ص: ۲۸۴ ---- ۴۱۴۸

الحدیث الحسن یحتج به ... ص: ۲۸۴ ---- ۴۱۴۹

رأی الدهلوی فی کتب الدّیلمی والخطیب وابن عساکر ... ص: ۲۸۹ ---- ۴۱۵۱

رأی الدهلوی فی کتب ابن الجوزی والسّخاوی والسّیوطی ... ص: ۲۹۳ ---- ۴۱۵۳

الثناء علی مصنّفات الخطیب ... ص: ۲۹۷ ---- ۴۱۵۵

الثناء علی مصنّفات ابن عساکر ... ص: ۳۰۰ ---- ۴۱۵۶

دلالة حدیث التشبیه ... ص: ۳۰۹ ---- ۴۱۵۹

اشارة ---- ۴۱۵۹

من وجوه دلالة الحدیث علی المساواة ... ص: ۳۰۹ ---- ۴۱۵۹

اشارة ----- ۴۱۵۹

۱- إفادة هذا التركيب للعينيّة ... ص: ۳۱۰ ----- ۴۱۶۰

۲- المتبادر من التشبيه هو المساواة ... ص: ۳۱۱ ----- ۴۱۶۰

اشارة ----- ۴۱۶۰

أفضلية نبيّنا من سائر الأنبياء فی القرآن ... ص: ۳۱۲ ----- ۴۱۶۱

۳- الإستدلال على ضوء كلام الفخر الرازی ... ص: ۳۱۸ ----- ۴۱۶۳

۴- فی علی تسعون خِصلة لم تجمع فی غيره ... ص: ۳۱۹ ----- ۴۱۶۴

۵- دلالة الحديث فی كلام ابن روزبهان ... ص: ۳۲۰ ----- ۴۱۶۴

۶- بيان محمّد بن إسماعيل الأمير لحديث التشبيه ... ص: ۳۲۱ ----- ۴۱۶۵

۷- إعتراف أبی بكر بدلالة الحديث ... ص: ۳۲۵ ----- ۴۱۶۷

۸- ابن تيميّة: الأشبه بالنبیّ أفضل وهو يخلفه ... ص: ۳۲۹ ----- ۴۱۶۹

۹- تشبيه غير المعصوم بالمعصوم غير جائز ... ص: ۳۳۱ ----- ۴۱۷۰

۱۰- تحريم القاضی وغيره تشبيه بعض أحوال غير النّبی بالنّبی ... ص: ۳۳۳ ----- ۴۱۷۱

۱۱- التّشبيه يوجب العموم ... ص: ۳۳۸ ----- ۴۱۷۳

۱۲- ترتّب أحكام المنزَّل عليه على المنزَّل ... ص: ۳۳۹ ----- ۴۱۷۴

۱۳- مجیء التشبيه للمساواة فی القرآن ... ص: ۳۴۰ ----- ۴۱۷۴

اشارة ----- ۴۱۷۴

الإحتجاج بكلمات (الدّهلوی) فی مواضع اخرى ... ص: ۳۴۲ ----- ۴۱۷۵

الحديث يحمل على المساواة لتعذّر العينيّة ... ص: ۳۴۵ ----- ۴۱۷۷

إن كان الحديث من الاستعارة فدلالته أبلغ ... ص: ۳۵۴ ----- ۴۱۸۱

إعتراف الكابلی بدلالة التشبيه على المساواة ... ص: ۳۵۷ ----- ۴۱۸۲

التشبيه للمساواة فی كلام (الدهلوی) نفسه ... ص: ۳۵۹ ----- ۴۱۸۳

عدم جواز حمل ألفاظ النبیّ على الكلام الركيک ... ص: ۳۶۰ ----- ۴۱۸۴

النّقض بما وضعوه فی حقّ الشيخين ... ص: ۳۶۲ ----- ۴۱۸۵

دحض المعارضة بما وضعوه فی تشبیه الشیخین بالأنبیاء ... ص: ۳۶۷ ----- ۴۱۸۵

شبهات الدّهلوی حول دلالة الحدیث علی الأفضلیّة و إستلزامها للإمامة ... ص: ۳۷۹ ----- ۴۱۸۹

اشارة ----- ۴۱۸۹

۱- دلالته علی الأفضلیّة علی غرار دلالة الآیة علی أفضلیّة النبی ... ص: ۳۸۰ ----- ۴۱۹۰

۲- اعتراف ابن روزبهان ... ص: ۳۸۰ ----- ۴۱۹۰

۳- الحدیث نص فی الأعلمیّة ... ص: ۳۸۱ ----- ۴۱۹۰

۴- جامعیة علی لأشرف الصّفات ... ص: ۳۸۱ ----- ۴۱۹۰

۵- جمعه لتسعین خصلة من خصال الأنبیاء ... ص: ۳۸۲ ----- ۴۱۹۱

۶- إتّصاف الثلاثة بأضداد هذه الصفات ... ص: ۳۸۲ ----- ۴۱۹۱

دحض مزاعم الدّهلوی لإثبات مساواة الثلاثة للأنبیاء ... ص: ۳۸۷ ----- ۴۱۹۱

اشارة ----- ۴۱۹۱

خبر واحد موضوع ... ص: ۳۸۹ ----- ۴۱۹۲

نسبة باطلة إلی الصّوفیة ... ص: ۳۹۰ ----- ۴۱۹۳

عدم حجیّة أقوال أهل السنّة علی الإمامیّة ... ص: ۳۹۱ ----- ۴۱۹۳

دعوی صدور وظائف الأنبیاء من الشیخین وبطلانها ... ص: ۳۹۲ ----- ۴۱۹۴

الإستدلال علی وجود الملکات بالأفعال الصادرة عنها ... ص: ۴۰۱ ----- ۴۱۹۸

الاستدلال بحدیث صحیح مع حمله علی معنی باطل ... ص: ۴۰۳ ----- ۴۱۹۹

الإستدلال بانتهاء سلاسل الصّوفیة إلی الإمام ... ص: ۴۰۷ ----- ۴۲۰۰

دعوی والد الدهلوی انتهاء السلاسل إلی الشیخین ... ص: ۴۱۱ ----- ۴۲۰۲

إنکار ابن تیمیّة انتهاء السلاسل إلی علی ... ص: ۴۱۱ ----- ۴۲۰۲

ردّ المولوی حسن زمان علی ابن تیمیّة ووالد الدهلوی ... ص: ۴۱۵ ----- ۴۲۰۴

دعوی انتهاء سلاسل الفقهاء إلی الشیخین ... ص: ۴۴۴ ----- ۴۲۱۷

دعوی أنّ الإمامة الباقیة فی أولاد علی هی القطبیّة ... ص: ۴۴۶ ----- ۴۲۱۸

ملحق حدیث التشبیه ... ص: ۴۵۵ ----- ۴۲۲۱

اشارة ۴۲۲۱

الحدیث عن ابن عباس ... ص: ۴۵۶ ۴۲۲۲

الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۴۵۶ ۴۲۲۲

الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۴۵۷ ۴۲۲۲

الحدیث عن أبی هریرة ... ص: ۴۵۸ ۴۲۲۳

الحدیث عن أبی الحمراء ... ص: ۴۵۸ ۴۲۲۳

الحدیث عن الأعور الهمدانی ... ص: ۴۶۰ ۴۲۲۴

التحقیق فی هذه الأسانید ... ص: ۴۶۱ ۴۲۲۴

[الجزء العشرون ۴۲۳۰

إهداء ...: ص: ۱ ۴۲۳۰

کلمة المؤلف ... ص: ۷ ۴۲۳۰

آیة الولایة ... ص: ۱۱ ۴۲۳۱

اشارة ۴۲۳۱

الفصل الأول: فی رواة خبر نزولها فی علی وأسانیده ... ص: ۱۳ ۴۲۳۲

اشارة ۴۲۳۲

من رواة الخبر من الصحابة والتابعین ... ص: ۱۳ ۴۲۳۲

أشهر مشاهیر رواة الخبر من العلماء ... ص: ۱۴ ۴۲۳۳

من نصوص الخبر فی الکتب المعتبرة ... ص: ۱۹ ۴۲۳۵

من أسانیده المعتبرة ... ص: ۴۲ ۴۲۴۶

اشارة ۴۲۴۶

۱- روایة ابن أبی حاتم ... ص: ۴۲ ۴۲۴۶

۲- روایة ابن أبی حاتم أیضا ... ص: ۴۳ ۴۲۴۶

۳- روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۴۴ ۴۲۴۷

۴- روایة ابن مردویه ... ص: ۴۴ ۴۲۴۷

۵- روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۴۵ ---- ۴۲۴۸

۶- روایة ابن عساکر ... ص: ۴۷ ---- ۴۲۴۹

اشارة ---- ۴۲۴۹

فوائد مهمة ... ص: ۴۸ ---- ۴۲۵۰

اشارة ---- ۴۲۵۰

الاولی: استنباط الحکم الشرعی من القضیّة ... ص: ۴۸ ---- ۴۲۵۰

الثانیة: رأی الإمام الباقر فی نزول الآیة ... ص: ۵۰ ---- ۴۲۵۱

الثالثة: الخبر فی شعر حسّان وغیره ... ص: ۵۰ ---- ۴۲۵۱

الرابعة: قول النبیّ فی الواقعة: من کنت مولاه فعلی مولاه ... ص: ۵۱ ---- ۴۲۵۱

الخامسة: دعاء النبیّ بعد القضیة ... ص: ۵۱ ---- ۴۲۵۱

السادسة: إنّ الخاتم کان عقیقاً یمانیّاً أحمر ... ص: ۵۱ ---- ۴۲۵۱

الفصل الثانی: فی دلالة الآیة علی الإمامة ... ص: ۵۳ ---- ۴۲۵۱

الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۵۷ ---- ۴۲۵۳

اشارة ---- ۴۲۵۳

النظر فی هذه الکلمات ودفع الشبهات ... ص: ۶۳ ---- ۴۲۵۶

اشارة ---- ۴۲۵۶

۱- لا إجماع علی نزول الآیة فی علی وتصدّقه ... ص: ۶۳ ---- ۴۲۵۶

اشارة ---- ۴۲۵۶

اعتراف القاضی العضد ... ص: ۶۳ ---- ۴۲۵۶

اعتراف الشریف الجرجانی ... ص: ۶۴ ---- ۴۲۵۷

اعتراف التفتازانی ... ص: ۶۵ ---- ۴۲۵۷

اعتراف القوشجی ... ص: ۶۶ ---- ۴۲۵۸

۲- إنّ القول بنزولها فی حق علی للثعلبی فقط وهو متفرّد به ... ص: ۶۸ ---- ۴۲۵۹

۳- المراد من الولایة فیها هو النصرة بقرینة السّیاق ... ص: ۷۰ ---- ۴۲۶۰

۴- مجی الآیة بصیغة الجمع، وحملها علی الواحد مجاز ... ص: ۷۰ ---- ۴۲۶۰

۵- الولایة بمعنی الأولویّة بالتصرّف غیر مرادة فی زمان الخطاب ... ص: ۷۲ ---- ۴۲۶۱

۶- إنّ التصدق فی أثناء الصّلاة ینافی الصلاة ... ص: ۷۳ ---- ۴۲۶۱

آیة التطهیر ... ص: ۷۷ ---- ۴۲۶۲

اشارة ---- ۴۲۶۲

الفصل الأوّل: فی تعیین النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قولًا وفعلًا المراد من «أهل البیت ...» ص: ۸۰ ---- ۴۲۶۳

اشارة ---- ۴۲۶۳

من الصحابة الرواة لحدیث الکساء ... ص: ۸۰ ---- ۴۲۶۴

من الأئمّة الرواة لحدیث الکساء ... ص: ۸۱ ---- ۴۲۶۴

من ألفاظ الحدیث فی الصحاح والمسانید وغیرها ... ص: ۸۲ ---- ۴۲۶۵

ممّن نصّ علی صحّة الحدیث ... ص: ۹۰ ---- ۴۲۶۹

ما دلّت علیه الأحادیث ... ص: ۹۰ ---- ۴۲۶۹

الفصل الثانی: فی سقوط القولَین الآخَرَین ... ص: ۹۳ ---- ۴۲۷۰

اشارة ---- ۴۲۷۰

ترجمة عکرمة ... ص: ۹۴ ---- ۴۲۷۱

اشارة ---- ۴۲۷۱

۱- طعنه فی الدین ... ص: ۹۴ ---- ۴۲۷۱

۲- کان من دعاة الخوارج ... ص: ۹۴ ---- ۴۲۷۱

۳- کان کذّابا ... ص: ۹۵ ---- ۴۲۷۱

۴- ترک الناس جنازته ... ص: ۹۵ ---- ۴۲۷۲

ترجمة مقاتل ... ص: ۹۶ ---- ۴۲۷۲

ترجمة الضحّاک ... ص: ۹۶ ---- ۴۲۷۲

الفصل الثالث: فی دلالة الآیة المبارکة علی عصمة أهل البیت ... ص: ۹۷ ---- ۴۲۷۳

الفصل الرابع: فی تناقضات علماء القوم تجاه معنی الآیة ... ص: ۹۹ ---- ۴۲۷۳

اشارة ----- ۴۲۷۳
فمن الطائفة الاولی ... ص: ۹۹ ----- ۴۲۷۴
ومن الطائفة الثانیة ... ص: ۱۰۳ ----- ۴۲۷۶
ومن الطائفة الثالثة ... ص: ۱۰۳ ----- ۴۲۷۶
اعتراف ابن تیمیّة بصحّة الحدیث ... ص: ۱۰۴ ----- ۴۲۷۶
سقوط کلمات ابن تیمیة ... ص: ۱۰۷ ----- ۴۲۷۸
تناقض ابن تیمیّة ... ص: ۱۱۱ ----- ۴۲۸۰
کلام الدهلوی صاحب التحفة ... ص: ۱۱۵ ----- ۴۲۸۲
آیة المودّة ... ص: ۱۲۱ ----- ۴۲۸۳
اشارة ----- ۴۲۸۳
الفصل الأول: فی تعیین النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم المراد من «القربی ...» ص: ۱۲۳ ----- ۴۲۸۳
اشارة ----- ۴۲۸۳
ذکر من رواه من الصحابة والتابعین ... ص: ۱۲۴ ----- ۴۲۸۴
ومن رواته من أئمّة الحدیث والتفسیر ... ص: ۱۲۵ ----- ۴۲۸۵
نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرة ... ص: ۱۲۸ ----- ۴۲۸۷
الفصل الثانی: فی تصحیح أسانید هذه الأخبار ... ص: ۱۴۵ ----- ۴۲۹۵
اشارة ----- ۴۲۹۵
۱- ترجمة یزید بن أبی زیاد ... ص: ۱۴۹ ----- ۴۲۹۷
۲- ترجمة حسین الأشقر ... ص: ۱۵۵ ----- ۴۳۰۰
۳- ترجمة قیس بن الربیع ... ص: ۱۵۸ ----- ۴۳۰۲
۴- ترجمة حرب بن حسن الطحّان ... ص: ۱۶۰ ----- ۴۳۰۳
اشارة ----- ۴۳۰۳
تتمّة ... ص: ۱۶۱ ----- ۴۳۰۴
الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۱۶۴ ----- ۴۳۰۵

اشارة ---------- ۴۳۰۵
۱- سورة الشورى مكّيّة والحسنان غير موجودين ... ص: ۱۶۹ ---------- ۴۳۰۷
۲- الرسول لا يسأل أجرا ... ص: ۱۷۲ ---------- ۴۳۰۹
۳- لماذا لم يقل: إلّاالمودّة للقربى ... ص: ۱۷۴ ---------- ۴۳۱۰
۴- المعارضة ... ص: ۱۷۶ ---------- ۴۳۱۱
الفصل الرابع: الأخبار والأقوال ... ص: ۱۷۷ ---------- ۴۳۱۱
اشارة ---------- ۴۳۱۱
أدلّة وشواهد أُخرى للقول بنزول الآية فى أهل البيت ... ص: ۱۷۷ ---------- ۴۳۱۲
الردّ على الأقوال الأُخرى ... ص: ۱۸۳ ---------- ۴۳۱۵
اشارة ---------- ۴۳۱۵
الجهة الأُولى: جهة السند ... ص: ۱۸۴ ---------- ۴۳۱۵
والجهة الثانية: فى فقه الحديث ... ص: ۱۸۷ ---------- ۴۳۱۷
اشارة ---------- ۴۳۱۷
تنبيهان ... ص: ۱۸۸ ---------- ۴۳۱۸
دلالة الآية سواء كان الإستثناء متّصلًا أو منقطعا ... ص: ۱۹۲ ---------- ۴۳۲۰
الفصل الخامس: دلالة الآية على الإمامة والولاية ... ص: ۱۹۶ ---------- ۴۳۲۱
اشارة ---------- ۴۳۲۱
۱- القرابة النسبية والإمامة ... ص: ۱۹۶ ---------- ۴۳۲۲
۲- وجوب المودّة يستلزم وجوب الطاعة ... ص: ۲۰۶ ---------- ۴۳۲۷
۳- وجوب المحبّة المطلقة يستلزم الأفضليّة ... ص: ۲۰۸ ---------- ۴۳۲۸
۴- وجوب المحبّة المطلقة يستلزم العصمة ... ص: ۲۱۲ ---------- ۴۳۳۰
دحض الشبهات المثارة على دلالة الآية على الإمامة ... ص: ۲۱۴ ---------- ۴۳۳۱
آية المباهلة ... ص: ۲۲۷ ---------- ۴۳۳۶
اشارة ---------- ۴۳۳۶

الفصل الأوّل: فی نزول الآیة فی أهل البیت علیهم السلام ... ص: ۲۲۸ ----- ۴۳۳۷
اشارة ----- ۴۳۳۷
ذکر من رواه من الصحابة والتابعین ... ص: ۲۲۸ ----- ۴۳۳۷
ومن رواته من کبار الأئمّة فی الحدیث والتفسیر ... ص: ۲۳۰ ----- ۴۳۳۸
من نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرة ... ص: ۲۳۳ ----- ۴۳۴۰
اشارة ----- ۴۳۴۰
تنبیه ... ص: ۲۳۷ ----- ۴۳۴۲
کلمات حول السند ... ص: ۲۵۰ ----- ۴۳۴۹
الفصل الثانی: محاولات یائسة وأکاذیب مدهشة ... ص: ۲۵۲ ----- ۴۳۴۹
اشارة ----- ۴۳۴۹
۱- الإخفاء والتعتیم علی أصل الخبر ... ص: ۲۵۲ ----- ۴۳۵۰
۲- الإخفاء والتعتیم علی حدیث المباهلة ... ص: ۲۵۳ ----- ۴۳۵۰
۳- الإخفاء والتعتیم علی اسم علیّ ...!! ص: ۲۵۸ ----- ۴۳۵۳
۴- التحریف بحذف اسم علیّ وزیادة «وناس من أصحابه ...» ص: ۲۶۰ ----- ۴۳۵۴
۵- التحریف بزیادة «عائشة وحفصة ...» ص: ۲۶۱ ----- ۴۳۵۴
۶- التحریف بحذف «فاطمة» وزیادة: «أبی بکر وولده وعمر و ولده وعثمان وولده ...» ص: ۲۶۱ ----- ۴۳۵۴
اشارة ----- ۴۳۵۴
۱- سعید بن عنبسة الرازی ... ص: ۲۶۴ ----- ۴۳۵۶
۲- الهیثم بن عدی ... ص: ۲۶۴ ----- ۴۳۵۶
الفصل الثالث: فی دلالة آیة المباهلة علی الإمامة ... ص: ۲۶۶ ----- ۴۳۵۷
اشارة ----- ۴۳۵۷
* استدلال الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۲۶۸ ----- ۴۳۵۸
الفصل الرابع: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۲۸۰ ----- ۴۳۶۴
اشارة ----- ۴۳۶۴

* أما إمام المعتزلة، فقد قال ...: ص: ٢٨٠ ----- ۴٣۶۴
* وقال ابن تيمية «١ ...» ص: ٢٨١ ----- ۴٣۶۵
* وقال القاضى الإيجى وشارحه الجرجانى ...: ص: ٢٩۴ ----- ۴٣٧١
* وقال ابن روزبهان ...: ص: ٢٩۵ ----- ۴٣٧١
* وقال عبدالعزيز الدهلوى ما تعريبه ...: ص: ٢٩٧ ----- ۴٣٧٢
* والالوسى ...: ص: ٣٠٣ ----- ۴٣٧۵
* وقال الشيخ محمّد عبده ...: ص: ٣٠٣ ----- ۴٣٧۵
اشارة ----- ۴٣٧۵
تكميل ... ص: ٣٠۵ ----- ۴٣٧۶
قوله تعالى «إنّما أنت منذر ولكلّ قومٍ هاد ...» ص: ٣١٣ ----- ۴٣٧٩
اشارة ----- ۴٣٧٩
الفصل الأوّل: نصوص الحديث ورواته فى كتب السُنّة ... ص: ٣١۴ ----- ۴٣٧٩
اشارة ----- ۴٣٧٩
رواته من الصحابة ... ص: ٣١۴ ----- ۴٣٧٩
من رواته من الأئمّة والحفّاظ ... ص: ٢١۵ ----- ۴٣٨٠
من ألفاظ الحديث فى أشهر الكتب ... ص: ٣١٨ ----- ۴٣٨١
الفصل الثانى: فى بيان صحّة الحديث ... ص: ٣٢٩ ----- ۴٣٨۶
اشارة ----- ۴٣٨۶
من أسانيده الصحيحة ... ص: ٣٣٠ ----- ۴٣٨٧
الفصل الثالث: فى دفع شبهات المخالفين ... ص: ٣٣۵ ----- ۴٣٨٩
اشارة ----- ۴٣٨٩
* ابن الجوزى ... ص: ٣٣۵ ----- ۴٣٨٩
* الذهبى ... ص: ٣٣۵ ----- ۴٣٩٠
* ابن كثير ... ص: ٣٣۶ ----- ۴٣٩٠

* أبو حیان ... ص: ۳۳۷ ---- ۴۳۹۰

* ابن روزبهان ... ص: ۳۳۷ ---- ۴۳۹۱

* ابن تیمیة ... ص: ۳۳۸ ---- ۴۳۹۱

* الدهلوی ... ص: ۳۴۱ ---- ۴۳۹۲

* الآلوسی ... ص: ۳۴۲ ---- ۴۳۹۳

۱- کلماتهم فی ما یتعلّق بالسند ... ص: ۳۴۴ ---- ۴۳۹۴

اشارة ---- ۴۳۹۴

تنبیهات ... ص: ۳۵۰ ---- ۴۳۹۷

۲- مناقشاتهم فی الدلالة ... ص: ۳۵۳ ---- ۴۳۹۸

اشارة ---- ۴۳۹۸

* أمّا أبو حیّان فقال ...: ص: ۳۵۳ ---- ۴۳۹۸

* وأمّا ابن روزبهان فقال ...: ص: ۳۵۴ ---- ۴۳۹۹

* وأما الدهلوی فقال ...: ص: ۳۵۵ ---- ۴۳۹۹

* وأما الالوسی فقال ...: ص: ۳۵۵ ---- ۴۳۹۹

* وأمّا ابن تیمیة ...: ص: ۳۵۷ ---- ۴۴۰۰

معنی الآیة المبارکة ... ص: ۳۵۸ ---- ۴۴۰۱

المؤکّدات فی ألفاظ الحدیث ... ص: ۳۶۳ ---- ۴۴۰۴

أحادیث أخری ... ص: ۳۶۴ ---- ۴۴۰۴

علیّ رایة الهدی ... ص: ۳۶۴ ---- ۴۴۰۴

علیّ العَلَم ... ص: ۳۶۶ ---- ۴۴۰۵

یأخذ بکم الطریق المستقیم ... ص: ۳۶۸ ---- ۴۴۰۶

طاعته طاعة رسول اللّه ... ص: ۳۶۹ ---- ۴۴۰۷

من فارقه فارق رسول اللّه ... ص: ۳۶۹ ---- ۴۴۰۷

علیّ منه بمنزلته من ربّه ... ص: ۳۷۰ ---- ۴۴۰۷

باب حطّة ... ص: ۳۷۱ ----- ۴۴۰۸

نتیجة البحث ... ص: ۳۷۱ ----- ۴۴۰۸

الفصل الرابع: فی الجواب عن المعارضة ... ص: ۳۷۴ ----- ۴۴۰۹

اشارة ----- ۴۴۰۹

۱- حدیثُ الاقتداء بالشیخین ... ص: ۳۷۴ ----- ۴۴۰۹

اشارة ----- ۴۴۰۹

التحقیق فی أسانیده ... ص: ۳۷۵ ----- ۴۴۱۰

کلمات الأئمّة فی بطلانه ... ص: ۳۷۹ ----- ۴۴۱۲

۲- حدیث الاقتداء بالصحابة ... ص: ۳۸۱ ----- ۴۴۱۳

اشارة ----- ۴۴۱۳

التحقیق فی أسانیده ... ص: ۳۸۲ ----- ۴۴۱۳

کلمات الأئمّة فی بطلانه ... ص: ۳۸۴ ----- ۴۴۱۵

۳- لا أُوتینَّ بأحد یفضّلنی علی أبی بکر وعمر إلّا جلدته حدّ المفتری ... ص: ۳۸۶ ----- ۴۴۱۶

اشارة ----- ۴۴۱۶

التحقیق فی سنده ومدلوله ... ص: ۳۸۶ ----- ۴۴۱۶

قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» «۱ ...» ص: ۳۸۹ ----- ۴۴۱۷

اشارة ----- ۴۴۱۷

الفصل الأوّل: نصوص الحدیث ورواته فی کتب السُنّة ... ص: ۳۹۳ ----- ۴۴۱۸

اشارة ----- ۴۴۱۸

من أسانید الخبر ... ص: ۳۹۴ ----- ۴۴۱۸

اشارة ----- ۴۴۱۸

۱- روایة الحبری ... ص: ۳۹۴ ----- ۴۴۱۹

۲- روایة أبی نعیم الأصبهانی ... ص: ۳۹۵ ----- ۴۴۱۹

۳- روایة الحاکم الحسکانی ... ص: ۳۹۵ ----- ۴۴۱۹

الفصل الثانی: فی الشواهد ... ص: ۴۰۰ ----- ۴۴۲۱
اشارة ----- ۴۴۲۱
* حدیث السؤال عن الکتاب والعترة ... ص: ۴۰۰ ----- ۴۴۲۱
* حدیث السؤال عن أربع ... ص: ۴۰۱ ----- ۴۴۲۲
* حدیث: لا یجوز الصراط إلّامن معه کتابٌ ولایة علی ... ص: ۴۰۴ ----- ۴۴۲۳
اشارة ----- ۴۴۲۳
الشاهد لحدیث الجواز ... ص: ۴۰۷ ----- ۴۴۲۵
* ما ورد بتفسیر قوله تعالی: «واسأل من أرسلنا من قبلک..» «۱ ...» ص: ۴۰۸ ----- ۴۴۲۶
اشارة ----- ۴۴۲۶
الحدیث کما رواه جماعة من أکابر المحدثین الحفاظ ... ص: ۴۱۳ ----- ۴۴۲۸
الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۴۲۳ ----- ۴۴۳۳
اشارة ----- ۴۴۳۳
* ابن تیمیة ... ص: ۴۲۳ ----- ۴۴۳۳
* ابن روزبهان ... ص: ۴۲۵ ----- ۴۴۳۴
* الآلوسی ... ص: ۴۲۶ ----- ۴۴۳۵
* الدهلوی ... ص: ۴۲۷ ----- ۴۴۳۵
قوله تعالی: «والسابقون السابقون اولئک المقرّبون» «۱ ...» ص: ۴۲۹ ----- ۴۴۳۶
اشارة ----- ۴۴۳۶
الفصل الأوّل: فی رواة خبر تفسیر الآیة وأسانیده ... ص: ۴۳۲ ----- ۴۴۳۷
اشارة ----- ۴۴۳۷
من أسانیده فی الکتب المعتبرة ... ص: ۴۳۳ ----- ۴۴۳۸
من أسانیده المعتبرة ... ص: ۴۳۵ ----- ۴۴۳۹
الفصل الثانی: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۴۳۸ ----- ۴۴۴۰
تعریف مرکز القائمیة باصفهان للتحریات الکمبیوتریة ----- ۴۴۴۴

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار

اشارهٔ

سرشناسه: حسینی میلانی، علی، ۱۳۲۶ -، خلاصه کننده.

عنوان قراردادی: التحفه الاثنی عشریه.شرح.

عبقات الانوار فی اثبات الامامه الائمه الاطهار. شرح.

عنوان و نام پدیدآور: نفحات الازهار فی خلاصه عبقات الانوار للعلم الحجه آیه الله السید حامدحسین الکلهنوی/تالیف علی الحسینی المیلانی.

وضعیت ویراست: [ویراست ۲].

مشخصات نشر: قم: مرکزالحقائق الاسلامیه، ۱۴۲۶ق. = ۱۳۸۴.

مشخصات ظاهری: ۲۰ ج.

شابک: دوره ۹۶۴۲۵۰۱۰۹۰؛ ج. ۱ ۹۶۴۲۵۰۱۱۰۴؛ ج. ۲ ۹۶۴۲۵۰۱۱۱۲؛ ج. ۳ ۹۶۴۲۵۰۱۱۲۰؛ ج. ۴ ۹۶۴۲۵۰۱۱۳۹؛ ج. ۵ ۹۶۴۲۵۰۱۱۴۷؛ ج. ۶ ۹۶۴۲۵۰۱۱۵۵؛ ج. ۷ ۹۶۴۲۵۰۱۱۶۳؛ ج. ۸ ۹۶۴۲۵۰۱۱۷۱؛ ج. ۹ ۹۶۴۲۵۰۱۱۸X؛ ج. ۱۰ ۹۶۴۲۵۰۱۱۹۸؛ ج. ۱۱ ۹۶۴۲۵۰۱۲۰۱؛ ج. ۱۲ ۹۶۴۲۵۰۱۲۱X؛ ج. ۱۶ ۹۶۴۲۵۰۱۲۵۲؛ ج. ۱۷ ۹۶۴۲۵۰۱۲۶۰؛ ج. ۱۸ ۹۶۴۲۵۰۱۲۷۹؛ ج. ۱۹ ۹۶۴۲۵۰۱۲۸۷؛ ج. ۲۰ ۹۶۴۲۵۰۱۲۹۵

یادداشت: چاپ قبلی: علی الحسینی المیلانی: ۱۳۷۴.

یادداشت: عنوان روی جلد: نفحات الازهار فی خلاصه عبقات الانوار فی الرد علی التحفه الاثنی عشریه.

یادداشت: کتاب حاضر خلاصه و شرحی است از " عبقات الانوار فی مناقب الامانه الائمه الاطهار "حامدحسین الکهنوی که خود ردیه ای است بر" تحفه الاثنی عشریه "عبدالعزیز دهلوی.

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج. ۱و ۲و ۳. حدیث الثقلین.- ج. ۴. حدیث السفینه.-- ج. ۵. حدیث النور.-- ج. ۶، ۷، ۸، ۹. حدیث الغدیر.-- ج. ۱۰ و ۱۱ و ۱۲. حدیث انام مدینه العلم.-- ج. ۱۶. حدیث الولایه.-- ج. ۱۷ و ۱۸ حدیث المنزله.-- ج. ۱۹. حدیث التشبیه.-- ج. ۲۰. الایات القرآنیه.-

عنوان روی جلد: نفحات الازهار فی خلاصه عبقات الانوار فی الردالتحفه الاثنی عشریه.

موضوع: دهلوی، عبدالعزیزبن احمد، ۱۱۵۹ - ۱۲۲۹ق. التحفه الاثنی عشریه -- نقد و تفسیر.

موضوع: کنتوری، حامدحسین بن محمدقلی، ۱۲۴۶ - ۱۳۰۶ق.عبقات الانوار فی اثبات الامامه الائمه الاطهار -- نقد و تفسیر.

موضوع: شیعه -- دفاعیه ها و ردیه ها.

موضوع: امامت -- احادیث.

موضوع: محدثان.

شناسه افزوده: دهلوی، عبدالعزیزبن احمد، ۱۱۵۹ - ۱۲۲۹ق. -- التحفه الاثنی عشریه. شرح.

شناسه افزوده: کنتوری، حامدحسین بن محمدعلی، ۱۲۴۶ - ۱۳۰۶ق. -- عبقات الانوار فی اثبات الامامه الائمه الاطهار. شرح.

رده بندی کنگره: BP۲۱۲/۵/د۹ت۳۰۲۱۳ ۱۳۸۴

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۱۷

شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۴۱۷۴۳

[الجزء الاول]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحيم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الکبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه يا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِی الْمُتَصَدِّقِينَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷

مقدّمة هذه الطبعة ... ص: ۷

لقد سبق و أن انتشر من كتابنا: حديث الثقلين، و حديث السفينة، و حديث النور، و حديث الغدير، و قسم السند من حديث أنا مدينة العلم و علی بابها...

و كانت فی عشرة أجزاء.

و وقع- و الحمد للّه- موقع الرّضا و القبول، و التقدير اللائق و الثناء الجميل ... من مراجع الأمة، و كبار العلماء، و رجال الفكر و التحقيق...

و لهم منّی الشكر الجزيل المتواصل...

و لا عجب ... فإنّ كتاب (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار) كتاب لم يؤلّف مثله فی بابه فی السّلف و الخلف ... كما وصفه علماؤنا الكبار...

و الجهد الذی بذلته فی سبيل إحيائه ... بنقله الی اللغة العربيّة، و تخليص لبابه، و مراجعة مصادره، و تنظيم بحوثه، و التعليق و الاستدراك عليه ... لا يبذله الّا الأقلّون...

و من شاء الوقوف علی جانب من عظمة الكتاب فليرجع الی المقدّمة التی أسميتها ب (دراسات فی كتاب العبقات).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸

و هذه الطبعة...

جاءت منقّحة ممّا كان فی الطبعة السابقة من أخطاء علمية أو فنيّة أو مطبعيّة ... و مزيدة بفوائد كثيرة تجعلها متميّزة عن تلك... كتوفّر طائفة كبيرة من المصادر المخطوطة سابقا أو العثور علی جملة من المطبوعات...

فكان من الضروری إرجاع المطالب المنقولة عنها إليها. و الأهم من ذلك: أن بعض المصادر التی نقل عنها بواسطة مؤلّفات أخری أصبحت الآن بأيدينا- بفضل المطابع و دور النشر- فأوردت البحوث عنها مباشرة، و وضعتها فی محالّها فی الكتاب، إلی جنب الروايات المنقولة بالواسطة. كما أنی رجّحت فی قسم من الهوامش أن تكون فی المتن.

و لهذه الأمور و غيرها ... جعلت عنوان الكتاب (نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار).

و أرجو اللّه عزّ و جل أن يجعل هذه العمل خدمة للأمة الإسلامية للوصول الی وحدتها و إعادة مجدها، و أن يكون نافعا لی- و لجميع من آزرنی فيه بأی نحو من الأنحاء- يوم لا ينفع مال و لا بنون.

(المؤلّف)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹

دراسات فی کتاب العبقات ... ص: ۹

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۱

کلمهٔ المؤلف ... ص: ۱۱

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد للّه رب العالمين، و الصلاة و السلام على محمّد و آله الطيبين الطاهرين و اللعنة على أعدائهم أجمعين من الأولين و الآخرين.

و بعد: فان الاعتقادات أشرف الموضوعات، و أهمها الامامهٔ، فان من العدل نصب الامام على العباد كى يعبد به اللّه تعالى، و تتبع سنن النبى صلى اللّه عليه و آله، و يصلح أمر المعاد.

و كتاب «عبقات الأنوار فى امامهٔ الأئمهٔ الاطهار» أجل ما كتب فى الامامهٔ من صدر الإسلام الى الآن، و لم يكتب مثله فى بابه فى السلف و الخلف، و من كتب بعده فيها فعيال عليه، و ناسج على منواله، و سالك فى سبيله ...

و قد منّ اللّه تعالى على أن وفقنى لتعريبه و تهذيبه و مراجعهٔ مصادره و تحقيقه منذ عام ۱۳۸۵، و بعد أن شرعت بدراسهٔ العلوم الإسلامية فى الحوزات العلمية ... فكان كلما سنحت لى فرصة انتهزتها لخدمته، و كلما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۲

حصلت فى الدروس عطلة صرفتها فى كتابته ... حتى تم اعداد عدة مجلدات منه، و طبع حتّى الآن عشرة أجزاء بمدينة قم فى الفترة ما بين سنة ۱۳۹۸ و سنة ۱۴۰۸ ه.

و قد كانت لى مذكرات كتبتها فى خلال العمل حول الكتاب و أساليبه فى ردوده و استدلالاته، و ما يتوفر عليه من فوائد و تحقيقات لم يسبق إليها فى سائر المؤلفات، و إضافات على ما كتبته فى حياة المؤلّف و أسرته و التعريف بكتابه و مكتبته.

فلما عزمنا- بحول اللّه و قوته، و رعاية سيدنا الامام المهدى عجل اللّه فرجه و عنايته- على اعادة طبع تلك المجلدات و الاستمرار فى طبع ما بقى منها، دونت تلك المذكرات، و جعلتها فى أبواب تتقدمها تمهيدات، فالباب الاول: فى بيان التزام المؤلف بقواعد البحث و آداب المناظرة، و الثانى: فى أسلوبه فى الاستدلال، و الثالث: فى أسلوبه فى الرد، و الرابع: فى بحوث و تحقيقات فى كتاب العبقات، و الخامس: فى التعريف بالكتاب، و السادس: فى ترجمة المؤلّف و مشاهير أسرته، و السابع: فى التعريف بمكتبة الاسرة، و الثامن: فى التعريف بكتاب التحفة الاثنى عشرية، و التاسع: فى ترجمة مؤلّف التحفة الاثنى عشرية، و العاشر: فى بيان عملنا فى الكتاب.

و قد سميت هذه المجموعة باسم (دراسات فى كتاب العبقات).

و اللّه أسأل أن يجعل أعمالنا خالصة لوجهه الكريم، و ان يتقبلها بأحسن قبول، و أن يوفقنا لما يحب و يرضى. انه سميع مجيب.

(قم المشرفة ۱/ محرم الحرام/ ۱۴۱۱ على الحسينى الميلانى)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳

تمهيدات ... ص: ۱۳

(۱ ...) ص: ۱۳

لبی النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلّم دعوة ربه ... لکن شریعته خاتمة الشرائع و لا نبیّ بعده ... فلا بد له من وصی یقوم بأمره، و خلیفة یخلفه فی أمته.

و هذا أمر لا خلاف فیه و لا کلام.

انّما الکلام فی شخص الخلیفة عن رسول اللّه، فأصحابه صلی اللّه علیه و آله و سلم کثیرون عددا، و فیهم المهاجرون و الأنصار، القرشیون و غیرهم، و الأقارب و الأباعد...

فمن الخلیفة من بعده؟

و ما الطریق الی معرفته؟

یقول اللّه عزّ و جلّ: فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤْمِنُونَ حَتَّی یُحَکِّمُوکَ فِیما شَجَرَ بَیْنَهُمْ ثُمَّ لا یَجِدُوا فِی أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَیْتَ وَ یُسَلِّمُوا تَسْلِیماً [۱].

---

[۱] سورة النساء: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴

و یقول سبحانه ...: فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ [۱].

و یقول تعالی: وَ رَبُّکَ یَخْلُقُ ما یَشاءُ وَ یَخْتارُ ما کانَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ [۲].

و یقول: وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَی اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ یَکُونَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ [۳].

و (الامامة) «شیء» تنازعت الامة فیه، و أمر «شجر» بینهم، فیجب ردها الی «اللّه و الرسول ...» و هم - ... و ربک- لا یؤمنون حتی یحکموا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فیها، ثم لا یجدوا فی أنفسهم حرجا مما قضی، و لا یکون لهم الخیرة، و یسلموا تسلیما...

و العقل یری أن أقرب الطرق و أوثقها الی معرفة «الوصی» هو الرجوع الی نفس «النبی ...» هذا النبی الذی ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی [۴ ...] و لو فرض أنه قد فوض الیه أمر تعیین الخلیفة من بعده، فانه أعرف الناس بأصحابه، و أحرصهم علی أمته...

فلنرجع الی اللّه و الرسول، أی: الی الکتاب و السنة.

(۲ ...) ص: ۱۴

فی القرآن الکریم طوائف من الآیات لها علاقة بمسألة الامامة و الخلافة:

۱- الآیة الواردة فی خصوص مسألة الامامة، و هی قوله تعالی:

---

[۱] سورة النساء: ۶۳.

[۲] سورة القصص: ۶۸.

[۳] سورة الأحزاب: ۳۶.

[۴] سورة النجم: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵

وَ إِذِ ابْتَلی إِبْراهِیمَ رَبُّهُ بِکَلِماتٍ فَأَتَمَّهُنَّ. قالَ إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّیَّتِی قالَ لا یَنالُ عَهْدِی الظَّالِمِینَ [۱].

اذن: «الامامة» لا تنال: «الظالمين».

۲- الآيات التی تعطينا الملاک العام للافضلية و التقدم، کقوله تعالی:

إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ [۲].

يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ [۳].

فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ عَلَى الْقاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً [۴].

فملاک التقدم فی هذاه الآيات هو «التقوی» و «العلم» و «الجهاد».

۳- الآيات النازلة فی قضايا و مواطن خاصة، فی حق أشخاص من الصحابة يستدل بها علی الاولوية بالامامة، کقوله تعالی:

إِنَّما وَلِيُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ [۵].

فقد جعل اللّه سبحانه فی هذه الآية «الولاية» لمن آمن و أقام الصلاة و آتی الزکاة و هو راکع.

الا أن المرجع فی تعيين من نزلت فی حقه هو «السنة».

و فی السنة أيضا طوائف من الأحاديث لها علاقة بموضوع الامامة و الخلافة أهمها طائفتان:

الاولی: النصوص الواردة عن النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم فی خصوص موضوع الامامة و الخلافة.

و الثانية: النصوص الواردة فی تفسير الآيات المتعلقة بالامامة المشار

---

[۱] سورة البقرة: ۱۱۹.

[۲] سورة الحجرات: ۱۳.

[۳] سورة المجادلة: ۱۳.

[۴] سورة النساء: ۹۸.

[۵] سورة المائدة: ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶

إليها...

و نحن يمکننا معرفة «الوصی» علی ضوء النصوص من الطائفة الاولی، کما يمکننا معرفته بمراجعة نصوص الطائفة الثانية، و النظر فی کلمات المفسرين و أخبار المؤرخين حول نزول تلک الآيات.

و إذا تم ذلک وجب العمل و الاتباع عقلا و نقلا- کما أشرنا- و بذلک يرتفع «التنازع» و «التشاجر ...» فَلا وَ رَبِّکَ لا يُؤْمِنُونَ حَتَّى... يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً.

و ان إمکان تعيين الخليفة علی ضوء تلک الأحاديث، يتوقف علی ثبوتها سندا و دلالة، أی: لا بد أولا من الوثوق بصدور الحديث من النبیّ صلّی اللّه عليه و آله، فإذا ثبت صدوره عنه نظرنا فی مدلوله و مفاده، فان دل علی معنی- من غير معارض له فی ذلک- أخذنا به و قلنا: هذا ما قضی اللّه و رسوله به، و صدق اللّه و رسوله.

و هذه هی الطريقة التی يتبعها الفقهاء بالنسبة الی نصوص الفروع الفقهية و المسائل الشرعية، فلما ذا لا تتبع فی نصوص مسألة الامامة؟

(۳ ...) ص: ۱۶

نشأت الطائفة الشيعية فی حياة النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم- کما دلت الأحاديث المتفق عليها- و الشيعی من شايع عليا [۱] و تابعه و والاه. و قد عرف بهذه الصفة عدة من خيار صحابة النبیّ، اعتقدوا إمامته عليه السلام للامة و خلافته بعد النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و

سلّم. و انحازوا اليه بعد وفاته صلى اللّه عليه و آله و سلم، و لم يفارقوه حين فارقه الناس، و لم يعرضوا عنه حين أعرض عنه الجمهور ...

و تطورت هذه الفرقة، و امتدت جذورها الى جميع الأقطار، و انتشرت

---

[۱] القاموس المحيط «شاع».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۷

عقائدها فى كل مكان، و اعتنقها طائفة كبيرة من التابعين فمن بعدهم، رجعوا الى أئمة أهل البيت فيما أشكل عليهم من الكتاب و السنة، و عندهم درسوا، و عنهم أخذوا. فكان فيهم المفسرون، و الفقهاء، و المحدثون، و الزهاد، و العلماء ...

حتى جاء دور الامام جعفر بن محمد الصادق عليه السلام، فأصل الأصول و شيد الأركان، فعرف مذهب هذه الفرقة ب «المذهب الجعفرى».

(۴ ...) ص: ۱۷

و اشتغل الشيعة فى مسألة «الامامة» منذ وفاة النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلم بجد و جهد، لأنها عندهم «زمام الدين، و نظام المسلمين، و صلاح الدنيا، و عز المؤمنين».

«ان الامامة أس الإسلام النامى، و فرعه السامى».

«بالإمام تمام الصلاة و الزكاة و الصيام و الحج و الجهاد، و توفير الفيء و الصدقات، و إمضاء الحدود و الاحكام، و منع الثغور و الأطراف» [۱].

فدافعوا عنها، و ضحوا من أجلها، و استسهلوا المشاق فى سبيلها، و لم تثن عزائمهم السياط و لا السجون، و حتى استشهد من لا يحصى عددهم الا اللّه.

قالوا: «الخليفة» بعد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هو «علىّ بن أبى طالب» لا سواه ... و استدلوا- منذ اليوم الاول- لما قالوا بالكتاب و السنة ... فانه «ما من شيء الا و فيه كتاب أو سنة» [۲ ...] و هما المرجع فى كل شىء، و لا يكون المؤمن مؤمنا حتى يسلم لما جاءا به تسليما ...

ثم ألفوا فى ذلك الكتب، و نظموا الاشعار ... فى ظروف قاسية و ايام صعبة، يتتبعهم الجواسيس، و تلاحقهم السلطات ...

---

[۱] الكافى ۱/ ۲۰۰.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۵۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۸

و مع ذلك كله تراهم- إذا نظرت أحوالهم و سبرت أخبارهم- لا يعتمدون فى بحوثهم الا على الكتاب و السنة، يطلبون الحق، و ينشدون الحقيقة، رائدهم الدين الصحيح، و الإصلاح ما استطاعوا، بهدوء و وقار، و نقاش متين، و أدب رفيع، و جدال بالتى هى أحسن ...

(۵ ...) ص: ۱۸

و یعتقـد الشـیعة الامامیـة بأن مسألة «الامامة» بعد النبیّ صـلی اللّه علیه و آله و سـلّم هی مسألة أصولیة كالنبوة [۱]. و بـأن فی النصوص الواردة عنه صلی اللّه علیه و آله فی تعیین الامام من بعده غنی عن أی دلیل آخر. و هم- و ان كان اعتمادهم فی السنة علی ما ورد عنه صلی اللّه علیه و آله و سلم بطریق اهل بیته المعصومین- یحتجون فی هذه المسألة بالنصوص الواردة عن طریق خصومهم، و المسطورة فی أسفار مخالفیهم ... هذا من حیث السند.

و أما من حیث الدلالة ... فقد صدرت تلك الأقوال من النبیّ الكریم صـلی اللّه علیه و آله و سلم «بِلِسانٍ عَرَبِیٍّ مُبِینٍ». و كما یرجع فی فهم كلماته و الألفاظ الصادرة عنه فی مسائل الصـلاة، و الصیام، و الحج، و الجهاد، و البیع، و الشراء، و النكاح، و الطلاق ... و أمثالها ...الی العرف و اللغة ... كذلك یرجع الشیعة فی فهم مدالیل ألفاظه فی مسألة الامامة و الخلافة الی اللغة

---

[۱] و یستدلون علی ذلك أیضا بالكتاب و السنة كما لا یخفی علی من راجع كتبهم فی الامامة.

و من النصوص النبویة الدالة علی ذلك الحدیث المشهور المتفق علیه: «من مات و لیس فی عنقه بیعة مات میتة جاهلیة»

و له ألفاظ أخری فی مختلف الكتب، هذا بالنسبة الی أصل الامامة.

قالوا: و المراد امامة علی و أولاده، و استدلوا علی هذا بنصوص كذلك، منها ما أخرجه الحاكم و الطبرانیّ و أبو نعیم و غیرهم عنه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلم انه قال: «من أحب أن یحیی حیاتی و یموت موتی و یسـكن جنـة الخلد التی وعدنی ربی فلیتول علی بن أبی طالب فانه لن یخرجكم من هدی و لن یدخلكم فی ضلالة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹

و العرف، و الی سائر الأحادیث النبویة، لان «الحدیث یفسر بعضه بعضا».

و فی هذا المقام أیضا یحتج الشیعة بكلمات علماء أهل السنة فی التفسیر و اللغة و الأدب و غیر ذلك...

هذه طریقة الشـیعة فی الاسـتدلال بالنصوص علی امامة أمیر المؤمنین علیه السـلام، و هی طریقة واضحة لا غموض فیها و لا اعوجاج و لا اضطراب...

و قال أهل السـنة بأن «الخلیفـة» بعـد النبیّ صـلی اللّه علیه و آله و سـلم هو «أبو بكر ...» و قـد اختلف اسـتدلالهم علی هذا الاعتقاد، و اضطربت كلماتهم ... فتارة: یستدلون بالنصوص التی یروونها فی فضل أبی بكر مثل:

«لو كنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بكر»

. و أخری: یستدلون بالافضلیة.

فقالوا بأن «الأتقی» فی قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی هو «ابو بكر» و «الأتقی» هو «الأفضل» لقوله تعالی: إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ فأبو بكر هو الأفضل. و لا تنعقـد ولایـة المفضول عند وجود «الأفضل». و ثالثة: یستدلون بالإجماع.

و أجاب الشیعة ببطلان الحدیث المذكور سندا و دلالة.

و بأن المرجع فی تعیین المراد من «الأتقی» فی الآیة هو السنة.

و بأن الإجماع غیر منعقد علی خلافة أبی بكر.

(۶ ...) ص: ۱۹

و أنكر أهـل السـنة النص علی امامـة أمیر المـؤمنین علیه السـلام، و ألفوا الكتب فی الرد علی الشـیعة، الا ـ أنهـا- فی الأـكثر- مشـحونة بالبغضاء و الشحناء، و السب و الاهانة، و الكذب و البهتان...

لینظر المنصف الی مـا کتبه العلامـهٔ الحلّی المتوفی سـنهٔ ۷۲۶ مثـل کتاب (منهاج الکرامـهٔ فی الامامـهٔ) و کتاب (نهـج الحق ...) لیری هناک

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۰

الاحتجاج بصـحاح أهل السـنهٔ، و سائر کتبهم المعتمـدهٔ فی الفنون المختلفهٔ، بأسـلوب متین، لا تعصب فیه و لا تعسف ... ثم لینظر الی کتاب (منهاج السنهٔ) [۱] الذی کتبه احمد بن عبد الحلیم المعروف بابن تیمیهٔ فی الرد علی (منهاج الکرامهٔ ...) و ما کتبه فضل اللّه بن روزبهان الخنجی فی الرد علی (نهج الحق) و هو الکتاب الذی أسماه ب (إبطال نهج الباطل) [۲].

فهل قابلاه بالمثل استدلالا و أدبا و متانهٔ؟

ثم ان أقل ما یجده المنصف المتتبع لکتب أهل السنهٔ هو التعصب و انکار الحقیقهٔ ... و لنذکر لذلک مثالا:

یقول الشـیعی: قال رسول اللّه صـلی اللّه علیه و آله و سـلم فی یوم غدیر خم: «أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

فیقول رجل من أهل السنهٔ: هذا کذب لم یقله رسول اللّه.

فیجیب الشیعی قائلا: أخرجه فلان و فلان من أهل السنهٔ.

فإذا رأی السنی أن لا جدوی لانکار أصل القضیهٔ قال:

و أین کان علیّ فی ذاک الیوم؟ کان بالیمن...

فیعود الشیعی لیقول: روی قدومه من الیمن فلان و فلان ... من أهل السنهٔ.

و إذا انتهی دور المکابرهٔ فی السند. قال:

صدر الحدیث: «أ لست أولی» ... من وضع الشیعهٔ.

---

[۱] رد علیه أحد أعلام الشیعهٔ فی القرن الثامن بکتاب: «الإنصاف فی الانتصاف لأهل الحق من الإسراف». و لنا مناقشات کثیرهٔ معه فی شرحنا علی کتاب منهاج الکرامهٔ سنقدّمه للطبع إن شاء اللّه.

[۲] رد علیه القاضـی نور اللّه التستری الشـهید ببلاد الهند بکتاب: «احقاق الحق و إزهاق الباطل» و عمد الشیخ محمد حسن المظفر الی تألیف کتاب «دلائل الصـدق لنهج الحق» تتمیما لما کتبه القاضـی المذکور. و قد أعاد سـیدنا النجفی المرعشـی طبع «احقاق الحق» مع تعلیقات کثیرهٔ جدا، صدر فی ۲۵ جزء.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۱

فأجاب الشیعی: رواه فلان و فلان من أهل السنهٔ...

فیدعی انکار أهل اللغهٔ مجیء (المولی) بمعنی (الاولی).

فیخرج له الشیعی قائمهٔ بأسماء اللغویین الذین نصوا علی ذلک و هم من أهل السنهٔ.

و مثال آخر:

یقول الشیعی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها، فمن أراد المدینهٔ فلیأتها من بابها».

فأول ما ینکر السنی صدور هذا الحدیث عنه (ص).

فإذا رأی أسماء رواته من کبار علماء طائفته قال:

فأبو بکر و ... أبواب کذلک.

فإذا أثبت له الشیعی جهل هؤلاء بأبسط المسائل علی ضوء کتب أهل السنهٔ قال:

لیس «علیّ» فی الحدیث علما، بل هو وصف للباب بمعنی «مرتفع».

لما ذا هذا التلاعب بالنصوص النبویهٔ؟ و هلا فعلوا ذلک بلفظ «الصلاهٔ» و «الحج» و «الوضوء» و «الغسل» و أمثالها؟

(۷ ...) ص: ۲۱

و قد شکلت کتب الردود قسما کبیرا من مؤلفات الامامیهٔ فی مسائل الامامهٔ، کما لا یخفی علی من لا حظ فهارس المؤلفات.

و السبب فی ذلک هو أن أهل السنهٔ لا بضاعهٔ لهم الا الکذب و الإنکار، فمن السهل علیهم أن یقولوا

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح فمن رکبها نجا و من تخلف عنها هلک»

کذب موضوع. أو أن

حدیث: «اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک و الی رسولک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علیّ فأکل معه»

لم یروه أحد من أصحاب الصحاح و لا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲

صححه أئمهٔ الحدیث. أو

حدیث: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»

موضوع بإجماع أهل السنهٔ.

أو یقولوا فی جواب:

«من کنت مولاه فعلیّ مولاه»

لم یقل أحد من أهل العربیهٔ بمجیء (المولی) بمعنی (الاولی). أو أن «علیّ» فی

«أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها»

هو من «العلو» أی مرتفع، أو أن المراد من

«بأحب خلقک إلیک و الی رسولک یأکل معی»...

هو «الأحب فی الاکل مع النبی...»

ان کل واحد من هذه الأقاویل سطر واحد أو سطران، لکن الجواب عنه یستدعی فصلا کبیرا من البحث، و ربما یشکل کتابا برأسه، کما هو واضح.

فمن هنا تری کثرهٔ کتب الرد عند الشیعهٔ قدیما و حدیثا:

فألف عمرو بن بحر الجاحظ کتاب (العثمانیهٔ). و رد علیه جماعهٔ من أعلام الشیعهٔ بردود اشتهرت ب (نقص العثمانیهٔ)، کما رد علیه ابو جعفر الاسکافی من المعتزلهٔ.

و ألّف السید المرتضی علی بن الحسین الموسوی کتاب (الشافی فی الامامهٔ) ردا علی کتاب (المغنی) للقاضی عبد الجبار بن أحمد، ثم لخصه تلمیذه الشیخ محمد بن الحسن الطوسی، و اشتهر کتابه ب (تلخیص الشافی).

و ألف شهاب الدین الشافعی الرازی [۱] من بنی مشاط کتاب (بعض فضائح الروافض).

فرد علیه الشیخ نصیر الدین عبد الجلیل بن أبی الحسین بکتاب (بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض).

و ألف یوسف الأعور الشافعی الواسطی کتاب (الرسالهٔ المعارضهٔ فی

---

[۱] قال فی الذریعهٔ: هو و ان لم یصرح فی الکتاب باسمه لکنه یعرف باشاراته کما ذکره القزوینی المذکور فی نقضه.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳

الرد علی الرافضهٔ). فرد علیه: الشیخ عز الدین الحسن بن شمس الدین المهلبی الحلی بکتاب (الأنوار البدریهٔ فی کشف شبه القدریهٔ) قال فیه:

«التزمت فیه علی ان لا استدل من المنقول عن الرسول صلّی اللّه علیه و آله الا بما ثبت من طریق الخصم و لا أفعل کما فعل الناصب فی کتابه». و الشیخ نجم الدین خضر بن محمد الحبلرودی الرازی بکتاب (التوضیح الأنور فی دفع شبه الأعور).

و ألف شهاب الدین أحمد بن حجر الهیتمی المکی کتاب (الصواعق المحرقهٔ فی الرد علی أهل البدع و الزندقهٔ). فردّ علیه القاضی نور اللّه الشهید بکتاب (الصوارم المهرقهٔ فی رد الصواعق المحرقهٔ) و کذا السید میر محمد القزوینی المعاصر.

...و هکذا ... توالت کتب التهجم علی الشیعهٔ حتی زماننا، فألف کتّاب من أهل السنهٔ فی هذا العصر (الصراع بین الوثنیهٔ و الإسلام) و (الوشیعهٔ فی رد عقائد الشیعهٔ) و (الخطوط العریضهٔ) و (مسائل موسی جار اللّه) و ... و ... و صدرت کتب الردود علیها من قبل علماء الشیعهٔ ...

(۸ ...) ص: ۲۳

و کان لعلماء الهند من الفریقین السهم الوافر و الدور البارز فی هذا الباب، فالهند بلاد واسعهٔ یقطنها الملایین من المسلمین، أنجبت فی کل فرقهٔ علماء و رجالا ترکوا آثارا خالدهٔ فی مختلف العلوم الإسلامیهٔ. و من الطبیعی أن تدعو کل فرقهٔ الی نفسها، و تستغل کافهٔ الوسائل فی سبیل نشر عقائدها، و قد ساعد علی ذلک ما فی بلاد الهند من حریهٔ الفکر و القول و التألیف و النشر.

و قد بلغ النشاط الفکری و الصراع العقائدی ذروته فی الهند فی القرنین الثانی عشر و الثالث عشر ... فقد نبغ بین الشیعهٔ الفقیه المجاهد الکبیر السید

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴

دلدار علی بن معین الدین النقوی المولود سنهٔ ۱۱۶۶ و المتوفی سنهٔ ۱۲۳۵، الذی انتشرت بفضل جهوده تعالیم المذهب الجعفری فی تلک الارجاء، و انتظمت علی یده أمور الطائفهٔ، بعد أن کانوا متفرقین لیست لهم دعوهٔ الی مذهبهم، و ما کانت لهم جامعهٔ تجمعهم، و اشتغل طیلهٔ أیام حیاته الشریفهٔ بترویج الدین و نشر الاحکام باقامهٔ الشعائر و تألیف الکتب و تربیهٔ العلماء.

و لما وصل خبره الی حسن رضا خان- من وزراء حکومهٔ «أوده» فی لکهنو- استدعاه للاقامهٔ بلکهنو، فهاجر إلیها، و انصرف الی بث تعالیم الدین و إقامهٔ الشعائر. و کان العلامهٔ المولی محمد علی الکشمیری الشهیر ببادشاه [۱] نزیل فیض‌آباد قد ألف فی تلک الأیام رسالهٔ فی فضل صلاهٔ الجمعهٔ، حث فیها السلطان آصف الدولهٔ ابن شجاع بن صدر جنک سلطان مملکهٔ «أوده» فی لکنهو علی إقامهٔ الجمعهٔ، و ذکر من هو أهل لامامهٔ الجماعهٔ، و هم: السید دلدار علی و تلمیذاه المیرزا محمد خلیل و الأمیر السید مرتضی، فأمر السلطان بإقامتها، و رشح السید لها. فأقامها ابتداء من ظهر الیوم الثالث عشر من رجب- یوم ولادهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام- سنهٔ ۱۲۰۰.

ثم أقیمت الجمعهٔ فی السابع و العشرین منه، یوم مبعث النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم، و کانت أول صلاهٔ جماعهٔ للشیعهٔ تقام فی تلک الدیار.

ثم استمرت الجماعهٔ و الخطب، و انتشرت أندیهٔ الذکر و مجالس الوعظ، و اهتم السلطان لترویج الشریعهٔ، و تشیید الدین، و کثر طلاب العلم، و أخذوا یتواردون علی السید من کل صوب [۲].

قال السید عبد الحی اللکهنوی المحقق السنی: ثم انه بذل جهده فی احقاق مذهب و إبطال غیره من المذاهب، لا سیما الأحناف و الصوفیهٔ

[۱] توجد ترجمته فی: أعلام الشیعهٔ، نزههٔ الخواطر ۷/ ۴۵۶.

[۲] أعلام الشیعهٔ، الکرام البررهٔ ۲/ ۵۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵

و الاخباریهٔ، حتی کاد یعم مذهبه فی بلاد «أوده» و یتشیع کل الفرق [۱].

أقول: و لعل هذا الذی ذکر هو السبب فی تألیف معاصره المولوی عبد العزیز بن ولی اللّه العمری الدهلوی الحنفی المولود سنهٔ ۱۱۵۹ و المتوفی سنهٔ ۱۲۳۹ کتاب (التحفهٔ الاثنا عشریهٔ فی الرد علی الامامیهٔ ...) ألفه لیکون سدا أمام تقدم المذهب الجعفری فی الأقطار الهندیهٔ و تشیع کل الفرق...

و هذا هو دأب أهل السنهٔ فی کل صقع ... فقد قال ابن حجر المکی فی أول کتاب (الصواعق المحرقهٔ) ما نصه: «فانی سئلت قدیما فی تألیف کتاب یبین حقیهٔ خلافهٔ الصدیق و امارهٔ ابن الخطاب، فأجبت الی ذلک مسارعهٔ فی خدمهٔ هذا الباب، فجاء بحمد اللّه أنموذجا لطیفا و منهاجا شریفا و مسلکا منیفا.

ثم سئلت فی اقرائه فی رمضان سنهٔ خمسین و تسعمائهٔ بالمسجد الحرام، لکثرهٔ الشیعهٔ و الرافضهٔ و نحوهما الآن بمکهٔ المشرفهٔ اشرف بلاد الإسلام، فأجبت الی ذلک رجاء لهدایهٔ بعض من زل به قدمه عن أوضح المسالک»....

فهذا دأب القوم، ولیتهم أخذوا بالنزاههٔ فی البحث و التزموا بجانب الإنصاف، و عملوا بقواعد المناظرهٔ ... لکن صاحب (التحفهٔ) نسج علی منوال أسلافه من صاحب (الصواعق) و أمثاله ... فأکثر من التهجم علی الشیعهٔ، و نسب إلیهم العقائد الباطلهٔ التی هم منها براء، و حاول الحط علیهم بالاکاذیب و الافتراءات...

و ما أن انتشر کتاب (التحفهٔ) حتی انبری له جماعهٔ من علماء الشیعهٔ- و علی رأسهم السید دلدار علی نفسه- بالرد و النقد، و سنذکر أسماء تلک الکتب فیما بعد.

[۱] نزههٔ الخواطر ۷/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶

و ظلت مواضیع الباب السابع المتعلق بمباحث الامامهٔ من کتاب (التحفهٔ) موضع الأخذ و الرد، و النقض و الإبرام، و حدیث المجالس و الاندیهٔ، حتی صدر کتاب (عبقات الأنوار فی امامهٔ الأئمهٔ الاطهار).

کتاب العبقات ... ص: ۲۷

اشارهٔ

و «عبقات الأنوار فی امامهٔ الأئمهٔ الاطهار» کتاب ألفه «السید میر حامد حسین» فی الرد علی «التحفهٔ الاثنی عشریهٔ ...» و قد کان صاحب التحفهٔ قد زعم فی باب الامامهٔ من کتاب انحصار أدلهٔ الشیعهٔ علی امامهٔ علیّ علیه السّلام فی ستهٔ آیات و اثنی عشر حدیثا فقط. ثم انه أجاب بزعمه عن الاستدلال بالآیات و الروایات ... فجعل السید صاحب العبقات کتابه فی منهجین، المنهج الاول فی الآیات، و هی:

۱- إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَٔ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَٔ وَ هُمْ راکِعُونَ [۱].

۲- إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً [۲].

---

[۱] سورهٔ المائدهٔ: ۵۵.

[۲] سورهٔ الأحزاب: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸

۳- قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَٔ فِی الْقُرْبی [۱].

۴- فَمَنْ حاجَّکَ فِیهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَی الْکاذِبِینَ [۲].

۵- إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ [۳].

۶- وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ [۴].

و المنهج الثانی فی الأحادیث، و هی:

-۱

یا معشر المسلمین! أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا. بلی.

قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

-۲

قوله لعلیّ: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی.

-۳

ان علیّا منی و أنا من علیّ، و هو ولی کل مؤمن من بعدی.

-۴

کان عند النبی طائر قد طبخ له أو أهدی الیه. فقال: اللهم ائتنی بأحب الناس إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاءه علیّ.

-۵

أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها...

-۶

من أراد ان ینظر الی آدم فی علمه و الی نوح فی تقواه و الی ابراهیم فی حلمه و الی موسی فی بطشه و الی عیسی فی عبادته فلینظر الی علیّ بن أبی طالب.

-۷

من ناصب علیّا الخلافهٔ فهو کافر.

-۸

کنت أنا و علیّ بن أبی طالب نورا بین یدی اللّه قبل ان یخلق

---

[۱] سورهٔ الشوری: ۲۳.

[۲] سورهٔ آل عمران: ۶۱.

[۳] سورهٔ الرعد: ۷.

[۴] سورهٔ الواقعهٔ: ۱۰ و ۱۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹

آدم بأربعهٔ عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم قسم ذلک النور جزءین فجزء أنا و جزء علیّ بن أبی طالب.

-۹

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یوم خیبر: لأعطین الرایهٔ غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله یفتح اللّه علی یدیه.

-۱۰

رحم اللّه علیّا، اللهم أدر الحق معه حیث دار.

-۱۱

قوله لعلیّ: انک تقاتل علی تأویل القرآن کما قاتلت علی تنزیله.

-۱۲

انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه و عترتی

. و قد بحث فی ذیله حول

حدیث: «مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها غرق».

و لما کانت «التحفهٔ» بالفارسیهٔ کان من الطبیعی أن یؤلف «العبقات» بالفارسیهٔ أیضا.

و ان هـذا التراث العلمی الخالـد بحاجـهٔ ماسهٔ الی مقدمهٔ علمیهٔ تتوفر علی دراسـته، لا سیما بعد ان أصبح رائد الباحثین المحققین فی القرن الرابع عشر فی مجال الصراع العقائدی ... و إلیک ذلک فی أبواب:

الباب الاول الالتزام بآداب المناظرهٔ و قواعد البحث ... ص: ۲۹

و یلوح للناظر فی کتاب العبقات- قبل کل شـیء- التزام مؤلفه العملاق بآداب المناظرهٔ و قواعد البحث، فان هذه الظاهرهٔ متجلیهٔ للناظر فیه لاول وهلهٔ، و مثله سائر علماء الشیعهٔ فی کل ما کتبوا فی الاحتجاج علی أهل السنهٔ، لکن القوم لم یلتزموا بشیء من هذه الآداب و القواعد.

لقد کان صاحب العبقات علی جانب عظیم من الحلم و الصبر و ضبط

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰

النفس، فهو یقابل السباب بالأدب، و التعدی بالرفق، و الظلم بالعدل و الإنصاف.

و من قواعـد البحث: أن ینقل المخاصم کلام خصـمه حول المسألـهٔ المبحوث عنها، من دون زیادهٔ أو نقصان، و بکل دقهٔ و أمانهٔ، فإذا انتهی من إیراد کلامه بجمیع جوانبه علی أحسن مـا یرام، و قرره أتقن تقریر، شـرع فی جوابه و بیـان مواضع الاشکال و النظر فیه... لیکون البحث بحثا موضوعیا نزیها ینیر الـدرب للاجیال، و یوقفهم علی ما یقوله الطرفان، فیسـتمعون الیه و ینظرون فیه فیتبعون أحسـنه ...

و کـذلک فعل علماء الشیعهٔ فی بحوثهم ... و صاحب العبقات ... فانه یصـدر بحثه بعـد خطبـهٔ الکتاب بنص عبارهٔ الدهلوی صاحب التحفـهٔ الاـثنی عشـریهٔ، فینقلها کاملـهٔ غیر منقوصـهٔ و لا مبتورهٔ، بل یتعرض لما أضافه الـدهلوی فی هامش کلامه من نفسه أو نقلا عن غیره، من دلیل و حجهٔ، أو توضیح و بیان...

ثم یأخذ رحمه اللّه فی إبطاله و تفنیده، بالاسالیب المختلفهٔ، من نقض أو معارضهٔ أو جواب حلّی...

لکن القوم لم یلتزموا بهذه القاعدهٔ ... فتری الدهلوی یرید الجواب عن الاستدلال

بحدیث الثقلین: «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی أبدا»

لا یتطرق الی وجه استدلال الشیعة بهذا الحدیث أصلا. و فی

حدیث النور: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»

یقول: «لا دلالة لهذا الحدیث علی ما یدعیه الامامیة» و لکن أین وجه الاستدلال به علی ما یدعونه؟ و یقول بالنسبة الی

حدیث السفینة: «مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها غرق»

یقول: «لا یدل الا علی الفلاح و الهدایة الحاصلین من حبهم و الناشئین من اتباعهم، و ان التخلف عن حبهم موجب للهلاک ...» فهذا صحیح ...

و لکن کیف یستدل به الشیعة علی الامامة و الخلافة؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱

و من قواعد البحث: أن یحتج المخاصم بما یرویه خصمه و یراه حجة، لا بما یرویه هو و یعتمد علیه.

و هذا مما التزم به صاحب العبقات و طبّقه فی بحوثه- کما علیه سائر علمائنا الذین کتبوا فی الاحتجاج علی أهل السنة- فهو فی مقام الاستدلال فی کل باب یحتج بکتب أهل السنة، و یستدل بأقوال کبار حفاظهم و مشاهیر علمائهم فی مختلف العلوم و الفنون، و سنشیر الی هذه الجهة باختصار عن قریب.

لکن القوم ما التزموا بهذه القاعدة، فان ادعوا الالتزام بها لم یعملوا بها ... و قد نبه صاحب العبقات رحمه اللّه علی مواضع کثیرة خالف فیها الدهلوی هذه القاعدة المقررة، فتراه یتمسک

بحدیث: «علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین المهدیین من بعدی و عضوا علیها بالنواجذ»

فی مقابلة حدیث الثقلین، فیجیب السید عنه قبل کل شیء بأن هذا الحدیث مما تفرد به أهل السنة، و ان الاحتجاج به ینافی الالتزام بالقاعدة.

و من قواعد البحث: أن یقال بالحق و یعترف بالحقیقة فی کلا مقامی الاحتجاج و الرد علی السواء.

و کذلک فعل صاحب العبقات، فانه کما یسند الحدیث الذی یرید الاحتجاج به الی مخرجیه من أعلام أهل السنة، کذلک یسند الحدیث الذی یحتج به الخصم الی مخرجیه و ان کانوا کثرة، فلا یکتم الحقیقة، و لا یکتفی بالاسناد و النقل عن واحد أو اثنین لیقلل من شأن الحدیث، بل یعترف بالواقع، و ینقله عمن رواه بجمیع أسانیده و طرقه، ثم یجیب عنه نقضا و حلا.

فهو حیث یرید الجواب عن تمسک الدهلوی بما

رووه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

فی مقابلة حدیث الطائر:

«اللهم ائتنی بأحب خلقک» ...

لا- ینکر أن هذا الحدیث یرویه أهل السنة عن خمسة من الصحابة، بل لا یسکت عن ذلک، بل یعترف بروایتهم إیاه عنهم و هم: حذیفة بن الیمان، و عبد اللّه بن مسعود،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲

و أبو الدرداء، و أنس بن مالک و عبد اللّه بن عمر ... ثم ینقل نصوص أحادیثهم عن أهم مصادرهم کالمصنف لابن أبی شیبة، و المسند لأحمد، و صحیح الترمذی، و المستدرک للحاکم. ثم یشرع فی إبطال الحدیث المذکور سندا و متنا بوجوه کثیرة جدا.

لکن القوم لم یلتزموا بهذه القاعدة ... فتری الدهلوی حیث یرید الجواب عن حدیث الثقلین یقول:

«روایة زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلم انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه و عترتی».

فتجاهل أن هذا الحدیث مروی عن أکثر من عشرین صحابیا، منهم:

أمیر المؤمنین علی علیه السّلام.

جابر بن عبد اللّه الانصاری.

زید بن أرقم.

أبو سعید الخدری.

حذیفهٔ بن أسید.

خزیمهٔ بن ثابت.

زید بن ثابت.

سهل بن سعد.

ضمیرهٔ الاسلمی.

عامر بن لیلی الغفاری.

عبد الرحمن بن عوف.

عبد اللّه بن عباس.

عبد اللّه بن عمر.

عدی بن حاتم.

عقبهٔ بن عامر.

أبو ذر الغفاری.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۳

أبو رافع الانصاری.

أبو شریح الخزاعی.

أبو قدامهٔ الانصاری.

أبو هریرهٔ.

أبو الهیثم بن التیهان.

أم سلمهٔ أم المؤمنین.

أم هانی بنت أبی طالب.

و هذا العدد فوق التواتر بکثیر.

ثم ان اللفظ الذی أورده الدهلوی مبتور، فالحدیث فی (صحیح الترمذی) و (مسند أحمد) و غیرهما من مصادر الحدیث عند أهل السنهٔ بعد «و عترتی» جملهٔ: «أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض».

الباب الثانی أسلوبه فی الاستدلال ... ص: ۳۳

اشارهٔ

و علی ضوء ما تقدم نتمکن من معرفهٔ أسلوب صاحب «عبقات الأنوار» فی استدلالاته. فان کتابه هو «فی اثبات امامهٔ الأئمهٔ الاطهار» من الکتاب و السّنّهٔ. و قد وقع البحث فی هذا الکتاب عن عدهٔ من النصوص یعتقد الشیعهٔ دلالتها علی امامهٔ أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، و قد أشرنا سابقا الی أن فی النصوص الواردهٔ فی السنهٔ النبویهٔ غنی عن أی دلیل آخر فی هذا الباب.

إلا ان اثبات دلالهٔ هذه النصوص علی المذهب الحق یتوقف- کما أشرنا سابقا- الی ثبوتها من حیث السند أولا و دلالتها علی المطلوب ثانیا.

و قد ذکرنا أن من قواعد البحث- بل عمدتها- هو الاحتجاج و الاستدلال بما یسلم به الخصم و یعتمده و یراه حجهٔ.

و هکذا کان بحث صاحب العبقات.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴

۱- البحث السندی ... ص: ۳۴

اشارهٔ

فقدم السید البحث حول أسانید النصوص علی البحث حول الدلالهٔ، إذ لا بد أولا من «تثبیت العرش» ثم «النقش» علیه. فلا یجوز الاحتجاج- فی الأصول و فی المسائل الفرعیهٔ من الواجبات و المحرمات- بأحادیث لا أصل لها، أو مراسیل، أو ضعیفهٔ سندا... فکیف بمسألهٔ «الامامهٔ» التی هی أهم المسائل الإسلامیهٔ...

الا أنه یشترط فی باب الامامهٔ أن یکون الخبر المحتج به- بالاضافهٔ الی اعتباره- معلوم الصدور عن النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم بالتواتر أو بالقرائن و الشواهد و المؤیدات المفیدهٔ للعلم. أما الخبر الواحد المجرد عن کل قرینهٔ مفیدهٔ للعلم فلا یکفی للاستدلال علی الامامهٔ و ان کان حجهٔ.

و هذا الذی ذکرناه مما تسالم علیه الطرفان، و هو من أسسهم المعتمدهٔ فی البحث، فتری ابن تیمیهٔ یقول فی رده

لحدیث: «أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها»

یقول: «و خبر الواحد لا یفید العلم الا بقرائن» و من المعلوم عدم کفایهٔ الظن فی المسائل الاعتقادیهٔ، لا سیما الامامهٔ. و السید صاحب العبقات یرد علی المعارضهٔ

بالحدیث «قریش و الأنصار و جهینهٔ و مزینهٔ و أسلم و غفار موالی دون الناس کلهم لیس لهم موالی دون اللّه و رسوله»

و بعض الأحادیث الأخری بوجوه. منها: انه خبر واحد.

اذن ... لا بد من اثبات اعتبار الحدیث و صدوره عن النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم. و هذا أول ما یهتم به السید المؤلف. فیذکر أولا أسماء الصحابهٔ...

ثم التابعین ... ثم الرواهٔ و المخرجین للحدیث فی الطبقات المختلفهٔ، منذ القرن الثانی حتی القرن الثالث عشر ... من حفاظ أهل السنهٔ و کبار علمائهم و مشاهیر أعلامهم...

ثم یورد نصوص الاخبار و الروایات عن أمهات المصادر، ابتداء بالصحاح فالمسانید فالکتب الحدیثیهٔ المعتبرهٔ...

و حینئذ یتبین عدد الرواهٔ للحدیث من الصحابهٔ و التابعین و المحدثین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵

من کل طبقهٔ، فان تحقق بذلک شرط التواتر فلا حاجهٔ الی ذکر الشواهد و نصوص عبارات أعلام القوم الصریحهٔ بتواتره، و من هنا لم

یذکر شیئا منها فی (حدیث الثقلین) لا سیما و أنه مخرج فی أحد الصحیحین.

و قد یتحقق شرط التواتر بأضعاف مضاعفة، و لکن أهمیة البحث تستدعی التعرض لبعض ذلک، کما هو الحال فی (حدیث الغدیر) فانه روی عن أکثر من مائة و عشرین رجل و امرأة من الصحابة، و لکن هذا الحدیث أهم الأحادیث التی یستدل بها الشیعة علی الامامة. و لذا تراه یذکر- بعد نصوص الحدیث و إخراجه بأسانید أهل السنة- طائفة من المؤلفین فی هذا الحدیث، و ینقل عن الحافظ ابن کثیر عن امام الحرمین الجوینی: «انه کان یتعجب و یقول: شاهدت مجلدا ببغداد فی ید صحاف، فیه روایات هذا الخبر، مکتوبا علیه المجلدة الثامنة و العشرون من طرق

من کنت مولاه فعلیّ مولاه

، و یتلوه المجلد التاسع و العشرون». ثم یورد نص جماعة من الحفاظ کالذهبی و ابن الجزری و السیوطی و غیرهم ... علی تواتر حدیث الغدیر.

و قد یتحقق شرط التواتر، و یذکر- مع ذلک- طائفة من شواهد الحدیث. (کحدیث السفینة) الذی رواه أئمة أهل السنة عن عدة من الصحابة، کسیدنا أمیر المؤمنین، و سیدتنا فاطمة الزهراء، و ابن عباس، و أبی ذر، و أبی سعید الخدری ... و (کحدیث أنا مدینة العلم) الذی رواه عشرات الاعلام من أهل السنة، عن عدة من الصحابة، کأمیر المؤمنین، و الامام الحسن، و الامام الحسین، و عبد اللّه بن عباس، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن مسعود، و عبد اللّه بن عمر، و عمرو بن العاص، و حذیفة بن الیمان، و أنس بن مالک... فقد ذکر عدة من شواهده، مثل:

«أنا دار الحکمة و علیّ بابها».

«أنا مدینة الحکمة و علیّ بابها».

«أنا دار العلم و علیّ بابها».

«أنا میزان العلم و علیّ کفتاه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۶

«أنا مدینة الجنة و علیّ بابها».

«أنا مدینة الفقه و علیّ بابها».

«علیّ باب علمی و یبین لامتی ما أرسلت به من بعدی».

«علیّ بن أبی طالب باب حطة».

«لا یؤدی عنی الا أنا أو علیّ».

و غیرها من الأحادیث المعتبرة التی رواها مشاهیر أئمة أهل السنة فی کتبهم المعتبرة.

و قد یتحقق شرط التواتر کما هو الحال فی (حدیث المنزلة) الذی رواه اکثر من عشرین صحابی و صحابیة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله، و أخرجه عنهم الأئمة و الحفاظ من أهل السنة فی کل القرون و جمیع الطبقات. لکنه یضیف الی ذلک ثلاثة فصول:

الاول: فی کثرة طرق حدیث المنزلة.

فأورد فیه نصوص عبارات جماعة من مشاهیر القوم فی صحة هذا الحدیث و کثرة طرقه، کالحافظ ابن عبد البر، و الحافظ المزی، و الحافظ ابن کثیر، و الحافظ ابن حجر العسقلانی، و غیرهم.

و الثانی: فی تواتر حدیث المنزلة.

فأورد فیه عبارة ابن حجر المکی الصریحة فی تحقق التواتر لحدیث ورد من حدیث ثمانیة من الصحابة، و عبارة الحافظ ابن حزم الصریحة فی تحققه لخبر أربعة من الصحابة ... فیکون (حدیث المنزلة) الوارد عن أکثر من عشرین من الصحابة متواترا بالاولویة

القطعیة. ثم نقل نصوص عبارات جماعة اعترفوا بتواتر هذا الحدیث الشریف.

و الثالث: فی قطعیة صدور أحادیث الصحیحین.

فأورد فیه نصوص کثیرة عن مشاهیر الأئمة الصریحة فی أن ما أخرج فی الصحیحین مقطوع الصدور. و قد بحث عن ذلک من جهة أن (حدیث المنزلة) مخرج فی کلا الصحیحین.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷

توثیق الرواة ...: ص: ۳۷

و لما کان اعتبار الخبر و حجیته باعتبار رواته و وثاقتهم، کان أسلوب السید:

۱- ذکر اسماء الرواة و المخرجین للحدیث، مع سنی وفیاتهم قلوا أو کثروا.

۲- ثم الشروع بإیراد نصوص روایتهم بأسانیدها من الاول الی الأخیر، نقلا عن کتبهم و مؤلفاتهم رأسا، أو عن کتاب معتبر وقع الرجل فی طریق روایته، أو نسب الیه فیه روایة الحدیث.

۳- ثم یأتی بنصوص علماء الجرح و التعدیل و أصحاب التراجم و السیر، مراعیا فی ذلک طبقاتهم أیضا، حیث ینقل عبارة الاسبق فالأسبق ... فی توثیق الراوی و الثناء علیه و مدح مصنفاته ... و ربما یوثق الموثق أیضا.

و لقد توفرت بحوثه رحمه اللّه فی هذه الناحیة علی فوائد جمة و مباحث قیمة و تحقیقات ثمینة ... من تحقیق حال رجال مشاهیر، و تحقیق حال کتب معروفة ... سنشیر الی طرف من ذلک فیما سنذکره تحت عنوان: «بحوث و تحقیقات».

۲- البحث الدلالی ... ص: ۳۷

اشارة

و عند ما ینتهی رحمه اللّه من بحث السند، یأخذ فی بیان وجوه دلالة الحدیث علی امامة أمیر المؤمنین علیه السّلام...

و قد التزم فی هذه الجهة أیضا بقواعد البحث و المناظرة التزاما تاما، و یمکن ترسیم الخطوط العامة لاسلوبه فی البحث الدلالی علی النحو التالی:

۱- الاحتجاج بأخبار أهل السنة لا بأخبار الشیعة ... ص: ۳۷

و هذه من قواعد البحث- بل أهمها-. فالسید فی جمیع بحوثه ملتزم

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸

بهذه القاعدة، إذ تراه یحتج بأخبار أهل السنة حتی فی السیرة و حوادث التاریخ. و هذه ظاهرة غیر خافیة علی من ألقی نظرة واحدة علی هذا الکتاب من أوله الی آخره، فلا نطیل...

۲- الرجوع الی کتب أهل السنة فی کل فن ... ص: ۳۸

اشارة

و هو مع ذلک لا ینقل أخبار أهل السنة عن طریق کتب الشیعة، بل ینقلها عن کتب اهل السنة أنفسهم- الا ما شذ و ندر-، فلا یقول

مثلا:

أخرج المرتضی عن أحمد فی مسنده عن ... بل یرجع الی نفس مسند أحمد، أو ینقل خبره عن واحد أو اکثر من أهل السنة عنه...

و لیس کل کتاب فی الاخبار و الأحادیث ینقل عنه و یعتمد علیه، بل اکثر نقله و اعتماده علی أهم کتب أهل السنة و أشهرها فی الحدیث، أمثال [۱]:

۱- الصحاح الستة و شروحها.

۲- الموطأ و شروحه.

۳- الجمع بین الصحیحین.

۴- الجمع بین الصحاح الستة.

۵- معاجم الطبرانی.

۶- المستدرک علی الصحیحین.

۷- المسانید المعتبرة، و أشهرها مسند أحمد.

۸- کتب السنن...

۹- المشکاة و شروحها.

۱۰- جامع الأصول.

۱۱- الجامع الصغیر و شروحه.

---

[۱] لسنا بصدد إعطاء قائمة بمصادر المؤلف، فان لذلک مجالا آخر سنقوم به بإذن اللّه تعالی.

۱۲- کنز العمال.

هذا بالنسبة الی الاخبار و الأحادیث.

و أما بالنسبة الی العلوم الأخری، فانه یرجع الی کتب أهل السنة فی کل علم و فن، ففی التفسیر مثلا الی:

۱- تفسیر القرآن العظیم لابن کثیر الدمشقی.

۲- تفسیر الجلالین.

۳- مفاتیح الغیب- التفسیر الکبیر- للفخر الرازی.

۴- غرائب القرآن لنظام الدین النیسابوری.

۵- تفسیر القرآن لمحمد بن جریر الطبری.

۶- الکشاف لجار اللّه الزمخشری.

۷- التفسیر الوسیط لابی الحسن الواحدی.

۸- تفسیر القرآن لابن عربی الاندلسی.

۹- البحر المحیط لابی حیان الاندلسی.

۱۰- أنوار التنزیل، تفسیر القاضی البیضاوی.

۱۱- السراج المنیر للخطیب الشربینی.

۱۲- الدر المنثور لجلال الدین السیوطی.

۱۳- الدر اللقیط من البحر المحیط لتاج الدین القیسی.

۱۴- التفسیر الحسینی- المواهب العلیهٔ. للحسین الکاشفی.

۱۵- روح المعانی، تفسیر- لشهاب الدین الآلوسی.

۱۶- فتح البیان لصدیق حسن خان القنوجی.

۱۷- الکشف و البیان لابی إسحاق الثعلبی.

۱۸- لباب التأویل لعلاء الدین الخازن.

۱۹- معالم التنزیل للبغوی.

۲۰- تفسیر شاهی لمحمد محبوب العالم.

۲۱- النهر الماد من البحر المحیط لاثیر الدین أبی حیان.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰

هذا بالاضافهٔ الی أبواب التفسیر فی کتب الحدیث.

و فی السیرهٔ و فضائل الأئمهٔ علیهم السلام الی ...: ص: ۴۰

۱- السیرهٔ النبویهٔ المعروفهٔ بسیرهٔ ابن هشام.

۲- انسان العیون لنور الدین الحلبی.

۳- السیرهٔ النبویهٔ لا حمد زینی دحلان.

۴- سبل الهدی و الرشاد فی سیرهٔ خیر العباد للدمشقی.

۵- الروض الأنف فی شرح السیرهٔ للسهیلی.

۶- الشفا فی تعریف حقوق المصطفی و شروحه.

۷- المواهب اللدنیهٔ بالمنح المحمدیهٔ و شرحه للزرقانی.

۸- الخصائص الکبری لجلال الدین السیوطی.

۹- فضائل أمیر المؤمنین علی لا حمد بن حنبل.

۱۰- الإتحاف بحب الاشراف لعبد اللّه الشبراویّ.

۱۱- احیاء المیت بفضائل اهل البیت للسیوطی.

۱۲- استجلاب ارتقاء الغرف لشمس الدین السخاوی.

۱۳- اسعاف الراغبین لمحمد الصبان المصری.

۱۴- جواهر العقدین لنور الدین السمهودی.

۱۵- خصائص علی بن أبی طالب للنسائی.

۱۶- ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی لمحب الدین الطبری.

۱۷- الریاض النضرهٔ لمحب الدین الطبری.

۱۸- کفایهٔ الطالب فی مناقب علی أبی طالب للکنجی الشافعی.

۱۹- المناقب للفقیه ابن المغازلی.

۲۰- المناقب لموفق بن احمد الخوارزمی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱

و غیرها. بالاضافهٔ الی أبواب السیر و الفضائل فی کتب الحدیث.

و فی الفقه الی ...: ص: ۴۱

۱- المبسوط لشمس الدین السرخسی.

۲- بدائع الصنائع للکاشانی.

۳- الهدایهٔ و شروحها.

۴- نیل الأوطار للشوکانی.

۵- احکام الاحکام فی شرح عمدهٔ الاحکام لعماد الدین الحلبی.

۶- المحلی لابن حزم الاندلسی.

و فی أصول الفقه الی ...: ص: ۴۱

۱- المختصر لابن الحاجب و شروحه.

۲- الأصول للسرخسی.

۳- الأصول للبزودی و شروحه.

۴- المنار و شروحه.

۵- مسلم الثبوت و شروحه.

۶- المحصول للفخر الرازی.

۷- التلویح فی شرح التنقیح للتفتازانی.

۸- التحریر لابن همام و شروحه.

۹- الاحکام فی اصول الاحکام للآمدی.

۱۰- الاحکام فی أصول الاحکام لابن حزم.

۱۱- ارشاد الفحول للشوکانی.

۱۲- نهایهٔ العقول للفخر الرازی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲

و فی معرفهٔ الصحابهٔ الی ...: ص: ۴۲

۱- الاستیعاب لابن عبد البر.

۲- الاصابهٔ لابن حجر.

۳- أسد الغابهٔ لابن الأثیر.

۴- تجرید أسماء الصحابهٔ للذهبی.

و فی معرفهٔ الأحادیث الموضوعهٔ و المشتهرهٔ و المتواترهٔ من غیرها الی ...: ص: ۴۲

۱- الموضوعات لابن الجوزی.

۲- اللئالی المصنوعهٔ للسیوطی.

۳- التعقبات علی الموضوعات للسیوطی.

۴- الموضوعات لمحمد طاهر الفتنی.

۵- الموضوعات لعلی القاری.

۶- تذکرهٔ الموضوعات لعبد الحق الهندی.

۷- العلل المتناهیهٔ فی الأحادیث الواهیهٔ لابن الجوزی.

۸- تنزیه الشریعهٔ المرفوعهٔ عن الأحادیث الشنیعهٔ الموضوعهٔ لابن عراق.

۹- مختصر تنزیه الشریعهٔ لرحمهٔ اللّه الهندی.

۱۰- الفوائد المجموعهٔ فی الأحادیث الموضوعهٔ للشوکانی.

۱۱- الدرر المنتثرهٔ فی الأحادیث المشتهرهٔ للسیوطی.

۱۲- المقاصد الحسنهٔ فی الأحادیث المشتهرهٔ علی الالسنهٔ للسخاوی.

۱۳- الدرر المتناثرهٔ فی الأحادیث المتواترهٔ للسیوطی.

و الی غیرها من الکتب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۳

و فی معرفهٔ الضعفاء و الوضاعین و المدلسین الی ...: ص: ۴۳

۱- الضعفاء و المتروکین للبخاری.

۲- الضعفاء و المتروکین للنسائی.

۳- کشف الأحوال فی الرجال لعبد الوهاب المدراسی.

۴- الکشف الحثیث عمن رمی بوضع الحدیث لسبط ابن العجمی.

۵- التبیین لأسماء المدلسین لسبط ابن العجمی.

۶- تمییز الطیب من الخبیث للشیبانی.

۷- المغنی فی الضعفاء للذهبی.

و فی معرفهٔ رجال الحدیث الی ...: ص: ۴۳

۱- تهذیب الکمال للمزی.

۲- تذهیب التهذیب للذهبی.

۳- تهذیب التهذیب لابن حجر.

۴- تقریب التهذیب لابن حجر.

۵- خلاصهٔ تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی.

۶- الکمال فی أسماء الرجال لعبد الغنی المقدسی.

۷- الجمع بین رجال الصحیحین لابن القیسرانی المقدسی.

۸- الکاشف عن أسماء رجال الصحاح الستهٔ للذهبی.

۹- میزان الاعتدال فی نقد الرجال للذهبی.

۱۰- لسان المیزان لابن حجر العسقلانی.

۱۱- الثقات لابن حبان.

۱۲- أسماء رجال المشکاهٔ للخطیب التبریزی و غیره.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴

و فی الدرایهٔ و قواعد التحدیث الی ...: ص: ۴۴

۱- علوم الحدیث لا بن الصلاح.

۲- التقیید و الإیضاح للزین العراقی.

۳- التقریب للنووی.

۴- تدریب الراوی للسیوطی.

۵- شرح ألفیهٔ الحدیث للزین العراقی.

و فی الکلام الی ...: ص: ۴۴

۱- شرح المقاصد للتفتازانی.

۲- شرح المواقف للجرجانی.

۳- شرح التجرید للقوشچی.

و فی تراجم العلماء الی ...: ص: ۴۴

۱- اتحاف الوری بأخبار أم القری لابن فهد المکی.

۲- اخبار الأخیار لعبد الحق الدهلوی.

۳- اخبار أصبهان لابی نعیم الحافظ.

۴- الأنساب للسمعانی.

۵- التاج المکلل لصدیق حسن القنوجی.

۶- تاریخ بغداد للخطیب البغدادی.

۷- التدوین بذکر علماء قزوین للرافعی.

۸- تذکرهٔ الحفاظ للذهبی.

۹- تراجم الحفاظ للبدخشانی.

۱۰- تهذیب الأسماء و اللغات للنووی.

۱۱- خلاصهٔ الأثر فی اعیان القرن الحادی عشر للمحبی.

۱۲- الدرر الکامنهٔ فی اعیان المائهٔ الثامنهٔ لا بن حجر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵

۱۳- دول الإسلام للذهبی.

۱۴- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع للسخاوی.

۱۵- سبحة المرجان فی علماء هندوستان للبلكرامی.

۱۶- سیر أعلام النبلاء للذهبی.

۱۷- طبقات الحفاظ للسیوطی.

۱۸- طبقات الشافعیة للسبكی و الاسنوی و ابن قاضی شهبة الأسدی.

۱۹- طبقات الصوفیة للسلمی.

۲۰- طبقات القراء لابن الجزری.

۲۱- طبقات المفسرین للداودی.

۲۲- الطبقات لمحمد بن سعد.

۲۳- العبر فی خبر من غبر للذهبی.

۲۴- العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین للفاسی.

۲۵- فوات الوفیات لابن شاكر.

۲۶- كتائب اعلام الأخیار للكفوی.

۲۷- لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار للشعرانی.

۲۸- الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة للقرشی.

۲۹- مرآة الجنان للیافعی.

۳۰- معجم الأدباء لیاقوت الحموی.

۳۱- اتحاف النبلاء المتقین لصدیق حسن خان.

۳۲- البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع للشوكانی.

۳۳- بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة للسیوطی.

۳۴- وفیات الأعیان لابن خلكان.

۳۵- الوافی بالوفیات للصفدی.

۳۶- النور السافر فی اعیان القرن العاشر للعیدروسی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶

۳۷- سلك الدرر فی اعیان القرن الحادی عشر لمحمد خلیل المرادی.

و فی التاریخ الی ...: ص: ۴۶

۱- تاریخ الطبری.

۲- تاریخ ابن الأثیر.

۳- تاریخ ابن خلدون.

۴- تاریخ الیعقوبی.

۵- مروج الذهب للمسعودی.

۶- تاریخ المظفری لابن أبی الدم.

۷- تاریخ الخلفاء للسیوطی.

۸- تاریخ الخمیس للدیاربکری.

۹- تاریخ أبی الفداء- المختصر فی اخبار البشر.

۱۰- روضة المناظر لابن الشحنة.

۱۱- النجوم الزاهرة لابن تغری بردی.

۱۲- حسن المحاضرة فی اخبار مصر و القاهرة للسیوطی.

۱۳- مرآة الزمان لسبط ابن الجوزی.

۱۴- عقد الجمان فی تاریخ اهل الزمان للعینی.

۱۵- فتوح البلدان للبلاذری.

و فی غریب الحدیث و علوم العربیة الی ...: ص: ۴۶

۱- النهایة لابن الأثیر.

۲- الفائق للزمخشری.

۳- مجمع البحار للفتنی.

۴- المفردات فی غریب القرآن للراغب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷

۵- الصحاح للجوهری.

۶- المخصص لابن سیدة.

۷- القاموس المحیط للفیروزآبادی.

۸- تاج العروس للزبیدی.

۹- لسان العرب لابن منظور.

۱۰- النثیر فی مختصر نهایة ابن الأثیر للسیوطی.

۱۱- أساس البلاغة للزمخشری.

۱۲- منتهی الارب للصفی‌پوری.

۱۳- تهذیب اللغة للازهری.

۱۴- المزهر فی علوم اللغة للسیوطی.

۱۵- المغنی فی علم النحو لا بن هشام.

۱۶- الأشباه و النظائر فی اللغة للسیوطی.

۱۷- التصریح فی شرح التوضیح لخالد الأزهری.

۱۸- مفتاح العلوم للسکاکی.

۱۹- المطول فی علم البلاغة للتفتازانی.

۲۰- الکافیة لابن الحاجب و شروحها.

و فی معرفة البلدان الی ...: ص: ۴۷

۱- معجم البلدان لیاقوت الحموی.

۲- مراصد الاطلاع للبغدادی.

...و هکذا ... فی کتب الأخلاق، و التصوف، و السلوک، و حتی فی کتب المحاضرات و الطرائف و القصص و الأدب ... کل ذلک یرجع فیه الی کتب أهل السنة...

هذا، و فی کثیر من الأحایین یؤکد علی اعتبار الکتاب الذی ینقل عنه أو یستشهد بما جاء فیه، و أسلوبه فی ذلک هو:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۸

۱- ذکر کلام کاشف الظنون. و بذلک یثبت اسم الکتاب و اسم مؤلفه و صحة نسبة الکتاب الی مؤلفه.

۲- ذکر روایة العلماء للکتاب فی کتب الإجازات و الأسانید.

۳- ذکر من نقل عن الکتاب و اعتمد علیه.

۴- ذکر من جعل الکتاب من مصادر کتابه و نص علی ذلک فی خطبة مؤلفه.

۵- خطبة الکتاب المشتملة علی التزام مؤلفه بالنقل عن الکتب المعتبرة و إیراد الاخبار المعتمدة.

و لا یخفی ما لهذا الأسلوب من الأثر فی بلوغ المرام و کفایة الخصام.

«تنبیه» قد ذکرنا ان احتجاج الشیعة بأخبار أهل السنة و رجوعهم الی کتب أولئک هو من قواعد البحث و قوانین المناظرة ... لکن بعض متعصبی أهل السنة جهلوا أو تجاهلوا، فقالوا بأن ذلک دلیل علی أن الشیعة لیس لهم کتاب و لا روایة و لا علماء، فهم فی کل ما یدعونه عیال علی أهل السنة...

قال ابن روزبهان فی الرد علی العلامة الحلّی:

«العجب من هذا الرجل، لا ینقل حدیثا الا من جماعة أهل السنة، لان الشیعة لیس لهم کتاب و لا روایة و لا علماء مجتهدون مستخرجون للأخبار، فهو فی اثبات ما یدعیه عیال علی أهل السنة».

و السید رحمه اللّه غیر غافل عن هذا التوهم أو التجاهل، فأورد فی بحثه حول بعض الأحادیث (کحدیث النور) ألفاظا منه بطریق الشیعة الامامیة عن أئمتهم الاطهار عن النبی المختار صلّی اللّه علیه و آله ردا علی کلام ابن روزبهان و من لف لفه...

۳- الاستناد الی فهم الاصحاب ... ص: ۴۸

اشارة

و من أسالیبه فی الاستدلال علی ما یذهب الیه هو الرجوع الی فهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۹

الاصحاب فان فهم الصحابة- لا سیما من خالف منهم علیا علیه السلام- یکون حجة و مرجعا لدی الخصومة و النزاع فی معنی الحدیث النبوی، و ذلک:

۱- لأنهم عدول عند المشهور بین أهل السنة.

۲- لأنهم عاصروا النبی صلّی اللّه علیه و آله و حضروا الوقائع و شهدوا صدور الحدیث المتنازع فیه و سمعوه و وعوه.

۳- و لأنهم أهل اللسان.

فمن الحری بنا أن نرجع الی فهمهم، و هذا ما صنعه السید فی مواضع من بحوثه، نذکر هنا بعضها من باب التمثیل:

۱- فی معنی «من کنت مولاه فعلیّ مولاه ...» ص۴۹

لقد فهم الاصحاب مما قاله النبی صلّی اللّه علیه و آله فی یوم غدیر خم نفس المعنی الذی تقول به الشیعة:

۱- ناشد أمیر المؤمنین علیه السلام الناس عن (حدیث الغدیر) و طلب ممن حضر ذلک الیوم و سمع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلم أن یقوم فیشهد.

أ تری انه علیه السّلام کان یفهم من الحدیث غیر الامامة؟

۲- و لو کان المراد من (حدیث الغدیر) غیر «الامامة» من معانی «الولایة» فلما ذا کتم جماعة من الاصحاب الشهادة بذلک؟ و لما ذا دعا علیه السّلام علی من کتم؟

۳- و لما ذا «سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ، لِلْکافِرِینَ لَیسَ لَهُ دافِعٌ ...»

ألیس قد فهم «الامامة» من الخطبة؟ ألم یقل للنبی ...: «ثم لم ترض بذلک حتی رفعت بضبع ابن عمک ففضلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلیّ مولاه»...

۴- و قال حسان بن ثابت الانصاری فی شعره فی یوم الغدیر:

«رضیتک من بعدی اماما و هادیا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۰

۵- و استنکر أبو الطفیل (حدیث الغدیر). قال: «فخرجت و فی نفسی شیء».

۶-

و قال أبو أیوب الانصاری و جماعة من الاصحاب دخلوا علی أمیر المؤمنین علیه السلام: السلام علیک یا مولانا. فقال علیه السلام: و کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم یقول یوم غدیر خم: «من کنت مولاه فعلیّ مولاه».

۷- و هنأ ابو بکر و عمر و سائر الصحابة و أزواج النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم علیا یوم الغدیر قائلین: «لیهنئک یا علیّ، أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة»...

۸- و قال عمر- فی جواب من قال له: تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله- قال: «انه مولای».

۹- و قال لمن استنکف من قضاء علی:

«و یحک ما تدری من هذا؟ هذا مولای».

۱۰- و قال ابن حجر المکی فی (الصواعق) فی وجوه الجواب عن حدیث الغدیر: «ثالثها: سلمنا انه أولی، لکن لا نسلم أن المراد انه الاولی بالامامة، بل بالاتباع و القرب منه، فهو کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ. و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال. بل هو الواقع، إذ هو الذی فهمه ابو بکر و عمر، و ناهیک بهما فی الحدیث، فإنهما لما سمعاه قالا له: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة. أخرجه الدارقطنی. و أخرج أیضا انه قیل لعمر: انک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم. فقال: انه مولای».

۲- فی معنی حدیث الطائر ... ص: ۵۰

قال الدهلوی: ان المراد من «الأحب» فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله: «اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک و الی رسولک یأکل معی من هذا الطائر»

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۱

هو «الأحب فی الاکل».

و قد أجاب السید رحمه اللّه عن هذه الدعوی ب «۷۰» وجها، و منها الرجوع الی فهم الاصحاب، فإنهم قد فهموا من هذا اللفظ ما تقوله الشیعهٔ و تفهمه ... فمن ألفاظ

الحدیث عن مالک بن أنس قال: «أهدی لرسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم حجل مشوی، فقال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام. فقالت عائشهٔ: اللهم اجعله أبی. و قالت حفصهٔ: اللهم اجعله أبی.

قال أنس: فقلت أنا: اللهم اجعله سعد بن عبادهٔ. قال أنس: سمعت حرکهٔ الباب فسلم فإذا علیّ. فقلت: ان رسول اللّه علی حاجهٔ. فانصرف. ثم سمعت حرکهٔ الباب فسلم علیّ و سمع رسول اللّه فقال: أنظر من هذا.

فخرجت فإذا علیّ فجئت الی رسول اللّه فأخبرته فقال: ائذن له فأذنت له فدخل- فقال رسول اللّه: الی الی».

فلیت شعری هل کان هذا الشوق من عائشهٔ و حفصهٔ و انس لان یکون «الأحب فی الاکل» غیر علیّ؟ و ما ضرهم لو کان علیّ «الأحب فی الاکل»؟ و هل یرتکب انس بن مالک کبیرهٔ الکذب لأمر صغیر کهذا؟

ثم ان هذه القضیهٔ لتذکر الإنسان بقضیهٔ أمر النبی صلی اللّه علیه و آله فی ایام مرضه بأن یدعو له الحاضرون علیا علیه السلام لأجل الوصیهٔ الیه، و لان یأمره بالصلاهٔ فی مقامه...

ففی الحدیث عن الأرقم بن شرحبیل قال: «سألت ابن عباس: أوصی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم؟ قال: لا. قلت:

فکیف کان ذلک؟ قال:

قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: ابعثوا الی علی فادعوه. فقالت عائشهٔ:

لو بعثت الی أبی بکر. و قالت حفصهٔ: لو بعثت الی عمر، فاجتمعوا عنده جمیعا. فقال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انصرفوا فان تک لی حاجهٔ أبعث إلیکم. فانصرفوا»...

و فیه: عن عائشهٔ قالت «قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم- و هو فی بیتها

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۲

لما حضره الموت- ادعوا لی حبیبی. فدعوت له أبا بکر، فنظر الیه ثم وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لی حبیبی. فدعوت له عمر، فنظر الیه ثم وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لی حبیبی. فقلت: ویلکم أدعوا له علیا فو اللّه ما یرید غیره. فلما رآه أفرج الثوب الذی کان علیه ثم أدخله معه. فلم یزل محتضنه حتی قبض و یده علیه» [۱]

۳- فی معنی ثلاثهٔ أحادیث ... ص: ۵۲

و رووا عن سعد بن أبی وقاص قال: قدم معاویهٔ فی بعض حجاته فدخل علی سعد، فذکروا علیا، فنال منه، فغضب سعد و قال: تقول هذا لرجل سمعت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم یقول له ثلاث خصال لئن تکون له واحدهٔ منهن أحب الی من الدنیا و ما فیها.

سمعته یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

و سمعته یقول: لأعطینّ الرایهٔ رجلا یحب اللّه و رسوله.

و سمعته یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی الا أنه لا نبیّ بعدی».

فما الذی فهم من «الولایهٔ» و «الحب» و «المنزلهٔ» و تمنی حصوله له مرجحا إیاه علی الدنیا و ما فیها؟!

---

[۱] بحث الحافظ ابن الجوزی مسألهٔ صلاهٔ أبی بکر فی مرض النبی صلی اللّه علیه و آله و سلّم فی رسالهٔ له اسمها (آفهٔ أصحاب

الحدیث). فأثبت فیها خروج النبی عند ذاك الی المسجد و إقامته تلك الصلاهٔ بنفسه الشریفهٔ، و قد نشرنا هذه الرسالهٔ لاول مرهٔ سنهٔ ۱۳۹۸. مكتبهٔ نینوی الحدیثهٔ- طهران- مع مقدمهٔ أثبتنا فیها كون خروج أبی بكر بأمر من عائشهٔ لا من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ذكرنا فیها مطالب جلیلهٔ، و أضفنا الی تلك الرسالهٔ فوائد علمیهٔ و تعالیق هامهٔ لا تخفی قیمتها علی الباحثین. ثمّ بحثنا ذلك فی رسالهٔ مفردهٔ نشرت و الحمد للّه.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۳

۴- فی معنی حدیث المنزلهٔ ... ص: ۵۳

و فهم معاویهٔ من

حدیث: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی الا أنه لا نبیّ بعدی»

أعلمیهٔ الامام علیه السلام،

فقد قال ابن حجر المكی و غیره و اللفظ له: «أخرج أحمد أن رجلا سأل معاویهٔ عن مسألهٔ، فقال: اسأل عنها علیا فهو أعلم. فقال: یا أمیر المؤمنین جوابك فیها أحب الی من جواب علی.

فقال: بئسما قلت، لقد كرهت رجلا كان رسول اللّه یغزره بالعلم غزرا. و لقد قال له: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی الا أنه لا نبیّ بعدی. و كان عمر إذا أشكل علیه شیء أخذ منه.

و قد أخرجه آخرون بنحوه، لكن زاد بعضهم: قم لا أقام اللّه رجلیك، و محا اسمه من الدیوان. و لقد كان عمر یسأله و یأخذ عنه، و لقد شهدته إذا أشكل علیه شیء قال: هاهنا علیّ؟»

۵- فی معنی حدیث التشبیه ... ص: ۵۳

و فهم أبو بكر من حدیث التشبیه ما یفهمه الامامیهٔ،

ففی الحدیث عن حارث الأعور قال: بلغنا أن رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم كان فی جمع من أصحابه فقال: أریكم آدم فی علمه و نوحا فی فهمه و ابراهیم فی حكمته.

فلم یكن بأسرع من أن طلع علیّ.

فقال أبو بكر: یا رسول اللّه أ قست رجلا بثلاثهٔ من الرسل؟! بخ بخ لهذا الرجل، من هو یا رسول اللّه؟

قال النبی صلی اللّه علیه و سلم: ألا تعرفه یا أبا بكر.

قال: اللّه و رسوله أعلم.

قال: أبو الحسن علیّ بن أبی طالب.

قال أبو بكر: بخ بخ لك یا أبا الحسن؛ و أین مثلك یا أبا الحسن؟!

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۴

۴- الاستدلال بالقواعد المقررهٔ ... ص: ۵۴

اشارهٔ

ثم ان فی كل علم من العلوم قواعد مقررهٔ مقبولهٔ عند علماء ذاك العلم، و كل استدلال یجب ان لا یتنافی مع قاعدهٔ من تلك القواعد، بل لا بد من أن ینطبق علیها، و الا فلا یتم الاستدلال و لا ینتج المطلوب.

و أنت لا تجد فی استدلال من استدلالات صاحب العبقات مخالفهٔ لشیء من القواعد المسلمهٔ فی علم من العلوم، بل الأمر بالعکس، فإنک تری- فی کل مقام اقتضی البحث- الاستدلال المتین بالقواعد العلمیهٔ المتفق علیها بین العلماء، و هو حیث یستدل بقاعدهٔ یستشهد لاعتبارها بموارد من استدلال کبار علماء القوم بها فی کتبهم المختلفهٔ، و نحن نشیر هنا الی بعض تلک القواعد:

۱- قاعدهٔ «تقدم المثبت علی النافی ...» ص: ۵۴

و هذه قاعدهٔ عامهٔ استند إلیها السید فی الجواب عن مناقشهٔ الفخر الرازی لحدیث الغدیر، فکان مما ذکر الرازی أن البخاری و مسلما ...لم یخرجوا حدیث الغدیر، فأجاب عن کل جملهٔ جملهٔ من کلامه فی فصل خاص یتوفر علی مطالب جلیلهٔ و مباحث مهمهٔ و وجوه کثیرهٔ...

و کان من تلک الوجوه: تقدیم قول الرواهٔ المثبتین لحدیث الغدیر علی قول النافین له- فضلا عن الساکتین عن روایته- استنادا الی قاعدهٔ «تقدم المثبت علی النافی»، و هی قاعدهٔ استند إلیها المحدثون و الفقهاء و الاصولیون و الأدباء...

ففی (السیرهٔ الحلبیهٔ) فی البحث عن أنه هل صلی رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله فی الکعبهٔ یوم فتح مکهٔ أولا: «فبلال رضی اللّه عنه مثبت للصلاهٔ فی الکعبهٔ و أسامهٔ رضی اللّه عنه ناف، و المثبت مقدم علی النافی».

و فی (زاد المعاد فی هدی خیر العباد)- فی کیفیهٔ جلوس النبی صلی اللّه علیه و آله فی الصلاهٔ، و انه هل کان یحرک إصبعه عند ما یشیر بإصبعه إذا دعا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۵

فیها أولا ذکر حدیثین أحدهما لأبی داود عن عبد اللّه بن الزبیر و فیه:

«لا یحرکها» و الآخر لأبی حاتم عن وائل بن حجر و فیه: «و یحرکها».

فأجاب عن الاول بوجوه، منها قوله: «و أیضا فلیس فی حدیث أبی داود ان هذا کان فی الصلاهٔ، فلو کان فی الصلاهٔ لکان نافیا، و حدیث وائل مثبتا، و هو مقدم».

و فی (الفتح الوهبی) فی تحقیق أنه هل فی لفظ «المشورهٔ» لغهٔ واحدهٔ أو لغتان؟ فنقل عن بعض اللغویین أنها لغهٔ واحدهٔ لا غیر، و عن بعض لغتان.

و قال مرجحا للقول الثانی: «و المثبت مقدم علی النافی، و من حفظ حجهٔ علی من لم یحفظ».

۲- قاعدهٔ «عدم حمل الاستثناء علی المنفصل ما أمکن المتصل ...» ص: ۵۵

و هذه قاعدهٔ أصولیهٔ نص علیها کبار الأصولیین، استند إلیها السید فی الاستدلال

بحدیث «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی»

فی جواب دعوی الدهلوی الضرورهٔ علی کون الاستثناء فی هذا الحدیث منقطعا. فأثبت أنه لا وجه للحمل علی الانفصال و حمله علی الاتصال ممکن، و الأصل هو الحمل علی الاتصال مهما أمکن، لان الاستثناء المتصل حقیقهٔ، و المنقطع مجاز، و مهما أمکن حمل الاستثناء علی الحقیقهٔ وجب حمله علیها، إذ الأصل فی الکلام هو الحقیقهٔ.

و قد أورد هناک نصوص عدهٔ من الأصولیین علی هذه القاعدهٔ عن المتون الاصولیهٔ الشهیرهٔ و شروحها، کالمختصر لابن الحاجب، و المنهاج للبیضاوی، و التلویح للتفتازانی، و کشف الأسرار فی شرح اصول البزودی لعبد العزیز البخاری. و غیرها.

۳- قاعدهٔ «الحمل علی المعنی ...» ص: ۵۵

و هی قاعدة أدبیة، استند إلیها السید فی حدیث المنزلة قائلا بأن

«الا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۶

أنه لا نبی بعدی»

محمول علی «الا ـ النبوة» عملا ـ بقاعدة «الحمل علی المعنی». ثم ذکر رحمه اللّه نظائر لهذا الحمل عملا ـ بتلک القاعدة عن کتاب (الأشباه و النظائر) للسیوطی.

۴– قاعدة «الحدیث یفسر بعضه بعضا ...» ص: ۵۶

و هی قاعدة حدیثیة. استند إلیها فی بعض بحوثه و هو بصدد الاستدلال بحدیث أو الرد علی کلام. فمن الاول: استدلاله علی دلالة «المولی» فی (حدیث الغدیر) علی معنی «الاولویة بالتصرف» بالألفاظ المختلفة الأخری الأوضح دلالة علی المعنی المذکور، فتکون تلک الألفاظ مفسرة للفظ «المولی» فی لفظ

«من کنت مولاه فهذا مولاه».

و من الثانی: استدلاله بشواهد و مؤیدات (حدیث أنا مدینة العلم)- و التی ذکرنا نصوص طائفة منها- علی إبطال تأویل یوسف الواسطی لفظ «علیّ» فی الحدیث بأن المراد منه هو «العلو و الارتفاع».

و قد استند الی هذه القاعدة کبار علماء الحدیث کالحافظ ابن حجر العسقلانی فی فتح الباری- فی شرح الأحادیث و بیان معانیها.

۵– قاعدة «لزوم حمل اللفظ المشترک عند فقد المخصص علی جمیع معانیه ...» ص: ۵۶

استند الی هذه القاعدة فی دلالة

حدیث: «ان علیّا منی و أنا من علیّ و هو ولی کل مؤمن من بعدی»

...فان لفظ «ولی» یحمل هنا علی جمیع معانیه و منها «الاولی بالتصرف» بعد التنزل عن تبادر هذا المعنی منها بالخصوص فی هذا الحدیث الشریف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۷

الباب الثالث أسلوبه فی الرد ... ص۵۷

اشارة

و تتجلی عظمة المؤلف، و دقته فی النظر، و احاطته بالعلوم، و تتبعه للأقوال، و أمانته فی النقل، و التزامه العملی بقواعد البحث ... فی أسالیبه فی الرد علی الإشکالات أو النقد للاستدلالات...

لقد قطع رحمه اللّه بأقوی الحجج و أمتن البراهین کافة الطرق و الذرائع، و دفع جمیع الشکوک و الشبهات، حتی لم یبق للخصوم أی طعن فی المذهب، أو قدح فی دلیل، أو تضعیف لحدیث ... الا و دفعه بالتی هی أحسن، ورد علیه الرد الجمیل: «بتحقیقات أنیقة، و تدقیقات رشیقة، و احتجاجات برهانیة، و إلزامات نبویة، و استدلالات علویة، و نقوض رضویة» مستندا فی ذلک کله الی کتب أهل السنة، و مستدلا بأقوال أساطین علمائهم فی مختلف العلوم و الفنون.

لقد تناول کل کلمة جاءت فی «التحفة» رادا علیها أو منتقدا لها.

و کثیرا ما یرد کلمات صاحب «التحفة» بما ذکره هو فی نفس الکتاب أو غیره من کتبه، و طالما یفندها بکلمات والده و غیره من شیوخه و أساتذته. «حتی عاد الباب من التحفة الاثنی عشریة خطابات شعریة، و عبارات هندیة، تضحک منها البریة».

و قد یناقش کلمات شیخه و والده «ولی اللّه الدهلوی» و کلمات تلامذته و لا سیما محمد رشید الدین خان الدهلوی، و حیدر علی الفیض آبادی.

بل لقد تناول بالرد و البحث کل ما ذکره أولئک المتعصبون المنکرون للحقائق طعنا فی مذهب أهل البیت، أمثال أبناء تیمیة و الجوزی و حجر و کثیر...

فتراه فی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

الذی بحث فیه فی مجلدین کبیرین- یخصص المجلد الاول منهما بإثبات الحدیث سندا ثم بیان وجوه دلالته علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۸

بلا فصل ... کل ذلک ردا علی المولوی عبد العزیز صاحب «التحفة...»

و به یتم البحث اثباتا و ردا، ثم یخصص المجلد الثانی للبحث مع الذین ناقشوا فی الاستدلال بهذا الحدیث علی الامامة بالطعن فی سنده أو دلالته ... من علماء أهل السنة ... من المتقدمین و المتأخرین ... من الهنود و غیرهم ... کما سیأتی.

و بذلک أصبح هذا الکتاب موسوعة عقائدیة علمیة تاریخیة ... و من أهم و أوسع الکتب المؤلفة فی مجال الصراع العقیدی ... و إلیک بعض الجوانب المهمة من خصائص الکتاب فی أسلوبه فی النقاش العلمی:

(۱)- نقل کلام الخصم کاملا ... ص: ۵۸

قد ذکرنا أن من عادة علماء الشیعة فی الرد هو نقل کلام الخصم بصورة کاملة، و بلفظه الوارد فی کتابه، فلا ینقصون منه شیئا و لا ینقلونه بالمعنی ... و هکذا کان دأب السید صاحب العبقات ... فانه یورد کلام الدهلوی و غیره ثم یرد علیه جملة جملة تحت عنوان «قوله- أقول...»

(۲)- الاستیعاب الشامل ... ص: ۵۸

و استوعب هذا الکتاب جمیع جوانب البحث حول کل موضوع من مواضیعه ... فهو حینما یأخذ بالرد علی استدلال الخصم بحدیث من الأحادیث، أو بکلام له فی الطعن علی استدلال الامامیة ... لا یغفل عن جانب من جوانب البحث فیه، و لا یکتفی بالرد علیه من ناحیة أو ناحیتین، بل یعالجه علاجا جذریا، و یهدم ما تفوه به من الأساس هدما کلیا...

فتراه حینما یرد علی قدح ابن الجوزی فی حدیث الثقلین بایراده فی کتابه «العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة» قائلا:

«حدیث فی الوصیة لعترته: أنبأنا عبد الوهاب الانماطی قال: أخبرنا محمد بن المظفر قال: نا أحمد ابن محمد العتیقی قال: حدثنا یوسف بن الدخیل قال: حدثنا أبو جعفر

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۹

العقیلی قال: نا أحمد بن یحیی الحلوانی قال: نا عبد اللّه بن داهر قال: نا عبد اللّه بن عبد القدوس عن الأعمش عن عطیة عن أبی سعید قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی و انهما لن یفترقا جمیعا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

قال المصنف: هذا حدیث لا یصح. أما عطیة فقد ضعفه أحمد و یحیی و غیرهما. و اما ابن عبد القدوس فقال یحیی: لیس بشیء رافضی خبیث.

و أما عبد اللّه بن داهر فقال أحمد و یحیی: لیس بشیء ما یکتب منه انسان فیه خیر».

یرد علیه بمائة و ست و خمسین وجها ... توفرت هذه الوجود علی الرد لهذا الکلام من جهات:

۱- النقض بروایة أصحاب الصحاح و المسانید و غیرهم إیاه و تصحیح آخرین له...

۲- البحث حول «عطیة» و «ابن عبد القدوس» و «عبد اللّه بن داهر».

۳- استنکار جماعة من علماء أهل السنة کلام ابن الجوزی، و إیراده الحدیث فی «العلل المتناهیة». فأورد کلام سبط ابن الجوزی فی الرد علی جده قائلا: «و العجب کیف خفی علی جدی ما روی مسلم» ... و کلام الحافظ السخاوی حیث یقول: «و تعجبت من إیراد ابن الجوزی له فی العلل المتناهیة، بل أعجب من ذلک قوله انه حدیث لا یصح» و الحافظ السمهودی القائل: «و من العجیب ذکر ابن الجوزی له فی العلل المتناهیة، فإیاک أن تغتر به» ... و ابن حجر المکی: «و ذکر ابن الجوزی لذلک فی العلل المتناهیة و هم أو غفلة » ...و المناوی: «و وهم من زعم ضعفه کابن الجوزی».

فهل تری لابن الجوزی من باقیة؟

و تراه حینما یرد علی معارضة الخصم

حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۰

بابها»

بما وضعوه

عن النبی صلی اللّه علیه و آله: «ما صب اللّه شیئا فی صدری الا و صببته فی صدر أبی بکر»

یرد علیه باثنی عشر وجها ... توفرت هذه الوجوه علی الرد علیه من جهات، أهمها:

۱- مصادمته للواقع.

۲- تصریح العلماء ببطلانه و وضعه، کابن الجوزی، و الطیبی، و ابن قیم الجوزیة، و مجد الدین الفیروزآبادی، و محمد بن طاهر الفتنی، و الشیخ علی القاری، و الشیخ عبد الحق الدهلوی، و الشوکانی...

قال القاری نقلا عن ابن القیم: «و مما وضعه جهلة المنتسبین الی السنیة

فی فضل الصدیق حدیث: ان اللّه یتجلی للناس عامة یوم القیامة و لابی بکر خاصة.

و

حدیث: ما صب اللّه فی صدری شیئا الا و صببته فی صدر أبی بکر

، و

حدیث: کان إذا اشتاق الی الجنة قبل شیبة أبی بکر»....

(۳)- التتبع الهائل ... ص: ۶۰

و تتّبع السید رحمه اللّه جمیع الأقوال الواردهٔ فی کل موضوع بحثه، فلم یترک قولا لم یتعرض له، بل یذکر ما یمکن أن یقال أیضا... فهو عنـد مـا ینتهی من الرد علی خصـمه الـدهلوی یشـرع فی البحث مع الآـخرین، و ربّمـا یقـدم الرد علی کلام غیره- لاقتضاء البحث ذلک- ثم یدخل فی مناقشهٔ کلمات «التحفهٔ».

فمن الثانی ما صنعه فی

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح»...

الـذی رد الـدهلوی علی الاسـتدلال به علی امامـهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام من جهـهٔ الدلالـهٔ، و لم یتعرض الی جهـهٔ السـند ... فذکر السـید رحمه اللّه أسـماء طائفهٔ من المخرجین لهذا الحدیث الشریف و هم ۹۲ رجلا، ابتداء بالشافعی فأحمد فمسـلم بن الحجاج ... و انتهاء بالمعاصـرین له ... ثم نصوص روایاتهم ... لما ذکرنا سابقا من أن البحث عن السـند مقـدم علی البحث الدلالی. و قد دعاه الی ذلک طعن ابن تیمیهٔ فی هذا الحدیث بقوله: «أما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۱

قوله: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح

. فهذا لا یعرف له اسناد أصلا، صحیح و لا ضعیف، و لا هو فی شیء من کتب الحدیث التی یعتمد علیها، و ان کان قد رواه من یروی أمثاله من حطاب اللیل الذین یروون الموضوعات، فهذا مما یزیده و هنا و ضعفا».

و قد ذکرنا فی مقدمهٔ قسم حدیث السفینهٔ:

«فـإذا لم یکن (فضائـل علی لأحمـد بن حنبـل) و (المسـتدرک للحـاکم) و (تهـذیب الآثـار لابن جریر الطبری) و (مسـند أبی یعلی) و (مسند البزار) و (المعجم الصغیر للطبرانی) و (مشکاهٔ المصابیح) و (المطالب العالیهٔ لابن حجر) و أمثالها «من کتب الحدیث التی یعتمد علیها» فأی کتاب عندهم یعتمدون علیه؟

و إذا کان (الأعمش) و (أبو إسـحاق السبیعی) و (مسـلم) و (الشافعی) و (الطبرانی) و (الـدارقطنی) و (أبو داود) و (أحمد) و (البزار) و (الطبری) و (الحاکم) و (أبو نعیم) و (الخطیب) و (ابن حجر) و أمثالهم «من حطاب اللیل الذین یروون الموضوعات» فمن هو المحدث الذی یعتمدون علیه؟!» و منه ما صنعه فی

حدیث: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی»

هـذا الحـدیث المتواتر قطعا، و المخرج فی الصـحیحین، و الـذی نص أکابر الأئمهٔ علی أنه من أصح الأحادیث و أثبتها ... فانه تعرض لجههٔ السند فیه فی فصول عدیدهٔ ... لیرد علی الآمدی و من تبعه من المتعصبین القائلین بأنه غیر صحیح...

و من الواضـح أنه لو لم یتعرض الی هـذه الناحیـهٔ بالنسـبهٔ الی هذین الحدیثین لم یعترض علیه، لعدم تعرض الدهلوی المردود علیه لها ...لکن «عبقات الأنوار» الـذی ألف «فی اثبات امامهٔ الأئمهٔ الاطهار» لا بد و أن یتعرض للرد علی هذه الکلمهٔ الکبیرهٔ التی خرجت من أفواه هؤلاء ... و لیثبت للملإ العلمی مدی تعصب القوم، و تجریهم علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۲

الافتراء و الکذب...

و من الاول: ما صنعه فی

حدیث: «أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها»

حیث أثبت الحدیث سـندا، و ذکر وجوه دلالته علی الامامهٔ، ورد علی مناقشات خصـمه الدهلوی ... ثم عاد لیرد فی مجلد ضخم آخر کلمات کل من ناقش فی الاستدلال بهذا الحدیث، بالطعن فی سنده أو دلالته ... و هم:

العاصمی، و الطیبی، و ابن تیمیهٔ، و یوسف الأعور الواسطی، و السخاوی، و السمهودی، و ابن روزبهان، و ابن حجر المکی، و القاری، و البنبانی، و الشیخانی القادری، و عبد الحق الدهلوی، و ولی اللّه الدهلوی، و الاورنکآبادی، و القاضی پانی پتی.

و قد توفر هذا المجلد علی بحوث جلیلهٔ و مطالب قیمهٔ، لا تجدها فی أی کتاب آخر، کما أنک لو اطلعت علیه لعرفت مدی جهالهٔ هؤلاء القوم، و شدهٔ تعصبهم للباطل.

(۴)- الکشف عن الجذور ... ص: ۶۲

اشارهٔ

و من أسالیبه فی هذا الباب: أنه رحمه اللّه حیث یورد کلام الخصم...

یرجع الی أصله، و یکشف عن جذوره ... لما فی ذلک من الفوائد العلمیهٔ، و الآثار المهمهٔ فی کشف الحق. و من ذلک:

۱- انتحال الدهلوی لبحوث الآخرین ... ص: ۶۲

فأول شیء یقصد السید إبانته هو أن لا جدید عند الدهلوی، بل ان جمیع ما جاء به مذکور فی کتب السابقین علیه، بل حقق السید رحمه اللّه و أثبت ان کتاب «التحفهٔ الاثنا عشریهٔ» منحول من کتاب «الصواقع لنصر اللّه الکابلی» مع زیادات من أقاویل والده و حسام الدین السهار نبوری صاحب «المرافض»، و أن کتاب «بستان المحدثین لعبد العزیز الدهلوی» منحول من کتاب «کفایهٔ المتطلع لتاج الدین الدهان ...» و هذه فائدهٔ جلیلهٔ...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۳

۲- نسب لا أصل لها ... ص: ۶۳

و یظهر من الرجوع الی الجذور و الکشف عنها ما فی کلمات القوم فی المناقشهٔ مع الامامیهٔ من النسب التی لا أصل لها و لا واقعیهٔ، فکثیرا ما ینبه فی مطاوی البحوث علی ما وقع منهم من هذا القبیل، و إلیک نماذج من ذلک:

۱- قال جماعهٔ فی الجواب عن حدیث الطائر: «أورده ابن الجوزی فی الموضوعات». و هذه النسبهٔ کاذبهٔ...

۲- و نسب الی الحافظ یحیی بن معین انه قال فی

حدیث أنا مدینهٔ العلم

: «لا أصل له» و هذه النسبهٔ باطلهٔ جدا...

۳- و نسب الی الترمذی انه قال فی

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

منکر غریب. و هذه النسبهٔ لا اصل لها.

۴- و نسبوا القدح فی

حدیث أنا مدینهٔ العلم

الی شمس الدین ابن الجزری. و هی نسبهٔ مکذوبهٔ.

۵- و عزا ابن تیمیهٔ حدیثا استدل به الی الصحیحین قائلا:

«ألا تری الی ما

ثبت فی الصحیحین من قول النبی صلی اللّه علیه و سلّم فی حدیث الأساری لما استشار أبا بكر، فأشار بالفداء، و استشار عمر فأشار بالقتل. قال: سأخبركم عن صاحبیكم، مثلك یا ابا بكر مثل ابراهیم إذ قال: فَمَنْ تَبِعَنِی فَإِنَّهُ مِنِّی وَ مَنْ عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ و مثل عیسی إذ قال: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُکَ وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ و مثلك یا عمر مثل نوح إذ قال: رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً و مثل موسی إذ قال: رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ فَلا یُؤْمِنُوا حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ».

لكن لا وجود لهذا الحدیث فی الصحیحین.

۶- و أنكر بعضهم

روایة البیهقی لحدیث الأشباه: «من أراد ان ینظر الی آدم فی علمه و الی ... فلینظر الی علیّ بن أبی طالب»

ردا علی العلامة الحلی الذی استدل بروایة البیهقی إیاه. فأجاب السید عن هذا الإنكار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۴

بالتفصیل ...

۷- و ادعی الفخر الرازی عدم روایة ابن سحاق حدیث الغدیر، و ان عدم روایته له دلیل علی ضعفه. و هذه الدعوی باطلة، فابن إسحاق غیر معرض عن حدیث الغدیر، بل هو من رواته، و قد رواه عنه جماعة ...

۸- و نسب الشیخ علی القاری و ولی اللّه الدهلوی الحدیث الموضوع:

«اقتدوا باللذین من بعدی أبی بكر و عمر» الی الصحیحین، و هذه النسبة باطلة مكذوبة، و قد نص الحاكم حیث أخرجه فی مستدركه علی أنهما «لم یخرجاه».

۳- تحریفات و تصرفات ... ص: ۶۴

و من فوائد هذا الأسلوب هو الوقوف علی طرف من تصرفات القوم فی الأحادیث، و فی نصوص عبارات العلماء ... و هذا باب واسع لو جمع لكان كتابا برأسه ... و لا بأس بذكر موارد منه:

فمن تصرفات القوم فی الأحادیث: ما كان فی حدیث أخرجه البخاری فی مواضع من صحیحه یختلف لفظه فی كل موضع عن غیره، اختلافا فاحشا لا یكون الا عن عمد، و لا غراض معینة لا تخفی علی أحد ... و إلیك الحدیث:

فی كتاب الجهاد باب حكم الفیء، عن مالك بن أوس، أن عمر قال مخاطبا لعلی و العباس:

«فلما توفی رسول اللّه قال أبو بكر: أنا ولی رسول اللّه، فجئتما تطلب میراثك من ابن أخیك، و یطلب هذا میراث امرأته عن أبیها. فقال أبو بكر:

قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: لا نورث ما تركنا صدقة

. فرأیتماه كاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انه لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی أبو بكر و كنت أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و ولی أبی بكر، فرأیتمانی كاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انی لصادق بار راشد تابع للحق».

هذا هو الحدیث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۵

و أخرجه فی باب فرض الخمس ...: «فقبضها أبو بكر، فعمل فیها بما عمل رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و اللّه یعلم انه فیها لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه ابا بكر فكنت أنا ولی أبی بكر، فقبضتها سنتین من امارتی، اعمل فیها بما عمله رسول اللّه و بما عمل فیها أبو بكر، و اللّه یعلم أنی فیها لصادق بار راشد تابع للحق».

حذف منه الفقرتین: «فرأیتماه» ... و «فرأیتمانی»....

و أخرجه فی كتاب المغازی فی حدیث بنی النضیر: «فقبضه أبو بكر، فعمل فیه بما عمل رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم. فقال- و أنتم حینئذ. فأقبل علی علیّ و عباس و قال- تذكران أن أبا بكر فیه كما تقولان، و اللّه یعلم أنه فیه لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بكر، فقبضته سنتین من أمارتی اعمل فیه بما عمل فیه رسول اللّه و أبو بكر، و اللّه یعلم انی فیه صادق بار راشد تابع للحق».

فحذف فقرة «فرأیتماه» ... و جعل مكانها «تذكران أن ابا بكر فیه كما تقولان»، و حذف الفقرة الثانیة.

و أخرجه فی كتاب النفقات باب حبس نفقة الرجل قوت سنته:

«فقبضها أبو بكر یعمل فیها بما عمل به فیها رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و أنتما حینئذ- و أقبل علی علیّ و عباس- تزعمان أن ابا بكر كذا و كذا، و اللّه یعلم انه فیها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه ابا بكر، فقلت: أنا ولی رسول اللّه و أبی بكر، فقبضتها سنتین أعمل فیها بما عمل رسول اللّه و أبو بكر».

فحذف الفقرة الاولی، و جعل مكانها: «تزعمان ان ابا بكر كذا و كذا»، و حذف الفقرة الثانیة.

و أخرجه فی كتاب الفرائض باب قول النبی صلی اللّه علیه و سلّم: لا نورث ما تركناه صدقة: «فتوفی اللّه نبیه فقال ابو بكر: أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم فقبضها فعمل بما عمل به رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم، ثم توفی اللّه ابا بكر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم فقبضتها سنتین أعمل فیها ما عمل

رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و أبو بكر».

فحذف الفقرتین.

و فی كتاب الاعتصام باب ما یكره من التعمق و التنازع:

«ثم توفی اللّه نبیه فقال أبو بكر: أنا ولی رسول اللّه، فقبضها أبو بكر فعمل فیها بما عمل فیها رسول اللّه. و أنتما حینئذ- و اقبل علی علیّ و عباس فقال- تزعمان ان ابا بكر فیها كذا، و اللّه یعلم انه فیها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه ابا بكر فقلت: أنا ولی رسول اللّه و ابی بكر، فقبضتها سنتین أعمل فیها بما عمل به رسول اللّه و أبو بكر».

فحذف الفقرة الاولی و وضع مكانها: «تزعمان ان ابا بكر فیها كذا» و حذف الفقرة الثانیة.

فممن هذا التلاعب؟ أ من البخاری؟ أم من الرواة؟

و ستطلع فی باب «بحوث و تحقیقات» حیث نذكر «أحادیث موضوعة» علی أمثلة من تصرفاتهم و تحریفاتهم فی خصوص أحادیث مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام.

و من تصرفات القوم التی تنكشف عن طریق التحقیق فی العبارات الصادرة عنهم: قول الدهلوی فی

حدیث: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»...

ما نصه: «و هذا حدیث موضوع بإجماع أهل السنة، و فی اسناده محمد بن خلف المروزی. قال یحیی بن معین: كذاب. و قال الدارقطنی:

متروك و لم یختلف أحد فی كذبه، و یروی من طریق آخر و فیه: جعفر بن أحمد و كان رافضیا غالیا وضاعا، و كان أكثر ما یضع فی قدح الاصحاب و سبهم»...

هذا كلام (الدهلوی) و قد أخذ هذا- علی عادته- من (نصر اللّه الكابلی) الأخذ أكثر ما ذكره من (ابن روزبهان). و هذه عبارة ابن روزبهان فی الجواب عن الاستدلال بالحدیث المذكور:

«ذكر ابن الجوزی هذا الحدیث بمعناه فی كتاب الموضوعات و قال:

هـذا الحـدیث موضوع علی رسول اللّه صـلی اللّه علیه و سـلّم، و المتهم به فی الطریق الاـول محمـد بن خلف المروزی. قـال یحیی بن معین: کـذاب. و قال الـدارقطنیّ متروک. و فی الطریق الثانی المتهم به جعفر بن أحمـد، و کان رافضـیا کـذابا یضع الحدیث فی سـب اصحاب رسول اللّه».

فهذه عبارهٔ ابن روزبهان.

و قال الکابلی: «و هو باطل لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر، و فی اسـناده محمـد بن خلف المروزی. قال یحیی بن معین هو کـذاب. و قال الدارقطنیّ متروک و لم یختلف أحد فی کذبه. و یروی من طریق آخر و فیه: جعفر بن أحمد و کان رافضـیا غالیا کذابا وضاعا، و کان اکثر ما یضع فی قدح الاصحاب و سبهم».

فزاد الکابلی «لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر».

و عبارهٔ (ابن الجوزی) فی (کتاب الموضوعات) واردهٔ فی حـدیث آخر غیر حـدیث النور الذی یتمسک به الامامیهٔ- و من هنا قال ابن روزبهان «بمعناه» - و فیها فوارق کثیرهٔ مع عبارات القوم، و إلیک نص عبارته بعینها لیتضح واقع الأمر و تنکشف تصرفاتهم فیها:

«الحدیث الاول فیما خلق منه علیّ بن أبی طالب

أخبرنا أبو منصور القزاز قال: أخبرنا أحمد بن علی بن ثابت قال:

أخبرنی علی بن الحسن بن محمد الدقاق قال: ثنا محمد بن اسماعیل الوراق قال: ثنا ابراهیم بن الحسین بن داود القطان قال: ثنا محمد بن خلف المروزی ثنا موسـی بن ابراهیم، ثنا موسـی بن جعفر عن أبیه عن جده قال قال رسول اللّه صـلی اللّه علیه و سـلّم: خلقت أنا و هارون بن عمران و یحیی بن زکریا و علیّ بن أبی طالب من طینهٔ واحدهٔ.

هـذا حـدیث موضوع علی رسول اللّه صـلی اللّه علیه و سـلّم و المتهم به: المروزی، قال یحیی بن معین: هو کـذاب. و قال الـدارقطنی: متروک. و قال ابن حبان: کان مغفلا یلقن فیتلقن فاستحق الترک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۸

و قـد روی جعفر بن احمد بن بیان عن محمد بن عمر الطائی عن أبیه عن سـفیان عن داود بن أبی هند عن الولید بن عبد الرحمن عن نمیر الحضـرمی عن أبی ذر قـال قال رسول اللّه صـلی اللّه علیه و سـلّم: خلقت أنا و علیّ من نور واحـد. و کنا عن یمین العرش قبل أن یخلق اللّه آدم بألفی عام، ثم خلق اللّه آدم، فانقلبنا فی أصـلاب الرجال، ثم جعلنا فی صـلب عبد المطلب، ثم اشـتق أسماءنا من اسمه، فاللّه محمود و أنا محمد، و اللّه الاعلی و علیّ علیّ.

قال المصنف: هذا وضعه جعفر بن احمد و کان رافضیا یضع الحدیث.

قال ابن عدی: کان یتیقن انه یضع».

فعلم من هذا التحقیق:

۱- ان دعوی وقوع «محمد بن خلف المروزی» فی طریق حدیث النور کاذبهٔ.

۲- لقـد رمی ابن الجوزی «جعفر بن أحمـد» بوضع الحـدیث، و ابن روزبهـان أضـاف «فی سب أصـحاب رسول اللّه صـلی اللّه علیه و سلّم».

۳- ابن ابن روزبهان أضاف کلمهٔ «کذابا».

۴- ان الکابلی أضاف الی ما تقدم «غالیا وضاعا».

۵- ان الکابلی أضاف کلمهٔ «و کان اکثر ما یضع فی قدح الاصحاب و سبهم».

۶- ان الکابلی أضاف الی ذلک کله أیضا کلمهٔ: «و لم یختلف أحد فی کذبه».

فهذه زیادات أربع من الکابلی، و اثنتان من ابن روزبهان شارکه فیهما الکابلی ... و لیس لها وجود فی کلام ابن الجوزی.

۷- و ابن روزبهان نقل عن ابن الجوزى الاتهام بأن «محمد بن خلف» كان وضاعا للحديث، لكن الكابلى لم يذكر ابن الجوزى لئلا يتعقب عليه.

۸- و الكابلى نسب الاتهام بالوضع الى «اجماع أهل الخبر» بدل أن

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۹

ينسبه الى ابن الجوزى.

۹- و الدهلوى ذكر «اجماع اهل السنهٔ» بدل «اجماع أهل الخبر».

و روى الترمذى حديث: «أنا دار الحكمهٔ و علىّ بابها»

و قال: «حسن غريب». هكذا نقل عنه المحب الطبرى فى (الرياض النضرهٔ)- فأسقط بعضهم كلمهٔ «حسن» و ترك كلمهٔ «غريب» على حالها ... كما فى (المشكاهٔ) و (تاريخ ابن كثير) و (فيض القدير).

و أبدل بعضهم لفظهٔ «غريب» - بعد إسقاط لفظهٔ «حسن» - بلفظهٔ «منكر ...» كما فى (تهذيب الأسماء و اللغات) و (المقاصد الحسنهٔ).

و جمع بعضهم- بعد حذف «حسن» - بين لفظتى «غريب» و «منكر ...» كما فى (قرهٔ العينين).

و قال الترمذى بعد

حديث: «أنا دار الحكمهٔ و علىّ بابها»

: «لا نعرف هذا الحديث عن أحد من الثقات غير شريك» فحرفه بعضهم و جعل كلمهٔ «عن» فى مكان كلمهٔ «غير ...» أنظر (المرقاهٔ فى شرح المشكاهٔ).

و من تحريفاتهم اسقاطهم

حديث «أنا مدينهٔ العلم و علىّ بابها»

من (صحيح الترمذى) و من (مصابيح السنهٔ للبغوى).

أما (صحيح الترمذى ...) فقد روى عنه الحديث المذكور جماعهٔ منهم:

۱- ابن الأثير فى (جامع الأصول).

۲- محمد بن طلحهٔ الشافعى فى (مطالب السؤل).

۳- السيوطى فى (تاريخ الخلفاء).

۴- ابن حجر المكى فى (الصواعق المحرقهٔ).

۵- الزرقانى المالكى فى (شرح المواهب اللدنيهٔ).

و أما (المصابيح) فقد نقل عنه الحديث المذكور جماعهٔ منهم:

۱- المحب الطبرى فى (الرياض النضرهٔ) و (ذخائر العقبى).

۲- القارى فى (المرقاهٔ فى شرح المشكاهٔ).

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۰

۳- أحمد بن الفضل المكى فى (وسيلهٔ المآل).

و أخرج الترمذى حديث: «ان عليّا منى و أنا من علىّ و انه ولى كل مؤمن من بعدى».

فاسقط البغوى منه كلمهٔ «بعدى» و عزاه الى الترمذى، و قد تبع البغوى على ذلك جماعهٔ منهم السهارنفورى صاحب المرافض، المولوى حسن على المحدث تلميذ المولوى عبد العزيز الدهلوى.

بل زعم محمد بن معتمد خان البدخشى فى رسالهٔ له أسماها ب (رد البدعهٔ) أن كلمهٔ «بعدى» فى هذا الحديث موضوعهٔ.

و الشاه ولی اللّه الـدهلوی روی الحـدیث عن الترمـذی فی موضع من (إزالة الخفاء) باللفظ الکامل. لکنه حرفه عند ما تصدی للجواب عنه، فوضع کلمة «أنا» فی مکان «انه» و حذف کلمة «بعدی» کما فعل البغوی و من تبعه.

(۵)– التنبیه علی موارد مخالفة الالتزامات ...: ص: ۷۰

و ینبه السید رحمه اللّه فی کثیر من الموارد علی مخالفة الدهلوی لقواعد البحث، و لما التزم به فی کتابه (التحفة...)

لقد کان من جملة ما التزم به الدهلوی فی کتابه:

۱- لا یصـلح الاحتجاج الا بأحادیث الصـحاح ذکر الدهلوی فی کتابه: «ان القاعدة المقررة لدی أهل السنة هی ان کل حدیث ورد فی کتاب لم یلتزم صاحبه فیه بالصحة- کما فعل البخاری و مسلم و سائر أرباب الصحاح فی کتبهم- فانه غیر صالح للاحتجاج».

۲- ما لا سند له لا یصغی الیه و قال فی الجواب عما طعن به ابو بکر من تخلفه عن جیش أسامة- و

قد قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله: لعن اللّه من تخلف عن جیش أسامة

-: «ان

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۱

الحدیث المعتبر لدی أهل السنة هو ما اخرج فی کتب المحدثین المسندة مع الحکم علیه بالصحة، و أما الحدیث العاری عن السند فلا یصغون الیه أبدا».

۳- الاحتجاج علی الشـیعة بأخبارهم و التزم الدهلوی فی تحفته بالنقل عن کتب الشـیعة و الاحتجاج بأخبارهم فی کتبهم المعتبرة. قال: «لان أخبار کل فرقة لا تکون حجة علی الفرقة الأخری».

۴- عدم جواز الاحتجاج بأحادیث أهل السـنة علی الشیعة و الدهلوی یتبع شـیخه و والده (ولی اللّه الدهلوی) فی جمیع بحوثه و یعتقد به الاعتقاد الراسخ ... لکنه یخالف ما نص علیه والده فی أحد کتبه قائلا: «لا تصح المناظرة مع الامامیة و الزیدیة بأحادیث الصحیحین فضلا عن غیرها».

۵- أخبار أهل السـنة مقدوحـة عند الشـیعة و کیف یجوز احتجاج أهل السـنة بأحادیثهم علی الشـیعة مع أن الشـیعة تقدح فی أحادیث أهل السنة و لا تعتقد بها؟ و من هنا قال محمد رشید الدهلوی تلمیذ صاحب التحفة: «بأن کل فرقة تذعن بالأخبار المرویة عن طرقها و تقدح فی الاخبار المرویة من طرق الفرقة المخالفة لها».

اذن لا یجوز الاحتجاج علی الشیعة بما یرویه أهل السنة، و ان کان حدیثا مسندا صحیحا عندهم.

فهـذه أمور التزم بها بالخصوص الـدهلوی و شـیخه و تلمیـذه فی بحوثهم، و لکنا وجـدناهم لا یوفون بما عاهـدوا علیه، کما لم یلتزموا بالأصول العامة للبحث و المناظرة...

و السید رحمه اللّه ینبه علی مخالفة الدهلوی لهذه الالتزامات فی مختلف البحوث ... لئلا یغتر القارئون لکتابه و لا ینخدع العوام.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۲

(۶)– رد بعضهم ببعض ... ص: ۷۲

و طالما یرد السید رحمه اللّه کلام الدهلوی بکلامه هو فی موضع آخر من کتابه، أو بکلام والده و بالعکس، و هکذا الأمر بالنسبة الی کلام غیرهما من علماء أهل السنة...

ففی (حدیث التشبیه): «من أراد أن ینظر»...

یرد علی انکار الدهلوی دلالته علی المساواة بکلمات للدهلوی نفسه قالها فی الجواب عن

حدیث المنزلة: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»...

و بما قاله فی الجواب

عن حدیث السفینة: «مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح»...

و فی (حدیث الغدیر) ذکر الدهلوی بأن الاستدلال بهذا الحدیث یتوقف علی کون «المولی» فیه بمعنی «الاولی» فزعم أن اللغویین ینکرون مجیء اللفظ المذکور بهذا المعنی. ثم نقض بأنه لو کان «المولی» بمعنی «الاولی» لجاز أن یقال «مولی منک» کما یقال: «أولی منک».

فأجاب السید عن الإنکار المذکور و عن النقض بوجوه عدیدة، منها- ما ذکره الدهلوی نفسه فی جواب:

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

حیث قال بأن الولایة هذه بمعنی المحبة.

قال السید فإذن «الاولی» فی تلک الفقرة بمعنی «الأحب» مع أنه.

لا یقال: «أولی الیه» کما یقال: «أحب الیه».

ثم ان السید ذکر أن هذا النقض مأخوذ من کلام الفخر الرازی فی کتابه (نهایة العقول)، فأورد نص کلام الرازی، و شرع فی الجواب عنه بوجوه کثیرة منها کلام الرازی نفسه فی کتابه (المحصول ...) حیث أذعن فیه بأن الترادف لا یلازم جواز استعمال أحد المترادفین فی مقام الآخر.

و أجاب السید عن دعوی ابن حجر المکی عدم مجیء «المولی» بمعنی «الاولی» بما ذکره هو من أن أبا بکر و عمر فهما من «المولی» فی حدیث الغدیر معنی «الاولی بالاتباع» و أضاف بأن هذا هو الواقع و ناهیک بهما فی فهم الحدیث!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۳

و ذکر السید فی (حدیث التشبیه) انکار ولی اللّه الدهلوی- تبعا لابن تیمیة- انتهاء سلاسل الصوفیة الی الامام أمیر المؤمنین علیه السلام ...و من وجوه الرد علیه کلام ولده الدهلوی الصریح فی تلک الحقیقة ... و قد أورد نصه فی مبحث (حدیث السفینة).

و اعترف الدهلوی بدلالة

حدیث المنزلة: «أنت منی بمنزلة»...

علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام- و تبعه علی ذلک تلمیذه محمد رشید الدهلوی- و ذکر الدهلوی ان من أنکر ذلک فهو ناصبی.

و هنا تعرض السید الی نفی والده شاه ولی اللّه الدهلوی تبعا لجماعة من أعلام السنة کالتوربشتی، و أبی الشکور السالمی الحنفی، و علی القاری، و شمس الدین الخلخالی، و النووی، و الکرمانی و ابن حجر العسقلانی، و القسطلانی، و محب الدین الطبری ... و غیرهم- دلالة هذا الحدیث الشریف علی الامامة و الخلافة...

و أما رد کلام بعضهم بکلام البعض الآخر فکثیر جدا...

فقد رأیت کیف یبطل قدح ابن الجوزی لحدیث الثقلین بکلمات مشاهیر علماء أهل السنة...

و فی حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

یرد علی ذکر ابن الجوزی إیاه فی (الموضوعات) بوجوه، منها: رد أعلام الحفاظ و مشاهیر العلماء علیه:

۱- کصلاح الدین العلائی.

۲- و بدر الدین الزرکشی.

۳- و ابن حجر العسقلانی.

۴- و شمس الدین السخاوی.

۵- و جلال الدین السیوطی.

۶- و نور الدین السمهودی.

۷- و ابن عراق الکنانی.

۸- و ابن حجر المکی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۴

۹- و مجد الدین الفیروزآبادی.

۱۰- و علی المتقی الهندی.

۱۱- و علی القاری.

۱۲- و عبد الرءوف المناوی.

۱۳- و عبد الحق الدهلوی.

۱۴- و الزرقانی المالکی.

۱۵- و قاضی القضاهٔ الشوکانی.

و استدل الدهلوی فی الجواب عن (حدیث الثقلین)

بما نسب بعضهم الی النبی صلی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء».

فرد علیه السید بنصوص کبار الأئمهٔ و الحفاظ علی بطلان هذا الحدیث:

۱- کجمال الدین المزی.

۲- و شمس الدین الذهبی.

۳- و ابن قیم الجوزیهٔ.

۴- و تاج الدین السبکی.

۵- و ابن کثیر الدمشقی.

۶- و سراج الدین ابن الملقن.

۷- و ابن حجر العسقلانی.

۸- و ابن أمیر الحاج الحنفی.

۹- و أمیر بادشاه البخاری.

۱۰- و شمس الدین السخاوی.

۱۱- و جلال الدین السیوطی.

۱۲- و علی القاری.

۱۳- و محب اللّه البهاری.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۵

۱۴- و قاضی القضاهٔ الشوکانی.

و استدل

بحدیث: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

فی مقابلهٔ (حدیث الثقلین). فأجاب عنه السید بقدح کبار الأئمهٔ و العلماء لهذا الحدیث و تصریحهم بوضعه:

۱- کأبی حاتم الرازی.

۲- و أبی عیسی الترمذی.

۳- و أبی بکر البزار.

۴- و أبی جعفر العقیلی.

۵- و أبی بکر النقاش.

۶- و أبی الحسن الدارقطنی.

۷- و ابن حزم الاندلسی.

۸- و العبری الفرغانی.

۹- و شمس الدین الذهبی.

۱۰- و ابن حجر العسقلانی.

و استدل بعضهم فی مقابلهٔ

حدیث: «أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها»

بحدیث طویل فی فضل جماعهٔ من الاصحاب، أوله:

«أرحم أمتی بأمتی أبو بکر»....

و قد بحث عنه السید سندا و دلالهٔ بالتفصیل، فذکر بالتالی کلمات بعض الاعلام من أهل السنهٔ فی قدح هذا الحدیث، بین مضعف له و بین قائل بأنه موضوع:

۱- کابن تیمیهٔ الحرانی.

۲- و ابن عبد الهادی.

۳- و عبد الرءوف المناوی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۶

(۷)- النظر فی أسانید الأحادیث ... ص: ۷۶

قد ذکرنا سابقا أنه یشترط فی جواز الاستدلال بالخبر اعتبار سنده أولا و تمامیهٔ دلالته علی المدعی ثانیا ... و علی هذا الأساس فان النظر فی أسانید الأحادیث التی یستدل بها الخصم یشکل جانبا مهما من ردود السید المؤلف و مناقشاته للادلهٔ ... و الخطوط الرئیسیهٔ لاسلوبه فی النظر فی الأسانید هی:

۱- نقل الحدیث بسنده- أو بطرقه ان کان له طرق متعددهٔ- عن المصادر الاولیهٔ.

۲- النظر فی حال من علیه مدار هذا الحدیث فی مختلف طرقه و أسانیده.

۳- النظر فی حال من وقع فی کلا الطریقین أو جمیع الطرق.

۴- النظر فی حال سائر رجاله علی ضوء کلمات أئمهٔ الجرح و التعدیل من أهل السنهٔ.

۵- التنبیه علی ما فی السند من خلل کالارسال و نحوه.

ثم انه ان وجد الحديث مرويا عندهم بلفظ آخر مشابه للفظ المستدل به ... أتى به و أبطله بالنظر فى سنده ... و ان لم يكن الخصم مستدلا به...

و لا يخفى على ذوى الفضل ما تنطوى عليه هذه البحوث من فوائد جليلة من علوم الحديث و الرجال و التاريخ و الدراية ... و لنذكر نموذجا واحدا لهذا الأسلوب:

لقد عارض العاصمى

حديث: «أنا مدينة العلم و علىّ بابها»

بما رووه عن رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله انه قال: «أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و أشدهم فى أمر اللّه عمر، و أصدقهم حياء عثمان بن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زيد بن ثابت، و أقرؤهم أبى بن كعب، و لكل أمة أمين و أمين هذه الامة أبو عبيدة».

فبحث السيد عن هذا الحديث بصورة تفصيلية جدا، فذكر أنه منسوب الى عدة من الاصحاب ... فأورد نصوص الحديث عنهم واحدا

واحدا و تكلم عليها ... و نحن نكتفى هنا بما ذكره حول حديث انس بن مالك.

فقد أورد حديثه عن الترمذى و ابن ماجة قائلا: قال الترمذى:

«مناقب معاذ بن جبل و زيد بن ثابت و أبى و أبى عبيدة بن الجراح رضى اللّه عنهم. حدثنا سفيان بن وكيع حدثنا حميد بن عبد الرحمن عن داود العطار عن معمر عن قتادة عن أنس بن مالك قال قال رسول اللّه ... هذا حديث غريب لا نعرفه من حديث قتادة الا من هذا الوجه.

و قد رواه ابو قلابة عن أنس عن النبى صلى اللّه عليه و سلم نحوه: حدثنا محمد ابن بشار نا عبد الوهاب بن عبد المجيد الثقفى حدثنا خالد الحذاء عن أبى قلابة عن انس بن مالك قال قال رسول اللّه»...

و قال ابن ماجة: «حدثنا محمد بن المثنى ثنا عبد الوهاب بن عبد المجيد ثنا خالد الحذاء عن أبى قلابة عن أنس بن مالك ان رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلّم قال: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر...

حدثنا على بن محمد ثنا وكيع عن سفيان عن خالد الحذاء عن أبى قلابة، مثله».

ثم قال:

أولا: مدار الطرق الأربعة على «أنس» و عداؤه لأمير المؤمنين عليه السلام معلوم.

و ثانيا: مدار الطريق الثانى للترمذى و كلا طريقى ابن ماجة على «أبى قلابة» و هو مجروح جدا.

و ثالثا: فى الطريق الثانى عند الترمذى و فى كلا الطريقين عند ابن ماجة «خالد الحذاء». و قد جرحه شعبة، و ابن علية، و حماد بن زيد، و سليمان التيمى، و أبو حاتم، و ابو جعفر العقيلى...

و رابعا: فى الطريق الثانى للترمذى و الاول لابن ماجة «عبد الوهاب ابن عبد المجيد الثقفى». فذكر كلمات القوم فى قدحه.

و خامسا: فى الطريق الثانى للترمذى «محمد بن بشار» و هو مقدوح.

و سادسا: فى أول طريقى ابن ماجة: «محمد بن المثنى العنزى» قال يحيى بن معين: «كذاب» و قال أبو حاتم: «ذاهب الحديث».

و سابعا: فى ثانى طريقى ابن ماجة «سفيان الثورى» و هو مقدوح و مجروح.

و ثامنا: فى ثانى طريقى ابن ماجة «وكيع بن الجراح» و قد جرحه أحمد و غيره.

و تاسعا: فى أول طريقى الترمذى: «قتادة» و له قوادح و مثالب عظيمة...

و عاشرا: فی أول طریقی الترمذی: «داود بن عبد الرحمن العطار» قال یحیی بن معین: «ضعیف الحدیث» و قال الازدی: «یتكلمون فیه».

و الحادی عشر: فی أول طریقی الترمذی: «سفیان بن وكیع» قال البخاری: «یتكلمون فیه» و قال أبو زرعة: «یتهم بالكذب» و قال ابو حاتم «لین» و امتنع أبو داود من التحدیث عنه، و قال الذهبی «ضعیف».

و الثانی عشر: هذا الحدیث مرسل. قال ابن حجر الحافظ فی فتح الباری بشرح

حدیث: «و ان لكل أمة أمینا»...

: «تنبیه- أورد الترمذی و ابن حبان هذا الحدیث من طریق عبد الوهاب الثقفی عن خالد الحذاء بهذا الاسناد مطولا. و أوله: ارحم أمتی ...و اسناده صحیح، الا أن الحفاظ قالوا:

ان الصواب فی أوله الإرسال، و الموصول منه ما اقتصر علیه البخاری. و اللّه اعلم».

و قال بشرح قول عمر: «أقرؤنا أبی»: «كذا أخرجه موقوفا، و قد أخرجه الترمذی و غیره من طریق أبی قلابة عن أنس مرفوعا فی ذكر أبی.

و فیه ذكر جماعة. و أوله: أرحم أمتی ... و صححه. لكن قال غیره: ان الصواب إرساله».

و هكذا قال غیره من العلماء ذكرهم السید.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۹

ثم أورد السید رحمه اللّه نصوص عدة من علماء الحدیث و الدرایة كابن الصلاح و النووی و السیوطی علی أن «المرسل حدیث ضعیف لا یحتج به عند جماهیر المحدثین».

ثم انه نبه علی روایة العاصمی الحدیث عن أبی قلابة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلّم رأسا.

و علی أن بعضهم رواه- كما فی المصابیح و المشكاة و فتح الباری- عن قتادة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلّم رأسا.

و هذان مرسلا بلا كلام.

(۸)- النظر فی شأن صدورها ... ص: ۷۹

من أسالیبه: النظر فی متون الأحادیث من حیث ظروف صدورها...

و لا- یخفی علی أهل الفضل ما فی ذلك من الأثر البالغ فی كشف الحقائق و الوصول الی الواقع ... و نحن نكتفی بمثالین من هذا القبیل...

لقد عارض الدهلوی حدیث: «انی تارك فیكم الثقلین»...

بما رووه عن النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم فی فضل عبد اللّه بن مسعود: «رضیت لكم ما رضی به ابن أم عبد».

فمن نظر فی هذا الحدیث رآه مفیدا لرضی النبی صلی اللّه علیه و آله و سلّم بما رضی به ابن مسعود علی الإطلاق ... و بذلك ربما یمكن مقابلة حدیث الثقلین به ... و لكن السید رحمه اللّه رجع الی متن الحدیث فوجده مقرونا بما یخرجه عن الإطلاق و یسقطه عن الصلاحیة للمعارضة المذكورة.

فالحدیث فی مستدرك الحاكم بإسناده عن جعفر بن عمرو بن حریث عن أبیه قال: قال النبی صلی اللّه علیه و سلم لعبد اللّه بن مسعود: «اقرأ. قال: اقرأ و علیك أنزل؟ قال: انی أحب أن أسمع من غیری. قال: فافتتح سورة النساء حتی بلغ: (فَكَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً) فاستعبر رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و كف عبد اللّه. فقال له رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۰

صلی اللّه علیه و سلّم: تکلم، فحمد اللّه فی أول کلامه و أثنی علی اللّه، و صلی علی النبی صلی اللّه علیه و سلّم، و شهد شهادة الحق و قال:

رضینا باللّه ربا و بالإسلام دینا، و رضیت لکم ما رضی اللّه و رسوله.

فقال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: رضیت لکم ما رضی لکم ابن أم عبد».

و من وجوه الجواب عن

حدیث أبی بردة: «صلینا المغرب مع رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم ثم قلنا: لو جلسنا حتی نصلی معه العشاء. قال: فجلسنا، فخرج علینا فقال: ما زلتم هاهنا؟ قلنا: یا رسول اللّه صلینا معک المغرب ثم قلنا: نجلس حتی نصلی معک العشاء. قال: أحسنتم- أو: أصبتم- قال: فرفع رأسه الی السماء- و کان کثیرا ما یرفع رأسه الی السماء- فقال:

النجوم أمنة للسماء فإذا ذهبت النجوم اتی السماء ما توعد، و أنا أمنة لاصحابی فإذا ذهبت أتی أصحابی ما یوعدون، و أصحابی امنة لامتی فإذا ذهب أصحابی أتی أمتی ما یوعدون».

ان هذا الحدیث محرف،

ففی المستدرک ...: «انه خرج ذات لیلة و قد أخر صلاة العشاء حتی ذهب من اللیل هنیهة- أو: ساعة- و الناس ینتظرون فی المسجد. فقال: ما تنتظرون؟ فقالوا: ننتظر الصلاة. فقال:

انکم لن تزالوا فی صلاة ما انتظرتموها. ثم قال: اما انها صلاة لم یصلها احد ممن قبلکم من الأمم. ثم رفع رأسه الی السماء فقال: النجوم أمان لأهل السماء فإذا طمست النجوم أتی السماء ما یوعدون، و أنا أمان لاصحابی فإذا قبضت اتی أصحابی ما یوعدون، و اهل بیتی أمان لامتی فإذا ذهب اهل بیتی اتی أمتی ما یوعدون».

(۹)- النظر فی متونها ... ص: ۸۰

و منها: النظر فی متون الأحادیث التی یروونها فی فضل الاصحاب و یعارضون بها فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام ... من حیث التأمل فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۱

سیر من رویت فی حقهم، و فی سیر الآخرین من الصحابة معهم ... و نحن نشیر إشارة سریعة الی بعض تلک الأحادیث، و خلاصة البحوث المتعلقة بها من هذه الناحیة:

۱- لقد عارض عبد العزیز الدهلوی حدیث الثقلین

بحدیث: «اهتدوا بهدی عمار».

فذکر السید رحمه اللّه ان عمارا من شیعة علی علیه السلام، و أنه قد تخلف عن بیعة أبی بکر ... هذا هدی عمار فلما ذا لم یهتدوا بهداه؟

ثم ان عمر بن الخطاب قد أعرض عن هدی عمار، و عثمان اعتدی علیه، و عبد الرحمن بن عوف خالفه، و سعد بن أبی وقاص کان یبغضه، و طلحة و الزبیر و من معهما خرجوا علی علی و عمار معه، و عمرو بن العاص خرج لقتله، و معاویة سر بمقتله...

۲- و عارض الحدیث المذکور

بما رووه فی حق ابن مسعود عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله انه قال: «رضیت لکم ما رضی لکم ابن أم عبد».

فذکر السید صنائع عثمان مع ابن مسعود.

۳- و عارضه

بحديث: «أعلمكم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل»

كما عارض به العاصمى

حديث «أنا مدينة العلم و علىّ بابها».

فذكر السيد رحمه اللّه ما كان من معاذ بن جبل من الجهل بأحكام الشرع المبين، و التصرف الباطل فى أموال المسلمين...

۴- و عارضه

بحديث «أصحابى كالنجوم»....

فذكر السيد فى جوابه موارد كثيرة من جهل الصحابة بالقرآن و الاحكام الشرعية، و ارتكاب بعضهم المحرمات كالربا، و بيع الخمر، و بيع الأصنام، و الكذب الصريح...

۵- و عارضه أيضا

بحديث «انما الشورى للمهاجرين و الأنصار».

فذكر السيد ما كان من أمير المؤمنين عليه السلام و من تبعه و غيرهم من الاصحاب من الخلاف و الاعتراض على خلافة الخلفاء الثلاثة، فهى كانت من غير مشورة من المهاجرين و الأنصار.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۲

۶- و عارض العاصمى

حديث «أنا مدينة العلم و علىّ بابها»

بحديث «أرحم- أو: أرأف- أمتى بأمتى أبو بكر»

فذكر السيد قضايا من سيرة أبى بكر تكذب ذلك بكل وضوح.

۷- و عارضه

بحديث: «لكل أمة أمين و أمين هذه الامة أبو عبيدة».

فذكر السيد قضايا من تاريخ أبى عبيدة تنافى الامانة بكل صراحة.

۸- و عارض عبد العزيز الدهلوى الحديث المذكور

بحديث: «ما صب اللّه شيئا فى صدرى الا و صببته فى صدر أبى بكر»

فذكر السيد جهل أبى بكر بأبسط المعارف الالهية و الأمور الشرعية ... بل حتى بمفاهيم بعض الألفاظ القرآنية...

۹- و عارضه

بحديث: «لو كان بعدى نبى لكان عمر».

فذكر السيد فى وجوه بطلانه أن المسبوق بالكفر لا يكون نبيا...

(۱۰)- النقض ... ص: ۸۲

و منها: النقض ... و قد كان رحمه اللّه ذا يد طولى فى هذه الجهة كسائر جهات البحث ... و كتابه مشحون بأنواع النقوض القوية التى لا يمكن الجواب عنها...

فمما قال عبد العزيز الدهلوى فى الجواب عن حديث الغدير: انه لو كان النبى صلى اللّه عليه و آله و سلم أراد الامامة و الخلافة لجاء

بلفظ صریح فی الدلالهٔ حتی لا یکون فیه خلاف و نزاع.

فنقض علیه السید رحمه اللّه

بحدیث: «الأئمهٔ من بعدی اثنا عشر».

الذی حار القوم فی معناه، و ذکروا له وجوها عدیدهٔ ... حتی قال بعضهم بأن الاولی ترک الخوض فی البحث عنه...

ذکر السید کلماتهم حوله ... لأجل النقض ... ثم قال بأن التحقیق وضوح دلالهٔ هذا الحدیث علی مذهب الامامیهٔ، و انما زعم القوم اجماله و أطنبوا فی توجیهه حتی یصرفوه عن الدلالهٔ علی المعنی الظاهر فیه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۳

و استدل بعضهم علی خلافهٔ أبی بکر بحدیث «خوخهٔ أبی بکر...»

قال: یدل علی ذلک بمعونهٔ القرائن.

فنقض علیه بأن

حدیث ... «من کنت مولاه فعلیّ مولاه»...

أحری بأن یکون دالا علی الامامهٔ و لو بمعونهٔ القرائن...

و أنکر ابن کثیر معنی حدیث أبی هریرهٔ فی فضل صوم یوم الغدیر بأن «صیام شهر رمضان بعشرهٔ أشهر، فکیف یکون صیام یوم واحد یعدل ستین شهرا؟ هذا باطل».

فأبطل هذا الکلام بذکر فضل صیام أیام من السنهٔ بأحادیث أهل السنهٔ أنفسهم کیوم السابع و العشرین من رجب، و صوم أیام من شهر رجب، و صوم یوم عرفهٔ...

و أنکر ابن روزبهان أن یکون أمیر المؤمنین قد دعا علی أنس بن مالک، و البراء بن عازب، و جریر بن عبد اللّه البجلی ... الذین کتموا الشهادهٔ بحدیث الغدیر قائلا: «لم یکن من أخلاق أمیر المؤمنین أن یدعو علی صاحب رسول اللّه»....

فأبطله بذکر موارد من دعاء النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم و أمیر المؤمنین علیه السلام و الصحابهٔ...

و لو أردنا أن نذکر نماذج أخر للنقض فی الکتاب لطال بنا المقام، و فیما ذکرناه کفایهٔ.

(۱۱)– المعارضهٔ ... ص: ۸۳

و منها– المعارضهٔ ... و هی من أمتن أسالیبه فی الجواب ... فقد عارض السخاوی

حدیث: «أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها»

بما وضعوه علی لسان أمیر المؤمنین علیه السلام و أخرجه البخاری بسنده عن محمد بن الحنفیهٔ قال:

«قلت لابی: أی الناس خیر بعد النبی صلی اللّه علیه و سلم؟ قال: أبو بکر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۴

قال قلت: ثم من؟ قال: عمر. و خشیت أن یقول عثمان قلت: ثم أنت؟

قال: ما أنا الا رجل من المسلمین».

فأجاب عنه السید مکذبا إیاه

بحدیث أخرجه البخاری نفسه عن مالک بن أوس عن عمر بن الخطاب فی حدیث طویل، أنه قال مخاطبا علیّا و العباس: «فلما توفی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم قال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فجئتما تطلب میراثک من ابن أخیک و یطلب

هذا میراث امرأته من أبیها. فقال أبو بکر قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: لا نورث ما ترکنا صدقة.

فرأیتماه کاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انه لصادق بار راشد تابع للحق.

ثم توفی أبو بکر فکنت أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم و ولی أبی بکر فرأیتمانی کاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انی لصادق بار راشد تابع للحق».

فمن کان یری أبا بکر و عمر کاذبین آثمین غادرین خائنین کیف یراهما خیر الناس بعد رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم؟! و عارض المولوی عبد العزیز الدهلوی حدیث مدینة العلم

بما رووه عن النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم انه قال: «لو کان بعدی نبی لکان عمر».

فأجاب السید هذه المعارضة بوجوه کذب فیها الحدیث المذکور، و کان من جملة الوجوه: ان هذا الحدیث یدل علی أفضلیة عمر من أبی بکر، فهو معارض بما استدلوا به من الاخبار- و اجمعوا علیه- علی أفضلیة أبی بکر من عمر بن الخطاب فالحدیث باطل، فالمعارضة ساقطة.

و عارض عبد العزیز

حدیث: «انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی»...

بحدیث: «أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهدیتم».

فأبطل السید هذا الحدیث و أثبت وضعه فی بحث طویل و فی وجوه کثیرة ... منها: - المعارضة بالأحادیث الواردة فی ذم الاصحاب، المخرجة فی الصحاح و المسانید ... کحدیث الذود عن الحوض و نحوه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۵

(۱۲)- الإلزام ... ص: ۸۵

و منها- الزام القوم بما ألزموا به أنفسهم، فطالما یرد علی دلیل أو مناقشة للدهلوی أو غیره من أهل السنة بما التزم به من دلیل أو حدیث أو قاعدة...

و ان من أهم موارد الإلزام موضوع الصحاح الستة و الصحیحین منها بالخصوص...

ففی حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

عقد فصلا عنوانه «قطعیة أحادیث الصحیحین» ذکر فیه ان ذلک مذهب ابن الصلاح، و أبی إسحاق الأسفرایینی، و أبی حامد الأسفرایینی، و القاضی أبی الطیب، و الشیخ أبی إسحاق الشیرازی، و أبی عبد اللّه الحمیدی، و أبی نصر عبد الرحیم ابن عبد الخالق، و السرخسی الحنفی، و القاضی عبد الوهاب المالکی، و أبی یعلی الحنبلی، و ابن الزاغونی الحنبلی، و ابن فورک، و محمد بن طاهر المقدسی، و البلقینی، و ابن تیمیة، و ابن کثیر، و ابن حجر العسقلانی، و السیوطی، و عبد الحق الدهلوی، و ولی اللّه الدهلوی ... و غیرهم.

بل عن بعضهم انه وقف تجاه قبر رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم قال:

«فقلت: یا رسول اللّه کلما رواه البخاری عنک صحیح؟ فقال: صحیح.

فقلت له: أرویه عنک یا رسول اللّه؟ قال: أروه عنی».

و عن بعضهم: أنه ذکر صحیح مسلم أیضا.

و عن جماعة کالعسقلانی و النووی و ابن حجر المکی الإجماع علی أن صحیحیهما أصح الکتب بعد القرآن...

و مع ذلک قدح الآمدی، و محمود بن عبد الرحمن الاصفهانی، و ابن حجر المکی، و إسحاق الهروی...

فی حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» المخرج فی الصحیحین...

و قدح البخاری، و ابن الجوزی، و ابن تیمیة..

فی حدیث: «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» ... المخرج فی صحیح مسلم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۶

و أبطل السهارنفوری و عبد العزیز الدهلوی حدیث هجر فاطمة الزهراء علیها السلام أبا بکر ... و هو فی باب فرض الخمس و غیره- من صحیح البخاری ... الذی جاء فیه: «فغضبت فاطمة بنت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فهجرت أبا بکر، فلم تزل مهاجرته حتی توفیت ...» ... و أخرجه مسلم فی باب حکم الفیء من کتاب الجهاد.

و أبطل المولوی حیدر علی الفیض آبادی

حدیث: «ایتونی بکتف و دواة» ... المخرج فی سبعة مواضع من البخاری، و بثلاثة طرق عند مسلم ابن الحجاج...

فقدح هؤلاء فی هذه الأحادیث ... مردود بما نص علیه أئمتهم من قطعیة صدور الصحیحین ... و انهما أصح الکتب بعد القرآن ... و الإجماع علی صحة ما روی فیهما...

هذا الرد علیهم هو من باب الإلزام.

و من ذلک إلزامهم بما یروونه فی حق بعض الاشخاص من علمائهم و عرفائهم أو فی شأن بعض کتبهم فی الحدیث أو غیره ... من الکرامات...

فقد ذکروا فی فضل «عبد الرحمن بن أبی حاتم الرازی» تزول قلنسوة من السماء الیه...

و فی حق الثعلبی قال القشیری: رأیت رب العزة فی المنام و هو یخاطبنی و أخاطبه، فکان فی أثناء ذلک أن قال الرب: أقبل الرجل الصالح. فالتفتّ فإذا الثعلبی مقبل.

و هکذا غیر ما ذکرنا من الکرامات ... التی لا یجوز الاعتقاد بها قطعا، الا أن التمسک بها جائز لإلزام الخصم بها فی البحوث العلمیة ...و هذا باب واسع نکتفی منه بهذا المقدار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۷

الباب الرابع بحوث و تحقیقات فی کتاب العبقات ... ص: ۸۷

اشارة

و من یدرس کتاب «عبقات الأنوار» یجد فیه الی جانب «اثبات امامة الأئمة الاطهار» و الرد علی إشکالات المخالفین علی أدلة الامامیة فی باب الامامة ... بحوثا و تحقیقات علمیة قیمة، بحیث لو أخرج کل واحد منها لکان کتابا لطیفا فی موضوعه.

فی هذا الکتاب بحوث علمیة من أصول العقائد، و التفسیر، و الحدیث، و الدرایة، و التاریخ، و الرجال، و الأدب ... یتطرق الی کل بحث منها لمناسبة یقتضیها المقام حیث یرید المؤلف رحمه اللّه إتمام الکلام علی المسألة الخلافیة من شتی جوانبها...

و نحن نذکر هنا طرفا من هذه البحوث تحت عناوین وضعناها لها، معترفین بعدم وفاء مذکراتنا لجمیع بحوث الکتاب، آملین التوفیق لاتمامها فی فرصة أخری بإذن اللّه تعالی.

۱- أحادیث موضوعهٔ ... ص: ۸۷

لقد وردت فی حق علیّ علیه السلام أحادیث لا تعد و لا تحصی عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم ... تناقلتها الصحابهٔ و التابعون، و أثبتها الأئمهٔ و الحفاظ فی أسفارهم و معاجمهم، موثقین رجالها، مصححین طرقها، فأما ما لم یصل إلینا من تلک الأحادیث ... فاللّه اعلم بها و بعددها.

و لما رأی المخالفون لأمیر المؤمنین علیه السلام تلک الأحادیث و کثرتها عددا و وضوحها فی الدلالهٔ علی إمامته ... عمدوا الی التصرف فیها و تحریفها زیادهٔ أو نقیصهٔ، و الی وضع فضائل لابی بکر و عمر و عثمان و معاویهٔ و غیرهم من الصحابهٔ، و الصحابهٔ بصورهٔ عامهٔ...

و قد راج سوق هذا الوضع و التزویر- کما یحدثنا التاریخ- فی زمن معاویهٔ، و شاعت هذه الأحادیث و انتشرت، و وصفها بعض علماء السنهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۸

بالصحهٔ عمدا أو جهلا...

و مع ذلک لم تخف حقیقهٔ الحال علی ذوی العلم و البصیرهٔ، بل لقد نص علیها و صرح بها بعض المتعصبین من علماء الحدیث کابن الجوزی فی کتاب الموضوعات ... و أورد ابن أبی الحدید بعض الأحادیث التی وضعتها «البکریهٔ» فی مقابلهٔ أحادیث من فضائل أمیر المؤمنین...

و جاء علماء الکلام و أصحاب الکتب فی الامامهٔ منهم، فعارضوا بهذه الموضوعات الأحادیث الصحاح فی فضل علی علیه السلام... الأمر الذی استدعی البحث عن تلک المفتریات و الکشف عن حالها بالنظر فی أسانیدها و مدالیلها علی ضوء آراء علماء الجرح و التعدیل من أهل السنهٔ فی کتاب «عبقات الأنوار ...» و کان من جملهٔ هذه الأحادیث المحرفهٔ أو الموضوعهٔ رأسا فی مقابل فضیلهٔ من الفضائل:

لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا و لکن اللّه اتخذ صاحبکم خلیلا.

۲- سدوا عنی کل خوخهٔ فی هذا المسجد غیر خوخهٔ أبی بکر.

۳- ما صب اللّه فی صدری شیئا الا و صببته فی صدر أبی بکر.

۴- لو کان بعدی نبی لکان عمر.

۵- لو لم أبعث فیکم لبعث عمر.

۶- ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر.

۷-

ابن عمر: سمعت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم قال: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت حتی انی لأری الری یخرج من أظفاری، ثم أعطیت فضلی عمر ابن الخطاب. قالوا: فما أولته یا رسول اللّه؟ قال: العلم.

۸-

أبو سعید الخدری: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: بینا أنا نائم رأیت الناس یعرضون علی و علیهم قمص، منها ما یبلغ الثدی و منها ما دون ذلک. و عرض علی عمر بن الخطاب و علیه قمیص یجره. قالوا: فما أولت ذلک یا رسول اللّه؟ قال: الدین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۹

۹-

أبو بکر و عمر منی بمنزلهٔ هارون من موسی.

۱۰- اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

۱۱- خلقنی اللّه من نوره، و خلق أبا بکر من نوری، و خلق عمر من نور أبی بکر، فخلق أمتی من نور عمر، و عمر سراج أهل الجنهٔ.

-۱۲

عمرو بن العاص: أی الناس أحب إلیک؟ قال: عائشهٔ.

قلت: من الرجال؟ قال: أبوها. قلت: ثم من؟ قال: عمر. فعد رجالا.

فسکت مخافهٔ أن یجعلنی فی آخرهم.

-۱۳

خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء.

۱۴- علیکم بسنتی و سنهٔ الخلفاء الراشدین المهدیین من بعدی تمسکوا بها و عضوا علیها بالنواجذ.

۱۵- أرحم- أو: أرأف- أمتی بأمتی أبو بکر، و أشدهم فی أمر اللّه عمر و أصدقهم حیاء عثمان بن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبی بن کعب، و لکل أمهٔ أمین، و أمین هذه الامهٔ أبو عبیدهٔ الجراح.

۱۶- من أحب ان ینظر الی ابراهیم فی خلته فلینظر الی أبی بکر فی سماحته و من أحب ان ینظر الی نوح فی شدته فلینظر الی عمر بن الخطاب فی شجاعته و من أحب ان ینظر الی إدریس فی رفعته فلینظر الی عثمان فی رحمته، و من أحب ان ینظر الی یحیی بن زکریا فی عبادته فلینظر الی علیّ بن أبی طالب فی طهارته.

۱۷- أنا مدینهٔ العلم، و أبو بکر أساسها، و عمر حیطانها، و عثمان سقفها و علیّ بابها.

۱۸- أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها و أبو بکر و عمر و عثمان حیطانها و أرکانها.

۱۹- أنا مدینهٔ العلم و أساسها أبو بکر و جدرانها عمر و سقفها عثمان و بابها علیّ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۰

۲۰- أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها و معاویهٔ حلقتها.

۲۱- أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها و أبو بکر محرابها.

۲۲- أنا مدینهٔ الصدق و أبو بکر بابها، و أنا مدینهٔ العدل و عمر بابها، و أنا مدینهٔ الحیاء و عثمان بابها، و أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها.

۲۳- لا تقولوا فی أبی بکر و عمر و عثمان و علی الا خیرا.

۲۴- أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

۲۵- ابن عمر: کنا فی زمن النبی صلی اللّه علیه و سلّم لا نعدل بأبی بکر أحدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترک أصحاب النبی لا نفاضل بینهم.

-۲۶

محمد بن الحنفیهٔ: قلت لابی أی الناس خیر بعد النبی؟ قال:

أبو بکر. قال قلت: ثم من؟ قال: عمر. و خشیت أن یقول عثمان قلت: ثم أنت؟ قال: ما أنا الا رجل من المسلمین

۲- عدالهٔ الصحابهٔ ... ص: ۹۰

و من البحوث المهمهٔ ذات الأثر الکبیر فی جمیع المسائل الإسلامیهٔ «مسألهٔ عدالهٔ الصحابهٔ أجمعین» فعن بعض الفرق القول بکفر

الصحابة جمیعا. و المشهور بین أهل السنة هو القول بأن الصحابة کلهم عدول ثقات.

و قد نسب هذا القول الی أکثرهم.

و الحق أن «الصحبة» لا- توجب «العصمة» لاحد. و الصحابة فیهم العدول و یغر العدول، و بهذا صرح جمع من أعلام أهل السنة کالتفتازانی و المارزی و ابن العماد و الشوکانی، و تبعهم: الشیخ محمد عبدة و بعض تلامذته و آخرون من الکتاب و العلماء المعاصرین.

و قد توفر کتاب «عبقات الأنوار» علی جوانب من سیر مشاهیر الاصحاب و مشایخهم ... لا یظن بقاء أحد علی القول بعدالة الصحابة أجمعین بعد مراجعتها..!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۱

۳- الحسن و القبح العقلیان ... ص: ۹۱

و من المباحث المهمة فی علم الکلام بحث الحسن و القبح العقلیین، الذی یثبته العدلیة و ینکره الا شاعرة، و یترتب علیه آثار جلیلة و کثیرة، و تعرض السید لهذا البحث فی قسم

حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

. و الذی یهمنا إیراده هنا ما ذکره من أن جمعا کثیرا و جما غفیرا من أکابر نحاریر أهل السنة یثبتون الحسن و القبح العقلیین. فذکر کلمات القوم و حاصلها أن القول بثبوت الحسن و القبح العقلیین مذهب:

۱- أبی بکر القفال الشاشی.

۲- أبی بکر الصیرفی.

۳- أبی بکر الفارسی.

۴- القاضی أبی حامد.

۵- الحلیمی.

۶- علاء الدین السمرقندی صاحب (میزان الأصول فی نتائج العقول).

۷- عبد العزیز البخاری صاحب (کشف الأسرار- شرح أصول البزودی).

۸- أبی المظفر السمعانی صاحب (القواطع فی أصول الفقه).

۹- أبی شکور الکشی صاحب (التمهید).

۱۰- أبی حامد الغزالی فی (اقتصاد الاعتقاد).

۱۱- عبید اللّه بن مسعود صاحب (التوضیح فی حل غوامض التنقیح).

۱۲- نظام الدین الشاشی صاحب (کتاب الخمسین فی أصول الحنفیة).

۱۳- الملا علی القاری فی (شرح الفقه الأکبر).

۱۴- ابن قیم الجوزیة فی (زاد المعاد).

۱۵- کمال الدین السهالی فی (العروة الوثقی).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۲

۱۶- صالح بن مهدی المقبلی فی (ملحقات الأبحاث المسددة) و فی (العلم الشامخ).

و قد نسب هذا القول الى كثير من أصحاب أبى حنيفة و على الخصوص العراقيين منهم. و ذكر القارى عن الحاكم الشهيد فى المنتقى انه قال أبو حنيفة لا عذر لاحد فى الجهل بخالقه لما يرى من خلق السماوات و الأرض و خلق نفسه و غيره. و فى المسايرة لابن الهمام الحنفى: قالت الحنفية قاطبة بثبوت الحسن و القبح على الوجه الذى قالته المعتزلة. و فيه عن بعض أكابر الاشاعرة انه لا يتم استحالة النقص على اللّه الا على رأى المعتزلة. و فيه عن أبى منصور الماتريدى و عامة مشايخ سمرقند: من مات و لم يؤمن و لم تبلغه دعوة رسول يخلد فى النار.

۴- موقف أهل السنة من أئمة أهل البيت ... ص: ۹۲

و قد يدعى بعض المؤلفين من أهل السنة- كعبد العزيز الدهلوى- أنهم هم المتبعون لأهل البيت- عليهم السلام- الراكبون لسفينتهم و المقتدون بهم يقولون هذا إزراء بالشيعة و طعنا فى دينهم...

و هذا ما دعا السيد رحمه اللّه الى إيراد طرف من كلماتهم الشائنة لائمة أهل البيت عليهم السلام كشفا عن الحقيقة، و لكى يعلن للملإ العلمى أن كل ما يحاوله أهل السنة هو الرد على الشيعة و معتقداتهم سواء كان بمدح أهل البيت و دعوى محبتهم و الانقياد لهم، أو كان بالطعن فيهم و تكذيبهم و الحط عليهم و العياذ باللّه.

فتلك كلمات ولى اللّه الدهلوى فى أمير المؤمنين عليه السلام فى كتابه (إزالة الخفاء عن سيرة الخلفاء) و (قرة العينين فى فضائل الشيخين).

و كلمات ابن تيمية فيه و فى بعض أئمة أهل البيت فى (منهاج السنة).

و كلمات ابن العربى و ابن خلدون فى سيد الشهداء الحسين بن على عليهما السلام.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۳

و كلمات عبد القادر الجيلانى فى أنه ينبغى أن يتخذ يوم عاشوراء يوم فرح و سرور لا يوم مصيبة و حزن...

و قول بعضهم فى حق الامام جعفر بن محمد الصادق عليه السلام «فى نفسى منه شيء».

و قول بعضهم فى حق الامام على بن موسى الرضا عليه السلام: «يروى عن أبيه عجائب، يهم و يخطئ».

۵- حول الصحيحين ... ص: ۹۳

اشارة

لقد حف القوم الصحيحين بكل قداسة، و وضعوهما فى هالة من النور و العظمة، و وضعوا لهما الكرامات الباهرة...

انهما كتابان ألفهما محدثان من المحدثين شرطا فيهما على أنفسهما شروطا خاصة ... و من حق الباحث أن يبحث عن تلك الشروط، و أن يسأل عن توفر ما اشترطاه فى كلّ واحد واحد من أحاديث الكتابين...

ثم ان البخارى و مسلما بشران كسائر أفراد البشر يعرضهما الخطأ و السهو و النسيان، و هل الالتزام بما اشترطاه على أنفسهما قد أوجب لهما العصمة عن الخطأ و النسيان، و بلغ بكتابيهما الى حد القرآن؟

و إذا كان لما اشترطاه هذا الأثر فلما ذا لا يعتقدون هذا الاعتقاد فيما ألف على شرطهما كالمستدرك و غيره؟

هذه- و غيرها- أمور جديرة بالبحث و التحقيق، و لا يجوز لنا أن نمر عليها مر الجهلة و المتعصبين، الذين ينزلون الكتابين منزلة الوحى المبين...

لیس کل ما فی الکتابین بصحیح ... ص: ۹۳

لقد انتهی بنا البحث و أرشدتنا الأدلهٔ الی أنه لیس کل ما روی فی الکتابین بصحیح، و أهم تلک الأدلهٔ هی الوجوه التالیهٔ:

۱- طعن أکابر الأئمهٔ المعاصرین للبخاری و مسلم فی الکتابین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۴

و مؤلفیهما و ترکهم لحدیثهما و المنع من مجالستهما ... کما لا یخفی علی من راجع تراجم الرجلین فی (سیر أعلام النبلاء) و غیره.

۲- قدح علماء الجرح و التعدیل فی کثیر من رجالهما ... کما لا یخفی علی من راجع (هدی الساری فی مقدمهٔ فتح الباری) و غیره.

۳- آراء کبار العلماء فی الرجلین و کتابیهما، الصریحهٔ فی وجود الأحادیث الباطلهٔ فیهما، و أن الذی حمل القوم علی القول بصحهٔ کل ما أخرجاه هو التعصب ... و تجد نصوص عبارات بعض هؤلاء العلماء فی قسم حدیث الغدیر من کتاب (عبقات الأنوار).

۴- وجود الأحادیث الکثیرهٔ المقدوحهٔ سندا و دلالهٔ من قبل أساطین المحققین من أهل السنهٔ کالاسماعیلی، و مغلطای، و ابن حزم، و ابن الجوزی، و الدمیاطی و الغزالی، و امام الحرمین، و ابن عبد البر، و النووی، و ابن حجر، و الکرمانی و الداودی، و الحمیدی، و ابن القیم ... و غیرهم ... فی هذین الکتابین، و تجد نصوص طائفهٔ من هذه الأحادیث و کلمات هؤلاء الاعلام فی قسم حدیث الغدیر من کتاب (عبقات الأنوار).

لیس کل ما لیس فی الکتابین بغیر صحیح ... ص: ۹۴

ثم ما الدلیل علی أن کل ما لم یخرجاه فلیس بصحیح، حتی إذا أرادوا رد حدیث أو الطعن فیه قالوا: لیس فی أحد الصحیحین؟! قال النووی: «لم یلتزما استیعاب الصحیح، بل صح عنهما تصریحهما بأنهما لم یستوعباه، و انما قصدا جمع جمل من الصحیح، کما یقصد المصنف فی الفقه جمع جملهٔ من مسائله».

و قال القاضی الکتانی: «لم یستوعبا کل الصحیح فی کتابیهما».

و قال العلقمی: «لیس بلازم فی صحهٔ الحدیث کونه فی الصحیحین و لا فی أحدهما».

و قال ابن القیم: «هل قال البخاری قط: ان کل حدیث لم أدخله فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۵

کتابی فهو باطل، أو لیس بحجهٔ، أو ضعیف؟ و کم قد احتج البخاری بأحادیث خارج الصحیح و لیس لها ذکر فی صحیحه؟ و کم صحح من حدیث خارج عن صحیحه؟».

تعصب المؤلفین فی الامامهٔ و المناقب ... ص: ۹۵

و مما ذکرنا یظهر تعصب بعض المؤلفین فی الامامهٔ و الکلام، و أصحاب الکتب فی الفضائل و المناقب ... کالفخر الرازی حیث یطعن فی سند حدیث الغدیر من جههٔ عدم إخراج البخاری و مسلم إیاه، و کابن تیمیهٔ یرد علی

حدیث «ستفترق أمتی علی ثلاث و سبعین فرقهٔ»

قائلا بأنه «لیس فی الصحیحین» و کالبدایونی الهندی القائل فی جواب جملهٔ «کرار غیر فرار» من

حدیث «سأعطی الرایهٔ غدا رجلا»...

بأنها «غیر مذکورهٔ فی الصحیحین».

و منهم من یطعن فی بعض الأحادیث المخرجهٔ فیهما أو فی أحدهما غیر مکترث بالذین ذهبوا الی قطعیهٔ صدور جمیع أحادیثهما،

ذکرهم السید فی قسم حدیث المنزلة و ابن تیمیة و ابن الجوزی الذین قدحوا

فی حدیث: «انی تارک فیکم الثقلین» ... و هو فی صحیح مسلم؟!

و کالامدی و من لف لفه الذین أبطلوا

حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» و هو فی الصحیحین!!

و کالدهلوی الذی أبطل حدیث هجر الزهراء علیها السلام أبا بکر حتی توفیت ... و هو فی الصحیحین!! و فی هذا القدر کفایة لمن طلب الرشاد و الهدایة.

۶- تحقیق حال رجال ... ص: ۹۵

اشارة

و فی کتاب «عبقات الأنوار» ترجمة المئات من الاعلام من الصحابة و التابعین و الرواة و کبار العلماء و المؤلفین فی مختلف العلوم و الفنون ... ذکر السید تراجمهم لأغراض مختلفة أهمها اثبات ثقتهم و الاعتماد علیهم ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۶

أو جرحهم و اسقاطهم عن درجة الاعتبار ... فهو یعطیک قائمة بأسماء الثقات و قوائم بأسماء الوضاعین، و الضعفاء، و المدلسین، و من تکلم فیهم من الرواة و المحدثین.

و قد یستدعی الأمر التوسع فی بیان حال الرجل توثیقا أو تجریحا، و من هنا فقد حقق حال رجال تحقیقا شاملا یتوفر علی فوائد تاریخیة و رجالیة لا تخفی قیمتها علی ذوی الفضل و أهل التحقیق، و لنذکر هنا بعض الامثلة علی ذلک:

أ- تحقیق حال عباد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۹۶

لقد أثبت وثاقة عباد بن یعقوب الرواجنی بعشرة وجوه:

۱- کونه من مشایخ البخاری.

۲- کونه من مشایخ الترمذی.

۳- کونه من مشایخ ابن ماجة.

۴- روایة کبار الأئمة کأبی حاتم و البزار و ابن خزیمة عنه.

۵- توثیق أبی حاتم الرازی.

۶- توثیق ابن خزیمة النیسابوری.

۷- قول الدارقطنی: صدوق.

۸- قول بعض أعلامهم: لو لا رجلان من الشیعة ما صح لهم حدیث:

عباد بن یعقوب و ابراهیم بن محمد بن میمون.

۹- قول الحافظ ابن حجر: «بالغ ابن حبان فقال: یستحق الترک».

۱۰- قول الحافظ ابن حجر: «رافضی مشهور الا انه کان صدوقا».

و قد ظهر أنه لا ذنب للرواجنی الا «التشیع» و «أنه یشتم السلف» کعثمان و طلحة و الزبیر کما فی «تهذیب التهذیب» و غیره. و لعل الذی جعله «یستحق الترک» ما رواه من أن أبا بکر أمر خالد بن الولید أن یقتل علیا،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۷

ثم ندم فنهاه عن ذلک ... رواه السمعانی فی «الأنساب».

ب- تحقیق حال ابن عقدهٔ ... ص: ۹۷

و صنف أبو العباس ابن عقدهٔ کتابا بطرق

حدیث: «من کنت مولاه فهذا علیّ مولاه»

رواه فیه من مائهٔ و خمس طرق ثم ذکر ثمانیهٔ و عشرین رجلا من الصحابهٔ لم یذکر أسمائهم. قال السید بن طاوس: «و الکتاب عندی الآن» و قد ذکر هذا الکتاب لابن عقدهٔ جماعهٔ من حفاظ و اعلام أهل السنهٔ کابن حجر و ابن تیمیهٔ و السمهودی و المناوی و غیرهم.

و قد طعن عبد العزیز الدهلوی تبعا لنصر اللّه الکابلی فی أبی العباس ابن عقدهٔ، قال الکابلی فیما زعمه من مکاید الامامیهٔ: «التاسع و التسعون: نقل ما یؤید مذهبهم عن کتاب رجل یتخیل أنه من أهل السنهٔ و لیس منهم، کابن عقدهٔ کان جارودیا رافضیا، فانه ربما ینخدع منه کل ذی رأی غبین، و یمیل الی مذهبهم أو تلعب به الشکوک».

و قد أثبت السید صاحب العبقات وثاقهٔ ابن عقدهٔ و جلالته عن الدارقطنی و أبی علی الحافظ و حمزهٔ السهمی و السمعانی و السیوطی و سبط ابن الجوزی و الفتنی و البدخشانی...

و انه قد روی عنه الأکابر من الحفاظ کالطبرانی و الدارقطنی و أبی نعیم و ابن عدی، و کان الدارقطنی یقول: أجمع أهل الکوفهٔ علی أنه لم یر من زمن عبد اللّه بن مسعود الی زمن أبی العباس ابن عقدهٔ أحفظ منه. وعده السبکی فی طبقاته من حفاظ هذه الشریعهٔ، و نقل السیوطی آراءه فی تدریب الراوی و ابن الجوزی فی معرفهٔ الصحابهٔ، و الذهبی فی الجرح و التعدیل.

فظهر أنه لا ذنب لابن عقدهٔ الا ما ذکره السیوطی بقوله: «و عنده تشیع» و انه- کما قال سبط ابن الجوزی-: «کان یروی فضائل أهل البیت و یقتصر علیها، و لا یتعرض للصحابهٔ بمدح و لا بذم فنسبوه الی الرفض». و من قال الفتنی: «و ما ضعفه الا عصری متعصب».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۸

ج- تحقیق حال الأجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۸

و طعن الدهلوی فی سند

حدیث الولایهٔ: «ان علیّا منی و أنا من علیّ و هو ولی کل مؤمن من بعدی»

قائلا: «فی أسناده الأجلح و هو شیعی متهم فی حدیثه».

فأجاب السید عنه بثلاثین وجه منها:

توثیق یحیی بن معین، و العجلی، و یعقوب بن سفیان، و مدح أحمد، و قول الفلاس و ابن عدی: «مستقیم الحدیث صدوق» و تصحیح الحاکم حدیثا هو فی طریقه، و فی التقریب: «صدوق شیعی». و هو من رجال أبی داود و الترمذی و النسائی و ابن ماجهٔ.

فظهر أنه لا ذنب له الا «التشیع».

د- تحقیق حال سبط ابن الجوزی ... ص: ۹۸

و تعرض السید لحال سبط ابن الجوزی فأشبع الموضوع بحثا و تحقیقا، و ذلک لأنه اعتمد علیه فی نقل

روایهٔ أحمد بن حنبل لحدیث النور: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»

فکان من الضروری بیان ثقته و الاعتماد علیه.

فذکر مدح أبی المؤید الخوارزمی و ابن خلکان و قطب الدین البعلبکی و أبی الفداء و ابن الوردی و الذهبی و الداودی و الیافعی و القاری و غیرهم و تعظیمهم إیاه ... و قد وصفه الخوارزمی فی (جامع مسانید أبی حنیفهٔ) ب «الامام الحافظ» و قال هؤلاء کلهم بأنه «کان له القبول التام عند الخاص و العام».

و اعتمد علی تاریخه (مرآهٔ الزمان) من تأخر عنه من المؤرخین کابن خلکان و الصفدی، و الحلبی فی سیرته، کما اعتمد علیه جماعهٔ من علماء الکلام کالکابلی فی (صواقعه) و الدهلوی فی (تحفته).

نعم طعن فیه و فی تاریخه الذهبی فی (میزان الاعتدال) فقال: «یأتی بمناکیر الحکایات و ما أظنه بثقهٔ، بل یحیف و یجازف ثم انه یترفض».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۹

و قد أجابوا عن ذلک ... ففی (کشف الظنون): «قال فی الذیل: هذا من الحسد، فانه فی غایهٔ التحریر، و من أرخ بعده فقد تطفل علیه، لا سیما الذهبی و الصفدی، فان نقولهما منه فی تاریخهما».

فظهر أنه لا ذنب له الا «الترفض» و سببه تألیف کتاب «تذکرهٔ الخواص من الامهٔ فی ذکر مناقب الأئمهٔ».

٥- تحقیق حال الجاحظ ... ص: ۹۹

و تمسک الفخر الرازی بصدد الطعن فی حدیث الغدیر بعدم نقل الجاحظ إیاه.

فانبری السید للجواب عنه فی وجوه:

الاول: انه من النواصب، کما نص علیه (الدهلوی)، و صاحب کتاب المروانیهٔ کما نص علیه ابن تیمیهٔ.

و الثانی: ان له أباطیل و أضالیل حول مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام و فضائله لم یرتضها حتی بعض أهل نحلته کالاسکافی.

و الثالث: قول الحافظ الخطابی: الجاحظ ملحد.

و الرابع: قول ثعلب: لیس ثقهٔ و لا مأمونا.

و الخامس: قول الذهبی فی المیزان: «کان من أئمهٔ البدع». و فی (سیر اعلام النبلاء): «کان ماجنا قلیل الدین» قال: «یظهر من شمائل الجاحظ أنه یختلق» و قد أورده فی (المغنی فی الضعفاء).

و السادس: قول الخطیب: کان لا یصلی.

و السابع: ما ذکره ابو الفرج الاصبهانی من انه کان یرمی بالزندقهٔ و أنشد فی ذلک أشعارا.

و الثامن: قول ابن حزم: کان أحد المجان الضلال.

و التاسع: قول الأزهری: «ان أهل العلم ذموه و عن الصدق دفعوه».

و العاشر: قول ثعلب: «کان کذابا علی اللّه و علی رسوله

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۰

و علی الناس».

فهل یلیق بالرازی الاستدلال بعدم روایهٔ الجاحظ لحدیث الغدیر؟!

۷- تحقیق حال کتب ... ص: ۱۰۰

اشارهٔ

و من الفوائد فی کتاب «عبقات الأنوار» معرفهٔ الکتب و الفنون، فهو یعطیک أسامی آلاف الکتب فی مختلف العلوم و الفنون مع اسماء مؤلّفیها...

بحیث لو جمعت لشکلت کتابا مفردا فی هذا الفن یقع فی مجلدات عدیدهٔ.

و من هذه الکتب ما ینقل عنها فی بحوثه، و هی أهم الکتب و أشهرها فی کل فن ... و قد ذکرنا سابقا أسلوبه فی النقل و الاستدلال.

و ربما تعرض لحال بعض تلک الکتب فأثبت نسبتها الی أصحابها، أو أکد اعتبار ما جاء فیها أو بالعکس ... و إلیک نماذج من تحقیقاته فی هذا المجال:

۱- تحقیق حول مسند أحمد ... ص: ۱۰۰

لقد وقع الخلاف بین علماء أهل السنهٔ- حتی الحنابلهٔ منهم- حول أحادیث مسند أحمد بن حنبل، فقال جماعهٔ بأن ما أودعه أحمد مسنده قد احتاط فیه اسنادا و متنا و لم یورد فیه الا ما صح سنده عنده، فأمر بالرجوع الیه و جعله أصلا یعرف به الصحیح و السقیم، و ما لیس فیه فلا أصل له، و أنکر آخرون أن یکون المسند بهذه المثابهٔ عند أحمد.

و قد بحث السید رحمه اللّه هذا الموضوع مؤیدا القول الاول و محققا إیاه أحسن تحقیق.

فحدیث الثقلین: «انی تارک فیکم الثقلین» ... الذی أخرجه فی المسند بطرق عدیدهٔ

صحیح عنده، فبطل قول البخاری: «قال أحمد فی حدیث عبد الملک عن عطیهٔ عن أبی سعید قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم الثقلین. أحادیث الکوفیین هذه مناکیر».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۱

۲- تحقیق حول الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۰۱

و ألف الحافظ أبو الفرج ابن الجوزی کتاب الموضوعات ... و لکن کم من حدیث صحیح أو غیر موضوع أدرجه فی هذا الکتاب...

و هذا ما نص علیه جماعهٔ کبیرهٔ من الأکابر...

قال ابن الصلاح: «و لقد أکثر الذی جمع فی هذا العصر الموضوعات فی نحو مجلدین، فأودع فیها کثیرا مما لا دلیل علی وضعه، و انما حقه أن یذکر فی مطلق الأحادیث الضعیفهٔ».

و قال ابن جماعهٔ الکنانی: «و صنف الشیخ ابو الفرج ابن الجوزی کتابه فی الموضوعات فذکر کثیرا من الضعیف الذی لا دلیل علی وضعه».

و قال الطیبی: «و قد صنف ابن الجوزی فی الموضوعات مجلدات قال ابن الصلاح: أودع فیها کثیرا مما لا دلیل علی وضعه»....

و قال ابن کثیر: «ادخل فیه ما لیس منه، و اخرج عنه ما کان یلزمه ذکره فسقط علیه و لم یهتد الیه».

و قال الحافظ ابن حجر فی فتح الباری بعد اثبات حدیث سدوا الأبواب الا باب علی:

«و قد أورد ابن الجوزی هذا الحدیث فی الموضوعات ... و أخطأ فی ذلک خطأ شنیعا، فانه سلک رد الأحادیث الصحیحهٔ بتوهمه المعارضهٔ»....

و قال فی القول المسدد بعد الحدیث المذکور: «قول ابن الجوزی فی هذا الحدیث: انه باطل و انه موضوع. دعوی لم یستدل علیها الا بمخالفهٔ الحدیث الذی فی الصحیحین. و هذا اقدام علی رد الأحادیث الصحیحهٔ بمجرد التوهم»....

و قال السخاوی: «ربما أدرج فیها الحسن و الصحیح مما هو فی أحد الصحیحین فضلا عن غیرهما ... و لذا انتقد العلماء صنیعه»....

و قال السیوطی ...: أکثر فیه من إخراج الضعیف الذی لم ینحط الی رتبهٔ الوضع، بل و من الحسن و من الصحیح»....

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۲

و قال محمد بن یوسف الشامی: «قد نص ابن الصلاح فی علوم الحدیث و سائر من تبعه علی ان ابن الجوزی تسامح فی کتابه الموضوعات»....

۳- کتاب الامامهٔ و السیاسهٔ لابن قتیبهٔ ... ص: ۱۰۲

أثبت السید رحمه اللّه صحهٔ نسبهٔ کتاب (الامامهٔ و السیاسهٔ) الی (ابن قتیبهٔ) بنقل جماعهٔ من مشاهیر القوم عن الکتاب المذکور قائلین: و فی الامامهٔ و السیاسهٔ لابی محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتیبهٔ. أو: قال ابو محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتیبهٔ فی کتاب الامامهٔ و السیاسهٔ، و منهم:

عمر بن فهد المکی فی کتاب اتحاف الوری بأخبار أم القری.

و عز الدین عبد العزیز بن عمر بن فهد المکی فی غایهٔ المرام بأخبار سلطنهٔ البلد الحرام.

و تقی الدین محمد بن احمد بن علی الفاسی فی العقد الثمین فی أخبار البلد الامین.

و أبو الحجاج یوسف بن محمد البلوی فی کتاب ألف باء.

و محمد محبوب العالم فی تفسیره المشهور بتفسیر شاهی، الذی اعتمد علیه صاحب التحفهٔ و من تبعه.

۴- کتاب سر العالمین للغزالی ... ص: ۱۰۲

و نقل السید فی قسم حدیث الغدیر کلاما لابی حامد الغزالی فی الحدیث المذکور عن کتابه (سر العالمین).

ثم أورد نص الکلام عن کتاب (تذکرهٔ الخواص الامهٔ) لسبط ابن الجوزی حیث نقله عن سر العالمین للغزالی ... و بذلک أثبت کون الکتاب للغزالی و أن الکلام المذکور هو للغزالی فی سر العالمین.

ثم أضاف الی ذلک ما جاء فی (میزان الاعتدال للحافظ الذهبی)

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۳

بترجمهٔ الحسن بن الصباح، حیث قال: «قال أبو حامد الغزالی فی کتاب سر العالمین: شاهدت قصهٔ الحسن بن الصباح»....

فیکون الکتاب المذکور لابی حامد الغزالی قطعا.

۸- تحقیق حول انتشار العلوم فی البلاد الإسلامیهٔ ... ص: ۱۰۳

لقد زعم ابن تیمیهٔ فی کلام له فی القدح فی حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها» أن العلوم انتشرت فی البلاد الإسلامیهٔ من غیر علیّ علیه السلام ... قال: «فان جمیع مدائن الإسلام بلغهم العلم عن الرسول من غیر علی، أما أهل المدینهٔ و مکهٔ فالأمر فیهم ظاهر، و کذلک الشام و البصرهٔ، فان هؤلاء لم یکونوا یروون عن علی الا شیئا قلیلا، و انما کان غالب علمه فی الکوفهٔ. و مع هذا فأهل الکوفهٔ کانوا تعلموا القرآن و السنهٔ قبل ان یتولی عثمان فضلا عن علی و فقهاء أهل المدینهٔ تعلموا الدین فی خلافهٔ عمر. و تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن و مقامه فیهم اکثر من علی، و لهذا روی أهل الیمن عن معاذ بن جبل اکثر مما رووا عن علی. و شریح و غیره من أکابر التابعین انما تفقهوا علی معاذ بن جبل. و لما قدم علی الکوفهٔ کان شریح فیها قاضیا، و هو و عبیدهٔ السلمانی تفقها علی غیره. فانتشر علم الإسلام فی المدائن قبل أن یقدم علی الکوفهٔ».

فانبری السید للرد علی هذه الدعوی محققا لهذا الموضوع تحقیقا شاملا و مثبتا لانتشار علوم الإسلام فی البلاد الإسلامیهٔ بواسطهٔ باب

مدینة العلم و أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام، فقال فی الجواب ما ملخصه:

اما المدینة المنورة فقد قضی فیها الامام الشطر الأعظم من حیاته المبارکة و عمره الشریف، و قد کان فیها المرجع الوحید لکبار الصحابة فی المسائل و المعضلات ... و هذه حقیقة اعترف بها أعلام الحفاظ ... قال النووی: «و سؤال کبار الصحابة له و رجوعهم الی فتاواه و أقواله فی المواطن الکثیرة و المسائل المعضلات مشهور».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۴

و أما مکة المکرمة فقد عاش فیها الامام منذ ولادته حتی الهجرة، و سافر إلیها بعد الاستیطان بالمدینة مرات عدیدة، و لا ریب فی أخذ أهل مکة العلم منه فی خلال هذه المدة.

علی أن تلمیذه الخاص- و هو عبد اللّه بن العباس- کان بمکة مدة مدیة ینشر العلم، و یفسر القرآن، و یعلم المناسک، و یدرس الفقه: قال الذهبی بترجمته من (تذکرة الحفاظ): «الأعمش عن أبی وائل قال: استعمل علی ابن عباس علی الحج فخطب یومئذ خطبة لو سمعها الترک و الروم لأسلموا، ثم قرأ علیهم سورة النور فجعل یفسرها».

و فی (طبقات ابن سعد) عن عائشة: «انها نظرت الی ابن عباس و معه الخلق لیالی الحج و هو یسأل عن المناسک. فقالت: هو اعلم من بقی بالمناسک».

و فی (الاستیعاب) بترجمته: «روینا ان عبد اللّه بن صفوان مرّ یوما بدار عبد اللّه بن عباس بمکة فرأی فیها جماعة من طالبی الفقه»....

و قد اعترف ابن تیمیة نفسه بهذه الحقیقة ... ففی (الإتقان للسیوطی): «قال ابن تیمیة: اعلم الناس بالتفسیر أهل مکة لأنهم اصحاب ابن عباس رضی اللّه عنهما کمجاهد و عطاء بن ابی رباح و عکرمة مولی ابن عباس و سعید بن جبیر و طاوس و غیرهم».

و أما الشام: فقد انتشر العلم فیه عن أبی الدرداء، و هو تلمیذ عبد اللّه بن مسعود، و ابن مسعود من تلامذة الامام، فانتهی الیه علیه السلام علم أهل الشام ... روی الحافظ محب الدین الطبری فی (الریاض النضرة): «عن أبی الزعراء عن عبد اللّه قال: علماء الأرض ثلاثة: عالم بالشام و عالم بالحجاز و عالم بالعراق فأما عالم أهل الشام فهو أبو الدرداء، و أما عالم أهل الحجاز فعلی بن ابی طالب، و أما عالم اهل العراق فأخ لکم. و عالم اهل الشام و عالم اهل العراق یحتاجان الی عالم أهل الحجاز، و عالم أهل الحجاز لا یحتاج إلیهما.

أخرجه الحضرمی».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۵

و أما البصرة فقد ورد إلیها الامام علیه السلام بنفسه و تلک خطبه و مواعظه فیها مدونة فی کتب التاریخ.

و أیضا فقد أخذ أهل البصرة و تفقهوا علی ابن عباس حیث کان والیا علی البصرة من قبل الامام، و هو من أشهر تلامیذه و ملازمیه بلا کلام...

قال الحافظ ابن حجر فی (الاصابة): «ان ابن عباس کان یعشی الناس فی رمضان و هو أمیر البصرة، فما ینقضی الشهر حتی یفقههم».

و أما الکوفة فقد تعلم أهلها القرآن و السنة منه علیه السلام مباشرة مدة بقائه بها ... و لو کانوا قد تعلموا شیئا من ذلک قبل وروده إلیها فمن عبد اللّه بن مسعود و عمار بن یاسر و هما من تلامذته علیه الصلاة و السلام.

و أما الیمن فقد روی الکل أن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد بعثه الی الیمن قاضیا- و القضاء هو الفقه، فهو أفقه الامة لقوله صلی اللّه علیه و آله و سلّم فیما رواه الفریقان: أقضاکم علیّ

...- فهو الذی فقه أهل الیمن و علمهم، و

قد قال صلی اللّه علیه و آله و سلّم حین بعثه: «اللهم اهد قلبه و ثبت لسانه...»

فهذا بعث علیّ علیه السلام الی الیمن، و هذا شأنه فی العلم و الفقه ... فانتشر العلم فی تلک البلاد عنه علیه السلام.

و اما معاذ فقد بعثه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله الی طائفة من الیمن «لیجبره» بعد أن «اغلق ما له من الدین ... فباع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما له کله فی دینه حتی قام معاذ بغیر شیء ...» رواه الحافظ ابن عبد البر فی (الاستیعاب). و هذا بعث معاذ الی طائفة من الیمن. و أما شأنه فی العلم و الفقه فلا یقاس بالإمام علیه السّلام- کما لا یقاس به غیره- بل فی نفس خبر بعثه الی الیمن ما یدل علی فسقه أو جهله بأدنی الاحکام الشرعیة ... فراجع الاستیعاب و غیره.

و بهذا عرفت انه قد انتشر علم الإسلام فی جمیع المدائن عن علیّ علیه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۶

۹- تحقیق حول سلاسل الصوفیة ... ص: ۱۰۶

(الی من تنتهی؟ علیّ أو أبی بکر؟) اعترف عبد العزیز الدهلوی بانتهاء سلاسل الصوفیة الی الامام علیّ المرتضی علیه السلام ... و أنکر ذلک والده الدهلوی تبعا لابن تیمیة الحرانی.

و قد انتصر المولوی حسن زمان صاحب کتاب (القول المستحسن فی فخر الحسن) للحق، فرد علی ابن تیمیة الرد القاطع ... و أثبت انتهاء سلاسل الصوفیة و رجال الطریقة الی سید الأولیاء أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام.

و ان شئت تفصیل ذلک فراجع قسم حدیث التشبیه من کتاب (عبقات الأنوار).

الباب الخامس (کتاب عبقات الأنوار ...) ص: ۱۰۶

۱- فی سبیل التألیف ... ص: ۱۰۶

ان إخراج کتاب مثل «عبقات الأنوار» الی عالم الوجود یتطلب بذل جمیع الطاقات بشتی أشکالها فی سبیل توفیر المصادر الاصلیة للبحوث، ثم استخراج المواضیع المطلوبة و تنسیقها ... فان هذین العنصرین أهم العناصر المتوقف علیها انجاز هذه المهمة.

و بالفعل فان السید المؤلف لم یدخر شیئا مما کان بوسعه، فلم یأل جهدا فی طریق تحصیل المصادر اللازمة، من مختلف المکتبات العامة و الخاصة، فی داخل الهند و خارجه.

فمن المصادر ما کان فی مکتبة والده الموقوفة، مثل کتاب (زاد المسیر للسیوطی). و من هنا یعلم أن والده العلامة السید محمد قلی هو المؤسس الاول لمکتبة الاسرة المعروفة ب (المکتبة الناصریة) التی سنتحدث عنها.

و منها: ما اشتراه فی بعض أسفاره، مثل (کتاب ألف باء فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۷

المحاضرات للبلوی) قال: اشتریته من (الحدیدة) و نسخة من کتاب (تهذیب الکمال للمزی) نسخت من خط المزی و قرئت علیه، قال: اشتریتها فی (الحدیدة) یوم الأربعاء ۸ محرم سنة ۱۲۸۳ لدی رجوعی من الحج.

و منها: ما أرسل الیه من البلاد المختلفة بطلب منه، (کالاربعین فی فضائل أمیر المؤمنین لابی عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبی الفوارس الرازی) قال: حصلت علیه بعد جهد بذله بعض العلماء الاعلام أدامهم اللّه المنعام. و (استجلاب ارتقاء الغرف بحب أقرباء الرسول ذوی الشرف للمزی) قال:

نسخة عتیقة حصلت علیها بسعی من أحد العلماء.

و منها: ما رآه و استفاد منه فی المکتبات العامة و غیرها فی بعض أسفاره ... ففی الحجاز استفاد من مکتبة الحرم النبوی الشریف من عدة من الکتب (کالنور السافر عن أخبار القرن العاشر للعیدروس) قال: هی نسخة الأصل، و علیها خط المصنف و تصحیحه، رآها و نقل منها، ثم ذکر أنه قد حصل علی نسخة عتیقة منه بعد سعی کثیر ... و کتاب (سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر للمرادی).

و من مکتبة الحرم المکی الشریف ... کتاب (عجالة الراکب و بلغة الطالب لعبد الغفار بن ابراهیم العلوی) و (کنز البراهین الکسبیة و الأسرار الوهبیة الغیبیة لشیخ بن علی الجفری باعلوی) قال: و هو مطبوع بمصر. و (الاعلام بأعلام بیت اللّه الحرام) قال: رأیته فی الهند أیضا، و هو مطبوع بلندن. و (رسالة الأسانید للشیخ أحمد النخلی) و ذکر أنه قد حصل علی نسخة منه بعد ذلک.

و فی العراق حصل علی کتب منها (المجالس لابی اللیث نصر بن محمد) و کتاب (کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب للکنجی الشافعی) و (التبر المذاب فی بیان ترتیب الاصحاب لأحمد بن محمد الحافی الحسینی الشافعی) و (الریاض الزاهرة فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرة للمطیری) رآه فی النجف الأشرف سنة ۱۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۸

و منها: ما وقف علیه فی بعض المکتبات الخاصة ... و من له أقل إلمام بنفسیات أصحاب المکتبات الخاصة یعلم مدی صعوبة الاستفادة من کتب المکتبات الخاصة، لا سیما إذا کان صاحبها من المخالفین ... و هناک قضایا نادرة تنقل حول کیفیة أستاذة السیّد المؤلف من هذه المکتبات.

فهذا طرف من متاعبه و جهوده فی سبیل تحصیل مصادر کتابه.

و أما ما تحمله رحمه اللّه فی سبیل استخراج مطالبه من المصادر، و تألیف کتابه و کتابته ... فلسنا مبالغین ان قلنا بأنه قد ضحی بنفسه الشریفة فی هذا السبیل فقد کتب بیده الیمنی حتی عجزت عن الکتابة، فأضحی یکتب بالیسری، و کان إذا تعب من الجلوس اضطجع و کتب، و إذا تعب استلقی علی ظهره و وضع الکتاب علی صدره و أملی.

لقد کان هذا دأبه لیلا و نهارا ... و لا یقوم عن مقامه الا لحاجة ملحة، و لا یأکل و لا ینام الا بقدر الضرورة ... و حتی العبادات و الاعمال الشرعیة لم یعمل الا بالفرائض منها ... الی أن مرض ... فلم یتمکن الا من الاملاء ... و لم یترکه حتی آخر لحظة من حیاته.

و قد حکی لنا آیة اللّه السید شهاب الدین النجفی المرعشی دام ظله نقلا عن السید ناصر حسین أنه لما وضع السید علی المغتسل لوحظ أثر عمیق علی شکل خط افقی علی صدره الشریف کان موضع الکتاب الذی اعتاد علی وضعه علی صدره للاملاء.

۲- أثر الکتاب ... ص: ۱۰۸

أ- فی أوساط الهند ان الغرض من تألیف هذا الکتاب هو الرّد علی کتاب (التحفة الاثنا عشریة) الذی ألفه (المولوی عبد العزیز الدهلوی)، محاولة منه للحیلولة دون تطور المذهب الشیعی، و فی ظروف قام الشیعة فیها بالنشاط الفکری من جدید فی بلاد الهند، و أسسوا فیها مراکز علمیة جعلوها منطلقا لترویج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۹

مذهبهم و نشر عقائدهم ... حتی کادت تتشیع سائر الفرق.

و کتاب التحفة- و ان کان فی الأغلب تکرارا لما قاله أبناء تیمیة و حجر و روزبهان و کثیر و الجوزی ... و الفخر الرازی ... و غیرهم من متعصبی أهل السنة السابقین، فی مؤلفاتهم التی رد علیها علماء الشیعة المعاصرون لهم أو المتأخرون عنهم ... الا أن من الطبیعی أن یحدث فتنة عظیمة بین المسلمین فی تلک الأقطار، و أن یحسب العوام و الجهلة من أهل السنة أن قد نجح هذا الکتاب فی الهدف الذی لأجله ألف، و هو الصد عن تقدم المذهب الشیعی.

لکن الشیعة کانوا ینتظرون بفارغ الصبر و بقلوب مطمئنة صدور الرد بل الردود العدیدة علیه من قبل فطاحل العلماء الذین قیضهم اللّه عز و جل للذب عن الدین الحنیف و الدفاع عن المذهب الحق.

حتی انبری له جماعة من فحول الطائفة- سیأتی ذکر أسمائهم- و کتبوا ردودهم علیه لا سیما الباب السابع منه المتعلق بمباحث الامامة و الخلافة.

و ان من یقف علی کتاب (عبقات الأنوار) الذی ألف فی النصف الثانی من القرن الثالث عشر یمکنه- بسهولة- تقدیر الأثر الذی ترکه هذا الکتاب فی زمن صدوره و انتشاره فی الاوساط العلمیة و غیرها من بلاد الهند.

لقد شفی هذا الکتاب غلیل الشیعة، و رفع رءوسهم، و أثلج صدورهم، فکان برهانا لامعا لاعلان الحق، و الدعوة الی سبیل اللّه، و تبلیغ رسالاته، و سیفا قاطعا علی الأعداء و الخصوم ... و أصبح نبراسا یضیء طریق الحق للسائرین و رائدا لمن جاء بعده من الباحثین ... و ان فی ما ذکرناه فی (الدراسات) فی الدلالة علی ما قلناه کفایة ... و الحمد للّه رب العالمین.

ب- فی الاوساط الأخری

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۱۰

و قد ترک هذا الکتاب آثارا بالغة فی الاوساط الإسلامیة الأخری...

یتجلی ذلک بوضوح لمن یدقق النظر فی التقاریظ و الرسائل الموجهة الی المؤلف و أسرته و کبار رجالات الطائفة فی الهند ... فقد جاء فی رسالة لآیة اللّه المازندرانی أنه یهتدی ببرکة هذا الکتاب فی کل عام جمع کثیر و جم غفیر من أهل السنة فی بغداد و مکة و شام و حلب بالاضافة الی بلاد الهند نفسها.

و فی رسالة للسید المجدد الشیرازی الحکم بلزوم قراءة هذا الکتاب علی کل مسلم، و الأمر بوجوب نشره و ترویجه بکل طریق ممکن.

و فی رسائل عدیدة من جماعة من أعلام علماء الوقت طلب المزید من نسخ الکتاب لأجل استفادة العلماء و الفضلاء منه فی الحوزات العلمیة، و التأکید علی السید المؤلف فی مواصلة العمل لأجل انجاز بقیة مجلدات الکتاب.

و من هنا فقد صدر الحکم من آیة اللّه الشیخ زین العابدین المازندرانی الحائری الی مقلدیه فی الهند بالمبادرة فی أسرع وقت الی طبع أجزاء الکتاب بمجرد خروجها من السواد الی البیاض، و أن من الواجب المحتم علیهم أن یضعوا کافة قدراتهم المالیة و غیرها تحت تصرف السید ممتثلین جمیع أوامره...

۳- تقاریظ الکتاب ... ص: ۱۱۰

اشارة

و لما وصل کتاب (عبقات الأنوار) الی الأقطار الإسلامیة کالعراق و ایران ... و اطلع علیه کبار الفقهاء، و وقف علیه رجالات الحدیث و الکلام، و العلماء فی مختلف العلوم الإسلامیة ... أکبروه غایة الإکبار، و أثنوا علیه و علی مؤلفه الثناء البالغ و المدح العظیم، و أرسلوا الی السید المؤلف رسائل التقریظ و التبجیل شاکرین اللّه تعالی علی هذه النعمة، و معبرین عن غایة سرورهم و اعتزازهم بهذه الموهبة.

و قد جمعت نصوص لک التقاریظ فی کتاب سمی ب (سواطع الأنوار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۱۱

فی تقریظات عبقات الأنوار) حوی المختار منه [۱]، منها ۲۷ تقریضا، و هی من کبار فقهاء و محدثی عصر المؤلف ... قد وجه بعضها

الی المؤلف فی حیاته و بعضها الآخر الی نجله السید ناصر حسین ... و نحن نكتفی هنا بذكر نصوص بعضها:

(۱) تقریظ سید الطائفة فی عصره المجدد السید المیرزا الشیرازی [۲ ...] ص: ۱۱۱

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی أبدع بقدرته علی وفق إرادته فطرة الخلیفة، و أولی كلا بحسب قابلیته ما یلیق به من صبغة الحقیقة، فعلم آدم الأسماء، و اصطفی أكابر ذریته، و خلص صفوته للبحث عن حقائق الأشیاء، و الاطلاع علی ما فی بطون الأنبیاء فألهمهم علوم حقائقه، و أعلمهم نوادر دقائقه، و جعلهم مواضع ودائع اسراره و طالع طوالع أنواره، فاستنبطوا و افادوا، و استوضحوا و اجادوا، و الصلاة و السلام علی من حبه خیر و أبقی، و آله الذین من تمسك بهم فقد استمسك بالعروة الوثقی.

---

[۱] طبع فی الهند سنة ۱۳۵۹. ذكر صاحب كتاب (علماء معاصرین: ۳۰) «أنّ العالم الجلیل الشیخ عباس الهندی الشروانی ألّف كتابا باسم سواطع الأنوار فی تقریظات عبقات الأنوار، و أنّی قد طبع مع كتاب زینة الإنشاء بمطبعة بستان مرتضوی ببلدة لكهنو سنة ۱۳۰۳».

[۲] هو السید المیرزا محمد حسن الحسینی الشیرازی النجفی، أعظم علماء عصره و أشهرهم و أعلی مراجع الامامیة فی الأقطار الإسلامیة فی زمانه، حضر علی الشیخ محمد تقی صاحب حاشیة المعالم و السید حسن المدرس و الشیخ محمد ابراهیم الكلباسی فی أصفهان و فی النجف الأشرف علی الشیخ صاحب الجواهر و الشیخ الأنصاری و الشیخ حسن آل كاشف الغطاء و كان أیام زعامته مقیما فی سامراء المشرفة، و قصة (التنباك) و فتواه بتحریمه مشهورة.

ولد سنة ۱۲۳۰ و توفی سنة ۱۳۱۲ (اعلام الشیعة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۲

أما بعد: فلم وقفت بتأیید اللّه تعالی و حسن توفیقه علی تصانیف ذی الفضل الغزیر، و القدر الخطیر، و الفاضل النحریر، و الفائق التحریر، و الرائق التعبیر، العدیم النظیر، المولوی السید حامد حسین، أیده اللّه فی الدارین و طیب بنشر الفضائل أنفاسه، و أذكی فی ظلمات الجهل من نور العلم نبراسه.

رأیت مطالب عالیة، تفوق روائح تحقیقها الغالیة، عباراتها الوافیة دلیل الخبرة و اشاراتها الشافیة محل العبرة، و كیف لا؟ و هی من عیون الأفكار الصافیة مخرجة، و من خلاصة الإخلاص منتجة، هكذا هكذا و الا فلا، العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء من الأخیار، و فی الحقیقة افتخر كل الافتخار، و من دوام العزم و كمال الحزم و ثبات القدم و صرف الهمم فی اثبات حقیة أهل بیت الرسالة بأوضح مقالة أغار، فانه نعمة عظمی و موهبة كبری، ذلك فضل اللّه یؤتیه من یشاء.

أسأل اللّه أن یدیمك لإحیاء الدین و لحفظ شریعة خاتم النبیین صلوات اللّه علیه و آله أجمعین.

فلیس حیاة الدین بالسیف و القنا فأقلام أهل العلم امضی من السیف

و الحمد للّه علی ان قلمه الشریف ماض نافع، و لا لسنة أهل الخلاف حسام قاطع، و تلك نعمة منّ اللّه بها علیه، و موهبة ساقها الیه.

و انی و ان كنت اعلم ان الباطل فاتح فاه من الحنق الا ان الذوات المقدسة لا یبالون فی أعلاء كلمة الحق، فأین الخشب المسندة من الجنود المجندة، و أین ظلال الضلالة من البدر الأنور، و ظلام الجهالة من الكوكب الأزهر.

أسأل اللّه ظهور الحق علی یدیه، و تأییده من لدیه، و ان یجعله موفقا منصورا مظفرا مشكورا، و جزاه اللّه عن الإسلام خیرا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۳

و الرجاء منه الدعاء مدی الأیام، بحسن العاقبة و الختام، و السلام علیكم و رحمة اللّه و بركاته.

حرره الأحقر محمد حسن الحسینی فی ذی الحجة الحرام سنة ۱۳۰۱ (الختم المبارك)

(۲) تقریظ خاتمة المحدثین المیرزا حسین النوری [۱ ...] ص: ۱۱۳

بسم اللّه الرحمن الرحيم الحمد للّه الذى خصنا من بين الفرق بالفلج، و أيدنا ما دونهم بأوضح الحجج و الصلاة على من اصطفاه لدين قيم غير ذى عوج، و على آله الذين نشروا لواء الحق و لو بسفك المهج، و أحضوا على العلم و لو بخوض اللجج، عجل اللّه لهم النصر و الفرج، و صلى اللّه عليهم ما مدحت الثغور بالبلج، و وصفت الحواجب بالزجج.

و بعد: فان العلم مشرع سلسال، لكن على أرجائه ضلال، و روض مسلوف لكن دونه قلل الجبال، دونهن حتوف، و ان من أجل من اقتحم موارده، و ارتاد آنسه و شارده، و عاف فى طلابه الراحة، و رأى فى اجتلاء أنواره مروحة و راحة، حتى فاز منه بالخصل، بل و أدرك الفرع منه و الأصل:

السيد السديد و الركن الشديد، سباح عيالم التحقيق، سياح عوالم التدقيق،

---

[۱] هو امام أئمة الحديث و الرجال فى الاعصار المتأخرة، مؤلفاته تربو على العشرين أشهرها و أهمها (المستدرك) استدرك فيه على كتاب (وسائل الشيعة) و هو أحد المجاميع الثلاثة المتأخرة، فى ثلاثة مجلدات كبار تشتمل على زهاء (۲۳۰۰۰) حديث، و قد ختمها بخاتمة ذات فوائد جليلة، و له فى بعض مؤلفاته آراء لم يوافقه عليها سائر العلماء.

ولد سنة ۱۲۵۴ و توفى سنة ۱۳۲۰ (أعلام الشيعة).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۴

خادم حديث أهل البيت، و من لا يشق غباره الاعوجى الكميت، و لا يحكم عليه لو و لا كيت سائق الفضل و قائده و أمير الحديث و رائده، ناشر ألوية الكلام، و عامر أندية الإسلام، منار الشيعة، مدار الشيعة، يافعة المتكلمين، و خاتمة المحدثين، وجه العصابة و ثبتها، و سيد الطائفة و ثقتها، المعروف بطنطنة الفضل بين ولايتى المشرقين، سيدنا الأجل حامد حسين، لا زالت الرواة تحدث من صحاح مفاخره بالأسانيد مما تواتر من مستفيض فضله المسلسل كل معتبر عال الأسانيد.

و لعمرى لقد و فى حق العلم بحق براعته، و نشر حديث الإسلام بصدق لسان يراعته، و بذل من جهده فى إقامة الأود و ابانة الرشد ما يقصر دونه العيوق فأنى يدرك شأوه المسح السابح السبوق!! فتلك كتبه قد حبت الظلام و جلت الأيام، و زينت الصدور و اخجلت المدور، ففيها (عبقات) أنوار اليقين و (استقصاء) شاف فى تقدير نزهة المؤمنين، و ظرائف طرف فى إيضاح خصائص الإرشاد هى غاية المرام من مقتضب الأركان، و عمدة وافية فى ابانة نهج الحق لمسترشد الصراط المستقيم الى عماد الإسلام و نهج الايمان، و صوارم فى استيفاء احقاق الحق هى مصائب النواصب، و منهاج كرامة كم له فى اثبات الوصية بولاية الإنصاف من مستدرك مناقب، و لوامع كافية لبصائر الانس فى شرح الاخبار، تلوح منها أنوار الملكوت، و رياض مونقة فى كفاية الخصام من أنوارها المزرية بالدر النظيم تفوح منها نفحات اللاهوت.

فجزاه اللّه عن آبائه الأماجد خير ما جزى به ولدا عن والد، و أيد اللّه اقلامه فى رفع الأستار عن وجه الحق و الصواب، و أعلى ذكره فى الدين ما شهد ببارع فضله القلم و الكتاب، و ملأت بفضائله صدور المهارق و بطون الدفاتر، و نطقت بمكارمه ألسنة الأقلام، و أفواه المحابر.

آمين آمين لا أرضى بواحدة حتى أضيف إليها ألف أمينا و صلى اللّه على سيدنا محمد و الميامين من عترته و سلم تسليما.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۵

كتب بيمناه الدائرة الخاثرة العبد المذنب المسىء حسين بن محمد تقى النورى الطبرسى.

فى ليلة الثانى عشر من شهر الصيام، فى الناحية المقدسة سر من رأى، سنة ۱۳۰۳ حامدا مصليا

(۳) تقريظ الفقيه الكبير الشيخ زين العابدين المازندرانى الحائرى [۱ ...] ص: ۱۱۵

...«چون متدرجا مجلدات کتب مؤلفات و مصنفات آن جناب سامی صفات که عبارت از (استقصاء الافحام) و (عبقات) بوده باشد در این صفحات به دست علماء و فضلای این عتبات عرش درجات ملحوظ و مشاهد افتاد به اضعاف مضاعف آنچه شنیده می‌شد دیده شد کِتابٌ أُحْکِمَتْ آیاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَکِیمٍ خَبِیرٍ از صفحاتش نمودار کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ از اوراقش پدیدار، از عناوینش آیـاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ پیدا، و از مضامینش هـذا بَلاغٌ لِلنَّاسِ وَ لِیُنْذَرُوا بِهِ وَ لِیَعْلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ لِیَذَّکَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ هویدا، از فصولش عالمی را تاج تشیع و استبصار بر سر نهاده، و از ابوابش بسوی جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ بابها گشاده، کلماتش وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ کلامش أَلا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَی الظَّالِمِینَ، مفاهیمش أ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ مضامینش در لسان حال اعدا یا لَیْتَ بَیْنِی وَ بَیْنَکَ بُعْدَ الْمَشْرِقَیْنِ فَبِئْسَ الْقَرِینُ دلائلش هـذا بَیانٌ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِینَ براهینش

---

[۱] من کبار الفقهاء و مراجع التقلید، درس فی النجف الأشرف ثم انتقل الی کربلاء المقدسة و اشتغل بالتدریس و التصنیف حتی توفی فی ۱۶ ذی القعدة سنة ۱۳۰۹ و دفن فی الصحن الحسینی الشریف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۶

کِتابٌ أُنْزِلَ إِلَیْکَ فَلا یَکُنْ فِی صَدْرِکَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَ ذِکْری لِلْمُؤْمِنِینَ.

برای دفع یأجوج و مأجوج مخالفین دین مبین سدّی است متین، و از جهت قلع و قمع زمره معاندین مذهب و آئین چون تیغ أمیر المؤمنین، سیمرغ سریع النقل عقل از طیران بسوی شرف اخبارش عاجز، همای تیز پای خیال از وصول بسوی غرف آثارش قاصر. کتبی به این لیاقت و متانت و اتقان تا الآن از بنان تحریر نحریری سر نزده، و تصنیفی در اثبات حقیّت مذهب و ایقان تا این زمان از بیان تقریر حبر خبیری صادر و ظاهر نگشته.

از عبقاتش رائحه تحقیق وزان، و از استقصایش استقصا بر جمیع دلائل قوم عیان، و للّه در مؤلفها و مصنفها:

أ کانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَیْنا إِلی رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قالَ الْکافِرُونَ إِنَّ هـذا لَساحِرٌ مُبِینٌ...

(۴) تقریظ سماحة العلامة الحجة الفقیه السید محمد حسین الشهرستانی [۱ ...] ص: ۱۱۶

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی نصر الدین المبین بالعلماء الراسخین، و نفی بهم عنه بدع المبتدعین و انتحال المبطلین، و فضل مدادهم علی دماء الشهداء فی الدین، و لم یخل الأرض منهم فی آن و لا حین، و الصلاة علی سید العالمین و النبی قبل الماء و الطین، و آله الذین هم لمعات أنواره، و عبقات أزهاره، سیما وصیه و معدن

---

[۱] من أئمة العلم و مراجع التقلید فی کربلاء المقدسة، و قد انتهت الیه الریاسة فی التدریس و الزعامة فی الأمور بعد وفاة أستاذه المحقق الأردکانی، الی أن توفی لیلة الخمیس الثالث من شوال سنة ۱۳۱۵. و خلف آثارا جلیلة تنیف علی الثمانین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۷

اسراره، الذی شبهه النبی صلی اللّه علیه بالأنبیاء فکان موجبا لافتخارهم لا لافتخاره، و بعد:

فانی قد نظرت فی کتاب عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار علیهم صلوات اللّه و سلامه ما بقی اللیل و النهار، للمولی الجلیل و العالم النبیل، الذی علا علاه الفرقدین، و سما سناؤه النیرین، المبرأ من کل شین و المحلی بکل زین، مجمع البحرین جامع الفضلین المولوی السید حامد حسین لا زال محبورا بکل ما یقربه العین، مشکور السعی فی النشأتین، فرأیته کتابا متینا متقنا حاویا للتحقیقات

الرشیقة التی یهتز لها الناظر، جامعا للتدقیقات التی یطرب بها الخاطر کم من عنق من الباطل به مکسور، و کم من عرق للضلالة به مبتور، قد أدحض به أباطیل المبطلین، و أوضح به الحجج و البراهین علی الحق المبین و أرغم أنوف المعاندین، فلله دره من فاضل ما أفضله، و عالم ما أکمله، و بارع ما أفهمه و دقیق ما أتقنه، قمع رؤس المشککین بمقامع الحدید، و أذاب قلوبهم بشراب الصدید، و لم یدع لهم رکنا الّا هدمه، و لا بابا الّا ردمه، و لا عرقا الّا قلعه، و لا شکا الّا رفعه، و لا ریبا الّا منعه، و لا دلیلا الّا صدعه، و لا قولا الّا دفعه، و لا قرنا الّا صرعه، و لا مذهبا الّا نقضه، و لا رئیسا الّا رفضه، و لا کیدا الّا دمره و لا نقضا الّا سمره.

فجزاه اللّه عن الدین و أهله خیر جزاء الصالحین، و أعطاه بکل حرف بیتا فی الجنة کما وعد به علی لسان الصادقین، و حشره مع المجاهدین فی زمن أجداده الطاهرین.

و نرجو من المؤلف دام بقاه أن یمن علی أهل هذه النواحی ببعث سائر المجلدات من هذا الکتاب المبارک، و نشره فی هذه الأصقاع، عسی أن ینفع به من طابت سریرته و حسنت سیرته، و سبقت له من اللّه العنایة بسعادته، و لم یستحق الخذلان و الحرمان بشقاوته. و اللّه المستعان و علیه التکلان. و ان لا ینسانا من الدعوات فی مظان الاجابة و موارد الاستجابة، و السلام هو الختام. و قد قلت مرتجلا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۸

عبقات فاحت من الهند طیبا عطست منه معطس الحرمین فأشار الحسین بالحمد منه و دعا شاکرا لحامد حسین حرره الجانی الفانی محمد حسین الشهرستانی عفی عنه و عن والدیه بالنبی و الوصی ۲۶ جمادی الاولی سنة ۱۳۰۳ فی أرض کربلاء المشرفة علی مشرفها ألف ألف سلام و تحیة آمین و الحمد للّه رب العالمین

۴- بعض ما قیل فی الکتاب ... ص: ۱۱۸

اشارة

ثم ضع یدک علی أی کتاب شئت من کتب التراجم و فهارس المصنفات و غیر ذلک تجد فیه کلمات جلیلة من أکابر العلماء فی حق کتاب العبقات ... و نحن نکتفی کذلک بذکر بعض تلک الکلمات، و علیها فقس ما سواها:

۱- المیرزا أبو الفضل الطهرانی ...: ص: ۱۱۸

...«عبقات الأنوار تصنیف السید الجلیل، المحدث العالم العامل، نادرة الفلک و حسنة الهند، و مفخرة لکهنو و غرة العصر، خاتم المتکلمین، المولوی الأمیر حامد حسین المعاصر الهندی اللکهنوی قدس سره و ضوعف بره، الذی اعتقد أنه لم یصنف مثل هذا الکتاب المبارک منذ بدایة تأسیس علم الکلام حتی الآن فی مذهب الشیعة، من حیث اثبات الاتفاق فی النقل، و کثرة الاطلاع علی کلمات الأعداء، و الإحاطة بالروایات الواردة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۹

من طرقهم فی باب الفضائل. فجزاه اللّه عن آبائه الا ماجد خیر جزاء ولد عن والده، و وفق خلفه الصالح لإتمام هذا الخیر الناجح» [۱].

۲- السید محسن الامین العاملی ...: ص: ۱۱۹

«عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار بالفارسیة، لم یکتب مثله فی بابه فی السلف و الخلف، و هو فی الرد علی باب الامامة من (التحفة الاثنی عشریة) للشاه عبد العزیز الدهلوی، فان صاحب التحفة أنکر جملة من الأحادیث المثبتة امامة أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام، فأثبت المترجم تواتر کل واحد من تلک الأحادیث من کتب من تسموا بأهل السنة، و هذا الکتاب یدل علی طول باعه وسعة

اطلاعه و هو فی عدة مجلدات، منها مجلد فی حدیث الطیر، و قد طبعت هذه المجلدات ببلاد الهند، و قرأت نبذا من أحدها فوجدت مادة غزیرة و بحرا طامیا، و علمت منه ما للمؤلف من طول الباع وسعة الاطلاع.

و حبذا لو انبری أحد لتعریبها و طبعها بالعربیة، و لکن الهمم عند العرب خادمة» [... ۲].

۳- و قال شیخنا الحجة الطهرانی ...: ص: ۱۱۹

«و هو أجل ما کتب فی هذا الباب من صدر الإسلام الی الآن» [۳].

و قال أیضا:

«هو من الکتب الکلامیة التاریخیة الرجالیة، أتی فیه بما لا مزید

---

[۱] شفاء الصدور ۹۹- ۱۰۰.

[۲] أعیان الشیعة ۱۸/ ۳۷۱. و الحمد للّه الذی وفقنا لتلبیة هذا النداء.

[۳] أعلام الشیعة ۱/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۰

لاحد من قبله» [۱].

۴- و قال المحدث الکبیر الشیخ القمی ما تعریبه ...: ص: ۱۲۰

«لم یؤلف مثل کتاب (العبقات) من صدر الإسلام حتی یومنا الحاضر، و لا یکون ذلک لاحد الا بتوفیق و تأیید من اللّه تعالی و رعایة من الحجة علیه السلام» [۲].

۵- و قال المحقق الشیخ محمد علی التبریزی ما تعریبه ...: ص: ۱۲۰

«و یظهر لمن راجع کتاب (عبقات الأنوار) انه لم یتناول أحد منذ صدر الإسلام حتی عصرنا الحاضر علم الکلام- لا سیما باب الامامة منه- علی هذا المنوال ... و ظاهر لکل متفطن خبیر أن هذه الإحاطة الواسعة لا تحصل لاحد الا بتأیید من اللّه تعالی و عنایة من ولی العصر عجل اللّه فرجه» [۳].

۵- الأحادیث التی تم البحث عنها ... ص: ۱۲۰

قد ذکرنا أن المؤلف جعل کتابه فی منهجین:

(الاول) فی الآیات التی تعرض لها صاحب التحفة و هی ستة، ذکرناها سابقا. و هذا المنهج- کما فی بعض مجلدات الکتاب- مؤلف کلا أو بعضا لکن فی الذریعة: ان هذا المنهج تام و مخلوط فی المکتبة الناصریة، و یوجد فی غیرها أیضا [۴].

---

[۱] مصفی المقال فی مصنفی علم الرجال ۱۴۹.

[۲] هدیة الأحباب فی المعروفین بالکنی و الألقاب ۱۷۷. و انظر الفوائد الرضویة ۹۱- ۹۲.

[۳] ریحانة الأدب فی المعروفین بالکنیة و اللقب ۳/ ۴۳۲.

[۴] الذریعة الی تصانیف الشیعة ۱۵/ ۲۱۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۱

(و الثانی) فی الأحادیث التی تعرض لها الدهلوی، و هی اثنا عشر حدیثا، ذکرنا نصوصها علی الترتیب سابقا.

و قد کمل البحث عن الأحادیث التالیة منها:

۱- حدیث الغدیر.

۲- حدیث المنزلة.

۳- حدیث الولایة.

۴- حدیث الطیر.

۵- حدیث الباب.

۶- حدیث التشبیه.

۷- حدیث المناصبة.

۸- حدیث النور.

۹- حدیث الثقلین- و معه حدیث السفینة.

۱۰- حدیث خیبر. المجلد الاول منه [۱].

و قد وقع البحث عن کل واحد هذه الأحادیث فی جهتین:

(الاولی): فی سند الحدیث، فأثبت تواتره من کتب العامة، بأسلوب لطیف، إذ یورد الحدیث ثم یذکر رواته من الصحابة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم و من رواه عنهم من التابعین، ثم من رواه عن التابعین من تابعیهم ثم من أخرجه فی کتابه ... کل ذلک حسب سنی وفیاتهم، مع ترجمة کل واحد منهم مثبتا وثاقته و جلالته لدی تلک الطائفة.

(الثانیة): فی دلالة الحدیث: فأثبت دلالته علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام بالادلة العقلیة و النقلیة من مختلف کتب العامة المعتبرة ...و إذا ثبتت إمامته بلا فصل ثبتت لولده الأحد عشر علیهم السلام کما هو واضح.

---

[۱] ذکر ذلک لنا الحجة المرحوم السید محمد سعید حفید المؤلف.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۲

۶- مؤلفو هذه المجلدات و ما طبع منها ... ص: ۱۲۲

ثم انه قد اشترک فی انجاز البحث فی تلک المجلدات السید حامد حسین و ولده و حفیده، فأنجز السید المؤلف- السید حامد حسین- من هذه المهمة البحث عن:

۱- حدیث الغدیر، سندا و دلالة.

۲- حدیث المنزلة، سندا و دلالة.

۳- حدیث الولایة، سندا و دلالة.

۴- حدیث التشبیه، سندا و دلالة.

۵- حدیث النور، سندا و دلالة.

و هذه المجلدات كلها مطبوعة.

و لما لم يمهله الأجل لإكمال سائر الأحاديث، أخذ ولده- السيد ناصر حسين- يكمل هذا المنهج متبعا أسلوب والده المرحوم و خطته المرسومة فكتب:

۱- حديث الطير، سندا و دلالة.

۲- حديث الباب، سندا و دلالة.

۳- حديث الثقلين- و معه حديث السفينة، سندا و دلالة.

و قد طبعت هذه أيضا، و أعيد طبع المجلد الاول من مجلدتی حديث الغدير للمرة الثانية فی ايران، و كذا حديث الثقلين فی ستة أجزاء مع فهارس باهتمام العلامة الروضاتی و زملائه فی أصفهان.

و جاء حفيده- السيد محمد سعيد- فأكمل:

۱- حديث المناصبة، سندا و دلالة.

۲- حديث خيبر، سندا فقط.

و لم يطبع منهما شیء، فالمجلدات المطبوعة من هذه الموسعة هی (۱۶) مجلدا حول (۸) أحاديث باعتبار أن كل حديث فی مجلدين أحدهما للسند و الآخر للدلالة، و لم يكتب من الأحاديث الاثنی عشر:

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۳

۱- حديث الحق.

۲- حديث خيبر، القسم الثانی منه [۱].

و الجدير بالذكر: ان السيد ناصر حسين و ولده قد جعلا ما ألفاه و أكملاه من (العبقات) باسم السيد حامد حسين تجليلا له و تقديرا لجهوده، و لأنه رحمة اللّه تعالى عليه قد رسم الخطوط لجميع هذه الأحاديث الاثنی عشر، و فهرس رءوس اقلامها و أمهات مطالبها، و أشر على المصادر الموجودة لديه فی أوائلها تسهيلا لإخراج ما يريد منها...

۷- استفادة المؤلفين من الكتاب ... ص: ۱۲۳

و قد أصبح هذا الكتاب من أهم الموسوعات العلمية، و أمهات مصادر الامامة و الكلام و العلوم الإسلامية، منذ صدوره حتى يومنا هذا، إذ اعتمد عليه كبار العلماء الاعلام و مشاهير المؤلفين و الكتاب، من معاصری المؤلف فمن بعدهم بين ناقل عنه و محيل اليه، فی شتى بحوثهم و مختلف مؤلفاتهم، و منهم:

۱- العلامة المحدث الكبير الحاج ميرزا حسين النوری فی (مستدرك الوسائل و مستنبط المسائل) و بعض مؤلفاته الأخرى.

۲- آية اللّه المولى أحمد الكوزكنانی فی (هداية الموحدين).

۳- آية اللّه الشيخ محمد جواد البلاغی فی (آلاء الرحمن).

۴- آية اللّه الشيخ محمد حسين كاشف الغطاء فی (أصل الشيعة و أصولها).

۵- العلامة المحقق الميرزا أبو الفضل الطهرانی فی (شفاء الصدور فی شرح زيارة العاشور).

۶- العلامة المحدث الشيخ عباس القمی فی بعض تآليفه.

---

[۱] أخذنا هذا من العلامة الحجة السيد محمد سعيد، و ذكر ان ما كتبه هو باللغة العربية.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۴

۷- العلامهٔ الشیخ نجم الدین العسکری فی جملهٔ من مؤلفاته.

۸- العلامهٔ الشیخ قوام الدین الوشنوی فی (حدیث الثقلین).

۹- العلماء الأفاضل المؤلفون لکتاب (جامع أحادیث الشیعهٔ) تحت اشراف زعیم الطائفهٔ فی عصره السید حسین الطباطبائی البروجردی رحمه اللّه.

۱۰- العلامهٔ السید سبط الحسن الهندی اللکهنوی رحمه اللّه فی کتاب (حدیث الغدیر) بلغهٔ أردو.

۱۱- العلامهٔ السید مرتضی حسین الفتحپوری فی کتاب (تفسیر التکمیل) فی آیهٔ: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ ... النازلهٔ فی واقعهٔ غدیر خم.

۱۲- العلامهٔ السید صدیق حسن‌خان القنوجی، من مشاهیر المؤلفین من أهل السنهٔ، المعاصرین لصاحب العبقات فی الهند، فی کتابه (أبجد العلوم).

۱۳- العلامهٔ الحجهٔ المجاهد الشیخ عبد الحسین الامینی فی أثره الخالد (الغدیر) فقد قال رحمه اللّه: «السید میر حامد حسین ابن السید محمد قلی الموسوی الهندی اللکهنوی المتوفی سنهٔ ۱۳۰۶ عن ۶۰ سنهٔ. ذکر حدیث الغدیر و طرقه و تواتره و مفاده فی مجلدین ضخمین، فی ألف و ثمان صحائف و هما من مجلدات کتابه الکبیر العبقات.

و هذا السید الطاهر العظیم- کوالده المقدس- سیف من سیوف اللّه المشهورهٔ علی أعدائه، و رایهٔ ظفر الحق و الدین، و آیهٔ کبری من آیات اللّه سبحانه، قد أتم به الحجهٔ و أوضح المحجهٔ.

و أما کتابه العبقات فقد فاح أریجه بین لابتی العالم، و طبق حدیثه المشرق و المغرب، و قد عرف من وقف علیه انه ذلک الکتاب المعجز المبین الذی لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه.

و قد استفدنا کثیرا من علومه المودعهٔ فی هذا السفر القیم، فله و لوالده

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۵

۸- ترجمته الی اللغات ... ص: ۱۲۵

لم ینتشر الی الآن- حسبما نعلم- کتاب بعنوان ترجمهٔ کتاب عبقات الأنوار بلغهٔ من اللغات، و ان کنا وجدنا بعض المؤلفات باللغهٔ العربیهٔ کل مطالبه أو جلّها من کتاب العبقات ... لکن لا ریب فی تصدی بعض العلماء و الفضلاء لتعریب الکتاب او ترجمته الی اللغهٔ الاردویهٔ ...

ملخصا أو غیر ملخص ... فی خلال هذه المدهٔ المدیدهٔ ... و من ذلک:

۱- فیض القدیر فی حدیث الغدیر. للعلامهٔ المحدث الشیخ عباس القمی رحمه اللّه فانه ملخص من مجلد حدیث الغدیر من عبقات الأنوار ...

و هو موجود لدی نجل المؤلف حفظه اللّه، و قد نشرته مؤسسهٔ (در راه حق) فی قم المقدّسهٔ.

۲- الثمرات للسید محسن نواب بن السید أحمد النواب اللکهنوی فانه تعریب و تلخیص لمجلدات من کتاب العبقات. ذکره صاحب الذریعهٔ.

۳- حدیث مدینهٔ العلم. لحفید المؤلف السید محمد سعید- و سنترجم له- لخص فیه مجلد حدیث مدینهٔ العلم. و هذا مطبوع بالنجف الأشرف.

۹- فشل القوم فی الرّد علیه ... ص: ۱۲۵

قد أشرنا سابقا الی أن نشاط الامام السید دلدار علی النقوی هو السبب فی تألیف «التحفة الاثنی عشریة»، و أن ذلک کان بدایة فصل جدید للصراع العقائدی بین الطائفتین علی صعید المؤلفات فی الردود و المناقشات ... فأول من رد علی «التحفة» هو السید دلدار علی نفسه، حیث رد علیها بکتاب «الصوارم الإلهیات فی قطع شبهات عابدی العزی و اللات» و کتاب «صارم الإسلام». فرد علیه رشید الدین الدهلوی تلمیذ صاحب التحفة بکتاب «الشوکة العمریة». فرد علیه حکیم باقر علی‌خان بکتاب «الحملة الحیدریة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۶

الطاهر منا الشکر المتواصل، و من اللّه تعالی لهما أجزل الأجور» [۱].

ورد المیرزا محمد الکامل علی «التحفة» بکتاب «النزهة الاثنا عشریة» فرد علیه أحد العامة بکتاب أسماه «رجوم الشیاطین»، فرد علیه السید جعفر الموسوی بکتاب «معین الصادقین فی رد رجوم الشیاطین».

ورد السید محمد قلی والد صاحب العبقات علی التحفة ب «الأجناد الاثنا عشریة المحمدیة». فرد علیه محمد رشید الدهلوی، فعاد السید محمد قلی ورد علیه بکتاب «الاجوبة الفاخرة فی الرد علی الاشاعرة».

اذن بقیت مواضیع کتاب «التحفة» موضع الأخذ و الرد بین الطرفین، فان کلا من السید دلدار علی و صاحب التحفة أسس لمذهبه مدرسة و قاد حرکة و تزعم أسرة علمیة و ربی تلامذة...

حتی جاء دور صاحب عبقات الأنوار، فألف کتابه العظیم فی ظروف لا یصدر عن الشیعة شیء الا و قد رد علیه من قبل تلامذة الدهلوی و المدافعین عن تحفته، کحیدر علی الفیض‌آبادی، و محمد رشید الدین الدهلوی، و غیرهما من مشاهیر المعاصرین له من علماء أهل السنة...

و لکن لم نسمع حتی الآن صدور کتاب فی الرد علی عبقات الأنوار، مما یدل علی عجز القوم عن الرد علیه ... فان عدم الرد هنا کاف فی الدلالة علی العجز.

أضف الی ذلک ما ذکره المحقق السنی عبد الحی اللکهنوی المتوفی سنة ۱۳۴۱ فی کتابه «نزهة الخواطر» بترجمة المولوی أمیر حسن السهسوانی المتوفی سنة ۱۲۹۱ قائلا: «و انی سمعت بعض الفضلاء یقول: ان مولانا حیدر علی الفیض‌آبادی استقدمه الی حیدرآباد و رتب له ثلاثمائة ربیة شهریا لیعینه فی الرد علی «عبقات الأنوار». لان أوقاته لا یفرغ لذلک لکثرة الخدمات السلطانیة. فأبی قبوله و قال: انی لا أرضی بأن أحتمل هم ثلاثمائة ربیة،

---

[۱] الغدیر ۱/ ۱۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۷

أین أضعها؟ و فیهم أبذلها؟» [۱].

أ تری أن حیدر علی کان یهتم بالخدمات السلطانیة أکثر من الرد علی العبقات؟

أ تری أن المانع للسهسوانی عن قبول الدعوة عدم تمکنه من تحمل هم الربیات أین یضعها و فیم یبذلها؟

الحقیقة هی العجز عن الرد ... و الا لترک الفیض‌آبادی الخدمات السلطانیة حتی الانتهاء من الرد علی «العبقات»، کما فعل السید حامد حسین حیث اعتزل الناس و الشئون الاجتماعیة حتی وفق للرد علی «التحفة».

و لو کان السهسوانی قادرا علی الرد علی العبقات للبی الدعوة و أخذ الربیات بل استحق الأکثر من الثلاثمائة بأضعاف مضاعفة...

و لو كان صادقا فى العذر الذى ذكره لحضر الى حيدرآباد و أعان الفيض آبادى فى تلك المهمة ... ثم اعتذر عن قبول الربيات ... الحقيقة هى العجز عن الرد ... و كذلك كتاب العبقات ... لا يمكن الرد عليه ... فكان القول الفصل، و الكلام الحاسم فى النزاع و الصراع بين أنصار «التحفة» و الرادين عليها ... و هذا من خصائص هذا الكتاب ...

لأنه الكتاب المعجز المبين، الذى لا يأتيه الباطل من بين يديه و لا من خلفه ... فلا جرم أن أجمع علماء الشيعة على أنه لم يكتب مثله فى بابه بين السلف و الخلف ... فلله دره و عليه أجره.

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۸

الباب السادس ترجمة مشاهير بيت صاحب العبقات [۱ ...] ص: ۱۲۸

(۱) ترجمة السيد محمد قلى ... ص: ۱۲۸

اشارة

هو: السيد محمد قلى ابن السيد محمد حسين المعروف بالسيد اللّه كرم ابن السيد حامد حسين ابن السيد زين العابدين ابن السيد محمد المعروف بالسيد البولاقى ابن السيد محمد المعروف بالسيد مدا ابن السيد حسين المعروف بالسيد ميئهر ابن السيد جعفر ابن السيد على ابن السيد كبير الدين ابن السيد شمس الدين ابن السيد جمال الدين ابن السيد شهاب الدين أبى المظفر حسين الملقب بسيد السادات المعروف بالسيد علاء الدين أعلى بزرك ابن السيد محمد المعروف بالسيد عز الدين ابن السيد شرف الدين أبى طالب المعروف بالسيد الأشرف ابن السيد محمد الملقب بالمهدى المعروف بالسيد محمد المحروق ابن حمزة ابن على بن أبى محمد بن جعفر بن مهدى بن أبى طالب بن على بن حمزة بن أبى القاسم حمزة ابن الامام أبى ابراهيم موسى الكاظم ابن الامام أبى عبد اللّه جعفر الصادق ابن الامام أبى جعفر محمد الباقر ابن الامام أبى محمد على زين العابدين ابن السبط الشهيد الامام أبى عبد اللّه الحسين ابن أمير المؤمنين على بن أبى طالب صلوات اللّه

---

[۱] قال شيخنا الحجة الطهرانى رحمه اللّه: «ان هذا البيت الجليل من البيوت التى غمرها اللّه برحمته، فقد صب سبحانه و تعالى على أعلامه المواهب، و أمطر عليهم المؤهلات و اسبل عليهم القابليات و غطاهم بالإلهام، و احاطهم بالتوفيق، فقد عرفوا قدر نعم اللّه عليهم فلم يضيعوها.

بل كرسوا حياتهم و بذلوا جهودهم و أفنوا أعمارهم فى الذب عن حياض الدين، و سعوا سعيا حثيثا فى تشييد دعائم المذهب الجعفرى، فخدماتهم للشرع الشريف و تفانيهم دون إعلان كلمة الحق غير قابلة للحد و الإحصاء، و لذا وجب حقهم على جميع الشيعة الامامية ممن عرف قدر نفسه و اهتم لدينه و مذهبه» ... اعلام الشيعة- الكرام البررة- ۲/ ۱۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۹

و سلامه عليهم أجمعين [۱].

كان: متكلما، محققا، كثير التتبع، جامعا بين المعقول و المنقول، جدليا حسن المناظرة، و من كبار علماء الامامية فى بلاد الهند، و كان له الاهتمام البالغ فى الرد على المخالفين، و قد قام بذلك أحسن قيام.

ولادته ...: ص: ۱۲۹

ولد السید محمد قلی یوم الاثنین الخامس من شهر ذی القعدة سنة ۱۱۸۸ فی بلدة کنتور [۲].

أساتذته ...: ص: ۱۲۹

لم یـذکر المترجمون له من أساتذته سوی: الامام الأکبر السـید دلدار علی النقوی، و لعله لم یأخذ الا منه و لم یحضـر علی غیره، إذ به الکفایة فی جمیع العلوم کما یظهر من تراجم العلماء له [۳].

---

[۱] تکملة نجوم السماء ۲/ ۲۵. الفضل الجلی ص ۲ عن تذکرة ناصر الملة.

[۲] الفضل الجلی.

[۳] هو: من أعاظم علماء الشـیعة فی عصـره و کبار فحول علماء الهنـد، و هو الـذی نشـر عقائد الشـیعة هناک، عبر عنه الشـیخ صاحب الجـواهر بکلمـات قلمـا جـاءت فی حـق أحـد من الشـیخ رحمه اللّه و من غیره، قرأ فی الهنـد، و هـاجر الی العراق فحضـر فی کربلاء المقدسـة علی الوحیـد البهبهانی و صاحب الریاض و المیرزا الشهرسـتانی، و فی النجف الأشـرف علی السـید بحر العلوم، ثم سافر الی مشـهد الرضا، فحضر هناک علی الشهید السید محمد مهدی ابن هدایة اللّه الخراسانی، ثم رجع الی بلاده حاملا الإجازات و الشهادات الثمینة، و خلف آثارا جلیلة فی الفقه و الأصول و الفلسـفة و الکلام، و أولادا علماء أبرار ستأتی تراجم بعضهم ولد سنة ۱۱۶۶، و توفی سنة ۱۲۳۵.

ریحانة الأدب ۴/ ۲۳۰، اعلام الشیعة الترجمة رقم ۹۴۸

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳۰

مؤلفاته ...: ص: ۱۳۰

۱- تطهیر المؤمنین عن نجاسة المشرکین [۱].

۲- تکمیل المیزان فی علم الصرف [۲].

۳- رسالة فی التقیة [۳].

۴- تقریب الافهام فی تفسیر آیات الاحکام [۴].

۵- الشعلة الظفریة [۵] فی الرد علی الشوکة العمریة لرشید الدین الدهلوی.

۶- حکم أحادیث الصحیحین.

۷- الفتوحات الحیدریة، فی الرد علی کتاب الصراط المستقیم لعبد الحق الدهلوی [۶].

۸- أحکام العدالة العلویة [۷].

۹- الحواشی و المطالعات [۸].

۱۰- رسالة فی الکبائر [۹].

۱۱- الاجوبة الفاخرة فی رد الاشاعرة [۱۰].

و ذکروا فی مؤلفاته «نفاق الشیخین» لکن فی نزهة الخواطر: «نفاق الشیخین بحکم أحادیث الصحیحین» فیکون کتابا واحدا.

---

[۱] الذریعهٔ ۴/ ۲۰۲.

[۲] المصدر ۴/ ۴۱۶.

[۳] المصدر ۴/ ۴۰۵.

[۴] المصدر ۴/ ۴۶۶.

[۵] المصدر ۱۴/ ۱۹۹.

[۶] المصدر ۱۶/ ۱۱۶.

[۷] المصدر ۱/ ۲۹۹.

[۸] القول الجلی.

[۹] الذریعهٔ ۱۷/ ۲۵۹.

[۱۰] المصدر ۲/ ۶۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۱

هذا بالاضافهٔ الی کتبه التی رد بها علی أبواب من (التحفهٔ الاثنا عشریهٔ) و التی سنوافیک بأسمائها.

وفاته ...: ص: ۱۳۱

و توفی فی ۴ محرم سنهٔ ۱۲۶۰ رحمهٔ اللّه تعالی علیه [۱]. و قد أرخه العلامهٔ السید محمد عباس التستری بقوله کما فی (أحسن الودیعهٔ): «لموته هو اقبال یوم عاشوراء».

(۲) ترجمهٔ السید حامد حسین ... ص: ۱۳۱

اشارهٔ

هو: السید حامد حسین ابن السید محمد قلی المذکور...

کلمات العلماء فی حقه ...: ص: ۱۳۱

۱- قال الحجهٔ الامین العاملی ...: ص: ۱۳۱

«کان من أکابر المتکلمین الباحثین عن اسرار الدیانهٔ، و الذابین عن بیضهٔ الشریعهٔ و حوزهٔ الدین الحنیف، علامهٔ نحریرا ماهرا بصناعهٔ الکلام و الجدل، محیطا بالأخبار و الآثار، واسع الاطلاع، کثیر التتبع، دائم المطالعهٔ، لم یر مثله فی صناعهٔ الکلام و الإحاطهٔ بالأخبار و الآثار فی عصره بل و قبل عصره بزمان طویل و بعد عصره حتی الیوم.
و لو قلنا: انه لم ینبغ مثله فی ذلک بین الامامیهٔ بعد عصر المفید و المرتضی لم نکن مبالغین، یعلم ذلک من مطالعهٔ کتابه (العبقات) و ساعده علی ذلک ما فی بلاده من حریهٔ الفکر و القول و التألیف و النشر، و طار صیته

---

[۱] مصادر الترجمهٔ: ریحانهٔ الأدب ۴/ ۵۵، أعیان الشیعهٔ ۴۶/ ۱۶۱. الفضل الجلی فی ترجمهٔ السید محمد قلی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۲

فی الشرق و الغرب و أذعن لفضله عظماء العلماء.

و کان جامعا لکثیر من فنون العلم، متکلما، محدثا، رجالیا، أدیبا، قضی عمره فی الدرس و التصنیف و التألیف و المطالعة» [۱].

۲- و قال شیخنا الحجة الطهرانی ما ملخصه ...: ص: ۱۳۲

«من أکابر متکلمی الامامیة و أعاظم علماء الشیعة المتبحرین فی أولیات هذا القرن، کان کثیر التتبع، واسع الاطلاع و الإحاطة بالآثار و الاخبار و التراث الإسلامی، بلغ فی ذلک مبلغا لم یبلغه أحد من معاصریه و لا المتأخرین عنه، بل و لا کثیر من أعلام القرون السابقة، أفنی عمره الشریف فی البحث عن اسرار الدیانة و الذب عن بیضة الإسلام و حوزة الدین الحنیف، و لا أعهد فی القرون المتأخرة من جاهد جهاده و بذل فی سبیل الحقائق الراهنة طارفه و تلاده، و لم تر عین الزمان فی جمیع الأمصار و الاعصار مضاهیا له فی تتبعه و کثرة اطلاعه و دقته و ذکائه و شدة حفظه و ضبطه.

قال سیدنا الحسن الصدر فی (التکملة): کان من أکابر المتکلمین، و أعلام علماء الدین و أساطین المناظرین المجاهدین، بذل عمره فی نصرة الدین و حمایة شریعة سید المرسلین و الأئمة الهادین، بتحقیقات أنیقة و تدقیقات رشیقة، و احتجاجات برهانیة، و إلزامات نبویة، و استدلالات علویة، و نقوض رضویة حتی عاد الباب من (التحفة الاثنی عشریة) خطابات شعریة و عبارات هندیة تضحک منها البریة، و لا عجب:

فالشبل من ذاک الهزبر و انما تلد الأسود الضاریات أسودا» [۲].

---

[۱] أعیان الشیعة ۱۸/ ۳۷۱.

[۲] أعلام الشیعة ۱/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳۳

۳- و قال المحقق الشیخ محمد علی التبریزی ما تعریبه ...: ص: ۱۳۳

«حجة الإسلام و المسلمین، لسان الفقهاء و المجتهدین، ترجمان الحکماء و المتکلمین علامة العصر میر حامد حسین، من ثقات و أرکان علماء الامامیة، و وجوه و أعیان فقهاء الاثنی عشریة، کان جامعا للعلوم العقلیة و النقلیة، بل من آیات اللّه و حجج الفرقة المحقة، و من مخافر الشیعة بل الامة الإسلامیة، و بالاخص فانه یعد من أسباب افتخار قرننا علی سائر القرون» [... ۱].

۴- و قال العلامة المحدث القمی ما تعریبه ...: ص: ۱۳۳

«السید الأجل العلامة و الفاضل الورع الفهامة، الفقیه المتکلم المحقق و المفسر المحدث المدقق، حجة الإسلام و المسلمین آیة اللّه فی العالمین، و ناشر مذهب آبائه الطاهرین، السیف القاطع و الرکن الدافع و البحر الزاخر و السحاب الماطر، الذی شهد بکثرة فضله العاکف و البادی، و ارتوی من بحار علمه الضمآن و الصادی:

هو البحر لا بل دون ما علمه البحر هو البدر لا بل دون طلعته البدر هو النجم لا بل دونه النجم طلعة هو الدر لا بل دون منطقه الدر هو العالم المشهور فی العصر و الذی به بین أرباب النهی افتخر العصر هو الکامل الأوصاف فی العلم و النقی فطاب به فی کل ما قطر الذکر محاسنه جلت عن الحصر و ازدهی بأوصافه نظم القصائد و النثر

---

[۱] ریحانة الأدب ۳/ ۴۳۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳۴

و بالجملهٔ: فان وجوده کان من آیات اللّه و حجج الشیعهٔ الاثنی عشریهٔ، و من طالع کتابه (العبقات) یعلم انه لم یصنف علی هذا المنوال فی الکلام- لا سیما فی مبحث الامامهٔ- من صدر الإسلام حتی الآن» [... ۱].

۵- و قال عمر رضا کحالهٔ ...: ص: ۱۳۴

...«أمیر، متکلم، فقیه، أدیب» [... ۲].

۶- و قال صاحب تکملهٔ نجوم السماء ...: ص: ۱۳۴

«آیهٔ اللّه فی العالمین و حجته علی الجاحدین، وارث علوم أوصیاء خیر البشر المجدد للمذهب الجعفری علی رأس المائهٔ الثالثهٔ عشر، مولانا و مولی الکونین المقتفی لآثار آبائه المصطفین جناب السید حامد حسین أعلی اللّه مقامه و زاد فی الخلد إکرامه.

بلغ فی علو المرتبهٔ و سمو المنزلهٔ مقاما تقصر عقول العقلاء و ألباب الالباء عن درکه، و تعجز ألسنهٔ البلغاء و قرائح الفصحاء عن بیان أیسر فضائله» [... ۳].

۷- و قال صاحب المآثر و الآثار ...: ص: ۱۳۴

«میر حامد حسین اللکهنوی آیهٔ من الآیات الالهیهٔ، و حجهٔ من حجج الشیعهٔ الاثنی عشریهٔ، جمع الی الفقه التضلع فی علم الحدیث و الإحاطهٔ بالأخبار و الآثار و تراجم رجال الفریقین، فکان فی ذلک المتفرد بین الامامیهٔ، و هو صاحب المقام المشهود و الموقف المشهور بین المسلمین فی فن

---

[۱] الفوائد الرضویهٔ ۹۱- ۹۲.

[۲] معجم المؤلفین.

[۳] تکملهٔ نجوم السماء ۲/ ۲۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳۵

الکلام- و لا سیما مبحث الامامهٔ- و من وقف علی کتابه عبقات الأنوار علم انه لم یصنف علی منواله فی الشیعهٔ من الأولین و الآخرین ...و من الأمارات علی کونه مؤیدا من عند اللّه ظفره بکتاب الصواقع لنصر اللّه الکابلی الذی انتحل الدهلوی کله» [... ۱].

۸- و قال صاحب احسن الودیعهٔ ...: ص: ۱۳۵

«لسان الفقهاء و المجتهدین، و ترجمان الحکماء و المتکلمین، و سند المحدثین مولانا السید حامد حسین ... کان رحمه اللّه من أکابر المتکلمین الباحثین فی الدیانهٔ، و الذابین عن بیضهٔ الشریعهٔ و حوزهٔ الدین الحنیف، و قد طار صیته فی الشرق و الغرب، و أذعن بفضله صنادید العجم و العرب، و کان جامعا لفنون العلم، واسع الإحاطهٔ، کثیر التتبع، دائم المطالعهٔ، محدثا رجالیا أدیبا أریبا، و قد قضی عمره الشریف فی التصنیف و التألیف، فیقال انه کتب بیمناه حتی عجزت بکثرهٔ العمل، فأضحی یکتب بالیسری.

و له مکتبهٔ کبیرهٔ فی لکهنو، وحیدهٔ فی کثرهٔ العدد من صنوف الکتب، و لا سیما کتب المخالفین.

و بالجملهٔ، فهو فی الدیار الهندیهٔ سید المسلمین حقا و شیخ الإسلام صدقا و أهل عصره کلهم مذعنون لعلو شأنه فی الدین و السیادهٔ و حسن الاعتقاد و کثرهٔ الاطلاع وسعهٔ الباع و لزوم طریقهٔ السلف» [۲].

أساتذته ...: ص: ۱۳۵

قرأ قدس سره المقدمات و مبادئ العلوم و الکلام علی والده العلامهٔ، و أخذ لفقه و الأصول عن السید حسین [۳] بن السید دلدار علی المذکور سابقا

---

[۱] المآثر و الآثار: ۱۶۸.

[۲] أحسن الودیعهٔ فی تراجم علماء الشیعهٔ: ۱۰۳.

[۳] من مشاهیر علماء الشیعهٔ فی الهند، لقب ب (سید العلماء) نشأ علی أبیه و اخوته بلع رتبهٔ-

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۶

و المعقول عن السید مرتضی [۱] بن السید محمد بن السید دلدار علی، و الأدب عن المفتی السید محمد عباس [۲].

و هؤلاء کلهم من أعاظم الوقت و أشهر مشاهیر ذلک العصر.

تصانیفه ...: ص: ۱۳۶

قال شیخنا العلامهٔ الطهرانی: «و له تصانیف جلیلهٔ نافعهٔ، تموج بمیاه التحقیق و التدقیق، و توقف علی ما لهذا الحبر من المادهٔ الغزیرهٔ و تعلم الناس بأنه بحر طام لا ساحل له» [۳] و هی (عدا العبقات):

۱- استقصاء الافحام و استیفاء الانتقام فی رد منتهی الکلام لحیدر علی الفیض‌آبادی، کتبه فی الرد علی الامامیهٔ [۴].

۲- اسفار الأنوار عن حقائق أفضل الاسفار، شرح فیه وقائع سفره

- الاجتهاد فی سن الشاب، نبغ نبوغا باهرا و ذاع صیته و قصده الطلاب. و له خدمات جلیلهٔ فی العتبات المقدسهٔ، و مصنفات ثمینهٔ منها.

(۱) مناهج التحقیق و معارج التدقیق، فقه.

(۲) روضهٔ الاحکام فی مسائل الحلال و الحرام.

(۳) الإفادات الحسینیهٔ فی تصحیح العقائد الدینیهٔ، فی الرد علی مقالات الشیخ أحمد الاحسائی.

(۴) طرد المعاندین.

ولد سنهٔ ۱۲۱۱- و توفی سنهٔ ۱۲۷۳. أعلام الشیعهٔ (الکرام البررهٔ) الترجمهٔ رقم ۷۹۳.

[۱] کان عارفا بالعلوم العقلیهٔ و توفی شابا فی حیاهٔ والده، و کان عالما کاملا أریبا، و أما والده (السید محمد) فکان من کبار مجتهدی الشیعهٔ و من أعاظم متکلمیهم فی الهند، لقب ب (سلطان العلماء ...) أحسن الودیعهٔ ۱/ ۴۳، ریحانهٔ الأدب، و غیرهما.

[۲] هو العالم الشقیر أدیب الهند الکبیر المفتی محمد عباس التستری من العلماء الاعلام (الکرام البررهٔ فی ترجمهٔ السید حسین النقوی).

[۳] أعلام الشیعهٔ- ترجمته.

[۴] الذریعهٔ ۲/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۷

الی بیت اللّه الحرام و زیارهٔ الأئمهٔ الطاهرین علیهم السلام [۱] و الظاهر انه (الرحلهٔ المکیهٔ و السوانح السفریهٔ) الذی ذکره کحالهٔ [۲].

۳- الشریعهٔ الغراء، فقه کامل [۳].

۴- الشعلهٔ الجوالهٔ، بحث فیه إحراق المصاحف علی عهد عثمان [۴].

۵- شمع المجالس، قصائد له فی رثاء الحسین سید الشهداء علیهم السلام [۵].

۶- الطارف، مجموعهٔ ألغاز و معمیات [۶].

۷- صفحهٔ الالماس فی أحکام الارتماس [۷].

۸- العشرهٔ الکاملهٔ، حل فیه عشرهٔ مسائل مشکلهٔ [۸].

۹- افحام أهل المین فی رد إزالهٔ الغین [۹] و هو لحیدر علی الفیض آبادی.

۱۰- شمع و دمع، شعر فارسی [۱۰].

۱۱- الظل الممدود و الطلح المنضود [۱۱].

---

[۱] الذریعهٔ ۲/ ۶۰.

[۲] معجم المؤلفین ۳/ ۱۷۸.

[۳] الذریعهٔ ۱۴/ ۱۸۷.

[۴] المصدر ۱۴/ ۱۹۸.

[۵] المصدر ۱۴/ ۲۳۱.

[۶] المصدر ۱۵/ ۱۳۳.

[۷] المصدر ۱۵/ ۴۷.

[۸] و لعله نفس کتاب کشف المعضلات فی حل المشکلات الذی جاء فی تکملهٔ نجوم السماء ۲/ ۳۱.

[۹] الذریعهٔ ۲/ ۲۵۷.

[۱۰] المصدر ۱۴/ ۲۳۳.

[۱۱] المصدر ۱۵/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳۸

۱۲- العضب البتار فی مبحث آیهٔ الغار [۱].

۱۳- الدرر السنیهٔ فی المکاتیب و المنشآت العربیهٔ [۲].

۱۴- الذرائع فی شرح الشرائع [۳].

۱۵- شوارق النصوص [۴].

۱۶- درهٔ التحقیق [۵].

قال المحقق التبریزی: «و قد صرح بعض الأکابر ببلوغ مؤلفاته المائتین مجلدا» [۶].

و فی (أعلام الشیعهٔ): «الأمر العجیب أنه ألف هذه الکتب النفائس و الموسوعات الکبار و هو لا- یکتب الا- بالحبر و القرطاس الاسلامیین، لکثرهٔ تقواه و تورعه، و أمر تحرزه عن صنائع غیر المسلمین مشهور متواتر» [۷].

وفاته ...: ص: ۱۳۸

توفی بلکهنو فی ۱۸ صفر سنهٔ ۱۳۰۶ و دفن فی حسینیهٔ له هناک.

و قد کانت ولادته سنهٔ ۱۲۴۶.

رثاؤه ...: ص: ۱۳۸

و قد رثاه جماعهٔ من شعراء عصره بقصائد طبعت فی مجموعهٔ باسم (القصائد المشکلهٔ فی المراثی المثکلهٔ). احتوت هذه المجموعهٔ علی قصائد من:

---

[۱] المصدر ۱۵/ ۲۷۷.

[۲] تکملهٔ نجوم السماء ۲/ ۳۱.

[۳] المصدر.

[۴] ذکره فی مجلد حدیث الطیر.

[۵] ذکره فی مجلد حدیث مدینهٔ العلم کما فی ترجمهٔ المؤلف فی حدیث الثقلین طبعهٔ أصفهان.

[۶] ریحانهٔ الأدب ۳/ ۴۳۲.

[۷] اعلام الشیعهٔ (نقباء البشر) ۱/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۹

۱- الشیخ محمد سعید ابن الشیخ محمود سعید نائب سادن الروضهٔ الحیدریهٔ.

۲- السید حسین الواعظ الیزدی الطباطبائی الحائری.

۳- الشیخ جعفر العرب.

۴- السید کلب مهدی الجائسی الهندی.

۵- قصیدهٔ أخری للسید کلب مهدی.

۶- قصیدهٔ أخری للشیخ محمد سعید.

۷- قصیدهٔ أخری للسید حسین الواعظ.

۸- قصیدهٔ ثالثهٔ للسید حسین الواعظ.

۹- قصیدهٔ للسید محمد حسین ابن السید جعفر آل بحر العلوم الطباطبائی.

۱۰- قصیدهٔ السید مهدی ابن السید طاهر القزوینی.

۱۱- قصیدهٔ الشیخ محمد حسین ابن الشیخ محسن الحائری.

۱۲- قصیدهٔ للسید حسن الیزدی الحائری.

۱۳- قصیدهٔ أخری للشیخ محمد حسین الحائری.

۱۴- قصیدهٔ أخری للسید کلب مهدی الهندی.

۱۵- قصیدهٔ أخری للشیخ محمد سعید.

۱۶- قصیدهٔ أخری للسید محمد حسین آل بحر العلوم.

۱۷- قصیدهٔ أخری للسید کلب مهدی.

(۳) ترجمهٔ السید اعجاز حسین ... ص: ۱۳۹

اشارة

هو: السید اعجاز حسین ابن السید محمد قلی المذکور، و کان عالما متبحرا خبیرا بالعلوم و الاخبار، و من کبار رجالات الشیعة فی الهند و من أعاظم علمائهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۰

ولع- بالوراثة عن والده- بالتتبع و التنقیب و البحث و التحقیق، و لا سیما فیما یعود الی مسائل الخلاف بین الطائفتین الشیعة و السنة، و کان من جلالة القدر و عظم الشأن بمکان.

قال عبد الحی بترجمته: «أحد العلماء المشهورین فی مذهب الشیعة الامامیة ولد بمدینة میرته لتسع بقین من رجب سنة ۱۲۴۰» [۱].

استاذته ...: ص: ۱۴۰

نشأ علی أبیه و أخیه السید حامد حسین و ناهیک بها نشأة علمیة عالیة.

مؤلفاته ...: ص: ۱۴۰

له تآلیف ثمینة و آثار جلیلة منها:

۱- کشف الحجب و الأستار عن وجه الکتب و الاسفار [۲] قال شیخنا الحجة الطهرانی: «فهرس لمؤلفات الشیعة، لم یحتو الا علی نزر قلیل، فانه لم یزد فیه علی ما فی خزانة کتبهم الجلیلة الا قلیلا، و لذا منعه شیخنا العلامة الأکبر الحجة المیرزا حسین النوری المتوفی ۱۳۲۰ من طبعه و نشره، مخافة ان یظن الا-جانب؟؟؟ انحصار مؤلفات الشیعة بذلک المقدار، و قد اهدی نسخته بخطه لشیخنا المذکور، و ذلک حین تشرفه للزیارة فی النجف الأشرف مع أخیه العلامة السید حامد حسین مؤلف عبقات الأنوار، و قد کان عازما علی طبعه، و لما منعه الأستاذ أهداه الیه، و هو الآن فی مکتبة سبط الأستاذ المذکور. و قد طبع فی الهند أخیرا فی سنة ۱۳۳۳ باشراف

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۶۶- ۳۱.

[۲] الذریعة ۱۸/ ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۱

بعض أحفاده» [۱].

۲- شذور العقیان فی تراجم الأعیان [۲].

۳- القول السدید [۳].

۴- مناظرته مع المولی محمد جان اللاهوری [۴].

۵- رسالة فی أحوال المیرزا محمد الدهلوی مؤلف (النزهة الاثنی عشریة) [۵].

وفاته ...: ص: ۱۴۱

توفی رحمة اللّه علیه بلکنهو فی ۱۷ شوال سنة ۱۲۸۶ [۶].

(۴) ترجمة السید سراج حسین ... ص: ۱۴۱

اشارة

هو السید سراج حسین ابن السید محمد قلی.

کلمات العلماء فی حقه ...: ص: ۱۴۱

۱- قال شیخنا الحجة الطهرانی: «عالم کبیر، و حکیم فاضل» [۷].

۲- و قال صاحب نجوم السماء «الفاضل الجلیل، حکیم عصره

---

[۱] اعلام الشیعة (الکرام البررة) ۳۰۲.

[۲] المصدر.

[۳] الذریعة ۱۷/ ۲۱۰.

[۴] أعلام الشیعة (الکرام البررة) ترجمته.

[۵] المصدر.

[۶] ریحانة الأدب ۴/ ۵۵، الکرام البررة ۲/ ۱۴۸.

[۷] الکرام البررة- الترجمة رقم ۱۰۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۲

و فیلسوف دهره» [... ۱].

۳- و قال عبد الحی: «الشیخ الفاضل ... أحد علماء الشیعة ... برع وفاق أقرانه فی کثیر من العلوم و الفنون، و ولی التدریس فی المدرسة الانجلیزیة» [۲].

اساتذته ...: ص: ۱۴۲

قرأ علی والده المرحوم، و أخیه الأکبر السید حامد حسین، و السید حسین ابن دلدار علی.

و لم یذکر له فیما نعلم شیء من الآثار و المؤلفات.

وفاته ...: ص: ۱۴۲

توفی رحمه اللّه فی سنة ۱۲۸۲.

(۵) ترجمة السید ناصر حسین ... ص: ۱۴۲

اشارة

هو: السید ناصر حسین ابن السید حامد حسین ابن محمد قلی ...

المولود فی ۱۹ جمادی الثانیة سنة ۱۲۸۴.

بعض الکلمات فی حقه ...: ص: ۱۴۲

۱- قال السید الحجة الامین:

---

[۱] نجوم السماء.

[۲] نزهة الخواطر ۷/ ۱۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴۳

امام فی الرجال و الحدیث، واسع التتبع، کثیر الاطلاع، قوی الحافظة لا یکاد یسأله أحد عن مطلب إلا و یحیله الی مظانه من الکتب مع الاشارة الی عدد الصفحات، و کان احد الأساطین و المراجع فی الهند، و له وقار و هیبة فی قلوب العامة و استبداد فی الرأی و مواظبة علی العبادات، و هو معروف بالأدب بالفارسیة و العربیة معدود من اساتذتهما و الیه یرجع فی مشکلاتهما، و خطبه مشتملة علی عبارات جزلة و ألفاظ مستطرفة، و له شعر جید» [۱].

۲- و قال العلامة المحدث القمی- فی ذیل ترجمة السید حامد حسین- ما تعریبه:

«و جناب السید میر ناصر حسین خلفه فی جمیع الملکات و الآثار و وارث ذاک البحر الزخار، و هو مصداق قوله:

ان السری إذا سری فبنفسه و ابن السری إذا سری أسراهما

و لم یترک جهود والده تذهب سدی، بل اشتغل بتتمیم عبقات الأنوار و اخرج الی البیاض حتی الآن عدة مجلدات و طبعت، أدام الباری برکات وجوده الشریف و أعانه لنصرة الدین الحنیف» [۲].

۳- و قال المحقق العلامة الشیخ التبریزی ما تعریبه ملخصا:

«السید ناصر حسین الملقب ب (شمس العلماء)- کان عالما متبحرا فقیها أصولیا محدثا رجالیا کثیر التتبع واسع الاطلاع دائم المطالعة، من أعاظم علماء الامامیة فی الهند و المرجع فی الفتیا لاهالی تلک البلاد» [۳].

۴- و قال المحقق الشیخ محمد هادی الامینی:

«امام فی الفقه و الحدیث و الرجال و الأدب» [۴].

---

[۱] أعیان الشیعة ۴۹/ ۱۰۷- ۱۰۸.

[۲] هدیة الأحباب ۱۷۷.

[۳] ریحانة الأدب ۴/ ۱۴۴- ۱۴۵.

[۴] معجم رجال الفکر و الأدب ۳۹۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴۴

۵- و قال العلامة السید محمد مهدی الاصفهانی:

«شمس العلماء السید ناصر حسین. عارف بالرجال و الحدیث، واسع التتبع، کثیر الاطلاع، دائم المطالعة، و هو أحد مراجع أهالی هند. ولد سلمه اللّه فی ۱۹ جمادی الثانیة ۱۲۸۴» [۱].

۶- و قال العلامة السید مرتضی حسین اللاهوری:

«هذا السید العظیم شبل من ذاک الأسد، آیة من آیات اللّه، قد أتم به الحجة و أوضح المحجة، کان فقیها محدثا رجالیا متضلعا، أدیبا متطلعا، خطیبا مفوها عالی الهمة، نبیه المنزلة، واسع العطاء، کریم الأخلاق، لین الجانب، ذا فکرة وقادة، حصیف الرأی، مرجع الأمور، نافذ الأمر، و مع أعمال المرجعیة و أشغاله الکثیرة کان ضابطا للأوقات، مثابرا علی التحقیق و البحث، عاکفا علی التصنیف و التألیف،

حتی فی أضیق الأحوال و المرض و الأسقام، یروح و یغدو دائما فی المکتبهٔ و یجلس طول النهار، فکتب و أکثر و صنف و أفاض، فأتم قسما هاما من تألیف عبقات الأنوار. و نشر کتب والده، و وسع فی المکتبهٔ، الی ان صارت تلک الخزانهٔ من اکبر خزائن الکتب للشیعهٔ و اشهرها فی العالم» [۲].

اساتذته ...: ص: ۱۴۴

قرأ العلوم الدینیهٔ علی والده المرحوم و المفتی محمد عباس، و غیرهما.

مؤلفاته ...: ص: ۱۴۴

ذکر مترجموه الکتب التالیهٔ له (عدا ما کتبه من عبقات الأنوار):

---

[۱] أحسن الودیعهٔ: ۱۰۴.

[۲] الفضل الجلی. طبع مقدمهٔ لتشیید المطاعن.

۱- نفحات الازهار فی فضائل الأئمهٔ الاطهار علیهم السلام.

۲- دیوان شعر [۱].

۳- کتاب المواعظ.

۴- دیوان الخطب [۲].

۵- کتاب الإنشاء [۳].

۶- إسباغ النائل بتحقیق المسائل [۴].

۷- مسند فاطمهٔ بنت الحسین علیهما السلام [۵].

۸- ما ظهر من الفضائل لأمیر المؤمنین علیه السلام یوم خیبر [۶].

۹- نفحات الانس فی وجوب السورهٔ [۷].

۱۰- اثبات رد الشمس لأمیر المؤمنین علیه السلام و دفع ما أورد علیه من الشبهات [۸].

۱۱- سبائک الذهبان فی الرجال و الأعیان [۹].

۱۲- فهرست أنساب السمعانی [۱۰].

هذا و قد طبع له أخیرا کتاب «افحام الأعداء و الخصوم» فی نفی تزویج عمر بأم کلثوم، حققه و قدم له العلامهٔ الشیخ محمد هادی الامینی، و هو کتاب قیّم یحوی مطالب جلیلهٔ، لکن لا أدری لما ذا لم یذکر له فیما کان

---

[۱] الذریعهٔ ۹/ ۱۱۵۴.

[۲] المصدر ۷/ ۱۸۶.

[۳] المصدر ۲/ ۳۹۵.

[۴] الذریعهٔ ۲/ ۳.

[۵] الفضل الجلی.

[۶] الذریعهٔ ۱۹/ ۲۲.

[۷] الفضل الجلی.

[۸] الذریعهٔ ۱/ ۹۵.

[۹] الفضل الجلی فی حیاهٔ السید محمد قلی.

[۱۰] المصدر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴۶

بأیدینا من المصادر بل لم یذکره له الامینی حیث ترجم للسید ناصر حسین فی مجلهٔ المکتبهٔ الصادرهٔ عن مکتبهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بالنجف الأشرف.

وفاته ...: ص: ۱۴۶

توفی- کما الفضل الجلی- فی غرهٔ رجب سنهٔ ۱۳۶۱، و دفن عند مرقد القاضی التستری الشهید قدس سره بمدینهٔ (آگره) بالهند حسب وصیته.

(۶) ترجمهٔ السید ذاکر حسین ... ص: ۱۴۶

اشارهٔ

هو: السید ذاکر حسین ابن السید حامد حسین، و کان من کبار العلماء البارزین فی بلاد الهند، و کان أدیبا شاعرا [۱].

اساتذته ...: ص: ۱۴۶

لم نقف له الا علی السید ناصر حسین، و لعله قرأ علی غیره ایضا.

مؤلفاته ... ص: ۱۴۶

قال شیخنا العلامهٔ الطهرانی:

«له آثار: منها: (الادعیهٔ المأثورهٔ)، طبع فی الهند و علیه تقریظ أخیه العلامهٔ السید ناصر حسین المتوفی سنهٔ ۱۳۶۱ و تصدیقه باعتبارها کما ذکرناه فی الذریعهٔ ۱/ ۳۹۹.

و کان معین أخیه المذکور فی تتمیم مجلدات (العبقات).

---

[۱] ریحانهٔ الأدب ۴/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴۷

و له (دیوان شعر) بالفارسیهٔ و العربیهٔ معا.

و له (حواشی علی عبقات) والده» [۱].

(۷) ترجمهٔ السید محمد سعید ... ص: ۱۴۷

اشارة

هو: السید محمد سعید ابن السید ناصر حسین، و کان عالما فاضلا مجتهدا متکلما محققا مؤلفا.

ولادته ...: ص: ۱۴۷

ولد السید محمد سعید فی ۸ محرم ۱۳۳۳ فی لکهنو.

اساتذته ...: ص: ۱۴۷

شب و ترعرع فی أحضان العلماء فی لکنهو، و علی رأسهم والده العلامة ثم هاجر الی النجف الأشرف، و حضر علی کبار العلماء حتی بلغ الـدرجات العالیة و المقامات السامیة، و کان من أشهر اساتذته فی المرحلة الاخیرة من دراساته: سید الطائفة فی عصره السید ابو الحسن الاصفهانی، و شیخ المحققین الأستاذ الشیخ آغا ضیاء الدین العراقی.

شخصیته العلمیة و الاجتماعیة ...: ص: ۱۴۷

بعد ما فرغ من الـدروس و برزت شخصیته و لمع نجمه، عاد الی بلـده (لکنهو) حیث تولی شئون الرئاسة العلمیة و الدینیة بجدارة، و کانت له هیبة فی قلوب العامة و مکانة لدی جمیع الطبقات.

---

[۱] أعلام الشیعة ۷۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۸

زار العتبات المقدسة مرارا و حل ضیفا بکربلاء فی دار والـدنا آیة اللّه السید نور الدین المیلانی، فکنا مسرورین مبتهجین بمجلسه، مستفیدین من علومه و معلوماته، و منه أخـذنا جملة من معلوماتنا حول (عبقات الأنوار)، و لقد کان علی جانب عظیم من الأخلاق الکریمة و السجایا الفاضلة.

مؤلفاته ... ص: ۱۴۸

ألف کتبا تحقیقیة کثیرة الفائدة، و هی (عدا ما کتبه من أحادیث العبقات):

۱- الامام الثانی عشر، ألفه حینما کان فی النجف الأشرف ردا علی کلمات جاءت فی کتاب (سبائک الذهب فی معرفة انساب العرب للسویدی) «و انما توجد کلماته المردودة فی الطبع الاول من السبائک، فان الطبع الثانی أسقطت عنه تلک الکلمات» [۱] و قد طبع بالنجف الأشرف سنة ۱۳۴۵ [۲].

۲- مسانید الأئمة علیهم السلام [۳].

۳- الایمان الصحیح «کتاب تحقیقی علمی یبحث فیه عن العقائد الصحیحة تحت أشعة القرآن الشریف» [۴].

۴- معراج البلاغة، جمع فیه خطب الرسول صلی اللّه علیه و آله و سلم.

۵- مدینة العلم، بحث فیه حدیث الباب [۵].

---

[۱] الذریعة ۲/ ۳۱۹.

[۲] و فی سنة ۱۳۹۳ للمرة الثانیة مع تعلیقات و إضافات منا.

[۳] رأیناه فی المکتبة الناصریة، و هو کتاب کبیر.

[۴] الذریعة ۲/ ۵۱۴.

[۵] الذریعة ۲۰/ ۲۵۱. رد به علی (ابن عاشور) شیخ الإسلام بتونس، و له مقدمة بقلم المرحوم الحجة السید هبة الدین الشهرستانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۹

۶- آیة التطهیر [۱].

۷- آیة الولایة [۲].

۸- شرح خطبة الزهراء علیها السلام [۳].

هذا ... بالاضافة الی ما کتبه من (عبقات الأنوار).

وفاته ...: ص: ۱۴۹

توفی رحمه اللّه بالهند فی ۱۲ جمادی الثانیة سنة ۱۳۸۷ و قد أقیمت مجالس الفاتحة علی روحه الطاهرة، و دفن الی جنب والده المرحوم فی صحن السید التستری الشهید، و أعقب الخطیب الفاضل السید علی ناصر [۴].

(۸) ترجمة السید محمد نصیر ... ص: ۱۴۹

اشارة

هو: السید محمد نصیر ابن السید ناصر حسین المولود سنة ۱۳۱۷ کان رحمه اللّه عالما کبیرا و استاذا جلیلا- ... درس فی النجف الأشرف و تخرج علی کبار العلماء، ثم لما عاد الی بلاده اقتضت الظروف الخاصة و المصلحة العامة للمسلمین ان یدخل الحقل السیاسی، فدخل المجلس النیابی منتخبا من قبل الشیعة الامامیة.

---

[۱] الفضل الجلی.

[۲] المصدر.

[۳] المصدر.

[۴] مصادر الترجمة: الذریعة، معجم رجال الفکر ۳۹۰، مؤلفین کتب چاپی ۳/ ۲۳ الفضل الجلی فی حیاة السید محمد قلی، معلومات شخصیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۰

مؤلفاته ...: ص: ۱۵۰

۱- دیوان شعر.

۲- مجمع الآداب.

۳- التطهیر.

۴- ترجمة وجوب السورة فی الصلاة الی الاردوية.

وفاته ...: ص: ۱۵۰

توفی فی (لكنهو) سنة ۱۳۸۶ و حمل نعشه الی العراق فدفن فی كربلاء فی الصحن الشریف بمقبرة شیخ الطائفة فی عصره الزعیم المجاهد المیرزا الشیرازی قدس سره، و أقیمت علی روحه مجالس الفاتحة فی كل مكان [۱]. منها:
المجلس الذی اقامه سیدی الوالد آیة اللّه السید نور الدین المیلانی بكربلاء.

الباب السابع المكتبة الناصرية ... ص: ۱۵۰

و من آثار هذه الاسرة و خدماتهم للعلم و الطائفة: المكتبة العظیمة التی خلفتها فی مدینة لكهنو، هذه المكتبة التی كانت كتب العلامة السید محمد قلی نواة لها، ثم ضم إلیها نجله السید حامد حسین كلما حصل الیه من الكتب، و لا سیما ما كان یفحص عنه و حصل علیه فی البلاد المختلفة من أمهات المصادر فی مختلف العلوم و الفنون لأجل كتابه عبقات الأنوار ... ثم سعی نجله السید ناصر حسین فی تطویرها و توسعتها فاشتهرت بالمكتبة الناصرية...
لقد كانت فی زمن السید حامد حسین تحتوی علی ثلاثین ألف

---

[۱] مصادر الترجمة: معجم رجال الفكر ۳۹۰ الفضل الجلی- معلومات شخصیة.

كتاب، قال شیخنا الطهرانی بترجمته: «و للمترجم خزانة كتب جلیلة وحیدة فی لكهنو بل فی بلاد الهند، و هی إحدی مفاخر العالم الشیعی، جمعت ثلاثین ألف كتاب بین مخطوط و مطبوع، من نفائس الكتب و جلائل الآثار، و لا سیما تصانیف أهل السنة من المتقدمین و المتأخرین.
حدثنی شیخنا العلامة المیرزا حسین النوری أن المترجم كتب الیه من لكهنو یطلب منه إرسال احد الكتب الیه، فأجابه الأستاذ بأنه من العجیب خلو مكتبتكم من هذا الكتاب علی عظمها و احتوائها. فأجابه المترجم بأن من المتیقن لدی وجود عدة نسخ من هذا الكتاب، و لكن التفتیش عنه و الحصول علیه أمر یحتاج الی متسع من الوقت، و الكتاب الذی ترسله الی یصلنی قبل وقوفی علی الكتاب الذی هو فی مكتبتی التی أسكنها. انتهی.
فمن هذا یظهر عظم المكتبة و اتساعها. و حدثنی بعض فضلاء الهند أن أحد اهل الفضل حاول تألیف فهرس لها و فشل فی ذلك.
و قد أهدی إلیّ بعض أجلاء الأصدقاء صورة جانب واحد من جوانبها الأربع و هو كتب التفاسیر، و قد زرناه فادهشنا. و بالجملة فان مكتبة هذا الامام الكبیر من أهم خزائن الكتب فی الشرق» [۱].
و قال السید محسن الامین: «و مكتبته فی لكهنو وحیدة فی كثرة العدد من صنوف الكتب، و لا سیما كتب غیر الشیعة. و يناهز عدد كتبها الثلاثین ألفا ما بین مطبوع و مخطوط ... فیما كتبه الشیخ محمد رضا الشبیبی فی مجلة العرفان ما صورته: من أهم خزائن الكتب الشرقیة فی عصرنا هذا: خزانة كتب المرحوم السید حامد حسین اللكهنوی- نسبة الی لكهنو من بلاد الهند- صاحب كتاب عبقات الأنوار الكبیر فی الامامة، من ذوی العنایة بالكتاب و التوفر علی جمع الآثار، أنفق الأموال الطائلة علی نسخها و وراقتها، و فی كتابه عبقات الأنوار المطبوع فی الهند ما یشهد علی ذلك.

---

[۱] أعلام الشیعة- نقباء البشر ۱/ ۳۴۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵۲

و قد اشتملت خزانهٔ کتبه علی ألوف من المجلدات فیها کثیر من نفائس المخطوطات القدیمهٔ» [۱].

و فی (أحسن الودیعهٔ) بترجمته: «و له مکتبهٔ کبیرهٔ فی لکهنو وحیدهٔ فی کثرهٔ العدد من صنوف الکتب، و لا سیما کتب المخالفین».

و جاء فی (صحیفهٔ المکتبهٔ) الصادرهٔ عن مکتبهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام فی النجف الأشرف فی ذکر المکتبات التی زارها العلامهٔ الحجهٔ المجاهد صاحب الغدیر فی مدینهٔ لکهنو بالهند ما نصه: «مکتبهٔ الناصریهٔ العامهٔ.

تزدهر هذه المکتبهٔ العامرهٔ بین الاوساط العلمیهٔ و حواضر الثقافهٔ فی العالم الإسلامی بنفائسها الجمهٔ، و نوادرها الثمینهٔ، و ما تحوی خزانتها من الکتب الکثیرهٔ فی العلوم العالیهٔ من: الفقه و أصوله، و التفسیر، و الحدیث، و الکلام، و الحکمهٔ و الفلسفهٔ، و الأخلاق، و التاریخ، و اللغهٔ، و الأدب. الی معاجم و مجامیع و موسوعات فی الجغرافیا، و التراجم، و الرجال، و الدرایهٔ، و الروایهٔ.

و هی نتیجهٔ فکرهٔ ثلاثهٔ من أبطال العلم و الدین، جمعت یمنی کل منهم قسما من هذه الثروهٔ الإسلامیهٔ الطائلهٔ فی حیاته السعیدهٔ، فأسدی بها الی أمهٔ القرآن الکریم خدمهٔ کبیرهٔ، تذکر و تشکر مع الأبد، و لم یکتف أولئک الفطاحل بذلک الی أن وقف کل منهم ما له علیه وقفا. فغدت یقضی بها کل عالم مأربه، و یسد بها کل ثقافی حاجته.

و کانت النواهٔ لها مکتبهٔ السید محمد قلی الموسوی ... ثم حذا حذوه و ضم کتبه إلیها نجله القدوهٔ و الاسوهٔ السید حامد حسین ... ثم شفعت تلک المکتبهٔ بمکتبهٔ شبله السید ناصر حسین ...

و هذه المکتبهٔ العامرهٔ تسمی باسمه، یناهز عدد کتبها الیوم ثلاثین ألفا من المطبوع و المخطوط، یقوم بادارهٔ شئونها شقیقی الفضیلهٔ: السید محمد سعید العبقاتی، و الزعیم المحنک السید محمد نصیر العبقاتی، و قد شیدت لها

---

[۱] أعیان الشیعهٔ- بترجمهٔ السید حامد حسین.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵۳

حین کنا فی تلکم الدیار بهمتهما القعساء بنایهٔ فخمهٔ تقع فی أهدإ مکان، قد خصصت لها الادارهٔ المحلیهٔ لمتصرفیهٔ لکهنو، و الادارهٔ المرکزیهٔ للشئون الثقافیهٔ للحکومهٔ الهندیهٔ منحهٔ مالیهٔ سنویهٔ لادارهٔ شئونها، و تسدید رواتب موظفیها، و هی و ان کانت جل ذلک فضلا عن الکل، الا انها مساعدهٔ تحمد علیها و تقدر».

ثم ذکر الکاتب أسماء نفائس من هذه الخزانهٔ مما وقف علیه العلامهٔ الامینی و غیره...

و نحن نضیف الی تلک الأسماء قائمهٔ بأسماء جملهٔ من الکتب التی ذکرها صاحب العبقات فی ثنایا الکتاب، و نص علی وجود النسخ العتیقهٔ الثمینهٔ منها عنده:

۱- العلل المتناهیهٔ فی الأحادیث الواهیهٔ لابن الجوزی.

۲- بغیهٔ الطالبین- رسالهٔ الأسانید للشیخ أحمد النخلی.

۳- قصص الأنبیاء لابی الحسن محمد بن عبد اللّه الکسائی.

۴- نقاوهٔ الملل و طراوهٔ النحل لعبد الوهاب الروداوری.

۵- ألف باء فی المحاظرات للبلوی.

۶- زاد المسیر لجلال الدین السیوطی.

۷- تهذیب الکمال فی أسماء الرجال لابی الحجاج المزی.

۸- العلل (الجزء الثالث منه) لابی الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۹- میزان الاعتدال فی نقد الرجال لشمس الدین الذهبی. عنده ثلاث نسخ منه.

۱۰- المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة لابن حجر المکی. نسخة مستنسخة عن أصل نسخة الشارح.

۱۱- الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر للعلقمی.

۱۲- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع لشمس الدین السخاوی.

النسخة بخط عبد العزیز بن فهد المکی، علیها خط المصنف و اجازته لابن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵۴

فهد المذکور.

۱۳- الفصول المهمة فی معرفة الأئمة لنور الدین ابن الصباغ المالکی.

عنده منه نسختان.

۱۴- المقاصد الحسنة فی الأحادیث المشتهرة علی الالسنة لشمس الدین السخاوی. عنده منه نسخ عدیدة.

۱۵- لواقح الأنوار فی طبقات السادة الأخیار لعبد الوهاب الشعرانی. عنده منه ثلاث نسخ، واحدة منها محشاة بخط المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۶- النور السافر عن أخبار القرن العاشر. للعیدروس.

۱۷- غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام. لابن فهد المکی. نسخة مکتوبة فی حیاة مؤلفه.

۱۸- العرائس فی قصص الأنبیاء لابی إسحاق الثعلبی.

۱۹- الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین لعطاء اللّه بن فضل اللّه المحدث الشیرازی.

۲۰- ملحقات الأبحاث المسددة فی الفنون المتعددة لصالح بن مهدی المقبلی الصنعانی.

۲۱- التاریخ الصغیر لمحمد بن اسماعیل البخاری.

۲۲- الموضوعات لابن الجوزی.

۲۳- شرح منهاج البیضاوی لبرهان الدین عبید اللّه بن محمد العبری الفرغانی.

۲۴- شرح منهاج البیضاوی لکمال الدین محمد بن محمد ابن امام الکاملیة. نسخة مقروة علی المصنف و علیها خطه.

۲۵- الطبقات الکبری لمحمد بن سعد.

۲۶- اقتصاد الاعتقاد لابی حامد الغزالی.

۲۷- خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام للنسائی. عنده منه نسختان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵۵

إحداهما مصححة من قبل بعض الأفاضل.

۲۸- المسند لأحمد بن حنبل.

۲۹- المنمق لابن حبیب البغدادی.

۳۰- الثقات لابن حبان البستی.

۳۱- نوادر الأصول للحکیم الترمذی.

۳۲- المعجم الصغیر للطبرانی.

۳۳- المفاتیح فی شرح المصابیح لشمس الدین محمد بن المظفر الخلخالی.

۳۴- المنتقی فی سیرة المصطفی لسعید الدین محمد بن مسعود الکازرونی.

۳۵- احیاء المیت بفضائل أهل البیت لجلال الدین السیوطی. عنده منه نسختان فی إحداهما أربعون حدیثا و فی الأخری ستون حدیثا.

۳۶- حلیة الأولیاء لابی نعیم الاصبهانی.

الباب الثامن کتاب التحفة الاثنا عشریة ... ص: ۱۵۵

اشارة

هو کتاب انتشر فی أوائل القرن الثالث عشر الهجری فی بلاد الهند باللغة الفارسیة، و کان فی طبعته الاولی علیه اسم مستعار هو «غلام حلیم» و هذا الاسم هو مادة تاریخ ولادة مؤلفه عبد العزیز الدهلوی- ثم وضع اسمه الصریح فی طبعته الثانیة.

و موضوع هذا الکتاب استعراض عقائد الشیعة- و لا سیما الاثنی عشریة- فی التوحید و النبوة و الامامة و المعاد- و غیرها ثم نقدها و الرد علیها، و لقد ذکر صاحبه فی أوله و مواضع عدیدة منه التزامه بنقل ما هو المسلم و المتفق علیه، الا أنه ملأ الکتاب بأشیاء تخالف الواقع و تنافی الحقیقة، و لا سیما فی باب الامامة، حیث أنکر الأحادیث و دلالة الآیات علی امامة علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۶

أمیر المؤمنین علیه السلام، و شحنه بأکاذیب و مفتریات لم یأت بها أحد من قبله.

و هذا ما دعاء علماء الشیعة- و لا سیما صاحب العبقات- الی الرد علیه و بیان ما هو الواقع و الصحیح، فأثبتوا الأحادیث سندا و دلالة، و ظهور دلالة الآیات الکریمة فی عقیدة الشیعة الامامیة، علی ضوء کتب العامة و کلمات علمائهم.

و لم یکن عبد العزیز الدهلوی یقصد من تألیف هذا الکتاب و نشره الا اشاعة الفتنة بین الطوائف الإسلامیة و ضرب بعضها ببعض.

و الجدیر بالذکر: انه قد ثبت لدی المحققین ان (التحفة) هذه مسروقة من کتاب (الصواقع) لنصر اللّه الکابلی، و قد ترجمه (الدهلوی) الی الفارسیة.

أ- فهرس هذا الکتاب ... ص: ۱۵۶

و لقد جاء ذکر الأحادیث الاثنی عشر التی أجاب عنها فی الباب السابع حیث بحث فیه الامامة، و کان رد (صاحب العبقات) علی حسب ترتیبه، ابتداء بحدیث الغدیر، و انتهاء بالثقلین.

هذا و لمزید الفائدة نذکر عناوین أبواب التحفة:

الباب الاول: فی ذکر فرق الشیعة و بیان کیفیة حدوث مذهب التشیع.

الباب الثانی: فی ذکر مکاید الشیعة.

الباب الثالث: فی ذکر اسلاف الشیعة و علمائهم و تصانیفهم.

الباب الرابع: فی أخبار الشیعة و رواتهم.

الباب الخامس: فی الإلهیات.

الباب السادس: فی النبوات.

الباب السابع: فی الامامة.

الباب الثامن: فی المعاد.

الباب التاسع: فی مسائل فقهیة.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۷

الباب العاشر: فی مطاعنهم فی الخلفاء الثلاثهٔ و غیرهم.

الباب الحادی عشر: فی ما یختص به الشیعهٔ و لم یوجد عند غیرهم من فرق الإسلام.

الباب الثانی عشر: فی التولی و التبری.

ب- طبعاته ...: ص: ۱۵۷

و الظاهر ان (التحفهٔ) طبعت أکثر من مرهٔ کما مر، و أما ترجمتها الی اللغهٔ العربیهٔ فقد طبعت مرارا کما سیأتی

ج- ترجمته الی مختلف اللغات: ...: ۱۵۷

لقد ترجم «الحافظ غلام محمد بن الشیخ محی الدین بن الشیخ عمر المدعو بالاسلمی» تلمیذ المولوی عبد العلی بن نظام الدین التحفهٔ الی العربیهٔ و سماها بالترجمهٔ العبقریهٔ و الصولهٔ الحیدریهٔ للتحفهٔ الاثنا عشریهٔ» [۱] و جاء فی مقدمهٔ کتاب (المنحهٔ الالهیهٔ فی مختصر التحفهٔ الاثنی عشریهٔ) انه قد اختصره من (ترجمهٔ العالم العلامهٔ و النحریر الفهامهٔ الشیخ غلام محمد الاسلمی الهندی). و علی هذا فالترجمهٔ الاولی (للتحفهٔ) کانت الی اللغهٔ العربیهٔ و من قبل غلام محمد المذکور.

ثم جاء محمود شکری الآلوسی فهذب ألفاظ تلک الترجمهٔ و اختصرها باسم (المنحهٔ الالهیهٔ تلخیص ترجمهٔ التحفهٔ الاثنی عشریهٔ) و قدمه الی السلطان عبد الحمید العثمانی قائلا:

«و قدمته لاعتاب خلیفهٔ اللّه فی أرضه و نائب رسوله علیه الصلاهٔ و السلام فی سنته و فرضه، الذی راعی رعایاه بجمیل رعایته و دبرهم بصائب تدبیره و واسع درایته، و سلک أحسن المسالک فی استقامهٔ أمورهم و صیانهٔ

---

[۱] هکذا جاء فی عبقات الأنوار، قسم حدیث الغدیر عند النقل عنه.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۸

نفوسهم و حراسهٔ جمهورهم، و خص من بینهم علماء دولته و صلحاء ملته بحسن ملاحظته و فضل محافظته، تمییزا لهم بالعنایهٔ، و تخصیصا بما یجب من الرعایهٔ و وضعا للأمور مواضعها و إصابهٔ بها مواقعها، و هو أمیر المؤمنین الواجب طاعته علی الخلق أجمعین سلطان البرین و خاقان البحرین السلطان ابن السلطان، السلطان الغازی عبد الحمیدخان ابن السلطان الغازی عبد المجید خان.

اللهم أیده بنصرک و انصره لتأیید ذکرک، و اطمس شر سویداء قلوب أعدائه و أعدائک، و دق أعناقهم بسیوف قهرک و سطوتک ....»

و قسم الآلوسی ترجمته هذه الی تسعهٔ أبواب و هذا تفصیلها:

الباب الاول: فی ذکر فرق الشیعهٔ و بیان أسلافهم و نبذهٔ من مکایدهم.

الباب الثانی: فی بیان أقسام الشیعهٔ و أحوال رجال أسانیدهم.

الباب الثالث: فی الإلهیات.

الباب الرابع: فی النبوهٔ.

الباب الخامس: فی الامامهٔ (و فیه الآیات و الأحادیث و الدلائل العقلیهٔ التی یستند إلیها الشیعهٔ علی امامهٔ الأمیر بلا فصل).

الباب السادس: فی بعض عقائد الامامیة المخالفة لعقائد أهل السنة.

الباب السابع: فی الاحکام الفقهیة.

الباب الثامن: فی المطاعن.

الباب التاسع: فی ذکر ما اختص بهم و لم یوجد عند غیرهم من فرق الإسلام.

و لقد طبع هذا الکتاب فی «بمبئی» سنة ۱۳۰۱، ثم طبع ثانیة فی مصر من قبل مدیر مجلة (الأزهر)، و طبع مرة أخری مع تعالیق المدعو بمحب الدین الخطیب.

هذا ... و قد جاء فی بعض فهارس (لاهور) انه قد طبع مترجما الی اللغة الاردویة أیضا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۹

د- الردود علیه ... ص: ۱۵۹

لقد رد علی (التحفة) جماعة من کبار علماء الشیعة، و هذه أسماؤهم (عدا العبقات):

۱- أبو أحمد محمد بن عبد النبی بن عبد الصانع الاخباری النیسابوری المقتول سنة ۱۲۳۲، و قد سماه ب (السیف المسلول علی مخربی دین الرسول) [۱].

۲- السید دلدار علی النقوی المتقدمة ترجمته، و هو فی أربعة مجلدات رد بها علی أبواب (التحفة) الخامس و السادس و السابع و الثانی عشر، و قد سمی کل مجلد باسم ... و بعض هذه المجلدات مطبوع.

۳- المیرزا محمد بن عنایة أحمدخان الکشمیری الملقب ب (الکامل) و المتوفی سنة ۱۲۳۵ مسموما، و قد سماه ب (النزهة الاثنا عشریة)، و قد ترجم له السید اعجاز حسین فی رسالة خاصة کما تقدم، کما ذکره السید محسن الامین رحمه اللّه [۲].

۴- السید محمد قلی المتقدم ذکره، و قد سماه ب (الأجناد الاثنا عشریة المحمدیة) و هو فی مجلدات رد بها علی الأبواب: الاول و الثانی و السابع و العاشر و الحادی عشر من (التحفة) و هذه کلها مطبوعة، و قد سمی رده علی الباب العاشر ب (تشیید المطاعن) و هو فی ثلاثة أجزاء ضخام.

۵- الشیخ سبحان علی‌خان الهندی المتوفی بعد عام ۱۲۶۰، و قد سماه ب (الوجیزة فی الأصول).

۶- السید محمد ابن السید دلدار علی النقوی المتوفی سنة ۱۲۸۴ و قد سماه ب (الامامة) [۳] باللغة العربیة، و هو رد علی الباب السابع، کما ان له

---

[۱] الذریعة ۱۲/ ۲۸۸.

[۲] أعیان الشیعة ۴۶/ ۲۰۸.

[۳] الذریعة ۲/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶۰

علیه ردا آخر بالفارسیة سماه ب (البوارق الالهیة) [۱].

۷- السید جعفر الموسوی الدهلوی، و قد رد علی البابین: السابع و العاشر من (التحفة).

۸- المولوی خیر الدین محمد الاله‌آبادی، و قد سماه ب (هدایة العزیز) و هو رد علی الباب الرابع من (التحفة).

۹- السید المفتی محمد عباس التستری المتوفی سنة ۱۳۰۶، و قد سماه ب (الجواهر العبقریة) و هو رد علی ما ذکره فی (التحفة) فی

الباب السابع حول غيبة المهدى عليه السلام، و هو مطبوع [۲].

هذا و لقد رد على المنحة الالهية- تلخيص مختصر التحفة الاثنى عشرية- المذكور سابقا علمان من أعلام الطائفة الشيعية و هما:

۱- الحجة الكبير المجاهد الشيخ محمد مهدى الخالصى الكاظمى المتوفى سنة ۱۳۴۳ و قد سماه ب (تصحيف المنحة الالهية عن النفثة الشيطانية) فى ثلاثة مجلدات [۳].

۲- العلامة الحجة الآية الشيخ ميرزا فتح اللّه شيخ الشريعة المتوفى سنة ۱۳۳۹ [۴].

الباب التاسع ترجمة صاحب التحفة ... ص: ۱۶۰

اشارة

هو الشيخ المحدث عبد العزيز بن ولى اللّه بن عبد الرحيم العمرى (ينتهى نسبه الى عمر بن الخطاب) الدهلوى.

---

[۱] المصدر ۳/ ۹۷.

[۲] الذريعة ۵/ ۲۷۱.

[۳] المصدر ۳/ ۶۳۳.

[۴] أعيان الشيعة ۴۲/ ۲۵۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶۱

ولادته ...: ص: ۱۶۱

ولد ليلة الخميس لخمس بقين من رمضان سنة ۱۱۵۹.

أساتذته ...: ص: ۱۶۱

أخذ العلم عن والده، و لما توفى أبوه أخذ عن تلامذته و هم جماعة منهم:

۱- الشيخ نور اللّه البرهانوى.

۲- الشيخ محمد أمين الكشميرى الدهلوى.

۳- الشيخ محمد عاشق الفلتى.

تلامذته ...: ص: ۱۶۱

و قد قرأ عليه جماعة من علماء أسرته و غيرهم، و منهم:

۱- أخوه عبد القادر.

۲- أخوه رفيع الدين.

۳- أخوه عبد الغنى.

۴- ختنه عبد الحى بن هبة اللّه البرهانوى.

۵- المفتى الهى بخش الكاندهلوى.

۶- السيد قمر الدين السونى پتنى.

۷- الشيخ غلام على بن عبد اللطيف الدهلوى.

۸- المولوى حيدر على الفيض آبادى.

۹- المولوى محمد رشيد الدين الدهلوى.

جهوده و آثاره ...: ص: ۱۶۱

و كما ذكرنا سابقا فقد كان المولوى عبد العزيز الدهلوى قائد حركة علمية و رائد نشاط فى سبيل نشر المذهب السنى، فأصبح تلامذته الذين ذكرناهم و غيرهم مشايخ و أساتذة ... و بذلك يكون قد أسس حوزة علمية

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶۲

لأهل السنة فى مدينة دهلى، ثم بنى مدرسة تولى بنفسه زعامتها و التدريس فيها، ثم خلفه أخواه فى ذلك، كما خلف هو أباه.

و لهذه الأمور و غيرها و أهمها التهجم على الشيعة فى الامامة و المسائل الكلامية لقبه قومه ب (سراج الهند).

مؤلفاته ...: ص: ۱۶۲

قال عبد الحى: «للشيخ عبد العزيز مؤلفات كلها مقبولة عند العلماء، محبوبة إليهم، يتنافسون فيها و يحتجون بترجيحاته و هو حقيق بذلك، و فى عبارته قوة و فصاحة و سلاسة، تعشقها الاسماع و تلتذ بها القلوب» ... ثم ذكر له مصنفات و رسائل أشهرها:

۱- تفسير القرآن المسمى بفتح العزيز.

۲- الفتاوى فى المسائل المشكلة.

۳- التحفة الاثنا عشرية.

۴- بستان المحدثين.

۵- العجالة النافعة. رسالة فى أصول الحديث.

۶- ميزان البلاغة.

۷- السر الجليل فى مسألة التفضيل. رسالة فى تفضيل الصحابة بعضهم على بعض.

۸- سر الشهادتين. رسالة فى شهادة الحسنين عليهما السلام.

وفاته ...: ص: ۱۶۲

و توفى فى ۷ شوال سنة ۱۲۳۹.

کلماتهم فی ترجمته ...: ص: ۱۶۲

هذا و قد بالغ القوم فی مدح الدهلوی و وصفه کما هو شأنهم و دأبهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۳

بالنسبة الی علمائهم عامة و الی المتعصبین منهم علی الشیعة خاصة-:

۱- قال أحمد الانصاری الشروانی: «سلطان إقلیم المعانی، و مالک أزمة البیان و بدیع الزمان الثانی، و هو مؤید مذهب النعمان، مصنفاته لا تحصی، و مؤلفاته تجل عن تعداد الرمل و الحصی» [... ۱].

۲- و قال محسن بن یحیی الترهتی: «بلغ من الکمال و الشهرة بحیث تری الناس فی مدن أقطار الهند یفتخرون باعتزائهم الیه، بل بانسلاکهم فی سمط من ینتمی الی أصحابه...

و من سجایاه الفاضلة الجمیلة التی لا یدانیه عامة أهل زمانه قوة عارضته، لم یناضل أحدا الا أصاب غرضه و أصمی رمیته و أحرز خصله. و من ذلک براعته فی تحسین العبارة و تحبیرها ... و منها فراسته التی أقدره اللّه بها علی تأویل الرؤیا» [... ۲].

۳- و قال عبد الحی بترجمته حیث عنونه: «سراج الهند، حجة اللّه، الشیخ عبد العزیز الدهلوی. الشیخ الامام العالم الکبیر العلامة المحدث عبد العزیز بن ولی اللّه بن عبد الرحیم العمری الدهلوی، سید علماءنا فی زمانه و ابن سیدهم ... و کان أحد أفراد الدنیا بفضله و آدابه و علمه و ذکائه و سرعة فهمه. اشتغل بالدرس و الافادة و له خمس عشرة سنة، فدرس و أفاد حتی صار فی الهند العلم المفرد، و تخرج علیه الفضلاء، و قصدته الطلبة من أغلب الارجاء، و تهافتوا علیه تهافت الظمآن علی الماء» [... ۳].

و قد استغرقت هذه الترجمة ثمان صحائف، ذکر فیها فضائله و آثاره و مصنفاته و نموذجا من نظمه ... و الذی یجلب الانتباه فی هذه الترجمة ما ذکره من أن الشیخ عبد العزیز الدهلوی قد مرض بأنواع الأمراض من الجذام

---

[۱] حدیقة الأفراح لازالة الأتراح: ۱۶۶.

[۲] الیانع الجنی: ۷۳.

[۳] نزهة الخواطر ۷/ ۲۶۸- ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۴

و البرص و العمی و اختلال الحواس و هو ابن خمس و عشرین سنة الی أن مات.

ترجمة والده ...: ص: ۱۶۴

و أما والده و شیخه ولی اللّه الدهلوی فهذه خلاصة ما جاء بترجمته فی نزهة الخواطر:

«شیخ الإسلام ولی اللّه بن عبد الرحیم الدهلوی.

الشیخ الامام الهمام حجة اللّه بین الأنام امام الأئمة قدوة الامة علامة العلماء وارث الأنبیاء، آخر المجتهدین، أوحد علماء الدین، زعیم المتضلعین بحمل أعباء الشرع المبین، محیی السنة و من عظمت به اللّه علینا المنة شیخ الإسلام قطب الدین أحمد ولی اللّه بن عبد الرحیم بن وجیه الدین العمری الدهلوی.

العالم الفاضل النحریر أفضل من بث العلوم فأروی کل ظمآن

ولـد یوم الأربعاء لأربع عشـرة خلون من شوال سـنة ۱۱۱۴، و اشـتغل بالـدرس نحوا من اثنتی عشـرة سـنة، و حصل له الفتح العظیم فی التوحید و الجانب الواسع فی السلوک، و نزل علی قلبه العلوم الوجدانیة فوجا فوجا، و خاض فی بحار المذاهب الأربعة و أصول فقههم خوضـا بلیغا، و نظر فی الأحادیث التی هی متمسـكاتهم فی الاحكام و ارتضـی من بینها بامـداد النور الغیبی طریق الفقهاء المحـدثین و اشتاق الی زیارة الحرمین الشریفین، فرحل إلیها سنة ۱۱۴۳ فأقام بالحرمین عامین كاملین، و صحب علماء الحرمین صحبة شریفة، و عاد الی الهند سنة ۱۱۴۵.

و من نعم اللّه تعالی علیه انه خصه بعلوم لم یشرک معه فیها غیره، و التی أشرک فیها معه غیره من سائر الأئمة كثیرة لا یحصیها البیان.

و من نعم اللّه تعالی علیه أن أولاه خلعـة الفاتحیة و ألهمه الجمع بین الفقه و الحدیث و أسـرار السـنن و مصالح الاحكام و سائر ما جاء به النبی من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶۵

ربه عز و جل.

حتی أثبت عقائد أهل السنة بالادلة و الحجج، و طهرها من قذی أهل المعقول.

و قد أثنی علیه الاجلة من العلماء.

و قال السـید صـدیق حسن القنوجی فی الحطـة بـذكر الصـحاح السـتة فی ذكر من جاء بعلم الحـدیث فی الهند: ثم جاء اللّه سـبحانه و تعالی من بعـدهم بالشـیخ الأجل و المحـدث الأكمل، ناطق هـذه الـدورة و حكیمها، و نائق تلک الطبقة و زعیمها، الشـیخ ولی اللّه بن عبد الرحیم الدهلوی المتوفی سنة ۱۱۷۶.

و كذا بأولاده الأمجاد و أولاد أولاده أولی الإرشاد، المشمرین فی هذا العلم عن ساعد الجد و الاجتهاد.

و قال القنوجی المـذكور فی أبجـد العلوم: كان بیته فی الهنـد بیت علم الـدین و هم كانوا مشایـخ الهنـد فی العلوم النقلیة بل و العقلیة. أصـحاب الاعمال الصالحات و أرباب الفضائل الباقیات، لم یعهـد مثل علمهم بالـدین علم بیت واحد من المسـلمین فی قطر من أقطار الهند» [۱].

الباب العاشر فی علمنا فی الكتاب ... ص: ۱۶۵

اشارة

لقد وقفت علی جانب من عظمة كتاب العبقات.

و علی أنه لم یكتب مثله فی بـابه من السـلف و الخلف، و أنه ذلـک الكتاب المعجز المبین الـذی لا یأتیه الباطل من بین یـدیه و لا من خلفه ... كما فی كلمات أعلام الطائفة.

و علی أنه لم ینتشر حتی الآن باللغة العربیة مطلقا ... بالرغم من انتشار

---

[۱] نزهة الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶۶

تلخیص التحفة الاثنی عشریة باللغة العربیة منذ أكثر من قرن ... و قد قال السید محسن الامین: یا حبذا لو ینبری أحد من العرب لتعریبه ...

نعم لیته ترجم الی اللغة العربیة و نشر قبل أن ینتشر تعریب التحفة، أو بعده بقلیل فی الأقل ... لکن هذا الواجب المحتم ترک، و الفراغ بقی، و لم تتحقق هذه الامنیة ... عن قصور أو تقصیر...

و شاء اللّه یکتب التوفیق لهذا العبد لان یلبی هذا النداء بعد قرن و ربع قرن تقریبا...

و لم یکن تعریبا فقط ... و ان کان تعریبه فقط عملا جبارا و مشروعا ضخما ... فقد وفقت لتعریبه، و تحقیقه، و تلخیصه، و تنظیمه، و التعلیق علیه و وضع الفهارس له...

و لا أقول انه کتاب جدید کما قیل، أو مؤلف مستقل کما علیه عرف المؤلفین فی عصرنا...

فی طریق العمل ... ص: ۱۶۶

اشارة

لقد شرعت فی هذا العمل فی سنة ۱۳۸۵، و واصلته بشوق مستلهم من ولائی لآبائی، جنبا الی جنب دراساتی فی الحوزات العلمیة، و اشتغالی بتآلیف أخری فی بعض العلوم الإسلامیة، و کنت أعلم منذ البدء أن الوصول الی الغایة فی هذا العمل- لا سیما مع الحرص علی الدراسات الحوزویة- لا یکون بسهولة، بل یستدعی بذل الطاقة، و ترک الراحة، و تحمل المصاعب و المتاعب و استسهال المشاق، و عدم الحضور فی المجالس و القضایا الاجتماعیة...

شرعت فی العمل فی مدینة کربلاء المقدسة فی قسم السند من حدیث الغدیر، حتی إذا انتهیت منه و أخرجته الی البیاض واجهت مشکلة مصادر التحقیق إذ لم تکن متوفرة فی مکتبات کربلاء ... فکنت کلما سافرت الی النجف الأشرف أخذت معی ملزمة لتحقیق مصادرها فی مکتبة أمیر المؤمنین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۷

علیه السلام العامة و مکتبة آیة اللّه الحکیم العامة...

ثم شرعت فی حدیث الثقلین- و لم یکن عندی آنذاک قسم الدلالة من حدیث الغدیر- ففرغت منه و من حدیث النور و حدیث التشبیه أو الأشباه.

و لما انتقلت الی الحوزة العلمیة فی النجف الأشرف للحضور علی أکابر العلماء و الاساتذة فی الفقه و الأصول تمکنت فی خلال ذلک من مراجعة بعض المصادر.

حتی انتقلنا الی ایران و نزلت مدینة قم المقدسة، حیث الحوزة العلمیة و مکتبة آیة اللّه النجفی المرعشی العامة ... و قد نجزت فی هذه المکتبة مهمة التحقیق للنصوص الواردة فی المجلدات المذکورة ... و قد طبع ما طبع من الکتاب و ما زال العمل مستمرا و للّه الحمد و منه التوفیق.

فهذا موجز ما کان فی طریق العمل. و أما أسلوبنا فی العمل فی الکتاب فإلیک بیانه بایجاز کذلک:

۱- الأسلوب فی التعریب ... ص: ۱۶۷

لم یکن تعریب کتاب عبقات الأنوار بالأمر الهین ... فقد جمع هذا الکتاب بین الدقة العلمیة و الإبداع فی الاسالیب و العذوبة فی الألفاظ، فحاولنا جهد المستطاع أن نحافظ علی دقائق عباراته و لطائف إشاراته، و ان استدعی ذلک فی بعض الأحیان اتباع طریقة الترجمة الحرفیة.

۲- الأسلوب فی التحقیق ... ص: ۱۶۷

و فی مجال تحقیقه فان من عادهٔ صاحب العبقات أنه حیث یورد نصا أو ینقل كلاما لاحد یسنده الی راویه و قائله، ذاكرا اسم المصدر- و ربما یذكر عنوان الباب و الفصل و نحو ذلك أیضا- و هذا الأمر یسهل كما هو معلوم الرجوع الی المصدر و استخراج المطلب منه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۸

لقد راجعت مصادر الكتاب مع تطبیق العبارات المنقولهٔ عنها بقدر الإمكان و وضعت فی الهامش موضع المطلب برقم صفحهٔ الكتاب و رقم الجزء ان كان له أجزاء.

هذا كله بالنسبهٔ الی المصادر المطبوعهٔ التی حصلنا علیها فی المكتبات، و أما المخطوطهٔ منها فقد اكتفینا بوضع كلمهٔ «مخطوط» فی مقابلها.

و هناك مصادر لم یظهر لنا هل هی مطبوعهٔ أولا، و لم نقف علیها، و هی- فی الأكثر- المصادر الهندیهٔ، فتركناها علی حالها حتی یتبین لنا الأمر فی المستقبل، فنراجعها فی الطبعات اللاحقهٔ للكتاب ان شاء اللّه تعالی.

۳- الأسلوب فی التخلیص ... ص: ۱۶۸

و كان من الضروری أن یخرج عملنا أصغر حجما من كتاب العبقات لجهات:

۱- ان العبقات باللغهٔ الفارسیهٔ، و كلما ورد فیه نص عربی ترجم معناه الی الفارسیهٔ ... و إذا سقطت هذه الترجمهٔ- و النصوص العربیهٔ مستغرقهٔ لقسط وافر من العبقات- من كل مجلد قل حجم الكتاب بكثیر.

۲- یذكر صاحب العبقات أسماء الاشخاص و مؤلفاتهم بصورهٔ كاملهٔ فیقول مثلا: قال مجد الدین مبارك بن محمد المعروف بابن الأثیر الجزری الشافعی فی جامع الأصول. و قال أبو إسحاق ابراهیم بن موسی اللخمی الغرناطی الشهیر بالشاطبی فی كتاب الموافقات فی أصول الاحكام.

و قال علاء الدین علی ابن محمد بن ابراهیم البغدادی المعروف بالخازن فی تفسیره لباب التأویل ... و نحن نقول: قال ابن الأثیر فی جامع الأصول، و قال الشاطبی فی الموافقات و قال الخازن فی لباب التأویل ... لان هذه الكتب أصبحت فی عصرنا معروفهٔ بفضل المطابع، و أصحابها علماء مشهورون بألقابهم أو كناهم.

۳- من دأب صاحب العبقات فی بعض المجلدات وصف الرواهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۹

و العلماء بأوصاف تستغرق عدهٔ من السطور، قبل ذكر نصوص عبارات المترجمین و بعدها، كقوله بعد إیراد روایهٔ الأعمش: «و لا یخفی ان الأعمش من أكابر الموثقین ذوی المراتب الرفیعهٔ، و من أعاظم المبجلین أولی المناقب الغزیرهٔ، و من أجلهٔ الناسكین الزهاد و أفاخم الخاشعین العباد عند أهل السنهٔ» ثم قال بعد ترجمته عن عدهٔ من المصادر: «فهذا سلیمان بن مهران الأعمش قد أغاظ بروایته قلوب أهل البغی و أحمش، و أسبل علی أبصارهم ظلاما تحندس فی ایهمه و أغطش، و ذر القذی فی أعین كل معتام منهم أعشی أو اخفش، فانقشعت بحمد اللّه تلمیعات كل من نمق لضلاله و برقش، و انحسرت تخدیعات كل من نمنم بتزویره و رقش، و انقطعت آمال كل من و كم الشیطان فی صدره فعشش، و انخزلت أعمال كل من وغر الشنآن فی قلبه فأفحش».

و قال بعد روایهٔ المحاملی: «و العلامهٔ المحاملی من أفاخم الحفاظ المتبحرین و أعاظم النقاد المتمهرین من أهل السنهٔ. و لا تخفی محامده الشامخهٔ و محاسنه الباذخهٔ علی من نظر فی كتبهم الرجالیهٔ و التاریخیهٔ مثل» ... ثم قال: «فهذا المحاملی الحامل لرایهٔ الصناعهٔ بین الماهرین الأفاضل، و المقدم علی تلك الجماعهٔ عند الكابرین الأماثل، قد روی هذا الحدیث الشریف الفاضل فی أمالیه المبهرهٔ

المزهرهٔ الفواضل، فأثبته دفعا لریب کل معانـد محائـد لدود متجاهل، و صـححه رغما لانف کل مکابر مباهت عنود متحامل، فلا یحید عنه غب هـذا الا اللجوج الماحک الماحل، الـذی هو عن صوب الصواب ناکب مائل، و لا یصدف عنه اثر هذا الا الحیود الأفین الفائل الذی هو الی کسر الخسار آئب آئل».

و هکـذا الی أمثال هـذه العبارات فی حق کبار المحدثین من أهل السـنهٔ، و هی کما تری تنبئ عن قدرته الفائقهٔ و براعته و تضـلعه فی الأدب الفارسی و العربی، لکنا حذفناها لغرض الاختصار.

۴- و حیث یذکر السید تراجم العلماء- و هی فی الأغلب فی قسم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۷۰

السـند من کل حدیث- یورد نصوص عبارات المترجمین کاملهٔ، و قد کان اسلوبنا فی التلخیص فی هذه الجههٔ هو الاقتصار علی الاسم و تاریـخ الوفاهٔ و کلمات الموثقین فان هـذا القدر هو المقصود بالذات و المحتاج الیه کما هو واضح، و أما أسامی مؤلفات المترجم و أولاده و تلامذته و عدد أسفاره و زوجاته و غیر ذلک مما یذکر عادهٔ فی الترجمهٔ ... فهذه کلها فوائد لا علاقهٔ لها بالموضوع.

و بالنسـبهٔ الی کلمـات الموثقین أیضـا ... فـان هـذه الکلمـات تتکرر، لان المتأخر کابن حجر العسـقلانی حیث یترجم الراوی یتعرض لکلمات الـذین من قبله کالـذهبی و ابن حبان ... و المفروض أن کلمات أولئک مـذکورهٔ فی الکتاب فلا وجه لتکرارها. و قـد یذکر الرجالی الراوی فی جمیع کتبه بعبارهٔ واحـدهٔ کالـذهبی یعبر عن الرجل فی العبر و الکاشف بنفس العبارهٔ التی قالها فی حقه فی تذکرهٔ الحفاظ ... فنکتفی بنقل عبارته فی هذا الأخیر و نقول: و کذا فی العبر و الکاشف.

۵- و فی قسم الدلالهٔ، لا حظنا أن کثیرا من الوجوه التی یذکرها السـید- فی مقام الرد علی دعوی أو الاستدلال علی موضوع- متشابههٔ فی مفادها، و یمکن دمـج بعضـها ببعض، فلم نکرر المطلب، بل أدخلنا بعض الوجوه فی بعض بجعل عناوین جامعهٔ، مع عدم الإخلال بشیء من جوانب البحث.

۴- الأسلوب فی التعلیق ... ص: ۱۷۰

و قـد أضـفنا الی الکتـاب فوائـد فی هوامشه- و ربمـا فی المتن- و الی قسم السـند فی کل مجلـد ملحقا بأسـماء طائفـهٔ أخری من رواهٔ الحـدیث المبحوث عنه فیه، وقفنـا علی روایتهم من النظر فی الأسانیـد أو مراجعـهٔ بعض الکتب و المصـادر الأـخری، و قـد کان ملحق حدیث الثقلین بقلم العلامهٔ المحقق السید عبد العزیز الطباطبائی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۷۱

۵- الأسلوب فی التنظیم ... ص: ۱۷۱

و لو ألقیت نظرهٔ فی کتاب العبقات و قارنته بصنعتنا هذه لعرفت قیمهٔ تنظیمه و الجهود المبذولهٔ فی هذا السبیل، فقد فصلنا کل موضوع منه عن غیره بعنوان یخصه، و لکل بحث من بحوث الموضوع عنوان، و کذا لکل وجه من الوجوه المذکورهٔ فی کل بحث ... و هکذا ...مع الأرقام و العلائم الفنیهٔ المختلفهٔ ... الی غیر ذلک مما یتطلبه الذوق فی عصرنا الحاضر.

و بالنسبهٔ الی الفهارس فقد وضعنا فی آخر کل حدیث ثلاثهٔ فهارس:

أحـدها للموضوعـات، و الثـانی للاعلاـم المترجمین، و الثـالث للمصادر. و أما مصادر التحقیق فسننشـرها فی آخر المجلـدات فی جزء خاص.

هذا و لم التزم فی العمل و النشر بترتیب العبقات، بل نباشر بطبع کل ما یتم اعداده و ینجز العمل فیه.

و وضعت کلمهٔ (الدهلوی) رمزا لصاحب (التحفهٔ الاثنی عشریهٔ).

و جعلت اسم الکتاب (خلاصة عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار) حرصا علی عنوان کتاب العبقات و تخلیدا لاسم مؤلفه و جهوده.

و فی الختام أشکر ادارة مکتبة آیة اللّه النجفی المرعشی العامة فی قم، لا سیما العلامة السید محمود النجفی المرعشی، و الأخ المکرم حیدر الواعظی الحائری علی تفضلهم بتسهیل مهمة التحقیق و مراجعة المصادر.

و العلامة الجلیل المحقق الحاج السید عبد العزیز الطباطبائی ... فقد استفدت کثیرا من معلوماته العلمیة و ارشاداته القیمة، و من مکتبته الخاصة العامرة.

و اللّه أسأل أن یوفق الجمیع لما یحب و یرضی، و أن یجعل أعمالنا خالصة لوجهه الکریم، و ان یکتب هذا العمل فی صحیفة ولائنا للنبی و أهل بیته الطاهرین انه سمیع مجیب.

ایران قم المقدّسه علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۳

حدیث الثقلین ... ص: ۱۸۳

اشارة

و من ألفاظه:

«إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنّی تارک فیکم الثقلین:

کتاب اللّه عزّ و جلّ و عترتی، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی. و إنّ اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، فانظرونی بما تخلفونی فیهما.»

أخرجه احمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۵

کلمة المؤلف ... ص: ۱۸۵

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و بعد: فهذا هو المجلد الاول من مجلدات هذه الموسوعة العلمیة العقائدیة الخالدة، قد بحث فیه عن حدیث الثقلین سندا و دلالة، و هو فی بعض ألفاظه،

عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

رواه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله أکثر من ثلاثین صحابیا، و ما لا یقل عن ثلاثمائة عالم من کبار علماء أهل السنة، فی مختلف العلوم و الفنون، و فی جمیع الاعصار و القرون، بألفاظ مختلفة و أسانید متعددة، و فیهم أرباب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۶

الصحاح و المسانید و أئمة الحدیث و التفسیر و التاریخ.

فهو حدیث صحیح متواتر بین المسلمین، و دلالته علی امامة أمیر المؤمنین بعد النبیّ صلّی اللّه علیهما و آلهما فی غایة الوضوح کما

سیری القارئ المنصف، حیث سنثبت فی الجزء الاول تواتر هـذا الحدیث و قطعیهٔ صدوره، و دلالته علی المطلوب المذکور فی تالییه، بالادلهٔ القاطعهٔ و القواعد المسلمهٔ، ثم دحض کل ما قیل أو یمکن أن یقال فی هذا الباب.

و من هـذا المنطلق ندعو کافهٔ المسلمین الی نبذ الخلافات، و ترک التعصب للهوی، بالرجوع الی أقوال النبی الکریم صـلی اللّه علیه و آله الثابتـهٔ عنه، و التمسـک بمـا أمر بالتمسـک به من بعـده، لیرجعـوا بـذلک الی رشـدهم، و یسـتعیدوا مجـدهم، و اللّه ولی التوفیق و الهدایهٔ.

و اللّه أسأل أن یجعل أعمالنا خالصهٔ لوجهه الکریم، و أن یقبلها بقبول حسن، انه سمیع مجیب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۷

کلمهٔ السید صاحب العبقات ... ص: ۱۸۷

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی دعانا بمنه الجمیل الی التمسک بالثقلین، و وقانا بلطفه الجزیل عن الارتباک فی العمه و الغین ...هو الـذی کشف عن قلوبنـا سـجوف الریب و الرین، و أنقـذنا بولاـء أهـل البیت علیهم السـلام من غمرات الردی و الحین، و نجانا بلطفه و کرمه من شفا جرف الزیغ القائد الی الزور و المین، و صاننا بإیضاح السبل و إرسال الرسل عن الرکون الی الشنار و الشین.

و صلی اللّه علی من أرسل علی طول هجعهٔ من الأمم و اعترام من الفتن المقبلهٔ بالمذل و الأین.

و آله الکرام الاطهار، و حامته العظام الأخیار، الناهجین للقم الصواب و الزین، لا سیما أخیه و صهره أفضل الخلیفتین، و المصلح لذات البین، کریم الأبوین، شریف الوالدین، ابن العلمین، أمثل من ولد بین هاشمیین،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۸

أکمل الافخرین، ذاکی الأصـغرین، و عالی الأکبرین، و واقد الاصـمعین، و محرز الانفسـین، و باسط الأفضـلین، و ماضـی الاقطعین، و وارث المشـعرین، و قائـد العسـکرین، المبجـل بالاـبطحین، المفخم فی الحرمین، المهـاجر بالهجرتین، المبایع بالبیعتین، و المصـلی الی القبلـتین، الـذی لم یکفر بـاللّه طرفـهٔ عین، المفرق جمع الورق و العین، و اللاـطم وجه النضـار و اللجین، المعرض المشـیح بوجهه عن الحجرین، مبسوط الراحتین، المؤدی للطـاعتین، السـابق بالشـهادتین، المجرد للسـیف تـارتین، کاسـر الصـنمین، و جـاذ الوثنین، و قاتل العمرین، و آسـر العمرین، و هازم الفیلقین، و مفرق الجحفلین، راسـخ القـدمین، الصارع کل منازل للفم و الیدین، قاصم الکفر ببدر و حنین، الضارب بالسـیفین، الطاعن بالرمحین، الحامل علی قوسین، المتهجد لیلهٔ الهریر بین الصفین، أسمح کل ذی کفین، و أفصح کل ذی شـفتین، و أسـمع کل ذی أذنین، و أبصر کل ذی عینین، و أهدی کل من تأمل النجدین، أنشب من فی الاخشبین، و أعلم من بین اللاـبتین، و أقضـی من فی الحرتین، صـاحب الکرتین، الـذی ردت له الشـمس مرتین، القاسم للفریقین، الممیز بین الحزبین، حجـهٔ اللّه علی المشـرقین و المغربین، و آیته العظمی بین النشأتین، امام الحرمین، و نظام الخافقین، صـنو سـید الکونین، و نفس رسول الثقلین، و نور سـراج الـدارین، و شاهـد الشاهـد علی أهـل العـالمین، منجز الوعـد و قاضـی الـدین، و صـاحب الکنز و ذی القرنین، أول الحجج المجتبین، و أقدم الأئمهٔ المصطفین، و والد الریحانتین، و أبی السبطین الحسن و الحسین علیهما السلام.

صلاهٔ ناجحهٔ نافعهٔ شافعهٔ عند الحشـر و النشر و البعث و القیام و الموتتین و النفختین، خالدهٔ آبدهٔ دائمهٔ باقیهٔ بدوام الملوین، و اختلاف العصـرین، و کر الجدیـدین، و تعـاقب الفئـتین، و توالی الحرسـین، و طلوع النیرین، و لموع القمرین، و سـفور الاـزهرین، و اصـطحاب الفرقدین، و ارتفاع النسرین، و جری الرافدین، و وکوف الهاطلین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۹

و بعـد: فیقول العبـد القاصـر العاثر «حامد حسـین ابن العلامهٔ السیـد محمد قلی» عفا عنهما الرب الغافر: هذا هو المجلد الثانی عشـر من مجلـدات المنهـج الثانی من کتاب «عبقات الأنوار فی امامـهٔ أئمـهٔ الاطهار» نقضت فیه کلام «عبـد العزیز بن ولی اللّه الدهلوی صاحب

التحفهٔ» علی حدیث الثقلین، و قد جعله الحدیث الثانی عشر من الأحادیث الدالهٔ علی امامهٔ علی علیه السلام و أتی فی جوابه بما یحیر الافهام حبا لترویج ملفقات أسلافه الاعلام، و شغفا بمخالفهٔ طریقهٔ أهل البیت علیهم السلام، و ولها بالعدول و الجنوح عن جادهٔ الحق المعتام.

و من اللّه الملک المنعام المفضل بالنعم الجسام أستمد فی البدء و الختام و الأخذ و الإتمام.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۰

کلام الدهلوی حول حدیث الثقلین ... ص: ۱۹۰

الحدیث الثانی عشر:

روایهٔ زید بن أرقم، عن النبی صلی اللّه علیه و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین، ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر: کتاب اللّه و عترتی.»

و هذا الحدیث لا علاقهٔ له بالمدعی أصلا، لأنه لا یلزم أن یکون المتمسک به صاحب الزعامهٔ الکبری. و علی فرض التسلیم بذلک، فهناک حدیث صحیح یعارضه، و هو

قوله صلی اللّه علیه و سلم: «علیکم بسنتی و سنهٔ الخلفاء الراشدین المهدیین من بعدی، تمسکوا بها و عضوا علیها بالنواجذ».

و علی فرض عدم المعارضهٔ، فان العترهٔ فی اللغهٔ بمعنی الأقارب، فان دل وجوب التمسک علی الامامهٔ لزم أن یکون جمیع أقارب النبی صلی اللّه علیه و سلّم أئمهٔ تجب اطاعتهم خصوصا أمثال: عبد اللّه بن عباس، و محمد بن الحنفیهٔ، و زید ابن علی، و الحسن المثنی، و إسحاق بن جعفر الصادق، و غیرهم من أهل البیت.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۱

و قد ورد فی الحدیث الصحیح أیضا: «خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء» مشیرا الی عائشهٔ

، و

قوله: «اهتدوا بهدی عمار»

و

«تمسکوا بعهد ابن أم عبد»

و

«رضیت لکم ما رضی به ابن أم عبد»

و

«أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل»

و أمثال ذلک کثیرهٔ، خصوصا

قوله: «اقتدوا باللذین من بعدی، أبی بکر و عمر»

حیث بلغ درجهٔ الشهرهٔ و التواتر بالمعنی، فاللازم أن یکون هؤلاء کلهم أئمهٔ.

و إذا دل هذا الحدیث علی امامهٔ العترهٔ، فکیف یصح

الحدیث الصحیح المروی عن علیّ بن أبی طالب علیه السلام بصورهٔ متواترهٔ عند الشیعهٔ، یقول فیه: «انما الشوری للمهاجرین و الأنصار»

و کذلک

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، من رکبها نجی، و من تخلف عنها غرق»

فانه لا یدل إلّا علی الفلاح و الهدایة الحاصلین من حبهم و الناشئین من اتباعهم، و أن التخلف عن حبهم موجب للهلاک.

و هذا المعنی- بفضل اللّه تعالی- یختص به أهل السنة من بین الفرق الإسلامیة کلها، لأنهم متمسکون بحبل وداد أهل البیت جمیعهم حسب ما یرید القرآن: «أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ» و موقفهم من ذلک کموقفهم من الأنبیاء «لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ» فلا یؤمنون ببعضهم و یعادون غیرهم.

بخلاف الشیعة إذ لا یوجد من بینهم فرقة تحب أهل البیت جمیعا، فبعضهم یوادون طائفة و یکرهون الباقین، و البعض الآخر علی العکس، و أما أهل السنة فلیسوا کذلک، بل یروون أحادیث جمیعهم و یستندون إلیها، کما تشهد بذلک کتبهم فی التفسیر و الحدیث و الفقه، و إذا کان الشیعة لا یعتبرون کتب أهل السنة فبما ذا یجیبون عن الأحادیث الواردة عن الشیعة- سواء فی العقائد الالهیة و الفروع الفقهیة- الموافقة لأهل السنة کما سیأتی فی هذا الکتاب؟

و لبعض علماء الشیعة فی هذا المقام تأویل خداع، لا بد من ذکره

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹۲

و تفنیده حیث یقول: ان تشبیه أهل البیت بالسفینة فی هذا الحدیث یقتضی أن لا یکون حب جمیع أهل البیت و أتباعهم ضروریا فی النجاة و الفلاح، فان من یستقر فی زاویة واحدة من السفینة ینجو من الغرق بلا ریب، بل ان التنقل من مکان الی آخر فیها لیس أمرا مألوفا. فالشیعة لتمسکهم ببعض أهل البیت ناجون، و لا یرد علیهم طعن أهل السنة فی ذلک.

أما الجواب علی هذا الکلام فیکون علی نحوین:

الاول بطریق النقض:

فالامامیة فی هذه الصورة یجب ألا یعتبروا الزیدیة و الکیسانیة و الناووسیة و الفطحیة منحرفین، بل مهتدون. لان کلا منهم قد استقر فی زاویة من هذه السفینة الکبیرة، و یکفی الاستقرار فی زاویة منها للنجاة من الغرق. بل ان النص علی الأئمة الاثنی عشر یبطل علی هذا أیضا، لان کل زاویة من السفینة کافیة فی الإنجاء من أمواج البحر، و معنی الامام هو أن اتباعه یوجب النجاة فی الآخرة. فبهذا یبطل مذهب الاثنی عشریة بل الامامیة بأسرها.

و إذا ادعی الزیدیة ذلک أجیبوا بنفس الجواب، فلا یصح لای فرقة من فرق الشیعة التقید بمذهب معین، و لازمه اعتبار جمیع المذاهب علی صواب، فی حین أن التناقض قائم بین هذه المذاهب، و أن اعتبار کلا الجانبین المتناقضین حقا یؤدی الی اجتماع النقیضین فی غیر الاجتهادیات، و هو مستحیل قطعا.

الثانی بطریق الحل:

فان الاستقرار فی زاویة من السفینة، یضمن النجاة من الغرق فی البحر بشرط أن لا یثقب الزاویة الأخری منها، فإذا اقترن الجلوس فی زاویة مع الاثقاب فی الزاویة الأخری، فان ذلک سوف یؤدی الی الغرق حتما.

و ما من فرقة من فرق الشیعة الا و هی مستقرة فی زاویة و تثقب الزاویة الأخری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹۳

أجل: فان أهل السنة مهما تنقلوا فی الزوایا المختلفة فان سفینتهم عامرة فإنهم لم یثقبوا فی أیة زاویة منها أصلا لیتسرب الموج من ذلک الجانب و یؤدی بهم الی الغرق، و الحمد للّه.

و بهذا یتم لأهل السنة الزام النواصب فی انکارهم لهذین الحدیثین، حیث ناقشوا فی صحتهما بالدلیل العقلی، فقالوا: ان مفاد هذین الحدیثین هو التکلیف بما یمتنع عقلا و هو محال بالبداهة، ذلک أنه إذا وجب التمسک بأهل البیت جمیعهم- مع ما هم علیه من الاختلاف فی العقائد و الفروع- فذلک یستلزم التکلیف بالجمع بین النقیضین، و هو محال.

و إذا وجب التمسک ببعضهم فاما أن یکون ذلک مع التعیین أو بدونه، فعلی الاول یلزم الترجیح بلا مرجح، خصوصا مع وجود الاختلاف بین القائلین بذلک فی تأکید النص لصالحهم، و علی الثانی یلزم تجویز العقائد المختلفهٔ و الشرائع المتفاوتهٔ فی الدین الواحد من الشارع، فی حین أن آیهٔ لِکُلٍّ جَعَلْنا مِنْکُمْ شِرْعَهً وَ مِنْهاجاً صریحهٔ فی خلاف ذلک، مضافا الی استحالته بضروریات الدین. و لا تستطیع أیهٔ فرقهٔ من فرق الشیعهٔ أن تخدش فی دلیل هؤلاء الأشقیاء الا باتباع مذهب أهل السنهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۴

الرد ...: ص: ۱۹۴

أقول مستعینا بلطف الملهم الخبیر:

لا یخفی علی ذوی الأفکار الصائبهٔ، و طالبی الحق و الحقیقهٔ أن حدیث الثقلین من أصح الأدلهٔ الباهرهٔ و البراهین القطعیهٔ علی خلافهٔ علی علیه السلام بلا فصل، و کذلک الأئمهٔ الطاهرین من ولده علیهم السلام.

و لقد حاول (الدهلوی) أن یسیر فی طرق ملتویهٔ و مسالک معوجهٔ، لینقض دلالهٔ هذا الحدیث المتواتر علی امامهٔ أهل البیت، فابتدع الاسالیب المختلفهٔ البعیدهٔ عن الحق و الصواب، و المؤدیهٔ الی الخطأ و سوء العقاب، و أتی بما یحیر العقول، و سنأخذ- بإذن اللّه- ببیان تلک التلفیقات واحدهٔ تلو الأخری، مستدلین علی ما نقول بما رووه هم فی کتبهم و صحاحهم و مسانیدهم، لیکون الأثر بالغا و الرد نزیها.

۱- بالرغم من أن حدیث التمسک بالثقلین، مروی بطرق مختلفهٔ و أسانید معتبرهٔ عن أکثر من عشرین صحابیا، حتی أنه بلغ أعلی درجات

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۵

التواتر، فان صاحب (التحفهٔ) اکتفی بذکره عن طریق (زید بن أرقم) فقط، لیسهل معارضته بالروایات الآحاد الموضوعهٔ فی مقابل هذا الحدیث، و لکیلا یکلف نفسه کثیرا فی الرد علیه.

۲- لم یذکر شیئا عن تواتر هذا الحدیث أصلا- کما هو مقتضی الحال- و الحال أنه من أشهر المتواترات، و أجلی القطعیات، کما سنثبت ذلک فی بحوثنا القادمهٔ ان شاء اللّه تعالی.

۳- و لا أقل من کون هذا الحدیث مستفیضا فی نظره- ان لم یکن متواترا- فلما ذا لم یتطرق الی ذکر استفاضته أیضا؟! ۴- و لم یکتف بتجاهل مکانهٔ هذا الحدیث بین الأحادیث بالاعراض عن ذکر تواتره أو استفاضته، بل لم تسمح له نفسه بأن یشیر- و لو اجمالا- الی تعدد طرقه و تنوع أسانیده، لا فی مقام بیان دلیل الامامیهٔ، و لا فی مقام الرد. و سیمر علیک اثبات تعدد طرق روایته، و تنوع أسانیده عن کتب أعاظم الجماعهٔ و أساطینهم.

۵- و طبیعی أن لا یتطرق الی ثبوت هذا الحدیث و صحته لا فی مقام بیان استدلال الامامیهٔ و لا فی مقام الرد.

۶- هب أنه لم یقتنع بتواتر الحدیث و استفاضته و تعدد أسانیده، فلا أقل من کونه (حسنا) و مع ذلک کله فقد تحرز عن الإذعان لذلک، و لم یدع مجالا- و لو أضیق من کفهٔ حابل- لدرء شبههٔ تعمد الإخفاء عنه.

۷- انه حذف من الحدیث، الفقرهٔ التی تفسر العترهٔ ب (أهل البیت)، کما ورد ذلک التفسیر فی (صحیح الترمذی) الذی هو من أشهر کتب الحدیث و فی غیره من کتب الحدیث، و بهذا یتمکن من تفسیر العترهٔ بالأقارب- لعدم وجود قرینهٔ مخصصهٔ- فیشمل جمیع الأقارب، و یلزم منه عدم ثبوت امامهٔ بزعمه.

۸- حذف الفقرهٔ الآتیهٔ من

الحدیث: «و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض»

الدالهٔ بصراحهٔ علی عصمهٔ أهل البیت علیهم السلام، مع أنها

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۶

مذکورهٔ فی (مسند أحمد) و (صحیح الترمذی) و غیرهما من الکتب المعتبرهٔ.

۹- انه أغفل ذکر بقیهٔ الجمل الموجودهٔ فی الطرق الکاملهٔ لهذا الحدیث الشریف عن الرسول الأعظم صلی اللّه علیه و آله، الدالهٔ علی کمال عظمهٔ منزلهٔ أهل البیت علیهم السلام بصورهٔ عامهٔ و أمیر المؤمنین علیه السلام بصورهٔ خاصهٔ و بذلک أثبت تمادیه فی غمط الحق. و لا یصح منه الاعتذار بعدم الاطلاع علیها مع ادعاء طول الباع فی هذه المسائل، الذی یدعیه أتباع (الدهلوی) و أشیاعه تبعا له، و ان کان الأمر کذلک فی الواقع.

۱۰- لم یذکر استدلال أهل الحق المتضمن لدلالهٔ هذا الحدیث الشریف علی امامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بالوجوه العدیدهٔ، و لم یشر إلیها- و لو اجمالا-.

أما منهجنا فی اثبات الحدیث فیکون أولا بذکر أسماء جماعهٔ من أساطین العلماء و المعتمدین عند أهل السنهٔ، الذین ذکروا هذا الحدیث فی کتبهم، ثم نذکر ألفاظ روایتهم بنصوصها، لنبین مدی رصانهٔ الحدیث و رسوخه و صحته.

فنقول: لقد روی هذا الحدیث عدهٔ من النقاد المشاهیر، و العلماء النحاریر فی کتبهم، ننقل أسماءهم أولا من القرن الثانی الهجری حتی القرن الثالث عشر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۷

أسماء الرواهٔ و المخرجین لحدیث الثقلین ... ص: ۱۹۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۹

القرن الثانی ... ص: ۱۹۹

۱- سعید بن مسروق الثوری سنهٔ ۱۲۶.

۲- الرکین بن الربیع بن عمیلهٔ الفزاری- أبو الربیع الکوفی سنهٔ ۱۳۱.

۳- ابو حیان یحیی بن سعید بن حیان التیمی الکوفی سنهٔ ۱۴۵.

۴- عبد الملک بن أبی سلیمان میسرهٔ العرزمی سنهٔ ۱۴۵.

۵- سلیمان بن مهران الأسدی الکاهلی المعروف بالاعمش سنهٔ ۱۴۷.

۶- محمد بن إسحاق بن یسار المدنی سنهٔ ۱۵۱.

۷- إسرائیل بن یونس السبیعی أبو یوسف الکوفی سنهٔ ۱۶۰.

۸- عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عتبهٔ بن مسعود الکوفی المسعودی سنهٔ ۱۶۰.

۹- محمد بن طلحهٔ بن مصرف الیامی الکوفی سنهٔ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۰۰

۱۰- أبو عوانهٔ وضاح بن عبد اللّه الیشکری الواسطی البزاز سنهٔ ۱۷۵.

۱۱- شریک بن عبد اللّه القاضی سنهٔ ۱۷۷.

۱۲- حسان بن ابراهیم بن عبد اللّه الکرمانی سنهٔ ۱۷۶.

۱۳- جریر بن عبد الحمید بن قرط الضبی الکوفی سنهٔ ۱۸۸.

۱۴- أبو بشر اسماعیل بن ابراهیم بن مقسم الأسدی البصری المعروف بابن علیهٔ سنهٔ ۱۹۳.

۱۵- أبو عبد الرحمن محمد بن فضیل بن غزوان الصبی الکوفی سنهٔ ۱۹۴.

۱۶- عبد اللّه بن نمیر الهمدانی سنهٔ ۱۹۹.

القرن الثالث ... ص: ۲۰۰

۱۷- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الحبال سنهٔ ۲۰۳.

۱۸- أبو عامر عبد الملک بن عمرو العقدی سنهٔ ۲۰۴.

۱۹- الأسود بن عامر بن شاذان الشامی سنهٔ ۲۰۸.

۲۰- یحیی بن حماد بن أبی زیاد الشیبانی سنهٔ ۲۱۵.

۲۱- أبو جعفر محمد بن حبیب الهاشمی البغدادی سنهٔ ۲۲۵.

۲۲- أبو عبد اللّه محمد بن سعد الزهری البصری سنهٔ ۲۳۰.

۲۳- أبو محمد خلف بن سالم المخرمی المهلبی، مولاهم السندی سنهٔ ۲۳۱.

۲۴- زهیر بن حرب بن شداد أبو خثیمهٔ النسائی سنهٔ ۲۳۴.

۲۵- أبو الفضل شجاع بن مخلد الفلاس البغوی سنهٔ ۲۳۵.

۲۶- أبو بکر عبد اللّه بن محمد المعروف بابن أبی شیبهٔ سنهٔ ۲۳۵.

۲۷- محمد بن بکار بن الریان الهاشمی سنهٔ ۲۳۸.

۲۸- أبو یعقوب إسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن ابراهیم بن مطر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۱

الحنظلی المعروف بابن راهویه سنهٔ ۲۳۸.

۲۹- أبو محمد وهبان بن بقیهٔ بن عثمان الواسطی سنهٔ ۲۳۹.

۳۰- أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی سنهٔ ۲۴۱.

۳۱- نصر بن عبد الرحمن بن بکار الناجی الکوفی الوشاء سنهٔ ۲۴۸.

۳۲- أبو محمد عبد بن حمید الکسی سنهٔ ۲۴۹.

۳۳- عباد بن یعقوب الرواجنی الأسدی سنهٔ ۲۵۰.

۳۴- نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی سنهٔ ۲۵۰.

۳۵- محمد بن المثنی أبو موسی العنزی سنهٔ ۲۵۲.

۳۶- أبو محمد عبد اللّه بن عبد الرحمن بن بهرام الدارمی السمرقندی سنهٔ ۲۵۵.

۳۷- علی بن المنذر الطریقی الکوفی سنهٔ ۲۵۶.

۳۸- مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری سنهٔ ۲۶۱.

۳۹- أبو عبد اللّه محمد بن یزید بن ماجهٔ القزوینی سنهٔ ۲۷۳.

۴۰- أبو داود سلیمان بن اشعث السجستانی سنهٔ ۲۷۵.

۴۱- أبو قلابة عبد الملك بن محمد الرقاشي البصري سنة ۲۷۶.

۴۲- أبو بكر محمد بن أحمد بن أبي العوام بن يزيد بن دينار الرياحي التميمي سنة ۲۷۶.

۴۳- أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي سنة ۲۷۹.

۴۴- أبو بكر عبد اللّه بن محمد بن عبيد بن سفيان بن قيس الاموي البغدادي المعروف بابن أبي الدنيا سنة ۲۸۱.

۴۵- أبو عبد اللّه محمد بن علي الحكيم الترمذي سنة ۲۸۵.

۴۶- أبو بكر أحمد بن عمرو بن أبي عاصم النبيل المعروف بابن أبي عاصم الشيباني سنة ۲۸۷.

۴۷- أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل الشيباني سنة ۲۹۰.

۴۸- أبو العباس أحمد بن يحيى الشيباني البغدادي المعروف بثعلب

نفحات الأزهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۲

سنة ۲۹۱.

۴۹- أبو بكر أحمد بن عمر بن عبد الخالق البزار سنة ۲۹۲.

۵۰- أبو نصر أحمد بن سهل الفقيه القباني سنة ۲۹۲.

القرن الرابع ... ص: ۲۰۲

۵۱- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي النسائي سنة ۳۰۳.

۵۲- أبو يعلى أحمد بن علي بن المثنى بن يحيى التميمي الموصلي سنة ۳۰۷.

۵۳- أبو جعفر محمد بن جرير الطبري سنة ۳۱۰.

۵۴- أبو بشر محمد بن أحمد الدولابي سنة ۳۱۰.

۵۵- أبو بكر محمد بن إسحاق بن خزيمة النيسابوري سنة ۳۱۱.

۵۶- أبو بكر محمد بن محمد بن سليمان بن الحارث الباغندي الواسطي البغدادي سنة ۳۱۲.

۵۷- أبو عوانة يعقوب بن إسحاق بن ابراهيم بن زيد النيسابوري ثم الأسفرايني سنة ۳۱۶.

۵۸- أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن عبد العزيز البغوي سنة ۳۱۷.

۵۹- أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه القرطبي سنة ۳۲۸.

۶۰- أبو بكر محمد بن القاسم بن محمد بن بشار المعروف بابن الأنباري سنة ۳۲۸.

۶۱- أبو عبد اللّه حسين بن اسماعيل بن محمد الضبي المحاملي سنة ۳۳۰.

۶۲- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعيد المعروف بابن عقدة سنة ۳۳۲.

۶۳- أبو محمد دعلج بن أحمد بن دعلج السجزي المعدل سنة ۳۵۱.

۶۴- أبو بكر محمد بن عمر بن مسلم التميمي المعروف بابن الجعابي

نفحات الأزهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۳

سنة ۳۵۵.

۶۵- أبو القاسم سليمان بن أحمد الطبراني سنة ۳۶۰.

۶۶- أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان بن مالك بن شبيب القطيعي سنة ۳۶۸.

۶۷- أبو منصور محمد بن أحمد بن طلحة الأزهري اللغوي سنة ۳۷۰.

۶۸- أبو الحسين محمد بن المظفر بن موسى بن عيسى البغدادى سنة ۳۷۹.

۶۹- أبو الحسن على بن عمر بن أحمد الدارقطنى سنة ۳۸۵.

۷۰- أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن المخلص الذهبى سنة ۳۹۳.

۷۱- أبو محمد سليمان بن داود البغدادى.

القرن الخامس ... ص: ۲۰۳

۷۲- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاكم النيسابورى سنة ۴۰۵.

۷۳- أبو سعد عبد الملك بن محمد الواعظ النيسابورى الخركوشى سنة ۴۰۷.

۷۴- أبو إسحاق أحمد بن محمد بن ابراهيم الثعلبى سنة ۴۲۷.

۷۵- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانى سنة ۴۳۰.

۷۶- أبو نصر محمد بن عبد الجبار العتبى.

۷۷- أبو بكر أحمد بن الحسين بن على البيهقى سنة ۴۵۸.

۷۸- أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوى المعروف بابن بشران سنة ۴۶۲.

۷۹- أبو عمر يوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمرى القرطبى سنة ۴۶۳.

۸۰- أبو بكر أحمد بن على بن ثابت الخطيب البغدادى سنة ۴۶۳.

۸۱- أبو محمد حسن بن أحمد بن موسى الغندجانى سنة ۴۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۴

۸۲- أبو الحسن على بن محمد بن الطيب الجلابى المعروف بابن المغازلى سنة ۴۸۳.

۸۳- أبو عبد اللّه محمد بن فتوح بن عبد اللّه بن حميد بن يصل الازدى الحميدى سنة ۴۸۸.

۸۴- أبو المظفر منصور بن محمد السمعانى سنة ۴۸۹.

القرن السادس ... ص: ۲۰۴

۸۵- أبو على اسماعيل بن أحمد بن الحسين البيهقى سنة ۵۰۷.

۸۶- أبو الفضل محمد بن طاهر بن على الشيبانى المقدسى المعروف بابن القيسرانى سنة ۵۰۷.

۸۷- أبو شجاع شيرويه بن شهردار بن شيرويه بن فنا خسرو الديلمى الهمدانى سنة ۵۰۹.

۸۸- أبو محمد حسين بن مسعود الفراء البغوى المعروف عندهم بمحيى السنة سنة ۵۱۶.

۸۹- أبو الحسين رزين بن معاوية العبدرى سنة ۵۳۵.

۹۰- أبو البركات عبد الوهاب بن المبارك بن أحمد الانماطى البغدادى سنة ۵۳۸.

۹۱- القاضى أبو الفضل عياض بن موسى اليحصبى سنة ۵۴۴.

۹۲- أبو محمد أحمد بن محمد بن على العاصمى.

۹۳- أبو المؤيد موفق بن أحمد المكى المعروف بأخطب خوارزم سنة ۵۶۸.

۹۴- أبو القاسم على بن الحسين بن هبة اللّه المعروف بابن عساكر سنة ۵۷۱.

۹۵- محمد بن عمر بن أحمد بن عمر الاصبهانی المعروف بأبی موسی المدینی سنهٔ ۵۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۵

۹۶- أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبی الفوارس الرازی.

۹۷- سراج الدین أبو محمد علی بن عثمان بن محمد الاوشی الفرغانی الحنفی سنهٔ ۵۹۶.

القرن السابع ... ص: ۲۰۵

۹۸- أبو الفتح أسعد بن محمود بن خلف العجلی الاصفهانی سنهٔ ۶۰۰.

۹۹- المبارک بن محمد بن محمد بن عبد الکریم المعروف بابن الأثیر الجزری سنهٔ ۶۰۶.

۱۰۰- فخر الدین محمد بن عمر الرازی سنهٔ ۶۰۶.

۱۰۱- أبو محمد عبد العزیز بن الأخضر الجنابذی البغدادی سنهٔ ۶۱۱.

۱۰۲- أبو الحسن علی بن محمد بن عبد الکریم المعروف بابن الأثیر سنهٔ ۶۳۰.

۱۰۳- ضیاء الدین محمد بن عبد الواحد المقدسی الحنبلی سنهٔ ۶۴۳.

۱۰۴- أبو عبد اللّه محمد بن محمود بن الحسن بن هبهٔ اللّه المعروف بابن النجار سنهٔ ۶۴۲.

۱۰۵- رضی الدین حسن بن محمد الصغانی سنهٔ ۶۵۰.

۱۰۶- أبو سالم محمد بن طلحهٔ القرشی النصیبی الشافعی سنهٔ ۶۵۲.

۱۰۷- شمس الدین أبو المظفر یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی سنهٔ ۶۵۴.

۱۰۸- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف بن محمد الکنجی الشافعی سنهٔ ۶۵۸.

۱۰۹- أبو الفتح محمد بن محمد بن أبی بکر الابیوردی الشافعی سنهٔ ۶۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۶

۱۱۰- أبو زکریا یحیی بن شرف النووی سنهٔ ۶۷۶.

۱۱۱- محب الدین أبو العباس أحمد بن عبد اللّه الطبری المکی الشافعی سنهٔ ۶۹۴.

۱۱۲- سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی سنهٔ ۶۹۹.

۱۱۳- نظام الدین حسن بن محمد بن حسین القمی النیسابوری المعروف بالنظام الأعرج.

القرن الثامن ... ص: ۲۰۶

۱۱۴- جمال الدین أبو الفضل محمد بن مکرم الانصاری الافریقی المصری سنهٔ ۷۱۱.

۱۱۵- صدر الدین أبو المجامع ابراهیم بن محمد بن المؤید الحموئی سنهٔ ۷۲۲.

۱۱۶- نجم الدین ابو العباس أحمد بن محمد بن مکی بن یاسین القمولی سنهٔ ۷۲۷.

۱۱۷- علاء الدین علی بن محمد بن ابراهیم البغدادی المعروف بالخازن سنهٔ ۷۴۱.

۱۱۸- فخر الدین الهانسوی.

۱۱۹- ولی الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الخطیب.

۱۲۰- أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن بن یوسف المزی سنهٔ ۷۴۲.

۱۲۱- حسن بن محمد الطيبى سنة ۷۴۳.

۱۲۲- شمس الدين محمد بن المظفر الشاهرودى الخلخالى سنة ۷۴۵.

۱۲۳- شمس الدين أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الذهبى سنة ۷۴۸.

۱۲۴- جمال الدين محمد بن يوسف بن الحسن الزرندى المدنى الانصارى بضع و ۷۵۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۷

۱۲۵- سعيد الدين محمد بن مسعود بن محمد الكازرونى سنة ۷۵۸.

۱۲۶- اسماعيل بن كثير بن ضوء القرشى الدمشقى سنة ۷۷۴.

۱۲۷- السيد على بن شهاب الدين الهمدانى سنة ۷۸۶.

۱۲۸- السيد محمد الطالقانى.

۱۲۹- سعد الدين مسعود بن عمر التفتازانى سنة ۷۹۱.

۱۳۰- حسام الدين أبو عبد اللّه حميد بن أحمد المحلى.

القرن التاسع ... ص: ۲۰۷

۱۳۱- نور الدين على بن أبى بكر بن سليمان الهيثمى سنة ۸۰۷.

۱۳۲- مجد الدين محمد بن يعقوب الفيروزآبادى الشيرازى سنة ۸۱۷.

۱۳۳- محمد بن محمود الحافظى البخارى النقشبندى المعروف بخواجه پارسا سنة ۸۲۲.

۱۳۴- ملك العلماء شهاب الدين بن شمس الدين الزاولى الدولتآبادى سنة ۸۴۹.

۱۳۵- نور الدين على بن محمد المعروف بابن الصباغ المالكى سنة ۸۵۵.

القرن العاشر ... ص: ۲۰۷

۱۳۶- أبو الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوى سنة ۹۰۲.

۱۳۷- حسين بن على الكاشفى سنة ۹۱۰.

۱۳۸- جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر السيوطى سنة ۹۱۱.

۱۳۹- نور الدين على بن عبد اللّه السمهودى سنة ۹۱۱.

۱۴۰- الفضل بن روزبهان الخنجى الشيرازى.

۱۴۱- شهاب الدين أحمد بن محمد القسطلانى الشافعى سنة ۹۲۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۸

۱۴۲- شمس الدين محمد العلقمى سنة ۹۲۹.

۱۴۳- عبد الوهاب بن محمد بن رفيع الدين البخارى سنة ۹۳۲.

۱۴۴- شمس الدين محمد بن يوسف الدمشقى الصالحى سنة ۹۴۲.

۱۴۵- محمد بن أحمد الشربينى الخطيب سنة ۹۶۸.

۱۴۶- شهاب الدين أحمد بن محمد بن على بن حجر الهيتمى المكى سنة ۹۷۳.

۱۴۷- علی بن حسام الدین المتقی سنة ۹۷۵.

۱۴۸- محمد طاهر الفتنی الکجراتی سنة ۹۸۶.

۱۴۹- عباس بن معین الدین الشهیر بمیرزا مخدوم الجرجانی ثم الشیرازی سنة ۹۸۸.

۱۵۰- الشیخ ابن عبد اللّه بن شیخ عبد اللّه العیدروس الیمنی سنة ۹۹۰.

۱۵۱- کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی.

۱۵۲- محمد بن أحمد بن مصطفی بن ابراهیم الصوفی المدعو ببدر الدین الرومی.

۱۵۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدث سنة ۱۰۰۰.

القرن الحادی عشر ... ص: ۲۰۸

۱۵۴- علی بن السلطان محمد الهروی المعروف بعلی القاری سنة ۱۰۱۳.

۱۵۵- عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی سنة ۱۰۳۱.

۱۵۶- الملا یعقوب البنبانی اللاهوری.

۱۵۷- نور الدین علی بن ابراهیم بن علی الحلبی الشافعی سنة ۱۰۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۹

۱۵۸- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی سنة ۱۰۳۷.

۱۵۹- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی.

۱۶۰- السید محمد بن السید جلال ماه عالم البخاری.

۱۶۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی سنة ۱۰۵۲.

۱۶۲- شهاب الدین أحمد بن محمد بن عمر الخفاجی المصری الحنفی سنة ۱۰۶۹.

۱۶۳- علی بن أحمد بن محمد بن ابراهیم العزیزی البولاقی الشافعی سنة ۱۰۷۰.

القرن الثانی عشر ... ص: ۲۰۹

۱۶۴- صالح بن مهدی بن علی المقبلی الصنعانی سنة ۱۱۰۸.

۱۶۵- أحمد أفندی الشهیر بالمنجم باشی سنة ۱۱۱۳.

۱۶۶- محمد بن عبد الباقی بن یوسف الأزهری الزرقانی المالکی سنة ۱۱۲۲.

۱۶۷- حسام الدین بن محمد بایزید بن بدیع الدین السهارنپوری.

۱۶۸- المیرزا محمد بن معتمد خان الحارثی البدخشی.

۱۶۹- رضی الدین بن محمد بن علی بن حیدر الحسینی الشامی الشافعی سنة ۱۱۴۲.

۱۷۰- محمد صدر العالم.

۱۷۱- ولی اللّه بن عبد الرحیم الدهلوی سنة ۱۱۷۶.

۱۷۲- محمد معین بن محمد أمین السندی.

۱۷۳- محمد بن اسماعیل الأمیر الیمانی الصنعانی سنة ۱۱۸۲.

۱۷۴- محمد بن علی الصبان.

۱۷۵- أبو الفیض محب الدین محمد مرتضی الواسطی الزبیدی الحنفی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۰

۱۷۶- أحمد بن عبد القادر بن بکر العجیلی الشافعی سنهٔ ۱۱۸۲.

القرن الثالث عشر ... ص: ۲۱۰

۱۷۷- محمد مبین بن محب اللّه اللکهنوی سنهٔ ۱۲۲۰.

۱۷۸- محمد إکرام الدین بن محمد نظام الدین بن محب الحق الدهلوی.

۱۷۹- جمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد العلی المعروف بمیرزا حسن علی المحدث اللکهنوی.

۱۸۰- عبد الرحیم بن عبد الکریم الصفی پوری.

۱۸۱- ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی سنهٔ ۱۲۷۰.

۱۸۲- رشید الدین خان الدهلوی.

۱۸۳- عاشق علیخان اللکهنوی.

۱۸۴- الشیخ حسن العدوی الحمزاوی.

۱۸۵- الشیخ سلیمان بن ابراهیم المعروف بخواجه کالان الحسینی البلخی القندوزی.

۱۸۶- المولوی صدیق حسن‌خان القنوچی.

۱۸۷- المولوی حسن الزمان.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۱

سند حدیث الثقلین ... ص: ۲۱۱

(۱) روایهٔ سعید بن مسروق الثوری ... ص: ۲۱۱

اشارهٔ

لقد أورد الحدیث مسلم فقال: «حدثنا محمد بن بکار بن الریان، حدثنا: حسان یعنی ابن ابراهیم، عن سعید و هو ابن مسروق، عن یزید بن حیان، عن زید بن أرقم. قال: دخلنا علیه فقلنا له: لقد رأیت خیرا لقد صاحبت رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و صلیت خلفه. و ساق الحدیث بنحو حدیث أبی حیان غیر أنه قال: ألا و انی تارک فیکم الثقلین [ثقلین أحدهما کتاب اللّه هو حبل اللّه من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالهٔ.

و فیه: فقلنا: من أهل بیته؟ نساؤه؟ قال: لا [و] أیم اللّه، ان المرأهٔ تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أبیها و قومها: أهل بیته أصله و عصبته الذین حرموا الصدقهٔ بعده» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۱

۱- المقدسی: «سعید بن مسروق بن عدی الثوری، من ثور بن عبد

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۳۸.

مناهٔ ابن أدهٔ بن طابخهٔ التمیمی الکوفی، والد سفیان الثوری، سمع عبایهٔ بن رفاعهٔ، و عبد الرحمن بن أبی نعیم عندهما. و منذرا الثوری عند البخاری، و أبا الضحی و سلمهٔ بن کهیل و الشعبی و یزید بن حیان و خثیمهٔ عند مسلم.

روی عنه: ابنه سفیان و شعبهٔ و أبو الأحوص عندهما و أبو عوانهٔ و عمر [و] بن عبید عند البخاری و حسان بن ابراهیم و ابنه عمر بن سعید، و اسماعیل بن مسلم و زائدهٔ عند مسلم. قال أحمد بن حنبل: بلغنی أنه مات سنهٔ ثمان و عشرین و مائهٔ» [۱].

۲- الذهبی: «سعید بن مسروق الثوری، عن أبی وائل و الشعبی، و عنه ابناه و أبو عوانهٔ، ثقهٔ، توفی سنهٔ ۱۲۶» [۲].

۳- ابن حجر العسقلانی: «سعید بن مسروق الثوری روی عن ابراهیم التیمی، و خیثمهٔ بن عبد اللّه، و سعید بن عمرو بن اشوع [اشرع و سلمهٔ بن کهیل، و أبی وائل، و الشعبی، و عبایهٔ بن رفاعهٔ، و عبد الرحمن بن أبی نعیم، و أبی الضحی، و منذر الثوری، و یزید بن حیان [و عکرمهٔ]، و عون ابن أبی جحیفهٔ وعدهٔ. و عنه: الأعمش و هو من أقرانه، و أولاده: سفیان و عمرو المبارک و شعبهٔ، و أبو الأحوص، و زائدهٔ و ربعی بن علیهٔ و أبو عوانهٔ و جماعهٔ.

قال ابن معین و شعبهٔ بن الحجاج و أبو حاتم و العجلی و النسائی: ثقهٔ. و قال ابن أبی عاصم: مات سنهٔ ۱۲۶. و قال أحمد: بلغنی انه مات سنهٔ ۱۲۸. قلت:

و أرخه ابن قانع سنهٔ سبع، ذکره ابن حبان فی الثقات و أرخه سنهٔ ثمان و نقل ابن خلفون توثیقه عن ابن المدینی» [۳].

۴- العسقلانی ایضا: «ع سعید بن مسروق الثوری، والد سفیان، ثقهٔ من السادسهٔ، مات سنهٔ ست و عشرین، و قیل بعدها» [۴].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۱۶۹.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۷۲.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۸۲.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۵۰.

(۲) روایهٔ الرکین بن الربیع بن عمیلهٔ الفزاری ... ص: ۲۱۳

اشارهٔ

ذکر الحدیث أحمد بالسند الآتی: «حدثنا الأسود بن عامر، ثنا شریک، عن الرکین، عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت، قال: «قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض- أو ما بین السماء الی الأرض- و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و سنذکر روایهٔ أحمد بن حنبل عن غیر طریق رکین لهذا الحدیث الشریف فی محله.

ترجمته ...: ص: ۲۱۳

۱- ابن حبـان: «الركین بن الربیـع بن عمیلـة الفزاری الكـوفی، یروی عن ابن الزبیر و ابن عمر، روی عنه الثـوری و شـریک، مـات سـنة إحدی و ثلاثین و مائة» [۲].

۲- المقدسـی: «الركین بن الربیع بن عمیلة أبو الربیع الفزاری الكوفی سمع أباه فی الأدب، روی عنه معتمر بن سلیمان، و جریر بن عبد الحمید» [۳].

۳- السـمعانی: «و الركین بن الربیع بن عمیلـة الفزاری الكوفی، یروی عن ابن عمر و ابن الزبیر، روی عنه الثوری و شـریک، مـات سـنة ۱۳۱» [۴].

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۱۸۱- ۱۸۲.

[۲] الثقات ۴/ ۲۴۳.

[۳] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۱۴۱.

[۴] الأنساب- الفزاری.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۴

۴- الذهبی: «ركین بن ربیع بن عمیلة الفزاری، عن أبیه و ابن عمر، عنه حفیده الربیع بن سهل و شعبة و معتمر. وثقه أحمد» [۱].

۵- ابن حجر العسـقلانی: «ركین بن الربیع بن عمیلة الفزاری أبو الربیع الكوفی. روی عن أبیه و ابن عمر، و ابن الزبیر، و أبی الطفیل، و حصین ابن قبیصة، و قیس بن مسلم، وعدی بن ثابت، و یحیی بن معتمر و غیرهم. و عنه: حفیده الربیع بن سهل بن الركین، و إسرائیل، و زائدة، و شـعبة، و الثوری و مسـعر، و جریر بن عبد الحمید، و شریک، و عبیدة بن حمید، و معتمر بن سلیمان وعدة. قال احمد و ابن معین و النسائی: ثقـة. و قال أبو حاتم. صالح. قلت: و ذكره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات سـنة ۱۳۱. و كذا أرخه الهیثم و ابن قانع. و قال یعقوب بن سفیان: «كوفی» [۲].

۶- العسقلانی ایضا: «ركین، بالتصغیر، ابن الربیع بن عمیلة، بفتح المهملة الفزاری ابو الربیع الكوفی. ثقة من الرابعة، مات سنة إحدی و ثلاثین بخ م ع» [۳].

(۳) روایة ابی حیان یحیی بن سعید التیمی ... ص: ۲۱۴

اشارة

و سیأتی ذكر الحدیث عن طریق مسند أحمد و صحیح مسلم ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۱۴

۱- ابن حبان: «یحیی بن سعید بن حیان التیمی [من تیم الرباب

---

[۱] الكاشف ۱/ ۳۱۳.

[۲] تهذيب التهذيب ۳/ ۲۸۶.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۲۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۵

أبو حيّان من أهل الكوفة، يروى عن الشعبى [و أبيه . روى عنه الأعمش و الثورى و الكوفيون. مات سنة ۱۴۵، و قد قيل: [إنه يحيى بن سعيد بن التيمى سحيم، و الاول أصح. و كان من المتهجّدين بالليل الطويل» [۱].

۲- المقدسى: «يحيى بن سعيد بن حيان ابو حيان التيمى، تيم الرباب الكوفى، سمع ابا زرعة و الشعبى عندهما و يزيد بن حيان. روى عنه:

اسماعيل بن علية و ابو أسامة و وهيب بن خالد عندهما، و ابن المبارك، و يحيى القطان، و محمد ابن [ابى عبيد عند البخارى، و محمد بن بشر، و على ابن مسهر، و عبد الرحيم ابن سليمان، و جرير بن عبد الحميد، و أيوب السختيانى، و محمد بن فضيل، و عبد اللّه بن نمير، و سفيان الثورى، و عيسى بن يونس، و عبد اللّه بن إدريس عند مسلم» [۲].

۳- الذهبى: «يحيى بن سعيد بن حيان ابو حيان التيمى ... كان الثورى يعظمه و يوثقه. قال احمد بن عبد اللّه العجلى: ثقة، صالح، مبرز، صاحب سنة. و قال ابن حيان: مات سنة خمس و أربعين و مائة» [۳].

۴- الذهبى: عند ترجمة محمد بن سوقة: «و قال ابن عيينة: بالكوفة ثلاثة لو قيل لأحدهم، انك تموت غدا. لم يقدر أن يزيد فى عمله: محمد بن سوقة، و ابو حيان التيمى، و عمر بن قيس الملائى» [۴].

۵- الذهبى أيضا: «يحيى بن سعيد بن حيان ابو حيان التيمى، عن ابى زرعة و الشعبى، و عنه يحيى القطان و ابو أسامة، امام ثبت، مات سنة ۱۴۵» [۵].

۶- الذهبى أيضا: «و فيها يحيى بن سعيد التيمى، مولى تيم الرباب

---

[۱] الثقات.

[۲] اسماء رجال الصحيحين ۳/ ۵۶۱.

[۳] تذهيب التهذيب- مخطوط.

[۴] نفس المصدر.

[۵] الكاشف ۳/ ۲۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۶

الكوفى، و كان ثقة اماما صاحب سنة، روى عنه الشعبى و نحوه» [۱].

۷- اليافعى: «و فيها يحيى بن سعيد التيمى الكوفى، و كان ثقة اماما، صاحب سنة» [۲].

۸- العسقلانى: «ع يحيى بن سعيد بن حيان بمهملة و تحتانية، أبو حيان التيمى الكوفى، ثقة، عابد من السادسة، مات سنة خمس و أربعين» [۳].

۹- الشيخ عبد الحق الدهلوى [اسماء رجال المشكاة]: «يحيى بن سعيد ابن حيان ابو حيان التيمى الكوفى، من تيم الرباب. قال يحيى: ثقة، و قال العجلى: ثقة صالح، مبرز، صاحب سنة. و قال ابو حاتم: صالح، و ذكره ابن خبان فى الثقات. و قال محمد بن فضيل: حدثنا و كان صدوقا، يروى عن أبيه و عن ابى زرعة و الشعبى، و عنه يحيى القطان و حماد بن سلمة و الثورى و غيرهم. كان اماما ثبتا. مات سنة خمس و أربعين و مائة».

(۴) روایهٔ عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی ... ص: ۲۱۶

اشارهٔ

و قد أوردها أحمد بسند عبد الملک: «ثنا: ابن نمیر. ثنا: عبد الملک، یعنی ابن ابی سلیمان، عن عطیهٔ، عن ابی سعید الخدری، قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله: انی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر. کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، ألا انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۴].

---

[۱] العبر ۱/ ۲۰۵.

[۲] مرآهٔ الجنان ۱/ ۳۰۱.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۸.

[۴] مسند أحمد ۳/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۱۷

و روی عبد الملک بن أبی سلیمان هذا الحدیث أیضا بألفاظ أخری، کما یظهر ذلک للناظر فی (مسند أحمد) و (المناقب) له و (التفسیر) للثعلبی، و ستأتی عبارات هذه الکتب مستوفاهٔ فی ما بعد ان شاء اللّه، فانتظر.

ترجمته ...: ص: ۲۱۷

۱- ابن حبان: «عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی، مولی فزارهٔ، عم محمد بن عبد [عبید] اللّه العرزمی، و اسم أبی سلیمان میسرهٔ، و کنیهٔ عبد الملک أبو عبد اللّه، یروی عن سعید بن جبیر و عطاء. روی عنه الثوری و شعبهٔ و أهل العراق [و] ربما أخطأ. حدثنی محمد بن المنذر سمعت أبا زرعهٔ، سمعت أحمد بن حنبل و یحیی بن معین یقولان: عبد الملک بن أبی سلیمان ثقهٔ.
قال أبو حاتم: کان عبد الملک من خیار أهل الکوفهٔ و حفاظهم، و الغالب علی من یحفظ و یحدث [من حفظه أن یهم، و لیس من الإنصاف ترک حدیث شیخ ثبت صحت عدالته بأوهام یهم فی روایته، و لو سلکنا هذا المسلک للزمنا ترک حدیث الزهری و ابن جریح و الثوری و شعبهٔ، لأنهم أهل حفظ و إتقان و کانوا یحدثون من حفظهم و لم یکونوا معصومین حتی لا یهموا فی الروایات، بل الاحتیاط و الاولی فی مثل هذا قبول ما یروی الثبت من الروایات، و ترک ما صح انه و هم فیها ما لم یفحش ذلک منه حتی یغلب علی صوابه، فإذا کان کذلک استحق الترک حینئذ.
و مات عبد الملک سنهٔ خمس و أربعین و مائهٔ. حدثنی محمد بن إسحاق الثقفی، قال: سمعت محمد بن عبد العزیز بن ابی زرعهٔ، قال سمعت علی بن الحسن بن شقیق، یقول: سمعت عبد اللّه بن المبارک، یقول: سئل سفیان الثوری عن عبد الملک بن أبی سلیمان، فقال: میزان» [۱].

---

[۱] الثقات لابن حبان ۷/ ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۱۸

۲- المقدسی: «عبد الملک بن ابی سلیمان الفزاری العرزمی الکوفی، یکنی ابا عبد اللّه، و اسم ابی سلیمان میسرهٔ عم محمد بن عبید

اللّه مولی فزارة و یقال: عرزم، انسان اسود مولی النخع. سمع سعید بن جبیر، و عطاء بن ابی رباح، و ابا الزبیر، و سلمة بن کهیل، و عبید اللّه بن عطاء المکی، و انس ابن سیرین، و عبد اللّه مولی اسماء، و مسلم بن نیاق [یناق . روی عنه یحیی القطان و ابن المبارک، و ابن ابی زائدة، و ابن نمیر، و عبد الرزاق، و إسحاق بن یوسف و هشیم، و خالد بن عبد اللّه، و عیسی بن یونس، و یزید بن هارون، و علی بن مسهر، و حفص بن غیاث، و عبد الرحیم بن سلیمان» [۱].

۳- السمعانی: «أبو عبد اللّه عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی، مولی فزارة ... وثقه أحمد بن حنبل و یحیی بن معین. قال أبو حاتم ابن حبان: کان عبد الملک من خیار أهل الکوفة و حفاظهم ... قال ابن ماکولا: أبو عبد اللّه العرزمی، مولی بنی فزارة، نزل جبانة عرزم بالکوفة، فنسب إلیها. روی عن انس بن مالک و عطاء بن ابی رباح و سعید بن جبیر و سلمة بن کهیل، و انس ابن سیرین و غیرهم. روی عنه سفیان الثوری، و شعبة بن الحجاج، و یحیی ابن سعید، و عبد اللّه بن المبارک، و خالد بن عبد اللّه الطحان، و جریر بن عبد الحمید و إسحاق بن یوسف الأزرق، و عبدة بن سلیمان، و یزید بن هارون، و یعلی بن عبید و غیرهم.

قال سفیان الثوری: حفاظ الناس: اسماعیل بن خالد، و عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی، و یحیی بن سعید الانصاری. و کان شعبة یعجب من حفظه.

قال أبو داود السجستانی: قلت لأحمد: عبد الملک بن أبی سلیمان، قال: ثقة. قلت: یخطئ؟ قال: نعم، و کان شعبة یعجب من حفظه، من

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۳۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۹

أحفظ اهل الکوفة. الا انه رفع أحادیث من عطاء» [۱].

۴- عبد الغنی المقدسی: «روی عن أنس بن مالک، و عطاء بن ابی رباح، و سعید بن جبیر، و انس بن سیرین، و سلمة بن کهیل، و ابی الزبیر، و عبد اللّه بن عطاء المکی، و عبد اللّه مولی اسماء بنت ابی بکر، و مسلم بن یناق. روی عنه سفیان الثوری، و شعبة، و عبد اللّه مبارک، و یحیی بن سعید القطان و خالد بن عبد اللّه الطحان، و هشیم بن بشیر، و جریر بن عبد الحمید، و إسحاق بن یوسف الأزرق، و عبدة بن سلیمان، و یزید بن هارون، و یعلی بن عبید الطنافسی، و عبد اللّه بن إدریس، قال سفیان: هو ثقة متقن فقیه، و قال یعقوب بن سفیان فزاری من أنفسهم ثقة. و قال سفیان الثوری هو من الحفاظ. و قال صالح بن احمد بن حنبل: قال ابی: هو من الحفاظ الا انه کان یخالف ابن جریج فی اسناد أحادیث، و ابن جریج اثبت منه عندنا. و قال عبد اللّه بن احمد بن حنبل: قال ابی: ثقة» [۲].

۵- المقدسی أیضا: «و قال احمد بن عبد اللّه: ثقة، ثبت فی الحدیث.

و یقال ان سفیان الثوری کان یسمیه: المیزان» [۳].

۶- الذهبی: «عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی الکوفی الحافظ الکبیر، حدث عن انس بن مالک، و سعید بن جبیر، و عطاء بن ابی رباح و طائفة. و عنه جریر الضبی، و إسحاق الأزرق، و حفص بن غیاث، و یحیی القطان، و ابن نمیر، و عبد الرزاق، و خلق. و کان من الحفاظ الإثبات. و قال عبد الرحمن ابن مهدی: کان شعبة یتعجب من حفظ عبد الملک. و قال احمد ابن حنبل: ثقة، و کذا وثقه النسائی. و أما البخاری فلم یحتج به بل استشهد به. توفی سنة خمس و أربعین و مائة، و قد شاخ» [۴].

---

[۱] الأنساب- العرزمی.

[۲] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

[۳] الکمال للمقدسی- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۰

۷- الذهبی أیضا: «عبد الملک بن ابی سلیمان الکوفی، عن انس و سعید بن جبیر و عطاء، و عنه القطان، و یعلی بن عبید. قال احمد: ثقة یخطئ، من احفظ أهل الکوفة، و رفع أحادیث عن عطاء، توفی ۱۴۵» [۱].

۸- الذهبی أیضا: «و فیها عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی الکوفی الحافظ احد المحدثین الکبار. و کان شعبة مع جلالته یتعجب من حفظ عبد الملک، و روی عن انس فمن بعده» [۲].

۹- الیافعی: «و عبد الملک بن ابی سلیمان الکوفی احد المحدثین الکبار. کان شعبة مع جلالته یتعجب من حفظ عبد الملک» [۳].

۱۰- ابن حجر العسقلانی: «خ. ت. م. د، عبد الملک بن ابی سلیمان و اسمه: میسرة، أبو محمد، و یقال: ابو سلیمان، و قیل: ابو عبد اللّه العرزمی. روی عن انس بن مالک، و عطاء بن ابی رباح، و سعید بن جبیر ... و قال ابن مهدی: کان شعبة یعجب من حفظه. و قال ابن المبارک عن سفیان: حفاظ الناس اسماعیل بن ابی خالد و عبد الملک بن ابی سلیمان، و ذکر جماعة. و قال ابن عیینة عن الثوری: حدثنی المیزان عبد الملک ابن أبی سلیمان. و قال ابن المبارک: عبد الملک میزان. و قال ابو داود: کاف عن احمد. و قال الحسن بن حبان: سئل یحیی بن معین عن حدیث عطاء عن جابر فی الشفعة، فقال: هو حدیث لم یحدث به أحد الا عبد الملک و قد أنکره الناس علیه، و لو أتی عبد الملک بآخر مثله لرمیت بحدیثه. و قال عبد اللّه بن احمد بن حنبل عن أبیه: هذا حدیث منکر و عبد الملک ثقة صدوق. و قال صالح بن احمد عن أبیه: عبد الملک من الحفاظ الا انه کان یخالف ابن جریح، و ابن جریح اثبت منه عندنا. و قال المیمونی عن احمد: عبد الملک من اعیان الکوفیین. و قال أمیة بن خالد: قلت لشعبة: مالک لا تحدث عن

---

[۱] الکاشف ۲/ ۲۰۹.

[۲] العبر ۱/ ۲۰۴.

[۳] مرآة الجنان ۱/ ۳۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۱

عبد الملک بن ابی سلیمان و قد کان حسن الحدیث؟ قال: من حسنها فررت! و قال ابو زرعة الدمشقی: سمعت احمد و یحیی یقولان عبد الملک ابن ابی سلیمان ثقة. و قال إسحاق بن منصور عن یحیی بن معین: ضعیف و هو اثبت فی عطاء من قیس بن ابی سعید. و قال عثمان الدارمی: قلت لابن معین: أیما أحب إلیک عبد الملک بن ابی سلیمان او ابن جریح؟ قال: کلاهما ثقة. و قال ابن عمار الموصلی: ثقة حجة. و قال العجلی: ثقة ثبت فی الحدیث.

و قال یعقوب بن سفیان ایضا: عبد الملک فزاری من أنفسهم ثقة. و قال النسائی: ثقة. قال ابو زرعة: لا بأس به. قال الهیثم بن عدی: مات فی ذی الحجة سنة ۱۴۵ و فیها أرخه غیر واحد. قلت: منهم ابن سعد. و قال: کان ثقة مأمونا ثبتا. و قال الساجی: صدوق روی عنه یحیی بن سعید القطان جزء ضخما. و قال الترمذی: ثقة مأمون لا نعلم أحدا تکلم فیه غیر شعبة.

و قال: قد کان حدث شعبة عنه ثم ترکه. و یقال: انه ترکه لحدیث الشفعة الذی تفرد به. و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: ربما اخطأ، و کان من خیار اهل الکوفة» [... ۱].

و الخلاصة ان وثاقة عبد الملک بن أبی سلیمان راوی هذا الحدیث محل وفاق بین علماء السنة جمیعا، عدا تشکیک بسیط من شعبة، مردود عندهم.

(۵) روایة سلیمان بن مهران الکاهلی الأعمش ... ص: ۲۲۱

اشارة

لقد أثبتها كثير من العلماء الاجلاء فی كتبهم، و لكننا نقتصر هنا علی
رواية الترمذی و هذا نصها: «حدثنا علی بن منذر الكوفی. نا: محمد بن فضيل. نا: الأعمش، عن عطية، عن ابی سعيد، و الأعمش عن حبيب بن ابی ثابت، عن زيد بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: انی تارک

---

[۱] تهذيب التهذيب ۶/ ۳۹۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۲
فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر: كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی اهل بيتی، و لن يتفرقا حتی يردا علی الحوض فانظروا كيف تخلفونی فيهما
. هذا حديث حسن غريب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۲۲

۱- ابن حبان: «سليمان بن مهران الأعمش مولی بنی كاهل، كنيته ابو محمد. كان أبوه من سبی دبثا، و قد رأی انس بن مالک بواسط و مكة. روی عنه شبيها بخمسين حديثا، و لم يسمع منه الا أحرفا معدودة.
و كان مدلسا، أخرجناه فی هذه الطبقة لان له لقی و حفظا، و ان لم يصح له سماع المسند من أنس. ولد فی السنة التی قتل فيها الحسين بن علی عليه السلام سنة إحدی و ستين و قد قيل: انه ولد قبل مقتل الحسين [عليه السلام بسنتين، و كان فيه دعابة. مات سنة ثمان و أربعين و مائة، و قد قالوا سنة سبع و أربعين، و قد قيل سنة خمس و أربعين» [۲].
۲- المقدسی: «سليمان بن مهران الكاهلی، ابو محمد الأعمش الأسدی مولاهم الكوفی. و يقال: أصله من طبرستان من قرية يقال لها دباوند، جاء به أبوه حميلا الی الكوفة فاشتراه رجل من بنی كاهل من بنی اسد فأعتقه. سمع ابا صالح ذكوان، و ابا وائل، و ابراهيم النخعی، و مجاهدا، و مسلما البطين، و الشعبی، و سعيد بن جبير، و زيد بن وهب عندهما، و ابا سفيان، و اسماعيل بن رجاء، و عدی بن ثابت، و عبد اللّه بن مرة، و ابا ظبيان حصينا، و سليمان بن مسهر و ابا حازم، و ابراهيم التيمی ... روی عنه شعبة، و الثوری، و ابن عيينة، و ابو معاوية محمد، و ابو عوانة، و جرير، و حفص بن غياث عندهما، و شيبان بن عبد الرحمن و عيسی بن يونس و جرير

---

[۱] صحيح الترمذی ۲/ ۲۲۰.

[۲] الثقات ۴/ ۳۰۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۳
و علی بن مسهر، و عبد اللّه بن نمير» [... ۱].
۳- السمعانی: «الكاهلی هذه النسبة الی بنی كاهل، و المنتسب اليه ابو محمد سليمان بن مهران الأعمش الكاهلی من أئمة الكوفة، كان أبوه من سبی دنباوند، رأی انس بن مالک بواسط و مكة. روی عنه شبيها بخمسين حديثا و لم يسمع منه الا أحرفا معدودة» [۲].
۴- عبد الغنی المقدسی: «سليمان بن مهران ابو محمد الأسدی الكاهلی الكوفی الأعمش، و كاهل هو ابن اسد بن خزيمة ... حدثنی محمد بن خلف التيمی، قال: سمعت ابا بكر بن عياش يقول: كنا نسمی الأعمش «سند المحدثين» و كنا نجیء اليه إذا فرغنا من

الدوران فيقول: عند من كنتم؟ فنقول: عند فلان، فيقول، طبل مخرق، و يقول عند من؟ فنقول: عند فلان، فيقول: طير طيار. و يقول: عند من؟ فنقول: عند فلان، فيقول دف ... و قال العجلى: مات سنة تسع و أربعين و مائة، و كان ثقة ثبتا فی الحديث» [۳].

۵- ابن خلكان: «أبو محمد سليمان بن مهران، مولى بنى كاهل من ولد أسد المعروف بالاعمش الكوفى الامام المشهور، كان ثقة عالما فاضلا...

روى عنه سفيان الثورى و شعبة بن الحجاج، و حفص بن غياث و خلق كثير من جلة العلماء، و كان لطيف الخلق مزاحا، جاءه [بعض أصحاب الحديث يوما ليسمعوا عليه فخرج إليهم، و قال: لولا أن فی منزلی من هو أبغض الى منكم ما خرجت إليكم...!

و يقال ان الامام أبا حنيفة رضى اللّه عنه عاده يوما فی مرضه فطول القعود عنده فلما عزم على القيام قال له: ما كأنى الا ثقلت عليك، فقال: و اللّه انك

---

[۱] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۱۷۹.

[۲] الأنساب- الكاهلى.

[۳] الكمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۴

لثقيل على و أنت فی بيتك.

و قال ابو معاوية الضرير: بعث هشام بن عبد الملك الى الأعمش أن أكتب لی مناقب عثمان و مساوىء على. فأخذ الأعمش القرطاس و أدخلها فی فم شاة فلاكتها، و قال لرسوله: قل له: هذا جوابك! فقال له الرسول: انه قد آلى أن يقتلنى ان لم آته بجوابك، و تحمل عليه باخوانه، فقالوا له: يا أبا محمد، نجه من القتل، فلما ألحوا عليه كتب له:

«بسم الله الرحمن الرحيم. أما بعد يا أمير المؤمنين: فلو كانت لعثمان رضى اللّه عنه مناقب أهل الأرض ما نفعتك، و لو كان لعلىّ رضى اللّه عنه مساوىء أهل الأرض ما ضرتك، فعليك بخويصة نفسك. و السلام»!.

قال زائدة بن قدامة: تبعت الأعمش يوما فأتى المقابر فدخل فی قبر محفور فاضطجع فيه، ثم خرج منه و هو ينفض التراب عن رأسه و يقول:

و أضيق مسكناه» [... ۱].

۶- الذهبی: «الأعمش الحافظ الثقة شيخ الإسلام أبو محمد سليمان ابن مهران الأسدى الكاهلى ... قال ابن المدينى: له نحو من ألف و ثلاثمائة حديث. و قال ابن عيينة: كان الأعمش اقرأهم لكتاب اللّه و احفظهم للحديث و أعلمهم بالفرائض، و قال الفلاس: كان الأعمش يسمى المصحف من صدقه، و قال يحيى القطان: الأعمش علامة الإسلام، و قال الحربى: ما خلف الأعمش اعبد منه للّه. و قال وكيع: بقى الأعمش قريبا من سبعين سنة لم تفته التكبيرة الاولى. و سيرة الأعمش يطول شرحها و هى مذكورة فی (تاريخى الكبير) و فی (طبقات القراء) و يقع عواليه فی (صحيح البخارى) و فی (جزء ابن عرفة) و ابن الفرات و (الغيلانيات) و كان رأسا فی العلم النافع و العمل الصالح» [۲].

---

[۱] وفيات الأعيان ۲/ ۱۳۶.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۵

۷- الذهبی: «سليمان بن مهران ابو محمد الكاهلى الأعمش، احد الاعلام قال ابن المدينى: له ألف و ثلاثمائة حديث» [۱].

۸- الـذهبى أيضـا: «و فى ربيع الاول توفى الامام ابو محمـد سـليمان بن مهران الأسـدى الكاهلى ... كان اقرأهم لكتاب اللّه و أعلمهم بالفرائض و احفظهم للحديث» [۲].

۹- اليافعى: «الامام محدث الكوفة و عالمها ابو محمد سليمان بن مهران الأسدى الكاهلى مولاهم الأعمش ... كان ثقة عالما فاضلا، و قال السمعانى: كان يقارن بالزهرى فى الحجاز» [... ۳].

۱۰- ولى الـدين الخطيب: «الأعمش اسـمه: سـليمان بن مهران الكـاهلى الأسـدى ... و هو احـد الاعلام المشـهورين بعلم الحـديث و القراءة، و عليه مدار اكثر الكوفيين، روى عنه خلق كثير» [۴].

۱۱- ابن حجر العسقلانى: «سليمان بن مهران الأسدى الكاهلى ... قال شعبة: ما شفانى احد فى الحديث ما شفانى الأعمش...

و قال العجلى: كان ثقـة ثبتا فى الحـديث و كان محدث اهل الكوفة فى زمانه، و لم يكن له كتاب، و كان دائبا فى القراءة عسـرا سيّئ الخلق عالما بالفرائض، و كان لا يلحن حرفا و كان فيه تشيع ... و قال ابن معين: ثقة. و قال النسائى:

ثقة ثبت» [۵].

۱۲- جلال الـدين السـيوطى: «سـليمان بن مهران الأعمش الأسدى الكاهلى، احد الاعلام، رأى أنسا و ابا بكرة و روى عن عبد اللّه بن ابى اوفى ... قال ابن المدينى: حفظ العلم على أمة محمد صلى اللّه عليه و آله بالكوفة

---

[۱] الكاشف ۱/ ۴۰۱.

[۲] العبر ۱/ ۲۰۹.

[۳] مرآة الجنان ۱/ ۳۰۵.

[۴] الإكمال. مطبوع مع الجزء الثالث من المشكاة.

[۵] تهذيب التهذيب ۴/ ۲۲۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۶

ابو إسحاق السبيعى و الأعمش. و قال العجلى: كان ثقة ثبتا فى الحديث» [... ۱].

۱۳- الشيخ عبد الحق الدهلوى: «الأعمش هو ابو محمد سـليمان بن مهران الأعمش الكاهلى الأسدى الكوفى ... رأى أنس بن مالك و يقال:

انه سمع منه شيئا. و قال يحيى: ما روى الأعمش عن انس فهو مرسل...

و قال ابن خلف: كان سيد المحدثين. و قال النسائى: ثقة ثبت، و له مناقب رحمه اللّه».

و بهذا تظهر جلالة منزلة الأعمش عند الرواة و العلماء، و أنه بروايته لهذا الحديث الشريف قد أزال سـحب العناد و اللجاجة من سـماء المنكرين له، و المحاولين إطفاء نوره.

(۶) رواية محمد بن إسحاق بن يسار المدنى ... ص: ۲۲۶

اشارة

لقـد ذكر هـذه الروايـة العلامـة ابن منظور بقوله: «و قال الأزهرى رحمه اللّه: و فى حديث زيد بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله: انّى تارك فيكم الثقلين خلفى، كتاب اللّه و عترتى فإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض

. و قال: قال محمد بن إسحاق: هذا حديث صحيح و رفعه عن [نحو] زيد بن أرقم و ابی سعيد الخدری. و فی بعضها:
انّی تارک فيکم الثقلين کتاب اللّه و عترتی اهل بيتی
، فجعل العترة اهل البيت» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۲۶

۱- ابن حبان: «محمد بن إسحاق بن يسار، مولی عبد اللّه بن قيس

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۶۷.

[۲] لسان العرب ۴/ ۵۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۷

ابن مخرمة القرشی من اهل المدينة، کنيته ابو بکر، و کان جده من سبی عين التمر، و هو أول سبی دخل المدينة من العراق. يروی عن الزهری و نافع. روی عنه الثوری و شعبة و الناس. مات سنة إحدی أو اثنين و خمسين و مائة ببغداد.

و قد قيل: ستة خمسين و مائة ... و قد تکلم فی ابن إسحاق رجلان: هشام بن عروة و مالک بن انس.

فأما هشام بن عروة فحدثنی زياد الزيادی. ثنا ابن ابی شيبة. ثنا علی ابن المدينی، قال: سمعت يحيی بن سعيد القطان يقول: قلت لشهام بن عروة: ان ابن إسحاق يحدث عن فاطمة بنت المنذر. قال: و هل کان يصل إليها؟.

قال ابو حاتم: هذا الذی قاله هشام ليس مما يجرح به الإنسان فی الحديث و ذلک ان التابعين مثل الأسود و علقمة من اهل العراق، و ابی سلمة و عطاء و دونهما من اهل الحجاز قد سمعوا من عائشة من غير أن ينظروا إليها [بعد أن سمعوا صوتها، و قبل الناس أخبارهم من غير أن يصل أحدهم إليها حتی ينظر إليها عيانا، فکذلک ابن إسحاق کان يسمع من فاطمة و الستر بينهما مسبل او بينهما حائل من حيث يسمع کلامها، فهذا سماع صحيح، و القادح فيه بهذا غير منصف.

و أما مالک فانه کان ذلک منه مرة ثم عادله الی ما يجب، و ذلک أنه لم يکن بالحجاز احد أعلم بأنساب الناس و أيامهم من محمد بن إسحاق، و کان يزعم ان مالکا من موالی بنی [ذی أصبح، و کان مالک يزعم أنه من أنفسهم، فوقع بينهما لهذا مفاوضة، فلما صنف مالک الموطأ قال ابن إسحاق:

ايتونی به فانی بيطاره! فنقل ذلک الی مالک فقال: [لا يسکت هذا دجال من الدجاجلة! يروی عن اليهود و کان بينهم ما يکون بين الناس. حتی عزم محمد بن إسحاق علی الخروج الی العراق فتصالحا حينئذ فأعطاه مالک عند الوداع خمسين دينارا ثمن تمرته تلک السنة. و لم يکن يقدح مالک فيه من اجل الحديث، انما کان ينکر عليه تتبعه غزوات النبیّ صلی اللّه عليه و سلم عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۸

اولاد اليهود الذين اسلموا و حفظوا قصة خيبر و قريظة و النضير و ما أشبهها من الغزوات عن أسلافهم. و کان ابن إسحاق يتتبع هذا عنهم ليعلم من غير أن يحتج بهم. و کان مالک لا يری الرواية الا عن متقن صدوق فاضل يحسن ما يروی و يدری ما يحدث.

حدثنی محمد بن عبد الرحمن ثنا ابن قهزاد ثنا علی بن الحسين بن واقد، قال: دخلت علی ابن المبارک و إذا هو وحده فقلت يا ابا عبد الرحمن کنت اشتهی ان ألقاک علی هذه الحالة. قال: هات. قلت: ما تقول فی محمد بن إسحاق؟ قال: انا وجدناه صدوقا- ثلاث مرات.

سمعت محمد بن إسحاق الثقفی بقول: سمعت المفضل بن غسان [الغلابی يقول: سمعت يحيی بن معين يقول: کان محمد بن إسحاق

ثبتا فی الحدیث.

قال أبو حاتم: لم یکن أحد بالمدینة یقارب محمد بن إسحاق و لا یوازنه فی علمه و جمعه. و کان شعبة و سفیان یقولان: محمد بن إسحاق أمیر المؤمنین فی الحدیث، و هو من احسن الناس سیاقا للأخبار و أحسنهم حفظا لمتونها، و انما اتی ما أتی لأنه کان یدلس عن الضعفاء، فوقع المناکیر فی روایته من قبل أولئک، فأما إذا بین السماع فیما یرویه فهو ثبت یحتج بروایته» ثم روی توثیقه عن غیر من ذکره [... ۱].

۲- سبط ابن الجوزی: بعد ذکر حدیث وفاة الصدیقة فاطمة الزهراء علیها السلام: «فان قیل: الحدیث ضعیف، فی اسناده ابن إسحاق کذبه مالک. و فیه ایضا علی بن عاصم متروک، ثم الغسل انما یکون لحدث الموت فکیف یصح قبله؟

و «الجواب»: قد أخرجه أحمد فی الفضائل.

و أما ابن إسحاق فقد قال أحمد: یقبل قوله فی المغازی و السیر، و أثنی

---

[۱] الثقات ۷/ ۳۸۰- ۳۸۵.

علیه جماعة من العلماء و کان اماما کبیرا. و انما طعن مالک لأنه لما صنف «الموطأ» قال: ارونی إیاه فأنا بیطاره، فبلغ ذلک مالکا فشق علیه» [... ۱].

۳- ابن خلکان: «و کان محمد المذکور ثبتا فی الحدیث عند أکثر العلماء و اما فی المغازی و السیر فلا تجهل إمامته. قال ابن شهاب الزهری: من أراد المغازی فعلیه بابن إسحاق، و ذکره البخاری فی تاریخه ... و یحکی عن الزهری أنه خرج الی قریة له فاتبعه طلاب الحدیث فقال لهم: أین أنتم من الغلام الأحول؟ أو قد خلفت فیکم الغلام الأحول یعنی ابن إسحاق، و ذکر الساجی أن أصحاب الزهری کانوا یلجئون الی محمد بن إسحاق فیما شکوا فیه من حدیث الزهری ثقة منهم بحفظه» [۲].

۴- المزی: «قال یحیی: ثقة، و کان حسن الحدیث. و قال ابن المدینی: مدار حدیث رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم علی ستة، فذکرهم ثم قال:

صار علم الستة عند اثنی عشر، أحدهم ابن إسحاق ... و قال ابن المدینی:

سمعت سفیان و سئل عن ابن إسحاق قیل له: لم یرو عنه اهل المدینة، فقال: سفیان جالسته منذ بضع و سبعین سنة و ما یتهمه احد من اهل المدینة و لا یقول فیه شیء. و قال احمد: حسن الحدیث».

و قال أیضا: «قال شعبة: ابن إسحاق امیر المحدثین بحفظه، و قال ابو زرعة الدمشقی: ابن إسحاق رجل قد اجتمع الکبراء من اهل العلم علی الأخذ عنه منهم السفیانان و الحمادان و شعبة و ابن المبارک، و قد اختبره اهل الحدیث فرأوا خیرا و صدقا مع مدحة ابن شهاب له. و کلام مالک فیه لیس للحدیث انما هو لأنه اتهمه بالقدر. و قال ابن المدینی: حدیثه عندی صحیح» [۳].

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۱۸.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۵.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

۶- الذهبی: «محمد بن إسحاق بن یسار، رأی أنسا و روی عن عطاء و طبقته ... و کان من بحور العلم صدوقا و له غرائب فی سعة ما روی، و اختلف فی الاحتجاج به، و حدیثه فوق الحسن و قد صححه جماعة» [۱].

۷- عبد الوهاب السبكى عند ذكر حديث ضمام بن ثعلبة: «محمد ابن إسحاق- قال شعبة: هو امير المؤمنين فى الحديث. و قال احمد بن حنبل:
حسن الحديث. قلت: و العمل على توثيقه و انه امام معتمد، و لا اعتبار بخلاف ذلک» [۲].
۸- اليافعى: «و الامام محمد بن إسحاق بن يسار المطلبى مولاهم المدنى، صاحب السيرة. و كان بحرا من بحور العلم، ذكيا، حافظا، طلابة للعلم، اخباريا، نسابة، ثبتا فى الحديث عند اكثر العلماء، و أما فى المغازى و السير فلا يجهل إمامته» [۳].

(۷) رواية إسرائيل بن يونس السبيعى ... ص: ۲۳۰

اشارة

ذكر الرواية أحمد بالسند الآتى: «ثنا: اسود بن عامر. ثنا: إسرائيل:
عن عثمان بن المغيرة، عن على بن ربيعة، قال: لقيت زيد بن أرقم و هو داخل على المختار او خارج من عنده- فقلت له [أ] سمعت رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم قال: انى تارك فيكم الثقلين؟ قال: نعم» [۴].
كما ذكر هذه الرواية ابن الجوزى فى «التذكرة» نقلا عن «كتاب الفضائل» لأحمد،
على الوجه الذى سيأتى ان شاء اللّه.

---

[۱] الكاشف ۳/ ۱۹.

[۲] طبقات الشافعية ۱/ ۸۵.

[۳] مرآة الجنان ۱/ ۳۱۳.

[۴] مسند أحمد ۴/ ۳۷۱.

ترجمته ...: ص: ۲۳۱

۱- المقدسى: «روى عنه يحيى بن آدم، و النضر بن شميل، و عبيد اللّه بن موسى، و محمد بن يوسف الفريابى عندهما، و شبابة عند البخارى، و وكيع و إسحاق بن منصور و مصعب بن المقدام و يحيى بن زكريا ابن أبى زائدة و أبو أحمد الزبيرى و أبو نعيم الملائى و عثمان بن عمر عند مسلم» [۱].
۲- المزى: «قال «س»: لا بأس به، و قال احمد مرة: ثبت الحديث، كان يحيى القطان يحمل عليه فى حال أبى يحيى القتات. و قال يعقوب بن شيبة: صالح الحديث فى حديثه لين ... و قال يحيى و العجلى:
ثقة، و قال أبو حاتم: ثقة صدوق من أتقن أصحاب أبى إسحاق، و قال:
إسرائيل أصح حديثا من شريک» [۲].
۳- الذهبى: «و كان حافظا صالحا خاشعا من أوعية العلم، و لا عبرة بقول من لينه فقد احتج به الشيخان ... قال يحيى بن معين: إسرائيل ثقة» [۳].

۴- الذهبى أيضا: «إسرائيل بن يونس بن أبى إسحاق السبيعى، عن جده و زياد بن علاقة و آدم بن على، و عنه يحيى بن آدم، و ابن مهدى، و محمد بن كثير، و أمم. قال: أحفظ حديث أبى إسحاق كما أحفظ السورة، و قال احمد: ثقة، و تعجب من حفظه، و قال أبو حاتم: هو من أتقن أصحاب أبى إسحاق، و ضعفه ابن المدينى» [۴].

۵- ابن حجر العسقلانى: «و قال على بن المدينى عن يحيى القطان:

إسرائيل فوق ابى بكر بن عياش. و قال حرب عن احمد بن حنبل: كان شيخا

---

[۱] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۴۲.

[۲] تهذيب الكمال- مخطوط.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۱۴.

[۴] الكاشف ۱/ ۱۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳۲

ثقة، و جعل يتعجب من حفظه. و قال صالح بن احمد عن أبيه: إسرائيل عن ابى إسحاق: فيه لين، سمع منه بآخره، و قال ابو طالب: سئل احمد أيهما اثبت:

شريك او إسرائيل؟ قال: إسرائيل كان يؤدى ما سمع، كان اثبت من شريك. قلت: من أحب إليك يونس أو إسرائيل فى أبى إسحاق؟ قال:

إسرائيل لأنه كان صاحب كتاب. و قال أبو داود: قلت لأحمد بن حنبل:

إسرائيل إذا انفرد بحديث يحتج به؟ قال: إسرائيل ثبت الحديث، كان يحيى يحمل عليه فى حال أبى يحيى القتات ... و قال أبو حاتم: ثقة صدوق من أتقن أصحاب أبى إسحاق. و قال العجلى: كوفى ثقة. و قال يعقوب بن شيبة:

صالح الحديث و فى حديثه لين. و قال فى موضع آخر: ثقة صدوق و ليس فى الحديث بالقوى و لا بالساقط.

و قال عيسى بن يونس: كان أصحابنا سفيان و شريك- وعد قوما- إذا اختلفوا فى حديث أبى إسحاق يجيئون الى أبى فيقول: اذهبوا الى ابنى إسرائيل فهو أروى عنه منى و أتقن لها منى، هو كان قائد جده.

و قال أبو عيسى الترمذى: إسرائيل ثبت فى أبى إسحاق، حدثنى محمد ابن المثنى، سمعت ابن مهدى يقول: ما فاتنى الذى فاتنى من حديث الثورى عن ابن إسحاق الا لما اتكلت به على إسرائيل لأنه كان يأتى به أتم. و طول ابن عدى فى ترجمته و سرد له أحاديث أفرادا. و قال: هو ممن يحتج به. و ذكره ابن حبان فى الثقات» [... ۱].

۶- ابن حجر أيضا: «إسرائيل بن يونس بن ابى إسحاق السبيعى الهمدانى أبو يوسف الكوفى، ثقة تكلم فيه بلا حجة، من السابعة مات سنة ستين و قيل بعدها/ ع» [۲].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۲۶۱.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۶۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳۳

(۸) رواية عبد الرحمن الكوفى المسعودى ... ص: ۲۳۳

اشارة

و ستأتى روايته فى عبارة «المعجم الصغير» للطبرانى ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۳۳

۱- محمّد بن طاهر المقدسى: «عبد الرحمن بن عبد اللّه بن مسعود الهذلى الكوفى، سمع مسروقا، روى عنه ابنه معن عندهما» [... ۱].
۲- عبد الغنى المقدسى: «و قال أبو بكر الأثرم: سمعت ابا عبد اللّه يسأل عن أبى عميس و المسعودى أيهما أحب إليك؟ قال: كلاهما ثقة، المسعودى عبد اللّه من أكثرهما حديثا. قال: حديث عبد الرحمن كثير. قلت:
هو اخوه؟ قال: نعم هو اخوه. قلت له: هما من ولد عبد اللّه بن مسعود او من ولد عتبة؟ فقال لى: هما من ولد عبد اللّه بن مسعود. و قال يحيى بن معين:
المسعودى ثقة إذا حدث عن عاصم، و سلمة بن كهيل، و كان حديثه يصحح عن القاسم، و معن ابن عبد الرحمن» [۲].
۳- الذهبى: «المسعودى الامام الفقيه ابو محمد عبد الرحمن بن عبد اللّه ابن عتبة بن عبد اللّه بن مسعود الكوفى ... وثقه احمد بن حنبل، و ابن معين، و ابن المدينى» [۳].
۴- اليافعى حوادث سنة ۱۶۰: «و فيها توفى المسعودى عبد الرحمن ابن عبد اللّه بن عتبة بن مسعود الكوفى ... قال أبو حاتم كان أعلم زمانه بحديث ابن مسعود» [۴].

---

[۱] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۲۸۵.

[۲] تهذيب الكمال- مخطوط.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۹۷.

[۴] مرآة الجنان ۱/ ۳۴۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۳۴

۵- ابن حجر العسقلانى: «خت عو عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عتبة ابن مسعود الكوفى المسعودى، روى عن أبى إسحاق السبيعى و أبى إسحاق الشيبانى و القاسم بن عبد الرحمن بن عبد اللّه بن مسعود...
قلت: علّم عليه المصنف علامة تعليق البخارى، و لم أر له فى صحيح البخارى شيئا معلقا، نعم له فى الاستسقاء زيادة رواها عنه سفيان، و يتبين من سياق الحديث أنها ليست معقلة. قال البخارى: حدثنا عبد اللّه بن محمد، ثنا: سفيان، عن عبد اللّه بن أبى بكر، سمع عباد بن تميم، عن عمه: خرج النبى صلّى اللّه عليه و سلم الى المعلى يستسقى و استقبل القبلة و صلى ركعتين و قلب رداءه. قال سفيان: و أخبرنى المسعودى فى جملة الحديث موصول عنده عن عبد اللّه بن محمد عن سفيان، و هذا ظاهر واضح من سياقه. و الظاهر أن البخارى لم يقصد التخريج له و انما وقع اتفاقا، و قد وقع لغير ذلك فى عمرو ابن عبيد المعتزلى، و عبد الكريم بن أبى المخارق، و غيرهما» [۱].

(۹) رواية محمد بن طلحة اليامى الكوفى ... ص: ۲۳۴

اشارة

ذکر روایته لحدیث الثقلین فی کل من (مسند أحمد) و (المناقب لابن المغازلی) و (فرائد السمطین للحموئی) علی ما سیأتی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۳۴

۱- المقدسی فی (الکمال- مخطوط).

۲- المزی فی (تهذیب الکمال- مخطوط).

۳- الذهبی فی (تذهیب التهذیب- مخطوط).

۴- العسقلانی فی (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب).

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۳۵

و یکفی لعظم شأنه و علو منزلته أن أصحاب «الصحاح الستة» أخذوا جمیعا بروایاته و أثبتوها فیها.

(۱۰) روایة ابی عوانة الیشکری ... ص: ۲۳۵

اشارة

و ستظهر روایته لحدیث الثقلین من (خصائص النسائی) و (المستدرک علی الصحیحین) للحاکم، و (المناقب) للخوارزمی.

ترجمته ...: ص: ۲۳۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «الوضاح ابو عوانة یقال: ابن عبد اللّه الیشکری، و یقال: الکندی مولی یزید بن عطاء البزاز، سمع عبد الملک بن عمار و قتادة و غیر واحد عندهما، روی عنه قتیبة و حامد بن عمر و یحیی بن حماد عندهما، و موسی بن اسماعیل، و عبد الرحمن بن المبارک، و عارم، و مسدد عند البخاری، و غیر واحد عند مسلم. قال عبد اللّه بن ابی الأسود: مات سنة ۱۷۶» [۱].

۲- المزی: «قال أبو طالب: سئل احمد: أیهما اثبت، ابو عوانة او شریک؟ فقال: إذ حدث ابو عوانة من کتاب فهو اثبت، و إذا حدث من غیر کتابه فربما و هم. و قال ابو حاتم: کتبه صحیحة و إذا حدث من حفظه غلط کثیرا، و هو ثقة صدوق. و قال احمد و یحیی: ما أشبه حدیثه بحدیث الثوری و شعبة» [۲].

۲- الذهبی: «ع/ الوضاح بن عبد اللّه، ابو عوانة الیشکری الواسطی أحد الاعلام ... قال هشام بن عبید اللّه، سألت ابن المبارک: من أروی

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۳/ ۵۴۵.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۳۶

الناس عن مغیرة و أحسنهم حدیثا؟ قال: أبو عوانة. و قال عبد الرحمن بن مهدی: کتاب أبی عوانة أثبت من حفظ هشام. و قال مسدد: سمعت یحیی القطان [یقول : ما أشبه حدیث أبی عوانة بحدیثهما، یعنی سفیان و شعبة.

و قال عفان: کان أبو عوانة صحیح الکتاب، کثیر العجم و النقط، کان ثبتا و هو فی جمیع حاله أصح حدیثا عندنا من شعبة. و قال ابن معین: حدیث ابی عوانة جائز و حدیث مولاه یزید بن عطاء ضعیف. و قال ابو زرعة: ثقة إذا حدث من کتابه. و قال ابو حاتم: کتبه صحیحة و إذا حدث من حفظه غلط کثیرا، و هو ثقة، و هو احفظ من حماد بن سلمة. و قال ابن عدی: کان مولاه قد خیره بین الجزیة و بین کتابة الحدیث فاختار الحدیث علی الجزیة، و کان مولاه قد فوض الیه التجارة فجاءه سائل فقال: درهمین فانی أنفعک. قال: و ما تنفعنی؟ قال: سیبلغک؟ فأعطاه. فدار السائل علی رؤساء البصرة و قال: بکروا علی یزید بن عطاء فانه أعتق أبا عوانة. فاجتمع الیه الناس فأنف من ان ینکر قوله، فأعتقه حقیقة. قال: و کان أمینا ثقة، و کان من إتقانه یفزع من سعة فأخطأ سبعة من حدیث الوضوء. و قال عن مالک بن عرفة و انما هو خالد بن علقمة فتابعه ابو عوانة» [... ۱].

۴- الذهبی أیضا: «ابو عوانة الوضاح بن عبد اللّه مولی یزید بن عطاء الیشکری الواسطی البزاز الحافظ، احد الثقات، رأی الحسن، و ابن سیرین، و حدث عن قتادة ... قال عفان هو أصح حدیثا عندنا من شعبة. و قال احمد ابن حنبل: هو صحیح الکتاب و إذا حدث من حفظه ربما یهم. قال عفان:

کان کثیر الضبط و النقط. و قال یحیی القطان: ما أشبه حدیثه بحدیث شعبة و سفیان. و قال عفان: قال لنا شعبة: ان حدثکم ابو عوانة عن ابی هریرة فصدقوه. قال تمتام: سمعت ابن معین یقول: کان ابو عوانة یقرأ و لا یکتب.

و قال عباس عن ابن معین: کان ابو عوانة امیا یستعین بمن یکتب له و کان

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۳۷

یقرأ الحدیث. و قال حجاج بن محمد: قال لی شعبة: الزم ابا عوانة. و قال جعفر بن ابی عثمان: سئل ابن معین: من لأهل البصرة مثل سفیان؟ قال:

شعبة. قیل: من لهم مثل زائدة؟ قال: ابو عوانة» [... ۱].

۵- الذهبی أیضا: «وضاح بن عبد اللّه الحافظ ابو عوانة الیشکری ...

ثقة متقن الکتابة» [۲].

۶- ابن حجر العسقلانی: «وضاح بتشدید المعجمة ثم مهملة- ابن عبد اللّه الیشکری ... ثقة ثبت من السابعة ... ع/» [۳].

۷- السیوطی: «أبو عوانة الوضاح بن عبد اللّه الیشکری الواسطی، روی عن الأعمش، و ابن المنکدر، و ابی الزبیر، و سماک بن حرب، و خلق.

و عنه شعبة و ابن مهدی، و ابن المبارک، و خلق. قال عفان: کان صحیح الکتاب کثیر العجم و النقط، ثبتا» [۴].

(۱۱) روایة شریک القاضی ... ص: ۲۳۷

اشارة

لقد علمت روایته لحدیث الثقلین من النص الذی تقدم عن (مسند احمد).

ترجمته ...: ص: ۲۳۷

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «شریک بن عبد اللّه بن سنان بن انس. و یقال: شریک بن عبد اللّه بن ابی شریک، یکنی ابا عبد اللّه، سمع زیاد بن علاقهٔ و عماد الدهنی، و هشام بن عروهٔ، و سعیدا، و یعلی بن عطاء،

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۲۳۶.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۳۵.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۳۱.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۰۰.

و عبد الملک بن عمیر، و عمارهٔ بن القعقاع، و عبد اللّه بن شبرمهٔ. روی عنه ابن ابی شیبهٔ، و علی بن حکیم، و یونس بن محمد، و الفضل بن موسی، و محمد بن الصباح، و علی بن حجر» [... ۱].

۲- عبد الغنی المقدسی: «شریک بن عبد اللّه بن انس. و یقال:

شریک ابن عبد اللّه بن ابی شریک. و هو أوس بن الحرث بن الأزهر بن وهبیل، و قیل: سهل بن سعد بن ملک بن النخع الکوفی، ابو عبد اللّه ولد بخراسان نیسابور، و یقال: ببخارا، مقتل قتیبهٔ بن مسلم سنهٔ خمس و سبعین.

أدرک عمر بن عبد العزیز، و سمع أبا إسحاق السبیعی، و عبد الملک بن عمیر، و سماک بن حرب، و اسماعیل بن أبی خالد، و سلمهٔ بن کهیل، و الأعمش، و حبیب بن أبی ثابت...

أخبرنا زید بن الحسن، أنبأ عبد الرحمن بن محمد بن منصور، أنبأ أحمد ابن علی بن ثابت الحافظ، أنبأ الأزهری، أنبأ عبید اللّه بن عثمان بن یحیی، أنبأ مکرم بن أحمد، حدثنی یزید بن الهیثم البلدی، قال: قلت لیحیی بن معین: زعم إسحاق بن أبی إسرائیل أن شریکا أروی من الکوفیین من سفیان و أعرف بحدیثهم، فقال: لیس یقاس بسفیان احد، و لکن شریک أروی منه فی بعض المشایخ، الرکین و العباس بن ذریح و بعض مشایخ الکوفیین، یعنی أکثر کتابا. قلت لیحیی: فروی یحیی بن سعید القطان عن شریک؟ قال: لم یکن شریک عن یحیی بشیء و هو ثقهٔ ثقهٔ. و قال یزید بن الهیثم: سمعت یحیی یقول: شریک ثقهٔ و هو أحب الی من أبی الأحوص و جریر، لیس یقاسون هؤلاء بشریک، و هو یروی عن قوم لم یرو عنهم سفیان. و قال أبو یعلی أحمد بن علی المثنی الموصلی: قلت لیحیی بن معین: أیما أحب إلیک جریر أو شریک؟ قال: جریر، فقیل له: أیما أحب إلیک:

شریک أو أبو الأحوص؟ فقال: شریک أحب الی. ثم قال: شریک ثقهٔ الا

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۱۴.

أنه لا ینقد و یغلط و یذهب بنفسه علی سفیان و شعبهٔ.

قال فضل بن الضائع: ان شریکا حدث بواسط أحادیث بواطیل، فقال ابو زرعهٔ: لا تقل بواطیل! و قال احمد بن عبد اللّه العجلی: کوفی ثقهٔ، و کان حسن الحدیث، و کان اروی الناس عن إسحاق بن یوسف الأزرق الواسطی، سمع منه سبعهٔ آلاف حدیث، و قال ابن

عدی أیضا: سمعت ابن حماد یقول: قال السعدی: شریک سیء الحفظ مضطرب الحدیث، مائل ... روی له الجماعة الا البخاری، روی له مسلم فی المتابعات» [۱].

۳- ابن خلکان: «أبو عبد اللّه شریک بن ابی شریک النخعی، و هو الحارث بن أوس بن الحارث بن الأزهر بن وهبیل بن سعد بن مالک بن النخع، و بقیة النسب فی ترجمة ابراهیم النخعی فی أول الکتاب. تولی القضاء بالکوفة أیام المهدی ثم عزله موسی الهادی. و کان عالما فقیها ذکیا فطنا. جری بینه و بین مصعب بن عبد اللّه الزبیری کلام بحضرة المهدی فقال له مصعب: أنت تنتقص ابا بکر و عمر (رض)؟ فقال القاضی شریک:

و اللّه ما أنتقص جدک و هو دونهما! و ذکر معاویة بن أبی سفیان عنده و وصف بالحلم، فقال شریک:

لیس بحلیم من سفه الحق، و قاتل علیّ بن ابی طالب (رض).

و خرج شریک یوما الی أصحاب الحدیث لیسمعوا علیه فشموا منه رائحة النبیذ، فقالوا له: لو کانت هذه الرائحة منا لاستحیینا، فقال: لأنکم أهل ریبة.

و دخل یوما علی المهدی فقال له: لا- بد أن تجیبنی الی خصلة من ثلاث خصال، قال: و ما هن یا أمیر المؤمنین؟ قال: اما أن تلی القضاء، أو تحدث ولدی و تعلمهم، أو تأکل عندی أکلة- و ذلک قبل أن یلی القضاء- فأفکر ساعة ثم قال: الاکلة أخفها علی نفسی، فأجلسه و تقدم الی الطباخ ان یصلح

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۴۰

له ألوانا من المخ المعقود بالسکر الطبرزد و العسل و غیر ذلک، فعمل ذلک و قدمه الیه فأکل، فلما فرغ من الاکل قال له الطباخ: و اللّه یا امیر المؤمنین لیس یفلح الشیخ بعد هذه الاکلة ابدا.

قال الفضل بن الربیع: فحدثهم و اللّه شریک بعد ذلک، و علم أولادهم، و ولی القضاء لهم، و لقد کتب له برزقه علی الصیرفی فضایقه فی النقد فقال له الصیرفی: انک لم تبع به بزا! فقال له شریک: بل و اللّه بعت به أکثر من البز، بعت به دینی! و حکی الحریری فی کتاب «درة الغواص» انه کان لشریک المذکور جلیس من بنی أمیة، فذکر شریک فی بعض الأیام فضائل علیّ بن ابی طالب (رض)، فقال ذلک الأموی: نعم الرجل علی! فأغضبه ذلک و قال: أ لعلیّ یقال نعم الرجل و لا یزاد علی ذلک؟ فأمسک حتی سکن غضبه ثم قال: یا ابا عبد اللّه الم یقل اللّه فی الاخبار عن نفسه «فقدرنا فنعم القادرون» و قال فی أیوب «إِنَّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ»؟ وَ قال فی سلیمان «وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَیْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ». أفلا ترضی لعلی بما رضی اللّه به لنفسه و لأنبیائه؟

فتنبه شریک عند ذلک لوهمه، و زادت مکانة ذلک الأموی من قلبه» [... ۱].

۴- الذهبی ...: «ذکر إسحاق الأزرق أنه أخذ عنه تسعة آلاف حدیث و قال ابن المبارک: هو اعجل بحدیث اهل بلده من سفیان. و قال النسائی: لیس به بأس. و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک. و قال ابو إسحاق الجوزجانی: کان شریک سیء الحفظ.

قلت: کان شریک حسن الحدیث اماما فقیها و محدثا مکثرا لیس هو فی الإتقان کحماد بن زید، و قد استشهد به البخاری و خرج له مسلم متابعة، وثقه یحیی بن معین» [... ۲].

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۶۹.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۳۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۱

۵- الذهبی أیضا: «وثقه ابن معین، و قال غیره: سیء الحفظ. و قال النسائی. لا بأس به و هو اعلم بحدیث الکوفیین من الثوری» [۱].

۶- الذهبی أیضا: «و فیها- شریک بن عبد اللّه النخعی الکوفی القاضی ابو عبد اللّه، أحد الاعلام عن نیف و ثمانین سنهٔ، روی عن سلمهٔ ابن کهیل و الکبار سمع منه إسحاق الأزرق سبعهٔ آلاف حدیث. قال ابن المبارک هو اعلم بحدیث بلده من سفیان الثوری. و قال النسائی: لیس به بأس. و قال غیره: فقیه امام لکنه یغلط» [۲].

۷- الیافعی: «شریک بن عبد اللّه النخعی الکوفی القاضی احد الاعلام و له نیف و ثمانون سنهٔ» [۳].

۸- السیوطی: «شریک النخعی بن عبد اللّه بن ابی شریک العاصمی النخعی ابو عبد اللّه الکوفی، احد الاعلام، روی عن زیاد بن علاقهٔ، و بیان بن بشر، و حبیب بن ثابت، و ابی إسحاق السبیعی، و خلق ...

قال ابن معین: صدوق، ثقهٔ، الا انه إذا خالف فغیره أحب إلینا منه» [۴].

(۱۲) روایهٔ حسان بن ابراهیم الکرمانی ... ص: ۲۴۱

اشارهٔ

أورد روایته لحدیث الثقلین کل من مسلم فی (صحیحه) و الحاکم فی (المستدرک علی الصحیحین) علی ما سیأتی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۴۱

۱- المقدسی: «حسان بن ابراهیم العنزی الکرمانی ابو هشام، سمع

---

[۱] الکاشف ۲/ ۱۰.

[۲] العبر ۱/ ۲۷۰.

[۳] مرآهٔ الجنان ۱/ ۳۱۰.

[۴] طبقات الحفاظ: ۹۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۲

یونس بن یزید عندهما، و سعید بن مسروق عند مسلم، روی عنه علی بن المدینی، و محمد بن ابی یعقوب عند البخاری، و سعید بن منصور، و علی بن حجر، و محمد بن بکار عند مسلم» [۱].

۲- الذهبی: «ح. م. د. حسان بن ابراهیم الکرمانی العنزی قاضی کرمان ... ثقهٔ. قال النسائی: لیس بالقوی» [... ۲].

۳- الذهبی ایضا کذلک [۳].

۴- ابن حجر العسقلانی: «ح. م. د. حسان بن ابراهیم بن عبد اللّه الکرمانی. قال حرب الکرمانی: سمعت احمد یوثق حسان بن ابراهیم و یقول: حدیثه حدیث اهل الصدق، و قال عثمان الدارمی و غیره عن ابن معین: لیس به بأس. و قال المفضل الغلابی عن ابن معین: ثقهٔ. و قال ابو زرعهٔ لا بأس به. و قال النسائی: لیس بالقوی. و قال ابن عدی: قد حدث بأفراد کثیرهٔ و هو عندی من اهل الصدق الا انه یغلط فی الشیء و لا یتعمد.

و قال العقیلی: فی حدیثه و هم. و قال ابن المدینی: کان ثقهٔ و أشد الناس فی القدر. و قال ابن حبان فی الثقات: ربما اخطأ» [... ۴].

(۱۳) روایهٔ جریر الضبی الکوفی ... ص: ۲۴۲

اشارهٔ

لقد أورد مسلم فی [صحیحه حدیث الثقلین بروایهٔ اسماعیل، ثم قال: «حدثنا ابو بکر بن ابی شیبهٔ. ثنا: محمد بن فضیل (ح) و حدثنا إسحاق بن ابراهیم، انا: جریر، کلاهما عن ابی حیان بهذا الاسناد نحو حدیث اسماعیل و زاد فی حدیث جریر: کتاب اللّه فیه الهدی و النور من

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۹۴.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۱۵.

[۳] العبر ۱/ ۲۹۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۳/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۴۳

استمسک به و أخذ به کان علی الهدی و من اخطأه ضل» [۱].

و ستظهر روایته لهذا الحدیث ایضا من عبارهٔ المستدرک علی الصحیحین.

ترجمته ...: ص: ۲۴۳

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «جریر بن عبد الحمید بن جریر بن قرط ابن هلال بن انس الضبی ابو عبد اللّه الرازی، أصله من الکوفهٔ سمع سلیمان الأعمش، و مغیرهٔ، و منصورا، و اسماعیل بن ابی خالد، و ابا إسحاق الشیبانی عندهما، و عمارهٔ بن القعقاع، و سهیلا، و هشام بن عروهٔ، و الحسن ابن عبد [عبید] اللّه، و المختار بن فلفل، و عبد الملک بن عمیر، و هشام بن حسان، و سلیمان التیمی، و موسی بن [ابی عائشهٔ، و محمد بن شیبهٔ، و حصینا، و ابراهیم ابن محمد بن المنتشر، و عبد العزیز بن رفیع، و یحیی بن سعید، و بیان بن بشر، و فضیل بن غزوان، و مطرفا، و ابا فروهٔ الهمدانی، و عاصما الأحول، و ابا حیان التیمی، و رکین بن الربیع، و طلق بن معاویهٔ، و العلاء بن المسیب عند مسلم.

روی عنه قتیبهٔ بن سعید، و یحیی بن یحیی، و عثمان بن ابی شیبهٔ عندهما، و علی بن المدینی، و محمد بن سلام عند البخاری، و ابو خیثمهٔ، و إسحاق، و علی بن حجر، و ابو بکر بن أبی شیبهٔ، و ابو غسان محمد بن عمرو، عند مسلم» [... ۲].

۲- المزی: «قال ابن سعد: کان ثقهٔ کثیر العلم یرحل الیه. و قال محمد ابن حماد: کان حجهٔ و کانت کتبه صحاحا. و سئل ابو خیثمهٔ: أ کان جریر یدلس؟ قال: لا. و قال ابو حاتم: ثقهٔ یحتج به. ولد سنهٔ سبع و مائهٔ و قیل: سنهٔ عشر. و قال العجلی: کوفی ثقه نزل الری. و قال (س): ثقهٔ» [۳].

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۶۹.

[۲] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۷۴- ۷۵.

[۳] تهذيب الكمال- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۴

۳- الذهبى ...: «رحل اليه المحدثون لثقته و حفظه وسعهٔ علمه.

قال ابن معين: سمعته يقول: عرض على بالكوفهٔ ألفا درهم يعطونى مع القراء فأبيت ثم جئت اطلب ما عندهم. قال يحيى بن معين: طلب جرير الحديث عشر سنين فقط ... و حديثه عال فى جزء ابن عرفهٔ» [۱].

۴- الذهبى أيضا ...: «له مصنفات مات ۱۸۸» [۲].

۵- الذهبى أيضا فى (العبر) كذلك [۳].

۶- اليافعى أيضا فى (مرآهٔ الجنان) [۴].

۷- ابن حجر العسقلانى ...: «و قال يوسف بن عمار الموصلى: حجهٔ كانت كتبه صحاحا. و قال محمد بن عمرو زنيج [زينج سمعت جريرا قال: رأيت ابن ابى نجيح و جابرا الجعفى و ابن جريج فلم اكتب عن واحد منهم. فقيل له: ضيعت يا ابا عبد اللّه. فقال: لا، اما جابر فكان يؤمن بالرجعهٔ، و اما ابن نجيح فكان يرى القدر، و اما ابن جريج فكان يرى المتعهٔ.

و قيل لسليمان بن حرب: اين كتبت عن جرير؟ قال: بمكهٔ انا و عبد الرحمن، يعنى ابن مهدى و شاذان.

و قال على بن المدينى: كان جرير صاحب ليل. و قال ابو خيثمهٔ: لم يكن يدلس. و قال حنبل: سئل ابو عبد اللّه: من أحب إليك جرير او شريك؟ فقال: جرير اقل سقطا من شريك، و شريك كان يخطئ. و كذا قال ابن معين نحوه و قال العجلى: كوفى ثقهٔ نزل الرى. و قال ابن ابى حاتم:

سألت ابى عن ابى الأحوص و جرير فى حديث حصين، فقال: كان جرير أكيس الرجلين، جرير أحب الى. قلت: يحتج بحديثه؟ قال: نعم، جرير ثقهٔ

---

[۱] تذكرهٔ الحفاظ ۱/ ۲۷۲.

[۲] الكاشف ۱/ ۱۸۲.

[۳] العبر ۱/ ۲۹۹.

[۴] مرآهٔ الجنان ۱/ ۴۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۵

و هو أحب الى فى هشام بن عروهٔ من يونس بن بكير.

و قال النسائى: ثقهٔ و قال ابن خراش، صدوق و قال ابو القاسم اللالكائى: مجمع على ثقته. و قال احمد بن حنبل: لم يكن بالذكى، اختلط عليه حديث اشعث و عاصم الأحول حتى قدم عليه نمير (فى النسخهٔ بهز) فعرفه، نقله العقيلى و قد قيل ليحيى بن معين عقب هذه الحكايهٔ: كيف تروى عن جرير؟ فقال: ألا تراه قد بين لهم أبرها؟

و قال البيهقى فى (السنن): نسب فى آخر عمره الى سوء الحفظ. و ذكر صاحب الحافل عن ابى حاتم انه تغير قبل موته بسنهٔ فحجبه أولاده، و هذا ليس بمستقيم، فان هذا انما وقع لجرير بن حازم، فكأنه اشتبه على صاحب الحافل.

و قال ابن حبان فى (الثقات): كان من العباد الخشن و قال ابو احمد الحاكم: هو عندهم ثقهٔ و قال الخليلى فى (الإرشاد): ثقهٔ متفق عليه و قال قتيبهٔ: ثنا جرير الحافظ المقدم، لكنى سمعته يشتم معاويهٔ علانيهٔ» [۱].

۸- ابن حجر أيضا فى (تقريب التهذيب) و وثقه [۲].

(۱۴) روایهٔ ابن علیهٔ البصری ... ص: ۲۴۵

اشارهٔ

و سیأتی روایته لحدیث الثقلین عند تخریج حدیث أحمد فی (المسند) و مسلم فی (الصحیح).

ترجمته ...: ص: ۲۴۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «اسماعیل بن ابراهیم بن سهم بن

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۷۵.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۶

مقسم الأسدی البصری مولی بنی اسد بن خزیمهٔ، یکنی ابا بشر و امه علیهٔ مولاهٔ لبنی اسد، سمع أیوب، و عبد العزیز، و روح بن القاسم عندهما، و یحیی بن سعید التیمی، و ابن ابی عروبهٔ، و خالد الحذاء [و الجریری سعیدا] و منصور ابن عبد الرحمن، و یونس بن عبید، و داود بن ابی هند، و غیر واحد عند مسلم.

روی عنه علی بن المدینی و صدقهٔ و قتیبهٔ عند البخاری، و ابن ابی شیبهٔ، و زهیر و علی بن حجر، و غیر واحد عند مسلم. ولد سنهٔ ۱۱۰ و توفی سنهٔ ۱۹۳ او ۱۹۴ ببغداد» [۱].

۲- المزی: «قال شعبهٔ: هو ریحانهٔ الفقهاء. و قال احمد: الیه المنتهی فی التثبت بالبصرهٔ. و قال ابن مهدی: هو اثبت من هشیم. و قال القطان: هو اثبت من وهیب. و قال (د): ما احد من المحدثین الا قد أخطأ الا ابن علیهٔ و بشر بن المفضل. و قال عفان عن داود بن سلمهٔ: کنا نشبه ابن علیهٔ بثویر ابن عبید. و قال غندر: نشأت فی الحدیث و لیس احد یقدم فی الحدیث علی ابن علیهٔ، و قال یعقوب بن شیبهٔ عن الهیثم بن خالد، قال: اجتمع حفاظ البصرهٔ و حفاظ الکوفهٔ فقال لهم اهل الکوفهٔ نحوا عنا اسماعیل و هاتوا من شئتم، و قال زیاد بن أیوب: ما رأیت لابن علیهٔ کتابا قط. قال عمر بن زرارهٔ: صحبت ابن علیهٔ اربع عشرهٔ سنهٔ فما رأیته ضحک فیها و صحبته سبع سنین فما رأیته یتبسم فیها قال ابن معین: کان ثقهٔ مأمونا صدوقا مسلما ورعا تقیا. و قال (س): ثقهٔ ثبت» [۲].

۳- الذهبی: «قال یونس بن بکیر: سمعت شعبهٔ یقول: ابن علیهٔ سید المحدثین، و کان حماد بن سلمهٔ یشبه شمائل ابن علیهٔ بشمائل یونس بن عبید. و قال یزید بن هارون: دخلت البصرهٔ و ما بها خلق یفضل علی ابن علیهٔ فی الحدیث و قال زیاد بن أیوب: ما رأیت لابن علیهٔ کتبا قط، و قد

---

[۱] اسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۳.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۷

ولی ابن علیهٔ القضاء فبعث ابن المبارک بأبیات یعنفه علی الولایهٔ، و قیل انه دخل علی الامین فشتمه و هم به لکونه قال کلمهٔ یفهم منها انه یقول بخلق القرآن، فانه سئل عن حدیث (تجیء البقرهٔ و آل عمران تحاجان عن صاحبهما) فقیل: أ لهما لسان؟ قال: نعم،

فقالوا: قال بخلق القرآن. و انما غلط فی التعبیر و تاب مما قال» [۱].

۴- أیضا: «امام حجة» [۲].

۵- الذهبی أیضا فی (العبر) کذلک [۳].

۶- الیافعی فی (مرآة الجنان) [۴].

۷- ابن حجر العسقلانی: «و قال عفان: کنا عند حماد بن سلمة فأخطأ فی حدیث- و کان لا یرجع الی قول احد قد خولف فیه- فقیل له:

قد خولفت فیه. فقال: من؟ قالوا: حماد بن زید، فلم یلتفت، فقال له انسان: ابن علیة یخالفک، فقام فدخل ثم خرج فقال: القول ما قال اسماعیل. و قال احمد: الیه المنتهی فی التثبت بالبصرة، و قال ایضا: فاتنی مالک فأخلف اللّه علی سفیان و فاتنی حماد بن زید فأخلف اللّه علی اسماعیل ابن علیة. و قال ایضا: کان حماد ابن زید لا یعبأ إذا خالفه الثقفی و وهیب، و کان یفرق من اسماعیل بن علیة إذا خالفه ... و قال النسائی: ثقه ثبت.

و قال ابن سعد: کان ثقة ثبتا فی الحدیث حجة، و قد ولی صدقات البصرة و ولی ببغداد المظالم فی آخر خلافة هارون.

و قال احمد بن سعید الدارمی: لا یعرف لابن علیة غلط الا فی حدیث جابر فی المدبر، جعل اسم الغلام اسم المولی، و اسم المولی اسم الغلام. و قال ابن وضاح: سألت ابا جعفر البستی عنه، فقال: بصری ثقة، و هو احفظ من

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۳.

[۲] الکاشف ۱/ ۱۱۸.

[۳] العبر ۱/ ۳۱۰.

[۴] مرآة الجنان ۱/ ۴۴۳.

الثقفی ...

و قال العیشی: ثنا الحماد ان ابن المبارک کان یتجر و یقول: لو لا خمسة ما اتجرت، السفیانان و فضیل و ابن السماک و ابن علیه فیصلهم فقدم سنة فقیل له: قد ولی ابن علیة القضاء فلم یأته و لم یصله، فرکب ابن علیة الیه فلم یرفع له رأسا فانصرف. فلما کان من غد کتب الیه رقعة یقول: قد کنت منتظرا لبرک و جئتک فلم تکلمنی فما رأیته منی؟! فقال ابن المبارک: یأبی هذا الرجل الا ان تقشر له العصا، ثم کتب الیه:

یا جاعل العلم له بازیا یصطاد اموال المساکین

احتلت للدنیا و لذاتها بحیلة تذهب بالدین

فصرت مجنونا بها بعد ما کنت دواء للمجانین

این روایاتک فیما مضی عن ابن عوف و ابن سیرین

این روایاتک فی سردها فی ترک أبواب السلاطین

ان قلت: أکرهت، فذا باطل زل حمار العلم فی الطین

فلما وقف علی هذه الأبیات قام من مجلس القضاء فوطئ بساط الرشید و قال: اللّه؟ اللّه؟ ارحم شیبتی فانی لا اصبر علی القضاء. قال: لعل هذا المجنون أغراک؟ ثم أعفاه و وجه الیه ابن المبارک بالبصرة. و قیل ان ابن المبارک انما کتب الیه هذه الأبیات لما ولی صدقات البصرة، و هو الصحیح.

و قال على بن خشرم: قلت لوكيع: رأيت ابن علية يشرب النبيذ حتى يحمل على الحمار يحتاج من يرده. فقال وكيع: إذا رأيت البصرى يشرب النبيذ فاتهمه و إذا رأيت الكوفى يشرب فلا تتهمه. قلت: و كيف ذلك؟ قال:
الكوفى يشربه تدينا و البصرى يتركه تدينا.
و قال الفضل بن زياد: سألت احمد بن حنبل عن وهيب و ابن علية، قال: وهيب أحب الى: ما زال ابن علية وضيعا من الكلام الذى تكلم به الى أن مات. قلت: أليس قد رجع و تاب على رءوس الناس؟ قال: بلى- الى ان قال: و كان لا ينصف بحديث الشفاعات.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۹
و ذكره ابن حبان فى الثقات» [۱].
۸- السيوطى: «قال شعبة: ابن علية سيد المحدثين و ريحانة الفقهاء، و قال احمد: اليه المنتهى فى التثبت بالبصرة، و قال غندر: ليس احد يقدم فى الحديث عليه، و قال ابن معين: كان ثقة مأمونا صدوقا ورعا تقيا، و قال قتيبة: كانوا يقولون: الحفاظ أربعة، ابن علية و عبد الوارث و يزيد بن زريع و وهيب و قال ابو داود: ما احد من المحدثين الا قد اخطأ الا ابن علية و بشر ابن المفضل. مات ببغداد سنة ۱۹۳، و مولده سنة ۱۱۵» [۲].

(۱۵) رواية محمد بن الفضيل الضبى الكوفى ... ص: ۲۴۹

اشارة

ظهرت رواية محمد بن فضيل من عبارة (صحيح مسلم) و (صحيح الترمذى) السابقتين. و ستأتى عند ذكر عبارة (اسد الغابة) لابن الأثير ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۴۹

۱- ذكره ابن حبان فى (الثقات) و أضاف: «و كان يغلو فى التشيع».
۲- محمد بن طاهر المقدسى: «محمد بن فضيل بن غزوان ابو عبد الرحمن الضبى، مولاهم الكوفى، سمع اسماعيل بن ابى خالد، و الأعمش، و أباه، و غير واحد عندهما، روى عنه محمد بن نمير، و اسحق الحنظلى، و ابن ابى شيبة، و محمد بن سلام، و قتيبة، و عمران بن ميسرة، و عمرو ابن على عند البخارى و عبد اللّه بن عامر، و ابو كريب، و محمد بن طريف،

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۲۷۵.
[۲] طبقات الحفاظ: ۱۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵۰
و واصل بن عبد الاعلى و زهير، و ابو سعيد الأشج، و محمد بن المثنى، و محمد بن يزيد ابو هشام الرفاعى، و احمد الوكيعى، و عبد العزيز بن عمر بن أبان عند مسلم، قال ابو عيسى: مات سنة ۱۹۴، و قال ابن نمير مثله» [۱].
۳- المزى: «قال يحيى: ثقة، و قال ابو زرعة: صدوق من اهل العلم، و قال (د): كان شيعيا محترقا، و قال ابو حاتم: شيخ، و قال (س): ليس به بأس، و ذكره ابن حبان فى «كتاب الثقات» و قال: كان يغلو فى التشيع» [۲].

۴- الـذهبی: «قال احمـد کان یتشـیع و کان حسن الحـدیث. و قال عثمان الدارمی عن ابن معین: ثقة. و قال ابو زرعة: صدوق من اهل العلم.

و قال ابو داود: کان شیعیا محترقا. و قال النسائی: لیس به بأس» [... ۳].

۵- الذهبی أیضا ...: «و کان من علماء هذا الشأن وثقه یحیی بن معین. و قال احمد: حسن الحدیث شیعی. قلت: کان متوالیا فقط، قرأ القرآن علی حمزة و قد دخل علی منصور لیسمع منه فوجده مریضا. قال أبو داود: کان شیعیا محترقا» [۴].

۶- الذهبی أیضا کذلک [۵].

۷- ابن حجر العسقلانی: «صدوق عارف رمی بالتشیع» [۶].

۸- السیوطی: «محمد بن فضیل بن غزوان الضبی قال احمد: کان یتشیع و کان حسن الحدیث» [۷].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۴۴۷.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۱۵.

[۵] الکاشف ۳/ ۸۹.

[۶] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۱.

[۷] طبقات الحفاظ: ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۱

(۱۶) روایة عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۲۵۱

اشارة

ظهرت روایته لحدیث الثقلین من عبارة (مسـند احمد) السابقة حیث رواه عن عبد الملک بن ابی سـلیمان، کما سیأتی ذکر روایته لهذا الحدیث من عبارة (المسند) الآتیة و (کتاب المناقب) لأحمد.

ترجمته ...: ص: ۲۵۱

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «عبد اللّه بن نمیر ابو هشام الخارفی- من خارف همدان- سمع اسماعیل بن ابی خالد، و هشام بن عروة، و عبـد اللّه ابن عمر، و غیر واحـد عنـدهما، روی عنه ابنه محمـد عندهما، و ابو قدامة السرخسـی، و زکریا البلخی، و علی بن مسـلم، و إسحاق غیر منسوب عند البخاری، و احمد بن حنبل، و ابو کریب، و زهیر، و غیر واحد عند مسلم» [۱].

۲- المزی: «قال عثمان الدارمی: قلت لیحیی: ابن إدریس أحب إلیک فی الأعمش او ابن نمیر؟ قال: کلاهما ثقة. و قال ابو حاتم: کان مستقیم الأمر» [۲].

۳- الـذهبی: «عبـد اللّه بن نمیر الحافظ الامام ابو هشام الهمـدانی، ثم الخارفی الکوفی والـد الحافظ الکبیر محمد. حدث عن هشام بن

عروة، و الأعمش و اشعث بن سوار، و اسماعیل بن ابی خالد، و یزید بن ابی زیاد، و عبید اللّه بن عمر، وعدة. و عنه احمد و ابن معین و ابن المدینی و إسحاق الکوسج، و احمد ابن الفرات، و الحسن بن علی بن عفان، و خلق. وثقه یحیی ابن معین و غیره، و کان من کبار اصحاب الحدیث، توفی فی سنة ۱۹۹ و له اربع و ثمانون سنة» [۳].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۶۰.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۲

۴- الذهبی فی (الکاشف) کذلک [۱].

۵- الذهبی: فی (العبر) کذلک [۲].

۶- ابن حجر العسقلانی: «قال ابو نعیم: سئل سفیان عن ابی خالد الأحمر، فقال: نعم الرجل عبد اللّه بن نمیر، و قال عثمان الدارمی: قلت لیحیی بن معین: ابن إدریس أحب إلیک فی الأعمش او ابن نمیر؟ فقال:

کلاهما ثقة، و قال ابو حاتم: کان مستقیم الأمر ... قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال العجلی: ثقة، صالح الحدیث، صاحب سنة. و قال ابن سعد:

کان ثقة کثیر الحدیث صدوقا» [۳].

۷- ابن حجر أیضا: «ثقة صاحب حدیث من اهل السنة من کبار التاسعة» [۴].

۸- السیوطی: «عبد اللّه بن نمیر الهمدانی الخارفی ابو هشام الکوفی، روی عن الأعمش، و هشام بن عروة، و یحیی الانصاری، و خلق. و عنه ابنه محمد، و احمد بن حنبل، و ابن معین، و ابن المدینی، و ابو کریب، و خلق» [۵].

(۱۷) روایة ابی احمد الزبیری الحبال ... ص: ۲۵۲

اشارة

أورد روایته لحدیث الثقلین أحمد بالنحو الآتی «حدثنا أحمد الزبیری، ثنا شریک، عن الرکین، عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت. قال:

قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض جمیعا» [۶].

---

[۱] الکاشف ۲/ ۱۲۷.

[۲] العبر ۱/ ۳۳۰.

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۵۶.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۵۷.

[۵] طبقات الحفاظ: ۱۳۷.

[۶] مسند أحمد ۵/ ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵۳

ترجمته ...: ص: ۲۵۳

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «محمد بن عبد اللّه بن الزبیر ابو احمد الأسدی مولاهم الکوفی، و یقال: الزبیری ینسب الی جد هذا، سمع الثوری و إسرائیل عندهما، و مسعرا و عمرو بن سعید و عیسی بن طهمان عند البخاری و شیبان بن عبد الرحمن و قیس بن سلیم و حمزهٔ [ابن الزیات و سعید ابن حسان و عمار بن رزین [رزیق و مالک بن مغول و محمد بن [عبد العزیز و] و الولید بن جمیع عند مسلم.

روی عنه ابو بکر بن ابی شیبهٔ و نصر بن علی عندهما، و [ابو] عبد اللّه المسندی و محمود بن غیلان و محمد بن عبد الرحیم و ابو موسی و یوسف القطان عند البخاری، و محمد بن رافع و حجاج بن الشاعر، و زهیر و عمر و الناقد و عبید اللّه القواریری و محمد بن عمرو بن جبلهٔ عند مسلم» [۱].

۲- المزی: «قال ابن نمیر: صادق و هو فی الطبقهٔ الثالثهٔ من اصحاب الثوری، و ما علمت منه إلا خیرا، مشهور بالطلب، ثقهٔ، صحیح الکتاب.

و قال نصر بن علی: سمعت الزبیری یقول: لا- أبالی ان یسرق منی کتاب سفیان، انی احفظه کله. و قال احمد: کان کثیرا لخطأ فی حدیث سفیان.

و قال یحیی: ثقهٔ. و قال العجلی: کوفی ثقهٔ و کان یتشیع، و قال ابو حاتم:

حافظ للحدیث عابد مجتهد، له أوهام. و قال ابو زرعهٔ و ابن خراش: صدوق:

و قال (س): لیس به بأس» [۲].

۳- الذهبی: «أبو أحمد الزبیری محمد بن عبد اللّه بن الزبیر الحافظ الثبت الأسدی الزبیری ... قال بندار: ما رأیت رجلا قط احفظ من ابی احمد و قال العجلی: ثقهٔ یتشیع، و قال ابو حاتم: حافظ عابد مجتهد له أوهام، و قیل: کان یصوم الدهر» [۳].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۴۴۱.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵۴

۴- الذهبی أیضا: «قال أبو أحمد الزبیری: لا أبالی ان یسرق منی کتاب سفیان، انی احفظه کله، و قال احمد بن خیثمهٔ عن ابن معین: ثقهٔ، و قال العجلی: الکوفی ثقهٔ یتشیع، و قال بندار: ما رأیت رجلا قط احفظ من ابی احمد الزبیری، و قال ابو حاتم: حافظ للحدیث عاقل مجتهد، له أوهام، و قال النسائی و غیره: لیس به بأس، و قال ابن ابی خیثمهٔ عن محمد بن زید:

کان محمد بن عبد اللّه الأسدی یصوم الدهر و کان إذا تسحر برغیف لم یصدع، و إذا تسحر بنصف رغیف صدع من نصف النهار الی آخره و ان لم یتسحر صدع یومه اجمع. قال احمد بن حنبل: مات بالأهواز سنهٔ ۲۰۳» [۱].

۵- الذهبی أیضا فی (الکاشف) و (العبر) کذلک [۲].

۶- الیافعی کذلک [۳].

۷- ابن حجر العسقلانی: «ثقهٔ ثبت الا انه قد یخطئ فی حدیث الثوری» [۴].

۸- السیوطی کذلک [۵].

(۱۸) روایهٔ ابی عامر العقدی ... ص: ۲۵۴

اشارهٔ

و سیأتی من عبارهٔ (المناقب) لابن المغازلی ما یظهر روایته لحدیث للثقلین.

---

[۱] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۶۰، العبر ۱/ ۳۴۱.

[۳] مرآهٔ الجنان ۲/ ۸.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۷۶.

[۵] طبقات الحفاظ: ۱۵۲.

ترجمته ...: ص: ۲۵۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «عبد الملک بن عمرو بن قیس ابو عامر العقدی القیسی البصری، نسب الی العقد و هو مولی الحارث بن عباد من بنی قیس بن ثعلبهٔ. سمع سلیمان بن بلال و قرهٔ بن خالد و شعبهٔ و غیر واحد عندهما.

روی عنه ابو قدامهٔ عبید اللّه بن سعید و محمد بن المثنی عندهما.

و عبد اللّه المسندی و إسحاق الحنظلی و بندار عند البخاری. و عبد بن حمید و ابو أیوب سلیمان الغیلانی و عتبهٔ بن مکرم و احمد بن خراش و محمد بن عمرو ابن جبلهٔ و حسن الحلوائی و ابو بکر بن نافع و ابو معن عند مسلم. قال محمد بن سعد: مات سنهٔ ۲۰۴» [۱].

۲- السمعانی: «و المشهور بهذا الانتساب ابو عامر عبد الملک بن عمرو العقدی، یروی عن شعبهٔ و ابن المبارک» [۲].

۳- عبد الغنی المقدسی: «سئل عنه أبو حاتم، فقال: صدوق، و قال ابو زکریا الأعرج: کان إسحاق بن راهویه إذا حدث عنه قال: ثنا ابو عامر الثقهٔ الامین، و قال سلیمان بن داود القزاز: قلت لأحمد بن حنبل: أرید البصرهٔ عمن اکتب؟ قال: عن ابی عامر العقدی و وهب بن جریر. قال ابو داود: مات سنهٔ ۲۰۵ و قیل ۲۰۴ روی له الجماعهٔ» [۳].

۴- المزی: «قال یحیی: ثقهٔ، و قال ابو حاتم: صدوق، و قال (س):

ثقهٔ مأمون. قال السراج: و العقد قوم من قیس و هم صنف من أزد، و کان لا یخضب» [... ۴].

۵- الذهبی: «و العقدی الحافظ الامام الثقهٔ ابو عامر عبد الملک بن

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۳۱۴.

[۲] الأنساب- العقدی.

[۳] الکمال- مخطوط.

[۴] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۶

عمرو القیسی ... قال النسائی: ثقهٔ مأمون، و قال غیره: کان احد حفاظ البصرهٔ» [۱].

۶- العسقلانی: «قال سلیمان بن داود القزاز: قلت لأحمد: أرید البصرهٔ عمن اکتب؟ قال: عن ابی عامر العقدی و وهیب بن جریر. و قال عثمان الدارمی عن ابن معین: صدوق. و قال ابو حاتم: صدوق. و قال النسائی: ثقهٔ مأمون. و قال ابن مهدی: کتبت حدیث ابن أبی ذؤیب عن أوثق شیخ ابی عامر العقدی. و رواه ابو العباس السراج عن محمد بن یونس، عن سلیمان بن الفرج عن ابی مهدی ... و قال ابن سعد: کان ثقهٔ. و ذکره ابن حبان فی «الثقات». و قال ابن شاهین فی «الثقات»: قال عثمان الدارمی: ابو عامر ثقهٔ عاقل» [۲].

۷- ابن حجر أیضا: «ثقهٔ من التاسعهٔ» [۳].

۸- السیوطی بنحو ما مر [۴].

(۱۹) روایهٔ الأسود بن عامر الشامی ... ص: ۲۵۶

اشارهٔ

تقدمت روایته لحدیث الثقلین من عبارهٔ (مسند احمد).

ترجمته ...: ص: ۲۵۶

۱- ابن حبان: «الأسود بن عامر ابو عبد الرحمن، و لقبه شاذان، أصله من الشام، سکن بغداد، یروی عن حماد بن زید و شریک، روی عنه ابن أبی شیبهٔ و أهل العراق، مات ببغداد اول سنهٔ ۲۰۸» [۵].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۴۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۶/ ۴۰۹.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۲۱.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۱۴.

[۵] الثقات ۸/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۷

۲- محمد بن طاهر المقدسی بنحو ما مر [۱].

۳- المزی: «قال احمد و ابن المدینی: ثقهٔ، و قال یحیی: لا بأس به، و قال ابن أبی حاتم عن أبیه: صدوق صالح. و قال بن سعید: صالح الحدیث» [۲].

۴- الذهبی: «الحافظ شاذان احد الإثبات، حدث عن هشام بن حسان و طلحهٔ بن عمرو و شعبهٔ و الثوری و جریر بن حازم و طبقتهم، و عنه أحمد و علی و ابو ثور و احمد بن الخلیل البرجلانی و الحارث بن ابی أسامهٔ و ابو محمد الدارمی و خلق. وثقه علی و غیره و قد

روى عنه بقية بن الوليد مع تقدمه» [... ۳].

۵- الذهبى أيضا فى [الكاشف بنحو ما مر، و فى [العبر] كذلك [۴].

۶- العسقلانى: «روى عنه بقية و هو أكبر منه. قال ابن معين:

لا بأس به. و قال ابن المدينى: ثقة، و قال ابو حاتم: صدوق صالح، و قال ابن سعد: صالح الحديث، مات سنة ۲۰۸. قلت: و ذكره ابن حبان فى الثقات» [... ۵].

۷- ابن حجر أيضا «ثقة من التاسعة» [۶].

۸- السيوطى: «كان ثقة صالحا صدوقا» [۷].

---

[۱] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۳۷.

[۲] تهذيب الكمال- مخطوط.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۶۰.

[۴] الكاشف ۱/ ۱۳۱، العبر ۱/ ۳۵۴.

[۵] تهذيب التهذيب ۱/ ۳۴۰.

[۶] تقريب التهذيب ۱/ ۷۶.

[۷] طبقات الحفاظ: ۱۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۸

(۲۰) رواية يحيى بن حماد الشيبانى ... ص: ۲۵۸

اشارة

و ستأتى روايته لحديث الثقلين من كتاب (الخصائص) للنسائى و (المستدرك على الصحيحين) للحاكم، و كتاب (المناقب) للخوارزمى...

فانتظر.

ترجمته ...: ص: ۲۵۸

۱- محمد بن طاهر المقدسى: «يحيى بن حماد الشيبانى مولاهم البصرى يكنى ابا بكر، سمع ابا عوانة عندهما، و شعبة و عبد العزيز بن المختار عند مسلم، روى عنه البخارى فى ذكر الخواص [الحوض و غير موضع و روى عن الحسن بن مدرك عنه فى الحيض و الرقاق. و روى مسلم عن أبى موسى و بندار و ابراهيم بن دينار و إسحاق الحنظلى، و إسحاق بن منصور فى مواضع قال البخارى: حدثنى الحسن بن مدرك، قال: مات سنة ۲۱۵» [۱].

۲- المزى: «قال محمد بن سعد: ثقة كثير الحديث، و قال ابو حاتم:

ثقة. و ذكره ابن حبان فى كتاب (الثقات) و قال محمد بن النعمان بن عبد السلام: لم أر أعبد من يحيى بن حماد و أظنه لم يضحك»

[۲].

۳- الذهبی: «خ. م. خد. ت. س. ق ... وثقه ابو حاتم و غیره.

قال محمد بن النعمان بن عبد السلام: لم ار أعبد من یحیی بن حماد، و أظنه لم یضحک. قیل توفی سنة ۲۱۵» [۳].

۴- الذهبی أیضا «ثقة متأله» [... ۴].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۵۵۹.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۴] الکاشف ۳/ ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵۹

۵- الذهبی بنحو ما مر [۱].

۶- الیافعی کذلک [۲].

۷- ابن حجر: «ثقة عابد من صغار التاسعة» [... ۳].

(۲۱) روایة محمد بن حبیب البغدادی ... ص: ۲۵۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتاب «المنمق قائلا: «و قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: ترکت فیکم کتاب اللّه و عترتی، لن تضلوا ما تمسکتم بهما» [۴].

ترجمته ...: ص: ۲۵۹

ترجم له السیوطی بقوله: «محمد بن حبیب ابو جعفر. قال یاقوت: من علماء بغداد، عارف باللغة و الشعر و الاخبار و الأنساب، ثقة، مؤدب (... الی ان قال السیوطی): و قال ثعلب حضرت مجلسه فلم یمل، و کان حافظا صدوقا و کان یعقوب أعلم منه، و کان هو أحفظ للانساب و الاخبار، و له من التصانیف: (النسب) (الأنساب علی افعل) اخبار قریش و یسمی (المنمق) (غریب الحدیث) (الأنواء) (المشجر) (الموشی) (المختلف و المؤتلف فی اسماء القبائل) (طبقات الشعراء) (نقائض جریر و الفرزدق) (تاریخ الخلفاء) (کنی الشعراء) (مقاتل الفرسان) (النساب الشعراء) (الخلیل) (النبات) (من استجیب دعوته) (القاب القبائل کلها) (شعر لبید) (شعر ابن الصمة) (شعر الاقیسر) و غیر ذلک. مات بسامراء فی ذی الحجة سنة ۲۱۵» [۵].

---

[۱] العبر ۱/ ۳۶۸.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۶۳.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۶.

[۴] المنمق: ۹.

[۵] بغیة الوعاة: ۲۹، ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۶۰

هـذا، و ان علمـاء السـنة یعتمـدون علی مؤلفات محمـد بن حبیب- هـذا- فی کتبهم کثیرا، نـذکر منهم علی سبیل التمثیل، الخوارزمی حیث یقول: «الصفات: عن ابی إسحاق قال: لقد رأیت علیا علیه السلام ابیض الرأس و اللحیة ضخم البطن ربعة من الرجال.

و ذکر ابن منده انه کان شدید الادمة ثقیل العینین عظیمهما، ذا بطن، أجلح أصلع، و هو الی القصر أقرب، أبیض الرأس و اللحیة.

و زاد محمد بن حبیب البغدادی صاحب المحبر الکبیر فی صفاته: آدم اللون حسن الوجه، ضخم الکرادیس و الباقی سواء» [۱].

و السیوطی حیث یقول ... «و قد اخرج ابن حبیب فی تاریخه عن ابن عباس رضی اللّه عنهما. قال: کان عدنان و معد و ربیعة و مضر و خزیمة و اسد علی دین ابراهیم علیه السلام فلا تذکروهم الا بخیر» [۲].

(۲۲) روایة محمد بن سعد الزهری ... ص: ۲۶۰

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (طبقاته) حیث قال:

«أخبرنا هاشم بن القاسم الکنانی أخبرنا محمّد بن طلحة عن الأعمش عن عطیّة عن أبی سـعید الخدری عن النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم قـال: إنی أوشـک أن أدعی فـأجیب، و إنّی تـارک فیکم الثقلین کتـاب اللّه و عترتی، کتـاب اللّه حبل ممـدود من السـماء إلی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و إنّ اللطیف الخبیر أخبرنی أنّهما لن یفترقا حتّی یردا علیّ الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۳].

و أورد السیوطی حدیث الثقلین عن طریقه، فقال: «و أخرج ابن سعد

---

[۱] المناقب: ۱۳.

[۲] مسالک الحنفاء: ۳۳.

[۳] الطبقات الکبری ۱/ ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۶۱

و احمد و الطبرانیّ عن ابی سـعید الخدری قال: قال رسول اللّه صـلی اللّه علیه و سـلم: ایها الناس، انی تارک فیکم ما إن أخذتـم به لن تضـلوا بعدی، أمرین أحدهما اکبر من الآخر: کتاب اللّه حبل اللّه ممدود ما بین السـماء و الأرض و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۶۱

۱- السـمعانی: «و کـان من اهـل الفضـل و العلم و صـنف کتابـا کبیرا فی طبقات الصـحابة و التابعین و الصالحین الی وقته فأجاد فیه و احسن.

روی عنه الحارث بن ابی أسامة و الحسین بن فهم و ابو بکر بن ابی الدنیا، و حکی عن یحیی بن معین انه رماه بالکذب، و نقل الناقل

غلط او وهم، لأنه من اهل العدالهٔ و حدیثه یدل علی صدقه فانه یتحری فی کثیر من الروایات. و قال ابن ابی حاتم الرازی: سألت أبی عن محمد بن سعد، فقال: لصدق روایته جاء الی القواریری، و سأله عن أحادیث فحدثه.

و حکی ابراهیم الحربی قال: [کان احمد بن حنبل یوجه فی کل جمعهٔ بحنبل ابن إسحاق الی ابن سعد یأخذ منه جزءین من حدیث الواقدی ینظر فیهما الی الجمعهٔ الأخری ثم یردها و یأخذ غیرها. قال ابراهیم: و لو ذهب و سمعها کان خیرا له» [۲].

۲- ابن خلکان: «أبو عبد اللّه محمد بن سعد بن منیع الزهری کاتب الواقدی، کان احد الفضلاء النبلاء الاجلاء، صحب الواقدی المذکور قبله زمانا ... و کان صدوقا و ثقهٔ، و یقال اجتمعت کتب الواقدی عند أربعهٔ انفس: أولهم کاتبه محمد بن سعد المذکور، و کان کثیر العلم، غزیر الحدیث و الروایهٔ کثیر الکتب، کتب الحدیث و الفقه و غیرهما. و قال الحافظ ابو بکر الخطیب صاحب تاریخ بغداد فی حقه: محمد بن سعد عندنا من اهل

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۶۰.

[۲] الأنساب- الکاتب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۶۲

العدالهٔ، و حدیثه یدل علی صدقه» [... ۱].

۳- الذهبی: «حدث عنه ابن ابی الدنیا، و احمد بن یحیی البلاذری، و الحارث بن ابی أسامهٔ، و الحسین بن فهم، و آخرون. قال ابن فهم: کان کثیر العلم کثیر الکتب، کتب الحدیث و الفقه و الغریب» [۲].

۴- الذهبی أیضا: «الامام الحبر أبو عبد اللّه محمد بن سعد الحافظ کاتب الواقدی و صاحب «الطبقات» و «التاریخ» ببغداد فی جمادی الآخرهٔ و له اثنتان و سبعون سنهٔ. روی عن سفیان بن عیینهٔ و هشیم و خلق کثیر. قال ابو حاتم: صدوق» [۳].

۵- الذهبی أیضا بنحو ما مر [۴].

۶- ابن حجر العسقلانی: «صدوق فاضل من العاشرهٔ» [۵].

۷- السیوطی: «محمد بن سعد بن منیع البصری الحافظ، کاتب الواقدی قال الخطیب: کان من اهل العلم و الفضل و صنف کتابا کبیرا فی طبقات الصحابهٔ و التابعین و من بعدهم الی وقته فأجاد و أحسن» [۶].

۸- القنوجی: بنحو ما مر [۷].

(۲۳) روایهٔ خلف بن سالم المهلبی ... ص: ۲۶۲

اشارهٔ

ذکر روایته لحدیث الثقلین کل من الحاکم فی (المستدرک علی

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۴۷۳.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۲۵.

[۳] العبر ۱/ ۴۰۷.

[۴] الکاشف ۳/ ۴۶.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۱۶۳.

[۶] طبقات الحافظ: ۱۸۳.

[۷] التاج المکلل: ۱۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۳

الصحیحین) و الخوارزمی فی (المناقب) علی ما سیأتی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۶۳

۱- ابن حبان: «خلف بن سالم [المخرمی کنیته ابو محمد، یروی عن یحیی القطان و ابن مهدی. ثنا عنه أحمد بن الحسین بن عبد الجبار [الضبیعی الصوفی. مات فی آخر رمضان سنة ۲۳۱ و کان من الحفاظ المتقنین» [۱].

۲- السمعانی بنحو ما مر [۲].

۳- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ): «خلف بن سالم الحافظ أبو محمد السندی مولی المهلب من اعیان الحفاظ ببغداد. یروی عن هشیم و ابی بکر بن عیاش و عبد الرزاق و الطبقة. و عنه احمد بن خیثمة و الحسن بن علی المعمری و ابو القاسم البغوی و آخرون، و أخرج النسائی عن رجل عنه، مات سنة ۲۳۱. و کان یتتبع الغرائب، قال المروزی: سألت أبا عبد اللّه عنه، فقال: ما أعرفه بکذب، نقموا علیه تتبعه هذه الأحادیث. و قال یحیی بن معین:

صدوق. و قال یعقوب بن شیبة: کان ثقه ثبتا أثبت من مسدد و الحمیری».

۴- الذهبی أیضا فی (الکاشف) بنحو ما تقدم [۳].

۵- ابن حجر العسقلانی ... «قال الآجری عن ابی داود: سمعت من خلف بن سالم خمسة أحادیث سمعها من أحمد. قال: و کان ابو داود لا یحدث عن خلف. و قال علی بن سهل بن المغیرة عن احمد: لا یشک فی صدقه. قال المروزی عن احمد: نقموا علیه تتبعه هذه الأحادیث. قلت: هو صدوق؟ قال: ما أعرفه بکذب مع انه قد دخل مع الانصاری فی شیء.

---

[۱] الثقات ۸/ ۲۲۸.

[۲] الأنساب- المخرمی.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۴

و قال عبد الخالق بن منصور عن یحیی بن معین: صدوق. قلت: انه کان یحدث بمساوئ الصحابة. قال: قد کان یجمعها و اما ان یحدث بها فلا. و قال ابن أبی خیثمة عن ابن معین: لیس بالمسکین بأس لولا أنه سفیه.

و قال یعقوب بن شیبة: کان ثقة ثبتا، و ذکره فی موضع آخر فی حدیث خالفه فیه الحمیدی و مسدد، فقال یعقوب: و کان خلف اثبت منهما. و قال النسائی: ثقة ذکره ابن حبان فی «الثقات» و قال کان من الحذاق المتقنین.

و قال حمزة الکنانی: خلف بن سالم ثقة مأمون من نبلاء المحدثین» [۱].

۶- السیوطی فی (طبقات الحفاظ) بنحو ما تقدم [۲].

(۲۴) روایة ابی خیثمة النسائی ... ص: ۲۶۴

اشارة

أورد مسلم روایة زهیر بن حرب أبی خیثمة لحدیث الثقلین علی النحو التالی: «حدثنی زهیر بن حرب، و شجاع بن مخلد جمیعا عن ابن علیة. قال زهیر: حدثنا اسماعیل بن ابراهیم، حدثنی ابو حیان [حدثنی یزید بن حیان قال: انطلقت انا و حصین بن سبرة و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم فلما جلسنا الیه قال له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سمعت حدیثه، و غزوت معه، و صلیت خلفه، لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا. حدثنا یا زید ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

قال: یا ابن أخی، و اللّه لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت اعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فما حدثتکم فاقبلوه [فاقبلوا]، و ما لا فلا تکلفونیه. ثم قال:

قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۵۲.

[۲] طبقات الحفاظ: ۲۰۷.

و المدینة، فحمد اللّه و اثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: اما بعد، ألا ایها الناس، فإنما انا بشر یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیب، و انا تارک فیکم الثقلین [ثقلین اولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی. فقال له حصین: و من اهل بیته یا زید؟ أ لیس نساؤه من اهل بیته؟ قال: نساؤه من اهل بیته و لکن اهل بیته من حرم الصدقة بعده. قال: و من هم؟ قال: هم آل علی، و آل عقیل، و آل جعفر، و آل عباس. قال: کل هؤلاء حرم الصدقة؟

قال: نعم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۶۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «زهیر بن حرب [بن شداد الشامی النسائی، یکنی أبا خیثمة سکن بغداد، سمع جریر بن عبد الحمید، و یعقوب ابن ابراهیم بن سعد، و محمد بن فضیل، وهب بن جریر عندهما، و وکیعا، و ابن عیینة، و ابن علیة، و یزید بن هارون، و عمرو بن یونس، و یحیی بن سعید القطان، و عبد الصمد بن هاشم بن القاسم، و ابا الولید الطیالسی، و عفان [بن الأزرق و إسحاق الأزرق، و حجین بن المثنی، و عبد اللّه بن نمیر، و روح ابن عبادة، و ابا معاویة، و معاذ بن هشام، و ابا عامر العقدی، و عبید [عبد] اللّه المقری، و ابن مهدی، و ابا عاصم، و شبابة، و مروان، و ابا احمد الزبیری، و حسین بن محمد، و عبد اللّه بن إدریس، و محمد بن عبید، و علی بن حفص، و حجاج بن محمد، و عبدة بن سلیمان، و الحسن بن موسی، و الولید ابن مسلم و عثمان بن عمرو، و هشیما، و إسحاق بن عیسی، و اسماعیل بن ابی اویس، و محمد بن حمید المعمری، و معن بن عیسی، و زید بن الحباب،

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۳۷- ۲۳۸.

و حمید بن عبد الرحمن الرواسی، و حباب بن هلال، و عمرو بن عاصم، و یونس بن محمد، و احمد بن إسحاق الحضرمی، و ابا نعیم

الفضل، و بشر بن السری، و معلی بن منصور [و القاسم بن مالک عند مسلم.

مات أبو خیثمة فی ربیع الآخر سنة ۲۳۴ و هو ابن أربع و سبعین سنة، و کان متقنا ضابطا، روی عنه البخاری و مسلم» [۱].

۲- السمعانی: «کان ثقة ثبتا حافظا متقنا مکثرا من الحدیث. قال الفریابی: سألت محمد بن عبد اللّه بن نمیر: أیما أحب إلیک ابو خیثمة او ابو بکر بن أبی شیبة؟ فقال: ابو خیثمة، و جعل یطری ابا خیثمة و یضع من ابی بکر» [۲].

۳- المزی: «قال ابو حاتم: صدوق. و قال یحیی: ثقة. و قال (س):

ثقة مأمون. و قال الحسین بن فهم: ثقة ثبت. و قال ابو بکر الخطیب: کان ثقة ثبتا حافظا متقنا» [۳].

۴- الذهبی: «وثقه ابن معین و غیره، و قال یعقوب بن شیبة: هو اثبت من ابی بکر بن ابی شیبة. و قال النسائی: ثقة مأمون» [۴].

۵- و کذا فی (الکاشف) [۵].

۶- الذهبی أیضا فی (العبر) بنحو ما تقدم [۶].

۷- ابن حجر العسقلانی: «زهیر بن حرب بن شداد الحرشی، ابو خیثمة النسائی، نزیل بغداد، مولی بنی الحریش بن کعب، و کان اسم جده اشتال فعرب شدادا، و روی عن عبد اللّه بن إدریس و ابن عیینة

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۱۵۳- ۱۵۴.

[۲] الأنساب- النسائی.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۷.

[۵] الکاشف ۱/ ۳۲۶.

[۶] العبر ۱/ ۴۱۶.

و حفص بن غیاث و حمید ابن عبد الرحمن الرواسی و جریر بن عبد الحمید و ابن علیة و عبد اللّه بن نمیر و عبد الرزاق و عبدة بن سلیمان و عمرو بن یونس الیمامی و مروان بن معاویة و معاذ بن هشام و هشیم القطان و ابی النصر و خلق.

و عنه: البخاری، و مسلم، و ابو داود، و ابن ماجة، و روی له: النسائی بواسطة احمد بن علی بن سعید المروزی، و ابنه ابو بکر بن ابی خیثمة، و ابو زرعة، و ابو حاتم، و بقی بن مخلد، و ابراهیم الحربی، و موسی بن هارون، و ابن ابی الدنیا و یعقوب بن شیبة، و ابو یعلی الموصلی، و جماعة. قال معاویة عن ابن معین: ثقة، و قال علی بن جنید عن ابن معین: یکفی قبیلة، و قال ابو حاتم: صدوق، و قال یعقوب بن شیبة: زهیر اثبت من عبد اللّه بن ابی شیبة، و کان فی عبد اللّه تهاون بالحدیث، لم یکن یفصل هذه الأشیاء- یعنی الألفاظ- و قال جعفر الفریابی: قلت لابن نمیر: أیهما أحب إلیک؟

فقال: ابو خیثمة حجة، و جعل یطری و یضع من ابی بکر، و قال الآجری:

قلت لأبی داود: کان ابو خیثمة حجة فی الرجال؟ قال: ما کان حسن علمه. و قال النسائی: ثقة مأمون، و قال الحسین بن فهم: ثقة ثبت. و قال ابو بکر الخطیب: کان ثقة ثبتا حافظا متقنا، قال محمد بن عبد اللّه الحضرمی و غیره: مات سنة ۲۳۴. و قال ابو بکر: ولد ابی سنة ۱۶۵، و مات لیلة الخمیس لسبع خلون من شعبان و هو ابن اربع و ثمانین سنة.

قلت: و حکی الخطیب عن ابی غالب علی بن احمد الناظر: انه توفی سنة اثنتین و ثلاثین. قال الخطیب: هذا و هم و الصواب سنة: اربع.

و قال ابو القاسم البغوی: کتب عنه، و قال ابن قانع: کان ثقة ثبتا. و قال صاحب الزهرة: روی عنه مسلم ألف حدیث و مائتی حدیث و إحدی و ثمانین حدیثا. و قال ابن ابی حاتم فی الجرح و التعدیل: سئل عنه ابی، فقال: ثقة صدوق. و قال ابن وضاح: ثقة عن ثقات،

لقیته ببغداد. و قال ابن حبان:

[فی الثقات کان متقنا ضابطا من اقران یحیی بن معین» [۱].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۸

۸- ابن حجر فی (تقریب التهذیب) مثله [۱].

۹- السیوطی فی (طبقات الحفاظ) بمثل ما تقدم [۲].

(۲۵) روایهٔ شجاع بن مخلد الفلاس ابو الفضل البغوی ... ص: ۲۶۸

اشارهٔ

روی مسلم حدیث الثقلین عن أبی خیثمهٔ عنه، فهذا الرجل- شجاع ابن مخلد- من رواهٔ حدیث الثقلین. و قد تقدم نص الحدیث عند مسلم.

ترجمته ...: ص: ۲۶۸

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «شجاع بن مخلد البغوی، سکن بغداد یکنی ابا الفضل سمع یحیی بن زکریا، و اسماعیل بن علیهٔ و حسینا الجعفی، مات سنهٔ خمس و ثلاثین و مائتین. روی عنه مسلم» [۳].
۲- عبد الغنی بن عبد الواحد المقدسی ...: «قال عبد اللّه بن احمد ابن حنبل (عن أبیه ظ) سألت عنه یحیی بن معین، قال: أعرفه لیس به بأس، نعم الشیء، او: نعم الرجل، ثقهٔ. و قال صالح بن محمد: هو صدوق، و قال الحسین بن فهم: هو من أبناء اهل خراسان من الغز (الغور، ظ) و هو ثبت ثقهٔ. توفی ببغداد لعشر خلون من صفر سنهٔ خمس و ثلاثین و مائتین و حضره بشر کثیر و دفن فی مقبرهٔ باب التین.
و أخبرنا زید بن الحسن، أنبا عبد الرحمن بن محمد ابو منصور، أنبا احمد ابن علی، أنبا احمد بن ابی جعفر، ثنا محمد بن العباس الحرار، أنبا ابو أیوب سلیمان بن إسحاق الجلاب، قال: سمعت ابراهیم الحربی یقول: حدثنی شجاع بن مخلد- و لم نکتب هاهنا عن احد خیر منه- قال لقینی بشر بن

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۲۶۴.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۹۱.

[۳] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۱۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۹

الحرث و انا أرید مجلس منصور بن عمار فقال: و أنت ایضا یا شجاع، ارجع ارجع، فرجعت» [۱].

۳- المزی و أضاف: «و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۲].

۴- الذهبی: «حجة خیر، مات ۲۳۵» [۳].

۵- ابن حجر العسقلانی: «و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال هارون الجمال ولد سنة ۱۵۵، و قال الحسین بن فهم: ثقة ثبت توفی ببغداد فی صفر سنة ۲۳۵، و فیها أرخه مطین قلت: و ابن قانع و قال: ثقة ثبت، و قال ابو زرعة: ثقة، و قال احمد: کان ثقة و کان کتابه صحیحا حکاه اللالکائی، و قال الخطیب: له تفسیر» [۴].

(۲۶) روایة ابی بکر عبد اللّه بن محمد المعروف بابن ابی شیبة ... ص: ۲۶۹

اشارة

قال المیرزا محمد البدخشانی ما نصه: «و أخرجه ابن ابی شیبة، و الخطیب فی المتفق و المفترق عنه- ای عن جابر- بلفظ: انی ترکت فیکم ما لن تضلوا بعدی ان اعتصمتم به: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۵].

و قد روی ابن ابی شیبة حدیث الثقلین عن زید بن أرقم ایضا کما علمت سابقا من روایة مسلم و سیأتی ایضا ان شاء اللّه.

و رواه بسنده عن أبی سعید الخدری [۶].

---

[۱] الکمال- مخطوط.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] الکاشف ۲/ ۵.

[۴] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۱۲.

[۵] مفتاح النجا- مخطوط.

[۶] المصنف ۱۰/ ۵۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۷۰

ترجمته ...: ص: ۲۷۰

۱- المقدسی: «عبد اللّه بن محمد بن ابی شیبة و اسمه ابراهیم بن عثمان العبسی الکوفی ابو بکر، أخو عثمان و القاسم سمع ابا أسامة و سفیان ابن عیینة و جعفر بن عون و جماعة عندهما. روی عنه البخاری و مسلم. قال البخاری: مات یوم الخمیس لثمان خلون من المحرم سنة خمس و ثلاثین و مائتین» [۱].

۲- الذهبی: «الامام العلم سید الحفاظ، و صاحب الکتب الکبار «المسند» و «المصنف» و «التفسیر» ابو بکر العبسی مولاهم الکوفی، أخو الحافظ عثمان ابن ابی شیبة، و القاسم بن ابی شیبة الضعیف. فالحافظ ابراهیم بن ابی بکر هو ولده، و الحافظ ابو جعفر بن عثمان هو ابن أخیه. فهم بیت علم، و أبو بکر أجلهم، و هو من أقران أحمد بن حنبل، و إسحاق بن راهویه و علی بن المدینی فی السن و المولد و الحفظ، و یحیی بن معین أسن منهم بسنوات...

و کان بحرا من بحور العلم، و به یضرب المثل فی قوة الحفظ، حدث عنه الشیخان و ابو داود و ابن ماجة. و روی النسائی عن أصحابه، و لا شیء له فی جامع ابی عیسی، و روی عنه ایضا: محمد بن سعد الکاتب و محمد بن یحیی و احمد بن حنبل، و ابو زرعة و ابو بکر

بن ابی عاصم و بقی بن مخلد و محمد بن وضاح محدثا الأندلس، و الحسن بن سفیان و أبو یعلی الموصلی ... و أمم سواهم.
قال یحیی بن عبد الحمید الحمانی: اولاد ابن ابی شیبة من اهل العلم، کانوا یزاحموننا عند کل محدث. و قال احمد بن حنبل: ابو بکر صدوق و هو

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۷۱

أحب الی من أخیه عثمان. و قال احمد بن عبد اللّه العجلی: کان ابو بکر ثقة حافظا للحدیث، و قال عمرو بن علی الفلاس: ما رأیت أحدا احفظ من ابی بکر ابن ابی شیبة، قدم علینا مع علی بن المدینی، فسرد الشیبانی اربع مائة حدیث حفظا و قام. و قال الامام ابو عبد اللّه: انتهی الحدیث الی أربعة و ابو بکر بن ابی شیبة أسدهم [أسردهم له، و احمد بن حنبل أفقههم فیه، و یحیی بن معین اجمعهم له، و علی بن المدینی أعلمهم به. قال محمد بن عمرو ابن العلاء الجرجانی: سمعت ابا بکر بن ابی شیبة و أنا معه فی جبانة کندة، فقلت له: یا ابا بکر سمعت من شریک و أنت ابن کم؟ قال: و انا ابن اربع عشرة سنة، و انا یومئذ احفظ للحدیث منی الیوم. قلت: صدقت و اللّه و این حفظ المراهق من حفظ من هو فی عشر الثمانین. قال الجرجانی: فسألت یحیی ابن معین عن سماع ابی بکر ابن ابی شیبة من شریک، فقال: ابو بکر عندنا صدوق و ما یحمله علی ان یقول وجدت فی کتاب ابی بخطه. و قال: و حدث عن روح بن عبادة بحدیث الدجال و کنا نظنه سمعه من أبی هشام الرفاعی.
قال عبدان الأهوازی: کان ابو بکر یقعد الی الاسطوانة و اخوه و مشکدانة و عبد اللّه بن البراد و غیرهم [کلّهم سکوت الا ابو بکر فانه یهدر. قال ابن عدی: هی الاسطوانة التی کان یجلس إلیها ابن عقدة. و قال لی ابن عقدة: هذه هی اسطوانة عبد اللّه بن مسعود، جلس إلیها بعده علقمة و بعده ابراهیم و بعده منصور و بعده سفیان الثوری و بعده وکیع و بعده ابو بکر ابن ابی شیبة و بعده مطین. و قال صالح بن محمد الحافظ جزرة: اعلم من أدرکت بالحدیث و علله علی بن المدینی، و أعلمهم بتصحیف المشایخ یحیی بن معین، و احفظهم عند المذاکرة ابو بکر بن ابی شیبة. قال الحافظ ابو العباس ابن عقدة: سمعت عبد الرحمن بن خراش یقول: سمعت ابا زرعة یقول: ما رأیت احفظ من أبی بکر بن ابی شیبة. فقلت: یا ابا زرعة فأصحابنا البغدادیون؟ قال: دع أصحابک فإنهم اصحاب مخاریق، ما رأیت احفظ من ابی بکر بن ابی شیبة. قال الخطیب: کان ابو بکر متقنا حافظا...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۷۲

انبأنا ابن علان، انبأنا الکندی، انبأنا القزاز، انبأنا ابو بکر الخطیب، انبأنا احمد بن علی المحتسب، عن محمد بن عمران الکاتب، حدثنی عمر بن علی، انبأنا احمد بن محمد بن المربع، سمعت ابا عبیدة یقول: ربانیو الحدیث أربعة: فأعلمهم بالحلال و الحرام احمد بن حنبل، و أحسنهم سیاقة للحدیث و أداء علی بن المدینی، و أحسنهم وصفا وضعا للکتاب ابو بکر بن ابی شیبة، و أعلمهم بصحیح الحدیث و سقیمه یحیی بن معین. قال البخاری و مطین:
مات ابو بکر فی المحرم سنة خمس و ثلاثین و مائتین.
قلت: آخر من روی عنه ابو عمر یوسف بن یعقوب النیسابوری» [۱].

(۲۷) روایة محمد بن بکار الریان الهاشمی ... ص: ۲۷۲

اشارة

ظهر من عبارة مسلم فی (الصحیح) المتقدمة فی روایة سعید بن مسروق ان محمد بن بکار- هذا- ممن روی حدیث الثقلین.

ترجمته ...: ص: ۲۷۲

۱- المقدسی: «محمد بن بکار بن الریان البغدادی یکنی ابا عبد اللّه، سمع محمد بن طلحة بن مصرف و اسماعیل بن ابی زکریا و حسان بن ابراهیم و أبا عاصم النبیل، روی عنه مسلم.
قال السراج: ولد سنة خمس و أربعین و مائة، و توفی سنة ثمان و ثلاثین و مائتین، لثلاث عشرة خلت من ربیع الآخر، و هو ابن ثلاث و تسعین سنة، سمعت ابنه یقول ذلک» [۲].
۲- المزی: «قال یحیی: شیخ لا بأس به، و قال مرة ثقة. و قال الدارقطنی: ثقة. و قال صالح بن محمد البغدادی: صدوق یحدث عن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۲۲- ۱۲۷.

[۲] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۴۶۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۷۳

الضعفاء. و ذکره ابن حبان فی «الثقات» [۱].

۳- الذهبی: «وثقوه، مات ۲۳۸» [۲].

۴- الذهبی: أیضا فی (العبر) کذلک [۳].

۵- ابن حجر العسقلانی: «ثقة من العاشرة» [۴].

(۲۸) روایة ابی یعقوب إسحاق بن مخلد المعروف بابن راهویه ... ص: ۲۷۳

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (مسنده) عن امیر المؤمنین علیه السلام، فقد قال العلامة السخاوی فی سیاق طرق هذا الحدیث الشریف: «و أما حدیث علی فهو عند إسحاق بن راهویه فی (مسنده) من طریق کثیر بن زید بن محمد بن علی ابن ابی طالب عن أبیه عن جده علی رضی اللّه عنه: ان النبی صلی اللّه علیه و سلّم قال: ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم، و أهل بیتی.
و کذا رواه الدولابی فی (الذریة الطاهرة)» [۵].
و مثله قال السمهودی فی [جواهر العقدین- مخطوط].
و احمد بن الفضل بن محمد باکثیر فی [وسیلة المآل- مخطوط].
و لا یخفی أن ابن راهویه روی هذا الحدیث عن زید بن أرقم أیضا، کما هو ظاهر لمن راجع عبارة (صحیح مسلم) التی أسلفناها فیما مضی، و سیأتی فیما بعد ان شاء اللّه تعالی.

---

[۱] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۲] الكاشف ۳/ ۲۴.

[۳] العبر ۱/ ۴۲۸.

[۴] تقريب التهذيب ۲/ ۱۴۷.

[۵] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط. و راجع: المطالب العالية لابن حجر، الحديث رقم:

.۱۸۷۳

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۴

ترجمته ...: ص: ۲۷۴

۱- ابن حبان: «إسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن ابراهيم الحنظلى، ابو يعقوب المروزى الذى يقال له [ابن راهويه، يروى عن ابن عيينة، مات بنيسابور ليلة السبت لأربع عشرة خلت من شهر شعبان سنة ثمان و ثلاثين و مائتين، و هو ابن سبع و سبعين سنة، و قبره مشهور يزار. و كان من سادات أهل زمانه فقها و علما و حفظا و نظرا، ممن صنف الكتب، و فرع [الفروع على السنن و ذب عنها و قمع من خالفها» [۱].

۲- المقدسى: «سمع ابن عيينة و وكيعا و النضر و جرير بن عبد الحميد و الوليد بن مسلم و غير واحد عندهما. روى عنه البخارى و مسلم» [۲].

۳- ابن خلكان: «جمع بين الحديث و الفقه و الورع، و كان أحد أئمة الإسلام، ذكره الدارقطنى فيمن روى عن الشافعى رضى اللّه عنه، وعده البيهقى من أصحاب الشافعى. و كان قد ناظر الشافعى فى جواز بيع دور مكة، و قد استوفى الشيخ فخر الدين الرازى صورة ذلك المجلس الذى جرى بينهما فى كتابه الذى سماه مناقب الامام الشافعى رضى اللّه عنه، فلما عرف فضله نسخ كتبه و جميع مصنفاته بمصر. قال احمد بن حنبل رضى اللّه عنه: إسحاق عندنا امام من أئمة المسلمين، و ما عبر الجسر أفقه من إسحاق. و قال إسحاق:

أحفظ سبعين ألف حديث، و اذاكر بمائة ألف حديث، و ما سمعت شيئا قط الا حفظته، و لا حفظت شيئا قط فنسيته، و له مسند مشهور ...و سمع منه البخارى و مسلم و الترمذى» [... ۳].

---

[۱] الثقات ۸/ ۱۵۵.

[۲] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۲۸.

[۳] وفيات الأعيان ۱/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۵

۴- المزى: «و قال احمد بن حنبل: لم يعبر الجسر الى خراسان مثل إسحاق. و قال أيضا: ما أعلم لإسحاق فى العراق نظيرا. قال س: ثقة مأمون، سمعت سعيد بن ذؤيب يقول: ما على وجه الأرض مثل إسحاق.

و قال إسحاق: ما سمعت شيئا قط الا حفظته، و لا حفظت شيئا فنسيته.

و قال ابو زرعة: ما رؤى احفظ من إسحاق. و قال القبّانى: مات ليلة شعبان ۲۳۸. قال خ عاش ۷۷. و قال ابو على الحسين بن على الحافظ: سمعت محمد ابن إسحاق بن خزيمة يقول: و اللّه لو ان إسحاق بن ابراهيم الحنظلى كان فى التابعين لاقروا له بحفظه و علمه و فقهه، و مناقبه طويلة عريضة» [۱].

۵- الذهبی: «إسحاق بن ابراهیم الامام الحافظ الکبیر ... نزیل نیسابور و عالمها، بل شیخ اهل المشرق ... قال محمد بن أسلم الطوسی- و بلغه موت إسحاق-: ما أعلم أحدا کان أخشی للّه من إسحاق، یقول اللّه «إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ»، و کان أعلم الناس، و لو کان الحمادان و الثوری فی الحیاة لاحتاجوا الیه. و عن احمد قال: لا أعلم لإسحاق بالعراق نظیرا. و قال النسائی: إسحاق ثقة مأمون امام. و قال ابو داود الخفاف: سمعت إسحاق بن ابراهیم بن راهویه یقول: کأنی أنظر الی مائة ألف حدیث فی کتبی و ثلاثین ألف أسردها. قال: و أملی علینا إسحاق من حفظه احد عشر ألف حدیث ثم قرأها علینا فما زاد حرفا و لا نقص حرفا.

و قال ابو زرعة: ما رؤی أحفظ من إسحاق. و قال ابو حاتم: العجب من إتقانه و سلامته من الغلط مع ما رزق من الحفظ. و قال ابو عبد اللّه بن احمد بن شنبویه: سمعت احمد بن حنبل یقول: إسحاق لم نلق مثله» [... ۲].

۶- الذهبی فی (الکاشف) بمثل ما تقدم [۳].

۷- الذهبی أیضا: «إسحاق بن راهویه، و هو الامام عالم المشرق،

---

[۱] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۳.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۷۶

ابو یعقوب ... الحافظ صاحب التصانیف» [... ۱].

۸- الیافعی: «الامام عالم المشرق المحدث إسحاق بن راهویه...

جمع بین الحدیث و الفقه و الورع» [۲].

۹- السبکی: «أحد أئمة الدین و اعلام المسلمین و هداة المؤمنین، الجامع بین الفقه و الحدیث و الورع و التقوی ... قال نعیم بن حماد: إذا رأیت الخراسانی یتکلم فی إسحاق بن راهویه فاتهمه فی دینه.

قلت: انما قید الکلام بالخراسانی لان اهل إقلیم مروهم الذین بحیث لو کان فیه کلام لتکلموا فیه، فکأنه یقول: من تکلم فیه من اهل إقلیمه فهو متهم بالکذب لأنه لا یتکلم بالحق، غیر أنه مما یشینه فی دینه ... و قال الدارمی: ساد إسحاق اهل المشرق و المغرب لصدقه. و قال محمد بن عبد الوهاب: کنت مع یحیی بن یحیی و إسحاق نعود مریضا، فلما جازینا الباب تأخر إسحاق و قال لیحیی تقدم، فقال یحیی لإسحاق بل أنت تقدم، فقال یا ابا زکریا أنت اکبر منی، قال نعم أنا اکبر منک و لکنک أعلم منی.

قال: فتقدم إسحاق. و قال ابو بکر محمد بن النضر الجارودی: ثنا شیخنا و کبیرنا و من تعلمنا منه و تجملنا به ابو یعقوب إسحاق بن ابراهیم رضی اللّه عنه.

و قال الحاکم: هو امام عصره فی الحفظ و الفتوی. و قال ابو إسحاق الشیرازی: جمع بین الحدیث و الفقه و الورع. و قال الخلیلی فی الإرشاد: و کان یسمی شهنشاه الحدیث» [... ۳].

۱۰- ابن حجر العسقلانی: «إسحاق خ. م. د. ن. س. أحد الأئمة» [۴].

۱۱- و فی هدی الساری عند الکلام علی السبب الذی دعا البخاری

---

[۱] العبر ۱/ ۴۲۶.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۱۲۱.

[۳] طبقات الشافعیة ۲/ ۸۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۷

الی تصنیف (الصحیح) بعد کلام له:

«فلما رأی البخاری رضـی اللّه عنه هذه التصانیف و رواها و انتشق ریاها و اسـتجلی محیاها، وجدها بحسب الوضع جامعهٔ، بینما تدخل تحت التصـحیح و التحسـین، و الکثیر منها یشمله التضعیف، فلا یقال لغثه سمین. فحرک همته لجمع الحدیث الصحیح الذی لا یرتاب فیه أمین، و قوی عزمه علی ذلـک ما سـمعه من أسـتاذه امیر المؤمنین فی الحـدیث و الفقه إسـحاق بن ابراهیم الحنظلی المعروف بابن راهویه، و ذلـک فیمـا أخبرنـا به ابو العباس احمـد بن عمر اللؤلؤی عن الحافظ أبی الحجاج المزی، قال أخبرنا یوسف بن یعقوب، قال أخبر ابو الیمن الکنـدی، قال أخبرنا ابو منصور القزاز، قال أخبرنا الحافظ ابو بکر الخطیب، قال أخبرنا محمـد بن احمد بن یعقوب، قال أخبرنا محمد بن نعیم، قال سـمعت خلف بن محمد البخاری بها، یقول سـمعت ابراهیم بن معقل النسفی، یقول قال أبو عبد اللّه محمد بن اسماعیل البخاری: کنا عند إسحاق ابن راهویه فقال: لو جمعتم کتابا مختصرا لصحیح سنهٔ النبی صلی اللّه علیه و سلم.

قال: فوقع ذلک فی قلبی فأخذت فی جمع الجامع الصحیح».

(۲۹) روایهٔ ابی محمد وهبان بن بقیهٔ بن عثمان الواسطی ... ص: ۲۷۷

اشارهٔ

و ستتضح روایته لحدیث الثقلین من کتاب (المناقب) لابن المغازلی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۷۷

۱- المقدسی: «وهب بن بقیهٔ الواسطی، و لقبه وهبان، یکنی ابا محمد، سمع خالد بن عبد اللّه فی الجهاد، روی عنه مسلم، قال السراج: مات سنهٔ تسع و ثلاثین و مائتین» [۱].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۵۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۸

۲- المزی: «قال یحیی: ثقهٔ. و قال العجلی: الکوفی تابعی ثقهٔ.

و قال س: مجهول. و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۱].

۳- الذهبی: «وهب. م. د. س. ابن بقیهٔ ... وثقه ابو زرعهٔ و غیره» [۲].

۴- أیضا فی (الکاشف ۳/ ۲۴۳) و (العبر ۱/ ۴۳۱) بمثله.

۵- ابن حجر: «ثقهٔ من العاشرهٔ» [... ۳].

(۳۰) روایهٔ احمد بن محمد بن حنبل الشیبانی ... ص: ۲۷۸

فقد روی حدیث الثقلین فی (المسند) بطرق عدیدهٔ و أسانید مختلفهٔ و ألفاظ متفرقهٔ...

قال: «حدثنی اسود بن عامر، أخبرنا ابو إسرائیل- یعنی اسماعیل بن إسحاق الملائی- عن عطیهٔ، عن ابی سعید قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۴].

و قال: «ثنا ابو النضر، ثنا محمد- یعنی ابن طلحهٔ- عن الأعمش، عن عطیهٔ العوفی عن ابی سعید الخدری عن النبی صلی اللّه علیه و سلم قال: انی أو شک أن ادعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه عز و جل و عترتی، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظرونی

---

[۱] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۳۷.

[۴] مسند أحمد ۳/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۹

بما تخلفونی فیهما» [۱].

و قال: «ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک- یعنی ابن ابی سلیمان- عن عطیهٔ، عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، ألا انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

و قال: «ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک بن ابی سلیمان، عن عطیهٔ العوفی، عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی، الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، ألا و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

و قال: «ثنا اسماعیل بن ابراهیم، عن ابی حیان التیمی، حدثنی یزید ابن حیان التیمی قال: انطلقت انا و حصین بن سبرهٔ و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم، فلما جلسنا الیه قال له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سمعت حدیثه و غزوت معه و صلیت معه، لقد لقیت [رأیت یا زید خیرا کثیرا. حدثنا [یا زید] ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: یا ابن أخی و اللّه لقد کبر [ت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت اعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فما حدثتکم فاقبلوه و ما لا فلا تکلفونیه. ثم قال: قام رسول اللّه یوما خطیبا فینا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه تعالی و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد [ألا-] ایها الناس انما انا بشر یوشک ان یأتی [یأتینی رسول ربی عز و جل فأجیب، و انی تارک فیکم ثقلین: أولهما کتاب اللّه [عز و جل فیه

---

[۱] مسند أحمد ۳/ ۱۷.

[۲] المصدر نفسه ۳/ ۲۶.

[۳] المصدر نفسه ۳/ ۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۰

الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه تعالی و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه و قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی

. فقال له حصین: و من أهل بیته یا زید، ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: ان نساءه من أهل بیته، و لکن اهل بیته من حرم الصدقة بعده. قال: و من هم؟ قال: هم آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس. قال: أکل هؤلاء حرم الصدقة؟ قال: نعم».

و رواه عن زید بن أرقم (۴/ ۳۷۱) و زید بن ثابت أیضا (۵/ ۱۸۱– ۱۸۲) بألفاظ مختلفة فراجعه.

هذا، و لقد روی احمد حدیث الثقلین فی کتابه (مناقب امیر المؤمنین– مخطوط) أیضا بطرق عدیدة.

و قال سبط ابن الجوزی: «قال أحمد فی (الفضائل) ثنا اسود بن عامر، ثنا إسرائیل، عن عثمان بن المغیرة، عن علی بن ربیعة قال: لقیت زید بن أرقم فقلت له: هل سمعت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم یقول: ترکت فیکم الثقلین و أحدهما اکبر من الآخر؟ قال: نعم سمعته یقول: ترکت فیکم الثقلین، کتاب اللّه حبل ممدود بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی، ألا انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. ألا فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

هذا بالاضافة الی أن احمد قد روی حدیث الثقلین عن ابی الطفیل عن زید بن أرقم، و ستطلع علی ذلک فیما سننقل من کتاب (المستدرک) للحاکم ان شاء اللّه.

(۳۱) روایة نصر بن عبد الرحمن بن بکار الباجی الکوفی الوشاء ... ص: ۲۸۰

قال الترمذی فی (الصحیح) ما نصه: «حدثنا نصر بن عبد الرحمن

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۸۱

الکوفی، نا زید بن الحسین، عن جعفر بن محمد، عن أبیه، عن جابر بن عبد اللّه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب، فسمعته یقول: أیها الناس انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی

. و فی الباب عن أبی ذر و ابی سعید و زید بن أرقم و حذیفة بن أسید. هذا حدیث غریب حسن من هذا الوجه، و زید بن الحسن قد روی عنه سعید بن سلیمان و غیر واحد من اهل العلم».

کما یظهر من (نوادر الأصول) للحکیم الترمذی روایته هذا الحدیث الثقلین الشریف.

(۳۲) روایة ابی محمد عبد بن حمید الکسی ... ص: ۲۸۱

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (مسنده) حیث قال: «أخبرنا جعفر بن عون أنا أبو حیان التیمی عن یزید بن حبّان قال: سمعت زید بن أرقم یقول: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فحمد اللّه و أثنی علیه ثمّ قال: أمّا بعد:

أیّها الناس فإنّما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و إنّی تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسّکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فحثّ علی کتاب اللّه و رغّب فیه. ثمّ قال: و أهل بیتی، أذکّرکم اللّه فی أهل بیتی– ثلاث مرّات– فقال حصین: یا زید و من أهل بیته» [...؟ ۱].

و قال الحافظ السیوطی: «الحدیث السابع: اخرج عبد بن حمید فی مسنده عن زید بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

انّی تارک ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

---

[۱] المنتخب من مسند عبد بن حمید: ۲۶۵.

[۲] احیاء المیت بذکر فضائل أهل البیت: ۱۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۲

و قال نور الدین السمهودی ما نصه: «عن زید بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم خلیفتین، کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود ما بین السماء و الأرض أو ما بین السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض

. أخرجه احمد فی مسنده، و عبد ابن حمید بسند جید و لفظه: انّی تارك فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه عز و جل و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۱]

. و مثله قال الشیخانی القادری فی [الصراط السوی و المیرزا محمد خان البدخشی فی [مفتاح النجا- مخطوط] فی ذکر طرق الحدیث.

هذا و قد روی عبد بن حمید هذا الحدیث عن زید بن أرقم أیضا، فقد قال الحافظ السیوطی ما نصه: «أما بعد، الا أیها الناس فإنما انا بشر یوشك أن یأتی رسول ربی فأجیب، و أنا تارك فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور من استمسك به و أخذ به کان علی الهدی، و من أخطأه ضل، فخذوا بکتاب اللّه تعالی و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی (حم) و عبد بن حمید (م) عن زید بن أرقم» [۲].

و قد ذکر الملا علی المتقی روایهٔ عبد بن حمید لحدیث الثقلین هذا فی (کنز العمال).

ترجمته ...: ص: ۲۸۲

۱- المقدسی: «عبد بن حمید بن نصر، ابو حمید الکسی، و کان اسمه عبد الحمید فی الأصل، سمع عثمان بن عمر عند البخاری، و ابا عاصم

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] الجامع الصغیر- بشرح المناوی ۲/ ۱۷۴- ۱۷۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۳

و عبد الرزاق و یعقوب بن ابراهیم و أبا عامر العقدی و جعفر بن عون و یونس المؤدب و ابا نعیم و سعید بن عامر و احمد بن إسحاق و عمر بن یونس و الحسن بن موسی ... روی عنه مسلم و اکثر. و قال البخاری: و قال عبد الحمید [عبد ابن حمید] ذکره بغیر سماع » [...۱].

۲- السمعانی: «الکسی بکسر الکاف و تشدید السین المهملهٔ، هذه النسبهٔ الی بلدهٔ بما وراء النهر یقال لها کس، غیر أن المشهور کش بفتح الکاف و الشین المنقوطهٔ، و یعرف بنخشب. و المعروف من هذه البلدهٔ:

ابو محمد عبد الحمید بن حمید بن نصر الکسی، و هو المعروف بعبد بن حمید، امام جلیل القدر، ممن جمع و صنف ... و کانت الیه الرحلهٔ من أقطار الأرض، مات فی شهر رمضان ۲۴۹» [۲].

۳- المیرزا محمد البدخشانی مثله [۳].

۴- عبد الغنی المقدسی: «و روی عنه مسلم فأكثر، و قال البخاری فی حنین الجذع، و زاد عبد الحمید عن عثمان بن عمر، قیل انه عبد بن حمید، روی عنه الترمذی» [۴].

۵- الذهبی: «عبد بن حمید بن نصر، الامام الحافظ ابو محمد الکسی، مصنف المسند الکبیر و التفسیر و غیر ذلك ... و کان من الأئمة الثقات، وقع المنتخب من مسنده لنا و لصغار أولادنا بعلو، مات سنة ۲۴۹» [۵].

۶- الذهبی أیضا فی (الکاشف ۲/ ۲۲۲) و (العبر ۱/ ۴۵۴) بنحو ما مر.

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۳۳۷- ۳۳۸.

[۲] الأنساب- الکسی.

[۳] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۴] الکمال- مخطوط.

[۵] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۸۴

۷- الیافعی: «عبد الحمید الحافظ، أبو محمد، صاحب المسند و التفسیر» [۱].

۸- ابن حجر العسقلانی: «قال البخاری فی دلائل النبوة عقیب حدیث ابن عمر: شیخ ثقة، قال عبد الحمید، حدثنا عثمان بن عمر حدثنا معاذ بن العلاء، عن نافع هذا، فقیل انه عبد بن حمید هذا. و قال ابو حاتم بن حبان فی الثقات: عبد الحمید بن حمید بن نصر الکشی، و هو الذی یقال له عبد بن حمید، کان ممن جمع و صنف» [... ۲].

۹- ابن حجر أیضا: «ثقة حافظ من الحادیة عشرة» [۳].

۱۰- و ترجم له الجلال السیوطی معبرا عنه ب (الحافظ) و مترجما له بنحو ما مر [۴].

(۳۳) روایة عباد بن یعقوب الرواجنی الأسدی ... ص: ۲۸۴

قال الحافظ الطبرانی ما نصه: «حدثنا الحسن بن محمد بن مصعب الاشنانی الکوفی، حدثنا عباد بن یعقوب الأسدی، حدثنا عبد الرحمن المسعودی عن کثیر النواء، عن عطیة العوفی، عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارك فیکم الثقلین، أحدهما اکبر من الآخر:

کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا [یفترقا] حتی یردا علی الحوض. لم یروه عن کثیر النواء الا المسعودی» [۵].

---

[۱] مرآة الجنان ۲/ ۱۵۵.

[۲] تهذیب التهذیب ۶/ ۴۵۵.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۲۹.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۳۴.

[۵] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۸۵

(۳۴) روایهٔ نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی ... ص: ۲۸۵

اشارهٔ

فقد قال الحکیم الترمذی ما نصه: «حدثنا نصر بن علی، قال حدثنا زید بن الحسن، قال حدثنا معروف بن خربوذ المکی، عن ابی الطفیل عامر ابن واثلهٔ، عن حذیفهٔ بن أسید الغفاری، قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع خطب فقال: أیها الناس انه قد نبأنی اللطیف الخبیر انه لن یعمر نبی إلا ـ مثل نصف عمر الذی یلیه من قبل، و انی أظن أن یوشک أن أدعی فأجیب، و انی فرطکم علی الحوض، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: الثقل الأکبر کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا و لا ـ تضلوا و لا تبدلوا، و عترتی أهل بیتی، فانی قد نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۵

۱- المقدسی: «نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی الأزدی البصری یکنی أبا عمرو، والد علی، سمع أباه و عبد الاعلی و أبا احمد الزبیری عندهما و غیر واحد، روی عنه البخاری و مسلم. قال ابو العباس السراج:
مات سنهٔ ۲۵۰ [بالبصرهٔ]، و قال البخاری: فی شهر ربیع الاول [الآخر] من هذه السنهٔ» [۲].
۲- السمعانی: «قاضی البصرهٔ، من العلماء المتقنین، کان ثقهٔ ثبتا حجهٔ» [۳].

---

[۱] نوادر الأصول: ۶۸- ۶۹.

[۲] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۵۳۱.

[۳] الأنساب- الجهضمی.

۳- الذهبی: «کان أحد الحفاظ و الأئمهٔ بالبصرهٔ. قال عبد اللّه بن احمد: سألت ابی عنه فرضیه و قال ما به بأس. و قال ابو حاتم: هو أحب الی من الفلاس و أوثق و أحفظ. و قال ابن خراش و غیره: ثقهٔ. و قال آخر: کان من نبلاء الناس» [۱].
۴- الذهبی: «الحافظ العلامهٔ ... قال احمد: ما به بأس. و قال ابو حاتم: هو أحب الی من الفلاس و أحفظ و أوثق. و قال النسائی: ثقهٔ» [... ۲].
۵- الذهبی أیضا: «الحافظ أحد أوعیهٔ العلم» [... ۳].
۶- الیافعی کذلک [۴].
۷- السیوطی: «روی عن أبیه و ابن عیینهٔ و یزید بن زریع و خلق، و عنه الأئمهٔ الستهٔ و أبو حاتم و خلق، مات سنهٔ ۲۵۰» [۵].

(۳۵) روایهٔ محمد بن المثنی العنزی ... ص: ۲۸۶

اشارهٔ

بعلم روايته لحديث الثقلين من عبارة (الخصائص) للنسائى الآتية.

ترجمته ...: ص: ۲۸۶

۱- المقدسى: «محمد بن المثنى بن عبد قيس ابو موسى العنزى، يعرف بالزمن، من اهل البصرة، سمع ابن عيينة و غندرا و جماعة عندهما.

روى عنه البخاري و مسلم و اكثرا عنه» [۶].

---

[۱] تذهيب التهذيب- مخطوط.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۵۱۹.

[۳] العبر ۱/ ۴۵۷.

[۴] مرآة الجنان ۲/ ۱۵۶.

[۵] طبقات الحفاظ: ۲۲۷.

[۶] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۴۵۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۷

۲- السمعاني: «روى عنه البخاري و مسلم و ابو داود و ابو عيسى و النسائي، كان من الثقات» [۱].

۳- المزى: «قال محمد بن يحيى النيسابورى: حجة، و قال صالح بن محمد الحافظ: صدوق اللهجة و كان فى عقله شىء و كنت أقدمه على بندار.

و قال (س): لا بأس به كان يغير فى كتابه. و ذكره ابن حبان فى (الثقات) و قال: كان صاحب كتاب لا يقرأ الا من كتابه» [۲].

۴- الذهبى: «قال يحيى بن محمد الذهلى: حجة. و قال ابو حاتم:

صدوق ... و قال ابن خراش: كان من الإثبات، و قال الخطيب: كان صدوقا ورعا فاضلا ثقة قدم بغداد و حدث بها» [۳].

۵- الذهبى أيضا فى [تذكرة الحفاظ ۲/ ۵۱۲] و [العبر ۲/ ۴].

۶- و فى (الكاشف): «ثقة، ورع» [۴].

۷- العسقلانى: «ثقة ثبت، من العاشرة» [۵].

۸- السيوطى بنحو ما تقدم [۶].

(۳۶) رواية ابى محمد الدارمى ... ص: ۲۸۷

اشارة

روى الحديث فى (سننه) حيث قال:

«حدّثنا جعفر بن عون ثنا أبو حيان عن يزيد بن حيان عن زيد بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يوما خطيبا، فحمد اللّه و أثنى

[۱] الأنساب- العنزی.

[۲] تذهیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۴] الکاشف ۳/ ۹۳.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۴.

[۶] طبقات الحفاظ: ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۸۸

علیه ثمّ قال: یا أیّها الناس، إنّما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و إنّی تارک فیکم الثقلین، أوّلهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسّکوا بکتاب اللّه و خذوا به. فحثّ علیه و رغّب فیه. ثمّ قال: و أهل بیتی، أذکّرکم اللّه فی أهل بیتی. ثلاث مرات» [۱].

و لقد قال السخاوی بعد أن أورد حدیث الثقلین عن صحیح مسلم:

«و فی لفظ: قیل لزید رضی اللّه عنه: من اهل بیته: نساؤه؟ فقال: لا ایم اللّه ان المرأهٔ تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أمها. و فی روایهٔ غیره: الی أبیها و أمها. اهل بیته أصله و عصبته الذین حرموا الصدقهٔ بعده.

أخرجه مسلم أیضا و کذا النسائی باللفظ الاول، و أحمد، و الدارمی فی مسندیهما و ابن خزیمهٔ فی صحیحه و آخرون کلهم من حدیث ابی حیان التیمی یحیی بن سعید بن حیان عن یزید بن حیان» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۸۸

۱- المقدسی: «عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی السمرقندی، یکنی ابا محمد، سمع ابا الیمان الحکم بن نافع، و یحیی بن حسان، و محمد بن عبد اللّه الرقاشی و مروان، و محمدا و أبا المغیرهٔ، و عبد اللّه بن جعفر الرقی، و حجاج بن منهال، و الفریابی، و ابا نعیم، و عفان، و أبا علی عبد [عبید] اللّه الحنفی، و أبا معمر [و] عبد اللّه بن عمر المقری، و أبا الولید الطیالسی، و محمد ابن المبارک، و مسلم بن ابراهیم، و محمد بن کثیر، و حبان بن هلال، و موسی ابن خالد ختن الفریابی. روی عنه مسلم» [۳].

۲- السمعانی: «احد الرحالین فی الحدیث، و الموصوفین بجمعه

[۱] سنن الدارمی ۲/ ۴۳۱.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۳] اسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۸۹

و حفظه و الإتقان له، مع الثقهٔ و الصدق و الورع و الزهد. و استقضی علی سمرقند فأبی فألح علیه السلطان حتی یقلده [تقلده و قضی قضیهٔ واحدهٔ ثم استعفی فأعفی، و کان علی غایهٔ العقل و فی نهایهٔ الفضل، یضرب به المثل فی الدیانهٔ و الحلم و الرزانهٔ و الاجتهاد و العبادهٔ و التقلل و الزهادهٔ، و صنف (المسند) و (التفسیر) و (الجامع» [...) ۱].

۳- عبد الغنی المقدسی بنحو ما تقدم [۲].

۴- المزی: «و سأل انسان احمد عن أبی المنذر، فقال: لا أعرفه، قد طالت غیبهٔ إخواننا عنا لکن این أنت عن عبد اللّه بن عبد الرحمن؟

علیک بذاک السید، علیک بذاک السید، علیک بذاک السید، فقال عثمان بن ابی شیبة: أمره ظاهر من الصبر و الحفظ و صیانة النفس عافاه اللّه.

و قال بندار: حفّاظ الدنیا أربعة: ابو زرعة بالری، و مسلم بن الحجاج بنیسابور، و عبد اللّه بن عبد الرحمن بسمرقند، و محمد بن اسماعیل ببخاری.

و قال ابو حاتم بن حبان: کان من الحفاظ المتقنین و اهل الورع فی الدین، ممن حفظ و جمع و تفقه و صنف و حدث، و اظهر السنة فی بلده و دعا إلیها و ذب عن حریمها و قمع من خالفها» [۳].

۵- الذهبی: «الدارمی- الامام الحافظ شیخ الإسلام بسمرقند...

صاحب المسند العالی الذی فی طبقته منتخب مسند عبد بن حمید» [۴].

---

[۱] الأنساب- الدارمی.

[۲] الکمال- مخطوط.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۰

۶- الذهبی أیضا: «قال ابو حاتم: هو امام اهل زمانه» [۱].

۷- فی (العبر ۲/ ۸) نحوه.

۸- الیافعی (مرآة الجنان ۲/ ۱۶۱).

۹- ولی الدین الخطیب (اسماء رجال المشکاة) بنحو ما تقدم.

۱۰- العسقلانی (تهذیب التهذیب ۵/ ۲۹۴).

۱۱- العسقلانی أیضا: «الحافظ صاحب المسند، ثقة فاضل متقن من الحادیة عشر» [۲].

۱۲- السیوطی (طبقات الحفاظ) و الداودی (طبقات المفسرین ۱/ ۲۳۵) الملا علی القاری (المرقاة ۱/ ۲۳) بنحو ما تقدم.

(۳۷) روایة علی بن المنذر الطریقی ... ص: ۲۹۰

اشارة

تتضح روایته لحدیث الثقلین من مراجعة عبارة (صحیح الترمذی) فی روایة الأعمش المتقدمة، و من روایة ابن الأثیر فی (اسد الغابة).

ترجمته ...: ص: ۲۹۰

۱- السمعانی (الأنساب- الطریقی).

۲- المزی: «قال ابن ابی حاتم: سمعت منه مع ابی، و هو صدوق ثقة، و سئل ابی عنه فقال: حج خمسا و خمسین حجة و محله الصدق، و ذکره ابن حبان فی (الثقات) و قال ابن نمیر: ثقة صدوق» [۳].

[۱] الکاشف ۱/ ۱۰۳.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۲۹.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

۳- الذهبی: «قال (س): شیعی محض، ثقهٔ مات ۲۵۶) [۱].

۴- ولی الدین الخطیب (اسماء رجال المشکاهٔ) بنحو ما تقدم.

۵- العسقلانی: «صدوق یتشیع، من العاشرهٔ» [۲].

۶- الشیخ عبد الحق الدهلوی (أسماء رجال المشکاهٔ) بنحو ما تقدم.

(۳۸) روایهٔ مسلم بن الحجاج القشیری ... ص: ۲۹۱

اشارهٔ

لقد أورد حدیث الثقلین بطرق عدیدهٔ، و أسانید کثیرهٔ، فقال:

«حدثنی زهیر بن حرب، و شجاع بن مخلد جمیعا عن ابن علیهٔ، قال زهیر: حدثنا اسماعیل بن ابراهیم، حدثنی ابو حیان، حدثنی یزید بن حیان، قال: انطلقت انا و حصین بن سبرهٔ و عمر [و] بن مسلم الی زید بن أرقم، فلما جلسنا الیه قال له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم و سمعت حدیثه و غزوت معه و صلیت خلفه، لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، حدثنا یا زید ما سمعت من رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم.

قال: یا ابن أخی و اللّه لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت أعی من رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم، فما حدثتکم فاقبلوه [فاقبلوا] و مالا فلا تکلفونیه.

ثم قال: قام رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر، ثم قال: اما بعد، الا- یا ایها الناس، فإنما انا بشر یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیب، و انا تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا

[۱] الکاشف ۲/ ۲۹۶.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۴۴.

به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی.

فقال له حصین: و من اهل بیته یا زید؟ أ لیس نساؤه من اهل بیته؟ فقال: نساؤه من اهل بیته و لکن اهل بیته من حرم الصدقهٔ بعده. قال: و من هم؟ قال:

هم آل علی، و آل عقیل، و آل جعفر، و آل عباس. قال: کل هؤلاء حرم الصدقهٔ؟ قال: نعم.

حدثنا ابو بکر بن ابی شیبة، ثنا: محمد بن فضیل (ح) و حدثنا إسحاق ابن ابراهیم، أنا جریر، کلاهما عن ابی حیان بهذا الاسناد نحو حدیث اسماعیل و زاد فی حدیث جریر: کتاب اللّه فیه الهدی و النور من استمسک به و أخذ به کان علی الهدی و من أخطأه ضل.

حدثنا محمد بن بکار بن الریان، ثنا حسان، یعنی ابن ابراهیم، عن سعید و هو ابن مسروق، عن یزید بن حیان، عن زید بن أرقم، قال: دخلنا علیه فقلنا له: لقد رأیت خیرا، لقد صاحبت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم و صلیت خلفه. و ساق الحدیث بنحو حدیث أبی حیان، غیر انه قال: ألا- و إنّی تارک فیکم الثقلین [ثقلین أحدهما کتاب اللّه هو حبل اللّه من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالة. و فیه: فقلنا: من اهل بیته؟

نساؤه؟ قال: لا، [و] ایم اللّه ان المرأة تکون من الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أبیها و قومها. اهل بیته: أصله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده» [۱].

ترجمه ... ص: ۲۹۲

۱- ابن خلکان: «أبو الحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم القشیری النیسابوری، صاحب (الصحیح) احد الأئمة الحفاظ و اعلام المحدثین، رحل

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۳۷- ۲۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۳

الی الحجاز و العراق و الشام و مصر، و سمع یحیی بن یحیی النیسابوری، و احمد ابن حنبل، و إسحاق ابن راهویه، و عبد اللّه بن مسلمة القعنبی و غیرهم. و قدم بغداد غیر مرة فروی عنه أهلها و آخر قدومه إلیها فی سنة ۲۵۹. و روی عنه الترمذی، و کان من الثقات.

و قال محمد الماسرخسی: سمعت مسلم بن الحجاج یقول: صنفت هذا المسند الصحیح من ثلاثمائة ألف حدیث مسموعة، و قال الحافظ ابو علی النیسابوری ما تحت أدیم السماء أصح من کتاب مسلم فی علم الحدیث.

و قال الخطیب البغدادی کان مسلم یناضل عن البخاری حتی أوحش ما بینه و بین محمد بن یحیی الذهلی بسببه.

و قال ابو عبد اللّه محمد بن یعقوب الحافظ: لما استوطن البخاری نیسابور اکثر مسلم من الاختلاف الیه فلما وقع بین محمد بن یحیی و البخاری ما وقع فی مسألة اللفظ و نادی علیه و منع الناس من الاختلاف الیه حتی هجر و خرج من نیسابور فی تلک المحنة قطعه اکثر الناس غیر مسلم فانه لم یتخلف عن زیارته فأنهی الی محمد بن یحیی ان مسلم بن الحجاج علی مذهبه قدیما و حدیثا و انه عوتب علی ذلک بالحجاز و العراق و لم یرجع عنه. فلما کان یوم مجلس محمد بن یحیی قال فی آخر مجلسه: ألا من قال باللفظ فلا یحل له ان یحضر مجلسنا فأخذ مسلم الرداء فوق عمامته و قام علی رءوس الناس و خرج من مجلسه و جمع کل ما کتب منه و بعث به علی ظهر حمال الی باب محمد بن یحیی فاستحکمت بذلک الوحشة و تخلف عنه و عن زیارته» [۱].

۲- الذهبی: «قال ابو عمرو حمدان: سألت ابن عقدة: أیهما احفظ، البخاری او مسلم؟ فقال: کان محمد عالما و مسلم عالما. فأعدت علیه مرارا، فقال: یقع لمحمد الغلط فی اهل الشام و ذلک لأنه أخذ کتبهم و نظر فیها فربما ذکر الرجل بکنیته و یذکره فی موضع آخر یظنهما اثنین. و اما مسلم فقل ما

[۱] وفیات الأعیان ۴/ ۲۸۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۹۴

یوجد له غلط فی العلل لأنه کتب المسانید و لم یکتب المقاطیع و لا المراسیل» [۱].

۳- و فی (الکاشف ۳/ ۱۴۰) و (العبر ۱/ ۲۳) کذلک.

۴- الیافعی. ثم ذکر المقارنهٔ التالیهٔ: «و قد اختلف أئمهٔ الحدیث المتأخرون فی تفضیل الصحیحین، فالأکثرون منهم فضلوا صحیح البخاری علی صحیح مسلم و بعضهم فضلوا صحیح مسلم، حتی قال ابو علی النیسابوری ما تحت أدیم السماء أصح من کتاب مسلم فی علم الحدیث.

قلت: و المعروف ان کتاب البخاری افقه و کتاب مسلم احسن سیاقا للروایات» [۲].

۵- ابن الوردی (تتمهٔ المختصر فی اخبار البشر ۱/ ۳۲۷).

۶- الملا علی القاری (المرقاهٔ ۱/ ۱۶- ۱۷).

۷- الشیخ عبد الحق الدهلوی (اسماء رجال المشکاهٔ): «احد الأئمهٔ الحفاظ من المتقنین المبرزین و أستاذ علماء الحدیث و قدوتهم و عمدتهم، رحل فی طلب الحدیث الی اقطار العالم و أکنافه و أمصار الإسلام»....

(۳۹) روایهٔ ابن ماجهٔ القزوینی ... ص: ۲۹۴

اشارهٔ

ذکر الکنجی بعد روایته لحدیث الثقلین بسنده ما یلی: «أخرجه مسلم فی صحیحه کما أخرجناه، و رواه ابو داود و ابن ماجهٔ القزوینی فی کتابیهما» [۳].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۸۸- ۵۹۰.

[۲] مرآهٔ الجنان ۲/ ۱۷۴.

[۳] کفایهٔ الطالب: ۵۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۹۵

ترجمته ...: ص: ۲۹۵

فی (وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۷) و (تهذیب الکمال- مخطوط) و (اسماء رجال المشکاهٔ ۳/ ۸۰۴) و (تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۶۳۶) و (سیر اعلام النبلاء ۱۳/ ۲۷۷) و (العبر فی خبر من غیر ۲/ ۵۱) و (الکاشف ۳/ ۱۱۰) و (مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۸۸) و (المختصر فی اخبار البشر ۲/ ۵۴) و (تتمهٔ المختصر ۱/ ۳۳۲) و (تهذیب التهذیب ۹/ ۵۳۰) و (تقریب التهذیب ۲/ ۲۲۰) و (طبقات الحفاظ ۲۷۸) و غیرها من کتب الرجال و السیر.

و هنا نکتفی بترجمته عن ابن خلکان، فانه قال: «ابو عبد اللّه محمد بن یزید بن ماجهٔ الربعی بالولاء، القزوینی، الحافظ المشهور، مصنف کتاب (السنن) فی الحدیث، کان اماما فی الحدیث عارفا بعلومه و جمیع ما یتعلق به، ارتحل الی العراق و البصرة و الکوفهٔ و بغداد و مکهٔ و شام و مصر و الری لکتب الحدیث، و له تفسیر القرآن و تاریخ ملیح. و کتابه فی الحدیث احد الصحاح الستهٔ»....

(۴۰) روایة ابی داود السجستانی ... ص: ۲۹۵

اشارة

لقد ظهر لک روایته لحدیث الثقلین من عبارة الحافظ الکنجی المتقدمة، کما یظهر ذلک ایضا من کلام سبط ابن الجوزی حیث یقول:

«و قد أخرجه ابو داود فی سننه، و الترمذی و عامة المحدثین، و ذکره رزین فی الجمع بین الصحاح» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۵

۱- السمعانی: «أحد أئمة الدنیا فقها و علما و حفظا و نسکا و ورعا

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۲۲.

و اتقانا ممن جمع و صنف و ذب عن السنن و قمع من خالفها و انتحل ضدها، توفی بالبصرة فی شوال ۲۷۵» [۱].

۲- ابن خلکان: «قال ابراهیم الحربی لما صنف ابو داود کتاب السنن: ألین لابی داود الحدیث کما ألین لداود الحدید، و کان یقول: کتبت عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم خمس مائة ألف حدیث انتخبت منها ما ضمنته هذا الکتاب، یعنی (السنن) جمعت فیه أربعة آلاف و ثمان مائة حدیث ذکرت الصحیح و ما یشبهه و یقاربه. و یکفی الإنسان لدینه من ذلک أربعة أحادیث: أحدها

قوله صلی اللّه علیه و سلم: (انما الاعمال بالنیات)

و الثانی

قوله صلی اللّه علیه و سلم (من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه)

و الثالث

قوله صلی اللّه علیه و سلم (لا یکون المؤمن مؤمنا حتی یرضی لأخیه ما یرضاه لنفسه)

و الرابع

قوله صلی اللّه علیه و سلم (الحلال بین و الحرام بین، و بین ذلک أمور مشتبهات)» [۲].

۳- المزی فی (تهذیب الکمال) بنحو ما تقدم.

۴- الذهبی: «ابو داود الامام الثبت سید الحفاظ» [۳].

۵- و ایضا: «ثبت حجة امام عامل، مات فی شوال ۲۷۵» [۴].

۶- و فی (العبر): «و کان رأسا فی الفقه، ذا جلالة و حرمة و صلاح و ورع حتی کان یشبه بشیخه الامام احمد بن حنبل» [۵].

۷- الیافعی (مرآة الجنان ۲/ ۱۸۹).

۸- السبکی: «و قال احمد بن محمد بن یاسین الهروی فی تاریخ هراة: ابو داود کان أحد حفاظ الإسلام لحدیث رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم و علله و سنده، فی أعلی درجة النسک و العفاف و الصلاح و الورع من فرسان

---

[۱] الأنساب- السجستانی.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۸.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۹۱.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۹۰.

[۵] العبر ۲/ ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۹۷

الحدیث. و قال الحاکم ابو عبد اللّه: ابو داود امام أهل الحدیث فی عصره بلا مدافعهٔ. و قال ابو بکر الخلال: ابو داود الامام المقدم فی زمانه، لم یسبق الی معرفته بتخریج العلوم و بصره بمواضعه، رجل ورع مقدم.

و قال الخطابی: حدثنی عبد اللّه بن محمد المسکی، حدثنی أبو بکر بن جابر خادم أبی داود قال: کنت مع أبی داود ببغداد فصلیت المغرب فجاء الأمیر أبو أحمد الموفق فدخل، فأقبل علیه ابو داود و قال: ما جاء بالأمیر فی مثل هذا الوقت؟ فقال: خلال ثلاث. قال: و ما هی؟ قال: تنتقل الی البصرهٔ فتتخذها وطنا لترحل إلیک طلبهٔ العلم فتعمر بک فإنها قد خربت و انقطع عنها الناس لما جری علیها من محنهٔ الزنج. قال: هذه واحدهٔ. قال: و تروی لاولادی (السنن) فقال: نعم، هات الثالث؟ قال: و تفرد لهم مجلسا فان اولاد الخلفاء لا یقعدون مع العامهٔ. قال: اما هذه فلا سبیل إلیها لان الناس فی العلم سواء: قال ابن جابر: فکانوا یحضرون و یقعدون و بینهم و بین العامهٔ ستر» [۱].

۹- القاری: «قال الخطابی شارحه: لم یصنف فی علم الدین مثله، و هو أحسن وضعا و اکثر فقها من الصحیحین. و قال ابو داود: ما ذکرت فیه حدیثا اجمع الناس علی ترکه. و قال ابن الاعرابی: من عنده القرآن و کتاب أبی داود لم یحتج معهما الی شیء من العلم البتهٔ، و قال الناجی: کتاب اللّه أصل الإسلام و کتاب ابی داود عید الإسلام.

و من ثم صرح حجهٔ الإسلام الغزالی باکتفاء المجتهد به فی الأحادیث، و تبعه أئمهٔ الشافعیهٔ علی ذلک» [۲].

۱۰- عبد الحق الدهلوی (اسماء رجال المشکاهٔ) بنحو ما تقدم.

۱۱- الثعالبی: (مقالید الأسانید) «هو الامام الأوحد الحجهٔ الحافظ

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۲۹۵.

[۲] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۱/ ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۹۸

النقاد سلیمان بن الأشعث بن إسحاق ... و کان الیه المنتهی فی الحفظ و الإتقان و کان فی الدرجهٔ العالیهٔ من النسک و العفاف و الصلاح و الورع»....

(۴۱) روایهٔ عبد الملک بن محمد بن عبد اللّه الرقاشی البصری ... ص: ۲۹۸

اشارهٔ

تظهر روایته لحدیث الثقلین من عبارهٔ الحاکم فی (المستدرک) الآتیهٔ.

ترجمته ...: ص: ۲۹۸

۱- السمعانی: «أبو محمد عبد الملک بن محمد بن عبد اللّه الرقاشی کان یکنی ابا محمد فکنی بأبی قلابهٔ، و غلبت علیه. سمع أباه و یزید بن هارون و عبد اللّه بن بکر السهیمی، و ابا داود الطیالسی، و عبد الصمد بن عبد الوارث، و روح بن عبادهٔ، و بشر بن عمر الزهرانی، و أبا عامر العقدی، و اشهل بن حاتم، و حجاج بن منهال، و القعنبی، و معلی بن اسد.

روی عنه محمد بن إسحاق الصغانی، و یحیی بن محمد بن صاعد، و القاضی المحاملی، و محمد بن مخلد، و أبو أحمد بکر بن محمد بن حمدان الصیرفی المروزی، و ابو عمرو بن السماک، و ابو بکر احمد بن سلمان النجاد، و ابو سهل ابن زیاد القطان و جماعهٔ آخرهم: ابو بکر محمد بن عبد اللّه الشافعی...

کان مذکورا بالصلاح و الخیر و کان سمج الوجه. و قال الدارقطنی: هو صدوق کثیر الخطأ فی الأسانید و المتون» [۱].

۲- عبد الغنی المقدسی: «ذکره ابن حبان فی الثقات فقال: کان یحفظ اکثر حدیثه، و یقال: انه حدث من حفظ ستین ألف حدیث. و قال

---

[۱] الأنساب- الرقاشی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۹

ابو داود السجستانی: رجل صدوق أمین مأمون» [۱].

۳- المزی (تهذیب الکمال) بنحو ما مر.

۴- الذهبی (تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۸۰) بمثل ذلک.

۵- و أیضا فی (العبر ۲/ ۵۶).

۶- و فی (دول الإسلام حوادث سنهٔ ۲۷۶).

۷- الیافعی (مرآهٔ الجنان ۲/ ۱۹۰).

۸- السیوطی (طبقات الحفاظ ۲۵۸).

(۴۲) روایهٔ ابن أبی العوام التمیمی ... ص: ۲۹۹

اشارهٔ

لقد اثبت روایته لحدیث الثقلین ابن المغازلی فی (المناقب) فلیراجع.

ترجمته ...: ص: ۲۹۹

السمعانی: «أبو بکر محمد بن احمد بن ابی العوام بن یزید بن دینار الریاحی التمیمی، من أهل بغداد. سمع یزید بن هارون، و عبد الوهاب بن عطاء، و قریش بن انس، و ابا عامر العقدی، و عبد العزیز بن أبان القرشی و غیرهم.

روی عنه القاضی ابو عبد اللّه المحاملی، و ابو العباس ابن عقدهٔ الکوفی، و اسماعیل بن محمد الصفار، و محمد بن عمرو الرزاز، و ابو

عمرو بن السماک، و احمد بن سلمان النجاد، و احمد بن عثمان بن یحیی الأدمی، و ابو بکر الشافعی، و محمد بن جعفر بن الهیثم و هو آخر من حدث عنه. و قال ابو الحسن الدارقطنی: هو صدوق، و مات فی شهر رمضان سنة ۲۷۶» [۲].

---

[۱] الکمال- مخطوط.

[۲] الأنساب- الریاحی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۰

(۴۳) روایة محمد بن عیسی الترمذی ... ص: ۳۰۰

اشارة

لقد أورد حدیث الثقلین بالسند الآتی: «حدثنا نصر بن عبد الرحمن الکوفی، ثنا: زید بن الحسن، عن جعفر بن محمد، عن أبیه، عن جابر بن عبد اللّه، قال: رأیت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب فسمعته یقول: یا ایها الناس، انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی.

و فی الباب عن أبی ذر، و أبی سعید، و زید بن أرقم، و حذیفة بن أسید.

هذا حدیث حسن من هذا الوجه، و زید بن الحسن قد روی عنه سعید بن سلیمان و غیر واحد من اهل العلم» [۱].

و قد روی هذا الحدیث بسند آخر فقال: «حدثنا علی بن المنذر الکوفی، ثنا: محمد بن فضیل، ثنا: الأعمش، عن عطیة، عن ابی سعید، و الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما. هذا حدیث حسن غریب» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

فی کافة معاجم التراجم، و هو احد ارباب الصحاح الستة المعول علیهم فی الحدیث ... فهو غنی عن الاشارة الی فضله و بیان منزلته عند القوم.

---

[۱] صحیح الترمذی ۲/ ۲۱۹.

[۲] صحیح الترمذی ۲/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۱

(۴۴) روایة ابن ابی الدنیا ... ص: ۳۰۱

اشارة

لقـد أورد حـديث الثقلين بسـنده فقال: «قال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى و قرابتى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۱

۱- الـذهبى: «ابن ابى الـدنيا المحدث العالم الصدوق ... قال ابن ابى حاتم: كتبت عنه مع ابى، و هو صدوق. و قال الخطيب: ادب غير واحد من اولاد الخلفاء. قال ابن كامل: هو مؤدب المعتضد» [۲].

۲- و فى (العبر): «و كان صدوقا أديبا اخباريا كثير العلم، روى عن خالد بن خداش و سعيد بن سليمان سعدويه و طبقتهما» [۳].

۳- اليافعى (مرآة الجنان ۲/ ۱۹۳).

۴- السيوطى: «وثقه ابن ابى حاتم و غيره» [۴].

۵- صـلاح الدين الكتبى: «و كان يؤدب المكتفى باللّه فى حداثته، و هو احد الثقات المصـنفين الاخبار و السير، و له كتب كثيرة تزيد على مائة كتاب» [۵].

(۴۵) روايهٔ محمد بن على الحكيم الترمذى ... ص: ۳۰۱

اشارهٔ

لقد أورد حديث الثقلين بسند جابر بن عبد اللّه الانصارى، فقال:

---

[۱] فضائل القرآن- مخطوط.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۷۷.

[۳] العبر ۲/ ۶۵.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۹۴.

[۵] فوات الوفيات ۲/ ۲۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۲

«الأصل الخمسون- حدثنا نصـر بن عبد الرحمن الوشاء، قال: حدثنا زيد ابن الحسن الأنماطى، عن جعفر بن محمد، عن أبيه، عن جابر بن عبد اللّه، قال: رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجته يوم عرفة و هو على ناقته القصوى يخطب فسمعته يقول: ايها الناس، قد تركت فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى» [۱].

و قال بسـند آخر: «حـدثنا نصـر بن على، قال: حـدثنا زيـد بن الحسن، قال: حـدثنا معروف بن خربوذ المكى، عن أبى الطفيل عامر بن واثلـة، عن حذيفـة بن أسـيد الغفارى، قال: لما صـدر رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم من حجة الوداع خطب فقال: ايها الناس، انه قد نبأنى اللطيف الخبير انه لن يعمر نبى إلا مثل نصف عمر الذى يليه من قبل، و انى أظن أن يوشك ان ادعى فأجيب، و انى فرطكم على الحوض، و انى سائلكم حين تردون على عن الثقلين، فانظروا كيف تخلفوننى فيهما، الثقل الأكبر كتاب اللّه سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيـديكم فاستمسـكوا و لاـ تضـلوا و لاـ تبـدلوا، و عترتى اهـل بيتى، فـانه [فانى قـد نبأنى اللطيف الخبير انهما لن يتفرقا حتى يردا على

الحوض» [۲].

كما يعلم روايته لهذا الحديث من مراجعهٔ (فرائد السمطين) و (مفتاح النجا).

ترجمته ...: ص: ۳۰۲

الكلاباذى (التعرف لمذهب التصوف) و محمد بن الحسين السلمى (طبقات الصوفيهٔ ۲۱۷) و أبو نعيم (حليهٔ الأولياء ۱۰/ ۲۳۳) و الغزنوى (كشف المحجوب لأرباب القلوب) و العطار (تذكرهٔ الأولياء ۲/ ۷۵) و الجامى (نفحات الانس) و شيخ الإسلام (احكام الدلالهٔ على تحرير

---

[۱] نوادر الأصول: ۶۸.

[۲] نوادر الأصول: ۶۸- ۶۹.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۳

الرسالهٔ) و الشعرانى (لواقح الأنوار ۱/ ۱۰۶) و المناوى (فيض القدير) و غيرهم.

(۴۶) روايهٔ ابن ابى عاصم الشيبانى ... ص: ۳۰۳

اشارهٔ

لقد اخرج حديث الثقلين بسند زيد بن ثابت فى (كتاب السنهٔ) على ما يذكره السيوطى فى كتابه (البدور السافرهٔ عن امور الآخرهٔ) فقال:

«أخرج ابن أبى عاصم فى (السنهٔ) عن زيد بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين الخليفتين من بعدى كتاب اللّه و عترتى، فإنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض».

كما أخرجه بسند الامام امير المؤمنين علىّ بن ابى طالب عليه السلام، على ما يرويه المتقى حيث يقول: «عن علىّ عليه السلام ان النبى صلّى اللّه عليه و سلم حضر الشجرهٔ بخم ثم خرج آخذا بيد على فقال [يا] ايها الناس أ لستم تشهدون ان اللّه ربكم؟ قالوا: بلى. قال: أ لستم تشهدون ان اللّه و رسوله اولى بكم من أنفسكم و ان اللّه و رسوله مولاكم؟ قالوا: بلى. قال: فمن كان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه، و قد تركت فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعده كتاب اللّه سبب [سببه بيده و سببه بأيديكم، و اهل بيتى. ابن راهويه و ابن جرير و ابن ابى عاصم و المحاملى فى أماليه

و صحح» [۱].

أقول: عقد له بابا عنوانه: «باب فى فضائل أهل البيت» فقال: «ثنا أبو بكر بن أبى شيبهٔ ثنا شريك عن الركين عن القاسم بن حسان عن زيد بن ثابت يرفعه...

حدّثنا أبو بكر ثنا أبو داود عمر بن سعد ثنا شريك عن الركين عن القاسم عن زيد قال قال رسول اللّه...

---

[۱] كنز العمال ۱۵/ ۱۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۴

حدثنا أبو بکر ثنا محمّد بن فضیل عن أبی حیان عن یزید بن حبان قال:

انطلقت أنا و حصین...

حدثنا حسین بن حسن حدّثنا أبو الجواب حدّثنا عمار بن رزیق عن الأعمش عن یزید بن حبان عن زید بن أرقم عن النبیّ...

حدّثنا علیّ بن میمون حدّثنا سعید بن سلمهٔ عن عبد الملک عن عطیهٔ العوفی عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه...

حدّثنا أبو بکر ثنا محمّد بن بشر ثنا زکریا حدّثنا عطیهٔ عن أبی سعید الخدری انّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال...

حدّثنا أبو مسعود الرازی حدّثنا زید بن عوف حدّثنا أبو عوانهٔ عن الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه...

ثنا أبو بکر ثنا زید بن الحباب حدّثنا موسی بن عبیدهٔ حدّثنی صدقهٔ بن یسار عن ابن عمر: إنّ النبی خطب...

حدّثنا فضل بن سهل عن ابن أبی یونس حدّثنا أبی عن عبد اللّه بن أبی عبد اللّه النضری و عن ثور بن یزید عن عکرمهٔ عن ابن عبّاس: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: فذکر الحدیث.

حدّثنا سلیمان بن عبید اللّه الغیلانی حدّثنا أبو عامر حدّثنا کثیر بن زید عن محمّد بن عمر بن علیّ عن أبیه عن علیّ إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۴

۱- الذهبی: «قال ابن أبی حاتم: صدوق، و قد ولی قضاء أصبهان ستهٔ عشرهٔ سنهٔ و عزل لشیء وقع بینه و بین علی بن متویه، و قیل: ذهبت

---

[۱] کتاب السنّهٔ ۶۲۸- ۶۳۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۵

کتبه بالبصرهٔ فی فتنهٔ الزنج فأعاد من حفظه خمسین ألف حدیث» [۱].

۲- و فی (العبر): «و کان اماما، فقیها، ظاهریا، صالحا، ورعا، کبیر القدر، صاحب مناقب» [۲].

۳- الیافعی (مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۱۵).

۴- السیوطی (طبقات الحفاظ ۲۸۰).

(۴۷) روایهٔ عبد اللّه بن احمد بن حنبل ... ص: ۳۰۵

اشارهٔ

لقد جاء حدیث الثقلین فی (المستدرک) بالسند الآتی: «حدثنا ابو الحسین محمد بن احمد بن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا: ابو قلابهٔ عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا: یحیی بن حماد. و حدثنی ابو بکر محمد بن احمد بن بالویه، و ابو بکر احمد بن جعفر البزار، قالا: حدثنا عبد اللّه بن احمد بن حنبل، حدثنی ابی، ثنا: یحیی بن حماد. و ثنا ابو نصر احمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا: صالح بن محمد

الحافظ البغدادی، ثنا: خلف بن سالم المخرمی، ثنا: یحیی بن حماد، ثنا ابو عوانة، عن سلیمان الأعمش، قال: ثنا حبیب بن ابی ثابت عن ابی الطفیل، عند زید بن أرقم رضی اللّه عنه، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم امر بدوحات فقممن، قال [فقال کأنی قد دعیت فأجبت انی [قد] ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه [تعالی و عترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای و انا ولی [مولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علیّ رضی اللّه عنه فقال:

من کنت ولیه [مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۴۰.

[۲] العبر ۲/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۶

- و ذکر الحدیث بطوله.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله، شاهده حدیث سلمة بن کهیل عن ابی الطفیل ایضا صحیح علی شرطهما» [۱].

کما قال البلخی: «و فی زیادات المسند، قال عبد اللّه بن احمد بن حنبل حدثنی ابی، قال: حدثنا اسود بن عامر، قال: حدثنا إسرائیل، عن عثمان بن المغیرة، عن علی بن ربیعة قال: لقیت زید بن أرقم و هو داخل علی المختار او خارج من عنده، فقلت له: أنت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: انّی تارک فیکم الثقلین؟ قال: نعم.

عبد اللّه بن احمد فی (زیادات المسند) قال: حدثنی ابی، قال: حدثنا اسود بن عامر قال: حدثنا شریک عن الرکین عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض، و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

ایضا رواه عبد اللّه بن احمد، عن أبی سعید الخدری، و عن زید بن أرقم» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۰۶

فی (الکمال- مخطوط) و (تهذیب الکمال- مخطوط) و (تذهیب التهذیب- مخطوط) و (تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۶۵) و (العبر ۲/ ۸۶) و (الکاشف ۲/ ۷۱) و (مرآة الجنان ۲/ ۲۱۸) و (تهذیب التهذیب ۵/ ۱۴۱) و (تقریب التهذیب ۱/ ۴۰۱) و (طبقات الحفاظ ۲۸۸ ...) و غیر ذلک من الکتب، لکنا سنکتفی هنا بترجمته الواردة فی (تذکرة الحفاظ) و قد قال ما نصه:

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۲] ینابیع المودة: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۷

«عبد اللّه بن أحمد بن محمد بن حنبل الامام الحافظ الحجة ابو عبد الرحمن، محدث العراق، ولد امام العلماء ابی عبد اللّه الشیبانی المروزی الأصل البغدادی، ولد سنة ثلاث عشرة و مائتین، و سمع من أبیه فأکثر، و من یحیی بن عبد ربه صاحب شعبة، و الهیثم بن خارجة، و محمد بن ابی بکر المقدمی، و شیبان بن فروخ و طبقتهم، و منعه أبوه السماع من علی بن الجعد.

حدث عنه النسائی، و ابن صاعد، و ابو بکر النجاد، و دعلج، و إسحاق الکاذی، و ابو علی بن الصواف، و ابو بکر الشافعی، و احمد بن محمد البنانی و ابو بکر القطیعی و خلائق.

قال الخطیب: کان ثقـۀ ثبتا فهما. و قال احمد بن المنادی فی «تاریخه»: لم یکن احد أروی فی الدنیا عن أبیه من عبد اللّه بن احمد لأنه سمع منه المسند و هو ثلاثون ألفا، و التفسیر و هو مائـۀ و عشرون ألفا، سمع ثلثیه و الباقی و جادة، و سمع منه التاریخ، و الناسخ و المنسوخ، و حدیث شعبۀ، و المقدم و المؤخر من کتاب اللّه، و القرآن، و المناسک الکبیر، و غیر ذلک و حدیث الشیوخ. و ما زلنا نری اکابر شیوخنا یشهدون لعبد اللّه بمعرفۀ الرجال و معرفۀ علل الحدیث و الأسماء و المواظبۀ علی الطلب، حتی أفرط بعضهم و قدمه علی أبیه فی الکثرة و المعرفۀ، قال اسماعیل بن محمد بن حاجب سمعت صهیب ابن سلیم یقول: سألت عبد اللّه بن احمد قلت: کم سمعت من أبیک؟ قال:

مائۀ ألف و بضعۀ عشر ألفا. و یروی عن ابی زرعۀ [قال قال لی احمد: ابنی محفوظ من علم الحدیث لا یذاکرنی الا بما لا احفظ. قال عباس الدوری:

قال لی ابو عبد اللّه [یا عباس قد وعی عبد اللّه علما کثیرا.

و قال ابو علی بن الصواف عنه، قال: کل شیء أقول قال ابی، قد سمعته منه مرتین او ثلاثۀ و أقله مرة. قلت: مات عبد اللّه فی سن أبیه فی شهر جمادی الآخرة سنۀ ۲۹۰، و کانت جنازته مشهودة، رحمه اللّه تعالی».

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۸

(۴۸) روایۀ ابی العباس ثعلب الشیبانی ... ص: ۳۰۸

اشارة

لقد أورد الأزهری روایۀ ثعلب، و انه قال فی معنی الحدیث: «سمیا ثقلین لان الأخذ بهما ثقیل و العمل بهما ثقیل. قال: و أصل الثقیل ان العرب تقول لکل شیء نفیس خطیر مصون: ثقل. فسماهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۸

توجد ترجمته فی اکثر المعاجم الرجالیـۀ، و نحن نکتفی هنا بما ذکره السیوطی فی حقه، و هذا نصه: «ثعلب، العلامۀ المحدث شیخ اللغـۀ و العربیـۀ، ابو العباس احمد بن یحیی بن یزید الشیبانی مولاهم البغدادی المقدم فی نحو الکوفیین، ولد سنۀ ۲۰۰ و ابتدأ الطلب سنۀ ۲۱۶ حتی برع فی علم الحدیث، و انما أخرجته فی هذا الکتاب لأنه قال: سمعت من عبد اللّه بن عمر القواریری مائۀ ألف حدیث، و قال الخطیب: کان ثقۀ ثبتا حجۀ صالحا مشهورا بالحفظ، مات فی جمادی الآخرة سنۀ ۲۹۱» [۲].

(۴۹) روایۀ ابی بکر البزار ... ص: ۳۰۸

اشارة

لقد اخرج حدیث الثقلین فی (مسنده) بطریقین علی ما ینقله السیوطی بقوله: «الحدیث الثانی و العشرون- اخرج البزار عن ابی هریرة،

قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انی [قد] خلفت فیکم اثنین لن تضلوا بعدهما، کتاب اللّه و نسبی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض.

---

[۱] تهذیب اللغهٔ ۹/ ۷۸.

[۲] طبقات الحفاظ: ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۹

الحدیث الثالث و العشرون- اخرج البزار عن علی علیه السّلام قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی مقبوض و انی قد ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه تعالی و اهل بیتی، و انکم لن تضلوا بعدهما» [۱].

و قد جاءت روایته بهذین الطریقین فی (جواهر العقدین) و (استجلاب ارتقاء الغرف) و (وسیلهٔ المآل) و (الصراط السوی).

أقول: و راجع: کشف الأستار عن زوائد البزّار الحدیث رقم:

۲۶۱۲، کما رواه عنه فی: مجمع الزوائد ۵/ ۱۶۳.

ترجمته ...: ص: ۳۰۹

و قد ترجمنا لابی بکر البزار فی بعض مجلدات الکتاب، و ذکرنا هناک کلمات بعض الأعاظم فی حقه.

(۵۰) روایهٔ ابی نصر القبانی ... ص: ۳۰۹

اشارهٔ

ذکر الحاکم فی روایهٔ أبی نصر لحدیث الثقلین فقال: «ثنا: أبو نصر احمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا: صالح بن محمد الحافظ، ثنا خلف بن سالم المخرمی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا: ابو عوانهٔ، عن سلیمان الأعمش، قال:

ثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع و نزل غدیر خم، أمر بدوحات فقممن، قال: کأنی قد دعیت فأجبت، انّی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر کتاب اللّه تعالی و عترتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای و انا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علیّ رضی اللّه عنه فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه- و ذکر الحدیث بطوله.

---

[۱] احیاء المیت: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۰

هذا الحدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

و یکفی فی وثاقهٔ الرجل و اعتبار روایاته اعتماد الحاکم علیه فی (المستدرک علی الصحیحین) کثیرا، ذاکرا إیاه بالتعظیم و الإجلال، فقد قال فی بعضها: «سمعت ابا نصر احمد بن سهل الفقیه القبانی امام عصره ببخاری یقول»....

(۵۱) روایهٔ ابی عبد الرحمن النسائی ... ص: ۳۱۰

اشارهٔ

-۱

أورد حدیث الثقلین فی کتاب [الخصائص حیث قال:

«أخبرنا محمد بن المثنی، قال: حدثنا یحیی بن حماد، قال: أخبرنا ابو عوانهٔ، عن سلیمان قال حدثنا حبیب بن ابی ثابت، عن ابی الطفیل، عن زید بن أرقم، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجهٔ الوداع و نزل غدیر خم امر بدوحات فقممن ثم قال: کأنی دعیت فأجبت و انّی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر: کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه مولای و انا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی علیه السّلام فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: و انه ما کان فی الدوحات احد إلا رآه بعینه و سمعه بأذنیه» [۲].

-۲

و یفهم من عبارهٔ المزی ان النسائی روی هذا الحدیث الشریف عن زید بن أرقم بلفظ آخر مساوق للفظ الاول من (صحیح مسلم) فقد قال فی مسند زید بن أرقم:

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] الخصائص: ۹۳.

«یزید بن حیان التیمی الکوفی عم أبی حیان التیمی، عن زید بن أرقم حدیث (م، س): انطلقت انا و حصین بن سبرهٔ، و عمر [و] بن مسلم، الی زید بن أرقم، قال له حصین: یا زید لقد لقیت خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. الحدیث بطوله. و فیه انی تارک فیکم الثقلین» [۱].

۳- کما ورد ذکر روایهٔ النسائی لحدیث الثقلین فی عبارهٔ (استجلاب ارتقاء الغرف للسخاوی- مخطوط) حیث یقول:

«و تعجبت من إیراد ابن الجوزی له فی (العلل المتناهیهٔ) بل اعجب من ذلک قوله: انه حدیث لا یصح؟ مع ما سیأتی من طرقه التی بعضها فی (صحیح مسلم ...) و کذا النسائی باللفظ الاول، و أحمد، و الدارمی فی مسندیهما»....

ترجمته ...: ص: ۳۱۱

ترجم له کبار الحفاظ و المؤرخین، و هذه قائمهٔ بأسماء طائفهٔ من مصادر ترجمته:

۱- وفیات الأعیان ۲/ ۵۹.

۲- تتمة المختصر ۲/ ۳۵۱.

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۴۰.

۴- العبر ۲/ ۱۲۳.

۵- طبقات السبکی ۳/ ۱۴.

۶- طبقات الاسنوی ۲/ ۴۸۰.

۷- تهذیب التهذیب ۱/ ۳۶.

۸- تهذیب الکمال (مخطوط).

۹- تراجم الحفاظ (مخطوط).

---

[۱] تحفة الاشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۱۲

(۵۲) روایة ابی یعلی الموصلی ... ص: ۳۱۲

اشارة

-۱

اخرج روایته لحدیث الثقلین، السیوطی بقوله: «الحدیث الثامن، أخرج أحمد و أبو یعلی، عن أبی سعید الخدری ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یتفرقا حتّی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

۲- السخاوی فی ذکر طرق هذا الحدیث الشریف: «و حدیث أبی سعید عند أحمد فی مسنده من حدیث الأعمش و کذا من حدیث أبی إسرائیل الملائی اسماعیل بن خلیفة و عبد الملک بن أبی سلیمان. و رواه الطبرانی فی الأوسط من حدیث کثیر النواء، أربعتهم عن عطیة و رواه أبو یعلی و آخرون» [۲].

۳- السمهودی بعد نقل حدیث الثقلین بلفظ الترمذی و أحمد «و أخرجه أیضا الطبرانی فی الأوسط، و أبو یعلی، و غیرهما و سنده لا بأس به» [۳].

۴- أحمد بن الفضل بن باکثیر بعد ذکر حدیث الثقلین عن أبی سعید الخدری: «أخرجه أحمد بن حنبل فی مسنده، و الطبرانی فی الأوسط و أبو یعلی و غیرهم، و سنده لا بأس به» [۴].

-۵

و البدخشانی: «و أخرج أبو یعلی و الطبرانی فی الکبیر عن أبی سعید الخدری، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أیها الناس، انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی أمرین: أحدهما أکبر من

---

[۱] احیاء المیت: ۱۲.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۳] جواهر العقدين- مخطوط.

[۴] وسيلهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۳

الآخر كتاب اللّه حبل ممدود ما بين السماء و الأرض، و عترتى أهل بيتى فإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۳

ترجم له كبار القوم مع الإجلال و التعظيم، كما يظهر ذلك من مراجعهٔ كتب الرجال مثل:

۱- تذكرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۰۷.

۲- العبر ۲/ ۱۳۴.

۳- الوافى بالوفيات ۷/ ۲۴۱.

۴- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۴۹.

۵- طبقات الحفاظ ۳۰۶.

(۵۳) روايهٔ ابن جرير الطبرى ... ص: ۳۱۳

اشارهٔ

۱-

ذكر روايته لحديث الثقلين، الملا- على المتقى بقوله: «فضائل على رضى اللّه عنه مسند زيد بن أرقم، عن أبى الطفيل عامر بن واثلهٔ [عن زيد ابن أرقم- ظ]، قال: لما رجع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجهٔ الوداع فنزل غدير خم أمر بدوحات فقممن، ثم قام فقال: كأنى قد دعيت فأجبت و انى قد تركت فيكم الثقلين أحدهما أكبر من الآخر كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى الأرض و عترتى أهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى فيهما فإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض. ثم قال: اللّه مولاى و أنا ولى كل مؤمن. ثم أخذ بيد على فقال: من كنت وليه فعلى وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزيد: أنت سمعته من رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم؟ فقال: ما

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۴

كان فى الدوحات أحد الا قد رآه بعينه و سمعه بأذنه. ابن جرير.

أيضا عن عطيهٔ العوفى، عن أبى سعيد الخدرى، مثل ذلك.

ابن جرير» [۱].

۲-

كما ذكره أيضا بقوله «عن زيد بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنشدكم اللّه فى أهل بيتى مرتين. ابن جرير.

أیضا عن یزید بن حیان، عن زید بن أرقم، قال: قام فینا رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم خطیبا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و اثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد، أیها الناس! انی انتظر أن یأتینی رسول ربی فأجیب و أنا تارک فیکم الثقلین أحدهما کتاب اللّه فیه الهدی و الصدق فاستمسکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فرغب فی کتاب اللّه و حث علیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، ثلاث مرات. فقیل لزید: و من أهل بیته؟ ألسن [ألیس نساؤه من أهل بیته؟ فقال زید: ان نساءه من أهل بیته و لکن أهل بیته من حرم الصدقهٔ بعده. قیل: و من هم؟ قال: هم آل العباس و آل علی و آل جعفر و آل عقیل. قیل: أکل هؤلاء یحرم الصدقهٔ؟

قال: نعم. ابن جریر.

أیضا، عن یزید بن حیان، عن زید بن أرقم ... ابن جریر» [۲].

و لقد روی ابن جریر هذا الحدیث عن الامام أمیر المؤمنین علیه السلام، بالاضافهٔ الی روایته عن زید بن أرقم، و أبی سعید الخدری، کما سبق آنفا من عبارهٔ المتقی فی (کنز العمال).

ترجمته ...: ص: ۳۱۴

ترجم له کبار الحفاظ و الأئمهٔ و وصفوه بما یفوق الحد و الوصف، و قد

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۹۱.

[۲] کنز العمال ۱۶/ ۲۵۲– ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۵

ذکرنا شطرا من مآثره فی بعض مجلدات الکتاب نقلا عن عدهٔ من معاجم الرجال مثل:

۱– تاریخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۲– الوافی بالوفیات ۲/ ۲۸۴.

۳– تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۱۰.

۴– تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۵– مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۶۱.

۶– طبقات السبکی ۳/ ۱۲۰.

۷– طبقات الحفاظ ۳۰۷.

۸– طبقات المفسرین ۲/ ۱۰۶.

۹– تتمهٔ المختصر ۱/ ۳۵۶.

۱۰– الاعلام بأعلام البلد الحرام ۱۳۱.

۱۱– طبقات ابن قاضی شهبهٔ ۱/ ۱۰۱.

۱۲– النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۲۰۵.

(۵۴) روایهٔ أبی بشر الدولابی ... ص: ۳۱۵

اشارة

-۱

اخرج روایته لحدیث الثقلین السخاوی حیث قال: «و أما حدیث علی فهو عند إسحاق بن راهویه فی مسنده من طریق کثیر بن زید عن محمـد بن عمر بن علیّ بن ابی طـالب، عن أبیه، عن جـده علی رضـی اللّه عنه ان النبی صـلّی اللّه علیه و سـلم قـال: ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم و اهل بیتی.

و کذا رواه الدولابی فی- الذریة الطاهرة» [۱].

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

۲- السـمهودی فی (جواهر العقـدین- مخطوط) بعـد ذکره الحدیث عن طریق کثیر بن زید (و هو سـند جید) و کذا رواه الدولابی فی (الذریة الطاهرة).

۳- و أشار احمد بن فضل بن باکثیر فی (وسیلة المآل- مخطوط) الی روایة الدولابی لحدیث الثقلین.

۴- الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط) عند ذکر هذا الحدیث.

أقول: و هذا نصّ روایته:

«حـدّثنا إبراهیم بن مرزوق نا أبو عامر العقدی حدثنی کثیر بن زید عن محمّد بن عمر بن علیّ عن علیّ: إنّ النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضر الشجرة بخم، قال: فخرج آخذا بید علیّ فقال: یا أیّها الناس ألستم تشهدون أنّ اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم، و إنّ اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی.

قال: من کنت مولاه فإنّ علیّا مولاه. أو قال: فإنّ هذا مولاه. إنّی ترکت فیکم ما إن أخذتم به لم تضلّوا، کتاب اللّه و أهل بیتی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۶

۱- السـمعانی: «سـمع محمد بن بشار بندار البصـری، و احمد بن ابی شریح الرازی، و ابا أسامة عبد اللّه محمد بن ابی أسامة الحلبی، و احمـد بن عبـد الجبار العطاردی، و أبا الأشـعث أحمـد بن المقـدام العجلی، و یونس بن عبد الاعلی الصدفی، و محمد بن عبد اللّه بن یزید المقری، و محمد بن حمید الرازی، و ابا بکر احمد بن عبد اللّه بن عبد الرحیم البرقی، و ابراهیم بن سعید الجوهری، و ابراهیم بن یعقوب الجوزجانی، و عثمان بن عبد اللّه بن خرزاذ، و ابا جعفر احمد بن یحیی الأودی، و ابا جعفر محمد بن عوض بن سـفیان الطائی و ابراهیم بن یعقوب البصری نزیل مصر، و جماعة کثیرة سواهم من أهل

---

[۱] الذریة الطّاهرة: ۱۶۸.

العراقین و الحجاز و الشام و دیار مصر.

روی عنه ابو بکر محمد بن ابراهیم المقری و ابو القاسم سلیمان بن احمد ابن أیوب الطبرانی، و ابو محمد الحسن بن رشیق العسکری، و ابو حاتم محمد بن حبان التمیمی البستی، و ابو احمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی و غیرهم» [۱].

۲- ابن خلكان: «كان عالما بالحديث و الاخبار و التواريخ، سمع الأحاديث بالشام و العراق ... و اعتمد عليه ارباب هذا الفن فى النقل، و أخبروا عنه فى كتبهم و مصنفاتهم المشهورة، و بالجملة فقد كان من الاعلام فى هذا الشأن ممن يرجع اليه و كان حسن التصنيف» [۲].

(۵۵) رواية ابن خزيمة النيسابورى ... ص: ۳۱۷

اشارة

لقد أورد حديث الثقلين فى (صحيحه) على ما نقله السخاوى فقال:

«أخرجه مسلم، و كذا النسائى باللفظ الاول و احمد و الدارمى فى مسنديهما، و ابن خزيمة فى صحيحه و آخرون، كلهم من حديث ابن حيان التيمى يحيى ابن سعيد بن حيان عن يزيد بن حيان» [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۱۷

۱- الذهبى: «ابن خزيمة، الحافظ الكبير امام الأئمة شيخ الإسلام ابو بكر محمد بن إسحاق بن خزيمة بن المغيرة بن صالح بن بكر السلمى النيسابورى ... حدث عنه الشيخان خارج صحيحيهما، و محمد بن عبد اللّه بن عبد الحكم أحد شيوخه، و أحمد بن المبارك المستملى، و ابراهيم بن أبى طالب و ابو على النيسابورى، و إسحاق بن سعيد النسوى، و أبو عمرو بن حمدان،

---

[۱] الأنساب- الدولابى.

[۲] وفيات الأعيان ۳/ ۴۷۴.

[۳] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۱۸

و أبو حامد أحمد بن محمد بن بالويه، و أبو بكر أحمد بن مهران المقرى، و محمد بن أحمد بن بصير، و حفيده محمد بن الفضل بن محمد و خلق لا يحصون قال أبو على النيسابورى: لم أر مثل ابن خزيمة، و قال أبو أحمد حسنك: سمعت امام الأئمة أبا بكر يحكى عن على بن خشرم عن ابن راهويه أنه قال: احفظ سبعين ألف حديث. فقلت لأبى بكر: فكم يحفظ الشيخ؟ فضربنى على رأسى، و قال: ما أكثر فضولك؟ ثم قال: يا بنى ما كتبت سوادا فى بياض الا و أنا أعرفه، و قال أبو على النيسابورى: كان ابن خزيمة يحفظ الفقهيات من حديثه كما يحفظ القارئ السورة.

قلت: هذا الامام كان فريد عصره فأخبرنى الحسن بن على، أنا ابن اللتى أنا أبو الوقت، أنا: أبو اسماعيل الانصارى، أنا: عبد الرحمن بن محمد بن محمد بن صالح، أنا أبى، أنا أبو حاتم بن حبان التميمى، قال: ما رأيت على وجه الأرض من يحسن صناعة السنن و يحفظ ألفاظها الصحاح و زياداتها حتى كأن السنن بين عينيه الا محمد بن إسحاق بن خزيمة فقط ...

قال الدارقطنى: كان ابن خزيمة اماما ثبتا معدوم النظير» [... ۱].

۲- الذهبى أيضا فى العبر فى خبر من غبر (۲/ ۱۴۹).

۳- اليافعى فى مرآة الجنان (۲/ ۲۶۴).

۴- السبکی: «المجتهد المطلق البحر العجاج، و الحبر الذی لا یخایر فی الحجی و لا یناظر فی الحجاج، جمع أشتات العلوم و ارتفع مقداره فتقاصرت عنه طوالع النجوم، و أقام بمدینهٔ نیسابور امامها حیث الضراغم مزدحمهٔ، و فردها الذی رفع بین الافراد علمه، و الوفود تفد علی ربعه لا یتجنبه منهم الا الأشقی، و الفتاوی تحمل منه برا و بحرا و تشق الأرض شقا ... و کیف لا و هو امام الأئمهٔ... و قال الحاکم فی (علوم الحدیث): فضائل ابن خزیمهٔ مجموعهٔ عندی فی

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۱۹

أوراق کثیرهٔ و مصنفاته تزید علی مائهٔ و أربعین کتابا سوی المسائل، و المسائل المصنفهٔ أکثر من مائهٔ جزء، و له (فقه حدیث بریرهٔ) فی ثلاثهٔ أجزاء» [۱].

۵- الاسنوی: «قال شیخه الربیع: استفدنا من ابی خزیمهٔ اکثر مما استفاد منا. و کان متقللا، له قمیص واحد دائما فإذا جدد آخر وهب ما کان علیه» [۲].

۶- السیوطی: «ابن خزیمهٔ الحافظ الکبیر الثبت امام الأئمهٔ شیخ الإسلام حدث عنه الشیخان خارج صحیحیهما» [... ۳].

۷- القنوجی بنحو ما تقدم [۴].

(۵۶) روایهٔ الباغندیّ الواسطی ... ص: ۳۱۹

اشارهٔ

أخرج روایته لحدیث الثقلین ابن المغازلی قائلا: «أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان الأزهری المعروف بابن الصیرفی البغدادی: قدم علینا واسطا سنهٔ أربعین و أربعمائهٔ، قال: نا أبو الحسین عبید اللّه بن أحمد بن یعقوب ابن البواب، نا: محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی نا: وهبان و هو ابن بقیهٔ الواسطی، ثنا خالد بن عبد اللّه، عن الحسن بن عبد اللّه، عن أبی الضحی، عن زید بن أرقم: قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۵].

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۳/ ۱۰۹.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۴۶۲.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۱۰.

[۴] التاج المکلل: ۲۹۸.

[۵] المناقب: ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲۰

ترجمته ...: ص: ۳۲۰

۱- السمعانی: «کان حافظا عارفا بالحدیث، رحل الی الأمصار البعیدة، و عنی به العنایة العظیمة و أخذ من الحفاظ و الأئمة. و مات فی ذی الحجة سنة اثنتی عشرة و ثلاثمائة» [۱].
۲- الذهبی: «الحافظ الأوحد محدث العراق ... قال القاضی أبو بکر الأبهری، سمعت أبا بکر ابن الباغندیّ یقول: أجبت فی ثلاثمائة ألف مسألة فی حدیث النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم.
قال الخطیب: رأیت کافة شیوخنا یحتجون به و یخرجونه فی الصحیح. و قال محمد بن أحمد بن زهیر: هو ثقة لو کان بالموصل لخرجتم الیه و لکنه ینطرح علیکم» [... ۲].
۳- و أیضا فی العبر فی خبر من غبر (۲/ ۱۵۳).

(۵۷) روایة أبی عوانة الأسفراینی ... ص: ۳۲۰

اشارة

أورد حدیث الثقلین فی کتابه (المسند الصحیح) علی ما ینقله الشیخ محمود الشیخانی القادری قائلا: «و أخرج أبو عوانة، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه، قال: لما رجع رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم من حجة الوداع، و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن. ثم قال: کأنی قد دعیت فأجبت، انی قد ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه

---

[۱] الأنساب- الباغندیّ.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۳۶.

مولای و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه، فقال: من کنت مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: ما کان فی الدوحات أحد الا رآه بعینه و سمعه بأذنه.
قال الحافظ الذهبی: هذا حدیث صحیح» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۲۱

۱- السمعانی: «فمن مشاهیر المحدثین: أبو عوانة یعقوب بن إسحاق ابن ابراهیم بن یزید الأسفراینی الحافظ، أحد حفاظ الدنیا و من رحل فی طلب الحدیث و عنی بجمعه و تعب فی کتابته، و کانت له رحل عدة الی العراق و الشام و الحجاز و دیار مصر و فارس و الیمن، و صنف: (المسند الصحیح) علی (صحیح مسلم بن الحجاج القشیری) و أحسن، و کان زاهدا عفیفا متعبدا متقللا» [۲].
۲- ابن خلکان: «کان أبو عوانة احد الحفاظ الجوادین و المحدثین المکثرین ... قال أبو عبد اللّه الحاکم: أبو عوانة من علماء الحدیث و أثباتهم و من الرحالة فی أقطار الأرض لطلب الحدیث...
قال الحافظ أبو القاسم ابن عساکر: حدثنی الشیخ الصالح الأصیل أبو عبد اللّه محمد بن محمد بن عمر الصفار الأسفراینی: ان قبر أبی عوانة باسفراین مزار العالم و متبرک الخلق...

سمعت جدی الامام عمر بن الصفار رحمه اللّه تعالی و نظر الی القبور حول قبر الامام الأستاذ أبی إسحاق، و أشار الی المشهد، و قال: قد قیل هاهنا من الأئمهٔ و الفقهاء علی مذهب الامام الشافعی رضی اللّه عنه أربعون اماما، کان

---

[۱] الصراط السوی- مخطوط.

[۲] الأنساب- الأسفراییني.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۲

کل واحد منهم لو تصرف فی المذهب و أفتی برأیه و اجتهاده (یعنی علی مذهب الشافعی) لکان حقیقا بذلک.

و کان جدی إذا وصل الی مشهد الأستاذ لا یدخله احتراما بل کان یقبل عتبهٔ المشهد، و هی مرتفعهٔ بدرجات و یقف ساعهٔ علی هیئهٔ التعظیم و التوقیر، ثم یعبر عنه کالمودع لعظیم الهیبهٔ، و إذا وصل الی مشهد أبی عوانهٔ کان أشد تعظیما له و إجلالا و توقیرا، و یقف أکثر من ذلک. رحمهم اللّه تعالی أجمعین» [۱].

۳- الذهبی بنحو ما تقدم [۲].

۴- و أیضا فی (العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۶۵).

۵- و الیافعی فی (مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۶۹).

۶- السبکی: «و هو أول من أدخل مذهب الشافعی الی أسفراین، أخذه عن المزنی و الربیع. سمع محمد بن یحیی، و مسلم بن الحجاج، و یونس ابن عبد الاعلی، و عمر بن شبهٔ، و علی بن حرب، و علی بن أشکاب، و سعدان ابن نصر و خلقا سواهم» [۳].

۷- الاسنوی: «کان اماما کبیرا عالما حافظا رحلا الی الآفاق» [... ۴].

۸- الثعالبی: «صحیح أبی عوانهٔ الأسفراینی و هو مستخرج علی صحیح مسلم، و زاد فیه طرقا فی الاشارهٔ، و قلیلا من المتون» [۵].

۹- القنوجی بنحو ما تقدم [۶].

---

[۱] وفیات الأعیان ۵/ ۴۳۶.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۷۷۹.

[۳] طبقات الشافعیهٔ ۳/ ۴۸۷.

[۴] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۰۳.

[۵] مقالید الأسانید للثعالبی.

[۶] التاج المکلل: ۱۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۳

(۵۸) روایهٔ عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز البغوی ... ص: ۳۲۳

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی (الجعدیّات) حیث قال:

«حدّثنا بشر بن الولید نا محمّد بن طلحهٔ عن الأعمش عن عطیهٔ عن أبی سعید: أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إنّی أوشک

أن أدعى فأجيب، و إنّى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلى الأرض، و عترتى أهل بيتى، و إنّ اللطيف الخبير أخبرنى أنّهما لن يفترقا حتّى يردا علىّ الحوض. فانظروا بما تخلفونى فيهما» [۱].

و لقد أخرج روايته لحديث الثقلين الحموى بقوله: «أخبرتنا الشيخة الصالحة زينب بنت القاضى عماد الدين أبى صالح نصر بن عبد الرزاق بن الشيخ قطب وقته عبد القادر، سماعا عليها بمدينة السلام بغداد عصر يوم الجمعة السادس و العشرين من صفر سنة اثنتين و سبعين و ستمائة، قيل لها:

أخبرك الشيخ أبو الحسن على بن محمد بن على بن السقاء، قراءة عليه و أنت تسمعين فى خامس رجب سنة سبع عشرة و ستمائة بالمدرسة القادرية؟

قالت: نعم؟ قال: أنبأنا أبو القاسم سعيد بن احمد بن البناء، و أبو محمد المبارك بن أحمد بن بركة الكندى فى جمادى الاولى سنة اثنتين و أربعين و خمسمائة، قالا: أنبأنا أبو نصر محمد بن محمد الريسى [الزينبى ، قال: أنبأنا أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن بن العباس بن المخلص، قال: أنبأنا أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن عبد العزيز البغوى، أنبأنا بشر بن الوليد الكندى، أنبأنا محمد بن طلحة عن الأعمش، عن عطية، عن أبى سعيد الخدرى عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انى أوشك أن أدعى فأجيب و انى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الى الأرض و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير أخبرنى أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فانظروا ما

---

[۱] مسند ابن الجعد ۲/ ۹۷۲.

تخلفونى فيهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۲۴

و قد ترجم لابى القاسم البغوى المذكور كبار علماء و حفاظ أهل السنة، ذكرنا طرفا من ترجمته فى مجلد حديث الطير نقلا عن:

۱- تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۳۷.

۲- العبر ۲/ ۱۰۷.

۳- طبقات الحفاظ ۳۱۲.

(۵۹) رواية ابن عبد ربه القرطبى ... ص: ۳۲۴

اشارة

لقد أخرج حديث الثقلين فى (العقد الفريد) ضمن خطبة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، كما سيأتى ان شاء اللّه تعالى.

ترجمته ...: ص: ۳۲۴

و توجد ترجمهٔ ابن عبد ربه فی کثیر من کتب التاریخ و الرجال المشهورهٔ، و قد ذکرنا له ترجمهٔ مفصلهٔ فی مجلد حدیث الطیر عن:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

۲- المختصر ۲/ ۸۷.

۳- تتمهٔ المختصر ۱/ ۳۷۷.

۴- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۹۵.

۵- بغیهٔ الوعاهٔ ۱۶۱.

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲۵

(۶۰) روایهٔ ابن الأنباری ... ص: ۳۲۵

اشارهٔ

-۱

لقد أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (المصاحف) علی ما ینقله السیوطی قائلا: «و أخرج الترمذی و حسنه و ابن الأنباری فی (المصاحف) عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی اهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

-۲

و أخرجه بروایهٔ زید بن ثابت أیضا، علی ما ینقله البدخشانی عند ذکر طرق هذا الحدیث الشریف بقوله: «و لفظه عند الحافظین أبی محمد عبد اللّه بن حمید الکشی و أبی بکر محمد بن القاسم المعروف بابن الأنباری، عن زید بن ثابت: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۲۵

۱- السمعانی: «کان صدوقا فاضلا دینا خیرا من اهل السنهٔ، و صنف کتبا کثیرهٔ فی علم القرآن و غریب الحدیث و المشکل و الوقف و الابتداء و الرد علی من خالف مصحف العامهٔ. و کان یملی و أبوه حی، یملی هو فی ناحیهٔ من المسجد و أبوه فی ناحیهٔ أخری، و کان یحفظ ثلاثمائهٔ ألف بیت شاهد فی القرآن، و کان یملی من حفظ، و ما کتب عنه الاملاء قط الا من حفظه» [۳].

---

[۱] الدر المنثور ۶/ ۷.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] الأنساب- الأنباری.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۶

۲- ابن خلکان ...: «و کان صدوقا ثقهٔ دینا خیرا من أهل السنهٔ ... ذکره الخطیب فی تاریخ بغداد و أثنی علیه. قیل: انه کان یحفظ مائهٔ و عشرین تفسیرا للقرآن بأسانیدها.

و حکی أبو الحسن الدارقطنی انه حضر فی مجلس إملائه یوم جمعهٔ، فصحف اسما أورده فی اسناد حدیث، اما کان (حیان) فقال (حبان) أو (حبان) فقال (حیان). قال الدارقطنی: فأعظمت أن یحمل عن مثله فی فضله و جلالته و هم، وهبت أن أوقفه علی ذلک، فلما انقضی الاملاء تقدمت الی المستملی فذکرت له و همه و عرفته صواب القول فیه و انصرفت، ثم حضرت الجمعهٔ الثانیهٔ فی مجلسه، فقال أبو بکر: عرف جماعهٔ الحاضرین انا صحفنا الاسم الفلانی لما أملینا حدیث کذا فی الجمعهٔ الماضیهٔ، و نبهنا ذلک الشاب علی الصواب، و هو کذا، و عرف ذلک الشاب انا رجعنا الی الأصل فوجدناه کما قال» [... ۱].

۳- الیافعی کما تقدم [۲].

(۶۱) روایهٔ ابی عبد اللّه الضبی المحاملی ... ص: ۳۲۶

اشارهٔ

لقد أخرج حدیث الثقلین فی (أمالیه) و صرح بصحته، کما ینقل ذلک الملا علی المتقی حیث یقول: «عن علیّ علیه السلام ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حضر الشجرهٔ بخم، ثم خرج آخذا بید علی فقال: ایها الناس ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم و ان اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی! قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه، و قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی: کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم و أهل بیتی.

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۴۶۳.

[۲] مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۹۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۷

ابن جریر، و ابن أبی عاصم، و المحاملی فی أمالیه و صحح» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۲۷

و ترجم المحاملی أکثر أصحاب الکتب الرجالیهٔ و المؤرخین، أنظر:

۱- الأنساب- المحاملی.

۲- الکامل ۸/ ۱۳۹.

۳- العبر ۲/ ۲۲۲.

۴- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۹۷.

۵- طبقات الحفاظ ۳۴۳.

۶- تاریخ بغداد ۸/ ۱۹.

قال الـذهبی: «المحاملی، القاضـی الامام العلامـة الحافظ، شـیخ بغـداد و محـدثها أبو عبـد اللّه الحسـین بن اسـماعیل بن محمد الضبی البغدادی ... قال الخطیب: کان فاضـلا دینا صادقا شـهد عند القضاة و له عشـرون سـنة، ولی قضاء الکوفة ستین سـنة، و قال ابن جمیع الغسانی: عند المحاملی سـبعون نفسا من أصـحاب سفیان بن عیینة، و قال أبو بکر الداودی: کان یحضر مجلس المحاملی عشرة آلاف رجل، و استعفی من القضاء قبل عشرین و ثلاثمائة و کان محمودا فی ولایته» [۲].

(۶۲) روایة احمد بن محمد بن سعید (ابن عقدة ...) ص: ۳۲۷

اشارة

لقـد أخرج حـدیث الثقلیـن فی (کتـاب الولایـة) المعروف ب (کتـاب الموالاـة) أیضـا بثمـان طرق، کمـا ینقـل ذلـک السـخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط).

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۱۲۲- ۱۲۳.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۸

و لقد أوردها السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط) ایضا.

أما الشیخانی القادری فقد أورد فی (الصراط السوی-- مخطوط) روایتین منها فقط.

ترجمته ...: ص: ۳۲۸

ترجم له أرباب المعاجم الرجالیة مع الإجلال و التکریم، و قد ذکرنا له ترجمة مفصلة فی مجلد حدیث الغدیر...

(۶۳) روایة دعلج السجزی ... ص: ۳۲۸

اشارة

أخرج روایته لحـدیث الثقلین الحاکم بعـد ذکر الحدیث عن طریق زید بن أرقم، حیث قال: «شاهده: حدیث سـلمة بن کهیل، عن أبی الطفیل أیضا صـحیح علی شرطهما. حدثنا [ه أبو بکر بن إسحاق، و دعلج ابن أحمد السجزی، قالا: أنبأ محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنـا حسـان ابن ابراهیم الکرمانی، ثنا محمـد بن سـلمة بن کهیل، عن أبیه، عن أبی الطفیل عامر بن واثلـة أنه سـمع زیـد بن أرقم رضـی اللّه عنه یقول: نزل رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بین مکـة و المدینـة عند سـمرات [شـجرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت السمرات [الشجرات ، ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیة فصلی ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکر و وعـظ فقـال مـا شاء اللّه أن یقول، ثم قال: أیها الناس، انّی تارک فیکم أمرین لن تضـلوا ان اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و اهل بیتی عترتی، ثم قـال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسـهم؟ ثلاث مرات، قالوا: نعم، فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹- ۱۱۰.

ترجمته ...: ص: ۳۲۹

۱- الذهبی: «کان من أوعیهٔ العلم و بحور الروایهٔ، روی عنه:

الدارقطنی، و الحاکم، و ابن زرقویه، و أبو إسحاق الأسفرایینی، و أبو القاسم بن بشران و عدد کثیر، قال الحاکم: أخذ دعلج عن ابن خزیمهٔ المصنفات، قال:

و کان یفتی بمذهبه و کان شیخ أهل الحدیث، و له صدقات جاریهٔ علی أهل الحدیث بمکهٔ و العراق و سجستان. قال الحاکم: سمعت الدارقطنی یقول:

صنف دعلج (المسند الکبیر) و لم أر فی مشایخنا أثبت منه. و سمعت عمر البصری یقول: ما رأیت ببغداد من انتخبت علیهم أصح کتبا منه و لا أحسن سماعا» [۱].

۲- و أیضا فی العبر فی خبر من غبر (۶/ ۲۹۱) بمثل ما مر.

۳- و کذا الیافعی فی مرآهٔ الجنان (۲/ ۳۴۷).

۴- السبکی: «قال الحاکم: سمعت الدارقطنی یقول: صنفت لدعلج (المسند الکبیر) فکان إذا شک فی حدیث ضرب علیه، و لم أر فی مشایخنا أثبت منه. قال الحاکم اشتری دعلج بمکهٔ دار العباسیهٔ بثلاثین ألف دینار قال: و یقال: لم یکن فی الدنیا من التجار أیسر من دعلج، و قال الخطیب: بلغنی أنه بعث بالمسند الی ابن عقدهٔ لینظر فیه و جعل فی الاجزاء بین کل ورقتین دینارا» [۲].

۵- السیوطی: «دعلج بن احمد بن دعلج، الامام الفقیه محدث بغداد سمع البغوی و منه الدارقطنی و الحاکم، و کان من أوعیهٔ العلم و بحور الروایهٔ و شیخ أهل الحدیث. صنف (المسند الکبیر) و مات فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۳۵۱ و خلف ثلاثمائهٔ ألف دینار» [۳].

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۸۸۱.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۳/ ۲۹۱.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۶۰.

(۶۴) روایهٔ ابن الجعابی ... ص: ۳۳۰

اشارهٔ

۱-

أخرج روایته لحدیث الثقلین، العلامهٔ السخاوی بقوله:

«و رواه الجعابی من حدیث عبد اللّه بن موسی، عن أبیه عن عبد اللّه بن حسن، عن أبیه، عن جده، عن علیّ رضی اللّه عنه ان رسول

اللّه صلّی اللّه علیه و سلم قال: انی مخلف فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه عز و جل طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱]

۲- السمهودی حیث قال: «و رواه الجعابی فی الطالبیین من حدیث عبد اللّه بن موسی إلخ» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۳۰

ترجم له اعلام المؤرخین، و قد ذکرنا ترجمة مفصلة له فی مجلد حدیث مدینة العلم، فلا حاجة الی إعادتها هنا...

(۶۵) روایة سلیمان بن احمد الطبرانی ... ص: ۳۳۰

اشارة

لقد أخرج حدیث الثقلین فی معاجمه الثلاثة بطرق عدیدة، و ألفاظ مختلفة:

۱-

ففی (المعجم الصغیر) بروایة أبی سعید الخدری: «حدثنا الحسن ابن محمد بن مصعب الاشانی [الأشنانی الکوفی، حدثنا عباد بن یعقوب الأسدی، حدثنا عبد الرحمن المسعودی، عن کثیر النواء، عن عطیة العوفی، عن أبی سعید الخدری، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۳۱

فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه جل و عز، حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا [یفترقا] حتی یردا علی الحوض. لم یروه عن کثیر النواء الا المسعودی».

۲- و أیضا فی (المعجم الصغیر) بروایة ابی سعید بسند آخر [۱].

۳- و أخرجه فی (المعجم الأوسط) کما ذکر السخاوی و السمهودی.

۴-

و فی (المعجم الکبیر) حیث قال:

«حدثنا احمد بن مسعود المقدسی، ثنا: الهیثم بن سلیمان الخزاز (ح)، و ثنا: ابو حصین القاضی، ثنا: یحیی الحمانی قالوا: ثنا: شریک، عن الرکین ابن الربیع، عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت، عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی قد ترکت فیکم خلیفتین، کتاب اللّه و اهل بیتی، و انهما لم یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

«حدثنا عبید بن غنام، ثنا ابو بکر بن ابی شیبة، ثنا شریک، عن الرکین بن الربیع، عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت یرفعه قال: انّی قد ترکت فیکم الخلیفتین، کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

«حدثنا عبید بن غنام، ثنا: ابو بکر بن ابی شیبة، ثنا: عمر بن سعد ابو داود الحضری، ثنا: شریک، عن الرکین بن الربیع، عن القاسم بن

حسان، عن زید بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین من بعدی، کتاب اللّه عز و جل و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۴].

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۵.

[۲] المعجم الکبیر ۵/ ۱۷۰.

[۳] المعجم الکبیر ۵/ ۱۷۱.

[۴] المعجم الکبیر ۵/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۲

«حدثنا محمد بن حیان المازنی، حدثنا کثیر بن یحیی، ثنا: ابو کثیر بن یحیی، ثنا: ابو عوانة و سعید بن عبد الکریم بن سلیط الحنفی، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن عامر بن واثلة، عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقمت ثم قال فقال: کأنی قد دعیت فأجبت، انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه مولای و انا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علیّ فقال: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه...

فقلت لزید: أنت سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم؟

فقال: ما کان فی الدوحات احد الّا قد رآه بعینیه و سمعه بأذنیه» [۱].

«حدثنا احمد بن عمرو القطرانی، ثنا: محمد بن الطفیل (ح) و حدثنا ابو حصین القاضی، ثنا: یحیی الحمانی قالا: ثنا: شریک، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن ثابت، عن النبیّ صلی اللّه علیه و سلم مثله» [۲].

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الضرمی، ثنا: جعفر بن حمید، و حدثنا محمد ابن عثمان بن ابی شیبة، حدثنا النصر بن سعید ابو صهیب، قالا: عبد اللّه بن بکیر، عن حکیم بن جبیر، عن ابی الطفیل، عن زید بن أرقم، قال: نزل النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الجحفة، ثم اقبل علی الناس فحمد اللّه و اثنی علیه ثم قال: انی لا- أجد لنبیّ الّا نصف عمر الذی قبله و انی أوشک ان ادعی فأجیب فما أنتم قائلون؟ قالوا: نصحت. قال ألیس تشهدون ان لا اله الّا اللّه و ان محمدا عبده و رسوله، و ان الجنّة حق، و النّار حق، و ان البعث بعد

---

[۱] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۵.

[۲] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۳

الموت حق؟ قالوا: نشهد. قال: فرفع یدیه فوضعهما علی صدره، ثم قال: و انا اشهد معکم. ثم قال: ألا تسمعون؟ قالوا: نعم، قال: فانی فرطکم علی الحوض و أنتم واردون علی الحوض و ان عرضه ابعد ما بین صنعاء و بصری، فیه أقداح عدد النجوم من فضة، فانظروا کیف تخلفونی فی الثقلین. فنادی مناد: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟ قال: کتاب اللّه طرف بید اللّه (عز و جل) و طرف بأیدیکم، فاستمسکوا به لا تضلوا، و الآخر عترتی. و ان اللطیف الخبیر نبأنی انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. و سألت ذلک لهما ربی، فلا تقدموهما فتهلکوا و لا تقصروا عنهما فتهلکوا و لا تعلموهم فإنهم اعلم منکم.

ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت اولی به من نفسی فعلیّ ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

«حدثنا علی بن عبد العزیز، ثنا: عمرو بن عون الواسطی، ثنا: خالد ابن عبد اللّه، عن الحسن بن عبید اللّه، عن ابی الضحی، عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا

على الحوض» [۲].

«حدثنا معاذ بن المثنى، ثنا: على بن المدينى، ثنا: جرير بن عبد الحميد، عن الحسن بن عبيد اللّه، عن ابى الضحى، عن زيد بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض» [۳].

«حدثنا ابو حصين القاضى، ثنا: يحيى الحمانى، ثنا: جرير بن عبد الحميد، عن الحسن بن عبيد اللّه، عن ابى الضحى عن زيد بن أرقم، عن النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم مثله» [۴].

---

[۱] المعجم الكبير ۵/ ۱۸۶- ۱۸۷.

[۲] المعجم الكبير ۵/ ۱۹۰.

[۳] المعجم الكبير ۵/ ۱۹۰.

[۴] المعجم الكبير ۵/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۴

«حدثنا على بن عبد العزيز، ثنا: أبو نعيم، ثنا: كامل أبو العلاء، قال:

سمعت حبيب بن أبى ثابت يحدث، عن يحيى بن جعدة، عن زيد بن أرقم، قال: خرجنا مع رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم حتى انتهينا إلى غدير خم أمر بدوح فكسح فى يوم ما اتى علينا يوم كان أشد حرا منه، فحمد اللّه و اثنى عليه و قال: يا ايها الناس: انه لم يبعث نبى قط الّا عاش نصف ما عاش الذين كانوا قبله و انى أوشك ان أدعى فأجيب و انّى تارك فيكم ما لن تضلوا بعده، كتاب اللّه. ثم قام و أخذ بيد علىّ رضى اللّه عنه فقال: يا ايها الناس: من اولى بكم من أنفسكم؟ قالوا: اللّه و رسوله اعلم. قال: من كنت مولاه فعلىّ مولاه» [۱].

۵- و تجد روايته لحديث الثقلين فى (الدر المنثور ۲/ ۶۰) و (احياء الميت ۲۷، ۳۰) و فى (كنز العمال) و (الصواعق) و (السيرة الحلبية) و غيرها.

ترجمته ...: ص: ۳۳۴

و قد ترجم الطبرانى و أثنى عليه كبار الأئمة و كافة أرباب الكتب الرجالية، مثل:

ابن خلكان فى وفيات الأعيان (۲/ ۲۱۵).

و السمعانى فى الأنساب (الطبرانى).

و الذهبى فى تذكرة الحفاظ (۳/ ۹۱۲) و العبر (۲/ ۳۱۵).

و اليافعى فى مرآة الجنان (۲/ ۳۷۲).

و ابن الجزرى فى (طبقات القراء).

و القنوجى فى التاج المكلل (۵۴).

و لغرض الاختصار نقتصر على ما ورد من ترجمته فى طبقات الحفاظ

---

[۱] المعجم الكبير ۵/ ۱۹۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۵

للسیوطی حیث یقول:

«الطبرانی- الامام العلامهٔ الحجهٔ، بقیهٔ الحفاظ أبو القاسم سلیمان ابن أحمد ابن أیوب بن مطیر اللخمی الشامی. مسند الدنیا و أحد فرسان هذا الشأن. ولد بعکا فی صفر سنهٔ ۲۶۰، و سمع فی سنهٔ ۲۷۳، بمدائن الشام و الحجاز و الیمن و مصر و بغداد و الکوفهٔ و البصرهٔ و أصبهان و الجزیرهٔ و غیر ذلک، و حدث عن ألف شیخ أو یزیدون.

صنف (المعجم الکبیر) و هو المسند، و لم یسبق فیه من مسند المکثرین الا ابن عباس و ابن عمر، فأما أبو هریرهٔ، و أنس، و جابر، و أبو سعید، و عائشهٔ فلا بد، و لا حدیث جماعهٔ من المتوسطین، لأنه أفرد لکل مسندا فاستغنی عن إعادته. و له (المعجم الأوسط) علی شیوخه، فأتی عن کل شیخ بما له من الغرائب فهو نظیر (الافراد) للدارقطنی، و کان یقول: هذا الکتاب روحی، فانه تعب علیه. و (المعجم الصغیر) و هو عن کل شیخ له حدیث...

قال أبو العباس الشیرازی: کتبت عن الطبرانی ثلاثمائهٔ ألف حدیث، و هو ثقهٔ.

قال الذهبی فی (المیزان): و مع سعهٔ روایته لم ینفرد بحدیث» [۱].

(۶۶) روایهٔ أبی بکر القطیعی ... ص: ۳۳۵

اشارهٔ

أخرج روایته لحدیث الثقلین الحاکم بالسند الآتی:

«حدثنا أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا:

أبو قلابهٔ عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا: یحیی بن حماد، و حدثنی أبو بکر محمد بن أحمد بن بالویه، و أبو بکر أحمد بن جعفر البزاز، قالا: ثنا: عبد اللّه ابن أحمد بن حنبل، حدثنی أبی، ثنا: یحیی بن حماد، و ثنا: أبو نصر أحمد

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۷۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۶

ابن سهل الفقیه ببخاری، ثنا: صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا: خلف ابن سالم المخرمی، ثنا: یحیی بن حماد، ثنا: أبو عوانهٔ، عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن، فقال: کأنی قد دعیت فأجبت، انی تارک فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه تعالی و عترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: اللّه عز و جل مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علیّ رضی اللّه عنه، فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۳۶

۱- السمعانی: «المحدث المشهور أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان بن مالک بن شبیب القطیعی- من قطیعهٔ الدقیق محلهٔ فی أعلی غربی بغداد- یروی عن إسحاق و ابراهیم الحربیین و الکدیمی و أبی مسلم الکشی، و کان یروی عن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل

(المسند) عن أبیه، و کان مکثرا، یروی عنه: أبو عبد اللّه الحافظ ابن البیع، و أبو نعیم الحافظ الاصبهانی، فی جماعهٔ کثیرهٔ آخرهم أبو محمد الحسن بن علی الجوهری، و مات فی ذی الحجهٔ سنهٔ ثمان و ستین و ثلاثمائهٔ» [۲].

۳- الذهبی: «و کان شیخا صالحا» [۳].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۲] الأنساب- القطیعی.

[۳] العبر ۲/ ۳۴۶.

(۶۷) روایهٔ الأزهری اللغوی ... ص: ۳۳۷

اشارهٔ

۱- لقد أورد حدیث الثقلین فی کتاب (تهذیب اللغهٔ) فی مادهٔ (عترهٔ) علی ما ذکر العلامهٔ ابن منظور حیث قال:

«قال الأزهری رحمه اللّه: و فی

حدیث زید بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین خلفی، کتاب اللّه و عترتی فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض

. و قال: قال محمد بن إسحاق: و هذا حدیث صحیح، و رفعه نحو زید بن أرقم و أبو سعید الخدری، و

فی بعضها: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی

، فجعل العترهٔ أهل البیت» [۱].

۲-

و أورده فی مادهٔ (ثقل) من کتابه قائلا: «التهذیب: و روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال فی آخر عمره: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، فجعلهما کتاب اللّه عز و جل و عترته.

و قد تقدم ذکر العترهٔ. و قال ثعلب: سمّیا ثقلین لان الأخذ بهما ثقیل، و العمل بهما ثقیل. قال: و أصل الثقل ان العرب تقول لکل شیء نفیس خطیر مصون ثقل، فسماهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما، و أصله فی بیض النعام المصون، و قال ثعلبهٔ ابن صغیر المازنی یذکر الظلیم و النعامهٔ:

فتذکرا ثقلا رشیدا بعد ما ألقت ذکاء یمینها فی کافر و یقال للسید العزیز ثقل من هذا، و سمی اللّه تعالی الجن و الانس الثقلین سمیا ثقلین، لتفضیل اللّه تعالی إیاهما علی سائر الحیوان المخلوق فی

---

[۱] لسان العرب ۴/ ۵۳۸.

الأرض بالتمییز و العقل الذی خصا به» [۱].

۳- و أورده فی مادهٔ (حبل) قائلا: «و فی

حدیث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أوصیکم بکتاب اللّه و عترتی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض

. قال أبو منصور: و فی هذا الحدیث اتصال کتاب اللّه عز و جل و ان کان یتلی فی الأرض و ینسخ و یکتب، و معنی الحبل الممدود نور هداه، و العرب تشبه النور بالحبل و الخیط. قال اللّه: حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ. فالخیط الأبیض هو نور الصبح إذا تبین للابصار و انفلق، و الخیط الأسود دونه فی الإنارة لغلبة سواد اللیل علیه، و لذلک نعت الآخر بالأسود و نعت الآخر بالأبیض، و الخیط و الحبل قریبان من السواء» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۳۸

۱- ابن خلکان: «کان فقیها شافعی المذهب، غلبت علیه اللغة فاشتهر بها، کان متفقا علی فضله و ثقته و درایته و ورعه ... و کان... جامعا لشتات اللغة مطلعا علی اسرارها و دقائقها، و صنف فی اللغة کتاب (التهذیب) و هو من الکتب المختارة، یکون أکثر من عشر مجلدات، و له تصنیف فی غریب الألفاظ التی استعملها الفقهاء فی مجلد واحد، و هو عمدة الفقهاء فی تفسیر ما یشکل علیهم من اللغة المتعلقة بالفقه، و کتاب التفسیر» [۳].

۲- الذهبی: «روی عن البغوی و نفطویه و أتی ابن السراج، و ترک الأخذ عن ابن درید تورعا لأنه رآه سکران، و قد بقی الأزهری فی أسر القرامطة مدة طویلة» [۴].

---

[۱] المصدر نفسه ۱۱/ ۸۸.

[۲] لسان العرب ۱۱/ ۱۳۷.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۴۵۸.

[۴] العبر ۲/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۳۹

۳- الیافعی بنحو ما تقدم [۱].

۴- و کذا ابن الوردی [۲].

۵- السبکی: «کان اماما فی اللغة، بصیرا بالفقه، عارفا بالمذهب، عالی الاسناد، ثخین الورع، کثیر العبادة و المراقبة، شدید الانتصار لالفاظ الشافعی، متحریا فی دینه» [۳].

۶- ابن قاضی شهبة: «کان فقیها صالحا غلب علیه علم اللغة و صنف فیه کتاب (التهذیب) الذی جمع فیه فأوعی فی عشر مجلدات... توفی بهراة سنة ۳۷۰ ... نقل الرافعی عنه مواضع تتعلق باللغة فی ضبط السنة» [۴].

۷- السیوطی: بنحو ما تقدم [۵].

(۶۸) روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۳۳۹

اشارة

لقـد أخرج روايته لحـديث الثقلين ابن المغازلى بقوله: «أخبرنا أبو طالب محمـد بن أحمد بن عثمان، نا: أبو الحسين محمد بن المظفر بن موسى ابن عيسى الحافظ اذنا، نا: محمد بن محمد بن سليمان الباغندى، نا: سويد، ثنا: على بن مسهر، عن أبى حيان التيمى، حدثنى يزيد بن حيان، قال:

سمعت زيد بن أرقم يقول: قام فينا رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم فخطبنا فقال:

أما بعـد، أيها النـاس! انمـا أنا بشـر يوشك أن أدعى فأجيب، و انى تارك فيكم الثقلين، و هما كتاب اللّه فيه الهـدى و النور، فخـذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به. فحث على كتاب اللّه و رغب فيه، ثم قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى

---

[۱] مرآة الجنان ۲/ ۳۹۵.

[۲] تتمة المختصر ۱/ ۴۲۳.

[۳] طبقات الشافعية ۳/ ۶۳.

[۴] طبقات الشافعية ۱/ ۱۲۳.

[۵] بغية الوعاة: ۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴۰

أهل بيتى. قالها ثلاث مرات» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴۰

۱- الذهبى: «محمد بن المظفر بن موسـى بن عيسـى الحافظ الامام الثقة أبو الحسين البغدادى محدث العراق ... قال الخطيب: كان ابن المظفر فهمـا حافظـا صادقا، و قال البرقانى: كتب الـدارقطنى عن ابن المظفر ألوف حـديث ... قال السـلمى: سألت الـدارقطنى عن ابن المظفر، فقال ثقة مأمون. فقلت: يقال أنه يميل الى تشيع؟ فقال: قليلا بمقدار ما لا يضر ان شاء اللّه» [۲].

۲- و فى [العبر فى خبر من غبر] بنحو ما تقدم [۳].

۳- الصـفدى: «رحل الى الأمصار و برع فى علم الحديث و معرفة الرجال و توفى فى جمادى الاولى سـنة ۲۷۹، و سمع الطبرى و غيره. و روى عنه الدارقطنى و غيره، و اتفقوا على فضله و صدقه و ثقته» [۴].

۴- السيوطى: «قـال الخطيب: كان حافظا صادقا. قال ابن أبى الفوارس: سألت ابن المظفر من حـديث الباغنـدى عن أبى زيـد الحزازى عن عمرو بن عاصم فقال: ما هو عنـدى، قلت: لعله عندك! قال: لو كان عندى لكنت أحفظه، عندى عن الباغندى مائة ألف حديث ما هـذا منها! و كان الـدارقطنى يجله و يعظمه و لا يسـتند بحضـرته. و قال فيه: ثقة مأمون يميل الى التشـيع قليلا. و قال أبو الوليد الباجى: حافظ فيه تشيع، مات يوم الجمعة فى جمادى الاولى سنة ۳۷۹» [۵].

---

[۱] المناقب: ۲۳۶.

[۲] تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۸۰.

[۳] العبر ۳/ ۱۲.

[۴] الوافى بالوفيات ۵/ ۳۴.

[۵] طبقات الحفاظ: ۳۸۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۱

(۶۹) روایهٔ أبی الحسن الدارقطنی ... ص: ۳۴۱

اشارهٔ

لقد ذکر روایته لحدیث الثقلین، ابن باکثیر المکی بعد ذکر هذا الحدیث عن طریق أم سلمهٔ، قال: «و أخرجه محمد بن جعفر البزاز عنها بلفظ: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی مرضه الذی قبض فیه و قد امتلأت الحجرهٔ من أصحابه، قال: أیها الناس، یوشک أن أقبض قبضا سریعا فینطلق بی، و قد قدمت القول معذرهٔ إلیکم! الا انی مخلف فیکم کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی. ثم أخذ بید علی فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا- یفترقان حتی یردا علی الحوض، فأسألهما عما خلفت فیهما- أخرجه الدارقطنی» [۱].

أقول: و

أخرجه فی (المؤتلف و المختلف) عن أبی ذر و أبی سعید حیث قال:

«حدّثنا أبو القاسم الحسن بن محمّد بن بشر الکوفی الخزاز فی سنهٔ إحدی و عشرین، حدثنا الحسین بن الحکم الحبری حدّثنا الحسن بن الحسین العرفی حدّثنا علیّ بن الحسین العبدی عن محمّد بن رستم أبو الصامت الضبی عن زاذان أبی عمر عن أبی ذر: إنّه تعلّق بأستار الکعبهٔ و قال: أیّها الناس! من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا جندب الغفاری ... و قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول:

إنّی تارک فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض، سبب بید اللّه تعالی و سبب بأیدیکم، و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنّ إلهی عزّ و جلّ قد وعدنی أنّهما لن یفترقا حتّی یردا علیّ الحوض.

---

[۱] وسیلهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۲

و سمعته یقول: إنّ مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

و قال: «حدّثنا محمّد بن القاسم بن زکریا حدّثنا عباد بن یعقوب حدّثنا علیّ بن هاشم عن عمرو أبی محرز عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إنّی تارک فیکم الثقلین کتاب و عترتی.

الحدیث.» [۲]

ترجمته ...: ص: ۳۴۲

له ترجمهٔ فی کتب التراجم جمیعها، و لکنا نقتصر هنا علی ترجمته فی بعضها:

۱- الذهبی: «الدارقطنی أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد البغدادی الحافظ المشهور، صاحب التصانیف، فی ذی القعدهٔ و له ثمانون سنهٔ، روی عنه البغوی و طبقته، ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و اماما فی القراء و النحاهٔ صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها. و قال الخطیب: کان فرید عصره، و فزیع دهره، و نسیج وحده، و امام وقته، انتهی الیه

علم الأثر و المعرفة بالعلل و أسماء الرجال مع الصدق و صحة الاعتقاد و الاضطلاع من علوم سوى علم الحديث، منها:
القراءة و قد صنف فيها مصنفات، و منها المعرفة بمذاهب الفقهاء، و بلغنى أنه درس فقه الشافعى على أبى سعيد الاصطخرى، و منها المعرفة بالأدب و الشعر فقيل: انه كان يحفظ دواوين جماعة. و قال أبو ذر الهروى: قلت للحاكم:
هل رأيت مثل الدارقطنى؟ فقال: هو امام لم ير مثل نفسه فكيف أنا! و قال البرقانى: كان الدارقطنى يملى على العلل من حفظه. و قال القاضى أبو الطيب

---

[۱] المؤتلف و المختلف ۲/ ۱۰۴۵.

[۲] المؤتلف و المختلف ۴/ ۲۰۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۳

الطبرى: الدارقطنى أمير المؤمنين فى الحديث» [۱].

۲- ابن قاضى شهبة: «قال ابن ماكولا: رأيت فى المنام كأنى أسأل عن حال الدارقطنى فى الآخرة، فقيل لى: ذاك يدعى فى الجنة بالإمام؟ نقل عنه فى- الروضة- فى أثناء كتاب القضاء فى الكلام على الرواية بالاجازة» [۲].

۳- القنوجى: «كان عالما حافظا فقيها على مذهب الامام الشافعى و انفرد بالامامة فى علم الحديث فى عصره، و لم ينازعه فى ذلك أحد من نظرائه و كان عارفا باختلاف الفقهاء» [۳].

و انظر: (وفيات الأعيان ۱/ ۳۳۱) و (تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۹۱) و (طبقات القراء ۱/ ۵۵۸) و (طبقات السبكى ۳/ ۴۶۲) و (الكامل ۹/ ۴۳) و (طبقات الحفاظ ۳۹۳) و (الأنساب- الدارقطنى) و غيرها.

(۷۰) رواية محمد بن عبد الرحمن المخلص الذهبى ... ص: ۳۴۳

اشارة

تظهر روايته لحديث الثقلين من مراجعة عبارة الحموى حيث يقول:

«أخبرتنا الشيخة الصالحة زينب بنت القاضى عماد الدين أبى صالح نصر ابن عبد الرزاق ابن الشيخ قطب وقته عبد القادر، سماعا عليها بمدينة السلام بغداد عصر يوم الجمعة السادس و العشرين من صفر سنة اثنتين و سبعين و ستمائة. قيل لها: أخبرك الشيخ أبو الحسن على بن محمد بن على ابن السقاء، قراءة عليه و أنت تسمعين فى خامس رجب سنة سبع عشرة و ستمائة بالمدرسة القادرية؟ قالت: نعم؟ قال: أنبأنا أبو القاسم سعيد بن أحمد بن

---

[۱] العبر ۳/ ۲۸.

[۲] طبقات الشافعية ۱/ ۱۴۷.

[۳] التاج المكلل ۸۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۴

البناء، و أبو محمد بن المبارك ابن أحمد بن بركة الكندى فى جمادى الاولى سنة اثنتين و أربعين و خمسمائة. قالا: أنبأنا أبو نصر محمد بن محمد بن الريسى قال: أنبأنا أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن بن العباس المخلص قال: أنبأنا أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن

عبـد العزيز البغوى، أنبأنا بشـر بن الوليـد الكنـدى، أنبأنا محمـد بن طلحـة، عن الأعمش، عن عطية، عن أبى سـعيد الخدرى، عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قـال: انى أوشك أن أدعى فأجيب، و انى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل حبل ممـدود من السـماء الى الأرض، و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير أخبرنى أنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، فانظروا ما تخلفونى فيهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴۴

قال السمعانى: «و كان ثقة صدوقا صالحا مكثرا من الحديث» [۲].

(۷۱) رواية محمد بن سليمان بن داود البغدادى ... ص: ۳۴۴

لقد روى حديث الثقلين بسنده: «
عن جابر بن عبد اللّه، قال: قال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: قد تركـت ما ان تمسـكتم به لن تضلوا، كتاب اللّه عز و جل و عترتى أهل بيتى» [۳].

---

[۱] فرائد السمطين ۲/ ۲۷۲.

[۲] الأنساب- المخلص.

[۳] مناقب أهل البيت- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۵

(۷۲) رواية الحاكم النيسابورى ... ص: ۳۴۵

اشارة

أخرج حـديث الثقلين فى كتابه فى باب مناقب الامام أمير المؤمنين عليه السـلام بقوله: «حـدثنا أبو الحسـين محمـد بن أحمـد بن تميم الحنظلى ببغـداد، ثنا: أبو قلابة عبد الملك بن محمد الرقاشـى، ثنا: يحيى بن حماد. و حدثنى أبو بكر محمد بن أحمد بن بالويه، و أبو بكر أحمد بن جعفر البزاز. قالا: ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنى أبى، ثنا: يحيى بن حماد، و ثنا: أبو نصـر أحمد بن سهل الفقيه ببخارى، ثنا: صالح بن محمد الحافظ البغدادى، ثنا:
خلف بن سـالم المخرمى، ثنـا: يحيى بن حماد، ثنا: أبو عوانـة، عن سـليمان الأعمش، قال: حـدثنا حبيب بن أبى ثابت، عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم رضـى اللّه عنه، قال: لما رجع رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم أمر بدوحات فقممن فقـال: كـأنى قـد دعيت فـأجبت، انّى [قـد] تركت فيكم الثقلين أحـدهما أكـبر من الآـخر، كتـاب اللّه تعـالى و عـترتى، فـانظروا كيف تخلفونى فيهما فإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض. ثم قال:
اللّه عز و جل مولاى و أنا ولى [مولى كل مؤمن، ثم أخذ بيد علىّ رضـى اللّه عنه، فقال: من كنت وليه [مولاه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه...
هذا حديث صحيح على شرط الشيخين و لم يخرجاه بطوله، شاهده:

حدیث سلمة بن کهیل» [... ۱].

کما أخرج الحدیث من طریق آخر [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۴۵

۱- الذهبی: «الحاکم الحافظ الکبیر، امام المحدثین أبو عبد اللّه محمد

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] المصدر ۳/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۶

ابن عبد اللّه بن محمد بن حمدویه بن نعیم الضبی الطهمانی النیسابوری المعروف بابن البیع صاحب التصانیف.

ولد سنة إحدی و عشرین و ثلاثمائة فی ربیع الاول، طلب الحدیث من الصغر باعتناء أبیه و خاله فسمع سنة ثلاثین، و رحل الی العراق و هو ابن عشرین و حج ثم جال فی خراسان و ما وراء النهر فسمع بالبلاد من ألفی شیخ أو نحو ذلک» [۱].

۲- القنوجی: «امام أهل الحدیث فی عصره، و المؤلف فیه الکتب التی لم یسبق الی مثلها. کان عالما عارفا واسع العلم، تفقه ثم طلب الحدیث و غلب علیه فاشتهر به و سمعه من جماعة لا یحصون کثرة، فان معجم شیوخه یقرب من ألفی رجل، حتی روی عمن عاش بعده لسعة روایته و کثرة شیوخه. و صنف فی علومه ما یبلغ ألفا و خمسمائة جزء ... ناظر الحفاظ و ذاکر الشیوخ و کتب عنهم أیضا و باحث الدارقطنی فرضیه، و تقلد القضاء بنیسابور فی سنة ۳۵۹ فی أیام الدولة السامانیة» [۲].

۳- البدخشی: «الحاکم لقب به جماعة من اهل الحدیث، فمنهم من لقب به لأجل ریاسة دنیویة کالحاکم الشهید ... و منهم من لقب به لأجل الریاسة فی الحدیث، و هما رجلان فاقا أهل عصرهما فی معرفة الحدیث، أحدهما الحاکم أبو أحمد محمد بن محمد بن أحمد بن إسحاق النیسابوری و لیس له ذکر فی هذا الکتاب و هو الأکبر. و الثانی: الحاکم أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن محمد بن حمدویه النیسابوری صاحب (المستدرک علی الصحیحین) و (تاریخ نیسابور) و غیر ذلک من المصنفات و هو الأشهر» [۳].

و انظر: (وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸) و (المختصر ۲/ ۱۴۴) و (تتمة المختصر ۱/ ۴۵۳) و (مرآة الجنان ۳/ ۱۴) و (طبقات الاسنوی ۱/ ۴۰۵) و

---

[۱] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۳۹.

[۳] التاج المکلل ۱۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۷

(طبقات السبکی ۴/ ۱۵۵) و (العبر ۳/ ۹۱).

(۷۳) روایة عبد الملک الخرکوشی ... ص: ۳۴۷

اشارة

أخرج حديث الثقلين فی كتابه المسمی ب (شرف النبوة) علی ما جاء فی (مناقب السادات): «الحديث الثالث فی (المشارق) و (المصابيح) و (شرف النبوة) و (الدرر) و (تاج الأسامی) و غير ذلك: انّی تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتی فان تمسكتم بهما لن تضلوا من بعدی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴۷

و توجد ترجمة الخركوشی فی كثير من كتب التراجم و التواريخ مثل (الأنساب- الخركوشی) و (تذكرة الحفاظ ۳/ ۲۵۳) و (العبر ۳/ ۹۶) و (طبقات السبكی ۵/ ۲۲۲) و (طبقات الاسنوی ۱/ ۴۷۷) و نقتصر هنا بخلاصة ما وصفه به السبكی، قال:
«و كان فقيها زاهدا من أئمة الدين و أعلام المؤمنين، ترتجی الرحمة بذكره قال فيه الحاكم: انه الواعظ الزاهد ابن الزاهد، و انه تفقه فی حداثة سنّه و تزهد و جالس الزهاد و المجردين الی أن جعله اللّه خلف الجماعة ممن تقدمه من العباد المجتهدين و الزهاد القانعين» [۲].

(۷۴) رواية ابی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۴۷

اشارة

لقد أورد حديث الثقلين فی تفسيره عند تفسير قوله تعالی

---

[۱] مناقب السادات لشهاب الدين الدولتآبادی.

[۲] طبقات الشافعية ۵/ ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۸

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً فقال:

«حدثنا الحسن بن محمد بن حبيب المفسر، قال:
وجدت فی كتاب جدی بخطه نا: أحمد بن الاحجم القاضی المرندی، نا، الفضل بن موسی الشيبانی، أنا عبد الملك بن أبی سليمان، عن عطية العوفی عن أبی سعيد الخدری، قال: قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: يا أيها الناس انی قد تركت فيكم خليفتين ان أخذتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أكبر من الآخر، كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بيتی، ألا و انهما لن يتفرقا حتی يردا علی الحوض» [۱].
كما ذكر الحديث عند تفسير قوله تعالی: سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ.

ترجمته ...: ص: ۳۴۸

۱- السبكی: «و كان أوحد زمانه فی علم القرآن و له كتاب (العرائس) فی قصص الأنبياء عليهم السلام» [۲].

۲- الاسنوی: «ذكره ابن الصلاح و النووی من الفقهاء الشافعية، و كان اماما فی اللغة و النحو» [... ۳].

۳- الداودی: «کان أوحد أهل زمانه فی علم القرآن حافظا للغة، بارعا فی العربیة، واعظا، موثقا» [۴].

و انظر (وفیات الأعیان ۱/ ۶۱) و (الوافی بالوفیات ۷/ ۳۰۷) و (العبر ۳/ ۱۶۱) و (مرآة الجنان ۳/ ۴۶) و (تتمة المختصر ۱/ ۴۷۷) و (المختصر ۲/ ۱۶۰) و (بغیة الوعاة ۱۵۴) و غیرها.

---

[۱] الکشف و البیان- مخطوط.

[۲] طبقات الشافعیة ۴/ ۵۸.

[۳] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۲۹.

[۴] طبقات المفسرین ۱/ ۶۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۹

(۷۵) روایة أبی نعیم الاصبهانی ... ص: ۳۴۹

اشارة

۱- أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (منقبة المطهرین) بطرق عدیدة و ألفاظ کثیرة، عن أبی سعید الخدری و زید بن أرقم و أنس بن مالک و البراء ابن عازب و عن جبیر بن مطعم.

۲-

کما أخرج الحدیث فی (حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵) و فی کلام العلامة السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) و کذلک فی کلام العلامة السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط):

«عن حذیفة بن أسید الغفاری رضی اللّه عنه، أو زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لما صدر رسول اللّه من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ینزلوا تحتهن، ثم بعث إلیهن فقم ما تحتهن من الشوک و عمد إلیهن فصلی تحتهن. ثم قام فقال: یا أیها الناس: انی قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لن یعمر نبی إلا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و انی لا ظن أن یوشک أن أدعی فأجیب و انی مسئول و انکم مسئولون، فما أنتم قائلون؟

قالوا: نشهد أنک قد بلغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا. فقال:

ألیس تشهدون أن لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق، و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، و أن الساعة آتیة لا ریب فیها، و ان اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک؟ قال:

اللهم اشهد؟ ثم قال: یا أیها الناس ان اللّه مولای و أنا ولی المؤمنین و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه- یعنی علیّا- اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. ثم قال: یا أیها الناس انی فرطکم و انکم واردون علی الحوض، حوض أعرض مما بین بصری الی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین فانظروا کیف تخلفونی فیهما؟ الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به لا تضلوا و لا تبدلوا، و عترتی أهل بیتی فانه قد نبأنی اللطیف

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۰

الخبیر انهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض.

أخرجه الطبرانی فی (الکبیر) و الضیاء فی (المختارة) من طریق سلمة ابن کهیل عن أبی الطفیل و هما من رجال (الصحیح) عنه بالشک فی صحابیته، و أخرجه أبو نعیم فی الحلیة»....

ترجمته ...: ص: ۳۵۰

۱- الذهبی: «قال أحمد بن محمد بن مردویه: کان ابو نعیم فی وقته مرحولا الیه، لم یکن فی أفق من الآفاق احد احفظ منه و لا أسند منه، کان حفاظ الدنیا قد اجتمعوا عنده و کل یوم نوبة واحد منهم یقرأ ما یرید الی قریب الظهر، فإذا قام الی داره ربما کان یقرأ علیه فی الطریق جزء، لم یکن له غذاء سوی التسمیع و التصنیف.

و قال حمزة بن العباس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی الحافظ أربع عشرة سنة بلا نظیر، لا یوجد لا شرقا و لا غربا أعلی اسنادا منه و لا أحفظ منه» [۱].

۲- الصفدی: «تاج المحدثین و أحد اعلام الدین، له العلو فی الروایة و الحفظ و الفهم و الدرایة، و کانت الرحال تشد الیه. أملی فی فنون الحدیث کتبا سارت فی البلاد و انتفع به العباد و امتدت أیامه حتی لحق الأحفاد بالأجداد و تفرد بعلو الاسناد» [۲].

۳- القنوجی: «الحافظ المشهور صاحب کتاب حلیة الأولیاء. کان من الاعلام المحدثین و اکابر الحفاظ، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به و کتابه الحلیة من أحسن الکتب» [۳].

و انظر (العبر ۳/ ۱۷۰ و (وفیات الأعیان ۱/ ۷۵) و (طبقات السبکی

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۹۶.

[۲] الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

[۳] التاج المکلل ۳۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۱

۳/ ۷) و (مرآة الجنان ۳/ ۵۲) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۴۷۴) و (طبقات الحفاظ ۴۲۳) و (طبقات ابن قاضی شهبة ۱/ ۳۰۱) و (المختصر ۲/ ۱۶۲) و (تتمة المختصر ۱/ ۴۸۰) و (البدایة و النهایة ۱۲/ ۴۵) و (النجوم الزاهرة ۵/ ۳۰) و (شذرات الذهب ۳/ ۲۴۵) و غیرها.

(۷۶) روایة ابی نصر العتبی ... ص: ۳۵۱

اشارة

لقد أشار الی حدیث الثقلین فی صدر کتابه (التاریخ الیمینی) حیث یقول ... «الی أن قبضه اللّه جل ذکره الیه مشکور السعی و الأثر، ممدوح النصر و الظفر، مرضی السمع و البصر، محمود العیان و الخبر، فاستخلف فی أمته الثقلین کتاب اللّه و عترته اللذین یحمیان الاقدام أن تزل، و الأحلام أن تضل، و القلوب أن تمرض، و الشکوک أن تعرض، فمن سلک بهما فقد سلک الخیار و أمن العثار و ربح الیسار، و من صدف عنهما فقد أساء الاختیار و رکب الخسار و ارتدف الأدبار، أولئک الذین اشتروا الضلالة بالهدی، فما ربحت تجارتهم و ما کانوا مهتدین».

ترجمته ...: ص: ۳۵۱

قال الثعالبى: «أبو نصر محمد بن عبد الجبار العتبى، هو لمحاسن الأدب و بدائع النثر و لطائف النظم و دقائق العلم كالينبوع للماء و الزند للنار، يرجع معها الى أصل كريم و خلق عظيم. و كان فارق وطنه الرى فى اقتبال شبابه و قدم خراسان على خاله أبى نصر العتبى و هو من وجوه المال بها و فضلائهم، فلم يزل عنده كالولد العزيز عند الوالد الشفيق الى أن مضى أبو نصر لسبيله، و تنقلت بأبى النصر أحوال و اسفار فى الكتابة للأمير أبى على، ثم للأمير أبى منصور سبكتكين مع أبى الفتح البستى، ثم النيابة بخراسان لشمس المعالى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۲

و استوطن نيسابور و اقبل على خدمة الآداب و العلوم» [۱].

(۷۷) رواية أبى بكر البيهقى ... ص: ۳۵۲

اشارة

ذكر روايته لحديث الثقلين الخوارزمى فى مناقبه بقوله «و بهذا الاسناد عن احمد بن الحسين هذا [هو أبو بكر البيهقى، حيث قال قبل ذلك: و

أخبرنا الشيخ الزاهد أبو الحسن على بن أحمد العاصمى الخوارزمى، أخبرنى شيخ القضاة اسماعيل بن أحمد الواعظ، أخبرنى أبو بكر أحمد بن الحسين البيهقى .

قال: أخبرنا أبو عبد اللّه، قال: حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقيه ببخارى قال: حدثنا صالح بن محمد الحافظ، قال: حدثنا خلف بن سالم، قال: حدثنا يحيى بن حماد، قال: حدثنا أبو عوانة عن سليمان الأعمش، قال: حدثنا حبيب بن أبى ثابت، عن أبى الطفيل، عن زيد بن أرقم، قال: لما رجع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم أمر بدوحات فقممن ثم قال: كأنى قد دعيت فأجبت، انى قد تركت فيكم الثقلين أحدهما أكبر من الآخر، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى فيهما، فإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض. ثم قال: ان اللّه عز و جل مولاى و أنا مولى كل مؤمن. ثم أخذ بيد علىّ فقال: من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت: أنت سمعت من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ فقال: ما كان فى الدوحات احد الا قد رآه بعينه و سمعه بأذنه» [۲].

كما تظهر روايته لهذا الحديث من عبارة الحموئى نقلا عن ابن عمه

---

[۱] يتيمة الدهر ۴/ ۳۹۷.

[۲] المناقب ۹۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۳

نظام الدين الحموى، و القاضى البتاكشى [۱].

أقول: و أخرجه فى (سننه) فى غير موضع منه، ففى «باب بيان اهل بيته الذين هم آله» أخرجه عن الحاكم بسنده عن زيد بن أرقم قال: «قام فينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بماء يدعى خمّا بين مكّة و المدينة» [... ۲].

و بسنده عن زيد بن أرقم كذلك فى «باب بيان آل محمّد الذين تحرم عليهم الصدقة المفروضة» [۳].

و بسنده عنه أیضا کذلک فی «کتاب آداب القاضی» و قال: «أخرجه مسلم فی الصحیح من حدیث أبی حیان التیمی» [۴].

ترجمته ...: ص: ۳۵۳

قال الذهبی: «البیهقی الامام الحافظ العلامة شیخ خراسان ابو بکر أحمد بن الحسین بن علی بن موسی الخسروجردی البیهقی، صاحب التصانیف ... قال عبد الغافر فی تاریخه: کان البیهقی علی سیرة العلماء قانعا بالیسیر متجملا فی زهده و ورعه. و عن امام الحرمین أبی المعالی قال: ما من شافعی الا و للشافعی علیه منة الا أبا بکر البیهقی فان له المنة علی الشافعی لتصانیفه فی نصرة مذهبه قال أبو الحسن عبد الغافر فی (ذیل تاریخ نیسابور):

أبو بکر البیهقی الفقیه الحافظ الأصولی الدین الورع، واحد زمانه فی الحفظ و فرد أقرانه فی الإتقان و الضبط، من کبار أصحاب الحاکم و یزید علیه بأنواع من العلوم، کتب الحدیث و حفظه من صباه و تفقه و برع و أخذ فی الأصول، و ارتحل الی العراق و الجبال و الحجاز، ثم صنف و توالیفه تقارب ألف جزء لم یسبقه الیه أحد، جمع بین علم الحدیث و الفقه و بیان علل

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۳۳.

[۲] سنن البیهقی ۲/ ۱۴۸.

[۳] سنن البیهقی ۷/ ۳۰.

[۴] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۴.

الحدیث و وجه الجمع بین الأحادیث» [۱].

و انظر: (الأنساب- البیهقی) و (معجم البلدان ۲/ ۳۴۶) و (وفیات الأعیان ۱/ ۵۷) و (الکامل ۱۰/ ۱۸) و (مرآة الجنان ۳/ ۸۱) و (طبقات السبکی ۴/ ۸) و (طبقات الاسنوی ۱/ ۱۹۸) و (طبقات ابن قاضی شهبة ۱/ ۲۲۶) و (المختصر ۲/ ۱۸۵) و (تتمة المختصر ۱/ ۵۱۶) و (طبقات الحفاظ ۴۳۳) و (التاج المکلل ۲۸) و غیرها.

(۷۸) روایة ابی غالب النحوی ... ص: ۳۵۴

اشارة

لقد أخرج روایته لحدیث الثقلین، ابن المغازلی فی [المناقب بالسند الآتی: «أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی، ثنا: أبو عبد اللّه محمد بن علی السقطی، ثنا أبو محمد عبد اللّه بن شوذب، ثنا: محمد بن أبی العوام الریاحی ثنا: أبو عامر العقدی عبد الملک بن عمر، ثنا: محمد بن طلحة، عن الأعمش، عن عطیة بن سعید، عن أبی سعید الخدری ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انّی قد ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف أخبرنی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا ما ذا تخلفونی فیهما».

ترجمته ...: ص: ۳۵۴

توجد فی کثیر من الکتب المعتبرهٔ ... کما أوردنا ترجمته فی مجلد حدیث الطیر عن (العبر ۴/ ۲۵۰) و (الجواهر المضیهٔ ۲/ ۱۱- ۱۲) و (مرآهٔ الجنان ۳/ ۸۶) و غیرها.

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۵

(۷۹) روایهٔ ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۳۵۵

اشارهٔ

ذکر الشاه ولی اللّه فی (إزالهٔ الخفا) خطبهٔ الغدیر المتضمنهٔ لفضائل الامام أمیر المؤمنین علیّ بن ابی طالب فقال:
«أخرج الحاکم، و أبو عمرو و غیرهما- و هذا لفظ الحاکم- عن زید بن أرقم: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن فقال: کأنی قد دعیت فأجبت، انّی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه تعالی و عترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای و انا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه».

ترجمته ...: ص: ۳۵۵

قال الذهبی: «کان فقیها عابدا متهجدا، قال الحمیدی: أبو عمر فقیه حافظ مکثر عالم بالقراءات و بالخلاف و بعلوم الحدیث و الرجال، قدیم السماع یمیل فی الفقه الی أقوال الشافعی. و قال أبو علی الغسانی: لم یکن أحد ببلدنا فی الحدیث مثل قاسم بن محمد، و أحمد بن خالد الجبّاب، ثم قال أبو علی: و لم یکن ابن عبد البر بدونهما و لا متخلفا عنهما.
قلت: کان اماما دینا ثقهٔ متقنا علامهٔ متبحرا صاحب سنهٔ و اتباع، و کان أولا أثریا ظاهریا فیما قیل، ثم تحول مالکیا مع میل بین الی فقه الشافعی فی مسائل و لا ینکر له ذلک فانه ممن بلغ رتبهٔ الأئمهٔ المجتهدین. و من نظر فی مصنفاته بان له منزلته من سعهٔ العلم و قوهٔ الفهم و سیلان الذهن، و کل أحد یؤخذ من قوله و یترک الا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و لکن إذا اخطأ امام فی اجتهاده لا ینبغی لنا أن ننسی محاسنه و نغطی معارفه بل نستغفر اللّه له و نعتذر عنه.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۶
قال أبو القاسم ابن بشکوال: ابن عبد البر امام عصره، و واحد دهره یکنی أبا عمر.
قال أبو علی بن سکرهٔ: سمعت ابا الولید الباجی یقول: لم یکن بالأندلس مثل ابی عمر بن عبد البر فی الحدیث، و هو أحفظ اهل المغرب» [۱].
و انظر: (الأنساب- القرطبی) و (وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸) و (تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸) و (العبر ۳/ ۲۵۵) و (المختصر ۲/ ۱۸۷) و (تتمهٔ المختصر ۱/ ۵۲۱) و (طبقات الحفاظ ۴۳۶) و (التاج المکلل ۱۵۳) و غیرها.

(۸۰) روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۶

اشارة

تظهر روايته لحديث الثقلين من مراجعة عبارة البدخشانى حيث يقول:

«أخرجه ابن ابى شيبة، و الخطيب فى (المتفق و المتفرق) عنه- اى عن جابر- بلفظ: انّى تركت فيكم ما لن تضلوا بعدى ان اعتصمتم به، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى».

أقول: و هو بسنده عن أبى الطفيل عن حذيفة بن أسيد عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى (تاريخ بغداد ۸/ ۴۴۲) لكن بتره الأمناء على الحديث.

ترجمته ...: ص: ۳۵۶

قال الذهبى: «الخطيب الحافظ الكبير الامام محدث الشام و العراق ... كان من كبار الشافعية، تفقه بأبى الحسن بن المحاملى و بالقاضى أبى الطيب ... قال ابن ماكولا: كان أبو بكر الخطيب آخر الأعيان ممن شاهدناه معرفة و حفظا و اتقانا و ضبطا لحديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلم

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۳ ملخصا.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۷

و تفننا فى علله و أسانيده و علما بصحيحه و غريبه و فرده و منكره و مطروحة...

قال أبو سعد السمعانى: كان الخطيب مهيبا وقورا ثقة متحريا، حسن الخط، كثير الضبط، فصيحا ختم به الحفاظ...

قال أبو الحسن الهمذانى: مات هذا العلم بوفاة الخطيب، و قد كان رئيس الرؤساء، تقدم الى الوعاظ و الخطاب أن لا يرووا حديثا حتى يعرضوه على أبى بكر، و أظهر بعض اليهود كتابا بإسقاط النبى صلّى اللّه عليه و سلّم الجزية عن الخيابرة، و فيه شهادة الصحابة. فعرضه الوزير على أبى بكر، فقال: هذا مزور؟ قيل من أين قلت هذا؟ قال: فيه شهادة معاوية و هو أسلم عام الفتح بعد خيبر؟ و فيه شهادة سعيد بن معاذ و مات قبل خيبر بسنين.

قال شباع الذهلى: و الخطيب امام مصنف حافظ لم يدرك مثله» [... ۱].

و انظر: (الأنساب- الخطيب) و (الكامل ۱۰/ ۲۵) و (وفيات الأعيان ۱/ ۲۷) و (العبر ۳/ ۲۵۳) و (دول الإسلام ۱/ ۲۱۱) و (المختصر ۲/ ۱۸۷) و (تتمة المختصر ۱/ ۵۲۰) و (مرآة الجنان ۳/ ۸۷) و (طبقات السبكى ۴/ ۲۹) و (طبقات الاسنوى ۱/ ۲۰۱) و (طبقات الحفاظ ۴۳۴) و (التاج المكلل ۳۲) و غيرها من المصادر التاريخية و الرجالية.

(۸۱) رواية ابى محمد الحسن الغندجانى ... ص: ۳۵۷

اشارة

أورد الحديث ابن المغازلى فى كتاب المناقب بالسند الآتى: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسى الغندجانى ثنا: أحمد بن محمد، ثنا: على بن محمد المصرى، ثنا: محمد بن عثمان، ثنا: مصرف بن عمر، ثنا: عبد الرحمن بن محمد بن طلحة، عن أبيه، عن الأعمش، عن

عطیهٔ، عن أبی سعید الخدری

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۸

قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أوشک أن ادعی فأجیب و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی، فانظروا ما ذا تخلفونی فیهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۵۸

قال السمعانی: «أبو محمد الحسن بن موسی الغندجانی، کان شیخا ثقهٔ صدوقا سکن واسط بآخره، سمع ببغداد مع ابن عمه أبا طاهر المخلص، و أبا حفص الکنانی و أبا أحمد الفرضی و أبا عبد اللّه بن دوست العلاف.

روی لی عنه أبو عبد اللّه محمد بن علی بن الجلابی الثقهٔ، و کانت ولادته فی شوال سنهٔ ۲۸۲، و وفاته فی جمادی الاولی سنهٔ ۴۶۷» [۲].

(۸۲) روایهٔ علی بن محمد الطیب- ابن المغازلی ... ص: ۳۵۸

اشارهٔ

أخرج حدیث الثقلین فی کتابه بعدهٔ طرق نقتصر هنا علی واحد منها:

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان المعروف بابن الصیرفی البغدادی قدم علینا واسطا سنهٔ أربعین و أربعمائهٔ، قال: نا أبو الحسین عبید اللّه بن أحمد بن یعقوب بن البواب، نا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندیّ، نا: وهبان- و هو ابن بقیهٔ الواسطی- ثنا: خالد بن عبد اللّه، عن الحسن بن عبد اللّه، عن أبی الضحی، عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

---

[۱] المناقب: ۲۳۵.

[۲] الأنساب- الغندجانی.

[۳] المناقب ۲۳۴- ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۹

ترجمته ...: ص: ۳۵۹

ترجم له کبار علماء أهل السنهٔ فی کتبهم المعتمدهٔ، و قد ذکرنا ترجمته فی بعض مجلدات هذا الکتاب.

(۸۳) روایهٔ محمد بن فتوح الحمیدی ... ص: ۳۵۹

اشارة

لقد أخرج حديث الثقلين بالسند الآتى:

«عن يزيد بن حيان، قال:

انطلقت أنا و حصين بن سيرة، و عمرو بن مسلم الى زيد بن أرقم، فلما جلسنا اليه قال حصين: لقد لقيت يا زيد خيرا كثيرا، حدثنا يا زيد ما سمعت من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. قال: يا ابن أخى؟ و اللّه لقد كبرت سنى و قدم عهدى و نسيت بعض الذى كنت أعى من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فما حدثتكم فاقبلوه، و مالا فلا تكلفونيه. ثم قال: قام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوما فينا خطيبا بماء يدعى خما بين مكة و المدينة، فحمد اللّه و أثنى عليه، و وعظ و ذكر ثم قال: أما بعد، أيها الناس؟ فإنما أنا بشر يوشك أن يأتينى رسول ربى فأجيب، و أنا تارك فيكم الثقلين أولهما كتاب اللّه فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به. فحث على كتاب اللّه و رغب فيه، ثم قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى. فقال له حصين: و من أهل بيته يا زيد؟ أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: نساؤه من أهل بيته و لكن أهل بيته من حرم الصدقة بعده. و زاد فى حديث جرير: كتاب اللّه فيه الهدى و النور، من استمسك به و أخذ به كان على الهدى و من أخطأه ضل.

و فى حديث سعيد بن مسروق عن يزيد بن حيان، نحوه ... غير أنه قال: ألا و انى تارك فيكم ثقلين أحدهما كتاب اللّه و هو حبل اللّه، من اتبعه كان على الهدى و من تركه كان على الضلالة. و فيه فقلنا: من أهل بيته؟

نساؤه؟ قال: لا، أيم اللّه ان المرأة تكون مع الرجل العصر ثم الدهر ثم يطلقها

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۰

فترجع الى أبيها و قومها. أهل بيته: أصله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۶۰

۱- السمعانى: «أحد حفاظ عصره، صنف التصانيف و جمع الجموع، فنسب الى جده الاعلى» [... ۲].

۲- ابن خلكان: «الحافظ المشهور ... كان موصوفا بالنباهة و المعرفة و الإتقان و الدين و الورع، و كانت له نغمة حسنة فى قراءة الحديث» [۳].

۳- الذهبى: «الحميدى الحافظ الثبت القدوة حدث عن ابن حزم فأكثر، و عن أبى عبد اللّه القضاعى، و أبى عمرو بن عبد البر، و أبى زكريا عبد الرحيم البخارى و أبى القاسم الجيانى الدمشقى و عبد الصمد بن المأمون و أبى بكر الخطيب و أبى جعفر بن مسلمة و أبى غالب بن بشران اللغوى، و لم يزل يسمع و يكثر و يجد حتى كتب عن أصحاب الجوهرى و ابن المذهب...

قال الأمير ابن ماكولا: لم أر مثل صديقنا الحميدى فى نزاهته و عفته و تشاغله بالعلم...

و قال يحيى بن ابراهيم السلماسى قال أبى: لم تر عيناى مثل الحميدى فى فضله و نبله و غزارة علمه و حرصه على نشر العلم. قال: و كان ورعا ثقة اماما فى الحديث و علله و رواته، متحققا فى علم التحقيق و الأصول على مذهب أصحاب الحديث بموافقة الكتاب و السنة، فصيح العبارة، متبحرا فى علم الأدب و العربية و الترسل» [۴].

---

[۱] الجمع بين الصحيحين- مخطوط.

[۲] الأنساب- الحمیدی.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۴۱۰.

[۴] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۶۱

۴- الصفدی: «کان من کبار الحفاظ ثقهٔ متدینا بصیرا بالحدیث عارفا بفنونه، حسن النغمهٔ بالقراءهٔ، ملیح النظم، ظاهری المذهب» [۱].

و انظر: (مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۴۹) و (تتمهٔ المختصر ۲/ ۱۲) و (طبقات الحفاظ ۴۴۷) و (تراجم الحفاظ- مخطوط) و غیرها.

(۸۴) روایهٔ ابی المظفر السمعانی ... ص: ۳۶۱

اشارهٔ

أورد حدیث الثقلین فی [الرسالهٔ القوامیهٔ] المعروفهٔ بفضائل الصحابهٔ بالسند الآتی:

«عن طلحهٔ بن مصرف، عن عطیهٔ، عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض».

ترجمته ...: ص: ۳۶۱

ترجم له مشاهیر علماء أهل السنهٔ فی کتبهم الرجالیهٔ و التاریخیهٔ، و قد ذکرنا ترجمته فی مجلد حدیث الطیر. و نذکر هنا طرفا منها:

۱- ابن خلکان عند ترجمهٔ حفیده صاحب الأنساب: «و کان جده المنصور امام عصره بلا مدافعهٔ، أقر له بذلک الموافق و المخالف، و کان حنفی المذهب، متعینا عند أئمتهم، فحج فی سنهٔ ۴۶۲ و ظهر له بالحجاز مقتضی انتقاله الی مذهب الشافعی (رض) فلما عاد الی (مرو) لقی بسبب انتقاله محنا و تعصبا شدیدا فصبر علی ذلک، و صار امام الشافعیهٔ بعد ذلک یدرس و یفتی. و صنف فی مذهب الامام الشافعی و فی غیره من العلوم تصانیف

---

[۱] الوافی بالوفیات ۴/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۶۲

کثیرهٔ» [۱].

۲- الداودی: «تفقه علی والده حتی برع فی فقه أبی حنیفهٔ و صار من فحول النظر، و مکث کذلک ثلاثین سنهٔ، ثم صار الی مذهب الشافعی و أظهر ذلک فی سنهٔ ثمان و سبعین و أربعمائهٔ، فاضطرب أهل مرو لذلک و تشوش العوام، فخرج منها و خرج معه طائفهٔ من الفقهاء و قصد نیسابور» [... ۲].

و انظر (الأنساب- السمعانی) و (العبر ۳/ ۳۲۶) و (مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۵۱) و (طبقات السبکی ۵/ ۲۳۵) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۲۹) و (دول الإسلام ۲/ ۱۳) و غیرها.

(۸۵) روایهٔ اسماعیل بن احمد البیهقی ... ص: ۳۶۲

اشارة

تظهر روایته لحدیث الثقلین من مراجعة کتاب (المناقب) للخوارزمی.

ترجمته ...: ص: ۳۶۲

۱- السبکی: «اسماعیل بن أحمد بن الحسین الخسروجردی، شیخ القضاة ابو علی ولد الامام الجلیل الحافظ أبی بکر البیهقی، تفقه علی أبیه و تخرج به فی الحدیث و سافر الکثیر، و دخل خوارزم فسکن بها مدة، و ولی بها الخطابة و تدریس الشافعیة و القضاء من وراء جیحون الذی کان برسم أصحاب الشافعی، ثم سافر الی بلخ و اقام بها مدة، ثم عاد الی بیهق بعد ما

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۳۸۰.

[۲] طبقات المفسرین ۲/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۳

غاب عنها نحو ثلاثین سنة» [۱].

۲- الاسنوی بعد ذکر أبی بکر البیهقی: «و کان له ولد فقیه محدث یقال له أبو علی اسماعیل، و یلقب شیخ القضاة. تولی القضاء و التدریس و الخطابة بما وراء النهر» [۲].

۳- ابن الوردی: «اسماعیل بن احمد بن الحسین البیهقی الامام ابن الامام بیهق، و مولده سنة ۴۲۸» [۳].

(۸۶) روایة محمد بن طاهر المقدسی ... ص: ۳۶۳

اشارة

تظهر روایته لحدیث الثقلین من مراجعة ترجمته فی (المقفی) للمقریزی، حیث یقول فی ضمن مؤلفاته ...: «و کتاب طریق حدیث: انّی تارک فیکم الثقلین».

و رواه عنه السخاوی فی «استجلاب ارتقاء الغرف) و السمهودی فی (جواهر العقدین).

ترجمته ...: ص: ۳۶۳

۱- ابن خلکان: «أبو الفضل محمد بن طاهر بن علی بن أحمد المقدسی الحافظ المعروف بابن القیسرانی، کان أحد الرحالین فی طلب العلم و الحدیث سمع بالحجاز و الشام و مصر و الثغور و الجزیرة و العراق و الجبال

---

[۱] طبقات الشافعیة ۷/ ۴۴.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۰.

[۳] تتمهٔ المختصر ۲/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۴

و فارس و خوزستان و خراسان و استوطن همذان. و کان من المشهورین بالحفظ و المعرفهٔ بعلوم الحدیث. و له فی ذلک مصنفات و مجموعات تدل علی غزارهٔ علمه وجودهٔ معرفته» [۱].

۲- الذهبی: «قال ابن عساکر: سمعت محمد بن اسماعیل الحافظ یقول: أحفظ من رأیت ابن طاهر. و قال أبو زکریا ابن مندهٔ: کان ابن طاهر أحد الحفاظ، حسن الاعتقاد، جمیل الطریقهٔ، صدوقا عالما بالصحیح و السقیم، کثیر التصانیف، لازما للأثر ... قال ابن مسعود عبد الرحیم الحاجی: سمعت ابن طاهر یقول: بلت الدم فی طلب الحدیث مرتین، مرهٔ ببغداد و مرهٔ بمکهٔ. کنت أمشی حافیا فی الحر فلحقنی ذلک، و ما رکبت دابهٔ قط فی طلب الحدیث، و کنت أحمل کتبی علی ظهری، و ما سألت فی حال الطلب أحدا، کنت أعیش علی ما یأتی» [... ۲].

۳- و الذهبی فی (العبر فی خبر من غبر ۴/ ۱۴).

۴- و الیافعی فی (مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۹۵) بمثل ما تقدم.

۵- المقریزی فی (التاریخ المقفی): «کان ثقهٔ صدوقا، حافظا، عالما بالصحیح و السقیم، حسن المعرفهٔ بالرجال و المتون، کثیر التصانیف، جید الخط لازما للأثر، بعیدا من الفضول و التعصب، خفیف الروح، قوی السیر فی السفر، کثیر الحج و العمرهٔ».

۶- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۵۲) بنحو ما تقدم.

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۴۱۵.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۵

(۸۷) روایهٔ شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۶۵

اشارهٔ

أخرج حدیث الثقلین باللفظ الآتی:

«زید بن أرقم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیکم منه حبل، من اتبعه کان علی الهدی و من ترک کان علی الضلالهٔ، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض- یعنی: الأخذ بهما ثقیل».

و عن أبی سعید الخدری [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۶۵

و توجد ترجمهٔ شیرویه الدیلمی فی (تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۵۳) و (مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۹۸) و (طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۴/ ۲۲۹) و (الاسنوی ۲/ ۱۰۴) و (طبقات الحفاظ ۴۸۲) و غیرها من کتب التراجم المشهورهٔ.

(۸۸) روایهٔ البغوی- محیی السنهٔ ... ص: ۳۶۵

اشارهٔ

۱- لقد أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (المصابیح) عند ذکر الأحادیث الصحاح

عن زید بن أرقم قال: «قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر، ثم قال: أما بعد، أیها الناس: انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم الثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور فخذوا

---

[۱] فردوس الاخبار ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۶

بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی» [۱].

۲- کما أورد الحدیث فی نفس الکتاب عند ذکر الأحادیث الحسان عن جابر [۲].

۳- و أخرج الحدیث أیضا عند تفسیر آیهٔ المودّهٔ [۳].

۴- کما أخرجه عند تفسیر قوله تعالی سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ [۴].

۵- و أخرجه فی (شرح السنهٔ) أیضا علی ما ستأتی الاشارهٔ الیه فی عبارهٔ الخلخالی فی (المفاتیح).

ترجمته ...: ص: ۳۶۶

و قد ترجم للبغوی فی جمیع المعاجم المعتبرهٔ، مثل: (جامع الأصول) و (مشکاهٔ المصابیح ۱/ ۴) و (تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۸۱) و (العبر حوادث ۵۳۵) و (دول الإسلام ۲/ ۳۹) و (مرآهٔ الجنان ۳/ ۲۶۳) و (المرقاهٔ) و (أشعهٔ اللمعات) و غیرها.

(۸۹) روایهٔ رزین العبدری ... ص: ۳۶۶

اشارهٔ

أخرج حدیث الثقلین باللفظ الآتی:

«عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، و هو کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی

---

[۱] مصابیح السنهٔ بشرح القاری ۵/ ۵۹۳.

[۲] المصدر نفسه ۵/ ۶۰۰.

[۳] معالم التنزیل ۶/ ۱۰۱.

[۴] المصدر ۷/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۷

الأرض، و عترتی اهل بیتی، لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

و رواه عنه أیضا بلفظ آخر، کما ستعلم روایته لهذا الحدیث من تصریح سبط ابن الجوزی.

ترجمته ...: ص: ۳۶۷

ترجم له کبار علماء أهل السنهٔ فی کثیر من کتب التراجم و الحدیث و تجدها فی الکتب التالیهٔ أسماؤها:

(العبر ۴/ ۳۷) و (تـذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷) و (دول الإسلام ۲/ ۳۰) و (مرآهٔ الجنان ۳/ ۲۱۳) و (طبقات السبکی ۷/ ۷۵) و (طبقات الاسنوی) و (طبقات الحفاظ ۴۵۷) و (طبقات المفسرین ۱/ ۲۰۵) و (الخمیس ۲/ ۳۶۱) و (التاج المکلل ۴۱) و غیرها.

(۹۰) روایهٔ عبد الوهاب الأنماطی ... ص: ۳۶۷

اشارهٔ

تظهر روایته الحدیث الثقلین من مراجعهٔ عبارتی ابن الجوزی و سبطه.

ترجمته ...: ص: ۳۶۷

۱- الذهبی: «قال السمعانی: هو الحافظ، ثقهٔ، متقن، واسع الروایهٔ دائم البشر، سریع الدمعهٔ عند الذکر، حسن المعاشرهٔ، جمع الفوائد و خرج التخاریج، قلما بقی من جزء مروی إلا قد قرأه و حصل نسخته، و نسخ الکتب الکبار مثل الطبقات لابن سعد و تاریخ الخطیب. کان متفرغا للحدیث، اما

---

[۱] الجمع بین الصحاح الستهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۸

أن یقرأ علیه أو ینسخ شیئا، و کان لا یجوز الإجازهٔ علی الإجازهٔ، و صنف فی ذلک.

قال السلفی: کان عبد الوهاب رفیقنا حافظا ثقهٔ، لدیه معرفهٔ جیدهٔ.

قال ابن ناصر: کان بقیهٔ الشیوخ، سمع الکثیر، و کان یفهم، مضی مستورا و کان ثقهٔ، و لم یتزوج قط» [۱].

۲- و کذلک فی (العبر فی خبر من غبر ۴/ ۱۰۴).

۳- و الیافعی فی (مرآهٔ الجنان ۳/ ۲۶۸).

۴- السیوطی «الأنماطی الحافظ العالم، محدث بغداد، أبو البرکات عبد الوهاب بن المبارک بن أحمد البغدادی ... قال أبو سعد: حافظ متقن جامع، واسع الروایهٔ، جمع و خرج، و کان لا یجوز الإجازهٔ علی الإجازهٔ» [۲].

(۹۱) روایهٔ القاضی عیاض الیحصبی ... ص: ۳۶۸

اشارهٔ

۱- أخرج حدیث الثقلین فی (الشفاء بتعریف حقوق المصطفی).

حیث قال:

«و قال علیه الصلاة و السلام: انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۳].

۲- کما قال فی نفس الکتاب: «و هذا نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم المغفور له ما تقدم من ذنبه و ما تأخر، قد طلب التنصل فی مرضه ممن کان له علیه مال أو حق فی بدن، و أقاد من نفسه و ماله، و أمکن من القصاص منه علی ما ورد فی حدیث الفضل و حدیث الوفاة، و أوصی بالثقلین بعده کتاب اللّه عز و جل و عترته، و بالأنصار عیبته» [۴].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۸۲.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۶۴.

[۳] الشفاء بشرح القاری ۴۸۵.

[۴] المصدر ۶۵۷- ۶۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۹

ترجمته ...: ص: ۳۶۹

۱- ابن خلکان: «کان امام وقته فی الحدیث و علومه، و النحو و اللغة و کلام العرب و أیامهم و أنسابهم. و صنف التصانیف المفیدة» [۱].

۲- الذهبی: «قال ابن بشکوال: هو من أهل العلم و الیقین و الذکاء و الفهم، استقضی ببسته مدة طویلة حمدت سیرته فیها، ثم نقل عنها الی قضاء غرناطة فلم تطل مدته بها، و قدم علینا قرطبة فأخذنا عنه» [۲].

۳- و فی (العبر ۴/ ۱۲۲).

۴- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۲۸۲) بمثل ما مر.

۵- ابن الوردی: «القاضی عیاض بن موسی بن عیاض البستی بمراکش و مولده بستة سنة ۴۷۶، أحد الأئمة الحفاظ المحدثین الأدباء، و تآلیفه و اشعاره شاهدة بذلک» [۳].

۶- السیوطی: «کان امام الحدیث فی وقته و اعلم الناس بعلومه، و النحو و اللغة و کلام العرب و أیامهم و أنسابهم» [... ۴].

۷- الداودی (طبقات المفسرین ۲/ ۱۸) ترجمة طویلة.

۸- و الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

۹- و القنوجی فی (التاج المکلل ۹۵).

(۹۲) روایة ابی محمد العاصمی ... ص: ۳۶۹

أخرج حدیث الثقلین فی کتابه (زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط) و ذلک فی سیاق طرق حدیث السفینة بقوله:

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۱۵۲.

[۲] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۰۴.

[۳] تتمة المختصر ۲/ ۷۲.

[۴] طبقات الحفاظ: ۴۶۸.

«أخبرنی شیخی الامام رحمة اللّه علیه، قال: أخبرنا الشیخ أبو إسحاق ابراهیم بن جعفر الشورمینی رحمة اللّه علیه، قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن یونس ابن الهیاج الأنصاری، قال: حدثنا الحسین بن عبد اللّه، و عمران بن عبد اللّه، و عیسی بن علی، و عبد الرحمن النسائی، قالوا: حدثنا عبد الرحمن بن صالح، قال حدثنا علی بن عابس، عن أبی إسحاق، عن حنش، قال: رأیت أبا ذر متعلقا بباب الکعبة و هو یقول: من یعرفنی فلیعرفنی، و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر. قال حنش: فحدثنی بعض أصحابی أنه سمعه یقول: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، ألا و ان أهل بیتی فیکم مثل باب بنی إسرائیل و مثل سفینة نوح» [۱].

کما ذکر الحدیث بسند زید بن أرقم فی سیاق طرق حدیث الغدیر أیضا فی الکتاب المذکور.

(۹۳) روایة الموفق بن أحمد (اخطب خوارزم ...) ص: ۳۷۰

اشارة

أورد حدیث الثقلین فی کتابه (المناقب) بالسند الآتی:

«أخبرنی الشیخ الزاهد ابو الحسن علی بن محمد [أحمد] العاصمی الخوارزمی [قال أخبرنا [أخبرنی [الشیخ شیخ القضاة اسماعیل بن أحمد الواعظ [قال أخبرنا [أخبرنی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی ... و بهذا الاسناد عن أحمد بن الحسین- هذا [قال أخبرنا [أخبرنی أبو عبد اللّه قال:

و حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری [قال حدثنا صالح بن محمد الحافظ [قال حدثنا [حدثنی خلف بن سالم [قال حدثنا [حدثنی یحیی ابن حماد، [قال حدثنا أبو عوانة، عن سلیمان الأعمش، قال: حدثنا

---

[۱] زین الفتی- مخطوط.

[حدثنی حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن ثم قال: کأنی قد دعیت فأجبت و انی تارک [قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظرونی [فانظروا] کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای [ولی کل مؤمن [و مؤمنة] ثم أخذ بید علیّ علیه السلام فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت: أنت سمعت [ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال:

[نعم ما کان فی الدوحات أحد الا قد رآه بعینه و سمعه بأذنه».

ترجمته ...: ص: ۳۷۱

و توجد ترجمة الخوارزمی فی (شذرات الذهب- حوادث ۵۶۸) و (الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة) و (بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة) و (العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین) و ستأتی ترجمته عن المصادر المذکورة و غیرها فی قسم (حدیث التشبیه).

(۹۴) روایة ابن عساکر الدمشقی ... ص: ۳۷۱

اشارة

أخرج حدیث الثقلین ابن کثیر فی (تاریخه) عند ذکر طرق حدیث الغدیر و قال فی نهایة روایة معروف بن خربوذ المکی ما یلی:
«رواه ابن عساکر من طوله بطریق معروف کما ذکرناه» [۱].
کما یظهر لک روایة ابن عساکر لهذا الحدیث عن زید بن أرقم من عبارة الحافظ الکنجی من (کفایة الطالب).
أقول: تجده بطوله بإسناده بترجمة علیّ من تاریخه ۲/ ۴۵.

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷۲

ترجمته ...: ص: ۳۷۲

و قد ترجم لابن عساکر کافة أصحاب التراجم و الرجال و أثنوا علیه الثناء البالغ.
أنظر (معجم البلدان ۲/ ۴۷۰) و (وفیات الأعیان ۲/ ۴۷۱) و (العبر ۴/ ۲۱۲) و (دول الإسلام ۲/ ۶۲) و (مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳) و (طبقات السبکی ۷/ ۲۱۵) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۲۱۶) و (المختصر ۳/ ۵۹) و (تتمة المختصر ۲/ ۱۲۴) و (طبقات الحفاظ ۴۷۴) و (الخمیس ۲/ ۳۶۶) و (التاج المکلل ۸۴) و غیرها.
و نکتفی هنا بما ورد فی حقه فی [تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) و هذا نصه:
«ابن عساکر الامام الحافظ الکبیر، محدث الشام، فخر الأئمة، ثقة الدین أبو القاسم علی بن الحسن بن هبة اللّه بن عبد اللّه بن الحسین الدمشقی الشافعی، صاحب التصانیف ... عدد شیوخه ألف و ثلاثمائة شیخ، و نیف و ثمانون امرأة قال السمعانی: أبو القاسم حافظ، ثقة متقن، دین، خیر، حسن السمت، جمع بین معرفة المتن و الاسناد، و کان کثیر العلم، غزیر الفضل، صحیح القراءة، متثبتا، رحل و تعب و بالغ فی الطلب، و جمع ما لم یجمعه غیره و أربی علی الاقران.
قال ابن النجار: أبو القاسم امام المحدثین فی وقته، انتهت الیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفة التامة، و به ختم هذا الشأن ...و کان مع ذلک فقیها أدیبا سنیا، جزاه اللّه خیرا و کثر فی الإسلام مثله».

(۹۵) روایة ابی موسی المدینی ... ص: ۳۷۲

اشارة

۱- اخرج حدیث الثقلین فی (تتمة معرفة الصحابة) الذی هو ذیل کتاب ابی نعیم الاصفهانی، عن طریق عامر بن لیلی بن ضمرة، و حذیفة بن أسید الغفاری، کما یظهر لک من عبارة السخاوی فی (استجلاب ارتقاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۳

الغرف- مخطوط) المتقدمة.

۲- کما نقل روایته لحدیث الثقلین السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) حیث قال: «و من طریق ابن عقدة أورده أبو موسی المدینی فی الصحابة».

۳- کما نقل ذلک ابن الأثیر فی (أسد الغابة).

۴- و ابن حجر العسقلانی فی (الاصابة).

ترجمته ...: ص: ۳۷۳

۱- الذهبی: «الحافظ شیخ الإسلام الکبیر ... قال الزینبی: عاش أبو موسی حتی صار وحید وقته و شیخ زمانه اسنادا و حفظا. قال السمعانی:

سمعت منه و کتب عنی، و هو ثقة، صدوق» [۱].

۲- السبکی: «قال ابن النجار: انتشر علمه فی الآفاق و کتب عنه الحفاظ و اجتمع له ما لم یجتمع لغیره من الحفظ و العلم و الثقة و الإتقان و الدین و الصلاح و سدید الطریقة و صحة الضبط و النقل و حسن التصانیف» [۲].

۳- و السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۵) بنحو ما تقدم.

۴- الثعالبی (مقالید الأسانید): «کان واسع الدرایة فی معرفة الحدیث و علله و أبوابه و رجاله و فنونه، و لم یکن فی وقته أعلم و لا أحفظ و لا أعلى سندا منه».

۵- و القنوجی فی (التاج المکلل ۱۱۷) بمثل ما مر.

و انظر: (وفیات الأعیان ۳/ ۴۱۴) و (العبر ۴/ ۲۴۶) و (مرآة الجنان ۳/ ۴۲۳) و (تتمة المختصر ۲/ ۱۳۶۰) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۴۳۹)

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۳۳۴.

[۲] طبقات الشافعیة ۶/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۴

و غیرها.

(۹۶) روایة محمد بن مسلم بن ابی الفوارس ... ص: ۳۷۴

أخرج حدیث الثقلین فی (کتاب الأربعین فی فضائل الامام أمیر المؤمنین- مخطوط) و قال فیه:

«و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فهما خلیفتان بعدی، أحدهما أکبر من الآخر، سبب موصول من السماء الی الأرض، فان استمسکتم بهما لن تضلوا، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض یوم القیامة، فلا تسبقوا أهل بیتی بالقول فتهلکوا و لا تقصروا عنهم فتذهبوا، فان مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها هلک، و مثلهم

فیکم کمثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، ألا و ان أهل بیتی أمان أمتی، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أمتی ما یوعدون، ألا و ان اللّه عصمهم من الضلالة و طهرهم من الفواحش و اصطفاهم علی العالمین، ألا و ان اللّه أوجب محبتهم و أمر بمودتهم»...

(۹۷) روایة سراج الدین الفرغانی الحنفی ... ص: ۳۷۴

اشارة

اخرج حدیث الثقلین فی کتابه (نصاب الاخبار لتذکرة الأخیار) علی ما ینقل عنه ملک العلماء الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء).

ترجمته ...: ص: ۳۷۴

و قد ترجم له عبد القادر القرشی بقوله: «علی بن عثمان الأوسی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۵

الامام العلامة المحقق سراج الدین، له القصیدة المشهورة فی أصول الدین ستة و ستون بیتا» [... ۱].

(۹۸) روایة ابی الفتوح العجلی ... ص: ۳۷۵

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (فضائل الخلفاء) علی ما ظهر من عبارة السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) المتقدمة. کما قال ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط) بعد ذکر الحدیث ...: «و أورده الحافظ أبو الفتوح العجلی فی فضائل الخلفاء».

ترجمته ...: ص: ۳۷۵

۱- ابن خلکان: «الفقیه الشافعی الواعظ، کان من الفقهاء الفضلاء الموصوفین بالعلم و الزهد، مشهورا بالعبادة و النسک و القناعة»... [۲].

۲- الاسنوی: «کان فقیها مکثرا من الروایات زاهدا ورعا» [... ۳].

۳- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۳۰) کذلک.

و قد أوردنا ترجمته بالتفصیل عن مختلف الکتب فی مجلد (حدیث الغدیر).

(۹۹) روایة ابن الأثیر الجزری ... ص: ۳۷۵

اشارة

۱- أورد حديث الثقلين بالسند الآتى:

«جابر بن عبد اللّه، قال:

---

[۱] الجواهر المضية ۱/ ۳۶۷.

[۲] وفيات الأعيان ۱/ ۱۸۸.

[۳] طبقات الشافعية ۲/ ۱۹۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۶

رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجة الوداع يوم عرفة و هو على ناقته القصواء يخطب فسمعته يقول: انّى تركت فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى. أخرجه الترمذى» [۱].

۲- و رواه عن مسلم عن زيد بن أرقم [۲].

۳- كما أورد الحديث فى مادة (ثقل) من (النهاية).

۴- و أورده ايضا فى مادة (عترة) منها.

ترجمته ...: ص: ۳۷۶

و قد ترجم له فى كتب التراجم المشهورة و غيرها، فهى جميعها تشيد بفضله و وثاقته و براعته فى الفقه و الصرف و الحديث و النحو و اللغة و التفسير.

أنظر: (الكامل ۱۲/ ۱۲۰) و (المختصر ۳/ ۱۱۲) و (طبقات ابن قاضى شهبة) و (دول الإسلام ۲/ ۸۴) و (مرآة الجنان ۴/ ۱۱) و (تتمة المختصر ۲/ ۱۸۲) و (طبقات السبكى ۵/ ۱۵۳) و (طبقات الاسنوى ۱/ ۱۳۰) و (بغية الوعاة ۳۸۵- ۳۸۶) و (التاج المكلل ۱۰۰).

(۱۰۰) رواية فخر الدين الرازى ... ص: ۳۷۶

اشارة

أخرج حديث الثقلين عند تفسير قوله تعالى: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً حيث يقول: «و روى عن أبى سعيد الخدرى عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم انه قال: انى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه تعالى حبل ممدود من

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۸۷.

[۲] المصدر ۱۰/ ۱۰۲- ۱۰۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۷

السماء الى الأرض و عترتى أهل بيتى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۷۷

۱- ابن خلکان: «فریـد عصـره، و نسـیج وحـده، فاق أهل زمانه فی علم الکلام و المعقولات و علم الأوائل ... و کان العلماء یقصدونه من البلاد و تشد الیه الرحال من الأقطار» [۲].

۲- و ترجم له الداودی ترجمة طویلة تشید بعظم منزلته عند القوم [۳].

(۱۰۱) روایة ابن الأخضر الجنابذی ... ص: ۳۷۷

اشارة

أخرج حـدیث الثقلین فی (معالم العترة النبویـة) کما یـذکر السـمهودی فی (جواهر العقـدین- مخطوط) و ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط).

ترجمته ...: ص: ۳۷۷

۱- الذهبی: «کان ثقة صالحا عفیفا دینا» [۴].

۲- و فی (العبر): «حصل الأصول الکثیرة و جمع و خرج مع الثقة و الجلالة».

۳- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۲۱).

۴- و السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۸۸) بمثل ما مر.

---

[۱] مفاتیح الغیب ۷/ ۱۷۳.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۳۸۱- ۳۸۵.

[۳] طبقات المفسرین ۲/ ۲۱۳.

[۴] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۸۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷۸

۵- ابن الوردی: «من فضلاء المحدثین» [۱].

(۱۰۲) روایة عز الدین ابن الأثیر ... ص: ۳۷۸

اشارة

أخرج حدیث الثقلین بترجمة عبد اللّه بن حنطب إذ قال: «و

روی عنه ابنه أیضـا أنه قال: خطبنا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بالجحفـة قال: أ لست أولی بکم من أنفسـکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه؟ قال: انی سائلکم عن اثنتین عن القرآن و عن عترتی» [۲].

و بترجمة سیدنا الحسن بن علی السبط علیه السلام عن الترمذی عن زید ابن أرقم [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۷۸

۱- السبکی: «الحافظ المؤرخ، قال ابن خلکان: کان بیته فی الموصل مجمع الفضلاء، اجتمعت به بحلب فوجدته مکملا فی التواضع و کرم الأخلاق» [۴].

۲- و الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۹۹) و (دول الإسلام ۲/ ۱۰۲).

۳- و ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۳/ ۳۳).

۴- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۷۰).

۵- و الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۱۳۲).

---

[۱] تتمة المختصر ۲/ ۱۹۰.

[۲] اسد الغابة ۳/ ۱۴۷.

[۳] المصدر ۲/ ۱۲.

[۴] طبقات الشافعیة ۸/ ۲۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷۹

۶- و السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۹۲).

۷- و القنوجی فی (التاج المکلل ۹۳).

(۱۰۳) روایة ضیاء الدین المقدسی ... ص: ۳۷۹

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (المختارة) کما یظهر ذلک من عبارة ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط) حیث یقول: بعد ذکر الحدیث عن حذیفة: «أخرجه الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة- من طریق سلمة بن کهیل عن ابی الطفیل، و هما من رجال الصحیح».

ترجمته ...: ص: ۳۷۹

۱- الکتبی: «الحافظ ضیاء الدین المقدسی محمد بن عبد الواحد بن عبد الرحمن بن اسماعیل الحافظ الحجة الامام ضیاء الدین» [۱].

۲- و الذهبی فی (العبرة ۵/ ۱۷۹) و (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۰۵).

۳- و الثعالبی عن الذهبی: «هو الامام العالم الحافظ الحجة محدث الشام شیخ السنة فی هذا الشأن، شیخ وقته و نسیج وحده، علما و حفظا و ثقة و دینا، کان شدید التحری فی الروایة مجتهدا فی العبادة، کثیر الذکر منقطعا متواضعا. سئل الزکی البرزالی عنه فقال: ثقة جلیل حافظ. و قال ابن النجار: حافظ متقن، عالم بالرجال، ورع تقی..» [۲].

---

[۱] فوات الوفیات ۳/ ۴۲۶.

[۲] مقالید الأسانید للثعالبی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۰

(۱۰۴) روایهٔ ابن النجار ... ص: ۳۸۰

اشارهٔ

أخرج حدیث الثقلین علی ما جاء فی کتاب (کفایهٔ الطالب) للکنجی.

ترجمته ...: ص: ۳۸۰

۱- الذهبی: «ابن النجار الحافظ الامام البارع مؤرخ العصر مفید العراق محب الدین، أبو عبد اللّه محمد بن محمد بن الحسن بن هبهٔ اللّه بن محاسن ابن النجار البغدادی صاحب التصانیف ... ألف کتاب القمر المنیر فی المسند الکبیر و ذکر کل صحابی و ماله من الحدیث و کتاب کنز الامام فی السنن و الاحکام و کتاب المؤتلف و المختلف ذیل به علی ابن ماکولا.
و کتاب المعجم و کتاب انساب المحدثین الی الآباء و البلدان و کتاب العوالی و کتاب المتفق و المفترق و کتاب جنهٔ الناظرین فی معرفهٔ التابعین و کتاب العقد الفائق و کتاب الکمال فی الرجال و قرأت علیه ذیل التاریخ عمله فی ستهٔ عشر مجلدا و له کتاب الدرر الثمینهٔ فی اخبار المدینهٔ و کتاب روضهٔ الأولیاء فی إیلیا و کتاب نزههٔ الوری فی ذکر أم القری و کتاب الازهار فی انواع الاشعار و کتاب عیون الفوائد ستهٔ اسفار، و کتاب مناقب الشافعی» [... ۱].

۲- و ابن شاکر فی (فوات الوفیات ۴/ ۳۶).

۳- و الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۵/ ۹).

(۱۰۵) روایهٔ رضی الدین الصغانی ... ص: ۳۸۰

اشارهٔ

أخرج حدیث الثقلین حیث قال:

«م. زید بن أرقم. أما بعد: أیها

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۱

الناس فإنما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه النور و الهدی فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۱

۱- ابن شاکر: «الحسن بن محمد بن الحسن بن حیدر بن علی العلامهٔ رضی الدین، أبو الفضائل القرشی العدوی العمری، المحدث الفقیه الحنفی اللغوی النحوی الصاغانی ... قال الدمیاطی: کان شیخا صالحا صموتا عن فضول الکلام، صدوقا فی الحدیث، اماما فی اللغهٔ و الفقه و الحدیث، قرأت علیه و حضرت دفنه بداره» [... ۲].

۲- الذهبی: «و کان الیه المنتهی فی معرفهٔ اللغهٔ، له مصنفات کبار فی ذلک، و له بصر بالفقه و الحدیث مع الدین و الامانهٔ، توفی فی شعبان و حمل الی مکهٔ فدفن بها» [۳].

۳- ابن شحنهٔ فی حوادث سنهٔ ۶۵۰: «و فیها توفی العلامهٔ ابو الفضائل جار اللّه الحسن بن محمد الصاغانی الحنفی امام اللغهٔ، و کان مولده سنهٔ سبع و سبعین و خمسمائهٔ، و من مؤلفاته مجمع البحرین فی اللغهٔ اثنا عشر مجلدا و العباب عشرهٔ و لم یکمل، و الشوارد و مشارق الأنوار فی الحدیث و شرح البخاری و المفصل و غیر ذلک» [۴].

۴- الیافعی: «له بصر فی الفقه و الحدیث مع الدین و الامانهٔ» [۵].

---

[۱] مشارق الأنوار بشرح ابن الملک ۳/ ۱۵۷.

[۲] فوات الوفیات ۱/ ۳۵۸.

[۳] العبر ۵/ ۲۰۵.

[۴] روضهٔ المناظر- هامش الکامل.

[۵] مرآهٔ الجنان ۴/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۲

۵- و السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ ۲۲۷).

(۱۰۶) روایهٔ ابن طلحهٔ الشافعی ... ص: ۳۸۲

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و قد روی مسلم فی صحیحه بسنده عن یزید بن حیان قال: انطلقت أنا و حصین بن سبرهٔ و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم، فلما جلسنا الیه قال [له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سمعت حدیثه و غزوت معه و صلیت خلفه، لقد لقیت [یا زید] خیرا کثیرا، حدثنا یا زید ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: یا ابن أخی، لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت أعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فما حدثتکم فاقبلوه و مالا فلا تکلفونیه ثم قال: قام [فینا] رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما خطیبا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر، ثم قال: أما بعد [ألا-] یا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین [الثقلین أولهما کتاب اللّه، فیه الهدی و النور فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی [أذکرکم اللّه فی أهل بیتی فقال له حصین: و من أهل بیته یا زید، ألیس نساؤه بأهل بیته؟ قال: لا، أهل بیته

من حرم الصدقة عليه بعده» [۱]

ترجمته ...: ص: ۳۸۲

ترجم له بكل إطراء فى (مرآة الجنان ۴/ ۱۲۸) و (العبر ۵/ ۲۱۳) و (طبقات الاسنوى ۲/ ۵۰۳) و (طبقات السبكى ۵/ ۲۶) و (طبقات ابن

---

[۱] مطالب السئول: ۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۳

قاضى شهبة ۲/ ۵۳) و غيرها.

كما عبر عنه الكنجى فى (كفاية الطالب ۲۳۱) فى حديث رواه عنه ب «شيخنا حجة الإسلام شافعى الزمان» ... و هذا كاف فى حقه.

و البدخشى فى (مفتاح النجا- مخطوط) فى ذكر أولاد الامام الحسن عليه السلام عند النقل عنه ب «الشيخ العالم»....

و اعتمد على أقواله محمد محبوب عالم فى (تفسير شاهى) و هو الكتاب الذى يستند اليه (الدهلوى) و تلميذه فى كتابيهما كما لا يخفى.

و قد ذكرنا نبذا من شواهد اعتماده عليه فى مجلد (حديث التشبيه).

(۱۰۷) رواية سبط ابن الجوزى ... ص: ۳۸۳

اشارة

لقد روى حديث الثقلين و تكلم عليه بما يؤدى حقه و أثبت سنده و صححه و حققه [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۳

ترجم له جماعة كبيرة من أعيان العلماء، و نقل عنه آخرون معتمدين عليه، منهم: - ۱- الكنجى فى (كفاية الطالب).

۲- ابن خلكان فى (وفيات الأعيان).

۳- القطب البعلبكى فى (ذيل مرآة الزمان).

۴- أبو الفداء فى (المختصر ۳/ ۲۰۶).

۵- ابن الوردى فى (تتمة المختصر ۲/ ۲۸۶).

۶- الذهبى فى (العبر ۵/ ۲۲۰).

---

[۱] تذكرة خواص الامة: ۳۲۲- ۳۲۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۴

۷- الصفدى فى (الوافى بالوفيات).

۸- الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۱۳۶).

۹- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۶۶).

۱۰- السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

۱۱- الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۲۸۳).

۱۲- الحلبی فی (السیرة) حیث ینقل عنه.

۱۳- ابن حجر فی (لسان المیزان ۶/ ۳۳۸).

۱۴- ابن کثیر فی (البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۹۴).

۱۵- الذهبی فی (میزان الاعتدال ۱۴/ ۴۷۱).

۱۶- ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرة ۷/ ۳۹).

۱۷- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۵/ ۲۶۶).

(۱۰۸) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۳۸۴

اشارة

روی حدیث الثقلین عن الصحاح و المسانید فی باب جعله الاول من الکتاب و عنونه ب (فی بیان صحة خطبته بماء یدعی خما).

ترجمته ...: ص: ۳۸۴

ترجم له فی کثیر من المصادر، و لقد ذکرنا له ترجمة بالتفصیل فی بعض المجلدات.

(۱۰۹) روایة أبی الفتح الابیوردی ... ص: ۳۸۴

اشارة

أخرج حدیث الثقلین کما یظهر ذلک من عبارة السیوطی حیث قال:

«الحدیث الخامس و الخمسون، أخرج الباوردی عن أبی سعید، قال: قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۵

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، ما ان تمسکتم به لن تضلوا کتاب اللّه سبب طرفه بأیدیکم و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و هکذا قال البدخشی فی (مفتاح النجا- مخطوط).

ترجمته ...: ص: ۳۸۵

۱- الذهبی: «الامام المحدث الحافظ المفید» [... ۲].

۲- الـذهبی أیضـا: «و الابیوردی- الحافظ زین الـدین أبو الفتـح محمـد ابن أبی بکر الصوفی الشافعی. سـمع و هو ابن أربعین سـنهٔ من کریمهٔ و ابن قمیرهٔ فمن بعدهما حتی کتب عن أصـحاب محمد بن عماد، و شـرع فی المعجم و حرص و بالغ فما أفاق من الطلب الا و المنیهٔ قد فاجأته، و کان ذا دین و ورع، توفی بخانکاه سعید السعداء فی جمادی الاولی و له شعر» [۳].

۳- السـیوطی: «الابیوردی الامام المحـدث الحافظ المفیـد زین الـدین أبو الفتـح، محمـد بن محمد بن أبی بکر الصوفی الشافعی نزیل القاهرهٔ، ولد سنهٔ ۶۰۱ و طلب الحدیث کهلا، فسـمع من السخاوی و الضیاء الحافظ، و کان من أهل الدین و الصلاح و له فهم و یقظهٔ، خرج معجمه، و مات فی حادی عشر جمادی الاولی سنهٔ ۶۶۷» [۴].

۴- السیوطی أیضا: «الامام المحدث الحافظ زین الدین» [... ۵].

---

[۱] احیاء المیت: ۳۰.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۷۶.

[۳] العبر حوادث- ۶۶۷.

[۴] طبقات الحفاظ: ۵۱۱.

[۵] حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۶

(۱۱۰) روایهٔ أبی زکریا النووی ... ص: ۳۸۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی ترجمهٔ الامام أمیر المؤمنین علیه السلام و بیان فضائله. فقال: «و

فی صـحیح مسـلم أیضا عن زید بن أرقم فی جملهٔ حدیث طویل قال: قام رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکـهٔ و المدینـهٔ، فحمـد اللّه و أثنی علیه و وعـظ و ذکر ثم قال: أما بعـد ألا أیها الناس انما أنا بشـر یوشکک أن یأتی [یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه تعالی فیه الهـدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسـکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه، قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی [أذکرکم اللّه فی أهل بیتی . فقیل: و من أهل بیته یا زید؟ ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال:

نساؤه من أهل بیته، و لکن أهل بیته من حرم الصدقهٔ بعد [ه قال: و من هم؟ قال: آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۶

۱- الذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ) مفصلا نقتطف منها جملا. قال:

«النواوی- الامام الحافظ الأوحد القدوهٔ شـیخ الإسـلام علم الأولیاء محیی الدین، أبو زکریا یحیی بن شرف بن مری الحزامی الحورانی الشـافعی، صاحب التصانیف النافعـهٔ ... و لازم الاشـتغال و التصـنیف و نشـر العلم و العبادهٔ و الأوراد، و الصـیام و الـذکر و الصبر علی

المعیشة الخشنة فی المأکل و الملبس کلیة لا مزید علیها، ملبسه ثوب خام و عمامته سبجانیة صغیرة، تخرج به جماعة من العلماء منهم: الخطیب الصدر سلیمان الجعفری،

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۷

و شهاب الدین أحمد بن جعوان، و شهاب الدین الاربدی، و علاء الدین ابن العطار، و حدث عنه ابن أبی الفتح، و المزی، و ابن العطار ... فمن تصانیفه: شرح صحیح مسلم و ریاض الصالحین و الاذکار و الأربعین و الإرشاد فی علوم الحدیث و التقریب مختصره و کتاب المهمات و تحریر الألفاظ و العمدة و تصحیح النسبة و الإیضاح و المناسک مجلد. و له ثلاثة مناسک سواه، و التبیان فی آداب حملة القرآن و الروضة ... و قال الشیخ شمس الدین بن الفخر الحنبلی: کان اماما بارعا حافظا متقنا».

۲- السیوطی: «النووی الامام الفقیه الحافظ الأوحد القدوة، شیخ الإسلام علم الأولیاء ... کان اماما بارعا حافظا متقنا، أتقن علوما شتی، و بارک اللّه فی علمه و تصانیفه لحسن قصده، و کان شدید الورع و الزهد، آمرا بالمعروف ناهیا عن المنکر، تهابه الملوک، تارکا لجمیع ملاذ الدنیا ... أفرزت ترجمته بالتألیف» [۱].

و انظر: (مرآة الجنان ۴/ ۱۸۲) و (تتمة المختصر ۲/ ۳۲۲) و (النجوم الزاهرة ۷/ ۲۷۸) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۴۷۶) و (طبقات السبکی ۵/ ۱۶۵) و غیرها.

(۱۱۱) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۳۸۷

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث قال: «الباب الخامس فی فضل أهل البیت و الحث علی التمسک بهم و بکتاب اللّه عز و جل و الخلف فیهما [بخیر]:

عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۸

علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. أخرجه الترمذی

. و قال: حدیث غریب.

و عنه قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أما بعد یا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه عز و جل و خذوا به، و حث علیه و رغب فیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه عز و جل فی أهل بیتی، ثلاث مرات. فقیل لزید: من أهل بیته؟ ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: بلی، و لکن أهل بیته من حرم الصدقة علیهم، قیل: و من هم؟ قال: هم آل جعفر و آل علی و آل عقیل و آل العباس. قیل: أکل هؤلاء قد حرم

علیهم الصدقة؟ قال: نعم. أخرجه مسلم.
و عنـد أحمـد بمعنـاه من حـدیث أبی سـعید و لفظه أنه قـال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممـدود من السـماء الی الأرض و عـترتی أهـل بیـتی، ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهمـا لن یتفرقـا حتی یردا علی الحوض، فـانظروا بما تخلفونی فیهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۸

و توجد ترجمة محب الدین الطبری فی کثیر من المصادر المعتبرة، منها:

۱- تذکرة الحفاظ (۴/ ۱۴۷۴).

۲- العبر (۵/ ۳۸۲).

۳- النجوم الزاهرة (۸/ ۷۴).

۴- البدایة و النهایة (۱۳/ ۳۴۰).

۵- طبقات السبکی (۵/ ۸).

---

[۱] ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۹

۶- طبقات الاسنوی (۲/ ۱۷۹).

۷- الوافی بالوفیات (۷/ ۱۳۵).

۸- طبقات الحفاظ (۵۱۰).

۹- مرآة الجنان (۴/ ۲۲۴).

۱۰- تتمة المختصر (۲/ ۳۴۳).

۱۱- دول الإسلام (۲/ ۱۵۳).

(۱۱۲) روایة النظام الأعرج ... ص: ۳۸۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر قوله تعالی وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً ... قال ما نصه:
«و عن أبی سـعید الخـدری عن النـبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم: انّی تـارک فیکم الثقلین، کتـاب اللّه حبـل متین ممـدود من السـماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۹

ترجم له کبار العلماء، و قد ذکرنا ترجمته و الکلام علی اعتبار تفسیره و اعتماد أبناء السنهٔ علیه، فی مجلد (حدیث الغدیر).

(۱۱۳) اثبات سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی ... ص: ۳۸۹

اشارهٔ

فقد قال فی الشرح الفارسی ل [تائیهٔ ابن الفارض بشرح قوله:

و أوضح بالتأویل ما کان مشکلا علی بعلم ناله بالوصیهٔ:

«لقد وضح و شرح علی ما کان مشکلا و مخفیا من القرآن و السنهٔ لغیره

---

[۱] غرائب القرآن ۱/ ۳۴۹.

من الصحابهٔ، و بالاخص عمر، و لذلک قال

«لولا علیّ لهلک عمر»

. و لقد کان بیانه لتلک المشکلات بعلم ورثه من المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم، بالاضافهٔ الی الوصیهٔ حیث

قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاثا- و قال أیضا: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی

. مع

قوله: أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها».

ترجمته ...: ص: ۳۹۰

۱- الذهبی فی (العبر فی خبر من غبر- وفیات سنهٔ ۶۹۹).

۲- و الجامی فی (نفحات الانس ۵۵۹).

۳- و الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار).

و لقد أوردنا ترجمته مفصلهٔ فی مجلد (حدیث مدینهٔ العلم).

(۱۱۴) روایهٔ محمد بن مکرم الأنصاری الإفریقی ... ص: ۳۹۰

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتابه (لسان العرب) کما تقدم فی تخریج روایهٔ ابن إسحاق و الأزهری.

و قال أیضا فی مادهٔ «حبل» نقلا

عن الأزهری ما نصه: «و فی حدیث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أوصیکم بکتاب اللّه و عترتی، أحدهما أعظم من الآخر، و هو کتاب

اللّه، حبل ممدود من السماء الی الأرض

- أی نور ممدود.

قال أبو منصور: فی هـذا الحدیث اتصال کتاب اللّه عز و جل و ان کان یبقی فی الأرض و ینسخ و یکتب، و معنی الحبل الممدود نور هداه، و العرب تشـبه النور الممتد بالحبل و الخیط. قال اللّه تعالی حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیُضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ، یعنی نور الصبح من ظلمهٔ اللیل، فالخیط الأبیض

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۹۱

هو نور الصـبح إذا تبین للابصـار و انفلق. و الخیـط الأسود دونه فی الإنارهٔ لغلبـهٔ سواد اللیل علیه، و لـذلک نعت بالأسود و نعت الآخر بالأبیض، و الخیط و الحبل قریبان من السواد. و

فی حدیث آخر: و هو حبل اللّه المتین

، أی نور هداه، و قیل عهده و امانه الذی یؤمن من العذاب، و الحبل العهد و المیثاق» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۹۱

۱- الصـفدی: «محمد بن مکرم- بتشدید الراء- ابن علی بن احمد الانصاری الرویفعی الافریقی ثم المصـری، القاضی جمال الدین أبو الفضل، من ولد رویفع بن ثابت الصحابی. ولد أول سنهٔ ثلاثین، و سمع من یوسف ابن الخیلی و عبد الرحمن بن الطفیل و مرتضی بن حاتم و ابن المقیر و طائفهٔ، و تفرد و عمر و کبر و أکثروا عنه، و کان فاضلا، و عنده تشیع بلا رفض، مات فی شعبان سنهٔ إحدی عشرهٔ و سبعمائهٔ» [۲].

۲- و ابن شاکر الکتبی فی (فوات الوفیات ۴/ ۳۹).

۳- ابن حجر العسـقلانی: «عمر و کبر و حـدث فـأکثروا عنه، و کـان مغری باختصار کتب الأدب المطولـهٔ، اختصـر الأغانی و العقـد و الـذخیرهٔ و نشوار المحاضـرهٔ و مفردات ابن البیطـار و التواریـخ الکبـار، و کان لا یمل من ذلک. قال الصـفدی: لا أعرف فی الأدب و غیره کتابا مطولا الا و قد اختصره. قال:

أخبرنی ولده قطب الدین أنه ترک بخطه خمسمائهٔ مجلدهٔ. و یقال: ان الکتب التی علقها بخطه من مختصراته خمسمائهٔ مجلدهٔ.

قلت: و جمع فی اللغـهٔ کتابا سـماه (لسان العرب) جمع فیه بین التهذیب و المحکم و الصـحاح و الجمهرهٔ و النهایهٔ و حاشـیهٔ الصـحاح، وجوده ما شاء و رتبه ترتیب الصحاح، و هو کبیر. و خدم فی دیوان الإنشاء طول عمره، و ولی قضاء

---

[۱] لسان العرب ۱۱/ ۱۳۷.

[۲] الوافی بالوفیات ۵/ ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۹۲

طرابلس، و کان عنده تشیع بلا رفض» [... ۱].

۴- الجلال السیوطی: «و کان رئیسا فاضـلا فی الأدب ملیـح الإنشاء، روی عنه السـبکی و الـذهبی. و قال: تفرد بالعوالی، و کان عارفا بالنحو و اللغهٔ و التاریخ و الکتابهٔ» [... ۲].

(۱۱۵) روایهٔ الحموئی ... ص: ۳۹۲

اشارة

روی حدیث الثقلین بسنده عن زید بن أرقم قال: «قام فینا ذات یوم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أما بعد أیها الناس، انما (فإنما- ظ) انا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین: أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فاستمسکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فحث علی کتاب اللّه عز و جل و رغب فیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات. فقال له حصین یا زید من أهل بیته؟ ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: بلی ان نساءه من أهل بیته، و لکن أهل بیته من حرم الصدقة بعده. قال: و من هم؟ قال: آل علیّ و آل جعفر و آل عباس و آل عقیل، فقال: کل هؤلاء یحرم الصدقة؟ قال:

نعم» [۳].

و روی عنه أیضا بسنده فقال: «خطبنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: ألا قد ترکت فیکم الثقلین، أحدهما کتاب اللّه عز و جل من تبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالة، ثم أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات. قلنا: من أهل بیته؟ نساؤه؟ قال: لا، أهل بیته

---

[۱] الدرر الکامنة ۴/ ۲۶۲.

[۲] بغیة الوعاة ۱۰۶- ۱۰۷.

[۳] فرائد السمطین ۲/ ۲۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۳

عصبته الذین حرموا الصدقة بعده، آل علی و آل العباس و آل جعفر و آل عقیل» [۱].

و روی بسنده «عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا ما تخلفونی فیهما» [۲]

. و روی بسند- فیه الحکیم الترمذی- «عن حذیفة بن أسید الغفاری قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع خطب، قال: أیها الناس انه قد نبأنی اللطیف الخبیر انه لم یعمر نبی إلا مثل نصف عمر الذی یلیه من قبل، و انی أظن أنی موشک أن أدعی فأجیب، و انی فرطکم علی الحوض، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه، طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فاستمسکوا و لا تضلوا و لا تبدلوا، و عترتی أهل بیتی، فانه قد نبأنی اللطیف الخبیر أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۹۳

۱- الذهبی فی (العبر فی خبر من غبر- وفیات سنة ۷۲۲).

۲- و جمال الدین الاسنوی فی (طبقات الشافعیة).

و قد أکثر النقل عنه جماعة من العلماء منهم:

۱- الزرندی فی (نظم درر السمطین).

۲- نور الدین السمهودی فی (جواهر العقدین).

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۵۰.

[۲] فرائد السمطین ۲/ ۲۷۲.

[۳] المصدر نفسه ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۴

(۱۱۶) روایهٔ نجم الدین القمولی ... ص: ۳۹۴

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین بتفسیر قوله تعالی سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ
فقال: «و الثقل: الأمر العظیم، قال علیه السلام: انّی تارک فیکم الثقلین» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۹۴

۱- الاسنوی: «الشیخ نجم الدین أبو العباس أحمد بن محمد بن أبی الحرم المکی القمولی، تسربل بسربال الورع و التقوی، و تعلق بأسباب الرقی فارتقی، و خاض مع الأولیاء فرکب فی فلکهم و لزمهم حتی انتظم فی سلکهم. کان اماما فی الفقه، عارفا بالأصول و العربیهٔ، صالحا سلیم الصدر، کثیر التلاوهٔ متواضعا متوددا کریما کثیر المروءهٔ. شرح (الوسیط) شرحا مطولا، أقرب تناولا من شرح ابن الرفعهٔ و ان کان کثیر الاستمداد منه، و أکثر فروعا منه أیضا، بل لا أعلم کتابا فی المذهب أکثر مسائل منه، و سماه البحر المحیط فی شرح الوسیط، ثم لخص أحکامه خاصهٔ کتلخیص الروضهٔ من الرافعی سماه جواهر البحر، و شرح مقدمهٔ ابن الحاجب فی النحو شرح مطولا، و شرح الأسماء الحسنی فی مجلد، و أکمل تفسیر ابن الخطیب، تولی تدریس الفخریهٔ بالقاهرهٔ و نیابهٔ الحکم بها، و تدریس الفائزیهٔ بمصر» [۲].

۲- ابن قاضی شهبهٔ: «الشیخ العلامهٔ نجم الدین أبو العباس القمولی المصری، اشتغل الی أن برع، و درس و أفتی و صنف. قال السبکی فی الطبقات الکبری: کان من الفقهاء المشهورین و الصلحاء المتورعین ...

و کان الشیخ صدر الدین ابن الوکیل یقول فیما نقل لنا عنه: لیس بمصر أفقه من القمولی. و قال الکمال جعفر الادفوی قال: لی أربعین سنهٔ أحکم ما وقع

---

[۱] تفسیر الرازی.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۳۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۵

لی حکم خطأ و لا مکتوب فیه خلل منی، و کان مع جلالته فی الفقه عارفا بالنحو و التفسیر» [... ۱].

۳- و ابن حجر العسقلانی بمثل ما تقدم [۲].

۴- الجلال السیوطی: «قال الادفوی: کان من الفقهاء الأفاضل و العلماء المتقدمین و الصلحاء المتورعین» [... ۳].

۵- الجلال السیوطی أیضا فی ذکر من کان بمصر من الفقهاء الشافعیة: «کان اماما فی الفقه، عارفا بالأصول و العربیة، صالحا متواضعا » [۴...].

۶- و الداودی باعتبار أنه مفسر، لأنه کمل تفسیر الفخر الرازی [۵].

(۱۱۷) روایة فخر الدین الهانسوی ... ص: ۳۹۵

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (دستور الحقائق)، فقد قال ملک العلماء الدولت آبادی ما نصه:

«و فی دستور الحقائق للإمام فخر الدین الهانسوی ما روی عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجة الوداع و نزل غدیر خم- و هو اسم موضع بین مکة و المدینة- فأمر أن یجمع رحال الإبل، فجعلها کالمنبر فصعد علیها و قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی» [۶].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۰۷.

[۲] الدرر الکامنة ۱/ ۳۲۴.

[۳] بغیة الوعاة: ۱۶۸.

[۴] حسن المحاضرة ۱/ ۴۲۴.

[۵] طبقات المفسرین ۱/ ۸۷.

[۶] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۶

ترجمته ... ص: ۳۹۶

: ترجم له کبار العلماء و رجال التاریخ، و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد (حدیث الطیر).

(۱۱۸) روایة علاء الدین الخازن ... ص: ۳۹۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً فقال: «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً، أی تمسکوا بحبل اللّه، و الحبل هو السبب الذی یتوصل به الی البغیة، و سمی الامان حبلا لأنه سبب یتوصل به الی زوال الخوف، و قیل: حبل اللّه هو السبب الذی به یتوصل الیه. فعلی هذا اختلفوا فی معانی الآیة، فقال ابن عباس: معناه تمسکوا بدین اللّه، لأنه سبب یوصل الیه. و قیل: حبل اللّه هو القرآن، لأنه أیضا سبب یوصل الیه.

و فى أفراد مسلم من حديث زيد بن أرقم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ألا و انّى تارك فيكم ثقلين، أحدهما كتاب اللّه هو حبل اللّه، من اتبعه كان على الهدى، و من تركه كان على الضلالة- الحديث» [۱].

و قال فى تفسير آية المودة: «م عن زيد بن أرقم ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انى تارك فيكم ثقلين، أولهما كتاب اللّه فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه تعالى و استمسكوا به، فحث على كتاب اللّه و رغب فيه ثم قال:

و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى. فقال له حصين: من أهل بيته يا زيد؟ أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: نساؤه من أهل بيته، و لكن أهل بيته من حرمت عليه الصدقة بعده. قال: و من هم؟

---

[۱] لباب التأويل ۱/ ۳۲۸.

قال: هم آل على و آل عقيل و آل جعفر و آل عباس» [۱].

و قال فى تفسير قوله تعالى سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ: «و أراد بالثقلين الانس و الجن، سميا ثقلين لأنهما ثقلا الأرض أحياء و أمواتا، و قيل: كل شيء له قدر و وزن ينافس فيه فهو ثقل، و منه

قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: انى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى. فجعلهما ثقلين إعظاما لقدرهما» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۹۷

۱- ابن حجر العسقلانى: «اشتغل كثيرا، و جمع تفسيرا كبيرا سماه (لباب التأويل لمعالم التنزيل) و شرح (العمدة)، و هو الذى صنف (مقبول المنقول) فى عشر مجلدات، جمع فيه بين مسند الشافعى و أحمد و الستة و الموطأ و الدارقطنى فصارت عشرة كتب، رتبها على الأبواب، و جمع سيرة نبوية مطولة، و كان حسن التحبب و البشر و التودد» [... ۳].

۲- و اعتمد احمد بن عبد القادر العجيلى على تفسير الخازن فى كتابه (ذخيرة المآل) معبرا عنه ب «الامام».

۳- و كذا الشبلنجى فى كتابه (نور الأبصار) فى مواضع منه.

۴- و ذكر الكاتب الجلبى القسطنطينى تفسيره فى (كشف الظنون ۱۵۴۰).

هذا و من الجدير بالذكر أن الخازن هذا من جملة شيوخ مشايخ (ولى الدين الدهلوى. والد الدهلوى) السبعة، الذين يفتخر و يتباهى باتصال سنده بهم، و يصرح بأنهم من الأئمة الاعلام، و المشايخ المشهورين فى الحرمين،

---

[۱] اللباب التأويل ۶/ ۱۰۲.

[۲] لباب التأويل ۷/ ۶.

[۳] الدرر الكامنة ۳/ ۷۹.

المجمع على فضلهم من بين الخافقين.

(۱۱۹) رواية الخطيب التبريزى ... ص: ۳۹۸

اشارة

روی حدیث الثقلین فقال:

«و عن زید بن أرقم رضـی اللّه عنه قال: قام رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعـظ و ذکر ثم قـال: أمـا بعـد، ألاـ أیها الناس انما أنا بشـر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه عز و جل فیه الهـدی و النور، فخـذوا بکتاب اللّه و استمسـکوا به فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهـل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهـل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، و فی روایـة: کتاب اللّه هو حبل اللّه، من اتبعه کان علی الهـدی، و من ترکه کان علی الضلالة. رواه مسلم» [۱].

و قال فیه: «عن جابر رضـی اللّه عنه قال: رأیت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی حجته یوم عرفـة و هو علی ناقته القصوی یخطب، فسمعته یقول: یا أیها الناس انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی. رواه الترمذی.

عن زید بن أرقم رضـی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن ضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآـخر، کتاب اللّه حبل ممـدود من السـماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. رواه الترمذی» [۲].

---

[۱] مشکاة المصابیح ۳/ ۲۵۵.

[۲] مشکاة المصابیح ۳/ ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۹

ترجمته ...: ص: ۳۹۹

ترجم له و أثنی علی (مشکاته) کبار علماء الرجال و أئمة الحدیث، و قد ذکرنا بعض ذلک فی مجلد (حدیث الطیر).

(۱۲۰) روایة ابی الحجاج المزی ... ص: ۳۹۹

اشارة

روی حدیث الثقلین بطرق عدیدة و ألفاظ مختلفة فی کتابه (تحفة الاشراف بمعرفة الأطراف) عن الترمذی و مسلم و النسائی.

فقال فی مسند جابر تحت عنوان: «جعفر بن محمد بن علی الهاشمی الصادق عن أبیه محمد بن علی عن جابر:

. حدیث ت: رأیت النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی حجته فی عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب. الحدیث ت فی المناقب عن نصـر بن عبد الرحمن الکوفی عن زید بن الحسن عنه به و قال: حسن غریب».

و قال فی مسند زید بن أرقم: «حبیب بن أبی ثابت الأسدی الکوفی عن زید بن أرقم حدیث ت: انی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا.

الحدیث ت فی المناقب عن علی بن المنذر عن ابن فضیل عن الأعمش عنه به. و عن عطیة عن ابی سعید به. و قال: حسن غریب».

و قال فیه: «عامر بن واثلة أبو الطفیل اللیثی الکنانی، و له رؤیة، عن زید بن أرقم: حدیث ت س: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

ت فی المناقب عن محمد بن یسار عن غندر عن شعبة عن سلمة بن کهیل قال: سمعت أبا الطفیل یحدث عن أبی سریحة أو زید بن أرقم- شک شعبة- فذکره و قال:

حسن غریب. س فیه عن محمد بن مثنی عن یحیی بن حماد عن أبی عوانة عن سلیمان عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم به- أتم من الاول- لما رجع و نزل غدیر خم ... الحدیث».

و قال فیه: «یزید بن حیان التیمی الکوفی عن أبی حیان التیمی عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰۰

زید بن أرقم. حدیث م س: انطلقت أنا و حصین بن سبرة و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم قال له حصین: یا زید لقد رأیت خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- الحدیث بطوله- و فیه: انّی تارک فیکم الثقلین.

م فی الفضائل عن زهیر بن حرب و شجاع بن مخلد کلاهما عن اسماعیل بن علیة. و عن ابی بکر ابن ابی شیبة عن محمد بن فضیل و عن إسحاق بن ابراهیم عن جریر، ثلاثتهم عن ابی حیان التیمی و عن محمد بن بکار عن حسان بن ابراهیم عن سعید بن مسروق کلاهما عنه به. س فی المناقب عن زکریا بن یحیی السجزی عن إسحاق ابن ابراهیم به».

و قال فیه فی مسند أبی سعید الخدری تحت عنوان سلیمان بن مهران الأعمش عن عطیة عن ابی سعید: «حدیث ت انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی ... الحدیث فی ترجمة حبیب بن ابی ثابت عن زید بن أرقم».

ترجمته ...: ص: ۴۰۰

۱- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۹۶) و (تذهیب التذهیب- مخطوط) و غیرهما.

۲- و ابن الوردی فی (تتمة المختصر ۲/ ۴۷۴).

۳- و تاج الدین السبکی فی (طبقات الشافعیة).

۴- و جمال الدین الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۴۶۴).

۵- و ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۹۹).

۶- و ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرة ۹/ ۲۷۱).

۷- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۱/ ۱۵۴).

۸- و ابن الشحنة فی (روضة المناظر فی تاریخ الأوائل و الأواخر- حوادث سنة ۷۴۲).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰۱

۹- و الجلال السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۱۷).

۱۰- و الشوکانی فی (البذر الطالع لمحاسن من بعد القرن السابع ۲/ ۳۵۲).

و هنا نکتفی بما ذکره الشوکانی، و هذا نصه:

«یوسف بن الزکی عبد الرحمن بن یوسف بن عبد الملک بن یوسف بن علی بن أبی الزاهر الحلبی الأصل المزی، أبو الحجاج جمال الدین، الامام الکبیر الحافظ، صاحب التصانیف. ولد فی ربیع الآخر سنة ۶۵۴ و طلب فأکثر عن أحمد بن أبی الخیر و مسلم بن علان و الفخر بن البخاری و نحوهم من أصحاب ابن طبرزد و الکندی، و سمع الکتب الطوال و الاجزاء، و مشایخه نحو ألف شیخ، و من مشایخه النووی، و أسمع بالشام و الحرمین و مصر و حلب و الاسکندریة و غیرها.

و أتقن اللغهٔ و التصریف، و تبحر فی الحدیث، و درس بمدارس منها دار الحدیث الاشرفیهٔ، و لما ولی تدریسها قال ابن تیمیهٔ: لم یلها من حین بنیت الی الآن أحق بشرط الواقف منه. قال الذهبی: ما رأیت أحدا فی هذا الشأن أحفظ منه.

و من مصنفاته (تهذیب الکمال)، اشتهر فی زمانه و حدث به خمس مرات، و (کتاب الأطراف) و هو کتاب مفید جدا.

و قد أخذ عنه الأکابر و ترجموا له و عظموه جدا. قال ابن سید الناس فی ترجمته: انه أحفظ الناس للتراجم و أعلمهم بالرواهٔ الاعارب و الأعاجم.

و أطال الثناء علیه و وصفه بأوصاف ضخمهٔ و قال: انه فی اللغهٔ امام، و له فی الفرائض معرفهٔ و إلمام.

و قال الصفدی: سمعنا صحیح مسلم علی السید المنبجی و هو حاضر، فکان یرد علی القارئ فیقول القارئ: ما عندی الا ما قرأت، فیوافق المزی بعض من حضر ممن بیده نسخهٔ، اما بأن یوجد فیها کما قال أو یوجد مظننا علیه أو فی الحاشیهٔ، و لما کثر منه ذلک قلت له: ما النسخهٔ الصحیحهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۲

الا أنت. قال: و لم أر بعد أبی حیان مثله فی العربیهٔ خصوصا التصریف، و لم یکن مع توسعه فی معرفهٔ الرجال یستحضر تراجم غیر المحدثین، لا من الملوک و لا من الوزراء و القضاهٔ و الأدباء.

و قال الذهبی: کان خاتم الحفاظ، و ناقد الأسانید و الألفاظ، و هو صاحب معضلاتنا و مرجع مشکلاتنا. قال: و فیه حیاء و کرم و سکینهٔ و احتمال و قناعهٔ، و ترک للتجمل و انجماع عن الناس، و مات یوم السبت ثانی عشر صفر سنهٔ ۷۴۴».

(۱۲۱) اثبات شرف الدین الطیبی ... ص: ۴۰۲

اشارهٔ

أثبت حدیث الثقلین فی (شرح المشکاهٔ) حیث قال:

«السادس زید، قوله الثقلین، الثقل المتاع المحمول علی الدابهٔ، و انما قیل للانس و الجن الثقلان لأنهما قطان الأرض فکأنهما ثقلاها. و قد شبه بها الکتاب و العترهٔ لان الدین یستصلح بهما و یعمر کما عمرت الدنیا بالثقلین.

و قیل: سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، و قیل: فی تفسیره قوله تعالی: إِنَّا سَنُلْقِی عَلَیْکَ قَوْلًا ثَقِیلًا أی أوامر اللّه و نواهیه، لأنه لا تؤدی الا بتکلیف ما ثقیل. و قیل قولا ثقیلا: أی له وزن. و سمی الجن و الانس ثقلین لأنهما فضلا بالتمییز علی سائر الحیوان، و کل شیء له وزن و قدر یتنافس فیه فهو ثقل.

قوله «أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

أی أحذرکم اللّه فی شأن أهل بیتی و أقول لکم لا تؤذوهم و احفظوهم، و التذکیر بمعنی الوعظ، یدل علیه قوله «و وعظ و ذکر».

و قال فیه أیضا: «الفصل الثانی- الاول

جابر، قوله «و عترتی أهل بیتی»

عترهٔ الرجل أهل بیته و رهطه الأدنون، و لاستعمالهم العترهٔ علی أنحاء کثیرهٔ بینها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیعلم أنه أراد بذلک نسله و عصابته الأدنین و أزواجه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۳

الثانی زید،

قوله «ما ان تمسکتم به»

ما الموصولة، و الجملة الشرطیة صلتها، و إمساک الشیء التعلق به و حفظه، قال تعالی: وَ یُمْسِکُ السَّماءَ أَنْ تَقَعَ عَلَی الْأَرْضِ. و استمسک الشیء: إذا تحری الإمساک به، و لهذا لما ذکر التمسک عقبه بالمتمسک به صریحا، و هو الحبل فی قوله «کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض»، و فیه تلویح الی معنی قوله تعالی: وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لکِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَی الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ. و التمسک بالعترة: محبتهم و الاهتداء بهدیهم و سیرتهم.

و قوله «انّی تارک فیکم»

إشارة الی أنهما بمنزلة التوأمین الخلفین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنه یوصی الامة بحسن المعاشرة معهما و ایثار حقهما علی أنفسهم، کما یوصی الأب المشفق لأولاده. و یعضده الحدیث السابق فی الفصل الاول

«أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

، کما یقول الأب المشفق: اللّه اللّه فی حق اولادی. و معنی کون أحدهما أعظم من الآخر: ان القرآن مؤساة للعترة، و علیهم الاقتداء به، و هم أولی الناس بالعمل بما فیه.

و لعل السرفی هذه الوصیة و الاقتران بالقرآن إیجاب محبتهم، لقوله تعالی قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی فانه تعالی جعل شکر انعامه و إحسانه بالقرآن منوطا بمحبتهم علی سبیل الحصر، و کأنه صلّی اللّه علیه و سلّم یوصی الامة بقیام الشکر و قید تلک النعمة به و یحذرهم عن الکفران، فمن قام بالوصیة و شکر تلک الصنیعة بحسن الخلافة بینهما لن یتفرقا، فلا یفارقانه فی مواطن القیامة و مشاهدها حتی یردا الحوض فیشکرا صنیعه عند رسول اللّه، فحینئذ هو بنفسه یکافیه و اللّه یجازیه الجزاء الأوفی، و من أضاع الوصیة و کفر النعمة فحکمه بالعکس.

و علی هذا التأویل حسن موقع

قوله «أنظروا کیف تخلفونی فیهما»،

و النظر بمعنی التأمل و التفکر، أی تفکروا و استعملوا الرویة فی استخلافی إیاکم، هل تکونون خلف صدق أو خلف سوء. و ان استغربت قولی لا یفارقانه فی مواقف الحشر حتی یردا علی الحوض تمسکت بما ورد عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰۴

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «اقرءوا الزهراوین- الی قوله- یحاجان عن صاحبهما». و ان استبعدت قولی أنشدت لک قول الأعشی » [...۱].

ترجمته ...: ص: ۴۰۴

۱- ابن حجر العسقلانی: «الحسن بن محمد بن عبد اللّه الطیبی، الامام المشهور، صاحب شرح المشکاة و غیره. قرأت بخط بعض الفضلاء:

کان ذا ثروة من الإرث و التجارة، فلم یزل ینفق ذلک فی وجوه الخیرات الی أن کان فی آخر عمره فقیرا. قال: و کان کریما متواضعا حسن المعتقد، شدید الرد علی الفلاسفة و المبتدعة، مظهرا فضائحهم مع استیلائهم فی بلاد المسلمین حینئذ، شدید الحب للّه و لرسوله، کثیر الحیاء ملازما لاشغال الطلبة فی العلوم الإسلامیة بغیر طمع، بل یجدیهم و یعینهم و یعیر الکتب النفیسة لأهل بلده و غیرهم من أهل البلدان من یعرف و من لا یعرف، محبا لمن عرف منه تعظیم الشریعة، مقبلا علی نشر العلم، آیة فی استخراج الدقائق من القرآن و السنن. شرح الکشاف شرحا کبیرا ... و صنف فی المعانی و البیان التبیان و شرحه، و أمر بعض تلامذته باختصار

المصابیح علی طریقة نهجها له و سماه المشکاة و شرحها هو شرحا حافلا، ثم شرع فی جمع کتاب فی التفسیر و عقد مجلسا عظیما لقراءة کتاب البخاری» [... ۲].

۲- الجلال السیوطی: «الامام المشهور العلامة فی المعقول و العربیة و المعانی و البیان، قال ابن حجر: کان آیة» [... ۳].

۳- و الشمس الداودی بمثل ما تقدم [۴].

۴- الشوکانی: «الامام المشهور، صاحب شرح المشکاة و حاشیة

---

[۱] الکاشف فی شرح المشکاة- مخطوط.

[۲] الدرر الکامنة ۲/ ۶۸.

[۳] بغیة الوعاة ۲۲۸.

[۴] طبقات المفسرین ۱/ ۱۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰۵

الکشاف و غیرهما ... له اقبال علی استخراج الدقائق من الکتاب و السنة، و حاشیته علی الکشاف هی أنفس حواشیه علی الإطلاق، مع ما فیها من الکلام علی الأحادیث فی بعض الحالات إذا اقتضی ذلک علی طریقة المحدثین، مما یدل علی ارتفاع طبقته فی علمی المعقول و المنقول» [۱].

۵- القنوجی: «امام مشهور و عالم مبرور» [... ۲].

(۱۲۲) اثبات شمس الدین الخلخالی ... ص: ۴۰۵

اشارة

أثبت حدیث الثقلین حیث قال: «قوله بماء یدعی خما» أی سمی ذلک الماء خما، بضم الخاء المعجمة و تشدید المیم.

قوله «یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب»

أخبر النبی علیه السلام الناس عن وفاته «الثقلین» قال فی شرح السنة: قیل سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، لان الکتاب عظیم القدر و العمل بمقتضاه ثقیل، و کذا محافظة اهل بیته و احترامهم و انقیادکم لهم إذا کانوا خلفاء بعدی» [۳].

و قال فیه:

«قوله: علی ناقته القصوی»

، قیل انها ناقة تلقب بالجدعاء و تارة بالعضباء و أخری بالقصوی علی حسب ما خیل للناظرین.

قوله «کتاب اللّه و عترتی»

، بیان «ما» فی ما أخذتم به أو بدل، و

«أهل بیتی»

بیان عترتی. یرید بأهل بیتی نسله و عصابته الأدنین و أزواجه. و

قوله «من السماء الی الأرض»

المراد من السماء الربوبیة و بالأرض الخلق. و

«لن یتفرقا»

أی کتاب اللّه و عترتی» [۴].

---

[۱] البدر الطالع ۱/ ۲۲۹.

[۲] التاج المکلل: ۳۷۳.

[۳] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۴] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۶

ترجمته ...: ص: ۴۰۶

۱- الاسنوی: «کان اماما فی العلوم النقلیهٔ و العقلیهٔ ذا تصانیف کثیرهٔ مشهورهٔ، منها (شرح المصابیح) و (مختصر ابن الحاجب) و (المفتاح) و (التلخیص فی علم البیان) و صنف أیضا فی المنطق» [۱].

۲- و ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۳/ ۸۷).

۳- و الجلال السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ ۱۰۶).

۴- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنهٔ ۴/ ۲۶۰) بمثل ما تقدم.

(۱۲۳) تصحیح شمس الدین الذهبی ... ص: ۴۰۶

اشارهٔ

قال الشیخانی القادری ما نصه: «و أخرج ابو عوانهٔ عن ابی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع و نزل غدیر خم [أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنی قد دعیت فأجبت، و انّی قد ترکت فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال:

ان اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید:

سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: ما کان فی الدوحات أحد الا رآه بعینه و سمعه بأذنه

. قال الحافظ الذهبی: هذا حدیث صحیح» [۲].

أقول: و وافق الحاکم علی تصحیحه فی (تلخیص المستدرک ۳/ ۱۰۹).

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۵۰۵.

[۲] الصراط السوی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۷

ترجمته ...: ص: ۴۰۷

۱- ابن شاکر الکتبی فی (فوات الوفیات ۳/ ۳۱۵).

۲- و تاج الدین السبکی فی (طبقات الشافعیهٔ ۵/ ۲۱۶).

۳- و جمال الدین الاسنوی فی (طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۵۵۸).

۴- و ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۷۲).

۵- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنهٔ فی أعیان المائهٔ الثامنهٔ ۴/ ۴۲۶).

۶- و الجلال السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۱۷).

۷- و غیاث الدین المدعو خواندمیر فی (حبیب السیر).

۸- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین) و (التحفهٔ).

۹- و القنوجی فی (التاج المکلل ۴۱۳).

و نکتفی هنا بما ذکره الشوکانی و هذا نصه: «محمد بن أحمد بن عثمان ابن قایماز بن عبد اللّه الترکمانی الأصل، الفارقی ثم الدمشقی، أبو عبد اللّه شمس الدین الذهبی، الحافظ الکبیر المؤرخ، صاحب التصانیف السائرهٔ فی الأقطار، ولد ثالث شهر ربیع الآخر سنهٔ ۶۷۳، و أجاز له فی سنهٔ مولده جماعهٔ بعنایهٔ أخیه من الرضاع، و طلب بنفسه بعد سنهٔ ۶۹۰ فأکثر عن ابن عساکر و طبقته، ثم رحل الی القاهرهٔ و أخذ عن الدمیاطی و ابن الصواف و غیرهما و خرج لنفسه ثلاثین بلدا، و مهر فی فن الحدیث و جمع فیه المجامیع المفیدهٔ الکثیرهٔ. قال ابن حجر: حتی کان أکثر أهل عصره تصنیفا، و جمع (تاریخ الإسلام) فأربی فیه علی من تقدمه بتحریر أخبار المحدثین خصوصا- انتهی.

أی لا باعتبار تحریر غیرهم، فان غیره أبسط منه. و اختصر منه مختصرات کثیرهٔ منها (النبلاء) و (العبر) و (تلخیص التاریخ) و (طبقات الحفاظ) و (طبقات القراء). و لعل (تاریخ الإسلام) فی زیادهٔ علی عشرین مجلدا وقفت منه علی أجزاء، و (النبلاء) فی نحو العشرین مجلدا وقفت منه علی أجزاء، و هو مختصر من (تاریخ الإسلام) باعتبار أن الأصل لمن لم ینبل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۸

فی الغالب و (النبلاء) لیس الا لمن نبل، لکنه أطال تراجم النبلاء فیه بما لم یکن فی تاریخ الإسلام.

و من مصنفاته (المیزان فی نقد الرجال) جعله مختصا بالضعفاء الذین قد تکلم فیهم متکلم [و ان کانوا غیر ضعفاء فی الواقع، و لهذا ذکر فیه مثل ابن معین و علی بن المدینی باعتبار أنه قد تکلم فیهما متکلم و هذا کتاب مفید فی ثلاث مجلدات کبار.

و له کتاب (الکاشف) المعروف، و مختصر (سنن البیهقی) الکبری، و مختصر (تهذیب الکمال) لشیخه المزی، و خرج لنفسه (المعجم الکبیر) و (الصغیر) و (المختص بالمحدثین)، فذکر فیه غالب الطلبهٔ من أهل ذلک العصر، و عاش الکثیر منهم بعده الی نحو أربعین سنهٔ، و خرج لغیره من شیوخه و أقرانه و تلامذته.

و جمیع مصنفاته مقبولهٔ مرغوب فیها، رحل الیه الناس لأجلها، و أخذوا عنه و تداولوها و قرأوها و کتبوها فی حیاته و طارت فی جمیع بقاع الأرض، و له فیها تعبیرات رائقهٔ و ألفاظ رشیقهٔ غالبا، لم یسلک فیها مسلکه أهل عصره و لا من قبلهم و لا من بعدهم. و بالجملهٔ فالناس فی التاریخ من أهل عصره فمن بعدهم عیال علیه، و لم یجمع أحد فی هذا الفن کجمعه و لا حرره کتحریره.

قال البدر النابلسی فی (مشیخته): کان علامهٔ زمانه فی الرجال و أحوالهم جید الفهم ثاقب الذهن، و شهرته تغنی عن الاطناب فیه- انتهی» [۱].

(۱۲۴) روایهٔ جمال الدین الزرندی المدنی الأنصاری ... ص: ۴۰۸

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتاب [نظم درر السمطین حیث قال:

---

[۱] البدر الطالع ۲/ ۱۱۰.

«ذکر وصاهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بأهل بیته و فضل مودتهم و أن محبتهم من الایمان باللّه و رسوله:

روی ابن عباس ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أحبوا اللّه لما یغدوکم من نعمه، و أحبونی لحب اللّه، و أحبوا أهل بیتی لحبی.

و عن عبد الرحمن بن عوف (رض) قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أوصیکم بعترتی خیرا، و ان موعدکم الحوض.

و عن زید بن أرقم (رض) قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

و ورد عن عبد اللّه بن زید عن أبیه أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أحب أن ینسأ له فی أجله و أن یمتع بما خوله اللّه فلیخلفنی فی أهلی خلافهٔ حسنهٔ، فمن لم یخلفنی فیهم بتک عمره، و ورد علی یوم القیامهٔ مسودا وجهه.

و فی روایهٔ عن زید بن أرقم: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام خطیبا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال:

أیها الناس، انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

و فی روایهٔ: کتاب اللّه هو حبل من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالهٔ.

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «و أنا تارک فیکم ثقلین»

سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما و المحافظهٔ علی رعایتهما ثقیل، و قد جعلهما ثقلین لان کان نفیس و خطیر ثقیل، و منه الثقلان الانس و الجن، لأنهما فضلا بالتمییز و العقل علی سائر الحیوان، و کل شیء له وزن و قدر یتنافس فیه فهو ثقل، و سماهما بذلک إعظاما لقدرهما. و فسروا قوله تعالی: إِنَّا سَنُلْقِی عَلَیْکَ قَوْلًا

ثَقِیلًا أن أوامر اللّه تعالی و فرائضه و نواهیه لا یؤدی الا بتکلف ما یثقل، و قیل أی له وزن. قال زید بن أرقم رضی اللّه عنه: أهل بیته أهل و عصبته الذین حرموا الصدقهٔ بعده: آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس.

و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أیها الناس انی ترکت فیکم ما إن أخذتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی، ألا و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض

- غریب.

و عن جابر رضی اللّه عنه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفهٔ و هو علی ناقته القصواء یخطب فسمعته یقول: یا أیها الناس، انی ترکت فیکم ما أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی.

و رواه بلفظ آخر عن زید بن أرقم أیضا» [۱].

و قال نور الدین السمهودی ضمن طرق الحدیث:

«روی الحافظ جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی المدنی فی کتابه (نظم درر السمطین) حدیث زید من غیر اسناد و لا عزو، و لفظه: روی زید بن أرقم قال: أقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجهٔ الوداع فقال: انی فرطکم علی الحوض و انکم تبعی، و انکم توشکون أن تردوا علی الحوض فأسألکم عن ثقلی کیف خلفتمونی فیهما. فقام رجل من المهاجرین فقال: ما الثقلان؟ قال: الأکبر منهما کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و سبب طرفه بأیدیکم فتمسکوا به، و الأصغر عترتی، فمن استقبل قبلتی و أجاب دعوتی فلیستوص بهم خیرا. او کما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فلا تقتلوهم و لا تقهروهم و لا تقصروا عنهم، و انی قد سألت لهم اللطیف الخبیر فأعطانی أن یردوا علی الحوض کتین- أو قال کهاتین- فأشار بالمسبحتین، ناصرهما لی ناصر، و خاذلهما لی خاذل، و ولیهما لی ولی، و عدوهما لی عدو.

---

[۱] نظم درر السمطین ۲۳۱- ۲۳۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۱

و

قال الحافظ جمال الدین المذکور، و ورد عن عبد اللّه بن زید عن أبیه أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أحب أن ینسأ له فی أجله و ان یمتع بما خوله اللّه فلیخلفنی فی أهلی خلافهٔ حسنهٔ، فمن لم یخلفنی فیهم بتر عمره و ورد علی یوم القیامهٔ مسودا وجهه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۱۱

ترجم له و أثنی علیه و نقل عنه جماعهٔ من کبار العلماء، منهم:

۱- شمس الدین الکرمانی فی (الکواکب الدراری فی شرح صحیح البخاری).

۲- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنهٔ فی اعیان المائهٔ الثامنهٔ ۴/ ۲۹۵).

۳- و شهاب الدین احمد فی (توضیح الدلائل- مخطوط).

۴- و ابن الصباغ المالکی فی (الفصول المهمهٔ).

۵- و نور الدین السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

۶- و محمد بن یوسف الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد فی سیرهٔ خیر العباد).

۷- و أحمد بن محمد بن الفضل بن باکثیر المکی فی (وسیلهٔ المآل- مخطوط).

۸- و میرزا محمد خان البدخشانی فی (مفتاح النجا- مخطوط).

۹- و أحمد العجیلی فی (ذخیرهٔ المآل- مخطوط).

و بمراجعهٔ هذه المصادر و غیرها یتبین شأن هذا الرجل و اعتماد أبناء السنهٔ علیه.

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۲

(۱۲۵) روایهٔ سعید الدین الکازرونی ... ص: ۴۱۲

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتابه (المنتقی فی سیرهٔ المصطفی) و هذا نص کلامه:

«و من توقیره صلّی اللّه علیه و سلّم بره و بر آله و ذریته و أمهات المؤمنین،

قال رسول اللّه: أنشدکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاثا. قال الراوی: قلنا لزید: من أهل بیته؟ قال: آل علیّ و آل جعفر و آل عقیل و آل العباس.

و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

و قال فیه أیضا: «و من طعن فی نسب شخص من أولاد فاطمهٔ رضی اللّه عنها بأن قال: أفنی الحجاج بن یوسف ذریتها و لم یبق أحد منهم و لیس فی الناس أحد یصح نسبه إلیها. فقد ظلم و کذب و أساء، فان تعمد ذلک بعد ما نشأ فی بلاد علماء الدین کاد یکون کافرا، لأنه یخالف ما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

علی ما ثبت فی الترمذی عن زید بن أرقم أنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

و قد تقدم

فی حدیث المباهلهٔ قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم هؤلاء أهل بیتی.

قال مؤلف هذا الکتاب سعید بن مسعود الکازرونی- جعله اللّه ممن دخل فی العلم من طریق الباب حتی یفوز بالسداد و الصواب: فما دام القرآن باقیا فأولاد فاطمهٔ باقون، لظاهر الحدیث الصحیح».

ترجمته ...: ص: ۴۱۲

۱- ابن حجر العسقلانی: «محمد بن مسعود بن محمد ابن خواجهٔ امام

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۳

مسعود بن محمد بن علی بن أحمد بن عمر بن اسماعیل بن الشیخ أبی علی الدقاق البلیانی الکازرونی.

ذکره ابن الجزری فی (مشیخهٔ الجنید البلیانی ...) ثم قال: کان سعید الدین محدثا فاضلا سمع الکثیر، و أجاز له المزی صاحب (تهذیب الکمال) و جماعهٔ، و خرج (المسلسل) و ألف (المولد النبوی) فأجاد، و مات فی أواخر جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۷۵۸» [۱].

۲- محیی الدین محمد بن الخطیب القاسم: فی (حاشیهٔ روض الاخبار المنتخب من ربیع الأبرار- مخطوط): «کان شیخا محدثا فی وقته، کتب إجازهٔ بعض تلامذته سنهٔ ثمان و ثلاثین و ثمانمائهٔ [سبعمائهٔ ظ] بهراهٔ، و روی عنه الشیوخ، منهم الشیخ شمس الدین محمد بن محمد بن محمد الجزری الشافعی، و کان الجزری شیخ المحدثین فی أوانه و امام القراء فی زمانه».

۳- و ترجم له محمد بن أحمد بن محمد السمرقندی فی مقدمهٔ کتابه (ترجمهٔ المنتقی) ترجمهٔ مفصلهٔ.

و هذا المقدار باختصار یکفی لمعرفهٔ عظمهٔ سعید الدین الکازرونی.

(۱۲۶) روایهٔ ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۴۱۳

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی تفسیر قوله تعالی إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً، رواه فی تفسیر هذه الآیهٔ عن مسلم بسنده عن زید بن أرقم [۲].

و رواه فی تفسیر آیهٔ المودهٔ عن أحمد بن حنبل بسنده عن زید أیضا، ثم

---

[۱] الدرر الکامنهٔ ۴/ ۲۵۵.

[۲] تفسیر ابن کثیر ۵/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۴

قال بعده: «و هکذا رواه مسلم فی (الفضائل) و النسائی من طرق [عن یزید بن حیان به]».

«و رواه أیضا عن الترمذی کذلک ثم قال: «و فی الباب عن أبی ذر و أبی سعید و زید بن أرقم و حذیفهٔ بن أسید رضی اللّه عنهم» [۱].

و قال أیضا: «و

قد ثبت فی الصحیح أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال فی خطبته بغدیر خم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

هذا، و قد تقدم فی ابن عساکر أن ابن کثیر قد روی حدیث الثقلین فی (تاریخه) أیضا.

ترجمته ...: ص: ۴۱۴

۱- الذهبی فی (المعجم المختص- مخطوط).

۲- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنهٔ فی أعیان المائهٔ الثامنهٔ ۱/ ۳۹۹).

۳- و ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۱۱۳).

۴- و جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۲۹).

۵- و الداودی المالکی فی (طبقات المفسرین ۱/ ۱۱۰).

و للاختصار نکتفی بما یلی:

قال الداودی: «اسماعیل بن عمر بن کثیر ... کان قدوهٔ العلماء و الحفاظ، و عمدهٔ أهل المعانی و الألفاظ، تفقه علی الشیخین برهان الدین الفزاری و کمال الدین ابن قاضی شهبهٔ، ثم صاهر الحافظ أبا الحجاج المزی و لازمه و أخذ عنه و أقبل علی علم الحدیث، و أخذ الکثیر عن ابن تیمیهٔ، و قرأ

---

[۱] تفسیر ابن کثیر ۶/ ۲۰۰.

[۲] تفسیر ابن کثیر ۶/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۵

الأصول علی الاصفهانی، و سمع الکثیر و أقبل علی حفظ القرآن و معرفهٔ الأسانید و العلل و الرجال و التاریخ حتی برع فی ذلک و هو شاب، و صنف فی صغره کتاب الاحکام علی أبواب التنبیه و التاریخ المسمی بالبدایهٔ و النهایهٔ و التفسیر و کتابا فی جمع المسانید العشرهٔ و اختصر تهذیب الکمال و أضاف الیه ما تأخر فی المیزان سماه التکمیل و طبقات الشافعیهٔ و مناقب الامام الشافعی و خرج الأحادیث الواقعهٔ فی مختصر ابن الحاجب و سیرهٔ صغیرهٔ، و شرع فی أحکام کثیرهٔ حافلهٔ کتب منها مجلدات الی الحج، و شرح قطعهٔ من البخاری و قطعهٔ کبیرهٔ من التنبیه، و ولی مشیخهٔ أم الصالح بعد موت الذهبی، و بعد موت السبکی مشیخهٔ دار الحدیث الاشرفیهٔ مدهٔ یسیرهٔ، ثم أخذت منه.

و ذکره شیخه الذهبی فی المعجم المختص فقال: فقیه متفنن و محدث متقن و مفسر نقاد.

و قال تلمیذه الحافظ شهاب الدین ابن حجر: کان أحفظ من أدرکناه لمتون الأحادیث، و أعرفهم بتخریجها و رجالها و صحیحها و سقیمها، و کان أقرانه و شیوخه یعترفون له بذلک، و کان یستحضر شیئا کثیرا من الفقه و التاریخ، قلیل النسیان، و کان فقیها جید الفهم صحیح الذهن، و یحفظ (التنبیه) الی آخر وقت، و یشارک فی العربیهٔ مشارکهٔ جیدهٔ، و ینظم الشعر، و ما أعرف أنی اجتمعت به مع کثرهٔ ترددی الیه الا و استفدت منه.

و قال غیره: کانت له خصوصیهٔ بالشیخ تقی الدین ابن تیمیهٔ و مناضلهٔ عنه و اتباع له فی کثیر من آرائه، و کان یفتی برأیه فی مسألهٔ الطلاق، و امتحن بسبب ذلک و أوذی. مات فی یوم الخمیس السادس و العشرین من شعبان سنهٔ أربع و سبعین و سبعمائهٔ، و دفن بمقبرهٔ الصوفیهٔ عند شیخه ابن تیمیهٔ» و قال القنوجی فی (أبجد العلوم): «الفقیه الشافعی الحافظ عماد الدین ابن الخطیب شهاب الدین المعروف بالحافظ ابن کثیر، ولد سنهٔ سبعمائهٔ و قدم دمشق و له نحو سبع سنین مع أخیه بعد موت أبیه ... و ذکره الذهبی فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۶

معجمه المختص فقال: الامام المحدث المفتی البارع و وصفه بحفظه المتون و سمع من ابن عساکر و غیره ... و صنف التصانیف الکثیرهٔ فی التفسیر و التاریخ و الاحکام. و قال ابن حبیب فیه: امام ذوی التسبیح و التهلیل، و زعیم أرباب التأویل، سمع و جمع و صنف و أطرب الاسماع بأقواله و شنف، و حدث و أفاد و طارت أوراق فتاواه الی البلاد، و اشتهر بالضبط و التحریر، و انتهت الیه رئاسهٔ العلم فی التاریخ و الحدیث و التفسیر»....

(۱۲۷) روایهٔ السید علی الهمدانی ... ص: ۴۱۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتابه [المودهٔ فی القربی حیث قال ما نصه:

«عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و أهل بیتی- و یروی عترتی- لم [لن ظ] یفترقا حتی یردا علی الحوض».

و قال فیه: «و عن جبیر بن مطعم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست بولیکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه ربی و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

ترجمته ...: ص: ۴۱۶

ترجم له، و اعتمد علیه عدهٔ من الاعلام، مما یدل علی جلالته، نذکر من ذلک:

۱- نور الدین جعفر البدخشانی فی (خلاصهٔ المناقب- مخطوط).

۲- عبد الرحمن الجامی فی (نفحات الانس ۴۴۷).

۳- الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار- مخطوط).

۴- مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۱۷

۵- شهاب الدین احمد فی (توضیح الدلائل- مخطوط).

۶- حسین المیبدی فی (الفواتح).

۷- القشاشی فی (السمط المجید).

۸- الدهلوی (والد الدهلوی) فی (الانتباه).

۹- الفاضل الرشید الدهلوی (تلمیذ الدهلوی) فی (إیضاح لطافهٔ المقال).

(۱۲۸) اثبات السید محمد الطالقانی ... ص: ۴۱۷

اشارهٔ

فی کتابه (رساله قیافه نامه)- علی ما نقل عنه مجد الدین البدخشانی فی کتابه (جامع السلاسل- مخطوط) بترجمهٔ السید علی الهمدانی.

قال فی کلام له فی معنی «حبل اللّه»: «و قال بعضهم: ان المراد من حبل اللّه هو عترهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، کما قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، ألا فتمسکوا بهما، فإنهما حبلان لا ینقطعان الی یوم القیامهٔ»

ترجمته ...: ص: ۴۱۷

ترجم له مجد الدین البدخشانی فی کتابه (جامع السلاسل- مخطوط).

و قد أثنی علیه الثناء البالغ، و وصفه بالأوصاف الجمیلهٔ التی قلما یصفون أحدا بها.

(۱۲۹) اثبات سعد الدین التفتازانی ... ص: ۴۱۷

اشارهٔ

أثبت حدیث الثقلین حیث قال ما نصه:

«فان قیل: قال اللّه تعالی إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۱۸

الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً. و

قال علیه الصلاهٔ و السلام: انّی ترکت فیکم ما أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه تعالی و عترتی أهل بیتی

. و

قال علیه السلام: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

. و مثل هذا یشعر بفضلهم علی العالم و غیره.

قلنا: لا- تصافهم بالعلم و التقوی و شرف النسب، ألا تری أنه علیه الصلاهٔ و السلام قرنهم بکتاب اللّه تعالی فی کون التمسک بهما منقذا عن الضلالهٔ، و لا معنی للتمسک بالکتاب الا الأخذ بما فیه من العلم و الهدایهٔ. فکذا فی العترهٔ، و لهذا

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من أبطأ به عمله لم یسرع به نسبه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۱۸

و قد ترجم للتفتازانی جماعهٔ من أعیان العلماء، أمثال:

۱- الجلال السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ ۳۹۱).

۲- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنهٔ فی أعیان المائهٔ الثامنهٔ ۵/ ۱۱۹).

۳- و الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۳۱۹).

۴- و القنوجی فی (التاج المکلل ۴۷۱).

۵- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۳۰۳) و هذا نص کلام الشوکانی:

«مسعود بن عمر التفتازانی، الامام الکبیر، صاحب التصانیف المشهورهٔ المعروف بسعد الدین، ولد بتفتازان فی صفر سنهٔ ۷۲۲، و أخذ عن أکابر أهل العلم فی عصره کالعضد و طبقته، وفاق فی النحو و الصرف

---

[۱] شرح المقاصد ۲/ ۲۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۱۹

و المنطق و المعانی و البیان و الأصول و التفسیر و الکلام و کثیر من العلوم، و طار صیته و اشتهر ذکره و رحل الیه الطلبهٔ، و شرع فی التصنیف و هو فی ست عشرهٔ سنهٔ، فصنف الزنجانیهٔ و فرغ منها فی شعبان سنهٔ ۷۳۸، و فرغ من شرح التلخیص الکبیر فی صفر سنهٔ ۷۴۸ بهراهٔ، و من مختصره سنهٔ ۷۵۶، و من شرح التوضیح فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۷۵۸ بکاشان، و من شرح العقائد فی شعبان سنهٔ ۷۶۸، و من حاشیهٔ العضدی فی ذی الحجهٔ سنهٔ ۷۷۰، و من رسالهٔ الإرشاد سنهٔ ۷۷۴، کلها بخوارزم، و من المقاصد و شرحه فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۷۸۴ بسمرقند، و من تهذیب الکلام فی رجب منها، و من شرح المفتاح فی شوال سنهٔ ۷۸۹ بسمرقند ایضا.

و شرع فی فتاوی الحنفیهٔ یوم الأحد التاسع من ذی القعدهٔ سنهٔ ۷۶۹ بهراهٔ، و فی تألیف مفتاح الفقه سنهٔ ۷۷۲، و فی شرح تلخیص المفتاح سنهٔ ۷۸۶ کلیهما بسرخس، و فی حاشیهٔ الکشاف فی ثامن ربیع الآخر سنهٔ ۷۸۹ بظاهر سمرقند.

هکذا ذکر ملا زادهٔ تاریخ ما فرغ منه من مؤلفاته و ما شرع فیه و لم یکمل و قال فی أول الترجمهٔ ما لفظه: أستاذ العلماء المتأخرین و سید الفضلاء المتقدمین مولانا سعد الملهٔ و الدین، معدل میزان المعقول و المنقول، منقح أغصان الفروع و الأصول، أبی سعید مسعود

ابن القاضی الامام فخر الملهٔ و الدین عمر ابن المولی الأعظم سلطان العارفین الغازی التفتازانی...

و بالجملهٔ، فصاحب الترجمهٔ متفرد بعلومه فی القرن الثامن، لم یکن له فی أهله نظیر فیها، و له من الحظ و الشهرهٔ و الصیت فی أهل عصره فمن بعدهم مالا یلحق به غیره».

(۱۳۰) روایهٔ حسام الدین حمید المحلی ... ص: ۴۱۹

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتابه (محاسن الازهار فی تفصیل مناقب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۰

العترهٔ الأخیار الاطهار) کما ذکره العلامهٔ محمد بن اسماعیل الأمیر فی (الروضهٔ الندیهٔ) فی سیاق طرق حدیث الغدیر حیث قال ما نصه:

«و ذکر الخطبهٔ بطولها الفقیه العلامهٔ حمید المحلی فی (محاسن الازهار) فی شرح قول الامام المنصور باللّه:

أیهما نص بها أجملا له علی المکی و الیثربی

بسنده الی زید بن أرقم قال: أقبل نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجهٔ الوداع حتی نزل بغدیر الجحفهٔ بین مکهٔ و المدینهٔ، فأمر بدوحات فقم ما تحتهن من شوک، ثم نادی الصلاهٔ جامعهٔ، فخرجنا الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحر، ان منا من یضع بعض ردائه علی رأسه و بعضه علی قدمه من شدهٔ الرمضاء، حتی أتینا الی رسول اللّه، فصلی بنا الظهر، ثم انصرف إلینا فقال: الحمد للّه نحمده و نستعینه و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل و لا مضل لمن هدی، و أشهد ان لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله.

أما بعد، أیها الناس فانه لم یکن لنبی من العمر الا النصف من عمر الذی قبله، و ان عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنهٔ، و انی قد شرعت فی العشرین، ألا و انی یوشک أن أفارقکم، ألا و انی مسئول و أنتم مسئولون، فهل بلغتکم فما ذا أنتم قائلون؟

فقام من کل ناحیهٔ من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلغت رسالته و جاهدت فی سبیله، و صدعت بأمره و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنا خیرا ما جزی نبیا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، و أن الجنهٔ حق و النار حق و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا: بلی.

فقال: انی أشهد أن صدقتکم و صدقتمونی، ألا و انی فرطکم و أنتم تبعی توشکون أن تردوا علی الحوض فأسألکم حین تلقونی عن ثقلی کیف

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۱

خلفتمونی فیهما.

قال: فأعضل علینا ما ندری ما الثقلان حتی قام رجل من المهاجرین قال: بأبی و أمی أنت یا رسول اللّه و ما الثقلان؟ قال: الأکبر منهما کتاب اللّه، سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، تمسکوا به و لا تزلوا و لا تضلوا، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی فلا تقتلوهم و لا تقهروهم و لا تقصروا عنهم، فانی قد سألت لهم اللطیف الخبیر فأعطانی، و ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل و ولیهما لی ولی و عدوهما لی عدو، ألا فإنها لن تهلک أمهٔ قبلکم حتی تدین بأهوائها و تظاهر علی نبیها و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بید علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه و رفعها و قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، و من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

ترجمته ...: ص: ۴۲۱

و ترجم له جماعة من العلماء، و مما یدل علی عظمته و جلالته استناد العلامة الأمیر الی کتابه (محاسن الازهار)، و نقله عنه کثیرا فی کتابه (الروضة الندیة)، مع وصفه ب «العلامة الفقیه» و تارة «الفقیه العلامة حمید الشهید رحمه اللّه».

و کذا روایة القاضی الشوکانی لکتابه المذکور، فانه یعد بذلک من جملة مشایخ الشوکانی فی الإجازة، قال الشوکانی: «محاسن الازهار لحمید الشهید، أرویها بالاسناد المتقدم فی الدیباج الی الداودی عن القاسم بن أحمد ابن حمید عن المؤلف» [۱].

---

[۱] اتحاف الأکابر بإسناد الدفاتر: ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۲

(۱۳۱) روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۴۲۲

اشارة

روی الهیثمی حدیث الثقلین فی کتابه (مجمع الزوائد و منبع الفوائد)- و هو الکتاب الذی جمع فیه زوائد الکتب الستة من (مسند أحمد) و (مسند البزار) و (مسند أبی یعلی) و (المعاجم الثلاثة للطبرانی)- علی ما نص علیه المناوی إذ قال فی شرح الحدیث: «قال الهیثمی رجاله موثقون، و رواه أیضا أبو یعلی بسند لا بأس به، و الحافظ عبد العزیز بن الأخضر، و زاد أنه قال فی حجة الوداع، و وهم من زعم ضعفه کابن الجوزی. قال السمهودی: و فی الباب ما یزید علی عشرین من الصحابة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۲۲

۱- شمس الدین السخاوی: «علی بن أبی بکر بن سلیمان بن أبی بکر ابن عمر بن صالح، نور الدین أبو الحسن الهیثمی القاهری الشافعی الحافظ، و یعرف بالهیثمی، کان أبوه صاحب حانوت بالصحراء، فولد له هذا فی رجب سنة خمس و ثلاثین و سبعمائة، فنشأ فقرأ القرآن، ثم صحب الزین العراقی و هو بالغ، و لم یفارقه سفرا و حضرا حتی مات.. و هو مکثر سماعا و شیوخا، و لم یکن الزین یعتمد فی شیء من أموره الا علیه، حتی أنه أرسله مع ولده الولی لما ارتحل بنفسه الی دمشق، و زوجه ابنته خدیجة و رزق منها عدة أولاد.

و کتب الکثیر من تصانیف الشیخ، بل قرأ علیه أکثرها، و تخرج به فی الحدیث، بل دربه فی افراد زوائد کتب کالمعاجم الثلاثة للطبرانی و المسانید لأحمد و البزار و أبی یعلی علی الکتب الستة. و ابتدأ أولا- بزوائد أحمد فجاء فی مجلدین، و کل واحد من الخمسة الباقیة فی تصنیف مستقل الا الطبرانی

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۳/ ۱۵ و انظر: مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۳

الأوسط و الصغیر منهما فی تصنیف، ثم جمع الجمیع فی کتاب واحد محذوف الأسانید سماه (مجمع الزوائد). و کذا أفرد زوائد صحیح ابن حبان علی الصحیحین، و رتب أحادیث الحلیة لابی نعیم علی الأبواب، و مات عنه مسودة فبیّضه و أکمله شیخنا فی مجلدین، و أحادیث الغیلانیات و الخلعیات و فوائد ابی تمام و الافراد للدارقطنی أیضا علی الأبواب فی مجلدین. و رتب کلا من ثقات ابن حبان و العجلی علی الحروف...

و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادة و الأوراد، و خدمة الشیخ و عدم مخالطة الناس فی شیء من الأمور، و المحبة فی الحدیث و أهله، و حدث بالکثیر رفیقا للزین، بل قل أن حدث الزین بشیء الا و هو معه، و کذلک قل أن حدث هو بمفرده، لکنهم بعد وفاة الشیخ أکثروا عنه، و مع ذلک فلم یغیر حاله و لا تصدر و تمشیخ...

و قد ترجمه ابن خطیب الناصریة فی ذیل تاریخ حلب، و التقی الفاسی فی ذیل التقیید، و شیخنا فی معجمه و انبائه و مشیخة البرهان الحلبی، و الغرس خلیل الاقفهسی فی معجم ابن ظهیرة، و التقی ابن فهد فی معجمه و ذیل الحفاظ و خلق کالمقریزی فی عقوده.

قال شیخنا فی معجمه: و کان خیرا ساکنا لینا سلیم الفطرة، شدید الإنکار للمنکر، کثیر الاحتمال لشیخنا و لأولاده، محبا فی الحدیث و أهله...

و قال فی أنبائه: انه صار کثیر الاستحضار للمتون جدا لکثرة الممارسة، و کان هینا لینا دینا خیرا محبا فی أهل الخیر، لا یسأم و لا یضجر من خدمة الشیخ و کتابة الحدیث، سلیم الفطرة کثیر الخیر و الاحتمال و الأذی، خصوصا عن جماعة الشیخ، و قد شهد لی بالتقدم فی الفن جزاه اللّه عنی خیرا.

و قال البرهان الحلبی: انه کان من محاسن القاهرة.

و قال التقی الفاسی: کان کثیر الحفظ للمتون و الآثار صالحا خیرا...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۴

و قال الاقفهسی: کان اماما عالما حافظا زاهدا متواضعا متوددا الی الناس، ذا عبادة و تقشف و ورع- انتهی.

و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدا، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق، و أما فی الحدیث فالحق ما قاله شیخنا» [... ۱].

۲- الجلال السیوطی: «الهیثمی الحافظ ... قال الحافظ ابن حجر:

کان خیرا ساکنا صینا لینا سلیم الفطرة شدید الإنکار للمنکر لا یترک قیام اللیل، مات فی تاسع عشرین رمضان سنة ۸۰۷» [۲].

۳- الجلال السیوطی أیضا فی ذکر من کان بمصر من حفاظ الحدیث و نقاده، کما تقدم [۳].

۴- و الشوکانی بمثل ما تقدم [۴].

(۱۳۲) روایة المجد الفیروزآبادی ... ص: ۴۲۴

اشارة

روی حدیث الثقلین قائلا: «و الثقل محرکة متاع المسافر و حشمه و کل شیء نفیس مصون، و منه الحدیث: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی» [۵].

ترجمته ...: ص: ۴۲۴

۱- ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۴/ ۷۹).

۲- و تقی الدین الفاسی فی (العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین).

---

[۱] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

[۲] طبقات الحفاظ: ۵۴۱.

[۳] حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۶۲.

[۴] البدر الطالع ۱/ ۴۴.

[۵] القاموس المحیط ۳/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۵

۳- و السخاوی فی (الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱۰/ ۷۹).

۴- و الجلال السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغویین و النحاهٔ ۱۱۷- ۱۱۸).

۵- و الشوکانی فی (البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع ۲/ ۲۸۰).

۶- و القنوجی فی (التاج المکلل ۸۱۷) و غیرهم.

و بملاحظهٔ هذه المصادر یتبین شأن المجد الشیرازی الفیروزآبادی لدی أبناء السنهٔ.

(۱۳۳) روایهٔ الحافظ البخاری المعروف ب (خواجهٔ بارسا ...) ص: ۴۲۵

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتابه (فصل الخطاب) فقد قال فیه ما نصه:

«و قال الشیخ الامام العارف الولی أبو عبد اللّه محمد بن علی الحکیم الترمذی قدس اللّه تعالی روحه فی کتاب (نوادر الأصول فی معرفهٔ أخبار الرسول) فی الأصل الموفی خمسین: حدثنا نصر بن عبد الرحمن الوشاء، قال حدثنا زید بن الحسن الانماطی، عن جعفر بن محمد، عن أبیه رضی اللّه عنهما، عن جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنهما قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفهٔ و هو علی ناقته القصواء یخطب، فسمعته یقول: یا أیها الناس قد ترکت ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی.

حدثنا نصر، قال حدثنا زید بن الحسن، قال حدثنا معروف بن خربوذ المکی عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ، عن حذیفهٔ بن أسید الغفاری رضی اللّه عنه قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع خطب فقال: یا أیها الناس انه قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لم یعمر نبی الا مثل نصف عمر الذی یلیه من قبل، و انی أظن أن یوشک أن أدعی فأجیب، و انی فرطکم علی الحوض، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۶

کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه سبحانه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به و لا تضلوا و لا تبدلوا. و عترتی أهل بیتی، فانی قد نبأنی اللطیف الخبیر أنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض».

و قال فيه نقلا عن جامع الأصول:

«و قال زيد بن أرقم رضى اللّه عنه: قام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوما فينا خطيبا بماء يدعى خما بين مكة و المدينة فحمد اللّه عز و جل و أثنى عليه و وعظ و ذكر ثم قال: أما بعد، ألا أيها الناس انما أنا بشر يوشك أن يأتينى رسول ربى فأجيب، و انى تارك فيكم ثقلين، أولهما كتاب اللّه عز و جل فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به. فحث على كتاب اللّه و رغب فيه ثم قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى. أخرجه مسلم رحمه اللّه تعالى.

قال زيد رضى اللّه عنه: اهل بيته صلّى اللّه عليه و سلّم من حرم الصدقة بعده، آل علىّ و آل عقيل و آل جعفر و آل عباس رضى اللّه عنهم. قيل لزيد: أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: نساؤه من أهل بيته، و لكن أهل بيته أهله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده- كذا أخرجه مسلم رحمه اللّه».

ترجمته ...: ص: ۴۲۶

۱- الكفوى: «محمد بن محمد بن محمود الحافظى البخارى المعروف بخواجه محمد بارسا. أعز خلفاء الشيخ الكبير خواجه بهاء الدين نقشبند قدس اللّه أرواحهما. كان من نسل حافظ الدين الكبير تلميذ شمس الأئمة الكردرى قد نص عليه فى ذكر محمود الانجير الماضى فى قلب الكتيبة الحادى عشر.

ولد سنة ست و خمسين و سبعمائة، و قرأ العلوم على علماء عصره، و قد كان قد بهر على أقرانه فى دهره، و حصل الفروع و الأصول، و برع فى المعقول

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۷

و المنقول، و كان شابا.

أخذ الفقه عن قدوة و بقية أعلام الهدى الشيخ الامام الشيخ العارف الولى أبو الطاهر محمد بن الحسن بن على الطاهر، و وقع منه الإجازة فى أواخر شعبان سنة ست و سبعين و سبعمائة فى بخارى. و روى عن خواجه محمد بارسا أنه قال: أجازنى بقية أعلام الهدى أبو الطاهر انى أروى عنه ما قرأت عليه و ما سمعت من الفروع و الأصول، و أدرس ما أحرزته من المعقول و المنقول على الشرط المشروط عند النقلة و الرواة، و قد أكملت فى تلك السنة عشرين، و ذلك فى أواخر شعبان سنة ست و سبعين و سبعمائة.

و أخذ أبو الطاهر عن الشيخ الامام مولانا صدر الشريعة عبيد اللّه البرهانى المحبوبى، و وقع الإجازة منه فى ذى القعدة سنة خمس و أربعين و سبعمائة. و هو أخذ عن جده تاج الدين محمود بن صدر الشريعة أحمد بن جمال الدين عبيد اللّه المحبوبى، عن أبيه أحمد عن أبيه جمال الدين، عن الشيخ الامام المفتى امام زاده صاحب الشرعة، عن العماد الزرنجرى عن أبيه شمس الأئمة الزرنجرى عن شمس الأئمة السرخسى، عن شمس الأئمة الحلوانى عن أبى على النسفى عن الشيخ الامام أبى بكر محمد بن أبى الفضل، عن عبد اللّه السدمونى عن أبى عبد اللّه عن أبى حفص الكبير، عن أبيه عن محمد عن أبى حنيفة رحمة اللّه عليهم أجمعين.

و أخذ الفروع و الأصول عنه المولى العالم الكامل الياس بن يحيى بن حمزة الرومى، و أجازه ببخارى يوم الجمعة الحادى و العشرين من شعبان سنة إحدى و عشرين و ثمانمائة، و أخذ عنه أيضا ولده المولى العارف الربانى حافظ الدين محمد بن محمد بن محمود الحافظى البخارى الشهير بخواجه أبو نصر بارسا» [۱].

۲- غياث الدين المدعو ب (خواندمير) فى تاريخه (حبيب السيرفى

---

[۱] كتائب اعلام الأخيار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۸

اخبار افراد البشر): «کان من أولاد عبد اللّه بن جعفر الطیار رضی اللّه عنهما، توجه فی محرم سنهٔ ۸۲۲ لأداء فریضهٔ الحج و زیارهٔ قبر خیر الأنام علیه الصلاهٔ و السلام ... و کلما دخل بلدهٔ أو قریهٔ تلقاه أهلها و علماؤها بالإکرام و الإعزاز، و عند ما وصل مکهٔ و فرغ من المناسک ابتلی بمرض شدید حتی انه طاف الطواف الأخیر و هو محمول. ثم انه توجه الی المدینهٔ علی ما هو علیه من الضعف و المرض، فبینما هو فی بعض الطریق إذ أمر أحد أصحابه بکتابهٔ هذه الکلمات:

بسم الله الرحمن الرحیم. جاءنی سید الطائفهٔ الجنید قدس اللّه سره فی ضحوهٔ یوم السبت التاسع عشر من ذی لحجهٔ سنهٔ اثنتین و عشرین و ثمانمائهٔ عند انصرافنا من مکهٔ المکرمهٔ زادها اللّه تعالی تکریما، و نحن نسیر مع الرکب و أنا بین النوم و الیقظهٔ، فقال لی: زیارهٔ و بشارهٔ، القصد مقبول. فحفظت هذه الکلمهٔ و سررت بها، ثم استیقظت من الحالهٔ الواقعهٔ بین النوم و الیقظهٔ، و الحمد للّه علی ذلک.

حتی وصل المدینهٔ المنورهٔ یوم الأربعاء فی الثالث و العشرین من الشهر نفسه، فتوفی یوم الخمیس، فصلی علیه مولانا شمس الدین الفناری، و أهل الرکب لیلهٔ الجمعهٔ، و دفن فی تلک اللیلهٔ بجوار العباس رضی اللّه عنه.

و من مؤلفات الخواجهٔ محمد پارسا کتاب (فصل الخطاب) و هو الکتاب الذی لا ینظر الیه علماء الشیعهٔ بنظر الاعتبار».

۳- و مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

۴- و عبد الرحمن الجامی کما تقدم [۱].

و هذا المقدار کاف لمعرفهٔ عظمهٔ الرجل ...

---

[۱] نفحات الانس: ۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۹

(۱۳۴) روایهٔ ملک العلماء شهاب الدین الدولت‌آبادی ... ص: ۴۲۹

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین بطرق عدهٔ من الکتب المعتبرهٔ فی الاخبار و السنهٔ، مع بیانات له تؤکد معنی الحدیث و تصریح بما هو الحق الذی لا ریب فیه.

قال فی الجلوهٔ الاولی فیما جاء فی تمسکهم:

«و فی (دستور الحقائق) للإمام فخر الدین الهانسوی رحمه اللّه: روی عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجهٔ الوداع و نزل عند غدیر خم- و هو اسم موضع بین مکهٔ و المدینهٔ- فأخر أن یجمع رحال الإبل، فجعلها کالمنبر فصعد علیها و قال: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، ان تمسکتم بهما لن تضلوا من بعدی.

و فیه أیضا: من أراد أن یتمسک بالحبل المتین فلیحب علیا و ذریته.

و فی (المشارق) فی باب أما و (المصابیح) عن زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فینا خطیبا بماء یسمی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد یا أیها الناس، انما أنا بشر مثلکم یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل

بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

و فی (العمدة) و (الدرر) و (تاج الاسامی): انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و لن تضلوا أبدا ان تمسکتم بهما.

و فی (الأربعین عن الأربعین) و (کتاب الشفاء) و (نصاب الاخبار) و (المصابیح) و (مشکاة الأنوار) و (النسائیة): أنا محمد بن المثنی، قال نبأ یحیی [بن حماد، قال أنا أبو عوانة، عن سلیمان، قال ثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجة الوداع و نزل غدیر خم، أمر بدوحات فقممن ثم قال: انی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۰

دعیت فأجبت، و انی تارک فیکم الثقلین، أحدهما أعظم من الآخر و أکبر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

و فی (المصابیح) فی الحسان: عن جابر رضی اللّه عنه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الناقة القصواء یخطب فسمعته یقول: یا أیها الناس انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی» [۱].

ثم انه تکلم علی هذا الحدیث و أحادیث أخری بما لا مزید علیه، إذ شرحها شرحا یکشف عن أسرارها و یوضح مقصود النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من تلک الأقوال، کلمة کلمة.

ثم انه رواه فی الجلوة الثالثة و الخامسة و السادسة من کتابه المذکور.

کما رواه فی کتابه الآخر (مناقب السادات).

ترجمته ...: ص: ۴۳۰

۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار).

۲- و محمد محبوب عالم فی (تفسیر شاهی) حیث ینقل عنه.

۳- و ولی اللّه الدهلوی (والد الدهلوی) فی (المقدمة السنیة).

۴- و الکاتب الجلبی فی (کشف الظنون) حیث ذکر کتبه.

۵- و غلام علی آزاد فی (سبحة المرجان فی علماء هندوستان ۳۹).

۶- و رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال) و (غرة الراشدین).

و هذا تعریب ما ذکره الشیخ عبد الحق الدهلوی فی ترجمة الدولتآبادی:

«القاضی شهاب الدین الدولتآبادی، أوصافه أشهر من أن تذکر،

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۱

فانه- و ان کان فی عصره علماء و أساتذة کثیرون- اشتهر من بینهم و نال القبول التام فی أهل زمانه دونهم.

و من تصانیفه (حواشی الکافیة) و هو فی غایة اللطافة و المتانة، و قد اشتهر فی زمانه و انتشر فی الأقطار، و (الإرشاد) فی النحو، و قد التزم فیه التمثیل فی ضمن التعبیر، و رتبه ترتیبا جیدا، و هو أیضا فرید من نوعه، و (بدیع البیان) فی علم البلاغة، و قد تقید فیه بالسجع، و (البحر المواج) و هو تفسیر للقرآن الکریم بالفارسیة ... و له (شرح أصول البزودی) الی مباحث الأمر ... و رسائل و کتب أخری بالعربیة و الفارسیة. و له رسالة فی تقسیم العلوم، و أخری فی (الصنائع) بالفارسیة. و کان ینظم الشعر أیضا.

توفی فی سنة ثمان و أربعین و ثمانمائة، و قبره فی مدینة (جونبور).

و للقاضی شهاب الدین رسالة تسمی ب (مناقب السادات) ذکر فیها وجوب محبة أهل البیت علیهم السلام، و أسأله تعالی أن یسعده فی الآخرة ببرکاتها» [۱].

(۱۳۵) روایة ابن الصباغ المالکی ... ص: ۴۳۱

اشارة

«روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و روی الترمذی أیضا عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. هذا اللفظ بمجرده رواه الترمذی و لم یزد علیه.

و زاد غیره- و هو الزهری- ذکر الیوم و الزمان و المکان، قال: لما حج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجة الوداع و عاد قاصدا المدینة قام بغدیر خم- و هو ما بین مکة و المدینة- و ذلک فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجة

---

[۱] و توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۳/ ۱۹.

الحرام وقت الهاجرة و قال: أیها الناس انی مسئول و أنتم مسئولون، هل بلغت و نصحت؟ قالوا: نشهد أنک بلغت و نصحت. ثم قال: و أنا أشهد أنی قد بلغت و نصحت. ثم قال: أیها الناس تشهدون أن لا اله الا اللّه و أنی رسول اللّه؟ قالوا: نشهد أن لا اله الا اللّه و أنک رسول اللّه. قال: و أنا أشهد مثل ما شهدتم. ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم أیها الناس قد خلفت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی کتاب اللّه و أهل بیتی، ألا و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، وسعة حوضی ما بین بصری و صنعاء، عدد آنیته عدد النجوم، ان اللّه سائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و فی أهل بیتی.

ثم قال: أیها الناس من أولی الناس بالمؤمنین؟ قالوا: اللّه و رسوله أولی بالمؤمنین یقول ذلک ثلاث مرات. ثم قال فی الرابعة- و أخذ بید علی رضی اللّه عنه-: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاده- یقولها ثلاث مرات- ألا فلیبلغ الشاهد الغائب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۳۲

و قد ترجم له و نقل عنه معتمدا علیه جماعة من مشاهیر العلماء منهم:

۱- نجم الدین عمر بن فهد المکی فی (اتحاف الوری بأخبار أم القری).

۲- و شمس الدین السخاوی فی (الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۸۳).

۳- و نور الدین السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

۴- و نور الدین الحلبی فی (السیرة الحلبیة).

۵- و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط).

۶- و عبد الرحمن الصفوری فی (نزههٔ المجالس).

---

[۱] الفصول المهمهٔ: ۲۳.

۷- و محمد محبوب عالم فی (تفسیر شاهی).

۸- و إکرام الدین الدهلوی فی (سعادهٔ الکونین).

۹- و محمد الصبان فی (اسعاف الراغبین).

۱۰- و العجیلی فی (ذخیرهٔ المآل- مخطوط).

۱۱- و العدوی الحمزاوی فی (مشارق الأنوار).

۱۲- و الشبلنجی فی (نور الأبصار).

و الخلاصهٔ: ان الرجل من کبار علماء أهل السنهٔ البارزین الذین اعتمدوا علی کتبهم و نقلوا روایاتهم.

(۱۳۶) روایهٔ شمس الدین السخاوی الشافعی ... ص: ۴۳۳

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین یطرق و أسانید متکثرهٔ، فقال فی بیان تفسیر آیهٔ المودهٔ:

«و إذ قد بان لک الصحیح فی تفسیر هذه الآیهٔ فأقول: قد جاءت الوصیهٔ الصریحهٔ بأهل البیت فی غیرها من الأحادیث، فعن سلیمان بن مهران الأعمش عن عطیهٔ بن سعید العوفی و حبیب بن أبی ثابت، أولهما عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه و ثانیهما عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. أخرجه الترمذی فی جامعه

و قال: حسن غریب- انتهی.

و حدیث أبی سعید عند أحمد فی مسنده من حدیث الأعمش، و کذا من حدیث أبی إسرائیل الملائی اسماعیل بن خلیفهٔ و عبد الملک بن سلیمان، و رواه الطبرانی فی الأوسط من حدیث کثیر النواء أربعتهم عن عطیهٔ، و رواه

أبو یعلی و آخرون.

و تعجبت من إیراد ابن الجوزی له فی العلل المتناهیهٔ، بل أعجب من ذلک قوله: انه حدیث لا یصح، مع ما سیأتی من طرقه التی بعضها فی صحیح مسلم، فقد أخرج فی صحیحه حدیث زید من طریق سعید بن مسروق و أبی حیان یحیی بن سعید بن حیان کلاهما و اللفظ الثانی-

عن یزید بن حیان عن ثانیهما عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ ثم ذکر ثم قال: أما بعد أیها الناس فإنما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و انی تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و

أهـل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهـل بیتی ثلاثا. فقیل لزیـد: من أهل بیته، ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: نساؤه من أهل بیته، و لکن أهل بیته من حرم الصدقة بعده. قیل: و من هم؟ قال: هم آل علیّ و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس رضی اللّه عنهم. قیل: کل هؤلاء حرم الصدقة؟ قال: نعم.

و فی لفظ: قیل لزید رضی اللّه عنه: من أهل بیته؟ نساؤه؟ فقال: لا أیم اللّه ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أمها. و فی روایة غیره: الی أبیها و أمها، أهل بیته أصـله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده. أخرجه مسلم أیضا، و کذلک النسائی باللفظ الاول، و أحمد و الدارمی فی مسندیهما و ابن خزیمة فی صحیحه، و آخرون کلهم من حدیث أبی حیان التیمی یحیی بن سعید بن حیان عن یزید بن حیان.

و أخرجه الحاکم فی المستدرک من حـدیث الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عامر بن واثلة عن زید بن أرقم رضـی اللّه عنه.

و من حدیث سلمة بن کهیل عن أبیه عن أبی الطفیل أیضا.

و حدیث أبی الضحی مسلم بن صبیح عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه.

و قال عقب کل طریق من الطرق الثلاثة: انه صحیح علی شرط

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۳۵

الشیخین و لم یخرجاه.

و کـذا أخرجه من طریق یحیی بن جعـدة عن زیـد بن أرقم، وافقه علی تخریـج هـذه الطریق الطبرانی فی الکبیر ... و أخرجه الطبرانی أیضا من حدیث حکیم بن جبیر عن أبی الطفیل عن زید...

و فی البـاب عن جـابر، و حذیفـة بن أسـید، و خزیمـة بن ثابت، و سـهل بن سـعد، و ضـمیره، و عامر بن أبی لیلی، و عبـد الرحمن بن عوف، و عبـد اللّه بن عباس و عبـد اللّه بن عمر، وعدی بن حاتم، و عقبة بن عامر، و علیّ بن أبی طالب، و أبی ذر، و أبی رافع، و أبی الشریح الخزاعی، و أبی قدامة الانصاری، و أبی هریرة، و أبی الهیثم بن التیهان و رجال من قریش، و ام سلمة و ام هانی ابنة أبی طالب الصحابیة رضوان اللّه علیهم.

أما حـدیث جابر فرواه الترمذی فی (جامعه) من طریق زید بن الحسن ... و رواه أبو العباس ابن عقدة فی (الولایة) من طریق یونس بن عبد اللّه بن أبی فروة...

و أما حدیث حذیفة بن أسـید الغفاری فرواه الطبرانی فی (معجمه الکبیر) من طریق سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل عنه و زید بن أرقم ...

و من هذا الوجه أورده الضـیاء فی (المختارة). و رواه أبو نعیم فی (الحلیة) و غیره من حدیث زید بن الحسن الأنماطی عن معروف بن خربوذ عن أبی الطفیل عن حذیفة وحده به.

و أما حدیث خزیمة فهو عند ابن عقدة من طریق محمد بن کثیر عن فطر و أبی الجارود کلاهما عن أبی الطفیل أن علیا رضی اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أنشدکم اللّه من شهد غدیر خم إلا قام، و لا یقوم رجل یقول نبئت أو بلغنی الا رجل سمعت أذناه و وعاه قلبه. فقام سبعة عشـر رجل منهم: خزیمـة ابن ثابت و سـهل بن سـعد وعـدی بن حاتم و عقبـة بن عامر و أبو أیوب الانصاری أبو سعیـد الخـدری و أبو شـریح الخزاعی و أبو قدامة الانصاری و أبو لیلی و أبو الهیثم بن التیهان و رجال من قریش، قال علی رضـی اللّه عنه و عنهم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۳۶

هاتوا ما سمعتم.

فقالوا: نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه، فأمر بشجرات شذ بن و القی علیهن ثوب ثم نادی بالصلاهٔ، فخرجنا فصلینا، ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلغت. قال: اللهم اشهد- ثلاث مرات.

قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی مسئول و أنتم مسئولون. ثم قال: ألا ان أموالکم و دماءکم حرام کحرمهٔ یومکم هذا و حرمهٔ شهرکم هذا، أوصیکم بالنساء، أوصیکم بالجار، أوصیکم بالممالیک، أوصیکم بالعدل و الإحسان. ثم قال: أیها الناس انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، نبأنی بذلک اللطیف الخبیر. و ذکر الحدیث فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم «من کنت مولاه فعلیّ مولاه».

فقال علی رضی اللّه عنه: صدقتم و أنا علی ذلک من الشاهدین.

و أما حدیث زید فرواه أحمد فی (مسنده...)

و أما حدیث سهل فقد تقدم مع خزیمهٔ.

و أما حدیث ضمیرهٔ الأسلمی فهو فی (الموالاهٔ) من حدیث ابراهیم بن محمد الاسلمی عن حسین بن عبد اللّه بن ضمیرهٔ عن أبیه عن جده رضی اللّه عنه...

و أما حدیث عامر فأخرجه ابن عقدهٔ فی (الموالاهٔ) من طریق عبد اللّه ابن سنان عن أبی الطفیل عن عامر بن لیلی بن ضمرهٔ و حذیفهٔ بن أسید رضی اللّه عنهما ... و من طریق ابن عقدهٔ أورده أبو موسی المدینی فی (ذیله) فی الصحابهٔ و قال: انه عزیز جدا.

و أما حدیث عبد الرحمن بن عوف فهو عند ابن أبی شیبهٔ، و عند أبی یعلی فی (مسندیهما)، و کذا أخرجه البزار فی (مسنده) أیضا...

و أما حدیث ابن عباس فأشار الیه الدیلمی فی (مسنده).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۳۷

و أما حدیث ابن عمر فهو فی (المعجم الأوسط) للطبرانی بلفظ: آخر ما تکلم به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أخلفونی فی أهل بیتی.

و أما حدیث عدی بن حاتم و عقبهٔ بن عامر فقد تقدم حدیثهما فی خزیمهٔ.

و أما حدیث علی فهو عند إسحاق بن راهویه فی (مسنده) من طریق کثیر بن زید عن محمد بن عمر بن علی أبی طالب ... و کذا رواه الدولابی فی (الذریهٔ الطاهرهٔ). و رواه الجعابی من حدیث عبد اللّه بن موسی عن أبیه عن عبد اللّه بن حسن عن أبیه عن جده عن علی رضی اللّه عنه. و رواه البزار...

و أما حدیث أبی ذر فأشار الیه الترمذی فی (جامعه)، و أخرجه ابن عقدهٔ من حدیث سعد بن طریف عن الأصبغ بن نباتهٔ عن أبی ذر رضی اللّه عنه...

و أما حدیث أبی رافع فهو عند ابن عقدهٔ أیضا من طریق محمد بن عبید اللّه بن أبی رافع عن أبیه عن جده أبی رافع مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم...

و أما حدیث أبی شریح و أبی قدامهٔ فقد تقدما فی خزیمهٔ.

و أما حدیث أبی هریرهٔ فهو عند البزار فی (مسنده...)

و أما حدیث الهیثم و رجال من قریش فقد تقدما فی خزیمهٔ.

و أما حدیث أم سلمهٔ فحدیثها عند ابن عقدهٔ من حدیث هارون بن خارجهٔ عن فاطمهٔ ابنهٔ علی عن أم سلمهٔ رضی اللّه عنها...

و أما حدیث أم هانی فحدیثها عنده أیضا من حدیث عمر بن سعید عن عمر ابن جعدهٔ بن هبیرهٔ عن أبیه» [۱].

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱، ص: ۴۳۸

ترجمته ...: ص: ۴۳۸

ذکرنا ترجمته مفصلهٔ عن جماعهٔ فی مجلد حدیث (مدینهٔ العلم)، و هنا نکتفی بخلاصهٔ ما ذکره هو بترجمهٔ نفسه:

«ولد فی ربیع الاول سنهٔ إحدی و ثلاثین و ثمانمائهٔ، و أدخله أبوه المکتب بالقرب من المیدان عند المؤدب الشرف عیسی بن أحمد المقسی الناسخ، فأقام عنده یسیرا جدا، ثم نقله لزوج أخیه الفقیه الصالح البدر حسین بن أحمد الأزهری أحد أصحاب العارف باللّه یوسف الصفی، فقرأ عنده القرآن و صلی به الناس التراویح فی رمضان، ثم توجه به أبوه لفقیه المجاور لمسکنه المفید النفاع القدوهٔ الشمس محمد بن أحمد التحریری الضریر مؤدب البرهان ابن خضر و الجلال ابن الملقن، و ابن اسد، و غیرهم من الأئمهٔ، و لزم الأستاذ الفرید البرهان ابن خضر، و کذا قرأ علی أوحد النحاهٔ الشهاب أبی العباس الحناوی. و أخذ العربیهٔ أیضا عن الشهاب الابدی المغربی، و الجمال ابن هشام الحنبلی حفید سیبویه وقته الشهیر و غیرهما، و حضر عند الشمس الوقائی ... و کذا أخذ الیسیر من الفقه عن العلم صالح البلقینی...

و حضر تقسیم البهجهٔ بتمامه عند الشرف المناوی و تقسیم المهذب أو غالبه عند الزین البوتنجی، و تردد الیه فی الفرائض و غیرها، بل أخذ عن الشهاب ابن المجدی، و قرأ الأصول عن الکمال ابن امام الکاملیهٔ، و حضر کثیرا من دروس التقی الشمنی، و أخذ دروسا کثیرهٔ عن الامین الاقصرائی، و کثیر من التفسیر و غیره عن السعد ابن الدیری، و من شرح ألفیهٔ العراقی عن الزین السندبیسی، بل قرأ الشرح بتمامه علی الزین العراقی، و أخذ قطعهٔ من القاموس فی اللغهٔ تحریرا و اتقانا مع المحب ابن الشحنهٔ، و لزم الشمس الطبندانی الحنفی امام مجلس التدرسیهٔ فیها أیاما، و لبس الخرقهٔ مع التلقین من المحیوی حفید الکمال یوسف العجمی، و أبی محمد مدین الاشمونی، و أبی الفتح الفوی و عمر التنیسی فی آخرین فی هذه العلوم و غیرها کابن الهمام، و أبی القاسم النویری، و العلاء القلقشندی، و الجلال المحلی، و المحب

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱، ص: ۴۳۹

الاقصرائی. و قبل ذلک کله سمع مع والده الکثیر من الحدیث علی شیخه امام الأئمهٔ الشهاب ابن حجر، حتی صار أکثر أهل العصر مسموعا و أوسعهم درایهٔ.

و من محاسن من أخذ عنه من عنده الصلاح ابن أبی عمر، و ابن أمیلهٔ، و ابن النجم، و ابن الهبل، و الشمس ابن المحب، و الفخر ابن یسارهٔ، و ابن الخوجی، و المنبجی، و الزیتاوی، و البیانی، و السوقی و الطبقهٔ، ثم من عنده القاضی العز ابن جماعهٔ، و التاج السبکی، و أخوه البهاء، الجمال الاسنائی، و الشهاب الاذرعی، و الکرمانی، و الصلاح الصفدی، و القیراطی، و الحراوی، ثم الحسین التکریتی، و الامیوطی، و الباجی، و أبو البقاء السبکی، و النشاوری، و ابن الذهبی، و ابن العلائی، و الآمدی، و النجم ابن الکشک، و أبو الیمن، و ابن الکویک، و ابن الخشاب، و ابن حاتم، و الملیحی، و ابن رزین، و البدر ابن الصاحب، ثم السراج الهندی، و أکمل الدین البلقینی، و ابن الملقن، و العراقی، و الهیثمی، و الابناسی، و البرهان ابن فرحون.

و هکذا سمع من أصحاب أبی طاهر ابن الکویک، و العز ابن جماعهٔ، و ابن خیر، ثم من أصحاب الولی العراقی، و الفوی، و ابن الجزری، ثم من یلیهم، و البرهان الزمزمی، و التقی ابن فهد، و الزین الامیاطی، و الشهاب الشوابطی، و أبی السعادات، و ابن ظهیرهٔ، و ابن حامد بن العیناء، و البدر عبد اللّه بن فرحون، و الشهاب أحمد بن النور المحلی، و ابن الفرج المراغی، و الثغر الاسکندری.

و لهذا کله زاد عدد من أخذ عنه من الاعلی و الدون و المساوی حتی الشعراء و نحوهم علی ألف و مائتین، و الأماکن التی تحمل فیها

من البلاد و القری علی الثمانین.

و اجتمع له من المرویات بالسماع و القراءهٔ ما یفوق الوصف. و هی تتنوع أنواعا:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۰

أحدها: ما رتب علی الأبواب الفقهیهٔ و نحوها، و هی کثیرهٔ جدا.

ثانیها: ما رتب علی المسانید.

ثالثها: ما هو علی الأوامر و النواهی.

رابعها: ما هو علی الحروف فی أول کلمات الأحادیث.

خامسها: ما هو فی الأحادیث الطوال خاصهٔ.

سادسها: ما یقتصر فیه علی أربعین حدیثا فقط.

سابعها: ما هو علی الشیوخ.

ثامنها: ما هو علی الرواهٔ.

تاسعها: ما یقتصر فیه علی الافراد و الغرائب.

عاشرها: ما لا تقید فیه بشیء مما ذکر.

حادی عشرها: مالا اسناد فیه بل اقتصر فیه علی المتون مع الحکم علیها.

الی غیرها من المسموعات التی لا تقید فیها بالحدیث کالشاطبیهٔ و الرائیهٔ فی علم القراءهٔ و الرسم و الالفیهٔ فی علمی النحو و الصرف و جمع الجوامع فی الأصلین التصوف. کما أنه لیس المراد بما ذکر من الأنواع الحصر، إذ لو سرد کل نوع منه لطال ذکره و عسر الآن حصره، بل لو سرد مسموعه و مقروؤه علی شیخه فقط لکان شیئا عجبا. و أعلی ما عنده من المروی ما بینه و بین الرسول صلی اللّه علیه و سلم بالسند المتماسک فیه عشرهٔ أنفس.

و شرع فی التصنیف و التخریج قبیل الخمسین و هلم جرا. و مما صنفه فی علوم هذا الشأن: فتح المغیث بشرح ألفیهٔ الحدیث، الغایهٔ فی شرح منظومهٔ ابن الجوزی الهدایهٔ فی مجلد لطیف، و الإیضاح فی شرح نظم العراقی للاقتراح فی مجلد لطیف أیضا، و النکت علی الالفیهٔ و شرحها بیض منه نحو ربعه فی مجلد و شرح التقریب للنووی فی مجلد، و بلوغ الامل بتلخیص کتاب الدارقطنی فی العلل کتب منه الربع مع زوائد مفیدهٔ، و تکملهٔ تلخیص شیخنا للمتفق و المفترق و منه فی الشروح تکملهٔ شرح الترمذی للعراقی کتب منه أکثر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۱

من مجلدین فی عدهٔ أوراق من المتن، و حاشیهٔ فی أماکن من شرح البخاری لشیخه و غیره من تصانیفه، و شرح الشمائل النبویهٔ للترمذی و یسمی أقرب الوسائل کتب منه نحو مجلد، و القول المفید فی إیضاح شرح العمدهٔ لابن دقیق العید، و الضوء اللامع لأهل القرن التاسع، و الذیل علی دول الإسلام للذهبی، و القول المنبی فی شرح ابن عربی فی مجلد حافل، و استجلاب ارتقاء الغرف بحب أقرباء الرسول ذوی الشرف.

و فرض أشیاء من تصانیفه غیر واحد من أئمهٔ المذاهب، فمن الشافعیهٔ شیخه و العلاء القلقشندی و الجلال المحلی و العلم البلقینی.

و أئمهٔ الأب: منهم الشهاب الحجازی و ابن صالح و ابن حنطهٔ.

و من الحنفیهٔ: العینی و ابن الدیری و الشمنی و الاقصرائی و الکافیجی و الزین قاسم و أبو الوقت المرشدی المکی.

و من المالکیهٔ: البدر ابن النیبسی قاضی مصر، و ابن المخلطهٔ قاضی اسکندریهٔ و الحسام ابن جریر قاضی مصر أیضا.

و من الحنابلهٔ: العز الکتانی.

و أفرد مجموع ذلک و نحوه فی تألیف، اجتمع فیه منهم نحو المائتین، أجلهم شیخه فقرض له علی غیر واحد من تصانیفه، و کان من دعواته له قوله: و اللّه المسئول أن یعینه علی الحصول حتی یتعجب السابق من اللاحق، و أثنی خطا و لفظا بما أثبته فی التألیف المشار الیه، و ضبط عنه غیر واحد من أصحابه تقدیمه علی سائر جماعته...

و منهم الحافظ محدث الحجاز التقی ابن فهد الهاشمی، حیث وصفه بأشیاء منهم: زین الحفاظ، و عمدة الأئمة الإیقاظ.

و کان ولده الحافظ النجم عمر لا یقدم علیه أحدا، و مما کتبه الوصف:

شیخنا الامام العلامة الأوحد الحافظ الفهامة المتقن، العلم الزاهر و البحر الزاخر عمدة الحفاظ و خاتمتهم، من بقاؤه نعمة یجب الاعتراف بقدرها و منة لا یقام شکرها، و هو حجة لا یسع الخصم لها الجحود، و آیة تشهد؟؟؟ امام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۲

الوجود، و کلامه غیر محتاج الی شهود.

و الحافظ الرحلة الزین القاسم الحنفی، و من بعض کتابته الوصف بالواصل الی دقائق هذا الفن و جلیله و المروی فیه من الصدی جمع غلیله.

و العلامة الموفق أبو ذر ابن البرهان الحلبی الحافظ، فوصف بمولانا و شیخنا العلامة الحافظ الأوحد، قدم علینا حلب فأفاد و أجاد، کان اللّه له.

بل صرح بما هو أعلی منه.

و البرهان البقاعی: ان ممن ضرب فی الحدیث بأوفر نصیب و أوفی سهم مصیب المحدث البارع الأوحد المفید الحافظ الأمجد...

و العز الحنبلی، و منه الوصف بالإمام العلامة الحافظ الأستاذ الحجة المتقن المحقق شیخ السنة حافظ الامة امام العصر أوحد الدهر، مفتی المسلمین محیی سنة سید الأولین و الآخرین، أبقاه اللّه للمعارف علما و لمعالم العلم اماما مقدما، و أحیا بحیاته الشریفة مآثر شیخه شیخ الإسلام، و جعله خلفا عن السلف الأئمة الاعلام، و یحرسه من حوادث الزمان و غدره و یأمنه من کید العدو و مکره، برسوله محمد صلّی اللّه علیه و سلّم.

و المعز البلیغ البرهان الباعونی شیخ أهل الأدب، فکان مما قال:

الشیخ الامام الحائز لانواع الفضل علی التمام، الحافظ لحدیث النبی، أمتع اللّه بحیاته و أعاد علی المسلمین من برکاته، هو الآن من الافراد فی علم الحدیث الذی اشتهر فیه فضله، و لیس بعد شیخ الإسلام ابن حجر فیه مثله، و قد حصل الاجتماع بخدمته، و الفوز ببرکته و الاقتباس من فوائده، و الاستماع بفرائده.

و قاضی القضاة العلم البلقینی، فمن وصفه قوله: الشیخ الفاضل العلامة الحافظ، جمع فأوعی و اهتم بهذا الفن، و لم یزل یرعی و صرح غیر مرة بالانفراد.

و فقیه المذهب الشرف المناوی، و مما کتبه أنه لما أشرف علم الحدیث علی الاندراس من التدریس حتی لم یبق منه الا الأثر و الانفصال من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۳

التألیف حتی لم یبق منه الخبر، انتدب لذلک الأخ فی اللّه تعالی الامام العالم العلامة، و الحافظ الناسک الالمعی الفهامة، الحجة فی السنن علی أهل زمانه، و المشمر فی ذلک عن ساعد الاجتهاد فی سره و إعلانه.

و حافظ المذهب السراج العبادی فقال: هو الذی انعقد علی تفرده بالحدیث النبوی الإجماع، و انه فی کثرة اطلاعه و تحقیقه لفنونه بلغ ما لا یستطاع، و دونت تصانیفه و اشتهرت و ثبتت فی هذا الفن النفیس و تقررت، و لم یخالف أحد من العقلاء فی جلالته و وفور ثقته و دیانته و أمانته، بل صرحوا بأجمعهم بأنه هو المرجوع الیه فی التعدیل و التجریح و التحسین و التصحیح بعد شیخه شیخ مشایخ

الإسلام ابن حجر، حامل راية العلوم و الأثر.

و العلامة فريد الأدباء الشهاب الحجازى، فكان مما قاله: الامام العلامة حافظ عصره و مسند شامه و مصره، هو بحر طاب موردا و سيد صار لطالبى اتصال متون الحديث على الحالين سندا» [۱].

(۱۳۷) رواية الحسين الكاشفى الواعظ ... ص: ۴۴۳

اشارة

روى حديث الثقلين بقوله: «فى فضيلة أهل البيت الكرام الذين هم أئمة الدين و المقتدون فى العلم و اليقين،

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به، و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى...

و فى تكراره

«أذكركم اللّه فى أهل بيتى»

ثلاثا دليل واضح على وجوب تعظيم أهل البيت و محبتهم و متابعتهم، و أهل بيت الرسول هم على و فاطمة و الحسن و الحسين رضوان اللّه تعالى عليهم أجمعين، يدل على ذلك

ما جاء فى الصحيحين من أنه لما نزل

---

[۱] الضوء اللامع ۷/ ۱- ۳۲.

قوله تعالى تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ جمع النبىّ عليّا و فاطمة و الحسن و الحسين فقال: اللهم هؤلاء أهل بيتى» [۱].

و قال فى تفسيره فى تفسير قوله تعالى: سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ قال: «ان العرب تسمى كل شىء ثقيل و نفيس بثقل «انّى تارك فيكم الثقلين» [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۴۴

ترجم له و اعتمد على تفسيره و ذكره:

۱- الشيخ أحمد الحنفى الصالحى- المعروف ب «ملاجيون» الذى تجد ترجمته فى (سبحة المرجان) فى تفسيره (تفسير احمدى).

۲- و المولوى تراب على فى كتابه (التدقيقات الراسخات فى شرح التحقيقات الشامخات).

۳- و محمد محبوب عالم فى مواضع عديدة من (تفسير شاهى).

۴- (الدهلوى) نفسه فى كتابه (التحفة) فى الجواب عن المطعن الحادى عشر من مطاعن أبى بكر.

۵- و الكاتب الچلبى القسطنطينى فى (كشف الظنون ۸۷۸).

(۱۳۸) رواية جلال الدين السيوطى ... ص: ۴۴۴

اشارة

روى حديث الثقلين فى عدة كتب من مصنفاته بطرق عديدة و ألفاظ متنوعة فقد قال فى (احياء الميت):

---

[۱] الرسالة العلية فى الأحاديث النبوية: ۲۹- ۳۰.

[۲] المواهب العلية تفسير حسينى ۲/ ۳۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۵

«الحديث الخامس: أخرج مسلم و الترمذى و النسائى عن زيد بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أذكركم اللّه فى أهل بيتى- الحديث.

الحديث السادس: أخرج الترمذى و حسنه و الحاكم عن زيد بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدى، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، فانظروا كيف تخلفونى فيهما.

الحديث السابع: أخرج عبد بن حميد فى مسنده عن زيد بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين ما ان تمسكتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض.

الحديث الثامن: أخرج أحمد و أبو يعلى عن أبى سعيد الخدرى: ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انى أوشك أن أدعى فأجيب، و انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير خبرنى أنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، فانظروا كيف تخلفونى فيهما» [۱].

قال: «الحديث الثانى و العشرون: أخرج البزار عن أبى هريرة قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى قد خلفت فيكم اثنين لن تضلوا بعدهما، كتاب اللّه و نسبى، و لن يتفرقا حتى يردا على الحوض» [۲].

و رواه أيضا عن البزار عن على، و هو الحديث الثالث و العشرون [۳].

و رواه أيضا عن الترمذى عن جابر، و هو الحديث الأربعون [۴].

---

[۱] احياء الميت بفضائل أهل البيت: ۱۱- ۱۲.

[۲] المصدر: ۱۹.

[۳] المصدر: ۱۹.

[۴] المصدر: ۲۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۶

و رواه أيضا عن الطبرانى عن المطلب بن عبد اللّه بن حنطب عن أبيه، و هو الحديث الثالث و الأربعون [۱].

و رواه أيضا عن الباوردى عن أبى سعيد، و هو الحديث الخامس و الخمسون [۲].

و رواه أيضا عن أحمد و الطبرانى عن زيد بن ثابت، و هو الحديث السادس و الخمسون [۳].

و رواه فى كتابه (نهاية الإفضال) فى الحديث التاسع منه عن زيد بن أرقم ... برواية الترمذى التى حسنها أيضا [۴].

و رواه فى كتابه (الأساس) عن مسلم و النسائى عن زيد بن أرقم كل بلفظه ثم قال: «رواه الترمذى و قال حديث حسن، و الحاكم فى

المستدرک و قال صحیح علی شرط البخاری و مسلم» ثم روی حدیث جابر عن الترمذی، و الذی قال فیه: حدیث حسن [۵].

هذا، و یقول السیوطی فی مقدمهٔ کتابه (الأساس) هذا: «الحمد للّه الذی وعد هذه الامهٔ المحمدیهٔ بالعصمهٔ من الضلالهٔ ما ان تمسکت بکتابه و عترهٔ نبیه، و خص آل البیت النبوی من المناقب الشریفهٔ ما قامت علیه الأحادیث الصحیحهٔ لساطع البرهان و جلیه»....

و رواه فی کتابه (الإنافهٔ) عن الطبرانی عن عبد اللّه بن حنطب [۶].

و رواه فی (البدور السافرهٔ) عن ابن أبی عاصم عن زید بن ثابت [۷].

و رواه فی تفسیره بتفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً

---

[۱] احیاء المیت: ۲۷.

[۲] المصدر: ۳۰.

[۳] المصدر: ۳۰.

[۴] نهایهٔ الإفضال فی تشریف الال- مخطوط.

[۵] الأساس فی فضائل بنی العباس- مخطوط.

[۶] الإناقهٔ فی رتبهٔ الخلافهٔ ۱۰.

[۷] البدور السافرهٔ عن أمور الآخرهٔ ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۷

عن أحمد عن زید بن ثابت، عن الطبرانیّ عن زید بن أرقم، و عن ابن سعد و أحمد و الطبرانی جمیعا عن أبی سعید الخدری [۱].

و فیه بتفسیر قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی عن الترمذی- قال و حسنه- و ابن الأنباری عن زید بن أرقم [۲].

و رواه فی کتابه (الجامع الصغیر): «أما بعد، ألا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، من استمسک به و أخذ به کان علی الهدی و من أخطأه ضل، فخذوا بکتاب اللّه تعالی و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. حم و عبد بن حمید، حم عن زید بن أرقم، و رواه فیه عن حم طب عن زید بن ثابت» [۳].

و رواه فی کتابه (الخصائص الکبری) عن الترمذی

قال: و حسنه،

و عن الحاکم قال: و صححه عن زید بن أرقم أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و أهل بیتی [۴].

و رواه فی کتابه (النثیر) فی مختصر نهایهٔ ابن الأثیر فی «ثقل» قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی

، سماهما ثقلین لعظم قدرهما، و یقال لکل نفیس خطیر ثقل، أو لان الأخذ بهما و العمل ثقیل».

ترجمته ...: ص: ۴۴۷

و ممن ترجم للسیوطی أو نقل عنه معتمدا علیه و واصفا إیاه بالصفات الجلیلهٔ:

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

---

[۱] الدر المنثور فى التفسير بالمأثور ۲/ ۶۰.

[۲] المصدر ۶/ ۷.

[۳] الجامع الصغير من أحاديث البشير النذير بشرح المناوى ۲/ ۱۷۴

[۴] الخصائص الكبرى ۲/ ۲۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۸

۲- و الثعالبى فى (مقاليد الأسانيد).

۳- و النخلى فى (رسالهٔ الأسانيد).

۴- و المقرى فى (فتح المتعال).

۵- و المناوى فى مقدمهٔ (فيض القدير).

۶- و الشنوانى فى (الدرر السنيهٔ).

۷- و ولى اللّه الدهلوى فى (الإرشاد الى أمهات الاسناد) و (الانتباه فى سلاسل اولياء اللّه).

۸- و الشوكانى فى (البدر الطالع ۱/ ۳۲۸).

۹- و حسن زمان فى (القول المستحسن).

۱۰- و القنوجى فى (التاج المكلل ۳۴۹).

۱۱- و (الدهلوى) نفسه فى (بستان المحدثين) و (رسالهٔ فى أصول الحديث).

و لقد ترجم السيوطى لنفسه فى كتاب (حسن المحاضرهٔ) ترجمهٔ مطولهٔ نكتفى هنا بشىء مما قال:

«كان مولدى بعد المغرب ليلهٔ الأحد مستهل رجب سنهٔ تسع و أربعين و ثمانمائهٔ، و حملت فى حياهٔ أبى الى الشيخ محمد المجذوب، و رجل كان من كبار الأولياء بجوار المشهد النفيسى فبرك علىّ، و نشأت يتيما، فحفظت القرآن ولى دون ثمان سنين، ثم حفظت العمدهٔ و منهاج الفقه و الأصول و ألفيهٔ ابن مالك.

و شرعت فى الاشتغال بالعلم من مستهل سنهٔ أربع و ستين، فأخذت الفقه و النحو عن جماعهٔ من الشيوخ، و أخذت الفرائض عن العلامهٔ فرضى زمانه الشيخ شهاب الدين الشارمساجى الذى كان يقال انه بلغ السن العاليهٔ و جاوز المائهٔ بكثير، و اللّه أعلم بذلك. قرأت عليه فى شرحه على المجموع.

و أجزت بتدريس العربيهٔ فى مستهل سنهٔ ست و ستين.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۹

و قد ألفت فى هذه السنهٔ، فكان أول شىء ألفته (شرح الاستعاذهٔ و البسملهٔ) و أوقفت عليه شيخنا شيخ الإسلام علم الدين البلقينى، فكتب عليه تقريظا. و لازمته فى الفقه الى أن مات ملازمهٔ ولده، و أجازنى بالتدريس و الإفتاء من ست و سبعين و حضر تصديرى، فلما توفى سنهٔ ثمان و سبعين لزمت شيخ الإسلام شرف الدين المناوى.

و لزمت فى الحديث و العربيهٔ شيخنا الامام العلامهٔ تقى الدين الشبلى الحنفى فواظبته أربع سنين، و كتب لى تقريظا على (شرح ألفيهٔ ابن مالك) و على (جمع الجوامع) فى العربيهٔ تأليفى، و شهد لى غير مرهٔ بالتقدم فى العلوم بلسانه و بنانه، و لم أنفك عن الشيخ الى أن مات.

و لزمت شيخنا العلامهٔ أستاذ الوجود محيى الدين الكافيجى أربع عشرهٔ سنهٔ، فأخذت عنه الفنون من التفسير و الأصول و العربيهٔ و المعانى و غير ذلك، و كتب لى إجازهٔ عظيمهٔ.

و حضرت عند الشيخ سيف الدين الحنفى دروسا عديدهٔ فى الكشاف و التوضيح و حاشيته عليه و تلخيص المفتاح و العضد.

و شرعت فی التصنیف سنهٔ ست و ستین و بلغت مؤلفاتی الی الآن ثلاثمائهٔ کتاب سوی ما غسلته و رجعت عنه.

و سافرت بحمد اللّه تعالی الی بلاد الشام و الحجاز و الیمن و الهند و المغرب و التکرور، و لما حججت شربت من ماء زمزم لأمور، منها أن أصل فی الفقه الی رتبهٔ الشیخ سراج الدین البلقینی، و فی الحدیث الی رتبهٔ الحافظ ابن حجر.

و أفتیت من مستهل سنهٔ إحدی و سبعین، و عقدت إملاء الحدیث من مستهل سنهٔ اثنتین و سبعین.

و رزقت التبحر فی سبعهٔ علوم: التفسیر، و الحدیث، و الفقه، و النحو، و المعانی، و البیان، و البدیع- علی طریقهٔ العرب و البلغاء لا علی طریقهٔ العجم و أهل الفلسفهٔ. و الذی أعتقده أن الذی وصلت الیه من هذه العلوم الستهٔ سوی الفقه، و النقول التی اطلعت علیها فیها، لم یصل الیه و لا وقف

علیه أحد من أشیاخی فضلا عمن هو دونهم، و أما الفقه فلا أقول ذلک فیه...

و أما مشایخی فی الروایهٔ سماعا و إجازهٔ فکثیر، أوردتهم فی (المعجم) الذی جمعتهم فیه وعدتهم نحو مائهٔ و خمسین، و لم أکثر من سماع الروایهٔ لاشتغالی بما هو أهم و هو قراءهٔ الدرایهٔ.

و هذه أسماء مصنفاتی لتستفاد:

فن التفسیر و تعلقاته و القراءات: الإتقان فی علوم القرآن، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، ترجمان القرآن فی التفسیر، المسند، أسرار التنزیل یسمی «قطف الازهار فی کشف الأسرار» لباب النقول، فی أسباب النزول.

فن الحدیث و تعلقاته: کشف المغطی فی شرح الموطإ، اسعاف المبطأ برجال الموطأ، التوشیح علی الجامع الصحیح، الدیباج علی صحیح مسلم ابن الحجاج، مرقاهٔ الصعود علی سنن أبی داود، قوت المغتذی علی جامع الترمذی، زهر الربی علی المجتبی، مصباح الزجاج شرح ابن ماجهٔ، تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی، شرح ألفیهٔ العراقی، عین الاصابهٔ فی معرفهٔ الصحابهٔ، کشف التلبیس عن قلب أهل التدلیس، توضیح المدرک فی تصحیح المستدرک، اللئالی المصنوعهٔ فی الأحادیث الموضوعهٔ، البدور السافرهٔ عن أمور الآخرهٔ، الأساس فی مناقب بنی العباس.

فن العربیهٔ و تعلیقاته: شرح ألفیهٔ ابن مالک یسمی البهجهٔ المرضیهٔ فی شرح الالفیهٔ، الفریدهٔ فی النحو و الصرف و الخط، النکت علی الالفیهٔ، الکافیهٔ، الشافیهٔ، الشذور، النزههٔ، الفتح القریب علی مغنی اللبیب، شرح شواهد المغنی جمع الجوامع، شرح یسمی همع الهوامع، شرح اللمحهٔ.

فن الأصول و البیان و التصوف: شرح لمعهٔ الاشراق فی الاشتقاق الکوکب الساطع فی نجم جمع الجوامع، شرحه، شرح الکوکب الوقاد، فی الاعتقاد، نکت علی التلخیص یسمی الإفصاح، عقود الجمان فی المعانی و البیان، شرحه، شرح أبیات تلخیص المفتاح، مختصره، نکت علی حاشیهٔ

المطول للمقیری رحمه اللّه تعالی، الخبر الدال علی وجود القطب و الأوتاد و الابدال، مختصر الاحیاء، المعانی الدقیقهٔ فی ادراک الحقیقهٔ.

فن التاریخ و الأدب: تاریخ الصحابهٔ و قد مر ذکره، طبقات الحفاظ، طبقات النحاهٔ الکبری، و الوسطی، و الصغری، طبقات المفسرین، طبقات الأصولیین، طبقات الکتاب، حلیهٔ الأولیاء، طبقات شعراء العرب، تاریخ الخلفاء، تاریخ مصر هذا، تاریخ أسیوط، معجم شیوخی الکبیر ... الملتقط من الدرر الکامنهٔ، تاریخ العمر و هو ذیل علی أنباء الغمر ... دیوان خطب، دیوان شعر، المقامات، الرحلهٔ القیومیهٔ، الرحلهٔ المکیهٔ، الرحلهٔ الدمیاطیهٔ، الوسائل الی معرفهٔ الأوائل، مختصر معجم البلدان لیاقوت، الشماریخ فی علم التواریخ، الجمانهٔ، رسالهٔ فی تفسیر الألفاظ المتداولهٔ» [... ۱].

(۱۳۹) روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۴۵۱

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (جواهر العقدین فی فضل الشرفین شرف العلم الجلی و النسب العلی- مخطوط) فقال:

«الذکر الرابع فی حثه صلّی اللّه علیه و سلّم الامة علی التمسک بعده بکتاب ربهم و أهل بیت نبیهم، و أن یخلفوه فیهما بخیر، و سؤاله من یرد علیه الحوض عنهما، و سؤال ربه عز و جل الامة کیف خلفوا نبیهم فیهما، و وصیته بأهل بیته، و أن اللّه تعالی أوصاه بهم، و قوله «استوصوا بأهلی خیرا، فانی أخاصمکم عنهم غدا، و من أکن خصیمه أخصمه، و من أخصمه دخل النار»، و حثه علی حفظهم و التجاوز عن مسیئهم».

ثم روی حدیث الثقلین عن الترمذی عن زید بن أرقم، و عن أحمد عن أبی سعید، ثم أشار الی روایة الطبرانی فی الأوسط و أبی یعلی و غیرهما فقال:

---

[۱] حسن المحاضرة فی أخبار مصر و القاهرة ۱/ ۳۳۵- ۳۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵۲

«و سنده لا بأس به».

ثم روی عن معالم العترة النبویة للحافظ أبی محمد عبد العزیز بن الأخضر حدیث السفینة و حدیث باب حطة ثم قال ما نصه:

«و من العجیب ذکر ابن الجوزی له فی العلل المتناهیة، فإیاک أن تغتر به، و کأنه لم یستحضره حینئذ الا من تلک الطرق الواهیة و لم یذکر بقیة طرقه، بل

فی صحیح مسلم و غیره عن زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد ألا- أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و انّی تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

فقیل لزید: من أهل بیته، ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: بلی ان نساءه من أهل بیته، و لکن أهل بیته من حرم الصدقة بعده. قیل: و من هم؟

قال: هم آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس رضی اللّه عنهم. قیل: کل هؤلاء حرم الصدقة؟ قال: نعم. أخرجه مسلم فی صحیحه من طرق و لفظه فی أحدها: قلنا- أی لزید رضی اللّه عنه- من أهل بیته، نساؤه؟ فقال: لا أیم اللّه، ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أبیها و قومها، أهل بیته أهله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده.

و أخرجه الحاکم فی المستدرک من ثلاث طرق و قال فی کل منها: انه صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه...

و روی الحافظ جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی المدنی فی کتابه نظم درر السمطین حدیث زید من غیر اسناد و لا عزو»....

و قال فی (جواهر العقدین) أیضا- بعد أن أورد مؤیدات حدیث الثقلین- «و فی الباب عن زیادة علی عشرین من الصحابة رضوان اللّه علیهم»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵۳

فجعل یروی روایة کل واحد عن الصحاح و المسانید و الجوامع، کما تقدم فی روایة السخاوی.

ترجمته ...: ص: ۴۵۳

ترجم له أو اعتمد على كتابه و أكثر من النقل عنه:

۱- السخاوى فى (الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵).

۲- و جار اللّه المكى فى (ذيل الضوء اللامع).

۳- و أحمد بن الفضل بن محمد باكثير فى (وسيلة المآل- مخطوط).

۴- و الشيخانى القادرى فى (الصراط السوى- مخطوط).

۵- و عبد الحق الدهلوى فى (جذب القلوب).

۶- و رضى الدين الشامى فى (تنضيد العقود السنية).

۷- و البرزنجي فى (النواقض) و (الاشاعة).

۸- و البدخشانى فى (مفتاح النجا- مخطوط).

۹- و الشوكانى فى (البدر الطالع ۱/ ۴۷۰).

۱۰- و العجيلى فى (ذخيرة المآل- مخطوط).

و إليك خلاصة ما ذكره السخاوى:

«ولد فى صفر سنة أربع و أربعين و ثمانمائة بسمهود و نشأ بها، فحفظ القرآن و المنهاج، و لازم والده حتى قرأ عليه بحثا مع شرحه للمحلى و شرح البهجة لكن النصف الثانى منه سماعا و جمع الجوامع و غالب ألفية ابن مالك، بل سمع عليه جل البخارى و مختصر مسلم للمنذرى و غير ذلك، و قدم القاهرة معه و بمفرده غير مرة، أولها سنة ثمان و خمسين.

لازم أولا الشمس الجوجرى فى الفقه و أصوله و العربية، و أكثر من ملازمة المناوى، و قرأ على النجم ابن قاضى عجلون، و على الزين زكريا، و على الشمس الشروانى، و حضر عند العلم البلقينى من دروسه فى قطعة الاسنائى، و عند الكمال امام الكاملية دروسا، و ألبسه الخرقة و لقنه الذكر،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵۴

و قرأ عمدة الاحكام بحثا على السعد ابن الديرى، و أذن له فى التدريس هو و البامى و الجوجرى، و فيه و فى الإفتاء الشهاب السارمساجى بعد امتحانه له فى مسائل و مذاكرته معه، و فيهما أيضا زكريا و كذا المحلى و المناوى.

ثم انه استوطن القاهرة، و كنت هناك فكثر اجتماعنا، و كتب بخطه مصنفى الابتهاج و سمعه منى، و كذا سمع منى غيره من تصانيفى، و كان على خير كبير و فارقه بمكة بعد أن حججنا، ثم توجه منها الى طيبة فقطنها من سنة ثلاث و سبعين، و لازم و هو فيها الشهاب الابشيطى و حضر دروسه، و أكثر من السماع هناك على أبى الفرج المراغى، بل قرأ على العفيف عبد اللّه بن القاضى ناصر الدين ابن صالح أشياء بالاجازة، و ألبسه خرقة التصوف بلباسه من عمر الاعرابى، و كذا كان سمع بمكة على كمالية ابنة محمد بن أبى بكر المرجانى و شقيقها الكمال أبى الفضل محمد و النجم عمر بن فهد فى آخرين.

و صنف فى مسألة فرش البسط المنقوشة، ردا على من نازعه، و قرض له أئمة القاهرة، و كذا عمل للمدينة النبوية تاريخا، و كذا ألف غير ما ذكر، و من ذلك حاشيته على الإيضاح للنووى فى المناسك.

و بالجملة فهو انسان فاضل متفنن متميز فى الفقه و الأصلين، مديم للعمل و الجمع و التأليف، متوجه للعبادة و للمباحثة و المناظرة، قوى الجلادة على ذلك طلق العبارة فيه، مغرم به، مع قوة نفس و تكلف، خصوصا فى مناقشات لشيخنا فى الحديث و نحوه».

و أضـاف تلمیـذه جـار اللّه فی ذیله أقول: «و بعـد المؤلف عاش نحو عشـر سـنین و صار مجمعا علیه فیما یقوله و یؤلفه، و اجتمعت به رفقهٔ والدی فی عام تسع و تسـعمائهٔ بالمدینهٔ، و سمعت علیه تاریخه (الوفا) و فتاواه المجموعهٔ و غیرهما من کتب الحدیث، و أجاز لی روایتها فاغتبطت ... و مات یوم الخمیس ثامن عشر ذی القعدهٔ عام إحدی عشرهٔ و تسعمائهٔ ... و لم یخلف بالمدینهٔ مثله».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۵

(۱۴۰) روایهٔ الفضل بن روزبهان ... ص: ۴۵۵

اشارهٔ

روی حـدیث الثقلین فی (شـرح عقائـده) التی کتبهـا بالفارسـیهٔ بأمر عبـد اللّه خان أوزبک والی بخارا، قال- علی ما نقل عنه- «قوله و نعتقـد بوجـوب تعظیم آل رسـول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلم و وجوب الاقتـداء بهم. أقول: أمـا تعظیم أهـل بیت رسول اللّه فنعتقـد أنه فرض، لورود الأحادیث الصحیحهٔ فی ذلک، و منها

قوله صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی خطبته فی حجـهٔ الوداع: یـا أیهـا النـاس انی تـارک فیکم الثقلین کتـاب اللّه و عترتی أهـل بیتی، مـا ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی الی آخره

. و

قال فی حدیث آخر: أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات.

و یستفاد من ذلک وجوب تعظیمهم و احترامهم و رعایهٔ حقوقهم.

و کـذا من قوله صـلّی اللّه علیه و سـلّم «ما ان تمسـکتم بهما لن تضـلوا أبـدا» فانه أمر بالاقتـداء بهم، و المراد من أهل البیت هم الـذین حرموا الصدقهٔ».

ترجمته ...: ص: ۴۵۵

ترجم له أو اعتمد علیه:

۱- السخاوی فی (الضوء اللامع ۶/ ۱۷۱).

۲- و رشید الدهلوی فی (غرهٔ الراشدین).

۳- و حیدر علی فی (منتهی الکلام ...) و غیرهم.

و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد حدیث الطیر.

(۱۴۱) روایهٔ شهاب الدین القسطلانی ... ص: ۴۵۵

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی (المواهب اللدنیهٔ) فی تحقیق أهل البیت قائلا:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۶

«و عن زيـد بن أرقم قال: قام فينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطيبا فحمـد اللّه و أثنى عليه ثم قال: أما بعـد، أيها الناس انما بشـر مثلكم يوشـك أن يـأتينى رسول ربى فـأجيبه، و انّى تـارك فيكم الثقلين، أولهمـا كتـاب اللّه عز و جـل فيه الهـدى و النور، فتمسـكوا بكتـاب اللّه عز و جـل و خـذوا به! و حث و رغب فيه ثم قـال: و أهـل بيتى، أذكركم اللّه عز و جـل فى أهـل بيتى- ثلاث مرات. فقيل لزيد: من أهل بيته، أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: بلى ان نساءه من أهل بيته، و لكن أهل بيته من حرم عليهم الصدقة بعده. قيل: و من هم؟ قال: هم آل علىّ و آل جعفر و آل عقيل و آل عباس. قيل: كلا هؤلاء حرم عليهم الصدقة؟ قال: نعم. أخرجه مسلم.

و الثقل محركة- كما فى القاموس- كل شيء نفيس مصون. قال:

و منه

الحديث: «انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى»

، و هو بكسر المهملة و سكون المثناة الفوقانية، و الأخذ بهذا الحديث أحرى».

و قال: «و أخرج أحمد عن أبى سعيد معنى حديث زيد بن أرقم السابق مرفوعا بلفظ: انى أوشك أن ادعى فأجيب، و انّى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير أخبرنى أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فانظروا ما تخلفونى فيهما

، و عترة الرجل- كما قاله الجوهرى- أهله و نسله و رهطه الأدنون، أى الأقارب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۵۶

۱- السخاوى فى (الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳).

۲- و جار اللّه المكى فى (ذيل الضوء اللامع).

۳- و الشعرانى فى (المنن الكبرى) و (لواقح الأنوار).

۴- و العيدروسى فى (النور السافر).

---

[۱] المواهب اللدنية. بشرح الزرقانى ۷/ ۴- ۸.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵۷

۵- و الثعالبى فى (مقاليد الأسانيد- مخطوط).

۶- و الشوكانى فى (البدر الطالع ۱/ ۱۰۲).

۷- و القنوجى فى (اتحاف النبلاء).

۸- و (الدهلوى) نفسه فى (بستان المحدثين).

و هذه خلاصة ما ذكره الشوكانى:

«ولد فى الثانى عشر من ذى القعدة سنة ۸۵۱ بمصـر و نشأ بها، فحفظ القرآن و الشاطبيتين و نصف الطيبة الجزرية و الوردية فى النحو، و تلى السبع على السـراج عمر بن قاسم الانصارى الشـناوى، و أخذ الفقه على الفخر المقسمى تقسيما و الشهاب العبادى، و سمع على الملتونى الرضى الاوجاتى و السخاوى، و قرأ صحيح البخارى بتمامه فى خمسة مجالس على الشاوى، و قرأ فى الفنون على جمع.

و جلس للوعظ بالجامع العمرى، و كتب بخطه لنفسه و لغيره أشـياء، بل جمع فى القراءات العقود السـنية فى شرح المقدمة الجزرية فى التجويـد، و الكنز فى وقـف حمزة و هشـام على الهمز، و الشـرح على الشاطبيـة وصـل فيـه الى الإدغـام الصـغير و زاد فيـه زيـادات ابن الجزرى مع فوائد غريبة لا توجد فى شـرح غيره، و كتب على الطيبة قطعة مزجا، و على البردة مزجا أيضا سـماه مشارق الأنوار المضـية

فی مدح خیر البریة، و تحفة السامع بختم صحیح البخاری. و من مؤلفاته المشهورة شرح البخاری المسمی ارشاد الساری علی صحیح البخاری فی أربع مجلدات، و شرح صحیح مسلم مثله و لم یکمل، و المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة.

و کان متعففا جید القراءة للقرآن و الحدیث و الخطابة، شجی الصوت، مشارکا فی الفضائل، متواضعا متوددا لطیف العشرة، سریع الحرکة مع کثرة استقامة، و اشتهر بالصلاح و التعفف علی أهل الفلاح».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵۸

(۱۴۲) روایة شمس الدین العلقمی ... ص: ۴۵۸

اشارة

روی حدیث الثقلین بروایة زید بن أرقم، ثم قال:

«قوله: یدعی «خما» بضم المعجمة و تشدید المیم، و هو غدیر علی ثلاثة أمیال من الجحفة یقال له «غدیر خم».

قوله «و انا تارک فیکم الثقلین»

فذکر کتاب اللّه و اهل بیته. قال النووی: قال العلماء: سمیا ثقلین لعظمهما و کبر شأنهما، و قیل لثقل العمل بهما. قوله: و لکن أهل بیته من حرم الصدقة، قال النووی هو بضم الحاء و تخفیف الراء. و المراد بالصدقة الزکاة، و هی حرام علی بنی هاشم و بنی المطلب، و قال مالک بنو هاشم فقط، و قیل بنی قصی، و قیل قریش کله. قوله: و من أهل بیته یا زید، ألیس نساؤه من أهل بیته، قال: نساؤه من أهل بیته و لکن أهل بیته من حرم الصدقة بعده.

قال: و من هم؟ قال آل علی و آل عقیل- الی آخره.

و فی روایة أخری لمسلم أیضا بعد الروایة الاولی، فقلنا: من أهل بیته نساؤه؟ قال: لا و أیم اللّه، ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أبیها و أمها، أهل بیته أصله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده. قال النووی: و فی هذه الروایة دلیل علی إبطال قول من قال قریش کلها، فقد کان فی نسائه قرشیات، و هن عائشة و حفصة و أم سلمة و سودة و أم حبیبة» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۴۵۸

۱- شهاب الدین الخفاجی: «و من بیوت العلم بالقاهرة العلاقمة، فمنهم شیخنا العلامة ابراهیم العلقمی، و أخوه شمس الملة و الدین، أما الشمس صاحب (الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر) فشیخ الحدیث فی

---

[۱] الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵۹

القدیم و الحدیث لم تزل سحب أفاد [ا] ته فی ریاض الفضل ذوارف، حتی صار و هو العلم المفرد من أعرف المعارف، فهو هضبة مجد، و فی التقی جوهر فرد، قد تحلی بخدمة الجلال السیوطی کمالا، و رقی الی سماء المعالی فازداد جمالا» [۱].

۲- الشیخ احمد المقری فوصفه بالشیخ الامام الحافظ العلقمی [۲].

۳- الکاتب الچلبی القسطنطینی حیث ذکر کتابه (الکوکب المنیر) [۳].

(۱۴۳) روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۴۵۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر آیة المودّة، حیث قال:

«و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: خطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أیها الناس انی ترکت فیکم الثقلین خلیفتین، ان أخذتم بهما لن تضلوا بعدی أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی و هم أهل بیتی، لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. أورده الثعلبی، و ذکر الامام أحمد بن حنبل فی مسنده بمعناه» [۴].

ترجمته ...: ص: ۴۵۹

۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار).

۲- السید محمد البخاری فوصفه بقوله «تاج الأولیاء سید الأتقیاء، وارث علوم الأنبیاء و المرسلین، ناظم أمور المؤمنین، بحر العلوم و الحقائق،

---

[۱] ریحانة الالباء ۲/ ۷۷.

[۲] فتح المتعال فی مدح النعال ۵۴.

[۳] کشف الظنون ۵۶۰.

[۴] تفسیر الأنوری- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۰

مستخرج الحکم بالدقائق، جامع جوامع الکمالات، محیی مراسم الخیرات، معدن أنوار التوفیق، مخزن أسرار التحقیق، المخصوص بعون اللّه الباری، قطب الاقطاب حاجی عبد الوهاب البخاری قدس سره» [۱].

(۱۴۴) روایة شمس الدین الشامی الدمشقی الصالحی ... ص: ۴۶۰

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد) المعروف ب (السیرة الشامیة) علی ما جاء فی «انسان العیون» للحلبی.

ترجمته ...: ص: ۴۶۰

ترجم له أو نقل عنه مع الاعتماد علیه و وصفه بالأوصاف الجلیلة:

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

۲- و ابن حجر المکی فی (الخیرات الحسان).

۳- و الخفاجی فی (ریحانهٔ الالباء ۱/ ۲۷).

۴- و المقری فی (فتح المتعال).

۵- و أحمد زینی دحلان فی (السیرهٔ النبویهٔ) حیث ینقل عنه.

۶- و الکاتب الچلبی القسطنطینی فی (کشف الظنون/ ۹۸۷).

۷- و الدهلوی نفسه فی (رسالهٔ أصول الدین).

۸- و حسن زمان فی (القول المستحسن).

۹- و المحبی فی (خلاصهٔ الأثر ۴/ ۲۳۹).

---

[۱] تذکرهٔ الأبرار- مخطوط. و له ترجمهٔ فی نزههٔ الخواطر ۴/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۱

(۱۴۵) روایهٔ الخطیب الشربینی ... ص: ۴۶۱

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر آیهٔ المودهٔ، قائلا:

«و روی زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: انّی تارک فیکم کتاب اللّه و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. قیل لزید بن أرقم: فمن أهل بیته؟

فقال: هم آل علیّ و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس» [۱].

و قال فیه بتفسیر الآیهٔ: سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ: «و الثقل العظیم الشریف

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ثقلین، کتاب اللّه عز و جل و عترتی» [۲].

(۱۴۶) روایهٔ شهاب الدین ابن حجر الهیتمی المکی ... ص: ۴۶۱

اشارهٔ

رواه فی (الصواعق) عن الطبرانی و غیره بسند صحیح [۳].

و رواه أیضا فی فصل الآیات الواردهٔ فی شأن أهل البیت (ع) فقال عند الکلام علی آیهٔ التطهیر بعد کلام له: «و من ثم صح أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی» [۴].

و رواه فی الفصل المذکور بعد قوله تعالی: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن الترمذی و عن أحمد بألفاظ مختلفهٔ.

ثم قال: «و ذکر ابن الجوزی لذلک فی (العلل المتناهیهٔ) و هم أو غفلهٔ عن استحضار بقیهٔ طرقه، بل فی مسلم عن زید بن أرقم ... و فی روایهٔ

---

[۱] السراج المنیر ۳/ ۵۲۸.

[۲] المصدر ۴/ ۱۶۷.

[۳] الصواعق المحرقهٔ: ۲۵.

[۴] المصدر ۸۶- ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۲

صحیحهٔ: انّی تارک فیکم أمرین لن تضلوا ان تبعتموهما، و هما کتاب اللّه و عترتی.

...ثم اعلم: أن لحدیث التمسک بذلک طرقا کثیرهٔ وردت عن نیف و عشرین صحابیا، و مر له طرق مبسوطهٔ فی حادی عشر الشبه، و فی بعض تلک الطرق أنه قال ذلک بحجهٔ الوداع بعرفهٔ، و فی أخری أنه قاله بالمدینهٔ فی مرضه و قد امتلأت الحجرهٔ بأصحابه، و فی أخری أنه قال ذلک بغدیر خم، و فی أخری أنه قال لما قام خطیبا بعد انصرافه من الطائف کما مر.

و لا تنافی إذ لا مانع من أنه کرر علیهم ذلک فی تلک المواطن و غیرها اهتماما بشأن الکتاب العزیز و العترهٔ الطاهرهٔ. و فی روایهٔ عند الطبرانی عن ابن عمر أن آخر ما تکلم به النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أخلفونی فی أهل بیتی.

و

فی أخری عند الطبرانی و أبی الشیخ: ان للّه عز و جل ثلاث حرمات فمن حفظهن حفظ اللّه دینه و دنیاه و من لم یحفظهن لم یحفظ اللّه دنیاه و لا آخرته. قلت: ما هن؟ قال: حرمهٔ الإسلام، و حرمتی، و حرمهٔ رحمی» [۱].

و رواه أیضا فی [الصواعق فی تتمهٔ التی تضمنت خلاصهٔ کتاب (المناقب للحافظ السخاوی) حیث قال: «و قد جاءت الوصیهٔ الصریحهٔ بهم فی عدهٔ أحادیث منها

حدیث «انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، الثقلین أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

قال الترمذی حسن غریب. و أخرجه آخرون. و لم یصب ابن الجوزی فی إیراده فی (العلل المتناهیهٔ)، کیف و فی صحیح مسلم و غیره ...و لهذا الحدیث طرق کثیرهٔ عن بضع و عشرین صحابیا» [... ۲].

و رواه أیضا فی کتاب (المنح المکیهٔ) بشرح هذا البیت:

---

[۱] الصواعق المحرقهٔ ۸۹- ۹۰.

[۲] المصدر ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۳

«آل بیت النبی ان فؤادی لیس یسلیه علیکم التأساء»

قال:

«و فی الحدیث أیضا: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، کتاب اللّه و عترتی

فلیتأمل کونه قرنهم بالقرآن فی أن التمسک بهما یمنع الضلال و یوجب الکمال» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۶۳

ترجم له أو نقل عنه مع المدح و الثناء العظیم:

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

۲- و الخفاجی فی (ریحانهٔ الالباء ۱/ ۴۳۵).

۳- و العیدروسی فی (النور السافر ۲۸۷).

۴- و الشرقاوی فی (التحفهٔ البهیهٔ).

۵- و الجهرمی فی (البراهین القاطعهٔ).

۶- و البلخی خلیفهٔ السید علی الهمدانی فی (شرح المسائل).

۷- و القاری فی (المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ).

۸- و العجیلی فی (ذخیرهٔ المآل- مخطوط).

۹- و سالم بن عبد اللّه بن البصری فی (الامداد بمعرفهٔ علو الاسناد ۱۷).

۱۰- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالهٔ أصول الدین).

(۱۴۷) روایهٔ نور الدین علی المتقی ... ص: ۴۶۳

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی (کنز العمال) حیث قال: «أما بعد، الا أیها الناس فإنما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم

---

[۱] المنح المکیهٔ فی شرح القصیدهٔ الهمزیهٔ ۱۸۲.

الثقلین أولهما کتاب اللّه تعالی فخذوا بکتاب الله و استمسکوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

حم و عبد بن حمید. م. عن زید ابن أرقم.

و رواه فی موضع آخر عن (طب) و هو رمز الطبرانی.

کما أنه قد تقدمت بعض نصوص روایته سابقا.

ترجمته ...: ص: ۴۶۴

۱- عبد القادر بن أحمد الفاکهی فی (القول النقی فی مناقب المتقی).

۲- و عبد الوهاب المتقی القادری فی (اتحاف التقی فی فضل الشیخ علی المتقی).

۳- و عبد الحق الدهلوی فی (زاد المتقین فی سلوک طریق الیقین) و (أخبار الأخیار).

۴- و العیدروسی فی (النور السافر).

۵- و غلام علی آزاد فی (سبحهٔ المرجان ۴۳).

۶- و القنوجی فی (اتحاف النبلاء) و (أبجد العلوم).

۷- و الکاتب الجلبی القسطنطینی فی (کشف الظنون) حیث ذکر مصنفاته.

و هذه خلاصهٔ ترجمته فی (أبجد العلوم): «کان البکری یقول:
للسیوطی منهٔ علی العالمین و للمتقی منهٔ علیه، اشتغل بالتدریس و التألیف، و رتب جمع الجوامع للسیوطی علی أبواب الفقه، تزید مؤلفاته علی المائهٔ، و کان الشیخ ابن حجر المکی الفقیه الشافعی صاحب الصواعق المحرقهٔ أستاذه، و فی الآخر تلمذ علیه و لبس الخرقهٔ منه، توفی رحمه اللّه فی سنهٔ ۹۷۵» [۱].

---

[۱] و وصفه فی نزهة الخواطر حیث ترجم له بالشیخ الامام العالم الکبیر المحدث ثم أورد کلمات صاحب النور السافر، و الشعرانی فی الطبقات الکبری، و عبد الحق الدهلوی أنظر ۴/ ۲۳۴- ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۵

(۱۴۸) روایهٔ محمد طاهر الفتنی الکجراتی ... ص: ۴۶۵

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتاب (مجمع البحار) فی مادهٔ «ثقل» فقال: فیه
«انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی»
سمیا به لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، و یقال لکل شیء خطیر نفیس ثقل، فسماهما به إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما».
و قال فی «عترهٔ»: «فیه
«کتاب اللّه و عترتی»
عترهٔ الرجل أخص أقاربه و هم بنو عبد المطلب، و قیل أهل بیته الأقربون. و هم أولاده، و علی و أولاده، و قیل عترته الأقربون و الأبعدون منهم».
و قال فی (تکملهٔ مجمع البحار) فی «ثقل»: «فیه
تارک فیکم الثقلین
»، هو بفتحتین نحو المتاع».

ترجمته ...: ص: ۴۶۵

و قد ترجم له أو نقل عنه معتمدا علیه:
۱- العیدروسی فی (النور السافر).
۲- و عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار).
۳- و غلام علی آزاد فی (سبحهٔ المرجان ۴۳).
۴- و رفیع الدین خان المرادآبادی فی (حالات الحرمین).
۵- و رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافهٔ المقال).
۶- و حیدر علی فی (إزالهٔ الغین).

۷- و القنوجی فی (أبجد العلوم) و (اتحاف النبلاء).

۸- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالهٔ أصول الحدیث).

و هـذه خلاصـهٔ ما جاء فی (أبجد العلوم): «الشـیخ محمد طاهر الفتنی صاحب (مجمع البحار فی غریب الحدیث)- و فتن بلدهٔ من بلاد کجرات- تلمذ علی علماء بلده، و صار رأسا فی العلوم الحدیثیهٔ و الادبیهٔ، و رحل الی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۶

الحرمین الشریفین، و أدرک علماءهما و مشایخهما سیما الشیخ علی المتقی، له (المغنی فی أسماء الرجال) و (تذکرهٔ الموضوعات). و قـد ذکر الشـیخ عبـد الحق الـدهلوی ترجمته فی أخبـار الأخیـار، و ذکرتهـا أنـا فی اتحـاف النبلاء، و أیضا أفردت ترجمته فی رسالهٔ مستقلهٔ ألحقتها فی أوائل مجمع البحار.

قال الشـیخ عبد الوهاب المتقی: رأیت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم فی الرؤیا فقلت: من أفضل الناس فی هذا الزمان یا رسول اللّه؟ فقال: شیخک ثم محمد طاهر، و یا لها من رؤیا تفضل علی الیقظهٔ.

و کتابه (مجمع البحار) قد طبع بالهند لهذا العهد، و اشـتهر اشتهار الشمس فی رابعهٔ النهار، و هو کتاب جمع فیه کل غریب الحدیث و ما ألف فیه، فجاء کالشـرح للصـحاح السـتهٔ، فان لم یکن عند أحد شرح لکتاب من الأمهات الست فهذا الکتاب یکفیه لحل المعانی و کشف المبانی، و هو کتاب متفق علی قبوله متناول بین أهل العلم منذ ظهر بالوجود. و باللّه التوفیق» [۱].

(۱۴۹) روایهٔ المیرزا مخدوم الجرجانی ... ص: ۴۶۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتابه (النواقص) حیث قال: «فضائل أهل البیت

عن زیـد بن أرقم ان رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم قام خطیبا بماء یـدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قـال: أمـا بعـد، یـا أیهـا الناس انما أنا بشـر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به،

---

[۱] و ترجم له فی نزهـهٔ الخـواطر ۴/ ۲۹۸ بالشـیخ العالم الکبیر المحـدث اللغوی العلامـهٔ مجـد الدین محمد بن طاهر بن علی الحنفی الفتنی الکجراتی، صـاحب مجمع بحـار الأنوار فی غریب الحـدیث، الـذی سارت بمصـنفاته الرفاق، و اعترف بفضـله علماء الآفاق... توفی سنهٔ ۹۸۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۷

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

. و

فی روایهٔ: کتاب اللّه هو حبل اللّه، من اتبعه کان علی الهدی، و من ترکه کان علی الضلالهٔ- رواه مسلم».

ثم رواه عن الترمذی عن زید أیضا.

ترجمته ...: ص: ۴۶۷

و تظهر جلالته و ثقته من اعتماد الاعلام علیه، أمثال:

۱- البرزنجی فی (النواقض).

۲- و السهارنپوری فی (المرافض).

۳- و الفاضل رشید الدین خان فی (إیضاح لطافهٔ المقال).

۴- و حیدر علی الفیض آبادی فی (إزالهٔ الغین).

۵- و قد ذکر الکاتب الجلبی کتابه فی (کشف الظنون).

(۱۵۰) روایهٔ العیدروس الیمنی ... ص: ۴۶۷

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و أخرج ابن أبی شیبهٔ عن عبد الرحمن ابن عوف قال: لما فتح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مکهٔ انصرف الی الطائف فحصرها سبع عشرهٔ أو تسع عشرهٔ یوما، ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أوصیکم بعترتی خیرا، و ان موعدکم الحوض، و الذی نفسی بیده لتقیمن الصلاهٔ و لتؤتن الزکاهٔ أو لأبعثن إلیکم رجلا منی- أو کنفسی- یضرب أعناقکم. ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه ثم قال: هو هذا.

و فی روایهٔ أنه صلّی اللّه علیه و سلم قال فی مرض موته: أیها الناس یوشک أن أقبض قبضا سریعا فینطلق بی، و قد قدمت إلیکم القول معذرهٔ إلیکم، الا انّی مخلف فیکم کتاب ربی عز و جل و عترتی أهل بیتی. ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا یفترقان حتی یردا علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۸

الحوض فأسألهما ما خلفت فیهما» [۱]

ترجمته ...: ص: ۴۶۸

ترجم له أو اعتمد علیه:

۱- ابنه عبد القادر العیدروس فی (النور السافر).

۲- و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط).

۳- و محمد محبوب عالم فی (تفسیر شاهی) حیث ینقل عنه.

(۱۵۱) اثبات فخر الدین الجهرمی ... ص: ۴۶۸

أثبت حدیث الثقلین فی کتابه (البراهین القاطعهٔ فی ترجمهٔ الصواعق المحرقهٔ) حیث ترجم عبارات ابن حجر المکی المشتملهٔ علی حدیث الثقلین کما تقدم [۲].

(۱۵۲) روایة بدر الدین الرومی ... ص: ۴۶۸

روی حدیث الثقلین فی کتابه (تاج الدرة فی شرح البردة). حیث قال بشرح قول البوصیری:

«محمد سید الکونین و الثقلین و الفریقین من عرب و من عجم»

قال: «و الثقل بالتحریک: متاع المسافر و حشمه ... و

فی الحدیث «ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی»

و الثقلان الانس و الجن».

---

[۱] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

[۲] و توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۴/ ۲۷۴. قال: الشیخ الفاضل الکبیر کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی البیجاپوری أحد العلماء المشهورین، له البراهین القاطعة ترجمة الصواعق المحرقة بالفارسیة ترجمها سنة ۹۹۴ بأمر دلاورخان البیجاپوری الوزیر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۹

و قال بشرح قوله:

«دعا الی اللّه فالمستمسکون به مستمسکون بحبل غیر منفصم»

ما نصه: «المعنی: یقول ذلک الحبیب هو الذی دعا أهل التکلیف قاطبة من جن و انس و عرب و عجم فی زمانه و بعده الی یوم القیامة الی دین اللّه و ما فیه رضاه، أو ترجی شفاعته داعیا الی اللّه باذنه، فالمعتصمون بدینه و المجیبون لدعوته اعتصام حق و إجابة صدق، معتصمون بسبب من اللّه تعالی متصل الی رضوانه الأکبر، من غیر أن یطرأ علیه انفصام أصلا، و ذلک السبب لیس الا کتاب اللّه تعالی و عترة نبیه من أهل العصمة و الطهارة الواجب علی غیرهم مودتهم بعد معرفتهم، ایمانا بقوله «قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی ، و تصدیقا

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی

. و

فی روایة: ترکت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی کتاب اللّه و عترتی، لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و هذا نص فی المقصود، فمن تمسک بکتاب اللّه تمسک بهم و من عدل منهم عدل عن کتاب اللّه من حیث لا یدری»....

(۱۵۳) روایة جمال الدین المحدث الشیرازی ... ص: ۴۶۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط) عن حذیفة بن أسید الغفاری.

و کذا فی کتابه (روضة الأحباب فی سیر النبی و الال و الاصحاب).

ترجمته ...: ص: ۴۶۹

ترجم له و أثنی علیه و اعتمد علی أقواله و أخباره:

۱- غیاث الدین المدعو خواندمیر فی (حبیب السیرفی أخبار أفراد البشر).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۰

۲- و عبد الحق الدهلوی فی (أسماء رجال المشکاة).

۳- و علی القاری فی (المرقاة فی شرح المشکاة).

۴- و الشنوانی فی (الدرر السنیة).

۵- و أبو علی محمد الملقب بارتضی العمری فی (مدارج الاسناد).

۶- و القنوجی فی (الحطة فی ذکر الصحاح الستة).

۷- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث).

(۱۵۴) روایة علی القاری ... ص: ۴۷۰

اشارة

روی حدیث الثقلین عن مسلم و النسائی عن زید بن أرقم، و عن الترمذی عنه، و عن جابر قال: و حسنه. و قد شرح الحدیثین و أوضح معانیهما [۱].

و رواه عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن أحمد عن أبی سعید الخدری، و عن الترمذی عن جابر، و عنه عن زید بن أرقم [۲...]

و هذه الأحادیث جمیعا رواها شارحا إیاها حیث رواها صاحب (الشفاء) و صاحب (المشکاة).

و أضاف الی روایة صاحب المشکاة بقوله:

«و رواه أحمد و الطبرانی عن زید بن ثابت و لفظه: انی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض».

ترجمته ...: ص: ۴۷۰

۱- محمد بن أبی بکر باعلوی فی (عقد الجواهر و الدرر).

---

[۱] شرح الشفاء ۴۸۵.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۹۳- ۵۹۴. و أیضا ۵/ ۶۰۰- ۶۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۱

۲- و المحبی فی (خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵).

۳- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۴۴۵).

۴- و محمد عابد السندی فی (حصر الشارد).

۵- و القنوجی فی (اتحاف النبلاء المتقین).

۶- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث).

(۱۵۵) روایة عبد الرءوف المناوی ... ص: ۴۷۱

اشارة

روی حدیث الثقلین شارحا الروایات التی رواها الجلال السیوطی فی (الجامع الصغیر)، و مبینا المعانی الدقیقة التی تفیدها الروایات المذکورة من القرطبی و السمهودی و غیرهما [۱].

و کان الجلال السیوطی قد روی حدیث الثقلین عن حم عبد بن حمید م. عن زید بن أرقم. و عن حم طب عن زید بن ثابت. فأضاف المناوی الی الروایة الثانیة قوله: «الضیاء فی المختارة. قال الهیثمی: رجاله موثقون.

و رواه أیضا أبو یعلی بسند لا بأس به، و الحافظ عبد العزیز بن الأخضر و زاد انه فی حجة الوداع.

و وهم من زعم ضعفه کابن الجوزی، قال السمهودی: و فی الباب ما یزید علی عشرین من الصحابة» [۲].

و هکذا رواه فی شرحه الآخر (التیسیر) حیث شرح الروایة التی رواها الجلال السیوطی عن حم طب عن زید بن ثابت، ثم قال: «و رجاله موثقون».

کما شرح الروایة الأخری کذلک.

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۷۴- ۵۷۱.

[۲] نفس المصدر ۳/ ۱۴- ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۲

ترجمته ...: ص: ۴۷۲

۱- المحبی فی (خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲).

۲- و الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

۳- و التاج الدهان فی (کفایة المتطلع).

۴- و سالم بن عبد اللّه البصری فی (الامداد بمعرفة علو الاسناد ۱۴).

۵- و أحمد بن محمد النخلی فی (رسالة الأسانید ۵۶).

۶- و رشید الدین خان فی (غرة الراشدین).

۷- و حیدر علی الفیض‌آبادی فی (إزالة الغین).

۸- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث).

(۱۵۶) اثبات الملا یعقوب البنبانی اللاهوری ... ص: ۴۷۲

اشارة

أثبت حدیث الثقلین فی رسالة (عقائده) حیث قال: «ثم ان محبة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم توجب محبة الال و الاصحاب، لقرب منزلة

أهل البیت و قرابتهم بالنبیّ علیه السلام، حتی قرنوا معه فی الصلاهٔ، و قال اللّه تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی و قوله علیه السلام: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

و سئلت عائشهٔ رضی اللّه عنها: أی الناس کان أحب الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم؟ قالت: فاطمهٔ رضی اللّه عنها. فقیل: من الرجال؟ قالت: زوجها».

ترجمته ...: ص: ۴۷۲

۱- المولوی رزق اللّه الملقب بحافظ عالم خان فی (الأفق المبین فی أحوال المقربین).

۲- و محمد صالح المؤرخ فی (العمل الصالح).

۳- و شاه نوازخان فی (مرآت آفتاب نما).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۳

و یکفی دلیلا علی جلالهٔ الرجل اعتماد (الدهلوی) و تمسکه بأقواله فی (حاشیهٔ التحفهٔ) فی الجواب عن حدیثنا (حدیث الثقلین) [۱].

(۱۵۷) روایهٔ نور الدین علی الحلبی الشافعی ... ص: ۴۷۳

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی (انسان العیون) حیث قال: «أی و لما وصل صلّی اللّه علیه و سلّم الی محل بین مکهٔ و المدینهٔ یقال له «غدیر خم» بقرب «رابغ» جمع الصحابهٔ و خطبهم خطبهٔ، بین فیها فضل علی کرم اللّه وجهه و براءهٔ عرضه مما تکلم فیه بعض من کان معه بأرض الیمن، بسبب ما کان صدر منه إلیهم من المعدلهٔ التی ظنها بعضهم جورا و بخلا، و الصواب کان معه کرم اللّه وجهه فی ذلک، فقال «ص»: أیها الناس انه قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لم یعمر نبی الا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و انی لأظن أن یوشک أن أدعی فأجیب، و انی مسئول و انکم مسئولون، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلغت و نصحت فجزاک اللّه خیرا.

و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: تشهدون أن لا اله الا اللّه، و أن محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، وَ أَنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ لا رَیْبَ فِیها، وَ أَنَّ اللَّهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی الْقُبُورِ؟

قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم اشهد- الحدیث.

ثم حض علی التمسک بکتاب اللّه و وصی بأهل بیته، أی فقال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض.

و

قال فی حق علی کرم اللّه وجهه لما کرر علیهم: أ لست أولی بکم

---

[۱] و ترجمه فی نزههٔ الخواطر ۴/ ۲۸۵ بقوله: الشیخ العالم المحدث أبو یوسف یعقوب البنبانی اللاهوری، أحد الرجال المشهورین فی الفقه و الحدیث و الفنون الحکمیهٔ. ثم نقل عن الأفق المبین، و مرآهٔ آفتاب نما. و ذکر مؤلفاته، و ارخ وفاته بسنهٔ ۱۰۹۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۴

من أنفسکم ثلاثا، و هم یجیبونه بالتصدیق و الاعتراف، و رفع (ص) بـد علیّ کرم اللّه وجهه و قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه و انصر من نصره و اخذل من خذله و أدر الحق معه حیث دار» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۷۴

۱- عبد اللّه بن حجازی الشرقاوی فی (التحفة البهیة فی طبقات الشافعیة).

۲- و محمد بن فضل اللّه المحبی فی (خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۱۲۲).

(۱۵۸) روایة أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی ... ص: ۴۷۴

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: یوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا بما تخلفونی فیهما.

أخرجه أحمد بن حنبل فی (مسنده) و الطبرانی فی (الأوسط) و أبو یعلی و غیرهم، و سنده لا بأس به. و أخرجه الحافظ أبو محمد عبد العزیز بن الأخضر فی (معالم العترة النبویة) و فیه: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک فی حجة الوداع.

و أخرجه الحاکم فی (المستدرک) من ثلاث طرق و قال فی کل منها:

---

[۱] انسان العیون فی سیرة الامین المأمون ۳/ ۳۳۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۵

انه صحیح علی شرط البخاری و مسلم و لم یخرجاه».

ثم رواه عن الترمذی و عن ابن عقدة و عن الضیاء و عن الزرندی و عن أبی الحسن یحیی بن الحسن و عن الجعابی و عن الدولابی و عن البزار و عن أبی نعیم و عن ابن حجر و عن الدارقطنی ... بألفاظهم المختلفة و طرقهم المتعددة عن جمع کثیر من الصحابة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۷۵

۱- المحبی فی (خلاصة الأثر ۱/ ۲۷۱).

۲- و رضی الدین الشامی فی (تنضید العقود السنیة بتمهید الدولة الحسینیة).

(۱۵۹) روایة الشیخانی القادری المدنی ... ص: ۴۷۵

روی حدیث الثقلین عن جمع من رجال الحدیث، و قال بعد کلام له:

«و الصحیح مما ذکرنا أیضا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کأنی قد دعیت فأجبت انی قد ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه مولای، و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علیّ فقال: من کنت مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و الصحیح مما ذکرنا أیضا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فان هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فلقیه عمر رضی اللّه عنه فقال: هنیئا لک، فأصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ».

---

[۱] وسیلهٔ المآل فی عد مناقب الال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۶

و بعد أن روی الحدیث عن زید بن أرقم و أبی سعید قال: «و قد اخطأ ابن الجوزی حیث ذکر هذا فی واهیاته علی عادته فی ذلک، غافلا عما ذکر مسلم فی صحیحه عن زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا...

و أخرجه الحاکم فی المستدرک علی شرط الشیخین».

و رواه فیه أیضا عن زید بن ثابت و عبد الرحمن بن عوف و أبی الطفیل و أبی هریرهٔ و جابر و حذیفهٔ بن أسید و غیرهم، عن کبار علماء الحدیث کالبزار و ابن عقدهٔ و الطبرانی و ابن سعد و الملا و الزرندی [۱].

(۱۶۰) روایهٔ السید محمد ماه عالم ... ص: ۴۷۶

روی حدیث الثقلین بقوله: «الحمد للّه الذی شرف السادات بخطاب إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً و أنزل فی حقهم لتعظیم قدرهم لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَٔ فِی الْقُرْبی

و الصلاهٔ و السلام علی النبیّ الامی الذی ذکر أولاده لعلوهم فی الشأن مساویا بالقرآن حیث

قال «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، فان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی» [۲]

(۱۶۱) روایهٔ عبد الحق الدهلوی ... ص: ۴۷۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی (اللمعات فی شرح المشکاهٔ) حیث شرح

---

[۱] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

[۲] تذکرهٔ الأبرار- مخطوط. و قد ترجم له فی نزههٔ الخواطر ۵/ ۳۳۷ و وصفه بالشیخ الصالح، و نقل فی ترجمته عن عدهٔ من الکتب، و أرخ وفاته بسنهٔ ۱۰۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۷

حديث زيد بن أرقم الذى رواه مسلم فى صحيحه، و حديث جابر الذى رواه الترمذى فى صحيحه، الواردين فى (المشكاة) كما تقدم.
و رواه أيضا فى كتابه (مدارج النبوة/ ۵۲۰).

ترجمته ...: ص: ۴۷۷

۱- السيد محمد البخارى فى (تذكرة الأبرار- مخطوط).
۲- و غلام على آزاد فى (سبحة المرجان/ ۵۲).
۳- و شاه نوازخان فى (مرآة آفتاب نما).
۴- و تاج الدين الدهان فى (كفاية المتطلع).
۵- و ولى اللّه الدهلوى (والد الدهلوى) فى (المقدمة السنية).
۶- و القنوجى فى (اتحاف النبلاء) [۱].

(۱۶۲) رواية شهاب الدين الخفاجى ... ص: ۴۷۷

اشارة

روى حديث الثقلين فى كتابه (نسيم الرياض) حيث شرح ما رواه القاضى عياض من روايات حديث الثقلين، فبعد أن شرح حديث زيد بن أرقم الذى أورده القاضى أضاف:
«و هذا كما رواه مسلم فى فضائل آل البيت فى خطبة خطبها صلّى اللّه عليه و سلّم، و هو راجع من حجة الوداع فى آخر عمره قال فيها: أما بعد أيها الناس انما أنا بشر يوشك أن يأتى رسول ربى فأجيبه، و انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه فيه الهدى و النور فتمسكوا به، و أهل بيتى
، و فيه ما ذكره

---

[۱] و فى نزهة الخواطر ۵/ ۲۰۱: الشيخ الامام العالم العلامة المحدث الفقيه شيخ الإسلام و أعلم العلماء الاعلام و حامل راية العلم و العمل فى المشايخ الكرام، أول من نشر علم الحديث بأرض الهند تصنيفا و تدريسا ... و ارخ وفاته بسنة ۱۰۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۸

المصنف رحمه اللّه تعالى من تفسيره لأهل بيته بما ذكر» [... ۱].
و رواه مرة أخرى بلفظ آخر عن مسلم و وصفه بالصحة [۲].
و رواه أيضا بشرح قول القاضى: و أوصى بالثقلين بعده كتاب اللّه و عترته حيث قال: «و حديث الوصية رواه مسلم، و فيه انه صلّى اللّه عليه و سلّم خطبهم و قال: أيها الناس انما أنا بشر مثلكم يوشك أن يأتينى رسول ربى فأجيبه، و انى تارك فيكم الثقلين، أولهما كتاب اللّه فيه الهدى و النور فتمسكوا به. و حث على ذلك، ثم قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى ثلاثا.
و الكلام عليه مستوفى فى شروحه» [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۷۸

و الخفاجی من أعیان علماء أهل السنة و مشاهیر أدبائهم، فقد ترجم له:

۱- المحبی: «الشیخ أحمد بن محمد بن عمر. قاضی القضاة الملقب بشهاب الدین الخفاجی المصری الحنفی صاحب التصانیف السائرة، و أحد أفراد الدنیا المجمع علی تفوقه و براعته، و کان فی عصره بدر سماء العلم، و نیر أفق النثر و النظم، رأس المؤلفین و رئیس المصنفین، سار ذکره سیر المثل، و طلعت أخباره طلوع الشهب فی الفلک. و کل من رأیناه أو سمعنا به ممن أدرک وقته معترفون له بالتفرد فی التقریر و التحریر و حسن الإنشاء، و لیس فیهم من یلحق شأوه و لا یدعی ذلک، مع أن فی الخلق من یدعی ما لیس فیه. و تآلیفه کثیرة ممتعة مقبولة، انتشرت فی البلاد و رزق فیها سعادة عظیمة، فان الناس اشتغلوا بها، و أشعاره و منشآته مسلمة لا مجال للخدش فیها.

---

[۱] نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض ۳/ ۴۰۹.

[۲] نفس المصدر ۴/ ۲۸۳.

[۳] نفس المصدر ۴/ ۳۲۴- ۳۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۹

و الحاصل: انه فاق کل من تقدمه فی کل فضیلة، و أتعب من یجیء بعده، مع ما خوله اللّه تعالی من السعة و کثرة الکتب و لطف الطبع و النکتة و النادرة. و قد ترجم نفسه فی آخر ریحانته من حین مبدئه» [... ۱].

۲- القنوجی: «الشیخ الفاضل و الأدیب الکامل شهاب الدین أحمد الخفاجی صاحب ریحانة الالباء و زهرة الحیاة الدنیا، حامل علم العلم و ناشره و جالب متاع الفضل و تاجره. کان ممن شرف الیه مسائلة الکمال رحالها، إذ ورث من سماء المعالی بدرها و هلالها، و حوی طارفها و تلیدها، و أرضع من در الفنون کهلها و ولیدها، و سفرت له فرائد العلوم رافعة النقب، و تزینت بمنظومه و منثوره صدور المجالس و الکتب، حرر لنفسه ترجمة فی کتابه الریحانة و قال ما ملخصه ... و کان رحمه اللّه علامة فی العربیة و لسان العرب، و حاشیته علی تفسیر البیضاوی تدل علی علو علومه وسعة فضله و کمال ذکائه و غایة اطلاعه و نهایة تحقیقه، لم یقم فی الحنفیة مثله فی الزمان و لم یساوه فی فضائله و مناقبه انسان. ذکر له مدیر مطابع مصر ترجمة حافلة فی أول تلک الحاشیة و یا لها من ترجمة أنوارها فاشیة» [۲].

۳- و یدل علی عظمة الخفاجی و جلالته أنه أحد شیوخ مشایخ والد (الدهلوی) السبعة الذین یفتخر و یعتز باتصال سنده إلیهم، و ذلک لان الشیخ حسن العجیمی- و هو أحد السبعة المشار إلیهم- یروی شرح الشفاء للخفاجی، نص علی ذلک تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع)- الذی جمع فیه مرویات العجیمی- قائلا: کتاب شرح الشفاء للعلامة شهاب الدین أحمد بن محمد الخفاجی رحمه اللّه تعالی، أخبر به إجازة عن مؤلفه العلامة أحمد بن محمد الخفاجی رحمه اللّه».

۴- و الخفاجی من مشایخ الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری- و هو

---

[۱] خلاصة الأثر ۱/ ۳۳۱.

[۲] التاج المکلل ۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۸۰

أیضا أحد المشایخ السبعة المشار إلیهم- نص علی ذلک ولده سالم بن عبد اللّه فی (الامداد) الذی جمع فیه مشایخ والده، حیث قال:

«و منهم الشیخ العلامهٔ عیسی بن محمد بن أحمد الثعالبی الجعفری المالکی، فانه أخذ عنه أخذا بینا و اجازه بجمیع مرویاته و مسموعاته و إجازهٔ عن جماعهٔ. منهم بل أجلهم أبو الإرشاد نور الدین علی بن محمد بن أحمد بن عبد الرحمن الاجهوری، عن نور الدین علی بن أبی بکر العراقی، عن أبی الفضل الحافظ جلال الدین السیوطی بسنده المعلوم. و أخذ الشیخ عیسی المذکور عن قاضی القضاهٔ شهاب الدین أحمد بن محمد بن خفاجهٔ المصری الحنفی الشهیر بالخفاجی، عن البرهان ابراهیم بن أبی بکر العلقمی، عن أبی الفضل الحافظ السیوطی بسنده» [۱].

۵- و قال الشیخ أحمد النخلی- و هو أیضا أحد المشایخ السبعهٔ المذکورین فی (رسالهٔ أسانیده) عند ذکر مشایخ شیخه عیسی المغربی: «و من أجلهم قاضی القضاهٔ شهاب الدین أحمد بن محمد بن خفاجهٔ المصری الحنفی عن البرهان ابراهیم بن أبی بکر العلقمی عن أبی الفضل الحافظ الجلال السیوطی بسنده» [۲].

۶- و دلت العبارتان المتقدمتان علی أن الخفاجی من مشایخ الشیخ عیسی المغربی، فلیعلم أن الشیخ عیسی هذا هو أحد المشایخ السبعهٔ المذکورین الذین مدحهم ولی اللّه (والد الدهلوی). و ذکر فی (رسالهٔ الإرشاد الی مهمات الاسناد) فی بیان اتصال سند مشایخه السبعهٔ الممدوحین الی الشیخ زین الدین زکریا الانصاری و الجلال السیوطی: «و أما الشیخ عیسی فروی عن جماعهٔ منهم: أبو الإرشاد نور الدین علی بن محمد الاجهوری عن علی ابن أبی بکر العراقی عن الجلال السیوطی. و منهم شهاب الدین أحمد بن محمد

---

[۱] الامداد بمعرفهٔ علو الاسناد ۴۱.

[۲] رسالهٔ أسانید النخلی ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۱

الشهیر بالخفاجی عن البرهان ابراهیم بن أبی بکر العلقمی عن الجلال السیوطی».

و قال هناک أیضا فی ذکر شیوخ محمد بن محمد بن سلیمان الردانی، و هو أحد المشایخ السبعهٔ: «و منهم أبو الإرشاد علی بن محمد الاجهوری، و قاضی القضاهٔ أحمد بن محمد الخفاجی، کلاهما عن الشمس محمد بن أحمد الرملی عن الشیخ زکریا».

۷- و قال (الدهلوی) نفسه فی (رسالهٔ أصول الحدیث): «سنن أبی داود عن شیخنا الشیخ أبی طاهر، عن الشیخ حسن العجیمی، عن الشیخ عیسی المغربی، عن الشیخ شهاب الدین أحمد بن محمد الخفاجی، عن بدر الدین حسن الکرخی- و هو مسند وقته- عن الحافظ أبی الفضل جلال الدین السیوطی- إلخ».

و بهذا کله یتضح شأن الشهاب الخفاجی...

(۱۶۳) روایهٔ العزیزی البولاقی الشافعی ... ص: ۴۸۱

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین، حیث شرح ما رواه الحافظ الجلال السیوطی فی (الجامع الصغیر من أحادیث البشیر النذیر) [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۱

ترجم له المحبی فی کتابه (خلاصهٔ الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۲۰۱). و بمراجعته یظهر أن العزیزی هذا من أکابر أعلام

محدثی أبناء السنهٔ...

---

[۱] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۲۲ و ۲/ ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۲

(۱۶۴) روایهٔ المقبلی الصنعانی ... ص: ۴۸۲

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی [ملحقات الأبحاث المسددهٔ] حیث قال:

«و أعجب من ذلک کله ما ادعاه حثالهٔ المتأخرین أنه انعقد الإجماع علی تحریم الخروج علی أهل الجور، یعنی: و أما وقت الحسین و أهل الحرهٔ و نحوهم فلم یکن اجماع، فحین لم یشفهم سبهم أخرجوهم من أمهٔ محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، لان کان من صدق علیه أنه من أمهٔ محمد (ص) فهو معتبر فی الإجماع عند من عقل معناه الشرعی، علی أن هؤلاء النوکی یصرحون أن معرفهٔ الکتاب و السنهٔ قد استحالت، فکیف یکون الإجماع من الجهال، ظلمات بعضها فوق بعض. انما أرادوا أن یجیبوه صلّی اللّه علیه و سلّم حین قال: «انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا من بعدی أبدا، ان اللطیف الخبیر نبأنی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما»،

و روایاته مع شواهده متواترهٔ معنی، فأجاب هؤلاء نخلفک فیهما شر خلافهٔ، من قدر علی السیف فیستقید، و من لم یقدر فبلسانه و قلبه، و من تأخر زمانه کتاریخنا تناول بعداوته الأولین و الآخرین، فکان أعمهم جنایهٔ، و اللّه المستعان».

ترجمته ...: ص: ۴۸۲

۱- محمد بن اسماعیل الأمیر الیمانی فی (الروضهٔ الندیهٔ) و (ذیل الأبحاث المسددهٔ).

۲- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۲۸۸) و (اتحاف الأکابر بإسناد الدفاتر ۱۱۲).

۳- و عبد الحق بن فضل اللّه الهندی ثم المکی فی (النکت اللطیفهٔ).

۴- و القنوجی فی (التاج المکلل/ ۳۷۶).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۳

(۱۶۵) اثبات أحمد أفندی الشهیر بالمنجم باشی ... ص: ۴۸۳

اشارهٔ

هو ممن أثبت حدیث الثقلین فقد قال رضی الدین الحسینی بترجمته ما نصه:

«قلت: و قد رأیت له رحمه اللّه تعلیقهٔ علی الحدیث الشریف، و هو

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه تعالی حبل ممدود بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی، ما ان

تمسکتم بهما لن تضلوا، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض- الحدیث. و فی بعض الروایات زیادة: فاعرفوا کیف تخلفونی فیهما.

قال رحمه اللّه تعالی: و قد نقلها سیدی الوالد دام فضله و من خطه رحمه اللّه نقلت: لا یخفی ان فی هذا الحدیث الشریف مواضع ینبغی للناظر المتبصر أن یقف علی ما فیها من النکات و المزایا- إلخ» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۳

و قد ذکر رضی الدین الحسینی بترجمته: «و فی سنة ثلاث عشرة و مائة و ألف توفی رئیس المحققین و سلطان المدققین العالم العلامة و الفاضل الفهامة أحمد أفندی الشهیر بالمنجم باشی، قاله صاحب لسان الزمان، و کان هذا الرجل أعجوبة من عجائب الدهر و فریدة من فرائد العصر، و هو من الأروام، جد و اجتهد فی طلب العلم. و قرأ علی یحیی منقاری زاده و غیره من أکابر العلماء و صارت له ید طولی فی علم المعقول و المحکیات و الطب، و أما الفلک و التنجیم فکان فرید دهره و وحید عصره، و کذلک کانت له الید الطولی فی علم العربیة مثل النحو و الصرف و المعانی و البیان، و اتساع فی الأدب و معرفة اشعار العرب و تبحر فی علم التاریخ و أخبار الأمم السالفة، و اختص بصحبة

---

[۱] تنضید العقود السنیة.

السلطان محمد خان بن ابراهیم خان، و لازمه نحوا من عشرین سنة، و کان من خواص جلسائه و ندمائه محترما لدیه و مقبولا عنده- الی أن قال:

و کان خفیف الروح، لطیف الشمائل، کثیر التواضع، حج فی أیام السلطان محمد، و هو فی رئاسة، و رجع الی اسطنبول ثم عاد مرة ثانیة و أقام بالمدینة المنورة، فأخذ عنه جماعة من أهلها و انتفعوا به، ثم الی مکة شرفها اللّه، فصحبته و جالسته و قرأت علیه بعض الکتب و انتفعت به، و له حواشی کثیرة نفیسة علی علم المعقول و العربیة و غیر ذلک- انتهی ملخصا من لسان الزمان» [۱].

(۱۶۶) روایة الزرقانی الأزهری المالکی ... ص: ۴۸۴

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث شرح الأحادیث التی رواها الشهاب القسطلانی فی (المواهب اللدنیة) کما تقدم، و أضاف علیه أحادیث من مسلم و الترمذی و غیرهما [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۸۴

۱- محمد خلیل المرادی فی (سلک الدرر فی أعیان القرن الحادی عشر ۴/ ۳۲).

۲- و الشرقاوی فی (التحفة البهیة فی الطبقات الشافعیة).

۳- و محمد بن محمد الأزهری فی (رسالة الأسانید).

۴- و زینی دحلان فی (السیرة) حیث ینقل عنه.

۵- و الکاتب الچلبی فی (کشف الظنون) حیث ذکر کتبه (۱۸۹۷).

---

[۱] تنضید العقود السنیة.

[۲] شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۴- ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۵

(۱۶۷) روایة حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۴۸۵

روی حدیث الثقلین فی مواضع من (مرافض الروافض)، فرواه عن مسلم عن زید بن أرقم ضمن الأحادیث التی رواها فی مناقب أهل البیت.

و روی حدیثه هناک أیضا عن الترمذی.

و هکذا روی حدیث جابر عن الترمذی.

و رواه عند الجواب عن حدیث الغدیر عن الطبرانی و غیره بسند صحیح کما صرح بذلک.

(۱۶۸) روایة محمد بن معتمد خان البدخشی ... ص: ۴۸۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن مسلم و الترمذی و الطبرانی و الحاکم و عبد ابن حمید و ابن الأنباری و البارودی و الحکیم الترمذی [۱...]
و رواه فی کتابه (نزل الأبرار) عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن الحکیم الترمذی و الطبرانی عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۸۵

ترجم له جماعة من العلماء، و قد ذکرنا ترجمته عنهم بالتفصیل فی مجلد (حدیث الغدیر) [۳].

---

[۱] مفاتیح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البیت الاطهار ۱۲.

[۳] و ترجمه فی نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹ بالشیخ العالم المحدث محمد بن رستم بن قباد الحارثی البدخشی، أحد الرجال المشهورین فی الحدیث و الرجال. ثم ذکر کتبه: تراجم الحفاظ، مفتاح النجا، نزل الأبرار، تحفة المحبین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۶

(۱۶۹) روایة رضی الدین الشامی الشافعی ... ص: ۴۸۶

روی حدیث الثقلین فی کتابه (تنضید العقود السنیهٔ بتمهید الدولهٔ الحسینیهٔ) کما تقدم آنفا.

(۱۷۰) روایهٔ محمد صدر عالم ... ص: ۴۸۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی سیاق طرق حدیث الغدیر، عن الطبرانی و الحاکم عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم. و عن الحکیم الترمذی و الطبرانی- بسند صحیح- عن أبی الطفیل عن حذیفهٔ بن أسید [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۶

ترجم له ولی اللّه الدهلوی (والد الدهلوی) فی کتابه (التفهیمات الالهیهٔ). و قد ذکرنا ترجمته فی بعض المجلدات بالتفصیل.

(۱۷۱) روایهٔ ولی اللّه والد (الدهلوی ...) ص: ۴۸۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن مسلم و الحاکم و أبی عمرو [۲].

و رواه فی کتابه الآخر عن مسلم و الترمذی [... ۳]

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط. و فی نزههٔ الخواطر ۶/ ۱۱۳: الشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین و عباد اللّه الصالحین، ثم ذکر مصنفاته و منها معارج العلی، و ذکر کلمهٔ ولی اللّه و قصیدته فی تقریظ معارج العلی.

[۲] إزالهٔ الخفا عن سیرهٔ الخلفا ۲/ ۵۴.

[۳] قرهٔ العینین ۱۱۹ و ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۷

ترجمته ...: ص: ۴۸۷

۱- ولی اللّه نفسه فی (الجزء اللطیف) و (التفهیمات الالهیهٔ) و (الفوز الکبیر).

۲- و محمد أمین بن محمد معین السندی فی (دراسات اللبیب فی الاسوهٔ الحسنهٔ بالحبیب).

۳- و ارتضاء العمری فی (مدارج الاسناد).

۴- و رشید الدین خان فی (غرهٔ الراشدین) و (إیضاح لطافهٔ المقال).

۵- و القنوجی فی (أبجد العلوم) و (اتحاف النبلاء).

۶- و ولده (الدهلوی) [۱].

(۱۷۲) روایة محمد معین بن محمد أمین السندی ... ص: ۴۸۷

روی حدیث الثقلین فی (دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب) کما سیأتی ان شاء اللّه [۲].

(۱۷۳) روایة محمد بن اسماعیل الأمیر ... ص: ۴۸۷

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (الروضة الندیة فی شرح التحفة العلویة) بشرح البیت التالی:

«فغدت عترته من أجلها عترة المختار نصا نبویا»

«و غدی السبطان و الال نسبوهم نبویا علویا»

---

[۱] و ترجم له فی نزهة الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵ ترجمة مفصلة جدا، و وصفه بأوصاف ضخمة، و قد أوردنا طرفا مما ذکره فی مقدمة الکتاب.

[۲] ترجم له فی نزهة الخواطر ۶/ ۳۵۱- ۳۵۵ و وصفه بالشیخ الفاضل العلامة أحد للعلماء المبرزین فی الحدیث و الکلام و العربیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۸

فروی الحدیث عن أحمد و الترمذی عن زید بن أرقم، و عن أبی عمرو الغفاری عن أیاس بن سلمة، و عن أحمد عن علی أمیر المؤمنین علیه السلام. ثم قال: «و حدیث الثقلین قد أخرجه أئمة المسانید عن أکثر من عشرة (عشرین ظ) من الصحابة». کما روی حدیث الثقلین عن (محاسن الازهار لحمید المحلی) فی سیاق طرق حدیث الغدیر.

ترجمته ...: ص: ۴۸۸

۱- الشوکانی فی (البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع ۲/ ۱۳۳).

۲- و القنوجی فی جملة من کتبه منها (التاج المکلل ۴۱۴).

(۱۷۴) روایة محمد بن علی الصبان ... ص: ۴۸۸

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و عن زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس انما أنا بشر مثلکم یوشک أن یأتینی رسول ربی عز و جل- یعنی: ملک الموت- فأجیبه، و انی تارک فیکم ثقلین، کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه عز و جل و خذوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. رواه مسلم.

ثم رواه عن أحمد، و رواه عن مسلم و النسائی عن زید بن أرقم» [۱].

---

[۱] اسعاف الراغبین ۱۱۰- ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۹

(۱۷۵) اثبات محمد مرتضی الزبیدی الحنفی ... ص: ۴۸۹

اشارهٔ

أثبت حدیث الثقلین فی (تاج العروس): [و الثقل محرکهٔ متاع المسافر و حشمه و الجمع: أثقال [و کل شیء] خطیر [نفیس مصون له قدر و وزن:

ثقل عند العرب [و منه قیل لبیض النعام ثقل لان آخذه یفرح به و هو قوت، و کذلک [

الحدیث انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی

] جعلهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لهما. و قال ثعلب: سماها ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۹

ترجم له القنوجی فی (أبجد العلوم) بما ملخصه:

«أبو الفیض محمد مرتضی بن محمد الحسینی صاحب (تاج العروس شرح القاموس) السید الواسطی البلجرامی نزیل مصر، شریف النجار، عظیم المقدار، کریم الشمائل، غزیر الفواضل و الفضائل.

أخذ العلوم النقلیهٔ و العقلیهٔ فی مدینهٔ زبید علی جماعهٔ أعلام، ثم توجه الی إقلیم مصر، و استکمل فیها العلوم النقلیهٔ و العقلیهٔ، و برع فی جمیع العلوم سیما علمی الحدیث و اللغهٔ، و أدرک شیوخا من أهل الأسانید العالیهٔ، و ألف التآلیف النافعهٔ الواسعهٔ.

و قد طبع کتابه تاج العروس شرح القاموس لهذا العهد بمصر القاهرهٔ و شاع فی الأمصار، و بلغ الی الأقطار، یتضح من النظر فیه علو کعبه فی علم اللغهٔ و کونه اماما فیه، و شرحه هذا یغنی عن حمل جملهٔ الدفاتر المؤلفهٔ فی فن اللغهٔ و قد وقع تألیفه فی علم الفقه و الحدیث و أصولهما و التصوف و السیر، و کلها نافعهٔ مفیدهٔ علی اختصار فی أکثرها، و عندی منها نحو سبع عشرهٔ

---

[۱] تاج العروس من جواهر القاموس ۷/ ۳۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۰

رسالهٔ.

استجاز منه الملک الأعظم أبو الفتح نظام الدین عبد الحمیدخان سلطان الروم لکتب الحدیث، فکتب له الإجازهٔ و سند الحدیث المسلسل المأثور المشهور: الراحمون یرحمهم الرحمن تبارک و تعالی، مع غیره من الإجازات.

و قد أفنی رحمه اللّه عمره فی اشتغال العلم و التدریس بمصر، و العلم عند اللّه سبحانه و تعالی».

(۱۷۶) روایهٔ أحمد بن عبد القادر العجیلی ... ص: ۴۹۰

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین بشرح قوله: «و الزم بحبل اللّه ثم اعتصم» قائلا:

«قال اللّه تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا. و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی: أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، و سیأتی تحقیق ذلک».

ثم روی حدیث زید بن أرقم، و رواه بلفظ الطبرانی

أیضا، مع تحقیق معنی الحدیث و شرحه [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۹۰

۱- أحمد بن محمد الشیروانی فی (المناقب الحیدریهٔ).

۲- و عبد الرحمن بن سلیمان بن یحیی بن عمر فی (النفس الیمانی و الروح الریحانی فی إجازهٔ القضاهٔ بنی الشوکانی).

۳- و القنوجی و هذه خلاصهٔ ما ذکره: «الشیخ العلامهٔ المشهور،

---

[۱] ذخیرهٔ المآل فی شرح عقد جواهر اللئال فی مناقب الال- مخطوط.

عالم الحجاز علی الحقیقهٔ لا المجاز أحمد بن عبد القادر بن بکری العجیلی رحمه اللّه، لم یزل مجتهدا فی نیل المعالی، و کم سهر فی طلبها اللیالی، حتی فاز من ذلک بالقدح المعلی و صلی فی محرابها و جلی. أخذ العلوم عن آبائه الکرام و عن غیرهم من الاعلام، و له مؤلفات فی التصوف و التوحید و العقائد الإلهیات و النبویات» [... ۱].

(۱۷۷) روایهٔ محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۴۹۱

روی حدیث الثقلین فی (وسیلهٔ النجاهٔ فی مناقب السادات) عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن المشکاهٔ عن الترمذی عن جابر بن عبد اللّه، و عن الترمذی عن زید بن أرقم، و عن الحاکم عنه.

هذا، و قد صرح فی مقدمهٔ کتابه هذا بأنه قد التزم فیه بالروایهٔ عن الکتب المعتبرهٔ، و بإیراد الأحادیث الصحیحهٔ، معرضا عن الضعاف المتروکهٔ و الموضوعات المطروحهٔ، مقتصرا علی ما کان ثابتا و حقا، غیر ملتفت الی ما کان باطلا و ضعیفا [۲...]

(۱۷۸) روایهٔ محمد إکرام الدین الدهلوی ... ص: ۴۹۱

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی کتابه (سعادهٔ الکونین فی بیان فضائل الحسنین) عن المشارق و المصابیح و غیرهما، مترجما إیاه الی الفارسیهٔ.

---

[۱] التاج المکلل: ۵۰۹.

[۲] ترجم له فی نزهـهٔ الخواطر ۷/ ۴۰۳ بقوله: الشیخ الفاضل الکبیر مبین بن محب اللکهنوی أحـد الفقهاء الحنفیهٔ ... ثم ذکر کتابه. و وفاته سنهٔ ۱۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۹۲

ترجمته ...: ص: ۴۹۲

أثنی علیه حیـدر علی الفیض‌آبادی فی کتابه (إزالـهٔ الغین)، وعـده من کبار العلماء و المحـدثین الـذین یلعنون یزیـد بن معاویـهٔ، وعد کتابه (سـعادهٔ الکونین) من الکتب التی ألفها علماء أهل السـنهٔ فی فضائل أهل البیت علیهم السلام، متوخیا بذلک اثبات ولائهم لهم و محبتهم إیاهم، و هکذا اعتمد علی کتابه المذکور و اسـتند الیه فی مباحث کتابه (إزالهٔ الغین). و هذا المقدار کاف لمعرفهٔ شأن إکرام الدین الدهلوی و اعتبار کتابه [۱].

(۱۷۹) روایهٔ میرزا حسن علی المحدث اللکهنوی ... ص: ۴۹۲

روی حدیث الثقلین فی (تفریح الأحباب فی مناقب الال و الاصحاب) حیث قال:

«عن زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه، و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد، الا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب و أنا تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به. فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

. و

فی روایهٔ: کتاب اللّه هو حبل اللّه من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالهٔ. رواه مسلم».

و رواه عن الترمذی عن جابر، و عنه عن زید بن أرقم [۲].

---

[۱] و ترجم له فی نزهـهٔ الخواطر ۷/ ۶۹ بقوله: الشیخ العالم المفتی إکرام الدین أحد العلماء المشـهورین ثم ذکر مصـنفاته وعد منها: سعادهٔ الکونین.

[۲] ترجم له فی نزهـهٔ الخواطر ۷/ ۱۳۶ و وصـفه بالشیخ العالم المحدث، أحد العلماء المبرزین فی الفقه و الحدیث. و ارخ وفاته بسنهٔ ۱۲۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۹۳

(۱۸۰) اثبات عبد الرحیم الصفی بوری ... ص: ۴۹۳

أثبت حـدیث الثقلین فی مـادهٔ «ثقـل» حیث قـال مـا تعریبه: «و الثقـل محرکـهٔ متـاع المسافر و حشـمه الجمع أثقال، و کل شـیء نفیس محفوظ. و منه

الحدیث «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی» [۱]

(۱۸۱) روایهٔ ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۴۹۳

روی حدیث الثقلین عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن الصواعق المحرقهٔ عن الطبرانی بسند صحیح.
هذا، و قد صرح فی مؤلفه المذکور بأنه التزم فیه بالنقل من الکتب المعتبرهٔ من الصحاح و التواریخ منبها علی أسامی الکتب، معرضا عن الضعاف المتروکهٔ عند علماء الحدیث، مقتصرا علی ما تواتر من الأحادیث أو اشتهر أو کان من الحسان [۲].

(۱۸۲) روایهٔ رشید الدین خان الدهلوی ... ص: ۴۹۳

روی حدیث الثقلین فی کتابه (الحق المبین فی فضائل أهل بیت سید المرسلین) عن الصواعق و الشفاء و قرهٔ العینین و نزل الأبرار و أحمد و ابن جریر

---

[۱] منتهی الارب ۱/ ۱۴۳. و توجد ترجمهٔ الصفی پوری فی نزههٔ الخواطر ۷/ ۲۵۸. قال: الشیخ الفاضل العلامهٔ عبد الرحیم بن عبد الکریم الصفی پوری أحد العلماء المبرزین فی النحو و اللغهٔ.
توفی ۱۲۶۷.
[۲] مرآهٔ المؤمنین- مخطوط و توجد ترجمهٔ ولی اللّه هذا فی نزههٔ الخواطر ۷/ ۵۲۷ قال: الشیخ الفاضل العلامهٔ ... أحد الاساتذهٔ المشهورین ثم ذکر مصنفاته وعد منها- مرآهٔ المؤمنین. و ارخ وفاته بسنهٔ ۱۲۷۰.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۴
و الحاکم و شرح المقاصد. و قد تقدمت هذه الروایات.
و هکذا رواه فی کتابه (إیضاح لطافهٔ المقال) [۱].

(۱۸۳) اثبات عاشق علی خان اللکهنوی ... ص: ۴۹۴

أثبت حدیث الثقلین فی (ذخیرهٔ العقبی فی ذکر فضائل أئمهٔ الهدی) حیث قال ما تعریبه: الحق أن مثل هذه الجرأهٔ تختص بهؤلاء حیث لا یتحرجون من الافتراء، و الا فان مما لا شک فیه- و هو کالشمس فی الوضوح- أن الفرقهٔ المحقهٔ لا یفتخرون الا برکوب سفینهٔ أهل البیت و التمسک بحدیث الثقلین، و هو لا یوجد فی غیرهم».

(۱۸۴) روایهٔ حسن العدوی الحمزاوی ... ص: ۴۹۴

روی حدیث الثقلین عن ابن حجر عن أحمد فی مسنده، و عن السیوطی عن مسلم و النسائی [۲].
هذا و تبین التقاریظ المطبوعهٔ فی خاتمهٔ الکتاب فی طبعاته المصریهٔ من أدباء مصر مع کلمات الحمزاوی نفسه، تبین ما لهذا الکتاب من قیمهٔ و اعتبار لدی العلماء و رجال الحدیث.

---

[۱] مشارق الأنوار فی فوز أهل الاعتبار: ۸۶.
[۲] و قد ترجم له فی نزههٔ الخواطر ۷/ ۱۷۷ و أثنی علیه الثناء الکبیر و ذکر تتلمذه علی صاحب التحفهٔ و أخویه حتی صار علما مفردا فی العلم معقولا و منقولا، و نقل عن صاحب الیانع الجنی الثناء علیه و قوله: دأبه الذب عن حمی السنهٔ و الجماعهٔ و النکایهٔ فی الرافضهٔ

المشائیم، صنف فی الرد علیهم ما یعظم موقعه عند الجدلیین من أهل النظر!! ثم ذکر مصنفاته. و ارخ وفاته بسنة ۱۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۵

(۱۸۵) روایة سلیمان البلخی القندوزی ... ص: ۴۹۵

عقد لحدیث الثقلین و حدیث الغدیر فصلا خاصا، فروی حدیث الثقلین بروایاته و طرقه المتکثرة عن أساطین الحدیث، و أرباب الصحاح و المسانید، فرواه عن مسلم و الترمذی و الثعلبی و أحمد و عبد اللّه بن أحمد و السمهودی و الخوارزمی و السید علی الهمدانی و الزرندی فی آخرین ... عن کبار الصحابة [۱].

(۱۸۶) روایة حسن زمان ... ص: ۴۹۵

روی حدیث الثقلین فی (القول المستحسن فی فخر الحسن) حیث قال: «و قد قال المناوی فی شرح الجامع الصغیر فی حدیث: «انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» رواه أحمد و الطبرانی و الضیاء فی المختارة عن زید بن ثابت، قال الهیتمی رجاله موثقون، و رواه أیضا بسند لا بأس به الحافظ عبد العزیز بن الأخضر

، و زاد کونه فی حجة الوداع، و وهم من زعم وضعه کابن الجوزی. قال السمهودی: و فی الباب ما یزید علی عشرین من الصحابة. تنبیه: قال الشریف: هذا الخبر یفهم وجود من یکون أهلا للتمسک من أهل البیت و العترة الطاهرة فی کل زمان الی قیام الساعة، حتی یتوجه الحث المذکور الی التمسک به، کما أن الکتاب کذلک، فلذلک کانا أمانا لأهل الأرض فإذا ذهبوا ذهب أهل الأرض، انتهی بلفظه الشریف».

---

[۱] ینابیع المودة ۲۷- ۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۶

(۱۸۷) روایة صدیق حسن‌خان ... ص: ۴۹۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (السراج الوهاج فی شرح صحیح مسلم ابن الحجاج) حیث شرح روایات مسلم من روایات حدیث الثقلین. کما أنه أضاف علیها من الترمذی و غیره.

ترجمته ...: ص: ۴۹۶

ترجم له جماعة، کما ترجم هو نفسه فی الکتب التالیة:

۱- الحطة فی ذکر الصحاح الستة.

۲- اتحاف النبلاء المتقین باحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین.

۳- أبجد العلوم.

۴- التاج المکلل من جواهر مآثر الطراز الآخر و الاول.

[الجزء الثانی

[تتمة حدیث الثقلین ... ص: ۳

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵

دحض القدح فی سند حدیث الثقلین ... ص: ۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین، و الصّلاة و السّلام على سیّدنا محمّد و آله الطیّبین الطّاهرین، و لعنة اللّه على أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹

و بعد أن اطلعت على روایة أعلام الحدیث لحدیث الثقلین، فلا بد من ذکر کلام من قدح و طعن فیه، من بعض أسلاف العامة المتعصبین، و بیان وهنه و سقوطه. و باللّه التوفیق:

(۱) قدح البخاری ... ص: ۹

اشارة

قال البخاری فی (التاریخ الصغیر) ما نصه: «قال أحمد فی

حدیث عبد الملک عن عطیة عن أبی سعید قال النبیّ صلى اللّه علیه و سلم: «ترکت فیکم الثقلین»

: أحادیث الکوفیین هذه مناکیر» [۱].

الجواب ...: ص: ۹

ان هذا الکلام غریب جدا، إذ قد ثبت فیما تقدم بحیث لا یشک

---

[۱] التاریخ الصغیر ۱/ ۳۰۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰

المتتبع فیه: أن أحمد قد روی هذا الحدیث بطرق عدیدهٔ و أسانید سدیدهٔ، و روایات متكثرهٔ فی (المسند) عن زید بن أرقم، و زید بن ثابت، و أبی سعید الخدری.

فنسبهٔ الجرح فی هذا الحدیث الی الامام أحمد غریبهٔ جدا، و لا یمكن توجیهها أو تأویلها بنحو من الأنحاء، و روایهٔ أحمد للحدیث فی (المسند) أكبر حجهٔ علی بطلان هذه الشبههٔ، إذ لا یصح روایته إیاه فیه مع إنكاره له، لأنه یستلزم التدلیس و التلبیس، مع العلم بأنه یحتاط فی روایاته و لا سیما فی (مسنده)، فقد قال قاضی القضاهٔ تاج الدین السبكی بترجمهٔ أحمد:

«قلت: و ألف مسنده، و هو أصل من أصول هذه الامهٔ، قال الامام الحافظ أبو موسی محمد بن أبی بكر المدینی رحمه اللّه: هذا الكتاب- یعنی مسند الامام أبی عبد اللّه أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی قدس اللّه روحه- أصل كبیر و مرجع وثیق لأصحاب الحدیث، انتقی من أحادیث كثیرهٔ و مسموعات وافرهٔ فجعل اماما و معتمدا، و عند التنازع ملجأ و مستندا، علی ما أخبرنا والدی و غیره أن المبارك بن عبد الجبار أبا الحسین كتب إلیهما من بغداد قال: انا أبو إسحاق ابراهیم بن عمر بن أحمد البرمكی قراءهٔ علیه، انا أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد بن محمد بن حمدان بن عمر بن بطهٔ قراءهٔ علیه، ثنا أبو حفص عمیر [عمر] بن محمد بن رجا، ثنا موسی بن حمدون البزاز، قال:

قال لنا حنبل بن إسحاق: جمعنا عمی- یعنی الامام أحمد- لی و لصالح و لعبد اللّه و قرأ علینا المسند، و ما سمعه معنا- یعنی تاما- غیرنا، و قال لنا:

ان هذا الكتاب قد جمعته و انتقیته من أكثر من سبعمائهٔ و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فارجعوا الیه، فان كان فیه و الا لیس بحجهٔ.

و قال عبد اللّه بن احمد رحمه اللّه: كتب ابی عشرهٔ ألف ألف حدیث، لم یكتب سوادا فی بیاض الا حفظه.

و قال عبد اللّه أیضا: قلت لابی: لم كرهت وضع الكتب و قد عملت

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱

المسند؟ فقال: عملت هذا الكتاب اماما إذا اختلف الناس فی سنهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رجع الیه.

و قال أیضا: خرج أبی المسند من سبعمائهٔ ألف حدیث.

قال أبو موسی المدینی: و لم یخرج الا عمن ثبت عنده صدقه و دیانته دون من طعن فی أمانته. ثم ذكر بإسناده الی عبد اللّه بن الامام أحمد رحمه اللّه قال: سألت أبی عن عبد العزیز بن أبان قال: لم أخرج عنه فی المسند شیئا، لما حدث بحدیث المواقیت تركته.

قال أبو موسی: فأما عدد أحادیث المسند فلم أزل أسمع من أفواه الناس أنها أربعون ألفا، الی أن قرأت علی أبی منصور بن زریق ببغداد قال:

أنا أبو بكر الخطیب، قال قال ابن المنادی: لم یكن فی الدنیا أحمد أروی عن أبیه منه- یعنی عبد اللّه بن الامام أحمد بن حنبل- لأنه سمع المسند و هو ثلاثون ألفا. و التفسیر و هو مائهٔ ألف و عشرون ألفا، سمع منها ثلاثین ألفا و الباقی و جادهٔ. فلا أدری هذا الذی ذكر ابن المنادی أراد به مالا مكرر فیه أو أراد غیره مع المكرر، فیصح القولان جمیعا، و الاعتماد علی قول ابن المنادی دون غیره.

قال: و لو وجدنا فراغا لعددناه إن شاء اللّه تعالی. فأما عدد الصحابهٔ رضی اللّه عنهم فنحو من سبعمائهٔ رجل.

قال أبو موسی: و من الدلیل علی أن ما أودعه الامام أحمد رحمه اللّه مسنده قد احتاط فیه اسنادا و متنا، و لم یورد فیه الا ما صح سنده،

ما أخبرناه [به أبو علی الحداد، قال أنا أبو نعیم [و] أنا ابن الحصین [و] أنا ابن المذهب، قال أنا القطیعی، ثنا عبد اللّه، قال حدثنی أبی، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبهٔ، عن أبی التیاح، قال: سمعت أبا زرعهٔ یحدث عن أبی هریرهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال:

یهلک أمتی هذا الحی من قریش. قالوا: فما تأمرنا یا رسول اللّه؟ قال: لو أن الناس اعتزلوهم

. قال عبد اللّه: قال أبی فی مرضه الذی مات فیه: اضرب علی هذا الحدیث، فانه خلاف الأحادیث عن النبی

صلّی اللّه علیه و سلّم. یعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اسمعوا و أطیعوا.

و هذا مع ثقة رجال اسناده حین شذ لفظه مع الأحادیث المشاهیر امر بالضرب علیه فکان دلیلا علی ما قلناه» [۱].

فإذا کان (مسند) أحمد بهذه المثابة من الدقة، و کانت أسانیده صحیحة، و قد احتاط فیه الاحتیاط التام، و جعله المرجع عند الاختلاف، کیف یدخل فیه حدیث الثقلین، و یرویه فیه بأکثر من لفظ و طریق، و هو یعتقد بأنه منکر من الأحادیث المناکیر؟! و قال عمر بن محمد عارف النهروانی المدنی فی (مناقب) أحمد بن حنبل:

«قال ابن عساکر: أما بعد، فان حدیث المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم به یعرف سبل السلام و الهدی، و یبنی علیه أکثر الاحکام، و یؤخذ منه معرفة الحلال و الحرام. و قد دوّن جماعة من الأئمة ما وقع إلیهم من حدیثه، و کان أکبر الکتب التی جمعت فیه هو المسند العظیم الشأن و القدر (مسند) الامام أحمد، و هو کتاب نفیس یرغب فی سماعه و تحصیله و یرحل الیه، إذ کان مصنفه الامام أحمد المقدم فی معرفة هذا الشأن، و الکتاب کبیر القدر و الحجم، مشهور عند أرباب العلم، یبلغ أحادیثه ثلاثین ألف سوی المعاد، و سوی ما ألحق به ابنه عبد اللّه من أعالی الاسناد، و کان مقصود الإمام فی جمعه أن یرجع الیه فی اعتبار من بلغه أو رواه»...

فکیف یدخل الامام أحمد فی هکذا کتاب- موصوف بهذه الصفات- حدیثا منکرا مع علمه بکونه منکرا من الأحادیث المناکیر؟

[ذلک ظن الذین لا یوقنون .

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اسماء رجال المشکاة) بترجمة أحمد: «و مسند الامام أحمد معروف بین الناس، جمع فیه أکثر من ثلاثین

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۳۱- ۳۳.

ألف حدیث، و کان کتابه فی زمانه أعلی و أرفع و أجمع الکتب».

و قال الشیخ ولی اللّه الدهلوی: «الطبقة الثانیة: کتب لم تبلغ مبلغ الموطأ و الصحیحین و لکنها تتلوها، کان مصنفوها معروفین بالوثوق و العدالة و الحفظ و التبحر فی فنون الحدیث، و لم یرضوا فی کتبهم هذه بالتساهل فیما اشترطوا علی أنفسهم، فتلقاها من بعدهم بالقبول، و اعتنی بها المحدثون و الفقهاء طبقة بعد طبقة، و اشتهرت فیما بین الناس، و تعلق بها القوم شرحا لغریبها و فحصا عن رجالها و استنباطا لفقهها، و علی تلک الأحادیث بناء عامة العلوم، کسنن أبی داود، و جامع الترمذی، و مجتبی النسائی، و هذه الکتب مع الطبقة الاولی اعتنی بأحادیثها رزین فی تجرید الصحاح و ابن الأثیر فی جامع الأصول.

و کاد مسند أحمد یکون من جملة هذه الطبقة، فان الامام أحمد جعله أصلا یعرف به الصحیح و السقیم، قال: ما لیس فیه فلا تقبلوه» [۱].

فإذا کان احمد لا یتساهل فی مسنده، و کان کتابه هذا بهذه المثابة من القبول و الشهرة و الاعتبار، کیف یعقل أن یتساهل أحمد و یخرج فیه حدیثا منکرا مع علمه بکونه کذلک؟! و قال ولی اللّه أیضا فی (الإنصاف): «و جعل- أی احمد- مسنده میزانا یعرف به حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فما وجد فیه و لو بطریق واحد من طرقه فله أصل، و ما لا فلا أصل له».

و لو صح کونه معتقدا بسقم حدیث الثقلین- قد رواه فی المسند الذی جعل میزانا بین الصحیح و السقیم- فهو إذا کاذب مدلس.

و قال أبو مهدی الثعالبی فی (مقالید الأسانید) بترجمهٔ أحمد نقلا عن ابن خلکان: «و ألف مسنده و هو أصل من أصول هذه الامهٔ، جمع من الحدیث ما لم یتفق لغیره».

---

[۱] حجهٔ اللّه البالغهٔ ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴

و قال فیه: «و له التصانیف الفائقهٔ، فمنها (المسند)، و هو ثلاثون ألفا، و بزیادهٔ ابنه عبد اللّه أربعون ألف حدیث، و قال فیه- و قد جمع أولاده و قرأ علیهم هذا الکتاب- قد جمعته و انتقیته من أکثر من سبعمائهٔ ألف حدیث و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فارجعوا الیه، فان وجدتموه و الا لیس بحجهٔ».

و قال (الدهلوی) فی (بستان المحدثین) بترجمهٔ أحمد- و قد ذکر مسنده و ما تقدم نقله فیه-: «یقول راقم هذه الحروف: ان مراده الحدیث الذی لم یبلغ درجهٔ الشهرهٔ أو التواتر المعنوی، و الا فان الأحادیث الصحیحهٔ المشهورهٔ التی لم تکن فی المسند کثیرهٔ».

فقد نقل (الدهلوی) کلام أحمد لأولاده، ثم خصص مراده بحسب فهمه، فهل یبقی بعد ذلک مجال لتوجیه کلام البخاری؟! و قال الحافظ الجلال السیوطی بشرح قول النووی «و أما مسند أحمد ابن حنبل و أبی داود الطیالسی و غیرهما من المسانید، فلا تلتحق بالأصول الخمسهٔ و ما أشبهها، فی الاحتجاج بها و الرکون الی ما فیها» قال:

«تنبیهات- الاول: اعترض علی التمثیل بمسند أحمد بأنه شرط فی مسنده الصحیح. قال العراقی: و لا نسلم ذلک، و الذی رواه عنه أبو موسی المدینی أنه سئل عن حدیث فقال: أنظروه فان کان فی المسند و الا فلیس بحجهٔ، فهذا لیس بصریح فی أن کل ما فیه حجهٔ، بل [فیه أن ما لیس فیه لیس بحجهٔ. قال: علی أن ثم أحادیث صحیحهٔ مخرجهٔ فی الصحیح و لیست فیه، منها حدیث عائشهٔ فی قصهٔ أم زرع. قال: و أما وجود الضعیف فیه فهو محقق، بل فیه أحادیث موضوعهٔ جمعتها فی جزء، و لعبد اللّه ابنه فیه زیادات فیها الضعیف و الموضوع انتهی.

و قد ألف شیخ الإسلام کتابا فی ذلک أسماه (القول المسدد فی الذب عن المسند) قال فی خطبته: و قد ذکرت فی هذه الأوراق ما حضرنی من الکلام علی الأحادیث التی زعم بعض أهل الحدیث انها موضوعهٔ و هی فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵

مسند أحمد، ذبا عن هذا التصنیف العظیم الذی تلقته الامهٔ بالقبول و التکریم، و جعله امامهم حجهٔ یرجع الیه و یعول عند الاختلاف علیه. ثم سرد الأحادیث التی جمعها العراقی و هی تسعهٔ و أضاف إلیها خمسهٔ عشر حدیثا أوردها ابن الجوزی فی الموضوعات و هی فیه، و أجاب عنها حدیثا حدیثا.

قلت: و قد فاته أحادیث أخر أوردها ابن الجوزی و هی فیه، و جمعتها فی جزء سمیته الدلیل [الذیل الممهد مع الذب عنها، وعدتها أربعهٔ و عشرون حدیثا» [۱].

و لا أظن- بعد الاستماع الی هذه الکلمهٔ القیمهٔ- أن أحدا یقدم علی جرح حدیث الثقلین المروی فی (المسند) لأحمد بن حنبل، فکیف بنسبهٔ القدح الی أحمد نفسه، أو یقیم وزنا لنقل البخاری الذی لا شک فی بطلانه.

و لو توقف أحد فی ذلک فاننا ننقل هنا کلاما لتقی الدین ابن الصلاح یرفع الشک و یقطع الألسن، و هذا نص کلامه الذی جاء فی (علوم الحدیث):

«ثم ان الغریب ینقسم الی صحیح کالافراد المخرجهٔ فی الصحیح، و الی غیر صحیح، و ذلک هو الغالب علی الغرائب، روینا عن أحمد بن حنبل رضی اللّه عنه أنه قال غیر مرّهٔ: لا تکتبوا هذه الأحادیث الغرائب فإنها مناکیر و عامتها من الضعفاء».

فمن منع من کتابهٔ المناکیر فضلا عن العمل بها، و حذّر من نقلها فضلا عن الاستناد إلیها، لا ینقل حدیثا مع علمه بکونه منکرا، و لا

یجوز أن یخرجه فی (المسند) العظیم، و کتاب (مناقب أمیر المؤمنین)، و الّا لتوجّه الیه الذم و التألیف و اللوم و التوبیخ، و قد قال اللّه تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ* کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ و قال: أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَکُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْکِتابَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ.

---

[۱] تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۷۱- ۱۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶

و علی الجملهٔ: فقد ظهر لکل ذی تتبع و فطنهٔ أن نسبهٔ کون حدیث الثقلین من الأحادیث المناکیر الی الامام أحمد بن حنبل کذب منکر و بهتان عظیم ... و اللّه الموفق و المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷

(۲) قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷

اشارهٔ

قال ابن الجوزی فی کتابه (العلل المتناهیهٔ) ما نصه: «حدیث فی الوصیهٔ لعترته: أنبأنا عبد الوهاب الانماطی، قال أخبرنا محمد بن المظفر، قال نا أحمد بن محمد العتیقی، قال حدثنا یوسف بن الدخیل، قال حدثنا أبو جعفر العقیلی، قال نا أحمد بن یحیی الحلوانی، قال نا عبد اللّه بن داهر، قال نا عبد اللّه بن عبد القدوس، عن الأعمش، عن عطیهٔ، عن أبی سعید قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی، و أنهما لن یفترقا جمیعا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

قال المصنف: هذا حدیث لا یصح، أما عطیهٔ فقد ضعفه أحمد و یحیی و غیرهما، و أما ابن عبد القدوس فقال یحیی لیس بشیء رافضی خبیث، و أما عبد اللّه بن داهر فقال أحمد و یحیی لیس بشیء، ما یکتب منه انسان فیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸

خیر» [۱].

الجواب ... ص: ۱۸

اشارهٔ

یظهر فساد هذا الکلام و شناعته، و بطلان هذا الزعم و فظاعته، بوجوه عدیدهٔ و براهین سدیدهٔ:

۱- الحدیث فی صحیح مسلم ... ص: ۱۸

ان هذا الحدیث مخرج فی صحیح مسلم بطرق عدیدهٔ، و غیر خفی أن وجود حدیث- و لو بطریق واحد- فی هذا الصحیح یدل علی صحته عند مسلم فکیف لو کان بطرق عدیدهٔ؟

۲- تصریح مسلم بصحهٔ ما أخرجه اجماعا ... ص: ۱۸

لقد صرح مسلم بأن جميع ما فى صحيحه مجمع على صحته فضلا عن كونه صحيحا عنده- كما قال الحافظ السيوطى «قال مسلم: ليس كل شيء عندى صحيح وضعته هنا، و انما وضعت ما أجمعوا عليه» [۲].

و قال الشيخ عبد الحق الدهلوى فى (اسماء رجال المشكاة) بترجمة مسلم بن الحجاج: «و قال فى كتابه: أوردت فى هذا الكتاب ما صحّ و أجمع عليه العلماء».

و على هذا، فإدخال مسلم حديث الثقلين فى صحيحه دليل واضح على اجماع العلماء على صحته، فالقول بعدمها معارضهٔ صريحهٔ لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و اتباع لسبيل غير المؤمنين.

و قد صرّح ولى اللّه الدهلوى بأن أهل الحديث مجمعون على صحهٔ

---

[۱] العلل المتناهيهٔ فى الأحاديث الواهيهٔ ۱/ ۲۶۸.

[۲] تدريب الراوى ۱/ ۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹

صحيح مسلم حيث قال عند الكلام على آيهٔ التطهير: «و قال قوم انه لم تقع قصهٔ دعائه صلّى اللّه عليه و سلّم للمرتضى و الزهراء و الحسنين رضى اللّه عنهم و هذا أيضا كذب، لان الحديث مذكور فى (صحيح) مسلم، و أهل الحديث مجمعون على صحته» [۱].

هذا، و قد فصلنا الكلام فى مجلد (حديث المنزلهٔ) على روايات الصحيحين، و ذكرنا هناك قطع ابن الصلاح، و أبى إسحاق، و أبى حامد الأسفرايينى، و القاضى ابى الطيب، و الشيخ أبى إسحاق الشيرازى و أبى عبد اللّه الحميدى، و أبى نصر عبد الرحيم بن عبد الخالق، و السرخسى الحنفى، و القاضى عبد الوهاب المالكى، و أبى يعلى الحنبلى، و ابن الزاغونى الحنبلى، و ابن فورك، و أكثر أهل الكلام الاشاعرهٔ، و أهل الحديث قاطبهٔ، على صحهٔ أحاديث (صحيح) البخارى و (صحيح) مسلم، و أنه مذهب السلف من أهل السنهٔ، و محمد بن طاهر المقدسى.

بل ذكرنا هناك قولهم بصحهٔ ما كان على شرطهما فضلا عن أحاديثهما، و أنه قال به البلقينى شيخ العسقلانى، و ابن تيميهٔ، و ابن كثير، و ابن حجر العسقلانى، و السيوطى، و الكورانى، و الكردى، و النخلى، و الشيخ عبد الحق الدهلوى، و ولى اللّه الدهلوى.

و لما كان حديث الثقلين موجودا فى (صحيح) مسلم، فان معنى ذلك أن جميع هؤلاء و غيرهم قائلون بصحته. و بعد درك هذا المعنى و الوقوف على هذه الحقيقهٔ لا يبقى ريب فى بطلان ما ادعاه ابن الجوزى.

بل لقد نص الطيبى على أن الإجماع على صحهٔ روايات الصحاح قائم بين الشرق و الغرب، و هذا نص كلامه: «فان قلت ما وثوقك أنك على الصراط المستقيم، فان كل فرقهٔ تدعى أنها عليه؟ قلت: بالنقل عن الثقات المحدثين الذين جمعوا صحاح الأحاديث فى أموره صلّى اللّه عليه و سلّم، و أحواله

---

[۱] قرهٔ العينين ۱۱۹.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰

و أفعاله و فى أحوال الصحابهٔ، مثل (الصحاح السنهٔ) التى اتفق الشرق و الغرب على صحتها، و شراحها كالخطابى و البغوى و النووى اتفقوا عليه، فبعد ملاحظته ينظر من الذى تمسک بهديهم و اقتفى أثرهم» [۱].

و هذا المقدار كاف لاثبات فساد ما زعمه ابن الجوزى.

۳- رأى ابى على فى صحيح مسلم ... ص: ۲۰

اشارهٔ

قال أبو مهدی الثعالبی فی (مقالید الأسانید) بترجمهٔ مسلم: «و کان الحافظ أبو علی النیسابوری یقدم صحیحه علی سائر التصانیف و قال: ما تحت أدیم السماء أصح من کتاب مسلم. و الیه جنح بعض المغاربهٔ، و مستندهم أنه شرط ألا یکتب فی صحیحه الّا ما رواه تابعیان ثقتان عن صحابیین، و کذا وقع فی تبع التابعین و سائر الطبقات الی أن ینتهی الیه، مراعیا فی ذلک ما لزم فی الشهادهٔ، و لیس هذا من شرط البخاری».

و کذا قال (الدهلوی) فی (بستان المحدثین) بترجمهٔ مسلم، ثم قال بعد کلام له: «و بالجملهٔ فانه قد انتخب صحیحه هذا من بین ثلاثین ألف حدیث مسموع، محتاطا متورعا فیه غایهٔ الاحتیاط و الورع».

ترجمهٔ أبی علی النیسابوری ... ص: ۲۰

۱- السمعانی: «و ذکرت من حفاظ الحدیث واحدا عرف به، و هو أبو علی الحافظ النیسابوری. واحد عصره فی الحفظ و الإتقان و الورع و الرحلهٔ ذکره الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ فی (تاریخ نیسابور) فقال: أبو علی الحافظ النیسابوری، ذکره فی الشرق کذکره بالغرب، تقدم فی مذاکرهٔ الأئمهٔ و کثرهٔ التصنیف، و کان مع تقدمه فی هذه العلوم أحد المعدلین المقبولین فی البلد» [۲].

---

[۱] شرح المشکاهٔ للطیبی- مخطوط-.

[۲] الأنساب- الحافظ.

۲- الذهبی: «قال أبو بکر بن أبی دارم الحافظ: ما رأیت ابن عقدهٔ یتواضع لاحد من الحفاظ کتواضعه لابی علی النیسابوری. قال الحاکم:

و سمعت أبا علی یقول: اجتمعت ببغداد مع أبی أحمد العسال، و أبی إسحاق ابن حمزهٔ، و أبی طالب بن نصر، و أبی بکر الجعابی، فقالوا: أمل من حدیث نیسابور مجلسا، فامتنعت، فما زالوا بی حتی أملیت علیهم ثلاثین حدیثا ما أجاب واحد منهم فی حدیث منها سوی أبی حمزهٔ فی حدیث واحد.

قال أبو عبد الرحمن السلمی: سألت أبا الحسن الدارقطنی عن أبی علی النیسابوری، فقال: امام مهذب.

أنبأنی المسلم بن محمد، عن القاسم بن علی، أنا أبی، أنا أخی أبو الحسن سمعت أبا طاهر السلفی، سمعت غانم بن أحمد، سمعت أحمد بن الفضل الباطرقانی، سمعت ابن منده یقول: سمعت أبا علی النیسابوری- ما رأیت أحفظ منه- قال: و ما تحت أدیم السماء أصح من کتاب مسلم.

قال عبد الرحمن بن مندهٔ، سمعت أبی یقول: و ما رأیت فی اختلاف الحدیث و الإتقان أحفظ من أبی علی النیسابوری.

قال القاضی أبو بکر الابهری: سمعت أبا بکر بن داود یقول لابی علی النیسابوری: من ابراهیم عن ابراهیم عن ابراهیم؟ فقال: ابراهیم بن طهمان عن ابراهیم بن عامر البجلی عن ابراهیم النخعی. قال: أحسنت یا أبا علی.

قال الحاکم: کان أبو علی یقول: ما رأیت فی أصحابنا مثل الجعابی حیرنی حفظه. قال: فحکیت هذا لابی بکر فقال: یقول هذا أبو علی و هو استاذی علی الحقیقهٔ.

قال الحاکم توفّی فی جمادی الاولی سنهٔ تسع و أربعین و ثلاثمائهٔ.» [۱].

۳- السبکی کما تقدم [۲].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۰۲.

[۲] طبقات الشافعیة ۳/ ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲

فهذا ابو علی النیسابوری الذی قدم صحیح مسلم علی غیره من الصحاح و الکتب.

و قال الدهلوی فی کتابه (التحفة) فی جواب الطعن فی عمر لتحریمه المتعتین: «و الجواب عن هذا الطعن هو أن أصح الکتب عند أهل السنة هو (صحیح) مسلم و قد ورد فیه بروایة سلمة بن الأکوع و سبرة بن معبد الجهنی، و جاء فی غیره من

الصحاح بروایة ابی هریرة: أنه صلّی اللّه علیه و سلّم هو بنفسه قد حرم المتعة بعد الرخصة بها ثلاثة أیام، ثم أبد التحریم الی یوم القیامة فی حرب الاوطاس».

فالدهلوی أیضا ممن یری بأن (صحیح) مسلم أصح الکتب، بل زاد أنه الأصح عند أهل السنة عامة.

فزعم ابن الجوزی باطل عند أهل السنة عامة، و عند الحافظ أبی علی النیسابوری و (الدهلوی) خاصة.

۴- مدح العلماء لصحیح مسلم ... ص: ۲۲

قال النووی فی ترجمة مسلم: «و صنف مسلم فی علم الحدیث کتبا کثیرة منها هذا الکتاب الصحیح الذی من اللّه الکریم- و له الحمد و النعمة و الفضل و المنة- به علی المسلمین، و أبقی لمسلم به ذکرا جمیلا و ثناء حسنا الی یوم القیامة، مع ما أعد له من الأجر الجزیل فی دار القرار، و عم نفعه للمسلمین قاطبة» [۱].

و بمثله قال الحافظ ابن حجر العسقلانی فی (فهرست مروياته) علی ما نقل عنه الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

و قال الذهبی بترجمة مسلم عند ذکر صحیحه: «و هو کتاب نفیس کامل فی معناه، فلما رآه الحفاظ أعجبوا به و لم یسمعوه لنزوله، و تعمدوا الی

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳

أحادیث الکتاب فساقوها من مروياتهم عالیة بدرجة و بدرجتین و نحو ذلک، حتی أتوا علی الجمیع هکذا، و سموه (المستخرج علی صحیح مسلم)، فعل ذلک عدة من فرسان الحدیث منهم:

أبو بکر محمد بن محمد بن رجا، و أبو عوانة یعقوب بن إسحاق الأسفرایینی- و زاد فی کتابه متونا معروفة بعضها لین- و الزاهد ابو جعفر احمد بن حمدان الحیری، و أبو الولید حسان بن محمد الفقیه، و أبو حامد احمد بن محمد الشاذلی الهروی، و أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن زکریا الجوزقی، و الامام أبو الحسن الماسرخسی، و أبو نعیم احمد بن عبد اللّه بن احمد الاصبهانی، و آخرون لا یحضرنی ذکرهم الآن» [۱].

هذا، و لو کان کلام ابن الجوزی حقا لما جاز وصف مسلم و کتابه الصحیح بهذه الأوصاف البالغة النهایة فی التعظیم و التکریم، و ذلک لروایته حدیث الثقلین غیر الصحیح- فی زعم ابن الجوزی- فی کتابه المعروف بالصحیح.

۵- تقدیم بعضهم مسلما علی المشایخ ... ص: ۲۳

نقل النووی و الشیخ عبد الحق الدهلوی عن احمد بن سلمة قوله:

«رأیت أبا زرعة و أبا حاتم یقدمان مسلم بن الحجاج فی معرفة الصحیح علی مشایخ عصرهما» [۲].

و قال النووی بترجمته ایضا: «و اعلم أن مسلما رحمه اللّه احد أعلام أئمهٔ هذا الشأن و کبار المبرزین فیه، و أهل الحفظ و الإتقان و الرحالین فی طلبه الی أئمهٔ الأقطار و البلدان، و المعترف له بالتقدم فیه بلا خلاف عند أهل الحذق و العرفان، و المرجوع الی کتابه و المعتمد علیه فی کل الأزمان».

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۵۷.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۹۱. أسماء رجال المشکاهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴

و قال ابن حجر العسقلانی فی (فهرست مروياته) علی ما نقل عنه الثعالبی فی (مقالید الأسانید) فی ذکر مسلم: «کان احد أعلام هذا الشأن و کبار المبرزین فیه و الرحالین فی طلبه، و المجمع علی تقدمه فیه أهل عصره، کما شهد له بذلک اماما وقتهما و حافظا عصرهما ابو زرعهٔ و أبو حاتم».

و إذا حکم هکذا امام فی الحدیث مجمع علی تقدمه و تورعه بصحهٔ حدیث الثقلین، و خرّجه فی صحیحه المقبول لدی الجمیع، فهل یبقی للشک فی صحهٔ هذا الحدیث مجال؟ أم هل تبقی قیمهٔ لانکار ابن الجوزی صحته؟

کلا ثم کلا.

۶- ورع مسلم و احتیاطه فی صحیحه ... ص: ۲۴

قال النووی: «سلک مسلم فی صحیحه طرقا بالغهٔ فی الاحتیاط و الإتقان و الورع و المعرفهٔ، و ذلک مصرح بکمال ورعه و تمام معرفته و غزارهٔ علمه [علومه و شدهٔ تحقیقه بحفظه و تقدمه فی هذا الشأن، و تمکنه من أنواع معارفه و تبریزه فی صناعته، و علو محله فی التمییز بین دقائق علومه [التی لا یهتدی إلیها الا أفراد فی الاعصار]، فرحمه اللّه و رضی اللّه عنه» [۱].

و قال بترجمته: «و من أکبر الدلائل علی جلالته و ورعه و حذقه و تقدمه فی علوم الحدیث و اضطلاعه منها، و تفننه فیها و تنبیهه علی ما فی ألفاظ الرواهٔ من اختلاف، بین متن و اسناد و لو فی حرف و اعتنائه بالتنبیه علی الروایات المصرحهٔ لسماع المدلسین و غیر ذلک مما هو معروف فی کتابه، و قد ذکرت فی مقدمهٔ شرحی لصحیح مسلم جملا من التنبیه علی هذه الأشیاء و شبهها مبسوطهٔ واضحهٔ، ثم نبهت علی تلک الدقائق و المحاسن فی أثناء الشرح فی مواطنها، و علی الجملهٔ لا نظیر لکتابه فی هذه الدقائق و صحهٔ الاسناد، و هذا عندنا من المحققات التی لا شک فیها، للدلائل المتظافرهٔ

---

[۱] المنهاج فی شرح مسلم ۱/ ۳۰- ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵

علیها» [۱].

و قال فیه أیضا: «و من حقق نظره فی (صحیح) مسلم رحمه اللّه و اطلع علی ما أودعه فی أسانید و ترتیبه، و حسن سیاقته و بدیع طریقه من نفائس التحقیق و جواهر التدقیق، و أنواع الورع و الاحتیاط و التحری فی الروایات، و تلخیص الطرق و اختصارها، و ضبط متفرقها و انتشارها، و کثرهٔ اطلاعه و اتساع روایته، و غیر ذلک مما فیه من المحاسن و الأعجوبات، و اللطائف الظاهرات و الخفیات، علم أنه امام لا یلحقه من بعد عصره، و قل من یساویه بل یدانیه من أهل عصره، و ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء و اللّه ذو الفضل العظیم» [۲].

کل هذه الکلمات تفید کمال ورع مسلم و نهایهٔ احتیاطه فی الروایهٔ، و من ثم عرض مسلم کتابه علی أبی زرعهٔ الرازی، ثم أسقط الأحادیث التی أشار علیها کما ستقف علیه ان شاء اللّه.

فكيف يجوّز أحد من اهل السنة و هن حديث الثقلين- فضلا عن وضعه- و قد رواه هذا الرجل العظيم فى كتابه العظيم؟

۷- الحديث فى صحيح الترمذى ... ص: ۲۵

لقد روى هذا الحديث الشريف الترمذى فى (صحيحه) و هو أحد الصحاح الستة، رواه بطرق عديدة عن جابر، و زيد بن أرقم، و أبى ذر، و أبى سعيد، و حذيفة.

و لجامع الترمذى هذا مكانة مرفوعة و مرتبة جليلة، حتى قال جامعه الترمذى فى شأنه: «من كان فى بيته هذا الكتاب فكأنما فى بيته نبى يتكلم» نقل عنه هذه الكلمة جماعة كابن الأثير، و الذهبى، و ولى الدين الخطيب،

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۲/ ۹۰.

[۲] تهذيب الأسماء ۲/ ۹۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶

و الشيخ عبد الحق الدهلوى، و الثعالبى، و الكاتب الجلبى، و (الدهلوى) نفسه. [۱]

فكيف يقال فى حديث الثقلين المروى فى هكذا كتاب- بطرق عديدة- انه غير صحيح؟!

۸- رضى علماء الأقطار بصحيح الترمذى ... ص: ۲۶

قال الترمذى فى حق (جامعه الصحيح) على ما نقل عنه ابن الأثير فى «صنّفت هذا الكتاب فعرضته على علماء الحجاز فرضوا به، و عرضته على علماء العراق فرضوا به، و عرضته على علماء خراسان فرضوا به، و من كان فى بيته هذا الكتاب فكأنما فى بيته نبى يتكلم» [۲].

و قد نقل قوله هذا أيضا الذهبى [۳] و ولى الدين الخطيب فى (رجال المشكاة) و عبد الحق الدهلوى فى (اسماء رجال المشكاة) و الثعالبى فى (مقاليد الأسانيد) و غيرهم فالتفوه بالقدح فى شىء منه مخالفة لهؤلاء الأعيان.

و لقد ظهر من كلام الطيبى المنقول آنفا، أنه قد اتفق أهل الشرق و الغرب على صحة ما فى (الصحاح الستة)، فإذا ثبت أن حديث الثقلين صحيح لرواية الترمذى إياه فى صحيحه، و هو أحد الصحاح الستة، باتفاق أهل المشرق، فهل يشك أحد فى بطلان زعم ابن الجوزى؟

و صرح بوقوع إجماعهم على صحة الصحاح الستة ابن روزبهان فى كتابه (الباطل) الذى رد به على الشيعة حيث قال: «و ليس أخبار الصحاح الستة مثل أخبار الروافض، فقد وقع اجماع الأئمة على صحتها».

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۱۴، تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۳۴، الإكمال فى أسماء الرجال ۳/ ۸۰۳، أسماء رجال المشكاة، مقاليد الأسانيد، كشف الظنون، بستان المحدثين.

[۲] جامع الأصول ۱/ ۱۱۴.

[۳] تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۳۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷

و قال أيضا: «و أما صحاحنا فقد اتفق العلماء أن كل ما عد من الصحاح- سوى التعليقات فى الصحاح الستة- لو حلف الطلاق أنه من قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أو من فعله و تقريره لم يقع الطلاق و لم يحنث».

فکیف خرج ابن الجوزی علی هذا الإجماع الثابت؟

۹– الحدیث فی مسند أحمد ... ص: ۲۷

و روی الامام أحمد بن حنبل هذا الحدیث فی (مسنده) بطرق عدیدهٔ کما عرفت فی قسم السند.

۱۰– فتوی جماعهٔ بصحهٔ اخبار المسند ... ص: ۲۷

اشارهٔ

و قد علمت أیضا أنّ أبا موسی المدینی قد صرّح بصحهٔ جمیع ما فی هذا المسند، و ستعلم قریبا أن الحافظ المدینی قد صنف کتابا خاصا فی اثبات ما ذهب الیه.

ترجمهٔ المدینی ... ص: ۲۷

و قد ذکرنا فیما تقدم طرفا من مفاخر المدینی، و ترجمنا له فی مجلد (حدیث الولایهٔ) أیضا.

و أفتی الحافظ أبو العلاء الهمدانی بصحهٔ جمیع ما فی (مسند أحمد) من الاخبار، و ستقف علی ذلک من کلام ابن رجب الحنبلی.

ترجمهٔ ابی العلاء الهمدانی ... ص: ۲۷

قال الذهبی: «أبو العلاء الهمدانی الحافظ العلامهٔ المقرئ، شیخ الإسلام، شیخ همدان، مولده سنهٔ ثمان و ثمانین و أربعمائهٔ، قال أبو سعد السمعانی: حافظ متقن مقرئ فاضل، حسن السیرهٔ مرضی الطریقهٔ، عزیز النفس سخی بما یملکه، مکرم للغرباء، یعرف القراءات

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸

و الحدیث و الأدب معرفهٔ حسنهٔ، سمعت منه.

و قال عبد القادر الحافظ: شیخنا أبو العلاء أشهر من أن یعرف، بل یعز مثله فی أعصار کثیرهٔ علی ما بلغنا من السیر، أربی علی أهل زمانه فی کثرهٔ السماعات مع تحصیل أصول ما سمع وجودهٔ النسخ و إتقان ما کتبه بخطه، ما کان یکتب شیئا الا منقطا معربا، و أول سماعه من عبد الرحمن بن الدونی فی سنهٔ خمس و تسعین و أربعمائهٔ، برع علی حفاظ عصره من حفظ ما یتعلق بالحدیث من الأنساب و التواریخ و الأسماء و الکنی و القصص و السیر. و لقد کان یوما فی مجلسه فجاءته فتوی فی عثمان رضی اللّه عنه، فکتب من حفظه و نحن جلوس درجا طویلا فی أخباره.

و له تصانیف منها (زاد المسافر) فی خمسین مجلدا، و کان اماما فی القرآن و علومه، و حصل من القرآن ما انه صنف فیه العشرهٔ و المقروات، و صنف فی الوقف و الابتداء و فی التجوید و الماءات و العدد، و معرفهٔ القراء و هو نحو من عشر مجلدات.. و کان اماما فی النحو و اللغهٔ.. سمعت من أثق به عن عبد الغافر بن اسماعیل الفارسی انه قال فی الحافظ ابی العلاء لما دخل نیسابور: ما دخل نیسابور مثلک، و سمعت الحافظ أبا القاسم علی بن الحسن یقول– و ذکر رجلا من أصحابه رحل– ان رجع و لم یلق الحافظ أبا العلاء ضاعت رحلته.

مات ابو العلاء فی جمادی الاولی سنهٔ تسع و ستین و خمسمائهٔ» [۱].

و الی صحهٔ جمیع ما فی (مسند أحمد) ذهب الحافظ عبد المغیث الحربی، فقد قال ابن رجب بترجمته: «و صنف عبد المغیث (الانتصار لمسند الامام أحمد)، أظنه ذکر فیه أن أحادیث المسند کلها صحیحهٔ، و قد صنف فی ذلک قبله أبو موسی، و بذلک أفتی أبو العلاء الهمدانی، و خالفهم الشیخ أبو الفرج ابن الجوزی».

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۳۲۴ و أنظر طبقات الحفاظ ۴۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹

ترجمهٔ عبد المغیث ... ص: ۲۹

۱- الذهبی فی (العبر ۴/ ۲۴۹).

۲- الیافعی فی (مرآهٔ الجنان ۳/ ۴۲۶).

۳- ابن رجب فی (ذیل طبقات الحنبلیهٔ).

۴- القنوجی فی (التاج المکلل ۲۱۰).

فقد ترجم فی هذه المصادر و غیرها بکل إطراء و تبجیل- فراجعها.

۱۱- کلام ابن الجوزی فی وصف المسند ... ص: ۲۹

قال عمر بن محمد عارف النهروانی فی (مناقب احمد بن حنبل): «قال ابن الجوزی: «صح عند الامام أحمد من الأحادیث سبع مائهٔ ألف و خمسین ألفا، و المراد بهذه الاعداد الطرق لا المتون، أخرج منها (مسنده) المشهور الذی تلقته الامهٔ بالقبول و التکریم، و جعلوه حجهٔ یرجع الیه و یعول عند الاختلاف علیه، قال حنبل بن إسحاق: جمعنا عمی لی و لصالح و لعبد اللّه و قرأ علینا المسند، و ما سمعه منه تاما غیرنا، ثم قال لنا: هذا الکتاب قد جمعته و انتخبته من أکثر من سبعمائهٔ ألف و خمسین ألفا، فما اختلف المسلمون فیه من حدیث رسول اللّه فارجعوا الیه، فان وجدتموه فیه فذاک و الا فلیس بحجهٔ و کان یکره وضع الکتب، فقیل له فی ذلک فقال: قد عملت هذا المسند اماما إذا اختلف الناس فی سنهٔ من سنن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رجعوا الیه».

هذا کلام ابن الجوزی و فیه فوائد، و هی:

أولا: انه صرح بانتخاب أحمد مسنده من الأحادیث الصحیحهٔ.

ثانیا: وصف المسند بالشهرهٔ.

ثالثا: ذکر تلقی الامهٔ للمسند بالقبول و التکریم.

رابعا: جعلت الامهٔ المسند حجهٔ.

خامسا: جعلت الامهٔ المسند مرجعا یعولون علیه عند الاختلاف.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰

سادسا: ان أحمد انتخبه من أکثر من سبعمائهٔ ألف و خمسین ألفا من الحدیث.

سابعا: ان أحمد أمر بالرجوع الیه عند الاختلاف.

ثامنا: ذکر قول أحمد «فان وجدتموه فیه فذاک و الا فلیس بحجهٔ».

تاسعا: ذکر أن احمد جعل المسند اماما للناس.

عاشرا: أمره ثانیهٔ بالرجوع الیه عند الاختلاف.

فالعجب من ابن الجوزی: یذکر هذه الأوصاف العظیمهٔ لمسند الامام أحمد و یقدح فی الحدیث الشریف- حدیث الثقلین- المروی فیه، و هل هذا إلا تهافت و تناقض؟

۱۲- ابن الجوزی: المسند من دواوین الإسلام ... ص: ۳۰

و قال ابن الجوزی فی (الموضوعات) ما نصه: «فمتی رأیت حدیثا خارجا عن دواوین الإسلام (کالموطأ) و (مسند) احمد و (الصحیحین) و (سنن) أبی داود و الترمذی و نحوها فانظر فیه، فان کان له نظیر فی الصحاح و الحسان فرتب [قرب أمره، و ان ارتبت به فرأیته یباین الأصول فتأمل رجال اسناده و اعتبر أحوالهم من کتابنا المسمی بالضعفاء و المتروکین، فإنک تعرف وجه القدح فیه» [۱].

لا أدری کیف الجمع بین هذا الذی ذکره قواعد عامة لمعرفة الحدیث، و بین قوله بالنسبة الی حدیث الثقلین انه لا یصح! ان حدیث الثقلین مخرج فی دواوین اسلام، فی (صحیح) مسلم و (صحیح) الترمذی و (مسند احمد) و فی (سنن) أبی داود کما قال سبطه فی تذکرة الخواص!!

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۹۹.

۱۳- مسلم: أخرجت ما صححه أبو زرعة ... ص: ۳۱

اشارة

قال الذهبی بترجمة مسلم: «و قال مکی بن عبدان: سمعت مسلما یقول: عرضت کتابی هذا المسند علی أبی زرعة، فکل ما أشار علی فی هذا الکتاب أن له علة و سببا ترکته، و کل ما قال انه صحیح لیس له علة فهو الذی أخرجت، و لو أن أهل الحدیث یکتبون الحدیث مائتی سنة فمدارهم علی هذا المسند» [۱].

و کذا نقل عن مکی قوله هذا النووی فی (المنهاج فی شرح مسلم بن الحجاج ۱/ ۲۱).

فإذا عرفت ذلک، فانه یلزم أن یکون حدیث الثقلین المخرج فی (صحیح) مسلم بطرق عدیدة عاریا عن کل علة و سبب، و بعد هذا فلا یتردد عاقل فی إبطال کلام ابن الجوزی.

ترجمة ابی زرعة ...: ص: ۳۱

۱- السمعانی: «و کان اماما ربانیا متقنا حافظا مکثرا صدوقا. قدم بغداد غیر مرة و جالس أحمد بن حنبل و ذاکره و کثرت الفوائد فی مجلسهما، روی عنه: مسلم بن الحجاج، و أبو ابراهیم إسحاق الحربی، و عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل، و قاسم بن زکریا المطرز، و أبو بکر محمد بن الحسین القطان، و ابن أخیه، و ابن أخته أبو محمد عبد الرحمن بن أبی خلیفة الرازی. و حکی عبد اللّه ابن أحمد بن حنبل قال: لما قدم أبو زرعة نزل عند أبی، و کان کثیر المذاکرة له، سمعت أبی یوما یقول: لما صلیت الفرض استأثرت بمذاکرة أبی زرعة علی نوافلی. و ذکر عبد اللّه بن أحمد قال: قلت لابی: یا أبة من الحفاظ قال: یا بنی شباب کانوا عندنا من أهل خراسان و قد تفرقوا. قلت:

من هم یا أبة؟ قال: محمد بن اسماعیل ذاک البخاری، و عبید اللّه بن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۵۷.

عبد الکریم ذاک الرازی، و عبد اللّه بن عبد الرحمن ذاک السمرقندی، و الحسن ابن الشجاع ذاک البلخی. و حکی عن أبی زرعة

الرازی انه قال: کتبت عن رجلین مائة ألف حدیث، کتبت عن ابراهیم الفراء مائة ألف حدیث، و عن ابی شیبة عبد اللّه مائة ألف حدیث.

ذکر أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن وارة قال: کنت عند إسحاق بن ابراهیم بنیسابور، فقال رجل من أهل العراق: سمعت أحمد بن حنبل یقول:

صح من الحدیث سبعمائة ألف حدیث و أکثر، هذا الفتی- یعنی أبا زرعة- قد حفظ ستمائة ألف حدیث، و کان إسحاق بن راهویه یقول: کل حدیث لا یعرفه أبو زرعة لیس له أصل» [۱].

۲- الذهبی: «أبو زرعة الامام حافظ العصر.. کان من أفراد الدهر حفظا و ذکاء و دینا و إخلاصا و علما و عملا، حدث عنه من شیوخه: حرملة، و أبو حفص الفلاس، و جماعة، و مسلم و ابن خالته الحافظ أبو حاتم، و الترمذی، و ابن ماجة، و النسائی، و ابن أبی داود، و أبو عوانة.

و عن أبی زرعة أن رجلا استفتاه أنه حلف بالطلاق أنک تحفظ مائة ألف حدیث، فقال: تمسک بامرأتک.

ابن عقدة: نا مطین عن أبی بکر بن أبی شیبة قال: ما رأیت أحفظ من أبی زرعة.

و عن الصغانی: أبو زرعة عندنا یشبه بأحمد بن حنبل.

و قال علی بن الجنید: ما رأیت أعلم من أبی زرعة.

و قال أبو یعلی الموصلی: کان أبو زرعة مشاهدته أکبر من اسمه، یحفظ الأبواب و الشیوخ و التفسیر.

و قال صالح جزرة: سمعت أبا زرعة یقول: أحفظ من القراءات عشرة آلاف حدیث.

---

[۱] الأنساب- الرازی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳

و قال یونس بن عبد الاعلی: ما رأیت أکثر تواضعا من أبی زرعة و قال عبد الواحد بن غیاث: ما رأی أبو زرعة مثل نفسه.

و قال أبو حاتم: ما خلف أبو زرعة بعده مثله، و لا أعلم من کان یفهم هذا الشأن من مثله، و قل من رأیت فی زهده.

مات أبو زرعة فی آخر یوم من سنة أربع و ستین و مائة» [۱].

۱۴- تصحیح محمد بن إسحاق و من تبعه ... ص: ۳۳

لقد صحح محمد بن إسحاق هذا الحدیث مؤیدا لذلک بتعدد رواته، فقد قال الأزهری فی (التهذیب) بعد أن ذکر الحدیث بروایة زید بن ثابت:

«قال محمد بن إسحاق: و هذا حدیث صحیح و رفعه، و نحوه زید بن أرقم و أبو سعید الخدری».

و نقل الأزهری تصحیح ابن إسحاق تقریرا له و تصحیحا للحدیث، و هکذا ابن منظور نقل کلام الأزهری المشتمل علی تصحیح ابن إسحاق فی (لسان العرب) و هو أیضا یفید التصحیح.

فتصحیح هؤلاء جمیعا یفید بطلان ما زعمه ابن الجوزی من أنه حدیث لا یصح.

۱۵- الحدیث فی صحیح ابن خزیمة ... ص: ۳۳

لقد خرج الحافظ ابن خزیمة هذا الحدیث فی (صحیحه) کما نقل عنه السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف)، فهو صحیح لدی ابن خزیمة و السخاوی معا، لان نقله تقریر لتصحیحه.

قال السیوطی: «ثم ان الزیادهٔ فی الصحیح علیها تعرف من کتب السنن المعتمدهٔ کسنن أبی داود و الترمذی و النسائی و ابن خزیمهٔ و الدارقطنی

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۵۷.

و الحاکم و البیهقی و غیرها، منصوصا علی صحته فیها، و لا یکفی وجوده فیها، الا فی کتاب من شرط الاقتصار علی الصحیح، فیکفی وجوده فیها کابن خزیمهٔ و أصحاب المستخرجات» [۱].

و قال فیه أیضا: «صحیح ابن خزیمهٔ أعلی مرتبهٔ من صحیح ابن حبان، لشدهٔ تحریه حتی أنه یتوقف فی التصحیح لأدنی کلام فی الاسناد، فیقول ان صح الخبر، و ان ثبت کذا، و نحو ذلک» [۲].

و قال فیه أیضا: «قد علم مما تقدم [تقرر] أن أصح من صنف فی الصحیح ابن خزیمهٔ، ثم ابن حبان ثم الحاکم، فینبغی أن یقال: أصحها بعد مسلم ما اتفق علیه الثلاثهٔ، ثم ابن خزیمهٔ و ابن حبان و الحاکم، ثم ابن حبان و الحاکم ثم ابن خزیمهٔ فقط، ثم ابن حبان فقط، ثم الحاکم فقط، ان لم یکن الحدیث علی شرط الشیخین، و لم أرمن تعرض لذلک، فلیتأمل» [۳].

هذا، فلما علم وجود حدیث الثقلین فی (صحیح) ابن خزیمهٔ و هو بهذه المثابهٔ من الصحهٔ و التقدیم علی غیره من الصحاح، فانه لا قیمهٔ لطعن ابن الجوزی فیه.

۱۶- الحدیث فی صحیح أبی عوانهٔ ... ص: ۳۴

اشارهٔ

لقد أخرج الحافظ أبو عوانهٔ الأسفرایینی هذا الحدیث فی (المسند الصحیح) المستخرج من (صحیح) مسلم ... کما علمت فی محله.

أقوال العلماء فی صحیح أبی عوانهٔ ... ص: ۳۴

قال السمعانی فی (الأنساب) بترجمته: «صنف المسند الصحیح علی

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۱۰۴- ۱۰۵.

[۲] نفس المصدر ۱/ ۱۰۹.

[۳] تدریب الراوی ۱/ ۱۲۴.

صحیح مسلم بن الحجاج القشیری و أحسن».

و قال ابن خلکان فی (وفیات الأعیان) و الذهبی فی (التذکرهٔ) و السبکی فی (طبقات الشافعیهٔ) و الأسدی فی (طبقات الشافعیهٔ) قالوا جمیعا بترجمته: «صاحب الصحیح المخرج علی صحیح مسلم».

و قال الیافعی فی (مرآهٔ الجنان) بترجمته: «صاحب المسند الصحیح».

و قال السخاوی فی مرویات نفسه: «و اجتمع له من المرویات بالسماع و القراءهٔ ما یفوق الوصف، و هی تتنوع أنواعا: أحدها ما رتب علی الأبواب الفقهیهٔ و نحوها، و هی کثیرهٔ جدا، منها ما تقید فیه بالصحیح، کالصحیحین للبخاری و لمسلم، و لابن خزیمهٔ- و لم یوجد بتمامه-، و لأبی عوانهٔ الأسفرایینی و هو وان کان مستخرجا علی ثانی الصحیحین فقد أتی فیه بزیادات طرق، بل و أحادیث

كثيرة» [۱].

و قال الثعالبى فى (مقاليد الأسانيد): «صحيح أبى عوانة الأسفراينى و هو مستخرج على صحيح مسلم، و زاد فيه طرقا فى الاشارة و قليلا من المتون».

و قال الدهلوى فى (بستان المحدثين): «صحيح أبى عوانة و هو مستخرج على صحيح مسلم، و يقال المستخرج فى اصطلاح المحدثين على الكتاب الذى صنف لاثبات كتاب آخر، على ترتيبه و متونه و طرق اسناده، و يذكر سنده بحيث يتصل بمصنف ذلك الكتاب ثم شيخه ثم شيخ شيخه و هلم جرا، و إذا ثبت بطرق أخرى كثر الاعتماد عليه و الوثوق به، و لكن هذا المستخرج انما يسمى صحيحا لإتيانه فيه بزيادة طرق و قليل من المتون، و لهذا قد يقال انه كتاب مستقل، و لقد كتب المذهبى منه منتخبا اشتهر كثيرا، سماه (منتقى الذهبى)، و فيه ثلاثون و مائة حديث».

---

[۱] الضوء اللامع ۸/ ۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۶

۱۷- الحديث فى كتب الاخبار الصحيحة ... ص: ۳۶

و أخرجه كبار الحفاظ المصنفين فى أحاديث الصحيحين أو الصحاح الست:

كالحاكم فى (المستدرك على الصحيحين) بأسانيد على شرط الشيخين.

و الحميدى فى (الجمع بين الصحيحين).

و رزين فى (تجريد الصحاح).

و المجد ابن الأثير فى (جامع الأصول).

۱۸- تصحيح المحاملى ... ص: ۳۶

و أخرجه المحاملى فى (الامالى) مصححا إياه.

۱۹- الحديث فى غرر الاخبار للفرغانى ... ص: ۳۶

و أخرجه سراج الدين الفرغانى فى كتابه (نصاب الاخبار) الذى ذكره (كاشف الظنون) قائلا: «و قد اختصره من كتاب غرر الاخبار و درر الاشعار، و هذا الذى وعد بجمعه مقتصرا على إيراد ألف حديث صحيح، و هو كثير الأبواب».

فرواية هؤلاء لحديث الثقلين و تصحيحهم إياه دليل ظاهر على بطلان ما ادعاه ابن الجوزى.

۲۰- تصحيح البغوى ... ص: ۳۶

و أخرجه البغوى فى (المصابيح) عن مسلم و الترمذى.

۲۱- الحديث فى المختارة ... ص: ۳۶

اشارة

و أخرج ضیاء الدین المقدسی هذا الحدیث فی (المختارهٔ) کما ذکر ذلک

السخاوی فی کتاب (استجلاب ارتقاء الغرف) و السمهودی فی (جواهر العقدین) و أحمد بن فضل بن محمد با کثیر المکی فی (وسیلهٔ المآل) و المناوی فی (فیض القدیر) و حسن زمان فی (القول المستحسن).

و لقد التزم المقدسی فی کتابه هذا بالصحهٔ کما یظهر من کلمات العلماء.

کلمات العلماء فی المختارهٔ للضیاء ... ص: ۳۷

قال الحافظ الزین العراقی: «و ممن صحح أیضا من المعاصرین له الحافظ ضیاء الدین محمد بن عبد الواحد المقدسی، جمع کتابا سماه (المختارهٔ) و التزم فیه الصحهٔ، و ذکر فیه أحادیث لم یسبق الی تصحیحها فیما أعلم» [۱].

و نقل السیوطی کلام العراقی هذا [۲].

و قال السخاوی مترجما نفسه عند ذکر أقسام مروياته: «نعم مما رتب فیه علی الحروف من المسانید مع تقییده بالمحتج به (المختارهٔ) للضیاء المقدسی» [۳].

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی مقدمهٔ (شرح المشکاهٔ) الفارسی بعد أن ذکر المستدرک: «و لقد صنف سائر الأئمهٔ أیضا فی الصحاح مثل صحیح ابن خزیمهٔ.. و المختارهٔ للحافظ ضیاء الدین المقدسی: و هو أیضا جمع الصحاح التی لم توجد فی الصحیحین، قیل انه احسن من المستدرک».

۲۲- تنصیص العلماء علی صحته ... ص: ۳۷

و نقل حدیث الثقلین جماعهٔ من کبار الحفاظ و أئمهٔ الحدیث، معتمدین

---

[۱] التقیید و الإیضاح: ۲۴.

[۲] تدریب الراوی ۱/ ۱۴۴.

[۳] الضوء اللامع ۸/ ۱۱.

علیه، مصرحین بصحته، و موثقین رجاله.

فقد رواه المحب ابن النجار بسنده عن مسلم.

و الرضی الصغانی فی (مشارق الأنوار) عن صحیح مسلم، و قد صرح فی مقدمهٔ کتابه (المشارق) بأنه جمع فیه الصحاح و جعله حجهٔ بینه و بین اللّه.

و ابن طلحهٔ فی (مطالب السؤل) عن صحیح مسلم.

و الحافظ الکنجی فی (کفایهٔ الطالب) عن مسلم.

و النووی فی (تهذیب الأسماء).

و المحب الطبری فی (ذخائر العقبی) عنه أیضا.

و الخازن فی (تفسیره) عن مسلم.

و المزی فی (تحفهٔ الاشراف) عن مسلم و الترمذی و النسائی.

و ولی الدین الخطیب عن مسلم و الترمذی فی (مشکاة المصابیح).

و الطیبی فی (الکاشف) عن مسلم.

و الخلخالی فی (المفاتیح فی شرح المفاتیح).

و صحّح الذهبی لفظ أبی عوانة کما مر فی (الصراط السوی).

و أثبته الکازرونی فی (المنتقی فی سیرة المصطفی) و أضاف: ان من تفوه بما یخالف حدیث الثقلین- و هو فی بلاد علماء الدین- کاد أن یکون کافرا.

و صححه ابن کثیر فی (التفسیر) کما نقله أیضا عن مسلم.

و وثق الهیثمی فی (مجمع الزوائد) رجال سنده کما مر عن (فیض القدیر) للمناوی.

و نقله الخواجة بارسا عن (جامع الأصول) بروایة مسلم فی (فصل الخطاب).

و رواه الدولت‌آبادی ملک العلماء فی (هدایة السعداء) عن عدة من الکتب منها (المصابیح) بروایة مسلم، و أضاف فی شرح الحدیث و ذکر نکاته: قول «أمر ان یجمع رحال الإبل کی یسمعه کل الصحابة و یکون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۹

مجمعا علیه، و لئلا یختلف فیه أحد، لأنه أمر عظیم للهدایة». و قال فی کتابه (شرح سنت): «اتفق علی صحته المحدثون السلف و الخلف».

و قد نقل حدیث الثقلین السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف) عن صحیح مسلم، و صحیح ابن خزیمة، و المستدرک للحاکم و المختارة.

و السیوطی فی (الجامع الصغیر) و (الأساس) و (احیاء المیت) و (نهایة الإفضال) عن صحیح مسلم، و المستدرک للحاکم.

و السمهودی فی (جواهر العقدین) عن مسلم و الحاکم بطرقه و المختارة.

و ابن روزبهان فی (شرح رسالة عقائده).

و القسطلانی عن صحیح مسلم فی (المواهب اللدنیة).

و العلقمی فی (الکوکب المنیر) عن صحیح مسلم.

و ابن حجر فی مواضع من (الصواعق) عن مسلم و غیره.

و المرزا مخدوم الجرجانی فی (النواقض) عن مسلم.

و القاری فی (شرح الشفاء) و (المرقاة) عن صحیح مسلم.

و المناوی فی (فیض القدیر) عن مسلم و غیره، و فی (التیسیر) أیضا، و جزم فیه بوثوق رجاله، کما نقل فی فیض القدیر توثیق الهیثمی رجال سنده.

و أحمد بن باکثیر فی (وسیلة المآل).

و القادری فی (الصراط السوی) ناصا علی صحته، کما نقله أیضا عن صحیح مسلم.

و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) عن صحیح مسلم.

و الخفاجی فی (نسیم الریاض) عن مسلم.

و العزیزی عن مسلم فی (السراج المنیر).

و أثبته المقبلی فی (ملحقات الأبحاث المسددة).

و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة).

و نقله السهارنپوری فی (المرافض) عن صحیح مسلم و الطبرانی.

و البدخشانی فی (مفتاح النجا) عن صحیح مسلم و الحاکم و الطبرانی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۰

و کذا فی (نزل الأبرار) عنهم و عن الترمذی، ثم أوضح صحته.

و أثبته محمد صدر عالم فی (معارج العلی) عن الحاکم و الترمذی و الطبرانی بسند صحیح.

و ولی اللّه الدهلوی فی (إزالهٔ الخفا) عن صحیح مسلم، و نص علی أن لفظه أصح ألفاظ هذا الحدیث، و عن الحاکم.

و نقل محمد أمین السندی فی (دراسات اللبیب) و محمد بن اسماعیل فی (الروضهٔ الندیهٔ) عن صحیح مسلم و غیره، و الصبان فی (اسعاف الراغبین) عنه و عن غیره.

و صرح العجیلی فی (ذخیرهٔ المآل) بصحهٔ حدیث الثقلین.

و نقل المولوی مبین السهالی الحدیث عن صحیح مسلم و المستدرک.

و الجمال المحدث فی (تفریح الأحباب) عن صحیح مسلم.

و ولی الدین السهالی فی (مرآهٔ المؤمنین) عن صحیح مسلم و الصواعق.

و الفاضل الرشید الدهلوی فی (الحق المبین) عن صحیح مسلم و الصواعق.

و الحمزاوی فی (مشارق الأنوار) عن مسلم و النسائی و أحمد.

و القندوزی فی (ینابیع المودهٔ) عن صحیح مسلم و المستدرک و المعجم الکبیر للطبرانی و الصواعق، و نقل تصریح ابن حجر بصحهٔ الحدیث.

و نقل الحدیث حسن زمان فی (القول المستحسن).

و أورد الصدیق حسن القنوجی عن المناوی تصریح الهیثمی بوثوق رجال سنده، و أثبت فی (السراج الوهاج) صحهٔ الحدیث...

و روایات هؤلاء دلیل قوی علی صحهٔ الحدیث، و بطلان دعوی ابن الجوزی.

۲۳- جواب طعن ابن الجوزی فی عطیهٔ ... ص: ۴۰

ان قدح ابن الجوزی فی «عطیهٔ» الراوی لهذا الحدیث الذی أورده

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۱

- عن أبی سعید، مردود بتوثیق ابن سعد له، فقد قال ابن حجر العسقلانی:

«قال ابن سعد: خرج عطیهٔ مع ابن الأشعث، فکتب الحجاج الی محمد بن القاسم أن یعرضه علی سب علی، فان لم یفعل فاضربه أربعمائهٔ سوط و أحلق لحیته فاستدعاه، فأبی أن یسب، فأمضی حکم الحجاج فیه، ثم خرج الی خراسان فلم یزل بها حتی ولی عمر بن هبیرهٔ العراق، فقدمها فلم یزل بها الی أن توفی سنهٔ ۱۱۰، و کان ثقهٔ إن شاء اللّه تعالی، و له أحادیث صالحهٔ، و من الناس من لا یحتج به» [۱].

و لیعلم أن توثیق ابن سعد- مع عداوته الکثیرهٔ و بغضه الشدید لأهل البیت علیهم السلام الی حد ضعف الامام جعفر الصادق علیه السلام، و وصف روایته بالاختلاف و الاضطراب، الی غیر ذلک من آیات اعراضه عن أهل البیت و الأئمهٔ الطاهرین منهم- لعطیهٔ هذا دلیل قاطع علی صحهٔ روایته، و من لم یحتج به فأولئک أشد حروریهٔ و اعوجاجا من ابن سعد.

۲۴- عطیهٔ من رجال أحمد ... ص: ۴۱

ان عطیهٔ هـذا من رجال أحمـد بن حنبل فی (مسنده)- کما سـتعرف- و أحمـد لا یروی الا عن ثقهٔ، کما قال التقی السبکی فی مقام توثیق رجال سند

حدیث: «من زار قبری وجبت له شفاعتی»

و هو الحـدیث الاول من الباب الاول من کتابه، قال بعـد کلام له: «و أحمـد رحمه اللّه لم یکن یروی الا عن ثقهٔ، و قد صـرح الخصـم [یعنی ابن تیمیـهٔ] بـذلک فی الکتاب الـذی صـنفه فی الرد علی البکری بعد عشـر کراریس منه، قال: ان القائلین بالجرح و التعدیل من علماء الحـدیث نوعان، منهم من لم یرو الا عن ثقـهٔ عنـده کما لک.. و أحمد بن حنبل.. و قد کفانا الخصم بهذا الکلام مؤنهٔ تبیین أن أحمد لا یروی الا عن ثقهٔ، و حینئذ لا یبقی له مطعن فیه» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۲۶.

[۲] شفاء الأسقام ۱۰- ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۲

و بعـد الاطلاـع علی ذلـک لا یبقی ریب فی کون عطیـهٔ ثقـهٔ، لان عـدم روایـهٔ أحمـد عن غیر الثـقهٔ لا یخلو اما انه لا یروی عنه سواء بواسطهٔ أو بلاـ واسطهٔ، و ذلـک هو الظـاهر بـل المتعین کمـا سـتعرفه عن قریب، فلا شک فی وثوق عطیـهٔ، و أما أنه لا یروی عنه بلا واسطهٔ، لکن المانع من الروایهٔ عنه مباشرهٔ موجود فی هذه الصورهٔ أیضا، فلا شک فی ثقته علی الصورتین.

۲۵- إکثار أحمد الروایهٔ عن عطیهٔ ... ص: ۴۲

لقـد أخرج أحمد فی (مسنده) عن عطیهٔ روایات کثیرهٔ، کما لا یخفی علی من طالعه، بل انه أخرج حدیث الثقلین بالخصوص عنه عن أبی سعید الخدری، و ظاهر أن أحمد لم یرو الا عمن ثبت عنده صدقه و دیانته، کما ذکر عبد الوهاب السبکی فی (طبقات الشافعیهٔ) حیث قال بترجمته: «و قال أبو موسی المدینی لم یخرج الا عمن ثبت عنده صدقه و دیانته، دون من طعن فی أمانته».

و بهـذا کله ظهر أن نسبهٔ تضـعیف عطیـهٔ الی أحمـد افـک عظیم و ظلم کبیر، فـالعجب من ابن الجوزی کیف خاض فی غمار جحود فضائل أهل البیت حتی أنکر الحقائق و نفی البدیهیات، و کیف صدرت منه هذه المجازفهٔ بحق أحمد و مسنده و هو حنبلی المذهب؟

۲۶- وثاقهٔ عطیهٔ عند سبط ابن الجوزی ... ص: ۴۲

لقد صرح الحافظ سبط ابن الجوزی بوثاقهٔ عطیهٔ، ورد تضعیفه حیث قال [۱] بعد أن

أورد قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی علیه السلام: لا یحل لاحد أن یجنب فی هذا المسجد غیری و غیرک

«فان قیل: فعطیهٔ ضعیف، قالوا و الدلیل علی ضعف الحدیث أن الترمذی قال: و حدثت بهذا الحدیث أو

---

[۱] تذکرهٔ خواص الامهٔ: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۳

سمع منی هذا الحدیث محمد بن اسماعیل- یعنی البخاری- فاستطرفه.

و الجواب: ان عطیهٔ العوفی قد روی عن ابن عباس و الصحابهٔ و کان ثقهٔ، و أما

قول الترمذی عن البخاری فإنما استطرفه لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم «لا أحله الا لطاهر لا لحائض و لا جنب»

، و عنـد الشـافعی یبـاح للجنب العبور فی المسـجد و عنـد أبی حنیفـهٔ لاـ یبـاح حتی یغتسل للنص، و یحمل حـدیث علی علی أنه کان

بذلک کما کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مخصوصا بأشیاء».

۲۷- قال ابن معین: صالح ... ص: ۴۳

ان نسبهٔ تضعیف عطیهٔ الی یحیی بن معین مردودهٔ بنقل الدوری- و هو من کبار العلماء الثقات- عن ابن معین بأنه صالح، فقد قال الحافظ ابن حجر بترجمهٔ عطیهٔ ما نصه: «قال الدوری عن ابن معین صالح» [۱].

فسقط ما نسبه ابن الجوزی الی ابن معین.

۲۸- عطیهٔ من رجال بعض الصحاح ... ص: ۴۳

ان عطیهٔ من رجال (الأدب المفرد) للبخاری و (صحیح الترمذی) و (صحیح أبی داود)، و هذان الأخیران من (الصحاح الستهٔ) عندهم، بل ان الترمذی روی حدیث الثقلین بالذات عن عطیهٔ فی صحیحه.

و عظمهٔ مرویات (الصحاح الستهٔ) و جلالهٔ رواتها عند أبناء السنهٔ قدیما و حدیثا واضحهٔ لا تحتاج الی بیان، فان أفاد قدح ابن الجوزی فی عطیهٔ شیئا فإنما یفید إسقاط الصحاح لا غیر.

۲۹- لم یتفرد عطیهٔ عن أبی سعید به ... ص: ۴۳

ان اقدام ابن الجوزی علی القدح فی عطیهٔ- کمحاولهٔ یائسهٔ

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۴

لتضعیف حدیث الثقلین- دلیل واضح علی عدم اطلاعه فی الحدیث، و ذلک: أن عطیهٔ علی فرض کونه ضعیفا غیر متفرد بنقل حدیث الثقلین عن أبی سعید، فلا یضر فی حدیث الثقلین فی روایهٔ أبی سعید فضلا عن مطلق الحدیث الوارد بالأسانید و الطرق و الألفاظ المتکثرهٔ.

نعم لم یتفرد عطیهٔ فی نقل حدیث الثقلین عن أبی سعید، بل رواه عنه أبو الطفیل أیضا- و هو من طبقهٔ الصحابهٔ- و ذلک واضح کل الوضوح لمن راجع (استجلاب ارتقاء الغرف) للسخاوی، و (جواهر العقدین) للسمهودی، و (وسیلهٔ المآل) لابن باکثیر و (الصراط السوی) للشیخانی القادری.

۳۰- ثبوت الحدیث غیر متوقف علی روایهٔ أبی سعید ... ص: ۴۴

ثم انه لو سلمنا کون عطیهٔ ضعیفا، و سلمنا تفرده بروایهٔ الحدیث عن أبی سعید، فلا ضرر علی صحهٔ حدیث الثقلین کذلک، لعدم توقف صحته علی روایهٔ أبی سعید، فقد وقفت- بحمد اللّه تعالی و منه- علی تنصیص جماعهٔ من أعلام المحققین علی روایهٔ أکثر من عشرین من الصحابهٔ حدیث الثقلین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و هذا العدد أکثر من عدد التواتر بمراتب عدیدهٔ، کما فصلناه فی مجلد حدیث الولایهٔ.

۳۱- توثیق ابن الطباع عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۴

اشارهٔ

و أما قدح ابن الجوزی فی عبد اللّه بن عبد القدوس فهو مردود بتوثیق الحافظ محمد بن عیسی بن الطباع إیاه، کما قال الحافظ المقدسی بترجمة عبد اللّه المذکور: «و حکی ابن عدی عن محمد بن عیسی انه قال: هو ثقة» [۱].

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۵

و قال الحافظ ابن حجر العسقلانی: «و حکی عن محمد بن عیسی انّه قال: هو ثقة» [۱].

ترجمة محمد بن عیسی بن الطباع ... ص: ۴۵

قال الذهبی بترجمته: «ابن الطباع، محمد بن عیسی بن الطباع الحافظ الکبیر، قال أبو حاتم: ثقة مأمون، ما رأیت من المحدثین أحفظ للأبواب منه، و قال أبو داود: ثقة.

قلت: توفی سنة أربع و عشرین مائتین، و هو فی عشر الثمانین، و له تصانیف و معارف رحمه اللّه...

قال الأثرم: قال أحمد بن حنبل: ان ابن الطباع لبیب کیس- یعنی محمد بن عیسی- و

قال البخاری: سمعت علیا قال: سمعت عبد الرحمن و یحیی یسألان ابن الطباع عن حدیث هشیم و ما أعلم به منه

، و قال أبو حاتم:

سمعت محمد بن عیسی یقول: اختلف ابن مهدی و أبو داود فی حدیث لهشیم هل سمعه أو دلسه؟ فتراضیا بی فأخبرتهما» [۲].

و ترجم له أیضا بقوله: «و فیها أبو جعفر محمد بن عیسی ابن الطباع الحافظ نزیل الثغر بأذنة، سمع مالکا و طبقته، قال أبو حاتم: ما رأیت أحفظ للأبواب منه، و قال أبو داود: کان یتفقه و یحفظ نحوا من أربعین ألف حدیث» [۳].

۳۲- توثیق ابن حبان عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۵

و عبد اللّه بن عبد القدوس موثوق عند ابن حبان أیضا، فقد أورده فی الثقات قائلا: «عبد اللّه بن عبد القدوس التمیمی الرازی من أهل الری،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۰۳.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۴۱۱.

[۳] العبر ۱/ ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۶

یروی عن الأعمش و ابن أبی خالد، روی عنه سعید بن سلیمان و [محمد] ابن حمید، [ربما أغرب » [۱].

و قال ابن حجر بترجمته: «ذکره ابن حبان فی الثقات و قال ربما أغرب» [۲].

ثم ان لتوثیق ابن حبان قیمة کبیرة و درجة من الاعتبار عظیمة، ذلک لان ابن حبان ممن یعادی أهل البیت علیهم السلام و یسیء إلیهم، فقد زعم بالنسبة الی الامام علی بن موسی الرضا علیه السلام بأنه آت بالعجائب و واهم و مخطئ کما لا یخفی علی من راجع (المیزان للذهبی ۳/ ۱۵۸) و (تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۸) لابن حجر العسقلانی.

و ظاهر أن هکذا ناصبی عنید لا یوثق الرافضی أبدا.

۳۳- توثيق البخارى عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۶

و لقـد وثق البخارى- مع ما هو عليه من التعصب و التعسف- عبـد اللّه بن عبد القدوس على ما نقل عنه الهيثمى فى (مجمع الزوائد) إذ قال:

«وثقه البخارى و ابن حبان».

و قال العسقلانى بترجمته: «قال البخارى: هو فى الأصل صدوق، الا أنه يروى من أقوام ضعاف» [۳].

و لا يخفى أن الرواية عن الضعاف أمر قلما سلم منه أسلافهم، كما لا يخفى على من راجع (المنهاج) لابن تيمية و غيره، فلو كان هذا- على تقدير تسليمه- قدحا فى عبد اللّه بن عبد القدوس لتوجه الى جمهور علمائهم، و لا تسع الخرق على الراقع.

هذا كله مع أن عبد اللّه بن عبد القدوس قد روى حديث الثقلين

---

[۱] الثقات ۷/ ۴۸.

[۲] تهذيب التهذيب ۵/ ۳۰۳.

[۳] تهذيب التهذيب ۵/ ۳۰۳.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۷

- الذى أورده ابن الجوزى- عن الأعمش و هو ثقة، فلا كلام حينئذ أصلا...

۳۴- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال البخارى ... ص: ۴۷

و عبـد اللّه بن عبـد القـدوس من رجـال (صـحيح البخـارى) فى تعليقـاته، كمـا فى رمز «خت» الموضـوع له فى (الكـاشف ۲/ ۱۰۵) و (تهذيب التهذيب ۵/ ۳۰۳) و (تقريب التهذيب ۱/ ۴۳۰) و غيرها.

و لمـا ثبت من كلمـات علمـائهم المحققين أن تخريـج البخارى عن رجل دليل على عـدالته و ان كان فى تعليقاته، فلا قيمـة لطعن أى طاعن.

قـال ابن حجر العسـقلانى فى مقدمـة فتـح البـارى فى شـرح صـحيح البخـارى فى مقـام الجواب عن الطعن فى رجال البخارى: «و قبل الخوض فيه ينبغى لكل منصف أن يعلم أن تخريج صاحب الصـحيح لاى راو كان مقتض لعدالته عنده و صـحة ضبطه و عدم غفلته. و لا سـيما ما انضاف الى ذلك من اطباق جمهور الأئمة على تسـمية الكتابين بالصـحيحين، و هذا معنى لم يحصل لغير من خرج عنه فى الصحيح، فهو بمثابة اجماع الجمهور على تعديل من ذكر فيهما هذا إذا خرج له فى الأصول.

فأما ان أخرج له فى المتابعات و الشواهد و التعاليق فهذا يتفاوت درجاته من إخراج له فيهم فى الضبط و غيره، مع حصول اسم الصدق لهم، و حينئذ إذا وجدنا لغيره من أحد منهم طعنا، فذلك الطعن مقابل لتعديل هذا الامام، فلا يقبل الا مبين السبب مفسرا بقادح يقدح فى عدالة هذا الراوى أو فى ضبطه مطلقا او فى ضبطه لخبر بعينه، لان الأسباب الحاملة للائمة على الجرح متفاوتة، منها ما يقدح و منها ما لا يقدح، و قد كان الشـيخ أبو الحسن المقدسـى يقول فى الرجل الذى يخرج عنه فى الصحيح: هذا جاز القنطرة، يعنى بذلك انه لا يلتفت الى ما قيل فيه. قال الشيخ أبو الفتح القشيرى فى مختصره: و هكذا نعتقد و به نقول و لا نخرج عنه الا بحجة ظاهرة،

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۸

و بيان شاف يزيد فى غلبة الظن على المعنى الذى قدمناه، من اتفاق الناس بعد الشـيخين على تسـمية كتابيهما بالصـحيحين و من لوازم ذلك تعديل رواتهما» [۱].

و بما ذكره صرح الشيخ ملا على القارى فى شرح المشكاة عند ما ذكر الصحيحين [۲].

فعلى فرض ثبوت طعن يحيى بن معين فى عبد اللّه بن عبد القدوس، فان الوقوف على هذين النصين و أمثالهما يكفى للاعراض عنه و عدم الالتفات اليه و اغترار ابن الجوزى به كاشف عن عدم خبرته و مجازفته.

۳۵- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال الترمذى ... ص: ۴۸

و ان عبـد اللّه بن عبد القدوس من رجال (صـحيح الترمذى) أيضا، كما يعلم من رمز «ت» المعين له فى (الكاشف ۲/ ۱۰۵) و (تهذيب التهذيب ۵/ ۳۰۳) و غيرهما.

۳۶- جرح عبد اللّه بن عبد القدوس لا يقدح فى الحديث ... ص: ۴۸

و لو تنزلنا، و فرضنا عبد اللّه بن عبد القدوس رجلا مقدوحا، فان ذلك لا يخل بثبوت أصل حديث الثقلين، بل لا يضر فيه حتى برواية الأعمش عن عطيـة عن أبى سـعيد، لعـدم تفرد عبد اللّه بن عبد القدوس بروايته عن الأعمش، فلقد رواه عن الأعمش: محمد بن طلحة بن مصرف اليامى، و محمد بن فضيل ابن غزوان الضبى، كما لا يخفى على من راجع ما تقدم عن (مسند أحمد) و (صحيح الترمذى). فما ادعاه ابن الجوزى لا يفيده بحال، بل لو تأملت جيدا لظهر لك ان

---

[۱] هدى السارى ۲/ ۱۴۲- ۱۴۴.

[۲] المرقاة فى شرح المشكاة ۱/ ۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۹

رواية عبد اللّه لهذا الحديث عن الأعمش مؤيدة لصدق سائر رواته عنه، و يظهر أيضا لك صدقه فى روايته عن الأعمش.

أضف الى هـذا أنه كما لم يتفرد عبـد اللّه فى روايته حديث الثقلين عن الأعمش، كذلك الأعمش لم يتفرد فى روايته عن عطية، فقد رواه عنه أيضـا: عبـد الملك بن أبى سـليمان ميسـرة العزرمى، و أبو إسـرائيل اسـماعيل بن خليفـة العبسـى الملائى، و هارون بن سـعد العجلى، و كثير بن اسماعيل التيمى النواء، كما هو غير خاف على ناظر أحاديث (مسند) أحمد و (معاجم) الطبرانىّ فى الباب.

۳۷- ما أورده فى جرح ابن داهر مجمل ... ص: ۴۹

و أما قول ابن الجوزى فى الطعن فى عبـد اللّه بن داهر: «و امـا ابن داهر فقال احمـد و يحيى ليس بشـىء، ما يكتب منه انسان فيه خير» فهو مردود بأن الطعن هذا- على تقدير ثبوت صدوره عنهما- مبهم، كما لا يخفى على من راجع (التدريب) للسيوطى و غيره، و يتضح لكـل متتبع لاقـوال الفحول و المحققين من القوم: ان الطعن المبهم لاـ يقبـل من أى كائنا من كان، و قـد جاء بيان ذلك بالتفصـيل فى مجلد حديث الولاية.

ثم ان السبب فى اساءة ظنهما- على تقدير الثبوت- بعبد اللّه بن داهر انما هو إكثاره رواية فضائل أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام، كما قال الذهبى:

«قال ابن عدى: عامة ما يرويه فى فضائل على، و هو متهم فى ذلك» [۱].

و لا شك فى ان الطعن فى هكذا رجال لمثل هذه الأسباب غير مسموع، لأنه ناشئ عن كمال بغضهم و انحرافهم عن اهل البيت عليهم السلام.

---

[۱] ميزان الاعتدال ۲/ ۴۱۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۰

۳۸- عبد اللّه بن داهر غیر واقع فی طرق الحدیث ... ص: ۵۰

و ذکر ابن الجوزی لعبد اللّه بن داهر بصدد الطعن فی حدیث الثقلین عجیب جدا، لأنه لم یقع فی سند من أسانید هذا الحدیث الشریف، و هذه أسانیده و طرقه مذکورهٔ فی کتب أعاظم الحفاظ و کبار أعلام أهل السنهٔ، بل و کذلک عبد اللّه بن عبد القدوس، فان وقوعهما فی سند هذا الحدیث یختص بهذا السند الطریف الذی ذکره ابن الجوزی تمهیدا للطعن فیه، و کأنّه غافل عن أن المراجعهٔ الواحدهٔ لمسند احمد و صحیح مسلم و صحیح الترمذی یظهر تلبیسه و یکشف سوء نیته.

۳۹- استنکار المحققین قدح ابن الجوزی فی الحدیث ... ص: ۵۰

و لما ذکرنا و غیره استنکر جماعهٔ من اکابر محققیهم و أعاظم محدثیهم إیراد ابن الجوزی حدیث الثقلین فی کتابه (العلل المتناهیهٔ) و منهم:

۱- سبطه، حیث قال فی (التذکرهٔ) بعد أن نقل الحدیث عن مسند احمد: «فان قیل: فقد قال جدک فی کتاب (الواهیهٔ): أنبأنا عبد الوهاب الأنماطی، عن محمد بن المظفر، عن محمد العتیقی، عن یوسف بن الدخیل عن ابی جعفر العقیلی، عن احمد الحلوانی، عن عبد اللّه بن داهر، ثنا عبد اللّه ابن عبد القدوس، عن الأعمش، عن عطیهٔ، عن ابی سعید، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بمعناه. ثم قال جدک: عطیهٔ ضعیف، و ابن عبد القدوس رافضی، و ابن داهر لیس بشیء.

قلت: الحدیث الذی رویناه أخرجه احمد فی (الفضائل)، و لیس فی اسناده احد ممن ضعفه جدی، و قد أخرجه ابو داود فی سننه و الترمذی أیضا و عامهٔ المحدثین، و ذکره رزین فی الجمع بین الصحاح. و العجب کیف خفی عن جدی ما روی مسلم فی صحیحه من حدیث زید بن أرقم: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- الی آخر ما سبق».

۲- السخاوی حیث قال بعد إیراد الحدیث و تأییده «و تعجبت من

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۱

إیراد ابن الجوزی له فی (العلل المتناهیهٔ)، بل أعجب من ذلک قوله «انه حدیث لا یصح» مع ما سیأتی من طرقه التی بعضها فی (صحیح) مسلم» [۱].

۳- السمهودی بعد اثبات الحدیث و روایته عن الصحاح و المسانید، قال: «و من العجیب ذکر ابن الجوزی له فی (العلل المتناهیهٔ)، فإیاک أن تغتر به، و کأنه لم یستحضره حینئذ» [۲].

و لا یخفی أن هذا الکلام حسن ظن به، و کیف یصدق عاقل ذلک و یذعن أن یکون ابن الجوزی- مع ما هو علیه من سعهٔ النظر و کثرهٔ الاطلاع کما یقول مترجموه- غافلا عن طرق حدیث الثقلین المتکاثرهٔ المرویهٔ فی الصحاح و المسانید و المعاجم، أمثال مسند ابن راهویه، و مسند أحمد، و مسند عبد بن حمید، و مسند الدارمی، و صحیح مسلم، و صحیح الترمذی، و فضائل القرآن لابن أبی الدنیا، و نوادر الأصول للحکیم الترمذی، و کتاب السنهٔ لابن ابی عاصم، و مسند البزار، و الخصائص للنسائی، و مسند أبی یعلی، و الذریهٔ الطاهرهٔ للدولابی، و صحیح ابن خزیمهٔ، و صحیح أبی عوانهٔ، و المصاحف لابن الأنباری، و الأمالی للمحاملی، و الولایهٔ لابن عقدهٔ، و الطالبیین للخفاجی، و المعاجم الثلاثهٔ للطبرانی، و المستدرک للحاکم، و شرف النبوهٔ للخرکوشی، و منقبهٔ المطهرین، و حلیهٔ الأولیاء لأبی نعیم، و کتاب طرق حدیث الثقلین لابن طاهر المقدسی و غیرها.

ألم یکن فی هذه الکتب غیر الطریق الذی ذکره ابن الجوزی؟

نعم کان، الا أنه شاء ان یخدع ناظر کتابه بأن روایته منحصرهٔ بهذا الطریق، و بما أن رجاله ضعفاء بزعمه فالحدیث إذا لا یصح. هکذا

شاء الا ان اللّه كشف سره و هتك ستره بأیدی أهل نحلته. و الحمد للّه رب العالمین.

۴- ابن حجر فی (الصواعق المحرقة) و (تتمة الصواعق)، فقال بعد أن

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۲

روی الحدیث عن بعض المصادر المعتبرة: «و ذكر ابن الجوزی لذلك فی (العلل المتناهیة) و هم أو غفلة عن استحضار بقیة طرقه، بل فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلك یوم غدیر خم».

ثم جعل یؤید الحدیث و یثبته بأقوال العلماء و روایاته الكثیرة.

و قال فی (تتمة الصواعق): «و لم یصب ابن الجوزی فی إیراده فی (العلل المتناهیة)».

۵- المناوی: «قال الهیثمی: رجاله موثقون، و رواه ابو یعلی بسند لا بأس به، و الحافظ عبد العزیز ابن الأخضر. و وهم من زعم ضعفه كابن الجوزی» [۱].

۶- حسن زمان فی (القول المستحسن) عن المناوی بلفظه.

۷- الشیخانی القادری فی (الصراط السوی) بعد أن ذكر الحدیث قال: «و قد أخطأ ابن الجوزی حیث ذكر هذا فی (واهیاته) علی عادته فی ذلك، غافلا عما ذكر مسلم فی صحیحه عن زید بن أرقم».

۴۰- روایة ابن الجوزی حدیث الثقلین ... ص: ۵۲

لقد عثرنا علی روایة ابن الجوزی حدیث الثقلین فی (كتاب المسلسلات) [۲] فی سیاق یدل علی اعتقاده بصحته، و أما إیراده إیاه فی (العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة) فلعله كان قبل روایته إیاه بهذا الطریق، أو أنه یقدح فی طریقه المذكور هناك فقط، ان لم یكن غفلة أو تعصبا ... و علی كل حال فهذا نص ما جاء فی المسلسلات:

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۱۴- ۱۵.

[۲] نسخة دار الكتب الظاهریة، و هی نسخة قدیمة كتبت فی حیاة المؤلف سنة ۵۸۱ كتبها علی بن ملكداد الجنزی و فی آخرها قراءات و سماعات أهمها ما هو بخط المؤلف. و هی ضمن المجموع رقم ۳۷ ق ۶- ۲۷، انظر فهرس مخطوطات دار الكتب الظاهریة) فهرس حدیث ص ۴۰) و هذا الحدیث فی الورقة ۸ أ- ب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۳

«الحدیث الخامس»: قال شیخنا أدام اللّه أیامه: انا محمد بن ناصر قال: انا محمد بن علی بن میمون قال: انا أبو عبد اللّه محمد بن علی العلوی قال: ثنا القاضی محمد بن عبد اللّه الجعفی قال: ثنا الحسین بن محمد الفزاری قال: ثنا الحسن بن علی بن بزیع قال: ثنا یحیی بن حسن بن فرات قال: ثنا أبو عبد الرحمن المسعودی عن الحارث بن حصیرة عن صخر بن الحكم عن حبان بن الحارث الازدی عن الربیع بن جمیل الضبی عن مالك بن ضمرة:

عن أبی بكر أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: یرد علی الحوض رایة علی أمیر المؤمنین و امام الغر المحجلین، و أقدم و آخذ بیده فی بیاض وجهه و وجوه أصحابه، فأقول: ما خلفتمونی فی الثقلین بعدی؟ فیقولون: تبعنا الأكبر و صدقناه و وازرنا الأصغر و نصرناه و قاتلنا معه، فأقول: ردوا رواء، فیشربون شربة لا یظمئون بعدها أبدا، وجه امامهم كالشمس الطالعة و وجوههم كالقمر لیلة

البدر أو کأضوإ نجم فی السماء.

قال الشیخ: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا الفضل بن ناصر حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا الغنائم بن النرسی حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا عبد اللّه محمد بن علی العلوی حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان القاضی محمد بن عبد اللّه حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الحسین بن محمد بن الفرزدق حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الحسن بن علی بن بزیع حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان یحیی بن حسن حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه أن أبا عبد الرحمن حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الحارث بن حصیرة حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان صخر بن الحکم حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان حبان بن الحارث حدثنی بهذا، قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الربیع بن جمیل الضبی حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان مالک بن ضمرة حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا ذر الغفاری حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۴

جبرئیل علیه السلام حدثنی بهذا عن اللّه جل وجهه و تقدست أسماؤه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۵

(۳) قدح ابن تیمیة ... ص: ۵۵

اشارة

قال ابن تیمیة فی کتابه الذی ألفه ردا علی العلامة الحلّی رضی اللّه عنه:

«قال الرافضی: العاشر- ما رواه الجمهور من قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. و قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها غرق

. و هذا یدل علی وجوب التمسک بقول أهل بیته و علی سیدهم، فیکون واجب الطاعة علی الکل فیکون هو الامام.

و الجواب من وجوه:

أحدها- ان لفظ

الحدیث الذی فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بماء یدعی خما بین مکة و المدینة فقال: اما بعد أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۶

ربی، و انّی تارک فیکم ثقلین کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به. فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

و هذا اللفظ یدل علی أن الذی أمر بالتمسک به و جعل المتمسک به لا یضل هو کتاب اللّه، و هکذا جاء فی غیر هذا الحدیث کما فی صحیح مسلم عن جابر فی حجة الوداع لما خطب یوم عرفة و قال: قد ترکت فیکم ما لن تضلوا بعده ان اعتصمتم به، کتاب اللّه، و أنتم تسألون عنی فما أنتم قائلون؟

قالوا: نشهد انک قد بلغت و أدیت و نصحت. فقال بإصبعه السبابة یرفعها الی السماء و ینکبها الی الناس: اللهم اشهد- ثلاث مرات.

و اما قوله «و عترتی فإنهما لم یفترقا حتی یردا علی الحوض»، فهذا رواه الترمذی،
و قد سئل عنه أحمد، و ضعفه غیر واحد من أهل العلم و قالوا أنه لا یصح.
و قد أجاب عنه طائفهٔ بما یدل علی ان أهل بیته کلهم لا یجتمعون علی ضلالهٔ قالوا: و نحن نقول بذلک، کما ذکر ذلک القاضی أبو یعلی و غیره، لکن أهل البیت لم یتفقوا و للّه الحمد علی شیء من خصائص مذهب الرافضهٔ، بل هم المبرءون المنزهون عن التدنس بشیء منه» [۱].

و هذا الکلام یشتمل علی أباطیل ...: ص: ۵۶

۱- دعوی عدم دلالهٔ الحدیث علی وجوب التمسک بالعترهٔ ... ص: ۵۶

اشارهٔ

أما ما زعمه من دلالهٔ لفظ حدیث الثقلین فی (صحیح مسلم) علی وجوب التمسک بالکتاب فقط، و أنه لا دلالهٔ فیه علی وجوب التمسک بالعترهٔ، فهو- بالاضافهٔ الی بعده عن دأب المحدثین و أهل الکلام- یفید سوء فهمه و کثرهٔ وهمه. و لما کان کلام الشیخ محمد أمین بن محمد معین السندی- و هو

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۱۰۴- ۱۰۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۷

من أکابر محدثی أبناء السنهٔ المتأخرین- حول روایهٔ مسلم المذکورهٔ کافیا فی الرد علی هذا الزعم الفاسد، فاننا ننقله بنصه:

تحقیق محمد أمین السندی فی معنی الحدیث ... ص: ۵۷

«و وجدنا فی أهل البیت سلام اللّه تعالی علیهم أجمعین و تحیته، حدیث التمسک المشهور، و فتشنا عن مخرجیه، فإذا هو
أبو الحسین مسلم بن الحجاج القشیری فی صحیحه، و لفظه من حدیث زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: اما بعد یا أیها الناس انما أنا بشر مثلکم یوشک أن یأتینی رسول ربی عز و جل فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین أولهما کتاب اللّه عز و جل فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه عز و جل و خذوا به، و حث فیه و رغب فیه، ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات- الحدیث.
فنظرنا فیه فوجدناه یعبر عن القرآن و اهل البیت بالثقلین، و هو کل نفیس خطیر مصون، ففهمنا نفاسهٔ أهل البیت و خطرهم و صونهم من قبیل کل تلک الأوصاف التی للقرآن، للجمع بینهما بذلک، و علمنا أن هذه الأوصاف و غیرها للقرآن، یرجع عمدتها الی إفادهٔ علوم المعارف الالهیهٔ و الاحکام الشرعیهٔ، فظننا أنها فی أهل البیت علی منوالها فی القرآن راجعهٔ الی إفادهٔ تلک العلوم، و قد اعتضدنا فی هذا
بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی هذا الحدیث: «یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه و انی تارک فیکم الثقلین»،
فان النبی لا یوصی أمته بعده الا بالقیام علی الحق و السنهٔ، فترک الثقلین فیها و الوصیهٔ بهما لیس الا لکونهما خلیفتین منه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الإرشاد الی ذلک.
فظننا أنه کما وقع التصریح بالتمسک بکتاب اللّه فکذا المراد التمسک بأهل البیت، ان کان قوله «أهل بیتی» عطفا علی أولهما بتقدیر

لفظ «ثانيهما» بقرينة القرين أو فهمه من غير تقدير، و لا صحة لعطفه على «كتاب اللّه»

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۸

للزوم كونهما أولين و عدم ذكر الثانى رأسا، فحملنا

قوله «أذكركم اللّه»

على مبالغة التثليث فيه على التذكير بالتمسك بهم و الردع عن عدم الاعتداد بأقوالهم و أحوالهم و فتياهم و عدم الأخذ بمذهبهم. و ان كان عطفا على «بكتاب اللّه» فى

قوله: «فتمسكوا بكتاب اللّه»

- و هو القريب الظاهر من الوجه الاول- و فيهم كونه ثانى الأمرين من الأمر بالتمسك كالأول، كان التصريح بالتمسك بهم فى حديث مسلم هذا كالتمسك بالقرآن.

و هذا كله فى لفظ هذا الحديث بناء على ظاهر الكلام، فانتظرنا لفظا فى هذا الحديث يفسر حديث مسلم على ما فهمنا، فإذا الترمذى أخرج- و قال حسن غريب- انه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انّى تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدى، أحدهما أعظم من الآخر، كتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الى الأرض، و عترتى أهل بيتى، و لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فانظروا كيف تخلفونى فيهما.

فنظرنا فإذا هو مصرح بالتمسك بهم، و بأن اتباعهم كاتباع القرآن على الحق الواضح، و بأن ذلك امر متحتم من اللّه تعالى لهم، و لا يطرأ عليهم فى ذلك ما يخالفه حتى الورود على الحوض، و إذا فيه حث بالتمسك بهما بعد حث على وجه ابلغ، و هو

قوله: «فانظروا كيف تخلفونى فيهما»

فقلنا حديث مسلم حديث صحيح ظاهر فى معنى فسره على ذلك المعنى حديث حسن آخر، فثبت معناه نصا من بعد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فآمنا به فى نظائره من صحاح الأحاديث، و الحمد للّه رب العالمين.

و مع هذا لم نال جهدا فى طلب الطرق الأخرى تزيد الصحة على الصحة و يؤيد بعضها بعضا، فوجدنا

أخرج أحمد فى مسنده و لفظه: انى أوشك أن أدعى فأجيب، و انّى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الى الأرض، و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير أخبرنى أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فانظرونى بما تخلفونى فيهما و سنده لا بأس به.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۹

فازددنا منه أن كل اخباراته صلّى اللّه عليه و سلّم- و ان كان وحيا من اللّه سبحانه- لكن هذا وحى أظهره به و أسنده الى اللّه سبحانه فقال: «أخبرنى اللطيف الخبير»

، و فيه من تأكد أخبار كونهم على الحق كالقرآن، و صونهم أبدا عن الخطأ كالوحى المنزل ما لا يخفى على الخبير. و فيه ان

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: «انهما لن يفترقا»

ليس بدعاء مجرد- على بعد أن يكون مرادا- بل هو اخبار من اللّه سبحانه و تعالى، و ان

قوله فى بعض الروايات «انى سألت لهما ذلك»

دعاء مجاب متحتم بأخبار اللطيف تعالى.

و من تجلى ألفاظ لطفه أن سرى روح القدس الحق فى علومهم كسرايته فى القرآن، أو سرى سر الاتحاد بين مداركهم و بين القرآن فنيطت به أشد نياط لن يتفرقا بسببه أبدا، و الى ذلك التلويح باختيار اللطيف هاهنا من بين اسماء اللّه تعالى.

و عدم الافتراق هذا بينهما انما هو فى الحكم، فلا يحكمون بحكم لا يحكم به الكتاب، و السنة فى هذا الحديث داخل فى الكتاب

علی ما صرحوا به، فظاهر الحث بالتمسک بهم التمسک بأخذ الاحکام الالهیهٔ منهم، دلیله قرانهم فی ذلک بکتاب اللّه و الاخبار بترتب عدم الضلال علیه کما بالتمسک بالکتاب، فلا احتمال لان یحمل التمسک بهم من حیث المودهٔ و الصلهٔ بهم فی هذا الحدیث و کان ذلک ظاهر من هذا الحدیث کما ذکرنا کالنص به.

و لکن مع هذا انتظرنا ما یدل علی تصریح التمسک بهم فی أخذ العلوم من حدیث آخر، فیفسر هذا الحدیث و یعینه فی ظاهره، فإذا قد ورد فی خبر قریش: «و تعلموا منهم فإنهم اعلم منکم»

، فقلنا إذا ثبت هذا العموم فی علماء قریش فأهل البیت أولی منهم بذلک، لأنهم امتازوا عنهم بخصوصیات لا تشارکهم فیها بقیتهم.

و لما کان هذا بطریق دلالهٔ النص انتظرنا نصا فیهم یدلنا علی إمامتهم فی العلم، فوجدنا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «الحمد للّه الذی جعل فینا الحکمهٔ أهل البیت»

فعلمنا انهم الحکماء العارفون العلماء الوارثون الذین وقع الحث

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۰

علی التمسک فی دین اللّه تعالی و أخذ العلوم عنهم، و أیدنا فی ذلک ما

أخرج الثعلبی فی تفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً عن جعفر الصادق رضی اللّه عنه قال: نحن حبل اللّه الذی قال اللّه تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا انتهی.

و کیف لا و هم أحد الثقلین، فکما أن القرآن حبل ممدود من السماء فکذلک اهل هذا البیت المقدس صلوات اللّه تعالی و تسلیماته علیهم أجمعین. و قد قال قائلهم (ع) مخبرا عن نفسه القدسی و سائر رهطه المطهرین:

و فینا کتاب اللّه انزل صادقا و فینا الهدی و الوحی و الخیر یذکر

و مما نزل فیهم من الکتاب الآیهٔ المتقدمهٔ، و قد ذکر جملهٔ ما نزلت فیهم من الآیات الشیخ أبو الفضل ابن حجر فی الصواعق فلیطلب فیه.

و کذلک أیدنا فیه ما

ثبت عن سید الساجدین علیه و علی آبائه التسلیمات النامیات المبارکات و التحیات الطیبات الزاکیات: انه إذا کان تلی قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ یقرأ دعاء طویلا یشتمل علی طلب اللحوق بدرجهٔ الصادقین و الدرجات العلیهٔ، و علی وصف المحن و ما انتحلته المبتدعهٔ المفارقون لائمهٔ الدین و الشجرهٔ النبویهٔ، ثم یقول: «و ذهب آخرون الی التقصیر فی أمرنا، و احتجوا بمتشابه القرآن فتأولوا بآرائهم، و اتهموا مأثور الخبر» الی ان قال: «فإلی من یفزع خلف هذه الامهٔ و قد درست أعلام الملهٔ و دانت الامهٔ بالفرقهٔ و الاختلاف، یکفر بعضهم بعضا و اللّه تعالی یقول: وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ تَفَرَّقُوا وَ اخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْبَیِّناتُ، فمن الموثوق به علی إبلاغ الحجهٔ و تأویل الحکم، الا أهل الکتاب و أبناء أئمهٔ الهدی و مصابیح الدجی، الذین احتج اللّه تعالی بهم علی عباده، و لم یدع الخلق سدی من غیر حجهٔ، هل تعرفونهم أو تجدونهم الا من فروع الشجرهٔ المبارکهٔ، و بقایا الصفوهٔ الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم و برأهم من الآفات، و افترض مودتهم فی الکتاب» انتهی.

و ذکره ابن حجر فی الصواعق

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۱

فعلمنا من کلام الأئمهٔ علیهم رضوان اللّه معنی التمسک بهم بما لا ریبهٔ فیه الا لمن ارتابت قلوبهم فهم فی ریبهم یترددون.

و مع هذا کله قلنا: و هل یدخل فی أهل بیته نساؤه أو یتمحض ذلک بالصدق علی ولده صلّی اللّه علیه و سلّم، ففتشنا عن ذلک فوجدنا

فی صحیح مسلم بروایهٔ یزید بن حیان عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه فقلنا: من أهل بیته نساؤه؟ قال: لا و ایم اللّه ان المرأهٔ تکون مع

الرجل العصر من الدهر ثم يطلقها فترجع الى أبيها و قومها، أهل بيته أصله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده.

و هذه الرواية عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه تفسير

رواية أخرى عنه فى مسلم أيضا، فقيل لزيد: من أهل بيته، أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: بلى ان نساءه من أهل بيته، و لكن أهل بيته من حرم عليهم الصدقة بعده- الحديث.

و تبين أن معنى

قوله: «بلى ان نساءه من أهل بيته»

ان نساءه من أهل بيت سكناه الذين امتازوا بكرامات و خصوصيات كثيرة، لا ـ من اهل بيت نسبه و انما أولئك من حرمت عليهم الصدقة، صرح بذلك الابى فى شرح مسلم جمعا بين الروايات، بل تصحيحا للاستدراك فى الرواية الواحدة

بقوله: «و لكن أهل بيته»

إلخ.

و هذا التحقيق فى تفسير أهل البيت بالحديث الصحيح يعين المراد منهم فى آية التطهير، مع نصوص كثيرة من الأحاديث الصحاح المنادية على أن المراد منهم الخمسة الطاهرة رضوان اللّه تعالى عليهم أجمعين. و لنا وريقات فى تحقيق ذلك مجلد فى دفترنا يجب على طالب الحق الرجوع اليه.

و لما وجدنا هذا فى صحيح مسلم علمنا أنهم أبناؤه صلّى اللّه عليه و سلّم، فإذا انضم الى ذلك ما ورد من الاخبار فى الأئمة الاثنى عشر مما بسطنا أكثرها فى المقامات الأربعة من كتابنا المسمى ب «مواهب سيد البشر فى حديث الأئمة الاثنى عشر» بالترتيب بسطناها.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۲

و ما اجتمع عليه السلف و الخلف من غزارة علوم هذا العدد المبارك و خرقهم العوائد، و ما اختصوا به من المزايا الباهرة من بين سائر الرجال الابطال من هذه الفئة الفائقة على معاصريها فى كل عصر، تيقن بأنهم الاولى بصدق أحاديث التمسك عليهم من غيرهم، و ان كانت فيها الاشارة الى عدم انقطاع متأهل منهم للتمسك به الى القيامة، كما أن الكتاب العزيز- و هو الثقل الآخر القرين بهم- كذلك قاله ابن حجر. و قال:

و لهذا كانوا أمانا لأهل الأرض كما جاء به الحديث

، و يشهد لذلك

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: فى كل خلف من أمتى عدول من أهل بيتى.

و قال: ثم أحق من يتمسك به منهم امامهم و عالمهم على بن ابى طالب رضى اللّه تعالى عنه، و من ثم قال أبو بكر رضى اللّه تعالى عنه: على عترة رسول اللّه أى الذى حث على التمسك بهم، فخصه لما قلناه- انتهى كلامه.

ثم لما فرغنا من تخريج الحديث و ما دل عليه، و ما تعين فيه ممن هو المراد من أهل البيت، نظرنا فى تعدد طرقه فوجدنا له طرقا كثيرة وردت عن نيف و عشرين صحابيا، و فحصنا أيضا عن أنه أين ورد، فوجدنا فى بعض طرقه قال ذلك بحجة الوداع و بعرفة، و فى آخر أنه قال بغدير خم، و فى آخر أنه قال بالمدينة فى مرضه صلّى اللّه عليه و سلّم و قد امتلأت الحجرة بأصحابه، و فى آخر أنه قال لما قام خطيبا بعد انصرافه من الطائف. فعلمنا أن لهذا الحديث شأنا عظيما، فانه لم يذكر وروده أحد من الرواة الّا فى مشهد معتنى به غاية الاعتناء.

و لكنا طلبنا لهذه الروايات المتضادة فى الورد جمعا، فوجدنا قد سبق اهل الخبر بالهام الجمع فقال: و لا تنافى فى ذلك، إذ لا مانع من أنه كرر عليهم ذلك فى تلك المواطن كلها، اهتماما بشأن الكتاب العزيز و العترة الطاهرة، و

فى رواية عند الطبرانى عن ابن عمر رضى اللّه عنه ان آخر ما تكلّم به النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: «اخلفونى فى أهل بيتى»

انتهى. فازداد بعد الجمع شأنا على شأن لترداده فى هذه المشاهد بأجمعها- كما لا يخفى على من له

حس.

و إذ قد ثبت صحة هذا الحديث و ما مرّ عليك ممّا ينوط به لفظا و معنى و دلالة، و انضمت اليه آية التطهير بتفسيرها التى يدل عليها الأحاديث الصحيحة فلا وجه لان يمترى من له أدنى انصاف فى أن من صدق عليهم هذا الحديث و الآية من غير شائبة، و هم الأئمة الاثنا عشر من أهل البيت و سيدة نساء العالمين بضعة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أم الأئمة الزهراء الطاهرة، على أبيها و عليها الصلاة و السلام، لا شائبة فى كونهم معصومين، كالمهدى منهم عليه السلام بما يخصه من حديث قفاء الأثر و عدم الخطأ على ما تمسك به الشيخ الأكبر رضى اللّه عنه» [۱...]

۲- تحريف زيد بن أرقم الحديث ... ص: ۶۳

و بعد الاطلاع على هذا الكلام المتين، لا بد من التنبيه على أن ما جاء فى صحيح مسلم من لفظ حديث الثقلين الذى اغتر به ابن تيمية، انما كان تصرفا و تحريفا من زيد بن أرقم عند إلقاء الحديث الى يزيد بن حيان و الحصين بن سبرة و عمرو بن مسلم، و هذا غير مستبعد من مثل زيد بن أرقم الذى كتم

حديث: «من كنت مولاه»

عند ما استشهد به أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام، كما أسلفنا ذلك فى مجلد حديث الغدير، حتى ابتلاه اللّه بما دعا (ع) عليه به فى دار الدنيا، و الآخرة أدهى و أمر. بل عدم وجود «من كنت مولاه» فى حديث الثقلين برواية مسلم- رغم كون سياقه شارحا لقضية الغدير- يؤيد ذلك، مع ان تفسيره لفظ «اهل البيت» فى هذا الحديث ب «كل من حرم عليه الصدقة» انما هو تفسير من عنده، و لذلك قال الحافظ الكنجى الشافعى بعد حديث زيد ابن أرقم ما نصه:

«قلت: ان تفسير زيد «أهل البيت» غير مرضى، لأنه قال:

---

[۱] دراسات اللبيب فى الاسوة الحسنة بالحبيب ۲۳۱- ۲۲۷.

أهل البيت من حرم الصدقة. و هم لا ينحصرون فى المذكورين، فان بنى المطلب يشاركونهم فى الحرمان، و لان آل الرجل غيره على الصحيح، فعلى قول زيد يخرج امير المؤمنين رضى اللّه عنه عن أن يكون من أهل البيت، بل الصحيح أن أهل البيت على و فاطمة و الحسنان رضى اللّه عنهم، كما

رواه مسلم بأسناده عن عائشة ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خرج ذات غدوة و عليه مرط مرحل من شعر أسود، فجاء الحسن بن على فأدخله، ثم جاء الحسين بن على فأدخله، ثم جاءت فاطمة فأدخلها، ثم جاء على فأدخله، ثم قال: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً.

و هذا دليل على أن أهل البيت هم الذين ناداهم اللّه تعالى بقوله:

«أهل البيت» و أدخلهم الرسول فى المرط.

و أيضا روى مسلم بأسناده أنه لمّا نزلت آية المباهلة دعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عليا و فاطمة و حسنا و حسينا و قال: «اللهم هؤلاء أهل بيتى» [۱].

هذا الى غيره من شواهد تحريفه فى هذه الرواية، كما لا يخفى على الناظر البصير.

و مع ذلک فان الحق لا بدّ أن یعلو و یظهر، و لذلک فان زیدا نفسه قد روی حدیث الثقلین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و فیه الأمر بالتمسک بأهل بیته علیهم السلام و اتباعهم، و النهی عن التقدم علیهم و التخلف عنهم، کما لا یخفی علی ناظر (صحیح الترمذی) و (کتاب المصاحف) لابن الأنباری و (المعجم الکبیر) للطبرانی و (المستدرک) للحاکم و (المناقب) لابن المغازلی و غیرها.

۳- الحدیث عن جابر عند مسلم محرف ... ص: ۶۴

و أما تمسکه بحدیث جابر الذی جاء فی (صحیح مسلم) مدعیا بأن

---

[۱] کفایهٔ الطالب ۵۴.

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لم یأمر الّا بالتمسک بالکتاب، فهو أیضا باطل واضح.

لان حدیث جابر- و ان جاء فی مسلم محرفا کما ذکر- جاء فی روایهٔ الترمذی، و فیه الأمر الصریح بالتمسک بأهل البیت علیهم السلام. و هذا نصه:

«حدثنا نصر بن عبد الرحمن الکوفی، نا زید بن الحسن، عن جعفر بن محمد، عن أبیه، عن جابر بن عبد اللّه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفهٔ و هو علی ناقته القصواء یخطب، فسمعته یقول: یا أیها الناس انّی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۱].

و لقد کان الأحری به ألا یتطرق الی هذا الحدیث بلفظه الذی جاء فی مسلم فضلا عن الاحتجاج به، و لکن «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

۴- دعوی ضعف «و عترتی فإنهما لن یفترقا ...» ... ص: ۶۵

و أما قوله: «و أما

قوله و عترتی فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض فهذا رواه الترمذی

، و قد سئل عنه أحمد، و ضعفه غیر واحد من أهل العلم و قالوا: انه لا یصح»، فیشتمل علی غرائب و أباطیل:

الاول: یفید کلامه أن أمره صلّی اللّه علیه و سلّم باتباع عترته جاء فی روایهٔ الترمذی خاصهٔ، و مفهومه أنه لم یروه غیره، و قد علمت سابقا روایهٔ جمهور علمائهم حدیث الثقلین الأمر بتمسک و اتباع الکتاب و عترته.

الثانی: یفید کلامه أن روایهٔ

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض»

خاصهٔ بالترمذی، لکن قد علمت روایهٔ أکثر علمائهم الکبار حدیث الثقلین مشتملا علی هذه العبارهٔ، و منهم: رکین الفزاری، و عبد الملک العزرمی، و الأعمش، و ابن إسحاق، و إسرائیل بن یونس

---

[۱] صحیح الترمذی ۲/ ۲۱۹.

السبیعی، و عبد الرحمن المسعودی، و محمد بن طلحهٔ الیامی، و الیشکری، و شریک، و الضبی جریر بن عبد الحمید، و محمد بن الفضیل الضبی، و عبد اللّه ابن زهیر الهمدانی، و أبو أحمد الزبیری، و أبو عامر العقدی، و أسود بن عامر الشامی، و یحیی بن حماد

الشیبانی، و ابن سعد، و المخرمی، و ابن بقیة الواسطی، و أحمد بن حنبل، و عبد بن حمید الکشی، و عباد بن یعقوب الأسدی، و الجهضمی، و العنزی، و الطریقی، و الرقاشی، و محمد بن أبی العوام الریاحی، و الحکیم الترمذی، و عبد اللّه بن أحمد، و البزار، و القبانی، و النسائی، و أبو یعلی، و الطبری، و الباغندی، و الأسفرایینی، و البغوی، و ابن الأنباری، و ابن عقدة و الجعابی، و الطبرانی، و القطیعی، و الأزهری، و الذهبی، و الحاکم و الثعلبی، و أبو نعیم، و ابن عساکر، و الضیاء المقدسی ...

الثالث: قوله «سئل عنه أحمد» لم نفهم معناه، و هل السؤال عن حدیث یفید القدح فیه؟ ألم یخرجه أحمد فی مسنده کما تقدم؟ الم یخرجه فی کتاب مناقب علی کما تقدم؟ و من کان السائل؟ و ما کان جواب أحمد عن هذا السؤال؟ و ما المقتضی للاعراض عن إیراد جوابه؟

هذه أسئلة تتوجه الی کلامه.

و هنا نقول: ان جواب أحمد لا یخلو اما أنه کان تضعیفا للحدیث أو تصحیحا له، و علی کلا الحالین کان یجب علیه ذکر الجواب، لأنه ان کان تضعیفا فلم لم یذکره و هو یؤید زعمه؟ و ان کان تصحیحا فلم أعرض عنه و أسقطه و هو خیانة...؟

و علی أی حال فان کلامه هذا عجیب جدا، و یکفی فی الجواب عنه روایة الامام أحمد حدیث الثقلین مصححا إیاه فی (المسند) و (المناقب).

الرابع: و أما قوله «فضعفه غیر واحد من أهل العلم و قالوا انه لا- یصح» فکذب و زور، یأباه أقل الناس فضلا عن شیخ الإسلام! و باختصار: انه لا یجد أحد- بعد الفحص و التتبع التام- أحدا ینکر هذا القسم من حدیث الثقلین، و قد علمت سابقا نسبة البخاری انکار أصل

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۷

الحدیث و تمامه الی أحمد، و کذلک طعن ابن الجوزی فی الحدیث من أصله..

الا أنه لم ینکر أحد منهم هذه الفقرة من الحدیث، التی زعم ابن تیمیة ان جماعة من أهل العلم قالوا انه لا یصح.

و لم لم یذکر ابن تیمیة- رغم اطنابه فی جمیع المقامات و کثرة تکلمه فی کل شیء- أهل العلم المضعفین لهذه الجملة من الحدیث؟ ولیته ذکر واحدا منهم- ان کان یطلب الاختصار.. ان هذا لعجیب.

و لقد علمت- و الحمد للّه- صحة هذا القسم من الحدیث- ضمن حدیث الثقلین- فیما تقدم من الکتاب، بل ثبت إجماعهم علی صحته، بالاضافة الی تصریح جملة منهم بذلک، فراجع.

کلام آخر لابن تیمیة ... ص: ۶۷

و مما هو جدیر بالذکر هنا ان ابن تیمیة قال فی الجواب عن حدیث الغدیر بعد کلام له:

«و لما لم یذکر فی حجة الوداع امامة علی و لا ما یتعلق بالامامة أصلا، و لم ینقل أحد لا بإسناد صحیح و لا ضعیف أنه فی حجة الوداع ذکر امامة علی بل و لا ذکر علیا فی شیء من خطبه، و هو المجمع العام الذی أمر فیه بالتبلیغ العام، علم ان امامة علی لم تکن من الدین الذی أمر بتبلیغه، بل و لا حدیث الموالاة و حدیث الثقلین و نحو ذلک مما یذکر فی إمامته، و الذی

رواه مسلم (فی صحیحه) انه بغدیر خم قال: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه.

فذکر کتاب اللّه و حض علیه ثم قال: و عترتی أهل بیتی. أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاثا- و هذا مما انفرد به مسلم و لم یروه البخاری، و قد رواه الترمذی و زاد فیه: و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و قد طعن غیر واحد من الحفاظ فی هذه الزیادة، و قالوا انها لیست من الحدیث، و الذین اعتقدوا صحتها قالوا انما تدل علی ان

مجموع العترهٔ الذین هم بنو هاشم کلهم لا یتفقون علی ضلالهٔ، و هذا قد قاله طائفهٔ من أهل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۸

السنهٔ، و هو من أجوبهٔ القاضی أبی یعلی و غیره.

و الحدیث الذی فی صحیح مسلم إذا کان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد قاله فلیس فیه الا الوصیهٔ باتباع کتاب اللّه، و هذا أمر قد تقدمت الوصیهٔ به فی حجهٔ الوداع قبل ذلک، و هو لم یأمر باتباع العترهٔ و لکن

قال: «أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

، فتذکیر الامهٔ بهم یقتضی أن یذکروا ما تقدم الأمر به قبل ذلک من اعطائهم حقوقهم و الامتناع من ظلمهم، و هذا أمر تقدم بیانه قبل غدیر خم فعلم انه لم یکن فی إمامته [فعلم أنه لم یکن فی غدیر خم أمر بشرع نزل إذ ذاک، لا-فی حق علی و لا-فی حق غیره لا إمامته و لا غیرها]» [۱].

الرد علیه من وجوه ... ص: ۶۸

اشارهٔ

و الجواب عنه بوجوه:

الاول: قوله «لم یذکر فی حجهٔ الوداع امامهٔ علیّ و لا ما یتعلق بالامامهٔ أصلا، و لم ینقل أحد بإسناد صحیح و لا ضعیف أنه فی حجهٔ الوداع ذکر امامهٔ علیّ» مردود، إذ لا یخفی علی المتتبع ان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کرر حدیث الثقلین- بغض النظر عن غیره من النصوص- فی حجهٔ الوداع مرارا، و هذا یثبت امامهٔ علیّ أمیر المؤمنین علیه السلام...

الثانی: قوله «و لا ذکر علیا فی شیء من خطبه و هو المجمع العام الذی أمر فیه بالتبلیغ العام» یکذبه ذکر النبی صلّی اللّه علیه و آله إیاه فی خطبه فی هذه الحجهٔ ضمن أهل البیت.

هذا بالاضافهٔ الی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خطب فی حجهٔ الوداع خطبهٔ خاصهٔ ذکر فیها علیا و أثبت عصمته و أفضلیته بها.

قال ابن الأثیر ما نصه: «و بعث علی بن أبی طالب الی نجران لیجمع صدقاتهم و جزیتهم و یعود، ففعل و عاد و لقی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بمکهٔ فی

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۹

حجهٔ الوداع، و استخلف علی الجیش الذین معه رجلا من أصحابه و سبقهم الی النبی فلقیه بمکهٔ، فعمد الرجل الی الجیش فکساهم کل رجل حلهٔ من البز الذی مع علی، فلما دنا الجیش خرج علی لیتلقاهم فرأی علیهم الحلل فنزعها عنهم، فشکاه الجیش الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقام النبی خطیبا فقال: أیها الناس لا تشکوا علیا فهو لا خشن فی ذات اللّه و فی سبیل اللّه» [۱].

و رواه أیضا ابن هشام [۲].

و أبو جریر الطبری [۳].

الثالث: قوله «ان امامهٔ علی لم تکن من الدین الذی أمر بتبلیغه بل و لا حدیث الموالاهٔ و حدیث الثقلین و نحو ذلک مما یذکر فی إمامته» مردود بما یأتی:

أولا- دعوی عدم ذکر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم امامهٔ امیر المؤمنین علیه السلام فی حجهٔ الوداع باطلهٔ کما مر.

ثانیا- دعوی عدم ذکره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علیا فی شیء من خطبه فیها باطلة أیضا کما مر.
ثالثا- دعوی کونه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مأمورا بالتبلیغ العام- بمعنی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم امر بتبلیغ کافة الأوامر الشرعیة فی حجة الوداع- ممنوعة، و ذلک لعدم اشتمال خطبته علی جمیع الاحکام النازلة من اول بعثته الی حین حجته کما لا یخفی ذلک علی من راجعها. سلمنا لکن لا دلیل علی ان ما بلغه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعد ذلک بأمر اللّه لم یکن من الدین فی شیء، إذ لا یتفوه بهذا الکلام ذو مسکة و شعور، لکن ابن تیمیة لا یهمه إخراج حدیث الغدیر و حدیث الثقلین من الدین المأمور بالتبلیغ به، بل من الدین الإسلامی

---

[۱] الکامل ۲/ ۱۲۶.

[۲] السیرة النبویة ۲/ ۶۰۲- ۶۰۳.

[۳] تاریخ الطبری ۲/ ۴۰۱- ۴۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۰

مطلقا، و ذلک لفرط بغضه و عداوته لأهل البیت و سیدهم امیر المؤمنین علیه السلام.
رابعا- دعوی عدم ذکر حدیث الغدیر فی حجة الوداع من الأکاذیب الواضحة، یدل علی ذلک مراجعة روایات أئمة مذهبه، و قد فصلنا ذلک فی مجلد حدیث الغدیر.
خامسا- دعوی عدم ذکر حدیث الثقلین فی حجة الوداع جهل أو تجاهل، لما قد علمت سابقا ان النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال ذلک یوم عرفة من حجة الوداع، و کذا یوم غدیر خم ضمن خطبته، و برغم أنک سمعت إیراده صلّی اللّه علیه و آله له یوم عرفة نقلا عن (صحیح) الترمذی فان من المناسب نقل خطبته تلک بکاملها.

خطبة الغدیر فی العقد الفرید ... ص: ۷۰

قال ابن عبد ربه: «خطبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع:
«ان الحمد للّه، نحمده و نستغفره و نتوب الیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا، من یهدی اللّه فلا مضل له، و من یضلل فلا هادی له، و اشهد أن لا اله الا اللّه وحده لا شریک له و أن محمدا عبده و رسوله. أوصیکم عباد اللّه بتقوی اللّه، و أحثکم علی طاعة اللّه، و استفتح بالذی هو خیر.
أما بعد، یا أیها الناس! اسمعوا منی أبین لکم، فانی لا أدری لعلی لا ألقاکم بعد عامی هذا فی موقعی هذا.
أیها الناس! ان دماءکم و أموالکم علیکم حرام الی أن تلقوا ربکم، کحرمة یومکم هذا فی شهرکم هذا فی بلدکم هذا. ألا هل بلغت؟ اللهم اشهد، فمن کان عنده امانة فلیؤدها الی الذی ائتمنه علیها. و ان ربی الجاهلیة موضوع، و ان أول ربی أبدأ به ربی عمی العباس بن عبد المطلب. و ان دماء الجاهلیة موضوعة، و ان أول دم أبدا به دم عامر بن ربیعة بن الحرث بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۱

عبد المطلب. و ان مآثر الجاهلیة موضوعة، غیر السدانة و السقایة، و العمد قود، و شبه العمد قود، ما قتل بالعصا و الحجر ففیه مائة بعیر، فمن زاد فهو من أهل الجاهلیة.
أیها الناس! ان الشیطان قد یئس أن یعبد فی أرضکم هذه، و لکنه رضی أن یطاع فیما سوی ذلک مما تحقرون من أعمالکم.
أیها الناس! إِنَّمَا النَّسِیءُ زِیادَةٌ فِی الْکُفْرِ یُضَلُّ بِهِ الَّذِینَ کَفَرُوا یُحِلُّونَهُ عاماً وَ یُحَرِّمُونَهُ عاماً لِیُواطِؤُا عِدَّةَ ما حَرَّمَ اللَّهُ، و انما الزمان قد استدار کهیئته فی خلق اللّه السماوات و الأرض، إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِی کِتابِ اللَّهِ یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ،

مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثلاثة متواليات و واحد فرد ذو القعدة و ذو الحجة و المحرم و رجب الذی بین جمادی و شعبان، الأهل بلغت؟ اللهم اشهد.

أیها الناس! ان لنسائکم علیکم حقا و ان لکم علیهن حقا، لکم علیهن الا یوطئن فرشکم غیرکم، و لا یدخلن أحدا تکرهونه بیوتکم الا باذنکم، و لا یأتین بفاحشة، فان فعلن فان اللّه قد أذن لکم أن تعضلوهن و تهجروهن فی المضاجع و تضربوهن ضربا غیر مبرح، فان انتهین و أطعنکم فعلیکم رزقهن و کسوتهن بالمعروف. و ان النساء عندکم عوار لا یملکن لأنفسهن شیئا، أخذتموهن بأمانة اللّه، و استحللتم فروجهن بکلمة اللّه، فاتقوا اللّه فی النساء و استوصوا بهن خیرا.

أیها الناس! انما المؤمنون أخوة، فلا یحل لامرئ مال أخیه الا عن طیب نفسه. ألا هل بلغت؟ اللهم اشهد. فلا ترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم أعناق بعض، فانی قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و أهل بیتی. الأهل بلغت؟ اللهم اشهد.

أیها الناس! ان ربکم واحد، و ان أباکم واحد، کلکم لادم و آدم من تراب، أکرمکم عند اللّه أتقاکم، لیس لعربی علی عجمی فضل الا بالتقوی.

الأهل بلغت؟ قالوا: نعم. قال: فلیبلغ الشاهد منکم الغائب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۲

أیها الناس؟ ان اللّه قسم لکل وارث نصیبه من المیراث، و لا یجوز لوارث وصیة فی أکثر من الثلث، و الولد للفراش و للعاهر الحجر، من دعا الی غیر أبیه أو تولی الی غیر موالیه فعلیه لعنة اللّه و الملائکة و الناس أجمعین، لا یقبل اللّه منه صرفا و لا عدلا. و السلام علیکم و رحمة اللّه و برکاته» [۱].

هذا بالاضافة الی ظهور ذلک من روایات عدیدة، فقد قال السمهودی بعد ذکر طرق حدیث الثقلین: «و أخرجه الحافظ ابو محمد عبد العزیز بن الأخضر فی (معالم العترة النبویة) و فیه ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک فی حجة الوداع». [۲]

و قال الحافظ الزرندی بعد أن روی الحدیث: «روی زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: أقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم حجة الوداع» [۳].

و لقد أورد السمهودی فی (جواهر العقدین) و الشیخانی القادری فی [الصراط السوی روایة الزرندی المشار إلیها.

و ذکر الأئمة الاعلام من محققی أهل السنة أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک فی حجة الوداع، و بذلک تنطق الروایات الماضیة. فقد قال السمهودی [۴] فی التنبیهات التی ذکرها بعد سیاق حدیث الثقلین: «خامسها- قد تضمنت الأحادیث المتقدمة الحث البلیغ علی التمسک بأهل البیت النبوی و حفظهم و احترامهم و الوصیة بهم، لقیامه صلّی اللّه علیه و سلّم بذلک خطیبا یوم غدیر خم کما فی اکثر الروایات المتقدمة، مع ذکره لذلک فی خطبته یوم عرفة علی ناقته کما فی روایة الترمذی عن جابر، و فی خطبته لما قام خطیبا بعد انصرافه من حصار الطائف کما فی روایة عبد الرحمن بن عوف رضی اللّه عنه، و فی مرضه الذی قبض فیه و قد امتلأت الحجرة من أصحابه کما

---

[۱] العقد الفرید ۲/ ۱۱۰- ۱۱۱.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

[۳] نظم درر السمطین ۲۲۳.

[۴] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۳

سبق فی روایة أم سلمة».

و قال ابن حجر فی (الصواعق) بعد نقل حدیث الثقلین و التمسک بهما بطرق کثیرهٔ، ثم ذکر أنها وردت عن نیف و عشرین صحابیا، قال: «و فی بعض تلک الطرق أنه قال ذلک بحجهٔ الوداع بعرفهٔ».

و قال فیه بعد أن نقله عن أحمد: «و فی روایهٔ ان ذلک کان فی حجهٔ الوداع».

و قال الشیخانی القادری فی (الصراط السوی) بعد ذکر حدیث الثقلین بروایهٔ أبی سعید: «قالوا أنه قال ذلک فی حجهٔ الوداع».

و قد أثبت السندی فی (دراسات اللبیب)- کما عرفت- أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد ذکر حدیث الثقلین فی حجهٔ الوداع.

الرابع: لقد ذکر ابن تیمیهٔ فی کلامه هذا حدیث الثقلین الذی جاء فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم، و قد علم أن زیدا قد حرف الحدیث و تصرف فیه، لکن ابن تیمیهٔ لم تعط نفسه أن یکتفی بذلک فأکثر من تحریفه و بتره.

الخامس: یحسب ابن تیمیهٔ أن تفرد مسلم فی إخراج حدیث الثقلین و اعراض البخاری عنه یحدث ضعفا فی الحدیث، و لکنه لا یعلم أن عدم تخریج الحدیث یعد من معایب البخاری و صحیحه، لا أنه یفید ما تخیله.

علی أنه لو أعراض البخاری و مسلم کلاهما عن حدیث الثقلین و لم یخرجاه بل حتی لو طعناه فیه و ضعفاه، فان ذلک لا یصغی الیه و لا یعتنی به، إذ لا قیمهٔ له فی مقابل روایهٔ أولئک الاعلام الأعاظم هذا الحدیث الشریف المتواتر.

و لقد علمت سابقا- و للّه الحمد- من (المستدرک) للحاکم أن لحدیث الثقلین- بعض النظر عن سیاق صحیح مسلم- ألفاظا عدیدهٔ و طرقا سدیدهٔ جاء کل منها صحیحا علی شرط الشیخین و لم یخرجاه.

و بالجملهٔ فان اعراض البخاری عن إخراج حدیث الثقلین علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۴

العلوم و سیاق مسلم علی الخصوص جنایهٔ کبیرهٔ، اللهم الا أن یوجه اعراضه عن سیاق مسلم بالخصوص، لأنه جاء محرفا من زید بن أرقم، و یدل علیه قول زید نفسه فی أول الحدیث: «و اللّه لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت أعی..» فلعل البخاری التزم جانب الاحتیاط فلم یروه، لکن من المستبعد أن یستند أهل السنهٔ- المعدلین لزید بن أرقم و غیره من الصحابهٔ- الی هذا التوجیه فی مقابلهٔ أهل الحق، و لو سلمنا ذلک فلا- یبقی وجه یعتذر به لا-عراضه عن الألفاظ و الطرق التی رواها الحاکم فی (المستدرک) و صححها علی شرط الشیخین.

و من هذا و أمثاله یعلم أن مسلما قد یظهر طرفا من الحق و لا یعرض عنه کالبخاری تماما، و هذا هو السبب فی تأخر رتبهٔ کتابه عن رتبهٔ کتاب البخاری عند أولئک المتعصبین المتعندین، الذین لا یروق لهم ذکر أی فضیلهٔ لأهل البیت علیهم السلام و لأمیر المؤمنین علیه السلام خاصهٔ.

السادس: لقد نسب مرهٔ أخری

روایهٔ جملهٔ: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

الی الترمذی فقط، و قد علمت بطلانها قریبا، و أحرزت أنه قد رواها قبل الترمذی و بعده کثیر من الحفاظ و المحدثین العظام، و اصحاب الصحاح و الآثار و شیوخ الحدیث و الروایهٔ.

السابع: لقد طعن فی جملهٔ: «و انهما لن یفترقا..» زاعما طعن غیر واحد فیها، رغم أنه لم یذکر أحد أولئک العلماء الذین طعنوا فیها، لکن قد أثبتنا سابقا صحهٔ هذه الفقرهٔ من حدیث الثقلین ایضا، و بینا بطلان طعنه هذا و کذبه فی دعواه هذه، عند رد کلام ابن الجوزی سابقا، و کذا فی دفع کلام ابن تیمیهٔ نفسه المتقدم قریبا.

و مع ذلک نقول: انه قد أخرج ابو عوانهٔ هذه العبارهٔ الکریمهٔ ضمن حدیث الثقلین بروایهٔ زید بن أرقم فی کتابه (المسند الصحیح) کما تقدم، و بالاضافهٔ الی أن مجرد إخراج أبی عوانهٔ دلیل علی صحتها- کما عرفت- لکون کتابه مستخرجا علی صحیح مسلم، فانه لا شک فی صحتها، لاقتصار

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۵

اصحاب المستخرجات علی الروایات الصحیحة فی زیاداتهم علی الصحیحین کما مر سابقا عن کتاب (تدریب الراوی) للسیوطی.

و قال ابن الصلاح: «ثم ان الزیادة فی الصحیح علی ما فی الکتابین یتلقاها طالبها مما اشتمل علیه أحد المصنفات المعتمدة المشتهرة لائمة الحدیث، کأبی داود السجستانی و أبی عیسی الترمذی، و أبی عبد الرحمن النسائی، و أبی بکر ابن خزیمة، و أبی الحسن الدارقطنی و غیرهم منصوصا علی صحته فیها، و لا یکفی فی ذلک مجرد کونه موجودا فی کتاب أبی داود و کتاب الترمذی و کتاب النسائی، و سائر من جمع فی کتابه بین الصحیح و غیره، و یکفی مجرد کونه موجودا فی کتب من اشترط منهم الصحیح فیما جمعه ککتاب ابن خزیمة، و کذلک ما یوجد فی الکتب المخرجة علی کتاب البخاری و کتاب مسلم ککتاب أبی عوانة الأسفراینی، و کتاب أبی بکر الاسماعیلی، و کتاب أبی بکر البرقانی، و غیرها، من تتمة لمحذوف أو زیادة شرح فی کثیر من أحادیث الصحیحین، و کثیر من هذا موجود فی الجمع بین الصحیحین لابی عبد اللّه الحمیدی» [۱].

و قال: «ثم ان التخاریج المذکورة علی الکتابین یستفاد منها فائدتان:

إحداهما علو الاسناد، و الثانیة الزیادة فی قدر الصحیح لما یقع منها من ألفاظ زائدة و تتمات فی بعض الأحادیث تثبت صحتها بهذه التخاریج، لأنها واردة بالأسانید الثابة فی الصحیحین أو أحدهما، و خارجة من ذلک المخرج الثابت. و اللّه أعلم» [۲].

و قال الزین العراقی: «و یؤخذ الصحیح أیضا من المصنفات المختصة بجمع الصحیح فقط، کصحیح أبی بکر محمد ابن إسحاق بن خزیمة، و صحیح أبی حاتم محمد بن حیان البستی المسمی بالتقاسیم و الأنواع، و کتاب

---

[۱] علوم الحدیث بشرح العراقی ۲۷- ۲۸.

[۲] علوم الحدیث ۳۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۶

المستدرک علی الصحیحین لابی عبد اللّه الحاکم، و کذلک ما یوجد فی المستخرجات علی الصحیحین من زیادة أو تتمة، فهو محکوم بصحته کما سیأتی فی بابه» [۱].

و تعطینا هذه الکلمات و النصوص: أن الزیادات فی المستخرجات صحیحة، و علی هذا فلما کان

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

موجودا فی کتاب أبی عوانة الأسفراینی مع حدیث الثقلین فهو صحیح بلا ریب، و معدود من کتاب صحیح مسلم، فإذا سلم ابن تیمیة صحة حدیث الثقلین الموجود فی صحیح مسلم کان علیه الاعتراف بصحة تلک الجملة المذکورة لا إنکارها.

و أخرج امام المحدثین ابو عبد اللّه الحاکم حدیث الثقلین فی (المستدرک علی الصحیحین) بروایات اشتملت علی قوله صلّی اللّه علیه و آله: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

و قال بعد کل واحدة منها: «صحیح الاسناد علی شرط الشیخین».

و قد بان لک من قول الزین العراقی المتقدم ان (المستدرک) من الکتب التی یؤخذ منها الزیادات الصحیحة علی الصحیحین، فلا یبقی أی شک- عند أی منصف- فی صحة قول النبی صلّی اللّه علیه و آله المذکور، و ظهر أنه صحیح کسائر الأحادیث التی اتفق الشیخان علی صحتها، سواء أخرجاها أو لم یخرجاها. هذا بالاضافة الی حکم محمد بن طاهر المقدسی، کما فی (تدریب الراوی) للسیوطی بقطعیة صدور ما کان علی شرط الشیخین و ان لم یخرجاه.

فبالنظر الی ما تقدم و غیره لا مانع من دعوی التواتر فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

، و یدل علی ذلک ما مر فی روایة استشهاد امیر المؤمنین علیه السلام عن ابن عقدة و السخاوی و السمهودی

---

[۱] شرح ألفیة الحدیث ۱/ ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۷

و غیرهم عن سبعة عشر رجلا من الصحابة فی حدیث الثقلین المشتمل علی هذه الکلمة، ثم تصدیق امیر المؤمنین علیه السلام لهم و شهادته بصحة ما شهدوا علیه.

و مما لا ریب فیه أن هذا العدد کاف لدعوی تواتر الحدیث، بل هذا العدد اکثر بکثیر من عدد التواتر، لان ابن حجر المکی ادعی فی (الصواعق) التواتر فی صلاة أبی بکر فی مرض النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بزعم وروده عن ثمانیة من الصحابة، بل ادعی ابن حزم فی (المحلی) فی حرمة بیع الماء تواتر حدیث الحرمة، و قد رواه أربعة من الصحابة.

فروایة سبعة عشر رجلا من الصحابة حدیث: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

یفید تواتره قطعا، و لهذا صرح المقبلی فی (ملحقات الأبحاث المسددة) بعد أن ذکر حدیث الثقلین باللفظ المشتمل علی هذه الجملة، صرح بتواتره عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

الثامن: قوله «و الحدیث الذی فی صحیح مسلم إذا کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد قاله فلیس فیه الا الوصیة باتباع کتاب اللّه، و هذا أمر قد تقدمت الوصیة به فی حجة الوداع قبل ذلک»، یفید عدم جزمه بصحة ما فی صحیح مسلم من حدیث الثقلین، لان قوله «إذا کان النبی قد قاله» ظاهر فی التشکیک بثبوت هذا أیضا.

ان ابن تیمیة یحاول کتم الحق و انکار الحقائق، و لکن سعیه یذهب ادراج الریاح. قال اللّه تعالی: يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ.

التاسع: قوله «فلیس فیه الا الوصیة باتباع کتاب اللّه» خطأ واضح، لان عبارات العلماء الاعلام و محدثیهم العظام صریحة فی وصیته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم باتباع الکتاب و أهل البیت معا، راجع منها ما تقدم من تحقیق السندی فی (دراسات اللبیب).

و أما قوله «و هذا أمر قد تقدمت الوصیة به فی حجة الوداع قبل ذلک»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۸

فلقد علمت من البیانات السابقة- و الحمد للّه- أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یوص باتباع کتاب اللّه فحسب، بل انه امر یوم عرفة و غیره باتباع أهل بیته الطاهرین مع کتاب اللّه، و کیف یأمر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم باتباع کتاب اللّه تعالی فحسب و قد تحقق عدم افتراق الثقلین بنصه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حتی یردا علیه الحوض، و ذلک ظاهر لا یحتاج الی مزید بیان.

العاشر: قوله بعد ذلک: «و هو لم یأمر باتباع العترة و لکن قال أذکرکم اللّه فی أهل بیتی».

و الجواب عنه بوجوه:

أولا- ان النبی صلّی اللّه علیه و آله أمر باتباع عترته فی مواضع و خطب و وصایا لا تحصی کثرة، و فی حدیث الثقلین أمر باتباعهم علی وجه الخصوص، کما تقدم ذلک مرارا عدیدة، و هو ثابت أیضا فی حدیث صحیح مسلم- و ان لم یکن یسلم من التحریف و الاسقاط کما تقدم- و هذا بوحده کاف لاستیصال أصل الشبهة.

بل نقول: انه لو لم یکن

فی صحیح مسلم سوی قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین»

لکفی دلیلا- علی وجوب التمسک بأهل البیت علیهم السلام کوجوب التمسک بکتاب اللّه، و یؤید ذلک ما ذکره محققوهم فی بیان وجه تسمیه الکتاب و العترة بالثقلین:

قال الأزهری فی (تهـذیب اللغـهٔ) علی ما نقل عنه ابن منظور فی (لسان العرب): «قال ثعلب: سـیما ثقلین لان الأخذ بهما ثقیل، و العمل بهما ثقیل».

و قال ابن الأثیر فی (النهایهٔ): «سماها ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل».

و قـال السـخاوی فی (اسـتجلاب ارتقاء الغرف): «انما سـماهما بـذلک إعظاما لقـدرهما و تفخیما لشأنهما، فانه یقال لکل شـیء خطیر نفیس ثقل، و أیضا فلان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، و منه قوله تعالی: سَنُلْقِی عَلَیْکَ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۹

قَوْلًا ثَقِیلًا أی له وزن و قدر، أو لأنه لا یؤدی الا بتکلف ما یثقل».

و قال القاری فی (المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۵/ ۵۹۳): «و فی (شرح السنهٔ) سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل».

الی غیرها من کلمات العلماء العظام من أهل السنهٔ، فیکون معنی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما»

انّی تارک فیکم أمرین الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل. و ذلک ظاهر، فالنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمر إذا باتباع العترهٔ کذلک.

ثانیا- لم یکن

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أذکرکم اللّه فی اهل بیتی»

مجرد تـذکیر للامـهٔ، بل امر باتباع العترهٔ مع التأکیـد علیه، و قـد کرر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم هـذا التأکید لمزید الاهتمام بوجوب اتباعهم، و قد اعترف بهذا المعنی علماء أهل السنهٔ الأکابر:

قال الزرقانی فی (شـرح المواهب اللدنیـهٔ) بشـرح حدیث مسـلم فی شـرح هذه الجملهٔ: «قال الحکیم الترمذی حض علی التمسک بهم، لان الأمر لهم معاینهٔ، فهم أبعد عن المحنهٔ».

و قال المولوی مبین فی (وسـیلهٔ النجاهٔ) فی شـرحها: «أی اخشوا اللّه و احفظوا حقوقهم، و اتخذوا طاعتهم و محبتهم شـعارا لکم، فکما ان امتثال أحکام کتاب اللّه فرض فکذلک إطاعهٔ اهل البیت و الانقیاد لأوامرهم بالجوارح و الأرکان، و محبتهم و الاعتقاد بهم بالقلب و الجنان فرض».

و قـال القنوجی فی (السـراج الوهـاج): «و الأخـذ بکتاب اللّه أن یتلوه آناء اللیل و النهار، و یعمل بما فیه من الحلال و الحرام و غیرهما ممـا اشـتمل علیه، و لا- یتخـذه مهجورا، و الـذکری فی أهـل البیت أن یعرف فضـلهم و یحترمهم بما یصل الیه یـده و یجتنب أذاهم و حطهم، و یقتدی بهم فیما یوافق الکتاب السنهٔ و یؤقرهم و یعززهم، لا سیما العلماء الصلحاء منهم، فإنهم بضعهٔ الرسول و مضغهٔ البتول و أحباء اللّه و أبناء رسوله».

و قال فیه أیضا: «تحریم الزکاهٔ علی اهل البیت لها موضع غیر هذا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۰

الموضوع، و المقصود هنا بیان فضیلتهم و انهم قسیم کتاب اللّه فی التعظیم و الإکرام، و فی التسمیهٔ بالثقل و انه لا بد من الأخذ بهما، فإنهما لا یفترقان حتی یردا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الحوض».

و قال محمد أمین السندی فی (دراسات اللبیب): «فحملنا

قوله «أذکرکم اللّه»

علی مبالغـهٔ التثلیث فیه علی التـذکیر بالتمسـک بهم و الردع من عـدم الاعتـداد بـأقوالهم و أعمالهم و أحوالهم و فتیاهم و عـدم الأخذ بمذهبهم».

ثالثا- لقد أمر صلّی اللّه علیه و آله الامهٔ باتباع اهل بیته و التمسک بهم قبل یوم غدیر خم و قبل حجهٔ الوداع و بعدها، فزعم عدم تقدم

ذلک- کما هو فحوی کلامه- من أبین الأباطیل.

رابعا- قوله «و تذکیر الامة بهم یقتضی أن یذکروا ما تقدم الأمر به قبل ذلک من اعطائهم حقوقهم و الامتناع من ظلمهم» یفید أن اتباع اهل البیت علیهم السلام لیس داخلا فی حقوقهم التی أمرت الامة باعطائهم إیاها. و ان مخالفتهم لیست داخلة فی ظلمهم الذی أمروا بالامتناع منها، و هذا جور عظیم و ظلم کبیر.

خامسا- قوله «و هذا أمر قد تقدم بیانه قبل غدیر خم فعلم انه لم یکن فی إمامته» لا ربط له بکون التذکیر المذکور فی حدیث مسلم او فی مطلق حدیث الثقلین لم یکن فی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام کما تفوه به هذا الناصب، و بما انه قد ثبت أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی المواقع الجلیلة و المواقف العظیمة قبل یوم الغدیر و بعده، فان ما فی صحیح مسلم المشتمل علی بیان واقعة یوم غدیر خم بالنسبة لأهل البیت علیهم السّلام یلزم أن یکون فی إیجاب طاعة أمیر المؤمنین علیه السّلام و لزوم الانقیاد له و فرض إمامته علی الامة، و هذا واضح.

کلام للجاحظ فی مدح أهل البیت ... ص: ۸۰

و إذ رأیت بطلان کلمات ابن تیمیة ظهر لک انه لا ینبغی لمؤمن أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۱

یشک فی ثبوت حدیث الثقلین، فضلا عن أن یطعن فیه کالبخاری و ابن الجوزی و ابن تیمیة. و کیف یقدم ادنی مسلم علی ذلک مع روایة أساطین علماء اهل السنة لحدیث الثقلین بکاملة؟! و لهذا قال عمرو بن بحر الجاحظ فی (رسالة مدح اهل البیت) ما نصه:

«اعلم ان اللّه تعالی لو أراد أن یسوی بین بنی هاشم و بین الناس لما أبان منهم ذوی القربی، و لما قال: وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ و قال تعالی: وَ إِنَّهُ لَذِکْرٌ لَکَ وَ لِقَوْمِکَ، و إذا کان لقومه فی ذلک ما لیس لغیرهم فکل من کان أقرب کان أرفع و لو سواهم بالناس لما حرم علیهم الصدقة، و ما هذا التحریم الا لاکرامهم، و لذلک قال للعباس حین طلب ولایة الصدقات، لا أولیک غسالات خطایا الناس و أوزارهم، بل أولیک سقایة الحاج و الإنفاق علی زوار اللّه. و لهذا کان رباه اول ربا وضع، و دم ابن ربیعة ابن الحارث اول دم هدر، لأنهما القدوة فی النفس و المال، و لهذا قال علی علی منبر الجماعة:

نحن أهل البیت لا یقاس بنا أحد من الناس. و صدق کرم اللّه وجهه.

کیف یقاس بقوم منهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و الأطیبان علی و فاطمة، و السبطان الحسن و الحسین، و الشهیدان اسد اللّه حمزة و ذو الجناحین جعفر، و سید الوادی عبد المطلب و ساقی الحجیج العباس. و النجدة و الخیر فیهم، و الأنصار أنصارهم و المهاجرون من هاجر إلیهم و معهم، و الصدیق من صدقهم، و الفاروق من فرق بین الحق و الباطل فیهم، و الحواری حواریهم، و ذو الشهادتین لأنه شهد لهم، و لا خیر الا فیهم و لهم و منهم و معهم. و

قال علیه السّلام: «انی تارک فیکم الثقلین، أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض».

و إذا کان الجاحظ- علی ما هو علیه من المساوئ و القبائح- یذکر حدیث الثقلین استدلالا به علی فضل أهل البیت علیهم السّلام، فهل یشک مسلم فی صحة هذا الحدیث، أو فی جملة

«و انهما لن یفترقا حتی یردا علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۲

الحوض»؟

و قال الجاحظ أیضا علی ما نقله الحصری:

«فالعرب كالبدن و قريش روحها، و قريش روح و بنو هاشم سرها و لبها و موضع غاية الدين و الدنيا منها، و هاشم ملح الأرض و زينة الدنيا و حمى العالم و السنام الأضخم و الكاهل الأعظم، و لباب كل جوهر كريم، و سر كل عنصر شريف، و الطينة البيضاء، و المغرس المبارك، و النصاب الوثيق، و معدن الفهم و ينبوع العلم، و ثهلان ذو الهضاب فی الحلم، و السيف الحسام فی العزم مع الإناة و الحزم، و الصفح عن الجرم، و القصد بعد المعرفة، و الصفح بعد المقدرة و هم الأنف المقدم، و السنام الأكرم، كالماء الذی لا ينجسه شیء، و كالشمس التی لا تخفی بكل مكان، و كالذهب لا يعرف بالنقصان، و كالنجم للحيران، و البارد للظمآن. و منهم الثقلان و الأطيبان و السبطان و الشهيدان و اسد اللّه و ذو الجناحين و ذو قرنيها و سيد الوادی و ساقی الحجيج، و حليم البطحاء و البحر و الحبر، و الأنصار أنصارهم و المهاجرون من هاجر إليهم او معهم، و التصديق من صدقهم، و الفاروق من فرق بين الباطل و الحق فيهم، و الحواری حواريهم و ذو الشهادتين لأنه شهد لهم، و لا خير الا لهم او فيهم او معهم او يضاف إليهم، و كيف لا يكونون كذلك و منهم رسول رب العالمين، و امام الأولين و الآخرين، و نجيب المرسلين، و خاتم النبيين، و الذی لم يتم لنبی نبوة الا بعد التصديق به و البشارة بمجيئه، الذی عم برسالته ما بين الخافقين، و أظهره اللّه على الدين كله و لو كره المشركون» [۱].

---

[۱] زهر الآداب- هامش العقد الفريد ۱/ ۶۲- ۶۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۳

ملحق سند حديث الثقلين ... ص: ۸۳

اشارة

للعلامة السيد عبد العزيز الطباطبائی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۵

بسم الله الرحمن الرحيم لا ريب ان سيد الطائفة صاحب كتاب (عبقات الأنوار) هو رائد الباحثين المحققين فی هذا النهج الفنی للنقاش العلمی فی مجال الصراع العقيدی، فقد أسس منهجه على الاستيعاب الشامل و التتبع الهائل، و دراسة كل مسألة خلافية من شتى جوانبها و معالجة جميع نواحيها علاجا جذريا مما يراه القارئ الكريم فی مؤلفات هذا العملاق العظيم. و قد كرس حياته فی الدفاع عن الحق و الجهاد فی سبيله و نصرة الدين و إعلاء كلمته و النصح للمسلمين و توحيد كلمتهم، و قد أدى رسالته رحمه اللّه مرابطا مجاهدا، و خلف تراثا علميا هائلا ينير للاجيال، و كتابه عبقات الأنوار إحدى حسناته و أحد مآثره الخالدة.

و حيث ان كتاب التحفة كان باللغة الفارسية كان من الطبيعی أن يؤلف السيد فی الرد عليه كتاب العبقات أيضا بالفارسية.

الى أن قيض اللّه سبحانه الشاب المهذب الفاضل العلّامة الميلانی فنقله الى اللغة العربية و سدّ الثلمة و ملأ الفراغ.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۶

و بلغ من شوقی اليه أن تناولت ملازمه المطبوعة قبل أن يكمل طبعه فقرأت فيها و تصفحتها بتلهف و اشتياق.

ثم عن لی أن أتصفح مذكراتی و مجموعاتی و أراجع ما فی متناول يدی من مطبوعات و مصورات لعلی أجمع من الاوابد و الشوارد ما يمكن أن يضاف الى مصادر الحديث (حديث الثقلين) و طبقات رواته.

و هذا كل ما تيسر لی من ذلك على سبيل الاستعجال فی فترة قصيرة، و أترك الاستقصاء التام و التنقيب الحثيث عن مصادر هذا الحديث و أسناده الى مجال أوسع و فرصة أخرى، فانی اقدم هذا الجهد الضئيل مؤمنا بأن سوف يجد الباحث المنقب فی طيات الكتب و المصادر مطبوعها و مخطوطها أضعاف ما جمعته فی هذه الفترة القصيرة. و أسأل اللّه التوفيق و القبول.

عبد العزيز الطباطبائى

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۷

رواة حديث الثقلين ... ص: ۸۷

رواته من الصحابة ... ص: ۸۷

ذكر كل من السخاوى فى استجلاب ارتقاء الغرف [۱] و السمهودى فى جواهر العقدين بعد أن أوردا حديث الثقلين من حديث زيد بن أرقم و أبى سعيد الخدرى عن مسلم و الترمذى فى صحيحيهما، و الدارمى، و النسائى، و أبى يعلى، و ابن خزيمة، و الطبرانى، و الحاكم، و الضياء المقدسى، أورداه بالتفصيل عن أكثر من عشرين صحابيا.

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف بحب أقرباء الرسول ذوى الشرف تأليف شمس الدين أبى الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوى القاهرى الشافعى نزيل الحرمين الشريفين المتوفى سنة ۹۰۲، ترجم لنفسه فى كتابه الضوء اللامع ۸/ ۲- ۳۲ ترجمة مبسوطة وعد فى ص ۱۸ فى مؤلفاته كتاب الاستجلاب هذا، و ألف فى ترجمة حياته بنفسه كتابا حافلا كبيرا سماه ارشاد الغاوى الى ترجمة السخاوى، رأيت منه نسخة قديمة فى المكتبة السليمانية و انتقيت منه فوائد لا يحضرنى الآن رقمه و تاريخه، وعد كتابه الاستجلاب هذا هناك أيضا فى عداد مؤلفاته.

و من الاستجلاب نسخ فى الهند و مصر و تركيا، منها نسخة بأول مجموعة رقم ۲۷۸۷ فى مكتبة عاطف افندى باستنبول كتبت ۱۱۴۳ و قد صورتها لمكتبتى، أرجو اللّه أن يوفقنى لنشره، و هذا الذى أنقله منه ذكره فى الورقة ۲۱/ أ.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۸

أما السخاوى فقد قال- بعد إيراد ما تقدم- و فى الباب:

۳- عن جابر ۴- و حذيفة بن أسيد ۵- و خزيمة بن ثابت ۶- و زيد بن ثابت ۷- و سهل بن سعد ۸- و ضمرة [الأسلمى ۹- و عامر بن ليلى [الغفارى ۱۰- و عبد الرحمن بن عوف ۱۱- و عبد اللّه بن عباس ۱۲- و عبد اللّه بن عمر ۱۳- و عدى بن حاتم ۱۴- و عقبة بن عامر ۱۵- و على بن أبى طالب ۱۶- و أبى ذر ۱۷- و أبى رافع ۱۸- و أبى شريح الخزاعى ۱۹- و أبى قدامة الانصارى ۲۰- و أبى هريرة ۲۱- و أبى الهيثم بن التيهان ۲۲- و رجال من قريش ۲۳- و ام سلمة [ام المؤمنين ۲۴- و ام هانى ابنة أبى طالب، الصحابة رضى اللّه عنهم أجمعين. فأما حديث جابر فرواه الترمذى فى جامعه...

و هكذا عنونهم على التتالى واحدا بعد واحد، و ذكر المصادر التى روت

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۹

حديثه، ثم أورد حديثه بنصه.

و أما السمهودى فقال فى جواهر العقدين [۱]: و فى الباب عن زيادة على عشرين من الصحابة رضوان اللّه عليهم.

فعن جابر بن عبد اللّه رضى اللّه عنهما قال...

فأخذ يعدد المذكورين من الصحابة واحدا واحدا، و يورد حديثهم، ثم يذكر المصدر الذى روى حديثهم.

---

[۱] السمهودى، نور الدين على بن عبد اللّه بن أحمد الحسنى المدنى الشافعى المتوفى سنة ۹۱۱ له ترجمة فى الشذرات ۸/ ۵۰ و فى

النور السافر ص ۵۸ و ترجم له معاصره شمس الدین السخاوی فی التحفهٔ اللطیفهٔ ترجمهٔ موسعهٔ فی سبع صحائف کبار و هی أوسع ترجمهٔ فی الکتاب و هی أضعاف سائر تراجم الکتاب، رأیت منه نسخهٔ کاملهٔ فی قطعتین یکمل بعضها بعضا فی مکتبهٔ طوب قبوسرای، أثنی علیه فیه کثیرا و حکی ثناء الاعلام و قد نقلت ترجمته منه ملخصا ذکر فیه: و قد صحبته من سنهٔ بضع و ستین ثم کثرت خلطتی به.. و کذا سمع غیره من تصانیفی و کان علی خیر و عبادهٔ و سکون ... و یستمد مما لعله یقف علیه من تصانیفی کالقول البدیع و ارتقاء الغرف.. و قد وقفت له علی عدهٔ تصانیف منها (جواهر العقدین) فی فضل الشرفین شرف العلم و شرف النسب.. و تصانیفه حسبما کتبه لی بخطه: اقتضاء الوفا..

و جواهر العقدین. و کتاب التحفهٔ اللطیفهٔ للسخاوی طبع منه ثلاث مجلدات و بلغ الی حرف العین و وقف طبعه لما ذا؟ لا ـ أدری ککتاب تهذیب تاریخ ابن عساکر طبع منه سبع مجلدات تباعا فلما بلغ حرف العین و ترجمهٔ علی بن أبی طالب فیه وقف طبعه! و أما جواهر العقدین، فنسخهٔ کثیرهٔ شائعهٔ رأیت منها أربع نسخ فی مکتبهٔ الأوقاف ببغداد، و منه نسخهٔ فی دار الکتب الظاهریهٔ و نسخ فی مکتبات ترکیا منها نسخهٔ بخط تلمیذه شمس الدین أبی عبد اللّه محمد بن علی بن أحمد اللواتی المغربی المالکی التونسی [ترجم له السخاوی فی الضوء اللامع ۸/ ۱۶۶]، و قد فرغ منه المؤلف ۱۸ ربیع الثانی ۸۹۷ و قد فرغ من هذه النسخهٔ تلمیذه الناسخ ۱۷ جمادی الآخرهٔ من السنهٔ نفسها أی بعد تألیفه بشهرین ثم قرأها علی المؤلف فأجاز له المؤلف بآخر النسخهٔ و کتب له فیها إجازهٔ بخطه تاریخها ۲۵ شعبان من السنهٔ نفسها فی ۲۶ مجلسا و علیها إضافات و تصحیحات بخط المؤلف. و هذه النسخهٔ فی مکتبهٔ ایاصوفیا رقم ۳۱۷۱ فی المکتبهٔ السلیمانیهٔ باسلامبول و صورت علیها لمکتبتی و منها انقل من الورقهٔ ۸۵/ أ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۰

رواهٔ الحدیث من التابعین ... ص: ۹۰

و أما رواته من التابعین فکثیرون یمر علیک أسماؤهم خلال روایاتهم فی الصحاح و المسانید و المراجع الحدیثیهٔ، و لکی لا نخلی هذا الحقل منهم نشیر الی بعضهم.

فمنهم:

۱- أبو الطفیل عامر بن واثلهٔ، و عداده فی الصحابهٔ ۲- عطیهٔ بن سعید العوفی ۳- حنش بن المعتمر ۴- الحارث الهمدانی ۵- حبیب بن أبی ثابت ۶- علی بن ربیعهٔ ۷- القاسم بن حسان ۸- حصین بن سبرهٔ ۹- عمرو بن مسلم ۱۰- أبو الضحی مسلم بن صبیح ۱۱- یحیی بن جعدهٔ ۱۲- الأصبغ بن نباتهٔ ۱۳- عبد اللّه بن أبی رافع ۱۴- المطلب بن عبد اللّه بن حنطب ۱۵- عبد الرحمن بن أبی سعید ۱۶- عمر بن علی بن أبی طالب ۱۷- فاطمهٔ ابنهٔ علی بن أبی طالب ۱۸- الحسن بن الحسن بن علی بن أبی طالب ۱۹- زین العابدین علی بن الحسین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۱

أسماء المخرجین لحدیث الثقلین ... ص: ۹۱

اشارهٔ

و أما من رواه من بعد الصحابهٔ و التابعین لهم بإحسان من أعلام الامهٔ، و حفاظ الحدیث و مشاهیر الأئمهٔ عبر القرون، عدا ما مر فی الأصل، فإلیک أسماءهم حسب الطبقات:

القرن الثانی ... ص: ۹۱

۱- حبیب بن أبی ثابت المتوفی ۱۱۹.

۲- أبو إسحاق السبیعی المتوفی ۱۲۹.

۳- محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب.

۴- حکیم بن جبیر.

۵- زکریا بن أبی زائدهٔ المتوفی ۱۴۸.

۶- فطر بن خلیفهٔ المخزومی.

۷- کثیر بن زید المتوفی ۱۵۸.

۸- معروف بن خربوذ المکی.

۹- أبو الجحاف داود بن أبی عوف التمیمی.

۱۰- صالح بن أبی الأسود اللیثی.

۱۱- أبو الجارود زیاد بن المنذر العبدی.

۱۲- حاتم بن اسماعیل المتوفی ۱۸۶.

۱۳- ابو الحسن علی بن مسهر القرشی المتوفی ۱۸۹.

۱۴- علی بن ثابت الجزری.

۱۵- کثیر النوا.

۱۶- عبد اللّه بن سنان الزهری.

۱۷- هارون بن سعد العجلی.

۱۸- یونس بن أرقم الکندی.

۱۹- عثمان بن المغیرهٔ الثقفی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۲

۲۰- زید بن الحسن الأنماطی

القرن الثالث ... ص: ۹۲

۲۱- جعفر بن عون المخزومی المتوفی ۲۰۶.

۲۲- یزید بن هارون الواسطی المتوفی ۲۰۶.

۲۳- یعلی بن عبید الطنافسی المتوفی ۲۰۹.

۲۴- عبید اللّه بن موسی العبسی.

۲۵- تلید بن سلیمان المحاربی.

۲۶- هاشم بن القاسم ابو النضر الکنانی.

۲۷- ابو غسان الهندی مالک بن اسماعیل المتوفی ۲۱۹.

۲۸- محمد بن سعید بن سلیمان ابن الاصبهانی المتوفی ۲۲۰.

۲۹- محمد بن کثیر العبدی.

۳۰- سعید بن سلیمان الواسطی المتوفی ۲۲۵.

۳۱- عبد اللّه بن بکیر الغنوی.

۳۲- سعید بن منصور الخراسانی المتوفی ۲۲۷.

۳۳- داود بن عمرو الضبی.

۳۴- عمار بن نصر المروزی المتوفی ۲۲۹.

۳۵- منجاب بن الحارث التمیمی المتوفی ۲۳۱.

۳۶- عبد الرحمن بن صالح الأزدی المتوفی ۲۳۵.

۳۷- بشر بن الولید الکندی المتوفی ۲۳۸.

۳۸- جعفر بن حمید القرشی المتوفی ۲۴۰.

۳۹- اسماعیل بن موسی الفزاری ابن بنت السدی المتوفی ۲۴۵.

۴۰- سفیان بن وکیع بن الجراح المتوفی ۲۴۷.

۴۱- محمد بن یزید أبو کرخویه الواسطی.

۴۲- یوسف بن موسی القطان المتوفی ۲۵۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۳

۴۳- احمد بن المنصور الرمادی المتوفی ۲۶۵.

۴۴- احمد بن یونس ابو العباس الضبی المتوفی ۲۶۸.

۴۵- ابراهیم بن مرزوق بن دینار المتوفی ۲۷۰.

۴۶- الحسین بن علی بن جعفر.

۴۷- محمد بن عبد الوهاب ابو احمد الفراء المتوفی ۲۷۲.

۴۸- الحافظ یعقوب بن سفیان الفسوی المتوفی ۲۷۷.

۴۹- ابراهیم بن إسحاق القاضی ابو إسحاق الزهری المتوفی ۲۷۷.

۵۰- محمد بن الفضل ابو جعفر السقطی المتوفی ۲۸۸.

۵۱- فهد بن سلیمان النحاس المصری.

۵۲- احمد بن القاسم الجوهری المتوفی ۲۹۳.

۵۳- الحافظ صالح جزره المتوفی ۲۹۴.

۵۴- احمد بن یحیی الحلوانی المتوفی ۲۹۶.

۵۵- الحافظ ابو جعفر المطین محمد بن عبد اللّه بن سلیمان المتوفی.

۲۹۷

القرن الرابع ... ص: ۹۳

۵۶- الحافظ الحسن بن سفیان النسوی المتوفی ۳۰۳.

۵۷- الحافظ أبو یحیی زکریا بن یحیی الساجی المتوفی ۳۰۷.

۵۸- العباس بن أحمد أبو حبیب البرتی المتوفی ۳۰۸.

۵۹- أبو بکر بن أبی داود السجستانی المتوفی ۳۱۶.

۶۰- الحسن بن مسلم الصنعانی.

۶۱- الحافظ الطحاوی أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلمة المتوفی ۳۲۱.

۶۲- أبو جعفر العقیلی محمد بن عمرو بن حماد المتوفی ۳۲۲.

۶۳- الحسن بن یعقوب أبو الفضل البخاری المتوفی ۳۴۲.

۶۴- أبو عبد اللّه محمد بن یعقوب بن الاخرم الشیبانی المتوفی ۳۴۴

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۴

۶۵- أبو محمد عبد اللّه بن جعفر الاصبهانی المتوفی ۳۴۶.

۶۶- محمد بن أحمد بن تمیم الخیاط القنطری المتوفی ۳۴۸.

۶۷- أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی المتوفی ۳۵۱.

۶۸- الحافظ أبو الشیخ ابن حبان البستی المتوفی ۳۶۹.

۶۹- محمد بن أحمد بن بالویه المتوفی ۳۷۴.

۷۰- محمد بن أحمد بن حمدان أبو عمرو الحیری المتوفی ۳۷۶.

۷۱- عبد اللّه بن أحمد بن حمویه الحموئی المتوفی ۳۸۱.

۷۲- الحافظ أبو الحسن علی بن عمر بن شاذان السکری المتوفی ۳۸۶

القرن الخامس ... ص: ۹۴

۷۳- أبو عبید الهروی صاحب الغریبین المتوفی ۴۰۱.

۷۴- یحیی بن ابراهیم أبو زکریا المزکی النیسابوری المتوفی ۴۱۴.

۷۵- القاضی عبد الجبار بن أحمد المعتزلی المتوفی ۴۱۴.

۷۶- أبو الفرج محمد بن عبد اللّه بن أحمد بن شهریار الاصبهانی.

۷۷- أبو سعد الگنجرودی محمد بن عبد الرحمن المتوفی ۴۵۳.

۷۸- أبو بکر أحمد بن عبید اللّه بن خلف الشیرازی.

۷۹- ابن الغریق أبو الحسین ابن المهتدی باللّه المتوفی ۴۶۵.

۸۰- أبو الحسن الداودی البوشنجی المتوفی ۴۶۷

القرن السادس ... ص: ۹۴

۸۱- أبو بکر المزرفی محمد بن الحسین الشیبانی المتوفی ۵۲۷.

۸۲- أبو عبد اللّه محمد بن العمرکی المتوثی البوشنجی.

۸۳- محمد بن حمویه الجوینی المتوفی ۵۳۰.

۸۴- أبو نصر الطوسی أحمد بن علی المعروف بابن العراقی.

۸۵- زاهر بن طاهر أبو القاسم الشحامی المستملی المتوفی ۵۳۳

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۲، ص: ۹۵

۸۶- جار اللّه الزمخشری المتوفی ۵۳۸.

۸۷- القاضی أبو محمد ابن عطیهٔ المحاربی الغرناطی المتوفی ۵۴۶.

۸۸- أبو الفضل ابن ناصر السلامی البغدادی المتوفی ۵۵۰.

۸۹- الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطار الهمدانی المتوفی ۵۶۹.

۹۰- عمر بن عیسی الخطیبی الدهلقی

القرن السابع ... ص: ۹۵

۹۱- الحافظ محیی الدین النووی المتوفی ۶۷۶.

۹۲- شرف الدین أبو محمد عمر بن محمد بن عبد الواحد الموصلی.

۹۳- أبو العباس أحمد بن عمر القرطبی الانصاری المتوفی ۶۵۶.

۹۴- عز الدین عبد الحمید بن هبهٔ اللّه ابن أبی الحدید المعتزلی المتوفی.

۶۵۶.

۹۵- القاضی ناصر الدین البیضاوی المتوفی ۶۸۵

القرن الثامن ... ص: ۹۵

۹۶- ظهیر الدین عبد الصمد الفارقی الفارابی.

۹۷- زین العرب علی بن عبد اللّه بن أحمد.

۹۸- بدر الدین أبو محمد الحسن بن حبیب الحلبی.

۹۹- ابن تیمیهٔ الحرانی المتوفی ۷۲۸.

۱۰۰- أثیر الدین أبو حیان الاندلسی المتوفی ۷۴۵.

۱۰۱- علاء الدین ابن الترکمانی الحنفی المتوفی ۷۴۹.

۱۰۲- شمس الدین محمد بن الحسن الواسطی المتوفی ۷۷۶

القرن التاسع ... ص: ۹۵

۱۰۳- أبو العباس تقی الدین المقریزی المتوفی ۸۴۵

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۲، ص: ۹۶

۱۰۴- عثمان بن حاجی بن محمد الهروی.

۱۰۵- الحافظ ابن حجر العسقلانی المتوفی ۸۵۲

القرن العاشر ... ص: ۹۶

۱۰۶- الحافظ ابن الدیبع الشیبانی المتوفی ۹۴۳.

۱۰۷- شمس الدین ابن طولون الدمشقی المتوفی ۹۵۳

القرن الحادی عشر ... ص: ۹۶

۱۰۸- محمد بن محمد بن سلیمان السوسی المغربی المتوفی ۱۰۹۴

القرن الثانی عشر ... ص: ۹۶

۱۰۹- عبد الملک العصامی المکی المتوفی ۱۱۱۱.

۱۱۰- محمد أمین المحبی المتوفی ۱۱۱۱.

۱۱۱- ابن حمزة الحسینی المتوفی ۱۱۲۰.

۱۱۲- عبد الغنی النابلسی المتوفی ۱۱۴۳.

۱۱۳- ابراهیم الشبراویّ المتوفی ۱۱۶۲

القرن الثالث عشر ... ص: ۹۶

۱۱۴- میر غنی الحسینی المتوفی ۱۲۰۷

القرن الرابع عشر ... ص: ۹۶

۱۱۵- أحمد زینی دحلان.

۱۱۶- أحمد ضیاء الدین الکمشخانوی.

۱۱۷- مؤمن بن حسن الشبلنجی.

۱۱۸- بهجت بهلول أفندی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۷

۱۱۹- الشیخ منصور علی ناصف المصری.

۱۲۰- یوسف بن اسماعیل النبهانی.

۱۲۱- العباس بن أحمد الیمنی.

۱۲۲- محمد بن عبد الرحمن المبارکفوری.

۱۲۳- أحمد البنا الساعاتی.

۱۲۴- عبد اللّه الشافعی.

۱۲۵- محمود أبو ریة.

۱۲۶- توفیق أبو علم.

۱۲۷- حبیب الرحمن الاعظمی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۸

[سند حدیث الثقلین ... ص: ۹۸

(۱) روایهٔ حبیب بن ابی ثابت ... ص: ۹۸

اشارهٔ

رواه عن ابی الطفیل عن زید بن أرقم و رواه عنه الأعمش، أخرجه.
النسائی [۱] و أورده ابن کثیر [۲] عن النسائی فی سننه (الکبری) ثم قال: «قال شیخنا ابو عبد اللّه الذهبی: «و هذا حدیث صحیح».
و رواه ایضا عن یحیی بن جعدهٔ عن زید بن أرقم، و رواه عنه ابو العلاء کامل بن العلاء التیمی السعدی.
أخرجه الحاکم بإسناده عنه بلفظ آخر، و صححه هو و الذهبی علی شرط الشیخین [۳].

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین ص ۱۵ من الطبعهٔ المصریهٔ. و تقدم فی ج ۱/ ۱۳۳.
[۲] البدایهٔ و النهایهٔ ۵/ ۲۰۹.
[۳] المستدرک ۳/ ۵۳۳.

ترجم له ... ص: ۹۹

ابن حجر: «حبیب بن ابی ثابت قیس بن دینار. الأسدی مولاهم ابو یحیی الکوفی، روی عن ابن عمر و ابن عباس و انس ابن مالک و زید بن أرقم و ابی الطفیل.. قال العجلی کوفی تابعی ثقهٔ، و قال ابن معین و النسائی ثقهٔ، و قال ابن ابی مریم عن ابن معین ثقهٔ حجهٔ، قیل له: ثبت؟ قال: نعم..
و قال ابو حاتم: صدوق ثقهٔ.. قال ابو بکر ابن عیاش و غیره مات سنهٔ ۱۱۹» [... ۱].

(۲) روایهٔ ابی إسحاق السبیعی ... ص: ۹۹

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن حنش بن المعتمر عن ابی ذر. [۲]
و رواه عنه الأعمش و یونس بن ابی إسحاق و مفضل بن صالح و إسرائیل اخرج روایتهم الحافظ الدارقطنی المتوفی ۲۳۸۵ ففی کتاب العلل [۳] ج ۲ الورقهٔ ۷۸ ب ۳: و سئل: عن حدیث حنش بن المعتمر عن ابی ذر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا ایها الناس انی ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، و مثلهما مثل سفینهٔ نوح من رکب فیها نجا؟
فقال: یرویه ابو إسحاق السبیعی عن حنش، قال ذلک الأعمش و یونس بن ابی إسحاق و مفضل بن صالح.
و خالفهم إسرائیل فرواه عن ابی إسحاق عن رجل عن حنش، و القول عندی قول إسرائیل. انتهی.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۱۷۸.
[۲] المتقدم فی ص ۱۶۳ ج ۱.
[۳] مصورهٔ فی مکتبهٔ آیهٔ اللّه الحکیم العامهٔ فی النجف الأشرف عن معهد المخطوطات بجامعهٔ الدول العربیهٔ بالقاهرهٔ علی نسخهٔ کتبت سنهٔ ۷۰۸ فی دار الکتب المصریهٔ رقم ۳۹۴ حدیث.

ترجم له ...: ص: ۱۰۰

و هو أبو إسحاق السبیعی عمرو بن عبد اللّه الکوفی الهمدانی المتوفی ۹/ ۸/ ۱۲۶ من رجال الستهٔ مجمع علی توثیقه.
ابن حجر العسقلانی فقال: «و قال ابن معین و النسائی ثقهٔ، و قال ابن المدینی أحصینا مشیخته نوحا من ثلاثمائهٔ شیخ و قال مرهٔ أربعمائهٔ، و قد روی عن سبعین او ثمانین لم یرو عنهم غیره.
و قال العجلی کوفی تابعی ثقهٔ و الشعبی اکبر منه بسنتین.. و قال أبو حاتم ثقهٔ و هو احفظ من ابی إسحاق الشیبانی و شبه الزهری فی کثرهٔ الروایهٔ و اتساعه فی الرجال..» [۱].
و ابن سعد فی (الطبقات ۶/ ۳۱۳).

(۳) روایهٔ محمد بن عمر بن علی ... ص: ۱۰۰

اشارهٔ

رواه عن جده أمیر المؤمنین علیه السّلام مرسلا، أو عن أبیه عنه علیه السّلام علی اختلاف الروایات فی المصادر.
و رواه عنه أبو محمد کثیر بن زید الاسلمی ثم السهمی مولاهم المتوفی سنهٔ ۱۵۸، أخرجه الدولابی فی کتاب الذریهٔ الطاهرهٔ، یأتی بالاسناد و اللفظ فی الرقم (۷).
و أورده العباس بن أحمد الصنعانی قال: «و عن محمد بن عمر بن علی عن أبیه عن علی بن أبی طالب ... أخرجه ابن جریر و صححه» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۶۳.
[۲] تتمهٔ الروض النضیر ۵/ ۳۴۴.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۱

ترجم له ...: ص: ۱۰۱

۱- ابن حجر: حیث انه من رجال الترمذی فقال: «محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب الهاشمی امه أسماء بنت عقیل، روی عن جده مرسلا و أبیه و عمه محمد بن الحنفیهٔ و ابن عمه علی بن الحسین بن علی.
روی عنه أولاده عبد اللّه و عبید اللّه و عمر، و ابن جریح و ابن إسحاق و یحیی ابن أیوب و هشام بن سعد و غیرهم. قال ابن سعد: قد روی عنه، و کان قلیل الحدیث و کان قد أدرک أول خلافهٔ بنی العباس، ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: روی عن علی» [۱].
۲- الذهبی: فقال: (ثقهٔ) [۲].

(۴) روایهٔ حکیم بن جبیر ... ص: ۱۰۱

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ و رواه عنه عبد اللّه بن بکیر الغنوی،
أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر فقال:

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی [مطین نا جعفر بن حمید، نا عبد اللّه ابن بکیر الغنوی عن حکیم بن جبیر عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضـی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی لکم فرط و انکم واردون علی الحوض، عرضه ما بین صنعاء الی بصری، فیه عدد الکواکب من قدحان الذهب و الفضهٔ، فانظروا کیف تخلفونی فی الثقلین؟

فقام رجل فقال: یا رسول اللّه و ما الثقلان؟ فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: الأکبر کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم فتمسکوا به لن تزالوا و لا تضلوا. و الأصغر عترتی و انهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۳۲۱.

[۲] الکاشف ۳/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۲

و سألت لهما ذلک ربی، فلا تقدموهما فتهلکوا و لا تعلموهما فإنهما أعلم منکم» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۰۲

۱- ابن حجر: فـانه من رجال الأربعـهٔ فقال: «حکیم بن جبیر الأسـدی و یقال مولی الحکم بن أبی العاص الثقفی الکوفی روی عن أبی جحیفهٔ و أبی الطفیل ... و عنه الأعمش و السفیانان و زائدهٔ و فطر بن خلیفهٔ و شعبهٔ و شریک و علی بن صالح و جماعهٔ..» [۲].

ثم حکی عن جماعهٔ تضـعیفه، و لا ذنب له سوی روایته بعض فضائل آل محمد علیهم السلام، راجع ترجمته فی المیزان، و الا فهو من رجال السنن الأربعهٔ، و یکفیه روایهٔ السفیانین و شعبهٔ عنه.

۲- عده ابن سعد فی الطبقهٔ الثالثهٔ من الکوفیین [۳].

۳- البخاری: فی (التاریخ الکبیر ۳/ ۱۶) رقم ۶۵.

(۵) روایهٔ زکریا بن أبی زائدهٔ ... ص: ۱۰۲

اشارهٔ

رواه عن عطیهٔ العوفی عن أبی سعید الخدری و رواه عنه یزید بن هارون الواسطی،

أخرج حدیثه أبو عبد اللّه المحاملی فی أمالیه [۴] قال:

«حـدثنا أخو کرخویه قال حدثنا یزید بن هارون ثنا زکریا عن عطیهٔ عن أبی سـعید الخدری قال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: انّی قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی، الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر:

---

[۱] المعجم الکبیر ۳ رقم ۲۶۸۱.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۴۴۵.

[۳] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۲۶.

[۴] فی الورقهٔ ۳۸ بن الجزء الثالث من نسخهٔ قیمهٔ فی دار الکتب الظاهریهٔ بدمشق.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۳

کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، ألا و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض».

و قد روی المحاملی حدیث الثقلین فی أمالیه عن علی علیه السّلام و قد تقدم فی الکتاب.

ترجم له ...: ص: ۱۰۳

۱- ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «زكريا بن أبى زائدة خالد ابن ميمون بن فيروز ... و قال عبد اللّه عن أبيه [۱]: ثقة حلو الحديث ... و قال العجلى: ثقة الا ان سماعه من أبى إسحاق بآخره و يقال ان شريكا أقدم سماعا منه ... قال أبو داود: و زكريا ثقة... و قال النسائى: ثقة، قال ابن نمير: مات سنة ۱۴۷» [۲].

۲- ابن سعد و قال: «أخبرنا الفضل بن دكين انه توفى سنة ثمان و أربعين و مائة و كان ثقة كثير الحديث» [۳].

(۶) رواية فطر بن خليفة المخزومى ... ص: ۱۰۳

اشارة

روى حديث الثقلين عن أبى الطفيل عامر بن واثلة و تابعه على ذلك زياد ابن المنذر ابو الجارود العبدى، و رواه عنهما محمد بن كثير العبدى.

أورده السمهودى فى الذكر الرابع من القسم الثانى من جواهر العقدين الورقة ۸۶/ أ. و السخاوى فى استجلاب ارتقاء الغرف الورقة ۲۲ ب.

---

[۱] احمد بن حنبل.

[۲] تهذيب التهذيب ۳/ ۳۲۹.

[۳] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۴

ترجم له ...: ص: ۱۰۴

۱- ابن حجر: فقد روى له البخارى و أصحاب السنن الأربعة فقال: «فطر بن خليفة القرشى المخزومى- مولاهم- ابو بكر الحناط الكوفى، روى عن أبيه ... و أبى الطفيل عامر بن واثلة ... و عنه ابن المبارك و القطان و السفيانان»...

ثم حكى توثيقه عن احمد بن حنبل و يحيى بن معين و العجلى و النسائى و ابن سعد و أبى نعيم الفضل بن دكين و ابن حبان و أرّخ وفاته بسنة ۱۵۵ و قيل ۱۵۳ [۱].

۲- ابن سعد قال: «و كان ثقة» [۲].

(۷) رواية كثير بن زيد ... ص: ۱۰۴

اشارة

روى حديث الثقلين عن محمد بن عمر بن على، و رواه عنه أبو عامر العقدى عبد الملك بن عمرو، اخرج حديثه ابو جعفر الطحاوى فى (مشكل الآثار ۲/ ۳۰۷) و أبو بشر الدولابى فى الذرية الطاهرة [۳] و هو قبل آخر الكتاب بحديث.

قال الدولابى [۴] «حدثنا ابراهيم بن مرزوق نا أبو عامر

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۰۰.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۶۴.

[۳] الذریة الطّاهرة: ۱۶۸. و رأیت منه نسخة ضمن مجموعة کتبت سنة ۸۵۵ فی مکتبة کوپرلی فی اسلامبول رقم ۴۲۸ و هی تبدأ بالورقة ۶۰ من المجموعة.

و نسخة مکتوبة سنة ۶۶۹ صورها معهد المخطوطات بجامعة الدول العربیة بالقاهرة عن مکتبة شخصیة و ورد فی فهرست المخطوطات المصورة قسم التاریخ ۳/ ۱۵۲ رقم ۱۰۵۲ و عنها صورت مکتبة الامام الحکیم العامة فی النجف، و عنها نسخت نسخة بیدی لنفسی سنة ۱۳۹۱، و نسخة منه فی المکتبة الاحمدیة بتونس.

[۴] المتقدم ص ۱۳۹ ج ۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۵

العقدی [۱] حدثنی کثیر ابن زید عن محمد بن عمر بن علی عن [أبیه :

علی: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حضر الشجرة بخم قال فخرج آخذا بید علی فقال: یا أیها الناس ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم و ان اللّه و رسوله مولیاکم؟

قالوا: بلی، قال: فمن کنت مولاه فان علیا مولاه- أو قال: هذا مولاه- انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و اهل بیتی».

و أورده السخاوی فی الاستجلاب و السمهودی فی جواهر العقدین و قالا: «أخرجه إسحاق بن راهویه فی مسنده من طریق کثیر بن زید عن محمد بن عمر ابن علی بن أبی طالب عن أبیه عن جده علی و هو سند جید، و کذا رواه الدولابی فی الذریة الطاهرة،

و رواه الجعابی فی الطالبیین من حدیث عبید اللّه ابن موسی عن أبیه عن عبد اللّه بن حسن عن أبیه عن جده عن علی رضی اللّه عنه، و لفظه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی مخلف فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه عز و جل طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، و عترتی أهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض».

و رواه الخرکوشی فی شرف المصطفی [۲] مرسلا عن علی علیه السلام.

ترجم له ...: ص: ۱۰۵

و هو کثیر بن زید الاسلمی ثم السهمی مولاهم أبو محمد المدنی، من رجال أبی داود و الترمذی و ابن ماجة:

الحافظ ابن حجر: و حکی توثیقه عن ابن عمار الموصلی و ابن حبان قال: «و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال ابن سعد: توفی فی خلافة أبی جعفر [المنصور] و کان کثیر الحدیث، و قال خلیفة [بن خیاط] توفی فی آخر خلافة

---

[۱] المتقدم ص ۷۷ ج ۱.

[۲] الورقة ۷۲/ أ من نسخة دار الکتب الظاهریة بدمشق.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۶

أبی جعفر، و کانت وفاة أبی جعفر سنة ۱۵۸.

قلت: و جزم ابن حبان بوفاته فیها ... انتهی» [۱].

(۸) روایة معروف بن خربوذ المکی ... ص: ۱۰۶

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی الطفیل عامر بن واثلة عن حذیفة بن أسید و رواه عنه زید بن الحسن الانماطی. یأتی فی الرقم (۲۰).
معروف بن خربوذ من رجال البخاری و مسلم و أبی داود و ابن ماجة.

ترجم له ...: ص: ۱۰۶

۱- البخاری: «معروف بن خربوذ المکی سمع أبا الطفیل، روی عنه أبو عاصم و عبید اللّه بن موسی و یقال عن ابن عیینة انه معروف بن مشکان» [۲].
۲- ابن ابی حاتم: «معروف بن خربوذ المکی مولی لقریش. روی عن أبی الطفیل، روی عنه: أبو بکر بن عیاش و وکیع و محمد بن مهزم و زید ابن الحسن و أبو عاصم النبیل و عبید اللّه بن موسی، سمعت أبی یقول ذلک و یقول یقال ان الناس أخذوا شعر هذیل منه.. نا عبد الرحمن قال سألت أبی عن معروف بن خربوذ فقال: یکتب حدیثه، هو مکی» [۳].
۳- ابن حجر: «معروف بن خربوذ المکی مولی روی عن:
أبی الطفیل عامر بن واثلة و أبی جعفر محمد بن علی بن الحسین و محمد بن عمر و ابن أبان، روی عنه: الفضل بن موسی السینانی و وکیع و أبو داود الطیالسی و أبو بکر ابن عیاش و عبد اللّه بن داود الخریبی و عبید اللّه بن موسی و أبو عاصم

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۴۱۳.
[۲] التاریخ الکبیر ۸/ ۴۱۴.
[۳] الجرح و التعدیل ۸/ ۳۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۷
و غیرهم ... ذکره ابن حبان فی الثقات له فی البخاری حدیثه عن أبی الطفیل عن علی فی العلم و عند الباقین حدیثه عن أبی الطفیل انه رأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحج» [۱].

(۹) روایة ابی الجحاف البرجمی ... ص: ۱۰۷

اشارة

رواه عن عطیة عن ابی سعید الخدری، و رواه عنه تلید بن سلیمان المحاربی أبو سلیمان الأعرج الکوفی، حدیثه فی فضائل علی لأحمد بن حنبل، الورقة ۴/ أ من زیادات ابنه عبد اللّه،
قال عبد اللّه:
«حدثنی اسماعیل بن موسی ابن بنت السدی قال حدثنا تلید عن أبی الجحاف عن عطیة عن أبی سعید الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی».

ترجم له ...: ص: ۱۰۷

ابن حجر: لأنه من رجال الترمذی و النسائی و ابن ماجة فقال: «داود ابن أبی عوف سوید التمیمی البرجمی مولاهم، أبو الجحاف الکوفی، روی عن عبد الرحمن بن صبیح.

و عنه: السفیانان و شریک و إسرائیل و عبد السلام بن حرب و جماعة، قال عبد اللّه بن داود: کان سفیان یوثقه و یعظمه.. و قال أحمد و ابن معین:

ثقة، و قال أبو حاتم: صالح الحدیث و قال النسائی: لیس به بأس و قال ابن عدی: له أحادیث و هو من غالیة التشیع، و عامة حدیثه فی أهل البیت،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۸

و هو عندی لیس بالقوی و لا ممن یحتج به [۱] و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۲].

(۱۰) روایة صالح بن ابی الأسود ... ص: ۱۰۸

اشارة

روی حدیث الثقلین عن الأعمش و رواه عن عبد الرحمن بن صالح الازدی أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر قال:
«حدثنا محمد ابن عبد اللّه الحضرمی مطین نا عبد الرحمن بن صالح نا صالح بن أبی الأسود عن الأعمش عن عطیة.
عن أبی سعید- رفعه- قال: کأنی قد دعیت فأجبت، فانی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما؟» [۳].

ترجم له ...: ص: ۱۰۸

۱- ابن سعد فی (الطبقات ۶/ ۳۸۲).

۲- ابن ابی حاتم: «صالح بن أبی الأسود اللیثی، روی عن جعفر بن محمد، روی عنه اسماعیل بن أبان» [۴].

۳- الذهبی: فی (المیزان ۲/ ۲۸۸).

۴- و ابن حجر: فی (لسانه ۳/ ۱۶۶) و قالا: صالح بن أبی الأسود الکوفی الحناط (الخیاط) عن الأعمش و غیره، واه!

---

[۱] قد علمت لم لا یحتج به ابن عدی و لیس بالقوی عنده، لان عامة حدیثه فی أهل البیت من حدیث الثقلین و أشباهه، فمن تمسک بهم و عمل بوصیة النبی فیهم لیس بالقوی. عند ابن عدی و حزبه.

[۲] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۹۶.

[۳] المعجم الکبیر ۳ الرقم ۲۶۷۹.

[۴] الجرح و التعدیل ۴/ ۳۹۵ رقم ۱۷۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۹

و قال ابن عدی: أحادیثه لیست بالمستقیمة! ثم قال: حدثنا الحسین ابن علی السلولی الکوفی حدثنا محمد بن الحسن السلولی حدثنا صالح بن أبی الأسود عن الأعمش عن عطیة قال قلت لجابر: کیف کان منزلة علی رضی اللّه عنه فیکم؟ قال: کان خیر البشر» [۱].

(۱۱) روایة ابی الجارود زیاد بن المنذر ... ص: ۱۰۹

اشارة

رواه عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ و تابعه علی ذلک فطر بن خلیفهٔ، و رواه عنهما محمد بن کثیر العبدی أبو عبد اللّه البصری.
أورد حدیثه نور الدین السمهودی فی الذکر الرابع من القسم الثانی من جواهر العقدین، الورقهٔ ۸۶/ أ. و السخاوی فی الاستجلاب الورقهٔ ۲۲ ب.

ترجم له ...: ص: ۱۰۹

ابن حجر: فانه من رجال الترمذی فقال: «زیاد بن المنذر الهمدانی و یقال الهندی و یقال: الثقفی- أبو الجارود الأعمی الکوفی، روی عن عطیهٔ العوفی و أبی الجحاف.. قال عبد اللّه بن أحمد عن أبیه: متروک الحدیث و ضعفه جدا ... و قال ابن عدی: عامهٔ أحادیثه غیر محفوظهٔ، و عامهٔ ما یرویه فی فضائل أهل البیت!..» [۲].

(۱۲) روایهٔ حاتم بن اسماعیل ... ص: ۱۰۹

اشارهٔ

رواه عن جعفر بن محمد علیه السّلام، و رواه عنه محمد بن سعید ابن

---

[۱] رأیت ان ابا حاتم ترجم له و سکت علیه فلم یجرحه، و لکن ابن عدی و مقلدوه لا یرون أحادیثه مستقیمهٔ لأنه یروی لعلی فضیلهٔ.
[۲] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۰

الاصبهانی.
أخرج حدیثه أبو جعفر العقیلی فی کتاب الضعفاء، یأتی فی العقیلی المتوفی ۳۲۲.

ترجم له ...: ص: ۱۱۰

ابن حجر فانه من رجال الستهٔ فقال: «حاتم بن اسماعیل المدنی أبو اسماعیل الحارثی مولاهم ... و قال ابن سعد: کان أصله من الکوفهٔ و لکنه انتقل من (الی) المدینهٔ فنزلها و مات بها سنهٔ ۱۸۶، و کان ثقهٔ مأمونا کثیر الحدیث»...
و حکی توثیقه عن ابن حبان فی الثقات و العجلی [۱].

(۱۳) روایهٔ کثیر بن اسماعیل النواء ... ص: ۱۱۰

اشارهٔ

رواه عن عطیهٔ بن سعید العوفی، و رواه عنه عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عتبهٔ ابن مسعود أبو محمد المسعودی المتوفی سنهٔ ۱۶۰.
أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی (المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۱) تقدم بإسناده و لفظه ص ۱۵۵ من الجزء الاول.

ترجم له ...: ص: ۱۱۰

ابن حجر فانه من رجال الترمذی، و قال: «کثیر بن اسماعیل- و یقال ابن نافع النواء، أبو اسماعیل التیمی مولی بنی تیم اللّه، الکوفی.
روی عن أبی جعفر و عطیهٔ العوفی.. و عنه: فطر بن خلیفهٔ و یزید بن عبد العزیز بن سیاه و المسعودی ... و ذکره ابن حبان فی الثقات.

قلت: و قال

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۱

العجلی: لا بأس به» [... ۱].

(۱۴) روایهٔ علی بن مسهر ... ص: ۱۱۱

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن عبد الملک بن أبی سلیمان، و رواه عنه منجاب بن الحارث،

أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر قال:

«حدّثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی نا منجاب بن الحارث نا علی بن مسهر عن عبد الملک بن أبی سلیمان عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أیها الناس انی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی، أمرین أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۱۱

۱- ابن حجر حیث انه رجال الستهٔ فقال: «علی بن مسهور القرشی أبو الحسن الکوفی الحافظ قاضی الموصل، روی عن یحیی بن سعید الانصاری و هشام بن عروهٔ و عبید اللّه بن عمر، و موسی الجهنی، و اسماعیل ابن أبی خالد و الأعمش و عبد الملک بن أبی سلیمان.. قال یحیی [بن معین و هو أثبت من ابن نمیر و قال العجلی: قرشی من أنفسهم کان ممن جمع الحدیث و الفقه ثقهٔ و قال أبو زرعهٔ: صدوق ثقهٔ، و قال النسائی: ثقهٔ و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات سنهٔ ۱۸۹...

قلت: و قال العجلی أیضا: صاحب سنهٔ، ثقهٔ فی الحدیث ثبت فیه

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۴۱۱.

[۲] المعجم الکبیر ۳ رقم ۲۶۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۲

صالح الکتاب، کثیر الروایهٔ عن الکوفیین، و قال ابن سعد: کان ثقهٔ کثیر الحدیث» [... ۱].

۲- ابن سعد «و یکنی أبا الحسن من عائذهٔ قریش من أنفسهم و کان ولی القضاء بالموصل، و کان ثقهٔ کثیر الحدیث» [۲].

۳- الذهبی و وصفه بالإمام الحافظ و حکی عن أحمد و ابن معین و العجلی توثیقه [۳].

(۱۵) روایهٔ علی بن ثابت الجزری ... ص: ۱۱۲

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن سفیان بن سلیمان عن أبی إسحاق عن الحارث عن علی علیه السّلام. أخرج حدیثه البزار فی مسنده عن

الحسین بن علی بن جعفر عنه، یأتی نصه فی (حسین بن علی بن جعفر فی القرن ۳).

ترجم له ...: ص: ۱۱۲

۱- ابن سعد «و یکنی أبا الحسن مولی العباس بن محمد الهاشمی، و کان أصله من أهل الجزیرة و قدم بغداد فنزلها الی ان مات بها، و کان ثقة صدوقا» [۴].

۲- الخطیب البغدادی و عدد شیوخه و من روی عنه، و حکی عن یحیی بن معین و ابن حنبل و محمد بن عبد اللّه بن نمیر و ابن عمار و ابن سعد

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۲.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۸۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲۹۰.

[۴] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۳۰.

و أبی داود انهم وثقوه [۱].

۳- الحافظ ابن حجر فانه من رجال أبی داود و الترمذی، و حکی عن أبی زرعة و العجلی و غیرهم انهم وثقوه [۲].

(۱۶) روایة عبد اللّه بن سنان الزهری ... ص: ۱۱۳

اشارة

رواه عن أبی الطفیل عامر بن واثلة، و رواه من طریقه الحافظ ابن عقدة فی کتاب الموالاة، و أبو موسی المدینی فی کتاب الصحابة من طریق ابن عقدة عنه، و أبو الفتوح العجلی فی کتاب الموجز فی فضائل الخلفاء، و عنهم السمهودی فی جواهر العقدین فی الورقة ۸۷/ أ، و السخاوی فی الاستجلاب الورقة ۲۳ ب من طریق الحافظ ابن عقدة و أبی موسی المدینی فی ذیله فی الصحابة.

ترجم له ...: ص: ۱۱۳

۱- الخطیب البغدادی «عبد اللّه بن سنان الکوفی، نزل بغداد و حدث بها عن زید بن أسلم و هشام بن عروة، روی عنه أحمد بن حاتم الطویل و داود ابن رشید» [... ۳].

۲- الذهبی فی (المیزان ۲/ ۴۳۶).

۳- ابن حجر و قال: «عبد اللّه بن سنان الزهری الکوفی نزیل بغداد» [... ۴]

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۳۵۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۸۸.

[۳] تاریخ بغداد ۹/ ۴۶۹.

[۴] لسان المیزان ۳/ ۲۹۷.

(۱۷) روایهٔ هارون بن سعد العجلی ... ص: ۱۱۴

اشارهٔ

رواه عن عبد الرحمن بن أبی سعید الخدری، و رواه عنه محمد بن أبی حفص العطار، شیخ الحافظ العقیلی، أخرجه العقیلی فی ترجمهٔ هارون بن سعد من کتاب الضعفاء فی الجزء الثانی عشر الورقهٔ ۲۸۸. یأتی اسنادا و متنا فی ترجمهٔ العقیلی المتوفی ۳۲۲.

ترجم له ... ص: ۱۱۴

: ۱- ابن حجر و رمز له م، أی انه من رجـال مسـلم، و حکی عن ابن معین و ابن أبی حاتم انهما قالا: لا بأس به قال: و ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- الذهبی و قال: «صدوق» [۲].

۳- الـذهبی و أشار الی حـدیثه هذا حدیث الثقلین و قال صدوق فی نفسه ... له عن عبد الرحمن بن أبی سـعید الخدری و عنه محمد بن أبی حفص العطار [۳].

(۱۸) روایهٔ یونس بن أرقم ... ص: ۱۱۴

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن هارون بن سعد، و رواه عنه عبد الحمید بن صبیح.

أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الصغیر، و الخطیب البغدادی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۶.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۱۴.

[۳] میزان الاعتدال ۴/ ۲۸۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۵

فی تلخیص المتشابه فی الرسم، قال الطبرانی: «حدّثنا الحسن بن مسلم بن الطبیب الصنعانی، حدثنا عبد الحمید بن صبیح، حدّثنا یونس بن أرقم عن هارون ابن سعد عن عطیهٔ.

عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و رواه عنه الخطیب فی تلخیص المتشـابه فی الرسم الورقـهٔ ۲۹ فی ترجمـهٔ الحسن بن مسـلم فقال: «أخبرنا أبو الفرج محمد بن عبد اللّه بن أحمد بن شهریار الاصبهانی بها أخبر أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی حدّثنا الحسن بن مسلم» [... ۲].

ترجم له ...: ص: ۱۱۵

۱- البخاری و سکت علیه و لم یجرحه فقال: «و کان یتشیع، سمع یزید ابن زیاد، معروف الحدیث، روی عنه محمد بن عقبهٔ» [۳].

۲- ابن ابی حاتم و سکت علیه [۴].

۳- ابن حجر «یونس بن أرقم الکندی البصری روی عن یزید بن أبی زیاد و غیره، روی عنه عبید اللّه بن عمر القواریری و حمید بن مسعدة و محمد ابن عقبة، قال البخاری: کوفی معروف الحدیث، کان یتشیع، و کذا قال ابن حبان فی الثقات لکن قال: بصری»... [۵].

۴- و فی (لسان المیزان) أیضا و قال: «و ذکره ابن حبان فی الثقات.

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۵.

[۲] تلخیص المتشابه فی الرسم ۱/ ۶۲.

[۳] التاریخ الکبیر ۸/ ۴۱۰.

[۴] الجرح و التعدیل ۹/ ۳۳۶.

[۵] تعجیل المنفعة: ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۶

و قال کان یتشیع.

و قال البزار فی مسنده: یونس بن أرقم کان صدوقا، روی عنه أهل العلم و احتملوا حدیثه، علی ان فیه شیعیة شدیدة!.» [۱].

(۱۹) روایة عثمان بن المغیرة ... ص: ۱۱۶

اشارة

رواه عن علی بن ربیعة الوالبی، و رواه عنه إسرائیل بن یونس السبیعی.

أخرج حدیثه الحافظ الطحاوی [۲] یأتی فی الطحاوی المتوفی ۳۲۱.

و أخرجه أحمد بن حنبل [۳] و فی فضائل علی رقم ۹۲ عن الأسود بن عامر عن إسرائیل عنه بالاسناد و اللفظ.

ترجم له ...: ص: ۱۱۶

ابن حجر فانه من رجال البخاری و الأربعة أصحاب السنن فقال:

«عثمان ابن المغیرة الثقفی مولاهم أبو المغیرة الکوفی و هو عثمان الأعشی و هو عثمان ابن أبی زرعة، روی عن زید بن وهب ... و علی بن ربیعة الوالبی.

و عنه: شعبة و إسرائیل و الثوری و شریک قال صالح بن أحمد [بن حنبل عن أبیه: عثمان بن المغیرة هو عثمان بن أبی زرعة و هو عثمان الأعشی و هو عثمان الثقفی کوفی ثقة ... عن ابن معین عثمان بن المغیرة هو عثمان بن أبی زرعة الثقفی و هو ثقة، و قال أبو حاتم و النسائی و عبد الغنی بن سعید: ثقة و ذکره ابن حبان فی الثقات. قلت: و وثقه العجلی و ابن نمیر» [۴].

---

[۱] لسان المیزان ۶/ ۳۳۱.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸.

[۳] المسند ۴/ ۳۷.

[۴] تهذیب التهذیب ۷/ ۱۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۷

(۲۰) روایة زید بن الحسن الأنماطی ... ص: ۱۱۷

اشارة

روی حدیث الثقلین بروایات ثلاث:

(الاولی)

عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصوی فخطب فسمعته و هو یقول:

أیها الناس قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی.

أخرجه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر برقم ۲۶۸۰ عن مطین عن نصر بن عبد الرحمن عنه.

(الثانیة) عن معروف بن خربوذ عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید الغفاری ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: «أیها الناس! انی فرط لکم و انکم واردون علیّ الحوض حوض أعرض ما بین صنعاء و بصری، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و انی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: السبب الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم فاستمسکوا به و لا تضلوا و لا تبدلوا.

و عترتی أهل بیتی، فانه قد نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض».

أخرجه الحافظ أبو العباس الحسن بن سفیان النسوی صاحب المسند الکبیر المتوفی سنة ۳۰۳ عن نصر بن عبد الرحمن عنه.

و أخرجه الحافظ أبو نعیم الاصبهانی فی ترجمة حذیفة بن أسید [۱] عن شیخه محمد بن أحمد بن حمدان عن الحسن بن سفیان النسوی.

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵.

و أورده السمهودی فی جواهر العقدین و قال: و أخرجه أبو نعیم فی الحلیة و غیره من حدیث زید بن الحسن الأنماطی.

و أخرجه عنه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر بطریقین:

۱- عن محمد بن الفضل السقطی عن سعید بن سلیمان عن زید بن الحسن الانماطی.

۲- عن مطین و زکریا بن یحیی الساجی عن نصر بن عبد الرحمن الوشاء عنه [۱].

و أورده الحافظ الهیثمی فی مناقب أهل البیت من (مجمع الزوائد) عن الحافظ الطبرانی و قال: «و فیه زید بن الحسن الانماطی وثقه ابن حبان و بقیة رجال أحد الاسنادین ثقات» [۲].

و أخرجه الخطیب البغدادی فی ترجمة زید بن الحسن الانماطی [۳] عن الحسین بن عمر بن برهان الغزال عن محمد بن الحسن النقاش عن مطین بهذا الاسناد و اللفظ الا انه بتره فحذف منه العترة! و أتی به الی قوله صلّی اللّه علیه و آله و لا تبدلوا.!

و لما ذا هذا التلاعب بالسنة النبویة، أکل ذلک بغضا لال محمد علیهم السّلام.

(الروایة الثالثة)

روی زید بن الحسن حدیث الثقلین عن معروف بن خربوذ عن ابی الطفیل عن حذیفة بن أسید الغفاری قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات ان ینزلوا تحتهن ثم بعث إلیهن فقم ما تحتهن من الشوک، و عمد إلیهن فصلی تحتهن ثم قام فقال:

أیها الناس، انی قد نبأنی اللطیف الخبیر انه لم یعمر نبی إلا نصف عمر الذی یلیه من قبله: و انی لا ظن، انی موشک ان ادعی فأجیب، و انی مسئول

---

[۱] المعجم الکبیر ۳ رقم ۲۶۸۳.

[۲] مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۴.

[۳] تاریخ بغداد ۸/ ۴۴۲.

و انکم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟.

قالوا: نشهد أنک قد بلغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا فقال: ألیس تشهدون أن لا اله الا اللّه و ان محمدا عبده و رسوله، و ان جنته حق و ناره حق و ان الساعهٔ ءاتیهٔ لا ریب فیها، و ان اللّه یبعث من فی القبور؟.

قالوا: بلی نشهد بذلک، قال اللهم اشهد، ثم قال:

أیها الناس، ان اللّه مولای و انا مولی المؤمنین، و انا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه- یعنی علیا رضی اللّه عنه- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

ثم قال: یا ایها الناس انی فرطکم و انکم واردون علی الحوض، حوض اعرض ما بین بصری و صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضهٔ، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به لا تضلوا و لا تبدلوا و عترتی اهل بیتی فانه قد نبأنی اللطیف انهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض.

أخرجه الحافظ الطبرانیّ فی المعجم الکبیر ج ۳ رقم ۳۰۵۲ بطریقین فقال:

حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی [۱] و زکریا بن یحیی الساجی قالا نا نصر ابن عبد الرحمن الوشاء. ح.

و حدثنا احمد ابن القاسم بن مساور الجوهری نا سعید بن سلیمان الواسطی قالا [۲] نا زید بن الحسن الأنماطی نا معروف بن خربوذ عن ابی الطفیل عن حذیفهٔ ابن أسید الغفاری.

و أورده الحافظ الهیثمی فی (مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۵) و ابن حجر فی

---

[۱] هو مطین.

[۲] ای الوشاء الواسطی.

(الصواعق المحرقهٔ/ ۲۵) و الحلبی فی (السیرهٔ ۳/ ۳۰۱) کلهم عن الطبرانی فی الکبیر.

و أخرجه الحافظ ابن عساکر فی تاریخ مدینهٔ دمشق فی ترجمهٔ امیر المؤمنین علیه السّلام ۱/ ۴۵ الحدیث رقم ۵۴۵ قال:

«أخبرنا ابو بکر محمد بن الحسین بن المزرفی انبأنا ابو الحسین محمد ابن المهتدی انبأنا ابو الحسن علی بن عمر بن محمد بن الحسن انبأنا العباس ابن احمد البرتی انبأنا نصر بن عبد الرحمن ابو سلیمان الوشاء انبأنا زید بن الحسن الأنماطی» ... بالاسناد و اللفظ.

و أورده ابن کثیر فی (البدایهٔ و النهایهٔ ۷/ ۹- ۳۴۸) عن الحافظ ابن عساکر و قال فی آخره: رواه ابن عساکر بطوله من طریق معروف کما ذکرنا.

ترجم له ...: ص: ۱۲۰

۱- الحافظ ابن حجر: «زید بن الحسن القرشی ابو الحسین الکوفی صاحب الأنماط: روی عن جعفر بن محمد بن الحسین و معروف بن خربوذ و علی بن المبارک الهنائی. و عنه إسحاق بن راهویه و سعید بن سلیمان الواسطی و علی بن المدینی و نصر بن عبد الرحمن الوشاء و نصر بن مزاحم.

قال ابو حاتم: کوفی قدم بغداد منکر الحدیث، و ذکره ابن حبان فی الثقات روی له الترمذی حدیثا واحدا فی الحج» [۱].

۲- السمعانی: «و ابو الحسین زید بن الحسن القرشی الکوفی الانماطی حدث عن معروف بن خربوذ، و علی بن المبارک و جعفر بن محمد ابن علی روی عنه سعید بن سلیمان الواسطی..» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۴۰۶.

[۲] الأنساب- الأنماطی.

۳- الخطیب بمثل ما تقدم. ثم أورد عنه حدیث الثقلین [۱].

(۲۱) روایهٔ جعفر بن عون المخزومی ... ص: ۱۲۱

اشارهٔ

رواه عن أبی حیان یحیی بن سعید التیمی، اخرج حدیثه الحافظان عبد ابن حمید الکشی فی مسنده [۲] و الدارمی فی سننه [۳] قالا: أخبرنا جعفر بن عون انا ابو حیان التیمی عن یزید بن حیان قال:

سمعت زید بن أرقم یقول: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه و اثنی علیه، ثم قال: اما بعد أیها الناس، فإنما انا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه و انّی تارک فیکم الثقلین أولهما کتاب اللّه، فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه، ثم قال:

و اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، ثلاث مرات...

و رواه عن جعفر بن عون ایضا- ابراهیم بن إسحاق الزهری، أخرجه الحافظ البیهقی [۴] بإسناده عنه، یأتی فی ابراهیم.

و رواه عن جعفر بن عون ایضا- ابو احمد محمد بن عبد الوهاب الفراء العبدی، أخرجه الحاکم النیسابوری عن الحسن بن یعقوب عن الفراء العبدی عنه، و أخرجه الحافظان البیهقی [۵] و ابن عساکر فی معجم شیوخه [۶] من

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۴۴۲.

[۲] الورقهٔ ۴۰ ب من نسخهٔ خزائنیهٔ فی مکتبهٔ ایاصوفیا رقم ۸۹۴ بالمکتبهٔ السلیمانیهٔ باسلامبول کتبت سنهٔ ۱۰۹۰ عن نسخهٔ عتیقهٔ روایهٔ ابن الحامض الحنبلی سمعها علی ابن اللتی سنهٔ ۶۲۷ بروایته عن المؤلف، قرأتها و انتقیت منها فی رحلتی عام ۱۳۸۷.

[۳] ج ۲ ص ۳۱۰ باب فضل من قرأ القرآن، الحدیث رقم ۳۳۱۹.

[۴] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۵] سنن البیهقی ۲/ ۱۴۸.

[۶] فی الورقهٔ ۱۱ قال أخبرنا احمد بن علی بن محمد بن اسماعیل ابو نصر الطوسی المعروف

طریق الحاکم بهذا الاسناد.

و أخرجه الحافظ البیهقی ایضا [۱] بإسناد آخر من طریق الفراء العبدی عن جعفر بن عون بالاسناد و اللفظ.

ترجم له ...: ص: ۱۲۲

۱- الحافظ ابن حجر و رمز له (ع) ای انه من رجال الستة و قال:
جعفر ابن عون بن جعفر بن عمرو بن حریث المخزومی ابو عون الکوفی روی عن اسماعیل بن أبی خالد و ابراهیم بن مسلم الهجری و الأعمش و هشام بن عروة و یحیی بن سعید المسعودی و أبی العمیس و عبد الرحمن بن یاد بن أنعم و جماعة.
و عنه احمد بن حنبل و الحسن بن علی الحلوانی و إسحاق بن راهویه و عبد ابن حمید و بندار و هارون الحمال و ابنا ابی شیبة و ابو خیثمة و الحسن بن علی بن عفان و محمد بن احمد بن أبی المثنی الموصلی خاتمة أصحابه.
قال احمد: رجل صالح لیس به بأس، و قال أبو احمد الفراء قال لی احمد: علیک بجعفر بن عون، و قال ابن معین ثقة، و قال ابو حاتم صدوق. و قال البخاری مات سنة ۲۰۶ و قال ابو داود سنة (۷) قیل مات و هو ابن (۸۷) و قیل (۹۷) سنة.
قلت: و ذکره ابن حبان و ابن شاهین فی الثقات و قال ابن قانع فی الوفیات کان ثقة. انتهی» [۲].
۲- ابن سعد: «جعفر بن عون بن جعفر بن عمرو بن حریث

بابن العراقی ببغداد قال أنبأنا ابو بکر احمد بن علی بن عبید اللّه بن عمر بن خلف الشیرازی بنیسابور عن الحکم.
[۱] سنن البیهقی ۷/ ۳۰.
[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۳

المخزومی و یکنی ابا عون توفی بالکوفة یوم الاثنین لإحدی عشرة لیلة خلت من شعبان سنة تسع و مائتین فی خلافة المأمون، و کان ثقة کثیر الحدیث» [۱].

(۲۲) روایة یزید بن هارون ... ص: ۱۲۳

اشارة

رواه عن زکریا بن ابی زائدة، و رواه المحاملی فی امالیه عن أخی کرخویه عنه، و قد تقدم فی زکریا بن ابی زائدة.

ترجم له ...: ص: ۱۲۳

۱- ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «یزید بن هارون بن زاذی- و یقال زاذان- بن ثابت السلمی مولاهم ابو خالد الواسطی، احد اعلام الحفاظ المشاهیر قیل أصله من بخاری ... و قال ابن المدینی هو من الثقات و قال فی موضع آخر ما رأیت احفظ منه و قال ابن معین: ثقة. و قال العجلی: ثقة ثبت فی الحدیث ... و قال ابو حاتم: ثقة امام صدوق لا یسأل عن مثله.. و قال یعقوب بن شیبة: ثقة.. و قال ابن قانع: ثقة مأمون» [۲].
۲- اسلم بن سهل بحشل و ارخ ولادته ۱۱۸ و وفاته سنة ۲۰۶ و أسند عن هشیم انه قال: ما بالمصرین مثل یزید بن هارون [۳].

(۲۳) روایة یعلی بن عبید الطنافسی ... ص: ۱۲۳

اشارة

رواه عن ابی حیان التیمی، و رواه ابراهیم بن إسحاق الزهری عن

---

[۱] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۹۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۶۶.

[۳] تاریخ واسط ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۴

جعفر بن عون و عنه.

أخرجه الحافظ البیهقی فی باب ما یقضی به القاضی و یفتی به المفتی..

من کتاب آداب القاضی فقال:

«أخبرنا ابو محمد جناح بن نذیر بن جناح القاضی بالکوفهٔ أنبا ابو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی ثنا ابراهیم بن إسحاق الزهری ثنا جعفر- یعنی ابن عون- و یعلی بن عبید عن ابی حیان التیمی- عن یزید بن حیان قال سمعت زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قام فینا ذات یوم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و اثنی علیه، ثم قال:

اما بعد ایها الناس انما انا بشر یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور فاستمسکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه، ثم قال: و اهل بیتی، أذکرکم اللّه تعالی فی اهل بیتی، ثلاث مرات. أخرجه مسلم فی الصحیح من حدیث ابی حیان التیمی» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۲۴

ابن حجر فانه من رجال الستهٔ فقال: «یعلی بن عبید بن أبی أمیهٔ الأیادی و یقال: الحنفی مولاهم ابو یوسف الطنافسی.. و قال إسحاق بن منصور عن ابن معین ثقهٔ، و قال عثمان الدارمی عن ابن معین ضعیف فی سفیان ثقهٔ فی غیره، و قال ابو حاتم: صدوق هو اثبت اولاد أبیه فی الحدیث، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال احمد بن یونس: ما رأیت أحدا یرید بعلمه اللّه تعالی الا یعلی بن عبید ما رأیت أفضل منه.. مات فی شوال سنهٔ ۲۰۹ و قال ابن حبان مات فی رمضان سنهٔ سبع و قیل سنهٔ تسع و مائتین..» [۲].

---

[۱] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۴۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۵

(۲۴) روایهٔ عبید اللّه بن موسی العبسی ... ص: ۱۲۵

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین بطرق شتی عن أبیه، و عن إسرائیل بن یونس السبیعی و عن شریک بن عبد اللّه القاضی عن أبی إسرائیل الملائی و فضیل بن مرزوق.

اخرج حدیثه الحافظ یعقوب بن سفیان الفسوی فی کتابه [۱] تأتی أسانیده و ألفاظه تحت الأرقام ۴، ۵، ۶، ۷، ۸ فی ترجمهٔ یعقوب بن سفیان.

و اما حدیثه عن أبیه، فقد أخرجه الحافظ ابو بکر الجعابی فی کتاب الطالبیین و أخرجه عنه کل من الحافظ السخاوی فی استجلاب ارتقاء الغرف [۲] و نور الدین السمهودی فی جواهر العقدین [۳] قالا: «و رواه الجعابی فی الطالبیین من حدیث عبید اللّه بن موسی عن أبیه عن عبد اللّه بن حسن عن أبیه عن جده عن علی رضی اللّه عنه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی مخلف فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه عز و جل، طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، و عترتی اهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قالا:

و رواه البزار، و لفظه انی مقبوض، و انی قد ترکت فیکم الثقلین: یعنی کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، و انکم لن تضلوا بعدهما.».

ترجم له ...: ص: ۱۲۵

۱- ابن سعد فقال: «عبید اللّه بن موسی بن المختار [۴] و یکنی أبا

---

[۱] المعرفة و التاریخ ۱/ ۵۳۶.

[۲] الورقة ۲۴ ب.

[۳] القسم الثانی الورقة ۸۷/ أ.

[۴] کذا و الصحیح: ابن أبی المختار. کما فی غیره من المصادر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۶

محمد، قرأ علی عیسی بن عمرو و علی علی بن صالح بن حی و کان یقرئ القرآن فی مسجده ... و توفی بالکوفة فی آخر شوال سنة ثلاث عشرة و مائتین فی خلافة المأمون. و کان ثقة، صدوقا ان شاء اللّه کثیر الحدیث حسن الهیئة، و کان یتشیع و یروی أحادیث فی التشیع» [... ۱].

۲- الذهبی و رمز له (ع) أی أجمع أصحاب الصحاح الستة علی الروایة عنه، و وثقه و وصفه بالحافظ أحد الاعلام مات فی ذی العقدة سنة ۲۱۳ [۲].

۳- الجزری «عبید اللّه بن موسی بن باذام، أبو محمد ابن أبی المختار العبسی- مولاهم- الکوفی، حافظ ثقة، الا انه شیعی ...! و روی عنه البخاری فی صحیحه بلا واسطة و باقی الکتب الخمسة بواسطة ... قال یحیی ابن معین و غیره: ثقة، و قال القاضی أسد: عبید اللّه بن موسی بن المختار مشهور بالروایة ثقة فی النقل، معروف بالقراءة من روایة القرآن و الحدیث و الفقه و الفرائض، علم فی العلم و الدرایة و کان مع فضله و معرفته ذا زهد و ورع، من العلماء العالمین بعلمه، و قرأ علی حمزة، انتهی، و قال البخاری:

مات عبید اللّه سنة ۲۱۳» [۳].

۴- الحافظ ابن حجر و وصفه بالحافظ و رمز له (ع) أی انه من رجال الستة بأجمعهم فقال:

«عبید اللّه بن موسی بن أبی المختار- و اسمه باذام- العبسی، مولاهم، الکوفی أبو محمد، الحافظ ... روی عنه البخاری و الباقون له بواسطة ... قال ابن ابی خیثمة عن ابن معین: ثقة، و قال أبو حاتم: صدوق، ثقة، حسن الحدیث ... و قال العجلی: ثقة، و کان عالما بالقرآن رأسا فیه، و قال أیضا: ما رأیته رافعا رأسه، و ما رؤی ضاحکا قط.. و قال ابن عدی:

---

[۱] طبقات ابن سعد ۶/ ۴۰۰.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۳۴.

[۳] طبقات القراء ۱/ ۴۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۷

ثقهٔ ...، و قال الحاکم سمعت قاسم بن قاسم السیاری سمعت أبا مسلم البغدادی الحافظ یقول عبید اللّه ابن موسی من المتروکین! ترکه أحمد لتشیعه! و قد عوتب أحمد علی روایته عن عبد الرزاق» [۱].

أقول: هذا عبید اللّه بن موسی و مکانته عند أصحاب الصحاح الستهٔ و محله عند أئمهٔ الجرح و التعدیل، فقد أجمع أولئک علی الروایهٔ عنه، و هؤلاء علی توثیقه و وصفه بالحفظ و الثناء علیه، مع ما عرفت من زهده و ورعه و فقهه و علمه، و لکن ترکه أحمد بن حنبل و أمر بترکه! لما ذا؟ بتشیعه و ما ذا یعنی بتشیعه؟ أی انه یوالی علیا دون معاویهٔ، کما أمر اللّه و رسوله بذلک فی الأحادیث الصحیحهٔ المتواترهٔ التی روی أحمد نفسه جملهٔ کثیرهٔ منها فی مسنده، وهب ان حدیث الغدیر لیس نصا فی نصبه ولیا و اماما للمسلمین أو لیس یؤلونه بمعنی الموالاهٔ و الحب؟ فلما ذا یترک الرجل إذا والی علیا و عمل بما أمر اللّه و رسوله، أو لیس صح

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قوله لعلی: «لا یحبک الا مؤمن و لا یبغضک الا منافق» رواه مسلم و النسائی و الترمذی و أحمد نفسه بطرق کثیرهٔ

، فکیف یترک روایهٔ المؤمن و یروی عن المنافق و یوثقه؟

قال الخطیب: «حدّثنا أبو زکریا غلام أحمد ابن أبی خیثمهٔ قال: کنت جالسا فی مسجد الجامع بالرصافهٔ مما یلی سویقهٔ نصر عند بیت الزیت، و کان أبو خیثمهٔ یصلی صلاته هناک، و کان یرکع بین الظهر و العصر و أبو زکریا یحیی بن معین قد صلی الظهر و طرح نفسه بإزائه، فجاء رسول أحمد بن حنبل فأوجز فی صلاته و جلس، فقال له: أخوک أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل یقرأ علیک السلام و یقول لک: هو ذا تکثر الحدیث عن عبید اللّه ابن موسی العبسی، و أنا و أنت سمعناه یتناول معاویهٔ بن أبی سفیان!؟ و قد ترکت الحدیث عنه! قال: فرفع یحیی بن معین رأسه و قال للرسول: اقرأ علی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۸

أبی عبد اللّه السلام، و قل له: یحیی بن معین یقرأ علیک السلام و قال لک: أنا و أنت سمعنا عبد الرزاق یتناول عثمان بن عفان، فاترک الحدیث عنه، فان عثمان أفضل من معاویهٔ» [۱].

و هذا الذی أشار الیه ابن حجر فی تهذیب التهذیب و طواه علی عادته فی لف ما یشابه ذلک و طیه، فقال: و قد عوتب أحمد علی روایته عن عبد الرزاق.

و لم یبین أکثر من ذلک!.

هذا موقف أحمد مع عبید اللّه بن موسی لأنه یتناول معاویهٔ، ثم اقرأ ترجمهٔ إسحاق بن سوید العدوی البصری فی تهذیب التهذیب ۱/ ۲۳۶ تجد أحمد بن حنبل قد وثقه علی تحامله الشدید علی علیّ علیه السّلام!!.

و اقرأ ترجمهٔ حریز بن عثمان الحمصی فیما شئت من الکتب الرجالیهٔ و موسوعات التراجم کتهذیب التهذیب، و تاریخ بغداد للخطیب، و تاریخ دمشق لابن عساکر، و بغیهٔ الطلب فی تاریخ حلب لکمال الدین ابن العدیم، و تاریخ الإسلام للذهبی، و ما شاکل تجدها کلها تحکی عن حریز بأنه کان ناصبا مبغضا لأمیر المؤمنین علیه السّلام یسبه و یلعنه کل صباح و مساء! و تجدها کلها تحکی ان أحمد بن حنبل وثّقه و قال: ثقهٔ، ثقهٔ؟ لیس بالشام کلها أثبت منه! قال ابن حجر: «حریز بن عثمان بن جبر بن أبی أحمر بن أسعد الرحبی المشرقی، أبو عثمان- و یقال أبو عون- الحمصی، و رحبهٔ فی حمیر.. قال الآجری عن أبی داود: شیوخ حریز کلهم ثقات، قال و سألت أحمد بن حنبل عنه؟ فقال: ثقهٔ، ثقهٔ! و قال أیضا: لیس بالشام أثبت من حریز الا أن یکون بحیر، و قال أیضا عن أحمد و ذکر له حریز و أبو بکر بن أبی مریم و صفوان فقال: لیس فیهم مثل حریز، لیس أثبت منه!.. و قال البخاری قال أبو الیمان: کان حریز

يتناول رجلا ثم ترك، و قال أحمد بن أبى يحيى عن أحمد:

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۴/ ۴۲۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۹

حريز صحيح الحديث الا انه يحمل على على! و قال المفضل بن غسان: يقال فى حريز مع تثبته انه كان سفيانيا، و قال العجلى: شامى ثقة و كان يحمل على على، و قال عمرو بن على كان ينتقص عليا و ينال منه و كان حافظا لحديثه. قال فى موضع آخر: ثبت شديد التحامل على على..

و قال الحسن بن على الخلال سمعت عمران بن إياس سمعت حريز ابن عثمان يقول لا أحبه، قتل آبائى، يعنى عليا، و قال أحمد بن سعيد الدارمى عن أحمد بن سليمان المروزى سمعت اسماعيل بن عياش قال: عادلت حريز ابن عثمان من مصر الى مكة فجعل يسب عليا و يلعنه!..

حدثنا اسماعيل ابن عياش سمعت حريز بن عثمان يقول: هذا الذى يرويه الناس عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم انه قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى حق و لكن أخطأ السامع. قلت: فما هو؟ فقال: انما هو أنت منى بمنزلة هارون من موسى، قلت عمن ترويه؟ قال: سمعت الوليد بن عبد الملك يقوله و هو على المنبر [۱]..

و قال ابن عدى: و حريز من الإثبات فى الشاميين و يحدث عن الثقات منهم و قد وثّقه القطان [۲] و غيره و انما وضع منه ببغضه لعلى..

و قال ابن عدى قال يحيى بن صالح الوحاظى: املى على حريز بن عثمان عن عبد الرحمن بن ميسرة عن لنبى صلّى اللّه عليه و سلّم حديثا فى تنقيص على ابن أبى طالب لا يصلح ذكره..

و قال غنجار: قيل ليحيى بن صالح لم لم تكتب عن حريز؟ فقال:

كيف أكتب عن رجل صليت معه الفجر سبع سنين فكان لا يخرج من المسجد حتى يلعن عليا سبعين مرة!! و قال ابن حبان كان يلعن عليا بالغداة سبعين مرة و بالعشى سبعين مرّة! فقيل له فى ذلك، فقال هو القاطع رءوس

---

[۱] هذا أثبت الشاميين و شيوخه كلهم ثقات: كما تقدم عن أبى داود أحدهم الوليد بن عبد الملك السكير الخمار الذى مزق القرآن و عزم على أن يشرب الخمر على ظهر الكعبة.

[۲] هذا القطان هو الذى فى نفسه عن الامام الصادق عليه السّلام شيء! و تراه هنا يوثق حريز.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۰

آبائى و أجدادى» [۱].

هكذا تلاعبوا بالدين و بحديث سيد المرسلين و عترته الطاهرين، و هكذا انعكست المقاييس فصارت السنة بدعة و البدعة سنة، و المعروف منكرا و المنكر معروفا، فعبيد اللّه بن موسى يترك حديثه أحمد بن حنبل و يأمر الناس بتركه لأنه يوالى عليا و لأنه ينال من معاوية، و أما حريز الذى يلعن عليا كل صباح و مساء فهو ثقة ثقة و هو أثبت الشاميين إطلاقا.

و لهذا و أمثاله نسبوا أحمد الى توالى يزيد بن معاوية! نسبه الى ذلك أهل عصره قال سبط ابن الجوزى: «و حكى جدى أبو الفرج [ابن الجوزى عن القاضى أبى يعلى ابن الفرا، فى كتابه المعتمد فى الأصول بإسناده الى صالح ابن أحمد بن حنبل قال: قلت لابى: ان قوما ينسبوننا الى توالى يزيد؟! فقال:

يا بنى و هل يتوالى يزيد أحد يؤمن باللّه؟!.» [۲].

(۲۵) رواية تليد بن سليمان ... ص: ۱۳۰

اشارهٔ

رواه عن أبی الجحاف داود بن أبی عوف، و رواه عنه اسماعیل بن موسی بن بنت السدی، و رواه عن اسماعیل أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل فی الفضائل لأبیه، تقدم نصه فی أبی الجحاف

ترجم له ...: ص: ۱۳۰

ابن حجر: «تلید بن سلیمان المحاربی أبو سلیمان و یقال أبو إدریس الأعرج الکوفی، روی عن أبی الجحاف و یحیی بن سعید الانصاری و عبد الملک بن عمیر و حمزهٔ الزیات. و عنه أبو سعید الأشج و ابن نمیر و یحیی بن

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۳۷.

[۲] تذکرهٔ خواص الامهٔ: ۲۸۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۱

یحیی النیسابوری و أحمد بن حنبل و جماعهٔ، قال المروزی عن أحمد کان مذهبه التشیع و لم نر به بأسا..» [۱].

(۲۶) روایهٔ ابی النضر الکنانی ... ص: ۱۳۱

اشارهٔ

رواه عن محمد بن طلحهٔ بن مصرف الیامی، و رواه عنه ابن سعد فی الطبقات الکبیر
أخرج ابن سعد قال:
«أخبرنا هاشم بن القاسم الکنانی أخبرنا محمد بن طلحهٔ عن الأعمش عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی أوشک أن ادعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۳۱

۱- ابن سعد: «هاشم بن القاسم الکنانی و یکنی أبا النظر، و کان من بنی لیث من أنفسهم و هو من أهل خراسان و نزل بغداد و کان ثقهٔ، روی عن سلیمان بن المغیرهٔ ... و محمد بن طلحهٔ بن مصرف و توفی ببغداد لغرهٔ ذی القعدهٔ سنهٔ ۲۰۷» [۳].
۲- الخطیب و عدد شیوخه ثم قال: و روی عنه أحمد بن حنبل و یحیی ابن معین و أبو خیثمهٔ و إسحاق بن راهویه..

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۵۰۹.

[۲] طبقات ابن سعد ۲/ ۱۹۴.

[۳] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۳۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۲

و حکی الخطیب توثیقه عن یحیی بن معین و العجلی [۱].

(۲۷) روایهٔ ابی غسان النهدی ... ص: ۱۳۲

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن إسرائیل بن یونس السبیعی، و رواه عنه فهد ابن سلیمان شیخ الطحاوی، أخرجه الطحاوی [۲] یأتی بإسناده و لفظه فی الطحاوی المتوفی ۳۲۱.

ترجم له ...: ص: ۱۳۲

ابن حجر فانه من رجال الستهٔ فقال: «مالک بن اسماعیل بن درهم- و یقال ابن زیاد بن درهم- أبو غسان النهدی مولاهم الکوفی، الحافظ، ابن بنت حماد بن أبی سلیمان ... و قال أبو حاتم: ظن ابن معین لیس فی الکوفهٔ أتقن من أبی غسان، و عن ابن معین قال: هو أجود کتابا من أبی نعیم، و قال یعقوب بن شیبهٔ: ثقهٔ صحیح الکتاب، و کان من العابدین و قال مرهٔ کان: ثقهٔ متقنا، و قال ابن نمیر: أبو غسان أحبّ الیّ من محمد بن الصلت، أبو غسان محدث من أئمهٔ المحدثین، و قال أبو حاتم: کان أبو غسان یملی علینا من أصله و کان لا یملی حدیثا حتی یقرأه و کان ینحو، و لم أر بالکوفهٔ أتقن منه لا أبو نعیم و لا غیره، و هو أتقن من إسحاق بن منصور و السلولی و هو متقن ثقهٔ، و کان له فضل و صلاح و عبادهٔ و صحهٔ حدیث و استقامهٔ و کانت علیه سیماء و تأن، کنت إذا نظرت الیه کأنه خرج من قبر. و قال أبو داود: کان صحیح الکتاب جید الأخذ. و قال النسائی ثقهٔ، ذکره ابن حبان فی الثقات قال

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۶۴.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۲۶۸.

ابن سعد مات سنهٔ» [... ۱].

(۲۸) روایهٔ ابن الاصبهانی ... ص: ۱۳۳

اشارهٔ

رواه عن حاتم بن اسماعیل الحارثی المدنی، و رواه عنه محمد بن اسماعیل. أخرج حدیثه الحافظ أبو جعفر العقیلی المتوفی ۳۲۲، یأتی فی ترجمته.

ترجم له ...: ص: ۱۳۳

۱- الحافظ ابو نعیم: «محمد بن سعید بن سلیمان بن عبد الرحمن ابن الاصبهانی، أبو جعفر، سکن الکوفهٔ یعرف بحمدان توفی سنهٔ ۲۲۰ حدث عن القاسم بن معن» [۲].

۲- البخاری فی (التاریخ الکبیر ۱/ ۹۵).

۳- ابن حجر حیث روی عنه البخاری و الترمذی و النسائی فقال:

«محمد بن سعید بن سلیمان بن عبد اللّه الکوفی أبو جعفر ابن الاصبهانی و لقبه حمدان ... روی عنه البخاری و روی الترمذی عن البخاری عنه و النسائی ... قال یعقوب بن شیبهٔ: متقن، و قال النسائی ثقهٔ، و ذکره ابن حبان فی الثقات» [... ۳].

(۲۹) روایة محمد بن کثیر العبدی ... ص: ۱۳۳

اشارة

روی حدیث الثقلین عن فطر بن خلیفة و زیاد بن المنذر أبی الجارود

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳.

[۲] اخبار أصبهان ۲/ ۱۷۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۹/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۴

العبدی کلیهما عن أبی الطفیل، حدیثه فی جواهر العقدین للسمهودی فی الذکر الرابع من القسم الثانی، الورقة ۸۶/ أ، و السخاوی فی الاستجلاب الورقة ۲۲ ب.

ترجم له ...: ص: ۱۳۴

ابن حجر فانه من رجال الصحاح الستة فقال: «محمد بن کثیر العبدی، أبو عبد اللّه البصری ... روی عنه البخاری و أبو داود و روی له الباقون بواسطة الدارمی ... و قال أبو حاتم: ثقة صدوق و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: حدثنا عنه الفضل بن الحباب، مات سنة ۲۲۳ و کان له یوم مات تسعون سنة ... و قال أحمد بن حنبل: ثقة، لقد مات علی السنة» [۱].

(۳۰) روایة سعید بن سلیمان الواسطی ... ص: ۱۳۴

اشارة

روی حدیث الثقلین عن زید بن الحسن الأنماطی، و رواه عنه احمد ابن القاسم بن مساور الجوهری شیخ الحافظ الطبرانی، اخرج حدیثه الطبرانی فی المعجم الکبیر، و قد تقدم فی زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۳۴

۱- ابن سعد: «یکنی ابا عثمان و هو سعدویه، و کان ثقة کثیر الحدیث» [... ۲].

۲- اسلم بن سهل بحشل: «سعید بن سلیمان ابو عثمان، ولد بواسط و نشأ بها ثم خرج الی بغداد فأقام بها فمات سنة ۲۲۵» [... ۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۴۱۷.

[۲] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۴۰.

[۳] تاریخ واسط ۲۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۵

۳- الخطیب: «فقال: «سعید بن سلیمان ابو عثمان الواسطی المعروف بسعدویه البزاز، سکن بغداد و حدث بها عن اللیث بن سعد، و ذکره ابو حاتم فقال: ثقة مأمون و لعله أوثق من عفان ... و حکی عن العجلی قال: سعید بن سلیمان یعرف بسعدویه واسطی ثقة ... و هو من رجال الستة.» [۱].

۴- ابن حجر و حكى توثيقه عن ابى حاتم و العجلى و ابن سعد و ابن حبان [۲].

(۳۱) رواية عبد اللّه بن بكير الغنوى ... ص: ۱۳۵

اشارة

روى حديث الثقلين عن حكيم بن جبير و رواه عنه جعفر بن حميد.
أخرجه الحافظ الطبرانى فى المعجم الكبير عن مطين عن جعفر بن حميد عنه، و تقدم فى حكيم بن جبير بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۳۵

ابن حجر فقال: «عبد اللّه بن بكير الغنوى الكوفى، عن محمد بن سوقة، قال: ابو حاتم: كان من عتق الشيعة! و قال الساجى من اهل الصدق و ليس بقوى ... و ذكره ابن حبان فى الثقات و قال: يروى عن حكيم بن جبير و عنه ابو نعيم و روى عنه ايضا ابراهيم بن الحسن الثعلبى و جعفر بن حميد العبسى و آخرون» [۳].

---

[۱] تاريخ بغداد ۹/ ۸۴.

[۲] تهذيب التهذيب ۴/ ۴۳.

[۳] لسان الميزان ۳/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۶

(۳۲) رواية سعيد بن منصور ... ص: ۱۳۶

اشارة

رواه فى سننه بإسناده عن زيد بن ثابت كما فى (كنز العمال) [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۳۶

۱- ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «سعيد بن منصور بن شعبة الخراسانى ابو عثمان المروزى، و يقال: «الطالقانى ... و قال ابن نمير و ابن خراش: ثقة و قال ابو حاتم: ثقة من المتقنين الإثبات ممن جمع و صنف ... و ذكره ابن حبان فى الثقات و قال: كان ممن جمع و صنف و كان من المتقنين الإثبات و قال ابن قانع: ثقة ثبت و قال الخليلى: ثقة متفق عليه و وثقه ايضا مسلمة ابن قاسم» [... ۲].
۲- الذهبى: «الحافظ الامام الحجة ابو عثمان المروزى و يقال الطالقانى ثم البلخى المجاور [بمكة] صاحب السنن..
قال سلمة بن شعيب: ذكرت سعيد بن منصور لأحمد بن حنبل فأحسن الثناء عليه و فخم أمره.. مات سعيد بمكة فى رمضان فى سنة ۲۲۷» [۳].

(۳۳) رواية داود بن عمرو الضبى ... ص: ۱۳۶

اشارة

روى حديث الثقلين عن صالح بن موسى بن عبد اللّه، و رواه عنه احمد ابن منصور الرمادى المتوفى ۲۶۵ شيخ البزار، اخرج حديثه ابو

بكر البزار

---

[۱] كنز العمال ۱/ ۴۷ الطبعة الاولى.

[۲] تهذيب التهذيب ۴/ ۸۹.

[۳] تذكرة الحفاظ ۴۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۷

الحافظ فى مسنده، و الحافظ ابن حجر العسقلانى فى زوائد مسند البزار، يأتى فى احمد بن منصور و فى ابن حجر.

ترجم له ...: ص: ۱۳۷

ابن حجر: «داود بن عمرو بن زهير بن عمرو بن جميل الضبى، ابو سليمان البغدادى.. روى عن نافع بن عمر.. و روى عنه مسلم و روى له النسائى بواسطة الفضل بن سهل الأعرج و ابو يحيى صاعقة و احمد بن حنبل و احمد بن منصور الرمادى.. و قال ابو القاسم البغوى: حدثنا داود بن عمرو بن زهير الثقة المأمون، و ذكره ابن حبان فى الثقات، و قال موسى بن هارون و غيره: مات فى صفر سنة ۲۲۸ و قيل فى ربيع الاول، قلت و قال ابن قانع: ثقة، ثبت» [۱].

(۳۴) رواية عمار بن نصر المروزى ... ص: ۱۳۷

اشارة

روى حديث الثقلين عن ابراهيم بن اليسع، و رواه عنه احمد بن يونس الضبى،

اخرج حديثه الحافظ ابو نعيم الاصبهانى فقال:

«أخبرنا عبد اللّه بن جعفر- فيما قرىء عليه و اذن لى- قال ثنا احمد بن يونس الضبى ثنا عمار بن نصر ثنا ابراهيم بن اليسع الملكى ثنا جعفر بن محمد عن أبيه عن جده عن على قال: خطب رسول الله صلّى اللّه عليه و سلّم بالجحفة فقال [۲].. ايها الناس أ لست اولى بكم من أنفسكم؟ قالوا: بلى.

قال: فانى كأنى لكم على الحوض فرطا و سائلكم عن اثنتين: عن القرآن و عن عترتى» [... ۳].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۳/ ۱۹۵.

[۲] بهامش الحلية ان هنا بياضا بالأصل، و لما ذا لأنه كان نص حديث الغدير فحذفه حفاظ السنة و الشريعة!!

[۳] حلية الأولياء ۹/ ۶۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۸

ترجم له ...: ص: ۱۳۸

۱- الخطيب: «عمار بن نصر أبو ياسر المروزى سكن بغداد و حدث بها عن جرير بن عبد الحميد و سفيان بن عيينة و وكيع بن الجراح و محمد بن شعيب بن شابور و بقية بن الوليد. روى عنه على بن سهل بن المغيرة و أبو حاتم الرازى و أبو بكر بن أبى الدنيا و محمد بن الحسين الانماطى و صالح بن محمد جزرة و أبو القاسم البغوى. و قال أبو حاتم: كتبت عنه ببغداد و هو صدوق..

قلت: و قد روى عن يحيى بن معين توثيقه. أخبرنا ابراهيم بن مخلد بن جعفر حدّثنا محمد بن أحمد بن ابراهيم الحكيمى حدّثنا عبد

الرحمن بن سهل بن حليمة قال سمعت يحيى بن معين غير مرّة يقول عمار بن نصر ثقة.

أخبرنا العتيقى أخبرنا محمد بن المظفر قال قال عبد اللّه بن محمد البغوى مات عمار بن نصر أبو ياسر ببغداد فى رمضان سنة ۲۲۹» [۱].

۲- ابن حجر: «عمار بن نصر السعدى أبو ياسر الخراسانى المروزى سكن بغداد روى عن.. و عنه هارون حبان القزوينى و أبو حاتم.. و أحمد بن يونس الضبى..

روى الخطيب بإسناد له الى ابن معين انه قال عمار بن نصر ثقة، و قال أبو حاتم عمار بن نصر صدوق. و ذكره ابن حبان فى الثقات.» [۲].

(۳۵) رواية منجاب بن الحارث ... ص: ۱۳۸

اشارة

روى حديث الثقلين عن على بن مسهر، و رواه عنه محمد بن عبد اللّه الحضرمى مطين.

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۲/ ۲۵۵.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۴۰۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۹

أخرج حديثه الحافظ الطبرانى فى المعجم الكبير [۱] عن مطين عنه، تقدم فى على بن مسهر بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۳۹

۱- ابن سعد و قال: «المنجاب بن الحارث التميمى و يكنى أبا محمد، روى عن شريك و على بن مسهر و غيرهما» [۲].

۲- ابن حجر فقال: «ميجاب بن الحارث بن عبد الرحمن التميمى، أبو محمد الكوفى، روى عن على بن مسهر و بشر بن عمارة الخثعمى و يزيد بن المقدام بن شرح بن هانى و حصين بن عمرو الاحمسى و حاتم بن اسماعيل و أبى الأحوص و شريك و ابن المبارك و أبى عامر العقدى و جماعة. روى عنه مسلم، و روى ابن ماجة فى التفسير عن رجل عنه ... ذكره ابن حبان فى الثقات و قال هو و مطين و غيره: مات سنة ۲۳۱» [۳].

(۳۶) رواية عبد الرحمن بن صالح ... ص: ۱۳۹

اشارة

روى حديث الثقلين عن صالح بن أبى الأسود و رواه عنه الحافظ مطين. أخرج حديثه الحافظ الطبرانى فى المعجم الكبير عن مطين عنه. تقدم فى صالح بن أبى الأسود.

ترجم له ...: ص: ۱۳۹

۱- ابن سعد فقال: «صالح بن عبد الرحمن بن صالح الازدى

---

[۱] المعجم الکبیر ج ۳ الرقم ۲۶۷۸.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۴۱۲.

[۳] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۰

و یکنی أبا محمد، و هو من أهل الکوفهٔ و نزل بغداد، و کان یحدث عن شریک و ابن أبی زائدهٔ و أبی بکر بن عیاش و غیرهم و عن ملازم بن عمرو. و توفی ببغداد یوم الاثنین انسلاخ ذی الحجهٔ سنهٔ ۲۳۵» [۱].

۲- الخطیب: «عبد الرحمن بن صالح أبو محمد الازدی کوفی سکن بغداد فی جوار علی بن الجعد و حدث عن علی بن مسهر و شریک بن عبد اللّه.

روی عنه عباس الدوری و أبو قلابهٔ الرقاشی و عبد اللّه بن أحمد الدورقی و أبو بکر ابن أبی الدنیا و أحمد بن الحسن بن عبد الجبار الصوفی و عمر بن أیوب السقطی و عبد اللّه بن محمد البغوی و غیرهم.

ثم روی الخطیب بإسناد له عن ابن معین انه قال: یقدم علیکم رجل من اهل الکوفهٔ یقال له عبد الرحمن بن صالح، ثقهٔ صدوق شیعی، لان یخر من السماء أحب الیه من ان یکذب فی نصف حرف...

و کان یغشی أحمد بن حنبل فیقر به و یدنیه، فقیل له: یا أبا عبد اللّه، عبد الرحمن رافضی. فقال: سبحان اللّه! رجل أحب قوما من أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نقول له: لا تحبهم؟! هو ثقهٔ» [... ۲].

۳- ابن حجر: «عبد الرحمن بن صالح الازدی العنکی أبو صالح و یقال أبو محمد الکوفی سکن بغداد و یقال اسم جده عجلان»...

ثم عدد شیوخه و من رووا عنه و حکی کلام أحمد بن حنبل المتقدم و توثیقه و حکی کلام یحیی بن معین الذی تقدم الی أن قال: و قال أبو حاتم صدوق و قال موسی بن هارون: کان ثقهٔ [... ۳]

---

[۱] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۶۰.

[۲] تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۶۱.

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۱

(۳۷) روایهٔ بشر بن الولید الکندی ... ص: ۱۴۱

اشارهٔ

روی عند حدیث الثقلین عن محمد بن طلحهٔ بن مصرف الیامی الهمدانی، و رواه عنه محمد بن الموصلی. أخرج حدیثه الخطیب الخوارزمی [۱].

و رواه عنه الحافظ البغوی و رواه عن البغوی أبو طاهر المخلص الذهبی أخرجه الحموئی فی فرائد السمطین بإسناده عن أبی طاهر عن البغوی عنه بالاسناد و اللفظ فی الباب ۵۴ من السمط الثانی.

ترجم له ...: ص: ۱۴۱

۱- ابن سعد و قال: «روی عن أبی یوسف القاضی کتبه و املاءه، و روی عن شریک و حماد بن زید و مالک بن أنس و صالح المری و غیرهم و روی عن محمد ابن طلحهٔ و ولی القضاء ببغداد فی الجانبین جمیعا..» [۲].

۲- الخطیب البغدادی ترجمهٔ مطوّلهٔ و أثنی علیه بقوله: «و کان جمیل المذهب حسن الطریقهٔ ... و کان بشر علما من أعلام المسلمین و کان عالما دیّنا خشنا فی باب الحکم واسع الفقه و هو صاحب أبی یوسف و من المقدمین عنده، و حمل الناس عنه من الفقه و المسائل ما لا یمکن جمعه...

ثم حکی توثیقه عن أبی داود و الدارقطنی، و أرّخ وفاته سنهٔ ۲۳۸ [۳].

(۳۸) روایهٔ جعفر بن حمید ... ص: ۱۴۱

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن عبد اللّه بن بکیر الغنوی، و رواه عنه الحافظ

---

[۱] مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴.

[۲] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۵۵.

[۳] تاریخ بغداد ۷/ ۸۰- ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۲

أبو جعفر محمد بن عبد اللّه بن سلیمان الحضرمی المعروف بمطین. أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر [۱] عن مطین عنه، تقدم فی حکیم بن جبیر بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۴۲

۱- ابن حجر و رمز له م أی هو من رجال مسلم و قال: «جعفر بن حمید القرشی و قیل العبسی أبو محمد الکوفی ... و عنه مسلم حدیثا واحدا فی التوبهٔ و بقی بن مخلد و أبو یعلی و الحسن و أبو زرعهٔ و الصغانی و الحضرمی [مطین و موسی بن إسحاق و جماعهٔ. ذکره ابن حبان فی الثقات و قال ابن منجویه مات بعد الثلاثین و مائتین و بلغ تسعین سنهٔ و قال مطین: مات یوم الجمعهٔ لإحدی عشرهٔ بقیت من جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۲۴۰ ثقهٔ لا یخضب» [۲].

۲- الذهبی و قال: «و عنه و أبو یعلی و الحسن بن سفیان، ثقهٔ توفی سنهٔ ۲۴۰» [۳].

۳- الخزرجی و قال: «وثقه البستی [ابن حبان قال مطین توفی سنهٔ ۲۴۰» [۴].

(۳۹) روایهٔ ابن بنت السدی ... ص: ۱۴۲

اشارهٔ

رواه عن تلید بن سلیمان المحاربی، و أخرجه عنه عبد اللّه بن أحمد بن حنبل فی فضائل علی لأبیه أحمد، و هو من زیاداته، تقدم بإسناده و متنه فی

---

[۱] المعجم الکبیر ج ۳ الرقم ۲۶۸۱.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۸۷.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۸۴.

[۴] الخلاصة ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۳

أبی الجحاف.

ترجم له ...: ص: ۱۴۳

ابن حجر و قال: «اسماعیل بن موسی الفزاری أبو محمد و یقال أبو إسحاق الکوفی نسیب السدی روی عن مالک ... و عنه البخاری فی خلق أفعال العباد و أبو داود و الترمذی و ابن ماجة و ابن خزیمة و الساجی و أبو یعلی...

و قال ابن أبی حاتم: سألت أبی عنه فقال: صدوق، و قال مطین کان صدوقا و قال النسائی لیس به بأس و قال ابن حبان فی الثقات: یخطئ...

قال البخاری و غیره: مات ۲۴۵. قلت: لم أر فی النسخة التی بخط الحافظ أبی علی البکری من ثقات ابن حبان قوله یخطئ. و قال الآجری عن أبی داود: صدوق فی الحدیث و کان یتشیّع، و جزم البخاری و مسلم فی الکنی و ابن سعد و النسائی و غیرهم بأنه ابن بنت السدی» [۱].

(۴۰) روایة سفیان بن وکیع بن الجراح ... ص: ۱۴۳

اشارة

رواه عن محمد بن فضیل،

أخرج حدیثه الحافظ أبو یعلی فی مسنده [۲] قال: «حدثنا سفیان بن وکیع حدثنا محمد بن فضیل عن عبد الملک بن أبی سلیمان عن عطیة العوفی عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۳۵.

[۲] فی الورقة ۶۸/ أ من نسخة قیمة مکتوبة علی نسخة کانت فی دار الحدیث النوریة بدمشق و کان علیها خطوط الحفاظ و أئمة الحدیث کزاهر بن طاهر الشحامی و أبی سعد الجنزرودی و أبی العلاء الهمدانی و أبی الفضل بن ناصر و غیرهم. و علی هذه النسخة سماعات کثیرة تاریخ بعضها سنة ۶۱۱ و بعضها سنة ۷۷۳ و هذه النسخة رأیتها فی المکتبة السلیمانیة باسلامبول مکتبة شهید علی پاشا رقم ۵۶۴. و هو فی المطبوعة ۲/ ۳۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۴

صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: یا أیها الناس! انّی کنت قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لم تضلوا بعدی: الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه، حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض».

ترجم له ...: ص: ۱۴۴

ابن حجر و عدد شیوخه ثم قال: «و عنه الترمذی و ابن ماجة قال ابن حبان: کان شیخا فاضلا صدوقا الا انه ابتلی بوراقه فحکی فصته ثم قال: و کان ابن خزیمة یروی عنه و سمعته یقول: ثنا بعض من أمسکنا عن ذکره و ما کان یحدث عنه الا بالحرف بعد الحرف. و هو من الضرب الذین لان یخروا من السماء أحب إلیهم من أن یکذبوا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

(۴۱) رواية أخى كرخويه الواسطى ... ص: ۱۴۴

اشارة

رواه عن يزيد بن هارون، و رواه عنه الحافظ أبو عبد اللّه الحسين بن اسماعيل المحاملى، فقد أخرج عنه حديث الثقلين فى الجزء الثالث من اماليه الورقة ۳۸ ب. تقدم بإسناده و متنه فى يزيد بن هارون و زكريا بن أبى زائدة.

ترجم له ...: ص: ۱۴۴

الخطيب و أرّخ وفاته سنة ۲۴۶ فقال: «محمد بن يزيد أبو بكر الواسطى و يعرف بأخى كرخويه، نزل بغداد و حدث بها عن أبى خالد الأحمر و يحيى ابن سعيد القطان و يزيد بن هارون و وهب بن جرير و أبى عامر

---

[۱] تهذيب التهذيب ۴/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۵

العقدى، روى عنه محمد بن الليث الجوهرى و يحيى بن محمد بن صاعد و القاضى المحاملى و غيرهم. و كان ثقة» [۱].

(۴۲) رواية يوسف بن موسى القطان ... ص: ۱۴۵

اشارة

روى حديث الثقلين عن جرير بن عبد الحميد و محمد بن فضيل عن أبى حيان التيمى، و

رواه عنه امام الأئمة محمد بن إسحاق بن خزيمة [۲] المتوفى ۳۱۱ فى صحيحه [۳] قال:

«حدثنا يوسف بن موسى نا جرير و محمد بن فضيل عن أبى حيان التيمى- و هو يحيى بن سعيد التيمى تيم الرباب- عن يزيد بن حيان قال انطلقت انا و حصين بن سبرة و عمرو بن مسلم الى زيد بن أرقم فجلسنا اليه فقال له حصين: يا زيد رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و صليت خلفه و سمعت حديثه و غزوت معه، لقد أصبت يا زيد خيرا كثيرا حدثنا يا زيد حديثا سمعت من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ما شهدت معه. قال: بلى ابن أخى لقد قدم عهدى و كبرت سنى و نسيت بعض الذى كنت أعى من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فما حدثتكم فاقبلوا و ما لم احدثكموه فلا تكلفونى.

قال: قام فينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوما خطيبا بماء يدعى خم فحمد اللّه و أثنى عليه و وعظ و ذكر، ثم قال:

أما بعد يا أيها الناس فإنما أنا بشر يوشك أن يأتينى رسول ربى فأجيبه و انى تارك فيكم الثقلين أولاهما كتاب اللّه فيه الهدى و النور من استمسك به و أخذ به كان على الهدى، و من تركه و أخطأه كان على الضلالة و أهل

---

[۱] تاريخ بغداد ۳/ ۳۷۴.

[۲] المتقدم فى ص ۱۴۱ ج ۱.

[۳] رأيت قطعة قديمة منه من القرن السادس فى مكتبة السلطان أحمد الثالث فى طوب قبوسراى باسلامبول رقم ۳۴۸ و أورد هذا الحديث فى الورقة ۲۴۰ فى أبواب الصدقات.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۶

بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى- ثلاث مرات [۱]».

ترجم له ...: ص: ۱۴۶

۱- الخطیب و ذکر روایته عن جریر بن عبد الحمید و محمد بن فضیل فی آخرین و قال: «روی عنه البخاری و ابراهیم الحربی و النسائی و البغوی و جماعة، و قال: و قد وصف غیر واحد من الأئمة یوسف بن موسی بالثقة و احتج به البخاری فی صحیحه.. مات سنة ۲۵۳ [۲]».

۲- الحافظ ابن حجر و جعل علیه رموز البخاری و أبی داود و الترمذی و ابن ماجة فهو من رجالهم و أورد کلام الخطیب قال: و ذکره ابن حبان فی الثقات ثم قال: قلت: و روی [عنه أیضا ابن خزیمة فی صحیحه و قال مسلمة کان ثقة [۳].

(۴۳) روایة احمد بن منصور الرمادی ... ص: ۱۴۶

اشارة

رواه عنه الحافظ أبو بکر البزار فی مسنده [۴] قال:

«حدثنا أحمد بن منصور ثنا داود بن عمر ثنا صالح بن موسی بن عبد اللّه حدثنا عبد العزیز بن رفیع عن أبی صالح.

---

[۱] قال الحافظ أبو حاتم ابن حبان البستی المتوفی سنة ۳۵۴ تلمیذ الحافظ ابن خزیمة فی کتاب المجروحین فی المقدمات ۱/ ۹۳ طبعة دار الوعی بحلب:

و ما رأیت علی أدیم الأرض من کان یحسن صناعة السنن و یحفظ الصحاح بألفاظها و یقوم بزیادة کل لفظة تزاد فی الخبر ثقة؛ حتی کأن السنن کلها نصب عینیه الا محمد بن إسحاق بن خزیمة رحمة اللّه علیه فقط.

[۲] تاریخ بغداد ۱۴/ ۳۰۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۴۲۵.

[۴] نسخة من المجلد الاول رأیتها فی مکتبة مراد ملا باسلامبول رقم ۵۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۷

عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی خلفت فیکم اثنتین لن تضلوا بعدهما ابدا: کتاب اللّه و عترتی، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض».

أورده الحافظ ابن حجر العسقلانی فی زوائد مسند البزار نسخة المکتبة الآصفیة فی حیدرآباد الهند رقم ۷۲۹۵، الورقة ۲۷۷/ أ.

ترجم له ...: ص: ۱۴۷

۱- ابن حجر و قال: «قال ابن أبی حاتم کتبت عنه مع أبی و کان أبی یوثقه و قال الدارقطنی: ثقة و کان عباس الدوری یجلّه و قال ربما سمعت یحیی ابن معین یقول قال أبو بکر الرمادی، و قرنه ابراهیم الاصبهانی بأبی بکر بن أبی شیبة فی الحفظ و قیل لابی داود لم لم تحدث عن الرمادی؟! قال: رأیته یصحب الواقفة [۱] فلم أحدث عنه!» [۲].

۲- الخطیب و عدد شیوخه الی أن قال: «و غیرهم من أهل العراق و الحجاز و الیمن و الشام و مصر، و کان قد رحل و أکثر السماع و الکتابة و صنف المسند.. حدثنی عبید اللّه بن ابی الفتح عن أبی الحسن الدارقطنی قال: احمد بن منصور الرمادی ثقة..» [۳].

(۴۴) روایة احمد بن یونس الضبی ... ص: ۱۴۷

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن عمار بن نصر، و رواه عنه عبد اللّه بن جعفر شیخ الحافظ أبی نعیم، اخرج حدیثه ابو نعیم [۴] کما مر بإسناده و لفظه فی عمار

---

[۱] أی الذین وقفوا عن القول بأن القرآن مخلوق أو قدیم!!.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۸۳.

[۳] تاریخ بغداد ۵/ ۱۵۱.

[۴] حلیهٔ الأولیاء ۹/ ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۸

بن نصر.

ترجم له ...: ص: ۱۴۸

۱- الحافظ ابو نعیم و ساق نسبه و قال: «ضبی کوفی قدم أصبهان توفی سنهٔ ثمان و ستین و مائتین کتب اهل بغداد بعدالته و أمانته..» [۱].

۲- الخطیب فقال: «احمد بن یونس بن المسیب ابو العباس الضبی کوفی الأصل بغدادی المنشأ. نزل أصبهان و حدث بها..

روی عنه ابو العباس محمد بن یعقوب الأصم النیسابوری و محمد بن عبد اللّه الصفار و عبد اللّه بن جعفر بن احمد بن فارس الاصبهانیان و عبد الرحمن ابن أبی حاتم الرازی و قال ابن أبی حاتم: هو بغدادی نزل أصبهان و کان محله عندنا الصدق..

أخبرنا عبد الکریم بن محمد بن احمد المحاملی أخبرنا علی بن عمر الحافظ [۲] قال: احمد بن یونس بن المسیب الضبی ابو العباس. کوفی سکن أصبهان کثیر الحدیث. من الثقات..» [۳].

(۴۵) روایهٔ ابراهیم بن مرزوق ... ص: ۱۴۸

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن أبی عامر العقدی، و رواه عنه ابو بشر الدولابی فی کتاب الذریهٔ الطاهرهٔ و ابو جعفر الطحاوی (فی مشکل الآثار ۲/ ۳۰۷)، تقدم بإسناده و لفظه فی ترجمهٔ کثیر بن زید المتوفی ۱۵۸ فراجع.

---

[۱] أخبار أصبهان ۱/ ۸۱.

[۲] هو الدارقطنی.

[۳] تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۹

ترجم له ...: ص: ۱۴۹

۱- الحافظ ابن حجر قال: «ابراهیم بن مرزوق بن دینار الأموی ابو إسحاق البصری نزیل مصر، روی عن أبی عامر العقدی و أبی داود

الطيالسى و وهب بن جرير و روح بن عبادة و غيرهم، و عنه النسائى.. قال الدارقطنى: ثقة الا انه كان يخطئ فيقال له فلا يرجع. قال ابن يونس مات لأربع عشرة ليلة خلت من جمادى الآخرة سنة ۲۷۰ قلت: و قال ابن يونس فى تاريخ الغرباء: توفى بمصر و كان ثقة ثبتا و كان قد عمى قبل موته. و قال ابن أبى حاتم كتبت عنه و هو ثقة صدوق. و ذكره ابن حبان فى الثقات و قال الصدفى قال لى سعيد ابن عثمان: ابراهيم بن مرزوق ثقة روى عنه ابن عبد للحكم و شهر اسمه» [۱].

(۴۶) رواية الحسين بن على بن جعفر ... ص: ۱۴۹

اشارة

روى حديث الثقلين عن على بن ثابت و رواه عنه الحافظ ابو بكر البزار فى مسنده [۲] قال:

«حدثنا الحسين بن على بن جعفر ثنا على بن ثابت ثنا سفيان بن سليمان عن أبى إسحاق عن الحارث.

عن على قال قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: انى مقبوض و انّى قد تركت فيكم الثقلين: كتاب اللّه و اهل بيتى، و انكم لن تضلوا بعدهما».

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۶۳.

[۲] مسند البزار نسخة من المجلد الاول رأيتها و علقت منها فى مكتبة مراد ملا فى اسلامبول رقم ۵۷۸ نسخة القرن السابع و هذا الحديث فى الورقة ۷۵ ب منه و أورده الحافظ ابن حجر فى زوائد مسند البزار فى الورقة ۲۷۷/ أ من نسخة المكتبة الآصفية بحيدرآباد رقم ۷۲۹۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۰

ترجم له ...: ص: ۱۵۰

۱- الحافظ ابن حجر و ذكره فيمن روى عنه ابو داود و النسائى و البزار و قال قال النسائى: صالح [۱] ۲- الذهبى: «و عنه احمد بن عمر و البزار و جماعة..» [۲].

(۴۷) رواية ابى احمد الفراء ... ص: ۱۵۰

اشارة

رواه عن جعفر بن عون المخزومى، و رواه عنه ابو الفضل الحسن بن يعقوب المعدل. تقدم لفظه فى جعفر بن عون.

أخرجه البيهقى من طريق الحاكم النيسابورى عن الحسن بن يعقوب عنه [۳].

و رواه عنه ايضا ابو عبد اللّه محمد بن يعقوب بن يوسف بن الاخرم الشيبانى. أخرجه الحافظ البيهقى باب آل محمد صلّى اللّه عليه و سلّم. قال:

أخبرنا ابو زكريا يحيى بن ابراهيم بن محمد بن يحيى أنبا ابو عبد اللّه محمد بن يعقوب ثنا محمد بن عبد الوهاب أنبا جعفر بن عون ثنا ابو حيان- و هو يحيى بن سعيد- عن يزيد بن حيان قال: سمعت زيد بن أرقم...

أورده بلفظ مسلم ثم قال: أخرجه مسلم فى الصحيح من حديث أبى حيان [۴].

و أخرجه الحافظ ابن عساكر فى معجم شيوخه الورقة ۱۱ عن احمد بن على، ابن العراقى عن احمد بن على أبى بكر ابن خلف

الشيرازى عن الحاكم النيسابورى بالاسناد و اللفظ.

---

[۱] تهذيب التهذيب ۲/ ۳۴۴.

[۲] ميزان الاعتدال ۱/ ۵۴۴.

[۳] سنن البيهقى ۲/ ۱۴۸.

[۴] سنن البيهقى ۷/ ۳۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۱

ترجم له ...: ص: ۱۵۱

ابن حجر فقال: «محمد بن عبد الوهاب بن حبيب بن مهران العبدى ابو احمد الفراء الحافظ النيسابورى روى عن أبيه و ابن عمه. روى عنه النسائى ... و ابن خزيمة و ابو عوانة.. و محمد بن يعقوب بن الاخرم و غيرهم. اثنى عليه مسلم بن الحجاج و روى البخارى فى صحيحه حديثا عن ابى احمد عن أبى غسان فقيل هو هذا و قيل غيره، قال النسائى:
ثقة، و ذكره ابن حبان فى الثقات، و قال الحاكم كان من اعقل مشايخنا..
روى عنه البخارى و مسلم و ابراهيم بن أبى طالب و ابن خزيمة فمن بعدهم من المشايخ. قرأت بخط ابى عمرو المستملى سمعت على بن الحسن الدرابجردى يقول: ابو احمد عندى ثقة، مأمون، قال و سمعت الحسن بن يعقوب المعدل يقول مات سنة ۲۷۲» [۱].

(۴۸) رواية يعقوب بن سفيان الفسوى ... ص: ۱۵۱

اشارة

روى حديث الثقلين بثمان طرق عن أربعة من الصحابة و هم: زيد ابن أرقم و ابو سعيد الخدرى و زيد بن ثابت و أبو ذر الغفارى.

اما حديث زيد بن أرقم فقد رواه عنه بأربعة أسانيد فقال:

-۱

حدثنا ابو بكر ابن أبى شيبة و على بن المنذر قالا حدثنا ابن فضيل عن أبى حيان [۲].

عن يزيد بن حيان قال: انطلقت انا و حصين بن عقبة الى زيد بن أرقم فقال زيد: قام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فحمد اللّه و اثنى عليه و وعظ، ثم قال: اما بعد يا ايها الناس! انى انتظر ان يأتينى رسول ربى فأجيب، و انّى

---

[۱] تهذيب التهذيب ۹/ ۳۱۹.

[۲] يحيى بن سعيد بن حيان التيمى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۲

تارك فيكم الثقلين أحدهما كتاب اللّه عز و جل فيه النور و الهدى، فاستمسكوا بكتاب اللّه عز و جل، فحث عليه.

ثم قال: و اهل بيتى، أذكركم اللّه عز و جل فى اهل بيتى، ثلاث مرات.

-۲

حدثنا يحيى [۱] قال حدثنا جرير عن الحسن بن عبيد اللّه عن ابى الضحى عن زيد بن أرقم قال قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا كتاب اللّه عز و جل و عترتى اهل بيتى و انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض.

-۳

حدثنى احمد بن يحيى قال حدثنا عبد الرحمن بن شريك قال ثنا ابى عن الأعمش عن حبيب بن ثابت عن ابى الطفيل عن زيد بن أرقم عن نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انّى تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الأرض، و عترتى اهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى فيهما، فإنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض.

-۴

حدثنا عبيد اللّه بن موسى قال أخبرنا [۲] إسرائيل عن عثمان بن المغيرة عن على بن ربيعة قال: لقيت زيد بن أرقم و هو يريد الدخول على المختار فقلت له بلغنى عنك حديث. قال: ما هو؟ قلت: أسمعت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل و عترتى؟

قال: نعم.

و اما حديث ابى سعيد الخدرى فرواه عنه بسندين قال:

-۵

حدثنا عبيد اللّه قال أنبأنا فضيل بن مرزوق عن عطية عن ابى سعيد الخدرى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين أحدهما اكبر من الآخر كتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الى الأرض، طرف فى يد اللّه عز و جل و طرف فى أيديكم فاستمسكوا به، ألا

---

[۱] يحيى بن يحيى بن بكير التميمى.

[۲] و أخرجه أحمد فى فضائل على رقم ۹۰ و فى المسند ۴/ ۳۷۱ عن اسود بن عامر عن إسرائيل بالاسناد و اللفظ.

و عترتى.

قال فضيل: سألت عطية عن عترته؟ قال اهل بيته.

-۶

حدثنا عبيد اللّه قال حدثنا ابو إسرائيل عن عطية عن ابى سعيد الخدرى قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين أحدهما اكبر من الآخر كتاب اللّه عز و جل حبل سبب موصول من السماء الى الأرض و عترتى اهل بيتى و انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض.

و اما حديث زيد بن ثابت، قال:

حدثنا عبيد اللّه قال أخبرنا شريك عن الركين عن قاسم بن حسان عن زيد ابن ثابت قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم خليفتين: كتاب اللّه عز و جل و عترتى اهل بيتى، و انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض.

و اما حديث ابى ذر الغفارى، فقال:

حدثنا عبيد اللّه عن إسرائيل عن ابى إسحاق عن رجل حدثه عن حنش قال: رأيت أبا ذر آخذا بحلقة باب الكعبة و هو يقول: يا ايها الناس! انا أبو ذر فمن عرفنى الا- و انا أبو ذر الغفارى لا أحدثكم الا ما سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول سمعته و هو يقول:

ايها الناس! انّى قد تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل و عترتى اهل بيتى، و أحدهما افضل من الآخر كتاب اللّه عز و جل، و لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، و ان مثلهما كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها غرق» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۵۳

۱- تلمیذه ابن أبی حاتم فقال: «یعقوب بن سفیان بن جوان

---

[۱] المعرفة و التاریخ ۱/ ۵۳۶- ۵۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۴

الفارسی مات سنة ۲۷۷ ثم عدد شیوخه» [۱].

۲- ابن حجر: «یعقوب بن سفیان بن جوان الفارسی أبو یوسف بن أبی معاویة الفسوی الحافظ روی عن ... و خلق کثیر جدا. روی عنه الترمذی و النسائی.. و ابن خزیمة.. و أبو عوانة الأسفراینی و ابن أبی داود...

و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: کان ممن جمع و صنف مع الورع و النسک و الصلابة فی السنة، و قال النسائی لا بأس به و قال الحاکم: امام أهل الحدیث بفارس ... و قال أبو زرعة الدمشقی: قدم علینا رجلان من نبلاء الناس أحدهما و أرحلهما یعقوب بن سفیان، یعجز أهل العراق أن یروا مثله رجلا، و کان یحیی [بن معین فی التاریخ ینتخب منه و کان نبیلا جلیل القدر. و قال أبو الشیخ حکی عن أبی محمد بن أبی حاتم قال قال لی أبی ما فاتک من المشایخ فاجعل بینک و بینهم یعقوب بن سفیان فإنک لا تجد مثله، و قال أبو عبد الرحمن النهاوندی: سمعت یعقوب بن سفیان یقول:

کتبت عن ألف شیخ و کسر کلهم ثقات» [... ۲].

۳- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۱/ ۵۸۲) و (العبر ۲/ ۵۸) و وصفه:

بالإمام یعقوب بن سفیان الفسوی الحافظ أحد أرکان الحدیث.

۴- السمعانی فی (الأنساب الورقة ۴۲۸ ب).

۵- ابن الأثیر فی (اللباب ۲/ ۴۳۲).

۶- یاقوت فی (معجم البلدان ۲/ ۸۹۲) طبعة لایبزیک.

۷- ابن الأثیر فی (الکامل ۷/ ۴۴۰).

۸- ابن کثیر فی (البدایة و النهایة ۱۱/ ۶۰).

۹- ابن العماد فی (الشذرات ۲/ ۱۷۱).

---

[۱] الجرح و التعدیل ۹/ ۲۰۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۵

(۴۹) روایة القاضی أبی إسحاق الزهری ... ص: ۱۵۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن جعفر بن عون و یعلی بن عبید، و رواه عنه أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی مسند الکوفة فی زمانه.

أخرجه الحافظ البیهقی [۱] و قد تقدم حرفیا فی یعلی بن عبید و جعفر بن عون.

ترجم له ...: ص: ۱۵۵

الخطیب: «ابراهیم بن إسحاق بن أبی العنبس أبو إسحاق الزهری القاضی الکوفی، سمع جعفر بن عون العمری و إسحاق بن منصور السلولی و یعلی بن عبید الطنافسی ... و کان ثقة خیرا فاضلا دینا صالحا.. و مات ابراهیم ابن أبی العنبس قاضی الکوفة سنة سبع و سبعین یعنی و مائتین» [۲].

(۵۰) روایة محمد بن الفضل السقطی ... ص: ۱۵۵

اشارة

من شیوخ الحافظ الطبرانی، روی عنه فی الکبیر [۳] حدیث الثقلین و هو رواه عن سعید بن سلیمان عن زید بن الحسن الانماطی، کما تقدم فی زید ابن الحسن بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۵۵

۱- الخطیب: «محمد بن الفضل بن جابر أبو جعفر السقطی، سمع

---

[۱] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۲۵.

[۳] المعجم الکبیر ج ۳ رقم ۲۶۸۰.

سعید ابن سلیمان الواسطی و عبد الاعلی بن حماد النرسی و فضیل بن عبد الوهاب و ابراهیم بن محمد بن عرعرة و حامد بن یحیی البلخی.

روی عنه ابنه إسحاق و محمد بن مخلد و أبو سهل بن زیاد القطان و محمد ابن الحسن بن زیاد النقاش و أحمد بن یوسف بن خلاد، کان ثقة.

و ذکره الدارقطنی فقال: صدوق ... حدثنا محمد بن عبد الواحد حدثنا محمد ابن العباس قریء علی ابن المنادی و أنا أسمع قال: و جاءنا الخبر بموت أبی جعفر محمد بن الفضل بن جابر السقطی فی شهر رمضان سنة ۲۸۸» [۱].

۲- السمعانی فی (الأنساب ۲۹۹- السقطی) و ذکر بعض ما مر.

۳- ابن ماکولا فی (الإکمال ۴/ ۴۹۱).

(۵۱) روایة فهد بن سلیمان ... ص: ۱۵۶

اشارة

رواه عن أبی غسان مالک بن اسماعیل الهندی و رواه عنه الحافظ أبو جعفر الطحاوی المتوفی ۳۲۱، أخرجه فی کتابه [۲] یأتی سندا و متنا فی الطحاوی.

ترجم له ...: ص: ۱۵۶

ابن أبی حاتم فقال: «فهد بن سلیمان النحاس المصری روی عن موسی ابن داود و محمد بن کثیر المصیصی و یحیی بن صالح و أبو توبة، کتبت فوائده و لم یقض لنا السماع منه» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۱۵۳.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸.

[۳] الجرح و التعدیل ۷/ ۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۷

(۵۲) روایة أحمد بن القاسم الجوهری ... ص: ۱۵۷

اشارة

روی عنه الحافظ الطبرانی حدیث الثقلین بلفظ مبسوط تقدم فی زید ابن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۵۷

الخطیب فقال: «أحمد بن القاسم بن مساور أبو جعفر الجوهری، سمع عفان بن مسلم و علی بن الجعد و أبا بلال الاشعری و الهیثم بن خارجة و محمد ابن یوسف الغضیضی. روی عنه القاضی المحاملی و أحمد بن کامل و عبد الباقی ابن قانع القاضیان و أحمد بن محمد بن الصباح الکبشی و محمد بن علی بن حبیش الناقد. و کان ثقة...
أخبرنا محمد بن عبد الواحد أخبرنا محمد بن العباس قال قریء علی ابن المنادی و أنا أسمع قال: أبو جعفر أحمد بن القاسم بن مساور الجوهری أکثر عن علی بن الجعد، قال لی انه کتب عنه خمسة عشر ألف حدیث و مات سنة ثلاث و تسعین یعنی و مائتین» [۱].

(۵۳) روایة الحافظ صالح جزرة ... ص: ۱۵۷

اشارة

رواه عن خلف بن سالم المخرمی البغدادی عن یحیی بن حماد و رواه عنه أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه القبانی البخاری، شیخ الحاکم النیسابوری أخرجه عنه الحاکم [۲] بإسناد و متن تقدم ص ۱۶۶ ج ۱.

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۳۴۹.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۸

ترجم له ...: ص: ۱۵۸

الخطیب البغدادی ترجمة موسعة و أثنی علیه ثناء بالغا فقال: «صالح ابن محمد بن عمرو بن حبیب بن حسان بن المنذر بن عمار بن أبی الأشرس الأسدی- مولی أسد بن خزیمة- یکنی أبا علی و یلقب جزرة، و کان حافظا عارفا من أئمة الحدیث و ممن یرجع الیه فی علم

الآثار و معرفهٔ نقلهٔ الاخبار رحل کثیر (کذا) و لقی المشایخ بالشام و مصر و خراسان و انتقل عن بغداد الی بخاری فسکنها فحصل حدیثه عند أهلها و حدث دهرا طویلا.. و کان صدوقا ثبتا أمینا.. مات ببخاری سنهٔ ۲۹۴» [۱].

(۵۴) روایهٔ أحمد بن یحیی الحلوانی ... ص: ۱۵۸

اشارهٔ

رواه عن عبد اللّه بن داهر و رواه عنه أبو جعفر العقیلی المتوفی ۳۲۲ فی کتاب الضعفاء یأتی فی العقیلی.

ترجم له ...: ص: ۱۵۸

الذهبی فی المتوفین سنهٔ ۲۹۶ و قال «و فیها أحمد بن یحیی الحلوانی أبو جعفر، الرجل الصالح ببغداد، سمع أحمد بن یونس و سعدویه و کان من الثقات» [۲].

(۵۵) روایهٔ أبی جعفر مطین ... ص: ۱۵۸

اشارهٔ

روی الحافظ الطبرانی حدیث الثقلین فی المعجم الکبیر بطرق عدیدهٔ

---

[۱] تاریخ بغداد ۹/ ۳۲۲- ۳۲۸.

[۲] العبر ۲/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۹

فروی فی ستهٔ منها عن شیخه مطین هذا. منها: برقم ۲۶۸۰ و ۲۶۸۳ و ۳۰۵۲ تقدم بعضها فی ترجمهٔ زید بن الحسن الانماطی.

و أخرج الخطیب البغدادی حدیث الثقلین من طریق مطین. تقدم فی الانماطی أیضا.

ترجم له ...: ص: ۱۵۹

۱- الذهبی فقال: «الحافظ الکبیر أبو جعفر محمد بن عبد اللّه بن سلیمان الحضرمی الکوفی رأی أبا نعیم و سمع أحمد بن یونس و یحیی الحمانی و یحیی بن بشر الحریری و سعید بن عمرو الاشعثی. و کان من أوعیهٔ العلم حدث عنه أبو بکر النجار و أبو القاسم الطبرانی و أبو بکر الاسماعیلی و علی بن حسان الدممی و علی بن عبد الرحمن البکائی وعدهٔ. و قد صنف المسند و غیر ذلک و له تاریخ صغیر.

قال أبو بکر بن أبی دارم الحافظ: کتبت عن مطین مائهٔ ألف. و سئل عنه الدارقطنی فقال ثقهٔ جبل، قلت: ولد سنهٔ ۲۰۲ و مات فی شهر ربیع الآخر سنهٔ ۲۹۷» [۱].

۲- الأمیر ابن ماکولا و قال: «و أما مطین بضم المیم و تشدید الیاء و آخره نون فهو أبو جعفر محمد بن عبد اللّه بن سلیمان الکوفی أحد الأئمهٔ الحفاظ لقبه مطین سمعت الصوری یقول لقبه به أبو نعیم [الفضل بن دکین» [۲].

۳- الصفدی و حکی عنه أنه قال: کنت صبیا ألعب مع الصبیان و کنت أطولهم فندخل الماء و نخوض فیطینون ظهری، فبصر بی یوما أبو نعیم فلما رآنی قال: یا مطین لا تحضر مجلس العلم. فاشتهر بذلک [۳].

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۶۶۲.

[۲] الإکمال ۷/ ۲۶۱.

[۳] الوافی بالوفیات ۳/ ۳۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۰

(۵۶) روایهٔ الحسن بن سفیان النسوی ... ص: ۱۶۰

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن أبی سلیمان نصر بن عبد الرحمن الوشاء و رواه عنه أبو عمرو الحیری محمد بن أحمد بن حمدان النیسابوری. أخرجه عنه الحافظ أبو نعیم [۱] قدم بإسناده و متنه فی ترجمهٔ زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۶۰

۱- الذهبی فی وفیات سنهٔ ۳۰۳ فقال: «و فیها الحافظ الکبیر أبو العباس الحسن بن سفیان الشیبانی النسوی صاحب المسند تفقه علی أبی ثور و کان یفتی بمذهبه و سمع من أحمد بن حنبل و یحیی بن معین و الکبار و کان ثقهٔ حجهٔ واسع الرحلهٔ، قال الحاکم: کان محدث خراسان فی عصره مقدما فی التثبت و الکثرهٔ و الفهم و الأدب و الفقه» [۲].
۲- السمعانی قال: «هذه النسبهٔ الی بالوز و هی قریهٔ من قری نسا علی ثلاثهٔ أو أربعهٔ فراسخ منها خرجت إلیها لزیارهٔ قبر أبی العباس الحسن ابن سفیان ابن عامر بن عبد العزیز بن عطاء الشیبانی البالوزی النسوی من قریهٔ بالوز.
کان محدث خراسان فی عصره و کان مقدما فی الفقه و العلم و الأدب و له الرحلهٔ الی العراق و الشام و مصر و الکثرهٔ و الجمع ... و صنف المسند الکبیر و الجامع و المعجم و هو الراویهٔ بخراسان لمصنفات الأئمهٔ و کتب الأمهات بالکوفهٔ عن آخرها من أبی بکر بن [أبی شیبهٔ ... و کانت الیه الرحلهٔ بخراسان من أقطار الأرض ... و مات فی سنهٔ ۳۰۳ و قبره ببالوز یزار،

[۱] حلیهٔ الأولیاء ۱/ ۳۵۵.

[۲] العبر ۲/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۱

زرته» [۱].

(۵۷) روایهٔ زکریا بن یحیی الساجی ... ص: ۱۶۱

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن نصر بن عبد الرحمن الوشاء عن زید بن الحسن الانماطی و رواه عنه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر رقم ۲۶۸۰ و ۳۰۵۲ تقدم فی زید بن الحسن.

ترجم له ...: ص: ۱۶۱

۱- الذهبی فقال: «الامام الحافظ محدث البصرة أبو یحیی زکریا بن یحیی بن عبد الرحمن بن أبیض بن الدیلم بن باسل بن ضبة الضبی البصری الساجی ... و جمع و صنف، روی عنه أبو أحمد بن عدی و أبو بکر الاسماعیلی و أبو عمرو محمد بن أحمد بن حمدان و القاضی یوسف المیانجی و عبد اللّه بن محمد بن السقاء الواسطی و یوسف بن یعقوب النجیرمی و علی بن لؤلؤ الوراق و طائفة سواهم، و عنه أخذ أبو الحسن الاشعری تحریر مقالة أهل الحدیث و السلف. و للساجی کتاب جلیل فی علل الحدیث یدل علی تبحره فی هذا الفن مات سنة ۳۰۷ و قد قارب التسعین» [... ۲].

۲- الخطیب و کناه أبا یعلی [۳].

(۵۸) روایة العباس بن أحمد البرتی ... ص: ۱۶۱

اشارة

روی حدیث الثقلین عن نصر بن عبد الرحمن الوشاء و رواه عنه أبو الحسن علی بن عمر بن محمد بن الحسن السکری.

---

[۱] الأنساب- البالوزی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۷۰۹.

[۳] تاریخ بغداد ۸/ ۴۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۲

أخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر فی ترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام من (تاریخ مدینة دمشق ۱/ ۴۵) رقم ۵۴۵ و قد تقدم تقدم اسنادا و متنا فی زید ابن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۶۲

۱- الخطیب و قال: «العباس بن أحمد بن محمد بن عیسی أبو خبیب ابن القاضی البرتی، سمع عبد الاعلی بن حماد النرسی و سوار بن عبد اللّه العنبری و جعد بن یحیی المدنی و محمد بن یعقوب الزبیری.

روی عنه أبو بکر الشافعی و عبد اللّه بن موسی الهاشمی و عبد العزیز ابن أبی صابر و عبید اللّه بن أبی سمرة البغوی و أبو حفص بن شاهین و علی بن عمر السکری و غیرهم. حدثنا یحیی بن علی الدسکری أخبرنا أبو بکر بن المقری الاصبهانی حدثنا عباس بن أحمد بن محمد أبو خبیب البرتی القاضی الشیخ الجلیل الصالح الامین، أخبرنا محمد بن عبد الملک القرشی أخبرنا عمر بن أحمد الواعظ [۱] أخبرنا العباس بن أحمد بن محمد بن عیسی أبو خبیب سنة ۳۰۸ و فیها مات..» [۲].

۲- ابن ماکولا. ترجم له و لأبیه [۳].

۳- ابن حجر و قال: «البرتی بالکسر القاضی أبو العباس احمد بن محمد وقع لنا مسند أبی هریرة له» [... ۴].

۴- السمعانی: «و قال: «البرتی بکسر الباء ... هذه النسبة الی برت و هی مدینة بنواحی بغداد، و المشهور بهذه النسبة القاضی ابو العباس احمد بن

---

[۱] هو أبو حفص ابن شاهین.

[۲] تاریخ بغداد ۱۲/ ۱۵۲.

[۳] الإکمال ۱/ ۴۱۰.

[۴] تبصیر المنتبه ۱/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۳

محمد بن عیسی البرتی و ابنه ابو خبیب العباس بن احمد» [... ۱].

(۵۹) روایهٔ ابی بکر بن ابی داود ... ص: ۱۶۳

اشارهٔ

رواه عن عبد اللّه بن نمیر الهمدانی، و رواه عنه الحافظ ابو جعفر الطحاوی [۲] یأتی بکاملهٔ فی الطحاوی.

ترجم له ...: ص: ۱۶۳

۱- الخطیب فقال: «عبد اللّه بن سلیمان بن الأشعث بن إسحاق ابن بشیر بن شداد بن عمرو بن عمران، ابو بکر بن أبی داود الازدی السجستانی رحل به أبوه من سجستان یطوف به شرقا و غربا و سمعه من علماء ذلک الوقت فسمع بخراسان و الجبال و أصبهان و فارس و البصرهٔ و بغداد و الکوفهٔ و المدینهٔ و مکهٔ و الشام و مصر و الجزیرهٔ و الثغور. و استوطن بغداد و صنف المسند و السنن و التفسیر و القراءات و الناسخ و المنسوخ و غیر ذلک و کان فهما عالما حافظا...

أخبرنا ابو منصور محمد بن عیسی الهمدانی حدثنا ابو الفضل صالح بن احمد الحافظ قال: ابو بکر عبد اللّه بن سلیمان امام العراق و علم العلم فی الأمصار، نصب له السلطان المنبر فحدث علیه لفضله و معرفته...

و کان فی وقته بالعراق مشایخ أسند منه و لم یبلغوا فی الآلهٔ و الإتقان ما بلغ هو.. قلت: کان ابن أبی داود یتهم بالانحراف عن علی و المیل علیه..

مات ابو بکر ابن أبی داود یوم الأحد لاثنتی عشرهٔ بقیت من ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۱۶. و صلی علیه زهاء ثلاثمائهٔ ألف انسان» [۳].

---

[۱] الأنساب- البرتی.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸.

[۳] تاریخ بغداد ۹/ ۴۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۴

(۶۰) روایهٔ الحسن بن مسلم ... ص: ۱۶۴

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن عبد الحمید بن صبیح و رواه عنه الحافظ الطبرانیّ فی (معجم شیوخه ۱/ ۱۳۵).

و رواه الخطیب البغدادی فی تلخیص المتشابه فی الرسم فی ترجمهٔ الحسن بن مسلم هذا من طریق الطبرانی عنه کما تقدم بإسناده و متنه فی یونس بن أرقم.

ترجم له ...: ص: ۱۶۴

۱- الخطیب فی (تلخیص المتشابه فی الرسم) کما مر و ضبطه بتشدید اللام.

۲- الأمیر ابن ماکولا فقال: «و الحسن بن مسلم بن الطیب الصنعانی حدث عن عبد الحمید بن صبیح، روی عنه الطبرانی» [۱].

۳- ابن حجر فقال: «و الحسن بن مسلم بن الطیب، شیخ للطبرانی» [۲].

(۶۱) روایة ابی جعفر الطحاوی ... ص: ۱۶۴

اشارة

رواه فی مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸ بسندین فقال:

۱-

حدثنا فهد بن سلیمان قال ثنا ابو غسان مالک بن اسماعیل النهدی ثنا إسرائیل بن یونس عن عثمان بن المغیرة عن علی بن ربیعة الأسدی قال: لقیت زید بن أرقم و هو داخل علی المختار او خارج، فقلت:

ما حدیث بلغنی عنک سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

---

[۱] الإکمال ۷/ ۲۴۴.

[۲] تبصیر المنتبه ۲/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۵

انّی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه عز و جل و عترتی؟ قال: نعم.

و أخرجه احمد بن حنبل فی (المسند) [۱] و فی فضائل علی الحدیث رقم ۹۰ عن الأسود بن عامر عن إسرائیل بالاسناد و اللفظ، و أورده سبط ابن الجوزی عن احمد فی فضائل علی بأطول مما هنا ثم قال: الحدیث الذی رویناه، أخرجه احمد فی الفضائل و لیس فی اسناده احمد ممن ضعفه جدی، و قد أخرجه ابو داود فی سننه و الترمذی ایضا و عامة المحدثین انتهی» [۲].

۲- حدثنا ابن ابی داود ثنا عبد اللّه بن نمیر الهمدانی ثنا محمد بن فضیل ابن غزوان ثنا ابو حیان یحیی بن سعید بن حیان التیمی عن یزید ابن حیان: انطلقت انا و حصین بن عقبة الی زید بن أرقم ... بلفظ مسلم.

ترجم له ...: ص: ۱۶۵

الذهبی فقال: «الامام العلامة الحافظ صاحب التصانیف البدیعة ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة بن سلمة الأزدی الحجری المصری الطحاوی الحنفی و طحا من قری مصر ... قال ابن یونس: ولد سنة سبع و ثلاثین و مائتین و کان ثقة ثبتا فقیها عاقلا لم یخلف مثله.. مات ابو جعفر فی مستهل ذی القعدة سنة ۳۲۱» [۳].

(۶۲) روایة ابی جعفر العقیلی ... ص: ۱۶۵

اشارة

بثلاثة طرق أخرجه فی کتابه الضعفاء [۴] قال فی ترجمة عبد اللّه بن داهر: و من

---

[۱] المسند ۴/ ۳۷۱.

[۲] تذکرة خواص الامة ۳۲۲.

[۳] تذكرة الحفاظ ۸۰۸.

[۴] نسخة قديمة منه فی دار الكتب الظاهرية بدمشق رقم ۳۶۲ حديث، عليها سماعات كثيرة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۶

حديثه:

-۱

ما حدثناه احمد بن يحيى الحلوانی قال حدثنا عبد اللّه بن داهر قال حدثنا عبد اللّه بن عبد القدوس عن الأعمش عن عطية عن ابی سعيد الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: انّی تارک فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتی فإنهما لن يزالا جميعا حتی يردا علیّ الحوض، فانظروا كيف تخلفونی فيهما [۱].

-۲

و حدثنا محمد بن اسماعيل قال حدثنا محمد بن سعيد ابن الاصبهانی قال: حدثنا حاتم بن اسماعيل عن جعفر بن محمد عن أبيه.
عن جابر ان النبی صلّی اللّه عليه و سلّم خطب يوم عرفة فقال فی خطبته: قد تركت فيكم ما لن تضلوا بعده ان اعتصمتم به: كتاب اللّه، و أنتم مسؤلون عنی فما أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد انک قد بلغت و أديت و نصحت، فقال بإصبعه السبابة يرفعها الی السماء و يكبها الی الناس: اللهم اشهد [۲].

و قال فی ترجمة هارون بن سعد فی الجزء الثانی عشر منه فی الورقة ۲۲۸، و من حديثه:

-۳

ما حدثناه محمد بن عثمان قال حدثنا يحيى بن الحسن بن فرات القزاز قال حدثنا محمد بن ابی حفص العطار عن هارون بن سعد عن عبد الرحمن ابن ابی سعيد الخدری عن أبيه قال:

تاريخ إحداها سنة ۴۱۴ و هذا الحديث نقلته منها من الجزء السادس الورقة ۱۰۴، و هو فی المطبوعة ۲/ ۲۵۰.

[۱] و رواه ابن الجوزی فی العلل المتناهية بإسناده من طريق العقيلی.

[۲] لقد حذف الخونة المتاعبون بالسنة النبوية المطهرة من مبغضی آل محمد عليهم السّلام الثقل الثانی من الحديث، علی ان الترمذی رواه فی صحيحه ج ۲ ص ۲۱۹ من طريق زيد ابن الحسن الأنماطی عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جابر بلفظه الكامل من غير سقط و لا حذف. فراجع ما تقدم فی ص ۱۲۴ ج ۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۷

قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: انّی تارک فيكم الثقلين: أحدهما كتاب اللّه تبارک و تعالی سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، و عترتی اهل بيتی و انهما لن يفترقا حتی يردا علی الحوض.

و هذا يروی بأصلح من هذا الاسناد.

ترجم له ...: ص: ۱۶۷

الذهبی فقال: «الحافظ الامام أبو جعفر محمد بن عمرو بن موسی بن حماد العقيلی صاحب كتاب الضعفاء الكبير.. قال مسلمة بن القاسم كان العقيلی جليل القدر عظيم الخطر ما رأيت مثله، و كان كثير التصانيف فكان من أتاه من المحدّثين قال: اقرأ من كتابک و لا يخرج أصله فتكلمنا فی ذلک و قلنا امّا أن يكون من احفظ الناس و اما ان يكون من أكذب الناس! فاجتمعنا عليه فلما أتيت بالزيادة و النقص فطن لذلک فأخذ منی الكتاب و أخذ القلم فأصلحها من حفظه فانصرفنا من عنده و قد طابت أنفسنا و علمنا انه من احفظ

الناس.

و قال الحافظ أبو الحسن بن سهل القطان: أبو جعفر ثقهٔ جلیل القدر عالم بالحدیث مقدم فی الحفظ توفی سنهٔ ۳۲۲» [۱].

(۶۳) روایهٔ ابی الفضل البخاری الحسن بن یعقوب ... ص: ۱۶۷

اشارهٔ

رواه عن محمد بن عبد الوهاب أبو أحمد الفراء العبدی المتوفی ۲۷۲ عن جعفر بن عون و رواه عنه الحاکم النیسابوری، أخرجه الحافظ البیهقی [۲] عن الحاکم عنه بلفظ تقدم فی جعفر بن عون.

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۸۳۳.

[۲] سنن البیهقی ۲/ ۱۴۸.

و أخرجه الحافظ ابن عساکر فی معجم شیوخه الورقهٔ ۱۱ عن ابن العراقی أحمد بن علی عن أبی بکر ابن خلف الشیرازی أحمد بن علی عن الحاکم بالاسناد و اللفظ.

ترجم له ...: ص: ۱۶۸

الذهبی فی وفیات سنهٔ ۳۴۲ قال: «و فیها الحسن بن یعقوب أبو الفضل البخاری العدل، بنیسابور، روی عن أبی حاتم الرازی و طبقته و رحل و أکثر» [۱].

(۶۴) روایهٔ ابن الاخرم الشیبانی محمد بن یعقوب ... ص: ۱۶۸

اشارهٔ

رواه عن محمد بن عبد الوهاب الفراء الحافظ أبو أحمد العبدی النیسابوری المتوفی ۲۷۲ و رواه عنه أبو زکریا یحیی بن ابراهیم بن محمد بن یحیی.

أخرجه الحافظ البیهقی [۲]، و تقدم فی أبی أحمد الفراء.

ترجم له ...: ص: ۱۶۸

الذهبی فی وفیات سنهٔ ۳۴۴ قال: «و فیها أبو عبد اللّه محمد بن یعقوب ابن یوسف بن الاخرم الشیبانی الحافظ محدث نیسابور، صنف المسند الکبیر، و صنف مستخرجا علی الصحیحین و روی عن أبی الحسن الهلالی و یحیی الذهلی و طبقتهما، و مع براعته فی الحدیث و العلل و الرجال، لم یرحل من

---

[۱] العبر ۳/ ۲۵۹.

[۲] سنن البیهقی ۷/ ۳۰.

نیسابور، عاش أربعا و تسعین سنة» [۱].

(۶۵) روایة عبد اللّه بن جعفر ... ص: ۱۶۹

اشارة

روی حدیث الثقلین عن احمد بن یونس الضبی. و رواه عنه الحافظ أبو نعیم الاصبهانی [۲] تقدم بإسناده و لفظه فی عمار بن نصر.

ترجم له ...: ص: ۱۶۹

تلمیذه أبو نعیم فی (ذکر أخبار أصبهان ۲/ ۸۰) فقال: «عبد اللّه بن جعفر ابن احمد بن فارس بن الفرج أبو محمد، مولده سنة ۲۴۸ و توفی سنة ۳۴۶ فی شوال، ذکر المتأخر [۳] انه توفی سنة ۳۴۵ فی شوال.. سمعت أبا محمد ابن حیان یقول: سمعت أبا عمر القطان یقول: رأیت عبد اللّه بن جعفر فی المنام فقلت له ما فعل اللّه بک؟ قال: غفر لی و أنزلنی منازل الأنبیاء!» [۴].

(۶۶) روایة محمد بن أحمد بن تمیم ... ص: ۱۶۹

اشارة

رواه عن أبی قلابة الرقاشی عن یحیی بن حماد و رواه عنه تلمیذه الحاکم النیسابوری فی مستدرکه علی الصحیحین فقال: «حدثنا أبو الحسن محمد ابن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد ثنا أبو قلابة (... تقدم بإسناده و متنه ص ۱۶۶) و قال: هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه

---

[۱] العبر ۳/ ۲۶۵.

[۲] حلیة الأولیاء ۹/ ۶۴.

[۳] أظنه ابن مندة فی تاریخ أصبهان فانه معاصر لأبی نعیم و متأخر عنه و کان بینهما تنافس شدید!.

[۴] اخبار أصبهان ۲/ ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۰

بطوله» [۱]. و أقره الذهبی فی تلخیصه.

ترجم له ...: ص: ۱۷۰

الخطیب البغدادی فقال: «محمد بن أحمد بن تمیم أبو الحسین الخیاط القنطری و کان ینزل قنطرة البلدان و حدث عن أحمد بن عبید اللّه النرسی و أبی قلابة الرقاشی.. توفی أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم القنطری یوم الجمعة سلخ شعبان سنة ۳۴۸..» [۲].

(۶۷) روایة أبی جعفر الشیبانی ... ص: ۱۷۰

اشارة

روی حدیث الثقلین عن ابراهیم بن إسحاق الزهری و رواه عنه أبو محمد جناح بن نذیر بن جناح القاضی.

أخرج حدیثه الحافظ البیهقی [۳]. تقدم بإسناده و متنه فی یعلی بن عبید.

و رواه أیضا عن أحمد بن حازم بن أبی غرزهٔ، و رواه عنه الحاکم [۴] و صرح بصحته هو و الذهبی فی تلخیصه.

ترجم له ...: ص: ۱۷۰

۱- الذهبی و وصفه بمسند الکوفهٔ فی زمانه [۵].

۲- و وصفه فی (تذکرهٔ الحفاظ) بمحدث الکوفهٔ [۶].

---

[۱] المستدرک ۳/ ۹۰.

[۲] تاریخ بغداد ۱/ ۲۸۳.

[۳] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۴] المستدرک ۳/ ۵۳۳.

[۵] العبر ۲/ ۲۹۳.

[۶] تذکرهٔ الحفاظ ۸۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۱

۳- ابن العماد ناقلا کلام الذهبی فی العبر، و هو قوله فی وفیات سنهٔ ۳۵۱: «و فیها أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی مسند الکوفهٔ فی زمانه، روی عن ابراهیم بن عبد اللّه القصار و أحمد بن عرعرهٔ و جماعهٔ» [۱].

(۶۸) روایهٔ أبی الشیخ ابن حیان الاصبهانی ... ص: ۱۷۱

اشارهٔ

رواه فی الجزء الاول من عوالی حدیثه الموجود فی المجموع رقم ۳۶۳۷ [۲] فی دار الکتب الظاهریهٔ بدمشق، ففی الورقهٔ ۶۰/ أ: أخبرنا أبو یعلی قال حدثنا غسان عن أبی إسرائیل عن عطیهٔ عن أبی سعید قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه عز و جل سبب موصول من السماء الی الأرض و عترتی اهل بیتی، ألا و انهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض».

ترجم له ...: ص: ۱۷۱

۱- أبو نعیم الاصبهانی و قال: «یعرف بأبی الشیخ، أحد الثقات و الاعلام صنف الاحکام و التفسیر و الشیوخ» [۳].

۲- ابن الأثیر و قال: «حافظ کبیر ثقهٔ، له تصانیف کثیرهٔ، روی

---

[۱] شذرات الذهب ۳/ ۹.

[۲] مجموعهٔ قیمهٔ و نسخهٔ قدیمهٔ و هذا الجزء روایهٔ أبی طاهر محمد بن أحمد بن محمد بن عبد الرحیم عنه.

روایهٔ أبی الفضل جعفر بن عبد الواحد الثقفی عنه.

روایهٔ أبی عبد اللّه محمد بن معمر بن عبد الواحد عنه.

سماع محمد بن عبد الواحد بن أحمد و هو الحافظ ضیاء الدین المقدسی المتوفی ۶۴۳ و علیه سماعات و قراءات کثیرهٔ.

[۳] أخبار أصبهان ۲/ ۹۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۲

عن أبی یعلی الموصلی و خلق کثیر، أکثر الروایهٔ عنه أبو نعیم الحافظ، و آخر من روی عنه أبو طاهر محمد بن أحمد بن عبد الرحیم الکاتب بأصبهان [۱]» [۲].

۳- الذهبی و وصفه بحافظ أصبهان و مسند زمانه الامام أبو محمد...

(الی أن قال) قال ابن مردویه: ثقهٔ مأمون، صنف التفسیر و الکتب الکثیر فی الاحکام و غیر ذلک، و قال أبو بکر الخطیب: کان حافظا ثبتا متقنا» [... ۳].

۴- ابن العماد و وصفه بالإمام الحافظ الثبت الثقهٔ أبو الشیخ و أبو محمد.. و حکی أقوال أبی نعیم و ابن مردویه و الخطیب فی الثناء علیه [۴].

۵- الذهبی بمثل ما تقدم [۵].

(۶۹) روایهٔ محمد بن أحمد بن بالویه ... ص: ۱۷۲

اشارهٔ

رواه عن عبد اللّه بن أحمد و رواه عنه الحاکم النیسابوری و قال: هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله [۶]. و أورده الذهبی فی تلخیصه و سکت علیه حیث لم یجد فی اسناده أی مساغ للطعن و الجرح، و قد تقدم بإسناده و متنه ص ۱۶۶.

ترجم له ...: ص: ۱۷۲

الخطیب و کناه أبا علی! و عدد شیوخه و قال حدثنا عنه أبو بکر البرقانی و سألته عنه؟ فقال: ثقهٔ.. و حدثت عن أبی عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحافظ

---

[۱] و هو راوی الجزء کما تقدم.

[۲] اللباب ۱/ ۴۰۴.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ ۹۴۵.

[۴] شذرات الذهب ۳/ ۶۹.

[۵] العبر ۲/ ۳۵۱.

[۶] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۳

[الحاکم النیسابوری ان أبا علی بن بالویه مات بنیسابور فی یوم الخمیس سلخ شوال من سنهٔ ۳۷۴.. [۱].

(۷۰) روایهٔ محمد بن أحمد بن حمدان ... ص: ۱۷۳

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن الحافظ الحسن بن سفیان النسوی و رواه عنه الحافظ أبو نعیم [۲] فی ترجمهٔ حذیفهٔ بن أسید الغفاری، تقدم بإسناده و متنه فی زید بن الحسن الانماطی.

و رواه بإسناد آخر رواه الخطیب الخوارزمی [۳] عن الحافظ أبی العلاء عن زاهر الشحامی عن أبی سعید الکنجرودی عنه. یأتی فی الخوارزمی المتوفی سنة ۵۶۸.

ترجم له ...: ص: ۱۷۳

السبکی فقال: «محمد بن أحمد بن حمدان بن علی بن عبد اللّه بن سنان أبو عمر و ابن الزاهد أبی جعفر الحیری النیسابوری الزاهد المقرئ الفقیه المحدث النحوی، أدرک أبا عثمان الحیری و سمع منه سنة ۲۹۵ سمع أبا بکر محمد بن زنجویه بن الهیثم و أبا عمرو أحمد بن نصر و جعفر بن أحمد الحافظ و رحل فسمع من الحسن بن سفیان سنة ۲۹۹ مسنده و مسند شیخه أبی بکر ابن أبی شیبة و سمع من أبی یعلی الموصلی مسنده و من عبدان الأهوازی و زکریا الساجی و محمد بن جریر الطبری و أبی العباس ابن السراج و ابن خزیمة و خلق.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۲۸۲.

[۲] حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵.

[۳] مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۴

روی عنه الحاکم أبو عبد اللّه و أبو نعیم الحافظ.. توفی فی الثامن و العشرین من ذی القعدة سنة ۲۷۶ و صلّی علیه أبو أحمد الحاکم الحافظ» [۱].

۲- (شذرات الذهب ۳/ ۸۷).

۳- (العبر ۳/ ۳).

۴- (لسان المیزان ۵/ ۳۸).

۵- (الوافی بالوفیات ۲/ ۴۶) و أرخ وفاته سنة ۳۷۸.

۶- (النجوم الزاهرة ۴/ ۱۵۰).

۷- (بغیة الوعاة ۱/ ۲۲) ناقلا کلام الصفدی مقتصرا علیه.

(۷۱) روایة أبی محمد ابن حمویه السرخسی ... ص: ۱۷۴

اشارة

أخرج الحافظ ابن عساکر فی معجم شیوخه الورقة ۲۰۵ قال: «أخبرنا محمد بن العمرکی بن نصر أبو عبد اللّه المتوثی البوشنجی بقراءتی علیه ببوسنج قال أنبأنا أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر الداودی ببوسنج قال أنبأنا أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن حمویه السرخسی الحموئی قال أنبأنا أبو إسحاق ابراهیم بن خزیم الشاشی أنبأنا أبو محمد عبد بن حمید بن نصر الکشی [۲]»....]

ترجم له ...: ص: ۱۷۴

السمعانی فقال: «أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن حمویه السرخسی الحموئی نزیل بوشنج و هراة، کان رحل الی بلاد ما وراء النهر و سمع بفربر أبا

---

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۶۹.

[۲] تقدمت روایة عبد بن حمید الکشی فی شیخه جعفر بن عون المخزومی المتوفی ۲۰۶ بإسناده و لفظه.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۵

عبد اللّه محمد بن یوسف بن مطر الفربری راویة الصحیح، و بسمرقند أبا عمر العباس ابن عمر السمرقندی راوی الدارمی، و بخرشکت أبا إسحاق ابراهیم ابن خزیم الشاشی راوی عبد بن حمید و غیرهم.

سمع منه أبو بکر محمد بن أبی الهیثم الترابی المروزی و أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد الداودی الفوشنجی و غیرهما، و توفی فی سنة إحدی و ثمانین و ثلاثمائة» [۱].

(۷۲) روایة أبی الحسن السکری ... ص: ۱۷۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی خبیب العباس بن أحمد البرتی و رواه عنه أبو الحسین محمد بن علی بن المهتدی، أخرجه الحافظ ابن عساکر الدمشقی فی ترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام من (تاریخ مدینة دمشق ۲/ ۴۵) رقم ۵۴۵ تقدم اسنادا و متنا فی زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۷۵

الخطیب البغدادی فقال: «علی بن عمر بن محمد بن الحسن بن شاذان بن ابراهیم بن إسحاق بن علی بن إسحاق أبو الحسن الحمیری، أصله ناقلة من حضرموت الی ختل. و یعرف بالسکری و بالصیرفی و بالکیال و بالحربی سمع أحمد بن الحسن بن عبد الجبار.. و أبا خبیب البرتی حدثنا عنه القاضی أبو الطیب الطبری.. و خلق یطول ذکرهم و قال لنا الفنوخی سمعت علی ابن عمر السکری یقول ولدت سنة ۲۹۶.. و أما الشیخ فکان فی نفسه ثقة سمعت عبد العزیز الازجی ذکر الحربی علی بن عمر فقال: کان صحیح السماع..

---

[۱] الأنساب ۴/ ۲۵۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۶

أخبرنا العتیقی قال سنة ۳۸۶ فیها توفی علی بن عمر السکری الحربی فی شوال و کان أکثر سماعه فی کتب أخیه بخطه. و مولده فی المحرم سنة ۲۹۶ حدث قدیما و أملی فی جامع المنصور و ذهب بصره فی آخر عمره و کان ثقة مأمونا» [۱].

(۷۳) روایة أبی عبید الهروی ... ص: ۱۷۶

اشارة

قال: «و فی الحدیث: انی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه و عترتی.

قال أبو العباس أحمد بن یحیی ثعلب: سماها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل.

و قال غیره: العرب تقول لکل خطیر نفیس: ثقل، فجعلهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما.

أخبرنا ابن عمار قال قال أبو عمر: سألت ثعلبا عن قوله صلّی اللّه علیه و سلّم انّی مخلف فیکم الثقلین؟ لم سمیا ثقلین؟ فأومأ الی بجمع کفه ثم قال لان الأخذ بهما ثقیل و العمل بهما ثقیل» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۷۶

۱- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۸۳).

۲- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۸/ ۱۱۴).

۳- السیوطی فی (بغیة الوعاة ۱/ ۳۷۱) رقم ۷۲۶.

۴- ابن خلکان و قال: «أبو عبید أحمد بن محمد بن محمد بن أبی عبید المؤدب الهروی القاشانی صاحب کتاب الغریبین. هذا هو المنقول فی نسبه،

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۴۰.

[۲] کتاب الغریبین: ثقل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۷

و رأیت علی ظهر کتاب الغریبین انه أحمد بن محمد بن عبد الرحمن، و اللّه أعلم.

کان من العلماء الأکابر، و ما قصر فی کتابه المذکور، و لم أقف علی شیء من أخباره لا ذکره سوی انه کان یصحب أبا منصور الأزهری اللغوی، و سیأتی ذکره ان شاء اللّه و علیه اشتغل و به انتفع و تخرج. و کتابه المذکور جمع فیه بین تفسیر غریب القرآن الکریم و الحدیث النبوی و سار فی الآفاق و هو من الکتب النافعة..» [۱].

(۷۴) روایة ابی زکریا المزکی ... ص: ۱۷۷

اشارة

رواه عن أبی عبد اللّه محمد بن یعقوب بن الاخرم الشیبانی الحافظ.

و رواه عنه الحافظ البیهقی فی باب بیان آل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

«أخبرنا أبو زکریا بن ابراهیم بن محمد بن یحیی، أنبأ أبو عبد اللّه محمد ابن یعقوب ثنا محمد بن عبد الوهاب أنبأ جعفر بن عون أنبأ أبو حیان- و هو یحیی بن سعید- عن- یزید بن حیان قال سمعت زید بن أرقم..

رواه بلفظ مسلم، ثم قال: أخرجه مسلم فی الصحیح من حدیث ابی حیان» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۷۷

الذهبی فقال: «و المزکی ابو زکریا یحیی بن ابراهیم بن محمد بن یحیی النیسابوری، شیخ العدالة ببلده، و کان صالحا زاهدا ورعا، صاحب حدیث، کأبیه ابی إسحاق المزکی، روی عن الأصم و اقرانه و لقی ببغداد

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۹۵.

[۲] سنن البیهقی ۷/ ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۸

النجار و طبقته و املی عدة مجالس و مات فی ذی الحجة» [۱].

(۷۵) روایة القاضی عبد الجبار المعتزلی ... ص: ۱۷۸

اشارة

أورده فی کتابه المغنی بلفظ: «انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه، و عترتی اهل بیتی، لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

و بلفظ: «خلفت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی» [۳].

ترجم له ...: ص: ۱۷۸

۱- الخطیب فقال: «عبد الجبار بن احمد بن عبد الجبار، ابو الحسن الاسدآبادی، سمع علی بن ابراهیم بن سلمة القزوینی و.. و کان ینتحل مذهب الشافعی فی الفروع و مذاهب المعتزلة فی الأصول، و له فی ذلک مصنفات و ولی قضاء القضاة بالری.. و مات عبد الجبار بن احمد قبل دخولی الری فی رحلتی الی خراسان و ذلک فی سنة ۴۱۵» [... ۴].

۲- السبکی و قال: «عمر دهرا طویلا حتی ظهر له الاصحاب و بعد صیته و رحلت الیه الطلاب..» [۵].

۳- الداودی بنص السبکی دون عز و الیه [۶].

۴- الیافعی فی وفیات سنة ۴۱۴ [۷].

---

[۱] العبر ۴/ ۱۱۸.

[۲] المغنی ج ۲۰ القسم الاول ص ۱۹۱.

[۳] المصدر ص ۱۳۶.

[۴] تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۱۳.

[۵] طبقات الشافعیة ۵/ ۹۷.

[۶] طبقات المفسرین ۱/ ۲۵۶.

[۷] مرآة الجنان ۳/ ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۹

(۷۶) روایة ابن شهریار الاصبهانی ... ص: ۱۷۹

روی حدیث الثقلین عن الحافظ الطبرانی، و رواه عنه الخطیب البغدادی فی کتابه تلخیص المتشابه فی الرسم [۱] قال:

«أخبرنا ابو الفرج محمد بن عبد اللّه بن شهریار الاصبهانی بها أخبرنا ابو القاسم سلیمان بن احمد بن أیوب الطبرانی حدثنا الحسن بن مسلم ابن الطیب الصنعانی حدثنا عبد الحمید بن صبیح حدثنا یونس بن أرقم عن هارون بن سعد عن عطیة.

عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لم تضلوا بعده: کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض».

و رواه الحافظ الطبرانی عن شیخه الحسن بن مسلم هذا بهذا الاسناد و اللفظ [۲].

فأبو الفرج محمد بن عبد اللّه بن احمد بن شهریار الاصبهانی، من اعلام القرن الخامس، من شیوخ الخطیب و من تلامذة الحافظ الطبرانی.

(۷۷) روایة ابی سعد الکنجرودی ... ص: ۱۷۹

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن محمد بن أحمد أبی عمرو الحیری.

و رواه عنه الحافظ أبو القاسم زاهر بن طاهر الشحامی المستملی

---

[۱] نسخهٔ قیمهٔ منه فی دار الکتب الظاهریهٔ بدمشق رقم الورقهٔ ۳۰/ أ، و هو فی المطبوعهٔ ۱/ ۶۲.

[۲] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۰

النیسابوری أخرج حدیثه اخطب خوارزم أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی المتوفی ۵۶۸ فی کتاب (مقتل الحسین علیه السّلام ۱/ ۱۰۴).

ترجم له ...: ص: ۱۸۰

۱- السمعانی فقال: «و أما المشهور بهذه النسبهٔ ابو سعد محمد بن عبد الرحمن الأدیب الگنجرودی من اهل نیسابور کان أدیبا فاضلا عاقلا حسن السیرهٔ ثقهٔ صدوقا عمّر العمر الطویل حتی حدّث بالکثیر و سمع أقرانه منه، سمعه أبوه أبو بکر عن جماعهٔ منهم أبو عمرو محمد بن أحمد بن حمدان الحیری روی لنا عنه أبو عبد اللّه محمد بن الفضل الفراوی ... و أبو القاسم زاهر بن طاهر الشحامی، بمرو و أصبهان، و حدّث عنه أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی الحافظ فی کتبه، و کانت وفاته فی سنهٔ ۴۵۳» [۱].

۲- القفطی و قال: «و کان بارعا فی وقته لاجتماع فنون العلم عنده، کثیر الأسانید فی الأدب و غیره..» [۲].

۳- السیوطی ناقلا عن عبد الغافر فی السیاق [۳].

۴- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۳/ ۲۳۱).

(۷۸) روایهٔ ابی بکر ابن خلف الشیرازی ... ص: ۱۸۰

رواه عن الحاکم النیسابوری ابی عبد اللّه الحافظ المتوفی ۴۰۵، و رواه عنه أبو نصر ابن العراقی، أخرج حدیثه الحافظ أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی فی معجم شیوخه الورقهٔ ۱۱ عن ابن العراقی عنه. و رواه عن الحاکم

---

[۱] الأنساب- الکنجرودی.

[۲] انباه الرواهٔ ۳/ ۱۶۵.

[۳] بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۱

النیسابوری و لفظه لفظ مسلم ثم قال: أخرجه مسلم فی صحیحه من طرق.

تقدم فی جعفر ابن عون عن أبی حیان التیمی.

فأبو بکر احمد بن عبید اللّه بن عمر بن خلف الشیرازی من أعلام القرن الخامس و ممن روی عن الحاکم النیسابوری.

(۷۹) روایهٔ ابی الحسین ابن المهتدی ... ص: ۱۸۱

اشارهٔ

رواه عن الحافظ علی بن عمر السکری، و رواه عنه أبو بکر محمد بن الحسین المزرفی، أخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر الدمشقی فی (تاریخ مدینهٔ دمشق ۲/ ۴۵) فی ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام رقم ۵۴۵. تقدم اسنادا و متنا فی زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۸۱

۱- تلمیذه الخطیب و قال: «کتب عنه و کان فاضلا نبیلا ثقهٔ صدوقا..» [۱].

۲- ابن الجوزی و قال: «محمد بن علی بن محمد بن عبید اللّه بن عبد الصمد ابن المهتدی باللّه، أبو الحسین و یعرف بابن الغریق ولد یوم الثلاثاء غرهٔ ذی القعدهٔ من سنهٔ ۳۷۰ و سمع أبا الحسن الدارقطنی و أبا الفتح القواس فی آخرین.

و کان ثقهٔ صالحا کثیر الصیام و التلاوهٔ، رقیق القلب بکاء عند الذکر حسن الصوت بالقرآن. و کان ممن اشتهر بالصلاح و التعبد حتی کان یقال له زاهد بنی هاشم و کان غزیر العلم و العقل، رحل الناس الیه من البلاد لعلو اسناده و کان مکثرا.

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۱۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۲

و کان آخر من حدث فی الدنیا عن الدارقطنی و ابن شاهین و أبی بکر بن دوست، خطب و له ست عشرهٔ سنهٔ و شهد سنهٔ سبع و أربعمائهٔ و ولی القضاء فی سنهٔ ۴۰۹ فبقی خطیبا بجامعی المنصور و المهدی ستا و سبعین سنهٔ و شهد ستین سنهٔ و تقضی ستا و خمسین سنهٔ و توفی وقت المغرب من یوم الأربعاء سلخ ذی القعدهٔ من هذه السنهٔ (۴۶۵)» [۱].

(۸۱) روایهٔ ابی بکر المزرفی ... ص: ۱۸۳

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن ابی الحسین محمد بن علی بن المهتدی باللّه و رواه عنه الحافظ ابن عساکر الدمشقی فی (تاریخ مدینهٔ دمشق ۲/ ۴۵) فی ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام رقم ۵۴۵. تقدم اسنادا و متنا فی زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۸۳

۱- السمعانی و قال: «بفتح المیم و سکون الزای فی آخرها القاف هذه النسبهٔ الی المزرفهٔ و هی قریهٔ کبیرهٔ بغربی بغداد علی خمسهٔ أمیال، اجتزت بها فی صحرائها فی توجهی الی أو انا و صریفین..

و ابو بکر محمد بن الحسین بن علی بن ابراهیم بن عبد اللّه الفرضی المزرقی الشیبانی ثقهٔ صالح عالم سمع الکثیر بنفسه و متع بما سمع، سمع ابا الحسین محمد بن علی ابن المهتدی باللّه و أبا الغنائم عبد الصمد بن علی بن المأمون و طبقتهما، سمع منه جماعهٔ من أصدقائنا، ولد فی سلخ سنهٔ ۴۳۹ و توفی فی المحرم سنهٔ ۵۱۷» [۲].

---

[۱] الأنساب- الداودی.

[۲] الأنساب- المزرقی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۴

و ضبطه ابن الأثیر فی (اللباب ۳/ ۲۰۳) بالفاء و کذا ابن حجر فی (تبصیر المنتبه ۴/ ۱۳۶۱) و قال: «ابو بکر محمد بن الحسین المقرئ المشهور حدّث عنه ابو الفتح المیدانی».

۲- ابن الجزری و قال: «محمد بن الحسین بن علی بن ابراهیم بن عبد اللّه ابو بکر الشیبانی البغدادی المزرقی بفتح المیم و یعرف ایضا بالحاجی عالم مقرئ فرضی.. قرأ علیه العشر الحافظان ابو موسی المدینی و أبو الفرج ابن الجوزی.. حدّث عنه ابو سعد ابن أبی عصرون و الحافظ ابو القاسم ابن عساکر و محمد بن محمد بن بختیار المندانی و هو آخر من حدّث عنه. قال الذهبی کان من ثقات العلماء..» [۱].

۳- الذهبی قال: «و کان من ثقات العلماء. و مات ساجدا فی اول سنة ۵۲۷.» [۲].

(۸۰) روایة الداودی البوشنجی ... ص: ۱۸۲

اشارة

روی حدیث الثقلین عن ابی محمد عبد اللّه بن أحمد بن حمویه السرخسی المتوفی ۳۸۱. و رواه عنه أبو عبد اللّه محمد بن العمرکی بن نصر البوشنجی المتوثی شیخ الحافظ ابن عساکر، و قد أخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر الدمشقی فی معجم شیوخه، و قد تقدم بإسناده و متنه فی ترجمة ابن حمویه السرخسی المتوفی ۳۸۱.

ترجم له ...: ص: ۱۸۲

۱- السمعانی: «و الامام أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر بن محمد بن داود بن أحمد بن معاذ بن سهل بن الحاکم بن شیرزاد الداودی الفوشنجی، وجه مشایخ خراسان- فضلا عن ناحیته- و المشهور فی أصله و فضله و سیرته و ورعه، له قدم راسخ فی التقوی، ینسب الی جده الاعلی داود ابن أحمد، قرأ الأدب علی ابن علی الفنجکردی و قرأ الفقه بمرو علی أبی بکر القفال و بنیسابور علی ابی سهل الصعلوکی و ببغداد علی ابی حامد الأسفراینی و بفوشنج علی ابی سعید یحیی بن منصور الفقیه، و کان حال التفقه یحمل ما یأکله من بلاده احتیاطا و تورعا. صحب الأستاذ ابا علی الدقاق و أبا

---

[۱] المنتظم ۸/ ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۳

عبد الرحمن السلمی، سمع ببغداد ابا الحسن ابن الصلت المجبر و بنیسابور ابا عبد اللّه الحافظ و بهراة ابا محمد ابن ابی شریح و بفوشنج ابا محمد الحوئی و جماعة کثیرة من هذه الطبقة..

ولد ابو الحسن الداودی فی شهر ربیع الآخر سنة ۳۷۴ و توفی بفوشنج فی شوال ۴۶۷ و زرت قبره بظاهر فوشنج» [۱].

(۸۲) روایة ابی عبد اللّه المتوثی ... ص: ۱۸۴

رواه عن الداودی البوشنجی بإسناده من طریق عبد بن حمید الکشی أخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر فی معجم شیوخه الورقة ۲۰۵ قال:

«أخبرنا محمد بن العمرکی بن نصر ابو عبد اللّه المتوثی البوسنجی بقراءتی علیه ببوسنج قال انبأنا ابو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر الداودی البوسنجی قال انبأنا ابو محمد عبد اللّه بن احمد بن حمویه السرخسی»....

تقدم فی ابن حمویه و جعفر بن عون اسنادا و متنا.

[۱] طبقات القراء ۲/ ۱۳۱.

[۲] معرفهٔ القراء الکبار ۱/ ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۵

(۸۳) روایهٔ ابن حمویه الجوینی ... ص: ۱۸۵

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن ابی محمد الحسن بن احمد السمرقندی.

و رواه صدر الدین ابو المجامع ابراهیم بن محمد الحموئی الجوینی بإسناده عنه فی الباب ۵۵ من السمط الثانی من کتابه (فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین) و قد رواه بإسناده عن زید بن الحسن الانماطی، و قد تقدم فی زید بإسناده و لفظه.

ترجم له ...: ص: ۱۸۵

۱- السمعانی: «و الامام ابو عبد اللّه محمد ابن حمویه الجوینی أولاده یکتبون لأنفسهم (الحموئی) ایضا ینسبون الی جدهم و ابو عبد اللّه أدرکته حیا و کان بجوین و کنت علی عزم ان اخرج الیه فتوفی و انا بنیسابور فی سنهٔ ۵۳۰» [۱].

۲- الصفدی فقال: «محمد بن حمویه بن محمد بن حمویه الجوینی احد المشهورین بالزهد و الصلاح و العلم صاحب کرامات له مریدون بالعراق و خراسان، قرأ الفقه و الأصولین علی امام الحرمین ثم انجذب الی الزهد و العبادهٔ و حج مرات و کان مجاب الدعوهٔ و کان سنجر و الملوک یزورونه و لا یغشی أبوابهم و لا یقبل صلاتهم و لا یأکل من الأوقاف ... توفی سنهٔ ۵۳۰» [۲].

(۸۴) روایهٔ ابی نصر الطوسی ابن العراقی ... ص: ۱۸۵

اخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر الدمشقی المتوفی ۵۷۱ فی معجم

[۱] الأنساب- الحموئی.

[۲] الوافی بالوفیات ۳/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۶

شیوخه الورقهٔ ۱۱ قال: «أخبرنا احمد بن علی بن محمد بن اسماعیل ابو نصر الطوسی المعروف بابن العراقی ببغداد ... قال انبأنا ابو بکر احمد بن علی بن عبید اللّه ابن عمر بن خلف الشیرازی بنیسابور قال انبأنا الحاکم ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه البیع ثنا ابو الفضل الحسن بن یعقوب بن یوسف العدل ثنا ابو احمد محمد بن عبد الوهاب العبدی ثنا جعفر بن عون..» و قد تقدم اسناده و لفظه فی جعفر بن عون.

بقیهٔ اسناده تقدم فی جعفر بن عون و لفظه لفظ مسلم. ثم قال ابن عساکر أخرجه مسلم فی صحیحه من طرق عن أبی حیان التیمی.

(۸۵) روایهٔ زاهر بن طاهر الشحامی ... ص: ۱۸۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن محمد بن عبد الرحمن أبی سعد الکنجرودی الحافظ.
و رواه عنه الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطار الهمدانی، و رواه عن الحافظ أبی العلاء عنه الخطیب الخوارزمی فی کتابه (مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴).

ترجم له ...: ص: ۱۸۶

۱- ابن الجزری: «زاهر بن طاهر بن محمد بن محمد ابو القاسم الشحامی المستملی، ثقة صحیح السماع کان مسند نیسابور ... توفی فی ربیع الآخر سنة ۵۳۳» [۱].
۲- (المنتظم ۱۰/ ۷۹).
۳- (لسان المیزان ۲/ ۴۷۰).

---

[۱] طبقات القراء ۱/ ۲۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۷
۴- (العبر ۴/ ۹۱) و وصفه بمسند خراسان.
۵- (شذرات الذهب ۴/ ۱۰۲) و نقل ما فی العبر علی عادته.

(۸۶) روایة جار اللّه الزمخشری ... ص: ۱۸۷

اشارة

قال فی (الفائق): «الثاء مع القاف: النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خلفت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی:
الثقل: المتاع المحمول علی الدابة، و انما قیل للجن و الانس الثقلان لأنهما قطان الأرض فکأنهما اثقلاها و قد شبه بهما الکتاب و العترة فی ان الدین یستصلح بهما و یعمر کما عمرت الدنیا بالثقلین. و العترة العشیرة» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۸۷

۱- ابن خلکان ترجمة مطوّلة و قال: «ابو القاسم محمود بن عمر بن محمد ابن عمر الخوارزمی الزمخشری الامام الکبیر فی التفسیر و الحدیث و النحو و اللغة و علم البیان، کان امام عصره من غیر مدافع، تشد الید الرحال فی فنونه، أخذ النحو عن أبی مضر منصور و صنّف التصانیف البدیعة منها الکشاف فی تفسیر القرآن العزیز لم یصنّف قبله مثله، و المحاجات بالمسائل النحویة، و المفرد و المرکب فی العربیة، و الفائق فی تفسیر الحدیث، و أساس البلاغة فی اللغة، و ربیع الأبرار، و فصوص الاخبار، و متشابه أسامی الرواة ...الی آخر ما عدّد من تصانیفه» [۲].
۲- یاقوت و قال: «کان اماما فی التفسیر و النحو و اللغة و الأدب واسع العلم کبیر الفضل متفننا فی علوم شتی معتزلی المذهب متجاهرا

---

[۱] الفائق فی غریب الحدیث ۱/ ۱۷۰.
[۲] وفیات الأعیان ۵/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۸
بذلک» [۱].

۳- الـداودی فقال: «کان واسع العلم کثیر الفضل غایة فی الذکاء وجودة القریحة متفننا فی کل علم ... لقی الکبار و صـنف التصانیف المفیـدة و دخل خراسان عـدة نوب ما دخل بلـدا الا و اجتمعوا علیه و تلمـذوا له. و کان امام الأدب و نسابـة العرب تضـرب الیه أکباد الإبل» [۲].

(۸۷) روایة ابن عطیة المحاربی ... ص: ۱۸۸

اشارة

قال فی مقدمة تفسیره: «و

روی عنه علیه السّلام انه قـال فی آخر خطبـة خطبهـا و هو مریض: یا أیها الناس انی تارک فیکم الثقلین، انه لن تعمی أبصارکم و لن تضـل قلوبکم و لن تزل أقـدامکم و لن تقصـر أیـدیکم: کتاب اللّه سـبب بینکم و بینه طرفه بیـده و طرفه بأیـدیکم فاعملوا بمحکمه و آمنوا بمتشابهه، و أحلوا حلاله و حرموا حرامه، ألا عترتی و اهل بیتی هم الثقل الآخر، فلا تسبقوهم فتهلکوا» [۳].

ترجم له ...: ص: ۱۸۸

۱- ابن فرحون قال: «عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن ... یکنی ابا محمد ... کان القاضـی ابو محمد عبد الحق فقیها عالما بالتفسیر و الاحکام و الحدیث و الفقه و النحو و اللغة و الأدب ... و ألف کتابه المسـمی بالوجیز فی التفسیر و احسن فیه و أبدع و طاهر بحسن نیته کل مطار و توفی رحمه اللّه سنة ۵۴۱» [۴].

---

[۱] معجم الأدباء ۷/ ۱۴۷.

[۲] طبقات المفسرین ۲/ ۳۱۴.

[۳] المحرر الوجیز فی تفسیر کتاب اللّه العزیز ۱/ ۳۴.

[۴] الدیباج المذهب ۲/ ۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۹

۲- الداودی فی (طبقات المفسرین ۱/ ۲۶۰).

۳- کحالة فی (معجم المؤلفین ۵/ ۹۳).

۴- و ترجم له الأستاذ الملاح محقق تفسیره فی مقدمة الجزء الاول منه من ص ۴- ۲۳.

(۸۸) روایة ابی الفضل ابن ناصر ... ص: ۱۸۹

اشارة

روی حـدیث الثقلین من طریقه ابو المجامع صـدر الدین ابراهیم بن محمد الجوینی الحموئی فی الباب ۵۵ من السمط الثانی من کتابه (فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین) بإسناده عن زید بن الحسن الانماطی بإسناد و لفظ قد تقدما فی زید.

ترجم له ...: ص: ۱۸۹

۱- تلمیـذه ابن الجوزی فقـال: «محمـد بن ناصـر بن محمـد بن علی بن عمر ابو الفضل البغـدادی ... و کان حافظا ضابطا متقنا ثقـة لا

مغمز فیه» [۱].

۲- الذهبی و وصفه بالحافظ الامام محدث العراق و حکی توثیقه عن ابن الجوزی و ارخ وفاته بسنهٔ ۵۵۰ [۲].

(۸۹) روایهٔ الحافظ ابی العلاء العطار ... ص: ۱۸۹

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین عن الحافظ أبی القاسم زاهر بن طاهر الشحامی المستملی النیسابوری، و رواه عنه اخطب خوارزم ابو المؤید الموفق بن احمد

---

[۱] المنتظم ۱۰/ ۱۶۲.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۰

المکی الخوارزمی المتوفی ۵۶۸ فی کتابه (مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴).

ترجم له ...: ص: ۱۹۰

۱- الذهبی ترجمهٔ مطولهٔ و أثنی علیه کثیرا و حکی عن عبد القادر الحافظ انه قال: «شیخنا ابو العلاء أشهر من ان یعرف بل تعذر وجود مثله فی اعصار کثیرهٔ علی ما بلغنا من السیر، اربی علی اهل زمانه فی کثرهٔ السماعات مع تحصیل اصول ما سمع وجودهٔ النسخ و إتقان ما کتبه بخطه» [... ۱].

۲- الجزری: «شیخ همذان و امام العراقیین و مؤلف کتاب الغایهٔ فی القراءات العشر و أحد حفاظ العصر ثقهٔ دین خیر کبیر القدر... توفی تاسع عشر جمادی الاولی سنهٔ ۵۶۹». [۲]

۳- ابن الجوزی و وصفه بالحفظ و الإتقان [۳].

(۹۰) روایهٔ الخطیبی الدهلقی ... ص: ۱۹۰

و رواه صائن الدین ابو حفص عمر بن عیسی الخطیبی الدهلقی فی کتابه لباب الألباب فی فضائل الخلفاء و الاصحاب [۴].

رواه فی الباب الرابع الورقهٔ ۱۴۷/ أ عن زید بن أرقم قال لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع فنزل غدیر... دعیت فأجبت و انّی

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱۳۲۴.

[۲] طبقات القراء ۱/ ۲۰۴.

[۳] المنتظم ۱۰/ ۲۴۸.

[۴] رأیت منه نسختین فی مکتبات ترکیا نسخهٔ فی مکتبهٔ نور عثمانیهٔ رقم ۳۴۱۲ و أخری فی لالهلی بالمکتبهٔ السلیمانیهٔ رقم ۳۳۴۳ بخط قاسم بن ابی بکر بن ملک احمد السلیمانی الملطی کتبها سنهٔ ۹۱۹ و عنها نقلت.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۱

قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر کتاب اللّه تعالی و عترتی اهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یفترقا حتی

یردا علی الحوض.
ثم قـال: ان اللّه عز و جـل مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخـذ بیـد علی فقال: من کنت ولیه فهـذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

(۹۱) روایهٔ محیی الدین النووی ... ص: ۱۹۱

اشارهٔ

رواه فی شرحه علی صحیح مسلم و قال: «قال العلماء: سمیا ثقلین لعظمهما و کبر شأنهما، و قیل لثقل العمل بهما» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۹۱

۱- الـذهبی و بالغ فی الثناء علیه حیث وصـفه بقوله: «الامام الحافظ الأوحـد القـدوهٔ شـیخ الإسـلام علم الأولیاء محیی الـدین ابو زکریا یحیی بن شرف ابن مری الحزامی الحورانی الشافعی» [... ۲]
۲- السبکی و وصـفه بالشیخ الامام العلامهٔ محیی الدین ابو زکریا شیخ الإسلام، أستاذ المتأخرین و حجهٔ اللّه علی اللاحقین و الداعی الی سبیل السالفین ... له الزهـد و القناعهٔ و متابعهٔ السالفین من أهل السـنهٔ و الجماعهٔ و المصابرهٔ علی انواع الخیر، لا یصـرف ساعهٔ فی غیر طاعهٔ. هذا مع التفنن فی اصناف العلوم فقها و متون أحادیث و اسماء رجال و لغهٔ و تصوفا و غیر ذلک...
و بالجملـهٔ کان قطب زمانه و سـید وقته و سـر اللّه بین خلقه، و التطویل بـذکر کراماته تطویل فی مشـهور و إسـهاب فی معروف ... و توفی بها رحمه اللّه فی رجب سنهٔ ۶۷۶.. [۳]

---

[۱] المنهاج فی شرح صحیح مسلم ۱۵/ ۱۸۰.
[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱۴۷۰.
[۳] طبقات الشافعیهٔ ۸/ ۳۹۵- ۴۰۰.

(۹۲) روایهٔ شرف الدین عمر الموصلی ... ص: ۱۹۲

رواه فی البـاب الثالث من کتابه النعیم المقیم لعترهٔ النبی العظیم [۱] ففی الورقهٔ ۶۴ ب: «و قال صـلّی اللّه علیه و سلّم: أوشک ان ادعی فأجیب و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه تعالی و عترتی أهل بیتی، فانظروا ما ذا تخلفونی فیهم».
و فی الورقهٔ ۶۹ ب: «و فی الحدیث ان علیا سـلم علی النبی [صـلّی اللّه علیه و آله فرد علیه [السلام و أشار الیه بإصبعه و قال: لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

(۹۳) روایهٔ ابی العباس القرطبی ... ص: ۱۹۲

اشارهٔ

رواه فی کتابه تلخیص صـحیح مسلم فی الورقهٔ ۱۰۰ من المجلد الثانی منه [۲] قال: و عن یزید بن حیان قال: انطلقت أنا و حصـین بن سبرهٔ و عمر بن مسلم الی زید بن أرقم.. فرواه بعین ما تقدم عن مسلم فی صحیحه.

[۱] رأیت نسخة قدیمة منه کتبت فی سنة ۶۷۶ فی مکتبة ایاصوفیا رقم ۳۵۰۴ فی المکتبة السلیمانیة باسلامبول. و نسخته هناک بخطی و هی منقولة عن نسخة قرئت علی المؤلف سنة ۶۴۷ و وصف هناک بالسید الأوحد العالم البارع الورع العارف بحر الطریقة لسان الحقیقة مقدم الطوائف نهایة کل واصف شرف الدین أبو محمد عمر ابن السعید شجاع الدین محمد ابن الشیخ نجیب الدین عبد الواحد المعروفین بمسجد رباط المجاهد فی الموصل.

و کان تألیف الکتاب برباط الاخلاطیة ببغداد و فرغ منه عاشر ذی الحجة سنة ۶۴۲ ألفه لخزانة الملک الرحیم بدر الدین لؤلؤ صاحب الموصل و صدره باسمه.

[۲] رأیت النصف الثانی منه فی کتب جار اللّه أیوب بالمکتبة السلیمانیة باسلامبول رقم ۲۶۴ بخط الحسین بن أحمد البهنسی فرغ منه ۴ شعبان ۶۹۴ و قوبل بأصله المنقول منه و هو مقابل بأصل مسموع علی الشیخ أبی عبد اللّه القرطبی بحق سماعه من مؤلفه. و هذا الحدیث فی الورقة ۱۰۰/ أ منه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۳

و هو ضیاء الدین أبو العباس أحمد بن عمر بن ابراهیم بن عمر القرطبی المالکی الانصاری المتوفی ۶۵۶.

ترجم له ...: ص: ۱۹۳

ابن فرحون و قال: «عرف بابن المزین.. و کان من الأئمة المشهورین و العلماء المعروفین جامعا لمعرفة علوم منها علم الحدیث و الفقه و العربیة و غیر ذلک» [۱].

(۹۴) روایة عز الدین ابن ابی الحدید ... ص: ۱۹۳

اشارة

قال: «و قد بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عترته من هی لمّا قال: انّی تارک فیکم الثقلین، فقال: عترتی أهل بیتی.
و بیّن فی مقام آخر من أهل بیته حیث طرح علیهم کساء و
قال حین نزلت: «إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ..» اللهم هؤلاء أهل بیتی فأذهب الرجس عنهم» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۹۳

۱- ابن الفوطی فقال: «عز الدین أبو حامد عبد الحمید بن أبی الحسین هبة اللّه بن محمد بن أبی الحدید المدائنی الکاتب الاصولی. کان أدیبا فاضلا حکیما کاتبا خدم فی الاعمال السلطانیة. قال شیخنا تاج الدین کان کاتبا فی دار التشریفات ثم رتب کاتبا فی المخزن سنة ۶۲۹ ثم رتب کاتبا بالدیوان و عزل و رتب مشرف البلاد الحلیة فی صفر سنة

[۱] الدیباج المذهب: ۶۸.

[۲] شرح نهج البلاغة ۶/ ۳۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۴

۶۴۲ ثم عزل و رتب خواجة للأمیر علاء الدین الطبرسی ثم رتب ناظرا فی البیمارستان العضدی، و لما هرب جعفر بن الطحان الضامن رتب عوضه بالامانة من غیر ضمان فلم یعمل شیئا فعزل. و صنف للوزیر کتاب شرح نهج البلاغة. و بقی بعد الدولة العباسیة و لم تطل

أیامه. و توفی فی جمادی الآخرة سنة ۶۵۶. و له شعر کثیر سائر. و مولده بالمدائن فی غرة ذی الحجة سنة ۵۸۶» [۱].

۲- ابن شاکر و أورد شیئا من شعره [۲].

۳- ابن کثیر و وصفه بالکاتب الشاعر المطبق الشیعی الغالی!.. له شرح نهج البلاغة فی عشرین مجلدا.. و قد أورد له ابن الساعی أشیاء کثیرة من مدائحه و أشعاره الفائقة الرائقة و کان أکثر فضیلة و أدبا من أخیه أبی المعالی موفق الدین» [۳].

(۹۵) روایة القاضی البیضاوی ... ص: ۱۹۴

اشارة

أخرجه فی شرحه علی مصابیح السنة للبغوی و سمی شرحه تحفة الأبرار فی الورقة ۲۳۶/ أ عن جابر بن عبد اللّه الانصاری، و قال: عترة الرجل نسله و رهطه الأدنون.

ترجم له ...: ص: ۱۹۴

۱- السبکی و قال: «عبد اللّه بن عمر بن محمد بن علی أبو الخیر القاضی ناصر الدین البیضاوی صاحب الطوالع و ... کان اماما مبرزا نظارا

---

[۱] تلخیص مجمع الآداب ۴ ق ۱ ص ۱۹۰. رقم ۲۳۵.

[۲] فوات الوفیات ۱/ ۵۱۹.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۱۳/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۵

صالحا متعبدا زاهدا» [۱].

۲- السیوطی و قال: «کان اماما علّامة عارفا بالفقه و التفسیر و الأصلین و العربیة و المنطق، نظارا صالحا متعبدا شافعیا، مات سنة خمس و ثمانین و ستمائة بتبریز. کذا ذکره الصفدی» [... ۲].

۳- الداودی و أثنی علیه بألفاظ السیوطی المتقدمة و عدّد مصنفاته، ثم قال:

«ولی قضاء القضاة بشیراز و دخل تبریز و ناظر بها، صادف دخوله إلیها مجلس درس عقد بها لبعض الفضلاء فجلس القاضی ناصر الدین فی أخریات القوم بحیث لم یعلم به أحد، فذکر المدرس نکتة زعم ان أحدا من الحاضرین لا یقدر علی جوابها و طلب من القوم حلها و الجواب عنها فان لم یقدروا فالحل فقط، فان لم یقدروا فاعادتها. فلما انتهی من ذکرها شرع القاضی ناصر الدین فی الجواب فقال لا- أسمع حتی أعلم انک فهمتها، فخیره بین إعادتها بلفظها أو معناها، فبهت المدرس و قال أعدها بلفظها فأعادها ثم حلها و بین ان فی ترکیبه إیاها خللا، ثم أجاب عنها و قابلها فی الحال بمثلها و دعا المدرس الی حلها فتعذرت علیه، فأقامه الوزیر من مجلسه و أدناه الی جانبه و سأله من أنت فأخبره انه البیضاوی و أنه جاء فی طلب القضاء بشیراز، فأکرمه و خلع علیه فی یومه ورده و قضیت حاجته» [۳].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۸/ ۱۵۷.

[۲] بغیة الوعاة ۲/ ۵۰.

[۳] طبقات المفسرین ۱/ ۲۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۶

(۹۶) روایهٔ ظهیر الدین عبد الصمد الفارقی ... ص: ۱۹۶

اشارهٔ

روی حدیث الثقلین فی شرحه علی مصابیح البغوی [۱] و قال: «و انا سمی كتاب اللّه و أهل بیته بالثقلین لشرفهما و عظم قدرهما، و العرب تسمی كل شیء فیه خطر و شرف ثقیلا، و قیل لان العمل بهما و أداء حقهما ثقیل،

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «أذكركم اللّه فی أهل بیتی»

أی أذكركم أمر اللّه فی محبهٔ أهل بیتی و رعایهٔ حقوقهم و تقدیمهم فی الامامهٔ و غیرها، «كررها ثلاثا» إظهارا لمزید اهتمامه بشأنهم و تأكیدا للتوصیهٔ بهم»...

ترجم له ...: ص: ۱۹۶

۱- (هدیهٔ العارفین ۱/ ۵۷۴) و قال: «عبد الصمد بن محمود الفارقی ظهیر الدین الفارابی المتوفی بعد ۷۰۷ من تصانیفه طوالع الانظار للبیضاوی و شرح منهاج الأصول أیضا للبیضاوی».

۲- (معجم المؤلفین ۵/).

۳- حاج خلیفهٔ فی (كشف الظنون/ ۱۱۱۶) فی شراح الطوالع فقال:

«و شرحه عبد الصمد بن محمود الفارقی شرحا بسیطا فرغ من تحریره و تبییضه فی عاشر صفر ۷۰۷».

كما ذكر فی ۱۶۹۹ شرحه هذا علی مصابیح السنهٔ للبغوی و لكن هنا سماه ظهیر الدین محمود بن عبد الصمد الفارقی و بیض لتاریخ وفاته.

(۹۷) روایهٔ زین العرب ... ص: ۱۹۶

روی حدیث الثقلین فی شرحه علی مصابیح السنهٔ

---

[۱] فی الورقهٔ ۳۴۰ ب من نسخهٔ من مكتبهٔ تورهان والده رقم ۶۰ فی المكتبهٔ السلیمانیهٔ فی اسلامبول بخط ابن أخی المؤلف فرغ منه ۲۳ ربیع الاول سنهٔ ۷۵۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۷

للبغوی [۱] و قال: «و قد شبه بهما [الثقلین الكتاب و العترهٔ فی رزانهٔ قدرهما و فخامهٔ أمرهما، و فی ان الدین یستصلح بهما و یعمر ما عمرت الدنیا بالثقلین.. و أذكركم اللّه فی أهل بیتی أی بالمودهٔ و المحافظهٔ لهم و احترامهم و الانقیاد لهم».

و هو زین العرب علی بن عبد اللّه بن أحمد.

ذكر الحاج خلیفهٔ فی (كشف الظنون ۲/ ۱۶۹۹) شرحه هذا علی المصابیح و لم یؤرخ وفاته.

و لم أقف له علی ترجمهٔ سوی ما فی (هدیهٔ العارفین ۱/ ۷۲۰) قال:

«زین العرب: علی بن عبد اللّه المصری الشهیر بزین العرب، صنف شرح الأنموذج للزمخشری فی النحو. شرح كلیات القانون لابن سینا، شرح مصابیح السنهٔ للبغوی فرغ منها (كذا) سنهٔ ۷۵۱».

(۹۸) روایة الحسن بن حبیب الحلبی ... ص: ۱۹۷

اشارة

رواه فی النجم الثاقب فی أشرف المناصب [۲] فی فصل فی محبة آله و أصحابه رضی اللّه عنهم.

فقال من جملة ما قال فی فضل أهل البیت علیهم السّلام فی الورقة ۸۶/ أ:

«و عظمهم إذ قرنهم بکتاب اللّه أین کانوا و حیث حلوا فی

قوله: انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا»....

ترجم له ...: ص: ۱۹۷

۱- ابن حجر فقال: «الحسن بن عمر بن الحسن بن عمر بن حبیب

---

[۱] فی الورقة ۳۵۶/ أ من نسخة کتبت علی نسخة الأصل بخط المؤلف بتاریخ المحرم سنة ۷۶۸ و هی فی مکتبة تورهان والده برقم ۵۹ فی المکتبة السلیمانیة باسلامبول.

[۲] نسخة منه ضمن مجموعة مکتوبة سنة ۸۲۴ فی دار الکتب الظاهریة بدمشق رقم ۵۸۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۸

ابن عمر بن شویخ بن عمر الدمشقی الأصل الحلبی أبو محمد بدر الدین ...

و اشتغل و برع الی أن صار رأسا فی الأدب و الشروط ثم انتقی و خرج و أرخ و تعانی فی توالیفه السجع و کتب الشروط علی القضاة و ناب فی الحکم و وقع فی الإنشاء و صنف فیها و نسخ البخاری بخطه، و اشتهر بالأدب فنظم و نثر و جمع مجامیع مفیدة، ثم لزم منزله بأخرة مقبلا علی التصنیف و الافادة فمنها درة الاسلاک فی دولة الأتراک» [... ۱].

۲- و قال أیضا: «و استعمل مقاصد الشفاء لعیاض و سماه أسنی المطالب [۲] فی أشرف المناقب فسبکها سجعا، سمعه منه أبو حامد ابن ظهیرة ... و سمع بالقاهرة و مصر و الاسکندریة، و کان فاضلا کیسا صحیح النقل، حدث الحسن ابن حبیب عنه ابن عشائر و ابن ظهیرة و سبط ابن العجمی و محب الدین ابن الشحنة و علاء الدین ابن خطیب الناصریة و قال فی ترجمته: و هو أول شیخ سمعت علیه الحدیث» [... ۳].

۳- ابن العماد لخص فیه کلام ابن حجر فی أنباء الغمر دون عز و الیه [۴].

۴- الشوکانی لخص ما فی الدرر الکامنة بتغییر یسیر و نسبته الیه صریحة [۵].

۵- (الرد الوافر/ ۵۰).

۶- (النجوم الزاهرة ۱۱/ ۱۸۹).

---

[۱] أنباء الغمر ۱/ ۲۴۹.

[۲] صرح المؤلف فی خطبة الکتاب بقوله: و سمیتها النجم الثاقب. و کذلک ذکره فی کشف الظنون ۲/ ۱۹۳۰ بهذا الاسم و فی تعالیق أنباء الغمر و أعلام الزرکلی.

[۳] الدرر الکامنة ۲/ ۱۱۳.

[۴] شذرات الذهب ۶/ ۲۶۲.

[۵] البدر الطالع ۲/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۹

(۹۹) روایهٔ ابن تیمیهٔ الحرانی ... ص: ۱۹۹

اشارهٔ

أورده عن صحیح مسلم، قال: «لفظ الحدیث الذی فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم» [... ۱].

و فی ص ۱۰۵ عن صحیح مسلم عن جابر. ثم ناقش فی مدلوله مکابرهٔ.

و الجواب عنه مذکور فی الکتاب.

ترجم له ...: ص: ۱۹۹

و هو تقی الدین أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم ابن تیمیهٔ الحرانی المتوفی سنهٔ ۷۲۸.

۱- تلمیذه ابن کثیر ترجمهٔ مطولهٔ کما أورد فی خلال کتابه هذا کثیرا من أخباره و قضایاه و ما جری علیه [۲].

۲- و کذلک ابن ناصر فی الرد الوافر.

۳- الآلوسی فی جلاء العینین.

۴- و قد ألف البیطار عن حیاهٔ ابن تیمیهٔ کتابا مستقلا طبع بدمشق.

و کذلک أبو زهرهٔ و محمد خلیل هراس.

(۱۰۰) روایهٔ اثیر الدین ابی حیان الأندلسی ... ص: ۱۹۹

اشارهٔ

رواه فی تفسیره قال: «و روی عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: انه قال فی آخر خطبهٔ خطبها و هو مریض:

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۱۰۴.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۴/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۰

أیها الناس! انّی تارک فیکم الثقلین انه لن تعمی أبصارکم و لن تضل قلوبکم» [۱] مر لفظه بتمامه فی ترجمهٔ ابن عطیهٔ.

ترجم له ...: ص: ۲۰۰

تلمیذه الصفدی ترجمهٔ مطولهٔ فقال: «محمد بن یوسف بن علی بن یوسف بن حیان، الشیخ الامام الحافظ العلامهٔ فرید العصر و الشیخ الزمان و امام النحاهٔ أثیر الدین أبو حیان الغرناطی ... و لم أر فی أشیاخی أکثر اشتغالا منه لانی لم أره الا یسمع أو یشتغل أو یکتب ...و هو ثبت فیما ینقله، محرر لما یقوله عارف باللغهٔ ضابط لالفاظها، و أما النحو و التصریف فهو امام الدنیا فیهما لم یذکر معه فی أقطار الأرض غیره فی العربیهٔ. و له الید الطولی فی التفسیر و الحدیث ... توفی رحمه اللّه تعالی فی ثامن عشری صفر سنهٔ ۷۴۵» [۲].

تلمیذه الصفدی ترجمهٔ مطولهٔ فقال: «محمد بن یوسف بن علی بن یوسف بن حیان، الشیخ الامام الحافظ العلامهٔ فرید العصر و الشیخ

الزمان و امام النحاهٔ أثیر الدین أبو حیان الغرناطی ... و لم أر فی أشیاخی أکثر اشتغالا منه لانی لم أره الا یسمع أو یشتغل أو یکتب ...و هو ثبت فیما ینقله، محرر لما یقوله عارف باللغهٔ ضابط لالفاظها، و أما النحو و التصریف فهو امام الدنیا فیهما لم یذکر معه فی أقطار الأرض غیره فی العربیهٔ. و له الید الطولی فی التفسیر و الحدیث ... توفی رحمه اللّه تعالی فی ثامن عشری صفر سنهٔ ۷۴۵» [۲].

(۱۰۱) روایهٔ علاء الدین ابن الترکمانی ... ص: ۲۰۰

اشارهٔ

أورده فی کتابه (الجوهر النقی علی سنن البیهقی ۷/ ۳۱) المطبوع ذیل سنن البیهقی فی حیدرآباد الهند باب بیان آل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم.

ترجم له ...: ص: ۲۰۰

۱- ابن حجر فقال: «علی بن عثمان بن مصطفی الماردینی الأصل علاء الدین ابن الترکمانی الحنفی ولد سنهٔ ۶۸۳ و تفقه و تمهر و أفتی و درس و صنف التصانیف الحافلهٔ ... و استمر علاء الدین فی الوظیفهٔ الی ان مات سنهٔ ۷۵۰، و له من التصانیف غریب القرآن و مختصر ابن الصلاح و الجوهر

---

[۱] البحر المحیط ۱/ ۱۲.

[۲] الوافی بالوفیات ۵/ ۲۶۷- ۲۸۳.

النقی» [... ۱].

۲- الحسینی فی (ذیل تذکرهٔ الحافظ/ ۱۲۵) و أرخ وفاته سنهٔ ۷۴۹ و سمی کتابه هذا بالدر النقی.

(۱۰۲) روایهٔ شمس الدین الواسطی ... ص: ۲۰۱

اشارهٔ

رواه فی مجمع الأحباب [۲] قال: «و فی حدیث صحیح مسلم أیضا عن زید ابن أرقم فی جملهٔ حدیث طویل قال: فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر، ثم قال بعد:
ألا أیها الناس! فإنما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول اللّه فأجیب و انّی تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به. فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه، ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»....

ترجم له ... ص: ۲۰۱

: ۱- ابن حجر فی وفیات سنهٔ ۷۷۶ فقال: «محمد بن الحسن بن عبد اللّه الحسینی الواسطی نزیل القاهرهٔ ولد سنهٔ ۷۱۷ و اشتغل ببلاده ثم قدم الشام و تمیز و أفاد و درس و کان بارعا فی الفقه و الأصول و جمع شیئا فی الرد

---

[۱] الدرر الکامنهٔ ۳/ ۱۵۶.

[۲] ذکره فی کشف الظنون ۲/ ۱۵۹۶ باسم مجمع الاخبار فی مناقب الأخیار و قال: المشهور انه یقال له مجمع الأحباب و تذکرهٔ اولی الألباب، و قال: و اقتفی فی ترتیبه أثر الحلیهٔ انتهی.

و الظاهر انه لخص الحلیهٔ حلیهٔ الأولیاء لأبی نعیم فحذف أشیاء و أضاف أشیاء کما ذکر ابن حجر: و اختصر الحلیهٔ. و رأیت منه نسخا فی مکتبات ترکیا منها نسخهٔ من القرن العاشر فی مکتبهٔ لالهلی رقم ۲۰۹۶ بالمکتبهٔ السلیمانیهٔ باسلامبول ذکر حدیث الثقلین فیه فی ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام فی الورقهٔ ۷۸ ب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۲

علی التناقض للاسنوی و اختصر الحلیهٔ، و کان منجمعا عن الناس، و له تفسیر کبیر، و خطه ملیح من ستین سنهٔ الی الآن» [۱].

۲- (الدرر الکامنهٔ ۴/ ۴۱۰) رقم ۳۶۴۰.

۳- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۶/ ۲۰۵).

(۱۰۳) روایهٔ تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۲

اشارهٔ

أخرج حدیث الثقلین فی کتابه: معرفهٔ ما یجب لال البیت النبوی [۲] من الحق علی من عداهم ص ۳۸ عن سنن الترمذی.

و المقریزی هو أبو العباس أحمد بن علی بن عبد القادر المصری الحسینی العبیدی.

ترجم له ... ص: ۲۰۲

: ۱- ابن تغری بردی و وصفه بالشیخ الامام العالم البارع عمدهٔ المؤرخین و عین المحدثین تقی الدین المقریزی البعلبکی الأصل المصری المولد و الدار و الوفاهٔ ... و تفقه و برع و صنف التصانیف المفیدهٔ النافعهٔ الجامعهٔ لکل علم، و کان ضابطا مؤرخا مفننا محدثا معظما فی الدول ... و کان اماما مفننا کتب الکثیر بخطه و انتقی أشیاء و حصل الفوائد و اشتهر ذکره فی حیاته و بعد موته فی التاریخ و غیره حتی صار به یضرب المثل، و کان له محاسن شتی و محاضرهٔ جیدهٔ الی الغایهٔ و لا سیما فی ذکر السلف من العلماء و الملوک و غیر ذلک. و کان منقطعا فی داره ملازما للعبادهٔ و الخلوهٔ قل ان یتردد الی أحد الا

---

[۱] أنباء الغمر ۱/ ۱۲۸.

[۲] طبعهٔ مصر مطبوعات دار الاعتصام بالقاهرهٔ بتحقیق محمد أحمد عاشور سنهٔ ۱۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۳

لضرورهٔ الا انه کان کثیر التعصب علی السادهٔ الحنیفهٔ و غیرهم لمیله الی مذهب الظاهر.

و قرأت علیه کثیرا من مصنفاته ... الی ان عدد تصانیفه و ذکر منها التنازع و التخاصم و کتاب فی معرفهٔ ما یجب لال البیت النبوی من الحق علی من عداهم ... و لم یزل ضابطا حافظا للوقائع و التاریخ مع حسن الخلق و کرم العهد و کثرهٔ التواضع و علو الهمهٔ لمن یقصد و العبادهٔ و التقوی، الی ان توفی یوم الخمیس سادس عشر شهر رمضان سنهٔ ۸۴۵ و دفن من الغد فی مقبرهٔ الصوفیهٔ خارج باب النصر من القاهرهٔ رحمه اللّه تعالی [۱].

۲- معاصره الحافظ ابن حجر و قال: «و کان اماما بارعا مفننا متقنا ضابطا دینا خیرا» [... ۲].

۳- السخاوی ترجمهٔ مطولهٔ [۳].

۴- ابن المعاد فی (شذرات الذهب ۷/ ۲۵۴).

۵- السیوطی فی (حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۷).

(۱۰۴) روایة عثمان بن حاجی بن محمد الهروی ... ص: ۲۰۳

روی حدیث الثقلین فی شرحه علی مصابیح السنة فی الورقة ۱۷۸/ أ من نسخة من القرن العاشر فی المکتبة السلیمانیة رقم ۲۸۸ [۴].

---

[۱] المنهل الصافی ۱/ ۳۹۴- ۳۹۹.

[۲] أنباء الغمر ۹/ ۱۷۰.

[۳] الضوء اللامع ۲/ ۲۱- ۲۵.

[۴] منه نسخة فی الخزانة التیموریة رقم ۲۵۴ حدیث کما فی فهرسها ج ۱ ص ۲۱۷ و لم یورخ وفاته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۴

(۱۰۵) روایة الحافظ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۰۴

اشارة

أخرجه فی کتاب (المطالب العالیة [۱] بزوائد المسانید الثمانیة [۲] ۴/ ۶۵) فی باب فضائل علی برقم ۳۹۷۲ عن علی علیه السّلام: «ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حضر الشجرة بخم ثم خرج آخذا بید علی فقال: ألستم تشهدون ان اللّه بکم؟ قالوا: بلی. قال: ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله مولاکم؟ فقالوا: بلی. قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه، و قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم، و أهل بیتی.

هذا اسناد صحیح».

ثم أورد بعده حدیث الغدیر ثم قال: هما لإسحاق.

و رواه الحافظ ابن حجر فی زوائد مسند البزار فی الورقة ۲۷۷/ أ:

«حدثنا أحمد بن منصور ثنا داود بن عمرو ثنا صالح بن موسی بن عبد اللّه حدثنی عبد العزیز بن رفیع عن أبی صالح عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی قد خلفت فیکم اثنین لن تضلوا بعدهما أبدا:

کتاب اللّه و عترتی، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

حدثنا الحسین بن علی بن جعفر ثنا علی بن ثابت ثنا سفیان بن سلیمان عن أبی إسحاق عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی مقبوض و انّی قد ترکت فیکم الثقلین: کتاب اللّه و أهل بیتی و انکم لن تضلوا بعدهما».

---

[۱] طبعة المطبعة العصریة بالکویت نشر التراث الإسلامی ادارة الشئون الإسلامیة بوزارة الأوقاف الکویتیة بتحقیق الأستاذ المحقق حبیب الرحمن الاعظمی سنة ۱۳۹۳.

[۲] و هی مسانید أبی داود الطیالسی و الحمیدی و ابن أبی عمر و مسدد و ابن منیع البغوی و ابن أبی شیبة و عبد بن حمید الکشی و الحارث بن أبی أسامة و أضاف إلیها من مسندی أبی یعلی و ابن راهویه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۵

ترجم له ... ص: ۲۰۵

: ۱- السخاوی ترجمهٔ مطولهٔ فقال: «أحمد بن علی بن محمد بن محمد ابن علی بن أحمد، شیخی الأستاذ امام الأئمهٔ الشهاب أبو الفضل الکنانی العسقلانی المصری ثم القاهری الشافعی و یعرف بابن حجر و هو لقب لبعض آبائه ... و أملی ما ینیف علی ألف مجلس من حفظه و اشتهر ذکره و بعد صیته و ارتحل الأئمهٔ الیه، و تبجح الأعیان بالوفود علیه، و کثرت طلبته حتی کان رءوس العلماء من کل مذهب من تلامذته، و أخذ الناس عنه طبقهٔ بعد أخری و الحق الأبناء بالاباء و الأحفاد بل و أبناءهم بالأجداد، و لم یجتمع عند أحد مجموعهم و قهرهم بذکائه و تفوق تصوره و سرعهٔ إدراکه و اتساع نظره و وفور آدابه، و امتدحه الکبار و تبجح فحول الشعراء بمطارحته و طارت فتواه التی لا یمکن دخولها تحت الحصر فی الآفاق و حدث بأکثر مرویاته خصوصا المطولات منها، کل ذلک مع شدهٔ تواضعه و حلمه و بهائه و تحریه فی مأکله و مشربه و ملبسه و صیامه و قیامه و بذله و حسن عشرته و مزید مداراته و لذید محاضراته و رضی أخلاقه و میله لأهل الفضائل، و انصافه فی البحث و رجوعه الی الحق و خصاله التی لم تجتمع لاحد من أهل عصره و قد شهد له القدماء بالحفظ و الثقهٔ و الامانهٔ و المعرفهٔ التامهٔ و الذهن الوقاد، و الذکاء المفرط و سعهٔ العلم فی فنون شتی، و شهد له شیخه العراقی بأنه اعلم أصحابه بالحدیث و قال کل من التقی الفاسی و البرهان الحلبی: ما رأینا مثله.. و أفردت له ترجمهٔ حافلهٔ لا تفی ببعض أحواله فی مجلد ضخم أو مجلدین کتبها الأئمهٔ عنی و انتشرت نسخها و حدث بها الأکابر غیر مرهٔ بکل من مکهٔ و القاهرهٔ و أرجو کما شهد غیر واحد ان تکون غایهٔ فی بابها سمیتها الجواهر و الدرر.

و قد قرأت علیه الکثیر جدا من تصانیفه و مرویاته ... و لم یزل علی جلالته و عظمته فی النفوس و مداومته علی أنواع الخیرات الی ان توفی فی أواخر ذی الحجهٔ سنهٔ اثنتین و خمسین [و ثمانمائهٔ» [...] ۱].

---

[۱] الضوء اللامع ۲/ ۳۶- ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۶

۲- و فی (ذیل رفع الإصر ۸۹- ۷۵) و سماه هناک: أحمد بن عبد اللّه.

۳- تقی الدین الفاسی فی (ذیل تذکرهٔ الحفاظ/ ۳۸۰).

۴- السیوطی فی (حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۶۳).

۵- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰).

(۱۰۶) روایهٔ ابن الدیبع الشیبانی ... ص: ۲۰۶

اشارهٔ

رواه حیث قال: «و عن یزید بن حیان عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ألا و أنی تارک فیکم ثقلین أحدهما کتاب اللّه تعالی و هو حبل اللّه الذی من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالهٔ و عترتی أهل بیتی.

فقلنا: من أهل بیته نساؤه؟ قال ایم اللّه ان المرأهٔ تکون مع الرجل العصر من الدهر فیطلقها فترجع الی أبیها و قومها، أهل بیته أصله و عصبته الذین حرموا الصدقهٔ بعده. أخرجه مسلم.

سمی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم القرآن العزیز و أهل بیته ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بما یجب لهما ثقیل. و قیل:

العرب تقول لکل نفیس خطیر: ثقل فجعلهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما» [۱].

ترجم له ... ص: ۲۰۶

: ۱- الغزی فقال: «عبد الرحمن بن علی بن محمد بن علی بن یوسف الشیخ الامام العلامهٔ الأوحد المحقق الفهامهٔ، محدث الیمن و

مؤرخها و محیی علوم الأثر بها، وحید الدین أبو الفرج الشیبانی الزبیدی الشافعی المعروف

---

[۱] تیسیر الوصول الی جامع الأصول ۳/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۷

بابن الدیبع بکسر الدال المهملة» [۱].

۲- ابن العیدروس ترجمة ترجمة مطولة و بالغ فی الثناء علیه و وصفه بالإمام الحافظ الحجة المتقن شیخ الإسلام علامة الأنام الجهبذ الامام مسند الدنیا، أمیر المؤمنین فی حدیث سید المرسلین، خاتمة المحققین شیخ مشایخنا المبرزین. [۲]

۳- الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۳۳۵).

۴- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۸/ ۲۵۵) فی المتوفین سنة ۹۴۳.

(۱۰۷) روایة شمس الدین ابن طولون ... ص: ۲۰۷

اشارة

قال فی (الشذرات الذهبیة ۶۶) [۳]: «و فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و تارك فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به- فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه- ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی».

ترجم له ... ص: ۲۰۷

: ۱- الغزی فقال: «محمد بن علی بن طولون. محمد بن علی بن محمد الشیخ الامام العلامة المسند المفنن الفهامة شمس الدین أبو عبد اللّه ابن الشیخ علاء الدین ابن الخواجة شمس الدین الشهیر بابن طولون الدمشقی الصالحی الحنفی المحدث النحوی...

و کان ماهرا فی النحو علّامة فی الفقه مشهورا بالحدیث و ولی تدریس

---

[۱] الکواکب السائرة ۲/ ۱۵۸.

[۲] النور المسافر ۲۱۲- ۲۲۱.

[۳] طبعة بیروت باسم الأئمة الاثنا عشر حققه و نشره الدکتور صلاح الدین المنجد سنة ۱۳۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۸

الحنفیة بمدرسة شیخ الإسلام أبی عمر و امامة السلیمیة بالصالحیة، و قصده الطلبة فی النحو و رغب الناس فی السماع منه و کانت أوقاته معمورة بالتدریس و الافادة و التألیف، کتب بخطه کثیرا من الکتب و علق ستین جزء و سماها بالتعلیقات کل جزء منها مشتمل علی مؤلفات کثیرة أکثرها من جمعه و بعضها لغیره، منها کثیر من تألیفات شیخه السیوطی. و کانت أوقاته معمورة کلها بالعلم و العبادة و له مشارکة فی سائر العلوم حتی فی التعبیر و الطب.

توفی رحمه اللّه تعالی یوم الأحد حادی عشر أو ثانی عشر جمادی الاولی سنة ۹۵۳» [... ۱].

۲- (شذرات الذهب ۸/ ۲۹۸).

(۱۰۸) روایة السوسی المغربی ... ص: ۲۰۸

اشارهٔ

أورد حدیث الثقلین فی کتابه (جمع الفوائد من جامع الأصول و مجمع الزوائد [۲] ۱/ ۱۶).
«عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر و هو کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما. للترمذی».
و فی ج ۲ ص ۲۳۶ باب مناقب أهل البیت علیهم السّلام أیضا عن زید بن أرقم بلفظ مسلم. ثم قال: لمسلم.

---

[۱] الکواکب السائرهٔ ۲/ ۵۲.

[۲] طبعهٔ الهند عام ۱۳۴۶ فی المطبعهٔ الخیریهٔ ببلدهٔ میرته.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۹

ترجم له ... ص: ۲۰۹

: المحبی فقال: «محمد بن محمد بن سلیمان بن الفاسی- و هو اسم لا نسبهٔ الی فاس- ابن طاهر السوسی الرودانی المغربی المالکی نزیل الحرمین: الامام الجلیل المحدث المفنن فرد الدنیا فی العلوم کلها الجامع بین منطوقها و مفهومها و المالک لمجهولها و معلومها ولد سنهٔ ۱۰۳۷. و الظاهر من شأنه کما نقلت عن شیخنا المرحوم عبد القادر بن عبد الهادی و هو ممن أخذ عنه و سافر الی الروم فی صحبته و انتفع به و کان یصفه بأوصاف بالغهٔ حد الغلو ... فانه کان یقول انه یعرف الحدیث و الأصول معرفهٔ ما رأینا من یعرفها ممن أدرکناه، و أما علوم الأدب فإلیه النهایهٔ و کان فی الحکمهٔ و المنطق و الطبیعی و الالهی الأستاذ الذی لا تنال مرتبته ... و قد أخذ عنه بمکهٔ و المدینهٔ و الروم خلق و مدحه جماعهٔ و أثنوا علیه، و کانت وفاته بدمشق یوم الأحد عاشر ذی القعدهٔ سنهٔ ۱۰۹۴» [... ۱].

(۱۰۹) روایهٔ العصامی المکی ... ص: ۲۰۹

اشارهٔ

قال فی الحدیث السادس و الثلاثون و مائهٔ: «أخرج ابن أبی شیبهٔ أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال فی مرض موته: أیها الناس یوشک ان اقبض قبضا سریعا فینطلق بی و قد قدمت إلیکم القول معذرهٔ إلیکم.
ألا انی مخلف فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی.
ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا یفترقان حتی یردا علی الحوض فأسألهما ما خلفت فیهما؟» [۲].

---

[۱] خلاصهٔ الأثر ۴/ ۲۰۴.

[۲] سمط النجوم العوالی ۲/ ۵۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۰

ترجم له ... ص: ۲۱۰

: ۱- الشوکانی: «عبد الملک بن حسین بن عبد الملک العصامی المکی المتوفی سنهٔ ۱۱۱۱» [۱].

۲- المرادی فی (سلک الدرر ۳/ ۱۳۹).

(۱۱۰) روایة محمد بن أمین المحبی ... ص: ۲۱۰

اشارة

أورده فی کتابه (جنی الجنتین فی تمییز نوعی المثنیین/ ۳۱).

ترجم له ... ص: ۲۱۰

: ۱- تلمیذه السؤالاتی فی (ذیل نفحة الریحانة ۶/ ۴۰۰- ۴۴۴).
۲- المرادی فی (سلک الدرر ۴/ ۸۶).
۳- عبد الفتاح الحلو فی مقدمة (نفحة الریحانة ۱/ ۴- ۳۴).

(۱۱۱) روایة کمال الدین ابن حمزة الحسینی ... ص: ۲۱۰

اشارة

أورده فی کتاب (البیان و التعریف) و فی حرف الالف: «أما بعد ألا أیها الناس! انما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب و انّی تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور من استمسک به و أخذ به کان علی الهدی و من أخطأه ضل. فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.
أخرجه الامام أحمد و مسلم و عبد بن حمید عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه

---

[۱] البدر الطالع ۱/ ۴۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۱

ثم أورده ص ۱۶۵ عن صحیح مسلم» [۱].
و أورده فی حرف الکاف: «کأنی قد دعیت فأجبت، انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.
ان اللّه مولای و أنا مولی کل مؤمن، من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.
أخرجه الطبرانی فی الکبیر و الحاکم عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم» [۲].

ترجم له ... ص: ۲۱۱

: ۱- المرادی و قال: «العالم الامام المشهور، المحدث النحوی العلامة، کان وافر الحرمة مشهورا بالفضل الوافر، أحد الاعلام المحدثین و العلماء الجهابذة ... فذکر تآلیفه و أرّخ وفاته بسنة ۱۱۲۰» [۳].
۲- المحبی فی (نفحة الریحانة ۲/ ۸۶) رقم ۶۶.

(۱۱۲) روایة عبد الغنی النابلسی ... ص: ۲۱۱

اشارة

رواه فی کتابه (ذخائر المواریث ۱/ ۲۱۵) برقم ۱۹۳: «انطلقت أنا و حصین ابن سبرة و عمر بن مسلم الی زید بن أرقم ... انّی تارک فیکم ثقلین (... م) فی الفضائل عن زهیر بن حرب و شجاع بن مخلد، (ت) فی المناقب عن علی بن المنذر و عطیة (ه) فی السنة عن أبی بکر بن أبی شیبة».

---

[۱] البیان و التعریف ۱/ ۱۶۴.

[۲] البیان و التعریف ۲/ ۱۳۶.

[۳] سلک الدرر ۱/ ۲۲.

ترجم له ... ص: ۲۱۲

: و هو عبد الغنی بن اسماعیل النابلسی الدمشقی الحنفی النقشبندی القادری المتوفی سنة ۱۱۴۳.
۱- المحبی فقال: «بحر علم لا یدرک غوره و فلک فضل علی قطب الرحی دوره ... ولدیه من المعلومات ما یشق علی القلم حشره و یتعسر علی الکلم نشره و تآلیفه تکاثر السحب المواطر» [... ۱].
۲- المرادی و عدد تآلیفه الکثیرة [۲].

(۱۱۳) روایة الشبراویّ شیخ الأزهر ... ص: ۲۱۲

اشارة

أورد فی کتابه حدیث الثقلین عن زید بن أرقم نقلا عن مسلم فی صحیحه و الترمذی فی سننه [۳].

ترجم له ... ص: ۲۱۲

: المرادی فی (سلک الدرر ۳/ ۱۰۷).

(۱۱۴) روایة میر غنی الحسینی ... ص: ۲۱۲

اشارة

رواه فی کتابه (الدرة الیتیمة فی بعض فضائل السیدة العظیمة) فاطمة الزهراء سیدة النساء سلام اللّه علیها قال فی الورقة [۴] ۸ ب:

---

[۱] نفحة الریحانة ۲/ ۱۳۷.

[۲] سلک الدرر ۳/ ۳۰.

[۳] الإتحاف بحب الاشراف: ۶.

[۴] نسخة المکتبة الظاهریة ضمن مجموعة رقم ۳۶۷۱ من الورقة ۷۱- الی الورقة ۷۷ کتب سنة ۱۲۱۴ فهرس التاریخ للریان ص ۶۰۵.

«و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

ترجم له ... ص: ۲۱۳

: و هو عفیف الدین أبو السیادة عبد اللّه بن ابراهیم بن حسن میر غنی الحسینی المتقی المکی الطائفی الحنفی الملقب بالمحبوب المتوفی ۱۲۰۷ [۱].

البیطار و ساق نسبه الی الامام الجواد علیه السّلام، و حکی ترجمته عن الجبرتی الی أن قال: «و مآثره شهیرة و مفاخره کثیرة، و کراماته کالشمس فی کبد السماء و کالبدر فی غیهب الظلماء، و أحواله فی احتجابه عن الناس مشهورة و أخباره فی زهده عن الدنیا علی ألسنة الناس مذکورة».

ثم عدد تآلیفه و منها السهم الداحض فی نحر الروافض!! و منها الفروع الجوهریة فی الأئمة الاثنی عشریة. و منها الدرة الیتیمة فی فضائل السیدة العظیمة ألفها سنة ۱۱۶۴ [۲].

(۱۱۵) روایة أحمد زینی دحلان ... ص: ۲۱۳

روی حدیث الثقلین حیث قال: «و من علامات محبته صلّی اللّه علیه و سلّم محبة أصحابه و أهل بیته و ذریته و قرابته ... و روی مسلم عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: أما بعد أیها الناس ...

و الثقلان تثنیة ثقل بالتحریک کما فی القاموس و هو کل شیء نفیس مصون.

---

[۱] و أرخ وفاته فی فهرس الخزانة التیموریة ۱/ ۲۳۹ سنة ۱۱۹۳ أو ۹۴.

[۲] حلیة البشر ۲/ ۱۰۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۴

و

روی الامام أحمد أیضا عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انی أوشک أن أدعی فأجیب و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا بما تخلفونی فیهما.

و عترة الرجل أهله و رهطه، أی أقاربه» [۱].

(۱۱۶) روایة الکمشخانوی ... ص: ۲۱۴

رواه فی کتاب (راموز الأحادیث) و هذا لفظه: «انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالة. ش حم حب عن زید بن أرقم.

انی أوشک أن أدعی فأجیب و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر خبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما. ش و ابن سعد حم ع عن أبی سعید» [۲]

(۱۱۷) روایة بهجت افندی ... ص: ۲۱۴

رواه فی (تاریخ آل محمد ۴۵) حیث قال: «حدیث الثقلین رواه جمیع المحدثین و خصوصا البخاری و مسلم و أحمد بن حنبل و مالک بن أنس، و قد حکموا بصحته»...

---

[۱] السیرهٔ النبویهٔ ۲/ ۳۰۰.

[۲] راموز الأحادیث ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۵

ثم ذکر متن الحدیث بأحد ألفاظه و أوضح مدالیله و معانیه...

(۱۱۸) روایهٔ منصور علی ناصف ... ص: ۲۱۵

رواه «عن یزید بن حیان رضی اللّه عنه قال: انطلقت أنا و حصین بن سبرهٔ و عمر بن مسلم الی زید بن أرقم.

رواه مسلم فی فضائل علی، و الترمذی و لفظه: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱]

(۱۱۹) روایهٔ النبهانی ... ص: ۲۱۵

رواه فی (الفتح الکبیر ۱/ ۴۵۱) حیث قال: «انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. حم طب عن زید ابن ثابت.

ز- انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. ت عن زید ابن أرقم».

و رواه فی کتاب (الشرف المؤبد ۱۸، ۲۴) أیضا.

---

[۱] التاج الجامع للأصول ۳/ ۳۰۸- ۳۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۶

(۱۲۰) روایهٔ العباس الیمنی ... ص: ۲۱۶

و رواه العباس بن أحمد الیمینی فی کتابه (الروض النضیر ۵/ ۳۴۳، ۴۶۶) فلیراجع.

(۱۲۱) روایهٔ المبارکفوری ... ص: ۲۱۶

و رواه الامام الحافظ أبو العلی محمد بن عبد الرحمن بن عبد الرحیم المبارکفوری فی (تحفهٔ الاحوذی بشرح جامع الترمذی ۱۰/ ۲۸۷- ۲۹۱) و قد شرح الحدیث و أوضح معانیه بما لا مزید علیه.

(۱۲۲) روایهٔ أحمد البنا ... ص: ۲۱۶

قال فی (الفتح الربانی بترتیب مسند أحمد بن حنبل الشیبانی ۱/ ۱۸۶): «کتاب الاعتصام بالکتاب و السنهٔ، باب فی الاعتصام بکتاب اللّه

عز و جل»:

۱- عن یزید بن حیان التیمی قال: انطلقت أنا و حصین بن سبرهٔ و عمر ابن مسلم الی زید بن أرقم رضی اللّه عنه، فلما جلسنا الیه قال له حصین ...

۲-

عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین»....

و قد ذکر شرح کل ذلک و تخریجه فی (بلوغ الامانی من أسرار الفتح الربانی) المطبوع معه.

و قال فی (بلوغ الأمانی المطبوع فی ذیل الفتح الربانی ۴/ ۲۶) بعد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۷

کلام له: «و لکن هاهنا مانع من حمل الال علی جمیع الامهٔ، و هو

حدیث: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی. الحدیث و هو فی صحیح مسلم و غیره».

(۱۲۳) روایهٔ عبد اللّه الشافعی ... ص: ۲۱۷

رواه فی (أرجح المطالب ۳۳۵- ۳۴۱) عن کبار الأئمهٔ الحفاظ من حدیث زید بن ثابت، زید بن أرقم، و أبی سعید الخدری، و جابر بن عبد اللّه، و زید بن أسلم، و علی علیه السّلام، و ابی ذر، و أبی رافع، و أبی هریرهٔ، و أم هانی، و أم سلمهٔ.

و من حدیث عامر بن أبی لیلی و حذیفهٔ بن أسید و زید بن أرقم جمیعا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و من حدیث ابی الطفیل حدیث مناشدهٔ علی علیه السّلام، قال: فقام سبعهٔ عشر رجل ...

قال: و عن محمد بن عبد الرحمن بن خلاد- و کان من رهط جابر بن عبد اللّه- حیث أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی و الفضل بن عباس فی مرض وفاته قال: فخرج یعتمد علیهما حتی جلس علی المنبر و علیه عصابهٔ فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: اما بعد أیها الناس فما ذا تستنکرون من موت نبیکم ألم ینع إلیکم نفسه و تنع الیه أنفسکم؟ ام هل خلد احد ممن بعث قبلی فابعثوا الیه فأخذ بکم، فانی لا حق بربی و قد ترکت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی: کتاب اللّه بین أیدیکم تقرءونه صباحا و مساء، فیه ما تلقون، و اهل بیتی.

اخرج السید ابو الحسن یحیی بن الحسن فی کتابه اخبار المدینهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۸

(۱۲۴) روایهٔ أبی ریهٔ ... ص: ۲۱۸

رواه فی کتابه (أضواء علی السنهٔ المحمدیهٔ ۴۰۴) حیث قال:

«و فی روایهٔ: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی.

و قد جاء هذا الحدیث بروایات مختلفهٔ- و المعنی واحد- فی کثیر من کتب السنهٔ، و إذا أردت الوقوف علی هذه الروایات فارجع الی کتاب (المراجعات) التی جرت بین العلامهٔ شرف الدین الموسوی رحمه اللّه و بین الأستاذ الکبیر الشیخ سلیم البشری شیخ الأزهر سابقا فی الصفحات من ۲۰ ما بعدها من الطبعهٔ الرابعهٔ».

(۱۲۵) روایهٔ توفیق ابی علم ... ص: ۲۱۸

رواه فی کتاب (اهل البیت ۷۷- ۸۰) ثم علق علیه و بحث حوله بکلام طویل ننقله هنا لفوائده الجمهٔ ... قال:

«حدیث الثقلین [۱]: و عن زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انا تارک فیکم الثقلین...

---

[۱] فی الهامش: أحادیث الثقلین من الأحادیث التی رواها أجلاء علماء أهل السنة و أکابر محدثیهم فی صحاحهم بأسانیدهم المتعددة و اتفق علی روایتها الفریقان، فرواها مسلم و الترمذی فی صحیحهما و الامام أحمد بن حنبل فی مسنده و الثعلبی فی تفسیره و ابن المغازلی الشافعی فی المناقب و صاحب الجمع بین الصحاح الستة و الحمیدی فی افراد مسلم و السمعانی فی فضائل الصحابة و موفق بن أحمد و الطبرانیّ و ابن حجر فی صواعقه و غیرهم- و رویت من طریق أهل البیت باثنین و ثمانین طریقا- و العقد الفرید لابن عبد ربه القرطبی و ذخائر العقبی لأحمد بن عبد اللّه الطبری و تفسیر الخازن فی تفسیر آیة الاعتصام و تفسیر ابن کثیر فی آیة المودة و فی تفسیر آیة التطهیر و شرح نهج البلاغة لابن أبی الحدید و فی الحلیة لأبی نعیم الاصبهانی و أسد الغابة لابن الأثیر و الدر النثیر للسیوطی و لسان العرب لجمال الدین الإفریقی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۹

و

عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین و فی روایة خلیفتین...

و

فی روایة أخری: انّی قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا...

و

فی روایة أخری: انّی تارک فیکم امر بن لن تضلوا ان اتبعتموهما و هما: کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی فلا تتقدموهما فتهلکوا و لا تقصروا عنهما فتهلکوا و لا تعلموهم فإنهم أعلی منکم.

و قد یکون هذا صریحا فی خروج النساء من اهل البیت و اختصاصهم بعشیرته و عصبته، و هو رأینا الذی انتهینا الیه فی ختام هذا البحث و اللّه اعلم.

و حدیث الثقلین من أوثق الأحادیث النبویة و أکثرها ذیوعا، و قد اهتم العلماء به اهتماما بالغا لأنه یحمل جانبا مهما من جوانب العقیدة الإسلامیة، کما انه من اظهر الأدلة التی تستند إلیها الشیعة فی حصر الامامة فی اهل البیت و فی عصمتهم من الاخطاء و الأهواء، لان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قرنهم بکتاب اللّه العزیز الذی لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه، فلا یفترق أحدهما عن الآخر، و من الطبیعی أن صدور آیة مخالفة لأحکام الدین تعتبر افتراقا عن الکتاب العزیز، و قد صرح النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بعدم افتراقهما حتی یردا علی الحوض، فدلالته علی العصمة ظاهرة جلیة.

و قد کرر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الحدیث فی مواقف کثیرة، لأنه یهدف الی صیانة الامة و المحافظة علی استقامتها و عدم انحرافها فی المجالات العقائدیة و غیرهما، ان تمسکت بأهل البیت و لم تتقدم علیهم و لم تتأخر عنهم.

و لو کان الخطأ یقع منهم لما صح الأمر بالتمسک بهم، الذی هو عبارة عن جعل أقوالهم و أفعالهم حجة، و فی ان المتمسک بهم لا یضل کما لا یضل، المتمسک بالقرآن، و لو وقع منهم الذنب أو الخطأ لکان المتمسک بهم یضل، و ان فی اتباعهم الهدی و النور کما فی القرآن، و لو لم یکونوا معصومین لکان فی اتباعهم الضلال، و فی انهم حبل ممدود من السماء الی الأرض کالقرآن، و هو کنایة عن أنهم واسطة بین اللّه تعالی و بین خلقه و ان أقوالهم عن اللّه تعالی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۰

و لو لم یکونوا معصومین لم یکونوا کذلک، و فی انهم لن یفارقوا القرآن و لن یفارقهم مدة عمر الدنیا، و لو أخطئوا أو أذنبوا لفارقوا القرآن و فارقهم، و فی عدم جواز مفارقتهم بتقدم علیهم بجعل نفسه اماما لهم أو تقصیر عنهم و ائتمام بغیرهم، کما لا یجوز التقدم

علی القرآن بالإفتاء بغیر ما فیه او التقصیر عنه باتباع اقوال مخالفیه، و فی عدم جواز تعلیمهم و رد أقوالهم، و لو کانوا یجهلون شیئا لوجب تعلیمهم و لم ینه عن رد قولهم.

و قد دلت هذه الأحادیث ایضا علی ان منهم من هذه صفته فی کل عصر و زمان بدلیل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض و ان اللطیف الخبیر أخبره بذلک

، و ورود الحوض کنایهٔ عن انقضاء عمر الدنیا فلو خلا زمان من أحدهما لم یصدق انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و یتخذ أنصار أن اهل البیت هم الأئمهٔ الاثنا عشر و أمهم الزهراء هذا الحدیث لیرجحوا رأیهم قائلین انه لا یمکن ان یراد بأهل البیت جمیع بنی هاشم، بل هو عن العام المخصوص بمن ثبت اختصاصهم بالفضل و العلم و الزهد و العفهٔ و النزاههٔ من أئمهٔ أهل البیت الطاهرین و هم الأئمهٔ الاثنا عشر و أمهم الزهراء البتول.

یدللون علی ذلک بالإجماع علی عدم عصمهٔ من عداهم، و الوجدان ایضا علی خلاف ذلک، لان من عداهم من بنی هاشم تصدر منهم الذنوب و یجهلون کثیرا من الاحکام و لا یمتازون عن غیرهم من الخلق، فلا یمکن ان یکونوا هم المجعولین شرکاء کالقرآن فی الأمور المذکورهٔ، بل یتعین ان یکونوا بعضهم لا کلهم و لیس الا من ذکرنا.

(۱۲۶) روایهٔ الاعظمی ... ص: ۲۲۰

و أثبته الشیخ المحدث حبیب الرحمن الاعظمی فی حواشیه و تعالیقه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۱

علی کتاب (المطالب العالیهٔ بزوائد المسانید الثمانیهٔ ۴/ ۶۵) فلیراجع.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۳

من وجوه دلالهٔ حدیث الثقلین ... ص: ۲۲۳

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۵

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی جعلنا من المتمسکین بالقرآن المجید و العترهٔ الطاهرهٔ، و أیدنا لدمغ رءوس أهل الباطل بالدلائل المفحمهٔ و الحجج القاهرهٔ، و الصلاهٔ و السلام علی سیدنا أبی القاسم محمد المبعوث بالآیات الواضحهٔ و البینات الظاهرهٔ، و المرسل بالمعاجز المعجبهٔ و الخرائج الباهرهٔ، و علی آله الطیبین الطاهرین المنوهین المشبهین بالنجوم الزاهرهٔ، الهادین المهدیین الراشدین المرشدین لأهل الرقیع و الساهرهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۶

مقدمهٔ حول نقل حدیث الثقلین ... ص: ۲۲۶

اشارهٔ

(عن زید بن أرقم) (قوله):

«الحدیث الثانی عشر روایهٔ زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی،

أحدهما أعظم من الآخر: کتاب اللّه و عترتی».

أقول:

یظهر تعسف (الدهلوی) فی کلامه هذا بوجوه:

۱- رواهٔ حدیث الثقلین من الصحابهٔ ... ص: ۲۲۶

لقد نسب (الدهلوی) روایهٔ هذا الحدیث الشریف الی زید بن أرقم فقط، و قد رواه جمع کبیر من الصحابهٔ، کما عرفت ذلک بالتفصیل مما تقدم فی (القسم الاول) من الکتاب. و نحن نذکر هنا أسماء من روی عنه هذا الحدیث من الصحابهٔ، و کذا أسماء طائفهٔ ممن روی الحدیث عن کل واحد منهم:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۷

[۱] أمیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السّلام و هو أفضلهم و سید أهل البیت، و قد اخرج حدیثه جماعهٔ من أعاظم اهل السنهٔ منهم:

۱- ابن راهویه إسحاق بن ابراهیم الحنظلی.

۲- أبو بکر أحمد بن عمر الشیبانی.

۳- أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار.

۴- أبو جعفر محمد بن جریر الطبری.

۵- أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی.

۶- أبو عبد اللّه حسین بن اسماعیل المحاملی.

۷- أبو العباس ابن عقدهٔ الکوفی.

۸- أبو بکر محمد بن عمر ابن الجعابی.

۹- شمس الدین السخاوی.

۱۰- جلال الدین السیوطی.

۱۱- نور الدین السمهودی.

۱۲- علی المتقی الهندی.

۱۳- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی.

۱۴- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

۱۵- سلیمان بن ابراهیم القندوزی.

[۲] الامام الحسن بن علی السبط علیه السّلام.

أخرج عنه الحدیث: الشیخ سلیمان القندوزی.

[۳] سیدنا سلمان رضی اللّه عنه روی عنه الحدیث: الشیخ سلیمان القندوزی.

[۴] سیدنا أبو ذر الغفاری رضی اللّه عنه، و قد أخرج حدیثه جماعهٔ منهم: -.

۱- محمد بن عیسی الترمذی.

۲- ابن عقدهٔ الکوفی.

نفحات الأزهار في خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۸

۳- أبو محمد احمد بن محمد العاصمی.

۴- ابن کثیر الدمشقی.

۵- شمس الدین السخاوی.

۷- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر.

۸- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۵] ابن عباس رضی اللّه عنه، و قد روی حدیثه الشیخ سلیمان القندوزی.

[۶] أبو سعید الخدری، و قد أخرج عنه حدیثه جماعهٔ منهم:

۱- عبد الملک العرزمی.

۲- سلیمان بن مهران الأعمش.

۳- محمد بن إسحاق المدنی.

۴- عبد الرحمن المسعودی.

۵- محمد بن طلحهٔ الیامی.

۶- عبد اللّه بن نمیر الهمدانی.

۷- عبد الملک العقدی.

۸- ابن سعد الزهری.

۹- أحمد بن حنبل.

۱۰- عباد بن یعقوب الرواجنی.

۱۱- محمد بن أحمد الریاحی.

۱۲- أبو عیسی الترمذی.

۱۳- عبد اللّه بن أحمد حنبل.

۱۴- أبو یعلی التمیمی.

۱۵- أبو جعفر الطبری.

۱۶- أبو القاسم البغوی.

۱۷- أبو العباس ابن عقدهٔ.

نفحات الأزهار في خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۹

۱۸- أبو القاسم الطبرانی.

۱۹- أبو طاهر الذهبی.

۲۰- أبو إسحاق الثعلبی.

۲۱- أبو نعیم الاصبهانی.

۲۲- أبو غالب محمد بن أحمد النحوی.

۲۳- أبو عمرو ابن عبد البر.

۲۴- أبو محمد الغندجانی.

۲۵- أبو الحسن الجلابی.

۲۶- أبو المظفر السمعانی.

۲۷- أبو البرکات الانماطی.

۲۸- الفخر الرازی.

۲۹- أبو محمد بن الأخضر.

۳۰- أبو الفتح الابیوردی.

۳۱- أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۳۲- النظام الأعرج النیسابوری.

۳۳- ابراهیم الحموئی ۳۴- أبو الحجاج المزی.

۳۵- محمد بن یوسف الزرندی.

۳۶- ابن کثیر الدمشقی.

۳۷- السید علی الهمدانی.

۳۸- شمس الدین السخاوی.

۳۹- الجلال السیوطی.

۴۰- شهاب الدین القسطلانی.

۴۱- عبد الوهاب البخاری.

۴۲- علی القاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۰

۴۳- احمد بن الفضل بن باکثیر.

۴۴- محمود القادری الشیخانی.

۴۵- محمد بن عبد الباقی الزرقانی.

۴۶- المیرزا محمد البدخشانی الحارثی.

۴۷- محمد بن اسماعیل الصنعانی.

۴۸- الشیخ سلیمان القندوزی. و غیرهم.

[۷] جابر بن عبد اللّه الأنصاری رضی اللّه عنه، و قد أخرج حدیثه جماعة من الحفاظ:

۱- أبو بکر ابن أبی شیبة العبسی.

۲- نصر الوشاء الکوفی.

۳- الترمذی صاحب الصحیح.

۴- محمد بن علی الحکیم الترمذی.

۵- النسائی صاحب السنن.

۶- أبو العباس ابن عقدة.

۷- محمد بن سلیمان البغدادی.

۸- الخطیب البغدادی.

۹- أبو بکر البغوی.

۱۰- ابن الأثیر الجزری.

۱۱- الخطیب التبریزی.

۱۲- أبو الحجاج المزی.

۱۳- الحسن بن محمد الطیبی.

۱۴- محمد بن المظفر الخلخالی.

۱۵- محمد بن یوسف الزرندی.

۱۶- ابن کثیر الدمشقی.

۱۷- محمد بن محمد الحافظی البخاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۱

۱۸- شهاب الدین الدولت‌آبادی.

۱۹- شمس الدین السخاوی.

۲۰- جلال الدین السیوطی.

۲۱- نور الدین السمهودی.

۲۲- علی القاری.

۲۳- أحمد بن باکثیر.

۲۴- شهاب الدین الخفاجی.

۲۵- حسام الدین السهارنفوری.

۲۶- المیرزا محمد البدخشانی.

۲۷- محمد مبین اللکهنوی.

۲۸- المیرزا حسن علی المحدث اللکهنوی.

۲۹- الشیخ سلیمان القندوزی.

۳۰- الصدیق حسن خان القنوجی.

[۸] أبو الهیثم بن التیهان رضی اللّه عنه، و قد أخرج عنه حدیثه جماعة منهم: - ۱- ابو العباس ابن عقدة.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- نور الدین السمهودی.

۴- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر.

۵- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۹] أبو رافع مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد روی عنه حدیثه:

ابن عقدة، و السخاوی، و السمهودی، و ابن باکثیر، و القندوزی کذلک.

[۱۰] حذیفة بن الیمان رضی اللّه عنه، روی عنه حدیث الشیخ سلیمان القندوزی.

[۱۱] حذیفة بن أسید الغفاری رضی اللّه عنه، و قد روی حدیثه جماعة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۲

منهم:

۱- نصر بن علی الجهضمی.

۲- أبو عیسی الترمذی.

۳- الحکیم الترمذی.

۴- أبو العباس ابن عقدهٔ.

۵- أبو القاسم الطبرانی.

۶- أبو نعیم الاصبهانی.

۷- أبو القاسم ابن عساکر.

۸- أبو موسی المدینی.

۹- أبو الفتوح العجلی.

۱۰- علی بن محمد ابن الأثیر.

۱۱- الضیاء المقدسی.

۱۲- ابراهیم الحموئی.

۱۳- ابن کثیر الدمشقی.

۱۴- محمد بن محمد البخاری.

۱۵- شمس الدین السخاوی.

۱۶- نور الدین السمهودی.

۱۷- عطاء اللّه الشیرازی.

۱۸- أحمد بن الفضل بن باکثیر.

۱۹- الشیخانی القادری.

۲۰- محمد صدر العالم.

[۱۲] خزیمهٔ بن ثابت ذو الشهادتین و قد أخرج حدیثه جماعهٔ منهم:

۱- أبو العباس ابن عقدهٔ.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- نور الدین السمهودی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۳

۴- أحمد بن الفضل ابن باکثیر.

۵- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۱۳] زید بن ثابت و قد روی عنه حدیثه جماعهٔ منهم:

۱- الرکین بن الربیع الفزاری.

۲- محمد بن إسحاق.

۳- شریک القاضی.

۴- أبو أحمد الزبیری.

۵- أسود بن عامر الشامی.

۶- أحمد بن حنبل.

۷- عبد بن حمید الکشی.

۸- أحمد بن عمرو الشیبانی.

۹- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۱۰- أبو جعفر الطبری.

۱۱- أبو بکر ابن الأنباری.

۱۲- أبو القاسم الطبرانی.

۱۳- أبو منصور الأزهری.

۱۴- أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی.

۱۵- نور الدین علی الهیثمی.

۱۶- شمس الدین السخاوی.

۱۷- الجلال السیوطی.

۱۸- علی القاری.

۱۹- عبد الرءوف المناوی.

۲۰- علی بن أحمد العزیزی.

۲۱- المیرزا محمد البدخشی.

۲۲- سلیمان بن ابراهیم القندوزی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۴

۲۴- حسن الزمان الهندی.

[۱۴] أبو هریرهٔ، و قد روی عنه حدیث جماعهٔ و هم:

۱- أبو بکر البزار.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- الجلال السیوطی.

۴- أحمد بن الفضل بن باکثیر.

۵- نور الدین السمهودی.

۶- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

[۱۵] عبد اللّه بن حنطب، و قد أخرج عنه حدیثه جماعهٔ منهم:

۱- أبو القاسم الطبرانی.

۲- علی بن محمد ابن الأثیر.

۳- الجلال السیوطی.

[۱۶] جبیر بن مطعم، و قد أخرج عنه حدیثه جماعهٔ منهم:

۱- أبو نعیم الاصبهانی.

۲- السید علی الهمدانی.

۳- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۱۷] البراء بن عازب، أخرج حدیثه: أبو نعیم الاصبهانی.

[۱۸] أنس بن مالک، روی عنه حدیثه: أبو نعیم الاصبهانی أیضا.

[۱۹] طلحة بن عبد اللّه التیمی، روی عنه حدیثه: الشیخ سلیمان القندوزی.

[۲۰] عبد الرحمن بن عوف، روی عنه حدیثه: الشیخ سلیمان القندوزی أیضا.

[۲۱] سعد بن أبی وقاص، روی عنه حدیثه الشیخ سلیمان القندوزی أیضا.

[۲۲] عمرو بن العاص، ذکر روایته الموفق بن أحمد الخوارزمی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۵

[۲۳] سهل بن سعد الأنصاری، أخرج عنه جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- نور الدین السمهودی.

۴- أحمد بن الفضل بن باکثیر.

۵- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۲۴] عدی بن حاتم رضی اللّه عنه، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۵] عقبة بن عامر، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۶] أبو أیوب الأنصاری، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۷] أبو شریح الخزاعی، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۸] أبو قدامة الأنصاری، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۹] أبو لیلی الانصاری، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۳۰] ضمیرة الأسلمی روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۳۱] عامر بن لیلی بن ضمرة، روی عنه حدیثه جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- أبو موسی المدینی.

۳- أبو الفتوح العجلی.

۴- علی بن محمد ابن الأثیر.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۶

۵- ابن حجر العسقلانی.

۶- شمس الدین السخاوی.

۷- نور الدین السمهودی.

۸- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر.

۹- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۳۲] سیدتنا فاطمة الزهراء علیها السلام، و قد أورد روایتها الشیخ سلیمان القندوزی.

[۳۳] سیدتنا ام سلمة رضی اللّه عنها، و قد أورد روایتها جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۳- شمس الدین السخاوی.

۴- نور الدین السمهودی.

۵- أحمد بن باکثیر.

۶- الشیخانی القادری.

[۳۴] سیدتنا أم هانی أخت أمیر المؤمنین علیه السّلام. و قد أورد روایتها جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- نور الدین السمهودی.

۴- ابن باکثیر المکی.

هذا، و لقد علم أن رواة هذا الحدیث الشریف من الصحابة و الصحابیات الذین أخرج الحفاظ و العلماء روایاتهم هم: أربعة و ثلاثون.

فهل أنصف (الدهلوی) حیث نسب هذا الحدیث الذی نقله هؤلاء الی زید بن أرقم فقط؟...

و لا یتوهم: لعل اقتصاره علی زید کان من جهة احتجاج أهل الحق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۷

بروایة زید بن أرقم فحسب، و ذلک: لأنه یتضح لأدنی متتبع لکتب أهل الحق أنهم یحتجون- فی مقام اثبات هذا الحدیث- بطرقه المتنوعة و أسانیده المتعددة، و لا یکتفون بروایة زید أو غیره، کما لا یخفی علی من لاحظ کتاب (العمدة) لابن بطریق رحمه اللّه و (غایة المرام) للسید البحرانی رحمه اللّه و غیرهما.

و من الجدیر بالذکر هنا: أنه قد بلغت طرق هذا الحدیث حدا جعل أکابر علماء المخالفین یعترفون بتعدد رواته من الصحابة، فقد قال الترمذی بعد روایته الحدیث عن جابر: «و فی الباب عن أبی ذر و أبی سعید و زید بن أرقم و حذیفة ابن أسید» [۱].

و قال السخاوی بعد أن ذکر طرق الحدیث العدیدة بروایة أبی سعید و زید بن أرقم: «و فی الباب عن جابر، و حذیفة بن أسید، و خزیمة بن ثابت، و سهل ابن سعد، و ضمیرة، و عامر بن لیلی، و عبد الرحمن بن عوف، و عبد اللّه ابن عباس، و عبد اللّه بن عمر، و عدی بن حاتم، و عقبة بن عامر، و علی بن أبی طالب، و أبی ذر، و أبی رافع، و أبی شریح الخزاعی، و أبی قدامة الانصاری و أبی هریرة، و أبی الهیثم بن التیهان. و رجال من قریش، و أم سلمة، و أم هانی ابنة أبی طالب الصحابیة رضوان اللّه علیهم» ... ثم ذکر روایاتهم بالتفصیل [۲].

و قال السمهودی بعد نقل طرقه العدیدة و بعض مؤیداته: «و فی الباب عن زیادة علی عشرین من الصحابة» [۳].

و قال ابن حجر بعد کلام له: «ثم اعلم أن الحدیث التمسک بذلک طرقا کثیرة وردت عن نیف و عشرین صحابیا» [... ۴].

و قال أیضا: «و لهذا الحدیث طرق کثیرة عن بعض و عشرین صحابیا

---

[۱] صحیح الترمذی ۲/ ۲۱۹.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[3] جواهر العقدين- مخطوط.

[4] الصواعق المحرقة 89- 90.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج2، ص: 238

لا حاجة لنا ببسطها» [1].

2- نقل حديث الثقلين عن زيد من طرق أخرى غير محرفة ... ص: 238

اشارة

ان (الدهلوی) بعد أن نسب هذا الحديث الى زيد بن أرقم فحسب، اختار أخصر ألفاظ حديث زيد قاصدا بذلك كتم فضل أهل البيت عليهم السّلام.

و لقد وردت ألفاظ مبسوطة عن زيد بن أرقم نفسه- و ان اتصفت بصفة التحريف كما تقدم- و فيها أو فی أكثرها جمل مفيدة تحق الحق المتحقق، و إليك بعض تلك الألفاظ من كتب أعلام أهل السنة:

أ- الألفاظ المطولة ... ص: 238

(فمنها) اللفظ الذی رواه النسائی صاحب (الخصائص) و الحاكم صاحب (المستدرک) عن حبيب بن أبی ثابت عن أبی الطفيل عن زيد بن أرقم، و إليک نصه بلفظ الاول:

«أخبرنا محمد بن المثنی، قال قال حدثنا يحيی بن حماد، قال أخبرنا أبو عوانة عن سليمان، قال: حدثنا حبيب بن أبی ثابت عن أبی الطفيل عن زيد بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و نزل غدير خم، أمر بدوحات فقممن ثم قال: كأنی دعيت فأجبت، و انّی قد تركت فيكم الثقلين أحدهما أكبر من الآخر، كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی، فانظروا كيف تخلفونی فيهما، لن يفترقا حتی يردا علیّ الحوض، ثم قال: ان اللّه مولای و أنا ولی كل مؤمن، ثم أخذ بيد علی رضی اللّه عنه فقال: من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزيد: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم؟ قال: نعم، و انه ما كان فی الدوحات أحد الا رآه بعينه و سمعه بأذنيه» [2].

---

[1] نفس المصدر 136.

[2] الخصائص 93.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج2، ص: 239

و رواه باختلاف فی بعض الألفاظ الطبرانی كما ذكر الشيخ علی المتقی الهندی [1].

و رواه محمد صدر العالم عن الطبرانی و الحاكم النيسابوری.

(و منها) اللفظ الذی أخرجه الحاكم عن سلمة بن كهيل عن أبی الطفيل عن زيد بن أرقم شاهدا للفظ المتقدم، و هذا لفظه:

«شاهده حديث سلمة بن كهيل عن أبی الطفيل أيضا صحيح علی شرطهما حدثنا أبو بكر بن إسحاق، و دعلج بن أحمد السجزی، قالا أنبأنا محمد بن أيوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسان بن ابراهيم الكرمانی، ثنا محمد بن سلمة ابن كهيل عن أبيه عن أبی الطفيل عامر بن واثلة، أنه سمع زيد بن أرقم رضی اللّه عنه، قال [يقول نزل رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم بين مكة و المدينة عند سمرات [شجرات خمس دوحات عظام، فكنس الناس ما تحت السمرات [الشجرات ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم عشية فصلی، ثم

قام خطیبا، فحمد اللّه و اثنی علیه و ذکر و وعظ فقال ما شاء اللّه أن یقول، ثم قال: أیها الناس! انّی تارک فیکم أمرین لن تضلوا ان اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و أهل بیتی عترتی، ثم قال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثلاث مرات.

قالوا: نعم فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. [۲]

و حدیث بریدة الأسلمی، صحیح علی شرط الشیخین» [... ۳]

(و منها) اللفظ الذی رواه ابن المغازلی بسنده عن زید بن أرقم قال: «أقبل نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من مکة فی حجة الوداع حتی نزل بغدیر الجحفة بین مکة و المدینة، فأمر بالدوحات فقم ما تحتهن من شوک، ثم نادی الصلاة

---

[۱] کنز العمال ۱/ ۱۶۷.

[۲] معارج العلی فی مناقب ذوی القربی- مخطوط.

[۳] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

جامعة، فخرجنا الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحر، ان منا لمن یضع رداءه علی رأسه و بعضه تحت [علی قدمیه من شدة الحر [الرمضاء]، حتی انتهینا الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فصلی بنا الظهر ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه، نحمده و نستعینه و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل و لا مضل لمن هدی، و أشهد أن لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، أما بعد: أیها الناس فانه لم یکن لنبی من العمر إلا نصف عمر من قبله، و ان عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنة، و انی قد أشرعت [أسرعت فی العشرین، الاوانی یوشک أن أفارقکم، ألا و انی مسئول و أنتم مسئولون، فهل بلغتکم؟ فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کل ناحیة من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلغت رسالته و جاهدت فی سبیله و صدعت بأمره و عبدته حتی أتاک الیقین، فجزاک اللّه عنا خیر ما جازی نبیا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا اله الا اللّه وحده لا شریک له، و أن محمدا عبده و رسوله، و أن الجنة حق و النار حق، و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا:

بلی، قال [فانی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی، ألا و انی فرطکم و انکم تبعی، [و] توشکون أن تردوا علی الحوض، فأسألکم حین تلقونی عن ثقلی کیف خلفتمونی فیهما.

قال: فأعضل [فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین فقال: بأبی أنت و أمی یا نبی اللّه، ما الثقلان؟ قال: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فتمسکوا به و لا تزلوا [و لا تضلوا]، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی [فلیستوص بهم خیرا]، فلا تقتلوهم و لا تعدوهم [تقهروهم و لا تقصروا عنهم، فانی قد سألت لهما [لهم اللطیف الخبیر فأعطانی [انهما یردا علی کهاتین- و أشار بالمسبحتین ثم قال: ناصرهما لی ناصر، و خاذلهما لی

خاذل، و ولیهما لی ولی، و عدوهما لی عدو، ألا فانه لن تهلک أمة قبلکم حتی تدین بأهوائها و تظاهر علی نبیها و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بید علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فرفعها و قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، و من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قالها ثلاثا. هذا آخر الخطبة» [۱].

و رواه محمد بن اسماعیل الصنعانی فی (الروضة الندیة) عن (محاسن الازهار للمحلی) و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط).

و رواه الحافظ الزرندی [۲] و عنه السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و أحمد بن باكثير فی (وسيلة المآل- مخطوط)

ب- الألفاظ المتوسطة ... ص: ۲۴۱

هذا، و لو لم يتيسر (للدهلوی) إيراد أحد هذه الألفاظ الطويلة عن زيد بن أرقم، فليته ذكر بعض ألفاظه المتوسطة و هذا بعضها: - ۱- اللفظ الذی أخرجه الطبرانی عن زيد بن أرقم كما ذكر السيوطی بتفسير قوله تعالى: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً و المتقی [۳] و البدخشانی [۴] و هذا لفظه عن (الدر المنثور) للجلال السيوطی:

«و أخرج الطبرانی عن زيد بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انی لكم فرط و انكم واردون علی الحوض، فانظروا كيف تخلفونی فی الثقلين. قيل: و ما الثقلان يا رسول اللّه؟ قال: الأكبر كتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، فتمسكوا به لن تزلوا و لا تضلوا، و الأصغر: عترتی و انهما لن يفترقا حتى يردا علی الحوض، و سألت لهما ذلك

---

[۱] المناقب ۱۶- ۱۸.

[۲] نظم درر السمطين ۲۳۳.

[۳] كنز العمال ۱/ ۱۶۶.

[۴] مفتاح النجا- مخطوط.

ربی، فلا تقدموهما فتهلكوا و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم» [۱].

-۲

اللفظ الذی رواه الطبرانی أيضا و هو قريب من الاول، قال المتقی: «انی لا أجد لنبی الا نصف عمر الذی كان قبله، و انی أوشك أن أدعى فأجيب فما أنتم قائلون؟ قالوا: نصحت. قال: أليس تشهدون أن لا اله الا اللّه و ان محمدا عبده و رسوله، و أن الجنة حق و أن النار حق، و أن البعث بعد الموت حق؟ قالوا: نشهد، قال: و أنا أشهد معكم، ألا هل تسمعون؟ فانی فرطكم علی الحوض و أنتم واردون علی الحوض، و ان عرضه أبعد ما بين صنعاء و بصری، فيه أقداح عدد النجوم من فضة، فانظروا كيف تخلفونی فی الثقلين.

قالوا: و ما الثقلان يا رسول اللّه؟ قال:

كتاب اللّه، طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، فاستمسكوا به و لا تضلوا و الآخر عترتی، و ان اللطيف الخبير نبأنی أنهما لن يفترقا حتى يردا علی الحوض، فسألت ذلك لهما ربی، فلا تقدموهما فتهلكوا و لا تقصروا عنهما فتهلكوا و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم، من كنت أولى به من نفسه فعلی وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

طب. عن أبی الطفيل عن زيد بن أرقم» [۲].

-۳

اللفظ الذی رواه أبو نعيم الاصبهانی عن زيد بن أرقم قال: «خرجنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حجاجا، حتى إذا كنا بالجحفة بغدير خم، صلّى الظهر ثم قام خطيبا، فقال: يا أيها الناس هل تسمعون؟ انی رسول اللّه إليكم، انی أوشك أن أدعى، انی مسئول و أنتم مسؤلون، انی مسئول هل بلغتكم، و أنتم مسؤلون هل بلغتم، فما ذا أنتم قائلون؟ قال: قلنا يا رسول اللّه بلغت و جهدت. قال: اللهم اشهد و أنا من الشاهدين، ألا هل تسمعون؟ انی رسول اللّه إليكم، و انی مخلف فيكم الثقلين فانظروا كيف

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۶۰.

[۲] کنز العمال ۱/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۳

تخلفونی فیهما. قال: قلنا یا رسول اللّه و ما الثقلان؟ قال: الثقل الأكبر كتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیكم، فتمسكوا به لن تهلكوا و تضلوا و الآخر عترتی، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

ج- الألفاظ المختصرهٔ ... ص: ۲۴۳

بل هناك ألفاظ مختصرهٔ رواها كبار علماء طائفته عن زید بن أرقم نفسه، فالعجب من (الدهلوی) لم لم یورد أحدها، و أورد هذا اللفظ الظاهر علیه آثار القطع و الاسقاط؟ و إلیك بعض تلك الألفاظ:

الاول:

اللفظ الذی أخرجه الترمذی حیث قال: «حدثنا علی بن المنذر الكوفی، حدثنا محمد بن فضیل، قال حدثنا الأعمش عن عطیهٔ عن أبی سعید، و الأعمش عن حبیب بن ابی ثابت عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارك فیكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض فانظروا كیف تخلفونی فیهما.

قال هذا حدیث حسن غریب» [۲].

الثانی: اللفظ الذی رواه الطبرانی عن زید بن أرقم، فقد قال المتقی ما نصه: «انّی تارك فیكم خلیفتین كتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. حم طب. ص عن زید بن ثابت.

طب- عن زید بن أرقم» [۳].

الثالث: اللفظ الذی رواه الدیلمی قائلا: زید بن أرقم: انّی تارك فیكم الثقلین كتاب اللّه فیكم منه حبل، من أتبعه كان علی الهدی و من

---

[۱] منقبهٔ المطهرین- مخطوط.

[۲] الجامع الصحیح ۲/ ۲۱۹.

[۳] كنز العمال ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۴

تركه كان علی الضلالهٔ، و أهل بیتی، أذكركم اللّه فی أهل بیتی، و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. یعنی الأخذ بهما ثقیل» [۱].

۳- تفرد الدهلوی بنقل لفظ الحدیث كما نقله ... ص: ۲۴۴

ان اللفظ الذی حكاه (الدهلوی) لهذا الحدیث لفظ قد تفرد به، و لم یأت عند أحد من أولئك الاعلام و الحفاظ الكبار من رجالات طائفته ...

أ فلم یكن من المناسب أن یطبق (الدهلوی) اللفظ الذی نقله علی بعض الألفاظ التی نقلها الاعلام من السنهٔ؟! و للتأكد من ذلك فعلیك بمراجعهٔ روایات: سعید بن مسروق (سنهٔ ۱۲۶) و ابن حیان (سنهٔ ۱۴۵) و سلیمان الأعمش (سنهٔ ۱۴۸) و ابن إسحاق (سنهٔ ۱۵۱) و إسرائیل الكوفی (سنهٔ ۱۶۰) و أبی عوانهٔ (سنهٔ ۱۷۶) و حسان الكرمانی (سنهٔ ۱۸۶) و جریر الضبی (سنهٔ ۱۸۸) و ابن علیهٔ (سنهٔ ۱۹۳)

و محمد بن فضيل الضبي (سنة ۱۹۵).

و أسود بن عامر الشامي (سنة ۲۰۸) و يحيى بن حماد الشيباني (سنة ۲۱۵) و خلف بن سالم (سنة ۲۳۱) و زهير بن حرب النسائي (سنة ۲۳۴) و شجاع بن مخلد الفلاس (سنة ۲۳۵) و محمد بن بكار و ابن راهويه (سنة ۲۳۸) و ابن بقية الواسطي (سنة ۲۳۹) و أحمد بن حنبل (سنة ۲۴۱) و محمد بن المثنى (سنة ۲۵۲) و الدارمي (سنة ۲۵۵) و علي بن المنذر الكوفي (سنة ۲۵۶) و مسلم بن الحجاج (سنة ۲۶۱) و ابن ماجة (سنة ۲۷۳) و سليمان السجستاني (سنة ۲۷۵) و الرقاشي (سنة ۲۷۶) و الترمذي (سنة ۲۷۹) و عبد اللّه بن أحمد (سنة ۲۹۰) و أبي نصر أحمد ابن سهل القباني (سنة ۲۹۲).

و النسائي (سنة ۳۰۳) و الطبري (سنة ۳۱۰) و ابن خزيمة (سنة ۳۱۱) و أبي بكر الباغندي (سنة ۳۱۲) و أبي عوانة (سنة ۳۱۶) و ابن الأنباري (سنة

---

[۱] فردوس الاخبار ۱/ ۹۸ عن أبي سعيد الخدري قريب منه.

۳۲۸) و الطبراني (سنة ۳۶۰) و القطيعي (سنة ۳۶۸) و محمد بن المظفر البغدادي (سنة ۳۷۹).

و الحاكم (سنة ۴۰۵) و أبي نعيم (سنة ۴۳۰) و البيهقي (سنة ۴۵۸) و أبي الحسن الجلابي (سنة ۴۸۳) و الحميدي (سنة ۴۸۸).

و أبي علي البيهقي (سنة ۵۰۷) و شيرويه الديلمي (سنة ۵۰۹) و البغوي (سنة ۵۱۶) و رزين (سنة ۵۳۵) و العاصمي و الخوارزمي (سنة ۵۶۸) و ابن عساكر (سنة ۵۷۱).

و الفرغاني و مبارك بن الأثير (۶۰۶) و علي بن محمد ابن الأثير (سنة ۶۳۰) و ابن النجار (سنة ۶۴۳) و الصغاني (سنة ۶۵۰) و ابن طلحة (سنة ۶۵۲) و سبط ابن الجوزي (سنة ۶۵۴) و الكنجي (سنة ۶۵۸) و النووي (سنة ۶۷۶) و أحمد بن عبد اللّه الطبري (سنة ۶۹۴).

و الحموئي (سنة ۷۲۲) و الخازن (سنة ۷۴۱) و فخر الدين الهانسوي و الخطيب التبريزي و المزي (سنة ۷۴۲) و الطيبي (سنة ۷۴۳) و الخلخالي (سنة ۷۴۵) و الذهبي (سنة ۷۴۸) و الزرندي (سنة ۷۵۰) و الكازروني (سنة ۷۵۷) و ابن كثير (سنة ۷۷۴).

و حميد المحلي و محمد الحافظي (سنة ۸۲۲) و الدولت‌آبادي (سنة ۸۴۹) و نور الدين علي المكي (سنة ۸۵۵).

و السخاوي (سنة ۹۰۲) و الجلال السيوطي (سنة ۹۱۱) و السمهودي (سنة ۹۱۱) و القسطلاني (سنة ۹۲۳) و العلقمي (سنة ۹۴۹) و عبد الوهاب البخاري (سنة ۹۳۲) و الشربيني الخطيب و ابن حجر الهيثمي المكي (سنة ۹۷۳) و علي المتقي (سنة ۹۷۵) و ميرزا مخدوم الجرجاني (سنة ۹۸۸).

و كمال الدين الجهرمي و علي القاري (سنة ۱۰۱۴) و عبد الرءوف المناوي (سنة ۱۰۳۱) و ابن باكثير (سنة ۱۰۴۷) و الشيخاني و عبد الحق الدهلوي (سنة ۱۰۵۲) و الخفاجي (سنة ۱۰۶۹) و العزيزي (سنة ۱۰۷۰) و الزرقاني (سنة ۱۰۲۲) و حسام الدين الهارنپوري و البدخشاني و محمد صدر

عالم و ولي اللّه الدهلوي (سنة ۱۰۶۲).

و الصغاني (سنة ۱۱۸۲).

و الصبان و العجيلي و محمد مبين اللكهنوي (سنة ۱۲۲۵) و المحدث اللكهنوي و ولي اللّه اللكهنوي (سنة ۱۲۷۰).

و محمد رشيد الدهلوي و العدوي و القندوزي و صديق حسن.

و بالتالي تجد عدم مطابقة هذا اللفظ المذكور لواحد من ألفاظ حديث الثقلين في روايات هؤلاء الحفاظ و الأئمة، و هذا من عجائب الأمور.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۷

دلالهٔ حدیث الثقلین (علی امامهٔ أهل البیت علیهم السلام ...) ص: ۲۴۷

اشارهٔ

قوله: «و هذا الحدیث لا علاقهٔ له بالمدعی أصلا، لأنه لا یلزم ان یکون المتمسک به صاحب الزعامهٔ الکبری».

أقول: ان هذا الحدیث یدل علی ما یدعیه أهل الحق، و إلیک بیان ذلک فی وجوه:

۱- مفاد الحدیث وجوب الاتباع ... ص: ۲۴۷

ان هذا الحدیث مفاده وجوب اتباع أهل البیت علیهم السلام فی جمیع الأقوال و الأفعال و الاحکام و الاعتقادات، و ظاهر ان هذا الشأن بهذه الحیثیهٔ لا- یتصور الا- لمن حاز الزعامهٔ الکبری و نال الامامهٔ العظمی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، فأمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السّلام- و هو سید أهل البیت- هو الامام و الخلیفهٔ، و هو الذی یجب اقتداء الامهٔ به بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و اتباعها إیاه و اهتداؤها بهداه و أخذ الاحکام منه و إطاعهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۸

أوامره ... و هذا ما صرح به کبار العلماء:

فقد قال الطیبی فی شرح الحدیث: «و معنی التمسک بالقرآن العمل بما فیه، و هو الائتمار بأوامره و الانتهاء عن نواهیه. و التمسک بالعترهٔ محبتهم و الاهتداء بهدیهم و سیرتهم» [۱].

و قال التفتازانی بعد أن ذکر الحدیث: «ألا تری أنه علیه السّلام قرنهم بکتاب اللّه تعالی فی کون التمسک بهما منقذا عن الضلالهٔ، و لا معنی للتمسک بالکتاب الا الأخذ بما فیه من العلم و الهدایهٔ، فکذا فی العترهٔ» [۲].

و قال ابن حجر بعد الحدیث: «تنبیه: سمی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم القرآن و عترته- و هی بالمثناهٔ الفوقیهٔ: الأهل و النسل و الرهط الأدنون- ثقلین: لان الثقل کل نفیس خطیر مصون، و هذان کذلک، إذ کل منهما معدن للعلوم اللدنیهٔ و الأسرار و الحکم العلیهٔ و الاحکام الشرعیهٔ، و لذا حث صلّی اللّه علیه و سلّم علی الاقتداء و التمسک بهم و التعلم منهم» [... ۳].

و بمثل ذلک صرح کل من: القاری فی (شرح الشفاء ۳/ ۴۱۰ هامش نسیم الریاض) و المناوی فی (فیض القدیر ۳/ ۱۴) و العزیزی فی (السراج المنیر ۲/ ۵۱) و الشهاب الخفاجی فی (نسیم الریاض ۳/ ۴۱۰) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیهٔ ۷/ ۷) و غیرهم، و قد تقدمت کلماتهم فی (قسم السند).

و قال علی بن سلیمان الشاذلی فی شرح الحدیث: «أی ان عملتم بما فیه ائتمارا بأوامره و انتهاء عن نواهیه، و أحببتم عترتی و اهتدیتم بهداهم و سیرتهم، فیه إشارهٔ الی انهما کتوأمین خلیفتین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۴].

---

[۱] الکاشف- مخطوط.

[۲] شرح المقاصد ۲/ ۲۲۲.

[۳] الصواعق المحرقهٔ: ۹۰.

[۴] نفع قوت المغتذی ۲/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۹

۲- اتباع اهل البیت کاتباع النبی ... ص: ۲۴۹

ان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعل اتباع أهل بیته و الاقتداء بهم کاتباع القرآن و الائتمار بأوامره و الانتهاء عن نواهیه فی الوجوب و اللزوم.

و لقد أتم صلّی اللّه علیه و آله الحجهٔ فی ذلک بأکمل وجه، و من الواضح ان من کان الاقتداء به بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کالاقتداء بالقرآن لا یکون الا خلیفهٔ و اماما، فظهر بذلک: ان أهل البیت هم خلفاؤه و لیس غیرهم، إذ لا یمکن جعل احکام و أفعال غیرهم کأحکام القرآن فی وجوب الاطاعهٔ و الامتثال، هذا بالاضافهٔ الی أنه لم یقل به أحد من المسلمین مطلقا.

فتعین بهذا البیان ان خلفاء النبی صلّی اللّه علیه و آله هم أهل بیته و لیس سواهم من سائر الناس، فإنهم أمروا باتباع أهل البیت علیهم السّلام.

قال محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلهٔ النجاهٔ): «أی: اخشوا اللّه و احفظوا حقوقهم و اتخذوا طاعتهم و محبتهم شعارا لکم، فکما أن امتثال احکام کتاب اللّه فرض فکذلک إطاعهٔ أهل البیت و الانقیاد لأوامرهم بالجوارح و الأرکان و محبتهم و رسوخ العقیدهٔ بهم فی القلب واجب و فرض».

و قال السندی بعد کلام له: «فنظرنا فإذا هو مصرح بالتمسک بهم، و بأن تباعهم کتباع القرآن علی الحق الواضح، و بأن ذلک أمر متحتم من اللّه تعالی لهم، و لا یطرأ علیهم فی ذلک ما یخالفه حتی الورود علی الحوض و إذا فیه حث بالتمسک فیهما بعد الحث علی وجه أبلغ» [... ۱]

و قال رشید الدین الدهلوی فی (إیضاح لطافهٔ المقال) فی کلام له:

«هل یجوز عاقل ان أهل السنهٔ مع تشبثهم بالثقلین و ایجابهم- بحکم حدیث انی تارک فیکم الثقلین- التمسک بالعترهٔ الطاهرهٔ کوجوب التمسک بالقرآن»....

---

[۱] دراسات اللبیب ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۰

۳- اتباع اهل البیت فرض علی الامهٔ ... ص: ۲۵۰

ان مفاد

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی»

هو وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام، فانه صلّی اللّه علیه و آله فرض علی الامهٔ ذلک لئلا یضلوا بعده و ینقلبوا علی أعقابهم خاسرین، و لا ریب ان فرض الاتباع بهم دلیل متین و برهان رضین علی إمامتهم و خلافتهم، و لذلک فإنهم ضلوا و تاهوا عند ما لم یسلموا اهل البیت علیهم السلام الخلافهٔ و الامامهٔ، مخالفین للرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، منقلبین علی أعقابهم کما یقول اللّه عز و جل.

قال المناوی فی شرحه: «و فی هذا مع قوله أو لا

«انّی تارک فیکم»

تلویح بل تصریح بأنهما کتوأمین خلفهما و وصی أمته بحسن معاملتهما و ایثار حقهما علی أنفسهم و الاستمساک بهما فی الدین»... [۱]

و بمثله قال الزرقانی ثم قال: «و أکد تلک الوصیة و قواها بقوله: فانظروا بما تخلفونی فیهما بعد وفاتی، هل تتبعونهما فتسروننی أولا فتسیئوننی» [۲].

و قال القاری فی شرحه: «قال ابن الملک: التمسک بالکتاب العمل بما فیه و هو الائتمار بأوامر اللّه و الانتهاء بنواهیه، و معنی التمسک بالعترة محبتهم و الاهتداء بهداهم و سیرتهم» [... ۳].

و بمثله قال السهارنپوری فی (المرافض).

و قد صرح بما ذکر من دلالة حدیث الثقلین الشیخ ثناء اللّه پانی پتی فی خاتمة کتابه (سیف مسلول) بعد اثبات امامة الأئمة الاثنی عشریة بالکشف و الإلهام فقال: «و یمکننا استنباط هذا المدعی من کتاب اللّه و سنة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ایضا، قال اللّه تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی وجه الاستنباط هو: ان الأنبیاء السابقین کانوا یقولون:

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۷۴.

[۲] شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۵.

[۳] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۶۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۱

لا- أسألکم علیه أجرا ان اجری الا- علی اللّه، فلم یسألوهم أجرا أبدا، و ما الحکمة فی سؤال نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک بخلاف أولئک الأنبیاء؟

الحکمة هی ان شرائع أولئک الأنبیاء منسوخة بعد وفاتهم، و لکن هذه الشریعة مؤبدة، فیلزم علی الامة الرجوع- بعد وفاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- الی نائبه، فلهذا دلهم النبی شفقة منه علیهم الی محبة آله، و أشار الی التمسک بأذیالهم لان الوارثون النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أبواب العلوم، و لهذا

قال علیه السّلام: ترکت فیکم الثقلین: کتاب اللّه و عترتی الحدیث

، و

قال علیه السّلام: انا مدینة العلم و علی بابها»...

۴- لفظ «الثقلین» دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۱

لقد عبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی هذا الحدیث عن کتاب اللّه و عترته علیه السّلام ب «الثقلین» و هذا- بمجرده- دلیل واضح و برهان لائح علی وجوب اتباع أهل البیت و العترة الطاهرة، و ذلک لقول الکثیرین من أئمة أبناء السنة الحفاظ فی وجه هذه التسمیة و هذا التعبیر: ان العمل و الأخذ بهما و الانقیاد لهما و المحافظة علی حقوقهما و رعایتها و ما یجب لهما ثقیل.

و ممن نص علی ذلک: الأزهری فی (تهذیب اللغة) و النووی فی (المنهاج) و المجد ابن الأثیر فی (جامع الأصول) و (النهایة) و الدیلمی فی (فردوس الاخبار) و الطیبی فی (الکاشف) و الشریف الجرجانی فی (الحاشیة علی المشکاة) و ابن خلفة فی (الإکمال) و

السنوسی فی (مکمل الإکمال) و السیوطی فی (النثیر) و الشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و محمد طاهر الفتنی فی (مجمع البحار) و ابن حجر فی (الصواعق) و المیرزا مخدوم فی (النواقض) و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و (أشعة اللمعات) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة) و الزبیدی فی (تاج العروس) و ابن منظور فی (لسان العرب) و آخرون ... و قد تقدمت نصوص عباراتهم فی (قسم السند).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۲

و ظاهر: ان الأخذ و العمل بأحکام القرآن فرض، فکذلک العترة، و هذا هو المطلوب.

۵- الأمر بالاعتصام دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۲

لقد جاء هذا

الحدیث بلفظ «انی ترکت فیکم ما لن تضلوا بعدی ان اعتصمتم به کتاب اللّه و عترتی». أخرجه ابن أبی شیبة فی (المصنف) و الخطیب فی (المفترق و المتفق) کما قال المیرزا محمد البدخشانی: «و أخرجه ابن أبی شیبة و الخطیب فی المتفق و المفترق عنه- ای عن جابر- بلفظ: انّی ترکت فیکم ما لن تضلوا بعدی ان اعتصمتم به: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۱].

و هذا أیضا یدل علی وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام، لان الاعتصام مرادف للتمسک، فقد قال المفسرون- کالطبری و الثعلبی و الواحدی و البغوی و الرازی و البیضاوی و الخازن و النیسابوری و السیوطی- فی تفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا «ای تمسکوا» و بتفسیر قوله تعالی: وَ مَنْ یَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِیَ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ أی «و من یستمسک».

و هکذا قال اللغویون أیضا- کالراغب فی (المفردات) و ابن الأثیر فی (النهایة) و ابن منظور فی (لسان العرب) و السیوطی فی (النثیر) و الزبیدی فی (تاج العروس) فی معنی (الاعتصام) فقالوا: «أی الاستمساک» أو «الامتساک بالشیء».

هذا، و کما ثبت وجوب الاعتصام بأهل البیت علیهم السّلام بالحدیث الشریف کذلک ثبت بالقرآن الکریم حیث قال تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً إذ جاء فی التفسیر عن النبی و أهل بیته الطاهرین علیهم الصلاة

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۳

و السّلام: ان المراد بالحبل «أهل البیت». فقد قال الثعلبی فی تفسیر الآیة ما نصه: -

«أخبرنی عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه، نا محمد بن عثمان، نا محمد ابن الحسین بن صالح، أنا علی بن العباس المقانعی، نا جعفر بن محمد قال: نحن حبل اللّه الذی قال: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا [۱].

و قال ابو نعیم الاصبهانی: «حدثنا محمد بن عمر بن سالم، قال حدثنا أحمد بن زیاد بن عجلان قال حدثنا جعفر ابن علی بن نجیح قال حدثنا حسن ابن حسین العرنی قال حدثنا أبو حفص الصائغ قال: سمعت جعفر بن محمد یقول فی قوله عز و جل: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا قال:

نحن حبل اللّه» [۲].

و لقد فسر العز عبد الرزاق بن رزق اللّه المحدث هذه الآیة علی هذا النهج، فقد جاء فی کتاب (کشف الغمة): «قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً قال العجز المحدث: حبل اللّه علی و اهل بیته علیهم السّلام» [۳].

و أما روایة الثعلبی المتقدمة فقد أوردها عنه جماعة- منهم: ابن حجر فی (الصواعق) و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و

المیرزا محمد البدخشانی فی (مفتاح النجا- مخطوط) و الصبان فی (اسعاف الراغبین ۱۰۹) و محمد مبین اللکهنوی فی (مرآهٔ المؤمنین- مخطوط) عن (الصواعق).

و قال الشیخانی القادری بعد أن ذکر طرق حدیث الثقلین: «و کان جعفر بن محمد یقول فی تفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً نحن حبل اللّه، فاعتصموا بحبل اللّه جمیعا و لا تفرقوا» [۴].

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] ما نزل من القرآن فی علی- مخطوط.

[۳] کشف الغمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ ۱/ ۳۱۱.

[۴] الصراط السوی- مخطوط.

و

قال الشیخ سلیمان القندوزی: «تفسیر وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا: أخرج الثعلبی بسنده عن أبان بن تغلب عن جعفر الصادق رضی اللّه عنه قال: نحن حبل اللّه الذی قال اللّه عز و جل: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا.

و أیضا:

أخرج صاحب کتاب المناقب عن سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال: کنا عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذ جاء أعرابی فقال: یا رسول اللّه سمعتک تقول و اعتصموا بحبل اللّه، فما حبل اللّه الذی نعتصم به؟ فضرب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده فی ید علی و قال تمسکوا بهذا هو حبل اللّه المتین» [۱].

و الجدیر بالذکر هنا: انه قد فسر الشافعی «حبل اللّه» بولاء أهل البیت علیه السّلام معلنا ذلک فی أبیات نظمها، فقد قال العجیلی عند الکلام علی شهادهٔ الأئمهٔ الأربعهٔ بفضل أهل البیت علیهم السّلام:

«و أما شهادهٔ الأئمهٔ الأربعهٔ، فمن کلام الامام الشافعی:

و لما رأیت الناس قد ذهبت بهم مذاهبهم فی أبحر الغی و الجهل

رکبت علی اسم اللّه فی سفن النجا و هم آل بیت المصطفی خاتم الرسل

و أمسکت حبل اللّه و هو ولاؤهم کما قد أمرنا بالتمسک بالحبل»

الی آخر الأبیات [۲].

و الجدیر بالذکر أیضا: ان بعضهم فسرّ (الحبل) فی قوله عز و جل:

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً بالعترهٔ الطاهرهٔ، استنادا الی حدیث الثقلین، و أورد الحدیث بلفظ یدل بصراحهٔ علی کونهم الحبل الذی أمر اللّه تعالی بالاعتصام به.

فقد قال السید محمد الطالقانی- خلیفهٔ السید علی الهمدانی- فی رسالهٔ (قیافه نامه) علی ما نقل عنه مجد الدین البدخشانی فی کتابه (جامع

---

[۱] ینابیع المودهٔ ۱۱۹.

[۲] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

السلاسل) بترجمة السید علی الهمدانی، فی مقام تفسیر الآیة المذکورة: «و قال البعض: ان حبل اللّه عترة رسول اللّه، کما قال علیه السّلام: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، ألا فتمسکوا بهما فإنهما حبلان لا ینقطعان الی یوم القیامة».

و سیأتی أن بدر الدین محمود الرومی جعل فی شرح قول البوصیری:

«دعا الی اللّه فالمستمسکون به مستمسکون بحبل غیر منفصم»

کتاب اللّه و عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم السبب الموصل الی رضوان اللّه، ثم ذکر حدیث الثقلین.

أضف الی ذلک: أن بعض علماء أبناء السنة قد أوردوا حدیث الثقلین مع الآیة: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ... و ذلک فی صدد اثبات وجوب التمسک بأهل البیت علیهم السّلام، کنور الدین السمهودی و قد مرّ، و أحمد العجیلی حیث قال: «و الزم بحبل اللّه ثم اعتصم، قال اللّه تعالی:

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا، و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی» [... ۱].

۶- لفظ «الأخذ» فی الحدیث دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۵

ان من ألفاظ حدیث الثقلین قوله صلّی اللّه علیه و آله: «انّی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» و هو أیضا یفید وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام.

و قد روی هذا اللفظ جماعة من کبار أئمة أبناء السنة منهم: الترمذی فی (الصحیح) و أحمد فی (المسند) و ابن راهویه فی (المسند) و ابن سعد فی (الطبقات) و النسائی فی (الصحیح) و ابو یعلی فی (المسند) و الطبرانی فی

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۶

(المعجم الکبیر) و البغوی فی (المصابیح) و ابن الأثیر فی (جامع الأصول) و القاضی عیاض فی (الشفاء ...) کما لا یخفی علی من راجع (قسم السند).

و من المعلوم ان الأخذ معناه الاقتداء و العمل، کالتمسک و الاعتصام: - قال القاری: «و المراد بالأخذ بهم التمسک بمحبتهم و محافظة حرمتهم و العمل بروایتهم و الاعتماد علی مقالتهم» [۱].

و قال الشهاب الخفاجی: «و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: «ما ان أخذتم به»

أی تمسکتم و عملتم و اتبعتموه» [... ۲].

هذا و بمثل ما ذکرنا من معنی لفظ «الأخذ» و دلالته صرح الصدیق حسن فی (السراج الوهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج) بشرح حدیث زید بن أرقم، قال: «و مسألة تحریم الزکاة علی أهل البیت لها موضع غیر هذا الموضع، و المقصود هنا بیان فضیلتهم و أنهم قسیم کتاب اللّه فی التعظیم و الإکرام و فی التسمیة بالثقل، و أنه لا بد من الأخذ بهما فإنهما لا یفترقان حتی یردا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الحوض».

و هکذا صرح السندی بشرح حدیث زید أیضا، قال: «فحملنا

قوله «أذکرکم اللّه»

علی مبالغة التثلیث فیه علی التـذکیر بالتمسـک بهم و الردع عن عـدم الاعتـداد بـأقوالهم و أعمالهم و أحوالهم و فتیاهم و عـدم الأخذ بمذهبهم» [۳].

۷- لفظ «الاتباع» فی بعض نصوص الحدیث ... ص: ۲۵۶

لقد بین النبی صلّی اللّه علیه و آله

بقوله «لن تضلوا ان اتبعتموهما»

وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام، و أنه مانع عن الضلال الی یوم القیامة و هذا المعنی یلازم الامامة الحقة و الخلافة الشرعیة.

---

[۱] المرقاة ۵/ ۶۰۰.

[۲] نسیم الریاض ۳/ ۴۱۰.

[۳] دراسات اللبیب ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۷

و لقد جاء حدیث الثقلین بهذا اللفظ لدی جماعة من کبار محدثی أبناء السـنة منهم: الحاکم فی (المستدرک ۳/ ۱۰۹) و ابن حجر فی (الصواعق المحرقة) بتفسیر قوله تعالی: «وقفوهم انهم مسئولون» و والد الدهلوی فی (إزالة الخفا) و الشیخ سلیمان القندوزی فی (ینابیع المودة ۳۵، ۳۷، ۲۹۶).

۸- التکرار فی الحدیث دلیل علی وجوب اتباع أهل البیت ... ص: ۲۵۷

ان قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

أمر للامة باطاعة أهل بیته علیه و علیهم السّلام و متابعتهم و التمسک بهم...

و لقد اعترف- و الحمد للّه تعالی- بهذا علماء أهل السـنة، فقد قال الشـیخ حسین الکاشفی: «و فی تکرار هذا الکلام ثلاثا دلیل واضح علی وجوب تعظیم أهل البیت و محبتهم و متابعتهم» [۱].

و قال الشـیخ عبـد الحق الدهلوی فی بیان معنی هذا الکلام: «و لقد کرر هذه الکلمة للمبالغة و التوکید، و قد تقدم معنی «أهل البیت»، و حمل هذا علی جمیع معانیه صحیح، و لا سیما المعنی الأخیر فان محبتهم و تعظیمهم و رعایة حقوقهم و آدابهم أقدم و أهم و أتم، و هو الظاهر، و هذه إشارة الی أخذ السنة، کما أن الاول إشارة الی العمل بالکتاب، و علی هذا المعنی فان جمیع المؤمنین مطیعون لأهل بیت النبی و آله» [۲].

و قال الزرقانی فی شرحها: «قال الحکیم الترمذی: حض علی التمسک بهم لان الأمر لهم معاینة، فهم أبعد عن المحنة» [۳].

و بمثله صرح آخرون منهم: السندی فی (دراسات اللبیب) و محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلة النجاة...)

---

[۱] الرسالة العلیة: ۳۰.

[۲] أشعة اللمعات فی شرح المشکاة ۴/ ۶۷۷.

[۳] شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۵.

۹- عدم افتراق القرآن و العترة دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۸

لقد أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

بقوله: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض»

الامة بالتمسک بأهل البیت علیهم الصلاة و السّلام.

و بهذا صرح جماعة من علمائهم، فقد قال المناوی فی (فیض القدیر) بشرح العبارة: «و فی هذا مع قوله أولا:

«انّی تارک فیکم»

تلویح بل تصریح بأنهما کتوأمین خلفهما و وصی أمته بحسن معاملتهما و ایثار حقهما علی أنفسهم و الاستمساک بهما فی الدین، أما الکتاب فلانه معدن للعلوم الدینیة و الحکم الشرعیة و کنوز الحقائق و خفایا الدقائق، و أما العترة فلان العنصر إذا طاب أعان علی فهم الدین فطیب العنصر یؤدی الی حسن الأخلاق، و محاسنها تؤدی الی صفاء القلب و نزاهته و طهارته».

و بمثله قال الزرقانی.

و قال الشهاب الدولت‌آبادی: «أی فیشهدان لمن کان محبا لهما و علی من کان معادیا، و من أطاع أمری فیهما و تمسک بهما و من ترک و خالف».

و هکذا قال محمد مبین فی (وسیلة النجاة...)

۱۰- أمر النبی برعایة أهل البیت ... ص: ۲۵۸

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله: «فانظروا کیف تخلفونی فیهما»

دلیل آخر علی وجوب أتباع أهل البیت علیهم السّلام، و قد صرح بذلک جماعة من علماء أبناء السنة:

فقد قال الشهاب الخفاجی فی شرحه:

«فانظروا کیف تخلفونی فیهما»

أی بعد وفاتی انظروا عملکم بکتاب اللّه و اتباعکم لأهل بیتی و رعایتهم و برهم بعدی، فان ما یسرهم یسرنی و ما یسوؤهم یسؤنی» [۱].

و بمثله قال الزرقانی فی (شرح المواهب).

---

[۱] نسیم الریاض ۳/ ۴۱۰.

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی بشرحه: «أی کیف تتمسکون بهما من بعدی» [۱].

و قال فی (اللمعات فی شرح المشکاة) بشرحه: «أی تأملوا و تفکروا کیف تکونون خلفائی بعدی عاملین متمسکین بهما».

و قال الحسام السهارنپوری فی (المرافض ...): أی کیف عملکم و تمسککم بهما من بعدی.

و هکذا قال آخرون منهم کالشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و السندی فی (دراسات اللبیب).

۱۱- القرآن و أهل البیت توأمان ... ص: ۲۵۹

و لو لم یقل النبی صلّی اللّه علیه و آله سوی

«انّی تارک فیکم أمرین أحدهما کتاب اللّه و الآخر أهل بیتی»

لکفی دلیلا علی إمامتهم علیهم الصلاة و السّلام.

و ذلک لان المتبادر منه: حکموا هذین الأمرین من بعدی و اجعلوا أنفسکم محکومین لهما، تابعین لهما، منقادین إلیهما، لا أن تحکّموا الکتاب و تحکموا أهل البیت و تجعلوهم تابعین لکم ... فان هذا التفکیک الرکیک لا یخطر ببال أحد أبدا...

۱۲- حدیث الثقلین فی نقل أبی ذر ... ص: ۲۵۹

اشارة

لقد روی الصحابی الجلیل أبو ذر الغفاری رضی اللّه عنه حدیث الثقلین فی لفظ یدل بوضوح علی امامة أهل البیت علیهم السّلام، فقد جاء فی (ینابیع المودة) ما نصه: «أیضا: عن سلیم بن قیس الهلالی، قال بینا أنا و جیش [حنش ظ] بن المعتمر بمکة إذا قام أبو ذر و أخذ بحلقة باب الکعبة فقال: من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا جندب بن جنادة أبو ذر فقال: أیها

---

[۱] أشعة اللمعات ۴/ ۶۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۰

الناس انی سمعت نبیکم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها هلک، و یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، و یقول: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا کتاب اللّه و عترتی و لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض» [۱].

فذکره رضی اللّه عنه حدیث الثقلین بعد حدیث السفینة و حدیث باب حطة آخذا بحلقة باب الکعبة یدل علی کمال أهمیة هذه الأحادیث، و علی إفادة هذا الحدیث «حدیث الثقلین».. کحدیث السفینة و حدیث باب حطة وجوب الانقیاد التام لأهل البیت علیهم السّلام، أمرا متحتما جازما من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و هذا هو المطلوب.

و الجدیر بالذکر هنا: ان هذا الحدیث- الذی یدل علی وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام- یدل علی أحقیة أمیر المؤمنین علیه السّلام و تقدمه و امتیازه و اختصاصه بذلک.

و قد اعترف بهذا علماء أبناء السنة و ذکروا الشواهد العدیدة له:

فقد قال السمهودی فی تنبیهاته بعد حدیث الثقلین: «رابعها: هذا الحث شامل للتمسک بمن سلف من أئمة أهل البیت و العترة الطاهرة و الأخذ بهداهم، و أحق من تمسک به منهم: امامهم و عالمهم علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فی فضله و علمه و دقائق مستنبطاته و فهمه و حسن شیمه و رسوخ قدمه، و یشیر الی هذا ما أخرجه الدارقطنی فی الفضائل عن معقل بن یسار قال: سمعت أبا بکر رضی اللّه عنه یقول: علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أی الذین حث علی التمسک بهم، فخصه أبو بکر رضی اللّه عنه بذلک لما أشرنا الیه، و لهذا خصه صلّی اللّه علیه و سلّم من بینهم یوم غدیر خم بما سبق من

قوله: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه

---

[۱] ینابیع المودة ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۱

و عاد من عاداه»

، و هذا حدیث صحیح لا مریة فیه» [۱].

و بمثله قال ابن حجر فی (الصواعق ۹۰) و ابن باکثیر فی (وسیلة المآل- مخطوط) و نقل العجیلی هذا المعنی عن (الصواعق) فی (ذخیرة المآل) کما سیأتی.

و بعد هذا: فلا یبقی ریب فی ان حدیث الثقلین دلیل قوی متین علی خلافة علی علیه السّلام بلا فصل بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ... و الحمد للّه علی ذلک...

و سیأتی مزید توضیح لهذا الذی ذکرناه، و علیک بمراجعة حدیث ام سلمة الذی رواه جماعة من علماء أبناء السنة.

کما سیأتی ان شاء اللّه تعالی احتجاج أمیر المؤمنین علیه السّلام نفسه بحدیث الثقلین فی الشوری، و لو لا تقدمه علیه السّلام فی هذا الباب لأنکر علیه أهل الشوری احتجاجه...

و لقد تحققت خصوصیة أمیر المؤمنین علیه السّلام بالمزایا المذکورة فی حدیث الثقلین عند المحدثین و الحفاظ من أهل السنة، و لذا فقد أورد مسلم حدیث الثقلین فی (الصحیح) فی باب فضائله بین حدیث خیبر و حدیث تکنیته بأبی تراب، کما لا یخفی علی من راجعه.

و هکذا أورده النووی فی (تهذیب الأسماء و اللغات) فی أحواله علیه السّلام بین حدیث المباهلة و حدیث الولایة.

کما جعل سعید الدین الفرغانی فی (شرح التائیة)- حدیث الثقلین مماثلا لحدیث «المنزلة» و حدیث «مدینة العلم» فی الدلالة علی وراثته علیه السّلام العلم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و وصیة النبی به کما علمت ذلک سابقا.

و علی ذلک کله: فلا مجال لانکار دلالة حدیث الثقلین علی امامة علی

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۲

أمیر المؤمنین علیه السّلام.

تکمیل ... ص: ۲۶۲

ان حدیث الثقلین کما یدل علی امامة الأئمة الاثنی عشر من أهل البیت علیهم السّلام و امامة علی علیه السّلام بلا فصل بعد رسول اللّه، کذلک یدل علی وجود الامام الثانی عشر الحجة المنتظر و بقائه عجل اللّه تعالی ظهوره.

و ذلک لان هذا الحدیث یدل علی عدم افتراق الکتاب و العترة الی یوم القیامة و حتی الورود علی الحوض، فکما ان القرآن باق الی یوم القیامة فکذلک یجب وجود من یکون أهلا للتمسک و الاقتداء به، و اماما للزمان و حجة للوقت من العترة الطاهرة الی یوم القیامة.

و قد نص جماعة من علماء أهل السنة الاعلام علی هذه الحقیقة فی کتبهم:

فقد قال السمهودی فی تنبیهات حدیث الثقلین: «ثالثها»: ان ذلک یفهم وجود من یکون أهلا للتمسک به من أهل البیت و العترة

الطاهرة فی کل زمان وجدوا فیه الی قیام الساعة، حتی یتوجه الحث المذکور الی التمسک به، کما ان الکتاب العزیز کذلک، و لهذا کانوا- کما سیأتی- أمانا لأهل الأرض، فإذا ذهبوا ذهب أهل الأرض» [۱].

و قد نقل عنه کلامه هذا کل من المناوی فی (فیض القدیر ۳/ ۱۵) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۸).

و قال ابن حجر ما نصه: «و فی أحادیث الحث علی التمسک بأهل البیت إشارة الی عدم انقطاع مستأهل منهم للتمسک به الی یوم القیامة، کما ان الکتاب العزیز کذلک، و لهذا کانوا أمانا لأهل الأرض کما

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۳

سیأتی، و یشهد لذلک الخبر السابق «فی کل خلف من أمتی عدول من أهل بیتی» [۱].

و قال العجیلی: «و هم الحافظون لکتاب اللّه و خلافة رسوله لا یفارقونها الی یوم القیامة، لا بد من قیام قائم للّه بحجة منهم و وارث نبوته و خلافة رسوله، فمنهم الظاهر و منهم المختفی، حتی یکون خاتمتهم فی الوراثة المهدی، و لهذا یتقدم عیسی بن مریم، و تقدم ان قطب الأولیاء الذی به صلاح العلم لا یکون الا منهم» [۲].

و هکذا قال آخرون منهم: شهاب الدین الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و حسن زمان فی (القول المستحسن...)

و سیأتی ما یدل علی ذلک من خطبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و خطبة الامام الحسن السبط علیه السّلام...

۱۳- دلالة الحدیث کبعض الآیات ... ص: ۲۶۳

ان حدیث الثقلین من شواهد قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و قوله عز و جل: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ و قد ذکرنا فی (المنهج الاول) دلالة الآیتین علی امامة أهل البیت علیهم السّلام، فالحدیث إذا کذلک...

اما بالنسبة الی دلالته علی وجوب مودتهم- کالایة- فإلیک بعض الکلمات من کبار علماء أبناء السنة:

قال السخاوی بعد أن ذکر الحدیث «و ناهیک بهذا الحدیث العظیم فخرا لأهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لان قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: انظروا کیف تخلفونی، و أوصیکم بعترتی خیرا، و أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

- علی

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۹۰.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۴

اختلاف الألفاظ فی الروایات التی أوردتها- یتضمن الحث علی المودة لهم و الإحسان إلیهم و المحافظة بهم و احترامهم و إکرامهم و تأدیة حقوقهم الواجبة و المستحبة، فإنهم من ذریة طاهرة من أشرف بیت وجد علی وجه الأرض فخرا و حسبا و نسبا» [۱].

و قال الجلال السیوطی فی تفسیر آیة المودة:

«أخرج الترمذی و حسنه و ابن الأنباری فی المصاحف عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر: کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۲].

و روی حدیث الثقلین عبد الوهاب البخاری فی (تفسیر أنوری) بتفسیر آیة المودة عن أبی سعید الخدری.

و الخطیب الشربینی بتفسیر الآیة عن زید بن أرقم [... ۳]

و قال القاری بشرح الحدیث: «و المعنی أنبهکم حق اللّه فی محافظتهم و مراعاتهم و احترامهم و إکرامهم و محبتهم و مودتهم» [۴].

و قال نقلا- عن الطیبی: «و لعل السر فی هذه الوصیة و اقتران العترة بالقرآن إیجاب محبتهم، و هو لائح من معنی قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً [... ۵]

و قال البدخشانی: «ثم اعلم ان محبتهم واجبة و بغضهم حرام علی کل مؤمن و مؤمنة بدلیل قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ ... و أخرج مسلم عن

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] الدر المنثور ۶/ ۷.

[۳] السراج المنیر ۵/ ۵۳۸.

[۴] المرقاة ۵/ ۵۹۴.

[۵] المرقاة ۵/ ۶۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۵

زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا» [... ۱].

و هکذا قال جماعة آخرون، کالقاری (شرح الشفاء ۳/ ۴۱۰ هامش نسیم الریاض) و المناوی (فیض القدیر ۳/ ۱۴) و الشیخ عبد الحق (أشعة اللمعات ۴/ ۶۷۷) و الزرقانی (شرح المواهب ۷/ ۷...)

و أما بالنسبة الی الآیة الثانیة و هی قوله تعالی: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ فان حدیث الثقلین جاء شاهدا لها فی عبارات کثیر من علماء أبناء السنة:

فقد قال السمهودی بعد ذکر طرق حدیث الثقلین، فی التنبیه الرابع:

«و قال الحافظ جمال الدین الزرندی عقب

حدیث: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

: قال الامام الواحدی: هذه الولایة التی أثبتها النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مسئول عنها یوم القیامة، و روی فی قوله تعالی: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ:

عن ولایة علی و اهل البیت، لان اللّه أمر نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم ان یعرف الخلق انه لا یسألهم علی تبلیغ الرسالة أجرا الا المودة فی القربی، و المعنی: انهم یسألون هل والوهم حق الموالاة کما أوصاهم النبی أم أضاعوها و أهملوها، فیکون علیهم المطالبة و التبعة- انتهی.

قلت: و قوله «و روی فی قوله تعالی» یشیر الی ما أخرجه الدیلمی عن ابی سعید الخدری رضی اللّه عنه وقفوهم انهم مسئولون عن ولایة علی بن ابی طالب رضی اللّه عنه، و یشهد لذلک قوله فی بعض الطرق المتقدمة: و اللّه سائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و أهل بیتی».

و راجع أیضا ما ذکره بعد آیة المودة من (جواهر العقدین).

و نقل کلام الواحدی و حدیث ابی سعید المتقدم شاهدا للایة الکریمة کل من (الصواعق ۸۹- ۹۰) و الشیخانی فی (الصراط السوی- مخطوط) و (تحفة المحبین- مخطوط)، و المولوی ولی اللّه اللکهنوی فی (مرآة المؤمنین- مخطوط) قال: «الآیة السادسة قوله تعالی: وَ

قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ روی

[۱] نزل الأبرار: ۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۶

الواحدی انهم مسئولون عن ولایة علی و اهل البیت...

و فی الباب أحادیث کثیرة، أخرج مسلم عن زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا فحمد اللّه و أثنی علیه قال: أما بعد أیها الناس! انما أنا بشر مثلکم»....

و ذکر المولوی محمد مبین فی (وسیلة النجاة) أن الآیة الکریمة:

وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ یدل علی أن جمیع أفراد البشر مسئولون یوم الحشر عما قابلوا به أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب صلوات اللّه علی و نبینا و علیه و أهل بیت خیر البشر، و هل أدوا حق موالاتهم کما هو حقه أو لا؟ و هل امتثلوا ما أمرهم به رسول اللّه من اطاعتهم و الانقیاد لأوامرهم أم تخلفوا عن ذلک ...؟ و لهذا فقد روی مسلم عن زید بن أرقم انه قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا بموضع فیه ماء یدعی خما»....

۱۴- دلالة الحدیث علی عصمة الأئمة من أهل البیت ... ص: ۲۶۶

ان حدیث الثقلین یدل علی عصمة أهل البیت علیهم الصلاة و السّلام و ذلک:

۱- لان النبی صلّی اللّه علیه و آله أمر فیه باتباع أهل البیت علیهم السّلام، و حاشاه صلّی اللّه علیه و آله أن یأمر باتباع الخاطئین و المخالفین للکتاب و السنة.

۲- لأنه صلّی اللّه علیه و آله قرنهم بالکتاب و أمر باتباعهما معا، فکما ان الکتاب منزه من کل باطل، فأهل البیت علیهم السّلام کذلک.

۳- لأنه جعل التمسک بهم مانعا من الضلال کالکتاب، و من کان جائزا علیه الضلال لا یکون مانعا منه...

۴- لأنه صلّی اللّه علیه و آله صرح بعدم الافتراق بین الکتاب و العترة، أی فإنهم لا یخالفونه فی وقت من الأوقات.

۵- لأنه صرح فی بعض طرقه

بقوله «هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا یفترقان حتی یردا علیّ الحوض»

و هذا تخصیص بعد تعمیم...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۷

راجع: (جواهر العقدین- مخطوط) و (الصواعق المحرقة) و (وسیلة المآل- مخطوط) و (الصراط السوی- مخطوط) و غیرها.

-۶

لأنه صلّی اللّه علیه و آله دعا لعلی علیه السّلام کما فی بعض ألفاظه قائلا «اللهم أدر الحق معه حدیث کان ...» انظر (السیرة الحلبیة ۳/ ۳۳۶) و (مدارج النبوة ۲/ ۵۲۰) و (روضة الأحباب- مخطوط) و غیرها.

-۷

لأنه صلّی اللّه علیه و آله قال کما فی بعض ألفاظ الحدیث «ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل و ولیهما لی ولی و عدوهما لی عدو» فجعلهما کنفسه فی العصمة ... راجع (المناقب لابن المغازلی ۱۸) و (نظم درر السمطین) و (الصراط السوی- مخطوط) و غیرها.

-۸

لأنه صلّی اللّه علیه و آله قال کما فی بعض ألفاظه فی حق اهل البیت: «و انهم لن یخرجوکم من باب هدی و لن یدخلوکم فی باب ضلالة» رواه ابو نعیم الاصبهانی فی (منقبة المطهرین- مخطوط) بسنده عن البراء بن عازب.

۹- لأنه صلّی اللّه علیه و آله بین فی بعض ألفاظ حدیث الثقلین عصمتهم بصراحة، فقد جاء فی

(الأربعین فی فضائل امیر المؤمنین لابی عبد اللّه محمد ابن مسلم الرازی- مخطوط): «و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، فهما خلیفتان بعدی، أحدهما اکبر من الآخر، سبب موصول من السماء الی الأرض، فان استمسکتم بهما لن تضلوا فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض یوم القیامة، فلا تسبقوا أهل بیتی فی القول فتهلکوا، و لا تقصروا عنهم فتذهبوا، فان مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها هلک، و مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها هلک، و مثلهم فیکم کمثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، ألا و ان أهل بیتی أمان أمتی، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أمتی ما یوعدون، ألا و ان اللّه عصمهم من الضلالة، و طهرهم من الفواحش و اصطفاهم علی العالمین، ألا و ان اللّه أوجب محبتهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۸

و أمر بمودتهم، ألا و انهم الشهداء علی العباد فی الدنیا و یوم المعاد، ألا و انهم أهل الولایة الدالون علی طریق الهدایة، ألا و ان اللّه فرض لهم الطاعة علی الفرق و الجماعة، فمن تمسک بهم سلک، و من حاد عنهم هلک، ألا و ان العترة الهادیة الطیبین دعاة الدین و أئمة المتقین و سادة المسلمین و قادة المؤمنین و أمناء رب العالمین علی البریة أجمعین، الذین فرقوا بین الشک و الیقین و جاءوا بالحق المبین»

. و العصمة مستلزمة للامامة کما ثبت فی محله.

و الی کونهم علیهم السّلام معصومین- بمقتضی الکتاب و السنة و لا سیما حدیث الثقلین- ذهب جماعة من کبار علماء اهل السنة:

فقد قال الرازی بتفسیر قوله تعالی: أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ «ان اللّه تعالی أمر بطاعة أولی الأمر علی سبیل الجزم فی هذه الآیة، و من امر اللّه تعالی بطاعته علی الجزم و القطع لا بد ان یکون معصوما عن الخطاء، إذ لو لم یکن معصوما من الخطاء لکان بتقدیر اقدامه علی الخطأ یکون قد امر اللّه تعالی بمتابعته، فیکون ذلک امرا بفعل ذلک الخطأ، و الخطأ لکونه خطأ یکون منهیا عنه، فهذا یفضی الی اجتماع الأمر و النهی فی الفعل الواحد بالاعتبار الواحد و هو محال، فثبت ان اللّه امر بطاعة اولی الأمر علی سبیل الجزم، و ثبت ان کل من امر اللّه بطاعته علی سبیل الجزم وجب ان یکون معصوما عن الخطأ، فثبت قطعا ان اولی الأمر المذکور فی هذه الآیة لا بد و ان یکون معصوما» [۱].

و لما ثبت قطعا ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قد امر بطاعة اهل البیت علیهم السّلام ثبت بالضرورة عصمتهم، و حکم الرسول حکم اللّه لقوله عز و جل:

وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی

و قال ابن حجر الهیتمی فی (المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة):

---

[۱] تفسیر الرازی ۳/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۹

«و فی الحدیث: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، کتاب اللّه و عترتی

، فلیتأمل کونه قرنهم بالقرآن فی ان التمسک بهما یمنع الضلال و یوجب الکمال».

و اليه أشار الجلال السيوطى فى خطبة كتابه (الأساس) إذ قال:

«الحمد للّه الذى وعد هذه الامة المحمدية بالعصمة من الضلالة ما ان تمسكت بكتابه و عترة نبيه، و خص آل البيت النبوى من المناقب الشريفة ما قامت عليه الأحاديث الصحيحة بساطع البرهان و جليه».

و قال ابن حجر بعد أن ذكر الحديث: «ثم الذين وقع الحث عليهم منهم انما هم العارفون بكتاب اللّه و سنة رسوله، إذ هم الذين لا يفارقون الكتاب الى الحوض، و يؤيده

الخبر السابق: لا تعلموهم فإنهم اعلم منكم،

و تميزوا بذلك عن بقية العلماء، لان اللّه أذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهيرا و شرفهم بالكرامات الباهرة و المزايا المتكاثرة. و قد مر بعضها» [۱].

و بمثله قال ولى اللّه اللكهنوى فى (مرآة المؤمنين- مخطوط).

و قال السندى فى شرحه للحديث: «و فيه من تأكد اخبار كونهم على الحق كالقرآن و صونهم ابدا عن الخطأ كالوحى المنزل ما لا يخفى على الخبير» [... ۲].

و قال الشهاب الدولتآبادى:

«و فى (المصابيح) و (المشكاة) عن زيد ابن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: انّى تارك فيكم ما ان تمسكتم به... و هذا الحديث دليل على انهم مع القرآن، و لا يزول ايمانهم فى حال النزع» [۳].

---

[۱] الصواعق: ۹۰.

[۲] دراسات اللبيب ۲۳۳.

[۳] هداية السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۰

۱۵- دلالة الحديث على اعلمية أهل البيت ... ص: ۲۷۰

ان حديث الثقلين يدل على اعلمية أهل البيت عليهم السّلام و ذلك:

۱- لأنه صلّى اللّه عليه و آله عبر عنهم مع الكتاب ب «الثقلين»، و هو يفيد الاعلمية كما ذكر جماعة منهم: ابن حجر فى (الصواعق ۹۰) و السمهودى فى (جواهر العقدين- مخطوط).

هذا و من جهة أخرى فقد ذكر العلماء من أهل السنة فى بيان وجه تسمية الكتاب و العترة بالثقلين أنه «يستصلح بهما الدين و يعمر...» تجد ذلك فى (الفائق للزمخشرى ۱/ ۸۰) و (الكاشف للطيبى- مخطوط) و (المرقاة للقارى ۵/ ۵۹۳) و (نسيم الرياض للخفاجى) و غيرها...

و هذا دليل آخر على الاعلمية.

۲- لأنه صلّى اللّه عليه و آله قرن أهل بيته عليهم السّلام فيه بالكتاب...

۳- لأنه صلّى اللّه عليه و آله امر فيه الخلق بأخذ العلم منهم، و لو كان فى أصحابه أو غيرهم من هو اعلم منهم لارجع الامة اليه من بعده، و قد صرح بأمره صلّى اللّه عليه و آله بأخذ العلم من أهل البيت جماعة منهم: التفتازانى فى (شرح المقاصد) و ابن حجر فى (الصواعق) و السمهودى فى (جواهر العقدين) و غيرهم مستفيدين ذلك من حديث الثقلين.

۴- لأن مفاد هذا الحديث انتقال علومه صلّى اللّه عليه و آله الى أمير المؤمنين على عليه السّلام بالوراثة. كما صرح بذلك سعيد الفرغانى فى (شرح تائية ابن الفارض). و هذا دليل صريح على أعلميته عليه السّلام...

-۵

لأنه صلّى اللّه عليه و آله قال كما فى بعض ألفاظ الحديث: «انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، سألت ربى ذلك لهما، فلا تقدموهما فتهلكوا و لا تقصروا عنهما فتهلكوا، و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم»

و سيأتى ذكر من روى هذا اللفظ من الحديث من علماء أهل السنة.

و روى الشيخ القندوزى حديث الثقلين و فيه: «فتعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم»

و هذا نصه:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۱

«و فى (المناقب) عن أحمد بن عبد اللّه بن سلام عن حذيفة بن اليمان رضى اللّه عنه قال: صلّى بنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الظهر، ثم أقبل بوجهه الكريم إلينا فقال: معاشر أصحابى، أوصيكم بتقوى اللّه و العمل بطاعته، و أنى ادعى فأجيب و انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، ان تمسكتم بهما لن تضلوا، و انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فتعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم اعلم منكم» [۱].

و رواه بهذه الألفاظ عن الامام الحسين عليه السّلام

أيضا كما سيأتى.

-۶

لأنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال كما فى بعض ألفاظه: «فلا تسبقوا أهل بيتى فتفرقوا و لا تخلفوا عنهم فتضلوا و لا تعلموهم فهم أعلم، و انهم لن يخرجوكم من باب هدى و لن يدخلوكم فى باب ضلالة، أحلم الناس كبارا و أعلمهم صغارا». رواه أبو نعيم فى (منقبة المطهرين- مخطوط).

و الاعلمية تستلزم الامامة كما تبين فى مجلد (حديث مدينة العلم).

هذا و قد صرح جماعة بأعلمية أهل البيت عليهم السّلام و اعترفوا بأنهم مثل كتاب اللّه تعالى فى وجوب التمسك به و أخذ العلم منه ...فقد قال القارى:

«و أقول: الأظهر هو أن أهل البيت غالبا يكونون أعرف بصاحب البيت و أحواله، فالمراد بهم أهل العلم منهم، المطلعون على سيرته، الواقفون على طريقته، العارفون بحكمه و حكمته، و بهذا يصلح ان يكونوا عدلا لكتاب اللّه سبحانه كما قال: وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ» [... ۲]. وَ قال السمهودى فى تنبيهاته: «ثانيها: الذين وقع الحث على التمسك بهم من أهل البيت النبوى و العترة الطاهرة، هم العلماء بكتاب اللّه عز و جل، إذ لا يحث صلّى اللّه عليه و سلّم على التمسك بغيرهم، و هم الذين لا يقع بينهم و بين الكتاب افتراق حتى يردا الحوض، و لهذا قال لا تقدموهما فتهلكوا و لا تقصروا

---

[۱] ينابيع المودة ۳۵.

[۲] المرقاة ۵/ ۶۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۲

عنهما فتهلكوا» [... ۱].

و بمثله قال ابن حجر فى (الصواعق ۹۰).

۱۶- افضلیة اهل البیت فی الحدیث ... ص: ۲۷۲

ان حدیث الثقلین یدل علی افضلیة أهل البیت علیهم السّلام، و ذلک:

۱- لان النبی صلّی اللّه علیه و آله قرنهم فیه بالکتاب العزیز، و لم یقرن غیرهم به...

قال التفتازانی فی (المقاصد) «و فضل العترة الطاهرة لکونهم أعلام الهدایة، و أشیاع الرسالة، علی ما یشیر الیه ضمهم الی کتاب اللّه فی إنقاذ المتمسک بهما عن الضلالة».

و به صرح الشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) ثم قال:

«قوله: - کتاب اللّه و عترتی، ذکر بالعطف، قال الشیخ الامام عبد القاهر الجرجانی: العطف هو الجمع بین الشیئین فی الحکم، و الأصل فیه الواو، و هو لمطلق الجمع عندنا ... ای الجمع بین المعطوف و المعطوف علیه فی الحکم الذی هو الإثبات أو النفی، و علیه عامة أهل اللغة و أئمة الفتوی»....

۲- لأنه صلّی اللّه علیه و آله عبر عن الکتاب و العترة بالثقلین ... و هذا بوحده دلیل مبین علی عظمتهما و کبر شأنهما، و علو مقامها.

قال ابن الأثیر فی (النهایة) فی- ثقل-: «و یقال لکل خطیر نفیس:

ثقل، فسماهما ثقلین إعظاما لقدرهما، و تفخیما لشأنهما».

و بمثله قال الأزهری فی (تهذیب اللغة) عن ثعلب، و الثعلبی فی (الکشف و البیان- مخطوط)، و البغوی فی (معالم التنزیل ۷/ ۶)، و ابن الأثیر

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۳

فی (جامع الأصول)، و النووی فی (المنهاج ۹/ ۳۶۶)، و ابن منظور فی (لسان العرب) عن الأزهری، و الخازن فی (تفسیره ۷/ ۶)، و أبو حیان فی (البحر المحیط ۸/ ۱۹۴)، و الفیروزآبادی فی (القاموس)، و السیوطی فی (النثیر)، و ابن خلفه فی (إکمال الإکمال)، و السنوسی فی (مکمل الإکمال)، و القسطلانی فی (المواهب اللدنیة بشرح الزرقانی ۷/ ۶)، و ابن حجر فی (الصواعق ۹۰) و کثیرون غیرهم..

و قال سبط ابن الجوزی بعد أن ذکر الحدیث: «و الثقلان الخطیران العظیمان» [۱].

و قال الکنجی: «و أما الثقلان فأحدهما کتاب اللّه عز و جل و الآخر عترة النبی و أهل بیته، و هما اجل الوسائل، و أکرم الشفعاء عند اللّه عز و جل» [۲].

۳- لأنه صلّی اللّه علیه و آله امر باتباع أهل البیت، و التمسک بهم فی جمیع أمورهم الدینیة و الدنیویة، و المتبع المتمسک به أعلی و أفضل و أجل من غیره قطعا...

۴- لأنه صلّی اللّه علیه و آله جعل التمسک بأهل بیته کالتمسک بالکتاب العظیم، و لو کان من هو افضل منهم لجعله...

۵-

لان قوله صلّی اللّه علیه و آله: «و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» یفید انهما لن یفترقا فی العظمة و الفضل و الشرف فی الدنیا و العقبی (حتی یردا علی الحوض...)

قاله الشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء).

۶- لان فی هذا الحدیث- بالاضافة الی ما ذکر- شواهد و أدلة علی أنه صلّی اللّه علیه و آله یأمر بتعظیم أهل بیته علیهم السّلام و توقیرهم: -

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۳۲۳.

[۲] کفایة الطالب ۷۷.

فقد قال الکاشفی فی شرحه: «و الثانی: أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، و فی تکراره هذا الکلام ثلاثا دلیل واضح علی تعظیم اهل البیت و محبتهم و متابعتهم» [۱].

و قال السمهودی فی تنبیهاته: «خامسها: قد تضمنت الأحادیث المتقدمة الحث البلیغ علی التمسک بأهل البیت النبوی و حفظهم و احترامهم و الوصیة بهم، لقیامه صلّی اللّه علیه و سلّم بذلک خطیبا یوم غدیر خم، کما فی أکثر الروایات المتقدمة، مع ذکره لذلک فی خطبته یوم عرفة علی ناقته کما فی روایة الترمذی عن جابر، و فی خطبته لما قام خطیبا بعد انصرافه من حصار الطائف کما فی روایة عبد الرحمن بن عوف رضی اللّه عنه، و فی مرضه الذی قبض فیه و قد امتلأت الحجرة من أصحابه کما فی روایة لام سلمة.

بل سبق

قول ابن عمر رضی اللّه عنهما: آخر ما تکلم به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: اخلفونی فی اهل بیتی..

مع

قوله صلّی اللّه علیه و آله: أنظروا کیف تخلفونی فیهما

، و

قوله: ألا و انی سائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و أهل بیتی،

و

قوله: ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل، و أوصیکم بعترتی خیرا و أذکرکم اللّه فی اهل بیتی

، علی اختلاف الألفاظ فی الروایات المتقدمة، مع

قوله فی روایة عبد اللّه بن زید عن أبیه: فمن لم یخلفنی فیهم بتر عمره و ورد علی یوم القیامة مسودا وجهه

، و

فی الحدیث الآخر: فانی أخاصمکم عنهم غدا، و من أکن خصیمه أخصمه، و من أخصمه دخل النار

. و

فی الآخر: من حفظنی فی اهل بیتی فقد اتخذ عند اللّه عهدا

، مع ما اشتملت علیه ألفاظ الأحادیث المتقدمة علی اختلاف طرقها، و ما سبق فی ما أوصی به أمته و أهل بیته.

فأی حث ابلغ من هذا و آکد منه؟ فجزی اللّه تعالی نبیه صلّی اللّه علیه و علی آله عن أمته و اهل بیته افضل ما جزی أحدا من أنبیائه و رسله علیهم السّلام» [۲].

---

[۱] الرسالة العلیة ۳۰.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

و قال الفضل بن روزبهان: «قوله: - ان نعتقد ان آله صلّى اللّه عليه و سلّم يجب تعظيمهم و يلزم الاقتداء بهم.
أقول: أما تعظيم آل الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فالاعتقاد انه فرض بناء على الأحاديث الصحيحة الواردة فى الباب منها: - أنه قال فى خطبته فى حجة الوداع: يا أيها الناس! انّى تارك فيكم الثقلين...

و

قال فى حديث آخر: أذكركم اللّه فى أهل بيتى، و لقد كررها ثلاثا

. و من هنا يستفاد أن تعظيمهم و محبتهم واجب، و رعاية حقوقهم لازمة» [۱].

و بمثل هذه الكلمات قال جماعة آخرون منهم: القارى فى (المرقاة ۵/ ۵۹۴) و المناوى فى (فيض القدير ۲/ ۱۷۴) و الخفاجى فى (نسيم الرياض ۳/ ۴۱۰) و العزيزى فى (السراج المنير ۱/ ۳۰۲) و عبد الحق الدهلوى فى (أشعة اللمعات فى شرح المشكاة ۴/ ۶۷۷) و الزرقانى فى (شرح المواهب ۷/ ۵) و صديق حسن فى (السراج الوهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج...)

۷- لان هذا الحديث يدل على انه صلّى اللّه عليه و آله جعل الكتاب و العترة كتوأمين، و وصى الامة بحسن المعاشرة معهما و ايثار حقهما على أنفسهم كما يوصى الأب المشفق لأولاده: - قال الطيبى بشرحه

برواية زيد بن أرقم: - «و قوله: انّى تارك فيكم

إشارة الى انهما بمنزلة التوأمين الخلفين عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و انه يوصى الامة بحسن المعاشرة معهما، و ايثار حقهما على أنفسهم كما يوصى الأب المشفق لأولاده، و يعضده الحديث السابق فى الفصل الاول:

أذكركم اللّه فى أهل بيتى كما يقول الأب المشفق: اللّه اللّه فى حق اولادى» [۲].

و بمثله قال المناوى فى (فيض القدير ۳/ ۱۵) و الزرقانى فى (شرح

---

[۱] شرح العقائد لابن روزبهان- مخطوط.

[۲] الكاشف- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۶

المواهب اللدنية).

و نقل كلام الطيبى المذكور القارى فى (المرقاة فى شرح المشكاة ۵/ ۶۰۰).

۸- لأنه صلّى اللّه عليه و آله جعل فيه أهل بيته قائمين مقامه من بعده:

فقد قال النظام النيسابورى فى تفسيره بتفسير قوله تعالى: وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلى عَلَيْكُمْ آياتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ: و كيف تكفرون:

استفهام بطريق الإنكار و التعجب، و المعنى: من اين يتطرق إليكم الكفر، و الحال أن آيات اللّه تتلى عليكم على لسان الرسول صلّى اللّه عليه و آله غضة فى كل واقعة، و بين أظهركم رسول يبين لكم كل شبهة و يزيح عنكم كل علة...

قلت: أمّا الكتاب فانه باق على وجه الدهر، و أما النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فانه ان كان قد مضى الى رحمه اللّه فى الظاهر، و لكن نور سره باق بين المؤمنين فكأنه باق، على أن عترته صلّى اللّه عليه و سلّم ورثته يقومون مقامه بحسب الظاهر أيضا، و لهذا

قال: «انّى تارك فيكم الثقلين» [...» ۱].

و قال الشيخانى القادرى: «و كفى بأهل بيته شرفا حيث عد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم نفسه الشريفة منهم

بقوله: اللهم انهم منى و أنا منهم

، و

بقوله: أنا حرب لمن حاربهم و سلم لمن سالمهم و عدو لمن عاداهم

، و

بقوله: ألا من آذی قرابتی فقد آذانی و من آذانی فقد آذی اللّه..» [۲].

و بمثله صرّح ابن حجر فی (الصواعق) و السمهودی فی (جواهر العقدین).

و قال العجیلی: «و إذا صح و ثبت أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أفضل من آیاته- و منها القرآن- دخل فی ذلک الال الکرام الذین اصطفاهم اللّه

---

[۱] غرائب القرآن ۱/ ۳۴۷.

[۲] الصراط السوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۷

و خصهم بالولایة و الوراثة لمقامه الابراهیمی، فقد ألحقوا بنفسه الشریفة فی أمور کثیرة کما یشیر الیه

قوله: اللهم انهم منی و أنا منهم

، و ذلک من قبیل الاخبار ... و

قوله فی المحبة: و الذی نفسی بیده لا یؤمن عبد حتی یحبنی و لا یحبنی حتی یحب ذوی

، و

قوله: انّی تارک فیکم

، و قصة المباهلة و دخولهم معه فی قصة الکساء و دعاؤه لما تضمنته الآیة بأن یجعل اللّه صلاته و رحمته و برکاته و مغفرته و رضوانه علیه و علیهم، و طلب ذلک له و لهم من تعظیم قدرهم حیث ساوی بین نفسه و بینهم.

و قوله: فاطمة بضعة منی

. قال البیهقی: الحدیث یدل علی أن من سبها فقد کفر، و من صلّی علیها فقد صلّی علی أبیها، و یستنبط من ذلک أن أولادها مثلها لأنهم بضعة منها.

و قوله: علی منی و أنا من علی

، و

قوله علی منی بمنزلتی من ربی،

و

قوله: من أبغض علیا فقد أبغضنی، و من فارق علیا فارقنی، ان علیا منی و أنا منه و خلق من طینی و خلقت من طینة ابراهیم، و أنا أفضل من ابراهیم.. ذریة بعضها من بعض و اللّه سمیع علیم

، و

قوله الحسن منی و الحسین من علی.

و الدلائل النقلیة فی التحاقهم بنفسه الشریفة کبیرة.

و الدلیل العقلی ما سیأتی أن فک الفرع من أصله هو فک الشیء من أصله و هو محال غیر ممکن، باعتبار أن هذا الفرع انما هو الشخص المعمول من مادة، و ذلک الأصل و نتیجته المتولدة منه، و سیأتی تحقیق ذلک ان شاء اللّه تعالی و الاعادة تظهر الافادة، و هذا الاتصال علی الإطلاق مختص بالعترة الشریفة، لحدیث کل نسب و سبب منقطع یوم القیامة کما سیأتی» [۱].

۹- لان دلالهٔ هذا الحدیث علی أفضلیهٔ أهل البیت علیهم السّلام بلغت حدا استعان به بعض أهل السنهٔ لشرح الأحادیث الأخری: - فقد قال القاضی أبو المحاسن الحنفی فی (المعتصر من المختصر) فی شرح

---

[۱] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۸

حدیث الستهٔ الملعونین:

«فی الستهٔ الملعونین:

روی ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ستهٔ ألعنهم لعنهم اللّه و کل نبی مجاب: الزائد فی کتاب اللّه عز و جل، و المکذب بقدر اللّه، و المتسلط بالجبروت یذل به من أعز اللّه، و یعز به من أذل اللّه، و التارک لسنتی، و المستحل لحرم اللّه عز و جل، و المستحل من عترتی ما حرم اللّه عز و جل...

و العترهٔ هم أهل البیت الذین علی دینه و التمسک بهداه،

روی انه خطب بماء یدعی خما بین مکهٔ و المدینهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال:

أما بعد أیها الناس! انما انتظر أن یأتینی رسول ربی عز و جل فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین...

فمن أخرج عترته من المکان الذی جعلهم اللّه به علی لسان نبیه فجعلهم کسواهم ممن لیس من أهل بیته و عترته کان ملعونا. و الباقی ظاهر».

۱۰- لان هذا الحدیث یدل فی رأی عبد اللّه بن العباس علی أفضلیهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام فی أقل تقدیر، لأنه عند ما سئل عن رأیه فی أمیر المؤمنین علیه السّلام قدم هذه الفضیلهٔ علی سواها: - فقد روی الخوارزمی بسنده عن مجاهد:

قال: قیل لابن عباس: ما تقول فی علی بن أبی طالب؟

قال: ذکرت و اللّه أحد الثقلین، سبق بالشهادتین، و صلّی القبلتین، و بایع البیعتین» [... ۱].

و رواه عنه الشیخ القندوزی فی (ینابیع المودهٔ ۱۳۹).

و الافضلیهٔ مستلزمهٔ للامامهٔ...

---

[۱] المناقب للخوارزمی ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۹

۱۷- الجمع بین حدیث الثقلین و الولایهٔ ... ص: ۲۷۹

لقد جاء فی کثیر من الروایات ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جمع بغدیر خم بین حدیث الثقلین و بین

قوله فی أمیر المؤمنین علیه السّلام: من کنت مولاه فان هذا مولاه

، و لقد علمت فی مجلد (حدیث الغدیر) أن حدیث الموالاهٔ دلیل واضح علی امامهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام.

و بعد هذا کیف یقال فی حدیث الثقلین: انه لا حجهٔ لأهل الحق فی هذا الحدیث علی مدعاهم؟.

و إلیک بعض تلک الروایات المشار إلیها: -

روی المتقی فی (کنز العمال) هذا الحدیث عن جماعهٔ «... عن علی: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حضر الشجرهٔ بخم، ثم خرج آخذا

بید علی فقال:

أیها الناس ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم و ان اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه.. و قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم، و أهل بیتی.

ابن جریر، و ابن أبی عاصم، و المحاملی فی أمالیه و صحح».

و رواه فی (کنز العمال ۱/ ۱۶۸) أیضا بلفظ آخر عن الحکیم و الطبرانی عن أبی الطفیل عن حذیفهٔ بن أسید.

و کذا تجده فی (التاریخ لابن کثیر ۵/ ۲۰۹) و (استجلاب ارتقاء الغرف للسخاوی- مخطوط) و (جواهر العقدین للسمهودی- مخطوط) و (الأربعین للمحدث الشیرازی- مخطوط) و (وسیلهٔ المآل لابن باکثیر- مخطوط) و (الصراط السوی للقادری- مخطوط) و (ینابیع المودهٔ ۳۷).

و رواه ابن حجر فی (الصواعق ۲۵) عن الطبرانی و غیره معترفا بصحته و کذا السهارنپوری فی (المرافض) و رواه البدخشانی فی (مفتاح النجا- مخطوط) عن (المعجم الکبیر للطبرانی) مع تصحیح السند، و عن الطبرانی و الحکیم فی (نزل الأبرار). و رواه عنهما محمد صدر عالم فی کتابه و صحح

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۰

سندهما، و هکذا تجد الحدیث فی (ذخیرهٔ المآل) و (مرآهٔ المؤمنین).

و روی حسن زمان فی (القول المستحسن) روایهٔ الطبرانی و الحکیم ثم قال: -«و فیه الحث علی متابعهٔ الثقلین بعد حدیث الموالاهٔ، و کذا فی روایهٔ ابن راهویه، و ابن جریر، و ابن أبی عاصم، و المحاملی، و الطحاوی بأسانید صحیحهٔ».

و روی السمهودی الحدیثین فی لفظ واحد عن عامر بن لیلی بن ضمرهٔ، و حذیفهٔ بن أسید، و هذا نصه: «عن عامر بن لیلی بن ضمرهٔ، و حذیفهٔ بن أسید رضی اللّه عنهما ... قالا: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع، و لم یحج غیرها أقبل حتی إذا کان بالجحفهٔ نهی عن سمرات بالبطحاء متقاربات لا ینزلوا تحتهن، حتی إذا نزل القوم و أخذوا منازلهم سواهن أرسل إلیهن فقم ما تحتهن، و شذبن عن رءوس القوم حتی إذا نودی للصلاهٔ غدا إلیهن، فصلّی تحتهن ... فقال: ایها الناس: انه قد نبأنی اللطیف الخبیر انه لن یعمر نبی الا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و انی لا ظن ان ادعی فأجیب ... الا فان اللّه مولای و انا اولی بکم من أنفسکم، ألا و من کنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بید علی فرفعها حتی عرفه القوم أجمعون ثم قال: اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. ثم قال: ایها الناس انی فرطکم و أنتم واردون علی الحوض.. و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین فانظروا کیف تخلفونی فیهما حین تخلفونی...

قالوا: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟

قال: الثقل الأکبر: کتاب اللّه، سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم فاستمسکوا به لا تضلوا و لا تبدلوا، ألا و عترتی أهل بیتی فانه قد نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن ینقضیا حتی یردا علیّ الحوض.

و أخرجه ابن عقدهٔ فی (الموالاهٔ) من طریق عبد اللّه بن سنان عن أبی الطفیل عنهما به، و من طریق ابن عقدهٔ أورده أبو موسی المدینی فی (الصحابهٔ) و قال: انه غریب جدا، و الحافظ أبو الفتوح العجلی فی کتابه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۱

الموجز فی فضائل الخلفاء» [۱].

و تجد هذا الحدیث فی (أسد الغابهٔ ۳/ ۹۲) و (الاصابهٔ ۲/ ۲۴۹) و (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) و (وسیلهٔ المآل- مخطوط).

و روی السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) استشهاد أمیر المؤمنین علیه السّلام الصحابهٔ فی حدیث الثقلین، و شهادهٔ سبعهٔ عشر رجلا منهم بذلک، ثم انه علیه السّلام قال: «صدقتم و أنا علی ذلک من الشاهدین»

و هو مشتمل علی الحدیثین معا...

و قد تقدم نص الحدیث سابقا فی (قسم السند).

کما انه قد رواه أیضا ابن الأثیر فی (أسد الغابة ۵/ ۲۷۶) و ابن حجر فی (الاصابة ۴/ ۱۵۹) و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و غیرهم...

و روی السخاوی عن السیدة أم سلمة رضی اللّه عنها قال: «و أما حدیث أم سلمة فحدیثها عند ابن عقدة من حدیث هارون بن خارجة عن فاطمة ابنة علی عن ام سلمة رضی اللّه عنها قالت: أخذ رسول اللّه بید علی رضی اللّه عنه بغدیر خم فرفعها حتی رأینا بیاض إبطه، فقال: من کنت مولاه فهذا مولاه...

و فیه قال: یا ایها الناس! انّی مخلف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

کما رواه السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و ابن باکثیر فی (وسیلة المآل- مخطوط) و الشیخ القندوزی فی (ینابیع المودة ۴۰).

کما رواه القندوزی عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری کذلک فی (ینابیع المودة ۴۱).

و روی الحاکم بسنده عن ابی الطفیل عن زید بن أرقم، و فیه: «ثم قال: ایها الناس! انّی تارک فیکم أمرین لن تضلوا ان اتبعتموهما و هما

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

کتاب اللّه و اهل بیتی عترتی...

ثم قال: أ تعلمون انی أولی بالمؤمنین من أنفسهم- ثلاث مرات-؟

قالوا: نعم.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

و رواه الجلال السیوطی فی (جمع الجوامع) عن الحاکم عن زید بن أرقم

، و قد جاء بلفظ آخر عن زید بن أرقم فی (کنز العمال ۱/ ۱۶۷) عن الحاکم و الطبرانی.

هذا ... و الروایات هذه کثیرة، نکتفی بهذا المقدار ... و ان شئت المزید فراجع: (المناقب ۱۶- ۱۸) لابن المغازلی، و (تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۰۲) و (السیرة الحلبیة ۳/ ۳۳۶) و (الفصول المهمة ۲۳) لابن الصباغ، و (مدارج النبوة ۲/ ۵۲۰) و (روضة الأحباب- للجمال المحدث) و غیرها.

و الجدیر بالذکر ان جماعة من علماء أبناء السنة استنتجوا من الحدیثین أهلیة امیر المؤمنین علیه السّلام لان یتمسک به و یتبع، و أحقیته بذلک:

فقد قال ابن حجر بعد أن ذکر حدیث الثقلین: «و فی أحادیث الحث علی التمسک بأهل البیت إشارة الی عدم انقطاع متأهل منهم للتمسک به الی یوم القیامة.. ثم أحق من یتمسک به منهم امامهم و عالمهم علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه، لما قدمناه من مزید علمه، و دقائق مستنبطاته.. و لذلک خصه صلّی اللّه علیه و سلّم بما مر یوم غدیر خم» [۲].

و نقل العجیلی فی (ذخیرة المآل- مخطوط) کلام ابن حجر هذا.

و بمثله قال السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) فی التنبیه الرابع من تنبیهات حدیث الثقلین.

و قال الفضل ابن باکثیر فی ذکر حدیث الغدیر- الموالاة-:

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۰.

[۲] الصواعق: ۹۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۳

«و أخرج الدارقطنی فی (الفضائل) عن معقل بن یسار رضی اللّه عنه قال:

سمعت أبا بکر رضـی اللّه عنه یقول: علی بن أبی طالب عترة رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم. أی الذین حث النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم علی التمسک بهم، و الأخذ بهداهم...

و کأنه أخذ ذلک من تخصیصه صلّی اللّه علیه و آله له من بینهم یوم غدیر خم بما سبق، و هذا حدیث صحیح لا مریة فیه و لا شک ینافیه، و روی عن الجم الغفیر من الصحابة، و شاع و اشتهر و ناهیک بمجمع حجة الوداع» [۱].

۱۸- الجمع بین حدیث الثقلین و الولایة و المنزلة ... ص: ۲۸۳

ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذکر حدیث الثقلین، و حدیث الموالاة و حدیث المنزلة- و هو «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» - معا فی کلام واحد فی بعض ألفاظ حدیث الغدیر:

فقد قال ابن حجر فی ذکر حجة الوداع: «و لا زال صـلّی اللّه علیه و سلّم یسیر بهم الی أن وصل و هو راجع للمدینة الی غدیر خم قرب رابغ، فأمر بجمعهم ثم خطبهم و وصاهم بالتمسک بالقرآن و بأهل بیته، و قال فی حق علی: من کنت مولاه فعلی مولاه، و قال له: أنت منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی» [۲].

و لما کان الحدیثان المذکوران یدلان علی امامة أمیر المؤمنین علیه السّلام فکذلک هذا الحدیث، لوحدة الکلام و مقتضـی التناسـب الذی اعتمد علیه علماء الحدیث و الکلام، و کبار أئمة التفسیر فی استدلالاتهم فی الموارد المختلفة، کما لا یخفی علی المتتبع الخبیر.

بل قـد أفرط بعضـهم فی ذلک کالنظام النیسابوری فی (تفسیره) حیث ادعی نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ ... الآیة-

---

[۱] وسیلة المال- مخطوط.

[۲] الفتاوی الفقهیة الکبری ۲/ ۱۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۴

فی حق ابی بکر- مع أنها من الآیات النازلة فی حق أمیر المؤمنین علیه السّلام کما أثبتنا ذلک فی (المنهج الاول).

ثم أجاب عن اسـتدلال الشـیعة بالآیـة التالیة لها: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ ... بوجوه منها قوله: «و ایضا الآیة المتقدمة نزلت فی ابی بکر کما مر من انه هو الذی حارب المرتدین، فالمناسب ان تکون هذه ایضا فیه» [۱].

۱۹- دلالة لفظ الخلافة فی الحدیث علی الامامة ... ص: ۲۸۴

لقد عبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فی بعض ألفاظ هذا الحدیث عن الکتاب و عترته ب «الخلیفتین»، و هذا لا یدع مجالا للریب فی دلالة الحدیث علی امامة امیر المؤمنین علیه السّلام.

و هذا اللفظ رواه جماعة منهم:

احمد بن حنبل حیث قال: «حدثنا الأسود ابن عامر ثنا شریک عن الرکین عن القسم بن حسان عن زید بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم خلیفتین:

کتاب اللّه حبل ممدود بین السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، و رواه عن زید بن ثابت جماعة بهذا اللفظ» [۲].

و منهم الحموئی فی (فرائد السمطین) و السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) عن احمد، و السیوطی فی (احیاء المیت ۳۰) عن احمد و الطبرانی، و فی (البدور السافرة) عن ابن أبی عاصم، و فی (الدر المنثور ۲/ ۶۰) فی تفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ... عن احمد، و فی (الجامع الصغیر بشرح المناوی ۳/ ۱۴) عن احمد و الطبرانی، و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) عن احمد و عبد بن حمید بسند جید، و القاری فی (شرح المشکاة ۵/ ۶۰۱) عن احمد و الطبرانیّ، و الشیخانی فی (الصراط السوی-

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۲/ ۲۸.

[۲] المسند ۵/ ۱۸۱.

مخطوط) عن احمد، و العزیزی فی (السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۵۱) عن احمد و الطبرانی، و الزبیدی فی (شرح احیاء العلوم ۱۰/ ۵۰۷) عن ابن أبی عاصم، و أبی بکر ابن أبی شیبة و الطبرانیّ.

و قال الهیثمی: «عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی ترکت فیکم خلیفتین کتاب اللّه و أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، رواه الطبرانی فی (الکبیر) و رجاله ثقات» [۱].

و قال عبد الوهاب البخاری بتفسیر آیة المودة فی فضائل أهل البیت «و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: خطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: ایها الناس! انّی ترکت فیکم الثقلین خلیفتین ... و ذکر الامام احمد ابن حنبل فی مسنده بمعناه» [۲].

و رواه الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۷) عن أبی سعید.

و المتقی فی (کنز العمال ۱/ ۱۶۶) عن الطبرانیّ عن زید بن أرقم.

و قال المناوی: «انّی تارک فیکم خلیفتین: کتاب اللّه ... و عترتی اهل بیتی،

تفصیل بعد إجمال، بدلا او بیانا، و هم اصحاب الکساء الذین اذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا» [۳].

و کذا قال فی (التفسیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۶۷).

و الجدیر بالذکر:

قول الرضی بن محمد الحسینی فی (تنضید العقود السنیة بتمهید الدولة الحسینیة) فی ذکر الفوائد التی یشتمل علیها حدیث: انّی تارک فیکم خلیفتین ...

«الحادی عشر: ان العترة ان أرید بها معناها الحقیقی علی ما یقتضیه التأکید ب «اهل بیتی» کان الحدیث ایضا فی خلافة اهل البیت، و هذا خلاف ما علیه اهل السنة، و ان أرید بها المعنی المجازی کان التأکید لغوا

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۳.

[۲] تفسير أنورى.

[۳] فيض القدير ۳/ ۱۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۶

بالنظر الى ما هو الأغلب فى التأكيد.. إذ الغالب فيه رفع توهم المعنى المجازى. و كلامه عليه السّلام مبرأ عن الاشتمال على اللغو.

الثانى عشر: ان الحديث الشريف يدل بطريق المفهوم على وعيد عظيم و هو: ان من لم يتمسك بشىء من الخليفتين او تمسك بأحدهما و لم يتمسك بالآخر يقع فى الضلال، و لا ينجو منه، مع خفاء ما هو المراد من الخليفة الثانى، إذ لو لم يكن فيه خفاء لم يقع الخلاف بأن المراد من العترة هل هو المعنى الحقيقى كما يقتضيه التأكيد، او المعنى المجازى كما يقتضيه ما اتفق عليه اهل السنة؟ و اللّه تعالى اعلم».

۲۰- السبق على أهل البيت ضلال ... ص: ۲۸۶

اشارة

لقد جاء فى حديث الثقلين قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: فلا تسبقوا اهل بيتى فتهلكوا

. و هو يفيد خلافة اهل البيت عليهم السّلام، و يدل على ان التقدم على امير المؤمنين على عليه السّلام- و هو سيد اهل البيت- فى امر الخلافة هلاك و ضلال.

و لقد جاء هذا الكلام فى رواية حديث الثقلين عند جماعة منهم:

ابو نعيم فى (منقبة المطهرين- مخطوط) و ابو حيان فى تفسيره (البحر المحيط) و الجلال السيوطى فى (الإنافة) و (الدر المنثور ۲/ ۶۰) و ابن حجر فى (الصواعق ۱۳۶) و السمهودى فى (جواهر العقدين- مخطوط) و السخاوى فى (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) و المتقى فى (كنز العمال ۱/ ۱۶۶- ۱۶۸) و غيرهم ... و قد تقدم بعض رواياتهم سابقا.

(تنبيه ...) ص: ۲۸۶

سيأتى ان شاء اللّه- حسب تصريحات جماعة من كبار علماء أبناء السنة- ان قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله هذا يدل على تقدم أهل البيت عليهم السّلام على غيرهم فى الخلافة و سائر الوظائف الدينية فانتظر ...

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۷

و الجدير بالذكر: انه قد عد الفخر الرازى فى (نهاية العقول) فى صفات الامام: «كونه قرشيا» مستدلا لذلك

بحديث: «قدموا قريشا و لا تقدموها»

فقال: «و هنا صفة تاسعة: و هى كونه- اى الامام- قرشيا، و هى عندنا و عند أبى على و أبى هاشم معتبرة» ثم قال فى مقام الاستدلال: «دليلنا: الإجماع و السنة» و قال بعد ذكر الإجماع.

«و اما السنة فما رواه ابو بكر و كثير من أكابر أصحابه عنه صلّى اللّه عليه و سلّم انه قال: الأئمة من قريش، و يدعى هنا: ان الالف و اللام للاستغراق، فيكون معنى الحديث: ان كل الأئمة من قريش. و سواء كان المراد منه الأمر أو الخبر فانه يمنع من كون الامام غير قريشى، تركنا العمل باللفظ الا فى الامام الأعظم، فبقى الحديث حجة فيه، و

قال عليه السّلام: الولاة من قريش ما أطاعوا اللّه، و استقاموا لأمره.

و

قال ایضا: قدموا قریشا و لا تقدموها».

و حیث کان هـذا الحدیث دلیلا علی لزوم کون الامام قرشـیا، فان هذه الکلمات الواردة عن النبی صـلّی اللّه علیه و آله- فی النهی عن التقدم علی أهل البیت علیهم السّـلام- تدل بالاولویة علی وجوب کون الامام من أهل البیت علیهم السّـلام من قریش خاصة، و الحمد للّه علی ذلک.

۲۱- محصل معنی حدیث الثقلین ... ص: ۲۸۷

۱- قال أبو نصر العتبی فی صدر (تاریخه) فی ذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله:

«الی أن قبضـه اللّه جل ذکره الیه مشـکور السعی و الأـثر، ممـدوح النصـر و الظفر مرضـی السـمع و البصـر، محمـود العیـان و الخبـر، فاسـتخلف فی أمته الثقلین کتاب اللّه و عترته الذین یحمیان الاقدام أن تزل، و الاحکام أن تضل و القلوب أن تمرض، و الشکوک أن تعرض، فمن تمسـک بهما فقـد سـلک الخیار، و أمن العثار و ربـح الیسار، و من صـدف عنهما فقـد أساء الاختیار، و رکب الخسار، و ارتدف الأدبار- أُولئِکَ الَّذِینَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدی فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ وَ ما کانُوا مُهْتَدِینَ»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۸

أقول: ألیس (الدهلوی) من أولئک؟! ۲- قال الشمس الخلخالی فی (المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط) فی شرح حدیث الثقلین: «الثقلین. قال فی (شـرح السنة) قیل: سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، لان الکتاب عظیم القدر و العمل بمقتضاه ثقیل، و کذا محافظة أهل بیتی و احترامهم و انقیادکم لهم إذا کانوا خلفاء بعدی».

فلینظر هل یصح القول بأن هذا الحدیث لا مناسبة له بمدعی أهل الحق؟! ۳-

قـال الشـهاب الـدولت‌آبادی فی (هدایـة السـعداء): «و لمـا رجع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم من حجـة الوداع- ای عنـد ما و ادع المصـطفی المسـلمین فی الحج، و قال: السـلام علی من أتی الی هذا المکان، وقع فی الحجیج اضطراب و قلق، حتی وصل الی خم- و هو منزل فأمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان یصنعوا له من رحال الإبل منبرا، فصعد فقال الاصحاب: یا رسول اللّه: من نتخذ خلیفة لک؟ قال: القرآن و أولادی من بعـدی خلیفتای علیکم، ما ان تمسـکتم بهما لن تضـلوا من بعدی، فثبت بهذا الحدیث بقاؤهم الی یوم القیامة، و انهم الهادون الی سبیل الحق، و من تمسک بهم لم یضل».

فلینظر هل هناک مجال لاحد لان ینکر دلالة هذا الحدیث علی خلافة أهل البیت؟! ۴-

قال الشهاب الدولت‌آبادی أیضا فی (هدایة السعداء) فی ذکر الحدیث الثقلین:

«قال المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحدیث السابق: و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض،

ای: ان القرآن و اولادی یردان معا علی الحوض کی یشهدا لمن والاهم و علی من عاداهم، و من أطاع امری من بعدی فی التمسک و من خالفه، و انا واقف علی الحوض انظر من یرد علی مع محبة القرآن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۹

و اولادی.

و اما من ترک التمسک بهما و خالف امری فیهما فان الملائکـة یـذودونهم غاضبین کما یـذاد البعیر أو الفرس الضال، فأنادی: ایتونی بهـذا فـانه من أمتی ... فیقـال لی: یـا محمـد انک لا تـدری انهم خالفوا أمرک فی القرآن و أولادک و أبغضوهم و عادوهم عوض و دهم و حبهم، فأقول للملائکة: بعدوه عنی، و من امر الناس بمتابعته لا یصـیر تابعا، و المندوب الی إمامته لا یکون مأموما، و کل علم و کل قول دل علی مخالفة الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم فهو زندقة و شیطنة.

فمن لم یتمسک بالقرآن و اولاد الرسول فانه یطرح فی النار غدا یوم القیامهٔ و ان جاء بعلم الأولین و الآخرین، و زهد زهد الراهب».

فلینظر أ فلیس حدیث الثقلین دلیلا علی امامهٔ علی و اهل البیت علیهم السّلام أو لیس هذا الکلام ذما لمن تقدم علیهم؟! و الجدیر بالذکر ان دولت آبادی ضمن کلامه هذا حدیث الحوض، و جعل تارکی التمسک مصداقا لما جاء فیه من قول الملائکهٔ للرسول صلّی اللّه علیه و سلّم: انک لا تدری ما أحدثوا بعدک...

۵- قال السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) بعد حدیث الثقلین:

«و ناهیک بهذا الحدیث فخرا لأهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لان

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم انظروا کیف تخلفونی، و أوصیکم بعترتی خیرا، و أذکرکم اللّه فی اهل بیتی

، علی اختلاف الألفاظ فی الروایات التی أوردتها یتضمن الحث علی المودهٔ لهم، و الإحسان إلیهم، و المحافظهٔ بهم، و احترامهم و إکرامهم و تأدیهٔ حقوقهم الواجبهٔ و المستحبهٔ، فإنهم من ذریهٔ طاهرهٔ من اشرف بیت وجد علی وجه الأرض فخرا و حسبا و نسبا، و لا سیما إذا کانوا متبعین للسنهٔ النبویهٔ الصحیحهٔ الواضحهٔ الجلیهٔ، کما کان علیه سلفهم کالعباس و بنیه و علی کرم اللّه وجهه و أهل بیته و ذریته رضی اللّه عنهم...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۰

و کذا یتضمن تقدیم المتأهل منهم للولایهٔ علی غیرهم، بل و فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم- کما تقدم- لا تقدموها فتهلکوا، و لا تقصروا عنهما فتهلکوا و لا تعلموهم فإنهم اعلم منکم إشارهٔ الی ما جاءت الأحادیث الصحیحهٔ من کون الخلافهٔ فی قریش و وجوب الانقیاد لهم فیما لا معصیهٔ فیه».

فلینظر کیف لا یعترف (الدهلوی) بتعلق حدیث الثقلین بموضوع الخلافهٔ؟

و لا بد هنا من التنبیه علی أن ما ادعاه السخاوی من أن

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «لا تقدموهما فتهلکوا».

إشارهٔ الی کون الخلافهٔ فی قریش...

لا وجه له إذ لا ذکر لقریش فی حدیث الثقلین، و انما جاء بحق أهل البیت علیهم السّلام منهم خاصهٔ، علی انه قد تقدم أن مراده صلّی اللّه علیه و سلّم من

قوله: «الأئمهٔ من قریش»

ای: من اهل بیته علیهم السّلام علی وجه الخصوص، و هم سادات قریش اجماعا...

۶- قال ابن حجر فی (الصواعق) بعد أن صرح بمثل کلام السخاوی المتقدم:

«و فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تقدموهما فتهلکوا ... دلیل علی ان من تأهل منه فی المراتب العلیهٔ و الوظائف الدینیهٔ کان مقدما علی غیره، و یدل له التصریح بذلک فی کل قریش کما مر فی الأحادیث الواردهٔ فیهم، و إذا ثبت هذا لجملهٔ قریش فأهل البیت النبوی الذین هم غرهٔ فضلهم، و محتد فخرهم، و السبب فی تمیزهم علی غیرهم بذلک أحری، و أحق و اولی» [۱].

فلینظر: إذا کانت الخلافهٔ من المراتب العلیهٔ، و الوظائف الدینیهٔ ألیس حدیث الثقلین دلیلا علی امامهٔ اهل البیت؟! ۷-

قال الشهاب الخفاجی فی (نسیم الریاض فی شرح الشفاء للقاضی عیاض) بعد الحدیث:

---

[۱] الصواعق المحرقهٔ: ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۱

«و هذا کما رواه مسلم فی فضائل آل البیت فی خطبهٔ خطبها صلّی اللّه علیه و سلّم و هو راجع من حجهٔ الوداع فی آخر عمره، قال فیها:

اما بعد ایها الناس انما انا بشر مثلکم یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسکوا به و اهل بیتی

، و فیه ما ذکره المصنف رحمه اللّه من تفسیره لأهل بیته بما ذکر و هو الذی فهم عنه صلّی اللّه علیه و آله هنا، لأنه علم بالوحی ما یکون بعده فی امر الخلافة و الفتن، فلذا خصهم و حرض علی رعایتهم کما اقتضاه المقام».

فلینظر: ألیس هذا الکلام کافیا لبیان دلالته علی الامامة الکبری و الخلافة العظمی؟! ۸- قال العجیلی فی (ذخیرة المال- مخطوط) بعد ذکر حدیث الثقلین:

«و محصله ما تقدم فی محصل حدیث السفینة من الحث علی إعظامهم و التعلق بحبلهم و حبهم و علمهم و الأخذ بهدی علمائهم، و محاسن أخلاقهم، شکرا لنعمة مشرفهم صلّی اللّه علیه و سلّم، و یستفاد من ذلک بقاء الکتاب و السنة و العترة الی یوم القیامة، و الذین وقع الحث علیهم انما هو العارفون منهم بالکتاب و السنة إذ هم لا یفارقون الکتاب الی ورود الحوض، و یؤیده

حدیث: تعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم اعلم منکم، و تمیزوا بذلک عن بقیة العلماء لان اللّه اذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا، و شرفهم بالکرامات الباهرات، و المزایا المتکاثرات و اما الجاهلون منهم فطریقتهم التعلم و السؤال کغیرهم

، و هذا فی الخلافة الظاهرة و الوارثة للمقام الابراهیمی المحمدی، فقد تقدم ان الخلافة الباطنة مختصة بهم و ان قطب الأولیاء لا یکون الا منهم فی کل زمان و مکان، و لست أرید بالخلافة العضوض فإنهم یبعدون عنها غایة البعد، انما المراد الخلافة الاصطفائیة لحفظ الکتاب و السنة.. لا یفارقون ذلک الی ورود الحوض».

فلینظر هل یبقی بعد ذلک شک فی بطلان کلام (الدهلوی)؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۲

و لا بد من التنبیه هنا علی أن قوله: «و اما الجاهلون..» تجاهل واضح، إذ لا یوجد فی أهل البیت علیهم السّلام- و هم الذین ورد بحقهم حدیث السفینة و حدیث الثقلین- جاهل أصلا، الا انه انما قال ذلک تبعا لبعض أسلافه حیث یذهبون الی توسیع دائرة أهل البیت، و لقد ذکرنا فی (مجلد آیة التطهیر)- و سیأتی فی هذا الکتاب أیضا- ما هو الحق فی معنی أهل البیت.

۹- قال العجیلی فی (ذخیرة المآل) أیضا:

«تعلموا منهم و قدموهم، تجاوزوا عنهم و عظموهم. أما التعلم منهم فقد صح انهم معادن الحکمة، و صح

فی حدیث الثقلین: فلا تقدموهما فتهلکوا و لا تعلموهما فإنهما أعلم منکم.

و أما التقدیم فهم أولی بذلک و أحق فی مواضع کثیرة منها: الامامة الکبری و تقدیمهم فی الدخول و الخروج و المشی و الکلام و غیر ذلک من أمور العادات. و

أخرج ابن سعد عن علی رضی اللّه عنه: أخبرنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان أول من یدخل الجنة أنا و أنت و الحسنان. قلت یا رسول اللّه فمحبونا؟

قال: من ورائکم

، فإذا کان الأمر کما تسمع فتقدیمهم فی هذا الدار من باب أولی، و قد تقدم عند ذکر أحوال السلف مع أهل البیت ما یغنی عن الاعادة...

و لما أمرنا صلّی اللّه علیه و سلّم بتقدیمهم، فتأخیرهم عن مقاماتهم الشریفة مخالفة للشرع، و من مقاماتهم مقارنة القرآن، و دوام التطهیر من المعاصی و البدع، اما ابتداء و اما انتهاء، و وجوب التمسک بهم، و اعتقاد انهم سفینة ناجیة منجیة، و من قال خلاف ذلک فقد أخر من قدم اللّه و رسوله،

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انما جعل الامام لیؤتم به، و المأموم أسیر الامام، و المتابعة واجبة و التقدم علیه حرام، و من أخرهم عن

مقاماتهم فصلاته باطلة، و تأخیر من یستحق التقدیم فی الموضع الذی استحقه من عکس الحقائق، فاعتبروا یا اولی الأبصار»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۳

فلینظر: کیف یرتاب أحد بعد هذا الکلام و أمثاله، فی دلالة حدیث الثقلین علی مرام أهل الحق؟! و الجدیر بالتنویه: ان کل قول من هذه الأقوال المتقدمة- عند المتأمل و المنصف- وجه مستقل لدلالة حدیث الثقلین علی امامة أمیر المؤمنین علی و أهل البیت علیهم السّلام.

۲۲- دلالة الحدیث علی خلافة أهل البیت ... ص: ۲۹۳

لقد جاء حدیث الثقلین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بنهج یدل دلالة واضحة علی خلافة أهل البیت علیهم السّلام و هذا نصه عن کتاب (ینابیع المودة) للشیخ القندوزی قال:

«و فی (المناقب) عن عبد اللّه بن الحسن المجتبی ابن علی المرتضی علیهم السّلام عن أبیه جده الحسن السبط قال: خطب جدی صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فقال بعد ما حمد اللّه و اثنی علیه: معاشر الناس انی أدعی فأجیب و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، ان تمسکتم بهما لن تضلوا و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فتعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم اعلم منکم، و لا تخلو الأرض منهم و لو خلت لانساخت بأهلها، ثم قال: اللهم انک لا تخلی الأرض من حجة علی خلقک لئلا تبطل حجتک و لا یضل أولیاؤک بعد إذ هدیتهم، أولئک الأقلون عددا، و الأعظمون قدرا عند اللّه عز و جل و لقد دعوت اللّه تبارک و تعالی أن یجعل العلم و الحکمة فی عقبی و عقب عقبی و فی زرعی و زرع و زرعی الی یوم القیامة، فاستجیب لی» [۱].

وجه الدلالة:

۱- أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الامة بالتعلم منهم دلیل علی أعلمیتهم لأنه لو کان فیهم أعلم منهم لأمر بالتعلم منه.

---

[۱] ینابیع المودة: ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۴

۲- نهیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تعلیم أهل البیت.

۳- تأکیده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی أعلمیتهم

بقوله: فإنهم أعلم منکم.

و الاعلمیة لا تتصور الا ان یکونوا معصومین عن الخطأ و النسیان، و قد تقدم ان الاعلمیة و العصمة تستلزمان الامامة.

۴- تصریحه بعدم خلو الأرض منهم و انه لو خلت لانساخت یدل علی انهم قائمون مقامه، إذ کما أن وجوده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان حافظا للأرض من الزوال و أهلها من الهلاک فکذلک أهل البیت. و هذا یفید الامامة باعتبارین:

الاول: قیامهم مقامه.

الثانی: کونهم أفضل أهل الأرض.

۵-

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللهم انک لا تخلی الأرض من حجة علی خلقک لئلا تبطل حجتک، و لا یضل أولیاؤک بعد إذ هدیتهم»

یدل علی ثلاثة امور:

الاول: انهم حجج اللّه علی الخلق.

الثانی: انهم السبب لبقاء الحجة و عدم بطلانها.

الثالث: انهم السبب المبقی لأولیاء اللّه علی الهدایة، و لو لم یکونوا لضلوا من بعد هدایتهم.

و هذه مراتب علیا لا تصل إلیها العقول و الافهام...

۶- تعبیره صلّی اللّه علیه و آله عنهم بأنهم الأقلون عددا و الأعظمون قدرا عند اللّه، دلیل صریح علی أفضلیتهم المستلزمة لامامتهم.

۷- قوله صلّی اللّه علیه و آله و لقد دعوت اللّه تبارک و تعالی ... دلیل علی أعلمیتهم من غیرهم و انهم باقون الی یوم القیامة.

۲۳- احتجاج علی علیه السّلام بحدیث الثقلین ... ص: ۲۹۴

۱- لقد احتج أمیر المؤمنین علیه السّلام فی مجلس الشوری بحدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۵

الثقلین لاثبات أحقّیته بالخلافة فی الشوری..

فقد قال ابن المغازلی ما نصه:

«أخبرنا أبو طاهر محمد بن علی بن محمد البیع البغدادی، أنا ابو العباس أحمد بن محمد بن سعید المعروف بابن عقدة الحافظ، نا جعفر بن محمد بن سعید الأحمسی نا نصر- و هو ابن مزاحم- نا الحکم بن مسکین نا أبو الجارود ابن طارق عن عامر بن واثلة، و أبو ساسان، و أبو حمزة عن أبی إسحاق السبیعی عن عامر بن واثلة قال: کنت مع علی فی البیت یوم الشوری، فسمعت علیا یقول لهم: لاحتجن علیکم مما لا یستطیع عربیکم و لا عجمیکم بغیر ذلک، ثم قال:

أنشدکم باللّه أیها النفر جمیعا أ فیکم أحد وحد اللّه، قبلی؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم احد له أخ مثل أخی جعفر الطیار فی الجنة مع الملائکة غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم احد له عم مثل عمی حمزة اسد اللّه اسد رسوله سید الشهداء غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد له زوجة مثل زوجتی فاطمة بنت محمد سیدة نساء أهل الجنة غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد له سبطان مثل سبطی الحسن و الحسین سیدی شباب اهل الجنة، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد ناجی رسول اللّه عشر مرات فقدم [یقدم بین نجواه صدقة، قبلی؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۶

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه فلیبلغ الشاهد منکم الغائب، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قـال: فأنشـدكم باللّه هل فيكم أحـد قال له رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله اللهم آتنى بأحب الخلق إليك و الى و أشـدهم حبا لك و حبا لى يأكل معى من هذا الطاهر فأتاه فأكل معه غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشـدكم باللّه هل فيكم أحـد قال له رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله لأعطينّ الرايـهٔ [غدا] رجلا يحب اللّه و رسوله و يحبه اللّه و رسوله لا يرجع حتى يفتح اللّه على يديه إذ رجع غيرى منهزما غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قـال: فأنشـدكم باللّه هل فيكم أحـد قال فيه رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله لبنى لهيعـهٔ [وليعـهٔ] لتنتهن او لأبعثن إليكم رجلا كنفسـى طاعته كطاعتى و معصيته كمعصيتى، يحصدكم [يغشاكم بالسيف، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فيه كذب من زعم انه يحبنى و يبغض هذا، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد سلم عليه فى ساعهٔ واحدهٔ ثلاثهٔ آلاف من الملائكهٔ فيهم جبرئيل و ميكائيل و إسرافيل حيث جئت بالماء الى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله من القليب، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال له جبرئيل: هذه هى

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۷

المواساهٔ فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله انه منى و انا منه، فقال [له جبرئيل:

و انا منكما، غيرى؟! قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد نودى به [فيه من السماء لا سيف الا ذو الفقار و لا فتى الا على؟

قالوا: اللهم لا.

[قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد يقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين على لسان النبى صلّى اللّه عليه و آله غيرى؟

قالوا: اللهم لا].

قـال: فأنشـدكم بـاللّه هـل فيكم أحـد قـال له رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله انى قاتلت على تنزيل القرآن، و تقاتل أنت [يا على على تأويل القرآن، غيرى؟.

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد ردت عليه الشمس حتى صلّى العصر فى وقتها غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشـدكم باللّه هل فيكم أحد أمره رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله بأن يأخذ «براءهٔ» من ابى بكر فقال له ابو بكر: أنزل فى شـىء؟ فقال له: انه لا يؤدى عنى إلا على، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قالوا: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد أمره رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى الا انه لا نبى بعدى، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم احد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لا يحبك الا مؤمن و لا يبغضك الا كافر، غيرى؟

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۸

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون انه أمر بسد أبوابکم و فتح بابی فقلتم فی ذلک فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ما انا سددت أبوابکم، و لا أنا فتحت بابه بل اللّه سد أبوابکم و فتح بابه، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون انه ناجانی یوم الطائف دون الناس، فأطال ذلک، فقلتم ناجاه دوننا فقال: ما أنا انتجیته بل اللّه انتجاه، غیری؟

قالوا: اللهم نعم.

قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال: الحق مع علی و علی مع الحق، یزول الحق مع علی حیث زال؟

قالوا: اللهم نعم.

قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، لن تضلوا ما استمسکتم بهما و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض؟

قالوا: اللهم نعم.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد وقی رسول اللّه بنفسه من المشرکین فاضطجع مضجعه [مضطجعه غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم احد بارز عمرو بن عبد ود حیث دعاکم الی البراز، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم احد أنزل اللّه فیه آیهٔ التطهیر حیث یقول «إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً» غیری؟ قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۹

أنت سید العرب، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: ما سألت اللّه شیئا الا سألت لک مثله، غیری؟

قالوا: اللهم لا» [۱].

و روی الشیخ القندوزی: «عن أبی ذر رضی اللّه عنه قال: قال علی علیه السّلام لطلحهٔ و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن أبی وقاص: هل تعلمون أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی؟ ... قالوا: نعم» [۲].

۲- و هکذا احتج به أمیر المؤمنین علیه السّلام- فیما احتج- فی المسجد النبوی الشریف فی خلافهٔ عثمان، أمام جمع من الصحابهٔ فقال کلهم:

«نشهد أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال ذلک» رواه فی (ینابیع المودهٔ ۱۱۴- ۱۱۶) عن الحموینی.

۳-

و روی القندوزی بتفسیر قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ قال: «و فی المناقب بالسند المذکور عن سلیم بن قیس الهلالی قال: سمعت علیّا صلوات اللّه علیه یقول- و أتاه رجل فقال: أرنی أدنی ما یکون به العبد مؤمنا، و

أدنی ما یکون به العبد کافرا، و أدنی ما یکون به العبد ضالا.

فقال له: قد سألت فافهم الجواب- أما أدنی ما یکون به العبد مؤمنا أن یعرفه اللّه تبارک و تعالی نفسه فیقر له بالطاعهٔ و یعرفه نبیه صلّی اللّه علیه و آله فیقر له بالطاعهٔ و یعرفه امامه و حجته فی أرضه و شاهده علی خلقه فیقر له بالطاعهٔ.

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۱۱۲.

[۲] ینابیع المودهٔ: ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۰

قلت: یا أمیر المؤمنین و ان جهل جمیع الأشیاء الا ما وصفت؟ قال:

نعم إذا أمر أطاع و إذا نهی انتهی.

و أدنی ما یکون العبد به کافرا من زعم أن شیئا نهی اللّه عنه: ان اللّه أمر به و نصبه دینا یتولی علیه و یزعم انه یعبد اللّه الذی أمره به و ما یعبد الا الشیطان.

و أما أدنی ما یکون العبد به ضالا أن لا یعرف حجهٔ اللّه تبارک و تعالی و شاهده علی عباده الذی أمر اللّه عز و جل عباده بطاعته و فرض ولایته. قلت یا أمیر المؤمنین صفهم لی.

قال: الذین قرنهم اللّه تعالی بنفسه و نبیه، فقال: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ.

فقلت له: جعلنی اللّه فداک أوضح لی، فقال: الذین قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی مواضع و فی آخر خطبهٔ یوم قبضه اللّه عز و جل الیه: انّی ترکت فیکم أمرین لن تضلوا بعدی ان تمسکتم بهما: کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی، فان اللطیف الخبیر قد عهد الی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض کهاتین- و جمع مسبحتیه- و لا أقول: کهاتین- و جمع مسبحته و الوسطی- فتمسکوا بهما، و لا تقدموهم فتضلوا» [۱].

و فی هذا الخبر فوائد عدیدهٔ نشیر الی بعضها:

۱- ان معرفهٔ الأئمهٔ واجبهٔ و هی من ارکان الایمان.

۲- من لم یعرفهم کمعرفته باللّه تعالی فهو ضال.

۳- أنهم حجج اللّه فی الأرض و شهداؤه علی خلقه.

۴- ان اللّه تعالی قرنهم بنفسه و نبیه، و أنهم أولوا الأمر.

۵- أنه یفهم اتحاد (اولی الأمر) فی الآیهٔ مع (اهل البیت) فی حدیث الثقلین، و ان (حدیث الثقلین) هو اظهر مصادیق لفظ (اولی الأمر) فی الآیهٔ.

---

[۱] ینابیع المودهٔ ۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۱

۲۴- احتجاج الامام الحسن بالحدیث ... ص: ۳۰۱

۱- لقد احتج الامام الحسن علیه السّلام- بعد بیعهٔ الناس له بالخلافهٔ- بحدیث الثقلین فی اثبات احقیته بها،

روی ذلک الشیخ القندوزی فقال:

«و فی (المناقب) عن هشام بن حسان قال: خطب الحسن بن علی علیه السّلام بعد بیعة الناس له بالأمر فقال:

نحن حزب اللّه الغالبون، و نحن عترة رسوله الأقربون، و نحن أهل بیته الطیبون، و نحن أحد الثقلین الذین خلفهما جدی صلّی اللّه علیه و آله فی أمته و نحن ثانی کتاب اللّه فیه تفصیل کل شیء لا یأتیه الباطل من یدیه و لا من خلفه فالمعول علینا [فی تفسیره و لا تظننا تأویله بل تیقنا حقائقه، فأطیعونا فان طاعتنا مفروضة، إذ کانت بطاعة اللّه عز و جل و طاعة رسوله مقرونة، قال جل شأنه: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ و قال عز و جل: وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَی الرَّسُولِ وَ إِلی أُولِی الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِینَ یَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ و احذروا الإصغاء لهتاف الشیطان فانه لکم عدو مبین» [۱].

و فیه براهین قاطعة علی المطلوب:

-۱

قوله: «نحن حزب اللّه الغالبون»

یدل علی أفضلیتهم، و هی دلیل الامامة، کما ان فیه إشارة الی قوله تعالی: وَ مَنْ یَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ.

-۲

قوله: «و نحن عترة رسوله الأقربون»

یثبت أفضلیتهم علیهم السّلام و فیه إیماء الی الأحادیث الواردة عنه صلّی اللّه علیه و آله فی فضل العترة.

-۳

قوله: «و نحن أهل بیته الطیبون»

فیه إیماء لطیف الی نزول آیة التطهیر فی حقهم، و لا یخفی دلالتها علی عصمتهم و إمامتهم.

---

[۱] ینابیع المودة ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۲

-۴

قوله: «و نحن أحد الثقلین اللذین خلفهما جدی صلّی اللّه علیه و آله فی أمته»

ینادی بدلالة حدیث الثقلین علی إمامتهم علیهم السّلام.

-۵

قوله: «و نحن ثانی کتاب اللّه فیه تفصیل کل شیء لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه»

فیه إشارة الی أعلمیتهم و عصمتهم أیضا، إذ کما ان فی القرآن تفصیل کل شیء ففیهم کذلک تفصیل کل شیء باعتبار انهم ثانیة، و من کان هکذا وجب ان یکون أعلم من غیره، و کما ان القرآن مصون من الباطل فکذا أهل البیت، و هذا معنی العصمة.

-۶

قوله: «فالمعول علینا فی تفسیره»

هو کنتیجة لقوله: نحن ثانی کتاب اللّه، و یدل علی أعلمیتهم، و یفید وجوب الاقتداء بهم، و ان کل تفسیر جاء عن غیرهم کان من غیر اهله.

-۷

قوله: «و لا تظننا تأویله بل تیقنا حقائقه»

فیه تعریض بلیغ بمن یدعی ذلک و لیس فیه، و تصریح بأعلمیتهم.

-۸

قوله: «فأطیعونا فان طاعتنا مفروضة إذ کانت بطاعة اللّه عز و جل و طاعة رسوله مقرونة»

فیه وجوه تدل علی إمامتهم و وجوب طاعتهم لا تخفی علی أولی الألباب.

۹- استشهاده بقوله عز و جل: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ...

الآیة ظاهر فی نزولها فی شأنهم علیهم السّلام، فما ذکره المفسرون و اهل الکلام من أهل السنة لصرفها عنهم باطل.

۱۰- استشهاده بقوله عز و جل: وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَی الرَّسُولِ وَ إِلی أُولِی الْأَمْرِ مِنْهُمْ ... یؤکد مراده و یحقق مطلوبه، فإنها أیضا- کالآیة السابقة- نازلة فی شأنهم و هم المراد من (أولی الأمر) فیها کذلک..

-۲

و هکذا احتج الامام الحسن علیه السّلام فی خطبة له- فیما احتج- بحدیث الثقلین، فیما رواه الشیخ القندوزی [۱].

---

[۱] ینابیع المودة ۴۸۰- ۴۸۳.

و جاء فی (تذکرة خواص الامة) فی قضیة صلح الامام الحسن علیه السّلام مع معاویة بن أبی سفیان ما نصه: «ثم سار معاویة فدخل الکوفة، فأشار علیه عمرو بن العاص أن یأمر الحسن فیصعد المنبر و یخطب لیظهر عیّه، فقال: قم فاخطب، فقام و خطب فقال: أیها الناس! ان اللّه هداکم بأولنا و حقن دماءکم بآخرنا و نحن أهل بیت نبیکم أذهب اللّه عنا الرجس و طهرنا تطهیرا، و ان لهذا الأمر مدة، و الدّنیا دول، و قد قال اللّه تعالی لنبیه: «وَ إِنْ أَدْرِی لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَکُمْ وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ» فضج الناس بالبکاء فالتفت معاویة الی عمرو و قال هذا رأیک، ثم قال للحسن: حسبک یا ابا محمد.

و فی روایة أنه قال: نحن حزب اللّه المفلحون و عترة رسوله المطهرون و أهل بیته الطیبون الطاهرون، و أحد الثقلین الذین خلفهما رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فیکم، فطاعتنا مفروضة مقرونة بطاعة اللّه، قال اللّه عز و جل: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ و ان معاویة دعانا الی أمر لیس فیه عز و لا نصفة، فان وافقتم رددناه علیه و خاصمناه الی اللّه تعالی بظبی السیوف و أن أبیتم قبلناه، فناداه الناس من کل جانب: البقیة البقیة» [۱].

۲۵- حدیث الثقلین علی لسان ابن العاص ... ص: ۳۰۳

لقد ذکر عمرو بن العاص حدیث الثقلین فی جملة من فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام فی کتاب أرسله الی معاویة بن أبی سفیان. و إلیک نصه کما رواه الخوارزمی: «من عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الی معاویة ابن أبی سفیان: أما بعد فقد وصل کتابک فقرأته و فهمته، فأما ما دعوتنی الیه من خلع ربقة الإسلام من عنقی و التهور فی الضلالة معک و إعانتی إیاک علی

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۱۹۸.

الباطل و اختراط السیف علی وجه علی بن أبی طالب و هو أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیه، و وارثه، و قاضی دینه، و منجز وعده، و زوج ابنته سیدة نساء أهل الجنة، و أبو السبطین الحسن و الحسین سیدی شباب اهل الجنة فلن یکون..

و أما ما قلت انک خلیفة عثمان فقد صدقت، و لکن تبین الیوم عزلک عن خلافته، و قد بویع لغیرک و زالت خلافتک..

و أما ما عظمتنی و نسبتنی الیه من صحبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و انی صاحب جیشه، فلا أغتر بالتزکیة، و لا أمیل بهما عن الملة..

و أما ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیه الی الحسد و البغی علی عثمان و سمیت الصحابة فسقة و زعمت أنه أشلاهم علی قتله فهذا غوایة..

ویحک یا معاویة أما علمت ان ابا حسن بذل نفسه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و بات علی فراشه، و هو صاحب السبق الی الإسلام و الهجرة، و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو منی و انا منه و هو منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی، و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم خیبر: لأعطین الرایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم الطیر: اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک، فلما دخل علیه قال: (الیّ الیّ) و قد قال فیه یوم النضیر: علی امام البررة، و قاتل الفجرة، منصور من نصره، مخذول من خذله و قد قال فیه:

(علیّ ولیکم من بعدی) و أکد القول علیک و علیّ و علی جمیع المسلمین و قال: انّی مخلف فیکم الثقلین: کتاب اللّه عز و جل و عترتی، و قد قال: انا مدینة العلم و علی بابها...

و قد علمت یا معاویة ما أنزل اللّه تعالی من الآیات المتلوات فی فضائله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۵

التی لا یشرک فیها احد کقوله تعالی: یُوفُونَ بِالنَّذْرِ.. إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و قال اللّه تعالی لرسوله علیه السّلام: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: أما ترضی ان یکون سلمک سلمی و حربک حربی، و تکون أخی و ولیی فی الدنیا و الآخرة؟ یا ابا حسن: من أحبک فقد أحبنی، و من أبغضک فقد ابغضنی، و من أحبک ادخله اللّه الجنة و من أبغضک أدخله النار. و کتابک یا معاویة الذی کتبت و هذا جوابه لیس مما ینخدع به من له عقل أو دین، و السّلام» [۱]

۲۶- الحسن البصری و حدیث الثقلین ... ص: ۳۰۵

لقد ذکر الحسن البصری- و هو من کبار التابعین و اسلاف اهل السنة العظماء- حدیث الثقلین ضمن فضائل لمولانا امیر المؤمنین علیه السّلام، ذکر ذلک ابن ابی الحدید حیث قال:

«و روی الواقدی قال: سئل الحسن عن علی رضی اللّه عنه- و کان یظن به الانحراف و لم یکن کما یظن- فقال:

ما أقول فیمن جمع الخصال الأربع: ائتمانه علی براءة، و ما قال له فی غزوة تبوک فلو کان غیر النبوة شیء یفوته لاستثناه، و قول النبی صلّی اللّه علیه و آله: الثقلان کتاب اللّه و عترتی، و انه لم یؤمر علیه أمیر قط و قد أمرت الأمراء علی غیره» [۲].

و ظاهر ان إرساله ببراءة و عزله صلّی اللّه علیه و آله ابا بکر یثبت امامة امیر المؤمنین علیه السّلام و یبطل خلافة غیره ... و قد تکفلت کتب أهل الحق

---

[۱] المناقب للخوارزمی ۱۲۸- ۱۳۰.

[۲] شرح نهج البلاغة ۴/ ۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۶

إیضاح ذلک بالتفصیل، لا سیما کتاب (تشیید المطاعن).

و حدیث المنزلهٔ دلیل آخر علی إمامته علیه السّلام کما بینا ذلک بحمد اللّه تعالی فی المجلد الخاص به.

و عدم تأمیر أحد علیه «و قد أمرت الأمراء علی غیره» ایضا من جملهٔ الأدلهٔ الرصینهٔ القاطعهٔ علی إمامته علیه الصلاهٔ و السّلام.

ثم عد حدیث الثقلین مع هذه دلیل علی إمامته، و شاهد علی خلافته بلا فصل.

هذا بالاضافهٔ الی الوجوه الکثیرهٔ التی لا تحصی- و قد ذکرنا طرفا منها- و التی تفید إمامته علیه السّلام علی ضوء حدیث الثقلین المتواتر القطعی الصدور من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

و هذا المقدار کاف لتبیین کذب (الدهلوی) أو وهمه فی قوله: ان حدیث الثقلین لا ربط له بالامامهٔ الکبری..

و الحمد للّه رب العالمین، و هو ولی التوفیق.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۷

دحض المعارضهٔ بحدیث: علیکم سنّتی و سنّهٔ الخلفاء ... ص: ۳۰۷

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۹

قوله: «و علی فرض التسلیم بذلک، فهناک حدیث صحیح یعارضه و هو

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: علیکم بسنتی و سنهٔ الخلفاء الراشدین المهدیین من بعدی، تمسکوا بها و عضوا علیه بالنواجذ».

أقول: ان هذه المعارضهٔ باطلهٔ لوجوه:

۱- الحدیث من متفردات العامهٔ ... ص: ۳۰۹

ان هذا الحدیث من متفردات أهل السنهٔ، فهو حتی لو بلغ من الصحهٔ ما بلغ- لا یلیق للاحتجاج به، فذکر (الدهلوی) إیاه خروج علی آداب المناظرهٔ.

۲- احتجاجه به ینافی ما التزم به ... ص: ۳۰۹

ان احتجاجه بهذا الحدیث یخالف ما التزم به، لأنه قال فی کتابه هذا (التحفهٔ):

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۰

«و لقد التزمت فی هذه الرسالهٔ أن لا انقل فی بیان مذهب الشیعهٔ و أصوله و ما یخص به الا من کتبهم المعتبرهٔ»....

و بمثل هذا صرح فی مواضع عدیدهٔ منه ... و علی هذا فان تمسکه

بروایهٔ «علیکم بسنتی»...

مقابل حدیث الثقلین غیر صحیح، و مناف لما التزم به ... فیکون ناکثا عهده، و مخلفا وعده...

۳- احتجاجه به ینافی کلام والده ... ص: ۳۱۰

ان احتجاج (الـدهلوی) بهذا الحدیث فی هذا المقام مخالف أیضا لما أفاده والده فی کتابه (قرة العینین) فلقد قال فیه: «و لا نشـتغل فی هذه الرسالة بأجوبة الامامیة و الزیدیة، فان لمناظرتهم منهجا آخر، لا بأحادیث (الصحیحین) و أمثالهما».

أضف الی هـذا: انه إذا کان والـده متجنبا ذکر أحادیث الصـحیحین فی البحث مع الامامیـة، فکیف یصـح من (الدهلوی) ان یتمسـک بحدیث «علیکم بسنتی» ... و لا أثر له فی الصحیحین؟!

۴– بطلان احتجاجه علی ضوء کلام تلمیذه ... ص: ۳۱۰

ان تلمیذ (الدهلوی) رشید الدین خان الدهلوی صرح فی کتابه (الشوکة العمریة) فی کلام له بقوله:

«فقـد یکون رواة فرقـة معتمـدین عنـدها و هم لدی غیرها مجروحون، و لهذا فان کل فرقة تری روایاتها مسـلّمة و الاخبار المرویة عند الفرقة المخالفة ضعیفة.

و هـذا واضـح، لاـن الشـیعة الامامیـة یقـدحون فی أخبـار الفرق المخالفـة لهـا، و بالاـخص فی الاخبـار التی یرویها أبناء السـنة ترویجا لمقاصدهم و عقائدهم، فان هذه عندهم مقدوحة بطریق أولی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۱

۵– انه مما أعرض عنه الشیخان ... ص: ۳۱۱

ان حدیث: «علیکم بسنتی و سنة الخلفاء»...

حـدیث أعرض عنه البخـاری و مسـلم و لم یخرجـاه فی الصـحیحین. و اعراضـهما عن حـدیث دلیـل فی رأی جمهور أهل السـنة علی وضعه، و قد أوردنا شطرا من کلماتهم الصریحة فی ذلک فی مجلد (حدیث الطیر) فی رد حدیث الاقتداء.

۶– انه مقدوح سندا ... ص: ۳۱۱

انه لو تتبع الخبیر سند

حدیث: «علیکم بسنتی و سنة الخلفاء»...

لوجد رجاله مجروحین مطروحین عند نقاد أهل السنة و رجال الحدیث، و علی ذلک فان دعوی صحته باطلة.

هذا و انی ناقل هذا الحدیث أولا من (سنن أبی داود) و (سنن الترمذی) و (سنن ابن ماجة) ثم أذکر أقوالهم فی رجاله:

قال ابو داود: «حدثنا أحمد بن حنبل نا الولید بن مسـلم ناثور بن یزید حدثنی خالد بن معدان حدثنی عبد الرحمن بن عمرو السلمی و حجر بن حجر، قالاـ أتینـا العربـاض بن ساریـة– و هو ممن نزل فیه قوله تعـالی: وَ لا عَلَی الَّذِینَ إِذا ما أَتَوْکَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُکُمْ عَلَیْهِ– فسلمنا و قلنا:

أتیناک زائرین و عائدین و مقتبسین.

فقال العرباض: صلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات یوم، ثم أقبل علینا فوعظنا موعظة بلیغة، ذرفت منها العیون، و وجلت منها القلوب، فقال قائل: یا رسول اللّه کان هذه موعظة مودع فما ذا تعهد إلینا؟ فقال: أوصـیکم بتقوی اللّه و السمع و الطاعة و ان کان عبدا حبشـیا، فانه من یعیش منکم بعدی فسیری اختلافا کثیرا، فعلیکم بسـنتی و سـنة الخلفاء الراشدین المهدیین تمسـکوا بها و عضوا علیها بالنواجذ، و إیاکم و محدثات الأمور، فان کل محدثة بدعة، و کل بدعة ضلالة» [۱].

[۱] سنن أبی داود ۴/ ۲۸۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۲

و قال الترمذی: «حدثنا علی بن حجر نا بقیهٔ بن الولید عن بحیر بن سعید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن بن عمرو السلمی عن العرباض ابن ساریهٔ» مثله.

ثم قال الترمذی: «هذا حدیث حسن صحیح، قد روی ثور بن یزید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن بن عمرو السلمی عن العرباض بن ساریهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نحو هذا، حدثنا بذلک الحسن بن علی الخلال و غیر واحد قالوا: نا أبو عاصم عن ثور بن یزید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن ابن عمرو السلمی عن العرباض بن ساریهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و العرباض بن ساریهٔ یکنی أبا نجیح، و قد روی هذا الحدیث عن حجر بن حجر عن عرباض بن ساریهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نحوه» [۱].

و قال ابن ماجهٔ: «حدثنا عبد اللّه بن أحمد بن بشر بن ذکوان الدمشقی ثنا الولید بن مسلم ثنا عبد اللّه بن العلا- یعنی ابن زبر- حدثنی یحیی بن أبی المطاع قال: سمعت العرباض بن ساریهٔ یقول» ... مثله.

ثم قال ابن ماجهٔ: «حدثنا اسماعیل بن بشر بن منصور و إسحاق بن ابراهیم السواق قال ثنا عبد الرحمن بن مهدی عن معاویهٔ بن صالح عن ضمرهٔ ابن حبیب عن عبد الرحمن بن عمرو السلمی انه سمع العرباض بن ساریهٔ یقول» ... مثله.

و قال: «حدثنا یحیی بن حکیم ثنا عبد الملک بن الصباح المسمعی ثنا ثور بن یزید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن بن عمرو عن العرباض بن ساریهٔ» [... ۲].

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۴۴.

[۲] سنن ابن ماجهٔ ۱/ ۱۵- ۱۷. باب اتباع سنهٔ الخلفاء الراشدین المهدیین.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۳

۷- النظر فی رجال الحدیث ... ص: ۳۱۳

اشارهٔ

و من تتبع کلمات علماء الرجال علم أن أکثر رجاله مضعّفون:

اما العرباض بن ساریهٔ الصحابی ... ص: ۳۱۳

و هو الذی علیه مدار هذا الحدیث فلا شک فی کونه کذابا، إذ کان یدعی انه ربع الإسلام، هذا باطل محض، و کذب بحت، لا یشک فی ذلک و لا یرتاب من وقف علی الآثار و الأحادیث المذکورهٔ فی کتب أهل السنهٔ، فی ذکر السابقین الی الإسلام.

و من الغریب: ان عمرو بن عبسهٔ ایضا کان یقول: أنا ربع الإسلام، و هذا ما دعی محمد بن عوف الی أن یقول: «لا ندری أیهما اسلم قبل صاحبه» و الحال ان دعوی کل منهما بالنظر الی تکذیب أحدهما الآخر باطلهٔ.

قال ابن حجر العسقلانی: «قال محمد بن عوف: کل واحد من العرباض ابن ساریهٔ و عمرو بن عبسهٔ یقول: أنا ربع الإسلام، لا ندری

أیهما أسلم قبل صاحبه» [۱].

و مما یدل علی کذب العرباض قوله «عتبة خیر منی سبقنی الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بسنة».

فقد قال ابن الأثیر و ابن حجر و اللفظ للأول بترجمة عتبة بن عبد:

«أخبرنا ابو یاسر بن هبة اللّه بأسناده عن عبد اللّه بن أحمد قال حدثنی أبی، حدثنا الحکم بن نافع، حدثنا اسماعیل بن عیاش عن ضمضم بن زرعة عن شریح ابن عبد قال: کان عتبة یقول: عرباض خیر منی، و عرباض یقول: عتبة خیر منی سبقنی الی النبی صلّی اللّه علیه و آله بسنة» [۲].

---

[۱] اسد الغابة ۳/ ۳۶۲، الاصابة ۲/ ۴۴۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۴

و ظاهر أنه لو کان قول عرباض «أنا ربع الإسلام» صحیحا لکان عتبة بن عبد الذی سبقه الی الإسلام- بناء علی قوله الثانی عتبة بن عبد خیر منی سبقنی الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بسنة- ثلاث الإسلام!! و علاوة علی أن الأحادیث الکثیرة تکذب هذا المعنی، فانه لم یقل أحد عن عتبة بأنه ثلاث الإسلام.

و علی ذلک فان قول العرباض «أنا ربع الإسلام» باطل، من هذه الجهة ایضا.

و مما یدل علی کذبه أیضا

ما نقله ابن الأثیر بترجمة عتبة فقال:

«روی اسماعیل بن عیاش عن ضمضم بن زرعة عن شریح بن عبد قال:

قال عتبة بن عبد السلمی کان النبی صلّی اللّه علیه و آله إذا أتاه رجل و له الاسم لا یحبه حوّله

، و لقد أتیناه و انا لسبعة من بنی سلیم أکبرنا العرباض بن ساریة فبایعناه جمیعا» [۱].

فانه- کما تری- یثبت کذبه فی قوله «انا ربع الإسلام» و کذبه فی قوله عن عتبة «عتبة خیر منی سبقنی الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بسنة».

و اما عبد الرحمن بن عمرو السلمی ... ص: ۳۱۴

و هو راوی الخبر عن العرباض، فانه علی ما نص علیه ابن القطان مجهول کما سیأتی.

و اما حجر بن حجر ... ص: ۳۱۴

و هو راویه عن العرباض ایضا.. فقد قال الذهبی: «حجر بن حجر الکلاعی ما حدث عنه سوی خالد بن معدان بحدیث العرباض مقرونا

---

[۱] اسد الغابة ۳/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۵

بآخر» [۱].

و یقصد من حدیث العرباض الحدیث الذی نحن بصدد تضعیفه، و من الآخر عبد الرحمن السلمی، و ستعرف ما فیه.

و قال ابن حجر العسقلانی بترجمته: «قال ابن القطان لا یعرف» [۲].

و من جملهٔ قوادحه انه من أهل حمص، و عداء أهل حمص لأمیر المؤمنین علیه السّلام ظاهر معروف ... و قد أثبتنا ذلک فی مجلّد حدیث (مدینهٔ العلم) بالتفصیل.

و اما خالد بن معدان ... ص: ۳۱۵

فمما یدل علی سقوطه کونه من اهل حمص، کما فی [تهذیب التهذیب «خالد بن معدان بن ابی کریب الکلاعی أبو عبد اللّه الشامی الحمصی» [۳].

و من جملهٔ مخازیه: انه کان من أعوان یزید بن معاویهٔ و صاحب شرطته کما قال الطبری بترجمته:

«حدثنی الحارث عن الحجاج قال: حدثنی ابو جعفر الحمدانی عن محمد ابن داود قال: سمعت عیسی بن یونس یقول: کان خالد بن معدان صاحب شرطهٔ یزید بن معاویهٔ، و کان خالد غیر متهم فیما روی و حدث من خبر فی الدین» [۴].

و ما ادعاه عیسی بن یونس فی ذیل کلامه باطل.. إذ کون الرجل صاحب شرطهٔ یزید بن معاویهٔ یکفی حجهٔ علی سقوطه و عدم الاعتماد علیه فی جمیع أخباره..

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۴۶۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۱۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۱۸.

[۴] ذیل المذیل للطبری.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۶

و اما ثور بن یزید ... ص: ۳۱۶

و هو راوی الخبر عن خالد، فهو مقدوح کذلک، لأنه من أهل حمص کما ذکر الذهبی: «ثور بن یزید الکلاعی أبو خالد الحمصی» [۱].

و لأنه کان لا یحب علیا علیه السّلام ... فقد قال ابن حجر العسقلانی «و کان جده قتل یوم صفین مع معاویهٔ، فکان ثور إذا ذکر علیا قال: لا أحب رجلا قتل جدی».

و لأنه کان یجالس الذین یسبون علیا علیه السّلام و هو لا ینکر ذلک، فقد قال ابن حجر العسقلانی: «أزهر الحرازی، و أسد بن وداعهٔ، و جماعهٔ- و کانوا یجلسون و یسبون علی بن أبی طالب، و کان ثور لا یسبه، فإذا لم یسب جرّوا برجلیه» [۲].

و لأنه کان قدریا.. قال الذهبی بترجمته: «قال احمد بن حنبل: کان ثور یری القدر و کان أهل حمص نفوه و أخرجوه، و قال أبو مسهر عن عبد اللّه بن سالم: أدرکت أهل حمص و قد أخرجوا ثور و أحرقوا داره لکلامه فی القدر».

و نقله ابن حجر فی تهذیب التهذیب و أضاف: «و قال ابن معین کان مکحول قدریا ثم رجع و ثور بن یزید قدری».

و قال العینی فی شرح حدیث ما أکل أحد طعاما قط.. فی ذکر رجاله: «کان قدریا» [۳].

و قال الصفی الخزرجی بترجمته: «قال أحمد: كان یری القدر.. تكلم فیه جماعهٔ بسبب ذلک» [۴].

و لأنه كان مذموما لدی مالک- و هو أحد الأئمهٔ الأربعهٔ عند أهل السنهٔ- فقد قال ابن حجر العسقلانی «قدم المدینهٔ فنهی مالک عن مجالسته»

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۳۷۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۳۴.

[۳] عمدهٔ القاری ۱۱/ ۱۸۷.

[۴] خلاصهٔ تهذیب التهذیب ۱/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۷

و لیس لمالک عنه روایهٔ لا فی (الموطأ) و لا فی (الكتب الستهٔ) و لا فی (غرائب مالک للدارقطنی) فما أدری أین وقعت روایته عنه مع ذمهٔ له.

و قال سلمهٔ بن المعیار: كان الأوزاعی سیء القول فی ثور و ابن إسحاق و زرعهٔ بن ابراهیم.»

و قال ابن حجر العسقلانی: «و قال أبو مسهر و غیره: كان الاوزاعی یتكلم فیه و یهجوه».

و لان عبد اللّه بن المبارک- الامام الشهیر- كان یحذر عنه و یعده ممن كان فاسد المذهب، فقد قال ابن حجر: «قال نعیم بن حماد قال عبد اللّه بن المبارک:

أیها الطالب علما أئت حماد بن یزید

فاطلبن العلم منه ثم قیده بقید

لا كثور و كجهم و كعمرو بن عبید».

و لان ابن حجر روی فی (تهذیب التهذیب) عن القطان قولا فیه، فقد قال: «و قال عبد اللّه بن احمد عن أبیه عن یحیی القطان: ثور إذا حدثنی عن رجل لا أعرفه قلت: أنت اكبر أم هذا؟ فإذا قال: هو اكبر منی كتبته، و إذا قال: هو أصغر منی لم اكتبه». فكأن القطان- و هو من مشاهیر علماء القوم- كان لا یعتمد علی روایهٔ ثور عمن هو أصغر منه سنا.

و اما الولید بن مسلم ... ص: ۳۱۷

راوی الخبر عن ثور و الواقع فی سند أبی داود فهو مطروح أیضا، فقد قال الذهبی: «و قال ابو مسهر: الولید مدلس، و ربما دلس عن الكذابین» [۱].

و قال فیه بترجمته أیضا: «و قال أبو عبد اللّه الآجری: سألت أبا داود عن صدقهٔ بن خالد قال: هو أثبت من الولید بن مسلم، الولید روی عن

---

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۸

مالک عشرهٔ أحادیث لیس لها أصل، منها عن نافع أربعهٔ.

قلت: و من أنكر ما أتی به

حدیث حفظ القرآن رواه الترمذی، و حدیثه عن أبی لهیعة عن عبید اللّه بن جعفر عن عبد اللّه بن أبی قتادة عن أبیه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من قعد علی فراش مغیبة قیض اللّه له یوم القیامة ثعبانین

، و قال أبو حاتم: هذا حدیث باطل.

قلت: إذا قال الولید عن ابن جریح أو عن الاوزاعی فلیس بمعتمد لأنه یدلس عن کذابین، فإذا قال حدثنا فهو حجة. و قال أبو مسهر: کان الولید یأخذ من ابن السفر حدیث الأوزاعی، و کان ابن السفر کذابا و هو یقول فیها:

قال الاوزاعی.

و قال صالح جزرة: سمعت الهشیم بن خارجة یقول: قلت للولید بن مسلم: قد أفسدت حدیث الاوزاعی، قال: و کیف؟ قلت: تروی عنه عن نافع و عنه عن الزهری و عنه عن یحیی، و غیرک لا یدخل بین الاوزاعی و بین نافع عبد اللّه بن عامر الاسلمی، و بینه و بین الزهری قرة، فما یحملک علی هذا؟ قال: أنبل الاوزاعی انه یروی عن مثل هؤلاء. قلت: فإذا روی الاوزاعی عن هؤلاء و هم ضعفاء مناکیر فأسقطتهم و صیرتها من روایة الاوزاعی عن الإثبات ضعف الاوزاعی. فلم یلتفت الی قولی.»

و قال ابن حجر بترجمته: «و قال الاسماعیلی أخبرت عن عبد اللّه بن احمد عن أبیه قال: کان الولید رفاعا، و قال المروزی احمد: کان الولید کثیر الخطأ، و قال حنبل عن ابی معین: سمعت أبا مسهر یقول: کان الولید ممن یأخذ عن ابن السفر حدیث الاوزاعی و کان أبو السفر کذابا، و قال مؤمل بن أهاب عن ابی مسهر: کان الولید بن مسلم یحدث حدیث الاوزاعی عن الکذابین ثم یدلسها عنهم، و قال صالح بن محمد: سمعت الهشیم بن خارجة یقول ... و قال الدارقطنی: کان الولید یرسل، یروی عن الاوزاعی أحادیث عند الأوزاعی عن شیوخ ضعفاء عن شیوخ قد أدرکهم الاوزاعی، فیسقط أسماء الضعفاء و یجعلها عن الاوزاعی عن نافع و عن عطاء.»

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۹

و قال ابن حجر أیضا «و قال الآجری: سألت أبا داود عن صدقة بن خالد فقال هو أثبت من الولید، الولید روی عن مالک عشرة أحادیث لیس لها أصل، منها أربعة عن نافع، و قد تقدم هذا فی الأصل بترجمة صدقة بن خالد.

و قال منها: سألت أحمد عن ولید فقال: اختلطت علیه أحادیث، ما سمع و ما لم یسمع، و کانت له منکرات، منها حدیث عمرو بن العاص:

لا تلبسوا علینا دیننا، و لم یثبت شیء صح فی هذا عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قال عبد اللّه بن أحمد: سئل عنه أبی فقال: کان رفاعا» [۱].

و أما أبو عاصم ... ص: ۳۱۹

راوی الخبر عن ثور فی سند الترمذی، فهو مطعون فیه أیضا، فقد تکلم فیه القطان، قال الذهبی بترجمته: «و قال النباتی ذکر لابی عاصم ان یحیی ابن سعید تکلم [یتکلم فیک، فقال: لست بحی و لا میت إذا لم أذکر» [۲].

و اما حسن بن علی الخلال ... ص: ۳۱۹

الحلوانی و هو راوی الخبر عن أبی عاصم عند الترمذی فمقدوح کذلک فقد قال ابن حجر العسقلانی: «و قال أبو داود: کان عالما بالرجال و کان لا یستعمل علمه. و قال أیضا: و کان لا ینتقد الرجال» [۳].

و قال ابن حجر أیضا: «و قال داود بن الحسین البیهقی: بلغنی ان الحلوانی قال لا أکفر من وقف فی القرآن. قال داود: فسألت سلمة بن

شبيب عن الحلوانى فقال: يرمى فى الحش، من لم يشهد بكفر الكافر فهو كافر.

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱۱/ ۱۵۴.

[۲] ميزان الاعتدال ۲/ ۳۲۵.

[۳] تهذيب التهذيب ۲/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۰

و قال الامام أحمد: ما أعرفه بطلب الحديث و لا رأيته يطلبه، و لم يحمده، ثم قال: بلغنى عنه أشياء أكرهه، و قال مرهٔ: أهل الثغر عنه غير راضين، أو ما هذا معناه».

و اما بحير بن سعيد ... ص: ۳۲۰

راوى الخبر عن خالد بن معدان أيضا عند الترمذى فلا شك فى ضعفه، إذ هو من أهل حمص، و انحراف أهل حمص عن أمير المؤمنين عليه السّلام أظهر من الشمس كما مر مرارا.

قال ابن حجر: «بحير بن سعيد السحولى أبو خالد الحمصى، روى عن خالد بن معدان و مكحول، و عنه اسماعيل بن عياش و بقيهٔ بن الوليد و ثور بن يزيد و هو من أقرانه، و معاويهٔ بن صالح و غيرهم» [۱].

و كذا قال الصفى الخزرجى فى (مختصر تذهيب تهذيب الكمال ۱/ ۱۴۲).

و اما بقيهٔ بن الوليد ... ص: ۳۲۰

راوى الخبر عن بحير بن سعيد عند الترمذى، فهو مقدوح و مذموم فى الغايهٔ، و بالاضافهٔ الى كونه حمصيا فإنهم ذكروا له مثالب كثيرهٔ، قال ابن الجوزى فى حديث: «و قد ذكرنا ان بقيهٔ كان يروى عن المجهولين و الضعفاء، و ربما أسقط ذكرهم و ذكر من رووا له عنه» [۲].

و قال «قال ابن حبان: لا يحتج ببقيهٔ» [۳].

و قال: «بقيهٔ مدلس يروى عن الضعفاء، و أصحابه لا يسوون حديثه و يحذفون الضعفاء منه» [۴].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۴۲۱.

[۲] الموضوعات ۱/ ۱۰۹.

[۳] المصدر ۱/ ۱۵۱.

[۴] المصدر ۱/ ۲۱۸.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۱

و قال الذهبى بترجمته: «و قال غير واحد: كان مدلسا، فإذا قال: عن، فليس بحجهٔ. قال ابن حبان: سمع من شعبهٔ و مالك و غيرهما أحاديث مستقيمهٔ ثم سمع من أقوام كذابين عن شعبهٔ و مالك فروى عن الثقات بالتدليس ما أخذ عن الضعفاء. و قال أبو حاتم: لا يحتج به و قال أبو مسهر:

أحادیث بقیة لیست نقیة فکن منها علی تقیة.

قال حیاة بن شریح: سمعت بقیة یقول: لما قرأت علی شعبة أحادیث بحیر ابن سعید قال: یا أبا محمد لو لم أسمعها منک لطرت.

و قال أبو إسحاق الجوزجانی: رحم اللّه بقیة ما کان یبالی إذا وجد خرافة عمن یأخذه، فان حدث عن الثقات فلا بأس به».

و قال الذهبی أیضا: «قال أبو التقی الیزنی: من قال ان بقیة قال حدثنا فقد کذب، ما قال قط الا حدثنی فلان. و قال الحجاج بن الشاعر: سئل ابن عیینة عن حدیث من هذه الملح فقال: أنا أبو العجب أنا بقیة بن الولید. و قال ابن خزیمة لا أحتج ببقیة، و حدثنا أحمد بن الحسن الترمذی سمعت أحمد ابن حنبل یقول: توهمت ان بقیة لا- یحدث المناکیر الا عن المجاهیل، فإذا هو یحدث المناکیر عن المشاهیر، فعلمت من أین أتی».

و قال الذهبی نقلا عن ابن حبان: «حدثنا سلیمان بن محمد الخزاعی بدمشق حدثنا هشام به خلد حدثنا بقیة عن ابن جریح عن عطاء عن ابن عباس مرفوعا: من أدمن علی حاجبیه بالمشط عوفی من الوباء، و هذا من نسخة کتبناها بهذا الاسناد کلها موضوعة یشبه أن یکون بقیة سمعه من انسان واه عن ابن جریح فدلس عنه و التزق به».

قال: «و ذکر العقیلی حدثنا محمد بن سعید حدثنا عبد الرحمن بن حکم عن وکیع قال: ما سمعت أحدا أجرأ علی أن یقول قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من بقیة».

قال: «و قال مسلم: حدثنا ابن راهویه سمعت بعض أصحاب عبد اللّه قال قال ابن المبارک: نعم الرجل بقیة لو لا انه یکنّی الاسامی

و یسمی الکنی، کان دهرا یحدثنا عن أبی سعید الوحاظی فنظرنا فإذا هو عبد القدوس.

و قال أبو داود: أنبأنا احمد قال: روی بقیة عن عبد اللّه مناکیر. قال الذهبی و روی عباس عن ابن معین قال: إذا لم یسمّ بقیة شیخه و کناه فاعلم انه لا یساوی شیئا.

و قال: قال یعقوب الفسوی: و بقیة یذکر بحفظ الا أنه یشتهی الملح و الطرائف من الأحادیث فیروی عن الضعفاء».

و روی الذهبی عن عمرو بن سنان عن عبد الوهاب بن الضحاک عن شعبة: «و بقیة ذو غرائب و عجائب و مناکیر».

قال: «قال عبد الحق فی غیر حدیث: بقیة لا یحتج به، و روی له أیضا أحادیث و سکت عن تبیینها.

و قال أبو الحسن ابن القطان: بقیة یدلس عن الضعفاء و یستبیح ذلک، و هذا ان صح مفسد لعدالته».

قال الذهبی: «قلت نعم و اللّه صح هذا عنه أنه فعله و صح عن الولید ابن مسلم، بل و عن جماعة کبار فعله، و هذه بلیة منهم، و لکنهم فعلوا ذلک باجتهاد و ما جوزوا علی ذلک الشخص الذی یسقطون ذکره بالتدلیس انه تعمد الکذب، هذا أمثل ما یعتذر به عنهم» [۱].

قلت: و هو سخیف جدا، لان بقیة و أمثاله ان کانوا یؤمنون باللّه و یخشونه، لذکروا عند التحدیث اسم الرجل الضعیف الذی أسقطوه، مصرحین بضعفه، لئلا یضل بتدلیسهم من لا خبرة له فی الرجال و الحدیث.

و قال المجد الفیروزابادی: «و بقیة محدث ضعیف» [۲].

و قال ابن حجر بترجمته: «قال یحیی بن معین کان یحدث عن

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۳۳.

[۲] القاموس المحیط: بقی.

الضعفاء بمائة حدیث قبل ان یحدث عن الثقات».

و قال: «قال أبو حاتم یکتب حدیثه و لا یحتج به، و هو أحب الیّ من اسماعیل ابن عیاش» [۱].

قال: «و روى ابن عدى عن بقية قال لى شعبة يا أبا يحمد ما أحسن حديثك لكن ليس له أركان.

و قال بقية: ذاكرت حماد بن زيد بأحاديث و قال: ما أجود حديثك لو كان لها أجنحة» [۲].

و قال ابن حجر: «بقية بن الوليد.. صدوق كثير التدليس عن الضعفاء من الثامنة، مات سنة سبع و سبعين» [۳].

و قال المناوى بعد حديث: «قال المنذرى رواه الطبرانى من رواية بقية و فيه راو لم يسم قال الهيثمى تبعا لشيخه الزين العراقى: و فى اسناده من لم يسم، و بقية مدلس» [۴].

و قال الزبيدى: «و بقية بن الوليد محدث ضعيف يروى عن الكذابين و يدلسهم. قاله الذهبى فى الميزان، و قال فى ذيله، هو صدوق فى نفسه حافظ لكنه يروى عمن دب و درج فكثرت المناكير و العجائب فى حديثه، و قال ابن خزيمة: لا احتج ببقية، و قال احمد: له مناكير عن الثقات، و قال ابن عدى: لبقية أحاديث صالحة و يخالف الثقات، و إذا روى عن غير الشاميين خلط كما يفعل اسماعيل بن عياش» [۵].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۴۷۵.

[۲] المصدر ۱/ ۴۷۷.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۱۰۴.

[۴] فيض القدير ۱/ ۱۰۹.

[۵] تاج العروس: بقى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۴

و اما يحيى بن أبى المطاع ... ص: ۳۲۴

راوى الحديث عن العرباض بن سارية عن ابن ماجة، فانه مجهول عند ابن القطان، و قد تكلم كبار العلماء فى لقائه العرباض و استنكروه، فقد قال الذهبى «و قد استبعد دحيم لقيه للعرباض فلعله أرسل عنه، فهذا فى الشاميين كثير الوقوع، يروون عمن لم يلقوهم» [۱].

و قال ابن حجر: «و قال أبو زرعة لدحيم تعجبا من حديث الوليد بن سليمان قال: صحبت يحيى بن أبى المطاع، كيف يحدث عبد اللّه بن العلاء ابن زبر عنه انه سمع العرباض مع قرب عهد يحيى؟ قال: أنا من أنكر الناس لهذا، و العرباض قديم الموت.

قلت: و زعم ابن القطان انه لا يعرف حاله» [۲].

و قال: «و أشار دحيم الى ان روايته عن عرباض بن سارية مرسلة» [۳].

و اما عبد اللّه بن علاء ... ص: ۳۲۴

راوى الخبر عن يحيى عند ابن ماجة فانه أيضا لا يخلو عن قدح، فقد قال الذهبى: «و قال ابن حزم: ضعفه يحيى و غيره» [۴].

و اما ضمرة بن حبيب ... ص: ۳۲۴

راوی الخبر عن عبد الرحمن السلمی عند ابن ماجهٔ فهو ایضا مطروح، لأنه من أهل حمص کما لا یخفی علی من راجع (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب)، کما أنه کان مؤذن المسجد الجامع بدمشق (تقریب التهذیب ۴/ ۴۵۹).

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۴۱۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۸۰.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۵۸.

[۴] میزان الاعتدال ۲/ ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۵

و اما معاویهٔ بن صالح ... ص: ۳۲۵

راوی الحدیث عن ضمرهٔ عند ابن ماجهٔ فقد تکلموا فیه کذلک، قال الذهبی «قال ابن حاتم: لا یحتج به، و لم یخرج له البخاری، و لینه ابن معین».

قال: «قال اللیث بن عبده قال یحیی بن معین: کان ابن مهدی إذا حدث بحدیث معاویهٔ بن صالح زجره یحیی بن سعید، و کان ابن مهدی لا یبالی» [۱].

و أورده فی الضعفاء و قال: «قال أبو حاتم: لا یحتج به و کان [یحیی القطان لا یرضاه» [۲].

و قال ابن حجر: «و قال ابن أبی خیثمهٔ و الدوری فی تاریخهما عن ابن معین: کان یحیی بن سعید لا یرضاه.

و قال: قال الدوری عن ابن معین: لیس بمرضی، هکذا نقله ابن ابی حاتم عن الدوری، و لیس ذلک فی تاریخه، و قال اللیث بن عبده قال یحیی بن معین کان ابن مهدی إذا تحدث بحدیث معاویهٔ بن صالح زبره یحیی بن سعید و قال: ایش هذه الأحادیث؟ و قال علی بن المعاینی عن یحیی ابن معین: ما کنا نأخذ عنه.

و قال: قال ابو صالح الفراء عن أبی إسحاق الفزاری: ما کان بأهل أن یروی عنه.

قال: و قال یعقوب بن شیبهٔ: قد حمل الناس عنه و منهم من یری انه وسط لیس بالثبت و لا بالضعیف و منهم من یضعفه.

قال: و قال ابن عمار زعموا انه لم یکن یدری أی شیء فی الحدیث» [۳].

هذا کله بالاضافهٔ الی کونه من أهل حمص و قاضی الأندلس فی

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۱۳۵.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۱۶۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۶

الدولهٔ الامویهٔ، کما فی (تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۰۹) و فیه: «قال ابن یونس قدم سنهٔ خمس و عشرین ثم دخل الأندلس، فلما ملک عبد الرحمن بن معاویهٔ بالأندلس اتصل به فأرسله الی الشام فی بعض أمره، فلما رجع الیه ولاه قضاء الجماعهٔ بالأندلس، و توفی سنهٔ ثمان و خمسین و مائهٔ، و قال سعید بن أبی مریم سمعت خالی موسی بن سلمهٔ یقول: أتیت معاویهٔ بن صالح لا کتب عنه فرأیت عنده أراه- قال: الملاهی- فقال: ما هذا؟ قال: شیء بهدیه الی صاحب الأندلس، قال: فترکته و لم اکتب عنه» [۱].

و اما اسماعيل بن بشر بن منصور ... ص: ۳۲۶

شيخ ابن ماجة و أحد رجال الحديث فى طريقه الثانى، فقد كان قدريا كما فى (تهذيب التهذيب ۱/ ۲۸۴).
و فى (مختصر تهذيب التهذيب ۱/ ۸۴): «تكلم فيه».

و اما عبد الملك بن الصباح ... ص: ۳۲۶

راوى الخبر عن ثور فى طريقه الثالث عند ابن ماجة ففى (ميزان الاعتدال ۲/ ۶۵۶): «متهم بسرقة الحديث».

۸- تصريح الحافظ ابن القطان ببطلانه ... ص: ۳۲۶

اشارة

لقد ثبت بطلان هذا الحديث حتى صرح بذلک الحافظ ابن القطان، فقد قال ابن حجر بترجمة عبد الرحمن السلمى: «له فى الكتب حديث واحد فى الموعظة صححه الترمذى. قلت و ابن حبان و الحاكم فى المستدرک، و زعم ابن القطان الفاسى: انه لا يصح لجهالته» [۲].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱۰/ ۲۱۱.
[۲] تهذيب التهذيب ۶/ ۲۳۸.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۷
و ليس الحديث الذى أشار اليه الا
حديث «عليكم بسنتى»...
و قد زعموا انه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال هذا الكلام فى سياق وعظه للاصحاب كما تقدم.

ترجمة ابن القطان ... ص: ۳۲۷

و لنورد نبذة من كلماتهم فى الثناء على الحافظ ابن القطان ۶۲۸:
۱- قال الذهبى: «ابن القطان الحافظ العلامة الناقد قاضى الجماعة ... قال الأبار فى ترجمته: كان من أبصر الناس بصناعة الحديث و أحفظهم لا سماء رجاله و أشدهم عناية بالرواية، رأس طلبة مراكش ... قال ابن مسدى: كان معروفا بالحفظ و الإتقان و من أئمة هذا الشأن، مصرى الأصل مراكشى الدار، كان شيخ شيوخ أهل العلم فى الدولة المؤمنية» [... ۱].
۲- قال السيوطى: «ابن القطان الحافظ الناقد العلامة قاضى الجماعة ... كان من أبصر الناس بصناعة الحديث و أحفظهم لأسماء رجاله و أشدهم عناية فى الرواية، معروفا بالحفظ و الإتقان» [... ۲].

۹- لا اثر لهذا الحدیث فی الصحاح ... ص: ۳۲۷

انه علی فرض تسلیم صحهٔ هذا الحدیث بطریق من طرقهم، فانه لا یصلح لان یعارض به حدیث الثقلین الذی ثبت صدوره باعتراف کبار أئمتهم، و قد رووه بالطرق المتکاثرهٔ جدا فی کتبهم، و لیس
حدیث: «علیکم بسنتی»...
بهذه المثابهٔ، بل لا أثر له فی اکثر کتبهم...

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۰۷.
[۲] طبقات الحفاظ ۴۹۴.

۱۰- المراد من «الخلفاء» فیه هم «الأئمهٔ ...» ص: ۳۲۸

لو سلمنا صحهٔ هذا الحدیث فان لنا ان نفسر «الخلفاء» فیه ب «الأئمهٔ الاثنی عشر» من أهل بیت الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و ذلک:
أولا: لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم أطلق فی حدیث «الاثنی عشر خلیفهٔ» کلمهٔ «الخلفاء» علیهم سلام اللّه علیهم، فقد قال الشیخ القندوزی: «قال بعض المحققین: ان الأحادیث الدالهٔ علی کون الخلفاء بعده صلّی اللّه علیه و سلّم اثنی عشر قد اشتهرت من طرق کثیرهٔ. فبشرح الزمان و تعریف الکون و المکان علم ان مراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حدیثه هذا: الأئمهٔ الاثنا عشر من اهل بیته و عترته، إذ لا یمکن ان یحمل هذا الحدیث علی الخلفاء بعده من أصحابه لقلتهم عن اثنی عشر، و لا یمکن ان یحمل علی الملوک الامویهٔ، لزیادتهم علی اثنی عشر و لظلمهم الفاحش الا عمر بن عبد العزیز و لکونهم غیر بنی هاشم، لان
النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کلهم من بنی هاشم، فی روایهٔ عبد الملک عن جابر
، و إخفاء صوته صلّی اللّه علیه و سلّم فی هذا القول یرجع هذه الروایهٔ لأنهم لا یحبون خلافهٔ بنی هاشم، و لا یمکن ان یحمل علی الملوک العباسیهٔ لزیادتهم علی العدد المذکور، و لقلهٔ رعایتهم لایهٔ: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی و حدیث الکساء.
فلا بد من ان یحمل هذا الحدیث علی الأئمهٔ الاثنی عشر من أهل بیته و عترته صلّی اللّه علیه و سلّم لأنهم کانوا اعلم اهل زمانهم و أجلهم و أورعهم و اتقاهم و أعلاهم نسبا و أفضلهم حسبا و أکرمهم عند اللّه، و کانت علومهم عن آبائهم متصلهٔ بجدهم صلّی اللّه علیه و سلّم بالوراثهٔ و اللدنیهٔ، کذا عرفهم أهل العلم و التحقیق و اهل الکشف و التدقیق، و یؤید هذا المعنی- أی ان مراد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الأئمهٔ الاثنا عشر من أهل بیته و یشهد و یرجحه حدیث الثقلین و الأحادیث المتکثرهٔ المذکورهٔ فی هذا الکتاب و غیره، و اما
قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کلهم تجتمع علیه الامهٔ، فی روایهٔ عن جابر بن سمرهٔ
فمراده صلّی اللّه علیه و سلّم ان الامهٔ تجتمع علی الإقرار بامامهٔ کلهم وقت ظهور

قائمهم المهدی رضی اللّه عنه» [۱].
و ثانیا:
لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم عبر عنهم فی حدیث آخر ب «الخلفاء رواه السید علی الهمدانی فی (المودهٔ فی القربی) قائلا: «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من أحب ان یرکب سفینهٔ النجاهٔ و یستمسک بالعروهٔ الوثقی و یعتصم بحبل اللّه المتین فلیوال

علیا بعدی و یعاد عدوه، و لیأتم بالائمة الهداة من ولده، فإنهم خلفائی و أوصیائی و حجج اللّه علی خلقه بعدی و سادة أمتی وقادة الأتقیاء الی الجنة، حزبهم حزبی و حزبی حزب اللّه و حزب أعدائهم حزب الشیطان».

و رواه عنه القندوزی فی (ینابیع المودة ۲۵۸).

و ثالثا:

لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم عبر عنهم ب «الخلفاء» فی حدیث ابن عباس، و قد رواه الحموئی فی (فرائد السمطین)-: «عن سعید بن جبیر عن عبد اللّه بن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ان خلفائی أوصیائی و حجج اللّه علی الخلق من بعدی الاثنا عشر أو لهم أخی و آخرهم ولدی.

قیل: یا رسول اللّه و من أخوک؟ قال: علی بن أبی طالب. قیل: فمن ولدک؟ قال: المهدی الذی یملؤها قسطا و عدلا کما ملئت جورا و ظلما».

و رواه جمال الدین الشیرازی فی (روضة الأحباب) فی ذکر الامام الثانی عشر علیه السّلام، و القندوزی فی (ینابیع المودة ۴۴۷) عن الحموئی.

و رابعا:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم ب «الخلفاء» فی حدیثین رواهما جابر بن عبد اللّه، أحدهما بلفظ ... «هم خلفائی من بعدی یا جابر و أئمة الهدی بعدی أولهم علی بن أبی طالب» ... قاله (ص) فی جواب سؤاله عن قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ (روضة الأحباب). و الثانی بلفظ ...: «فإنهم أولیائی و نجبائی

---

[۱] ینابیع المودة ۴۴۶.

و احبائی و خلفائی» رواه الدیلمی فی (مسند الفردوس- مخطوط).

و خامسا:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله عبر عنهم ب «الخلفاء» فی حدیث آخر رواه شیخ الإسلام العز الدمشقی الشافعی- المترجم ببالغ الإطراء و الثناء علیه فی (العبر ۵/ ۲۶۰) و (مرآة الجنان ۴/ ۱۵۳- ۱۵۸) و (طبقات السبکی ۵/ ۱۰۲) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۱۹۷) و (طبقات الأسدی- ۲/ ۴۴۰) و (حسن المحاضرة ۱/ ۳۱۴- ۳۱۶)- رواه فی (رسالة فضائل الخلفاء) فی حدیث طویل: «فلما حملت خدیجة رضی اللّه عنها بفاطمة کانت فاطمة تحدثها من بطنها تؤنسها فی وحدتها، و کانت تکتم ذلک عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فدخل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فسمع خدیجة رضی اللّه عنها تحدث فاطمة، فقال لها:

یا خدیجة لمن تحدثین؟ قالت: أحدث الجنین الذی فی بطنی فانه یحدثنی و یؤنسنی قال: یا خدیجة أبشری فإنها النسلة الطاهرة المیمونة، فان اللّه تعالی قد جعلها من نسلی و سیجعل من نسلها خلفاء فی ارضه بعد انقضاء وحیه».

و سادسا: لان امیر المؤمنین علیه السّلام عبر عنهم ب «خلفاء اللّه»

فی حدیث رواه جماعة، أنظر: (تذکرة الحفاظ) و (کنز العمال ۱۰/ ۱۵۸) و (المناقب للخوارزمی ۲۶۳) و (تذکرة الخواص ۱۴۱) و هذا لفظه کما فی (الحلیة) بسنده عن کمیل بن زیاد النخعی قال: «أخذ علی بن أبی طالب بیدی فأخرجنی الی ناحیة الجبانة، فلما أصحرنا جلس ثم تنفس ثم قال: یا کمیل بن زیاد ... لن تخلو الأرض من قائم للّه بحجة لکی لا یبطل حجج اللّه و بیناته، أولئک هم الأقلون عددا الأعظمون عند اللّه قدرا، بهم یدفع اللّه عن حججه حتی یؤدوها الی نظرائهم و یزرعوها فی قلوب أشباههم ... أولئک خلفاء اللّه فی بلاده و دعاته الی دینه، هاه هاه شوقا الی رؤیتهم» [... ۱].

و سابعا:

لان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وصف الأئمة علیهم السلام فی

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۷۹- ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۱

حدیث ب «الأئمة الراشدین» رواه الدیلمی فی (مسند الفردوس- مخطوط):

«عن أبی سعید الخدری قال: صلی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الصلاة الاولی، ثم اقبل بوجهه الکریم علینا فقال: یا معاشر أصحابی، ان مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح و باب حطة فی بنی إسرائیل، فتمسکوا بأهل بیتی بعدی، الأئمة الراشدین من ذریتی، فإنکم لن تضلوا أبدا. فقیل: یا رسول اللّه کم الأئمة بعدک؟ قال: اثنا عشر من اهل بیتی- أو قال من- عترتی».

و هذا الحدیث یرشد الی ان- الخلفاء الراشدین- فی الحدیث البحوث عنه هم الأئمة من أهل البیت لا غیرهم.

و ثامنا:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم فی خطبة له ب «الأئمة المهدیة». رواها أبو نعیم بإسناده عن جابر، قال: «خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما و معه علی و الحسن و الحسین، فخطبنا فقال: ایها الناس، ان هؤلاء أهل بیت نبیکم قد شرفهم اللّه بکرامته و استحفظهم سره و استودعهم علمه، عماد الدین، شهداء علی أمته، برأهم قبل خلقه إذ هم أظلة تحت عرشه، نجباء فی علمه، و ارتضاهم و اصطفاهم فجعلهم علماء و فقهاء لعباده و دلهم علی صراطه، فهم الأئمة المهدیة و القادة الداعیة و الأئمة الوسطی و الرحم الموصولة» [... ۱].

و رواها النطنزی بإسناده عن أبی جعفر عن أبیه عن جابر [... ۲]

و تاسعا: لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم فی خطبة ب «الهداة المهدیون، الأئمة الراشدون» و ب «الأئمة الهادیة»

رواها شهاب الدین أحمد سبط قطب الدین الإیجی حیث قال: «و هذه هی الخطبة التی خطبها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم حین نزلت: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا ... ایها الناس! ان اللّه خلقنی و خلق اهل بیتی من طینة لم یخلق منها

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

[۲] الخصائص العلویة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۲

غیرنا، کنا اول من ابتدأ علی خلقه، فلما خلقنا نور بنور ناکل ظلمة و أحیا بنا کل طینة، ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم: هؤلاء خیار أمتی و حملة علمی و خزانة سری، وسادة أهل الأرض، الداعون الی الحق، المخبرون بالصدق غیر شاکین و لا مرتابین و لا ناکصین و لا ناکثین، هؤلاء الهداة المهتدون و الأئمة الراشدون، المهتدی من جاءنی بطاعتهم و ولایتهم، و الضال من عدل عنهم و جاءنی بعداوتهم، حبهم ایمان و بغضهم نفاق، هم الأئمة الهادیة و عری الاحکام الواثقة، بهم تتم الاعمال الصالحة و هم وصیة اللّه فی الأولین و الآخرین، و الأرحام التی أقسمکم اللّه بها إذ یقول: وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ، إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً.

ثم ندبکم الی حبهم فقال: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى هم الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم من النجس، الصادقون إذ نطقوا، العالمون إذا سئلوا، الحافظون لما استودعوا، جمعت فیهم الخلال العشر لم تجمع الا فی عترتی و أهل بیتی: الحلم و العلم و النبوة و السماحة و الشجاعة و الصدق و الطهارة و العفاف و الحکم.

فهم کلمة التقوی و وسیلة الهدی و الحجة العظمی و العروة الوثقی، هم أولیاؤکم عن قول ربکم و عن قول ربی، ما أمرتکم الا بما

أمرنی به ربی، ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أوحی الی ربی فیه ثلاثا: انه سید المسلمین و امام الخیرة المتقین و قائد الغر المحجلین، و قد بلغت عن ربی ما أمرت و استودعهم اللّه فیکم و استغفر اللّه لی و لکم» [۱].

و هذه الخطبة تشتمل علی وجوه یدل کل واحد منها دلالة واضحة علی امامة امیر المؤمنین و الأئمة المعصومین من أهل البیت علیهم الصلاة و السلام، و قد ذکر ذلک بالتفصیل فی مجلد (حدیث الغدیر).

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۳

و عاشرا: لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم ب «أئمة الهدی و مصابیح الدجی..»

فی حدیث رواه الخوارزمی فی (المناقب ۳۴) و القندوزی فی (ینابیع المودة ۱۲۷) و هو قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من أحب أن یحیی حیاتی و یموت مماتی و یدخل الجنة التی وعدنی ربی فلیتول علی بن أبی طالب و ذریته الطاهرین أئمة الهدی و مصابیح الدجی من بعده، فإنهم لن یخرجوکم من باب الهدی الی باب الضلالة».

و الحادی عشر:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال فی حدیث رواه ابن عباس «و اهل بیتی أمان لامتی من الاختلاف فإذا خالفتها قبیلة من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس»

فقد جاء فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) ما نصه: «و عن قتادة عن عطاء عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لامتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلة من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس. أخرجه الحاکم

و قال: صحیح الاسناد و لم یخرجاه».

و قد رواه عن الحاکم و غیره جماعة منهم:

ابن حجر فی (الصواعق).

و السیوطی فی (الخصائص ۳/ ۳۶۴).

و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

و الشیخانی فی (الصراط السوی- مخطوط).

و الشبراویّ فی (الإتحاف بحب الاشراف/ ۲۰).

و الحمزاوی فی (مشارق الأنوار ۸۶).

و القندوزی فی (ینابیع المودة ۲۹۸).

و من هنا یظهر ان

حدیث «علیکم بسنتی»...

وارد- ان صح- فی أئمة أهل البیت علیهم السلام، إذ قد جاء فی صدره ان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عهد الی الاصحاب بهذا العهد لأجل النجاة عند الاختلاف من بعده.

و الثانی عشر:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال عنهم فی حدیث: «اللهم

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۴

انهم أهلی و القوام لدینی و المحیون لسنتی»...

فقد روی ابن أبی الفوارس الرازی فی (الأربعین- مخطوط) بسنده: «عن جابر بن عبد اللّه الانصاری أنه قال: كان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جالسا فی مسجده إذ أقبل علی بن أبی طالب و الحسن عن یمینه و الحسین عن شماله، فقام النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و قبّل علیا و أكرمه و قبّل الحسن و أجلسه علی فخذه الأیمن و قبّل الحسین و أجلسه علی فخذه الأیسر، ثم جعل یقبلهما و یرشف ثنایاهما و هو یقول: بأبی أنتما و بأبی أبوكما و بأبی أمكما، ثم قال: ایها الناس! ان اللّه عز و جل یباهی بهما و بأبیهما و أمهما و بالابرار من أولادهما الملائكة فی كل یوم مرارا. و مثلهم مثل التابوت فی بنی إسرائیل.

اللهم من أطاعنی فیهم و حفظ وصیتی بهم فاجعله معی فی درجتی.

اللهم و من عصانی فیهم فأحرمه روحك و ریحانك و رحمتك و جنتك. اللهم انهم أهلی و القوام لدینی و المحیون لسنتی التالون لكتاب اللّه، طاعتهم طاعتی و معصیتهم معصیتی».

و هذا یفید أن

حدیث «علیكم بسنتی»...

بعد تسلیم صحته وارد بحق الأئمة الطاهرین من أهل البیت.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۵

دفع شبهة عموم «العترة ...» ص: ۳۳۵

اشارة

قوله: و علی فرض عدم المعارضة، فان العترة فی اللغة بمعنی الأقارب، فان دل وجوب التمسك علی الامامة لزم ان یكون جمیع أقارب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أئمة تجب اطاعتهم خصوصا أمثال عبد اللّه بن عباس، و محمد بن الحنفیة، و زید بن علی، و الحسن المثنی، و إسحاق بن جعفر الصادق و غیرهم من أهل البیت.

أقول: هذا باطل لوجوه:

۱- لیس «العترة» بمعنی «الأقارب ...» ص: ۳۳۷

ان دعوی كون «الأقارب» معنی «العترة» لغة غیر صحیحة، و ان دلت علی شیء فإنما تدل علی عدم اطلاع (الدهلوی) فی اللغة، لان أئمة هذا العلم و محققیه صرحوا جمیعا و نصوا علی ان «العترة» فی اللغة «الأولاد و أخص الأقارب» لا مطلقهم، و نحن لو لم نحمل دعوی (الدهلوی) هذه علی الجهل فلا مناص لأولیائه و أصحابه من حملها علی تعمد الكذب فیزداد الطین بلة، و تعظم المصیبة علیهم كما قال الشاعر:

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۸

فان كنت لا تدری فتلك مصیبة و ان كنت تدری فالمصیبة أعظم

و علی الرغم من وضوح معنی الكلمة فیما ذكرنا، فلا بد من نقل بعض نصوص العلماء فی هذا المقام إرغاما للمكابر و إتماما للحجة:

قال الجوهری فی (الصحاح): «عترة الرجل نسله و رهطه الأدنون».

و قال ابن سیدة فی (المخصص): «أبو عبید: أسرة الرجل رهطه الأدنون و كذلك فصیلته و عترته».

و قال ابن الأثير فی (النهاية) بعد حديث الثقلين: «عترة الرجل:
أخص أقاربه».
و قال ابن منظور فی (لسان العرب) بعد أن روی حديث الثقلين و نقل كلام ابن الأثير المتقدم: «و قال ابن الاعرابی: العترة ولد الرجل و ذريته و عقبه من صلبه قال: فعترة النبی صلّی اللّه عليه و سلّم ولد فاطمة البتول عليها السلام».
و قال السيوطی فی (النثير): «عترة الرجل أخص أقاربه».
و قال الفيروزابادی فی (القاموس): «العترة بالكسر.. نسل الرجل رهطه و عشيرته الأدنون ممن مضی و غبر».
و قال الزبيدی فی (التاج): «و قال أبو عبيد و غيره: عترة الرجل و أسرته و فصيلته: رهطه الأدنون، و قال ابن الأثير: عترة الرجل أخص أقاربه، و قال ابن الأعرابی عترة الرجل ولده و ذريته و عقبه من صلبه، قال: فعترة النبی صلّی اللّه عليه و سلّم ولد فاطمة البتول عليها السلام».

۲- العصمة لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۸

لقد تقدم: ان حديث الثقلين يدل بوجوه عديدة علی ان العترة الذين قرنهم رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بالكتاب العزيز معصومون من الزلل و الخطأ، و منزهون من كل عيب و نقص.
فلا بد إذا من أن يكون مراده صلّی اللّه عليه و آله و سلّم من العترة أخص
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۹
الأقارب و هم الأئمة الاثنا عشر المعصومون، إذ لم تثبت العصمة الا لهم، فكيف يكون المراد مطلق الأقارب؟!

۳- الاعلمية لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۹

لقد تقدم: ان حديث الثقلين يفيد أعلمية أهل البيت عليهم السلام- و لا سيما السياق الوارد فی (منقبة المطهرين) لابی نعيم الاصبهانی- و من المعلوم ان هذه المرتبة لم تثبت لجميع الأقارب، فلزم أن يكون مراده صلّی اللّه عليه و آله و سلّم من «العترة» من حاز تلك المرتبة، و هم الأئمة الاثنا عشر عليهم السلام منهم ليس الا..

۴- اختصاص حديث الثقلين بالائمة من كلام النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم ... ص: ۳۳۹

لقد نص رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم علی اختصاص حديث الثقلين بالائمة الاثنی عشر عليهم السلام فی بعض ألفاظه، ففی (فرائد السمطين) ضمن رواية مناشدة أمير المؤمنين عليه السلام- ما نصه: «قال أنشدكم باللّه، أ تعلمون ان رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم قام خطيبا- لم يخطب بعد ذلك- فقال: يا أيها الناس انّی تارك فيكم كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی فتمسكوا بهما لن تضلوا، فان اللطيف الخبير أخبرنی و عهد الی انهما لن يفترقا حتی يردا علی الحوض، فقام عمر بن الخطاب- شبه المغضب- فقال: يا رسول اللّه، أكل أهل بيتك؟ فقال: لا و لكن أوصيائی منهم، أو لهم أخی و وزيری و وارثی و خليفتی فی أمتی و ولی كل مؤمن بعدی، هو أو لهم ثم ابنی الحسن ثم ابنی الحسين ثم تسعة من ولد الحسين واحد بعد واحد، حتی يردوا علی الحوض، شهداء اللّه فی أرضه و حججه علی خلقه و خزان علمه و معادن حكمته، من أطاعهم فقد أطاع اللّه من عصاهم فقد عصی اللّه؟!
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۰
فقالوا كلهم: نشهد ان رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال ذلك» [۱].

أقول: فهل تبقی قیمة لدعوی (الدهلوی) هذه؟!

۵- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام علی علیه السّلام ... ص: ۳۴۰

انه یتضح اختصاص حدیث الثقلین بأهل البیت المعصومین علیهم السلام من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام أیضا، فقد روی أبو سعد عبد الملک بن محمد الخرکوشی انه علیه السّلام قال لمن حضر عنده حین حضرته الوفاة: «و فیکم من یخلف من نبیکم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، و هم الدعاة، و هم النجاة، و هم أرکان الأرض، و هم النجوم بهم یستضاء، من شجرة طاب فرعها و زیتونة طاب أصلها، نبتت فی الحرم و سیقت من کرم، من خیر مستقر الی خیر مستودع، من مبارک الی مبارک، صفت من الاقذار و الأدناس و من قبیح ما نبت شرار الناس، لها فروع طوال لا تنال، حسرت عن صفاتها الألسن و قصرت عن بلوغها الأعناق، فهم الدعاة و بهم النجاة و بالناس إلیهم حاجة، فاخلفوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأحسن الخلافة، فقد أخبرکم انهم و القرآن الثقلان، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فالزموهم تهتدوا و ترشدوا و لا تتفرقوا عنهم و لا تترکوهم فتفرقوا و تمرقوا» [۲].

۶- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام الامام الحسن علیه السّلام ... ص: ۳۴۰

لقد بلغ اختصاص هذا الحدیث بالعترة الطاهرة من الوضوح حدا حتی أرسله الامام الحسن السبط علیه السّلام فی خطبة له إرسال المسلم، و قد أوردنا

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۳۱۷.

[۲] شرف المصطفی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۱

تلک الخطبة فیما تقدم، و هذا موضع الحاجة هنا:

«نحن حزب اللّه المفلحون، و عترة رسوله المطهرون، و أهل بیته الطیبون الطاهرون، و أحد الثقلین الذین خلفهما رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فیکم» [۱]

۷- اعتراف أهل السنة باختصاص حدیث الثقلین بالائمة علیهم السّلام ... ص: ۳۴۱

لقد ثبت اختصاص حدیث الثقلین بأئمة أهل البیت علیهم السّلام و وضح و بان حتی اعترف به أعلام أهل السنة:

فمنهم:

الحکیم الترمذی إذ قال: «فقول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، قوله: ما ان أخذتم به لن تضلوا. واقع علی الأئمة منهم السادة، لا علی غیرهم» [۲].

و منهم: سبط ابن الجوزی، إذ أورد هذا الحدیث تحت عنوان «ذکر الأئمة» [۳].

و منهم: الکنجی الشافعی حیث قال بعد الحدیث-: «قلت: ان تفسیر زید «اهل البیت» غیر مرضی، لأنه قال أهل البیت من حرم الصدقة. [بعده، یعنی بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و حرمان الصدقة یعم زمان حیاة الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم و بعده و هم [و لان الذین حرموا الصدقة] لا ینحصرون فی المذکورین، فان بنی المطلب یشارکونهم فی الحرمان، و لان آل الرجل غیره علی الصحیح، فعلی

قول زید یخرج امیر المؤمنین علیه السّلام عن ان یکون من أهل البیت، بل الصحیح: ان أهل البیت علی و فاطمهٔ و الحسنان علیهم السّلام، کما

رواه مسلم بإسناده عن عائشهٔ ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خرج ذات غداهٔ و علیه مرط مرجل من شعر أسود، فجاء الحسن بن علی

---

[۱] تذکرهٔ خواص الامهٔ ۱۹۸.

[۲] نوادر الأصول ۶۹.

[۳] تذکرهٔ خواص الامهٔ ۳۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۲

فأدخله ثم جاء الحسین فأدخله [معه ، ثم جاءت فاطمهٔ فأدخلها، ثم جاء علی فأدخله ثم قال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

[و] هذا دلیل علی ان أهل البیت هم الذین ناداهم اللّه بقوله:

«أهل البیت» و أدخلهم الرسول [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المرط.

و أیضا روی مسلم بإسناده انه لما نزلت آیهٔ المباهلهٔ دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا و فاطمهٔ و حسنا و حسینا علیهم السّلام و قال: «اللهم هؤلاء أهل بیتی [أهلی » [۱].

و منهم: سعید الدین الکازرونی، فانه قال: «و من طعن فی نسب شخص من أولاد فاطمهٔ رضی اللّه عنها بأن قال: أفنی الحجاج بن یوسف ذریتها و لم یبق أحد منها و لیس فی الدنیا أحد یصح نسبه إلیها فقد ظلم و کذب و أساء، فان تعمد ذلک بعد ما نشأ فی بلاد علماء الدین کاد یکون کافرا، لأنه یخالف ما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم،

علی ما ثبت فی الترمذی عن زید بن أرقم انه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا یف تخلفونی فیهما.

و قد تقدم

فی حدیث المباهلهٔ قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم هؤلاء أهل بیتی.

قال مؤلف هذا الکتاب سعید بن مسعود الکازرونی- جعله اللّه ممن دخل فی العلم من طریق الباب حتی یفوز بالسداد و الصواب- فما دام القرآن باقیا فأولاد فاطمهٔ باقون، لظاهر الحدیث الصحیح» [۲].

---

[۱] کفایهٔ الطالب ۵۴.

[۲] المنتقی فی سیرهٔ المصطفی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۳

أقول: و من قرآن الکازرونی حدیث المباهلهٔ بحدیث الثقلین یستنتج أنه لا یرید من أولاد فاطمهٔ الا المعصومین منهم.

و منهم: شهاب الدین ملک العلماء الدولت‌آبادی.. حیث عبر عن «العترهٔ» فی مواضع عدیدهٔ من کتابه ب «الأولاد» فلیراجع [۱].

و منهم: الکاشفی فقد روی حدیث الثقلین فی «فضیلهٔ أهل البیت الکرام الذین هم أئمهٔ الدین و المقتدون فی العلم و الیقین» ثم قال:

«و اهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هم علی و فاطمهٔ و الحسن و الحسین رضوان اللّه تعالی علیهم أجمعین، بدلیل

الحدیث الوارد فی الصحیحین انه لما نزلت هذه الآیة «ندع أبنائنا و أبنائکم و نسائنا و نسائکم و أنفسنا و أنفسکم» دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا و فاطمة و حسنا و حسینا و قال: اللهم هؤلاء أهل بیتی» [۲].

و منهم: السمهودی حیث قال فی تنبیهات حدیث الثقلین-: «ثالثها ان ذلک یفهم وجود من یکون أهلا للتمسک به من أهل البیت و العترة الطاهرة فی کل زمان وجدوا فیه الی قیام الساعة، حتی یتوجه الحث المذکور الی التمسک به، کما ان الکتاب العزیز کذلک، و لهذا کانوا- کما سیأتی- أمانا لأهل الأرض و إذا ذهبوا ذهب أهل الأرض.

و أخرج أبو الحسن ابن المغازلی من طریق موسی بن القاسم عن علی ابن جعفر: سألت الحسن عن قوله اللّه تعالی: کَمِشْکاةٍ فِیها مِصْباحٌ، قال: المشکاة فاطمة، و الشجرة المبارکة ابراهیم، لا شرقیة و لا غربیة، لا یهودیة و لا نصرانیة، یکاد زیتها یضیء و لو لم تمسسه نار نور علی نور، قال: منها امام بعد امام یهدی اللّه لنوره من یشاء.

و قوله «منها امام بعد امام» یعنی أئمة یقتدی بهم فی الدین و یتمسک

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

[۲] الرسالة العلیة فی الأحادیث النبویة ۲۹- ۳۰.

بهم فیه و یرجع إلیهم» [۱].

هذا، و للسمهودی کلمات أخری- لا سیما فی تنبیهات حدیث الثقلین- کلها صریحة فی ذلک، و قد سبق فی مواضع من الکلمات ذکر بعض تلک الکلمات.

و منهم: ابن حجر المکی، فقد قال: «فإذا ثبت هذا لعموم قریش فأهل البیت أولی منهم بذلک، لأنهم امتازوا عنهم بخصوصیات لا یشارکهم فیها بقیة قریش.

ثم أحق من یتمسک به منهم امامهم و عالمهم علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه لما قدمناه من مزید علمه و دقائق مستنبطاته، و من ثم قال ابو بکر: علی عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أی: الذین حث علی التمسک بهم فخصه لما قلناه، لذلک خصه صلّی اللّه علیه و سلّم بما مرّ یوم غدیر خم» [۲].

و منهم: بدر الدین الرومی حیث قال بشرح قوله البوصیری:

دعا الی اللّه فالمستمسکون به مستمسکون بحبل غیر منفصم

...«معتصمون بسبب من اللّه تعالی متصل الی رضوانه الأکبر من غیر أن یطرأ علیه انفصام أصلا، و ذلک السبب لیس الا کتاب اللّه تعالی و عترة نبیه من أهل العصمة و الطهارة، الواجب علی غیرهم مودتهم بعد معرفتهم، ایمانا بقوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و تصدیقا

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم الثقلین..

و هذا نص فی المقصود، فمن تمسک بکتاب اللّه تمسک بهم، و من عدل عنهم عدل عن کتاب اللّه من حیث لا یدری..» [۳].

و منهم: القاری، فقد قال بشرح حدیث الثقلین ما نصه:

«و أقول: الأظهر هو انّ أهل البیت غالبا یکونون اعرف بصاحب

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] الصواعق المحرقة ۱۳۶.

[۳] شرح البردهٔ.

البیت و أحواله، فالمراد بهم أهل العلم منهم المطلعون علی سیرته، الواقفون علی طریقته، العارفون بحکمه و حکمته، و بهذا یصلح ان یکونوا مقابلا لکتاب اللّه سبحانه کما قال: وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَهَٔ، و یؤیده

ما أخرجه احمد فی المناقب عن حمید بن عبد اللّه بن زید ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر عنده قضاء قضی به علی بن أبی طالب فأعجبه و قال: الحمد للّه الذی جعل فینا الحکمهٔ اهل البیت

. و

اخرج ابن ابی الدنیا فی کتاب الیقین عن محمد بن مسعر الیربوعی قال قال علی للحسن: کم بین الایمان و الیقین؟ قال: أربع أصابع، قال: بین، قال: الیقین ما رأته عینک و الایمان ما سمعته اذنک و صدقت به، قال: أشهد انک ممن أنت منه ذریهٔ بعضها من بعض. و قارف الزهری [ذنبا، ظ] فهام علی وجهه، فقال له زین العابدین: قنوطک من رحمهٔ اللّه التی وسعت کل شیء أعظم علیک من ذنبک، فقال الزهری: اللّه أعلم حیث یجعل رسالته، فرجع الی أهل و ماله» [۱].

و منهم: المناوی فقد قال

بشرح الحدیث: «و عترتی اهل بیتی

تفصیل بعد إجمال بلاد او بیانا، و هم اصحاب الکساء الذین اذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا» [۲].

و منهم: الشیخ عبد الحق الدهلوی، فقد قال «قوله: و العترهٔ رهط الرجل و أقرباؤه و عشیرته الأدنون، و فسره صلّی اللّه علیه و سلّم بقوله- و أهل بیتی- للاشارهٔ الی أن مراده هنا من العترهٔ أخص عشیرته و أقاربه و هم أولاد الجد القریب أی أولاده و ذریته صلّی اللّه علیه و سلّم» [۳].

و کذا قال فی (اللمعات) فراجعه.

و منهم: الشیخانی القادری حیث صرح باختصاص حدیث الثقلین

---

[۱] المرقاهٔ ۵/ ۶۰۰.

[۲] فیض القدیر ۳/ ۱۴. التیسیر ۱/ ۳۶۷.

[۳] أشعهٔ اللمعات ۴/ ۶۸۱.

بالائمهٔ المعصومین، و استدلال لذلک بوجوه من الکتاب و السنهٔ [۱].

و منهم: الزرقانی فی (شرح المواهب) إذ نقل کلام الحکیم المتقدم، و کلام السمهودی الصریحین فی المطلوب.

و منهم: السهارنپوری حیث نقل فی (المرافض) عبارهٔ القاری الصریحهٔ فی المقام.

و منهم: الشبراویّ فی (الإتحاف بحب الاشراف) حیث نقل کلاما لابن حجر فی معنی الحدیث.

و منهم: السندی حیث بین ذلک فی (دراسات اللبیب) بالتفصیل، و قد أوردنا عبارته سابقا.

و منهم: العجیلی حیث قال فی (ذخیرهٔ المآل- مخطوط) فی بیان معنی حدیث الثقلین: «و محصله ما تقدم فی محصل حدیث السفینهٔ من الحث علی إعظامهم و التعلق بحبلهم و علمهم و الأخذ بهدی علمائهم و محاسن أخلاقهم شکرا لنعمهٔ مشرفهم صلوات اللّه علیه و علیهم، و یستفاد من ذلک بقاء الکتاب و السنهٔ و العترهٔ الی یوم القیامهٔ.

و الذین وقع الحث علیهم انما هم العارفون منهم بالکتاب و السنهٔ، إذ هم لا- یفارقون الکتاب الی ورود الحوض، و یؤیده حدیث:

تعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم، و تميزوا بذلک عن بقیة العلماء، لان اللّه أذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا، و شرفهم بالکرامات الباهرات و المزایا المتکاثرات».

و منهم: محمد مبین اللکهنوی، إذ قال فی (وسیلة النجاة) بعد الحدیث:

«أی لن یفترق کتاب اللّه و آل العبا حتی یردا علی الحوض».

و منهم: «ولی اللّه اللکهنوی فی (مرآة المؤمنین- مخطوط) فقد قال مثل قول العجیلی المتقدم.

و منهم: القندوزی فی (ینابیع المودة ۴۴۶) و کلامه صریح فی المقام،

---

[۱] الصراط السوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۷

و قد تقدم.

و منهم: حسن زمان فی (القول المستحسن).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۸

تقریر الشبهة ببیان آخر ... ص: ۳۴۸

اشارة

ثم ان (الدهلوی) قرر فی حاشیة (التحفة) شبهته فی معنی «العترة» ببیان آخر فقال: و الحاصل ان المراد بالعترة اما جمیع اهل بیت السکنی او جمیع بنی هاشم او جمیع اولاد فاطمة، و علی کل تقدیر فالتمسک المأمور به اما بکل منهم او بکلهم او بالبعض المبهم أو بالبعض المعین، و الشقوق کلها باطلة.

اما الاول: فلانه یستلزم التمسک بالنقیضین فی الواقع، لاختلاف العترة فیما بینهم فی اصول الدین کما مر مفصلا.

و علی الثانی یلغو الکلام، لان التمسک بما أجمع علیه کلهم بحیث لا یشذ عنه فرقة لا یجدی نفعا، إذا لبحث فی المسائل الخلافیة.

و علی الثالث: یلزم تصویب الطرفین المتخالفین و یلزم علی الامامیة تصویب الزیدیة و الکیسانیة و بالعکس.

و علی الرابع: یلزم التجهیل و التلبیس، إذ البعض المراد غیر مذکور فی الکلام، فیفضی الی النزاع کما هو الواقع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۹

أقول:

و هذا الکلام سواء کان (الدهلوی) أو لاحد اسلافه لا طائل تحته، و لا ریب فی بطلانه بعد تلک الوجوه السدیدة من الکتاب و السنة و کلمات الاعلام، و لکننا نبین- مع ذلک- بطلانه إکمالا للفائدة و إتماما للحجة فنقول:

أما قوله: «و الحاصل ان المراد بالعترة اما جمیع اهل بیت السکنی او جمیع بنی هاشم او جمیع اولاد فاطمة».

ففیه: انه تشقیق باطل، لان جمیع أهل بیت السکنی لا یکونوا مصداقا لحدیث الثقلین، ففیهم النساء البعیدات عن مقام العصمة کل البعد، فلا یجوز ان یقرنهن الرسول صلّی اللّه علیه و آله بالکتاب العزیز، و فیهم العبید و الجواری و لم یقل أحد بدخولهم فی العترة.

علی أن أحدا لم یقل بعصمة جمیع بنی هاشم و جمیع اولاد فاطمة علیها السلام، بل المراد ب «العترة» من حاز مقام العصمة و الاعلمیة منهم، و هم الأئمة الاثنا عشر علیهم السلام فحسب.

و اما قوله: «و علی کل تقدیر فالتمسک المأمور به اما بکل منهم او بکلهم او بالبعض المبهم او بالبعض المعین و الشقوق کلها باطلة».

ففیه: انه فاسد کذلک، بل المراد من «العترة» هم المعصومون المطهرون من اهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دون غیرهم.

و اما قوله: «اما الاول فلانه یستلزم التمسک بالنقیضین فی الواقع لاختلاف العترة فیما بینهم فی اصول الدین کما مر مفصلا».

فباطل أیضا، لان المراد من العترة هم الأئمة الاثنا عشر، و لا اختلاف فیما بینهم لا فی الأصول و لا فی الفروع. کیف؟ و هم جمیعا معصومون فی أقوالهم و أفعالهم کما اعترف به غیر واحد من اکابر علماء اهل الخلاف.

و اما قوله: «و علی الثانی یلغو الکلام لان التمسک بما اجمع علیه کلهم بحیث لا یشذ عنه فرقة لا یجدی نفعا، إذا لبحث فی المسائل الخلافیة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۰

فلا ریب فی فساده، إذ لما ظهر المراد من «العترة» کان نفی الفائدة من التمسک بما اجمعوا علیه مکابرة، لان قول کل واحد منهم حجة قطعیة فکیف بما اجمعوا علیه؟

ثم أین المسألة الواحدة التی وقع الاختلاف فیما بینهم فیها فضلا عن المسائل؟

و اما قوله: «و علی الثالث یلزم تصویب الطرفین المتخالفین و یلزم علی الامامیة تصویب الزیدیة و الکیسانیة و بالعکس».

فباطل أیضا، إذ قد تقرر المراد من العترة، و هم- و للّه الحمد- معروفون عند المخالفین أیضا، و إذ قد عرف الحق فلا ضرورة لتصویب مذهب الزیدیة او غیرهم.

و اما قوله: «و علی الرابع یلزم التجهیل و التلبیس إذا لبعض المراد غیر مذکور فی الکلام فیفضی الی النزاع کما هو الواقع».

فبطلانه أوضح من ان یذکر، لان المراد معین مذکور فی بعض طرق الحدیث- کما فی روایة فرائد السمطین و غیرها- و وقوع النزاع بعد ذلک بین الامة لم یکن الا لاعراضها عن الحق و أهله، و باللّه المستعان.

(تنبیه ...) ص: ۳۵۰

انه لما رأی بعض الوضاعین جلالة قدر العترة و عظم منزلتها کما تفید الأحادیث المتواترة- و منها حدیث الثقلین- أراد إدخال أبی بکر بن أبی قحافة فی عترة النبی صلّی اللّه علیه و آله، فوضع حدیثا مفاده ان ابا بکر قال فی السقیفة «نحن عترة رسول اللّه» صلّی اللّه علیه و آله الا أنا لم نجد لهذا الخبر فی أخبار السقیفة عینا و لا أثرا، و لم نعثر علی سند له لا قویا و لا ضعیفا، و من ادعی فعلیه الإثبات بقول الإثبات.

و لو کان فلا ریب فی بطلانه للادلة السالفة.

و من هنا تصدی بعض علمائهم فی اللغة لحمل الکلمة علی معنی آخر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۱

فقد جاء فی (الیواقیت لأبی عمرو الزاهد) ما نصه: «حدثنی أبو العباس ثعلب قال حدثنی ابن الأعرابی، قال: العترة قطاع المسک الکبار فی النافجة، و تصغیرها عتیرة، و العترة الریقة العذبة و تصغیرها عتیرة، و العترة شجرة تنبت علی باب و جار الضب- و أحسبه أراد و جار الضبع، لان الذی للضب هو مکو و جحر و للضبع و جار- ثم قال: و إذا خرجت الضب من و جارها تمرغت علی تلک الشجرة و هی لذلک لا تنمو و لا تکبر، و العرب تضرب مثلا للذلیل و الذلة فتقول أذل من عترة الضب، قال و تصغیرها عتیرة.

و العترة: ولد الرجل و ذریته من صلبه، و لذلک سمیت ذریة محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من علی و فاطمة عترة محمد علیهم

السلام.

قال ثعلب: فقلت لابن الأعرابی فما معنی قول أبی بکر فی السقیفهٔ نحن عترهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: أراد بذلک بلدته و بیضته، و عترهٔ محمد صلّی اللّه علیه و سلّم لا محالهٔ ولد فاطمهٔ علیها السلام، و الدلیل علی ذلک رد أبی بکر و إنفاذ علی علیه السّلام بسورهٔ براءهٔ و

قوله صلّی اللّه علیه: أمرت أن لا یبلغها عنی الا انا أو رجل منی

، و أخذها منه و دفعها الی من کان منه، فلو کان أبو بکر من العترهٔ نسبا دون تفسیر ابن الأعرابی انه أراد البلدهٔ لکان محالا أخذ سورهٔ براءهٔ و دفعها الی علی علیه السّلام».

أقول: و بالاضافهٔ الی نفیهم کون ابی بکر من العترهٔ، فإنهم قد رووا عن أبی بکر نفسه قوله «علی عترهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» راجع:

(الصواعق ۹۰) و (جواهر العقدین- مخطوط) و (الصراط السوی- مخطوط) و (ذخیرهٔ المآل- مخطوط) و غیرها.

قال ابن حجر: «ثم أحق من یتمسک به منهم امامهم و عالمهم علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه، لما قدمناه من مزید علمه و دقائق مستنبطاته، و من ثم قال أبو بکر: علی عترهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. أی الذین حث علی التمسک بهم، فخصه لما قلناه».

و بمثله قال السمهودی و أضاف: «و یشیر الی هذا ما أخرجه الدارقطنی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۲

فی الفضائل عن معقل بن یسار قال: سمعت أبا بکر یقول: علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه عترهٔ رسول اللّه»....

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۳

دحض المعارضهٔ بحدیث: خذوا شطر دینکم عن الحمیراء ... ص: ۳۵۳

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۵

قوله: «و

قد ورد فی الحدیث الصحیح أیضا «خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء»

إشارهٔ الی عائشهٔ.

أقول: دعوی صحهٔ هذا الحدیث واضحهٔ الفساد، و ذکره معارضا لحدیث الثقلین الصحیح المتواتر لدی الفریقین من الصنائع الشنیعهٔ، (بالاضافهٔ الی انه یتنافی مع التزامه النقل عن کتب الامامیهٔ فحسب)..

إبطال الحفاظ لهذا الحدیث ... ص: ۳۵۵

اشارهٔ

و ذلک لان هذا الحدیث واه و ضعیف لدی علماء و حفاظ أهل السنهٔ، و إلیک البیان:

۱- المزی ... ص: ۳۵۵

انه لم يعرفه الحافظ جمال الدين المزى، فقد قال ابن أمير الحاج فى مقام الطعن فى هذا الحديث: «و ذكر الحافظ عماد الدين ابن كثير انه سأل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۶

الحافظين المزى و الذهبى عنه فلم يعرفاه» [۱].

و قد جاء هذا فى (الدرر المنتثرة) و (الموضوعات) و (تذكرة الموضوعات) و (الفوائد المجموعة) كما سيأتى.

و فى (التقرير و التحبير ۳/ ۹۹) و (الدرر المنتثرة ۷۹) عن الحافظ المزى أيضا: «لم أقف له على سند الى الآن».

بل جاء فى الاول ما نصه: «بل قال تاج الدين السبكى: و كان شيخنا الحافظ أبو الحجاج المزى يقول: كل حديث فيه لفظ «الحميراء» لا أصل له، الا حديثا واحدا فى النسائى».

۲- الذهبى ... ص: ۳۵۶

انه لم يعرفه الحافظ الذهبى، فقد قال الحافظ السخاوى فى بيان قدح هذا الحديث: «و ذكر الحافظ عماد الدين ابن كثير انه سأل الحافظين المزى و الذهبى عنه فلم يعرفاه» [۲].

و قد نقله ابن أمير الحاج كما سبق، و الشيبانى فى (تمييز الطيب من الخبيث) و القارى فى (الموضوعات) و (المرقاة) و غيرهما كما سيأتى.

و فى (التقرير و التحبير) عن ابن الملقن: «و قال الذهبى: هو من الأحاديث التى لا يعرف لها اسناد».

و جاء هذا فى (الدرر المنتثرة) عن ابن كثير عنه.

كما أنه جاء فى غيره من الكتب كما سيأتى.

۳- ابن قيم الجوزية ... ص: ۳۵۶

انه اعترف شمس الدين ابن قيم الجوزية بهوان هذا الحديث، إذ قال فى جواب سؤال وجه اليه هو: «هل يمكن معرفة الحديث الموضوع بضابط من

---

[۱] التقرير و التحبير فى شرح التحرير ۳/ ۹۹.

[۲] المقاصد الحسنة فى الأحاديث المشتهرة على الالسنة ۱۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۷

غير أن ينظر فى سنده؟ قال: فصل: و منها أن يكون الحديث باطلا فى نفسه، فيدل بطلانه على انه ليس من كلامه، كحديث: المجرة التى فى السماء من عرق الافعاء التى تحت العرش، و حديث: إذا غضب الرب أنزل الوحى بالفارسية، و إذا رضى أنزله بالعربية.. و كل حديث فيه «يا حميراء» و ذكر «الحميراء» فهو كذب مختلق، و كذا «

يا حميراء لا تاكلى الطين، فانه يورث كذا و كذا

» و

حدیث «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء»

۴- تاج الدین السبکی ... ص: ۳۵۷

لقد جرح تاج الدین السبکی هذا الحدیث حیث نقل عن شیخه المزی- کما تقدم- قوله: «کل حدیث فیه لفظ الحمیراء لا أصل له الا حدیثا واحدا فی النسائی».

و سیأتی عن (الصبح الصادق) اعترافه بهذه الضابطة الکلیة.

۵- ابن کثیر ... ص: ۳۵۷

لقد جرح الحافظ ابن کثیر هذا الحدیث فی کتابه (تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب) علی ما نقل عنه الحافظ السیوطی حیث قال: «و قال الحافظ عماد الدین ابن کثیر فی تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب هو غریب جدا، بل هو حدیث منکر، سألت عنه شیخنا الحافظ ابا الحجاج المزی فلم یعرفه، قال: و لم اقف له علی سند الی الآن، و قال شیخنا الذهبی:

هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد» [۱].

۶- ابن الملقن ... ص: ۳۵۷

لقد طعن ابن الملقن فی صحته و استند فی ذلک الی کلام الحافظین

---

[۱] الدرر المنتشرة فی الأحادیث المشتهرة ۷۹.

المزی و الذهبی، فقد جاء فی (التقریر و التحبیر) فی مقام رد هذا الحدیث:

«و قال الشیخ سراج الدین ابن الملقن: و قال الحافظ جمال الدین المزی لم أقف له علی سند الی الآن، و قال الذهبی: هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد».

۷- ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۸

لقد أنکر الحافظ ابن حجر العسقلانی هذا الحدیث، فقد قال ابن امیر الحاج: «و اما الثانی: فقد قال شیخنا الحافظ- یعنی ابن حجر- لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر، ذکره فی «ح م ر» و لم یذکر من خرجه، و رأیته أیضا فی کتاب الفردوس لکن بغیر لفظه، ذکره من حدیث انس بغیر اسناد ایضا و لفظه:

خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء، و بیض له صاحب مسند الفردوس فلم یخرج له اسنادا، و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر انه سأل الحافظین المزی و الذهبی عنه فلم یعرفاه» [۱].

و سیأتی هذا من (المقاصد الحسنة) و (الموضوعات الکبری) و (تذکرة الموضوعات) و (الفوائد المجموعة) و غیرها ایضا.

و فى (فتح البارى): «و فى رواية النسائى من طريق أبى سلمة عنها- اى عن عائشة- دخل الحبشة يلعبون، فقال لى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يا حميراء أ تحبين ان تنظرى إليهم؟ فقلت: نعم.
اسناد صحيح، و لم أر فى حديث صحيح ذكر «الحميراء» الا فى هذا» [۲]:

---

[۱] التقرير و التحبير ۳/ ۹۹.

[۲] فتح البارى فى شرح البخارى ۳/ ۹۶.

۸- ابن امير الحاج ... ص: ۳۵۹

لقد اهتم ابن امير الحاج الحنفى بالقدح فى هذا الحديث، فنقل كلمات العلماء الاعلام و المنقدين العظام و الحفاظ الكبار كابن حجر و ابن كثير و المزى و الذهبى و ابن الملقن و السبكى كما لا يخفى على من راجع كتابه (التقرير و التحبير فى شرح التحرير)، و قد نقلنا تلك الكلمات فيما مر.

۹- امير بادشاه البخارى ... ص: ۳۵۹

لقد نقل محمد أمين المعروف بأمير بادشاه البخارى فى (التيسير فى شرح التحرير) أقوال العلماء الأكابر فى إبطال هذا الحديث، كما سيأتى قريبا عن كتاب (فواتح الرحموت).

۱۰- السخاوى ... ص: ۳۵۹

لقد أورد السخاوى هذا الحديث فى (المقاصد الحسنة) فقال:
«حديث خذوا شطر دينكم عن الحميراء. قال شيخنا فى تخريج ابن الحاجب من إملائه: لا اعرف له اسنادا و لا رأيته فى شىء من كتب الحديث الا فى النهاية لابن الأثير، ذكره فى مادة «ح م ر»، و لم يذكر من خرجه، و رأيته أيضا فى كتاب الفردوس لكن بغير لفظه، و ذكره من حديث أنس بغير اسناد أيضا، و لفظه: خذوا ثلث دينكم من بيت الحميراء، و بيض له صاحب مسند الفردوس فلم يخرج له اسنادا، و ذكر الحافظ عماد الدين ابن كثير أنه سأله الحافظين المزى و الذهبى عنه فلم يعرفاه» [۱].

۱۱- جلال الدين السيوطى ... ص: ۳۵۹

لقد صرح الحافظ السيوطى ببطلان هذا الحديث حيث قال:

---

[۱] القاصد الحسنة ۱۹۸.

«حدیث «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء» لم اقف علیه. و قال الحافظ عماد الدین ابن کثیر فی تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب هو حدیث غریب جدا، بل هو حدیث منکر، سألت عنه شیخنا الحافظ ابا الحجاج المزی فلم یعرفه؟ قال: و لم اقف له علی سند الی الآن، و قال شیخنا الذهبی:

هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد، لکن فی الفردوس من حدیث انس: خذوا ثلث دینکم من بیت عائشة، و لم یذکر له اسنادا» [۱].

۱۲- الشیبانی ... ص: ۳۶۰

و ذکره الشیبانی فی (السعی الحثیث فی تمییز الطیب من الخبیث) قادحا إیاه، و هذا نص کلامه: «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء- یعنی عائشة رضی اللّه عنها- قال ابن حجر: لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر، ذکره فی مادة «ح م ر» و لم یذکر من خرجه و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر انه سأل المزی و الذهبی عنه فلم یعرفاه».

۱۳- الفتنی ... ص: ۳۶۰

لقد أدرجه محمد طاهر الفتنی فی (تذکرة الموضوعات) قائلا: «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء. قال شیخنا: لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی نهایة ابن الأثیر و الا فی الفردوس بغیر اسناد و لفظه «خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء»، و سئل المزی و الذهبی فلم یعرفاه» [۲].

کما نقل کلام السخاوی المتقدم آنفا فی کتابه (مجمع البحار) و أثبت

---

[۱] الدرر المنتثرة ۷۹.

[۲] تذکرة الموضوعات ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۶۱

کونه موضوعا.

۱۴- القاری ... ص: ۳۶۱

لقد أورد الشیخ علی القاری هذا الحدیث فی (الموضوعات) و تکلم حوله بما هذا نصه: «حدیث خذوا شطر دینکم عن الحمیراء- و هی عائشة- و تصغیر- الحمراء بمعنی البیضاء علی ما فی النهایة، و الشطر النصف.

قال العسقلانی: لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر و لم یذکر من خرجه.

و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر انه سأل المزی و الذهبی فلم یعرفاه.

و ذکره فی الفردوس بغیر اسناد و بغیر هذا اللفظ، و لفظه: خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء، و بیض له صاحب مسند الفردوس و لم یخرج له اسنادا، کذا ذکره السخاوی.

و قال السیوطی: لم اقف علیه.

و قال الحافظ عماد الدین ابن کثیر فی تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب): غریب جدا، بل هو حدیث منکر، سألت عنه شیخنا الحافظ المزی فلم یعرفه و قال: لم أقف له علی سند الی الآن، و قال شیخنا الذهبی:

هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد.

لکن فی الفردوس من حدیث انس: خذوا ثلث دینکم من بیت عائشة، و لم یذکر له اسنادا.

قلت: لکن معناه صحیح، فان عندها من شطر الدین استنادا [شطر من الدین أسنادا. ظ] یقتضی اعتمادا، و قد اشتهر أیضا حدیث کلمینی یا حمیراء، لکن لیس له أصل عند العلماء» [۱].

---

[۱] الموضوعات الکبری ۱۹۰- ۱۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۶۲

هذا و قد صرح القاری بأنه قد جمع فی هذا الکتاب ما وقع الاتفاق علی ضعفه، قال: «ثم ما اختلفوا فی أنه موضوع ترکت ذکره للحقیر من الخطر، لاحتمال ان یکون موضوعا من طریق و صحیحا من وجه آخر» [۱].

و قال القاری فی (الموضوعات الصغری): «حدیث‌خذوا شطر دینکم عن الحمیراء لا یعرف له اصل» [۲].

و فی (المرقاة) ما نصه: «و اماحدیث خذوا شطر دینکم عن الحمیراء- یعنی عائشة- فقال الحافظ ابن حجر العسقلانی لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر، و لم یذکر من خرجه و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر: انه سأل المزی و الذهبی عنه فلم یعرفاه، و قال السخاوی ذکره فی الفردوس بغیر اسناد و بغیر هذا اللفظ، و لفظه خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء، و بیض له صاحب مسند الفردوس و لم یخرج له اسنادا، و قال السیوطی لم أقف علیه» [۳].

۱۵- البهاری ... ص: ۳۶۲

و صرح القاضی محب اللّه البهاری فی مبحث الإجماع بضعفه [۴].

۱۶- الزرقانی ... ص: ۳۶۲

و بیّن الزرقانی ضعفه علی ضوء کلمات الاعلام [۵].

---

[۱] المصدر: ۷۳.

[۲] الموضوعات الصغری ۶۸.

[۳] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۶۱۶.

[۴] مسلم الثبوت. بشرح عبد العلی ۲/ ۵۱۰.

[۵] شرح المواهب ۳/ ۲۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۶۳

۱۷- السهالوی ... ص: ۳۶۳

و جاء فی [الصبح الصادق فی شرح المنار] لنظام الدین السهالوی: «لم یعرف، کما عن المزی و الذهبی و غیرهما. و قال الذهبی: هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد.

و قال السبکی و الحافظ ابو الحجاج: کل حدیث فیه لفظ الحمیراء لا اصل له الا حدیثا واحدا فی النسائی، هکذا قال فی بعض شروح التحریر».

۱۸- عبد العلی ... ص: ۳۶۳

و قال الشیخ عبد العلی: «قال الذهبی: هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد، قال السبکی و الحافظ ابو الحجاج: کل حدیث فیه لفظ الحمیراء لا اصل له الا حدیث واحد فی النسائی. کذا فی التیسیر» [۱].

۱۹- الشوکانی ... ص: ۳۶۳

و قد أورد الشوکانی فی (الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة) نصوص کلمات ابن حجر و المزی و الذهبی، عن المقاصد.

۲۰- عبد الحق المحمدی ... ۳۶۳

و نص عبد الحق المحمدی الهندی علی أنه واه ففی (تذکرة الموضوعات):

«خذوا شطر دینکم عن الحمیراء، لا اسناد له و هو واه».

و فی (زبدة المقاصد فی تجرید الزوائد): «لا یعرف».

أقول:

هذا حال هذا الحدیث المزعوم باعتراف کبار أئمة أهل السنة فی

---

[۱] فواتح الرحموت ۲/ ۵۱۰.

الحدیث، فهل یجوز أن یعارض به حدیث الثقلین الذی عرفت حاله، و وقفت علی ألفاظه و طرقه و رجاله؟ و العجیب ان (الدهلوی) نفسه لا یجوز الاستدلال بحدیث لم تثبت صحته مطلقا، فانه قال فی (التحفة) فی الجواب عن حدیث الأشباح:

«ان قاعدة أهل السنة المقررة هی: ان الحدیث الذی یرویه بعض أئمة الحدیث فی کتاب لم یلتزم فیه الصحة- کالبخاری و مسلم- سائر أرباب الصحاح أو لم یصرح صاحبه أو غیره بصحته بالخصوص لم یکن صالحا للاحتجاج به».

و قال فی الجواب عن حدیث «أنفذوا جیش أسامة، لعن اللّه من تخلف عن جیش أسامة»: «و ذکر بعض الذین یکتبون بالفارسیة و یعدن أنفسهم فی محدثی أهل السنة- هذه الجملة فی کتابه فی السیرة لا یکفی لإلزام أهل السنة بها، إذ شرط اعتبار الحدیث عندهم تخریجه فی کتب المحدثین المسندة مع الحکم بالصحة، فالحدیث الذی لا اسناد له عندهم کالجمل الضال، و لا یصغون الیه أبدا».

فتغافل (الدهلوی) عن هذه القاعدة فی المقام عجیب؟! اللهم الا أن یکون قد فقد وعیه.. و اللّه العاصم.

[الجزء الثالث

[تتمة حدیث الثقلین ... ص: ۳

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵

دحض المعارضة بحدیث: اهتدوا بهدی عمار ... ص: ۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین، و الصّلاة و السّلام علی سیّدنا محمّد و آله الطیّبین الطّاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹

(قوله: «و

قوله و اهتدوا بهدی عمار

»). (أقول: و هذه المعارضة ساقطة لوجوه):

۱- احتجاج (الدهلوی) بهذا الحدیث ینافی ما التزم به ... ص: ۹

ان الاحتجاج بهذا الحدیث یتنافی مع التزامه بعدم النقل الا من کتبنا، علی أنه لا طریق صحیح له عندهم أیضا، و لو سلمنا صحته فانه لیس فی مرتبة حدیث الثقلین الثابت تواتره، بالاضافة الی أنه لیس مثله فی الظهور و الدلالة.

۲- ان عمارا من شیعة علی علیه السلام ... ص: ۹

ان عمارا رضی اللّه تعالی عنه من کبار المتمسکین بالثقلین و أتباع مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام.

فلو کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد أمر بالاهتداء بهدی عمار فلیس الا من جهة کونه آخذا بالکتاب العزیز و معتصما بالائمة الطاهرین،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰

و اتخاذه ذلک شعارا له و دثارا، فالمهتدی بهداه متبع للثقلین، و المتبع لخطاه متمسک بالحبلین.

و مما یدل علی هذا بوضوح: أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عمارا باتباع أمیر المؤمنین علیه السلام و اقتفاء أثره، و لقد امتثل رضی اللّه تعالی عنه هذا الأمر فاختص بأمیر المؤمنین و لازمه و لم یفارقه حتی استشهد.

و الشواهد التاریخیة علی هذا الأمر کثیرة جدا،

فقد رووا: «عن علقمة بن قیس و الأسود بن یزید، قالا: أتینا أبا أیوب الانصاری، فقلنا: ان اللّه تبارک و تعالی أکرمک بمحمد صلّی

اللّه علیه و سلّم، إذ أوحی الی راحلته فبرکت علی بابک، فکان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ضیفا لک، فضیلة فضلک اللّه عز و جل بها، ثم خرجت تقاتل مع علی بن أبی طالب!! قال: مرحبا بکما و أهلا، اننی أقسم لکما باللّه، لقد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی هذا البیت الذی أنتما فیه و ما فی البیت غیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و علی جالس عن یمینه و أنا قائم بین یدیه إذ حرک الباب فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس انظر من فی الباب، فخرج و نظر و رجع، قال: هذا عمار بن یاسر، قال أبو أیوب: فسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یا أنس افتح لعمار الطیب المطیب، ففتح أنس الباب، فدخل عمار فسلم علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فردّ علیه السلام و رحب به و قال: یا عمار انه سیکون فی أمتی بعدی هنات و اختلاف حتی یختلف السیف بینهم حتی یقتل بعضهم بعضا و یتبرأ بعضهم من بعض، فإذا رأیت ذلک فعلیک بهذا الذی عن یمینی- یعنی علیا- و ان سلک کلهم وادیا و سلک علیّ وادیا فاسلک وادی علی و خل الناس طرا.

یا عمار، ان علیا لا یزیلک عن هدی، یا عمار، ان طاعة علی من طاعتی. و طاعتی من طاعة اللّه عز و جل».

أنظر: (الشریعة للاجری) و (فردوس الاخبار) و (فرائد السمطین- ۱/ ۱۷۸) و (المودة فی القربی) و (مناقب الخوارزمی ۵۷، ۱۲۴) و (ینابیع

المودة ۱۲۸، ۲۵۰) و (مفتاح النجا- مخطوط) و (کنز العمال ۱۲/ ۲۱۲).

و أخرج الحافظ الخطیب البغدادی عنهما «قالا: أتینا أبا أیوب الانصاری عند منصرفه من صفین، فقلنا له: یا أبا أیوب ان اللّه أکرمک بنزول محمد صلّی اللّه علیه و سلّم [فی بیتک و بمجیء ناقته تفضلا من اللّه [تعالی و إکراما لک حتی أناخت ببابک دون الناس [جمیعا] ثم جئت بسیفک علی عاتقک تضرب [به أهل لا اله الا اللّه؟ فقال: یا هذا ان الرائد لا یکذب أهله، ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمرنا بقتال ثلاثة مع علی [رضی اللّه عنه بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین، فأما الناکثون فقد قاتلناهم [قابلناهم و هم أهل الجمل و طلحة و الزبیر، و أما القاسطون فهذا منصرفنا عنهم [من عندهم - یعنی معاویة و عمرا [و عمرو بن العاص - و أما المارقون منهم [فهم أهل الطرفاوات و أهل السقیفات [السعیفات و أهل النخیلات و أهل النهروان [النهروانات و اللّه ما أدری این هم و لکن لا بد من قتالهم ان شاء اللّه [تعالی .

[ثم قال: و سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعمار: یا عمار تقتلک الفئة الباغیة و أنت إذ ذاک مع الحق و الحق معک، یا عمار [بن یاسر] ان رأیت علیا قد سلک وادیا و سلک الناس [کلهم وادیا [غیره فاسلک مع علی فانه لن یدلیک فی ردی و لن یخرجک من هدی، یا عمار من تقلد سیفا [و] أعان به علیا [رضی اللّه عنه علی عدوه قلده اللّه یوم القیامة وشاحین من در و من تقلد سیفا أعان به عدو علی [رضی اللّه عنه قلده [اللّه یوم القیامة وشاحین من نار.

قلنا: یا هذا حسبک رحمک اللّه، حسبک رحمک اللّه» [۱].

و روی المتقی الهندی فی فضائل عمار: «عن حذیفة، انه قیل له: ان عثمان قد قتل، فما تأمرنا؟

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۳/ ۱۸۶- ۱۸۷.

قال: الزموا عمارا.

قیل: ان عمارا لا یفارق علیا.

قال: ان الحسد هو أهلک للجسد، و انما ینفرکم من عمار قربه من علی فو اللّه لعلی أفضل من عمار أبعد ما بین التراب و السحاب، و ان عمارا من الأخیار. کر» [۱].

و رواه القندوزی فی (ینابیع المودة ۱۲۸)، و عبد الحق الدهلوی فی (رجال المشکاة) بترجمة عمار ثم قال: «ذکر هذه الأحادیث السیوطی فی جمع الجوامع و لها طرق عدیدة کثیرة».

۳- تخلف عمار عن بیعة ابی بکر ... ص: ۱۲

و العجب من (الدهلوی) کیف یستند الی هذا الحدیث و یحتج به؟! فان عمارا رضی اللّه تعالی عنه من المتخلفین عن بیعة أبی بکر و المنحازین الی أمیر المؤمنین علیه السلام، قال الیعقوبی: «و تخلف عن بیعة أبی بکر قوم من المهاجرین و الأنصار، و مالوا مع علی بن أبی طالب، منهم العباس بن عبد المطلب و الفضل بن عباس و الزبیر بن العوام و خالد بن سعید و المقداد بن عمرو و سلمان الفارسی و أبو ذر الغفاری و عمار بن یاسر و البراء بن عازب و أبی بن کعب» [۲].

و انظر (المختصر فی أخبار البشر ۱/ ۱۵۶) و (تتمة المختصر ۱/ ۱۸۷) و غیرهما.

و قد أفصح عمار رضی اللّه عنه عن اعتقاده الراسخ و ایمانه الثابت فی مواقع، منها: حین بویع عثمان بن عفان، فقد قال المسعودی: «و قد کان عمار حین بویع عثمان بلغه قول أبی سفیان صخر بن حرب فی دار عثمان

---

[۱] کنز العمال ۱۶/ ۱۴۱.

[۲] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۱۴.

عقیب الوقت الذی بویع فیه عثمان و دخل داره و معه بنو أمیة، فقال أبو سفیان أ فیکم أحد من غیرکم؟ و قد کان عمی، قالوا: لا، قال: یا بنی أمیة تلقفوها تلقف الکرة، فوالذی یحلف به أبو سفیان ما زلت أرجوها لکم، و لتصیرن الی صبیانکم وراثة. فانتهره عثمان و ساءه ما قال، و نمی‌هذا القول الی المهاجرین و الأنصار و غیر ذلک من الکلام.

فقام عمار فی المسجد فقال: یا معشر قریش أما إذا صدفتم هذا الأمر عن أهل بیت نبیکم هاهنا مرة و هاهنا مرة، فما أنا بآمن من ان ینزعه اللّه فیضعه فی غیرکم کما نزعتموه من أهله و وضعتموه فی غیر أهله» [۱].

۴- اعراض عمر بن الخطاب عن هدی عمار ... ص: ۱۳

اشارة

لقد کذب عمر بن الخطاب عمارا و اعرض عن هداه و اغلظ له الکلام حتی قال له «نولیک ما تولیت»، أی جعله مصداق قوله تعالی: * وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً*.

و قد بحث هذا الموضوع فی (تشیید المطاعن) بالتفصیل، و إلیک

روایة أخرجها:

أحمد فی (المسند ۴/ ۲۶۵).

و مسلم فی (الصحیح ۱/ ۱۱۰).

و أبو داود فی (السنن ۱/ ۱۳۵).

و النسائی فی (السنن ۱/ ۱۶۵ بشرح السیوطی).

و الطبری فی (التفسیر ۵/ ۱۱۳).

و العینی فی (عمدة القاری ۴/ ۱۹).

و ابن الأثیر فی (جامع الأصول ۸/ ۱۴۹، ۱۵۱).

---

[۱] مروج الذهب ۲/ ۳۴۲.

و الشیبانی فی (تیسیر الوصول ۳/ ۱۱۵).

و غیرهم، و اللفظ لأحمد قال:

«ثنا عبد الرحمن بن مهدی ثنا سفیان عن سلمة- یعنی ابن کهیل- عن أبی ثابت عبد اللّه بن عبد الرحمن بن ابزی، قال: کنا عند عمر فأتاه رجل فقال: یا أمیر المؤمنین انا نمکث الشهر و الشهرین لا نجد الماء، فقال عمر: اما انا فلم أکن لاصلی حتی أجد الماء. فقال عمار: یا أمیر المؤمنین تذکر حیث کنا بمکان کذا و نحن نرعی الإبل، فتعلم أنا أجنبنا؟ قال: نعم. قال: فانی تمرغت فی التراب، فأتیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فحدثته فضحک و قال:

کان الصعید الطیب کافیک، و ضرب بکفیه الأرض ثم نفخ فیها ثم مسح بهما وجهه و بعض ذراعیه. قال: اتق اللّه یا عمار! قال: یا أمیر المؤمنین ان شئت لم اذکره ما عشت- أو ما حییت- قال: کلا و اللّه، و لکن نولیک من ذلک ما تولیت».

و فی هذا الحدیث نقاط ... ص: ۱۴

: الاولی: ان عمر بن الخطاب لم یأخذ بحدیث عمار استکبارا، و هذا ینافی الاهتداء بهداه.

الثانیة: انه طعن فی حدیثه، و قد اعترف بذلک الشیخ ولی اللّه (والد الدهلوی) عند الکلام علی ضروب اختلاف الصحابة، حیث قال:

«منها: ان صحابیا سمع حکما فی قضیة أو فتوی و لم یسمعه الآخر، فاجتهد برأیه فی ذلک و هذا علی وجوه ... ثالثها: ان یبلغه الحدیث و لکن لا علی الوجه الذی یقع به غالب الظن، فلم یترک اجتهاده بل طعن فی الحدیث.. روی الشیخان انه کان من مذهب عمر بن الخطاب ان التیمم لا یجزی الجنب الذی لا یجد ماء،

فروی عنده عمار: انه کان مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فأصابته جنابة و لم یجد ماء، فتمعک فی التراب، فذکر ذلک لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

انما کان یکفیک ان تفعل هکذا- و ضرب بیدیه الأرض، فمسح بهما وجهه و یدیه-.

فلم یقبل عمر، و لم ینهض عنده حجة، لقادح خفی رآه فیه، حتی استفاض الحدیث فی الطبقة الثانیة من طرق کثیرة، و اضمحل و هم القادح فأخذوا به» [۱].

و لنعم ما أفاد العلامة السید محمد قلی أحله اللّه دار السلام فی کتابه (تشیید المطاعن) حیث قال فی هذا المقام: «ان عدم قبول عمر حدیث عمار و عدم جعله حجة رد صریح للشریعة، لان عمارا صحابی ثقة عادل جلیل الشأن فلما ذا لا تقبل روایته و لا تکون حجة؟ و إذا کان حدیث عمار لا ینهض حجة، و لا یوجب إنکاره طعنا، فلما ذا یکون انکار أحادیث الصحابة موجبا للطعن؟ و ذلک، لان عمارا من أجلة الصحابة و أعاظمهم و أکابرهم، و له فضائل و مناقب عظیمة لم تکن لکثیر من کبار الاصحاب، فمتی جاز انکار حدیثه جاز عدم قبول أحادیث غیره من الصحابة.

فالعجب، أن أهل السنهٔ یقبحون عدم قبول الأحادیث التی ینسبونها الی عوام الصحابهٔ و جهالهم- بل الی فجارهم- بل یحسبونه قدحا فی الدین، و لکن لا ینکرون علی عمر رده حدیث عمار، بل هو امامهم الأعظم و مقتداهم الأفخم؟! قال العلامهٔ فضل اللّه التوربشتی شارح المصابیح فی کتاب المعتمد فی المعتقد: لقد أراد الزنادقهٔ أحداث دین فی الشریعهٔ، و جعلوا أساسه القدح فی خلافهٔ أبی بکر، و هذا یفضی الی الطعن فی جمیع الصحابهٔ، و الطعن فیهم یقتضی الطعن فی الدین، لان القرآن و السنهٔ و الاحکام المستفادهٔ منهما انما وصلتنا عن طریق الصحابهٔ، فإذا کان ما یقولون فی الصحابهٔ حقا لم یبق أی اعتماد علی أخبارهم، فلا تثبت الشریعهٔ، نعوذ باللّه من الضلال.

---

[۱] الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف: ۱۶

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶

و لیعلم الآن، ان المحافظهٔ علی هذه المسألهٔ علی مصداق أهل السنهٔ و الجماعهٔ محافظهٔ علی أبواب الشریعهٔ، و التهاون بها اضاعهٔ لها جمیعا، و اللّه ناصر و ولی دینه.

و علی ضوء هذا نقول: ان طعن عمر فی روایهٔ عمار- الذی بلغ من جلالهٔ القدر و عظم الشأن ما لم یبلغه من الصحابهٔ الا قلیل کما صرح بذلک فی کتبهم- یقتضی الطعن فی الدین...

و دعوی: ان سبب عدم قبول عمر حدیث عمار هو «وجود قادح خفی فیه» مردودهٔ: بأن هذا الاحتمال فی هکذا حدیث صحیح رواه صحابی ثقهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم (مع ان دین أهل السنهٔ یبتنی علی أحادیث الاصحاب، و ان أصل أصولهم- أعنی امامهٔ أبی بکر- انما ثبتت بعنایهٔ الصحابهٔ) یفتح بابا للملاحدهٔ و الکفار فی ردهم آیات الکتاب و السنهٔ النبویهٔ و الدین، بدعوی (وجود القادح الخفی)!! و بالجملهٔ: فان حسن ظن أهل السنهٔ دعاهم الی هذه التکلفات الباردهٔ فی سبیل اصلاح ما لا یصلح، و الا فبدیهی انه لا وجه لانکار و ردّ حدیث عمار الا العناد و عدم الاعتداد بأحکام رب العباد.

و الأعجب ان أهل السنهٔ یقبلون

الخبر الموضوع: «نحن معاشر الأنبیاء لا نورث»

بل یحتجون به فی مقابل أهل الحق- مع ما فیه و فی ناقله من وجوه القدح-، و لکن حدیث عمار لا ینهض حجهٔ عندهم، رغم کونه مقبولا بالإجماع، و رغم عجزهم عن بیان «القادح الخفی»!! و علی ضوء کلام المخاطب نفسه- فی المطعن الثانی عشر من مطاعن أبی بکر-: ان روایهٔ أبی هریرهٔ و أبی الدرداء و أمثالهما یفید القطع کالآیات الکریمهٔ نقول: ان خبر عمار- و هو أفضل منهما اجماعا- یفید القطع کذلک، و هو کالایهٔ الشریفهٔ من القرآن العزیز، فعدم قبوله رد له قطعا.

و لقد ثبت من کلام (شاه ولی اللّه): «حتی استفاض الحدیث..» ان دعوی «وجود القادح الخفی» فیه باطلهٔ عاطلهٔ، و ان أهل السنهٔ رأوا ظن عمر

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷

لا طائل تحته فأعرضوا عن مذهبه، و للّه الحمد».

الثالثهٔ: انه لم یتحرج عمر بن الخطاب من تکذیب عمار، و قد اعترف بذلک جماعهٔ من أکابر العلماء، قال عبد العلی فی مسألهٔ انکار المروی عنه روایته:

«المانع للحجیهٔ استدل بما

روی مسلم ان رجلا أتی عمر فقال: انی أجنبت فلم أجد ماء، فقال: لا تصل. فقال عمار لعمر رضی اللّه عنه: أما تذکر یا أمیر المؤمنین إذ أنا و أنت فی سریهٔ فأجنبنا فلم نجد الماء، فأما أنت فلم تصل و أما أنا فتمعکت أی تقلبت فی الأرض بحیث أصاب التراب جمیع

البدن فصلیت، فقال النبی صلّی اللّه علیه و آله و أصحابه و سلم: انما یکفیک أن تمسح بیدیک الأرض ثم تنفخ ثم تمسح بهما وجهک

، و قد وقع فی سنن أبی داود انما یکفیک ضربتان

، فلم یذکر أمیر المؤمنین عمر، فما رجع عمر رضی اللّه عنه عن مذهبه، فانه لا یری التیمم للجنب، و فی روایة مسلم، فقال عمر: اتق اللّه یا عمار.

و أنت لا یذهب علیک أن أمیر المؤمنین عمر أنکر انکار التکذیب لا انکار السکوت، فلیس هذا من الباب فی شیء» [۱].

و من الواضح: ان تکذیب آحاد المؤمنین الصادقین معصیة یذم العقلاء فاعلها، فکیف بتکذیب هذا الصحابی؟!».

الرابعة: لقد خاطب عمر عمارا بقوله: «اتق اللّه یا عمار». و هذا الکلام لا یقال الا لمن ارتکب بدعة محرمة. نص علی ذلک العینی فی (شرح کنز الدقائق ۱/ ۲۳۳) و الزیلعی فی (شرح کنز الدقائق ۳/ ۶۰- ۶۱) فی الجواب عن حدیث فاطمة بنت قیس فی وجوب النفقة و السکنی للمطلقة البائن، قال العینی: «و حدیث فاطمة لا یجوز الاحتجاج به لوجوه: أحدها ان کبار الصحابة أنکروا علیها کعمر- علی ما تقدم- و ابن مسعود و زید بن

---

[۱] فواتح الرحموت فی شرح مسلم الثبوت ۲/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸

ثابت و أسامة بن زید و عائشة رضی اللّه عنهم، حتی قالت لفاطمة- فیما رواه البخاری- ألا تتقی اللّه؟! و روی أنها قالت لها: لا خیر لک فیه.

و مثل هذا الکلام لا یقال الا لمن ارتکب بدعة محرمة».

فما ظنک یعمر القائل هذا الکلام لعمار؟ و هل هو مهتد بهداه؟.

الخامسة: لقد قال لعمار: «نولیک ما تولیت» و لا ریب أنه قد آذاه بهذه الکلمة الغلیظة الشدیدة، فقد جعله- و العیاذ باللّه- مصداقا لقوله تعالی: * وَ مَنْ یُشاقِقِ *، ... فهل هو مهتد بهدی عمار کما یقول الحدیث؟!* و مما یدل علی ان عمر لم یکن مهتدیا بهدی عمار رضی اللّه عنه بل کان یعادیه: عزله إیاه عن ولایة الکوفة من دون تقصیر منه بعد استعماله من دون طلب منه، و الأفظع قوله له بعد عزله- مستهزئا به- «أساءک عزلنا إیاک» فأجابه قائلا: «و اللّه لقد ساءتنی الولایة و ساءنی العزل».

قال ابن سعد: «أخبرنا عفان بن مسلم، قال نا خالد بن عبد اللّه، قال نا داود عن عامر، قال قال عمر لعمار: أساءک عزلنا إیاک؟ قال لئن قلت ذلک [ذاک لقد ساءنی حین استعملتنی و ساءنی حین عزلتنی» [۱].

و قال ابن الأثیر: «و لما عزله عمر قال له: أساءک العزل؟ قال: و اللّه لقد ساءتنی الولایة و ساءنی العزل» [۲].

۵- اعتداء عثمان علی عمار ... ص: ۱۸

اشارة

لقد آذی عثمان بن عفان عمارا و اعتدی علیه و ظلمه قولا و فعلا مرة بعد أخری، و ذلک کله معروف، و الشواهد علیه کثیرة جدا، و إلیک بعضها:

قال ابن قتیبة: «ما أنکر الناس علی عثمان رحمه اللّه. قال ذکروا أنه

---

[۱] الطبقات الكبرى ۳/ ۲۵۶.

[۲] أسد الغابة ۴/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹

اجتمع ناس من أصحاب النبی علیه السلام، فكتبوا كتابا ذكروا فيه ما خالف فيه عثمان من سنهٔ رسول اللّه و سنهٔ صاحبيه ... ثم تعاهد القوم، ليدفعن الكتاب فی يد عثمان، و كان ممن حضر الكتاب عمار بن ياسر و المقداد بن الأسود و كانوا عشرهٔ، فلما خرجوا بالكتاب ليدفعوه الى عثمان- و الكتاب فی يد عمار- جعلوا يتسللون عن عمار حتی بقی وحده، فمضی حتی جاء دار عثمان فاستأذن عليه فأذن له فی يوم شات، فدخل عليه و عنده مروان بن الحكم و أهله من بنی أميهٔ، فدفع اليه الكتاب فقرأه فقال له: أنت كتبت هذا الكتاب؟ قال: نعم، قال: و من كان معك؟ قال: كان معی نفر تفرقوا فرقا منك قال: و من هم؟ قال: لا أخبرك بهم، قال: فلم اجترأت علیّ من بينهم؟ فقال مروان: يا أمير المؤمنين، ان هذا العبد الأسود- يعنی عمارا- قد جرأ عليك الناس و انك ان قتلته نكلت به من وراءه. قال عثمان:

اضربوه، فضربوه و ضربه عثمان معهم حتی فتقوا بطنه فغشی عليه، فجروه حتی طرحوه علی باب الدار فأمرت به أم سلمهٔ زوج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فأدخل منزلها، و غضب فيه بنو المغيرهٔ و كان حليفهم، فلما خرج عثمان لصلاهٔ الظهر عرض له هشام بن الوليد بن المغيرهٔ فقال: أما و اللّه لئن مات عمار بن ضربه هذا لأقتلن به رجلا عظيما من بنی أميهٔ، فقال عثمان: لست هناك» [۱].

و قال ابن عبد ربه: «و من حديث الأعمش- يرويه ابو بكر بن أبی شيبهٔ- قال: كتب أصحاب عثمان عيبه و ما ينقم الناس عليه فی صحيفهٔ، فقالوا: من يذهب بها اليه؟ فقال عمار: انا، فذهب بها اليه، فلما قرأها قال ارغم اللّه انفك قال: و بأنف أبی بكر و عمر، قال: فقام اليه فوطئه حتی غشی عليه.

ثم ندم عثمان و بعث اليه طلحهٔ و الزبير يقولان: اختر إحدی ثلاث اما

---

[۱] الامامهٔ و السياسهٔ ۱/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰

ان تعفو و اما ان تأخذ الأرش و اما ان تقتص، فقال و اللّه لا قبلت واحدهٔ منها حتی ألقی اللّه. قال أبو بكر: فذكرت هذا الحديث للحسن بن صالح فقال:

ما كان علی عثمان أكثر مما صنع» [۱].

و قال المسعودی: «و فی سنهٔ خمس و ثلاثين كثر الطعن علی عثمان رضی اللّه عنه و ظهر عليه النكير لاشياء ذكروها من فعله، منها: ما كان بينه و بين عبد اللّه بن مسعود و انحراف هذيل عن عثمان من أجله، و من ذلك ما نال عمار بن ياسر من الفتق و الضرب و انحراف بنی مخزوم عن عثمان من أجله» [... ۲].

و قال ابن عبد البر فی (الاستيعاب ۳/ ۱۳۶): «و للحلف و الولاء اللذين بين بنی مخزوم و بين عمار و أبيه ياسر كان اجتماع بنی مخزوم الی عثمان حين نال من عمار غلمان عثمان ما نالوا من الضرب حتی انفتق له فتق فی بطنه و رغموا و كسروا ضلعا من أضلاعه، فاجتمعت بنو مخزوم و قالوا: و اللّه لئن مات لا قتلنا به أحدا غير عثمان» [۳].

و قال اليعقوبی: «فأقام ابن مسعود مغاضبا لعثمان حتی توفی، و صلی عليه عمار بن ياسر و كان غائبا، فستر أمره، فلما انصرف رأی القبر، فقال قبر من هذا؟ فقيل: قبر عبد اللّه بن مسعود، قال: فكيف دفن قبل أن أعلم؟

فقالوا: ولی أمره عمار بن ياسر و ذكر أنه أوصی أن لا يخبر به، و لم يلبث الا يسيرا حتی مات المقداد فصلی عليه عمار، و كان أوصی

الیه و لم یؤذن عثمان به، فاشتد غضب عثمان علی عمار و قال: ویلی علی ابن السوداء، أما لقد کنت به علیما» [۴].

و روی الطبری و ابن الأثیر فی قصهٔ مسیر الحسن علیه السلام و عمار

---

[۱] العقد الفرید ۲/ ۱۹۲.

[۲] مروج الذهب ۲/ ۳۳۸.

[۳] الاستیعاب ۳/ ۱۳۶.

[۴] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱

رضی اللّه عنه الی الکوفهٔ- و اللفظ للأول: «فأقبلا حتی دخلا المسجد، فکان أول من أتاهما مسروق بن الأجدع، فسلم علیهما و أقبل علی عمار فقال: یا أبا الیقظان علی ما قتلتم عثمان رضی اللّه عنه؟ قال: علی شتم أعراضنا و ضرب أبشارنا، فقال: و اللّه ما عاقبتم بمثل ما عوقبتم به، و لئن صبرتم لکان خیرا للصابرین» [۱].

و فی (النهایهٔ) و (تاج العروس) و (لسان العرب) فی مادهٔ «صبر»:

«و فی حدیث عمار حین ضربه عثمان، فلما عوتب فی ضربه إیاه قال: هذی یدی لعمار فلیصطبر. معناه: فلیقتص».

رسول اللّه: من عادی عمارا عاداه اللّه ... ص: ۲۱

إذا عرفت ذلک و أحطت خبرا بصنیع عثمان فلنورد طرفا من الأحادیث الواردهٔ فی ذم بغض عمار رضی اللّه عنه:

قال ابن عبد البر «و من حدیث خالد بن الولید ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أبغض عمارا أبغضه اللّه تعالی

. قال خالد: فما زلت أحبه من یومئذ» [۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «عن خالد بن الولید قال: کان بینی و بین عمار کلام فأغلظت له، فشکانی الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجاء خالد فرفع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رأسه فقال: من عادی عمارا عاداه اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه» [۳].

و فی (اسد الغابهٔ ۴/ ۴۵) عن أحمد بن حنبل و (المشکاهٔ ۵/ ۶۴۱ هامش المرقاهٔ) و اللفظ للأول: «عن علقمهٔ عن خالد بن الولید قال: کان بینی و بین عمار کلام فأغلظت له فی القول، فانطلق عمار یشکونی الی النبی

---

[۱] الطبری ۳/ ۴۹۷، الکامل ۳/ ۱۱۶.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۱۱۳۸.

[۳] الاصابهٔ ۲/ ۵۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲

صلّی اللّه علیه و سلّم، فجاء خالد و هو یشکوه الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال فجعل یغلظ له و لا یزیده الا غلظهٔ و النبی ساکت لا یتکلم فبکی عمار فقال: یا رسول اللّه ألا- تراه؟ فرفع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رأسه و قال: من عادی عمارا عاداه اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه.

قال خالد: فخرجت فما کان شیء أحب الی من رضی عمار فلقیته فرضی».

و روی المتقی الهندی: «کف یا خالد عن عمار، فانه من یبغض عمارا یبغضه اللّه و من یلعن عمارا یلعنه اللّه. ابن عساکر عن ابن

عباس.

من يحقر عمارا يحقره اللّه، و من يسب عمارا يسبه اللّه، و من يبغض عمارا يبغضه اللّه. ع. و ابن قانع. طب ض عن خالد بن الوليد.

يا خالد: لا تسب عمارا، انه من يعادى عمارا يعاديه اللّه، و من يبغض عمارا يبغضه اللّه، و من يسب عمارا يسبه اللّه و من يسفه عمارا يسفهه اللّه، و من يحقر عمارا يحقره اللّه. ظ و سمويه، طب. ك. عن خالد بن الوليد» [۱].

و انظر ايضا (كنز العمال ۱۶/ ۱۴۲).

و قال نور الدين الحلبى: «و فى الحديث: من عادى عمارا عاداه اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه، عمار يزول مع الحق حيث يزول، [عمار] خلط الايمان بلحمه و دمه، عمار ما عرض عليه أمران الا اختار الأرشد منهما.

و جاء: ان عمارا دخل على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: مرحبا بالطيب المطيب، ان عمار بن ياسر حشى ما بين اخمص قدميه الى شحمة اذنه ايمانا، و فى رواية: ان عمارا ملئ ايمانا من قرنه الى قدمه و اختلط الايمان بلحمه و دمه. و تخاصم عمار مع خالد بن الوليد فى سرية كان فيها خالد أميرا، فلما جاء اليه صلّى اللّه عليه و سلّم استبا عنده، فقال خالد: يا رسول اللّه أ يسرك ان

---

[۱] كنز العمال ۱۳/ ۲۹۸، ۱۶/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳

هذا العبد الأجدع يشتمنى؟ فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يا خالد لا تسب عمارا فان من سب عمارا فقد سب اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه و من لعن عمارا لعنه اللّه، ثم ان عمارا قام مغضبا، فقام خالد فتبعه حتى أخذ بثوبه و اعتذر اليه فرضى عنه» [۱].

۶- مخالفة عبد الرحمن بن عوف لعمار ... ص: ۲۳

لقد خالف عبد الرحمن بن عوف عمارا، و لم يهتد بهداه فضل و أضل ...

فقد روى الطبرى (التاريخ ۳/ ۲۹۷) و ابن الأثير (۳/ ۳۷) و ابن عبد ربه (العقد الفريد ۲/ ۱۸۲) فى قصة الشورى و اللفظ للأول ما نصه: «فلما صلوا الصبح جمع الرهط و بعث الى من حضره من المهاجرين و أهل السابقة و الفضل من الأنصار و الى أمراء الأجناد، فاجتمعوا حتى التج المسجد بأهله فقال: ايها الناس، ان الناس قد أحبوا ان يلحق أهل الأمصار بأمصارهم، و قد علموا من أميرهم، فقال سعيد بن زيد: انا نراك لها أهلا فقال: أشيروا علىّ بغير هذا، فقال عمار: ان أردت ان لا يختلف المسلمون فبايع عليا، فقال المقداد بن الأسود: صدق عمار، ان بايعت عليا قلنا سمعنا و اطعنا.

قال ابن أبى سرح: ان أردت ان لا تختلف قريش فبايع عثمان، فقال عبد اللّه ابن أبى ربيعة: صدقت ان بايعت عثمان قلنا سمعنا و اطعنا، فشتم عمار ابن أبى سرح و قال: متى كنت تنصح المسلمين، فتكلم بنو هاشم و بنو أمية فقال عمار: أيها الناس ان اللّه عز و جل أكرمنا بنبيّه و اعزّنا بدينه، فأنى تصرفون هذا الأمر عن أهل بيت نبيكم؟!».

۷- بغض سعد بن ابى وقاص لعمار ... ص: ۲۳

ان هذا الحديث دليل على ضلال سعد بن أبى وقاص، لما ذكروا من

---

[۱] السيرة الحلبية ۲/ ۲۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴

أنه کان مهاجرا لعمار بن یاسر، و قد روی ابن قتیبهٔ و ابن عبد ربه انه:

«قال له سعد: ان کنا لنعدک من أفاضل أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم حتی إذا لم یبق من عمرک الا- ظأم الحمار أخرجت ربقهٔ الإسلام من عنقک، ثم قال له: أیما أحب إلیک مودهٔ علی دخل أو مصارمهٔ جمیلهٔ؟ بل مصارمهٔ جمیلهٔ، فقال: علیّ ان لا أکلمک أبدا» [۱].

۸- ترک المغیرهٔ نصیحهٔ عمار ... ص: ۲۴

ان هذا الحدیث دلیل ساطع علی ضلال المغیرهٔ بن شعبهٔ،

فقد روی ابن قتیبهٔ ما هذا نصه: «ثم دخل المغیرهٔ بن شعبهٔ، فقال له علی: هل لک یا مغیرهٔ فی اللّه؟ قال: فأین هو یا أمیر المؤمنین؟ قال: تأخذ سیفک فتدخل معنا فی هذا الأمر فتدرک من سبقک و تسبق من معک، فانی أری أمورا لا بد للسیوف ان تشحذ لها و تقطف الرءوس بها.

فقال المغیرهٔ: فانی و اللّه یا أمیر المؤمنین ما رأیت قاتل عثمان مصیبا و لا- قتله صوابا، و انها لمظلمهٔ تتلوها ظلمات فأرید یا أمیر المؤمنین ان أذنت لی ان أضع سیفی و أنا فی بیتی حتی تنجلی الظلمهٔ و یطلع قمرها فنسری مبصرین نقفوا آثار المهتدین و نتقی سبیل الجائرین، قال علی: قد أذنت لک فکن من أمرک علی ما بدا لک.

فقام عمار فقال: معاذ اللّه یا مغیرهٔ تقعد أعمی بعد ان کنت بصیرا یغلبک من غلبته و یسبقک من سبقته، انظر ما تری و تفعل، و أما أنا فلا أکون الا فی الرعیل الاول.

فقال له المغیرهٔ: یا ابا الیقظان إیاک أن تکون کقاطع السلسلهٔ فر من الضحل فوقع فی الرمضاء.

فقال علی لعمار: دعه فانه لن یأخذ من الآخرهٔ الا ما خالطته الدنیا،

---

[۱] المعارف ۵۵۰، العقد الفرید ۲/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵

و أما و اللّه یا مغیرهٔ انها للوثبهٔ المودیهٔ تؤدی من قام فیها الی الجنهٔ و لها اختان بعدها فإذا غشیتاک فنم فی بیتک.

فقال المغیرهٔ: أنت و اللّه یا أمیر المؤمنین اعلم منی و لئن لم أقاتل معک لا أعین علیک، فان یکن ما فعلت صوابا فإیاه أردت، و ان خطأ فمنه نجوت، و لی ذنوب کثیرهٔ لا قبل لی بها الا الاستغفار منها» [۱]

۹- تخلف کبار الاصحاب عما دعاهم عمار الیه ... ص: ۲۵

ان هذا الحدیث دلیل واضح علی ضلالهٔ عبد اللّه بن عمر و سعد بن أبی وقاص و محمد بن مسلمهٔ، فإنهم لم یتبعوا عمارا و لم یهتدوا بهداه،

فقد ذکر ابن قتیبهٔ: «اعتزل عبد اللّه بن عمر و سعد بن أبی وقاص و محمد بن مسلمهٔ عن مشاهد علی و حروبه، قال: و ذکروا ان عمار بن یاسر قام الی علی فقال یا أمیر المؤمنین ائذن لی آتی عبد اللّه بن عمر فأکلمه لعله یخف معنا فی هذا الأمر، فقال علی: نعم، فأتاه فقال له: یا ابا عبد الرحمن انه قد بایع علیا المهاجرون و الأنصار و من ان فضلناه علیک لم یسخطک و ان فضلناک علیه لم یرضک، و قد أنکرت السیف فی أهل الصلاهٔ، و قد علمت ان علی القاتل القتل و علی المحصن الرجم، و هذا یقتل بالسیف و هذا یقتل بالحجارهٔ، و ان علیا لم یقتل أحدا من اهل الصلاهٔ فیلزم حکم القاتل.

فقال ابن عمر: يا ابا اليقظان ان أبى جمع اهل الشورى الذين قبض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو عنهم راض، فكان أحقهم بها على، غير انه جاء معه امر فيه السيف و لا أعرفه، و لكن اللّه ما أحب ان لى الدنيا و ما عليها و انى أظهرت أو أضمرت عداوة على.

قال: فانصرف عنه، فأخبر عليا بقوله، فقال لو أتيت محمد بن مسلمة الانصارى، فأتاه عمار فقال له محمد: مرحبا بك يا أبا اليقظان على فرقة ما

---

[۱]. الامامة و السياسة ۱/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶

بينى و بينك، و اللّه لولا ما فى يدى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لبايعت عليا و لو ان الناس كلهم عليه لكنت معه، و لكنه يا عمار كان من النبى أمر ذهب فيه الرأى.

فقال عمار: كيف؟ قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: إذا رأيت المسلمين يقتتلون أو إذا رأيت أهل الصلاة، فقال عمار: فان كان قال لك:

إذا رأيت المسلمين فو اللّه لا ترى مسلمين يقتتلان بسيفهما ابدا، و ان كان قال لك أهل الصلاة فمن سمع هذا معك؟ انما أنت أحد الشاهدين، فتريد من رسول اللّه قولا بعد قوله يوم حجة الوداع: دماؤكم و أموالكم عليكم حرام الا بحدث فتقول يا محمد لا تقاتل المحدثين، قال: حسبك يا أبا اليقظان.

قال: ثم أتى سعد بن أبى وقاص فكلمه فأظهر سعد الكلام القبيح، فانصرف عمار الى على.

فقال له على: دع هؤلاء الرهط، أما ابن عمر فضعيف، و أما سعد فحسود و ذنبى الى محمد بن مسلمة انى قتلت قاتل أخيه يوم خيبر مرحب اليهودى» [۱]

۱۰- مخالفة ابى موسى الأشعرى لعمار ... ص: ۲۶

و يقتضى هذا الحديث ان يعتقد أهل السنة بضلالة أبى موسى الاشعرى، فانه عوضا عن الاهتداء بهدى عمار خالفه و عانده، فقد روى الطبرى فى (التاريخ ۳/ ۴۹۷) و ابن الأثير فى (الكامل ۳/ ۱۱۶) و ابن خلدون فى (التاريخ ۲/ ۱۵۹) فى قصة مجىء الحسن و عمار سلام اللّه عليهما الى الكوفة و قد كان أبو موسى الوالى عليها (و اللفظ للأول):

«فخرج أبو موسى فلقى الحسن فضمه اليه، و أقبل على عمار فقال: يا أبا اليقظان أ عدوت فيمن عدا على أمير المؤمنين فأحللت نفسك مع الفجار؟

---

[۱] الامامة و السياسة ۱/ ۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷

فقال لم افعل و لم يسؤنى».

و روى البخارى فى (الصحيح ۹/ ۷۰) و الحاكم فى (المستدرك ۳/ ۱۱۷) و ابن الأثير فى (جامع الأصول ۱۰/ ۴۳۱) و سبط ابن الجوزى فى (تذكرة الخواص ۶۹) و جماعة عن أبى وائل انه قال- و اللفظ للبخارى-.

«دخل أبو موسى و أبو مسعود على عمار حيث بعثه على الى أهل الكوفة يستنفرهم فقالا: ما رأيناك أتيت أمرا اكره عندنا من إسراعك فى هذا الأمر منذ أسلمت، فقال عمار: ما رأيت منكما منذ أسلمتما أمرا اكره عندى من ابطائكما عن هذا الأمر، و كساهما حلة حلة، ثم راحوا الى المسجد».

۱۱- مخالفهٔ ابی مسعود الأنصاری لعمار ... ص: ۲۷

ان هذا الحدیث یبین ضلالهٔ أبی مسعود الانصاری، فانه اقتفی اثر أبی موسی فی التخلف عن هدی عمار و إنكاره الاستنفار لنصرهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، كما علم مما تقدم فی الوجه السابق.

و أخرج البخاری بعد الحدیث المتقدم: «حدثنا عیدان عن أبی حمزهٔ عن الأعمش عن شقیق بن سلمهٔ، قال: كنت جالسا مع أبی مسعود و أبی موسی و عمار، فقال ابو مسعود: ما من أصحابك أحد الا لو شئت لقلت فیه غیرك و ما رأیت منك شیئا منذ صحبت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم اعیب عندی من استسراعك فی هذا الأمر.

قال عمار: یا أبا مسعود و ما رأیت منك و من صاحبك هذا شیئا منذ صحبتما النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أعیب عندی من ابطائكما فی هذا الأمر.

فقال أبو مسعود- كان موسرا- یا غلام هات حلتین، فاعطی إحداهما أبا موسی و الأخری عمارا، و قال: روحا فیهما الی الجمعهٔ» [۱].

و الجدیر بالذكر تستر الیافعی علی الرجلین لفرط فظاعهٔ معاملتهما مع

---

[۱] صحیح البخاری ۹/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸

عمار رضی اللّه عنه فی تاریخه و قوله: «و عاتبه رجلان جلیلان ممن توقف عن القتال لما التقی الفریقان فی كلام معناه: ما رأینا منك قط شیئا نكرهه سوی إسراعك فی هذا الأمر، یعنی فی القتال مع علی، أو نحو ذلك من المقال» [۱].

و مثل هذا عندهم كثیر، و لكن «لن یصلح العطار ما أفسده الدهر».

۱۲- خروج طلحهٔ و الزبیر علی علی و عمار معه ... ص: ۲۸

و یتضح من هذا الحدیث ضلالهٔ طلحهٔ و الزبیر، إذ لم یهتدیا بهدی عمار یوم الجمل، علی ان الزبیر كان یعلم وجوده فی جیش امیر المؤمنین علیه السلام.

قال الطبری: «قال قرهٔ بن الحارث: كنت مع الأحنف بن قیس و كان جون بن قتادهٔ ابن عمی مع الزبیر بن العوام، فحدثنی جون بن قتادهٔ قال: كنت مع الزبیر فجاء فارس یسیر- و كانوا یسلمون علی الزبیر بالامرهٔ- فقال: السلام علیك أیها الأمیر. قال: و علیك السلام، قال:

هؤلاء القوم قد أتوا مكان كذا و كذا و لم أر قوما أرث سلاحا و لا أقل عددا و لا أرعب قلوبا من قوم أتوك، ثم انصرف عنه. قال ثم جاء فارس فقال:

السلام علیك أیها الأمیر، فقال: و علیك السلام، قال: جاء القوم حتی أتوا مكان كذا و كذا فسمعوا بما جمع اللّه عز و جل من العدد و العقدهٔ و الحد، فقذف فی قلوبهم الرعب فولوا مدبرین. قال الزبیر: أیها عنك الآن، فو اللّه لو لم یجد ابن أبی طالب الا العرفج لدب إلینا فیه، ثم انصرف.

ثم جاء فارس و قد كادت الخیول أن تخرج من الرهج فقال: السلام علیك أیها الأمیر. قال: و علیك السلام، قال: القوم قد أتوك، فلقیت عمارا فقلت له فقال لی: فقال الزبیر: انه لیس فیهم، فقال: بلی و اللّه انه لفیهم، قال: و اللّه ما جعله اللّه فیهم، فقال: و اللّه لقد جعله اللّه فیهم، قال: و اللّه ما

[۱] مرآة الجنان- حوادث ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹

جعله اللّه فیهم، فلما رأی الرجل یحالفه قال لبعض أهله: ارکب فانظر أحق ما یقول؟ فرکب معه فانطلقا و أنا انظر إلیهما حتی وقفا فی جانب الخیل قلیلاـ ثم رجعا إلینا، فقال الزبیر لصاحبه ما عندک؟ قال: صدق الرجل. قال الزبیر: یا جدع أنفاه، أو یا قطع ظهراه. قال محمد بن عمارة قال عبید اللّه قال فضیل: لا ادری أیهما قال. قال: ثم أخذه أفکل فجعل السلاح ینتقض.

قال: فقال جون: ثکلتنی أمی، هذا الذی کنت أرید ان أموت معه أو اعیش معه، و الذی نفسی بیده ما أخذ هذا ما اری الا لشیء قد سمعه أو رآه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فلما تشاغل الناس انصرف فجلس علی دابته، ثم ذهب، فانصرف جون فجلس علی دابته فلحق بالأحنف، ثم جاء فارسان حتی أتیا الأحنف و أصحابه فنزلاـ فأتیا فأکبا علیه فناجیاه ساعة ثم انصرفا، ثم جاء عمرو بن جرموز الی الأحنف فقال: أدرکته فی وادی السباع فقتلته، فکان یقول: و الذی نفسی بیده ان صاحب الزبیر الأحنف» [۱].

۱۳- کلمات عائشة القارصة ... ص: ۲۹

و یدل الحدیث علی ضلال عائشة بنت أبی بکر، قال الطبری: «کتب الی السری عن شعیب عن سیف عن محمد و طلحة قالا: أمر علی نفرا بحمل الهودج من بین القتلی، و قد کان القعقاع و زفر بن الحارث انزلاه عن ظهر البعیر، فوضعناه الی جنب البعیر فأقبل محمد بن أبی بکر الیه و معه نفر فادخل یده فیه، فقالت: من هذا؟ قال: أخوک البر، قالت: عقوق، قال عمار بن یاسر: کیف رأیت ضرب بنیک الیوم یا أمه؟ قالت: من أنت؟ قال: انا ابنک البار عمار، قالت: لست لک بأم. قال: بلی و ان کرهت، قالت:

فخرتم أن ظفرتم و أتیتم مثل ما نقمتم، هیهات و اللّه لن یظفر من کان هذا

[۱] الطبری ۳/ ۵۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰

دأبه» [۱].

و انظر (مروج الذهب ۲/ ۳۶۲) و غیره من التواریخ.

۱۴- سرور معاویة بمقتل عمار ... ص: ۳۰

اشارة

ان هذا الحدیث من أوضح الأدلة و البراهین علی ضلالة معاویة بن أبی سفیان، رئیس الفئة الباغیة.. فلقد اعرض عن هدی عمار ثم فرح بمقتله بصفین فلما ذکر

بقول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله له «ویحک یا ابن سمیة، تقتلک الفئة الباغیة»

قال: «انما قتله الذین جاءوا به».

راجع للوقوف علی ذلک:

۱- الطبقات ۳/ ۲۵۳، ۲۵۹ ۲- المسند ۲/ ۱۶۴، ۲۰۶ ۳- تاریخ الطبری ۴/ ۲- ۳ و ۴/ ۲۸- ۲۹ ۴- الکامل ۳/ ۱۴۸، ۱۵۷، ۱۵۸ ۵-

الامامة و السیاسة ۱/ ۱۲۶ ۶- المستدرک ۳/ ۳۷۸ ۷- العقد الفرید ۲/ ۲۰۳، ۲۰۴ ۸- الروض الأنف ۴/ ۲۶۴- ۲۶۵.

۹- تفسیر ابن العربی ۲/ ۵۱۹ بتفسیر قوله تعالی: وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ اقْتَتَلُوا..

۱۰- فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۱۳/ ۲۶ ۱۱- عمدة القاری فی شرح صحیح البخاری ۲۴/ ۱۹۲ ۱۲- شرح صحیح مسلم لابی عبد اللّه السنوسی ۱۳- الریاض المستطابة لعماد الدین العامری- ترجمة عمّار.

---

[۱] الطبری ۳/ ۵۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱

۱۴- وفاء الوفاء ۱/ ۳۲۹- ۳۳۲ ۱۵- المصنف لابن أبی شیبة ۵/ ۸۱.

۱۶- کنز العمال ۱۶/ ۱۴۳ ۱۷- المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۴۴۷ ۱۸- الخمیس فی تاریخ النفس النفیس ۲/ ۲۷۷ ۱۹- نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض ۳/ ۱۶۶ ۲۰- الخصائص للنسائی ۱۳۳- ۱۳۵ و غیرها من مصادر التاریخ و الاخبار..

رسول اللّه: عمار تقتله الفئة الباغیة ... ص: ۳۱

و إلیک نصوص بعض عبارات أعلام القوم فی هذا الباب:

قال محمد بن سعد البصری المعروف بکاتب الواقدی بترجمة عمار علیه الرحمة: «أخبرنا أبو معاویة الضریر، عن الأعمش عن عبد الرحمن بن زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث، قال: انی لاسیر مع معاویة فی منصرفه عن صفین بینه و بین عمرو بن العاص، قال: فقال عبد اللّه بن عمرو: یا أبة! سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعمار: ویحک یا ابن سمیة تقتلک الفئة الباغیة. قال: فقال عمرو لمعاویة: ألا تسمع ما یقول هذا؟ قال: فقال معاویة: ما نزال تأتینا بهنة تدحض بها فی بولک، أ نحن قتلناه؟ انما قتله الذین جاءوا به.

قال: أخبرنا یزید بن هارون عن العوام بن حوشب، قال: حدثنی أسود بن مسعود، عن حنظلة بن خویلد العنزی قال: بینا نحن عند معاویة إذ جاء رجلان یختصمان فی رأس عمار، یقول کل واحد منهما: أنا قتلته، فقال عبد اللّه بن عمرو: لیطب به أحد کما نفسا لصاحبه فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة. قال: فقال معاویة: ألا تغنی عنا مجنونک یا عمرو فما بالک معنا؟ قال: ان أبی شکانی الی رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲

صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أطع أباک حیا و لا تعصه، فأنا معکم و لست أقاتل».

و قال أیضا «أخبرنا محمد بن عمر، حدثنی عبد الحارث بن الفضیل، عن أبیه، عن عمارة بن خزیمة بمن ثابت، قال: شهد خزیمة بن ثابت الجمل و هو لا یسل سیفا و شهد صفین و قال: أنا لا أسل ابدا حتی یقتل عمار فأنظر من یقتله، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة.

قال فلما قتل عمار بن یاسر قال خزیمة: قد بانت لی الضلالة و اقترب، فقاتل حتی قتل، و کان الذی قتل عمار بن یاسر ابو غادیة المزنی طعنه برمح فسقط و کان یومئذ یقاتل فی محضة فقتل یومئذ و هو ابن اربع و تسعین سنة، فلما وقع أکب علیه رجل آخر فاحتز رأسه فأقبلا یختصمان فیه کلاهما یقول: أنا قتلته.

فقال عمرو بن العاص و اللّه ان یختصمان الا فی النار، فسمعها منه معاویة فلما انصرف الرجلان قال معاویة لعمرو بن العاص: ما رأیت مثل ما صنعت قوم بذلوا أنفسهم دوننا تقول لهما: انکما تختصمان فی النار فقال عمرو: هو و اللّه ذاک و اللّه انک لتعلمه، و لوددت أنی مت قبل هذه بعشرین سنة».

و قال أبو بكر ابن أبی شیبة العبسی فی مصنفه: «حدثنا یزید بن هارون، قال أخبرنا العوام بن حوشب، قال: حدثنی أسود بن مسعود عن حنظلة بن خویلد العنزی، قال: انی الجالس عند معاویة إذ أتاه رجلان یختصمان فی رأس عمار، كل واحد منهما یقول: أنا قتلته قال عبد اللّه بن عمرو: لیطب به أحد كما نفسا لصاحبه، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة فقال: معاویة: الا تغنی عن مجنونك یا عمرو فما بالك معنا؟ قال: انی معكم و لست أقاتل، ان أبی شكانی الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال صلّی اللّه علیه و سلّم أطع أباك ما دام حیا و لا تعصه، فأنا معكم و لست أقاتل»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۳

و

قال احمد بن حنبل الشیبانی فی مسنده فی مسند عبد اللّه بن عمرو بن العاص «حدثنا أبو معاویة، ثنا: الأعمش، عن عبد الرحمن بن زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث، قال: انی لاسیر مع معاویة فی منصرفه من صفین بینه و بین عمرو بن العاص، قال فقال عبد اللّه بن عمرو بن العاص: یا أبت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعمار: ویحك یا ابن سمیة تقتلك الفئة الباغیة. قال: فقال عمرو لمعاویة: ألا تسمع ما یقول هذا؟ فقال معاویة: لا تزال تأتینا بهنة أ نحن قتلناه؟ انما قتله الذین جاءوا به. حدثنا أبو نعیم، عن سفیان، عن الأعمش، عن عبد الرحمن بن أبی زیاد مثله أو نحوه».

و قال أیضا: «حدثنا یزید. أنا: العوام، حدثنی أسود بن مسعود، عن حنظلة ابن خویلد العنبری، قال: بینما أنا عند معاویة إذ جاءه رجلان یختصمان فی رأس عمار یقول كل منهما: أنا قتلته فقال عبد اللّه بن عمرو:

لیطب به أحد كما نفسا لصاحبه فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

تقتله الفئة الباغیة. قال معاویة: فما بالك معنا؟ قال: ان أبی شكانی الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أطع أباك ما دام حیا و لا تعصه فأنا معكم و لست أقاتل».

و قال: «حدّثنا الفضل بن دكین، ثنا: سفیان، عن الأعمش، عن عبد الرحمن ابن أبی زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث، قال: انی لا سایر عبد اللّه ابن عمرو بن العاص و معاویة فقال عبد اللّه بن عمرو لعمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول تقتله الفئة الباغیة، یعنی عمارا فقال عمرو لمعاویة: اسمع ما یقول هذا! فحدّثه فقال: أ نحن قتلناه؟ انما قتله من جاء به. حدّثنا أبو معاویة، ثنا: الأعمش، عن عبد الرحمن بن أبی زیاد، فذكر نحوه».

و قال: «حدّثنا أسود بن عامر: ثنا یزید بن هارون، أنا: العوام:

حدثنی أسود بن مسعود، عن حنظلة بن خویلد العنبری، قال: بینما أنا عند

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۴

معاویة إذ جاءه رجلان یختصمان فی رأس عمار یقول كل واحد منهما: أنا قتلته. فقال عبد اللّه: لیطب به أحد كما نفسا لصاحبه فانی سمعت، یعنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة. فقال معاویة ألا تغنی عنّا مجنونك یا عمرو فما بالك معنا؟! قال: ان أبی شكانی الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطع أباك ما دام حیا و لا تعصه. فأنا معكم و لست أقاتل».

و قال أحمد فی مسند عمرو بن العاص: «ثنا عبد الرزاق، قال ثنا:

معمر، عن طاوس، عن أبی بكر بن محمد بن عمرو بن حزم، عن أبیه، قال لما قتل عمار بن یاسر دخل عمرو بن حزم علی عمرو بن العاص فقال قتل عمار و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: تقتله الفئة الباغیة. فقام عمرو بن العاص فزعا یرجع حتی دخل علی معاویة، فقال له معاویة: ما شأنك؟ قال:

قتل عمار! فقال معاویة: قد قتل عمار فما ذا؟ قال عمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة فقال له

معاویهٔ: دحضت فی بولک؟ أو نحن قتلناه؟! انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بین رماحنا، أو قال: بین سیوفنا».

و قال أبو عبد الرحمن النسائی فی کتاب (الخصائص) فی مقام سیاق طرق حدیث الفئهٔ الباغیهٔ: «أنبأنا أحمد بن سلیمان، قال: ثنا: یزید، قال:

أنبأنا العوام عن الأسود بن مسعود، عن حنظلهٔ بن خویلد، قال: کنت عند معاویهٔ فأتاه رجلان یختصمان فی رأس عمار یقول کل واحد منهما: أنا قتلته! فقال عبد اللّه ابن عمرو: لیطب به نفسا أحدکما لصاحبه فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتلک الفئهٔ الباغیهٔ.

قال [أبو عبد الرحمن : خالف شعبهٔ فقال: عن العوام، عن رجل، عن حنظلهٔ بن سوید، أخبرنا محمد بن المثنی، [حدثنا محمد]، أخبرنا شعبهٔ، عن العوام بن حوشب، عن رجل من بنی شیبان، عن حنظلهٔ بن سوید، قال:

جیء برأس عمار فقال عبد اللّه بن عمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۵

یقول: تقتلک الفئهٔ الباغیهٔ.

أخبرنی محمد بن قدامهٔ، قال: ثنا: جریر، عن الأعمش [عن عبد الرحمن عن عبد اللّه بن عمرو، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: یقتل عمارا الفئهٔ الباغیهٔ

[قال أبو عبد الرحمن : خالفه أبو معاویهٔ فرواه عن الأعمش عن عبد الرحمن بن أبی زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث، أخبرنا عبد اللّه بن محمد قال [حدثنا] أبو معاویهٔ: حدثنا الأعمش، عن عبد الرحمن ابن أبی زیاد و أخبرنا عمرو بن منصور الشیبانی، أخبرنا [أبو نعیم، عن سفیان ، عن عن الأعمش، عن عبد الرحمن بن أبی زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث: قال: انی لا سایر عبد اللّه بن عمرو بن العاص و معاویهٔ فقال عبد اللّه ابن عمر: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: عمار تقتله الفئهٔ الباغیهٔ.

قال عمرو: یا معاویهٔ اسمع ما یقول هذا! فجذبه فقال: نحن قتلناه؟! انما قتله من جاء به، لا تزال داحضا فی بولک».

و قال ابن قتیبهٔ الدینوری «ثم حمل عمار و أصحابه فالتقی علیه رجلان فقتلاه و أقبلا برأسه الی معاویهٔ یتنازعان فیه کل یقول: أنا قتلته. فقال لهما عمرو بن العاص: و اللّه ان تتنازعان الا فی النار، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتل عمارا الفئهٔ الباغیهٔ. فقال معاویهٔ قبّحک اللّه من شیخ! فما تزال تتزلق فی بولک! أو نحن قتلناه؟! انما قتله الذین جاءوا به. ثم التفت الی أهل الشام فقال: انما نحن الفئهٔ الباغیهٔ التی تبغی دم عثمان».

و قال الطبری فی خبر رسل الامام علیه السلام الی معاویهٔ «و تکلم یزید ابن قیس، فقال: انا لم نأتک الا لنبلغک ما بعثنا به إلیک و لنؤدی عنک ما سمعنا منک، و نحن علی ذلک لن ندع أن ننصح لک و أن نذکر ما ظننا أن لنا علیک به حجهٔ، و انک راجع به الی الالفهٔ و الجماعهٔ، ان صاحبنا من قد عرفت و عرف المسلمون فضله، و لا أظنه یخفی علیک أن أهل الدین و الفضل لن یعدلوا بعلی و لن یمثلوا بینک و بینه، فاتق اللّه یا معاویهٔ و لا تخالف علیا فانا و اللّه ما رأینا رجلا قط أعمل بالتقوی و لا أزهد فی الدنیا و لا أجمع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۶

لخصال الخیر کلها منه. فحمد اللّه معاویهٔ و أثنی، ثم قال: أما بعد! فإنکم دعوتم الی الطاعهٔ و الجماعهٔ، فأما الجماعهٔ التی دعوتم إلیها فمعنا هی، و أما الطاعهٔ لصاحبکم فانا لا نراها، ان صاحبکم قتل خلیفتنا و فرّق جماعتنا و آوی ثارنا و قتلتنا و صاحبکم یزعم أنه لم یقتله فنحن لا نرد ذلک علیه، أرأیتم قتلهٔ صاحبنا؟ ألستم تعلمون انهم اصحاب صاحبکم فلیدفعهم إلینا فلنقتلهم به. ثم نحن نجیبکم الی الطاعهٔ و الجماعهٔ.

فقال له شبث: أ یسرّک یا معاویهٔ أنک أمکنت من عمار تقتله؟ فقال معاویهٔ: و ما یمنعنی من ذلک و اللّه لو أمکنت من ابن سمیهٔ ما قتلته بعثمان رضی اللّه عنه و لکن کنت قاتله بناتل مولی عثمان! فقال له شبث: و اله الأرض و اله السماء ما عدلت معتدلا، لا و الذی

لا اله الا هو لا تصل الی عمار حتی تندر الهام عن کواهل الأقوام و تضیق الأرض الفضاء علیک برحبها! فقال له معاویة: انه لو قد کان ذلک کان الأرض علیک أضیق».

و قال فی خبر عن عبد الرحمن السلمی فی مقتل عمار: «فلما کان اللیل قلت لا دخلن إلیهم حتی أعلم هل بلغ منهم قتل عمار ما بلغ منا؟ و کنا إذا توادعنا من القتال تحدثوا إلینا و تحدثنا إلیهم فرکبت فرسی و قد هدأت الزجل ثم دخلت فإذا أنا بأربعة یتسایرون: معاویة و أبو الأعور السلمی و عمرو بن العاص و عبد اللّه بن عمرو و هو خیر الأربعة، فأدخلت فرسی بینهم مخافة ان یفوتنی ما یقول احد الشقین فقال عبد اللّه لأبیه: یا أبة! قتلتم هذا الرجل فی یومکم هذا؟ و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سلّم ما قال؟

قال: و ما قال؟ قال: ألم تکن معنا و نحن نبنی المسجد و الناس ینقلون حجرا حجرا و لبنة لبنة و عمار ینقل حجرین حجرین و لبنتین لبنتین، فغشی علیه فأتاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فجعل یمسح التراب عن وجهه و یقول: ویحک یا ابن سمیة الناس ینقلون حجرا حجرا و لبنة لبنة و أنت تنقل حجرین حجرین و لبنتین لبنتین رغبة منک فی الأجر، و أنت ویحک مع ذلک تقتلک الفئة الباغیة! فدفع عمر و صدر فرسه ثم جذب معاویة الیه فقال: یا معاویة!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۷

أما تسمع ما یقول عبد اللّه؟ قال: و ما یقول؟ فأخبره الخبر، فقال معاویة:

انک شیخ أخرق و لا تزال تحدث بالحدیث و أنت تدحض فی بولک! أو نحن قتلنا عمارا؟! انما قتل عمارا من جاء به. فخرج الناس من فساطیطهم و أخبیتهم یقولون: انما قتل عمارا من جاء به، فلا أدری من کان أعجب هو أوهم».

و قال أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه القرطبی «مقتل عمار بن یاسر العتبی: قال لما التقی الناس بصفین نظر معاویة الی هاشم بن عتبة الذی یقال له المرقال لقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أرقل یا میمون!

و کان أعور و الرایة بیده و هو یقول: أعور یبغی نفسه محلا:

قد عالج الحیاة حتی ملا لا بدّ أن یفل أو یفلا

فقال معاویة لعمرو بن العاص: یا عمرو! هذا المرقال و اللّه لئن زحف بالرایة زحفا انه لیوم أهل الشام الأطول و لکنی أری ابن السوداء الی جنبه، یعنی عمارا و فیه عجلة فی الحرب و أرجو أن تقدمه الی الهلکة، و جعل عمار یقول: یا عتبة تقدم! فیقول: یا أبا الیقظان! أنا أعلم بالحرب منک، دعنی أزحف بالرایة زحفا! فلما أضجره و تقدم أرسل معاویة خیلا فاختطفوا عمارا فکان یسمی أهل الشام قتل عمار «فتح الفتوح».

و قال أیضا: «أبو ذر، عن محمد بن یحیی، عن محمد بن عبد الرحمن، عن أبیه، عن جده أم سلمة زوج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، قالت: لم بنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مسجده بالمدینة أمر باللبن یضرب و ما یحتاج الیه، ثم قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فوضع ردائه، فلما رأی ذلک المهاجرون و الأنصار وضعوا أردیتهم و أکسیتهم یرتجزون و یقولون و یعلمون:

لئن قعدنا و النبی یعمل ذاک إذا لعمل مضلل

قالت: و کان عثمان بن عفان رجلا نظیفا متنظفا فکان یحمل اللبنة و یجافی بها عن ثوبه، فإذا وضعه نفض کفیه و نظر الی ثوبه فإذا أصابه شیء من التراب نفضه! فنظر الیه علی رضی اللّه عنه فأنشد:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۸

لا یستوی من یعمر المساجدا یدأب فیها راکعا و ساجدا

و قائما طورا و طورا قاعدا و من یری عن التراب حائدا

فسمعها عمار بن یاسر فجعل یرتجز بها و هو لا- یدری من یعنی، فسمعه عثمان فقال: یا بن سمیة! ما أعرفنی بمن تعرض؟ و معه جریدة، فقال:

لتكفن أو لاعترضن بها وجهك! فسمعه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و هو جالس فى ظل حائط، فقال: عمار جلدة ما بين عينى و ألفى، فمن بلغ ذلك منه فقد بلغ منى و أشار بيده فوضعها بين عينيه، فكف الناس عن ذلك و قالوا لعمار: ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد غضب فيك و نخاف أن ينزل فينا قرآن! فقال:

أنا أرضيه كما غضب، فأقبل عليه فقال: يا رسول اللّه! ما لى و لأصحابك؟

قال و مالك و لهم؟ قال: يريدون قتلى يحملون لبنة و يحملون على لبنتين، فأخذ به و طاف به فى المسجد و جعل يمسح وجهه من التراب و يقول: يا بن سمية! لا يقتلك أصحابى و لكن تقتلك الفئة الباغية. فلما قتل بصفين و روى هذا الحديث عبد اللّه بن عمرو بن العاص، قال معاوية: هم قتلوه لأنهم أخرجوه الى القتل. فلما بلغ ذلك عليا قال: و نحن قتلنا أيضا حمزة لأنا أخرجناه».

و قال أبو عبد اللّه الحاكم النيسابورى بترجمة عمار: «أخبرنى أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الصنعانى. ثنا: اسحق بن ابراهيم بن عباد. أنبأ:

عبد الرزاق عمر معمر، عن ابن طاوس، عن أبى بكر بن محمد بن عمرو بن حزم، عن أبيه، أخبره قال: لما قتل عمار بن ياسر دخل عمرو بن حزم على عمرو بن العاص فقال: قتل عمار و قد سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: تقتله الفئة الباغية. فقام عمرو فزعا حتى دخل على معاوية فقال له معاوية: ما شأنك؟ فقال: قتل عمار بن ياسر! فقال: قتل عمار فما ذا؟ فقال عمرو: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: يقتله الفئة الباغية.

فقال له معاوية: أ نحن قتلناه؟ انما قتله على و أصحابه جاءوا به حتى ألقوه بين رماحنا، أو قال: سيوفنا. صحيح على شرطهما و لم يخرجاه بهذه السياقة.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۹

أخبرنا أبو زكريا الغبرى ثنا: محمد بن عبد السلام، ثنا: اسحق ثنا، عطاء ابن مسلم الحلبى، قال: سمعت! لاعمش بقول: قال أبو عبد الرحمن السلمى: شهدنا صفين فكنا إذا توادعنا دخل هؤلاء فى عسكر هؤلاء فى عسكر هؤلاء، فرأيت أربعة يسيرون معاوية بن أبى سفيان و ابو الأعور السلمى و عمرو بن العاص و ابنه، فسمعت عبد اللّه بن عمرو يقول لأبيه عمرو: و قد قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فيه ما قال. قال. أى الرجل؟ قال عمار بن ياسر، أما تذكر يوم بنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم المسجد فكنا نحمل لبنة لبنة و عمار يحمل لبنتين لبنتين، فمر على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: أتحمل لبنتين لبنتين و أنت ترحض؟! أما انك ستقتلك الفئة الباغية و أنت من أهل الجنة.

فدخل عمرو على معاوية فقال:

قتلنا هذا الرجل و قد قال فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ما قال. فقال:

أسكت فواللّه ما تزل تدحض فى بولك! أ نحن قتلناه؟! انما قتله على و أصحابه جاءوا به حتى ألقوه بيننا!».

و قال أبو المؤيد الموفق بن احمد الخوارزمى: «و كان الذى قتل عمارا أبو غادية المزنى طعنه برمح فسقط و كان يومئذ يقاتل و هو ابن أربع و تسعين، فلما وقع أكب عليه رجل آخر فاجتز رأسه فأقبلا يختصمان كلاهما يقول: أنا قتلته! فقال عمرو بن العاص: و اللّه ان يختصمان الا فى النار، فسمعها معاوية فلما انصرف الرجلان قال معاوية لعمرو: ما رأيت مثل ما صنعت! قوم بذلوا أنفسهم دوننا تقول لهما: انكما تختصمان فى النار؟! فقال عمرو: هو و اللّه ذلك انك لتعلمه و لوددت أنى مت قبل هذا بعشرين سنة».

قال: «فى اليوم السادس و العشرين من حروب صفين قتل أبو اليقظان عمار ابن ياسر و أبو الهيثم بن التيهان نقيب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رضى عنهما. روى أن الحرث بن باقور أخا ذى الكلاع برز الى عمار و ضربه عمار فصرعه و كان من برز اليه قتله فينشد:

نحن ضربنا كم على تنزيله و اليوم نضربكم على تأويله

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۰

ضربا يزيل الهام عن مقيله و يذهل الخليل عن خليله

أو يرجع الحق الى سبيله! و استسقى عمار فأتى بلبن فى قدح فلما رآه كبر ثم شربه و قال: ان النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال لى: آخر زادک من الـدنيا ضياح من لبن، و يقتلک الفئـة الباغيـة! فهذا آخر أيامى من الدنيا ثم حمل و أحاط به أهل الشام و اعترضه أبو الغادية الفزارى و ابن جوفى السكسـكى، فأما أبو الغادية فطعنه و أما ابن جوفى فاجتز رأسه الشـريف، و قد كان ذو الكلاع سمع عمرو بن العاص يقول: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لعمار بن ياسـر: يا بن سمية! تقتلک الفئة الباغية. قال ذو الكلاع، و تحت أمره ستون ألفا من الفرسان يقول لعمرو بن العاص: ويحک أ نحن الفئة الباغية؟! و كان فى شک من ذلک، فيقول عمرو: انه سيرجع إلينا، و اتفق أنه أصيب ذو الكلاع يوم أصيب عمار، فقال عمرو: لو بقى ذو الكلاع لمال بعامة قومه و لا فسد علينا جندنا.

و قتل أبو الهيثم و جماعة من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلما رأى ذلک عبد اللّه بن عمرو بن العاص قال لأبيه: أشهد لسمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، يقول لعمار: تقتلک الفئة الباغية فقال عمرو لمعاوية:

صدق رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أ نحن قتلنا عمارا؟ انما قتله الذى جاء به فألقاه تحت رماحنا و سيوفنا.

و فرح بقتل عمار أهل الشام، و قال معاوية: قتلنا عبد اللّه بن بديل و هاشم بن عتبة و عمار بن ياسـر، فاسترجع النعمان بن بشير و قال: و اللّه انا كنا نعبـد اللات و العزّى، و عمار يعبـد اللّه و لقد عذّبه المشـركون بالرمضاء و غيرها من ألوان العذاب، فكان يوحد اللّه و يصبر على ذلک، و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: صبرا آل ياسر! موعدكم الجنة. و قال له: ان عمارا يدعو الناس الى الجنة و يدعونه الى النار، و قال ابن جوفى من أهل الشام: أنا قتلت عمارا. فقال عمرو بن العاص: ما ذا قال حين ضربته؟ قال: قال اليوم ألقى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۱

الاحبّة محمدا و حزبه. فقال عمرو: صدقت، أنت صاحبه و اللّه ما ظفرت يداک و قد أسخطت ربک.

و عن السدى، عن يعقوب بن أسـباط، قال احتج رجلان بصفّين فى سلب عمار و فى قتله، فأتيا عبد اللّه بن عمرو بن العاص يتحاكمان اليه، فقال: ويحكما أخرجا عنى فانّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أولعت قريش بعمّار، عمار يدعوهم الى الجنة و يدعونه الى النار، قاتله و سالبه فى النار».

و قال السـهيلى: «و فى «جامع معمر بن راشد» أن عمارا كان ينقل فى بنيان المسجد لبنتين، لبنة عنه و لبنة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و الناس ينقلون لبنة واحدة، فقال له النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: للناس أجر و لک أجران، و آخر زادک من الدنيا شربة لبن، و تقتلک الفئة الباغية! فلما قتل يوم صـفين دخل عمرو على معاوية فزعا فقال: قتل عمار! فقال معاوية فما ذا؟ فقال عمرو: سـمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: تقتلک الفئة الباغية! فقال:

دحضت فى بولک، أ نحن قلناه؟! انما قتله من أخرجه».

و قـال ابن الأـثير الجزرى فى خبر رسـل أمير المؤمنين الى معاويـة: «و قـال يزيـد بن قيس: انا لم نأت الا لنبلغک ما أرسلنا به إليک و نؤدى عنک ما سـمعنا منک، و لن نـدع ان ننصـح و أن نـذكر ما يكون به الحجـة عليک و يرجع الى الالفة و الجماعة، ان صاحبنا من عرف المسلمون فضله و لاـ يخفى عليـک، فـاتق اللّه يـا معاويـة و لا تخالفه! فانا و اللّه ما رأينا فى الناس رجلا قط أعمل بالتقوى و لا أزهد فى الدنيا و لا أجمع لخصال الخير كلها منه. فحمد اللّه معاوية ثم قال:

أما بعـد، فـإنكم دعوتم الى الطاعـة و الجماعـة، فأمـا الجماعـة التى دعوتم إليهـا فمعنـا هى، و أمـا الطاعـة لصاحبكم فانا لا نراها، لان صـاحبكم قتـل خليفتنـا و فرق جماعتنـا و آوى ثارنـا، و صـاحبكم يزعم أنه لم يقتله، فنحن لاـ نرد عليه ذلـک فليـدفع إلينا قتلـة عثمان لنقتلهم و نحن نجيبكم الى الطاعة و الجماعة! فقال شبث بن ربعى: أ يسرک يا معاوية أن تقتل عمارا؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۲

فقال: و ما يمنعنى من ذلک لو تمكنت من ابن سـمية لقتلته بمولى عثمان! فقال شبث: و الذى لا اله غيره لا تصل الى ذلک حتى تندر

الهام عن الکواهل و تضیق الأرض و الفضاء علیک! فقال معاویة: لو کان ذلک لکانت علیک أضیق! و تفرق القوم عن معاویة».

و قال فی ذکر مقتل عمار علیه الرحمة: «و خرج عمار بن یاسر علی الناس فقال: اللهم انک تعلم أنی لو أعلم أن رضاک فی أن أقذف بنفسی فی هذا البحر لفعلته! اللهم انک تعلم أنی لو أعلم أن رضاک فی أن أضع ظبة سیفی فی بطنی ثم أنحنی علیه حتی تخرج من ظهری لفعلته! و انی لا أعلم الیوم عملا هو أرضی لک من جهاد هؤلاء الفاسقین، و لو أعلم عملا هو أرضی لک منه لفعلته، و اللّه انی لأری قوما لیضربنکم ضربا یرتاب منه المبطلون، و أیم اللّه لو ضربونا حتی یبلغوا بنا سعفات هجر، لعلمت أنا علی الحق، و أنهم علی الباطل.

ثم قال: من یبتغی رضوان اللّه ربه و لا یرجع الی مال و لا ولد؟ فأتاه عصابة فقال: اقصدوا بنا هؤلاء القوم الذین یطلبون دم عثمان، و اللّه ما أرادوا الطلب بدمه و لکنهم ذاقوا الدنیا و استحبوها و علموا أن الحق إذا لزمهم حال بینهم و بین ما یتمرغون فیه منها، و لم یکن لهم سابقة یستحقون بها طاعة الناس و الولایة علیهم، فخدعوا أتباعهم و قالوا: امامنا قتل مظلوما، لیکونوا بذلک جبابرة ملوکا فبلغوا ما ترون، فلولا هذا ما تبعهم من الناس رجلان.

اللهم ان تنصرنا فطالما نصرت و ان تجعل لهم الأمر فادخر لهم بما أحدثوا فی عبادک العذاب الألیم.

ثم مضی و معه تلک العصابة، فکان لا یمر بواد من أودیة صفین الا تبعه من کان هناک من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم جاء الی هاشم بن عتبة ابن أبی وقاص، و هو المرقال و کان صاحب رایة علی و کان أعور، فقال:

یا هاشم! أعورا وجبنا لا خیر فی أعور لا یغشی البأس

ارکب یا هاشم!

فرکب و مضی معه و هو یقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۳

أعور یبغی أهله محلّا قد عالج الحیاة حتی ملا

لا بدّ أن یفلّ أو یفلّا یتلّهم بذی الکعوب تلا

و عمار یقول: تقدم یا هاشم الجنة تحت ضلال السیوف و الموت تحت أطراف الأسل، و قد فتحت أبواب السماء و تزینت الحور العین، الیوم ألقی الاحبة محمدا و حزبه، و تقدم حتی دنا من عمرو بن العاص، فقال له: یا عمرو، بعث دینک بمصر؟! تبا لک! فقال له: لا- و لکن أطلب بدم عثمان! فقال: أنا أشهد علی علمی فیک أنک لا تطلب بشیء من فعلک وجه اللّه و أنک ان لم تقتل الیوم تمت غدا، فانظر إذا أعطی الناس علی قدر نیاتهم ما نیتک؟ لقد قاتلت صاحب هذه الرایة ثلاثا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هذه الرابعة ما هی بأبر و أتقی! ثم قاتل عمار و لم یرجع و قتل».

قال: «و قال عبد الرحمن السلمی: لما قتل عمار دخلت عسکر معاویة لأنظر هل بلغ منهم قتل عمار ما بلغ منا، و کنا إذا ترکنا القتال تحدثوا إلینا و تحدثنا إلیهم، فإذا معاویة و عمرو و أبو الأعور و عبد اللّه بن عمرو یتسایرون، فأدخلت فرسی بینهم لئلا یفوتنی ما یقولون. فقال عبد اللّه لأبیه: یا أبة! قتلتم هذا الرجل فی یومکم هذا و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال! قال: و ما قال؟ قال: ألم یکن المسلمون ینقلون فی بناء مسجد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لبنة لبنة و عمار لبنتین لبنتین فغشی علیه، فأتاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فجعل یمسح التراب عن وجهه و یقول: ویحک یا ابن سمیة! الناس ینقلون لبنة لبنة و أنت تنقل لبنتین لبنتین رغبة فی الأجر و أنت مع ذلک تقتلک الفئة الباغیة؟؟

فقال عمرو لمعویة: أما تسمع ما یقول؟ قال: و ما یقول؟ فأخبره فقال معاویة: أ نحن قتلناه؟! انما قتله من جاء به! فخرج الناس من فساطیطهم و أخبیتهم یقولون: انما قتل عمارا من جاء به، فلا أدری من کان أعجب أ هو أم هم؟!».

و قال محیی الدین ابن عربی الاندلسی فی تفسیره، «وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ» الی آخره، الاقتتال لا- یکون الا للمیل الی الدنیا و

الركون الى الهوى

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۴

و الانجذاب الى الجهة السفلية و التوجه الى المطالب الجزئية، و الإصلاح انما يكون من لزوم العدالة فی النفس التى هى ظل المحبة التى هى ظل الوحدة، فلذلك امر المؤمنون الموحدون بالإصلاح بينهما على تقدير بغيهما، و القتال مع الباغية على تقدير بغى إحداهما حتى ترجع لكون الباغية مضادة للحق دافعة له، كما خرج عمار رضى اللّه عنه مع كبره و شيخوخته فى قتال أصحاب معاوية ليعلم بذلك أنهم الفئة الباغية».

و قال سبط ابن الجوزى: «و حكى ابن سعد فى (الطبقات) عن عبد اللّه ابن عمرو بن العاص أنه قال لأبيه: قتلتم عمارا و قد سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له: تقتلك الفئة الباغية!؟

فسمعه معاوية فقال: لأنك شيخ أخرق ما تزال تأتينا بهنة تدحض بها فى بولك! أ نحن قتلناه؟! انما قتله الذى أخرجه و فى رواية: فبلغ ذلك عليا فقال: و نحن قتلنا حمزة لأنا أخرجناه الى احد.

و ذكر ابن سعد أيضا أن ذا الكلاع لما بلغه هذا قال لعمرو: نحن الفئة الباغية و هم بالرجوع الى عسكر على و كان تحت يده ستون ألفا فقتل ذو الكلاع فقال معاوية: لو بقى ذو الكلاع لأفسد علينا جندنا بميله الى ابن أبى طالب!».

و قال أيضا: «و قال الواقدى: لما طعن أبو الغادية عمارا بالرمح و سقط أكب عليه آخر فاجتز رأسه ثم أقبلا الى معاوية يختصمان فيه، كل منهما يقول: أنا قتلته، فقال لهما عمرو: و اللّه ان تختصمان الا فى النار! فقال معاوية: ما صنعت؟ قوم بذلوا نفوسهم دوننا تقول لهم هذا؟! فقال عمرو:

هو و اللّه كذلك و أنت تعلمه و انى و اللّه وددت أنى مت قبل هذا اليوم بعشرين سنة!».

و قال الحافظ ابن حجر العسقلانى: «فائدة- روى حديث تقتل عمارا الفئة الباغية» جماعة من الصحابة منهم قتادة (أبو قتادة. ظ) بن النعمان كما تقدم وام سلمة عند مسلم، و أبو هريرة عند الترمذى، و عبد اللّه بن عمرو بن العاص عند النسائى، و عثمان بن عفان و حذيفة و أبو أيوب و أبو رافع

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۵

و خزيمة بن ثابت و معاوية و عمرو بن العاص و أبو اليسر و عمار نفسه، و كلها عند الطبرانى و غيره طرقها صحيحة أو حسنة. و فيه عن جماعة آخرين يطول عدهم. و فى هذا الحديث علم من أعلام النبوة و فضيلة ظاهرة لعلى و لعمار ورد على النواصب الزاعمين أن عليا لم يكن مصيبا فى حروبه».

و قال بدر الدين العينى فى شرح

حديث «إذا تواجه المسلمان فكلاهما من أهل النار»

: «و قال الكرمانى: على رضى اللّه عنه و معاوية كلاهما كانا مجتهدين غاية ما فى الباب أن معاوية كان مخطئا فى اجتهاده له أجر واحد و كان لعلى رضى اللّه عنه أجران. قلت: المراد (فالمراد. ظ) بما فى الحديث المتواجهان بلا دليل من الاجتهاد و نحوه، انتهى.

قلت: كيف يقال كان معاوية مخطئا فى اجتهاده، فما كان الدليل فى اجتهاده!! و

قد بلغه الحديث الذى قال صلّى اللّه تعالى عليه و سلّم: ويح ابن سمية تقتله الفئة الباغية!

و ابن سمية هو عمار ابن ياسر، و قد قتله فئة معاوية، أفلا يرضى معاوية سواء بسواء حتى يكون له أجر واحد».

و قال محمد بن خلفة الوشتانى الابى فى شرح حديث قتل عمار:

«و الحديث حجة بينة للقول بأن الحق مع على و حزبه و انما عذر الآخرون بالاجتهاد، و أصل البغى الحسد، ثم استعمل فى الظلم، و على هذا حمل الحديث عبد اللّه ابن عمرو العاص يوم قتل عمار، و غيره تأوله فتأوله معاوية و كان أولا يقول: انما قتله من أخرجه

لینفی عن نفسه صفهٔ البغی ثم رجع فتأوله علی الطلب و قال: نحن الفئهٔ الباغیهٔ، ای الطالبهٔ لدم عثمان، من البغاء بضم الباء و المد و هو الطلب.

قلت: البغی عرفا الخروج عن طاعهٔ الامام مغالبهٔ له، و لا یخفی علیک بعد التأویلین او خطؤهما، فأما الاول فواضح و کذا الثانی لان ترک علی القصاص من قتلهٔ عثمان للذین قاموا بطلبه و رأوه مستندا فی اجتهادهم لیس لأنه ترکه جملهٔ واحدهٔ و انما ترکه لما تقدم، و فیه ان عدم القصاص منکر قاموا بتغییره و القیام بتغییر المنکر انما هو ما لم یؤد الی مفسدهٔ أشد. و ایضا المجتهد انما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۶

یحسن به الظن إذا لم یبین مستند اجتهاده، اما إذا بینه فکان خطأ فکیف؟.

و للّه در الشیخ حیث کان یقول الصحبهٔ حصنت علی من حارب علیا!».

و قال ابو عبد اللّه محمد بن محمد بن یوسف السنوسی فی شرح حدیث قتل عمار: «و الحدیث حجهٔ بینهٔ للقول بأن الحق مع علی و حزبه و انما عذر الآخرون بالاجتهاد، و اصل البغی الحسد ثم استعمل فی الظلم، و غیر تأویله معاویهٔ رضی اللّه عنه فکان یقول: انما قتله من أخرجه لینفی عن نفسه صفهٔ البغی ثم رجع فتأوله علی الطالب و قال: نحن الفئهٔ الباغیهٔ، ای الطالبهٔ لدم عثمان، من البغاء بضم الباء و المد و هو الطلب (ب [۱]): البغی عرفا الخروج عن طاعهٔ الامام مغالبهٔ له، و لا یخفی بعد التأویلین او خطؤهما، و للّه در الشیخ حیث کان یقول: الصحبهٔ حصنت علی من حارب علیا رضی اللّه عنه».

و قال عماد الدین یحیی بن أبی بکر العامری فی ترجمهٔ سیدنا عمار: «قتل رضی اللّه عنه بصفین سنهٔ سبع و ثلثین عن ثلث و خمسین سنهٔ و کان من اصحاب علی و قتله اصحاب معاویهٔ، و بقتله استدل اهل السنهٔ علی تصحیح جانب علی لان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان قد قال له: ویح ابن سمیهٔ! تقتلک الفئهٔ الباغیهٔ، و قال: ویح عمار یدعوهم الی الجنهٔ و یدعونه الی النار، و قال قبل ان یقتل: ائتونی بشربهٔ لبن فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: آخر شربهٔ تشربها من الدنیا شربهٔ لبن. و کان آدم طوالا لا یغیّر شیبهٔ، رضی اللّه عنه و رحمه».

و قال نور الدین السمهودی: «و أسند [۲] أیضا أن علی بن أبی طالب کان یرتجز و هو یعمل فیه و یقول:

لا یستوی من یعمر المساجدا یدأب فیها قائما و قاعدا

و من یری عن الغبار حائدا

---

[۱] أی: قال الابی.

[۲] أی: ابن زبالهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۷

و

أسند هو أیضا و یحیی من طریقه و المجد و لم یخرجه عن أم سلمهٔ رضی اللّه عنها، قالت: بنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مسجده فقرب اللبن و ما یحتاجون الیه، فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فوضع ردائه، فلما رأی ذلک المهاجرون الأولون و الأنصار ألقوا أردیتهم و أکسیتهم و جعلوا یرتجزون و یعملون و یقولون:

لئن قعدنا و النبی یعمل. البیت و کان عثمان بن عفان رضی اللّه عنه رجلا نظیفا متنظفا و کان یحمل اللبنهٔ فیجافی بها عن ثوبه، فإذا وضعها نفض کمه و نظر الی ثوبه فان أصابه شیء من التراب نفضه، فنظر الیه علی بن أبی طالب فأنشأ یقول:

لا یستوی من یعمر المساجدا الأبیات المتقدمهٔ، فسمعها عمار بن یاسر فجعل یرتجز بها و هو لا یدری من یعنی بها فمر بعثمان فقال: یا ابن سمیهٔ! ما أعرفنی بمن تعرّض و معه جریدهٔ فقال: لتکفن أو لاعترضن بها وجهک! فسمعه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هو جالس

فی ظل بیتی تعنی ام سلمة. و فی كتاب یحیی: فی ظل بیته، فغضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

ثم قال: ان عمار بن یاسر جلدة ما بین عینی و أنفی فإذا بلغ ذلک من المرء فقد بلغ و وضع یده بین عینیه، فكف الناس عن ذلک ثم قالوا لعمار:

ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد غضب فیک و نخاف أن ینزل فینا القرآن! فقال:

أنا أرضیه كما غضب، فقال: یا رسول اللّه! ما لی و لا لأصحابک؟ قال: مالک و ما لهم؟ قال: یریدون قتلی یحملون لبنة لبنة و یحملون علی اللبنتین و الثلاث فأخذ بیده فطاف به فی المسجد و جعل یمسح و فرته بیده من التراب و یقول:

یا ابن سمیة لا یقتلک أصحابی و لكن تقتلک الفئة الباغیة.

و قد ذكر ابن إسحاق القصة بنحوه كما فی (تهذیب) ابن هشام، قال:

و سألت غیر واحد من أهل العلم بالشعر عن هذا الرجز فقالوا: بلغنا أن علی ابن أبی طالب ارتجز به، فلا ندری أهو قائله أم غیره، و انما قال ذلک علی رضی اللّه عنه مطائبة و مباسطة كما هو عادة الجماعة، إذا اجتمعوا علی عمل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۸

و لیس ذلک طعنا. و أخرج ابن أبی شیبة من مرسل أبی جعفر الخطمی، قال:

كان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یبنی المسجد و عبد اللّه بن رواحة یقول: أفلح من یعالج المساجدا فیقولها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیقول ابن رواحة: یتلوا القرآن قائما و قاعدا، فیقولها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و

فی «الصحیح» فی ذكر بناء المسجد: و كنا نحمل لبنة لبنة و عمار لبنتین لبنتین، فرآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فجعل ینفض التراب عنه و یقول: ویح عمار! تقتله الفئة الباغیة یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار، و قال: یقول عمار: أعوذ باللّه من الفتن.

و

أسند ابن زبالة و یحیی، عن مجاهد، قال: رآهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هم یحملون الحجارة علی عمار و هو یبنی المسجد فقال: ما لهم و لعمار، و یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار و ذلک فعل الأشقیاء الأشرار! و أسند الثانی أیضا عن أم سلمة، قالت: كان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أصحابه یبنون المسجد فجعل أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یحمل كل رجل منهم لبنة لبنة و عمار بن یاسر لبنتین، لبنة عنه و لبنة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقام الیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فمسح ظهره و قال: یا ابن سمیة! لک أجران و للناس أجر، و آخر زادک من الدنیا شربة من لبن و تقتلک الفئة الباغیة.

و فی (الروض) للسهیلی أن معمر بن راشد روی ذلک فی جامعه بزیادة فی آخره و هی: فلما قتل یوم صفین دخل عمرو علی معاویة رضی اللّه عنهما فزعا فقال: قتل عمار! فقال معاویة: فما ذا؟ فقال عمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة

. فقال معاویة: دحضت فی بولک، أ نحن قتلناه؟ انما قتله من أخرجه.

و روی البیهقی فی (الدلائل) عن عبد الرحمن (أبی عبد الرحمن. ظ) السلمی أنه سمع عبد اللّه بن عمرو بن العاص یقول لأبیه عمرو: قد قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیه ما قال قال: أی رجل؟ قال:

عمار بن یاسر، أما تذكر یوم بنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم المسجد، فكنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۹

نحمل لبنة لبنة و عمار یحمل لبنتین لبنتین، فمر علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: تحمل لبنتین و أنت ترحض! أما انک ستقتلک الفئة الباغیة و أنت من أهل الجنة

. فدخل عمرو علی معاویة فقال: قتلنا هذا الرجل و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال فقال: اسكت، فو اللّه ما تزال

تدحض فی بولک! أ نحن قتلناه؟! انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بيننا.

قلت: و هو يقتضی أن هذا القول لعمار كان فی البناء الثانی للمسجد، لان اسلام عمرو كان فی الخامسة كما سبق.

و قال السمهودی فی (خلاصة الوفاء): «و لأحمد عن أبی هريرة: كانوا يحملون اللّبن الی بناء المسجد و رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم معهم، ثم قال:

فاستقبلت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و هو عارض لبنة علی بطنه فظننت انها ثقلت عليه فقلت: ناولنيها يا رسول اللّه! فقال: خذ غيرها يا أبا هريرة فانه لا عيش الا عيش الآخرة

. و هذا فی البناء الثانی لان اسلام أبی هريرة متأخر.

و كذا ما فی الصحيح فی ذكر بناء المسجد: كنا نحمل لبنة لبنة و عمار لبنتين لبنتين، فرآه النبی صلّی اللّه عليه و سلّم فجعل ينفض التراب و يقول: ويح عمار تقتله الفئة الباغية، يدعوهم الی الجنة و يدعونه الی النار

، لان البيهقی روی فی (الدلائل) عن أبی عبد الرحمن السلمی أنه سمع عبد اللّه بن العاص يقول لأبيه عمرو: قد قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فيه ما قال! قال: أی رجل؟ قال قال: عمار بن ياسر، اما تذكره يوم بنی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم المسجد، فكنا نحمل لبنة لبنة و عمار يحمل لبنتين لبنتين، فمر علی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، و ذكر نحو رواية الصحيح.

ثم قال: فدخل عمرو علی معاوية فقال: قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم ما قال! فقال: اسكت فو اللّه ما تزال تدحض فی بولک، أ نحن قتلناه؟ انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بيننا.

و اسلام عمرو رضی اللّه عنه كان فی السنة الخامسة فلم يحضر الا البناء الثانی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۰

و

قال الملا علی المتقی: «عن خالد بن الوليد عن ابنة هشام بن الوليد ابن المغيرة و كانت تمرض عمارا قالت: جاء معاوية الی عمار يعوده فلما خرج من عنده قال: أللهم لا تجعل منيته بأيدينا، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: تقتل عمارا الفئة الباغية (ع. كر)».

و قال فی (شرح الفقه الأكبر) فی ذكر خلافة امير المؤمنين عليه السلام:

«و مما يدل علی صحة خلافته دون خلافة غيره الحديث المشهور «الخلافة بعدی ثلثون سنة ثم يصير ملكا عضوضا» و قد استشهد علی (رض) علی رأس ثلاثين سنة عن وفاة رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم. و مما يدل علی صحة اجتهاده و خطأ معاوية فی مراده ما صح عنه صلّی اللّه عليه و سلّم فی حق عمار بن ياسر:

تقتلك الفئة الباغية. و أما ما نقل أن معاوية أو أحدا من أشياعه قال: ما قتله الا علی (رض) حيث حمله علی المقاتلة فروی عن علیّ كرّمه اللّه وجهه انه قال فی المقابلة: فيلزم أن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم قتل عمه حمزة! فتبين أن معاوية و من بعده لم يكونوا خلفاء بل ملوكا و أمراء».

و قال فی (شرح الشفاء) فی فصل الاخبار بالغيوب: «و ان عمارا و هو ابن ياسر تقتله الفئة الباغية

. رواه الشيخان، و لفظ مسلم: قال النبی صلّی اللّه تعالی عليه و سلّم لعمار: تقتلك الفئة الباغية. و زاد: و قاتله فی النار.

فقتله، أی عمارا، أصحاب معاوية، أی بصفين، و دفنه علی رضی اللّه تعالی عنه فی ثيابه و قد نيف علی سبعين سنة، فكانوا هم البغاة علی علی بدلالة هذا الحديث و نحوه، و قد ورد: إذا اختلف الناس كان ابن سمية مع الحق، و قد كان مع علی رضی اللّه تعالی عنهما، و أما تأويل معاوية أو ابن العاص بأن الباغی علی و هو قتله حيث حمله علی ما أدی الی قتله، فجوابه ما نقل عن علی كرم اللّه وجهه أنه يلزم منه أن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم قاتل حمزة عمه.

و الحاصل أنه لا يعدل عن حقيقة العبارة الى مجاز الاشارة الا بدليل ظاهر من عقل أو نقل يصرفه عن ظاهره، نعم، غاية العذر عنهم أنهم اجتهدوا و أخطئوا فالمراد بالباغية الخارجة المتجاوزة لا الطالبة كما ظنه بعض

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۱

الطائفة».

و قال فی (المرقاة- شرح المشكوة): «(و عن أبی قتادة) صحابی مشهور (أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعمار) أی ابن یاسر (حین یحفر الخندق) حكایة حال ماضیة (فجعل یمسح رأسه) أی رأسه عمار عن الغبار ترحما علیه من الأغیار (و یقول بؤس) بضم موحدة و سكون همز، و یبدل، و بفتح السین مضافا الی (ابن سمیة) و هی بضم السین و فتح المیم و تشدید التحتیة ام عمار و هی قد أسلمت بمكة و عذبت لترجع عن دینها فلم ترجع و طعنها أبو جهل فماتت، ذكره ابن الملك.

و قال غیره: كانت امه ابنة أبی حذیفة المخزومی زوجها یاسرا و كان حلیفه فولدت له عمارا فأعتقه أبو حذیفة أی: یا شدة عمار احضری فهذا أوانک، و اتسع فی حذف حرف النداء من أسماء الأجناس و انما یحذف من أسماء الاعلام، و روی بوس بالرفع علی ما فی بعض النسخ، أی: علیک بؤس أو یصیبک بوس، و علی هذا ابن سمیة منادی مضاف، أی: یا ابن سمیة! و قال شارح «المغنی»: یا شدة ما یلقاه ابن سمیة من الفئة الباغیة، نادی بؤسه و أراد نداءه و خاطبه بقوله: (تقتلک الفئة الباغیة) أی الجماعة الخارجة علی امام الوقت و خلیفة الزمان.

قال الطیبی: ترحم علیه بسبب الشدة التی یقع فیها عمار من قبل الفئة الباغیة یرید به معاویة و قومه فانه قتل یوم صفین. و قال ابن الملک:

اعلم أن عمارا قتله معاویة و فئته فكانوا طاغین باغین بهذا الحدیث، لان عمار كان فی عسكر علی و هو المستحق للامامة فامتنعوا عن بیعته.

و حكی أن معاویة كان یتأول معنی الحدیث و یقول: نحن فئة باغیة طالبة لدم عثمان، و هذا كما تری تحریف، إذ معنی طلب الدم غیر مناسب هنا لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم ذكر الحدیث فی اظهار فضیلة عمار و ذم قاتله لأنه جاء فی طریق: ویح! قلت: ویح، كلمة تقال لمن وقع فی هلكة لا یستحقها فیترحم علیه و یرثی له، بخلاف ویل، فإنها كلمة عقوبة تقال للذی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۲

یستحقها و لا یترحم علیه هذا.

و فی (الجامع الصغیر) بروایة الامام أحمد و البخاری عن أبی سعید مرفوعا: ویح عمار تقتله الفئة الباغیة، یدعوهم الی الجنة یدعونه الی النار.

و هذا كالنص الصریح فی المعنی الصحیح المتبادر من البغی المطلق فی الكتاب كما فی قوله تعالی: وَ یَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْیِ، و قوله سبحانه: فَإِنْ بَغَتْ إِحْداهُما عَلَی الْأُخْری فإطلاق اللفظ الشرعی علی إرادة المعنی اللغوی عدول من العدل و میل الی الظلم الذی هو وضع الشیء فی غیر موضعه.

و الحاصل ان البغی بحسب المعنی الشرعی و الإطلاق العرفی خص عموم معنی الطلب اللغوی الی طلب الشر الخاص بالخروج المنهی، فلا یصح أن یراد به طلب دم خلیفة الزمان و هو عثمان رضی اللّه عنه. و قد حكی عن معاویة تأویل أقبح من هذا حیث قال: انما قتله علی و فئته حیث حمله علی القتال و صار سببا لقتله فی المال، فقیل له فی الجواب: فإذن قاتل حمزة هو النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، حیث كان باعثا له علی ذلک و اللّه سبحانه و تعالی حیث أمر المؤمنین بقتال المشركین! و الحاصل أن هذا الحدیث فیه معجزات ثلث: إحداها انه سیقتل، و ثانیها أنه مظلوم، و ثالثها أن قاتله باغ من البغاة، و الكل صدق و حق. ثم رأیت الشیخ أكمل الدین قال: الظاهر أن هذا أی التأویل السابق عن معاویة و ما حكی عنه أیضا من أنه «قتله من أخرجه للقتل و حرضه علیه» كل منهما افتراء

علیه! أما الاول فتحریف للحدیث، و أما الثانی فلانه ما أخرجه أحد بل هو خرج بنفسه و ما له مجاهدا فی سبیل اللّه قاصدا لاقامة الفرض، و انما کان کل منهما افتراء علی معاویة لأنه رضی اللّه عنه أعقل من أن یقع فی شیء ظاهر الفساد علی الخاص و العام.

قلت: فإذا کان الواجب علیه أن یرجع عن بغیه باطاعته الخلیفة و یترک المخالفة و طلب الخلافة المنیفة، فتبین بهذا أنه کان فی الباطن باغیا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۳

و فی الظاهر متسترا بدم عثمان مراعیا مرائیا، فجاء هذا الحدیث علیه ناعیا، و عن عمله ناهیا، لکن کان ذلک فی الکتاب مسطورا، فصار عنده کل من القرآن و الحدیث مهجورا! فرحم اللّه من أنصف و لم یتعصب و لم یتعسف و تولی الاقتصاد فی الاعتقاد لئلا یقع فی جانبی سبیل الرشاد من الرفض و النصب بأن: یحب الال و الصحب. (رواه مسلم)».

و قال نور الدین الحلبی: «و لما قتل عمار دخل عمرو بن العاص علی معاویة فزعا و قال: قتل عمار! فقال معاویة: قتل عمار فما ذا؟ قال عمرو:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: تقتل عمارا الفئة الباغیة

. فقال له معاویة: دحضت، أی زلقت فی بولک! أ نحن قتلناه؟ انما قتله من أخرجه.

و فی روایة قال له: أسکت فو اللّه ما تزال تدحض، أی تزلق فی بولک، انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بیننا. و ذکر أن علیا رضی اللّه تعالی عنه لما احتج علی معاویة رضی اللّه تعالی عنه بهذا الحدیث و لم یسع معاویة إنکاره قال: انما قتله من أخرجه من داره، یعنی بذلک علیا. فقال علی رضی اللّه تعالی عنه: فرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم اذن قتل حمزة حین أخرجه».

قال: «و کان ذو الکلاع رضی اللّه تعالی عنه مع معاویة و قال له یوما و لعمرو ابن العاص: کیف نقاتل علیا و عمار بن یاسر؟! فقالا له: ان عمارا یعود إلینا و یقتل معنا. فقتل ذو الکلاع قبل قتل عمار، و لما قتل عمار قال معاویة: لو کان ذو الکلاع حیا لمال بنصف الناس الی علی، أی لان ذا الکلاع ذووه أربعة آلاف أهل بیت، و قیل: عشرة آلاف».

و قال شهاب الدین الخفاجی فی (نسیم الریاض): «و مما اخبر به صلّی اللّه علیه و سلّم من المغیبات ان عمار بن یاسر الصحابی المشهور تقتله الفئة الباغیة

. من البغی و هو الخروج بغیر حق علی الامام.

و لفظ مسلم: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعمار: تقتلک الفئة الباغیة.

و روی: و قاتله فی النار

. فقتله اصحاب معاویة و کان هو مع علی بصفین و هو صریح فی ان الخلیفة بحق هو علیّ رضی اللّه عنه و ان معاویة مخطئ فی اجتهاده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۴

کما

فی حدیث «إذا اختلف الناس کان ابن سمیة مع الحق»

و ابن سمیة هو عمار رضی اللّه تعالی عنه کان مع علی، و هذا هو الذی ندین اللّه به، و هو ان علیّا کرم اللّه وجهه علی الحق و مجتهد مصیب فی عدم تسلیم قتلة عثمان، و معاویة رضی اللّه تعالی عنه مجتهد مخطی، فدع القیل و القال فما ذا بعد الحق الا الضلال؟! و قد تأول معاویة حدیث عمار لما لم یجد مجالا لإنکاره فقال: انما قتله من أخرجه، و لذا

قال علیّ کرم اللّه وجهه لما بلغه قوله: فرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم قتل حمزة رضی اللّه تعالی عنه لما أخرجه لاحد

، کما نقله ابن دحیة رحمه اللّه تعالی، و قتل عمار بصفین و هو ابن سبعین سنة قتله ابن العمادیة (أبو الغادیة. ظ) و اجتز رأسه ابن جزء

و دفنه علیّ رضی اللّه تعالی عنه».

و قال حسین بن محمد الدیار بکری: «و فی (عقائد الشیخ أبی السحق الفیروزآبادی) و (خلاصهٔ الوفاء) أن عمرو بن العاص کان وزیر معاویهٔ فلما قتل عمار بن یاسر أمسک عن القتال و تابعه علی ذلک خلق کثیر فقال له معاویهٔ لم لا تقاتل؟ قال قتلنا هذا الرجل و قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئهٔ الباغیهٔ،

فدل علی أنا نحن بغا. قال له معاویهٔ: أسکت فو اللّه ما تزال تدحض فی بولک! أ نحن قتلناه؟ انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بیننا.

و فی روایهٔ قال: قتله من أرسله إلینا یقاتلنا و دفعنا عن أنفسنا فقتل فبلغ ذلک علیا فقال: ان کنت أنا قتلته فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم قتل حمزهٔ حین أرسله الی قتال الکفار».

و قال محمد بن عبد الباقی الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیهٔ) فی بحث حدیث «ویح عمار تقتله الفئهٔ الباغیهٔ».

«و هذا الحدیث متواتر،

قال القرطبی: و لما لم یقدر معاویهٔ علی إنکاره قال: انما قتله من أخرجه فأجابه علی بأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذا قتل حمزهٔ حین أخرجه.

قال ابن دحیهٔ:

و هذا من الإلزام المفحم الذی لا جواب عنه، و حجهٔ لا اعتراض علیها. قال القرطبی: فرجع معاویهٔ و تأوله علی الطلب و قال: نحن الفئهٔ الباغیهٔ أی

الطالبهٔ لدم عثمان، من البغاء بضم الباء و المد هو الطلب. قال الابی: البغی عرفا الخروج عن طاعهٔ الامام مغالبهٔ له.

و لا یخفی بعد التأویلین أو خطؤهما و الاول واضح و کذا الثانی لان ترک علی القصاص من قتلهٔ عثمان الذین قاموا بطلبه و رأوه مستند اجتهادهم لیس لأنه ترکه جملهٔ واحدهٔ، و انما ترکه لما تقدم أی حتی یدخلوا فی الطاعهٔ ثم یدعوا علی من قتل. قال: و أیضا عدم القصاص منکر قاموا لتغییره، و القیام لتغییر المنکر انما هو ما لم یؤد الی مفسدهٔ أشد.

و أیضا المجتهد انما یحسن به الظن إذا لم یبین مستند اجتهاده و أما إذا بینه و کان خطأ فلا، و للّه در الشیخ، یعنی ابن عرفهٔ حیث کان یقول:

الصحبهٔ حصنت من حارب علیا، انتهی».

و قال محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی فی (الروضهٔ الندیهٔ) بعد ذکر بعض أحادیث و أخبار قتال أمیر المؤمنین مع الناکثین و القاسطین و المارقین: «تنبیه- قلت: اشتملت هذه القصص علی معجزات نبویهٔ و کرامات علویهٔ و أخلاق عند اللّه مرضیهٔ، فنذکر شیئا من ذلک. أما المعجزات فمنها: اخباره صلّی اللّه علیه و سلّم بأن وصیه علیه السلام یقاتل الثلاث الطوائف و أمره له بذلک، فانه اخبار بالغیب الذی هو إحدی المعجزات و وصف کل طائفهٔ بوصفها التی قوتلت علیه من النکث و القسط و المروق، و قدمنا فی قتاله الناکثین نکتا من معجزات و کرامات، و من المعجزات فی قتاله القاسطین ما تواتر عند أئمهٔ النقل من أن عمارا یقتله الفئهٔ الباغیهٔ و أنه یدعوهم الی الجنهٔ و یدعونه الی النار.

و هذا الحدیث متواتر متفق علیه بین الطوائف حتی أن رأس الفئهٔ الباغیهٔ و رئیسها معاویهٔ بن أبی سفیان مقر به، فانه تأوله بالتأویل الباطل و لم ینکره، بل قال: قتله من جاء به، فالزم بأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو القاتل لحمزهٔ. و هذا الحدیث من أعلام النبوهٔ فانه قاله صلّی اللّه علیه و سلّم اول قدومه المدینهٔ عند بناء مسجده صلّی اللّه علیه و سلّم کما هو معروف فی کتب السیر

و الحديث و لم يحضرنا منه شيء فننقل لفظه، و معناه أنه قال عمار رضى اللّه عنه و قد حملوه أحجارا صلّى اللّه عليه و سلّم المسجد: قتلونى يا رسول اللّه يحملوننى فوق ما أطيق، أو قال: كما يحمله رجلان.

فنفض صلّى اللّه عليه و سلّم الغبار عنه و قال: ليسوا بقاتليك، انما يقتلك الفئة الباغية

. تكلم صلّى اللّه عليه و سلّم بهذا قبل وقعة بدر و قبل فتح مكة و قبل اسلام رأس الفئة الباغية و قبل أن يفتح من البلاد شبر واحد. و تكرر منه صلّى اللّه عليه و سلّم ذكر أن عمارا (رض) يقتله الفئة الباغية فى عدة مواقف، و قد كان عمار (رض) من أعيان أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

قال العامرى (رض): و كان مخصوصا من الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم بالبشارة و الترحيب و البشاشة و التطييب، أخبر الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم أنه أحد الأربعة الذين تشتاق إليهم الجنة و قال له: مرحبا بالطيب المطيب، و قال صلّى اللّه عليه و سلّم: عمار جلدة ما بين عينى و أنفى، و قال: اهتدوا بهدى عمار، و قال: من عادى عمارا عاداه اللّه من أبغض عمارا أبغضه اللّه

. ذكر هذه الأحاديث فى فضائله الفقيه العلامة الشافعى المحدث يحيى بن أبى بكر العامرى (رض) فى كتاب (الرياض المستطابة) فى ترجمة عمار رضى اللّه عنه.

قال العامرى: و كان من اصحاب على عليه السلام و قتله اصحاب معاوية و بقتله استدل اهل السنة على تصحيح امامة على عليه السلام و

ان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قد كان قال: ويح ابن سمية يقتله الفئة الباغية

، و

قال: ويح عمار يدعوهم الى الجنة و يدعونه الى النار

، انتهى كلامه.

قلت: و

أخرج ابن عساكر و ابن سعد أن عليا عليه السلام قال حين قتل عمار: ان امرؤ من المسلمين لم يعظم عليه قتل عمار بن ياسر و تدخل عليه المصيبة الموجعة لغير رشيد. رحم اللّه عمارا يوم اسلم، و رحم اللّه عمارا يوم قتل، و رحم اللّه عمار يوم يبعث حيا، لقد رأيت عمارا و ما يذكر من اصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أربعة الا كان رابعا و لا خمسة الا كان خامسا و لا كان احد من اصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يشك ان عمارا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۷

قد وجبت له الجنة فى غير موطن و لا شك، فهنيئا لعمار بالجنة

، و لقد قيل:

ان عمارا مع الحق و الحق معه يدور عمار مع الحق حيث دار، و قاتل عمار فى النار، انتهى.

قلت: و بقتله استدل على ان معاوية فى حربه و قتاله باغ ظالم غير مجتهد كما يقوله بعض السنية انه مجتهد مخطئ و انه غير آثم، كما قال العامرى ايضا و اما المخالفون له فكانوا متأولين و كان لهم شبهة أداهم اجتهادهم إليها، انتهى ذكره فى ترجمة الزبير.

فنقول: انه لا يشك من يعرف حال معاوية انه ليس من الاجتهاد فى ورد و لا صدر، و انما الرجل يتحيل على الملك فنفق شبهة الطلبة بدم عثمان ليضل اهل الشام بها و أى اجتهاد مع النص انه باغ، و أى اجتهاد مع اخبار رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى عليه السلام بأنه يقاتل القاسطين، و سمعت صحة الحديث عند امام المتأخرين مع اهل السنة الحافظ ابن حجر، فانه قال:

و ثبت عند النسائى و نقله و فسره و لم يقدح فيه، و قد ثبت من طرق عدة، و أى اجتهاد مع نص عمار و نص القرآن ان الفئة الباغية تقاتل حتى تفىء الى امر اللّه، و حديث عمار نص ان فئة معاوية الفئة الباغية. و احسن من قال مشيرا الى الرد على من زعم اجتهاد

معاویة:

قال النواصب قد أخطا معاویة فی الاجتهاد و أخطا فیه صاحبه

و العفو فی ذاک من حق لفاعله و فی أعالی جنان الخلد راکبه

قلنا کذبتم فلم قال النبی لنا فی النار قاتل عمار و سالبه

و ما دعوی الاجتهاد لمعاویة فی قتاله الا کدعوی ابن حزم أن ابن ملجم أشقی الآخرین مجتهد فی قتله لعلی علیه السلام کما حکاه عنه الحافظ ابن حجر فی (تلخیصه) و إذا کان من ارتکب هواه و لفق باطلا یروج به ما یراه اجتهادا لم یبق فی الدنیا مبطل، إذ لا یأتی أحد منکرا الا و قد أهب له عذرا، و هؤلاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۸

عبدة الأوثان قالوا: ما یعبدونهم الا لیقربوهم الی اللّه زلفی! و کم من محتج حجته داحضة عند ربه و علیه غضب».

و قال المولوی عبد العلی بن الملا نظام الدین السهالوی فی (فواتح الرحموت- شرح مسلم الثبوت): «بقی أمر بغی معاویة، و الذی علیه جمهور أهل السنة أن هذا أیضا خطأ فی الاجتهاد و لا یلزم منه بطلان العدالة، لکن یخدشه عدم اظهار الحجة فی مقابلة أمیر المؤمنین علی و کان هو ألین للحق و استمراره علی الصنع الذی صنع، مع أن قتل عمار کان من أبین الحجج علی حقیة رأی أمیر المؤمنین علی، و لم ینقل فی الدفع الا أمر بعید هو أن الجائی برجل شیخ فی المعرکة قاتل إیاه! و هو کما تری».

و قال: «و قال بعضهم: فی کون مخالفة معاویة بالاجتهاد نظر، لأنه لو کانت بالاجتهاد لناظر بالحجة و أمیر المؤمنین علی کان ألین للحق، و قصد مناظرته بالحجة و إقامة الحجة علیه و لم یصغ الیه، و عند شهادة عمار قال: انما قتله علی حیث جاء به شیخا کبیرا، و لیس هذا من الحجة فی شیء، و لذا

قال أمیر المؤمنین فی الجواب: فإذا قتل حمزة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و أصحابه و سلّم

، بل الکلام فی کونه مجتهدا، کیف و قد عده صاحب (الهدایة) من السلاطین الجائرة مقابل العادلین، و لو کان بالاجتهاد لما کان جورا، و لم ینقل عنه فتوی علی طریقة الأصول الشرعیة».

و قال سلیمان بن ابراهیم البلخی فی (ینابیع المودة) فی الباب الثالث و الأربعین: «و فی (جمع الفوائد) عن عبد اللّه بن الحارث أن عمرو بن العاص قال لمعویة: أما سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یقول حین کان یبنی المسجد لعمار: انک لحریص علی الجهاد و انک لمن أهل الجنة و لتقتلنک الفئة الباغیة. قال: بلی! قال عمرو: فلم قتلتموه؟ قال: و اللّه ما تزال تدحض فی بولک! أ نحن قتلناه؟ انما قتله الذی جاء به، و هو علی- لأحمد.

عبد اللّه بن عمرو بن العاص رأی رجلین یختصمان فی رأس عمار یقول کل واحد منهما: أنا قتلته. فقال عبد اللّه: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و آله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۹

و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة. فقال معاویة: فما بالک أنت معنا؟ قال:

شکانی أبی الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال لی: أطع أباک ما دام حیا و لا تعصیه (تعصه. ظ) فأنا معکم و لست أقاتل- لأحمد

.»

۱۵- خروج عمرو بن العاص لقتل عمار ... ص: ۵۹

و هذا الحدیث دلیل مبین علی ضلالة عمرو بن العاص، فانه الذی أعان معاویة و نصره و أیده و شارکه فی سیئات أعماله.

اخرج احمد و ابن سعد و اللفظ للثانی: «قیل لعمرو بن العاص: قد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یحبک و یستعملک، قال: قد

کان و اللّه یفعل فلا أدری أحب أم تألف یتألفنی، و لکنی أشهد علی رجلین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یحبهما: عبد اللّه بن مسعود و عمار بن یاسر.

قالوا: فذاک و اللّه قتیلکم یوم صفین.

قال: صدقتم و اللّه، لقد قتلناه» [۱].

و فی (الطبری): «و خرج الیوم الثالث عمار بن یاسر، و خرج الیه عمرو بن العاص، فاقتتل الناس کأشد القتال ... و شد عمار فی الرجال فأزال عمرو بن العاص عن موقفه» [۲].

و فی (الکامل): «و قد کان ذو الکلاع سمع عمرو بن العاص یقول قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعمار بن یاسر: تقتلک الفئهٔ الباغیهٔ، و آخر شربهٔ تشربها ضیاح من لبن.

فکان ذو الکلاع یقول لعمرو: ما هذا ویحک یا عمرو! فیقول عمرو: انه سیرجع إلینا، فقتل ذو الکلاع قبل عمار مع معاویهٔ و أصیب عمار بعده مع علی، فقال عمرو لمعاویهٔ: ما ادری بقتل أیهما أنا أشد فرحا؟ بقتل عمار أو بقتل ذی الا کلاع، و اللّه لو بقی ذو الکلاع بعد قتل عمار

---

[۱] الطبقات ۲/ ۲۶۳.

[۲] الطبری ۴/ ۷- ۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۰

لمال بعامهٔ اهل الشام الی علی.

فأتی جماعهٔ الی معاویهٔ کلهم یقول: أنا قتلت عمارا، فیقول عمرو:

و ما سمعته یقول؟ فیخلطون، فأتاه ابن جزء فقال: أنا قتلته و سمعته یقول:

الیوم ألقی الاحبهٔ، محمدا و حزبه، فقال عمرو: أنت صاحبه، ثم قال: رویدا و اللّه ما ظفرت یداک، و لقد أسخطت ربک» [۱].

و روی المتقی: «قاتل ابن سمیهٔ فی النار. کر عن عمرو بن العاص».

و انظر ۱۶/ ۱۴۱، ۱۴۵.. من (کنز العمال).

و انظر أیضا:

المستدرک ۳/ ۳۸۶، ۳۸۷ مروج الذهب ۳/ ۳۱ اسد الغابهٔ ۴/ ۴۷ تذکرهٔ الخواص ۹۱، ۹۲ تاریخ ابن خلدون ۲/ ۱۷۳. و غیرها

۱۶- ابو غادیهٔ قاتل عمار ... ص: ۶۰

و ابو الغادیهٔ ... قاتل عمار بن یاسر رضی اللّه تعالی عنه.

قال ابن سعد بترجمهٔ عمار: «شهد خزیمهٔ بن ثابت الجمل و هو لا یسل سیفا، و شهد صفین و قال: انا لا أسل أبدا حتی یقتل عمار، فانظر من یقتله، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئهٔ الباغیهٔ.

قال: فلما قتل عمار بن یاسر قال خزیمهٔ: قد بانت لی الضلالهٔ و اقترب فقاتل حتی قتل.

و کان الذی قتل عمار بن یاسر ابو غادیهٔ المزنی، طعنه برمح فسقط، و کان یومئذ یقاتل فی محفهٔ، فقتل یومئذ و هو ابن أربع و تسعین سنهٔ، فلما وقع

---

[۱] الکامل لابن الأثیر ۳/ ۱۵۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۱

أکب علیه رجل آخر فاجتز رأسه، فأقبلا یختصـمان فیه کلاهما یقول: أنا قتلته، فقال عمرو بن العاص: و اللّه ان یختصـمان الا فی النار، فسـمعها منه معاویـهٔ، فلما انصـرف الرجلان قال معاویهٔ لعمرو بن العاص: ما رأیت مثل ما صـنعت، قوم بذلوا أنفسـهم دوننا تقول لهما: انکما تختصمان فی النار؟

فقال عمرو: هو و اللّه ذاک، و اللّه انک لتعلمه، و لوددت أنی مت قبل هذه بعشرین سنهٔ» [۱].

و روی المتقی: «عن زید بن وهب قال: کان عمار بن یاسـر قد ولع بقریش و ولعت به فغدوا علیه فضـربوه فجلس فی بیته، فجاء عثمان بن عفان یعوده، فخرج عثمان و صـعد المنبر فقال: سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم یقول: تقتلک الفئهٔ الباغیهٔ، قاتل عمار فی النار. حل. کر» [۲].

و فی (الاستیعاب): «ابو الغادیهٔ الجهنی.. کان محبا فی عثمان، و هو قاتل عمار بن یاسر رضی اللّه عنه، و کان إذا استأذن علی معاویهٔ و غیره یقول قاتل عمار بالباب.

و کان یصف قتله له إذا سئل عنه لا یبالیه.

و فی قصـته عجب عند أهل العلم، روی عن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم ما ذکرنا انه سـمعه منه، ثم قتل عمارا رضی اللّه عنه روی عنه کلثوم بن جبیر» [۳].

أشار بقوله «روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ما ذکرنا» الی ان ابا الغادیهٔ من رواهٔ

حدیث «عمار تقتله الفئهٔ الباغیهٔ»

و قد صرح الحلبی بذلک فی (سیرته) متعجبا منه.

و قال الزبیدی فی (تاج العروس): «و أبو الغادیهٔ ... هو قاتل عمار بن یاسر رضی اللّه عنه، مذکور فی تاریخ دمشق».

و فی (شرح الشفاء للقاری): «قتله ابو الغادیهٔ».

---

[۱] الطبقات ۳/ ۳۵۹.

[۲] کنز العمال ۱۶/ ۱۳۹. و انظر ۱۶/ ۱۴۵، ۱۴۶.

[۳] الاستیعاب ۴/ ۱۷۲۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۲

و فی (تذکرهٔ الخواص ۹۴): «و قال الواقدی: لما طعن ابو الغادیهٔ عمارا بالرمح و سقط أکب علیه آخر فاحتز رأسه»....

و فی (الروض الأنف ۷/ ۲۸): «قتله ابو الغادیهٔ الفزاری و ابن جزء، اشترکا فی قتله».

و فی (اسد الغابهٔ ۵/ ۲۶۷): «ابو الغادیهٔ الجهنی، بایع النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم ... و کان من شـیعهٔ عثمان رضی اللّه عنه، و هو قاتل عمار بن یاسـر، و کان إذا استأذن علی معاویهٔ و غیره یقول: قاتل عمار بالباب، روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم النهی عن القتل ثم یقتل مثل عمار، نسأل اللّه السلامهٔ.

روی ابن أبی الدنیا عن محمد بن أبی معشر عن أبیه قال: بینا الحجاج جالسا إذ أقبل رجل مقارب الخطو، فلما رآه الحجاج قال: مرحبا بأبی غادیهٔ و أجلسه علی سریره و قال: أنت قتلت ابن سمیهٔ؟ قال: نعم، قال: و کیف صنعت؟ قال: صنعت کذا حتی قتلته. فقال الحجاج لأهـل الشـام: من سـره ان ینظر الی الرجـل عظیم الباع الیوم القیامـهٔ فلینظر الی هـذا، ثم سار أبو غادیـهٔ یسأله شـیئا فأبی علیه، و قال ابو غادیـهٔ: نوطئ لهم الـدنیا ثم نسـألهم فلا یعطوننا و یزعم اننی عظیم الباع یوم القیامـهٔ، اجل و اللّه ان من ضـرسه مثل احـد و فخـذه مثل ورقان و مجلسه مثل ما بین المدینهٔ و الربذهٔ لعظیم الباع یوم القیامهٔ، و اللّه لو ان عمارا قتله اهل الأرض لدخلوا النار».

و راجع:

التاریخ الصغیر للبخاری ۱/ ۱۸۸.

المعارف لابن قتیبهٔ ۲۵۶.

مروج الذهب ۲/ ۳۸۱.

المستدرک ۳/ ۳۸۶.

و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۳

دحض المعارضهٔ بحدیث: تمسّکوا بعهد ابن أم عبد ... ص: ۶۳

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۵

قوله: «و تمسکوا بعهد ابن ام عبد».

أقول: تمسک (الدهلوی) بهذا الحدیث باطل لوجوه:

۱- انه مما تفرد به اهل السنهٔ ... ص: ۶۵

انه حدیث من متفردات العامهٔ، و حدیث الثقلین متفق علیه.

۲- انه مما اعرض عنه الشیخان ... ص: ۶۵

انه حدیث اعرض عنه الشیخان، و اعراضهما دلیل علی الضعف عندهم.

۳- انه ضعیف سندا ... ص: ۶۵

اشارهٔ

انه حدیث ضعیف سندا،

قال ابن الأثیر بترجمهٔ ابن مسعود: «أخبرنا ابو البرکات الحسن بن محمد بن الحسن بن هبهٔ اللّه الدمشقی، أخبرنا ابو العشائر محمد بن خلیل بن فارس القیسی، أخبرنا ابو القاسم علی بن محمد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۶

ابن علی المصیصی، أخبرنا ابو محمد عبد الرحمن بن عثمان بن قاسم ابن ابی نصر، أخبرنا ابو الحسن خیثمهٔ بن سلیمان بن حیدرهٔ الاطرابلسی، حدثنا ابو عبیدهٔ السری بن یحیی بالکوفهٔ، حدثنا قبیصهٔ بن عقبهٔ حدثنا سفیان الثوری عن عبد الملک بن عمیر عن مولی لربعی عن ربعی عن حذیفهٔ قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و تمسکوا بعهد ابن أم عبد.

و قد رواه سلمهٔ بن کهیل عن ابی الزعراء عن ابن مسعود» [۱].

و فیه قبیصهٔ بن عقبهٔ ... ص: ۶۶

قال الذهبی: «قال ابن معین هو ثقهٔ الا فی حدیث الثوری».

قال: و قال ابن معین لیس بذلک القوی، و قال: ثقهٔ فی کل شیء الا فی سفیان» [۲].

و قد علمت انه روی هذا الحدیث عن سفیان الثوری.

و فیه: سفیان الثوری ... ص: ۶۶

و قد ذکرنا مساویه بالتفصیل فی القسم الثانی من مجلد (حدیث مدینهٔ العلم).

و فیه: عبد الملک بن عمیر ... ص: ۶۶

و قد ذکرنا وجوه ضعفه و القدح فیه فی مجلد (حدیث الطیر) بالتفصیل.

---

[۱] اسد الغابهٔ ۳/ ۲۵۸.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۷

و فیه: مولی ربعی ... ص: ۶۷

و هو مجهول.

و أما طریقه الآخر الذی ذکره ابن الأثیر معلقا ففیه: ابو الزعراء ... ص: ۶۷

و قد ترجمه بقوله: «عبد اللّه بن هانی، ابو الزعراء صاحب ابن مسعود، قال البخاری: لا یتابع علی حدیثه، سمع منه سلمهٔ بن کهیل حدیثه عن ابن مسعود فی الشفاعهٔ: ثم یقول نبیکم صلّی اللّه علیه و سلّم رابعا، و المعروف انه علیه السلام اول شافع، قال البخاری.

و قد أخرج النسائی الحدیث مختصرا» [۱].

و فی (تهذیب التهذیب ۶/ ۶۱): قال البخاری: «لا یتابع فی حدیثه».

هذا، و لو راجعت (جامع الترمذی) باب مناقب ابن مسعود لرأیت ان راوی هذا الحدیث عن سلمهٔ بن کهیل هو: یحیی بن سلمهٔ بن کهیل و عنه ابنه اسماعیل و عنه ابنه ابراهیم.

و هؤلاء بأجمعهم مجروحون حسب تصریحات الأئمهٔ من اهل السنهٔ کما فصل ذلک فی مجلد (حدیث الطیر) و ستقف علی ذلک قریبا أیضا، و بالاخص: یحیی بن سلمهٔ فانه الأشد ضعفا فیهم، فلقد قال الترمذی بعد ان خرجه: «هذا حدیث غریب من حدیث ابن

مسعود، لا نعرفه الا من یحیی بن سلمة بن کهیل، و یحیی بن سلمة یضعف فی الحدیث» [۲].

و بهذه الوجوه یقف المنصف علی تعسف (الدهلوی) و مکابرته...

و اللّه الموفق.

---

[۱] میزان الاعتدال ۲/ ۵۱۶.

[۲] صحیح الترمذی ۲/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۹

دحض المعارضة بحدیث: رضیت لکم ما رضی به ابن أم عبد ... ص: ۶۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۱

قوله: «و رضیت لکم ما رضی به ابن ام عبد».

أقول: هذا الحدیث لا یجوز الاستدلال به للوجوه الآتیة:

۱- انه من الآحاد ... ص: ۷۱

ان هذا الحدیث من الآحاد، و حدیث الثقلین من المتواترات.

علی انه مما تفرد به اهل السنة، کما انه مما لا یقبله اهل الحق.

۲- انه مما اعرض منه الشیخان ... ص: ۷۱

لقد أعرض الشیخان عن روایته، و قد ذکرنا ان کلما لم یذکراه فهو عندهم موهون.

بل لم یخرجه أحد من أصحاب الصحاح الستة.

۳- انه لا یدل علی منزلة لابن مسعود ... ص: ۷۱

و لو فرض صحة هذا الحدیث و سلمنا ذلک، فانه لا یعارض حدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۲

الثقلین، لان حدیث الثقلین یدل علی خلافة اهل البیت علیهم السلام و إمامتهم و عصمتهم و طهارتهم و أفضلیتهم من غیرهم ... کما مر بالتفصیل.

و أما هذا الحدیث فلا یثبت شیئا مما ذکر لابن مسعود، بل لا یدل علی علمیة أو مقام، بل لو تأمل أحد فی شأن صدوره لعلم انه لا یدل الا علی ان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یرید ان ابن مسعود یرضی بما رضی اللّه به و رسوله، و یشهد بما ذکرنا ما جاء فی (المستدرک) بإسناده عن جعفر ابن عمرو ابن حریث عن أبیه قال: «قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعبد اللّه بن مسعود: اقرأ، قال: أقرأ و علیک أنزل؟ قال: انی أحب ان اسمع من غیری، قال: فافتتح سورة النساء حتی بلغ «فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ

وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً» فاستعبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و کف عبد اللّه، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تکلم، فحمد اللّه فی اول کلامه و اثنی علی اللّه و صلی علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و شهد شهادهٔ الحق و قال: رضینا باللّه ربا و بالإسلام دینا و رضیت لکم ما رضی اللّه و رسوله. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: رضیت لکم ما رضی لکم ابن ام عبد.

هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه» [۱].

فحاصل الحدیث: انی رضیت لکم ما رضی به ابن مسعود لکم، و هو قوله: رضینا باللّه ربا...

۴- ما کان بین عمرو ابن مسعود ... ص: ۷۲

من العجیب تمسک (الدهلوی) بهذا الحدیث و سابقه فی مقابلهٔ حدیث الثقلین و قد رووا ان عمر بن الخطاب قد منع ابن مسعود من الإفتاء، قال الدارمی: «أخبرنا محمد بن الصلت، ثنا ابن المبارک، عن ابن عون عن محمد قال قال عمر لابن مسعود: ألم أنبأ، أو أنبئت أنک تفتی و لست بأمیر؟

---

[۱] المستدرک ۳/ ۳۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۳

ول حارها من تولی قارها» [۱].

و هذا ینافی

حدیث «تمسکوا بعهد ابن ام عبد»

و علی أهل السنهٔ حینئذ اما أن یترکوا الحدیث من أصله، و اما أن یحکموا بمعصیهٔ عمر لأمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

* بل ان عمراتهم ابن مسعود فی الروایهٔ و نهاه عنها، قال ابن سعد فی ذکر من کان یفتی بالمدینهٔ: «أخبرنا حجاج بن محمد عن شعبهٔ عن سعد بن ابراهیم عن أبیه قال قال عمر بن الخطاب لعبد اللّه بن مسعود و لابی الدرداء و لابی ذر: ما هذا الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: احسبه قال:

و لم یدعهم یخرجون من المدینهٔ حتی مات» [۲].

و قال الذهبی بترجمهٔ عمر: «ان عمر حبس ثلاثهٔ: ابن مسعود و أبا الدرداء و أبا مسعود الانصاری فقال: قد أکثرتم الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۳].

۵- ما کان بین عثمان و ابن مسعود ... ص: ۷۳

و أما صنائع عثمان بن عفان مع ابن مسعود فقد اشتهرت فی التاریخ اشتهار الشمس فی رابعهٔ النهار، و نحن نکتفی هنا ببعض الاخبار: قال الیعقوبی فی قصهٔ المصاحف بعد کلام له: «فأمر به عثمان فجر برجله حتی کسر له ضلعان، فتکلمت عائشهٔ و قالت قولا کثیرا ... و اعتل ابن مسعود، فأتاه عثمان یعوده فقال له: ما کلام بلغنی عنک؟

قال: ذکرت الذی فعلته بی، انک أمرت بی فوطئ جوفی، فلم أعقل صلاهٔ الظهر و لا العصر، و منعتنی عطائی.

قال: فانی اقیدک من نفسی، فافعل بی مثل الذی فعل بک.

---

[۱] مسند الدارمی ۱/ ۶۱.

[۲] الطبقات ۲/ ۳۳۶.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۵- ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۴

قال: ما کنت بالذی أفتح القصاص علی الخلفاء.

قال: هذا عطاؤک فخذه.

قال: منعتنیه و انا محتاج الیه، و تعطینیه و أنا غنی عنه، لا حاجة لی به.

فانصرف، فأقام ابن مسعود مغاضبا لعثمان حتی توفی، و صلی علیه عمار ابن یاسر، و کان عثمان غائبا فستر أمره، فلما انصرف رأی عثمان القبر فقال: قبر من هذا؟

فقیل: قبر عبد اللّه بن مسعود.

قال: فکیف دفن قبل أن أعلم؟

فقالوا: ولی أمره عمار بن یاسر، و ذکر أنه أوصی ألا یخبره به.

و لم یلبث الا یسیرا حتی مات المقداد، فصلی علیه عمار و کان أوصی الیه و لم یؤذن عثمان به، فاشتد غضب عثمان علی عمار و قال: و یلی علی ابن السوداء أما لقد کنت به علیما» [۱].

و فی (المعارف) فی خلافة عثمان: «و کان مما نقموا علی عثمان: أنه..

طلب الیه عبد اللّه بن خالد بن أسید صلة فأعطاه أربعمائة ألف درهم من بیت مال المسلمین. فقال عبد اللّه بن مسعود فی ذلک، فضربه الی ان دق له ضلعین» [... ۲].

و فی (الریاض النضرة ۲/ ۱۶۳) و (الخمیس ۲/ ۲۶۱) و (تاریخ الخلفاء للسیوطی ۱۵۸) و اللفظ للأول: «فلم یبق أحد من أهل المدینة الا حنق علی عثمان، و زاد ذلک غضب من غضب لأجل ابن مسعود و أبی ذر و عمار».

و انظر:

تاریخ الطبری ۲/ ۳۱۱، ۳۲۵، ۳۲۶

---

[۱] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۵۹.

[۲] المعارف ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۵

العقد الفرید ۲/ ۱۸۶، ۱۹۲ الأوائل لابی هلال ۱۵۲ الکامل ۳/ ۴۲ اسد الغابة ۳/ ۲۵۹ و غیرها.

و لقد اعترف (الدهلوی) ایضا بذلک کله فی (التحفة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۷

دحض المعارضة بحدیث: أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل ... ص: ۷۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۹

قوله: «و أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل».

أقول: و الجواب عنه وجوه:

۱- انه من متفردات العامهٔ ... ص: ۷۹

ان هذا الحدیث لیس من أحادیث الامامیهٔ، و قد کان (الدهلوی) قد التزم بنقل الأحادیث التی یعترف الامامیهٔ بصحتها و یحتجون بها، علی أن والده لم یجوز الاحتجاج معهم بأحادیث الصحیحین، مع أن هذا الحدیث لا عین له و لا أثر فیهما کما لا یخفی.

۲- انه واه ... ص: ۷۹

ان هذا الحدیث سنده واه، فانه جزء من
حدیث: «أرحم أمتی أبو بکر..»
و لقد بسطنا الکلام حوله فی مجلد (حدیث مدینهٔ العلم).

۳- اعترف ابن تیمیهٔ بضعفه ... ص: ۷۹

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۰
لقد اعترف ابن تیمیهٔ- و هو من فتن أهل السنهٔ بهفواته- بضعفه، إذ قال فی الجواب عن
حدیث «أقضاکم علی»
بعد أن ذکره: «مع أن الحدیث الذی فیه ذکر معاذ و زید بعضهم یضعفه و بعضهم یحسنه» [۱].
أقول: سیأتی تعقیب ابن عبد الهادی لتحسین بعضهم إیاه.

۴- قدح فیه ابن عبد الهادی ... ص: ۸۰

ان حدیث أعلمیهٔ معاذ بن جبل- و ان حسنه بعضهم بل صححه- باطل عند ابن عبد الهادی، فقد صرح فی (التذکرهٔ) بأن فی متنه نکارهٔ و بأن شیخه ضعفه بل رجح و ضمه.

۵- قدح فیه الذهبی ... ص: ۸۰

لقد عد الحافظ الذهبی- الذی استند (الدهلوی) الی کلامه فی رد حدیث الطیر- هذا الحدیث فی الأحادیث المقدوحهٔ، و صرح بذلک فی (المیزان) بترجمهٔ سلام بن سلیم، کما ستقف علیه ان شاء اللّه تعالی.

۶- قدح فیه المناوی ... ص: ۸۰

اشارهٔ

لقد قدح المناوی فی هذا الحدیث لکون «ابن البیلمانی» فی سنده، و نقل فی ذلک کلام ابن عبد الهادی، فقال فی شرح الحدیث الطویل المشار الیه سابقا»: «ع. من طریق ابن البیلمانی عن أبیه عن ابن عمر بن الخطاب. و ابن البیلمانی حاله معروف. لکن فی الباب

أیضا عن أنس و جابر و غیرهما عن الترمذی و ابن ماجهٔ و الحاکم و غیرهم، لکن قالوا فی روایتهم بدل «أرأف»: «أرحم». و قال ت: حسن صحیح، و قال ک: علی شرطهما.

و تعقبهم ابن عبد الهادی فی تذکرته بأن فی متنه نکارهٔ، و بأن شیخه

---

[۱] منهاج السنهٔ ۲/ ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۱

ضعفه، بل رجح وضعه» [۱].

بعض کلماتهم فی راویه: ابن البیلمانی ... ص: ۸۱

لقد اکتفی المناوی بقوله: «و ابن البیلمانی حاله معروف» و لا بأس بإیراد کلمات أساطین الجرح و التعدیل فیه و فی أبیه:

قال البخاری: محمد بن عبد الرحمن البیلمانی عن أبیه. منکر الحدیث، کان الحمیدی یتکلم فیه» [۲].

و قال النسائی: «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی عن أبیه. منکر الحدیث» [۳].

و قال المقدسی: «إذا کان آخر الزمان و اختلف الأهواء فعلیکم بدین البادیهٔ و النساء. فیه محمد بن عبد الرحمن البیلمانی قال ابن معین: لیس بشیء» [۴].

و قال عنه فی مواضع عدیدهٔ بعد أحادیث رواها «لا شیء فی الحدیث» و «لا شیء» و «لیس بشیء» و «کان یتهم» (أنظر: ص ۲۶، ۴۲، ۴۶، ۴۹، ۸۲، ۱۱۲، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۳۶، ۱۴۱).

و قال ابن الجوزی بعد الحدیث المذکور: «قال المصنف: هذا حدیث لا یصح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال یحیی بن معین: محمد بن الحارث و محمد بن عبد الرحمن لیسا بشیء، قال أبو حاتم: حدث محمد بن عبد الرحمن عن أبیه بنسخه شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعهٔ، لا یحل الاحتجاج به و لا ذکره فی الکتب الا تعجبا» [۵].

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۴۶۰.

[۲] الضعفاء و المتروکین للبخاری ۱۰۳.

[۳] الضعفاء و المتروکین للنسائی ۹۳.

[۴] تذکرهٔ الموضوعات للحافظ المقدسی ۲۵.

[۵] الموضوعات ۱/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۲

و هکذا قال فیه فی حدیث فی «باب فضل جدهٔ».

و فی (میزان الاعتدال): «د. ق محمد بن عبد الرحمن بن البیلمانی عن أبیه: ضعفوه، و قال البخاری و أبو حاتم: منکر الحدیث، و قال الدارقطنی و غیره: ضعیف، و قال ابن حبان: یحدث عن أبیه بنسخه شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعهٔ.. قال ابن عدی: کلما یرویه ابن البیلمانی البلاء فیه منه..» [۱].

و فی [المغنی : «ضعفوه و قال ابن حبان: روی عن أبیه نسخهٔ موضوعهٔ» [۲].

و قال الزین العراقی بعد حدیث «إذا کان آخر الزمان..»: «و ابن البیلمانی له عن أبیه عن ابن عمر نسخهٔ کان یتهم بوضعها، و هذا اللفظ

عن هذا الوجه رواه حب فی الضعفاء فی ترجمة ابن البیلمانی و اللّه اعلم» [۳].

و قال الهیثمی فی باب صلاة الخوف بعد حدیث «رواه البزار و فیه محمد بن عبد الرحمن البیلمانی، و هو ضعیف جدا» [۴].

و قال سبط ابن العجمی: «ضعفه غیر واحد، و قال خ و ابو حاتم: منکر الحدیث، و قال ابن حبان: حدث عن أبیه بنسخة شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعة، و قد ذکر الذهبی عدة أحادیث فی میزانه و فی آخرها: قال ابن عدی: کلما یرویه ابن البیلمانی فالبلاء منه، و محمد بن الحرث أیضا ضعیف. انتهی، یعنی: راوی غالب الأحادیث التی ذکرها و اللّه اعلم. و فی ثقات ابن حبان فی ترجمة أبیه: یضع علی أبیه العجائب» [۵].

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۶۱۷.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۰۳.

[۳] المغنی عن حمل الاسفار فی الاسفار ۱/ ۲۶۲.

[۴] مجمع الزوائد ۲/ ۱۹۶.

[۵] الکشف الحثیث عمن رمی بوضع الحدیث- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۳

و قال ابن حجر بعد حدیث: «و رواه الدارقطنی من طریق ابن البیلمانی عن أبیه عن عثمان، و ابن البیلمانی ضعیف جدا و أبوه ضعیف أیضا» [۱].

و نقل فی (تهذیب التهذیب) کلمات البخاری و أبی حاتم و النسائی و ابن معین و ابن عدی. ثم قال: «قلت و قال ابن حبان: حدث عن أبیه نسخة شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعة لا یجوز الاحتجاج به و لا ذکره الا علی وجه التعجب و قال الساجی: منکر الحدیث، و قال العقیلی: روی عنه صالح بن عبد الجبار و محمد بن الحارث مناکیر، و قال الحاکم: روی عن أبیه عن ابن عمر المعضلات» [۲].

و فی (لسان المیزان): «قال البخاری: منکر الحدیث» [۳].

و فی (تقریب التهذیب): «ضعیف و قد اتهمه ابن عدی و ابن حبان، من السابعة» [۴].

و قال ابن الهمام فی مسألة تقدیر المهر: «و حدیث العلائق معلول بمحمد ابن عبد الرحمن ابن البیلمانی، قال ابن القطان قال البخاری منکر الحدیث» [۵].

و قال السخاوی بعد حدیث «إذا کان»: «... و ابن البیلمانی ضعیف جدا» [۶].

و قال الخزرجی: «قال البخاری منکر الحدیث» [۷].

و قال السندی: «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی، روی عن أبیه نسخة

---

[۱] التلخیص الحبیر ۱/ ۸۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۹/ ۲۹۴.

[۳] لسان المیزان ۶/ ۶۹۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۲.

[۵] فتح القدیر ۲/ ۴۳۶.

[۶] المقاصد الحسنة ۲۹۰.

[۷] خلاصة التذهیب ۲/ ۴۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۴

کلها موضوعهٔ» [۱].

و نقل القاری عن ابن القیم کلمات القوم المتقدمهٔ [۲].

و قال المناوی بعد حدیث: «إذا کان آخر الزمان..»: «و ابن البیلمانی ضعیف جدا، و أورده السخاوی فی المقاصد» [۳].

و بمثله قال الزبیدی فی (شرح الاحیاء) بعد الحدیث المذکور.

و قال الشوکانی: «و فیه ابن البیلمانی و هو ضعیف جدا، عن أبیه و هو أیضا ضعیف» [۴].

و أما أبوه عبد الرحمن ابن البیلمانی ... ص: ۸۴

فقد ضعفه الدارقطنی فی (المجتنی- مخطوط).

و الحاکم فی (المستدرک ۴/ ۴۸۵).

و الذهبی فی (المیزان ۲/ ۵۵۱) و (المغنی ۲/ ۳۷۷) و (الکاشف ۲/ ۱۵۸) و (تلخیص المستدرک ۴/ ۱۰۲ و ۴۸۵).

و ابن حجر العسقلانی فی (تهذیب التهذیب ۶/ ۱۵۰) و (تقریب التهذیب ۱/ ۴۷۴).

و الخزرجی فی (خلاصهٔ التذهیب ۲/ ۱۲۷).

و ابن امیر الحاج فی (التقریر و التحبیر ۱/ ۲۲۴).

و المتقی فی (کنز العمال ۶/ ۱۴۶).

و الشوکانی فی (نیل الأوطار ۱/ ۱۹۷).

و المناوی فی (فیض القدیر ۱/ ۱۶۳).

و الزبیدی فی (تاج العروس- بلم).

---

[۱] مختصر تنزیه الشریعهٔ عن الأحادیث الموضوعهٔ- مخطوط.

[۲] الموضوعات ۴۱۹.

[۳] فیض القدیر ۱/ ۴۲۴.

[۴] نیل الأوطار ۱/ ۱۹۷، ۶/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۵

۷- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۵

اشارهٔ

لقد قال المناوی فی (فیض القدیر) بشرح

حدیث «معاذ بن جبل أعلم الناس بحلال اللّه و حرامه»

: «حل- عن أبی سعید الخدری، و فیه زید العمی و قد مر ضعفه، و سلام بن سلیم قال ابن عدی: عامهٔ ما یرویه لا یتابع علیه».

أقول: و إلیک بعض أقوال أساطین علمائهم فی کل من الرجلین:

اما زید العمی ... ص: ۸۵

فقد قال النسائی: «زید العمی ضعیف» [۱].

و قال ابن أبی حاتم عن أبیه فی حدیث: «زید العمی ضعیف الحدیث» [۲].

و قال ابن الجوزی بعد أحادیث: «هذه أحادیث لیس فیها صحیح ...

و الثانی و الثالث: فیهما زید العمی، قال ابن حبان، یروی أشیاء موضوعة لا أصل لها حتی یسبق الی القلب انه المتعمد لها» [۳].

و قال الذهبی: «فیه ضعف، قال ابن عدی: لعل شعبة لم یرو عن أضعف منه» [۴].

و قال العراقی فی (المغنی) بعد حدیث: «و فیه زید العمی و هو ضعیف».

و قال ابن حجر: «ضعیف» [۵].

---

[۱] الضعفاء و المتروکین للنسائی: ۱۸۰.

[۲] العلل ۱/ ۴۵.

[۳] الموضوعات ۳/ ۲۱۵.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۳۸.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۶

و فی (تهذیب التهذیب): «و قال إسحاق بن منصور عن ابن معین:

صالح الحدیث، و قال غیر مرة: لا شیء، و قال أبو الولید بن أبی الجارود عن ابن معین: زید العمی و أبو المتوکل یکتب حدیثهما و هما ضعیفان، و قال أبو حاتم: ضعیف الحدیث یکتب حدیثه و لا یحتج به، و قال أبو زرعة: لیس بقوی واه الحدیث، ضعیف، و قال الجوزجانی: متماسک، و قال الآجری عن أبی داود حدث عن شعبة و لیس بذلک و لکن ابنه عبد الرحیم لا یکتب حدیثه، و قال الآجری أیضا: سألت أبا داود عنه فقال: زید بن مرة، قلت:

کیف هو؟ قال: ما سمعت منه الا خیرا. و قال النسائی: ضعیف، و قال الدارقطنی: صالح، و قال ابن عدی: عامة ما یرویه ضعیف، علی ان شعبة قد روی عنه، و لعل شعبة لم یرو عن أضعف منه، و قال علی بن مصعب: سمی العمی، لأنه کان کلما سئل عن شیء، قال: حتی اسأل عمی.

قلت: و قال الرشاطی: هو منسوب الی بنی العم من تمیم، و قال ابن سعد: کان ضعیفا فی الحدیث، و قال ابن المدینی: کان ضعیفا عندنا، و قال أبو حاتم: کان شعبة لا یحمد حفظه، و قال العجلی: بصری ضعیف الحدیث لیس بشیء، و قال ابن عدی: هو من جملة الضعفاء الذین یکتب حدیثهم» [۱].

و اما سلام بن سلیم ... ص: ۸۶

فقد قال البخاری: «ترکوه» [۲].

و قال النسائی فی (الضعفاء و المتروکین ۴۷) و ابن أبی حاتم فی (العلل ۱/ ۶۳) عن أبیه: «متروک الحدیث».

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۴۰۸.

[۲] الضعفاء للبخاری ۵۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۷

و قال أبو نعیم بترجمهٔ الشعبی بعد حدیث: «متروک باتفاق» [۱].

و قال ابن الجوزی بعد حدیث: «فیه سلام الطویل قال یحیی: لیس بشیء لا یکتب حدیثه، و قال البخاری: ترکوه، و قال النسائی و الدار قطنی:

متروک و قال ابن حبان: یروی عن الثقات الموضوعات و کأنه کان المعتمد لها» [۲].

و قال الذهبی: «ترکوه» ثم نقل کلماتهم فیه [۳].

و فی (المغنی): «متروک، و قال ابو زرعهٔ: ضعیف» [۴].

و فی (الکاشف): «قال البخاری: ترکوه» [۵].

و قال ابن الترکمانی عن البیهقی: «متروک» [۶].

و قال الهیثمی: «قد أجمعوا علی ضعفه» [۷].

و قال سبط ابن العجمی فی (الکشف الحثیث): «جرحه جماعهٔ».

و قال ابن حجر: «متروک من السابعهٔ» [۸].

و قال أیضا: «زید و سلام ضعیفان» [۹].

و هکذا ضعفه آخرون کالخزرجی (خلاصهٔ التذهیب ۱/ ۴۳۳) و السندی فی (مختصر تنزیه الشریعهٔ) و محمد بن طاهر فی (قانون الموضوعات ۲۵۹).

---

[۱] حلیهٔ الأولیاء ۴/ ۳۳۶.

[۲] الموضوعات ۲/ ۸۹.

[۳] میزان الاعتدال ۱/ ۱۷۵.

[۴] المغنی ۱/ ۲۷۰.

[۵] الکاشف ۱/ ۴۱۳.

[۶] الجوهر النقی ۱/ ۲۱.

[۷] مجمع الزوائد ۱/ ۲۱۲.

[۸] تقریب التهذیب ۱/ ۳۴۲.

[۹] تلخیص الحبیر ۱/ ۲۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۸

۸- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۸

قال المناوی: «حل- عن ابی سعید. و اسناده ضعیف» [۱].

۹- قدح العزیزی فیه ... ص: ۸۸

قال العزیزی: «حل- عن أبی سعید و اسناده ضعیف» [۲].

۱۰- تصرف معاذ فی ما لیس له ... ص: ۸۸

اشارة

ان من مبطلات أحادیث اعلمیة معاذ بن جبل تصرفه فی ما لیس له من الأموال، و إلیک من ذلک روایتین:

الاولی ...: ص: ۸۸

ما أخرجه جماعة مهم ابن سعد بترجمة معاذ، قال: «أخبرنا عبید اللّه بن موسی، أنا شیبان، عن الأعمش عن شقیق قال: استعمل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم معاذا علی الیمن، فتوفی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و استخلف ابو بکر و هو علیها، و کان عمر عامئذ علی الحج، فجاء معاذ الی مکة و معه رقیق و وصفاء علی حدة، فقال له عمر: یا ابا عبد الرحمن لمن هؤلاء الوصفاء؟ قال: هم لی، قال: من أین هم لک؟ قال: أهدوا لی. قال: اطعنی و أرسل بهم الی أبی بکر فان طیبهم لک فهم لک، قال: ما کنت لأطیعک فی هذا، شیء أهدی لی أرسل بهم الی أبی بکر؟ قال: فبات لیلا- [لیلته ثم أصبح فقال: یا ابن الخطاب ما أرانی الا مطیعک، انی رأیت اللیلة فی المنام کأنی أجر- او: أقاد او کلمة تشبهها- الی النار و أنت آخذ بحجزتی، فانطلق [بی و] بهم الی أبی بکر، فقال: أنت أحق بهم، [فانطلق بهم الی أبی بکر] فقال ابو بکر: هم

---

[۱] التیسیر ۲/ ۳۷۶.

[۲] السراج المنیر ۳/ ۲۸۲.

لک، فانطلق بهم الی أهله فصفوا خلفه یصلون قال: لمن تصلون؟ قالوا: للّه تبارک و تعالی. قال: فانطلقوا فأنتم له» [۱].

و الثانیة ...: ص: ۸۹

أخرجها جماعة منهم ابن عبد البر فی (الاستیعاب ۳/ ۱۴۰۴) بترجمة معاذ و المتقی فی (کنز العمال ۵/ ۳۴۲) فی کتاب الخلافة، و هذا لفظ المتقی:

«أخبرنا معمر عن الزهری عن کعب بن عبد الرحمن [ابن کعب بن مالک عن أبیه قال: کان معاذ بن جبل رجلا سمحا شابا جمیلا من افضل شباب قومه، و کان لا یمسک شیئا، فلم یزل یدان حتی اغلق ما له کله من الدین، فأتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یطلب له ان یسأل له غرماءه ان یضعوا له، فأبوا، فلو ترکوا لاحد من اجل أحد ترکوا لمعاذ من اجل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فباع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کل ما له فی دینه حتی قام معاذ بغیر شیء، حتی إذا کان عام فتح مکة بعثه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی طائفة من

اليمن أميرا ليجبره، فمكث معاذ باليمن أميرا و كان اول من اتجر فى مال اللّه هو، و مكث حتى أصاب و حتى قبض النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فلما قدم قال عمر لابى بكر:

أرسل الى هذا الرجل فدع له ما يعيشه و خذ سائره، فقال ابو بكر: انما بعثه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ليجبره و لست بآخذ منه شيئا الا ان يعطينى، فانطلق عمر الى معاذ إذ لم يطعه ابو بكر، فذكر ذلك عمر لمعاذ، فقال [معاذ]: انما ارسلنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ليجبرنى و لست بفاعل، ثم لقى معاذ عمر فقال: قد أطعتك و انا فاعل ما أمرتنى به، انى رأيت فى المنام أنى فى حومة ماء قد خشيت الغرق، فخلصتنى منه يا عمر، فأتى معاذ أبا بكر فذكر ذلك له و حلف له انه لم يكتمه شيئا حتى بين له سوطه، فقال ابو بكر: و اللّه لا آخذه منك، قد وهبته لك، فقال عمر: هذا حين طاب لك و حل، فخرج معاذ

---

[۱] الطبقات ۳/ ۵۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۰

عند ذلك الى الشام.

قال معمر: فأخبرنى رجل من قريش قال: سمعت الزهرى يقول: لما باع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم مال معاذ أوقفه للناس فقال: من باع هذا شيئا فهو باطل. عب و ابن راهويه».

أقول: فمن كان هذا حاله من الجهل بحكم اللّه و التصرف فى مال اللّه و لم يؤده حتى رأى فى منامه ما رأى.. لا يكون أعلم بحلال اللّه و حرامه من غيره!.

قوله: و أمثال ذلك كثيرهٔ.

اقوال: نعم أمثال هذه الموضوعات فى كتبهم كثيرهٔ، و على ألسنتهم شهيرهٔ، و الوقوف على حال ما ذكر منها كاف لمعرفهٔ حال تلك عند من له ادنى بصيرهٔ، و الحمد للّه الذى وفقنا لاحقاق الحق و إعلانه، و دحض الباطل و ازهاقه، و هو سبحانه نعم المولى و نعم النصير.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۱

دحض المعارضهٔ بحديث: اقتدوا باللّذين من بعدى ... ص: ۹۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۳

قوله: خصوصا

قوله «اقتدوا باللذين من بعدى ابى بكر و عمر»

حيث بلغ درجهٔ الشهرهٔ و التواتر بالمعنى.

أقول: ان دعوى صحهٔ هذا الحديث كاذبهٔ، لما ذكرنا فى مجلد (حديث الطير) من الوجوه الرصينهٔ و البراهين المتينهٔ على وهنه و سقوطه عن درجهٔ الاعتبار، بحيث لو ركن أهل السنهٔ الى انواع التلبيس، و اعتمدوا على إشكال التدليس، و تشبثوا بمختلف طرق التسويل لما تمكنوا من اثبات صحته فضلا عن تواتره ... و نحن ذاكرون هنا وجوها على فساد هذا الحديث و بطلانه لاقتضاء المقام ذلك، فنقول:

۱- لقد أعله أبو حاتم ... ص: ۹۳

اشارة

لقد کشف أبو حاتم الرازی النقاب عن سقم هذا الحدیث، فقد قال المناوی: «و أعله ابو حاتم، و قال البزار کابن حزم: لا یصح، لان عبد الملک لم یسمعه من ربعی، و ربعی لم یسمعه من حذیفة، لکن له شاهد» [۱].

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۴

أقول: قد ذکرنا ما فی سند الشاهد فی مجلد (حدیث الطیر).

ترجمة أبی حاتم ... ص: ۹۴

قال السمعانی: «و أبو حاتم، کان اماما حافظا فهما من مشاهیر العلماء ... توفی سنة سبع و سبعین و مائتین» [۱].

و قال: «امام عصره و المرجوع الیه فی مشکلات الحدیث.. کان من مشاهیر العلماء المذکورین الموصوفین بالفضل و الحفظ و الرحلة.. و کان اول من کتب الحدیث.. و کان احمد بن سلمة یقول: ما رأیت بعد إسحاق- یعنی ابن راهویه- و محمد بن یحیی أحفظ للحدیث و لا اعلم بمعانیه من أبی حاتم محمد بن إدریس.

قال أبو حاتم: قال لی هشام بن عمار یوما: أی شیء تحفظ من الأذواء؟ قلت له: ذو الاصبع و ذو الجوشن و ذو الزوائد و ذو الیدین و ذو اللحیة الکلابی و عددت له ستة، فضحک و قال: حفظنا نحن ثلاثة و زدت أنت ثلاثة مات أبو حاتم بالری فی شعبان سنة سبع و سبعین و مائتین» [۲].

و ذکره ابن الأثیر و قال: «و هو من أقران البخاری و مسلم» [۳].

و قال الذهبی: «ابو حاتم الرازی الامام الحافظ الکبیر محمد بن إدریس ابن المنذر الحنظلی أحد الاعلام، ولد سنة خمس و تسعین و مائة، قال: کتبت الحدیث سنة تسع و مائتین.

قلت: رحل و هو أمرد فسمع عبید اللّه بن موسی و محمد بن عبد اللّه الأنصاری و الاصمعی و ابا نعیم و هوذة بن خلیفة و عفان و ابا مسهر و أمما سواهم، و بقی فی الرحلة زمانا، فقال: أول ما رحلت أقمت سبع سنین

---

[۱] الأنساب- الجزی.

[۲] المصدر- الحنظلی.

[۳] الکامل فی التاریخ ۶/ ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۵

أحصیت ما مشیت علی قدمی زیادة علی ألف فرسخ، ثم ترکت العدد، و خرجت من البحرین الی مصر ماشیا ثم الی الرملة ماشیا ثم الی طرسوس و لی عشرون سنة قلت ألحق عبید اللّه فأتیته قبل موته بشهرین، قال: و کتبت عن النفیلی نحو أربعة عشر ألفا، و سمع منی محمد بن المصفی أحادیث.

قلت: و حدث عنه یونس بن عبد الاعلی و محمد بن عون الطاعی و ابو داود و النسائی و ابو عوانة الأسفراینی و ابو الحسن علی بن

ابراهیم القطان و ابو عمر و احمد بن محمد بن حکیم و عبد الرحمن بن حمدان الجلاب و عبد المؤمن بن خلف النسفی و خلق کثیر. قال محمد بن إسحاق الانصاری القاضی: ما رأیت احفظ من أبی حاتم، و قال محمد بن سلمهٔ الحافظ: ما رأیت بعد محمد بن یحیی أحفظ للحدیث و لا أعلم بمعانیه من أبی حاتم، و قال النسائی ثقهٔ، و قال ابن أبی حاتم: سمعت أبی یقول: قلت علی باب أبی الولید الطیالسی: من اغرب علی حدیثا صحیحا فله درهم- و کان ثم خلق ابو زرعهٔ فمن دونه، و انما کان مرادی ان یلقی علی ما لم اسمع به لا ذهب به الی راویه فأسمعه- فلم یتهیأ لاحد أن یغرب علی» [... ۱].

و ترجم له الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷) و (الکاشف ۳/ ۱۸) و (دول الإسلام ۱/ ۱۳۲) و (العبر ۲/ ۵۸) قال فی الأخیر حوادث ۲۷۷-:

«فیها توفی حافظ المشرق أبو حاتم محمد بن إدریس الحنظلی الرازی فی شعبان و هو فی عشر التسعین، و کان بارع الحفظ، واسع الرحلهٔ، من أوعیهٔ العلم، سمع محمد بن عبد اللّه الانصاری و ابا مسهر و خلقا لا یحصون، و کان جاریا فی مضمار البخاری و أبی زرعهٔ الرازی».

و کذا جاء فی (مرآهٔ الجنان) فی حوادث السنهٔ المذکورهٔ.

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۶

و قال الحافظ ابن حجر: «أحد الحفاظ، من الحادیهٔ عشر» [۱].

و قال السیوطی: «أحد الأئمهٔ الحفاظ، روی عن احمد و آدم بن أبی أیاس و أبی خیثمهٔ و قتیبهٔ و خلق، و عنه أبو داود و النسائی و ابن ماجهٔ و آخرون، قال الخطیب: کان أحد الأئمهٔ الحفاظ الإثبات، مشهورا بالعلم مذکورا بالفضل، وثقه النسائی و غیره، و قال ابن یونس: قدم مصر قدیما و کتب بها و کتب عنه. مات بالری سنهٔ خمس و قیل سبع و سبعین و مائتین» [۲].

۲- طعن الترمذی فیه ... ص: ۹۶

اشارهٔ

لقد طعن أبو عیسی الترمذی فی سند هذا الحدیث بروایهٔ ابن مسعود- و ان رواه عن حذیفهٔ و حسن رجاله- و ذلک حیث قال:

«حدثنا ابراهیم ابن اسماعیل بن یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، ثنی أبی عن أبیه سلمهٔ بن کهیل عن أبی الزعراء عن ابن مسعود قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمار، و تمسکوا بعهد ابن مسعود.

هذا حدیث غریب من هذا الوجه من حدیث ابن مسعود، لا نعرفه الا من حدیث یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، و یحیی بن سلمهٔ یضعف فی الحدیث، و أبو الزعراء اسمه عبد اللّه بن هانی، و ابو الزعراء الذی روی عنه شعبهٔ و الثوری و ابن عیینهٔ اسمه عمرو بن عمرو، و هو ابن أخی أبی الأحوص صاحب ابن مسعود» [۳].

أقول: لقد اکتفی الترمذی بهذا المقدار فی تضعیفه، و نحن نضیف الی کلامه بعض کلماتهم فی رجاله:

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۲.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۵۵.

[۳] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

أما ابراهیم بن اسماعیل ... ص: ۹۷

فقد قال الذهبی: «لینه أبو زرعهٔ و ترکه أبو حاتم، یروی عن أبیه، تأخر» [۱].

و فی (المغنی): «غمزه أبو زرعهٔ و ترکه أبو حاتم» [۲].

و أضاف ابن حجر العسقلانی: «و قال العقیلی عن مطین: کان ابن نمیر لا یرضاه و یضعفه، و قال: روی أحادیث مناکیر. قال العقیلی و لم یکن ابراهیم هذا بقیم الحدیث ... و ذکره ابن حبان فی الثقات فقال: فی روایته عن أبیه بعض المناکیر» [۳].

و قال الخزرجی: «اتهمه أبو زرعهٔ» [۴].

و أما اسماعیل بن یحیی ... ص: ۹۷

فقد قال الذهبی: «قال الدار قطنی متروک» [۵].

و قال ابن حجر: «قال الدارقطنی متروک، و تقدم الکلام علیه فی ترجمهٔ ابنه. قلت: و نقل ابن الجوزی عن الازدی انه قال: متروک» [۶].

و أما یحیی بن سلمهٔ بن کهیل ... ص: ۹۷

فقد قال البخاری: «منکر الحدیث» [۷].

و قال أیضا: «فی حدیثه مناکیر» [۸].

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۲۰.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۰.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

[۴] خلاصهٔ تهذیب الکمال ۱/ ۱۴.

[۵] میزان الاعتدال ۱/ ۲۵۴، المغنی فی الضعفاء ۸۹.

[۶] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۳۶.

[۷] التاریخ الصغیر للبخاری ۱/ ۳۴۷.

[۸] الضعفاء للبخاری ۱۱۹.

و قال النسائی: «متروک الحدیث» [۱].

و قال المقدسی: «ضعفه ابن معین، و قال ابو حاتم: لیس بالقوی، و قال البخاری: فی حدیثه مناکیر، و قال النسائی: لیس بثقهٔ، و قال الترمذی: ضعیف، أما ابن حبان فذکره فی الثقات» [۲].

و قال الذهبی: «ضعیف، مات سنهٔ ۱۷۲» [۳].

و قال ابن حجر بعد الأقوال المتقدمهٔ:

«قلت: و ذکره ابن حبان أیضا فی الضعفاء فقال منکر الحدیث جدا لا یحتج به، و قال النسائی فی الکنی: متروک الحدیث، و قال ابن نمیر لیس ممن یکتب حدیثه، و قال الدارقطنی: متروک، و قال مرهٔ: ضعیف و قال العجلی:

ضعیف الحدیث و کان یغلو فی التشیع، و قال ابن سعد: کان ضعیفا جدا، و قال البخاری فی الأوسط: منکر الحدیث، و ذکره یعقوب بن سفیان فی باب من یرغب عن الروایهٔ عنهم، و کنت أسمع أصحابنا یضعفونه، و قال الآجری عن أبی داود: لیس بشیء» [۴].

و أما أبو الزعراء ... ص: ۹۸

فقد مر قدحه عن البخاری فی الکلام علی حدیث: و تمسکوا بعهد ابن ام عبد، فلیکن منک علی ذکر..

۳- إبطال البزار إیاه ... ص: ۹۸

اشارهٔ

لقد أنصف البزار إذ قال «لا یصح» کما عرفته بنص المناوی فی [فیض القدیر] و من العجیب: ان (الدهلوی) یستدل فی حاشیهٔ (التحفهٔ)

---

[۱] الضعفاء و المتروکین للنسائی ۱۰۹.

[۲] الکمال فی اسماء الرجال- مخطوط.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۵۱.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۵.

بحدیث أخرجه البزار فی (مسنده) علی أن أبا بکر أشجع من أمیر المؤمنین علیه السلام. و لکنه لا یلتفت فی المقام الی طعن البزار فی حدیث الاقتداء فیدعی شهرته و تواتره.. علی أنه قد وصفه فی موضع آخر ب «عمدهٔ محدثی أهل السنهٔ» فهل یجوز له الاستدلال بحدیث ضعفه «عمدهٔ المحدثین» فضلا عن دعوی شهرته و تواتره؟

و لا بأس بذکر کلمات لهم فی الثناء علی البزار:

ترجمهٔ البزار ... ص: ۹۹

قال أبو نعیم: «أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصری أبو بکر البزار الحافظ، قدم أصبهان مرتین» [۱].

و قال السیوطی: «البزار- الحافظ العلامهٔ الشهیر أبو بکر.. صاحب المسند الکبیر المعلل، رحل بآخر عمره الی أصبهان و نشر علمه،

مات بالرملة سنة ۲۹۲» [۲].

و قال الأزهری فی (أسانیده): «قال ابن أبی خیثمة، هو رکن من أرکان الإسلام، و کان یشبه بابن حنبل فی زهده و ورعه».

۴- إبطال العقیلی إیاه ... ص: ۹۹

اشارة

لقد أورد العقیلی حدیث الاقتداء فی کتاب (الضعفاء) و أنکره کما ستعرف ذلک من عبارة ابن حجر العسقلانی.

ترجمة العقیلی ... ص: ۹۹

و لقد أثنی علی العقیلی علماء الرجال و وصفوه بکل جمیل.. راجع

---

[۱] تاریخ أصبهان ۱/ ۱۰۴.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۸۵.

(تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۳۳) و (العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۹۸) و (طبقات الحفاظ ۳۴۶).

و هذه خلاصة ما جاء فی (تذکرة الحفاظ): «العقیلی، الحافظ الامام صاحب کتاب الضعفاء الکبیر. قال سلمة بن القاسم: کان العقیلی جلیل القدر عظیم الخطر ما رأیت مثله و کان کثیر التصانیف، فکان من أتاه من المحدثین قال: اقرأ من کتابک و لا تخرج أصله، فتکلمنا فی ذلک و قلنا اما أن یکون احفظ الناس و اما ان یکون من أکذب الناس و اجتمعنا علیه، فلما أتیت بالزیادة و النقص فطن لذلک، فأخذ منی الکتاب و أخذ القلم فأصلحها من حفظه، فانصرفنا من عنده و قد طابت أنفسنا و علمنا انه من أحفظ الناس.

و قال الحافظ أبو الحسن بن سهل القطان: أبو جعفر ثقة جلیل القدر، عالم بالحدیث، مقدم فی الحفظ، توفی سنة ۳۲۲».

۵- تضعیف النقاش إیاه ... ص: ۱۰۰

لقد نص النقاش علی أن هذا الحدیث «واه» فقد قال الذهبی بترجمة أحمد ابن محمد بن غالب الباهلی: «و من مصائبه قال:

حدثنا محمد بن عبد اللّه العمری حدثنا مالک عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

. فهذا ملصق بمالک.

و قال ابو بکر النقاش و هو واه» [۱].

و کلام النقاش هذا دلیل متین علی سقم هذا الحدیث، إذ النقاش کان ممن ولع بجمع الموضوعات و الاعتماد علیها، و تفسیره ملئ بها کما لا یخفی علی من راجع (طبقات الحفاظ للحافظ السیوطی ۳۷۱).

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۱۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۱

۶- تضعیف الدارقطنی إیاه ... ص: ۱۰۱

اشارهٔ

لقد صرح الدارقطنی بعدم ثبوت هذا الحدیث المنقول عن ابن عمر و ضعف راویه، کما ستعرف ذلک ان شاء اللّه من عبارهٔ ابن حجر العسقلانی.

ترجمهٔ الدارقطنی ... ص: ۱۰۱

و کتب الرجال و التاریخ مشحونهٔ بالثناء علی الدارقطنی و اطرائه، و إلیک بعض مصادر ترجمته:

الأنساب- الدارقطنی.

الکامل فی التاریخ، حوادث ۳۸۵.

وفیات الأعیان ۲/ ۴۵۹.

تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۹۱.

العبر ۳/ ۲۸.

طبقات السبکی ۳/ ۴۶۲.

طبقات الاسنوی ۱/ ۵۰۸.

طبقات القراء ۱/ ۵۵۹.

طبقات الحفاظ ۳۹۳.

و قد أوردنا طرفا من کلماتهم فی مجلد (حدیث الطیر).

۷- إبطال ابن حزم إیاه ... ص: ۱۰۱

اشارهٔ

لقد صرح ابن حزم بعدم صحهٔ حدیث الاقتداء، فقد قال فی استخلاف أبی بکر: «و أیضا: فان الروایهٔ قد صحت بأن امرأهٔ قالت یا رسول اللّه: أ رأیت ان رجعت و لم أجدک؟ کأنها ترید الموت قال: فأتی أبا بکر. و هذا نص جلی علی استخلاف أبی بکر. و أیضا: فان الخبر قد جاء من الطرق الثابتهٔ

ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعائشهٔ رضی اللّه عنها فی مرضه الذی توفی فیه علیه السلام: هممت أن أبعث الی أبیک و أخیک فأکتب

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۲

کتابا و أعهد عهدا لکیلا یقول قائل: أنا أحق، أو یتمنی متمن و یأبی اللّه و المؤمنون الا أبا بکر

، و
روی أیضا و یأبی اللّه و النبیون الا أبا بکر.
فهذا نص جلی علی استخلافه علیه الصلاة و السلام أبا بکر علی ولایة الامة بعده.
قال أبو محمد: و لو أننا نستجیر التدلیس و الأمر الذی لو ظفر به خصومنا طاروا به فرحا أو أبلسوا أسفا لاحتججنا بما
روی: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر
. قال أبو محمد: و لکنه لم یصح، و یعیذنا اللّه من الاحتجاج بما لا یصح» [۱].
أقول: و فی هذا الکلام فوائد لا تخفی علیه النبیه.
و لقد ظهر أیضا قدحه فی هذا الحدیث من عبارة (فیض القدیر) کما تقدم.

ترجمة ابن حزم ... ص: ۱۰۲

قال السمعانی ما ملخصه: «الحافظ المعروف بابن حزم من أفضل أهل عصره بالأندلس و بلاد المغرب، له التصانیف و الکتب المفیدة، و کان حافظا فی الحدیث، و کان یمیل الی مذهب أهل الظاهر» [۲].
و قال الذهبی ما ملخصه: «و کان الیه المنتهی فی الذکاء وحدة الذهن وسعة العلم بالکتاب و السنة و المذاهب و الملل و النحل و العربیة و الأدب و المنطق و الشعر، مع الصدق و الامانة و الدیانة و الحشمة و السؤدد و الریاسة و الثروة و کثرة الکتب» [... ۳].
و قال السیوطی: «ابن حزم الامام العلامة الحافظ الفقیه أبو محمد علی ابن أحمد بن سعید بن حزم بن غالب بن صالح بن خلف الفارسی الأصل الترمذی الاموی مولاهم القرطبی الظاهری. کان أولا شافعیا ثم تحول

---

[۱] الفصل فی الملل و النحل ۴/ ۸۸.
[۲] الأنساب- الیزیدی.
[۳] العبر ۳/ ۲۳۹، دول الإسلام ۱/ ۲۰۷.

ظاهریا و کان صاحب فنون و ورع و زهد، و الیه المنتهی فی الذکاء و الحفظ وسعة الدائرة فی العلوم، أجمع أهل الأندلس قاطبة لعلوم الإسلام و أوسعهم معرفة مع توسعه فی علوم اللسان و البلاغة و الشعر و السیر و الاخبار، له (المجلی) علی مذهبه و اجتهاده، و شرحه (المحلی) و (الملل و النحل) و (الإیصال فی فقه الحدیث) و غیر ذلک. آخر من روی عنه بالاجازة أبو الحسن شریح بن محمد.
مات فی جمادی الاولی سنة سبع و خمسین و أربعمائة» [۱].

۸- تنصیص العبری علی أنه موضوع ... ص: ۱۰۳

اشارة

لقد صرح العبری الفرغانی بوضع حدیث الاقتداء حیث قال:
«و قیل: اجماع الشیخین حجة

لقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر

، فالرسول أمرنا بالاقتداء بهما، و الأمر للوجوب و حينئذ يكون مخالفتهما حراما، و لا نعنى بحجية اجماعهما سوى ذلك.

الجواب: ان الحديث موضوع لما بينا فى شرح الطوالع» [۲].

ترجمة الفرغانى ... ص: ۱۰۳

و لقد قال الاسنوى بترجمة الفرغانى ما نصه: «الشريف برهان الدين عبيد اللّه الهاشمى الحسينى المعروف بالعبرى- بعين مكسورة ثم باء موحدة ساكنة- كان أحد الاعلام فى علم الكلام و المعقولات، ذا حظ وافر من باقى العلوم، و له التصانيف المشهورة..» [۳].

و قال ابن حجر العسقلانى: «كان عارفا بالاصلين و شرح مصنفات ناصر الدين البيضاوى ... و ذكره الذهبى فى المشتبه فى العبرى فقال: عالم كبير فى وقتنا و تصانيفه سائرة، و مات فى شهر رجب سنة ۷۴۳.

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۳۶.

[۲] شرح المنهاج- مخطوط.

[۳] طبقات الشافعية ۲/ ۲۳۶.

قلت: رأيت بخط بعض فضلاء العجم انه مات فى غرة ذى الحجة منها و هو أثبت، و وصفه فقال: هو الشريف المرتضى قاضى القضاة، كان مطاعا عند السلاطين، مشهورا فى الآفاق مشارا اليه فى جميع الفنون، ملاذ الضعفاء كثير التواضع و الإنصاف» [... ۱].

و قال اليافعى: «الامام العلامة قاضى القضاة عبيد اللّه بن محمد العبرى الفرغانى الحنفى البارع العلامة المناظر، يضرب بذكائه و مناظرته المثل، كان اماما بارعا متفننا، تخرج به الاصحاب، يعرف المذهبين الحنفى و الشافعى و أقرأهما و صنف فيهما، و أما الأصول و المعقول فتفرد فيهما بالامامة، و له تصانيف ... و كان أستاذ الاستاذين فى وقته» [۲].

و بمثل ما تقدم ترجمه الشوكانى فى (البدر الطالع ۱/ ۴۱۱) و تقى الدين ابن قاضى شهبة الأسدى فى (طبقات الشافعية- ۲/ ۱۸۳).

۹- تغليط الذهبى إياه ... ص: ۱۰۴

لقد غلط الذهبى حديث الاقتداء المروى عن ابن عمر، و أظهر بطلانه مرة بعد أخرى، فقال: «أحمد بن صليح عن ذى النون المصرى عن مالك عن نافع عن ابن عمر بحديث اقتدوا باللذين من بعدى. و هذا غلط، و أحمد لا يعتمد عليه» [۳].

و قال: «أحمد بن محمد بن غالب الباهلى غلام خليل عن اسماعيل بن أبى أويس و شيبان و قرة بن حبيب، و عنه ابن كامل و ابن السماك و طائفة، و كان من كبار الزهاد ببغداد، قال ابن عدى سمعت أبا عبد اللّه النهاوندى يقول قلت لغلام خليل: ما هذه الرقائق التى تحدث بها؟ قال: وضعناها لنرقق بها قلوب العامة.

---

[۱] الدرر الكامنة ۲/ ۴۳۳.

[۲] مرآة الجنان ۴/ ۳۰۶.

[۳] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۰۵.

و قال أبو داود: أخشى أن يكون دجال بغداد، و قال الدارقطنى متروك.

و من مصائبه قال:

حدثنا محمد بن عبد اللّه العمرى حدثنا مالك عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر

. فهذا ملصق بمالك، و قال أبو بكر النقاش و هو واه.

قال أبو جعفر بن الشعيرى: لما حدث غلام خليل عن بكر بن عيسى عن أبى عوانة قلت له: يا أبا عبد اللّه ما هذا الرجل؟ هذا حدث عنه أحمد بن حنبل و هو قديم لم تدركه، ففكر فى هذا، فقلت: لعله آخر اسمه ذلك؟

فسكت، فلما كان من الغد قال لى يا أبا جعفر، علمت انى نظرت البارحة فى من سمعت عليه بالبصرة ممن يقال له بكر بن عيسى، فوجدتهم ستين رجلا» [۱].

و قال: «محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبيد اللّه ابن عاصم بن عمر بن الخطاب العدوى العمرى، ذكره العقيلى و قال لا يصح حديثه و لا يعرف بنقل الحديث.

حدثنا أحمد بن الخليل حدثنا ابراهيم بن محمد الحلبى حدثنى محمد ابن عبد اللّه بن عمر بن القاسم أنا مالك عن نافع عن ابن عمر مرفوعا: اقتدوا باللذين من بعدى.

فهذا لا أصل له من حديث مالك، بل هو معروف من حديث حذيفة ابن اليمان و قال الدارقطنى: البصرى هذا يحدث عن مالك بأباطيل، و قال ابن مندة: له مناكير» [۲].

فظهر أن هذا الحديث مصنوع موضوع.

و قال الذهبى: «عن يحيى بن سلمة بن كهيل عن أبيه عن أبى الزعراء عن ابن مسعود مرفوعا: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر، و اهتدوا

---

[۱] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۴۱.

[۲] ميزان الاعتدال ۳/ ۶۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۶

بهدى عمار، و تمسكوا بعهد ابن مسعود.

قلت: سنده واه جدا» [۱].

و قال المناوى بشرح الحديث برواية ابن مسعود: «و رواه ك عن ابن مسعود باللفظ المذكور. قال الذهبى و سنده واه جدا» [۲].

۱۰- إبطال ابن حجر إياه ... ص: ۱۰۶

لقد قال ابن حجر العسقلانى- مقتفيا أثر الذهبى-

«أحمد بن صليح عن ذى النون المصرى عن مالك عن نافع عن ابن عمر رضى اللّه عنهما: بحديث «اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر»

و هذا غلط، و أحمد لا يعتمد عليه» [۳].

و قال بعد كلام الذهبى المتقدم حول غلام خليل:

«و قال الحاكم سمعت الشيخ أبا بكر بن إسحاق يقول: أحمد بن محمد بن غالب ممن لا أشك فى كذبه، و قال أبو أحمد الحاكم:

أحادیثه کثیرة لا- تحصی کثرة و هو بیّن الأمر فی الضعف، و قال أبو داود: قد عرض علی من حدیثه فنظرت فی أربعمائة حدیث أسانیدها و متونها کذب کلها، و روی عن جماعة من الثقات أحادیث موضوعة علی ما ذکره لنا القاضی أحمد بن کامل مع زهده و ورعه، و نعوذ باللّه من ورع یقین صاحبه ذلک المقام» [... ۴].

و قال بعد کلام الذهبی فی محمد بن عبد اللّه العمری: «و قال العقیلی بعد تخریجه: هذا دیث منکر لا اصل له، و أخرجه الدارقطنی من روایة أحمد الخلیلی الضمری بسنده، و ساق بسند کذلک ثم قال: لا یثبت، و العمری هذا

---

[۱] تلخیص المستدرک ۳/ ۷۵.

[۲] فیض القدیر ۲/ ۵۷.

[۳] لسان المیزان ۱/ ۱۸۸.

[۴] لسان المیزان ۱/ ۲۷۲.

ضعیف» [... ۱].

۱۱- إبطال الهروی إیاه ... ص: ۱۰۷

لقد قال شیخ الإسلام الهروی ما نصه: «من موضوعات أحمد الجرجانی: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. باطل» [۲].

و الخلاصة: قد ثبت بطلان

حدیث «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

و بان وضعه، و ظهر کذب (الدهلوی) فی زعمه شهرته و تواتره، و الحمد للّه رب العالمین.

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۲۳۷.

[۲] الدر النضید ۹۷.

ثم ان (الدهلوی) لم یکتف بإیراد حدیث الاقتداء فی متن (التحفة) فأضاف فی حاشیتها:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر فإنهما حبل اللّه الممدود، من تمسک بهما فقد تمسک بالعروة الوثقی لا انفصام لها. أخرجه الطبرانی عن أبی الدرداء

، و له طرق أخری.

أقول: و هذا أیضا باطل لوجوه:

الاول: انه لم یعرف سنده حتی ینظر فیه، فلا یجوز الاستدلال به.

الثانی: انه غیر مخرج فی الکتب الملتزم فیها الصحة، فلا یصغی الیه.

الثالث: لقد أخرجه الطبرانی فی (المعجم الکبیر) علی ما فی (کنز العمال ۱۲/ ۱۷۱)، و لکن الطبرانی لم یلتزم فیه الصحة کالبخاری و مسلم و أمثالهما، و لم یصرح بصحة هذا الحدیث بالخصوص، کما لم یقل بصحته أحد من مشاهیر حفاظهم الثقات، بل لم یدع ذلک حتی غیر الثقات من علمائهم.

الرابع: لقد جعل (الدهلوی) فی (أصول الحدیث)- تبعا لوالده-

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۹

تصانیف الطبرانی من جملهٔ الکتب التی لم یلتزم فیها بالصحهٔ، و نص علی أنها لم تبلغ المرتبهٔ الاولی و لا الثانیهٔ من مراتب الشهرهٔ و القبول، و اعترف بأنها تضم الأحادیث الضعیفهٔ بل فیها ما رمی بالوضع، و أن فی رواتها المستورین و المجاهیل، و ذکر أن أکثر أحادیث معاجمه غیر معمول بها لدی الفقهاء، بل فیها ما انعقد الإجماع علی خلافه.

فإذا کان هذا حال کتب الطبرانی حسب تصریحه، فان مجرد وجود حدیث أبی الدرداء فی کتاب منها لا یدل علی اعتباره و لا یجوز الاعتماد علیه، و الاستناد الیه [۱ ...] فما الذی دعاه الی أن یحتج بهذا السیاق اذن؟

ان الذی دعاه الی ذلک وصف الشیخین فیه ب «حبل اللّه الممدود»..

نعم هذا ما دعاه الیه، و انخدع به، فأتی به معارضا لحدیث «الثقلین».

ثم قال (الدهلوی) قالت الشیعهٔ هذا خبر واحد، فلا یجوز التمسک به فیما یطلب فیه الیقین.

قلنا: لیس أقل من خبر الطیر و لا من خبر المنزلهٔ، و هم یدعون فیما یوافق مذهبهم التواتر و فیما یخالفه الآحاد تحکما، فلا یکون هذا الادعاء مقبولا..

شرح المواقف.

أقول: لا یخلو نقله عن تصرف ما، و هذا نص ما جاء

فی (شرح المواقف): «السادس: قوله علیه السلام اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر،

أقل مراتب الأمر الجواز. قالت الشیعهٔ: هذا خبر واحد فلا یجوز أن یتمسک به فیما یطلب فیه الیقین. قلنا: لیس أقل من خبر الطیر الذی یعولون به علی

---

[۱] بل اعترف الحافظ الهیثمی بضعف هذا الحدیث من هذا الوجه خاصهٔ حیث

قال (مجمع الزوائد ۹/ ۵۳): و عن ابی الدرداء قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر، فإنهما حبل اللّه المدود و من تمسک بهما فقد تمسک بالعروهٔ الوثقی التی لا انفصام لها. رواه الطبرانیّ

، و فیه من لم أعرفهم. و قد بحثنا عن هذا الحدیث سندا و دلالهٔ فی العدد الثانی من سلسلتنا فی الأحادیث الموضوعهٔ.

(المیلانی)

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۰

الافضلیهٔ کما سیأتی ان شاء اللّه تعالی، و لا من خبر المنزلهٔ الذی مر، و هم یدعون فیما یوافق مذهبهم التواتر، و فیما یخالفه الآحاد تحکما، فلا یکون ذلک الادعاء مقبولا.

أقول: و هذا فاسد.

فأما قوله: «قالت الشیعهٔ: هذا خبر واحد فلا یجوز أن یتمسک به فیما یطلب فیه الیقین» فلا یخلو من تلبیس، لان من راجع کتب الشیعهٔ علم أنهم یعتبرون هذا الحدیث من موضوعات أهل السنهٔ، و یثبتون فساده و بطلانه سندا و متنا.. کما فی (الشافی لعلم الهدی) و (منهاج الکرامهٔ للعلامهٔ الحلی) و کیف لا یکون کذلک؟ و قد اعترف بوضعه کبار حفاظ أهل السنهٔ، و لو جاء فی کلام أحد منهم انه خبر واحد فإنما کان علی سبیل التنزل و علی فرض تسلیم الصحهٔ.

و أما قوله: «لیس أقل من خبر الطیر.. و لا من خبر المنزلهٔ..» فظاهر الفساد کما لا یخفی علی من راجع المجلدین المختصین بهما، حیث أثبتنا هناک تواترهما علی ضوء کلمات أئمهٔ الحدیث من أهل السنهٔ.

و أما قوله: «و هم یدعون فیما یوافق مذهبهم التواتر، و فیما یخالفه الآحاد تحکما» فباطل، لأنهم لا یدعون تواتر حدیث من الأحادیث

فى الامامة و الكلام الا بالاستناد الى كلمات علماء الخصم.. كما لا يخفى على من راجع كتبهم الكلامية.

و يتجلى للمتتبع عكس ذلك لدى أهل السنة، فإنهم يدعون التواتر فيما يذكرونه لمعارضة براهين أهل الحق، و هو لم يبلغ أدنى مراتب الثبوت فضلا عن التواتر.

فنسبة التحكم الى أهل الحق مكابرة و مصادمة للواقع و الحقيقة.

و أما قوله: «فلا يكون ذلك الادعاء مقبولا» فمكابرة واضحة: لان الشيعة يبطلون حديث الاقتداء من أصله، و أما أهل السنة فمنهم من يصرح ببطلانه و وضعه و منهم من يصرح بأنه من الآحاد، فليس ادعاء كونه من

الآحاد من علماء الشيعة، و نحن و ان كنا فى غنى عن ذكر كلمات القائلين بذلك منهم- بعد ثبوت وضعه من كلمات كبار أئمتهم و حفاظهم- لكنا ننقل فى المقام بعض عباراتهم إلزاما لشارح المواقف و (الدهلوى) و تبيينا لكذبهما..

قال الآمدى فى الجواب عن مطاعن عمر: «و قد ورد فى حقه من النصوص و الاخبار ما يدرأ عنه ما قيل من الترهات، و هى و ان كانت أخبار آحاد غير أن مجموعها ينزل منزلة التواتر، فمن ذلك

قوله عليه السلام: ان فى أمتى لمحدثين، و ان عمر منهم

، و

قوله عليه السلام: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر» [۱].

و قال ابن الهمام فى مبحث الإجماع بعد أن ذكر حديث الاقتداء و

حديث عليكم بسنتى و سنة الخلفاء..

«أجيب: يفيدان أهلية الاقتداء لا منع الاجتهاد و عليه ان ذلك مع إيجابه، الا أن يدفع بأنه آحاد» [۲].

و قرره ابن أمير الحاج [۳].

و قال نظام الدين السهالوى فى (الصبح الصادق) فى المبحث المذكور بعد الحديثين المذكورين «و الجواب: انهما من أخبار الآحاد فلا يثبت به حجية الإجماع القطعى الحجية».

و فيه أيضا: و يمكن أن يجاب أيضا بأنهما من الآحاد، و أدلتنا الدالة على حجية الإجماع معممة و هى قطعية، فلا يعارضانها».

و كذا قال عبد العلى [۴].

هذا، و لم يجد الفخر الرازى بدا من الاعتراف بذلك، فقد قال فى الجواب عن الأحاديث المستدل بها على امامة أمير المؤمنين عليه السلام:

---

[۱] أبكار الأفكار للآمدى ۲/ ۱۱۲.

[۲] التحرير لابن الهمام بشرح ابن أمير الحاج ۳/ ۹۸.

[۳] التقرير و التحبير فى شرح التحرير ۳/ ۹۸.

[۴] فواتح الرحموت فى شرح مسلم الثبوت ۲/ ۵۰۹.

«الطريقة الخامسة لهم: التمسك بأخبار آحاد رووها منها

قوله عليه السلام سلموا على على بامرة المؤمنين

، و منها

قوله علیه السلام: انه سید المسلمین و امام المتقین و قائد الغر المحجلین

، و

قال علیه السلام: هذا ولی کل مؤمن و مؤمنة،

و

قال علیه السلام لعلی: أنت أخی و وصیی و خلیفتی من بعدی و قاضی دینی.

و الاعتراض: انها بأسرها معارضة بما

روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: ایتونی بدواة و قلم أکتب لابی بکر کتابا لا یختلف علیه اثنان، ثم قال یأبی اللّه و المسلمون الا أبا بکر

. و أیضا عیّنه للامامة فی الصلاة و ما عزله عنها فوجب أن یبقی اماما علی الصلاة، و کل من ثبت إمامته فی الصلاة بعد الرسول أثبت إمامته مطلقا، فوجب القول بإمامته. و روی عن أنس بعد الرسول أثبت إمامته مطلقا، فوجب القول بإمامته. و روی عن أنس رضی اللّه عنه: ان النبی أمره عند اقبال أبی بکر أن یبشره بالجنة و بالخلافة بعده ... و بما

روی انه علیه السلام قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

و الکلام علی صحة هذه الأحادیث من الجانبین و فی دلالتها علی المطلوب طویل، و لکنها عن إفادة الیقین بمعزل، لکونها من أخبار الآحاد عند التحقیق و ان کان کل واحد من الفریقین یدعی فی خبره کونه متواترا و یطعن فیما یرویه مخالفه».

أقول: فمن القائل بکون هذا الحدیث من أخبار الآحاد اذن؟! و قد ثبت أن القائلین بوضعه منهم أکثر عددا و أجل قدرا...

قوله: «فاللازم أن یکون هؤلاء کلهم أئمة».

أقول: انما یلزم ذلک لو کان قد صح ما استدل به شیء من الأحادیث، و لکن قد ظهر سقوط جمیع ما زعمه معارضا لحدیث الثقلین سندا و دلالة و متنا فدعوی لزوم امامة الحمیراء و عمار و ابن مسعود و معاذ بن جبل و أبی بکر بن أبی قحافة و عمر بن الخطاب باطلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۳

دحض المعارضة بحدیث: أصحابی کالنّجوم ... ص: ۱۱۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۵

هذا.. و کأن (الدهلوی) یعلم بعدم نهوض تلک الأحادیث الموضوعة حجة فی مقابلة حدیث الثقلین، فأضاف إلیها حدیثا آخر، و هو «حدیث النجوم»

فقال فی حاشیة [التحفة]: «و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مهما أوتیتم من کتاب اللّه فالعمل به، لا عذر لاحد فی ترکه، فان لم یکن فی کتاب اللّه فبسنة منی ماضیة، فان لم یکن منی سنة ماضیة فما قال أصحابی، ان أصحابی بمنزلة النجوم فی السماء، فأیما أخذتم به اهتدیتم، و اختلاف أصحابی لکم رحمة. أخرجه البیهقی بسنده فی المدخل عن ابن عباس».

حدیث النجوم موضوع سندا عند الأئمة ... ص: ۱۱۵

اشارة

أقول: لکنه أیضا موضوع باطل کما نص علی ذلک کبار الأئمة و الحفاظ:

۱- احمد بن حنبل ... ص: ۱۱۵

لقد کذب أحمد بن حنبل حدیث النجوم و حکم بوضعه، قال ابن أمیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۶

الحاج.. «قال أحمد: لا یصح» [۱].

و قال نظام الدین فی (الصبح الصادق فی شرح المنار) و عبد العلی فی (فواتح الرحموت ۲/ ۵۱۰): «قال ابن حزم فی رسالته الکبری: مکذوب موضوع باطل، و به قال أحمد و البزار».

۲- المزنی ... ص: ۱۱۶

اشارة

لم یصحح أبو ابراهیم المزنی- صاحب الشافعی- هذا الحدیث، و قد ذکر له- ان صح- معنی هو بعید عن الصواب بکثیر، قال ابن عبد البر:

قال المزنی رحمه اللّه فی

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أصحابی کالنجوم

، قال:

ان صح هذا الخبر فمعناه فیما نقلوا عنه و شهدوا به علیه: فکلهم ثقة مؤتمن علی ما جاء به، لا یجوز عندی غیر هذا، و أما ما قالوا فیه برأیهم فلو کان عند أنفسهم کذلک ما خطأ بعضهم بعضا و لا أنکر بعضهم علی بعض و لا رجع منهم احد الی قول صاحبه، فتدبر» [۲].

ترجمة المزنی ... ص: ۱۱۶

و ترجم له ابن خلکان بما ملخصه: «أبو ابراهیم اسماعیل بن یحیی المزنی صاحب الامام الشافعی هو من أهل مصر، کان زاهدا عالما مجتهدا محجاجا غواصا علی المعانی الدقیقة، و هو امام الشافعیین و أعرفهم بطرقه و فتاواه و ما ینقله عنه، صنف کتبا کثیرة فی مذهب الامام الشافعی، و قال الشافعی فی حقه: المزنی ناصر مذهبی.

و کان فی غایة الورع، و بلغ من احتیاطه انه کان یشرب فی جمیع فصول السنة من کوز نحاس، فقیل له فی ذلک، فقال: بلغنی انهم یستعملون

---

[۱] التقریر و التحبیر فی شرح التحریر ۳/ ۹۹.

[۲] جامع بیان العلم ۲/ ۸۹- ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۷

السرجین فی النیران و النار لا تطهرها، و کان من الزهد علی طریقة صعبة شدیدة، و کان مجاب الدعوة، و لم یکن أحد من أصحاب الشافعی یحدث نفسه فی شیء من الأشیاء بالتقدم علیه، و هو الذی تولی غسل الامام الشافعی، و قیل: کان معه أیضا حینئذ الربیع.

و ذکره ابن یونس فی تاریخه ثم قال: صاحب الشافعی، و قال: کانت له عبادة و فضل، ثقة فی الحدیث لا یختلف فیه، حاذق من أهل الفقه، و کان أحد الزهاد فی الدنیا، و کان من خیر خلق اللّه عز و جل.

و مناقبه کثیرة. و توفی لست بقین من شهر رمضان سنة اربع و ستین و مأتین بمصر، و دفن بالقرب من تربة الامام الشافعی» [۱].

و قال السبکی: «الامام الجلیل أبو ابراهیم المزنی ناصر المذهب و بدر سمائه ... کان جبل علم، مناظرا محجاجا، قال الشافعی رضی اللّه عنه فی وصفه: لو ناظر الشیطان لغلبه، و کان زاهدا ورعا متقللا من الدنیا، مجاب الدعوة، و کان إذا فاتته صلاة فی جماعة صلاها خمسا و عشرین مرة، و یغسّل الموتی تعبدا و احتسابا و یقول: افعله لیرق قلبی.. قال الشافعی: المزنی ناصر مذهبی.» [۲].

و انظر: (حسن المحاضرة ۱/ ۳۰۷) و (مرآة الجنان ۲/ ۱۶۷- ۱۷۸) و (العبر ۲/ ۲۸) و غیرها.

۳- البزار ... ص: ۱۱۷

لقد طعن الحافظ البزار فی حدیث النجوم،

فقد قال ابن عبد البر:

«و عن محمد بن أیوب الرقی قال قال لنا أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار: سألتم عما یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مما فی أیدی

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۱۹۶.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۹۳.

العامة یروونه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: أصحابی کمثل النجوم، أو أصحابی کالنجوم فبأیها اقتدوا اهتدوا.

قال:

و هذا الکلام لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. رواه عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن ابن عمر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و ربما رواه عبد الرحیم عن أبیه عن ابن عمر. و انما أنی ضعف هذا الحدیث من قبل عبد الرحیم بن زید، لان أهل العلم قد سکتوا عن الروایة لحدیثه.

و الکلام أیضا منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و

قد روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بإسناد صحیح: علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین المهدیین بعدی فعضوا علیها بالنواجذ ، و هذا الکلام یعارض حدیث عبد الرحیم لو ثبت فکیف و لم یثبت، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یبیح الاختلاف بعده من أصحابه، و اللّه أعلم. هذا آخر کلام البزار» [۱].

و فیه وجوه عدیدة فی قدح حدیث النجوم تقدم بیانها فی القسم الثانی من مجلد (حدیث مدینة العلم)..

و قد نقل هذا الکلام عن البزار و اعتمده جماعة کبیرة من علمائهم منهم: ابن حزم فی (رسالته) و ابن تیمیة فی (منهاجه) و أبو حیان فی (تفسیریه) و ابن مکتوم فی (الدر اللقیط) و ابن القیم فی (اعلام الموقعین) و الزین العراقی فی (تخریج المنهاج) و ابن حجر فی (تخریج المختصر) و (تخریج الرافعی الکبیر) و ابن أمیر الحاج فی (التقریر و التحبیر) و القاری فی (شرح الشفاء) و المناوی فی (شرح الجامع الصغیر) و نظام الدین فی (الصبح الصادق) و عبد العلی فی (فواتح الرحموت).

---

[۱] جامع بیان العلم ۲/ ۹۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۹

۴- ابن القطان ... ص: ۱۱۹

اشارة

لقد أورد الحافظ ابن عدی المعروف بابن القطان هذا الحدیث فی (الکامل) و موضوعه الضعفاء و المقدوحون و موضوعاتهم، بترجمة جعفر بن عبد الواحد، و حمزة النصیبی، کما ستعرف ذلک من کلام الزین العراقی.

ترجمة ابن عدی ... ص: ۱۱۹

و ترجم له السمعانی بما ملخصه: «و أبو أحمد عبد اللّه ابن عدی بن عبد اللّه ابن محمد الجرجانی المعروف بابن القطان الحافظ، حافظ عصره، صنف فی معرفة ضعفاء المحدثین کتابا مقدار ستین جزءا سماه (الکامل) و کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه مثله، تفرد بأحادیث، و قد کان وهب أحادیث تفرد بها لبنیه و أبی زرعة و منصور، تفردوا بروایتها عن أبیهم.

قال حمزة بن یوسف السهمی: سألت الدارقطنی أن یصنف کتابا فی ضعفاء المحدثین فقال: ألیس عندک کتاب ابن عدی؟ قلت: نعم، قال:

فیه کفایة، لا یزاد علیه.

و کانت وفاته یوم السبت غرة ذی القعدة سنة سبع و سبعین و مائتین» [۱].

و قال الذهبی: «قال الخلیلی: «کان عدیم النظیر حفظا و جلالة، سألت عبد اللّه بن محمد الحافظ: أیهما احفظ ابن عدی او ابن قانع؟ فقال: زر قمیص ابن عدی احفظ من عبد الباقی بن قانع.

قال الخلیلی: و سمعت احمد بن أبی مسلم الحافظ یقول: لم أر أحدا مثل أبی احمد ابن عدی، و کیف فوقه فی الحفظ؟. و کان أحمد قد لقی الطبرانی و أبا احمد الحاکم و قد قال لی: کان حفظ هؤلاء تکلفا و حفظ ابن عدی طبعا،

---

[۱] الأنساب- الجرجانی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۰

زاد معجمه علی ألف شیخ» [... ۱].

و کذا ترجم له فی (العبر ۶/ ۳۳۷) و الیافعی فی (مرآة الجنان ۲/ ۳۸۱) و جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفاظ).

۵- الدارقطنی ... ص: ۱۲۰

لقد قدح الدارقطنی فی حدیث النجوم، فقد قال ابن حجر العسقلانی ما نصه: «جمیل بن یزید عن مالک عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر رفعه: ما وجدتم فی کتاب اللّه فالعمل به، و لا یسعکم ترکه الی غیره، الحدیث، و فیه: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم. أخرجه الدارقطنی فی غرائب مالک، و الخطیب فی الرواة عن مالک من طریق الحسن بن مهدی عن عبدة المروزی عن محمد بن احمد السکونی عن بکر بن عیسی المروزی عن أبی یحیی عن جمیل به.

قال الدارقطنی: لا یثبت عن مالک، و رواته مجهولون» [۲].

و سیأتی ذلک عن (تخریج أحادیث الکشاف لابن حجر) أیضا.

۶- ابن حزم ... ص: ۱۲۰

لقد کذب ابن حزم هذا الحدیث و أبطله و حکم بوضعه، فقد قال أبو حیان ما نصه: «قال الحافظ أبو محمد علی بن أحمد بن حزم فی رسالته فی إبطال الرأی و القیاس و الاستحسان و التعلیل و التقلید ما نصه: و هذا خبر مکذوب موضوع باطل لم یصح قط» [۳].

و تجد کلام ابن حزم هذا فی (النهر الماد) و (الدر اللقیط) و (تخریج

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۴۰.

[۲] لسان المیزان ۲/ ۱۳۷.

[۳] البحر المحیط ۵/ ۵۲۸.

أحادیث المنهاج) و (التلخیص الحبیر) و (التقریر و التحبیر) و (المرقاة) و (نسیم الریاض) و (الصبح الصادق) و (فواتح الرحموت) کما ستعرف ذلک کله ان شاء اللّه تعالی.

هذا، و قد نقل ابن حزم فی رسالته المذکورة کلام البزار المتقدم سابقا و أیده کما سیأتی عن (البحر المحیط) و غیره، کما قدح فیه فی کتابه (الاحکام فی أصول الاحکام) أیضا.

۷- البیهقی ... ص: ۱۲۱

لقد ضعف البیهقی حدیث النجوم فی (المدخل)، فقد قال الحافظ العراقی ما نصه: «و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر و من حدیث ابن عباس بنحوه، و من وجه آخر مرسلا و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفة، لم یثبت فی هذا اسناد» [۱].

و سیأتی عن (تخریج أحادیث الکشاف) أیضا.

و من هنا یظهر خیانة (الدهلوی)، إذ نقل الحدیث بروایة ابن عباس عن (المدخل) و سکت عن تضعیف البیهقی إیاه..

علی أن البیهقی قد طعن فیه فی کتابه (الاعتقاد) أیضا، حیث حکم فی سنده الذی فیه عبد الرحیم بن زید بأنه غیر قوی، و فی سنده عن الضحاک بأنه حدیث منقطع، کما سیأتی عن ابنی حجر و أمیر الحاج..

۸- ابن عبد البر ... ص: ۱۲۱

قال الحافظ أبو عمرو و ابن عبد البر بعد کلام البزار و المزنی المتقدمین: -

«قال أبو عمرو: قد روی أبو شهاب الحناط عن حمزة الجزری عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انما أصحابی مثل

---

[۱] تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

النجوم، فأیهم أخذتم بقوله اهتدیتم

. و هذا اسناد لا یصح و لا یرویه عن نافع من یحتج به، و لیس کلام البزار بصحیح علی کل حال، لان الاقتداء بأصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم منفردین انما هو لمن جهل ما یسأل عنه، و من کانت هذه حاله فالتقلید لازم له، و لم یأمر أصحابه أن یقتدی بعضهم ببعض إذا تأولوا تأویلا سائغا جائزا ممکنا فی الأصول، و انما کل واحد منهم نجم جائز أن یقتدی به العامی الجاهل، بمعنی ما یحتاج

اليه من دينه، و كذلك سائر العلماء من العامة، و اللّه أعلم.

و قد روی فی هذا الحديث اسناد غير ما ذكر البزار عن سلام بن سليم قال حدثنا الحارث بن غصين عن الأعمش عن أبی سفيان عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أصحابی كالنجوم بأيهم اقتديتم اهديتم.

قال أبو عمرو: هذا اسناد لا تقوم به حجة، لان الحارث بن غضين مجهول» [۱].

و قد ذكرنا فوائد هذا الكلام- مع الاعتراض علی بعضه- فی القسم الثانی من مجلد حديث (مدينة العلم).

۹- ابن عساكر ... ص: ۱۲۲

اشارة

لقد صرح الحافظ ابن عساكر بضعف هذا الحديث، كما ستعرف ذلك من (فيض القدير) ان شاء اللّه.

ترجمة ابن عساكر ... ص: ۱۲۲

و قد ترجم لابن عساكر و أثنی عليه جماعة كبيرة من أصحاب المعاجم الرجالية و كتب التاريخ منهم:

ياقوت الحموی فی (معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳- ۸۷).

ابن خلكان فی (وفيات الأعيان ۲/ ۴۷۱).

---

[۱] جامع بيان العلم ۲/ ۹۰- ۹۱.

الذهبی فی (تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) و (دول الإسلام ۲/ ۸۵).

اليافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳).

السبكی فی (طبقات الشافعية ۴/ ۲۷۳).

ابو الفداء الايوبی فی (المختصر فی اخبار البشر ۳/ ۵۹).

ابن الوردی فی (تتمة المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۲۴).

جلال الدين السيوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۴).

الاسنوی فی (طبقات الشافعية ۲/ ۲۱۶).

الخوارزمی فی (جامع مسانيد أبی حنيفة).

و قد ذكرنا ترجمته بالتفصيل فی مجلد (حديث الطير).

۱۰- ابن الجوزی ... ص: ۱۲۳

لقد أورده الحافظ ابن الجوزی فی (العلل المتناهية) قائلا: «روی نعيم بن حماد قال نا عبد الرحيم بن زيد العمی عن أبيه عن سعيد بن المسيب عن عمر ابن الخطاب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم سألت ربی فيما يختلف فيه أصحابی من بعدی، فأوحی الی يا محمد ان أصحابك عندی بمنزلة النجوم فی السماء، بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ بشیء مما هم عليه من اختلافهم فهو علی هدی.

قال المؤلف: و هذا لا يصح، نعيم مجروح، و قال يحيی بن معين:

عبد الرحیم کذاب» [۱].

۱۱- ابن دحیة ... ص: ۱۲۳

اشارة

و قد قدحه الحافظ ابن دحیة قال الحافظ العراقی: «و قال ابن دحیة- و قد ذکر حدیث أصحابی کالنجوم- حدیث لا یصح» [۲].

---

[۱] العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة ۱/ ۲۸۳.

[۲] تعلیق تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۴

ترجمة ابن دحیة ... ص: ۱۲۴

و ترجم لابن دحیة:

ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۳/ ۱۲۱).

و السیوطی فی (بغیة الوعاة ۲/ ۲۱۸) و (حسن المحاضرة ۱/ ۳۵۵).

و المقری فی (نفح الطیب ۲/ ۳۰۱).

و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۷۹- ۸۰).

و قد ذکرنا ترجمته فی مجلد (حدیث الولایة).

۱۲- أبو حیان ... ص: ۱۲۴

اشارة

لقد قال الحافظ أبو حیان الاندلسی القول الفصل فی حدیث النجوم، و هذا نص کلامه:

«قال الزمخشری فان قلت: کیف کان القرآن تبیانا لکل شیء؟

قلت: المعنی انه بین کل شیء من أمور الدین حیث کان نصا علی بعضها، و احالة علی السنة حیث امر باتباع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و طاعته، و قیل «و ما ینطق عن الهوی» و حثا علی الإجماع فی قوله «وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ»، و قد رضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لامته اتباع أصحابه و الاقتداء بآثاره فی

قوله: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، و قد اجتهدوا و قاسوا و وطئوا طرق القیاس و الاجتهاد، فکانت السنة و الإجماع و القیاس مستنده الی تبیین الکتاب، فمن ثم کان تبیانا لکل شیء.

و قوله: و قد رضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «الی قوله» اهتدیتم، لم یقل ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو حدیث موضوع لا یصح بوجه عن رسول اللّه، قال الحافظ أبو محمد علی بن أحمد بن حزم فی رسالته فی إبطال الرأی و القیاس و الاستحسان و التعلیل و التقلید ما نصه: و هذا خبر مکذوب عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مما فی أیدی العامة ترویه

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: انما مثل أصحابی کمثل النجوم- أو کالنجوم- بأیها اقتدوا

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۵

اهتـدوا. و هذا كلام لم یصح عن النبی صلّى اللّه علیه و سلّم، رواه عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن ابن عمر عن النبی صلّى اللّه علیه و سلّم.

و انما أتى ضعف هذا الحدیث من قبل عبد الرحیم، لان أهل العلم سكتوا عن الروایة لحدیثه، و الكلام أیضا منكر عن النبی صلّى اللّه علیه و سلّم و لم یثبت، و النبی لا یبیح الاختلاف بعده من أصحابه. هذا نص كلام البزار.

قال ابن معین: عبد الرحیم بن زید كذاب لیس بشیء، و قال البخاری: هو متروک.

و رواه ایضا حمزة الجزری. و حمزة هذا ساقط متروک» [۱].

ترجمة أبی حیان ... ص: ۱۲۵

و قد ترجم صلاح الدین الصفدی أبا حیان بما هذا ملخصه: «الشیخ الامام الحافظ العلامة فرید العصر و شیخ الزمان و امام النحاة أثیر الدین أبو حیان الغرناطی، لم أر فی أشیاخی أكثر اشتغالا منه، لانی لم أره الا یسمع أو یشتغل أو یكتب، و لم أره على غیر ذلک، و هو ثبت فیما ینقله، محرر لما یقوله، عارف باللغة، ضابط لالفاظها، و أما النحو و التصریف فهو امام الدنیا فیهما، لم یذكر معه فی أقطار الأرض غیره فی العربیة، و له الید الطولى فی التفسیر و الحدیث و الشروط و الفروع و تراجم الناس و طبقاتهم و تواریخهم و حوادثهم، و له التصانیف التی سارت و طارت و انتشرت و انتثرت و قرئت و درست و نسخت و ما نسخت، أخملت كتب الأقدمین و ألهت المقیمین بمصره و القادمین، و قرأ الناس علیه و صاروا أئمة و أشیاخا فی حیاته» [۲].

و ذكره الذهبی فی (المعجم المختص) و الكتبی فی (فوات الوفیات ۴/ ۷۱).

---

[۱] البحر المحیط ۵/ ۵۲۷- ۵۲۸، النهر الماد من البحر المحیط.

[۲] الوافی بالوفیات ۵/ ۲۶۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۶

و السبكی و قال: «شیخنا و أستاذنا أبو حیان شیخ النحاة، العلم الفرد و البحر الذی لا یعرف الجزر بل المد ... و كان الشیخ أبو حیان اماما منتفعا به اتفق أهل العصر على تقدیمه و إمامته و نشأت أولادهم على حفظ مختصراته و آباؤهم على النظر فی مبسوطاته، و ضربت الأمثال باسمه مع صدق اللهجة و كثرة الإتقان و التحری، و سدد طرفا صالحا من الفقه» [... ۱].

و قال الاسنوی بترجمته: «امام زمانه فی علم النحو، و صاحب التصانیف المشهورة فیه و فی التفسیر شرقا و غربا و التلامیذ المنتشرة، كان أیضا اماما فی اللغة، عارفا بالقراءات السبع و الحدیث، شاعرا مجیدا، و كان صادق اللهجة كثیر الإتقان و التحری، ملازما على الاشتغال الى آخر وقت، كثیر الاستحضار و اشتغل بالفروع اشتغالا قلیلا» [... ۲].

و ترجم له ابن الجزری فقال: «الامام الحافظ الأستاذ شیخ العربیة و الأدب و القراءات مع العدالة و الثقة. قال الذهبی: و مع براعته الكاملة فی العربیة له ید طولى فی الفقه و الآثار و القراءات و اللغات، و له مصنفات ...

و هو فخر أهل مصر فی وقتنا فی العلم، تخرج به جماعة» [... ۳].

ذكره ابن حجر و نقل عن الكمال فی ترجمته: «شیخ الدهر و عالمه، و محیی الفن الاول بعد ما درست معالمه، و بحر اللسان العربی فلا یقار به أحد فیه و لا یقاومه، و ذكر أنه لازمه من سنة ثمانی عشرة الى أن مات، و ذكر جملة كثیرة من شیوخه، و ذكر تصانیفه و ذكر أنه كان صدوقا حجة سالم العقیدة من البدع الفلسفیة و الاعتزال و التجسیم، و جرى على مذهب أهل الأدب فی المیل الى محاسن الشباب و مال الى مذهب أهل الظاهر، و الى محبة علی بن أبی طالب و التجافی عمن قاتله، و كان یتأول

قوله «لا یحبک الا مؤمن و لا یبغضک الا منافق»

و کان کثیر الخشوع، یبکی عند قراءهٔ القرآن و عند

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۴۷۵.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۴۵۷.

[۳] طبقات القراء ۲/ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۷

الأبیات الغزلیهٔ، و قال: و امتدحه الأعیان» [... ۱].

و بنحو ذلک ترجم له و ذکره السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ ۱۲۱) و الأسدی فی (طبقات الشافعیهٔ- ۳/ ۲۲۰) و الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۲۸۸) و غیرهم.

۱۳- الذهبی ... ص: ۱۲۷

لقد قدح الذهبی حدیث النجوم فی مواضع عدیدهٔ، منها بترجمهٔ «جعفر ابن عبد الواحد الهاشمی» حیث قال بعد کلمات العلماء الأعیان فی جرحه:

«و من بلایاه

عن وهب بن جریر عن أبیه عن الأعمش عن أبی صالح عن أبی هریرهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم من اقتدی بشیء منها اهتدی» [۲].

و منها بترجمهٔ «زید العمی» حیث قال بعد إیراده: «فهذا باطل» [۳].

و منها بترجمهٔ «عبد الرحیم بن زید» [۴].

۱۴- ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷

اشارهٔ

و قدحه تاج الدین ابن مکتوم القیسی، حیث نقل کلمات شیخه أبی حیان المتقدمهٔ سابقا عن تفسیریه، فی کتابه (الدر اللقیط من البحر المحیط- المطبوع بهامش البحر المحیط) بعین ألفاظها.

ترجمهٔ ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷

و قد أثنی علی ابن مکتوم و ترجم له الصفدی، و الجزری فی (طبقات

---

[۱] الدرر الکامنهٔ ۵/ ۷۰.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۴۱۳.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۱۰۲.

[۴] میزان الاعتدال ۲/ ۶۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۸

القراء ۱/ ۷۰) و جلال الدین السیوطی فی (طبقات النحاة) و (حسن المحاضرة فی تاریخ مصر و القاهرة ۱/ ۴۷).

و ذکره ابن حجر العسقلانی فقال: «کان قد تقدم فی الفقه و النحو و اللغة و درس و ناب فی الحکم، و جمع من تفسیر أبی حیان مجلدا سماه (الدر اللقیط من البحر المحیط) قصره علی مباحث مع ابن عطیة و الزمخشری» [۱].

و قد ذکرنا ترجمته فی القسم الثانی من مجلد (حدیث الغدیر).

۱۵- ابن القیم ... ص: ۱۲۸

و طعن ابن قیم الجوزیة فی حدیث النجوم، حیث قال فی الرد علی المقلدین: «الوجه الخامس و الأربعون قولهم: یکفی فی صحة التقلید الحدیث المشهور: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

جوابه من وجوه: أحدها ان هذا الحدیث قد روی من طریق الأعمش عن أبی سفیان عن جابر، و من حدیث سعید بن المسیب عن ابن عمر، و من طریق حمزة الجزری عن نافع عن ابن عمر.

و لا یثبت شیء منها.

قال ابن عبد البر: حدثنا محمد بن ابراهیم بن سعید أن أبا عبد اللّه ابن مفرح حدثهم ثنا محمد بن أیوب الصموت قال قال لنا البزار: و أما ما یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم، فهذا الکلام لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۲].

۱۶- الزین العراقی ... ص: ۱۲۸

اشارة

و قال الحافظ زین الدین العراقی ما نصه: «حدیث أصحابی

---

[۱] الدرر الکامنة ۱/ ۱۷۴.

[۲] اعلام الموقعین ۲/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۹

کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم» رواه الدار قطنی فی الفضائل و ابن عبد البر فی العلم من طریقه من حدیث جابر و قال: هذا اسناد لا تقوم به حجة، لان الحارث بن غصین مجهول، و رواه عبد بن حمید فی مسنده من روایة عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن ابن المسیب عن ابن عمر، قال البزار:

منکر لا یصح.

و رواه ابن عدی فی الکامل من روایة حمزة بن أبی حمزة النصیبی عن نافع عن ابن عمر بلفظ فأیهم أخذتم بقوله- بدل اقتدیتم- و اسناده ضعیف من أجل حمزة فقد اتهم بالکذب.

و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر و من حدیث ابن عباس بنحوه و من وجه آخر مرسلا

و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفة لم یثبت فی هذا اسناد. و قال ابن حزم: مکذوب موضوع باطل،

قال البیهقی: و یؤدی بعض معناه حدیث أبی موسی: النجوم أمنة لأهل السماء، و فیه أصحابی أمنة لامتی، الحدیث، رواه مسلم» [۱].

و قال الزین العراقی: «قال ابن دحیة- و قد ذکر حدیث أصحابی کالنجوم-: حدیث لا یصح، و

رواه القضاعی قال: أنبأنا أبو الفتح منصور ابن علی الانماطی، أنبأ أبو محمد الحسن بن رشیق، أنبأ محمد بن جعفر بن محمد، حدثنا

جعفر- يعنى ابن عبد الواحد- أنبأ وهب بن جرير بن حازم عن أبيه عن الأعمش عن أبى صالح عن أبى هريرة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: مثل أصحابى مثل النجوم من اقتدى بشيء منها اهتدى.

قال الدارقطنى: جعفر ابن عبد الواحد كان يضع الحديث، و قال أبو أحمد بن عدى: كان يتهم بوضع الحديث، لا يصح» [۲].

هذا و سيأتى عن (نسيم الرياض) اعتراض العراقى على القاضى

---

[۱] تخريج أحاديث المنهاج- مخطوط.

[۲] تعليق تخريج أحاديث المنهاج- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۰

عياض إيراده حديث النجوم بصيغة الجزم.

ترجمة الزين العراقى ... ص: ۱۳۰

و قد ترجم للزين العراقى و أثنى عليه جماعة متهم:

۱- الجزرى فى (طبقات القراء ۱/ ۳۸۲).

۲- السخاوى فى (الضوء اللامع ۴/ ۱۷۱- ۱۷۸).

۳- الشوكانى فى (البدر الطالع ۱/ ۳۵۴- ۳۵۶).

۱۷- ابن حجر العسقلانى ... ص: ۱۳۰

اشارة

قال ابن حجر العسقلانى ما نصه: «حديث أصحابى كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم. عبد بن حميد فى مسنده من طريق حمزة النصيبى عن نافع عن ابن عمر. و حمزة ضعيف جدا.

و رواه الدارقطنى فى غرائب مالك من طريق جميل بن يزيد عن مالك عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جابر. و جميل لا يعرف و لا أصل له من حديث مالك و لا من فوقه.

و ذكره البزار من رواية عبد الرحيم بن زيد العمى عن أبيه عن سعيد ابن المسيب عن عمر، و عبد الرحيم كذاب، و من حديث أنس أيضا، و اسناده واه.

و رواه القضاعى فى مسند الشهاب له عن الأعمش عن أبى صالح عن أبى هريرة، و فى اسناده جعفر بن عبد الواحد الهاشمى، و هو كذاب.

و رواه أبو ذر الهروى فى كتاب السنة من حديث مندل عن جويبر عن الضحاك بن مزاحم منقطعا. و هو فى غاية الضعف.

قال أبو بكر البزار: هذا الكلام لم يصح عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم.

و قال ابن حزم: هذا خبر مكذوب باطل.

و قال البيهقى فى الاعتقاد عقب

حديث أبى موسى الاشعرى الذى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۱

أخرجه مسلم بلفظ: النجوم أمنة لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم أتى أهل السماء ما يوعدون، أصحابى أمنة لامتى فإذا ذهب أصحابى

أتی أمتی ما یوعدون

. قال البیهقی: روی فی حدیث موصول بإسناد غیر قوی- یعنی حدیث عبد الرحیم العمی- و فی حدیث منقطع- یعنی حدیث الضحاک بن مزاحم-: مثل أصحابی کمثل النجوم فی أهل السماء من أخذ بنجم منها اهتدی

، قال: و الذی رویناه هاهنا من الحدیث الصحیح یؤدی بعض معناه.

قلت: صدق البیهقی، هو یؤدی صحة التشبیه للصحابة بالنجوم خاصة، أما فی الاقتداء فلا یظهر من حدیث أبی موسی، نعم یمکن أن یتلمح ذلک من معنی الاهتداء» [۱].

و قال ابن حجر: «حدیث أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

الدارقطنی فی المؤتلف من روایة سلام بن سلیم عن الحارث بن غصین عن الأعمش عن أبی سفیان عن جابر مرفوعا، و سلام ضعیف.

و أخرجه فی غرائب مالک من طریق جمیل بن یزید عن مالک عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر فی أثناء حدیث- و فیه: فبأی قول أصحابی أخذتم اهتدیتم، انما مثل أصحابی مثل النجوم من أخذ بنجم منها اهتدی، و قال: لا یثبت عن مالک، و رواته دون مالک مجهولون.

و رواه عبد بن حمید و الدارقطنی فی الفضائل من حدیث حمزة الجزری عن نافع عن ابن عمر، و حمزة اتهموه بالوضع.

و رواه القضاعی فی مسند الشهاب من حدیث أبی هریرة و فیه: جعفر ابن عبد الواحد الهاشمی، و قد کذبوه.

و رواه ابن طاهر من روایة بشر بن الحسین عن الزبیر بن عدی عن أنس و بشر کان متهما أیضا.

و أخرجه البیهقی فی المدخل من روایة جویبر عن الضحاک عن

---

[۱] تلخیص الحبیر ۴/ ۱۹۰- ۱۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۲

ابن عباس و جویبر متروک، و من روایة جویبر عن جواب بن عبید اللّه مرفوعا

، و هو مرسل قال البیهقی: هذا المتن مشهور و أسانید کلها ضعیفة.

و روی فی المدخل أیضا عن عمر: سألت ربی فیما یختلف فیه أصحابی من بعدی، فأوحی الی یا محمد أصحابک عندی بمنزلة النجوم من السماء، بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ بشیء مما هم علیه من اختلافهم فهو عندی علی هدی.

و فی اسناده عبد الرحیم بن زید العمی و هو متروک» [۱].

أقول: و فی عبارتی ابن حجر هاتین وجوه ینبغی التدقیق و التدبر فیها، و کلها تهبط بحدیث النجوم الی أقصی درجات الفساد، و یظهر منهما أیضا قبح تمسک (الدهلوی) بروایة البیهقی، إذ أنه بلغ من الهوان حدا لم یتمکن البیهقی من السکوت عنه حتی اعترف بضعفه.

تنبیهات ... ص: ۱۳۲

اشارة

و بعد، فان هاهنا تنبیهات:

الاول: لقد اکتفی ابن حجر فی (سلام بن سلیم) بقوله «سلام ضعیف» و قد علم سابقا- فی الطعن فی حدیث أعلمیة معاذ- کونه مجروحا و مطعونا فیه بمطاعن جسیمة.

الثانی: انه أعرض عن تضعیف (الحارث بن غصین) و قد علم من کلام الحافظین ابن عبد البر و العراقی کونه مجروحا.

الثالث: انه لم یقل فی (حمزة) الا «اتهموه بالوضع» و هذه بعض کلماتهم فی جرحه:

ترجمة حمزة الجزری ... ص: ۱۳۲

قال البخاری: «منکر الحدیث» [۲] و قال النسائی «متروک الحدیث» [۳]

---

[۱] الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشاف- هامش الکشاف ۲/ ۶۲۸.

[۲] الضعفاء للبخاری ۳۶.

[۳] الضعفاء للنسائی ۳۲.

و قال ابن الجوزی: «قال یحیی: لیس بشیء، و قال ابن عدی، یضع الحدیث» و قال أیضا: «قال أحمد: هو مطروح الحدیث، و قال یحیی: لیس بشیء لا یساوی فلسا، و قال ابن عدی: یضع الحدیث، و قال ابن حبان:

لا یحل الروایة عنه» [۱].

و تقدم عن أبی حیان قوله: «و حمزة هذا ساقط متروک».

و ترجمه الذهبی و قال: «قال ابن معین: لا یساوی فلسا، و قال البخاری: منکر الحدیث، و قال الدارقطنی: متروک، و قال ابن عدی: عامة مروياته موضوعة» [۲].

و ذکره ابن حجر نفسه و قال بعد نقل الکلمات المذکورة: «قلت:

و قال أبو حاتم أیضا و أبو زرعة: ضعیف الحدیث، و زاد أبو حاتم: أضعف من حمزة بن نجیح، و قال الآجری عن أبی داود: لیس بشیء، و قال الحاکم:

یروی أحادیث موضوعة، و قال ابن عدی أیضا: یضع الحدیث، و أورد له البخاری و ابن حبان فی موضوعاته» [۳].

الرابع: انه قال فی (جعفر بن عبد الواحد): «و قد کذبوه» و إلیک بعض أقوالهم فیه:

ترجمة جعفر بن عبد الواحد ... ص: ۱۳۳

قال ابن الجوزی بعد حدیث: «هذا حدیث موضوع قال ابن حبان: لا أصل لهذا الحدیث، قال: و جعفر کان یسرق الحدیث و یقلب الاخبار حتی لا یشک انه یعملها، و قال أبو أحمد ابن عدی: کان جعفر یتهم بوضع

---

[۱] الموضوعات ۳/ ۳۴.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۶۰۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۳/ ۲۹.

الحدیث» [۱].

و قال بعد حدیث: قال الدارقطنی کذاب یضع الحدیث» [۲].

و ذکره الذهبی فی (المغنی فی الضعفاء) و قال «متروک» و فی (المیزان) و قال: «قال الدارقطنی: یضع الحدیث، و قال أبو زرعة: روی أحادیث لا أصل لها، و قال ابن عدی: یسرق الحدیث و یأتی بالمناکیر عن الثقات، ثم ساق له ابن عدی أحادیث و قال: کلها بواطیل و بعضها سرقة من قوم، و کان علیه یمین أن لا یحدث و لا یقول حدثنا و کان یقول قال لنا فلان» [... ۳].

الخامس: انه قال فی (بشر بن الحسین): «و بشر کان متهما أیضا» و لنورد بعض کلمات علمائهم فیه:

ترجمة بشر بن الحسین ... ص: ۱۳۴

قال الذهبی: «قال الدارقطنی: متروک و قال أبو حاتم: یکذب علی الزبیر» [۴] و فی (المیزان): «قال البخاری: فیه نظر، و قال الدارقطنی: متروک و قال ابن عدی: عامة حدیثه لیس بمحفوظ، و قال أبو حاتم: یکذب علی الزبیر ... قال ابن حبان: یروی بشر بن الحسین عن الزبیر نسخة موضوعة شبیها بمائة و خمسین حدیثا» [۵].

و قال العراقی: «هو ضعیف جدا» و قال الهیثمی: «هو کذاب».

و قال ابن حجر العسقلانی ما ملخصه: «قال ابن حبان لا ینظر فی شیء رواه عن الزبیر الا علی جهة التعجب، و قال أبو نعیم: جاء الی أبی داود الطیالسی فقال: حدثنی الزبیر بن عدی، فکذبه أبو داود و قال ما نعرف

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۹۶.

[۲] الموضوعات ۳/ ۱۷۲.

[۳] میزان الاعتدال ۱/ ۴۱۳.

[۴] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۰۵.

[۵] میزان الاعتدال ۱/ ۳۱۵.

للزبیر بن عدی عن أنس رضی اللّه عنه الا حدیثا واحدا، و قال أبو أحمد الحاکم:

لیس حدیثه بالقائم، و قال ابن الجارود: ضعیف» [۱].

السادس: انه اختصر القدح فی (جویبر) فقال «جویبر متروک» و لکن سیأتی ذکر بعض کلماتهم فی جرحه.

السابع: انه سکت عن الطعن فی (الضحاک) و ستعرف أنه موهون لدی کبار العلماء...

ترجمة جواب بن عبید اللّه ... ص: ۱۳۵

الثامن: انه لم یذکر شیئا حول (جواب بن عبید اللّه) و قد ضعفه ابن نمیر و قد رآه الثوری فلم یحمل عنه، و قال أبو خالد الأحمر: کان یقص و یذهب مذهب الارجاء، و قال ابن عدی: لیس لجواب من المسند الا القلیل ... راجع: (المیزان ۱/ ۴۲۶) و (تهذیب التهذیب ۲/ ۱۲۱) و غیرهما.

التاسع: انه لم یسم راوی الحدیث عن (جویبر) و ستعرف من کلام السخاوی انه (سلیمان بن أبی کریمة) و ستعرف ما فیه.

العاشر: انه لم یقل فی (عبد الرحیم بن زید العمی) الا انه «متروک»، و قد قال یحیی بن معین: لیس بشیء هو و أبوه، و قال مرة: عبد الرحیم کذاب خبیث، و قال الجوزجانی: غیر ثقة، و قال أبو زرعة: واه ضعیف الحدیث، و قال النسائی: لیس بثقة و لا مأمون و لا یکتب حدیثه، و قال البخاری: ترکوه ... الی غیر ذلک من کلمات الطعن و الذم تجدها فی کتب الرجال و غیرها، و قد تقدم بعضها ...

۱۸- ابن الهمام ... ص: ۱۳۵

لقد طعن ابن الهمام فی حدیث النجوم حیث قال فی مبحث الإجماع

[۱] لسان المیزان ۲/ ۱۱۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۶

فی الجواب عن حدیث الاقتداء و حدیث علیکم بسنتی «و أجیب: یفیدان أهلیهٔ الاقتداء لا منع الاجتهاد، و علیه ان ذلک مع إیجابه، الا أن یدفع بأنه آحاد، و بمعارضته بأصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم، و خذوا شطر دینکم عن الحمیراء، الا أن الاول لم یعرف» [۱].

۱۹- ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۶

اشارهٔ

لقد أوضح ابن أمیر الحاج فی شرح التحریر و هن هذا الحدیث قائلا:

«[و بمعارضته أی: و أجیب أیضا بمعارضهٔ کل منهما

[بأصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم. و خذوا شطر دینکم عن الحمیراء]

أی عائشهٔ و ان خالف قول الشیخین أو الأربعهٔ [الا ان الاول أی أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم [لم یعرف بناء علی قول ابن حزم فی رسالته الکبری مکذوب موضوع باطل، و الا فله طرق من روایهٔ عمر و ابنه و جابر و ابن عباس و أنس، بألفاظ مختلفهٔ أقربها الی اللفظ المذکور ما

أخرج ابن عدی فی الکامل و ابن عبد البر فی کتاب بیان العلم عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أصحابی مثل النجوم یهتدی بها فبأیهم أخذتم بقوله اهتدیتم.

و ما

أخرج الدارقطنی و ابن عبد البر عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل أصحابی فی أمتی مثل النجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

نعم لم یصح منها شیء، و من ثمهٔ قال أحمد: حدیث لا یصح، و البزار:

لا یصح هذا الکلام عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

الا أن البیهقی قال فی کتاب الاعتقاد: رویناه فی حدیث موصول بإسناد غیر قوی. و فی حدیث آخر منقطع، و الحدیث الصحیح یؤدی بعض معناه و هو حدیث أبی موسی المرفوع» [... ۲].

[۱] التحریر بشرح ابن أمیر الحاج ۳/ ۹۹.

[۲] التقریر و التحبیر ۳/ ۹۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۷

ترجمهٔ ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۷

ترجم له الحافظ السخاوی و أثنی علیه بما ملخصه: «ولد فی ثامن عشر ربیع الاول سنهٔ خمس و عشرین و ثمانمائهٔ بحلب و نشأ بها، و عرض علی ابن خطیب الناصریهٔ و البرهان الحافظ و الشهاب ابن الرسام و غیرهم من أهل بلده و تفقه بالعلاء الملطی، و أخذ النحو و الصرف و المعانی و البیان و المنطق عن الزین عبد الرزاق أحد تلامذهٔ العلاء البخاری، و کذا لازم ابن الهمام، و برع فی فنون، و أذن

له ابن الهمام و غيره، و تصدى للإقراء، فانتفع به جماعة و أفتى و قد سمعت أبحاثه و فوائده و سمع منى بعض القول البديع و تناوله منى، و كان فاضلا مفننا دينا قوى النفس محبا فى الرياسة و الفخر» [۱].

۲۰- أبو ذر الحلبى ... ص: ۱۳۷

اشارة

لقد قدح أبو ذر الحلبى شارح الشفاء فى حديث النجوم حيث قال معترضا على القاضى عياض: «و كان ينبغى للقاضى أن لا يذكره بصيغة جزم لما عرف عند أهل الصناعة، و قد سبق له مثله مرارا».

ترجمة موفق الدين أبى ذر احمد الحلبى ... ص: ۱۳۷

و ترجم له الحافظ السخاوى فى (الضوء اللامع) ترجمة مطولة نلخصها فيما يلى: «لزم الاعتناء بالحديث و الفقه، و أفرد مبهمات البخارى، و كذا اعرابه بل جمع عليه تعليقا لطيفا لخصه من الكرمانى و البرماوى و شيخنا، و آخر أخصر منه، و له التوضيح للأوهام الواقعة فى الصحيح، و مبهمات مسلم أيضا، و قرة العين فى فضل الشيخين و الصهرين و السبطين، و شرح الشفاء و المصابيح و لكنه لم يكمل، و الذيل على تاريخ ابن خطيب الناصرية، و غير ذلك، و أدمن قراءة الصحيحين و الشفاء، خصوصا بعد وفاة والده،

---

[۱] الضوء اللامع ۲/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۸

و صار متقدما فى لغاتها و مبهماتها و ضبط رجالها، لا يشذ عنه من ذلك الا النادر.

و لما كان شيخنا بحلب لازمه و اغتبط شيخنا به و أحبه لذكائه و خفة روحه و وصفه بالإمام موفق الدين، و مرة «بالفاضل البارع المحدث الأصيل الباهر الذى ضاهى كنيه فى صدق اللهجة، الماهر الذى ناجى سميه ففداه بالمهجة، الأخير الذى فاق الاول فى البصارة و النضارة و البهجة، أمتع اللّه المسلمين ببقائه. و أذن له فى تدريس الحديث و افادته فى حياة والده.

كان خيرا شهما مبجلا فى ناحيته، منعزلا عن بنى الدنيا، قانعا باليسير محبا للانجماع، كثير التواضع و الاستيناس بالغرباء و الإكرام لهم، شديد التخيل، طارحا للتكلف. ذا فضيلة تامة و ذكاء مفرط. و قد تصدى للحديث و الاقراء و انتفع به جماعة من أهل بلده و القادمين عليها، بل و كتب مع القدماء فى الاستدعاءات من حياة أبيه و هلم جرا.

و ترجمه ابن فهد و غيره من أصحابنا، و كذا وصفه ابن أبى غديبة فى أبيه بالإمام العلامة، و سمى بعض تصانيفه».

۲۱- السخاوى ... ص: ۱۳۸

اشارة

قال الحافظ السخاوى: «حديث اختلاف أمتى رحمة.

البيهقى فى المدخل من حديث سليمان بن أبى كريمة عن جويبر عن الضحاك عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مهما أوتيتم من كتاب اللّه فالعمل به لا عذر لاحد فى تركه، فان لم تكن فى كتاب اللّه فسنة منى ماضية، فان لم تكن سنة منى فما قال أصحابى، ان أصحابى بمنزلة النجوم فى السماء فأيما أخذتم به اهتديتم، و اختلاف أمتى رحمة، و من هذا الوجه أخرجه الطبرانى و الديلمى فى مسنده: بلفظ سواء.

و جويبر ضعيف، و الضحاك عن ابن عباس منقطع» [۱].

---

[۱] المقاصد الحسنهٔ ۲۶- ۲۷.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۹

أقول: و لنورد بعض كلماتهم فى رجال هذا الحديث:

اما سليمان بن ابى كريمهٔ ... ص: ۱۳۹

فقد قال ابن أبى حاتم فى (العلل) بعد حديث: قال أبى هذا حديث باطل، و ابن أبى كريمهٔ ضعيف الحديث.

و قال ابن الجوزى بعد أحاديث أوردها: «هذه الأحاديث موضوعات على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أما الاول ففيه سليمان ابن أبى كريمهٔ و أحمد ابن ابراهيم، قال ابن عدى: يرويان المناكير» [۱].

و قال الذهبى: «لين صاحب مناكير» [۲] و فى (الميزان): «ضعفه أبو حاتم، و قال ابن عدى: عامهٔ أحاديثه مناكير، و لم أر للمتقدمين فيه كلاما» [۳] و كذا قال ابن حجر [۴] و كذا ضعفه السيوطى و المتقى و محمد بن طاهر فى (قانون الموضوعات ۲۶۱).

و أما جويبر بن سعيد ... ص: ۱۳۹

البخلى، فقد ذكره البخارى بقوله: «جويبر بن سعيد البلخى عن الضحاك قال على بن [عن يحيى: كنت أعرف جويبرا بحديثين، ثمّ أخرج هذه الأحاديث [بعد] فضعف» [۵].

و كذا النسائى و قال: «متروك الحديث» [۶].

و فى (الموضوعات)- بعد حديث تحذير من بلغ الأربعين-: «أجمعوا

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۲۷۷.

[۲] المغنى فى الضعفاء ۱/ ۲۸۲.

[۳] ميزان الاعتدال ۲/ ۲۲۱.

[۴] لسان الميزان ۳/ ۱۰۲.

[۵] الضعفاء للبخارى ۲۷.

[۶] الضعفاء للنسائى ۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۰

على تركه، قال أحمد: لا يشتغل بحديثه». و فيه بعد حديث الاكتحال يوم عاشوراء: قال الحاكم أنا أبرأ الى اللّه من عهدهٔ جويبر. قال: و الاكتحال يوم عاشوراء لم يرو عن رسول اللّه فيه أثر، و هو بدعهٔ ابتدعها قتلهٔ الحسين.

قال أحمد: لا يشتغل بحديث جويبر، و قال يحيى: ليس بشىء، و قال النسائى و الدارقطنى: متروك».

و قال ابن حجر: «قال عمرو بن على: ما كان يحيى و لا عبد الرحمن يحدثان عنه، و كذا قال أبو موسى، و قال أبو طالب عن أحمد: ما كان عن الضحاك فهو أيسر، و ما كان يسند عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فهو منكم، و قال عبد اللّه بن أحمد عن أبيه: كان وكيع إذا أتى على حديث جويبر قال: سفيان عن رجل- لا يسميه استضعافا له- و قال الدورى و غيره عن ابن معين: ليس بشىء، و زاد الدورى: ضعيف ما أقربه من جابر الجعفى و عبيدهٔ الضبى و قال عبد اللّه بن على بن المدينى: سألته- يعنى أباه-

عن جویبر فضعفه جدا قال: و سمعت أبی یقول: جویبر أکثر عن الضحاک روی عنه أشیاء مناکیر و ذکره یعقوب بن سفیان فی باب من یرغب عن الروایة عنهم، و قال الدارقطنی عن أبی داود: جویبر علی ضعفه، و قال النسائی و علی بن الجنید و الدارقطنی متروک، و قال النسائی فی موضع آخر: لیس بثقة، و قال ابن عدی: و الضعف علی حدیثه و روایته بیّن.

قلت: و قال أبو قدامة السرخسی قال یحیی القطان: تساهلوا فی أخذ التفسیر عن قوم لا یوثقونهم فی الحدیث، ثم ذکر الضحاک و جویبرا و محمد بن السائب و قال: هؤلاء لا یحمل حدیثهم و یکتب التفسیر عنهم، و قال أحمد بن سیار المروزی: جویبر بن سعید کان من أهل بلخ و هو صاحب الضحاک و له روایة و معرفة بأیام الناس، و حاله حسن فی التفسیر و هو لین فی الروایة.

و قال ابن حبان: یروی عن الضحاک أشیاء مقلوبة، و قال الحاکم أبو أحمد: ذاهب الحدیث، و قال الحاکم أبو عبد اللّه: أنا أبرأ الی اللّه من عهدته، و ذکره البخاری فی التاریخ الأوسط فی فصل من مات بین الأربعین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۱

الی الخمسین و مائة» [۱].

و أما الضحاک بن مزاحم ... ص: ۱۴۱

فقد قال ابن الجوزی فی (الموضوعات): «أما الضحاک فقال شعبة:

لا یحدث عنه، و ینکر أن یکون لقی ابن عباس، و قال یحیی بن سعید: هو عندنا ضعیف».

و قد ذکرنا انکار شعبة هذا: الذهبی فی (میزان الاعتدال ۲/ ۳۲۶) و ابن الترکمانی بعد أن قال: «لم یلق ابن عباس». و کذا بمعناه فی (تهذیب التهذیب ۴/ ۴۵۳- ۴۵۴) عنه و عن مشاش و عبد الملک.

و فی (المیزان): «قال ابن عدی: الضحاک بن مزاحم انما عرف بالتفسیر، فأما روایاته عن ابن عباس و أبی هریرة و جمیع من روی عنه ففی ذلک کله نظر» [۲].

و فی (المغنی): «ضعفه یحیی القطان و شعبة أیضا» [۳].

و قال محمد بن طاهر: «ضعیف مجروح و لم یسمع عن ابن عباس».

و کذا فی (اللئالی المصنوعة) عن ابن الجوزی.

حول حدیث اختلاف أصحابی لکم رحمة ... ص: ۱۴۱

و لا یخفی أن سیاق حدیث النجوم فی کتاب (المدخل) للبیهقی- الذی استدل به (الدهلوی)- یشتمل علی حدیث «اختلاف أصحابی لامتی- او لکم- رحمة»

و قد نص الحفاظ علی ضعفه، فثبت ضعف الحدیثین کلیهما لضعف الاسناد المشتمل علیهما...

و من هنا کان علی (الدهلوی) الاعراض عن هذا السیاق بجملته، لا

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۱۲۳.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۳۲۶.

[۳] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۲

الاستناد الیه فی مقابلة حدیث الثقلین، و لکن «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

و إلیک کلمات بعضهم فی تضعیف هذا الحدیث:

قال الحافظ العراقی:

«حـدیث اختلاف أمتی رحمهٔ. البیهقی فی المدخل من حدیث ابن عباس: بلفظ أصـحابی، و رواه آدم بن أبی أیاس فی کتاب العلم و الحلم بلفظ اختلاف أصحابی لامتی رحمهٔ.

و هو مرسل ضعیف، ذکره البیهقی فی رسالته الاشعریهٔ بهذا اللفظ بغیر اسناد» [۱].

و قال فی (المغنی): «

حـدیث اختلـاف أمتی رحمـهٔ، ذکره البیهقی فی رسالته الاشـعریهٔ تعلیقا، و أسـنده فی المـدخل من حـدیث ابن عباس بلفظ: اختلاف أصحابی لکم رحمهٔ.

و اسناده ضعیف» [۲].

و قـال ابن امام الکاملیـهٔ: «الوجه [الخامس لهم [انه أی العمل بالقیاس [یؤدی الی الخلاف و المنازعـهٔ] بین المجتهـدین للاسـتقراء لأنه تابع للأمارات و هی مختلفهٔ، فکیف یجوز العمل به [و قد قال اللّه تعالی:

و لا تنازعوا فتفشـلوا] فوجب أن یکون ممنوعا [قلنا: الآیهٔ] انما وردت [فی الآراء و الحروب لقرینهٔ قوله: فتفشلوا و تذهب ریحکم، فأما التنازع فی الاحکام فجائز [

لقوله علیه الصلاهٔ و السلام: اختلاف أمتی رحمهٔ

] قال الخطابی و البیهقی: روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو یدل علی أنه له أصلا، قال الشیخ زین الدین العراقی: و أسنده فی المدخل من

حدیث ابن عباس بلفظ اختلاف أصحابی لکم رحمهٔ

و اسناده ضعیف» [۳].

و قـال محمـد بن طـاهر: «فی المقاصـد اختلـاف أمتی رحمـهٔ للبیهقی عن الضـحاک عن ابن عبـاس رفعه فی حـدیث طویـل بلفـظ: و اختلاف أصحابی

---

[۱] تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

[۲] المغنی عن حمل الاسفار. هامش احیاء العلوم ۱/ ۳۴.

[۳] شرح المنهاج- مخطوط.

لکم رحمهٔ، و کذا الطبرانی و الدیلمی، و الضحاک عن ابن عباس منقطع،

و قال العراقی: مرسل ضعیف» [۱].

و قال المناوی: «و أسنده البیهقی (فی المدخل) و کذا الدیلمی فی مسند الفردوس کلاهما من حدیث ابن عباس مرفوعا بلفظ اختلاف أصحابی رحمهٔ، و اختلاف الصحابهٔ فی حکم اختلاف الامهٔ

کما مر.

لکن هذا الحدیث قال الحافظ العراقی: سنده ضعیف» [۲].

و قال العزیزی: «أسـنده البیهقی فی المـدخل و کذا الدیلمی فی الفردوس من حدیث ابن عباس، لکن بلفظ اختلاف أصـحابی رحمهٔ. قال الشیخ:

حديث ضعيف» [۳].

و من هنا تعرف: أنه ليس اسناده فى المدخل ضعيفا عند البيهقى فحسب، بل قد نصّ على ضعفه جمع من نقّاد الاخبار و صيارفة الحديث كالعراقى و السخاوى و محمد بن طاهر و المناوى و الحجازى- و هو المراد من الشيخ» فى كلام العزيزى كما صرح فى صدر كتابه- و العزيزى.

۲۲- ابن ابى شريف ... ص: ۱۴۳

اشارة

لقد طعن ابن أبى شريف فى حديث النجوم تبعا لشيخه الحافظ ابن حجر كما ستعرف ذلك من عبارة المناوى فى (فيض القدير) إن شاء اللّه.

ترجمة ابن ابى شريف ... ص: ۱۴۳

و قد ترجم السخاوى لابن أبى شريف ترجمة مطولة، هذا ملخصها:

«ارتحل الى القاهرة غير مرة، منها فى سنة تسع و ثلاثين، و أخذ فى بعضها عن ابن الهمام و العز عبد السلام البغدادى و العلاء القلقشندى و القاياني و شيخنا

---

[۱] تذكرة الموضوعات ۹۰- ۹۱.

[۲] فيض القدير ۱/ ۲۱۲.

[۳] السراج المنير ۱/ ۶۶.

- و لازمه (يعنى شيخه و هو ابن حجر) فى أشياء رواية و دراية و سماعا و قراءة- فى آخرين بالقاهرة و ببلده ممن أخذ عنهم العلم حتى تميز، و اذن له كلهم أو جلهم فى الاقراء و عظمه جدا، منهم ابن الهمام و عبد السلام و شيخنا حيث قال: انه شارك فى المباحث الدالة على الاستعداد، و تأهل أن يفتى بما يعلمه و يتحققه من مذهب الامام الشافعى من أراد، و يفيد فى العلوم الحديثية من المتن و الاسناد علما بأهليته لذلك و تولجه فى مضائق تلك المسالك.

و ترجم له البقاعى و وصفه بالذهن الثاقب و الحافظة الضابطة و القريحة الوقادة و الفكر القويم و النظر المستقيم، و سرعة الفهم و بديع الانتقال و كمال المروة، مع عقل وافر و أدب ظاهر و خفة روح و مجد على سمته يلوح، و انه شديد الانقباض عن الناس غير أصحابه، قال: و هو الآن صديقى، و بيننا من المودة ما يقصر الوصف فيه.

و درس و أفتى و حدث و نظم و نثر و صنف، و بالجملة فهو علامة متين التحقيق حسن الفكر و التأمل فيما ينظره و يقرب عهده، و كتابه أمتن من تقريره و رويته أحسن من بديهته، مع وضاءته و تأنيه و ضبطه و قلة كلامه و عدم ذكره للناس» [۱].

و قال القاضى مجير الدين العليمى الحنبلى- و هو من تلامذته- بترجمته: «هو شيخ الإسلام، ملك العلماء الاعلام، حافظ العصر و الزمان، بركة الامة، علامة الأئمة، شيخنا الامام الحبر الهمام العالم العلامة الرحالة، القدوة المجتهد العمدة، مولده فى ليلة يسفر صباحها عن يوم السبت خامس شهر ذى الحجة سنة اثنتين و عشرين و ثمانمائة بمدينة القدس و نشأ بها فى عفة و صيانة و تقوى و ديانة، لم يعلم له صبوة و لا ارتكاب محظور ... و جد و دأب و لازم الاشتغال و الاشغال الى أن برع و تميز و أشير اليه فى حياة شيخه الزين

[۱] الضوء اللامع ۹/ ۶۴- ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۵

ماهر، و کان یرشد الطلبهٔ للقراءهٔ علیه حین ترک هو الاقراء و کذلک المستفتین، و درس و أفتی من سنهٔ ست و أربعین و ثمانمائهٔ...

و لم یزل حاله فی ازدیاد و علمه فی اجتهاد، فصار نادرهٔ وقته و أعجوبهٔ زمانه اماما فی العلوم، محققا لما ینقله و صار قدوهٔ بیت المقدس و مفتیه و عین أعیان المعیدین بالمدرسهٔ الصلاحیهٔ.. و وقع له ما لم یقع لغیره ممن تقدمه من العلماء و الأکابر، و بقی صدر المجالس و طراز المحافل، المرجع فی القول الیه و التعویل فی الأمور کلها علیه، و قلده أهل المذاهب کلها، و قبلت فتواه علی مذهبه و مذهب غیره، و وردت الفتاوی الیه من مصر و الشام و حلب و غیرها، و بعد صیته و انتشرت مصنفاته فی سائر الأقطار، و صار حجهٔ بین الأنام فی سائر ممالک الإسلام...

و أما سمته و هیبته فمن العجائب فی الابهٔ و النورانیهٔ، رؤیته تذکر السلف الصالح، و من رآه علم أنه من العلماء العاملین برؤیهٔ شکله و ان لم یکن یعرفه، و أما خطه و عبارته فی الفتوی فنهایهٔ فی الحسن.

و بالجملهٔ فمحاسنه أکثر من أن تحصر و أشهر من أن تذکر، و هو أعظم من أن ینبه مثلی علی فضله، و لو ذکرت حقه فی الترجمهٔ لطال الفصل، فان مناقبه و ذکر مشایخه یحتمل الافراد بالتألیف، و المراد هنا الاختصار» [... ۱].

و کذا ترجم له الشوکانی [۲].

۲۳- السیوطی ... ص: ۱۴۵

قال الحافظ جلال الدین السیوطی فی (إتمام الدرایهٔ): «و لیس قول صحابی حجهٔ علی غیره نعم
لحدیث: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم
. و أجیب بضعفه».

---

[۱] الانس الجلیل بتاریخ القدس و الخلیل ۲/ ۲۸۸.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۲۴۳- ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۶

و وضع علیه «ض». و هی علامهٔ الضعف فی (الجامع الصغیر) [۱].

و قال فی (جمع الجوامع) ما نصه: «مهما أوتیتم من کتاب اللّه فالعمل به لا عذر لاحد فی ترکه، فان لم یکن فی کتاب اللّه فبسنهٔ منی ماضیهٔ، فان لم تکن سنهٔ منی فبما قال أصحابی، أن أصحابی بمنزلهٔ النجوم فی السماء فبأیها أخذتم اهتدیتم، و اختلاف أصحابی لکم رحمهٔ. ق فی المدخل

و أبو نصر السجزی فی الابانهٔ و قال: غریب، و الخطیب و ابن عساکر و الدیلمی عن سلیمان بن أبی کریمهٔ عن جویبر عن الضحاک عن ابن عباس، و سلیمان ضعیف و کذا جویبر».

۲۴- المتقی ... ص: ۱۴۶

لقد تبع المتقی شیخه السیوطی فی الطعن فی حدیث النجوم حیث نقل عبارته السالفهٔ بعین ألفاظها [۲].

۲۵- القاری ... ص: ۱۴۶

اشارة

و قال القاری ما نصه: «قال ابن الدیبع: اعلم ان

حدیث أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم أخرجه ابن ماجة. کذا ذکره الجلال السیوطی فی تخریج أحادیث الشفاء، و لم أجده فی سنن ابن ماجة بعد البحث عنه، و قد ذکره ابن حجر العسقلانی فی تخریج أحادیث الرافعی فی باب ادب القضاء

، و أطال الکلام علیه و ذکر أنه ضعیف واه، بل ذکر عن ابن حزم: انه موضوع باطل، لکن ذکر عن البیهقی انه قال: ان حدیث مسلم یؤدی بعضه معناه، یعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم النجوم أمنة للسماء الحدیث.

قال ابن حجر: صدق البیهقی هو یؤدی صحة التشبیه للصاحبة بالنجوم، أما

---

[۱] بشرح المناوی ۴/ ۷۶.

[۲] کنز العمال ۶/ ۱۳۳.

فی الاقتداء فلا یظهر، نعم یمکن ان یتلمح ذلک من معنی الاهتداء بالنجوم.

قلت: الظاهر ان الاهتداء فرع الاقتداء.

قال: و ظاهر الحدیث انما هو إشارة الی الفتن الحادثة بعد انقراض الصحابة من طمس السنن و ظهور البدع و فشور الجور فی أقطار الأرض انتهی.

و تکلم علی هذا الحدیث ابن السبکی فی شرح ابن الحاجب الاصلی فی الکلام علی عدالة الصحابة و لم یعزه لابن ماجة، و ذکره فی جامع الأصول و لفظه عن ابن المسیب عن عمر بن الخطاب مرفوعا: سألت ربی. الحدیث الی قوله: اهتدیتم.

و کتب بعده: أخرجه. فهو من الأحادیث التی ذکرها رزین فی تجرید الأصول و لم یقف علیها ابن الأثیر فی الأصول المذکورة، و ذکره صاحب المشکاة و قال: أخرجه رزین» [۱].

أقول: و فی هذا الکلام فوائد لا تخفی.

و قال القاری فی (شرح الشفاء) بشرح قول القاضی: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم»

قال: «ثم اعلم ان قوله و قال: أصحابی.. حدیث آخر، و قد أخرجه الدار قطنی فی الفضائل و ابن عبد البر من طریقه من حدیث جابر و قال: هذا اسناد لا تقوم به حجة، و رواه عبد بن حمید فی مسنده عن ابن عمر رضی اللّه عنهما، قال البزار: منکر لا یصح و رواه ابن عدی فی الکامل بإسناده عن نافع عن ابن عمر بلفظ: فأیهم أخذتم بقوله بدل اقتدیتم و اسناده ضعیف، و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر و من حدیث ابن عباس بنحوه، و من وجه آخر مرسلا و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفة.

قال الحلبی: و کان ینبغی للقاضی أن لا یذکره بصیغة جزم لما عرف عند أهل الصناعة، و قد سبق له مثله مرارا.

أقول: یحتمل انه ثبت بإسناده عنده أو حمل کثرة الطرق علی ترقیه من

---

[۱] المرقاة ۵/ ۵۲۳.

الضعیف الی الحسن بناء علی حسن ظنه، مع أن الحدیث الضعیف یعمل به فی فضائل الاعمال، و اللّه أعلم بحقیقة الأحوال».

تنبیه ... ص: ۱۴۸

ان ما احتمله القاری فی هذا المقام سخیف، و ذلک:

أولا: ان احتمال ثبوت الحدیث بإسناد عند القاضی.- من دون أکابر الحفاظ- بعید جدا، و مجرد الاحتمال لا یصغی الیه فی مثل هذا الموضوع، إذ لو ثبت ذلک لا ورده فلم یتعرض للطعن من أبی ذر الحلبی و غیره.

ثانیا: لقد علم من الوجوه السابقة سقوط حدیث النجوم لدی أحمد و المزنی و البزار و ابن عدی و الدارقطنی و ابن حزم و البیهقی و ابن عبد البر.. و کل هؤلاء متقدمون علی القاضی، فلو کان عثر علی اسناد مثبت له لذکره حتی یدفع کلماتهم فیه، و لا یجوز- و الحالة هذه- أن یعرض عن ذکر السند رأسا، و یورده بصیغة الجزم حائدا عن طریق الاحتیاط و الحزم.

ثالثا: انه لو کان لهذا الحدیث سند مثبت- لم یذکره القاضی لسبب من الأسباب- لذکره شراح کتابه (الشفاء) و مخرجو أحادیثه و هم علماء أعلام عاشوا قبل القاری بکثیر، و لکان لهم بذلک منة علی القاضی، و قد رأیناهم یعترضون علیه ذکره بصیغة الجزم.

و لقد علم آنفا من عبارة (المرقاة) عزو السیوطی حدیث النجوم الی ابن ماجة، و لا أثر له فی سننه، و هذا أدل دلیل علی خیبة الامل و ضلال السعی فی هذا الباب.

رابعا: ان دعوی کثرة طرقه مردودة لتنصیص کبار الحفاظ علی خلافها، و أما طرقه المعدودة فمقدوحة کما تقدم.

هذا، و لم یدع أحد منهم ترقی هذا الحدیث الی الحسن، فکیف جاز للقاضی ان یحسن الظن به؟

خامسا: ان دعوی العمل بالحدیث الضعیف فی فضائل الاعمال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۹

- علی فرض التسلیم بها- لا تجدی فی المقام لوجوه:

۱- ان هذا الحدیث موضوع و لیس بضعیف، فلا یجوز العمل به مطلقا.

۲- انه لیس فی فضل عمل من الاعمال، بل مفاده من أهم الأمور الدینیة.

۳- انه لو سلمنا ذلک کله فان أصل الاعتراض علی ذکر القاضی إیاه بصیغة الجزم باق علی حاله.

و سیأتی مزید کلام فی بطلان تضلیل القاری من کلام الخفاجی و الشوکانی فانتظر.

۲۶- المناوی ... ص: ۱۴۹

قال المناوی: «[سألت ربی فیما تختلف فیه أصحابی

أی: ما حکمه [من بعدی أی: بعد موتی

[فأوحی الی یا محمد ان أصحابک عندی بمنزلة النجوم فی السماء بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ بشیء مما هم علیه من اختلافهم فهو عندی علی هدی

لأنهم کنفس واحدة فی التوحید و نصرة الدین و اختلافهم انما نشأ عن اجتهاد و لهم محامل، و لذلک کان اختلافهم رحمة کما فی حدیث [السجزی فی الابانة] عن أصول الدیانة و [ابن عساکر عن عمر] قال ابن الجوزی: لا یصح و الذهبی: باطل» [۱].

و قال بشرحه: «قال ابن الجوزی فی العلل: هذا لا یصح، نعیم مجروح، و عبد الرحیم قال ابن معین کذاب، و فی المیزان هذا الحدیث باطل، و قال ابن حجر فی تخریج المختصر: حدیث غریب سئل عنه البزار فقال: لا یصح هذا الکلام عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قال الکمال ابن أبی شریف، کلام شیخنا- یعنی ابن حجر- یقتضی انه مضطرب، قال ابن عساکر: رواه عن

---

[۱] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۴۸.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۳، ص: ۱۵۰

سعيد زيد العمى أبو الحوارى و كان ضعيفا فى الحديث، و قال ابن عدى:

عامة ما يرويه و من يروى عنه ضعفاء» [۱].

۲۷- الخفاجى ... ص: ۱۵۰

و قال شهاب الدين الخفاجى: «و قال صلّى اللّه عليه و سلّم فى حديث آخر رواه الدارقطنى و ابن عبد البر فى العلم من طريق أسانيد كلها ضعيفة حتى جزم ابن حزم بأنه موضوع، و قال الحافظ العراقى: كان ينبغى للمصنف رحمه اللّه أن لا يورده بصيغة الجزم.

و ما قيل: من انه ليس بوارد لان المصنف رحمه اللّه ساقه فى فضل الصحابة و قد استقروا على جواز العمل بالحديث الضعيف فى فضائل الاعمال فضلا عن فضائل الرجال، لا وجه له، لان قول أصحابى كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم فيه العمل بما فعلوه و قالوه من الاحكام، و ليس هذا من قبيل الفضائل التى يجوز العمل فيها بالضعيف» [۲].

(أقول):

هذا كلام الخفاجى، ثم جعل يدافع عن القاضى بوجه آخر فقال: فلو قال انه بمعنى الحديث الذى قبله- و هو حديث صحيح يعمل به- و لذا ساقه بعده كالمتابعة له، و لذا جزم به كان أقوى و أحسن.

الا أنه واه بل أوهن من بيت العنكبوت لوجوه:

الاول: ان حديث الاقتداء موضوع لغرض لم يوضع لأجله حديث النجوم، فان الاول وضع للشيخين و الثانى لجميع الصحابة، و لذا ذهب جماعة من الأصوليين الى انهما متعارضان، كما لا يخفى على من راجع (احكام

---

[۱] فيض القدير- شرح الجامع الصغير ۴/ ۷۶.

[۲] نسيم الرياض- شرح الشفاء ۴/ ۴۲۳- ۴۲۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۳، ص: ۱۵۱

الاحكام) و (مختصر الأصول) و (شرح المختصر) و (حاشية التفتازانى على شرح المختصر) و (شرح المنهاج للعبرى) و (معراج الأصول للايكى) و (التحرير) و (شروح التحرير) و (مسلم الثبوت) و (شروح مسلم الثبوت) و غيرها.

فجعل الثانى بمعنى الاول غير صحيح.

الثانى: دعوى صحة حديث الاقتداء و انه معمول به باطلة، لأنه حديث موضوع قطعا، كما ذكرنا فى هذا الكتاب و فى مجلد (حديث الطير).

الثالث: قوله «و لذا ساقه بعده كالمتابعة له» باطل، لان «المتابعة» تكون فى الحديث الواحد بتعدد رواته، و «الشاهد» هو الحديث الذى يؤدى معنى حديث آخر. (راجع كلمات: ابن الصلاح و النووى و العراقى و غيرهم فى هذا الموضوع).

و من المعلوم: ان حديثى الاقتداء و النجوم متغايران، و ليس معناهما واحدا- بل هما متعارضان كما أشرنا آنفا- فلا يتحقق فى المقام معنى «المتابعة» و لا «الشاهد».

الرابع: ان دعوى «المتابعة» فى هذا المقام ممنوعة من جهة أخرى: لان روايات الوضاعين و الكذابين لا شأن لها حتى فى المتابعات و الشواهد. و قد نص على ذلك علماء الفن كما لا يخفى على من راجع كلماتهم. نعم قد تذكر روايات شر ذمة معينة من الضعفاء لغرض المتابعة و الاستشهاد...

و لقد ثبت وضع حديث النجوم، و ان رواته وضاعون كذابون فى جميع أسانيده، فلا يليق لان يساق متابعة أيضا.

الخامس: لو سلم ذلک کله ... فانه لا یصح جزم القاضی بحدیث النجوم.

و هنا نکتة یجب ذکرها: و هی انه لو کان القاضی یقصد المتابعة لذکر حدیث الاقتداء بصیغة الجزم، ثم ذکر حدیث النجوم مع الاعتراف بالضعف لتتم المتابعة، و لکنه فعل العکس فذکر حدیث الاقتداء الصحیح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۲

- بزعم الخفاجی- غیر جازم به، و حدیث النجوم- الذی اعترف الخفاجی بضعفه- بصیغة الجزم.

و لقد حاول الخفاجی الدفاع عن القاضی بوجه- زعم أنه أقوی و أحسن- و غفل عما یترتب علیه و یتوجه الیه- و علی القاضی- من وجوه النقد و الاشکال.

و بما ذکرنا ظهر: سقوط دفاع القاری و الخفاجی عن القاضی، و بقاء اعتراض العراقی و غیره علی حاله.

۲۸- السندی ... ص: ۱۵۲

قال السندی بعد أن ذکر حدیث الثقلین و دلالته: «فان قلت:

قد ورد أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، و

ورد: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر

- رضی اللّه عنهما- و

ورد: علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین الحدیث.

فقد ثبت الحث باقتداء غیرهم و اهتداء من اقتدی بهم.

قلت [قلنا]: الحدیث الاول موضوع، و الا لکان قوله «اهتدیتم» فیه خاصة مما یدل علی عدم خطئهم» [... ۱].

۲۹- البهاری ... ص: ۱۵۲

اشارة

و قال القاضی محب اللّه البهاری عند نفی حجیة اجماع الشیخین او الخلفاء الأربعة: «قالوا: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و علیکم بسنتی ... الحدیث.

قلنا: خطاب للمقلدین و بیان لاهلیة الاتباع، لان المجتهدین کانوا یخالفونهم و المقلدین قد یقلدون غیرهم، و أما المعارضة بأصحابی کالنجوم، و خذوا شطر دینکم عن الحمیراء کما فی المختصر فتدفع بأنهما ضعیفان» [۲].

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب ۲۴۰.

[۲] مسلم الثبوت بشرح عبد العلی ۲/ ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۳

ترجمة البهاری ... ص: ۱۵۳

و قد ترجم غلام علی آزاد القاضی البهاری بقوله: «هو بحر من العلوم و بدر بین النجوم، جاب دیار الفورب فی عنفوان الشباب، و قرع فی طلب العلم کثیرا من الأبواب، و أخذ أوائل الکتب الدرسیة من مواضع شتی، ثم انقطع برمته الی حوزة درس المولوی قطب الدین

الشمس آبادی، و بدلالة هذا القطب قطع مسافة الاغتراب و انتهی الی أقصی حدود الاكتساب، و بعد ما تحلی بالفضائل، و برع فی الأماثل، قصد الديار الجنوبية من الهند المعبر عنها بالدكن، و لازم السلطان عالم گير، فولاه قضاء لكهنو من بلاد الفورب...

و من مصنفاته سلم العلوم فی المنطق، و مسلم الثبوت فی اصول الفقه- و تاريخ تأليفه هذا الاسم- و الجوهر الفرد، و هی رسالة فی مسألة الجزء الذی لا يتجزأ و التصانيف الثلاثة مقبولة متداولة فی مدارس العلماء» [۱].

۳۰- السهالوی ... ص: ۱۵۳

و قال نظام الدين السهالوی فی مبحث الإجماع، فی الكلام علی الاحتجاج بحديث الاقتداء و حديث عليكم بسنتی:

«و أجيب أيضا بأنهما معارضان

بقوله صلّی اللّه عليه و سلّم: أصحابی كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

، و

قوله صلّی اللّه عليه و سلّم: خذوا شطر دينكم عن هذه الحميراء.

فتقاعد الاحتجاج.

و أجيب بأن الحديث الاول- و ان روی عن المعتبرات- لم يعرف.

قال ابن حزم فی رسالته الكبری: مكذوب موضوع باطل، و به قال احمد و البزار» [... ۲].

---

[۱] سبحة المرجان بذكر آثار هندوستان ۷۷.

[۲] الصبح الصادق- شرح المنار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۳، ص: ۱۵۴

۳۱- المولوی عبد العلی ... ص: ۱۵۴

و قال المولوی عبد العلی- بحر العلوم- فی المبحث المذكور: «و أما المعارضة بأصحابی كالنجوم فبأيهم اقتديتم اهتديتم،

رواه ابن عدی و ابن عبد البر و خذوا شطر دينكم عن الحميراء

، أی أم المؤمنين عائشة الصديقة، كما فی المختصر، فتدفع بأنهما ضعيفان لا يصلحان للعمل فضلا عن معارضة الصحاح.

أما الحديث الاول فلم يعرف، قال ابن حزم فی رسالته الكبری:

مكذوب موضوع باطل و به قال أحمد و البزار» [... ۱].

۳۲- الشوكانی ... ص: ۱۵۴

و قال الشوكانی فی مبحث الإجماع: «و هكذا حديث أصحابی كالنجوم بأيهم اقتديتم اهديتم، يفيد حجية قول كل واحد منهم و فيه مقال معروف، لان فی رجاله عبد الرحيم العمی عن أبيه، و هما ضعيفان جدا بل قال ابن معين: ان عبد الرحيم كذاب، و قال البخاری: متروك، و كذا قال أبو حاتم، و له طريق أخری فيها حمزة النصيبی و هو ضعيف جدا قال البخاری منكر الحديث، و قال ابن معين: لا يساوی فلسا، و قال ابن عدی: عامة مروياته موضوعة، و روی أيضا من طريق جميل بن زيد و هو مجهول» [۲].

و قال فی مسألة عدم حجية قول الصحابی: «و أما تمسك بعض القائلين بحجية قول الصحابی بما

روی عنه صلّی اللّه عليه و سلّم أنه قال: أصحابی كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

، فهذا مما لم يثبت قط، و الكلام فيه معروف عند أهل الشأن بحيث لا يصح العمل بمثله فی أدنی حكم من أحكام الشرع، فكيف مثل هذا الأمر العظيم و الخطب الجليل».

---

[۱] فواتح الرحموت- شرح مسلم الثبوت ۲/ ۵۱۰.

[۲] ارشاد الفحول ۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۵

و قال الشوكانی فی (القول المفيد فی أدلة الاجتهاد و التقليد): «و مما استدلوا به

حديث: أصحابی كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

، و الجواب: ان هذا الحديث قد روی من طرق عن جابر و ابن عمر رضی اللّه عنهما، و صرح أئمة الجرح و التعديل بأنه لم يصح منها شیء، و ان هذا الحديث لم يثبت عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و قد تكلم عليه الحفاظ بما يشفی و يكفی، فمن رام البحث عن طرقه و عن تضعيفها فهو ممكن بالنظر فی كتاب من كتب هذا الشأن و بالجملة: فالحديث لا تقوم به حجة».

۳۳- ولی اللّه اللكهنوی ... ص: ۱۵۵

اشارة

قال ولی اللّه بن حبيب اللّه اللكهنوی فی (شرح مسلم الثبوت) بعد كلام له: «و أما المعارضة للحديثين المذكورين

بقوله صلّی اللّه عليه و سلّم أصحابی كالنجوم بأيهم اقتديتم.. رواه ابن عدی و ابن عبد البر

، و

بقوله خذوا شطر دينكم عن الحميراء

، أی عائشة رضی اللّه عنها، فإنهما يدلان علی جواز الأخذ بقول كل صحابی و قول عائشة و ان خالف قول الشيخين أو الأربعة، فتقاعد احتجاجكم كما فی المختصر لابن الحاجب.

فتدفع بأنهما ضعيفان. فی الحاشية علی أن الثانی يتبادر منه الرواية، أما ضعف الاول فلما قال أحمد لم يصح، و البزار: لا يصح مثل هذا الكلام عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم...

اعلم أن الحديث الاول و ان روی فی المعتبرات ... و لكن لم يصح منها شیء قاله احمد و البزار، قال ابن حزم فی رسالته الكبری: مكذوب موضوع باطل. نعم الحديث يؤدی بعض معناه، و هو حديث أبو موسی المرفوع..».

ترجمة ولی اللّه اللكهنوی ... ص: ۱۵۵

و قد ترجم ولی اللّه لنفسه فی كتابه (الاغصان الأربعة) و استدرك عليه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۶

ولده محمد انعام اللّه فی (ضميمة الاغصان الأربعة) فليراجع.

۳۴- صديق حسن خان ... ص: ۱۵۶

قال صديق حسن القنوجی فی مسألة عدالة الصحابة، «و البحث عن عدالة الراوی انما هو فی غير الصحابة و أما فيهم فلا، لان الأصل فيهم العدالة قال القاضی: هو قول السلف و جمهور الخلف، و قال الجوينی: بالإجماع.

و وجه هذا القول ما ورد من العمومات المقتضیهٔ لتعدیلهم کتابا و سنهٔ، کقوله سبحانه: * كُنْتُمْ خَيْرَ أَمَّةٍ*، و قوله: * جَعَلْناكُمْ أَمَّةً وَسَطاً*، أی: عدلا، و قوله: * لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ*، و قوله: ** وَ السَّابِقُونَ*، و قوله: * وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ*.

و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: خیر القرون قرنی

، و

قوله فی حقهم: لو أنفق أحدکم مثل أحد ذهبا ما بلغ مد أحدهم و لا نصیفه و هما فی الصحیح،

و قوله: أصحابی کالنجوم

علی مقال فیه معروف» [۱].

حول ما زعموا أنه یفید بعض معنی حدیث النجوم ... ص: ۱۵۶

اشارهٔ

لقد أشیر فی بعض الکلمات الی حدیث مسلم، و الصحیح أنه لیس بمعنی حدیث النجوم، و هذا لفظه:

«حدثنا أبو بکر بن أبی شیبهٔ و إسحاق بن ابراهیم و عبد اللّه بن عمرو بن أبان کلهم عن حسین، قال أبو بکر: ثنا حسین بن علی الجعفی عن مجمع بن یحیی عن سعید بن أبی بردهٔ عن أبیه قال: صلینا المغرب مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثم قلنا: لو جلسنا حتی نصلی معه العشاء، قال: فجلسنا، فخرج علینا فقال: ما زلتم هاهنا؟ قلنا: یا رسول اللّه صلینا معک المغرب ثم قلنا نجلس حتی نصلی معک العشاء، قال: أحسنتم- أو أصبتم- قال: فرفع رأسه الی السماء- و کان کثیرا ما یرفع رأسه الی

---

[۱] حصول المأمول ۵۶.

السماء- فقال: النجوم أمنهٔ للسماء، فإذا ذهبت النجوم أتی السماء ما توعد، و أنا أمنهٔ لاصحابی فإذا ذهبت أتی أصحابی ما یوعدون، و أصحابی أمنهٔ لامتی فإذا ذهب أصحابی أتی أمتی ما یوعدون» [۱].

أقول: و مع ذلک نتکلم علیه سندا و دلالهٔ.

۱- فی سنده ابو موسی و هو متهم فی الحدیث ... ص: ۱۵۷

اشارهٔ

أما سندا فان مداره علی «أبی موسی الأشعری» و قد کان أبو موسی متهما بالاضافهٔ الی مخازیه و مساویه التی لا تحصی، و قد ورد بعضها فی کتاب (استقصاء الافحام فی رد منتهی الکلام).

أما حدیث اتهامه فی الروایهٔ فقد أخرجه الشیخان- فی أکثر من موضع- و أحمد بن حنبل کذلک و أبو داود و الدارمی و الطحاوی و البغوی و غیرهم، و إلیک نصوص روایاتهم فی ذلک:

قال أبو داود سلیمان بن داود الطیالسی فی (مسنده): «حدثنا وهب ابن خالد عن داود عن أبی نضرهٔ عن أبی سعید الخدری أن الاشعری استأذن علی عمر ثلاثا و لم یؤذن له فرجع فأرسل الیه فقال: انی استأذنت ثلاثا فلم یؤذن لی، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه

علیه و سلّم یقول: إذا استأذن المستأذن فلم یؤذن له فلیرجع. فقال: لتأتینّی بمن یعلم هنا (هذا. ظ) أو لافعلنّ بک و لا فعلن!. قال أبو سعید: جاءنی الاشعری یرعد قد اصفر لون وجهه فقام علی حلقهٔ من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أنشد اللّه رجلا علم من هذا علما الا قام به، فانی قد خفت هذا الرجل علی نفسی! فقلت أنا معک فقال آخر: و أنا معک، فسری عنه».

و قال أحمد فی (مسنده): «ثنا سفیان، ثنا یزید بن خصیفهٔ عن بسر ابن سعید عن أبی سعید الخدری، قال: کنت فی حلقهٔ من حلق الأنصار

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۸

فجاءنا أبو موسی کأنه مذعور فقال: ان عمر أمرنی أن آتیه فأتیته فاستأذنت ثلاثا فلم یؤذن فرجعت، و قد قال ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من استأذن ثلاثا و لم یؤذن له فلیرجع. فقال: لتجیئن ببیّنهٔ علی الذی تقول و الا أوجعتک. قال أبو سعید: فأتانا أبو موسی مذعورا- أو قال: فزعا- فقال:

أستشهدکم، فقال أبیّ بن کعب: لا یقوم معک الا أصغر القوم. قال أبو سعید: و کنت أصغرهم فقمت معه و شهدت أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من استأذن ثلاثا و لم یؤذن له فلیرجع» [۱].

و قال أیضا: «ثنا یزید: أنبأنا داود عن أبی نضرهٔ عن أبی سعید الخدری، قال: استأذن أبو موسی علی عمر ثلاثا فلم یؤذن له فرجع فلقیه عمر فقال: ما شأنک رجعت؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

من استأذن ثلاثا فلم یؤذن له فلیرجع، قال: لتأتین علی هذا ببیّنهٔ أو لافعلنّ. و لأفعلن فأتی مجلس قومه فناشدهم اللّه عز و جل، فقلت: أنا معک فشهدا له بذلک فخلّی سبیلهم».

و قال أیضا: «ثنا زید بن هارون قال: أنا داود عن أبی نضرهٔ عن أبی سعید الخدری قال: استأذن أبو موسی علی عمر (رض) ثلاثا فلم یؤذن له فرجع فلقیه عمر (رض) فقال: ما شأنک رجعت؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من استأذن ثلاثا و لم یؤذن له فلیرجع. فقال: لتأتینّ علی هذه ببیّنهٔ أو لافعلنّ و لافعلنّ فأتی مجلس قومه فناشدهم اللّه تعالی، فقلت: أنا معک، فشهدوا له فخلّی سبیله».

و قال أبو محمد عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی السمرقندی فی (مسنده): «أخبرنا أبو النعمان ثنا یزید بن زریع ثنا داود عن أبی نضرهٔ عن أبی سعید الخدری أن أبا موسی الاشعری استأذن علی عمر ثلث مرات فلم یؤذن له فرجع فقال: ما رجعک؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۳/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۹

یقول: إذا استأذن المستأذن ثلث مرات فان أذن له و الا فیرجع، فقال:

لتأتینّ بمن یشهد معک أو لافعلنّ و لافعلنّ. قال أبو سعید: و أتانا و أنا فی قوم من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المسجد و هو فزع من وعید عمر إیاه فقام علینا فقال: أنشد اللّه منکم رجلا سمع ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الا شهد لی به، قال: فرفعت رأسی فقلت: أخبره أنی معک علی هذا، و قال ذاک آخرون فسری عن أبی موسی».

و قال البخاری فی (الصحیح): «حدثنا محمد بن سلام: أخبرنا مخلد بن یزید أخبرنا ابن جریح قال: أخبرنی عطاء عن عبید بن عمیر أنّ أبا موسی الاشعری استأذن علی عمر بن الخطاب فلم یؤذن و کأنه کان مشغولا فرجع أبو موسی ففرغ عمر فقال: ألم أسمع صوت عبد

اللّه بن قیس، ائذنوا له، قیل: قد رجع فدعاه فقال: کنا نؤمر بذلک فقال تأتینی علی ذلک بالبینة فانطلق الی مجلس الأنصار فسألهم فقالوا: لا یشهد لک علی هذا الا أصغرنا أبو سعید الخدری فذهب بأبی سعید الخدری فقال عمر: أخفی هذا علیّ من أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ألهانی الصفق بالأسواق. یعنی الخروج الی التجارة».

و قال أیضا: «حدثنا علی بن عبد اللّه حدثنا سفیان حدثنا یزید بن خصیفة عن بسر بن سعید عن أبی سعید الخدری قال: کنت فی مجلس من مجالس الأنصار إذ جاء أبو موسی کأنه مذعور فقال: استأذنت علی عمر ثلاثا فلم یؤذن لی فرجعت فقال: ما منعک؟ قلت استأذنت ثلاثا فلم یؤذن لی فرجعت و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إذا استأذن أحدکم ثلاثا فلم یؤذن له فلیرجع فقال: لتقیمنّ علیه بیّنة، أمنکم أحد سمعه من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال أبیّ بن کعب و اللّه لا یقوم معک الا أصغر القوم، فکنت أصغر القوم فقمت معه، فأخبرت عمر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک.

و قال ابن المبارک: أخبرنی ابن عیینة حدثنی یزید عن بسر بن سعید قال:

سمعت أبا سعید بهذا. قال أبو عبد اللّه: أراد عمر التثبت لا أن لا یجیز خبر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۰

الواحد».

و قال: «حدثنا مسدّد حدثنا یحیی عن ابن جریج حدثنی عطاء عن عبید بن عمیر قال: استأذن أبو موسی علی عمر فکأنه وجده مشغولا فرجع فقال عمر: ألم أسمع صوت عبد اللّه بن قیس ائذنوا له، فدعی له فقال: ما حملک علی ما صنعت؟ فقال: انا کنا نؤمر بهذا قال: فأتنی علی هذا ببینة أو لأفعلن بک. فانطلق الی مجلس من الأنصار فقالوا: لا یشهد الا أصاغرنا (أصغرنا. ظ) فقام أبو سعید الخدری فقال: قد کنا نؤمر بهذا، فقال عمر:

خفی علیّ هذا من أمر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. ألهانی الصفق بالأسواق».

و قال مسلم فی (الصحیح): «حدّثنی أبو الطاهر أخبرنی عبد اللّه بن وهب، ثنی عمرو بن الحرث عن بکیر بن الأشجع أن بسر بن سعید حدّثه أنّه سمع أبا سعید الخدری یقول: کنّا فی مجلس عند أبی بن کعب فأتی أبو موسی الاشعری مغضبا حتی وقف فقال: أنشدکم اللّه هل سمع أحد منکم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: الاستیذان ثلاث فان أذن لک و الا فارجع، قال أبی: و ما ذاک؟ قال: استأذنت علی عمر بن الخطاب أمس ثلاث مرّات فلم یؤذن لی فرجعت ثم جئته الیوم فدخلت علیه فأخبرته أنی جئت أمس فسلمت ثلاثا ثم انصرفت. قال: قد سمعناک و نحن حینئذ علی شغل فلو ما استأذنت حتی یؤذن لک؟ قال: استأذنت کما سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: فو اللّه لاوجعن ظهرک و بطنک أو لتأتین بمن یشهد لک علی هذا، فقال أبی بن کعب: فو اللّه لا یقوم معک الا أحدثنا سنا، قم یا أبا سعید! فقمت حتی أتیت عمر فقلت: قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول هذا».

و قال: «حدّثنا حسین بن حریث أبو عمار ثنا الفضل بن موسی أخبرنا طلحة بن یحیی عن أبی بردة عن أبی موسی الاشعری قال: جاء أبو موسی الی عمر بن الخطاب فقال: السلام علیکم، هذا عبد اللّه بن قیس، فلم یأذن له، فقال: السلام علیکم، هذا أبو موسی، السلام علیکم هذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۱

الاشعری. ثم انصرف فقال: ردوا علی! ردوا علی! فجاء فقال: یا أبا موسی! ما ردّک؟ کنّا فی شغل، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

الاستیذان ثلاثا فان اذن و الا فارجع، قال: لتأتینی علی هذا ببینة و الا فعلت و فعلت!، فذهب أبو موسی. قال عمر: ان وجد بیّنة تجدوه عند المنبر عشیة و ان لم یجد بیّنة فلم تجدوه، فلما ان جاء بالعشی وجدوه قال: یا أبا موسی ما تقول؟ أقد وجدت؟ قال: نعم! أبی بن کعب، قال: عدل، قال: یا ابا الطفیل! ما یقول هذا؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک یا ابن الخطاب، فلا تکونن

عذابا على أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

قال سبحان اللّه! انما سمعت شيئا. فأحببت أن أتثبت!».

و قال أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوى فى كتاب (مشكل الآثار): «حدثنا يونس بن عبد الاعلى. ثنا عبد اللّه بن وهب أخبرنى عمرو ابن الحارث عن بكير بن الاشجّ أن بسر بن سعيد حدثه أنه سمع أبا سعيد الخدرى يقول: كنا فى مجلس عند أبى بن كعب فجاء ابو موسى الاشعرى مغضبا حتى وقف فقال: أنشدكم اللّه! هل سمع منكم أحد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول: الاستيذان ثلاث فان أذن لك فادخل و إلا فارجع؟

فقال أبى: و ما ذاك؟ فقال: استأذنت على عمر بن الخطاب أمس ثلاث مرات فلم يؤذن لى فرجعت ثم جئته اليوم فدخلت عليه فأخبرته أنى جئته أمس فسلمت ثلاثا ثم انصرفت، فقال: قد سمعنا و نحن حينئذ على شغل فلو ما استأذنت حتى يؤذن لك؟ قال: استأذنت كما سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول: فقال: و اللّه لأضربن بطنك و ظهرك أو لتأتينّى بمن يشهد لك على هذا! فقال أبىّ بن كعب: فو اللّه لا يقوم معك أحد الا أحدثنا سنّا الذى بجنبك، قم يا أبا سعيد! فقمت حتى أتيت عمر فقلت: قد سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول هذا».

و قال: «حدثنا ابراهيم بن مرزوق حدثنا أبو عاصم عن ابن جريح عن عطاء عن عبيد بن عمير أن أبا موسى استأذن على عمرو كان مشغولا فى

بعض الأمر فلما فرغ قال: ألم أسمع صوت عبد اللّه بن قيس، قالوا: رجع، قال: ردوه! فجاء فقال: كنا نؤمر بمثل هذا فى الاستيذان ثلاثا، قال:

لتأتينى على هذا ببينة أو لأفعلن، فجاء الى مجلس الأنصار فأخبرهم فقالوا:

لا يقوم معك الا أصغرنا فقام أبو سعيد الخدرى، فجاء فقال: نعم! فقال عمر: خفى على هذا من أمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و شغلنى التسويف بالأسواق، قال ابراهيم: وجدت على ظهر كتابى: و شغلنى شغلى بالأسواق».

و قال: «حدثنا فهد بن سليمان ثنا أبو غسان مالك بن إسماعيل ثنا عبد السلام ابن حرب عن طلحة بن يحيى القرشى عن ابى بردة عن أبى موسى قال: جئت باب عمر رضى اللّه عنه فقلت: السلام عليكم، يدخل عبد اللّه بن قيس؟ فلم يؤذن، فرجعت فأنتبه عمر فقال: على بأبى موسى فأتيت قال: أنى ذهبت؟ فقلت استأذنت ثلاثا فلم يؤذن لى فرجعت، سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول: ليستأذن الرجل المسلم على أخيه ثلاثا، فان أذن له، و الا رجع فقال: لتجيئنى على ما قلت بشاهد أو لينالنك منى عقوبة، قال: فخرجت فلقيت أبى ابن كعب فأخبرته فقال: نعم! فجاء فأخبره، فقال له عمر: يا أبا الطفيل! سمعت ما قال أبو موسى من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم؟ فقال: نعم! و أعوذ باللّه عز و جل أن تكون عذابا على أصحاب محمد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. قال: و أعوذ باللّه من ذلك».

و قال البغوى فى (معالم التنزيل): «أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الصالحى، أنا: أبو الحسن على بن محمد بن عبد اللّه بن بشران، أن إسماعيل بن محمد الصفار، أنا أحمد بن منصور الرمادى، أنا عبد الرزاق، أنا معمر، عن سعيد الحريرى، عن أبى نضرة، عن أبى سعيد الخدرى: قال: سلم عبد اللّه بن قيس على عمر بن الخطاب ثلاث مرات فلم يأذن له فرجع، فأرسل عمر فى أثره فقال: لم رجعت؟ قال: انى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول: إذا سلم أحدكم ثلاثا فلم يجب فليرجع، قال: لتأتين على ما تقول ببينة و الا لأفعلن بك كذا و كذا، غير أنه قد أوعده، قال: فجاء أبو موسى ممتقعا لونه

و أنا فى حلقة جالس فقلنا: ما شأنك؟ فقال: سلمت على عمر، فأخبرنا خبره، فهل سمع منكم من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟

قالوا کلنا قد سمعه.

قال: فأرسلوا معه رجلا منهم حتی أتی عمر فأخبره بذلک».

و قال برهان الدین عبید اللّه بن محمد الفرغانی العبری فی (شرح منهاج البیضاوی):

«قال أبو علی فی بیان اشتراط العدد: ان الصحابهٔ طلبوا العدد فان أبا بکر (رض) لم یقبل خبر مغیرهٔ بن شعبهٔ فی الجدهٔ حتی رواه محمد بن مسلمهٔ الانصاری، و لم یعمل عمر (رض) بخبر أبی موسی الاشعری فی الاستیذان حتی رواه أبو سعید الخدری، ورد أبو بکر و عمر خبر عثمان فی رد الحکم بن العاص. و أمثال (ذلک. صح. ظ) کثیرهٔ، و طلب العدد منهم فی الروایات الکثیرهٔ دلیل اشتراطه. قلنا فی الجواب عنه انهم انما طلبوا العدد عند التهمهٔ لا مطلقا، و نحن انما ندعی أن خبر العدل الواحد حیث لا تهمهٔ فی روایته مقبول، فلا یرد ما ذکرتم من الصور نقضا».

و قال ابن حجر العسقلانی فی (فتح الباری): «و احتج من رد الخبر الواحد: بتوقفه صلّی اللّه علیه و سلّم فی قبول خبر ذی الیدین، و لا حجهٔ فیه لأنه عارض علمه و کل خبر واحد إذا عارض العلم لم یقبل، و بتوقف أبی بکر و عمر فی حدیثی المغیرهٔ فی الجدهٔ و فی میراث الجنین حتی شهد بهما محمد ابن مسلمهٔ، و بوقف عمر فی خبر أبی موسی فی الاستیذان حتی شهد له أبو سعید، و بتوقف عائشهٔ فی خبر ابن عمر فی تعذیب المیت ببکاء الحی، و أجیب بأن ذلک انما وقع منهم اما عند الارتیاب کما فی قصهٔ أبی موسی فانه أورد الخبر عند انکار عمر علیه رجوعه بعد الثلاث و توعده، فأراد عمر الاستثبات خشیهٔ أن یکون دفع بذلک عن نفسه، و قد أو ضحت ذلک بدلائله فی کتاب الاستیذان، و اما عند معارضهٔ الدلیل القطعی کما فی انکار عائشهٔ حیث استدلت بقوله تعالی: * وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری .

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۴

نهی عمر أبا موسی و أبا هریرهٔ عن الحدیث ... ص: ۱۶۴

بل ان أبا موسی کان متهما فی حدیثه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلقا، لا فی حدیث الاستیذان فحسب، و لذا نهاه و ابا هریرهٔ عمر بن الخطاب عن الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما نص علیه الغزالی حیث قال:

«ثم اعلم أن المخالف فی المسأله له شبهتان: الشبههٔ الاولی قولهم:

لا- مستند فی اثبات خبر الواحد الا الإجماع، فکیف یدعی ذلک؟ و ما من أحد من الصحابهٔ الا و قد رد الخبر الواحد، فمن ذلک توقف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن قبول خبر ذی الیدین حیث سلم عن اثنتین حتی سأل أبا بکر و عمر رضی اللّه عنهما و شهدا بذلک و صدقاه، ثم قبل و سجد للسهو، و من ذلک رد أبی بکر رضی اللّه عنه خبر المغیرهٔ بن شعبهٔ من میراث الجد [هٔ] حتی أخبره معه محمد بن مسلمهٔ، و من ذلک: رد أبی بکر و عمر خبر عثمان رضی اللّه عنهم فیما رواه من استئذانه الرسول فی الحکم بن أبی العاص و طالباه بمن یشهد معه بذلک. و من ذلک: ما اشتهر من رد عمر رضی اللّه عنه خبر أبی موسی الاشعری فی الاستیذان حتی شهد له أبو سعید الخدری رضی اللّه عنه و من ذلک: رد علی رضی اللّه عنه خبر أبی سنان الأشجعی فی قصهٔ بروع بنت واشق و قد ظهر منه أنه کان یحلف علی الحدیث، و من ذلک: رد عائشهٔ رضی اللّه عنها خبر ابن عمر فی تعذیب المیت ببکاء أهله علیه، و ظهر من عمر نهیه لابی موسی و أبی هریرهٔ عن الحدیث عن الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم! و أمثال ذلک مما یکثر، و أکثر هذه الاخبار تدل علی مذهب من یشترط عددا فی الراوی، لا علی مذهب من یشترط التواتر فإنهم لم یجتمعوا فینتظروا التواتر» [۱].

---

[۱] المستصفی فی علم الأصول ۲/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۵

۲- فی سنده ابو بردهٔ و هو فاسق ... ص: ۱۶۵

اشارهٔ

و فی رجال حدیث مسلم «أبو بردهٔ بن أبی موسی» و هو ممن عرف و اشتهر بالجرائم الموبقهٔ، فقد کان له ید فی قتل الصحابی العظیم «حجر بن عدی» و أصحابه إذ شهد علیهم زورا.

قال الطبری: «ثم بعث زیاد الی أصحاب حجر، حتی جمع منهم اثنی عشر رجلا فی السجن، ثم انه دعا رءوس الارباع فقال: اشهدوا علی حجر بما رأیتم منه، و کان رءوس الارباع یومئذ عمرو بن حریث علی ربع أهل المدینهٔ، و خالد بن عرفطهٔ علی ربع تمیم و همدان، و قیس بن الولید بن عبد شمس بن المغیرهٔ علی ربع ربیعهٔ و کندهٔ، و أبو بردهٔ بن أبی موسی علی مذحج و أسد، فشهد هؤلاء الأربعهٔ أن حجرا جمع الیه الجموع و أظهر شتم الخلیفهٔ و دعا الی حرب أمیر المؤمنین، و زعم أن هذا الأمر لا یصلح الا فی آل أبی طالب و وثب بالمصر، و أخرج عامل أمیر المؤمنین و أظهر عذر أبی تراب و الترحم علیه و البراءهٔ من عدوه و أهل حربه، و ان هؤلاء النفر الذین معه هم رءوس أصحابه و علی مثل رأیه و أمره» [۱].

و هذا نص شهادهٔ أبی بردهٔ: «بسم الله الرحمن الرحیم. هذا ما شهد علیه أبو بردهٔ بن أبی موسی للّه رب العالمین: شهد أن حجر بن عدی خلع الطاعهٔ و فارق الجماعهٔ و لعن الخلیفهٔ و دعا الی الحرب الفتنهٔ، و جمع الیه الجموع یدعوهم الی نکث البیعهٔ و خلع أمیر المؤمنین معاویهٔ و کفر باللّه عز و جل کفرهٔ صلعاء.

فقال زیاد: علی مثل هذه الشهادهٔ فاشهدوا، أنا [أما] و اللّه لأجهدن علی قطع خیط عنق الخائن الأحمق، فشهد رءوس الارباع علی مثل شهادته و کانوا أربعهٔ، ثم ان زیادا دعا الناس فقال: اشهدوا علی مثل شهادهٔ رءوس الارباع» [۲].

---

[۱] تاریخ الطبری ۴/ ۱۹۹.

[۲] تاریخ الطبری ۴/ ۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۶

ابو بردهٔ من المنحرفین عن امیر المؤمنین ... ۱۶۶

و ذکره ابن أبی الحدید فی المنحرفین عن أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و من المبغضین القالین: أبو بردهٔ بن أبی موسی الاشعری، یرث البغض [البغضهٔ] له لا عن کلالهٔ، [و] روی عبد الرحمن بن جندب قال: قال أبو بردهٔ لزیاد: اشهد ان حجر بن عدی قد کفر باللّه کفرهٔ صلعاء [أصلع .

قال عبد الرحمن: انما عنی بذلک نسبهٔ الکفر الی علی بن أبی طالب علیه السلام لأنه کان أصلع.

قال: و قد روی عبد الرحمن المسعودی عن ابن عیاش المنتوف قال:

رأیت ابا بردهٔ قال لابی الغادیهٔ الجهنی قاتل عمار بن یاسر: أ أنت قتلت عمار ابن یاسر؟ قال: نعم، قال: فناولنی یدک، فقبلها و قال: لا تمسک النار أبدا!! و روی أبو نعیم عن هشام بن المغیرهٔ عن الغضبان بن یزید قال: رأیت ابا بردهٔ قال لابی الغادیهٔ قاتل عمار: مرحبا بأخی هاهنا هاهنا، فأجلسه الی جانبه» [۱].

دلالهٔ حدیث مسلم ... ص: ۱۶۶

و أما دلالة فان حديث مسلم هذا لا يفيد مطلوبهم- و هو جواز الاقتداء بالصحابة- لان معنى

قول النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «فإذا ذهبت أتى أصحابى ما يوعدون»

هو: ان الاصحاب لا يبقون بعده صلّى اللّه عليه و سلّم على ما كانوا عليه فى عهده، فتقع بينهم الفتن و الحروب، و تختلف آراؤهم و أهواؤهم و قلوبهم، و يتشاجرون فيما بينهم، مما يؤدى الى ارتداد بعض العرب فهذا معنى الحديث و هو يفيد الذم:

قال النووى بشرحه: «و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم و أنا أمنة لاصحابى فإذا

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۷

ذهبت اتى أصحابى ما يوعدون

، أى: من الفتن و الحروب و ارتداد من ارتد من الاعراب و اختلاف القلوب، و نحو ذلك مما انذر به صريحا، و قد وقع كل ذلك» [۱].

و قال الطيبى: «و الاشارة فى الجملة الى مجىء الشر عند ذهاب اهل الخير فانه لما كان صلّى اللّه عليه و سلّم بين أظهرهم كان يبين ما يختلفون فيه، فلما توفى صلّى اللّه عليه و سلّم حالت الآراء و اختلفت الأهواء» [۲].

و قال القارى: «فإذا ذهبت أنا اتى أصحابى ما يوعدون. أى من الفتن و المخالفات و المحن» [۳].

هذا و إذا دل هذا الحديث على ما سمعت فلا مجال لان يذكر بصدد تأييد حديث النجوم، و أن يعد من فضائل الصحابة.

التحريف فى حديث النجوم ... ص: ۱۶۷

و بعد، فقد ظهر لدى التحقيق أن لأصحاب الخدع و الضلال و أولى الأيدى الاثيمة تحريفا عظيما فى هذا الحديث، و ذلك لان أصله هكذا:

«و أهل بيتى أمان لامتى، فإذا ذهب أهل بيتى أتى أمتى ما يوعدون»

فجعل «أصحابى» فى مكان «أهل بيتى ...» و هذا نص الحديث:

«حدثنا أبو القاسم عبد الرحمن ابن الحسن القاضى بهمدان من أصل كتابه، ثنا محمد ابن المغيرة اليشكرى، ثنا القاسم بن الحكيم [الحكم العرنى ثنا عبد اللّه بن عمرو بن مرة، حدثنى محمد بن سوقة عن محمد بن المنكدر عن أبيه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم انه خرج ذات ليلة و قد أخر صلاة العشاء حتى ذهب من الليل هنيهة أو ساعة و الناس ينتظرون فى المسجد فقال: ما تنظرون؟ فقالوا: ننتظر الصلاة، فقال: انكم لن تزالوا فى صلاة ما انتظرتموها. ثم قال: أما

---

[۱] المنهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج ۹/ ۴۲۴.

[۲] الكاشف- مخطوط.

[۳] المرقاة ۵/ ۵۱۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۸

انها صلاة لم يصلها احد ممن قبلكم من الأمم، ثم رفع رأسه الى السماء فقال:

النجوم أمان لأهل السماء فان طمست النجوم أتى السماء ما يوعدون، و أنا أمان لأصحابى فإذا قبضت أتى أصحابى ما يوعدون، و أهل بيتى أمان لامتى فإذا ذهب أهل بيتى أتى أمتى ما يوعدون» [۱].

فليلاحظ ممن هذا التحريف؟ أ من أبى موسى؟ من ولده أبى بردة؟

من غيرهما من المحرفين المنحرفين؟

سيأتى إن شاء اللّه تعالى ان اهل البيت عليهم السلام هم كالنجوم فى هداية الامة، و هم الذين يمتنع الاختلاف و الهلاك باتباعهم...

كل ذلك من أحاديث عديدة بطرق و سياقات متكاثرة عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم...

و فى كل ذلك ما يرغم آناف أولى البغى و العناد، و يوضح للسالكين محجة الصواب و الرشاد.

حديث النجوم باطل ... ص: ۱۶۸

اشارة

و حديث النجوم ... باطل من جهة متنه و دلالته كذلك ... و لنوضح ذلك فى وجوه:

۱- مخالفته للإجماع و الضرورة ... ص: ۱۶۸

ان حديث النجوم يدل على صلاح جميع اصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. و هذا باطل بالإجماع.

و يدل على أنهم جميعا هادون للامة. و هذا باطل أيضا، لان طائفة كبيرة منهم أضلت كثيرا من الناس.

و يدل على أهلية جميع الصحابة لاقتداء الامة بهم، و هذا ايضا ظاهر البطلان إذ لا يصلح كثير منهم- بل أكثرهم- لذلك.

---

[۱] المستدرك ۳/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۳، ص: ۱۶۹

و إذا ثبت بطلان ذلك كله ثبت بطلان الحديث من أصله.

۲- اقتراف بعض الصحابة للكبائر ... ص: ۱۶۹

لقد اقترف جماعة كبيرة من الصحابة كبائر الذنوب، مثل الزنا و قتل النفس المحترمة و شهادة الزور و نحو ذلك مما هو مشهور و معروف لمن نظر فى أحوالهم، فهل يعقل أن يجعل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كل واحد منهم قائدا للامة و هاديا للملة؟

۳- مخالفته للكتاب ... ص: ۱۶۹

لقد وردت آيات فى كتاب اللّه عز و جل صريحة فى سوء حال جم غفير من الصحابة، و لا سيما الآيات فى سورة الأنفال، و سورة البراءة، و سورة الأحزاب، و سورة الجمعة، و سورة المنافقين.

أ فيصح ان ينصب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم جميع الصحابة قادة للامة و الحال هذه؟

۴- مخالفته للأحاديث الأخرى ... ص: ۱۶۹

لقد روى عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أحاديث كثيرة تفيد ذم الصحابة و الحط من شأنهم ... تجدها فى الصحاح و المسانيد المعتبرة، و منها:

حديث الحوض.

و حديث الارتداد.

و حديث: لا ترجعوا بعدى كفارا.

و حديث: الشرك أخفى فيكم من دبيب النمل.

و حديث: لا ادرى ما تحدثون بعدى.

و حديث: اتباع سنن اليهود و النصارى.

و حديث: التنافس.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۰

و

حديث: ان من أصحابى من لا يرانى بعدى و لا أراه.

و حديث: ان فى أصحابى منافقين.

و حديث: قد كثرت على الكذابة.

الى غير ذلك من الأحاديث التى وردت فى ذم الصحابة مجتمعين و فرادى. و قد جاوزت حد الحصر، و يكفيك منها ما ذكر فى كتاب (تشييد المطاعن).

و هذه الأحاديث تعارض حديث النجوم- ان صح- فلا يجوز العمل به.

۵- نهى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن الاقتداء بهم ... ص: ۱۷۰

لقد جاء فى كتب القوم أحاديث تدل بصراحة على منع النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن الاقتداء بالصحابة، و فيها «ان من اقتداهم فى النار».

قال العاصمى: «و قال عليه السلام إذا ذكر أصحابى فأمسكوا، يعنى عن الوقيعة فيهم، عن ذكر زلاتهم و ما كان منهم فى مقاماتهم، و أى عبد من عباد اللّه لم يزل و لو بطرفة!!.

فليحذر العاقل فى هذا الموضوع عن الوقيعة فيهم و ذكر زلاتهم و مساويهم.

و أخبرنى جدى احمد بن المهاجر رحمه اللّه قال اخبر أبو على الهروى قال أخبرنا المأمون قال أخبرنا عطية عن ابن المبارك عن ابن لهيعة عن يزيد بن أبى حبيب قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه: يكون من أصحابى احداث بعدى، يعنى الفتنة التى كانت بينهم، فيغفرها اللّه لهم لسابقتهم، ان اقتدى بهم قوم من بعدهم كبهم اللّه فى نار جهنم.

قال ابن لهيعة: هذا رأيى منذ سمعت هذا الحديث» [۱].

و قال المتقى: «تكون بين أصحابى فتنة يغفر اللّه لهم لسابقتهم، ان

---

[۱] زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۱

اقتدى بهم قوم من بعدهم كبهم اللّه تعالى فى نار جهنم. نعيم عن [ابن يزيد ابن أبى حبيب، مرسلا» [۱].

۶- اعترافهم بعدم أهلیتهم للاقتداء بهم ... ص: ۱۷۱

ان فی کتب أهل السنهٔ أحادیث کثیرهٔ فیها اعتراف الصحابهٔ أنفسهم بعدم أهلیتهم للاقتداء بهم، و یکفی من أقوال أبی بکر بن أبی قحافهٔ:

قوله: ان لی شیطانا یعترینی.

- لست بخیر من أحدکم فراعونی، فإذا رأیتمونی استقمت فاتبعونی، و إذا رأیتمونی زغت فقومونی.

- أطیعونی ما أطعت اللّه، فإذا عصیت اللّه فلا طاعهٔ لی علیکم.

- أ فتظنون أنی أعمل بسنهٔ رسول اللّه، إذا لا أقوم بها؟.

و من أقوال عمر بن الخطاب:

قوله: یا حذیفهٔ باللّه أنا من المنافقین.

- لولا علی لهلک عمر (فی قضایا کثیرهٔ).

- لولاک لافتضحنا (قاله لعلی علیه السلام).

- امرأهٔ خاصمت عمر فخصمته (فی مسألهٔ المهر).

- امرأهٔ أصابت و رجل أخطأ.

- ألا تعجبون من امام أخطأ و من امرأهٔ أصابت؟ ناضلت امامکم فنضلته.

- تسمعوننی أقول مثل هذا فلا تنکرونه، حتی تردّ علی امرأهٔ لیست من أعلم النساء؟

- کل أحد أفقه منی.

- کل أحد أفقه من عمر.

---

[۱] کنز العمال ۲۲/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۲

- کل أحد أعلم من عمر.

- کل أحد أعلم و أفقه من عمر.

- کل أحد أعلم منک حتی النساء.

- کل أحد أفقه من عمر حتی النساء.

- کل الناس أفقه من عمر حتی المخدرات فی الحجال.

- کل الناس أعلم من عمر حتی العجائز.

و هذه کلها موجودهٔ فی کتب أهل السنهٔ کما لا یخفی علی من راجع (تشیید المطاعن) و غیره.

فهل یصح تشبیه هکذا أناس بالنجوم؟!

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۳

تفنید کلام الدّهلوی فی حاشیهٔ التّحفهٔ ... ص: ۱۷۳

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۵

و من الغریب قول (الدهلوی) فی حاشیهٔ (التحفهٔ) فی هذا المقام:

فان قلت: اجتهاد بعض الصحابهٔ خطأ بیقین، فکیف وعد الهدایهٔ فی اتباعهم جمیعا؟.

قلنا: محل اتباعهم ما کان غیر منصوص فی الکتاب و السنهٔ، و لا شبههٔ ان تیقن الخطأ انما یکون فی المنصوصات، و هی لیست محلا لاتباعهم.

و الحاصل: ان اتباعهم دلیل الهدایهٔ ما لم یظهر خطؤهم بمقتضی الکتاب و السنهٔ، فلا إشکال. شرح الإرشاد.

أقول: و هذا الکلام مردود بوجوه:

۱- المخطئ لا یکون هادیا ... ص: ۱۷۵

من کان اجتهاده خاطئا بیقین لا یجوز ان یکون هادیا.

۲- الخطأ فی غیر المنصوصات أکثر ... ص: ۱۷۵

إذا کان بعضهم یخطأ فی اجتهاده فیخالف منصوصات الکتاب، فانه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۶

یکون خطؤه فی غیر المنصوصات أکبر و أکثر.

۳- لا یجوز متابعهٔ المخطئ مع وجود المعصوم ... ص: ۱۷۶

انه لا ریب فی عصمهٔ أئمهٔ اهل البیت علیهم السلام عن الخطأ، لدلالهٔ آیهٔ التطهیر و حدیث الثقلین و غیرهما من الآیات و الروایات علی ذلک- و مع وجود هؤلاء لا یعقل ان یجعل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الخاطئین بمنزلهٔ النجوم..

علی ان فی أصحابه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من تتلو مرتبتهم مرتبهٔ الأئمهٔ علیهم السلام. أمثال أبی ذر و سلمان و المقداد و عمار رضی اللّه عنهم أجمعین فترک هؤلاء و اتباع الخاطئین ظلم عظیم. تعالی اللّه عن ذلک و رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۴- الاختلاف بین الاصحاب فی الاحکام ... ص: ۱۷۶

انه لا شک فی وقوع الاختلاف بین الصحابهٔ فی الاحکام الشرعیهٔ- المنصوصهٔ منها و غیرها- و هو موضوع کتاب (الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف لشاه ولی اللّه والد الدهلوی) و جعل هؤلاء قادهٔ للامهٔ و تشبیههم بالنجوم من حیث الهدایهٔ قبیح فی الغایهٔ، یجل عنه کل عاقل فضلا عن خاتم النبیین و اشرف الخلائق أجمعین صلّی اللّه علیه و آله.

۵- تخطئهٔ الاصحاب بعضهم لبعض ... ص: ۱۷۶

لقد کان باب التخطئهٔ مفتوحا لدی أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بل قد تجاوزت تخطئهٔ بعضهم البعض حد الاعتدال و بلغت التکذیب و التجهیل التکفیر، و تلک قضایاهم مدونهٔ فی کتب أهل السنهٔ و أسفارهم، فکیف یصدق عاقل ان یکونوا جمیعا- و الحالهٔ هذه- أئمهٔ فی الدین و قادهٔ المسلمین؟!

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۷

۶- استعمالهم القیاس ... ص: ۱۷۷

لقد کان فی الاصحاب من یستعمل القیاس و یتبع فی ذلک سبیل أول من قاس ... و من کان مخطئا بیقین فی المنصوصات و مستعملا للقیاس فی غیرها لا یستحق ان یکون نجم هدایة.

۷- جهلهم بالاحکام ... ص: ۱۷۷

لقد کان فی الاصحاب- و منهم المشایخ الثلاثة- من یرجع فی الحوادث الواقعة الی غیره ملتمسا الحکم الشرعی فیها، بل کان فیهم من یعترف بأن «کل الناس أفقه منه حتی المخدرات فی الحجال».

و من المستحیل ان ینصب الرسول صلّی اللّه علیه و آله هؤلاء الجهال مراجع للامة فی الاحکام و غیرها...

بل کان فیهم من یحکم- لفرط جهله- احکاما مختلفة متناقضة فی الواقعة الواحدة...

بل کان فیهم من لم یعرف معنی «الکلالة» رغم وجودها فی القرآن الکریم و تفسیر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لها، و قد روی عن أبی بکر انه قال:

«انی قد رأیت فی الکلالة رأیا، فان کان صوابا فمن اللّه وحده لا شریک له و ان یکن خطأ فمنی و الشیطان، و اللّه بریء منه» [۱].

و قد روی فی هذا المقام عن عمر بن الخطاب عجائب، رواها الطبری فی تفسیره، و قد ذکرت بالتفصیل فی (تشیید المطاعن).

و الأعجب أنه کان الخلیفة متی قرأ قوله تعالی: * یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمْ أَنْ* تَضِلُّوا* قال: «اللهم من تبینت له الکلالة فلم تتبین لی».

و لقد کان یقول «ما أرانی أعلمها أبدا، و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال» یشیر الی قوله صلّی اللّه علیه و آله لحفصة: «ما أری أباک یعلمها

---

[۱] راجع تفسیر الطبری ۴/ ۲۸۳- ۲۸۴.

أبدا».

بل روی عنه أنه کان یقول «ثلاث لان یکون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بینهن لنا أحبّ الیّ من الدنیا و ما فیها: الخلافة و الکلالة و الربا».

۸- اقدام بعضهم علی معاملة محرمة ... ص: ۱۷۸

لقد أقدم بعض کبار الصحابة فی بعض معاملاته علی أمر محرّم باطل، سبب بطلان حجّه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، علی حدّ تعبیر عائشة بنت أبی بکر.

و قد روی هذا الأثر کبار المحدثین فی کتب المحدثین، و أئمة الفقه فی کتبهم و مشاهیر العلماء فی التفسیر و علم الأصول فی مؤلفاتهم، و إلیک نصوص عبارات طائفة من هؤلاء الاعلام:

قال عبد الرحمن بن القاسم المالکی فی کتاب (المدوّنة الکبری):

«و أخبرنی ابن وهب، عن جریر بن حازم، عن أبی إسحاق الهمدانی، عن أم یونس أن عائشة زوج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، قالت لها أم محبة أم ولد لزید بن أرقم الانصاری: یا أم المؤمنین! أ تعرفین زید بن أرقم؟ قالت: نعم! قالت: فانی بعته عبدا الی العطاء بثمان مائة، فاحتاج الی ثمنه فاشتریته منه قبل الأجل بستمائة. فقالت بئس ما شریت و بئس ما اشتریت، أبلغی زیدا أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ان لم یتب. قالت: فقلت:

أ فرأيت ان تركت المائتين و أخذت الستمائة؟ قالت: فنعم! من جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف».

و قال عبد الرزاق بن همام الصنعانى فى (المصنف) «أخبرنا معمر و الثورى عن أبى اسحق السبيعى، عن امرأة دخلت على عائشة فى نسوة فسألتها امرأة فقالت: يا أم المؤمنين! كانت لى جارية فبعتها من زيد بن أرقم بثمان مائة درهم ثم ابتعتها منه بستمائة فنقدته الستمائة و كتب عليه ثمان مائة فقالت عائشة: بئس ما اشتريت و ما بئس ما اشترى! أخبرى زيد بن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۹

أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و سلّم الا أن يتوب، فقالت المرأة لعائشة: أ رأيت ان أخذت رأس مالى و رددت اليه الفضل! فقالت: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف».

و قال أحمد بن حنبل الشيبانى فى (مسنده) «حدّثنا محمد بن جعفر:

حدّثنا شعبة، عن أبى إسحاق، عن امرأة (امرأته. ظ) أنها دخلت على عائشة- هى و أم ولد زيد بن أرقم- فقالت أم ولد زيد بن أرقم لعائشة: انى بعت من زيد غلاما بثمان مائة درهم نسيئة و اشتريت بستمائة نقدا، فقالت عائشة: أبلغى زيدا أنك قد أبطلت جهادك مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الا أن تتوب! بئس ما اشتريت و بئس ما شريت!».

و قال أبو بكر أحمد بن محمد المعروف بالجصاص الرازى الحنفى فى كتاب (أحكام القرآن) فى شرح أحكام آية الربا: «و من الربا المراد من الآية شرى ما يباع بأقل من ثمنه قبل نقد الثمن. و الدليل على أن ذلك ربا حديث يونس ابن إسحاق (أبى اسحق. ظ) عن أبيه عن أبى العالية قال (العالية، قالت. ظ) كنت عند عائشة فقالت لها امرأة: انى بعت زيد بن أرقم جارية لى الى عطائه بثمان مائة درهم و أنه أراد أن يبيعها فاشتريتها منه بستمائة، فقالت: بئسما شريت و بئسما اشتريت أبلغى زيد بن أرقم أنه أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب! فقالت: يا أم المؤمنين! أ رأيت ان لم آخذ الا رأس مالى فقالت: (فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ)، فدلّت تلاوتها لاية الربا عند قولها «أ رأيت ان لم آخذ الا رأس مالى» أن ذلك كان عندها من الربا، و هذه التسمية طريقها التوقيف».

و قال أبو زيد عبيد اللّه بن عمر بن عيسى الدبوسى الحنفى فى كتاب (تأسيس النظر) فى مسائل مبحث تقديم قول الصحابى على القياس:

«و منها إذا اشترى ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن لا يجوز، أخذنا بحديث عائشة رضى اللّه عنها و حديث زيد بن أرقم فحكمنا بفساد البيع و تركنا القياس،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۰

و عند الامام أبى عبد اللّه الشافعى: البيع جائز، و أخذ فيه بالقياس».

و قال شمس الأئمة أبو بكر محمد بن أحمد بن أبى سهل السرخسى فى كتاب (المبسوط): «و إذا باع رجل شيئا بنقد أو بنسية فلم يستوف ثمنه حتى اشتراه بمثل ذلك الثمن أو أكثر منه جاز، و ان اشتراه بأقل من ذلك الثمن لم يجز ذلك فى قول علمائنا رحمهم اللّه استحسانا، و فى القياس يجوز ذلك و هو قول الشافعى، لان ملك المشترى قد تأكد فى المبيع بالقبض فيصح بيعه بعد ذلك بأى مقدار من الثمن باعه، كما لو باعه من غير البائع، ألا ترى أنه لو وهبه من البائع جاز ذلك، فكذلك إذا باعه منه بثمن يسير، و لأنه لو باعه من انسان آخر ثم باعه ذلك الرجل من البائع الاول بأقل من الثمن الاول جاز، فكذلك إذا باعه المشترى منه.

الا أنّا استحسنا لحديث عائشة، رضى اللّه عنها، فان امرأة دخلت عليها و قالت: انى بعت من زيد بن أرقم جارية لى بثمان مائة درهم الى العطاء ثم اشتريتها منه بستمائة درهم قبل محل الأجل. فقالت عائشة رضى اللّه عنها: بئسما اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم شريت و بئس أن اللّه تعالى أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب فأتاها زيد بن أرقم معتذرا، فتلت قوله تعالى: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ.

فهذا دلیل علی أن فساد هذا العقد کان معروفا بینهم، و أنها سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لان أجزیهٔ الجرائم لا تعرف بالرأی، و قد جعلت جزاءه علی مباشرهٔ هذا العقد بطلان الحج و الجهاد، فعرفنا من ذلک کالمسموع من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و اعتذار زید رضی اللّه عنه إلیها دلیل علی ذلک لانّ فی المجتهدات کان یخالف بعضهم بعضا، و ما کان یعتذر أحدهم الی صاحبه فیها».

و قال ملک العلماء علاء الدین أبو بکر بن مسعود الکاشانی الحنفی فی کتاب (بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع) فی مسألهٔ «شراء ما باع بأقل من ثمنه قبل نقد الثمن»: «و لنا ما روی أن امرأهٔ جاءت الی سیدتنا عائشهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۱

رضی اللّه عنها و قالت: انی ابتعت خادما من زید بن أرقم بثمانمائهٔ ثم بعتها بستمائهٔ، فقالت سیدتنا عائشهٔ رضی اللّه عنها: بئس ما شریت و بئس ما اشتریت، أبلغی زیدا ان اللّه تعالی قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب.

و وجه الاستدلال به من وجهین:

أحدهما أنها ألحقت بزید وعیدا لا- یوقف علیه بالرأی، و هو بطلان الطاعهٔ بما سوی الردهٔ، فالظاهر أنها قالته سماعا من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا یلتحق الوعید الّا بمباشرهٔ المعصیهٔ، فدلّ علی فساد البیع لان البیع الفاسد معصیهٔ.

و الثانی: أنها رضی اللّه عنها سمّت ذلک بیع سوء و شراء سوء، و الفاسد هو الذی یوصف بذلک لا الصحیح».

و قال برهان الدین علی بن أبی بکر المرغینانی فی (الهدایهٔ) «قال: و من اشتری جاریهٔ بألف درهم حالهٔ أو نسیهٔ فقبضها، ثم باعها من البائع بخمس مائهٔ درهم قبل أن ینقد الثمن، لا یجوز البیع الثانی، و قال الشافعی:

یجوز لانّ الملک قد تم فیها بالقبض فصار البیع من البائع و من غیره سواء، و صار کما لو باع بمثل ثمن الاول أو بالزیادهٔ أو بالعوض.

و لنا: قول عائشهٔ (رض) لتلک المرأهٔ و قد باعت بستمائهٔ. بعد ما اشترت بثمان مائهٔ: بئس ما شریت و اشتریت، أبلغی زید بن أرقم أن اللّه قد أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب!».

و قال مجد الدین مبارک بن محمد المعروف بابن الأثیر الجزری الشافعی «أم یونس، قالت: جاءت أم ولد زید بن أرقم الی عائشهٔ فقالت: بعت جاریهٔ من زید بثمانمائهٔ درهم الی العطاء ثم أشتریها منه قبل حلول الأجل بستمائهٔ، و کنت شرطت علیه أنک ان بعتها فأنا أشتریها منک، فقالت لها عائشهٔ: بئس ما شریت و بئس ما اشتریت، أبلغی زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ان لم یتب منه. قالت: فما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۲

نصنع؟ فتلت عائشهٔ: فمن جاءه موعظهٔ من ربه فانتهی فله ما سلف و أمره الی اللّه و من عاد فینتقم اللّه منه، فلم ینکل أحد علی عائشهٔ و الصحابهٔ متوفرون. ذکره رزین و لم أجده «فی الأصول».

و قال مجد الدین أبو البرکات عبد السلام بن عبد اللّه الحرانی فی کتاب (المنتقی) «باب ان من باع سلعهٔ بنسیهٔ لا یشتریها بأقل مما باعها. عن أبی إسحاق السبیعی، عن امرأته انها دخلت علی عائشهٔ فدخلت معها ام ولد زید بن أرقم، فقالت: یا ام المؤمنین! انی بعت غلاما من زید بن أرقم بثمانمائهٔ درهم نسیهٔ و انی ابتعته منه بستمائهٔ نقدا، فقالت لها عائشهٔ: بئس ما اشتریت و بئس ما شریت، ان جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد بطل الّا أن یتوب. رواه الدارقطنی».

و قال ابو المؤید محمد بن محمود الخوارزمی فی (جامع مسانید ابو حنیفهٔ) «ابو حنیفهٔ، عن أبی إسحاق السبیعی عن امرأهٔ أبی السفر أن امرأهٔ قالت لعائشهٔ (ص): ان زید بن أرقم باعنی جاریهٔ بثمان مائهٔ درهم ثم استردّها منی بستمائهٔ درهم، فقالت: أبلغیه عنّی أن اللّه أبطل جهاده مع رسول اللّه ان لم یتب».

و قال أبو البرکات عبد اللّه بن أحمد المعروف بحافظ الدین النسفی فی (کشف الأسرار- شرح المنار): «و قد اتفق عمل أصحابنا

بالتقلید فیما لا ـ یعقل بالقیاس کما فی أقل الحیض، أخذا بقول أنس، و شراء ما باع بأقل مما باع قبل بعد الثمن، عملا بقول عائشة رضی اللّه عنها فی قصة زید بن أرقم».

و قال علاء الدین عبد العزیز بن أحمد البخاری فی (کشف الأسرار- شرح أصول البزدوی): «و أفسدوا شراء ما باع بأقل مما باع، یعنی قبل أخذ الثمن، مع أن القیاس یقتضی جوازه کما قال الشافعی، لان الملک فی المبیع قدتم بالقبض للمشتری فیجوز بیعه من البائع بما شاء کالبیع من غیره و کالبیع بمثل الثمن منه، عملا بقول عائشة رضی اللّه عنها، و هو ما روت أم یونس أن امرأة جاءت الی عائشة رضی اللّه عنها و قالت: انی بعت من زید بن أرقم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۳

خادما بثمان مائة درهم الی العطاء فاحتاج الی ثمنه فاشتریته منه قبل محل الأجل بستمائة، فقالت عائشة رضی اللّه عنها: بئسما شریت و اشتریت، أبلغی زید بن أرقم أن اللّه تعالی أبطل جهاده و حجه مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب. فأتاها زید ابن أرقم معتذرا، فتلت قوله تعالی: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ. فترکنا القیاس به لان القیاس لما کان مخالفا لقولها تعین جهة السماع فیه. و الدلیل علیه أنها جعلت جزاءه علی مباشرة هذا العقد بطلان الحج و الجهاد، و أجزئة الجرائم لا تعرف بالرأی، فعلم ان ذلک کالمسموع من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و اعتذار زید إلیها دلیل علی ذلک أیضا، فان بعضهم کان یخالف بعضا فی المجتهدات و ما کان یعتذر الی صاحبه».

و قال حسن بن محمد الطیبی فی (کاشف- شرح مشکاة) فی باب الربا فی شرح حدیث «مح [۱]»: احتج أصحابنا بهذا الحدیث أن الحیلة التی یعملها بعض الناس توصلا الی مقصود الربا لیس بحرام، و ذلک أن من أراد أن یعطی صاحبه مائة درهم بمائتین فیبیعه بمائتین ثم یشتری منه بمائة، لأنه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم قال: بع هذا و اشتر بثمنه من هذا، و هو لیس بحرام عند الشافعی.

و قال مالک و أحمد: هو حرام.

أقول: و ینصره ما رواه رزین فی کتابه عن أم یونس انها قالت:

جاءت أم ولد زید بن أرقم الی عائشة رضی اللّه عنها فقالت: بعت جاریة من زید بثمانی مائة درهم الی العطاء ثم اشتریتها منه قبل حلول الأجل بستمائة، و کنت شرطت علیه أنک ان بعتها فأنا أشتریها منک، فقالت لها عائشة رضی اللّه عنها: بئس ما شریت و بئسما اشتریت، أبلغی زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ان لم یتب منه. قالت: فما

---

[۱] أی: قال محیی الدین النووی فی «شرح مسلم».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۴

یصنع: فتلت عائشة رضی اللّه عنها: «فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَی اللَّهِ» تعالی الآیة. فلم ینکر أحد علی عائشة، و الصحابة متوفرون».

و قال فخر الدین عثمان بن علی الزیلعی فی (تبیین الحقائق- شرح کنز الدقائق): «قال: و شراء ما بالأقل قبل النقد، و معناه أنه لو باع شیئا و قبضه المشتری و لم یقبض البائع الثمن فاشتراه بأقل من الثمن الاول لا ـ یجوز، و قال الشافعی (رح) یجوز، و هو القیاس، لان الملک قد تم بالقبض فیجوز بیعه بأی قدر کان من الثمن، کما إذا باعه من غیر البائع أو منه بمثل الثمن الاول أو بأکثر أو بعرض أو بأقل بعد النقد.

و لنا: ما روی عن أبی إسحاق السبیعی، عن امرأة انها دخلت علی عائشة رضی اللّه عنها فدخلت معها أم ولد زید بن أرقم، فقالت: یا أم المؤمنین انی بعت غلاما من زید بن أرقم بثمان مائة درهم نسیئة و انی ابتعته منه بستمائة نقدا، فقالت لها عائشة: بئسما شری! ان جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد بطل الا أن یتوب. رواه الدارقطنی.

فهـذا الوعيـد دليل على أن هـذا العقد فاسد، و هو لا يدرک بالرأى فدل على أنها قالته سـماعا، و لا يقال: قد روى أنها قالت: انى بعته الى العطاء، فلعلها أنكرت عليها لـذلک. لأنا نقول: كانت عائشة رضـى اللّه عنها ترى البيع الى العطاء و لان الثمن لم يدخل فى ضـمان البـائع قبـل قبضه، فـإذا عـاد اليه عين مـا له بالصـفة التى خرج من ملكه و صار بعض الثمن قصاصا ببعض بقى له عليه فضل بلا عوض، فكان ذلک ربح ما لم يضمن، و هو حرام بالنص».

و قال أبو الفـدا إسـماعيل بن عمر بن كثير الدمشـقى فى (تفسـيره): «و قال ابن أبى حاتم: قرأ على محمـد بن عبـد اللّه بن عبد الحكم: أخبرنـا ابن وهب، أخبرنى جرير بن حـازم، عن أبى إسـحاق الهمـدانى، عن أم يونس- يعنى امرأته العاليـة بنت أيفع- ان عائشـة زوج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قالت لها أم بحنه (محبة ظ): ام ولد زيد بن أرقم: يا أم المؤمنين: أ تعرفين زيد بن أرقم:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۵

قالت نعم! قالت: فانى بعته عبدا الى العطاء بثمانمائة فاحتاج الى ثمنه فاشتريته قبل محل الأجل بسـتمائة، فقالت: بئسـما شـريت و بئسما اشتريت، أبلغى زيدا أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم قد بطل ان لم يتب. قالت: فقلت أ رأيت تركت المائتين و أخذت الستمائة؟ قالت: نعم! فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ.

و هـذا الأثر مشـهور و هو دليل لمن حرم مسألة العينة، مع ما جاء فيها من الأحاديث المذكورة المقررة فى كتاب الاحكام، و للّه الحمد و المنة» [۱].

قال أكمل الدين محمد بن محمود البابرتى فى (العناية): «و حاصل ذلک أن شـراء ما باع لا يخلو من أوجه، اما ان يكون من المشترى بلاـ واسـطة أو بواسـطة شـخص آخر و الثـانى جـائز بالاتفـاق مطلقا: أعنى سواء اشترى بالثمن الاول أو بأنقص أو بأكثر أو بالعرض، و الاـول امـا أن يكون بأقـل أو بغيره، و الثـانى بأقسـامه جـائز بالاتفـاق، و الاـول هو المختلف فيه، الشافعى (ره) جوزه قياسا على الأقسام الباقية و بما إذا باع من غير البائع فانه جائز أيضا بالاتفاق، و نحن لم نجوزه بالأثر و المعقول.

أما الأثر: فما قال محمـد: حدثنا أبو حنيفة يرفعه الى عائشة رضـى اللّه عنها أن امرأة سألتها فقالت: انى اشتريت من زيد بن أرقم جارية بثمانية مائة درهم الى العطاء، ثم بعتها منه بسـتمائة درهم قبل محل الأجل فقالت عائشة رضـى اللّه عنها: بئسـما اشتريت! أبلغى زيد بن أرقم ان اللّه تعالى قد أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم ان لم يتب، فأتاها زيد بن أرقم معتذرا، فتلت عليه قوله تعالى: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ.

و وجه الاسـتدلال انها جعلت جزاء مباشـرة هـذا العقـد بطلان الحج و الجهاد مع رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم، و أجزية الأفعال لا تعلم بالرأى فكان مسموعا من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و العقد الصحيح لا يجازى بذلک

---

[۱] تفسير ابن كثير ۱/ ۳۲۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۶

فكان فاسـدا و ان زيـدا اعتـذر إليها، و هو دليل على كونه مسـموعا لان فى المجتهدات كان بعضـهم يخالف بعضا، و ما كان أحدهما يعتـذر الى صـاحبه، و فيه بحث، لجواز أن يقال إلحاق الوعيـد لكون البيع الى العطاء هو أجل مجهول. و الجواب أنه ثبت من مـذهبها جواز البيع الى العطـاء و هو أجـل مجهول. و الجواب أنه ثبت من مـذهبها جواز البيع الى العطاء و هو مـذهب على رضـى اللّه عنها فلا يكون كـذلک، و لأنها كرهت العقـد الثانى حيث قالت: بئسـما شـريت، مع عرائه عن هذا المعنى، فلا يكون لذلک بل لأنهما تطرقا به الى الثانى. فان قيل: القبض غير مذكور فى الحديث فيمكن أن يكون الوعيد للتصرف فى المبيع قبل قبضه. أجيب بأن تلاوتها آية الربا دليل على أنه للربا لا لعدم القبض».

و قـال جلال الـدين الخوارزمى الكرمـانى فى (الكفايـة): «و لنـا: قول عائشـة رضـى اللّه عنها لتلک المرأة، و هو أن امرأة دخلت على

عائشة رضی اللّه تعالی عنها و قالت: انی اشتریت من زید بن أرقم جاریة الی العطاء بثمان مائة درهم ثم بعتها منه بستمائة. فقالت عائشة: بئس ما شریت و بئس ما اشتریت! أبلغی زید بن أرقم أن اللّه تعالی أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب عن هذا. فأتاها زید بن أرقم معتذرا، فتلت قوله تعالی: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ.

فهذا الوعید الشدید دلیل علی فساد هذا العقد، و إلحاق هذا الوعید لهذا الصنع لا یهتدی الیه العقل، إذ شیء من المعاصی دون الکفر لا یبطل شیئا من الطاعات الا أن یثبت شیء من ذلک بالوحی، فدل علی أنها قالته سماعا، و اعتذار زید إلیها دلیل علی ذلک، لان فی المجتهدات کان یخالف بعضهم بعضا و ما کان یعتذر أحد الی صاحبه فیها. و لا یقال: انما ألحقت الوعید بن للأجل الی العطاء. لأنا نقول: ان مذهب عائشة رضی اللّه عنه جواز البیع الی العطاء و لأنها قد کرهت العقد الثانی بقولها: بئس ما شریت.

و لیس فیه هذا المعنی و انما ذمت البیع الاول و ان کان جائزا عندها، لأنه صار ذریعة الی البیع الثانی الذی هو موسوم بالفساد، و هذا کما یقول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۷

لصاحبه: بئس البیع الذی أوقعک فی هذا الفساد و ان کان البیع جائزا.

فان قیل: یحتمل أنها ذمت البیع الاول لفساده بجهالة الأجل و أنها رجعت عن تجویز البیع الی العطاء و البیع الثانی، لأنه بیع المبیع قبل القبض إذ القبض لم یذکر فی الحدیث. قلنا: الرجوع لم یثبت و انما ذمت البیع الثانی لأجل الربا حتی تلت علیه آیة الربا، و لیس فی بیع المبیع قبل القبض الربا».

و قال أبو اسحق ابراهیم بن موسی اللخمی الغرناطی الشهیر بالشاطبی فی کتاب (الموافقات فی أصول الاحکام): «و الثانی من الاطلاقین أن یراد بالبطلان عدم ترتب آثار العمل علیه فی الاخوة و هو الثواب. و یتصور ذلک فی العبادات و العادات فتکون العبادة باطلة بالإطلاق الاول فلا یترتب علیها جزاء لأنها غیر مطابقة لمقتضی الأمر بها، و قد تکون صحیحة بالإطلاق الاول و لا یترتب علیها ثواب أیضا، فالأول کالمتعبد رئاء الناس فان تلک العبادة غیر مجزئة و لا یترتب علیها ثواب و الثانی کالمتصدق بالصدقة یتبعها بالمن و الأذی و قد قال تعالی: * یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِکُمْ بِالْمَنِّ* وَ الْأَذی کَالَّذِی یُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ*، الآیة. و قال (لَئِنْ أَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ). و

فی الحدیث: «أبلغی زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب، علی تأویل من جعل الابطال حقیقة».

و قال بدر الدین محمود بن أحمد العینی فی (شرح الهدایة): «(ص):

و لنا قول عائشة رضی اللّه عنه لتلک المرأة و قد باعت بستمائة بعد ما اشترت بثمان مائة: بئسما شریت! أبلغی زید بن أرقم ان اللّه تعالی قد أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب.

(ش): هذا أخرجه عبد الرزاق فی مصنفه: أخبرنا معمر و الثوری عن أبی إسحاق عن امرأة أنها دخلت علی عائشة فی نسوة فسألت امرأة فقالت: یا ام المؤمنین! کانت لی جاریة فبعتها من زید بن أرقم بثمان مائة الی العطاء ثم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۸

ابتعتها منه بستمائة فنقدت له الستمائة. فقالت عائشة: بئسما شریت و بئسما اشتریت أخبری زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الا أن یتوب. فقالت المرأة لعائشة رضی اللّه عنها: أ رأیت ان أخذت رأس مالی و رددت علیه الفضل؟ فقالت: من جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ. و أخرجه الدارقطنی ثم البیهقی فی سننیهما عن یونس بن أبی إسحاق الهمدانی عن امه العالیة، قالت: کنت قاعدة عند عائشة رضی اللّه عنها فأتتها ام محبة فقالت: انی بعت زید بن أرقم جاریة الی العطاء. فذکرا بنحوه.

و قال الدارقطنى: ام محبة و ام العالية مجهولتان لا ـ يحتج بهما. (قلت): بل العالية امرأة معروفة جليلة القدر، ذكرها ابن سعد فى (الطبقات) فقال:

العالية بنت أيفع بن شرحبيل. امرأة أبى إسحاق السبيعى: سمعت من عائشة رضى اللّه عنها. و أم محبة بضم الميم و كسر الحاء. كذا ضبطه الدارقطنى فى كتاب (المؤتلف و المختلف).

و رواه أبو حنيفة فى مسنده عن أبى إسحاق السبيعى عن امرأة أبى السفر أن امرأة سألت عن عائشة فقالت: ان زيد بن أرقم باعنى جارية بثمان مائة و اشتراها منى بستمائة فقالت: أبلغى عن زيد بن أرقم أن اللّه عز و جل قد أبطل جهاده ان لم يتب.

وجه الاستدلال أنها جعلت جزاء مباشرة هذا العقد بطلان الحج و الجهاد مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب، و أجزية الجرائم لا تعلم بالرأى فكان مسموعا من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و العقد الصحيح لا يجازى بذلك فكان فاسدا و ان زيدا اعتذر إليها، و هو دليل على كونه مسموعا، و فى المجتهدات كان بعضهم يخالف بعضا و ما كان أحدهما يعتذر الى صاحبه. فان قلت: يجوز أن يكون إلحاق الوعيد لكون البيع الى العطاء و هو أجل مجهول. (قلت): ثبت من مذهب عائشة رضى اللّه عنها جواز البيع الى العطاء و هو مذهب على و ابن أبى ليلى و آخرين و لم يكن كذلك. فان قلت:

لم كرهت العقد الاول مع أن الفساد من الثانى؟ قلت لأنها تطرق به الى

الثانى، كالسفر يكون محظورا إذا كان لقطع الطريق و ان كان السفر مباحا فى نفسه. فان قلت: القبض غير مذكور فى الحديث فيمكن أن يكون الوعيد للتصرف فى المبيع قبل القبض. قلت: تلاوتها آية الربا دليل على أنه للربا لا لعدم القبض».

و قال ابن الهمام السيواسى فى (فتح القدير): «و لنا: قول عائشة رضى اللّه عنها الى آخر ما نقله المصنف عن عائشة، يفيد أن المرأة هى التى باعت زيدا بعد أن اشترت منه و حصل له الربح لان «شريت» معناه «بعت»، قال تعالى: شروه بثمن بخس. أى: باعوه، و هو رواية أبى حنيفة فانه روى فى مسنده عن أبى إسحاق السبيعى عن امرأة أبى السفر أن امرأة قالت لعائشة رضى اللّه عنها ان زيد بن أرقم باعنى جارية بثمانمائة درهم ثم اشتراها منى بستمائة. فقالت: أبلغيه أن اللّه أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب.

ففى هذا أن الذى باع زيد ثم استرد و حصل الربح له، و لكن رواية غير أبى حنيفة من أئمة الحديث عكسه.

روى الامام أحمد بن حنبل، حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة عن أبى إسحاق السبيعى عن امرأته أنها دخلت على عائشة هى وام ولد زيد بن أرقم فقالت ام ولد زيد لعائشة: انى بعت من زيد غلاما بثمان مائة درهم نسية و اشتريته بستمائة نقدا. فقالت أبلغى زيدا أن قد أبطلت جهادك مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الا أن تتوب بئسما شريت و بئسما اشتريت و هذا فيه أن الذى حصل له الربح هى المرأة قال ابن عبد الهادى فى «التنقيح»:

هذا اسناد جيد و ان كان الشافعى قال: لا يثبت مثله عن عائشة. و قول الدارقطنى فى العالية «هى مجهولة لا يحتج بها» فيه نظر، فقد خالفه غير واحد، و لو لا أن عند ام المؤمنين علما من رسول اللّه أن هذا محرم لم تستجز أن تقول مثل هذا الكلام بالاجتهاد. و قال غيره: هذا مما لا يدرك بالرأى.

و المراد بالعالية امرأة أبى إسحاق السبيعى التى ذكر أنها دخلت مع ام ولد على عائشة.

قال ابن الجوزى: قالوا ان العالية امرأة مجهولة لا يحتج بنقل خبرها.

قلنا: هى امرأة جليلة القدر، ذكرها ابن سعد فى «الطبقات» فقال: العالية بنت أنفع بن شراحيل، امرأة أبى إسحاق السبيعى. سمعت من عائشة.

و قولها: بئسما شريت، أى بعت. قال تعالى: و شروه بثمن بخس. أى باعوه.

و انما ذمت العقد الاول لأنه وسيلة، و ذمت الثانى لأنه مقصود بالفساد.

و روى هذا الحديث على هذا النحو عبد الرزاق، قال: أخبرنا معمر و الثورى عن أبى إسحاق السبيعى عن امرأة أنها دخلت على عائشة فى نسوة فسألتها امرأة فقالت: كانت لى جارية فبعتها من زيد بن أرقم بثمانمائة الى العطاء ثم ابتعتها منه بستمائة فنقدته ستمائة و كتب لى عليه ثمانمائة. فقالت عائشة: – الى قولها– الا أن يتوب. و زاد: فقالت المرأة لعائشة: أ رأيت ان أخذت راس مالى و رددت عليه الفضل؟ فقالت: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف. لا يقال: ان قول عائشة وردها لجهالة الأجل و هو البيع الى العطاء فان عائشة كانت ترى جواز الأجل الى العطاء، ذكره فى (الأسرار) و غيره».

و قال ابن أمير الحاج الحلبى فى كتاب (التقرير و التحبير) فى مسألة إلحاق قوله الصحابى بالسنة: «و فساد بيع ما اشترى قبل نقد الثمن لقول عائشة لام ولد زيد بن أرقم– لما قالت لها: انى بعت من زيد غلاما بثمانمائة درهم نسيئة و اشتريته بستمائة نقدا–: أبلغى زيدا أن قد أبطلت جهادك مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الا أن تتوب بئسما اشتريت و بئسما شريت. رواه أحمد. قال ابن عبد الهادى: اسناده جيد».

و قال عبد اللطيف بن عبد العزيز الحنفى المعروف بابن الملك فى (شرح المنار): «و كفساد شراء ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن مع أن القياس يقتضى جوازه عملا بقول عائشة رضى اللّه عنها لتلك المرأة القائلة: انى بعت خادما من زيد بن أرقم بثمان مائة درهم الى العطاء فاحتاج الى ثمنه فاشتريته منه بستمائة، قالت: بئسما شريت و اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم

أن اللّه تعالى أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه عليه السّلام ان لم يتب».

و قال زين الدين عبد الرحمن بن أبى بكر المعروف بابن العينى فى (شرح المنار): «و شراء ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن أفسدوه بقوله عائشة للتى قالت: انى بعت من زيد بن أرقم خادما بثمانمائة درهم الى العطاء فاحتاج الى ثمنه فاشتريته قبل محل الأجل بستمائة: بئسما شريت و اشتريت! أبلغى زيد ابن أرقم أن اللّه أبطل جهاده و حجه مع رسول اللّه عليه السّلام ان لم يتب».

و قال جلال الدين السيوطى فى تفسيره (الدر المنثور): «و أخرج عبد الرزاق و ابن أبى حاتم عن عائشة أن امرأة قالت لها: انى بعت زيد بن أرقم عبدا الى العطاء بثمانمائة فاحتاج الى ثمنه فاشتريته قبل محل الأجل بستمائة: فقالت: بئسما شريت و بئسما اشتريت، أبلغى زيدا أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب. قلت أ فرأيت ان تركت المائتين و أخذت الستمائة! فقالت: نعم! من جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف». [۱]

و قال فى (عين الاصابة): «أخرج عبد الرزاق فى (المصنف) و الدارقطنى و البيهقى فى (سننهما) عن أبى إسحاق السبيعى عن امرأته أنها دخلت على عائشة فى نسوة فسألتها امرأة فقالت: يا ام المؤمنين! كانت لنا جارية فبعتها من زيد ابن أرقم بثمانمائة الى العطاء ثم ابتعتها منه بستمائة فنقدته الستمائة و كتب عليه ثمانمائة: فقالت عائشة: بئسما اشتريت و بئسما شريت، أبلغى زيد بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الا أن يتوب. فقالت المرأة لعائشة: أ رأيت ان أخذت رأس مالى و رددت عليه الفضل؟ قالت: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف».

و قال عبد الرحمن بن على الشهير بابن الديبع الشيبانى فى (تيسير الوصول): «و عن ام يونس، قالت: جاءت ام ولد زيد بن أرقم رضى اللّه عنه

[۱] الدر المنثور ۱/ ۳۶۵.

الى عائشة رضى اللّه عنها فقالت: بعت جارية من زيد بثمانمائة درهم الى العطاء ثم اشتريتها منه قبل حلول الأجل بستمائة درهم و

كنت شرطت عليه أنك ان بعتها فأنا اشتريتها منك. فقالت عائشة رضى اللّه عنها: بئس ما شريت، و بئس ما اشتريت أبلغى زيد بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب منه. قالت فما يصنع؟ فتلت عائشة رضى اللّه عنها: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ. الآية. فلم ينكر أحد على عائشة رضى اللّه عنها، و الصحابة رضى اللّه عنهم متوفرون».

و قال زين الدين الشهير بابن نجيم المصرى فى (البحر الرائق- شرح كنز الدقائق):

«قوله: و شراء ما باع بالأقل قبل النقد. أى لم يجز شراء البائع ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن، فهو مرفوع عطفا على البيع لا أنه مجرور عطفا على المجرورات لأنه لو كان كذلك لصار المعنى لم يجز بيع شراء، و هو فاسد و انما منعنا جوازه استدلالا بقول عائشة (رض) لتلك المرأة و قد باعت بستمائة بعد ما اشترت بثمانمائة: بئس ما شريت و اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم أن اللّه تعالى أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله ان لم يتب».

و قال الملا على القارى فى (المرقاة- شرح المشكاة) فى شرح حديث تمر جنيب بعد ذكر الاختلاف فى مسألة الاحتيال فى الربا: «قال الطيبى رحمه اللّه: و ينصر قول مالك و أحمد ما رواه رزين فى كتابه عن ام يونس أنها قالت: جاءت ام ولد لزيد بن أرقم الى عائشة رضى اللّه عنها فقالت: بعت جارية من زيد بثمانمائة درهم الى العطاء ثم اشتريتها قبل حلول الأجل بستمائة و كنت شرطت عليه أنك ان بعتها فأنا أشتريها منك فقالت لها عائشة رضى اللّه عنها: بئس ما شريت و بئس ما اشتريت أبلغى زيد بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب. قالت: فما يصنع؟ قالت: فقالت عائشة: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ. فلم ينكر أحد على عائشة، و الصحابة متوفرون».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۳

و قال محمد بن حسن بن أحمد الكواكبى مفتى حلب الشهباء فى كتاب (الفوائد السنية- شرح الفوائد السنية):

و من شرى ما باع بالأقل من الذى باع به من قبل

و الثمن الاول ما كان نقد فذا شراؤه يقينا قد فسد

أى: ان اشترى جارية مثلا بألف درهم حالة أو نسية فقبضها ثم باعها من البائع بخمسمائة قبل ان ينقد الثمن الاول لا يجوز البيع الثانى، لقول عائشة رضى اللّه عنها لتلك المرأة و قد باعت جارية من زيد بن أرقم بثمانمائة الى العطاء ثم ابتاعتها منه بستمائة و كتبت عليه ثمانمائة: بئس ما اشتريت و بئس ما اشترى اخبرى زيد بن أرقم ان اللّه تعالى أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب».

و قال الملا أحمد بن أبى سعيد بن عبيد اللّه الحنفى فى (نور الأنوار- شرح المنار) «و شراء ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن الاول فان القياس يقتضى جوازه، و لكنا قلنا بحرمته جميعا عملا بقول عائشة رضى اللّه عنها لتلك المرأة و قد باعت بستمائة بعد ما شرت بثمانمائة من زيد بن أرقم: بئس ما شريت و اشتريت أبلغى زيد بن أرقم بأن اللّه تعالى أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب».

و قال المولوى عبد العلى بن نظام الدين الانصارى فى (فواتح الرحموت) فى مسألة «تقليد الصحابى فيما لا يدرك بالرأى» «مثال آخر: روى رزين عن ام يونس، قالت: جاءت ام ولد زيد بن أرقم الى ام المؤمنين عائشة فقالت: بعت جارية من زيد بثمانمائة درهم الى العطاء ثم اشتريتها قبل حلول الأجل بستمائة و كنت شرطت عليه ان بعتها فأنا اشتريتها منك.

فقالت لها عائشة: بئس ما شريت و بئس ما اشتريت أبلغى زيد بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و أصحابه و سلّم ان لم يتب منه.

قالت: فما نصنع؟ قال: قالت عائشة: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف و أمره الى اللّه و من عاد فينتقم اللّه منه. و الحكم

بطلان الجهاد لا يكون بالرأى فلا بد من السماع».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۴

۹- بيع بعضهم الخمر ... ص: ۱۹۴

لقد كان فى الاصحاب من يقول بجواز بيع الخمر، و قد ارتكب هذا الذنب الكبير فعلا، و ان ذلك- و ان كان عن اجتهاد!!- قد أزعج عمر ابن الخطاب حتى قال: قاتل اللّه فلانا باع الخمر؟! و هذا أيضا من الآثار المشهورة التى اتفق كافة الرواة و العلماء على نقله:

قال الشافعى فى (مسنده): «أخبرنا سفيان عن عمرو بن دينار عن طاوس عن ابن عباس رضى اللّه عنهما، قال: بلغ عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه أنّ رجلا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا! باع الخمر؟ أما علم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قاتل اليهود! حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها».

و قال ابو بكر بن ابى شيبة البغدادى: «حدثنا هشيم عن مطيع عن الشعبى عن مسروق، قال: قال عمر: لعن اللّه فلانا فانه اول من اذن فى بيع الخمر». [۱]

و قال احمد بن حنبل: «حدّثنا سفيان عن عمرو عن طاوس عن ابن عباس ذكر لعمر رضى اللّه عنه ان سمرة- و قال مرّة: بلغ عمران سمرة-، باع خمرا، قال: قاتل اللّه سمرة، ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لعن اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها» [۲].

و قال عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمى فى (مسنده): «حدثنا محمد بن احمد، ثنا سفيان عن عمرو- يعنى ابن دينار- عن طاوس عن ابن عباس قال بلغ عمر أن سمرة باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرة، أما علم أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: لعن اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. قال سفيان: جملوها أذابوها».

و قال البخارى فى (الصحيح) فى باب «لا يذاب شحم الميتة و لا يباع

---

[۱] المصنف ۸/ ۱۹۵.

[۲] المسند لأحمد ۱/ ۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۵

ود كه»: «حدثنا الحميدى حدثنا سفيان حدثنا عمرو بن دينار، قال:

أخبرنى طاوس أنه سمع ابن عباس رضى اللّه عنهما يقول: بلغ عمر أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا! ألم يعلم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قاتل اللّه اليهود! حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. حدثنا عبدان، أخبرنا عبد اللّه أخبرنا يونس عن ابن شهاب، قال: سمعت سعيد بن المسيب عن أبى هريرة رضى اللّه عنه أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قاتل اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فباعوها و أكلوا أثمانها. قال أبو عبد اللّه: قاتلهم اللّه: لعنهم قتل- لعن- الخراصون».

و قال فى باب «ما ذكر عن بنى إسرائيل»: «حدثنا على بن عبد اللّه حدثنا سفيان عن عمرو عن طاوس عن ابن عباس، قال: سمعت عمر رضى اللّه عنه يقول: قاتل اللّه فلانا! ألم يعلم أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

لعن اللّه اليهود، حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. تابعه جابر و أبو هريرة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم».

و قال مسلم فى (الصحيح): «حدثنا أبو بكر بن أبى شيبة و زهير بن حرب و إسحاق بن ابراهيم- و اللفظ لابى بكر- قالوا: نا: سفيان بن عيينة عن عمرو عن طاوس عن ابن عباس، قال: بلغ عمر أن سمرة باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرة! ألم يعلم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لعن اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. حدثنا أمية بن بسطام، نا:

یزید بن زریع، نا: روح- یعنی ابن القاسم- عن عمرو بن دینار بهذا الاسناد مثله».

و قال ابن ماجهٔ فی (السنن) فی باب «التجارهٔ فی الخمر»: «حدثنا أبو بکر ابن أبی شیبهٔ، ثنا سفیان عن عمرو بن دینار عن طاوس عن ابن عباس، قال: بلغ عمر أن سمرهٔ باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرهٔ! ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعن اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها فباعوها»

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۶

و

قال النسائی فی (السنن): «النهی عن الانتفاع بما حرم اللّه عز و جل.

أخبرنا اسحق بن ابراهیم، قال: أخبرنا سفیان عم عمرو عن طاوس عن ابن عباس قال: أبلغ عمر أن سمرهٔ باع خمرا، قال: قاتل اللّه سمرهٔ! ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: قاتل اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها. قال سفیان: أذابوها».

و قال الغزالی فی (احیاء العلوم): «و من الوقت الذی نهی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن الربا فقال: أول ربا أضعفه ربا العباس، ما ترک الناس بأجمعهم کما لم یترکوا شرب الخمر و سائر المعاصی حتی روی أن بعض أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم باع الخمر فقال عمر رضی اللّه عنه: لعن اللّه فلانا، هو أول من سن بیع الخمر».

و قال عبد الغنی بن عبد الواحد بن علی بن مسرور الجماعیلی المقدسی الحنبلی فی (عمدهٔ الاحکام): «عن عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما قال: بلغ عمر أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا، ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: قاتل اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. جملوها:

أذابوها».

و قال ابن الأثیر الجزری: «[خ م س ابن عباس، قال: بلغ عمر بن الخطاب أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا، ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: لعن اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فباعوها. هذه روایهٔ البخاری و مسلم

، و

أخرجه النسائی قال [أ] بلغ عمر أن سمرهٔ بن جندب باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرهٔ ألم یعلم؟ الحدیث».

و قال علاء الدین علی بن محمد بن ابراهیم البغدادی المعروف بالخازن فی تفسیره (لباب التأویل) فی تفسیر الآیهٔ: * یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ*:

«أجمعت الامهٔ علی تحریم بیع الخمر و الانتفاع بها و تحریم ثمنها، و یدل علی ذلک ما

روی عن جابر، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول عام فتح مکهٔ ان اللّه تعالی حرم بیع الخمر و الانتفاع بها و المیتهٔ و الخنزیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۷

و الأصنام

. أخرجاه فی (الصحیحین) مع زیادهٔ اللفظ (ق). عن عائشهٔ، قالت: خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: حرمت التجارهٔ فی الخمر.

(ق). عن ابن عباس، قال: بلغ عمر بن الخطاب أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا: ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لعن اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها فباعوها».

و قال عماد الدین اسماعیل بن أحمد بن سعید بن محمد بن الأثیر الحلبی الشافعی فی (احکام الاحکام- شرح عمدهٔ الاحکام) فی شرح

حديث «قاتل اللّه فلانا»

: «و فلان الذى كنى عنه هو سمرة بن جندب».

و قال ابن حجر العسقلانى فى (تلخيص الخبير): «حديث نهى عن بيع العنب من عاصره.

أخرجه الطبرانىّ فى الأوسط عن محمد بن أحمد بن أبى خيثمة بإسناده عن بريدة، مرفوعا: من حبس العنب أيام القطاف حتى يبيعه من يهودى أو نصرانى أو ممن يتخذه خمرا فقد تقحم النار على بصيرة.

و فى (الصحيحين): بلغ عمر بن الخطاب ان فلانا- يعنى سمرة بن جندب- باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا، الحديث و فى الباب الأحاديث الواردة فى لعن بائع الخمر و مبتاعها و حاملها و المحمولة اليه».

و قال الملا على المتقى: «عن ابن عباس، قال: بلغ عمر أن سمرة باع خمرا فقال: قاتل للّه سمرة! اما علم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قاتل اللّه اليهود حرم اللّه عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. عب. حم و الدارمى و العدنى خ. م: ن حب و ابن الجارود: و ابن جرير. ق» [۱].

و قال: «عن عمر، قال: لعن اللّه فلانا أول من أذن فى بيع الخمر و ان التجارة لا تصح فيما لا يحل أكله و شربه. ش. ق. أى أخرجه ابن أبى شيبة فى «المصنف» و البيهقى فى «السنن».

* و رووا ان سمرة قد خلط فى فيء المسلمين ثمن الخمر و الخنزير، فلما

---

[۱] كنز العمال ۴/ ۹۱.

بلغ ذلك عمر استنكره بشدة، قال المتقى: «عن ابن عباس قال: رأيت عمر يقلب كفيه و هو يقول: قاتل اللّه سمرة عويمل لنا بالعراق، خلط فى فيء المسلمين ثمن الخمر و الخنزير، فهى حرام و ثمنها حرام عب. ق» [۱].

هذا و قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- فيما روى عنه الحفاظ- «من باع الخمر فليشقص الخنازير» قال الخازن: «أخرجه أبو داود.

قال:

و المعنى من استحل بيع الخمر فليستحل بيع الخنازير، فإنهما فى التحريم سواء».

بل انه قد ارتقى فى أمر الخمر حتى جعل يدلك جسده بدرديه، الأمر الذى دعا عمر لان يلعنه على المنبر، و ممن روى ذلك فقيه الحنفية فخر الإسلام السرخسى، حيث قال: «و يكره شرب دردى الخمر و الانتفاع به، لان الدردى من كل شيء بمنزلة صافيه، و الانتفاع بالخمر حرام فكذلك بدرديه، و هذا لان فى الدردى أجزاء الخمر، و لو وقعت قطرة من خمر فى ماء لم يجز شربه و الانتفاع به، فالدردى أولى، و الذى روى ان سمرة بن جندب رضى اللّه عنه كان يتدلك بدردى الخمر فى الحمام، فقد أنكر عليه عمر رضى اللّه عنه ذلك حتى لعنه على المنبر لما بلغه ذلك عنه، و ليس لاحد ان يأخذ بذلك بعد ما أنكره عمر رضى اللّه عنه» [۲].

* أقول: و قد سبق سمرة بن جندب فى هذا الاجتهاد!! خالد بن الوليد- و هو أحد كبار مجتهدى الصحابة؟! فقد كان مولعا بالخمر غير مرتدع عنه، حتى لقد وبخه عمر فلم ينته فعزله عن الامارة، قال الطبرى: «كتب الى السرى عن شعيب عن سيف عن أبى عثمان و أبى حارثة قالا: فما زال خالد على قنسرين حتى غزا غزوته التى أصاب فيها و قسم فيها ما أصاب لنفسه.

---

[۱] كنز العمال ۴/ ۹۱.

[۲] المبسوط ۲۴/ ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۹

کتب الی السری عن شعیب عن سیف عن أبی المجالد مثله.

قالوا: و بلغ عمر ان خالـدا دخل الحمام فتدلک بعد النورة بثخین عصـفر معجون بخمر. فکتب الیه: بلغنی انک تدلکت بخمر و ان اللّه قـد حرم ظاهر الخمر و باطنه کما حرم ظاهر الإثم و باطنه، و قـد حرم مس الخمر الا ان تغسل کما حرم شربها، فلا تمسوها أجسادکم فإنها رجس، و ان فعلتم فلا تعودوا.

فکتب الیه خالـد: انا قتلناها فعادت غسولا غیر خمر. فکتب الیه عمر: انی أظن آل المغیرة قـد ابتلوا بالجفاء فلا أماتکم اللّه علیه. فانتهی الیه ذلک» [۱].

و قال ابن الأثیر: «و قیل ان خالد بن الولید حضر فتح الجزیرة مع عیاض و دخل حماما بآمد فاطلی بشیء فیه خمر فعزله عمر» [۲].

و قال ابن خلدون: «قیل ان خالد حضر فتح الجزیرة مع عیاض و دخل الحمام بآمد فاطلی بشیء فیه خمر» [۳].

و قال: «و شاع فی الناس ما أصاب خالد مع عیاض بن غنم من الأموال، فانتجعه رجال منهم الأشـعث بن قیس و أجازه بعشرة آلاف، و بلغ ذلـک عمر مع ما بلغه من تـدلّکه بالخمر، فکتب الی أبی عبیـدة أن یقیمه فی، المجلس و ینزع عنه قلنسوته و یعقله بعمامته و یسأله من این أجاز الأشعث فان کان من ما له فقد أسرف فاعزله و اضمم إلیک عمله».

* قد باع معاویة بن أبی سفیان المجتهد الأعظم!! الخمر علی عهد عثمان بن عفان…

قال أبو هلال العسکری: «أخبرنا أبو القاسم بإسـناده عن المدائنی عن أبی معشر عن محمد بن کعب عن بریدة الاسلمی قال: مر بعبادة بن الصامت عیر تحمل الخمر بالشام [من الشام ، فقال: أ زیت هذا؟

---

[۱] تاریخ الطبری ۳/ ۱۶۶.

[۲] الکامل ۲/ ۳۷۵.

[۳] تاریخ ابن خلدون المجلد الثانی ۹۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۰

قـالوا: [لاـ] بل خمر تباع لمعاویـة، فأخـذ شـفرة فشق الروایا، فشـکاه معاویـة الی أبی هریرة، فقال له ابو هریرة: مالک و لمعاویـة؟ له ما تحمل ان اللّه تعالی یقول: تِلْکَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما کَسَبَتْ وَ لَکُمْ ما کَسَبْتُمْ. فقال: یا ابا هریرة انک لم تکن معنا إذ بایعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، بایعنـاه علی السـمع و الطاعـة و الأـمر بـالمعروف و النهی عن المنکر [و ان نمنعه ممـا نمنع نساءنـا و أبناءنا و لنا الجنة، فمن و فی بها للّه [اللّه و فی اللّه له، و من نکث فإنما ینکث علی نفسه.

فکتب معاویة الی عثمان یشکوه، فحمله الی المدینة، فلما دخل علیه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: سیلی أمورکم رجال یعرفونکم ما تنکرون و ینکرون علیکم ما تعرفون، فلا طاعـة لمن عصـی اللّه، و عبادة یشـهد ان معاویة منهم. فلم یراجعه عثمان» [۱].

۱۰- الإفتاء بغیر علم … ص: ۲۰۰

اشارة

لقد کان فی الاصحاب من یفتی بغیر علم، فهل یکون هکذا شخص کالنجم یهتدی من یقتدی به؟

و إلیک بعض الشواهد علی ذلک:

قـال المتقی: «عن عـاصم بن ضـمرة قال: جاء نفر الی أبی موسـی الاشعری فسألوه عن الوتر فقال: لا وتر فی الأذان، فأتوا علیا فأخبروه

فقال:

لقد أغرق فی النزع و أفرط فی الفتیا، الوتر ما بینک و بین صلاة الغداة من أوترت فحسن. عبا. و ابن جریر» [۲].

و کلمة أمیر المؤمنین علیه السّلام هذه عن أبی موسی کافیة لا ثبات جهله و غباوته، و کیف لا یکون ابو موسی کذلک؟ و الحال ان النبی صلّی اللّه علیه و آله

---

[۱] الأوائل لأبی هلال ۱۵۳.

[۲] کنز العمال ۸/ ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۱

و سلّم کان یوتر عند الأذان،

قال أحمد: «ثنا أسود ثنا شریک عن أبی إسحاق عن الحرث عن علی رضی اللّه عنه: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان یوتر عند الأذان، و یصلی الرکعتین عند الاقامة» [۱].

و من الغرائب: فتیا أبی موسی بعدم نقض النوم الوضوء، فقد قال السرخسی: «و کان أبو موسی الاشعری رضی اللّه عنه یقول: لا ینقض الوضوء بالنوم مضطجعا حتی یعلم بخروج شیء منه، و کان إذا نام أجلس عنده من یحفظه، فإذا انتبه سأله فان أخبر بظهور شیء منه أعاد الوضوء» [۲].

و قال الغزالی: «و أنکروا علی أبی موسی الاشعری قوله: النوم لا ینقض الوضوء» [۳].

و من فتاواه الباطلة ما جاء فی [الموطأ] و هذا نصه: «مالک عن یحیی ابن سعید: ان رجلا سأل أبا موسی الاشعری فقال: انی مصصت عن امرأتی من ثدیها لبنا فذهب فی بطنی، فقال أبو موسی [الاشعری : لا أراها الّا قد حرمت علیک.

فقال عبد اللّه بن مسعود: أنظر ما یفتی [ما ذا تفتی به الرجل!! فقال أبو موسی: فما [ذا] تقول أنت؟

فقال عبد اللّه بن مسعود: لا رضاعة الا ما کان فی الحولین.

فقال أبو موسی: لا تسألونی عن شیء ما کان هذا الحبر بین أظهرکم» [۴].

و فی [المبسوط]: قام ابن مسعود «الی أبی موسی ثم أخذ بأذنه و هو یقول: أ رضیع فیکم هذا اللحیانی؟ فقال أبو موسی: لا تسألونی ....»

---

[۱] المسند ۱/ ۱۱۱.

[۲] المبسوط ۱/ ۷۸.

[۳] المستصفی ۱/ ۱۸۶.

[۴] الموطأ ۲/ ۶۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۲

حرمة الفتیا بغیر علم ... ص: ۲۰۲

و لنذکر فی هذا المقام بعض الأحادیث الواردة فی ذم الفتیا بغیر علم و حرمتها:

روی الحافظ جلال الدین السیوطی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «من أفتی بغیر علم لعنته ملائکة السماء و الأرض» [۱].

قال المناوی و العزیزی بشرحه- و اللفظ للأول: «حیث نسب الی اللّه ان هذا حکمه و هو کاذب» [۲].

و اخرج ابن الأثیر: «ان عمرو بن العاص [عبد اللّه بن عمرو بن العاص قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ان اللّه لا یقبض العلم انتزاعا ینزعه من الناس

- و

فی روایة: من العباد- و لکن یقبض العلم بقبض العلماء، حتی إذا لم یبق عالما اتخذ الناس رؤساء جهالا فسئلوا فأفتوا بغیر علم فضّلوا و أضلوا. و زاد فی روایة قال عروة: ثم لقیت عبد اللّه بن عمرو علی رأس الحول فسألته فرد علی الحدیث کما حدث و قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول. أخرجه البخاری و مسلم» [۳].

و قال: «و أخرجه الترمذی مختصرا، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ان اللّه لا یقبض العلم انتزاعا ینتزعه من العلماء، و لکن یقبض العلماء، حتی إذا لم یترک عالما اتخذ الناس رؤساء جهالا، فسئلوا فأفتوا بغیر علم، فضلوا و أضلوا» [۴].

و قال مجد الدین عبد السلام الحرانی فی [المنتقی : «و عن أبی هریرة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أفتی بفتیا غیر ثبت فإنما إثمه علی الذی أفتاه. رواه أحمد و ابن ماجة.

---

[۱] الجامع الصغیر.

[۲] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۴۰۲.

[۳] جامع الأصول ۹/ ۲۳.

[۴] جامع الأصول ۹/ ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۳

و

فی لفظ: من أفتی بفتیا بغیر علم کان اثم ذلک علی الذی أفتاه. رواه أحمد و أبو داود».

۱۱- عدم الاطلاع علی السنن ... ص: ۲۰۳

لقد کان فی الصحابة من لم یبلغه کثیر من أحکام الدین و سنن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فلذا کانوا کثیرا ما یخالفون حکم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یحکمون بخلافه، بل ربما خالفوا صریح الکتاب و نصه.

و بالرغم من اشتهار قضایاهم فاننا نکتفی هنا بإیراد کلام الحافظ ابن حزم فی هذا المورد حیث قال ما نصه:

«و وجدنا الصاحب من الصحابة رضی اللّه عنهم یبلغه الحدیث فیتأول فیه تأویلا یخرجه به عن ظاهره، و وجدناهم رضی اللّه عنهم یقرون و یعترفون بأنهم لم یبلغهم کثیر من السنن، و هکذا الحدیث المشهور عن أبی هریرة: ان إخوانی من المهاجرین کان یشغلهم الصفق بالأسواق، و ان إخوانی من الأنصار کان یشغلهم القیام علی أموالهم، و هکذا قال البراء ... قال: ما کل ما نحدثکموه سمعناه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [و] لکن حدثنا صحابنا، و کانت تشغلنا رعیة الإبل.

و هکذا [و هذا] أبو بکر رضی اللّه عنه لم یعرف فرض میراث الجدة و عرفه محمد بن مسلمة و المغیرة بن شعبة، و قد سأل أبو بکر رضی اللّه عنه عائشة فی کم کفن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

و هذا عمر رضی اللّه عنه یقول فی حدیث الاستئذان: أخفی علی هذا من أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ ألهانی الصفق فی الأسواق.

و قد جهل أیضا أمر املاص المرأة و عرفه غیره، و غضب علی عیینة بن حصن، حتی ذکّره الحر بن قیس بن حصن بقوله تعالی: و

أعرض عن الجاهلين.

و خفى عليه أمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم باجلاء اليهود و النصارى من

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۴

جزيرة العرب الى آخر خلافته، و خفى على أبى بكر رضى اللّه عنه قبله أيضا طول مدة خلافته، فلما بلغ عمر أمر باجلائهم فلم يترك بها منهم أحدا.

و خفى على عمر أيضا أمره عليه السّلام بترك الاقدام على الوباء، و عرف ذلك عبد الرحمن بن عوف.

و سأل عمر أبا واقد الليثى عما كان يقرأ به رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى صلاتى الفطر و الأضحى، هذا و قد صلاهما رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أعواما كثيرة.

و لم يدر ما يصنع بالمجوس حتى ذكره عبد الرحمن بأمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فيهم، و نسى قبوله عليه السّلام الجزية من مجوس البحرين و هو أمر مشهور، و لعله رضى اللّه عنه قد أخذ من ذلك المال حظا كما أخذ غيره منه.

و نسى أمره عليه السّلام بأن يتيمم الجنب فقال: لا يتيمم أبدا و لا يصلى ما لم يجد الماء و ذكره بذلك عمار.

و أراد قسمة مال الكعبة حتى احتج عليه أبى بن كعب بأن النبى عليه السّلام لم يفعل ذلك فأمسك.

و كان يرد النساء اللواتى حضن و نفرن قبل أو يود عن البيت حتى أخبر بأن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أذن فى ذلك، فأمسك عن ردهن.

و كان يفاضل بين ديات الأصابع حتى بلغه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أمره بالمساواة بينها، فترك قوله و أخذ المساواة.

و كان يرى الدية للعصبة فقط حتى أخبره الضحاك بن سفيان بأن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ورث المرأة من الدية فانصرف عمر الى ذلك.

و نهى عن المغالاة فى مهور النساء استدلالا بمهور النبى صلّى اللّه عليه و سلّم حتى ذكرته امرأة بقول اللّه عز و جل: و آتيتم إحداهن قنطارا، فرجع عن نهيه.

و أراد رجم مجنونة حتى أعلم

بقول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: رفع القلم عن ثلاثة، فأمر أن لا ترجم.

و أمر برجم مولاة حاطب حتى ذكره عثمان بأن الجاهل لا حدّ عليه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۵

فأمسك عن رجمها.

و أنكر على حسان الإنشاد فى المسجد فأخبر هو و أبو هريرة أنه قد أنشد فيه بحضرة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسكت عمر.

و قد نهى عمر أن يسمى بأسماء الأنبياء و هو يرى محمد بن مسلمة يغدو عليه و يروح و هو أحد الصحابة الجلة منهم، و يرى أبا أيوب الانصارى و أبا موسى الاشعرى و هما لا يعرفان الا بكناهما من الصحابة، و يرى محمد بن أبى بكر الصديق و قد ولد بحضرة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجّة الوداع، و استفتته أمه إذ ولدته ما ذا تصنع فى إحرامها و هى نفساء. و قد علم يقينا أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم علم بأسماء من ذكرنا و بكناهم بلا شك و أقرهم عليها و دعاهم بها و لم يغير شيئا من ذلك، فلما أخبره طلحة و صهيب عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بإباحة ذلك أمسك عن النهى عنه.

و همّ بترك الرمى فى الحج ثم ذكر أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فعله فقال:

لا يجب لنا أن نتركه.

و هذا عثمان رضى اللّه عنه، فقد رووا عنه أنه بعث الى الفريعة أخت أبى سعيد الخدرى- يسألها عما أفتاها به رسول اللّه صلّى اللّه

علیه و سلّم فی أمر عدتها و أنه أخذ بذلک.

و أمر برجم امرأة قد ولدت لستة أشهر فذکره علی بالقرآن و ان الحمل قد یکون ستة أشهر، فرجع عن الأمر برجمها.

و هذه عائشة و أبو هریرة رضی اللّه عنهما خفی علیهما المسح علی الخفین و علی ابن عمر معهما، و علمه جریر و لم یسلم الا قبل موت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بأشهر و أقرت عائشة أنها لا علم لها به و أمرت بسؤال من یرجی عنده علم ذلک و هو علی رضی اللّه عنه.

و هذه حفصة أم المؤمنین سئلت عن الوطی یجنب فیه الواطی أ فیه غسل أم لا؟ فقالت: لا علم لی.

و هذا ابن عمر توقع أن یکون حدث نهی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۶

کراء الأرض بعد أزید من أربعین سنة من موت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فأمسک عنها، و أقرأنهم کانوا یکرونها علی عهد أبی بکر و عمر و عثمان و لم یقل انه لا یمکن أن یخفی علی هؤلاء ما یعرف رافع و جابر و أبو هریرة، و هؤلاء إخواننا یقولون فیما اشتهوا لو کان هذا حقا ما خفی علی عمر.

و قد خفی علی زید بن ثابت و ابن عمر و جمهور أهل المدینة إباحة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم للحائض أن تنفر حتی أعلمهم بذلک ابن عباس و ام سلیم فرجعوا عن قولهم.

و خفی علی ابن عمر الاقامة حتی یدفن المیت حتی أخبره بذلک أبو هریرة و عائشة فقال: لقد فرطنا فی قراریط کثیرة.

و قیل لابن عمر فی اختیاره متعة الحج علی الافراد: انک تخالف أباک، فقال: أ کتاب اللّه أحق أن یتبع أم عمر؟ روینا ذلک عنه من طریق عبد الرزاق عن معمر عن الزهری عن سالم عن ابن عمر.

و خفی علی عبد اللّه بن عمر الوضوء من مس الذکر حتی أمرته بذلک عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بسرة بنت صفوان، فأخذ بذلک.

و قد تجد الرجل یحفظ الحدیث و لا یحضره ذکره حتی یفتی بخلافه، و قد یعرض هذا فی آی القرآن، و قد أمر عمر علی المنبر بأن لا یزاد فی مهور النساء علی عدد ذکره، فذکرته امرأة بقول اللّه تعالی «و آتیتم إحداهن قنطارا» فترک قوله و قال: کل أحد أفقه منک یا عمر، و قال: امرأة أصابت و أمیر المؤمنین أخطأ.

و أمر برجم امرأة ولدت لستة أشهر، فذکره علی بقول اللّه تعالی:

* وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً* مع قوله تعالی: * وَ الْوالِداتُ یُرْضِعْنَ* أَوْلادَهُنَّ حَوْلَیْنِ کامِلَیْنِ* فرجع عن الأمر برجمها.

و همّ أن یسطو بعیینة بن حصن إذ قال له: یا عمر ما تعطینا الجزل و لا تحکم فینا بالعدل، فذکره الحر بن قیس بن حصن بن حذیفة بقول اللّه تعالی: * وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ* و قال له: یا أمیر المؤمنین هذا من الجاهلین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۷

فأمسک عمر.

و قال یوم مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و اللّه ما مات رسول اللّه و لا یموت حتی یکون آخرنا، أو کلاما هذا معناه، حتی قرئت علیه: «إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَیِّتُونَ»، فسقط السیف من یده و خر الی الأرض و قال: کأنی و اللّه لم أکن قرأتها قط.

قال الحافظ ابن حزم: فإذا أمکن هذا فی القرآن فهو فی الحدیث أمکن و قد ینساه البتّة، و قد لا ینساه بل یذکره و لکن یتأول فیه تأویلا، فیظن فیه خصوصا أو نسخا أو معنی ما، و کل هذا لا یجوز اتباعه الا بنص أو اجماع، لأنه رأی من رأی ذلک و لا یحل تقلید أحد و لا قبول رأیه» [... ۱].

هذا، و لقد ذکر هذه الجهالات و غیرها ابن القیم فی (أعلام الموقعین) و قال: «و هذا باب واسع لو تتبعناه لجاء سفرا کبیرا».

و انظر أیضا کتاب (الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف) لولی اللّه الدهلوی.

۱۲- مخالفهٔ الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الفتوی ... ص: ۲۰۷

لقد کان فی الاصحاب من یفتی بغیر ما حکم به النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فإذا أخبره أحد بذلک ضربه بالدرهٔ ... قال جلال الدین السیوطی فی (مفتاح الجنهٔ): «و أخرج البیهقی عن هشام بن یحیی المخزومی ان رجلا من ثقیف أتی عمر بن الخطاب فسأله عن امرأهٔ حاضت و قد کانت زارت البیت أ لها أن تنفر قبل أن تطهر؟ فقال: لا، فقال له الثقفی: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفتانی فی مثل هذا المرأهٔ بغیر ما أفتیت، فقام الیه عمر فضربه بالدرهٔ و یقول: لم تستفتونی فی شیء أفتی فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

---

[۱] الاحکام فی أصول الاحکام ۲/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۸

۱۳- إباحهٔ بعضهم شرب الشراب المثلث ... ص: ۲۰۸

لقد أباح عمر بن الخطاب شرب الشراب المثلث و ان کان شدیدا، ثم لما أشکل علی عبادهٔ بن الصامت ذلک قال له عمر: «یا أحمق» ...و هکذا شخص لا یلیق لان یکون مرجعا للامهٔ حتی فی غیر المنصوصات...

و قد روی هذه الواقعهٔ فقیه الحنفیهٔ شمس الأئمهٔ السرخسی و استخرج منها أحکاما عدیدهٔ حیث قال: «و عن محمد بن الزبیر رضی اللّه عنه قال:

استشار الناس عمر رضی اللّه عنه فی شراب مرقق، فقال رجل من النصاری:

انا نصنع شرابا فی صومنا، فقال عمر رضی اللّه عنه: ایتنی بشیء منه، قال:

فأتاه بشیء منه، قال: ما أشبه هذا بطلاء الإبل، کیف تصنعونه؟ قال:

نطبخ العصیر حتی یذهب ثلثاه و یبقی ثلثه، فصب علیه عمر رضی اللّه عنه ماء و شرب منه، ثم ناوله عبادهٔ بن الصامت رضی اللّه عنه و هو عن یمینه فقال عبادهٔ: ما أری النار تحل شیئا، فقال عمر: یا أحمق ألیس یکون خمر ثم یصیر خلا فنأکله؟.

و فی هذا دلیل إباحهٔ شرب المثلث و ان کان مشتدا، فان عمر رضی اللّه عنه استشارهم فی المشتد دون الحلو، و هو مما یکون ممریا للطعام مقویا علی الطاعهٔ فی لیالی الصیام، و کان عمر رضی اللّه عنه حسن النظر للمسلمین و کان أکثر الناس مشورهٔ فی أمور الدین خصوصا فیما یتصل بعامهٔ المسلمین..» [۱].

۱۴- بدع بعضهم ... ص: ۲۰۸

لقد کان فی أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أصحاب محدثات و بدع، و قد کثر ذلک من معاویهٔ بن أبی سفیان حتی أنکر علیه فیها سائر الاصحاب...

قال محمد معین السندی ما نصه: «ثم ان الصحابهٔ رضی اللّه عنهم أجمعین

---

[۱] المبسوط ۲۴/ ۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۹

تمالئوا علی الإنکار علی من رأی رأیا بخلاف الحدیث، و قد کثر ذلک علی معاویة بن أبی سفیان فی محدثاته.

فمنها: تقبیله للیمانین، أنکر علیه ذلک ابن عباس رضی اللّه عنهما لخلاف السنة.

و منها: ترک التسمیة فی الصلوات جهرا لما قدم المدینة المطهرة، أنکرت علیه ذلک المهاجرون و الأنصار و قالوا: سرقت التسمیة یا معاویة.

و منها: انه نهی الناس عن متعة الحج، فقد روی الترمذی فی جامعه من حدیث ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما قال: تمتع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر و عمر و عثمان و أول من نهی عنه معاویة. و الجمع بین حدیث ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما هذا و التی فیما نهی عمر و عثمان رضی اللّه عنهما أما رجوعهما بعد القول بالنهی الی حد ذلک أو بالعکس، و ضبط ابن عباس أحد الأمرین فأخبر به، و أما کون معاویة أول من نهی مع تقدم النهی بذلک عن عمر و عثمان رضی اللّه تعالی عنهما علی ما وقع فی حدیث الضحاک عن عمر حیث قال لسعد بن أبی وقاص رضی اللّه تعالی عنه: ان عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه قد نهی عن ذلک کما رواه الترمذی فی الجامع، فباعتبار أن نهیهما معناه بیان أنه غیر مباح، و نهی معاویة منع الناس جبرا من أن یأتوا به علی مذهب علی رضی اللّه تعالی عنه و غیره من الصحابة، فهو أول من نهی بهذا المعنی، و اللّه سبحانه و تعالی أعلم.

و منها: قوله فی زکاة الفطر انی أری ان مدین من سمراء الشام یعدل صاعا من تمر، أنکر علیه ذلک أبو سعید الخدری رضی اللّه تعالی عنه و قال: تلک قیمة معاویة لا أقبلها و لا أعمل بها، و ذلک لما روی الأئمة الستة عنه: کنا نخرج إذ کان فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم زکاة الفطر عن کل صغیر و کبیر حر و مملوک صاعا من طعام أو صاعا من أقط أو صاعا من شعیر أو صاعا من تمر أو صاعا من زبیب، فلم نزل نخرجه حتی قدم معاویة حاجا أو معتمرا فکلم الناس علی المنبر فکان فیما کلم به الناس أن قال: انی أری مدین من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۰

سمراء الشام. الحدیث.

و فیه قال أبو سعید: أما أنا فانی لا أزال أخرجه أبدا ما عشت، و لما بلغ ابن الزبیر رأی معاویة قال: بئس الاسم الفسوق بعد الایمان، صدقة الفطر صاع صاع.

و أولیاته المحدثة لا تخفی کثرتها علی عاثر علم الحدیث» [۱].

بل کان معاویة بن أبی سفیان- المجتهد!- یرتکب کبائر المحرمات الموبقة عالما عامدا بمرأی من الناس غیر متحرج، قال السندی بعد أن ذکر روایة معاویة حدیث نهی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن جلود النمر مع استعمال معاویة إیاها، قال:

«و لیس معاویة ممن یقال إذا عمل بخلاف مرویة دل علی النسخ، مع أن هذا القول باطلاقه فی عمل الراوی باطل، و لو کان کذلک لما أخذ علیه المقدام فی ذلک أخذة رابیة، و لنورد القصة فی تمام الحدیث فان فی ذلک عبرة لکل محب العترة الطاهرة- الی کثیر مما یستخرج من ذلک الحدیث و سکتنا عنه تأسیا بالائمة الطاهرة فی السکوت عن کثیر مثل ذلک، و هو

حدیث خالد قال: وفد المقدام بن معد یکرب و عمرو بن الأسود- رجل من بنی أسد- علی معاویة بن أبی سفیان، فقال معاویة: أما علمت أن الحسن بن علی رضی اللّه تعالی عنهما توفی؟ فترجع المقدام رضی اللّه تعالی عنه فقال له: یا فلان أ تعدها مصیبة؟ فقال: هذا منی و حسین من علی رضی اللّه تعالی عنهما قال فقال الأسدی:

جمرة أطفأها اللّه تعالی، قال فقال المقدام رضی اللّه تعالی عنه: أما أنا فلا أبرح الیوم حتی أغیظک و أسمعک ما تکره، ثم قال: یا معاویة ان صدقت فصدقنی و ان کذبت فکذبنی، قال: أفعل، قال: فأنشدک باللّه هل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نهی عن لبس الذهب؟ قال: نعم قال: فأنشدک باللّه

[۱] دراسات اللبيب ۹۵- ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۱

هل تعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نهی عن لبس جلود السباع و الرکوب علیها؟ قال: نعم، قال: فو اللّه لقد رأیت هذا کله فی بیتک یا معاویهٔ، فقال معاویهٔ: قد علمت أنی لن أنجو منک یا مقدام. قال خالد:

فأمر له معاویهٔ بما لم یأمر لصاحبه و فرض لابنه فی المائتین، ففرقها المقدام علی أصحابه و لم یعط الأسدی أحدا شیئا مما أخذ، فبلغ ذلک معاویهٔ فقال: أما المقدام فرجل کریم بسط یده، و أما الأسدی فرجل حسن الإمساک لشیئه» [۱].

هذا، و الجدیر بالذکر هنا أن بعض أهل السنهٔ من قصهٔ وفود المقدام القسم التالی منها بغیهٔ تقلیل الشناعهٔ،

فرواها فی ترجمهٔ الامام الحسن السبط علیه السلام الی قول المقدام «و قد وضعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجره و قال هذا منی و حسین من علی»

ففی (کفایهٔ الطالب) [۲] للحافظ الکنجی بسنده عن خالد ابن معدان قال: «وفد مقدام بن معد یکرب و عمرو بن الأسود الی قنسرین فقال معاویهٔ لمقدام: أعلمت أن الحسن بن علی توفی؟

فاسترجع مقدام، فقال له معاویهٔ: أ تراها مصیبهٔ؟ قال: و لم لا أراها مصیبهٔ و قد وضعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجره و قال هذا منی و حسین من علی.

قلت: رواه الطبرانی فی معجمه الکبیر فی ترجمته» -.

و انظر (کنز العمال) فی باب فضائل الامام الحسن علیه السلام.

۱۵- مخالفهٔ بعضهم للرسول ... ص: ۲۱۱

لقد کان فی الاصحاب من خالف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بصراحهٔ...

فقد جاء فی (الموطأ) ما نصه: «مالک عن زید بن أسلم عن

---

[۱] دراسات اللبیب ۹۸- ۹۹.

[۲] کفایهٔ الطالب ۴۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۲

عطاء ابن یسار: ان معاویهٔ بن أبی سفیان باع سقایهٔ من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها فقال [له أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل، فقال له معاویهٔ: ما أری بمثل هذا بأسا، فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویهٔ؟ أنا أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه، لا أساکنک بأرض أنت بها، ثم قدم أبو الدرداء علی عمر بن الخطاب فذکر له ذلک. فکتب عمر بن الخطاب الی معاویهٔ: ألا یبیع مثل ذلک الا مثلا بمثل و وزنا بوزن» [۱].

و من عجائب الصنائع الشنیعهٔ إسقاط بعض أسلاف القوم ذیل خبر مالک المتقدم، المشتمل علی تجاسر معاویهٔ، لغرض التستر علی اقترافه و مخالفته للنبی صلّی اللّه علیه و آله، و ما دری أن مراجعهٔ الموطأ و شروحه، و غیرها من کتب الحدیث تکشف الواقع و تظهر حقیقهٔ الحال.

قال النسائی فی مسألهٔ بیع الذهب بالذهب:

«حدثنا قتیبهٔ عن مالک عن زید بن أسلم عن عطاء بن یسار أن معاویهٔ باع سقایهٔ من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها فقال أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل» [۲].

و قال أبو الولید الباجی فی (شرح الموطأ): «و فیما قاله أبو الدرداء تصریح بأن أخبار الآحاد مقدمة علی القیاس و الرأی، و قوله: «لا اساکنک بأرض أنت فیها» مبالغة فی الإنکار علی معاویة و اظهار لهجره و البعد عنه حین لم یأخذ بما نقل الیه من نهی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و یظهر الرجوع عما خالفه».

و قال ابن الأثیر الجزری: «عطاء بن یسار قال: ان معاویة بن أبی سفیان باع سقایة من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها، فقال أبو الدرداء:

---

[۱] سنن النسائی ۲/ ۲۲۳.

[۲] الموطأ ۲/ ۶۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۳

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل، فقال له معاویة: ما أری بمثل هذا بأسا، فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة؟ أنا أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو یخبرنی برأیه! [عن رأیه لا اساکنک بأرض أنت [کنت بها ثم قدم أبو الدرداء علی عمر بن الخطاب فذکر له ذلک، فکتب عمر بن الخطاب الی معاویة ألا یبیع [أن لا تبع ذلک الا مثلا بمثل وزنا بوزن، أخرجه (الموطأ) و أخرج النسائی منه الی قوله مثلا بمثل» [۱].

و قال فخر الدین الرازی فی کتاب (المحصول) فی مقام عمل الصحابة علی وفق الخبر الواحد «عن أبی الدرداء [۲] سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عنه فقال معاویة: لا أری بأسا، فقال أبو الدرداء، من معذری عن معاویة أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یخبرنی عن رأیه! لا اساکنک بأرض أبدا».

و قال أبو الحسن الآمدی فی کتاب (الاحکام فی اصول الاحکام) فی مبحث العمل بخبر الواحد: «و من ذلک ما روی أنه لما باع معاویة شیئا من أوانی ذهب و ورق بأکثر من وزنه أنه قال له أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن ذلک فقال له معاویة: لا أری بذلک؟ بأسا! فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه! لا اساکنک بأرض أبدا».

و قال جلال الدین السیوطی فی (مفتاح الجنة فی الاحتجاج بالسنة) «و أخرج البیهقی عن عطاء بن یسار أن معاویة بن أبی سفیان باع سقایة من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها فقال له أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۴۶۸.

[۲] حق العبارة فی هذه الروایة أن تکون هکذا: لما باع معاویة شیئا من أوانی ذهب أو ورق بأکثر من وزنه قال له أبو الدرداء: سمعت ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۴

علیه و سلّم نهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل. فقال له معاویة: ما أری بأسا! فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة؟ أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه! لا- أساکنک بأرض أنت بها! قال الشافعی: فرأی أبو الدرداء الحجة تقوم علی معاویة بخبره، فلما لم یر معاویة ذلک فارق أبو الدرداء الأرض التی هو بها إعظاما لأنه ترک خبر ثقة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

و قال بشرح الحدیث: «فقال أبو الدرداء من یعذرنی من معاویة؟! أنا أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه، الی آخره. قال ابن عبد البر: کان ذلک منه أنفة من أن یرد علیه سنة علمها من سنن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم برأیه، و صدور العلماء تضیق عند مثل هذا و هو عندهم عظیم ردّ السنن بالرأی، قال: و جائز للمرء أن یهجر من لم یسمع منه و لم یطعه، و لیس هذا من الهجرة المکروهة، ألا تری أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمر الناس ألا یکلّموا کعب بن مالک حین جلب عن تبوک قال: و

هـذا أصل عند العلماء فی مجانبهٔ من ابتدع و هجرته و قطع الکلام عنه، و قد رأی ابن مسعود رجلا یضـحک فی جنازهٔ فقال: و اللّه لا أکلمک أبدا! انتهی» [۱].

و قال عبد الرحمن بن علی المعروف بابن الدیبع الشیبانی: «و عن عطاء ابن یسار أن معاویهٔ رضی اللّه عنه باع سقایهٔ من ذهب أو ورق بـأکثر من وزنها، فقال له أبو الـدرداء رضـی اللّه عنه: سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم ینهی عن مثل هـذا الا مثلا بمثل، فقال معاویهٔ: ما أری بهذا بأسا! فقال له أبو الدرداء رضـی اللّه عنه: من یعذرنی من معاویهٔ؟! أنا أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یخبرنی عن رأیه! لاـ اساکنـک بأرض أنت بها! ثم قـدم أبو الـدرداء رضـی اللّه عنه علی عمر بن الخطاب رضـی اللّه عنه فـذکر له ذلک فکتب عمر الی معاویهٔ أن لا تبع ذلک الّا مثلا بمثل وزنا بوزن. أخرجه مالک و النسائی

. السقایهٔ: إناء

---

[۱] تنویر الحوالک ۲/ ۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۵

یشرب فیه.

و قال محمد بن محمد بن سـلیمان بن الفاسی الرودانی المغربی المالکی فی کتاب (جمع الفوائد): «عطاء بن یسار ان معاویهٔ باع سقایهٔ من ذهب- أو ورق- أکثر من وزنهـا، فقال أبو الـدرداء: سـمعت النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم ینهی عن مثل هـذا الّا مثلا بمثل. فقال له معاویهٔ: ما أری بمثل هذا بأسا! فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویهٔ؟! أنا أخبره عن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم و هو یخبرنی عن رأیه، لاـ اساکنـک بأرض أنت بها، ثم قـدم أبو الـدرداء علی عمر فـذکر له ذلک فکتب عمر الی معاویـهٔ أن لا یبیع ذلک الّا مثلا بمثل وزنا بوزن، للموطّإ و النسائی».

و قال الزرقانی فی (شـرح الموطّأ) بشـرحه «فقال أبو الدرداء: من یعذرنی بکسر الذال المعجمهٔ من معاویهٔ، أی من یلومه علی فعله و لا یلومنی علیه؟ أو من یقوم بعـذری إذا جازیته بصـنعه و لا یلومنی علی ما أفعله به، أو: من ینصـرنی یقال: عـذرته: إذا نصـرته. أنا أخبره عن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم و یخبرنی عن رأیه. أنف من ردّ السـنّهٔ بالرأی. و صدور العلماء تضـیق عن مثل هذا و هو عندهم عظیـم ردّ السـنن بـالرأی. لاـ اساکنـک بـأرض أنـت بهـا و جـائز للمرء ان یهجر مـن لم یسـمع منه و لم یطعه، و لیس هـذا من الهجرهٔ المکروهـهٔ ألاـ تری أنه صـلّی اللّه علیه و سـلّم أمر الناس أن لا یکلّموا کعب بن مالک حین تخلّف عن غزوهٔ تبوک، و هـذا اصل عند العلماء فی مجانبـهٔ من ابتـدع و هجره و قطع الکلام عنه، و قـد رأی ابن مسـعود رجلا یضـحک فی جنازهٔ فقال: و اللّه لا أکلمک ابدا! قاله ابو عمر. ثم قـدم أبو الدرداء من الشام علی عمر بن الخطاب المدینهٔ فذکر ذلک له، فکتب عمر بن الخطاب الی معاویهٔ أن لا یبیع ذلک الّا مثلا بمثل وزنا بوزن. بیان للمثل.

قـال ابو عمر: لاـ أعلم ان هـذه القصـهٔ عرضت لمعاویـهٔ مع ابی الـدرداء الّـا من هـذا الوجه، و انمـا هی محفوظـهٔ لمعاویـهٔ مع عبادهٔ بن الصامت و الطرق متواترهٔ بذلک عنهما. و الاسناد صحیح و ان لم یرد من وجه آخر فهو من الافراد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۶

الصحیحهٔ، و الجمع ممکن لأنه عرض له ذلک مع عبادهٔ و أبو الدرداء.

و قال شاه ولی اللّه الدهلوی فی (المسوّی من أحادیث الموطّأ): «مالک، عن زید بن أسـلم عن عطاء بن یسار انّ معاویهٔ بن أبی سـفیان باع سـقایهٔ من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها فقال له أبو الـدرداء: سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم ینهی عن مثل هذا الّا مثلا بمثل، فقال له معاویهٔ: ما اری بمثل هذا بأسا فقال أبو الدرداء من یعذرنی من معاویهٔ؟! انا أخبره عن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه! لاـ اساکنـک بـأرض أنت بهـا! ثم قـدم أبـو الـدرداء علی عمر بن الخطـاب- رض- فـذکر له ذلـک فکتب عمر بن

الخطاب الی معاویة بن أبی سفیان ألّا تبع مثل ذلک الّا مثل بمثل وزنا بوزن

. قوله، من یعذرنی أی: من ینصرنی، و العذیر: النصیر».

۱۶- بیع بعضهم الأصنام ... ص: ۲۱۶

و رووا ان معاویة باع الأصنام فی عهد سلطنته، ففی (المبسوط) ما نصه: «و ذکر عن مسروق رحمه اللّه قال: بعث معاویة رحمه اللّه بتماثیل صفر تباع بأرض الهند، فمر بها علی مسروق رحمه اللّه قال: و اللّه لولا أنی أعلم انه یقتلنی لغرقتها، و لکنی أخاف ان یعذبنی فیفتننی، و اللّه لا أدری ای الرجلین معاویة: رجل زین له سوء عمله، أو رجل قد یئس من الآخرة فهو یتمتع فی الدنیا؟

و قیل: هذه تماثیل کانت أصیبت فی الغنیمة، فأمر معاویة رضی اللّه عنه ببیعها بأرض الهند لیتخذ بها الاسلحة و الکراع للغزاة، فیکون دلیلا لابی حنیفة رحمه اللّه فی جواز بیع الصنم و الصلیب ممن یعبده کما هو طریقة القیاس، و قد استعظم ذلک مسروق رحمه اللّه کما هو طریق الاستحسان الذی ذهب الیه ابو یوسف و محمد رحمهما اللّه فی کراهة ذلک.

و مسروق من علماء التابعین، و کان یزاحم الصحابة رضی اللّه عنهم فی الفتوی، و قد رجع ابن عباس الی قوله فی مسألة النذر بذبح الولد، و لکن مع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۷

هذا قول معاویة رضی اللّه عنه مقدم علی قوله، و قد کانوا فی المجتهدات یلحق بعضهم الوعید بالبعض، کما

قال علی رضی اللّه عنه: من أراد أن یقتحم جراثیم جهنم فلیقل فی الجد- یعنی بقول زید رضی اللّه عنه-.

و انما قلنا هذا لأنه لا یظن بمسروق رحمه اللّه انه قال فی معاویة رضی اللّه عنه ما قال عن اعتقاد، و قد کان هو من کبار الصحابة رضی اللّه عنهم و کان کاتب الوحی و کان امیر المؤمنین، و قد أخبره رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالملک بعده،

فقال له علیه السلام یوما: إذا ملکت أمر أمتی فأحسن إلیهم

، الا أن نوبته کانت بعد انتهاء نوبة علی رضی اللّه عنه و مضی مدة الخلافة، فکان مخطئا فی مزاحمة علی رضی اللّه عنه تارکا لما هو واجب علیه من الانقیاد له، لا یجوز أن یقال فیه أکثر من هذا.

و یحکی أن أبا بکر محمد بن الفضل رحمه اللّه کان ینال منه فی الابتداء، فرأی فی منامه کأن شعرة تدلت من لسانه الی موضع قدمه فهو یطؤها و یتألم من ذلک، و یقطر الدم من لسانه، فسأل المعبر عن ذلک فقال: انک تنال من واحد من کبار الصحابة رضی اللّه عنه فإیاک ثم إیاک.

و قد قیل فی تأویل الحدیث أیضا: ان تلک التماثیل کانت صغارا لا تبدو للناظر من بعد، و لا بأس باتخاذ مثل ذلک علی ما روی انه وجد خاتم دانیال علیه السلام فی زمن عمر رضی اللّه عنه و کان علیه نقش رجل بین أسدین یلحسانه و کان علی خاتم أبی هریرة ذبابتان، فعرفنا أنه لا بأس باتخاذ ما صغر من ذلک.

و لکن مسروقا رحمه اللّه کان یبالغ فی الاحتیاط، فلا یجوز اتخاذ شیء من ذلک و لا بیعه، ثم کان تغریق ذلک من الأمر بالمعروف عنده، و قد ترک ذلک مخافة علی نفسه، و فیه تبیین أنه لا ـ بأس باستعمال التقیة و أنه یرخص له فی ترک بعض ما هو فرض عند خوف التلف علی نفسه، و مقصوده من إیراد الحدیث أن یبین أن التعذیب بالسوط یتحقق فیه الإکراه کما یتحقق فی القتل، لأنه قال: لو علمت أنه یقتلنی لغرقتها و لکن أخاف أن یعذبنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۸

فیفتننی، فتبین بهذا أن فتنة السوط أشد من فتنة السیف» [۱].

أقول: و لا یخفی علی النبیه ما فی هذا الکلام من فوائد، و لا سیما قوله:

«و فیه تبیین أنه لا بأس باستعمال التقیة»....

و أما ما ذکره للذب عن معاویة فواضح الهوان.

۱۷- مخالفة بعضهم لصریح الکتاب ... ص: ۲۱۸

لقد کان فی الاصحاب من یرد الحکم المنصوص فی الکتاب، و من کان هذا دأبه لا یکون الاقتداء به موجبا للهدایة، و لا یجوز أن ترجع الیه الامة فی المنصوصات و غیرها ... قال الغزالی فی مبحث حجیة خبر الواحد: «ثم اعلم أن المخالف فی المسألة له شبهتان، الشبهة الاولی قولهم: لا مستند فی اثبات خبر الواحد الا الإجماع فکیف یدعی ذلک و ما من أحد من الصحابة الّا و قد رد خبر الواحد. ثم قال بعد ان ذکر طرفا من شواهد ذلک: لکنا نقول فی الجواب عما سألوا عنه الذی رویناه قاطع فی عملهم و ما ذکرتموه رد لاسباب عارضة تقتضی الرد و لا تدل علی بطلان الأصل، کما ان ردهم بعض نصوص القرآن و ترکهم بعض أنواع القیاس ورد القاضی بعض انواع الشهادات لا یدل علی بطلان الأصل» [۲].

بل لقد ترک الاصحاب کتاب اللّه علی عهد عمر بن الخطاب حتی ذمهم علیه، فقد قال الحافظ ابن حزم: «أخبرنی أحمد بن عمر العذری، ثنا أحمد بن محمد بن عیسی البلوی غندر، ثنا خلف بن قاسم ثنا ابو المیمون عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عمر بن راشد البجلی، ثنا أبو زرعة عبد الرحمن بن عمرو النظری الدمشقی ثنا أبو مسهر ثنا سعید بن عبد العزیز عن اسماعیل بن عبید اللّه عن السائب بن یزید بن أخت نمر: انه سمع عمر بن الخطاب یقول:

---

[۱] المبسوط فقه الحنفیة- کتاب الإکراه: ۲۴/ ۴۶.

[۲] المستصفی ۱/ ۱۳۵- ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۹

ان حدیثکم شر الحدیث: [و] ان کلامکم شر الکلام، فإنکم قد حدّثتم الناس حتی قیل: قال فلان، و قال فلان، و یترک کتاب اللّه، من کان فیکم [منکم قائما فلیقم بکتاب اللّه و الّا فلیجلس. فهذا قول عمر لا فضل قرن علی وجه الأرض فکیف لو أدرک ما نحن فیه من ترک القرآن و کلام محمد صلّی اللّه علیه و سلّم و الإقبال علی ما قال مالک و أبو حنیفة و الشافعی؟

و حسبنا اللّه و نعم الوکیل، و انّا للّه و انّا الیه راجعون» [۱].

و قد رواه ابن القیم عن أبی زرعة کذلک، و علق علیه بمثل کلام ابن حزم المذکور [۲].

۱۸- ابن عباس: ما سألوا النبی إلا عن ثلاث عشرة مسألة ... ص: ۲۱۹

عن ابن عباس قال: «ما رأیت قوما کانوا خیرا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ما سألوه الّا عن ثلاث عشرة مسألة حتی قبض کلهن فی القرآن، منهن: یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ و یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْمَحِیضِ.

قال: ما کانوا یسألون الّا عما ینفعهم» [۳].

أقول: و هذا یکشف عن عدم عنایتهم بالاحکام الشرعیة، و الا لسألوه صلّی اللّه علیه و سلّم منتهزین فرصة وجوده بین أظهرهم. هذا شأن هؤلاء القوم، و معه کیف یقال بأنهم متبعون فیما کان غیر منصوص فی الکتاب و السنة؟

۱۹- خفاء الأمور و الاحکام الواضحة علیهم ... ص: ۲۱۹

لقد خفی علی أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أوضح أموره و هم

[۱] الاحكام فى أصول الاحكام ۶/ ۹۷.

[۲] اعلام الموقعين ۲/ ۱۷۶.

[۳] الإنصاف فى بيان سبب الاختلاف: ۱۳.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۰

حواليه صلّى اللّه عليه و سلّم و حاضرون عنده.

قال ولى اللّه: «و منها اختلاف الوهم فى التعبير، مثاله أن رسول اللّه حج، فرآه الناس، فذهب بعضهم الى انه كان متمتعا، و بعضهم الى انه كان قارنا، و بعضهم الى انه كان مفردا» [۱].

و إذا كان هذا حالهم فلا يستحقون قطعا لان يكونوا هداة الامة من بعده.

و قال الحافظ ابن عبد البر: «قرأت على أبى عبد اللّه محمد بن عبد اللّه ان محمد بن معاوية القرشى أخبرهم قال حدثنا إسحاق بن أبى حسان الانماطى قال حدثنا هشام بن عمار قال حدثنا عبد الحميد قال حدثنا الاوزاعى قال حدثنا عطاء بن أبى رباح قال سمعت ابن عباس يخبر ان رجلا أصابه جرح على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، ثم اصابه احتلام، فأمر بالاغتسال فقر فمات، فبلغ ذلك رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: قتلوه قتلهم اللّه، ألم يكن شفاء العى السؤال؟.» [۲]

. و مما يقطع به كل عاقل: ان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لا يأمر بالاقتداء بهكذا أناس مطلقا...

۲۰- لا يجوز الاستنان بالرجال ... ص: ۲۲۰

قال الحافظ ابن عبد البر: «حدثنا عبد الوارث بن سفيان و يعيش بن سعيد قالا حدثنا قاسم بن إصبع قال حدثنا بكر بن حماد قال حدثنا بشر بن حجر قال حدثنا خالد بن عبد اللّه الواسطى عن عطاء- يعنى ابن السائب- عن أبى البخترى عن على قال: إياكم و الاستنان بالرجال، فان الرجل يعمل بعمل أهل الجنة ثم ينقلب- لعلم اللّه فيه- فيعمل بعمل أهل

[۱] الإنصاف فى بيان سبب الاختلاف: ۲۸.

[۲] جامع بيان العلم ۱۱۵.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۱

النار، فيموت و هو من أهل النار، و ان الرجل ليعمل بعمل أهل النار فينقلب- لعلم اللّه- فيعمل بعمل أهل الجنة فيموت و هو من أهل الجنة، فان كنتم لا بدّ فاعلين فبالاموات لا بالاحياء» [۱].

و ظاهر أن المرتد لا يهتدى به، و لا ينجو من اقتدى به أبدا، و نحن ننزه النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن أن يأمر بالاقتداء بكل صحابى من صحابته...

[۱] جامع بيان العلم ۳۹۰.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۳

تفنيد كلام المزنى حول حديث النّجوم ... ص: ۲۲۳

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۵

و إذ فرغنا من تفنید الاستدلال (الدهلوی) بحدیث النجوم بابطاله سندا و دلالهٔ، کان من المناسب أن نذکر کلام المزنی فی معنی الحدیث المذکور، و نتکلم علیه بما یبیّن بطلانه و فساده:

قال ابن عبد البر: «قال المزنی رحمه اللّه فی

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم...

قال: ان صح هذا الخبر فمعناه فیما نقلوا عنه و شهدوا به علیه، فکلهم ثقهٔ مؤتمن علی ما جاء به، لا یجوز عندی غیر هذا، و أما ما قالوا فیه برأیهم فلو کان عند أنفسهم کذلک ما خطأ بعضهم بعضا، و لا أنکر بعضهم علی بعض و لا رجع منهم أحد الی قول صاحبه. فتدبر».

نوادر من سیر الاصحاب ... ص: ۲۲۵

اشارهٔ

أقول: هذا المعنی لا یصح، لأنه لو کان کلهم ثقهٔ مؤتمنا- علی ما جاء به- لما طعن بعضهم فی بعض و لما کذب بعضهم بعضا ... و لو أردنا استقصاء ذلک لاحتجنا الی سفر کبیر برأسه ... و لکننا نذکر هنا بعض الصحابة و ما واجهوه من الذم و الطعن، و ما قیل فیهم من الاصحاب

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۶

و غیرهم:

۱- ابو بکر و عمر ... ص: ۲۲۶

لقد کذّب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام و سیدنا العباس بن عبد المطلب رضی اللّه عنه أبا بکر و عمر فی روایهٔ حدیث «لا نورث، ما ترکناه صدقهٔ»

و أبطلا امتناعهما عن دفع ما ترکه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الی أهله، بالاستناد الی هذا الحدیث المزعوم، و وصفا أبا بکر و عمر بالکذب و الإثم و الغدر و الخیانهٔ. أخرج ذلک مسلم فی (الصحیح) [۱] و تجده فی غیره من کتب الحدیث، و قد فصّلنا البحث عن ذلک فی مجلد حدیث (مدینهٔ العلم).

* و رووا ان عمرا قد أقسم باللّه کاذبا فی قضیهٔ الناقهٔ، فقد ذکر الحافظ ابن حجر بترجمهٔ عبد اللّه بن کیسبهٔ: «و هو القائل لعمر بن الخطاب- و استحمله فلم یحمله:

أقسم باللّه أبو حفص عمر ما مسها من لقب و لا دبر

فاغفر له اللهم ان کان فجر و کان عمر نظر الی راحلته لما ذکر انها وجعت فقال: و اللّه ما بها من علهٔ [قلبهٔ] فرد علیه، فعلاه بالدرهٔ و هرب و هو یقول ذلک، فلما سمع عمر آخر قوله حمله و أعطاه» [... ۲].

و فی (شرح النهج) فی سیرهٔ عمر: «أتی أعرابی عمر فقال: ان ناقتی بها نقبا و دبرا فاحملنی، فقال [له : و اللّه ما ببعیرک نقب و لا دبر، فقال: اقسم باللّه...

فقال عمر: اللهم اغفر لی، ثم دعاه فحمله» [۳].

[۱] صحيح مسلم ۲/ ۵۴.

[۲] الاصابة ۳/ ۹۴.

[۳] شرح نهج البلاغة ۱۲/ ۶۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۷

و روى القصة عبد القادر البغدادى [۱].

* و قال عمر لأهل الحبشة: «نحن أحق برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم» فكذبه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ... أخرجه الشيخان، و هذا لفظ مسلم: حيث قال:

«حدثنا عبد اللّه بن براد الأشعرى و محمد بن العلاء الهمدانى قالا: نا أبو أسامة ثنى بريد عن أبى بردة عن أبى موسى قال: بلغنا مخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و نحن باليمن، فخرجنا مهاجرين اليه أنا و اخوان لى أنا أصغرهما أحدهما أبو بردة و الآخر أبو رهم. اما قال: بعضا و اما قال ثلاثة و خمسين، أو اثنين و خمسين رجلا من قومى، قال: فركبنا فى سفينة، فألقتنا سفينتنا الى النجاشى بالحبشة، فوافقنا جعفر بن أبى طالب و أصحابه عنده، فقال جعفر: ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعثنا هاهنا و أمرنا بالاقامة فأقيموا معنا، فأقمنا معه حتى قدمنا جميعا، قال، فوافقنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حين افتتح خيبر فأسهم لنا- أو قال: أعطانا منها- و ما قسم لاحد غاب عن فتح خيبر منها شيئا الا لمن شهد معه الا لأصحاب سفينتنا مع جعفر و أصحابه قسم لهم معهم.

قال: فكان ناس من الناس يقول لنا- يعنى لأهل السفينة- نحن سبقناكم بالهجرة، قال فدخلت أسماء بنت عميس و هى ممن قدم معنا على حفصة زوج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم زائرة، و قد كانت هاجرت الى النجاشى فيمن هاجر اليه، فدخلا عمر على حفصة- و أسماء عندها- فقال عمر حين رأى أسماء: من هذه؟ قالت: أسماء بنت عميس، قال عمر: الحبشية هذه؟

البحرية هذه؟ فقالت أسماء: نعم، فقال عمر: سبقناكم بالهجرة، فنحن أحق برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم منكم.

فغضبت و قالت كلمة: كذبت يا عمر، كلا و اللّه كنتم مع رسول اللّه

[۱] خزانة الأدب ۲/ ۳۵۱- ۳۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۸

صلّى اللّه عليه و سلّم يطعم جائعكم و يعظ جاهلكم و كنا فى دار- أو فى أرض- البعداء البغضاء فى الحبشة، و ذلك فى اللّه و فى رسوله، و أيم اللّه لا- أطعم طعاما و لا أشرب شرابا حتى أذكر ما قلت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و نحن كنا نؤذى و نخاف، و سأذكر ذلك لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أسأله، و اللّه لا أكذب و لا أزيغ و لا أزيد على ذلك.

قال: فلما جاء النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قالت: يا نبى اللّه، ان عمر قال كذا و كذا، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ليس بأحق بى منكم و له و لأصحابه هجرة واحدة و لكم- أنتم أهل السفينة- هجرتان.

قالت فلقد رأيت ابو موسى و أصحاب السفينة يأتوننى إرسالا يسألونى عن هذا الحديث، ما من الدنيا شىء هم به أفرح و أعظم فى أنفسهم مما قال لهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

قال أبو بردة: فقالت أسماء: فلقد رأيت أبا موسى و انه ليستعد هذا الحديث منى» [۱].

أقول: و لقد قال ذلك لأسماء جماعة من الاصحاب تبعا لعمر بن الخطاب فكذبهم النبى صلّى اللّه عليه و آله كذلك،

فقد روى المتقى: «عن الشعبى، قال: لما أتى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قتل جعفر بن أبى طالب، ترك رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم امرأته أسماء بنت عميس حتى فاضت عبرتها، فذهب بعض حزنها، ثم أتاها فعزاها و دعا بنى جعفر فدعا لهم و دعا لعبد اللّه بن

جعفر أن یبارک له فی صفقهٔ یده، فکان لا یشتری شیئا الا ربح فیه.
فقالت له أسماء: یا رسول اللّه ان هؤلاء یزعمون أنا لسنا من المهاجرین، فقال: کذبوا، لکم الهجرهٔ مرتین، هاجرتم الی النجاشی و هاجرتم الی [ش [۲].

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۶۴.

[۲] کنز العمال ۱۵/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۹

۲- عثمان بن عفان ... ص: ۲۲۹

لم یصدق أبو بکر و عمر عثمان فیما زعم روایته من استئذانه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی رد طرید الرسول الحکم بن أبی العاص الی المدینهٔ.
و قد ذکر ذلک کبار علماء أهل السنهٔ فی کتبهم کالغزالی فی (المستصفی ۱/ ۱۵۳) و العبری فی (شرح المنهاج).

۳- أبو موسی الأشعری ... ص: ۲۲۹

و کان أبو موسی الاشعری متهما فی الحدیث لدی عمر بن الخطاب، کما تقدم فی هذا الکتاب.

۴- أبو هریرهٔ ... ص: ۲۲۹

اشارهٔ

لقد کذب عمر بن الخطاب أبا هریرهٔ و اتهمه و أنکر علیه، حتی ضربه بالدرهٔ و هدده بإخراجه من المدینهٔ المنورهٔ ... قال السرخسی: «و لما بلغ عمر ان أبا هریرهٔ یروی [بعض ما لا یعرف قال: لتکفن عن هذا أو لا لحقنک بجبال دوس» [۱].
و قال ابن عبد البر: «و عن أبی هریرهٔ أنه قال: لقد حدثتکم بأحادیث لو حدثت بها زمن عمر بن الخطاب لضربنی عمر بالدرهٔ» [۲].
و فی (کنز العمال): «عن السائب بن یزید قال سمعت عمر بن الخطاب یقول لابی هریرهٔ: لتترکن الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أو لا لحقنک بأرض دوس. و قال لکعب: لتترکن أولا لحقنک بأرض القردهٔ کر» [۳].
و رواه ابن کثیر و فیه أیضا: «و قال صالح بن أبی الأخضر عن

---

[۱] الأصول ۱/ ۳۴۱.

[۲] جامع بیان العلم ۳۹۹.

[۳] کنز العمال ۱۰/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۰

[الزهری عن أبی سلمهٔ سمعت أبا هریرهٔ یقول: ما کنا نستطیع أن نقول «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی قبض عمر» [۱].
و فی (تذکرهٔ الحفاظ) بترجمهٔ عمر: «عن أبی سلمهٔ عن أبی هریرهٔ قلت له: [أ] کنت تحدث فی زمان عمر هکذا؟ فقال: لو کنت أحدث فی زمان عمر مثل ما أحدثکم لضربنی بمخفقته» [۲].
و قال ابن قتیبهٔ: «و أما ما طعنه «یعنی النظام» علی أبی هریرهٔ بتکذیب عمر و عثمان و علی و عائشهٔ له فان أبا هریرهٔ صحب رسول اللّه

صلّى اللّه عليه و سلّم نحوا من ثلاث سنين و أكثر الرواية عنه، و عمّر بعده نحوا من خمسين سنة و كانت وفاته سنة تسع و خمسين- و فيها توفيت أم سلمة زوج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و توفيت عائشة رضى اللّه عنها قبلها بسنة- فلما أتى من الرواية عنه ما لم يأت بمثله من صحبه من جلة أصحابه و السابقين الأولين اليه اتهموه و أنكروا عليه و قالوا: كيف سمعت هذا وحدك؟ و من سمعه معك؟ و كانت عائشة رضى اللّه عنها أشدهم إنكارا عليه، لتطاول الأيام بها و به، و كان عمر أيضا شديدا على من أكثر الرواية أو أتى بخبر فى الحكم لا شاهد له عليه، و كان يأمرهم بأن يقلوا الرواية، يريد بذلك أن لا يتسع الناس فيها و يدخلها الشوب و يقع التدليس و الكذب من المنافق و الفاجر و الاعرابى» [۳].

و فى (شرح نهج البلاغة) عن الاسكافى: «و أبو هريرة مدخول عند شيوخنا غير مرضى الرواية، ضربه عمر بالدرة و قال [له : قد أكثرت الرواية و أحر بك أن تكون كاذبا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم» [۴].

* و كان عثمان أيضا يكذب أبا هريرة، و كذا سيدنا أمير المؤمنين

---

[۱] البداية و النهاية ۸/ ۱۰۶- ۱۰۷.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۷.

[۳] تأويل مختلف الحديث ۳۸.

[۴] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۱

عليه السلام كما مضى فى عبارة ابن قتيبة، و

فى (شرح المنهج) عن أبى جعفر الاسكافى: «و قد روى عن على عليه السلام أنه قال: ألا ان أكذب الناس- أو أكذب الاحياء- على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أبو هريرة الدوسى» [۱].

* و كان عائشة «المجتهدة!!» أشد الناس انكار على أبى هريرة، كما نص عليه ابن قتيبة فى عبارته الماضية، و قد اوردنا طرفا من قضاياها معه فى القسم الاول من مجلد (حديث الغدير).

* و قد كذبه الزبير بن العوام- و هو احد العشرة المبشرة كما يقولون- فقد ذكر ابن كثير: «قال ابن [أبى خيثمة ثنا هارون بن معروف ثنا محمد بن [أبى سلمة ثنا محمد بن إسحاق عن عمر- او عثمان- ابن عروة عن أبيه- يعنى عروة بن الزبير بن العوام- قال: قال لى أبى الزبير: ادننى من هذا [اليمانى - يعنى ابا هريرة- فانه يكثر الحديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: فأدنيته منه، فجعل ابو هريرة يحدث و جعل الزبير يقول صدق كذب صدق كذب. قال قلت: يا أبت ما قولك صدق كذب؟ قال: يا بنى امّا ان يكون سمع هذه الأحاديث من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلا اشك، و لكن منها ما وضعه [يضعه على مواضعه و منها ما وضعه على غير مواضعه» [۲].

من كلمات التابعين و كبار العلماء فى ابى هريرة ... ص: ۲۳۱

ابراهيم بن يزيد التيمى ... ص: ۲۳۱

قال أبو جعفر الاسكافى على ما نقل عنه ابن أبى الحديد: «و روى سفيان الثورى عن منصور عن ابراهيم التيمى قال: كانوا لا يأخذون عن أبى هريرة الا ما كان من ذكر جنة أو نار.

و روى أبو أسامة عن الأعمش قال: كان ابراهيم صحيح الحديث

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۸.

[۲] تاريخ ابن كثير ۸/ ۱۰۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۲

فكنت إذا سمعت [من أحد] الحديث أتيته فعرضته عليه، فأتيته يوما بأحاديث من أحاديث

[حديث أبی صالح عن أبی هريرة فقال: دعنی من أبی هريرة، انهم كانوا ينكرون [يتركون كثيرا من أحاديثه [حديثه » [۱].

ابراهيم بن يزيد النخعی ... ص: ۲۳۲

قال ابن كثير: «و قال شريك عن مغيرة عن ابراهيم قال: كان أصحابنا يدعون من حديث أبی هريرة، و روى الأعمش عن ابراهيم قال: ما كانوا يأخذون من كل [بكل حديث أبی هريرة.

[و] قال الثوری عن منصور عن ابراهيم قال: كانوا يرون فی أحاديث أبی هريرة أشياء [شيئا]، و ما كانوا يأخذون من حديثه [بكل حديث أبی هريرة] الا ما كان من صفة جنة أو نار، أو حث على عمل صالح أو نهی عن شیء [شر] جاء القرآن به» [۲].

بسر بن سعيد ... ص: ۲۳۲

قال ابن كثير: «و قال مسلم بن الحجاج ثنا عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی ثنا مروان الدمشقی عن الليث بن سعد حدثنی بكير بن الأشج قال قال بسر بن سعيد: اتقوا اللّه و تحفظوا [من الحديث فو اللّه لقد رأيتنا نجالس أبا هريرة فيحدث حديث [عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم [و يحدثنا عن كعب الأحبار ثم يقوم فأسمع بعض ما كان معنا يجعل حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و فی رواية: يجعل ما قاله كعب عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ما قال [قاله رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عن كعب، فاتقوا اللّه و تحفظوا فی الحديث» [۳].

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۸.

[۲] تاريخ ابن كثير ۸/ ۱۰۹.

[۳] تاريخ ابن كثير ۸/ ۱۰۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۳

شعبة بن الحجاج ... ص: ۲۳۳

قال ابن كثير: «و قال يزيد بن هارون: سمعت شعبة يقول: كان أبو هريرة يدلس، أی يروی ما سمعه من كعب و ما سمعه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و لا يبين [يميز] هذا من هذا. ذكره ابن عساكر.

و كان شعبة بهذا يشير الى حديثه: من أصبح جنبا، فلا صيام له، فانه لما حوقق [عليه قال أخبرنيه مخبر و لم أسمعه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

أبو حنيفة ... ص: ۲۳۳

قال الاسكافی على ما جاء فی (شرح النهج): «و روى أبو يوسف قال قلت لابی حنيفة يجیء الخبر [الخبر يجیء] عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يخالف قياسنا ما نصنع به؟ قال: إذا جاءت به الرواة الثقات عملنا به و تركنا الرأی [ف] قلت: ما تقول فی رواية أبی

بکر و عمر؟ فقال: ناهیک به [بهما]، فقلت: علی و عثمان؟ فقال: کذلک، فلما رآنی أعد الصحابهٔ قال:

الصحابهٔ کلهم عدول ما عدا رجالا، ثم عد منهم أبا هریرهٔ و أنس بن مالک» [۲].

أقول: و لعمری ان أبا حنیفهٔ النعمان و ان سلک فی تعدیل قاطبهٔ الاصحاب مسلک المجازفهٔ و العدوان الا انه أحسن غایهٔ الإحسان فی استثناء أبی هریرهٔ و غیره من أولی البغی و الطغیان.

و قال أبو حنیفهٔ- کما ذکر الکوفی نقلا عن الصدر الشهید-:

«أقلد جمیع الصحابهٔ و لا أستجیز خلافهم برأی الا ثلاثهٔ نفر: أنس بن مالک و أبو هریرهٔ و سمرهٔ بن جندب، فقیل له فی ذلک فقال أما أنس فقد بلغنی أنه

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۹.

[۲] شرح نهج البلاغهٔ ۴/ ۶۸.

اختلط عقله فی آخر عمره، و کان یستفتی من علقمهٔ، و أنا لا أقلد علقمهٔ فکیف أقلد من یستفتی من علقمهٔ؟ و أما أبو هریرهٔ فکان یروی کلما بلغه و سمع من غیر تأمل فی المعنی» [۱].

محمد بن الحسن الشیبانی ... ۲۳۴

قال ابن حزم فی مسألهٔ أحقیهٔ البائع بالمتاع إذا أفلس التی خالف فیها الحنفیهٔ-: «روینا من طریق أبی عبید انه ناظر فی هذه المسألهٔ محمد بن الحسن، فلم یجد عنده أکثر من أن قال: هذا حدیث أبی هریرهٔ. قال أبو محمد: نعم و اللّه من حدیث أبی هریرهٔ البر الصادق، لا من حدیث مثل محمد بن الحسن الذی قیل لعبد اللّه بن المبارک: من أفقه، أبو یوسف أو محمد بن الحسن؟ فقال: قل أیهما أکذب؟» [۲].

عیسی بن أبان البصری الحنفی ... ص: ۲۳۴

قال علی بن یحیی الزندویستی: «قال عیسی بن أبان أقلد جمیع الصحابهٔ الا ثلاثهٔ منهم: أبو هریرهٔ و وابصهٔ بن معبد و أبو سنابل بن بعکک» [۳].

ابو جعفر محمد بن عبد اللّه الهندوانی ... ص: ۲۳۴

قال الزندویستی: «و اختلفوا ان تقلید قول الصحابهٔ حجهٔ تقبل بغیر معرفهٔ المعنی و یعمل به، حتی روی عن أبی حنیفهٔ رضی اللّه عنه انه سئل فقیل له: إذا قلت قولا و کتاب اللّه یخالف قولک؟ قال أترک قولی بکتاب اللّه، فقیل له: إذا کان قول الصحابی یخالف قولک؟ قال: أترک قولی بقول

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار من علماء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] المحلی لابن حزم.

[۳] روضهٔ العلماء.

الصحابی، فقیل له: إذا کان قول التابعی یخالف قولک؟ قال: لا ـ یترک قولی بقوله، قال: إذا کان التابعی رجلا فأنا رجل، ثم قال: أترک قولی بجمیع قول الصحابة الا ثلاثة منهم: أبو هریرة و أنس بن مالک و سمرة بن جندب رضی اللّه عنهم.
قال الفقیه أبو جعفر الهندوانی رحمه اللّه: انما لم یترک قوله بقول هؤلاء الثلاثة لأنهم مطعونون، أما أبو هریرة فانه روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال من أصبح جنبا فلا صوم له، قالت عائشة رضی اللّه عنها: أخطأ أبو هریرة، کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یصبح جنبا من غیر احتلام ثم یتم صومه و ذلک فی رمضان، قال أبو هریرة: هی أعلم، کنت سمعته من الفضل ابن العباس، و الفضل کان یومئذ میتا، فقد أحال خبره الی میت، فصار مطعونا» [... ۱].

ابو بکر الجصاص ... ص: ۲۳۵

قال الجصاص ما نصه:
«و قد روی أبو هریرة خبرا عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أصبح جنبا فلا یصومن یومه ذلک
، الا أنه لما أخبر بروایة عائشة و أم سلمة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا علم لی بهذا، أخبرنی الفضل بن العباس، و هذا مما یوهن خبره لأنه قال بدیا ما أنت قلت- و رب الکعبة- من أصبح جنبا فقد أفطر، محمد قال ذلک و رب الکعبة، و أفتی السائل عن ذلک بالإفطار، فلما أخذ [أخبر] بروایة عائشة و أم سلمة تبرأ من عهدته و قال: لا علم لی بهذا، انما أخبرنی به الفضل» [... ۲].

عمر بن عبد العزیز الصدر الشهید ... ص: ۲۳۵

و قد تقدم ما یفید طعنه فی أبی هریرة عن کتاب (کتائب أعلام

---

[۱] روضة العلماء.
[۲] أحکام القرآن ۱/ ۱۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۶
الأخیار).

الحنفیة ... ص: ۲۳۶

و أبو هریرة مطعون لدی فقهاء الحنفیة، و ذلک مشهور عنهم، قال ابن حجر العسقلانی فی کتاب البیوع: «قال الحنابلة: و اعتذر الحنفیة عن الأخذ بحدیث المصراة بأعذار [شتی ، فمنهم من طعن فی الحدیث لکونه من روایة أبی هریرة و لم یکن کابن مسعود و غیره من فقهاء الصحابة، فلا ـ یؤخذ بما رواه مخالفا للقیاس الجلی، و هو کلام آذی به قائله [قائله به نفسه، و فی حکایته غنی عن تکلف الرد علیه، و قد ترک أبو حنفیة القیاس الجلی لروایة أبی هریرة و أمثاله کما فی الوضوء بنبیذ التمر و من القهقهة فی الصلاة و غیر ذلک.
و أظن [أن لهذه النکتة أورد البخاری حدیث ابن مسعود عقب حدیث أبی هریرة، إشارة منه الی أن ابن مسعود قد أفتی بوفق حدیث أبی هریرة، فلولا أن خبر أبی هریرة فی ذلک ثابت لما خالف ابن مسعود القیاس الجلی فی ذلک.
و قال ابن السمعانی فی الاصطلام: التعرض الی جانب الصحابة علامة علی خذلان فاعله، بل هو بدعة و ضلالة، و قد اختص أبو هریرة بمزید الحفظ لدعاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم له، یعنی المتقدم فی کتاب العلم و فی أول البیوع» [۱].

شیوخ المعتزلة ... ص: ۲۳۶

و تقدم قول أبی جعفر الاسکافی: «و أبو هریرهٔ مدخول عند شیوخنا، غیر مرضی الروایهٔ، ضربه عمر رضی اللّه عنه بالدرهٔ و قال له: قد أکثرت الروایهٔ

---

[۱] فتح الباری ۴/ ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۷

و أخرتک [و أحر بک- ظ] أن تکون کاذبا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

أبو جعفر الإسکافی ... ص: ۲۳۷

و قد طعن فیه أبو جعفر الاسکافی کما سمعت، و قال أیضا (شرح النهج) «ان معاویهٔ وضع قوما من الصحابهٔ و قوما من التابعین علی روایهٔ قبیحهٔ فی علی رضی اللّه عنه تقتضی الطعن و البراءهٔ منه، و جعل لهم جعلا یرغب فی مثله، فاختلفوا ما أرضاه، منهم: أبو هریرهٔ و عمرو بن العاص و المغیرهٔ بن شعبهٔ، و من التابعین: عروهٔ بن الزبیر.

قال: و أما أبو هریرهٔ: فروی عنه الحدیث الذی معناه ان علیا رضی اللّه عنه خطب ابنهٔ أبی جهل فی حیاهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأسخطه، فخطب علی المنبر و قال: لاها اللّه، لا یجتمع ابنهٔ ولی اللّه و ابنهٔ عدو اللّه، ان فاطمهٔ بضعهٔ منی یؤذینی ما یؤذیها، فان کان علی یرید ابنهٔ أبی جهل فلیفارق ابنتی و لیفعل ما یرید

، أو کلاما هذا معناه، و الحدیث مشهور من روایهٔ الکرابیسی».

أقول: بل یتبین عدم اعتماد الصحابهٔ و التابعین علی حدیثه من کلام أبی هریرهٔ نفسه، فقد أخرج عنه الحمیدی أنه قال: «ألا انکم تحدثون أنی أکذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

و فی (المرقاهٔ): «و عنه» أی أبی هریرهٔ قال: «انکم» أی معشر التابعین و قیل الخطاب مع الصحابهٔ المتأخرین- «تقولون: أکثر أبو هریرهٔ» أی الروایهٔ «عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و اللّه الموعد» أی: موعدنا، فیظهر عنده صدق الصادق و کذب الکاذب، لان الأسرار تنکشف هنالک.

و قال الطیبی: أی لقاء الموعد، و یعنی به یوم القیامهٔ فهو یحاسبنی علی ما أزید و أنقص، لا سیما علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قد قال: من کذب

---

[۱] الجمع بین الصحیحین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۸

علیّ معتمدا فلیتبوأ مقعده من النار» [۱].

و قال الاسکافی علی ما نقل عنه: «روی الأعمش قال: لما قدم أبو هریرهٔ العراق مع معاویهٔ عام الجماعهٔ جاء الی مسجد الکوفهٔ، فلما کثر [فلما رأی کثرهٔ] من استقبله من الناس جثی علی رکبتیه ثم ضرب صلعته مرارا و قال: یا أهل العراق، أ تزعمون أنی أکذب علی اللّه و علی رسوله و أحرق نفسی بالنار و اللّه لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ان لکل نبی حرما و [ان حرمی المدینهٔ [بالمدینهٔ] ما بین عیر الی ثور، فمن أحدث فیها حدثا فعلیه لعنهٔ اللّه و الملائکهٔ و الناس أجمعین، و أشهد [باللّه ان علیا أحدث فیها، فلما بلغ معاویهٔ قوله أجازه و أکرمه و ولاه امارهٔ المدینهٔ.

قال ابن أبی الحدید: قلت: [أما قوله ما بین عیر الی ثور [فالظاهر انه غلط من الراوی لان ثورا بمکهٔ و هو جبل یقال له ثور أطحل، و فیه الغار الذی دخله رسول اللّه [النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أبو بکر [رضی اللّه عنه ...

فأما قول أبی هریرة ان علیا علیه السلام أحدث [فی المدینة]، فحاش للّه، کان علی علیه السلام أتقی للّه من ذلک، و [و اللّه لقد نصر عثمان نصرا لو کان المحصور جعفر بن أبی طالب لم یبذل له الا مثله» [۲].

و قال العیدروس الیمنی: «و قال أبو هریرة یوم دفن الحسن بن علی:

قاتل اللّه مروان قال و اللّه ما کنت لادع ابن أبی تراب یدفن مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قد دفن عثمان بالبقیع، فقلت: یا مروان اتق اللّه و لا تقل لعلی الا خیرا، فأشهد لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم خیبر لأعطینّ الرایة رجلا یحب اللّه و رسوله لیس بفرار، و أشهد لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول فی الحسن: اللهم انی أحبه فأحبه و أحب من یحبه. قال مروان: انک و اللّه لقد أکثرت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

---

[۱] المرقاة- شرح المشکاة ۵/ ۴۵۸.

[۲] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۹

الحدیث فلا نسمع منک ما تقول، فهلم غیرک یعلم ما تقول، قالت قلت: هذا أبو سعید الخدری، فقال مروان: لقد ضاع حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین لا یرویه الا أنت و أبو سعید الخدری، و اللّه ما أبو سعید الخدری یوم مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الا غلام، و لقد جئت أنت من جبال دوس قبل وفاة رسول الله صلّی اللّه علیه و سلّم بیسیر، فاتق اللّه یا أبا هریرة.

قال قلت: نعما أوصیت به، و سکت عنه» [۱].

۵- أبی بن کعب ... ص: ۲۳۹

لقد اتهم عمر بن الخطاب أبی بن کعب و أهانه قولا و فعلا،

قال السمهودی «و قال ابن سعد أنا یزید بن هارون أنا أبو أمیة بن یعلی عن سالم أبی النضر قال: لما کثر المسلمون فی عهد عمر رضی اللّه عنه و ضاق بهم المسجد فاشتری عمر ما حول المسجد من الدور الا دار العباس بن عبد المطلب و حجر أمهات المؤمنین، فقال عمر للعباس یا أبا الفضل ان مسجد المسلمین قد ضاق بهم و قد ابتعت ما حوله من المنازل نوسع به علی المسلمین فی مسجدهم الا دارک و حجر أمهات المؤمنین، فأما حجر أمهات المؤمنین فلا سبیل إلیها و أما دارک فبعنیها بما شئت من بیت مال المسلمین أوسع بها فی مسجدهم فقال العباس: ما کنت لأفعل، قال فقال له عمر: اختر منی إحدی ثلاث أما أن تبیعنیها بما شئت من بیت المال، و أما أن أحظک [أخطک حیث شئت من المدینة و أبنیها لک من بیت مال المسلمین، و أما أن تصدق بها علی المسلمین فتوسع فی مسجدهم فقال: لا و لا واحدة منها، فقال عمر: اجعل بینی و بینک من شئت، فقال: أبی بن کعب.

فانطلقا الی أبی فقصا علیه القصة، فقال أبی: ان شئتما حدثتکم بحدیث سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالا: حدثنا، فقال: سمعت

---

[۱] العقد النبوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۰

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ان اللّه أوحی الی داود ان ابن لی بیتا أذکر فیه، فخط لی [له هذه الخطة خطة بیت المقدس، فإذا تربیعها بزاویة بیت رجل من بنی إسرائیل، فسأله داود أن یبیعه إیاها فأبی، فحدث داود نفسه أن یأخذه منه، فأوحی اللّه الیه یا داود أمرتک أن تبنی لی بیتا أذکر فیه، فأردت أن تدخل فی بیتی الغصب؟ و لیس من شأنی الغصب، و ان عقوبتک أن لا تبنیه، قال: یا رب

فمن ولدی؟ قال: فمن ولدک.

فأخذ [عمر] بمجامع ابی بن کعب فقال: جئتک بشیء فجئت بما هو أشد منه؟ لتخرجن مما قلت، فجاء یقوده حتی دخل المسجد فأوقفه علی حلقة من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیهم أبو ذر، فقال أبی: نشدت اللّه رجلا سمع رسول الله صلّی اللّه علیه و سلّم یذکر حدیث بیت المقدس حین امر اللّه داود ان یبنیه الا ذکره، فقال أبو ذر: انا سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و قال آخر: انا سمعته یعنی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال فأرسل أبیا، قال فأقبل أبی علی عمر فقال: یا عمر أ تتهمنی علی حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال عمر: و اللّه یا ابا المنذر ما اتهمتک علیه و لکن أردت ان یکون الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ظاهرا. قال: و قال عمر للعباس: اذهب فلا- أعرض لک فی دارک، فقال العباس اما إذ [ا] قلت ذلک فانی قد تصدقت بها علی المسلمین أوسع علیهم فی مسجدهم فأمّا و أنت تخاصمنی فلا، قال: فخط له عمر داره التی هی الیوم و بناها من بیت مال المسلمین» [۱].

۶- أنس بن مالک ... ص: ۲۴۰

لقد کذب انس بن مالک فی قضیة الطیر المشوی، کما هو ظاهر کل الظهور علی من راجع مجلد (حدیث الطیر) من کتابنا.

---

[۱] وفاء الوفا بأخبار دار المصطفی ۱/ ۴۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۱

کما أنه کتم الشهادة عند ما ناشده امیر المؤمنین علیه السلام فی جماعة عن حدیث الغدیر، فکتم الشهادة، معتذرا بالنسیان کاذبا، فدعا علیه الامام علیه السلام و سرعان ما ظهر علیه اثر دعوته.

و فی کتاب (الأربعین) لا سعد بن ابراهیم الاربلی عن شیخه ابن دحیة الکلبی، عن سالم بن أبی الجعد قال: «حضرت مجلس انس بن مالک- و هو مکفوف البصر و فیه وضح- فقام الیه رجل من القوم- و کأنه کان بینه و بین انس إحنة- و قال له: یا صاحب رسول اللّه، ما هذه السمة التی أراها بک؟ فو الذی بعث محمدا نبیا لقد حدّثنی أبی عن النبی ان اللّه قد بین ان البرص و الجذام ما یبتلی به مؤمنا و نری بک وضحا، فأطرق انس بن مالک الی الأرض و عیناه تذرفان بالدمع و قال: أما الوضح فإنها من دعوة دعاها امیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فقام الیه جماعة فسألوه ان یحدثهم بالحدیث قال:

لما أنزلت سورة الکهف سأل الصحابة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ان یریهم اصحاب الکهف فوعدهم ذلک، فبینما هو جالس فی بعض الأیام و قد اهدی له بساط من قریة یقال لها هندف من قری الشام و حضرت الصحابة و ذکروه بوعدهم فقال: احضروا علیا، فلما حضر قال لی: یا انس أبسط البساط و أمر أصحابه ان یجلسوا علیه. فلما جلسوا رفع یدیه الی السماء ساعة و سأل اللّه تعالی و أمر علیا ان یکنف القوم و یسأل اللّه معه کما یسأل ان یبعث له ملائکة أربعة یحملون البساط و علیه الصحابة لان ینظروا اهل الکهف، فما کان الّا ساعة و ارتفع البساط قال انس: و انا معهم و سرنا فی الهواء الی الظهر فوقف البساط ثم وقعنا علی الأرض، فشاهدنا اهل الکهف.

و کان علی یأمر البساط ان یمضی کما یرید، فکأنه کان یعرف الکهف و قال انزلوا نصلی، فنزلنا و أم بنا و صلینا و تقدمنا إلیهم فرأینا قوما نیاما تضیء وجوههم کالقنادیل و علیهم ثیاب بیض و کَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَیْهِ بِالْوَصِیدِ فملئنا منهم رعبا فتقدم علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فقال: السلام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۲

علیکم، فردوا علیه السلام فتقدمت الجماعة فسلموا فلم یردوا علیهم السلام، فقال لهم علی: لم لم تردوا علی اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال أحدهم:

سل ابن عمک و نبیک ثم قال علی للجماعهٔ: خذوا مجالسکم، فلما أخذوا قال علی رضـی اللّه عنه: یا ملائکهٔ اللّه ارفعوا البساط، فرفع فسرنا فی الهواء ما شاء اللّه، ثم قال: ضعونا لنصلی الظهر، فإذا بأرض لیس بها ماء یشرب و لا یتوضأ، فرکض برجله الأرض فنبع ماء عذب، فتوضأنا و صلینا و شربنا فقال: ستدرکون صلاهٔ العصر مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و سار بنا الی العصر فإذا نحن علی باب مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلما رآنا هنأنا بالسلم و أقبل یحدثنا کأنه کان معنا و قال: یا علی لمّا سلمت علیهم ردّوا السلام و سلّم أصحابی فلم یردّوا، فسألتهم عن ذلک قالوا: سل ابن عمک و نبیک ثم قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لا یردّون السلام الّا علی نبی أو وصی نبی، ثم قال: اشهد لعلی یا انس.

فلما کان یوم السقیفهٔ استشهدنی علی و قال: یا أنس اشهد لی بیوم البساط قلت له: انی نسیت، قال: فان کنت کتمتها بعد وصیهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فرماک اللّه ببیاض فی عینک و وجهک و لظی فی جوفک و أعمی بصرک فبصرت و عمیت.

و کان أنس لا یطیق الصیام فی شهر رمضان و لا فی غیره من حرارهٔ بطنه، و مات بالبصرهٔ، و کان یطعم کل یوم مسکینا».

و فی (شرح نهج البلاغهٔ): «و ذکر جماعهٔ من شیوخنا البغدادیین أنّ عدهٔ من الصحابهٔ و التابعین و المحدثین کانوا منحرفین عن علی علیه السلام قائلین فیه السوء، و منهم من کتم مناقبه و أعان أعداءه میلا مع الدنیا و إیثارا للعاجلهٔ، فمنهم أنس بن مالک،

ناشد علی علیه السلام الناس فی رحبهٔ القصر- أو قال: رحبهٔ الجامع- بالکوفهٔ من [أیکم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه [فعلی مولاه ؟ فقام اثنا عشر رجلا فشهدوا بها و أنس بن مالک فی القوم لم یقم فقال له: یا أنس ما یمنعک أن تقوم فتشهد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۳

فلقد حضرتها؟! فقال: یا أمیر المؤمنین کبرت و نسیت، فقال: اللهم ان کان کاذبا فارمه بها بیضاء لا تواریها العمامهٔ. قال طلحهٔ بن عمیر: فو اللّه لقد رأیت الوضح به بعد ذلک أبیض بین عینیه.

و روی عثمان بن مطرف: ان رجلا سأل أنس بن مالک فی آخر عمره عن علی بن أبی طالب فقال: [انی آلیت ان لا أکتم حدیثا سئلت عنه فی علی بعد یوم الرحبهٔ، ذلک [ذاک رأس المتقین یوم القیامهٔ، سمعته و اللّه من نبیکم» [۱].

و لقد علم فیما تقدم طعن أبی حنیفهٔ فی جماعهٔ من الصحابهٔ منهم أنس ابن مالک.

۷- زید بن أرقم ... ص: ۲۴۳

و زید بن أرقم أیضا ممن کتم الشهادهٔ بحدیث الغدیر،

قال ابن المغازلی «أخبرنا أبو الحسن علی بن عمر بن عبد اللّه بن شوذب قال حدثنی [أبی قال حدثنا محمد بن الحسین الزعفرانی حدثنی أحمد بن یحیی بن عبد الحمید حدثنی [أبو] إسرائیل الملائی عن الحکم بن [عن أبی سلیمان المؤذن عن زید بن أرقم قال: نشد علی الناس فی المسجد [قال : انشد [اللّه رجلا سمع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فکنت [و کنت انا فیمن کتم، فذهب بصری» [۲].

و رواه الحلبی فی (السیرهٔ ۳/ ۳۳۷).

و الجامی فی (شواهد النبوهٔ) فی کرامات الامام علیه السلام.

---

[۱] شرح النهج ۴/ ۷۴.

[۲] مناقب أمیر المؤمنین: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۴

۸- البراء بن عازب ... ص: ۲۴۴

و هو أيضا ممن كتم الشهادة بذلك،

قال المحدث الشيرازى فى حديث الغدير: «و رواه زر بن حبيش فقال: خرج على من القصر فاستقبله ركبان متقلدى السيوف عليهم العمائم حديثى عهد بسفر، فقالوا: السلام عليك يا أمير المؤمنين و رحمة اللّه و بركاته، السلام عليك يا مولانا.

فقال على بعد ما رد السلام: من هاهنا من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقام اثنا عشر رجلا منهم خالد بن زيد أبو أيوب الانصارى و خزيمة ابن ثابت ذو الشهادتين و ثابت بن قيس بن شماس و عمار بن ياسر و أبو الهيثم ابن التيهان و هاشم بن عتبة بن أبى وقاص و حبيب بن بديل بن ورقاء، فشهدوا انهم سمعوا رسول اللّه يوم غدير خم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه ... الحديث.

فقال على لانس بن مالك و البراء بن عازب: ما منعكما أن تقوما فتشهدا، فقد سمعتما كما سمع القوم؟ فقال: اللهم ان كانا كتماها معاندة فأبلهما، فأما البراء فعمى، فكان يسأل عن منزله فيقول كيف يرشد من أدركته الدعوة، و أما أنس فقد برصت قدماه» [... ۱].

و سيأتى هذا عن البلاذرى أيضا.

۹- جرير بن عبد اللّه ... ص: ۲۴۴

و هو أيضا ممن كتمها،

قال البلاذرى: «قال على على المنبر: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله يقول يوم غدير خم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، إلاـ قام فشهد، و تحت المنبر أنس بن مالك و البراء بن عازب و جرير بن عبد اللّه [البجلى ، فأعادها فلم يجبه احد، فقال: اللهم من كتم هذه الشهادة- و هو يعرفها- فلا نخرجه من الدنيا حتى تجعل به آية

---

[۱] الأربعين للمحدث الشيرازى- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۵

يعرف بها قال: فبرص أنس و عمى البراء و رجع جرير أعرابيا بعد هجرته، فأتى السراة فمات فى بيت أمه [بالسراة]» [۱].

۱۰- سمرة بن جندب ... ص: ۲۴۵

و قد باع سمرة بن جندب دينه بدنياه و آثر العاجلة على الآخرة، إذ ارتكب الكذب الصريح و أتى بالبهتان العظيم، قال ابن أبى الحديد «قال أبو جعفر: و قد روى أن معاوية بذل لسمرة بن جندب مائة ألف درهم حتى يروى ان هذه الآية نزلت فى على بن أبى طالب وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يُشْهِدُ اللَّهَ عَلى ما فِي قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ* وَ إِذا تَوَلَّى سَعى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيها وَ يُهْلِكَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الْفَسادَ و ان الآية الثانية [ا] نزلت فى ابن ملجم و هى [قوله تعالى وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فلم يقبل.

فبذل له مائتى ألف [درهم فلم يقبل.

فبذل له ثلاثمائة ألف فلم يقبل.

فبذل له أربعمائة ألف فقبل و روى ذلك» [۲].

و فى (شرح النهج) أيضا: «و روى شريك قال أخبرنا عبيد [عبد] اللّه ابن معد [سعد] عن حجر بن عدى قال: قدمت المدينة فجلست الى أبى هريرة فقال ممن أنت؟ قلت: من أهل البصرة، قال: فما فعل سمرة بن جندب؟ قلت: هو حى، قال: ما [احد] أحب الى طول

حیاءً منه، قلت:

و لم ذاک؟ قال: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لی و له و لحذیفة بن الیمان:

آخرکم موتا فی النار فسبقنا حذیفة، و انی الآن اتمنی ان أسبقه، قال: فبقی سمرة بن جندب حتی شهد مقتل الحسین [بن علی .

---

[۱] انساب الاشراف ۲/ ۱۵۶.

[۲] شرح النهج ۴/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۶

و روی احمد بن بشیر عن مسعر بن کدام قال: کان سمرة [ابن جندب أیام مسیر الحسین علیه السلام الی الکوفة علی شرطة عبید اللّه بن زیاد، و کان یحرض الناس علی الخروج الی الحسین علیه السلام و قتاله» [۱].

و لقد علم فیما تقدم طعن أبی حنیفة فی سمرة بن جندب.

۱۱- المغیرة بن شعبة ... ص: ۲۴۶

لقد اتهم أبو بکر المغیرة بن شعبة إذ ردّ خبره فی میراث الجدة حتی أخبره معه محمد بن مسلمة، ذکر ذلک جماعة منهم الغزالی فی (المستصفی ۱/ ۱۵۳).

و تقدم عن أبی جعفر الاسکافی: ان المغیرة کان یضع الأحادیث القبیحة فی أمیر المؤمنین علیه السلام بترغیب من معاویة بن أبی سفیان.

و اتهمه عمر بن الخطاب إذ رد خبره فی دیة الاملاص فقد جاء فی [تذکرة الحفاظ]: «و روی هشام عن أبیه المغیرة بن شعبة: ان عمر استشارهم فی املاص المرأة- یعنی السقط- فقال له المغیرة: قضی فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغرة، فقال له عمر: ان کنت صادقا فآت أحدا یعلم ذلک. قال: فشهد محمد بن مسلمة ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قضی به» [۲].

۱۲- عمرو بن العاص ... ص: ۲۴۶

و کان عمرو بن العاص من الصحابة الذین حرضهم معاویة بن أبی سفیان علی وضع الأحادیث القبیحة فی مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، کما مر فیما سبق فی عبارة الاسکافی.

---

[۱] شرح النهج ۴/ ۸۷.

[۲] تذکرة الحفاظ- ترجمة عمر بن الخطاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۷

و کان قد تعود الکذب، حتی أنه کذب فی خطبة له علی رءوس الاشهاد، الأمر الذی اضطر بعضهم الی تکذیبه علانیة فیما رواه البخاری فی (التاریخ الصغیر) و أحمد فی (المسند) و الطبری فی (التاریخ).

قال الطبری: «لما اشتعل الوجع قام ابو عبیدة فی الناس خطیبا فقال:

ایها الناس ان هذا الوجع رحمة ربکم و دعوة نبیکم محمد صلّی اللّه علیه و سلّم و موت الصالحین قبلکم، و ان أبا عبیدة یسأل اللّه أن یقسم له منه حظه، فطعن فمات.

و استخلف علی الناس معاذ بن جبل قال: فقام خطیبا بعده فقال:

اما أيها الناس ان هـذا الوجع رحمـة ربكم و دعوة نبيكم و موت الصالحين قبلكم، و ان معاذا يسأل اللّه أن يقسم لآل معاذ منه حظهم، فطعن ابنه عبـد الرحمن بن معـاذ فمـات، ثم قـام فـدعا به لنفسه فطعن فى راحته، فلقـد رأيته ينظر إليهـا ثم يقبل ظهر كفه ثم يقول: ما أحب ان لى بما فيك شيئا من الدنيا.

فلمـا مات استـخلف [على الناس عمرو بن العاصـى، فقام خطيبا فى الناس فقال: ايها الناس ان هـذا الوجع إذا وقع فإنما يشـتعل اشـتعال النار فتجبّلوا منه فى الجبال. فقال أبو واثلة الهذلى: كذبت و اللّه لقد صـحبت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم و أنت شـر من حمارى هذا، قال: و اللّه ما أرد عليك ما تقول و أيم اللّه لا نقيم عليه» [۱].

۱۳- معاوية بن أبى سفيان ... ص: ۲۴۷

و لقد كان معاوية بن أبى سـفيان يحمل أصـحابه الذين باعوه دينهم بدنياه على الكذب و الافتراء و وضع الأحاديث، و قد كتب نسخة الى عماله بعد ما يسمى ب «عام الجماعة» يأمرهم بقتل شيعة أمير المؤمنين عليه السلام

---

[۱] تاريخ الطبرى ۳/ ۱۶۲- ۱۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۸

و رواة فضائله، و بلعنه على المنابر و وضع الأحاديث فى ذمه و الثناء على مناوئيه ... ذكر ذلك كافة المؤرخين.

على ان معاويـة نفسه كان يكـذب على رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم، فقد أخرج أحمد و أبو داود باسـنادهما عن أبى شـيخ الهنائى- و اللفظ للأول:

«ان معاوية قال لنفر من أصـحاب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: أ تعلمون ان رسول اللّه نهى عن لباس الذهب الا مقطعا؟ قالوا: اللهم نعم، قال:

و تعلمون انه نهى عن جلود النمور أن يركب عليها؟ قالوا: اللهم نعم، قال و تعلمون انه نهى عن الشرب فى آنية الذهب و الفضة؟ قالوا: اللهم نعم، قال: و تعلمون انه نهى عن المتعة- يعنى متعة الحج-؟ قالوا: اللهم لا» [۱].

و كذب معاوية على قيس بن سعد، روى ذلك المؤرخون كالطبرى و ابن الأثير و ابن تغرى بردى، قال ابن الأثير:

«فلما قرأ قيس كتابه و رأى انه لا يفيـد معه المدافعة و المماطلة أظهر له ما فى نفسه، فكتب اليه: أما بعد فالعجب من اغترارك بى و طمعـك فى و استـسقاطك إيـاى، أ تسومنى الخروج عن طاعـة أولى النـاس بالامارة، و أقولهم بالحق، و أهـداهم سبيلا، و أقربهم من رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم وسـيلة، و تأمرنى بالـدخول فى طاعتك طاعـة أبعـد الناس من هذا الأمر، و أقولهم بالزور، و أضـلهم سبيلا، و أبعدهم من رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم وسيلة، ولد ضالين مضلين، طاغوت من طواغيت إبليس؟! و أمّا قولك «انى مالئ عليك مصر خيلا و رجالا» فو اللّه ان لم أشغلك بنفسك حتى تكون أهم إليك انك لذو جد. و السلام.

فلما رأى معاويـة كتابه أيس منه و ثقل عليه مكانه و لم تنجع حيلة فيه، فكاده من قبل على فقال لأهل الشام: لا تسـبوا قيس بن سـعد و لا تدعوا الى غزوة فانه لنا شيعة، قد تأتينا كتبه و نصيحته سرا، ألا ترون ما يفعل

---

[۱] المسند ۴/ ۹۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۹

بإخوانكم الذين عنده من أهل خربتا؟ يجرى عليهم اعطياتهم و أرزاقهم و يحسن إليهم.

و افتعل كتابا عن قيس اليه بالطلب بدم عثمان و الدخول معه فى ذلك و قرأ على أهل الشام.

فبلغ ذلک علیا- أبلغه ذلک محمـد بن أبی بکر و محمـد بن جعفر بن أبی طالب و أعلمته عیونه بالشام- فأعظمه و أکبره، فدعا ابنیه و عبد اللّه بن جعفر فأعلمهم ذلک، فقال ابن جعفر: یا أمیر المؤمنین دع ما یریبک الی مالا یریبک، اعزل قیسا عن مصر. فقال علی: انی و اللّه ما أصدق بهذا عنه» [۱].

* و لقد کذب علی جماعة فیهم سیدنا الامام الحسین السبط علیه السلام و عبد اللّه بن عمر و عبد اللّه بن الزبیر و عبد الرحمن بن أبی بکر و عائشة، فی قضیة إقامة یزید ابنه مقامه و أخذ البیعة له، إذ و کل بکل رجل منهم رجلین- بعد أن سبهم و هدّدهم بالقتل- و قام خطیبا فقال: «ان عبد اللّه بن عمر و ابن الزبیر و الحسین بن علی و عبد الرحمن بن أبی بکر بایعوا له»....

فکذبوه قائلین «لا و اللّه ما بایعنا و لکن فعل بنا معاویة ما فعل» [۲].

* و لقـد ذمه و طعن فیه جماعـة من أصـحاب علی علیه السـلام فی وجهه، روی المسـعودی بإسـناده قال: «حبس معاویـة صعصـعة بن صوحان العبدی و عبد اللّه ابن الکواء الیشـکری و رجالا من أصـحاب علی علیه السـلام مع رجال من قریش فدخل علیهم معاویة یوما فقال: نشدتکم باللّه الا [ما] قلتم حقا و صدقا، أی الخلفاء رأیتمونی؟

فقـال ابن الکواء: لو لا ـانـک عزمت علینـا مـا قلنـا، لأنک جبار عنیـد، لا تراقب اللّه فی قتل الأخیار، و لکنا نقول: انک ما علمنا واسع الدنیا، ضیق الآخرة قریب الثری، بعید المرعی، تجعل الظلمات نورا و النور

---

[۱] الکامل ۳/ ۱۳۸.

[۲] تاریخ الإسلام للذهبی ۱/ ۳۶، تاریخ الخلفاء للسیوطی ۱۹۷ و غیرهما.

ظلمـات. فقـال معاویـة ان اللّه أکرم هـذا الأـمر بأهـل الشـام الـذابین عن بیضـته التـارکین لمحـارمه، و لم یکونـوا کأمثـال اهـل العراق المنتهکین لمحارم اللّه المحلین ما حرم اللّه و المحرمین ما أحل اللّه، فقال عبـد اللّه بن الکواء: یا ابن أبی سـفیان، ان لکل کلام جوابا، و نحن نخاف جبروتک، فان کنت تطلق ألسـنتنا ذببنا عن أهل العراق بألسنة حداد لا یأخذها فی اللّه لومة لائم، و الا فانا صابرون حتی یحکم اللّه و یضعنا علی فرجه، قال: و اللّه لا یطلق لک لسان.

ثم تکلم صعصـعة فقال: تکلمت یا ابن أبی سـفیان فأبلغت، و لم تقصـر عما أردت، و لیس الأمر علی ما ذکرت، انی یکون الخیفة من ملک الناس قهرا و دانهم کبرا و اسـتولی بأسـلوب الباطل کذبا و مکرا، أما و اللّه مالک فی یوم بدر مضـرب و لا مرمی، و ما کنت فیه الا کما قال القائل:

«لا حلی و لا سیری» و لقد کنت أنت و أبوک فی العیر و النفیر ممن أجلب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و انما أنت طلیق ابن طلیق، اطلقکمـا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم، فـأنی تصـلح الخلافـة لطلیق؟ فقال معاویـة: لولا انی أرجع الی قول أبی طالب حیث یقول:

قابلت جهلهم حلما و مغفرة و العفو عن قدرة ضرب من الکرم

لقتلکم» [۱].

* و لقد وصفه سیدنا امیر المؤمنین علیه السلام- و هو الصدیق الأکبر- ب «الکذاب» بصراحة،

فقـد جـاء فی (ینـابیع المودة) مـا نصه: «و فی المناقب عن الحسن بن ابراهیم بن عبـد اللّه بن الحسن المثنی بن الحسن بن علی بن أبی طالب عن آبائه ان أمیر المؤمنین علیه السـلام کتب الی أهل مصر لما بعث محمد بن أبی بکر إلیهم کتابا فقال فیه: «و إیاکم دعوة ابن هند الکذاب، و اعلموا أنه لا سواء امام الهدی و امام الهوی و وصی النبی وعد و النبی» [۲].

---

[۱] مروج الذهب ۳/ ۴۰- ۴۱.

[۲] ینابیع المودة ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۱

و من العجائب تکذیب معاویة بعض الاصحاب فی خبر رواه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

فقد أخرج مسلم و النسائی و الطحاوی و ابن الأثیر و غیرهم عن عبادة بن الصامت انه قال: «انی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن بیع الذهب بالذهب و الفضة بالفضة و البر بالبر و الشعیر بالشعیر و التمر بالتمر و الملح بالملح إلا سواء بسواء عینا بعین فمن زاد او ازداد فقد أربی، فرد الناس ما أخذوا.

فبلغ ذلک معاویة فقام خطیبا فقال: [ألا] ما بال رجال یتحدثون عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أحادیث؟ قد کنا نشهده و نصحبه فلم نسمعها منه، فقام عبادة بن الصامت فأعاد القصة، ثم قال: لنحدثن بما سمعنا من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ان کره معاویة- او قال و ان رغم- ما أبالی ان لا أصحبه فی جنده لیلة سوداء» [۱].

* و أخرج احمد فی مسند معاویة و البخاری فی «کتاب الاحکام» و «کتاب المناقب» عن الزهری قال: کان محمد بن جبیر بن مطعم یحدث انه بلغ معاویة- و هو عنده فی وفد من قریش- ان عبد اللّه بن عمرو بن العاص یحدث انه سیکون ملک من قحطان- فغضب معاویة فقام فأثنی علی اللّه عز و جل بما هو أهله ثم قال: أما بعد فانه بلغنی ان رجالا منکم یحدثون أحادیث لیست فی کتاب اللّه و لا تؤثر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أولئک جهالکم، فإیاکم و الامانی التی تضل أهلها، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: ان هذا فی قریش لا ینازعهم أحد الا کبه اللّه علی وجهه ما أقاموا الدین».

---

[۱] صحیح مسلم ۱/ ۴۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۲

تَوَلَّی کِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذابٌ عَظِیمٌ* لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ* بِأَنْفُسِهِمْ خَیْراً وَ قالُوا هذا إِفْکٌ مُبِینٌ* لَوْ لا جاؤُ عَلَیْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ فَإِذْ لَمْ* یَأْتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِکَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْکاذِبُونَ* وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ* فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ لَمَسَّکُمْ فِیما أَفَضْتُمْ فِیهِ عَذابٌ عَظِیمٌ* إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِکُمْ* وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِکُمْ ما لَیْسَ لَکُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَیِّناً وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِیمٌ* وَ لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ ما یَکُونُ لَنا أَنْ نَتَکَلَّمَ بِهذا سُبْحانَکَ هذا بُهْتانٌ* عَظِیمٌ* یَعِظُکُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَداً إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ* وَ یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمُ الْآیاتِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۱].

ألیس «الَّذِینَ جاؤُ بِالْإِفْکِ» من الصحابة و الصحابیات و تلک اسماؤهم مسجلة فی الکتب؟ فهل کلهم ثقة مؤتمن؟.

۱۵- الولید بن عقبة ... ص: ۲۵۲

لقد نص القرآن الکریم علی فسق الولید بن عقبة بن أبی معیط- أخی عثمان لامه- و علی عدم جواز الاعتماد علی خبره بقوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا أَنْ تُصِیبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلی ما فَعَلْتُمْ نادِمِینَ [۲].

قال ابن عبد البر بترجمته: «و لا خلاف بین أهل العلم بتأویل القرآن- فیما علمت- ان قوله عز و جل: إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ نزلت فی الولید بن عقبة» [۳].

کما یشهد قوله تعالی: أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ کانَ فاسِقاً لا یَسْتَوُونَ [۴] علی فسقه کذلک، قال ابن عبد البر: «و من حدیث الحکم عن

---

[۱] سورة النور ۱۲- ۱۸.

[۲] سورة الحجرات ۶.

[۳] الاستیعاب ۴/ ۱۵۵۳.

[۴] سورة السجدة ۱۸.

سعید بن جبیر عن ابن عباس، قال: نزلت فی علی بن أبی طالب و الولید بن عقبة فی قصة ذکرها: أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ کانَ فاسِقاً لا یَسْتَوُونَ» [... ۱].

و قد ذکر ابن طلحة الشافعی تلک القصة عن أبی الحسن الواحدی و أبی إسحاق الثعلبی، و أورد قصیدة حسان بن ثابت التی ضمنها إیاها، و تکلم علی القصة بالتفصیل، فلیراجع [۲].

و من عجائب الأمور: ان یخرج له أبو داود فی سننه، و یعدوه من رجال الصحاح و یروی جماعة عنه، کما لا یخفی علی من راجع کتب رجال الحدیث.

۱۶- بعض الاصحاب ... ص: ۲۵۳

لقد کذب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جماعة من الاصحاب فی قصة أهل هجرة الحبشة فیما

رواه المتقی: «عن الشعبی قال: لما أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قتل جعفر بن أبی طالب ترک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم امرأته اسماء بنت عمیس حتی فاضت عبرتها فذهب بعض حزنها، ثم أتاها فعزاها و دعا بنی جعفر فدعا لهم و دعا لعبد اللّه بن جعفر ان یبارک له فی صفقة یده، فکان لا یشتری شیئا الا ربح فیه، فقالت له اسماء: یا رسول اللّه ان هؤلاء یزعمون أنا لسنا من المهاجرین، فقال: کذبوا، لکم الهجرة مرتین، هاجرتم الی النجاشی و هاجرتم الی. ش» [۳].

* و کذب جماعة منهم فی قصة عمل عامر بن الأکوع

فی حدیث أخرجه الشیخان فی غزوة خیبر عن سلمة بن الأکوع- و اللفظ لمسلم- قال: «فلما تصاف القوم کان سیف عامر فیه قصر فتناول به ساق یهودی لیضربه و یرجع ذباب سیفه فأصاب رکبة عامر فمات منه، قال: فلما قفلوا قال سلمة

---

[۱] الاستیعاب ۴/ ۱۵۵۴.

[۲] مطالب السؤل ۵۷.

[۳] کنز العمال ۱۵/ ۲۹۴.

- و هو آخذ بیدی- قال: فلما رآنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ساکتا قال:

مالک؟ قلت له: فداک أبی و أمی زعموا ان عامرا حبط عمله. قال: من قاله؟ قلت: فلان و فلان و أسید بن حضیر الأنصاری، فقال: کذب من قاله، ان له لاجرین- و جمیع بین إصبعیه- انه لجاهد مجاهد قل عربی مشی بها مثله».

* و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی خطبة له بعد نزول: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ ... الآیة- رواها شهاب الدین أحمد «قال: اتقوا اللّه ایها الناس حتی تقاته و لا نموتن الا و أنتم مسلمون، و اعلموا ان اللّه بکل شیء محیط، و انه سیکون من بعدی أقوام یکذبون علی فیقبل منهم، و معاذ اللّه ان أقول علی اللّه الا الحق، أو انطق بأمره الا الصدق و ما آمرکم الا ما أمرنی به، و لا أدعوکم الا الی اللّه، و

سیعلم الذین ظلموا أی منقلب ینقلبون.

فقام الیه عبادة بن الصامت فقال: و متی ذاک یا رسول اللّه؟ و من هؤلاء؟ عرفناهم لنحذرهم.

قال: أقوام قد استعدوا لنا من یومهم و سیظهرون لکم إذا بلغت النفس منی هاهنا- و أومأ صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم الی حلقه-.

فقال عبادة: إذا کان ذلک فإلی من یا رسول اللّه؟

فقال صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم: علیکم بالسمع و الطاعة للسابقین من عترتی و الآخذین من نبوتی، فإنهم یصدونکم عن الغی و یدعونکم الی الخیر و هم اهل الحق و معادن الصدق، یحیون فیکم الکتاب و السنة یجنبونکم الإلحاد و البدعة و یقمعون الحق أهل الباطل، لا یمیلون مع الجاهل» [۱].

فهل کلهم ثقة مؤتمن؟

* لقد صرح أمیر المؤمنین علیه السلام- فی کلام له- بکذب بعض الاصحاب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، روی ذلک سبط ابن الجوزی

---

[۱] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

حیث قال: «و من کلامه فی أحادیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و به قال الشعبی: حدثنی من سمع علیا علیه السلام و قد سئل عن سبب اختلاف الناس فی الحدیث، فقال علیه السلام: الناس أربعة، منافق مظهر للایمان [و] مضیع للإسلام [و قلبه یأبی الایمان لا یتأثم و لا یتحرج، کذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلو علم الناس [حاله لما أخذوا عنه و لکنهم قالوا «صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم!!» فأخذوا بقوله، و قد أخبر اللّه عن المنافقین بما اخبر و وصفهم بما وصف، ثم انهم عاشوا بعده فتقربوا الی أئمة الضلالة و الدعاة الی النار بالزور و البهتان فولوهم الاعمال و جعلوهم علی رقاب الناس فأکلوا بهم الدنیا، و انما الناس تبع للملوک الا من عصمه اللّه عز و جل...

هذه روایة الشعبی، و فی روایة کمیل بن زیاد عنه انه قال: ان فی أیدی الناس حقا و باطلا و صدقا و کذبا، و ناسخا و منسوخا و عاما و خاصا و محکما و متشابها و حفظا و و هما، و قد کذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی عهده حتی قام خطیبا فقال: من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار

، و انما یأتیک بالحدیث أربعة رجال لیس لهم خامس، و ذکرهم.

قلت: و قد روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الحدیث- و هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار

- مائة و عشرون من الصحابة ذکرتهم فی کتابی المترجم ب «حق الیقین»، و أما طریق علی علیه السلام فأخبرنا غیر واحد عن عبد الاول الصوفی أنبا [نا] ابن المظفر الداودی، أنبأ [نا] ابن أعین السرخسی، أنبأ [حدثنا] الفربری ثنا البخاری ثنا علی بن الجعد ثنا شعبة عن منصور عن ربعی بن خراش قال:

سمعت علیا علیه السلام یقول سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار.

أخرجاه فی الصحیحین و أخرجه احمد فی المسند، و الجماعة» [۱].

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۱۴۲.

فكيف يكون كلهم ثقة..؟

* و لقد كان عمر بن الخطاب يخوف الناس فى عهده فى الحديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، لذا لم يعتمد معاوية- مع كونه من أكذب الناس- على كثير من الأحاديث المروية عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم الا ما كان منها فى عهد عمر، قال الذهبى بترجمة عمر: «ابن علية عن رجاء ابن أبى سلمة: قال: بلغنى ان معاوية كان يقول: عليكم من الحديث بما كان فى عهد عمر، فانه قد أخاف الناس فى الحديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

و قال عمر لأصحاب النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فيما رواه ابن عبد البر بإسناده-: «أقلوا الرواية عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أنا شريككم. قال ابن عبد البر: و هذا يدل على ان نهيه عن الإكثار و أمره بالاقلال من الرواية عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم انما كان خوف الكذب على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم» [۲].

* و كذّب عوف بن مالك الصحابى قوما من الصحابة فكذبهم عمر كذلك فقد روى ابن أبى الحديد فى سيرة عمر: «حضر [ت عند عمر قوم من الصحابة، فأثنوا عليه و قالوا: و اللّه ما رأينا يا أمير المؤمنين رجلاـ أقضى منك بالقسط و [لاـ] أقول، و لا أشد على المنافقين منك، انك لخير الناس بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. فقال عوف بن مالك كذبتم و اللّه، أبو بكر بعد رسول اللّه خير منه [أمته ، رأينا أبا بكر، فقال عمر صدق عوف و اللّه و كذبتم، لقد كان أبو بكر و اللّه أطيب من ريح المسك و أنا أضل من بعير أهلى» [۳].

* و كذبت جماعة من الصحابيات فى قضية زفاف عائشة،

فقد أخرج

---

[۱] تذكرة الحفاظ- ترجمة عمر.

[۲] جامع بيان العلم ۴۰۰.

[۳] شرح النهج ۱۲/ ۳۶.

أحمد قائلا: «ثنا عبد الرزاق أنا سفيان عن ابن أبى الحسين عن شهر بن حوشب عن أسماء بنت يزيد قالت: كنا فيمن جهز عائشة و زفها، قالت:

فعرض علينا النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لبنا، فقلنا: لا نريده، فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: لا تجمعن جوعا و كذبا» [۱].

* و مما استفاض نقله: ان بعض نساء النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم علمن إحدى زوجاته- حسدا منهن لها و عنادا للنبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- أن تستعيذ باللّه منه حين يدخل عليها، كى ينتهى ذلك الى تطليق النبى إياها.

و ممن روى ذلك ابن سعد و الحاكم و الطبرى، و جماعة من شراح البخارى، و ابن عبد البر و ابن الأثير ... و نحن نكتفى برواية ابن سعد حيث قال: «أخبرنا هشام بن محمد بن السائب عن أبيه عن أبى صالح عن ابن عباس قال: تزوج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أسماء بنت النعمان و كانت من أجمل أهل زمانها و أشبّه (أشبّهم. ظ)، قال: فلما جعل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتزوج الغرائب قالت عائشة قد وضع يده فى الغرائب، يوشكن أن يصرفن وجهه عنا، و كان خطبها حين وفدت كندة عليه الى أبيها فلما رآها نساء النبى صلّى اللّه عليه و سلّم حسدنها فقلن لها: ان أردت أن تحظى عنده فتعوذى باللّه منه إذا دخل عليك، فلما دخل و ألقى الستر مد يده إليها فقالت:

أعوذ باللّه منك، فقال: أمن عائذا للّه، الحقى بأهلك.

أخبرنا هشام بن محمد، حدثنى ابن الغسيل عن حمزة بن أبى أسيد الساعدى عن أبيه- و كان بدريا- قال: تزوج رسول اللّه أسماء بنت

النعمان الجونیـة، فأرسـلنی فجئت بها، فقالت حفصة لعائشة- أو عائشة لحفصة- اخضبیها أنت و أنا أمشـطها، ففعلنا [ففعلن ثم قالت لها إحداهما:

ان النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم یعجبه من المرأة إذا دخلت علیه أن تقول: أعوذ بـاللّه منـک، فلمـا دخلت علیه و أغلق البـاب و أرخی الستر مدیدة إلیها، فقالت: أعوذ

[۱] المسند ۶/ ۴۵۹.

باللّه منک، فقال بکمه علی وجهه فاستتر به و قال: عذت معاذا- ثلاث مرات-.

قال أبو أسید: ثم خرج علی فقال: یا أبا أسید ألحقها بأهلها و متعها برازقیتین- یعنی کرباستین- فکانت تقول: ادعونی الشقیة.

أخبرنا هشام بن محمد السائب، حدثنی زهیر بن معاویة الجعفی: انها ماتت کمدا» [۱].

۱۷- معقل بن سنان ... ص: ۲۵۸

لقد رد أمیر المؤمنین علیه السـلام خبر معقل بن سـنان الأشجعی فی المفوضة فیما رواه جماعة کالغزالی و الآمدی و أبی الولید الباجی و عبد العزیز البخاری و ابن الهمام و غیرهم،

قال المتقی: «عن علی انه قال فی المتوفی عنها و لم یفرض لها صداقا: لها المیراث و علیها العدة و لا صداق لها

، و

قال: لا یقبل قول اعرابی من أشجع علی کتاب اللّه. ص ق» [۲].

۱۸- هشام بن حکیم ... ص: ۲۵۸

و کذّب عمر بن الخطاب هشام بن حکیم علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

فقـد أخرج البخاری قائلا: «حـدثنا سـعید بن عفیر [قال حدثنی اللیث [قال حدثنی عقیل عن ابن شـهاب قال: حدثنی عروة بن الزبیر ان المسور بن مخرمة و عبد الرحمن بن عبد القاری حدثاه أنهما سـمعا عمر بن الخطاب یقول: سمعت هشام بن حکیم یقرأ سورة الفرقان فی حیـاة رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فاسـتمعت لقراءته فـإذا هو یقرأ علی حروف کثیرة لم یقرأنیها رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم. فکدت اساوره فی الصلاة فتصبرت حتی

[۱] الطبقات الکبری ۸/ ۱۴۵.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۲۹.

سلم فلببته بردائه فقلت: من أقرئک هذه السورة التی [سمعتک تقرأ؟ قال:

أقرأنیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقلت کذبت، فان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد أقرأنیها علی غیر ما قرأت.

فانطلقت به أقوده الی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم فقلت: انی سمعت هذا یقرأ بسورة الفرقان علی حروف لم تقرئنیها، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أرسله، اقرأ یا هشام، فقرأ علیه القراءة التی سمعته یقرأ، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کذلک أنزلت.

ثم قال اقرأ یا عمر، فقرأت القراءة التی أقرأنی، فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم کذلک أنزلت، ان هذا القرآن أنزل [علی سبعة

أحرف، فاقرؤا ما تیسر منه» [۱].

۱۹- رجل من الصحابة ... ص: ۲۵۹

کذبه الشعبی- و هو من کبار التابعین-

قال الـذهبی: «قال الحاکم فی ترجمة الشـعبی: ثنا ابراهیم بن مضارب العمری [القمری ثنا محمد بن اسـماعیل ابن مهران نا عبد الواحد بن نجـدة الحوطی نا بقیة نا سـعید بن عبد العزیز حدثنی ربیعة بن یزید قال: قعدت الی الشـعبی بدمشق فی خلافة عبد الملک. فحدث رجل من الصحابة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال:

اعبدوا ربکم و لا تشـرکوا به شـیئا و أقیموا الصلاة و آتوا الزکاة و أطیعوا الأمراء، فان کان خیرا فلکم، و ان کان شرا فعلیهم و أنتم منه براء.

فقال له الشعبی: «کذبت» [۲].

۲۰- طلحة و الزبیر و عبد اللّه بن الزبیر ... ص: ۲۵۹

لقد کذب هؤلاء- و هم من مشاهیر الصحابة- فی حرب الجمل فی

---

[۱] صحیح البخاری ۶/ ۲۲۷.

[۲] تذکرة الحفاظ- ترجمة الشعبی-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۰

قضیة «الحوأب» و حملوا الناس علی أن یشهدوا زورا ... فی قصة معروفة رواها المؤرّخون بأجمعهم، کابن قتیبة و الطّبری و أبناء الأثیر و خلدون و الوردی و الشحنة، و أبی الفداء و المسعودی و السمعانی و الحموی ...

قال الطبری: «شراء الجمل لعائشة رضی اللّه عنها و خبر کلاب الحوأب:

حدثنی اسـماعیل بن موسـی الفزاری قال: نا علی بن عابس الأزرق قال: ثنا ابو الخطاب الهجری عن صـفوان بن قبیصة الاحمسـی قال: حـدثنی العرنی صـاحب الجمل قال: بینما أنا أسـیر علی جمل إذ عرض لی راکـب فقال: یا صاحب الجمل [أ] تبیع جملک؟ قلت: نعم، قـال: بکم؟ قلت: بـألف درهم. قال: مجنون أنت؟ جمل یباع بألف درهم؟ قال قلت: نعم جمل [جملی هـذا. قال: و مم ذلک؟ قلت: ما طلبت علیه أحـدا قط الا أدرکته و لا طلبنی و أنا علیه أحد قط إلا فته. قال: لو تعلم لمن نریده لا حسـنت بیعنا. قال قلت: و لمن تریده؟ قال: لامک. قلت: لقـد ترکت أمی فی بیتها قاعـدة ما تریـد براحا. قال: انما أریـده لام المؤمنین عائشة، قلت: فهو لک، خذه بغیر ثمن، قال: لا و لکن ارجع معنا الی البرحل فلنعطک ناقة مهریّة، و زادونی أربعمائة أو ستمائة درهم.

فقال لی: یا أخا عرینة هل لک دلالة بالطریق؟ قال قلت: نعم انا من أدرک [أدل الناس قال: فسـر معنا، فسـرت معهم فلا امر علی واد و لا ماء الا سألونی عنه حتی قرطنا ماء الحوأب، قال: فصـرخت عائشة بأعلی صوتها ثم ضربت عضد بعیرها فأناخته، ثم قالت: و انا و اللّه صاحبة کلاب الحوأب طروقا، ردونی، تقول ذلک ثلاثا، فأناخت و أناخوا حولها و هم علی ذلک، و هی تأبی حتی کانت الساعة التی أناخوا فیها من الغد. قال: فجاءها ابن الزبیر فقال: النجاء فقد أدرککم و اللّه علی بن أبی طالب. قال:

فارتحلوا. و شتمونی فانصرفت» [۱].

---

[۱] تاریخ الطبری ۳/ ۴۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۱

و فی (الکامل): «فقال لها عبد اللّه بن الزبیر: انه کذب، و لم یزل بها و هی تمتنع، فقال لها: النجاء النجاء! قد أدرککم علی بن أبی طالب، فارتحلوا نحو البصرهٔ» [۱].

و لم یسم ابن خلدون القائل، فقال: «فقالت عائشهٔ ردونی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول- و عنده نساؤه- لیت شعری أیتکن تنبحها کلاب الحوأب، ثم ضربت عضد بعیرها فأناخته و أقامت بهم یوما و لیلهٔ الی ان قیل: النجا النجا قد أدرککم علی، فارتحلوا نحو البصرهٔ» [۲].

و فی (مروج الذهب) «فقال [ابن الزبیر: باللّه ما هذا الحوأب و لقد غلط فیما أخبرک به، و کان طلحهٔ فی ساقهٔ الناس فلحقها فأقسم ان ذلک لیس بالحوأب، و شهد معهما خمسون رجلا ممن کان معهم، فکان ذلک اول شهادهٔ زور أقیمت فی الإسلام» [۳].

و قال ابن قتیبهٔ.. «و أتی عبد اللّه بن الزبیر فحلف لها باللّه لقد خلفتیه اول اللیل، و أتاها ببینهٔ زور من الاعراب فشهدوا بذلک، فزعموا انها اول شهادهٔ زور شهد بها فی الإسلام» [۴].

و فی (شرح النهج) «فقال لها الزبیر: مهلا یرحمک اللّه، فانا قد جزنا ماء الحوأب بفراسخ کثیرهٔ، فقالت: أ عندک من یشهد بأن هذه الکلاب النابحهٔ لیست علی ماء الحوأب؟ فلفق لها الزبیر و طلحهٔ خمسین أعرابیا جعلا لهم جعلا فحلفوا لها و شهدوا ان هذا الماء لیس [ب] ماء الحوأب، فکانت هذه اول شهادهٔ زور فی الإسلام، فسارت عائشهٔ لوجهها» [۵].

---

[۱] الکامل ۳/ ۱۰۷.

[۲] تاریخ ابن خلدون المجلد ۲/ ۱۰۶۵.

[۳] مروج الذهب ۲/ ۳۵۸.

[۴] الامامهٔ و السیاسهٔ ۱/ ۶۳.

[۵] شرح النهج ۹/ ۳۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۲

۲۱- زوجهٔ رفاعهٔ ... ص: ۲۶۲

لقد کذبت هذه الصحابیهٔ علی زوجها الثانی بحضرهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فیما أخرجه البخاری فی کتاب اللباس باب الثیاب الخضر من [صحیحه و رواه البغوی و الرازی و الخازن و السیوطی و الشربینی و الزمخشری کلهم بتفسیر قوله عز و جل «فَإِنْ طَلَّقَها فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّی تَنْکِحَ زَوْجاً غَیْرَهُ» [۱].

قال الزمخشری: «روی عن عائشهٔ رضی اللّه عنها: ان امرأهٔ رفاعهٔ جاءت الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقالت: ان رفاعهٔ طلقنی فبت طلاقی و ان عبد الرحمن ابن الزبیر تزوجنی، و انما معه مثل هدبهٔ الثوب، و انه طلقنی قبل ان یمسنی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ تریدین ان ترجعی الی رفاعهٔ؟ لا حتی تذوقی عسیلته و یذوق عسیلتک.

و روی انها لبثت ما شاء اللّه ثم رجعت فقالت: انه کان قد مسنی، فقال لها کذبت فی قولک الاول فلن أصدقک فی الآخر، فلبثت حتی قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

فأتت ابا بکر رضی اللّه عنه فقالت: أ أرجع الی زوجی الاول؟ فقال: قد عهدت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین قال لک ما قال، فلا ترجعی الیه.

فلما بعض ابو بکر رضی اللّه عنه قالت مثله لعمر رضی اللّه عنه فقال: ان أتیتینی بعد مرتک هذه لأرجمنک، فمنعها» [۲].

۲۲- الغمیصا- أو الرمیصا ... ص: ۲۶۲

و قد کذبت هذه الصحابیة علی زوجها الثانی عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

فقد اخرج النسائی ما نصه: «أخبرنا علی بن حجر قال أخبرنا

---

[۱] سورة البقرة: ۲۳۰.

[۲] الکشاف ۱/ ۲۷۵.

هشیم قال أخبرنا یحیی عن أبی إسحاق عن سلیمان بن یسار عن عبد اللّه بن عباس ان الغمیصا- أو الرمیصا- أتت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم تشتکی زوجها انه لا یصل إلیها، فلم تلبث ان جاء زوجها فقال: یا رسول اللّه هی کاذبة و هو یصل إلیها، و لکنها ترید أن ترجع الی زوجها الاول، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: لیس ذلک لها حتی تذوق عسیلته» [۱].

۲۳- فاطمة بنت قیس ... ص: ۲۶۳

لقد کذّبها عمر بن الخطاب فی حدیثها عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم انه لم یجعل للمطلقة ثلاثا سکنی و لا نفقة، و قد روی ذلک من الفقهاء الطحاوی فی (معانی الآثار) و السرخسی فی (المبسوط) و الکاسانی فی (بدائع الصنائع) و المرغینانی فی (الهدایة) فی «کتاب الطلاق» و من الأصولیین الآمدی فی (الاحکام) و الغزالی فی (المستصفی) و البخاری فی (کشف الأسرار) و عبد العلی فی (فواتح الرحموت) و غیرهم.

بل لقد کذبها جماعة من الاصحاب فیما ذکروا. قال العینی:

«و حدیث فاطمة لا یجوز الاحتجاج به من وجوه، الاول: ان کبار الصحابة رضی اللّه عنهم أنکروا علیها کعمر و ابن مسعود و زید بن ثابت و أسامة بن زید و عائشة رضی اللّه عنهم، حتی قالت لفاطمة فیما رواه البخاری الا تتقی اللّه.

و روی انها قالت لها: لا خیر لک فیه. و مثل هذا الکلام لا یقال الّا لمن ارتکب بدعة محرمة» [۲].

۲۴- بسرة بنت صفوان ... ص: ۲۶۳

و لقد کذّب جماعة من الصحابة و الصحابیات هذه الصحابیة المهاجرة

---

[۱] السنن للنسائی ۲/ ۹۷.

[۲] شرح کنز الدقائق للعینی ۱/ ۲۳۳.

فی حدیثها، فیما رواه الطحاوی فی (معانی الآثار) و العینی فی (شرح الهدایة) فی کتاب الطهارة، و عبد العزیز البخاری فی (کشف الأسرار) فی «تقسیم الراوی».

قال عبد العزیز البخاری: «و کذلک حدیث بسرة أی و کحدیث فاطمة فی المبتوتة حدیث بسرة بنت صفوان الذی تمسک به الشافعی فی ان مس الفرج نفسه او غیره بباطن الکف بلا حائل حدث، من هذا القسم و هو المستنکر، فان عمر و علیا و ابن مسعود و ابن عباس و عمارا و ابا الدرداء و سعد بن أبی وقاص و عمران بن الحصین رضی اللّه عنهم لم یعملوا به، حتی قال علی رضی اللّه عنه لا أبالی

أمسسته ام ارنبة أنفى، و كذا نقل عن جماعة من الصحابة، و قال بعضهم: ان كان نجسا فاقطعه.

و تذاكر عروة و مروان الوضوء من مس الفرج، فقال مروان: حدثتنى بسرة بنت صفوان أنها سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يأمر بالوضوء من مس الفرج، فلم يرفع عروة بحديثها رأسا، و روى ابن زيد عن ربيعة انه كان يقول: هل يأخذ بحديث بسرة أحد، و اللّه لو أن بسرة شهدت على هذه النعل لما أجزت شهادتها، انما قوام الدين الصلاة، و انما قوام الصلاة الطهور، فلم يكن فى صحابة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من يقيم هذا الدين الا بسرة!! قال ابن زيد: على هذا أدركنا مشايخنا، ما منهم أحد يرى فى مس الذكر وضوءا.

و عن يحيى بن معين انه قال: ثلاثة من الاخبار لا يصح عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم منها: خبر مس الذكر.

و وقعت هذه المسألة فى زمن عبد الملك بن مروان، فشاور الصحابة، فأجمع من بقى منهم على انه لا وضوء فيه و قالوا: لا ندع كتاب ربنا و سنة نبينا بقول امرأة لا ندرى أصدقت أم كذبت. يعنون بسرة بنت صفوان» [۱].

---

[۱] كشف الأسرار ۲/ ۷۱۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۵

۲۵- عائشة و حفصة ... ص: ۲۶۵

لقد ادعتا باطلا على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فردهما النبى فيما

أخرجه الحاكم و ابن عبد البر و ابن الأثير و ابن حجر العسقلانى، و هذا نص ما جاء فى (المستدرك) قال: «أخبرنا دعلج بن أحمد السجزى ثنا عبد العزيز ابن معاوية البصرى ثنا شاذ بن فياض أبو عبيدة ثنا هاشم بن سعيد عن كنانة عن صفية رضى اللّه عنها قالت: دخل علىّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أنا أبكى، فقال: يا بنت حى ما يبكيك؟ قلت: بلغت [بلغنى ان حفصة و عائشة ينالان منى و يقولان نحن خير منها، نحن بنات عم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أزواجه.

قال: ألا قلت: كيف تكونون [تكونان خيرا منى و أبى هارون و عمى موسوى زوجى محمد» [۱].

* و قصة تواطئهما فى أمر العسل مشهورة، و قد نزل بها القرآن و رويت فى الصحاح و المسانيد، فأخرجها البخارى فى كتاب التفسير، و كتاب الايمان و النذور، و مسلم فى كتاب الطلاق. و رواه جلال الدين السيوطى فى (الدر المنثور) بتفسير سورة التحريم عن ابن سعد و عبد بن حميد و البخارى و ابن المنذر و ابن مردويه...

قال البخارى فى كتاب الطلاق: «حدثنى الحسن بن محمد بن [ال] صباح حدثنا حجاج عن ابن جريج قال: زعم عطاء انه سمع عبيد بن عمير يقول: سمعت عائشة رضى اللّه عنها ان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كان يمكث عند زينب ابنة جحش و يشرب عندها عسلا، فتواصيت أنا و حفصة ان أيتنا دخل عليها النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فلتقل: انى [ل] أجد منك ريح مغافير، أكلت مغافير؟ فدخل على إحداهما فقالت له ذلك، فقال: لا بل شربت عسلا عند زينب بنت جحش و لن أعود له، فنزلت يا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ

---

[۱] المستدرك ۴/ ۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۶

الى: «إِنْ تَتُوبا إِلَى اللَّهِ» لعائشة و حفصة «وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلى بَعْضِ أَزْواجِهِ حَدِيثاً» لقوله: بل شربت عسلا» [۱].

* و كذبت عائشة عند ما أرسلها النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لتطلع على امرأة من كلب خطبها...

روى ذلك جماعة منهم ابن قتيبة و الخطيب بترجمة (محمد بن أحمد أبى بكر المؤدب) من [تاريخه و ابن القيم فى (أخبار النساء ص

۹)، و هذه رواية ابن قتيبة: «عن عائشة رضى اللّه عنها قالت خطب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم امرأة من كلب، فبعثنى أنظر إليها، فقال لى: كيف رأيت؟

فقلت: ما رأيت طائلا، فقال: لقد رأيت خالا بخدها اقشعر كل شعرة منك على حدة، فقالت: ما دونك سر» [۲].

* و كذبت عائشة فى كلام لها رواه أحمد حيث قال: «ثنا محمد بن عبيد ثنا وائل [حدثنى وائل بن داود] قال: سمعت البهى يحدث ان [عن عائشة قال: ما بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم زيد بن حارثة فى جيش قط الا أمره عليهم، و ان [لو] بقى بعده استخلفه» [۳].

فقولها «و ان بقى بعده استخلفه» كذب صريح لدى عامة المسلمين، لان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم يكن ليستخلف زيدا أبدا، لأنه ليس من قريش، و لأنه مفضول اجماعا...

* و كذبت عائشة حيث أنكرت «ان عليا كان وصيا» فيما رواه أحمد فى [المسند] قائلا: «ثنا اسماعيل عن ابن عون عن ابراهيم عن الأسود قال:

ذكروا عند عائشة ان عليا كان وصيا، فقالت: متى أوصى اليه؟ فقد كنت مسندته الى صدرى، أو قالت فى حجرى، فدعا بالطست، فلقد انخنث فى حجرى و ما شعرت انه مات، فمتى أوصى اليه؟».

---

[۱] صحيح البخارى ۷/ ۵۶- ۵۷.

[۲] عيون الاخبار لابن قتيبة. كتاب النساء: ۱۹.

[۳] المسند ۶/ ۲۲۶- ۲۲۷.

و لو أردنا ذكر وجوه فساد إنكارها وصاية أمير المؤمنين عليه السلام لطال بنا المقام، فلنكتف بكلمة موجزة لابن روزبهان اعترف فيها هذا المكابر العنيد بوصاية على عليه السلام، فانه قال فى [إبطال الباطل فى الرد على العلامة الحلى رحمه اللّه «أقول: ما ذكره المصنف من علم أمير المؤمنين فلا شك فى أنه من علماء الامة و الناس محتاجون اليه فيه، كيف لا و هو وصى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع فيه لاحد».

و قولها: «فقد كنت مسندته الى صدرى» ... كذب آخر، و من العجيب اعترافها هى بذلك كما فى بعض الأحاديث،

فقد قال الحافظ الكنجى: «أخبرنا أبو محمد عبد العزيز بن محمد بن الحسن الصالحى، أخبرنا الحافظ أبو القاسم الدمشقى، أخبرنا أبو غالب بن البنا، أخبرنا أبو الغنائم بن المأمون، أخبرنا امام أهل الحديث أبو الحسن الدارقطنى، أخبرنا أبو القاسم الحسن بن محمد ابن بشر الجبلى، حدثنا على بن الحسين بن عبيد بن كعب حدثنا اسماعيل بن ريان، حدثنا عبد اللّه بن مسلم الملائى، عن أبيه عن ابراهيم عن علقمة و الأسود عن عائشة قالت:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و هو فى بيتها لما حضره الموت- ادعوا لى حبيبى، فدعوت له أبا بكر، فنظر اليه ثم وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لى حبيبى، فدعوت له عمر، فلما نظر اليه وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لى حبيبى فقلت: ويلكم! ادعوا له عليا، فو اللّه ما يريد غيره، فلما رآه فرج [أفرج الثوب الذى كان عليه ثم أدخله فيه [منه ، فلم يزل محتضنه حتى قبض و يده عليه» [۱].

* و لقد خانت عائشة حين كتمت اسم على عليه السلام فى حديثها عن خروج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى مرضه متوكأ على رجلين، و ذلك لأنها- كما قال ابن عباس- «لا تطيب له نفسا».

---

[۱] كفاية الطالب ۲۶۲.

و قد أخرج ذلک الشیخان و أحمد و هذا لفظه: «ثنا عبد الاعلی عن معمر عن الزهری عن عبید اللّه بن عبد اللّه عن عائشة قالت: لما مرض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی بیت میمونة، فاستأذن نسائه أن یمرض فی بیتی فأذن له، فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم معتمدا علی العباس و علی رجل آخر، و رجلاه تخطان فی الأرض، و قال عبید اللّه [ف] قال ابن عباس: أ تدری من ذلک رجل؟ هو علی بن أبی طالب و لکن عائشة لا تطیب له [لها] نفسا» [۱].

و أضاف شراح البخاری: العینی و ابن حجر و القسطلانی فی شرحه ما یلی بلفظ الاول: «قلت: و فی روایة الاسماعیلی من روایة عبد الرزاق عن معمر: و لکن عائشة لا تطیب نفسا له بخیر. و فی روایة ابن إسحاق فی المغازی عن الزهری: و لکنها لا تقدر علی أن تذکره بخیر، و قال بعضهم: و فی هذا رد علی من زعم انها أبهمت الثانی لکونه لم یتعین فی جمیع المسافة و لا معظمها قلت: أشار بهذا الی الرد علی النووی و لکنه ما صرح باسمه لاعتنائه به و محاماته له» [۲].

ثم قال ابن حجر: «و لم یقف الکرمانی علی هذه الزیادة فعبر عنها بعبارة شنیعة، و فی هذا رد علی من تنطع فقال: لا یجوز أن یظن ذلک بعائشة، ورد علی من زعم أنها أبهمت الثانی لکونه لم یتعین فی جمیع المسافة، إذ کان تارة یتوکأ علی الفضل و تارة علی أسامة و تارة علی علی، و فی جمیع ذلک الرجل الآخر هو العباس، و اختص بذلک إکراما له.

و هذا توهم ممن قاله، و الواقع خلافه، لان ابن عباس فی جمیع الروایات الصحیحة جازم بأن المبهم علی فهو المعتمد و اللّه أعلم» [۳].

* و لقد اتهم الزهری- و هو من مشاهیر التابعین و المنحرفین عن

---

[۱] المسند ۶/ ۳۴.

[۲] عمدة القاری فی شرح البخاری ۵/ ۱۹۲.

[۳] فتح الباری فی شرح البخاری ۲/ ۱۲۳- ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۹

أهل البیت علیهم السلام- عائشة فی حدیثین، فقد قال أبو جعفر الإسکافی فی (التفضیل) علی ما نقل عنه ابن أبی الحدید المعتزلی: «روی الزهری عن [أن عروة بن الزبیر حدثه قال: حدثتنی عائشة، قالت: کنت عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إذ أقبل العباس و علی، فقال: یا عائشة ان هذین یموتان علی غیر ملتی، أو قال: دینی.

و روی عبد الرزاق عن معمر قال: کان عند الزهری حدیثان عن عروة عن عائشة فی علی علیه السلام، فسألته عنهما یوما فقال: ما نصنع بهما و بحدیثهما؟ [و] اللّه أعلم بهما، انی لاتهمهما فی بنی هاشم.

قال: فأما الحدیث الاول فقد ذکرناه.

و أما الحدیث الثانی فهو: ان عروة زعم ان عائشة حدثته قالت: کنت عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذ أقبل العباس و علی فقال: یا عائشة ان سرک ان تنظری الی رجلین من أهل النار فانظری الی هذین قد طلعا، فنظرت فإذا العباس و علی بن أبی طالب» [۱].

أقول: و لما کانت وجوه اثبات کذب و فسق کثیر من الصحابة و الصحابیات کثیرة لا تحصی، فاننا نقف هنا و نمسک عن ذکر البقیة و نختم البحث بما ذکره أبو الفداء الایوبی عن الحسن البصری و الشافعی و هذا نصه:

«قال القاضی جمال الدین ابن واصل: و روی ابن الجوزی بإسناده عن الحسن البصری انه قال: أربع خصال کن فی معاویة لو لم یکن فیه الا واحدة لکانت موبقة و هی: اخذه الخلافة بالسیف من غیر مشاورة و فی الناس بقایا الصحابة و ذوو الفضیلة، و استخلافه ابنه یزید و کان سکیرا خمیرا یلبس الحریر و یضرب بالطنابیر، و ادعاؤه زیادا و

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: الولد للفراش و للعاهر الحجر

، و قتله حجر بن عدی و أصحابه، فیا ویلا له من حجر و اصحاب حجر.

---

[۱] شرح النهج ۴/ ۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۰

و روى عن الشافعى رحمة اللّه عليه أنه أسر الى الربيع: [انه لا يقبل شهادة أربعة من الصحابة و هم: معاوية و عمرو بن العاص و المغيرة و زياد» [۱].

و الشافعى شيخ المزنى...

فثبت بطلان قول المزنى «كلهم ثقة مؤتمن» و الحمد للّه رب العالمين.

---

[۱] المختصر فى اخبار البشر ۱/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۱

تفنيد كلام ابن عبد البر حول حديث النجوم فى توجيه معناه ... ص: ۲۷۱

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۳

و أورد ابن عبد البر عن البزار قوله: «و الكلام أيضا منكر عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، و

قد روى عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بإسناد صحيح: عليكم بسنتى و سنة الخلفاء الراشدين [المهديين بعدى، فعضوا عليها بالنواجذ

و هذا الكلام يعارض حديث عبد الرحيم لو ثبت فكيف و لم يثبت؟

و النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لا يبيح الاختلاف بعده من أصحابه.

ثم اعترض عليه بقوله:

«و ليس كلام البزار بصحيح على كل حال، لان الاقتداء بأصحاب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم منفردين، انما هو لمن جهل ما يسأل عنه، و من كانت هذه حاله فالتقليد لازم له، و لم يأمر أصحابه أن يقتدى بعضهم ببعض إذا تأولوا تأويلا سائغا جائزا ممكنا فى الأصول، و انما كل واحد منهم نجم جائز ان يقتدى به العامى الجاهل، بمعنى ما يحتاج اليه من دينه، و كذلك سائر العلماء من [مع العامة. و اللّه أعلم» [۱].

---

[۱] جامع بيان العلم ۳۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۴

أقول: و اعتراضه على كلام البزار غير وارد، و قد نشأ من عدم فهمه مرامه، فان معنى كلامه هو: ان حديث النجوم يقتضى جواز اختلاف الصحابة فى الاحكام الشرعية، و ان الناس من أيهم أخذوا كانوا على الهدى، لكن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا يبيح الاختلاف من بعده منهم، فالحديث منكر عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم.

هذا اصل استدلال البزار على نكارة هذا الحديث من جهة معناه بعد ان أبطله من جهة سنده، و اما كلام ابن عبد البر فغير متوجه عليه، إذ لو سلمنا قوله بأن الأمر بالاقتداء فى الحديث متوجه الى جهال الامة، و ان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لم يأمر باقتداء بعض الاصحاب ببعض فان الاشكال- و هو لزوم إباحة الاختلاف- باق على حاله.

و ذلك: لان حديث النجوم يدل بوضوح على ان كل واحد من الصحابة اهل للاقتداء به، و ان اختلافهم غير مانع عن ذلك، فيجوز

الاقتداء بکل واحد من المختلفین، و هذا الأمر یجوّز الاختلاف و التفرق فی الدین و یؤدی الی اختلاف الامهٔ لا محالهٔ.

و باختصار: أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الامهٔ بالاقتداء بالاصحاب- و هم مختلفون فیما بینهم أشد الاختلاف- یستلزم:

۱- جواز اختلاف الاصحاب فی المسائل الشرعیهٔ و الاحکام الدینیهٔ.

۲- إباحهٔ وقوع الاختلاف فی الامهٔ.

و لکن الاختلاف منهی عنه کتابا و سنهٔ «فالحدیث منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم».

و إلیک بعض کلمات ابن عبد البر نفسه فی هذا الشأن فانه قال ما نصه: «و قد ذکر المزنی رحمه اللّه فی هذا حججا أنا أذکرها هنا ان شاء اللّه. قال المزنی: قال اللّه تبارک و تعالی: وَ لَوْ کانَ مِنْ عِنْدِ غَیْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِیهِ اخْتِلافاً کَثِیراً فذم الاختلاف، و قال وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ تَفَرَّقُوا وَ اخْتَلَفُوا...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۵

الآیهٔ. و قال: فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ کُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ ذلِکَ خَیْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِیلًا و عن مجاهد و عطاء و غیرهما فی تأویل ذلک قال: الی الکتاب و السنهٔ.

قال المزنی: فذم اللّه الاختلاف و امر [عنده بالرجوع الی الکتاب و السنهٔ فلو کان الاختلاف من دینه ما ذمه، و لو کان التنازع من حکمه ما أمرهم بالرجوع عنده الی الکتاب و السنهٔ.

قال: و روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: احذروا زلهٔ العالم

. و عن عمر و معاذ و سلمان مثل ذلک فی التخویف من زلهٔ العالم.

قال: و قد اختلف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فخطأ بعضهم بعضا، و نظر بعضهم فی أقاویل بعض و تعقبها، و لو کان قولهم کله صوابا عندهم لما فعلوا ذلک، و قد جاء عن ابن مسعود فی غیر مسألهٔ انه قال: أقول فیها برأیی فان یک صوابا فمن اللّه و ان یک خطأ فمنی [و] استغفر اللّه...

و قال ابن عبد البر ایضا: أخبرنی قاسم بن محمد قال حدثنا خالد بن سعید قال حدثنا محمد بن وطیس قال حدثنا محمد بن عبد اللّه بن عبد الحکم قال سمعت اشهب یقول: سئل مالک عن اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: خطأ و صواب، فانظر فی ذلک.

و ذکر یحیی بن ابراهیم بن حزین قال حدثنی اصبغ قال قال ابو القاسم: سمعت مالکا و اللیث یقولان فی اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لیس کما قال ناس فیه توسعهٔ، لیس کذلک، انما هو خطأ و صواب.

قال یحیی: و بلغنی ان اللیث بن سعد قال: إذا جاء الاختلاف أخذنا فیه بالأحوط...

قال اسماعیل القاضی: انما التوسعهٔ فی اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم توسعهٔ فی اجتهاد الرأی، فأما ان تکون توسعهٔ لان یقول الإنسان بقول واحد منهم من غیر ان یکون الحق عنده فیه فلا، و لکن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۶

اختلافهم یدل علی انهم اجتهدوا فاختلفوا.

قال ابو عمرو: کلام اسماعیل هذا حسن جدا.

و فی سماع اشهب: سئل مالک عمن أخذ بحدیث حدثه ثقهٔ عن اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أ تراه من ذلک فی سعهٔ؟ فقال: لا و اللّه حتی یصیب الحق، ما الحق الا واحد، قولان یکونان صوابین جمیعا؟ ما الحق و الصواب الا واحد.

و قال: و کذلک اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و التابعین و من بعدهم من المتخالفین، و ما رد فیه بعضهم علی بعض لا یکاد یحیط به کتاب فضلا عن ان یجمع فی باب، و فیما ذکرنا منه دلیل علی ما عنه سکتنا.

و فی رجوع اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعضهم الی بعض دلیل واضح علی ان اختلافهم عندهم خطأ و صواب، و لولا ذلک کان یقول کل واحد منهم: جائز ما قلت أنت و جائز ما قلت أنا، و کلانا نجم یهتدی به، فلا علینا شیء من اختلافنا.

قال ابو عمرو: و الصواب مما اختلف فیه و تدافع وجه واحد، و لو کان الصواب فی وجهین متدافعین ما خطأ السلف بعضهم بعضا فی اجتهادهم و قضائهم و فتواهم، و النظر یأبی ان یکون الشیء و ضده صوابا، و لقد أحسن القائل: اثبات ضدین معا فی حال أقبح ما یأتی من المحال» [۱].

قلت: ألیس هذا تصریحا بنکارة حدیث النجوم و هو ما ذکره الحفاظ البزار؟

ثم ذکر موارد من رجوع بعض الصحابة الی قول بعض ... و مع هذا کیف یکون کل واحد منهم نجما؟!

---

[۱] جامع بیان العلم ۳۴۸- ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۷

دحض المعارضة بقول الأمیر علیه السلام انّما الشوری للمهاجرین و الأنصار ... ص: ۲۷۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۹

قوله: و إذا دلّ هذا الحدیث علی امامة العترة، فکیف یصح

الحدیث الصحیح المروی عن علی بن أبی طالب علیه السلام بصورة متواترة عند الشیعة یقول فیه: انما الشوری للمهاجرین و الأنصار.؟

أقول: هذا مردود بوجوه.

الاول ...: ص: ۲۷۹

لقد أثبتنا دلالة حدیث الثقلین علی امامة الأئمة الاثنی عشر من العترة الطاهرة، بالدلائل القاهرة و البراهین الساطعة التی لا تبقی ریبا و لا تذر شکا فی ذلک، فتشکیک (الدهلوی) فیه واه.

الثانی ...: ص: ۲۷۹

تعبیره عن «انما الشوری للمهاجرین و الأنصار» ب «الحدیث المروی» تخدیع و تضلیل، لأنه انما ورد عنه ذلک فی بعض کتب السیر و التواریخ و فی ضمن کتاب له الی معاویة بن أبی سفیان، علی سبیل الإلزام له به.

الثالث ...: ص: ۲۷۹

دعوی تواتره عند الشیعة باطلة.

الرابع ...: ص: ۲۷۹

ان هذا الکلام لا ینافی دلالة حدیث الثقلین علی امامة الأئمة علیهم السلام، لان المهاجرین و الأنصار مأمورون بأجمعهم باتباع الثقلین،

فلو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۰

أجمعوا علی رجل مع الاهتـداء بهـدی الکتاب و العترهٔ صـحت إمامته، و من الواضح ان ذلک لن یتحقق الا بالنسـبهٔ الی رجل من أهل بیت العصمهٔ، و منه یظهر بطلان خلافهٔ غیره.

الخامس ...: ص: ۲۸۰

ان ما اجتمع علیه المهاجرون و الأنصار کلهم حق، لان أهل البیت علیهم السلام من «المهاجرین» بل هم سادتهم بلا نزاع.

و علی هـذا یکون التمسـک بهکـذا اجمـاع عین التمسک بـالعترهٔ المـأمور به فی حـدیث الثقلین، و عین التمسـک بالکتاب بمقتضـی الحدیث المذکور، فلا تنافی.

السادس ...: ص: ۲۸۰

ان هـذا الکلام یدل علی لزوم المشورهٔ من جمیع المهاجرین و الأنصار، و لا ریب فی ان بیعهٔ أبی بکر لم تکن عن مشورهٔ، بل کانت- علی حد تعبیر عمر- «فلتهٔ وقی اللّه شرها، فمن دعا الی مثلها فاقتلوه» ثم قال:

«من بایع رجلا من غیر مشورهٔ من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی بایعه تغرهٔ ان یقتلا».

قال البخاری: «حـدثنا عبـد العزیز بن عبـد اللّه حدثنی ابراهیم بن سـعد عن صالح عن ابن شـهاب عن عبید اللّه بن عبد اللّه بن عتبهٔ بن مسـعود عن ابن عباس، قال: کنت أقرئ رجالا من المهاجرین منهم عبـد الرحمن بن عوف، فبینما أنا فی منزله بمنی و هو عنـد عمر بن الخطـاب فی آخر حجـهٔ حجهـا إذ رجع الی عبـد الرحمن فقال: لو رأیت رجلا أتی أمیر المؤمنین الیوم فقال: یا أمیر المؤمنین هل لک فی فلان یقول لی قد مات عمر لقد بایعت فلانا فو اللّه ما کانت بیعهٔ أبی بکر الا فلتهٔ فتمت.

فغضب عمر ثم قال انی إن شاء اللّه لقائم العشـیهٔ فی الناس فمحـذرهم هؤلاء الـذین یریـدون أن یغصـبوهم أمورهم. قال عبد الرحمن: فقلت یا أمیر المؤمنین! لا تفعل فان الموسم یجمع رعاء الناس و غوغاءهم، فإنهم هم الذین یغلبون علی قربک حین تقوم فی الناس، و أنا أخشی أن تقوم فتقول مقالهٔ یطیرها عنک کل مطیر و أن لا یعوها و أن لا یضعوها علی مواضعها،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۱

فأمهل حتی تقدم المدینهٔ فإنها دار الهجرهٔ و السـنهٔ، فتخلص بأهل الفقه و أشراف الناس فتقول ما قلت متمکنا فیعی أهل العلم مقالتک و یضعونها علی مواضعها. فقال عمر: أما و اللّه إن شاء اللّه لأقومن بذلک أول مقام أقومه بالمدینهٔ.

قال ابن عباس: فقدمنا المدینهٔ فی عقب ذی الحجهٔ فلما کان یوم الجمعهٔ عجلنا الرواح حین زاغت الشمس حتی أجد سعید بن زید بن عمرو بن نفیـل جالسـا الی رکن المنبر فجلست حوله تمسّ رکبتی رکبته، فلم أنشب أن خرج عمر بن الخطـاب فلمّـا رأیته مقبلاـ قلت لسـعید بن زید بن عمرو بن نفیل: لیقولن العشـیهٔ مقالهٔ لم یقلها منذ اسـتخلف قط قبله، فأنکر علیّ و قال: ما عسـیت ان یقول ما لم یقل قبله! فجلس عمر علی المنبر فلما سکت المؤذنون قام فأثنی علی اللّه بما هو أهله ثم قال:

أما بعـد، فانی قائل لکم مقالـهٔ قـد قـدّر لی أن أقولها، لا ادری لعلها بین یـدی اجلی، فمن عقلها و وعاها فلیحـدّث بها حیث انتهت به راحلته و من خشـی أن لا یعقلها فلا أحل لاحد أن یکذب علیّ. ان اللّه بعث محمدا صـلّی اللّه علیه و سـلّم بالحق و أنزل علیه الکتاب، فکان ممّا أنزل اللّه آیهٔ الرجم، فقرأناها و عقلناها و وعیناها، فلذا رجم رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم و رجمنا بعده، فأخشی ان طال بالناس زمان أن یقول قائل «و اللّه ما نجـد آیهٔ الرجم فی کتاب اللّه!» فیضـلوا بترک فضـیلهٔ أنزلها اللّه، و الرجم فی کتاب اللّه حق علی

من زنی إذا أحصن من الرجال و النساء إذا قامت البینـة أو کان الحبل أو الاعتراف. ثم انّا کنا نقرأ فیما نقرأ من کتاب اللّه أن لا ترغبوا من آبائکم فانه کفر أن ترغبوا عن آبائکم أو أن کفرا بکم أن ترغبوا عن آبائکم الإثم،

ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا تطرونی کما اطری عیسی بن مریم و قولوا: عبد اللّه و رسوله.

ثم انه بلغنی ان قائلاـ منکم یقول: و اللّه لو مـات عمر بایعت فلانا! فلا یغترنّ امرؤ ان یقول انما کانت بیعـة أبی بکر فلتـة و تمت، ألا و انها کانت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۲

کذلک و لکن اللّه وقی شـرها! و لیس منکم من تقطع الأعناق الیه مثل أبی بکر، من بایع رجلا من غیر مشورة من المسـلمین فلا یبایع هو و لا الذی بایعه تغرّة ان یقتلا.

و انه قد کان من خبرنا حین توفی اللّه نبیه صـلّی اللّه علیه و سلّم أن الأنصار خالفونا و اجتمعوا بأسرهم فی سقیفة بنی ساعدة، و خالف عنـا علی و الزبیر و من معهـا، و اجتمع المهـاجرون الی أبی بکر، فقلت لاـبی بکر: یـا أبـا بکر! انطلق بنا الی إخواننا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنـا نریـدهم فلمـا دنونا منهم لقینا رجلان صالحان فـذکر ما تمامی علیه القوم، فقال: أین تریـدون یا معشـر المهاجرین؟ فقلنا نرید إخواننـا هؤلاـء من الأنصـار، فقالاـ: لاـ علیکم أن لاـ تقربوهم، اقضوا أمرکم فقلت: و اللّه لنأتینهم! فانطلقنا حتی أتیناهم فی سـقیفة بنی ساعدة فإذا رجل مزمل بین ظهرانیهم، فقلت: من هذا؟ قالوا:

هذا سعد بن عبادة، فقلت: ما له؟ قالوا یوعک. فلما جلسنا قلیلا تشهّد خطیبهم فأثنی علی اللّه. بما هو أهله ثم قال:

أمّا بعـد، فنحن أنصار اللّه و کتیبـة الإسـلام و أنتم معشـر المهاجرین رهط و قـد دفت دافـة من قومکم فإذا هم یریدون ان یختزلونا من أصـلنا و ان یحصـنونا من الأمر، فلما سـکت أردت ان أتکلم و کنت زوّرت مقالـة اعجبتنی أرید أن اقدمها بین یدی أبی بکر، و کنت اداری منه بعض الحدّ، فلما أردت ان اتکلّم قال ابو بکر: علی رسلک! فکرهـت أن أغضبه فتکلم ابو بکر فکان هو أحلم منی و أوقر، و اللّه ما ترک من کلمـة أعجبتنی فی تزویری الّا قال بدیهة مثلها أو أفضل حتی سـکت! فقال: ما ذکرتـم فیکم من خیر فأنتم له اهل و لن یعرف هذا الأمر الّا لهذا الحی من قریش هم أوسط العرب نسبا و دارا، و قد رضیت لکم احد هذین الرجلین، فبایعوا أیهما شئتم، فأخذ بیـدی و بیـد أبی عبیدة بن الجرّاح- و هو جالس بیننا- فلم أکره مما قال غیرها، کان و اللّه ان أقدم فتضـرب عنقی لا یقربنی ذلک من اثم أحب الی من ان أتامرّ علی قوم فیهم ابو بکر! اللهم الا أن تسوّل لی نفسی عند الموت شیئا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۳

لا أجده الآن.

فقال قائل من الأنصار! انا جـذیلها المحکک و عـذیقها المرجّب، منا امیر و منکم امیر یا معشـر قریش! فکثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتی فرقت من الاختلاف، فقلت: ابسط یـدک یا أبا بکر! فبسط یده فبایعته و بایعه المهاجرون ثم بایعته الأنصار، و نزونا علی سـعد بن عبادة فقال قائل منهم:

قتلتم سعد بن عبادة فقلت: قتل اللّه سعد بن عبادة! قال عمر: و انّا و اللّه ما وجدنا فیما حضر من أمر أقوی من مبایعة أبی بکر، خشینا ان فارقنا القوم و لم تکن بیعـة أن یبایعوا رجلا منهم بعدنا فاما بایعناهم علی ما لا نرضـی [۱] و امـا نخالفهم، فیکون فساد، فمن بایع رجل علی غیر مشورة من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی بایعه تغرّه ان یقتلا» [۲].

و قال ابن هشام «قال ابن اسـحق: و کان من حدیث السـقیفة حین اجتمعت بها الأنصار ان عبد اللّه بن أبی بکر حدثنی عن ابن شـهاب الزهری عن عبید اللّه بن عبد اللّه بن عتبة بن مسعود عن عبد اللّه بن عباس، قال أخبرنی عبد الرحمن بن عوف قال: و کنت منزله بمنی أنتظره و هو عنـد عمر فی آخر حجـة حجها عمر، قال: فرجع عبـد الرحمن بن عوف من عنـد عمر فوجـدنی فی منزله فی منی انتظره و کنت أقرئه القرآن، قـال ابن عبـاس: فقال لی عبـد الرحمن بن عوف: لو رأیت رجلا أتی امیر المؤمنین فقال: یا امیر المؤمنین! هل لک

فی فلان یقول: و اللّه لو قد مات عمر ابن الخطاب لقد بایعت فلانا و اللّه ما کانت بیعة أبی بکر الا فلتة فتمت.

قال: فغضب عمر فقال: انی إن شاء اللّه لقائم العشیة فی الناس فمحذّرهم هؤلاء الذین یریدون أن یغضبوهم أمرهم، قال عبد الرحمن فقلت:

یا أمیر المؤمنین! لا- تفعل، فان الموسم یجمع رعاع الناس و غوغاءهم و انهم هم الذین یغلبون علی قربک حین تقوم فی الناس و انی أخشی ان تقوم فتقول.

[۱، ۲] صحیح البخاری ۸/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۴

مقالة یطیر بها أولئک عنک کل مطیر و لا یعوها و لا یضعوها علی مواضعها، فأمهل حتی تقدم المدینة فإنها دار السنة و تخلص بأهل الفقه و أشراف الناس فتقول ما قلت بالمدینة متمکنا فیعی أهل الفقه مقالتک و یضعوها علی مواضعها.

قال: فقال عمر: أما و اللّه إن شاء اللّه لأقومن بذلک اول مقام أقومه بالمدینة قال ابن عباس: فقدمنا المدینة فی عقب ذی الحجة، فلما کان یوم الجمعة عجلت الرواح حین زالت الشمس فأجد سعید بن زید بن عمرو بن نفیل جالسا الی رکن المنبر فجلست حذوه تمس رکبتی رکبته فلم أنشب ان خرج عمر بن الخطاب فلما رأیته مقبلا قلت لسعید بن زید: لیقولن العشیة علی هذا المنبر مقالة لم یقلها منذ استخلف! قال: فأنکر علیّ سعید بن زید ذلک و قال: ما عسی ان یقول مما لم یقل قبله! فجلس عمر علی المنبر فلما سکت المؤذن قام فأثنی علی اللّه بما هو أهله ثم قال:

أما بعد! فانی قائل لکم مقالة قد قدر لی ان أقولها و لا أدری لعلها بین یدی أجلی، فمن عقلها و وعاها فلیأخذ بها حیث انتهت به راحلته، و من خشی ان لا یعیها فلا یحل لاحد ان یکذب علی. ان اللّه بعث محمدا و أنزل علیه الکتاب فکان مما أنزل علیه آیة الرجم فقرأناها و علمناها و وعیناها، و رجم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رجمنا بعده فأخشی ان طال بالناس زمان ان یقول قائل: و اللّه ما نجد الرجم فی کتاب اللّه فیضلوا بترک فریضة أنزلها اللّه و ان الرجم فی کتاب اللّه حق علی من زنی إذا أحصن من الرجال و النساء إذا قامت البینة أو کان الحبل أو الاعتراف ثم انا قد کنا نقرأ فیما نقرأ من کتاب اللّه، لا ترغبوا عن آبائکم فانه کفر بکم أو کفر بکم أن ترغبوا عن آبائکم الا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا تطرونی کما أطری عیسی بن مریم و قولوا عبد اللّه و رسوله. ثم انه قد بلغنی أن فلانا قال: و اللّه لو قد مات عمر بن الخطاب لقد بایعت فلانا فلا یغرن امرؤ أن یقول ان بیعة أبی بکر کانت فلتة فتمت! و انها قد کانت کذلک الا أن اللّه قد وقی شرّها،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۵

و لیس فیکم من تنقطع الأعناق الیه مثل أبی بکر، فمن بایع رجلا عن غیر مشورة من المسلمین فانه لا بیعة له هو و لا الذی بایعه تغرّة أن یقتلا.

انه کان من خبرنا حین توفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم ان الأنصار خالفونا فاجتمعوا بأشرافهم (بأسرهم. ظ) فی سقیفة بنی ساعدة، و تخلف عنا علی بن أبی طالب و الزبیر بن العوام و من معهما. و اجتمع المهاجرون الی أبی بکر فقلت لابی بکر: انطلق بنا الی إخواننا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم حتی لقینا منهم رجلان صالحان فذکرا لنا ما تمالا علیه القوم و قالا:

أین تریدون؟ یا معشر المهاجرین! قلنا: نرید إخواننا هؤلاء من الأنصار، قالا: فلا علیکم أن لا تقربوهم یا معشر المهاجرین! اقضوا أمرکم! قال:

قلت: و اللّه لنأتینهم.

فانطلقنا حتی أتیناهم فی سقیفة بنی ساعدة فإذا بین ظهرانیهم رجل مزمل فقلت: من هذا؟ فقالوا: سعد بن عبادة، فقلت: ما له؟ فقالوا:

وجع، فلما جلسنا تشهد خطيبهم فأثنى على اللّه بما هو له أهل ثم قال: أما بعد، فنحن أنصار اللّه و كتيبة الإسلام و أنتم يا معشر المهاجرين رهط منا و قد دفت اللّه من قومكم، قال: و إذا هم يريدون أن يجتازونا (يختزلونا. ظ) من أصلنا و يغتصبونا الأمر. فلما سكت أردت أن أتكلم و قد زورت فى نفسى مقالة قد أعجبتنى أريد أن أقدمها بين يدى أبى بكر و كنت اداری منه بعض الحد، فقال أبو بكر على رسلك يا عمر! فكرهت أن أغضبه، فتكلم و هو كان أعلم (أحلم. ظ) منى و أوفر. فو اللّه ما ترك من كلمة أعجبتنى من تزويرى الا قالها فى بديهة أو مثلها أو أفضل حتى سكت قال:

أما ما ذكرتم فيكم من خير فأنتم له أهل و لن تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحى من قريش، هم أوسط العرب نسبا و دارا و قد رضيت لكم أحد هذين الرجلين فبايعوا أيهما شئتم، و أخذ بيدى و بيد أبى عبيدة بن الجراح و هو جالس بيننا و لم أكره شيئا مما قال غيرها، كان: و اللّه ان أقدم فتضرب عنقى لا يقربنى ذلك الى اثم أحب إلى أن أتأمر على قوم فيهم أبو بكر.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۶

قال: فقال قائل من الأنصار، أنا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب، منا أمير و منكم أمير يا معشر قريش! قال: فكثر اللفظ و ارتفعت الأصوات حتى تخوفت الاختلاف فقلت: ابسط يدك يا أبا بكر! فبسط يده فبايعته ثم بايعه المهاجرون ثم بايعه الأنصار، و نزونا على سعد بن عبادة فقال قائل منهم: قتلتم سعد بن عبادة! قال: فقلت: قتل اللّه سعد بن عبادة!» [۱].

و قال أحمد بن اسحق بن جعفر المعروف باليعقوبى: «و استأذن قوم من قريش عمر فى الخروج للجهاد، فقال: قد تقدم لكم مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انى آخذ بحلاقيم قريش على أفواه هذه الحرة، لا- تخرجوا فتسللوا بالناس يمينا و شمالا، قال عبد الرحمن بن عوف: فقلت: نعم يا أمير المؤمنين! و لم تمنعنا من الجهاد؟ فقال: لئن أسكت عنك فلا أجيبك خير لك من أن أجيبك، ثم اندفع يحدث عن أبى بكر حتى قال: كانت بيعة أبى بكر فلتة وقى اللّه شرها فمن عاد بمثلها فاقتلوه» [۲].

و قال محمد بن جرير الطبرى: «حدثنى على بن مسلم، قال: ثنا:

عباد ابن عباد، قال: ثنا: عباد بن راشد قال: حدثنا عن الزهرى عن عبيد اللّه بن [عبد اللّه بن عتبة عن ابن عباس، قال: كنت أقرئ عبد الرحمن ابن عوف القرآن، قال: فحج عمر و حججنا معه، قال: فانى لفى منزل بمنى إذ جاءنى عبد الرحمن بن عوف، فقال: شهدت أمير المؤمنين اليوم و قام اليه رجل فقال: انى سمعت فلانا يقول: لو قد مات أمير المؤمنين لقد بايعت فلانا، قال: فقال أمير المؤمنين: انى لقائم العشية فى الناس فمحذرهم هؤلاء الرهط الذين يريدون أن يغصبوا الناس أمرهم، قال فقلت: يا أمير المؤمنين ان الموسم يجمع رعاع الناس و غوغاءهم و انهم الذين يغلبون على مجلسك و انى لخائف ان قلت اليوم مقالة ألا- يعوها و لا يحفظوها و لا يضعوها على مواضعها،

---

[۱] سيرة ابن هشام ۲/ ۶۵۸.

[۲] تاريخ اليعقوبى ۲/ ۱۴۷- ۱۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۷

و أن يطيروا بها كل مطير. و لكن أمهل حتى تقدم المدينة تقدم دار الهجرة و السنة و تخلص بأصحاب رسول اللّه من المهاجرين و الأنصار فتقول ما قلت متمكنا فيعوا مقالتك و يضعوها على مواضعها فقال:

و اللّه لا قومن بها فى أول مقام أقومه بالمدينة قال: فلما قدمنا المدينة و جاء يوم الجمعة هجرت للحديث الذى حدثنيه عبد الرحمن فوجدت سعيد ابن زيد قد سبقنى بالتهجير، فجلست الى جنبه عند المنبر ركبتى الى ركبته، فلما زالت الشمس لم يلبث عمر أن خرج فقلت لسعيد و هو مقبل: ليقولن أمير المؤمنين اليوم على هذا المنبر مقالة لم يقل قبله، فغضب و قال: أى مقالة يقول لم يقل قبله!؟ فلما جلس عمر على المنبر أذن المؤذ [نو] ن فلما قضى المؤذن أذانه قام عمر فحمد اللّه و أثنى عليه و قال: أما بعد، فانى أريد أن أقول

مقالـة قـد قـدر أن أقولها من وعاها و عقلها و حفظها، فليحـدث بها حيث تنتهى به راحلته و من لم يعها فانى لا أحل لاحـد أن يكذب علىّ، ان اللّه عز و جل بعث محمـدا بالحق و أنزل عليه الكتاب و كان فيما أنزل عليه آية الرجم، فرجم رسول اللّه و رجمنا بعده، و انى قد خشيت أن يطول بالناس زمان فيقول قائل:

و اللّه مـا نجـد الرجم فى كتاب اللّه فيضـلوا بترك فريضـة أنزلها اللّه و قـد كنا نقول (نقرأ. ظ): لا ترغبوا عن آبائكم فانه كفر بكم أن ترغبوا عن آبائكم.

ثم انه بلغنى أن قائلا منكم يقول: لو قد مات أمير المؤمنين بايعت فلانا فلا يغرن أمراء أن يقول ان بيعة أبى بكر كانت فلتة، فقد كانت كذلك غير أن اللّه وقى شرها، و ليس منكم من تقطع اليه الأعناق مثل أبى بكر. و انه كان من خبرنا حين توفى اللّه نبيه صلّى اللّه عليه و سلّم أن عليـا و الزبير و من معهمـا تخلفوا عنا فى بيت فاطمـة و تخلفت عنا الأنصار بأسـرها و اجتمع المهاجرون الى أبى بكر، فقلت لابى بكر: انطلق بنـا الى إخواننـا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم فلقينا رجلان صالحان قـد شـهدا بـدرا فقالا: أين تريـدون يا معشـر المهاجرين فقلنا نريد إخواننا هؤلاء من الأنصار، قالا: فارجعوا فاقضوا أمركم بينكم فقلنا: و اللّه لنأتينهم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۸

قـال: فأتينـاهم و هم مجتمعون فى سـقيفة بنى ساعـدة. قـال: و إذا بين أظهرهـم رجل مزمل، قال: قلت: من هـذا؟ قالوا: سـعد بن عبادة، فقلت:

ما شأنه؟ قالوا: وجع، فقام رجل منهم فحمـد اللّه و قال: أما بعـد، فنحن الأنصار و كتيبـة الإسـلام و أنتم يا معشـر قريش رهط نبينا و قد دفت إلينا من قومكم دافـة، قال: فلما رأيتم يريـدون أن يختزلونا من أصـلنا و يغصـبونا الأمر، و قد كنت زورت فى نفسـى مقالة اقدمها بين يـدى أبى بكر و قـد كنت اداری منه بعض الحـد و كان هو أوقر منى و أحلم، فلما أردت أن أتكلم قال على رسـلك فكرهت أن أعصيه فقام فحمد اللّه و أثنى عليه فما ترك شيئا كنت زورت فى نفسى أن أتكلم به لو تكلمت الا قد جاء به أو بأحسن منه و قال:

أما بعـد، يا معشـر الأنصار! فإنكم لا تـذكرون منكم فضـلا الا و أنتم له أهل و ان العرب لا تعرف هذا الأمر الا لهذا الحى من قريش و هم أوسط دارا و نسبا، و لكن قد رضـيت لكم أحد هذين الرجلين فبايعوا أيهما شئتم، فأخذ بيدى و بيد أبى عبيدة بن الجراح و انى و اللّه مـا كرهت من كلامه شيئا غير هـذه الكلمـة ان كنت لا قـدم فتضـرب عنقى فيما لا يقربنى الى اثم أحب الى من أو أؤمر على قوم فيهم أبو بكر، فلما قضى أبو بكر كلامه قام منهم رجل فقال:

أنا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب؟ منا أمير و منكم أمير يا معشر قريش! قال: فارتفعت الأصوات و اكثر اللغط.

فلما أشـفقت الاختلاف قلت لابى بكر: أبسط يدك أبايعك! فبسط يده فبايعته و بايعه المهاجرون و بايعه الأنصار، ثم نزونا على سـعد حتى قـال قـائلهم: قتلتم سعد بن عبادة، فقلت. قتل اللّه سـعدا! و انا و اللّه ما وجـدنا أمرا هو أقوى من مبايعـة أبى بكر، خشـينا ان فارقنا القوم و لم تكن بيعة أن يحدثوا بعدنا بيعة فاما أن نتابعهم على ما لا نرضى أو نخالفهم فيكون فساد» [۱].

---

[۱] تاريخ الطبرى ۲/ ۴۴۵- ۴۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۹

و قال أيضا: «ثنا عبيد اللّه بن سـعيد، قال: ثنا عمى، قال: نا: سـيف ابن عمر عن سهل و أبى عثمان عن الضحاك بن خليفة، قال: لما قام الحباب ابن المنذر انتضـى سيفه و قال: أنا: جذيلها المحكك و عذيقها المرجب، أنا أبو شبل فى عرينة الأسد يعزى الى الأسد! فحامله عمر فضـرب يده فندر السـيف فأخذه ثم وثب على سـعد و وثبوا على سـعد، و تتابع القوم على البيعة و بايع (تمانع. ظ) سعد، و كانت فلتة كفلتات الجاهلية قام أبو بكر دونها، و قال قائل حين وطئ سـعد: قتلتم سـعدا! فقال عمر: قتله اللّه انه منافق و اعترض عمر بالسـيف صخرة فقطعه».

و قال أبو حاتم محمد بن حبان التميمى البستى: «أخبرنا محمد بن الحسن ابن قتيبة النحمى بعسقلان، ثنا: محمد بن المتوكل، ثنا: عبد الرزاق أنا: معمر عن الزهرى عن عبيد اللّه بن عبد اللّه بن عتبة عن ابن عباس، قال:

كنت عند عبد الرحمن بن عوف فى خلافة عمر بن الخطاب، فلما كان فى آخر حجة حجها عمر أتانى عبد الرحمن بن عوف فى منزلى عشاء، فقال:

لو شهدت امير المؤمنين! اليوم و جاءه رجل و قال: يا امير المؤمنين! انى سمعت فلانا يقول: لو قد مات امير المؤمنين لبايعت فلانا! فقال عمر: انى لقائم العشية فى الناس و محذرهم- هؤلاء الرهط الذين يريدون أن يغتصبوا المسلمين أمرهم- فقلت: يا امير المؤمنين! ان الموسم يجمع رعاع الناس و غوغاهم و انهم الذين يغلبون على مجلسک، و انى أخشى ان تقول فيهم اليوم مقالة لا يعونها و لا يضعونها مواضعها و ان يطيروا بها كل مطير، و لكن أمهل يا أمير المؤمنين! حتى تقدم المدينة فإنها دار السنة و دار الهجرة فتخلص بالمهاجرين و الأنصار و تقول ما قلت متمكنا فيعوا مقالتک و يضعونها مواضعها.

قال عمر: أما و اللّه لأقومن به فى اول مقام أقومه بالمدينة. قال ابن عباس: فلما قدمنا المدينة و جاء يوم الجمعة هجرت لما حدّثنى عبد الرحمن بن عوف، فوجدت سعيد بن زيد بن نقيل قد سبقنى بالتهجر جالسا الى جنب المنبر فجلست الى جنبه تمس ركبتى ركبته، فلما زالت الشمس خرج

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۰

علينا عمر فقلت و هو مقبل: أما و اللّه ليقولن اليوم امير المؤمنين على هذا المنبر مقالة لم يقل قبله! قال فغضب سعيد بن زيد فقال: و أى مقالة يقول لم يقل قبله؟ فلما ارتقى عمر المنبر أخذ المؤذن فى أذانه فلما فرغ من أذانه.

قام عمر فحمد اللّه و أثنى عليه بما هو أهله ثم قال أمّا بعد، فانى أريد ان أقول مقالة قد قدر لى أن أقولها، فمن وعاها فليحدث بها حيث تنتهى به راحلته و من خشى ان لا يعيها فانى لا أحل لاحد أن يكذب على: ان اللّه بعث محمدا صلّى اللّه عليه و سلّم و انزل عليه الكتاب، فكان مما انزل عليه آية الرجم، فرجم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رجمنا بعده، و انى خائف أن يطول بالناس زمان فيقول قائل: ما نجد الرجم فى كتاب اللّه! فيضلوا بترک فريضة أنزلها اللّه، ألا و ان الرجم على من أحصن إذا زنا و قامت عليه البينة أو كان الحمل أو الاعتراف. ثم انّا قد كنّا نقرأ «و لا ترغبوا عن آبائكم» ثم

ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: «لا تطرونى كما أطرت النصارى عيسى ابن مريم فإنما أنا عبد فقولوا: عبد اللّه و رسوله».

ثم انه بلغنى أن فلانا منكم يقول: لو قد مات أمير المؤمنين لقد بايعت فلانا، فلا يغرن امرأ أن يقول: ان بيعة أبى بكر كانت فلتة، فقد كانت كذلک الا أن اللّه وقى شرها و دفع عن الإسلام و المسلمين ضرها، و ليس فيكم من تقطع اليه الأعناق مثل أبى بكر. و انه كان من خبرنا حين توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن عليا و الزبير و من تبعهما تخلفوا عنا فى بيت فاطمة، و تخلفت عنا الأنصار فى سقيفة بنى ساعدة، و اجتمع المهاجرون الى أبى بكر فقلت: يا أبا بكر! انطلق بنا الى إخواننا من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم فلقينا رجلين صالحين من الأنصار شهدا بدرا فقالا- أين تريدون يا معشر المهاجرين؟ قلنا: نريد إخواننا هؤلاء الأنصار قالا: فارجعوا مضوا الأمر أمركم بينكم: فقلت و اللّه لنأتينهم فأتيناهم فإذا هم مجتمعون فى سقيفة بنى ساعدة بين أظهرهم رجل مزمل قلت: من هذا؟ قالوا: سعد بن عبادة، قال: قلت: ما شأنه؟ قالوا: وجع.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۱

فقام خطيب الأنصار فحمد اللّه و أثنى عليه بما هو أهله، ثم قال: أما بعد! فنحن الأنصار و كتيبة الإسلام و أنتم يا معشر قريش رهط منا و قد دفت إلينا دافة منكم. و إذا هم يريدون أن يختزلون أصلنا و يختصلوا بأمر دوننا و قد كنت زورت فى نفسى مقالة أريد ان أقوم بها بين يدى أبى بكر و كنت أدارى من أبى بكر بعض الحد، و كان أوقر منى و أحلم، فلما أردت الكلام قال: على رسلک. فكرهت ان أغضبه، فحمد اللّه أبو بكر و أثنى عليه و و اللّه ما ترک كلمة فد كنت زورتها الا جاء بها أو أحسن منها فى بديهته، ثم قال:

أما بعد! و أما ما ذكرتم فيكم من خير يا معشر الأنصار فأنتم له أهل و لن تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحی من قريش، هم أوسط العرب دارا و نسبا، و لقد رضيت لكم أحد هذين الرجلين فبايعوا أيهما شئتم و أخذ بيدی و يد أبی عبيدة بن الجراح، فو اللّه ما كرهت مما قال شيئا غير هذه الكلمة، كنت لان أقدم فتضرب عنقی لا يقربنی ذلك الی ثم أحب الی من أن أقدم علی قوم فيهم أبو بكر! فلما قضی أبو بكر مقالته فقام رجل من الأنصار فقال:

أنا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب منا أمير و منكم أمير يا معشر قريش، و الا أجلنا الحرب فيما بيننا و بينكم جذعة! قال معمر: فقال قتادة: قال عمر: فانه لا يصلح سيفان فی غمد و لكن منا الأمراء و منكم الوزراء! قال معمر عن الزهری فی حديثه فارتفعت الأصوات بيننا و كثر اللغط حتی أشفقت الاختلاف، فقلت: يا أبا بكر! أبسط يدك أبايعك! فبسط يده فبايعته و بايعه المهاجرون و بايعه الأنصار. قال: و نزونا علی سعد بن عبادة حتی قال قائل: قتلتم سعدا قال قلت: قتل اللّه سعدا، و انا و اللّه ما رأينا فيما حضرنا امرا كان أقوی من مبايعة أبی بكر، خشينا ان فارقنا القوم أن يحدثوا بعدنا بيعة فاما أن نبايعهم علی ما لا نرضی و اما أن نخالفهم فيكون فساد.

فلا يغرن امرا يقول: كانت بيعة أبی بكر فلتة و قد كانت كذلك الا أن اللّه وقی شرها! و ليس فيكم من يقطع اليه الأعناق مثل أبی بكر فمن بايع رجلا من غير مشورة من المسلمين فانه لا يبايع لا هو و لا الذی بايعه بعده. قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۲

الزهری و أخبرنی عروة أن الرجلين الذين لقياهم من الأنصار عويم بن ساعدة و معن بن عدی، و الذی قال «انا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب» خباب ابن المنذر» [۱].

و قال الشهرستانی فی كتاب [الملل و النحل «الخلاف الخامس فی الامامة و أعظم خلاف بين الامة، إذ ما سل سيف فی الإسلام علی قاعدة دينية مثل ما سل علی الامامة فی كل زمان! و قد سهل اللّه تعالی ذلك فی الصدر الاول، فاختلف المهاجرون و الأنصار فيها و قالت الأنصار: منا أمير و منكم أمير و اتفقوا علی رئيسهم سعد بن عبادة الأنصاری فاستدركه أبو بكر و عمر فی الحال بأن حضرا سقيفة بنی ساعدة و قال عمر:

كنت ازور فی نفسی كلاما فی الطريق فلما وصلنا الی السقيفة أردت أن أتكلم فقال أبو بكر: مه يا عمر! فحمد اللّه و أثنی عليه و ذكر ما كنت أقدره فی نفسی كأنه يخبر عن غيب! فقبل أن يشتغل الأنصار بالكلام مددت يدی اليه فبايعته و بايعه الناس و سكنت النائرة.

الا ان بيعة أبی بكر كانت فلتة وقی اللّه شرها، فمن عاد الی مثلها فاقتلوه. فأيما رجل بايع رجلا من غير مشورة من المسلمين فإنهما تغرة أن يقتلا، و انما سكنت الأنصار عن دعواهم

لرواية أبی بكر عن النبی عليه السلام: الأئمة من قريش!

و هذه البيعة هی التی جرت فی السقيفة، ثم لما عاد الی المسجد انثال الناس عليه و بايعوه عن رغبة سوی جماعة من بنی هاشم و أبی سفيان من بنی أمية و أمير المؤمنين علی كرم اللّه وجهه كان مشغولا بما أمره النبی صلّی اللّه عليه و سلّم من تجهيزه و دفنه و ملازمة قبره من غير منازعة و لا مدافعة».

و قال السيوطی فی (تاريخ الخلفا): «روی الشيخان أن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه خطب الناس مرجعه من الحج فقال فی خطبته: قد بلغنی

---

[۱] الثقات لابن حبان-

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۳

أن فلانا منكم يقول: لو مات عمر بايعت فلانا فلا يغترن امرأ أن يقول أن بيعة أبی بكر كانت فلتة، ألا و انها كذلك الا أن اللّه وقی

شرها، و لیس فیکم الیوم من قطع الیه الأعناق مثل أبی بکر.

و انه کان من خبرنا حین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان علیا و الزبیر و من معهما تخلفوا فی بیت فاطمهٔ و تخلف الأنصار عنا بأجمعها فی سقیفهٔ بنی ساعدهٔ و اجتمع المهاجرون الی أبی بکر فقلت له: یا أبا بکر! انطلق بنا الی إخواننا من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم حتی لقینا رجلان صالحان فذکرا لنا الذی صنع القوم فقال: أین تریدون یا معشر المهاجرین؟ قلت:

نرید إخواننا من الأنصار فقالا: علیکم أن لا تقربوهم و اقضوا أمرکم یا معشر المهاجرین فقلت: و اللّه لنأتینهم، فانطلقنا حتی جئناهم فی سقیفهٔ بنی ساعدهٔ فإذا هم مجتمعون و إذا بین ظهرانیهم رجل مزمل فقلت: من هذا؟

قالوا ابن عبادهٔ، فقلت: ما له؟ قالوا: وجع، فلما جلسنا قام خطیبهم فأثنی علی اللّه بما هو أهله و قال: أما بعد، فنحن أنصار اللّه و کتیبهٔ الإسلام و أنتم یا معشر المهاجرین رهط منا و قد دفت دافهٔ منکم تریدون أن تختزلونا من أصلنا و تحصنوننا من الأمر! فلما سکت أردت أن أتکلم، و قد کنت زورت مقالهٔ أعجبتنی أردت أن أقولها بین یدی أبی بکر، و قد کنت أداری منه بعض الحد، و هو کان أحلم منی و أوقر، فقال أبو بکر: علی رسلک! فکرهت أن أغضبه و کان أعلم منی، و اللّه ما ترک من کلمهٔ أعجبتنی فی تزویری الا قالها فی بداهته و أفضل حتی سکت.

فقال: أما بعد! فما ذکرتم من خیر فأنتم أهله و لم تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحی من قریش، هم أوسط العرب نسبا و دارا و قد رضیت لکم أحد هذین الرجلین أیهما شئتم، فأخذ بیدی و بید أبی عبیدهٔ بن الجراح، فلم أکره مما قال غیرها، و کان و اللّه أن أقدم فتضرب عنقی لا یقربنی ذلک من اثم أحب الی من أن أتأمر علی قوم فیهم أبو بکر! فقال قائل من الأنصار:

أنا جذیلها المحکک و عذیقها المرجب، منا أمیر و منکم أمیر یا معشر قریش!

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۴

و کثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتی خشیت الاختلاف فقلت ابسط یدک یا أبا بکر! فبسط یده فبایعته و بایعه المهاجرون ثم بایعه الأنصار، أما و اللّه ما وجدنا فیما حضرنا أمرا هو أوفق من مبایعهٔ أبی بکر، خشینا ان فارقنا القوم و لم تکن بیعهٔ أن یحدثوا بعدنا بیعهٔ فاما أن نتابعهم علی ما لا نرضی و اما أن نخالفهم فیکون فیه فساد».

و قال ابن حجر المکی فی (الصواعق): «روی الشیخان البخاری و مسلم فی صحیحیهما اللذین هما أصح الکتب بعد القرآن بإجماع من یعتد به: أنّ عمر رضی اللّه عنه خطب الناس مرجعه من الحج فقال فی خطبته: قد بلغنی أن فلانا منکم یقول: لو مات عمر بایعت فلانا! فلا یغترن (یغرن.

ظ) امرا أن یقول ان بیعهٔ أبی بکر کانت فلتهٔ، ألا و انها کذلک الا أن اللّه وقی شرها، و لیس فیکم الیوم من تقطع الیه الأعناق مثل أبی بکر.

و انه کان من خبرنا حین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنّ علیّا و الزبیر و من معهما تخلفوا فی بیت فاطمهٔ و تخلفت الأنصار عنا بأجمعها فی سقیفهٔ بنی ساعدهٔ، و اجتمع المهاجرون الی أبی بکر فقلت له: یا أبا بکر انطلق بنا الی إخواننا من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم- أی نقصدهم- حتی لقینا رجلان صالحان فذکر لنا الذی صنع القوم، قالا أین تریدون یا معشر المهاجرین؟ فقلنا: نرید إخواننا من الأنصار فقالا: لا علیکم أن تقربوهم و اقضوا أمرکم یا معشر المهاجرین! فقلت: و اللّه لنأتینهم، فانطلقنا حتی جئناهم فی سقیفهٔ بنی ساعدهٔ فإذا هم مجتمعون فإذا بین ظهرانیهم رجل مزمل فقلت: من هذا؟ قالوا: سعد بن عبادهٔ، فقلت: ما له؟ قالوا: وجع.

فلما جلسنا قام خطیبهم فأثنی علی اللّه بما هو أهله و قال: أما بعد، فنحن أنصار اللّه و کتیبهٔ الإسلام و أنتم یا معشر المهاجرین رهط منا و قد دفت دافهٔ منکم أی دبّ قوم منکم بالاستعلاء و الترفّع علینا تریدون أن تخزلونا من أصلنا و تحصنونا من الأمر أی تنحونا عنه و تستبدون به دوننا. فلما سکت أردت أن أتکلم و قد کنت زوّرت مقالهٔ أعجبتنی أردت أن أقولها بین یدی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۵

أبی بکر، و قد کنت اداری منه بعض الحد و هو کان أحلم منّی و أوقر. فقال أبو بکر: علی رسلک! فکرهت أن أغضبه و کان أعلم منی و اللّه ما ترک من کلمة أعجبتنی فی تزویری الا ـ قالها فی بدیهة و أفضل حتی سکت، فقال: أما بعد، فما ذکرتم من خیر فأنتم أهله و لم تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحی من قریش، هم أوسط العرب نسبا و دارا و قد رضیت لکم احد هذین الرجلین أیهما شئتم و أخذ بیدی و بید أبی عبیدة بن الجراح فلم اکره ما قال غیرها و لان و اللّه ان اقدم فتضرب عنقی لا یقربنی ذلک من اثم أحب الی من ان اتأمر علی قوم فیهم ابو بکر.

فقال قائل من الأنصار- أی هو الحباب بمهملة مضمومة فموحدة- ابن المنذر: انا جذیلها المحکک و عذیقها المرجّب ای انا یشتفی برأیی و تدبیری و أمنع بجلدتی و لحمتی کل نائبة تنوبهم، دل علی ذلک ما فی کلامه من الاستعارة بالکنایة المخیل لها بذکر ما یلائم المشبه به، إذ موضوع الجذیل المحکّک- و هو بجیم فمعجمة- تصغیر جذل عود ینصب فی العطن لتحتک به الإبل الجرباء، و التصغیر للتعظیم، و العذق بفتح العین النخلة بجملها، فاستعارة لما ذکرناه، و المرجب بالجیم، و غلط من قال بالحاء، من قولهم، نخلة وجبة، و ترجیبها ضم أعذاقها الی سعفاتها و شدها بالخوض لئلا ینفضّ ها الریح او یصل إلیها آکل. منا امیر و منکم امیر، یا معشر قریش.

و کثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتی خشیت الاختلاف فقلت: ابسط یدک یا ابا بکر! فبسط یده فبایعته و بایعه المهاجرون ثمّ بایعه الأنصار. اما و اللّه ما وجدنا فیما حضرنا امرا هو أوفق من مبایعة أبی بکر خشینا ان فارقنا القوم و لم تکن بیعة ان یحدثوا بعدنا بیعة فاما ان نبایعهم علی ما لا نرضی و اما ان نخالفهم فیکون فیه فساد».

و قال: «و لا یقدح فی حکایة الإجماع تأخر علی و الزبیر و العباس و طلحة مدة لأمور، منها انهم رأوا ان الأمر تم بمن تیسّر حضوره حینئذ من اهل الحل و العقد، و منها انهم لما جاءوا و بایعوا اعتذروا کما مر عن الأولین من طرق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۶

بأنهم أخروا عن المشورة مع ان لهم فیها حقا لا للقدح فی خلافة الصدیق، هذا مع الاحتیاج فی هذا الأمر لخطره الی الشوری التامة، و لهذا مر عن عمر بسند صحیح ان تلک البیعة کانت فلتة و لکن وقی اللّه شرها!».

السابع ...: ص: ۲۹۶

لقد کان امیر المؤمنین علیه السلام یری بطلان خلافة أبی بکر لأنها کانت من غیر مشورة من المسلمین، و یشهد بما ذکرنا ما رواه الشریف الرضی رحمه اللّه فی (نهج البلاغة) حیث قال:

«و قال علیه السلام: وا عجبا أ تکون الخلافة بالصحابة و لا تکون بالصحابة و القرابة.

و روی له شعر فی هذا المعنی:

فان کنت بالشوری ملکت أمورهم فکیف بهذا و المشیرون غیّب

و ان کنت بالقربی حججت خصیمهم فغیرک اولی بالنبی أقرب».

قال ابن أبی الحدید: «حدیثه علیه السلام فی النثر و النظم المذکورین مع أبی بکر و عمر، اما النثر فإلی عمر توجیهه لان ابا بکر لما قال لعمر: امدد یدک، قال له عمر أنت صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی المواطن کلها، شدتها و رخائها فامدد أنت یدک.

فقال علی علیه السلام: إذا احتججت لاستحقاقه الأمر بصحبته إیاه فی المواطن [کلها] فهلا سلمت الأمر الی من قد شرکه فی ذلک و زاد علیه بالقرابة؟!

و أما النظم فموجه الی أبی بکر، لان ابا بکر حاج الأنصار فی السقیفة فقال نحن عشیرة [عترة] رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بیضته التی تفقأت عنه، فلمّا بویع احتج علی الناس ببیعته [بالبیعة] و انها صدرت عن اهل الحل و العقد،

فقال علی علیه السلام: امّا احتجاجک علی الأنصار بأنک من بیضهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و من قومه فغیرک اقرب نسبا منک الیه، و امّا احتجاجک بالاختیار و رضا الجماعهٔ بک فقد کان قوم من جملهٔ الصحابهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۷

غائبین لم یحضروا العقد فکیف یثبت» [۱].

الثامن ...: ص: ۲۹۷

لقد استخلف ابو بکر عمر غیر مشورهٔ من المسلمین، بل لقد أمره علیهم بالرغم منهم، و تلک کتبهم تنطق بذلک، فقد روی القاضی أبو یوسف بإسناده قال: «لما حضرت الوفاهٔ أبا بکر رضی اللّه عنه أرسل الی عمر یستخلفه، فقال الناس: أ تستخلف علینا فظا غلیظا لو قد ملکنا کان أفظ و أغلظ؟ فما ذا تقول لربک إذا لقیته و قد استخلفت علینا عمر؟ قال:

أ تخوفوننی ربی [بربی ؟ أقول: اللهم أمرت خیر أهلک» [۲].

و قال ابن سعد: «و سمع بعض اصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بدخول عبد الرحمن و عثمان علی أبی بکر و خلوتهما به، فدخلوا علی أبی بکر فقال [له قائل منهم: ما أنت قائل لربک إذا سألک عن استخلافک لعمر علینا و قد تری غلظته» [... ۳].

و روی بإسناده عن عائشهٔ قالت: «لما ثقل أبی دخل علیه فلان و فلان فقالوا یا خلیفهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما ذا تقول لربک إذا قدمت علیه غدا و قد استخلفت علینا ابن الخطاب؟ فقال اجلسونی، أ باللّه ترهبونی؟

أقول: استخلفت علیهم خیرهم.

...عن عائشهٔ قالت: لما حضرت ابا بکر الوفاهٔ استخلف عمر فدخل علیه علی و طلحهٔ فقالا: من استخلفت؟ قال: عمر، قالا: فما ذا أنت قائل لربک؟ قال: أ باللّه تفرقانی؟ لأنا أعلم باللّه و بعمر منکما، أقول: استخلفت علیهم خیر أهلک» [۴].

---

[۱] شرح نهج البلاغهٔ ۱۸/ ۴۱۶.

[۲] الخراج: ۱۱.

[۳] طبقات ابن سعد ۳/ ۱۹۹.

[۴] طبقات ابن سعد ۳/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۸

و رواه المحب الطبری [۱] و المتقی [۲] و الوصابی [۳].

و روی ابن أبی شیبهٔ فی (المصنف): «ان ابا بکر حین حضره الموت أرسل الی عمر یستخلفه، فقال الناس: تستخلف علینا فظا غلیظا؟ و لو قد ولینا کان أفظ و أغلظ، فما تقول لربک إذا لقیته و قد استخلفت علینا عمر»....

و رواه شاه ولی اللّه (والد الدهلوی) [۴].

و قال محمد بن جریر الطبری «و عقد أبو بکر فی مرضته التی توفی فیها لعمر بن الخطاب عقد الخلافهٔ من بعده و ذکر أنه لما أراد العقد له دعا عبد الرحمن بن عوف فیما ذکر ابن سعد عن الواقدی عن ابن أبی سبرهٔ عن عبد المجید بن سهیل عن أبی سلمهٔ بن عبد الرحمن، قال: لما نزل بأبی بکر- رحمه الله- الوفاهٔ دعا عبد الرحمن بن عوف فقال: أخبرنی عن عمر! فقال: یا خلیفهٔ رسول اللّه! هو و اللّه أفضل من رأیک فیه من رجل و لکن فیه غلظهٔ:

فقال أبو بکر: ذلک لأنه یرانی رقیقا و لو أفضی الأمر الیه لترک کثیرا مما هو علیه، و یا أبا محمد! قد رمقته فرأیتنی إذا غضبت علی الرجل فی الشیء أرانی الرضی عنه و إذا لنت له أرانی الشدهٔ علیه! لا تذکر یا أبا محمد مما قلت لک شیئا. قال: نعم! ثم دعا عثمان بن

عفان فقال: يا أبا عبد اللّه! أخبرنى عن عمر، قال: أنت أخبر به، فقال أبو بكر على ذاك، يا أبا عبد اللّه! قال: اللهم علمى به أن سريرته خير من علانيته و أن ليس فينا مثله! قال أبو بكر رحمه اللّه:
رحمك اللّه يا أبا عبد اللّه! لا تذكر مما ذكرت لك شيئا قال: أفعل. فقال له أبو بكر: لو تركته ما عدوتك! و ما أدرى لعله تاركه، و الخيرة له ألا يلى من أموركم شيئا و لوددت أنى كنت خلوا من أموركم و أنى كنت فيمن مضى من

---

[۱] الرياض النضرة ۱/ ۲۳۷.

[۲] كنز العمال ۵/ ۳۹۸.

[۳] الاكتفاء فى فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۴] قرة العينين ۲۷.

سلفكم، يا أبا عبد اللّه! لا تذكرن مما قلت لك من أمر عمر و لا مما دعوتك له شيئا! ثنا: ابن حميد، قال: ثنا يحيى بن واضح، قال: ثنا يونس بن عمرو عن أبى السفر، قال: أشرف أبو بكر على الناس من كنفيه و أسماء ابنة عميس ممسكته موشومة اليدين و هو يقول: أ ترضون بمن أستخلف عليكم فانى و اللّه ما ألوت من جهد الرأى و لا وليت ذا قرابة و انى قد استخلفت عمر بن الخطاب فاسمعوا له و أطيعوا! فقالوا: سمعنا و أطعنا! حدثنى عثمان بن يحيى عن عثمان القرقسانى قال: ثنا سفيان بن عيينة عن إسماعيل عن قيس، قال رأيت عمر بن الخطاب و هو يجلس و الناس معه، و بيده جريدة و هو يقول: أيها الناس! اسمعوا و أطيعوا قول خليفة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، انه يقول: انى لم آلكم نصحا، قال: و معه مولى لابى بكر يقال له: شديد، معه الصحيفة التى فيها استخلاف عمر.
قال أبو جعفر: و قال الواقدى: حدثنى ابراهيم بن أبى النضر عن محمد ابن ابراهيم بن الحارث، قال: دعا أبو بكر عثمان خاليا فقال له: اكتب «بسم الله الرحمن الرحيم، هذا ما عهد أبو بكر بن أبى قحافة الى المسلمين: أما بعد» قال ثم أغمى عليه فذهب عنه فكتب عثمان: أما بعد، فانى قد استخلفت عليكم عمر بن الخطاب و لم آلكم خيرا [منه . ثم أفاق أبو بكر فقال: اقرأ علىّ فقرأ عليه فكبر أبو بكر و قال: أراك خفت أن يختلف الناس ان افتلتت نفسى فى غشيتى! قال: نعم! قال: جزاك اللّه خيرا عن الإسلام و أهله و أقرها أبو بكر رضى اللّه عنه من هذا الموضع.
ثنا: يونس بن عبد الاعلى، قال: ثنا يحيى بن عبد اللّه بن بكير، قال:
ثنا الليث بن سعد، قال: ثنا علوان عن صالح بن كيسان عم عمر بن عبد الرحمن ابن عوف عن أبيه أنه دخل على أبى بكر الصديق رضى اللّه عنه فى مرضه الذى توفى فيه، فأصابه مهتما فقال له عبد الرحمن: أصبحت و الحمد للّه بارئا فقال أبو بكر رضى اللّه عنه: أ تراه؟ قال: نعم! قال: انى و ليت أمركم

خيركم فى نفسى، فكلكم ورم أنفه من ذلك يريد أن يكون الأمر له دونه و رأيتم الدنيا قد أقبلت و لما تقبل و هى مقبلة، حتى تتخذوا ستور الحرير و نضائد الديباج و تألموا الاضطجاع على الصوف الاذرى كما يألم أحدكم أن ينام على حسك، و اللّه لان يقدم أحدكم فتضرب عنقه فى غير حد خير له من أن يخوض فى غمرة الدنيا، و أنتم أول ضال بالناس غدا فتصدونهم عن الطريق يمينا و شمالا! يا هادى الطريق انما هو الفجر أو البحر. فقلت، له خفض عليك رحمك اللّه فان هذا يهيضك فى أمرك، انما الناس فى أمرك بين رجلين: اما رجل رأى ما رأيت فهو معك، و اما رجل خالفك فهو مشير عليك و صاحبك كما تحب، و لا نعلمك أردت الّا خيرا و لم تزل صالحا مصلحا و انك لا تأسى على شيء من الدنيا.
قال أبو بكر رضى اللّه عنه: أجل! انى لا آسى على شيء من الدنيا الّا على ثلث فعلتهن وددت أنى تركتهن، و ثلث تركتهن وددت أنى

فعلتهن، و ثلث وددت أنی سألت عنهن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

فأما الثلث اللاتی وددت أنی تركتهن فوددت أنی لم أكشف بيت فاطمـة عن شـیء و ان كانوا قد علقوا على الحرب، و وددت أنی لم أكن حرقت الفجاءة السلمی و أنی كنت قتلته سريحا، أو خليته نجيحا، و وددت أنی يوم سقيفة بنی ساعدة كنت قذفت الأمر فی عنق أحد الرجلين- يريد عمر و أبا عبيدة- فكان أحدهما أميرا و كنت وزيرا.

و أما اللاتی تركتهن فوددت أنی يوم أتيت بالاشعث بن قيس أسيرا كنت ضربت عنقه فانه يخيل الى أنه لا يرى شرا الا أعان عليه! و وددت أنی سيرت خالد بن الوليد الى أهل الردة كنت أقمت بذی القصة، فان ظفر المسلمون ظفروا و ان هزموا كنت بصدد لقاء أو مدد، و وددت أنی كنت إذ وجهت خالد ابن الوليد الى الشام كنت وجهت عمر بن الخطاب الى العراق فكنت قد بسطت يدی كلتيهما فی سبيل اللّه و مديديه! و وددت أنی كنت سألت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لمن هذا الأمر فلا ينازعه أحد! و وددت أنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۱

كنت سألته هل للأنصار فی هذا الأمر نصيب؟ و وددت أنی كنت سألته عن ميراث ابنة الأخ و العمة فان فی نفسی منها شيئا.

قال لی يونس: قال لنا يحيى ثم قدم علينا علوان بعد وفاة الليث فسألته عن هذا الحديث فحدثنی به كما حدثنی الليث به سعد حرفا حرفا.

و أخبرنی أنه هو حدث به الليث بن سعد و سألته عن اسم أبيه و أخبرنی أنه علوان بن داود. و حدثنی محمد بن إسماعيل المرادی، قال: ثنا عبد اللّه بن صالح المصری قال: حدثنی الليث عن علوان بن صالح عن صالح بن كيسان عن حميد بن عبد الرحمن بن عوف أن أبا بكر الصديق رضی اللّه عنه قال:

ثم ذكر نحوه و لم يقل فيه عن أبيه» [۱].

و قال أبو عمر أحمد بن عبد ربه القرطبی: «قال أبو صالح: أخبرنا محمد ابن وضاح، قال: حدثنی محمد بن زمج بن مهاجر النجيبی، قال: حدثنی الليث بن سعد عن علوان عن صالح بن كيسان عن حميد بن عبد الرحمن بن عوف عن أبيه أنه دخل على أبی بكر رضی اللّه عنه فی مرضه الذی توفی فيه فأصابه مفيقا فقال: أصبحت بحمد اللّه بارئا، قال أبو بكر: أبرأه اللّه (أ تراه برءا؟. ظ) قال: نعم! قال: أما انی على ذلك لشديد الوجع، و لما لقيت منكم يا معشر المهاجرين أشد علیّ من وجعی، انی وليت أمركم خيركم فی نفسی فكلكم ورم من ذلك أنفه! يريد أن يكون له الأمر، و رأيتم الدنيا مقبلة و لما تقبل و هی مقبلة حتى تتخذوا ستور الحرير و نضائد الديباج، و تألمون الاضطجاع على الصوف الأذرى كما يألم أحدكم الاضطجاع على شوك السعدان! و اللّه لان يقدم أحدكم فتضرب عنقه فی غير حد خير له من أن يخوض فی غمرة الدنيا، ألا و انكم أول ضال بالناس غدا فتصدونهم عن الطريق يمينا و شمالا! يا هادی الطريق، انما هو الفجر و البحر.

قال: فقلت له خفض عليك يرحمك اللّه! فان هذا يهيضك على ما بك، انما الناس فی أمرك بين رجلين: اما رجل رأى ما رأيت فهو معك،

---

[۱] تاريخ الطبری ۲/ ۶۱۷- ۶۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۲

و اما رجل خالفك فهو يشير عليك برأيه، و صاحبك كما تحب، و لا نعلمك أردت الا الخير و لم تزل صالحا مصلحا، مع أنك لا تأسى على شیء من الدنيا.

فقال أجل! انی لا- آسى على شیء من الدنيا الا على ثلاث فعلتهن و وددت أنی تركتهن، و ثلاث تركتهن و وددت أنی فعلتهن، و

ثلاث وددت أنی سألت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهن. فأما الثلاث التی فعلتهن و وددت أنی ترکتهن: فوددت أنی لم أکشف بین فاطمهٔ عن شیء و ان کانوا أغلقوه علی الحرب! و وددت أنی لم أکن حرقت النحام (الفجاءهٔ. ظ) السلمی و أنی قتلته شدیخا أو خلیته نجیحا! و وددت أنی یوم سقیفهٔ بنی ساعدهٔ قدمت (قلدت. ظ) الأمر فی عنق أحد الرجلین، فکان أحدهما أمیرا و کنت له وزیرا. یعنی بالرجلین عمر بن الخطاب و أبا عبیدهٔ بن الجراح.

و أما الثلاث التی ترکتهن و وددت أنی فعلتهن: فوددت أنی یوم أتیت الأشعث بن قیس أسیرا ضربت عنقه فانه یخیل الی أنه لا یری شرا الا أعان علیه! و وددت أنی یوم سیرت خالد بن الولید الی أهل الردهٔ أقمت بذی القصهٔ فان ظفر المسلمون ظفروا و ان انهزموا کنت بصدد لقاء أو مددا! و وددت أنی وجهت خالد بن الولید الی الشام و وجهت عمر بن الخطاب الی العراق فأکون قد بسطت یدی کلتیهما فی سبیل اللّه.

و أما الثلاث التی وددت أنی أسأل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهن فانی وددت أنی سألته لمن هذا الأمر من بعده؟ فلا ینازعه أحدا! و أنی سألته هل للأنصار فی هذا الأمر نصیب؟ فلا یظلموا نصیبهم منه! و وددت أنی سألته عن بنت الأخ و العمهٔ فان فی نفسی منهما شیئا» [۱].

و قال أبو بکر الباقلانی: «و فی حدیث عبد الرحمن بن عوف رحمهٔ اللّه علیه، قال: دخلت علی أبی بکر الصدیق رضی اللّه عنه فی علته التی مات فیها، فقلت:

أراک بارئا یا خلیفهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم! فقال: أما انی علی ذلک

---

[۱] العقد الفرید ۴/ ۲۶۷.

لشدید الوجع، و ما لقیت منکم یا معشر المهاجرین أشد علیّ من وجعی! انی ولیت أمورکم خیرکم فی نفسی فکلکم ورم أنفه أن یکون له الأمر من دونه! و اللّه لتتخذن نضائد الدیباج و ستور الحریر و لتألمن النوم علی الصوف الاذربی کما یألم أحدکم النوم علی حسک السعدان. و الذی نفسی بیده لان یقدم أحکم فتضرب رقبته فی غیر حد خیر له من أن یخوض غمرات الدنیا یا هادی الطریق جرت انما هو و ان الفجر أو البحر. قال: فقلت: خفّض علیک یا خلیفهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم! فان هذا یهیضک الی ما بک فو اللّه ما زلت صالحا مصلحا لا تأسی علی شیء فاتک من أمر الدنیا، و لقد تخلیت بالأمر وحدک فما رأیت الا خیرا» [۱].

و قال الزمخشری فی کتاب (الفائق): «أبو بکر الصدیق رضی اللّه عنه دخل علیه عبد الرحمن بن عوف فی علته التی مات فیها فقال: أراک بارئا یا خلیفهٔ رسول اللّه! فقال أما انی علی ذلک لشدید الوجع و لما لقیت منکم یا معشر المهاجرین أشد علیّ من وجعی! ولیّت أمورکم خیرکم فی نفسی، فکلکم ورم أنفه أن یکون له الأمر من دونه، و اللّه لتتخذن نضائد الدیباج و ستور الحریر و لتألمن النوم علی الصوف الاذربی کما یألم أحدکم النوم علی حسک السعدان! و الذی نفسی بیده لان یقدم أحدکم فتضرب عنقه فی غیر حد خیر له من ان یخوض غمرات الدنیا یا هادی الطریق جرت انما هو الفجر أو البحر. و روی البحر، قال له عبد الرحمن: خفض علیک یا خلیفهٔ رسول اللّه! فان هذا یهیضک الی ما بک.

و روی أن فلانا دخل علیه فنال من عمر و قال: لو استخلفت فلانا؟! فقال أبو بکر رضی اللّه عنه: لو فعلت ذلک لجعلت انفک فی قفاک و لما أخذت من أهلک حقا! و دخل علیه بعض المهاجرین و هو یشتکی فی مرضه فقال له: أ تستخلف علینا عمر و قد عتا علینا و لا سلطان له و لو ملکنا کان أعتی

---

[۱] اعجاز القرآن- هامش الإتقان: ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۴

و أعتی فکیف تقول للّه إذا لقیته؟! فقال ابو بکر: اجلسونی! فأجلسوه فقال:

أ باللّه تفرقنی فانّی أقول له إذا لقیته: استعملت علیهم خیر أهلک! (بریء) من المرض و برأ فهو بارئ و معناه مزایلهٔ المرض و التباعد منه. و منه برئ من کذا براءهٔ. ورم الأنف کنایهٔ عن افراط الغیظ لأنه یردف الاغتیاظ الشدید أن یتورم انف المغتاظ و ینتفخ منخراه، قال:

و لا یهاج إذا ما أنفه ورما النضائد: الوسائد و الفرش و نحوها مما ینضد، الواحدهٔ نضیدهٔ. الاذربی منسوب الی أذربیجان و روی الاذری. البحر الأمر العظیم. و المعنی: ان انتظرت حتی یضیء لک الفجر أبصرت الطریق و ان خبطت الظلماء أفضت بک الی المکروه، و قال المبرد فیمن رواه البحر ضرب ذلک مثلا لغمرات الدنیا و تحییرها أهلها. خفّض علیک أی ابق علی نفسک و هوّن الخطب علیها. بیض کسر العظم المجبور ثانیهٔ، و المعنی أنه ینکّسک الی مرضک. جعل الأنف فی القفا عبارهٔ عن غایهٔ الاعراض عن الشیء و لسّ الرأس عنه لان قصاری ذلک أن یقبل بأنفه علی ما وراءه فکأنه جعل انفه فی قفاه، و منه قولهم للمنهزم عیناه فی قفاه لنظره الی ما وراءه دائبا فرقا من الطلب. و المراد لا فرطت فی الاعراض عن الحق، أو لجعلت دیدنک الإقبال بوجهک الی من ورائک من أقاربک مختصا لهم ببرک و مؤثرا إیاهم علی غیرهم. تفرقنی:

تخوفنی أهلک، کان یقال لقریش «اهل اللّه» تفخیما لشأنهم، و کذلک کل ما یضاف الی اسم اللّه کبیت اللّه و کقولهم للّه أنت، و کقول إمرئ القیس:

فللّه عینا من رأی من تفرّق اشتّ و أنأی من فراق المحصّب» [۱].

و قال فی کتاب (أساس البلاغهٔ): «و من المجاز: ورم انفه إذا غضب.

و فی حدیث أبی بکر رضی اللّه عنه. کلّکم ورم انفه أن یکون له الأمر من

---

[۱] الفائق فی غریب الحدیث ۱/ ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۵

دونه» [۱].

و قال ابن الأثیر: «و منه حدیث أبی بکر: ولّیت أمورکم خیرکم فکلکم ورم انفه علی أن یکون له من دونه. أی امتلاء و انتفخ من ذلک غضبا، و خص الأنف بالذکر لأنه موضع الانفهٔ و الکبر کما یقال: شمخ بأنفه، و منه قول الشاعر «و لا یهاج إذا ما أنفه ورما» [۲].

و قال محمد بن مکرم الانصاری: «ورم انفه، أی غضب، و منه قول الشاعر: «و لا یهاج إذا ما انفه ورما» و فی حدیث أبی بکر رضی اللّه عنه: ولّیت أمورکم خیرکم، فکلکم ورم انفه علی ان یکون له الأمر من دونه، أی امتلاء و انتفخ من ذلک غضبا. و خص الأنف بالذکر لأنه موضع الانفهٔ و الکبر کما یقال شمخ بأنفه» [۳].

التاسع ...: ص: ۳۰۵

لقد کان طائفهٔ من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یعتقدون بطلان خلافهٔ أبی بکر و استخلافه لعمر بن الخطاب باعتبار وقوعهما بغیر مشورهٔ من المسلمین، فقد جاء فی (العقد الفرید) ما نصه:

«و قال المغیرهٔ بن شعبهٔ انی لعند عمر بن الخطاب لیس عنده احد غیری، إذ [ا] أتاه آت فقال: هل لک یا أمیر المؤمنین فی نفر من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یزعمون أن الذی فعل ابو بکر فی نفسه و فیک لم یکن له، و انه کان بغیر مشورهٔ و لا مؤامرهٔ، و قالوا: تعالوا نتعاهد ان لا نعود الی مثلها، قال عمر: و أین هم؟ قال: فی دار طلحهٔ.

فخرج نحوهم و خرجت معه و ما اعلمه یبصرنی من شدة الغضب، فلما رأوه کرهوه و ظنوا الذی جاء له، فوقف علیهم و قال: أنتم القائلون ما قلتم؟

و اللّه لا [لن تتحابوا حتی یتحاب الأربعة: الإنسان و الشیطان یغویه و هو یلعنه، و النار و الماء یطفئها و هی تحرقه، و لم یأن لکم بعد و قد آن میعادکم

---

[۱] أساس البلاغة: ورم.

[۲] النهایة فی غریب الحدیث: ورم.

[۳] لسان العرب: ورم.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۶

میعاد المسیح متی هو خارج، قال: فتفرقوا فسلک کل واحد منهم طریقا.

قال المغیرة قال لی: أدرک ابن ابی طالب فاحبسه علی، فقلت:

لا تفعل یا أمیر المؤمنین [لا یفعل امیر المؤمنین فو اللّه ما عدوت ابغضهم، فقال: أدرکه و الا قلت لک یا ابن الدباغة، فأدرکته فقلت له: قف مکانک لامامک و احلم فانه سلطان و یندم [سیندم و تندم.

قال: فأقبل عمر فقال: و اللّه ما خرج هذا الأمر الا من تحت یدک، قال علی: اتق ان لا تکون الذی نطیعک فنفتنک، قال: و تحب ان تکون هو؟ قال: لا و لکننا نذکّرک الذی نسیت، فالتفت الی عمر فقال: انصرف فقد سمعت منا عند الغضب ما کفاک، فتنحیت قریبا و ما وقفت الا خشیة ان یکون بینهما شیء فأکون قریبا، فتکلّما کلاما غیر غضبانین و لا راضیین، ثمّ رأیتهما یضحکان و تفرقا، و جاءنی عمر فمشیت معه و قلت: یغفر اللّه لک أ غضبت؟ قال: فأشار الی علی و قال: اما و اللّه لو لا دعابة فیه ما شککت فی ولایته و ان نزلت علی رغم انف قریش» [۱].

العاشر ...: ص: ۳۰۶

ان هذا الکلام ینص علی لزوم المشورة من المهاجرین و الأنصار. و لم تکن خلافة عثمان عن مشورة منهم، بل جعلها عمر بین ستة رجال من المهاجرین، و هم: أمیر المؤمنین علی علیه السلام و عثمان بن عفان، و طلحة بن عبید اللّه و الزبیر بن العوام، و سعد بن أبی وقاص، و عبد الرحمن بن عوف. و هل جاءت خلافة عثمان نتیجة الشوری حقیقة؟ کلا ... فلقد کان سعد من بنی عم عبد الرحمن، و کان یبغض علیا علیه السلام، و عبد الرحمن کان صهرا لعثمان و کان طلحة یمیل الی عثمان، و کان عمر قد أوصی أنه:

ان اجتمع خمسة علی رأی واحد و أبی واحد ضرب رأسه بالسیف، و ان اجتمع أربعة و أبی الاثنان ضرب رأساهما، فان رضی ثلاثة رجلا و ثلاثة رجلا فکونوا مع الذین فیهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقین.

---

[۱] العقد الفرید ۴/ ۲۸۱- ۲۸۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۷

فانضم سعد فی الرأی الی عبد الرحمن، و طلحة الی عثمان، و مال عبد الرحمن الی صهره ... و هکذا تمت البیعة لعثمان علی ید عبد الرحمن طبق الخطة المدبرة فأین الشوری؟! هذا إجمال القصة و إلیک بعض روایاتهم فی ذلک:

قال ابن سعد: «أخبرنا عفان بن مسلم، نا: حماد بن سلمة عن علی ابن زید بن جدعان عن أبی رافع أن عمر بن الخطاب کان مستندا الی ابن عباس و عنده ابن عمر و سعید بن زید فقال: اعلموا انی لم أقل فی الکلالة شیئا و لم أستخلف بعدی أحدا، و انه من أدرک

وفاتی من سبی العرب فهو حرّ من مال اللّه. قال سعید بن زید، انک لو أشرت برجل من المسلمین أئتمنک الناس.

فقال عمر: قد رأیت من أصحابی حرصا سیئا، و انی جاعل هذا الأمر الی هؤلاء النّفر الستة الذین مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض! ثم قال: لو أدرکنی أحد رجلین فجعلت هذا الأمر الیه لوثقت به سالم مولی أبی حذیفة و أبی عبیدة بن الجراح.

أخبرنا وکیع بن الجراح عن الأعمش عن ابراهیم قال: قال عمر: من استخلف لو کان ابو عبیدة فقال له رجل: یا أمیر المؤمنین! فأین أنت من عبد اللّه بن عمر؟ فقال: قاتلک اللّه و اللّه ما أردت اللّه بهذا. استخلف رجلا لم یحسن یطلق امرأته!؟» [۱].

و روی ابن سعد عن عمرو بن میمون فی خبر طویل: «ثم قال: ادعوا لی علیا و عثمان و طلحة و الزبیر و عبد الرحمن بن عوف و سعدا فلم یکلم أحدا منهم غیر علی و عثمان فقال یا علی! لعل هؤلاء القوم یعرفون لک قرابتک من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و صهرک و ما آتاک اللّه من الفقه و العلم، فان ولیت هذا الأمر فاتق اللّه فیه! ثم دعا عثمان فقال: یا عثمان! لعل هؤلاء القوم

---

[۱] طبقات ابن سعد- ترجمة عمر.

یعرفون لک صهرک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سنّک و شرفک، فان ولیت هذا الأمر فاتق اللّه و لا تحملن بنی أبی معیط علی رقاب الناس ثم قال ادعوا لی صهیبا فدعی فقال: صل بالناس ثلاثا و لتخل هؤلاء القوم فی بیت فإذا اجتمعوا علی رجل فمن خالفهم فاضربوا رأسه، فلما خرجوا من عند عمر قال عمر: لو ولوها الأجلح [۱] سلک بهم الطریق فقال له ابن عمر: فما یمنعک یا أمیر المؤمنین! قال اکره أتحملها حیا و میتا» [۲].

و روی فی خبر عن سماک: «و قال للأنصار: أدخلوهم بیتا ثلاثة أیام فان استقاموا و الا فادخلوا علیهم فاضربوا أعناقهم!».

و قال ابن سعد أیضا: «أخبرنا محمد بن عمر: حدثنی محمد بن موسی عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة عن أنس بن مالک، قال: أرسل عمر ابن الخطاب الی أبی طلحة الانصاری قبل أن یموت بساعة فقال: یا أبا طلحة! کن فی خمسین من قومک من الأنصار مع هؤلاء النّفر من أصحاب الشوری فإنهم فیما أحسب سیجتمعون فی بیت أحدهم، فقم علی ذلک الباب بأصحابک فلا تترک أحدا یدخل علیهم و لا تترکهم یمضی الیوم الثالث حتی یؤمروا أحدهم، اللهم أنت خلیفتی علیهم».

و جاء فی ما رواه عن عمرو بن میمون «و قالوا له حین حضره الموت:

استخلف! فقال: لا أجد أحدا أحق بهذا الأمر من هؤلاء النّفر الذین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض فأیهم استخلف فهو الخلیفة، فسمی علیا علیه السلام و عثمان و طلحة و الزبیر و عبد الرحمن و سعدا، فان أصابت سعدا فذاک، و الا فأیهم استخلف فلیستعن به فانی لم أعزله عن عجز و لا خیانة، قال: و جعل عبد اللّه معهم یشاورونه و لیس له من الأمر شیء، قال فلما اجتمعوا قال عبد الرحمن: اجعلوا أمرکم الی ثلاثة نفر منکم، فجعل الزبیر أمره

---

[۱] یعنی علیا علیه السلام.

[۲] طبقات ابن سعد ۳/ ۳۳۸- ۳۳۹.

الی علی و جعل طلحة أمره الی عثمان، و جعل سعد أمره الی عبد الرحمن فأتمروا أولئک الثلاثة حین جعل الأمر إلیهم فقال عبد الرحمن: أیکم یبرأ من الأمر و یجعل الیّ و لکم اللّه علی الا آلوکم عن أفضلکم و خیرکم للمسلمین، فأسکت الشیخان علی و عثمان فقال عبد الرحمن: تجعلانه الیّ و انا اخرج منها! فو اللّه لا آلوکم عن أفضلکم و خیرکم للمسلمین، قالوا: نعم! فخلا بعلی علیه السلام فقال: ان لک من القرابة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و القدم، و اللّه علیک لئن استخلفت لتعدلن و لئن استخلف عثمان

لتسمعن و لتطيعن فقال: نعم! قال: و خلا بعثمان فقال مثل ذلک، قال فقال عثمان: نعم! قال: فقال ابسط يدک يا عثمان! فبسط يده فبايعه!».

و قال أبو بكر بن أبی شيبة فی (المصنف) فی ما رواه عن عمرو بن ميمون فی خبر مقتل عمر «فقالوا له حين حضره الموت: استخلف! فقال: لا أجد أحدا أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر الذين توفی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و هو عنهم راض، فأيهم استخلفوا فهو الخليفة بعدی، فسمی عليا و عثمان و طلحة و الزبير و عبد الرحمن بن عوف و سعدا، فان أصابت سعدا فذلک و الا فأيهم استخلف فليستعن به فانی لم أنزعه عن عجز و لا خيانة، قال: و جعل عبد اللّه بن عمر يشاور معهم و ليس له من الأمر شیء، قال: فلما اجتمعوا قال عبد الرحمن بن عوف: اجعلوا أمركم يشاورونه ثلاثة نفر، قال، فجعل الزبير أمره الی علی و جعل طلحة أمره الی عثمان و جعل سعد أمره الی عبد الرحمن، قال: فأتمروا أولئک الثلاثة حين جعل الأمر إليهم، قال: فقال عبد الرحمن، إياكم يتبرأ من الأمر و يجعل الأمر الیّ و لكم اللّه علی أن لا آلو عن أفضلكم و خيركم للمسلمين؟ قالوا: نعم! فخلا بعلی فقال: ان لک من القرابة من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و القدم ولی اللّه عليک لئن استخلفت لتعدلن و لئن استخلف عثمان لتسمعن و لتطيعن، قال: فقال: نعم! قال: و خلا بعثمان فقال مثل ذلک، فقال له عثمان: نعم! ثم قال: يا عثمان ابسط يدک! فبسط يده و بايعه علی و الناس»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۰

و فيه: «حدثنا وكيع عن إسرائيل عن أبی اسحق عن عمرو بن ميمون الأودی أن عمرو بن الخطاب لما حضر قال: ادعوا الی عليا و طلحة و الزبير و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و سعدا، قال: فلم يكلم أحدا منهم الا عليا و عثمان فقال: يا علی! لعل هؤلاء القوم يعرفون لک قرابتک و ما آتاک اللّه من العلم و الفقه، فاتق اللّه و ان وليت هذا الأمر فلا ترفعن بنی فلان علی رقاب الناس! و قال لعثمان يا عثمان: ان هؤلاء القوم لعلهم يعرفون لک صهرک من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و سنک و شرفک، فان أنت و ليت هذا الأمر فاتق اللّه و لا ترفع بنی فلان علی رقاب الناس! فقال: ادعوا لی صهيبا فقال صل بالناس ثلاثا و ليجتمع هؤلاء الرهط فليخلوا فان أجمعوا علی رجل فأضربوا رأس من خالفهم».

و أخرج البخاری الخبر المذكور و هذا نصه «فقالوا: أوص يا أمير المؤمنين! استخلف! قال: ما أجد أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر أو الرهط الذين توفی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و هو عنهم راض، فسمی عليا و عثمان و الزبير و طلحة و سعد، و عبد الرحمن، و قال: يشهدكم عبد اللّه بن عمر و ليس له من الأمر شیء كهيئة التعزية له، فان أصابت الإمرة سعدا فهو ذاک و الا فليستعن به أيكم ما أمر فانی لم أعزله عن عجز و لا خيانة».

و فيه: «فلما فرغ من دفنه اجتمع هؤلاء الرهط فقال عبد الرحمن:

اجعلوا أمركم الی ثلثة منكم فقال الزبير: قد جعلت أمری الی علی، فقال طلحة: قد جعلت أمری الی عثمان، و قال سعد: قد جعلت أمری الی عبد الرحمن بن عوف، فقال عبد الرحمن: أيكما تبرأ من هذا الأمر فنجعله اليه و اللّه عليه و الإسلام لينظرنّ أفضلهم فی نفسه فأسکت الشيخان، فقال عبد الرحمن: أ فتجعلونه الی و اللّه علیّ أن لا آلو عن أفضلكم، قالا: نعم! فأخذ بيد أحدهما فقال لک قرابة من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و القدم فی الإسلام ما قد علمت فاللّه عليک لئن أمرتک لتعدلن و لئن أمرت عثمان لتسمعن و لتطيعن، ثم خلا بالآخر فقال له مثل ذلک، فلما أخذ الميثاق قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۱

ارفع يدک يا عثمان! فبايعه و بايع له علی و ولج أهل الدار فبايعوه».

و قال اليعقوبی: «و صير الأمر شوری بين ستة نفر من أصحاب رسول اللّه علی بن أبی طالب و عثمان بن عفان و عبد الرحمن بن عوف و الزبير ابن العوام و طلحة بن عبد اللّه و سعد بن أبی وقاص و قال: أخرجت سعيد بن زيد لقرابته منی فقيل له فی ابنه عبد اللّه بن عمر، قال: حسب آل الخطاب ما تحملوا منها، ان عبد اللّه لم يحسن يطلق امرأته، و أمر صهيبا أن يصلی بالناس حتی يتراضوا من الستة

بواحد و استعمل أبا طلحة زید بن سهل الانصاری و قال ان رضی أربعة و خالف اثنان فاضرب عنق الاثنین! و ان رضی ثلثة و خالف ثلثة فاضرب أعناق الثلثة الذین لیس فیهم عبد الرحمن! و ان جازت الثلثة الأیام و لم یتراضوا بأحد فاضرب أعناقهم جمیعا! و کانت الشوری بقیة ذی الحجة سنة ۲۳ و صهیب یصلی بالناس و هو الذی صلی علی عمر، و کان أبو طلحة یدخل رأسه إلیهم و یقول: العجل! العجل! فقد قرب الوقت و انقضت المدة».

قال: «و کان عبد الرحمن بن عوف الزهری لما توفی عمر و اجتمعوا للشوری و سألهم أن یخرج نفسه منها علی أن یختار منهم رجلا ففعلوا ذلک فأقام ثلثة أیام و خلی بعلی بن أبی طالب فقال: لنا اللّه علیک ان ولیت هذا الأمر أن تسیر فینا بکتاب اللّه و سنة نبیه و سیرة أبی بکر و عمر، فقال: أسیر فیکم بکتاب و سنة نبیه ما استطعت. فخلا بعثمان فقال له: لنا اللّه علیک ان ولیت هذا الأمر أن تسیر فینا بکتاب اللّه و سنة نبیه و سیرة أبی بکر و عمر، فقال: لکم أن أسیر فیکم بکتاب اللّه و سنة نبیه و سیرة أبی بکر و عمر، ثم خلی بعلی فقال له مثل مقالته الاولی فأجابه مثل الجواب الاول، ثم خلی بعثمان فقال لکم أن أسیر فیکم بکتاب اللّه و سنة نبیه و سیرة أبی بکر و عمر، ثم خلی بعلی فقال له مثل مقالته الاولی فأجابه مثل الجواب الاول، ثم خلی بعثمان فقال له مثل المقالة الاولی فأجابه مثل ما کان أجابه ثم خلی بعلی فقال له مثل المقالة الاولی فقال: ان کتاب اللّه و سنة نبیه لا یحتاج معهما الی إجیری أحد، أنت مجتهد تزوی هذا الأمر عنی. فخلا بعثمان فأعاد علیه القول فأجابه

بذلک الجواب و صفق علی یده و خرج عثمان و الناس یهنئونه» [۱].

قال «و مال قوم مع علی بن أبی طالب و تحاملوا فی القول علی عثمان، فروی بعضهم قال: دخلت مسجد رسول اللّه فرأیت رجلا جاثیا علی رکبتیه یتلهف تلهف من کانّ الدنیا کانت له فسلبها و هو یقول: وا عجبا لقریش و دفعهم هذا الأمر علی (عن. ظ) أهل بیت نبیهم و فیهم اول المؤمنین و ابن عم رسول اللّه، اعلم الناس و أفقههم فی دین اللّه و أعظمهم غناء فی الإسلام و أبصرهم بالطریق و أهداهم للصراط المستقیم، و اللّه لقد زووها عن الهادی المهتدی الطاهر النقی، و ما أرادوا إصلاحا للامة و لا صوابا فی المذهب و لکنهم آثروا الدنیا علی الآخرة، فبعدا و سحقا للقوم الظالمین! فدنوت منه فقلت: من أنت؟ یرحمک اللّه! و من هذا الرجل فقال: أنا المقداد بن عمرو و هذا الرجل علی بن أبی طالب، قال فقلت: ألا تقوم بهذا الأمر فأعینک علیه؟ فقال: یا ابن أخی! ان هذا الأمر لا یجزی فیه الرجل و لا الرجلان. ثم خرجت فلقیت أبا ذر فذکرت له ذلک فقال: صدق أخی المقداد».

قال: «و روی أن عثمان اعتلّ علّة اشتدّت به فدعا حمران ابن أبان و کتب عهدا لمن بعده و ترک موضع الاسم ثم کتب الی عبد الرحمن بن عوف و ربطه و بعث به الی ام حبیبة بنت أبی سفیان فقرأه حمران فی الطریق فأتی عبد الرحمن فأخبره، فقال عبد الرحمن و غضب غضبا شدیدا: استعمله علانیة و یستعملنی سرا! و نمی‌الخبر و انتشر بذلک فی المدینة و غضب بنو أمیة، فدعا عثمان بحمران مولاه فضربه مائة سوط و سیّره الی البصرة، فکان سبب العداوة بینه و بین عبد الرحمن بن عوف و وجّه الیه عبد الرحمن بن عوف بابنه فقال له قل له: و اللّه لقد بایعتک و ان فیّ ثلث خصال أفضلک بهنّ: انی حضرت بدرا و لم تحضرها، و حضرت بیعة الرضوان و لم تحضرها، و ثبتّ یوم احد و انهزمت! فلما أدّی ابنه الرسالة الی عثمان قال له قل له: أما غیبتی عن

---

[۱] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۵۲.

بدر فانی أقمت علی بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فضرب لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم سهمی و أجری.

و أمّا بیعة الرضوان فقد صفق لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بیمینه علی شماله فشمال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خیر من أیمانکم، و أما یوم أحد فقد کان ما ذکرت الّا أن اللّه قد عفا عنی. و لقد فعلنا أفعالا لا ندری أغفرها اللّه أم لا؟!».

و قال الطبری «حدّثنی سلمة بن جنادة، قال: ثنا سلیمان بن عبد العزیز بن أبی ثابت بن عبد العزیز بن عمر بن عبد الرحمن بن عوف، قال:

ثنا أبی عن عبد اللّه ابن جعفر عن أبیه عن المسور بن محرمة، و کانت امّه عاتکة بن عوف، قال: خرج عمر بن الخطاب یوما یطوف فی السوق فلقیه أبو لؤلؤ غلام المغیرة بن شعبة و کان نصرانیا فقال: یا أمیر المؤمنین! أعدنی علی المغیرة بن شعبه فان علی خراجا کثیرا، قال: و کم خراجک؟ قال: درهمان فی کل یوم، قال و أیش صناعتک قال: نجار نقاش حداد قال: فما أری خراجک بکثیر علی ما تصنع من الاعمال قد بلغنی أنک تقول: لو أردت أن أعمل رحی تطحن بالریح فعلت، قال: نعم! قال: فاعمل لی رحی، قال: لئن سلمت لأعملن لک رحی یتحدث بها من فی المشرق و المغرب، ثم انصرف عنه.

فقال عمر رضی اللّه عنه: لقد توعّدنی العبد آنفا! قال: ثم انصرف عمر الی منزله فلما کان من الغد جاءه کعب الأحبار فقال له یا أمیر المؤمنین! اعهد فإنک میت فی ثلاثة أیام، قال: و ما یدریک! قال: أجده فی کتاب اللّه عز و جل التوراة، قال عمر: اللّه! انک لتجد عمر بن الخطاب فی التوراة؟! قال: اللهم لا و لکنی أجد صفتک و حلیتک و أنه قد فنی أجلک، قال: و عمر لا یحسی وجعا و لا ألما، فلما کان من الغد جاءه کعب فقال: یا أمیر المؤمنین! ذهب یوم و بقی یومان، قال: ثم جاءه من غد الغد فقال: ذهب یومان و بقی یوم و لیلة و هی لک الی صبیحتها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۴

قال: فلما کان الصبح خرج عمر الی الصلاة و کان یوکل بالصفوف رجالا فإذا استوت جاء هو فکبر. قال: و دخل أبو لؤلؤة فی الناس و فی یده خنجر له رأسان نصابه فی وسطه، فضرب عمرست ضربات إحداهن تحت سرّته و هی التی قتلته، و قتل معه کلیب بن أبی البکیر اللیثی و کان خلفه، فلما وجد عمر حر السلاح سقط و قال: أفی الناس عبد الرحمن بن عوف؟ قالوا: یا أمیر المؤمنین، هو ذا، قال تقدم فصلّ بالناس، قال: فصلی عبد الرحمن بن عوف و عمر طریح ثم احتمل فأدخل داره.

فدعا عبد الرحمن بن عوف فقال: انی أرید أن أعهد إلیک، فقال: یا أمیر المؤمنین! نعم، ان أشرت الی قبلت منک، قال: و ما ترید؟ قال: أنشدک اللّه أ تشیر علیّ بذلک؟ قال: اللهم لا! قال: و اللّه لا أدخل فیه أبدا، قال:

فهب لی صمتا حتی أعهد الی النفر الذین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض، ادع لی علیا و عثمان و الزبیر و سعدا، قال: و انتظروا أخاکم طلحة ثلاثا فان جاء و الا فاقضوا أمرکم، أنشدک اللّه یا علی ان و لیت من امور الناس شیئا أن تحمل بنی هاشم علی رقاب الناس، أنشدک اللّه یا عثمان ان ولیت من أمور الناس شیئا أن تحمل بنی أبی معیط علی رقاب الناس، أنشدک اللّه یا سعد ان ولیت من امور الناس شیئا أن تحمل أقاربک علی رقاب الناس، قوموا فتشاوروا ثم اقضوا أمرکم و لیصل بالناس صهیب.

ثم دعا أبا طلحة الانصاری فقال. قم علی بابهم فلا تدع أحدا یدخل إلیهم و أوص الخلیفة من بعدی بالأنصار الذین تبوؤا الدار و الایمان أن یحسن الی محسنهم و أن یعفو عن مسیئهم، و أوص الخلیفة من بعدی بالعرب فإنها مادة الإسلام أن یؤخذ من صدقاتهم حقها فتوضع فی فقرائهم، و أوص الخلیفة من بعدی بذمة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یوفی لهم بعهدهم، اللهم هل بلغت! ترکت الخلیفة من بعدی علی أنقی من الراحة، یا عبد اللّه بن عمر! اخرج فانظر من قتلنی، فقال: یا أمیر المؤمنین! قتلک أبو لؤلؤة غلام المغیرة بن شعبة قال: الحمد للّه الذی لم یجعل منیتی بید رجل سجد للّه سجدة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۵

واحدة! یا عبد اللّه بن عمر! اذهب الی عائشة فسلها أن تأذن لی أن أدفن مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر. یا عبد اللّه بن عمر ان اختلف القوم فکن مع الأکثر، و ان کانوا ثلاثة و ثلاثة فاتبع الحزب الذی فیه عبد الرحمن. یا عبد اللّه ائذن للناس. قال: فجعل یدخل علیه المهاجرون و الأنصار فیسلمون علیه و یقول لهم عن ملا منکم کان هذا فیقولون معاذ اللّه، قال و دخل فی الناس کعب فلما نظر الیه عمر أنشأ یقول:

فأوعدنی كعب ثلاثا أعدّها و لا شک ان القول ما قال لی كعب

و ما بی حذار الموت انی لميت و لكن حذار الذنب يتبعه الذنب

قال: فقيل له يا أمير المؤمنين لو دعوت الطبيب؟ قال فدعی طبيب من بنی الحارث بن كعب فسقاه نبيذا فخرج النبيذ مشكلا، قال فاسقوه لبنا قال فخرج اللبن أبيض. فقيل له يا أمير المؤمنين اعهد! قال: قد فرغت.

قال ثم توفی ليلهٔ الأربعاء لثلاث ليال بقين من ذی الحجهٔ سنهٔ ۲۳ قال فخرجوا به بكرهٔ يوم الأربعاء فدفن فی بيت عائشهٔ مع النبی صلّی اللّه عليه و سلّم و أبی بكر، قال و تقدم صهيب فصلی عليه و تقدم قبل ذلک رجلان من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم علی و عثمان، قال فتقدم واحد من عند رأسه و الآخر من عند رجليه فقال عبد الرحمن: لا اله الا اللّه ما أحرصكما علی الإمرهٔ! أما علمتما أن أمير المؤمنين قال: ليصل بالناس صهيب!؟ فتقدم صهيب؟! فصلی عليه قال: و نزل فی قبره الخمسهٔ».

و روی الطبری خبر عمرو بن ميمون و فيه: «ثم راحوا فقالوا: يا أمير المؤمنين! لو عهدت عهدا. فقال: قد كنت أجمعت بعد مقالتی لكم أن أنظر فأولی رجلا أمركم هو أحراكم أن يحملكم علی الحق، و أشار الی علی و رهقتنی غشيهٔ فرأيت رجلا دخل جنهٔ قد غرسها فجعل يقطف كل غضهٔ و يانعهٔ فيضمه اليه و يصيره تحته، فعلمت ان اللّه غالب أمره و متوف عمر.

فما أريد أن أتحملها حيا و ميتا. عليكم هؤلاء الرهط الذين قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم انهم من أهل الجنهٔ سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل منهم

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۶

و لست مدخله و لكن الستهٔ علی و عثمان ابنا عبد مناف و عبد الرحمن و سعد خلا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و الزبير بن العوام حواری رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و ابن عمته و طلحهٔ الخير بن عبيد اللّه، فليختاروا رجلا منهم».

و فيه «و قال لابی طلحهٔ الانصاری: يا أبا طلحهٔ! ان اللّه عز و جل طالما أعز الإسلام بكم، فاختر خمسين رجلا من الأنصار فاستحث هؤلاء الرهط حتی يختاروا رجلا منهم، و قال للمقداد بن الأسود: إذا وضعتمونی فی حفرتی فاجمع الرهط فی بيت حتی يختاروا رجلا منهم، و قال لصهيب: صل بالناس ثلاثهٔ أيام و أدخل عليا و عثمان و الزبير و سعدا و عبد الرحمن بن عوف و طلحهٔ ان قدم و أحضر عبد اللّه بن عمر و لا شیء له من الأمر و قم علی رءوسهم.

فان اجتمع خمسهٔ و رضوا رجلا و أبی واحد فاشدخ رأسه أو اضرب رأسه بالسيف و ان اتفق أربعهٔ فرضوا رجلا منهم و أبی اثنان فاضرب رءوسهما.

فان رضی ثلاثهٔ رجلا منهم و الثلاثهٔ رجلا منهم فحكموا عبد اللّه بن عمر فأی الفريقين حكم له فليختاروا رجلا منهم، فان لم يرضوا بحكم عبد اللّه بن عمر فكونوا مع الذين فيهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقين ان رغبوا عما اجتمع عليه الناس فخرجوا، فقال علی لقوم كانوا معه من بنی هاشم: ان أطيع فيكم قومكم لم تؤمروا أبدا، و تلقاه العباس، فقال: عدلت عنا! فقال: و ما علمک؟ قال: قرن بی عثمان و قال كونوا مع الأكثر فان رضی رجلان رجلا و رجلان رجلا فكونوا مع الذين فيهم عبد الرحمن بن عوف، فسعد لا يخالف ابن عمه عبد الرحمن و عبد الرحمن صهر عثمان لا- يختلفون فيوليها عبد الرحمن عثمان أو يوليها عثمان عبد الرحمن، فلو كان الآخران معی لم ينفعانی بله انی لا أرجو الا أحدهما».

و فيه: «فلقی علی سعدا فقال: اتقوا اللّه الذی تساءلون به و الأرحام ان اللّه كان عليكم رقيبا، أسألک برحم ابنی هذا من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و برحم عمی حمزهٔ منک أن لا تكون مع عبد الرحمن لعثمان ظهيرا علیّ فانی ادلی بما لا يدلی به عثمان».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۷

و فيه: «و دعا عليا فقال: عليک عهد اللّه و ميثاقه لتعملن بكتاب اللّه و سنهٔ رسوله و سيرهٔ الخليفتين من بعده، قال: أرجو أن أفعل و أعمل بمبلغ علمی و طاقتی، و دعا عثمان فقال له بمثل ما قال لعلی، قال: نعم، فبايعه فقال علی: حبوته حبو دهر! ليس هذا أول يوم

تظاهرتم فيه علينا، فصبر جميل و اللّه المستعان على ما تصفون، و اللّه ما وليت عثمان الا ليرد الأمر إليك و اللّه كل يوم هو فى شأن».

و فيه «فقال المقداد: ما رأيت مثل ما اوتى الى أهل هذا البيت بعد نبيهم انى لا عجب من قريش أنهم تركوا رجلا ما أقول ان أحدا أعلم و لا أقضى منه بالعدل، أما و اللّه لو أجد عليه أعوانا، فقال عبد الرحمن: يا مقداد! اتق اللّه فانى خائف عليك الفتنة، فقال رجل للمقداد: رحمك اللّه من أهل هذا البيت و من هذا الرجل؟ قال: أهل البيت بنو عبد المطلب و الرجل على بن أبى طالب فقال على: ان الناس ينظرون الى قريش و قريش تنظر الى بينها فتقول ان ولى عليكم بنو هاشم لم تخرج منهم أبدا و ما كانت فى غيرهم من قريش تداولتموها بينكم» [۱].

و قال أبو عمر ابن عبد ربه القرطبى فى بيان قصة الشورى: «يونس بن الحسن و هشام بن عروة عن أبيه قال: لما طعن عمر بن الخطاب قيل له: يا أمير المؤمنين! لو استخلفت؟ قال: ان تركتكم فقد ترككم من هو خير منى و ان استخلفت فقد استخلف عليكم من هو خير منى، و لو كان أبو عبيدة بن الجراح حيا لاستخلفته، فان سألنى ربى قلت: سمعت لنبيك يقول انه أمين هذه الامة، و لو كان سالم مولى أبى حذيفة حيا لاستخلفته، فأن سألنى ربى قلت: سمعت نبيك يقول: ان سالما ليحب اللّه حبا لو لم يخفه ما عصاه قيل له: فلو أنك عهدت الى عبد اللّه فانه له أهل فى دينه و فضله و قديم إسلامه، قال: بحسب آل الخطاب أن يحاسب منهم رجل واحد عن أمة محمد صلّى اللّه

---

[۱] تاريخ الطبرى ۳/ ۲۹۷.

عليه و سلّم، و لوددت أنى نجوت من هذا الأمر كفافا لا لى و لا علىّ.

ثم راحوا فقالوا: يا أمير المؤمنين! لو عهدت؟ فقال: قد كنت أجمعت بعد مقالتى لكم أن اولى رجلا أمركم أرجو أن يحملكم على الحق و أشار الى على، ثم رأيت لا- أتحملها حيا و لا ميتا، فعليكم بهؤلاء الرهط الذين قال فيهم النبى صلّى اللّه عليه و سلّم انهم من أهل الجنة منهم سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل و لست مدخله فيهم، و لكن الستة على و عثمان ابنا عبد مناف و سعد و عبد الرحمن بن عوف خال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و الزبير حوارى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ابن عمته و طلحة الخير، فليختاروا منهم رجلا، فإذا ولوكم واليا فأحسنوا موازرته.

فقال العباس لعلى: لا تدخل معهم! قال: أكره الخلاف، قال إذا ترى ما تكره! فلما أصبح عمر دعا عليا و عثمان و سعدا و الزبير و عبد الرحمن ثم قال: انى نظرت فوجدتكم رؤساء الناس و قادتهم و لا- يكون هذا الأمر الا فيكم و انى لا أخاف الناس عليكم، و لكنى أخافكم على الناس و قد قبض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو عنكم راض فاجتمعوا الى حجرة عائشة بإذنها لتشاوروا و اختاروا منكم رجلا، و ليصل بالناس صهيب ثلاثة أيام و لا يأتى اليوم الرابع الا و عليكم أمير منكم و يحضركم عبد اللّه مشيرا و لا شىء له من الأمر و طلحة شريككم فى الأمر فان قدم فى الثلثة أيام فأحضروه أمركم و ان مضت الثلاثة أيام قبل قدومه فامضوا أمركم، و من لى بطلحة؟ فقال سعد:

أنا لك به إن شاء اللّه.

ثم قال لابى طلحة الانصارى: يا أبا طلحة! ان اللّه قد أعز بكم الإسلام فاختر خمسين رجلا من الأنصار، كونوا مع هؤلاء الرهط حتى يختاروا رجلا منهم. و قال للمقداد بن الأسود الكندى إذا وضعتمونى فى حفرتى فاجمع هؤلاء الرهط حتى يختاروا رجلا منهم، و قال الصهيب: صل بالناس ثلاثة أيام و ادخل عليا و عثمان و الزبير و سعدا و عبد الرحمن و طلحة ان حضر، و أحضر عبد اللّه بن عمر و ليس له فى الأمر شىء و قم على رءوسهم. فان

اجتمع خمسهٔ علی رأی واحد و أبی واحد فاشدخ رأسه بالسیف! و ان اجتمع أربعهٔ فرضوا و أبی الاثنان فاضرب رأسیهما، فان رضی ثلاثهٔ رجلا و ثلاثهٔ رجلا فحکموا عبد اللّه بن عمر فان لم یرضوا بعبد اللّه فکونوا مع الذین فیهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقین ان رغبوا عما اجتمع علیه الناس و خرجوا.

فقال علی لقوم معه من بنی هاشم: ان أطیع فیکم قومکم فلن یؤمروکم أبدا، و تلقاه العباس فقال له: عدلت عنا! قال له: و ما أعلمک؟ قال قرن بی عثمان ثم قال: ان رضی رجلان رجلا و رجلا و رجلا فکونوا مع الذین فیهم عبد الرحمن بن عوف، فلو کان الآخران معی ما نفعانی، فقال العبّاس: لم أدفعک فی شیء الا رجعت الی متأخرا بما أکره. أشرت علیک عند وفاهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی هذا الأمر فأبیت. و أشرت علیک حین سماک عمر فی الشوری أن لا تدخل معهم فأبیت، فاحفظ عنی واحدهٔ: کلما عرض علیک القوم فأمسک الی أن یولوک و احذر هذا الرّهط فإنهم لا یبرحون یدفعوننا عن هذا الأمر حتی یقوم لنا فیه غیرنا.

فلما مات عمر و أخرجت جنازته تصدی علی و عثمان أیهما یصلی علیه فقال عبد الرحمن: کلا کما یحب الأمر! لستما من هذا فی شیء! هذا صهب استخلفه عمر یصلی بالنّاس ثلاثا حتی یجتمع النّاس علی امام، فصلی علیه صهیب فلما دفن عمر جمع المقداد بن الأسود أهل الشوری فی بیت عائشهٔ بإذنها و هم خمسهٔ معهم ابن عمر و طلحهٔ غائب و أمروا أبا فروهٔ فحجبهم، و جاء عمرو بن العاص و المغیرهٔ بن شعبهٔ فجلسا بالباب فحصبهما سعد و أقامهما و قال:

تریدان أن تقولا حضرنا و کنّا فی الشوری.

فتنافس القوم فی الأمر و کثر بینهما الکلام کل یری انه أحق بالأمر، فقال أبو طلحهٔ، لا تتدافعوا فانی أخاف أن تناقضوها، لا و الذی ذهب بنفس محمد لا أزیدکم علی الأیام الثلاثهٔ التی أمر بها عمر و أجلس فی بیتی، فقال

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۰

عبد الرحمن. أیکم تخرج منها نفسه و یتقلدها علی أن ولیها أفضلکم؟ فلم یجبه أحد، قال: فأنا أتخلع منها، قال عثمان: أنا أول من رضی فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: عبد الرحمن أمین فی السماء أمین فی الأرض، فقال القوم: رضینا و علی ساکت، فقال: ما تقول یا أبا الحسن! قال: أعطنی موثقا لتوثرن الحق و لا تتّبع الهوی و لا تخص ذا رحم و لا تألوا لامّهٔ نصحا، قال: أعطونی مواثیقکم علی أن تکونوا معی علی من نکل و أن ترضوا بما أخذت لکم.

فتوثق بعضهم من بعض و جعلوها الی عبد الرحمن فخلا بعلی فقال:

انک أحق بالأمر لقرابتک و سابقتک و حسن أثرک و لم تبعد فمن أحق بها بعدک من هؤلاء؟! قال: عثمان. ثم خلا بعثمان فسأله من مثل ذلک فقال: علی. ثم خلا بسعد فقال علی ثم خلا بالزبیر فقال عثمان: فقال عمار ابن یاسر لعبد الرحمن: ان أردت أن لا یختلف علیک اثنان فولّ علیّا، و قال ابن أبی سرح: ان أردت أن لا یختلف علیک قرشیّ فولّ عثمان، و قال عبد الرحمن: و اللّه ما خلعت نفسی و أنا أری فیه خیرا لانی علمت أنه لا یلی بعد أبی بکر و عمر أحد یرضی الناس أمره. فلما أحدث عثمان ما أحدث من تولیهٔ الأحداث من أهل بیته و تقدیم قرابته قیل لعبد الرحمن: هذا کله فعلک؟

قال: لم ظن هذا به و لکن للّه علی أن لا أکلمه أبدا؟ فمات عبد الرحمن و هو مهاجر لعثمان. و دخل علیه عثمان عائدا فتحول عنه الی الحائط و لم یکلمه».

و قال ابن عبد ربه «فلما أحدث عثمان ما أحدث من تأمیر الأحداث من أهل بیته علی الجلهٔ من أصحاب محمد قیل لعبد الرحمن: هذا عملک! قال:

ما ظننت هذا! ثم مضی و دخل علیه و عاتبه و قال: انما قدمتک علی أن تسیر فینا بسیرهٔ أبی بکر و عمر فخالفتهما و حابیت أهل بیتک و أوطأتهم رقاب المسلمین! فقال: ان عمر کان یقطع قرابته فی اللّه، و أنا أصل قرابتی فی اللّه! قال عبد الرحمن للّه علی أن لا أکلمک أبدا! فلم یکلمه أبدا حتی مات و دخل

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۱

علیه عثمان عائدا له فی مرضه فتحول عنه الی الحائط و لم یکلمه» [۱].

و قال ابن الأثیر الجزری فی (الکامل): «قال المسور بن مخرمهٔ: خرج عمر بن الخطاب یطوف یوما فی السوق، فلقیه أبو لؤلؤ غلام المغیرهٔ بن شعبهٔ و کان نصرانیا فقال: یا أمیر المؤمنین! أعدنی علی المغیرهٔ بن شعبهٔ فان علی خراجا کثیرا، قال: و کم خراجک؟ قال: درهمان کل یوم، قال، و أیش صناعتک؟ قال: نجار، نقاش، حداد. قال: فما أری خراجک کثیرا علی ما تصنع من الاعمال! قد بلغنی أنک تقول: لو أردت أن أصنع رحی تطحن بالریح لفعلت؟! قال: فاعمل لی رحی، قال: لئن سلمت لا أعملن لک رحی یتحدث بها من المشرق و المغرب! ثم انصرف عنه. فقال عمر؟ لقد أوعدنی العبد الآن.

ثم انصرف عمر الی منزله، فلما کان الغد جاءه کعب الأحبار فقال له یا أمیر المؤمنین! اعهد فإنک میت فی ثلث لیال: قال: و ما یدریک؟ قال:

أجده فی کتاب التوریهٔ، قال عمر: أ تجد عمر بن الخطاب فی التوریهٔ؟ قال:

اللهم لاـ و لکنی أجد حلیتک و صفتک و أنک قد فنی أجلک قال: و عمر لا یحس وجعا فلما کان الغد جاءه کعب فقال: بقی یومان، فلما کان الغد جاء کعب فقال: مضی یومان و بقی یوم، فلما أصبح خرج عمر الی الصلاهٔ و کان یوکل بالصفوف رجالا فإذا استوت کبر و دخل أبو لؤلؤهٔ فی الناس و بیده خنجر له رأسان نصابه فی وسطه. فضرب عمر ست ضربات إحداهن تحت سرته و هی التی قتلته، و قتل معه کلیب بن أبی بکیر اللیثی و هو حلیفه (خلفه. ظ) و قتل جماعهٔ غیره، فلما وجد عمر حر السلاح سقط و أمر عبد الرحمن بن عوف فصلی بالناس و عمر طریح فاحتمل فأدخل بیته.

و دعا عبد الرحمن فقال له: انی أرید أن أعهد إلیک، قال: أ تشیر علی بذلک؟! قال: أللهم لا! قال: و اللّه لا أدخل فیه أبدا! قال: فهبنی صمتا

---

[۱] العقد الفرید ۴/ ۲۷۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۲

حتی أعهد الی النفر الذین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض، ثم دعا علیا و عثمان و الزبیر و سعدا فقال: انتظروا أخاکم طلحهٔ ثلاثا فان جاء و الا فاقضوا أمرکم، أنشدک اللّه یا علی ان ولیت من أمور الناس شیئا أن تحمل بنی هاشم علی رقاب الناس أنشدک اللّه یا عثمان ان ولیت من امور الناس شیئا أن تحمل بنی أبی معیط علی رقاب الناس، أنشدک اللّه یا سعد ان ولیت من أمور الناس شیئا ان تحمل أقاربک علی رقاب الناس، قوموا أمرکم فتشاوروا ثم اقضوا و لیصل بالناس صهیب.

ثم دعا ابا طلحهٔ الأنصاری فقال: قم علی بابهم فلا تدع أحدا یدخل إلیهم، و أوص الخلیفهٔ من بعدی بالأنصار الذین تبوّءوا الدار و الایمان ان یحسن الی محسنهم و یعفو عن مسیئهم، و أوص الخلیفهٔ بالعرب فإنهم مادهٔ الإسلام ان یؤخذ من صدقاتهم حقها فتوضع فی فقرائهم، و أوص الخلیفهٔ بذمهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان یوفی لهم بعهدهم، اللهم هل بلغت! لقد ترکت الخلیفهٔ من بعدی علی أتقی من الراحهٔ. یا عبد اللّه بن عمر! اخرج فانظر من قتلنی، قال: یا أمیر المؤمنین قتلک ابو لؤلؤهٔ غلام المغیرهٔ بن شعبهٔ.

قال: الحمد للّه الذی لم یجعل منیتی بید رجل سجد للّه سجدهٔ واحدهٔ، یا عبد اللّه بن عمر اذهب الی عائشهٔ فسلها ان تأذن لی ان ادفن مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر. یا عبد اللّه ان اختلف القوم فکن مع الأکثر فان تساووا فکن مع الحزب الذی فیه عبد الرحمن بن عوف، یا عبد اللّه ائذن للناس، فجعل یدخل علیه المهاجرون و الأنصار فیسلمون علیه و یقول لهم: أ هذا عن ملإ منکم؟! فیقولون: معاذ اللّه: قال: و دخل کعب الأحبار مع الناس فلما رآه عمر قال:

توعدنی کعب ثلاثا اعدّها و لا شک ان القول ما قال لی کعب

و ما بى حذار الموت انى لميت و لكن حذار الذنب يتبعه الذنب

و دخل عليه على يعود فقعد عنه رأسه و جاء ابن عباس فأثنى عليه فقال له عمر: أنت لى بهذا يا ابن عباس! فأومأ الى (اليه ظ) على ان قل: نعم!

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۳

فقال ابن عباس: نعم! فقال عمر: لا تغرنى أنت و أصحابك! ثم قال: يا عبد اللّه! خذ رأسى عن الوسادهٔ فضعه فى التراب لعل اللّه جل ذكره ينظر الى فيرحمنى و اللّه لو ان لى ما طلعت عليه الشمس لافتديت به من هول المطلع، و دعى له طبيب من بنى الحرث بن كعب فسقاه نبيذا فخرج غير متغير، فسقاه لبنا فخرج كذلك ايضا، فقال له: اعهد يا امير المؤمنين! قال: قد فرغت».

و قال فى بيان قصّهٔ الشورى: «و قال لأبى طلحهٔ الأنصارى: يا ابا طلحهٔ! ان اللّه طالما أعز بكم الإسلام فاختر خمسين رجلا من الأنصار فاستحث هؤلاء الرهط حتى يختاروا رجلا منهم، و قال للمقداد بن الأسود:

إذا وضعتمونى فى حفرتى فاجمع هؤلاء الرهط فى بيت حتى يختاروا رجلا، و قال لصهيب: صل بالناس ثلاثهٔ ايام و ادخل هؤلاء الرهط بيتا و قم على رءوسهم فان اجتمع خمسهٔ و ابى واحد فأشدخ رأسه بالسيف، و ان اتفق أربعهٔ و ابى اثنان فاضرب رءوسهما، و ان رضى ثلاثهٔ رجلا فحكموا عبد اللّه بن عمر، فان لم يرضوا بحكم عبد اللّه بن عمر فكونوا مع الذين فيهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقين ان رغبوا عما اجتمع فيه الناس، فخرجوا فقال على لقوم معه من بنى هاشم: ان أطيع فيكم قومكم لم تؤمروا ابدا و تلقاه عمه العباس فقال: عدلت عنا! فقال و ما علمك؟! قال: قرن بى عثمان و قال كونوا مع الأكثر فان رضى رجلان رجلا و رجلان و رجلا فكونوا مع الذين فيهم عبد الرحمن، فسعد لا يخالف ابن عمه و عبد الرحمن صهر عثمان لا يختلفون فيوليها أحدهما الآخر، فلو كان الآخران معى لم ينفعانى».

و قال: «و دعا عليا و قال: عليك عهد اللّه و ميثاقه لتعملن بكتاب اللّه و سنهٔ رسوله و سيرهٔ الخليفتين من بعده، قال: ارجوا ان افعل فأعمل بمبلغ علمى و طاقتى، و دعا عثمان فقال له مثل ما قال لعلى فقال نعم، نعمل، فرفع رأسه الى سقف المسجد و يده فى يده عثمان، فقال: اللهم اسمع و اشهد! اللهم انى قد جعلت ما فى رقبتى من ذلك فى رقبهٔ عثمان فبايعه.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۴

فقال على: ليس هذا اول يوم تظاهرتم فيه علينا، فصبر جميل و اللّه المستعان على ما تصفون و اللّه ما وليت عثمان الا ليرد الأمر إليك، و اللّه كل يوم فى شأن فقال عبد الرحمن: يا على! لا تجعل على نفسك حجهٔ و سبيلا، فخرج على و هو يقول: سيبلغ الكتاب أجله.

فقال المقداد: يا عبد الرحمن! أما و اللّه لقد تركته و انه من الذين يقضون بالحق و به يعدلون، فقال يا مقداد! و اللّه لقد اجتهدت للمسلمين. قال: ان كنت أردت اللّه فأثابك اللّه ثواب المحسنين، فقال المقداد: ما رأيت مثل ما أتى الى اهل هذا البيت بعد نبيهم، انى لا عجب من قريش انهم تركوا رجلا ما أقول و لا أعلم أن رجلا أقضى بالعدل و لا اعلم منه، أما و اللّه لو أجد أعوانا عليه! فقال عبد الرحمن: يا مقداد: اتّق اللّه، فانى خائف عليك الفتنهٔ، فقال رجل للمقداد رحمك من أهل هذا البيت و من هذا الرجل؟ قال: اهل البيت بنو عبد المطلب و الرجل على بن أبى طالب. فقال على: ان الناس ينظرون الى قريش و قريش تنظر بينها فتقول: ان ولى عليكم بنى هاشم لم تخرج منهم أبدا و ما كانت فى غيرهم تتداولوها بينكم» [۱].

و قال ابو الفداء «ثم دخلت سنهٔ أربع و عشرين فيها عقب موت عمر اجتمع أهل الشورى و هم على و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن أبى وقّاص و عبد اللّه بن عمر رضى اللّه عنهم، و كان قد شرط عمر أن يكون ابنه عبد اللّه شريكا فى الرأى و لا يكون له حظ فى الخلافهٔ، و طال الأمر بينهم و كان قد جعل لهم عمر مدهٔ ثلاثهٔ أيام و قال: لا يمضى اليوم الرابع الّا و لكم امير و ان اختلفتم فكونوا مع الذى معه عبد الرحمن.

فمضى على الى العباس رضى اللّه عنهما و قال له: عدل عنا لان سعدا لا يخالف عبد الرحمن لأنه ابن عمه و عبد الرحمن صهر عثمان،

فلا يختلفون فيوليها أحدهم الآخر، فقال العباس: لم أدفعك عن شيء الا رجعت اليّ

---

[۱] الكامل فى التاريخ ۳/ ۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۵

مستأخرا، أشرت عليك قبل وفاهٔ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن تسأله فيمن يجعل هذا الأمر فأبيت، و أشرت عليك حين سمّاك عمر فى الشورى أن لا تدخل فيهم فأبيت، و هذا الرهط لا يبرحون يدفعوننا عن هذا الأمر حتى يقوم له غيرنا و أيم اللّه لا يناله الا بشر لا ينفع معه خير.

ثم جمع عبد الرحمن الناس بعد أن أخرج نفسه عن الخلافهٔ فدعا عليا فقال: عليك عهد اللّه و ميثاقه لتعملن بكتاب اللّه و سنهٔ رسوله و سيرهٔ الخليفتين من بعده، فقال: أرجو أن أفعل و أعمل مبلغ علمى و طاقتى، و دعا بعثمان و قال له مثل ما قال لعلى (فقال: نعم. صح. ظ) فرفع عبد الرحمن رأسه الى سقف المسجد و يده فى يد عثمان و قال: اللهم اسمع و اشهد، اللهم انى جعلت ما فى رقبتى من ذلك فى رقبهٔ عثمان و بايعه.

فقال على: ليس هذا اول يوم تظاهرتم علينا فيه، فصبر جميل و اللّه المستعان على ما تصفون، و اللّه ما وليت عثمان الا ليردّ الأمر إليك، و اللّه كل يوم هو فى شأن! فقال عبد الرحمن: يا على: لا تجعل على نفسك حجهٔ و سبيلا، فخرج على و هو يقول: سيبلغ الكتاب أجله.

فقال المقداد بن الأسود لعبد الرحمن: و اللّه لقد تركته- يعنى عليا- و انه من الذين يقضون بالحق و به يعدلون، فقال: يا مقداد! لقد أجهدت (اجتهدت: ظ) للمسلمين، فقال المقداد: انى لا عجب من قريش انهم تركوا رجلا ما أقول و لا أعلم أن رجلا أقضى بالحق و لا أعلم منه، فقال عبد الرحمن: يا مقداد اتّق اللّه فانى أخاف عليك الفتنهٔ.

ثم لما أحدث عثمان رضى اللّه عنه ما أحدث من توليهٔ الأمصار للاحداث من أقاربه روى انه قيل لعبد الرحمن بن عوف، هذا كله فعلك! فقال: لم أظن هذا به لكن للّه علىّ أن لا أكلمه ابدا، و مات عبد الرحمن و هو مهاجر لعثمان رضى اللّه عنهما و دخل عليه عثمان عائدا فى مرضه فتحول الى الحائط و لم يكلمه» [۱].

---

[۱] المختصر فى أحوال البشر ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۶

(قال الميلانى):

الحمد للّه حمد الشاكرين على أن وفّقنا لإتمام مجلد (حديث الثقلين) من هذه الموسوعهٔ، و نسأله تعالى أن يتقبل هذا العمل و سائر أعمالنا بفضله و كرمه، و أن يوفقنا للاعتصام بالثقلين و الحشر معهما فى الدنيا و الآخرهٔ. انه سميع مجيب و آخر دعوانا أن الحمد للّه رب العالمين.

[الجزء الرابع]

اشارهٔ

(بسم الله الرحمن الرحيم) الحمد للّه رب العالمين، و الصلاهٔ و السلام على سيّدنا محمّد و آله الطاهرين، و لعنهٔ اللّه على أعدائهم أجمعين من الأوّلين و الآخرين.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الکبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ علی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷

حدیث السفینة ... ص: ۷

اشارة

و من ألفاظه:

«ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

أخرجه أحمد

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹

کلمة المؤلّف ... ص: ۹

لا ریب فی أن النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان حریصا علی أن تبقی شریعته و تثمر جهوده.

و لا ریب أیضا فی أنه کان حریصا علی أمته و رءوفا بهم.

فهذه مقدمة ... لا مناقشة فیها لأحد من المسلمین ...

و مقدمة أخری: إن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان علی علم بما سیکون فی أمته ... و لا بدّ من أن یکون النبی کذلک ... و الأحادیث الواردة عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تؤکّد ذلک.

لقد ثبت عنه و اشتهر أنه قال: «افترقت أمّة موسی بعد نبیّها علی إحدی و سبعین فرقة، واحدة منها ناجیة و الباقون فی النار، و افترقت أمّة عیسی بعد نبیّها علی اثنتین و سبعین فرقة، واحدة منها ناجیة و الباقون فی النار. و ستفترق أمّتی بعدی علی ثلاث و سبعین فرقة، واحدة منها ناجیة و الباقون فی النار».

و علی ضوء هاتین المقدمتین نقول: ما ذا یکون موقف النبی الحریص علی بقاء شریعته و نجاة أمّته، و هو یعلم بافتراقها و یخبر عن أنّه لا ینجو من الأمة إلّا

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰

فرقة واحدة؟

و هل یتصوّر منه إلّا تعیین الفرقة الناجیة؟

و فعلا ... عیّن الفرقة الناجیة ...

عیّنها

بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا، و من تخلّف عنها غرق»

. فالفرقة الناجیة من الأمة هی الراکبة فی سفینة أهل البیت.

فمن الرّاکب فی هذه السفینة؟

هل الذین قتلوا أهل البیت و أهانوهم و أعرضوا عن أقوالهم، أو الذین أخذوا عنهم معالم الدین، و تابعوهم فی الأصول و الفروع، و

تفانوا من أجلهم و ضحّوا فی سبیلهم؟

لم یتمکّن أهـل السـنّهٔ- إلّا الشـاذّ النادر منهم- من إنکار أصل حـدیث السـفینهٔ و صـدوره من النبی الکریـم ... کما لا رواج لمناقشـهٔ بعضـهم فی دلالته فی سوق الاعتبار عند أهل النظر ... و لأجل ما ذکرنا ... عمد بعضهم کابن حجر المکی و عبد العزیز الدهلوی إلی دعوی أن أهل السنهٔ هم الشیعهٔ لأهل البیت، و لکنها دعوی تضحک الثکلی کما لا یخفی.

هـذا، و لو لا ثبوت هـذا الحدیث و دلالته الواضـحهٔ علی حکم النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فیه بالنجاهٔ علی الفرقهٔ التی تتمسـک بأهل البیت علیهم السـلام، و بالهلاک علی کلّ فرقهٔ تخالفهم فی الأصول و الفروع ... لما کان ذاک الاهتمام البالغ من سـیدنا أبی ذر رضـی اللّه عنه- هـذا الشـیعی المتفانی فی سبیل أمیر المؤمنین علیه السـلام، الـذی یـدور الحق معه حیثما دار و لا یفترقان- بنشـر هـذا الحدیث، و إذاعته بین المسلمین، و إعلامه بسـماعه من النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم آخذا بباب الکعبهٔ، معرّفا بنفسه إلی الناس، رافعا عقیرته قائلا: «أیها النّاس، من عرفنی فقد عرفنی، و من لم یعرفنی فأنا جندب بن جنادهٔ ... إنی سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱

(هذا الکتاب) و هذا هو الجزء الرّابع من کتابنا (نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار فی إمامهٔ الأئمهٔ الأطهار) و موضوعه حـدیث السـفینهٔ (و هو قوله صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم- فی أحـد ألفـاظه-: مثـل أهل بیتی فیکم کمثل سـفینهٔ نوح فی قوم نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک)

سندا و دلالهٔ، و هو یشتمل علی البحث فی ثلاث جهات:

الأولی: جهـهٔ السـند، و قد التزم فی هذه الجهـهٔ جانب الاختصار، و ذلک لأنّ (الدهلوی) صاحب کتاب (التحفهٔ الإثنا عشـریهٔ) المردود علیه لم یتطرّق إلی هذه الجهـهٔ بالنسـبهٔ إلی حدیث السـفینهٔ، و کأنه یذعن بصحّته- فی الأقل-. لکنّ بعض أسلافه المتعصبین، و هو ابن تیمیهٔ الحرّانی- کابر فی هذه الجهـهٔ أیضا قائلا فی الردّ علی العلّامهٔ الحلی رحمه اللّه: «و أمّا

قوله: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح.

فهذا لا یعرف له إسـناد أصلا، صحیح و لا ضعیف، و لا هو فی شیء من کتب الحدیث التی یعتمد علیها، و إن کان قد رواه من یروی أمثاله من حطّاب اللیل الذین یروون الموضوعات، فهذا ممّا یزیده وهنا و ضعفا».

فلم یکن بدّ من البحث فی هذه الجهـهٔ- و لو باختصار- لغرض إثبات تواتر هذا الحدیث و شـهرته- فضـلا عن صـحّته- و أن له أسانید صحیحهٔ فی کتب الحدیث التی یعتمد علیها، لیظهر بطلان دعوی ابن تیمیهٔ و یتبیّن کذبه أو جهله بهذه الحقیقهٔ الراهنهٔ.

فإذا لم یکن (فضائل علی لأحمد) و (المسـتدرک علی الصـحیحین) و (تهذیب الآثار) و (مسند أبی یعلی) و (مسند البزار) و (المعجم الصـغیر) و (مشـکاهٔ المصابیـح) و (المطالب العالیـهٔ بزوائـد المسانید الثمانیهٔ) و أمثالها «من کتب الحدیث التی یعتمد علیها» فأیّ کتاب عندهم یعتمدون علیه؟! و إذا کان (الأعمش) و (أبو إسحاق السبیعی) و (مسلم بن الحجاج)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲

و (الشافعی) و (الطبرانی) و (الدارقطنی) و (أبو داود) و (أحمد بن حنبل) و (البزار) و (الطبری) و (الحاکم) و (أبو نعیم الأصـفهانی) و (الخطیب البغدادی) و (ابن حجر العسقلانی) و أمثالهم «من حطاب اللیل الذین یروون الموضوعات» فمن هو المحدّث الذی یعتمدون علیه؟! الثانیهٔ: جهـهٔ الدّلالهٔ- حیث جاء ذکر بعض وجوه دلالهٔ (حدیث السفینهٔ) علی (إمامهٔ علی علیه السلام) بایجاز.

الثالثـهٔ: جهـهٔ الردّ علی (الدهلوی)- حیث تمّ الردّ علی مناقشهٔ هذا الرجل و غیره فی دلالهٔ هذا الحدیث علی الإمامهٔ جملهٔ و تفصـیلا، و الجواب عنها من شتّی جوانبها.

فالحمد للّه علی أن وفقنا لإتمام الحجهٔ و إیضاح المحجهٔ، و إنارهٔ السبیل و إثبات الحق.

و نسأله تعالی أن یجعل أعمالنا خالصهٔ لوجهه الکریم، و أن یوفّقنا لما یحبّ و یرضی، إنه سمیع مجیب.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳

کلام الدهلوی حول حدیث السفینهٔ ... ص: ۱۳

إنّ (الدهلوی) بعد أن ناقش فی دلالهٔ حدیث الثقلین عطف علیه حدیث السفینهٔ قائلا:

«و کذلک

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق»

فإنه لا یدلّ إلّا علی حصول الفلاح و الهدایهٔ بحبّهم و ببرکهٔ اتّباعهم، و أن التخلّف عن حبّهم موجب للهلاک.

و هذا المعنی- بفضل اللّه تعالی- یختص من بین جمیع الفرق الإسلامیهٔ بأهل السنّهٔ، لأنهم المتمسکون بحبل و داد أهل البیت کلّهم، حسب ما جاء به القرآن: أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ و موقفهم من أهل البیت هو نفس الموقف من الأنبیاء لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ من دون أن یؤمنوا ببعضهم و یعادوا البعض الآخر.

بخلاف الشیعهٔ، إذ لا یوجد من بینهم فرقهٔ تحب أهل البیت جمیعا، فبعضهم یوادّون طائفهٔ و یبغضون الباقین، و البعض الآخر علی العکس.

أمّا أهل السنّهٔ فلیسوا کذلک، بل إنهم یروون أحادیث الجمیع و یستندون إلیها، کما تشهد بذلک کتبهم فی التفسیر و الحدیث و الفقه. و إذا کان الشیعهٔ لا یعتبرون کتب أهل السنهٔ فبما ذا یجیبون عن الأحادیث الواردهٔ عن الشیعهٔ- سواء

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴

فی العقائد الإلهیهٔ و الفروع الفقهیهٔ- الموافقهٔ لأهل السنهٔ کما سیأتی فی هذا الکتاب؟

و لبعض علماء الشیعهٔ فی هذا المقام تأویل خدّاع، لا بدّ من ذکره و تفنیده قال: إن تشبیه أهل البیت بالسفینهٔ فی هذا الحدیث یقتضی أن لا یکون حب جمیع أهل البیت و اتّباعهم ضروریا فی النجاهٔ و الفلاح، فإن من یستقر فی زاویهٔ واحدهٔ من السفینهٔ ینجو من الغرق بلا ریب، بل إن التنقل من مکان إلی مکان فی السفینهٔ لیس أمرا مألوفا. فالشیعهٔ لتمسکهم ببعض أهل البیت ناجون، و لا یرد علیهم طعن أهل السنهٔ فی ذلک.

أما الجواب عن هذا الکلام فیکون علی نحوین.

الأول بطریق النقض: فالإمامیهٔ فی هذه الصورهٔ یجب أن لا یعتبروا الزیدیهٔ و الکیسانیهٔ و الناووسیهٔ و الفطحیهٔ منحرفین، بل هم مهتدون، لأن کلا منهم قد استقر فی زاویهٔ من هذه السفینهٔ الکبیرهٔ، و یکفی الاستقرار فی زاویهٔ واحدهٔ منها للنجاهٔ من الغرق، بل علی هذا یبطل النص علی الأئمهٔ الاثنی عشر أیضا، لأنّ کلّ زاویهٔ من السفینهٔ کافیهٔ فی الإنجاء من أمواج البحر، و الإمام هو من یوجب اتباعه النجاهٔ فی الآخرهٔ، فبهذا یبطل مذهب الإثنی عشریهٔ بل طوائف الإمامیهٔ بأسرها.

و إذا ادّعی الزیدیهٔ ما ادّعاه الاثنا عشریهٔ أجیبوا بنفس الجواب، فلا یصلح لأیّهٔ فرقهٔ من فرق الشیعهٔ التقیّد بمذهب معیّن لها، و لازم ذلک اعتبار جمیع المذاهب علی صواب، فی حین أن التناقض قائم بین هذه المذاهب، و أن اعتبار کلا الجانبین المتناقضین حقا یؤدّی إلی اجتماع النقیضین فی غیر الاجتهادیات، و هو مستحیل قطعا.

و الثانی بطریق الحل: فإن الاستقرار فی زاویهٔ من زوایا السفینهٔ، إنما یضمن النجاهٔ من الغرق فی البحر بشرط أن لا تثقب زاویهٔ منها، فإذا اقترن الجلوس فی زاویهٔ مع إثقاب الأخری فإنّ ذلک سوف یؤدّی إلی الغرق حتما. و ما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵

من فرقة من فرق الشيعة إلّا و هی مستقرة فی زاوية و هی تثقب الزاوية أو الزاويات الأخری.

أجل، فإن أهل السنة مهما تنقلوا فی الزوايا المختلفة من السفينة، فإنّ سفينتهم عامرة، لأنهم لا يثقبون منها زاوية أصلا، حتی يتسرب الموج من ذلك الجانب و يؤدّی بهم إلی الغرق. و الحمد للّه.

و بهذا يتمّ لأهل السنة إلزام النواصب فی إنكارهم لهذين الحديثين (حديث الثقلين، و حديث السفينة) حيث ناقشوا فی صحتهما بالدليل العقلی، فقالوا: إن مفاد هذين الحديثين هو التكليف بالممتنع عقلا، و هو محال بالبداهة، ذلك: لأنه إذا وجب التمسک بأهل البيت جميعهم- مع ما هم عليه من الاختلاف فی الأصول و الفروع- كان مستلزما للتكليف بالجمع بين النقيضين. و هو محال.

و إذا وجب التمسک ببعض أهل البيت فإمّا أن يكون البعض معيّنا أو لا، فعلی الأول يلزم الترجيح بلا مرجح، خصوصا مع وجود الاختلاف بين القائلين بذلک، فی تأكيد النص لصالحهم. و علی الثانی: يلزم تجويز العقائد المختلفة و الشرائع المتفاوتة فی الدين الواحد من الشارع، فی حين أن قوله تعالی: لِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً صريح فی خلاف ذلک. مضافا إلی استحالته بضرورة الدين.

و لا تستطيع أية فرقة من فرق الشيعة أن تخدش فی دليل هؤلاء النواصب الأشقياء إلّا عن طريق مذهب أهل السنة».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷

سند حديث السفينة ... ص: ۱۷

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹

إن من المناسب قبل الخوض فی الردّ علی مناقشة (الدهلوی) فی دلالة حديث السفينة علی الامامة أن نثبت هذا الحديث الشريف سندا، ردّا علی بعض المتعصبين ممّن نسبوا أنفسهم إلی السنة.

ثم نذكر بعض وجوه دلالته علی مطلوب أهل الحق، و هو إمامة أهل البيت عليهم السلام و خلافتهم بعد رسول اللّه صلی اللّه عليه و آله و سلّم، ببيان موجز.

ثم نشرع فی نقض كلمات (الدهلوی) و تفنيد مزاعمه و مناقشاته فی دلالة حديث السفينة.

و من العجيب أن (الدهلوی) لم يطعن فی سند حديث السفينة تبعا لبعض أسلافه، ألا تری إلی ابن تيمية الحرانی و تعنته فی هذا المقام كسائر الموارد، إذ طعن فی سند هذا الحديث، و زعم أنه لا يعرف له إسناد أصلا، صحيح و لا ضعيف!! لقد قال هذا المتعصب العنيد: «أما

قوله: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح.

فهذا لا يعرف له إسناد أصلا صحيح و لا ضعيف، و لا هو فی شیء من كتب الحديث التی يعتمد عليها، و إن كان قد رواه من يروی أمثاله من حطاب الليل الذين يروون الموضوعات فهذا مما يزيده و هنا و ضعفا!» [۱].

و لا يخفی بطلان هذا الكلام و هوانه علی ذوی البصيرة و الخبرة بالأحاديث،

---

[۱] منهاج السّنة ۴/ ۱۰۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰

و لكنّا نذكر فی (الجهة الأولی) من الكتاب أسماء طائفة من أئمة أهل السنة و كبار حفّاظهم و مشاهير علمائهم فی جميع الطبقات و

عبر القرون، قد رووا حدیث السفینهٔ بطرق متکاثرهٔ و أسانید متضافرهٔ، إلی التابعین عن صحابهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱

أسماء الرواهٔ و المخرّجین لحدیث السفینهٔ ... ص: ۲۱

اشارهٔ

لقد روی حدیث السفینهٔ جماعهٔ کبیرهٔ من أئمهٔ أهل السنهٔ و حفاظهم، بطرق متکاثرهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، نذکر منهم العلماء التالیهٔ أسماؤهم:

۱- محمد بن إدریس الشافعی، صاحب المذهب المعروف، المتوفی سنهٔ ۲۰۴.

۲- أحمد بن حنبل الشیبانی، صاحب المذهب و المسند المشهور، المتوفی سنهٔ ۲۴۱.

۳- مسلم بن الحجاج القشیری، صاحب الصحیح، المتوفی سنهٔ ۲۶۱.

۴- أبو محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتیبهٔ الدینوری، المتوفی سنهٔ ۲۷۶.

۵- أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصری المعروف بالبزار، صاحب المسند، المتوفی سنهٔ ۲۹۲.

۶- أبو یعلی أحمد بن علی التمیمی الموصلی صاحب المسند، المتوفی سنهٔ ۳۰۷

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲

۷- أبو جعفر محمد بن جریر الطبری، صاحب التاریخ و التفسیر، المتوفی سنهٔ ۳۱۰.

۸- أبو بکر محمد بن یحیی الصّولی صاحب الأوراق، المتوفی سنهٔ ۳۳۵.

۹- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی صاحب المعاجم المشهورهٔ، المتوفی سنهٔ ۳۶۰.

۱۰- أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی، المتوفی سنهٔ ۳۷۵.

۱۱- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه المعروف بالحاکم النیسابوری، صاحب المستدرک علی الصحیحین، المتوفی سنهٔ ۴۰۵.

۱۲- أبو سعد عبد الملک بن محمد النیسابوری الخرکوشی، المتوفی سنهٔ ۴۰۷.

۱۳- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الأصفهانی، المتوفی سنهٔ ۴۱۰.

۱۴- أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی، المتوفی سنهٔ ۴۲۷.

۱۵- أبو منصور عبد الملک بن محمد الثعالبی، المتوفی سنهٔ ۴۳۰.

۱۶- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الأصفهانی، المتوفی سنهٔ ۴۳۰.

۱۷- أبو عمرو یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمری القرطبی، المتوفی سنهٔ ۴۶۳.

۱۸- أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت، المعروف بالخطیب البغدادی، المتوفی سنهٔ ۴۶۳.

۱۹- أبو الحسن علی بن أحمد بن محمد بن متویه الواحدی، المتوفی سنهٔ ۴۶۸.

۲۰- أبو الحسن علی بن محمد بن الطیب الجلّابی، المعروف بابن المغازلی، المتوفی سنهٔ ۴۸۳.

۲۱- أبو المظفر منصور بن محمد السمعانی، المتوفی سنهٔ ۴۸۹.

۲۲- أبو منصور شهردار بن شیرویهٔ الدیلمی، المتوفی سنهٔ ۵۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳

۲۳- عمر بن محمد بن خضر الموصلی، المعروف بالملّا، صاحب السیرة، المتوفی سنة ۵۷۰.

۲۴- أبو الحسین محمد بن حامد بن السری صاحب السنّة.

۲۵- أبو محمد أحمد بن محمد بن علی العاصمی.

۲۶- أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبی الفوارس الرازی.

۲۷- أبو الفرج یحیی بن محمود بن سعید الاصفهانی.

۲۸- مجد الدین أبو السّعادات المبارک بن محمد، المعروف بابن الأثیر الجزری، المتوفی سنة ۶۰۶.

۲۹- فخر الدین محمد بن عمر التیمی البکری، المعروف بالفخر الرازی، المتوفی سنة ۶۰۶.

۳۰- أبو سالم محمد بن طلحة القرشی النصیبی الشافعی، المتوفی سنة ۶۵۲.

۳۱- شمس الدین أبو المظفر یوسف بن قزعلی، المعروف بسبط ابن الجوزی، المتوفی سنة ۶۵۴.

۳۲- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی، المتوفی سنة ۶۵۸.

۳۳- محب الدین أبو العباس أحمد بن عبد اللّه الطبری المکی الشافعی، المتوفی سنة ۶۹۴.

۳۴- جمال الدین أبو الفضل محمد بن مکرم الأنصاری، المتوفی سنة ۷۱۱.

۳۵- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد بن المؤید الحموئی، المتوفی سنة ۷۲۲.

۳۶- شهاب الدین محمود بن سلمان بن فهد بن محمود الحلبی، المتوفی سنة ۷۲۵.

۳۷- نظام الدین الحسن بن محمد بن الحسین النیسابوری، المعروف

بالنظام الأعرج، کان حیّا سنة ۷۲۸.

۳۸- ولی الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی، صاحب المشکاة، کان حیّا سنة ۷۴۰.

۳۹- حسن بن محمد الطیبی، شارح المشکاة، المتوفی سنة ۷۴۳.

۴۰- جمال الدین محمد بن یوسف بن الحسن الزرندی المدنی الأنصاری، المتوفی سنة بضع و خمسین و سبعمائة.

۴۱- السید علی بن شهاب الدین الهمدانی، صاحب کتاب المودة فی القربی، المتوفی سنة ۷۸۶.

۴۲- نور الدین علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی، المتوفی سنة ۸۰۷.

۴۳- السید الشریف علی بن محمد الجرجانی، المتوفی سنة ۸۱۶.

۴۴- أبو العباس أحمد بن علی القلقشندی، المتوفی سنة ۸۲۱.

۴۵- محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری، المعروف بخواجة بارسا، المتوفی سنة ۸۲۲.

۴۶- أبو بکر علی الحموی، المعروف بابن حجة، المتوفی سنة ۸۳۷.

۴۷- ملک العلماء شهاب الدین بن شمس الدین الزاولی الدولت‌آبادی، المتوفی سنة ۸۴۹.

۴۸- نور الدین علی بن محمد، المعروف بابن الصباغ، المالکی، المتوفی سنة ۸۵۵.

۴۹- کمال الدین حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی، کان حیّا سنة ۸۹۰.

۵۰- إختیار الدین بن غیاث الدین الهروی، کان حیّا سنة ۸۹۷.

۵۱- عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری.

۵۲- محمود بن أحمد الکیلانی.

۵۳- شمس الدین أبو الخیر محمد بن عبد الرحمن السخاوی، المتوفی سنة

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵

.۹۰۲

۵۴- حسین بن علی الکاشفی، المتوفی سنهٔ ۹۱۰.

۵۵- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفی سنهٔ ۹۱۱.

۵۶- نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی، المتوفی سنهٔ ۹۱۱.

۵۷- أحمد بن محمد بن علی الهیتمی المکی، المعروف بابن حجر، المتوفی سنهٔ ۹۷۳.

۵۸- علی بن حسام الدین المتقی، المتوفی سنهٔ ۹۷۵.

۵۹- محمد بن طاهر الفتنی الکجراتی، المتوفی سنهٔ ۹۸۶.

۶۰- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی، المتوفی سنهٔ ۹۹۰.

۶۱- کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی، صاحب ترجمهٔ الصواعق المحرقهٔ.

۶۲- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی، المعروف بالمحدّث.

۶۳- علی بن سلطان الهروی المعروف بعلی القاری، المتوفی سنهٔ ۱۰۱۳.

۶۴- عبد الرءوف بن تاج الدین المناوی، المتوفی سنهٔ ۱۰۳۱.

۶۵- أحمد بن عبد الأحد العمری السهرندی المعروف بالمجدّد، المتوفی سنهٔ ۱۰۳۴.

۶۶- محمد صالح الترمذی.

۶۷- أحمد بن الفضل بن محمد بالکثیر المکی، المتوفی سنهٔ ۱۰۴۷.

۶۸- الشیخ عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی، المتوفی سنهٔ ۱۰۵۲.

۶۹- علی بن محمد بن إبراهیم العزیزی، المتوفی سنهٔ ۱۰۷۰.

۷۰- محمد بن أبی بکر الشلی، المتوفی سنهٔ ۱۰۹۳.

۷۱- محمد بن محمد بن سلیمان المغربی، المتوفی سنهٔ ۱۰۹۴.

۷۲- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری، کان حیّا سنهٔ ۱۰۹۴.

۷۳- حسام الدین بن محمد بایزید بن بدیع الدین السهارنبوری، کان حیّا

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶

سنهٔ ۱۱۰۶.

۷۴- المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشی، کان حیّا سنهٔ ۱۱۲۶.

۷۵- محمد صدر عالم، کان حیّا سنهٔ ۱۱۴۶.

۷۶- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم العمری الدهلوی- والد (الدهلوی)- المتوفی سنهٔ ۱۱۷۶.

۷۷- محمد بن سالم الحفنی المتوفی سنهٔ ۱۱۸۱.

۷۸- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی، المتوفی سنهٔ ۱۱۸۲.

۷۹- محمد بن علی الصبّان المصری، کان حیّا سنهٔ ۱۱۸۵.

۸۰- محمد مرتضی بن محمد الواسطی البلجرامی، المتوفی سنهٔ ۱۲۰۰.

۸۱- أحمد بن عبد القادر بن بکری العجیلی، کان حیّا سنهٔ ۱۲۰۳.

۸۲- محمد مبین بن محب اللّه الأنصاری اللکهنوی، المتوفی سنهٔ ۱۲۲۰.

۸۳- محمد بن ثناء اللّه العثمانی النقشبندی المجددی، المتوفی سنهٔ ۱۲۲۵.

۸۴- محمد سالم الدهلوی البخاری.

۸۵- جمال الدین محمد بن عبد العال القرشی الهاشمی.

۸۶- ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی، المتوفی سنهٔ ۱۲۷۰.

۸۷- محمد رشید الدین خان الدهلوی، و هو تلمیذ (الدهلوی).

۸۸- الشیخ حسن العدوی الحمزاوی.

۸۹- أحمد بن زینی دحلان المکی.

۹۰- السید مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی.

۹۱- سلیمان بن إبراهیم البلخی.

۹۲- حسن الزمان الترکمانی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷

(۱) روایهٔ الشافعی ... ص: ۲۷

اشارهٔ

روی الشافعی حدیث السفینهٔ عن أبی ذر الغفاری رضی اللّه عنه، فقد قال الحمّوئی ما نصه:

«و قد أخبرنی جماعهٔ، منهم العلامهٔ نجم الدین عثمان بن الموفق الأذکانی- فیما أجازوا لی روایته عنهم- قالوا: أنبأنا المؤید بن محمد بن علی الطوسی عن عبد الجبار بن محمد الخواری إجازهٔ، قال: أنبأنا أبو الحسن علی الواحدی، قال:

أنبأنا الفضل بن أحمد بن محمد بن إبراهیم، أنبأنا أبو علی بن أبی بکر الفقیه، أنبأنا محمد بن إدریس الشافعی، أنبأنا المفضل بن صالح عن أبی إسحاق السبیعی، عن حنش بن المعتمر الکنانی، قال: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بباب الکعبهٔ و هو یقول- أیّها الناس، من عرفنی فأنا من قد عرفتم، و من لا یعرفنی فأنا أبو ذر، إنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: إنّما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من دخلها نجا، و من تخلّف عنها هلک» [۱].

هذا ... و قد ضمّن الشافعی هذا الحدیث فی أبیات له رواها العجیلی حیث قال:

و لمّا رأیت الناس قد ذهبت بهم مذاهبهم فی أبحر الغیّ و الجهل

رکبت علی اسم اللّه فی سفن النّجا و هم أهل بیت المصطفی خاتم الرسل

و أمسکت حبل اللّه و هو ولاؤهم کما قد أمرنا بالتمسک بالحبل

إذا افترقت فی الدین سبعون فرقهٔ و نیفا علی ما جاء فی واضح النقل

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸

و لم یک بناج منهم غیر فرقهٔ فقل لی بها ذا الرجاحهٔ و العقل

أفی الفرقهٔ الهلاک آل محمد؟ أم الفرقهٔ اللاتی نجت منهم؟ قل لی

فإن قلت فی الناجین فالقول واحد رضیت بهم لا زال فی ظلهم ظلّی

رضیت علیا لی إماما و نسله و أنت من الباقین فی أوسع الحل

فهذه شهادة الشافعی- کما تسمع- مصرحة برکوب تلک السفینة الناجیة، و تمسکه بذلک الحبل، و أنهم فی الفرقة الناجیة، و من حکم علیهم بالهلاک فقد حاف عن العدل، و رضاه بإمامة آل فاطمة و رفضه آل هند و آل مرجانة و أشباههم، فأین المقلدون؟!» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۸

و الشافعی هو: محمد بن إدریس المتوفی سنة ۲۰۴ إمام الشافعیة، و أحد الأئمة الأربعة عند أهل السنة، و إلیک قائمة بمصادر ترجمته عدا الکتب الخاصة بذلک:

۱- تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۹.

۲- تهذیب التهذیب ۹/ ۲۵.

۳- وفیات الأعیان ۱/ ۴۴۷.

۴- تاریخ بغداد ۲/ ۵۶.

۵- حلیة الأولیاء ۹/ ۶۳.

۶- طبقات الشافعیة ۱/ ۱۸۵.

۷- صفة الصفوة ۲/ ۱۴۰.

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹

(۲) روایة أحمد ... ص: ۲۹

اشارة

لقد جاء فی (المشکاة) ما نصّه: «عن أبی ذر، أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة-: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد» [۱].

کما جاءت روایته فی (الصواعق) و (الصواقع) و غیرهما [۲].

ترجمته ... ص: ۲۹

و أحمد بن حنبل هو إمام الحنابلة و أحد الأئمة الأربعة عند أهل السنة، توفی سنة ۲۴۱ و ستأتی ترجمته فی قسم (حدیث التشبیه) من کتابنا عن طائفة کبیرة من المصادر المعتبرة لدی أهل السنة.

---

[۱] مشکاة المصابیح/ ۵۲۳.

[۲] کتاریخ الخلفاء للسیوطی کما سیأتی.

قلت: و هذا نص

ما جاء فی (فضائل علی لأحمد) من زیادات القطیعی: «حدّثنا العباس بن إبراهیم ثنا محمد بن إسماعیل الأحمسی ثنا مفضل بن صالح

عن أبی إسحاق عن حنش الکنانی قال:

سمعت أبا ذر یقول- و هو أخذ بباب الکعبهٔ: من عرفنی فأنا من قد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر سمعت النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰

(۳) روایهٔ مسلم ... ص: ۳۰

اشارهٔ

قال ابن حجر المکی ما لفظه: «و جاء من طرق عدیدهٔ یقوّی بعضها بعضا:

إنما مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ النوح، من رکبها نجا

، و

فی روایهٔ مسلم: و من تخلف عنها غرق، و فی روایهٔ: هلک.

و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل، من دخله غفر له الذنوب» [۱].

کما سیعلم ذلک من عبارهٔ (مرآهٔ المؤمنین) أیضا.

ترجمته ... ص: ۳۰

و مسلم بن الحجاج النیسابوری صاحب (الصحیح) المتوفی سنهٔ ۲۶۱، غنی عن التعریف و التوثیق، و کتابه أحد الصحیحین المقبولین لدی أهل السنهٔ کافهٔ، بل رجحه بعض أئمتهم علی صحیح البخاری.

و قد ذکرنا ترجمته و الثناء علی کتابه فی بعض مجلّدات الکتاب، و قد تقدّم فی قسم (حدیث الثقلین) شیء من کتاب.

---

[۱] الصواعق المحرقهٔ: ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱

(۴) روایهٔ ابن قتیبهٔ ... ص: ۳۱

اشارهٔ

روی حدیث السفینهٔ عن سیدنا أبی ذر رضی اللّه عنه، حیث قال بترجمته:

...« و حدّثنی أبو الخطّاب، قال: حدّثنا أبو عتاب سهل بن حماد قال: حدّثنا عمر [و] ابن ثابت، عن أبی إسحاق، عن حنش بن المعتمر، قال: جئت و أبو ذر آخذ بحلقهٔ باب الکعبهٔ و هو یقول: أنا أبو ذر الغفاری، من لم یعرفنی فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا » [... ۱]

. و قد رواه فی (عیون الأخبار) عن أبی ذر أیضا حیث قال: «حنش بن المعتمر قال: جئت و أبو ذر آخذ بحلقهٔ باب الکعبهٔ و هو یقول: أنا أبو ذر الغفاری من لم یعرفنی فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۱

و ابن قتیبة هو: أبو محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتیبة الدینوری، المتوفی سنة ۲۷۶. له ترجمة فی:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۲۵۱.

۲- نزهة الألباء ۲۷۲.

۳- لسان المیزان ۳/ ۳۵۷.

---

[۱] المعارف ۸۶.

[۲] عیون الأخبار ۱/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲

و غیرها من مصادر التراجم.

(۵) روایة البزار ... ص: ۳۲

اشارة

و رواه الحافظ أبو بکر البزار، عن ابن عباس و ابن الزبیر ... کما ستعرف فیما بعد من کلمات أعلام القوم.

و عن (زوائد مسند البزار) لابن حجر: قال البزار: «حدّثنا یحیی بن منصور ثنا أبی مریم (کذا) ثنا ابن لهیعة عن ابن الأسود عن عامر بن عبد اللّه بن الزبیر عن أبیه: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق.

حدثنا عمرو بن علی و الجرّاح بن مخلّد و محمد بن معمر- و اللفظ لعمرو- قال: ثنا مسلم بن إبراهیم ثنا الحسن بن أبی جعفر عن علی بن زید عن سعید بن المسیب عن أبی ذر: قال: قال رسول اللّه مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق.

حدثنا محمد بن معمر، ثنا مسلم بن إبراهیم، ثنا الحسن بن أبی جعفر، ثنا أبو الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق».

ترجمته ... ص: ۳۲

و البزار هو: الحافظ أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق، المتوفی سنة ۲۹۲، صاحب (المسند) المشهور، و قد ذکرنا ترجمته فی بعض مجلّدات الکتاب، و من مصادر ترجمته:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳

۱- أخبار أصفهان.

۲- طبقات الحفاظ: ۲۸۹.

۳- تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴.

۴- تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۵۳.

۵- شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹.

(۶) روایهٔ أبی یعلی ... ص: ۳۳

اشارهٔ

روی هذا الحدیث بسنده عن أبی ذر رحمه اللّه حیث قال ما نصه:
«حدثنا سوید بن سعید، حدثنا مفضل بن عبد اللّه عن أبی إسحاق عن حنش، قال: سمعت أبا ذر رضی اللّه عنه- و هو آخذ بحلقهٔ الباب- یقول: أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح علیه الصلاهٔ و السلام، من دخلها نجا، و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۳

و أبو یعلی هو: أحمد بن علی التمیمی الموصلی، المتوفی سنهٔ ۳۰۷، صاحب کتاب (المسند). له ترجمهٔ فی:
۱- تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۰۷.
۲- العبر ۲/ ۱۳۴.

---

[۱] مسند أبی یعلی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۴
۳- دول الإسلام ۱/ ۱۴۶.
۴- الوافی بالوفیات ۷/ ۲۴۱.
۵- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۴۹.
۶- طبقات الحفاظ ۳۰۶.

(۷) روایهٔ الطّبری ... ص: ۳۴

اشارهٔ

و رواه الطبری کتابه (تهذیب الآثار) الذی التزم فیه بالصحهٔ، عن سیدنا أبی ذر الغفاری، کما ستعرف فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۳۴

و الطبری هو: أبو جعفر محمد بن جریر، صاحب التاریخ و التفسیر المشهورین، المتوفی سنهٔ ۳۱۰. و قد أثنی علی الطبری کلّ من ترجم له، و وصفوه بکلّ جمیل، حتی أن بعض کبار علماء أهل السنهٔ رجحوا فتاواه علی فتاوی الأئمهٔ الأربعهٔ و قلّدوه ... و من مصادر ترجمته:
۱- تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۱۰.

۲- تاریخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۳- الوافی بالوفیات ۲/ ۲۸۴.

۴- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۶۱.

۵- طبقات الشافعیهٔ ۳/ ۱۲۰.

۶- تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۷- طبقات المفسرین ۲/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۵

۸- النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۲۰۵.

(۸) روایهٔ الصّولی ... ص: ۳۵

اشارهٔ

و رواه أبو بکر الصّولی، فی کتابه (الأوراق) کما سیأتی عن کتاب (القول المستحسن).

ترجمته ... ص: ۳۵

و الصولی هو: أبو بکر محمد بن یحیی المتوفی سنهٔ ۳۳۵، و توجد ترجمته فی:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۵۰۸.

۲- تاریخ بغداد ۳/ ۴۲۷.

۳- النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۲۹۶.

۴- نزههٔ الألباء ۳۴۳.

۵- لسان المیزان ۵/ ۴۲۷.

(۹) روایهٔ الطبرانی ... ص: ۳۵

اشارهٔ

لقد روی هذا الحدیث قال ما لفظه: «حدثنا الحسین بن أحمد بن منصور سجادهٔ البغدادی، حدثنا عبد اللّه بن داهر الرازی، حدثنا عبد اللّه بن عبد القدوس، عن الأعمش، عن أبی إسحاق، عن حنش بن المعتمر، أنه سمع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۶

أبا ذر الغفاری یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح فی قوم نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و مثل باب حطّهٔ فی بنی إسرائیل. لم یروه عن الأعمش إلّا عبد اللّه بن عبد القدوس» [۱].

و قال أیضا: «حدثنا محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعهٔ الکلابی أبو ملیل الکوفی، حدثنا أبی، حدثنا عبد الرحمن بن أبی حماد المقری، عن أبی سلمهٔ الصائغ، عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی

فیکم مثل باب حطّهٔ فی بنی إسرائیل من دخله غفر له. لم یروه عن أبی سلمهٔ إلّا ابن أبی حماد، تفرّد به عبد العزیز بن محمد» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۶

و هو: أبو القاسم سلیمان بن أحمد، صاحب المعاجم الثلاثهٔ المشهورهٔ، المتوفی سنهٔ ۳۶۰، ترجم له الحافظ السیوطی بقوله: «الطبرانی- الامام العلّامهٔ الحجهٔ، بقیهٔ الحفاظ، أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب بن مطیر اللخمی الشامی. مسند الدنیا » [... ۳].

و له ترجمهٔ فی: وفیات الأعیان ۲/ ۲۱۵، الأنساب- الطبرانی، تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۱۲ ... و غیرها.

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۹.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۲۲.

[۳] طبقات الحفاظ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۷

(۱۰) روایهٔ أبی اللیث ... ص: ۳۷

اشارهٔ

و رواه أبو اللیث بتفسیر سورهٔ التین قائلا: «و هو البلد الأمین» علی علیه السلام، شبّهه بمکهٔ، لأن من دخل مکهٔ صار آمنا من عذاب اللّه، کذلک علی بقوله علیه الصلاهٔ و السلام: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا، و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۷

و هو: أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی، المتوفی سنهٔ ۳۷۵، کان من فقهاء الحنفیهٔ، مفسرا کبیرا، وصفه عبد القادر ب «الامام الکبیر، صاحب الأقوال المفیدهٔ و التصانیف المشهورهٔ» [۲]. و له ترجمهٔ فی الفوائد البهیّهٔ فی تراجم الحنفیهٔ ۲۲۰.

(۱۱) روایهٔ الحاکم النیسابوری ... ص: ۳۷

اشارهٔ

لقد رواه بإسناده عن أبی ذر یقول:

«أخبرنا میمون بن إسحاق الهاشمی، ثنا أحمد بن عبد الجبار، ثنا یونس بن

---

[۱] المجالس- مخطوط.

[۲] الجواهر المضیّهٔ ۲/ ۱۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۸

بکیر، ثنا المفضل بن صالح، عن أبی إسحاق، عن حنش الکنانی، قال: سمعت أبا ذر یقول- و هو آخذ بباب الکعبهٔ- أیها الناس، من

عرفنی فأنا من عرفتم، من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

[و] هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم و لم یخرجاه» [۱].

و قال الحاکم «أخبرنی أحمد بن جعفر بن حمدان الزاهد ببغداد، حدثنا العباس بن إبراهیم القراطیسی، ثنا محمد بن إسماعیل الأحمسی، ثنا مفضل بن صالح عن أبی إسحاق، عن حنش الکنانی قال: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بباب الکعبهٔ- من عرفنی فأنا من عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق، و مثل حطهٔ لبنی إسرائیل» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۸

و الحاکم هو: أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن البیع النیسابوری، المعروف بالحاکم، صاحب (المستدرک علی الصحیحین) و المتوفی سنهٔ ۴۰۵، توجد ترجمته فی:

۱- وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸.

۲- طبقات الشّافعیهٔ ۴/ ۱۵۵.

۳- مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۴.

۴- العبر ۳/ ۹۱.

۵- تذکرهٔ الحفاظ. وصفه الذهبی فیه ب «الحاکم الحافظ الکبیر إمام المحدثین».

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۳۴۳.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۹

(۱۲) روایهٔ الخرکوشی ... ص: ۳۹

اشارهٔ

و رواه أبو سعد الخرکوشی، کما صرّح بذلک ملک العلماء الهندی، کما ستعرف [۱].

ترجمته ... ص: ۳۹

و هو: أبو سعد عبد الملک بن محمد النیسابوری الخرکوشی، المتوفی سنهٔ ۴۰۷. و توجد ترجمته فی:

۱- تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۲۵۳.

۲- الأنساب- الخرکوشی.

۳- طبقات الشافعیهٔ للأسنوی ۱/ ۴۷۷.

۴- طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۵/ ۲۲۲. و قد وصفه بقوله: «و کان فقیها زاهدا، من أئمهٔ الدین و أعلام المؤمنین، یرتجی الرحمهٔ بذکره ....»

(۱۳) روایة ابن مردویه ... ص: ۳۹

اشارة

و رواه الحفاظ ابن مردویه، عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و ابن

---

[۱]
فی شرف المصطفی للخرکوشی نسخة الظاهریة: باب فضیلة أهل البیت: «و عن ابن عباس قال:

عباس، کما سیأتی عن کتاب (الأساس) للحافظ السیوطی.

ترجمته ... ص: ۴۰

و ابن مردویه هو: أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی، المتوفی سنة ۴۱۰، و قد ذکرنا ترجمته فی بعض مجلّدات الکتاب، و له ترجمة فی:

۱- تاریخ أصبهان ۱/ ۱۶۸.

۲- تذکرة الحفاظ ۳/ ۲۳۸.

۳- طبقات الحفاظ: ۴۱۲.

۴- طبقات المفسرین ۱/ ۹۳.

۵- شذرات الذهب ۳/ ۱۹۰

(۱۴) روایة الثعلبی ... ص: ۴۰

اشارة

و رواه أبو إسحاق الثعلبی ... کما ستعرف ذلک من (کنوز الحقائق)، و عنه فی (ینابیع المودة ۱۸۱).

ترجمته ... ص: ۴۰

و هو: أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی، صاحب التفسیر الشهیر، المتوفی سنة ۴۲۷، و قد تقدمت منا ترجمته فی (حدیث الثقلین) عن عدة من المصادر [۱].

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق».

[۱] راجع ۱/ ۳۴۷.

(۱۵) روایهٔ الثعالبی ... ص: ۴۱

اشارهٔ

رواه فی کتابه (ثمار القلوب) حیث قال: «سفینهٔ نوح» قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إن عترتی کسفینهٔ نوح، من رکب فیها نجا، و من تأخر عنها هلک.

و قد أخذ هذا المعنی أبو عثمان الخالدی، فقال من قصیدهٔ:

«أعاذل إن کساء التقی کسانیه حبی لأهل الکساء

سفینهٔ نوح فمن یعتلق بحبلهم یعتلق بالنجا» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۱

و الثعالبی هو: أبو منصور عبد الملک بن محمد النیسابوری، المتوفی سنهٔ ۴۲۰، من مشاهیر أئمهٔ اللغهٔ و الأدب، له: یتیمهٔ الدهر، وفقه اللغهٔ و غیرهما من الکتب الکثیرهٔ ... و توجد فی المصادر، و منها:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۲۹۰ ۲- شذرات الذهب ۳/ ۲۴۶.

(۱۶) روایهٔ أبی نعیم الاصفهانی ... ص: ۴۱

اشارهٔ

رواه بألفاظ مختلفهٔ عن جماعهٔ من الصحابهٔ،

فقد رواه بسنده: «عن أبی

---

[۱] ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب: ۲۹.

ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا، و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان فکأنما قاتل مع الدجال».

و بسنده: «عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح، من رکب فیها نجا، و من تخلّف عنها غرق».

و بسنده: «عن أبی سعید الخدری، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

إنما مثل أهل بیتی مثل باب حطهٔ من دخله غفر له».

و بسنده: «عن حنش بن المعتمر، قال: رأیت أبا ذر آخذا بعضادتی باب الکعبهٔ و هو یقول: من عرفنی فقد عرفنی، و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: - مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح فی قوم نوح، من رکبها نجا، و من تخلّف عنها هلک، و مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل» [۱].

ترجمته ... ص: ۴۲

و أبو نعیم هو الحافظ: أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی، المتوفی سنهٔ ۴۳۰، صاحب حلیهٔ الأولیاء، و أخبار أصبهان ... و قد أوردنا ترجمته فی ما تقدم [۲] عن:

۱- تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۰۹۱.

۲- الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

۳- التاج المکلل ۳۱.

قال الذهبی: «لم یکن فی أفق من الآفاق أحد أحفظ منه و لا أسند منه».

---

[۱] منقبهٔ المطهرین- مخطوط.

[۲] راجع ج ۱/ ۳۴۹

(۱۷) روایهٔ ابن عبد البر ... ص: ۴۳

اشارهٔ

لقد روی حدیث السفینهٔ حیث قال: «و ذکر ابن سنجر فی مسنده، حدثنا القاسم بن محمد، قال: حدثنا خالد بن سعد، قال: ثنا أحمد بن عمرو بن منصور، قال: ثنا محمد بن عبد اللّه بن سنجر، قال: ثنا مسلم بن إبراهیم، قال ثنا الحسن بن علی أبی جعفر، قال: حدثنا أبو الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح، من رکب فیها نجا و من تخلّف هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۴۳

و ابن عبد البر هو: أبو عمر یوسف بن عبد اللّه النمری القرطبی، المتوفی سنهٔ ۴۶۳، صاحب الاستیعاب فی معرفهٔ الأصحاب و غیره.

قال الذهبی: «کان فقیها عابدا متهجدا. قال الحمیدی: أبو عمر فقیه حافظ مکثر، عالم بالقراءات و بالخلاف و بعلوم الحدیث و الرجال، قدیم السماع ... قلت: کان إماما دینا ثقهٔ علّامهٔ متبحّرا صاحب سنّهٔ و اتباع » [... ۲].

و قد ترجم له أیضا فی:

۱- الأنساب- القرطبی.

۲- وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸.

۳- تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸.

---

[۱] الإنباه علی قبائل الرواهٔ ۶۷.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۳.

۴- طبقات الحفاظ ۴۳۶.

(۱۸) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۴۴

اشارة

روی حدیث السفینة حیث قال: «علی بن محمد بن شدّاد بن محمد بن عبید اللّه النجار، أخبرنا النجار، حدثنا أبو الحسن علی بن محمد بن شداد المطرّز، حدثنا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی، حدثنا أبو سهیل القطیعی، حدثنا حمّاد بن یزید بمکة و عیسی بن واقد، عن أبان بن أبی عیاش عن أنس بن مالک قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی کسفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۴۴

و الخطیب البغدادی: أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت، المتوفی سنة ۴۶۳، من أشهر حفّاظ أهل السنّة و أئمة الحدیث، له: تاریخ بغداد و غیره من الکتب المعتمدة، أثنی علیه و وثّقه کبار العلماء کالذهبی و السمعانی و ابن خلکان و السبکی، و کلّ من ترجم له. أنظر:

۱- تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۵.

۲- الأنساب- الخطیب.

۳- وفیات الأعیان ۱/ ۲۷.

۴- مرآة الجنان ۳/ ۸۷.

۵- طبقات الشافعیة للسبکی ۴/ ۲۹.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۵

(۱۹) روایة الواحدی ... ص: ۴۵

اشارة

رواه عن الحاکم قائلا: «روی الحاکم فی صحیحه عن أحمد بن جعفر بن حمدان، عن عباس بن إبراهیم القراطیسی، عن محمد بن إسماعیل الأحمسی، عن المفضل بن صالح، عن أبی إسحاق عن حنش الکنانی، قال: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بباب الکعبة-: من عرفنی فأنا من عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح فی قومه، من رکبها نجا: و من تخلّف عنها غرق، و مثل باب حطة لبنی إسرائیل» [۱].

کما یعلم روایته الحدیث عن أبی ذر بطریق آخر من عبارة (فرائد السمطین).

ترجمته ... ص: ۴۵

و الواحدی هو: أبو الحسن علی بن أحمد بن محمد بن متویه الواحدی المتوفی سنة ۴۶۸، صاحب التفسیر و أسباب النزول، من أئمة علم التفسیر و الفقه و الحدیث عند أهل السنة، و من مشاهیر علم الأدب، و قد أوردنا ترجمته فی بعض مجلدات الکتاب. و من مصادرها:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۳۳۳.

۲- طبقات الشافعیة للسبکی ۳/ ۲۸۹.

۳- إنباه الرواة ۲/ ۲۲۳.

---

[۱] التفسیر الوسیط. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۶

۴- النجوم الزاهرة ۵/ ۱۰۴.

(۲۰) روایة ابن المغازلی ... ص: ۴۶

اشارة

روی حدیث السفینة بأسانید عدیدة عن جماعة من الأصحاب، حیث قال ما لفظه:

«قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح:

أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر بن أحمد العطار الفقیه الشافعی- رحمه اللّه- ثنا أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطی قال:

حدثنی أبو بکر محمد بن یحیی الصّولی النحوی، ثنا محمد بن زکریا الغلّابی ناجهم ابن السّباق [أبو السباق الریاحی، حدثنی بشر بن المفضّل، قال: سمعت الرشید یقول: سمعت المهدی یقول: سمعت المنصور یقول: حدثنی أبی عن أبیه عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها هلک.

أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، ثنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی ابن عیسی الحافظ إذنا، ثنا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی، ثنا سوید ثنا عمر بن ثابت عن موسی بن عبیدة عن أیاس بن سلمة بن الأکوع عن أبیه قال:

قال رسول اللّه: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا.

أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، ثنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی ابن عیسی الحافظ إذنا، ثنا محمد بن محمد بن سلیمان، ثنا سوید، ثنا المفضّل بن عبد اللّه عن أبی إسحاق عن ابن المعتمر عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه: إنما مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا، و من تخلف عنها غرق.

أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه، ثنا أبو عبد اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۷

محمد بن علی السقطی إملاء، ثنا أبو یوسف بن سهل [ثنا] الحضرمی، ثنا محمد ابن عبد العزیز عن أبی زرقة [رزمة] ثنا سلیمان بن إبراهیم، ثنا الحسن ابن أبی جعفر، ثنا أبو الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا، و من تخلف عنها هلک [غرق .

أخبرنا أبو نصر [ابن الطحان إجازة، عن القاضی أبی الفرج الحنوطی [الخیوطی ثنا أبو الطیب بن فرج، ثنا إبراهیم، ثنا إسحاق بن سنان،

ثنا مسلم ابن إبراهیم، ثنا الحسن بن أبی جعفر، ثنا علی بن زید، عن سعید بن المسیب عن أبی ذر، قال: قال رسول اللّه: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح، من رکب فیها نجا، و من تخلف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان فکأنما قاتل مع الدجال» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۷

و ابن المغازلی هو: أبو الحسن علی بن محمد بن الطیب الجلّابی، المعروف بابن المغازلی الواسطی المتوفی سنهٔ ۴۸۳، قال السمعانی فی الأنساب: «کان فاضلا عارفا برجالات واسط و حدیثهم، و کان حریصا علی سماع الحدیث و طلبه رأیت له: ذیل التاریخ لواسط و طالعته و انتخبت منه. سمع أبا الحسن علی بن عبد الصمد الهاشمی و أبا بکر أحمد بن محمد الخطیب و أبا الحسن أحمد بن المظفر العطار و غیرهم.

روی عنه ابنه بواسط و أبو القاسم علی بن طراد الوزیر ببغداد، و غرق ببغداد فی دجلهٔ فی صفر سنهٔ ۴۸۳، و حمل میتا إلی واسط و دفن بها».

---

[۱] المناقب ۱۳۲- ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۸

(۲۱) روایهٔ أبی المظفر السمعانی ... ص: ۴۸

اشارهٔ

روی حدیث السفینهٔ بقوله: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

و تعلم روایته له من (ینابیع المودهٔ ۲۸) أیضا.

ترجمته ... ص: ۴۸

و هو: أبو المظفر منصور بن محمد السمعانی المتوفی سنهٔ ۴۸۹، و هو جد صاحب الأنساب:

قال ابن خلکان بترجمهٔ حفیدهٔ: «و کان جدّه المنصور إمام عصره بلا مدافعهٔ، أقرّ له بذلک الموافق و المخالف» [۲].

و من مصادر ترجمته:

۱- طبقات المفسرین ۲/ ۳۳۹.

۲- العبر فی خبر من غبر ۳/ ۳۲۶.

۳- طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۵/ ۲۳۵.

۴- النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۱۶۰.

۵- الأنساب- السمعانی.

---

[۱] الرسالهٔ القوامیهٔ فی فضائل الصحابهٔ- مخطوط.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۳۸۰.

(۲۲) روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۴۹

اشارة

رواه فی کتابه (مسند الفردوس) عن أبی سعید الخدری کما سیأتی.

ترجمته ... ص: ۴۹

و هو: أبو منصور شهردار بن شیرویه الدیلمی المتوفی سنة ۵۵۸، من مشاهیر محدثی أهل السنة، و کتابه مسند فردوس الأخبار لوالده الحافظ أبی شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی، و توجد ترجمته فی عدة من المصادر و منها:

۱- طبقات الشافعیة للسبکی ۴/ ۲۲۹.

۲- شذرات الذهب فی أخبار من ذهب ۴/ ۱۸۲.

(۲۳) روایة عمر الملا ... ص: ۴۹

اشارة

رواه فی سیرته (وسیلة المتعبدین) عن ابن عباس، کما ستعلم من عبارة (ذخائر العقبی) الآتیة.

و جاء فی (وسیلة المتعبدین) باب فصیح کلامه و بدیع حکمه و ما کان یقوله مسترسلا متمثلا: «و قوله: أهل بیتی کسفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها هلک» [۱].

---

[۱] وسیلة المتعبدین فی متابعة سید المرسلین ۲/ ۲۳۴.

ترجمته ... ص: ۵۰

و هو: عمر بن محمد بن خضر الموصلی، المعروف بالملا المتوفی سنة ۵۷۰، المترجم له مع الإطراء و الثناء البالغ فی:

۱- المنتظم ۱۰/ ۲۴۹.

۲- مرآة الزمان ۸/ ۳۱۰.

۳- تاریخ ابن کثیر ۲/ ۲۸۲.

۴- النجوم الزاهرة ۶/ ۶۷.

(۲۴) روایة ابن السری ... ص: ۵۰

اشارهٔ

رواه فی كتابه (السنهٔ) عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السلام. كما ستعلم من (ذخائر العقبی) للحافظ الطبری.

ترجمته ... ص: ۵۰

و هو: أبو الحسین محمد بن حامد بن السّری، نقل عنه و اعتمد علیه الحافظ محب الدین الطبری فی (ذخائر العقبی). و ذكر كتابه فی كشف الظنون ۲/ ۱۴۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۱

(۲۵) روایهٔ العاصمی ... ص: ۵۱

رواه فی بیان وجه الشّبه بین أمیر المؤمنین و نوح علیهما السلام حیث قال: «و أما السفینهٔ فقوله تعالی: وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْیُنِنا وَ وَحْیِنا إلی قوله تعالی ارْكَبُوا فِیها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها فمن ركب سفینهٔ نوح نوح نجا من الغرق و من تخلف عنها صار من المغربین، قوله تعالی: وَ نادی نُوحٌ ابْنَهُ وَ كانَ فِی مَعْزِلٍ یا بُنَیَّ ارْكَبْ مَعَنا وَ لا تَكُنْ مَعَ الْكافِرِینَ إلی قوله: وَ حالَ بَیْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكانَ مِنَ الْمُغْرَقِینَ.

فكذلك المرتضی رضوان اللّه علیه و أهل بیته، كانوا سفینهٔ نوح من ركبها نجا، و ذلك قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح.

أخبرنی شیخی الامام رحمهٔ اللّه علیه قال: أخبرنا الشیخ أبو إسحاق إبراهیم ابن جعفر الشورمینی رحمهٔ اللّه علیه قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن یونس بن الهیاج الأنصاری قال: حدثنا الحسن بن عبد اللّه و عمران بن عبد اللّه و عیسی بن علی و [أبو] عبد الرحمن النسائی قالوا: حدثنا عبد الرحمن بن صالح قال: حدثنا علی بن عباس عن أبی إسحاق عن نش قال: رأیت أبا ذر متعلقا بباب الكعبهٔ و هو یقول:

من یعرفنی فلیعرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبا ذر. قال حنش: فحدّثنی بعض أصحابی أنه سمعه یقول قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی تارك فیكم الثقلین كتب اللّه و عترتی أهل بیتی فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، ألا و إنّ أهل بیتی فیكم مثل باب بنی إسرائیل و مثل سفینهٔ نوح.

و أخبرنی شیخی الامام رحمهٔ اللّه علیه قال: أخبرنا الشیخ إبراهیم بن جعفر الشورمینی رحمه اللّه قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن یونس الأنصاری قال: حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۲

الحسن بن عبد اللّه و عمران بن عبد اللّه و عیسی بن علیّ و [أبو] عبد الرحمن قالوا:

حدثنا مسلم بن إبراهیم قال: حدثنا الحسن- یعنی ابن أبی جعفر- قال حدثنا علی بن زید عن سعید بن المسیب عن أی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من ركب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق و من قاتلنا فی آخر الزمان كمن قاتلنا مع الدجال.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا أبو سعید الرازی الصوفی قال: حدّثنا محمد بن أیوب الرازی قال: حدثنا مسلم بن إبراهیم قال:

حدثنا حسن بن أبی جعفر قال: حدثنا أبو الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل

بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا علی بن إبراهیم قال:

حدثنا أحمد بن محمد بن بالویه قال: حدثنا جعفر بن محمد قال: أخبرنا محمد بن یحیی قال: حدثنا مسلم بن ابراهیم قال: حدثنا الحسن بن أبی جعفر قال: حدثنا علی بن زید عن سعید بن المسیب عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ذکر الحدیث بنحو الحدیث الأول.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا أبو سعید الرازی الصوفی قال: قرئ علی أبی الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی بها فی الجامع و أنا أسمع قال حدثنا أبو أحمد داود بن سلیمان الفراء [۱] قال: حدثنا علی بن موسی الرضا قال: حدثنی أبی موسی بن جعفر عن أبیه جعفر بن محمد عن أبیه محمد بن علی بن الحسین عن أبیه علی بن الحسین عن أبیه الحسین بن علی عن أبیه علی بن أبی طالب- کرم اللّه وجوههم- قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها زج فی النار.

---

[۱] کذا و الظاهر أنه مصحف القزوینی أو الغازی فهو الراوی عن الامام الرضا علیه السلام کما سیأتی فی الملحق فی محله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۳

قلت: و المرتضی رضوان اللّه علیه لا یشک موحد و لا ملحد أنه من أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم [۱].

(۲۶) روایة ابن أبی الفوارس ... ص: ۵۳

روی حدیث السفینة حیث روی حدیث الثقلین قائلا:

«و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی تارک فیکم کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فهما خلیفتای بعدی، أحدهما أکبر من الآخر: سبب موصول من السماء إلی الأرض، فإن استمسکتم بهما لن تضلوا، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض یوم القیامة، فلا تسبقوا أهل بیتی بالقول فتهلکوا، و لا تقصّروا عنهم فتذهبوا.

فإنّ مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها هلک.

و مثلهم فیکم کمثل باب حطة فی باب بنی إسرائیل من دخله غفر له.

ألا و إنّ أهل بیتی أمان أمتی، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أمتی ما یوعدون.

ألا و إن اللّه عصمهم من الضلالة و طهّرهم من الفواحش و اصطفاهم علی العالمین.

ألا و إنّ اللّه أوجب محبّتهم و أمر بمودتهم» [... ۲].

و ستعرف ذلک مما سیأتی أیضا.

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۴

(۲۷) روایة أبی الفرج الاصفهانی ... ص: ۵۴

اشارهٔ

و رواه أبو الفرج یحیی بن محمود الثقفی الاصفهانی فی کتابه (مرج البحرین) عن سیدنا أبی ذر، کما ستعرف من کلام الحافظ سبط ابن الجوزی.

ترجمته ... ص: ۵۴

و أبو الفرج- هذا- حافظ معتمد، وفد الشام مفیدا فروی عنه کبار حفّاظها کابن عبد الهادی و ابن عبد الواحد المقدسی، و هو یروی عن الحافظ أبی علی الحدّاد الاصفهانی المتوفی سنهٔ ۵۱۵ الروایهٔ عن الحافظ أبی نعیم.
و قد أکثر من النقل عن أبی الفرج الحافظ الکنجی بواسطهٔ مشایخه، کما روی عنه الحافظ سبط ابن الجوزی و ذکر له کتاب (مرج البحرین).

(۲۸) روایهٔ ابن الأثیر الجزری ... ص: ۵۴

اشارهٔ

رواه فی کتابه (النهایهٔ) قائلا: «زخ. فیه: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من تخلف عنها زخ به فی النار. أی: دفع و رمی: یقال: زخه یزخه زخا» [۱].

---

[۱] النهایهٔ فی غریب الحدیث- زخ.

ترجمته ... ص: ۵۵

و هو: مجد الدین أبو السعادات المبارک بن محمد، المعروف بابن الأثیر الجزری المتوفی سنهٔ ۶۰۶، کان محدّثا فقیها أصولیا لغویا، له من الکتب المعتمدهٔ المفیدهٔ: النهایهٔ فی غریب الحدیث، جامع الأصول، و الإنصاف فی الجمع بین الکشف و الکشاف ... و غیر ذلک. توجد ترجمته فی:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۴۴۱.

۲- بغیهٔ الوعاهٔ ۳۸۵.

۳- معجم الأدباء ۶/ ۲۳۸.

۴- طبقات الشافعیهٔ ۵/ ۱۵۳.

۵- الکامل فی التاریخ ۱۲/ ۱۱۳.

(۲۹) روایهٔ الفخر الرازی ... ص: ۵۵

اشارهٔ

رواه فی (تفسیره) بتفسیر قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَٔ فِی الْقُرْبی کما ستعرف.

ترجمته ... ص: ۵۵

و هو: فخر الدین محمد بن عمر التیمی البکری، المعروف بالإمام الرازی المتوفی سنهٔ ۶۰۶:

قال ابن خلکان: «فرید عصره و نسیج وحده، فاق أهل زمانه فی علم الکلام و المعقولات و علم الأوائل ... و کان العلماء یقصدونه من البلاد و تشد إلیه الرجال

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۶

من الأقطار» [۱].

و توجد ترجمته فی:

۱- الوافی بالوفیات ۴/ ۲۴۸.

۲- طبقات المفسرین ۲/ ۲۱۳.

۳- طبقات الشافعیهٔ ۵/ ۳۳.

۴- تاریخ ابن کثیر ۱۳/ ۵۵.

۵- تتمهٔ المختصر ۲/ ۱۲۷.

(۳۰) روایهٔ ابن طلحهٔ الشافعی ... ص: ۵۶

اشارهٔ

لقد أثبته ضمن أبیات له فی مدح أهل البیت علیهم الصلاهٔ و السلام، و هی هذه:

یا رب بالخمسهٔ أهل العبا ذوی الهدی و العمل الصالح

و من هم سفن نجاهٔ و من ولیهم ذو متجر رابح

و من لهم مقعد صدق إذا قام الوری فی الموقف الفاضح

لا تخزنی و اغفر ذنوبی عسی أسلم من حر لظی اللافح

فإننی أرجو بحبی لهم تجاوزا عن ذنبی الفادح

فهم لمن والاهم جنهٔ تنجیه من طائره البارح

و قد توسّلت بهم راجیا نجح سؤال المذنب الطالح

لعله یحظی بتوفیقه فیهتدی بالمنهج الواضح [۲]

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۳۸۱.

[۲] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۷

ترجمته ... ص: ۵۷

و هو: أبو سالم محمد بن طلحهٔ القرشی النصیبی الشافعی، المتوفی سنهٔ ۶۵۲ المترجم له ببالغ الثناء فی:

۱- مرآهٔ الجنان ۴/ ۱۲۸.

۲- العبر ۵/ ۲۱۳.

۳- طبقات الأسنوی ۲/ ۵۰۳.

۴- طبقات السبکی ۵/ ۲۶.

۵- طبقات ابن قاضی شهبهٔ: ۲/ ۱۵۳- قال: «أحد الصدور و الرؤساء المعظمین، ولد سنهٔ ۵۸۲، و تفقه و شارک فی العلوم، و کان فقیها بارعا عارفا بالمذهب و الأصول و الخلاف، ترسل عن الملوک و ساد و تقدّم و سمع الحدیث و حدث ببلاد کثیرهٔ ... قال السید عز الدین: أفتی و صنف، و کان أحد العلماء المشهورین و الرؤساء المذکورین ... و مضی علی سداد و أمر جمیل، توفی بحلب فی رجب سنهٔ ۶۵۲».

(۳۱) روایهٔ سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۷

اشارهٔ

و أورده سبط ابن الجوزی عن أبی الفرج الاصبهانی عن أبی ذر قال:

«و ذکر أبو الفرج الاصفهانی فی کتاب مرج البحرین، بإسناده إلی أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

---

[۱] تذکرهٔ خواص الأمهٔ ۳۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۸

قلت: تجد روایته مسندهٔ فی روایهٔ الکنجی.

ترجمته ... ص: ۵۸

و سبط ابن الجوزی المتوفی سنهٔ ۶۵۴ من مشاهیر علماء الحدیث و التاریخ، و من أئمهٔ الفقه و التفسیر و الوعظ، ذکرنا مصادر ترجمته فی قسم (حدیث الثقلین)، و سنترجم له بالتفصیل فی قسم (حدیث النور).

(۳۲) روایهٔ الکنجی الشافعی ... ص: ۵۸

اشارهٔ

رواه بإسناده عن أبی ذر و أبی سعید الخدری عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و هذا نصّ کلامه: «أخبرنا نقیب النقباء أبو الحسن علی بن محمد بن إبراهیم الحسینی و غیره بدمشق، و أخبرنا الحافظ یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب، قالوا: أخبرنا أبو الفرج یحیی بن محمود الثقفی، أخبرنا أبو عدنان و فاطمهٔ بنت عبد اللّه قالوا: أخبرنا أبو بکر بن ریذهٔ أخبرنا الحافظ أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، حدثنا الحسن بن أحمد بن منصور سجادهٔ، حدثنا عبد اللّه ابن عبد القدوس عن الأعمش عن حنش بن المعتمر أنه

سمع أبا ذر الغفاری یقول:

سمعت سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنه هلک. و مثل باب حطة فی بنی إسرائیل.

أخرجه إمام الحدیث فی معجم شیوخه کما أخرجناه سواء.

و رواه عن أبی سـعید بسند آخر کما أخبرنا الحافظ، أبو الحجاج یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب، قال أخبرنا الأمین أبو علی داود بن سلیمان بن أحمد و مولانا وزیر وزراء الشرق و الغرب محیی الشریعة نظام الملک أبو علی الحسن بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۹

إسـحاق، قال أخبرتنا فاطمة الجوزدانیة و خجسـتة الصالحیة [جحشة الصالحانیة] قالتا: أخبرنا أبو بکر بن ریذة أخبرنا الحافظ أبو القاسم سلیمان بن أحمـد الطبرانی، حـدثنا محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعة، حدثنا أبی حدثنا عبد الرحمن بن أبی حماد المقری، عن أبی سـلمة الصائغ عن عطیة عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها فرق، و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له.

قلت: هو فی هذه الترجمة فی کتابه، و أما الکلام علی لفظه فظاهر عند أهل النقل» [۱].

ترجمته ... ص: ۵۹

و سـنترجم أبا عبـد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی المتوفی سـنة ۶۵۸، مع بیان قیمـة کتابه (کفایة الطالب) و اعتباره فی (قسم حیث النور) ان شاء اللّه تعالی.

(۳۳) روایة المحب الطبری ... ص: ۵۹

اشارة

روی حدیث السفینة تحت عنوان: «ذکر أنهم کسفینة نوح علیه السلام من رکبها نجا» قال:

«عن ابن عباس رضـی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا [و من تعلق بها فاز] و من تخلف عنها غرق. أخرجه الملّا فی سیرته.

---

[۱] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب ۳۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۰

و عن علی رضـی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا، و من تعلق بها فاز، و من تخلف عنها زج فی النار. أخرجه ابن السری» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۰

و هو: محب الـدین أبو العباس أحمـد بن عبد اللّه الطبری المکی الشافعی المتوفی سـنة ۶۹۴، کان حافظا محدثا ذا فنون، و کان شـیخ الحرم فی مکـة المکرمـة، له تصانیف أشـهرها: الریاض النضـرة فی مناقب العشـرة، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی ... و قد أثنی علیه کلّ من ترجم له. أنظر:

۱- تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴.

۲- الوافی بالوفیات ۷/ ۱۳۵.

۳- البدایة و النهایة ۱۳/ ۳۴۰.

۴- النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴.

۵- طبقات السبکی ۵/ ۸.

و غیر ذلک مما ذکرناه فی قسم (حدیث الثقلین).

(۳۴) روایة ابن منظور ... ص: ۶۰

اشارة

ذکر فی (لسان العرب): «و فی الحدیث، مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من تخلف عنها زخ فی النار ، أی دفع و رمی. یقال: زخه یزخه زخا» [۲].

---

[۱] ذخائر العقبی ۲۰.

[۲] لسان العرب: زخ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۱

ترجمته ... ص: ۶۱

و هو: جمال الدین أبو الفضل محمد بن مکرم الأنصاری الإفریقی المتوفی سنة ۷۱۱، کان أدیبا لغویا فاضلا ... ترجمنا له فی قسم (حدیث الثقلین) عن:

۱- الوافی بالوفیات ۵/ ۵۴.

۲- فوات الوفیات ۴/ ۳۹.

۳- الدرر الکامنة ۴/ ۲۶۲.

۴- بغیة الوعاة ۱۰۶/ ۱۰۷.

(۳۵) روایة الحموئی ... ص: ۶۱

اشارة

رواه بسنده عن أبی ذر کما عرفت فیما سبق، و عن ابن عباس کما ستعرف و عن أبی سعید الخدری حیث قال: «أخبرنی الشیخ الصالح کمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن محمد بن علی الجوینی- فیما کتب إلیّ و أجاز لی فی روایته فی ذی الحجة سنة أربع و ستین و ستمائة- قال: أنبأنا الامام جمال الدین أبو الفضل جمال ابن معین الطبری قال: أنبأنا زاهر بن طاهر بن محمد المستملی، أنبأنا أبو الفتح محمد بن علی بن عبد اللّه المذکّر بهرات قال: أنبأنا إسماعیل بن زاهر البوقانی فی کتابه قال: أنبأنا أبو الحسن أحمد بن

إبراهيم الاصفهانی قال: نبأنا سليمان بن أحمد الطبرانی قال: نبأنا محمد بن عبد العزيز الكلابی قال: أنبأنا عبد الرحمن بن حماد المقری عن أبی سلمة الصائغ عن عطية العوفی عن أبی سعيد الخدری قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: إنّما مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلف غرق، و إنما مثل أهل بيتی فيكم مثل باب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۲

حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۲

و هو: صدر الدين أبو المجامع إبراهيم بن محمد بن المؤيد الحموئی المتوفى سنة ۷۲۲، شيخ خراسان فی وقته كما وصفه الذهبی، و ترجم له الأسنوی فی طبقاته، و ابن حجر العسقلانی فی الدرر الكامنة ۱/ ۶۷. و قد ترجمنا له فی بعض مجلّدات الكتاب.

(۳۶) رواية شهاب الدين الحلبی ... ص: ۶۲

اشارة

لقد أثبت حديث السفينة فی التقليد الذی كتبه من قبل السلطان محمد بن قلاوون باسم ولده أحمد، فقد جاء فيه بعد ذكر الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم:

«صلّى اللّه عليه و على آله سفن النجاة، المؤمنين من المخاوف، المنقذين من المهالك».

و قد أورد القلقشندی نصّ هذا التقليد فی (صبح الأعشى فی صناعة الانشا).

ترجمته ... ص: ۶۲

و هو: شهاب الدين محمود بن سليمان بن فهد بن محمود الحلبی المتوفى سنة ۷۲۵، و كان أديبا كبيرا، استمر فی دواوين الإنشاء بالشام و مصر نحو خمسين عاما، و كان شيخ صناعة الإنشاء فی عصره، و له تصانيف منها: حسن التوسل إلى

---

[۱] فرائد السمطين ۲/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۳

صناعة الترسل، و ذيل الكامل لابن الأثير. و توجد ترجمته فی:

۱- الدرر الكامنة ۴/ ۳۲۴.

۲- فوات الوفيات ۲/ ۲۸۶.

۳- تاريخ ابن كثير ۱۴/ ۱۲۰.

۴- النجوم الزاهرة ۹/ ۲۶۴.

(۳۷) رواية نظام الدين النيسابوری ... ص: ۶۳

اشارهٔ

أورده بتفسیر آیه المودهٔ قائلا: «قال بعض المـذکّرین: إن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم قال: مثل أهل بیتی کمثل سـفینهٔ نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۳

و هو: نظام الدین الحسن بن محمد بن الحسین المعروف بالنظام الأعرج، صاحب التفسیر المشهور باسمه، کان حیّا سنهٔ ۷۲۸ [۲]. و قد ذکرنا ترجمته فی قسم (حدیث الغدیر) کما سیأتی.

---

[۱] غرائب القرآن ۲۵/ ۲۸.

[۲] فی معجم المؤلفین: ۸۲۸. و فی الأعلام: توفی بعد ۸۵۰.

(۳۸) روایهٔ الخطیب التبریزی ... ص: ۶۴

اشارهٔ

رواه فی کتابه (مشکاهٔ المصابیح) فی باب مناقب أهل البیت علیهم السّلام، کما تقدّم و یأتی.

ترجمته ... ص: ۶۴

و هو: ولی الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی. کان حیّا سـنهٔ ۷۴۰، و قد ذکرنا جانبا من ترجمته و عظمهٔ کتابه فی قسم (حدیث الطیر).

(۳۹) روایهٔ الطیبی ... ص: ۶۴

اشارهٔ

رواه فی شـرح المشـکاهٔ شارحا إیاه بقوله: «قوله: و هو آخذ بباب الکعبهٔ. أراد الراوی بهذا مزید توکید لإثبات هذا، و کذا أبو ذر اهتم بشأن روایته، فأورده فی هـذا المقام علی رءوس الأنام لیتمسـکوا به، و فی روایـهٔ له بقوله: من عرفنی فأنا من قـد عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: «ألا إن مثل أهل بیتی ... الحدیث

أراد بقوله فأنا أبو ذر المشهور بصدق اللهجهٔ و ثقهٔ الروایهٔ، و أنه هذا حدیث صحیح لا مجال للرد فیه، و هذا تلمیح إلی

ما روینا عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ما أظلّت الخضراء و لا

أقلت الغبراء أصـدق من أبی ذر، و فی روایـهٔ أبی ذر: من ذی لهجـهٔ أصـدق و لا أوفی من أبی ذر شـبه عیسـی بن مریم. فقال عمر بن الخطاب کالحاسد: یا رسول اللّه أ فتعرف ذلک؟ قال: ذلک فاعرفوه. أخرجه الترمذی و حسّنه الصغانی فی کشف الحجاب.

شبه الدنيا بما فيها من الكفر و الضلالات و البدع و الأهواء الزائغة ببحر لجى يغشاه موج من فوقه موج من فوقه سحاب، ظلمات بعضها فوق بعض، و قـد أحاط بأكنافه و أطرافه الأرض كلّها، و ليس فيها خلاص و مناص إلّا تلك السـفينة، و هى محبة أهل بيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۵

و هو: شـرف الدين حسن بن محمد الطيبى المتوفى سنة ۷۴۳. وصـفه الحافظ ابن حجر بالإمام المشهور، كان آية فى استخراج الدقائق من القرآن و السنن [... ۲].

و قد ذكرنا ترجمة له فى قسم (حديث الثقلين) عن:

۱- طبقات المفسرين ۱/ ۱۴۳.

۲- بغية الوعاة ۲۲۸.

۳- البدر الطالع ۱/ ۲۲۹.

۴- التاج المكلل ۳۷۳.

---

[۱] الكاشف- مخطوط.

[۲] الدرر الكامنة ۲/ ۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۶

(۴۰) رواية الزرندى ... ص: ۶۶

اشارة

رواه عن أبى الطفيل عن أبى ذر تحت عنوان «ذكر وصاة رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم بأهل بيته و فضل مودتهم، و أن محبتهم من الإيمان باللّه تعالى و رسوله صلّى اللّه عليه و سلّم

قال: «و عن أبى الطفيل: إنه رأى أبا ذر قائما و هو ينادى: من عرفنى فقـد عرفنى و من لم يعرفنى فأنا جنـدب، ألا و أنا أبو ذر، سـمعت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: مثـل أهل بيتى فيكم مثل سـفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بيتى فيكم كمثل باب حطة» [۱].

و قد ذكر فى سياق صفات أمير المؤمنين عليه السلام و فضائله:

«هو النبأ العظيم و فلك نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب» [۲]

ترجمته ... ص: ۶۶

و هـو: محمـد بن يوسـف بن الحسن الزرنـدى المـدنى الأنصـارى، المتوفى سـنة بضع و خمسـين و سـبعمائة، من فقهـاء الحنفيـة و من المحدّثين الكبار، ترجم له الحافظ ابن حجر العسـقلانى [۳]، له كتب منها: (نظم درر السـمطين) نقل عنه و اعتمـد عليه الحفاظ و أئمة الحديث كالكرمانى و السمهودى و غيرهما فى كتبهم.

---

[۱] نظم درر السمطین ۲۳۵.

[۲] نظم درر السمطین ۷۸.

[۳] الدرر الکامنهٔ ۴/ ۲۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۷

(۴۱) روایهٔ الهمدانی ... ص: ۶۷

اشارهٔ

رواه عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و عن علی علیه السلام قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من تعلّق بها نجا، و من تخلّف عنها زخ فی النار» [۱].
و عن أبی ذر رضی اللّه عنه بقوله: «عن أبی ذر رضی اللّه عنه: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۲].

ترجمته ... ص: ۶۷

و هو: السید علی شهاب الدین الهمدانی المتوفی سنهٔ ۷۸۶ من مشاهیر علماء أهل السنهٔ و عرفائهم، و من الفقهاء الحنفیهٔ، ذکرنا مصادر ترجمته فی (قسم حدیث الثقلین) و منها:

۱- کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار للکفوی.

۲- نفحات الأنس فی حضرات القدس للجامی ۴۴۷.

۳- الانتباه إلی سلاسل أولیاء اللّه لولی اللّه الدهلوی.

۴- السمط المجید للقشاشی.

و ترجم له صاحب نزههٔ الخواطر مثنیا علیه [۳].

---

[۱] المودهٔ فی القربی- المودهٔ الثانیهٔ.

[۲] المودهٔ فی القربی- المودهٔ الثانیهٔ عشرهٔ.

[۳] نزههٔ الخواطر ۲/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۸

(۴۲) روایهٔ نور الدین الهیثمی ... ص: ۶۸

اشارهٔ

رواه بقوله: «و عن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان کمن قاتل مع الدجال.

رواه البزار و الطبرانی فی الثلاثة

. و فی إسناد البزار الحسن بن أبی جعفر الجفری، و فی إسناد الطبرانی عبد اللّه بن داهر. و هما متروکان.

و عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق.

رواه البزار و الطبرانی.

و فیه: الحسن بن أبی جعفر و هو متروک.

و عن عبد اللّه بن الزبیر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها سلم و من ترکها غرق.

رواه البزار

، و فیه ابن لهیعة و هو لیّن.

و عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و انما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له.

رواه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط.

و فیه جماعة لم أعرفهم» [۱].

---

[۱] معجم الزوائد و منبع الفوائد ۹/ ۱۶۸.

و أقول: أما «الحسن بن أبی جعفر الجفری» فقد روی عنه: أبو داود الطیالسی، و ابن مهدی، و یزید بن زریع، و عثمان بن مطر، و مسلم بن إبراهیم، و جماعة غیرهم من مشاهیر الرواة و الأئمة، و روایتهم عنه تدل علی جلالته، بالاضافة إلی أن: مسلم بن إبراهیم قال: کان من خیار الناس.

و قال عمرو بن علی: صدوق. و قال أبو بکر بن أبی الأسود: ترک ابن مهدی حدیثه ثم حدّث عنه و قال: ما کان لی حجة عند ربی. و قال ابن عدی: و الحسن بن أبی جعفر أحادیثه صالحة و هو یروی الغرائب، و هو عندی ممن لا یتعمّد الکذب و هو صدوق. و قال ابن حبان: من خیار عباد اللّه الخشن، و کان من المتعبدین المجابین الدعوة. أنظر: تهذیب التهذیب ۲/ ۲۶۰.

فهذه کلمات عدة من أئمة الجرح و التعدیل، و العمدة کونه صدوقا من خیار الناس، لکن بعضهم قدحه لروایته الغرائب و وقوع الوهم فی روایاته، و من الواضح لدی أهل العلم المنصفین أن ذلک لا یوجب القدح و الترک.

و أما «عبد اللّه بن داهر» فقد عرفته فی جواب قدح ابن الجوزی فی حدیث الثقلین.

و أما «عبد اللّه بن لهیعة» فقد روی عنه کبار الأئمة من المتقدمین کالثوری، و الشعبی، و الأوزاعی، و اللیث بن سعد، و ابن المبارک. و قال أبو داود عن أحمد: و من کان مثل ابن لهیعة بمصر فی کثرة حدیثه و ضبطه و إتقانه؟

و عن الثوری: عند ابن لهیعة الأصول و عندنا الفروع و حججت حجّا لألقی ابن لهیعة. و قال أبو الطاهر بن السرح: سمعت ابن وهب یقول: حدثنی و اللّه الصادق البار عبد اللّه بن لهیعة. و قال یعقوب بن سفیان: سمعت أحمد بن صالح- و کان من خیار المتقنین- یثنی علیه.

و عنه أیضا، ابن لهیعة صحیح الکتاب، و إنما کا أخرج کتبه، فأملی علی الناس حتی کتبوا حدیثه إملاء، فمن ضبط کان حدیثه حسنا، إلّا أنه کان یحضر من لا یحسن و لا یضبط و لا یصحح، ثم لم یخرج ابن لهیعة بعد ذلک کتابا، و لم یر له کتاب، و کان من أراد السماع منه استنسخ ممن کتب عنه و جاءه فقرا علیه، فمن وقع علی نسخة صحیحة فحدیثه صحیح، و من کتب من نسخة لم تضبط جاء

فیه خلل کثیر.

و عن ابن معین: قد کتبت حدیث ابن لهیعهٔ و ما زال ابن وهب یکتب عنه حتی مات.

و قال الحاکم: استشهد به مسلم فی موضعین. و حکی ابن عبد البر: أن الذی وقع فی الموطأ عن مالک عن الثقهٔ عنده عن عمرو بن شعیب عن أبیه عن جده فی العریان هو: ابن لهیعهٔ.

و قال ابن شاهین قال أحمد بن صالح: ابن لهیعهٔ ثقهٔ، و ما روی عنه من الأحادیث فیها تخلیط یطرح ذلک التخلیط.

و قال مسعود عن الحاکم: لم یقصد الکذب و إنما حدّث من حفظه بعد احتراق کتبه فأخطأ.

و قال ابن عدی: حدیثه کأنه نسیان، و هو ممن یکتب حدیثه.

انظر: تهذیب التهذیب ۵/ ۲۷۳.

و هذا القدر کاف لنا للاحتجاج بما رواه.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۰

ترجمته ... ص: ۷۰

هو: نور الدین أبو الحسن علی بن أبی بکر الهیثمی القاهری الشافعی الحافظ المتوفی سنهٔ ۸۰۷، وصفه الحافظ السخاوی بالحافظ و قال: «کان عجبا فی الدّین و التقوی و الزهد، فنقل الثناء علیه عن عدهٔ من الأعلام کالحافظ ابن حجر، ثم قال: و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدّا، بل هو فی ذلک کلمهٔ اتفاق» [۱].

و کذا وصفه الحافظ السیوطی وعدّه فی من کان بمصر من حفاظ الحدیث و نقّاده [۲]. و ترجم له و أثنی علیه القاضی الشوکانی [۳].

(۴۳) روایهٔ الشریف الجرجانی ... ص: ۷۰

اشارهٔ

رواه فی (حاشیهٔ المشکاهٔ) حیث شرحه قائلا: «قوله: سمعت النبی.

إلخ. و فی روایهٔ قال: من عرفنی، فأنا من عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. إلخ. کان مشهورا بصدق اللهجهٔ،

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: ما أظلت الخضراء و لا أقلت الغبراء أصدق من أبی ذر».

ترجمته ... ص: ۷۰

و هو: السید علی بن محمد الجرجانی، المعروف بالشریف الجرجانی، المتوفی

---

[۱] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

[۲] حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۶۲.

[۳] البدر الطالع ۱/ ۴۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۱

سنهٔ ۸۱۶، من کبار العلماء فی المعقول و المنقول، له نحو خمسین مصنفا، و قد ترجمنا له فی بعض المجلدات، و من مصادر ترجمته:

۱- الفوائد البهيّة فى تراجم الحنفيّة ۱۲۵.

۲- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۳۲۸.

(۴۴) رواية القلقشندى ... ص: ۷۱

اشارة

و القلقشندى أورد هذا الحديث الشريف فى موضعين من كتابه (صبح الأعشى فى صناعة الانشا).

ترجمته ... ص: ۷۱

و هو: أبو العباس أحمد بن على بن أحمد الفزارى القلقشندى ثم القاهرى المتوفى سنة ۸۲۱، و كان أديبا مؤرخا متفننا، اشتهر بكتابه (صبح الأعشى) و هو أفضل تصانيفه، لكونه جامعا بين الأدب و التاريخ و وصف البلدان و الممالك و نحو ذلك. و له أيضا: نهاية الارب فى معرفة أنساب العرب.

له ترجمة فى الضوء اللامع ۲/ ۸. و غيره.

(۴۵) رواية خواجه بارسا ... ص: ۷۱

اشارة

رواه فى كتاب (فصل الخطاب فى سير النبى و الآل و الأصحاب) نقلا عن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۲

تفسير الرازى قال: «و سمعت بعض المذكّرين يقول: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: مثل أهل بيتى كمثل سفينة نوح عليه الصلاة و السلام من ركب فيها نجا »....

ترجمته ... ص: ۷۲

و هو: محمد بن محمد بن محمود الحافظى البخارى، المعروف بخاجا بارسا المتوفى سنة ۸۲۲، ولد سنة ۷۵۶، و قرأ العلوم على علماء عصره فبهر على أقرانه فى دهره، و حصّل الفروع و الأصول و برع فى المعقول و المنقول و هو شاب، مدحه و أثنى عليه الكفوى فى (كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار) و الجامى فى (نفحات الأنس فى حضرات القدس ۳۹۲) و ترجم له صاحب (حبيب السير) و غيره.

(۴۶) رواية ابن حجة الحموى ... ص: ۷۲

اشارة

و ذلك حيث ضمّن هذا الحديث فى العهد الذى كتبه من قبل المستعين باللّه العباس باسم مظفر شاه، إذ جاء فيه: «نحمده حمد من

علم أن آل هذا البيت الشريف كسفينة نوح و تعلق بهم فنجا «....

و قد ورد هذا العهد فی (صبح الأعشى فی صناعة الإنشاء).

ترجمته ... ص: ۷۲

و هو: أبو بكر بن علی بن عبد اللّه الحموی الأزراری تقی الدين، ابن حجة المتوفى سنة ۸۳۷. إمام أهل الأدب فی عصره، و كان شاعرا جيّد الإنشاء. له

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۳

تصانيف منها: خزانة الأدب، ثمرات الأوراق، و غير ذلك. و توجد ترجمته فی:

۱- الضوء اللامع ۱۱/ ۵۳.

۲- شذرات الذهب ۷/ ۲۱۹.

(۴۷) رواية ملك العلماء الهندی ... ص: ۷۳

اشارة

و رواه ملك العلماء شهاب الدين الهندی عن (شرف النبوة) و (المشكاة):

«روى أحمد عن أبی ذر أنه قال آخذا بثياب الكعبة: سمعت صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: ألا مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح، فمن ركبها نجا و من زاغ عنها هلك.

لأن من كان فی البحر فالسفينة شرط النجاة.

و فی التشريح: و نوح عليه السلام لن يخرق السفينة، و لا يعيبها أحد من الملاحين، و السفينة إن صلح حالها صلح حال نوح، و إن غرقت دلت على عدم النجاة، و قد أمر بركوب السفينة لنجاتها و أهلها.

و المراد من هذا الحديث نجاة المتشبثين بأهله و عترته، ليفوزوا برضوانه و جنته.

و فی التشريح عند ذكر هذا الحديث: و المأمور بمتابعته لا يصير تبعا حتى يتبعه، و المندوب إلى إمامته لا يصير مأموما حتى يوافقه، فعلم كلّ عالم و فعل كلّ مؤمن دلّ على مخالفة النبی صلّى اللّه عليه و سلّم فهو زندقة و شيطنة » [... ۱].

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط. الجلوة الثالثة من الهداية الثانية. و رواه فی مواضع أخر من الكتاب المذكور.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۴

ترجمته ... ص: ۷۴

و هو: شهاب الدين بن شمس الدين الزاولی الدولتآبادی، الملقب بملك العلماء، المتوفى سنة ۸۴۹ قال عبد الحق الدهلوی- من كبار علماء الهند، و ناشر علم الحديث لأهل السنة فی تلك البلاد-: «أوصافه أشهر من أن تذكر» و ذكره البلجرامی فی (سبحة المرجان فی آثار هندوستان ۱۳۹) و أثنى عليه، و كذا صاحب (نزهة الخواطر) حيث وصفه بأوصاف جميلة [۱].

(۴۸) رواية ابن الصباغ المالكی ... ص: ۷۴

اشارة

رواه عن رافع مولى أبی ذر، عن أبی ذر حیث قـال: «تنبیه علی ذکر شـیء مما جاء فی فضـلهم و فضل محبّیهم: عن رافع مولى أبی ذر قال: صعد أبو ذر علی عتبة باب الکعبة و أخذ بحلقة الباب و أسند ظهره إلیه و قال: أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنه زجّ فی النار.

و

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: اجعلوا أهل بیتکم منکم مکان الرأس من الجسد و مکان العینین من الرأس، فإن الجسد لا یهتدی إلّا بالرأس و لا یهتدی الرأس إلّا بالعینین» [۲].

---

[۱] نزهة الخواطر ۳/ ۱۹.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة ص ۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۵

ترجمته ... ص: ۷۵

و هو: نور الدین علی بن محمد بن أحمد، المعروف بابن الصباغ، المالکی المکی المتوفی سنة ۸۵۵، کان من الفقهاء المالکیة، و من العلماء المعتمدین، ترجم له الحافظ السخاوی و أثنی علیه و قال: أجاز لی [۱]. و کتابه (الفصول المهمة) من المصادر المعتبرة عندهم، فقـد نقـل عنه الأعلام کالحلبی صاحب السیرة و السـمهودی فی جواهر العقـدین و کثیر ممن ألف فی فضائل أهل البیت کالصـبان و الحمزاوی و الشبلنجی.

(۴۹) روایة المیبدی ... ص: ۷۵

اشارة

روی حدیث السـفینة فی شرحه علی دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام، عن أحمد عن أبی ذر الغفاری، باللفظ المتقدم عن أحمد سابقا [۲].

ترجمته ... ص: ۷۵

و هو: کمـال الـدین حسـین بن معین الـدین الیزدی المیبـدی، کان حیّا سـنة ۸۹۰، له شـرح الـدیوان المنسـوب الی أمیر المؤمنین علیه السـلام. و له غیره من المؤلفـات ذکرها صاحب هدیـة العارفین ۱/ ۳۱۶. و أرخ وفاته بسـنة ۹۱۰ و ترجم له فی الأعلاـم ۲/ ۲۶۰ و قد أوردنا ترجمته فی بعض المجلدات.

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۸۳.

[۲] الفواتح فی شرح دیوان أمیر المؤمنین ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۶

(۵۰) روایة الهروی ... ص: ۷۶

اشارة

رواه فی کتابه (أساس الاقتباس) بقوله: «الأحادیث- مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۷۶

و هو: إختیار الدین بن غیاث الدین الحسینی الهروی [۲]. کان عالما أدیبا له کتب منها: أساس الاقتباس. له ترجمة فی:

۱- هدیة العارفین ۱/ ۳۱۷.

۲- الأعلام ۲/ ۲۵۱.

(۵۱) رواة الصفوری ... ص: ۷۶

اشارة

رواه فی باب مناقب سیدتنا فاطمة الزهراء علیها السلام قائلا: «و عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها سلم و من تخلّف عنها زج فی النار» [۳].

---

[۱] أساس الاقتباس- الکلمة الرابعة للافتتاح بعد ذکر الآیات.

[۲] فی بعض التراجم اسمه: حسین. و تاریخ وفاته سنة ۹۲۸.

[۳] نزهة المجالس و منتخب النفائس ۲/ ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۷

ترجمته ... ص: ۷۷

و هو: عبد الرحمن بن عبد السلام بن عبد الرحمن بن عثمان الصفوری الشافعی المتوفی سنة ۸۹۴. کان أدیبا مؤرّخا محدّثا مؤلّفا، له: المحاسن المجتمعة فی الخلفاء الأربعة، و قد ذکر کاشف الظنون ۱۹۴۷ کتابه (نزهة المجالس).

(۵۲) روایة الکیلانی ... ص: ۷۷

روی حدیث السفینة فی کتابه (مناظر الإنشاء) فی مبحث الشبه، فی قسم ما یکون فیه الشبه و المشبّه به حسیّین و وجه الشبه بینهما عقلی، فذکر الحدیث ثم قال ما تعریبه: «شبّه أهل البیت بسفینة نوح و کلاهما حسیّ، و وجه ما شبه ما بینهما و هو السببیة لحصول

النجاة عقلی».

(۵۳) روایة السخاوی ... ص: ۷۷

اشارة

رواه تحت عنوان «باب الأمان ببقائهم و النجاة فی اقتفائهم» رواه عن جماعة من کبار الرواة و الأئمة الحفّاظ بألفاظ مختلفة، عن جماعة من مشاهیر الصحابة.

و هذا نص روایته:

«و عن أبی إسحاق السبیعی عن حنش بن المعتمر الصنعانی عن أبی ذر رضی اللّه عنه: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أهل بیتی فیکم مثل

سفینة نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثل حطة لبنی إسرائیل.

أخرجه الحاکم من وجهین عن أبی إسحاق

هذا لفظ أحدهما، و

لفظ الآخر: ألا إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، و ذکره دون قوله: و مثل حطة إلی آخره، و کذا هو عند أبی یعلی فی مسنده.

و أخرجه الطبرانی فی معجمه الأوسط و الصغیر من طریق الأعمش عن أبی إسحاق و قال: إن عبد اللّه بن عبد القدوس تفرّد به عن الأعمش، و رواه عن الأوسط أیضا من طریق الحسن بن عمرو الفقیمی عن أبی إسحاق، و من طریق سماک بن حرب عن حنش.

و أخرجه أبو یعلی أیضا من حدیث أبی الطفیل عن أبی ذر رضی اللّه عنه بلفظ: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بیتی مثل باب حطة، و أخرجه البزار من طریق سعید بن المسیب عن أبی ذر نحوه.

و عن أبی الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و أخرجه الطبرانی و أبو نعیم فی الحلیة و البزار و غیرهم.

و عن عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها سلم و من ترکها غرق. رواه البزار.

و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، رواه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط.

و بعض هذه الطرق یقوّی بعضا» [۱].

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط- الباب السادس.

ترجمته ... ص: ۷۹

و هو: شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوى المتوفى سنهٔ ۹۰۲، و كان من كبار علماء أهل السنهٔ، حافظا فى الحديث و حجهٔ فى التاريخ و الأدب و الرجال، له مؤلفات كثيرهٔ فى العلوم المذكورهٔ و غيرها، و من أشهرها:

الضوء اللامع، المقاصد الحسنهٔ، شرح ألفيهٔ الحديث، التحفهٔ اللطيفهٔ فى أخبار المدينهٔ الشريفهٔ، استجلاب ارتقاء الغرف بحبّ أقرباء الرسول ذوى الشرف...

ترجم نفسه فى الضوء اللامع ۸/ ۲- ۳۲، و توجد ترجمته أيضا فى:

۱- شذرات الذهب ۸/ ۱۵.

۲- الكواكب السائرهٔ ۱/ ۵۳.

۳- النور السافر ۱۶.

(۵۴) روايهٔ الكاشفى ... ص: ۷۹

اشارهٔ

أثبت حديث السفينهٔ و أرسله إرسال المسلّم فى مواضع من كتابه (الرسالهٔ العليّهٔ فى الأحاديث النبويهٔ) [۱ ...] منها: هذا الشعر الذى أورده تحت عنوان فضيلهٔ أهل البيت:

«هم الكلمات الطيّبات التى بها يتاب على الخاطى فيجبى و يزلف

هم البركات النازلات على الورى تعمّ جميع المسلمين و تكنف

---

[۱] أنظر: ۳۳، ۳۷۱.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۰

هم الباقيات الصالحات بذكرها لذاكرها خير الثواب يضعّف

هم الحرم المأمون من أجل أهله و أعداؤه من حوله يتخطّف

هم الوجه وجه اللّه و الجنب جنبه و هم فلك نوح خاب عنه المخلّف

ترجمته ... ص: ۸۰

و هو: حسين بن على الكاشفى المفسّر المحدّث الواعظ، له تفسيره:

المواهب العليهٔ، و كتاب: الرسالهٔ العليهٔ فى الأحاديث النبويهٔ و غيرهما من المؤلّفات المفيدهٔ، و التى اعتمد عليها القوم و نقلوا عنها.

توفى سنهٔ ۹۱۰.

(۵۵) روايهٔ السيوطى ... ص: ۸۰

اشارهٔ

رواه فى جملهٔ من كتبه:

ففی (الـدرر المنثور): «و أخرج الحاكم عن أبی ذر رحمه اللّه قال: سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم يقول: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

و فی (الجامع الصغير): «إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. ک عن أبی ذر» [۲].

و فيه: «مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

البزار عن ابن عباس و عن ابن الزبير، ک عن أبی ذر» [۳].

و فی (الخصائص الكبری): «و أخرج أبو يعلی و البزار و الحاكم عن أبی ذر:

---

[۱] الدر المنثور ۳/ ۳۳۴.

[۲] الجامع الصغير. شرح المناوی ۲/ ۵۱۹.

[۳] المصدر نفسه ۵/ ۵۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۱

سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم يقول: إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك» [۱].

و فی (إحيـاء الميت بفضل أهل البيت) [۲]: «الحـديث الرابع و العشـرون: أخرج البزار عن عبد اللّه بن الزبير أن النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها غرق.

الحديث الخامس و العشـرون: البزار عن ابن عباس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

الحديث السادس و العشرون:

أخرج الطبرانی عن أبی ذر: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم يقول: مثل أهل بيتی كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك و مثل باب حطّة فی بنی إسرائيل.

الحديث السابع و العشـرون: أخرج الطبرانی فی الأوسط عن أبی سـعيد الخدری: سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم يقول: إنما مثـل أهـل بيتی كمثـل سـفينة نوح من ركبهـا نجا و من تخلّف عنها غرق و إنما مثل أهل بيتی فيكم كمثل حطـة فی بنی إسـرائيل من دخله غفر له».

و فی (نهاية الإفضال فی تشـريف الآل): «عن أبی ذر- رضـی اللّه عنه أن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. أخرجه الحاكم و هو صحيح» [۳].

و فی (الأساس): «عن عبد اللّه بن الزبير: أن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم قال: مثل أهل بيتی مثل سـفينة نوح من ركبها نجا و من تركها غرق. رواه البزار فی مسنده. و أخرج ابن مردويه مثله من حديث علی و ابن عباس

. و

عن أبی ذر:

سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم يقول: ألا إنّ مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة

---

[۱] الخصائص الكبری ۲/ ۲۶۶.

[۲] هذا عن النسـخة الكبری من (إحياء الميت) المشـتملة علی ستين حديثا. و أما النسـخة الصغری منه المشتملة علی أربعين- فحديث السفينة هو الحديث العشرون و الحادی و العشرون و الثانی و العشرون.

[۳] نهایهٔ الإفضال فی تشریف الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۲

نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و من قاتلنا فی آخر الزمان کان کمن قاتل مع الدجال. رواه البزار و أبو یعلی فی مسندیهما و الطبرانی فی الأوسط و الحاکم و صحّحه» [۱].

و فی (تاریخ الخلفاء): «و عن أبی ذر قال: - و هو آخذ بباب الکعبهٔ- سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد» [۲].

ترجمته ... ص: ۸۲

و هو: الحافظ جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی المتوفی سنهٔ ۹۱۱، صاحب المؤلّفات الکثیرهٔ فی مختلف العلوم الإسلامیهٔ، أثنی علیه کلّ المترجمین له و مدحوه ... أنظر:

۱- البدر الطالع ۱/ ۳۲۸.

۲- التاج المکلل ۳۴۹.

۳- الکواکب السائرهٔ ۱/ ۲۲۶.

۴- شذرات الذهب ۸/ ۵۱.

۵- الضوء اللامع ۴/ ۶۵.

و قد ترجم لنفسه فی کتابه (حسن المحاضرهٔ ۱/ ۱۸۸) ترجمهٔ مطوّلهٔ، أوردنا خلاصتها فی قسم (حدیث الثقلین).

---

[۱] الأساس فی مناقب بنی العباس- مخطوط.

[۲] تاریخ الخلفاء ۵۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۳

(۵۶) روایهٔ السمهودی ... ص: ۸۳

اشارهٔ

رواه تحت عنوان (الذکر الخامس- ذکر أنهم أمان الأمهٔ، و أنهم کسفینهٔ نوح علیه السلام من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق) عن جماعهٔ من الحفّاظ بأسانیدهم المختلفهٔ عن أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و قال السمهودی أیضا:

«و عن أبی إسحاق السبیعی، عن حنش بن المعتمر الصنعانی، عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق و مثل حطهٔ لبنی إسرائیل. أ خرجه الحاکم من وجهین عن أبی إسحاق.

هذا لفظ أحدهما و

لفظ الآخر: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح. و ذکره دون قوله «و مثل حطهٔ» إلی آخره. و کذا هو عند أبی یعلی فی مسنده.

و أخرجه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط من طریق الأعمش عن أبی إسحاق و قال: إن عبد اللّه بن عبد القدوس تفرّد به عن الأعمش.

و رواه فی الأوسط أیضا من طریق الحسن بن عمرو الفقیمی، و أبو نعیم عن أبی إسحاق و من طریق سمّاک ابن حرب عن حنش.

و أخرجه أبو یعلی أیضا من حدیث أبی الطفیل عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- بلفظ: إن أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ.

و أخرجه البزار من طریق سعید بن المسیب عن أبی ذر نحوه

. و کذا

أخرجه الفقیه أبو الحسن ابن المغازلی و زادوا: من قاتلنا آخر الزمان فکأنما قاتل مع الدجال

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۴

و

عن أبی الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما: قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق. أخرجه الطبرانی و أبو نعیم فی الحلیهٔ و البزار و غیرهم.

و أخرجه الفقیه أبو الحسن ابن المغازلی فی المناقب من طریق بشر بن المفضل قال: سمعت الرشید یقول سمعت المهدی یقول: سمعت المنصور یقول: حدثنی أبی عن أبیه- رضی اللّه عنه- قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا

. و

عن عبد اللّه بن الزبیر- رضی اللّه عنهما- أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من ترکها غرق. رواه البزار

. و

عن أبی سعید الخدری- رضی اللّه عنه- سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق، إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل من دخله غفر له. رواه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۴

و هو: نور الدین علی بن عبد اللّه بن أحمد الحسینی السمهودی المتوفی سنهٔ ۹۱۱، مفتی المدینهٔ المنورهٔ و صاحب المؤلّفات المشتهرهٔ، و منها: (جواهر العقدین) الذی نقل عنه و اعتمد علیه جلّ المتأخرین عنه المؤلّفین فی باب الفضائل و المناقب.

و قد ترجمنا له فی بعض مجلدات کتابنا عن عدهٔ من المصادر منها:

۱- الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵.

۲- البدر الطالع ۱/ ۴۷۰.

۳- النور السافر ۵۸.

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۵

(۵۷) روایهٔ ابن حجر المکی ... ص: ۸۵

اشارة

رواه فی كتابه (الصواعق المحرقة) غير مرة، ففی موضع قال: «و جاء من طرق عديدة يقوّی بعضها بعضا: إنما مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا. و فی رواية مسلم: و من تخلّف عنها غرق. و من رواية: هلك، و إنما مثل أهل بيتی فيكم مثل باب حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له و فی رواية: غفر له الذنوب» [۱].

و قال فی الفصل الثانی من الباب الحادی عشر: «الحديث الثانی. أخرج الحاكم عن أبی ذر أن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك.

و فی رواية للبزار: عن ابن عباس و عن ابن الزبير و للحاكم عن أبی ذر أيضا: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق».

و قال فی كتابه (المنح المكية بشرح القصيدة الهمزية) بشرح:

«آل بيت النبی طبتم و طاب ال*- مدح لی فيكم و طاب الرثاء»:

«و صحّ حديث: إن مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف هلك».

ترجمته ... ص: ۸۵

و هو: أحمد بن محمد بن علی بن حجر الهيتمی المكی المتوفی سنة ۹۷۳، المعروف بصاحب الصواعق، و له غيره مؤلّفات كثيرة فی الفقه و الحديث، من

---

[۱] الصواعق المحرقة ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۶

أشهرها: كتاب الفتاوی أربع مجلدات ... ترجم له فی كثير من المصادر مثل:

۱- النور السافر ۲۸۷.

۲- خلاصة الأثر ۲/ ۱۶۶.

۳- ريحانة الألباء ۱/ ۴۳۵.

(۵۸) رواية المتقی الهندی ... ص: ۸۶

اشارة

رواه عن عدة من الأئمة الحفاظ، و هذه ألفاظه: «إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. (ك) عن أبی ذر».

«مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق. البزار عن ابن عباس و عن ابن الزبير. (ك) عن أبی ذر».

«إنما مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. ابن جرير عن أبی ذر.

مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها هلك. و مثل باب حطة فی بنی إسرائيل. (طب) عن أبی ذر» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۶

و هو: نور الدين على بن حسام الدين المتقى الهندى المتوفى سنة ۹۷۵، و كان فقيها محدّثا صاحب مؤلّفات: و أشهرها (كنز العمال فى سنن الأقوال و الأفعال) و هو كتاب كبير رتّب فيه (جمع الجوامع للحافظ السيوطى).

---

[۱] كنز العمال ۱۳/ ۸۲، ۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۷

و قد ترجمنا له فى بعض المجلّدات عن عدة من المصادر أمثال:

۱- النور السافر: ۳۱۵- ۳۱۹.

۲- أبجد العلوم: ۸۹۵.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹.

۴- سبحة المرجان: ۴۳.

هذا، و لبعض علمائهم كتب مفردة فى ترجمة و مناقب على المتقى.

(۵۹) رواية الفتنى الكجراتى ... ص: ۸۷

اشارة

ذكره فى كتابه (مجمع البحار) بقوله: «(يه): مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من تخلّف عنها زخ به فى النار.

أى: وقع و رمى. من زخه يزخه» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۷

و هو: محمد بن طاهر الصديقى الفتنى الكجراتى الهندى المتوفى سنة ۹۸۶، من علماء أهل السنة فى الحديث و رجاله، له فيهما مؤلفات معتبرة، من أشهرها: (مجمع بحار الأنوار فى غرائب التنزيل و لطائف الأخبار). و قد ترجمنا له فى قسم (حديث الثقلين) عن:

۱- النور السافر ۳۶۱.

۲- سبحة المرجان ۴۳.

۳- أبجد العلوم ۸۹۵.

---

[۱] مجمع البحار: زخ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۸

۴- نزهة الخواطر ۴/ ۲۹۸ و قد وصفه ب «الشيخ العالم الكبير المحدّث اللّغوى العلّامة »....

(۶۰) رواية العيدروس اليمنى ... ص: ۸۸

اشارة

رواه مصرحا بصحته حيث قال: «و صحّ حديث: إن مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك».
قال: «و وجه تشبيههم بالسفينة أن من أحبّهم و عظّمهم شكرا لنعمة مشرفهم- صلّى اللّه عليه و سلّم- و أخذا بهدى علمائهم، نجا من ظلمات المخالفات، و من تخلّف عن ذلك غرق فى بحر ظلمات كفر النعم، و هلك فى مفاوز الطغيان» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۸

و هو: شيخ بن عبد اللّه العيدروس، من فقهاء اليمن المشهورين، له مؤلفات أشهرها: (العقد النبوى و السر المصطفوى). دخل الهند سنة ۹۵۸ و توفى بها سنة ۹۹۰ ... ترجمنا له فى بعض المجلّدات. و هى موجودة فى:
۱- النور السافر لابنه.
۲- المشرع الروى ۲/ ۱۱۹.

---

[۱] العقد النبوى و السر المصطفوى- مخطوط.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۹

(۶۱) رواية الجهرمى ... ص: ۸۹

اشارة

و رواه كمال الدين الجهرمى فى كتابه (البراهين القاطعة- ترجمة الصواعق المحرقة) حيث ترجم إلى الفارسية كلّ ما ذكره ابن حجر الهيتمى، و قد تقدمت عبارات ابن حجر [۱].

ترجمته ... ص: ۸۹

و هو: كمال الدين بن فخر الدين الجهرمى. قال صاحب نزهة الخواطر:
«الشيخ الفاضل الكبير كمال الدين بن فخر الدين الجهرمى البيجابورى. أحد العلماء المشهورين. له: البراهيم القاطعة ترجمة الصواعق المحرقة بالفارسية، ترجمها سنة ۹۹۴ بأمر دلاورخان البيجابورى الوزير» [۲].

(۶۲) رواية جمال الدين المحدّث ... ص: ۹۰

اشارة

أثبت حديث السفينة فى صدر كتابه (الأربعين) ضمن الأوصاف التى ذكرها لسيدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام و هذا نص عبارته:

---

[۱] البراهين القاطعة ۲۵۷.

[۲] نزهة الخواطر ۴/ ۲۷۴.

«هـذه أربعون حـديثا فی مناقب أمیر المؤمنین، و إمام المتقین، و یعسوب المسلمین، و رأس الأولیاء و الصـدّیقین، مبیّن مناهج الحق و الیقین، کاسر الأنصاب و هـازم الأحزاب، المتصـدّق فی المحراب، فـارس میـدان الطعـان و الضـراب، المخصوص بکرامـهٔ الأخوهٔ و الانتجـاب، المنصوص علیـه بـأنه لـدار الحکمـهٔ و مدینـهٔ العلم بـاب، و بفضـله و اصـطفائه نزل الـوحی و نطق الکتـاب، المکنی بـأبی الریحانتین و أبی تراب.

هو النبأ العظیم و فلک نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۰

و هو: جمال الـدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیـرازی* المعروف بالمحدّث المتوفی سـنهٔ ۹۲۶ [۲] صاحب کتاب (روضـهٔ الأحباب فی سیر النبی و الآل و الأصـحاب) و کتاب (الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین). و کان محدّثا مدققا مقبولا لدی المؤرخین و المحدثین و أصـحاب السیر، فقد نقل عنه و اعتمد علیه العلماء کالملّا علی القاری فی شرح أحادیث المشکاهٔ، و عبد العزیز الدهلوی فی رسالته فی علم الحدیث ... ترجمنا له فی بعض المجلّدات.

(۶۳) روایهٔ القاری ... ص: ۹۰

اشارهٔ

رواه و شیّد أرکانه بشرحه حیث قال:

«و عن أبی ذر» قال المؤلف: هو جندب بن جنادهٔ الغفاری، و هو من أعلام

---

[۱] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

[۲] کذا ذکر بعض المحققین. و علیه ینبغی ذکره قبل هذا المکان.

الصـحابهٔ و زهّادهم، أسـلم قـدیما بمکهٔ، و یقال کان خامسا فی الإسـلام، ثمّ انصـرف إلی قومه فأقام عندهم إلی أن قدم المدینهٔ علی النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم بعد الخندق، ثم سکن الربذهٔ إلی أن مات بها سنهٔ اثنین و ثلاثین فی خلافهٔ عثمان، و کان یتعبد قبل مبعث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، روی عنه خلق کثیر من الصحابهٔ و التابعین.

«أنه قال» أی أبو ذر و «هو آخذ» أی متعلق «بباب الکعبهٔ»، قال الطیبی:

أراد الراوی بها مزید توکید لإثبات هذا الحدیث، و کذا أبو ذر اهتم بشأن روایته فأورده فی هذا المقام علی رءوس الأنام لیتمسکوا به «سمعت النبی» و

فی نسخهٔ صحیحهٔ: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی»

بفتح المیم و المثلثهٔ، أی شبههم

«فیکم مثل سفینهٔ نوح»

أی فی سببیهٔ الخلاص من الهلاک إلی النجاهٔ

«من رکبها نجا و من تخلف عنها هلک»

فکذا من التزم محبتهم و متابعتهم نجا فی الدارین، و إلّا فهلک فیهما و لو کان یفرق المال و الجاه أو أحدهما. «رواه أحمد» و کذا الحاکم لکن بدون لفظ «إنّ».

قال الطیبی: و فی روایهٔ أخری لأبی ذر یقول: من عرفنی فأنا من قد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إن مثل أهل بیتی، الحدیث

. أراد بقوله: فأنا من قد عرفنی، و بقوله: فأنا أبو ذر، أنا المشهور بصدق اللهجهٔ و ثقهٔ الروایهٔ، و إن هذا الحدیث صحیح لا مجال للرد فیه. و هذا تلمیح إلی

ما روینا عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: لا أظلت الخضراء و لا أقلت الغبراء أصدق من أبی ذر

، و

فی روایهٔ لأبی ذر: من ذی لهجهٔ أصدق و لا أوفی من أبی ذر شبه عیسی بن مریم، فقال عمر بن الخطاب- کالحاسد!- یا رسول اللّه! أ فتعرف ذلک له؟ قال: أعرف ذلک فاعرفوه! أخرجه الترمذی و حسّنه الصغانی فی کشف الحجاب» [۱].

---

[۱] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۵/ ۶۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۲

ترجمته ... ص: ۹۲

و هو: علی بن سلطان الهروی المعروف بالقاری المتوفی سنهٔ ۱۰۱۳، من کبار الفقهاء الحنفیهٔ، و من مشاهیر محدّثی أهل السنهٔ، له مؤلّفات علمیهٔ کثیرهٔ و شروح علی کتب الحدیث المشهورهٔ، کشرحه علی المشکاهٔ و اسمه المرقاهٔ، و شرحه علی الشفا للقاضی عیاض، و شرحه علی الأربعین للنووی، و شرحه علی الحصن الحصین و غیر ذلک ... ترجمنا له فی بعض المجلّدات عن عدهٔ من المصادر مثل:

۱- خلاصهٔ الأثر ۳/ ۱۸۵.

۲- البدر الطالع ۱/ ۴۴۵.

۳- إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین للقنوجی.

(۶۴) روایهٔ المناوی ... ص: ۹۲

اشارهٔ

رواه فی حرف المیم من کتابه بلفظ: «مثل عترتی کسفینهٔ نوح من رکب فیها نجا. للثعلبی» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۲

و هو: عبد الرءوف [۲] بن تاج العارفین المناوی المتوفی سنهٔ ۱۰۳۱، من کبار العلماء بالحدیث و الرجال و غیرهما من الفنون، له مؤلفات أشهرها: فیض القدیر

[۱] کنوز الحقائق- هامش الجامع الصغیر ۲/ ۸۹.

[۲] فی بعض المصادر اسمه: محمد و عبد الرءوف لقب له.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۳

فی شرح الجامع الصغیر، و کنوز الحقائق، ترجم له فی:

۱- خلاصهٔ الأثر ۲/ ۴۱۲.

۲- الإمداد بمعرفهٔ علو الاسناد ۱۴.

۳- رسالهٔ الأسانید للنخلی ۵۶.

۴- الأعلام ۶/ ۲۰۴.

(۶۵) روایهٔ المجدّد السهرندی ... ص: ۹۳

اشارهٔ

رواه فی خاتمهٔ کتابه (الرسالهٔ الکلامیهٔ) عن سیدنا أبی ذر الغفاری رضی اللّه عنه بقوله: «و عن أبی ذر أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبهٔ- سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

ترجمته ... ص: ۹۳

و هو: أحمد بن عبد الأحد بن زین العابدین الفاروقی السهرندی، الملقب عندهم فی الهند بالمجدد، لدعوته إلی نبذ البدع!! له مؤلفات فی الکلام و الرد علی الشیعهٔ، توفی سنهٔ ۱۰۳۴. له ترجمهٔ فی:

۱- نزهٔهٔ الخواطر ۵/ ۴۱- ۵۳.

۲- أبجد العلوم ۸۹۸.

۳- الأعلام ۱/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۴

(۶۶) روایهٔ محمد صالح الترمذی ... ص: ۹۴

اشارهٔ

رواه عن أحمد و المشکاهٔ و شرف النبوهٔ و هدایهٔ السعداء «عن أبی ذر الغفاری قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: ألا إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۴

هو: الشیخ الفاضل محمد صالح بن عبد اللّه الحسینی الترمذی المتوفی سنهٔ ۱۰۴۰، قال فی نزههٔ الخواطر ۵/ ۳۷۹: کان من العلماء

المبرزين، له: مناقب مرتضوى.

(۶۷) رواية أحمد بن الفضل المكى ... ص: ۹۴

اشارة

رواه بطرق عديدة عن أمير المؤمنين عليه السلام و جماعة من الصحابة، و هذا نص كلامه: «و عن ابن عباس- رضى اللّه عنهما- قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و أخرجه الملّا فى سيرته و الطبرانى و أبو نعيم و البزار و غيرهم

. و

أخرج أبو الحسن

---

[۱] مناقب مرتضوى ص ۱۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۵

المغازلى فى المناقب عن طريق بشر بن الفضل قال: سمعت الرشيد يقول:

سمعت المهدى يقول: سمعت المنصور يقول: حدثنى أبى عن أبيه عن ابن عباس رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تأخّر عنها هلك.

و عن ابن الزبير رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها سلم و من تركها غرق. أخرجه البزار.

و عن على كرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تعلق بها فاز و من تأخّر عنها زج فى النار.

أخرجه ابن السرى.

و عن أبى ذر الغفارى رضى اللّه عنه قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح فى قومه من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق و مثل باب حطة بنى إسرائيل. أخرجه الحاكم.

و أخرجه أبو يعلى عن أبى الطفيل عن أبى ذر رضى اللّه عنه و لفظه: إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة. و أخرج أبو الحسن المغازلى عنه و زاد فيه: و من قاتلنا آخر الزمان فكأنّما قاتل مع الدجال.

و عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنما مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق. و إنما مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة فى بنى إسرائيل من دخله غفر له. رواه الطبرانى فى الأوسط و الصغير» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۵

و هو أحمد بن الفضل بن محمد باكثير المكى المتوفى سنة ۱۰۴۷ من علماء

---

[۱] وسیلهٔ المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

الشافعیهٔ، و أصله من حضرموت، سکن مکهٔ، و صنف لأمیرها (وسیلهٔ المآل فی عدّ مناقب الآل). له ترجمهٔ فی خلاصهٔ الأثر ۱/ ۲۷۱.

(۶۸) روایهٔ عبد الحق الدهلوی ... ص: ۹۶

اشارهٔ

رواه بلفظ: «إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، رواه الحاکم فی المستدرک و ابن جریر عن أبی ذر.

و

فی روایهٔ البزار عن ابن عباس و ابن الزبیر رضی اللّه عنه: غرق بدل هلک» [۱].

کما رواه فی شرحه علی المشکاهٔ حیث رواه الخطیب التبریزی [۲].

و قال: «و فضائل فاطمهٔ کثیرهٔ لا تعدّ و لا تحصی، منها ما جاء مجملا فی عنوان أهل البیت، مثل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و زاد فی روایهٔ: و مثل باب حطهٔ» [۳].

ترجمته ... ص: ۹۶

و هو: عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی المتوفی سنهٔ ۱۰۵۲، من أکابر علماء أهل السنهٔ فی دیار الهند، قال فی نزهة الخواطر: «الشیخ الامام العالم العلامهٔ المحدّث الفقیه، شیخ الإسلام و أعلم العلماء الأعلام، و حامل رایهٔ العلم و العمل فی المشایخ الکرام، أوّل من نشر علم الحدیث بأرض الهند تصنیفا

---

[۱] تحقیق الاشارهٔ إلی تعمیم البشارهٔ.

[۲] اللمعات فی شرح المشکاهٔ. أشعهٔ اللمعات المجلد ۲/ ۷۰۰.

[۳] رجال المشکاهٔ: ترجمهٔ الصدّیقهٔ الزهراء علیها السلام.

و تدریسا » [... ۱].

و له ترجمهٔ فی: سبحهٔ المرجان ۵۲، أبجد العلوم ۹۰۰.

(۶۹) روایهٔ العزیزی ... ص: ۹۷

اشارهٔ

رواه فی شرحه علی الجامع الصغیر حیث قال بشرحه: «مثل أهل بیتی. زاد فی روایهٔ: فیکم. مثل سفینهٔ نوح. فی روایهٔ: فی قومه. من

رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

قال المنّاوی: و لهذا ذهب جمع إلی أن قطب الأولیاء فی کلّ زمن لا یکون إلّا منهم. البزار عن ابن عباس، دعن ابن الزبیر، ک عن أبی ذر و قال: صحیح».

و قال أیضا: «إن مثل أهل بیتی، هم علی و فاطمهٔ و ابناهما و بنوهما، فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک.

قال المناوی: وجه الشبه بینهما أن النجاهٔ تثبت لأهل سفینهٔ نوح، فأثبت لأمّته بالتمسک بأهل بیته النجاهٔ. انتهی. و لعلّ المقصود من الحدیث [مقصود الحدیث الحث علی إکرامهم و احترامهم و اتباعهم فی الرأی. لک عن أبی ذر» [۲]

ترجمته ... ص: ۹۷

و هو: علی بن محمد بن إبراهیم العزیزی البولاقی المتوفی سنهٔ ۱۰۷۰، ترجم له المحبی فی خلاصهٔ الأثر ۳/ ۲۰۱ و أثنی علیه.

---

[۱] نزههٔ الخواطر ۵/ ۲۰۱.

[۲] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۸- ۱۹، ۳/ ۲۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۸

(۷۰) روایهٔ الشلی ... ص: ۹۸

اشارهٔ

رواه بألفاظ عدیدهٔ تحت عنوان «فضل أهل البیت» فقال: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی فیکم کسفینهٔ نوح فی قومه، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثل حطهٔ لبنی إسرائیل. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: ألا أنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و فی روایهٔ: و من تأخّر عنها هلک.

و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا.

و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها سلم و من ترکها غرق. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و انما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل من دخله غفر له» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۸

و هو: محمد بن أبی بکر الحسینی الشلی الحضرمی المتوفی سنهٔ ۱۰۹۳، کان عالما فاضلا، له مؤلّفات فی التاریخ و الرجال و بعض العلوم الأخری، منها: عقد

---

[۱] المشرع الروی: ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۹

الجواهر و الدرر فی أخبار القرن الحادی عشر، المشرع الروی فی مناقب آل أبی علوی. ترجم له المحبی فی خلاصهٔ الأثر ۳/ ۳۳۶.

(۷۱) روایه المغربی ... ص: ۹۹

اشارهٔ

رواه فی باب مناقب أهل البیت علیهم السلام عن ابن الزبیر قائلا: «ابن الزبیر- رفعه- مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق.

البزار.

زاد فی الأوسط: نجی. و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل من دخله غفر له» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۹

و هو: محمد بن محمد بن سلیمان المغربی المتوفی سنهٔ ۱۰۹۴، من محدّثی أهل السنهٔ الفضلاء. و قد ترجمنا له فی بعض المجلدات. و انظر: خلاصهٔ الأثر ۴/ ۲۰۴.

(۷۲) روایهٔ الشیخانی القادری ... ص: ۹۹

رواه فی کتابه (الصراط السّوی فی مناقب آل النبی) حیث قال:

---

[۱] جمع الفوائد ۲/ ۲۳۶.

«و اعلم أن أهل البیت أمان للامهٔ و أنهم کسفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق».

و قال: «و عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و مثل حطهٔ لبنی إسرائیل، أخرجه الحاکم

. هذا فی لفظ، و

فی لفظ آخر: ألا! إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح.

و

زاد فی روایهٔ أبی الحسن المغازلی: و من قاتلنا آخر الزمان فکأنما قاتل مع الدجال

. و

عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف غرق، و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل، من دخله غفر له الذنوب

کما فی روایهٔ».

و قال فی ذکر المنصور الدوانقی: «و من روایهٔ المنصور و عدم العمل بها أنه کان یقول فی أکثر مجالسه:

حدّثنی أبی عن أبیه عن ابن عباس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکب فیها نجا و من

تأخر عنها هلک».

(۷۳) روایهٔ حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۱۰۰

رواه عن أحمد عن أبی ذر رضی اللّه عنه بقوله: «و عن أبی ذر أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبهٔ- سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد»
ثم ترجمه إلی الفارسیهٔ [۱].

---

[۱] مرافض الروافض- مخطوط.

(۷۴) روایهٔ البدخشانی ... ص: ۱۰۱

اشارهٔ

رواه فی عدهٔ من مؤلفاته:
ففی (نزل الأبرار بما صحّ فی مناقب أهل البیت الأطهار) الذی التزم فیه بإیراد الأحادیث الصحیحهٔ فقط:
«و أخرج أحمد و ابن جریر و الحاکم عن أبی ذر رضی اللّه عنه أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبهٔ: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا! إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. و فی روایهٔ أخری عند الحاکم: غرق، بدل هلک، و هو عند البزار عن عبد اللّه بن عباس و عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما» [۱].
و فی (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا) رواه بطرق عدیدهٔ، فقد جاء فی الفصل الثانی من الباب الأول: «و أخرج الامام أبو عبد اللّه أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی المروزی البغدادی فی مسنده، و الامام أبو جعفر محمد بن جریر الطبری فی تهذیب الآثار و الحاکم فی المستدرک عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- أنه قال و هو آخذ بباب الکعبهٔ: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک. و عند الطبرانی فی الکبیر عنه: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح فی قوم نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها هلک و مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل.
و أخرج الحافظ أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار البصری عن

---

[۱] نزل الأبرار: ۶.

عبد اللّه بن عباس و عبد اللّه بن الزبیر و الحاکم عن أبی ذر، قالوا: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق».
و أرسله إرسال المسلّم فی صدر کتابه المذکور حیث قال: «أمّا بعد، فلا یخفی أنه لیس لنجاهٔ العقبی ذریعهٔ أقوی من محبهٔ آل المصطفی- علیه من الصلوات ما هو الأزکی و من التحیات ما هو الأصفی- لأن اللّه عز و جلّ أوجب محبتهم علی کل مؤمن مخلص و موقن خالص حیث قال: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی و

أوصى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فيهم كلّ مؤمن من جن و إنس و ملك. و قال: مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك» [۱].

و كذا فى صدر كتابه الآخر (تحفة المحبين) حيث قال: «أمّا بعد، فلا يخفى على أولى النهى أن محبة آل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و أصحابه جزء للإيمان و تعظيم هؤلاء الكرام ركن عظيم للإيقان، لأنه صلّى اللّه عليه و سلّم حثّ على ولائهم و دعا بالخيبة و الخسار لأعدائهم، حيث قال: مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۲

و هو: محمد بن رستم (معتمد خان) البدخشانى، العالم المحدّث الرجّالى، صاحب المؤلّفات المفيدة، ترجم له فى نزهة الخواطر بقوله: الشيخ العالم المحدّث محمد بن رستم بن قباد الحارثى البدخشى، أحد الرجال المشهورين فى الحديث و الرجال. ثم ذكر كتبه: تراجم الحافظ، مفتاح النجا، نزل الأبرار، تحفة

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] تحفة المحبين لآل طه و ياسين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۳

المحبين [۱].

كما ترجمنا له فى قسم (حديث الغدير) من كتابنا.

(۷۵) رواية محمد صدر العالم ... ص: ۱۰۳

اشارة

روى حديث السفينة عن أبى ذر و ابن عباس و ابن الزبير فى كتابه (معارج العلى فى مناقب المرتضى) تحت الآية الرابعة من الآيات النازلة فى فضل أهل البيت عليهم السلام.

قال: «و أخرج أحمد و الحاكم عن أبى ذر، و البزار عن ابن عباس و ابن الزبير: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۳

و محمد صدر العالم من كبار محدّثى أهل السنة فى بلاد الهند، أثنى عليه شاه ولى اللّه الدهلوى فى كتابه (التفهيمات الإلهية). و ترجم له صاحب نزهة الخواطر قائلا: «الشيخ الفاضل، أحد العلماء العاملين و عباد اللّه الصالحين» ثم ذكر مصنّفاته و منها: (معارج العلى). و ذكر كلمة الشيخ ولى اللّه الدهلوى و قصيدته التى أنشأها فى تقريظ كتابه المذكور [۳].

---

[۱] نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹.

[۲] معارج العلى- مخطوط.

[۳] نزههٔ الخواطر ۶/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۴

(۷۶) روایهٔ ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۴

اشارهٔ

رواه فی کتابه (المقدمهٔ السنیهٔ) بقوله: «و عن أبی ذر قال و هو آخذ بباب الکعبهٔ: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

و فی کتابه (قرهٔ العینین) فی أحادیث فی فضل مولانا أمیر المؤمنین بقوله:

«و قال: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و مثل حطهٔ لبنی إسرائیل. أخرج الحاکم هذه الأحادیث کلّها فی المستدرک» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۴

و هو: ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم العمری الدهلوی المتوفی سنهٔ ۱۱۷۶، من کبار أئمهٔ أهل السنهٔ فی الفقه و الحدیث فی الدیار الهندیهٔ، و علی کتبه المدار فی تلک الدیار، أثنی علیه المترجمون له غایهٔ الثناء و وصفوه بما یفوق الحد و الحصر، خلّف أولادا و أحفادا مشهورین ... توجد ترجمته فی:

۱- أبجد العلوم ۹۱۲.

۲- الیانع الجنی ۷۹.

۳- نزههٔ الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵ و هی ترجمهٔ مطوّلهٔ جدا.

و قد ذکرنا نحن ترجمته فی (دراسات فی کتاب العبقات).

---

[۱] قرهٔ العینین: ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۵

(۷۷) روایهٔ الحفنی ... ص: ۱۰۵

اشارهٔ

رواه فی حاشیهٔ الجامع الصغیر. قال: «قوله: من رکبها نجا

. أی: من رکب سفینهٔ نوح نجا، فکذلک من تمسّک بأهل بیته صلّی اللّه علیه و سلّم نجا، بمعنی الاقتداء بهم إن کانوا علماء، و إلّا فبمعنی اعتقادهم و احترامهم و محبّتهم» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۰۵

و هو: محمد بن سالم بن أحمد الحفنی المتوفی سنة ۱۱۸۱، من الفقهاء الشافعیة، و المحدثین الفضلاء، و من علماء العربیة، له مؤلفات فی الفقه و الحدیث و علوم العربیة و الرجال و غیرها من العلوم. توجد ترجمته فی سلک الدرر ۴/ ۴۹ و غیره

(۷۸) روایة محمد الأمیر ... ص: ۱۰۵

اشارة

روی حدیث السفینة فی کتابه (الروضة الندیة) عن عدة من الأعلام، و ذلک حیث قال بشرح هذا البیت:

---

[۱] حاشیة الجامع الصغیر ۲/ ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۶

«فغدت عترته من أجلها عترة المختار نصا نبویا»

قال: «و أهل بیته علیهم السلام هم السفینة المشار إلیها، فیما أخرجه الحاکم فی مستدرکه من حدیث أبی ذر الغفاری- رضی اللّه عنه- عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک.

و

أخرج الملّا فی سیرته من حدیث ابن عباس: مثل أهل بیتی کسفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق.

و

أخرج ابن السری من حدیث علی علیه السلام قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: مثل أهل بیتی کسفینة نوح من رکبها نجی و من تعلّق بها فاز و من تخلّف عنها زج به فی النار. أفاده المحب فی الذخائر».

ترجمته ... ص: ۱۰۶

و هو: محمد بن إسماعیل بن صلاح بن محمد الحسنی الصنعانی، المعروف کأسلافه بالأمیر، المتوفی سنة ۱۱۸۲، کان عالما مجتهدا متفننا، له مؤلفات مفیدة تبلغ المائة کتاب ... توجد ترجمته فی:

۱- البدر الطالع ۲/ ۱۳۳.

۲- التاج المکلل ۴۱۴.

۳- أبجد العلوم ۸۶۸.

(۷۹) روایة محمد الصبّان ... ص: ۱۰۶

اشارة

رواه فی کتابه (إسعاف الراغبین فی سیرة المصطفی و فضائل أهل بیته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۷

الطاهرین) حیث قال:

«و روی جماعهٔ من أصحاب السنن عن عدّهٔ من الصحابهٔ: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی فیکم کسفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. و فی روایهٔ غرق، و فی أخری: زجّ فی لنار

. و

فی أخری عن أبی ذر زیادهٔ: و سمعته یقول: اجعلوا أهل بیتی منکم مکان الرأس من الجسد و مکان العینین من الرأس [فإن الجسد لا یهتدی إلّا بالرأس. صح. ظ] و لا یهتدی الرأس إلّا بالعینین» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۰۷

و هو: أبو العرفان محمد بن علی الصبان، المتوفی سنهٔ ۱۲۰۶، من علماء مصر فی العربیهٔ و الأدب، له فیهما و فی غیرهما من العلوم مؤلّفات کثیرهٔ. ترجم له فی الأعلام ۶/ ۲۹۷ عن عدّهٔ من المصادر.

(۸۰) روایهٔ الزبیدی ... ص: ۱۰۷

اشارهٔ

و أورده الزبیدی صاحب (تاج العروس) حیث قال: «و فی حدیث: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من تخلّف عنها زخ به فی النار. أی دفع و رمی» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۷

و هو: محمد المرتضی بن محمد الحسینی الزبیدی أبو الفیض، المتوفی سنهٔ

---

[۱] إسعاف الراغبین- هامش نور الأبصار ۱۲۳.

[۲] تاج العروس: زخ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۸

۱۲۰۵ [۱] من کبار المصنفین فی الحدیث و الرجال و اللغهٔ، له فیها مؤلفات، من أشهرها: شرحه علی القاموس المسمی بتاج العروس، و شرحه علی إحیاء العلوم المسمی بإتحاف السادهٔ المتقین. له ترجمهٔ حسنهٔ فی (أبجد العلوم) ذکرنا خلاصتها فی قسم (حدیث الثقلین).

(۸۱) روایهٔ العجیلی الحفظی ... ص: ۱۰۸

اشارهٔ

رواه فی مواضع عدیدهٔ من کتابه (ذخیرهٔ المآل) مرسلا إیّاه إرسال المسلّم، فمنها قوله فی خطبهٔ الکتاب: «بسم الله الرحمن الرحیم، الحمد للّه الذی جعل أهل البیت کسفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها أهلکه الغرق».

و منها: «و هم سفینهٔ النجاهٔ و حبل الاعتصام و قرناء کتاب اللّه الی ورود الحوض، و قد حثّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی التمسک بهم و

رکوب سفینتهم و الأخذ بهدیهم و تقدیمهم و التعلّم منهم، و حاشاه أن یأمر بالتمسک بحبل مقطوع، أو رکوب سفینهٔ مخروقهٔ، أو بأخذ هوی مبتدع، أو تقدیم ضال، أو تعلم من مخالف لسنته».

و منها قوله فی ذکر أهل البیت علیهم السلام: «و قد عهد إلینا مشرّفهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن نحبّهم و نحترمهم و نعتقد طهارتهم و فضلهم، و أن لهم عند اللّه عهدا أن لا یدخل واحدا منهم النار، فهل تری الحکم علیهم بالهلاک و هم السفینهٔ؟! و تأخیرهم و هم المتقدمون، و تسمیهٔ حبهم رفضا و هو واجب، و ترک التمسک بهم و هم حبل اللّه و قرناه کتابه من الوفاء بالعهود؟! أم خفر ذمهٔ صاحب

---

[۱] کذا فی الأعلام ۷/ ۷۰.

الحوض المورود؟!».

و منها قوله: «و المقرّر أن مودهٔ القربی و موالاتهم من العقائد اللازمهٔ، و أن الاعتزاء إلیهم و الاقتداء بهم هو مذهب إمامی [۱] الذی قلّدته فی شرائع دینه و بدائع فنونه، فاندراجی فی حلّهٔ الاتباع هو الشاهد لصدق التقلید عند النزاع، و کیف و أنا أصلّی علیهم فی کلّ صلاهٔ فرضا لازما، و أسأل الهدایهٔ إلی صراطهم المستقیم فی کل یوم خمس مرّات، و هم حبل الاعتصام و سفینهٔ النجاهٔ، فهل یحسن أن أوثر بهم أحدا أو أستبدل بهم ملتحدا؟! کلّا! و اللّه، بل المزاحمهٔ علی- هذا المورد العذب سبیلی، و العضّ بالنواجذ علی تلک السنن اعتقادی و قیلی».

و منها قوله:

«سفینهٔ تجری و ترسی باسمه رکبت فیها طالبا لرسمه

فارکبوا فیها باسم اللّه مجراها و مرساها إن ربی لغفور رحیم، و هی تجری بهم فی موج کالجبال و نادی نوح ابنه و کان فی معزل یا بنی! و لم یکن أحد من أبناء الحسنین فی معزل لأنهم السفینهٔ نفسها، و هم الألواح و الدسر، فهی ناجیهٔ منجیهٔ، فإن یکفر بها هؤلاء فقد وکّلنا بها قوما لیسوا بها بکافرین! و من تأمل قوله إِنَّ رَبِّی لَغَفُورٌ رَحِیمٌ ظهر کمال المغفرهٔ و المرحمهٔ لمن رکب السفینهٔ، فکیف یقول بالهلاک من لیس له إدراک؟!»

و منها قوله فی کلام له: «و منها: حدیث أهل بیتی کسفینهٔ نوح، إلخ.

فإذا کان السفینهٔ منجیهٔ لمن رکبها من الغرق لزم أن تکون هی ناجیهٔ من باب أولی، و إذا حکمنا- و العیاذ باللّه- بالهلاک لزم أن یکون الصادق الأمین قد غشّ أمته حیث أمرهم برکوب سفینهٔ مخروقهٔ هالکهٔ! حاشا للّه من ذلک! فقد قال: من غشنا لیس منا، والدین النصیحهٔ، فقد نصح و أنصح و أوضح صلّی اللّه علیه و سلّم».

---

[۱] یعنی الشافعی.

و منها:

«و هم السفینهٔ للنجاهٔ و حبّهم فرض و حبل تمسک و أمان

حاشاه یأمرنا برکب سفینهٔ مخروقهٔ أم زاغت البصران».

و منها قوله:

«سمّاهم فلک النجاهٔ و قلت فی دعواک: قد غرقوا من الطوفان»

و منها قوله نقلا عن كتاب (الأثمار): «و أهل الحل و العقد من أهل البيت عليهم السلام هم الجماعة المطهّرة المعصومة، و السفينة الناجية المرحومة، بالأدلة التفصيلية و الإجمالية النقلية و العقلية، فيجب أن يكون لهم فی الفروع الاقتداء و إليهم فی الأصول الاعتزاء».

و منها قوله:

«فاركب على اسم اللّه لا تخلّف تنجو من الطوفان يوم التلف

و وجه تشبيههم بالسفينة أن من أحبّهم و عظّمهم- شكرا لنعمة مشرفيهم و أخذا بهدى علمائهم- نجا من ظلمات المخالفات، و من تخلّف عن ذلك غرق فی بحر كفر النعم و هلك فی مفاوز الطغيان».

و منها قوله: «و محصّل حديث السفينة و إنی تارك فيكم: الحثّ على التعلّق بحبلهم و حبّهم و علمهم، و الأخذ بهدى علمائهم و محاسن أخلاقهم و شيمهم، فمن أخذ بذلك نجا من ظلمات المخالفات و أدى شكر النعمة، و من تخلّف عنهم غرق فی بحار الكفر و تيار الطغيان فاستوجب النيران؛ فقد ورد أن بغضهم يوجب دخول النار، و كلّ عمل بدون ولائهم غير مقبول، و كلّ مسلم عن حبهم مسئول، و أذاهم على كاهل الصبر محمول».

و منها قوله: «و لما أمرنا بتقديمهم فتأخيرهم عن مقاماتهم الشريفة مخالفة للمشروع، و من مقاماتهم مقارنة القرآن و دوام التطهير من المعاصی و البدع إمّا

ابتداء و إمّا انتهاء، وجوب التمسك بهم و اعتقاد أنهم سفينة ناجية منجية، و من قال خلاف ذلك فقد أخر من قدّم اللّه و رسوله »... [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۱

و هو: أحمد بن القادر بن بكرى العجيلی الحفظی الشافعی المتوفى سنة ۱۲۳۳.

وصفه القنوجی «بالشيخ العلامة المشهور، عالم الحجاز على الحقيقة لا المجاز» [۲] و له ترجمة فی:

۱- حلية البشر ۱/ ۱۸۹.

۲- الأعلام ۱/ ۱۵۴.

(۸۲) رواية محمد مبين اللكهنوی ... ص: ۱۱۱

اشارة

رواه فی كتابه (وسيلة النجاة) حيث قال: «و أخرج أحمد فی مسنده و ابن جرير و الحاكم فی مستدركه عن أبی ذر الغفاری أنه قال- و هو آخذ بباب الكعبة-: سمعت النبی يقول: ألا إنّ مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجی و من تخلّف عنها هلك. و هذا أيضا فی المشكاة»

ثم ترجمه إلى الفارسية [۳].

---

[۱] ذخيرة المآل- مخطوط.

[۲] التاج المكلل ۵۰۹.

[۳] وسيلة النجاة فی مناقب السادات ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۲

ترجمته ... ص: ۱۱۲

و هو: محمد مبین بن محب اللکهنوی الهندی المتوفی سنهٔ ۱۲۲۰. ترجم له صاحب نزههٔ الخواطر بقوله: «الشیخ الفاضل الکبیر مبین بن محب اللکهنوی أحد الفقهاء الحنفیهٔ» ثم ذکر کتابه و أرخ وفاته بسنهٔ ۱۲۲۵ [۱].

(۸۳) روایهٔ محمد ثناء اللّه ... ص: ۱۱۲

اشارهٔ

رواه فی کتابه (سیف مسلول) و قال مجیبا عن دلالته بما ملخّصه: «إنه و حدیث الثقلین لا یدلّان علی إمامهٔ أهل البیت، و إنما یدلّان علی وجوب محبتهم و الاهتداء بهدیهم».

ترجمته ... ص: ۱۱۲

و هو: محمد ثناء اللّه الهندی، کان عالما فاضلا من الحنفیهٔ، و من متکلّمی أهل السنهٔ فی بلاد الهند، توفی سنهٔ ۱۲۱۶، قال فی نزههٔ الخواطر: «الشیخ الامام العالم الکبیر العلّامهٔ المحدّث ثناء اللّه العثمانی البنی‌بتی، أحد العلماء الراسخین فی العلم، لقّبه الشیخ عبد العزیز بن ولی اللّه الدهلوی بیهقی الوقت نظرا إلی تبحّره فی الفقه و الحدیث » [... ۲].

---

[۱] نزههٔ الخواطر ۷/ ۴۰۳.

[۲] نزههٔ الخواطر ۷/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۳

(۸۴) روایهٔ محمد سالم الدهلوی ... ص: ۱۱۳

اشارهٔ

رواه فی کتابه (أصول الإیمان) حیث قال: «و فی الحدیث: إن مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

ترجمته ... ص: ۱۱۳

و هو: محمد سالم الدهلوی، قال فی نزههٔ الخواطر: «الشیخ الفاضل أبو الخیر محمد سالم بن سلام اللّه بن شیخ الإسلام الحنفی البخاری الدهلوی، کان من ذرّیهٔ الشیخ المحدّث عبد الحق بن سیف الدین البخاری ... له مصنفات عدیدهٔ أشهرها: أصول الإیمان فی حبّ النبی و آله من أهل السعادهٔ و الإیقان » [... ۱].

(۸۵) روایة جمال الدین القرشی ... ص: ۱۱۳

رواه فی کتابه (تفریح الأحباب): «عن أبی ذر: أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة-: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد».

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۴۴۰- ۴۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۴

(۸۶) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۱۴

اشارة

رواه فی بیان بعض الآیات النازلة فی حقّ أهل البیت علیهم السّلام حیث قال: «و جاء بطرق عدیدة یقوّی بعضها بعضا:
إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا، و فی روایة مسلم: و من تخلّف عنها غرق، و فی روایة هلک.
و
قال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطّة فی بنی إسرائیل، من دخله غفر له الذنوب.
و وجه تشبیهه صلّی اللّه علیه و سلّم أهل بیته بالسفینة: أنّ من أحبهم و عظمهم شکرا لنعمة مشرّفهم صلّی اللّه علیه و سلّم و أخذ بهذا نجا من ظلمة المخالفات، و من تخلّف عن ذلک غرق فی بحر کفر النعم و هلک فی مفاوز الطغیان» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۴

و هو: ولی اللّه بن حبیب اللکهنوی الهندی المتوفی سنة ۱۲۷۰. قال فی نزهة الخواطر: «الشیخ الفاضل العلّامة، أحد الاساتذة المشهورین» ثم ذکر مصنفاته وعدّ منها کتابه (مرآة المؤمنین) [۲].

---

[۱] مرآة المؤمنین فی مناقب آل سید المرسلین- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۵

(۸۷) روایة رشید الدین الدهلوی ... ص: ۱۱۵

اشارة

رواه فی کتابیه (الحق المبین فی فضائل أهل بیت سید المرسلین) و (إیضاح لطافة المقال) عن عدّة من المصادر، و أجاب عن دلالته علی الامامة بزعمه، تبعا لشیخه عبد العزیز الدهلوی.

ترجمته ... ص: ۱۱۵

و هو: محمد رشید الدین خان الدهلوی المتوفی سنة ۱۲۴۳، من مشاهیر علماء أهل السنة فی الکلام و الحدیث، اشتهر بردوده علی الشیعة تبعا لشیخه المذکور، ترجم له صاحب نزهة الخواطر، و أثنی علیه الثناء الکثیر، و ذکر تتلمذه علی صاحب التحفة و أخویه، حتی صار علماء مفردا فی العلم منقولاـ و معقولاـ و نقل عن صاحب الیانع الجنی الثناء علیه و قوله: دأبه الذب عن حمی السنة و الجماعة و النکایة فی الرافضة المشائیم!! إلی آخر ما قال [۱].

(۸۸) روایة الحمزاوی ... ص: ۱۱۵

اشارة

رواه فی کتابه (مشارق الأنوار) حیث قال: «و أما بیان ما ورد فی أهل بیته

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۱۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۶

علی العموم صلّی اللّه علیه و سلّم و ذریتهم، و بیان أن صلتهم تکون صلة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاعلم- وفقنا اللّه و إیاک لخدمة أهل بیته صلّی اللّه علیه و سلّم-: أن اللّه قد أمرنا علی لسان نبیه بالمودة لأهل بیته بقوله قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و من أفراد المودة و الصلة زیارتهم مقدما لهم علی غیرهم، متوسلا بهم إلی شفاعة جدّهم.

قال المحقق ابن حجر: أخرج الدیلمی مرفوعا: من أراد التوسل و أن یکون له عندی ید أشفع له بها یوم القیمة فلیصل أهل بیتی و یدخل السرور علیهم.

قال: و أخرج الامام أحمد فی مسنده عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی أوشک أن أدّعی فأجیب و إنی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه عزّ و جل حبل ممدود من السماء إلی الأرض و عترتی أهل بیتی، و إن اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض فانظروا بما ذا خلفتمونی فیهما.

و فی روایة: إنما أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق.

قال: و فی روایة صححها الحاکم علی شرط الشیخین: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لأمتی من الإختلاف، فإذا خالفتها قبیلة من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس.

و لعلّ المراد من الغرق ما یلحقهم من العذاب لولا وجودهم کما یدل علیه ما

فی بعض الروایات: فإذا ذهب أهل بیتی جاء أهل الأرض من العذاب ما کانوا یوعدون

. و یحتمل أن المعنی: أن من أحبهم و عمل بمقتضی سنة جدّهم نجا من ظلمة العثار و الطغیان، و من تخلّف عنها غرق فی بحر کفر النعمة و البهتان» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۶

و هو: حسن العدوی الحمزاوی المتوفی سنة ۱۳۰۳ من الفقهاء المالکیة،

---

[۱] مشارق الأنوار فی فوز أهل الإعتبار: ۸۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۷

و من أساتذهٔ الأزهر بالقاهرهٔ، له: النور الساری من فیض صحیح البخاری، و شرح علی الشفا، و غیر ذلک. له ترجمهٔ فی شجرهٔ النور الزکیهٔ ۴۰۷.

(۸۹) روایهٔ زینی دحلان ... ص: ۱۱۷

اشارهٔ

رواه فی کتابه (الفتح المبین) معترفا بصحته علی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من طرق کثیرهٔ. و هذا نص عبارته التی جاءت فی ذکر فضائل أهل البیت:

«و صحّ عنه صلّی اللّه علیه و سلّم من طرق کثیرهٔ أنه قال: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق. و فی روایهٔ: هلک. و مثل أهل بیتی فیکم کمثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل من دخله غفر له».

ترجمته ... ص: ۱۱۷

و هو: أحمد زینی دحلان المتوفی سنهٔ ۱۳۰۴ فقیه مؤرخ، ولد بمکهٔ و تولی فیها الإفتاء و التدریس، و له تصانیف منها (الفتح المبین فی فضائل الخلفاء الراشدین و أهل البیت الطاهرین) طبع بهامش سیرته المعروفهٔ بالسیرهٔ الدحلانیهٔ.

و له رسالهٔ فی الرد علی الوهابیهٔ ... ترجم له فی الأعلام ۱/ ۱۳۰ و معجم المؤلفین ۲/ ۲۲۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۸

(۹۰) روایهٔ الشبلنجی ... ص: ۱۱۸

اشارهٔ

رواه فی کتابه (نور الأبصار) حیث قال: «و روی جماعهٔ من أصحاب السنن عن عدّهٔ من الصحابهٔ: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک. و فی روایهٔ: غرق و فی أخری: زج فی النار» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۸

و هو: مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی، المتوفی بعد سنهٔ ۱۳۰۸. من العلماء الفضلاء، له مؤلفات. منها: (نور الأبصار فی مناقب آل بیت النبی المختار). له ترجمهٔ فی الأعلام ۷/ ۳۳۴ و معجم المؤلفین ۱۳/ ۵۳.

(۹۱) روایهٔ البلخی ... ص: ۱۱۸

اشارهٔ

رواه فی أبواب من کتابه (ینابیع المودهٔ) من عدّهٔ من کبار الأئمهٔ و الحفّاظ قال: «الباب الرابع- فی حدیث سفینهٔ نوح، و باب حطهٔ بنی

إسرائيل، و حديث الثقلين، و حديث يوم الغدير:

---

[۱] نور الأبصار ۱۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۹

فى مشكاة المصابيح عن أبى ذر رضى اللّه عنه أنه قال- و هو آخذ بباب الكعبة-: سمعت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. رواه أحمد.

و فى جمع الفوائد: ابن الزبير رفعه: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها غرق. للبزار

، و

زاد فى الأوسط: و إنما مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطّة من دخله غفر له.

أبو الطفيل عن أبى ذر و هو آخذ بباب الكعبة رفعه: إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك، و إن مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة فى بنى إسرائيل من دخله غفر له. أخرجه الطبرانى فى الأوسط و الصغير و أبو يعلى و أحمد بن حنبل عن أبى ذر. انتهى جمع الفوائد.

أيضا: أخرج البزار و ابن المغازلى عن سعيد بن جبير عن ابن عباس. و عن سلمة بن الأكوع، و عن ابن المعتمر عن أبى ذر، و عن سعيد بن المسيب عن أبى ذر.

و أيضا: أخرجه الحموينى عن أبى سعيد الخدرى بزيادة: و إنما مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة فى بنى إسرائيل من دخله غفر له.

أيضا: أخرجه أبو يعلى و البزار و الطبرانى فى الأوسط و الصغير عن أبى سعيد الخدرى حديث السفينة و باب حطة.

أيضا: ابن المغازلى أخرجه عن أبى ذر حديث السفينة و الحطة.

أيضا: الحموينى أخرجه عن حنش بن المعتمر عن أبى ذر. و أخرجه المالكى فى الفصول المهمة عن رافع مولى أبى ذر.

و أخرج أيضا حديث السفينة الثعلبى و السمعانى أيضا عن سليم بن قيس الهلالى قال: بينما أنا و حنش بن معتمر بمكة، إذ قام أبو ذر و أخذ بحلقة باب الكعبة فقال: من عرفنى فقد عرفنى فمن لم يعرفنى فأنا جندب بن جنادة أبو ذر فقال: أيها الناس إنى سمعت نبيكم صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: مثل أهل بيتى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۰

فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها هلك و يقول: مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة فى بنى إسرائيل من دخله غفر له. و يقول: إنى تارك فيكم ما إن تمسكتم به لن تضلّوا كتاب اللّه و عترتى و لن يفترقا حتى يردا على الحوض.

الحموينى فى فرائد السمطين بسنده عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على أنا مدينة العلم و أنت بابها و لن تؤتى المدينة إلّا من قبل الباب، و كذب من زعم أنه يحبنى و يبغضك لأنك منى و أنا منك، لحمك لحمى و دمك دمى و روحك من روحى و سريرتك من سريرتى و علانيتك من علانيتى، سعد من أطاعك و شقى من عصاك، و ربح من تولاك و خسر من عاداك، فاز من لزمك و هلك من فارقك، مثلك و مثل الأئمة من ولدك بعدى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلكم كمثل النجوم كلّما غاب نجم طلع نجم إلى يوم القيامة».

و قال فى الباب السادس و الخمسين نقلا عن كنوز الحقائق للمناوى: «مثل عترتى كسفينة نوح من ركبها نجا. للثعلبى».

و فيه عن الجامع الصغير: «إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. للحاكم عن أبى ذر».

و فيه نقلا عن الكتاب المذكور: «مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق. للبزار عن ابن عباس و عن ابن الزبير و للحاكم عن أبى ذر.

و فیه عن ذخائر العقبی: «و عن علی مرفوعا: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تعلّق بها فاز و من تخلّف عنها زج فی النار. أخرجه ابن السری

. و

عن ابن عباس مرفوعا: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق. أخرجه الملّا فی سیرته».

و فیه عن مودهٔ القربی: «علی علیه السلام رفعه: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح من تعلّق بها نجا و من تخلّف عنها أولج فی النار».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۱

و فیه عنه «أبو ذر و هو آخذ باب الکعبهٔ و یقول: أیها الناس من عرفنی عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أعرفهم، أنا أبو ذر سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من رغب عنها غرق».

و فیه نقلا- عن الصواعق: «و جاء من طرق عدیدهٔ یقوّی بعضها بعضا: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و

فی روایهٔ: و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل من دخله غفر له».

و فیه عنه أیضا: و وجه تشبیههم بالسفینهٔ أن من أحبّهم و عظّمهم و أخذ بهدی علمائهم نجا من ظلمهٔ المخالفات، و من تخلّف عن ذلک غرق فی بحر کفران النعم و هلک فی مفاوز الطغیان».

و فیه عنه: «الثانی: أخرج أحمد و الحاکم عن أبی ذر أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک.

و

فی روایهٔ للبزار عن ابن عباس و عن ابن الزبیر، و للحاکم عن أبی ذر أیضا: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق».

ترجمته ... ص: ۱۲۱

و هو: الشیخ سلیمان بن إبراهیم المعروف بخواجه کلان الحسینی القندوزی البلخی، ولد سنهٔ ۱۲۲۰ و سافر إلی البلاد فی طلب العلم، فکان من أعلام الفقهاء الحنفیهٔ و من أساطین الطریقهٔ النقشبندیهٔ، له مؤلفات، و توفی سنهٔ ۱۲۹۴ کما فی معجم المؤلفین أو ۱۲۹۳ کما فی الغدیر أو ۱۲۷۰ کما فی الأعلام.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۲

(۹۲) روایهٔ حسن زمان ... ص: ۱۲۲

اشارهٔ

رواه فی کتاب (القول المستحسن) حیث قال بعد کلام:

«و إلیه الاشارهٔ فی الآیهٔ الکریمهٔ: إِنَّا لَمَّا طَغَی الْماءُ حَمَلْناکُمْ فِی الْجارِیَهِٔ لِنَجْعَلَها لَکُمْ تَذْکِرَهًٔ وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌٔ مع حدیث: ألا أن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و فی لفظ: غرق.

رواه أحمد و ابن جریر و الحاکم عن أبی ذر الغفاری، و الصّولی من جههٔ الرشید عن آبائه عن ابن عباس، و البزار عنه و عن ابن الزبیر

و الدولابی فی الکنی عن أبی الطفیل قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول فذکره. و

لا بن أبی شیبهٔ بسند صحیح عن علی قال: إنما مثلنا فی هذه الامهٔ کسفینهٔ نوح و کباب حطهٔ فی بنی إسرائیل.

و

لأبی سهل القطّان فی أمالیه و ابن مردویه فی تفسیره عن عباد بن عبد اللّه الأسدی عن علی: و اللّه إن مثلنا فی هذه الأمهٔ کمثل سفینهٔ نوح فی قوم نوح و إن مثلنا فی هذه الامهٔ کمثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل.

و

حدیث: سألت اللّه أن یجعلها أذنک یا علی، فقال علی: ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم شیئا فنسیته.

و

حدیث: یا علی إن اللّه أمرنی أن أدنیک و أعلمک لتعی » [... ۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۲

و هذا الرجل من معاصری السید صاحب العبقات، و قد وصفه السید «بالجهبذ المبجل فی عصره و أوانه، حسن الزمان، نادرهٔ دهره و حسنهٔ زمانه».

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن ص ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۳

ملحق سند حدیث السفینهٔ ... ص: ۱۲۳

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۵

بسم اللّه الرحمن الرحیم لم یکن السید صاحب العبقات بصدد استقراء رواهٔ الأحادیث التی بحث عنها و استیعابهم فی مجلّدات (عبقات الأنوار فی إمامهٔ الأئمهٔ الأطهار) و إنما اکتفی بذکر طائفهٔ من رواهٔ کلّ حدیث بقدر الضرورهٔ...

و أما (حدیث السفینهٔ) فحیث أن صاحب (التحفهٔ) لم یناقش فی سنده، فقد تعرّض للبحث عن ذلک قبل الخوض فی الرد علی مناقشات (الدهلوی) باختصار، فأورد نصوص روایات ثلّهٔ من الأئمهٔ و کبار علماء أهل السنهٔ، لیردّ علی ابن تیمیهٔ الطاعن فی سند هذا الحدیث الشریف، و من هنا لم یترجم لأولئک الرواهٔ حسب عادته ... لکنی أضفت إلی الکتاب فی متنه تراجم الرواهٔ، إتماما للفائدهٔ و لأن یکون البحث فی جمیع أجزاء الکتاب علی نمط واحد.

ثم أضفت إلی هؤلاء الرواهٔ ما تیسّر لی من الوقوف علیه من خلال مراجعهٔ مصادر الکتاب و غیرها، إکمالا للبحث و مزیدا للفائدهٔ، و ترجمت لهم باختصار کذلک تنویها بجلالتهم- و إن لزم التکرار فی بعض الأحیان- لاستقلال کل مجلّد من مجلدات الکتاب عن غیره کما هو دأب السید صاحب العقبات، و اللّه الموفق.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۷

رواهٔ حدیث السفینهٔ ... ص: ۱۲۷

رواته من الصحابهٔ ... ص: ۱۲۷

: لقد روی حدیث السفینهٔ ثمانیهٔ من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، حسب الأحادیث الواردهٔ فی الکتاب ... و هم:

۱- أمیر المؤمنین علی علیه السلام.

۲- أبو ذر الغفاری.

۳- عبد اللّه بن عباس.

۴- أبو سعید الخدری.

۵- أبو الطفیل عامر بن واثلهٔ.

۶- سلمهٔ بن الأکوع.

۷- أنس بن مالک.

۸- عبد اللّه بن الزبیر.

رواته من التابعین ... ص: ۱۲۷

و أمّا رواته من التابعین فکثیرون، یمکن الوقوف علی أسمائهم بمراجعهٔ أسانید الحدیث، و من أشهرهم:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۸

۱- زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام.

۲- سعید بن جبیر.

۳- حنش بن المعتمر.

۴- سعید بن المسیب.

۵- عطیهٔ بن سعید العوفی.

۶- عامر بن عبد اللّه بن الزبیر.

۷- أیاس بن سلمهٔ بن الأکوع.

۸- رافع مولی أبی ذر.

رواته من الحفاظ و العلماء ... ص: ۱۲۸

اشارهٔ

و أما رواته الحدیث من أعلام القوم و کبار حفاظهم و علمائهم- عدا من ذکر فی الأصل- فإلیک أسماء من وقفنا علیهم علی هذه العجالهٔ حسب سنّی وفیاتهم:

القرن الثانی ... ص: ۱۲۸

۱- أبو إسحاق السبیعی ۱۲۷.

۲- سلیمان بن مهران الأعمش ۱۴۸.

۳- إسرائیل بن یونس السبیعی ۱۶۲.

القرن الثالث ... ص: ۱۲۸

۴- الجراح بن مخلد العجلی ۲۰۵.

۵- یحیی بن سلیمان أبو سعید الکوفی ۲۳۸.

۶- سوید بن سعید الهروی الحدثانی ۲۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۹

۷- عمرو بن علی أبو حفص الفلّاس ۲۴۹.

۸- محمد بن معمر القیسی المتوفی بعد سنهٔ ۲۵۰.

۹- أبو داود سلیمان بن الأشعث السجستانی ۲۷۵.

۱۰- یعقوب بن سفیان الفسوی ۲۷۷.

۱۱- روح بن الفرج القطان ۲۸۲.

القرن الرابع ... ص: ۱۲۹

۱۲- أبو أحمد داود بن سلیمان الغازی القزوینی.

۱۳- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی ۳۰۳.

۱۴- أبو بکر محمد بن محمد الباغندی ۳۱۲، ۳۱۳.

۱۵- أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی ۳۲۰.

۱۶- أبو القاسم الحسن بن محمد بن بشر الکوفی البجلی.

۱۷- أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی ۳۳۵.

۱۸- أبو محمد میمون بن إسحاق الصواف ۳۵۱.

۱۹- مطهر بن طاهر المقدسی ۳۵۵.

۲۰- أبو أحمد عبد اللّه بن عدی القطان الجرجانی ۳۶۵.

۲۱- أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی ۳۶۸.

۲۲- عبد اللّه بن محمد بن السقاء الواسطی ۳۷۳.

۲۳- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی ۳۸۵.

۲۴- أبو الحسین محمد بن المظفر البغدادی ۳۹۷.

۲۵- أبو ملیل محمد بن عبد العزیز الکلابی شیخ الطبرانی.

۲۶- الحسین بن أحمد سجادهٔ البغدادی شیخ الطبرانی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۰

القرن الخامس ... ص: ۱۳۰

۲۷- أبو ذر عبد اللّه بن أحمد بن محمد الأنصاری الهروی ۴۳۴.

۲۸- أبو محمد الحسن بن علی الجوهری ۴۵۴.

۲۹- أبو عبد اللّه محمد بن سلامهٔ القضاعی المتوفی سنهٔ ۴۵۴.

۳۰- أبو غالب محمد بن أحمد النحوی ۴۶۲.

۳۱- أبو الولید سلیمان بن خلف الباجی القرطبی ۴۷۴.

۳۲- أبو العباس أحمد بن عمر بن أنس العذری المعروف بالدلائی ۴۷۸.

القرن السادس ... ص: ۱۳۰

۳۳- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی ۵۰۹.

۳۴- أبو علی حسین بن محمد المعروف بابن سکرهٔ الصدفی ۵۱۴.

۳۵- زاهر بن طاهر الشحامی ۵۳۳.

۳۶- أبو العباس أحمد بن عبد الملک بن أبی جمرهٔ المرسی ۵۳۳.

۳۷- محمد بن عبد الباقی القاضی الأنصاری ۵۳۵.

۳۸- أبو عمرو الخضر بن عبد الرحمن المعروف بابن القزاز ۵۴۰.

۳۹- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی ۵۶۸.

۴۰- أبو العلاء الحسن بن أحمد الهمدانی ۵۶۹.

۴۱- أبو بکر محمد بن خیر اللمتونی الإشبیلی ۵۷۵.

۴۲- محمد بن أحمد بن عبد الملک بن أبی جمرهٔ ۵۹۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۱

القرن السابع ... ص: ۱۳۱

۴۳- أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الحاکم المعروف بابن الیتیم ۶۲۱.

۴۴- أبو الحجاج یوسف بن خلیل الدمشقی ۶۴۸.

۴۵- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه المعروف بابن الأبار ۶۵۸.

القرن الثامن ... ص: ۱۳۱

۴۶- محمد بن أحمد شمس الدین الذهبی ۷۴۸.

القرن التاسع ... ص: ۱۳۱

۴۷- أحمد بن أبی بکر البوصیری ۸۴۰.

۴۸- أحمد بن علی بن حجر العسقلانی ۸۵۲.

القرن العاشر ... ص: ۱۳۱

۴۹- أحمد بن سليمان بن كمال باشا ۹۴۰.

۵۰- عبد النبي القدوسى الحنفى ۹۹۰.

القرن الحادى عشر ... ص: ۱۳۱

۵۱- شهاب الدين أحمد بن محمد الخفاجى ۱۰۶۹.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۲

القرن الثالث عشر ... ص: ۱۳۲

۵۲- أحمد بن محمد بن على الشروانى ۱۲۵۳.

۵۳- شهاب الدين محمود الآلوسى ۱۲۷۰.

القرن الرابع عشر ... ص: ۱۳۲

۵۴- أحمد بن مصطفى الكمشخانوى ۱۳۱۱.

۵۵- أبو بكر بن عبد الرحمن الحضرمى ۱۳۴۱.

۵۶- يوسف بن إسماعيل النبهانى ۱۳۵۰.

۵۷- محمد بن يوسف التونسى الكافى ۱۳۷۹.

۵۸- عبيد اللّه الأمرتسرى الشافعى صاحب أرجح المطالب- معاصر.

۵۹- حسين المصرى- معاصر.

۶۰- أحمد بن محمد بن داود- معاصر.

[ترجمهٔ رواهٔ حديث السفينهٔ ...] ص: ۱۳۲

(۱) روايهٔ أبى إسحاق ... ص: ۱۳۲

اشارهٔ

هو من رواهٔ حديث السفينهٔ كما ورد اسمه فى كثير من طرق لدى مشاهير أئمهٔ الحديث، كما لا يخفى على من نظر فيها.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۳

ترجمته ... ص: ۱۳۳

هو: أبو إسحاق عمرو بن عبد اللّه الكوفى الهمدانى المتوفى سنهٔ ۱۲۷ [۱]:

قال الذهبى «ع- عمرو بن عبد اللّه أبو إسحاق الهمدانى السبيعى أحد الأعلام- و هو كالزهرى فى الكثرهٔ، غزا مرّات، و كان صوّاما

قوّاما، عاش خمسا و تسعين سنة، مات سنة ۱۲۷» [۲].

و قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن أحمد: قلت لأبی: أيّما أحب إليک أبو إسحاق أو السدی؟ فقال: أبو إسحاق ثقة ... و قال ابن معين و النسائی: ثقة.

...و قال العجلی: کوی تابعی ثقة. و قال أبو حاتم: ثقة » [... ۳].

و قال أيضا: «مکثر، عابد، من الثالثة، اختلط بآخره» [۴].

(۲) رواية الأعمش ... ص: ۱۳۳

اشارة

علم روايته لحديث السفينة من بعض أسانيد الحديث.

ترجمته ... ص: ۱۳۳

هو: سليمان بن مهران المعروف بالأعمش المتوفی سنة ۱۴۸:

قال ابن خلکان: «أبو محمد سليمان بن مهران الأعمش مولی بنی کاهل من

---

[۱] و قيل غير ذلک.

[۲] الکاشف ۲/ ۳۳۴.

[۳] تهذيب التهذيب ۸/ ۶۳- ۶۷.

[۴] تقريب التهذيب ۲/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۴

ولد أسد، المعروف بالأعمش الکوفی الإمام المشهور کان ثقة عالما فاضلا...

روی عنه سفيان الثوری، و شعبة بن الحجاج، و حفص بن غياث، و خلق کثير من جلة العلماء » [... ۱].

و قال الذهبی: «الأعمش الحافظ الثقة شيخ الإسلام ... قال ابن المدينی: له نحو من ألف و ثلاثمائة حديث، و قال ابن عيينة: کان الأعمش أقرأهم الکتاب اللّه و أحفظهم للحديث و أعلمهم بالفرائض. و قال الفلاس: کان الأعمش يسمّی المصحف من صدقه. و قال يحيی القطان: الأعمش علّامة الإسلام. و قال الحربی: ما خلّف الأعمش أعبد للّه منه » [... ۲].

و قال الذهبی أيضا: «سليمان بن مهران أبو محمد الکاهلی الأعمش، أحد الأعلام » [... ۳].

و قال ابن حجر: «قال شعبة: ما شفانی أحد فی الحديث ما شفانی الأعمش ... و قال العجلی: کان ثقة ثبتا فی الحديث و کان محدّث أهل الکوفة فی زمانه و لم يکن له کتاب ... و قال ابن معين: ثقة، و قال النسائی: ثقة ثبت» [۴].

و قال اليافعی: «الامام المحدث الکوفة و عالمها أبو محمد سليمان بن مهران الأسدی الکاهلی مولاهم الأعمش ... کان ثقة عالما فاضلا، و قال السمعانی:

کان يقارن بالزهری فی الحجاز » [... ۵].

و ذکره ابن حبان فی الثقات [۶].

و المقدسی ابن القيسرانی فی رجال الصحيحين [۷].

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۶.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۱۵۴.

[۳] الکاشف ۱/ ۴۰۱.

[۴] تهذیب التهذیب ۴/ ۲۲۲.

[۵] مرآهٔ الجنان ۱/ ۳۰۵.

[۶] الثقات ۴/ ۳۰۲.

[۷] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۵

(۳) روایهٔ إسرائیل السبیعی ... ص: ۱۳۵

اشارهٔ

تعلم روایته لحدیث السفینهٔ من ملاحظهٔ بعض طرقه الواردهٔ فی الکتاب

ترجمته ... ص: ۱۳۵

هو: إسرائیل بن یونس بن أبی إسحاق السبیعی المتوفی سنهٔ ۱۶۲، ۱۶۱:

قال الذهبی: «کان حافظا صالحا خاشعا من أوعیهٔ العلم، و لا عبرهٔ بقول من لیّنه فقد احتج به الشیخان ... قال یحیی بن معین: إسرائیل ثقهٔ» [۱].

و ترجم له ابن حجر فأورد توثیقه عن: أحمد بن حنبل و أبی حاتم و العجلی و ابن حبان و غیرهم [۲].

و قال ابن حجر: «ثقهٔ تکلّم فیه بلا حجهٔ» [۳].

و ذکره ابن القیسرانی فی رجال الصحیحین [۴].

(۴) روایهٔ الجرّاح بن مخلّد ... ص: ۱۳۵

اشارهٔ

علم روایته لحدیث السفینهٔ من عبارهٔ مسند البزار المتقدمهٔ فی الکتاب فی

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۲۱۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۶۱.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۶۴.

[۴] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۶

محلّها.

ترجمته ... ص: ۱۳۶

: هو: الجراح بن مخلد العجلی البصری المتوفی نحو سنة ۲۰۵:

قال ابن حجر العسقلانی: «ثقة من العاشرة» [۱].

و قال أیضا: «روی عن: ابن عیینة، و روح بن عبادة، و أبی داود الطیالسی، و معاذ بن هشام، و سلیمان بن حرب، و أبی عاصم النبیل، و محمد بن عمرو الرومی و خلق.

و عنه: أبو داود فی کتاب القـدر، و الترمـذی، و ابن أبی عاصم، و أبو عروبـة، و عبدان و أبو بکر بن أبی داود، و ابن صاعد و جماعة. ذکره ابن حبان فی الثقات، مات قریبا من سنة ۲۵۰.

قلت: حدّث عنه أبو داود أیضا فی بدء الوحی له، و قال البزار فی مسنده:

حدثنا الجراح بن مخلد و کان من خیار الناس، و أخرج ابن حبان و الحاکم حدیثه فی صحیحهما» [۲].

و قال الذهبی: «الجراح بن مخلد العجلی القزاز، عن معاذ بن هشام و روح.

و عنه: ت و أبو عروبة و ابن أبی داود، ثقة» [۳].

(۵) روایة یحیی بن سلیمان ... ص: ۱۳۶

اشارة

ستعلم روایته من حدیث أبی بشر الدولابی الآتی.

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۱۲۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۶۶.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۷

ترجمته ... ص: ۱۳۷

: هو: یحیی بن سلیمان بن یحیی الجعفی أبو سعید الکوفی المقری، المتوفی سنة ۲۳۷، أو ۲۳۸:

قال ابن حجر العسقلانی: «روی عنه: البخاری و الترمذی و أبو زرعة و أبو حاتم و غیرهم» [۱].

و قال الذهبی: «خ ت- یحیی بن سـلیمان الجعفی الکوفی أبو سـعید بمصر، عن الدراوردی و المحاربی، و عنه خ و الحسن بن سفیان، صویلح، مات سنة ۳۲۷. قال س: لیس بثقة، و قال أبو حاتم: شیخ» [۲].

و قال الخزرجی: «یحیی بن سـلیمان بن یحیی بن سـعید الجعفی أبو سعید الکوفی المقرئ، عن الدراوردی و المحاربی و ابن وهب، و عنه خ و أحمد ابن الحسن الترمذی، و ثقة ابن حبان و قال. ربما أغرب. قال ابن یونس: مات سنة ۲۳۷» [۳].

(۶) روایة سوید بن سعید ... ص: ۱۳۷

اشارة

تعلم روایته لهذا الحدیث الشریف بملاحظة بعض طرقه الواردة فی الکتاب...

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۷.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۵۷.

[۳] خلاصة التهذیب ص ۴۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۴، ص: ۱۳۸

ترجمته ... ص: ۱۳۸

: هو: سوید بن سعید أبو محمد الهروی الحدثانی المتوفی سنة ۲۴۰، روی عنه من أصحاب الصحاح مسلم بن الحجاج و ابن ماجة القزوینی:

قال الذهبی: «الحافظ الرّحال المعمّر ... حدّث عن مالک بالموطأ ...

و عنه: م ق و مطین و ابن ناجیة و عبد اللّه بن أحمد و الباغندی و البغوی و خلق کثیر، و قال البغوی، کان من الحفاظ، کان أحمد بن حنبل ینتقی علیه لولدیه. و قال أبو حاتم: صدوق کثیر التدلیس، و قال أبو زرعه: أما کتبه فصحاح و أما إذا حدّث من حفظه فلا »... [۱].

و قال ابن حجر-: «صدوق فی نفسه، إلّا أنّه عمی فصار یتلقّن ما لیس من حدیثه، و أفحش فیه ابن معین القول [۲]. من قدماء العاشرة، مات سنة أربعین و له مائة سنة. م ق» [۳].

و ذکر ابن حجر فی تهذیب التهذیب الأقوال فیه و نقل توثیقه عن العجلی أیضا، ثم قال فی آخر ترجمته: «و قال سلمة فی تاریخه: سوید ثقة ثقة، روی عنه أبو داود.

و قال إبراهیم بن أبی طالب: قلت: لمسلم: کیف استجزت الروایة عن سوید فی الصحیح؟ فقال: و من أین کنت أتی بنسخة حفص بن میسرة!» [۴].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۵۴.

[۲] أی: فکذبه. انظر خلاصة التهذیب.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۳۴۰.

[۴] تهذیب التهذیب ۴/ ۲۷۲- ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۴، ص: ۱۳۹

(۷) روایة عمرو بن علی ... ص: ۱۳۹

اشارة

علم روایته من عبارة مسند البزار التی ذکرناها فی الکتاب سابقا.

ترجمته ... ص: ۱۳۹

: هو: عمرو بن علی أبو حفص البصری الصیر فی الفلّاس المتوفی سنة ۲۴۹:

قال ابن حجر العسقلانی: «روی عنه الجماعة، و روی النسائی عن زکریا السجزی عنه، أبو زرعة، و أبو حاتم، و عبد اللّه بن أحمد، و ابن أبی الدنیا، و محمد ابن یحیی بن مندة، و جعفر الفریابی، و إسحاق بن إبراهیم البستی...

قال أبو حاتم: کان أرشق من علی بن المـدینی و هو بصـری صـدوق. و قال النسائی: ثقـهٔ صاحب حدیث حافظ. و قال أبو زرعهٔ: کان من فرسان الحدیث.

و قال الدار قطنی: کان من الحفاظ و بعض أصـحاب الحدیث یفضـلونه علی ابن المدینی و یتعصّبون له، و قد صنف المسند و العلل و التاریخ و هو إمام متقن. و ذکره ابن حبان فی الثقات...

و فی الزهرهٔ: روی عنه خ سبعهٔ و أربعین حدیثا و مسلم حدیثین» [۱].

و قال الخطیب بعد أن ذکر شیوخه و من روی عنه و غیر ذلک:

«قـال أبو زرعـهٔ، لم نر بالبصـرهٔ أحفـظ من هؤلاء الثلاثـهٔ: علی بن المـدینی و ابن الشاذکونی و عمرو بن علی ... أخبرنی القاضـی أبو العلاء الواسطی، أخبرنا أبو

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۸۰- ۸۲ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۰

مسـلم بن مهران، أخبرنا عبـد المؤمن بن خلف النسـفی قال: سألت أبا علی صالح ابن محمد عن خلیفهٔ بن خیاط: فقال: ما رأیت أحدا بالبصـرهٔ أکیس منه و من أبی حفص الفلّـاس، و جمیعـا کـانوا متهمین، و مـا رأیت بالبصـرهٔ مثـل علی و ابن عرعرهٔ، و أبو حفص کان عندی أرجح منهما.

...سمعت یحیی بن معین یقول: أبو حفص الصیر فی صدوق » [... ۱].

و قال الخزرجی: «أبو حفص الصیر فی الفلّاس الحافظ أحد الاعلام، عن معتمر بن سلیمان و ابن عیینهٔ و یحیی القطان و خلق. و عنه ع. قال عباس العنبری:

ما تعلّمت الحدیث إلّا من عمرو بن علی، و قال النسائی: ثقهٔ حافظ. مات بالعسکر سنهٔ ۲۴۹» [۲].

و قال الذهبی: «ع- عمرو بن علی أبو حفص الفلّاس الصیرفی، أحد الاعلام » [... ۳].

(۸) روایهٔ محمد بن معمر ... ص: ۱۴۰

اشارهٔ

علم روایته للحدیث من عبارهٔ مسند البزار المذکورهٔ سابقا.

ترجمته ... ص: ۱۴۰

: هو: محمد بن معمر بن ربعی القیس أبو عبد اللّه البصری، المعروف بالبحرانی، المتوفی بعد سنهٔ ۲۵۰:

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۲۰۷.

[۲] خلاصهٔ تذهیب الکمال ص ۲۹۱.

[۳] الکاشف عمن له روایهٔ فی الکتب السنهٔ ۲/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۱

قـال ابن حجر العسـقلانی: «روی عن: روح بن عبـادهٔ، و أبی هاشم المخزومی، و محمـد بن بکر البرسانی، و أبی عامر العقـدی، و أبی عاصم، و یعقوب ابن إسحاق الحضرمی، و محمد بن کثیر العبدی. و غیرهم.

روی عنه: الجماعة، و أحمد بن منصور الرمادی، و ابن أبی عاصم، و أبو حاتم و البزار، و ابن ناجیة ... و آخرون.

قال أبو داود: لیس به بأس، صدوق و قال النسائی: ثقة. و قال مرة: لا بأس به، و قال أبو حاتم: صدوق، و قال البزار: ثنا محمد بن معمر و کان من خیار عباد اللّه، و قال الخطیب: ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: مات بعد سنة خمسین و مائتین.

قلت: و قال مسلمة: لا بأس به، و قال ابن عروبة: کبیر من أهل الصناعة، ذکره ابن عدی فی الزهرة، روی عنه خ أربعة و م ثمانیة» [۱].

و قال الذهبی: «ع- محمد بن معمر القیسی البصری البحرانی، عن أبی أسامة و روح، و عنه ع و البزار و ابن صاعد» [۲].

و قال الخزرجی: «وثّقه النسائی. و کان صالحا خیّرا، مات بعد الخمسین و مائتین» [۳].

(۹) روایة أبی داود ... ص: ۱۴۱

اشارة

ستعلم روایته من عبارة الشیخ محمد الکافی الآتیة.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۴۶۶- ۴۶۷.

[۲] الکاشف ۳/ ۹۹.

[۳] خلاصة تهذیب تهذیب الکمال ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۲

ترجمته ... ص: ۱۴۲

: هو: سلیمان بن الأشعث بن إسحاق السجستانی المتوفی سنة ۲۷۵:

قال السمعانی: «أحد أئمة الدنیا فقها و علما و حفظا و نسکا و ورعا و إتقانا، ممّن جمع و صنف و ذبّ عن السنن و قمع من خالفها و انتحل ضدّها، توفی بالبصرة فی شوال ۲۷۵» [۱].

و قال ابن خلکان: «قال إبراهیم الحربی لما صنف أبو داود کتاب السنن:

ألین لأبی داود الحدیث کما ألین لداود الحدید » [... ۲].

و قال الذهبی: «أبو داود الامام الثبت سیّد الحفّاظ» [۳].

و قال: «ثبت حجة إمام عامل» [۴].

و قال: «کان رأسا فی الفقه، ذا جلالة و حرمة و صلاح و ورع، حتی کان یشبّه بشیخه الامام أحمد بن حنبل» [۵].

و قال السبکی: «قال أحمد بن محمد بن یاسین الهروی فی تاریخ هراة: أبو داود کان أحد حفاظ الإسلام لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و علله و سنده، فی أعلی درجة النسک و العفاف و الصلاح و الورع، من فرسان الحدیث.

و قال الحاکم أبو عبد اللّه: أبو داود إمام أهل الحدیث فی عصره بلا مدافعة.

و قال أبو بکر الخلال: أبو داود الامام المتقدم فی زمانه، لم یسبق إلی معرفته بتخریج العلوم و بصره بمواضعه، رجل ورع مقدّم »... [۶].

---

[۱] الأنساب- السجستانی.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۸.

[۳] تذكرة الحفاظ ۲/ ۵۹۱.

[۴] الكاشف ۱/ ۳۹۰.

[۵] العبر ۲/ ۵۴.

[۶] طبقات الشافعية ۲/ ۲۹۵.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۳

(۱۰) رواية الفسوى ... ص: ۱۴۳

اشارة

رواه بسنده عن سيدنا أبى ذر حيث قال: «حدثنا عبد اللّه عن إسرائيل عن أبى إسحاق عن رجل حدّثه عن حنش قال: رأيت أبا ذر آخذا بحلقة باب الكعبة و هو يقول: يا أيها الناس أنا أبو ذر فمن عرفني؟ ألا و أنا أبو ذر الغفارى، لا أحدّثكم إلّا ما سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: سمعته و هو يقول:

أيها الناس إنى قد تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل، و عترتى أهل بيتى، و أحدهما أفضل من الآخر، كتاب اللّه عز و جل، و لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض، و إن مثلهما كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۳

: هو: يعقوب بن سفيان بن جوان الفسوى المتوفى سنة ۲۷۷:

قال ابن حجر: «يعقوب بن سفيان بن جوان الفارسى، أبو يوسف بن أبى معاوية الفسوى، الحافظ.

روى عنه الترمذى و النسائى ... و ابن خزيمة ... و ابو عوانة الأسفرايني و ابن أبى داود ... و ذكره ابن حبان فى الثقات، و قال: كان ممن جمع و صنف مع الورع و النسك و الصلابة فى السنة. و قال النسائى: لا بأس به. و قال الحاكم:

إمام أهل الحديث بفارس ... و قال أبو زرعة الدمشقى: قدم علينا رجلان من نبلاء الناس أحدهما أو أرحلهما يعقوب بن سفيان، يعجز أهل العراق أن يروا مثله

---

[۱] المعرفة و التاريخ ۲/ ۴۲.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۴

رجلا، و كان يحيى فى التاريخ ينتخب منه، و كان نبيلا جليل القدر » [... ۱].

و قال الذهبى: «و فيها: الامام يعقوب بن سفيان الفسوى الحافظ، أحد أركان الحديث، و صاحب المشيخة و التاريخ، فى وسط السّنة، و له بضع و ثمانون سنة، سمع أبا عاصم و عبيد اللّه بن موسى و طبقتهما فأكثر» [۲].

و قال ابن الأثير فى الفسوى: «خرج منها جماعة من العلماء، منهم أبو يوسف يعقوب بن سفيان بن جوان الفسوى الفارسى الكبير الامام المشهور، رحل من الشرق إلى الغرب، و سمع أكثر و صنّف، مع الورع و النسك » [... ۳].

(۱۱) رواية روح بن الفرج ... ص: ۱۴۴

اشارة

و ستعلم روايته من عبارهٔ الدولابى الآتيهٔ.

ترجمته ... ص: ۱۴۴

: هو: روح بن الفرج القطان أبو الزنباع المصرى المتوفى سنهٔ ۲۸۲:

قال ابن حجر العسقلانى: «روى عن: يوسف بن عدى، و عمرو بن خالد الحرانى، و سعيد بن عفير، و أبى صالح كاتب الليث عبد اللّه بن صالح، و يحيى بن بكير، و غيرهم.

و عنه: المحاملى، و الطحاوى، و على بن محمد المصرى، و عبد اللّه بن إسحاق، و أبو العباس الأصم، و الطبرانى.

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱۱/ ۳۸۵.

[۲] العبر ۲/ ۵۸.

[۳] اللباب ۲/ ۴۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۵

و كان من الثقات.

قال الكندى فى الموالى: كان منّ أوثق الناس. و قال ابن قديد: ذاك رجل ثقهٔ رفعه اللّه بالعلم و الصدق، و قال الخطيب: كان ثقهٔ» [۱].

و قال الخزرجى: «روح بن الفرج المصرى أبو الزنباع، ثقهٔ» [۲].

و قال ابن حجر: «روح بن الفرج القطان أبو الزنباع: بكسر الزاى و سكون النون بعدها موحدهٔ، المصرى، ثقهٔ من الحاديهٔ عشرهٔ، مات سنهٔ اثنتين و ثمانين [و مائتين و له أربع و ثمانون» [۳].

(۱۲) روايهٔ داود بن سليمان ... ص: ۱۴۵

اشارهٔ

تعلم روايته من سند روايهٔ العاصمى، صاحب زين الفتى بتفسير سورهٔ هل أتى.

ترجمته ... ص: ۱۴۵

: هو: أبو أحمد داود بن سليمان بن يوسف الغازى القزوينى:

قال الرافعى: «داود بن سليمان بن يوسف الغازى، أبو أحمد القزوينى، شيخ اشتهر بالرواية عن على بن موسى الرضا، و يقال: إن عليا كان مستخفيا فى داره مدّهٔ مكثه بقزوين. و له نسخهٔ عنه يرويها أهل قزوين عن داود، كإسحاق بن محمد و على بن محمد بن مهرويه و غيرهما » [... ۴].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۳/ ۲۹۷.

[۲] الخلاصهٔ ۱۱۸.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۲۵۴.

[۴] التدوين ۳/ ۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۶

(۱۳) روایة النسائی ... ص: ۱۴۶

اشارة

تعلم روایته من سند روایة العاصمی. فراجع.

ترجمته ... ص: ۱۴۶

: هو: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی الشافعی المتوفی سنة ۳۰۳.

قال الذهبی: «النسائی، الحافظ شیخ الإسلام أبو عبد الرحمن القاضی صاحب السنن، برع فی هذا الشأن، و تفرّد بالمعرفة و الإتقان و علوّ الإسناد » [... ۱].

و قال ابن الجوزی: «أبو عبد الرحمن النسائی الامام ... و کان إماما فی الحدیث، ثقة ثبتا حافظا فقیها» [۲].

و قال السیوطی: «أبو عبد الرحمن النسائی القاضی، الحافظ الامام شیخ الإسلام، أحد الأئمة المبرزین و الحافظ المتقنین و الأعلام المشهورین » [... ۳].

و قال السبکی: «الامام الجلیل ... أحد أئمة الدنیا فی الحدیث » [... ۴].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۲۴۲.

[۲] المنتظم ۶/ ۱۳۱.

[۳] حسن المحاضرة ۱/ ۱۴۷.

[۴] طبقات الشافعیة ۲/ ۸۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۷

(۱۴) روایة الباغندی ... ص: ۱۴۷

اشارة

تعلم روایته للحدیث من عبارة ابن المغازلی المتقدمة فی الکتاب.

ترجمته ... ص: ۱۴۷

: هو: محمد بن محمد بن سلیمان أبو بکر الأزدی الواسطی المتوفی سنة ۳۱۲ أو ۳۱۳:

قال الخطیب: «کان کثیر الحدیث، رحل فیه إلی الأمصار البعیدة و عنی به العنایة العظیمة، و أخذ عن الحفاظ و الأئمة، و سکن بغداد و حدّث بها ... و کان فهما حافظا عارفا، و بلغنی أن عامة ما حدّث به کان یرویه من حفظه ... و رأیت کافة شیوخنا یحتجون بحدیثه و یخرجونه فی الصحیح » [... ۱].

و قال ابن الجوزی: «رحل فی طلب الحدیث إلی الأمصار البعیدة و عنی به العنایة العظیمة، و أخذ عن الحفاظ و الأئمة، و کان حافظا فهما » [... ۲].

و قال الـذهبی: «الباغنـدی: الحافظ الأوحـد محدّث العراق ... قال محمد ابن أحمد بن زهیر: هو ثقهٔ، لو کان بالموصل لخرجتم إلیه و لکنه ینطرح علیکم» [۳].

و قال السمعانی، «کان حافظا فی الحدیث » [... ۴].

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۲۰۹- ۲۱۳.

[۲] المنتظم ۶/ ۱۹۳.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ. و انظر العبر ۲/ ۱۵۳.

[۴] الأنساب- الباغندی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۸

(۱۵) روایهٔ الدولابی ... ص: ۱۴۸

اشارهٔ

رواه بإسـناده عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ، حیث قال ما نصه: «حدثنی روح بن الفرج، قال: حدثنا یحیی بن سلیمان أبو سعید الجعفی قال: ثنا عبد الکریم بن هلال الجعفی، أنه سـمع أسـلم المکی قال: أخبرنی أبو الطفیل عامر بن واثلهٔ قال: سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۸

: هو: أبو بشر محمد بن أحمد الأنصاری الدولابی المتوفی سنهٔ ۳۲۰:

قال السـمعانی: «روی عنه: أبو بکر محمـد بن إبراهیم المقری، و أبو القاسم سـلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، و أبو محمد الحسـن بن رشیق العسکری، و أبو حاتم محمد بن حبان التمیمی البستی، و أبو أحمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی و غیرهم» [۲].

و قـال ابن خلکان ...: « کان عالما بالحـدیث و الأخبار و التواریـخ ... و له تصانیف مفیـدهٔ فی التاریـخ و موالیـد العلماء و وفیاتهم، و اعتمـد علیه أرباب هذا الفن فی النقل، و أخبروا عنه فی کتبهم و مصـنفاتهم المشـهورهٔ، و بالجملهٔ، فقد کان من الأعلام فی هذا الشأن ممن یرجع إلیه، و کان حسن التألیف » [... ۳].

---

[۱] الکنی و الأسماء ۱/ ۷۶.

[۲] الأنساب- الدولابی.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۴۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۹

(۱۶) روایهٔ أبی القاسم البجلی ... ص: ۱۴۹

اشارهٔ

تعلم روایته من روایهٔ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۴۹

: هو: الحسن بن محمد بن بشر داود بن يحيى بن سالم أبو القاسم البجلى الكوفى. قدم بغداد و حدّث بها عن أحمد بن موسى بن إسحاق الحمار، و على بن الحسين بن عبيد بن كعب، و عبد السلام بن الحسين بن مالك الكوفيين.
روى عنه محمد بن المظفر، و الدارقطنى، و أبو القاسم بن الثلّاج. و ذكر ابن الثلاج أنه نزل باب المحول و سمع منه فى سنة ۳۲۲» [۱].

(۱۷) رواية ابن مهرويه ... ص: ۱۴۹

اشارة

تعلم روايته من سند رواية العاصمى فى زين الفتى.

ترجمته ... ص: ۱۴۹

: هو: أبو الحسن على بن محمد بن مهرويه القزوينى المتوفى سنة ۳۵۵:

---

[۱] تاريخ بغداد ۷/ ۴۱۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۰
قال السمعانى: «و أبو الحسن على بن محمد بن مهرويه القزوينى، حدّث فى القرية ببغداد و الجبال عن يحيى بن عبدك القزوينى و داود بن سليمان الغازى...
ذكره أبو الفضل صالح بن محمد أحمد الحافظ فى طبقات أهل همدان و قال...
كان يأخذ على نسخة على بن موسى الرضا، و كان شيخا مسنا و محلّه الصدق» [۱].
و ذكره الرافعى فى تاريخ قزوين، قال: «و ذكر أبو بكر الخطيب أنه حدّث ببغداد سنة ۳۲۳ ... مسند على بن موسى الرضا عن داود بن سليمان الغازى، و توفى سنة ۳۳۵ و قد نيف على المائة و لم يكن له ولد ذكر» [۲].

(۱۸) رواية ميمون بن إسحاق ... ص: ۱۵۰

اشارة

علم روايته من عبارة الحاكم النيسابورى السّالفة فى محلها.

ترجمته ... ص: ۱۵۰

: هو: ميمون بن إسحاق أبو محمد الصواف المتوفى سنة ۳۵۱:
قال الخطيب: «ميمون بن إسحاق بن الحسن بن على بن سليمان بن منصور بن عيسى، أبو محمد الصوّاف مولى محمد بن الحنفية، سمع أحمد بن عبد الجبار العطاردى، و الحسن بن الفضل بن السمح البوصرائى، و أحمد بن هارون البرديجى.
حدثنا عنه: أبو الحسن بن رزقويه، و على بن أحمد بن الحمامى المقرى، و أبو الحسين بن الفضل، و على و عبيد اللّه ابنا أحمد بن محمد الرزاز، و أبو على بن

---

[۱] الأنساب- القزوینی.

[۲] التدوین فی ذکر علماء قزوین ۳/ ۴۱۶.

شاذان. و کان صدوقا» [۱].

(۱۹) روایة المقدسی ... ص: ۱۵۱

اشارة

و رواه مطهّر بن طاهر المقدسی فی تاریخه مرسلا حیث قال:

«روی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۵۱

: هو: مطهر بن طاهر المقدسی المؤرّخ المتوفی سنة ۳۵۵.

قال عمر رضا کالة: «مطهر بن طاهر المقدسی: مؤرخ، من آثاره البدء و التاریخ، فی ستة أجزاء» [۳].

(۲۰) روایة ابن عدی ... ص: ۱۵۱

اشارة

قال الذهبی بترجمة «الحسن بن أبی جعفر الجفری»:

«و ذکره ابن عدی فأورد له جملة عن أبی الزبیر و غیره، فمن ذلک: عمرو بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۳/ ۲۱۱.

[۲] البدء و التاریخ ۳/ ۲۲.

[۳] معجم المؤلفین ۱۲/ ۲۴۹، و انظر: الاعلام للزرکلی ۸/ ۱۵۹.

سفیان، حدثنا الحسن بن أبی جعفر عن أیوب، عن أبی قلابة عن أنس: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: نحن خیر من أبنائنا، و أبناؤنا خیر من أبنائهم، و أبناء أبنائنا خیر من أبناء أبنائهم.

مسلم بن إبراهیم، حدثنا الحسن بن أبی جعفر، حدثنا ابن جدعان، عن سعید بن المسیب، عن أبی ذر مرفوعا: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق و من قاتلنا- و فی لفظ و من قاتلهم- فکأنّما قاتل مع الدجال...

و قال ابن عدی: و هو عندی ممن لا یتعمّد الکذب» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۵۲

: و هو: أبو أحمد عبد اللّه علی بن محمد الجرجانی، المعروف بابن القطان، المتوفی سنة ۳۶۵.

و قال السمعانی: «کان حافظ عصره، رحل إلی الإسکندریة و سمرقند و دخل البلاد و أدرک الشیوخ، کان حافظا متقنا لم یکن فی

زمانه مثله» [۲].

و قال الذهبی: «ابن عدی الامام الحافظ الکبیر أبو أحمد ... کان أحمد الأعلام ... و هو المصنّف فی الکلام علی الرجال عارفا بالعلل، قال أبو القاسم ابن عساکر: کان ثقة علی لحن فیه. قال حمزة السهمی: سألت الدار قطنی أن یصنّف کتابا فی الضعفاء فقال: ألیس عندک کتاب ابن عدی؟ فقلت: بلی، قال: فیه کفایة یزاد علیه ... قال حمزة السهمی: کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه أحد مثله ... قال الخلیلی: کان عدیم النظیر حفظا و جلالة.

سألت عبد اللّه بن محمد الحافظ: أیّهما أحفظ: ابن عدی أو ابن قانع؟

فقال: زر قمیص ابن عدی أحفظ من عبد الباقی بن قانع.

---

[۱] میزان الاعتدال ۴۸۲۱.

[۲] الأنساب- الجرجانی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۳

قال الخلیلی: و سمعت أحمد بن أبی مسلم الحافظ یقول: لم أر أحدا مثل أبی أحمد بن عدی و کیف فوقه فی الحفظ؟ و کان أحمد قد لقی الطبرانی و أبا أحمد الحاکم و قد قال لی: کان حفظ هؤلاء تکلفا و حفظ ابن عدی طبعا، زاد معجمه علی ألف شیخ » [... ۱].

و قال ابن العماد: «ابن عدی الحافظ الکبیر ... قال ابن قاضی شهبة: هو أحد الأئمة الأعلام و أرکان الإسلام، طاف البلاد فی طلب العلم، و سمع الکبار » [... ۲].

(۲۱) روایة القطیعی ... ص: ۱۵۳

اشارة

علم روایته لحدیث السفینة من عبارة الحاکم و غیره.

ترجمته ... ص: ۱۵۳

: و هو: أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی المتوفی سنة ۳۶۸.

قال الخطیب: «سمع إبراهیم بن إسحاق و إسحاق بن الحسن الحربیین، و بشر بن موسی، و أبا العباس الکدیمی، و أبا مسلم الکجّی، و عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل. و کان کثیر الحدیث.

روی عن عبد اللّه بن أحمد المسند و الزهد و التاریخ و المسائل و غیر ذلک، لم نر أحدا امتنع من الروایة عنه و لا ترک الاحتجاج به» [۳].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۴۳.

[۲] شذرات الذهب ۳/ ۵۱.

[۳] تاریخ الخطیب ۴/ ۷۳- ۷۴ باختصار.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۴

و قال السمعانی: «و المحدّث المشهور أبو بکر أحمد بن جعفر ... و کان مکثرا» [۱].

و قال الذهبی: «مسند العراق ... و کان شیخا صالحا» [۲].

(۲۲) روایهٔ ابن السقاء ... ص: ۱۵۴

اشارهٔ

علم روایته لحدیث السفینهٔ من عبارهٔ ابن المغازلی.

ترجمته ... ص: ۱۵۴

: هو: عبد اللّه بن محمد بن السّقاء الواسطی المتوفی سنهٔ ۳۷۱ أو سنهٔ ۳۷۳:

قال الذهبی: «ابن السقاء الحافظ الامام محدّث واسط أبو محمد ... روی عنه: الدارقطنی، و أبو الفتح یوسف القواس، و أبو العلاء محمد بن علی القاضی ... و أبو نعیم الاصفهانی، و آخرون.

قال العلاء: سمعت ابن المظفر و الدارقطنی یقولان: لم تر مع ابن السقّاء كتابا و إنما حدّثنا حفظا. و قال علی بن محمد الطیب الجلّابی فی تاریخه: ابن السقّاء من أئمهٔ الواسطیین و الحفاظ المتقنین، توفی فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۳۷۳.

قال السلفی: سألت الحافظ خمیسا الجوزی عن ابن السقاء فقال: هو من مزینهٔ مضر و لم یكن سقّاء بل لقب له، من وجوه الواسطیین و ذوی الثروهٔ و الحفظ، رحل به أبوه فأسمعه من أبی خلیفهٔ و أبی یعلی و ابن زیدان البجلی و المفضل بن الجندی، و بارک اللّه فی سنّه و علمه.

---

[۱] الأنساب- القطیعی.

[۲] العبر- حوادث سنهٔ ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۵

و اتفق أنه أملی حدیث الطیر [۱] فلم نحتمله نفوسهم، فوثبوا به و أقاموه و غسلوا موضعه، فمضی و لزم بیته، فكان لا یحدّث أحدا من الواسطیین، فلذا قلّ حدیثه عندهم، توفی سنهٔ ۳۷۱. حدثنی ذلک شیخنا أبو الحسن المغازلی» [۲].

و قال ابن الجوزی: «كان فهما حافظا، ورد بغداد فحدّث بها مجالسه كلّها من حفظه بحضرهٔ ابن المظفر و الدارقطنی، و كانا یقولان: ما رأینا معه كتابا إنما حدثنا حفظا، و ما أخذنا علیه خطأ فی شیء، غیر أنه حدّث عن أبی یعلی بحدیث فی القلب منه شیء [۳]، قال أبو العلاء الواسطی: فلما عدت إلی واسط أخبرته، فأخرج الحدیث و أصله بخط الضبی» [۴].

و قال ابن العماد: «كان حافظا من كبراء أهل واسط و أولی الحشمهٔ » [... ۵].

(۲۳) روایهٔ الدارقطنی ... ص: ۱۵۵

اشارهٔ

و ممّن رواه الحافظ الدارقطنی، كما لا یخفی علی من راجع بعض الأسانید،

---

[۱] و هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک یأكل معی هذا الطیر، فجاء سیدنا علی علیه السلام فأكل معه» و هذا حدیث صحیح لا مریهٔ فیه، و ممن أخرجه: أحمد و الترمذی و النسائی و الطبرانی و الدارقطنی و أبو نعیم و الحاكم و الخطیب...

و هذا الحديث أيضا من أحاديث موسوعتنا ... و سيقدّم إلى الطبع إن شاء اللّه.

[۲] تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۶۵.

[۳] الظاهر أن المراد من هـذا الحـديث هو حـديث الطير الـذى ذكرناه فى الهامش المتقدم، و ما ذا نفعل بقلب ابن الجوزى الذى طبع اللّه عليه، فلم يتمكن من قبول أحاديث فضائل أهل البيت عليهم الصلاة و السلام و حاول الطعن فيها، مهما وجد إلى ذلك سبيلا؟! و قد تقدّم فى مجلّد حديث الثقلين (قسم السند) طعنه فى حديث الثقلين و قد أخرجه مسلم و غيره.

[۴] المنتظم ۷/ ۱۲۳.

[۵] شذرات الذهب ۳/ ۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۶

كرواية الحافظ ابن الأبار، و

قـد جاء فى (علله) ما لفظه: «و سـئل عن حـديث حنش بن المعتمر عن أبى ذر عن النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم: أيها الناس إنى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و لن يتفرقا حتى يردا علىّ الحوض، و مثلهما مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا.

فقال: يرويه أبو إسـحاق السبيعى عن حنش، قال ذلك الأعمش و يونس ابن أبى إسـحاق و مفضل بن صالح، و خالفهم إسرائيل فرواه عن أبى إسحاق عن رجل عن حنش، و القول عندى قول إسرائيل» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵۶

و هو: أبو الحسن على بن عمر الدارقطنى المتوفى سنة ۳۸۵:

قال ابن كثير: «الحافظ الكبير، أستاذ هذه الصناعة و قبله بمدة و بعده إلى زماننا هذا، سمع الكثير و جمع و صنّف و ألّف و أجاد و أفاد و أحسن النظر و التعليـل و الانتقـاد و الاعتقـاد، و كان فريـد عصره و نسيج وحـده و إمام دهره فى أسـماء الرجال و صـناعة التعليل و الجرح و التعديل و حسن التصنيف و التأليف ... قال الحاكم أبو عبد اللّه النيسابورى: لم ير الدارقطنى مثل نفسه » [... ۲].

و قال ابن خلكان: «كان عالما حافظا فقيها ... انفرد بالامامـة فى علم الحـديث فى عصـره، و لم ينازعه فى ذلك أحـد من نظرائه »... [۳].

و قال الـذهبى: «الحافظ المشـهور صاحب التصانيف ... ذكره الحاكم فقال: صار أوحـد عصـره فى الحفظ و الفهم و الورع و إماما فى القرّاء و النحاة...

و قال الخطيب: كان فريد عصـره و قريع دهره و نسيج وحده و إمام وقته ... و قال القاضى أبو الطيب الطبرى: الدارقطنى أمير المؤمنين فى الحديث» [۴].

---

[۱] العلل للدارقطنى ۶/ ۲۳۶.

[۲] تاريخ ابن كثير ۱۱/ ۳۱۷.

[۳] وفيات الأعيان ۲/ ۴۵۹.

[۴] العبر- حوادث ۳۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۷

(۲۴) رواية محمد بن المظفر البغدادى ... ص: ۱۵۷

اشارهٔ

علم روایته لحدیث السفینهٔ من عبارهٔ ابن المغازلی المتقدمهٔ فی الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۱۵۷

هو: محمد بن المظفر بن موسی أبو الحسین البغدادی المتوفی سنهٔ ۳۹۷:

قال الذهبی: «الحافظ الامام الثقهٔ أبو الحسین البغدادی محدّث العراق ... قال الخطیب: کان ابن المظفر فهما حافظا صادقا. و قال البرقانی:

کتب الدارقطنی عن ابن المظفر ألف حدیث » [... ۱].

و قال الصفدی: «الحافظ البغدادی، رحل إلی الأمصار و برع فی علم الحدیث و معرفهٔ الرجال ... اتفقوا علی فضله و صدقه و ثقته» [۲].

و قال السیوطی: «الحافظ الامام الثقهٔ » [... ۳].

و قال الخطیب: «کان حافظا فهما صادقا مکثرا، أخبرنی أحمد بن علی المحتسب، حدثنا محمد بن أبی الفوارس قال: کان محمد بن المظفر ثقهٔ أمینا مأمونا حسن الحفظ، و انتهی إلیه الحدیث و حفظه و علمه و کان قدیما ینتقی علی الشیوخ، و کان مقدما عندهم، قال العتیقی: و کان ثقهٔ مأمونا حسن الحفظ» [۴].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۹۸۰.

[۲] الوافی بالوفیات ۵/ ۳۴.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۹۰.

[۴] تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۲- ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۸

(۲۵) روایهٔ أبی ملیل الکوفی ... ص: ۱۵۸

اشارهٔ

و علم روایهٔ أبی ملیل الکوفی حدیث السفینهٔ من عبارهٔ الطبرانی فی المعجم الصغیر المتقدمهٔ سابقا فی الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۱۵۸

هو: محمد بن عبد العزیز أبو ملیل الکلابی الکوفی.

قال الخطیب: «قدم بغداد و حدّث بها عن أبیه و عن أبی کریب محمد بن العلاء، روی عنه عبد الصمد بن علی الطستی و جعفر الخلدی و أبو بکر الشافعی و علی بن إبراهیم بن حمّاد القاضی...

حدثنی علی بن محمد بن نصر قال: سمعت حمزهٔ بن یوسف قال: سألت الدارقطنی عن محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعهٔ الکلابی أبی ملیل الکوفی فقال: ثقهٔ» [۱].

و قال ابن ماکولا: «أبو ملیل محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعهٔ الکلابی، عن أبیه عن الولید بن عقبهٔ الشیبانی و یحیی بن آدم»

[۲].

---

[۱] تاریخ بغداد ۲/ ۳۵۲- ۳۵۳.

[۲] الإکمال ۷/ ۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۹

(۲۶) روایهٔ سجادهٔ البغدادی ... ص: ۱۵۹

اشارهٔ

علم روایته من عبارهٔ الطبرانی فی المعجم الصغیر السالفهٔ الذکر فی محلها من الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۱۵۹

هو: الحسین بن أحمد بن منصور أبو عبد اللّه شیخ الحافظ الطبرانی.

قال الخطیب: «حدّث عن إبراهیم الترجمانی و عبید اللّه بن عمر القواریری و أبی معمّر الهزلی و عبد اللّه بن داهر الرازی، روی عنه أبو القاسم الطبرانی...

و کان لا بأس به» [۱].

(۲۷) روایهٔ أبی ذر الهروی ... ص: ۱۵۹

اشارهٔ

تعلم روایته من سند روایهٔ الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ...: ص: ۱۵۹

هو: عبد بن أحمد بن محمد الأنصاری المتوفی سنهٔ ۴۳۴ [۲].

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۳- ۴.

[۲] تبعنا فی الاسم و تاریخ الوفاهٔ الذهبی فی تذکرهٔ الحفاظ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۰

قال الذهبی: «أبو ذر الهروی الامام العلامهٔ الحافظ ... قال الخطیب:

کان ثقهٔ ضابطا دیّنا ... و قال عبد الغافر فی تاریخ نیسابور: کان أبو ذر زاهدا ورعا عالما سخیا لا یدّخر شیئا، و صار من کبار مشیخهٔ الحرم، مشارا إلیه فی التصوف، خرّج علی الصحیحین تخریجا حسنا، و کان حافظا کثیر الشیوخ » [... ۱].

و قال ابن الجوزی: «کان ثقهٔ ضابطا فاضلا» [۲].

و قال تقی الدین الفاسی: «الحافظ أبو ذر الهروی المکی، شیخ الحرم » [... ۳].

(۲۸) روایهٔ الجوهری ... ص: ۱۶۰

اشارة

ستعلم روايته من عبارة القاضى الأنصارى.

ترجمته ...: ص: ۱۶۰

هو: أبو محمد الحسن بن على الجوهرى المتوفى سنة ۴۵۴:

قال ابن الأثير: «بغدادى ثقة مكثر، أصله من شيراز و ولد ببغداد، و سمع أبا بكر القطيعى و أبا عمرو بن حيويه و غيرهما.

روى عنه: أبو بكر الخطيب، و القاضى أبو بكر محمد بن عبد الباقى

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۰۳.

[۲] المنتظم ۸/ ۱۱۵.

[۳] العقد الثمين ۵/ ۵۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۱

الأنصارى و غيرهما.

ولد فى شعبان سنة ۳۶۳ و توفى فى ذى القعدة سنة ۴۵۴» [۱].

و قال الخطيب بعد أن ذكر شيوخه: «كتبنا عنه و كان ثقة أمينا كثير السماع، و هو شيرازى الأصل » [... ۲].

و قال ابن الجوزى: «و كان ثقة أمينا» [۳].

و قال الذهبى: «و أبو محمد الجوهرى الحسن بن على الشيرازى ثم البغدادى المقنعى- لأنه كان يتطيلس و يلفّها من تحت حنكه-: انتهت إليه علوّ الرواية فى الحديث، و أملى مجالس كثيرة، و كان صاحب حديث» [۴].

(۲۹) رواية القضاعى ... ص: ۱۶۱

اشارة

رواه بقوله: «أخبرنا عبد الرحمن بن أبى العبّاس المالكى، أنبأ أحمد بن إبراهيم بن جامع، ثنا على بن عبد العزيز، ثنا مسلم بن إبراهيم، ثنا الحسن بن أبى جعفر عن أبى الصهباء، عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و بهذا الإسناد عن الحسن بن أبى جعفر عن على بن زيد عن سعيد بن المسيب عن أبى ذر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فى آخر الزمان

---

[۱] اللباب ۱/ ۳۱۳.

[۲] التاريخ ۷/ ۳۹۳.

[۳] المنتظم ۸/ ۱۲۷.

[۴] العبر ۳/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۲

فکأنما قاتل مع الدجال.

و أناه أبو علی الحسن بن خلف الواسطی، نا أبو حفص عمر بن إبراهیم الکنانی المقری، نا أبو محمد عبد اللّه بن سلیمان القاضی، نا محمد بن علی الوراق نا مسلم- هو ابن ابراهیم- بإسناده مثله.

أنا محمد بن الحسین النیسابوری، أنا القاضی أبو طاهر، نا محمد بن عثمان- هو ابن أبی سوید- نا مسلم بن إبراهیم، نا الحسن بن أبی جعفر، عن علی بن زید عن سعید بن المسیب عن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۶۲

هو: القاضی أبو عبد اللّه محمد بن سلامة بن جعفر القضاعی، الفقیه قاضی مصر، المتوفی سنة ۴۵۴.

وثّقه السلفی و غیره. و أثنی علیه مترجموه. أنظر:

۱- طبقات السبکی ۴/ ۱۵۰.

۲- حسن المحاضرة ۱/ ۲۲۷.

۳- العبر ۳/ ۲۳۳.

۴- وفیات الأعیان ۳/ ۳۴۹.

(۳۰) روایة أبی غالب النحوی ... ص: ۱۶۲

اشارة

علم روایته من عبارة ابن المغازلی المتقدمة فی محلّها.

---

[۱] مسند الشهاب ۲/ ۲۷۳- ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۳

ترجمته ...: ص: ۱۶۳

هو: أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی المتوفی سنة ۴۶۲:

قال الیافعی: «و فیها توفی الامام اللغوی أبو غالب بن بشران الواسطی الحنفی، و یعرف بابن الخالة» [۱].

و قال الذهبی: «و أبو غالب بن بشران الواسطی صاحب اللغة محمد بن أحمد بن سهل المعدل الحنفی، و یعرف بابن الخالة، و له اثنتان و ثمانون سنة، و لم یکن بالعراق أعلم منه باللغة، روی عن أحمد بن عبید بن بیری و طبقته» [۲].

و قال ابن الجوزی: «و کان عالما بالأدب و انتهت إلیه الرحلة فی اللغة» [۳].

و قال السیوطی: «قال یاقوت: أحد الأئمة المعروفین، جامع أشتات العلوم، قرن بین الدرایة و الفهم و الروایة و شدّة العنایة، صاحب نحو و لغة و حدیث و أخبار و دین و صلاح، و إلیه کانت الرحلة فی زمانه و هو عین وقته و أوانه، و کان مع ذلک ثقة ضابطا محرّرا حافظا ...و کان مکثرا حسن المحاضرة إلّا أنّه لا ینتفع به أحد، و کان معتزلیا » [... ۴].

(۳۱) روایة أبی الولید الباجی ... ص: ۱۶۳

اشارهٔ

تعلم روایته من روایهٔ الحافظ ابن الأبار.

---

[۱] مرآهٔ الجنان ۳/ ۸۶.

[۲] العبر ۳/ ۲۵۰.

[۳] المنتظم ۸/ ۲۵۹.

[۴] بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۴

ترجمته ...: ص: ۱۶۴

هو: أبو الولید سلیمان بن خلف بن سعید القرطبی المتوفی سنهٔ ۴۷۴:

قال الذهبی: «الباجی الحافظ العلامهٔ ذو الفنون، أبو الولید سلیمان بن خلف ... روی عنه الحافظان أبو بکر الخطیب و أبو عمرو بن عبد البر- و هما أکبر منه- و أبو عبد اللّه الحمیدی ... و قال أبو علی بن سکرهٔ: ما رأیت مثل أبی الولید الباجی » [... ۱].

و قال ابن خلکان: «کان من علماء الأندلس و حفّاظها ... و هو أحد أئمهٔ المسلمین » [... ۲].

و قال القاضی عیاض: «کان أبو الولید رحمه اللّه فقیها نظارا محققا روایهٔ محدّثا یفهم صیغهٔ الحدیث و رجاله، متکلما أصولیا فصیحا شاعرا مطبوعا حسن التألیف متقن المعارف ... سألت عنه شیخنا قاضی قضاهٔ الشرق أبا علی الصدفی الحافظ صاحبه فقال لی: هو أحمد أئمهٔ المسلمین لا یسئل عن مثله، ما رأیت مثله » [... ۳].

(۳۲) روایهٔ أبی العباس العذری ... ص: ۱۶۴

اشارهٔ

تعلم روایته من روایهٔ الحافظ ابن الأبار.

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۷۸.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۴۰۸.

[۳] ترتیب المدارک ۴/ ۸۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۵

ترجمته ...: ص: ۱۶۵

هو: أبو العباس أحمد بن عمر بن أنس العذری المعروف بالدلائی المتوفی سنهٔ ۴۷۸:

قال ابن العماد: «کان حافظا محدثا متقنا، مات فی شعبان و له خمس و ثمانون سنهٔ، حج سنهٔ ثمان و أربعمائهٔ مع أبویه فجاوروا ثمانیهٔ أعوام و صحب هو أبا ذر فتخرج به، و روی عن أبی الحسن بن جهضم و طائفهٔ. و من جلالته أن إمامی الأندلس ابن عبد البر و ابن حزم رویا عنه، و له کتاب دلائل النبوهٔ» [۱].

و قال الیافعی: «و فیها: توفی الحافظ المتقن أبو العباس أحمد بن عمر الأندلسی » [... ۲].

و قال الذهبی: «کان حافظا محدّثا متقنا » [... ۳].

و قال محمد بن محمد مخلوف: «الامام الفقیه المحدث الروایة العالم الجلیل القدر الشهیر الذکر، سمع من أبی ذر الهروی البخاری مرّات ... و عنه من لا یعدّ کثرة، منهم ابن عبد البر و روی عنه أبو علی الصدفی صحیح مسلم » [... ۴].

(۳۳) روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۶۵

اشارة

رواه فی (الفردوس) باللفظ الآتی:

---

[۱] شذرات الذهب ۳/ ۳۵۷.

[۲] مرآة الجنان ۳/ ۱۲۲.

[۳] العبر ۳/ ۲۹۰.

[۴] شجرة النور الزکیة فی طبقات المالکیة/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۶

«مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثل باب حطة فی بنی إسرائیل» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۶۶

هو: أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی الهمدانی المتوفی سنة ۵۰۹:

قال الیافعی فی حوادث ۵۰۹: «و فیها توفی أبو شجاع الدیلمی الهمدانی الحافظ صاحب کتاب الفردوس و تاریخ همدان» [۲].

و قال السبکی: «شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فنا خسرو، الحافظ أبو شجاع الدیلمی مؤرخ همدان و مصنف کتاب الفردوس، ولد سنة خمس و أربعین و أربعمائة ... مات فی تاسع شهر رجب سنة تسع و خمسمائة» [۳].

و قال الذهبی: «المحدّث الحافظ، مفید همدان و مصنف تاریخها، و مصنف کتاب الفردوس » [... ۴].

و قال أیضا: «و أبو شجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه الدیلمی الهمدانی الحافظ، صاحب کتاب الفردوس و تاریخ همدان و غیر ذلک ... و کان صلبا فی السنّة» [۵].

و قال ابن العماد: «الهمدانی الحافظ ... ذکره ابن الصلاح فقال: کان محدّثا واسع الرحلة حسن الخلق و الخلق، ذکیا صلبا فی السنة قلیل الکلام صنّف تصانیف اشتهرت عنه، منها کتاب الفردوس » [... ۶].

---

[۱] فردوس الأخبار ۴/ ۴۲۳.

[۲] مرآة الجنان ۳/ ۱۹۸.

[۳] طبقات الشافعیة ۷/ ۱۱۱- ۱۱۲.

[۴] تذکرة الحفاظ ۴/ ۵۳.

[۵] العبر ۴/ ۱۸- ۱۹.

[۶] شذرات الذهب ۴/ ۲۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۷

(۳۴) روایة أبی علی بن سکرة الصدفی ... ص: ۱۶۷

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ...: ص: ۱۶۷

هو: أبو علی حسین بن محمد بن خیرة بن حیون القاضی، المعروف بابن سکرة الصدفی المتوفی سنة ۵۱۴:

قال الیافعی: «و الحافظ الکبیر أبو علی بن سکرة ... برع فی الحدیث و فنونه و صنف التصانیف» [... ۱].

و قال ابن فرحون: «إمام عصره فی علم الحدیث و آخر أئمته فی الأندلس، کان حافظا للحدیث و أسماء رجاله و علله، و کان إماما فی الفقه ... و سمع من خلائق من الأئمة یطول ذکرهم ... و کان موصوفا بالعلم و الدین و العفّة و الصّدق» [... ۲].

و قال الذهبی: «و أبو علی بن سکرة الحافظ الکبیر ... برع فی الحدیث و فنونه و صنف التصانیف» [... ۳].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۲۱۰.

[۲] الدیباج المذهب ۱/ ۳۳۰.

[۳] العبر ۴/ ۳۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۸

(۳۵) روایة أحمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۶۸

اشارة

تعلم روایته من سند روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ...: ص: ۱۶۸

هو: أبو العباس أحمد بن عبد الملک بن أبی جمرة المرسی، المتوفی سنة ۵۳۳:

قال الذهبی: «أبو العباس أحمد بن عبد الملک بن أبی جمرة المرسی.

روی عن جماعة و انفرد بالإجازة عن أبی عمرو الدانی» [۱].

و انظر:

شذرات الذهب ۴/ ۱۰۲.

و مرآة الجنان ۳/ ۲۶۱ و غیرهما.

(۳۶) روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۱۶۸

اشارة

علم روایته من عبارة صدر الدین الحموئی المتقدمة.

ترجمته ...: ص: ۱۶۸

هو: زاهر بن طاهر بن محمد أبو القاسم الشحامی المستملی المتوفی سنة ۵۳۳:

---

[۱] العبر ۴/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۹

قال ابن الجوزی: «رجل فی طلب الحدیث و عمّر، و کان مکثرا متیقظا صحیح السماع، و کان یستملی علی شیوخ نیسابور، و سمع منه الکثیر بإصبهان و الری و همدان و الحجاز و بغداد و غیرها، و أجاز لی جمیع مسموعاته، و أملی فی جامع نیسابور قریبا من ألف مجلس، و کان صبورا علی القراءة علیه، و کان یکرم الغرباء الواردین علیه و یمرضهم و یداویهم و یعیرهم الکتب » [... ۱].

و قال ابن الجزری: «ثقة صحیح السماع، کان مسند نیسابور » [... ۲].

و قال الذهبی: «و زاهر بن طاهر أبو القاسم الشحامی النیسابوری المحدّث المستملی الشروطی، مسند خراسان » [... ۳].

(۳۷) روایة القاضی الأنصاری ... ص: ۱۶۹

اشارة

رواه فی (مشیخته) حیث قال: «حدثنا الجوهری قال: أخبرنا أبو بکر أحمد ابن جعفر بن حمدان بن مالک القطیعی قال: حدثنا العباس بن إبراهیم القراطیسی قال: حدثنا محمد بن إسماعیل الأحمسی، قال: حدثنا المفضل بن صالح عن أبی إسحاق عن حنش الکنانی قال: سمعت أبا ذر رضی اللّه عنه یقول- و قد أخذ بباب الکعبة-: من عرفنی فأنا من قد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۴].

---

[۱] المنتظم ۱۰/ ۷۹.

[۲] طبقات القراء ۱/ ۲۸۸.

[۳] العبر ۴/ ۹۱.

[۴] مشیخة القاضی الأنصاری- عن نسخته المخطوطة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۰

ترجمته ... ص: ۱۷۰

: هو: محمد بن عبد الباقی الأنصاری المتوفی سنة ۵۳۵:

قال الذهبی: «محمد بن عبد الباقی بن محمد القاضی أبو بکر الأنصاری البغدادی الحنبلی البزاز، مسند العراق، و یعرف بقاضی المارستان، حضر أبا إسحاق البرمکی، و سمع من علی بن عیسی الباقلانی و أبی محمد الجوهری و أبی الطیب الطبری و طائفة و تفقه علی القاضی أبی یعلی، و برع فی الحساب و الهندسة، و شارک فی علوم کثیرة، و انتهی إلیه علوم الإسناد فی زمانه، توفی فی رجب و له ثلاث و تسعون سنة و خمسون أشهر.

قال ابن السمعانی: ما رأیت أجمع للفنون منه، نظر فی کلّ علم، و سمعته یقول: تبت من کل علم تعلّمته إلّا الحدیث و علمه» [۱].

و قال ابن العماد بترجمته: «قال ابن الخشاب: کان مع تفرده بعلم الحساب و الفرائض و افتتانه فی علوم عدیدة، صدوقا ثبتا فی الروایة متحریا فیها، و قال ابن ناصر: لم یخلف بعده أن یقوم مقامه فی علمه، و قال ابن شافع: ما رأیت ابن الخشاب یعظم أحدا من مشایخه تعظیمه له» [۲].

و قال ابن الجوزی بترجمته: «کان فهما ثبتا حجة متقنا فی علوم کثیرة، منفردا فی علم الفرائض» [۳].

---

[۱] العبر ۴/ ۹۶.

[۲] شذرات الذهب ۴/ ۱۰۸.

[۳] المنتظم ۱۰/ ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۱

(۳۸) روایة ابن القزاز ... ص: ۱۷۱

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۱

: هو: أبو عمرو الخضر بن عبد الرحمن القیسی المعروف بابن القزاز المتوفی سنة ۵۴۰:

قال ابن الأبار: «الخضر بن عبد الرحمن بن سعید بن علی بن بقی بن غاز ابن إبراهیم القیسی، أبو عمرو المعروف بابن القزاز من أهل المریة، أحد المکثرین عن أبی علی و المتقدمین فی أصحابه، و أکثر أیضا عن أبی علی الغسانی، و کان یکتب الشروط، حدّث و أخذ عنه، و کان أهلا لذلک لعدالته و ضبطه و کتب بخطه علما کثیرا، و توفی سنة أربعین و خمسمائة» [۱].

(۳۹) روایة الخوارزمی ... ص: ۱۷۱

اشارة

رواه: «عن الامام الحافظ الصدر أبی العلاء الحسن بن أحمد الهمدانی بإسناده عن الطبرانی، حدّثنا علی بن عبد العزیز، حدّثنا مسلم بن إبراهیم، حدّثنا الحسن بن أبی جعفر، حدثنا علی بن زید بن جدعان، عن سعید بن

---

[۱] المعجم فی أصحاب أبی علی الصدفی/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۲

المسیب عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان فکأنما قاتل مع [۱] الدجال» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۲

: هو: الموفق بن أحمد بن محمد الملکی، أبو المؤید الخوارزمی، المتوفی سنة ۵۶۸:

قال التقی الفاسی: «الموفق بن أحمد بن محمد المکی أبو مؤید، العلامهٔ خطیب خوارزم، کان أدیبا فصیحا مفوها، خطب بخوارزم دهرا، و أنشأ الخطب، و أقرأ الناس، و تخرّج به جماعهٔ، و توفی بخوارزم فی سنهٔ ۵۷۸. ذکره هکذا الذهبی فی تاریخ الإسلام.

...و ذکره محیی الدین عبد الباقی الحنفی فی طبقات الحنفیهٔ و قال: ذکره القفطی فی أخبار النحاهٔ » [... ۳].

و قال السیوطی: «الموفق بن أحمد بن سعید بن إسحاق أبو المؤید المعروف بأخطب خوارزم، قال الصفدی: کان متمکنا من العربیهٔ، غزیر العلم، فقیها، فاضلا، أدیبا، شاعرا قرأ علی الزمخشری، و له خطب و شعر، قال القفطی: و قرأ علیه ناصر المطرزی» [۴].

---

[۱] کذا.

[۲] مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴.

[۳] العقد الثمین ۷/ ۳۱۰.

[۴] بغیهٔ الوعاهٔ ۲/ ۳۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۳

(۴۰) روایهٔ أبی العلاء الهمدانی ... ص: ۱۷۳

اشارهٔ

علم روایته لحدیث السفینهٔ من عبارهٔ الخوارزمی.

ترجمته ... ص: ۱۷۳

: هو: الحسن بن أحمد أبو العلاء الهمدانی المتوفی سنهٔ ۵۶۹:

قال الذهبی: «أبو العلاء الهمدانی الحافظ العلامهٔ المقرئ شیخ الإسلام، الحسن بن أحمد بن الحسن بن أحمد بن محمد بن سهل العطار شیخ همدان، قال أبو سعد السمعانی: حافظ متقن و مقرئ فاضل، حسن السیرهٔ، مرضی الطریقهٔ عزیز النفس، سخی بما یملکه مکرم للغرباء، یعرف القراءات و الحدیث و الأدب معرفهٔ حسنهٔ، سمعت منه.

و قال عبد القادر الحافظ: شیخنا أبو العلاء أشهر من أن یعرف، بل تعذّر وجود مثله فی أعصار کثیرهٔ علی ما بلغنا من السّیر، أربی علی أهل زمانه فی کثرهٔ السماعات مع تحصیل أصول ما سمع، وجودهٔ النسخ و إتقان ما کتبه بخطه» [۱].

و قال ابن العماد: «الحافظ أبو العلاء العطار الحسن بن أحمد الهمدانی المقرئ الحنبلی الأستاذ، شیخ همدان و قارئها و حافظها، رحل و حمل القراءات و الحدیث » [... ۲].

و قال الیافعی: «الحافظ أبو العلاء العطار الحسن بن أحمد الهمدانی المقری، شیخ همدان و قاریها و حافظها ... برع علی حفاظ زمانه فی حفظ ما یتعلّق بالحدیث من الأنساب و التواریخ و الأسماء و الکنی و القصص و السّیر، و له

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۳۲۴.

[۲] شذرات الذهب ۴/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۴

تصانیف فی القراءات و الحدیث و الرقائق فی مجلدات کبیرهٔ منها: کتاب زاد المسافر خمسون مجلدا، و کان إماما فی العربیهٔ و حفظ فی اللغهٔ کتاب الجمهرهٔ ... قال ابن النجار: هو إمام فی علوم القرآن و الحدیث و الأدب و الزهد و التمسک بالأثر» [۱].

(۴۱) روایة أبی بكر ابن خیر ... ص: ۱۷۴

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۴

: و هو: أبو بكر محمد بن خیر بن عمر بن خلیفة اللمتونی الإشبیلی المتوفی سنة ۵۷۵.

قال الذهبی: «ابن خیر الامام الحافظ شیخ القراء ... قال الأبار: كان مكثرا إلی الغایة ... و تصدر بإشبیلیة للإقراء و الإسماع و حمل الناس عنه كثیرا، و كان مقرئا مجودا و محدّثا متقنا أدیبا نحویا لغویا واسع المعرفة رضیا مأمونا » [... ۲].

و قال ابن العماد: «الحافظ صاحب شریح فاق الأقران فی ضبط القراءات ... و برع أیضا فی الحدیث و اشتهر بالإتقان وسعة المعرفة بالعربیة، توفی فی ربیع الأول عن ثلاث و سبعین سنة، قال ابن ناصر الدین: لم یكن له نظیر فی الإتقان» [۳].

و قال ابن الجزری: «الحافظ إمام مقرئ كامل بارع » [... ۴].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۳۸۹.

[۲] تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۶۶.

[۳] شذرات الذهب ۴/ ۲۵۳.

[۴] طبقات القراء ۲/ ۱۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۵

(۴۲) روایة محمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۷۵

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۵

: هو: محمد بن أحمد بن عبد الملك بن موسی بن أبی جمرة المتوفی سنة ۵۹۹:

قال ابن الجزری: «محمد بن أحمد بن عبد الملك بن موسی بن أبی جمرة بالجیم و الراء، أبو بكر المرسی الأموی مولاهم، إمام كبیر فقیه شهیر ... و روی الكثیر مع الثقة و العدالة » [... ۱].

و قال ابن العماد: «و فیها- أبو بكر بن أبی جمرة ... القاضی أحد أئمة المذهب، عرض المدونة علی والده و له منه إجازة كما لأبیه إجازة من أبی عمرو الدانی، و أجاز له أبو بحر بن العاص و أفتی ستین سنة، و ولی قضاء مرسیة و شاطبة دفعات، و صنف التصانیف، و كان أسند من بقی بالأندلس، توفی فی المحرم» [۲].

و قال الیافعی: «و فیها توفی القاضی محمد بن أحمد الأموی المرسی المالكی، أحد أئمة المذهب، عرض المدونة علی والده، و أجاز له الكبار، و أفتی ستین سنة، و ولی قضاء مرسیة و شاطبة، و صنف التصانیف» [۳].

[۱] طبقات القراء ۲/ ۶۹.

[۲] شذرات الذهب ۴/ ۳۴۲.

[۳] مرآة الجنان ۳/ ۴۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۶

(۴۳) روایة ابن الیتیم الأندلسی ... ص: ۱۷۶

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۶

: هو: أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الحاکم، و یعرف بابن الیتیم المتوفی سنة ۶۲۱:

قال الذهبی: «و ابن الیتیم أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد الأنصاری الأندرشی خطیب المریّة، رحل فی الحدیث و سمع من أبی الحسن ابن النعمة و ابن هذیل و الکبار، و بالاسکندریة من السلفی، و ببغداد من شهدة، و بدمشق من الحافظ ابن عساکر، ولد سنة ۵۴۴ و توفی فی ربیع الأول» [۱].

و قال ابن حجر: «یعرف بالأندلسی، المسند ... صدوق إن شاء اللّه، لیس بمتقن و لا یعتمد إلّا علی ما رواه من أصل ... قال أبو عبد اللّه بن الأبار:

کان مکثرا رحّالا، نسبه بعض شیوخنا إلی الاضطراب، و مع ذلک استند به الناس و أخذوا عنه » [... ۲].

و قال ابن الصابونی: «و حدّث عن الحافظین أبی طاهر السلفی و أبی القاسم ابن عساکر الدمشقی » [... ۳].

[۱] العبر ۵/ ۸۴ حوادث سنة ۶۲۱.

[۲] لسان المیزان ۵/ ۵۰.

[۳] تکملة إکمال الإکمال ۳۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۷

(۴۴) روایة ابن خلیل الدمشقی ... ص: ۱۷۷

اشارة

علم روایته لحدیث السفینة من عبارة الکنجی السابقة الذکر.

ترجمته ... ص: ۱۷۷

: هو: یوسف بن خلیل بن عبد اللّه أبو الحجاج الدمشقی، المتوفی سنة ۶۴۸:

قال الذهبی: «ابن خلیل: الحافظ المفید الإمام الرّحال مسند الشام شمس الدین، أبو الحجاج یوسف بن خلیل بن عبد اللّه الدمشقی

الآدمی، محدّث حلب، سئل أبو إسحاق الصریفینی عنه فقال: حافظ ثقة عالم بما یقرأ علیه، لا یکاد یفوته اسم الرجل، و سئل الحافظ الضیاء عنه فقال: حافظ سمع و حصل الکثیر و هو صاحب رحلة و تطواف. قال عمر بن الحاجب الحافظ: هو أحد الرحالین بل أوحدهم فضلا و أوسعهم رحلة، نقل بخطه الملیح ما لا یدخل تحت الحصر، و هو طیّب الأخلاق مرضیّ الطریقة، متقن ثقة حافظ» [۱].

و قال ابن العماد: «کان إماما حافظا ثقة نبیلا متقنا واسع الروایة جمیل السیرة متسع الرحلة، قال ابن ناصر الدین: کان من الأئمة الحافظ المکثرین الرحالین، بل کان أوحدهم فضلا و أوسعهم رحلة و کتابة و نقلا » [... ۲].

و قال ابن رجب: «استوطن فی آخر عمره حلب و تصدّر بجامعها، و صار حافظا و المشار إلیه بعلم الحدیث فیها » [... ۳].

---

[۱] تذکرة الحافظ ۴/ ۱۴۱۰.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۲۴۳.

[۳] ذیل طبقات الحنابلة ۲/ ۲۴۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج۴، ص: ۱۷۸

(۴۵) روایة ابن الأبار ... ص: ۱۷۸

اشارة

روی حدیث الثقلین و حدیث السفینة فی سیاق واحد، بسند له عن سیدنا أبی ذر الغفاری حیث قال: «حدثنا أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الحاکم- و یعرف بابن الیتیم- فی آخرین عن أبی بکر بن خیر، أنا أبو عمرو الخضر بن عبد الرحمن، أنا أبو علی الصدفی قراءة علیه و أنا أسمع- فی المسجد الجامع عمّره اللّه بحضرة المریة ذی الحجة سنة خمس و خمسمائة- أنا أبو الولید الباجی و أبو العباس العذری.

و أنبأنا ابن أبی جمرة عن أبیه قالا: أنا أبو ذر، أنا الدارقطنی، نا أبو القاسم الحسن بن محمد بن بشر الکوفی الخزاز، فی سنة إحدی و عشرین- یعنی و ثلاثمائة، نا الحسین بن الحبری، نا الحسن بن الحسین العرنی، نا علی بن الحسن العبدری، عن محمد بن رستم أبی الصامت الضبی عن زاذان أبی عمر عن أبی ذر:

إنه تعلق بأستار الکعبة و قال: یا أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا جندب الغفاری، و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر، أقسمت علیکم بحمد اللّه و بحق رسوله هل فیکم أحد سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ما أقلّت الغبراء و لا- أظلّت الخضراء ذا لهجة أصدق من أبی ذر؟ فقامت طوائف من الناس فقالوا: أللهم إنّا قد سمعناه و هو یذکر ذلک. فقال: و اللّه ما کذبت منذ عرفت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا أکذب حتی ألقی اللّه تعالی.

و قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنّی تارک فیکم خلیفتین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض، سبب بید اللّه تعالی و سبب بأیدیکم، و عترتی أهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهم، فإن إلهی عز و جل قد و عدنی إنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج۴، ص: ۱۷۹

و سمعته صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۷۹

: هو: أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه القضاعی الأندلسی المتوفی سنة ۶۵۸:

قال ابن العماد: «و فیها- ابن الأبار الحافظ العلامة أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه القضاعی الأندلسی البلنسی الکاتب الأدیب، أحد أئمة الحدیث، قرأ القراءات و عنی بالأثر، و برع فی البلاغة و النظم و النثر، و کان ذا جلالة و ریاسة.

قتله صاحب تونس ظلما فی العشرین من المحرّم و له ثلاث و ستون سنة» [۲].

و قال ابن شاکر الکتبی: «الحافظ العلامة أبو عبد اللّه القضاعی البلنسی الکاتب الأدیب المعروف بابن الأبّار، ولد سنة خمس و تسعین و خمسمائة، عنی بالحدیث، و حال فی الأندلسی و کتب العالی و النازل، و کان بصیرا بالرجال، عالما بالتاریخ، إماما فی العربیة، فقیها مفننا أخباریا فصیحا » [... ۳].

و قال الصفدی: «ابن الأبّار ... الحافظ العلامة ... سمع من أبیه و أبی عبد اللّه محمد بن نوح الغافقی و أبی الربیع سلیمان بن موسی بن سالم الکلاعی الحافظ، و به تخرج » [... ۴].

(۴۶) روایة الذهبی ... ص: ۱۷۹

اشارة

روی حدیث السفینة حیث نقل فی ترجمة الحسن بن أبی جعفر تعدیل ابن

---

[۱] المعجم فی أصحاب القاضی الامام أبی علی الصدفی ۸۷- ۸۹.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۲۹۵.

[۳] فوات الوفیات ۲/ ۴۵۰.

[۴] الوافی بالوفیات ۳/ ۳۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۰

عدی إیّاه و روایته للحدیث عنه، و قد تقدم نص عبارته فی (ابن عدی)

ترجمته ... ص: ۱۸۰

: هو: محمد بن أحمد بن عثمان شمس الدین الذهبی المتوفی سنة ۷۴۸:

قال ابن تغری بردی: «الشیخ الامام الحافظ المؤرخ، صاحب التصانیف المفیدة، شمس الدین أبو عبد اللّه، الذهبی الشافعی رحمه اللّه تعالی، أحد الحفاظ المشهورة، سمع الکثیر و رحل البلاد و کتب و ألّف و صنّف و أرخ و صحح و برع فی الحدیث و علومه، و حصّل الأصول و انتقی، و قرأ القراءات السبع علی جماعة من مشایخ القراءات» [۱].

و قال الشوکانی: «الحافظ الکبیر المؤرخ، صاحب التصانیف السائرة فی الأقطار. قال ابن حجر: کان أکثر أهل عصره تصنیفا ... قال البدر النابلسی فی مشیخته: کان علامة زمانه فی الرجال و أحوالهم، حدید الفهم، ثاقب الذهن، و شهرته تغنی عن الإطناب فیه» [۲].

و قال الجزری: «الذهبی الحافظ، أستاذ ثقة کبیر، ولد سنة ۶۷۳ و عنی بالقراءات من صغره ... و کتب کثیرة و ألّف و جمع و أحسن فی تألیف طبقات القراء، و أخّر بأخری، و کان قد ترک القراءات و اشتغل بالحدیث و أسماء الرجال فبلغت شیوخه فی الحدیث و غیره ألفا. توفی فی ذی القعدة سنة ۷۴۸ بدمشق» [۳].

و قال الصفدی: «الشیخ الامام العلامة الحافظ شمس الدین أبو عبد اللّه الذهبی، حافظ لا یجاری و لا فظ لا یباری، أتقن الحدیث و رجاله و نظر علله و أحواله و عرف تراجم الناس و أزال الإبهام فی تواریخهم و الإلباس » [... ۴].

و قال ابن حجر: «الحافظ أبو عبد اللّه شمس الدین الذهبی ... مهر فی فنّ الحدیث و جمع فیه المجامیع المفیدة الکثیرة، حتی کان أکثر أهل عصره

---

[۱] النجوم الزاهرة ۱۰/ ۱۸۲.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۱۱۰.

[۳] غایة النهایة فی طبقات القراء ۲/ ۷۱.

[۴] الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳– ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۱

تصنیفا ... قرأت بخط البدر النابلسی فی مشیخته: کان علّامة زمانه فی الرجال و أحوالهم حدید الفهم، ثاقب الذهن، و شهرته تغنی عن الإطناب فیه» [۱].

(۴۷) روایة البوصیری ... ص: ۱۸۱

اشارة

رواه فی کتابه (إتحاف السادة) حیث قال:

«و عن أبی الطفیل: أنه رأی أبا ذر رضی اللّه عنه قائما علی الباب و هو ینادی:

یا أیها الناس تعرفونی؟ من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق. و إن مثل أهل بیتی فیکم باب حطة. رواه أبو یعلی و البزار» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۸۱

: هو: أحمد بن أبی بکر بن إسماعیل أبو العباس الکتانی البوصیری القاهری الشافعی المتوفی سنة ۸۴۰:

قال ابن حجر: «ولد فی المحرم سنة ۷۶۲ و اشتغل قلیلا و سکن القاهرة و لازم شیخنا العراقی علی کبر فسمع منه الکثیر، ثم لازمنی فی حیاة شیخنا، فکتب عنی لسان المیزان و النکت علی الکاشف، و سمع علیّ الکثیر من التصانیف و غیرها ... و کان کثیر السکون و الصلاة و التلاوة مع حدّة الخلق، و جمع أشیاء منها: زوائد سنن ابن ماجة علی الکتب السنة، و عمل زوائد المسانید

---

[۱] الدرر الکامنة ۳/ ۴۲۶.

[۲] إتحاف السادة المهرة بزوائد المسانید العشرة، عن نسخته المحفوظة بمکتبة طوبقبو سرای أحمد الثالث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۲

العشرة » [... ۱].

و قال السیوطی فی ذکر من کان بمصر من حفاظ الحدیث:

«سمع الکثیر و عنی بالفن و ألّف و خرّج» [۲].

و هکذا ترجم له السخاوی [۳] و ابن العماد [۴].

(۴۸) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۸۲

اشارة

رواه عن سیدنا أبی ذر رضی اللّه عنه فی (المطالب العالیة) و هذا لفظه:

«۴۰۰۳ حسن [۵]: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بحلقة الباب- و هو یقول: یا أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من دخلها نجا و من تخلّف عنها هلک.

۴۰۰۴ أبو الطفیل: إنه رأی أبا ذر قائما علی الباب و هو ینادی: یا أیها الناس تعرفونی؟ من عرفنی فقد عرفنی، من لم یعرفنی فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة» [۶].

---

[۱] أنباء الغمر بأبناء العمر ۸/ ۴۳۱.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۴۶۳.

[۳] الضوء اللامع ۱/ ۲۵۱.

[۴] شذرات الذهب ۷/ ۲۳۳.

[۵] کذا و الظاهر أنه: حنش.

[۶] المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة ۴/ ۷۵. المسانید الثمانیة هی: مسانید أبی داود الطیالسی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۳

ترجمته ... ص: ۱۸۳

: هو: أحمد بن علی شهاب الدین أبو الفضل العسقلانی، المعروف بابن حجر المتوفی سنة ۸۵۲:

قال السخاوی: «شیخی الأستاذ إمام الأئمة الشهاب أبو الفضل الکنانی العسقلانی المصری ثم القاهری الشافعی ... أملی ما ینیف علی ألف مجلس علی حفظه، و اشتهر ذکره، و بعد صیته و ارتحل الأئمة إلیه و تبجح الأعیان بالوفود علیه، و کثرت طلبته، حتی کان رءوس العلماء من کل مذهب من تلامذته، و أخذ الناس عنه طبقة بعد أخری، و ألحق الأبناء بالآباء و الأحفاد بل و أبناءهم بالأجداد و لم یجتمع عند أحد مجموعهم، و قهرهم بذکائه و توفّق تصوّره و سرعة إدراکه و اتساع نظره و وفور آدابه، و امتدحه الکبار ... و قد شهد له القدماء بالحفظ و الثقة و الأمانة و المعرفة التامة » [... ۱].

و قال السیوطی: «إمام الحفّاظ فی زمانه، قاضی القضاة، انتهت إلیه الرحلة و الریاسة فی الحدیث فی الدنیا بأسرها، فلم یکن فی عصره حافظ سواه، و ألف کتبا کثیرة » [... ۲].

و قال ابن العماد: «شیخ الإسلام علی الأعلام، أمیر المؤمنین فی الحدیث، حافظ العصر، شهاب الدین أبو الفضل، أقبل علی الاشتغال و الاشتغال و التصنیف، و برع فی الفقه و العربیة، و صار حافظ الإسلام، قال بعضهم: کان شاعرا طبعا محدّثا صناعة فقیها تکلفا، انتهی إلیه معرفة الرجال و استحضارهم، و معرفة العالی و النازل و علل الحدیث و غیر ذلک؛ و صار هو المعول علیه فی هذا

و الحمیدی و ابن أبی عمر و مسدد و ابن منیع البغوی و ابن أبی شیبة و عبد بن حمید الکسی و الحارث ابن أبی أسامة، و قد أضاف

إليها من مسندى أبى يعلى و ابن راهويه.

[۱] الضوء اللامع ۲/ ۳۶- ۴۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۴

الشأن فى سائر الأقطار و قدوة الأمة و علامة العلماء و حجة الأعلام و محيى السنة، و انتفع به الطلبة و حضر دروسه و قرأ عليه غالب علماء مصر، و رحل الناس إليه من الأقطار » [... ۱].

(۴۹) رواية ابن كمال باشا ... ص: ۱۸۴

اشارة

رواه فى باب فضائل أمير المؤمنين عليه السلام بلفظ: «مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق. عن ابن عباس و ابن الزبير و أبى ذر» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۸۴

: هو: أحمد بن سليمان الحنفى الشهير بابن كمال باشا المتوفى سنة ۹۴۰:

قال صاحب الشقائق النعمانية: «و من العلماء فى عصره: العالم العامل و الفاضل الكامل المولى شمس الدين أحمد بن سليمان بن كمال باشا ... كان رحمه اللّه تعالى من العلماء الذين صرفوا جميع أوقاتهم إلى العلم، و كان يشتغل بالعلم ليلا و نهارا، و يكتب جميع ما لاح بباله الشريف، و قد فتر الليل و النهار و لم يفتر قلمه، و صنف رسائل كثيرة فى المباحث المهمة الغامضة، و كان عدد رسائله قريبا من مائة رسالة ... و كلّ تصانيفه مقبولة بين الناس، و كان صاحب أخلاق حميدة حسنة و أدب تام و عقل وافر و تقرير حسن ملخص، و له ... تحرير مقبول جدا

---

[۱] شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰.

[۲] فضائل الخلفاء الأربعة. مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۵

لإيجازه مع وضوح دلالته على المراد.

و بالجملة، أنسى رحمه اللّه تعالى ذكر السلف بين الناس، و أحيا رباع العلم بعد الاندراس، و كان فى العلم جبلا راسخا و طودا شامخا، و كان من مفردات الدنيا و منبعا للمعارف العليا، روح اللّه تعالى روحه و زاد فى غرف الجنان فتوحه» [۱].

و قال ابن العماد فى حوادث سنة ۹۴۰: «و فيها شمس الدين أحمد بن سليمان الحنفى الشهير بابن كمال باشا، العلم العلامة الأوحد المحقّق الفهامة صاحب التفسير » [... ۲].

(۵۰) رواية القدوسى الحنفى ... ص: ۱۸۵

اشارة

و رواه الشيخ عبد النبى القدوسى الحنفى عن أبى ذر باللفظ الآتى: «إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف

عنها هلك» [۳]

ترجمته ... ص: ۱۸۵

: هو: الشيخ عبد النبى بن أحمد القدوسى الحنفى المتوفى سنة ۹۹۰:
قال عمر رضا كحالـة: «عبـد النبى بن أحمـد بن عبـد القدوس الحنفى النعمانى، فقيه باحث من أهل الهند، توفى خنقا فى السـجن، من تصانيفه: سنن

---

[۱] الشقائق النعمانية ص ۲۲۶.

[۲] شذرات الذهب ۸/ ۲۳۸.

[۳] سنن الهندى فى متابعة المصطفى. مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۶

الهدى فى متابعة المصطفى، و وظائف اليوم و الليلة النبوية» [۱].

(۵۱) رواية الخفاجى ... ص: ۱۸۶

اشارة

رواه فى (شـفاء الغليل) حيث قال: «و مثل قولى فى آل البيت رضـى اللّه عنهم، عقـدا لما ورد فى الحـديث النبوى من قوله: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنما مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا:

إن آل البيت حبى لهم مائى و زادى

و هم سفن نجاتى فى معاشى و معادى

و للنواجى:

قد تدانى الرحيل و السير صعب فعلام القدوم من غير زاد

و ببحر الهوى غرقت و لكن بك أرجو النجاة يوم المعاد» [۲]

ترجمته ... ص: ۱۸۶

: هو: أحمد بن محمد شهاب الدين الخفاجى المصرى المتوفى سنة ۱۰۶۹:
قـال المحبى: «الشيـخ أحمـد بن محمـد بن عمر قاضـى القضـاة الملقّب بشـهاب الـدين الخفاجى المصـرى الحنفى، صاحب التصانيف السـائرة، و أحـد أفراد الـدنيا المجمع على تفوّقه و براعته، و كـان فى عصـره بـدر سـماء العلم و نير أفق النثر و النظم، رأس المؤلفين و رئيس المصنفين، سار ذكره سير المثل، و طلعت أخباره

---

[۱] معجم المؤلفين ۶/ ۲۰۱. و انظر الأعلام للزركلى ۴/ ۳۲۰.

[۲] شفاء الغليل ص ۲۲۰، ۲۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۷

طلوع الشـهب فى الفلـك، و كـلّ من رأينـاه أو سـمعنا به ممن أدرك وقته معترفون له بـالتفرد فى التقرير و التحرير و حسن الإنشاء، و

لیس فیهم من یلحق شأوه و لا یدعی ذلک، مع أن فی الخلق من یدعی ما لیس فیه، و تآلیفه کثیرهٔ، ممتعهٔ مقبولهٔ، انتشرت فی البلاد و رزق فیها سعادهٔ عظیمهٔ، فإن الناس اشتغلوا بها، و أشعاره و منشآته مسلمهٔ لا مجال للخدش فیها.

و الحاصل: إنه فاق کلّ من تقدّمه فی کلّ فضیلهٔ، و أتعب من یجیء بعده، مع ما خوّله اللّه تعالی من السعهٔ و کثرهٔ الکتب و لطف الطبع و النکتهٔ و النادرهٔ و قد ترجم نفسه فی آخر ریحانته من حین مبدئه » [... ۱].

و قال الصدیق حسن خان القنوجی: «الشیخ الفاضل و الأدیب الکامل ... حامل علم العلم و ناشره، و جالب متاع الفضل و تاجره، کان ممن شرف إلیه مسائلهٔ الکمال رحالها، إذ ورث من سماء المعالی بدرها و هلالها، و حوی طارفها و تلیدها و أرضع من در الفنون کهلها و ولیدها، و سفرت له فرائد العلوم رافعهٔ النقب و تزینت بمنظومه و منثوره صدور المجالس و الکتب، حرر لنفسه ترجمهٔ فی کتابه الریحانهٔ ... و کان رحمه اللّه علّامهٔ فی العربیهٔ و لسان العرب، و حاشیته علی تفسیر البیضاوی تدل علی علو علومه وسعهٔ فضله و کمال ذکائه و غایهٔ اطلاعه و نهایهٔ تحقیقه، لم یقم فی الحنفیهٔ مثله فی الزمان، و لم یساوه فی فضائله و مناقبه إنسان » [... ۲]

(۵۲) روایهٔ الأنصاری الشیروانی ... ص: ۱۸۷

اشارهٔ

أثبت حدیث السفینهٔ فی خطبهٔ کتابه (المناقب الحیدریهٔ) الذی ألّفه فی

---

[۱] خلاصهٔ الأثر ۱/ ۳۳۱.

[۲] التاج المکلل: ۶۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۸

مناقب السلطان حیدر الغازی إذ قال:

«الحمد للّه الذی جلّ شأنه و عظم سلطانه و شمل الخواص و العوام جوده و إحسانه، الملک الدیّان الکریم المنّان، و الصلاهٔ و السلام علی سید الأنام البشیر النذیر السراج المنیر الهادی إلی منهج الإسلام، الذی سبّح الحصی فی کفّه و نبع الماء من بین أصابعه و حنّ الجذع إلیه و نزل القرآن العظیم لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه علیه، نبینا الطاهر الأمین، أکرم الأولین و الآخرین، صاحبا الفضائل الفاخرهٔ و المعجزات الباهرهٔ، أبی القاسم محمد بن عبد اللّه بن عبد المطلب ابن هاشم.

و أهل بیته الکرام الأبرار الذین هم کسفینهٔ نوح، من تعلّق بها فاز و من تأخر عنها زج فی النار، المطهرین من الرجس و المآثم، و أصحابه الرّاشدین المتمسکین بالحبل المتین» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۸

: هو: أحمد بن محمد علی الأنصاری الیمنی الشهیر بالشروانی المتوفی سنهٔ ۱۲۵۳ [۲]:

قال عمر رضا کحالهٔ: «أحمد بن محمد بن علی بن إبراهیم الهمدانی الأنصاری الیمنی المعروف بالشروانی، أدیب، مؤرخ، شاعر، توفی ببلدهٔ بونهٔ.

من مصنفاته:

حدیقهٔ الأفراح لإزالهٔ الأتراح فی الأدب و النوادر، و تراجم الأدباء، نفحهٔ الیمن فیما یزول بذکره الشجن، الجوهر الوقاد فی شرح بانت سعاد، العجب العجاب فی ما یفید الکتاب فی الأدب و الإنشاء، و المناقب الحیدریهٔ» [۳].

---

[۱] المناقب الحیدریهٔ. و قد کتب جماعهٔ من الأعلام تقاریظ علی هذا الکتاب، منهم محمد رشید الدین خان الدهلوی و الشیخ المولوی حسن علی المحدّث.

[۲] کذا فی إیضاح المکنون ۱/ ۳۸۵.

[۳] معجم المؤلفین ۲/ ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۹

(۵۳) روایهٔ الآلوسی ... ص: ۱۸۹

اشارهٔ

و أورد شهاب الدین الآلوسی عن الامام الفخر الرازی عن بعض المذکورین: إنه علیه الصلاهٔ و السلام قال: «مثل أهل بیتی کسفینهٔ نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۹

: هو: شهاب الدین محمود الآلوسی البغدادی المتوفی سنهٔ ۱۲۷۰:

قال عمر رضا کحالهٔ: «محمود بن عبد اللّه الحسینی الآلوسی شهاب الدین أبو الثناء، مفسّر، محدّث، فقیه، لغوی، نحوی، مشارک فی بعض العلوم.

ولد ببغداد فی ۱۴ شعبان و تقلّد القضاء فیها و عزل، و سافر إلی الموصل فالقسطنطنیهٔ، و مرّ بماردین و سیواس، و أکرمه السلطان عبد المجید، و عاد إلی بغداد و توفی بها فی ۲۵ ذی القعدهٔ. من تصانیفه الکثیرهٔ:

روح المعانی فی تفسیر القرآن و السبع و المثانی، فی تسعهٔ مجلّدات » [... ۲].

---

[۱] روح المعانی ۲۵/ ۳۰.

[۲] معجم المؤلفین ۱۲/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۰

(۵۴) روایهٔ الکمشخانوی ... ص: ۱۹۰

اشارهٔ

روی حدیث السفینهٔ حیث قال: «و مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

بر. طب عن ابن عباس. ک خط عن أبی ذر» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۹۰

: هو: أحمد بن مصطفی الکمشخانوی الخالدی الحنفی المتوفی سنهٔ ۱۳۱۱:

قال عمر رضا کحالهٔ: «أحمد بن مصطفی بن عبد الرحمن الکمشخانوی النقشبندی الخالدی الحنفی ضیاء الدین، صوفی، محدّث، واعظ، ولد فی کمشخانه بولایهٔ طربزون، و رحل إلی القسطنطینیهٔ و بقی بها یحدّث و یؤلّف و یعظ إلی أن توفی فی ۷ ذی القعدهٔ.

من تـآلیفه: جـامع المتون فی ألفاظ الکفر و تصـحیح الاعتقاد و الأعمال، روح العارفین و رشاد الطالبین فی التصوف، راموز الأحادیث علی ترتیب حروف الهجاء جامع الأصول فی الأولیاء و أنواعهم و أصنافهم و أصول کل طریق، و دواء المسلمین فی الوعظ» [۲].

---

[۱] راموز الأحادیث ص ۳۹۱.

[۲] معجم المؤلفین ۲/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۱

(۵۵) روایهٔ العلوی الحضرمی ... ص: ۱۹۱

اشارهٔ

و رواه السید أبو بکر العلوی الحضرمی من طریق الطبرانی فی المعجم الصغیر کما تقدم [۱].

و رواه أیضا من طریق الحاکم فی المستدرک [۲].

ترجمته ... ص: ۱۹۱

: هو: أبو بکر بن عبد الرحمن العلوی الحضرمی الشافعی المتوفی سنهٔ ۱۳۴۱:

قال عمر رضا کحالهٔ: «أبو بکر بن عبد الرحمن بن محمد بن علی بن عبد اللّه بن عبدروس بن علی بن محمد بن شهاب الدین، العلوی الحسـینی الحضـرمی الشافعی، عالم شاعر، مشارک فی أنواع من العلوم، ولد بقریهٔ حصن آل فلوقه من حضـر موت، و بها نشأ، و توفی فی حیدرآباد دکن بالهند.

من آثاره: رشـفهٔ الصادی من بحر فضائل النبی الهادی، التریاق النافع بإیضاح جمع الجوامع فی جزءین، منظومـهٔ حدائق ذریعهٔ الناهض إلی تعلّم أحکام الفرائض، إسعاف الطلاب ببیان مساحهٔ السطوح و ما تتوقف علیه من الحساب، و دیوان شعر» [۳].

---

[۱] رشفهٔ الصادی ۷۹.

[۲] المصدر نفسه.

[۳] معجم المؤلفین ۳/ ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۲

(۵۶) روایهٔ النبهانی ... ص: ۱۹۲

اشارهٔ

رواه حیث قال: «إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. ک عن أبی ذر» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۹۲

: هو: یوسف بن إسماعیل النبهانی الشافعی المتوفی سنهٔ ۱۳۵۰:

قال عمر رضا کحالـهٔ: «یوسف بن إسـماعیل بن یوسف بن إسـماعیل بن حسن بن محمد النبهانی الشافعی أبو المحاسن، أدیب، شاعر،

صوفی، من القضاة» [... ۲].

و له ترجمة مفصلة فی مقدمة (شواهد الحق فی الاستغاثة بسیّد الخلق) [۳].

و خلاصتها: أنه ولد سنة ۱۲۶۵ تقریبا و قرأ القرآن علی الحافظ الشیخ إسماعیل النبهانی، و رحل إلی مصر لطلب العلم، و دخل الأزهر سنة ۱۲۷۳، و درس علی مشایخه: أحدهم: شیخ المشایخ الشیخ إبراهیم السقّاء الشافعی المتوفی سنة ۱۲۸۹ و قد أجازه بإجازة فائقة، و العلامة السید محمد الدمنهوری الشافعی المتوفی سنة ۱۲۸۷، و العلامة الشیخ أحمد الأجهوری الضریر الشافعی المتوفی سنة ۱۲۹۳، و العلامة الشیخ حسن العدوی المالکی المتوفی سنة ۱۲۸۹ و غیرهم من کبار علماء المذاهب المختلفة.

---

[۱] الفتح الکبیر فی ضم الزیادة إلی الجامع الصغیر ۱/ ۴۱۴.

[۲] معجم المؤلفین ۱۳/ ۲۷۵.

[۳] طبع مصر سنة ۱۳۷۴.

و تولی القضاء فی الولایات المختلفة، حتی صار رئیسا لمحکمة الحقوق العلیا فی بیروت.

أما مصنفاته فهی کثیرة جدا.

و لقد أثنی علیه کبار علماء عصره، و أشادوا بفضله فی تقاریظهم لکتابه المذکور.

(۵۷) روایة الکافی ... ص: ۱۹۳

اشارة

رواه حیث قال: «و روی البزار عن ابن عباس و أبو داود عن ابن الزبیر و الحاکم عن أبی ذر بسند حسن: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

و قد صرّح بصحة هذا الحدیث و أکّد علی ذلک حیث قال بعد کلام له:

«و یدلّ علی ذلک: الحدیث المشهور المتفق علی نقله:

مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و هو حدیث نقله الفریقان و صححه القبیلان، لا یمکن لطاعن أن یطعن علیه و أمثاله فی الأحادیث کثیرة».

ترجمته ... ص: ۱۹۳

: هو: محمد بن یوسف التونسی المالکی المعروف بالکافی المتوفی سنة ۱۳۷۹:

---

[۱] السیف الیمانی المسلول فی عنق من یطعن فی أصحاب الرسول ص ۹ فرغ من تألیفه سنة ۱۳۵۴ ط أمیة دمشق ۱۳۵۵.

قال عمر رضا کحالة: «محمد بن یوسف بن محمد بن سعد الحیدری التونسی الأزهری الأشعری المالکی الخلوتی المعروف بالکافی، فقیه، متکلم، صوفی ...، انتسب إلی الأزهر و درّس فیه ما یقرب من عشرین عاما، و أخذ عن أحمد الرفاعی الفیومی و سلیم البشری و أبی الفضل الجیزاوی و بخیت المطیعی و غیرهم، ثم توجه إلیّ صفاقس فدرّس بها و تحوّل فی أنحاء القطر التونسی، ثم سافر إلی طرابلس الغرب فبنی غازی، و منها أبحر إلی القسطنطینیة فأزمیر فالإسکندریة، ثم غادرها إلی القاهرة فالسویس فجدة فمکة فالمدینة،

و بها درّس فی الحرم النبوی، ثم استوطن دمشق و توفی بها فی ۲۹ ربیع الأول، و دفن بمقبرة الدحداح.
من مؤلفاته الکثیرة ... السیف الیمانی المسلول فی عنق من طعن فی أصحاب الرسول » [... ۱].

(۵۸) روایة الأمر تسری ... ص: ۱۹۴

رواه بألفاظ مختلفة عن جماعة من الأعلام عن عدّة من الأصحاب حیث قال:
«عن حنش بن المعتمر قال: رأیت أبا ذر آخذا بعضادتی باب الکعبة و هو یقول: من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

---

[۱] معجم المؤلفین ۱۲/ ۱۳۶.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۵
أخرجه الحاکم فی تاریخه، و أبو یعلی فی مسنده، و الطبرانی فی الکبیر و الأوسط، و سماک بن حرب، و البزار، و أبو الحسن المغازلی.
عن أبی ذر أنه قال ... أخرجه أحمد فی مسنده و ابن جریر فی مسنده و ابن جریر فی تاریخه.
عن ابن عباس ... أخرجه الطبرانی فی الکبیر و أبو نعیم فی الحلیة و البزار فی المسند.
عن سلمة بن الأکوع ... أخرج ابن المغازلی فی المناقب.
عن عبد اللّه بن الزبیر ... أخرجه البزار فی مسنده.
عن أبی سعید الخدری ... أخرجه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط» [۱].

(۵۹) روایة حسین المصری ... ص: ۱۹۵

و هو: الأستاذ حسین محمد یوسف المصری. من المعاصرین.
روی حدیث السفینة فی کتابه (سید شباب أهل الجنة) حیث قال: «مثل أهل البیت مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق.
البزار من حدیث عبد اللّه بن الزبیر و ابن عباس، و الطبرانی من حدیث أبی ذر و أبی سعید» [۲].

---

[۱] أرجح المطالب ۳۲۹- ۳۳۰.
[۲] سید شباب أهل الجنة ص ۴۴ ط مصر ۱۹۷۳ و قد قدم له: عبد الحلیم محمود شیخ الأزهر
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۶

(۶۰) روایة أحمد محمد داود ... ص: ۱۹۶

و هو من المعاصرین، رواه فی کتابه فی مناقب سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و أخرج البزار عن عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أهل بیتی فیکم کسفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق» [۱].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه ص ۵۴ ط سنة ۱۳۸۹ و قدم له العارف باللّه: الشیخ محمد أحمد رضوان.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۷

شواهد حدیث السفینهٔ ... ص: ۱۹۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۹

ثم إنه یشهد لکون مثل أهل البیت علیهم السلام مثل سفینهٔ نوح أمور:

الأول: کلام لأمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۱۹۹

قال أمیر المؤمنین علیه السلام: «إنما مثلنا فی هذه الأمهٔ کسفینهٔ نوح و کباب حطهٔ فی بنی إسرائیل».

رواه جلال الدین السیوطی بتفسیر قوله تعالی وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا ... قائلا ما نصه: «و أخرج ابن أبی شیبهٔ عن علی بن أبی طالب قال: إنما مثلنا فی هذه الأمّهٔ کسفینهٔ نوح و کباب حطهٔ فی بنی إسرائیل» [۱].

و روی المتقی: «عن عباد بن عبد اللّه الأسدی قال: بینما أنا عند علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فی الرحبهٔ، إذ أتاه رجل فسأله عن هذه الآیهٔ: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍٔ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ قال: ما من رجل من قریش جرت علیه المواسی إلّا قد نزلت فیه طائفهٔ من القرآن، و اللّه [و اللّه لأن یکونوا یعملوا ما سبق لنا أهل البیت علی لسان النبی الأمی صلّی اللّه علیه و سلّم أحب إلیّ من أن یکون لی ملء هذه الرحبهٔ ذهبا و فضهٔ، و اللّه إن مثلنا فی هذه الأمهٔ کمثل سفینهٔ نوح فی قوم نوح. و إن مثلنا فی هذه الأمهٔ کمثل باب حطهٔ فی بنی إسرائیل. أبو سهل

---

[۱] الدر المنثور ۱/ ۷۱- ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۰

القطان فی أمالیه. و ابن مردویه» [۱].

الثانی: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰

و قال علیه السلام: «أنا من سنخ أصلاب أصحاب السفینهٔ، و کما نجا فی هاتیک من نجا ینجو فی هذه من ینجو».

رواه الیعقوبی من کلام له علیه السلام قال ...: « فأین یتاه بکم؟ بل أین تذهبون عن أهل بیت نبیکم؟ أنا من سنخ أصلاب أصحاب السفینهٔ، و کما نجا فی هاتیک من نجا ینجو فی هذه من ینجو ویل و هین لمن تخلف عنهم، إنی فیکم کالکهف لأهل الکهف، و إنی فیکم باب حطهٔ من دخل فیه نجا و من تخلّف عنه هلک، حجهٔ من ذی الحجهٔ فی حجهٔ الوداع: إنی قد ترکت بین أظهرکم ما إن تمسکتم به لن تضلوا بعدی أبدا: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۲].

الثالث: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰

و قال علیه السلام. «فنحن نور السموات و الأرض و سفن النجاهٔ»

و

قد قال ذلک فی خطبة خطبها فی مدح النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رواها سبط ابن الجوزی بسنده إلی الحسین بن علی علیهما السلام قال: «خطب أبی أمیر المؤمنین یوما بجامع الکوفة خطبة بلیغة فی مدح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال بعد حمد اللّه: لمّا أراد اللّه أن ینشئ المخلوقات و یبتدع الموجودات أقام الخلائق فی صورة قبل دحو الأرض و رفع السماوات، ثم أفاض نورا من نور عزه فلمع قبسا من ضیائه و سطع.

---

[۱] کنز العمال ۲/ ۲۷۷- ۲۷۸.

[۲] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۲۰۱.

ثم اجتمع فی تلک الصورة و فیها هیئة نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم فقال له اللّه تعالی: أنت المختار و عندک مستودع الأنوار، و أنت المصطفی المنتخب الرضا المنتجب المرتضی، من أجلک أضع البطحاء و أرفع السماء و أجری الماء و أجعل الثواب و العقاب و الجنة و النار، و أنصب أهل بیتک علما للهدایة و أودع أسرارهم فی سری بحیث لا یشکل علیهم دقیق و لا یغیب عنهم خفی، و أجعلهم حجتی علی بریتی و المنبهین علی قدری و المطلعین علی أسرار خزائنی.

ثم أخذ الحق سبحانه علیهم الشهادة بالربوبیة و الإقرار بالوحدانیة فی مکنون علمه، و نصب العوالم و موج الماء و أثار الزبد و أهاج الدخان، فطفی عرشه علی الماء، ثم أنشأ الملائکة من أنوار أبدعها و أنواع اخترعها، ثم خلق الأرض و ما فیها.

ثم قرن بتوحیده نبوة نبیّه محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و صفیّه، و شهدت السماوات و الأرض و الملائکة و العرش و الکرسی و الشمس و القمر و النجوم و ما فی الأرض له بالنوبة، فلمّا خلق آدم أبان للملائکة فضله و أراهم ما خصه به من سابق العلم و جعله محرابا و قبلة لهم و سجدوا له، ثم بیّن لآدم حقیقة ذلک النور و مکنون ذلک السر، فلما حانت أیامه أودعه شیئا، و لم یزل ینقل من الأصلاب الفاخرة إلی الأرحام الطاهرة إلی أن وصل عبد المطلب ثم إلی عبد اللّه ثم إلی نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم، فدعا الناس ظاهرا و باطنا و ندبهم سرا و علانیة، و استدعی الفهوم إلی القیام بحقوق ذلک السر المودع فی الذر قبل النسل، فمن وافقه قبس من لمحات ذلک النور و اهتدی إلی السر و انتهی إلی العهد المودع، و من غمرته الغفلة و شغلته المحنة فاستحق البعد.

ثم لم یزل ذلک النور ینتقل فینا و یتشعشع فی غرائزنا، فنحن أنوار السماوات و الأرض و سفن النجاة، و فینا مکنون العلم و إلینا مصیر الأمور و بمهدیّنا تقطع الحجج خاتمة الأئمة و منقذ الأمة و منتهی النور، فلیهن من استمسک بعروتنا و حشر

علی محبتنا» [۱].

الرابع: کلام لعلی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۰۲

و قال سیدنا الامام علی بن الحسین زین العابدین علیه السلام: «نحن الفلک الجاریة فی اللجج الغامرة، یأمن من رکبها و یغرق من ترکها»

رواه البلخی بقوله: «أخرج الحافظ الجعابی أن الامام زین العابدین رضی اللّه عنه قال: نحن الفلک الجاریة فی اللجج الغامرة، یأمن من رکبها و یغرق من ترکها، و إن اللّه تبارک و تعالی أخذ میثاق من یحبّنا و هم فی أصلاب آبائهم، فلا یقدرون علی ترک و لا یتنا، لأن اللّه عزّ و جل جعل جبلتهم علی ذلک» [۲].

الخامس: القصیدة المنسوبة الی ابن العاص ... ص: ۲۰۲

و قال عمرو بن العاص فی مدح أمیر المؤمنین علیه السلام:

«هو النبأ العظیم و فلک نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب»

فی قصیدة نسبها إلیه جماعة من علماء أهل السنة، منهم: أبو محمد الحسن ابن أحمد بن یعقوب الهمدانی الیمنی فی کتاب (الإکلیل) و جمال الدین المحدّث الشیرازی فی (تحفة الأحباء فی مناقب آل العباء) قال أبو محمد الحسن بن أحمد بن یعقوب الهمدانی الیمنی:

«روی أن معاویة بن أبی سفیان قال یوما لجلسائه: من قال فی علی علی ما فیه فله البدرة؟

فقال کل منهم کلاما غیر موافق من شتم أمیر المؤمنین إلّا عمرو بن العاص، فإنه قال أبیاتا اعتقدها و خالفها بفعاله:

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۱۲۸.

[۲] ینابیع المودة ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۳

بآل محمد عرف الصواب و فی أبیاتهم نزل الکتاب

و هم حجج الإله علی البرایا بهم و بجدّهم لا یستراب

و لا سیّما أبی حسن علی له فی المجد مرتبة تهاب

إذا طلبت صوارمهم [۱] نفوسا فلیس بها [۲] سوی نعم جواب

طعام حسامه مهج الأعادی و فیض دم الرقاب لها شراب

و ضربته کبیعته بخم معاقدها من الناس الرقاب

إذا لم تبرّأ من أعداء علی فما لک فی محبته ثواب

هو البکّاء فی المحراب لیلا هو الضحّاک إن آن الضرّاب

هو النبأ العظیم و فلک نوح و باب اللّه و انقطع الجواب [۳]

فأعطاه معاویة البدر و حرم الآخرین» [۴].

السادس: کلام للحسن البصری ... ص: ۲۰۳

[۵].

و قال الحسن البصری فی کتاب له إلی سیدنا الامام الحسن السبط علیه السلام «فإنکم معاشر بنی هاشم کالفلک الجاریة فی بحر لجی، و مصابیح الدجی و أعلام الهدی، و الأئمة القادة الذین من تبعهم نجا، کسفینة نوح المشحونة التی یؤول إلیها المؤمنون و ینجو فیها المتمسکون »....

---

[۱] کذا و الظاهر: صوارمه.

[۲] کذا و الظاهر: لها.

[۳] کذا و الظاهر: الخطاب.

[۴] هذا الاستشهاد مبنی علی نسبة من ذکرنا القصیدة إلی عمرو بن العاص. و من القوم من نسبها إلی الناشئ الصغیر المتوفی سنة ۳۶۵ و هی ۳۲ بیت، قال صاحب الغدیر: و هو الأصح.

[۵] الحسن البصری هو: الحسن بن یسار أبو سعید. من کبار التابعین و إمام أهل البصرة و حبر الامة فی زمنه، و أحد العلماء الفقهاء النساک عند أهل السنة. توفی سنة ۱۱۰ و له ترجمة فی جمیع کتب الرجال کتهذیب التهذیب و تقریب التهذیب و میزان الاعتدال. و قد أثنی علیه الحافظ أبو نعیم فی حلیة الأولیاء ۲/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۴

رواه أبو الحسن الغزنوی فی (کشف المحجوب لأرباب القلوب ۶۱) و عنه الشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و عبد الرحمن الجشتی فی (مرآة الأسرار) و رواه محمد محبوب فی (تفسیر شاهی) بتفسیر قوله تعالی: قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ فَلَوْ شاءَ لَهَداکُمْ أَجْمَعِینَ عن کتاب (جواهر العلوم).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۵

دلالة حدیث السفینة ... ص: ۲۰۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۷

و یدلّ حدیث السفینة علی إمامة أهل البیت علیهم السلام: من وجوه:

۱- وجوب اتّباعهم ... ص: ۲۰۷

إن هذا الحدیث یدلّ علی وجوب اتباع أهل البیت علیهم السلام علی الإطلاق، و لا یجب اتباع أحد کذلک- بعد اللّه و رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- إلّا الإمام کما دریت فیما سبق فی وجوه دلالة حدیث الثقلین علی المطلوب.

و یشهد لدلالته علی وجوب ابتاعهم مطلقا کلمات عدة من علماء أهل السنة منهم العجیلی الشافعی، و قد تقدّم ذکر بعض تلک الکلمات.

۲- إتباعهم یوجب النجاة ... ص: ۲۰۷

إن هذا الحدیث یدل علی أن اتباع أهل البیت علیهم السلام یوجب النجاة و الخلاص، و من المعلوم أن کونهم کذلک دلیل العصمة، و هی تستلزم الامامة و الخلافة.

و قد نصّ علی دلالة الحدیث علی ذلک جماعة فی بیان وجه تشبیههم بالسفینة:

قال الواحدی: «أنظر کیف دعا الخلق إلی النسب إلی ولائهم و السیر تحت لوائهم بضرب مثله بسفینة نوح علیه السلام، جعل ما فی الآخرة من مخاوف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۸

الأخطار و أهوال النار کالبحر الذی لج براکبه، فیورده مشارع المنیة و یفیض علیه سجال البلیة، و جعل أهل بیته علیه و علیهم السلام مسبب الخلاص من مخاوفه و النجاة من متالفه، و کما لا یعبر البحر الهیاج عند تلاطم الأمواج إلّا بالسفینة، کذلک لا یأمن نفخ الجحیم و لا یفوز بدار النعیم إلّا من تولی أهل بیت الرسول صلوات اللّه علیه و علیهم، و تخلی لهم وده و نصیحته و أکد فی موالاتهم عقیدته، فإن الذین تخلّفوا عن تلک السفینة آلوا شر مآل و خرجوا من الدنیا إلی أنکال و جحیم ذات أغلال، و کما ضرب مثلهم

بسفینة نوح قرنهم بکتاب اللّه تعالی فجعلهم ثانی الکتاب و شفع التنزیل» [۱].

و قال السمهودی فی تنبیهات الذکر الخامس: «ثانیها

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح فی قومه، الحدیث،

و وجهه أن النجاة ثبتت لأهل السفینة من قوم نوح علیه السلام، و قد سبق فی الذکر قبله فی حثّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی التمسک بالثقلین کتاب اللّه و عترته

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض

، و

قوله فی بعض الطرق: نبأنی اللطیف الخبیر

، فأثبت لهم بذلک النجاة و جعلهم وصلة إلیها، فتم التمسک المذکور، و محصله الحث علی التعلّق بحبلهم و حبهم و إعظامهم شکرا لنعمة مشرفهم صلّی اللّه علیه و علیهم، و الأخذ بهدی علمائهم و محاسن أخلاقهم و شیمهم، فمن أخذ بذلک نجا من ظلمات المخالفة و أدی شکر النعمة الوافرة، و من تخلّف عنه غرق فی بحار الکفران و تیار الطغیان فاستوجب النیران» [۲].

و قال ابن حجر: «و وجه تشبیههم بالسفینة فیما مر: إن من أحبهم و عظمهم شکرا لنعمة مشرفهم صلّی اللّه علیه و سلّم و أخذ بهدی علمائهم نجا من ظلمة المخالفات، و من تخلّف عن ذلک غرق فی بحر کفر النعم و هلک فی مفاوز (تیّار-

---

[۱] تفسیر الواحدی- مخطوط.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۹

ظ) الطغیان» [۱]

۳- دلالته علی أفضلیّتهم ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحدیث یدل علی أفضلیة أهل البیت علیهم السلام من سائر الناس مطلقا، إذ لو کان أحد أفضل منهم- أو فی مرتبتهم من الفضل- لأمر الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم بالاقتداء به دونهم، و إلّا لزم أن یکون قد غش أمته، و حاشا للّه من ذلک...

و قد صرّح بدلالة الحدیث علی ذلک جماعة من أعیان علماء السنة کما تقدم.

۴- دلالته علی وجوب محبتهم ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحدیث یدل علی وجوب محبة أهل البیت علیهم السلام علی الإطلاق، و وجوبها کذلک دلیل علی وجوب عصمتهم و أفضلیتهم و الانقیاد لهم، کما بحث عن ذلک بالتفصیل فی مجلد آیة المودة. و کل ذلک یستلزم الإمامة.

۵- دلالته علی عصمتهم ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحدیث یدل علی أن محبة أهل البیت علیهم السلام توجب النجاة. و هذا المعنی یستلزم عصمتهم، إذ لو کان منهم ما یوجب سخط الباری تعالی لما جازت محبتهم و متابعتهم فضلا عن وجوبها و کونها سببا للنجاة- و هذا واضح.

و إذا ثبتت عصمتهم علیهم السلام لم یبق ریب فی إمامتهم...

۶– من تخلّف عنهم ضل ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحديث يدل على هلاک و ضلال المتخلّفين عن أهل البيت عليهم

---

[۱] الصواعق المحرقهٔ: ۹۱.

السلام، و تخلّف الخلفاء عنهم من الوضوح بمكان، كما أثبته علماؤنا الأعيان فى كتب هذا الشأن، فبطل بهذا خلافتهم عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و ثبتت خلافهٔ سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام.

۷– هم الميزان المعرفهٔ المؤمن و الكافر ... ص: ۲۱۰

إن هذا الحديث يدل على أن من اتّبعهم كان من المفلحين الناجين، و من خالفهم و تركهم كان من الكافرين الخاسرين، فبهم و باتّباعهم يعرف المؤمن من الكافر، و هذا المعنى أيضا يقتضى الامامهٔ و الرئاسهٔ العامهٔ، لأنه من شئون العصمهٔ المستلزمهٔ للامامهٔ... كما تقدم.

۸– دلالته على لزوم الامام فى كلّ عصر ... ص: ۲۱۰

إن هذا الحديث يدل على لزوم وجود إمام معصوم من أهل البيت عليهم السلام فى كل زمان إلى يوم القيامهٔ، ليتسنى للأمهٔ فى جميع الأدوار ركوب تلك السفينهٔ و النجاهٔ بها من الهلاک، فهو إذا يدل على صحهٔ مذهب أهل الحق و بطلان المذاهب الأخرى، كما لا يخفى.

۹– الجمع بين حديثى الثقلين و السفينهٔ ... ص: ۲۱۰

لقد جاء حديث السفينهٔ بعد حديث الثقلين فى سياق طويل بحيث لا يبقى ريب لمن لاحظه فى دلالته على مطلوب أهل الحق ... و ذلک

ما رواه أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبى الفوارس الرازى فى صدر كتابه (الأربعين فى فضائل أمير المؤمنين) حيث قال: «و قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: إنى تارک فيكم كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فهما خليفتان بعدى، أحدهما أكبر من الآخر سبب موصول من السماء إلى الأرض، فإن استمسكتم بهما لن تضلوا، فإنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض يوم القيامهٔ، فلا تسبقوا أهل بيتى بالقول فتهلكوا و لا تقصّروا عنهم

فتذهبوا، فإن مثلهم فيكم كمثل سفينهٔ نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و مثلهم فيكم كمثل باب حطهٔ فى بنى إسرائيل من دخله غفر له، ألا و إن أهل بيتى أمان لأمتى فإذا ذهب أهل بيتى جاء أمّتى ما يوعدون، ألا و إنّ اللّه عصمهم من الضلالهٔ و طهّرهم من الفواحش و اصطفاهم على العالمين، ألا و إنّ اللّه أوجب محبّتهم و أمر بمودتهم، ألا و إنّهم الشهداء على العباد فى الدنيا و يوم المعاد، ألا و إنّهم أهل الولايهٔ الدالّون على طرق الهدايهٔ، ألا و إنّ اللّه فرض لهم الطاعهٔ على الفرق و الجماعهٔ، فمن تمسک بهم سلک و من حاد عنهم هلک. ألا و إن العترهٔ الهاديهٔ الطيبين دعاهٔ الدين و أئمهٔ المتقين و سادهٔ المسلمين، و قادهٔ المؤمنين و أمناء

العالمین علی البریة أجمعین، الذین فرّقوا بین الشک و الیقین و جاءوا بالحق المبین» [۱].

۱۰- الحدیث فی سیاق آخر ... ص: ۲۱۱

لقد ورد هذا الحدیث فی سیاق یدل دلالة واضحة علی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یرید بذلک النص علی الأئمة الاثنی عشر علیهم السلام من بعده.

و قد جاء ذلک فی حدیث رواه أبو منصور شهردار بن شیرویه الدیلمی:

«عن أبی سعید الخدری، قال: صلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الصلاة الأولی ثم أقبل بوجهه الکریم علینا فقال: یا معاشر أصحابی إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح و باب حطة فی بنی إسرائیل، فتمسکوا بأهل بیتی بعدی الأئمة الراشدین من ذریتی، فإنکم لن تضلوا أبدا، فقیل: یا رسول اللّه کم الأئمة بعدک؟ قال: اثنا عشر من أهل بیتی- أو قال- من عترتی» [۲].

فإنه یدل علی إمامة أهل البیت علیهم السلام من جهات:

۱- تشبیهه صلّی اللّه علیه و آله أهل البیت بسفینة نوح.

---

[۱] الأربعین لابن أبی الفوارس- مخطوط.

[۲] مسند الفردوس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۲

۲- تشبیههم بباب حطة.

۳- أمره صلّی اللّه علیه و سلّم الأصحاب بالتمسک بهم.

۴- وصفهم بالأئمة الراشدین.

۵- ذکر أنهم لن یضلوا إن تمسکوا بهم.

۶- کون الأئمة من بعده اثنی عشر من أهل بیته.

۱۱- الحدیث فی سیاق ثالث ... ص: ۲۱۲

لقد جاء هذا الحدیث ضمن کلام للرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، خاطب به علیا علیه السلام بأسلوب بدیع و سیاق رفیع لا یرتاب فی کونه نصا فی الامامة إلا مکابر عنید ... جاء ذلک

فی (ینابیع المودة) و هذا لفظه: «أخرجه الحموینی عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة الحکمة و أنت بابها و لن تؤتی المدینة إلّا من قبل الباب، و کذب من زعم أنه یحبنی و یبغضک، لأنک منی و أنا منک لحمک من لحمی و دمک من دمی، و روحک من روحی و سریرتک من سریرتی، و علانیتک من علانیتی، و أنت إمام أمتی و وصیی، سعد من أطاعک و شقی من عصاک و ربح من تولاک و خسر من عاداک، فاز من لزمک و هلک من فارقک، و مثلک و مثل الأئمة من ولدک مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم مثل النجوم کلما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامة» [۱].

۱۲- معنی الحدیث فی کلام الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۲۱۲

لقد جاء معنى هذا الحديث ضمن حديث يدل بوجوه عديدة على امامة أهل البيت عليهم السلام، بحيث لو تأمله عاقل لم يخالجه أى شك فى دلالته على

---

[۱] ينابيع المودة ۱۳۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۳

مطلوب أهل الحق، و

قد روى ذلك الحديث الهمدانى فى (مودة القربى) و البلخى القندوزى: «عن على قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من أحبّ أن يركب سفينة النجاة و يستمسك بالعروة الوثقى و يعتصم بحبل اللّه المتين فيوال عليا بعدى و ليعاد عدوّه و ليأتمّ بالأئمة الهداة من ولده، فإنهم خلفائى و أوصيائى و حجج اللّه على خلقه بعدى و سادة [سادات أمتى و قادة [قادات الأتقياء إلى الجنة، حزبهم حزبى و حزبى حزب اللّه، و حزب أعدائهم حزب الشيطان» [۱]

۱۳- الحديث مع حديث الأشباح ... ص: ۲۱۳

لقد جاء هذا الحديث فى حديث الأشباح الخمسة بنهج يدل بوضوح على إمامة أهل البيت عليهم السلام.

و هو ما رواه صدر الدين الحموئى بسنده: «عن أبى هريرة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: لما خلق اللّه تعالى أبا البشر و نفخ فيه من روحه، التفت آدم يمنة العرش فإذا نور خمسة أشباح سجّدا و ركعا، قال آدم: يا رب هل خلقت أحدا من طين قبلى؟ قال: لا يا آدم. قال: فمن هؤلاء الخمسة الذين أراهم فى هيئتى و صورتى؟ قال: هؤلاء خمسة من ولدك، لولاهم ما خلقتك و لولاهم ما خلقت الجنة و لا النار و لا العرش و لا الكرسى و لا السماء و لا الأرض و لا الملائكة و لا الانس و لا الجن، هؤلاء الخمسة شققت لهم خمسة أسماء من أسمائى فأنا المحمود و هذا محمد، و أنا العالى و هذا على، و أنا الفاطر و هذه فاطمة، و أنا الإحسان و هذا الحسن، و أنا المحسن و هذا الحسين، آليت بعزتى أنه لا- يأتينى أحد بمثقال حبّة من خردل من بغض أحدهم الّا أدخلته نارى و لا أبالى. يا آدم هؤلاء صفوتى من خلقى بهم أنجيهم و أهلكهم، فإذا كان لك إلى حاجة فبهؤلاء توسّل.

فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: نحن سفينة النجاة من تعلّق بها نجا و من

---

[۱] ينابيع المودة ص ۲۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۴

حاد عنها هلك، فمن كان له إلى اللّه حاجة فليسأل بنا أهل البيت» [۱].

۱۴- الحديث مع حديث باب حطة ... ص: ۲۱۴

لقد جمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بين حديث السفينة- فى طرق عديدة من طرقه- و حديث باب حطة ... و قد ثبت دلالة حديث باب حطة على وجوب اتباع أهل البيت عليهم السلام مطلقا، و على عصمتهم و طهارتهم من الرجس، و على كفر المعرضين عنهم و المخالفين لهم...

فهكذا حديث السفينة يفيد ذلك كله، و بكلّ منهما يتم مطلوب أهل الحق.

۱۵- فى كلام امير المؤمنين عليه السلام ... ص: ۲۱۴

لقد جمع أمير المؤمنين عليه السلام بين حديث السفينة و باب حطة قائلا- فيما رواه السيوطى كما تقدّم- «إنما مثلنا فى هذه الأمة كسفينة نوح و كباب حطة فى بنى إسرائيل»
أى: إن الانقياد لهم و الانقطاع إليهم سبب لنجاة الأمـة كما نجا من ركب سـفينة نوح و من دخل باب حطـة ... و هذا المقام لا يكون إلّا للإمام عليه السلام.

۱۶- الحديث مع حديث الثقلين فى كلامه عليه السلام ... ص: ۲۱۴

لقد جمع أمير المؤمنين عليه السـلام فى خطبة له- رواها اليعقوبى كما تقدّم- بين حديث السفينة و حديث الثقلين فأشار فيها إلى واقعة الغدير أيضا ... و هذا يفيد أن حديث السفينة من براهين إمامته عليه السلام مثلهما.

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۵

۱۷- اهتمام أبى ذر بحديث السفينة ... ص: ۲۱۵

لقد اهتم سيدنا أبو ذر رضوان اللّه عليه بشأن حديث السـفينة، و هذا الاهتمام البالغ يكشف عن اعتقاده بدلالة هذا الحديث على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، و هذا هو الذى يرغم آناف الأعداء اللئام، و يرفع رءوس الأولياء الكرام.

۱۸- الحديث مع حديث باب حطة فى روايته ... ص: ۲۱۵

إنه رضوان اللّه تعالى عليه قرن- فى روايـة الطبرانى و غيره- بين حديث السـفينة و حديث باب حطة ... و هو يدل على المطلوب كما سبق.

۱۹- كلام أبى ذر رضى اللّه عنه ... ص: ۲۱۵

لقد علم من رواية ابن الصباغ المالكى و غيره: أن أبا ذر صعد على عتبة باب الكعبة ثم ذكر حديث السفينة، و أنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: اجعلوا أهل بيتى فيكم مكان الرأس من الجسد و مكان العينين من الرأس ...
و هذا دليل واضح على عصمة أهل البيت عليهم السلام و إمامتهم و خلافتهم عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

۲۰- جمعه بينه و بين حديثى الثقلين و باب حطة ... ص: ۲۱۵

لقد جمع أبو ذر رضـى اللّه عنه- فيما رواه البلخى القندوزى- بين هذا الحديث و حديثى باب حطة و الثقلين ... و هو أيضا دليل على المطلوب.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۷

دحض مناقشات الدهلوى فى دلالة حديث السفينة ... ص: ۲۱۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۹

و بعد، فلنأت علی کلمات الدهلوی حول دلالهٔ حدیث السفینهٔ، لنبیّن فساد مزاعمه و بطلان دعاویه فی المقام، فنقول و باللّه التوفیق:

(قوله):

و کذلک

حدیث: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق

. فإنه لا یدل إلّا علی الفلاح و الهدایهٔ الحاصلین من حبّهم و الناشئین من اتباعهم، و أن التخلّف عن حبّهم موجب للهلاک.

اعتراف الدهلوی بحصول الفلاح بحب أهل البیت ... ص: ۲۱۹

أقول:

إذا کان (الدهلوی) یعترف بذلک، فلم لا یعترف بإمامهٔ أهل البیت علیهم السلام؟ فلقد علمت أنّ إیجاب موالاتهم و محبّتهم یستلزم خلافتهم و إمامتهم، علی أنّه سیأتی اعترافه بأن الامام هو من أوجب اتّباعه النجاهٔ فی الآخرهٔ.

(قوله):

و هذا المعنی- بفضل اللّه تعالی- یختص به أهل السنهٔ من بین الفرق الإسلامیهٔ کلّها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۰

(أقول):

إن من المعلوم لدی کلّ عاقب بصیر أنه لیس لأهل السنهٔ من ولاء أهل البیت علیهم السلام و اتباعهم نصیب أصلا، فضلا عن أن یکون خاصا بهم، کیف و هم یوالون بل یقتدون بمن ظلمهم و حاربهم و سبّهم و سمّهم و أبغضهم و انحرف عنهم! هذا من جههٔ، و من جههٔ أخری فإنهم ینفون فضلهم و ینکرون عصمتهم و یخطّؤونهم فی الأقوال و الأفعال و لا یعتبرون بإجماعهم ... کما لا یخفی علی من راجع کتبهم الکلامیهٔ و الأصولیهٔ!! و هل هذا الذی زعمه (الدهلوی) إلّا مباهتهٔ تتحیر منها الأحلام و الأذهان؟

(قوله):

لأنهم متمسکون بحبل و داد أهل البیت جمیعهم حسب ما یرید القرآن:

أ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ ... و موقفهم من ذلک کموقفهم من الأنبیاء: لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ... فلا یؤمنون ببعضهم و یعادون غیرهم.

هل أهل السنهٔ متمسکون بأهل البیت ...؟ ص: ۲۲۰

أقول: هذه دعوی باطلهٔ لا یسندها أی دلیل، و لعمری أنه یتذکر المرء منها قوله عز و جل: إِذا جاءَکَ الْمُنافِقُونَ قالُوا نَشْهَدُ إِنَّکَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِنَّکَ لَرَسُولُهُ وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِینَ لَکاذِبُونَ [۱].

و قوله تعالی: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْیَوْمِ الْآخِرِ وَ ما هُمْ بِمُؤْمِنِینَ یُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ ما یَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما یَشْعُرُونَ [۲].

[۱] سورة المنافقون- ۱.

[۲] سورة البقرة- ۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۱

و قوله تعالی: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُعْجِبُکَ قَوْلُهُ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ یُشْهِدُ اللَّهَ عَلی ما فِی قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ [۱].

و قوله تعالی: قُلْ إِنْ تُخْفُوا ما فِی صُدُورِکُمْ أَوْ تُبْدُوهُ یَعْلَمْهُ اللَّهُ [۲].

و قوله تعالی: وَ یَقُولُونَ طاعَةٌ فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِکَ بَیَّتَ طائِفَةٌ مِنْهُمْ غَیْرَ الَّذِی تَقُولُ وَ اللَّهُ یَکْتُبُ ما یُبَیِّتُونَ [۳].

و قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ [۴].

و قوله تعالی: یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْکُمْ وَ ما هُمْ مِنْکُمْ وَ لکِنَّهُمْ قَوْمٌ یَفْرَقُونَ [۵].

و قوله تعالی: أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ تَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ ما هُمْ مِنْکُمْ وَ لا مِنْهُمْ وَ یَحْلِفُونَ عَلَی الْکَذِبِ وَ هُمْ یَعْلَمُونَ [۶].

و قوله تعالی: یَوْمَ یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِیعاً فَیَحْلِفُونَ لَهُ کَما یَحْلِفُونَ لَکُمْ وَ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلی شَیْءٍ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْکاذِبُونَ [۷].

و قوله تعالی: لا تَجِدُ قَوْماً یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ یُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ [... ۸].

و قوله تعالی: قَدْ بَدَتِ الْبَغْضاءُ مِنْ أَفْواهِهِمْ وَ ما تُخْفِی صُدُورُهُمْ [... ۹].

---

[۱] سورة البقرة- ۲۰۴.

[۲] سورة آل عمران- ۲۹.

[۳] سورة النساء- ۸۱.

[۴] سورة المائدة- ۴۱.

[۵] سورة التوبة- ۵۶.

[۶] سورة المجادلة- ۱۴.

[۷] سورة المجادلة- ۱۸.

[۸] سورة المجادلة- ۲۲.

[۹] سورة آل عمران- ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۲

و قوله تعالی: یَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَیْسَ فِی قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما یَکْتُمُونَ [۱].

و لنعم ما قال بعض علمائنا الأعلام فی جواب مخاطبنا فی هذا المقام: إنّ دعوی التمسک بحبل و داد العترة من دون التبرؤ من أعادیهم غیر مسموعة کما قیل:

تودّ عدوّی ثمّ تزعم أننی صدیقک، إن الرأی عنک لعازب

إذ لیس التمسک بمجرّد إظهار الود باللسان، کما أن قوله «حسبنا کتاب اللّه» من غیر عمل به غیر مفید، و حال الثقلین- أعنی أهل البیت مع القرآن- فی التمسک سواء لقران العترة بالقرآن.

و بالجملة: فلو جاز لأهل السنة أن یدّعوا موالاة أهل البیت علیهم السلام- مع اتّباعهم لأعدائهم أمثال عائشة و طلحة و الزبیر و نظرائهم- جاز القول بموالاة الشیعة للشیخین و أنصارهما- مع لعنهم إیاهم و طعنهم فیهم علی ضوء ما جاء فی کتب أهل السنة!! انتهی کلامه، رفع فی الخلد مقامه.

نماذج من تقوّلاتهم علی أهل البیت ... ص: ۲۲۲

أضف إلی ذلک: ما فی کتب أهل السنهٔ من الکلمات و الأقاویل الشنیعهٔ فی حق أهل البیت علیهم السلام، و هی کثیرهٔ جدا، یجدها المتتبع الخبیر، و ذلک من أقوی البراهین علی عدائهم للعترهٔ الطاهرهٔ، و من أوضح الشواهد علی بطلان دعوی الموالاهٔ و کذبها، و نحن نکتفی هنا بذکر بعض کلمات والد (الدهلوی) و الإشارهٔ إلی بعضها الآخر، و ذلک من باب الاضطرار «و الضرورات تبیح المحظورات»:

قال ولی اللّه الدهلوی:

---

[۱] سورهٔ آل عمران- ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۳

«و لیعلم أنه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبر- فی أحادیث متواترهٔ معنی- بمقتل عثمان و أنه ستقع فتنهٔ عظیمهٔ قبیل مقتله بحیث تتغیر أحوال الناس و ینتشر بلاؤها، فمدح الزمان السابق علیها و ذم التالی لها، و أطال فی بیان تلک الفتنهٔ بحیث لم یخف علی أحد مطابقهٔ ما ذکر لما وقع.

و لقد أوضح بأبلغ بیان: بأنه سینقطع الخلافهٔ الخاصهٔ بسبب تلک الفتنهٔ و تنتهی بها بقیهٔ برکات أیام النبوهٔ ... و قد تحقّق ما ذکر و وقعت الفتنهٔ علی وجه لم یتمکن المرتضی من الخلافهٔ، برغم رسوخ قدمه فی السوابق الإسلامیهٔ و کثرهٔ تحلیه بأوصاف الخلافهٔ الخاصهٔ، و رغم انعقاد البیعهٔ و وجوب انقیاد الرعیهٔ، فلم ینفذ حکمه فی أقطار الأرض و لم یسلّم لحکمه المسلمون، و انقطع الجهاد فی عهده و تفرقت کلمهٔ المسلمین، و قد حاربه الناس فی وقائع عظیمهٔ، فرفعوا یده عن التصرف فی البلاد و تضیقت دائرهٔ سیطرته یوما فیوما، لا- سیّما بعد التحکیم، إلی أن لم یصف له منها سوی الکوفهٔ و ما والاها، و هذه الأمور و إن لم تؤثر علی صفاته الکاملهٔ النفسانیهٔ، إلّا أن مقاصد الخلافهٔ لم تتحقق علی وجهها.

و لما تمکن معاویهٔ بن أبی سفیان اتفق الناس علیه و زالت الفتنهٔ من بین الأمهٔ الإسلامیهٔ» [۱].

و فیه أیضا ما ملخّصه: أنه قد ضعفت أرکان الدین الإسلامی منذ خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام فما بعد، و استشهد لذلک بأن الامام علیه السلام لم یحج بنفسه فی زمن خلافته بل لم یتمکن- فی بعض الأعوام- من إرسال نائب عن قبله لإمارهٔ الحج...

و کرّر فی موضع آخر من کتابه المذکور القول بأن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد أشار إلی الفتنهٔ التی تنتهی بمقتل عثمان، و زعم:

«أنه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- جعل تلک الفتنهٔ الحد الفاصل بین زمان الخیر و زمان الشر، و أخبر بتحوّل الخلافهٔ علی منهاج النبوهٔ من ذلک الحین إلی ملک

---

[۱] إزالهٔ الخفا عن تاریخ الخلفا، الفصل الخامس من الجزء الأول.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۴

عضوض، و تدل کلمهٔ (عضوض) علی وقوع الحروب و الفتن و قیام الواحد فی وجه الآخر و النزاع علی الملک».

و قال فی آخر المقصد الأول ما ملخّصه:

«إن الغایهٔ من الخلافهٔ هی إصلاح الناس و هدایتهم، و لم تحقّق خلافهٔ المرتضی هذه الغایهٔ، و لم یکن من واجب الأمهٔ النضال تحت رایته کما کانت مأمورهٔ بذلک تحت رایهٔ المشایخ الثلاثهٔ، و لقد وجدنا- کما دلت علی ذلک الأحادیث- انقطاع العنایهٔ الربانیهٔ فی

عصره بالرغم من نزولها على الامة فى عصور أولئك باستمرار، و ان الخير- و هو عبارة عن ائتلاف المسلمين و اتحادهم- مفقود فى عصره، و لم يتحقق فيه قوله تعالى: وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِى ارْتَضى لَهُمْ إذ لم تحصل له السيطرة و القوة لدفع الكفار و إعلاء كلمة الإسلام، و لم يتحقق قوله تعالى: وَ اجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطاناً نَصِيراً إذ لم ينفذ حكمه فى جميع الأمة.

مع أن ذلك قد حصل و تحقق للمشايخ الثلاثة، و هذا من أقوى وجوه أفضليتهم » [... ۱].

هذا، و لشاه ولى اللّه الدهلوى كتاب سماه ب (قرة العينين فى تفضيل الشيخين) حاول فيه تفضيلهما على أمير المؤمنين عليه السلام بأكاذيب و أباطيل مفضوحة، و باستدلالات باردة و وجوه سخيفة لا تبعث إلّا من العناد و البغض، و من ذلك قوله:

«و الذين خالفوا المرتضى و قاتلوه مجتهدون لكنهم مخطئون» و قد ذكر فيه تفضيل الشيخين على الامام عليه السلام، و أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد بشرّهما بالخلافة، و أنه ستطبق الأحكام الدينية على عهدهما و تقع الفتوح على أيديهما ... بخلاف المرتضى.

و قال أيضا: و الدين عبارة عما اجتمع الناس عليه و نقل عن الامام، و لقد

---

[۱] إزالة الخفا ۲/ ۵۷۲- ۵۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۵

اختلف أصحاب المرتضى فى فهم كلماته على مذاهب شتى، فمنهم من روى عنه- مثلا- براءته من دم عثمان رضى اللّه عنه، و منهم من فهم من قوله: قتله اللّه و أنا معه- قال ابن سيرين: رواه ابن أبى شيبة- رضاه بقتله، و هكذا فى كلّ قضية مشكلة من فقه و غيره كمسألة تحريم المتعة و غسل الرجلين، فقد وقعوا فى حيرة فى تطبيق كلماته و بذلك فتح باب الاختلاف».

و قال: «كان أصحاب الشيخين متأدبين بآداب الشرع و راغبين فى الخير و لم يظهر من أحد منهم فعل شنيع أبدا، و أما أصحاب المرتضى فكان أكثرهم أصحاب طمع و حرص و حقد و حسد »....

و قال: إن المرتضى أغلق فى عصره باب الجهاد، فالشيخان أفضل و أرجح منه بهذا الإعتبار.

كما فضّلهما عليه- عليه السلام- باعتبار الصفات القلبية، فذكر أن المرتضى سعى وراء الخلافة و حارب من أجل الحصول على الجاه و هذا ينافى الزهد، قال:

إن أعظم أنواع الورع ترك المقاتلات بين المسلمين كما كان من الشيخين، بخلاف المرتضى.

و هكذا فضّلهما عليه فى التواضع و الزهد و العبادة و حسن الخلق كما انتقص علم الامام فقال: «بل وقع الغلط من المرتضى فى مسألة فقهية:

عن عكرمة: إن عليا حرّق قوما ارتدّوا عن الإسلام، فبلغ ذلك ابن عباس فقال:

لو كنت أنا لقتلتهم بقول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من بدّل دينه فاقتلوه، و لم أكن لأحرقهم، لأن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لا تعذّبوا بعذاب اللّه. فبلغ ذلك عليا فقال: صدق ابن عباس. أخرجه الترمذى» [۱].

كما انتقص فصاحة الامام عليه السلام و سياسته، و أنكر انتفاع الإسلام

---

[۱] قرة العينين ۱۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۶

و المسلمين به، و قال بالنسبة إلى قضية مؤاخاة الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مع الامام عليه السلام:

«إن قضية المؤاخاة توحى بأن الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم لم يؤاخ أحدا لحاجة منه إليه، لكثرة أصحابه و خدّامه من المهاجرين و

الأنصار، و إنما شرّف المرتضی بالأخوة لحزنه و بکائه» [۱].

أقول: و الأفظع الأشنع من ذلک کله ما ذکره من أباطیل و سطره من أکاذیب تحت عنوان «مطاعن الامام علیه السلام»، و من شاء فلیراجع کتابه (قرة العینین) و لا حول و لا قوة إلّا باللّه العلی العظیم.

(قوله):

بخلاف الشیعة، إذ لا یوجد من بینهم فرقة تحب أهل البیت، جمیعا، فبعضهم یوادون طائفة و یکرهون الباقین، و البعض الآخر علی العکس.

المراد من «اهل البیت» الأئمة المعصومون ... ص: ۲۲۶

(أقول):

لقد ظهر مما سبق بالتفصیل أن لیس المراد من «أهل البیت» فی حدیث الثقلین و حدیث السفینة إلّا الأئمة من عترة الرسول صلّی اللّه علیه و آله، الذین ثبتت عصمتهم و طهارتهم، و لا ریب فی أن الامامیة الاثنی عشریة یوالون جمیعهم و ینقادون إلیهم فی الاعتقادات و العبادات مطلقا، و أما سائر الفرق- کالزیدیة و الإسماعیلیة و غیرهم- فلیسوا بشیعة علی الحقیقة و إن تسمّوا بهذا الاسم، لأنهم یعرضون عن بعض الأئمة الاثنی عشر و یبغضونهم، فهم کالنواصب و الخوارج عندنا فی الحکم.

---

[۱] نفس المصدر ۱۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۷

(قوله):

و أما أهل السنة فلیسوا کذلک، بل یروون أحادیث جمیعهم و یستندون إلیها، کما تشهد بذلک کتبهم فی التفسیر و الحدیث و الفقه.

أقول:

لا یخفی علی أهل العلم و البصیرة، أن اتباع أهل السنة للعترة یشبه اتّباع المنافقین لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بل کانت دعوی أولئک أصدق من دعوی هؤلاء، لأن السنة یدّعون ذلک فی الوقت الذی یأخذون أصولهم من الأشعری و الماتریدی و أمثالهما، و یقلّدون فی الفروع مالکا و أبا حنیفة و أحمد و الشافعی، و أما المنافقون فإنهم- و إن شاقّوا الرسول و عائدوه- لم ینتموا- فی الظاهر- إلی الکفار و الیهود و النصاری...

و امّا ما ذکره من روایتهم لأحادیث أهل البیت علیهم السلام، فالجواب أن الروایة أعم من الاتباع، و لنعم ما قال بعض الأعلام فی هذا المقام: «لو کان مجرد نقل الروایة عن أحد دلیلا للولاء و الاتباع، لکان البخاری الراوی عن الخوارج تابعا لهم و راکبا سفینتهم، فلا یکون من رکّاب سفینة أهل البیت علیهم السلام، و إلّا لزم اجتماع النقیضین».

طعن القوم فی روایات أئمة أهل البیت و مقاماتهم ... ص: ۲۲۷

اشارة

. بل إنا لا نسلم نقل أهل السنة عن أهل البیت علیهم السلام جمیعا روایاتهم و استنادهم إلیها، و تلک کلمات أکابرهم القبیحة و عباراتهم البذیئة فی شأن روایات الأئمة الطاهرین، بل فی ذواتهم المقدسة من حیث النقل و الروایة و العلم و المذهب موجودة فی

کتبهم، أمثال (منهاج السنهٔ) و (کتب والد الدهلوی) بل (التحفهٔ ...) و لننقل فی هذا المقام طرفا فی کلّ واحد من الأئمهٔ الاثنی عشر علیهم السلام باختصار:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۸

۱- امیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۲۸

قال ابن تیمیهٔ: «و أما الکتاب المنقول عن علی ففیه أشیاء لم یأخذ بها أحد من العلماء » [... ۱].

و فیه: «و قد جمع الشافعی و محمد بن نصر المروزی کتابا کبیرا فی ما لم یأخذ به المسلمون من قول علی، لکون قول غیره من الصحابهٔ أتبع للکتاب و السنهٔ» [۲].

و فیه: «و لم یعرف لأبی بکر فتیا و لا حکم خالف نصا، و قد عرف لعمر و عثمان و علی من ذلک أشیاء، و الذی عرف لعلی أکثر مما عرف لهما » [... ۳].

و نقل السبکی بترجمهٔ المروزی عن أبی إسحاق الشیرازی: أن المروزی «صنّف کتابا فی ما خالف فیه أبو حنیفهٔ علیا و عبد اللّه رضی اللّه عنهما» [۴].

و قال والد الدهلوی ما ملخصه: أن الشیخین أفضل من الامام علیه السلام باعتبار نشر العلوم الإسلامیهٔ أیضا، فالقرّاء لم یأخذوا بقراءته إلّا أصحاب عبد اللّه بن مسعود من أهل الکوفهٔ، و أمّا الحدیث فإنهما نصبا المحدّثین فی مختلف البلاد، و أما الإمام علیه السلام فلم ینصب أحدا لذلک، و المرتضی فی الحدیث فی رتبهٔ ابن مسعود لکن أصحاب ابن مسعود فقهاء ثقات، و رواهٔ حدیث علی مجهولون فلم یصح من حدیثه إلّا ما رواه ابن مسعود عنه، و أما أهل المدینهٔ و الشام فلم یرووا عنه إلّا القلیل.

و أما الفقه فإن أمهات المسائل الفقهیهٔ هی المسائل الاجماعیهٔ لعمر، و لیس فی (موطأ مالک) و (مسند أبی حنیفهٔ) و (آثار الامام محمد) و (مسند الشافعی) التی علیها العمل عند أکثر المسلمین عن المرتضی إلّا أحادیث معدودهٔ مرفوعهٔ و آثار

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۲۱۷.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۲۱۷.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] طبقات السبکی ۲/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۹

موقوفهٔ» [۱].

۲- الحسنان علیهما السلام ... ص: ۲۲۹

اشارهٔ

قال ابن تیمیهٔ: «و أما الحسن و الحسین فمات النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هما صغیران فی سن التمییز، فروایتهما عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قلیلهٔ» [۲].

و قال: «و أما کونهما أزهد الناس و أعلمهم فی زمانهم فهذا قول بلا دلیل، و أما قوله: «و جاهدا فی اللّه حق جهاده حتی قتلا، فهذا

کذب علیهما» [۳].

و قال السبکی: «لکن الحسن رضی اللّه عنه فلم تتسع مهلته، و لم تبرز أوامره و لا عرفت طریقته، لقلة المدة» [۴].

أقول: و إذا لم تعرف طریقته فکیف یقال: إن أهل السنة یتبعون أهل البیت و هو من أئمتهم؟! بل نفی ابن حجر المکی أن یکون الامام الحسن علیه السلام خامس الخلفاء الراشدین ... فقد قال فی (المنح المکیة بشرح الهمزیة) ما نصه: «و مما یبطل توجیه تلک الکلمة ما ذکرته فی مختصری (تاریخ الخلفاء) للحافظ السیوطی: أن رجلا سمّی یزید أمیر المؤمنین، فأمر عمر بن عبد العزیز- خامس أو سادس الخلفاء الراشدین، و لا یرد الحسن رضی اللّه عنه علی الذین عبّروا بالأول فإنه و إن کان منهم بنص الحدیث الصحیح علی أن الخلافة بعده صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون سنة، و مدة خلافته سنة أشهر تکملة هذه الثلاثین، لأنها لم تطل و لم یدن له ما دان للأربعة من جمیع بلاد الإسلام، فکأنه اندرج فی خلافة أبیه فهما کرجل واحد، فهو من الأربعة، و حینئذ تعیّن أن خامسهم عمر رضی اللّه عنه-

---

[۱] قرة العینین ۱۵۰- ۱۵۲.

[۲] منهاج السنة

[۳] منهاج السنة ۲/ ۱۵۱.

[۴] الابهاج فی شرح المنهاج ۲/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۰

بضربه عشرین سوطا» إلخ.

تحقیق فی ما نسب إلی الإمام الحسن من کثرة التزویج و الطلاق ... ص: ۲۳۰

و قال ابن الهمام [۱] فی کتابه (فتح القدیر) فی کتاب الطلاق: «و أما وصفه فهو أبغض المباحات إلی اللّه تعالی،

علی ما رواه أبو داود و ابن ماجة عنه صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: إن أبغض المباحات عند اللّه الطلاق

، فنص علی إباحته و کونه مبغوضا، و هو لا یستلزم ترتب لازم المکروه الشرعی إلّا لو کان مکروها بالمعنی الاصطلاحی، و لا یلزم ذلک من وصفه بالبغض إلّا لو لم یصفه بالإباحة، لکنه وصفه بها لأن أفعل التفضیل بعض ما أضیف إلیه، و غایة ما فیه أنه مبغوض إلیه سبحانه و تعالی و لم یترتب علیه ما رتب علی المکروه.

و دلیل نفی الکراهة قوله تعالی: لا جُناحَ عَلَیْکُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّساءَ ما لَمْ تَمَسُّوهُنَّ و طلاقه صلّی اللّه علیه و سلّم حفصة، ثم أمر سبحانه و تعالی أن یراجعها فإنها صوامة قوامة. و به یبطل قول القائلین: لا یباح إلا لکبر، لطلاق سودة، أو ریبة، فإن طلاقه حفصة لم یقرن بواحد منهما.

و أما ما

روی: لعن اللّه کلّ ذوّاق مطلاق

، فمحمله الطلاق بغیر حاجة، بدلیل ما

روی من قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أیّما امرأة اختلعت من زوجها بغیر نشوز فعلیها لعنة اللّه و الملائکة و الناس أجمعین

. و لا یخفی أن کلامهم فیما سیأتی من التعالیل یصرح بأنه محظور، لما فیه من کفران نعمة النکاح و للحدیثین المذکورین و غیرهما، و إنما أبیح للحاجة و الحاجة ما ذکرنا فی بیان سببه، فبین الحکمین منهم تدافع.

---

[۱] و هو: محمد بن عبد الواحد السیوطی المعروف بابن الهمام، من أئمة الحنفیة فی الفقه و الأصول و غیرهما. له: فتح القدیر فی شرح الهدایة فی الفقه، و التحریر فی أصول الفقه، و غیرهما من المصنفات، توفی سنة ۸۶۱ توجد ترجمته فی: الضوء اللامع ۸/ ۱۲۷، الفوائد البهیة فی تراجم الحنفیة ۱۸۰، شذرات الذهب ۷/ ۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۱

و الأصح حظره إلّا لحاجة للأدلة المذکورة، و یحمل لفظ المباح علی ما أبیح فی بعض الأوقات، أعنی أوقات تحقق الحاجة المبیحة و هو ظاهر

فی روایة لأبی داود: ما أحل اللّه شیئا أبغض إلیه من الطلاق

، و أن الفعل لا عموم له فی الزمان غیر أن الحاجة لا تقتصر علی الکبر و الریبة، فمن الحاجة المبیحة أن یلقی إلیه عدم اشتهائها بحیث یعجز أو یتضرر باکراهه نفسه علی جماعها، فهذا إذا وقع فإن کان قادرا علی طول غیرها مع استبقائها و رضیت بإقامتها فی عصمته بلا وطء أو بلا قسم فیکره طلاقه، کما کان بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سودة، و إن لم یکن قادرا علی طولها أو لم ترض هی بترک حقها فهو مباح، لأن مقلّب القلوب رب العالمین.

و أما ما روی عن الحسن، و کان قیل له فی کثرة تزوّجه و طلاقه، فقال:

أحب الغنی، قال اللّه تعالی: وَ إِنْ یَتَفَرَّقا یُغْنِ اللَّهُ کُلًّا مِنْ سَعَتِهِ فهو رأی منه إن کان علی ظاهره! و کل ما نقل عن طلاق الصحابة رضی اللّه عنهم کطلاق عمر رضی اللّه عنه أم عاصم، و عبد الرحمن بن عوف تماضر، و المغیرة بن شعبة الزوجات الأربع دفعة واحدة فقال لهن: أنتن حسنات الأخلاق ناعمات الاطواق طویلات الأعناق، اذهبن فأنتن طلاق! فمحمله وجود الحاجة مما ذکرنا. و أما إذا لم تکن حاجة فمحض کفران نعمة و سوء أدب فیکره، و اللّه سبحانه و تعالی أعلم».

قلت: و قد ردّ علیه العلامة المحقق محمد معین السندی [۱] بما لا مزید علیه، و لننقل کلامه بطوله، فإنه قال بعد ذکر حجیة عمل أهل البیت علیهم السلام:

«و علی هذا الذی اعتقد فی أهل بیت النبوة أنتقد علی إمام الحنفیة کمال الدین ابن الهمام فی موضعین من کتابه (فتح القدیر)، فقد أحرق قلبی بما أفرط

---

[۱] فی نزهة الخواطر ۶/ ۳۴۷: «مولانا محمد معین السندی: الشیخ الفاضل العلامة محمد معین بن محمد أمین السندی، أحد العلماء المبرزین فی الحدیث و الکلام و العربیة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۲

فیهم مع وفور علمه و حسن سیرته و شمائله، فسّرنا اللّه و إیاه بجمیل عفوه و رحمته بعزهم و جاههم، علی جدّهم و علیهم أفضل الصلاة و التسلیمات:

أحدهما: فی مباحث الطلاق، حیث ذکر

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لعن اللّه کلّ ذوّاق مطلاق

، و حرم بذلک فعله، ثم قال: و أما ما فعله الحسن رضی اللّه عنه فرأی منه! یعنی ما فعله رضی اللّه تعالی عنه من کثرة الطلاق فرأی منه فی مقابلة النص من غیر تمسک بنص آخر، و لا جواب عن هذا فلا یقبل، فإن ما یکون بتمسک من نص أو جواب عما یرد علیه لیس هذا عنوان ذکره، فیفید عدم قبوله قوله رضی اللّه عنه، مع أن الحنفیة یقبلون ألف رأی کذلک عن علمائهم، و یرتکبون لأقوالهم تأویل النصوص، بل یدّعون نسخها حمایة لهم، و لا یأتون فی آرائهم بمثل هذا القول الذی جاء به إمام من أئمتهم فی رأی الحسن رضی اللّه تعالی عنه غیر مبال لإصلاحه و طرحه محجوبا بالحدیث! و ثانیهما: فی باب الغنائم حیث تکلّم علی قول أبی جعفر محمد

بن على الباقر رضـى اللّه تعالى عنهما، فيما أخبر به عن جدّه على بن أبى طالب رضـى اللّه تعالى عنه أنه كان يرى سـهم ذوى القربى، لكن لم يعطيهم مخافـهٔ أن يدعى عليه بخلاف سيرهٔ أبى بكر و عمر رضـى اللّه تعالى عنهما، بكلام محصوله كون خبره ذلك خلاف الواقع، فيكون ذلك إما من جهله بمـذهب على بن أبى طالب رضـى اللّه تعالى عنه أو سـهوه أو نسيانه أو كـذبه عليه لترويج مذهبه و مذهب الأئمهٔ من ولده! و كلّ ذلك تقشـعر منه جلود الذين يخشون ربهم، و لو كان رأيا من أبى جعفر رضـى اللّه تعالى عنه فرده بما بدا له من الدليل لكان أهون من رد ما روى و أخبر به.

فالفجيعهٔ كلّ الفجيعهٔ على الأمـهٔ أن خلت كتب المـذاهب الأربعهٔ عن مذهب أئمهٔ أهل البيت رضـى اللّه تعالى عنهم أجمعين، ثم إذا وجد شـىء من ذلك يعارض بمثل هذا!! و لقد سـبقت منا رسالهٔ مفردهٔ فى انتقاد الموضـعين تكلمنا فيها على الثانى، و استوفينا الكلام فى الجواب عن الامام الحق رضى اللّه تعالى عنه، فلنكتف به و لنتكلم على الأول:

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۳

فاعلم أن الأئمهٔ الطاهرين رضى اللّه تعالى عنهم يحرّمون الرأى و القياس، و لهذا

لمـا دخـل أبو حنيفـهٔ على جعفر بن محمـد رضـى اللّه تعـالى عنه- على ما حكاه الشـعرانى فى اللواقـح- قال له: بلغنى أنك تقيس، لا تقس، فإن أوّل من قاس إبليس

، فإسناد ذلك إلى الامام الحسن باطل، و إنما عملهم على النصوص و الإلهام و الكشف و الفهم من اللّه سبحانه فى معانيها.

ثم إن النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم لعن فى هـذا الحديث كلّ ذوّاق مطلاق، فخص ما عم، فأفاد النهى عن كثرهٔ الطلاق المسـبب بكثرهٔ التلـذذ من صاحبه بالنساء لرداءهٔ حاله فى شـره شـهوته المفضـى إلى ارتكاب أبغض المباحات إلى اللّه تعالى، فالمطلاق لا للـذوق بل لأمر صـحيح فى نفسه لا يتوجه إلى هذا اللعن، كالذى اتفق له فى كل زوجهٔ ما لم يضـيّق الشـرع فى دفعه عن نفسه، كالمرض السارى أو العقم و لم يكن قادرا إلّا على نفقـهٔ الواحدهٔ أو النشوز أو الفسق أو غيرها، أو يكون طبيبا يريد الاطلاع على ما يختص بطبائعهنّ مما يتيسر من غير محرميته نكـاح بجماعـهٔ منهن، و هـذا ممـا أخبر به بعض المتبصـرين بالطبائع المختصـهٔ بهن عن نفسه و عمله، أو يكون فقيها يريد الاطلاع على دقائق مسائل الحيض مما يتوقف على المحرميهٔ، و كل ذلك مقاصد صـحيحهٔ لكثرهٔ الطلاق، و لا يصدق على أحد ممن يطلق لما ذكر «ذواق» فإنه ظاهر فيمن حمله كثرهٔ الذوق بعسيلهٔ الجماع على كثرهٔ الطلاق، فإذا كان اللفظ ظاهرا فى مثل هذا المحمـل، و لم يكن نصـا فى معارضـهٔ العمل من مثله رضـى اللّه تعالى عنه، يجب أن يحمل على أحسن المحامل و لو على الإرسال و عدم التعين لها، فيقال: النهى مخصوص بكلّ حريص شـره لا يحمله على الطلاق إلا الشهوهٔ و اللذهٔ، و أدنى المقبلين على الآخرهٔ فضلا عن المتوجهين إلى اللّه تعالى يسـتنكف أن يرتكب ذلك لـذلك، كما لا يخفى هـذا على من شاهد بعده عن بعض المشـتغلين بالخير فى زماننا، فما ظنّك بالإمام الحق سيد أقطاب اللّه فى أرضه.

فكان الواجب أن يقول: و أما ما فعله الامام الحسن رضى اللّه تعالى عنه

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۴

فله فى ذلـك مقاصـد حسـنهٔ لاـ ترد بها الحـديث حجـهٔ، فما أحوجه إلى ذلك و ترك ما قال، لما عرفت أن الحـديث ليس متعينا فى معارضـهٔ فعله رضـى اللّه تعالى عنه، بل عنـدنا معارضـهٔ الأحاديث الصـحيحهٔ بعمل هؤلاء الأئمـهٔ رضـى اللّه تعالى عنهم و الثابت عنهم ثبوت الحـديث المعـارض عن النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم على فرض وجودهـا لهـا حكم معارضـهٔ النصوص بعضـها ببعض، فإن فهم الجمع فيها و إلّا يتوقف، مع الجزم بأن لا تعارض بينها فى نفس الأمر.

ثم إن الإرسـال فى محمـل حسن لعمله رضـى اللّه تعالى عنه يكفينا فى الجواب، بعـد ما اتضـح عليك أن النص لا يقوم معارضا بعمله رضى اللّه تعالى عنه إلّا بالتزام فعله لما يستنزه منه أصبياء الطريقهٔ و الجزم بتعينه فيه مما يعد جحودا بأهل هذا البيت المقدس رضى اللّه تعالى عنهم، أعاذ اللّه سـبحانه كلّ مسـلم عن ذلك، فقد بدا لى بحمد اللّه سبحانه وجهان لفعله رضى اللّه تعالى عنه اللائق بحاله على

المعنى من ذلک.

أحدهما: أن للعارفين فی مجالی النساء تجلی إلهی خاص، أشار أعرف خلق اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى ذلک بقوله: حبّب إلیّ من دنیاکم ثلاث

، و ذکر النساء، و سرّ ذلک يطلب من الحکمة الفردية فی الفص المختتم به كتاب (فصوص الحكم) و فی غيره من كلام الشيخ الأكبر رحمه اللّه تعالى، و تلون العارف بالتجليّات الإلهيـة خير عنـده من التمكن، و كلّ شـیء من الدنيا فيه سـر إلهی يختص بذلک الشـیء، فمباشرة كثرة النساء تعرض للنفحات الالهية المتجددة و لا يتيسر تلک الكثرة إلّا بكثرة الطلاق و الأنكحة.

و فی حلّ النكاح سرّ ليس فی ملك اليمين، فإنه وهب و قبول لسـر متحرك و بين الزوجين صـلة بين المتفرقين، و لا يوجـد ذلک فی ملک اليمين، فإنّ حل المباشرة فيه عرض طرأ على الملك و ليس العقد عقد الوصلة و جمع التفرقة، و النكاح و التزويج ينبئان لغة عن ذلـک، إذ النكـاح بمعنى الضم و التزويـج بمعنى التلفيق، و هو ليس سـر الملـک و معنـاه من حيث انه ملـک كمـا هو معنى النكـاح و التزويج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۵

و سـرهما من حيث الحقيقـة، هـذا يؤيـد مذهب الشافعی من أن النكاح لا ينعقد بلفظ التمليک للمباينة بينهما معنى، لأن لوازم المعانی غير داخلة فی أصلابها، فلزوم التلفيق و الضم شرعا بملك اليمين لا يؤثر فی زوال المباينة المذكورة كما لا يخفى.

فكثرة طلاقه و نكاحه رضی اللّه تعالى عنه كان صورة لتلونه رضی اللّه تعالى عنه بالتجليات الإلهية المتلونة الغير المتكررة، و يرزق اللّه عباده الكمّل من نفسه بما شاء من مجاليه المعنويـة و الروحيـة و المثاليـة و الحسيـة، و ليس الحس دون العوالم إلّا بالنسبة إلى المترقی منه إلى العوالم العلوية.

و أمـا بالنسـبة إلى العـارف الصاعـد الراجع فالأـمر على عكس ذلـک، و هو معنى قولهم: مقـام النزول أتم من مقامـات العروج، و إليه الاشارة بقوله تعالى:

وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِی الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُها عِبادِیَ الصَّالِحُونَ و بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أعطيت مفاتيح خزائن الأرض (و جعل الأرض. صـح. ظ) كله مسـجدا و طهورا، و بيان هـذه الأسـرار محلها كتابنا (أنوار الوجـد) و هـذا القـدر يكفی منه هاهنا، و هـذا الوجه فی فعله رضـی اللّه تعالى عنه تحفـة مهـداة إلى أهل الطريق من الفقراء الصادقين، فقد علم كلّ أناس مشـربهم و إن اللّه يأمركم أن تؤدّوا الأمانات إلى أهلها.

و ثانيهما: أنه قد ثبت فی الحديث ما دل على أن أهل بيته صـلّى اللّه عليه و سـلّم لا يتزوجون إلّا من أهل الجنّة، فأراد رضی اللّه تعالى عنه دخول صـهره فی هـذه البشارة، و شـقاوة جـده لا ينافی سـعادة أهله الذين و صـلوا بالإمام الحق، و كأنه بإرادته هذه تنبّه رجل من همدان بحيث قال ما قال، و قصة ذلک

ما أورده ابن سـعد: أن عليا رضـی اللّه تعالى عنه لما دخل الكوفـة قال: يا أهل الكوفـة إن الحسن رجل مطلاق فلا تزوّجوه، فقام رجل من همدان فقال: لنزوجنه فما شاء أمسك و ما شاء طلّق.

انتهى. فذهب بخير الدنيا و الآخرة، و ذلک فضل اللّه يؤتيه من يشاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۶

و اللّه ذو الفضل العظيم» [۱].

افتعالهم اعتراض الحسن على أبيه ... ص: ۲۳۶

و ذكر الدهلوی أن الامام الحسن عليه السـلام اعترض على أبيه أمير المؤمنين عليه السـلام فی قصة مقتل عثمان قائلا له: «أمرتک حين

حضـر الناس هذا الرجل أن تأتی مکة فتقیم بها فعصـیتنی، ثم أمرتک حین قتل أن تلزم بیتک حتی ترجع إلی العرب عوازب أحلامها، فلو کنت فی حجر ضب لضـربوا إلیـک آبـاط الإبـل حتی یسـتخرجوک من جحرک فعصـیتنی، و أنا أنشـدک باللّه أن لا تأتی العراق فتقتل بحال مضیعة.

قـال فقـال علی: أمـا قولک آتی مکـة فلم أکن بالرجل الـذی تسـتحل به مکـة، و أما قولک قتل الناس عثمان فما ذنبی إن کان الناس قتلوه؟ الحدیث، أخرجه ابن أبی شیبة» [۲].

قول بعضهم: قتل الحسین بسیف جده ...!! ص: ۲۳۶

و من أجلی آیات بغضـهم لأهل البیت علیهم السّـلام قول بعضـهم: إن یزید قتل الحسـین بسیف جدّه الآمر بسله علی البغاة و قتالهم، و هذا کفر صریح نعوذ باللّه منه ... و من أولئک البعض: القاضی أبو بکر بن العربی المالکی [۳] صاحب (العواصم و القواصم) فقد قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیة) فی ذکر

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب: ۴۳۷.

أقول: هذا کله بناء علی ثبوت أصل الموضوع تاریخیا و صحة الروایات الحاکیة لذلک سندا، لکن الظاهر أنه من القضایا المفتعلة ضد أهل البیت علیهم السلام، فراجع.

[۲] قرة العینین/ ۱۸۹.

[۳] هو: محمـد بن عبد اللّه المتوفی سـنة ۵۴۳، له ترجمـة فی: وفیـات الأعیان ۱/ ۴۸۹ الـدیباج المذهب ۲۸۱، نفح الطیب ۱/ ۳۴۰، له مؤلفات منها: (العواصم من القواصم) الذی نشره بعض أعداء الدین مع إضافة أباطیل کثیرة إلیه.

یزیـد بن معاویـة: «قـال أحمـد بن حنبـل بکفره، و ناهیک به ورعا و علما یقضـیان بأنه لم یقل ذلک إلّا لقضایا وقعت منه صـریحة فی ذلـک ثبتت عنـده و إن لم تثبت عنـد غیره کـالغزالی فـإنه أطـال فی ردّ کثیر ممّـا نسب إلیه کقتـل الحسـین، فقـال: لم یثبت من طریق صحیح أنه قتله و لا أمر بقتله، ثم بالغ فی تحریم سبّه و لعنه.

و کابن العربی المالکی فإنه نقل عنه ما یقشعر منه الجلد، إنه قال: لم یقتل یزید الحسین إلّا بسیف جدّه، أی: بحسب اعتقاده الباطل أنه الخلیفـة و الحسـین بـاغ علیه و البیعـة سـبقت لیزیـد، و یکفی فیها بعض أهل الحل و العقـد و بیعته کـذلک، لأن کثیرین أقـدموا علیها مختارین لها، هذا مع عدم النظر إلی استخلاف أبیه له، أما مع النظر لذلک فلا یشترط موافقة أحد من أهل الحل و العقد علی ذلک».

و فیه أیضا «و قول بعضهم- لا ملام علی قتلة الحسین، لأنهم إنما قتلوه بسیف جدّه الآمر بسلّه علی البغاة و قتالهم- لا یعوّل علیه».

و قال المناوی: «قیل لابن الجوزی [۱]- و هو علی الکرسی [علی کرسی الوعظ]- کیف یقال یزید قتل لحسین و هو بدمشق و الحسین بالعراق؟ فقال:

سهم أصاب و رامیه بذی سلم من بالعراق، لقد أبعدت مرماکا

[۱] و هو: الحافظ أبو الفرج عبـد الرحمن بن علی البغـدادی المتوفی سـنة ۵۹۷، من کبار علماء القوم فی الحـدیث و الفقه و التفسیر و التاریـخ و له فی هذه العلوم و غیرها مصـنفات. منها: کتاب (الرد علی المتعصب العنید المانع من لعن یزید) قال فی أوله: «سألنی سائل فی بعض مجالس الوعظ عن یزید ابن معاویة، و ما فعل فی حق الحسین، و ما أمر به من نهب المدینة. فقال لی: أ یجوز أن یلعن؟ فقلت: یکفیه ما فیه و السکوت أصلح. فقال: قد علمت أن السکوت أصلح، و لکن هل تجوز لعنه؟ فقلت: قد أجازها العلماء الورعون

منهم الامام أحمد بن حنبل.

فبلغ کلامی هذا الی شیخ قد قرأ أحادیث مرویهٔ، و لم یخرج من العصبیهٔ العامیهٔ، فأنکر ذلک و صنف جزء لینتصر فیه لیزید. فحمله الی بعض أصحابی و سألنی الرد »....

قلت: و هذا الشیخ هو عبد المغیث بن زهیر الحنبلی، و هو الذی رد علیه ابن الجوزی بکتاب آخر سماه (آفهٔ اصحاب الحدیث فی الرد علی عبد المغیث) فی مسألهٔ صلاهٔ أبی بکر بالناس فی مرض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و قد نشرنا هذا الکتاب لأول مرهٔ مع مقدمهٔ و تعالیق کثیرهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۸

و قد غلب علی ابن العربی الغض من أهل البیت حتی قال: قتله بسیف جدّه» [۱].

ابن خلدون ... و مخاریقه ... ص: ۲۳۸

و من أولئک المبغضین أیضا ابن خلدون، فإنه قد تفوّه بذلک کذلک، و لأجله لعنه و سبّه بعض حفاظ أهل السنهٔ، فقد ذکر السخاوی بترجمته عن ابن حجر العسقلانی ما نصه: «و قد کان شیخنا أبو الحسن- یعنی الهیثمی [۲]- یبالغ فی الغض منه، فلما سألته عن سبب ذلک ذکر أنه بلغه أنه ذکر الحسین بن علی رضی اللّه عنهما فی تاریخه فقال: قتل بسیف جدّه، و لما نطق شیخنا بهذه اللفظهٔ، أردفها بلعن ابن خلدون و سبّه و هو یبکی.

قال شیخنا [۳] فی- رفع الأصر- و لم توجد هذه الکلمهٔ فی التاریخ الموجود الآن، و کأنه ذکرها فی النسخهٔ التی رجع عنها» [۴]،

أقول: و مع ذلک توجد فی (مقدمهٔ ابن خلدون) کلمات حول یزید و الامام الحسین الشهید علیه السلام، تنبئ عن سوء سریرهٔ ابن خلدون و خبث باطنه، یستحق بها اللعن و السب، کما فعل الحافظ نور الدین الهیثمی فقد قال فی فصل ولایهٔ العهد:

«و عرض هنا أمور تدعو الضرورهٔ إلی بیان الحق فیها. فالأول منها ما حدث فی یزید من الفسق أیام خلافته، فإیاک أن تظن بمعاویهٔ رضی اللّه عنه أنه علم ذلک من یزید فإنه أعدل من ذلک و أفضل، بل کان یعذله أیام حیاته فی سماع

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۲۰۵.

[۲] هو: الحافظ الهیثمی صاحب مجمع الزوائد و منبع الفوائد المتوفی سنهٔ ۸۰۷ ترجم له فی: الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰، طبقات الحفاظ ۵۴۱، البدر الطالع ۱/ ۴۴.

[۳] هو: الحافظ ابن حجر العسقلانی الملقب عندهم بشیخ الإسلام صاحب فتح الباری، الاصابهٔ، تهذیب التهذیب و غیرها من أمهات المصادر. توفی سنهٔ ۸۵۲.

[۴] الضوء اللامع ۴/ ۱۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۹

الغناء و ینهاه عنه و هو أقل من ذلک، و کانت مذاهبهم فیه مختلفهٔ، و لمّا حدث فی یزید ما حدث من الفسق اختلف الصحابهٔ حینئذ فی شأنه، فمنهم من رأی الخروج علیه و نقض بیعته من أجل ذلک، کما فعل الحسین و عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما و من اتبعهما فی ذلک، و منهم من أباه لما فیه من إثارهٔ الفتنهٔ و کثرهٔ القتل مع العجز عن الوفاء به، لأن شوکهٔ یزید یومئذ هی عصابهٔ بنی أمیهٔ و جمهور أهل الحل و العقد من قریش و تتبع عصبیهٔ مضر أجمع، و هی أعظم من کل شوکهٔ و لا تطاق مقاومتهم، فأقصروا عن یزید بسبب ذلک و أقاموا علی الدعاء بهدایته و الراحهٔ منه، و هذا کان شأن جمهور المسلمین. و الکل مجتهدون و لا ینکر علی أحد من الفریقین، فمقاصدهم فی البر و تحری الحق معروفهٔ، وفقنا اللّه للاقتداء بهم».

فتراه فی هذا الکلام یدّعی حدوث فسق یزید فی ایام خلافته، و یقصد من ذلک تنزیهه فی أیام ولایة العهد.

و یحذر من أن یظن. بمعاویة أنه علم ذلک من یزید ... مدّعیا کونه أعدل من ذلک و أفضل.

و یقول بأن معاویة کان یعذل یزید فی سماع الغناء و ینهاه عنه، و سماع الغناء أمر اقل من الفسق، و مذاهب الأصحاب و التابعین فیه مختلفة.

و یعود فیدّعی حدوث الفسق من یزید، و اختلاف الصحابة حینئذ فی شأنه.

و یصرح بنسبة الخروج علیه و نقض البیعة إلی الامام الحسین علیه السلام و غیره...

إلی غیر ذلک من الطامات و الأکاذیب المشتمل علیها هذا الکلام.

و لابن خلدون فی (المقدمة) کلام آخر کشف فیه عن کثیر من الأسرار، و هتک فیه کثیرا من الأستار ... إنه یقول:

«و أما الحسین فإنّه لما ظهر فسق یزید عند الکافّة من أهل عصره بعثت شیعة أهل البیت بالکوفة للحسین أن یأتیهم فیقوموا بأمره، فرأی الحسین أن الخروج علی

یزید متعین من أجل فسقه، لا سیما من له القدرة علی ذلک و ظنها من نفسه بأهلیته و شوکته، فأما الأهلیة فکانت کما ظن و زیادة، و أما الشوکة فغلط یرحمه اللّه فیها! لأن عصبیة مضر کانت فی قریش، و عصبیة قریش فی عبد مناف، و عصبیة عبد مناف إنّما کانت فی بنی أمیة تعرف ذلک لهم قریش و سائر الناس و لا ینکرونه، و إنما نسی ذلک أول الإسلام لما شغل الناس من الذهول بالخوارق و أمر الوحی و تردد الملائکة لنصرة المسلمین، فأغفلوا أمور عوائدهم و ذهبت عصبیة الجاهلیة و منازعها و نسیت، و لم یبق إلّا العصبیة الطبیعیة فی الحمایة و الدفاع ینتفع بها فی إقامة الدین و جهاد المشرکین، و الدین فیها محکم و العادة معزولة، حتی إذا انقطع أمر النبوة و الخوارق المهولة تراجع الحکم بعض الشیء للعوائد فعادت العصبیة کما کانت و لمن کانت، و أصبحت مضر أطوع لنبی أمیة من سواهم بما کان لهم من ذلک قبل.

فتبین لک غلط الحسین! إلّا أنه فی أمر دنیوی لا یضره الغلط فیه!، و أما الحکم الشرعی فلم یغلط فیه، لأنه منوط بظنه و کان ظنة القدرة علی ذلک، و لقد عذله ابن العباس و ابن الزبیر و ابن عمر و ابن الحنفیّة أخوه و غیره فی مسیره إلی الکوفة و علموا غلطه فی ذلک! و لم یرجع عما هو بسبیله لما أراده اللّه.

و أما غیر الحسین من الصحابة الذین کانوا بالحجاز و مع یزید بالشام و العراق و من التابعین لهم فرأوا أن الخروج علی یزید و إن کان فاسقا لا یجوز، لما ینشأ من الهرج و الدماء فأقصروا عن ذلک، و لم یتابعوا الحسین و لا أنکروا علیه و لا أثموه لأنه مجتهد و هو أسوة المجتهدین.

و لا یذهب بک الغلط أن تقول بتأثیم هؤلاء بمخالفة الحسین و قعودهم عن نصره، فإنّهم أکثر الصحابة و کانوا مع یزید و لم یروا الخروج علیه، و کان الحسین یستشهدهم و هو یقاتل بکربلاء علی فضله و حقه و یقول: سلوا جابر بن عبد اللّه و أبا سعید الخدری و أنس بن مالک و سهل بن سعید (سعد. ظ) و زید بن أرقم و أمثالهم، و لم ینکر علیهم قعودهم عن نصره، و لا تعرض لذلک لعلمه أنه عن

اجتهاد منهم کما کان فعله عن اجتهاد منه.

و کذلک لا یذهب بک الغلط أن تقول بتصویب قتله لما کان عن اجتهاد و إن کان هو علی اجتهاد، و یکون ذلک کما یحدّ الشافعی و المالکی الحنفی علی شرب النبیذ!.

و اعلم أن الأمر لیس کذلک و قتاله لم یکن عن اجتهاد هؤلاء و إن کان خلافه عن اجتهادهم، و إنما انفرد بقتاله یزید و أصحابه، و لا

تقولنّ إن یزید و إن كان فاسقا و لم یجز هؤلاء الخروج علیه فأفعاله عندهم صحیحة.

و اعلم أنه إنما ینفذ من أعمال الفاسق ما كان مشروعا، و قتال البغاة عندهم من شرطه أن یكون مع الامام العادل و هو مفقود فی مسألتنا، فلا یجوز قتال الحسین مع یزید و لا لیزید، بل هی من فعلاته المؤكدة لفسقه، و الحسین فیها شهید مثاب و هو علی حق و اجتهاد، و الصحابة الذین كانوا مع یزید علی حق أیضا و اجتهاد.

و قد غلط القاضی أبو بكر بن العربی المالكی فی هذا فقال فی كتابه الذی سمّاه ب (العواصم و القواصم) ما معناه: أن الحسین قتل بشرع جده، و هو غلط حملته علیه الغفلة عن اشتراط الامام العادل، و من أعدل من الحسین فی زمانه فی إمامته و عدالته فی قتال أهل الآراء» [۱].

و فی هذا الكلام أیضا أباطیل نتبه علیها، لئلّا یغتر أحد ببعض كلماته الأخری:

إنه نسب الخروج إلی الحسین علیه السلام.

و نسب إلیه الغلط. و أن ابن عباس و من ذكره علموا غلطه فی ذلک.

و اعتذر للصحابة الذین خالفوا الحسین علیه السلام و قعدوا عن نصرته ...

و ذكر أنهم كانوا علی حق أیضا.

---

[۱] مقدمة ابن خلدون: ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۲

و قوله: و قتال البغاة ... یفید أنّ الحسین علیه السلام كان باغیا، لكن قتال البغاة عندهم من شرطه أن یكون مع الامام العادل ... و مقتضی هذا الكلام: أنه لو كان مع من قاتل الحسین علیه السلام إمام عادل جاز قتالهم إیّاه.

ثم إنّه غلّط ابن العربی المالكی فی ما قاله، لكن اعتذر له قائلا: حملته علیه الغفلة ...

رأی عبد اللّه بن عمر فی سفر الامام الحسین إلی العراق ... ص: ۲۴۲

و مما یدل علی انحراف أكابر أسلافهم عن أهل البیت علیهم السلام:

نسبة عبد اللّه بن عمر الامام الحسین علیه السلام إلی الدنیا، و أنه إنما توجّه إلی العراق طلبا لها- معاذ اللّه من ذلک- و قد روی ذلک جماعة من المؤرخین و الرواة، قال السیوطی: «و قال له ابن عمر: لا تخرج، فإنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خیّره اللّه بین الدنیا و الآخرة، فاختار الآخرة، و إنک بضعة منه و لا تنالها- یعنی الدنیا- و اعتنقه و بكی و ودّعه، فكان ابن عمر یقول: غلبنا حسین بالخروج و لعمری لقد رأی فی أبیه و أخیه من عبرة» [۱].

و رواه السمهودی ثم قال: «و قد أخرجه البزار بروایة ثقات عن الشعبی إلّا أنه قال: فقال- أی الحسین- إنی أرید العراق. فقال: لا تفعل فإنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: خیّرت بین أن أكون نبیا ملكا أو نبیا عبدا. فقیل لی:

تواضع، فاخترت أن أكون نبیا عبدا، و إنک بضعة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلا تخرج، فأبی، فودّعه و قال: استودعک اللّه من مقتول» [۲].

و رواه الصبان [۳] و الشلّی الحضرمی [۴] و (الدهلوی) نفسه [۵]

و العیدروس

---

[۱] تاریخ الخلفاء ص ۲۰۶.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

[۳] اسعاف الراغبین- هامش نور الأبصار ۱۸۷.

[۴] المشرع المروی ۴۵.

[۵] سر الشهادتین ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۳

الیمنی فی (العقد النبوی) و فیه: «و کان ابن عمر یقول: غلبنا حسین بالخروج، و لعمری لقد رأی فی أبیه و أخیه عبرهٔ، و رای من الفتنهٔ و خذلان الناس لهم ما کان ینبغی له أن لا یتحرک ما عاش، و أن یدخل فی صالح ما دخل فیه الناس، فإن الجماعهٔ خیر» [۱].

و الأفظع من ذلک ما جاء فی روایاتهم من أن أبا سعید الخدری- ذاک الصحابی الجلیل- قال للحسین علیه السلام- و العیاذ باللّه-: «لا تخرج علی إمامک ...» ففی (العقد النبوی) ما نصه: «و قال أبو سعید الخدری: غلبنی الحسین علی الخروج، و قد قلت له: اتق اللّه فی نفسک و الزم بیتک فلا تخرج علی إمامک» [۲].

زعمهم نهی الامام الحسن أخاه عن التوجه إلی العراق ... ص: ۲۴۳

بل لقد افتروا کذبا فزعموا أن الامام الحسن علیه السلام أوصی إلی أخیه الامام الحسین علیه السلام أن لا یتوجه إلی العراق قائلا له: «و إنی و اللّه ما أری أن یجمع اللّه فینا أهل البیت النبوهٔ و الخلافهٔ، فلا عرفنّ ما استخفّک سفهاء أهل الکوفهٔ فأخرجوک»

قال ابن عبد البر: «و رویناه من وجوه: أن الحسن بن علی لمّا حضرته الوفاهٔ قال للحسین أخیه: یا أخی إن أبانا رحمه اللّه تعالی لما قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم استشرف لهذا الأمر و رجا أن یکون صاحبه فصرفه اللّه عنه و ولیها أبو بکر، فلما حضرت أبا بکر الوفاهٔ تشوق إلیها [لها أیضا] فصرفت عنه إلی عمر، فلما احتضر عمر جعلها شوری بین ستهٔ هو أحدهم فلم یشک أنها لا تعدوه فصرفت عنه إلی عثمان، فلما هلک عثمان بویع ثم نوزع حتی جرّد السیف و طلبها [طالبوها] فما صفا له شیء منها.

و إنی و اللّه ما أری أن یجمع اللّه فینا أهل البیت النبوهٔ و الخلافهٔ، فلا عرفنّ

---

[۱] العقد النبوی- مخطوط.

[۲] المصدر نفسه- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۴

ما استخفک سفهاء أهل الکوفهٔ فأخرجوک» [۱].

و قد ذکر هذا عن ابن عبد البر کلّ من:

جلال الدین السیوطی [۲].

و السمهودی [۳].

و العیدروس الیمنی [۴].

و قال ابن حجر المکی: «و من جملهٔ کلامه لأخیه لمّا احتضر: یا أخی إن أباک استشرف لهذا الأمر المرهٔ بعد المرهٔ، فصرفه اللّه إلی الثلاثهٔ، ثم ولی فنوزع حتی جرّد السیف فما صفت له، و إنی و اللّه ما أری أن یجمع اللّه فینا النبوهٔ و الخلافهٔ، و ربما یستخفنک سفهاء الکوفهٔ فیخرجوک» [۵].

و فی (الصواعق): ذکر الامام الحسین علیه السلام: «و مرّ قول أخیه الحسن له: إیاک و سفهاء الکوفهٔ أن یستخفوک فیخرجوک و یسلّموک فتندم و لات حین مناص، و قد تذکر ذلک لیلهٔ قتله فترحّم علی أخیه الحسن رضی اللّه عنهما» [۶].

و قد ذکر ذلک: الشلّی الحضرمی و محمد الصبان المصری أیضا [۷].

عبد القادر الکیلانی ... و صوم یوم عاشوراء ... ص: ۲۴۴

و من دلائل نصب هؤلاء و عدائهم ما ذکره غوثهم الأعظم من ذکر یوم عاشوراء و هذا نصه:

«فصل: و قد طعن قوم علی من صام هذا الیوم العظیم و ما ورد فیه من

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۳۹۱.

[۲] تاریخ الخلفاء ۱۹۳.

[۳] جواهر العقدین- مخطوط.

[۴] العقد النبوی- مخطوط.

[۵] المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة.

[۶] الصواعق المحرقة: ۸۳.

[۷] المشرع الروی/ ۴۵، اسعاف الراغبین هامش نور الأبصار ۱۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۵

التعظیم، و زعموا أنه لا یجوز صیامه لأجل قتل الحسین بن علی رضی اللّه عنهما فیه، و قالوا: ینبغی أن تکون المصیبة فیه عامة لجمیع الناس لفقده فیه، و أنتم تتخذونه یوم فرح و سرور، و تأمرون فیه بالتوسعة علی العیال و النفقة الکثیرة و الصدقة علی الفقراء و الضعفاء و المساکین، و لیس هذا من حق الحسین رضی اللّه عنه علی جماعة المسلمین.

و هذا القائل خاطئ و مذهبه قبیح فاسد، لأن اللّه تعالی اختار لسبط نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم الشهادة فی أشرف الأیام و أعظمها و أجلها و أوقعها [ارفعها] عنده، لیزیده بذلک رفعة فی درجاته و کراماته مضافة إلی کرامته، و بلغه منازل الخلفاء الراشدین الشهداء بالشهادة، و لو جاز أن نتخذ یوم موته [یوم مصیبة لکان یوم الإثنین أولی بذلک، إذ قبض اللّه تعالی نبیه [محمدا] صلّی اللّه علیه و سلّم فیه، و کذلک أبو بکر الصدیق رضی اللّه عنه قبض فیه، و هو ما روی هشام ابن عروة عن عائشة رضی اللّه عنهما قالت: قال أبو بکر رضی اللّه عنه: أی یوم توفی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فیه؟ قلت: و یوم الاثنین، قال رضی اللّه عنه: إنی أرجو أن أموت فیه، فمات رضی اللّه عنه فیه، و فقد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فقد أبی بکر رضی اللّه عنه أعظم من فقد غیرهما، و قد اتفق الناس علی شرف یوم یوم الإثنین، و فضیلة صومه و أنه تعرض أعمال العباد فیه، و فی یوم الخمیس ترفع الأعمال [أعمال العباد].

[و] کذلک یوم عاشوراء لا یتخذ یوم مصیبة، و لأن یوم عاشوراء إن اتخذ یوم مصیبة لیس بأولی من أن یتخذ یوم فرح و سرور لما قدمنا ذکره و فضله، من انه [یوم نجّی اللّه تعالی فیه أنبیاءه من أعدائهم و أهلک فیه أعداءهم الکفار من فرعون و قومه و غیرهم و أنه تعالی خلق السماوات و الأرض و الأشیاء الشریفة فیه و آدم علیه السلام و غیر ذلک، و ما أعدّ اللّه تعالی لمن صامه من الثواب الجزیل و العطاء الوافر و تکفیر الذنوب و تمحیص السیئات، فصیام [فصار] عاشوراء بمثابة بقیة الأیام الشریفة کالعیدین و الجمعة و عرفة و غیرهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۶

ثم لو جاز أن یتخذ هذا الیوم مصیبة لاتخذته الصحابة و التابعون رضی اللّه عنهم، لأنهم أقرب إلیه منا و أخص به، و قد ورد عنهم الحث علی التوسعة علی العیال فیه و الصوم فیه، من ذلک

ما روی عن الحسن رحمة اللّه تعالی علیه أنّه قال: کان صوم یوم عاشوراء فریضة و کان علی رضی اللّه عنه یأمر بصیامه فقالت لهم

عائشة رضی اللّه عنها، من یأمرکم بصوم یوم عاشوراء؟ قالوا: علی رضی اللّه عنه.

قالت: إنه أعلم من بقی بالسنهٔ

، و

روی عن علی رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من أحیا لیلهٔ عاشوراء أحیاه اللّه تعالی ما شاء.

فدل علی بطلان ما ذهب الیه هذا القائل. و اللّه أعلم» [۱].

۳- الامام زین العابدین علیه السلام ... ص: ۲۴۶

اشارهٔ

و أما الإمام زین العابدین علیه السلام فقد اعترف شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) بقلّهٔ روایهٔ أهل السنهٔ عنه [۲].

و من عجائب الأکاذیب ما جاء فی (تهـذیب التهذیب) بترجمته علیه السـلام و هذا نصه: «و قال مالک قال نافع بن جبیر بن مطعم لعلی بن الحسین: إنک تجالس أقواما دونا؟! فقال علی بن الحسین: إنی أجالس من أنتفع بمجالسته فی دینی» [۳].

و ما جاء بترجمته علیه السـلام فی کتب الرجال من أنه یروی عن فلان و فلان و مروان بن الحکم، و کل مسلم یجلّ الامام علیه السلام أن یروی عن هؤلاء، و لا سیما أمثال مروان بن الحکم اللعین ابن اللعین، و أبی هریرهٔ الکذاب ... و إلیک بعض عباراته المشتملهٔ علی هذه الأکذوبهٔ:

قال النووی: «سمع أباه، و ابن عباس، و المسور، و أبا رافع، و عائشهٔ، و أم

---

[۱] غنیهٔ الطالبین ۶۸۴- ۶۸۷.

[۲] قرهٔ العینین ۲۴۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۷

سلمهٔ، و صفیهٔ، أزواج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و مروان بن الحکم، و سعید بن المسیب، و آخرین من التابعین» [۱].

و قال ابن حجر: «علی بن الحسـین بن علی بن أبی طالب الهاشـمی أبو الحسـین، و یقال أبو الحسن، و یقال أبو محمد، و یقال أبو عبد اللّه المـدنی، زین العابـدین، روی عن: أبیه، و عمه الحسن، و أرسل عن جـده علی بن أبی طالب، و روی عن ابن عباس، و المسور بن مخرمـهٔ، و أبی هریرهٔ، و عائشهٔ، و صـفیهٔ بنت حیی، و أم سـلمهٔ، و بنتها زینب بنت أبی سـلمهٔ، و أبی رافع مولی النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم، و ابنه عبیـد اللّه بن أبی رافع، و مروان بن الحکم، و عمرو بن عثمـان، و ذکوان أبی عمرو مولی عائشـهٔ، و سـعید بن المسـیب، و سعید بن مرجانهٔ، و بنت عبد اللّه بن جعفر» [۲].

کما ذکروا أن الامام علیه السـلام من الرواهٔ عن مروان بن الحکم فی ترجمهٔ مروان، أنظر (الکاشف ۳/ ۱۳۲) و (التهذیب التهذیب ۱۰/ ۹۱) و (رجال المشکاهٔ للخطیب التبریزی) و غیرها.

بل زعموا أن الامام زین العابدین علیه السـلام کان یتعلّم الحدیث من العلماء به کما یتعلّم سائر المسلمین، قال ابن تیمیهٔ ما نصه: و أما قوله: و أخـذوا أحکامهم الفرعیـهٔ عن الأئمـهٔ المعصومین الناقلین عن جـدّهم رسول اللّه صـلّی اللّه تعالی علیه و سـلم إلـخ، فیقال أولا: القوم المذکورون إنما کانوا یتعلّمون الحدیث من العلماء به کما یتعلّم سائر المسلمین و هذا متواتر عنهم،

فعلی ابن الحسـین یروی تارهٔ عن أبان بن عثمان بن عفان عن أسامهٔ بن زید مولی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یرث المسلم الکافر و

لا الکافر المسلم، رواه البخاری و مسلم.

و أبو جعفر محمـد بن علی یروی عن جابر بن عبـد اللّه حـدیث مناسک الحـج الطویل و هو أحسن ما روی فی هـذا الباب، و من هذه الطریق رواه مسلم فی صحیحه من

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۸

حدیث جعفر بن محمد عن جابر» [۱].

نسبتهم القول بجواز التزویج بما یزید علی الأربع إلی السجاد ... ص: ۲۴۸

و مما یدل علی انحراف أهل السنهٔ

ما ذکره ابن حجر العسقلانی [۲] و الشهاب القسطلانی [۳] و العینی [۴] بشرح عبارهٔ البخاری «و قال علی بن الحسین: یعنی مثنی أو ثلاث أو رباع»

و اللفظ للأول: «و هـذا من أحسن الأدلـهٔ فی الرد علی الرافضـهٔ لکونه من تفسیر زین العابـدین، و هو من أئمتهم الـذین یرجعون إلی قولهم و یعتقدون عصمتهم».

فإن مفهوم هذه الکلمات عدم اعتقادهم بإمامهٔ سیدنا زین العابدین علیه السلام و عدم رجوعهم إلی قوله و عدم اعتقادهم بعصمته، و من هنا یظهر بطلان دعوی (الدهلوی) بوضوح.

القائل بجواز التزوّج بما یزید علی الأربع من أهل السنهٔ ... ص: ۲۴۸

لم یخالف أحد من أهل الحق قول الامام زین العابدین علیه السلام بتفسیر قوله تعالی: فَانْکِحُوا ما طابَ لَکُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ [۵] فلم یذهب أحد منهم إلی القول بجواز التزوج بما یزید علی الأربع، فقولهم: و هذا من أحسن الأدلهٔ ... باطل قطعا.

بل الأمر بالعکس من ذلک، فقـد ذهب جماعـهٔ من أئمـهٔ أهل السـنهٔ إلی جواز التزوج بالتسع، مسـتدلّین بالآیـهٔ الکریمـهٔ، فقد قال فخر الدین الزیلعی الحنفی ما نصه: «و قال القاسم بن إبراهیم: یجوز التزوّج بالتسع، لأن اللّه تعالی أباح

---

[۱] منهاج السنهٔ ۱/ ۲۲۹.

[۲] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۱۱/ ۴۱- ۴۲.

[۳] ارشاد الساری ۸/ ۲۶

[۴] عمدهٔ القاری ۲۰/ ۹۱.

[۵] سورهٔ النساء/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۹

نکـاح ثنتین بقوله «مثنی» ثم عطف علیه «ثلاث و رباع» بالواو و هی للجمع، فیکون المجموع تسـعا، و مثله عن النخعی و ابن أبی لیلی» [۱].

و قال العینی: «و قال القاسم بن إبراهیم: یجوز التزوّج بالتسع، و مثله عن النخعی و ابن أبی لیلی، لأن الواو للجمع» [۲].

و قال القاضی القضاة الشوكانی: «و ذهبت الظاهرية إلی أنه يحل للرجل أن يتزوج تسعا، و لعل وجهه قوله تعالی: مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ و مجموع ذلک إلّا باعتبار ما فيه من العدل تسع، و حكی ذلک عن ابن الصباغ و العمرانی» [۳].

و منهم من قال بجواز التزوّج بأیّ عدد شاء ... ص: ۲۴۹

بل ذهب جماعة منهم إلی جواز التزوّج بأیّ عدد أريد، فقد قال نظام الدين الأعرج المفسر النيسابوری بتفسير الآية المذكورة: «ذهب جماعة إلی أنه يجوز التزوج بأیّ عدد أريد، لأن قوله فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ إطلاق فی جميع الأعداد، لصحة استثناء كلّ عدد منه، و قوله: مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ لا يصلح مخصصا لذلک العموم، لأن تخصيص بعض الأعداد بالذكر لا ينافی ثبوت الحكم فی الباقی، بل نقول: ذكرها يدل علی نفی الحرج و الحجر مطلقا، فإن من قال لولده: افعل ما شئت، اذهب إلی السوق و إلی المدرسة و إلی البستان، كان تصريحا فی أن زمام الإختيار بيده و لا يكون تخصيصا، و أيضا، ذكر جميع الأعداد

---

[۱] تبيين الحقائق ۲/ ۱۱۲ و «النخعی» هو: إبراهيم بن يزيد. فقيه أهل الكوفة، قال النووی: أجمعوا علی توثيقه و جلالته و براعته فی الفقه. توفی سنة ۹۶. و «ابن أبی ليلی» هو: عبد الرحمن بن أبی ليلی.

من كبار التابعين. قال النووی: اتفقوا علی توثيقه و جلالته. توفی سنة ۸۳.

[۲] رمز الحقائق ۱/ ۱۴۳.

[۳] نيل الأوطار ۶/ ۱۶۹ و «ابن الصباغ» هو: أبو نصر عبد السيد بن محمد البغدادی فقيه العراق.

قال ابن قاضی شهبة: كان ورعا نزها ثبتا صالحا زاهدا أصوليا محققا. توفی سنة ۴۰۷ و «العمرانی» هو: أبو الخير يحيی بن أبی الخير، كان شيخ الشافعية ببلاد اليمن قال ابن قاضی شهبة:

و كان اماما زاهدا ورعا ... توفی ۵۵۸.

متعذر، فذكر بعضها تنبيه علی حصول الاذن فی جميعها، و لئن سلمنا لكن الواو للجمع المطلق فيفيد الاذن فی جمع تسعة بل ثمانية عشر لتضعيف كل منها.

و أمّا السنّة، فلما ثبت بالتواتر أنّه صلّی اللّه عليه و سلّم مات عن تسع، و قد أمرنا باتباعه فی قوله فَاتَّبِعُوهُ و أقل مراتب الأمر الاباحة، و قد قال صلّی اللّه عليه و سلّم: فمن رغب عن سنتی فليس منی.

و المعتمد عند الجمهور فی جوابهم أمران » [... ۱].

۴- الامام محمد الباقر عليه السلام ... ص: ۲۵۰

. قال ابن تيمية:

«و أمّا سائر الإثنی عشر فلم يدركوا النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم، فقول النبی [كذا] أنهم نقلوا عن جدّهم إن أراد بذلک أنه أوحی إليهم ما قال جدّهم فهذه نبوة كما كان يوحی إلی النبی صلّی اللّه عليه و سلّم ما قاله غيره من الأنبياء، و إن أراد أنهم سمعوا ذلک من غيرهم فيمكن أن يسمع من ذلک الغير الذی سمعوه منهم، سواء كان ذلک من بنی هاشم أو غيرهم، فأیّ مزية لهم فی النقل عن جدّهم إلا بكمال العناية و الاهتمام؟ فإنّ كلّ من كان أعظم اهتماما و عناية بأحاديث النبی صلّی اللّه عليه و سلّم و تلقيها من مظانها كان أعلم بها، و ليس من خصائص هؤلاء، بل فی غيرهم من هو أعلم بالسنة من أكثرهم، كما يوجد فی كل عصر من غير بنی هاشم

أعلم بالسـنهٔ من أكثر بنی هاشم، فالزهری أعلم بأحاديث النبی صـلّی اللّه عليه و سلّم و أحواله و أقواله باتفاق أهل العلم من أبی جعفر محمد بن علی، و كان معاصرا له» [۲].

هذا كلامه و نعوذ باللّه منه، علی أن الزهری مجروح و مطعون فيه من وجوه

---

[۱] غرائب القرآن ۴/ ۱۷۲.

[۲] منهاج السنهٔ ۱/ ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۱

و قد ذكرنا شطرا منها فی قسم حديث (مدينهٔ العلم).

و قال ابن تيميهٔ أيضا: «و أما كونه أعلم أهل زمانه فهذا يحتاج إلی دليل، و الزهری من أقرانه و هو عند الناس أعلم منه، و نقل تسـميته بالبـاقر عن النبی صـلّی اللّه عليه و سـلّم لاـ أصل له عنـد أهل العلم، بل هو من الأحـاديث الموضوعـهٔ، و كـذلك حـديث تبليغ جابر له السلام هو من الموضوعات عند أهل العلم بالحديث» [۱].

و قال المحقق السـندی- بعـد أن ذكر حجيـهٔ عمل أهل البيت عليهم السـلام- «و علی هـذا الـذی اعتقد فی أهل البيت أنتقد علی إمام الحنفيهٔ كمال الدين ابن الهمام موضوعين من كتابه فتح القدير، فقد أحرق قلبی بما أفرط فيهم...

أحدهما فی مباحث الطلاق حيث ذكر

قوله صلّی اللّه عليه و سلّم: لعن اللّه كلّ ذوّاق مطلاق و حرم بذلك فعله

، ثم قال: و أما ما فعله الحسن رضی اللّه عنه فرأی منه...

و ثانيهما: فی باب الغنائم حيث تكلّم علی

قول أبی جعفر محمـد بن علی الباقر رضـی اللّه تعالی عنهما- فيما أخبر به عن جـدّه علی بن أبی طالب رضـی اللّه تعالی عنه: أنه كان يری سـهم ذوی القربی، لكن لم يعطهم مخافـهٔ أن يـدعی عليه بخلاـف سـيرهٔ أبی بكر و عمر رضـی اللّه عنهما- بكلام محصوله كون خبره ذلك خلاف الواقع

، فيكون ذلك إما من جهله بمذهب علی بن أبی طالب رضـی اللّه عنه أو سـهوه أو نسيانه أو كذبه عليه لترويج مذهبه و مذهب الأئمهٔ من ولده.

و كلّ ذلك تقشـعر منه جلود الـذين يخشون ربهم، و لو كان رأيا من أبی جعفر رضـی اللّه تعالی عنه فردّه بما بـدا له من الدليل لكان أهون من رد ما روی و أخبر به، فالفجيعـهٔ كلّ الفجيعـهٔ علی الأمـهٔ أن خلت كتب المـذاهب الأربعـهٔ عن مذهب أهل البيت رضـی اللّه تعالی عنهم أجمعين » [... ۲].

---

[۱] المصدر نفسه ۲/ ۱۵۳.

[۲] دراسات البيب فی الاسوهٔ الحسنهٔ بالحبيب: ۴۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۲

۵- الامام جعفر الصادق عليه السلام ... ص: ۲۵۲

قال ابن تيميـهٔ- «و بالجملـهٔ فهؤلاء الأئمـهٔ ليس منهم من أخـذ عن جعفر شـيئا من قواعد الفقه، لكن رووا عنه الأحاديث كما رووا عن

غیره، و أحادیث غیره أضعاف أحادیثه، و لیس بین حدیث الزهری و حدیثه نسبة لا فی القوة و لا فی الکثرة، و قد استراب البخاری فی بعض حدیثه لما بلغه عن یحیی بن سعید القطان فیه کلام، فلم یخرج له، و یمتنع أن یکون حفظه للحدیث کحفظ من یحتج بهم البخاری» [۱].

و قال الذهبی بترجمته علیه السلام: «لم یحتج به البخاری، قال یحیی بن سعید: مجالد أحب إلیّ منه، فی نفسی منه شیء، و قال مصعب عن الدراوردی قال: لم یرو مالک عن جعفر حتی ظهر أمر بنی العباس، قال مصعب بن عباس: کان مالک لا یروی عن جعفر حتی یضمّه إلی أحد، و قال أحمد بن سعد ابن أبی مریم: سمعت یحیی یقول: کنت لا أسأل یحیی بن سعید عن جعفر بن محمد فقال لی: لم لم [لا] تسألنی عن حدیث جعفر؟ قلت: لا أریده، فقال لی:

إن کان یحفظ فحدیث أبیه المسند [المسدد] [۲].

و فی (المغنی) «لم یخرج له البخاری، و قد وثّقه ابن معین و ابن عدی، و أما القطان فقال: مجالد أحبّ إلیّ منه» [۳].

و فی (الکاشف) «سمع أباه و القاسم و عطا، و عنه شعبة و القطان و قال: فی نفسی منه شیء» [۴].

و فی (تهذیب التهذیب) بالاضافة إلی الکلمات السابقة: «و قال ابن سعد:

---

[۱] منهاج السنة ۱/ ۲۲۹.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۴۱۴.

[۳] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۳۴.

[۴] الکاشف ۱/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۳

کان کثیر الحدیث و لا یحتج به و یستضعف، سئل مرة: هذه الأحادیث من أبیک؟

فقال: نعم و سئل مرة فقال: إنما وجدتها فی کتبه.

قلت: یحتمل أن یکون السؤالان وقعا عن أحادیث مختلفة، فذکر فیما سمعه أنه سمعه و فیما لم یسمعه أنه وجده، و هذا یدل علی تثبته» [۱].

و قال المناوی بشرح

حدیث: أدبوا أولادکم علی ثلاث خصال: حب نبیّکم و حبّ أهل بیته و قراءة القرآن-

فی مقام قدحه: «لم یرمز له بشیء و هو ضعیف، لأن فیه صالح بن أبی الأسود، له مناکیر، و جعفر بن محمد الصادق قال فی الکاشف عن القطان: فی النفس منه شیء» [۲].

۶- الامام موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام ... ص: ۲۵۳

قال ابن تیمیة «و أما موسی بن جعفر و علی بن موسی و محمد بن علی، فلا یستریب من له من العلم نصیب أن مالک بن أنس، و حماد بن زید، و حماد بن مسلمة، و اللیث بن سعد، و الاوزاعی، و یحیی بن سعید، و وکیع بن الجراح، و عبد اللّه بن المبارک، و الشافعی، و أحمد بن حنبل، و إسحاق بن راهویه، و أمثالهم، أعلم بأحادیث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من هؤلاء!! و هذا أمر تشهد به الآثار التی تعاین و تسمع، کما تشهد الآثار بأن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه کان أکثر فتوحا و جهادا بالمؤمنین، و اقدر علی قمع الکفار و المنافقین من غیره مثل عثمان و علی رضی اللّه تعالی عنهم أجمعین، و مما یبیّن ذلک أن القدر الذی ینقل عن هؤلاء من

الأحكام المسندة إلى النبی صلّى اللّه عليه و سلّم ينقل عن أولئك ما هو أضعافه» [۳].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۲/ ۱۰۴.

[۲] فيض القدير ۱/ ۲۲۶، و «القطان» هو: يحيى بن سعيد التميمی، من أئمتهم الذين يقتدون بهم فی الحديث و الرجال، قال أحمد: ما رأيت بعينی مثل يحيى القطان. توفی سنة ۱۹۸. و ترجم له فی:

تهذيب التهذيب ۱۱/ ۲۱۶، تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۷۴. و غيرهما.

[۳] منهاج السنة ۱/ ۲۲۹.

و فی (ميزان الاعتدال) بترجمته عليه السلام: «روى عنه بنوه: علی الرضا و إبراهيم، و إسماعيل، و حسين، و أخواه علی و محمد: و إنما أوردته لأن العقيلی ذكره فی كتابه و قال: حديثه غير محفوظ- يعنی فی الإيمان- قال: الحمل فيه على أبی الصلت الهروی.

قلت: فإذا كان الحمل فيه على أبی الصلت فما ذنب موسى تذكره» [۱].

و قال ابن حجر: «روى عن أبيه و عبد اللّه بن دينار و عبد الملك بن قدامة الجمحی».

و قال فيه- بعد أن ذكر مولده سنة ثمان و عشرين و مائة- «قلت: إن ثبت أن مولده سنة ثمان فروايته عن عبد اللّه بن دينار منقطعة، لأن عبد اللّه بن دينار توفی سنة سبع و عشرين» [۲].

و قال ابن حبان بترجمة الامام الصادق عليه السلام: «يحتج بروايته ما كان من غير رواية أولاده عنه، لأن فی حديث ولده عنه مناكير كثيرة، و إنما مرّض القول فيه من مرّض من أئمتنا لما روى فی حديثه من رواية أولاده، و قد اعتبرت حديثه من حديث الثقات عن مثل ابن جريج و الثوری و مالك و شعبة و ابن عيينة و وهب ابن خالد و ذويهم، فرأيت أحاديث مستقيمة ليس فيها شیء، يخالف حديث الأثبات، و رأيت فی رواية ولده عنه أشياء ليست من حديثه و لا من حديث أبيه و لا من حديث جده، و من المحال أن يلزق به ما جنت يد غيره» [۳].

و فی (تهذيب التهذيب) عن ابن حبان: «يحتج بحديثه من غير رواية أولاده عنه» [۴].

---

[۱] ميزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۲۰۱.

[۲] تهذيب التهذيب ۱۰/ ۳۳۹- ۳۴۰.

[۳] الثقات ۶/ ۱۳۱.

[۴] تهذيب التهذيب ۲/ ۱۰۴.

۷- الامام الرضا عليه السلام ... ص: ۲۵۵

قال ابن تيمية فی جواب كلام العلامة الحلی قدس اللّه روحه حول الامام الرضا عليه السلام: كان أزهد الناس و أعلمهم- ما نصه:

«أما قوله: كان أزهد الناس و أعلمهم، فدعوى مجردة بلا دليل، فكل من غلا فی شخص أمكنه أن يدعى له هذه الدعوى، كيف و الناس يعلمون أنه كان فی زمانه من هو أعلم منه و أزهد منه، كالشافعی و إسحاق بن راهويه و أحمد بن حنبل و أشهب بن عبد العزيز و أبی سليمان الدارانی و معروف الكرخی و أمثال هؤلاء، هذا و لم يأخذ عنه أحد من أهل العلم بالحديث شيئا، و لا روى له حديثا

فی کتب السنهٔ، و إنما روی له أبو الصلت الهروی و أمثاله نسخا عن آبائه فیها من الأکاذیب ما نزّه اللّه عنه الصادقین منهم، و أما قوله: إنه أخذ عنه الفقهاء المشهورون، فهذا من أظهر الکذب، هؤلاء فقهاء الجمهور المشهورون لم یأخذوا عنه ما هو معروف، و إن أخذ عنه بعض من لا- یعرف من فقهاء الجمهور فهذا لا- ینکر، فلأن طلبهٔ الفقهاء یأخذون عن المتوسطین فی العلم و من هم دون المتوسطین» [۱].

و قد ضعّف المقدسی أحادیث کثیرهٔ قائلا: «فیه علی بن موسی الرضا، یأتی عن آبائه بالعجائب» [۲].

و قال السمعانی ما نصه: «الرضا- بکسر الراء و فتح الضاء المعجمهٔ- هذا لقب أبی الحسن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب الهاشمی المعروف بالرضا، قال أبو حاتم ابن حبان البستی: یروی عن أبیه العجائب، روی عنه أبو الصلت و غیره، کأنه کان یهم و یخطئ» [۳].

---

[۱] منهاج السنهٔ ۲/ ۱۲۵.

[۲] أنظر تذکرهٔ الموضوعات.

[۳] الأنساب- الرضا.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۶

و قد أورد ابن حجر کلام ابن حبان عن السمعانی کذلک [۱].

و قال الذهبی بترجمته علیه السلام: «قال ابن طاهر: یأتی عن أبیه بعجائب. قلت: إنما الشأن فی ثبوت السند إلیه و إلّا فالرجل قد کذب علیه و وضع علیه نسخهٔ سائرها الکذب علی جدّه جعفر الصادق، فروی عنه أبو الصلت الهروی أحد المتهمین، و لعلی بن مهدی القاضی عنه نسخهٔ و لأبی أحمد عامر بن سلیمان الطائی عنه نسخهٔ کبیرهٔ، و لداود بن سلیمان القزوینی عنه نسخهٔ، مات سنهٔ ثلاث و مائتین، قال أبو الحسن الدارقطنی، إن ابن حبان فی کتابه قال:

علی بن موسی الرضا یروی عن أبیه عجائب، یهم و یخطئ» [۲].

۸- سائر الأئمهٔ المعصومین علیه السلام ... ص: ۲۵۶

قال الفخر الرازی «و العجب أنهم یزعمون فی التقی و الحسن العسکری أنهم کانوا عالمین بجمیع المسائل الأصولیهٔ و الفرعیهٔ جملها و تفاصیلها، مع أنهم کانوا فی زمان کثیر خوض العلماء فی أصناف العلوم و کثر تصانیفهم، و مع ذلک فلم یظهر من أحد منهم شیء من العلوم لا بالقلیل و لا بالکثیر، و لم یحضروا محفلا، و لا تکلّموا فی شیء من المسائل مع المخالفین، و لم یظهر منهم تصنیف منتفع به، کما ظهر من الشافعی رضی اللّه عنه و محمد بن الحسن رحمهٔ اللّه علیه و غیرهما من الفقهاء و المتکلمین و المفسرین» [۳].

و قال ابن تیمیهٔ: «الثالث أن یقال: القول بالرأی و الاجتهاد و القیاس و الاستحسان، خیر من الأخذ بما ینقله من یعرف بکثرهٔ الکذب عمن یصیب و یخطئ، نقل غیر مصدق عن قائل غیر معصوم، و لا- یشک عاقل أن رجوع مثل مالک، و ابن أبی ذئب، و ابن الماجشون، و اللیث بن سعد، و الأوزاعی،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۸.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۱۵۸.

[۳] نهایهٔ العقول- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۷

و الثوری، و ابن أبی لیلی، و شریک، و أبی حنیفهٔ، و أبی یوسف، و محمد بن الحسن، و زفر، و الحسن بن زیاد اللؤلؤی، و الشافعی، و البویطی، و المزنی، و أحمد بن حنبل، و أبی داود السجستانی، و الأثرم، و إبراهیم الحربی، و البخاری، و عثمان بن سعید الدارمی، و أبی بکر بن خزیمهٔ، و محمد بن جریر الطبری، و محمد بن نصر المروزی، و غیر هؤلاء إلی اجتهادهم و اعتبارهم- مثل أن یعلموا سنهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الثابتهٔ عنه، و یجتهدوا فی تحقیق مناط الأحکام و تنقیحها و تخریجها- خیر لهم من أن یتمسکوا بنقل الروافض عن العسکریین و أمثالهما، فإن الواحد من هؤلاء لأعلم بدین اللّه و رسوله من العسکریین أنفسهما، فلو أفتاه أحدهما بفتیا کان رجوعه إلی اجتهاده أولی من رجوعه إلی فتیا أحدهما، بل ذلک هو الواجب علیه، فکیف إذا کان ذلک نقلا عنهما من مثل الرافضهٔ؟ و الواجب علی مثل العسکریین و أمثالهما أن یتعلّموا من الواحد من هؤلاء؟» [۱].

و قال: «الثانی أن یقال: القیاس- و لو أنه ضعیف- هو خیر من تقلید من لم یبلغ فی العلم مبلغ المجتهدین، فإن کلّ من له علم و إنصاف یعلم أن مثل مالک، و اللیث بن سعد، و الأوزاعی، و أبی حنیفهٔ، و الثوری، و ابن أبی لیلی، و مثل الشافعی، و أحمد، و إسحاق، و أبی عبید، و أبی ثور، أعلم و أفقه من العسکریین و أمثالهما، و أیضا، فهؤلاء خیر من المنتظر الذی لا یعلم ما یقول!!» [۲].

و قال: «و أما من بعد موسی، فلم یؤخذ عنهم من العلم ما یذکر به أخبارهم فی کتب المشهورین و تواریخهم، فإن أولئک الثلاثهٔ توجد أحادیثهم فی الصحاح و السنن و المسانید، و توجد فتاویهم فی الکتب المصنفهٔ فی فتاوی السلف، مثل کتب ابن المبارک، و سعید بن منصور، و عبد الرزاق، و أبی بکر بن أبی شیبهٔ، و غیر هؤلاء، و أما من بعدهم فلیس له روایهٔ فی الکتب الأمهات من الحدیث، و لا

---

[۱] منهاج السنهٔ ۱/ ۲۳۱.

[۲] منهاج السنهٔ ۲/ ۸۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۸

فتاوی فی الکتب المعروفهٔ التی نقل فیها فتاوی السلف، و لا لهم تفسیر و لا غیره، و لا لهم أقوال معروفهٔ» [۱].

و فی (الموضوعات) بعد حدیث فی فضل فاطمهٔ علیها السلام: «هذا حدیث موضوع، و الحسن بن علی صاحب العسکر هو: الحسن بن علی بن محمد ابن علی بن موسی بن جعفر أبو محمد العسکری، أحد من یعتقد فیه الشیعهٔ الامامهٔ، روی هذا الحدیث عن آبائه، و لیس بشیء» [۲].

و فی (اللآلی المصنوعهٔ) بعده: «موضوع، الحسن العسکری لیس بشیء!!» [۳].

و فی (تنزیه الشریعهٔ) بعده: «فیه عبد اللّه و الحسن، و لعله من وضع أحدهما» [۴].

و قال الفتنی: «الحسن بن علی صاحب العسکر لیس بشیء» [۵].

و قال ابن تیمیهٔ «و أما قوله- و کان ولده الحسن العسکری عالما زاهدا فاضلا عابدا أفضل أهل زمانه و روت عنه العامهٔ کثیرا- فهذا من نمط ما قبله، من الدعاوی المجردهٔ و الأکاذیب المثبتهٔ، فإن العلماء المعروفین بالروایهٔ الذین کانوا فی زمن هذا الحسن بن علی العسکری لیست لهم عنه روایهٔ مشهورهٔ فی کتب أهل العلم، و شیوخ أهل کتب السنهٔ: البخاری، و مسلم و أبی داود، و الترمذی، و النسائی، و ابن ماجهٔ، کانوا موجودین فی ذلک الزمان و قریبا منه قبله و بعده.

و قد جمع الحافظ أبو القاسم ابن عساکر أسماء شیوخ الکلّ، یعنی شیوخ هؤلاء الأئمهٔ، فلیس فی هؤلاء الأئمهٔ من روی عن الحسن بن علی العسکری،

---

[۱] منهاج السنهٔ ۲/ ۱۲۴.

[۲] الموضوعات لابن الجوزی ۱/ ۴۱۵.

[۳] اللآلی المصنوعهٔ ۱/ ۳۹۶.

[۴] تنزیه الشریعهٔ ۱/ ۴۱۰.

[۵] قانون الموضوعات/ ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۹

مع روایتهم عن ألوف مؤلفهٔ من أهل الحدیث، فکیف یقال: روت عن العامهٔ کثیرا؟ و أین هذه الروایات؟! و قوله: إنه کان أفضل أهل زمانه هو من هذا النمط» [۱].

۹- الامام الثانی عشر عجل اللّه فرجه ... ص: ۲۵۹

و قال ابن تیمیهٔ فی ذکر الامام الثانی عشر الحجهٔ ابن الحسن العسکری عجل اللّه فرجه:

«و هذا لو کان موجودا معلوما لکان الواجب فی حکم اللّه الثابت بنص القرآن و السنهٔ و الإجماع أن یکون محضونا عند من یحضنه فی بدنه، کأمه و أم أمه و نحوهما من أهل الحضانهٔ، و أن یکون ماله عند من یحفظه، إما وصی أبیه إن کان له وصی، و إما غیر الوصی إما قریب و إما نائب لدی السلطان فإنه یتیم لموت أبیه، و اللّه تعالی یقول: وَ ابْتَلُوا الْیَتامی حَتَّی إِذا بَلَغُوا النِّکاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَیْهِمْ أَمْوالَهُمْ وَ لا تَأْکُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً أَنْ یَکْبَرُوا فهذا لا یجوز تسلیم ماله إلیه حتی یبلغ النکاح و یؤنس منه الرشد، کما ذکر اللّه تعالی ذلک فی کتابه.

فکیف یکون من یستحق الحجر علیه فی بدنه و ماله إماما لجمیع المسلمین معصوما، لا یکون أحد مؤمنا إلّا بالإیمان به، ثمّ هذا باتفاق منهم سواء قدر وجوده أو عدمه لا ینتفعون به، لا فی الدین و لا فی الدنیا، و لا علّم أحدا شیئا و لا عرف له صفهٔ من صفات الخیر و لا الشر، فلم یحصل به شیء من مقاصد الامامهٔ و مصالحها لا الخاصهٔ و لا العامهٔ.

بل إن قدّر وجوده فهو ضرر علی أهل الأرض بلا نفع أصلا، فإن المؤمنین به لم ینتفعوا به أصلا و لا حصل لهم به لطف و لا مصلحهٔ، و المکذبون به یعذبون عندهم علی تکذیبهم به، فهو شر محض لا خیر فیه! و خلق مثل هذا لیس من

---

[۱] منهاج السنهٔ ۲/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۰

فعل الحکیم العادل».

و قال «ثم إنهم یقولون: إن اللّه یجب علیه أن یفعل أصلح ما یقدر علیه للعباد فی دینهم و دنیاهم، و هو یمکّن الخوارج الذین یکفرون به بدار لهم فیها شوکهٔ و من قتال أعدائهم، و یجعلهم و الأئمهٔ المعصومین فی ذل أعظم من ذل الیهود و النصاری و غیرهم من أهل الذمهٔ! فإنّ أهل الذمهٔ یمکنهم إظهار دینهم و هؤلاء الذین یدعی أنهم حجج اللّه علی عباده و لطفه فی بلاده، و أنه لا یهدی إلّا بهم و لا نجاهٔ إلّا بطاعتهم و لا سعادهٔ إلّا بمتابعتهم، و قد غاب خاتمتهم من أربعمائهٔ و خمسین سنهٔ، فلم ینتفع به أحد فی دینه و دنیاه، و هم لا یمکنهم إظهار دینهم کما تظهر الیهود و النصاری دینهم» [۱].

کلام سلیمان بن جریر فی الطعن فی الأئمهٔ ... ص: ۲۶۰

و مما یدل علی انحراف أهل السنة عن أهل البیت و سوء اعتقادهم فیهم:

ما حکوه عن سلیمان بن جریر و استندوا إلیه فی کتبهم، طعنا فی الأئمـة الطاهرین و شیعتهم ... فقد قال الفخر الرازی فی آخر بحث الامامة بعد کلام علی التقیة ما نصه: «و لنختم هذا الکلام بما یحکی عن سلیمان بن جریر الزیدی أنه قال:

إن أئمة الرافضة و ضعوا مقالتین لشیعتهم لا یظفر معهما أحد علیهم، الأولی:

القول بالبـداء، فإذا قالوا إنه سیکون لهم قوة و شوکة ثم لا یکون الأمر علی ما أخبروه قالوا: بدا للّه تعالی فیه، قال زرارة بن أعین- من قدماء الشیعة و هو یخبر عن علامات ظهور الامام رضی اللّه عنه- هذه الأبیات:

فتلک أمارات تجیء بوقتها و مالک عما قدر اللّه مذهب

و لولا البداء سمیته غیر فائت و نعت البدا نعت لمن یتقلب

و لولا البدا ما کان ثم تصرف و کان کنار دهرها تتلهب

و کان کضوء مشرق بطبیعة و للّه عن ذکر الطبائع مرغب

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۳۱.

و الثانیة: التقیة، فکلما أرادوا شیئا یتکلّمون به، فإذا قیل لهم هذا خطأ و ظهر بطلانه قالوا: إنما قلناه تقیة» [۱].

و قد أورد الشهرستانی کلام سلیمان بن جریر و هذا نصه: «ثم إنه طعن فی الرافضة فقال: إن أئمة الرافضة قد وضعوا مقالتین لشیعتهم لا یظهر أحد قط بهما علیهم، إحداهما: القول بالبداء، فإذا أظهروا قولا أنه سیکون لهم قوة و شوکة و ظهور. ثم لا یکون الأمر علی ما أخبروه قالوا: بدا اللّه تعالی فی ذلک، و الثانیة:

التقیة، و کل ما أرادوا تکلّموا به، فإذا قیل لهم: ذلک لیس بحق و ظهر لهم البطلان قالوا: إنما قلناه تقیة و فعلناه تقیة» [۲].

تحریف الدهلوی الکلام المذکور ... ص: ۲۶۱

و من غرائب الأعمال الفاضـحة تحریف (الدهلوی) کلام الشهرسـتانی هذا و إقحامه فیه عبارات من عنده، فقد جاء فی حاشیة المکیدة السابعـة بعـد المائة من باب المکاید من (التحفة) ما نصه: «قد نقل صاحب الملل و النحل عن سـلیمان بن جریر من الزیدیة أنه قال: إن أئمة الرفض وضعوا مقالتین لشیعتهم لا یظهر أحد قط بهما علیهم.

إحداهما: القول بالبداء، فإذا تلیت علیهم الآیات الدالة علی مدح الصحابة و الثناء الحسن علیهم أولوها بالبداء و قالوا: بدا للّه تعالی فی حالهم، و کذا إذا أخبروا أتباعهم بأنه سیکون لهم شوکة و قوة ثم لا یکون الأمر علی وفق ما وعدوا به قالوا: بد اللّه فی ذلک.

و الثانیـة: التقیـة، فکلما رویت عنـدهم عن أمیر المؤمنین و الأئمـة ما یـدل علی الثناء فی حق الصـحابة و الألفـة معهم و المؤانسة بهم و المصاهرة و المؤاکلة و المشاربة و الصلاة خلف الخلفاء و روایة الحدیث عنهم و لهم قالوا: هذا کله محمول علی

---

[۱] المحصل للرازی ۱۸۲.

[۲] الملل و النحل ۱/ ۱۶۰.

التقیة، بل بعض فضـلائهم إذا تکلم بکلام باطل فقیل له: هذا باطل عندک و علی وفق قواعدک و قواعد أصحابک و روایات أئمتک قال: إنما قلناه تقیة و تلبیسا للأمر.

أقول: هاهنا مقالة ثالثة هی حصنهم الحصین و حرزهم الحریز و هی الرجعة، فإن الآیات الدالة علی غلبة الحق و أهله، و کذا الأحادیث المبشرة بحصول الأمن و الغنی و الجاه و الثروة إذا أوردت علیهم قالوا: هذه المواعید کلها یکون عند الرجعة».

أقول: قد أضاف (الدهلوی) علی کلام الشهرستانی جملة: «فإذا تلیت علیهم » ... و جملة «فکلما ». ... و أسقط جملة: «و کلما أرادوا تکلّموا »...

و وضع فی مکانها: «بل بعض فضلائهم »....

ثم إنه أضاف قضیة الرجعة مصدرة بکلمة «أقول» لیوهم الناظر فی کتابه أنه من کلام الشهرستانی، و أن ما ذکره قبل «أقول» کلام سلیمان بن جریر...

و هل هذا إلّا خیانة و تدلیس؟!

کلام الدوانی ... ص: ۲۶۲

و مما یدل علی انحراف أهل السنة عن أهل البیت علیهم السلام قول الدوانی- حیث زعم العضدی أن الفرقة الناجیة التی یعنیها النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث افتراق الأمة هم الأشاعرة دون غیرهم-: «فإن قلت: کیف حکم بأن الفرقة الناجیة هم الأشاعرة و کلّ فرقة تزعم أنها الناجیة؟

قلت: سیاق الحدیث مشعر بأنهم مقتدون بما روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أصحابه، و ذلک إنما ینطبق علی الأشاعرة، فإنهم یتمسکون فی عقائدهم بالأحادیث الصحیحة المرویة عنه علیه السلام و عن أصحابه رضی اللّه عنهم لا یتجاوزون عن ظواهرها إلّا بضرورة، و لا یسترسلون مع عقولهم کالمعتزلة و من یحذو حذوهم، و لا مع النقل عن غیرهم کالشیعة المتشبثین بما روی عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۳

أئمتهم لاعتقادهم العصمة فیهم» [۱].

و قد أفرط الخلخالی فی العناد و الانحراف فقال فی (حاشیته علی شرح العقائد) معلقا علی عبارة الدوانی: «لأجل اعتقادهم العصمة فی أئمتهم و عدم صدور الکذب و الافتراء منهم».

أی: أن الاعتقاد بمعصمة أئمة أهل البیت علیهم السلام و عدم صدور الکذب و الافتراء هو مما یختص بالشیعة الامامیة، و أما أهل السنة فیخالفونهم فی ذلک و یرونه اعتقادا باطلا و مذهبا منکرا.

فهذه عقیدة أهل السنة فی أئمة أهل البیت علیهم الصلاة و السلام، لا ما زعمه (الدهلوی...)

قوله: و إذا کان الشیعة لا یعتبرون کتب أهل السنة فبما ذا یجیبون عن الأحادیث الواردة عن الشیعة، سواء فی العقائد الإلهیة و الفروع الفقهیة الموافقة لأهل السنة، کما سیأتی فی هذا الکتاب؟

(أقول):

لقد أجاب علماؤنا الأعلام عن استدلالات (الدهلوی) بروایات الشیعة فی الأصول و الفروع فی ردودهم علی أبواب (التحفة)، و قد أتموا الحجة علی أولیاء (الدهلوی) و أوضحوا المحجة لهم، و برهنوا علی تخلّفهم عن سفینة أهل البیت- علیهم السلام- التی من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک و غوی، و الحمد للّه رب العالمین.

لا دلالة للحدیث إلّا علی نجاة الإثنی عشریة فحسب ... ص: ۲۶۳

(قوله):

و لبعض علماء الشيعة فی هذا المقام تأويل خدّاع لا بدّ من ذكره و تنفيده،

---

[۱] شرح العقائد بحاشية الشيخ محمد عبده (الشيخ محمد عبده بين الفلاسفة و المتكلمين) ۱/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۴

حيث يقول: إن تشبيه أهل البيت بالسفينة فی هذا الحديث يقتضی أن لا يكون حب جميع أهل البيت و اتّباعهم ضروريا فی النجاة و الفلاح، فإنّ من يستقر فی زاوية واحدة من السفينة ينجو من الغرق بلا ريب، بل إن التنقل من مكان إلی آخر فيها ليس أمرا مألوفا، فالشيعة لتمسكهم ببعض أهل البيت ناجون، و لا يرد عليهم طعن أهل السنة فی ذلك.

(أقول):

ليس هذا التقرير البارد لأحد من علماء الشيعة، و الذی أظنه- و ظن الحرّ يقين- أنه من صنع يد (الدهلوی) نفسه و قد نسبه إلی الشيعة تهجينا لهم و تمهيدا للردّ عليهم، و إلّا فليذكر أولياؤه قائله!! و إذا كان جميع المناظرات علی هذا المنوال لا نسد باب البحث و التحقيق ...

و من العجيب: أن (الدهلوی) لا يسمح له عناده لأن ينقل تقريرا لأحد أعلام الشيعة ثم يتصدی لردّه بجواب صحيح أو باطل، لكنه يأتی بما لا يرضاه الحمقی- فضلا عن العقلاء فالعلماء- ناسبا إياه إلی الشيعة ...

و علی أیّ حال فإنّا لا نسلم أبدا أن يكون هذا الوجه المذكور لأحد من أهل الحق، فإنه لا يصدر من عوامهم فضلا عن علمائهم و محقيهم، و إن هو إلّا كذب مفتری.

بل إنه يتناسب مع عقيدة أهل السنة، فإنهم- بالرغم من زعمهم محبّة أهل البيت عليهم السلام و موالاتهم- يهتدون بهدی أعدائهم و مخالفيهم، و يتفوّهون فی حقهم عليهم السلام بكلمات قاسية- تقدّم ذكر بعضها، و لا يرون إجماعهم حجة، و يقدّمون عليهم من لا يدانوهم علما و فقها و زهدا ...

و هذا الذی ذكرناه يغنی عن التعرّض لما ذكره فی جواب هذا التقرير المزعوم، إلّا أنّا نورد ذلك و نشير بالإجمال إلی فساده.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۵

(قوله):

أما الجواب علی هذا الكلام فيكون علی نحوين: الأول: بطريق النقض، فالإمامية فی هذه الصورة يجب ألّا يعتبروا الزيدية و الكيسانية و الناووسية و الفطحية منحرفين، بل مهتدون، لأن كلا منهم قد استقر فی زاوية من هذه السفينة الكبيرة، و يكفی الاستقرار فی زاوية منها للنجاة من الغرق.

(أقول):

لقد علم مما سبق- و الحمد للّه- أن مصداق حديث السفينة ليس إلّا الأئمة الهداة من أهل البيت عليهم السّلام، و من ركب سفينتهم معتقدا عصمتهم و طهارتهم نجا من الهلاك.

و بما أن الزيدية و الكيسانية و الناووسية و أمثالهم لا يذهبون إلی هذا الاعتقاد فإنهم- كأهل السنة- متخلفون فی السفينة الناجية المنجية، و هم هالكون بلا ريب.

(قوله):

بل إن النص علی الأئمة الاثنی عشر يبطل علی هذا أيضا، لأن كل زاوية من السفينة كافية فی الإنجاء من أمواج البحر، و معنی الإمام هو أن أتّباعه يوجب النجاة فی الآخرة، فبهذا يبطل مذهب الاثنی عشرية بل الامامية بأسرها.

(أقول):

لقد ثبت من النصوص النبویة و کلمات الأئمة الطاهرین و سائر الأدلة و البراهین: أن مصداق الحدیث هم الأئمة الاثنا عشر، فکیف یضعف هذا المذهب بهذه الشبهات الواهیة؟

و من الواضح: أنه إذا کان رکوب السفینة المنجیة متوقفا علی الاعتقاد بإمامة الاثنی عشر و عصمتهم و طهارتهم، کان رکوب غیر الاثنی عشریة فیها من المحالات، و لما کان سبب النجاة منحصرا بهذه السفینة کان من المحتم هلاک من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۶

عدا الاثنی عشریة من الفرق مطلقا...

فبطلان مذهب الاثنی عشریة- بعد وضوح معنی حدیث السفینة- محال.

(قوله):

و إذا ادعی الزیدیة ذلک أجیبوا بنفس الجواب.

(أقول):

إن الزیدیة- و إن کانوا من الهالکین عندنا- یترفعون عن الاستدلال بهکذا دلیل فاسد بارد، و من وقف علی کلماتهم حول حدیث السفینة فی کتاب (ذخیرة المآل) علم أنهم- و إن خلطوا فیها بین الحق و الباطل- لا یستدلون بمثله أبدا.

(قوله):

فلا یصح لأی فرقة من فرق الشیعة التقید بمذهب معین، و لازمه اعتبار جمیع المذاهب علی صواب.

(أقول):

لقد ذکرنا أن هذا التقریر لیس للشیعة مطلقا، فما بنی علیه (الدهلوی) إنما هو من بناء الفاسد علی الفاسد.

(قوله):

فی حین أن التناقض قائم بین هذه المذاهب، و أن اعتبار کلا الجانبین المتناقضین حقا یؤدی إلی اجتماع النقیضین فی غیر الاجتهادیات، و هو مستحیل قطعا.

(أقول):

کأن (الدهلوی) فی غفلة عن الاختلافات و التناقضات الموجودة بین مذاهب أهل السنة؟! بل لقد جوّز بعضهم تعدّد المذاهب بعدد الصحابة و هذا من عجائب الأمور، قال العجیلی ما نصه: «و قد وضع الشیخ الربانی و إمام أهل الکشف عبد الوهاب الشعرانی قدس اللّه روحه فی میزانه لاختلاف المذاهب تمثالا کالشجرة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۷

و کتب علیه: فانظر یا أخی إلی العین التی فی أسفل الشجرة و إلی الفروع و الأغصان و الثمار، تجدها کلّها متفرعة من أصل الشجرة و هی الشریعة، و الفروع الکبار مثال أقوال أئمة المذاهب، و الفروع الصغار مثال أقوال المقلدین، و الأغصان المتفرعة من جوانب الفروع مثال أقوال الطلبة المقلدین، و النقط الحمر التی فی أعلی الأغصان مثال المسائل المستخرجة من أقوال العلماء، فلم یخرج أحد من عین شریعة و شجرة علمه، و ما من قول من أقوال هؤلاء الأئمة إلّا و هو متفرع من هذه الشجرة و فروعها و أغصانها.

ثم وضع مثالا آخر لاتصال سائر المذاهب بعین الشریعة، و خط خطوطا کثیرة تشرع إلی العین الوسطی من سائر الجوانب، و لم یحصرها فی أربعة و لا خمسة بل ذکر نحو ثمانیة عشر مذهبا، کما جعلها غیره مائة ألف و أربعة عشر ألفا علی عدد الصحابة رضی اللّه عنهم و بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم!!» [۱].

بل

نسبوا إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «إن شریعتی جاءت علی ثلاثمائة و ستین طریقة »...

فقد جاء فی (ذخیرة المآل) أیضا عن الشعرانی:

«و قد روی الطبرانی مرفوعا: أن شریعتی جاءت علی ثلاثمائة و ستین طریقة ما سلک أحد منها طریقة إلّا و نجا

، و یؤیده

حدیث أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

انتهی کلام الشعرانی نفع اللّه به» [۲].

(قوله):

الثانی بطریق الحل، فإن الاستقرار فی زاویة من السفینة یضمن النجاة من الغرق فی البحر، بشرط أن لا یثقب الزاویة الأخری منها، فإذا اقترن الجلوس فی زاویة مع الإثقاب فی الزاویة الأخری فإن ذلک سوف یؤدی إلی الغرق حتما، و ما من فرقة من فرق الشیعة إلّا و هی مستقرة فی زاویة و تثقب الزاویة الأخری.

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۲] المصدر نفسه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۸

(أقول):

جوابه الحلی أوهن من جوابه النقضی، لما ذکرنا مرة بعد أخری من أن المراد من أهل البیت الذین شبههم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بسفینة نوح هم المراد منهم فی حدیث الثقلین، و هم الأئمة الإثنا عشر علیهم السلام، و هل یتسنی لغیر الاثنی عشری رکوب هذه السفینة کی یخرقها من الجانب الآخر؟ کلّا إنه من المغرقین...

و أما الاثنا عشریة فإنهم یقتدون بجمیع أجزاء السفینة و ینظرون إلیها بعین الإکرام و التعظیم، فهم إذن رکّابها و الناجون بها من الغرق.

هذا، و الغریب أن (الدهلوی) یقیس سفینة أهل البیت علیهم السلام بالسفینة الخشبیة التی یصنعها الناس، فیجیز ثقبها و خرقها، مع أن الأمر لیس کذلک، فإن السفینة- هذه- من صنع اللّه سبحانه، و لو اجتمع الانس و الجن علی أن یخرقوها لما أمکنهم ذلک، و لو کان بعضهم لبعض ظهیرا.

(قوله):

أجل فإن أهل السنة مهما تنقلوا فی الزوایا المختلفة فإن سفینتهم عامرة، و أنّهم لم یثقبوا أیة زاویة منها أصلا لیتسرب الموج من ذلک الجانب و یؤدی بهم إلی الغرق، و الحمد للّه.

(أقول):

یبطل هذا ما تقدّم نقله من کلمات أهل السنة فی أئمة أهل البیت علیهم السلام، و هو بالعکس من ذلک عند الامامیة، فإن من راجع کلماتهم وجدهم یعتقدون فی الأئمة علیهم السلام بما هم أهله من العصمة و الطهارة و الامامة، و یتمسکون بأقوالهم فی الأصول و الفروع، فهم رکاب سفینتهم لا الذین یقتدون بغیرهم و یقتفون أثر المتقدمین علیهم، فإن هؤلاء هم المتخلّفون عن السفینة، الهالکون فی بحار الغی و الضلالة، الذین صدق علیهم قوله تبارک و تعالی: مِمَّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۹

خَطِیئاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً فَلَمْ یَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصاراً [۱].

(قوله):

و بهذا یتم لأهل السنة إلزام النواصب فی إنکارهم لهذین الحدیثین حیث ناقشوا فی صحتهما بالدلیل العقلی، فقالوا: إن مفاد هذین

الحـديثين هو التكليف بمـا يمتنع عقلاـ و هو محـال بالبداهـهٔ، ذلـک أنه إذا وجب التمسـک بأهـل الـبيت جميعهم مع مـا هم عليه من الاختلاف فی العقائد و الفروع، فذلک يستلزم التكليف بالجمع بين النقيضين و هو محال.

و إذا وجب التمسـک ببعضـهم فإمـا أن يكون ذلـک مع التعيين أو بـدونه، فعلى الأـولى يلزم الترجيـح بلا مرجـح، خصوصا مع وجود الاختلاـف بين القائلين بـذلک فی تأكيـد النص لصالحهم، و على الثانی يلزم تجويز العقائـد المختلفـهٔ و الشـرائع المتفاوتـهٔ فی الـدين الواحـد من الشـارع، فی حين أن آيـهٔ: لِكُـلٍّ جَعَلْنـا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً صـريحهٔ فی خلاف ذلک، مضافا إلى اسـتحالته بضـروريات الدين.

و لا تستطيع أيهٔ فرقهٔ من فرق الشيعهٔ أن تخدش فی دليل هؤلاء الأشقياء إلّا باتباع مذهب أهل السنهٔ».

(أقول):

لا يخفى على الخبير أن (الـدهلوی) كثيرا ما يدافع عن النواصب فی هذا الكتاب، و يضع- من قبلهم- براهين و أدلهٔ على ما ذهبوا إليه، و قد نسب إليهم فی المقام هذا الكلام مع أنا لم نجده فی كتاب أحد منهم.

الأصل فی مناقشهٔ الدهلوی ... ص: ۲۶۹

و الواقع: إنه قد أخذ هذا من بعض أسـلافه، فقد قال الشيخ إبراهيم بن حسن الكردی- و هو الذی أثنى عليه (الدهلوی) و احتج ببعض هفواته فی مبحث

---

[۱] سورهٔ نوح: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۰

آيهٔ الولايهٔ، كما أنه من مشايخ والده [۱]- فی الجواب عن الحديثين فی كتابه (النبراس) ما نصه:

«و أما

خبر السفينهٔ و إنی تارک فيكم

، فلاـ دلالـهٔ فيهما إلّا على أن التمسک بهم غير ضال، و لا دلالـهٔ فيهما على أن تقليـدهم أولى، كما لا دلالـهٔ فيهما على أن المتمسـک بغيرهم من التابعين للكتاب و السـنهٔ ليس على هـدى. و أقرب ما يتبين به أنه لا دلالهٔ فی ذلک على الأولويهٔ، إنّ الأولويهٔ لا تثبت بهذه الأحاديث إلّا إذا دلت على أنهم لا يخطئون أبـدا، و لا دلالـهٔ فيها على ذلک كما يشـهد به الواقع، لما مرّ أنهم قـد اختلفوا باعترافكم و نقلكم فی المسائل الأصوليـهٔ- و قد اعترفتم بأن الحق فی الأصول واحد، و إذا كان الحق واحدا- و هم قد اختلفوا اختلافا متناقضا- دل ذلک على تطرق الخطأ الاجتهادی إليهم قطعا و لا محيص لإنكاره، و كلّما تطرق إليهم كانوا كسائر المجتهـدين من الأمـهٔ، فلا أولويهٔ بهذه الأحاديث أصلا».

و قـد تقـدم سابقـا عن (الـدهلوی) نفسه قوله: «و الحاصل أن المراد بالعترهٔ إما جميع أهل بيت السـكنى، أو جميع بنی هاشم، أو جميع أولاـد فاطمـهٔ و علی، و على كل تقـدير فالتمسک المأمور به إمّا بكل منهم أو بكلّهم أو بالبعض المبهم أو بالبعض المعين. و الشـقوق كلها باطلهٔ.

أمـا الأول فلانه يسـتلزم التمسک بالنقيضـين فی الواقع، لاختلاف العترهٔ فيما بينهم فی أصول الـدين كما مرّ مفصـلا، و على الثانی يلغو الكلام، لأن التمسک بما أجمع عليه كلهم بحيث لا يشـذ عنه فرقـهٔ لا يجـدی نفعا، إذ البحث فی المسائل الخلافيـهٔ. و على الثالث يلزم تصويب الطرفين المتخـالفين، و يلزم على الاماميـهٔ تصويب الزيديـهٔ و الكيسانيـهٔ و بـالعكس. و على الرابع يلزم التجهيـل و التلبيس فی التبليغ، إذ البعض المراد غير مذكور فی الكلام، فيفضی إلى النزاع فی تعيينه كما

[۱] و قال الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۱۱) ما ملخصه: «الامام المجتهد الکبیر ولد سنهٔ ۱۰۲۵ و برع فی جمیع الفنون و انتفع به الناس و رحلوا الیه و أخذوا عنه فی کلّ فن حتی مات سنهٔ ۱۱۰۱».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۱

هو الواقع».

فظهر- إذن- أن ما ذکره من قبل النواصب هو من هفواته و هفوات أهل السنهٔ، و قد ذکرنا سابقا بطلانه بما لا مزید علیه، و نقول هنا باختصار: بما أن الأئمهٔ الاثنی عشر علیهم السّلام هم مصداق «أهل البیت» فی حدیث الثقلین و حدیث السفینهٔ، و هم متفقون فی أصول الدین و فروعه و غیر ذلک- فلا وجه لهذه الشقوق الباطلهٔ أبدا.

ثم إنّ هؤلاء علیهم السلام معصومون من الخطأ و مبرؤن من الزلل، و أن اجتماعهم علی عقیدهٔ واحدهٔ و مذهب واحد من أظهر الأمور، حتی اعترف بذلک جماعهٔ من علماء أهل السنهٔ، کالعلامهٔ السندی صاحب (دراسات اللبیب).

و إذ قد عرف «أهل البیت» بالتحقیق، و علم أنهم معصومون و متفقون فیما بینهم فی الأصول و الفروع، ظهر بطلان کلام (الدهلوی) الذی زعم أنه للنواصب، و لو تم ذلک للزم القدح فی الإسلام. قال بعض علمائنا الأعلام هذا المقام:

«أما ما ذکره هذا الناصبی عن النواصب، فإنه فی الحقیقهٔ قدح فی الإسلام، إذ بناء علیه یجوز للکفار أن یقولوا بوجود التناقض و الاختلاف فی آیات الکتاب، و ان التکلیف بالعمل بالمتناقضین محال، و أما أحدهما فإن کان معینا لزم الترجیح بلا مرجح- و أیضا فالوجوه المرجحهٔ مختلفهٔ کذلک، و حینئذ یتمسک کل بما یرجح عقیدته- و إن لم یکن معینا لزم تجویز الشرائع المتفاوتهٔ فی دین واحد.

و أیضا، فإن هذا التقریر الذی ارتکبه (الدهلوی) من قبل النواصب یبطل حدیث النجوم- الذی طالما اغتر به هو و أصحابه- إذ یمکن القول بأن الذی أمرت الامهٔ بالاقتداء به إما جمیع الأصحاب و إما بعضهم، فإن کان الأول لزم اجتماع النقیضین- للاختلاف الکثیر فیما بینهم- و إن کان الثانی فإما أن یکون معینا و إمّا أن یکون مبهما، فعلی الأول یلزم الترجیح بلا مرجح- علی أن حدیث الاقتداء معارض بأحادیث ارتداد الاصحاب علی الأعقاب، فیأتی هنا عین ما ذکره

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۲

(الدهلوی) هناک، و أیضا، فإن الشیعهٔ الذین یقتدون بأفضل الصحابهٔ غیر ملومین- و علی الثانی یلزم تجویز التناقضات».

فتلخص: بطلان مناقضات (الدهلوی) فی دلالهٔ حدیث السفینهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۳

تفنید کلام الدهلوی فی حاشیهٔ التحفهٔ ... ص: ۲۷۳

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۵

مناقشهٔ أخری ... ص: ۲۷۵

و قد نقل (الدهلوی) فی هذا المقام فی حاشیهٔ کتابه کلاما لبعض علماء طائفته هو أکثر سخافهٔ مما تقدم منه، فقال:

قال الملّا یعقوب الملتانی من علماء أهل السنهٔ: إن تشبیه أهل البیت بالسفینهٔ و الصحابهٔ بالنجوم یشیر إلی وجوب أخذ الشریعهٔ من الصحابهٔ و الطریقهٔ من أهل البیت، إذ یستحیل الخوض فی بحار الحقیقهٔ و المعرفهٔ من غیر إعمال قواعد الطریقهٔ و تطبیق تکالیف الشریعهٔ، کما یستحیل رکوب البحر من غیر الاهتداء بالنجوم، و السفینهٔ- و إن کانت تنجی من الغرق- إلّا أن الوصول إلی المقصود من دون ملاحظهٔ النجوم محال، کما أن ملاحظهٔ النجوم من غیر رکوب السفینهٔ لا أثر لها. و علیک بالتأمّل فی هذه النقطهٔ فإنها عمیقهٔ.

وجوه الجواب عن المناقشهٔ ... ص: ۲۷۵

(أقول):

و هذا الوجه- الذی ذکره الفخر الرازی عن بعض المذکّرین [۱]- موهون

---

[۱] جاء فی التفسیر الکبیر تحت آیهٔ المودهٔ «و الحاصل أن هذه الآیهٔ تدل علی وجوب حب آل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و حب أصحابه، و هذا المنصب لا یسلم الا علی قول أصحابنا أهل السنهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۶

و الجماعهٔ الذین جمعوا بین حب العترهٔ و الصحابهٔ، و

سمعت بعض المذکرین قال: انه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من رکب فیها نجا

و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، و نحن الآن فی بحر التکلیف و تضربنا أمواج الشبهات و الشهوات، و راکب البحر یحتاج إلی أمرین:

«أحدهما» السفینهٔ الخالیهٔ عن العیوب و الثقب.

و «الثانی» الکواکب الظاهرهٔ الطالعهٔ النیرهٔ، فإذا رکب تلک السفینهٔ و وقع نظره علی تلک الکواکب الظاهرهٔ کان رجاء السلامهٔ غالبا، فکذلک رکب أصحابنا أهل السنهٔ سفینهٔ حب آل محمد و وضعوا أبصارهم علی نجوم الصحابهٔ، فرجوا من اللّه تعالی أن یفوزوا بالسلامهٔ و السعادهٔ فی الدنیا و الآخرهٔ».

و من الغریب استحسان بعضهم هذا الکلام حتی نسبوه إلی الرازی، قال الطیبی فی (الکاشف):

«شبه الدنیا لما فیها من الکفر و الضلالات و البدع و الأهواء الزائغهٔ ببحر لجی یغشاه موج من فوقه موج من فوقه سحاب ظلمات بعضها فوق بعض، و قد أحاط بأکنافه و أطرافه الأرض کلها و لیس فیه خلاص و مناص الا تلک السفینهٔ و هی محبهٔ أهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ما أحسن انضمامه مع

قوله مثل أصحابی مثل النجوم من اقتدی بشیء منها اهتدی!

قال الامام فخر الدین الرازی فی تفسیره: نحن معاشر أهل السنهٔ بحمد اللّه رکبنا سفینهٔ محبهٔ أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و اهتدینا بنجم هدی أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و نرجو النجاهٔ من أهوال القیامهٔ و درکات الجحیم و الهدایهٔ الی ما یزلفنا الی درجات الجنان و النعیم المقیم».

و قال القاری فی (المرقاهٔ) فی شرح حدیث السفینهٔ نقلا عن الطیبی «شبه الدنیا بما فیها من الکفر و الضلالات و البدع و الجهالات و

الأهواء الزائغهٔ ببحر لجی یغشاه موج من فوقه من فوقه سحاب ظلمات بعضها فوق بعض، و قد أحاط بأكنافه و أطرافه الأرض كلها و لیس منه خلاص و لا مناص الا تلک السفینهٔ و هی محبهٔ أهل بیت الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و ما أحسن انضمامه مع قوله مثل أصحابی مثل النجوم من اقتدی بشیء منه (منها. ظ) اهتدی و نعم ما قال الامام فخر الدین الرازی فی تفسیره: نحن معاشر أهل السنهٔ بحمد اللّه ركبنا سفینهٔ محبهٔ أهل البیت و اهتدینا بنجم هدی أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فنرجو النجاهٔ من أهوال القیمهٔ و دركات الجحیم و الهدایهٔ الی ما یوجب درجات الجنان و النعیم المقیم. انتهی.

و توضیحه أن من لم یدخل السفینهٔ كالخوارج من الهالكین فی أول وهلهٔ، و من دخلها و لم یهتد بنجوم الصحابهٔ كالروافض ضل و وقع فی ظلمات لیس بخارج منها».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۷

بوجوه:

الوجه الأول: إن حدیث النجوم موضوع حسب اعتراف كبار أئمهٔ أهل السنّهٔ [۱].

الوجه الثانی: إن المراد من «الأصحاب» فی هذا الحدیث- لو صحّ- هم «أهل البیت» علیهم السلام، كما حقق ذلک فی (استقصاء الافحام) فیجب أخذ الشریعهٔ منهم كذلک.

الوجه الثالث: لو لم یكن المراد «أهل البیت» فلا ریب فی أن بعضهم من «الأصحاب»، فالاقتداء بهم یستلزم الهدایهٔ، و یجب أخذ الشریعهٔ و الطریقهٔ منهم معا.

الوجه الرابع: لما شمل حدیث النجوم علی فرض صحته أئمهٔ أهل البیت علیهم السلام، و كان حدیث السفینهٔ مختصا بهم- باعترافه- كانوا علیهم السلام أولی و أقدم من غیرهم، لجمعهم بین الفضیلتین اللتین أشار إلیهما.

الوجه الخامس: لقد دلّت الأدلهٔ الوافرهٔ من الكتاب و السنهٔ علی وجوب أخذ الشریعهٔ من أهل بیت العصمهٔ و الطهارهٔ.

الوجه السادس: دعوی دلالهٔ حدیث السفینهٔ علی الرجوع إلیهم علیهم السلام فی الطریقهٔ فحسب، تردها تصریحات كبار علمائهم، فإن من راجعها ظهر له حكمهم بوجوب الرجوع إلیهم علیهم السلام فی الشریعهٔ و الطریقهٔ معا.

الوجه السابع: لقد بلغت دلالهٔ حدیث السفینهٔ علی أخذ الشریعهٔ من أهل البیت علیهم السلام من الوضوح حدّا حتی اعترف بها نصر اللّه الكابلی صاحب (الصواقع) فقال بعده «و لا شک أن الفلاح منوط بولائهم و هدیهم و الهلاک بالتخلف عنهم، و من ثمهٔ كان الخلفاء و الصحابهٔ یرجعون إلی أفضلهم فیما أشكل

---

[۱]

حدیث «أصحابی كالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم»

موضوع باطل سندا و دلالهٔ باعتراف أعلام القوم من المتقدمین و المتأخرین. و قد فصلنا فیه الكلام فی قسم (حدیث الثقلین) حیث ذكره الدهلوی معارضا للحدیث المذكور، كما أنا بحثنا عنه فی رسالهٔ مفردهٔ مطبوعهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۸

علیهم من المسائل، و ذلک لأن ولاءهم واجب و هدیهم هدی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

الوجه الثامن: لقد اعترف (الدهلوی) نفسه بهذا المعنی إذ قال «و كذلک

حدیث مثل أهل بیتی فیكم مثل سفینهٔ نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق،

فإنه لا یدل إلّا علی الفلاح و الهدایهٔ الحاصلین من حبهم و الناشئین من اتّباعهم، و أن التخلف عن حبهم موجب للهلاک».

و قال فی حاشیهٔ (التحفهٔ) أیضا «... و هكذا الأمر فی الاتباع و الانقیاد، فإن أهل السنهٔ لا یخصون ذلک بطائفهٔ دون أخری، بل یروون

أحاديث جميعهم و يتمسكون بها كما تشهد بذلك كتبهم فى التفسير و الحديث و الفقه».

الوجه التاسع: ما ذكره الملتانى يستلزم تضليل أهل البيت عليهم السلام- و العياذ باللّه- و الصحابة جميعا، إذ من المعلوم أن أهل البيت عليهم السلام لم يأخذوا الشريعة من الأصحاب، كما أن الأصحاب لم يسلكوا طريق أهل البيت و لم يهتدوا بهداهم، بل كان أكثرهم قالين لهم منحرفين عنهم.

الوجه العاشر: كلامه يقتضى تضليل مذهب المتصوفة الذين يذهبون إلى وصول أوليائهم إلى أقصى مراتب الكمال و مدارج العرفان، مع مجانبتهم للشريعة و تركهم للواجبات الشرعية، بل و ارتكابهم للمحرّمات الإلهية ... كما لا يخفى على ناظر (لواقع الأنوار) و (نفحات الأنس) و غيرهما من كتب المتصوفين الأعلام، و قد ذكر شطر من أحوالهم فى كتاب (استقصاء الإفحام).

الوجه الحادى عشر: دعوى لزوم الاهتداء بالنجوم باطلة، لأن قوله تعالى وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِها فِی ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ [۱] صريح فى أن الاهتداء بها يكون فى ظلمات البر و البحر، و أما فى حال وضوح الطريق، و معرفة الربان به، و جريان السفينة بإذن اللّه، فلا حاجة إلى ذلك، لأن من شأن هذه

---

[۱] سورة الانعام: ۹۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۹

السفينة أن ترسو على شاطئ النجاة لا محالة، و أن تصل إلى هدفها المطلوب قطعا، و هذا ظاهر.

الوجه الثانى عشر: قوله: إن الوصول إلى المقصود من دون ملاحظة النجوم محال باطل كذلك، لما ذكرنا فى الوجه السابق، و نضيف هنا: إذا كان الهدف الأصلى من الركوب هو النجاة من الغرق، فإن مجرد الركوب كاف لحصول هذا الغرض، و لا حاجة إلى الاهتداء بالنجوم حينئذ أبدا، كما لا يخفى.

الوجه الثالث عشر: قوله كما أن ... اعتراف بالحق، إلّا أنّه يريد بهذا التأكيد على ورود حديث النجوم فى حق أسلافه، و قد بيّنا بطلان ذلك.

الوجه الرابع عشر: إن هذا الكلام واضح البطلان و الهوان، و لا ينطوى على فائدة، و لا يتضمن معنى وجيها، فلا وجه لأمره بالتأمل فيه.

من وجوه الشبه بين سفينة نوح و أهل البيت ... ص: ۲۷۹

اشارة

لقد شبّه النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أهل البيت بسفينة نوح عليه السلام لا بسفينة أخرى، و من المعلوم أن سفينة نوح لم تكن بحاجة إلى الاهتداء بالنجوم، فما ذكره الملتانى و (الدهلوى) باطل قطعا.

و يدل على استغناء سفينة نوح عن ذلك وجوه:

۱- الغرض من الركوب هو النجاة ... ص: ۲۷۹

لقد كان الغرض الأصلى من ركوب سفينة نوح عليه السلام هو النجاة من الهلاك و الغرق فى الطوفان الذى جاء قوم نوح، أى: إن اللّه تعالى قد ضمن النجاة لركّابها، و فى هذه الحالة يكفى مجرد الركوب فيها لأجل النجاة من الهلاك و الخلاص من الغرق، من غير

توقف علی الاهتداء بالنجوم.

و لقد کان هذا المعنی مقصودا للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حین

قال: من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۰

۲- وجود نوح فیها من أسباب النجاهٔ ... ص: ۲۸۰

و إن وجود نوح علیه السلام- و هو نبی معصوم و من أولی العزم- کان من أسباب نجاهٔ السفینهٔ و رکابها و اهتدائها إلی ساحل النجاهٔ، من دون حاجهٔ إلی شیء من الأسباب الظاهریهٔ.

۳- و اصنع الفلک بأعیننا ... ص: ۲۸۰

و إن السفینهٔ التی صنعت بید نوح علیه السلام و بعین الباری و وحیه لا- بدّ و أن تصل إلی هدفها المقصود، و إلی ساحل الأمان و النجاهٔ من الغرق و سائر الأخطار ... قال اللّه تعالی مخاطبا لنوح علیه السلام: وَ اصْنَعِ الْفُلْکَ بِأَعْیُنِنا وَ وَحْیِنا [۱].

۴- بسم اللّه مجریها ... ص: ۲۸۰

و لقد قال اللّه تعالی فی حق هذه السفینهٔ بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها [۲].

و قد ذکر المفسرون فی معنی هذه الآیهٔ: أن نوحا علیه السلام إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه، فرست، و إذا أراد أن تجری قال: بسم اللّه، فجرت:

قال الطبری: «حدثنا أبو کریب، قال ثنا جابر بن نوح، قال ثنا: أبو روق عن الضحاک فی قوله: ارْکَبُوا فِیها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها قال: إذا أراد أن ترسی قال بسم اللّه فرست، و إذا أراد أن تجری قال بسم اللّه فجرت» [۳].

و قال البغوی: «قال الضحاک: کان نوح إذ أراد أن تجری السفینهٔ قال بسم

---

[۱] سورهٔ هود: ۳۷.

[۲] سورهٔ هود: ۴۱.

[۳] تفسیر الطبری ۱۲/ ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۱

اللّه جرت، و إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه رست» [۱].

و قال الرازی: «قال ابن عباس: تجری بسم اللّه و قدرته، و ترسو بسم اللّه و قدرته و قیل: کان إذا أراد أن تجری بهم قال بسم اللّه مجریها فتجری، و إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه مرساها فترسو» [۲].

و قال النیسابوری: «یروی أن کان إذا أراد أن تجری قال بسم اللّه فجرت، و إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه فرست» [۳].

و قال علاء الدین الخازن البغدادی «یعنی بسم اللّه إجراؤها قال الضحاک:

کان نوح إذا أراد أن تجری السفینة قال: بسم اللّه فتجری، و کان إذا أراد أن ترسو یعنی تقف قال بسم اللّه فترسو أی تقف» [۴].

و قال السیوطی: «و أخرج ابن جریر عن الضحاک قال: کان إذا أراد أن ترسی قال بسم اللّه فأرست و إذا أراد أن تجری قال بسم اللّه فجرت» [۵].

۵ ...- تجری بأعیننا ... ص: ۲۸۱

و قال اللّه عز و جل فیها: وَ حَمَلْناهُ عَلی ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ تَجْرِی بِأَعْیُنِنا جَزاءً لِمَنْ کانَ کُفِرَ [۶].

قال الطبری: «و قوله: تجری بأعیننا، یقول جل ثناؤه تجری السفینة التی حملنا نوحا فیها بمرأی منا و منظر، و ذکر عن سفیان فی تأویل ذلک ما حدثنا ابن حمید قال: ثنا مهران عن سفیان فی قوله تجری بأعیننا یقول: بأمرنا» [۷].

---

[۱] تفسیر البغوی ۳/ ۱۹۰.

[۲] تفسیر الرازی ۱۷/ ۲۲۹.

[۳] تفسیر النیسابوری ۱۲/ ۲۸.

[۴] تفسیر الخازن ۳/ ۱۹۰.

[۵] الدر المنثور ۳/ ۳۳۳.

[۶] سورة القمر: ۱۴.

[۷] تفسیر الطبری ۲۷/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۲

و قال الثعلبی: «قوله عز و جل تجری بأعیننا، أی بمرأی منا. مقاتل بن حیان: بحفظنا، و منه قول الناس للمودع: عین اللّه علیک. مقاتل بن سلیمان:

لوحینا. سفیان: بأمرنا» [۱].

و قال البغوی: «تجری بأعیننا أی بمرأی منا. و قال مقاتل بن حیان:

بحفظنا و منه قولهم للمودع: عین اللّه علیک، و قال سفیان بأمرنا» [۲].

و قال الخازن البغدادی: «تجری یعنی السفینة بأعیننا یعنی بمرأی منا، و قیل: بحفظنا، و قیل بأمرنا» [۳].

و قال ابن کثیر الشامی: «و قوله: تجری بأعیننا أی بأمرنا بمرأی منا و تحت حفظنا و کلائتنا» [۴].

۶- وحی اللّه إلی السفینة ... ص: ۲۸۲

و لقد کانت السفینة تجری بوحی من اللّه تعالی إلیها، و کانت تحدّث نوحا فی مسیرتها و طوافها فی الأرض، قال محمد بن عبد اللّه الکسائی:

«و قال: و أوحی اللّه إلی السفینة أن تطوف أقطار الأرض. فعند ذلک أطبق نوح أبوابها. و جعل یتلو صحف شیث و إدریس، و کانوا لا- یعرفون اللیل و النهار فی السفینة إلّا بخردة بیضاء کانت مرکبة فی السفینة إذا نقص ضوءها علموا أنه لیل، و إذا زاد ضوءها علموا أنه نهار، و کان الدیک یصقع عند الصباح فیعلمون أنّه قد طلع الفجر.

قال وهب: إذا صقع الدیک یقول: سبحان الملک القدوس، سبحان من أذهب اللیل و جاء بالنهار، یا نوح الصلاة یرحمک اللّه.

---

[۱] الکشف و البیان- مخطوط.

[۲] تفسیر البغوی ۳/ ۱۸۸.

[۳] تفسیر الخازن ۳/ ۱۸۸.

[۴] تفسیر ابن کثیر ۴/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۳

قال: و الدنیا کلها أطبقت بالماء و لا- یری فیها جبل و لا حجر و لا شجر، و کان الماء قد علا أعلی الجبال أربعین ذراعا، و سارت السفینة حتی وقعت ببیت المقدس ثم وقفت و قالت: یا نوح هذا البیت المقدس الذی یسکنه الأنبیاء من ولدک علیهم السلام. ثم کرّت راجعة حتی صارت موضع الکعبة، و طافت سبعا، و نطقت بالتلبیة فلبّی نوح و من معه فی السفینة، و کانت لا تقف فی موضع إلّا تنادیه و تقول: یا نوح هذه بقعة کذا، و هذا جبل کذا و کذا، حتی طافت بنوح الشرق و الغرب، ثم کرّت راجعة إلی دیار قومه و قالت: یا نوح یا نبی اللّه، ألا تسمع صلصلة السلاسل فی أعناق قومک مِمَّا خَطِیئاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً فَلَمْ یَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصاراً [۱].

قال: «و لم تزل السفینة کذا ستة أشهر أوّلها رجب و آخرها ذی الحجة» [۲].

۷- لولا أهل البیت ما سارت ... ص: ۲۸۳

و لقد کان أهل بیت نبیّنا علیه و علیهم الصلاة و السلام السبب الحقیقی لحرکة سفینة نوح و نجاة أهلها من الغرق و الهلاک، کما جاء فی حدیث رواه الحافظ محب الدین محمد بن محمود بن النجار البغدادی

المترجم له ببالغ الثناء و التعظیم فی تذکرة الحفاظ ۴/ ۲۱۲ و العبر ۵/ ۱۸۰ و فوات الوفیات ۲/ ۵۲۲ و الوافی بالوفیات ۵/ ۹ و مرآة الجنان ۴/ ۱۱۱ و طبقات السبکی ۵/ ۴۱ و طبقات الأسنوی ۲/ ۵۰۲

---

[۱] سورة نوح: ۲۵.

[۲] قصص الأنبیاء للکسائی- مخطوط، و محمد بن عبد اللّه الکسائی من علماء القرن الخامس الهجری و کتاب «بدء الدنیا و قصص الأنبیاء لمحمد بن عبد اللّه الکسائی منه نسخة فی دار الکتب الظاهریة بدمشق أولها: هذا کتاب فیه قصص الأنبیاء ... قال الامام محمد بن عبد اللّه الکسائی: هذا کتاب جمعته فی خلق السموات و الأرض و خلق الجن و الانس و أحوال الأنبیاء علی قدر ما وقع لی من أخبارهم و اتصل لی من ابتدائهم و اجتهدت و تخیرت ما اقترب منها و ألقیت ما بعد » ... انظر فهرس مخطوطات دار الکتب الظاهریة التاریخ و ملحقاته ۱۲۳ فما فی کشف الظنون من نسبته الی علی بن حمزة الکسائی المشهور سهو.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۴

و غیرها

بترجمة الحسن بن أحمد المحمدی بسنده:

«عن أنس بن مالک عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: لما أراد اللّه عز و جل أن یهلک قوم نوح علیه السلام أوحی اللّه إلیه أن شق ألواح الساج، فلما شقّها لم یدر ما صنع، فهبط جبرائیل علیه السلام فأراه هیئة السفینة و معه تابوت فیه مائة ألف مسمار و تسعة و

عشرون ألف مسمار، فسمر المسامير كلّها فى السفينة إلى أن بقيت خمسة مسامير، فضرب بيده الى مسمار منها فأشرق فى يده و أضاء كما يضيء الكوكب الدرى فى أفق السماء، فتحير من ذلك نوح فأطلق اللّه ذلك المسمار بلسان طلق ذلق فقال: أنا على اسم خير الأنبياء محمد بن عبد اللّه، فهبط جبرائيل فقال له: يا جبرائيل ما هذا المسمار الذى ما رأيت مثله، قال: هذا بسم خير الأولين و الآخرين محمد بن عبد اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أسمره فى أولها على جانب السفينة الأيمن، ثم ضرب بيده على مسمار ثان فأشرق و أنار، فقال نوح عليه السلام و ما هذا المسمار؟ قال: مسمار أخيه و ابن عمه على بن أبى طالب فأسمره على جانب السفينة اليسار فى أولها، ثم ضرب بيده إلى مسمار ثالث فزهر و أشرق و أنار فقال له جبرائيل عليه السلام: هذا مسمار فاطمة عليها السلام فأسمره إلى جانب مسمار أبيها صلّى اللّه عليه و سلّم، ثمّ ضرب بيده إلى مسمار رابع فزهر و أنار فقال له: هذا مسمار الحسن فأسمره إلى جانب مسمار أبيه، ثم ضرب بيده إلى مسمار خامس فأشرق و أنار و بكى و أظهر النداوة فقال: يا جبرائيل ما هذه النداوة؟ فقال: هذا مسمار الحسين بن على سيد الشهداء فأسمره إلى جانب مسمار أخيه.

ثم قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال اللّه تعالى: وَ حَمَلْناهُ عَلى ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: الألواح خشب السفينة و نحن الدسر و لولانا ما سارت السفينة بأهلها» [۱]

---

[۱] ذيل تاريخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۵

فهذه من خصائص سفينة نوح، و هل هى بحاجة إلى الاهتداء بالنجوم؟! كلّا و اللّه ... و مثل أهل البيت مثل سفينة نوح...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۷

النظر فى كلام آخر للدهلوى ... ص: ۲۸۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۹

و لقد حاول (الدهلوى) أن يصرف- بأسلوب خدّاع- حديث السفينة عن مفاده الحقيقى و معناه الواقعى، فقال فى تفسيره (فتح العزيز) تبعا للشيخ يعقوب الملتانى:

حَمَلْناكُمْ فِي الْجارِيَةِ أى حملناكم فى السفينة الجارية على ماء الطوفان و لم تغرق، و بالرغم من اشتراك الجميع فى العذاب فقد حفظناكم إذ كنتم فى أصلاب المؤمنين، و لقد جرت سفينتكم على مادة العذاب تلك- و هى ماء الطوفان- بسلام، كما يجرى المؤمنون من على الصراط المنصوب على جهنم يوم القيامة لِنَجْعَلَها لَكُمْ تَذْكِرَةً و هذا من فوائد ذلك، أى: لنجعل السفينة لكم تذكرة، فتصنعونها من الألواح الخشبية و تنتقلون بها من بلد إلى آخر، و تركبون فيها متى خفتم من الغرق، و يظهر لكم بالتأمل فى ذلك أن الخلاص من ثقل الذنوب- التى تغرق صاحبها و ترميه إلى قعر الهاوية- لا يمكن إلّا عن طريق التوسل بالأشخاص الذين وصلوا إلى مرتبة أصبحوا بها ظرف ألطف اللطفاء، نظير الظرف الخشبى الذى يملؤه الهواء اللطيف، فلا بدّ من السعى- كيفما كان- حتى نجعل أنفسنا فى هذه الظروف لتشملنا بركة ذاك اللطيف- و هو مظروفها- و نتخلّص من ثقل الذنوب على أثر الاتحاد بين الظرف و اللطيف المظروف.

و لما كانت الظروف اللطيفة نادرة الوجود فى كلّ عصر، فلا بدّ من الطلب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۰

الحثیث لها و الفحص عنها ثم متابعتها و الانقیاد لها بجمیع الجوارح و الأرکان، و تلک الظروف فی هذه الأمهٔ هم أهل بیت المصطفی علیهم السلام، فمن أحبهم و اتبعهم أحبوه بقلوبهم المنورهٔ العامرهٔ بنور اللّه جل اسمه، و إذا کان کذلک حصل النجاهٔ من الذنوب... و من هنا جاء فی

الحدیث: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و وجه تخصیصهم بهذه المرتبهٔ و الفضیلهٔ هو: إن سفینهٔ نوح کانت الصورهٔ العملیهٔ لکمال نوح علیه السلام، و کان أهل البیت علیهم السلام الصورهٔ العملیهٔ لکمال خاتم المرسلین صلّی اللّه علیه و سلّم من قبل اللّه تعالی و هی عبارهٔ عن الطریقهٔ، إذ لا یتصور وجودها فی أحد إلّا إذا ناسبه فی القوی الروحیهٔ: فی العصمهٔ و الحفظ و الفتوهٔ و السماحهٔ، و هذه المناسبهٔ لا تحصل إلّا مع علاقهٔ الأصلیهٔ و الفرعیهٔ وجههٔ الولادهٔ منه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلذا جعل هذا الکمال- مع جمیع شعبه و فروعه- فیهم، و هذا معنی الامامهٔ التی یوصی بها الواحد منهم إلی الآخر عند وفاته، و هذا سر انتهاء سلاسل أولیاء الامهٔ إلیهم، و أن من تمسک بحبل اللّه، یرجع إلیهم لا محالهٔ و یرکب سفینتهم.

و هذا بخلاف الکمال العلمی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنّه قد تجلی غالبا فی أصحابه الکرام، إذ من اللازم و الضروری- لانطباع ذلک الکمال- هو ملازمهٔ التلمیذ لاستاذه الزمن الطویل، و تفطنه لخصائصه و تعلمه لأسالیبه فی حل المشکلات و استخراج المجهولات، و لذا

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

و بما أن قطع بحر الحقیقهٔ لا یکون إلّا بجناحی العلم و العمل، فإنّ من الضروری للمسلم أن یتمسک بهما معا، کما أن قطع البحر لا یمکن من دون رکوب السفینهٔ مع ملاحظهٔ النجوم لیهتدی بها فی سیره، و لذا قال وَ تَعِیَها أی:

و تعی قصهٔ السفینهٔ و نجاهٔ المؤمنین بها من الغرق أُذُنٌ واعِیَهٌ: و فی

الحدیث: أنه لما نزلت هذه الآیهٔ قال صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی کرم اللّه وجهه: سألت اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۱

أن یجعلها أذنک یا علی

، و من أجل هذا کانت هذه المرتبهٔ و هذا الشرف خاصا بأمیر المؤمنین، إذ لا یتصور أن یکون أهل البیت سفینهٔ النجاهٔ إلّا بواسطهٔ علی، و ذلک لأن أهل بیته- المؤهلین للامامهٔ- کانوا صغارا حینذاک، و کان إحالهٔ تربیتهم إلی غیره منافیا لشأنه و کماله، فلا جرم کان من الضروری جعل أمیر المؤمنین سببا للنجاهٔ و الخلاص من الذنوب و أن یکون إماما للناس، و مصدرا لکمالات النبی صلّی اللّه علیه و سلّم العملیهٔ، کی ینقلها هو بدوره بحکم الابوهٔ إلی أولاده، و لکی تبقی هذه السلسلهٔ إلی یوم القیامهٔ، و لهذا فقد خاطب أمیر المؤمنین ب «یعسوب المؤمنین».

هذا، بالاضافهٔ إلی أن الأمیر تربی فی حجر النبی علیه السلام ثم صار صهره و شارکه فی کلّ الأمور حتی کأنّه ابنه صلّی اللّه علیه و سلّم، و حصلت له- بفضل ذلک- مناسبهٔ کلیهٔ معه صلّی اللّه علیه و سلّم فی قواه الروحیهٔ، فأصبح الظل و الصورهٔ لکمالاته العملیهٔ التی هی عبارهٔ عن الولایهٔ و الطریقهٔ، و هکذا تضاعف- بفضل دعائه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حقه- استعداده و بلغ الکمال، کما تظهر آثاره فی ظواهر الأولیاء و بواطنهم فی کلّ طریقهٔ و سلسلهٔ، و الحمد للّه».

الرد علی هذا الکلام ... ص: ۲۹۱

(أقول):

و هذا الكلام فيه الحق و الباطل و نحن نوضح ذلك فی ما یلی:

۱- قوله: إن الخلاص من ثقل الذنوب ... مدح لأهل البیت علیهم السلام و هو فی نفس الوقت ذم لغیرهم، لأنه یفهم عدم وجود من بلغ هذه المرتبة السامیة فی صحابة الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۲- قوله: فلا بدّ من السعی ... فیه تنقیص و ذم الأصحاب الذین لم یكونوا بصدد ذلك فی وقت الأوقات، بل كانوا علی العكس منه كما یشهد بذلك تاریخهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۲

۳- قوله: و نتخلص من ثقل الذنوب علی أثر الاتحاد ... فیه: إن الاتحاد بهذا المعنی مردود لدی المحققین من أهل العرفان، لأن دعوی هذا الاتحاد- و لو مجازا- لا تخلو- عندهم- من الجسارة و سوء الأدب...

۴- لقد اعترف بأن: هذه الظروف نادرة الوجود فی كل عصر ... و هذا یدل- بالنظر الدقیق- علی حقیة مذهب الامامیة، لأن مراد (الدهلوی) من «الظروف» هم الذوات المقدسة من «أهل البیت» و هم الأئمة «الاثنا عشر» الذین تعتقد الامامیة- بالاتفاق- بعصمتهم و طهارتهم.

فدعوی (الدهلوی) شمول «أهل البیت» لغیر «الاثنی عشر» و مناقشته دلالة «حدیث الثقلین» و «حدیث السفینة» من هذه الجهة باطلة من كلامه فی هذا المقام.

۵- قوله: فلا بدّ من الطلب الحثیث لها ... فیه طعن فی الذین تركوا هذا الأمر، بل فعلوا بهم من القتل و الظلم و التشرید، فویل لهم و لأتباعهم..

۶- لقد اعترف بأن: تلك الظروف فی هذه الأمة هم أهل البیت...

و هذا یقتضی أنهم علیهم السلام أفضل من غیرهم، و أولی بالاتباع و الانقیاد لهم من سواهم، و بهذا تسقط مقالات (الدهلوی) و والده و غیرهما فی تفضیل غیرهم علیهم.

۷- ما ذكره فی وجه تخصیصهم بهذه المرتبة ... كلمة حق یراد بها باطل، لأنهم علیهم السلام ورثوا جمیع كمالات أبیهم- العملیة و العلمیة- و لا كلام للمحققین فی أنهم مصادر الشریعة و أئمة الأمة، و من أراد التفصیل فعلیه بمراجعة (جواهر العقدین) و (ذخیرة المآل).

۸- ذكر (الدهلوی) أنه لا یتصور وجود الصورة العملیة فی أحد إلّا إذا ناسب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی القوی الروحیة: العصمة و الحفظ و الفتوة و السماحة، و لا تتحقق هذه المناسبة إلّا عند وجود علاقة الفرعیة، و من المعلوم أن ذلك كلّه لم یوجد إلّا فی أهل البیت علیهم السلام. و أما مشایخ القوم فقد كانوا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۳

بمعزل من هذه الخصائص، بل لا یتصور وجودها فیهم فضلا عن تحققها لدیهم، و علی هذا الأساس أیضا تثبت إمامة أهل البیت و خلافتهم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، دون أولئك الذین لم یكن لهم نصیب من كمالات الرسول و خصائصه الروحیة.

۹- ذكر: أن الكمال العملی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بجمیع شعبه و فروعه- انتقل إلی أهل البیت و كانوا هم أهله، و هذا معنی الامامة التی كان الواحد منهم یوصی بها إلی الآخر عند وفاته.

و هذا الكلام- و إن كان یثبت أفضلیة أهل البیت علیهم السلام من هذه الناحیة- تمهید منه لتقدیم غیرهم علیهم فی الناحیة العلمیة، و هی دعوی باطلة مردودة بوجوه لا تحصی، لأن أعلمیتهم من غیرهم أمر مقطوع به، و لو أردنا جمع الآیات و الروایات الدالة علی ذلك، ثم استقصاء القضایا التی رجع الخلفاء و غیرهم إلیهم لصارت كتابا ضخما، و قد ذكرنا طرفا وافیا منها فی مجلد حدیث «أنا

مدینة العلم و علی بابها» فلیراجع.

ثم إنه حمل الامامة، علی المعنی المصطلح علیه لدی «الصوفیة» و هذا باطل أیضا، بل المراد من «الامامة» - کما ذکر علماء أهل الحق، و أوضحناه فی مجلّد حدیث الثقلین و حدیث السفینة- هو معناها المعروف الشائع، و هو «الخلافة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی جمیع الشئون»، کما أنّا أبطلنا فی قسم «حدیث التشبیه» دعوی انحصارها فی «القطبیة و الإرشاد».

۱۰- قوله: و هذا سر انتهاء سلاسل أولیاء الأمة إلیهم ... طعن صریح فی ظالمی أهل البیت علیهم السلام و غاصبی حقوقهم، و ردّ علی من جحد هذه الفضیلة کابن تیمیة فی (منهاج السنة) و والد (الدهلوی) فی کتابیه (قرة العینین) و (إزالة الخفاء) و قد أوردنا کلماتهم فی قسم «حدیث التشبیه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۴

رجوع کبار الصحابة إلی علی فی المعضلات ... ص: ۲۹۴

۱۱- قوله: و هذا بخلاف الکمال العلمی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ... باطل، و یشهد ببطلانه کلّ مصنف، بل لا نسبة علوم أهل البیت علیهم السلام و علوم الصحابة إلا کنسبة الذرة إلی عین الشمس و القطرة إلی البحر المحیط، و کیف لا یکون کذلک؟! و هم أبواب علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مراجع الأصحاب و غیرهم فی جمیع العلوم، و قد أمروا بالأخذ منهم و الانقیاد لأوامرهم و نواهیهم:

قال الشافعی فی حق أمیر المؤمنین- فیما نقل عنه الفخر الرازی فی مناقبه:

«و أکثر ما أخذ عنه فی زمان عمر و عثمان، لأنهما کانا یسألانه و یرجعان إلی قوله، و کان علی کرّم اللّه وجهه خص بعلم القرآن و الفقه، لأن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم دعا له و أمره أن یفتی بین الناس، و کانت قضایاه ترفع إلی النبی فیمضیها».

و قال النووی: «و سؤال کبار الصحابة و رجوعهم إلی فتاواه و أقواله فی المواطن الکثیرة و المسائل المعضلات أیضا مشهور» [۱].

و قال الکرمانی: «و سؤال کبار الصحابة و رجوعهم إلی فتاواه و أقواله فی المسائل المعضلات أیضا مشهور» [۲].

و قال ابن روزبهان: «رجوع الصحابة إلیه فی الفتوی غیر بعید، لأنه کان من مفتی الصحابة، و الرجوع إلی المفتی من شأن المستفتین، و أن رجوع عمر إلیه کرجوع الأئمة و ولاة العدل إلی علماء الأمة» [۳] و قال القاری: «و المعضلات التی سأله کبار الصحابة و رجعوا إلی فتواه فیها

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۶.

[۲] الکواکب الدراری فی شرح البخاری ۲/ ۱۰۹.

[۳] إبطال الباطل لابن روزبهان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۵

فضائل کثیرة شهیرة، تحقق

قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و

قوله علیه السلام، أقضاکم علی» [۱].

و قال الحنفی: «قوله «عیبة علمی» أی: وعاء علمی الحافظ له، فإنه باب مدینة العلم، و لذا کانت الصحابة تحتاج إلیه فی فکّ

المشکلات» [۲].

و قال العجیلی: «و لم یکن یسأل منهم واحدا، و کلهم یسأله مسترشدا، و ما ذلک إلّا لخمود نار السؤال تحت نور الاطلاع» [۳].

و فوق هذا کله: فقد أنطق الحق نصر اللّه الکابلی فقال فی (الصواقع):

«و لا شک أن الفلاح منوط بولائهم و هدیهم و الهلاک بالتخلّف عنهم، و من ثمة کان الخلفاء و الصحابة یرجعون إلی أفضلهم فیما أشکل علیهم من المسائل، و ذلک لأن ولاءهم واجب و هدیهم هدی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

و من أراد المزید من هذه الکلمات فعلیه بمراجعة قسم حدیث (مدینة العلم) من کتابنا.

هذا، و من العجیب: استدلال (الدهلوی) لدعوی تجلی علوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الصحابة بملازمتهم له و تفطنهم و تعلمهم، و الحال أن هذه الأوصاف کلها کانت مجموعة لدی أهل البیت علیهم السلام و الأصحاب بعیدون عنها غایة البعد، و الشواهد علی جهلهم بالقضایا و الأحکام کثیرة جدا، و قد ذکر طرف منها فی (تشیید المطاعن) و مجلّد حدیث (مدینة العلم).

کلمات فی حدیث النجوم ... ص: ۲۹۵

۱۲- استشهاد (الدهلوی) بحدیث النجوم لاثبات مرامه واضح البطلان، فإن هذا الحدیث من الأحادیث الموضوعة الباطلة لدی الحفاظ

---

[۱] شرح الفقه الأکبر ۱۱۳.

[۲] حاشیة الجامع الصغیر.

[۳] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۶

الأعیان، کما تقدم بالتفصیل فی مجلّد حدیث الثقلین، و إلیک بعض کلماتهم فیه:

قال السبکی: «و هذا حدیث قال فیه أحمد: لا یصح، ثم إنه منقطع » [... ۱].

و قال الشاطبی ...: « إنه مطعون فی سنده » [... ۲].

و قال ابن أمیر الحاج ...: « له طرق بألفاظ مختلفة و لم یصح منها شی » [... ۳].

و قال ابن حزم ما ملخّصه: «و أما الحدیث المذکور فباطل مکذوب من تولید أهل الفسق لوجوه ضروریة: أحدها: إنه لم یصح من طریق [النقل و الثانی: أنه صلّی اللّه علیه و سلّم لم یجز أن یأمر بها نهی عنه، و هو علیه السلام قد أخبر أن أبا بکر قد أخطأ فی تفسیر فسّره، و کذب عمر فی تأویل تأوّله فی الهجرة ... فمن المحال الممتنع الذی لا یجوز البتّة أن یکون علیه السلام یأمر باتباع ما قد أخبر أنه خطأ، فیکون حینئذ أمر بالخطإ، تعالی اللّه عن ذلک، و حاشا له علیه السلام من هذه الصفة ... و الثالث: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یقول الباطل بل قوله الحق، و تشبیه المشبّه للمصیبین بالنجوم تشبیه فاسد و کذب ظاهر، لأنه من أراد جهة مطلع الجدی فأم جهة مطلع السرطان لم یهتد بل قد ضل ضلالا بعیدا و أخطأ خطأ فاحشا و خسر خسرانا مبینا، و لیس کلّ النجوم یهتدی بها فی کل طریق. فبطل التشبیه المذکور، و وضح کذب ذلک الحدیث و سقوطه وضوحا ضروریا» [۴].

و قال أیضا: «و أما

الروایة أصحابی کالنجوم

فروایة ساقطة » [... ۵].

---

[۱] الابهاج فی شرح المنهاج ۲/ ۳۶۸.

[۲] الموافقات ۴/ ۸۰.

[۳] التقریر و التحبیر ۳/ ۳۱۲.

[۴] الاحکام فی أصول الاحکام ۵/ ۶۴– ۶۵.

[۵] المصدر نفسه ۶/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۷

۱۳– قوله: و بما أن قطع بحر الحقیقة ... مبنی علی ما ذکره سابقا، و قد ثبت مما تقدم أن أهل البیت علیهم السلام قد حازوا الکمالات العلمیة و العملیة معا، فما ذکره مبنی و بناء باطل.

الأذن الواعیة: علی علیه السلام ... ص: ۲۹۷

۱۴– لقد اعترف (الدهلوی) بأن «الأذن الواعیة» فی الآیة الکریمة [۱] هو «أمیر المؤمنین علیه السلام» و قد صرّح بهذا کبار علماء أهل السنة أیضا [۲]. و هو دلیل واضح علی أعلمیته علیه الصلاة و السلام، فمن العجیب تقدیمه غیره علیه من الناحیة العلمیة، و الأعجب من ذلک: نفی خلافته علیه السلام عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، لأن الأعلمیة تستلزمها کما هو واضح.

۱۵– لم یکن کون «أهل البیت» سفینة النجاة متوقفا علی کون «علی» علیه السلام «الأذن الواعیة» کما یدعی (الدهلوی) فی قوله: من أجل هذا...

بل لما کان علی علیه السلام المصداق الأتم لقوله تعالی: قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ [۳] و کان باب مدینة علم الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم استحق أن یکون «الأذن الواعیة».

۱۶– و لما کان علیه السلام سبب نجاة «سفینة نوح» – کما تقدم فی حدیث عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم– و کان مثله کمثل تلک السفینة فی إنجاء الأمة من الهلاک، کان ذکره علیه السلام– بهذا الصفة– فی القرآن الکریم بعد بیان قصة سفینة نوح علیه السلام أولی و أحری.

و أما أهل البیت علیهم السلام فإن کلّ واحد منهم بالاستقلال مثل کمثل سفینة نوح، و کانوا بأجمعهم– سواء کانوا کبارا أم صغارا– کمثل سفینة نوح علی

---

[۱] سورة الحاقة– ۱۲.

[۲] أنظر: الدر المنثور فی تفسیر الآیة، و کنز العمال ۳/ ۳۹۸ و غیرهما.

[۳] سورة الرعد– ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۸

عهد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و ذلک ظاهر کل الظهور، و لکن من لم یجعل اللّه له نورا فما له من نور.

تنبیهات علی مقاصد الدهلوی و مزاعمه ... ص: ۲۹۸

۱۷– قوله: و ذلک لأن أهل بیته– المؤهلین للامامة– کانوا صغارا حینذاک ... یشتمل علی مکاید نشیر إلیها:

(۱) حصر إمامة أهل البيت بالامامة فى الطريقة ظلم صريح.

(۲) كون الحسنين عليهما السلام مؤهلين للامامة بالأصالة، و كون على عليه السلام أماما بالجعل نفاق عجيب.

(۳) دعوى عدم أهلية الحسنين عليهما السلام للامامة فى الطريقة فى العهد النبوى و خلّوهما من الكمال العملى بسبب الصغر، نصب صريح.

(۴) دعوى جهلهما فى العهد النبوى بعلم قواعد النجاة من الذنوب، نصب صريح كذلك.

(۵) الاعتراف بأن إحالة تربيتهما إلى غيره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان ينافى مقامه، ثم الاعتقاد بصحة خلافة الثلاثة و كونهما من رعاياهم- كما هو مقتضى مذهبهم- غى و ضلال، إذ كما أن تلك الإحالة كانت تنافى شأن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فإن كون الحسنين عليهما السلام تحت حكومة أولئك ينافيه بالأولوية القطعيّة، فثبت بطلان خلافة الجماعة.

(۶) لم يكن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ملقيا قواعد النجاة من الذنوب إلى أمير المؤمنين عليه السلام و ناصبا إياه للامامة فى الطريقة فحسب كما يزعم (الدهلوى)، بل إنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم علّمه جميع علومه كما فى مجلّد (حديث مدينة العلم) و هكذا قد فوض إليه الامامة الكبرى و الزعامة العظمى من بعده، و قد أتم الحجة على الأمة فى ذلك مرارا عديدة و فى مواطن كثيرة، فهو عليه السلام المرآة العاكسة لجميع كمالات الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم العلمية

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۹

و العملية، و فضائله الذاتية و الكسبية، و أوضح الأدلة على ذلك قوله تعالى:

...وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ [... ۱]. و

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «أنت منى و أنا منك»

و اللّه العاصم.

(۷) قوله: كى ينقلها ... دليل جهله و عدم معرفته بمراتب أهل البيت عموما و على و الحسنين عليهما السلام خصوصا، إذ أنهم يملكون جميع الكمالات التى كانت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حتى فى صغرهم، على أن للحسنين عليهما السلام امتيازا خاصا فى هذا المضمار، و قد برهن عليه فى كتاب (تشييد المطاعن) فمن شاء فليرجع إليه.

لقد كانا حائزين لجميع الكمالات فى حياة أمير المؤمنين عليه السلام، لكن عليا كان الامام حينذاك بسبب أفضليته منهما من وجوه عديدة، و من هنا جاء فى

الحديث- فيما رواه ابن ماجة فى (السنن) عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال: «الحسن و الحسين سيدا شباب أهل الجنة و أبوهما خير منهما»

، و

فى حديث آخر ذكره البدخشى عن الحافظ ابن الأخضر صاحب (معالم العترة): «هما فاضلان فى الدنيا و فاضلان فى الآخرة و أبوهما خير منهما» [۲].

بل إمامتهما ثابتة على عهد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من هنا

قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «الحسن و الحسين إمامان قاما أو قعدا» رواه المولوى صديق حسن خان القنوجى [۳]

. و

قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم للحسين عليه السلام: «أنت إمام ابن إمام أخو امام» رواه الشيخ البلخى [۴].

كما ثبت إمامتهما من الأحاديث الواردة فى شأن الاثنى عشر عليهم السلام، و قد تقدم بعضها و يأتى طرف منها فى الأجزاء الآتية إن شاء اللّه تعالى.

[۱] سورة آل عمران: ۶۱.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] السراج الوهاج فی شرح صحیح مسلم.

[۴] ینابیع المودة ص ۴۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۰

(۸) لم یکن ما نقله أمیر المؤمنین علیه السلام إلیهما بحکم الأبوة کما یقول (الدهلوی)، بل کان بحکم النبوة، أی: بأمر من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

(۹) و لم یکن ذلک بقصد بقاء السلسلة، بل إنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أراد بقاء کمالاته العلمیة و العملیة فی أهل بیته المعصومین إلی یوم القیامة، کما هو مفاد حدیث الثقلین و حدیث السفینة و غیرهما.

(۱۰) لم یقصد (الدهلوی) من هذا الکلام الطویل إلّا صرف دلالة حدیث السفینة علی الامامة المطلقة و الخلافة العامة إلی الامامة فی الطریقة و الولایة، و لکن، لا یحیق المکر السّیء إلّا بأهله.

۱۸- اعتراف (الدهلوی) بمخاطبة النبی لعلی علیهما السلام ب «یعسوب المؤمنین» یؤید صحة اعتقاد أهل الحق، و الحمد للّه.

۱۹- اعترافه بأنه: تربی فی حجر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ... دلیل أیضا علی أفضلیته و إمامته، لکن (الدهلوی) یقصد به معنی آخر و هو: جعل علی علیه السلام من مصادیق «أبنائنا» دون «أنفسنا» فی آیة المباهلة کما صرح بذلک فی کتابه (التحفة) فی الجواب عن الاستدلال بها، و لکن ذلک واضح البطلان، و یشهد ببطلانه کلمات العلماء الأعیان، و قد تبیّن ذلک فی (المنهج الأول) من الکتاب.

۲۰- اعترافه بأن علیا علیه السلام ناسب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی القوی الروحیة و الصفات الإلهیة ... یستلزم الطعن فی من تقدم علیه فی الامامة و الخلافة ... کما لا یخفی.

و الخلاصة: لقد ظهر أن (الدهلوی) لا یقصد من هذا الکلام الطویل إلّا إنکار فضل أهل البیت علیهم السلام، و تقدیم غیرهم علیهم بأسالیب خداعة و تزویرات مکشوفة یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۱

من أحادیث تشبیه أهل البیت بالنّجوم ... ص: ۳۰۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۳

و العجب من (الدهلوی) یستشهد

بحدیث «أصحابی کالنجوم»

فی مقابلة «حدیث السفینة» مع أنه حدیث باطل موضوع حسب تصریحات کبار حفاظ طائفته، و لا یلتفت إلی الأحادیث الکثیرة التی رواها أصحابه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فیها تشبیه أهل البیت بالنجوم، و فرض اقتداء الأمة بهم، و لما کانت هذه الأحادیث کثیرة مستفیضة نذکر بعضها فی هذا المقام، و نرجی ذکر بعضها إلی المواضع المناسبة الآتیة إن شاء اللّه تعالی.

(۱) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أهل بیتی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم ... ص: ۳۰۳

و هو من أحادیث نسخهٔ (نبیط بن شریط الأشجعی الصحابی) التی رواها شیوخ أهل السنهٔ بأسانید عالیهٔ کما ستعرف عن قریب، و من العجیب وصف الفتنی و الشوکانی إیاه بالکذب، قال الأول: «

أهل بیتی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

. من نسخهٔ نبیط الکذاب» [۱].

---

[۱] تذکرهٔ الموضوعات/ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۴

و قال الشوکانی: «

حدیث أهل بیتی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

: قال فی المختصر: هو من نسخهٔ نبیط الکذاب» [۱].

و هذا لا یستقیم علی مذهب أهل السنهٔ الذین یبالغون فی تعدیل الصحابهٔ و توثیقهم، مع أن الرجل من الصحابهٔ قطعا:

قال ابن عبد البر: «شریط بن أنس بن مالک بن هلال الأشجعی، شهد حجهٔ الوداع مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و سمع منه خطبته، و کان ردفه یومئذ ابنه نبیط بن شریط، و کلاهما مذکور فی الصحابهٔ» [۲].

و قال ابن حجر: «شریط- بفتح أوله- ابن أنس بن مالک بن هلال الأشجعی والد نبیط، و له و لنبیط صحبهٔ. قال ابن السکن: له صحبهٔ و روایهٔ، و هو معدود فی الکوفیین، و

روی أحمد من طریق نبیط بن شریط قال: إنی ردیف أبی فی حجهٔ الوداع إذ تکلّم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فوضعت یدی علی عاتق أبی فسمعته یقول: إن دماءکم و أموالکم علیکم حرام. الحدیث، و أخرجه البغوی و ابن السکن

من وجه آخر فقال: عن نبیط بن شریط عن أبیه شریط بن أنس. و قال ابن السکن: لم یرو عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم غیر هذا الحدیث، و روی ابن مندهٔ من طریق وکیع: سمعت سلمهٔ بن نبیط یقول: جدّی من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. و من طریق عبد الحمید الحمانی عن سلمهٔ قال: کان أبی وجدی و عمی من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. و هکذا أخرجه أحمد فی کتاب الزهد عن الحمانی» [۳].

و قال الذهبی: «شریط بن أنس بن مالک بن هلال الأشجعی، جد سلمهٔ نبیط و لنبیط صحبهٔ أیضا. ب» [۴].

---

[۱] الفوائد المجموعهٔ فی الأحادیث الموضوعهٔ للقاضی الشوکانی: ۱۱۲.

[۲] الاستیعاب ۲/ ۱۶۰.

[۳] الاصابهٔ ۲/ ۱۴۶.

[۴] تجرید الصحابهٔ ۱/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۵

و کذا قال الزبیدی و أضاف: «و له أحادیث قد جمعت فی کراسهٔ لطیفهٔ رویناها عن الشیوخ بأسانید عالیهٔ، روی عنه ابنه سلمهٔ بن نبیط، و حدیثه فی سنن النسائی» [۱].

و فی (الاستیعاب): «نبیط بن شریط ... رأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و سمع خطبته فی حجهٔ الوداع، و کان ردیف أبیه یومئذ، معدود فی أهل الکوفهٔ » [... ۲].

و فی (جامع الأصول): «نبیط بن شریط ... رأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و سمع خطبته فی حجهٔ الوداع، و کان ردف أبیه یومئذ، و

عداده فی أهل الکوفة و حدیثه عندهم »....

و قال ابن الأثیر بترجمته: «یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، روی عنه ابنه سلمة، أخبرنا أبو القاسم یعیش بن علی بإسناده إلی أبی عبد الرحمن النسائی، أخبرنا عمرو بن علی، حدثنا یحیی بن سفیان عن سلمة بن نبیط عن أبیه قال:

رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یخطب علی جمل أحمر بعرفة قبل الصلاة خرجه الثلاثة» [۳].

و ذکره الذهبی فی (تجرید الصحابة) [۴].

و قال فی (الکاشف): «له صحبة» [۵].

و أورده ابن حجر و قال: «و له روایة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم...

قال ابن أبی حاتم: له صحبة و بقی بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم زمانا» [۶].

---

[۱] تاج العروس- نبط.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۵۳۴.

[۳] اسد الغابة ۵/ ۱۴.

[۴] تجرید الصحابة ۲/ ۱۰۴.

[۵] الکاشف ۳/ ۱۹۸.

[۶] الاصابة ۳/ ۵۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۶

و فی (تقریب التهذیب): «صحابی صغیر» [۱].

و قال الخزرجی: «صحابی له حدیث» [۲].

فهو إذا صحابی و لم یرد فی حقه ذم، و لیس رمی الفتنی و الشوکانی إیاه بالکذب إلّا تعصبا مقیتا و عدوانا مبینا.

(۲ قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض ... ص: ۳۰۶

و هذا الحدیث جاء فی المناقب لأحمد و هذا نصه: «و فیما کتب إلینا (محمد ابن عبد اللّه الحضرمی) أیضا یذکر أن یوسف بن نفیس حدّثهم قال: حدثنا عبد الملک بن هارون بن عنترة عن أبیه عن جده عن علی علیه السلام أنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض» [۳].

و رواه المحب الطبری: «عن علی علیه السلام قال قال رسول اللّه صلّی اللّه

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۲۹۶.

[۲] خلاصة التهذیب ۳/ ۹۹۸۰.

[۳] المناقب- مخطوط- و هذا الحدیث من زیادات القطیعی و قد صححناه علی النسخة المخطوطة الموجودة لدی المحقق الکبیر العلامة الطباطبائی دام فضله (و کم له من فضل). و الحضرمی أبو جعفر مطین المتوفی سنة ۲۹۷ شیخ القطیعی، و یوسف بن نفیس ذکره الخطیب فی تاریخه ۱۴/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۷

علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض. أخرجه أحمد فی المناقب» [۱].

و کذا رواه السخاوی فی «باب الأمان ببقائهم و النجاة فی اقتفائهم» عن أحمد ابن حنبل فی المناقب

و أضاف: «و ذکره الدیلمی و ابنه معا بلا إسناد» [۲].

و رواه عن أحمد أیضا: السمهودی فی «الذکر الخامس: ذکر أنهم أمان الامة و أنهم کسفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۳]

. و قال ابن حجر: «و فی روایة لأحمد و غیره: النجوم أمان لأهل السماء » [... ۴].

و قال العیدروس الیمنی: «و قال الشریف السمهودی فی معنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا هلک أهل بیتی جاء أهل الأرض من الآیات ما کانوا یوعدون.

قال: و یحتمل- و هو الأظهر عندی- أن کونهم أمانا للأمة أهل البیت [کذا] مطلقا، و أن اللّه لما خلق الدنیا بأسرها من أجل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جعل دوامها بدوامه و دوام أهل بیته، فإذا انقضّوا طوی بساطها» [۵].

و قال القاری بعد حدیث السفینة: «و یؤیده ما أخرجه أحمد فی المناقب عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء فإذا ذهب النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض» [۶].

---

[۱] ذخائر العقبی ص ۱۷.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۳] جواهر العقدین- مخطوط.

[۴] الصواعق المحرقة لابن حجر المکی ۱۴۰.

[۵] العقد النبوی- مخطوط.

[۶] المرقاة ۵/ ۶۱۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۸

و رواه ابن باکثیر المکی [۱] و محمود الشیخانی القادری [۲] و الأمیر الصنعانی [۳] و أحمد زینی دحلان [۴] و البلخی القندوزی کلهم عن أحمد بن حنبل فی (المناقب) و قال القندوزی البلخی: «الباب الثالث فی بیان أن دوام الدنیا بدوام أهل بیته صلّی اللّه علیه و علیهم، و بیان أنهم سبب لنزول المطر و النعمة، و بیان فضائلهم:

أخرج أحمد فی المناقب عن علی کرم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض».

أیضا: أخرجه ابن أحمد فی زیادات المسند و الحموینی فی فرائد السمطین عن علی کرم اللّه وجهه أیضا: أخرجه الحاکم عن محمد الباقر عن أبیه عن جده عن علی رضی اللّه عنهم.

و أخرجه أحمد عن أنس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أهل الأرض من الآیات ما کانوا یوعدون

. و قال أحمد: إن اللّه خلق [خفق الأرض من أجل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعل دوامها بدوام أهل بیته و عترته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم» [۵]

و قال أيضا: «أخرج الحموينى عن أبى سعيد الخدرى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أهل بيتى أمان لأهل الأرض كما أن النجوم أمان لأهل السماء.

---

[۱] وسيلة المآل- مخطوط.

[۲] الصراط السوى- مخطوط.

[۳] الروضة الندية.

[۴] الفتح المبين هامش السيرة ۲/ ۲۷۹.

[۵] ينابيع المودة ۱۹- ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۹

أيضا:

أخرجه الحاكم عن قتادة عن عطاء عن ابن عباس، أخرج الحاكم عن جابر بن عبد اللّه و أبى موسى الأشعرى و ابن عباس رضى اللّه عنهم قالوا: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأهل الأرض، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و إذا ذهب أهل بيتى ذهب أهل الأرض» [۱].

(۳) قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأمتى ... ص: ۳۰۹

رواه المحب الطبرى فى الباب الخامس: «ذكر أنهم أمان لأمة محمد صلّى اللّه عليه و سلّم:

عن أياس بن سلمة عن أبيه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأمتى، أخرجه أبو عمرو الغفارى» [۲].

و هكذا رواه الحموينى بسنده عن أياس بن سلمة بن الأكوع عن أبيه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم» [۳].

و قال الزرندى: «و ورد عنه صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: النجوم أمان لأهل السماء، و أهل بيتى أمان لأمتى، و فى رواية: أمان لأهل الأرض» [۴].

---

[۱] المصدر نفسه/ ۲۰.

[۲] ذخائر العقبى ص ۱۷.

[۳] فرائد السمطين ۲/ ۲۳۹.

[۴] نظم درر السمطين/ ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۰

و رواه كل من: ابن حجر [۱] و المتقى [۲] و السيوطى [۳]- و حسّنه- عن أبى يعلى عن سلمة بن الأكوع.

و فى (كنز العمال): «النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأمتى. ش و مسدد و الحكيم. ع طب و ابن عساكر عن سلمة بن الأكوع» [۴].

و هكذا رواه- عن ابن أبى شيبة و أبى عمرو الغفارى و مسدد و أبى يعلى و الطبرانى- الفضل بن باكثير المكى [۵].

و قال البدخشانى: «و أخرج الحفّاظ أبو بكر عبد اللّه بن محمد بن أبى شيبة العبسى الكوفى، و أبو الحسن مسدد بن مسرهد الأسدى البصرى فى مسنديهما، و أبو عبد اللّه محمد بن على الحكيم الترمذى فى نوادر الأصول، و أبو يعلى أحمد بن على التميمى الموصلى

فی مسنده، و الطبرانی فی الکبیر، و ابن عساکر: عن أیاس بن سلمهٔ بن الأکوع عن أبیه رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأمتی» [۶].

و قال محمد صدر العالم: «الآیهٔ الرابعهٔ: قال اللّه تعالی: وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ ... أشار صلّی اللّه علیه و سلّم إلی وجود ذلک المعنی فی أهل بیته: أنهم أمان لأهل الأرض کما کان هو صلّی اللّه علیه و سلّم أمانا لهم، و فی ذلک أحادیث کثیرهٔ: منها: ما أخرج ابن أبی شیبهٔ و مسدد و أبو یعلی و الطبرانی و ابن عساکر عن أیاس بن سلمهٔ بن الأکوع عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأمتی» [۷].

---

[۱] الصواعق لابن حجر المکی ۱۱۱.

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۸۳.

[۳] الجامع الصغیر ۱۸۹.

[۴] کنز العمال ۱۳/ ۸۸.

[۵] وسیلهٔ المآل- مخطوط.

[۶] مفتاح النجا- مخطوط.

[۷] معارج العلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۱

و رواه ولی اللّه اللکهنوی عن الصواعق بذیل الآیهٔ المتقدمهٔ [... ۱].

و رواه العزیزی حیث شرحه ثم قال: «و إسناده حسن» [۲].

(۴) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت أتاها ما یوعدون، و أنا أمان لأصحابی ما کنت، فإذا ذهبت أتاهم ما یوعدون، و أهل بیتی أمان لأمتی، فإذا ذهب أهل بیتی أتاهم ما یوعدون ... ص: ۳۱۱

أخرجه الحاکم، کما فی (مفتاح النجا) حیث قال: «و أخرج الحاکم فی المستدرک عن جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنه أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت أتاها ما یوعدون، و أنا أمان لأصحابی ما کنت، فإذا ذهبت أتاهم ما یوعدون، و أهل بیتی أمان لأمتی، فإذا ذهب أهل بیتی أتاهم ما یوعدون» [۳].

و کذا رواه محمد صدر العالم عن جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلفظه [۴].

---

[۱] مرآهٔ المؤمنین- مخطوط.

[۲] السراج المنیر ۳/ ۳۸۸.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

[۴] معارج العلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۲

(۵) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لأمتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلهٔ من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس ... ص: ۳۱۲

و هـذا الحـدیث رواه جماعـة من أعلام أهل السـنة، کما عرفت فیما سـبق فی قسم دلالة حدیث الثقلین، فی الجواب عن حدیث «سـنة الخلفاء»، و لنذکر بعض عباراتهم فی هذا المقام:

قال السـیوطی: «الحدیث التاسع و العشـرون: أخرج الحاکم عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق، و أهل بیتی أمان لأمتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلة اختلفوا فصاروا حزب إبلیس» [۱].

و رواه جماعة عن الحاکم عن ابن عباس

، قالوا: و صـحّحه علی شـرط الشیخین، منهم: کمال الدین الجهرمی [۲] و البدخشانی [۳] و الصبان [۴] و المولوی مبین [۵] و البلخی [۶].

---

[۱] احیاء المیت، هامش الإتحاف بحب الاشراف: ۲۵۴.

[۲] البراهین القاطعة- ترجمة الصواعق المحرقة: ۲۵۷.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

[۴] اسعاف الراغبین- هامش نور الأبصار ص ۱۳۰.

[۵] وسیلة النجاة لمحمد مبین الهندی: ۴۷.

[۶] ینابیع المودة ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۳

(۶) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا الشمس و علی القمر و فاطمة الزهرة و الحسن و الحسین الفرقدان ... ص: ۳۱۳

رواه أبو إسحاق الثعلبی- المترجم له فی مجلّد آیة الولایة و مجلّد قسم (حدیث الغدیر) [۱]- فی بیان زینة الأرض، حیث قال: «و زیّنها أیضـا بالأنبیـاء علیهم السـلام، و زین الأنبیـاء بأربعـة: إبراهیم الخلیل علیه السـلام، و موسـی الکلیم، و عیسـی الوجیه، و محمـد الحبیب صلوات اللّه علیهم أجمعین، و هم أهل الکتاب [الکتب و أصحاب الشرائع و أولو العزم، و زیّنها أیضا بآل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، و زینهم [أیضا] بأربعة: علی و فاطمة و الحسن و الحسین رضی اللّه عنهم.

و روی یزید الرقاشـی عن أنس بن مالک قال: «صـلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صلاة الفجر، فلما انفتل من الصلاة أقبل علینا بوجهه الکریم فقال:

معاشـر [معشـر] المسـلمین: من افتقد الشـمس فلیسـتمسک [فلیتمسک بالقمر، و من افتقد القمر فلیسـتمسک [فلیتمسک بالزهرة، و من افتقد الزهرة فلیستمسک [فلیتمسک بالفرقدین. فقیل: یا رسول اللّه: ما الشمس؟ و ما القمر؟ و ما

---

[۱] و هذا مختصـر ترجمته: أحمد بن محمد بن ابراهیم النیسابوری الثعلبی المتوفی سـنة ۴۲۷ قال الداودی (طبقات المفسرین ۱/ ۶۵): «کـان أوحـد زمـانه فی علم القرآن و له کتاب العرائس فی قصـص الأنبیاء علیهم السـلام » ... و قال ابن خلکان (وفیات الأعیان ۱/ ۷) «المفسـر المشـهور کان أوحـد زمانه فی علم التفسـیر » ... و قال الذهبی (العبر ۳/ ۱۹۱) «کـان حافظا واعظا رأسا فی التفسـیر و العربیة متین الدیانة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۴

الزهرة؟ و ما الفرقدین [الفرقدان ؟ فقال: أنا الشـمس و علی القمر و فاطمة الزهرة و الحسن و الحسین الفرقدان فی کتاب اللّه تعالی، لا یفترقان حتی یرد علی الحوض» [۱].

و رواه أبو الفتح النطنزی المترجم له فی (الأنساب- النطنزی) و (ذیل تاریخ بغداد- مخطوط) و (الوافی بالوفیات للصفدی) کما دریت فی قسم (حدیث الغدیر).

بسنده عن أنس أیضا، قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اطلبوا الشمس، فإذا غابت فاطلبوا القمر، فإذا غاب القمر فاطلبوا الزهرهٔ، فإذا غابت الزهرهٔ فاطلبوا الفرقدین. قلنا: یا رسول اللّه و من الشمس؟ قال: أنا فقلنا: و من القمر؟ قال: علی. قلنا: فمن الزهرهٔ؟ قال: فاطمهٔ. قلنا: فمن الفرقدین [الفرقدان ؟ قال: الحسن و الحسین علیهما السلام [۲].

و رواه الهروی [۳] و خواند امیر [۴] بترجمهٔ الامام الحسین علیه السلام عن جابر ابن عبد اللّه الأنصاری، و هذا لفظ الأول: قال جابر بن عبد اللّه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اهتدوا بالشمس فإذا غابت الشمس فاهتدوا بالقمر، فإذا غاب القمر فاهتدوا بالزهرهٔ، فإذا غابت الزهرهٔ فاهتدوا بالفرقدین. فقیل: یا رسول اللّه ما الشمس؟ و ما القمر؟ و ما الزهرهٔ؟ و ما الفرقدین [الفرقدان ؟ فقال: الشمس أنا و القمر علی، و الزهرهٔ فاطمهٔ، و الفرقدین [الفرقدان الحسن و الحسین».

---

[۱] العرائس لابی إسحاق الثعلبی: ۱۴.

[۲] الخصائص العلویهٔ- مخطوط.

[۳] روضهٔ الصفا.

[۴] حبیب السیر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۵

(۷) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: یا علی إن الحسن و الحسین من أولادک کالبدر بین النجوم ... ص: ۳۱۵

رواه شهاب الدین ملک العلماء الدولت‌آبادی عن کتاب الأربعین [۱]

(۸) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:.. الکواکب.. أولاد فاطمهٔ ... ص: ۳۱۵

رواه شهاب الدین الدولت‌آبادی عن التشریح: «عن ابن عباس قال صلّی اللّه علیه و سلّم: ألا- إن اللّه عزّ و جلّ زیّن السماء بزینهٔ الکواکب، و زیّن الدنیا بالکواکب. قیل: و ما الکواکب یا رسول اللّه؟ قال: أولاد فاطمهٔ » [... ۲].

---

[۱] هدایهٔ السعداء- مخطوط.

[۲] هدایهٔ السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۶

(۹) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی: مثلک و مثل الأئمهٔ من ولدک بعدی مثل سفینهٔ نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم مثل النجوم کلّما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامهٔ ... ص: ۳۱۶

رواه البلخی حیث قال: «الحموینی فی فرائد السمطین بسنده عن سعید ابن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینهٔ العلم و أنت بابها، و لن تؤتی المدینهٔ إلّا من قبل الباب، و کذب من زعم أنه یحبنی و یبغضک، لأنک منی و أنا منک، لحمک لحمی و دمک من دمی و روحک من روحی، و سریرتک من سریرتی و علانیتک من

علانیتی، سعد من أطاعک و شقی من عصاک، و ربح من تولاک و خسر من عاداک، و فاز من لزمک و هلک من فارقک.

مثلک و مثل الأئمهٔ من ولدک بعدی مثل سفینهٔ نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم کمثل النجوم کلّما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامهٔ» [۱].

---

[۱] ینابیع المودهٔ/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۷

مؤیّدات هذه الأحادیث ... ص: ۳۱۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۹

و لیعلم أن هذه الأحادیث لها مؤیدات کثیرهٔ فی کلمات أئمهٔ أهل البیت علیهم السّلام، و صحابهٔ الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کبار العلماء

(۱) من کلمات أهل البیت ... ص: ۳۱۹

فأما کلمات أهل البیت علیهم الصلاهٔ و السلام.

فمنها:

قول أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السلام فی خطبهٔ له: «ألا إن مثل آل محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کمثل نجوم السماء، إذا خوی نجم طلع نجم» [۱].

و منها:

قوله علیه السلام فی حق أهل البیت علیهم السّلام: «و هم الدعاهٔ و هم النجاهٔ، و هم أرکان الأرض، و هم النجوم بهم یستضاء»

قاله علیه السلام فی کلام له قبیل وفاته رواه الحافظ الخرکوشی و هذا نصه: «و فیکم من یخلف من نبیکم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما إن تمسکتم به لن

---

[۱] نهج البلاغهٔ الخطبهٔ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۰

تضلوا، و هم الدعاهٔ، و هم النجاهٔ، و هم أرکان الأرض، و هم النجوم بهم یستضاء، من شجرهٔ طاب فرعها، و زیتونهٔ طاب [بورک أصلها، نبتت فی الحرم، و سقیت من کرم، من خیر مستقر إلی خیر مستودع، من مبارک إلی مبارک صفت من الأقذار و الأدناس، و من قبیح مأنبهٔ شرار الناس، لها فروع طوال لا تنال، حسرت عن صفاتها الألسن، و قصرت عن بلوغها الأعناق، فهم الدعاهٔ، و بهم النجاهٔ، و بالناس إلیهم حاجهٔ، فاخلفوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأحسن.

الخلافهٔ، فقد أخبرکم أنهم و القرآن ثقلان، و إنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فالزموهم ترشدوا و لا تتفرقوا عنهم و لا

تترکوهم فتفرقوا و تمزقوا» [۱].

و منها:

قول الامام زین العابدین علی بن الحسین علیهم السّلام: «نحن أمان لأهل الأرض کما أن النجوم أمان لأهل السماء»

. قاله علیه السلام فی کلام له رواه القندوزی حیث قال:

«و أخرج الحموینی بسنده عن الأعمش عن جعفر الصادق عن أبیه عن جده علی بن الحسین رضی اللّه عنهم قال: نحن أئمة المسلمین، و حجج اللّه علی العالمین، و سادة المؤمنین، و قادة الغر المحجلین، و موالی المسلمین، و نحن أمان لأهل الأرض کما أن النجوم أمان لأهل السماء، و نحن الذین بنا تمسک السماء أن تقع علی الأرض إلّا بإذن اللّه، و بنا ینزل الغیث و ینشر الرحمة، و تخرج برکات الأرض و لولا ما علی الأرض منا لساخت بأهلها.

ثم قال، و لم تخل الأرض منذ خلق اللّه آدم علیه السلام من حجة للّه ظاهر مشهور أو غائب مستور، و لا تخلوا إلی أن تقوم الساعة من حجة فیها، و لولا ذلک لم یعبد اللّه.

قال الأعمش: قلت لجعفر الصادق رضی اللّه عنه: کیف ینتفع الناس بالحجة الغائب المستور؟

---

[۱] شرف المصطفی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۱

قال: کما ینتفعون بالشمس إذا سترها سحاب» [۱].

(۲) من کلمات الأصحاب ... ص: ۳۲۱

و أما کلمات الأصحاب:

فمنها: قول ابن عباس رضی اللّه عنه فی حقهم علیهم السّلام: «فهم الأئمة الدعاة، و السادة الولاة، و القادة الحماة، و الخیرة الکرام، و القضاة و الحکام، و النجوم، و الأعلام، و العترة الهادیة، و القدوة العالیة، و الأسوة الصافیة».

قاله رضی اللّه عنه فی کلام له طویل مع بعض الأعراب، رواه بطوله العاصمی و هذا نصه:

«و أما الأسماء التی سماه بها ابن عمه حبر الأمة و بحرها عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنه، فإنّه روی عن سعید [سعد] بن طریف عن الأصبغ بن نباتة قال:

أسلم أعرابی علی یدی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فخلع علیه علی علیه السلام حلّتین، و خرج الأعرابی من عنده فرحا مستبشرا، و بحضرة الباب قوم من الخوارج، فلما أن نظروا إلی الأعرابی و فرحه بإسلامه علی یدی علی علیه السلام حسدوه علی ذلک و قال بعضهم لبعض: أما ترون فرح هذا الأعرابی بإسلامه؟ تعالوا ننزّله عن ولایته و نردّه عن إمامته، فأقبلوا بأجمعهم علیه و قالوا له:

یا أعرابی من أین أقبلت؟ قال: من عند أمیر المؤمنین علیه السلام قالوا: و ما الذی صنعت عنده؟ قال: أسلمت علی یدیه. قالوا: ما أصبت رجلا تسلم علی یدیه إلّا علی یدی رجل کافر؟ فلمّا سمع ذلک الأعرابی غضب غضبا شدیدا و ثار القوم فی وجهه و قالوا: لا تغضب، بیننا و بینک کتاب اللّه. فقال: اتلوه، فتلا بعضهم:

---

[۱] ینابیع المودة/ ۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۲

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا إلى قوله سَبِيلًا فقال لهم الأعرابى: ويلكم فيمن هذه الآية؟ قالوا: فى صاحبك الذى أسلمت على يديه، فازداد الأعرابى غضبا و ضرب بيده إلى قائمه سيفه و همّ بالقوم.

ثم إنّه رجع إلى نفسه- و كان عاقلا- و قال: لا و اللّه لا عجلت على القوم، و أسأل عن هذا الخبر، فإن كان كما يقولون خلعت عليا، و إن كان على خلاف ما يقولون جالدتهم بالسيف إلى أن تذهب نفسى. قال:

فأتى ابن عباس- و هو قاعد فى مسجد الكوفة- فقال: السلام يا ابن عباس. قال ابن عباس: و عليك السلام، قال: ما تقول فى أمير المؤمنين؟ قال:

أى الأمراء تعنى يا أعرابى؟ قال: على بن أبى طالب. قال: و كان ابن عباس متكئا فاستوى قاعدا، ثم قال له:

لقد سألت يا أعرابى عن رجل عظيم، يحب اللّه و رسوله و يحبه اللّه و رسوله، ذاك- و اللّه- صالح المؤمنين، و خير الوصيين، و قامع الملحدين [الملحدين و ركن المسلمين، و يعسوب المؤمنين، و نور المهاجرين، و زين المتعبدين، و رئيس البكائين، و أصبر الصابرين، و أفضل القائمين، و سراج الماضين، و أول السابقين من آل يس، المؤيد بجبرئيل الأمين، و المنصور بميكائيل المتين، و المحفوظ بجند السماء أجمعين، و المحامى عن حرم المسلمين، و مجاهد أعدائه الناصبين، و مطفئ نيران الموقدين، و أصدق بلابل الناطقين، و أفخر من مشى من قريش أجمعين، عين رسول رب العالمين، و وصى نبيه فى العالمين، و أمينه على المخلوقين، و قاصم المعتدين، و جزار المارقين، و سهم من مرامى اللّه على المنافقين، و لسان حكم العابدين.

ناصر دين اللّه فى أرضه، و ولى أمر اللّه فى خلقه، و عيبة علمه، و كهف كتبه، سمح سخى سند حيى بهلول بهى سنحنح جوهرى زكى رضى مطهر أبطحى باسل جرى قرم همام صابر صوّام، مهذب مقدام، قاطع الأصلاب، عالى الرقاب، مفرق الأحزاب، المنتقم من الجهال، المبارز للأبطال، الكيال فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۳

كلّ [مكيال الإفضال.

أضبطهم عنانا، و أثبتهم جنانا، و أمضاهم عزيمة، و أشدهم شكيمة، و أسدّهم نقيبة، اسد بازل، صاعقة مبرقة، يطحنهم فى الحروب إذا ازدلفت الأسنة و قرنت الأعنة طحن الرحى بسفالها، و يذروهم ذرو الريح الهشيم، باسل بازل صنديد هزبر ضرغام، عازم عزام، خطيب حصيف [مصقع محجاج، مقول ثجاج، كريم الأصل، شريف الفضل، نقى العشيرة، فاضل القبيلة، عبل الذراع، طويل الباع ممدوح فى جميع الأفق.

أعلم من مضى، و أكرم من مشى، و أوجب من ولى بعد النبى المصطفى صلّى اللّه عليه و سلّم، ليث الحجاز و كبش العراق، مصادم الأبطال و المنتقم من الجهال، زكى [ركين الركانة، منيع الصيانة صلب الأمانة، من هاشم القمقام ابن عم نبى الأنام، السيد الهمام، الرسول الامام، مهدى الرشاد، المجانب للفساد، الأشعب الحائم [الحاطم و الطبل المحاجم [المهاجم و الليث المزاحم.

بدرى أحدى حنفى مكى مدنى شعشعانى روحانى نورانى، له من الجبال شوامخها، و من الهضاب ذراها، و فى الوغى ليثها، و من العرب سيدها، الليث المقدام و البدر التمام و الماجد الهمام، مبجل الحرمين و وارث المشعرين، و أبو السبطين الحسن و الحسين.

من أهل بيت أكرمهم اللّه بشرفه، و شرفهم بكرمه، و أعزهم بهداه و خصهم لدينه، و استودعهم سره، و استحفظهم علمه، [جعلهم عمدا لدينه، و شهداء على خلقه، و أوتاد أرضه، و نجى [نجباء] فى علمه، اختارهم و اصطفاهم و فضّلهم و اجتباهم علما لعباده [و منارا لبلاده أولادهم [ولاهم على الصراط.

فهم الأئمة الدعاة، و السادة الولاة، و القادة الحماة، و الخيرة الكرام، و القضاة و الحكام، و النجوم و الأعلام، و العترة الهادية، و القدوة العالية، و الأسوة الصافية، الراغب عنهم مارق، و اللازق بهم لاحق هم الرحم الموصلة، و الأئمة

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۴

المتخیرهٔ، و الباب المبتلی به الناس، من أتاهم نجا و من نأی عنهم هوی، حطهٔ لمن دخلهم، و حجهٔ علی من ترکهم.

هم الفلک الجاری فی اللجج الغامرهٔ، یفوز من رکبها و یغرق من جانبها، یتصدع عنهم الأنهار المنشعبهٔ، و ینفلق عنهم الأقاویل الکاذبهٔ، هم الحصن الحصین و النور المبین و هدی لقلوب المهتدین، و البحار السائغهٔ للشاربین، و أمان لمن تبعهم أجمعین، إلی اللّه یدعون و بأمره یعملون، و إلی آیاته یرشدون، فیهم توالت رسله و علیهم هبطت ملائکته، و إلیهم بعث الروح فضلا من ربه [ربهم و رحمهٔ، فضلهم لذلک و خصّهم و ضربهم مثلا لخلقه، و آتاهم ما لم یؤت أحدا من العالمین، من الیمن و البرکهٔ، فروع طیبهٔ، و أصول مبارکهٔ، معدن الرحمهٔ و ورثهٔ الأنبیاء، بقیهٔ النقباء و أوصیاء الأوصیاء.

منهم الطیّب ذکره المبارک اسمه، أحمد الرضی و رسوله الأمی من الشجرهٔ المبارکهٔ، صحیح الأدیم واضح البرهان، و المبلغ من بعده ببیان التأویل و بحکم التفسیر، علی بن أبی طالب، علیه من اللّه الصلاهٔ الرضیهٔ و الزکاهٔ السنیهٔ، لا یحبه إلّا مؤمن تقی، و لا یبغضه إلّا منافق شقی.

قال: فلمّا سمع الأعرابی ذلک، ضرب بیده إلی قائمهٔ سیفه و قام مبادرا، فضرب ابن عباس یده إلیه و قال: إلی أین یا أعرابی؟ قال: أجالد القوم أو تذهب نفسی. قال ابن عباس: أقعد یا أعرابی، فإن لعلی محبین لو قطعتهم [قطعهم اربا ما ازدادوا له إلّا حبا، و إن لعلی بن أبی طالب مبغضین لو ألقمهم العسل ما ازدادوا له إلّا بغضا. قال: فقعد الأعرابی، و خلع علیه ابن عباس حلتین حمراوین» [۱].

و منها: قول المقداد رضی اللّه عنه عن أهل البیت علیهم السلام:

«أهل بیت النبوهٔ و معدن الفضیلهٔ و نجوم الأرض و نور البلاد» فی کلام له

---

[۱] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۵

رواه أبو بکر أحمد بن عبد العزیز الجوهری [۱] و جمال الدین المحدّث الشیرازی [۲] و هذا نصه: «عن المعروف بن سوید قال: کنت بالمدینهٔ حین بویع عثمان، فرأیت رجلا- و هو یصفق بإحدی یدیه علی الأخری- فقلت: ما شأنک یا هذا؟ قال عجبا لقریش و استئثارهم بهذا الأمر عن أهل البیت، الذی أنزل اللّه فیهم هذه الآیهٔ: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً أهل بیت النبوهٔ، و معدن الفضیلهٔ، و نجوم الأرض، و نور البلاد، و اللّه إن فیهم رجلا ما رأیت رجلا بعد محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أقول بالحق و لا اقضی بالعدل و لا آمر بالمعروف منه.

قلت: من أنت یرحمک اللّه؟ قال: أنا المقداد بن عمرو، قلت: من هذا الذی ذکرت؟ قال: ابن عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: علی بن أبی طالب. قال: فلبثت ما شاء اللّه، ثم لقیت أبا ذر فحدّثه بما قال المقداد فقال:

صدق أخی».

و منها: قول أبی ذر رضی اللّه عنه فیهم «أو کالنجوم الهادیهٔ».

قاله فی کلام له رواه الیعقوبی و هذا نصه حیث قال: «و بلغ عثمان أن أبا ذر یقعد فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یجتمع إلیه الناس و یحدّث بما فیه الطعن علیه، و أنه وقف بباب المسجد فقال: أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، أنا جندب بن جنادهٔ الربذی، إن اللّه اصطفی آدم و نوحا و آل ابراهیم و آل عمران علی العالمین، ذریهٔ بعضها من بعض، و اللّه سمیع علیم.

فهم الصفوهٔ من نوح و الآل من إبراهیم و السلالهٔ من إسماعیل، و العترهٔ الهادیهٔ من محمد، آیهٔ شرف شریفهم، و استحقوا الفضل فی قوم، هم فینا کالسماء المرفوعهٔ، و کالکعبهٔ المستورهٔ، أو کالقبلهٔ المنصوبهٔ، أو کالشمس الضاحیهٔ، أو

[۱] السقيفة- مخطوط.

[۲] الأربعين- مخطوط.

كـالقمر السـارى، أو كـالنجوم الهاديـهٔ، أو كالشـجرهٔ الزيتونـهٔ، أضـاء زيتها و بورك زنـدها، و محمـد وارث علم آدم و ما فضـيلت به النبيون، و على بن أبى طالب عليه السلام وصى محمد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و وارث علمه.

أيتها الأمـهٔ المتحيرهٔ بعـد نبيها، أما لو قدّمتم من قدّم اللّه و أخرتم من أخر اللّه، و أقررتم الولايهٔ الوارثهٔ فى أهل بيت نبيكم، لأكلتم من فوق رءوسكم و من تحت أقدامكم، و لما عال ولى اللّه و لا طاش سهم من فرائض اللّه و لا اختلف اثنان فى حكم اللّه إلّا وجدتم علم ذلك عندهم من كتاب اللّه و سنهٔ نبيه، فأما إذا فعلتم ما فعلتم فذوقوا و بال أمركم، و سيعلم الذين ظلموا أى منقلب ينقلبون» [۱]

(۳) من كلمات العلماء ... ص: ۳۲۶

و أما كلمات العلماء فهى كثيرهٔ جدا، نذكر بعضها فى ما يلى:

قال ابن الصباغ المالكى فى فضائل الامام الباقر عليه السلام:

«روى عنه معالم الـدين بقايا الصـحابهٔ رضـى اللّه عنهم أجمعين و وجوه التابعين، و سارت بـذكر علومه الأخبار، و أنشدت فى مدائحه الأشعار، فمن ذلك ما قاله مالك بن أعين الجهنى من قصيدهٔ يمدحه بها:

إذا طلب الناس علم القرآ ن كانت قريش عليه عيالا

و إن قال ابن ابن النبى تلقّت يداه فروعا طوالا

نجوم تهلّل للمدلجين جبال تورّث علما جبالا» [۲]

[۱] تاريخ اليعقوبى ۲/ ۱۶۰- ۱۶۱.

[۲] الفصول المهمهٔ ۱۹۶- ۱۹۷.

و قال الكاشفى:

«ان اللسان عن وصف آل محمد لكيل، و إن جمال كمالهم لمحجوب عن بصائر أرباب البصيرهٔ، و ذلك لأنهم نجوم بروج الهدايهٔ، و بروج نجوم الولايهٔ » [... ۱].

و قال السمهودى:

«يحتمل أن المراد من أهل البيت الـذين هم أمان الأمـهٔ: علماؤهم الـذين يقتـدى بهم كما يهتدى بنجوم السـماء، و هم الذين إذا خلت الأرض منهم جاء أهل الأرض من الآيات ما كانوا يوعـدون، و ذهب أهل الأرض، و ذلك عنـد موت المهـدى الـذى أخبر صـلّى اللّه عليه و سلّم به» [۲].

و قال ابن حجر المكى:

«و قال بعضـهم: يحتمل أن المراد بأهل البيت الـذين هم أمان علماؤهم، لأنهم الذين يهتدى بهم كالنجوم، و الذين إذا فقدوا جاء أهل الأرض من الآيات ما يوعدون» [۳].

و قال ابن باكثير المكى الشافعى:

«و أخرج الدارقطنى فى الفضائل عن معقل بن يسار رضى اللّه عنه قال:

سمعت أبا بكر رضـى اللّه عنه يقول: على بن أبى طالب عترة رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم، أى الذين حثّ النبى صـلّى اللّه عليه و سلّم على التمسك بهم و الأخذ يهديهم، فإنهم نجوم الهدى من اقتدى بهم اهتدى، و خصّه أبو بكر بذلك رضـى اللّه عنه، لأنه الامام فى هذا الشأن، و باب مدينة العلم و العرفان، فهو إمام الأئمة و عالم الأمة» [۴].

---

[۱] الرسالة العلية فى الأحاديث النبوية.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

[۳] الصواعق المحرقة لابن حجر المكى: ۹۱.

[۴] وسيلة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۸

و نقل الشيخانى القادرى كلام السمهودى بلفظه [۱].

كما أورد الشبراوىّ أبيات مالك بن أعين الجهنى المتقدّمة مع اختلاف يسير [۲].

و قد عبّر عنهم العجيلى بالنجوم مرارا، فى مواضع عديدة، منها قوله:

«و قد أوجدهم اللّه فى كل عصـر و مصر، و وجودهم أمان من العذاب كالنجوم أمان لأهل السماء، و ما كان اللّه ليعذبهم و أنت فيهم، و هو منهم و هم منه كما ورد» [۳] و قال الشبراوىّ:

«و قد أكرم اللّه تعالى آل بيت نبيه بأن جعل فيهم القطبانية و منهم المجدّد على رأس كلّ سنة لهذه الأمة أمر دينها،

فقـد قال الرشـيد لموسـى الكاظم- و هو جالس عند الكعبة- أنت الذى تبايعك الناس سـرا؟ فقال له: أنا إمام أهل القلوب و أنت إمام الجسوم

، و ما أحسن ما قيل:

ملوك على التحقيق ليس لغيرهم من الملك إلّا وزره و عقابه

شموس الهدى منهم و منهم بدوره و أنجمه منهم و منهم شهابه» [۴].

و قال الشبلنجى:

«و لأبى الحسن بن جبير رحمه اللّه:

أحب النبى المصطفى و ابن عمه عليا و سبطيه و فاطمة الزهرا

هم أهل بيت أذهب اللّه عنهم و أطلعهم أفق الهدى أنجما زهرا

موالاتهم فرض على كل مسلم و حبهم أسنى الذخائر للأخرى» [۵]

---

[۱] الصراط السوى- مخطوط.

[۲] الإتحاف بحب الاشراف ۱۴۳- ۱۴۴.

[۳] ذخيرة المآل- مخطوط.

[۴] الإتحاف بحب الاشراف ص ۲۰.

[۵] نور الأبصار/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۹

و قال الحمزاوی فی ذکر فاطمة بنت الحسین علیهما السلام:

«و یعجبنی مدحا فی حضرتها و آل البیت علی العموم، الذین شیّدوا الدین و صاروا فی الاهتداء بهم کالنجوم: قول الهمام الفاضل الامام الکامل ولدنا الشیخ أحمد المالکی لقبا الشافعی مذهبا الأبیاری بلدا » [... ۱]

---

[۱] مشارق الأنوار/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۱

حدیث فی الاقتداء بأهل البیت مع شاهدین من شواهده ... ص: ۳۳۱

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۳

و من الأحادیث الدالة علی وجوب الاقتداء بأهل البیت علیهم الصلاة و السلام

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یسکن جنة عدن غرسها ربی، فلیوال علیا من بعدی و لیوال ولیّه، و لیقتد بالأئمة من بعدی »....

و هذا الحدیث رواه جمع من کبار الحفاظ و الأئمة:

قال الحافظ أبو نعیم بترجمة علی علیه السلام:

«حدثنا محمد بن المظفر، نا محمد بن جعفر بن عبد الرحیم، نا أحمد بن محمد بن یزید بن سلیمان [سلیم ، نا عبد الرحمن بن عمران بن أبی لیلی أخو محمد ابن عمران، نا یعقوب بن موسی الهاشمی، عن ابن أبی رواد، عن إسماعیل بن أمیة، عن عکرمة عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یسکن جنة عدن غرسها ربی، فلیوال علیا من بعدی و لیوال ولیّه، و لیقتد بالأئمة من بعدی »....

و هذا الحدیث رواه جمع من کبار الحفاظ و الأئمة:

قال الحفاظ أبو نعیم بترجمة علی علیه السلام:

«حدثنا محمد بن المظفر، نا محمد بن جعفر بن عبد الرحیم، نا أحمد بن محمد بن یزید بن سلیمان [سلیم ، نا عبد الرحمن بن عمران بن أبی لیلی أخو محمد ابن عمران، نا یعقوب بن موسی الهاشمی، عن ابن أبی رواد، عن إسماعیل بن أمیة، عن عکرمة عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یسکن جنة عدن غرسها ربی، فلیوال علیا من بعدی و لیوال ولیه و لیقتد بالأئمة من بعدی، فإنهم عترتی، خلقوا من طینتی، رزقوا فهما و علما، [و] ویل للمکذّبین لفظهم [بفضلهم من أمتی، القاطعین [للقاطعین فیهم صلتی، لا أنا لهم اللّه شفاعتی» [۱].

و رواه فی (منقبة المطهرین) عن ابن عباس کذلک».

و قال الرافعی ما نصه:

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۴

«الحسن بن حمزة العلوی الرازی أبو طاهر. قدم قزوین و حدّث بها عن سلیمان بن أحمد- روی عنه أبو مضر ربیعة بن علی العجلی فقال: ثنا أبو طاهر الحسن بن حمزة العلوی- قدم علینا قزوین سنة أربع و أربعین و ثلاثمائة- ثنا سلیمان ابن أحمد، ثنا عمر بن حفص

السدوسی، ثنا إسحاق بن بشر الکاهلی، ثنا یعقوب ابن المغیرة الهاشمی، عن ابن أبی رواد عن إسماعیل بن أمیة، عن عکرمة عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی و یدخل جنة عدن فلیوال علیا من بعدی، و لیقتد بأهل بیتی من بعدی، فإنهم عترتی، خلقوا من طینتی و رزقوا فهمی و علمی، فویل للمکذبین من أمتی، لا أنا لهم اللّه شفاعتی» [۱].

و رواه الحموینی [۲] و الکنجی [۳] بسندهما عن الحافظ أبی نعیم بلفظه المتقدم.

و رواه المتقی عن الطبرانی فی الکبیر و الرافعی عن ابن عباس کما تقدم [۴].

و ذکره الشیخ عبد الحق الدهلوی [۵].

و رواه القندوزی البلخی عن أبی نعیم و الحموینی [۶].

شاهده:

ما رواه أبو المؤید الموفق بن أحمد الخوارزمی بقوله: «و أخبرنا الامام الأجل أخی شمس الأئمة أبو الفرج محمد بن أحمد بن المکی قال: أخبرنا الامام الزاهد أبو محمد إسماعیل بن علی بن إسماعیل قال: حدثنا الامام السید الأجل المرشد باللّه أبو الحسن یحیی بن الموفق باللّه قال: أخبرنا أبو طاهر محمد بن علی ابن محمد بن یوسف الواعظ بن العلاف قال: أخبرنا أبو جعفر محمد بن أحمد بن

---

[۱] التدوین.

[۲] فرائد السمطین: ۱/ ۵۳.

[۳] کفایة الطالب ۲۱۴.

[۴] کنز العمال ۱۳/ ۸۹.

[۵] تحقیق الاشارة. رجال المشکاة.

[۶] ینابیع المودة ۱۲۶.

محمد بن حماد المعروف بابن سلیم قال: أخبرنا أبو محمد القاسم بن جعفر بن محمد ابن عبد بن محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب، قال: حدثنی جعفر بن محمد عن أبیه محمد بن علی الباقر عن أبیه علی بن الحسین بن علی عن أبیه الحسین الشهید قال: سمعت جدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: من أحبّ أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یدخل الجنة التی و عدنی ربی فلیتول علی بن أبی طالب و ذریته الطاهرین، أئمة الهدی و مصابیح الدجی من بعده، فإنهم لن یخرجوکم من باب الهدی إلی باب الضلالة» [۱].

و یشهد به أیضا ما رواه الحافظ الطبری فی ذیل تاریخه قال:

«حدثنی زکریا بن یحیی بن أبان المصری قال: ثنا أحمد بن أشکاب قال:

ثنا یحیی بن یعلی المحاربی عن عمار بن رزین الضبی، عن أبی إسحاق الهمدانی عن زیاد بن مطرف، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من أحب أن یحیی حیاتی و یموت میتتی و یدخل الجنة التی و عدنی ربی قضبانا من قضبانها غرسها فی جنة الخلد فلیتول علی بن أبی طالب و ذریته من بعده، فإنهم لن یخرجوکم من باب هدی، و لن یدخلوهم فی باب ضلالة».

و هذه الأحادیث الیسیرة قطرة من بحار فضائل العترة الطاهرة علیهم السلام، و هی کافیة لثبوت إمامتهم و خلافتهم، و بطلان کلمات المعاندین و المبغضین لهم، و سقوط الأحادیث الموضوعة التی یستدلون بها فی مقابلة حدیث الثقلین، و حدیث السفینة، و الحمد للّه رب العالمین.

[۱] المناقب ۳۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۶

ختامه مسک ... ص: ۳۳۶

و رأینا من المناسب ان نختم الکتاب بهذا الحدیث الشریف الوارد عن النبی فی فضل آله الأطیاب علیهم الصلاهٔ و السلام، و هو ما رواه جماعهٔ من الحفاظ منهم الحافظ الکنجی الشافعی بسنده عن أبی ذر الغفاری رضی اللّه عنه قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ترد علیّ رأیهٔ أمیر المؤمنین و إمام الغر المحجلین، فأقوم فآخذ بیده، فیبیض وجهه و وجوه أصحابه و أقول: ما خلفتمونی فی الثقلین بعدی؟ فیقولون: تبعنا الأکبر و صدّقناه و آزرنا الأصغر و نصرناه و قاتلنا معه- فأقول: ردوا رواء مرویّین، فیشربون شربهٔ لا یظمئون بعدها، وجه إمامهم کالشمس الطالعهٔ، و وجوههم کالقمر لیلهٔ البدر، أو کأضواء نجم فی السماء» [۱].

قال الکنجی: «و فی هذا الخبر بشارهٔ و نذارهٔ من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أما البشارهٔ فلمن آمن باللّه عز و جل و رسوله و أحب أهل بیته، و أما النذارهٔ فلمن کفر باللّه و رسوله و أبغض أهل بیته و قال ما لا یلیق بهم، و رای رأی الخوارج و النواصب. و هو بشارهٔ لمن أحب أهل بیته، و أنه یرد الحوض و یشرب منه فلا یظمأ أبدا، و الظمأ هو عنوان دوام العطش و حرمان دخول جنهٔ المأوی، و أما الثقلان فأحدهما کتاب اللّه عز و جل، و الآخر عترهٔ النبی و أهل بیته علیهم السلام، و هما

[۱] و ممن رواه: الهیثمی فی مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۱ و المناوی فی کنوز الحقائق ۱۸۸ و الحاکم فی المستدرک و فیه: أخرجه ابن أبی شیبهٔ و رجاله ثقاهٔ و ابن عبد البر فی الاستیعاب ۲/ ۴۵۷. کذا فی هامش کفایهٔ الطالب ط النجف الأشرف.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۷

أجل الوسائل و أکرم الشفعاء عند اللّه عز و جل» [۱].

و لا یخفی أن هذا الحدیث قسم من حدیث «الرایات الخمس» و قد روی بتمامه عن أبی ذر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الباب التاسع و الستین بعد المائهٔ من کتاب (الیقین) لکن الحافظ الکنجی- أو غیره من مشایخ الحدیث من أهل السنهٔ- اختصره، فرواه بهذا السیاق الوجیز.

لکنه- مع ذلک- یکفی لظهور الحق و زهوق الباطل، و لا یبقی بعده شک فی وجوب متابعهٔ أهل البیت علیهم السلام فی جمیع الأمور و من جمیع الجهات، و ثبوت إمامتهم العامهٔ و خلافتهم المطلقهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أن العاقبهٔ لمن قال بذلک دون غیرهم.

(قال المیلانی): هذا آخر الکلام فی إثبات امامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بحدیث السفینهٔ ... و الحمد للّه علی إتمامه، و نسأله تعالی أن یتقبل هذا العمل و أن یوفقنا لأمثاله مما یحب و یرضی بمحمد و آله الطاهرین ...

[۱] کفایهٔ الطالب ۷۶- ۷۷.

[الجزء الخامس]

اشارهٔ

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵

(إهداء) الی حامل لواء الامامهٔ الکبری و الخلافهٔ العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّهٔ ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَهٍٔ مُزْجاهٍٔ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷

حدیث النور ... ص: ۷

اشارهٔ

و من ألفاظه:

«کنت انا و علی بن ابی طالب بین یدی الله عز و جل قبل ان یخلق آدم باربعهٔ آلاف علام، فلما خلق آدم قسم ذلک النور جزءین، فجزء انا و جزء علی.

أخرجه احمد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹

کلمهٔ المؤلف ... ص: ۹

اشارهٔ

لم یفارق الامام علی رسول اللّه صلّی اللّه علیهما و آلهما قبل هذا العالم، و ما فارقه فی هذا العالم، و لن یفارقه بعده...

أما قبل هذا العالم ... فقد خلق الامام علیه السّلام من نور ... و من النور الذی خلق منه النبی بالذات ... فهما مخلوقان من نور واحد ...

و کان ذلک النور بین یدی اللّه، مطیعا له، سیجد له و یرکع، یقدّسه و یسبّحه ... و کانت الملائکهٔ تسبّح بتسبیحه...

و کان ذلک النور قبل أن یخلق آدم و سائر المخلوقات بالآلاف السنین ... ثم خلق اللّه آدم حتی یسلکه فیه، فینتقل فی الأصلاب و الأرحام إلی هذا العالم...

و لأجله أمرت الملائکهٔ بالسجود لآدم...

و لم یفارق اسمه اسم النبی فی موطن من مواطن ذاک العالم:

فعلی العرش مکتوب: «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیّدته بعلی».

و علی باب الجنهٔ مکتوب: «محمّد رسول اللّه، علی بن أبی طالب أخو رسول اللّه».

و هکذا...

و أما فی هذا العالم ... فالکلّ یعلم ... أنه کان معه- بعد أن کان معه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰

فی الأصلاب الشامخهٔ و الأرحام المطهرهٔ- منذ أن ولد، و تربی فی حجره، و تعلّم منه کلّ شیء، و شهد معه المواطن ... و لازمه فی

اللیل و النهار و فی السفر و الحضر، و فی السهل و الجبل ... بل کان نفسه...

و أما بعد هذا العالم فهو معه فی درجته، و أقرب الناس إلیه، یحمل لوائه، و یسقی الواردین حوضه...

و هذه کلها حقائق صدع بها الصادق الأمین، الذی ما ینطق عن الهوی إن هو إلّا وحی یوحی من رب العالمین...

فهل یقاس به الـذین خلقوا فی ظلمـة الشـرک، و قضوا فیه شـطرا من حیاتهم، و ماتوا فی ظلمة الکفر و الجهل منقلبین علی أعقابهم، و هم فی الآخرة یذادون عن الحوض و یساقون إلی النار؟!.

لقد أجاد القائل:

«أنّی ساووک بمن ناووک و هل ساووا نعلی قنبر؟».

(هذا الکتاب) و هذا الکتاب هو الجزء الخامس من کتابنا (نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار) و موضوعه (حدیث النور...)

و حدیث النور و إن کان أقل شهرة و استدلالا به من بعض الأحادیث الأخری، إلّا أنه لا یقل عنها شأنا و دلالة...

بل إنّ هذا الحدیث یمتاز عن تلک الأحادیث بدلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام من کلتا الناحیتین:

۱- دلالته علی الامامة بالنص ... ص: ۱۰

ففی بعض طرق حدیث النور تصریح بخلافة أمیر المؤمنین للرسول و إمامته من بعده...

یقول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی بعضها: «ففیّ النبوة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱

و فی علی الخلافة».

و فی بعض طرقه یقول: «فأخرجنی نبیا و أخرج علیا وصیّا».

۲- دلالته علی الامامة بالملازمة ... ص: ۱۱

فحدیث النور یدل علی أعلمیة الامام علیه السّلام بعد النبی، لأن الملائکة تعلّموا التقدیس و التحمید و التهلیل للّه منهما کما فی بعض ألفاظه، و لأن الأنبیاء کلّهم استفادوا العلم من ذلک النور الذی خلقا منه، کما نص علیه بعض شراح قول البوصیری:

«و کلّهم من رسول اللّه ملتمس غرفا من البحر أو رشفا من الدیم»

و یـدل علی أفضـلیة الامـام علیه السّـلام بعـد النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم من آدم و سـائر الأنبیاء، فمن کان الغایـة من خلقهم و المصدر لعلومهم و أنوارهم و کراماتهم یکون أفضل منهم و متقدما علیهم.

و یدل علی عصـمة الامام علیه السّـلام، ففی بعض ألفاظه: «سـرّک سـرّی، و علانیتک علانیتی، و سریرة صدرک کسریرة صدری». و فی بعضها: «فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، فمن أحبّه فبحبی أحبّه، و من أبغضه فببغضی أبغضه».

هذا بالنسبة إلی دلالة هذا الحدیث.

و أما السـند ... فهو وارد من حدیث عدّة من الأصـحاب، و علی رأسـهم سـیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام ... و أخرجه جمع غفیر من أعلام القـوم، و علی رأسـهم: عبـد الرزاق بن همـام الصـنعانی، و أحمـد بن حنبـل، و أبـو حـاتم الرازی، و ابن مردویه، و أبـو نعیم، و الخطیب البغدادی، و ابن عساکر، و ابن حجر العسقلانی ... بأسانید مختلفة و طرق معتبرة.

هذا بیان موجز لموضوع هذا الجزء من الکتاب، و سـیری القارئ الکریم تفصـیل ذلک عن کثب، و سـیجد (حدیث النور) من أوضـح الأدلة من السنة

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲

النبویهٔ الشریفهٔ و أمتنها فی الدلالهٔ، و من أقوی الأحادیث فی باب الفضائل و المناقب من حیث السند، و بذلک یکون آخذا بالحق و متبعا له و معترفا بما یقوله أهل الحق و الصدق- أعنی الشیعهٔ الامامیهٔ- المستدلین بحدیث النور علی امامهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام ...و سیقول بالتالی کلمته فی حق المکذّبین لهذا الحدیث أو المنکرین دلالته...

فهذا موضوع هذا الجزء ... و فی غضونه أبحاث علمیهٔ و تحقیقات ثمینهٔ و فوائد عالیهٔ...

و اللّه أسأل أن یوفقنا لمعرفهٔ الحق و اتباعه، و یهدینا إلی سواء السبیل، و أن یجعل أعمالنا خالصهٔ لوجهه الکریم. إنه سمیع مجیب.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳

کلام الدهلوی فی الجواب عن حدیث النور ... ص: ۱۳

«الحدیث الثامن- ما رووا من أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت أنا و علی ابن أبی طالب نورا بین یدی اللّه، قبل أن یخلق آدم بأربعهٔ آلاف سنهٔ، فلمّا خلق اللّه آدم قسّم ذلک النور جزءین، فجزء أنا و جزء علی بن أبی طالب.

و هذا حدیث موضوع بإجماع أهل السنهٔ، و فی إسناده محمّد بن خلف المروزی، قال یحیی بن معین: هو کذّاب، و قال الدار قطنی: متروک لم یختلف أحد فی کذبه.

و یروی من طریق آخر و فیه: جعفر بن أحمد، و کان رافضیّا غالیا کذّابا وضّاعا، و کان أکثر ما یضع فی قدح الأصحاب و سبّهم.

و علی تقدیر صحته، فإنه معارض بما هو أحسن منه فی الجملهٔ و لیس فی إسناده من اتّهم بالکذب و هو:

ما رواه الشافعی بإسناده عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: کنت أنا و أبو بکر و عمر و عثمان و علی بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلمّا خلق أسکننا ظهره، و لم نزل ننتقل فی الأصلاب الطاهرهٔ حتی نقلنی اللّه تعالی إلی صلب عبد اللّه، و نقل أبا بکر إلی صلب أبی قحافهٔ، و نقل

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴

عمر إلی صلب الخطاب، و نقل عثمان إلی صلب عفان، و نقل علیا إلی صلب أبی طالب

. و یؤیده

الحدیث المشهور: إن الأرواح جنود مجنّدهٔ ما تعارف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف.

و بعد اللتیا و التی، فلا دلالهٔ لهذا الحدیث علی ما یدّعونه، لأن کون سیدنا الأمیر شریکا فی النور النبوی لا یستلزم إمامته من بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فلا بدّ لمن یدّعی ذلک من إثبات الملازمهٔ بین الأمرین و بیانها بحیث لا تقبل المنع، و دون ذلک خرط القتاد.

و لا کلام فی قرب نسب حضرهٔ الأمیر من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و إنما الکلام فی استلزام القرب النسبی للامامهٔ بلا فصل، و لو کانت القرابهٔ بمجرّدها تستلزم الامامهٔ لکان العباس أولی بها منه، لکونه عمه و صنو أبیه، و العم أقرب من ابن العم شرعا و عرفا.

و لو قیل: إن العباس إنما حرم منها لعدم نیله شیئا من نور عبد المطلب، لانتقاله منه إلی عبد اللّه و أبی طالب دون غیرهما من أبنائه.

قلنا: إن کانت الامامهٔ منوطهٔ بشدّهٔ النور و کثرته، فإن الحسنین أولی و أقدم من علی بالامامهٔ بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لاجتماع نوری عبد اللّه و أبی طالب فیهما، بینما لم ینتقل إلی علی سوی نور أبیه أبی طالب، کما أنّ من المعلوم أن نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أقوی من نور علی، و هما مجتمعان فی الحسنین» [۱].

أقول:

لقد نسب (الدهلوی) روایهٔ حدیث النور إلی الامامیهٔ فقط، و ادّعی إجماع أهل السنهٔ علی کونه موضوعا، و نحن نکشف النقاب عن

کـذب هذه الدعاوی، و عن مدی تعصب صاحبها و عناده للحق و أهله، کما فعلنا ذلک فی المجلدات السابقهٔ، و سـیتجلّی ذلک لکلّ منصف یقف علی ما تفوّه به الرجل فی المقام کذلک،

---

[۱] التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۲۱۵- ۲۱۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵

و لا بأس بأن نشیر إلی ما فی کلامه بایجاز و نقول:

أما نسـبهٔ روایـهٔ حـدیث النور إلی الامامیـهٔ فقط کما هی ظاهر کلامه، فبروایهٔ الحدیث عن مشاهیر علماء أهل السـنهٔ الثقات، و جهابذهٔ أهل الحـدیث المعتمـدین عندهم، لیعلم الملا العلمی أن فی أهل السـنهٔ متعصبین لا یروقهم الإذعان حتی بروایهٔ علماء طائفتهم لشـیء من فضائل أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و لیتمّ لنا الاسـتدلال بهـذا الحدیث و إلزام الخصم به ... و إلّا فإنّ الحدیث مروی فی کتب الامامیهٔ بطرق معتبرهٔ مستفیضهٔ، کسائر الأحادیث الواردهٔ فی شأن العترهٔ الطاهرهٔ.

و أما المناقشهٔ فی سـنده، و القول بأنه موضوع بإجماع أهل السـنهٔ، فتتوقف علی تمامیهٔ دعوی انحصار روایته فی طریقین کما هو ظاهر کلامه، ثم تضعیفهما کما زعم ... فببطلان دعوی الانحصار المذکور، و الردّ علی تضعیف الطریقین علی فرضه...

و أما معارضـته بما رواه عن الشافعی فیدفعها بطلان هذا الخبر روایهٔ و درایهٔ ... بل إن متنه ینادی بوضعه، فأین من مات علی الکفر أو قضی فیه أکثر عمره أو شطره ... من عالم النور، و من النور الذی خلق منه النبی الأطهر...؟!

و أما دلالته ... فلا یشـککک فیها إلّا من کان فی قلبه مرض و فی عینه عمی ... لأن الحدیث صـریح فی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خلق من نور فأخرجه اللّه عز و جل نبیا، و خلق علیا علیه السّلام من نفس ذاک النور فأخرجه وصیا، فکما تفرّع علی خلق النبی من نور نبوته تفرّع علی خلق علی من نوره وصایته و خلافته له...

و لأنه صـریح فی أفضـلیّته من جمیع الخلائق بعـد النبی ... الأنبیاء و الملائکـهٔ فمن سواهم ... و من ذا الـذی یشک فی تعیّن الأفضـل للامامهٔ و الخلافهٔ بعد النبی؟!...

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶

نعم ... سـنکشف النقـاب عن کـذب مزاعم (الـدهلوی) و بطلان دعاویه واحـدهٔ تلو الأخری بالتفصـیل، و سـیظهر للقراء أن الرجل قد أسس بنیانه علی شفا جرف هار، فانهار به فی نار جهنم ... و اللّه المستعان.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷

سند حدیث النور ... ص: ۱۷

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹

و بحثنا حول سـند حدیث النور یتکفّل إثبات تواتره- فضـلا عن صـحته- عن طریق بیان وصول رواته فی کلّ طبقهٔ حدا یوجب الیقین بصدوره عن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم، فنذکر أولا أسـماء رواته من الصـحابهٔ، ثم نتبع ذلک بذکر رواته من التابعین، ثم العلماء فی مختلف القرون ... فهذه أولا:

أسماء رواهٔ حدیث النور من الصحابهٔ ... ص: ۱۹

[۱] سیدنا و مولانا أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه الصلاة و السلام.

و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- الصالحانی.

۲- الکلاعی.

۳- محمّد بن جعفر.

۴- الوصابی.

۵- الواعظ الهروی.

۶- محمّد صدر عالم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰

[۲] سیدنا أبو عبد اللّه الحسین بن علی بن أبی طالب علیه السّلام، و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- العاصمی.

۲- الخوارزمی.

۳- المطرزی.

۴- شهاب الدین أحمد.

[۳] سیدنا سلمان، و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- عبد اللّه بن أحمد.

۳- ابن المغازلی.

۴- شیرویه الدیلمی.

۵- النطنزی.

۶- شهردار الدیلمی.

۷- الخطیب الخوارزمی.

۸- ابن عساکر.

۹- الحموینی.

۱۰- الطالبی.

۱۱- الهمدانی.

۱۲- الکنجی.

۱۳- الطبری.

۱۴- الوصابی.

۱۵- الهروی.

۱۶- محمّد صدر عالم.

[۴] أبو ذر الغفاری، و قد رواه من حدیثه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱

ابن المغازلی.

[۵] جابر بن عبد اللّه الأنصاری، و قد رواه من حدیثه:

ابن المغازلی.

[۶] عبد اللّه بن العباس، و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- ابن حبیب البغدادی.

۲- النطنزی.

۳- الکنجی.

۴- الحموینی.

۵- الزرندی.

۶- شهاب الدین أحمد.

۷- الجمال المحدّث.

[۷] أبو هریرة، و قد رواه من حدیثه: الحموینی.

[۸] أنس بن مالک، و قد رواه من حدیثه: العاصمی.

أسماء رواة حدیث النور من التابعین ... ص: ۲۱

و قد روی هذا الحدیث من التابعین:

(۱) سیدنا الامام علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب علیهم السّلام.

و إنما ذکرناه فی التابعین حسب اصطلاح أهل السنة.

(۲) زاذان أبو عمر الکندی المتوفی سنة ۸۲.

(۳) أبو عثمان النهدی.

(۴) سالم بن أبی الجعد الأشجعی المتوفی سنة ۹۷، ۹۸، ۱۰۰.

(۵) أبو الزبیر محمّد بن مسلم بن تدرس الأسدی المکی المتوفی سنة ۱۲۶.

(۶) عکرمة بن عبد اللّه البربری مولی ابن عباس المتوفی سنة ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲

(۷) عبد الرحمن بن یعقوب الجهنی المدنی.

(۸) أبو عبیدة حمید بن أبی حمید الطویل البصری المتوفی سنة ۲۴، ۴۳.

أسماء رواة حدیث النور من الحفاظ و الأئمة ... ص: ۲۲

۱- أحمد بن حنبل الشیبانی (۲۴۱).

۲- أبو حاتم محمّد بن إدریس الرازی (۲۷۷).

۳- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل (۲۹۰).

۴- ابن مردویه أبو بکر أحمد بن موسی الاصبهانی (۴۱۰).

۵- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانى (۴۳۰) [۱].

۶- ابن عبد البر يوسف بن عبد اللّه النمرى القرطبى (۴۶۳).

۷- الخطيب البغدادى أحمد بن على بن ثابت (۴۶۳).

۸- ابن المغازلى أبو الحسن على بن محمّد بن الطيب الجلّابى (۴۸۳).

۹- أبو شجاع شيرويه بن شهردار الديلمى (۵۰۹).

۱۰- أبو محمّد العاصمى صاحب زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى.

۱۱- أبو الفتح محمّد بن على النطنزى (حدود سنة ۵۵۰).

۱۲- أبو منصور شهردار بن شيرويه الديلمى (۵۵۸).

۱۳- الخطيب الخوارزمى أبو المؤيد الموفق بن أحمد المكى (۵۶۸).

۱۴- ابن عساكر أبو القاسم على بن الحسن الدمشقى (۵۷۱).

۱۵- الصالحانى نور الدين أبو حامد محمود بن محمّد.

۱۶- المطرزى أبو الفتح ناصر بن عبد السيد (۶۱۰).

۱۷- أبو محمّد قاسم بن الحسين الخوارزمى (۶۱۷).

---

[۱] تعلم روايته من الخصائص العلوية للنطنزى كما سيأتى فى محله.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۲۳

۱۸- عبد الكريم الرافعى القزوينى (۶۲۴).

۱۹- الكلاعى أبو الربيع سليمان بن موسى المعروف بابن سبع (۶۳۴).

۲۰- الكنجى محمّد بن يوسف الشافعى (۶۵۸).

۲۱- المحب الطبرى أبو العباس أحمد بن عبد اللّه (۶۹۶).

۲۲- الحموينى أبو المؤيد إبراهيم بن محمّد (۷۲۲).

۲۳- شرف الدين الدركزينى الطالبى القرشى (۷۴۳).

۲۴- الزرندى محمّد بن يوسف (بضع و خمسين و سبعمائة).

۲۵- محمّد بن يوسف الحسينى المعروف ب «گيسو دراز».

۲۶- السيد محمّد بن جعفر المكى.

۲۷- الجلال البخارى (۷۸۵).

۲۸- السيد على الهمدانى.

۲۹- جلال الدين أحمد الخجندى.

۳۰- السيد شهاب الدين أحمد صاحب توضيح الدلائل.

۳۱- الشهاب الدولت‌آبادى الملقب بملك العلماء (۸۴۹).

۳۲- شهاب الدين أحمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى (۸۵۲).

۳۳- أحمد بن محمّد الحافى الحسينى.

۳۴- الوصابى ابراهيم بن عبد اللّه اليمنى الشافعى.

۳۵- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی (۱۰۰۰) [۱].

۳۶- شیخ بن علی العلوی الجفری.

۳۷- الواعظ الهروی الشیخ محمّد.

۳۸- أحمد بن ابراهیم.

۳۹- السید محمّد ماه عالم.

---

[۱] کذا و الصحیح (۹۲۶).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴

۴۰- محمّد صدر العالم.

۴۱- حسان الهند غلام علی آزاد (۱۱۵۶).

حدیث النور متواتر ... ص: ۲۴

و لیعلم: أن روایة أمیر المؤمنین علیه السّلام وحدها خیر دلیل علی صحة هذا الحدیث و ثبوته، لأنه معصوم- کما صرح بذلک (الدهلوی) و والده- و لذا یجوز الاکتفاء بها فی مقام البحث و الاستدلال ... و مع هذا فإن هذا الحدیث متواتر لروایة سبعة من الصحابة إیاه غیره علیه الصلاة و السّلام، و قد قال ابن حجر بالنسبة إلی حدیث «مروا أبا بکر فلیصلّ بالناس» ما نصه:

«و اعلم أن هذا الحدیث متواتر، فإنه ورد من حدیث عائشة، و ابن مسعود، و ابن عباس، و ابن عمر، و عبد اللّه بن زمعة، و أبی سعید، و علی بن أبی طالب، و حفصة» [۱].

بل ادعی ابن حزم التواتر فی مسألة عدم جواز بیع الماء بنقل أربعة من الصحابة قائلا:

«فهؤلاء أربعة من الصحابة، رضی اللّه عنهم، فهو نقل تواتر لا تحلّ مخالفته» [۲].

و قال (الدهلوی) عند الجواب عن مطاعن أبی بکر:

«و ما قیل من أنه أجاب فاطمة بحدیث لم یروه غیره، کذب محض، لأنه قد جاء فی کتب أهل السنة مصححا من حدیث حذیفة بن الیمان، و الزبیر بن العوام، و أبی الدرداء، و أبی هریرة، و العباس، و علی، و عثمان، و عبد الرحمن بن عوف، و سعد بن أبی وقاص، و هؤلاء أجلة الصحابة و فیهم من بشّر بالجنّة، و قد

---

[۱] الصواعق المحرقة- الفصل الثالث من الباب الأول- ۱۳.

[۲] المحلی- کتاب البیوع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵

روی الملّا عبد اللّه المشهدی فی إظهار الحق عن النبی فی حذیفة «ما حدّثکم به حذیفة فصدّقوه» و فیهم المرتضی علی المعصوم بإجماع الشیعة و الثقة بإجماع أهل السنة، و لا اعتبار فی هذا المقام بروایة عائشة و أبی بکر و عمر.

أخرج البخاری عن مالک بن أوس بن الحدثان النصری: أن عمر بن الخطاب قال بمحضر من الصحابة فیهم: علی و العباس و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و الزبیر بن العوام و سعد بن أبی وقاص: أنشدکم باللّه الذی بإذنه تقوم السماء و الأرض: أ تعلمون أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قال: لا نورّث ما ترکناه صدقة؟ قالوا: اللهم نعم، ثم أقبل علی علی و العباس و قال: أنشدکما باللّه هل تعلمان أن رسول اللّه قال ذلک؟ قالا: اللهم نعم.

فثبت أن هذا الحدیث قطعیّ الصدور کالآیهٔ من القرآن، فإن روایهٔ الواحد من هؤلاء الذین ذکرت أسماؤهم تفید الیقین فکیف بهذا الجمع؟ و لا سیما علی المرتضی المعصوم لدی الشیعهٔ، و روایهٔ المعصوم عندهم تساوی القرآن فی إفادهٔ الیقین» [۱].

و لنا أن نستدل بهذا الکلام (الذی أجیب عنه بالتفصیل فی تشیید المطاعن) علی صحهٔ حدیث النّور من وجوه:

۱- لقد صرّح بأن روایهٔ أحد هؤلاء الصحابهٔ المذکورین- و فیهم أبو هریرهٔ- تفید الیقین کالآیهٔ من القرآن العظیم، و بما أن أبا هریرهٔ من رواهٔ هذا الحدیث الشریف، فإنّ حدیث النور کالآیهٔ القرآنیهٔ فی إفادهٔ الیقین.

۲- إن جمیع الوجوه التی استدل بها علی إفادهٔ خبر الزبیر و عبد الرحمن و سعد و أبی الدرداء و أمثالهم للقطع و الیقین، هی بنفسها بل الأقوی منها دلیل علی إفادهٔ حدیث النور- الذی رواه أولئک الصحابهٔ- للقطع و الیقین.

۳- لقد روی حدیث النور الامام أمیر المؤمنین علیه السّلام. و من المستفاد

---

[۱] التحفهٔ الباب العاشر: ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶

من کلام (الدهلوی) أن روایته لأی حدیث تفید ثبوته و صحته، و یکون ذلک الحدیث مساویا للآیهٔ القرآنیهٔ، فحدیث النور- إذن- مساو للقرآن العظیم.

۴- کلام (الدهلوی) صریح فی أن لأمیر المؤمنین علیه السّلام مزیهٔ علی سائر الصحابهٔ فی إفادهٔ روایته القطع، و أما قوله «المعصوم لدی الشیعهٔ» فیردّه: أن جماعهٔ من أهل السنهٔ یصرّحون أیضا بعصمته و منهم والده کما یظهر من (التحفهٔ) و (التفسیر). فالاعتقاد بذلک ثابت لدی الفریقین.

۵- ظاهر کلامه أن روایهٔ أولئک الصحابهٔ- و فیهم علی و أبو هریرهٔ- أقوی من روایهٔ أبی بکر و عمر و عائشهٔ، و علیه: فإن حدیث النور الذی رواه- فیمن رواه- علی و أبو هریرهٔ أقوی مما یروونه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷

نصوص روایات الحفّاظ و العلماء ... ص: ۲۷

اشارهٔ

هذا ... و لنذکر نصوص روایات الحفاظ و العلماء المذکورین بالتفصیل فنقول:

۱ روایهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷

اشارهٔ

لقد جاء فی (تذکرهٔ الخواص) ما نصّه:

«حدیث فیما خلق منه: قال أحمد فی الفضائل: حدثنا عبد الرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: کنت أنا و علی بن أبی طالب نورا بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق آدم بأربعهٔ آلاف عام، فلمّا خلق آدم قسّم ذلک النور جزءین: فجزء أنا و جزء علی.

و فی روایة: خلقت أنا و علی من نور واحد» [۱].

---

[۱] تذکرة خواص الأمة/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸

رجال الحدیث ... ص: ۲۸

اشارة

و رجال هذا السند کلهم ثقات و من رجال الصحاح، فالطّعن فی أحدهم یساوق الطعن فی الصحاح و لا سیما الصحیحین، إلّا أن یقال: إن روایات هؤلاء معتبرة فی کلّ باب إلّا باب فضائل علی علیه السّلام، فتنقلب هناک المدائح مطاعن، و التوثیقات جروحا، و لا حول و لا قوة إلّا باللّه.

عبد الرزاق الصنعانی ... ص: ۲۸

أمّا (عبد الرزاق) فقد ذکرنا ترجمته و آیات عظمته و جلالته لدی أهل السنة و أرباب الصحاح فی مجلّد (حدیث التشبیه)، فإنه الذی قالوا فی حقه: «ما رحل الناس إلی أحد بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ما رحلوا إلیه» [۱].

و ذکر المقدسی عن یحیی بن معین: «لو ارتدّ عن الإسلام عبد الرزاق ما ترکنا حدیثه».

و قال المقدسی: «و قال أحمد بن صالح: قلت لأحمد بن حنبل: أ رأیت أحدا أحسن حدیثا من عبد الرزاق؟ قال: لا.

و قال أبو زرعة: عبد الرزاق أحد من ثبت حدیثه» [۲].

و قال السبکی عند توثیق «موسی بن هلال» ردا علی «ابن تیمیة» فی کلام طویل: «و أحمد رحمه اللّه لم یکن یروی إلّا عن ثقة، و قد صرّح بذلک الخصم فی الکتاب الذی صنفه فی الردّ علی البکری، بعد عشر کراریس منه، قال: إن

---

[۱] جاء ذلک فی مرآة الجنان- حوادث ۲۱۱، الأنساب- الصنعانی، الکمال- مخطوط.

[۲] الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹

القائلین بالجرح و التعدیل من علماء الحدیث نوعان، منهم من لم یرو إلّا عن ثقة عنده، کمالک، و شعبة، و یحیی بن سعید، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد بن حنبل، و کذلک البخاری و أمثاله.

و قد کفانا الخصم بهذا الکلام مؤنة تبیین أن أحمد لا یروی إلّا عن ثقة، و حینئذ لا یبقی له مطعن فیه» [۱].

معمر بن راشد ... ص: ۲۹

و أما (معمر بن راشد) فقد ذکرنا ترجمته هناک کذلک، و نکتفی فی هذا المقام بما ذکره الذهبی، فإنه قال:

«معمر بن راشد أبو عروة الأزدی مولاهم، عالم الیمن، عن الزهری و همام، و عنه غندر و ابن المبارک و عبد الرزاق. قال معمر: طلبت العلم سنة. مات الحسن ولی أربع عشرة سنة. و قال أحمد لا تضم معمرا إلی أحد إلّا وجدته یتقدمه، کان من أطلب أهل زمانه للعلم. و قال عبد الرزاق سمعت منه عشرة آلاف حدیث. توفی فی رمضان سنة ثلاث و خمسین و مائة بالیمن» [۲].

الزهری ... ص: ۲۹

و أما (الزهری) فقد ذكرناه هناك أيضا، و هذه كلمة الحافظ ابن حجر فی حقّه:

---

[۱] شفاء الأسقام فی زيارة خير الأنام ۱۰- ۱۱.

[۲] الكاشف ۳/ ۱۶۴، و انظر تهذيب التهذيب ۱۰/ ۲۴۳- ۲۶۴. و قد أخرج له الترمذی و النسائی و ابن ماجة و أبو داود.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰

«محمّد بن مسلم بن عبيد اللّه ... الزهری، و كنيته أبو بكر، الفقيه الحافظ، متفق على جلالته و إتقانه، و هو من رؤس الطبقة الرابعة. مات سنة خمس و عشرين، و قيل قبل ذلك بسنة أو سنتين. ع» [۱].

خالد بن معدان ... ص: ۳۰

و أما (خالد بن معدان) فإليك بعض الكلمات فی حقّه:

۱- ابن حبان: «يروی عن أبی أمامة و المقدام بن معدی كرب. و لقی سبعين رجلا من أصحاب النبی صلّى اللّه عليه و سلّم، و كنيته أبو عبد اللّه، و كان من خيار عباد اللّه ... مات سنة ۱۰۴ و قيل سنة ۱۰۸ و يقال سنة ۱۰۳» [۲].

۲- الذهبی: «فقيه كبير، ثبت، مهيب، مخلص، يقال: كان يسبّح فی اليوم أربعين ألف تسبيحة، توفی سنة ۱۰۴. يرسل عن الكبار» [۳].

۳- ابن حجر: «يعدّ من الطبقة الثالثة من فقهاء الشامية بعد الصحابة، و قال العجلی: شامی تابعی، ثقة. و قال يعقوب بن شيبة و محمّد بن سعد و ابن جرير و النسائی: ثقة، و قال أبو مسهر عن إسماعيل بن عياش حدثنا عبدة بنت خالد بن معدان و أم الضحاك بنت راشد أن خالد بن معدان قال: أدركت سبعين رجلا من أصحاب النبی صلّى اللّه عليه و سلّم» [... ۴].

زاذان الكندی ... ص: ۳۰

و أما (زاذان) فهو من مشاهير التابعين، أخرج عنه مسلم و أبو داود و الترمذی

---

[۱] تقريب التهذيب ۲/ ۲۰۷. «ع» رمز لرواية أصحاب الصحاح عنه.

[۲] الثقات ۵/ ۳۴۹.

[۳] الكاشف ۱/ ۲۷۴.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۲۱۸، تهذيب التهذيب ۳/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱

و النسائی و ابن ماجة فی صحاحهم. و قال الذهبی فی (الكاشف):

«ع- زاذان أبو عمرو الكندی مولاهم الضرير البزاز. عن علی و ابن مسعود و ابن عمر، و يقال: سمع عمر. و عنه: عمر بن مرة و المنهال بن عمر. ثقة. توفی ۱۰۸».

و أورده ابن القيسرانی المقدسی فی (أسماء رجال الصحيحين) فی بيان أفراد مسلم من التفاريق ... و قد ذكر ابن القيسرانی فی مقدمة كتابه المذكور اتفاق حفاظ الحديث كابن عدی و الدار قطنی و ابن مندة و الحاكم و غيرهم من السابقين و اللاحقين على أن من أخرج عنه فی الصحيحين فهو ثقة حجة ... فيكون (زاذان) ثقة حجة عند الحفّاظ و الأئمة المذكورين و غيرهم.

سلمان ... ص: ۳۱

و أما (سلمان) هذا الصحابی العظیم فغنی عن التعریف و الترجمة، و قد ترجم له فی جمیع کتب تراجم الصحابة و غیرها ... راجع (أسد الغابة) و (الاستیعاب) و غیرهما.

و إلیک طرفا مما ذکره ابن عبد البر بترجمته: «سلمان الفارسی أبو عبد اللّه یقال مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یعرف بسلمان الخیر...

و کان خیّرا فاضلا حبرا عدلا زاهدا متقشفا. و ذکر هشام بن حسان عن الحسن قال: کان عطاء سلمان خمسة آلاف، و کان إذا خرج عطاؤه تصدّق به و یأکل من عمل یده، و کانت له عباءة یفترش بعضها و یلبس بعضها.

ذکر ابن وهب بن نافع عن مالک قال: کان سلمان یعمل الخوص بیده فیعیش منه، و لا یقبل من أحد شیئا. قال: و لم یکن له بیت إنما کان یستظل بالجدر و الشجر، و إن رجلا قال له: ألا أبنی لک بیتا تسکن فیه؟ فقال: مالی به حاجة، فما زال به الرجل و قال له: إنی أعرف البیت الذی یوافقک. قال: فصفه لی. قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲

أبنی لک بیتا إذا أنت قمت فیه أصاب رأسک سقفه، و إن أنت مررت فیه رجلیک أصابهما الجدار. قال: نعم، فبنی له.

و روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من وجوه أنه قال: لو کان الدین بالثریا لناله سلمان.

و

فی روایة أخری: لناله رجال من فارس.

و روینا عن عائشة أم المؤمنین قالت: کان لسلمان مجلس من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتفرد به باللیل، حتی کاد به یغلبنا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و روی من حدیث ابن بریدة عن أبیه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: أمرنی ربی بحبّ أربعة و أخبرنی أنه یحبّهم: علی و أبو ذر الغفاری و المقداد و سلمان.

و روی قتادة عن خیثمة عن أبی هریرة قال: سلمان صاحب الکتابین. قال قتادة:

یعنی الفرقان و الإنجیل.

حدثنا خلف بن قاسم، حدثنا ابن المفسر، حدثنا أحمد بن علی بن سعید، حدثنا عثمان بن أبی شیبة، حدثنا جریر عن الأعمش عن عمرو بن مرة عن أبی البختری عن علی: أنه سئل عن سلمان. فقال: علم علم الأول و الآخر، هو بحر لا ینزف، هو منّا أهل البیت.

هذه روایة أبی البختری عن علی. و

فی روایة زاذان عن علی قال: سلمان الفارسی مثل لقمان الحکیم

. ثم ذکر مثل أبی البختری. و قال کعب الأخبار: سلمان حشی علما و حکمة.

و ذکر مسلم: حدثنا بهز، حدثنا حماد بن سلمة، عن ثابت، عن معاویة بن قرة، عن عائذ بن عمرو: أن أبا سفیان أتی علی سلمان و صهیب و بلال فی نفر فقالوا: ما أخذت سیوف اللّه من عنق عدو اللّه مأخذها. فقال أبو بکر: تقولون هذا لشیخ قریش و سیدهم! و أتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا أبا بکر لعلک أغضبتهم، لئن کنت أغضبتهم لقد أغضبت ربک، فأتاهم أبو بکر فقال:

یا إخوتاه أ غضبتکم؟ فقالوا: لا یا أبا بکر، یغفر اللّه لک [۱].

---

[۱] لا یخفی أن فی أصل صحیح مسلم فی باب فضائل سلمان و بلال هذه الفقرة هکذا: «فقالوا: لا یغفر اللّه لک یا أخی» فتری ابن عبد البر قد زاد لفظة «یا أبا بکر» بعد «لا» حتی لا یتعلق «لا»

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳

و له أخبار حسان و فضائل جمهٔ رضی اللّه عنه.

توفی سلمان فی آخر خلافهٔ عثمان، سنهٔ خمس و ثلاثین، و قیل بل توفی سنهٔ ست و ثلاثین فی أولها، و قیل بل توفی فی خلافهٔ عمر. و الأول أکثر و اللّه أعلم. و قال الشعبی: توفی سلمان فی علیهٔ لأبی قرهٔ الکندی بالمدائن.

و روی عنه من الصحابهٔ ابن عمر، و ابن عباس، و أنس بن مالک، و أبو الطفیل».

فالحمد للّه علی ظهور بطلان خرافات أهل الزور، و ثبوت صحهٔ حدیث النور کالنور علی شاهق الطّور، و لکن من لم یجعل اللّه له نورا فماله من نور. و لقد صدق اللّه تعالی حیث قال فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ.

ترجمهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۳۳

و أما (أحمد بن حنبل) فهو الامام العظیم و الرکن الرکین، و أحد شیوخ الإسلام عند أهل السنهٔ من السابقین و اللاحقین، و قد أوردنا شطرا من کلماتهم فی حقه، و نبذهٔ من الفضائل و المکارم التی ذکروها له، فی قسم (حدیث التشبیه) عن طائفهٔ کبیرهٔ من أمهات مصادرهم، و من أشهر مؤلفاتهم و مصنفاتهم، أمثال:

۱- الثقات لابن حبان.

۲- حلیهٔ الأولیاء لأبی نعیم الاصبهانی.

۳- الإکمال للأمیر ابن ماکولا.

۴- الأنساب لأبی سعد السمعانی.

بلفظ «یغفر» و حذف «یا أخی» حتی لا یلزم التکرار المستبشع ... و لما ذا صدر منه هذا التحریف؟ لأن الحدیث هذا صریح فی أن أبا بکر أغضب اللّه تعالی بإغضاب سیدنا سلمان راجع: ۷/ ۱۷۳

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴

۵- وفیات الأعیان لابن خلکان.

۶- تهذیب الأسماء و اللغات للنووی.

۷- المختصر فی أخبار البشر لأبی الفداء الأیوبی.

۸- تذکرهٔ الحفاظ للذهبی.

۹- العبر فی خبر من غبر للذهبی.

۱۰- مرآهٔ الجنان للیافعی.

۱۱- تتمهٔ المختصر فی أخبار البشر لابن الوردی.

۱۲- رجال المشکاهٔ للخطیب التبریزی.

۱۳- تهذیب التهذیب لابن حجر العسقلانی.

۱۴- تقریب التهذیب لابن حجر العسقلانی.

۱۵- طبقات الشافعیهٔ للسبکی.

۱۶- طبقات الحفاظ لجلال الدین السیوطی.

۱۷- شرح المواهب اللدنیهٔ للزرقانی.

و غيرها من المعاجم الرجالية و كتب الحديث المعتبرة لدى القوم.

و لعلّ من أجلى مدائحه ما ذكره النووی عن إبراهيم بن الحارث- و هو من أولاد عبادة بن الصامت- أنه قيل لبشر الحافی: لو أنك قمت و قلت بما قال أحمد! فقال بشر: «لا أقدر على هذا الأمر، إن أحمد قام مقام الأنبياء» [۱].

و ما ذكره عبد الحق الدهلوی عن الميمونی قال: «قال لی ابن المدينی بالبصرة بعد المحنة: يا ميمونی، ما قام أحد فی الإسلام ما قام أحمد. فعجبت من هذا و أبو بكر قد قام فی الردة، قلت: بأی شیء؟ قال: إن أبا بكر وجد أنصارا، و إن أحمد لم يجد ناصرا» [۲].

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۱۰.

[۲] رجال المشكاة- ترجمته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵

ألا يستفاد من هذا تفضيل أحمد على أبی بكر؟.

و هذه مقتطفات مما جاء فی (سير أعلام النبلاء) بترجمته:

«الامام أحمد بن حنبل، هو الامام حقا و شيخ الإسلام صدقا ... أحد الأئمة الأعلام ... أنبأ عبد اللّه بن أحمد سمعت سفيان بن وكيع يقول: أحفظ عن أبيك مسألة من نحو أربعين سنة،

سئل عن الطلاق قبل النكاح فقال: يروی عن النبی صلّى اللّه عليه و سلّم و عن علی و ابن عباس و نيف و عشرين من التابعين، لم يروا به بأسا.

فسألت أبی عن ذلك، فقال: صدق كذا قلت.

قال: و حفظت أنی سمعت أبا بكر بن حماد يقول: سمعت أبا بكر بن أبی شيبة يقول: لا يقال لأحمد بن حنبل: من أين قلت؟

و سمعت: أبا إسماعيل الترمذی يذكر عن ابن نمير قال: كنت عند وكيع، فجاءه رجل- أو قال جماعة- من أصحاب أبی حنيفة فقالوا له: هاهنا رجل بغدادی يتكلم فی بعض الكوفيين، فلم يعرفه وكيع، فبينا نحن إذ طلع أحمد بن حنبل فقالوا: هذا هو. فقال وكيع: هاهنا يا أبا عبد اللّه، فأفرجوا فجعلوا يذكرون عن أبی عبد اللّه الذی ينكرون، و جعل أبو عبد اللّه يحتج بالأحاديث عن النبی صلّى اللّه عليه و سلّم. فقالوا لوكيع: هذا بحضرتك ترى ما يقول. فقال: رجل يقول قام رسول اللّه أيش أقول له؟ ثم قال: ليس القول إلّا كما قلت يا أبا عبد اللّه، فقام القوم بوكيع: خدعك و اللّه البغدادی.

و قال إبراهيم الحربی: رأيت أبا عبد اللّه كأن اللّه جمع له علم الأولين و الآخرين.

و عن رجل قال: ما رأيت أحدا أعلم بفقه الحديث و معانيه من أحمد.

أحمد بن سلمة سمعت ابن راهويه يقول: كنت أجالس أحمد و ابن معين و نتذاكر، فأقول: ما فقهه؟ ما تفسيره؟ فيسكتون إلّا أحمد.

قال أبو بكر الخلال: كان أحمد قد كتب الرأی و حفظها ثم لم يلتفت إليها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶

قال إبراهيم بن شماس: سألنا وكيعا عن خارجة بن مصعب، فقال: نهانی أحمد أن أحدّث عنه.

قال العباس بن محمّد الخلال: أنبأ إبراهيم بن شماس: سمعت وكيعا و حفص بن غياث يقولان: ما قدم الكوفة مثل ذاك الفتى. يعنيان أحمد بن حنبل.

و قيل: إن أحمد أتى حسينا الجعفی بكتاب كبير يشفع فی أحمد، فقال حسين: يا أبا عبد اللّه لا تجعل بينی و بينك منعما، فليس تحمل علیّ بأحد إلّا و أنت أكبر منه.

الخلال: أنبا المروزی، أنبأ خضر المروزی بطرسوس، سمعت ابن راهويه سمعت يحيى بن آدم يقول: أحمد بن حنبل إمامنا.

الخلال: أنبأ محمّـد بن علی، ثنا الأثرم، حـدثنی بعض من كان مع أبی عبد اللّه: أنهم كانوا يجتمعون عند يحيی بن آدم فيتشاغلون عن الحديث بمناظرة أحمد يحيی بن آدم، و يرتفع الصوت بينهما، و كان يحيی بن آدم واحد أهل زمانه فی الفقه.

الخلال: أنبأ المروزی سمعت محمّد بن يحيی القطان يقول: رأيت أبی مكرما لأحمد بن حنبل، لقد بذل له كتبه- أو قال- حديثه.

و قال القواريری: قال يحيی القطان: ما قـدم علينا مثل هـذين، أحمـد بن حنبل و يحيی بن معين. و ما قدم علیّ من بغداد أحب إلیّ من أحمد بن حنبل.

و قال عبد اللّه بن أحمد: سمعت أبی يقول: شقّ علی يحيی بن سعيد يوم خرجت من البصرة.

عمرو بن العباس: سـمعت عبـد الرحمن بن مهـدی ذكر اصحاب الحـديث فقال: أعلمهم بحـديث الثوری أحمـد بن حنبل. قال: فأقبل أحمد، فقال ابن مهدی: من أراد أن ينظر إلی ما بين كتفی الثوری فلينظر إلی هذا.

قال المروزی: قال أحمد: عنيت بحديث سفيان حتی كتبته عن رجلين،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷

حتی كلّمنا يحيی بن آدم فكلّم لنا الأشجعی، فكان يخرج إلينا الكتب فنكتب من غير أن نسمع.

و عن ابن مهدی قال: ما نظرت إلی أحمد إلّا ذكرت به سفيان.

قال عبـد اللّه بن أحمـد: سـمعت أبی يقول: خالف وكيع ابن مهـدی فی نحو من ستين حـديثا من حديث سـفيان، فذكرت ذلك لابن مهدی و كان يخفيه عنی.

عباس الـدوری: سـمعت أبا عاصم يقول: الرجل بغدادی من تعدّون عندكم اليوم من أصـحاب الحديث؟ قال: عندنا أحمد بن حنبل و يحيی بن معين و أبو خيثمـة و العيطی و السويـدی، حتی عـدّله جماعـة بالكوفـة أيضا و بالبصـرة، فقال أبو عاصم: قـد رأيت جميع من ذكرت، و جاءوا إلی، و لم أر مثل ذاك الفتی. يعنی أحمد بن حنبل.

قال شجاع بن مخلد: سمعت أبا الوليد الطيالسی يقول: ما بالمصرين رجل أكرم علیّ من أحمد بن حنبل.

و عن سليمان بن حرب أنه قال لرجل: سل أحمد بن حنبل ما يقول فی مسألة كذا، فإنه عندنا إمام.

و قال عبد الرزاق: ما رأيت أحدا أفقه و لا أورع من أحمد بن حنبل.

(قال الذهبی): قلت: قال هذا و قد رأی مثل الثوری و مالك و ابن جريج.

و قال حفص بن غياث: ما قدم الكوفة مثل أحمد.

و قال الهيثم بن جميل الحافظ: إن عاش أحمد سيكون حجة علی أهل زمانه.

و قال قتيبة: خير أهل زماننا ابن المبارك ثم هذا الشاب- يعنی أحمد بن حنبل- و إذا رأيت رجلا يحب أحمد فاعلم أنه صاحب سـنة، و لو أدرك عصر الثوری و الأوزاعی و الليث لكان هو المقدّم عليهم. فقيل لقتيبة: تضم أحمد إلی التابعين؟ قال: إلی كبار التابعين.

قال المزنی: قال لی الشافعی: رأيت ببغداد شابا إذا قال أنبأ قال الناس كلّهم: صدق. قلت: و من هو؟ قال: أحمد بن حنبل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۸

و قال حرملة: سمعت الشافعی يقول: خرجت من بغداد فما خلّفت بها رجلا أفضل و لا أعلم و لا أفقه و لا أتقی من أحمد بن حنبل.

و قال الزعفرانی: قال لی الشافعی: ما رأيت أعقل من احمد و سليمان بن داود الهاشمی.

و قال محمّد بن إسـحاق بن راهويه: حدثنی أبی قال لی أحمد بن حنبل: تعال حتی أريك من لم تر مثله، فذهب بی إلی الشافعی. قال أبی: و ما رأی الشافعی مثل أحمد بن حنبل، و لو لا أحمد و بذل نفسه لذهب الإسلام. يريد المحنة.

و روی عن إسحاق بن راهويه قال: أحمد حجة بين اللّه و بين خلقه.

و قال محمّد بن عبدويه: سمعت علی بن المدينی يقول: أحمد أفضل عندی من سعيد بن جبير فی زمانه، لأن سعيدا كان له نظراء.

و عن ابن المدینی قال: أعز اللّه الدین بالصّدیق یوم الردة و بأحمد یوم المحنة.

و قال أبو عبید: انتهی العلم إلی أربعة: أحمد بن حنبل و هو أفقههم. و ذکر الحکایة.

و قال أبو عبید: إنی لأتزیّن بذکر أحمد، و ما رأیت رجلا أعلم بالسنّة منه و قال الحسن بن الربیع: ما شبّهت أحمد بن حنبل إلّا بابن المبارک، فی سمته و تقاه.

الطبرانی: أنبأ محمّد بن الحسین الأنماطی قال: کنا فی مجلس فیه یحیی بن معین و أبو خیثمة فجعلوا یثنون علی أحمد بن حنبل. فقال رجل: فبعض هذا! فقال یحیی: و کثرة الثناء علی أحمد تستنکر! لو جلسنا بالثناء علیه ما ذکرنا فضائله بکمالها.

و روی عباس عن ابن معین قال: ما رأیت مثل أحمد.

و قال النفیلی: کان أحمد بن حنبل من أعلام الدین. و قال المروزی:

حضرت أبا ثور سئل عن مسألة فقال: قال أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل شیخنا و أمامنا فیها کذا و کذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۹

و قال ابن معین: ما رأیت من یحدّث للّه إلّا ثلاثة: یعلی بن عبید و العینی و أحمد بن حنبل.

و قال ابن معین: أرادوا أن أکون مثل أحمد، و اللّه لا أکون مثله أبدا.

و قال أبو خیثمة: ما رأیت مثل أحمد و لا أشدّ منه قلبا.

و قال علی بن خشرم: سمعت بشر بن الحارث یقول: أنا أسأل عن أحمد ابن حنبل! إن أحمد دخل الکیر فخرج ذهبا أحمر.

و قال عبد اللّه بن أحمد: قال أصحاب بشر الحافی له حین ضرب أبی: لو أنک خرجت فقلت: إنی علی قول أحمد! فقال: أ تریدون أن أقوم مقام الأنبیاء.

القاسم بن محمّد الصائغ، سمعت المروزی یقول: دخلت علی ذی النون السجن و نحن بالعسکر فقال: أیّ شیء حال سیدنا؟ یعنی أحمد بن حنبل.

و قال محمّد بن حماد الطهرانی: سمعت أبا ثور الفقیه یقول: أحمد بن حنبل أعلم و أفقه من الثوری.

و قال نصر بن علی الجهضمی: أحمد أفضل أهل زمانه.

قال صالح بن علی الحلبی: سمعت أبا همام السکونی یقول: ما رأیت مثل أحمد بن حنبل و لا رأی هو مثله. و عن حجاج بن الشاعر قال: ما رأیت أفضل من أحمد بن حنبل، و ما کنت أحب أن أقتل فی سبیل اللّه و لم أصل علی أحمد، بلغ و اللّه فی الإمامة أکثر من مبلغ سفیان و مالک.

و قال عمرو الناقد: إذا وافقنی أحمد بن حنبل علی حدیث لا أبالی من خالفنی.

قال ابن أبی حاتم: سألت أبی عن علی بن المدینی و أحمد بن حنبل أیّهما أحفظ؟ فقال: کانا فی الحفظ متقاربین، و کان احمد أفقه، إذا رأیت من یحب أحمد فاعلم أنه صاحب سنّة.

و قال أبو زرعة: أحمد بن حنبل أکبر من إسحاق و أفقه، ما رأیت أحدا أکمل من أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۰

و قال محمّد بن یحیی الذهلی: جعلت أحمد إماما فیما بینی و بین اللّه تعالی.

و قال محمّد بن مهران الحمّال: ما بقی غیر أحمد.

قال إمام الأئمة ابن خزیمة: سمعت محمّد بن سحنویه، سمعت أبا عمیر ابن النحاس الرملی و ذکر أحمد بن حنبل فقال: رحمه اللّه عن الدنیا، ما کان أصبره و بالماضین ما کان أشبهه، و بالصالحین ما کان ألحقه، عرضت له الدنیا فأباها، و البدع فنفاها.

قال أبو حاتم: کان أبو عمیر من عباد المسلمین قال لی: أمل علیّ شیئا عن احمد بن حنبل.

و روی عن أبی عبد اللّه البوشنجی قال: ما رأیت أجمع فی کلّ شیء من أحمد ابن حنبل و لا أعقل منه.

و قال ابن وارة: کان أحمد صاحب فقه، صاحب حفظ، صاحب معرفة.

و قال النسائی: جمع أحمد بن حنبل المعرفة بالحدیث و الفقه و الورع و الزهد و الصّبر.

و عن عبد الوهاب الورّاق قال: لما قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فردّوه إلی عالمه

. رددناه إلی أحمد بن حنبل، و کان أعلم أهل زمانه.

و قال أبو داود: کانت مجالس أحمد مجالس الآخرة، لا یذکر فیها شیء من أمر الدنیا، ما رأیته ذکر الدنیا قط.

قال صالح بن محمّد جزرة: أفقه من أدرکت فی الحدیث أحمد بن حنبل.

قال علی بن خلف: سمعت الحمیدی یقول: ما دمت بالحجاز و أحمد بالعراق و ابن راهویه بخراسان لا یغلبنا أحد.

الخلال: أنبأنا محمّد بن یاسین البلدی، سمعت ابن أبی أویس و قیل له:

ذهب أصحاب الحدیث. فقال: ما أبقی اللّه أحمد بن حنبل فلم یذهب أصحاب الحدیث.

و عن ابن المدینی قال: أمرنی سیّدی أحمد بن حنبل أن لا أحدّث إلّا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۱

کتاب الحسین بن الحسن.

أبو معین الرازی: سمعت ابن المدینی یقول: لیس فی أصحابنا أحفظ من أحمد، و بلغنی أنه لا یحدّث إلّا من کتاب، و لنا فیه أسوة.

و عنه قال: أحمد الیوم حجة اللّه تعالی علی خلقه.

أخبرنا عمر بن عبد المنعم، عن أبی الیمن الکندی، أنبأنا عبد الملک بن أبی القاسم، أنبأنا أبو إسماعیل الأنصاری، أنبأنا أبو یعقوب القراب، أنبأنا محمّد ابن عبد اللّه الجوزقی، سمعت أبا حامد الشرقی، سمعت أحمد بن سلمة، سمعت أحمد بن عاصم، سمعت أبا عبید القاسم بن سلّام یقول: انتهی العلم إلی أربعة: أحمد بن حنبل و هو أفقههم فیه، و إلی ابن أبی شیبة و هو أحفظهم، و إلی علی بن المدینی و هو أعلمهم به، و إلی یحیی بن معین و هو أکتبهم له.

إسحاق المنجنیقی، أنبأنا القاسم بن محمّد المؤدب، عن محمّد بن أبی بشر، قال: أتیت أحمد بن حنبل فی مسألة فقال: رأیت عبید فإنّ له بیانا لا تسمعه من غیره، فأتیته فشفانی جوابه، فأخبرته بقول أحمد، فقال: ذاک رجل من عمّال اللّه، نشر اللّه تعالی رداء علمه و ذخر له عنده الزلفی، أما تراه محببا مألوفا، ما رأت عینی بالعراق رجلا اجتمعت فیه خصال هی فیه، فبارک اللّه تعالی له فیما أعطاه من الحلم و العلم و الفهم...

و بإسنادی إلی أبی إسماعیل الأنصاری، أنبأ إسماعیل بن إبراهیم، أنبأ نصر ابن أبی نصر الطوسی، سمعت علی بن أحمد بن حشیش، سمعت أبا الحدیث الصوفی بمصر عن أبیه عن المزنی یقول: أحمد بن حنبل یوم المحنة و أبو بکر یوم الردة و عمر یوم السقیفة و عثمان یوم الدار و علی یوم صفین.

قال أحمد بن محمّد الرشدینی، سمعت أحمد بن صالح المصری یقول: ما رأیت بالعراق مثل هذین: أحمد بن حنبل و محمّد بن عبد اللّه بن نمیر، رجلین جامعین لم أر مثلهما بالعراق.

و روی أحمد بن سلمة النیسابوری عن ابن وارة قال: أحمد بن حنبل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۲

ببغداد، و أحمد بن صالح بمصر، و أبو جعفر النفیلی بحرّان، و ابن نمیر بالکوفة.

هؤلاء أرکان الدین.

و قال علی بن الجنید الرازی: سمعت أبا جعفر النفیلی یقول: کان أحمد بن حنبل من أعلام الدین.

و عن محمّد بن مصعب العابد قال: لسوط ضرب به أحمد بن حنبل فی اللّه تعالی أکبر من أیام بشر بن الحارث الحافی.

قال أبو عبد الرحمن النهاوندی: سمعت یعقوب الفسوی یقول: کتبت عن ألف شیخ، حجتی فیما بینی و بین اللّه رجلان: أحمد بن حنبل و أحمد بن صالح.

و بالإسناد إلی الأنصاری شیخ الإسلام، أنبأ أبو یعقوب، أنبأ منصور بن عبد اللّه الذهلی، أنبأ محمّد بن الحسن بن علی البخاری، سمعت محمّد بن إبراهیم البوشنجی، و ذکر أحمد بن حنبل فقال: هو عندی أفضل و أفقه من سفیان الثوری، و ذلک أن سفیان لم یمتحن بمثل ما امتحن به أحمد، و لا علم سفیان و من تقدّم من فقهاء الأمصار بعلم احمد بن حنبل، لأنه کان أجمع بها و أبصر بأغالیطهم و صدوقهم و کذوبهم.

قال: و لقد بلغنی عن بشر بن الحارث أنه قال: قام أحمد مقام الأنبیاء.

و أحمد عندنا امتحن بالسرّاء و الضرّاء فکان فیهما معتصما باللّه تعالی.

قال أبو یحیی الناقد: کنا عند ابراهیم بن عرعرهٔ فذکروا علی بن عاصم فقال رجل: أحمد بن حنبل یضعّفه. فقال رجل: و ما یضرّه إذا کان ثقهٔ! فقال ابن عرعرهٔ: و اللّه لو تکلّم أحمد فی علقمهٔ و الأسود لغیّرهما.

و قال الخشنی: سمعت إسماعیل بن الخلیل یقول: لو کان أحمد بن حنبل فی بنی إسرائیل لکان آیهٔ» [... ۱].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۷۷.

روایهٔ أحمد دلیل علی صحهٔ الحدیث ... ص: ۴۳

ثم إنّ مجرّد روایهٔ أحمد لحدیث من الأحادیث دلیل علی ثبوته و اعتباره عند المحققین من أهل السنهٔ، فقد استشهد الخوارزمی المکی- عند الکلام علی فضائل علی علیه السّلام، و أنها لا تحصی کثرهٔ بعد روایهٔ أحادیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دالهٔ علی هذا المعنی- بکلام رواه عن أحمد بن حنبل هذا نصه:

«و یدلّک علی ذلک: ما روی عن الامام الحافظ أحمد بن حنبل- و هو کما عرف أصحاب الحدیث: قریع أقرانه، و إمام زمانه، و الفارس الذی یکب فرسان الحفاظ فی میدانه، و روایته فیه رضی اللّه عنه مقبولهٔ، و علی کاهل التصدیق محمولهٔ، لما علم أن الامام أحمد بن حنبل و من احتذی علی مثاله و نسج علی منواله و حطب فی حبله و انضوی إلی حفله، مالوا إلی تفضیل الشیخین رضوان اللّه علیهما، فجاءت روایته فیه کعمود الصباح لا یمکن ستره بالراح- و هو:

ما رواه الشیخ الامام الزاهد فخر الأئمهٔ أبو الفضل بن عبد الرحمن الحفربندی الخوارزمی رحمه اللّه تعالی إجازهٔ قال: أخبرنا الشیخ الامام أبو محمّد الحسن ابن أحمد السمرقندی قال: أخبرنا أبو القاسم عبد الرحمن بن أحمد بن محمّد ابن عبدان العطار، و إسماعیل بن أبی نصر عبد الرحمن الصابونی، و أحمد بن الحسین البیهقی قالوا جمیعا: أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ قال: سمعت القاضی الامام أبا الحسن علی بن الحسین، و أبا الحسن محمّد بن المظفر الحافظ یقولان:

سمعنا أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمی یقول: سمعت محمّد بن منصور الطوسی یقول: سمعت أحمد بن حنبل یقول:

ما جاء لأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الفضائل ما

جاء لعلی بن أبی طالب» [۱].

إذن ... کلّ ما روی أحمد فی أمیر المؤمنین علیه السّلام مقبول و علی کاهل التصدیق محمول ...

و بمثله صرح الحافظ الكنجى الشافعى حيث قال: «قلت: ذكر فضائل أمير المؤمنين على بن أبى طالب من آيات القرآن لا يمكن جعله إلّا فى كتاب واحد، و ذكر جميعها يقصر عنه باع الإحصاء. و يدلّك على صدق ما ذهب إليه مؤلف هذا

الكتاب محمّد بن يوسف بن محمّد الكنجى الشافعى عفا اللّه عنه: ما أخبره الشيخ المقرى أبو إسحاق إبراهيم بن بركة الكتبى بالموصل ... عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لو أن الغياض أقلام و البحر مداد و الجنّ حسّاب و الإنس كتّاب ما أحصوا فضائل على بن أبى طالب.

...و يدلّك على ذلك: ما روينا عن إمام أهل الحديث أحمد بن حنبل- و هو أعرف أصحاب الحديث فى علم الحديث قريع أقرانه و إمام زمانه» [... ۲].

و قال سبط ابن الجوزى: «و أحمد مقلّد فى الباب، متى روى حديثا وجب المصير إلى روايته، لأنه إمام زمانه، و عالم أوانه، و المبرّز فى علم النقل على أقرانه، و الفارس الذى لا يجارى فى ميدانه، و هذا هو الجواب عن جميع ما يرد فى الباب فى أحاديث الكتاب» [۳].

جواب سبط ابن الجوزى عن تضعيف الحديث ... ص: ۴۴

«فإن قيل: قد ضعّفوا هذا الحديث. فالجواب: إن الحديث الذى ضعّفوه غير هذه الألفاظ و غير هذا الإسناد، أما اللّفظ: خلقت أنا و هارون بن عمران

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين/ ۳.

[۲] كفاية الطالب/ ۲۵۳.

[۳] تذكرة الخواص/ ۲۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۵

و يحيى بن زكريا و على بن أبى طالب من طينة واحدة

. و

فى رواية: خلقت أنا و على من نور كنا عن يمين العرش قبل أن يخلق اللّه آدم بألفى عام، فجعلنا ننقلب فى أصلاب الرجال إلى عبد المطلب.

و أما الإسناد فقالوا: فى إسناده محمّد بن خلف المروزى و كان مغفلا، و فيه أيضا جعفر بن أحمد بن بيان و كان شيعيا.

و الحديث الذى رويته يخالف هذا اللفظ و الاسناد، لأن رجاله ثقات.

فإن قيل: فعبد الرزاق كان يتشيع.

قلنا: هو أكبر شيوخ أحمد بن حنبل، و مشى إلى صنعاء من بغداد حتى سمع منه و قال: ما رأيت مثل عبد الرزاق، و لو كان فيه بدعة لما روى عنه، و ما زال إلى أن مات يروى عنه، و معظم الأحاديث التى فى المسند رواها من طريقه، و قد أخرج عنه فى الصحيحين» [۱].

ترجمة سبط ابن الجوزى ... ص: ۴۵

و سبط ابن الجوزى من كبار علماء أهل السنة و محدّثيهم المعتمدين، فقد

ترجم له ...: ص: ۴۵

۱- أبو المؤيد الخوارزمى: «أما السند الأول- و هو مسند الأستاذ أبى محمّد الحارثى البخارى- فقد أخبرنى به الأئمة بقراءتى عليهم: الامام أقضى قضاة الأنام، أخطب خطباء الشام جمال الدين أبو الفضائل عبد الكريم بن عبد الصمد ابن محمّد بن أبى الفضل الأنصارى الحرستانى، و الشيخ الثقة تقى الدين إسماعيل ابن إبراهيم بن يحيى ... و الشيخ الامام شمس الدين يوسف بن عبد اللّه سبط

---

[۱] تذكرة خواص الأمة ۴۶- ۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۶

الامام أبى الفرج ابن الجوزى بقراءتى عليه» [... ۱].

و قال فى مقام الجواب عمّا ذكر من لحن أبى حنيفة: «و الجواب الثانى: إنه ذكر الامام الحافظ سبط ابن الجوزى أنه افتراء على أبى حنيفة، و انما المنقول عنه:

بأبى قبيس. كذا قاله الثقات من أرباب النقل» [۲].

فترى أنه وصفه تارة ب «الشيخ الامام» و أخرى ب «الامام الحافظ».

۲- ابن خلكان قائلا: «الواعظ المشهور، حنفى المذهب، و له صيت و سمعة فى مجالس وعظه، و قبول عند الملوك و عيرهم..».

كما أنه اعتمد على تاريخه المسمّى ب «مرآة الزمان» فى ترجمة الحلّاج [۳].

ترجمة ابن خلكان ... ص: ۴۶

و ابن خلكان المتوفى سنة ۶۸۱ من أشهر مشاهير أهل السنة، فقد قال الذهبى بترجمته:

«ابن خلكان قاضى القضاة ... لقى كبار العلماء، و برع فى الفضائل و الآداب ... و كان كريما جوادا سريا ذكيا أخباريا عارفا بأخبار الناس» [... ۴].

و قال أبو الفداء: «القاضى الفاضل المحقق شمس الدين أحمد بن محمّد بن أبى بكر بن خلكان البرمكى، و كان فاضلا عالما، تولى القضاء بمصر و الشام و له مصنفات جليلة مثل وفيات الأعيان و غيره فى التاريخ» [... ۵].

و كذا قال ابن الوردى [۶].

---

[۱] جامع مسانيد أبى حنيفة ۱/ ۷۰.

[۲] المصدر ۱/ ۵۴.

[۳] وفيات الأعيان ۳/ ۱۴۲، و انظر ۲/ ۱۵۳.

[۴] العبر فى حوادث سنة ۶۸۱.

[۵] المختصر، فى حوادث السنة المذكورة.

[۶] تتمة المختصر فى حوادث السنة المذكورة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۷

و قال الصفدى ...: «كان فاضلا بارعا متفقها، عارفا بالمذاهب، حسن الفتاوى، جيد القريحة، بصيرا بالعربية علامة بالأدب و الشعر و أيام الناس، كثير الاطلاع حلو المذاكرة، وافر الحرمة، فيه رئاسة كثيرة، له كتاب وفيات الأعيان، و قد اشتهر كثيرا» [... ۱].

و قال السبکی: «کان أحنف وقته حلما، و شافعی زمانه علما، و حاتم عصره، إلا أنه لا یقاس به حاتم» [... ۲].

و عن قطب الدین فی تاریخ مصر: «کان إماما، أدیبا بارعا، و حاکما عادلا، و مؤرخا جامعا، و له الباع الطویل فی الفقه و النحو و الأدب، غزیر النقل، کامل العقل» [... ۳].

و کذا ترجم له و أثنی علیه الأسدی و الأسنوی فی کتابیهما فی (طبقات الشافعیة) و الیافعی فی (مرآة الجنان) و ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرة)، و السیوطی فی (حسن المحاضرة) و غیرهم.

۳- یوسف بن أحمد بن محمّد ترجم لسبط ابن الجوزی فی ترجمة «وفیات الأعیان» الی الفارسیة.

۴- القطب الیونینی البعلبکی قائلا: «و کان له القبول التام عند الخاص و العام من أبناء الدنیا و أبناء الآخرة» [۴].

ترجمة الیونینی ... ص: ۴۷

و الیونینی المتوفی سنة ۷۲۶ من أعاظم أهل السنة، فقد قال الذهبی

---

[۱] الوافی بالوفیات ۷/ ۳۰۸.

[۲] طبقات الشافعیة الوسطی- مخطوط-.

[۳] طبقات الشافعیة ۳/ ۲۳.

[۴] ذیل مرآة الزمان- مقدّمة الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۸

بترجمته:

«موسی بن محمّد بن أبی الحسین، الامام المؤرخ، قطب الدین ابن الشیخ الفقیه، سمع من أبیه و بدمشق من ابن عبد الدائم و شیخ الشیوخ، و بمصر من ابن صارم، و اختصر مرآة الزمان و ذیّل علیه فأجاد، روی الکثیر ببعلبک، ولد سنة أربعین و ستمائة، و توفی فی شوال سنة ۷۲۶، و کان رئیسا محترما» [۱].

و قال الیافعی «و مات ببعلبک شیخها الصدر الکبیر قطب الدین ...

صاحب التاریخ» [... ۲].

أما ذیله علی (مرآة الزمان) فقد ذکره الجلبی، و استحسنه الذهبی- کما تقدم- و غیره.

۵- أبو الفداء حیث قال: «و فیها توفی الشیخ الدین ... و کان من الوعاظ الفضلاء، ألّف تاریخا جامعا سمّاه (مرآة الزمان)» [۳].

ترجمة أبی الفداء ... ص: ۴۸

و أبو الفداء المتوفی سنة ۷۳۲ من أکابر علمائهم، فقد قال ابن الوردی بترجمته:

...«و کان سخیا محبا للعلم و العلماء، متفننا، یعرف علوما، و قد رأیت جماعة من ذوی الفضل یزعمون أنه لیس فی الملوک بعد المأمون أفضل منه، رحمه اللّه تعالی» [۴].

و قال ابن الشحنة ...: «و کان عالما أدیبا، له الید الطولی فی الریاضة

---

[۱] المعجم المختص: ۲۸۵.

[۲] مرآة الجنان- حوادث سنة ۷۲۶.

[۳] المختصر- حوادث ۶۵۴.

[۴] تتمة المختصر- حوادث ۷۳۲.

و الهندسة و الهیئة» [... ۱].

و قال الکتبی: «الملک المؤید صاحب حماة، إسماعیل بن علی، الامام العالم الفاضل السلطان ... فیه مکارم و فضیلة تامة من فقه و طب و حکمة و غیر ذلک» [... ۲].

و قال الأسدی ...: «العالم العلامة المتفنن المصنف، السلطان المؤید، عماد الدین ... اشتغل فی العلوم و تفنن منها، و صنف التصانیف المشهورة، منها التاریخ» [۳].

و کذا ترجم له ابن حجر العسقلانی و ابن تغری بردی.

۶- ابن الوردی قائلا: «فیها توفی الشیخ شمس الدین یوسف سبط جمال الدین ابن الجوزی، واعظ فاضل، له مرآة الزمان تاریخ جامع. قلت: و له تذکرة الخواص من الأمة فی ذکر مناقب الأئمة، و اللّه أعلم» [۴].

ترجمة ابن الوردی ... ص: ۴۹

و ابن الوردی من کبار الفقهاء المشاهیر، فقد قال ابن حجر العسقلانی بترجمته: «زین الدین ابن الوردی الفقیه الشافعی الشاعر المشهور، نشأ بحلب و تفقّه بها وفاق الأقران» [... ۵]

و کذا قال ابن قاضی شبهة بعد أن عنونه ب «الامام العلامة الأدیب المؤرّخ ... فقیه حلب» [... ۶]

---

[۱] روضة المناظر- حوادث ۷۳۲.

[۲] فوات الوفیات ۱/ ۱۸۳.

[۳] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۰۹.

[۴] تتمة المختصر- حوادث ۶۵۶.

[۵] الدرر الکامنة ۳/ ۲۷۲.

[۶] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۹۷.

۷- الذهبی حیث قال: «ابن الجوزی، العلامة الواعظ المؤرخ شمس الدین ... أسمعه جدّه منه و من ابن کلیب و جماعة، و قدم دمشق سنة بضع و ستین فوعظ بها، و حصل له القبول للطف شمائله و عذوبة وعظه، و له تفسیر فی تسعة و عشرین مجلدا، و شرح الجامع الکبیر، و جمع مجلدا فی مناقب أبی حنیفة، و درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیا، توفی فی الخامس و العشرین من ذی الحجة، و کان وافر الحرمة عند الملوک» [۱].

۸- الداودی: «یوسف بن قزغلی، الواعظ المؤرخ، شمس الدین أبو المظفر سبط الحافظ أبی الفرج، روی عن جدّه و طائفة، و ألف کتاب مرآة الزمان، و له تفسیر علی القرآن العظیم فی سبعة و عشرین مجلدا، و شرح الجامع الکبیر، و کان فی شبیبته حنبلیا ثم صار حنفیا، و کان بارعا فی الوعظ، و له القبول التام عند الخاص و العام من أبناء الدنیا و أبناء الآخرة، مات بدمشق سنة أربع و خمسین و ستمائة» [۲].

۹- الکفوی ... «و کان إماما عالما فقیها واعظا جیّدا مهیبا» [... ۳].

۱۰- الیافعی: «العلّامة الواعظ المؤرخ ... درّس و أفتی» [... ۴].

۱۱- الفیروزآبادی ...: «أوحد زمانه فی الوعظ» [... ۵].

۱۲- القاری: «تفقه علی الشیخ محمود الحصری، و أعطی القبول بین الملوک و الأمراء و المشایخ و العلماء فی الوعظ و غیره» [... ۶].

و غیرهم ... و کلهم أثنوا علیه الثناء البالغ و مدحوه المدح العظیم.

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۶۵۴.

[۲] طبقات المفسرین ۲/ ۳۸۳.

[۳] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۴] مرآة الجنان- حوادث ۶۵۴.

[۵] مختصر الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة- مخطوط.

[۶] الأثمار الجنیة فی طبقات الحنفیة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۱

طعن الذهبی و الصفدی فی السّبط ... ص: ۵۱

لکن الذهبی و الصفدی قد انتقدا السبط و جرحاه- جریا علی عادتهما فی التسرع فی الطعن و الجرح- فقد قال الکفوی ما نصه:

«قال الشیخ صلاح الدین الصفدی- بعد أن أثنی علی أبی المظفر یوسف ابن قزغلی-: و هو صاحب مرآة الزمان، و أنا ممّن حسده علی هذه التسمیة، فإنها لائقة بالتاریخ، کأن الناظر فی التاریخ یعاین من ذکر فیه فی مرآة، إلّا أن المرآة فیه صدأ المجازفة منه رحمه اللّه، فی أماکن معروفة.

و قال الذهبی فی کتابه المسمی بالمیزان: إن یوسف بن قزغلی ألّف مرآة الزمان، فتراه یأتی بمناکیر الحکایات و ما أظنه بثقة، بل یحیف و یجازف، ثم إنه یترفض. و قال فی موضع آخر: کان حنبلیا و تحوّل حنفیا للدنیا».

الدفاع عن السبط ... ص: ۵۱

قال الکفوی بعد أن نقل هذا عنهما: «و اعلم أن صاحب مرآة الزمان قد کان ناقلا عمّن تقدّمه فی التاریخ، و وظیفته الروایة و العهدة علی الراوی، و نسبته إلی المجازفة جور علیه، فإنّ التاریخ لا یشترط فیه الأسانید التی لا غبار علیها، علی أن صلاح الدین الصفدی و الشیخ الحافظ شمس الدین الذهبی و من بعدهما تطفلوا علی تاریخه و نقلوا من مرآة الزمان شیئا کثیرا، فإن لم یکن ثقة فهم لیسوا بثقات» [۱].

کما استبعد القاری ما ادعاه الذهبی فقال- بعد أن نقل کلامه فی المیزان-:

«و هو بعید جدّا کما لا یخفی» [۲].

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] الأثمار الجنیة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۲

و قال الجلبی ما نصه: «قال فی الذیل: و هذا من الحسد، فإنه فی غایة التحریر، و من أرخ بعده فقد تطفل علیه، لا سیّما الذهبی و

الصفدی، فإنّ نقولهما منه فی تاریخهما» [۱].

استناد القوم إلی أقواله فی القضایا الخلافیهٔ ... ص: ۵۲

أضف إلی ذلک کلّه: أنا نثبت جلالهٔ سبط ابن الجوزی و عظمته من کلام:

الخواجهٔ الکابلی صاحب (الصواقع) و هو الذی طالما اقتدی به (الدهلوی) و نسج علی منواله.

و القاضی ثناء اللّه العثمانی.

و رشید الدین خان.

و صاحب إزالهٔ الغین.

و من کلام (الدهلوی).

أما الکابلی فقد قال عند الجواب عن مطعن درء الحد عن المغیرهٔ بن شعبهٔ ما نصه:

«و دعوی أهل البصرهٔ علی مغیرهٔ کما ذکره ابن جریر الطبری، و الامام البخاری، و الحافظ عماد الدین ابن کثیر، و الحافظ جمال الدین أبو الفرج ابن الجوزی، و الشیخ شمس الدین أبو المظفر سبط ابن الجوزی، فی تواریخهم: إن المغیرهٔ کان أمیر البصرهٔ»....

إذن (... الکابلی) یعتمد علی (السبط) و یثق به علی حدّ اعتماده و وثوقه ب (البخاری) و (ابن جریر) و (ابن الجوزی) و غیرهم.

و أما (القاضی) و (الدّهلوی) فقد قالا بمثل کلام الکابلی عند الجواب عن المطعن المذکور، و قد صرح الثانی بوثاقهٔ هؤلاء المؤرّخین المذکورین.

و أما (رشید الدین خان) فقد قال: «قال الحافظ أبو المؤید الخوارزمی- فی

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۶۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۳

أوائل مسند الامام الأعظم عند الجواب عن إشکالات الخطیب البغدادی: - و أمّا قوله: إن أبا حنیفهٔ لحن حیث قال فی مسألهٔ القتل بالقتل: و لو رماه بأبا قبیس...

فیجاب عنه بوجوه: الأول: إنه ذکر الامام الحافظ سبط ابن الجوزی أنه افتراء علی أبی حنیفهٔ» [... ۱].

کما أنه عدّ (سبط ابن الجوزی) من أئمهٔ الدین المعتمدین، کأحمد و ابن الجوزی و غیرهم [... ۲].

و أما صاحب (إزالهٔ الغین) فقد نقل عن (السبط) کلامه فی الدفاع عن أبی حنیفهٔ معبّرا عنه ب «الامام الحافظ» [... ۳].

مؤلفات السبط ... ص: ۵۳

و لسبط ابن الجوزی مؤلفات مشهورهٔ. و قد ذکر الجلبی منها الکتب التالیهٔ:

۱- الإنتصار لإمام أئمهٔ الأمصار.

۲- اللوامع فی أحادیث المختصر و الجامع.

۳- التفسیر.

۴- منتهی السؤل فی سیرهٔ الرسول.

۵- إیثار الإنصاف.

و ذکر أنه ألّف کتابا فی ترجیح مذهب أبی حنیفهٔ علی غیره من المذاهب، عدا کتاب الانتصار الذی ألّفه فی الموضوع، و أن له شرحا

على الجامع الكبير لأبى عبد اللّه الشيبانى.

أما مرآة الزمان فقد ذكره السندى أيضا فى مروياته فى (حصر الشارد)

---

[۱] شوكت عمريه ۱۲۰.

[۲] إيضاح لطافة المقال ۲۷۹.

[۳] إزالة الغين. فى مبحث الجواب عما طعن فى أبى حنيفة.

قائلا:

«و أما مرآة الزمان لسبط ابن الجوزى فأرويه بالسند المتقدم إلى الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن أبى بكر المقدسى، عن سليمان عن يوسف بن قزغلى سبط ابن الجوزى».

اعتماد العلماء على كتبه ... ص: ۵۴

و لقد اعتمد كبار العلماء على كتبه و نقلوا عنها، مثل ابن خلكان فى (تاريخه) و الصفدى فى (الوافى بالوفيات) فى ترجمة «محمّد بن كرام السجستانى» و البدخشى فى (مفتاح النجا) و السمهودى فى مواضع من (جواهر العقدين) [۱] و الحلبى فى (سيرته) و الحصكفى فى (الدر المختار) و ابن عابدين فى (رد المحتار فى شرح الدر المختار ...) و غيرهم.

۲ رواية أبى حاتم الرازى ... ص: ۵۴

اشارة

لقد جاء فى كتاب (زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى) ما نصه:

«أخبرنا الحسين بن محمّد قال: حدثنا عبد اللّه بن أبى منصور قال: حدثنا محمّد بن بشر قال: حدثنا محمّد بن إدريس الرازى قال: حدثنا محمّد بن عبد اللّه

---

[۱] منها: ما ذكره فى الروايات و الآثار الدالة على أن من أعان أهل البيت عليهم السّلام و أحسن إليهم يجازى بعمله الجزاء الحسن فقال: «و من ذلك: ما رواه سبط ابن الجوزى بسنده إلى عبد اللّه بن المبارك- و كان يحج سنة و يغزو سنة، فلما كان السنة التى حج فيها- خرجت بخمسمائة دينار إلى موقف الجمال بالكوفة لأشترى جمالا، فرأيت امرأة على بعض المزابل تنتف ريش بطة منتنة،

ابن المثنى قال: حدثنى حميد الطويل عن أنس بن مالك قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: خلقت أنا و على بن أبى طالب من نور واحد نسبّح اللّه عز و جل فى يمنة العرش قبل خلق الدنيا، و لقد سكن آدم الجنة و نحن فى صلبه، و لقد ركب نوح السفينة و نحن فى صلبه، و لقد قذف إبراهيم فى النار و نحن فى صلبه، فلم نزل يقلّبنا اللّه عز و جل من أصلاب طاهرة إلى أرحام طاهرة، حتى انتهى بنا إلى عبد المطلب، فجعل ذلك النور بنصفين، فجعلنى فى صلب عبد اللّه، و جعل عليا فى صلب أبى طالب، و جعل فىّ النبوة و الرسالة و جعل فى على الفروسية و الفصاحة، و اشتق لنا اسمين من أسمائه، فرب العرش محمود و أنا محمّد، و هو الأعلى و هذا على» [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۵

و أبو حاتم محمّد بن إدريس الرازى المتوفى سنة ۲۷۷ غنى عن التعريف، فلا حاجة إلى الإطناب فى ذكر فضائله، و نقل الكلمات فى حقه، بل نكتفى بنبذة

فتقدّمت إليها فقلت: لم تفعلين هذا؟ فقالت: يا عبد اللّه لا تسأل عما يعنيك، قال: فوقع فى خاطرى من كلامها شىء، فألححت عليها، فقالت: يا عبد اللّه قد ألجأتنى إلى كشف سرّى إليك.

أنا امرأة علوية و لى أربع بنات يتامى، مات أبوهن من قريب و هذا اليوم الرابع ما أكلنا شيئا، و قد حلّت لنا الميتة، فأخذت هذه البطة أصلحها و أحملها إلى بناتى فنأكلها. فقلت فى نفسى: ويحك يا ابن المبارك أين أنت من هذه!! فقلت: افتحى حجرك، ففتحته، فصببت الدنانير فى طرف إزارها و هى مطرقة لا تلتفت. قال: و مضيت إلى المنزل و نزع اللّه من قلبى شهوة الحج ذلك العام، ثم تجهزت إلى بلادى و أقمت حتى حج الناس و عادوا، فخرجت أتلقى جيرانى و أصحابى، فجعلت كل من أقول له «قبل اللّه حجك و شكر سعيك» يقول: و أنت قبل اللّه حجك و شكر سعيك، أما قد اجتمعنا بك فى مكان كذا و كذا، و أكثر علىّ الناس فى القول. فبت متفكرا فى ذلك فرأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى المنام و هو يقول: يا عبد اللّه لا تعجب، فإنك أغثت ملهوفة من ولدى، فسألت اللّه أن يخلق على صورتك ملكا يحج عنك فى كلّ عام إلى يوم القيامة، فإن شئت أن تحج و إن شئت أن لا تحج».

[۱] زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى- مخطوط.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۵۶

منها فقط:

۱- السمعانى: «إمام عصره و المرجوع إليه فى مشكلات الحديث ... كان من مشاهير العلماء المذكورين الموصوفين بالفضل و الحفظ و الرحلة» [... ۱].

۲- ابن الأثير: «هو من أقران البخارى و مسلم» [۲].

۳- الذهبى: «حافظ المشرق ... بارع الحفظ، واسع الرحلة من أوعية العلم ... و كان جاريا فى مضمار البخارى و أبى زرعة الرازى» [۳].

۳ رواية عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۵۶

اشارة

لقد روى هذا الحديث فى (زوائد مناقب أمير المؤمنين) قائلا:

«حدثنا الحسن قال: حدثنا أحمد بن المقدام العجلى، حدثنا الفضيل بن عياض قال: حدثنا ثور بن يزيد، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان قال: سمعت حبيبى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه عز و جل قبل أن يخلق اللّه آدم بأربعة عشر عام، فلما خلق اللّه آدم قسّم ذلك النور جزءين، فجزء أنا و جزء على».

ترجمته ...: ص: ۵۶

و عبد اللّه بن أحمد المتوفى سنة ۲۹۰ من كبار محدّثى أهل السنة، و قد جاءت فضائله الباهرة فى كافة معاجم الرجال، و إليك بعض

الکلمات:

---

[۱] الأنساب- الحنظلی.

[۲] الکامل ۶/ ۶۷.

[۳] العبر- حوادث ۲۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۷

۱- المقدسی: «سمع أباه و یحیی بن معین و أبا بکر و عثمان ابنی أبی شیبهٔ و أبا خیثمهٔ ... قال أبو بکر الخطیب: کان ثقهٔ ثبتا فهما. و قال بدر بن أبی بدر البغدادی: عبد اللّه بن أحمد جهبذ ابن جهبذ.

و قال أبو الحسین بن المنادی: لم یکن فی الدنیا أروی عن أبیه منه، لأنه سمع المسند و هو ثلاثون ألفا، و التفسیر و هو مائهٔ و عشرون ألفا، سمع منها ثلاثین ألفا و الباقی و جادهٔ، و الناسخ و المنسوخ، و التاریخ، و حدیث شعبهٔ، و المقدّم و المؤخّر فی کتاب اللّه تعالی، و الجوابات فی القرآن، و المناسک الکبیر و الصغیر، و حدیث الشیوخ و غیر ذلک.

و ما زلنا نری أکابر شیوخنا یشهدون له بمعرفهٔ الرجال و علل الحدیث و الأسماء و الکنی، و المواظبهٔ علی طلب الحدیث فی العراق و غیرها، و یذکرون عن أسلافهم الإقرار له بذلک، حتی أن بعضهم لیسرف فی تقریظه إیّاه بالمعرفهٔ و زیادهٔ السماع للحدیث علی أبیه » [۱...].

۲- الذهبی: «عبد اللّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل، الامام الحافظ الحجهٔ، أبو عبد اللّه، محدّث العراق، ولد إمام العلماء» [... ۲].

و قال: «الحافظ أبو عبد الرحمن ... کان إماما خبیرا بالحدیث و علله، مقدما فیه، و کان من أروی الناس عن أبیه» [... ۳].

۳- ابن حجر ...: «قال عباس الدوری: سمعت أحمد یقول: قد وعی عبد اللّه علما کثیرا، و قال الخطیمی بلغنی عن أبی زرعهٔ قال قال أحمد: ابنی عبد اللّه محفوظ، من علماء الحدیث، لا یکاد یذاکر إسماعیل بن علی إلّا بما لا أحفظ. و قال أبو علی الصواف: قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: کل شیء أقول قال أبی فقد سمعته مرتین أو ثلاثهٔ. و قال ابن أبی حاتم: کتب إلیّ بمسائل أبیه و بعلل

---

[۱] الکمال- مخطوط.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۶۶۵.

[۳] العبر- حوادث سنهٔ ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۸

الحدیث. و قال أبو الحسین ابن المنادی: لم یکن فی الدنیا أحد أروی عن أبیه منه، لأنه سمع منه المسند و هو ثلاثون ألفا و التفسیر ...قال: و ما زلنا نری أکابر شیوخنا یشهدون له بمعرفهٔ الرجال و علل الحدیث و الأسماء و الکنی و المواظبهٔ علی الطلب، حتی أن بعضهم أسرف فی تقریظه إیّاه بالمعرفهٔ و زیادهٔ السماع علی أبیه ... قال النسائی ثقهٔ. و قال السلمی: سألت الدار قطنی عن عبد اللّه بن أحمد و حنبل بن إسحاق؟ فقال: ثقتان نبیلان. و قال أبو بکر الخلال: کان عبد اللّه رجلا صالحا صادق اللهجهٔ کثیر الحیاء» [... ۱].

۴- الیافعی: «الحافظ أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل الشیبانی، کان إماما خبیرا بالحدیث و علله مقدّما فیه» [۲].

۴ روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۵۸

اشارهٔ

لقد قال الخطیب الخوارزمی ما نصه:

«أخبرنا شهردار- هذا- إجازهٔ، أخبرنا عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابهٔ: حدثنا الشریف أبو طالب الجعفری، حدثنا ابن مردویه الحافظ، حدثنا إسحاق بن محمّد بن علی بن خالد، حدثنا أحمد بن زکریا، حدثنا أبو طهمان، حدثنا محمّد بن خالد الهاشمی، حدثنا الحسین بن إسماعیل بن حماد، عن أبیه، عن زیاد بن المنذر، عن محمّد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۴۱.

[۲] مرآهٔ الجنان حوادث: ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۹

قبل أن یخلق آدم بأربعهٔ عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالی آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه تعالی ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب فقسمه نصفین: قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب. فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی و دمه دمی، فمن أحبه فبحبّی أحبه و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۹

و أبو بکر ابن مردویه الحافظ المتوفی سنهٔ ۴۱۰ من أعاظم محدّثی أهل السنّهٔ الموصوفین بالحفظ و الوثاقهٔ، و قد ترجم له و أثنی علیه الذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ) و السیوطی فی (طبقات الحفاظ) و غیرهما فی کتب الرجال و الحدیث.

۵ روایهٔ ابن عبد البر ... ص: ۵۹

اشارهٔ

لقد روی هذا الحدیث ضمن جملهٔ من فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام- کحدیث الطیر و غیره- فقال:

«و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد نسبح اللّه تعالی یمنهٔ العرش، قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلما انتهی النور إلی عبد المطلب جعله نصفین: نصف فی عبد اللّه و نصف فی صلب أبی طالب، و شق لنا من اسمه، فاللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و هذا علی» [۲].

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۸۸.

[۲] بهجهٔ المجالس و أنس الجالس، ذکره فی کشف الظنون و قال «من الکتب المعتبرهٔ فی المحاظرات».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۰

ترجمته ...: ص: ۶۰

و قد تقدّمت لابن عبد البر القرطبی ترجمهٔ فی قسم (حدیث الثقلین) عن الذهبی الذی قال: «کان إماما دینا ثقهٔ متقنا علّامهٔ متبحرا صاحب سنهٔ و اتباع» ثم ذکرنا جملهٔ من مصادر ترجمته.

۶ روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۶۰

اشارهٔ

لقد قال الکنجی ما نصه:

«الباب السابع و الثمانون: فی أن علیا خلق من نور النبی: أخبرنا إبراهیم ابن برکات الخشوعی بمسجد الربوهٔ من غوطهٔ دمشق، أخبرنا الحافظ علی بن الحسن، أخبرنا أبو القاسم هبهٔ اللّه، أخبرنا الحافظ أبو بکر الخطیب، أخبرنا علی ابن محمّد بن عبد اللّه العدل، أخبرنا أبو علی الحسن بن صفوان، حدثنا محمّد بن سهل العطار، حدثنا أبو ذکوان حدثنی حرب بن بیان الضریر من أهل قیساریهٔ، حدثنی أحمد بن عمرو حدثنا أحمد بن عبد اللّه عن عبید اللّه بن عمرو عن عبد الکریم الجزری، عن عکرمهٔ عن ابن عباس قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خلق اللّه قضیبا من نور قبل أن یخلق الدنیا بأربعین ألف عام، فجعله أمام العرش حتی کان أول مبعثی، فشق منه نصفا فخلق منه نبیّکم، و النصف الآخر علی بن أبی طالب.

قلت: هکذا أخرجه إمام أهل الشام عن إمام أهل العراق، کما سقناه، و هو فی کتابیهما» [۱].

---

[۱] کفایهٔ الطالب/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۱

کلمهٔ فی تاریخ بغداد ... ص: ۶۱

اشارهٔ

قال ابن جزلهٔ حول تاریخ بغداد للخطیب البغدادی ما نصه:

«و لمّا کان الحدیث و العنایهٔ به و معرفهٔ الرجال الناقلین له من أجلّ العلوم الشرعیهٔ و أشرفها، استحق من صرف إلیه زمانه و وفّر علیه تعبه الثناء و المدح و الترحم علی السلف الماضین منهم.

و قد صنّف الناس فی ذلک و أوغلوا و بالغوا، و میّزوا الثقهٔ من المتهم و الضعیف من القوی، و ما أعظم فائدهٔ ذلک و أجل موقعه، لکثرهٔ ما دسّ الملاحدهٔ و الزنادقهٔ من الأحادیث الموضوعهٔ البشعهٔ المنفردهٔ التی فسد بسماعها خلق من الناس، و اعتقد الغر عند سماعها أنها من قول صاحب الشرع فهلک و تسرع إلی التکذیب و مال إلی الخلاعهٔ، نعوذ باللّه من الشقاء و البلاء.

و هذا الکتاب الذی صنّفه الشیخ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب الحافظ البغدادی رحمه اللّه، و سماه تاریخ بغداد، کتاب جلیل فی هذا العلم نفیس، قد تعب و سهر فیه، و أطال الزمان، و اللّه تعالی یثیبه و یحسن إلیه» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۶۱

و للنقل بعض کلمات کبار العلماء فی حقه:

۱- السمعانی: «صنّف قریبا من مائهٔ مصنف صارت عمدهٔ لأصحاب الحدیث، منها التاریخ الکبیر لمدینهٔ السّلام بغداد» [... ۲].

۲- ابن خلکان: «صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنفات المفیدهٔ، کان من الحفاظ المتقنین و العلماء المتبحرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه، فإنه

---

[۱] المختصر المختار من تاریخ بغداد/ مقدمهٔ المؤلف.

[۲] الأنساب/ البغدادی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۲

یدل علی اطلاع عظیم» [۱ ...].

۳- الذهبی: «قال الحافظ ابن عساکر: سمعت الحسین بن محمّد یحکی عن ابن خیرون أو غیره: أن الخطیب ذکر أنه لما حجّ شرب ماء زمزم ثلاث شربات، و سأل اللّه تعالی ثلاث حاجات: أن یحدّث بتاریخ بغداد بها، و أن یملی الحدیث بجامع المنصور، و أن یدفن عند بشر الحافی. فقضیت له الثلاث» [۲].

و ممن ترجم له کذلک السبکی و (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

۷ روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۶۲

اشارهٔ

روی هذا الحدیث بطرق عدیدهٔ حیث قال:

«قوله علیه السّلام: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه.

أخبرنا أبو غالب محمّد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه، قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن منصور الحلبی الأخباری، قال: حدثنا علی بن محمّد العدوی الشمشاطی قال: حدثنا الحسن بن علی بن زکریا، قال: حدثنا أحمد بن المقدام العجلی، قال: حدثنا الفضیل بن عیاض، عن ثور بن یزید، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان الفارسی قال: سمعت حبیبی محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل، یسبح اللّه ذلک النور و یقدّسه قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم یزل فی شیء واحدا حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، ففیّ النبوهٔ و فی علی الخلافهٔ.

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۳

و أخبرنا أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان قال: حدّثنا محمّد بن الحسن بن سلیمان، قال: حدّثنا عبد اللّه بن محمّد البکری، قال: حدّثنا عبد اللّه بن محمد ابن حسان الهروی، قال: حدّثنا جابر بن سهل بن عمر بن جعفر، حدّثنی أبی عن الأعمش عن سالم بن أبی الجعد عن أبی ذر، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا عن یمین العرش، یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعهٔ عشر ألف عام، فلم أزل أنا و علی فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب.

و أخبرنا أبو غالب محمّد بن أحمد بن سهل النحوی نا: أبو عبد اللّه محمّد بن علی بن مهدی السقطی الواسطی إملاء قال: أخبرنا أحمد بن علی القواریری الواسطی، نا محمّد بن عبد اللّه بن ثابت، نا محمّد بن مصفا، نا بقیهٔ بن الولید عن سعید بن عبد العزیز، عن جابر بن عبد اللّه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن اللّه عز و جل؟؟؟ أول قطعهٔ من نور فأسنها فی صلب آدم، فساقها حتی قسمها جزءین: جزءا فی صلب عبد اللّه و جزءا فی صلب أبی أبی طالب، فأخرجنی نبیا و أخرج علیا وصیا» [۱].

فائدهٔ ...: ص: ۶۳

لقد جاء فی آخر النسخة التی بأیدینا ما یلی بنصه: «قال فی النسخة التی نقلت منها هذه: قال فی الأم: قال فی نسخة الفقیه بهاء الدین علی بن أحمد الأكوع: فرغ من نسختها أبو الحسن علی بن محمّد بن الحسن بن أبی نزار ابن الشرفیة بواسط العراق، فی ثانی عشر من شوال من سنة خمس و ثمانین و خمسمائة، و اللّه ولی التوفیق.

ثم قال فی أم الأم: و فرغت من نسخها فی جمادی الآخرة من سنة ثلاث و عشرین و ستمائة، و كتب عمر بن الحسن بن ناصر بن یعقوب. ختم اللّه له بخیر.

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب ۸۷- ۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۴

و قال فی أم هذه النسخة: فرغت أنا من هذه النسخة، یوم تاسع عشر من شهر المحرم الحرام من سنة إحدى و تسعین و تسعمائة سنة بمدینة ثلاـ حماه اللّه بالصالحین من عباده، و كتب مالكه مملوك آل محمّـد سعید بن عبد اللّه بن صالح عفا اللّه عنه و حشره فی زمرتهم.

و فرغت أنا من تحصیل هذه النسخة المباركة- و أنا الفقیر إلى مغفرة اللّه و كرمه، و العائذ به من ألیم عذابه و نقمه: الحسین بن عبد الهادی بن أحمد صلاح، ثبته اللّه بالقول الثابت فی الدنیا و الآخرة- آخر نهار الخمیس خامس شهر جمادی الآخرة، سنة سبع و ثلاثین و ألف سنة بمدینة ثلا حرسها اللّه تعالى بصالحین من عباده، و الحمد للّه رب العالمین و صلّى اللّه على محمّد و آله الطاهرین، و أنا أسال من اطلع على هذا الكتاب و استوصیه أن یدعو لی بما أمكن من الدعاء لا سیما لحسن الخاتمة و العقبى، و باللّه التوفیق و الاعانة و هو حسبی و نعم الوكیل».

و جاء فی آخر النسخة أیضا:

«قال فی آخر النسخة التی نقلت منها هذه ما لفظه: حكایة حسنة من المناقب مسموعة فی فضائل أهل البیت: قال أبو الحسن علی بن محمّد بن الشرفیة:

حضر عندی فی دكانی بالوراقین بواسط یوم الجمعة خامس ذی القعدة من سنة ثمانین و خمسمائة: القاضی العدل جمال الدین نعمة اللّه بن علی بن أحمد العطار، و حضر أیضا عندی الأمیر شرف الدین أبو شجاع بن العبری الشاعر، فسأل شرف الدین القاضی جمال الدین أن یسمعه المناقب، فابتدأ بالقراءة علیه من نسختی التی بخطّی فی دكانی یومئذ، و هو یرویها عن جدّه العلّامة المعمّر محمّد بن علی المغازلی عن أبیه المصنف، فهمّا فی القراءة و قد اجتمع علیهما جماعة، إذ اجتاز أبو مصر قاضی العراق و أبو العباس ربیعة و هما ینبزان بالعدالة، فوقفا یغوغیان و ینكران علیه قراءة المناقب، و أطنب قاضی العراق فی التهزء و المجون، و قال فی جملة مقالته على طریق الاستهزاء: أی قاضی اجعل لنا وظیفة كلّ یوم جمعة بعد الصلاة تسمعنا شیئا من هذه المناقب فی المسجد الجامع، فقال لهما القاضی نعمة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۵

اللّه بن العطار: ما أنتما من أهلها، أنتما قد حضرتما فی درب الخطیب و ذكرتما أن علیا ما كان یحفظ سورة واحدة من كتاب اللّه تعالى، و المناقب تتضمّن أنه ما كان فی الصحابة أقرأ من علی بن أبی طالب، فما أنتما من أهلها، فأكثرا الغوغاء و التهزّء، فضجر القاضی نعمة اللّه بن العطار، و قال بمحضر جماعة كانوا وقوفا:

أللهم إن كان لأهل بیت نبیّك عندك حرمة و منزلة فاخسف به داره و عجّل نكایته، فبات فی لیلته تلك و فی صبیحة یوم السبت من سنة ثمانین و خمسمائة خسف اللّه تعالى بداره، فوقعت هی و القنطرة و جمیع المسنّاة إلى دجلة، و تلف منه فیها جمیع ما كان یملك من مال و أثاث و قماش، فكانت هذه المنقبة من أطرف ما شوهد یومئذ من مناقب آل محمّد صلوات اللّه علیهم.

فقال علی بن محمّد بن الشرفیة فی ذلک الیوم فی هذا المعنی:

یا أیّها العدل الذی هو عن طریق الحق عادل

متجنبا سبل الهدی و إلی سبیل الغیّ مائل

أ بمثل أهل البیت یا مغرور ویحک أنت هازل

دع عنک أسباب الخلا عة و استمع منی الدلائل

بالأمس حین جحدت من إفضالهم بعض الفضائل

و جریت فی سنن السخر و لست تسمع عذل عاذل

نزل القضاء علی دیار ک فی صباحک شرّ نازل

أضحت دیارک سابحات فی الثری خسف الزلازل

و بقیت یا مغرور فی الد ارین لم تحظ بطائل

هذا الجزاء بهذه الدنیا فعد لهم غدا ما أنت قائل

قال علی بن محمّد الشرفیة: و قرأت المناقب التی صنّفها ابن المغازلی بمسجد الجامع بواسط، الذی بناه الحجاج بن یوسف الثقفی لعنه اللّه و لقّاه ما عمل، فی مجالس ستة، أوّلها الأحد رابع صفر و آخرهنّ عاشر صفر سنة ثلاث و ثمانین و خمسمائة، فی أمم لا یحصی عدیدهم، و کتب قاریها بالمسجد الجامع علی بن محمّد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۶

ابن الشرفیة».

ترجمته ...: ص: ۶۶

و أبو الحسن علی بن محمّد المعروف بابن المغازلی، من أعلام الفقهاء و المحدّثین من أهل السنة. قال السمعانی: «کان فاضلا عارفا برجالات واسط و حدیثهم، و کان حریصا علی سماع الحدیث و طلبه، رأیت له ذیل التاریخ بواسط و طالعته و انتخبت منه ... روی لنا عنه ابنه بواسط».

۸ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۶۶

اشارة

لقد روی هذا الحدیث فی (فردوس الأخبار) حیث قال:

«سلمان: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه مطیعا یسبّح اللّه و یقدس قبل أن یخلق آدم بأربع عشر ألف سنة، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، و لم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی بن أبی طالب».

و قال: «سلمان: قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: بخلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن یخلق آدم بأربعة آلاف عام، فلما خلق اللّه تعالی آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، ففیّ النبوة و فی علی الخلافة».

ترجمته ...: ص: ۶۶

و قـد أثنی علی شـیرویه الدیلمی و أطراه کل من ترجم له، کالذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ) و غیره و الرافعی فی (التدوین) و الیافعی فی (مرآهٔ الجنان) و الأسنوی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۷

فی (طبقـات الشافعیـهٔ ...) و غیرهـم من أعلام أهل السـنهٔ أصـحاب السـیر و التواریـخ ... و سـنورد نصوص عبائرهم فی قسم (حـدیث التشبیه) إن شاء اللّه تعالی.

۹ روایهٔ العاصمی ... ص: ۶۷

لقد رواه بطرق عدیدهٔ مستدلا به علی شبه أمیر المؤمنین علیه السّلام لآدم علیه السّلام فی الخلق، ثم أیّده بأحادیث أخر، قال:

«ذکر مشابه نبینا آدم علیه السّـلام، فإنه قد وقعت المشابههٔ بین المرتضـی و بینه علیه السّـلام بعشرهٔ أشیاء: أوّلها الخلق و الطینهٔ، و الثانی بالمکث و المـدهٔ، و الثالث بالصاحبهٔ و الزوجهٔ، و الرابع بالتزویج و الخلعهٔ، و الخامس بالعلم و الحکمهٔ، و السادس بالذهن و الفطنهٔ، و السابع بالأمر و الخلافهٔ، و الثامن بالأعداء و المخالفهٔ، و التاسع بالعرفاء و الوصیهٔ، و العاشر بالأولاد و العترهٔ.

أما الخلق و الطینـهٔ فإن آدم علیه السّـلام خلق من الطین و خلط طینه بنور الثقلین، فکان طینا دینیّا، و کـذلک المرتضـی خلق من الطینهٔ الطاهرهٔ و التربهٔ الزکیهٔ الزاهرهٔ، و لذلک

قال المصطفی: خلقت من أطیب الطین و خلق محبی من أسفلها ثم خلطت العلیا بالسفلی، فلو لا النبوهٔ و الرسالهٔ لکنت رجلا من أمتی.

و الذی یؤید ما قلنا:

ما أخبرنی به محمّد بن أبی زکریا الثقهٔ قال: أخبرنا محمّد بن عبد اللّه الحافظ قال: حدّثنا إسحاق بن محمّد بن علی بن خالد الهاشمی بالکوفهٔ قال: حدّثنا أحمد بن زکریا بن طهمان، قال: حدّثنا محمّد بن خالد الهاشـمی قال: حدّثنا الحسن بن إسماعیل بن حماد بن أبی خلیفهٔ، عن أبیه عن زیاد بن المنذر، عن محمّد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب عن أبیه عن جدّه قال: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۸

عز و جل من قبل أن یخلق آدم بأربعهٔ عشـر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم نقل ذلک النور من صلبه، فلم یزل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صـلب عبد المطلب فقسّمه قسمین، فصیّر قسمی فی صلب عبد اللّه و قسم علی فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی و دمه من دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه و من أبغضه فببغضی أبغضه».

ثم روی أربعهٔ أحادیث أخری، و هذه ألفاظ ثلاثهٔ منها:

«عن أبی الحمراء عن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم قال: لمّا أسری بی إلی السـماء نظرت إلی ساق العرش الأیمن، فإذا علیه مکتوب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیّدته بعلی و نصرته به».

«عن نافع عن ابن عمر قال: بینما رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم جالس ذات یوم ببطحاء مکهٔ، إذ هبط علیه جبرئیل الروح الأمین قال: یا محمّـد إنّ رب العرش یقرأ علیک السّـلام و یقول: لما أخذ میثاق النبیین أخذ میثاقک فی صـلب آدم، فجعلک سیّد الأنبیاء و جعل وصیک سیّد الأوصیاء علی بن أبی طالب و یقول: یا محمّد و عزتی لو سألتنی أن أزیل السماوات و الأرض لأزلتها لکرامتک علیّ».

«عن أنس بن مالک عن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم قال: کل مولود یولـد فهو فی سـرته من التربهٔ التی خلق منها، و أنا و علی بن أبی طالب خلقنا من تربهٔ واحدهٔ».

و هذا لفظ رابعها بسنده:

«أخبرنا الحسین بن محمّد قال: حدّثنا عبد اللّه بن أبی منصور قال: حدّثنا محمّد بن بشر قال: حدّثنا محمّد بن عبد اللّه بن المثنی قال: حدثنی حمید الطویل، عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور واحد یسبح اللّه عز و جل فی یمنهٔ العرش قبل خلق الدنیا، و لقد سکن آدم الجنهٔ و نحن فی صلبه، و لقد رکب نوح السفینهٔ و نحن فی صلبه، و لقد قذف إبراهیم فی النار و نحن فی صلبه، فلم یزل یقلبنا اللّه عز و جل فی أصلاب طاهرهٔ إلی أرحام طاهرهٔ، حتی انتهی بنا إلی عبد

المطلب، فجعل ذلک النور بنصفین، فجعلنی فی صلب عبد اللّه و جعل علیا فی صلب أبی طالب، و جعل فیّ النبوهٔ و الرسالهٔ و جعل فی علی الفروسیهٔ و الفصاحهٔ، و اشتق لنا اسمین من أسمائه، فربّ العرش محمود و أنا محمّد، و هو الأعلی و هذا علی».

قال العاصمی: «فهذه الأحادیث تدلّ علی صحّهٔ ما أشرنا إلیه و رجحان ما دلّلنا علیه» [۱].

۱۰ روایهٔ أبی الفتح النطنزی ... ص: ۶۹

اشارهٔ

لقد روی هذا الحدیث قائلا:

«أنبأنا أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد قال: حدّثنا أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ قال: حدّثنا أحمد ابن یوسف بن خلاد النصیبی ببغداد، قال: حدّثنا الحارث بن أبی أسامهٔ التمیمی قال: حدّثنا داود بن المحبر بن محمّد قال: حدّثنا قیس بن الربیع، عن عباد بن کثیر عن أبی عثمان الرازی عن سلمان الفارسی قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور عن یمین العرش، نسبّح اللّه و نقدّسه من قبل أن یخلق اللّه عز و جل آدم بأربع عشرهٔ آلاف سنهٔ، فلما خلق اللّه آدم نقلنا إلی أصلاب الرجال و أرحام النساء الطاهرات، ثم نقلنا إلی صلب عبد المطلب و قسمنا بنصفین، فجعل النصف فی صلب أبی عبد اللّه و جعل النصف فی صلب أبی طالب، فخلقت من ذلک النصف و خلق علی من النصف الآخر، و اشتق اللّه لنا من أسمائه اسما، و اللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و أخی علی، و اللّه فاطر و ابنتی فاطمهٔ، و اللّه محسن و ابنای الحسن و الحسین. فکان اسمی

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر هل أتی- مخطوط.

فی الرسالهٔ و النبوهٔ، و کان اسمه فی الخلافهٔ و الشجاعهٔ، فأنا رسول اللّه و علی سیف اللّه» [۱].

و روی النطنزی حدیث الأشباح بسنده عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: «لما خلق اللّه عز و جل آدم و نفخ فیه من روحه عطس فألهمه اللّه «الحمد للّه رب العالمین»، فقال له ربّه: یرحمک اللّه، فلما سجد له الملائکهٔ تداخله العجب فقال:

یا رب خلقت خلقا هو أحب إلیک منّی؟ فلم یجب، ثم قال الثانیهٔ، فلم یجب.

ثم قال الثالثهٔ، فلم یجب. ثم قال الرابعهٔ فقال اللّه عز و جل له: نعم و لولاهم ما خلقتک. فقال: فأرنیهم، فأوحی اللّه عز و جل إلی ملائکهٔ الحجب أنه ارفعوا الحجب، فلما رفعت إذا آدم بخمسهٔ أشباح قدّام العرش، فقال یا رب من هؤلاء؟

قال: یا آدم هذا نبیی، و هذا علی أمیر المؤمنین ابن عم النبی، و هذه فاطمهٔ بنت نبیی، و هذان الحسن و الحسین ابنا علی و ولدا نبیی.

ثم قال: یا آدم هم الأول.

ففرح بـذلک. فلمـا اقترف الخطیئـة قال: یا رب أسألک بمحمّـد و علی و فاطمـة و الحسن و الحسـین لما غفرت لی فغفر اللّه له، فهـذا الذی قال اللّه عز و جل: فَتَلَقَّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِماتٍ فَتابَ عَلَیْهِ. فلما أهبط إلی الأرض صاغ خاتما نقش علیه: محمّد رسول اللّه. و یکنی آدم بأبی محمّد» [۲].

ترجمته ...: ص: ۷۰

و سنورد ترجمـة النطنزی مفصّـلة فی قسم (حـدیث التشبیه) و نـذکر کلمـة تلمیـذه السـمعانی فی حقه، و مـدح ابن النجار له، و إطراء الصفدی فی الوافی بالوفیات ... فانتظر.

[۱- ۲] الخصائص العلویة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۱

۱۱ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۷۱

اشارة

قـال الحموینی مـا نصه: «أنبـأنی أبو طـالب بن أنجب الخازن، عن ناصـر بن أبی المکارم إجازة قال: أنبأنا أبو المؤیـد الموفق بن أحمد إجازة إن لم یکن سماعا.

(ح) و أنبأنی العزیز محمّـد بن أبی القاسم، عن والده أبی القاسم بن أبی الفضل بن عبد الکریم إجازة قالا: أخبرنا شـهردار بن شـیرویه بن شـهردار الـدیلمی إجازة، أنبأنا عبـدوس بن عبـد اللّه الهمـدانی کتابـة، حدّثنا أبو الحسن علی ابن عبد اللّه، أنبأنا أبو علی محمّد بن أحمد العطشـی، حدّثنا أبو سـعید العدوی الحسن بن علی، حدّثنا أحمد بن المقدام العجلی أبو الأشـعث، حدّثنا الفضیل بن عیاض عن ثور بن یزید، عن خالد بن معدان عن زاذان عن سـلمان قال: سـمعت حبیبی المصـطفی محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یـدی اللّه عز و جـل مطیعا، یسبّح اللّه ذلک النور و یقـدسه قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعـة عشـر ألف سـنة، فلما خلق اللّه تعالی آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی» [۱].

کما و یستفاد روایة شهردار الدیلمی من سند روایة الخوارزمی الآتیة أیضا.

ترجمته ...: ص: ۷۱

و شـهردار الـدیلمی من أعلاـم حفاظ أهل السـنة کأبیه، فقـد قال الـذهبی نقلا عن السـمعانی: «کان حافظا عارفا بالحـدیث فهما عارفا بالأدب ظریفا. سمع أباه و عبدوس بن عبد اللّه و مکی السلّار و طائفة. و أجاز له أبو بکر ابن خلف

---

[۱] فرائد السمطین- ۱/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۲

الشیرازی، و عاش خمسا و سبعین سنة» [۱].

و کذا ترجم له کلّ من السبکی و الأسنوی و ابن قاضی شهبة الأسدی فی کتبهم فی (طبقات الشافعیة).

۱۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۷۲

اشارة

روی هذا الحدیث بقوله: «أخبرنی شهردار هذا إجازة، أخبرنا عبدوس بن عبد اللّه الهمدانی کتابة، حدّثنا أبو الحسن علی بن عبد اللّه، حدّثنا أبو علی محمّد ابن أحمد العطشی...

و أخبرنی شهردار هذا إجازة، أخبرنا عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابة، حدّثنا الشریف أبو طالب الجعفری، حدّثنا ابن مردویه الحافظ، حدّثنا إسحاق بن محمّد بن علی بن خالد، حدّثنا أحمد بن زکریا، حدّثنا ابن طهمان، حدّثنا محمّد بن خالد الهاشمی، حدّثنا الحسین بن إسماعیل بن حماد، عن أبیه عن زیاد بن المنذر عن محمّد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جده قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم سلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه یقلبه من صلب إلی صلب، حتی أقره فی صلب عبد المطلب، فقسّمه نصفین قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۲].

و قال الخوارزمی: «أخبرنی سید الحافظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن

---

[۱] العبر فی خبر من ۳/ ۲۹.

[۲] مناقب امیر المؤمنین- ۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۳

شهردار الدیلمی الهمدانی- فیما کتب الی من همدان- أخبرنی أبو الفتح عبدوس ابن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابة، أخبرنی الشیخ الخطیب أبو الحسن صاعد ابن محمّد بن الغیاث الدامغانی بدامغان، حدثنی أبو یحیی محمّد بن عبد العزیز البسطامی، حدّثنا أبو بکر القرشی، حدّثنی أبو سعید الحسن بن علی بن زکریا، حدّثنی هدبة بن خالد القیسی، عن حماد بن ثابت البنانی عن عبید بن عمیر اللیثی عن عثمان بن عفان قال قال عمر بن الخطاب: إن اللّه تعالی خلق ملائکة من نور وجه علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۳

و للخوارزمی تراجم فی عدة من المصادر المعتبرة، و من ذلک ما جاء فی (العقد الثمین فی تاریخ بلد اللّه الأمین) للحافظ تقی الدین الفاسی حیث عنونه بقوله: «الموفق بن أحمد بن محمّد المکی، أبو المؤید، العلامة خطیب خوارزم، کان أدیبا فصیحا مفوها، خطب بخوارزم دهرا و أنشأ الخطب و أقرأ الناس و تخرّج به جماعة، و توفی بخوارزم فی صفر سنة ۵۶۸. ذکره هکذا الذهبی فی (تاریخ الإسلام). و ذکره الشیخ محیی الدین عبد القادر الحنفی فی (طبقات الحنفیة) و قال: ذکره القفطی فی (أخبار النحاة»....)

۱۳ روایة ابن عساکر ... ص: ۷۳

اشارة

لقد قال الحافظ الکنجی ما نصه: «و أخبرنا أبو إسحاق الدمشقی، أخبرنا أبو القاسم الحافظ، أخبرنا ابو غالب بن البنا، أخبرنا أبو محمّد

الجوهری، أخبرنا

[۱] مناقب أمیر المؤمنین ۲۳۶.

أبو علی بن محمّد بن أحمد بن یحیی، حدّثنا أبو سعید العدوی، حدّثنا أبو الأشعث، حدّثنا الفضیل بن عیاض، عن ثور بن یزید، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه مطیعا، یسبح اللّه ذلک النور و یقدّسه قبل أن یخلق آدم بأربعهٔ عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی.

قلت: هکذا أخرجه محدّث الشام فی تاریخه فی الجزء الخمسین بعد الثلاث مائهٔ قبل نصفه، و لم یطعن فی سنده

، و لم یتکلّم علیه، و هذا یدل علی ثبوته» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۴

و قد ذکرنا فی قسم (حدیث الثقلین) عدهٔ من مصادر ترجمهٔ الحافظ ابن عساکر الدمشقی، مثل (وفیات الأعیان ۲/ ۴۷۱) و (طبقات السبکی ۷/ ۲۱۵) و (طبقات الحفاظ ۴۷۴) و غیرها.

و فی (تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) ما ملخصه: «ابن عساکر- الامام الحافظ الکبیر، محدّث الشام، فخر الأئمهٔ، ثقهٔ الدین، أبو القاسم، صاحب التصانیف عدد شیوخه ۱۳۰۰ و نیف شیخ و ۸۰ امرأهٔ. قال السمعانی: أبو القاسم حافظ ثقهٔ متقن دیّن خیّر حسن السمت. قال ابن النجار: أبو القاسم إمام المحدثین فی وقته، انتهت إلیه الریاسهٔ فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفهٔ التامهٔ، و به ختم هذا الشأن ....»

۱۴ روایهٔ النور الصالحانی ... ص: ۷۴

لقد روی الشهاب أحمد: «عن علی بن حسین عن أبیه عن جدّه قال: قال

[۱] کفایهٔ الطالب ۳۱۵.

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق اللّه تعالی آدم بأربعهٔ آلاف عام، فلما خلق اللّه تعالی آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه ینقله من صلب إلی صلب، حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب فقسم قسمین: قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، و من أحبه فبحبی أحبه».

ثم إنه روی حدیث (الشجرهٔ) ثم قال: «روی الحدیث الأول الامام الصالحانی نور الدین أبو الرجاء محمود بن محمّد، الذی سافر و رحل و أدرک المشایخ و سمع و أسمع، و صنّف فی کلّ فن، و روی عنه خلق کثیر، و صحب بالعراق أبا موسی المدینی الامام و من فی طبقته، بإسناده إلی الامام الحافظ ابن مردویه، بإسناده مسلسلا مرفوعا» [... ۱].

و من هذه العبارهٔ یظهر جانب من عظمهٔ الصالحانی و مناقبه الشامخهٔ.

۱۵ روایة أبی الفتح ناصر المطرزی ... صض: ۷۵

لقد قال الحموینی: «أنبأنی أبو طالب ابن أنجب الخازن عن ناصر بن أبی المکارم إجازة»....
کما قال أیضا: «أنبأنی الشیخ أبو طالب ابن أنجب بن عبید اللّه، عن محب الدین محمّد بن محمود بن الحسن بن النجار إجازة، عن برهان الدین أبی الفتح ناصر بن أبی المکارم المطرزی إجازة ... عن محمّد بن علی بن الحسین بن أبیه عن جده (صلوات اللّه علیهم) قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

خلق اللّه تعالی آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه تعالی ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب فقسمه قسمین: قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه، و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۱].

۱۶ روایة صدر الأفاضل الخوارزمی ... ص: ۷۶

اشارة

لقد رواه فی شرح قول المعری:
[له الجوهر الساری یوهم شخصه یجوب إلیه محتدا بعد محتد]
قائلا ما نصه: «هذا من
قوله علیه السّلام: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم نقل ذلک النور إلی صلبه، فلم یزل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب فقسمه قسمین: فصیر قسمی فی صلب عبد اللّه، و قسم علی فی صلب أبی طالب فعلی منی و أنا منه» [۲].

ترجمته ...: ص: ۷۶

و فضائل صدر الأفاضل لا تخفی علی من راجع المعاجم الرجالیة و کتب

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۴۴.
[۲] أنظر: شروح سقط الزند ۱/ ۳۵۳- القصیدة الثامنة.

الأدب، فقد ترجم له:
۱- یاقوت الحموی: «القاسم بن الحسین بن محمّد بن محمّد الخوارزمی، صدر الأفاضل حقا و واحد الدهر فی علم العربیة صدقا، ذو الخاطر الوقّاد و الطبع النقّاد و القریحة الحاذقة و النحیرة الصادقة، برع فی علم الأدب و فاق فی نظم الشعر و نثر الخطب، فهو إنسان عین الزمان و غرة جبهة هذا الأوان، سألته عن مولده فقال: مولدی فی اللیلة التاسعة من شعبان سنة خمس و خمسین و خمسمائة...

و قلت له ما مذهبك؟ فقال: حنفی، و لكن لست خوارزميا لست خوارزميا يكررها، إنما اشتغلت ببخارا فأرى رأی أهلها. نفی عن نفسه أن يكون معتزليا» [... ۱].

۲- عبد القادر القرشی ...: «تفقّه علی أبی الفتح ناصر بن عبد السيد المطرزی و أخذ عنه العربية، و له تصانيف: شرح المفصل سماه التحبير ثلاث مجلدات، و شرح سقط الزند ... قتلته التتار سنة عشرة و ستمائة» [۲].

۳- السيوطی، و أورد كلمة ياقوت المتقدمة أيضا [۳].

۴- الكفوی: «الشيخ الكامل الفاضل» [... ۴].

۵- علی بن سلطان القاری المكی كذلك [۵].

۱۷ رواية أبی القاسم عبد الكريم الرافعی القزوينی ... ص: ۷۷

اشارة

قال العلّامة الحموينی ما نصه: «و أخبرنی الشيخ الصالح جمال الدين أحمد

---

[۱] معجم الأدباء ۱۶/ ۲۳۸.

[۲] الجواهر المضية فی طبقات الحنفية ۱/ ۴۱۰.

[۳] بغية الوعاة ۳۷۶.

[۴] كتائب أعلام الأخيار- مخطوط.

[۵] الأثمار الجنية- مخطوط.

ابن محمّد بن محمّد المعروف بمذكويه القزوينی و غيره إجازة، بروايتهم عن الشيخ الامام إمام الدين أبی القاسم عبد الكريم بن محمّد بن عبد الكريم الرافعی القزوينی إجازة، أنبأنا الشيخ العالم عبد القادر بن أبی صالح الجيلی قال: أنبأنا أبو البركات هبة اللّه بن موسی السقطی قال: أنبأ القاضی أبو المظفر هناد بن إبراهيم النسفی قال: أنبأنا الحسن محمّد بن موسی بتكريت قال: أنبأنا محمّد بن فرحان، حدّثنا محمّد بن يزيد القاضی، حدّثنا قتيبة، حدّثنا الليث بن سعد، عن العلاء ابن عبد الرحمن عن أبيه عن أبی هريرة عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم أنه قال: لما خلق اللّه تعالی أبا البشر و نفخ فيه من روحه، التفت آدم يمنة العرش، فإذا فی النور خمسة أشباح سجّدا و ركّعا، قال آدم: يا رب هل خلقت أحدا من طين قبلی؟ قال: لا يا آدم. قال: فمن هؤلاء الخمسة الذين أراهم فی هيئتی و صورتی؟ قال: هؤلاء خمسة من ولدك لولاهم ما خلقتك، هؤلاء خمسة شققت لهم خمسة أسماء من أسمائی، لولاهم ما خلقت الجنة و لا النار و لا العرش و لا الكرسی و لا السماء و لا الأرض و لا الملائكة و لا الإنس و لا الجن، فأنا المحمود و هذا محمّد و أنا العالی و هذا علی، و أنا الفاطر و هذه فاطمة، و أنا الإحسان و هذا الحسن، و أنا المحسن و هذا الحسين.

آليت بعزتی أنّه لا يأتينی أحد بمثقال حبّة من خردل من بغض أحدهم إلّا أدخلته ناری و لا أبالی. يا آدم هؤلاء صفوتی بهم أنجيهم و بهم أهلكهم، فإذا كان لك إلیّ حاجة فبهؤلاء توسل.

فقال النبی صلّی اللّه عليه و سلّم: نحن سفينة النجاة من تعلّق بها نجا و من حاد عنها هلك، فمن كان له إلی اللّه حاجة فليسأل بنا أهل البيت» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۸

و الرافعی القزوینی من أعلام محدّثی أهل السنة و مؤرخیهم، و کتابه (التدوین) من أشهر الکتب المعتمدة ... و قد ترجم للرافعی و أثنی علیه علماؤهم

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۹

کالسبکی فی (طبقاته ۵/ ۱۱۹) و ابن شاکر الکتبی فی (فوات الوفیات ۲/ ۳) و ابن الوردی فی (تاریخه ۲/ ۱۸۴).

۱۸ إثبات الشیخ فرید الدین العطّار ... ص: ۷۹

اشارة

لقد أثبت هذا الحدیث بقوله:

«تو نور أحمد و حیدر یکی دان که تا گردد بتو أسرار آسان» [۱]

ترجمته ...: ص: ۷۹

و توجد ترجمته فی (نفحات الأنس) و غیره من تراجم العرفاء. و قد نصّ (الدهلوی) فی کتابه علی أنه من الأکابر المقبولین عند أهل السنة.

۱۹ روایة أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۷۹

اشارة

لقد قال الوصابی: «و عنه- أی عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد، یسبح اللّه علی متن العرش من قبل أن یخلق أبونا آدم بألفی عام، فلمّا خلق آدم صرنا فی صلبه، ثم نقلنا من کرام الأصلاب إلی مطهّرات الأرحام، حتّی صرنا فی صلب عبد المطلب، ثم قسّمنا نصفین، فصیّرنی فی صلب عبد اللّه، و صار علی فی صلب أبی طالب، فاختارنی للنبوّة، و اختار علیا للشجاعة و العلم و الفصاحة، و شق لنا أسماء من أسمائه، فاللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و هذا علی.

---

[۱] أسرار نامه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۰

أخرجه ابن الأسبوع الأندلسی فی کتابه الشفا» [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۰

و ابن سبع صاحب کتاب (شفاء الصدور) من أجلّة حفاظ أهل السنة، و أعاظم علمائهم، کما یظهر من ترجمته، و إلیک بعض الکلمات الواردة فی حقّه:

۱- الذهبی: «الکلاعی- الامام العالم الحافظ البارع، محدّث الأندلس و بلیغها أبو الربیع ... عنی أتم عنایة بالتقیید و الروایة، و کان إماما فی صناعة الحدیث، بصیرا به حافظا حافلا عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للموالید و الوفیات، یتقدّم أهل زمانه فی ذلک و فی حفظه اسماء الرجال، خصوصا من تأخر زمانه و عاصره، کتب الکثیر، و کان خطّه لا نظیر له فی الإتقان و الضبط، مع الاستبحار فی الأدب و الاستهتار بالبلاغة، فردا فی إنشاء الرسائل، مجیدا فی النظم خطیبا فصیحا مفوها مدرکا، حسن السرد و المساق لما ینقله، مع الشارة الأنیقة و الزیّ الحسن، و هو کان المتکلّم عن الملوک فی زمانه فی المجالس، المبیّن عنهم لما یرومونه فی المحافل علی المنابر، ولی خطابة بلنسة فی أوقات، و له تصانیف مفیدة فی فنون عدیدة ... و إلیه کانت الرحلة للأخذ عنه، انتفعت به فی الحدیث کلّ الانتفاع و أخذت عنه کثیرا.

قلت: حدّث عنه أبو العباس أحمد بن العماد قاضی تونس، و طائفة، قال ابن مندی: لم ألق مثله جلالة و نبلا و ریاسة و فضلا، و کان إماما مبرّزا فی فنون من منقول و معقول و موزون و منثور، جامعا للفضائل، برع فی علوم القرآن و التجوید، أما الأدب فکان ابن بجدته، و هو ختام الحفاظ ...

قال الأبّار ... و هو آخر الحفاظ و البلغاء بالأندلس، استشهد بکابیة تنسیه علی ثلاث فراسخ من مرسیة مقبلا غیر مدبر، فی العشر من ذی الحجة سنة ۶۳۴.

قال الحافظ المنذری: توفی شهیدا بید العدو، و کان مولده بظاهر مرسیة فی

---

[۱] الاکتفاء فی فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط، و قد ذکر فی کشف الظنون ۲/ ۱۰۵۰ «کتاب شفاء الصدور»....

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۸۱

مستهل رمضان سنة ۶۵ ... جمع مجالس تدل علی غزارة علمه و کثرة حفظه و معرفته بهذه الشأن، کتب إلینا بالإجازة سنة أربع عشرة» [۱].

و قال الذهبی أیضا بترجمته: «و أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن موسی بن سالم البلنسی الحافظ الکبیر، صاحب التصانیف بقیة أعلام الأثر بالأندلس ...

قال الأبار: کان بصیرا بالحدیث حافظا عاقلا عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للموالید و الوفیات، یتقدم أهل زمانه فی ذلک خصوصا من تأخّر عنه» [... ۲].

۲- الیافعی: «الحافظ أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن موسی البلنسی صاحب التصانیف و بقیة أعلام الأثر» ثم أورد کلمة الأبار المذکورة سابقا [۳].

۳- السیوطی: «أبو الربیع الامام الحافظ البارع محدّث الأندلس و بلیغها» [... ۴].

۴- الشامی صاحب السیرة ...: «أبا الربیع فالثقة الثبت سلیمان بن سالم الکلاعی» [۵].

۵- المقری ...: «کان رحمه اللّه تعالی حافظا للحدیث، مبرزا فی نقده، تام المعرفة بطرقه، ضابطا لأحکام أسانیده، ذاکرا لرجاله» ... [۶].

۲۰ روایة الکنجی ... ص: ۸۱

اشارهٔ

لقد روی هذا الحدیث فی باب خصّه به حیث قال:

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۱۷.

[۲] العبر حوادث ۶۴۳.

[۳] مرآهٔ الجنان حوادث ۶۴۳.

[۴] طبقات الحفاظ/ ۴۹۷.

[۵] سبل الهدی و الرشاد/ مقدمهٔ الکتاب.

[۶] نفح الطیب- فی ذکر وقعهٔ اینجهٔ ۲/ ۵۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۸۲

«الباب السابع و الثمانون: فی أن علیا خلق من نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أخبرنا ابراهیم بن برکات الخشوعی بمسجد الربوهٔ من غوطهٔ دمشق، أخبرنا الحافظ علی بن الحسن، أخبرنا أبو القاسم هبهٔ اللّه، أخبرنا الحافظ أبو بکر الخطیب، أخبرنا علی بن محمّد بن عبد اللّه المعدل، أخبرنا أبو علی الحسین بن صفوان، حدّثنا محمّد بن سهل العطار، حدثنی أبو ذکوان، حدثنی حرب بن بیان الضریر من أهل قیساریهٔ، حدثنی أحمد بن عمرو، حدّثنا أحمد بن عبد اللّه عن عبد اللّه بن عمرو، عن عبد الکریم الجزری عن عکرمهٔ عن ابن عباس قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: خلق اللّه قضیبا من نور قبل أن یخلق الدنیا بأربعین ألف عام، فجعله أمام العرش حتی کان أوّل مبعثی، فشق منه نصفا، فخلق منه نبیکم، و النصف الآخر علی بن أبی طالب.

أخرجه إمام أهل الشام عن إمام أهل العراق کما سقناه، و هو فی کتابیهما.

و أخبرنا أبو إسحاق الدمشقی، أخبرنا أبو القاسم الحافظ، أخبرنا أبو غالب ابن البنا، أخبرنا أبو محمّد الجوهری، أخبرنا أبو علی محمّد بن أحمد بن یحیی، حدّثنا أبو سعید العدوی، حدّثنا أبو الأشعث، حدّثنا الفضیل بن عیاض، عن ثور بن یزید عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه مطیعا یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق آدم بأربع عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّز ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی.

قلت: هکذا أخرجه محدّث الشام فی تاریخه فی الجزء الخمسین بعد الثلاثمائهٔ قبل نصفه

، و لم یطعن فی سنده و لم یتکلّم علیه، و هذا یدل علی ثبوته [عنده ».

أخبرنا علی بن أبی عبد اللّه المعروف بابن المقیّر البغدادی بدمشق، عن أبی الفضل محمّد الحافظ، أخبرنا أبو نصر بن علی، حدّثنا ابو الحسن علی بن محمّد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۸۳

المؤدب، حدّثنا أبو الحسن الفارسی، حدّثنا أحمد بن سلمهٔ النمری، حدّثنا أبو الفرج غلام فرج الواسطی، حدّثنا الحسن بن علی، عن مالک عن أبی سلمهٔ عن أبی سعید قال: سأل أبو عقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا رسول اللّه من سید المسلمین؟ (و ساق الکنجی الروایهٔ بطولها إلی أن سأل أبو عقال):

فأیّهم أحبّ إلیک؟

قال: علی بن أبی طالب.

فقلت: و لم ذلک؟

فقال: لأنی خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور واحد.

قال: فقلت: فلم جعلته آخر القوم؟

قال: ویحک یا أبا عقال، ألیس قد أخبرتک أنّی خیر النبیین، و قد سبقونی بالرسالة و بشّروا بی من قبلی، فهل ضرّنی شیء إذ کنت آخر القوم؟! أنا محمّد رسول اللّه، و کذلک لا یضرّ علیا إذا کان آخر القوم، و لکن یا أبا عقال فضل علی علی سائر الناس کفضل جبرئیل علی سائر الملائکة.

قلت: هذا حدیث حسن عال و فیه طول أنا اختصرته، ما کتبنا إلّا من هذا الوجه.

ثم روی الکنجی بسنده عن أبی أمامة الباهلی «قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه خلق الأنبیاء من أشجار شتی، و خلقنی و علیا من شجرة واحدة، فأنا أصلها و علی فرعها و فاطمة لقاحها و الحسن و الحسین ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجی و من زاغ عنها هوی، و لو أن عبدا عبد اللّه بین الصفا و المروة ألف عام ثم ألف عام ثم لم یدرک صحبتنا [محبتنا] أکبه اللّه علی منخریه فی النار، ثم تلا قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

قلت: هذا حدیث حسن عال رواه الطبری فی معجمه کما أخرجناه سواء.

و رواه محدّث الشام فی کتابه بطرق شتی» ثم رواه بأسانید عن ابن عساکر محدّث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۴

الشام بها [۱].

الکنجی و کتابه ... ص: ۸۴

۱- لقد صرح الحافظ الکنجی بأنّ ما فی کتابه من الأحادیث هی:

«أحادیث صحیحة من کتب الأئمة و الحفاظ فی مناقب أمیر المؤمنین علی، الذی لم ینل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فضیلة فی آبائه و طهارة مولده إلّا هو قسیمه فیها».

و قد ألّفه و أملاه «تأسیا بما رویناه ... عن شقیق عن عبد اللّه قال: قلت یا رسول اللّه المرء یحب القوم و لما یلحق بهم؟ فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

المرء مع من أحب» [۲].

۲- لقد نقل الشیخ نور الدین ابن الصباغ فی کتابه عن (کفایة الطالب)، و هذا نص کلامه:

«و من کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب، تألیف الامام الحافظ أبی عبد اللّه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی، عن عبد اللّه بن عباس- رضی اللّه عنهما-: إن سعید بن جبیر کان یقوده» [... ۳].

و قد ذکر الجلبی هذا الکتاب معبّرا عن مؤلّفه ب «الشیخ الحافظ» [... ۴].

۳- و للکنجی کتاب اسمه (البیان فی أخبار صاحب الزمان) ذکره الجلبی قائلا: «للشیخ أبی عبد اللّه» [... ۵].

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۴- ۳۱۹.

[۲] کفایة الطالب/ المقدمة.

[۳] الفصول المهمة/ ۱۱۱.

[۴] کشف الظنون ۲/ ۱۴۹۷.

[۵] المصدر ۱/ ۲۶۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۵

و ممن نقل عن هذا الکتاب: عبد اللّه بن محمّد المطیری فی کتابه (الریاض الزاهرهٔ) فقد قال: «قال الشیخ أبو عبد اللّه محمّد بن یوسف بن محمّد الکنجی الشافعی فی کتابه (البیان فی أخبار صاحب الزمان) من الدلالهٔ علی کون المهدی حیا باقیا» [... ۱].

إذن، عبّروا عن الکنجی ب (الحافظ) و (الشیخ). و لنذکر بعض النصوص فی المراد من الکلمتین فی الاصطلاح:

کلمهٔ «الحافظ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۵

إنّ هذه الکلمهٔ تدل علی عظمهٔ شأن من لقب بها و علو منزلهٔ من أطلقت علیه ... کما تدل علی ذلک کلمات أئمهٔ الفن:

قال الذهبی: «و الحافظ أعلی من المفید فی العرف، کما أن الحجهٔ فوق الثقهٔ» [۲].

و قال القاری: «الحافظ المراد به حافظ الحدیث لا القرآن، و کذا ذکره میرک، و یحتمل أنه کان حافظا للکتاب و السنهٔ.

ثم الحافظ فی اصطلاح المحدثین: من أحاط علمه بمائهٔ ألف حدیثا متنا و إسنادا ... و قال ابن الجوزی ...: و الحافظ من روی ما یصل إلیه، و وعی ما یحتاج لدیه» [۳].

و قال الشعرانی: «کان الحافظ ابن حجر یقول: الشروط التی إذا اجتمعت فی الإنسان سمی حافظا هی: الشهرهٔ بالطلب، و الأخذ من أفواه الرجال، و المعرفهٔ بالجرح و التعدیل لطبقات الرواهٔ و مراتبهم، و تمییز الصحیح من السقیم،

---

[۱] الریاض الزاهرهٔ- مخطوط.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ بترجمهٔ: محمّد بن احمد محدث جرجرایا.

[۳] جمع الوسائل فی شرح الشمائل: ۷۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۶

حتی یکون ما یستحضره من ذلک أکثر مما لا یستحضره، مع استحفاظ الکثیر من المتون، فهذه الشروط من جمعها فهو حافظ» [۱].

و قال البدخشانی: «الحافظ: یطلق هذا الاسم علی من مهر فی فن الحدیث، بخلاف المحدّث» [۲].

کلمهٔ «الشیخ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۶

و أما کلمهٔ «الشیخ» فی الاصطلاح فقد قال القاری:

«المحدث» و «الشیخ» و «الامام» هو «الأستاد الکامل» [۳].

و کذا قال غیره.

۲۱ روایهٔ المحبّ الطبری ... ص: ۸۶

اشارهٔ

لقد روی هذا الحدیث فی (الریاض النضرهٔ فی فضائل العشرهٔ) الذی طالما اعتمد علیه (الدهلوی) و والده- من دون أن یتکلّم فیه کما فعل بالنسبهٔ إلی بعض الأحادیث الصحیحهٔ کحدیث سد الأبواب- و هذا نص کلامه:

«ذکر اختصاصه بأنه قسیم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی نور کانا علیه قبل خلق الخلق)

عن سلمان قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: كنت أنا و على نورا بين يـدى اللّه تعالى قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم قسم ذلك

---

[۱] لواقح الأنوار- ترجمة جلال الدين السيوطى.

[۲] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۳] جمع الوسائل فى شرح الشمائل: ۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۷

النور جزءين، فجزء أنا و جزء على. أخرجه أحمد فى المناقب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۷

و قد أثنى على المحبّ الطبرى كلّ من ترجم له كالذهبى فى (تذكرة الحفاظ) و (المعجم المختص) و (العبر) و (دول الإسلام) و ابن الوردى فى (تتمة المختصر) و السبكى فى (طبقات الشافعية) و الصفدى فى (الوافى بالوفيات) و السيوطى فى (طبقات الحفاظ) و غيرهم...

۲۲ رواية الحموينى ... ص: ۸۷

لقد روى هذا الحديث بألفاظ مختلفة- بعد أن روى حديث الأشباح المتقدم سابقا من طريق الرافعى بسنده عن ابن عباس، و سلمان، و الحسن بن إسماعيل ابن عباد عن أبيه عن جده، و محمّد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب عن أبيه عن جده ... و هذا نص كلامه:

«أنبأنى أبو اليمن عبد الصمد بن عبد الوهاب بن عساكر الدمشقى بمكة شرفها اللّه [تعالى قال: أنبأنا المؤيد بن محمّد بن على الطوسى كتابة، أنبأنا عبد الجبار بن محمّد الحوارى البيهقى، أنبأنا الامام أبو الحسن على بن أحمد الواحدى، قال: أنبأنا أبو محمّد عبد اللّه بن يوسف، أنبأنا محمّد بن حامد بن الحرث التميمى، حدّثنا الحسن بن عرفة، حدّثنا على بن قدامة، عن ميسرة بن عبد اللّه، عن عبد الكريم الجزرى، عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول لعلى: خلقت أنا و أنت من نور اللّه تعالى.

---

[۱] الرياض النضرة ۲/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۸

أخبرنى السيد النسّابة عبد الحميد بن فخار الموسوى رحمه اللّه كتابة، أخبرنا النقيب أبو طالب عبد الرحمن بن عبد السميع الواسطى إجازة، أنبأنا شاذان بن جبرئيل بن إسماعيل القمى بقراءتى عليه، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن عبد العزيز القمى، أنبأنا [الامام حاكم الدين أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد بن على بن أحمد، أنبأنا محمّد بن على بن إبراهيم النطنزى، أنبأنا أبو على الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد قال: حدّثنا أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، حدّثنا أحمد بن يوسف بن خلاد النصيبى ببغداد، قال: حدّثنا الحارث بن أبى أسامة التميمى قال: حدّثنا داود بن المحبر بن محمّد قال: حدّثنا قيس بن الربيع، عن عباد بن كثير عن أبى عثمان النهدى عن سلمان الفارسى رضى اللّه عنه قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور عن یمین العرش، نسبح اللّه و نقدسه [من قبل أن یخلق اللّه عز و جل آدم بأربعهٔ عشر ألف سنهٔ، فلمّا خلق اللّه آدم نقلنا إلی أصلاب الرجال و أرحام النساء الطاهرات، ثم نقلنا إلی صلب عبد المطلب، و قسّمنا نصفین فجعل النصف فی صلب أبی عبد الّه و جعل النصف فی صلب عمی أبی طالب، فخلقت من ذلک النصف و خلق علی من النصف الآخر، و اشتق اللّه تعالی لنا من أسمائه أسماء، فاللّه عز و جل المحمود و أنا محمّد و اللّه الأعلی و أخی علی و اللّه الفاطر و ابنتی فاطمهٔ و اللّه محسن و ابنای الحسن و الحسین، و کان اسمی فی الرّسالهٔ و النبوهٔ و کان اسمه فی الخلافهٔ و الشجاعهٔ، فأنا رسول اللّه و علی سیف اللّه.

أنبأنی أبو طالب بن أنجب الخازن عن ناصر بن أبی المکارم إجازهٔ قال:

أنبأنا أبو المؤیّد الموفق بن أحمد إجازهٔ ان لم یکن سماعا. (ح) أنبأنی العزیز محمّد عن والده أبی القاسم بن أبی الفضل بن عبد الکریم إجازهٔ قال: أخبرنا شهردار ابن شیرویه بن شهردار الدیلمی إجازهٔ، أنبأنا عبدوس (إلی آخر ما تقدم فی شهردار ابن شیرویه الدیلمی).

و بهذا الاسناد إلی شهردار إجازهٔ (... إلی آخر ما تقدم فی الخوارزمی).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۹

أنبأنی الشیخ أبو طالب بن أنجب «... إلی آخر ما تقدم فی أبی الفتح المطرزی» [۱].

۲۳ روایهٔ شرف الدین الدرکزینی الطالبی القرشی ... ص: ۸۹

اشارهٔ

لقد قال علی بن إبراهیم فی (بحر المناقب) ما ترجمته:

«فی (نزل السائرین) و (المناقب للخطیب) عن سلمان الفارسی رحمه اللّه قال: سمعت حبیبی المصطفی محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل مطیعا، یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق آدم بأربعهٔ عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالی آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد، حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی بن أبی طالب» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۹

قال الأسنوی الشافعی بترجمته ما نصه:

«شرف الدین محمود بن محمّد بن محمّد القرشی الطائی المعروف بالدرکزینی: کان عالما زاهدا، کثیر العبادهٔ شدید الاتباع للسنّهٔ، صاحب کرامات أجمع علیها العامهٔ و الخاصهٔ، الملوک و العلماء فمن دونهم، و کان طویلا جدا، جهوری الصوت، حسن الخلق و الخلق، جوادا، من بیت علم و دین، و له أولاد علماء صلحاء، صنّف فی الحدیث کتابا سماه (نزل السائرین) فی مجلّد واحد،

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۳۹- ۴۴.

[۲] بحر المناقب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۰

و (شرح منازل السائرین) فی جزءین.

توفی یوم الجمعة الحادی عشر من شعبان سنة ثلاث و أربعین و سبعمائة و له فی عشر المائة ثلاث سنین، و دفن ب (درکزین) و هی بدال مهملة مفتوحة ثم راء ساکنة ثم کاف مکسورة ثم زاء معجمة بعدها یاء و نون: بلد من همدان، بینهما اثنا عشر فرسخا» [۱].

۲۴ روایة جمال الدین المدنی الزرندی ... ص: ۹۰

اشارة

لقد روی هذا الحدیث عن ابن عباس عن النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- حیث قال: «روی ابن عباس رضی اللّه عنهما قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه عز و جل آدم سلک ذلک النور فی صلبه، و لم یزل اللّه عز و جل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب فقسمه قسمین قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه و هو ولی کل مؤمن من بعدی».

کما ضمّنه فی أبیات له نظمها فی مدح الامام أمیر المؤمنین هذا مطلعها:

أخو أحمد المختار صفوة هاشم أبو السادة الغر المیامین بالمنن

فی قوله:

هما ظهرا شخصین و النور واحد بنصّ حدیث النفس و النور فاعلمن [۲]

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۵۵۵.

[۲] نظم درر السمطین: ۷۹- ۷۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۱

کتاب نظم درر السمطین ...: ص: ۹۱

و قد بیّن (الزرندی) قیمة کتابه هذا فی خطبته فقال:

«جمعت فیه ما ورد فی فضائلهم من أحادیث مما نقلها العلماء و الأئمة، تنبیها علی عظم قدرهم و شرفهم و موالاتهم الواجبة علی جمیع الأمة ... و أسأل اللّه تعالی أن یجعل سعیی فیما نظمت فیه من الدرر و جمعت فیه من الغرر خالصا لوجهه الکریم»....

و قد روی الزرندی فی هذا الحدیث فی کتابه الآخر (معارج الوصول إلی فضل آل الرسول) عن ابن عباس باللفظ المتقدم کذلک [۱].

کتاب معارج الوصول ...: ص: ۹۱

کما بیّن قیمة هذا الکتاب فی خطبته قائلا:

«جعلته لی عندهم سببا متینا، و برهانا مبینا، و اعتقادا صافیا، و یقینا و دیدنا و دأبا و دینا ... کشفت فیه عن بعض ما خصّهم اللّه تعالی به من الفضائل المتلألأة الأنوار، و المناقب العالیة المنار، و المقامات الظاهرة الأقدار، و الکرامات الواسعة الأقطار، و المراتب الرفیعة الأخطار، و المنائح الفائحة الأزهار، و المکارم الفائضة التیار، و المآثر الکریمة الآثار»....

ترجمته ...: ص: ۹۱

و الزرندی من كبار علماء أهل السنهٔ، فقد أثنى عليه ابن حجر العسقلانى قائلا: «محمّد بن يوسف بن الحسن بن محمّد بن محمود بن الحسن الزرندی

---

[۱] معارج الوصول الى فضل آل الرسول- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۹۲

الحنفی، شمس الدين أخو نور الدين علی.

قرأت فی مشيخهٔ الجنيد البلبانی تخريج الحافظ شمس الدين الجزری الدمشقی: نزل شيراز و أنه كان عالما و أرخ مولده سنهٔ ۶۹۳ و وفاته بشيراز سنهٔ بضع و خمسين و سبعمائهٔ، و ذكر أنه صنّف السمطين فی مناقب السبطين، و بغيهٔ المرتاح، جمع فيها أربعين حديثا بأسانيدها و شرحها. قال: و خرج له البرزالی مشيخهٔ عن مائهٔ شيخ» [... ۱].

و قال محمّد بن يوسف الشامی فی (سيرته) ما نصه:

«مشروعيهٔ السفر لزيارهٔ قبر النبی صلّى اللّه عليه و سلّم: قد ألّف فيها الشيخ تقی الدين السبكی، و الشيخ كمال الدين الزملكانی، و الشيخ داود أبو سليمان كتاب الانتصار و ابن جملهٔ و غيرهم من الأئمهٔ، و ردّوا على الشيخ تقی الدين ابن تيميّهٔ فإنه أتى فی ذلك بشیء منكر لا تغسله البحار.

و ممن ردّه عليه من أئمهٔ عصره: العلّامهٔ محمّد بن يوسف الزرندی المدنی المحدّث فی (بغيهٔ المرتاح إلى طلب الأرباح)».

كما نقل الحافظ الشريف السمهودی عن كتابه أحاديث، معبرا عنه ب (الحافظ)، و كذا أحمد بن الفضل بن محمّد باكثير الحضرمی المكی، فراجع (جواهر العقدين) [۲].

---

[۱] الدرر الكامنهٔ ۵/ ۶۳.

[۲] من ذلك قوله: «و فی روايهٔ ذكرها الحافظ جمال الدين محمّد الزرندی عن صدی قال: بينما أنا ألعب و أنا غلام عند أحجار الزيت، إذ أقبل رجل على بعير فوقف يسبّ عليا رضی اللّه عنه فحفّ به الناس ينظرون إليه، فبينما هم كذلك إذ طلع سعد- يعنی ابن أبی وقاص- فقال: ما هذا؟ قالوا:

يشتم عليا. فقال: اللهم إن كان هذا يشتم عبدا صالحا فأر المسلمين خزيه. قال: فما لبث أن تعثّر به بعيره فسقط و اندقت عنقه و خبط بعيره فكسره و قتله.

و من ذلك قوله فی ذكر الاختلاف فی الصلاهٔ على آل النبی بعد كلام له: «قلت: و يشهد له قول الحافظ أبی عبد اللّه محمّد بن يوسف الزرندی المدنی فی أوائل كتاب معراج الوصول إلى معرفهٔ فضل آل الرسول صلّى اللّه عليه و عليهم و سلم ما لفظه: و قد قال الامام الشافعی رحمه اللّه تعالى فی هذا المعنى مشيرا إلى وصفهم، و متبها على ما خصهم اللّه تعالى به من رعايهٔ فضلهم:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۹۳

و (وسيلهٔ المآل) [۱].

كما نقل عن كتبه جماعهٔ من المحدثين و وصفوه ب «الشيخ الامام العلامهٔ المحدث بالحرم الشريف النبوی» و منهم ابن الصباغ المالكی [۲].

۲۵ روايهٔ السيد محمّد الدهلوی المعروف ب (گيسو دراز ... ص: ۹۳

اشارة

لقد قال ما معرّبه:

«و یدل

حـدیث [خلقت أنا و علی من نور واحـد قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة آلاف سـنة، فلم نزل فی شـیء واحد حتی افترقنا فی صـلب عبد المطلب

علی أنّ جمیع الکمالات التی کانت لآدم موجودة فی محمّد، و کذلک کمالات نوح و موسی

یا أهل بیت رسول اللّه حبّکم فرض من اللّه فی القرآن أنزله

کفاکم من عظیم القدر أنکم من لم یصلّ علیکم لا صلاة له

و من ذلک قوله:

«و قال الحافظ جمال الـدین الزرنـدی عن ابن عباس رضـی اللّه عنهما: لمّا نزلت هـذه الآیة إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ هُمْ خَیْرُ الْبَرِیَّةِ قال صـلّی اللّه علیه و سـلّم لعلی رضـی اللّه عنه: هو أنت و شـیعتک، تأتی یوم القیامة أنت و شـیعتک راضین مرضیّین و یأتی عدوک غضابا مقمحین، فقال: من عدوی؟ قال: من تبرّأ منک و لعنک».

[۱] ففیه: «قال الحافظ جمال الدین الزرندی عقب

حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

الآتی: قال الامام الواحدی: هذه الولایة التی أثبتها النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مسئول عنها یوم القیامة، أی عن ولایة علی و أهل البیت، لأن اللّه تعالی أمر نبیّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم أن یعرّف الخلف أنه لم یسألهم علی تبلیغ الرسالـة أجرا إلّا المودة فی القربی، و المعنی: إنهم یسألون هل والوهم حق الموالاة کما أوصاهم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أم أضاعوها و أهملوها فتکون علیهم المطالبة و التبعة».

[۲] الفصول المهمة ص ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۴

الکلیم و خلیل اللّه و روح اللّه کلّها موجودة فی محمّد، و لم یخلق اللّه آدم و لا العالم إلّا من أجل محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

کما رواه أیضا فی موضعین غیره من کتابه أحدهما بلفظ: «خلقت أنا و علی من نور واحد، ففیّ النبوة و فیه الخلافة»

و

لفظ الآخر: «خلقت أنا و علی من نور واحد» [۲].

ترجمته ...: ص: ۹۴

ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار) و قال:

«جمع بین السـیادة و العلم و الولایـة، له شـأن رفیع و درجـة منیعـة و کلاـم عـال، و له مشـرب خاص من بین مشایـخ (جشت) و طریقة یختص و ینفرد بهـا من بینهم فی بیـان أسـرار الحقیقـة ... کـان بـدهلی فی أوائل أمره، و انتقل بعـد وفاة شـیخه إلی دکن، و حصل له القبول التام عند أهلها، و انقادت له الناس، و توفی هناک»....

ثم ذکر سبب شهرته بهذا اللقب و قال: «من مصنفاته الشهیرة کتاب (الأسمار) الذی أورد فیه الحقائق بنحو الألغاز» [... ۳].

۲۶ روایهٔ السید محمّد بن جعفر المکی ... ص: ۹۴

اشارهٔ

لقد رواه قائلا:

«ع ل. علی کرم اللّه وجهه: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنه

---

[۱] الأسمار، السمر الرابع و السبعین.

[۲] الأسمار- السمر، ۷۷ و السمر. ۱۰۱.

[۳] أخبار الأخیار ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۵

قال: أنا و علی من نور واحـد، فیکون واحـدا إلی عبـد المطلب، فنزل نوری فی جبههٔ عبد اللّه، فهو أنا، و نزل نور الولایهٔ فی جبههٔ أبی طالب فهو علی، فأنا و علی واحد فی النبوهٔ و الولایهٔ» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۵

ترجم له الشیخ عبـد الحق الـدهلوی فی کتـاب (أخبـار الأخیـار) و قـد أطراه و أثنی علیه الثنـاء البـالغ، و ذکر مؤلفاته و من بینها (بحر الأنساب) [۲].

۲۷ روایهٔ الجلال البخاری ... ص: ۹۵

اشارهٔ

قال ملک العلماء الدولتآبادی:

«و فی (الخزانـهٔ الجلالیهٔ) بهذه العبارهٔ: فصار نصـفین نصف إلی عبد اللّه و نصف إلی أبی طالب، فخلقت أنا من جزء و علی من جزء، فالأنوار کلّها من نوری و نور علی، و المراد من الأنوار: أولاده، أو متابعوه» [۳].

ترجمته ...: ص: ۹۵

و مخدوم جهانیان ... تجد مناقبه و الثناء علیه فی الکتب التالیهٔ:

۱- (جامع السلاسل) لمجد الدین علی البدخشانی.

۲- (أخبار الأخیار) لعبد الحق الدهلوی.

---

[۱] بحر الأنساب- مخطوط.

[۲] أخبار الأخیار ۱۳۲.

[۳] هدایهٔ السعداء- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۶

۳- (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه) لوالد (الدهلوی).

۴- (إیضاح لطافهٔ المقال) لرشید الدین الدهلوی.

۵- (الفرع النامی) لصدیق حسن خان.

...و غیرها...

۲۸ روایهٔ السید علی الهمدانی ... ص: ۹۶

اشارهٔ

لقد روی أحادیث عدیدهٔ فی الباب تحت عنوان (المودهٔ الثانیهٔ: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و علیا من نور واحد، و فیما أعطی علی من الخصال ما لم یعط أحد من العالمین) عن سلمان، و ابن عباس، و أبی ذر، و سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام قائلا:

«عن سلمان رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعهٔ آلاف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، ففیّ النبوهٔ و فی علی الخلافهٔ.

و عنه رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه مطیعا، یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعهٔ عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی.

و عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا و علی من شجرهٔ واحدهٔ و الناس من أشجار شتی.

و عنه رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلق اللّه الأنبیاء من أشجار شتی و خلقنی و علیا من شجرهٔ واحدهٔ، فأنا أصلها و علی فرعها

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۷

و الحسن و الحسین أثمارها، و أشیاعنا أوراقها، فمن تعلق بها نجی و من زاغ عنها هوی.

عن أبی ذر رضی اللّه عنه قال: إنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن اللّه تعالی أیّد هذا الدین بعلی، و إنه منی و أنا منه و فیه أنزل أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍٔ مِنْ رَبِّهِ الآیهٔ.

عن علی علیه السّلام قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۷

و قد ترجم للهمدانی بکلّ إطراء و تبجیل فی:

۱- (خلاصهٔ المناقب) للبدخشانی.

۲- (نفحات الأنس) لعبد الرحمن الجامی.

۳- (کتائب أعلام الأخیار) للکفوی.

۴- (جامع السلاسل) للبدخشانی.

۵- (توضیح الدلائل) لشهاب الدین أحمد.

۶- (الفواتح) للمیبدی.

۷- (السمط المجید) للقشاشی.

۸- (الانتباه) لولی اللّه والد (الدهلوی).

و روی هذا الحدیث عن سلمان فی کتابه (روضة الفردوس) حیث قال:

«الباب الثالث عشر: ما روی عن سلمان قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة آلاف عام، فلمّا خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب. ففیّ النبوة و فی علی الخلافة».

---

[۱] مودة القربی- المودة الثامنة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۸

و

فیه: «و عنه قال علیه السّلام: کنت أنا و علی بین یدی اللّه نورا مطیعا یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه» [... ۱]

کلمة الهمدانی فی روضة الفردوس ...: ص: ۹۸

و قد بیّن الهمدانی قیمة مؤلّفه (روضة الفردوس) بقوله فی خطبته:

...«لمّا طالعت کتاب الفردوس، من مصنفات الشیخ الامام العلامة قدوة المحققین و حجة المحدثین شجاع الملة و الدین ناصر السنة أبی المحامد شیرویه ابن شهردار الدیلمی الهمدانی، أفاض اللّه علی روحه سجال الرحمة، وجدته بحرا من بحور الفرائد و کنزا من کنوز اللطائف، مشحونا بحقائق الألفاظ النبویة، و مخزونا فی حدائق فصوله دقائق الآثار المصطفویة، و مع کثرة فوائده و شمول موائده کاد أن تنطفئ أنواره و تندرس آثاره، لما فیه من التطویل و الزیادات ... فدعتنی بواعث خواطری إلی استخراج لبابه و استحضار أبوابه، تسهیلا لضبط الألفاظ و تیسیرا لدرک الحفاظ، فاستخرجت من قعر تلک البحور أشرف جواهرها، و جنیت من أغصان ریاضها أنفس زواهرها، و سمّیت کتابی (روضة الفردوس) مبوبة علی عشرین بابا، کل باب منها ینفرد بروایة صحابی لا غیر»....

و رواه أیضا فی کتابه (مشارب الأذواق فی شرح میمیة ابن الفارض) بشرح (قوله):

لها البدر کاس و هی شمس تدیرها هلال و کم یبدو إذا مزجت بنجم

و قد علّق علیه و أیّده بالأحادیث الأخری.

---

[۱] روضة الفردوس- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۹

۲۹ روایة الجلال الخجندی ... ص: ۹۹

اشارة

لقد قال الشهاب أحمد فی معنی

حدیث (أنا منه و هو منی)

ما نصّه:

«قال العلّامة مطلع الكشف و الكرامة جلال الدين أحمد الخجندى:...

يجوز أن يكون المراد

بقوله صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: أنا منه و هو منى

: ما قيل أنه

ورد فى الحديث: أنا و على من نور واحد

، أى: كلّ منا مما منه الآخر» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۹

و قد أكثر شهاب الدين أحمد من الاعتماد على الخجندى، مما يدل على عظمة الرجل و جلالته، و هو تارة يعبّر عنه بما مر، و أخرى ب «الشيخ الامام العارف العلامة منبع الكشف و العرفان و الكرامة، جامع علمى المعقول و المنقول، المشهود له بالصديقية العظمى من أهل اليقين و الوصول، جلال الملة و الشريعة و الصدق و الطريقة و الحق و الحقيقة و الدين أحمد الخجندى، شيخ الحرم الشريف النبوى المحمدى قدس روحه، فى بعض مصنفاته: اعلم أنه قد ورد فى بعض الآثار الصديق الأكبر هو أبو بكر رضى اللّه تعالى عنه، و قد ورد فى بعض الآثار إطلاق الصديق الأكبر على المرتضى رضى اللّه تعالى عنه و كرم وجهه، و ما ورد اطلاق الصديق الأكبر على غيرهما»....

و ثالثة بقوله ...: «قال الشيخ العارف أسوة ذوى بالمعارف جلال الدين أحمد الخجندى قدس اللّه سره- بعد رواية عائشة و معاوية و أبى ذر رضى اللّه عنهم كما سبق-: و هذه الآثار عاضدة حديث الطير، إذ لا يكون أحد أحب إلى رسول

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۰

اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم إلّا أن يكون ذلك أحب إلى اللّه عز و جل».

و رابعة بقوله: «قال الشيخ المرضى و الامام الرضى جلال الدين الخجندى رحمه اللّه تعالى: و قد ثبت أنه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم أمر بسد الأبواب الشارعة إلى المسجد إلّا باب على»....

و خامسة بقوله: «قال الشيخ الامام الفائق العالم بالشرائع و الطرائق و الحقائق جلال الملة و الدين أحمد الخجندى ثم المدنى روح اللّه روحه و أناله كل مقام سنى: قد نشأ- يعنى عليا كرم اللّه تعالى وجهه- و ربى فى حجر النبى صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم من الصغر»....

۳۰ رواية السيد شهاب الدين أحمد ... ص: ۱۰۰

لقد روى هذا الحديث عن الصالحانى، بسنده عن محمّد بن على بن الحسين عن أبيه عن جدّه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم،

ثم روى حديث (الشجرة) عن جابر عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و هذا نص روايته:

«عن محمّد بن على بن الحسين، عن أبيه عن جدّه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم: كنت أنا و على نورا

بين يدى اللّه تعالى من قبل أن يخلق اللّه سبحانه آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالى آدم سلك ذلك النّور فى صلبه، فلم يزل اللّه تعالى ينقله من صلب إلى صلب حق أقرّه فى صلب عبد المطلب، فقسّمه قسمين قسما فى صلب عبد اللّه و قسما فى صلب أبى طالب. فعلى منى و أنا منه لحمه لحمى و دمه دمى، و من أحبه فبحبى أحبه و من

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۱

أبغضه فببغضى أبغضه.

و عن جابر رضى اللّه تعالى عنه: إن النبى صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم كان بعرفات و على كرّم اللّه وجهه تجاهه قال: يا على أدن منى، ضع خمسك فى خمسى، يا على، خلقت أنا و أنت من شجرهٔ أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسين أغصانها، من تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنهٔ.

روى الحديث الأول الإمام الصالحانى- أبو حامد محمود بن محمّد الذى سافر و رحل و أدرك المشايخ و سمع و أسمع و صنف فى كلّ فن، و روى عنه خلق كثير و صحب بالعراق أبا موسى المدينى الامام و من فى طبقته- بإسناده إلى الامام الحافظ أبى بكر بن مردويه بإسناده مسلسلا مرفوعا. و الحديث الثانى إلى الامام الحافظ الورع أبى نعيم الاصفهانى.

و روى الحديث الثانى الامام شمس الدين محمّد بن الحسن بن يوسف الأنصارى الزرندى، المحدّث بالحرم الشريف النبوى المحمدى، برواية ابن عباس رضى اللّه عنهم» [۱].

۳۱ رواية الشهاب الدولت‌آبادى ... ص: ۱۰۱

اشارة

لقد روى هذا الحديث حيث قال ما ترجمته:

«الجلوة الثانية: فى ما أعز النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى بن أبى طالب رضى اللّه عنه بأخى، فإنّ أبناء عمّه صلّى اللّه عليه و سلّم كانوا كثيرين، فاختار عليّا من بينهم أخا له دون غيره، و ذلك لأنهما من نور واحد و لم يكن مثل على أحد

---

[۱] توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۲

من بنى هاشم، و سنذكر تمام حديث النور فى الجلوهٔ السابعهٔ عشر من هذه الهدايهٔ. و

فى المصابيح و المشارق و الخزانهٔ الجلالئهٔ و الدرر قال صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على، أنت منى و أنا منك

، أى: أنت من نورى و أنا من نورك. و

فى التمهيد فى فضائل الصحابهٔ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى: مرحبا بأخى و ابن عمّى و الذى خلقت أنا و هو من نور واحد» [۱].

و قد أورد حديث النور فى كتابه جاعلا إيّاه من الأدلّهٔ الدالهٔ على سيادهٔ على و أهل البيت، و هذا كلامه بتعريبنا:

«الوجه الأول: هو

الحديث المشهور: يا على، أنا سيّد المرسلين و أنت سيّد المسلمين، من كنت مولاه فعلى مولاه، يا على أنا سيّد ولد آدم و أنت سيد ولد هاشم.

و

فی الصحائف: قالت عائشهٔ: کنت جالسهٔ عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذ أتی علی فقال: هذا سید العرب، فقالت: قلت: بأبی أنت و أمی أ لست سید العرب، فقال: أنا سید العالمین و هو سید العرب.

و هذا الحدیث مشهور متواتر، فمن قال: إن علیا لیس بسید فقد کذّب الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و تکذیبه کفر.

الثانی: إنّ علیا خلق من نفس النور الذی خلق منه محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و لا ریب فی أن محمّدا سید.

و الثالث: إن علیّا و محمّدا من شجرهٔ واحدهٔ کما قال صلّی اللّه علیه و سلّم، و لا ریب أن محمّدا سید» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۰۲

و الدولتآبادی من مشاهیر علمائهم، فقد ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار) و الصدیق حسن فی (أبجد العلوم)، و عدّه ولیّ اللّه

[۱، ۲] هدایهٔ السعداء- الجلوهٔ الثانیهٔ. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۳

والد (الدهلوی) فی جملهٔ علماء الهند و فقهائها فی (المقدمهٔ السنیهٔ)، و رشید الدین الدهلوی من أئمهٔ الدین و قدماء أهل السنهٔ المعتمدین، و أیضا جعله فی عداد رؤساء علماء أهل السنهٔ مثل أحمد بن حنبل و ابن الجوزی و التفتازانی، و أیضا:

ذکره ضمن علماء أهل السنهٔ الذین ألّفوا الکتب فی فضائل أهل البیت ... کما نقل عنه کثیرا ... فی کتابیه (إیضاح لطافهٔ المقال) و (غرّهٔ الرّاشدین)، کما ترجم له غلام علی آزاد فی (سبحهٔ المرجان فی علماء هندوستان) بما هذا نصّه:

«مولانا القاضی شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر الزاولی الدولتآبادی نوّر اللّه ضریحه، ولد القاضی ب (دولتآباد دهلی)، و تتلمذ علی القاضی عبد المقتدر الدهلوی و مولانا خواجکی الدهلوی، و هو من تلامذهٔ مولانا معین الدین العمرانی- رحمهم اللّه تعالی- وفاق أقرانه و سبق إخوانه، و کان القاضی عبد المقتدر یقول فی حقّه: یأتینی من الطلبهٔ من جلده علم و لحمه و عظمه علم.

...و ذهب القاضی إلی دار الخیورجونفور جونفور، فاغتنم السلطان إبراهیم الشرقی والی جونفور وروده، و نضر سقاه اللّه بسحائب الإحسان وروده، و عظّمه بین الکبراء و لقّبه ملک العلماء، فزیّن القاضی مسند الإفادهٔ ... و ألّف کتبا سارت بها رکبان العرب و العجم، و أذکی سرجا أهدی من النار موقدهٔ علی العلم، منها:

البحر المواج فی تفسیر القرآن العظیم بالفارسیهٔ، و الحواشی علی کافیهٔ النحو و هی أشهر تصانیفه، و الإرشاد و هو متن فی النحو، التزم فیه تمثیل المسألهٔ فی ضمن تعریفها، و بدیع المیزان و هو متن فی فنّ البلاغهٔ بعبارات مسجعهٔ، و شرح البزدوی فی أصول الفقه إلی بحث الأمر، و شرح بسیط علی قصیدهٔ بانت سعاد، و رسالهٔ فی تقسیم العلوم بالعبارهٔ الفارسیهٔ، و مناقب السادات بتلک العبارهٔ، و غیرها ...

و توفی لخمس بقین من رجب المرجب سنهٔ تسع و أربعین و ثمانمائهٔ، و دفن ب (جونفور) فی الجانب الجنوبی من مسجد السلطان إبراهیم الشرقی» [۱].

---

[۱] سبحهٔ المرجان فی علماء هندوستان ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۴

۳۲ روایهٔ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۰۴

اشارة

لقد روى هذا الحديث عن سلمان رضى اللّه عنه بلفظ: «خلقت أنا و على من نور واحد» [۱].

و عنه أيضا بلفظ: «كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۰۴

و قد ترجم للحافظ شهاب الدين احمد بن حجر العسقلانى المتوفى سنة ۸۵۲:

۱- السخاوى: «شيخى الأستاذ، إمام الأئمة ... اشتهر ذكره، و بعده صيته و ارتحل الأئمة إليه، و تبجّج الأعيان بالوفود عليه، و كثرت طلبته حتى كان رءوس العلماء من كلّ مذهب من تلامذته ... و شهد له القدماء بالحفظ و الثقة و الأمانة و المعرفة التامّة، و الذهن و الوقّاد و الذكاء المفرط و سعة العلم فى فنون شتى» [... ۳].

۲- السيوطى، ترجمة حافلة [۴].

---

[۱] تسديد القوس فى مختصر مسند الفردوس- حرف الخاء.

[۲] المصدر- حرف الكاف.

[۳] الضوء اللامع ۲/ ۳۶- ۴۰.

[۴] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۵

۳- ابن العماد، مع الثناء و الإكبار [۱].

۴- الفاسى، و قال: «ما رأينا مثله» [... ۲].

۳۳ رواية الحافى الحسينى الشافعى ... ص: ۱۰۵

لقد روى هذا الحديث قائلا:

«روى- أى أحمد- أيضا فى الكتابين المذكورين- يعنى المسند و المناقب- أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه عز و جل قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق آدم قسّم ذلك فيه و جعل ذلك جزءين فجزء أنا و جزء على.

و زاد صاحب كتاب الفردوس: ثم انتقلنا حتى صرنا فى عبد المطلب، و كان لى النبوة و لعلى الوصية» [۳]

۳۴ رواية الوصابى اليمنى الشافعى ... ص: ۱۰۵

لقد روى هذا الحديث فى «الباب الخامس فى ما جاء من قول النبى صلّى اللّه

---

[۱] شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰.

[۲] ذیل تذکرهٔ الحفاظ- ۳۸۰.

[۳] التبر المذاب فی بیان ترتیب الأصحاب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۶

علیه و سلّم فی علی: أنه کنفسه، و أنه کرأسه من بدنه، و أنهما کانا نورین بین یدی اللّه تعالی قبل خلق آدم بأربعهٔ عشر ألف عام، و قوله: لا یؤدّی عنّی إلّا أنا أو علی»

و قد رواه عن المناقب لأحمد بسنده عن سلمان.

و أیضا عن الشفاء لابن أسبوع الأندلسی عنه رضی اللّه تعالی عنه [۱].

و قد تقدّم فی الکتاب نص الحدیثین المذکورین، کلّ فی محلّه، فلا نعید.

۳۵ روایهٔ الجمال المحدث الشیرازی ... ص: ۱۰۶

اشارهٔ

لقد روی هذا الحدیث فی کتابه (الأربعین) عن ابن عباس عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثم قال:

«و هذا الحدیث هو المشار إلیه فی البیت المتقدم ذکره فی دیباجهٔ الکتاب أعنی (قوله):

«هما ظهرا شخصین و النور واحد بنصّ حدیث النفس و النور فاعلمن [۲]

کتاب الأربعین ... ص: ۱۰۶

و لقد صرّح مؤلّفه المحدّث فی دیباجته بأن الأحادیث الواردهٔ فیه من الأحادیث المعتبرهٔ حیث قال بعد الخطبهٔ: «و بعد، فیقول العبد الفقیر إلی اللّه

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

[۲] الأربعین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۷

الغنی عطاء اللّه بن فضل اللّه المشتهر بجمال الدین المحدث الحسینی أحسن اللّه أحواله و خص بجوده العمیم آماله: هذه أربعون حدیثا فی مناقب أمیر المؤمنین و إمام المتقین، و یعسوب المسلمین و رأس الأولیاء و الصدّیقین، و مبیّن مناهج الحق و الیقین، کاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدق فی المحراب، فارس میدان الطعان و الضراب، المخصوص بکرامهٔ الأخوّهٔ و الانتخاب، المنصوص علیه بأنّه لدار الحکمهٔ و مدینهٔ العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نطق الکتاب، المکنی بأبی الریحانتین و أبی تراب.

هو النبأ العظیم و فلک نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب

المشرّف بمزیّهٔ

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المدعوّ بدعوهٔ أللهم وال من والاه و عاد من عاداه ... و إن کانت مناقبه کثیرهٔ و فضائله جمهٔ غزیرهٔ بحیث لا تعد و لا تحصی و لا تحد و لا تستقصی، کما

ورد عن ابن عباس مرفوعا: لو أن الرياض أقلام...

لكنّى اقتصرت منها على أربعين حديثا روما للاختصار و مراعاة لما اشتهر من سيد الأبرار ... أنّه

قال: من حفظ على أمتى أربعين حديثا...

جمعتها من الكتب المعتبرة على طريقة أهل البيت عليهم السّلام»....

ترجمته ...: ص: ۱۰۷

و السيّد جمال الدين عطاء اللّه بن فضل اللّه الشيرازى الملقّب بالمحدّث:

عالم محدّث مدقق، له مصنفات مقبولة و معتمدة لدى العلماء، كروضة الأحباب فى السيرة، و الأربعين فى فضائل أمير المؤمنين ... و ممن نقل عنه القارى فى المرقاة فى شرح المشكاة. و هو من مشايخ (الدهلوى).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۸

۳۶ رواية الجفرى ... ص: ۱۰۸

اشارة

لقد روى هذا الحديث حيث قال:

«و قال صلّى اللّه عليه و سلّم: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه تعالى قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالى آدم قسّم ذلك النور جزءين فجزء أنا و جزء على» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۸

ترجم له المحبى قائلا:

«شيخ بن على بن محمّد بن عبد اللّه بن علوى بن أبى بكر بن جعفر بن محمّد ابن على بن محمّد بن أحمد.

الأستاذ الأعظم، الفقيه المقدّم، و يعرف كسلفه ب (الجفرى) بضم الجيم و سكون الفاء ثم بعده راء. المفضال الكامل الماجد، القاضى الأجل المحترم.

كان من رؤساء العلم، جليل المقدار، ذائع الذكر، مقبول السمعة، وافر الحرمة، ولد بقرية (تديس) بالسين المهملة، و حفظ القرآن، و أخذ عن جماعة من العارفين، ثم دخل بلاد الهند و السواحل، و أخذ عن ... و فاق فى العلوم النقلية و العقلية ... و بالجملة: فقد كان من صدور العلماء الأعلام، و كانت وفاته ب (بندر الشحر) فى صفر سنة ثلاث و ستين و ألف» [۲].

---

[۱] كنز البراهين الكسبية و الأسرار الوهبية الغيبية- مخطوط.

[۲] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۲/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۹

۳۷ رواية الواعظ الهروى ... ص: ۱۰۹

لقد روى هذا الحديث فى «الفصل الحادى عشر، فى كونه صلّى اللّه عليه و سلّم و كونه كرّم اللّه وجهه من نور واحد و كونه خليفة» عن (المناقب لابن المغازلى) بسنده عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و روى حديثى سلمان عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و أورد بيت الشيخ العطار المذكور سابقا.

و روى عن ابن أسبوع الأندلسى حديثه عن على عليه السّلام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و عن (الفوائد الجلالية للسيد جلال الدين البخارى) عن على عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [... ۱].

و قد تقدمت نصوصها- كلّ فى محله- فلا نعيد.

۳۸ رواية أحمد بن إبراهيم ... ص: ۱۰۹

لقد روى هذا الحديث عن سلمان رضى اللّه تعالى عنه كما يلى:

«روى سلمان قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: خلقت أنا و على

---

[۱] رياض الفضائل- الفصل الحادى عشر من الكتاب.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‏۵، ص: ۱۱۰

من نور واحد قبل أن يخلق آدم بأربعة آلاف عام، فلمّا خلق اللّه آدم ركّب ذلك النور فى صلبه، و لم نزل فى شيء واحد، حتى افترقنا فى صلب عبد المطلب، ففيّ عادت النبوة و فى على الخلافة» [۱].

۳۹ رواية السيد محمّد ماه عالم ... ص: ۱۱۰

لقد روى هذا الحديث ضمن جملة من فضائل أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام، و نصّ على اعتباره، و هذا مجمل ترجمة كلامه فى ترجمة مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام:

«لقد كان ظاهره المبارك مظهر الأسرار السبحانية و باطنه الكريم مهبط الأنوار الربانية، مراتبه العالية و مناقبه السامية تضيق عنها صحائف الليل و النهار، و بيان شرف ذاته و جلالة صفاته لا تحويه دفاتر السماوات و الأرضين، فضائله لا تحصى و كمالاته لا يمكن الإحاطة بها، فإن نسبه المبارك يعلم من الخبر المعتبر

عن خير الأنام صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا و على من نور واحد

، و عظمة حسبه من الكلمة الشريفة:

أنت أخى فى الدنيا و الآخرة

، و وفور علمه من

الحديث الصحيح: أنا مدينة العلم و على بابها

، و سعة جوده من قوله تعالى الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِيَةً و شجاعته من فحوى:

لا فتى إلّا على لا سيف إلّا ذو الفقار، و تتجلى فضائله فى: لمبارزة على بن أبى طالب يوم الخندق أفضل من أعمال أمتى» [۲].

---

[۱] جواهر النفائس- مخطوط.

[۲] تذكرة الأبرار- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۱

۴۰ روایهٔ محمّد صدر العالم ... ص: ۱۱۱

اشارهٔ

لقد روى هذا الحديث عن (الشفاء لابن أسبوع) عن على عليه السّلام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. ثم بيّن معنى الحديث و دلالته ضمن تحقيق أنيق له.

ثم نقل كلام ابن عربى الآتى ذكره ان شاء اللّه.

و بالتالى أيّد الحديث برواية أحمد فى المناقب عن سلمان رضى اللّه عنه،

و بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على كنت مع الأنبياء سرا و معى جهرا [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۱۱

و الرجل من كبار علماء أهل السنة فى بلاد الهند، عارف محدّث جليل، أثنى عليه شاه ولى اللّه فى (التفهيمات الإلهية)، و ترجم له صاحب نزهة الخواطر بقوله:

«الشيخ الفاضل، أحد العلماء العاملين و عباد اللّه الصالحين» و ذكر (معارج العلى) فى مصنفاته [۲].

---

[۱] معارج العلى- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۲

۴۱ روایهٔ غلام على آزاد البلكرامى ... ص: ۱۱۲

اشارهٔ

لقد روى هذا الحديث- محتجّا به و معتمدا عليه- عن ابن أسبوع عن على عليه السّلام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، ثم ترجمه إلى الفارسية [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۱۲

و لقد ترجم له بالتفصيل و أثنى عليه الصديق حسن خان القنوجى فى (أبجد العلوم) و فى (إتحاف النبلاء) فليراجع.

***

---

[۱] شجره طيبه- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۳

شواهد حدیث النور و مؤیّداته ... ص: ۱۱۳

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۵

و بعد:

فإنّ من المناسب ذکر بعض الأحادیث المؤیّدهٔ لحدیث (النور) لیزداد المصنف بصیرهٔ، و تتم الحجهٔ علی المخالفین ... و اللّه ولی التوفیق:

(الحدیث الأول) حدیث الشجرهٔ [۱ ...] ص: ۱۱۵

اشارهٔ

و حاصله:

إن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و علیا علیه السّلام مخلوقان من شجرهٔ واحدهٔ.

---

[۱] النظر فی أسانید حدیث الشجرهٔ بألفاظه المختلفهٔ یفید أن رواته من ثقات المحدثین و مشاهیر الحفاظ و کبار العلماء، و هم عدد کبیر جدا، و هناک مصادر أخری أخرجت هذا الحدیث الشریف لم ینقل عنها فی هذا الکتاب طلبا للاختصار.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۶

و ممّن رواه من الحفاظ و الأئمهٔ:

۱- الطبرانی.

۲- الحاکم النیسابوری.

۳- ابن مردویه الاصبهانی.

۴- ابن المغازلی الواسطی.

۵- شیرویه الدیلمی الهمدانی.

۶- الخطیب الخوارزمی.

۷- الزرندی.

۸- شهاب الدین أحمد.

۹- النور البدخشانی.

۱۰- المیبدی الیزدی.

۱۱- السیوطی.

۱۲- المتقی الهندی.

۱۳- الوصابی الیمنی.

۱۴- الجمال المحدّث.

۱۵- المنّاوی.

۱۶- الجفری.

۱۷- میرزا محمّد البدخشانی.

۱۸- محمّد صدر عالم.

۱۹- نظام الدین الدهلوی.

۲۰- محمّد مبین اللکهنوی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۷

۱ روایهٔ الحاکم ... ص: ۱۱۷

قال الحاکم: «أخبرنی الحسین بن علی التمیمی، ثنا أبو العباس أحمد بن محمّد، ثنا هارون بن حاتم، أنبأ عبد الرحمن بن أبی حماد، حدثنی إسحاق بن یوسف عن عبد اللّه بن محمّد بن عقیل عن جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی: یا علی، الناس من شجر شتی و أنا و أنت من شجرهٔ واحدهٔ، ثم قرأ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِیلٌ صِنْوانٌ وَ غَیْرُ صِنْوانٍ یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ.

هذا حدیث صحیح الاسناد» [۱].

۲ روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷

قال ابن المغازلی: «أخبرنا عبد اللّه بن محمّد بن أبی نصر أبو زکریا، ثنا عبد الرحمن بن أحمد بن نصر الأزدی الحافظ، نا أبو محمّد عبد الغنی بن سعید الأزدی الحافظ، ثنا یوسف بن القاسم المیانجی، عن علی بن العباس المقانعی، عن محمّد ابن مروان عن إبراهیم بن الحاکم عن أبیه، عن أبی مالک عن ابن عباس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا و علی من شجرهٔ واحدهٔ و الناس من أشجار

---

[۱] المستدرک- کتاب التفسیر ۲/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۸

شتی» [۱].

۳ روایهٔ الدیلمی ... ص: ۱۱۸

قال: «ابن عباس: - أنا و علی من شجرهٔ واحدهٔ و الناس من أشجار شتی» [۲].

۴ روایهٔ الخوارزمی ... ص: ۱۱۸

رواه عن الدیلمی من طریق ابن مردویه عن عبد اللّه بن محمّد بن عقیل عن جابر قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا و علی من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتی» [۳].

۵ روایة الزرندی ... ص: ۱۱۸

قال: «قال جابر بن عبد اللّه: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول لعلی: الناس من شجرة شتی و أنا و أنت من شجرة واحدة. ثم قرأ النبی صلّی

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۴۰۰.

[۲] فردوس الاخبار ۱/ ۷۷.

[۳] المناقب للخوارزمی ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۹

اللّه علیه و آله و سلّم: وَ فِی الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ حتی بلغ یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ [۱].

۶ روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۱۹

ذکره عن جابر کذلک ثم قال: «رواه الصالحانی بإسناده إلی الحافظ ابن مردویه، و رواه أیضا الشیخ شمس الدین الزرندی» [۲].

۷ روایة النور البدخشی اللّاهیجی ... ص: ۱۱۹

أثبته ضمن أحادیث ذکرها فی فضائل علی علیه السّلام (کحدیث مدینة العلم) و

حدیث: (أنا منه و هو منی)

و حدیث (الولایة) بقوله:

«و قال أیضا: أنا و علی من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتی» [۳].

---

[۱] نظم درر السمطین ۷۹.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] شرح گلشن راز لشمس الدین محمّد بن یحیی الجیلانی اللاهیجی النور بخشی- ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۰

۸ إثبات المیبدی ... ص: ۱۲۰

أثبته عن جابر عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [۱].

۹ رواية السيوطى ... ص: ۱۲۰

قال السيوطى: «الحديث الثالث عشر: عن جابر، إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا و على من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتى. أخرجه الديلمى» [۲]

۱۰ رواية المتقى ... ص: ۱۲۰

رواه عن الديلمى و الحاكم عن جابر [۳].

---

[۱] الفواتح- شرح ديوان أمير المؤمنين- ۱۱۱.

[۲] القول الجلى فى فضائل على الحديث: ۱۳.

[۳] كنز العمال ۱۱/ ۶۰۸.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۲۱

۱۱ رواية الوصابى ... ص: ۱۲۱

رواه عن الديلمى عن جابر [۱].

و عن الخطيب فى فضائل الصحابة عن على عليه السّلام: «قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أشبهت خلقى و خلقى و أنت من شجرتى التى أنا منها» [۲].

۱۲ رواية جمال الدّين المحدّث ... ص: ۱۲۱

رواه عن جابر عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم. و هو الحديث الرابع من أحاديث كتابه [۳].

[۱، ۲] الاكتفاء فى فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۳] الأربعين- مخطوط.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۲۲

۱۳ رواية المنّاوى ... ص: ۱۲۲

رواه عن فردوس الأخبار للديلمى [۱].

۱۴ روایة الجفری ... ص: ۱۲۲

رواه حیث قال:

«و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: الناس من شجر شتی و أنا و علی من شجرة واحدة» [۲]

۱۵ روایة البدخشی ... ص: ۱۲۲

رواه عن الطبرانی فی الأوسط و ابن مردویه عن جابر. و عن الدیلمی عن جابر و ابن عباس [۳].

---

[۱] کنوز الحقائق، هامش الجامع الصغیر ۱/ ۸۰.

[۲] کنز البراهین- مخطوط.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط. و منه یعلم روایة الطبرانی و ابن مردویه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۲۳

۱۶ روایة صدر العالم ... ص: ۱۲۳

رواه عن الحاکم عن جابر قائلا: «أخرج الحاکم عن جابر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی الناس من شجر شتی، و أنا و أنت من شجرة واحدة» [۱].

۱۷ روایة الدهلوی ... ص: ۱۲۳

رواه عن الحاکم و ابن مردویه عن جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

«و هو صحیح علی رأی الحاکم» ثم ترجمه إلی الفارسیة.

قال: «و فی بعض الروایات: خلقت أنا و أنت من طینة إبراهیم»

ثم ترجمه کذلک [۲].

---

[۱] معارج العلی- مخطوط.

[۲] تحفة المحبین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۲۴

۱۸ روایة اللکهنوی ... ص: ۱۲۴

رواه عن الحاكم و ابن مردويه عن جابر ... ثم قال: «و هو صحيح على رأى الحاكم» ثم ترجمه إلى الفارسية [۱].

---

[۱] وسيلة النجاة فى مناقب الحضرات: ۶۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۲۵

(الحديث الثانى) حديث الشجرة (بلفظ آخر ...) ص: ۱۲۵

اشارة

و حاصله:

إنّ اللّه خلق النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من شجرة، و هو أصلها، و على فرعها، و الحسنان أغصانها.

و ممن رواه من الحفاظ و العلماء:

۱- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۲- الطبرانى صاحب المعاجم الثلاثة.

۳- أبو نعيم الاصفهانى.

۴- ابن المغازلى الشافعى.

۵- ابن عساكر الدمشقى.

۶- الكنجى الشافعى.

۷- الدولت‌آبادى الهندى.

۸- شهاب الدين أحمد.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۲۶

۱ رواية عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۲۶

روى هذا الحديث فى (زوائد المسند) بقوله:

«أخبرنا على بن إسحاق بن عيسى و ثنا عثمان بن عبد اللّه، حدّثنا عبد اللّه ابن لهيعة عن أبى الزبير المكى قال:

سمعت جابر بن عبد اللّه يقول: كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعرفات و على تجاهه، فأومى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إلى على و قال: أدن منى يا على، فدنا على منه، فقال: ضع خمسك فى خمسى- يعنى كفّك فى كفّى- يا على:

خلقت أنا و أنت من شجرة، أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسين أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنة، يا على: لو أنّ أمتى صاموا حتى يكونوا كالحنايا و صلّوا حتى يكونوا كالأوتار ثم أبغضوك لأكبهم اللّه تبارك و تعالى على وجوههم فى النار»

۲ رواية أبى نعيم ... ص: ۱۲۶

رواه عن جابر بن عبد اللّه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم باللفظ المتقدم، إلّا أنه لم یذکر ذیل الحدیث. و هو قوله: یا علی لو أن أمتی [...۱].

---

[۱] منقبهٔ المطهرین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۷

۳ روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷

و قال ابن المغازلی الواسطی:

«قوله علیه السّلام: خلقت أنا و أنت من شجرهٔ. الحدیث:

أخبرنا أبو نصر أحمد بن موسی بن عبد الوهاب بن الطحان إجازهٔ، عن أبی الفرج أحمد بن علی الحنوطی القاضی، نا عبد الحمید، نا عبد اللّه بن محمّد بن ناجیهٔ، نا عثمان بن عبد اللّه القرشی بالبصرهٔ، نا عبد اللّه بن لهیعهٔ عن أبی الزبیر- و اسمه محمّد بن عبد اللّه بن تدرس- عن جابر بن عبد اللّه قال: بینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات یوم بعرفات و علی تجاهه، إذ قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أدن منی یا علی ضع خمسک فی خمسی، خلقت أنا و أنت من شجرهٔ، فأنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنهٔ» [۱].

و قال أیضا:

«قوله علیه السّلام لعلی: ضع خمسک فی خمسی. الحدیث.

أخبرنا أحمد بن المظفر العطّار، ثنا عبد اللّه بن محمّد الملقب بابن السقاء الحافظ، ثنا أحمد بن محمّد بن زنجویه المخزومی ببغداد، ثنا عثمان بن عبد اللّه العثمانی، ثنا ابن لهیعهٔ عن أبی الزبیر، قال سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعرفات و علی تجاهه، فأومی إلی علی فأقبلنا نحوه و هو یقول: أدن منی یا علی، فدنا منه فقال: ضع خمسک فی خمسی، فجعل کفه

---

[۱] المناقب ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۸

فی کفه فقال:

یا علی، خلقت أنا و أنت من شجرهٔ أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنّهٔ، یا علی لو أنّ أمتی صاموا حتی یکونوا کالحنایا و صلّوا حتی یکونوا کالأوتار و أبغضوک لأکبّهم اللّه فی النار» [۱]

۴ روایهٔ الکنجی ... ص: ۱۲۸

رواه حیث قال: «الباب الثامن و الخمسون فی تخصیص علی علیه السّلام بقوله: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

أخبرنا العلامهٔ قاضی القضاهٔ صدر الشام أبو الطفیل محمّد بن قاضی القضاهٔ شیخ المذاهب أبی المعالی محمّد بن علی القرشی، أخبرنا حجهٔ العرب زید ابن الحسن الکندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا زین الحفاظ و شیخ اهل الحدیث علی الإطلاق أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، أخبرنا عبد اللّه بن محمّد ابن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن المظفر، حدّثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی،

حدّثنا عباد بن یعقوب، حدّثنا یحیی بن بشیر الکندی، عن إسماعیل ابن إبراهیم الهمدانی، عن أبی اسحق عن الحرث عن علی و عن عاصم بن ضمرة عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه خلقنی و علیا من شجرة أنا أصلها و علی فرعها و الحسن و الحسین ثمرها و الشیعة ورقها، فهل یخرج من الطّیب إلّا الطّیب؟ أنا مدینة العلم و علی بابها من أراد المدینة فلیأتها من بابها.

قلت: هکذا روی الخطیب فی تاریخه».

---

[۱] المناقب ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۹

و قال: «أخبرنا الحافظ یوسف بن خلیل بن عبد اللّه الدمشقی بحلب، أخبرنا محمّد بن إسماعیل بن محمّد الطرسوسی، أخبرنا أبو منصور محمّد بن إسماعیل الصیرفی، أخبرنا أبو الحسن بن فاذشاه، أخبرنا الحافظ أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، أخبرنی الحسن بن إدریس التستری، حدّثنا أبو عثمان طالوت ابن عباد الصیرفی البصری، حدّثنا فضال بن جبیر، حدّثنا أبو أمامة الباهلی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه خلق الأنبیاء من أشجار شتی و خلقنی و علیا من شجرة واحدة، فأنا أصلها و علی فرعها و فاطمة لقاحها و الحسن و الحسین ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجی و من زاغ عنها هوی، و لو أن عبدا عبد اللّه بین الصفا و المروة ألف عام ثم ألف عام ثم ألف عام، ثم لم یدرک محبتنا أکبه اللّه علی منخریه فی النار، ثم تلا قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

قلت: هذا حدیث عال، رواه الطبرانی فی معجمه کما أخرجناه سواء.

و رواه محدّث الشام فی کتابه بطرق شتی.

فمن ذلک: ما أخبرنا الشیخان محمّد بن سعید بن الموفق الخازن النیسابوری ببغداد و ابراهیم بن عثمان الکاشغری بنهر معلّی قالا: أخبرنا الحافظ أبو القاسم علی بن الحسن الشافعی، أخبرنا أبو یعلی حمزة بن أحمد بن عبد اللّه بن علی المقری، أخبرنا أبو طالب عمر بن إبراهیم بن سعید الزاهدی الفقیه، أخبرنا أبو بکر محمّد بن غریب البزار، حدّثنا أبو العباس أحمد بن موسی بن زنجویه القطان، حدّثنا عثمان بن عبد اللّه بن عمرو بن عثمان، حدّثنا عبد اللّه بن لهیعة عن أبی الزبیر قال سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعرفات و تجاهه علی، فأومأ إلی علی فأتینا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول: أدن منی یا علی فدنا منه علی فقال:

ضع خمسک فی خمسی- یعنی کفک فی کفی- یا علی، خلقت أنا و أنت من شجرة أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها دخل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۰

الجنة.

یا علی، لو أن أمتی صاموا حتی یکونوا کالحنایا، و صلّوا حتی یکونوا کالأوتار ثم أبغضوک لأکبهم اللّه فی النار. قلت هکذا رواه فی ترجمة علی من کتابه».

و قال: «أخبرنا المفتی أبو نصر هبة اللّه الشیرازی، أخبرنا الحافظ علی بن عساکر، أخبرنا أبو القسم السمرقندی، أخبرنا إسماعیل بن مسعدة، أخبرنا حمزة ابن یوسف، أخبرنا أبو احمد بن عدی، حدّثنا عمر بن سنا، حدّثنا الحسن بن علی أبو عبد الغنی الأزدی، حدّثنا عبد الرزاق عن أبیه عن مینا بن أبی مینا مولی عبد الرحمن بن عوف أنه قال: ألا- تسألونی قبل أن یشوب الأحادیث الأباطیل! قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا الشجرة و فاطمة فرعها و علی لقاحها و الحسن و الحسین ثمرها و شیعتنا ورقها، فالشجرة أصلها فی جنة عدن، و الأصل و الفرع اللقاح و الثمر و الورق فی الجنة. قلت: أخرجه محدّث دمشق فی مناقبه بطرق.

و أنشدنا الشیخ أبو بکر بن فضل اللّه الحلبی الواعظ فی المعنی لبعضهم:

یا حبذا دوحهٔ فی الخلد ثابتهٔ ما فی الجنان لها شبه من الشجر

المصطفی أصلها و الفرع فاطمهٔ ثم اللقاح علی سید البشر

و الهاشمیان سبطان لها ثمر و الشیعهٔ الورق الملتف بالثمر

هذا حدیث رسول اللّه جاء به أهل الروایهٔ فی العالی من الخبر

إنی محبهم أرجو النجاهٔ غدا و الفوز فی زمرهٔ من أحسن الزمر» [۱]

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۱

۵ روایهٔ ملک العلماء الهندی ... ص: ۱۳۱

روی هـذا الحدیث نقلا عن (الزاهدیهٔ) و (مجمع الأخبار) حیث قال: «و فی الزاهدیهٔ، و فی مجمع الأخبار عند قوله تعالی: نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ: و إن اللّه تعالی خلق الأنبیاء من أشـجار شتی و خلقنی و علیا من شـجرهٔ واحـدهٔ، أنا أصـلها و علی فرعها و الحسـنان ثمارها و أولادهما أغصانها و شیعتهم أوراقها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجی، و من زاغ عنها غوی و هوی.

و لو کان عبـد عبـد اللّه تعالی بین الصـفا و المروهٔ ألف عام ثم ألف عام حتی یصـیر کالشن البالی و لم یدرک محبتنا، فأکبّه اللّه علی منخریه.

ثم تلا هذه الآیهٔ: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

ثم ترجمه إلی الفارسیهٔ» [۱].

۶ روایهٔ الشهاب أحمد ... ص: ۱۳۱

و قال شـهاب الـدین أحمـد ما هذا نصّه: «و قال سـلطان العلماء فی عصـره و برهان العرفاء فی دهره، الشـیخ القدوهٔ فی الأجلهٔ الأعلام، مفتی الأنام عز الدین عبد العزیز بن عبد السّلام، عن لسان حال أوّل الأصحاب بلا مقال و أفضل

---

[۱] هدایهٔ السعداء- مخطوط. الجلوهٔ الثانیهٔ من الهدایهٔ الرابعهٔ. فی ذم من لا یتمسک بهم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۲

الأتراب لدی عدّ الخصال، علی ولی اللّه فی الأرض و السماء- رضی اللّه تعالی عنه و نفعنا به فی کل حال-:

یا قوم، نحن أهل البیت عجنت طینتنا بیـد العنایـهٔ فی معجن الحمایهٔ بعد أن رش علینا فیض الهدایهٔ، ثم خمرت بخمیرهٔ النبوهٔ و سـقیت بالوحی و نفخ فیها روح الأمر، فلا أقدامنا تزل و لا أبصارنا تضل و لا أنوارنا تقل، و إذا نحن ضـللنا فمن بالقوم یدل! الناس من أشجار شتی و شـجرهٔ النبوهٔ واحدهٔ و محمّد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم أصلها و أنا فرعها و فاطمهٔ الزهراء ثمرها و الحسن و الحسین أغصانها، أصلها نور و ثمرها نور و فرعها و نور و غصنها نور، یکاد زیتها یضیء و لو لم تمسسه نار نور علی نور» [۱].

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۳

(الحدیث الثالث ... ص: ۱۳۳

و حاصله:

إنّ اللّه خلق رسوله من نوره و خلق علیا من نور رسوله.

رواه الخطیب الخوارزمی بإسناده عن عبد اللّه بن عمر حیث قال: «أنبأنی مهذب الأئمة هذا قال: أخبرنا أبو القاسم نصر بن محمّد بن علی بن زیرک المقری قال: أخبرنا والدی أبو بکر محمّد قال أبو علی عبد الرحمن بن محمّد بن أحمد النیسابوری قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد اللّه النانیجی البغدادی- من حفظه بدینور- قال: حدّثنا محمّد بن جریر الطبری قال: حدّثنی محمّد بن حمید الرازی قال: حدّثنا العلاء بن الحسین الهمدانی قال: حدّثنا أبو مخنف لوط بن یحیی الأزدی عن عبد اللّه بن عمر قال:

«سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و سئل بأیّ لغة خاطبک ربک لیلة المعراج؟- فقال: خاطبنی بلغة علی بن أبی طالب فألهمنی أن قلت: یا رب خاطبتنی أم علی؟ فقال: یا أحمد أنا شیء لا کالأشیاء، لا أقاس بالناس و لا أوصف بالشبهات. خلقتک من نوری و خلقت علیا من نورک، فاطّلعت علی سرائر قلبک فلم أجد أحدا إلی قلبک أحب من علی بن أبی طالب، فخاطبت بلسانه کیما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۴

یطمئن قلبک» [۱].

---

[۱]

المناقب ۳۶. رواه العلامة السید علی بن أحمد بن معصوم المدنی الشیرازی فی کتاب التذکرة، بإسناد له من طریق أعلام الامامیة عن أئمة أهل البیت علیهم السّلام عن الحسین سید الشهداء عن أبیه أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول- و قد سئل بأی لغة خاطبک ربک لیلة المعراج- قال: خاطبنی بلسان علی...

الحدیث.

ثم ذکر روایة الخوارزمی.

ثم قال: و اللغة کاللسان کما یطلق علی ما یعبّر به کلّ قوم عن أغراضهم کلغة العرب و لغة العجم، یطلق علی ما یعبّر الإنسان الواحد عن غرضه من النطق و تقطیع الصوت اللذین تمتاز بهما الاشخاص بعضها عن بعض، و یعبر عنها باللهجة. فقول السائل: بأیّ لغة خاطبک ربک یحتمل المعنیین، و

قوله علیه السّلام: خاطبنی بلسان علی. أی بلغة علی کما فی روایة الخوارزمی

، یراد به المعنی الثانی و هو یتضمن الجواب عن المعنی الاول أیضا إن کان مرادا، لأن لغة علی کانت عربیة.

و قاس الشیء بالشیء قدّره أی جعله علی مقداره. و الشبهات جمع شبهة کغرفة و غرفات، قال فی القاموس: الشبهة بالضم الالتباس و المثل. انتهی. و إرادة المعنی الثانی هنا اظهر، أی لا یوصف بالأمثال و إن کان المعنی الأول ظاهرا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۵

(الحدیث الرابع ...) ص: ۱۳۵

و حاصله:

إنّ رسول اللّه و عليا مخلوقان من نور اللّه تعالى.

رواه الحموينى بإسناده عن ابن عباس قال:

«سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول لعلى: أنا و أنت من نور اللّه تعالى» [۱].

---

[۱] فرائد السمطين. و قد تقدم.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۶

(الحديث الخامس ...) ص: ۱۳۶

و حاصله:

إنّ الحسن و الحسين نوران من نور اللّه.

رواه بهذا اللفظ الدولت‌آبادى [۱].

أقول: فأبوهما وجدهما نوران من نور اللّه بالأولوية القطعية.

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۷

(الحديث السادس ...) ص: ۱۳۷

و حاصله:

إنّ اللّه خلق الملائكة من نور على.

رواه الخوارزمى بإسناده عن أنس عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: «خلق اللّه تعالى من وجه على بن أبى طالب سبعين ألف ملك يستغفرون له و لمحبّيه إلى يوم القيامة».

و أيضا بإسناده عن عثمان بن عفان عن عمر بن الخطاب عنه

. و قد تقدم نصه سابقا.

أقول:

قد ذكرنا طرفا من أسانيد حديث (النور) برواية أهل السنة، بألفاظه المختلفة المتكثرة، و ثلّة من الأحاديث التى رووها فى فضل أهل البيت و هى مؤيدة لمعنى حديث النور.

و يلاحظ القارئ الكريم أن رواة حديث النور و مؤيداته هم من أكابر أئمة أهل السنة و من مشاهير علمائهم و محدثيهم ...

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۸

فحديث النور صحيح ثابت سندا، بل متواتر مقطوع بصدوره عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و لا يلتفت القارئ بعد الوقوف على ما ذكر إلى طعن متعصب أو ارتياب معاند ...

فإذا انضم إلى ذلك بحث الدّلالة بوجوهها كان هذا الحديث من الأحاديث الدالة على إمامة أمير المؤمنين بعد النبى بلا فصل ... و

اللّه الهادى.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۹

حديث النور من طرق الإماميّة ... ص: ۱۳۹

اشارة

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۱

(قوله):

«ما رووا من أنه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: كنت أنا و على بن أبى طالب نورا بين يدى اللّه»....

أقول:

قوله: «ما رووا» يشعر زعمه اختصاص رواية هذا الحديث بالشيعة...

و هذا ديدنه و دأبه عند رد كل فضيلة من فضائل على أمير المؤمنين عليه السّلام.

و أنت ان ألقيت نظرة على القسم المتقدم من الكتاب عرفت كذبه و مدى تعصبه و إنكاره للحقائق الراهنة.

ثم لم لم ينقل لفظا من ألفاظه من طريق الامامية حتى يتضح مورد الطعن فى سنده ان كان؟! و لم لم يشر الى تعدد طرقه لديهم؟! ان هذا الحديث الشريف من الأحاديث المتفق عليها بين الطرفين، و بما أنا نقلنا روايته عند أهل السنة بطرقهم ننقل هنا بعض أسانيده و ألفاظه عن كبار علماء الامامية و محدثيهم:

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۲

حديث النور عند الامامية ... ص: ۱۴۲

لقد روى هذا الحديث جماعة كبيرة من كبار علماء هذه الطائفة نذكر فيما يلى بعضهم:

-۱

أبو جعفر محمّد بن يعقوب الكلينى [۱]، فقد قال ما نصّه:

«أحمد بن إدريس، عن الحسين بن عبد اللّه الصغير، عن محمّد بن إبراهيم الجعفرى، عن أحمد بن على بن محمّد بن عبد اللّه بن عمر بن على بن أبى طالب، عن أبى عبد اللّه عليه السّلام [۲] قال: إن اللّه كان إذ لا كائن، فخلق الكان و المكان، و خلق نور الأنوار الذى نورت منه الأنوار، و أجرى فيه من نوره الذى نوّرت منه الأنوار، و هو النور الذى خلق منه محمّدا و عليا، فلم يزالا نورين أوّلين إذ لا شىء كون قبلهما، فلم يزالا يجريان طاهرين مطهّرين فى الأصلاب الطاهرة، حتى افترقا فى أطهر طاهرين عبد اللّه و أبى طالب» [۳].

و روى بسنده عن جابر بن يزيد قال:

«قال لى أبو جعفر [۴]: يا جابر: إن اللّه أول ما خلق خلق محمّدا و عترته الهداة المهديين، كانوا أشباح نور بين يدى اللّه.

قلت: و ما الأشباح؟

قال: ظل النور، أبدان نورانية بلا أرواح، و كان مؤيّدا بروح واحد، و هى

---

[۱] الملقب «ثقة الإسلام» شيخ الامامية فى وقته. توفى ببغداد سنة ۳۲۹.

[۲] «أبو عبد اللّه» كنية سيدنا الامام جعفر بن محمّد الصادق عليه السّلام.

[۳] الکافی ۱/ ۴۴۱.

[۴] کنیة سیدنا الامام محمّد بن علی الباقر علیه السّلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۳

روح القدس، فیه کان یعبد اللّه و عترته، و لذلک خلقهم حلماء، علماء، بررة أصفیاء یعبدون اللّه بالصلاة و الصوم و السجود و التسبیح و التهلیل، و یصلّون الصلاة و یحجون و یصومون» [۱]

. و بسنده عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال: «قال اللّه تبارک و تعالی: یا محمّد، إنی خلقتک و علیا نورا- یعنی روحا بلا بدن- قبل أن أخلق سماواتی و أرضی و عرشی و بحری، فلم تزل تهللنی و تمجّدنی، ثم جمعت روحیکما فجعلتهما واحدة، فکانت تمجدنی و تقدسنی و تهللنی، ثم قسمتها اثنتین و قسمت الثنتین ثنتین فصارت أربعة، محمّد واحد، و علی واحد، و الحسن و الحسین ثنتان، ثم خلق اللّه فاطمة من نور ابتدأها روحا بلا بدن، ثم مسحنا بیمینه فأضاء نوره فینا» [۲].

و بسنده عن المفضل بن عمر قال: «قلت لأبی عبد اللّه علیه السّلام: کیف کنتم حیث کنتم فی الأظلة؟

فقال: یا مفضل، کنا عند ربنا لیس عنده أحد غیرنا، فی ظلة خضراء، نسبحه و نقدسه و نهلله و نمجده، و ما من ملک و لا ذی روح غیرنا حتّی بدا له فی خلق الأشیاء، فخلق ما شاء و کیف شاء من الملائکة و غیرهم، ثم أنهی علم ذلک إلینا» [۳].

و بسنده عن محمّد بن سنان قال: «کنت عند أبی جعفر الثانی [۴] فأجریت إختلاف الشیعة فقال: یا محمّد إن اللّه تبارک و تعالی لم یزل متفردا بوحدانیته، ثم خلق محمّدا و علیا و فاطمة فمکثوا ألف دهر، ثم خلق جمیع الأشیاء فأشهدهم خلقها و أجری طاعتهم علیها و فرض أمورها إلیهم، فهم یحلون ما یشاؤن و یحرّمون ما یشاؤن، و لن یشاءوا إلّا أن یشاء

---

[۱] الکافی ۱/ ۴۴۲.

[۲] المصدر ۱/ ۴۴۰.

[۳] المصدر ۱/ ۴۴۱.

[۴] و هو سیدنا الامام محمّد بن علی التقی الجواد التاسع من الأئمة الاثنی عشر علیهم السّلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۴

اللّه تبارک و تعالی.

یا محمّد، هذه الدیانة التی من تقدمها مرق، و من تخلّف عنها محق، و من لزمها لحق، خذها إلیک یا محمّد» [۱].

-۲

أبو عبد اللّه محمّد بن العباس بن ماهیار [۲] فی کتابه (ما نزل من القرآن فی أهل البیت) بسنده عن أشیاخ من آل علی بن أبی طالب قالوا:

«قال علی علیه السّلام فی بعض خطبه: إنا آل محمّد کنا أنوارا حول العرش، فأمرنا اللّه تعالی بالتسبیح فسبّحنا و سبّحته الملائکة بتسبیحنا، ثم أهبطنا إلی الأرض فأمرنا بالتسبیح فسبّحنا فسبّحته أهل الأرض بتسبیحنا، فإنا لنحن الصّافون و إنا لنحن المسبّحون» [۳].

-۳

فرات بن إبراهیم [۴] بسنده عن ابن عباس یقول: «کنت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و ساق الحدیث إلی أن قال- قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خلقنی اللّه نورا تحت العرش قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف سنة، فلمّا أن خلق اللّه آدم ألقی النور فی صلب آدم، فأقبل ینتقل ذلک النور من صلب إلی صلب حتی افترقنا فی صلب عبد اللّه بن عبد المطلب و أبی طالب، فخلقنی ربی من ذلک النور، لکنه لا نبی بعدی» [۵].

کما روی حدیث الأشباح فی حدیث یصف فیه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عروجه إلی السماء لأبی ذر رضی اللّه عنه [۶].

-۴

أبو جعفر محمّد بن علی بن بابویه القمی [۷]، فقد رواه فی کتابه

---

[۱] الکافی ۱/ ۴۴۰- ۴۴۱.

[۲] المعروف بابن حجام من أجلاء علماء الامامیة.

[۳] أنظر: غایة المرام ص ۱۲.

[۴] فرات بن إبراهیم بن فرات الکوفی، من مشایخ الشیخ علی بن بابویه القمی و من قدماء الطائفة.

[۵] تفسیر فرات ۱/ ۱۹۰ و انظر ۱/ ۱۰۷.

[۶] تفسیر فرات ۱/ ۱۳۴.

[۷] الملقب ب «رئیس المحدثین الصدوق» له نحو من ۳۰۰ مصنف، توفی بالری سنة ۳۸۱.

(الخصال) بسنده عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: «کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه جل جلالته قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلم خلق اللّه آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه عز و جل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقره فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب، فقسّمه قسمین، فصیر قسمی فی صلب عبد اللّه، و قسم علی فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا من علی، لحمه من لحمی، و دمه من دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه، و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۱].

و فیه بسنده عن سیدنا الامام الرضا علیه السّلام عن آبائه علیهم السّلام قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد» [۲].

و رواه فی کتابه (علل الشرائع) بسنده عن معاذ بن جبل:

«إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إن اللّه خلقنی و علیا و فاطمة و الحسن و الحسین قبل أن یخلق الدنیا بسبعة آلاف عام.

قلت: فأین کنتم یا رسول اللّه؟

قال: قدام العرش نسبّح اللّه و نحمده و نقدّسه و نمجّده.

قلت: علی أیّ مثال؟

قال: أشباح نور» [... ۳].

و فیه بسنده عن الامام الصادق علیه السّلام فی حدیث طویل: «إن محمدا و علیا علیهما السّلام کانا نورا بین یدی اللّه عز و جل قبل خلق الخلق بألفی عام، و إن الملائکة لما رأت ذلک النور رأت له أصلا و قد انشعب منه شعاع لامع، فقالت: إلهنا و سیدنا ما هذا النور؟ فأوحی اللّه عز و جل إلیهم: هذا

---

[۱] الخصال ۶۴۰.

[۲] المصدر ۳۱ و انظر عیون أخبار الرضا له ۲/ ۵۹.

[۳] علل الشرائع ۱/ ۲۰۸- ۲۰۹.

نور من نوری أصله نبوة و فرعه إمامة، فأما النبوة فلمحمّد عبدی و رسولی، و أما الامامة فلعلی حجتی و ولیی، و لولاهما ما خلقت

خلقى» [... ١].

و رواه فى كتابه (كمال الدين و تمام النعمة) بسنده عن مولانا الامام على بن الحسين عليهما السّلام: «إن اللّه عز و جل خلق محمّدا و عليا و الأئمة الأحد عشر من نور عظمته أرواحا فى ضياء نوره، يعبدونه قبل خلق الخلق يسبّحون اللّه عز و جل و يقدّسونه، و هم الأئمة الهادية من آل محمّد صلوات اللّه عليهم أجمعين» [٢].

و فيه بسنده عن الصادق عليه السّلام قال: «إنّ اللّه تعالى خلق أربعة عشر نورا قبل خلق الخلق بأربعة عشر ألف عام، فهى أرواحنا.

فقيل له: يا ابن رسول اللّه و من الأربعة عشر؟

فقال: محمّد و على و فاطمة و الحسن و الحسين و الأئمة من ولد الحسين، آخرهم القائم الذى يقوم بعد غيبته، فيقتل الدجال، و يطهّر الأرض من كلّ جور و ظلم» [٣].

و رواه فى كتابه (النصوص على الأئمة الاثنى عشر) بسنده عن أنس بن مالك قال: «كنت أنا و أبو ذر و سلمان و زيد بن ثابت و زيد بن أرقم عند النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... ثم قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:

خلقنى اللّه تبارك و تعالى و أهل بيتى من نور واحد قبل أن يخلق آدم بتسعة آلاف عام، ثم نقلنا إلى صلب آدم، ثم نقلنا من صلب آدم إلى أصلاب الطاهرين و منها إلى أرحام الطاهرات» [... ۴].

---

[١] علل الشرائع، و انظر معانى الأخبار له ص ۵۶.

[٢] كمال الدين ١/ ٣١٨.

[٣] كمال الدين ٢/ ٣٣۵- ٣٣۶.

[۴] أنظر غاية المرام ص ١١- ١٢.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۴۷

۵- السيد هاشم البحرانى [١].

روى حديث النور عن ابن بابويه عن الصادق عليه السّلام. و عنه عن الرضا عليه السّلام، إلى غير ذلك [... ٢].

۶-

الشيخ المفيد محمّد بن محمّد بن النعمان البغدادى [٣ ...] رواه بسنده عن سلمان رضى اللّه عنه عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى حديث طويل: «خلقنى اللّه من صفرة نوره و دعانى فأطعت، و خلق من نورى عليا فدعاه فأطاعه، و خلق من نورى و نور على فاطمة فدعاها فأطاعته، و خلق منى و من نور على و فاطمة الحسن و الحسين فدعاهما فأطاعاه، فسمّانا بالخمسة الأسماء من أسمائه: اللّه المحمود و أنا محمّد، و اللّه العلى و هذا على، و اللّه الفاطر و هذه فاطمة، و اللّه ذو الإحسان و هذا الحسن، و اللّه المحسن و هذا الحسين.

ثم خلق منا من صلب الحسين تسعة أئمة فدعاهم فأطاعوه، قبل أن يخلق اللّه سماء مبنية و أرضا مدحيّة أو هواء أو ماء أو ملكا أو بشرا، و كنا بعلمه نورا نسبّحه و نسمع و نطيع»....

٧- أبو جعفر محمّد بن الحسن الطوسى [۴ ...] رواه بسنده عن أنس بن مالك عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و ايضا بسنده عن سيدنا و مولانا الامام على بن محمّد الهادى عن آبائه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [... ۵].

و روى بسنده عن الصادق عليه السّلام عن أبيه عن أمير المؤمنين عليه

---

[١] صاحب البرهان فى تفسير القرآن و غيره، من ثقات محدثى الامامية، توفى سنة ١١٠٧.

[۲] غاية المرام- الباب الثانى ص ۸- ۱۳.

[۳] شيخ مشايخ الامامية فى الفقه و الحديث و الكلام، توفى ببغداد سنة ۴۱۳.

[۴] شيخ الطائفة صاحب التبيان فى تفسير القرآن. و تهذيب الأحكام، و الخلاف فى الفقه و غيرها من المصنفات، توفى بالغرى الشريف سنة ۴۶۰.

[۵] الامالى ۱/ ۱۸۶، ۱/ ۳۰۰- ۳۰۱.

السّلام: «إنه كان ذات يوم جالسا بالرحبة و الناس حوله مجتمعون، فقام إليه رجل فقال: يا أمير المؤمنين إنك بالمكان الذى أنزلك اللّه عز و جل به و أبوك يعذب بالنار؟

فقال له: مه فض اللّه فاك، و الذى بعث محمّدا بالحق لو شفع أبى فى كلّ مذنب على وجه الأرض شفّعه اللّه فيهم، أنى يعذب بالنار و ابنه قسيم النار! ثم قال: و الذى بعث محمّدا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إنّ نور أبى طالب يوم القيامة ليطفئ أنوار الخلق إلّا خمسة أنوار: نور محمّد، و نورى، و نور فاطمة، و نور الحسن و الحسين، و من ولدته من الأئمة، لأن نوره من نورنا الذى خلقه اللّه تعالى من قبل أن يخلق آدم بألفى عام» [۱].

و فيه بسنده عن أنس بن مالك فى حديث: «فقلت: يا رسول اللّه صف لى كيف على أخوك؟

قال: إن اللّه عز و جل خلق ماء تحت العرش قبل أن يخلق آدم بثلاثة آلاف عام، و أسكنه فى لؤلؤة خضراء فى غامض علمه، إلى أن خلق آدم، فلما أن خلق آدم نقل ذلك الماء من اللؤلؤة فأجراه فى صلب آدم إلى أن قبضه اللّه ثم نقله إلى صلب شيث. فلم يزل ذلك الماء ينتقل من ظهر إلى ظهر حتى صار فى صلب عبد المطلب، ثم شقّه اللّه عز و جل نصفين، فصار نصفه فى أبى عبد اللّه بن عبد المطلب و نصفه الآخر فى أبى طالب، فأنا من نصف الماء و على من النصف الآخر، فعلى أخى فى الدنيا و الآخرة، ثم قرأ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم وَ هُوَ الَّذِى خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهْراً وَ كانَ رَبُّكَ قَدِيراً [۲].

و فيه بسنده عن موسى بن جعفر عليهما السّلام قال: «إن اللّه تبارك و تعالى خلق نور محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من اختراعه من نور عظمته و جلاله ... فلما أراد أن يخلق محمّدا منه قسّم ذلك النور شطرين، فخلق من الشطر الأول محمّدا و من الشطر الآخر على بن أبى طالب،

---

[۱] الأمالى ۱/ ۳۱۱- ۳۱۲.

[۲] المصدر ۱/ ۳۲۰.

و لم يخلق من ذلك النور غيرهما» [... ۱].

و فيه بسنده عن سيدنا على بن الحسين عن أبيه عن جده أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام قال:

«قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على، خلق اللّه الناس من أشجار شتى و خلقنى و أنت من شجرة واحدة، أنا أصلها و أنت فرعها» [۲].

و فيه بسنده عن أمير المؤمنين عليه السّلام قال: «ألا إنى عبد اللّه و أخو رسوله و صديقه الأول، قد صدّقت و آدم بين الروح و الجسد، ثم إنى صدّيقه الأول فى أمتكم حقا، نحن الوارثون الأول و نحن الآخرون» [۳].

و رواه فى كتابه (مصباح الأنوار) بإسناده: «عن أنس عن النبى يصلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: إن اللّه خلقنى و خلق عليا و فاطمة و الحسن و الحسين قبل أن يخلق آدم» [... ۴].

-۸

قطب الدین أبو الحسین سعید بن هبة اللّه بن الحسین الراوندی [۵] بسنده عن سعدان قال:

«قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه قبل أن یخلق آدم بأربع عشرة آلاف سنة، فلما خلق آدم قسّم ذلک النور جزءین و رکّبه فی صلب آدم، و أهبطه إلی الأرض، ثم حمله فی السفینة فی صلب نوح، ثم قذفه فی الأرض فی صلب إبراهیم، فجزء أنا و جزء علی، و النور یزول معنا حیث زلنا» [۶].

---

[۱] بحار الأنوار عن الأمالی.

[۲] بحار الأنوار ۶/ ۵ الطبعة القدیمة.

[۳] بحار الأنوار عن الأمالی.

[۴] بحار الأنوار ۶/ ۳ عن کنز جامع الفوائد عن مصباح الأنوار.

[۵] صاحب فقه القرآن و منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة و غیرهما، من مشاهیر فقهاء و محدثی الإمامیة، توفی سنة ۵۷۳.

[۶] البحار ۹/ ۷ عن الخرائج و الجرائح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۰

-۹

حسین بن حمدان الحضینی [۱] قال.

«روی عن مجاهد عن ابن عمر و أبی سعید الخدری قالا: کنّا جلوسا عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ دخل سلمان الفارسی، و أبو ذر الغفاری، و المقداد بن الأسود، و عمار بن یاسر، و حذیفة بن الیمان، و أبو الهیثم بن التیهان، و خزیمة بن ثابت ذو الشهادتین، و أبو الطفیل عامر بن واثلة، فجثوا بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و الحزن ظاهر فی وجوههم- فقالوا: فدیناک بالآباء و الأمهات یا رسول اللّه: إنا نسمع من قوم فی أخیک و ابن عمک ما یحزننا، و إنا نستأذنک فی الردّ علیهم.

فقال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: ما عساهم یقولون فی أخی و ابن عمی علی ابن أبی طالب؟

فقالوا: یقولون أی فضل لعلی فی سبقه إلی الإسلام، و إنما أدرکه الإسلام طفلا، و نحو هذا القول.

فقال علیه السّلام: فهذا یحزنکم؟

قالوا: أی و اللّه.

فقال ... قد علمتم جمیعا إن اللّه عزّ و جلّ خلقنی و علیا من نور واحد...

ثم افترق نورنا فصار نصفه فی عبد اللّه و نصفه فی أبی طالب عمی» [... ۲].

-۱۰

جمال الدین الحسن بن یوسف بن علی بن المطهر العلامة الحلی [۳]:

رواه فی حدیث طویل، عن جعفر بن محمد، عن آبائه، عن جدّه عن أمیر المؤمنین علیه السّلام، عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن جبرئیل قوله:

«یا محمّد، إن اللّه جعلک سید الأنبیاء و علیا سید الأوصیاء و خیرهم، و جعل الأئمة من ذریتکما إلی أن یرث الأرض و من علیها.

---

[۱] المتوفی سنة ۳۵۸، من رواة الامامیة.

[۲] البحار ۹/ ۵ عن کتاب الروضة.

[۳] هو رئيس علماء الطائفة فی عصره و مروج المذهب فی وقته، صنف فی كل علم، و أحاط من الفنون بما لم يحط به أحد من الناس، توفی سنة ۷۲۶ و دفن بجوار أمير المؤمنين عليه السّلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۱

فسجد علی صلوات اللّه عليه و جعل يقبّل الأرض شكرا للّه تعالی.

و إن اللّه جلّ اسمه خلق محمّدا و عليا و فاطمة و الحسن و الحسين عليهم السّلام أشباحا يسبّحونه و يمجّدونه و يهللون بين يدی عرشه قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فجعلهم نورا ينقلهم فی ظهور الأخيار من الرجال و أرحام الخيرات المطهرات المهذبات من النساء من عصر إلی عصر، فلما أراد اللّه عز و جل أن يبيّن لنا فضلهم و يعرّفنا منزلتهم و يوجب علينا حقهم أخذ ذلك النور فقسّمه قسمين، جعل قسما فی عبد اللّه بن عبد المطلب فكان منه سيد النبيين و خاتم المرسلين و جعل فيه النبوة، و جعل القسم الثانی فی عبد مناف- و هو أبو طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف- فكان منه علی أمير المؤمنين و سيد الوصيين، و جعله رسول اللّه وليه و وصيه و خليفته و زوج ابنته و قاضی دينه و كاشف كربته و منجز وعده و ناصر دينه» [۱].

۱۱- حسن بن محمّد الديلمی [۲].

روی هذا الحديث عن سلمان رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم [۳].

و عن ابن مهران أنه: «سئل عبد اللّه بن العباس عن تفسير قول اللّه تعالی: وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ قال: كنا عند رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، فأقبل علی بن أبی طالب، فلمّا رآه النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم تبسم فی وجهه و قال: مرحبا بمن خلقه اللّه تعالی قبل كلّ شیء، خلقنی اللّه و خلق عليا قبل أن يخلق آدم بهذه المدّة، خلق نورا فقسّمه نصفين فخلقنی من نصفه و خلق عليا من النصف الآخر قبل الأشياء، فنوّرها من نوری و نور علی، ثم جعلنا من يمين العرش، ثم خلق الملائكة فسبّحنا فسبّحت الملائكة، و هلّلنا فهلّلت

---

[۱] البحار ۹/ ۷ عن كشف اليقين فی إمامة أمير المؤمنين عليه السّلام.

[۲] من محدثی الإمامية.

[۳] إرشاد القلوب ۲/ ۱۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۲

الملائكة، و كبّرنا فكبّرت الملائكة، و كان ذلك من تعليمی و تعليم علی» [۱].

۱۲- محمّد بن علی بن أحمد الفاسی [۲].

روی هذا الحديث عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم [۳].

۱۳- شرف الدين بن علی النجفی [۴].

رواه «عن محمّد بن زياد قال: سأل ابن مهران عبد اللّه بن العباس عن تفسير قوله تعالی: وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ فقال ابن عباس: إنّا كنّا عند رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم» [... ۵].

۱۴- الشيخ محمّد باقر المجلسی [۶].

رواه بألفاظ عديدة و طرق مختلفة فی كتابه العظيم (بحار الأنوار) و غيره من مصنفاته الشهيرة.

من فوائد الاستشهاد بأخبار الإمامية ...: ص: ۱۵۲

ثم إن الاستشهاد بأحاديثنا- للحاجة إلی ذلك فی أمثال المقام- يفيدنا من جهات أخری منها:

(۱) أنه قال ابن روزبهان فی ردّ کلام العلامهٔ قدّس سرّه ما نصه:

«و العجب أن هـذا الرجـل لا ـ ینقـل حـدیثا إلّـا من جماعـهٔ أهـل السـنهٔ، لأـن الشـیعهٔ لیس لهم کتاب و لا روایـهٔ و لا علماء مجتهـدون مستخرجون للأخبار، فهو فی إثبات ما یدّعیه عیال علی کتب أهل السنهٔ».

---

[۱] إرشاد القلوب ۲/ ۱۹۵.

[۲] من علماء الامامیهٔ فی القرن الخامس فقیه، مفسر، محدّث.

[۳] روضهٔ الواعظین ۱/ ۷۷ و انظر ۱/ ۷۷ و البحار ۹/ ۵.

[۴] من فضلاء محدثی الامامیهٔ.

[۵] تأویل الآیات الظاهرهٔ فی فضائل العترهٔ الطاهرهٔ: ۴۴۸.

[۶] مجـدّد القرن الثانی عشـر، صاحب بحار الأنوار، و مرآهٔ العقول فی شـرح أخبار آل الرسول، و غیرهما من الکتب المشـهورهٔ، توفی بأصبهان سنهٔ ۱۱۱۱.

و هـذا منه عجیب جـدّا، لأنه خروج علی قاعدهٔ البحث و أصول المناظرهٔ، و مع هذا، فلو اکتفی أهل الحق فی البحث بروایاتهم خاصـهٔ لقیل إنها لیست حجهٔ علینا...

(۲) أنه قد استند ابن روزبهان فی کلام له إلی

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعمر بن الخطاب- فی حدیث رووه- ما لقیک الشیطان سالکا فجا قط الا سلک غیر فجک»

و قال:

«هذا حدیث نقله جمهور أرباب الصحاح، و لا شک فی صحته لأحد، و هذا حجّهٔ علی الروافض، حیث یقولون: إن بیعهٔ أبی بکر کان باختیار عمر بن الخطاب، فإنه لو صحّ ما ذکروا أنه کان باختیاره فهو حق لا شک بدلیل هذا الحدیث، لأنه سـلک فجا یسلک الشیطان فجا غیره، و کلّ فج یکون مقابلا و مناقضا لفج الشـیطان فهو فج الحق لا شک، و هذا من الإلزامیات العجیبهٔ التی لیس لهم جواب عن هذا البتّهٔ».

و إذا کان لابن روزبهان أن یجعل هذا الحدیث من جملهٔ الإلزامیات التی لیس للشیعهٔ جواب!! بالرغم من:

(۱) أنه حدیث موضوع کما ثبت فی کتاب (شوارق النصوص).

و (۲) أنه حدیث متفرد به أهل السنهٔ.

و (۳) أنه اشتمل علی قول النساء له «أنت أفظ و أغلظ».

و (۴) أنه اشتمل علی قول عمر لهنّ «أی عدوّات أنفسهن».

و (۵) أنه یفید أن النساء کنّ یهبن عمر و لا یهبن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و (۶) أنه یفید رضی النبی بإعلائهنّ أصواتهنّ عنده و استنکار عمر ذلک.

فـإن لنـا إلزامهم بحـدیث (النور) الـذی رویناه بطرق متکـاثرهٔ و ألفاظ عدیـدهٔ بالأولیـهٔ، فضـلا عن أنه من الأحادیث المتفق علیها بین الفریقین.

و الطّریف أن لأهـل السـنهٔ فی توجیه الحـدیث المـذکور- لمـا فیه من الحط لمقـام النبوهٔ- تأویلات واهیـهٔ و توجیهات رکیکـهٔ، و قد تصدی (الدهلوی) أیضا

لتصحیح معناه ببعض الأمثال (الهندیة) الساقطة.

و لکن ثبت و تحقق وضع هذا الحدیث فی کتاب (شوارق النصوص) بالتفصیل.

فالعجب من هـذا الرجل، کیف یسـتند إلی مثل هـذا الحـدیث و یحتـج به، جاعلا إیّاه من الإلزامیات العجیبـة التی لیس للشـیعة جواب عنها!! (۳) أنه قال (الدهلوی):

«و ذکر ابن یونس- و هو من کبار مجتهـدی الشـیعة- فی (الصـراط المسـتقیم) أن ابن جریر قـد ألّف کتابا فی (حـدیث الغدیر) و ابن شـاهین فی (المنـاقب) و ابن أبی شـیبة فی (أخبار الامام و فضائله) و أبو نعیم کتاب (منقبـة المطهرین) و کتاب (ما نزل من القرآن فی فضـل أمیر المؤمنین) و أبو المحاسن الرویانی الشافعی کتاب (الجعفریات) و الموفّق المکی کتاب (الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین) و ابن مردویه کتـاب (رد الشـمس فی فضـل علی) و الشـیرازی (نزول القرآن فی شـأن أمیر المؤمنین) و الامام أحمـد بن حنبل (کتاب مناقب أهل البیت) و النسائی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین) و النطنزی کتاب (الخصائص العلویة) و ابن المغازلی الشافعی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین، و یسمی ب- المراتب- أیضا) و البصری کتاب (درجات أمیر المؤمنین) و الخطیب کتاب (الحدائق).

و قـال السـید المرتضـی: سـمعت عمر بن شـاهین یقول: جمعت فی فضائـل علی ألف جزء. انتهی نقلا عن ترجمته [۱] المسمی بأنوار العرفان للمعین القزوینی الاثنی عشری.

فالانصـاف: أنه لیس للشـیعة فی الوجود تصـانیف کهـذه التصـانیف المـذکورة تتضـمن فضائل أمیر المؤمنین و أهل البیت، بل المتتبع لکتبهم یعلم أن علماء الشیعة فی هـذا الباب عیال علی أهل السـنة، فإنهم ینقلون عن تلکم الکتب. نعم لا یبعد أن یکون عندهم شـیء فی سائر الأئمة. یدل علی ذلک کتاب (کشف الغمة)

[۱] طبع کتاب (الصراط المستقیم إلی مستحقی التقدیم) فی إیران فی ثلاثة أجزاء.

و (الفصول المهمة) و غیرهما من کتب هذا الفن» [۱].

و یفهم من هـذا الکلام صـحة اسـتدلال الشـیعة بروایاتهم الخاصة فی فضائل أمیر المؤمنین و أهل البیت علیهم السّـلام، و علی هذا... فإن احتجاج الشیعة بروایات حدیث النور المنقولة آنفا من طرقهم صحیح غیر قابل للرد.

و أما زعم کون کتاب (الفصول المهمـة) من کتب الشـیعة- کما هو ظاهر عبارته- فبطلانه ظاهر، و یـدل علی ذلک تراجم أهل السـنة لمؤلّفه ابن الصبّاغ المالکی، و سیأتی ذلک بالتفصیل فی قسم (حدیث التشبیه).

و أما نقل صاحب (کشف الغمـة) عن کتبهم فلیس إلّا إلزاما لهم، و إلّا فإنّ تآلیف علماء الشـیعة فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّـلام أکثر من أن تذکر، و من راجع کتاب (غایة المرام) و کتاب (بحار الأنوار) اطلع علی أسماء بعض تلک الکتب.

(۴) أنه قال رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) بعد کلام له فی کتابه (شوکت عمریه):

«إلّا أنی لا- یخـالجنی أیّ شـک بالنسـبة إلی الأحادیث التی یرویها الشـیعة بطرقهم فی مناقب الأئمـة الأطهار (إلّا إذا کان هناک قرینة ظاهرة علی الوضع فی حدیث منها) و إنی لأضع هذه الأحادیث علی الرأس و العین فضلا عن نقلها».

فحدیث النور- إذن- من الأحادیث التی یسلّم بها و یضعها علی الرأس و العین ... فلیکن أتباعه و مقلّدوه کذلک...

(۵) أنه قـد أکثر (الکـابلی فی الصواعق) و هکـذا (الـدهلوی) و غیرهمـا من الاحتجاج بالأحادیث المرویـة من طرقهم خاصـة، بل إنهم یستندون إلی ما اشتهر وضعه بحیث اعترف محققوهم بذلک.

و إذا کان هذا صحیحا فإن (للشیعة) أن یحتجوا بروایاتهم أمام الخصم، و علیه أن یذعن بها و یخضع لمدالیلها.

فهذا حدیث النور ببعض أسانیده و ألفاظه عند أهل السنة...

[۱] التحفهٔ الاثنا عشریهٔ- الباب الحادی عشر هامش التعصب الثالث عشر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۶

و هذا حدیث النور ببعض أسانیده و ألفاظه عند الشیعهٔ الامامیهٔ...

فهو حدیث متفق علیه...

فهل یسمع إنکاره أو نسبهٔ روایته إلی الإمامیهٔ فحسب؟

و کما لا یسمع ذلک ... لا یسمع القدح فی سنده بما أسّس علی الباطل من أوّل یوم کما ستری...

***

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۷

دحض القدح فی سند حدیث النور ... ص: ۱۵۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۹

(قوله):

«و هذا حدیث موضوع بإجماع أهل السنهٔ».

أقول:

إن هذا إلّا إفک مبین، و إنکار للحقیقهٔ الواضحهٔ.

لقد اعتاد (الدهلوی) علی الکذب و الافتراء تقلیدا لصاحب (الصواعق ...) و هذا یقبح من صغار أهل العلم فکیف بمثله و هو یدعی الامامهٔ و الزعامهٔ الدینیهٔ!! لقد ذکرنا- و للّه الحمد- ما یبطل هذه الدعوی بالأدلهٔ الواضحهٔ و البراهین الجلیهٔ، و تبیّن ممّا تقدم أن هذا الحدیث من روایات کبار علماء أهل السنهٔ، فقد رووه کتبهم من غیر تکلّم فیه أورد علیه...

و هل یتلاءم اتفاق هؤلاء الأئمهٔ و الحفّاظ علی نقل هذا الحدیث مع دعوی کونه موضوعا بالإجماع منهم؟! ألیس نقل الحدیث الموضوع محرّما؟ و

لقد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب فهو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۰

أحد الکاذبین» [۱].

فلو کانت دعواه هذه صحیحهٔ لوجب الحکم بفسق هؤلاء الأئمهٔ جمیعا، و انطباق الحدیث الشریف علیهم، و لا یظن به الالتزام بذلک!!

(أضف إلی هذا إن جماعهٔ من علمائهم احتجّوا بهذا الحدیث الشریف (حدیث النور) و آخرین نسبوه إلی الرسول الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جازمین بصدوره منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

فهذه الدعوی باطلهٔ قطعا.

الأصل فی هذه الدعوی ... ص: ۱۶۰

ثم إن الأصل فی هذه الدعوی الکاذبهٔ هو (ابن الجوزی) [هذا الرجل الشهیر بالتسرع فی التضعیف، و الإفراط فی الحکم، و المجازفهٔ

فى الرأى، حتى أن بعضهم تكلّموا فيه و شنّعوا على كتابه كما لا يخفى على من راجع (تذكرة الموضوعات)] فإنه الذى حكم بوضعه على دأبه، ثم اقتدى به (ابن روزبهان) و اقتدى بهذا (صاحب الصواقع) و زاد عليه دعوى الإجماع، و قد تبعه (الدهلوى) فى ذلك حسب عادته [۲] و سيأتى شرح ذلك.

ما هو ملاك التضعيف ...؟ ص: ۱۶۰

و ما هو ملاك تضعيف أىّ حديث من الأحاديث؟ إنه لا يجوز الحكم بوضع حديث إلا إذا كان مخالفا للكتاب و السنة ... و نحن نسأل: ما هى مخالفة حديث النور للكتاب أو السنة؟

---

[۱] أخرجه مسلم ۱/ ۵.

[۲] و لقد ثبت لدى المحققين ان كتاب (التحفة الاثنا عشرية) منحول من كتاب (الصواقع) لنصر اللّه الكابلى، غير أن هذا باللغة العربية و (التحفة) باللغة الفارسية.

و لقد كان على (ابن الجوزى) أن يقيم دليلا على حكمه أو يذكر معارضا لهذا الحديث- لو كان، كما فعل بالنسبة إلى حديث سد الأبواب مثلا، حيث حاول ردّه و تضعيفه- و لو كان عنده هنا شىء لذكره.

كذب دعوى الإجماع مطلقا ... ص: ۱۶۱

فظهر بطلان دعوى الإجماع فى المقام، بل عن الشافعى و أحمد بن حنبل و ابن حزم الأندلسى و ابن القيّم تكذيب دعوى الإجماع مطلقا، قال الحافظ ابن حزم ما نصه:

«رحم اللّه أحمد بن حنبل فلقد صدق إذ يقول: من ادعى الإجماع فقد كذب. ما يدريه؟ لعل الناس اختلفوا، لكن ليقل: لا أعلم خلافا ...هذه أخبار المرسى و الأصم».

ثم قال ابن حزم: «لا يحل دعوى الإجماع إلّا فى موضعين: أحدهما: ما يتفق أن جميع الصحابة رضى اللّه عنهم عرفوه بنقل صحيح عنهم فأقرّوا به.

و الثانى: ما يكون من خالفه كافرا خارجا عن الإسلام» [... ۱].

و قال ابن القيّم:

«و كذلك الشافعى أيضا نصّ فى رسالته الجديدة على أنّ ما لا يعلم فيه خلاف لا يقال له إجماع، و لفظه لا يعلم فيه خلاف، فليس إجماعا.

و قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: سمعت أبى يقول: ما يدّعى فيه الرجل الإجماع فهو كذب» [... ۲].

ترجمة ابن حزم ...: ص: ۱۶۱

و لنذكرها بعض الكلمات الواردة فى ترجمة ابن حزم:

---

[۱] المحلّى ۹/ ۶ مسألة الاقالة من كتاب البيوع، مسألة لا يحل الحكم بالقياس من كتاب الاقضية.

[۲] إعلام الموقعین ۱/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۶۲

۱- قال صاحب (المعجب) ما ملخصه:

«کان أبو محمّد الفقیه وزیرا لعبد الرحمن بن هشام بن عبد الجبار بن الناصر الملقب بالمستظهر باللّه أخی المهدی المذکور آنفا، ثم نبذ الوزارهٔ و أطرحها اختیارا، و أقبل علی قراءهٔ العلوم و تقیید الأخبار و السنن، و نال من ذلک ما لم ینله أحد قبله بالأندلس، و کان علی مذهب الامام أبی عبد اللّه الشافعی رحمه اللّه، أقام علی ذلک زمانا ثم انتقل إلی القول بالظاهر و أفرط فی ذلک، و له مصنفات کثیرهٔ جلیلهٔ القدر، شریفهٔ المقصد فی أصول الفقه و فروعه علی مهیعهٔ الذی یسلکه و مذهبه الذی یتقلده و هو مذهب داود بن علی، بلغنی عن غیر واحد من علماء الأندلس أن مبلغ تصانیفه فی الفقه و الحدیث و الأصول و الملل و النحل و غیر ذلک من التاریخ و النسب و کتب الأدب و الرد علی الخالفین له نحو من أربعمائهٔ مجلد، و هذا شیء ما علمناه لأحد ممن کان فی مدهٔ الإسلام قبله، إلّا لأبی جعفر محمّد بن جریر الطبری، و هذا لا یتهیأ لمخلوق إلّا بکرم عنایهٔ الباری تعالی و حسن تأییده له، و لأبی محمّد ابن حزم بعد هذا نصیب وافر من علم النحو و اللغهٔ، و قسم صالح من قرض الشعر و صناعهٔ الخطابهٔ.

و إنما أوردت هذه النبذهٔ من أخبار هذا الرجل لأنه أشهر علماء الأندلس الیوم، و أکثرهم ذکرا فی مجالس الرؤساء و علی ألسنهٔ العلماء، و ذلک لمخالفته مذهب مالک بالمغرب، و قد کثر أهل مذهبه و أتباعه عندنا بالأندلس الیوم».

۲- و ذکره صدیق حسن فی المجتهدین قائلا ما ملخصه:

«و منهم الامام أبو محمّد ابن حزم الظاهری، قال: لو علمت أن أحدا علی وجه الأرض أعلم منی قرآنا و حدیثا لرحلت إلیه.

قال الشیخ الأکبر فی الفتوحات فی الباب الثالث و العشرین و مائتین: غایهٔ الوصلهٔ أن یکون الشیء عین ما ظهر و لا یعرف أنه هو، کما رأیت النبی صلّی اللّه علیه و آله و أصحابه و سلّم و قد عانق أبا محمّد ابن حزم المحدّث، فغاب الواحد فی الآخر فلم یزالا واحدا هو و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فهذه غایهٔ الوصلهٔ و هی المعبر عنها بالاتحاد- انتهی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۶۳

و لم تحصل تلک الوصلهٔ لابن حزم إلّا من جههٔ اعتصامه بالسنّهٔ و انتصارها و صلابته فی التمسک بها» [... ۱].

(قوله):

«و فی إسناده (محمّد بن خلف المروزی) قال یحیی بن معین: هو کذاب و قال الدار قطنی: متروک و لم یختلف أحد فی کذبه.

و یروی من طریق آخر، و فیه: (جعفر بن أحمد) و کان رافضیا غالیا کذابا، وضاعا، و کان أکثر ما یضع فی قدح الأصحاب و سبّهم».

(أقول):

لا یخفی علی الباحث المحقق عدم وقوع (محمّد بن خلف) فی شیء من أسانید هذا الحدیث أصلا، کما سنوضحه إن شاء اللّه، کما أن (جعفر بن محمّد) لیس من رواته فی طرق الشیعهٔ.

و کأن (الدهلوی) و سلفه قصدوا من وراء هذه الدعوی الکاذبهٔ حصر هذا الحدیث المشهور بسندین، ثم أتوا علی کل منهما بطعن یسقطه عن الاعتبار، لیفقد- بالتالی- مکانته المرموقهٔ فی الأحادیث التی یستند إلیها الشیعهٔ فی إثبات إمامهٔ أمیر المؤمنین و خلافته بعد رسول اللّه سلام اللّه علیهما.

إن من تتبع طرق هذا الحدیث المستفیض المعتبر- و الذی أثبت صحته الحافظ شمس الدین سبط ابن الجوزی- بل المقطوع بصدوره، یعلم أن الرجلین المذکورین لیسا من رجال هذا الحدیث فی أسانید کبار أئمهٔ الحفاظ و الأئمهٔ، کأحمد، و ابنه عبد اللّه، و ابن المغازلی، و الخطیب الخوارزمی، و النطنزی، و العاصمی، و الحموینی...

[۱] الجنة فی الاسوة الحسنة بالسنة- فی ذکر المجتهدین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۴

علی أن من المسلّم بینهم أن ورود حدیث صحیح بطریق آخر- فرض فیه شیء من الضعف- یفیده زیادة فی القوة سندا و دلالة.

فظهر أن القادح فی حدیث النور بظن وقوع أحد الرجلین فیه إما مکابر مختبط، أو أعفک سفیه.

منشأ الغلط ... ص: ۱۶۴

ثم إن منشأ هـذا الغلط هو: أنّه لما نقل (العلّامـة الحلی) هذا الحدیث عن أحمد و ابن المغازلی فی کتابه (نهج الحق و کشف الصدق) وجد ابن روزبهان صاحب (الباطل) نفسه عاجزا عن الجواب، فاحتال حیلة فاضحة و قال:

«ذکر ابن الجوزی هذا الحدیث بمعناه فی کتاب (الموضوعات) و قال: هذا الحدیث موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و المتهم به فی الطریق الأول: محمّد بن خلف المروزی. قال یحیی بن معین: کذّاب، و قال الدار قطنی:

متروک. و فی الطریق الثانی المتّهم به: جعفر بن احمد، و کان رافضیا کذابا یضع الحدیث فی سبّ أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- انتهی».

و یتضـح نتیجـة المقارنـة- بین کلام العلامـة و کلام ابن روزبهان- أن (ابن روزبهان) لم یـدّع وقوع أحـد من الرجلین المذکورین فی سند الحدیث الذی نقله (العلامة)، بل نقل کلام (ابن الجوزی) لیوهم الناظرین أن الحدیث المذکور فی (نهج الحق) موضوع کذلک.

هذا کلام (ابن روزبهان)، و جاء بعده (الکابلی)، الآخذ أکثر ما عنده منه، فقال:

«و هو باطل لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر، و فی إسـناده محمّد بن خلف المروزی، قال یحیی بن معین هو کذاب، و قال الدار قطنی: متروک و لم یختلف أحد فی کذبه.

و یروی من طریق آخر و فیه جعفر بن أحمد، و کان رافضیا غالیا کذابا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۵

وضاعا، و کان اکثر ما یضع فی قدح الصحابة و سبّهم» [۱].

فزاد الکابلی کلمة «لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر»، و غیّر العبارة لیوهم أن هذا الرجل قد وقع فی هذا الحدیث بعینه.

و جاء (الدهلوی) المنتحل لعبارات (الکابلی)، فزعم ذلک مع تغییر یسیر فی دعوی الإجماع.

نص عبارة ابن الجوزی و بیان تصرفاتهم فیها ... ص: ۱۶۵

و بعد ... فالحدیث الذی وقع فی إسناده (محمّد بن خلف المروزی) غیر حدیث النور الذی نبحث عنه، فإن لفظه:

«خلقت أنا و هارون بن عمران و یحیی ابن زکریا و علی بن أبی طالب من طینة واحدة»

...و إن کنت فی ریب من ذلک فإلیک نص عبارة ابن الجوزی ... فإنه قال فی فضائل علی علیه السّلام من کتابه:

«الحدیث الأول فی ما خلق منه علی بن أبی طالب:

أخبرنـا أبو منصور القزاز قـال: أخبرنـا أحمـد بن علی بن ثـابت قـال: أخـبرنی علی بن الحسن بن محمّـد الـدقاق، قـال: ثنـا محمّـد بن إسـماعیل الوراق قال: ثنا إبراهیم ابن الحسین بن داود القطان قال: ثنا محمّد بن خلف المروزی، ثنا موسـی ابن ابراهیم، ثنا موسـی بن جعفر عن أبیه عن جـدّه قـال: رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنـا و هارون بن عمران و یحیی بن زکریا و علی بن أبی طالب من طینة واحدة.

هذا حدیث موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و المتهم به:

المروزی: قال یحیی بن معین هو کذاب، و قال الدارقطنی: متروک، و قال ابن حبان: کان مغفلا یلقن فیتلقن فاستحق الترک.

و قد روی جعفر بن أحمد بن بیان عن محمّد بن عمر الطائی، عن أبیه، عن

---

[۱] الصواعق- المطلب الرابع.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۶

سفیان عن داود بن أبی هند، عن الولید بن عبد الرحمن، عن نمیر الحضرمی، عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور و کنا عن یمین العرش قبل أن یخلق اللّه آدم بألفی عام، ثم خلق اللّه آدم، فانقلبنا فی أصلاب الرجال، ثم جعلنا فی صلب عبد المطلب، ثم اشتق أسماءنا من اسمه، فاللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و علی علی.

قال المصنف: هذا وضعه جعفر بن أحمد، و کان رافضیا یضع الحدیث، قال ابن عدی: کان یتیقن أنه یضع» [۱].

فعلم من هذا ما یلی ...: ص: ۱۶۶

۱- إن دعوی وقوع (محمّد بن خلف المروزی) فی طریق حدیث النور کاذبهٔ.

۲- إنه نسب إلی (جعفر بن أحمد) وضع الحدیث، و ابن روزبهان أضاف جملهٔ «فی سبّ أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

۳- إن ابن روزبهان أضاف کلمهٔ: «کذابا».

۴- إن الکابلی أضاف إلی ما تقدم: «غالیا وضاعا».

۵- إن الکابلی أضاف کلمهٔ: «و کان أکثر ما یضع فی قدح الصحابهٔ و سبّهم».

۶- إن الکابلی أضاف ذلک کلّه أیضا کلمهٔ: «و لم یختلف أحد فی کذبه».

فهذه زیادات: [أربع من (الکابلی) و [اثنتان من (ابن روزبهان) شارکه فیهما (الکابلی ...) و لیس لها وجود فی کلام (ابن الجوزی).

کما علم أیضا ...: ص: ۱۶۶

۱- إن (ابن روزبهان) نقل عن (ابن الجوزی) حکمه بأن (ابن خلف) کان وضاعا للحدیث، و لکن (الکابلی) لم یذکر (ابن الجوزی) لئلّا یتعقّب علیه.

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۳۳۹- ۳۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۷

۲- إن (الکابلی) نسب الحکم بوضعه إلی «إجماع أهل الخبر» بدل أن ینسبه إلی (ابن الجوزی).

۳- إن (الدهلوی) ذکر: «اجماع أهل السنهٔ» بدل «إجماع أهل الخبر».

نظرهٔ فی کلام ابن الجوزی ...: ص: ۱۶۷

لقد جاء فی عبارهٔ (الموضوعات) عن (ابن حبان) قوله فی (المروزی) «إنه کان مغفلا یلقن فلیتلقّن فاستحق الترک». و هذا صریح فی أنه لم یکن یتعمّد الوضع و الکذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و علی هذا یبطل ما نقله عن (ابن معین) من أنه

«کذاب»، إذ لا وجه لرمیه بالکذب بالنظر لما قاله (ابن حبان).

علی أن أئمة أهل السنة قد صنعوا و شنّعوا علی (ابن معین)، لکثرة تحامله علی الناس، فیجب التوقف عند جرحه، کما جاء فی کتاب (مناقب الشافعی) للفخر الرازی فی الکلام علی ما کان منه بالنسبة إلی (الشافعی).

السمعانی

المروزی صدوق عند السمعانی ... ص: ۱۶۷

ثم إنه قد نصّ السمعانی علی أن (المروزی) کان صدوقا ... و هذا کلامه:

«فأمّا ببغداد درب یقال له (درب المروزی) أو (محلة المراوزة)، و ظنی أنها من الکرخ. و من هذه المحلة: أبو عبد اللّه محمّد بن خلف بن عبد السّلام الأعور المروزی، لأنه کان یسکن هذه المحلة، روی عن: یحیی بن هاشم السمسار، و عاصم بن علی، و علی بن الجعد.

روی عنه: أبو عمرو عثمان بن احمد بن السماک، و عبد الصمد بن علی الطیبی، و أبو بکر محمّد بن عبد اللّه الشافعی.

و کان صدوقا. مات فی سنة إحدی و ثمانین و مائتین» [۱].

---

[۱] الأنساب- المروزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۸

المروزی صدوق عند الخطیب، و لا بأس به عند الدار قطنی ... ص: ۱۶۸

کما وثّقه الحافظ الخطیب البغدادی، و نصّ علی أنه کان صدوقا، و أضاف «ذکره الدار قطنی و قال لا بأس به» و هذا کلامه:

«محمّد بن خلف بن عبد السّلام الأعور، یعرف بالمروزی لأنه کان یسکن محلّة المراوزة، حدّث عن: عاصم بن علی، و علی بن جعد، و موسی بن ابراهیم المروزی و غیرهم.

روی عنه: أبو عمرو ابن السماک، و أبو العباس بن نجیح، و عبد الصمد الطیبی، و أبو بکر الشافعی و غیرهم.

و کان صدوقا، ذکره الدار قطنی و قال: لا بأس به، و نقل عن ابن قانع أنه مات سنة ۲۱۸» [۱].

هذا بالإضافة إلی أنه من شیوخ أبی بکر الشافعی، و ابن السماک، و ابن نجیح و عبد الصمد الطیبی ... و هم من کبار أئمة أهل السنة.

فالحق: أنه کان صدوقا لا کما عن (ابن معین). و أن (الدار قطنی) نفی عنه البأس، لا أنه ترکه کما زعموا. بل لقد أضاف (الکابلی) و (الدهلوی) «عدم الاختلاف فی کذبه»، فإن أرادا أنه قاله الدارقطنی ففریة فاحشة، و إن قالاه من عند أنفسهما فبطلانه أوضح و أظهر.

حدیث «المروزی» أخرجه الخطیب و ابن عساکر و قال الکنجی: «حدیث حسن ...» ص: ۱۶۸

و مما یزید فی بطلان کلام هؤلاء وضوحا نص الحافظ الکنجی- بعد روایة حدیث المروزی عن الحافظین ابن عساکر و الخطیب- علی أنه «حدیث حسن» و هذا کلامه:

---

[۱] تاریخ بغداد ۵/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۹

«أخبرنا یوسف بن خلیل بن عبد اللّه الدمشقی بحلب، و الحافظ محمّد بن محمود بن الحسن النجار ببغداد، و الحافظ خالد بن یوسف

النابلسی بدمشق:

قالوا: أخبرنا الإمام أبو الیمن زید بن الحسن الکندی بدمشق، أخبرنا القزاز، أخبرنا الحافظ أحمد بن علی بن ثابت الخطب، أخبرنی أبو القاسم علی بن عثمان الدقاق، حدّثنا محمّد بن إسماعیل الورّاق، حدّثنا أبو إسحاق إبراهیم بن الحسین ابن داود القطان سنهٔ ۳۱۱ إحدی عشرهٔ و ثلاثمائهٔ، حدّثنا محمّد بن خلف المروزی، حدّثنا موسی بن إبراهیم المروزی، حدّثنا موسی بن جعفر بن محمّد، عن أبیه عن جدّه قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و هارون بن عمران و یحیی ابن زکریا و علی بن أبی طالب من طینهٔ واحدهٔ.

قلت: هذا حدیث حسن. هکذا رواه حافظ العراق فی کتابه، و تابعه محدّث الشام، کما أخرجنا سواء» [۱].

أقول: أخرجه الخطیب البغدادی فی تاریخه بترجمهٔ ابراهیم بن الحسین القطّان [۲] و تابعه ابن عساکر حیث أخرجه من طریقه فقال: «أخبرنا أبو الحسن بن قبیس و أبو منصور بنخیرون، أنبأنا أبو بکر الخطیب، أخبرنی أبو القاسم علی بن أبی [۳] عثمان الدقاق، أنبأنا أبو إسحاق إبراهیم بن الحسین بن داود القطّان» [... ۴].

***

[۱] کفایهٔ الطالب ۳۱۹.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۵۹.

[۳] کذا.

[۴] ترجمهٔ علی بن أبی طالب من تاریخ دمشق ۱/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۱

دحض المعارضهٔ بحدیث الشافعی فی فضل الخلفاء ... ص: ۱۷۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۳

(قوله):

«و علی تقدیر صحته فإنّه معارض بما هو أحسن منه فی الجملهٔ، و لیس فی إسناده من اتّهم بالکذب، و هو:

ما رواه الشافعی بإسناده إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: کنت أنا و أبو بکر و عمر و عثمان و علی بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلمّا خلق أسکناه ظهره، و لم نزل ننتقل فی الأصلاب الطاهرهٔ حتی نقلنی اللّه إلی صلب عبد اللّه، و نقل أبا بکر إلی صلب أبی قحافهٔ، و نقل عمر إلی صلب الخطاب، و نقل عثمان إلی صلب عفان، و نقل علیا إلی صلب أبی طالب»

. (أقول):

هذه المعارضهٔ باطلهٔ لوجوه:

۱- قوله «فی الجملهٔ ...» ص: ۱۷۳

قوله: «فی الجملهٔ» ظاهر فی أن هذا الحدیث أحسن من حدیث النور-

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۴

الذی زعم انحصار روایته فی طریقین- فی الجملهٔ، لا من جمیع الوجوه.

إذن هذا الحدیث قاصر عن المعارضهٔ سندا، لو سلّم الانحصار المزعوم.

۲- لا یعارض ما لا سند له ما رواه الأئمهٔ ... ص: ۱۷۴

إن روایهٔ أکابر علماء أهل السنهٔ و نصوصهم تثبت صحهٔ حدیث (النور)، فلا یلتفت إلی دعوی معارضته بحدیث عار عن السند، و لم یعرف رواته لنری هل هم ثقات أو لا...

۳- نصّ بعضهم علی ضعفه ... ص: ۱۷۴

اشارهٔ

لقد نص القاضی ثناء اللّه (و هو باعتراف الدهلوی کما فی إتحاف النبلاء:

بیهقی زمانه فی الحدیث) بعد أن نقل حدیث النور و عارضه بحدیث الشافعی- علی ضعف هذا الحدیث فقال ما

ترجمته ...: ص: ۱۷۴

«و هذا الحدیث و إن کان ضعیفا إلّا أنه لیس فی إسناده من یتّهم بالکذب» [۱].

و الجدیر بالإشارهٔ هنا: أن (الکابلی) اکتفی بالقول: «لیس فی إسناده من یتهم بالکذب» و اکتفی (الدهلوی) بقوله «فی الجملهٔ ...» کلّ ذلک لئلّا یصرحا بضعفه و لا یعترفا بالحق...

۴- استدلال الدهلوی به یخالف ما التزم به ... ص: ۱۷۴

لقد قال (الدهلوی) ما ملخصه:

«إن القاعدهٔ المقررهٔ لدی أهل السنهٔ هی: أن کلّ حدیث ورد فی کتاب لم

---

[۱] سیف مسلول، الحدیث الثامن.

یلتزم صاحبه فیه بالصحهٔ- کما فعل البخاری و مسلم و سائر أرباب الصحاح- فإنه غیر صالح للاحتجاج» [۱].

و روایهٔ الشافعی- هذه- لم نجدها فی کتاب هذا شأنه، کما أنه لم ینص الشافعی- و لا غیره- علی صحته بالخصوص.

فلم هذا السهو و الذهول و الخروج علی القاعدهٔ المقررهٔ؟ و هل أنها محکّمهٔ فی ردّ فضائل علی علیه السّلام و مرفوضهٔ عند البحث فی الروایات المزعوم ورودها فی حق غیره؟

۵- ما لا سند له لا یصغی إلیه ... ص: ۱۷۵

قال (الدهلوی) فی الجواب عما طعن به أبو بکر من تخلّفه عن جیش أسامهٔ و

قد قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «لعن اللّه من تخلّف عنه»

ما ملخصه:

«إن الحديث المعتبر لدى أهل السنة هو ما روى فى كتب المحدثين المسندة مع الحكم بالصحة، و أما الحديث العارى عن السند فلا يصغون إليه أبدا» [۲].

و حديث الشافعى ليس فى الكتب المسندة التى ذلك شأنها ... فهو غير قابل للاستناد إليه، كما أنه مرسل لا سند له ... فكلّ حديث لم يذكر سنده فلا يصغى إليه- على حد تعبيره- و حينئذ لا يكفى القول بأن الشافعى رواه بسنده عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، لا سيما مع عدم معرفة الكتاب الذى رواه فيه.

۶- لا يجوز الاحتجاج به ... ص: ۱۷۵

ذكر (الدهلوى) فى كتابه (التحفة) بأنه «قد التزم فيه بالنقل عن كتب

---

[۱] التحفة: ۲۱۳.

[۲] التحفة: ۲۶۶.

الشيعة خاصة، مستندا إلى رواياتهم الصحيحة فى كتبهم المعتبرة» [۱] و «إن روايات كلّ فرقة لا تكون حجة على الفرقة الأخرى» [۲].

۷- لا يصح إلزام الخصم به ... ص: ۱۷۶

لقد صرّح (والد الدهلوى) بما ملخصه:

«لا تصح المناظرة مع الامامية و الزيدية بأحاديث الصحيحين فضلا عن غيرها» [۳].

و على هذا أيضا يسقط احتجاج (الدهلوى) بالحديث المذكور.

۸- جواز ردّه حتى لو كان مسندا ... ص: ۱۷۶

و ذكر رشيد الدين الدهلوى ما ملخصه:

«إن كل فرقة تذعن بالروايات المروية من طرقها و تقدح فى الروايات المروية من طرق الفرقة المخالفة لها» [۴].

و على ضوء هذا، فإن للإمامية ردّ هذا الحديث و لو تم سنده.

و أما الفوائد الأخرى المستفادة من هذه الكلمات، فلا تخفى على المتتبع الفطن.

۹- النص الكامل لهذا الحديث ... ص: ۱۷۶

اشارة

ثم إنّ الأصل فى نقل هذا الحديث الموضوع هو (الملا عمر) المنهمك فى

[۱- ۲] التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۲.

[۳] قرهٔ العینین- خاتمهٔ الکتاب.

[۴] شوکت عمریه- مقدمهٔ الکتاب.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۷

فضائل الخلفاء، و أخذه عنه (المحب الطبری) و (صاحب الاکتفاء) و (ابن حجر المکی ...) و هذا نص عبارهٔ المحب الطبری:

«ذکر أنهم- أی الخلفاء الأربعهٔ- و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کانوا قبل آدم، و وصف کل منهم بصفهٔ، و التحذیر من سبّهم:

عن محمّد بن إدریس الشافعی، بسنده إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت أنا و أبو بکر و عمر و عثمان و علی أنوارا علی یمین العرش قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلمّا خلق أسکنا ظهره، و لم نزل ننقل فی الأصلاب الطاهرهٔ، إلی أن نقلنی اللّه إلی صلب عبد اللّه، و نقل أبا بکر إلی صلب أبی قحافهٔ، و نقل عمر إلی صلب الخطاب، و نقل عثمان إلی صلب عفان، و نقل علیا إلی صلب أبی طالب، ثم اختارهم لی أصحابا، فجعل أبا بکر صدیقا و عمر فاروقا و عثمان ذا النورین و علیا وصیا، فمن سبّ أصحابی فقد سبّنی، و من سبّنی فقد سبّ اللّه، و من سبّ اللّه أکبه اللّه فی النار علی منخریه.

أخرج الحافظ عمر بن خضر فی سیرته» [۱].

و تجده بهذا اللفظ فی (الاکتفاء) و (الصواعق المحرقهٔ).

تصرفات الجماعهٔ فی الحدیث ... ص: ۱۷۷

لقد ذکرنا نص الحدیث ... و کأن واضعه لم یقصد- من وضعه إیّاه- إلّا جعل فضیلهٔ للمشایخ الثلاثهٔ، لکنه- مع ذلک- لم ترک ذکر سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، فذکره و وصفه بالوصایهٔ، کما جعل لکل من أولئک وصفا.

لکن الجماعهٔ کالکابلی و (الدهلوی) تصرّفوا فیه ... و نحن ننبه علی ذلک بالتفصیل:

۱- لقد أسقط (الکابلی) جملهٔ «أنوارا علی یمین العرش» أما (ابن حجر) فقد أسقط کلمهٔ «أنوارا» و ترک الباقی و جعل خبر (کان) قوله: «قبل أن یخلق»،

[۱] الریاض النضرهٔ ۱/ ۴۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۸

لکنّ (الدهلوی) لما رأی بشاعهٔ العبارهٔ و تفککها جعل بدل ذلک لفظ «بین یدی اللّه تعالی»، و جاء (القاضی) فترکها علی علتها فلا «أنوارا» و لا «بین یدی اللّه تعالی».!.!

۲- لقد وجد (الکابلی) الحدیث یشتمل فی ذیله علی لفظهٔ «و علیا وصیا» الدالهٔ علی وصایهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام و خلافته، فالتجأ- فی سبیل إسقاطها- إلی إسقاط الذیل بکاملهٔ طردا للباب.

و علی هذا التدلیس مشی کل من (القاضی) و (الدهلوی).

ثم لما ذا لم یذکر (الکابلی) الملّا عند نقله للحدیث؟

إنه لم یذکره لأمرین ... و هما:

أ- إنه لو ذکره و صرّح بنقله عنه لدل ذلک علی اعتماده علیه و الرکون إلی روایاته، و هذا یضرّه من جهات أخری، فإن (الملّا) ممن

روی حدیث (الطیر) و حدیث (التشبیه) فی سیرته، و (الکابلی) یسعی فی ردّهما و إبطالهما.

مع أنه ینقل عنه لدی الجواب عن الاستدلال بآیهٔ المودهٔ أکاذیب غریبهٔ فی فضل أبی بکر.

ب- إنه یقصد بذلک إظهار طول باعه و سعهٔ اطلاعه لأتباعه، حتی یظنوا أنه قد عثر علی أصل (کتاب الشافعی) و نقل عنه رأسا و بدون واسطهٔ (الملّا).

بالمناسبهٔ ... ص: ۱۷۸

و لقد قال (الدهلوی): «المطعن السابع: حدیث مسلم فی صحیحه عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص أنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إذا فتحت علیکم خزائن فارس و الروم أیّ قوم أنتم؟

قال عبد الرحمن بن عوف: کما أمرنا اللّه تعالی.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کلا بل تتنافسون ثم تتحاسدون ثم تتدابرون ثم تتباغضون».

قال: «و الجواب عنه: إن للحدیث ذیلا قد حذف و اقتصر منه علی مورد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۱۷۹

الطعن، مع أن الذیل یوضّح المراد و یدفع الطعن، لکنه قد أسقط، و هذا من قبیل تمسک الملحد بکلمهٔ لا تَقْرَبُوا الصَّلاهَ.

و سرقهٔ الأحادیث فی مثل هذا الموضع فی غایهٔ القبح.

و هذا هو الذیل: ثم تنطلقون إلی مساکن المهاجرین فتحملون بعضهم علی رقاب بعض» [۱].

أقول: فکیف ارتکب (هو) نفسه و (القاضی) تبعا (للکابلی) بالنسبهٔ إلی بعض الأحادیث الأخری ... کالحدیث الذی روياه عن (أمالی [۲] السید المرتضی رضی اللّه عنه) فتصرّفا فیه، و ذکره (الدهلوی) مبتورا عند الجواب عن حدیث القرطاس...

و أما انتحاله (الصواقع) فی (التحفهٔ) و (مقالید الأسانید للثعالبی) فی (بستان المحدثین) و (تفسیر المهائمی) فی تفسیره (فتح العزیز) فمعروف...

ثم من الذی أسقط ذیل الحدیث السابق؟! أما علماء الشیعهٔ فقد نقلوه بتمامه من غیر أن ینقصوا منه شیئا،

ففی (کشف الحق للعلامهٔ الحلی) و (الطرائف للسید ابن طاوس الحلی) ما نصه:

«روی الحمیدی فی (الجمع بین الصحیحین) عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص فی الحدیث الحادی عشر من أفراد مسلم، قال: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إذا فتحت علیکم خزائن فارس و الروم أیّ قوم أنتم؟ قال عبد الرحمن ابن عوف: نکون کما أمرنا رسول اللّه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

کلا بل تتنافسون ثم تتحاسدون ثم تتدابرون ثم تتباغضون. و فی روایهٔ: ثم تنطلقون إلی مساکن المهاجرین فتحملون بعضهم علی رقاب بعض».

ثم قال العلامهٔ: «و هذا ذم منه علیه السّلام لأصحابه» [۳].

و قال السید ابن طاوس بعد نقله الحدیث:

---

[۱] التحفهٔ/ ۳۴۲.

[۲] الامالی ۱/ ۷۷.

[۳] نهج الحق و کشف الصدق: ۳۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۰

«أنظر رحمک اللّه عز و جل إلی ما قد شهدوا به من ذم نبیهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لأصحابه، فکیف یستبعدون من قوم یکونون بهذه الصفات أن یخالفوا نبیهم فی الحیاهٔ و بعد الوفاهٔ» [۱].

و کیف یحذفونه و هو لا ینافی مطلوبهم؟

هذا ... علی أن هذه الزیادهٔ جاءت فی لفظ آخر عند مسلم، فإنه قد روی الحدیث مرهٔ بدونها، و أخری معها، و علیه فلا مجال للطعن علی السید و العلامهٔ لو لم یذکراها...

کما أن (الکابلی) أضاف الذیل قائلا: «و فی روایهٔ» [... ۲].

۱۰- من تحکّماتهم فی المقام ... ص: ۱۸۰

زعمهم عدم وجود «من یتّهم بالکذب» فی إسناده تحکم محض، نعم لو ذکروا رجاله ثمّ وثّقوهم بکلمات علماء الرجال لکان لما ذکروا وجه.

۱۱- النظر فی وثاقهٔ الشافعی ... ص: ۱۸۰

ثم إن فی وثاقهٔ الشافعی و عدالته وجوها من النظر، و نحن نکتفی هنا بالاشارهٔ إلی بعضها:

۱- إنه أثنی علی شیخه (مالک) و قال: «إذا ذکر أهل الأثر فمالک النجم» [۳]. و قال: «کان مالک إذا شک فی شیء من الحدیث ترک کلّه» و قال:

«لو لا مالک و سفیان لذهب علم الحجاز» إلی غیر ذلک.

و هو مع ذلک خالفه فی کثیر من المواضع، و ردّ علیه، و انتقده ... و هذا

---

[۱] الطرائف- مبحث ما خالف فیه الصحابهٔ رسول اللّه «ص».

[۲] الصواقع- فی ذکر مطاعن الصحابهٔ.

[۳] مناقب الشافعی- الفصل الثالث من الکتاب.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۱

الأمر یسبب ضعفه و یؤدی إلی جرحه، و لذا قال الفخر الرازی- بعد ما حاول الدفاع عنه بالأسالیب المختلفهٔ-:

«و لو کان الأمر کذلک فکیف جاز للشافعی أن یتمسک بروایات مالک رحمهما اللّه تعالی؟ و کیف یجوز أن یقول: إذا ذکر أهل الأثر فمالک النجم».

و هذا نص کلام الرازی بطوله: «الفصل الثالث فی ثناء الشافعی علی أستاذیه و مشایخه: کان یقول: لو لا مالک و سفیان لذهب علم الحجاز. و قال: إذا ذکر أهل الأثر فمالک النجم. و قال: کان مالک إذا شک فی شیء من الحدیث ترک کله. و حکی الشافعی أنه اجتمع مالک و أبو یوسف عند الرشید فتکلّما فی الوقوف و ما یحبسه الناس فقال یعقوب: هذا باطل، لأن محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم جاء بإطلاق الحبس، فقال مالک: إنّما جاء بإطلاق ما کانوا یحبسونه لآلهتهم من البحیرهٔ و السّائبهٔ، أمّا الوقوف فهذا وقف عمر بن الخطاب حین استأذن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: احبس الأصل و سبّل الثمرهٔ و لهذا وقف الزبیر، فأعجب الخلیفهٔ هذا الکلام و نفی یعقوب.

و کان الشافعی یقول: ما أعلم بعد کتاب اللّه أصح من موطّأ مالک. و قیل للشافعی: هل رأیت أحدا ممن أدرکت مثل مالک بن أنس؟ فقال: سمعت من تقدّمنا فی السن و العلم یقولون: ما رأینا مثل مالک، فکیف نری نحن مثله! قال الشافعی: إن مالکا کان مقدّما عند أهل العلم بالمدینة و الحجاز و العراق فی الفضل، و معروفا عندهم بالإتقان فی الحدیث و مجالسة العلماء، و کان ابن عیینة إذا ذکره رفع ذکره و حدّث عنه، و کان مسلم بن خالد الزنجی- و هو مفتی أهل مکة و عالمهم فی زمانه- یقول: جالست مالک بن أنس فی حیاة جماعة من التابعین.

فان قال قائل: لما کان حال مالک فی العلم و الدین ما ذکرتم، و کان تعظیم الأستاذ واجبا علی کلّ مسلم فکیف أقدم الشافعی علی مخالفته؟ و کیف جوّز من نفسه أن یضع الکتاب علیه؟

فالجواب قال البیهقی: قرأت فی کتاب أبی یحیی زکریا بن یحیی الساجی:

إن الشافعی إنما وضع الکتاب علی مالک لأنه بلغه أن بالأندلس قلنسوة لمالک یستشفی بها، و کان یقال لهم: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فیقولون:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۲

قال مالک، فقال الشافعی: إنما مالک آدمی قد یخطئ و یغلط، فصار ذلک داعیا للشافعی إلی أن وضع الکتاب علی مالک، و کان یقول: کرهت أن أفعل ذلک، و لکنی استخرت اللّه تعالی فیه سنة. و قال الربیع: سمعت الشافعی: یقول قدمت مصرا و لا أعرف أن مالکا یخالف من أحادیثه إلّا ستة عشر حدیثا، فنظرت فإذا هو یقول بالأصل و یدع الفرع، و یقول بالفرع و یدع الأصل.

و أقول: إن أرسطاطالیس الحکیم تعلّم الحکمة من أفلاطون ثم خالفه، فقیل له: کیف فعلت ذلک؟ فقال: أستاذی صدیقی و الحق صدیقی و إذا تنازعا فالحق أولی بالصداقة. فهذا المعنی بعینه هو الذی حمل الشافعی علی إظهار مخالفة مالک.

و الذی یدل علی صحّة ما ذکرناه: إن الکتاب الذی وضع الشافعی علی مالک قال فی أوله: إذا قلت حدّث الثقة عن الثقة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فهو ثابت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و الثابت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لا یترک إلّا إذا وجد حدیث یخالفه، و إذا اختلفت الأحادیث فللاختلاف فیها وجهان: أحدهما: أن یکون فیها ناسخ و منسوخ، فیعمل بالناسخ و یترک المنسوخ. و الآخر: أن لا یتمیز الناسخ عن المنسوخ، فههنا نذهب إلی أثبت الروایتین، و إذا تکافأتا ذهبت إلی أشبه الحدیث بکتاب اللّه أو أشبههما بحدیث آخر، و إذا ثبت الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا یخالفه حدیث آخر، و کان یروی عن غیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیث یخالفه لم ألتفت إلی ما خالفه، فحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أولی أن یؤخذ به، و إن کان روی عن غیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیث یوافقه لم یزده قوة، و حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مستغن عنه.

و لمّا قرّر الشافعی هذه القاعدة ذکر أن مالکا اعتبر هذه القاعدة فی بعض المواضع دون بعض، ثم ذکر المسائل التی ترک الأخبار الصحیحة فیها بقول واحد من الصحابة، أو بقول واحد من التابعین، أو لرأی نفسه، ثم ذکر ما ترک فیه من أقاویل الصحابة لرأی بعض التابعین، أو لرأی نفسه، و ذلک أنه ربما یدعی الإجماع و هو مختلف فیه. ثم بیّن الشافعی أنه ادعی أن إجماع أهل المدینة حجة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۳

و أنه قول ضعیف، و ذکر فی هذا الباب أمثلة.

منها: إن مالکا قال: أجمع الناس علی أن سجود القرآن إحدی عشرة سجدة و لیس فی المفصل منها شیء ثم قال الشافعی: قد روی عن أبی هریرة أنه سجد فی إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ و أن عمر بن الخطاب سجد فی النَّجْمِ إِذا هَوی فقد نری السجود فی المفصل عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و عن عمر، و عن أبی هریرة. فلیت شعری أیّ الناس من الذین أجمعوا علی أن لا سجدة فی المفصل! ثم بیّن أن أکثر الفقهاء ذهبوا إلی أن فی المفصل سجودا.

و منهـا: إن مالكـا زعم أن الناس أجمعوا على أن لا سـجدهٔ فی الحـج إلّا مرهٔ واحـدهٔ، و هو یروی عن عمر و ابن عمر أنهما سـجدا فی الحـج سـجدتین. ثم قال الشافعی: و لیت شـعری من هؤلاء المجمعون الـذین لا یسـمّون؟ فإنا لا نعرفهم و لا یكلّف اللّه أحدا أن یأخذ دینه عمّن لا یعرفه.

و منهـا: مـا أخبرنا مالك عن أبی الزبیر، عن عطا بن أبی رباح، عن ابن عباس: أنه سـئل عن رجل واقع أهله و هو بمنی قبل أن یفیض، فأمره أن ینحر بدنهٔ. قال الشافعی: و بهذا نأخذ. و قال مالك: علیه عمرهٔ و حجهٔ تامهٔ و بدنه.

و رواه عن ربیعهٔ و عن ثور ابن زید عن عكرمهٔ یظنه عن ابن عباس، فإن كان قد ترك قول ابن عباس لرأی ربیعهٔ فهو خطأ، و إن تركه لرأی عكرمـهٔ فهو یسـیء القول فی عكرمهٔ، لا یری لأحد أن یقبل حدیثه. و هو یروی عن سـفیان عن عطا عن ابن عباس خلافه. و عطا ثقـهٔ عنـده و عند الناس. قال الشافعی: و العجب أنه یقول فی عكرمهٔ ما یقول، ثم یحتاج إلی شـیء من علمه یوافق قوله، فیسـمیه مرهٔ و یسكت عنه أخری، فیروی عن ثور بن زید عن ابن عباس فی الرضاع و ذبائح نصاری العرب و غیره، و یسكت عن ذكر عكرمهٔ، و إنما یحدثه ثور عن عكرمهٔ، و هذا من الأمور التی ینبغی لأهل العلم أن یتحفظوا منها.

فهذه حكایهٔ بعض ما ذكره الشافعی فی كتابه الذی وضعه علی مالك.

و لقائل أن یقول: حاصل هذه الاعترافات ترجع إلی حرفین:

الأول: إن مالكا یروی الحـدیث الصـحیح ثم إنه یترك العمل به، لأن أهل المدینـهٔ تركوا العمل به، و هذا یقتضـی عمل علماء المدینهٔ علی خلاف قول رسول

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و إنه لا یجوز.

و لمالك أن یجیب عنه فیقول: هذه الأحادیث ما وصلت إلینا إلّا بروایهٔ علماء المدینهٔ، فهؤلاء إما أن یكونوا عدولا أو لا یكونوا.

فإن كانوا من العـدول وجب أن یعتقـد أنهم تركوا العمل بذلك الحدیث لاطّلاعهم علی ضـعف فیه، إمّا لأجل الضـعف فی الروایهٔ أو لأجل أنه وجد ناسخ أو مخصّـِص، و علی جمیع التقدیرات فترك العمل به واجب. فإن قالوا: فلعلّهم اعتقدوا فی ذلك الحدیث تأویلا خطأ، فلأجل ذلك التأویل الخطأ تركوا العمل به، و علی هذا التقدیر لا یلزم من تركهم العمل بالحدیث حصول ضعف فیه. قلنا: إن علماء المدینهٔ الذین كانوا قبل مالك كانوا أقرب الناس إلی زمان رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، و أشدهم مخالطهٔ للصحابهٔ، و أقواهم رغبهٔ فی الدین، و أبعدهم عن المیل إلی الباطل، فیبعد اتفاق جمهور علماء المدینهٔ علی تأویل فاسد.

و أما إن قلنا ان علماء المدینـهٔ لیسوا بعـدول، لكان الطعن فیهم یوجب الطعن فی الحـدیث. فثبت بهـذا الطریق أن الـدلیل الذی ذكرناه یقتضـی ترجیـح عمل علماء المدینـهٔ علی ظاهر خبر الواحـد، و لیس هذا قولا بأن إجماعهم حجهٔ، بل هو قول بأن عملهم إذا كان علی خلاف ظاهر الحدیث أورث ذلك قدحا و ضعفا فی الحدیث.

و مما یؤید ما ذكرناه ما روی البیهقی فی كتاب مناقب الشافعی رضـی اللّه عنه بإسـناده عن یونس بن عبد الأعلی قال: ناظرت الشافعی رضـی اللّه عنه فی شـیء فقال: و اللّه ما أقول لك إلّا نصـحا، إذا وجدت أهل المدینهٔ علی شـیء فلا یدخلنّ، قلبك شك أنه الحق، و كلّ ما جال فی صدرك و قوی كلّ القوهٔ لكنك لم تجد له فی المدینهٔ أصلا و إن ضعف فلا تعبأ به و لا تلتفت إلیه.

و أقول: هذا الكلام صریح فی تقریر مذهب مالك رحمه اللّه تعالی.

و أما الاعتراض الثانی و هو أنّ مالكا رحمه اللّه إذا احتاج إلی التمسك بقول عكرمـهٔ ذكره، و إذا لم یحتـج إلیه تركه، فهـذا إن صـحّ عن مالك أورث ذلك ضعفا فی روایته و فی دیانته، و لو كان الأمر كذلك فكیف جاز للشافعی أن یتمسك بروایات مالك رحمهما اللّه تعالی؟ و كیف یجوز أن یقول: إذا ذكر الأثر فمالك

النجم؟

هذا جملة ما يتعلق بهذا البحث».

۲- لقد كان الشافعی يقول بإمامة هارون الرشيد و يعتقد بها، و يخاطبه ب (أمير المؤمنين ...) و هذا الأمر من قوادح الشافعی العظيمة، و لننقل ما ذكره الحافظ أبو نعيم فی (الحلية) بترجمة الشافعی:

«حدّثنا محمّد بن إبراهيم بن أحمد، ثنا أبو عمرو عثمان بن عبد اللّه المدينی، ثنا أحمد بن موسى الجار قال قال أبو عبد اللّه محمّد بن سهل الأموی: ثنا عبد اللّه ابن محمّد البلوی قال: لما جیء بأبی عبد اللّه محمّد بن إدريس إلی العراق، أدخل إليها ليلا علی بغل بلا قتب و عليه طيلسان مطبّق و فی رجليه حديد، و ذلک أنه كان من أصحاب عبد اللّه بن الحسن بن الحسن، و أصبح الناس فی يوم الاثنين لعشر خلون من شعبان من سنة أربع و ثمانين و مائة، و كان قد اعتود علی هارون الرشيد أبو يوسف القاضی و كان قاضی القضاة، و كان علی المظالم محمّد بن الحسن، فكان الرشيد يصدر عن رأيهما و يتفقه بقراءتهما، فسارا فی ذلک اليوم إلی الرشيد فأخبراه بمكان الشافعی و انبسطا جميعا فی الكلام فقال محمّد بن الحسن:

الحمد للّه الذی مكّن لک فی البلاد، و ملكک رقاب العباد من كل باغ و عاد إلی يوم المعاد، لا زلت مسموعا لک و مطاعا، فقد علت الدعوة و ظهر أمر اللّه و هم كارهون، و إنّ جماعة من أصحاب عبد اللّه بن الحسن اجتمعت و هم متفرقون، و قد أتاک عنق ينوب عن الجميع و هو علی الباب يقال له: محمّد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب بن عبيد بن عبد يزيد بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف، يزعم أنه أحق بهذا الأمر منک، حاش للّه، ثم إنه يدّعی ما لم يبلغه و لا يشهد له بذلک قدمه، و له لسان و منطق و رواء و سيخلبک بلسانه و أنا خائف منه، كفاک اللّه مهماتک و أقال عثراتک. ثم أمسک.

فأقبل الرشيد علی أبی يوسف فقال: يا يعقوب، قال: لبّيک يا أمير المؤمنين، قال: أنكرت من مقالة محمّد شيئا؟ فقال له أبو يوسف: محمّد صادق فيما قال، و الرجل كما حكی. فقال الرشيد: لا خير بعد شاهدين و لا اقرار أبلغ من المحنة. و كفی بالمرء إثما أن يشهد بشهادة يخفيها عن خصمه، فعلی رسلكما لا تبرحان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۶

ثم أمر بالشافعی فأدخل، فوضع بين يديه بالحديد الذی كان فی رجليه، فلمّا استقرّ به المجلس و رمی القوم إليه بأبصارهم رمی الشافعی بطرفه نحو أمير المؤمنين و أشار بكفه كلّه مسلّما فقال:

السّلام عليک يا أمير المؤمنين و رحمة و بركاته.

فقال الرشيد: و عليک السّلام و رحمة اللّه و بركاته، بدأت بسنه لم تؤمر بإقامتها، و رددنا فريضة قامت بذاتها، و من أعجب العجب أنک تكلّمت فی مجلسی بغير إذنی.

فقال الشافعی: يا أمير المؤمنين إنّ اللّه جل و عز قال: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِی ارْتَضی لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً و هو الذی إذا وعد وفی، فقد مكننی فی أرضه و آمننی بعد خوفی يا أمير المؤمنين.

فقال له الرشيد: أجل قد آمنک اللّه إذ أمنتک.

فقال الشافعی: قد حدّثتک أنک لا تقتل قومک صبرا، و لا تزدريهم بهجرتک غدرا، و لا تكذّبهم إذ أقاموا لديک عذرا.

فقال له الرشيد: هو كذلک، فما عذرک مع ما أری من حالک و تسييرک من حجازک إلی عراقنا التی فتحها اللّه علينا، بعد أن بغی صاحبک ثم اتبعه الأرذال و أنت رئيسهم، فما ينفع لک القول مع إقامة الحجة، و لن يضرّ الشهادة مع إظهار التوبة.

فقال له الشافعی: يا أمير المؤمنين أما إذا استنطقتنی الكلام فسأتكلّم علی العدل و النصفة.

فقال الرشيد: ذلک لک.

فقال الشافعی: و اللّه یا أمیر المؤمنین لو اتسع الکلام علی ما بی لما شکوت لک، الکلام مع ثقل الحدیـد یعذر، فإن جدت علیّ بفکّه أفصحت عن نفسی، و إن کانت الأخری فیدک العلیا و یدی السفلی، و اللّه غنی حمید.

فقال الرشید لغلامه: یا سراح، خلّ عنه. فأخذ ما فی قدمیه من الحدید فجثا علی رکبته الیسری و نصب الیمنی و ابتدر الکلام فقال:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۷

و اللّه یـا أمیر المؤمنین، لأـن یحشـرنی اللّه تحت رایـهٔ عبـد اللّه بن الحسن- و هو من قـد علمت، و شـیخ قرابـهٔ لاـ تنکر عنـد اختلاـف الأهواء، و تفرّق الآراء- أحب إلیّ و إلی کلّ مؤمن من أن یحشـرنی تحت رایهٔ قطری بن الفجأهٔ المازنی، و کان الرشید متکئا فاستوی جالسا و قال:

صـدقت و بررت، لأـن تکون تحت رایـهٔ رجل من أهل بیت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم و أقاربه إذا اختلف الأهواء، خیر من أن تحشر تحت رایهٔ خارجی حنفی یأخذه اللّه بغتهٔ. و خبّرنی یا شافعی: ما حجتک علی أن قریشا کلّها أئمهٔ و أنت منهم؟.

قال الشافعی: قـد افتریت علی اللّه کـذبا یا أمیر المؤمنین إن نصبت نفسـی لها، و هـذه کلمـهٔ ما سـبقت بها قط، و الـذین حکوها لأمیر المؤمنین فاطلبهم معاینهٔ، فإن الشهادهٔ لا تجوز إلّا کذلک.

فنظر أمیر المؤمنین إلیهما، فلمّا رآهما لا یتکلّمان علم ما فی ذلک، فأمسک عنهما ثم قال له الرشید: قد صدقت یا ابن إدریس، فکیف بصرک بکتاب اللّه تعالی؟

فقـال له الشـافعی: عن أیّ کتـاب اللّه تسـألنی؟ إن اللّه أنزل ثلاثا و سـبعین کتابا علی خمسـهٔ أنبیاء، و أنزل کتاب موعظهٔ النبی، فکان سادسا، أوّلهم آدم علیه السّلام، علیه أنزل ثلاثون صحیفهٔ کلّها أمثال. و أنزل علی أخنوخ و هو إدریس ستهٔ عشر صحیفهٔ کلّها حکم و علم الملکوت الأعلی. و أنزل علی إبراهیم ثمانیهٔ صـحف کلّها حکم و علم الملکوت الأعلی. و أنزل علی إبراهیم ثمانیهٔ صـحف کلّها حکم مفصلهٔ فیها فرائض و نذر. و أنزل علی موسی التوراهٔ فیها تخویف و موعظهٔ.

و أنزل علی عیسـی الإنجیل لیبیّن لبنی إسـرائیل ما اختلفوا فیه من التوراهٔ. و أنزل علی داود کتابا کلّه دعاء و موعظهٔ لنفسه حتی یخلصه به من خطیئته لا حکم لنا فیه و إیقاظ لداود و لقاریه من بعد. و أنزل علی محمّد صـلّی اللّه علیه و سـلّم القرآن و جمع فیه سائر الکتب فقال تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَهً أُحْکِمَتْ آیاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ.

فقال له الرشید: فصّل لی کتاب اللّه المنزل علی ابن عمی رسول اللّه صلّی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۸

اللّه علیه و سلّم، الذی دعانا إلی قبوله و أمرنا بالعمل بمحکمه و الایمان بمتشابهه.

فقـال: عن أیـهٔ آیـهٔ تسـألنی، عن محکمه أو متشـابهه، أم عن تقـدیمه أو تـأخیره، أم عن ناسـخه أم عن منسوخه، أم عمّا ثبت حکمه و نسـخت تلاـوته، أم عمّـا ثبت تلاوته و ارتفع حکمه، أم عمّا ضـربه اللّه مثلا أم عمّا ضـربه اللّه اعتبارا، أم عمّا أمضـی ما فیه فعال الأمم الماضیهٔ، أم عمّا قصدنا اللّه من فعلهم تحذیرا؟ قال:

فما زال حتی عدله الشافعی ثلاثا و سبعین حکما فی القرآن.

فقال له الرشید: ویحک یا شافعی، أ فکل هذا یحیط به علمک؟

فقال یا أمیر المؤمنین: المحنهٔ علی العالم کالنار علی الفضهٔ، تخرج جودتها من رداءتها، فها أنا ذا فامتحن.

فقال له الرشید: ما أحسن أن أعید ما قلت، فسأسألک بعد هذا المجلس إن شاء اللّه تعالی.

قال له: کیف بصرک بسنّهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

فقـال له الشـافعی: إنی لأـعرف منهـا یـا أمیر المؤمنین مـا خرج علی وجه الإیجاب لا یجوز ترکه، کما لا یجوز ترک ما أوجبه اللّه فی القرآن، و مـا خرج علی وجـه التـأدیب، و مـا خرج علی وجـه الخـاص لاـ یشـرک فیـه العـام، و مـا خرج علی وجه العمـوم یـدخل فیه

الخصوص، و ما خرج جوابا عن سؤال سائل لیس لغیره استعماله، و ما خرج منه ابتداء لازدحام العلوم فی صدره، و ما جعله فی خاصهٔ نفسه و افتدی به الخاصهٔ و العامهٔ، و ما خصّ به نفسه دون الناس کلهم مع ما لا ینبغی ذکره، لأنه أسقطه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکرا.

فقال: أجدت الترتیب یا شافعی لسنهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأحسنت موضعها بوصفها، فلما حاجتنا إلی التکرار علیک، و نحن نعلم و من حضر أنک نصابها.

فقال له الشافعی: فلک من فضل اللّه علینا و علی الناس، و إنما شرّفنا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و بک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۹

فقال: کیف بصرک بالعربیهٔ؟ قال: مبداتنا و طباعنا بها تقدمت، و ألسنتنا بها جرت، فصارت کالحیاهٔ لا تتم إلّا بالسلامهٔ، و کذلک العربیهٔ لا تسلم إلّا لأهلها، و لقد ولدت و ما أعرف اللحن، فکنت کمن سلم من الداء ما سلم له الدواء و عاش متکاملا، و بذلک شهد لی القرآن فقال وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ یعنی قریشا، و أنت و أنا منهم یا أمیر المؤمنین، فالعنصر رصیف و الجرثومهٔ منیعهٔ شامخهٔ، أنت أصل و نحن فرع، و هو صلّی اللّه علیه مفسّر و مبیّن، به اجتمعت أحبائنا، فنحن بنو الإسلام بذلک ندعی و ننسب.

فقال الرشید: صدقت و بارک اللّه فیک»....

و قال الرازی: «الفصل الثالث فی مناظرهٔ جرت بینه و بین محمّد بن الحسن فی هذه الواقعهٔ، ذکروا: أن الشافعی رضی اللّه عنه لما حضر مع العلویین من الیمن و حضر باب الرشید اتفق أن کان ذلک فی وهن من اللیل، فکانوا یدخلون عشرهٔ عشرهٔ منهم علی الرشید، فجعل یقیم واحدا واحدا منهم و یتکلّم من داخل الستر، و یأمر بضرب عنقه.

قال الشافعی رحمه اللّه تعالی: فلمّا انتهی الأمر إلیّ قلت: یا أمیر المؤمنین عبدک و خادمک محمّد بن إدریس. قال: یا غلام، اضرب عنقه. قلت یا أمیر المؤمنین کأنک اتهمتنی بالانحراف عنک و المیل إلی العلویهٔ، و سأضرب مثلا فی هذا المعنی، ما تقول یا أمیر المؤمنین فی رجل له ابنا عم أحدهما خلطه بنفسه و أشرکه فی نسبه و زعم أن ماله حرام علیه إلّا باذنه، و أن ابنته حرام علیه إلّا بترویجه.

و الآخر یزعم أنه دونه کالعبد له، فهذا الرجل إلی أیّهما یمیل؟ فهذا مثلک و مثل هؤلاء العلویین. فاستعاد الرشید هذا القول ثلاث مرات، و کنت أعبّر عن هذا المعنی بألفاظ مختلفهٔ».

هذا، و من المعلوم أن (هارون الرشید) إمام باطل، و أن جرائمه قد سوّدت وجه التاریخ، و موبقاته أشهر من أن تذکر، و أکثر من أن تحصر. و لا شک فی أن من رضی بهکذا إمام فهو کافر، صرّح به جماعهٔ منهم: أبو شکور محمّد بن عبد السعید السلمی الحنفی فی (التمهید فی بیان التوحید).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۰

۱۲- أمارات الوضع علی هذا الحدیث لائحهٔ ... ص: ۱۹۰

إن أمارات الوضع و الاختلاق ظاهرهٔ علی هذا الحدیث:

فمنها: إن تقدّم الثلاثهٔ فی الخلق علی آدم علیه السّلام یستلزم تفضیلهم علیه و علی سائر الأنبیاء (عدا نبیّنا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم) و هذا باطل بالإجماع.

و منها: إن هؤلاء قد ثبت کفرهم و عبادتهم للأصنام قبل بعثهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، کما ثبت- بالضرورهٔ- محاربتهم له و قیامهم علیه، و لو أنهم نفوا هذا عن الأول منهم فزعموا إسلامه، فإنه بالنسبهٔ إلی الآخرین من الضروریات التی لا کلام لأحد فیها، فمن کان هذا حاله کیف یصح أن یکون مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی یمین العرش، و مخلوقا مما خلق صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منه؟

و منها: إن من المسلّم به الثابت عند الکلّ کفر آباء الثلاثهٔ، و لو ثبت إسلام أبی قحافهٔ فی الظاهر فلا ریب فی کفر والدی الثانی و الثالث و موتهما علی ذلک.

فکیف تکون هذه الأصلاب طاهرهٔ کما یدّعی واضع الحدیث؟ و کیف یصح صدور مثل هذا الکذب من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟!!.

فالعجب من هؤلاء کیف یعتمدون علی مثل هذا، و هم یردّون الأحادیث الصحیحهٔ الواردهٔ فی فضل علی علیه السّلام، أمثال حدیث (الطیر) و (الولایهٔ) و (مدینهٔ العلم؟!...)

إلا أنه لا مجال للتعجب من (الدهلوی)، لأنه قد اعترف بضعفه «فی الجملهٔ»، و لأن تعصبه یبعثه علی أن یحاول ردّ استدلالات الشیعهٔ مهما أوتی من حول و قوهٔ و إنما نتعجب من الشافعی کیف روی هذه الخرافهٔ!!

۱۳- حدیث موضوع آخر فی فضل الشیخین ... ص: ۱۹۰

لقد روی بعضهم حدیثا فی باب فضائل عمر عن أبی هریرهٔ یفید: أن اللّه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۱

خلق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من نور، و خلق أبا بکر من نوره، و خلق عمر من نور أبی بکر. و هذا الحدیث موضوع عند محققی أهل السنهٔ.

و إلیک نصه و ما قیل فیه:

قال السیوطی: «أبو نعیم فی أمالیه حدّثنا محمّد بن محمّد بن عمرو بن زید إملاء، حدّثنا أحمد بن یوسف، حدّثنا أبو شعیب صالح بن زیاد، حدّثنا أحمد بن یوسف المنبجی، حدّثنا أبو شعیب السوسی عن الهیثم بن جمیل عن المقبری عن أبی معشر عن أبی هریرهٔ مرفوعا: خلقنی اللّه من نوره، و خلق أبا بکر من نوری، و خلق عمر من نور أبی بکر، فخلق أمتی من نور عمر، و عمر سراج أهل الجنهٔ. قال أبو نعیم: هذا باطل، أبو معشر و أبو شعیب متروکون.

و قال فی المیزان: هذا خبر کذب، ما حدّث به واحد من الثلاثهٔ، و إنما الآفهٔ عندی فیه المنبجی لا یعرف» [۱].

و فی (تنزیه الشریعهٔ) ما نصه: «خلقنی اللّه من نوره، و خلق أبا بکر من نوری، و خلق عمر من نور أبی بکر، و خلق أمتی من نور عمر و عمر سراج أهل الجنهٔ.

نع فی أمالیه عن أبی هریرهٔ و قال: هذا باطل.

و قال الذهبی: هذا کذب» [۲].

فإذا کان هذا الحدیث موضوعا باعتراف أبی نعیم و الذهبی و السیوطی و ابن عرّاق، فإن خبر خلق الثلاثهٔ قبل آدم علیه السّلام و کونهم مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی یمین العرش کذب بالأولویهٔ.

و لا أدری لما ذا لم یحتج (الدهلوی) و غیره بهذا الحدیث، و لم یعارض به حدیث النور؟ لا یبعد عدم اطلاعه به، و إلّا لذکره علی عادته فی التمسک بالأحادیث الموضوعهٔ، أ لا تری صاحب (فصل الخطاب) قائلا:

---

[۱] ذیل الموضوعات- مخطوط.

[۲] تنزیه الشریعهٔ عن الأحادیث الموضوعهٔ ۱/ ۳۳۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۲

«فی فردوس الأخبار: ابن عباس رضی اللّه عنهما عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن اللّه عز و جل خلقنی من نوره، و خلق أبا

بکر من نوری، و خلق عمر من نور أبی بکر، و خلق المؤمنین کلّهم من عمر رضی اللّه عنهم».

***

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۳

دحض تأیید حدیث الشافعی بحدیث آخر ... ص: ۱۹۳

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۵

(قوله):

«و یؤیده

الحدیث المشهور: إنّ الأرواح جنود مجنّدهٔ ما تعارف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف».

(أقول):

۱- لم یدّع الکابلی هذا التأیید ... ص: ۱۹۵

لقد اکتفی (الکابلی) بذکر الحدیث المزعوم و قال: «و لیس فی إسناده من یتّهم بالکذب» و أضاف قائلا «و لأن مثل هذه الأخبار لو ثبت لا یحتج به فی مثل هذه الأمور، و ذلک ظاهر».

و أما مخاطبنا (الدهلوی) فقد أضاف تأییده بهذا الحدیث، لکن من الواضح أنّه لا وجه لذلک، إذ لا مناسبهٔ بین هذا الحدیث و ذاک لا منطوقا و لا مفهوما، و لا یدل علیه دلیل بوجه من الوجوه أبدا ... و لعله لذا لم یتطرّق (الکابلی) إلی هذا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۶

۲- معنی الحدیث یوضّح بطلان الدّعوی ... ص: ۱۹۶

و إلیک نص کلمهٔ الشیخ عبد الحق الدهلوی فی معنی الحدیث، فإنه قال:

«قوله: الأرواح جنود مجندهٔ فما تعارف منها ائتلف و ما تناکر اختلف. الجنود:

جمع جند، و مجنّدهٔ: مجتمعهٔ علی نحو قناطیر مقنطرهٔ، و فیه دلیل علی أن الأرواح لیست بأعراض، و علی أنها کانت موجودهٔ قبل الأجساد، و لا یلزم من ذلک قدمها، لکن یبطل القول بخلقها بعد تمام البدن و تسویته، إلّا أن یراد بخلقها قبل البدن تقدیرها کذلک، و هو مخالف لظاهر الحدیث جدّا، بل قد جاء فی الحدیث: خلقت الأرواح قبل الأجساد بألفی عام، و علی أنها خلقت فی أول خلقتها علی قسمین من ائتلاف و اختلاف باعتبار موافقهٔ فی الصفات و مخالفهٔ فیها، و إن الأجساد التی فیها الأرواح تلتقی فی الدنیا فتأتلف و تختلف علی حسب ما خلقت علیه، فالخیّر یحب الأخیار، و الشرّیر یحب الأشرار، و إن عرض عارض یقتضی خلاف ذلک فالمآل إلیه، فما تعارف منها قبل التعلق بالأجساد ائتلف بعده، کمن فقد ألیفه ثم اتصل به، و ما تناکر قبله اختلف بعده، و هذا التعارف و التناکر إلهامات من اللّه من غیر إشعار منهم بالسابقهٔ» [۱].

و علی هذا فأین وجه التأیید؟ و لما ذا لم یبیّنه (الدهلوی) و لو إجمالا؟

و الظاهر: إنه یقصد من هذا أن الائتلاف فی عالم الأجساد یدل علی التعارف فی عالم الأرواح، و التعارف یستلزم کونها فی مکان

واحد، و بما أن الخلفاء كانوا مع النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى هذا العالم فإن أرواحهم كانت مع روحه هناك، و هذا معناه أن تكون أرواحهم كروحه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مخلوقة قبل خلق آدم عليه السّلام.

و لكنّ بطلان هذا واضح جدا، فإنه يستلزم أن يكون خلق جميع الصحابة

---

[۱] اللمعات فى شرح المشكاة- باب الحب فى اللّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۷

و حتى عمرو بن العاص، و معاوية بن أبى سفيان، و المغيرة بن شعبة، و أمثالهم من المجرمين الذين يزعم (الدهلوى) و أسلافه ائتلافهم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، بل خلق سائر المسلمين و المؤمنين به صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مقدّما على خلق آدم و سائر الأنبياء عليهم الصلاة و السّلام، و أن تكون أرواح هؤلاء إلى جنب روحه على يمين العرش ... و هذا باطل اجماعا.

۳- كان عمر شديدا على رسول اللّه قبل إسلامه ... ص: ۱۹۷

و كيف يجوز أن تكون روح عمر بن الخطاب مؤتلفة مع روح النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و هو لا يزال يحاول و يقصد اغتياله و يعاديه حتى ساعة تظاهره بالإسلام؟

لقد جاء فى (إزالة الخفا) ما نصه:

«عن أنس قال: خرج عمر متقلّدا السيف، فلقيه رجل من بنى زهرة فقال له: أين تعمد يا عمر؟ قال: أريد أن أقتل محمّدا، قال: و كيف تأمن من بنى هاشم و بنى زهرة؟ فقال له عمر: ما أراك إلّا قد صبوت و تركت دينك؟ قال: أفلا أدلّك على العجب؟! إن أختك و ختنك قد صبوا و تركا دينك، فمشى عمر ذامرا حتى أتاهما و عندهما حباب، فلما سمع حباب بحسّ عمر توارى فى البيت فدخل عليهما، فقال: ما هذه الهيمنة التى سمعتها عنكم؟ و كانوا يقرؤن طه، فقالوا: ما عدا حديثا تحدثنا به، قال: فلعلكما قد صبوتما؟ فقال له ختنه: يا عمر إن كان الحق فى غير دينك، فوثب عمر على ختنه فوطئه وطئا شديدا، فجاءت أخته لتدفعه عن زوجها، فنفحها بيده فدمى وجهها».

و فيه أيضا:

«عن الزهرى: كان عمر بن الخطاب شديدا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فانطلق حتى دنا من رسول اللّه»....

و روى محمّد بن حبيب بإسناده عن زيد بن الخطاب قال:

«كان من حديث الحرب التى كانت بين عدى بن كعب فى الإسلام: إن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۸

أبا الجهم بن حذيفة بن غانم كان من رجال قريش فى الجاهلية، و كان يوازن عمر ابن الخطاب قبل إسلامه على غيلة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و معاداته، فأكرم اللّه عمر بما أكرمه من الإسلام» [... ۱].

و فى (سيرة ابن هشام) ما ملخصه:

«قال ابن إسحاق: و كان إسلام عمر فيما بلغنى: أن أخته فاطمة بنت الخطاب- و كانت عند سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل- و كانت قد أسلمت و أسلم زوجها سعيد بن زيد، و هما مستخفيان بإسلامهما عن عمر، و كان نعيم بن عبد اللّه النحام رجل من قومه من بنى عدى بن كعب قد أسلم، و كان أيضا يستخفى بإسلامه فرقا من قومه، و كان حباب بن الأرت يختلف إلى فاطمة بنت الخطاب يقرئها القرآن.

فخرج عمر يوما متوشحا بسيفه يريد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رهطا من أصحابه قد ذكروا له أنهم قد اجتمعوا فى بيت عند

الصفا، و هم قریب من أربعین، ما بین رجاء و نساء، و مع رسول اللّه عمه حمزة بن عبد المطلب و أبو بکر ابن أبی قحافة الصدیق و علی بن أبی طالب فی رجال فی المسلمین، ممن کان أقام مع رسول اللّه بمکة و لم یخرج فیمن خرج الی أرض الحبشة، فلقیه نعیم بن عبد اللّه فقال له: أین ترید یا عمر؟ قال: أرید محمّدا هذا الصابی الذی فرّق أمر قریش و سفّه أحلامها و عاب دینها و سبّ آلهتها فأقتله، فقال له نعیم: و اللّه لقد غرّتک نفسک من نفسک یا عمر! أ تری بنی عبد مناف تارکیک تمشی علی الأرض و قد قتلت محمّدا؟ فلا ترجع إلی أهل بیتک فتقیم أمرهم؟ قال: فأیّ أهل بیتی؟ قال:

ختنک و ابن عمک سعید بن زید بن عمرو و أختک فاطمة بنت الخطاب، فقد و اللّه أسلما و تابعا محمّدا علی دینه، فعلیک بهما» [۲].

و علی أی حال، فإنّ هذا الحدیث لا یؤید ذاک الحدیث الموضوع مطلقا.

---

[۱] المنمق: ۳۶۲.

[۲] سیرة ابن هشام ۱/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۹

دلالة حدیث النور ... ص: ۱۹۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۱

(قوله):

«و بعد اللتیا و التی، فلا دلالة لهذا الحدیث علی ما یدّعونه».

(أقول):

لقد اکتفی (الکابلی) فی ردّ حدیث النور بمجرّد معارضته بالحدیث الموضوع المذکور آنفا و زعمه «أن مثل هذه الأخبار لو ثبت لا یحتج به فی مثل هذه الأمور»، فلم یمنع دلالته علی مطلوب الشیعة بصراحة. لکنّ (الدهلوی) منع الدلالة أیضا جریا علی عادته فی إنکار الحقائق و مخالفة الواقع.

و نحن هنا نذکر بعض الوجوه القائمة علی دلالة هذا الحدیث، لیزداد المنصف بصیرة، و المؤمن إیمانا، و لعل المکابر یرجع بملاحظتها إلی رشده و یتبع سبیل المؤمنین، و اللّه الموفق و المعین، فنقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۲

۱- التصریح بخلافة علی فی الحدیث ...: ص: ۲۰۲

لقد جاء التصریح بخلافة علی علیه السّلام فی جملة من ألفاظ الحدیث، فی روایة جماعة من علماء أهل السنة، و قد تقدّم ذلک فی القسم الأول من الکتاب، و لذا نکتفی بالاشارة إلیها ... فمن ذلک التصریح بالخلافة بلفظ:

«ففیّ النبوة و فی علی الخلافة»

أو نحوه.

و جاء ذلک فی روایة:

۱- أبى الحسن ابن المغازلى الواسطى فى (مناقب أمير المؤمنين عليه السّلام).

۲- شيرويه الديلمى فى (فردوس الأخبار).

۳- السيد على الهمدانى فى (المودة فى القربى) و (روضة الفردوس).

۴- السيد محمّد گيسو دراز فى (كتاب الأسمار).

۵- أحمد بن إبراهيم فى (جواهر النفائس).

۶- الواعظ الهروى فى (رياض الفضائل).

و بلفظ:

«كان اسمى فى الرسالة و النبوة و كان اسمه فى الخلافة و الشجاعة».

و جاء ذلك فى رواية:

الحموينى فى (فرائد السمطين).

۲- التصريح بوصاية على فى الحديث ...: ص: ۲۰۲

و جاء التصريح بوصايته عليه السّلام: بلفظ:

«فأخرجنى نبيّا و أخرج عليا وصيّا»

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۳

و من رواته:

الحافظ ابن المغازلى فى (مناقب أمير المؤمنين).

و بلفظ:

«و كان لى النبوة و لعلى الوصية».

و من رواته:

أحمد بن محمّد بن أحمد الحافى الحسينى الشافعى فى (التبر المذاب).

۳- تعلّم الملائكة و غيرها التسبيح من ذلك النور ...: ص: ۲۰۳

لقد دلّت جملة من ألفاظ حديث النور على أن ذلك النور كان يسبّح اللّه و يقدّسه مطيعا له،

ففى حديث ابن عبد البر فى (بهجة المجالس): «خلقت أنا و على من نور واحد يسبّح اللّه تعالى يمنة العرش».

و فى حديث ابن المغازلى فى (المناقب) عن سلمان: «كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه عز و جل يسبّح اللّه ذلك النور».

و فى آخر له عن أبى ذر: «كنت أنا و على نورا عن يمين العرش يسبّح اللّه ذلك النور و يقدّسه».

و فى حديث الديلمى فى (الفردوس): «كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه مطيعا يسبّح اللّه و يقدّسه».

و فى حديث ابن أسبوع فى كتاب (الشفاء): «خلقت أنا و على من نور واحد يسبّح اللّه على متن العرش».

و فى حديث الحموينى عن أبى هريرة: «لما خلق اللّه تعالى أبا البشر و نفخ فيه من روحه التفت آدم يمنة العرش، فإذا نور خمسة أشباح سجّدا و ركّعا».

و على هذا، فإن كلّ تقديس و تسبيح كان من آدم عليه السّلام و غيره من الأنبياء و سائر البشر، فإنه كان اقتداء بهما، و عملا بسنّتهما،

و قد دل

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من سنّ سنّة حسنة فله أجرها و أجر من عمل بها إلی یوم

القیامة»

علی أنّ کلّ ما حصل لهم من الأجر کان مثله ثابتا للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و علی علیه السّلام، لأنهما اللّذان سنّا هذه السنّة الحسنة، و تلک فضیلة بالغة و مرتبة رفیعة لا ینالها أحد من العالمین.

قال السبکی فی الباب التاسع من (شفاء الأسقام)- بعد أن ذکر أحادیث دالة علی حیاة الأنبیاء- «و الکتاب العزیز یدل علی ذلک أیضا، قال اللّه تعالی وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ و إذا ثبت ذلک فی الشهید یثبت فی حق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بوجوه:

أحدها: إن هذه رتبة شریفة، أعطیت للشهید کرامة له، و لا رتبة أعلی من رتبة الأنبیاء، و لا شک أن حال الأنبیاء أعلی و أکمل من حال جمیع الشهداء، فیستحیل أن یحصل کمال للشهداء و لا یحصل للأنبیاء، لا سیما هذا الکمال الذی یوجب زیادة القرب و الزلفی و النعم و الأنس بالعلی الأعلی.

و الثانی: إن هذه الرتبة حصلت للشهداء أجرا علی جهادهم و بذلهم أنفسهم للّه تعالی، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم هو الذی سنّ لنا ذلک و دعانا إلیه و هدانا له بإذن اللّه تعالی و توفیقه، و

قد قال صلّی اللّه علیه و سلّم: من سنّ حسنة فله أجرها و أجر من عمل بها إلی یوم القیامة

. و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: من دعا إلی هدی کان له من الأجر مثل أجور من یتبعه لا ینقص ذلک من أجورهم شیئا، و من دعا إلی ضلالة کان علیه من الإثم مثل آثام من یتبعه لا ینقص ذلک من آثامهم شیئا

. و الأحادیث الصحیحة فی ذلک کثیرة مشهورة.

فکلّ أجر حصل للشهید حصل للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثله، و الحیاة أجر فیحصل للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثلها زیادة علی ماله صلّی اللّه علیه و سلّم من الأجر الخاص من نفسه علی هدایته للمهتدی، و علی ماله من الأجور علی حسناته الخاصة من الأعمال و المعارف و الأحوال التی لا تصل جمیع الأمة إلی عرف نشرها، و لا یبلغون معاشر عشرها.

و هکذا نقول: إن جمیع حسناتنا و أعمالنا الصالحة و عبادات کلّ مسلم مسطّر

فی صحائف نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم زیادة علی ما له من الأجر، و یحصل له صلّی اللّه علیه و سلّم من الأجور أضعاف مضاعفة لا یحصرها إلا اللّه تعالی و یقصر العقل عن إدراکها، فإن کلّ شهید و عامل إلی یوم القیامة یحصل له أجر و یتجدّد لشیخه فی الهدایة مثل ذلک الأجر، و لشیخ شیخه مثلاه، و للشیخ الثالث أربعة و للرابع ثمانیة، و هکذا یضعّف فی کلّ مرتبة الأجور الحاصلة إلی أن تنتهی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فإذا فرضت المراتب عشرة بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان للنبی من الأجر ألف و أربعة و عشرون، فإذا اهتدی بالعاشر حادی عشر صار أجر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ألفین و ثمانیة و أربعین، و هکذا کلما ازداد واحد یتضاعف ما قبله أبدا إلی یوم القیمة، و هذا أمر لا یحصره إلّا اللّه تعالی و یقصر العقل عن کنه حقیقته، فکیف إذا أخذ مع کثرة الصحابة و کثرة التابعین و کثرة المسلمین فی کل عصر، فکلّ واحد من الصحابة یحصل له بعدد الأجور التی یترتب علی فعله إلی یوم القیامة، و کلّ ما یحصل لجمیع الصحابة حاصل بجملته للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و بهذا یظهر رجحان السلف علی الخلف، فإنه کلما ازداد الخلف ازداد أجر السلف و یتضاعف بالطریق الذی نبهنا علیه.

و من تأمل هـذا المعنى و رزق التوفيق، انبعثت همته إلى التعليم و رغب في النشـر ليتضاعف أجره في حياته و بعد موته على الدوام، و يكفّ عن إحـداث البـدع و المظـالم من المكوس و غيرهـا، فإنهـا يضـاعف عليه وزرهـا بالطريق التي ذكرناها ما دام يعمل بها، فيتأمل المسلم هذا المعنى و سعادة الهادي إلى الخير و شقاوة الداعي إلى الشر».

و على هذا ... فلمّا كان على عليه السّلام مع النبي صلّى اللّه عليه و آله و سلّم في ذلك النور، فإنه يحصل له من الأجر ما يحصل له، و تلك منقبة عظيمة يقصر العقل عن إدراك شأنها.

و لقد جاء في بعض ألفاظ الحديث التصريح بتعلّم الملائكة التسبيح للّه عز و جل من ذلك النور، و ممن

رواه سعيد الدين محمّد بن مسعود الكازروني حيث

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۶

روى: «عن ابن عباس عن النبي صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: كنت نورا بين يدى اللّه تعالى قبل أن يخلق اللّه آدم عز و جل بألفي عام، يسبّح ذلك النور فتسبح الملائكة بتسبيحه، فلما خلق اللّه تعالى آدم ألقى ذلك النور في صلبه فقال صلّى اللّه عليه و سلّم: فأهبطني اللّه تعالى إلى الأرض في صلب آدم و جعلني في صلب نوح و قذفني في صلب إبراهيم، ثم لم يزل تعالى ينقلني من الأصلاب الكريمة و الأرحام الطاهرة حتى أخرجني بين أبوى لم يلتقيا على سفاح قط» [۱].

و رواه الـديار بكرى باختلاـف يسير، قال: «عن ابن عباس عن النبي أنه قال: «كنت نورا بين يـدى اللّه قبل أن يخلق اللّه عز و جل آدم بألفي عام، يسبّح اللّه ذلك النور و تسبّح الملائكة بتسبيحه، فلما خلق اللّه آدم ألقى ذلك النور في صـلبه، فقال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم: فأهبطني اللّه إلى الأرض في صلب آدم، و جعلني في صلب نوح في السفينة، و قذف بي في النار في صلب إبراهيم، ثم لم يزل ينقلني من الأصلاب الكريمة و الأرحام الطاهرة، حتى أخرجني من أبوى، لم يلتقيا على سفاح قط» [۲].

و مع هذه الفضيلة الحاصلة لعلى كيف يقدم عليه من لم تحصل له، بل له سابقة كفر قبل إسلامه؟!

۴- لو لا الخمسة لما خلق آدم ...: ص: ۲۰۶

لقد جاء في حديث [الأشباح الذي رواه الحمويني قوله تعالى لآدم:

«هؤلاء خمسة من ولدك، لولاهم ما خلقتك، هؤلاء خمسة شـقـقت لهم خمسة أسماء من أسمائي، لولاهم ما خلقت الجنة و لا النار، و لا العرش و لا الكرسي، و لا السماء و لا الأرض، و لا الإنس و لا الجن، فأنا المحمود و هذا محمّد، و أنا العالي

---

[۱] المنتقى من سيرة المصطفى- مخطوط.

[۲] تاريخ الخميس ۱/ ۲۱.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۷

و هـذا على، و أنا الفاطر و هـذه فاطمـة، و أنا ذو الإحسان و هـذا الحسن، و أنا المحسن و هذا الحسـين آليت بعزّتي أنه لا يأتيني أحد بمثقال حبـة من خردل من بغض أحـدهم إلّا أدخلته ناري و لا أبالي. يا آدم هؤلاء صـفوتي بهم أنجيهم و بهم أهلكهم، فإذا كان لك إليّ حاجة فبهؤلاء توسّل» [۱].

و قد روى ابن المغازلي توسّل آدم بالخمسة عن سعيد بن جبير، و السيوطي عن ابن النجار، و البدخشاني عن ابن النجار و الدار قطني، كلاهمـا عن ابن عبـاس في قوله تعـالى: فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمـاتٍ فَتابَ عَلَيْهِ [۲]، و كذا الصـفوري [۳] عن جعفر بن محمّـد الصادق عليه السّلام، و أرسله النطنزي إرسال المسلم [۴].

و إذا كان لعلى عليه السّلام هذا الشأن كيف يقدّم عليه احد؟!.

۵- على أفضل من آدم ...: ص: ۲۰۷

إن حديث النور يفيد تقدم نور النبى و على عليهما الصلاة و السّلام على خلق آدم بزمن طويل، ففى بعض ألفاظه بأربعة عشر ألف عام، و رواه جماعة منهم:

عبد اللّه بن أحمد و ابن مردويه و ابن المغازلى و الديلمى و العاصمى

---

[۱] فرائد السمطين- و قد تقدم.

[۲] أنظر الدر المنثور ۱/ ۶۰ و مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] نزهة المجالس ۲/ ۲۳۰.

[۴] الخصائص العلوية- مخطوط، و قد تقدم نص الحديث عن ابن عباس.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۸

و النطنزى و الديلمى و الخوارزمى و ابن عساكر و المحب الطبرى...

و فى بعضها: أربعون ألف عام، كما فى رواية الكنجى عن ابن عساكر و الخطيب.

فعلى- اذن- أفضل من آدم و غيره من الأنبياء عدا النبى محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو الامام بعد النبى.

و لنعم ما قال ابن بطريق هنا: «فهذه الأخبار الواردة عن ابن حنبل و الثعلبى و ابن المغازلى و الديلمى تصرح بلفظ الخلافة بلا ارتياب، فلينظر فى ذلك ففيه كفاية و مقنع لمن تأمله بعين الإنصاف، فما بعد بيان الخلافة بيان لملتمس و لا منار لمقتبس و لا دليل يستفاد و لا علم يستزاد.

ثم كونه معه عليه السّلام نورا بين يدى اللّه تعالى قبل أن يخلق اللّه تعالى آدم بأربعة عشر ألف عام يسبحان اللّه تعالى، ما لا يقدر أحد أن يدعى فيه مماثلة أو مداخلة» [۱].

و لو لا دلالة هذا الحديث على أفضلية على عليه السّلام من الأنبياء فضلا عن غيرهم- لما رماه (ابن الجوزى) و (ابن روزبهان) و (الكابلى) بالوضع...

و لما ذا خلق اللّه تعالى نوره قبل غيره؟ أليس لأنه أفضل الخلائق كلهم أجمعين؟!.

و إذا دلّ تقدّم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى الخلق على أفضلية، دل على أن عليا كذلك أيضا، لوحدة النور الذى خلقا منه.

---

[۱] العمدة ۴۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۹

و ذلك كله يقتضى أن تكون جميع الكلمات المتحققة للنبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم متحققة لمولانا أمير المؤمنين عليه السّلام أيضا، و لكى ندلل على هذا أكثر من ذى قبل ننقل كلمات بعض كبار علمائهم ضمن الوجوه الآتية.

۶- تباهى العصور بالنبى و على ... ص: ۲۰۹

اشارة

قال الامام الشیخ أبو عبد اللّه محمّد بن سعید البوصیری فی مدح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی [القصیدة الهمزیة]:

«أنت مصباح کلّ فضل فما یصدر إلّا عن ضوئک الأضواء»

و قال الحافظ ابن حجر المکی فی شرحه:

«[أنت أیها العلم و المفرد الذی لا- تساوی، بل و لا- تدانی [مصباح أی سراج فهو مقتبس من قوله تعالی وَ سِراجاً مُنِیراً [کل اسم موضوع لاستغراق أفراد المنکر المضاف الیه کما هنا و المعرّف المجموع، نحو: وَ کُلُّهُمْ آتِیهِ یَوْمَ الْقِیامَةِ فَرْداً و أجزاء المفرد المعرف نحو یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی کُلِّ قَلْبِ مُتَکَبِّرٍ جَبَّارٍ بإضافة القلب إلی متکبر، أی علی کل أجزائه، و قراءة التنوین لعموم أفراد القلوب، ثم إن لم یکن نعتا لنکرة و لا توکیدا لمعرفة بأن تلاها العامل کما هنا جازت الإضافة کما هنا و قطعها نحو: وَ کُلًّا ضَرَبْنا لَهُ الْأَمْثالَ.

و اعلم أنها حیث أضیفت لمنکر وجب فی ضمیرها مراعاة معناها، نحو وَ کُلُّ شَیْءٍ فَعَلُوهُ فِی الزُّبُرِ و عَلی کُلِّ ضامِرٍ یَأْتِینَ أو لمعرف جاز مراعاة لفظها فی الافراد و التذکیر، و مراعاة لمعناها، و کذا إذا قطعت نحو کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ وَ کُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِینَ و أنها حیث وقعت فی حیّز النفی بأن سبقتها أداته أو فعل منفی نحو ما جاء کل القوم و کل الدراهم لم أجد، لم یتوجه النفی إلّا لسلب شمولها، فنفهم إثبات الفعل لبعض الأفراد ما لم یدل الدلیل علی خلافه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۰

نحو وَ اللَّهُ لا- یُحِبُّ کُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ مفهومه إثبات المحبة لأحد الوصفین لکن لا نظر إلیه، للإجماع علی تحریم الاحتیال و الفخر مطلقا، و حیث وقع النفی فی حیّزها

کقوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی خبر ذی الیدین: کلّ ذلک لم یکن

، توجه النفی إلی کل فرد فرد.

کذا ذکره البیانیون و انما سقت هذا جمیعه هنا لأنه لنفاسته و کثرة الاحتیاج إلیه مما ینبغی أن یستفاد و یحفظ [فضل و کمال برز لغیرک فی الوجود، لأنک الخلیفة الأکبر الممدّ لکلّ موجود، و شاهده ما صح

فی خبر: آدم فمن دونه تحت لوائی.

و خبر: لو کان موسی حیا ما وسعه إلّا اتباعی

. و

خبر: إن ابراهیم قال إنما کنت خلیلا من وراء وراء.

و آثر التشبیه بالسّراج علی القمرین لأنه یقتبس منه الأنوار بسهولة و تخلفه فروعه فتبقی بعده، و وجه التشبیه أن نوره صلّی اللّه علیه و سلّم یظهر الأشیاء المعنویة کنور البصائر، و نور السراج یظهر المحسوسة کنور البصر، و لا ریب أن المحسوس أظهر من المعقول من حیث هو معقول، فلذا شبّه نوره صلّی اللّه علیه و سلّم لکونه معقولا بنور السراج لکونه محسوسا، فلا ینافی ذلک أن السراج دونه صلّی اللّه علیه و سلّم بل لا نسبة، و یمکن أن یکون من التشبیه المقلوب کما فی قوله تعالی أَ فَمَنْ یَخْلُقُ کَمَنْ لا یَخْلُقُ.

و إذا تقرر أن کمالات غیره المشبهة بالأضواء مستمدة من کماله الذی هو الضوء الأعلی [ف] بسبب ذلک [ما یصدر] أی یبرز فی الوجود ضوء ینشأ عن ضوء أحد مطلقا [إلّا] ضوئک، فأنت المخصوص بأنک الذی یبرز [عن ضوئک الذی أکرمک اللّه [الأضواء] کلها من الآیات و المعجزات و سائر المزایا و الکرامات، و ان تأخر وجودک عن جمیع الأنبیاء علیهم السّلام، لأن نور نبوتک متقدم علیهم بل و علی جمیع المخلوقات.

و شاهده:

حدیث عبد الرزاق بسنده عن جابر رضی اللّه عنه یا رسول اللّه، أخبرنی عن أول شیء خلق اللّه قبل الأشیاء. قال: یا جابر، إن اللّه تعالی خلق

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۱

قبل الأشیاء نور نبیک من نوره، فجعل ذلک النور یدور بالقدرهٔ حیث شاء اللّه تعالی و لم یکن فی ذلک الوقت لوح، و لا قلم و لا جنهٔ و لا نار و لا ملک و لا سماء و لا أرض و لا شمس و لا قمر و لا جنی و لا إنسی، فلما أراد اللّه تعالی أن یخلق الخلق قسّم ذلک النور أربعهٔ أجزاء، فخلق من الجزء الأول القلم، و من الثانی اللوح، و من الثالث العرش، ثم قسّم الجزء الرابع أربعهٔ أجزاء، فخلق من الأول السموات، و من الثانی الأرضین، و من الثالث الجنهٔ و النار، ثم قسّم الرابع أربعهٔ أجزاء فخلق من الأول نور أبصار المؤمنین، و من الثانی نور قلوبهم و هی المعرفهٔ باللّه، و من الثالث نورا یشهد لهم و هو التوحید لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه الحدیث.

و صحّ

حدیث: أول ما خلق اللّه القلم

. و جاء بأسانید متعددهٔ:

إن الماء لم یخلق قبله شیء.

و لا ینافیان ما فی الأول فی نور نبینا علیه السّلام، لأن الأولیهٔ فی غیره نسبیهٔ و فیه حقیقیهٔ، فلا تعارض. و

فی حدیث عن ابن القطان: کنت نورا بین یدی ربی قبل خلق آدم بأربعهٔ عشر ألف عام

. و

فی الخبر: لما خلق اللّه تعالی آدم جعل ذلک النور فی ظهره و کان یلمع فی جبینه فیغلب علی سائر نوره. الحدیث».

و بمثله قال الشیخ سلیمان جمل فی (الفتوحات الأحمدیهٔ فی شرح الهمزیهٔ).

قلت: و کذلک علی علیه السّلام فی کلّ ما ذکر ... فتقدم الآخرین علیه قبیح غیر جائز.

و قال البوصیری:

«تتباهی بک العصور و تسمو بک علیاء بعدها علیاء»

قال ابن حجر بشرحه:

«[تتباهی أی تتفاخر [بک أی بوجودک العصور، أی الأزمنهٔ الطویلهٔ من لدن آدم إلی یوم القیامهٔ و ما بعده، فکلّ عصر یفتخر علی العصر الذی قبله

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۲

لوجودک فیه بکمال أعلی مما قبله و لو فی ضمن آبائک، لکن أعظمها افتخارا عصر بروزک إلی هذا العالم، ثم عصر نشأتک، ثم عصر رضاعک، فشق بطنک، فتعبدک بحراء و غیره، ثم عصر نبوّتک، ثم عصر رسالتک، ثم عصر هجرتک، ثم عصر جهادک، ثم عصر سرایاک و بعوثک، ثم عصر فتوحک، ثم عصر دخول الناس فی دین اللّه أفواجا، ثم عصر حجک، ثم عصر أتباعک علی تفاوتهم إلی یوم القیامهٔ، کما دل علیه

الحدیث المشهور: لا تزال طائفهٔ من أمتی إلخ.

فمزایاه تتزاید فی کلّ عصر من أعصار حیاته صلّی اللّه علیه و سلّم علی ما قبله، و بحسب ذلک یکون افتخار ذلک العصر علی غیره، و کذلک عصور أتباعه یتفاوت مراتبهم و مزایاهم المستمدهٔ من مزایاه و أعمالهم المتضاعفهٔ له تضاعفا یفوق الحصر، لأن کل عامل متضاعف له صلّی اللّه علیه و سلّم بحسب عمله، و کذلک کلّ واسطهٔ بینه و بینه، لأنه الدال للکل، و من دلّ علی خیر فله مثل أجر فاعله، فکلّ فاعل بکل حال یتضاعف له بحسب تضاعف من بعده، و یتضاعف للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم بحسب تضاعف الجمیع، و هذا شیء یقصر عن إدراک کنهه العقل، ثم عصر مقامه المحمود و شفاعته العظمی فی فصل القضاء، ثم بقیهٔ شفاعاته، ثم عصر حوضه، ثم عصر وسیلته التی یعطاها فی الجنهٔ، مما لا تدرک غایته و لا تحد نهایته.

فكلّ هذه العصور تفتخر به بحسب ما يقع فيها من كماله، لأن الأزمنهٔ و الأمكنهٔ تتشرّف بشرف من كان فيها، و ما يكون فيها من المزايا و الكمالات، و لذا قال بعضهم: إن ليلهٔ مولده صلّى اللّه عليه و سلّم أفضل من ليلهٔ القدر، و هو صحيح لو لا النص على خلافه، على أن ليلهٔ القدر من خصوصياته فتفضيلها إنما هو لأجله أيضا.

[و تسمو] أى تعلو و ترتفع من سموت و سميت كعلوت و عليت [بك أى بتلبسها بك مرتبهٔ [علياء] تأنيث أعلى [بعدها] فی الزمان و العلو مرتبهٔ أخرى [علياء] أى أعلى منها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۳

أى: لک فی کل عصر من العصور المذكورهٔ مرتبهٔ أعلى مما قبلها و أعلى منها ما بعدها و هكذا إلى ما لا نهايهٔ له منها، و دليل تفاوت مراتبه كما ذكر قوله تعالى وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً و لا شک أن علومه و معارفه متزايدهٔ متفاوتهٔ إلى ما لا نهايهٔ له، و قوله صلّى اللّه عليه و سلّم إنه ليغان على قلبى فأستغفر اللّه.

قال العارف القطب أبو الحسن الشاذلى: هذا غين أنوار لا غين أغيار، أى لأنه صلّى اللّه عليه و سلّم كان دائم الترقى، فكان كلما توالت أنوار العلوم و المعارف على قلبه ارتقى إلى مرتبهٔ أعلى مما هو فيه، و رأى أن ما قبلها دونها، فيستغفر اللّه تواضعا و طلبا لتزايد كماله.

و فی قول الناظم: و تسمو إلى آخره، من المدح ما لا يخفى عظيم وقعه، لأنه جعل تلک المراتب هی التی تسمو و ترتفع بها و لم يجر على ما هو المتبادر أنه الذى يسمو و يرتفع بها، لما هو الحق أنه تعالى خلقه فی عالم الأمر على أكمل كمال يمكن أن يوجد لمخلوق، ثم أبرزه فی عالم الخلق متدرّجا فی تلک المراتب، فتتشرب به لا يتشرف هو بها لما علمت أنه كامل قبلها. فتأمل ذلک فإنه مهم دقيق غفل عنه الشارح».

و بمثله قال صاحب (الفتوحات الأحمديهٔ).

قلت: و لمّا كان على عليه السّلام معه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی جميع مراحله ... فإن الأعصار مفتخرهٔ بسيدنا أمير المؤمنين أيضا، و كلّ ما ثبت للنبى ثبت له كذلک، و أين هذا الفضل لغيره من أصحاب رسول اللّه كفلان و فلان...!

قال البوصيرى:

«لک ذات العلوم من الغ يب و منها لآدم الأسماء»

و قال ابن حجر فی شرحه:

«[الأسماء] مبتدأ مؤخر جمع اسم، و هو هنا ما دل على معنى فيشمل الفعل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۴

و الحرف أيضا، و احتاج الناظم إلى هذا التفضيل مع العلم به مما قبله، لأن آدم ميّزه اللّه تعالى عن الملائكهٔ بالعلوم التی علمها اللّه تعالى له، و كانت سببا لأمرهم بالسجود و الخضوع له بعد استعلائهم عليه بذمه و مدحهم بقولهم أ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها إلى آخره، فربّما يتوهم أن هذه المرتبهٔ الباهرهٔ لم تحصل لنبيّنا صلّى اللّه عليه و سلّم، إذ قد يوجد فی المفضول ما ليس ذلک فی الفاضل.

فردّ ذلک التوهّم ببيان آدم عليه السّلام لم يحصل له من العلوم إلّا مجرّد العلم بأسمائها، و أن الحاصل لنبينا صلّى اللّه عليه و سلّم بحقائقها و مسمياتها، و لا ريب أن العلم بهذا أعلى و أجلّ من العلم بمجرد أسمائها، لأنها إنما يؤتى بها لتبيين المسميات فهی المقصودهٔ بالذات و تلک بالوسيلهٔ و شتان ما بينهما، و نظير ذلک أن المقصود من خلق آدم عليه السّلام إنما هو خلق نبينا صلّى اللّه عليه و سلّم من صلبه.

فهو المقصود بطريق الذات و آدم بطريق الوسيلهٔ، و من ثم قال بعض المحققين: إنما سجد الملائكهٔ لأجل نور محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم فی جبينه».

قلت: إنّ عليا عليه السّلام كان مع محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی ذلک النور بمقتضى الأحاديث المذكورهٔ، فالملائكهٔ إذا

سجدت للنور الذی کانا معا منه ... و هذا یستلزم أفضلیّته من غیره، ما عدا النبی بلا ریب و شک.

البوصیری و قصیدته الهمزیة ... ص: ۲۱۴

و من المناسب أن ننقل هنا کلمة ابن حجر و الشیخ سلیمان بالنسبة إلی القصیدة الهمزیة و ناظمها ... قال ابن حجر ما ملخصه:

«و أجمع ما حوته قصیدة من مآثره صلّی اللّه علیه و سلّم و خصائصه و معجزاته، و أفصح ما أشارت إلیه منظومة من بدائع کمالاته ما صاغه [صوغ التبر الأحمر، و نظمه نظم الدرر و الجوهر، الشیخ الامام العارف الکامل الهمام المتفنن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۵

المحقق البلیغ الأدیب المدقق، إمام الشعراء و أشعر العلماء و أبلغ الفصحاء و أفصح الحکماء، الشیخ شرف الدین أبو عبد اللّه محمّد بن سعید بن حماد بن محسن بن عبد اللّه بن صهناج بن هلال الصهناجی، کان أحد أبویه من بوصیر الصعید، و الآخر من دلاص، فرکبت النسبة منهما فقیل: الدلاصیری، ثم اشتهر بالبوصیری.

أخذ عنه: الامام أبو حیان، و الامام الیعمری، و أبو الفتح ابن سید الناس، و محقق عصره العز بن جماعة و غیرهم. و کان من عجائب الدهر فی النظم و النثر، و لو لم یکن له إلّا قصیدته المشهورة بالبردة، التی تسبب نظمها عن وقوع فالج به أعیی الأطباء، ففکّر فی إعمال قصیدة یتشفّع بها إلیه صلّی اللّه علیه و سلّم، و به إلی ربه، فأنشأها فرآه ماسحا بیده الکریمة فعوفی لوقته، لکفاه ذلک شرفا و تقدما، کیف؟ و قد ازدادت شهرتها إلی أن صارت الناس یتدارسونها فی البیوت و المساجد کالقرآن من قصیدته الهمزیة المشهورة الغذبة الألفاظ الجزلة المبانی، العجیبة الأوضاع البدیعة المعانی، العدیمة النظیر، البدیعة التحریر، إذ لم ینسج أحد علی منوالها، و لا وصل إلی حسنها و کمالها، حتی الامام البرهان القیراطی المولود سنة ۷۲۶ و المتوفی سنة ۷۸۲، فإنه مع جلالته و تضلّعه فی العلوم النقلیة و العقلیة، و تقدّمه علی أهل عصره فی العلوم العربیة و الأدبیة، لا سیما علم البلاغة و نقد الشعر و اتقان الصنعة و تمییز حلوه من مرّه، و نهایته من بدایته، أراد أن یحاکیها ففاته السبب و انقطعت به الحیل عن أن یبلغ من معارضتها أدنی أرب، و ذلک لطلاوة نظمها و حلاوة رسمها، و بلاغة جمعها، و براعه صنعها، و امتلاء الخافقین بأنوار جمالها و إدحاض دعاوی أهل الکتابین ببراهین جلالها، فهی دون نظائرها الآخذة بأزمة العقول، و الجامعة بین المعقول و المنقول و الحاویة لأکثر المعجزات، و الحاکیة للشمائل الکریمة علی سنن قطع أعناق أفکار الشعراء عن أن تشرئب إلی محاکات تلک المحکیات السالمة من عیوب الشعر.

لکنها- و إن شرحت و تعاورتها الأفکار و خدمت- تحتاج إلی شرح جامع،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۶

فاستخرت اللّه تعالی فی شرح ذلک».

و قال الشیخ سلیمان:

«و من أبلغ ما مدح به صلّی اللّه علیه و سلّم من النظم الرائق البدیع، و أحسن ما کشف عن کثیر من شمائله من الوزن الفائق المنیع، ما صاغه صوغ التبر الأحمر و نظمه نظم الدر و الجوهر: الشیخ الإمام العارف الکامل الهمام المحقق البلیغ الأدیب المحقق، إمام الشعراء و أشعر العلماء، و بلیغ الفصحاء و أفصح الحکماء، الشیخ شرف الدین أبو عبد اللّه محمّد بن سعید البوصیری، من قصیدته الهمزیة المشهورة، العذبة الألفاظ الجزلة المعانی، النجیبة الأوضاع، العدیمة النظیر، البدیعة التحریر، إذ لم ینسج علی منوالها، و لا وصل إلی حسنها و کمالها أحد.

و قد شرحت شروحا کثیرة، فقد شرحها الامام الجوجری بشرحین، و شرحها ابن قطیع المالکی، و الشمس الدلجی، و الشیخ أبو الفضل المالکی، و الشیخ أحمد بن عبد الحق السنباطی، و العارف باللّه تعالی السید مصطفی البکری الصدیقی، و الشیخ الفاضل فرید عصره

الامام ابن حجر الهيتمى المكى، و شرحه أحسن شروحها و أنفعها، لكن رأيت فيه طولا تتقاصر عنه الهمم القاصرة، فأحببت أن ألتقط منه بعض عبارات من تقرير شيخنا الحنفى، و سميتها الفتوحات الأحمدية بالمنح المحمدية».

۷- كلّ ما للنبى من الفضل فهو ثابت لعلى ... ص: ۲۱۶

و قال البوصيرى فى (البردة):

«و كلّ آى أتى الرسل الكرام بها فإنما اتّصلت من نوره بهم».

قال بدر الدين محمود بن أحمد بن مصطفى الرومى فى (تاج الدرة فى شرح البردة):

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۷

«يقول: و كلّ معجزة من المعجزات التى جاء بها المرسلون عليهم السّلام إلى أقوامهم، و سائر الآيات الدالة على كمال فضلهم و صدق مقالهم من العلم و الحكمة فيهم، فإنهم ما اتصلت بهم و ما وصلت إليهم إلّا من نوره الذى هو أول كل نور و مبدؤه صلّى اللّه عليه و سلّم

لقوله عليه السّلام: أول ما خلق اللّه نورى.

و لا شك أن الأنبياء و الرسل عليهم السّلام كلهم مخلوقون من نور واحد، و هو نور نبينا صلّى اللّه عليه و سلّم، فأنوارهم شعب منه و فروع له، و هو نور الأنوار و شمس الأقمار».

و قال عصام الدين إبراهيم بن محمّد الأسفراينى فى شرحه:

«و الحاصل: إن أنوار سائر الرسل أثر من آثار نوره، فمن نور محمّد نور العرش و الكرسى، و نور الشمس و القمر، و أنوار جميع الأنبياء، و أنوار الصحابة و التابعين، و أنوار المسلمين و المسلمات».

قلت: إن جميع هذه الأوصاف و المدائح الكريمة ثابتة لعلى عليه السّلام، لاتحاد نوره و نور النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و كونهما معا فى الخلق و التقدم، فهو- إذن- شريكه فيها و مثيله ... و بهذا يظهر بطلان تقدّم أحد عليه ...

و قال البوصيرى:

«فإنه شمس فضل هم كواكبها يظهرن أنوارها للناس فى الظلم»

قال الرومى بشرحه ما ملخصه:

«يقول: إنما اتّصلت تلك الآيات الباهرات بهم من نوره صلّى اللّه عليه و سلّم، لأنه شمس فضل اللّه تعالى و رحمة للناس كافة، و الرسل عليهم السّلام كانوا مظاهر نوره و حملة سره على درجات استعداداتهم و مراتب قابلياتهم، يظهرون أنوار حقائقه و أسرار دقائقه لأقوامهم قرنا بعد قرن، بدعوتهم إياهم إلى تصديقه و الإقرار بمجيئه، كما أن القمر يظهر نور الشمس و يحكيه عند طلوعه فى الليالى المظلمة ليكون نوره مستفادا من الشمس، فإذا طلعت لم يبق له ظهور و لا أثر نوره. و فى هذا البيت من حسن الاستعارة ما لا يخفى».

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۸

و قال العصام:

«و الحاصل: إنه عليه السّلام مثل الشمس و سائر الأنبياء مثل الكواكب، و كأن أنورهم يتلألأ حين كان العالم فى الظلمات، فلما ظهر نوره عليه السّلام تلاشت أنوارها.

و الغرض من ذلك: إن الرسل إنما كان ينفع دينهم ما لم يظهر دينه، فلما أظهره اللّه نسخ هذا الدين سائر الأديان السالفة و الملل الماضية كلها».

و قال البوصيرى:

«محمّد سید الکونین و الثقلین و الفریقین من عرب و من عجم».

قال الرومی ما ملخصه:

«محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم سید علی الإطلاق فی الوجودین و أشرف العالمین، لاختصاصه بدین هو أظهر الأدیان الحقة، و کتاب هو أفضل الکتب المنزلة، و عترة هم أطهر العتر، و أمة هم خیر الأمم».

و قال البوصیری:

«فاق النبیین فی خلق و فی خلق و لم یدانوه فی علم و لا کرم»

قال الرومی بشرحه ما ملخصه:

«المعنی: إنه فاق جمیع الأنبیاء علیهم السّلام بشرف طینته و نزاهة عنصره و کمال صفاته و فضائل ملکاته».

و بمثله قال العصام.

و قال البوصیری:

«و کلّهم من رسول اللّه ملتمس غرفا من البحر أو رشفا من الدیم»

قال العصام بشرحه ما ملخصه:

«فإن قلت: هم علیهم السّلام سابقون علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فکیف یلتمسون غرفا من بحره؟ قلت: هم سألوا منه مسائل مشکلة فی علم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۹

التوحید و الصفات، فأجاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و حلّ مشکلاتهم، و بین یدیه جرت المحاجّة بین آدم صفی اللّه و بین موسی کلیم اللّه لیلة المعراج، أو یقول الاعتبار لتقدم الروح العلوی علی القالب السفلی، و روح نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم مقدّم علی أرواح سائر الأنبیاء. و الحاصل: کلّ الأنبیاء- من نبیّنا لا من غیره- استفادوا العلم و طلبوا الشفاعة، إذ هو بحر من العلم و سحاب من الجود، و کالأنهار و الأشجار».

و مثل الأبیات المتقدمة فی الدلالة علی تقدّم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی آدم، و تفوّقه علی جمیع الأنبیاء فی الصفات و الکمالات قوله:

«منزّه عن شریک فی محاسنه فجوهر الحسن فیه غیر منقسم»

قلت: و کلّ هذه الأبیات و الکلمات التی جاءت فی حق النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منطبقة علی سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، لاشتراکه معه فی نوره، لأنهما من نور واحد قبل خلق آدم بمئات السنین.

فإذا کان علی أفضل من سائر الأنبیاء فضلا عن غیرهم، کانت الولایة العظمی و الخلافة بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثابتة له لا لغیره، و لوجود الاستعدادات و القابلیات مجتمعة فیه لا فی غیره یکون هو الإمام بعد النبی لا غیره.

۸- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۲۱۹

قال الشیخ شهاب الدین القسطلانی فی (المواهب اللدنیة) [۱]:

---

[۱] ذکر تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع) سند روایة الشیخ حسن العجیمی لکتاب (المواهب اللدنیة) بقوله: «کتاب المواهب اللدنیة- للإمام العلامة شهاب الدین أحمد بن محمّد القسطلانی أبو الخطیب رحمه اللّه. أخذ به عالیا، عن الشیخ المسند العلامة إبراهیم بن محمّد المیمونی، عن الشیخ الدین محمّد بن الشیخ أحمد الرملی، عن مؤلفه العلامة أحمد بن محمّد القسطلانی إجازة.

هذا سند مسلسل بالمصريّين و الشافعية».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۰

«اعلم يـا ذا العقـل السـليم و المتصف بأوصاف الكمال و التتميم- وفقنى اللّه و إيّاك بالهدايـة الى الصـراط المسـتقيم- أنّه لما تعلّقت إرادة الحق تعالى بإيجاد خلقه و تقدير رزقه، أبرز الحقيقة المحمدية من الأنوار الصـمدية فى الحضـرة الأحمدية، ثم سلخ منها العوالم كلّها علوها و سـفلها على صور حكمه كما سبق فى سابق إرادته و علمه، ثم أعلمه اللّه تعالى بنبوته و بشره برسالته، هذا و آدم لم يكن إلّا كما قال:

بين الروح و الجسـد، ثم انبجست منه صـلّى اللّه عليه و سـلّم عيون الأرواح، فظهر بالملأ الأعلى و هو بالمنظر الأبلى، فكان لهم المورد الأحلى.

فهو صـلّى اللّه عليه و سـلّم الجنس العـالى على جميع الأجنـاس، و الأب الأكبر لجميع الموجودات و الناس، و لما انتهى الزمان بالاسـم البـاطن فى حقه إلى وجود جسمه و ارتباط الروح به، انتقل حكم الزمان إلى الاسم الظاهر، فظهر محمّـد بكليّته جسـما و روحا، فهو و إن تأخرت طينته فقد عرفت قيمته، فهو خزانة السر و موضع نفوذ الأمر، فلا ينفذ أمر إلّا منه و لا ينقل خبر إلّا عنه.

ألا بأبى من كان ملكا و سيدا و آدم بين الماء و الطين واقف

فذاك الرسول الأبطحى محمّد له فى العلا مجد تليد و طارف

أتى بزمان السعد فى آخر المدى و كان له فى كل عصر مواقف

أتى لانكسار الدهر يجبر صدعه أتى لانكسار الدهر يجبر صدعه

إذا رام أمرا لا يكون خلافه و ليس لذاك الأمر فى الكون صارف»

قلت: و كلّ هذه الفضائل- منثورها و منظومها- متحققة لعلى عليه السّـلام أيضا لاتحاد نورهما عليهما السّلام ... و كلّ واحدة من هذه الفضائل تفيد أفضليته من جميع الخلائق، كما أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كذلك، و هذا كاف لإثبات قبح تقدّم غيره عليه.

۹- كمالات الأنبياء مأخوذة من مشكاة النبى و على ... ص: ۲۲۰

قال الديار بكرى:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۱

«و فى فصوص الحكم و شـرحه: و ما كان من نبى يأخذ شـيئا من الكمالات إلّا من مشـكاة خاتم النبيين، و إن تأخّر عنهم وجود طينته، إذ لا تعلق بمشكاته لوجوده الطينى، فإنه بحقيقته موجود قبلهم، لأنه أبو الأرواح، كما أن آدم أبو الأشباح» [۱].

قلت: و من اتحاد نورهما عليهما السّـلام يعلم أن الأنبياء عليهم السّلام أخذوا الكمالات من مشكاته أيضا، و حينئذ كيف يفضل الآخذ على المأخوذ منه، و كيف يقدم من ليس له شىء منها على الحاوى لجميعها و المعطى لها؟!.

و قـال القيصـرى شارحا لكلام ابن عربى الـذى نقله الـديار بكرى عن الفصوص: «إنما أعاد ذكره ليبين أنه و إن تأخر وجود طينته فإنه موجود بحقيقته فى عالم الأرواح، و هو نبى قبل أن يوجـد و يبعث للرسالـة إلى الأمـة، لأنه قطب الأقطاب كلها أزلا و أبدا، و غيره من الأنبياء ليس لهم النبوة إلّا حين البعثة، لأنه عليه السّـلام هو المقصود من الكون و هو الموجود أولا فى العلم، و بتفصـيل ما يشتمل عليه مرتبته حصل أعيان العالم فيه.

و أيضا: أعيان الأنبياء بحسب اسـتعداداتهم و إن كانوا طالبين ظهور النبوة فيهم لكنهم لم يظهروا مع أنوار الحقيقـة المحمدية، كاختفاء الكواكب و أنوارهـا عنـد طلوع الشـمس و نورهـا، فلمّـا تحققوا فى مقـام الطبيعـة الجسـمية و ظلمـة الليـالى العنصـرية ظهروا بـأنوارهم المختفية كظهور القمر و الكواكب فى الليلة المظلمة».

و قال ابن عربی فی (الفصوص):

«فصّ، حکمة فردیة فی کلمة محمدیة، إنما کانت حکمة فردیة لأنه أکمل موجود فی هذا النوع الانسانی، و لهذا بدئ به الأمر و ختم، فکان نبیا و آدم بین الماء و الطین، ثم کان بنشأته العنصریة خاتم النبیین و أول الأفراد الثلاثة، و ما زاد علی هذه الأولیة من الأفراد فإنه عنها، و کان علیه السّلام أدلّ علی ربه، فانه أوتی جوامع الکلم التی هی مسمیات أسماء آدم».

---

[۱] تاریخ الخمیس ۱/ ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۲

قال القیصری بشرح قوله «إنما کانت حکمة فردیة إلخ» إنما کانت حکمة فردیة لأنه أکمل موجود فی هذا النوع و کل منهم مظهر لاسم کلی، و جمیع الکلمات داخل تحت الاسم الإلهی الذی هو مظهره، فهو أکمل أفراد النوع، و لکونه أکمل الافراد بدئ به أمر الوجود بإیجاد روحه أولا، و ختم به أمر الرسالة آخرا، بل هو الذی ظهر بالصورة الآدمیة فی المبتدئیة و هو الذی یظهر بالصورة الخاتمیّة للنوع، و یفهم هذا السر من یفهم سر الختمیّة، فلنکتف بالتعریض عن التصریح، و اللّه هو الولی الحمید».

و قال بشرح قوله: «و ما زاد علی هذه الأولیة إلخ».

«أی: علی هذه الفردیة الأولویة هی الثلاث، و هذه الثلاثة المشار إلیها فی الوجود هی الذات الأحدیة و المرتبة الإلهیة و الحقیقة الروحانیة المحمدیة المسماة بالعقل الأول، و ما زاد علیها فهو صادر منها، کما تقرر أیضا عند أصحاب النظر أن أول ما وجد هو العقل الأول».

و قال بشرح «و کان علیه السّلام أدلّ دلیل علی ربه إلخ».

«أی: و إذا کان الروح المحمدی أکمل هذا النوع کان أدل دلیل علی ربه، لأن الربّ لا یظهر إلا بمربوبه و مظهره، و کمالات الذات بأجمعها إنما یظهر بوجوده، لأنه أوتی جوامع الکلم التی هی أمهات الحقائق الإلهیة و الکونیة الجامعة بجزئیاتها، و هی المراد بمسمیات أسماء آدم، فهو أدل دلیل علی الاسم الأعظم الإلهی» [۱].

۱۰- التقدّم فی الخلق من أدلة الأفضلیة ... ص: ۲۲۲

: قال الدیار بکری:

«فی شرح المواقف قال بعضهم: إن المعلول الأول من حیث أنه مجرّد تعقل

---

[۱] شرح فصوص الحکم للقیصری ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۳

ذاته و مبدؤه یسمی عقلا، و من حیث أنه واسطة فی صدور سائر الموجودات و نقوش العلوم یسمی قلما، و من حیث توسطه فی إفاضة أنوار النبوة و من حیث أن الکمالات المحمدیة من أثر نور سید الأنبیاء صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حیث أنه سبب لحیاته یسمی روحا» [... ۱].

و قال أیضا:

«و فی شواهد النبوة: إن نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم و إن کان آخر الأنبیاء فی عالم الشهادة لکنه أوّلهم فی عالم الغیب، قال علیه الصلاة و السلام: کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین.

بیانه: إن اللّه تعالی فی أزل الآزال کان اللّه و لا شیء معه، فجمیع الشئون من غیر امتیاز من بعض، و صورة معلومیة ذلک الشأن تسمی

تعینا أولا و حقیقهٔ محمّدیهٔ، و حقائق سائر الموجودات کلها أجزاء و تفاصیل، فتلک الحقیقهٔ و التجلیات التی وقعت بصورها فی الغیب إنما نشأت و انبعثت من التجلی بصور تلک الحقیقهٔ، و الصورهٔ الوجودیهٔ لتلک الحقیقهٔ أولا فی مرتبهٔ الأرواح کانت جوهرا مجردا عبّر عنه الشارع صلّی اللّه علیه و سلّم تارهٔ بالعقل، و تارهٔ بالقلم، و تارهٔ بالنور، و تارهٔ بالروح، حیث

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أول ما خلق اللّه العقل، و أول ما خلق اللّه القلم، و أول ما خلق اللّه روحی أو نوری

، و لا شک أن اختلاف العبارات رتبی، إذ مرتبهٔ الأولیهٔ حقیقهٔ لا تصلح لغیر شیء واحد، و الصورهٔ الوجودیهٔ لتلک الحقیقهٔ مرتبهٔ بعد مرتبهٔ، حتی انتقلت إلی الصورهٔ الجسمانیهٔ العنصریهٔ الإنسانیهٔ التی أول أفرادها آدم، فهو و سائر الأنبیاء ما لم یظهروا بصورهٔ جسمانیهٔ عنصریهٔ فی الشهادهٔ لم یوصفوا بالنبوهٔ، بخلاف نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم فإنه لما وجد بوجود روحانی بشره و أعلمه بالنبوهٔ بالفعل، و فی کلّ الشرائع أعطی الحکم له، لکن بأیدی الأنبیاء و الرسل الذین کانوا نوابه، کما أن علیا و معاذ بن

---

[۱] الخمیس ۱/ ۱۹.

جبل فی عالم الشهادهٔ ذهبا بنیابته إلی الیمن و بلّغا الأحکام، فإن ثبوت النبوهٔ لیس إلّا باعتبار شرع مقرر من عند اللّه، فجمیع الشرائع شریعته إلی الخلق بأیدی نوابه، و لما ظهر بالوجود الجسمانی العنصری نسخ تلک الشرائع التی کان اقتضاها بحسب الباطن، فإن اختلاف الأمم فی الاستعدادات و القابلیات مقتض لاختلاف الشرائع» [۱].

و بمثله قال الملّا معین فی (معارج النبوهٔ) [۲].

و صریح کلام الجامی فی (شواهد النبوهٔ) أن تقدمه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الخلق دلیل علی أفضلیّته.

أقول: و کذلک علی علیه السّلام لاتحاد نورهما، فلا یجوز تقدم أحد علیه.

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی ما ترجمته ملخصا:

«اعلم أن أول المخلوقات و الواسطهٔ فی خلق الکائنات و من لأجله خلق آدم علیه السّلام و العالم هو: محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، فقد جاء فی الصحیح: أول ما خلق اللّه نوری» [۳].

و فی (حبیب السیر):

«و أول ما خلق هو نور محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، فقد روی عن أسد اللّه الغالب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: أنه سأل خاتم الأنبیاء صلّی اللّه علیه و سلّم عن أول شیء خلقه اللّه، فقال: نور نبیک. و روی هذا عن جابر ابن عبد اللّه الأنصاری أیضا. و من ذلک یظهر أن أفضل المخلوقات و أقدمها رسول اللّه، لأن کل ما سوی اللّه مخلوق لأجله» [۴].

---

[۱] تاریخ الخمیس ۱/ ۱۹، عن شواهد النبوهٔ لعبد الرحمن الجامی، و ما فی تاریخ الخمیس غیر مطابق تماما لما فی الشواهد.

[۲] معارج النبوهٔ ۱/ ۲.

[۳] مدارج النبوهٔ ۲.

[۴] حبیب السیر ۱/ ۱۰- ۱۱.

۱۱- الأحادیث الواضحهٔ الدلالهٔ علی أفضلیّته بسبب تقدّمه فی الخلق ... ص: ۲۲۵

اشارهٔ

: لقد وردت أحاديث كثيرة عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تنص على أفضليته من آدم و جميع الخلائق، بسبب تقدمه فى الخلق عليهم.

و بما أن عليا عليه السّلام كان معه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و كانا عليهما السّلام من نور واحد، فإنه كالنبى أفضل من غيره، و جميع الخلائق مخلوقون لأجله أيضا ... و هكذا تثبت له جميع الفضائل الثابتة له صلّى اللّه عليه و سلّم، و حينئذ فمن الغلط الفضيع و القبيح الشنيع تقدّم غيره عليه فى الخلافة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و لنذكر بعض تلك الأحاديث:

الحديث الأول ... ص: ۲۲۵

ما رواه جماعة منهم (الديار بكرى) و (الكازرونى) و (الملا معين) و (الجمال المحدّث) عن جابر بن عبد اللّه عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. قال الديار بكرى:

«و فى كيفية خلق نوره صلّى اللّه عليه و سلّم وردت روايات متعددة، و حاصل الكلّ راجع إلى أن اللّه خلق نور محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم قبل خلق السماوات و الأرض و العرش و الكرسى و اللوح و القلم و الجنة و النار و الملائكة و الانس و الجن و سائر المخلوقات بكذا و كذا ألف سنة، و كان يرى ذلك النور فى فضاء عالم القدس.

فتارة يأمره بالسجود، و تارة يأمره بالتسبيح و التقديس، و خلق له حجبا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۶

و أقامه فى كل حجاب مدة مديدة، يسبح اللّه تعالى فيه بتسبيح خاص.

فبعد ما خرج من الحجب تنفس بأنفاس، فخلق من أنفاسه أرواح الأنبياء و الأولياء و الصدّيقين و الشهداء و سائر المؤمنين و الملائكة. كما

روى عن جابر بن عبد اللّه الأنصارى قال: سألت رسول اللّه عن أول شيء خلقه اللّه؟ قال: هو نور نبيك يا جابر، خلقه ثم خلق منه كلّ خير و خلق بعده كلّ شيء، و حين خلقه أقامه قدامه فى مقام القرب اثنى عشر ألف سنة، ثم جعله أربعة أقسام: خلق العرش من قسم، و الكرسى من قسم، و حملة العرش و خزنة الكرسى من قسم، و أقام القسم الرابع فى مقام الحب اثنى عشر ألف سنة، ثم جعله أربعة أقسام، فخلق الخلق من قسم و اللوح من قسم و الجنة من قسم، و أقام القسم الرابع فى مقام الخوف اثنى عشر ألف سنة ثم جعله أربعة أجزاء، فخلق الملائكة من جزء و خلق الشمس من جزء، و خلق القمر و الكواكب من جزء، و أقام الجزء الرابع فى مقام الرجاء اثنى عشر ألف سنة، ثم جعله أربعة أجزاء، فخلق العقل من جزء و الحلم و العلم من جزء و العصمة و التوفيق من جزء، و أقام الجزء الرابع فى مقام الحياء اثنى عشر ألف سنة، ثم نظر اللّه سبحانه إليه فترشح النور عرقا فانقطرت منه مائة ألف و عشرون ألفا و أربعة آلاف قطرة من النور، فخلق اللّه سبحانه من كل قطرة روح نبى أو رسول، ثم تنفست أرواح الأنبياء فخلق اللّه من أنفاسهم نور الأولياء و السعداء و الشهداء و المطيعين من المؤمنين إلى يوم القيامة.

فالعرش و الكرسى من نورى، و الكروبيّون من نورى، و الروحانيّون من الملائكة من نورى، و ملائكة السماوات السبع من نورى، و الجنة و ما فيها من النعيم من نورى، و الشمس و القمر و الكواكب من نورى، و العقل و العلم و التوفيق من نورى، و أرواح الأنبياء و الرسل من نورى، و الشهداء و الصالحون من نتائج نورى.

ثم خلق سبحانه اثنى عشر حجابا، فأقام النور و هو الجزء الرابع فى كل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۷

حجاب ألف سنة، و هی مقامات العبودیة و هی حجاب الکرامة و السعادة و الهیبة و الحرمة و الرأفة و العلم و الحلم و الوقار و السکینة و الصبر و الصدق و الیقین، فعبد اللّه ذلک النور فی کل حجاب ألف سنة.

فلمّا خرج النور من الحجب رکّبه اللّه فی الأرض، و کان یضیء منه ما بین المشرق و المغرب کالسراج فی اللیل المظلم ثم خلق اللّه آدم فی الأرض، و رکّب فیه النور فی جبینه ثم انتقل منه إلی شیث، و منه إلی بانش.

و هکذا کان ینتقل من طاهر إلی طیب إلی أن أوصله اللّه تعالی إلی صلب عبد اللّه بن عبد المطلب، و منه إلی رحم آمنة، ثم أخرجنی إلی الدنیا، فجعلنی سید المرسلین و خاتم النبیّین و رحمة للعالمین و قائد الغر المحجلین.

هکذا بدأ خلق نبیک یا جابر. ذکره البیهقی» [۱].

و فی (المواهب اللدنیة) عن عبد الرزاق بسنده عن جابر مثله [۲].

الحدیث الثانی ... ص: ۲۲۷

روی (القسطلانی) و (محمّد بن یوسف الشامی) عن (ابن القطان) و کذا الحلبی فی (إنسان العیون) عن سیدنا علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه علیهم السّلام:

«إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت نورا بین یدی ربی قبل خلق آدم علیه السّلام بأربعة عشر ألف عام» [۳].

قلت: و فی هذا من الدلالة علی الأفضلیة ما لا یخفی.

---

[۱] تاریخ الخمیس ۱/ ۱۹- ۲۰.

[۲] المواهب اللدنیة ۱/ ۹.

[۳] انسان العیون ۱/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۸

الحدیث الثالث ... ص: ۲۲۸

روی (الدیاربکری) عن کعب الأخبار، و (القسطلانی) عن عبد اللّه بن أبی حمزة و (ابن سبع) عنه و اللفظ للأول، قال:

«لما أراد اللّه تعالی أن یخلق محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم أمر جبرئیل فأتاه بالقبضة البیضاء التی هی موضع قبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعلت بماء التسنیم ثم غمست فی أنهار الجنة و طیف بها فی السموات و الأرض، فعرفت الملائکة محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم قبل أن تعرف آدم علیه السّلام ثم عجنها بطینة آدم» [۱].

الحدیث الرابع ... ص: ۲۲۸

قال القسطلانی فی (المواهب اللدنیة): «و فی الخبر: لما خلق اللّه آدم جعل ذلک النور النبوی المحمّدی فی ظهره، فکان یلمع فی جبینه فیغلب علی سائر نوره، ثم رفعه اللّه تعالی علی سریر مملکته، و حمله علی أکتاف الملائکة، و أمرهم فطافوا به فی السماوات،

لیری عجائب ملکوته».

و فی (المنتقی): «فی بعض الکتب فی معنی قوله حین سئل: متی کنت نبیا؟: کنت نبیا و آدم بین الروح و الجسد، إن اللّه عز و جل وضع نور محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم فی جبهته، و کان یزهر فی جبهته مثل الشمع، و کان الناس یتعجّبون منها، حتی تمنی آدم رؤیتها من کثرة تعجب الناس منها، و أمر اللّه تعالی أن یأتی إلی رأس إصبعه السبابة، فقال: یا رب ما هذا؟ فقال: نور ولد من أولادک

---

[۱] تاریخ الخمیس ۱/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۹

اسمه محمّد، فأشار بإصبعه فقال: أشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أن محمّدا رسول اللّه، فصار هذا موضع الإشارة بالشهادة.

ثم ردّها إلی موضعها، ثم جلس آدم مع حواء فذهب النور من جبهته مع النطفة إلی رحم حواء، و کانت تزهر بین ثدییها مثل شمع، فحملت بشیث و وضعها فی جبهة شیث، و أوحی اللّه إلی آدم أن لا تضیع هذه الودیعة إلّا بالحلال، و مر أولادک حتی لا یضیعوها إلّا بالحلال، فلما ولد شیث کان آدم یحبه من جمیع أولاده لهذا النور.

و هذا معنی قوله تعالی وَ تَقَلُّبَکَ فِی السَّاجِدِینَ أی فی أصلاب الآباء و أرحام الأمهات، ظهرا فظهرا و بطنا فبطنا و نکاحا من غیر سفاح»

الحدیث الخامس ... ص: ۲۲۹

قال الکازرونی: «و قیل: إن الحکمة فی إباحة التیمم أن السماء کانت تفتخر علی الأرض قبل مولد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و کانت تقول: إن العرش فیّ و الحکمة [الحملة- ظ] فیّ و الملائکة السبح فیّ، و الرکع و السجّد فیّ، و الشمس و القمر فیّ، و النجوم فیّ، و أنت خلو عن هذا کله. فکانت السماء لها الفخر علی الأرض.

إلی أن ولد المیمون محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و افتخرت الأرض علی السماء حینئذ فقالت: إن کانت الشمس و القمر فیک و النجوم و الملائکة فیک، فقد ولد علی ظهری النبی المبارک صلّی اللّه علیه و سلّم، الذی نور الشمس من نوره، و نور السماوات و الأرض من نوره، علی ظهری ولادته و علی ظهری تربیته و علی ظهری مبعثه و دعوته و علی ظهری تستعمل شریعته، و علی ظهری موته و حفرته و قبره، فسمع اللّه افتخارها علی السماء بنبیه محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم فقال:

لا جرم حیث افتخرت بنبی محمّد جعلت تراب شرقک و غربک طهورا له

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۰

و لأمته، و جعلت شرق الأرض و غربها مساجد لهم و مصلی لافتخارک بمحمّد، و لذلک

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: جعلت لی الأرض مسجدا و طهورا.

و یقال: کان نوره فی تلک الجوهرة التی خلق اللّه تعالی منها الأرض تزهر کما تزهر الشمس إلی الأرض.

و هذا ما

قاله صلّی اللّه علیه و سلّم: افتخر السماء و الأرض فقالت السماء:

أنا أفضل لأنه فیّ الصافّون و فیّ المسبّحون و فیّ العرش و الکرسی. و قالت الأرض:

بل أنا أفضل، لأنّه فیّ الأنبیاء و الصالحون، و نورک و نجومک من نور محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و هو فیّ. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فخصمتها بهذا أو مثل هذا» [۱].

۱۲- دلالة الأحادیث علی الأفضلیة بسبب کون اسمه علی العرش ... ص: ۲۳۰

و فی بعض الأحادیث دلالة واضحة علی أفضلیة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لکون اسمه مکتوبا علی العرش:
قال أبو إسحاق الثعلبی: «أخبرنا أبو عمر محمّد الفریابی بإسناده عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما أعطی موسی الألواح نظر فیها. فقال: یا رب لقد أکرمتنی بکرامة لم تکرم بها أحدا من العالمین قبلی. قالَ: یا مُوسی إِنِّی اصْطَفَیْتُکَ عَلَی النَّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِکَلامِی، فَخُذْ ما آتَیْتُکَ وَ کُنْ مِنَ الشَّاکِرِینَ، أی بقوة وجد و محافظة تموت علی حب محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم.
قال موسی: یا رب و من محمّد؟
قال: أحمد الذی أثبت اسمه علی عرشی قبل أن أخلق السماوات
و الأرض بألفی عام، و أنه نبیی و صفیی و خیرتی من خلقی، و هو أحبّ إلیّ من

---

[۱] المنتقی فی سیرة المصطفی- مخطوط.

جمیع خلقی و جمیع ملائکتی.
فقال موسی: یا رب إن کان محمّد أحبّ إلیک من جمیع خلقک، فهل خلقت أمة أکرم علیک من أمتی؟
قال اللّه تعالی: إن فضل أمة محمّد علی سائر الأمم کفضلی علی جمیع الخلق» [۱].
قلت: فإن وصفه عز و جل و تشریفه بأنه الذی أثبت اسمه علی عرشه یدل علی أن ذلک فضل عظیم یوجب ظهور أفضلیته من جمیع الخلائق، فتقدم خلقه أیضا یدل علی المعنی المذکور، فعلی کذلک، لأن خلقه من خلق النبی، و هو مخلوق مما خلق منه.

۱۳- استدلال آدم (ع) لأفضلیة نبینا (ص) بکون اسمه مع اسم اللّه ... ص: ۲۳۱

اشارة

و فی بعض الأحادیث الصحیحة سندا: أن آدم علیه السّلام استدل علی أفضلیّة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کونه أعظم قدرا عند اللّه، بمقارنة اسمه لاسمه عز و جل فی العرش، و ذلک عند التوسل به إلی اللّه لیغفر له خطیئته...
و قد روی هذا الحدیث جماعة من أعاظم حفاظ أهل السنة کالطبرانی، و القاضی عیاض فی (الشفاء)، و السیوطی فی (الخصائص) عن الحاکم و البیهقی و أبی نعیم و ابن عساکر و الطبرانی، و السمهودی فی (خلاصة الوفا) عن الحاکم، و القسطلانی فی (المواهب اللدنیة)، و الدیار بکری فی (الخمیس) عن عیاض، و المناوی فی (الاتحافات السنیة) عن جماعة، و الحلبی فی (إنسان العیون) و غیرهم.
قال الطبرانی: «حدّثنا محمّد بن داود بن أسلم الصدفی المصری، حدثنا

---

[۱] العرائس: ۲۸۰.

أحمد بن سعيد المدنى الفهرى، حدّثنا عبد اللّه بن إسماعيل المدنى، عن عبد الرحمن ابن زيد بن أسلم، عن أبيه عن جده عن ابن الخطاب قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لما أذنب آدم عليه السّلام الذنب الذى أذنبه رفع رأسه إلى العرش و قال: أسألك بحق محمّد إلّا غفرت لى، فأوحى اللّه إليه: و ما محمّد؟ و من محمّد؟ فقال: تبارك اسمك، لما خلقتنى رفعت رأسى إلى عرشك فإذا فيه مكتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه، فعلمت أنه ليس أحد أعظم عندك قدرا ممن جعلت اسمه مع اسمك، فأوحى اللّه عز و جل إليه: يا آدم إنه آخر النبيين من ذرّيّتك، و إن أمته آخر الأمم من ذريتك» [۱].

و قال الشيخ عبد الوهاب السبكى فى (شفاء الأسقام) فى معنى التوسل بالنبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قبل خلقه و بعده و بعد موته صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ما نصه:

«أقول: إن التوسّل بالنبى صلّى اللّه عليه و سلّم جائز فى كلّ حال قبل خلقه، و بعد خلقه فى مدة حياته فى الدنيا و بعد موته، فى مدة البرزخ و بعد البعث فى عرصات القيامة و الجنة، و هو على ثلاثة أنواع:

النوع الأول: أن يتوسل به بمعنى أن طالب الحاجة يسأل اللّه تعالى به أو بجاهه أو ببركته، فيجوز ذلك فى الأحوال الثلاثة، و قد ورد فى كلّ منها خبر صحيح، أمّا الحالة الأولى قبل خلقه، فيدل لذلك آثار عن الأنبياء الماضين صلوات اللّه عليهم و سلامه، اقتصرنا منها على ما تبيّن لنا صحّته و هو:

ما رواه الحاكم أبو عبد اللّه ابن البيع فى المستدرك على الصحيحين أو أحدهما قال: حدّثنا أبو سعيد عمرو بن محمّد بن منصور العدل، حدّثنا أبو الحسن محمّد ابن إسحاق بن إبراهيم الحنظلى، حدّثنا أبو الحارث عبد اللّه بن مسلم الفهرى، حدّثنا إسماعيل بن مسلمة، أخبرنا عبد الرحمن بن زيد بن أسلم عن أبيه عن جدّه

---

[۱] المعجم الصغير ۲/ ۸۲.

عن عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لما اقترف آدم الخطيئة قال: يا رب أسألك بحق محمّد لما غفرت لى. فقال اللّه تعالى:

يا آدم و كيف عرفت محمّدا و لم أخلقه؟ قال: يا رب لأنك لمّا خلقتنى بيدك و نفخت فىّ من روحك رفعت رأسى فرأيت على قوائم العرش مكتوبا لا- إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه، فعرفت أنك لم تضف إلى اسمك إلّا أحب الخلق إليك. فقال اللّه: صدقت يا آدم إنه لأحب الخلق، إذ سألتنى بحقه فقد غفرت لك و لو لا محمّد ما خلقتك.

قال الحاكم: هذا حديث صحيح الإسناد، و هو أول حديث ذكرته لعبد الرحمن بن زيد بن أسلم فى هذا الكتاب.

و رواه البيهقى أيضا فى دلائل النبوة و قال: تفرّد به عبد الرحمن.

و ذكره الطبرانى و زاد فيه و هو آخر الأنبياء من ذريتك.

و ذكر الحاكم مع هذا الحديث أيضا عن على بن جمشاد العدل، حدثنا هارون بن العباس الهاشمى، حدّثنا جندل بن والق، حدّثنا عمرو بن أوس الأنصارى، حدّثنا سعيد بن أبى عروبة عن قتادة عن سعيد بن المسيب عن ابن عباس قال: أوحى اللّه إلى عيسى عليه السّلام يا عيسى آمن بمحمّد و مر من أدركه من أمتك أن يومنوا به، فلو لا محمّد ما خلقت آدم، و لو لا محمّد ما خلقت الجنة و النار، و لقد خلقت العرش على الماء فاضطرب فكتبت لا إله إلّا اللّه فسكن. قال الحاكم: هذا حديث صحيح الاسناد و لم يخرجاه. قاله الحاكم.

و الحديث المذكور لم يقف ابن تيمية عليه بهذا الإسناد، و لا بلغه أن الحاكم صححه فإنه قال- أعنى ابن تيمية-: أما ما ذكروه فى

قصة آدم من توسله به فليس له أصل و لا- نقله أحد عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بإسناد یصلح الاعتماد علیه و لا الإعتبار و لا الاستشهاد. ثم ادعی ابن تیمیة أنه کذب، و أطال الکلام فی ذلک جدّا بما لا حاصل تحته بالوهم و التخرص.

و لو بلغه أن الحاکم صححه لما قال ذلک، أو لتعرض للجواب عنه، و کأنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۴

به إن بلغه بعد ذلک یطعن فی عبد الرحمن بن زید بن أسلم راوی الحدیث، و نحن قد اعتمدنا فی تصحیحه علی الحاکم، و أیضا عبد الرحمن بن زید بن أسلم لا یبلغ فی الضعف إلی الحد الذی ادّعاه، و کیف یحل لمسلم أن یتجاسر علی منع هذا الأمر العظیم الذی لا یرده عقل و لا شرع. و قد ورد فیه هذا الحدیث و سنزید هذا المعنی صحة و تبیینا بعد استیفاء الأقسام. و أما ما ورد من توسل نوح و إبراهیم و غیرهما من الأنبیاء فذکره المفسّرون و اکتفینا عنه بهذا الحدیث لجودته و تصحیحه».

لیس أحد أعظم قدرا عند اللّه بعد النبی من علی لأن اسمه مع اسمهما ... ص: ۲۳۴

اشارة

أقول: و لقد جاءت أحادیث کثیرة تنص علی أن اسم علی علیه السّلام مکتوب علی العرش مع اسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و بذلک تظهر أفضلیته من بعده، و أنه أعظم قدرا عند اللّه بعد الرسول من جمیع الخلق، سواء الأنبیاء و غیرهم.

و نحن نکتفی هنا بذکر بعض تلک الروایات، فنقول:

۱- اسم علی مکتوب علی العرش ... ص: ۲۳۴

ففی عدّة أحادیث فی کتب أهل السنة مکتوب اسم أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام علی العرش بعد کلمة التوحید و اسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فیعلم أنه لیس أحد أعظم عند اللّه قدرا ممن جعل اسمه مع اسمه و اسم نبیه، و قد جاء ذلک فی روایة:

۱-

القاضی عیاض عن أبی الحمراء عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

«قال رسول اللّه: لما أسری بی إلی السماء، إذا علی العرش مکتوب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیّدته بعلی» [۱].

---

[۱] الشفاء- ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۵

۲-

ابن المغازلی بسنده عن أبی الحمراء قال: «سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: لما أسری بی إلی السماء رأیت علی ساق العرش الأیمن: أنا وحدی لا إله غیری، غرست جنة عدن بیدی، محمّد صفوتی، أیّدته بعلی» [۱].

۳-

الخوارزمی عنه: قال «قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: رأیت لیلة أسری بی مثبتا علی ساق العرش: أنا غرست جنة عدن بیدی محمّد صفوتی من خلقی أیّدته بعلی» [۲].

۴- المحب الطبری حیث قال: «ذکر اختصاصه بتأیید اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم به و کتبه ذلک علی ساق العرش و علی بعض الحیوان.

عن أبی الحمراء قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لیلة أسری بی إلی السماء نظرت إلی ساق العرش الأیمن، فرأیت کتابا عن یمینه: محمّد رسول اللّه أیدته بعلی و نصرته به. خرجه الملّا فی سیرته.

عن ابن عباس قال: کنا عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذا بطائر فی فیه لوزة خضراء، فألقاها فی حجر النبی فقبّلها ثم کسّرها، فإذا فی جوفها ورقة خضراء مکتوبة: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه نصرته بعلی. خرّجه أبو الخیر القزوینی الحاکمی» [۳].

-۵

الزرندی قال: «و یروی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لما أسری بی رأیت فی ساق العرش مکتوبا: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه صفوتی عن خلقی أیدته بعلی و نصرته به.

و فی روایة: رأیت علی ساق العرش الأیمن مکتوبا: إنی اللّه وحدی لا إله غیری، غرست جنة عدن بیدی محمّد صفوتی أیّدته بعلی» [۴].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۳۹.

[۲] المناقب ۲۲۹.

[۳] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۷.

[۴] نظم درر السمطین ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۶

۶- شهاب الدین أحمد عن الطبری و الزرندی کما تقدم، و عن أبی الحمراء ثم قال: «رواه الحافظ أبو بکر الخطیب» [۱].

-۷

السیوطی: «أخرج ابن عدی و ابن عساکر عن أنس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما عرج بی رأیت علی ساق العرش مکتوبا لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیدته بعلی» [۲].

۸- ولی اللّه الدهلوی عن أنس کذلک [۳].

و فی روایة غیرهم...

۲- اسم علی مقرون باسم النبی فی مواطن ... ص: ۲۳۶

و لقد قرن اسم علی علیه السّلام باسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعد کلمة التوحید فی أربعة مواطن، جاء ذلک فی حدیث رواه السید الهمدانی:

«عن علی رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی رأیت اسمک مقرونا باسمی فی أربعة مواطن فأنست بالنظر إلیه: لما بلغت بیت المقدس فی معراجی إلی السماء وجدت علی صخرة بها: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیدته بوزیره و نصرته بوزیره. فقلت لجبرئیل: و من وزیری؟ قال: علی بن أبی طالب، فلما انتهیت إلی سدرة المنتهی وجدت علیها: إنی أنا اللّه لا إله إلّا أنا وحدی و محمّد صفوتی من خلقی أیدته بوزیره و نصرته بوزیره. فقلت لجبرئیل: من وزیری؟ قال: علی بن أبی طالب، فلما جاوزت من سدرة المنتهی و انتهیت إلی عرش رب العالمین وجدت مکتوبا علی قوائمه: إنی أنا اللّه لا إله إلّا أنا محمّد حبیبی من خلقی أیدته بوزیره و نصرته بوزیره. فلما هبطت إلی الجنة وجدت مکتوبا علی

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۲] الخصائص الکبری ۱/ ۷، و انظر الدر المنثور له ۴/ ۱۵۳.

[۳] إزالة الخفا ۲/ ۱۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۷

باب الجنة: لا إله إلّا أنا محمّد حبیبی من خلقی أیّدته بوزیره و نصرته بوزیره» [۱].

۳- اسم علی مکتوب علی باب الجنة ... ص: ۲۳۷

و روی أن اسمه مکتوب مع اسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعنوان «أخو رسول اللّه» علی باب الجنة.

و قد جاء ذلک فی روایة جماعة منهم:

-۱

الخوارزمی بسنده عن جابر بن عبد اللّه حیث قال: «أخبرنی شهردار هذا إجازة قال: أخبرنا محمود بن إسماعیل الأشقر قال: أخبرنا أحمد بن الحسین ابن فادشاه قال: أخبرنا الطبرانی عن محمّد بن عثمان بن أبی شیبة، عن زکریا بن یحیی بن سالم، عن أشعث بن عمر، عن الحسن بن صالح- و کان یفضّل علی الحسن- عن مسدد عن عطیة عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مکتوب علی باب الجنة محمّد رسول اللّه علی بن أبی طالب أخو رسول اللّه قبل أن یخلق اللّه السماوات و الأرض بألفی عام» [۲].

۲- شهاب الدین أحمد فی «الباب الرابع عشر فی أن اسمه قرین اسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی العرش و الجنان، فیا له من روح الروح و برد الجنان» عن الصالحانی بإسناده عن ابن مردویه عن جابر مرفوعا، و عن الخطیب عن جابر ... و فیه: بألف ألف سنة [۳].

-۳

الصفوری قال: «و عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: مکتوب علی باب الجنة:

محمّد رسول اللّه علی أخو رسول اللّه، قبل أن یخلق السموات بألفی عام» [۴].

---

[۱] مودة القربی. انظر ینابیع المودة: ۲۵۶.

[۲] مناقب أمیر المؤمنین ۸۷.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۴] نزهة المجالس ۲/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۸

۴- محمّد صدر عالم عن الطبرانی فی الأوسط و ابن عساکر و الخطیب فی المتفق و المفترق عن جابر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [... ۱].

-۵

البدخشانی عن الطبرانی و الخطیب کما تقدم. ثم قال: «و فی روایة أخری عند أحمد عنه مرفوعا: رأیت مکتوبا علی باب الجنة لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی أخوه» [۲].

۴- «علی ولی اللّه» مکتوب علی أبواب الجنة ... ص: ۲۳۸

و فی روایهٔ عن ابن مسعود عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مکتوب علی کلّ باب من أبواب الجنهٔ «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه»

و بعدها کلمات فیها حکم عالیهٔ و مواعظ غالیهٔ، و قد جاء ذلک فی روایهٔ:

۱- الحموینی بسنده عن عبد اللّه بن مسعود عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث طویل یشتمل علی فوائد جمهٔ...

۲- الزرندی عن الحموینی فی (نظم درر السمطین).

۳-

السید شهاب الدین أحمد عن الزرندی عن الحموینی.

و هذا نصه بطوله عن الحموینی:

«عن عبد اللّه بن مسعود رضی اللّه تعالی عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما أسری بی إلی السماء أمر بعرض الجنهٔ و النار علیّ، فرأیتهما جمیعا رأیت الجنهٔ و ألوان نعیمها، و رأیت النار و أنواع عذابها، فلمّا رجعت قال لی جبرئیل علیه السّلام: قرأت یا رسول اللّه ما کان مکتوبا علی باب الجنهٔ و ما کان مکتوبا علی أبواب النار؟ فقلت: لا یا جبرئیل. فقال: إن للجنهٔ ثمانیهٔ أبواب علی کلّ باب

---

[۱] معارج العلی- مخطوط.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

منها أربع کلمات کلّ کلمهٔ خیر من الدنیا و ما فیها لمن تعلّمها و استعملها، و إن للنار سبعهٔ أبواب علی کلّ باب منها ثلاث کلمات کلّ کلمهٔ خیر من الدنیا و ما فیها لمن تعلّمها و عرفها فقلت: یا جبرئیل إرجع معی لأقرأها، فرجع مع جبرئیل علیه السّلام فبدأ بأبواب الجنهٔ.

فإذا علی الباب الأول مکتوب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، لکلّ شیء حیلهٔ و حیلهٔ طلب العیش فی الدنیا أربع خصال: القناعهٔ و نبذ الحقد و ترک الحسد و مجالسهٔ أهل الخیر.

و علی الباب الثانی مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، لکلّ شیء حیل و حیلهٔ السرور فی الآخرهٔ أربع خصال: مسح رأس الیتامی و التعطف علی الأرامل و السعی فی حوائج المسلمین و تفقد الفقراء و المساکین.

و علی الباب الثالث مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، لکلّ شیء حیلهٔ و حیلهٔ الصحهٔ فی الدنیا أربع خصال: قلّهٔ الطعام و قلّهٔ الکلام، و قلّهٔ المنام، و قلّهٔ المشی.

و علی الباب الرابع مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیکرم جاره، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیکرم ضیفه، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیبرّ والدیه، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیقل خیرا أو لیسکت.

و علی الباب الخامس مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، من أراد أن لا یذل فلا یذل، و من أراد أن لا یشتم فلا یشتم، و من أراد أن لا یظلم فلا یظلم، و من أراد أن یستمسک بالعروهٔ الوثقی فلیستمسک بقول لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه.

و علی الباب السادس منها مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، من أحبّ أن یکون قبره واسعا فسیحا فلینقّ المساجد، من أحبّ أن لا یأکله الدیدان تحت الأرض فلیکنس المساجد، من أحبّ أن لا یظلم لحده فلینوّر

المساجد، من أحبّ أن يبقى طريّا تحت الأرض فليشتر بسط المساجد.

و على الباب السابع منها مكتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على ولى اللّه، بياض القلب فى أربع خصال: فى عيادة المريض و اتّباع الجنائز و شراء أكفان الموتى و رفع القرض.

و على الباب الثامن منها مكتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على ولى اللّه، من أراد الدخول من هذه الأبواب الثمانية فليستمسك بأربع خصال: بالصدقة و السخاء و حسن الخلق و كف الأذى عن عباد اللّه عز و جل.

ثم جئنا إلى النار فإذا على الباب الأول منها ثلاث كلمات: لعن اللّه الكاذبين، لعن اللّه الباخلين، لعن اللّه الظالمين.

و على الباب الثانى منها مكتوب: من رجى اللّه سعد، و من خاف اللّه أمن، و الهالك المغرور من رجى سوى اللّه و خاف غيره.

و على الباب الثالث منها مكتوب: من أراد أن لا يكون عريانا فى القيامة فليكس الجلود العارية، و من أراد أن لا يكون جائعا فى القيامة فليطعم الجائع فى الدنيا، و من أراد أن لا يكون عطشانا فى يوم القيامة فليسق العطشان فى الدنيا.

و على الباب الرابع منها مكتوب: أذلّ اللّه من أهان الإسلام، أذلّ اللّه من أهان أهل البيت بيت نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أذلّ اللّه من أعان الظالمين على ظلم المخلوقين.

و على الباب الخامس لا تتبع الهوى فإن الهوى يجانب الايمان، و لا تكثر منطقك فيما لا يعنيك فتسقط من عين ربك، و لا تكن عونا للظالمين فإن الجنة لم تخلق للظالمين.

و على الباب السادس منها مكتوب: أنا حرام على المجتهدين، أنا حرام على المصدقين، أنا حرام على الصائمين.

و على الباب السابع منها مكتوب: حاسبوا أنفسكم قبل أن تحاسبوا، وبّخوا أنفسكم قبل أن توبخوا و ادعوا اللّه عز و جل قبل أن تردوا عليه فلا تقدروا على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۱

ذلك.

رواه الزرندى و قال: نقل الشيخ العالم صدر الدين إبراهيم بن محمّد بن المؤيد رحمه اللّه تعالى فى كتابه فضل أهل البيت».

۵- «على ولى اللّه» مكتوب على باب الجنة بالذهب ... ص: ۲۴۱

۵- «على ولى اللّه» مكتوب على باب الجنة بالذهب

و فى حديث آخر عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «رأيت على باب الجنة مكتوبا بالذهب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على ولى اللّه».

و قد جاء هذا فى رواية السيد الشهاب الدين احمد حيث قال فى «اسماء امير المؤمنين» ما نصه:

«و منها ولى الله. عن موسى بن اسماعيل بن موسى بن جعفر بن محمد عن أبيه عن جده على بن ابى طالب رضى الله عنه و عنهم أجمعين قال: قال رسول الله صلى الله عليه و على آبائه و بارك و سلم: لما اسرى بى الى السماء رأيت على باب الجنة مكتوبا بالذهب لا اله الا الله محمد رسول الله على ولى الله.

الحديث بتمامه سيأتى فى بابه. رواه الحافظ أبو موسى بأسناده» [۱].

۶- «على حبيب اللّه» مكتوب على باب الجنة

و رووا عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه رأى على باب الجنة مكتوبا. لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على حبيب اللّه. الحديث.

و قد جاء ذلك فى رواية جماعة. منهم:

۱- الخوارزمى بسنده عن ابن عباس قال:

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لمّا عرج بی إلی السماء رأیت علی باب الجنة مکتوبا: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی حبیب اللّه الحسن و الحسین صفوة اللّه فاطمة أمة اللّه علی مبغضیهم لعنة اللّه» [۱].

۲- البدخشانی عن الخطیب و الحافظ الرسعنی عن ابن عباس عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [۲].

۳- السید شهاب الدین أحمد فی (أسماء أمیر المؤمنین) قال:

«منها حبیب اللّه. عن ابن عباس ... حبیب اللّه.

الحدیث بتمامه سیأتی فی بابه، رواه الصالحانی فی بابه بإسناده» [۳].

۷- «علی مقیم الحجة» مکتوب علی العرش ... ص: ۲۴۲

و جاء «مکتوب علی العرش: لا إله إلّا اللّه محمّد نبی الرحمة علی مقیم الحجة»...

و فی روایة:

۱-

الخوارزمی بسنده عن عبد اللّه بن مسعود قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لمّا أن خلق اللّه آدم و نفخ فیه من روحه عطس آدم فقال الحمد للّه، فأوحی اللّه تعالی: حمدنی عبدی، و عزّتی و جلالی لو لا عبدان أرید أن أخلقهما فی الدار الدنیا ما خلقتک، قال: إلهی و یکونان منی؟

قال نعم: یا آدم ارفع رأسک و انظر، فرفع رأسه فإذا مکتوب علی العرش: لا إله إلّا اللّه محمّد نبی الرحمة علی مقیم الحجة، من عرف حق علی زکی و طاب، و من أنکر حقه لعن و خاب، أقسمت بعزتی أن أدخل الجنة من أطاعه و إن عصانی،

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۲۱۴.

[۲] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط.

و أقسمت بعزتی أن أدخل النار من عصاه و إن أطاعنی» [۱].

۲- شهاب الدین أحمد فی أسمائه علیه السّلام: «و منها مقیم الحجة» عن الصالحانی عن الخوارزمی [... ۲].

۳- القندوزی البلخی عن الخوارزمی کذلک [۳].

۸- «علی ولی اللّه» مکتوب علی جناح جبرائیل ... ص: ۲۴۳

و فی حدیث أنه مکتوب علی أحد جناحی جبرئیل: «لا إله إلّا اللّه علی الوصی» و علی الآخر: «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه»

فقد جاء اسم علی علیه السّلام موصوفا بالوصایة بعد اسم اللّه تعالی، و قد ورد هذا فی روایة:

۱-

الخوارزمی حیث قال: «أخبرنی شهردار هذا إجازة قال: أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی هذا کتابه، قال:

حدّثنا أبو طاهر الحسین بن علی بن سلمة، قال: حدّثنا أبو الفرج الصامت بن صهیب بن عباد قال: حدّثنی أبی عن جعفر بن محمّد عن أبیه، عن علی بن الحسین عن أبیه عن علی بن أبی طالب علیهم السّلام قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبرئیل و قد نشر جناحیه فإذا مکتوب علی أحد جناحیه: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه، و مکتوب علی الآخر: لا إله إلّا اللّه علی الوصی» [۴].

۲- السید شهاب أحمد فی أسماء علی علیه السّلام قائلا: «و منها: وصی اللّه و خلیفة اللّه. عن الامام جعفر الصادق عن أبیه الامام عن جده الامام عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم ... رواه الصالحانی بإسناده أیضا» [۵].

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۲۲۷.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] ینابیع المودة: ۱۱.

[۴] المناقب: ۹۰.

[۵] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۴

۹- «علی بن أبی طالب مقیم الحجة» مکتوب بین کفّی صرصائیل ... ص: ۲۴۴

و فی حدیث آخر أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رأی: «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی مقیم الحجة» مکتوبا بین کفی صرصائیل.

و قد ورد هذا فی روایة:

الخوارزمی بسنده عن الامام جعفر بن محمّد الصادق علیه السّلام عن أبیه عن علی بن الحسین عن أبیه ...

و هذا نص عبارته: «أنبأنی أبو العلاء الحافظ الهمدانی هذا و الامام الأجل نجم الدین أبو منصور محمّد بن الحسین بن محمّد البغدادی، قالا: أنبأنا الشریف الامام الأجل نور الهدی أبو طالب الحسین بن محمّد بن علی الزینبی، عن الامام محمّد بن أحمد بن علی بن الحسن بن شاذان، قال: حدّثنا المعافا بن زکریا عن الحسن بن علی العاصمی [الهاشمی عن صهیب عن جعفر بن محمّد عن أبیه عن علی بن الحسین عن أبیه [علیهم السّلام قال: بینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی بیت أم سلمة فهبط علیه ملک له عشرون رأسا، فی کل رأس ألف لسان، یسبّح اللّه و یقدّمه بلغة لا تشبه الأخری، راحته أوسع من سبع سماوات و سبع أرضین، فحسب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه جبرئیل فقال: جبرئیل لم تأتنی فی هذه الصورة قط، قال: ما أنا جبرئیل، أنا صرصائیل بعثنی اللّه إلیک لتزوّج النور من النور، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من؟ و إلی من؟ قال:

ابنتک فاطمة من علی بن أبی طالب.

فزوّج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فاطمة من علی بشهادة جبرئیل و میکائیل و صرصائیل.

قال: فنظر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فإذا بین کفی صرصائیل مکتوب:

لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی بن أبی طالب مقیم الحجة. فقال النبی: یا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۵

صرصائیل منذ کم [کتب هذا بین کفیک؟ قال: من قبل أن یخلق اللّه الدنیا باثنی عشر ألف سنة» [۱].

۱۰- «أیّد اللّه محمّدا بعلی» مکتوب علی جبهة ملک ...: ص: ۲۴۵

و جاء فی حدیث أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رأی ملکا مکتوب علی جبهته «أید اللّه محمّدا بعلی».

و قد جاء هذا فی روایة:

الخوارزمی بسنده عن محمّد بن الحنیفة قال:

«قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لمّا عرج بی الی السماء رأیت فی السماء الرابعة [أ] و السادسة ملکا نصفه من النار و نصفه من ثلج فی جبهته مکتوب: أیّد اللّه محمّدا بعلی، فبقیت متعجبا، فقال لی الملک: لم تتعجب؟ کتب اللّه فی جبهتی ما تری قبل الدنیا بألفی عام» [۲]

۱۱– «علی ولی اللّه» مکتوب علی لواء الحمد ...: ص: ۲۴۵

روی ذلک السید علی الهمدانی عن عبد اللّه بن سلام عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فی حدیث سأله عن لواء الحمد [۳].

۱۲– «آل محمّد خیر البریة» مکتوب علی لواء النور ...: ص: ۲۴۵

روی ذلک أبو نعیم الحافظ عن جابر بن عبد اللّه قال: «بینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فی مسجد المدینة فذکر بعض

---

[۱] المناقب ۲۴۵ و فیه بدل الکف: الکتف.

[۲] المصدر نفسه ۲۱۸.

[۳] مودة القربی– ینابیع المودة: ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۶

أصحابنا الجنة، قال دجانة: یا رسول اللّه سمعتک تقول الجنة محرم علی النبیین و سائر الأمم حتی أدخلها، فقال له: أما علمت أن للّه لواء من نور و عمودا من زبرجد خلقهما قبل أن یخلق السماوات بألفی سنة مکتوب علی رداء ذلک اللواء:

لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه آل محمّد خیر البریة، صاحب اللواء أمام القوم فقال علی: الحمد للّه الذی هدانا بک و أکرمنا و شرّفنا. فقال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أما علمت أن من أحبّنا و امتحن أسکنه اللّه معنا، و تلا هذه الآیة فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ [۱].

۱۳– «محمّد رسول اللّه نصرته بعلی» مکتوب علی درة أو ورقة خضراء ... ص: ۲۴۶

و جاء فی حدیث: أن «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه نصرته بعلی» مکتوب علی درة او ورقة خضراء موجودة فی لوزة خضراء أحضرت عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

...و قد روی هذا الحدیث جماعة منهم:

۱– محب الدین الطبری و قد تقدّم حدیثه.

۲–

ابن المغازلی رواه بسنده عن سعید بن جبیر قال: «جاع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جوعا شدیدا، فأتی الکعبة فأخذ بأستارها و قال: أللهم لا تجع محمّدا أکثر مما أجعته. قال: فهبط جبرئیل و معه لوزة فقال: إن اللّه تبارک و تعالی یقرأ علیک السّلام و یقول لک: فکّ عنها فإذا فیها ورقة خضراء مکتوب فیها: صلّی اللّه علیه و آله و سلّم محمّد رسول اللّه أیّدته بعلی و نصرته به. فما أنصف اللّه من اتّهمه فی قضائه و استبطأه فی رزقه».

۳– القندوزی عن ابن المغازلی عن ابن عباس.

۴- الصفورى عن ابن عباس قال: «كنا عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه

---

[۱] منقبة المطهرين- مخطوط.

و سلّم و إذا بطائر فى فمه لوزة خضراء، فألقاها فأخذها النبى، فوجد فيها درة خضراء مكتوب عليها بالصفرة: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه نصرته بعلى».

۱۴- تقدّم النبوة دليل الأفضلية و هو فرع تقدّم النور الذى منه على أيضا ... ص: ۲۴۷

اشارة

إن تقدّم نبوة محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم دليل على أفضليته، و من المعلوم أن ذلك فرع تقدّم نوره، فهذا يدل على ذلك بالأولوية.

و بما أن عليا عليه السّلام قد خلق من نفس النور الذى خلق منه النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فإنه كذلك يكون أفضل من جميع المخلوقين عدا الرسول، و على هذا، فلا وجه لتقدّم أحد عليه نبيا كان أو صحابيا...

من أحاديث تقدّم نبوّة محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... ص: ۲۴۷

و أمّا شواهد تقدّم نبوته صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- من الأحاديث و أقوال العلماء- فكثيرة جدا، نذكر هنا بعضها:

(۱)

البخارى بسنده: «عن عرباض بن سارية صاحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: سمعت رسول اللّه يقول: إنى عبد اللّه و خاتم النبيين و إنّ آدم لمنجدل فى طينه و سأخبركم عن ذلك، أنا دعوة أبى إبراهيم و بشارة عيسى بن مريم و رؤيا أمى التى رأت و كذلك أمهات الأنبياء يرين، و إن أم رسول اللّه رأت حين وضعته نورا أضاءت له قصور الشام» [۱].

(۲)

الترمذى بسنده عن أبى هريرة قال: «قالوا: يا رسول اللّه متى وجبت

---

[۱] التاريخ الصغير: ۱/ ۱۳.

لک النبوة؟ قال: و آدم بين الروح و الجسد.

هذا حديث حسن صحيح غريب من حديث أبى هريرة، لا نعرفه إلّا من هذا الوجه» [۱].

(۳) أبو نعيم حيث قال: «ذكر ما روى فى تقدّم نبوته قبل تمام خلقة آدم».

فرواه بألفاظ و أسانيد مختلفة عن أبى هريرة و ميسرة و ابن سارية [۲].

(۴) الكازرونى بسنده عن عبد اللّه بن شقيق [۳].

(۵) السیوطی حیث قال: «باب خصوصیة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بکونه أول النبیین فی الخلق، و تقدم نبوته، و أخذ المیثاق».

فرواه عن ابن أبی حاتم و أبی نعیم عن أبی هریرة.

و عن أبی سهل القطان، عن سهل بن صالح الهمدانی، عن أبی جعفر محمّد بن علی علیهما السّلام.

و عن أحمد و البخاری و الحاکم و الطبرانی و أبی نعیم عن میسرة.

و عن أحمد و الحاکم و البیهقی عن العرباض بن ساریة.

و عن الحاکم و البیهقی و أبی نعیم عن أبی هریرة.

و عن البزار و الطبرانی و أبی نعیم من طریق الشعبی عن ابن عباس.

و عن أبی نعیم عن عمر.

و عن ابن سعد عن ابن أبی الجدعاء.

ثم إن السیوطی نقل عن تقی الدین السبکی کلاما فی معنی هذه الأحادیث هذا نصه: «فائدة: قال الشیخ تقی الدین السبکی فی کتابه التعظیم و المنة فی لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ:

فی هذه الآیة من التنویه بالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم و تعظیم قدره العلی ما

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۵۸۵.

[۲] دلائل النبوة: ۱/ ۵۴.

[۳] المنتقی من سیرة المصطفی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۲۴۹

لا یخفی، و فیه مع ذلک أنه علی تقدیر مجیئه فی زمانهم یکون مرسلا إلیهم، فتکون نبوته و رسالته عامة لجمیع الخلق من زمن آدم إلی یوم القیامة، و تکون الأنبیاء و أممهم کلّهم من أمته، و یکون

قوله «بعثت إلی الناس کافة»

لا یختص به الناس من زمانه إلی القیامة، بل یتناول من قبلهم أیضا.

و یتبین بذلک المعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «کنت نبیّا و آدم بین الروح و الجسد»

و أن من فسّره بعلم اللّه بأنه سیصیر نبیّا لم یصل إلی هذا المعنی، لأن علم اللّه محیط بجمیع الأشیاء، و وصف النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بالنبوة فی ذلک الوقت ینبغی أن یفهم منه أنه أمر ثابت له فی ذلک الوقت، و لهذا رأی آدم اسمه مکتوبا علی العرش محمّد رسول اللّه، فلا بدّ أن یکون ذلک معنی ثابتا فی ذلک الوقت، و لو کان المراد بذلک مجرد العلم بما سیصیر فی المستقبل لم یکن له خصوصیة بأنه نبی و آدم بین الروح و الجسد، لأن جمیع الأنبیاء یعلم اللّه نبوتهم فی ذلک الوقت و قبله، فلا بد من خصوصیّة للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم لأجلها أخبر بهذا الخبر إعلاما لأمته لیعرفوا قدره عند اللّه تعالی، فیحصل لهم الخیر بذلک.

و قال: فإن قلت: أرید أن أفهم ذلک القدر الزائد، فإن النبوة وصف لا بدّ أن یکون الموصوف به موجودا، و إنما یکون بعد بلوغ أربعین سنة أیضا، فکیف یوصف به قبل وجوده و قبل إرساله و إن صح ذلک فغیره کذلک.

قلت: قد جاء إن اللّه خلق الأرواح قبل الأجساد، فقد تکون الاشارة بقوله: کنت نبیا إلی روحه الشریفة و إلی حقیقته، و الحقائق تقصر عقولنا عن معرفتها، و إنما یعلمها خالقها و من أمده بنور إلهی، ثم إنّ تلک الحقائق یؤتی اللّه کلّ حقیقة منها ما یشاء فی الوقت الذی شاء، فحقیقة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد تکون من قبل خلق آدم آتاها اللّه ذلک الوصف، بأن یکون خلقها متهیئة لذلک، و أفاضه

علیها من ذلک الوقت، فصار نبیا و کتب اسمه علی العرش و أخبر عنه بالرسالة لیعلم ملائکته و غیرهم کرامته عنده، فحقیقته موجودة من ذلک الوقت و إن تأخّر جسده الشریف المتصف بها، و اتصاف حقیقته بالأوصاف الشریفة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۰

المفاضة علیه من الحضرة الالهیة، و إنما یتأخر البعث و التبلیغ و کل ما له من جهة اللّه، و من تأهل ذاته الشریفة و حقیقته معجل لا تأخیر فیه.

و کذلک استنباؤه و إیتاؤه الکتاب و الحکم و النبوة، و إنما المتأخّر تکوّنه و تنقله إلی أن ظهر صلّی اللّه علیه و سلّم و غیره من أهل الکرامة، و قد تکون إفاضة اللّه تلک الکرامة علیه بعد وجوده بمدة کما یشاء سبحانه، و لا شک أن کلما یقع فاللّه عالم به من الأزل و نحن نعلم علمه بذلک بالأدلة العقلیة و الشرعیة، و یعلم الناس منها ما یصل إلیهم عند ظهوره کعلمهم نبوة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حین نزل علیه القرآن فی أول ما جاءه جبرئیل، و هو فعل من أفعاله تعالی من جملة معلوماته، و من آثار قدرته و إرادته و اختیاره فی محل خاص یتّصف بها، فهاتان مرتبتان الأولی معلومة بالبرهان و الثانیة ظاهرة للعیان، و بین المرتبتین وسائط من أفعاله تعالی تحدث علی حسب اختیاره، منها ما یظهر لهم بعد ذلک، و منها ما یحصل به کمال لذلک المحل و إن لم یظهر لأحد من المخلوقین، و ذلک ینقسم إلی کمال یقارن ذلک الحمل من حین خلقه و إلی کمال یحصل له بعد ذلک، و لا یصل علم ذلک إلینا إلّا بالخبر الصادق و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خیر الخلق، فلا کمال لمخلوق أعظم من کماله و لا محل أشرف من محله.

فعرفنا بالخبر الصحیح حصول ذلک الکمال من قبل خلق آدم لنبینا صلّی اللّه علیه و سلّم من ربه سبحانه و أنه أعطاه النبوة من ذلک الوقت، ثم أخذ له المواثیق علی الأنبیاء لیعلموا أنه المقدّم علیهم، و أنه نبیهم و رسولهم، و فی أخذ المواثیق- و هی فی معنی الاستخلاف، و لذلک دخلت لام القسم فی لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ لطیفة أخری و هی کأنها إیمان للبیعة التی تؤخذ للخلفاء، و لعل إیمان الخلفاء أخذت من هنا، فانظر هذا التعظیم العظیم للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم من ربه سبحانه و تعالی.

فإذا عرف ذلک فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم هو نبی الأنبیاء، و لهذا أظهر فی الآخرة جمیع الأنبیاء تحت لوائه، و فی الدنیا کذلک لیلة الإسراء صلّی بها، و لو اتفق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۱

مجیؤه فی زمن آدم و نوح و إبراهیم و موسی و عیسی وجب علیهم و علی أممهم الإیمان به و نصرته، و بذلک أخذ اللّه المیثاق علیهم و رسالته إلیهم معنی حاصل له، و إنما أمره یتوقف علی اجتماعهم معه، فتأخر ذلک لأمر راجع إلی وجودهم لا- إلی عدم اتصافه بما تقتضیه، و فرق بین توقف الفعل علی قبول المحل و توقفه علی أهلیة الفاعل، فههنا لا توقف من جهة الفاعل و لا من جهة ذات النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الشریفة، و إنما من جهة وجود العصر المشتمل علیه، فلو وجد فی عصرهم لزمهم اتباعه بلا شک.

و لهذا یأتی عیسی فی آخر الزمان علی شریعته و هو نبی کریم علی حاله، لا کما یظن بعض الناس أنه یأتی واحدا من هذه الأمة، نعم هو واحد من هذه الأمة لما قلناه من اتباعه للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و إنما یحکم بشریعة نبینا محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم بالقرآن و السنة، و کلّ ما فیها من أمر أو نهی فهو متعلق به کما یتعلق بسائر الأمة، و هو نبی کریم علی حاله لم ینقص منه شیء، و کذلک لو بعث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی زمانه أو فی زمن موسی و إبراهیم و نوح و آدم کانوا مستمرین علی نبوتهم و رسالتهم إلی أممهم، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نبی علیهم و رسول إلی جمیعهم.

فنبوته و رسالته أعم و أشمل و أعظم و متفق مع شرائعهم فی الأصول، لأنها لا تختلف، و تقدّم شریعته صلّی اللّه علیه و سلّم فیما عساه یقع الاختلاف فیه من الفروع إما علی سبیل لتخصیص و إما علی سبیل النسخ أولا نسخ و لا تخصیص، بل تکون شریعة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی تلک الأوقات بالنسبة إلی أولئک الأمم ما جاءت به أنبیاءهم، و فی هذا الوقت بالنسبة إلی هذه الأمة هذه الشریعة، و الأحکام تختلف باختلاف الأشخاص و الأوقات.

و بهذا بان لنا معنى حديثين كان خفيا عنا، أحدهما: قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: بعثت إلى الناس كافة، كنّا نظن أنه من زمانه إلى يوم القيامة، فبان أنه جميع الناس أوّلهم و آخرهم. و الثانى: قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: كنت نبيا و آدم

بين الروح و الجسد، كنا نظن أنه بالعلم، فبان أنه زائد على ذلك على ما شرحناه، و إنما يفترق الحال بين ما بعد وجود جسده صلّى اللّه عليه و سلّم و بلوغه الأربعين، و ما قبل ذلك بالنسبة إلى المبعوث إليهم و تأهلهم لسماع كلامه، لا بالنسبة إليه و لا إليهم لو تأهلوا قبل ذلك، و تعليق الأحكام على الشروط قد يكون بحسب المحل القابل و قد يكون بحسب الفاعل المتصرف، فههنا التعليق إنما هو بحسب المحل القابل المبعوث إليهم و قبولهم سماع الخطاب من الجسد الشريف الذى يخاطبهم بلسانه، و هذا كما يوكل الأب رجلا فى تزويج ابنته إذا وجدت كفوا، فالتوكيل صحيح و ذلك الرجل أهل للوكالة و وكالته ثابتة، و قد يحصل توقف التصرف على وجود كفو و لا يوجد إلّا بعد مدة، و ذلك لا يقدح فى صحة الوكالة و أهلية الوكيل انتهى كلام السبكى بلفظه» [۱].

(۶) القسطلانى عن أحمد و البيهقى و الحاكم- و قال: صحيح الإسناد- عن العرباض بن سارية.

و عن البخارى و أحمد و أبى نعيم- و صحّحه الحاكم- عن ميسرة.

و عن الترمذى عن أبى هريرة.

ثم أورد كلام السبكى [۲].

(۷) الدياربكرى عن أحمد و مسلم و الترمذى و الحاكم و البيهقى و أبى نعيم و البخارى فى تاريخه [۳].

۸- الحلبى عن (وفاء الوفا) عن ميسرة [۴].

۹- القندوزى عن الترمذى عن أبى هريرة، و عن المشكاة عن العرباض ابن سارية [... ۵].

---

[۱] الخصائص الكبرى ۱/ ۳- ۵.

[۲] المواهب اللدنية ۱/ ۵- ۸.

[۳] تاريخ الخميس ۱/ ۲۰.

[۴] انسان العيون ۱/ ۳۵۵.

[۵] ينابيع المودة: ۱۰.

۱۰- الجمال المحدّث [۱].

۱۱- ابن حجر مصحّحا إياه [۲].

۱۲- و قال الاسكندرى ما نصّه:

«و أما تفضيله على آدم عليه السّلام، فمن قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: كنت نبيا و آدم بين الماء و الطين، و آدم فمن دونه من الأنبياء يوم القيامة تحت لوائى.

و لقوله: إنى أوّل شافع، و إنى أوّل مشفع، و إنى أوّل من تنشق الأرض عنه» [۳].

۱۴- و قال محمّد بن يوسف الشامى:

«و يستدل بخبر الشعبى و غيره- مما تقدم فى الباب السابق- على أنه صلّى اللّه عليه و سلّم ولد نبيا، فإن نبوته وجبت له حين أخذ منه الميثاق حيث استخرج من صلب آدم، فكان نبيا من حينئذ، لكن كانت مدة خروجه إلى الدنيا متأخرة عن ذلك، و ذلك لا يمنع كونه نبيا، كمن يولى ولاية و يؤمر بالتصرف فيها فى زمن مستقبل، فحكم الولاية ثابت له من حين ولايته و إن كان تصرفه يتأخر إلى حين

مجیء الوقت، و الأحادیث السابقة فی باب تقدم نبوته صریحة فی ذلک».

ثم نقل حاصل کلام السبکی [۴].

۱۴- و قال العیدروس:

«اعلم أن اللّه سبحانه و تعالی لما أراد إیجاد خلقه أبرز فی الحقیقة المحمدیة من أنواره الصمدیة فی حضرته الأحمدیة، ثم سلخ منها العوالم کلها علوها و سفلها علی ما اقتضاه کمال حکمته و سبق فی إرادته و علمه.

ثم أعلمه تعالی بکماله و نبوته و بشره بعموم دعوته و رسالته، و بأنه نبی

---

[۱] روضة الأحباب فی سیرة النبی و الاصحاب.

[۲] المنح المکیة فی شرح الهمزیة.

[۳] لطائف المنن ۴۷- ۴۸.

[۴] السیرة الشامیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۴

الأنبیاء و واسطة جمیع الأصفیاء، و أبوه آدم بین الروح و الجسد» [... ۱].

۱۵- أخذ میثاق نبوة محمّد دلیل أفضلیّة و هو دلیل أفضلیة علی ... ص: ۲۵۴

اشارة

لقد تفرّع علی تقدّم نبوة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أخذ میثاق نبوته من الأنبیاء، و هذا یدل علی أفضلیته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و قد علم من الوجه السابق أن تقدّم نبوته متفرع علی تقدم خلقه، فمتی دل فرع الفرع علی الأفضلیة دل الأصل علیها بالأولویة القطعیة.

و نور علی علیه السّلام متحد مع نوره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو أیضا مخلوق قبل آدم، فللإمام علیه السّلام فضیلة عظیمة کان أخذ المیثاق فرع فرعها، فلا ریب إذا فی أفضلیته من جمیع الأنبیاء و المرسلین علیهم السّلام، فهو المتعین للخلافة عن الرسول لا غیره.

من أحادیث أخذ میثاقه متفرعا علی تقدّم خلقه (ص ...): ص: ۲۵۴

و أما کون أخذ المیثاق متفرعا علی تقدم خلقه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فهو المستفاد من الأحادیث العدیدة:

۱- قال أبو نعیم: «ثم قدّمه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الذکر علی من تقدمه فی البعث فقال: إِنَّا أَوْحَیْنا إِلَیْکَ کَما أَوْحَیْنا إِلی نُوحٍ وَ النَّبِیِّینَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَیْنا إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ إلی قوله وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً و قال: وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ وَ مِنْکَ وَ مِنْ نُوحٍ.

و ذلک ما حدّثناه: أبو محمّد عبد اللّه بن إبراهیم بن أیوب، ثنا جعفر بن عاصم، ثنا هاشم بن عمار، ثنا بقیة حدّثنی سعید بن بشیر، نا قتادة عن الحسن

[۱] النور السافر فی أعیان القرن العاشر- مقدمهٔ الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۵

عن أبی هریرهٔ قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی قوله: أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ قال: کنت أول النبیین فی الخلق و آخرهم فی البعث» ثم ذکر بثلاثهٔ طرق أخری عن أبی هریرهٔ مثله [۱].

۲- و قال السبکی فیما نقل عنه السیوطی: «فعرفنا بالخبر الصحیح»...

و قد تقدّم.

۳- و نص علی ذلک الشیخ عبد الحق الدهلوی قائلا:

«و جاء فی الروایات» [... ۲].

من أحادیث أفضلیته من الأنبیاء بسبب أخذ المیثاق منهم ... ص: ۲۵۵

و أما دلالهٔ أخذ المیثاق علی أفضلیته منهم علیهم السّلام فمن الواضحات، و من الأحادیث و الأقوال الصریحهٔ فی الدلالهٔ علی ذلک:

۱- قال أبو نعیم: «و من فضائله صلّی اللّه علیه و سلّم: أخذ اللّه المیثاق علی جمیع أنبیائه إن جاءهم رسول آمنوا به و نصروه، فلم یکن لیدرک أحد منهم الرسول إلّا وجب علیه الایمان به و النصر لأخذه المیثاق منهم، فجعلهم کلهم أتباعا له یلزمهم الانقیاد و الطاعهٔ لو أدرکوه.

و ذلک مما حدّثناه محمّد بن أحمد بن الحسن ... عن جابر عن عمر بن الخطاب قال: أتیت النبی و معی کتاب أصبته من بعض أهل الکتب، فقال:

و الذی نفسی بیده لو أن موسی کان حیا الیوم ما وسعه إلّا أن یتبعنی» [۳].

۲- و قال القاضی عیاض: «السابع فی ما أخبر اللّه به فی کتابه العزیز من عظیم قدره و شریف منزلته علی الأنبیاء و خطورهٔ رتبته، قوله تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَهٍٔ إلی قوله: مِنَ الشَّاهِدِینَ.

---

[۱] دلائل النبوهٔ: ۱/ ۴۴.

[۲] مدارج النبوهٔ ۲/ ۳.

[۳] دلائل النبوهٔ: ۱/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۶

قال أبو الحسن القابسی: اختص اللّه نبینا محمّدا بفضل لم یؤته أحدا غیره أبانه به، و هو ما ذکره فی هذه الآیهٔ. قال المفسرون: أخذ اللّه المیثاق بالوحی و لم یبعث نبیا إلّا ذکر له محمّدا و نعته و أخذ علی ذلک المیثاق منه إن أدرکه لیومننّ به.

و قیل: أن یبینه لقومه و یأخذ میثاقهم أن یبینوه لمن بعدهم...

قال علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: لم یبعث اللّه نبیا من آدم فمن بعده إلا أخذ علیه العهد فی محمّد علیه الصلاهٔ و السّلام لئن بعث و هو حی لیؤمنن به و لینصرنه، و یأخذ العهد بذلک علی قومه.

و نحوه عن السدی و قتادهٔ فی آی تضمنت فضله من غیر وجه واحد. قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ وَ مِنْکَ وَ مِنْ نُوحٍ الآیهٔ، و قال: إِنَّا أَوْحَیْنا إِلَیْکَ کَما أَوْحَیْنا إِلی نُوحٍ إلی قوله وَکِیلًا.

و روی عن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه فی کلام بکی به النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: بأبی أنت و أمی یا رسول اللّه لقد بلغ

من فضیلتک عند اللّه أن بعثک آخر الأنبیاء و ذکرک فی أوّلهم فقال: وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ وَ مِنْکَ وَ مِنْ نُوحٍ ... الآیهٔ بأبی أنت و أمی یا رسول اللّه لقد بلغ من فضیلتک عنده أن أهل النار یودّون أن یکونوا أطاعوک و هم بین أطباقها یعذبون یقولون یا لَیْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا قال قتادهٔ: إن النبی قال: کنت أول الأنبیاء فی الخلق و آخرهم فی البعث

، فلذلک وقع ذکره مقدما هنا قبل نوح و غیره.

قال السمرقندی: فی هذا تفضیل نبینا علیه السّلام، لتخصیصه بالذکر قبلهم و هو آخرهم.

قال بعضهم: و من فضله أن اللّه تعالی خاطب الأنبیاء بأسمائهم، و خاطبه بالنبوهٔ و الرسالهٔ فی کتابه فقال یا أیها النبی، و یا أیها الرسول.

و حکی السمرقندی عن الکلبی- فی قوله تعالی: وَ إِنَّ مِنْ شِیعَتِهِ لَإِبْراهِیمَ إن الهاء عائدهٔ علی محمّد، أی من شیعهٔ محمّد لإبراهیم، أی: علی دینه و منهاجه، و اختاره الفراء و حکاه عنه مکی، و قیل: المراد نوح علیه الصلاهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۷

و السّلام» [۱].

۳- و للقسطلانی فی المقصد السادس من کتابه بحث طویل خصّه بالموضوع هذا أوله:

«النوع الثانی فی أخذ اللّه تعالی له المیثاق علی النبیین فضلا و منّهٔ لیومننّ به إن أدرکوه و لینصرّنّه» نقل فیه الآیات و الأحادیث [۲].

۴- و قال القسطلانی ما ملخصه:

«روی عن علی بن أبی طالب أنه قال: لم یبعث اللّه تعالی: نبیّا من آدم فمن بعده إلّا أخذ علیه العهد فی محمّد، لئن بعث و هو حی لیؤمننّ به و لینصرنّه و یأخذ العهد بذلک علی قومه. و هو مروی عن ابن عباس أیضا. ذکرهما العماد ابن کثیر فی تفسیره.

قال الشیخ تقی الدین السبکی: فإذا عرف هذا فالنبی نبی الأنبیاء، و بهذا ظهر فی الآخرهٔ أن جمیع الأنبیاء تحت لوائه، و فی الدنیا کذلک لیلهٔ المعراج صلّی بهم، و لو اتفق مجیؤه فی زمن آدم و نوح و إبراهیم و موسی و عیسی صلوات اللّه و سلامه علیهم وجب علیهم و علی أممهم الایمان به و نصرته، و بذلک أخذ المیثاق علیهم» [۳].

۵- و بمثل هذا قال ابن حجر و الشیخ سلیمان فی شرحیهما علی الهمزیّهٔ بشرح قول البوصیری:

«ما مضت فترهٔ من الرسل إلّا بشّرت قومها بک الأنبیاء»

۶- و الشیخ القندوزی فی (ینابیع المودهٔ) حیث نقل حدیث علی علیه السّلام و غیره [۴].

---

[۱] الشفا ۳۵- ۳۸.

[۲] المواهب اللدنیهٔ ۲/ ۵۱.

[۳] المصدر نفسه ۱/ ۸.

[۴] ینابیع المودهٔ: ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۸

أحادیث فی ولایهٔ علی و میثاق إمامته ... ص: ۲۵۸

اشارهٔ

لقد علم من کلمات أکابر أهل السنهٔ و مشاهیر أئمتهم و حفاظهم: أن أخذ میثاق نبوّهٔ سید الأنبیاء صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من جمیع الأنبیاء و المرسلین من أوضح البراهین و أتّمها علی أفضلیّته منهم و تقدّمه علیهم.

و لمّا كان هذا المعنى متفرعا على تقدّمه فى الخلق عليهم، و كان التقدم فى الخلق ثابتا لعلى عليه السّلام، كان هو أيضا أفضل الخلائق بعد خاتم النبيين صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو الامام و الخليفة من بعده و لا يجوز تقدم أحد عليه.

بل لقد وردت أحاديث كثيرة فى كتبهم صريحة فى: أنه قد أخذ من الأنبياء و غيرهم ميثاق ولاية على و إمامته، كما أخذ منهم ميثاق نبوة محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... فيكون جميع ما ذكره كبار العلماء من الفضل له صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على ضوء أحاديث الميثاق و غيرها ثابتا لعلى عليه السّلام ... و هذا ما يقطع ألسنة المكابرين، و يضيق الخناق على المعاندين، و الحمد للّه رب العالمين. و لنذكر بعض تلك الأحاديث فى هذا المقام:

۱– حديث بعث الأنبياء على ولاية على ... ص: ۲۵۸

اشارة

فمن تلك الأحاديث الشريفة: حديث بعث الأنبياء على ولاية سيدنا على عليه السّلام، و قد رواه جماعة من أعلام أهل السنة، و منهم:

۱– الحاكم النيسابورى.

۲– أبو إسحاق الثعلبى.

۳– أبو نعيم الاصفهانى.

۴– الخطيب الخوارزمى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۲۵۹

۵– عبد الرزاق الرسعنى.

۶– السيد على الهمدانى.

۷– السيد شهاب الدين أحمد.

۸– شمس الدين الجيلانى.

۹– عبد الوهاب بن محمّد رفيع الدين أحمد.

۱۰– ميرزا محمّد البدخشانى.

رواية الحاكم ... ص: ۲۵۹

رواه بسنده عن عبد اللّه بن مسعود حيث قال: «حدّثنى محمّد بن المظفر الحافظ، نا عبد اللّه بن محمّد بن غزوان، نا على بن جابر، نا محمّد بن خالد بن عبد اللّه، نا محمّد بن فضيل، نا محمّد بن سوقة عن ابراهيم عن الأسود عن عبد اللّه قال:

قال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أتانى ملك فقال يا محمّد: و اسأل من أرسلنا من قبلك من رسلنا على ما بعثوا، قال: قلت: على ما بعثوا؟ قال: على ولايتك و ولاية على بن أبى طالب.

قال الحاكم: تفرّد به على بن جابر عن محمّد بن خالد عن محمّد بن فضيل، و لم نكتب إلّا عن ابن مظفر، و هو عندنا حافظ ثقة مأمون» [۱].

رواية الثعلبى ... ص: ۲۵۹

و رواه الثّعلبى قائلا: «أخبرنا أبو عبد اللّه الحسين بن محمّد بن الحسين

[۱] معرفة علوم الحدیث: ۹۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۰

الدینوری، حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسین الأزدی الموصلی، حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن غزوان البغدادی، حدّثنا علی بن جابر، حدّثنا محمّد بن خالد و محمّد بن إسماعیل قال: حدّثنا محمّد بن فضیل، عن محمّد بن سوقة، عن ابراهیم عن علقمة عن عبد اللّه بن مسعود» ... مثله [۱].

روایة الخوارزمی ... ص: ۲۶۰

رواه عن شهردار الدیلمی عن الحاکم عن عبد اللّه بن مسعود [۲].

روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۶۰

رواه «عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه (ص): لمّا أسری بی لیلة المعراج فاجتمع علیّ الأنبیاء فی السماء فأوحی اللّه إلیّ: سلهم یا محمّد بما ذا بعثتم؟ قالوا:

بعثنا علی شهادة أن لا إله إلّا اللّه و علی الإقرار بنبوتک و الولایة لعلی بن أبی طالب.

أورده الشیخ المرتضی العارف الربانی السید شرف الدین علی الهمدانی فی بعض تصانیفه و قال: رواه الحافظ أبو نعیم» [۳].

روایة عبد الوهاب بن محمّد ... ص: ۲۶۰

رواه عن أبی نعیم الاصبهانی عن أبی هریرة مثله [۴].

---

[۱] الکشف و البیان- مخطوط، بتفسیر قوله تعالی فی سورة زخرف وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رُسُلِنا.

[۲] المناقب ۲۲۰- ۲۲۱.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط. و منه علم روایة أبی نعیم و الهمدانی.

[۴] تفسیر أنوری ... و منه علم روایة أبی نعیم.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۱

روایة الجیلانی اللاهیجی ... ص: ۲۶۱

رواه فی (شرح گلشن راز) بعد عدّة أحادیث فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام و هی «إن علیا منی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن. و أیضا: لکلّ نبی وصی و وارث و إن علیا وصیی و وارثی. و أیضا: أنا أقاتل علی تنزیل القرآن و علی یقاتل علی تأویل القرآن. و أیضا: یا أبا بکر کفی و کف علی فی العدل سواء. و أیضا: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. و أیضا أنا و علی من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتی. و أیضا: قسّمت الحکمة عشرة أجزاء فأعطی علی تسعة و الناس جزء واحدا. و أیضا: أوصی من آمن بی و صدّقنی بولایة علی بن أبی طالب فمن تولّاه فقد تولّانی و من تولّانی فقد تولی اللّه. و أیضا: لما أسری بی لیلة المعراج فاجتمع علیّ الأنبیاء فی السماء. فأوحی اللّه تعالی إلیّ سلهم یا محمّد بما ذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا علی شهادة أن لا إله إلّا اللّه و علی الإقرار بنبوتک و الولایة لعلی بن أبی طالب».

روایهٔ البدخشانی ... ص: ۲۶۱

رواه عن عبد الرزاق الرسعنی عن ابن مسعود [۱].

۲- حدیث عرض ولایهٔ علی علی إبراهیم ... ص: ۲۶۱

و منها:

حـدیث عرض ولایـهٔ علی علی ابراهیم علیهما السّلام، و قد رواه البدخشانی عن الحافظ ابن مردویه حیث قال: «أخرج ابن مردویه عن أبی عبد اللّه

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط. و منه علم روایهٔ الرسعنی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۲

جعفر بن محمّد الصادق رضـی اللّه عنه فی قوله تعالی: وَ اجْعَلْ لِی لِسانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ قال: هو علی بن أبی طالب عرضت ولایته علی ابراهیم علیه السّلام فقال: اللهم اجعله من ذرّیتی، ففعل اللّه ذلک» [۱].

و فیه من الفضل الذی لم یحزه أحد ما لا یخفی.

۳- حدیث أخذ اللّه میثاق إمارهٔ علی من الملائکهٔ ... ص: ۲۶۲

اشارهٔ

و منها: ما رواه:

۱- شیرویه بن شهردار الدیلمی عن حذیفهٔ حیث قال:

«حذیفهٔ: لو علم الناس متی سـمّی علی أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمی أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد، قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قـالت الملائکـهٔ بلی. فقال: أنا ربکم و محمّد نبیکم و علی أمیرکم» [۲].

إذن، کل ما ثبت للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثابت لعلی، و هو أفضل من الملائکهٔ أیضا کالنبی.

و إذا کان أفضل من الأنبیاء- عـدا النبی- و من الملائکهٔ فهو أفضل من سائر الخلق، الصـحابهٔ و غیرهـم ... فهو الخلیفهٔ من بعد الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا غیره، و هو الأمیر و لیس غیره...

الدیلمی و فردوس الأخبار ... ص: ۲۶۲

و شیرویه الدیلمی من أکابر حفاظ أهل السنهٔ، فقد ترجم له بکلّ إطراء

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] فردوس الاخبار: ۳/ ۳۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۳

و تبجیل فی المعاجم الرجالیهٔ و غیرها و من ذلک:

۱- تذکرة الحافظ للذهبی ۴/ ۵۳.

۲- العبر له أیضا ۴/ ۱۸.

۳- طبقات الشافعیة للسبکی ۷/ ۱۱۱.

۴- طبقات الشافعیة للاسدی.

۵- طبقات الشافعیة للاسنوی.

۶- طبقات الحفاظ للسیوطی ۴۵۷.

۷- فیض القدیر للمناوی ۱/ ۲۸.

کما یعتمد علیه (الدهلوی) و ینقل عنه فی مواضع من (التحفة).

و قد وصف الدیلمی نفسه و ولده شهردار فی (مسند الفردوس) و الهمدانی فی (روضة الفردوس) کتاب (فردوس الأخبار) بأوصاف جلیلة، قال شهردار ما ملخصه:

«و هو کتاب نفیس، عزیز الوجود، مفتون به، جامع للغرر و الدرر النبویة و الفوائد الجمة و المحاسن الکثیرة، قد طنّت به الآفاق، و تنافست فی تحفظه الرفاق، لم یصنّف فی الإسلام مثله تفصیلا و تبویبا، و کم ضمنه رحمه اللّه من عجائب الأخبار و غرائب الأحادیث مما لا یوجد فی کثیر من الکتب، فهو فی الحقیقة کالفردوس.

فأمّا الیوم فقد تکثرت نسخه فی البلاد بحیث لم تبق بلدة من بلاد العراق و لا کورة من أقطار الآفاق، إلّا و علماؤها مثابرون علی تحصیله، و أئمتها مکبون علی اشترائه و نسخه، و فضلاؤها مواظبون علی قراءته و حفظه»....

۲- السید علی الهمدانی عن حذیفة مثله [۱].

و عن أبی هریرة قال: «قیل یا رسول اللّه متی وجبت لک النبوة؟ قال صلّی

---

[۱] روضة الفردوس- مخطوط. ینابیع المودة: ۲۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۴

اللّه علیه و سلّم: قبل أن یخلق اللّه آدم و ینفخ فیه الروح و قال: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالت الملائکة: بلی.

فقال: أنا ربکم و محمّد نبیکم و علی أمیرکم» [۱].

ترجمة الهمدانی ...: ص: ۲۶۴

و قد ترجمنا للعارف المحدّث السید علی الهمدانی فی بعض المجلّدات عن عدة من المصادر، و منها:

۱- خلاصة المناقب للبدخشانی.

۲- نفحات الأنس للجامی.

۳- کتائب الأعلام للکفوی.

۴- الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه للدهلوی.

۳- الشیخ عبد الوهاب بن محمّد بن رفیع الدین أحمد فی (تفسیره) بتفسیر آیة المودة عند ذکر فضائل علی علیه السّلام عن الفردوس عن حذیفة کما تقدم.

ترجمة الشیخ عبد الوهاب ... ص: ۲۶۴

و تظهر جلالة عبد الوهاب بمراجعة:

۱- أخبار الأخيار للشيخ عبد الحق الدهلوى.

۲- تذكرة الأبرار للسيد محمّد ماه عالم.

۴- حديث أخذ النبى الميثاق على وصاية على من صحابته ... ص: ۲۶۴

و لقد جاء عن الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه أخذ من صحابته

---

[۱] مودة القربى. انظر ينابيع المودة: ۲۴۸.

ميثاقهم بالنسبة إلى إمامة أمير المؤمنين عليه السّلام و إمارته، كما أخذ اللّه ذلك من ملائكته و عرضه على أنبيائه و رسله ... جاء ذلك فى رواية السيد على الهمدانى:

«عن عتبة بن عامر الجهنى رضى اللّه تعالى عنه قال: بايعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على أن اللّه وحده لا شريك له، و أن محمّدا نبيه و عليا وصيه، فإن تركنا الثلاثة كفرنا، و قال لنا: أحبّوا هذا فإن اللّه يحبه، و استحيوا منه فإن اللّه يستحيى منه» [۱].

و من هذا الحديث يعلم أن الإقرار بوصاية على- كالاقرار بنبوة محمّد و وحدانية اللّه سبحانه- ركن، و من أعرض عن ذلك و تركه فقد كفر.

۱۶- أحاديث فى فضل على مثبتة لإمامته للافضلية و مؤيدة لحديث النور ... ص: ۲۶۵

الحديث الأول ... ص: ۲۶۵

الكنجى، بسنده عن أبى الزبير، عن جابر بن عبد اللّه: «قال: سألت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عن ميلاد على بن أبى طالب، فقال: لقد سألتنى عن خير مولود ولد فى شبه المسيح: إن اللّه خلق عليا من نورى، و خلقنى من نوره، و كلانا فى نور واحد، ثم إن اللّه عز و جل نقلنا من صلب آدم إلى أصلاب طاهرة فى أرحام زكية، فما نقلت من صلب إلّا و نقل على معى، فلم نزل كذلك حتى استودعنى خير رحم و هى آمنة، و استودع عليا خير رحم و هى فاطمة بنت أسد.

و كان فى زماننا رجل زاهد عابد يقال له: المبرم بن دعيب بن الشقبان، قد عبد اللّه تعالى مائتين و سبعين سنة لم يسأل اللّه حاجة، فبعث اللّه إليه أبا طالب، فلمّا أبصره المبرم قام إليه و قبّل رأسه و أجلسه بين يديه، ثم قال له: من أنت؟

---

[۱] مودة القربى. انظر ينابيع المودة: ۲۴۸.

فقال: رجل من تهامة، فقال: من أى تهامة؟ فقال: من بنى هاشم.

فوثب العابد فقبّل رأسه ثانية، ثم قال: يا هذا، إن العلى الأعلى ألهمنى إلهاما. قال أبو طالب: و ما هو؟ قال: ولد يولد من ظهرك و هو ولى اللّه عز و جل، فلما كان الليلة التى ولد فيها على أشرقت الأرض. فخرج أبو طالب و هو يقول:

أيها الناس ولد فى الكعبة ولى اللّه عز و جل، فلما أصبح دخل الكعبة و هو يقول:

يا رب هذا الغسق الدجى و القمر المنبلج المضى

بيّن لنا من أمرك الخفى ما ذا ترى فى اسم ذا الصبى

قال: فسمع صوت هاتف يقول:

يا أهل بيت المصطفى النبى خصصتم بالولد الزكى

إن اسمه من شامخ العلى على اشتق من العلى

قلت: هذا حديث اختصرته، ما كتبناه إلّا من هذا الوجه، تفرّد به مسلم ابن خالد الزنجى، و هو شيخ الشافعى، و تفرّد به عن الزنجى عبد العزيز بن عبد الصمد و هو معروف عندنا، و الزنجى لقب لمسلم و سمى بذلك لحسنه و حمرة وجهه و جماله» [۱].

و دلالة الحديث على المطلوب واضحة.

الحديث الثانی ... ص: ۲۶۶

الكنجى أيضا،

بسنده عن مالك بن أنس عن أبى سلمة عن أبى سعيد «قال: سأل أبو عقال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فقال: يا رسول اللّه من سيد المسلمين، أليس آدم؟ فقد خلقه بيده، و نفخ فيه من روحه، و زوجه حواء أمته،

---

[۱] كفاية الطالب ۴۰۶- ۴۰۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۷

و أسكنه جنّته، فمن يكن؟ فقال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: من فضّله اللّه عز و جل، فقال: شيث؟ فقال: أفضل من شيث، فقال: إدريس؟ فقال: أفضل من إدريس، و هكذا ذكر هودا، و صالحا، و لوطا، و موسى، و هارون، و إبراهيم، و إسماعيل، و إسحاق، و يعقوب، و يوسف و داود، و أيوب، و يونس، و زكريا، و اليسع، و ذا الكفل، و عيسى، و النبى أجاب بأنه أفضل.

قال أبو عقال: ما علمت من هو يا رسول اللّه: ملك مقرّب؟

فقال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: مكلمك يا أبا عقال- يعنى نفسه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

فقال أبو عقال: سررتنى و اللّه يا رسول اللّه.

فقال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أزيدك على ذلك؟ قال: نعم، فقال: اعلم يا أبا عقال أن الأنبياء و المرسلين ثلاثمائة و ثلاثة عشر نبيا، لو جعلوا فى كفة و صاحبك فى كفة لرجح عليهم، فقلت: ملاتنى سرورا يا رسول اللّه، فمن أفضل الناس بعدك؟ فذكر له نفرا من قريش، ثم قال: على بن أبى طالب، فقلت: يا رسول اللّه، فأيّهم أحب إليك؟ قال: على بن أبى طالب.

فقلت: لم ذلك؟

فقال: لأنى خلقت أنا و على بن أبى طالب من نور واحد.

قال: فقلت: فلم جعلته آخر القوم؟ قال: ويحك يا أبا عقال، أليس قد أخبرتك أنى خير النبيين و قد سبقونى بالرسالة و بشّروا بى من قبلى، فهل ضرّنى شىء إذ كنت آخر القوم؟ أنا محمّد رسول اللّه، و كذلك لا يضر عليا إذا كان آخر القوم، و لكن يا أبا عقال فضل على على سائر الناس كفضل جبرائيل على سائر الملائكة.

قلت: هذا حديث حسن عال، و فيه طول إنما اختصرته، ما كتبناه إلّا من هذا الوجه» [۱].

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۵- ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۸

قلت: دلّ علی أمیر المؤمنین علیه السّلام أحب الناس إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «لأنهما خلقا من نور واحد» فهو أفضل الناس بعده، و قد صرح بذلک إذ

قال: «و لکن یا أبا عقال فضل علی علی الناس کفضل جبرئیل علی سائر الملائکة».

و أما ما جاء فی ذیله من أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعله آخر القوم...

فهو مما انفردوا بروایته، و لیس حجة علی الامامیة، علی أنه یناقض ما قبله، لأنه إذا کان أحب الناس إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کان فضله علی سائر الناس- علی الإطلاق- کفضل جبرئیل علی سائر الملائکة، لم یکن لأحد أن یتقدّم علیه فی شیء أبدا.

الحدیث الثالث ... ص: ۲۶۸

الکنجی أیضا، بسنده عن أبی أمامة الباهلی «قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: إن اللّه خلق الأنبیاء من أشجار شتی، و خلقنی و علیا من شجرة واحدة فأنا أصلها، و علی فرعها، و فاطمة لقاحها، و الحسن و الحسین ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجا، و من زاغ عنها هوی.

و لو أن عبدا عبد اللّه بین الصفا و المروة ألف عام ثم ألف عام، ثم لم یدرک محبتنا أکبه اللّه علی منخریه فی النار، ثم تلا: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

قلت: هذا حدیث حسن عال، رواه الطبرانی فی معجمه کما أخرجناه سواء، و رواه محدّث الشام فی کتابه بطرق شتی» [۱].

و هذا الحدیث أیضا صریح فی المطلوب.

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۹

الحدیث الرابع ... ص: ۲۶۹

الکنجی عن ابن عساکر بسنده عن أبی الزبیر قال:

«سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعرفات و علی تجاهه، فأومأ إلیّ و إلی علی، فأتینا النبی و هو یقول: أدن منی، فدنا منه، فقال: ضع خمسک فی خمسی- یعنی کفّک فی کفّی- یا علی: خلقت أنا و أنت من شجرة أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها دخل الجنة، یا علی: لو أن أمتی قاموا حتی یکونوا کالحنایا، و صلّوا حتی یکونوا کالأوتار ثم أبغضوک لأکبهم اللّه فی النار.

قلت: هکذا رواه فی ترجمة علی علیه السّلام من کتابه» [۱].

و هذا الحدیث یؤید حدیث النور و یثبت صحته، و یدل علی وجوب اتباع علی علیه السّلام و القول بإمامته.

الحدیث الخامس ... ص: ۲۶۹

الکنجی فی (الباب الثامن و الخمسون فی تخصیص علی بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها) بسنده عن الخطیب البغدادی عن علی علیه السّلام: «قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: شجرة أنا أصلها و علی فرعها و الحسن و الحسین ثمرتها و الشیعة ورقها، فهل یخرج من الطیّب إلّا الطیب؟ و أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها.

قلت: هکذا رواه الخطیب فی تاریخه و طرقه» [۲].

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۸.

[۲] کفایة الطالب ۲۲۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۰

فإن جمعه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بین حدیث الشجرة و حدیث مدینة العلم فی سیاق واحد یشعر بتفرع کونه باب مدینة العلم علی کونه فرع الشجرة، و یقتضی دلالة حدیث الشجرة علی أعلمیة علی علیه السّلام کحدیث النور.

الحدیث السادس ... ص: ۲۷۰

الکنجی فی (الباب السادس و الخمسون فی تخصیص علی بکونه إمام الأولیاء) بسند فیه جماعة من الأعاظم عن ابن عباس: «قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی و یسکن جنة عدن التی غرسها ربی عز و جل فلیوال علیا من بعدی، و لیوال ولیه، و لیقتد بالأئمة بعدی، فإنهم عترتی خلقوا من طینتی، رزقوا فهما و علما، ویل للمکذّبین بفضلهم من أمتی، القاطعین فیهم صلتی، لا أنا لهم اللّه شفاعتی» [۱].

دل علی وجوب الاقتداء بالائمة بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أن الأئمة عترته و علی أوّلهم، و فیه تحذیر للأمة من تکذیب فضلهم لئلا یقطعوا بذلک صلة الرسول و یحرموا من شفاعته یوم القیامة.

فلیتأمل: ألا یشمل هذا الحدیث المکذبین لحدیث النور و المنکرین لدلالته؟

الحدیث السابع ... ص: ۲۷۰

الکنجی فی الباب المذکور بسنده عن أنس: «قال بعثنی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی أبی برزة الأسلمی فقال له- و أنا أسمع- إن رب العالمین عهد

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۱۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۱

إلیّ عهدا فی علی بن أبی طالب، فقال: إنه رایة الهدی و منار الایمان و إمام أولیائی و نور جمیع من أطاعنی. یا أبا برزة: علی بن أبی طالب أمینی غدا فی یوم القیامة، و صاحب رایتی، و أمینی علی مفاتیح خزائن رحمة ربی عز و جل.

قلت: هذا حدیث حسن أخرجه صاحب حلیة الأولیاء» [۱].

و هذا الحدیث أیضا یفید المطلوب بوضوح، و لا سیما وصفه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الامام علیه السّلام ب «إمام أولیائی» فإنه

بوحده کاف فی إثبات المرام.

الحدیث الثامن ... ص: ۲۷۱

الکنجی بسنده «عن زید بن علی عن أبیه عن جده عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لو لا أن تقول فیک طوائف من أمتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم لقلت الیوم فیک مقالا لا تمر علی ملأ من المسلمین إلّا أخذوا من ترابک رجلیک و فضل طهورک لیستشفوا به.

و لکن حسبک أن تکون منی و أنا منک، ترثنی و أرثک، و أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، أنت تؤدی دینی و تقاتل علی سنتی، و أنت فی الآخرهٔ أقرب الناس منی، و أنک غدا علی الحوض، و أنت أول داخل الجنهٔ من أمتی، و أن شیعتک علی منابر من نور مسرورون مبیضهٔ وجوههم حولی اشفع لهم، فیکونون غدا فی الجنهٔ جیرانی، و أن أعداءک غدا ظماء مظمئین مسودهٔ وجوههم مقمحین، حربک حربی و سلمک سلمی، و سرّک سرّی و علانیتک علانیتی و سریرهٔ صدرک کسریرهٔ صدری، و أنت باب علمی، و أن ولدک ولدی و لحمک لحمی و دمک دمی، و أن الحق معک و الحق علی لسانک و فی قلبک و بین عینیک، و الایمان

---

[۱] کفایهٔ الطالب: ۲۱۵.

مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی، و أن اللّه عز و جل أمرنی أن أبشّرک أنک و عترتک فی الجنهٔ، و أن عدوک فی النار، لا یرد الحوض علی مبغض لک و لا یغیب عنه محب لک.

قال علی علیه السّلام: فخررت للّه سبحانه و تعالی ساجدا و حمدته علی ما أنعم به علی من الإسلام و القرآن، و حببنی إلی خاتم النبیین و سید المرسلین» [۱].

أقول: و هذا الحدیث رواه الخرکوشی، و ابن المغازلی، و عمر الملّا، و ابن سبع الأندلسی، و الوصابی، و شهاب الدین أحمد، و محمّد بن إسماعیل الیمانی..

أیضا: کما فی مجلّد (حدیث المنزلهٔ).

و قد جاء فیه «سرّک سرّی و علانیتک علانیتی و سریرهٔ صدرک کسریرهٔ صدری»

و هذا دلیل واضح علی أن خلق أمیر المؤمنین مثل خلق رسول اللّه صلّی اللّه علیهما و علی آلهما و سلم، و هو مدلول حدیث النور، فهو من مؤیدات هذا الحدیث الشریف.

و بهذه الجملهٔ من الحدیث أیضا تثبت عصمهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام و أفضلیهٔ من جمیع الخلائق، حتی الملائکهٔ و الأنبیاء و سائر الأولیاء و الأوصیاء، لأن سره و علانیته و سریره صدره کسرّ و علانیهٔ و سریرهٔ صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و مما لا ریب فیه عند الکلّ أن سر رسول اللّه و علانیته و سریرهٔ صدره معصوم من الخطأ و أفضل من جمیع الخلائق، فیکون سرّ أمیر المؤمنین و علانیته و سریرهٔ صدره کذلک.

و هذا یقتضی أن تکون إمامته و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من البدیهیّات الأولیهٔ، و یدل علی قبح تقدم القوم علیه، و بطلان خلافتهم و إمامتهم.

و الحدیث یدل علی الافضلیهٔ من وجوه أخری کما لا یخفی.

[۱] كفاية الطالب: ۲۶۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۳

الحديث التاسع ... ص: ۲۷۳

الكنجى فى الباب السادس و العشرين (فى شوق الملائكة و الجنة إلى على عليه السّلام و استغفارهم لمحبّيه) بسنده:

«عن أنس قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مررت ليلة أسرى بى إلى السماء، فإذا أنا بملك جالس على منبر من نور و الملائكة تحدق به، فقلت:

يا جبرئيل من هذا الملك؟ قال: أدن منه و سلّم عليه، فدنوت منه و سلّمت عليه، فإذا أنا بأخى و ابن عمى على بن أبى طالب. فقلت: يا جبرئيل سبقنى على إلى السماء الرابعة، فقال لى: يا محمّد لا، و لكن الملائكة شكت حبها لعلى، فخلق اللّه تعالى هذا الملك من نور على صورة على، فالملائكة تزوره فى كل ليلة جمعة و يوم جمعة سبعين ألف مرة، يسبّحون اللّه و يقدّسونه و يهدون ثوابه لمحب على.

قلت: هذا حديث حسن عال لم نكتبه إلّا من هذا الوجه، تفرد به يزيد بن هارون عن حميد الطويل عن أنس و هو ثقة» [۱].

دل على أن الملك المخلوق من نور على صورة أمير المؤمنين عليه السّلام أفضل من سائر الملائكة، فأىّ ريب فى خلق أمير المؤمنين من النور و أفضليته من جميع الخلائق بعد الرسول الكريم؟

الحديث العاشر ... ص: ۲۷۳

الموفق بن أحمد المكى أخطب خطباء خوارزم: «أنبأنى مهذب الأئمة هذا، قال أخبرنا أبو القاسم نصر بن محمّد بن على بن زيرك المقرى، قال أخبرنا والدى أبو بكر محمّد، قال حدّثنا أبو على عبد الرحمن بن محمّد بن أحمد النيسابورى، قال

[۱] كفاية الطالب: ۱۳۲.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۴

حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد اللّه النانيجى البغدادى من حفظه بدينور، قال حدّثنا محمّد بن جرير الطبرى، قال حدّثنى محمّد بن حميد الرازى قال: حدّثنا العلاء بن الحسين الهمدانى قال: حدّثنا أبو مخنف لوط بن يحيى الأزدى، عن عبد اللّه بن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و سئل بأىّ لغة خاطبك ربك ليلة المعراج فقال-: خاطبنى بلغة على بن أبى طالب، فألهمنى أن قلت: يا رب خاطبتنى أم على؟ فقال: يا أحمد أنا شىء لا كالأشياء، لا أقاس بالناس و لا أوصف بالشبهات، خلقتك من نورى و خلقت عليا من نورك فاطلعت على سرائر قلبك، فلم أجد أحدا فى قلبك أحبّ إليك من على بن أبى طالب، فخاطبتك بلسانه كيما يطمئن قلبك» [۱].

و قد رواه السيد على الهمدانى أيضا.

و أهل السنة و إن جوزوا القبيح على اللّه تعالى شأنه إلّا أنهم لا يجوّزون عليه الكذب!! هذا و قد تقدم فى الحديث السابع عن رب العالمين عزّ و جل فيما عهد إلى النبى صلّى اللّه عليه و آله فى على:

«نور جمیع من أطاعنی».

کلمات علماء أهل السنة و عرفائهم فی فضل علی و معنی حدیث النور ... ص: ۲۷۴

اشارة

و لأکابر أئمة أهل السنة فی الحدیث و العرفان کلمات رشیقة دالة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام، علی أساس أنه مخلوق من نور و علی ضوء حدیث النور ... و نحن نذکر طائفة من تلک الکلمات بنصوصها فی هذا المقام، تأییدا لدلالة حدیث النور علی المرام:

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی ۳۶- ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۵

۱- الشیخ ابن عربی ... ص: ۲۷۵

اشارة

فمنهم: الشیخ محیی الدین ابن عربی، کبیر أولیائهم و أکبر مشایخهم، حیث صرّح بأنه لم یکن أقرب إلی اللّه تعالی فی عالم الهباء- و هو عالم النور- من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أقرب الناس إلیه علی بن أبی طالب «إمام العالم بأسره و الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین»، و هذا نص کلامه:

«فصل- کان اللّه و لا شیء معه و هو الآن علی ما علیه و کان، لم یرجع إلیه من إیجاده العالم صفة لم یکن علیها، بل کان موصوفا بنفسه، و سمی قبل خلقه بالأسماء التی یدعونه بها خلقه، فلما أراد وجود العالم و بدأه علی حد ما علمه بعلمه بنفسه الفعل عن تلک الإرادة المقدسة، بضرب تجل من تجلیات التنزیه إلی الحقیقة الکلیة حقیقة تسمی الهباء هی بمنزلة طرح البناء الجص، لیفتح فیها ما شاء من الأشکال و الصور، و هذا أول موجود فی العالم، و قد ذکره علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه و سهل بن عبد اللّه رحمه اللّه و غیرهما من أهل التحقیق أهل الکشف و الوقوف.

ثم إنه سبحانه تجلّی بنوره إلی ذلک الهباء، و یسمونه أصحاب الأفکار الهیولی الکلی و العالم کله فیه بالقوة و الصلاحیة، فقبل منه کل شیء فی ذلک الهباء علی حسب قوته و استعداده، کما یقبل زوایا البیت نور السراج، و علی قدر قربه من ذلک النور یشتد ضوؤه و قبوله، قال اللّه تعالی مَثَلُ نُورِهِ کَمِشْکاةٍ فِیها مِصْباحٌ فشبه نوره بالمصباح، فلم یکن أقرب إلیه قبولا فی ذلک الهباء إلّا حقیقة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم المسماة بالعقل الأول، فکان سیّد العالم بأسره و أول ظاهر فی الوجود، فکان ظهوره من ذلک النور الإلهی و من الهباء و من الحقیقة الکلیة، و فی الهباء وجد عینه و عین العالم من تجلیه، و أقرب الناس إلیه علی بن أبی طالب إمام العالم بأسره و الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین» [۱].

---

[۱] الفتوحات المکیة- الباب السادس، فی بدء الخلق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۶

وجوه دلالة هذا الکلام ... ص: ۲۷۶

و یدل کلام الشیخ ابن عربی علی المطلوب من وجوه:

الأول: قوله فی حق النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فلم یکن أقرب إلیه قبولا فی ذلک الهباء إلّا حقیقة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم المسماة بالعقل الأول، فکان سید العالم بأسره و أول ظاهر فی الوجود، فکان ظهوره من ذلک النور»...

ظاهر فی أن کونه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سید العالم بأسره فرع کونه الأقرب إلیه قبولا فی عالم النور، و أن العالم کله مخلوق لأجله و من تجلیات أنواره.

أقول: فکذلک أمیر المؤمنین علیه السّلام، لأن خلقه مقارن لخلقه و هما من نور واحد، فهو سید العالم بأسره من بعده، فلا یجوز تقدّم أحد علیه فی شیء، و هو المطلوب.

الثانی: قوله: «و أقرب الناس إلیه علی بن أبی طالب» أی فی عالم الهباء و النور الالهی، و هذا الکلام یدل علی صحة حدیث النور و یؤکّد قطعیة صدوره، و إذا کان أقرب الناس إلیه فی ذلک العالم کان سید العالم بأسره من بعده، فلا یجوز تقدم أحد علیه فی أمر من الأمور.

الثالث: قوله فی حق علی: «إمام العالم بأسره» تصریح بالحق و نص فی المطلوب، فهو علیه السّلام إمام جمیع الأنبیاء و المرسلین و الأولیاء و الصالحین من الأولین و الآخرین، فلا یجوز تقدّم أحد علیه، فهو مما یبطل تقدم الثلاثة و الحمد للّه.

الرابع: قوله: «و الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین» أی: إنه علیه السّلام حاو لجمیع کمالات الأنبیاء المقربین و جامع لأسرارهم و علومهم، و هذا یدل علی الأفضلیة و بطلان تقدّم من تقدّم علیه.

و بهذه الجملة من کلامه تتضح صحة

حدیث التشبیه و هو قوله صلّی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۷

علیه و آله و سلّم فی أحد ألفاظه: «من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه و إلی نوح فی فهمه و إلی موسی فی مناجاته و إلی عیسی فی سمته و إلی محمّد فی تمامه و کماله و جماله فلینظر إلی هذا»

یعنی علیا علیه السّلام- و دلالته علی الأفضلیة، و أن ما لفقه (الدهلوی) فی المنع من دلالته باطل عاطل.

فثبت بهذا الکلام صحة دلالة حدیث النور و حدیث التشبیه، بل جمیع الأحادیث المستدل بها علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام، و الحمد للّه رب العالمین.

کلام آخر لابن عربی ... ص: ۲۷۷

و قال الشیخ ابن عربی فی الباب العاشر من (الفتوحات) فی معرفة دورة الملک: «اعلم أیدک اللّه: أنه

ورد فی خبر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا سید ولد آدم و لا فخر- بالراء- و فی روایة بالزاء و هو التبجح بالباطل

. و

فی صحیح مسلم: أنا سید الناس یوم القیامة

، و یثبت له السیادة و الشرف علی أبناء جنسه من البشر. و

قال علیه السّلام: کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین

، یرید علی علم بـذلک، فـأخبره اللّه بمرتبته و هو روح قبـل إیجـاده الأجسـام الإنسانیـهٔ، کمـا أخـذ المیثـاق علی بنی آدم قبل إیجاده أجسامهم، و ألحقنا اللّه تعالی بأنبیائه بأن جعلنا شهداء علی أممهم معهم حین یبعث من کلّ أمهٔ شهیدا علیهم من أنفسهم و هم الرسل، فکانت الأنبیاء علیهم السّلام فی العالم نوّابه صلّی اللّه علیه و سلّم من آدم إلی آخر الرسل علیهم السّلام.

و قد أبان صلّی اللّه علیه و سلّم عن هذا المقام بأمور منها:

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لو کان موسی حیّا ما وسعه إلّا أن یتبعنی

و.

قوله فی نزول عیسی بن مریم فی آخر الزمان: إنه یؤمنا إمام منّا و هو یحکم فینا بسنهٔ نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم، یکسر الصلیب و یقتل الخنزیر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۸

و لو کان محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم قد بعث فی زمان آدم إلی زمان وجوده الآن، لکانت الأنبیاء و جمیع الناس تحت حکم شریعته إلی یوم القیامـهٔ، و لهـذا لم یبعث عامـهٔ إلّا هو خاصـهٔ، فهو الملک و السیـد ... فکان الإمـداد یأتی إلیهم من تلک الروح الطاهرهٔ فیما یظهرون به من الشرائع و العلوم فی زمان وجودهم رسلا و تشریعهم الشرائع، کعلی و معاذ و غیرهما فی زمان وجودهم و وجوده صلّی اللّه علیه و سلّم، و کإلیاس و الخضر علیهما السّلام و عیسی علیه السّلام فی زمان ظهوره فی آخر الزمان حاکما بشرع محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم فی أمته ... فخرج من هذا المجموع کله: أنه ملک و سید علی جمیع بنی آدم، و أن جمیع من تقدّمه کان ملکا و له تبعا و الحاکمون فیه نواب عنه.

فإن قیل:

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تفضّلونی!

فالجواب: نحن ما فضلنا بل اللّه فضله» [... ۱].

أقول: و کلّ هذه المقامات الثابتهٔ لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثابت لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام (لحدیث النور) الدالّ علی اتحادهما فی الخلق قبل آدم علیه السّلام، فهو مفضّل علی جمیع الأنبیاء سواه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مقدّم علیهم و سید جمیع بین آدم. و إذا ثبتت الأفضلیهٔ ثبتت الإمامهٔ و الخلافهٔ بلا ریب، و هو المطلوب.

کلام آخر لابن عربی ... ص: ۲۷۸

و قال الشیخ ابن عربی أیضا: «اعلم ان اللّه لمّا جعل منزل محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم السیادهٔ فکان سیدا و من سواه سوقهٔ علمنا أنه لا یقاوم، فإن السوقـهٔ لا تقاوم ملوکها، فله منزل خاص و للسوقـهٔ منزل، و لما أعطی هـذه المنزلهٔ و آدم بین الماء و الطین علمنا أنه الممد لکل إنسان مبعوث بناموس إلهی أو حکمی، و أول ما ظهر

---

[۱] الفتوحات المکیهٔ- الباب العاشر- فی معرفهٔ دورهٔ الملک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۹

من ذلک فی آدم حیث جعله اللّه خلیفهٔ عن محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، فأمده بالأسماء کلّها من مقام جامع الکلم التی لمحمّد صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

أقول: فکـذلک علی علیه السّلام (لحـدیث النور) بما تقـدم من البیان، و بـذلک یتضـح بطلان خلافـهٔ من تقـدم علیه، لأنهم سوقـهٔ «و

السوقة لا تقاوم ملوكها» فكيف بتقدمها عليهم؟!

ترجمة ابن عربی ... ص: ۲۷۹

و من المناسب أن نورد هنا بعض كلماتهم فی حق شیخهم الأكبر ابن عربی:

قال الشعرانی: «أجمع المحققون من أهل اللّه عز و جل علی جلالته فی سائر العلوم كما یشهد به كتبه، و ما أنكر علیه من أنكر إلّا لدقة فهم كلامه لا غیر، فأنكروا علی من یطالع كتبه من غیر سلوك لطریق الریاضة، خوفا من حصول شبهة فی معتقده یموت علیها لا یهتدی لتأویلها علی مراد الشیخ.

و قد ترجمه الشیخ صفی الدین بن أبی المنصور و غیره بالولایة الكبری و الصلاح و العرفان فقال: هو الشیخ الامام المحقق رأس العلماء العارفین و المقربین، صاحب الإشارات الملكوتیة و النفحات القدسیة و الأنفاس الروحانیّة، و الفتح المونق و الكشف المشرق، و البصائر الخارقة و السرائر الصادقة و المعارف الباهرة و الحقائق الزاهرة، له المحل الأرفع من مراتب القرب فی منازل الأنس، و المورد العذب من مناهل الوصل، و الطول الأعلی من معارج الدین، و القدم الراسخ فی التمكین من أحوال النهایة، و الباع الطویل فی التصرف فی أحكام الولایة، و هو أحد أركان هذه الطائفة رضی اللّه عنه.

و كذلك ترجمه الشیخ العارف باللّه تعالی محمّد بن أسعد الیافعی رضی اللّه

---

[۱] الفتوحات المكیة. الباب السابع و ثلاثون و ثلاثمائة.

عنه بالعرفان و الولایة.

و لقّبه الشیخ أبو مدین بسلطان العارفین.

و كلام الرجل دلیل علی مقاماته الباطن و الظاهر، و مناقبه مشهورة بین الناس لا سیما بأرض الروم...

و كان الشیخ عز الدین بن عبد السّلام شیخ الإسلام بمصر المحروسة یحط علیه كثیرا، فلما صحب الشیخ أبا الحسن الشاذلی رضی اللّه عنه و عرف أحوال القوم صار یترجمه بالولایة و العرفان و القطبیة» [۱].

و قال ابن النجار بترجمته ما ملخصه: «و كان قد صحب الصوفیة و أرباب القلوب و سلك طریق الفقر، و حج و جاور و صنف كتبا فی علوم القوم و فی أخبار مشایخ المغرب و زهادها، و له أشعار حسنة و كلام ملیح، اجتمعت به بدمشق و كتبت عنه من شعره، و نعم الشیخ هو، دخل بغداد و حدّث بها بشیء من مصنفاته و كتب عنه حافظ العصر الشیخ عبد اللّه الدبیثی ... توفی سنة ۶۳۸» [۲].

و ذكر الاسكندری قصة ملاقاته للخضر النبی علیه السّلام، ضمن الحكایات التی استشهد بها فی كتابه علی بقاء الخضر [۳].

و ذكر أیضا تكلم وعاء زجاج مع الشیخ ابن عربی فی محضر جماعة من المشایخ [۴].

و قد ذكر القصتین الیافعی فی (الإرشاد) بعد أن وصفه ب «شیخ الطریقة و بحر الحقیقة».

و وصفه ابن الزملكانی ب «البحر الزاخر فی المعارف الإلهیة».

---

[۱] لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار ۱/ ۱۶۳.

[۲] ذیل تاریخ بغداد- مخطوط.

[۳] لطائف المتن ۱۵۲.

[۴] المصدر: ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۱

و قال الکفوی بترجمته: «هو قدوهٔ القائلین بوحدهٔ الوجود، و الناس فی حقه فرقتان، فإن بعض الفقهاء و علماء الظاهر قد طعنوا فیه و أکفروه، و بعض الفقهاء و علماء الآخرهٔ و کبراء الصوفیهٔ عظّموه و فخّموه تفخیما عظیما، و مدحوا کلامه مدحا کریما، و وصفوه بعلوّ المقامات، و أخبروا عنه بما یطول ذکر من الکرامات، و صنّفوا فی مناقبه و ألّفوا فی أحواله و مراتبه.

ذکر الامام الیافعی فی تاریخه: أن الشیخ شهاب الدین السهروردی و الشیخ محیی الدین العربی اجتمعا فی مجلس، فسئل کلّ منهما عن صاحبه، فقال العربی للسهروردی: هو رجل مملو من قرنه من السنهٔ. و قال السهروردی: هو بحر الحقائق» [۱].

و قال الازنیقی: «و من لطائف کتاب المحاضرات (محاضرهٔ الأبرار و مسامرهٔ الأخیار) للشیخ الامام العالم الربانی و البحر الصمدانی، و سند السالکین و منقذ الهالکین، الشیخ أبی عبد اللّه محیی الدین محمّد بن علی بن محمّد العربی الحاتمی الطائی الاندلسی قدس اللّه سره العزیز. کان جلیل الشأن، و له المصنفات الوافرهٔ و المؤلفات الفاخرهٔ و تصانیف لا تحصی» [۲].

و قال عبد العلی السهالی: «قال الشیخ وارث النبی العربی صلّی اللّه علیه و سلّم الشیخ محیی الدین ابن العربی صاحب الفتوحات: هم أخذوا العلم عن میت، و نحن أخذنا العلم من حی لا یموت» [۳].

و وصفه البرزنجی ب «إمام المحققین» [۴].

و ترجم له الجامی و وصفه بمثل عبارات الکفوی المتقدمهٔ ثم ذکر نسبهٔ لبسه

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] مدینهٔ العلوم للأزنیقی.

[۳] الصبح الصادق فی شرح المنار.

[۴] الاشاعهٔ لا شراط الساعهٔ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۲

الخرقهٔ الیه [۱].

و قد مدحه (الدهلوی) و وصفه ب «الشیخ الأکبر» و استشهد بکلماته و استند إلیها [۲].

و وصفه الشیخ سلامهٔ اللّه فی (معرکهٔ الآراء) ب «قطب الموحدین».

و عدّه صدیق حسن القنوجی فی (الجنّهٔ) فی عداد المجتهدین حیث قال:

«و منهم الشیخ الأکبر ابن العربی، فإنه لم یقلّد أحدا إلّا النبی صلّی اللّه علیه و آله و أصحابه و سلّم، و قد ذکر فی الفتوحات المذاهب الأربعهٔ و غیرها و اختار منها ما أفضی إلیه اجتهاده من غیر مبالاهٔ بزید و عمرو، و أکابر العلماء اعتقدوا ولایته، و الولی الکامل لا یکون مقلّدا».

۲- الشیخ عبد الوهاب الشعرانی ... ص: ۲۸۲

اشارهٔ

و قد قرّر الشیخ عبد الوهاب الشعرانی کلمات ابن عربی السالفهٔ الذکر، حیث نقلها مستشهدا بها معتمدا علیها حیث قال: «فإن قلت: فما

معنی قولهم:

إنه صلّی اللّه علیه و سلّم أول خلق اللّه؟ هل المراد من خلق مخصوص؟ أو المراد به الخلق علی الإطلاق؟

فالجواب کما قاله الشیخ فی الباب السادس: إن المراد به خلق مخصوص، و ذلک أن أول ما خلق اللّه الهباء...

و قال الشیخ محیی الدین: و کان أقرب الناس إلیه فی ذلک الهباء علی بن أبی طالب الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین...

فعلم کما قاله الشیخ محی الدین فی الفتوحات أن مستمد جمیع الأنبیاء و المرسلین من روح محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ هو قطب

---

[۱] نفحات الانس- ۵۶۴.

[۲] رسالة الرؤیا للدهلوی.

الأقطاب» [... ۱].

فعلم أن الشعرانی ذاهب إلی ما ذهب إلیه ابن عربی، فکلامه أیضا یثبت المطلوب بالوجوه السدیدة المتقدمة هناک.

هذا، و لا ینافی ذلک قوله بعدئذ: «و قول الشیخ فی حق علی رض اللّه عنه جامع لأسرار الأنبیاء، قد نقل أیضا عن الخضر علیه السّلام فی حق الشیخ أبی مدین التلمسانی فقال حین سئل عنه: جامع أسرار المرسلین لا أعلم أحدا فی عصری هذا أجمع لأسرار المرسلین منه». فإنه- لو ثبت هذا النقل- غیر فإنه- لو ثبت هذا النقل- غیر ضائر بالمطلوب و هو إثبات أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام- بمقتضی الأقربیة و الجامعیة لأسرار الأنبیاء- ممّن تقدم علیه فی امر الخلافة و الامامة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فمع تسلیم صحة النقل المذکور عن الخضر علیه السّلام فی أبی مدین التلمسانی یکون أبو مدین أفضل من أولئک کذلک.

و أما التساوی بین أمیر المؤمنین و أبی مدین فلا یتوهّمه عاقل فضلا عن المسلم، علی أن کلام الخضر فی أبی مدین مخصوص بعصره کما هو صریحه.

کلام آخر للشعرانی ... ص: ۲۸۳

و قال الشیخ الشعرانی أیضا: «فإن قلت:

قد ورد فی الحدیث: أول ما خلق اللّه نوری. و فی روایة: أول ما خلق اللّه العقل

، فما الجمع بینهما؟

فالجواب: إن معناهما واحد، لأن حقیقة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم تارة یعبّر عنها بالعقل الأول، و تارة بالنور.

فإن قلت: فما الدلیل علی کونه صلّی اللّه علیه و سلّم ممدا للأنبیاء السابقین فی الظهور علیه من القرآن؟

---

[۱] الیواقیت و الجواهر ۲/ ۲۰.

فالجواب: من الدلیل علی ذلک قوله تعالی أُولئِکَ الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ فَبِهُداهُمُ اقْتَدِهْ أی: إن هداهم هو هداک الذی سری إلیهم ذلک فی الباطن، فإذا اهتدیت بهداهم فإنما ذلک اهتداء بهداک، إذ الأولیة لک باطنا و الآخریة لک ظاهرا، و لو أن المراد بهداهم غیر ما قررناه

لقال له صلّی اللّه علیه و سلّم: فبهم اقتده.

و تقدم

حدیث کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین

، فکلّ نبی تقدم علی زمان ظهوره فهو نائب عنه فی بعثته بتلک الشریعة، و یؤید ذلک

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی حدیث «وضع اللّه تعالی یده بین ثدیی»

أی کما یلیق بجلاله

«فعلمت علم الأولین و الآخرین»

إذ المراد بالأولین هم الأنبیاء الذین تقدّموا فی الظهور عند غیبة جسمه الشریف، و إیضاح ذلک: أنه صلّی اللّه علیه و سلّم أعطی العلم مرتین مرة قبل خلق آدم و مرة بعد ظهور رسالته صلّی اللّه علیه و سلّم، کما أنزل علیه القرآن أولا- من غیر علم جبرئیل ثم علمه به جبرئیل مرة أخری...

فإن قلت: فإذن روح محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم هی روح عالم الخیر کله، و هی النفس الناطقة فیه کلّه.

قلت: نعم و الأمر کذلک کما ذکره الشیخ فی الباب السادس و الأربعین و ثلاثمائة، فحال العالم المذکور قبل ظهوره صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلة الجسد المستوی، و حاله بعد موته صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلة النائم، و حال العالم حیث یبعث یوم القیامة بمنزلة الانتباه من النوم، فالعالم کله نائم من حین مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی أن یبعث» [۱].

أقول: و کلّما ذکره فی حق رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم صادق و ثابت فی حق علی علیه السّلام (لحدیث النور)، فهو مثله فی کل شیء، و من ذلک التقدم علی الأنبیاء، فهو الأفضل من بعده علی جمیع الخلائق، فهو المتعین للخلافة من بعده.

---

[۱] الیواقیت و الجواهر ۲/ ۲۰- ۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۵

ترجمة الشعرانی ... ص: ۲۸۵

و تظهر جلالة الشیخ عبد الوهاب الشعرانی من الکلمات الواردة فی حقه و الأوصاف الکریمة التی وصفوه بها:

فقد قال الشرقاوی بترجمته: «الشیخ الامام العالم العامل الفقیه العارف باللّه تعالی و الدال علیه عبد الوهاب الشعرانی ابن أحمد بن علی بن أحمد بن محمّد، المنتهی نسبه إلی محمّد بن الحنفیة رضی اللّه عنه، کان إماما فی العلوم الشرعیة و غیرها. أخذ العلوم عن مشایخ عصره کالشیخ السیوطی و شیخ الإسلام زکریا الأنصاری و غیرهما من علماء الظاهر. و أخذ عن الشیخ محمّد الشناوی و الشیخ علی الخواص و غیرهما من علماء الباطن، و سلک طریق التصوف بعد تضلعه فی العلوم الشرعیة و الانتهاء منها ... و له مصنفات کثیرة نحو سبعین مصنفا، و مناقبه شهیرة و کراماته ظاهرة.

توفی رضی اللّه عنه یوم الاثنین من شهر جمادی الأولی سنة ۹۷۳» [۱].

و ذکره محمّد بن عبد اللّه الزرقانی فی سند إجازة روایته لکتاب (المواهب اللدنیة بالمنح المحمّدیة لشهاب الدین القسطلانی) حیث ذکر طریقه إلیه عن مؤلفها القسطلانی، و قد وصفه ب «العارف» [۲].

و کذا ذکره أبو مهدی عیسی بن محمّد الثعالبی المالکی فی تراجم مشایخه من (مقالید الأسانید) و قد وصفه ب «الولی العارف باللّه صاحب التصانیف السائرة».

و قد نقل عنه نور الدین الحلبی فی السیرة مترضیا علیه.

و قال تاج الدین الدهان فی مرویات العجیمی: «طبقات الصوفیة- للعالم

---

[۱] التحفة البهیة فی طبقات الشافعیة- مخطوط.

[۲] شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۲۸۶

الربانی سیدی الشیخ عبد الوهاب بن علی الشعرانی. أخبر بها- یعنی الشیخ حسن العجیمی- عن جماعة ... عن مؤلفها العارف باللّه تعالی و الدال علیه سیدی الشیخ عبد لوهاب بن علی الشعرانی فذکرها» [۱].

و وصفه الشیخ أحمد القشاشی ب «الامام» فی (السمط المجید).

و قال محمّد عابد السند فی (حصر الشارد): «و أما کتاب الیواقیت و الجواهر فی عقیدة الأکابر للشیخ عبد الوهاب الشعرانی فأرویه ....»

و قال محمّد معین بن محمّد أمین السندی: «قال إمام الحنفیّة، بل قطب الصوفیة الواصل إلی عین الشریعة التی یغترف منها الأئمة المجتهدون، الامام الشعراوی فی المیزان» [... ۲].

و ذکره شاه ولی اللّه الدهلوی فی (الانتباه) فی بیان کیفیة ارتباطه بالسلسلة القادریة من جهة الخرقة، فکان الشعرانی فی طریق لبس الدهلوی الخرقة القادریة.

و قد وقع أیضا فی طریق حدیث المصافحة فی مسلسلات الشیخ ولی اللّه الدهلوی.

و قد أوضح ولده (الدهلوی) کون الشعرانی من مشایخ والده ولی اللّه فی رسالته فی (أصول الحدیث).

۳- شمس الدین الفناری ... ص: ۲۸۶

اشارة

قال الشیخ شمس الدین محمّد الفناری: «أقول: کان هو المراد بالهباء الذی قال فی الفتوحات ...: فلم یکن أقرب إلیه قبولا إلّا الحقیقة المحمدیة المسماة بالعقل الأول. و کان سید العالم بأسره و أول ظاهر فی الوجود.

---

[۱] کفایة المتطلع- مخطوط.

[۲] دراسات اللبیب ۱۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۲۸۷

و أقرب الناس إلیه علی بن أبی طالب و سائر الأنبیاء. تم کلامه.

و أقول: و هذا غیر الهباء الذی قال فی الفتوحات بعد وریقات: لمّا خلق القلم و اللوح و سماهما العقل و الروح، و أعطی الروح صفتین علمه و عمله، و جعل العقل لهما معلما، خلق جوهرا دون النفس الذی هو الروح المذکور، سماه الهباء، قال اللّه تعالی: فَکانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا سمّاه به علی بن أبی طالب» [۱].

أقول: هکذا جاء فی النسخة الحاضرة من کتاب (مصباح الأنس) و قد أسقط فیه من عبارة الفتوحات کلمة «إمام العالم بأسره» و کذا

جملة «الجامع لأسرار الأنبياء أجمعين»، و جعل بدل هذه الجملة كلمة «و سائر الأنبياء» عاطفا إيّاها على «على بن أبى طالب». و إن كنت فى ريب من هذا التحريف فراجع نص كلام ابن عربى المتقدم سابقا.

لكنه- و الحال هذه- يفيد المطلوب، و هو كون أمير المؤمنين عليه السّلام أقرب الخلائق إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو أفضلهم من بعده صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو المقدّم على الجميع، لعدم جواز تقديم المفضول على الفاضل فى شريعة من الشرائع.

و من الغريب إعراض (الدهلوى) عن مفاد كلمات هؤلاء الأعلام من العرفاء و الصوفيّة فى هذا المقام، و تشبثه بكلمات بعض مجاهيلهم فى الجواب عن دلالة حديث (التشبيه)، و سيأتى فى محله ما فيه.

كتاب مصباح الأنس ... ص: ۲۸۷

و كتاب (مصباح الأنس) من مرويّات الشيخ حسن العجيمى و الشيخ ابراهيم الكردى، و هما من كبار مشايخ شاه ولى اللّه والد (الدهلوى).

قال الكردى: «مصباح الأنس بين المعقول و المشهود فى شرح مفتاح غيب

---

[۱] مصباح الأنس ۱۷۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۲۸۸

الجمع و الوجود، للشمس محمّد بن حمزة الفنارى، و سائر تصانيفه و مروياته، قرأت منه أطرافا على شيخنا الامام أحمد قدس سره، بسنده إلى الحافظ ابن حجر عنه» [۱].

و قال تاج الدين الدهان: «شرح مفتاح الغيب المسمى مصباح الأنس بين المعقول و المشهود، للإمام المحقق الشمس محمّد بن حمزة الفنارى رحمه اللّه. أخبر بها و بسائر مصنفاته و مروياته عن الشيخ أحمد العجل، عن البدر محمّد ابن الرضى الغزى، عن الحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى، عن الحافظ أحمد ابن حجر العسقلانى و العلامة محمّد بن سليمان الكافيجى، كلاهما عن مؤلفهما العلامة شمس الدين محمّد بن حمزة الفنارى، فذكرهما» [۲].

ترجمة الفنارى ... ص: ۲۸۸

و إليك خلاصة ترجمة الفنارى عن (كتائب أعلام الأخيار):

«المولى الفاضل الأستاذ على الإطلاق، و العامل الكامل المشار إليه بلا شقاق، شمس الأئمة الأعلام و بدر الأجلة، ذو الباع الواسع و اللسان الجارى، مولانا شمس الدين محمّد بن حمزة بن محمّد الفنارى، عليه رحمة اللّه الغفار البارى.

إمام كبير، علامة نحرير، عظيم القدر، جليل المحل، جامع بين العلم و العمل، أوحد أوانه فى العلوم النقلية أصولا و فروعا، و أغلب أقرانه فى الفنون العقلية، و كان يجمعها جموعا، شيخ دهره فى العلم و الأدب، و مجتهد عصره فى الخلاف و المذهب، و هو أفضل الرؤساء الذين انفرد كل منهم بفضل، ففاق فيه أقرانه على رأس القرن الثامن، رحل إلى مصر، ثم رجع إلى الروم، فولى قضاء بروسا و شاع فضله، صنف فصول البدائع فى أصول الشرائع، و غير ذلك من

---

[۱] الأمم لإیقاظ الهمم ۱۲۱.

[۲] کفایة المتطلع فی مرویات الشیخ حسن العجیمی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۹

الکتب المستحسنة» [۱].

۴- السید محمّد گیسو دراز ... ص: ۲۸۹

اشارة

و قال السید محمّد گیسو دراز، العارف الشهیر بتفسیر قوله تعالی: ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِیمَ الآیة، بعد إیراد حدیث النور بلفظ: «خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة آلاف سنة، ثم رکّب اللّه ذلک النور فی صلب آدم، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، ففیّ النبوة و فیه الخلافة»

قال:

«و علیه قول الشاعر:

إنی و إن کنت ابن آدم صورة فلی فیه معنی شاهد بأبوّتی

و إلیه أشار قول اللّه تقدس: ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً کنت تتقلب فی أصلاب آبائک الأنبیاء و تتشکل بها تستفیض من فیضهم، کلّ من الأنبیاء اختص بما لا یفهم غیره، بالعقل و الحسن اجتمع عندک خصائص مائة ألف نبی و أربعین ألف و نیف، حتی امتلأ جناب قلبک باللطائف و الأنوار و المشاهدة و الأسرار، و لم یبق مساغ الازدیاد و مکان الاستکثار، جلیناک عن تتق الأستار و أظهرناک عن کتم الأسرار لتتم مکارم الأخلاق، إن النبوة تاج الأنبیاء الأخیار و إنک درّة التاج یا سیّد الأحرار» [۲].

أقول: فهذا بعض مکارم سیدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی لسان هذا العارف الکبیر، و جمیع ذلک ثابت لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، بدلیل (حدیث النور) و بمقتضی هذا الحدیث یصدق فی حقه قول الشاعر الذی استشهد به، و یکون الامام علیه السّلام أفضل من آدم و سائر الأنبیاء علیهم

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار من مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] الدر الملتقط- تفسیر الآیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۰

السّلام.

فثبت دلالة حدیث النور علی إمامة أمیر المؤمنین، و بطلان تقدم المتقدمین علیه.

کلام آخر ... ص: ۲۹۰

و قال السید محمّد المذکور فی کتاب آخر له ما تعریبه: «و یدل

حدیث خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة آلاف سنة، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد

المطلب، علی أن جمیع کمالات آدم و نوح و موسی و الخلیل انتقلت إلی محمّد، و أنه لم یخلق آدم و لا العالم إلّا من أجله» [۱].
أقول: یدل الحدیث علی انتقال کمالاتهم إلی محمّد و علی، و أنه لم یخلق آدم و لا العالم إلا من أجل محمّد و علی، فهما أفضل منهم، و علی أفضل الخلق بعد محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و بذلک ترتفع شبهات المعاندین، و الحمد للّه رب العالمین.

۵- القسطلانی ... ص: ۲۹۰

و قال شهاب الدین القسطلانی: «لما تعلّقت إرادهٔ الحق تعالی بإیجاد خلقه و تقدیر رزقه، أبرز الحقیقهٔ المحمّدیهٔ من الأنوار الصمدیهٔ فی الحضرهٔ الأحدیهٔ ... ثم أعلمه تعالی بنبوته و بشّره برسالته، هذا و آدم لم یکن إلّا- کما قال- بین الروح و الجسد، ثم انبجست منه صلّی اللّه علیه و سلّم عیون الأرواح، فنظر للملإ الأعلی و هو بالمنظر الأجلی، و کان لهم المورد الأحلی، فهو صلّی اللّه علیه و سلّم الجنس العالی علی جمیع الأجناس، و الأب الأکبر لجمیع الموجودات و الناس» [۲].

---

[۱] الأسمار- السمر ۴۷.

[۲] المواهب اللدنیهٔ بالمنح المحمّدیهٔ ۱/ ۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۱

أقول: و إذا کان صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «الأب الأکبر لجمیع الموجودات و الناس» بسبب خلق نوره قبل خلق جمیع العوالم کلّها علوها و سفلها، فإن علیا علیه السّلام کذلک، لوحدهٔ نورهما، فلا یجوز تقدم أحد علیه، لأن جمیع الخلائق أشیاع و أتباع له، و من هنا قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: یا علی أنا و أنت أبوا هذه الأمهٔ.
قال الرومی فی شرح قول البوصیری:
«أحل أمته فی حرز ملّته کاللیث حلّ مع الأشبال فی الأجم»
قال: «یقول: و کیف لا؟ و قد أحلّ و أقرّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمهٔ إجابته فی حرزه الحریز و حصنه الحصین من شریعته الحنیفیهٔ الباقیهٔ إلی یوم القیامهٔ، و هو ضرغام غابهٔ غایهٔ الکمال من الرجال، و أتباعه کالأولاد لقوله تعالی إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَهٌٔ و لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا من اللّه و المؤمنون منی، و أنا و أنت یا علی أبوا هذه الأمهٔ، و ناهیک لقوهٔ دین اللّه دلیلا، و لن یجعل اللّه للکافرین علی المؤمنین سبیلا» [۱].
فهل یجوز تقدّم أحد علیه و الحال هذه؟!

۶- الدولت آبادی ... ص: ۲۹۱

و قال ملک العلماء شهاب‌الدین‌آبادی- بعد أن أورد حدیث النور و ذکر حاصل معناه- ما تعریبه:
«و قد عاد النور مجتمعا مرهٔ أخری فی رحم فاطمهٔ، لأن الحسن و الحسین من نور اللّه، و لقد کان للمصطفی غیر علی بنو عمومهٔ، و غیر فاطمهٔ بنات، و کان لعلی و فاطمهٔ أولاد غیر الحسن و الحسین، إلا أنّهما خصّا بکونهما من نور اللّه

---

[۱] تاج الدرهٔ فی شرح البردهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۲

یا أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَکُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ أَنْزَلْنا إِلَیْکُمْ نُوراً مُبِیناً، فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ فَسَیُدْخِلُهُمْ فِی رَحْمَهٍٔ مِنْهُ وَ فَضْلٍ

وَ يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِراطاً مُسْتَقِيماً. إن تمسكتم به لن تضلوا من بعدى، فإن من تمسك بنور اللّه لا يضل أبدا.

و هذه عناية من اللّه و توفيق، يهدى اللّه بنوره من يشاء، و يضرب اللّه الأمثال للناس، فالذين أبعدوا عن هذا النور و ضلوا و لعنوا يسعون فى إطفاء نور اللّه، و يعترضون على فضائلهم يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ ... و لو اجتمع أهل العالم كلهم على إطفاء نور اللّه هذا لما تمكنوا من ذلك ... فإن نسلهم باق إلى يوم القيامة، و يجتمع على حبهم المنورون من الناس بنور الايمان، و أما غيرهم فينكرونهم...

و اعلم أن ذوات هؤلاء مخلوقة من النور، و قد كان هذا النور يظهر فى وجه فاطمة. فى آخر الظهيرية: و لها- أى لفاطمة- كان نور يضىء من وجهها، حتى روى عن عائشة رضى اللّه عنها قالت: أسلك فى سم الخياط فى الليلة المظلمة من نور وجه فاطمة. و فى الدرر: عاد الحسن و الحسين ذات ليلة من عند المصطفى و قد أحاط بهما نورهما. و قد ذكرناه فى الجلوة الأولى من الهداية الثامنة، حتى تعلم أنهم نور اللّه» [۱].

أقول: و فى هذا الكلام من وجوه الدلالة على المطلوب على ضوء حديث النور ما لا يخفى على ذوى البصر و البصيرة، و قد ظهر منه أن الذين ينكرون حديث النور و دلالته هم من الذين يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ...

۷- الهمدانی ... ص: ۲۹۲

و قال العارف الكبير السيد على الهمدانى بشرح قول ابن الفارض:

لها البدر كاس و هى شمس تديرها هلال و كم يبدو إذا مزجت نجم

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۲۹۳

قال ما تعريبه: «و يريد الناظم من هذه المعانى إما الأعيان الخارجية و إما الحقائق النفسانية، و على التقدير الأول فإن المراد هى الحقيقة المحمّدية و هى مظهر الأنوار الالهية و وعاء الحقائق الذوقية و المراد من الهلال هو على و هو مدير كؤوس محبة ذى الجلال و مورد المتعطشين إلى مورد الوصال، و قد ورد فى حقه أنا مدينة العلم و على بابها.

و كما أن الهلال لا يختلف و البدر بل هو جزء منه، فكذلك سيد الأولياء بالنسبة إلى سيد الأنبياء، إذ

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا و على من نور واحد.

و قال: على منى و أنا منه.

ثم إن امتزاج أحكام الشريعة المصطفوية بالحقائق المرتضوية هو السبب لظهور مشارب أذواق أعيان الأولياء، و

قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى حقه: أنا و أنت أبوا هذه الأمة

، يشير إلى هذا المعنى، إذ هو منبع أسرار معارف التوحيد و مطلع أنوار معالم التحقيق، و من ينبوع هدايته حصل جميع أهل الكشف و الشهود على درجات الكمال،

قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا المنذر و على الهادى.

و قال لعلى: و بك يا على يهتدى المهتدون.

و إذا انكشف لك هذا السر فاعلم: أن جميع أنوار الحقائق التى حصل عليها الأولياء مقتبس من مشكاة ولاية على، و مع وجود هذا الامام الهادى فإن متابعة غيره من قلة البصيرة».

أقول: و هذا الكلام يدل على المطلوب على ضوء حديث النور من وجوه عديدة كذلك، و هى غير خافية على الفطن النبيه.

۸- السهروردی ... ص: ۲۹۳

و قال الشیخ شهاب الدین أبو حفص عمر بن محمّد السهروردی فی (العوارف) بعد أن ذکر بعض الأحادیث الدالهٔ علی فضیلهٔ التّفقه فی الدین: «و اللّه سبحانه و تعالی جعل الفقه صفهٔ القلب فقال لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها، فلما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۴

فقهوا علموا، و لما علموا عملوا، و لما عملوا عرفوا، و لما عرفوا اهتدوا، فکلّ من کان أفقه کانت نفسه أسرع إجابهٔ و أکثر انقیادا لعالم الدین، و أوفر حظا من نور الیقین، فالعلم جملهٔ موهوبهٔ من اللّه تعالی للقلوب، و المعرفهٔ تمیز تلک الجملهٔ و الهدی وجدان القلوب ذلک، فالمعنی: مثل ما بعثنی اللّه من الهدی و العلم، أخبر أنه وجد القلب النبوی الهدی و العلم، فکان هادیا مهدیا، و علمه صلوات اللّه علیه وراثهٔ معجونهٔ فیه من آدم أبی البشر صلوات اللّه علیه، حیث علم الأسماء سمهٔ الأشیاء فکرمه اللّه تعالی بالعلم فقال عَلَّمَ الْإِنْسانَ ما لَمْ یَعْلَمْ، فآدم علیه السّلام بما رکب فیه من العلم و الحکمهٔ صار ذا الفهم و الفطنهٔ و المعرفهٔ و الرأفهٔ و اللطف و الحب و البغض و الفرح و الغم و الرضاء و الرخاء و الغضب و الکیاسهٔ، ثم اقتضاء استعمال کل ذلک، و جعل لقلبه بصیرهٔ و اهتدی الی اللّه بالنور الذی وهب له.

فالنبی علیه السّلام بعث إلی الأمهٔ بالنور الموروث و الموهوب له خاصهٔ، و قیل: لما خاطب اللّه سبحانه السماوات و الأرض یقول لهما ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ، نطق من الأرض و أجاب موضع الکعبهٔ و من السماء ما یحاذیها، و قد قال عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما: أصل طینهٔ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من سرهٔ الأرض بمکهٔ. فقال بعض العلماء: هذا یشعر بأنما أجاب من الأرض ذرهٔ المصطفی محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و من موضع الکعبهٔ دحیت الأرض، فصار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو الأصل فی التکوین و الکائنات تبع له، و إلی هذا الاشارهٔ بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین. و فی روایهٔ: بین الروح و الجسد. و قیل: لذلک سمی أمیا، لأن مکهٔ أم القری، و ذرته أم الخلیقهٔ و تربهٔ الشخص مدفنه، فکان یقتضی أن یکون مدفنه بمکهٔ حیث کانت تربته منها، و لکن قیل الماء لما تموج و رمی الزبد إلی النواحی وقت جوهرهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلی ما یحاذی تربته بالمدینهٔ، و کان رسول اللّه مکیا مدنیا حنینه إلی مکهٔ و تربته بالمدینهٔ.

فالإشارهٔ فیما ذکرنا من ذرهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو ما قال اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۵

تعالی وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی

ورد فی الحدیث: إن اللّه مسح ظهر آدم و أخرج ذریته منه کهیئهٔ الذرهٔ و استخرج الذر من مسام شعر آدم، فخرج الذر کخروج العرق.

و قیل: کان المسح من بعض الملائکهٔ فأضاف الفعل إلی المسبب، و قیل: معنی القول بأنه مسح أی: أحصی کما یحصی الأرض بالمساحهٔ، و کان ذلک ببطن نعمان- و هو واد بجنب عرفهٔ بین مکهٔ و الطائف- فلما خاطب اللّه الذرهٔ و أجابوا ببلی کتب العهد فی رق أبیض، و أشهد علیه الملائکهٔ و ألقمه الحجر الأسود، و کانت ذرهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هی المجیبهٔ من الأرض، و العلم و الهدی فیه معجونان، فبعث بالعلم و الهدی مورثا له و موهوبا. و قیل: لما بعث اللّه تعالی جبرئیل و میکائیل لیقبضا قبضهٔ من الأرض فأبت حتی بعث اللّه عزرائیل فقبض قبضهٔ من الأرض، و کان إبلیس قد وطئ بقدمیه، فصار بعض الأرض بین قدمه و بعض الأرض موضع أقدامه، فخلقت النفس مما مس قدم إبلیس، فصارت مأوی الشر، و بعضها لم یصل إلیه قدم إبلیس، فمن تلک الأرض تربهٔ أصل الأنبیاء و الأولیاء.

فکانت ذرهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم موضع نظر اللّه سبحانه و تعالی من قبضهٔ عزرائیل، لم یمسها قدم إبلیس فلم یصبه حظ

الجهـل، بل صار منزوع الجهل موفّرا حظه من العلم و الهـدی، فبعثه اللّه تعالی بالهـدی و العلم و انتقل من قلبه إلی القلوب و من نفسه إلی النفوس، فوقعت المناسـبة فی أصل طهارة الطینة و وقع التألیف بالتعارف الأول، فکل من کان أقرب منه مناسبة بنسبة طهارة الطینة کان أوفر حظا من قبول ما جاء به رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فکانت قلوب الصوفیـة أقرب منها مناسـبة، فأخـذت من العلم حظا وافرا و صـارت بواطنهم إخـاذات، فعلموا و علموا کالاخاذ التی یسـقی منه و یزرع منه، و جمعوا بین فائـدة علم الدراسـة و علم الوراثة فائدة بإحکام أساس التقوی، فلما ترکت النفوس انجلت مرائی قلوبهم بما صـقلها من التقوی، و انجلی فیها صور الأشـیاء علی هیآتها و ماهیتها، فبانت لهم الدنیا بقبحها فرفضوها، و ظهرت الآخرة بحسنها فطلبوها،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۶

فلما زهدوا فی الدنیا انصبت إلی بواطنهم أقسام العلوم انصبابا و انضاف الی علم الدرایة علم الوراثة».

أقول: فهـذه بعض مقامات رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم علی أثر قربه من اللّه تعالی و خلقة نوره من قبل العالم بأسـره، و لما کـان أمیر المؤمنین علیه السّـلام مع النبی- صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم- فی جمیع منـازله و مقامـاته کـان جمیع مـا ذکر ثابتا فی حقه أیضا، فیکون مثله أفضل جمیع الخلائق و أجلهم و أقدمهم بعده، فهو الخلیفة من بعده علی أمته و هو المطلوب.

۹- أبو نعیم الاصفهانی ... ص: ۲۹۶

قال الحافظ الشهیر و العارف الکبیر أبو نعیم الاصبهانی فی خطبة کتابه (دلائل النبوة) ما نصه:

«أما بعد فقد سألتم ... جمع المنتشـر من الروایات فی النبوة و دلائلها و المعجزة و حقائقها، و خصائص المبعوث محمّد صـلّی اللّه علیه و سـلّم بالسـناء السـاطع و الشـفاء النـافع، الـذی اسـتضاء به السـعداء و استشـفی به الشـهداء و اسـتوصل دونه البعـداء، فاسـتعنت باللّه و استوفقته، و به الحول و القوة و هو القوی العزیز.

و اعلموا وفقکم اللّه أن الخـالق الحکیم أنشأ الخلق مختلفی الصور و الجواهر متفاوتی الأمزجـة و البصائر، أجزاؤهم فی الطبیعـة و القوة متفاضـلة، و أحلامهم فی النظر و الاعتبار متفاوتة، فمن معتدل مزاجه مسـتغن بصحته عن الأطباء و العقاقیر و متوسط فی الاعتدال یطیبه القلیل من الأبازیر، و ساقط رذیل لا یقیمه العزیز من العناصـر، کـذلک الأرواح، منها صاف زکی بالحکمة مشـغوف، و إلی التعرف و التبصـر ملهوف، حریص علی مـا اسـتبق إلیه السـعداء و منهـا روح کـدر بطیء عن المعـارف و البصـائر معطوف، و عن الآیات و العبر مصروف، خمیص إلی ما استلذه البعداء. و منها روح متوسط حطّ به عن کمال الصفاء و الزکاء، و نجی به من هلاک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۷

الکدر و العماء.

فلتفـاوت الأشـباح و الأرواح اختلفت الأقوال و الأحوال، فالمحبو لصافی الأرواح یحن جوهره دائما إلی صـفوة الروحانیـة الـذین هم سکان العلی من السـماوات، و الممنو بکـدر الأرواح یمیل جوهره دائما إلی مماثلة المسـخرة و البهائم من الأنعام المرکبة من الکدر و الظلمات. فإذا اختلفت الأبنیة و الأمزجة فالمجبول علی أعدل الترتیب و أصـفی الترکیب من لباب البشر و صباب النشر: من ارتاح للتألّه و الصـلاح، و اهتز للتشـمّر و الفلاح، مخصوص بالبشارة و النـذارة مقصود بالنفث و الإیحاء من الکرام البررة، ممـد بالموهبـة الالهیة و الأثرة العلویة و یسعد بالقبول منه المتوسط من المقبلین، و یحجب بالنفور عنه و التکبر منه العماة من المدبرین.

فأولئک المقصودون هم الدعاة من الأولیاء و السادة من الرسل و الأنبیاء».

أقول: دل هذا الکلام علی أفضلیة الأنبیاء لکونهم أشرف الخلائق خلقة، و لاختصاصهم بهذه المزایا المذکورة و الفضائل العالیة، و لما کان نور أمیر المؤمنین علیه السّـلام متحدا مع نور النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم، و کان ذلک النور متقدما فی الخلق علی خلق آدم علیه السّـلام، کـان علی علیه السّـلام- کـالنبی- أفضـل من جمیع الأنبیـاء و سائر الخلیفـة، و صاحب تلک المزایا الجلیلـة، فعلی أفضل الأمة

الإسلامية بعد النبى، و إذا كان كذلك بطل تقدّم الثلاثة عليه، و هو المطلوب.

ثم قال أبو نعيم:

«فالنبوة هى سفارة العبد بين اللّه و بين ذوى الألباب من خليقته، و لهذا يوصف أبدا بالرسالة و البعثة، و قيل: إن النبوة إزاحة علل ذوى الألباب فيما تقصر عقولهم عنه من مصالح الدارين، و لهذا يوصف دائما بالحجة و الهداية، ليزيح بها عللهم على سبيل الهداية و التثقيف، و معنى النبى هو ذا النبأ و الخبر بأن يكون مخبرا عن اللّه بما خصه به من الوحى، و قيل: إنها مشتقة من النبوة التى هى المكان المرتفع عن الأرض، و هو أن يخص بضرب من الرفعة، فجعل سفيرا بين اللّه و بين خلقه، يعنى بذلك وصفه بالشرف و الرفعة، و من جعل النبوة من الإنباء التى هى الاخبار لم يفرق بين النبوة و الرسالة.

و أما معنى الرسول فهو المرسل، فعول على لفظ مفعل، و إرساله أمره إيّاه بإبلاغ الرسالة و الوحى، و معنى الوحى مأخوذ من الوحى و هو العجلة، فلما كان الرسول متعجلا- لما يفهم قيل لذلك التفهم وحى، و له مراتب و وجوه فى القرآن وحى إلى الرسول، و هو أن يخاطبه الملك شفاها أو يلقى ذلك فى روعه و ذلك قوله وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْياً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ. يريد بذلك خطابا يلقى فهمه فى قلبه حتى يعيه و يحفظه و ما عداه من غير خطاب، فإنما هو ابتداء إعلام و إلهام و توقيف من غير كلام و لا خطاب كقوله تعالى: وَ أَوْحى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ، وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى و ما فى معناه.

ثم إن هذه النبوة التى هى السفارة لا تتم إلّا بخصائص أربعة يهبها اللّه لهم، كما أن إزاحة علل العقول لا تتم إلّا بالسلامة من آفات أربع يعصم منها، فالسفير السعيد بالمواهب الأربع سليم عن الآفات الأربع، و العاقل السليم من الآفات الأربع ليس بسعيد بالمواهب الأربع. فالمواهب الأربع أولها: الفضيلة النوعية، و ثانيها: الفضيلة الإكرامية، و ثالثها: الإمداد بالهداية، و رابعها:

التثقيف عند الزلة. و الآفات الأربع التى يعصم منها السليم من الأولياء أولها:

الكفر باللّه، و ثانيها التقوّل على اللّه، و ثالثها الفسق فى أوامر اللّه، و رابعها الجهل بأحكام اللّه.

فمعنى الفضيلة النوعية: أن الأحسن فى سير الملوك و الأحمد من حكمهم أنهم لا يرسلون مبلغا عنهم إلّا الأفضل المستقل بأثقال الرسالة، قد ثقّفته خدمته و خرجته أيامه، و العقول تشهد أن مثله يكون مقيضا مرتادا عند المرسل فى الإبلاغ و التأدية عنه، فاللّه الحكيم العزيز لا- يختار للرسالة إلّا المتقدم على المبعوث إليهم المزين بكل المناقب، و لهذا لم يوجد نبىّ قط به عاهة فى بدنه أو اختلاط فى عقله أو دناءة فى نسبه أو رداءة فى خلقه، و إليه يرجع قوله تعالى اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ.

و معنى الفضيلة الإكرامية: أن الملوك متى أرسلوا رسولا اختاروه للوفادة أيّدوه فى حال الإرسال بلطائف و كرامات و زوائد معاونات، ييّسرون الخطب عليه

فوق ما كان مكنه منه و خوله فى ماضى خدمته، فاللّه الرءوف الرحيم إذا أثر للابلاغ عنه الأفضل، أمدّه بتقوى قلبه و تشحذ قريحته و تمكنه من الأخلاق الحميدة و العزائم القوية و الحكم المديدة، كما أيد موسى بحل العقدة من لسانه و إشراكه لهارون إياه فى الإرسال. و هو قوله: فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءاً يُصَدِّقُنِي، و إليه يرجع قوله قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يا مُوسى

و معنى الإمداد بالهداية: أن الملوك متى ما اختاروا للابلاغ عنهم من علموا منه الكفاية و الاستقلال بما ولوه، فلا يخلونه من كتب منهم إليه تتضمن الرشد و الهداية، علما منهم بأنه مجبول على صيغة الآدميين، فاللّه العلى العظيم متى قلّد عبدا قلائد الرسالة فحكمته تقتضى أن لا- يخليه من مواد الإرشاد، لعلمه أن العلوم المكتسبة لا- تنال إلّا تعريفا و لا تصاب مصالح الكلية إلّا توقيفا، و إليه يرجع قوله:

كَذلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَكَ وَ لَوْ لا أَنْ ثَبَّتْناكَ لَقَدْ كِدْتَ.

و معنی التثقیف عنـد الزلـهٔ: ما بعث ملک وافدا یجتلب به الرعیهٔ إلی طاعته، فیری طبعه مائلا فی حال الإبلاغ إلّا زجره عند أدنی هفوهٔ بـأبلغ مزجرهٔ یتفقه بهـا، صـیانهٔ لمحله و حفظا لحراسـته و اسـتقامته، علما منه بأن من لم ینبه علی فلتاته أو شک أن تألفه و تعتاده، فاللّه اللطیف بعباده الوافی لأولیائه بالنصر و التأیید لا یعدم وافده وصفیه المرشح لحمل أثقال النبوهٔ التنبیه و لتثقیف، و إلیه یرجع قوله تعالی لنوح فَلا تَسْـئَلْنِ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّی أَعِظُکَ أَنْ تَکُونَ مِنَ الْجاهِلِینَ. و قوله لداود فَاحْکُمْ بَیْنَنا بِالْحَقِّ وَ لا تُشْطِطْ و قوله لسلیمان وَ أَلْقَیْنا عَلی کُرْسِیِّهِ جَسَـداً ثُمَّ أَنابَ. و قوله لمحمّـد صـلّی اللّه علیه و سـلّم وَ اسْـتَقِمْ کَما أُمِرْتَ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ و لَوْ لا کِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ. و قوله: وَ إِنْ کانَ کَبُرَ عَلَیْکَ إِعْراضُهُمْ.

الآیهٔ.

فهـذه الخصائص الأربعهٔ لا تنال إلا بالاکتساب و الاجتهاد، لأنها موهبهٔ إلهیهٔ و أثرهٔ علویهٔ، حکمها معلّقهٔ بتدبیر من له الخلق و الأمر، لا یظهرها إلّا فی أخص الأزمنهٔ و أحق الأمکنهٔ عند امتساس الحاجهٔ الکلیهٔ و إطباق الدهماء علی الضلال من البریهٔ، و محلّها أعلی من أن یفوز به العقول الجزویهٔ أو تحصلها

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۰

المسـاعی الکسبیـهٔ، و إلیه یرجع قوله وَ مـا کانَ اللَّهُ لِیُطْلِعَکُمْ عَلَی الْغَیْبِ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَجْتَبِی مِنْ رُسُـلِهِ مَنْ یَشاءُ. و قوله إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَمُنُّ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ و قوله فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ.

أقول: و هـذه الخصـائص الأربعـهٔ الحاصـلهٔ للأنبیاء بسـبب أن خلقتهم أشـرف و أجل من خلقـهٔ الخلائق أجمعین، حاصـلهٔ لسـیدنا أمیر المؤمنین، لأنـه خلق مع أفضل الأنبیاء من نور واحـد، فهو أفضل الخلائق و الأنبیاء عـدا خاتمهم صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فلا یجوز تقدّم أحد علیه.

۱۰- شاه ولی اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۰۰

اشارهٔ

و قال والـد (الـدهلوی) فی (إزالـهٔ الخفا) ما تعریبه: «لقـد خلقت نفوس الأنبیاء علیهم السّـلام القدسـیهٔ فی غایـهٔ الصـفاء و الرفعهٔ، و قد اقتضت الحکمـهٔ الإلهیـهٔ أن ینـالوا النبوهٔ بـذلک الصـفاء و الرفعـهٔ، ففوضت إلیهم رئاسـهٔ العـالم، قـال اللّه تعـالی اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ.

و فی الأمهٔ قوم خلقت نفوسـهم قریبهٔ من جوهر نفوس الأنبیاء، و هؤلاء فی أصل الفطرهٔ خلفاء الأنبیاء فی الأمم، کالشمس تنعکس فی المرآهٔ و لاـ تنعکس فی التراب و الخشب و الحجر، فـإن هؤلاء- و هم خلاصـهٔ الأمـهٔ- یتأثرون بالنفس القدسـیهٔ النبویـهٔ بوجه لا یتأتی لغیرهم، و قلوبهم تشـهد بصـحهٔ ما یسـتفیدونه منها، حتی کأنه قد سـبق لهم إدراک ذلک علی وجه الإجمال، ثم جاء کلامه صلّی اللّه علیه و سـلّم شارحـا له و مبینـا لاجمـاله، ثم تلی هؤلاـء جماعـات کـل منهـا أدنی من سابقتها بدرجـهٔ حتی تصل النوبـهٔ إلی العوام من المسلمین.

فکمـا أن صـاحب الخلافـهٔ الخاصـهٔ هـو رئیس المسـلمین فی الظـاهر، فکـذلک یجـب أن یکـون رئیسـا لهـم متقـدما علیهم من حیث الاستعدادات الباطنیهٔ کصفاء الباطن و رفعهٔ الشأن، حتی تکن رئاسته الظاهریهٔ مقرونهٔ بالرئاسهٔ الباطنیهٔ»....

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۱

وجوه دلالة هذا الکلام ... ص: ۳۰۱

و کلام والد (الدهلوی) هذا یوضّح دلالة حدیث النور علی المطلوب من وجوه:

۱- قوله: «و قد افتضت الحکمة الإلهیة أن ینالوا بذلک الصفاء و الرفعة، ففوضت إلیهم رئاسة العالم، قال اللّه تعالی: اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ.

أقول: إذا کان الأمر کذلک فإن الامام علیا علیه السّلام کانت له الأهلیة الکاملة لأن تفوّض إلیه رئاسة العالم- و هی الخلافة العامة و الحکومة التامة- لوجود المقتضی الذی ذکره لذلک، بدلیل حدیث (النور)، و إذ أنه یفید کون أمیر المؤمنین علیه السّلام أشرف و أفضل من آدم و سائر الأنبیاء علیهم السّلام، ما عدا خاتمهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حیث الصفاء و الرفعة و غیر ذلک لاتحاد نوره مع نوره، مع العلم بأنه أفضل جمیع الأنبیاء السابقین، فحدیث النور من الأدلة الدالة علی وجوب تفویض الامامة لعلی علیه السّلام بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو المطلوب، فمخالفة (الدهلوی) لأبیه و إنکاره دلالة الحدیث علی الامامة أمر غریب.

۲- قوله: «و فی الأمة» ... أقول: و بما أن حدیث النور یدل بفحواه دلالة قطعیة علی هذا المعنی، فإن علیا علیه السّلام هو الخلیفة بعد الرسول الأعظم لا غیره ممن لا یبلغ هذه الدرجة و لا إلی أقل قلیل منها.

۳- قوله: «کالشمس تنعکس» ... ظاهر فی أن خلفاء الرسول یجب أن یکونوا هکذا، لا کالتراب و الخشب و الحجارة التی لا تنعکس فیها أشعة الشمس أبدا.

و لا ریب فی أن علیا هو الذی کان یدانی النبی فی حالاته و صفاته، بل هما واحد (لحدیث النور) و غیره بحیث لا یدانیه أحد حتی من الأنبیاء و المرسلین، فکیف بأولئک الذین لم تنطبع فی ذواتهم شیء من صفات الرسول، و لم تتمثل فیهم

خصلة من خصاله الحمیدة.

۴- قوله: «فإن هؤلاء و هم خلاصة الأمة» ... صریح فی أن الخلفاء لا بدّ و أن یکونوا آخذین من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما لم یوفق له غیرهم...

و علی علیه السّلام قد بلغ هذه الدرجة الرفیعة (لحدیث النور) قطعا، فهو الخلیفة بلا فصل، و خلافة المتقدّمین علیه باطلة بلا ریب.

۵- قوله: «فکما أن صاحب الخلافة الخاصة»....

أقول: لقد دل (حدیث النور) علی هذا المعنی أیضا، و دل علی اختصاصه بعلی علیه السّلام، فهو رئیس الأمة فی الظاهر و الباطن بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و لا حظّ لغیره من ذلک، فتقدم أحد علیه- حتی لو بلغ ما بلغ من العظمة و الجلال- غیر جائز، فما ظنّک بتقدّم من تقدّم علیه؟!.

۱۱- محمّد صدر العالم ... ص: ۳۰۲

و للعلامة محمّد صدر العالم کلام طویل، صریح فی المطلوب، واف بالغرض، نورده بنصّه علی طوله:

«أخرج ابن إسحاق و ابن جریر و ابن أبی حاتم و ابن مردویه و أبو نعیم و البیهقی معا فی الدلائل عن علی قال: لمّا نزلت هذه الآیة علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ دعانی فقال: یا علی، إن اللّه أمرنی أن أنذر عشیرتی الأقربین، فضقت بذلک ذرعا و عرفت أنی مهما أبادهم بهذا الأمر أری منهم ما أکره فصمتّ علیها، حتی جاءنی جبرئیل فقال: یا محمّد إنک إن لم تفعل ما تؤمر به یعذبک ربک. فاصنع لی صاعا من طعام و اجعل علیه رجل شاة و اجعل لنا عسّا من لبن ثم اجمع لی بنی عبد المطلب حتی أکلّمهم و أبلّغ ما أمرت به، ففعلت ما أمرنی به ثم دعوتهم له، و هم یومئذ أربعون رجلا یزیدون أو ینقصونه، فیهم أعمامهم أبو

طالب و حمزهٔ و العباس و أبو لهب، فلما اجتمعوا إليه دعانى بالطعام الذى صنعت لهم فجئت به، فلما وضعته تناول النبى صلّى اللّه عليه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۳

و سلّم جذبهٔ من اللحم، فشقّها بأسنانه ثم ألقاها فى نواحى الصحفهٔ ثم قال:

كلوا بسم اللّه، فأكل القوم حتى نهلوا عنه حتى ما نرى إلا آثار أصابعهم، و اللّه إن كان الرجل الواحد منهم ليأكل مثل ما قدمت لجميعهم. ثم قال: اسق القوم يا على، فجئتهم بذلك العس فشربوا منه حتى رووا جميعا، و أيم اللّه إن كان الرجل منهم ليشرب مثله، فلما أراد النبى أن يكلّمهم بدره أبو لهب إلى الكلام فقال: لقد سحركم صاحبكم و اللّه، فتفرق القوم و لم يكلمهم النبى.

فلما كان الغد قال: يا على هذا الرجل قد سبقنى إلى ما سمعت من القول، فتفرق القوم قبل أن أكلمهم، فعدلنا بمثل الذى صنعت بالأمس من الطعام و الشراب ثم اجمعهم لى، ففعلت ثم جمعتهم ثم دعانى بالطعام فقرّبته ففعل كما فعل بالأمس، فأكلوا و شربوا حتى نهلوا، ثم تكلّم النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: يا بنى عبد المطلب إنى و اللّه ما أعلم شابا فى العرب جاء قومه بأفضل مما جئتكم به، إنى جئتكم بخير الدنيا و الآخرهٔ، و قد أمرنى اللّه أن أدعوكم إليه، فأيّكم يؤازرنى على أمرى هذا؟ قلت- و أنا أحدثهم سنا و أرمصهم عينا و أعظمهم بطنا و أحمشهم ساقا- أنا يا نبى اللّه أكون وزيرك عليه. فأخذ برقبتى فقال: إن هذا أخى و وصيى و خليفتى فيكم فاسمعوا له و أطيعوا، فقام القوم يضحكون لأبى طالب و يقولون: قد أمرك أن تسمع و تطيع لعلى.

و أخرج ابن جرير عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا بنى عبد المطلب إنى قد جئتكم بخير الدنيا و الآخرهٔ، و قد أمرنى اللّه أن أدعوا إليه، فأيّكم يؤازرنى على هذا الأمر، على أن يكون أخى و وصيى و خليفتى فيكم؟ قال:

فأحجم القوم عنها جميعا و قلت: أنا يا نبى اللّه أكون وزيرك عليه، فأخذ برقبتى ثم قال: هذا أخى و وصيى و خليفتى فاسمعوا له و أطيعوا.

و أخرج أحمد و ابن جرير و الضياء عن على أنه قيل له: كيف ورثت ابن عمك دون عمك؟ فقال: جمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بنى عبد المطلب و هم رهط كلهم يأكل الجذعهٔ و يشرب القربهٔ، فصنع لهم مدّا من طعام و أكلوا حتى شبعوا و بقى الطعام كما هو كأنه لم يمس أو لم يشرب، فقال: يا بنى عبد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۴

المطلب إنى بعثت إليكم خاصهٔ و إلى الناس عامهٔ، و قد رأيتم من هذه الآيهٔ ما رأيتم، فأيّكم يبايعنى على أن يكون أخى و صاحبى و وارثى؟ فلم يقم إليه أحد، فقمت إليه و كنت من أصغر القوم، فقال: اجلس. ثم قال ثلاث مرات، كل ذلك أقوم إليه فيقول لى: اجلس، حتى كان فى الثالثهٔ ضرب بيده على يدى.

قال: فلذلك ورثت ابن عمى.

تفسير خطير أدى إليه الذوق الصحيح:

اعلم أن الأخوهٔ هى المقارنهٔ الوجوديهٔ أولا- و المشهوديهٔ ثانيا، و الوصايهٔ هى التحقق بما تحقق به الموصى علما و حالا و مقاما و معرفهٔ، و الوزارهٔ تحمل ما تحمله الموزر من الأحمال و الأثقال، و الوراثهٔ تحصيل ما حصّله المورّث لا على سبيل الكسب بل بالمناسبهٔ الاستعداديهٔ و الاقتضائيهٔ، و الخلافهٔ هى القيام مقام المستخلف على سبيل البدليهٔ.

تحقيق أنيق: اعلم أن للوصايهٔ و الاخوهٔ و غيرهما من الفضائل المذكورهٔ حكمهٔ غامضهٔ و سر عميق فى الأصل الوجودى، اتضح بالوجدان الصريح و الذوق الصحيح، و هو أن حضرهٔ الوجوب و الالوهيهٔ لما أفضت بفيضها الأقدس صورا معلومهٔ فى حضرهٔ علمه، فأول مفاض فى تلك الحضرهٔ هو العين المحمّدى صلّى اللّه عليه و سلّم و حقيقته الجامعهٔ لجميع حقائق الممكنات و أعيانها، و لها البرزخيهٔ الكبرى بين حضرهٔ الوجوب و الإمكان.

ثم استفاض بالثبوت العلمى بوساطته صلّى اللّه عليه و سلّم مقترنا به العين العلوى الجامع لحقائق الأنبياء و المرسلين و غيرها، ثم

استفاضت الأعيان الأخر و كذلك لمّا أفاضت هذه الحضرة بفيضها المقدس إفاضة وجودية خارجيّة فى الحضرة العيانية، كان السابق بالوجود فى تلك الحضرة الروح المحمّدى و تاليه الروح العلوى.

ثم لما أوجد اللّه الهباء فأول ما ظهرت به حقيقة محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم و روحه قبل سائر الحقائق و الأرواح، و كان الروح العلوى أقرب الأرواح إليه صلّى اللّه عليه و سلّم، فظهرت مقارنا لظهوره.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۵

ثم استعدّت و توجّهت تلك الحقيقة المحمّدية و الصورة الهبائية، لانطباق التدلى الأعظم الحق الذى به يهتدى الخلق و إليه يلجأ، و ذلك التدلى عبارة عن تجل إلهى بحسب جمعية أسماء فى الاسم الرحيم الهادى، فتجلى الرحيم الهادى بأحدية جميع الأسماء فى صورة النور الأعظم و انطبق على تلك الصورة الهبائية فتحقق و تجوهر بها، ثم انبسط ذلك النور على من هو أقرب به صلّى اللّه عليه و سلّم فى ذلك الهباء. ثم و ثم.

و كان أقرب الناس إليه فى ذلك الهباء على بن أبى طالب رضى اللّه عنه، و لذا صار جامعا لحقائق الأنبياء و المرسلين و أسرار المتقدمين و المتأخرين، و كان أخا له صلّى اللّه عليه و سلّم و وصيا و خليفة و وارثا و وزيرا و وليا للمؤمنين و مولى لهم و ممدا لجميع الأنبياء و المرسلين و الأولياء الأولين و الآخرين بمدده صلّى اللّه عليه و سلّم الناشى من ذلك النور الأعظم.

و يؤيد ما قلناه

ما أخرجه الامام أحمد فى المناقب عن سلمان الفارسى قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه تعالى قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم قسّم ذلك النور جزءين، فجزء أنا و جزء على بن أبى طالب.

و يؤيده أيضا

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على كنت مع الأنبياء سرّا و معى جهرا.

و قال سيّدى و سندى و جدّى المتفرد باللّه الصمد الشيخ أبو الرضا محمّد قدس اللّه سرّه الأمجد فى شرح هذا الحديث: نعم هو من الأولياء السابقين و هم الذين يتصرّف تمثل روحهم فى العالم، قبل أن يتعلق الروح بالبدن العنصرى تعلق التصرف و التدبير. فقال: و يؤيده قصة دشت أرزن، و تلك قصة طويلة لم أذكرها مخافة الإطالة، فمن أراد الاطلاع عليها فليطالع الملفوظات القدسية الرضائية التى ألّفتها و رتبتها. و أيضا مؤيد للمذكور ما

روى فى كلماته المأثورة رضى اللّه عنه: أنا على و هو على أنا بكلّ شىء عليم، أنا الذى مفاتيح الغيب عندى لا يعلمها بعد

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۶

محمّد غيرى، أنا قلب اللّه، أنا يد اللّه، أنا جنب اللّه، أنا اللوح المحفوظ، أنا ذو القرنين، أنا النوح الأول، أنا الابراهيم الخليل، أنا الموسى الكليم، أنا الأول و الآخر و الظاهر و الباطن، أنا روح الأرواح، أنا روح الأشباح، أنا خازن النبوة، أنا وجه اللّه، أنا ترجمان وحى اللّه.

انتهى.

ثم اعلم أنه كان منشأ التحقيق أنى رأيت فى مبشرة كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قدم فى بلدى و توجّه إلى الحصن السلطانى، فدخل فيه و أصحابه رضى اللّه عنهم كلّ واحد منهم نزل فى دار من له معرفة به و مودة، حتى جاء أمير المؤمنين على بن أبى طالب رضى اللّه عنه إلى دارى و جلس على سقف بيتى، فصعدت السقف و قمت وراء ظهره لخدمته، فلبث رضى اللّه عنه قليلا، ثم قام و قال لى:

انظر إلى السماء، فرأيت فى كبد سماء الحقيقة بدرا كاملا تنور به العالم كمال التنور، فقال رضى اللّه عنه: هذا البدر تمثال الحقيقة

المحمّدیهٔ فإذا البدر انشق بنصفین، نصف بقی علی السماء و کمل بدرا فی آن واحد کأنه ما انشق، و انتقل النصف الثانی فدخل فی صدره رضی اللّه عنه، و کنت انظر إذ کمل بدرا بتدریج قلیل، فقال رضی اللّه عنه: هذا نسبتی مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. ثم قال بالتلطّف التام: و هکذا نسبتک معی فانظر إلی بدری، فرأیت فإذا بدره انشق بشقین قام الشق الواحد فی صدره رضی اللّه عنه و کمل بدرا کأنه ما انشق، و انتقل الشق الثانی فدخل فی صدری، و قال رضی اللّه عنه بالعطوفهٔ التامهٔ: سیکمل شقّک أیضا بدرا و لکن بالتدریج مرهٔ بعد أخری، ثم جاء رضی اللّه عنه و قعد فی حجری فعانقته و شرعت أقول: أنت سیدی و إمامی، أنت حجتی و برهانی، أنت إسلامی و إیمانی، أنت عرفانی و وجدانی، أنت ذاتی و صفاتی، أنت حقیقتی و رسمی، أنت أخلاقی و أسراری، ثم انکشف علی السر الذی حررت، فالحمد للّه حمدا کثیرا خالدا مع خلوده، و الحمد للّه حمدا لا منتهی له دون علمه، و الحمد للّه حمدا لا منتهی له دون مشیته، و الحمد للّه حمدا لا أجر یقابله إلّا رضاه.

و قد صرّح الشیخ الأکبر محیی الدین ابن العربی قدس سره ببعض هذا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۷

التحقیق، فرأیت أن أذکر کلامه استشهادا، قال الشیخ فی الباب السادس من الفتوحات المکیهٔ: إن اللّه تبارک و تعالی لما أراد بدأ ظهور العالم علی حد ما سبق فی علمه انفصل العالم من تلک الإرادهٔ المقدسهٔ بضرب تجل من تجلیات التنزیه إلی الحقیقهٔ الکلیهٔ، فحدث الهباء و هو بمنزلهٔ طرح البناء الجص لیفتح فیه من الأشکال و الصور ما شاء، و هذا هو أول موجود فی العالم. ثم إنه تعالی تجلی بنوره إلی ذلک الهباء و العالم کله فیه بالقوهٔ، فقبل منه کلّ شیء فی ذلک الهباء علی حسب قربه من النور، کقبول زوایا البیت نور السراج، فعلی حسب قربه من ذلک النور یشتد ضوؤه و قبوله، و لم یکن أحد أقرب إلیه قبولا من حقیقهٔ محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، فکان أقرب قبولا من جمیع ما فی ذلک الهباء، فکان صلّی اللّه علیه و سلّم مبدأ ظهور العالم و أول موجود.

قال الشیخ محیی الدین: و کان اقرب الناس إلیه فی ذلک الهباء علی بن أبی طالب إمام العالم بأسره و الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین- انتهی ما فی الیواقیت و الجواهر نقلا من الفتوحات. فاحفظ ذلک التحقیق تجده نافعا معینا فی کشف کلّ فضیلهٔ و منقبهٔ ماضیهٔ و آتیهٔ إن شاء اللّه تعالی، فإنه أصل کل منقبهٔ و اللّه أعلم» [۱].

---

[۱] معارج العلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۸

[قول الدهلوی بعدم الملازمهٔ بین وحدهٔ النور و الامامهٔ و ردهم ... ص: ۳۰۸]

(قوله):

«لأن کون سیدنا الأمیر شریکا فی النور النبوی لا یستلزم إمامته من بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

أقول:

لیس هذا النفی إلّا مکابرهٔ فاضحهٔ، لأن کون النور العلوی جزء من النور النبوی و مقدما فی الخلق و الإیجاد علی خلق آدم و سائر الأنبیاء علیهم السّلام یثبت الافضلیهٔ له علیه السّلام، و ذلک صریح کلام المحققین من أهل السنهٔ کما عرفت، فتکون أفضلیته من الخلفاء الثلاثهٔ من البدیهیات المسلمهٔ، و هذا کاف لإثبات إمامته علیه السّلام بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، و قد دل علی ذلک أیضا کلام والد (الدهلوی) و تصریحات ابن تیمیهٔ و غیرهما من أکابر علماء أهل السنهٔ.

و لیعلم أن تعبیر (الدهلوی) عن هذه الحقیقهٔ بلفظ «الاشتراک» غیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۹

واضح، و كأنه يقصد منه التفكيك بين النورين، و أن نوره عليه السّلام أقل من نور النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، لكن الأحاديث دلّت علی أن النور الذی خلق أولا قبل كل شیء كان نورا واحدا، و لم يزل كذلك فی الأصلاب و الأرحام حتی انقسم إلی نصفين فی صلب عبد المطلب رضی اللّه عنه، و لفظ «النصف» صريح فی التساوی بين النورين، و أين المناصفة التی وردت فی الأحاديث من المشاركة التی قالها (الدهلوی)؟! فيجب حينئذ حمل الأحاديث التی لم يرد فيها لفظ «النصف» علی هذا المعنی، و ما كان منها مشتملا علی لفظ «الجزء» لا يأبی الحمل علی معنی «النصف»، بل المتبادر من تقسيم الشیء إلی جزءين هو التساوی بينهما.

و بعد، فلو تنزلنا و سلّمنا كون نوره عليه السّلام أقل من نور النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، فإنه أيضا مثبت لأفضلية علی بعده من جميع الخلائق، فكيف بمن سبق الكفر إسلامه، و كان محروما من ذلك النور؟! (قوله):

«فلا بدّ لمن يدعی ذلك من إثبات الملازمة بين الأمرين و بيانها بحيث لا تقبل المنع».

(أقول):

قد أثبتنا إثباتا لا يشوبه ريب و مذل بتوفيق اللّه ولی الطول و الفضل، أن كون نور الوصی مساويا فی التقدم لنور النبی دليل زاهر علی الخلافة بلا فصل، و أن الإنكار و الرد لا يصدر إلّا من باب الهذر و الهزل و من أصحاب السفه و العناد الرذل، فلا يلصق غبار بهذا المطلوب المشرق المنار العلی الأخطار المقبول لدی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۰

أولی الأبصار، و الذی لا ينكره و يجحده إلّا الذين هم ما جاسوا خلال ديار الآثار، و ما تشرفوا قط بملاحظة تصريحات الأساطين الكبار، و ما خاضوا فی غمار بحار تفحص الأسفار.

(قوله):

«و دون ذلك خرط القتاد».

(أقول):

إثبات خرط القتاد دون هذا المرام الصريح السداد، و المراد الواضح الرشاد لا يصدر إلّا ممن خب و أوضع فی مهامه العناد، و نكص و جار و راغ عن الحق الأبلج و حاد، و اضطرب فی مجاهل التعصب و التعسف، و إنما خرط القتاد من خبط خبط العشواء و ركب متن البعاد عن الانتقاد.

(قوله):

«و لا كلام فی قرب نسب حضرة الأمير من النبی».

(أقول):

حمله مفاد حديث النور علی مجرد القرب النسبی تعنت لم يسبق إليه، و مع ذلك ففيه اعتراف ضمنی بصحة حديث النور، و ردّ صريح علی ما تقدم منه من دعوی بطلان الحديث من أصله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۱

كما أنه تكذيب لدعوی (ابن الجوزی) و (الكابلی) و (القاضی الهندی) بطلانه و وضعه، و لا يحيق المكر السیء إلّا بأهله.

و فی قوله: لا كلام فی قرب نسب حضرة الأمير من النبی رد علی (عمر بن الخطاب)، إذ نفی هذا القرب بإنكاره كون الامام عليه السّلام أخا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم.

قال ابن قتيبة: «إن أبا بكر أخبر بقوم تخلّفوا عن بيعته عند علی، فبعث إليهم عمر بن الخطاب، فجاء فناداهم و هم فی دار علی و أبوا أن يخرجوا، فدعا عمر بالحطب فقال: و الذی نفس عمر بيده لتخرجنّ أو لأحرقنّها عليكم علی ما فيها. فقيل له: يا أبا حفص إنّ فيها فاطمة. فقال: و إن.

فخرجوا و بایعوا إلّا علیا، فزعم أنه قال: حلفت أن لا أخرج و لا أضع ثوبی عن عاتقی حتی أجمع القرآن، فوقفت فاطمة علی بابها، فقالت: لا عهد لی بقوم حضروا أسوأ محضر منکم، ترکتم جنازة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین أیدینا و قطعتم أمرکم بینکم لم تستأمرونا و لم تروا لنا حقا.

فأتی عمر أبا بکر فقال له: ألا تأخذ هذا المتخلف عنک بالبیعة؟ فقال أبو بکر: یا قنفذ- و هو مولی له- اذهب فادع علیا. قال: فذهب فنقذ إلی علی، فقال: ما حاجتک؟ قال: یدعوک خلیفة رسول اللّه. قال علی: لسریع ما کذبتم علی رسول اللّه، فرجع فنقذ فأبلغ الرسالة. قال: فبکی عمر طویلا، فقال عمر الثانیة: ألا تضم هذا المتخلف عنک بالبیعة؟ فقال أبو بکر لقنفذ: عد إلیه فقل:

أمیر المؤمنین یدعوک لتبایع، فجاءه قنفذ فنادی ما أمر به، فرفع علی صوته فقال:

سبحان اللّه لقد ادّعی ما لیس له. فرجع قنفذ فأبلغ الرسالة، قال: فبکی أبو بکر طویلا.

ثم قام عمر فمشی و معه جماعة حتی أتوا باب فاطمة فدقوا الباب، فلما سمعت أصواتهم نادت بأعلی صوتها باکیة: یا رسول اللّه ما ذا لقینا بعد أبی من ابن الخطاب و ابن أبی قحافة! فلما سمع القوم صوتها و بکاءها انصرفوا باکین،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۲

فکادت قلوبهم تتصدع و أکبادهم تنفطر، و بقی عمر معه قوم.

فأخرجوا علیا و مضوا به إلی أبی بکر فقالوا له: بایع، فقال: إن لم أفعل فمه؟ قالوا: إذا و اللّه الذی لا إله إلّا هو نضرب عنقک، قال: إذا تقتلون عبد اللّه و أخا رسوله. قال عمر: أما عبد اللّه فنعم و أما أخا رسوله فلا، و أبو بکر ساکت لا یتکلّم. فقال عمر: أ لا تأمر فیه بأمرک؟ فقال: لا أکرهه علی شیء ما کان فاطمة إلی جنبه.

فلحق علی بقبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یصیح و یبکی و ینادی: یا ابن أم إن القوم استضعفونی و کادوا یقتلوننی» [... ۱].

***

[۱] الامامة و السیاسة، کیف کانت بیعة علی بن أبی طالب/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۳

وجوه صحة الاستدلال بالقرب النسبی علی الإمامة بلا فصل ... ص: ۳۱۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۵

(قوله):

«و إنما الکلام فی استلزام القرب النسبی للامامة بلا فصل».

(أقول):

إن الاستدلال بقرب نسب أمیر المؤمنین علیه السّلام من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی خلافته علیه السّلام صحیح بلا ریب و متین فی نهایة المتانة، و الوجوه الدالة علی صحة الاستدلال بهذا الأمر، و المثبتة لبطلان تشکیک (الدهلوی) کثیرة جدا، و هذا بعضها:

۱- أحادیث اصطفاء بنی هاشم ...: ص: ۳۱۵

اشارة

لقـد أفـادت الأحـاديث الكثيرة: إن اللّه تعـالى قـد اصـطفى بنى هاشم من جميع خلقه، فهم أفضل من غيرهم، و لما كان أمير المؤمنين عليه السّلام من بنى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۶

هاشم- بل هو أفضـلهم بعـد النبى بالإجماع- فهو أفضل من الثلاثة الذين لم يكونوا من بنى هاشم، و مع وجود أفضل بنى هاشم كيف يجوز التقدم عليه؟! و إليك بعض نصوص أحاديث الاصطفاء المشار إليها مع بعض ما يتعلّق بها:

-۱

مسـلم عن أبى عمار شداد أنه سـمع واثلة بن الأسـقع يقول: سـمعت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم يقول: «إن اللّه عز و جل اصطفى كنانة من ولد إسـماعيل عليه الصلاة و السّلام، و اصطفى قريش من كنانة، و اصطفى من قريش بنى هاشم، و اصطفانى من بنى هاشم» [۱].

قال النووى بشرحه: «قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه اصطفى كنانة إلى آخره.

استدل به أصحابنا على أن غير قريش من العرب ليس بكفء لهم، و لا غير بنى هاشم كفؤ لهم إلّا بنى المطلب، فإنهم هم و بنو هاشم شيء واحد كما صرح به فى الحديث الصحيح، و اللّه أعلم» [۲].

-۲

الترمذى عن واثلة بن الأسقع قال: «قال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه اصطفى من ولد إبراهيم إسماعيل، و اصطفى من ولد إسماعيل بنى كنانة، و اصطفى من بنى كنانة قريشا، و اصطفى من قريش بنى هاشم، و اصطفانى من بنى هاشم.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح.

...

عن العباس بن عبـد المطلب قـال قلت: يـا رسول اللّه إن قريشا جلسوا فتـذاكروا أحسابهم بينهم، فجعلوا مثلك مثل نخلـة فى كبوة من الأـرض. فقال النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم: إن اللّه خلق الخلق فجعلنى من خير فرقهم، و خير الفريقين، ثم خير القبائل فجعلنى من خير القبيلة، ثم خير البيوت فجعلنى من

---

[۱] صحيح مسلم ۲/ ۲۰۳.

[۲] المنهاج فى شرح مسلم ۱۵/ ۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۷

خير بيوتهم، فأنا خيرهم نفسا و خيرهم بيتا.

هذا حديث حسن» [... ۱].

۳- و أخرج ابن الأثير ما تقدّم عن مسلم و الترمذى و غير ذلك فى فضائل النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و مناقبه [... ۲].

۴- و روى الواقدى مكالمة عمرو بن العاص مع قسطنطين و قد جاء فيها:

«و إن اللّه عز و جل اختار لنبينا الأنساب من صـلب آدم إلى أن خرج من صـلب أبيه عبـد اللّه، فجعل خير الناس من ولـد إسـماعيل، و ألهم اسـماعيل أن يتكلّم بالعربية و ترك إسـحاق على لسان أبيه، فولد إسماعيل العرب، ثم جعل خير العرب كنانة ثم جعل خير كنانة قريشـا، ثم جعـل خير قريش بنى هـاشم، ثم جعل خير بنى هاشم بنى عبـد المطلب، ثم جعل خير بنى عبـد المطلب نبينا صـلوات اللّه و سلامه عليه فبعثه رسولا و اتخذه نبيا، و هبط عليه جبرئيل بالوحى و قال: طفت المشرق و المغرب فلم أر أفضل منك يا محمّد.

قال: فاقشعرت جلود القدم و خضعت جوارحهم حین ذکرت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رجفت قلوبهم، و دخلت الهیبهٔ قلب قسطنطین حین سمع کلام عمرو و قال له: صدقت فی قولک، کذلک الأنبیاء تبعث من کبار بیوت قومها» [۳].

-۵

و روی ابن سعد حدیث واثلهٔ بن الأسقع، ثم قال: «أخبرنا أبو ضمرهٔ المدینی، نا أنس بن عیاض اللیثی، نا جعفر بن محمّد بن علی عن أبیه محمّد بن علی ابن حسین بن علی بن أبی طالب: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: قسّم اللّه الأرض نصفین فجعلنی فی خیرهما، ثم قسم النصف علی ثلاثهٔ فکنت فی خیر ثلث منها، ثم اختار العرب من الناس، ثم اختار قریشا من العرب، ثم اختار بنی

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۵۸۳- ۵۸۴.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۳۹۶.

[۳] فتوح الشام ۲/ ۴۱.

هاشم من قریش، ثم اختار بنی عبد المطلب من بنی هاشم، ثم اختارنی من بنی عبد المطلب.

...

عن محمّد بن علی قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه اختار العرب، فاختار منه کنانهٔ أو النضر بن کنانهٔ، ثم اختار منهم قریشا، ثم اختار منهم بنی هاشم، ثم اختارنی من بنی هاشم.

...

عبد اللّه بن عبید بن عمیر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه اختار العرب فاختار کنانهٔ من العرب، و اختار قریشا من کنانهٔ، و اختار بنی هاشم من قریش، و اختارنی من بنی هاشم» [۱].

-۶ و عقد الحافظ أبو نعیم فی (دلائل النبوهٔ) «الفصل الثانی فی ذکر فضیلته صلّی اللّه علیه و سلّم بطیب مولده و حسبه و نسبه و غیر ذلک» فذکر أحادیث کثیرهٔ فی هذا المعنی بالأسانید المتصلهٔ ... و نحن نذکر بعضها مجردهٔ عن الأسانید:

...«أخرجت من نکاح و لم أخرج من سفاح من لدن آدم إلی أن ولدنی أبی و أمی، لم یصبنی من سفاح الجاهلیهٔ شیء».

...«ألا إن اللّه تعالی خلق خلقه ثم فرقهم فریقین فجعلنی من خیرهم قبیلهٔ، فأنا خیرکم بیتا و خیرکم نفسا».

...«خیر العرب مضر، و خیر مضر بنو عبد مناف، و خیر بنی عبد مناف بنو هاشم، و خیر بنی هاشم بنو عبد المطلب، و اللّه ما افترق فرقتان مذ خلق اللّه آدم إلّا کنت فی خیرهما».

...«إن اللّه تعالی قسّم الخلق قسمین فجعلنی فی خیرهما قسما، ثم جعل القسمین أثلاثا فجعلنی فی خیرها ثلثا ثم جعل الأثلاث قبائل، فجعلنی فی خیرها قبیلهٔ، ثم جعل القبائل بیوتا فجعلنی فی خیرها بیتا فذلک قوله: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ الآیهٔ».

---

[۱] الطبقات الکبری ۱/ ۲۰- ۲۱.

...«فاختار من الخلق بنی آدم، و اختار من بنی آدم العرب، و اختار من العرب مضر، و اختار من مضر قریشا، و اختار من قریش بنی هاشم، ثم اختارنی من بنی هاشم، فأنا خیار إلی خیار»....

-۷ و قال القاضی عیاض: «و أمّا شرف نسبه و کرم بلده و منشأه فمما لا یحتاج إلی إقامهٔ دلیل علیه و لا بیان مشکل و لا خفی منه،

فإنه نخبة بنی هاشم، و أفضل سلالة قریش و صمیمها، و أشرف و أفضل العرب و أعزهم نفرا من قبل أبیه، و من أهل مکة من کرم بلاد اللّه علی اللّه و عباده».

فروی فی هذا الفصل و غیره أحادیث عدیدة، منها حدیث واثلة، و بعض الأحادیث المتقدمة بأسانیده إلی رواتها [۱].

۸- و روی الحافظ الکنجی بسنده حدیث واثلة عن مسلم ثم عن الترمذی ثم قال: «قلت: و معنی قوله اصطفی: اختار، ذکره جماعة من المفسرین فی قوله عز و جل إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ فثبت أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبر- و هو الصادق الصدوق- عن اللّه تبارک و تعالی أنه اصطفی بنی هاشم علی غیرهم من قبائل قریش، و یؤیّد هذا القول

ما أخرجه عبد اللّه بن أحمد بن حنبل زیادة علی ما جمعه والده من مناقب علی ... عن علی بن أبی طالب قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا معشر بنی هاشم و الذی بعثنی بالحق لو أخذت بحلقة باب الجنة ما بدأت إلّا بکم، و لو لم یکن کالشمس ما أدخله فی مصنف والده» [۲].

۹- و ذکر الحافظ محب الدین الطبری بعض هذه الأحادیث تحت عنوان «ذکر اصطفائهم» و «ذکر أنهم خیر الخلق» [۳].

---

[۱] الشفا بتعریف حقوق المصطفی: ۶۲.

[۲] کفایة الطالب: ۴۱۰.

[۳] ذخائر العقبی: ۱۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۰

۱۰- و روی المتقی أحادیث کثیرة فی هذا الباب تقدّم ذکر طائفة منها عن الکتب المختلفة، و مما أورده سوی ما تقدم:

«قال لی جبرئیل: قلبت مشارق الأرض و مغاربها فلم أجد رجلا أفضل من محمّد، و قلبت مشارق الأرض و مغاربها فلم أجد بنی أب أفضل من بنی هاشم.

الحاکم فی الکنی و ابن عساکر عن عائشة» [۱].

«کنت و آدم فی الجنة فی صلبه، و رکب بی السفینة فی صلب أبی نوح، و قذف بی فی النار فی صلب إبراهیم. لم یلتق أبوای قط علی سفاح و لم یزل اللّه ینقلنی من الأصلاب الحسنة إلی الأرحام الطاهرة صفی مهدی، لا یتشعب شعبتان إلّا کنت فی خیرهما» [... ۲].

«ما ولدتنی بغی قط منذ خرجت من صلب آدم، و لم تزل تنازعنی الأمم کابرا عن کابر حتی خرجت من أفضل حیین من العرب: هاشم و زهرة» [۳].

و قد روی هذه الأحادیث و غیرها جماعة آخرون مثل:

* محمّد بن یوسف الزرندی [۴].

* السید علی الهمدانی [۵].

* شهاب الدین القسطلانی [۶].

* ابن حجر المکی بشرح قول البوصیری:

«لم تزل فی ضمائر الکون تختار لک الأمهات و الآباء»

* نور الدین الحلبی حیث قال: «و مما یدل علی شرف هذا النسب أیضا:

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۴۰۹.

[۲] المصدر ۱۱/ ۴۲۷.

[۳] المصدر ۱۱/ ۴۲۷.

[۴] نظم درر السمطین ۵۲.

[۵] المودة فی القربی ینابیع المودة: ۲۴۲.

[۶] المواهب اللدنیة ۱/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۱

ما جاء عن عمرو بن العاصی ... و جاء بلفظ آخر عن واثلة ... و ما جاء عن جعفر بن محمّد ... و عن ابن عباس ... و عن ابن عمر ...و عن أبی هریرة ... و عن» [... ۱].

کلمات العلماء علی ضوء الأحادیث ... ص: ۳۲۱

ثم إنّ کبار العلماء الأعلام قد صرّحوا بهذا المعنی علی ضوء الأحادیث المذکورة، و إلیک نصوص کلمات جماعة منهم باختصار:

۱- القسطلانی: «ثمّ اعلم أنه علیه الصلاة و السّلام لم یشرکه فی ولادته عن أبویه أخ و لا أخت، لانتهاء صفوتهما إلیه و قصور نسبتهما علیه، لیکون مختصا بنسب جعله اللّه تعالی للنبوة غایة و لتمام الشرف نهایة، و أنت إذا اختبرت حال نسبه الشریف و علمت طهارة مولده تیقنت أنه هو سلالة آباء کرام، فهو صلّی اللّه علیه و سلّم النبی العربی الأبطحی الحرمی الهاشمی القرشی، نخبة بنی هاشم المختار المنتخب من خیر بطون العرب و أعرقها فی النسب و أشرفها فی الحسب، و أنضرها عودا و أطولها عمودا و أطیبها أرومة و أعزها جرثومة، و أفصحها لسانا و أوضحها بیانا و أرجحها میزانا و أصحها ایمانا، و أعزها نفرا و أکرمها معشرا من قبل أبیه و أمه، و من أکرم بلاد اللّه علیه و علی عباده» [۲].

۲- السیوطی: «المقامة السندسیة: لَقَدْ جاءَکُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِکُمْ عَزِیزٌ عَلَیْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِیصٌ عَلَیْکُمْ بِالْمُؤْمِنِینَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ نبی سری، قدره علی و برهانه جلی، خیر الخلیفة أما و أبا و أزکاهم حسبا و نسبا، خلق اللّه لأجله الکونین و أقرّ به من کل مؤمن العینین، و جعله نبی الأنبیاء و آدم منجدل فی طینته، و کتب

---

[۱] السیرة الحلبیة ۱/ ۴۳- ۴۴.

[۲] المواهب اللدنیة ۱/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۲

اسمه علی العرش إعلاما بمزیته عنده و فضیلته، و توسل به آدم فتاب علیه و أخبره أنه لولاه ما خلقه، و ناهیک بها مزیة لدیه:

نبی خص بالتقدیم قدما و آدم بعد فی طین و ماء

کریم بالحبا من راحتیه یجود و فی المحیا بالحیاء

و من خصائصه- فیما ذکر الغزالی و غیره- إن اللّه ملّکه الجنة و أذن له أن یقطع منها من یشاء ما یشاء. و أعظم بذلک منّة.

و خصّه بطهارة النسب تعظیما لشأنه و حفظ آبائه من الدنس تتمیما لبرهانه، و جعل کلّ أصل من أصوله خیر أهل زمانه، کما قال فی حدیث البخاری الذی نقطع بصدوره من فیه: بعثت من خیر قرون بنی آدم قرنا فقرنا حتی کنت من القرن الذی کنت فیه

. و

قال علیه السّلام: أنا أنفسکم نسبا و صهرا و حسبا لم یزل اللّه ینقلنی من الأصلاب الطیبة إلی الأرحام الطاهرة مصفی مهذبا لا تنشعب

شعبتان إلّا کنت فی خیرهما، فأنا خیرکم نفسا و خیرکم أبا.

و أجدر بقول صاحب البردة أن یکون له فی عرصات القیامة عدة:

و بدا للوجود منک کریم من کریم آباؤه کرماء

نسب تحسب العلا بحلاه قلدتها نجومها الجوزاء

حبذا عقود سودد و فخار أنت فیه الیتیمة العصماء

و ینظم فی سلک هذه الدرر قول أفظ العصر أبی الفضل ابن حجر:

نبی الهدی المختار من آل هاشم فعن فخرهم فلیقصر المتطاول

تنقل فی أصلاب قوم تشرفوا به مثل ما للبدر تلک المنازل» [۱]

---

[۱] المقامات ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۳

۳- الحلبی: «و إلی شرف هذا النسب یشیر صاحب الهمزیة رحمه اللّه تعالی بقوله:

و بدا للوجود منک کریم...

أی: ظهر لهذا العالم منک کریم أی جامع لکل صفة کمال. و هذا علی حد قولهم «لی من فلان صدیق حمیم»، و ذلک الکریم الذی ظهر وجد من أب کریم سالم من نقص الجاهلیة، آباؤه الشامل للأمهات جمیعهم کرماء، أی سالمون من نقائص الجاهلیة، أی ما یعد فی الإسلام نقصا من أوصاف الجاهلیة. و هذا نسب لا أجل منه ... و قد قال الماوردی فی کتاب أعلام النبوة: و إذا اختبرت حال نسبه صلّی اللّه علیه و سلّم و عرفت طهارة مولده صلّی اللّه علیه و سلّم، علمت أنه سلالة آباء کرام لیس فیهم مسترذل، بل کلهم سادة قادة، و شرف النسب و طهارة المولد من شروط النبوة، هذا کلامه. و من کلام عمّه أبی طالب:

إذا اجتمعت یوما قریش لمفخر فعبد مناف سرها و صمیمها

و إن حصلت أنساب عبد منافها ففی هاشم أشرافها و قدیمها

و إن فخرت یوما فإنّ محمّدا هو المصطفی من سرها و کریمها

بالرفع عطفا علی المصطفی، و سر القوم وسطهم، فأشرف القوم قومه و أشرف القبائل قبیلته و أشرف الأفخاذ فخذه» [۱].

۴- أبو نعیم الاصبهانی (بعد ذکر الأحادیث المتقدمة): «و وجه الدلالة فی هذه الفضیلة: إن النبوة ملک و سیاسة عامة، و ذلک قوله تعالی: أَمْ یَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلی ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ و هو الملک فی ذوی الأحساب و الأخطار من الناس، و کل ما کان خصال فضله أوفر کانت الرعیة بالانقیاد إلیه أسمع و إلی طاعة مطیعة أسرع، و إذا کان فی الملک و فی توابعه نقیصة نقص عدد أتباعه و رعیته

---

[۱] السیرة الحلبیة ۱/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۴

...فدل ذلک علی أن الملک لا یجعل إلّا فی أهل الکمال و المهابة، و هاتان الخصلتان لا توجدان فی غیر ذوی الأحساب، فجعل اللّه لنبیه محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم من الحظوظ أوفرها و من السهام أوفاها و أکثرها، فلذلک قال: فأنا من خیار إلی خیار»....

۵- السیوطی- بعد الأحادیث-: «قال أبو نعیم: وجه الدلالة علی نبوته من هذه الفضیلة أن النبوة ملک و سیاسة عامة» [... ۱].

۶- القاضی عیاض: «الباب الثانی فی تکمیل اللّه تعالی له المحاسن خلقا و خلقا، و قرانه جمیع الفضائل الدینیة و الدنیویّة فیه نسقا»...

فذکر فیه فوائد جمهٔ فی کلام طویل [۲].

۲- کان الرسول من بنی هاشم فالإمام یکون منهم ... ص: ۳۲۴

ذکر شاه ولی اللّه الدهلوی روایات من قصهٔ السقیفهٔ فی (إزالهٔ الخفا) إلی أن قال: «أما روایهٔ أبی سعید الخدری- قال: لما توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام خطباء الأنصار فجعل الرجل منهم یقول: یا معشر المهاجرین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان إذا استعمل رجلاـ منکم قرن معه رجلاـ منا، فنری أن یلی هـذا الأمر رجلان أحـدهما منکم و الآخر منا. قال: فتتابعت خطباء الأنصار علی ذلک، فقام زید بن ثابت فقال:

إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم کـان من المهـاجرین فـإنّ الامـام یکون من المهاجرین، و نحن أنصاره کما کنا أنصار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

فقام أبو بکر فقال: جزاکم اللّه خیرا یا معشر الأنصار و ثبّت قائلکم. ثم

---

[۱] الخصائص الکبری ۱/ ۳۹.

[۲] الشفا- ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۵

قال: و اللّه لو فعلتم غیر ذلک لما صالحتکم. أخرجه ابن أبی شیبهٔ».

أقول: لقد اسـتدل زید بن ثابت علی لزوم کون الخلیفهٔ من المهاجرین بأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من المهاجرین، و قد قرر أبو بکر هذا الاستدلال و وافقه علیه و تمت البیعهٔ لأبی بکر.

و علی ضوء هذا الاسـتدلال نقول: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان من بنی هاشم فإن الامام یکون من بنی هاشم، و لما کان علی علیه السّلام أفضلهم بالإجماع و لم یکن أحد من الثلاثهٔ من بنی هاشم فیکون هو الامام و الخلیفهٔ بعد رسول اللّه.

فثبت أن قرب النسب من أدلهٔ الامامهٔ و الخلافهٔ.

۳- خطبهٔ أبی بکر فی السقیفهٔ ... ص: ۳۲۵

لقـد خاصم أبو بکر الأنصار فی السـقیفهٔ و احتـج علیهم فی أمر الخلافهٔ بأنه «لن تعرف العرب هذا الأمر إلا لهذا الحی من قریش، هم أوسط العرب نسبا و دارا» و لقد خصمهم بهذا البیان و تمت البیعهٔ له فی نهایهٔ الأمر فی قصهٔ مفصلهٔ معروفهٔ.

و لا ریب أن علیا أشرف القوم- من المهاجرین و الأنصار- نسبا و دارا، فیجب- بالأولویهٔ- أن لا تعرف العرب هذا الأمر إلّا له، فالقرب النسبی إذا من أقوی الأدلهٔ علی إمامته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

أخرج البخـاری فی حـدیث طویـل عن ابن عبـاس عن عمر بن الخطاب أنه قال: «ثم إنه بلغنی أن قائلا منکم یقول: و اللّه لو مات عمر بایعت فلانا، فلا یغترنّ امرؤ أن یقول إنما کانت بیعهٔ أبی بکر فلتهٔ و تمت، ألا و إنها قد کانت کذلک و لکن اللّه وقی شرها، و لیس فیکم من تقطع الأعناق إلیه مثل أبی بکر، من بایع رجلا من غیر مشورهٔ من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی تابعه تغرهٔ أن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۶

یقتلا.

و إنه کان من خبرنا حین توفی اللّه نبیه أن الأنصار خالفونا و اجتمعوا بأسرهم فی سـقیفهٔ بنی ساعـدهٔ، و خالف عنا علی و الزبیر و من

معهما، و اجتمع المهاجرون إلی أبی بکر رضی اللّه عنه، فقلت لأبی بکر: یا أبا بکر انطلق بنا إلی إخواننا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنا نریدهم فلما دنونا منهم لقینا منهم رجلان صالحان فذکرا ما تمالأ علیه القوم، فقالا: علیکم أن لا تقربوهم، اقضوا أمرکم. فقلت: و اللّه لنأتینهم، فانطلقنا حتی أتیناهم فی سقیفهٔ بنی ساعدهٔ، فإذا رجل مزّمل بین ظهرانیهم، فقلت: من هذا؟ قالوا: هذا سعد بن عبادهٔ، فقلت: ما له؟ قالوا: یوعک، فلما جلسنا قلیلا تشهد خطیبهم فأثنی علی اللّه بما هو أهله. ثم قال: أما بعد فنحن أنصار اللّه و کتیبهٔ الإسلام و أنتم معاشر المهاجرین رهط، و قد دفت دافهٔ من قومکم، فإذا بهم یریدون أن یختزلونا من أصلنا و أن یحضونا من الأمر. فلما سکت أردت أن أتکلم و کنت زوّرت مقالهٔ أعجبتنی أرید أن أقدمها بین یدی أبی بکر و کنت أداری منه بعض الحد، فلما أردت أن أتکلم قال أبو بکر: علی رسلک.

فکرهت أن أغضبه، فتکلم أبو بکر فکان هو أحلم منی و أوقر و اللّه ما ترک من کلمهٔ أعجبتنی فی تزویری إلّا قال فی بدیهته مثلها أو أفضل منها حتی سکت. فقال:

ما ذکرتم فیکم من خیر فأنتم له أهل، و لن یعرف هذا الأمر إلّا لهذا الحی من قریش، هم أوسط العرب نسبا و دارا، و قد رضیت لکم أحد هذین الرجلین فبایعوا أیهما شئتم. فأخذ بیدی و بید أبی عبیدهٔ بن الجراح و هو جالس بیننا فلم أکره مما قال غیرها، کان و اللّه أن أقدّم فتضرب عنقی لا- یقربنی ذلک من إثم أحب إلیّ من أن أتأمر علی قوم فیهم أبو بکر، أللهم إلّا أن تسول لی نفسی عند الموت شیئا لا أجده الآن.

فقال قائل من الأنصار: أنا جذیلها المحکک و عذیقها المرجب، منا أمیر و منکم أمیر یا معشر قریش. فکثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتی فرقت من الاختلاف، فقلت: ابسط یدک یا أبا بکر، فبسط یده فبایعته و بایعه المهاجرون

ثم بایعته الأنصار. و نزونا علی سعد بن عبادهٔ فقال قائل منهم: قتلتم سعد بن عبادهٔ. فقلت: قتل اللّه سعد بن عبادهٔ.

قال عمر: و إنا و اللّه ما وجدنا فی ما حضرنا من أمر أقوی من مبایعهٔ أبی بکر، خشینا إن فارقنا القوم و لم تکن بیعهٔ أن یبایعوا رجلا منهم بعدنا، فإما بایعناهم علی ما لا نرضی و إما نخالفهم فیکون فساد، فمن بایع رجلا علی غیر مشورهٔ من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی تابعه تغرهٔ أن یقتلا» [۱].

و رواه ابن هشام، و ابن جریر الطبری، و المتقی [۲].

۴- خطبهٔ أبی بکر بلفظ آخر ... ص: ۳۲۷

اشارهٔ

و قد احتج أبو بکر فی خطبته یوم السقیفهٔ علی الأنصار بالقرب فی النسب مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حیث قال: «نحن عشیرته و أقاربه و ذوو رحمه، و نحن أهل الخلافهٔ و أوسط الناس أنسابا» فعلی أساس هذا الاستدلال یکون علی علیه السّلام- و هو أقرب إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من أبی بکر بلا ریب- هو الأولی و الأحق بالأمر بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و أما هذه الخطبهٔ فقد رواها جماعهٔ من أئمهٔ الحفاظ.

قال الحافظ محب الدین الطبری: «و ذکر موسی بن عقبهٔ عن ابن شهاب:

إن أبا بکر یوم السقیفهٔ تشهد و أنصت القوم فقال: بعث اللّه نبیّه بالهدی و دین الحق فدعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی الإسلام، فأخذ اللّه بقلوبنا و نواصینا إلی ما دعا إلیه، فکنا معشر المهاجرین أول الناس إسلاما و نحن عشیرته و أقاربه و ذوو رحمه، و

نحن أهل الخلافة و أوسط الناس أنسابا فی العرب، ولـدتنا العرب كلها فليس منهم قبيلـة إلا لقريش فيها ولادة، و لن تصـلح إلّا لرجل من قريش، هم

---

[۱] صحیح البخاری- کتاب الحدود الباب ۳۱.

[۲] سیرة ابن هشام ۲/ ۶۵۷- ۶۶۱، تاریخ الطبری ۳/ ۲۰۳، کنز العمال ۵/ ۶۴۴- ۶۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۸

أصبح الناس وجوها و أسلطهم ألسنة و أفضلهم قولا. فالناس لقريش تبع، فنحن الأمراء و أنتم الوزراء، و أنتم يا معشر الأنصار إخواننا فی كتاب اللّه و شركاؤنا فی دين اللّه تعالی و التسليم لفضيلة إخوانكم من المهاجرين و أحق الناس ان لا تحسدوهم علی خير آتاهم اللّه إياه، و أنا أدعوكم إلی أحد رجلين- ثم ذكر معنی ما قبله فی حديث ابن عباس» [... ۱].

و فی رواية محمّد بن جرير الطبری: «فخص اللّه المهاجرين الأولين من قومه: بتصديقه و الايمان به و المواساة له و الصبر معه علی شدة أذی قومهم لهم و لدينهم، و كل الناس لهم مخالف زار عليهم، فلم يستوحشوا لقلة عددهم و شنف الناس لهم و اجماع قومهم عليهم، فهم أول من عبد اللّه فی الأرض و آمن به و بالرسول، و هم أولياؤه و عشيرته و أحق الناس بهذا الأمر من بعده و لا ينازعهم فی ذلك إلّا ظالم» [... ۲].

و عند ابن خلدون: «نحن أولياء النبی و عشيرته و أحق الناس بأمره و لا ننازع فی ذلك» [... ۳].

تنبيه ... ص: ۳۲۸

و هذا الكلام من أقوی الأدلة علی خلافة أمير المؤمنين عليه السّلام بلا فصل، لأن جميع هذه الصفات التی ذكرها أبو بكر و استند إليها و اعترف بها الأنصار فخصموا بها، متوفرة فی علی بأتم معانيها و أعلی درجاتها، فهو الواجد لها دون أبی بكر و غيره من المهاجرين، فهو الامام بعد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم لا سواه.

---

[۱] الرياض النضرة ۱/ ۲۱۳.

[۲] تاريخ الطبری ۳/ ۲۱۹- ۲۲۰.

[۳] تاريخ ابن خلدون ۲/ ۸۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۹

و أما قوله: «فكنا معشر المهاجرين أول الناس إسلاما» فقد ثبت أن عليا عليه السّلام أول الناس إسلاما، و هذا من خصائصه أيضا، و قد روی ذلك و اعترف به كبار حفاظ أهل السنة، و من ذلك حديث رواه:

الحافظ أبو يعلی أحمد بن علی الموصلی.

و الحافظ أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی.

و الموفق بن أحمد المكی الخوارزمی.

و الحافظ ابن عساكر الدمشقی.

و أبو الخير الحاكمی.

و الحافظ الكنجی الشافعی.

و السید شهاب الدین أحمد.

و إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی.

و أحمد بن الفضل بن باکثیر المکی.

و محمّد صدر العالم.

و هذا نصه عن الحافظ أبی نعیم، فإنه قال:

«حدّثنا إبراهیم بن أحمد بن محمّد بن أبی حصین، ثنا محمّد بن عبد اللّه الحضرمی، ثنا خلف بن خالد العبدی البصری، ثنا بشر بن ابراهیم الأنصاری، عن ثور بن یزید عن خالد بن معدان عن معاذ بن جبل قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أخصمک بالنبوة و لا نبوة بعدی، و تخصم الناس بسبع لا یحاجک فیها أحد من قریش: أنت أولهم إیمانا، و أوفاهم بعهد اللّه، و أقومهم بأمر اللّه، و أقسمهم بالسویة، و أعدلهم فی الرعیة، و أبصرهم بالقضیة، و أعظمهم عند اللّه مزیة» [۱].

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۶۵- ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۰

۵- احتجاج علی علی أبی بکر ... ص: ۳۳۰

لقد احتج أمیر المؤمنین علیه السّلام علی أبی بکر و أتباعه بنفس ما احتج به أبو بکر فی السقیفة فخصم به الأنصار...

روی ذلک ابن قتیبة* المترجم له فی:

تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۷۰ و الأنساب- الدینوری، تذکرة الحفاظ ۲/ ۱۸۵ و تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۲۸۱ و وفیات الأعیان ۱/ ۳۱۴ و مرآة الجنان ۲/ ۱۹۲ و بغیة الوعاة ۲۹۱* حیث قال: «إباءة علی بن أبی طالب بیعة أبی بکر- ثم إن علیا أتی به أبو بکر و هو یقول: أنا عبد اللّه و أخو رسوله. فقیل له: بایع أبا بکر. فقال: أنا أحق بهذا الأمر منکم، لا أبایعکم و أنتم أولی بالبیعة بی، أخذتم هذا الأمر من الأنصار و احتججتم علیهم بالقرابة من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و تأخذوه منا أهل البیت غصبا. ألستم زعمتم للأنصار أنکم أولی بهذا الأمر منهم لمکان محمّد منکم و أعطوکم المقادة و سلموا إلیکم الأمارة؟ فأنا احتج بمثل ما احتججتم علی الأنصار، نحن أولی برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حیا و میتا، فأنصفونا إن کنتم تؤمنون باللّه و تخافون اللّه و إلّا فباءوا بالظلم و أنتم تعلمون.

قال له عمر: إنک لست متروکا حتی تبایع.

فقال له علی بن أبی طالب: احلب حلبا لک شطره، أشدد له الیوم یرده علیک غدا، ثم قال: و اللّه یا عمر لا أقبل قولک و لا أبایعه.

فقال له أبو بکر: فإن لم تبایعنی فلا أکرهک.

فقال أبو عبیدة بن الجراح لعلی: یا ابن عم إنک حدیث السنّ و هؤلاء مشیخة قومک، لیس لک تجربتهم و معرفتهم بالأمور، و لا أری أبا بکر إلّا أقوی علی هذا الأمر منک و أشد احتمالا و استطلاعا، فسلم هذا الأمر لأبی بکر، فإنک إن تعش و یطل بک بقاء فأنت لهذا الأمر خلیق، و حقیق فی فضلک و دینک و علمک و فهمک و سابقتک و نسبک و صهرک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۱

فقال علی: یا معشر المهاجرین! اللّه اللّه، لا تخرجوا سلطان محمّد فی العرب من داره و قعر بیته إلی دورکم و قعور بیوتکم، و تدفعون أهله عن مقامه فی الناس و حقه، فو اللّه یا معشر المهاجرین لنحن أحق الناس به لأنا أهل البیت، و نحن أحق بهذا الأمر منکم ما کان فینا القاری لکتاب اللّه، الفقیه فی دین اللّه العالم بسنة رسول اللّه، المتضلع بأمر الرعیة المدفع عنهم الأمور السیئة، القاسم بینهم بالسویة، و اللّه إنها فینا و لا تتبعوا الهوی فتضلوا عن سبیل اللّه و تزدادوا من الحق بعدا.

فقال قیس بن سعد: لو کان هذا الکلام سمعته الأنصار منک یا علی قبل بیعتها أبا بکر ما اختلف علیک اثنان.

قال: و خرج علی یحمل فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی دابة لیلا- علی مجالس الأنصار یسألهم النصرة، فکانوا یقولون: یا بنت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قد مضت بیعتنا لهذا الرجل، و لو أن زوجک و ابن عمک سبق إلینا أبا بکر ما عدلناه به. فیقول علی: أ فکنت أدع رسول اللّه فی بیته لم أدفنه و أخرج أنازع الناس سلطانه. فقالت فاطمة: ما صنع أبو الحسن إلّا ما کان ینبغی له، قد صنعوا ما اللّه حسیبهم و طالبهم به» [۱].

و قد رواه جمال الدین المحدّث- و هو شیخ (الدهلوی) عن جماعة من أصحاب التواریخ [۲].

۶- احتجاج علی یوم الشوری ... ص: ۳۳۱

لقد احتج أمیر المؤمنین علیه السّلام یوم الشوری بأقربیته من رسول اللّه

---

[۱] الامامة و السیاسة ۱/ ۱۱. و لا ریب فی أن هذا الکتاب لابن قتیبة، و قد نسبه إلیه جماعة و نقلوا عنه فی کتبهم مثل: إتحاف الوری بأخبار أم القری، و غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام، و العقد الثمین، و الالف باء، و تفسیر شاهی.

[۲] روضة الأحباب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۵، ص: ۳۳۲

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لاثبات خلافته عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فلم ینکر أحد منهم ما احتج به بل اعترفوا بذلک و سلّموا له...

قال ابن حجر المکی:

«أخرج الدار قطنی: إن علیا یوم الشوری احتج علی أهلها فقال لهم: أنشدکم باللّه هل فیکم أحد أقرب إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الرحم منی، و من جعله صلّی اللّه علیه و سلّم نفسه و أبناءه أبناءه و نساءه نساءه؟ قالوا: اللهم لا- الحدیث» [۱].

و ذکره کمال الدین الجهرمی فی ترجمة الصواعق [۲].

و رواه أیضا الملّا مبارک الهروی.

و من الواضح أنه علیه السّلام أقرب إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا من أهل الشوری فحسب بل من جمیع الناس، حتی الأول و الثانی...

و لو لم یصح الاستدلال بالأقربیة لم یستدل بها الامام علیه السّلام، و لاستنکر علیه القوم ذلک الاستدلال و ردّوه.

۷- اعتراف طلحة و الزبیر و المسلمین بأولویته بالخلافة لأجل القرابة ... ص: ۳۳۲

روی المتقی: «عن محمّد بن الحنفیة قال: لما قتل عثمان استخفی علی فی دار لأبی عمرو بن حصین الأنصاری، فاجتمع الناس فدخلوا علیه الدار فتداکّوا علی یده لیبایعوه تداک الإبل الهیم علی حیاضها و قالوا: نبایعک. قال: لا حاجة لی فی ذلک، علیکم بطلحة و الزبیر. قالوا: فانطلق معنا، فخرج علی و أنا معه فی جماعة من الناس، حتی أتینا طلحة بن عبید اللّه فقال له: إن الناس قد اجتمعوا لیبایعونی و لا حاجة لی فی بیعتهم، فأبسط یدک أبایعک علی کتاب اللّه و سنة

---

[۱] الصواعق المحرقة- ۹۳.

[۲] البراهین القاطعهٔ- ۲۶۳.

رسوله. فقال له طلحهٔ: أنت أولی بـذلک منی و أحق، لسابقتک و قرابتک، و قـد اجتمع لک من هؤلاء الناس من قد تفرّق عنی، فقال له علی: أخاف أن تنکث بیعتی و تغدر بی. قال: لا تخافنّ ذلک فو اللّه لا تری من قبلی أبدا شیئا تکره. قال: اللّه علیک کفیل.

ثم أتی الزبیر بن العوام و نحن معه فقال له مثل ما قال لطلحهٔ، و ردّ علیه مثل الذی ردّ علیه طلحهٔ.

و کان طلحهٔ قـد أخـذ لقاحا لعثمان و مفاتیح، و کان الناس اجتمعوا علیه لیبایعوه و لم یفعلوا، فضـرب الرکبان بخبره إلی عائشهٔ و هی بسرف فقالت: کأنی انظر إلی إصبعه تبایع بخب و غدر.

قال ابن الحنفیّهٔ: لما اجتمع الناس علی علی قالوا له: هـذا الرجل قـد قتل و لا بـد للناس من إمام، و لا نجـد لهـذا الأمر أحق منک و لا أقـدم سابقـهٔ و لا أقرب من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رحما منک، قال: لا تفعلوا فإنی وزیرا خیر منی لکم أمیرا. قالوا: و اللّه ما نحن بفـاعلین أبـدا حتی نبایعـک، و تـداکوا علی یـده، فلمـا رای ذلک قال: إن بیعتی لا تکون فی خلوهٔ إلّا فی المسـجد ظاهرا، و أمر منادیا فنادی المسجد المسجد، فخرج و خرج الناس معه فصعد المنبر فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: حق و باطل و لکل أهل، فلئن کثر الباطل لقدیما فعل و لئن قل الحق فلربما، و لعل ما أدبر شیء فأقبل، و لئن ردّ إلیکم أمرکم لسعدتم، فإنی أخشی أن تکونوا فی فترهٔ و ما علی إلا الجهـد، سبق الرجلان و قام الثالث ثلاثـهٔ و اثنان لیس معهما سادس: ملک مقرب، و من أخـذ اللّه میثاقه، و صـدیق نجا، و سـاع مجتهـد، و طـالب یرجو، هلـک من ادعی و خـاب من افتری، الیمین و الشـمال مضـلهٔ و الطریق المنهـج علیه باقی الکتاب و آثار النبوهٔ، و إن اللّه أدب هذه الأمهٔ بالسوط و السـیف، لیس لأحد فیما عندنا هوادهٔ، فاستووا ببیوتکم و أصلحوا ذات بینکم و تعاطوا الحق فیما بینکم، فمن أبرز صفحته معاندا للحق هلک، و التوبهٔ من ورائکم. و أقول قولی هذا و استغفر اللّه لی و لکم، فهو أول خطبهٔ خطبها بعد ما استخلف.

اللالکائی» [۱].

فظهر- من کلمات طلحهٔ و الزبیر و سائر المسـلمین- أولویهٔ أمیر المؤمنین علیه السّـلام بالخلافهٔ، لکونه أقربهم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۸- ذکر النبی القرابهٔ فی أدلهٔ الامامهٔ ... ص: ۳۳۴

قال الحافظ السیوطی: «أخرج الطبرانی عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لما أقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من غزوهٔ حنین أنزل علیه إذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ إلی آخر القصـهٔ. قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: یا علی بن أبی طالب یا فاطمـهٔ بنت محمّد جاء نصر اللّه و الفتح و رأیت الناس یدخلون فی دین اللّه أفواجا، فسبحان ربی و بحمده و استغفره، إنه کان توابا.

و یـا علی، إنه یکون بعـدی فی المؤمنین الجهاد. قال: علی ما نجاهـد المؤمنین الـذین یقولون آمنا؟ قال: علی الإحـداث فی الـدین إذا عملـوا بـالرأی و لا ـ رأی فی الـدین، إنمـا الـدین من الرب أمره و نهیه، قـال علی: یـا رسول اللّه، أ رأیت إن عرض لنـا أمر لم ینزل فیه القرآن و لم یمض فیه سنهٔ منک! قال: تجعلونه شوری بین العابدین من المؤمنین و لا تقضونه برأی خاصهٔ، فلو کنت مستخلفا أحدا لم یکن أحـد أحق منک لقدمک فی الإسـلام و قرابتک من رسول اللّه و صـهرک، و عندک سـیدهٔ نساء العالمین، و قبل ذلک من کان من بلاء أبی طالب، و نزل القرآن و أنا حریص أن أراعی فی ذلک» [۲].

فظهر أنه لم یکن أحـد أحق بالخلافـهٔ من علی علیه السّـلام الحائز لهـذه الصـفات، و منها القرابهٔ من رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و

سلّم فالقرابة من الأمور التی تستلزم الامامة و الخلافة، فما ذكره المتعصبون فی إنكار ذلك واضح البطلان.

---

[۱] كنز العمال ۵/ ۷۴۷- ۷۵۰.

[۲] الدر المنثور ۷/ ۴۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۵

۹- يشترط كون النبی و خليفته من سلالة واحدة ... ص: ۳۳۵

لقد قال شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) ما تعريبه: «قال اللّه عز و جل: قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی وَ يَسِّرْ لِی أَمْرِی وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی يَفْقَهُوا قَوْلِی وَ اجْعَلْ لِی وَزِيراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی وَ أَشْرِكْهُ فِی أَمْرِی كَیْ نُسَبِّحَكَ كَثِيراً وَ نَذْكُرَكَ كَثِيراً إِنَّكَ كُنْتَ بِنا بَصِيراً.

أقول ... ثم سأل أيضا أنه يحتاج إلی من يعينه فی أمر الرسالة، و قد عبر عنه هنا ب (الوزير) و فی موضع آخر ب (ردءا يصدقنی) فطلب بعد ذلك توفر ثلاث صفات فی شخص الوزير الذی طلبه، فأحدها ما دل عليه قوله (من أهلی) و هذه الصفة إنما لزمت من جهة شئون موسی الخاصة به، إذ لم يوجد أحد يؤازره فی ذلك سواه، و ليست هذه الصفة شرطا مطلقا بقرينة استخلاف موسی يوشع، و الخلافة أعظم من الوزارة.

و يشترط فی الوزير أن يكون ذا قوة و مروءة و ذا شأن عند أهل الحل و العقد، و يشترط فی الخليفة أن يكون- مضافا إلی ما تقدم- من عشيرة النبی بحيث يرجعان إلی أب واحد، كی يكون الخليفة مكرما لدی الأمة، و لذا لم يرسل اللّه عز و جل نبيا إلی بنی إسرائيل إلّا من أنفسهم من أسباط موسی أو غيره.

و لقد جعل رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم هذا المعنی شرطا فی خلفائه إذ قال: الأئمة من قريش جريا علی سنة اللّه عز و جل فی أنبياء بنی إسرائيل» [۱].

أقول: و نحن نتمسك بما ذكره من اشتراط قرابة الخليفة من النبی و رجوعهما إلی أب واحد، فبالنسبة إلی خليفة نبينا صلّی اللّه عليه و آله و سلّم يشترط أن يكون خليفته من عشيرته أی من بنی هاشم، و حينئذ تثبت إمامة علی لأنه أفضل بنی

---

[۱] إزالة الخفا ۲/ ۱۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۶

هاشم بالإجماع.

و ما ذكره من لزوم استمرار سنة اللّه الجارية يقتضی وجوب عصمة خلفاء النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و لزوم النص عليهم من قبله، و كونهم أفضل الناس بعده.

و من الواضح عدم وجود هذه الأمور فی الثلاثة المتقدمين علی علی.

۱۰- كلام الرازی فی مناقب الشافعی ... ص: ۳۳۶

إن للفجر الرازی كلاما طويلا فی ذلك بيان نسب (الشافعی) من جهة آبائه و أمهات أجداده و أمه خاصة، و قد ذكر ذلك من جملة مناقبه التی اختص بها دون و أبی حنيفة و أن ذلك يوجب كمال الأفضلية ... فقال بعد أن ذكر نسبه من جهة أبيه فی المقام الأول:

«المقام الثانی- و هو بیان أن الشافعی کان هاشمیا من جههٔ أمهات أجداده ... إن هذا النسب الذی شرحناه یفید الشرف و المنقبهٔ من وجوه:

الأول: إن عبد مناف جد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان له أبناء أربعهٔ: هاشم و هو جدّ رسول اللّه و المطلب و هو جد الشافعی ...و کان هاشم و المطلب متناصرین و عبد شمس و نوفل متناصرین ... فلما حصل بین هاشم و المطلب الأخوهٔ من جههٔ النسب، و الأخوهٔ أیضا من جههٔ المحبهٔ و النصرهٔ، بقی ذلک بین الأولاد، فلا جرم کان الشافعی مخصوصا بمزید الاهتمام بنصرهٔ دین محمّد.

الوجه الثانی فی تقریر ما ذکرناه: روی أن هاشم بن عبد مناف تزوج امرأهٔ من بنی النجار بالمدینهٔ، فولدت له شیبهٔ جدّ رسول اللّه ثم توفی هاشم و بقی شیبهٔ مع أمه، فلما ترعرع خرج إلیه مطلب بن عبد مناف فأخذه من أمه و جاء به إلی مکهٔ و هو مردفه علی راحلته، فظنوا أنه عبد ملکه المطلب فلقبوه به فغلب علیه هذا الاسم. ثم إن المطلب عرّفهم أنه ابن أخیه، ثم إنه ربّاه و قام بأمره، فثبت أن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۷

المطلب جدّ الشافعی کان ناصرا لهاشم و مربیا لعبد المطلب، فبلغت تلک التربیهٔ إلی حیث اشتهر بکونه عبد المطلب...

ثم إن اللّه تعالی قدّر أن صیّر الشافعی کالناصر لدین محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و الذاب عنه، و لذلک لقبوا الشافعی- رضی اللّه عنه- فی بغداد بناصر الحدیث، حتی یکون نسبهٔ الأولاد إلی الأولاد کنسبهٔ الأجداد إلی الأجداد.

الوجه الثالث:

روی جبیر بن مطعم: إنه لما قسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سهم ذوی القربی من خیبر علی بنی هاشم و بنی المطلب، مشیت أنا و عثمان ابن عفان قلت: یا رسول اللّه هؤلاء إخوتک بنو هاشم لا تنکر فضلهم، لأن اللّه تعالی جعلک منهم إلّا أنک أعطیت بنی المطلب و ترکتنا، و إنما نحن و هم بمنزل واحد. فقال علیه السّلام: إنهم لم یفارقونا فی جاهلیهٔ و لا إسلام، و انما بنو هاشم و بنو المطلب شیء واحد هکذا، ثم شبّک علیه السّلام بین أصابع یدیه إحداهما فی الأخری.

...و الناس اختلفوا فی تفسیر آل محمّد، فمنهم من فسّره بالنسب، و منهم من فسره بکلّ من کان علی دینه و شرعه، و علی کلا التقدیرین فالشافعی من آل محمّد، فکان داخلا فی قولنا: «اللهم صل علی محمّد و علی آل محمّد». و لما کان هو من آل محمّد و وجب الصلاهٔ علی الآل فوجبت علیه، و لا شک أن مالکا و أبا حنیفهٔ لیسا کذلک، فکان هذا النوع من الشرف حاصلا له و غیر حاصل لسائر المجتهدین، و ذلک یوجب کمال الأفضلیهٔ».

أقول: و جمیع هذه الوجوه التی ذکرها الرازی لاثبات کمال أفضلیهٔ الشافعی من مالک و أبی حنیفهٔ و غیرهما من المجتهدین، تقتضی بالأولویهٔ القطعیهٔ کمال أفضلیهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام من الثلاثهٔ و غیرهم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۹

لیس العباس أولی من علی و لا أقرب إلی النبی ... ص: ۳۳۹

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۱

(قوله):

«و لو کانت القرابهٔ بمجرّدها تستلزم الامامهٔ لکان العباس أولی بها منه، لکونه عمه و صنو أبیه و العم أقرب من ابن العم شرعا و عرفا».

(أقول):

لا مجال لهذا النقض، بعد وضوح دلالهٔ حدیث النور علی کمال الأفضلیهٔ لأمیر المؤمنین علیه السّلام و قبح تقدّم أحد علیه، بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

علی أنه نقض بعید عن الصواب جدا لوجوه:

۱- العباس عم النبی من الأب ... ص: ۳۴۱

إن العباس عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من الأب، فإن أمه غیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۲

أم سیدنا عبد اللّه والد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لکن أم سیدنا أبی طالب و سیدنا عبد اللّه واحدهٔ و هی فاطمهٔ بنت عمرو المخزومیهٔ ... فالعباس عم النبی من الأب و علی ابن عمه من الأبوین، و کون العم من الأب أولی من ابن العم من الأبوین غیر مسلم لا عرفا و لا شرعا.

و أما کون أبی طالب شقیقا لعبد اللّه و أن أمها فاطمهٔ المخزومیهٔ فمما لا ریب فیه، قال ابن حجر العسقلانی: «أبو طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصی القرشی الهاشمی، عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم شقیق أبیه، أمهما فاطمهٔ بنت عمرو بن عائذ المخزومیهٔ» [... ۱].

و قال: «العباس بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف القرشی، عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبو الفضل، أمه نفیلهٔ بنت حباب بن کلب» [... ۲].

هذا ... و قد قال یوسف الأعور فی الرد علی الامامیهٔ: «الثالث: إن الحکم لو کان للأقرب لزم الرافضهٔ أن یقولوا: لیس لعلی بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حکم، إذ العباس أقرب منه لکونه عما و علی ابن عمه، و کل من أبی بکر و عمر و عثمان أفضل من العباس» [۳].

فردّ علیه نجم الدین خضر بن محمّد بن علی الرازی بقوله: «و أما الوجه الثالث: فلأن الحکم إنما هو للأقرب لما ذکرنا، و لا یلزم منه ما ألزمه بجهله و عناده و خروجه عن طریق الحق و انفراده، لأن أمیر المؤمنین علیا علیه السّلام ابن عم الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من الأبوین، و العباس عمه من الأب، و ابن العم من الأبوین مقدّم فی الإرث علی العم من الأب عند الامامیهٔ مطلقا، فکیف یلزمهم أن یقولوا لیس لعلی علیه السّلام بعد النبی حکم یا أبا جهل عوام الناس؟

---

[۱] الاصابهٔ ۴/ ۱۱۵.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۲۷۱.

[۳] رسالهٔ الأعور فی الرد علی الامامیهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۳

و تفضیل الجماعهٔ المذکورین علی العباس مجرد دعوی بلا نص و لا أساس، و تحکم من الناصبی الأعور ذی التلبیس و الوسواس» [۱].

۲- الأخ أولی من العم ... ص: ۳۴۳

قال شاه ولی اللّه الدهلوی فی (إزالة الخفا): «أخرج الطبرانی فی الصغیر من حدیث أبی هند یحیی بن عبد اللّه بن حجر بن عبد الجبار بن وائل بن حجر الحضرمی الکوفی بالکوفة فقال: حدّثنا عمی محمّد بن جعفر بن عبد الجبار قال:

حدّثنی سعید بن عبد الجبار عن أبیه عبد الجبار عن أمه أم یحیی عن وائل حدیثا طویلا فی قصة وفوده علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم رجوعه إلی وطنه ثم اعتزاله الناس فی فتنة عثمان ثم قدومه علی معاویة، فقال له معاویة:

فما منعک من نصرنا و قد اتّخذک عثمان ثقة و صهرا؟

قلت: إنک قاتلت رجلا هو أحق بعثمان منک.

قال: و کیف یکون أحق بعثمان منی و أنا أقرب إلی عثمان فی النسب؟! قلت: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان آخی بین علی و عثمان، فالأخ أولی من ابن العم و لست أقاتل المهاجرین.

قال: أ و لسنا مهاجرین؟

قلت: أ و لسنا قد اعتزلنا کما جمیعا»....؟!

و علی ضوء ما ذکر هذا الصحابی- حیث زعم أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان قد آخی بین أمیر المؤمنین و عثمان- من أن الأخ أولی من ابن العم فیکون أمیر المؤمنین علیه السّلام أولی بعثمان من معاویة نقول: إن أمیر المؤمنین أولی بالنبی من عمه العباس، لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اختار علیا للاخوة یوم عقد المؤاخاة کما فی الأحادیث الکثیرة.

---

[۱] التوضیح الأنور فی الرد علی الأعور- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۴

۳- قوله تعالی وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْض ... ص: ۳۴۴

لقد تمسّک محمّد بن عبد اللّه بن الحسن ابن الامام الحسن بن علی علیهما السّلام بقوله تعالی: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل ... قال الرازی فی تفسیر الآیة:

«تمسک محمّد بن عبد اللّه بن الحسن بن الحسن بن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنهم، فی کتابه الی أبی جعفر المنصور بهذه الآیة فی أن الامام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو علی بن أبی طالب، فقال: قوله تعالی وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ یدل علی ثبوت الأولویة، و لیس فی الآیة شیء معین فی ثبوت هذه الأولویة فوجب حمله علی الکل إلّا ما خصه الدلیل، و حینئذ یندرج فیه الامامة، و لا یجوز أن یقال: إن أبا بکر کان من أولی الأرحام، لما نقل أنه صلّی اللّه علیه و سلّم أعطاه سورة براءة لیبلّغها إلی القوم، ثم بعث علیا خلفه و أمر بأن یکون المبلغ هو علی و

قال: لا یؤدیها إلّا رجل منی

، و ذلک یدل علی إن أبا بکر ما کان منه.

فهذا وجه الاستدلال بهذه الآیة. و الجواب- ان صحت هذه الدلالة- کان العباس أولی بالامامة، لأنه کان أقرب إلی رسول اللّه من علی، و بهذا الوجه أجاب أبو جعفر المنصور عنه» [۱].

أقول: و علی أهل السنة التسلیم بهذا الاستدلال، لأنهم یدّعون التمسک بأهل البیت و متابعتهم، قائلین بأن المراد من «أهل البیت» فی حدیث الثقلین و غیره هو الأعم من الأئمة الاثنی عشر و أبنائهم، کما یظهر صریحا من کلام الکابلی فی (الصواقع) و کلام (الدهلوی) فی الباب الرابع، و جواب حدیث الثقلین و غیرهما

[۱] تفسیر الرازی ۱۵/ ۲۱۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۵

من المقامات، فلا یجوز لهم- و الحال هذه- الاعراض عن هذا الاستدلال، بل یجب علیهم الجواب عما ذکره الرازی فی إبطاله.

هذا، و قد ذکر أبو العباس المبرد و ابن الأثیر و ابن خلدون نص کتاب محمّد ابن عبد اللّه المذکور و کتاب أبی جعفر المنصور إلیه [...۱] و قد ذکرناهما فی مجلد حدیث (الغدیر).

۴- أولویهٔ علی علی لسان العباس ... ص: ۳۴۵

لقد کان العباس من القائلین بخلافهٔ أمیر المؤمنین، فإنه الذی قال له بعد وفاهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «أمدد یدک أبایعک».

و هذا صریح فی اعتقاده بأن علیا علیه السّلام هو الأولی بها من نفسه و غیره...

و کلام العباس هذا فی غایهٔ الشهرهٔ، بل ذکره جماعهٔ من متکلّمی أهل السنهٔ فی مقام الرد علی الامامیهٔ ... قال الفضل بن روزبهان فی ردّ العلّامهٔ: «مذهب أهل السنهٔ و الجماعهٔ أن الامام بالحق بعد رسول اللّه أبو بکر الصدیق، و عند الشیعهٔ علی المرتضی کرم اللّه وجهه و رضی اللّه عنه. و دلیل أهل السنهٔ وجهان:

الأول: إن طریق ثبوت الامامهٔ إما النص أو الإجماع بالبیعهٔ، أمّا النص فلم یوجد لما ذکرنا و لما سنذکر و نفصّل بعد هذا ان شاء اللّه تعالی، أما الإجماع فلم یوجد فی غیر أبی بکر اتفاقا من الأمهٔ.

الوجه الثانی: إن الإجماع منعقد علی حقیهٔ إمامهٔ أحد الثلاثهٔ أبی بکر و عباس و علی، ثم إنهما لم ینازعا أبا بکر، و لو لم یکن علی الحق لنازعاه کما نازع علی معاویهٔ، لأن العادهٔ تقضی بالمنازعهٔ فی مثل ذلک، و لأن ترک المنازعهٔ مع الإمکان مخل بالعصمهٔ، إذ هو معصیهٔ کبیرهٔ یوجب انثلام العصمهٔ و أنتم توجبونها فی الامام

[۱] الکامل للمبرد ۲/ ۳۸۳- ۳۹۱، الکامل فی التاریخ ۵/ ۵۳۶، تاریخ ابن خلدون المجلد الثالث ۴۰۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۶

و تجعلونها شرطا لصحهٔ إمامته.

فان قیل: لا نسلّم الإمکان أی إمکان منازعتهما أبا بکر.

قلنا: قد ذهبتم و سلّمتم أن علیا کان أشجع الناس من أبی بکر و أصلب منه فی الدین، و أکثر منه قبیلهٔ و أعوانا و أشرف منه نسبا و أتم منه حسبا، و النص الذی تدّعونه لا شک أنه کان بمرأی من الناس و بمسمع منهم، و الأنصار لم یکونوا یرجحون أبا بکر علی علی، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر فی آخر عمره علی المنبر و قال: إن الأنصار کرشی و عیبتی و هم کانوا الجند الغالب و العسکر، و کان ینبغی أن النبی أوصی الأنصار بإمداد علی فی أمر الخلافهٔ، و أن یحاربوا من یخالف نصه فی خلافهٔ علی.

ثم إن فاطمهٔ علیها السّلام- مع علوّ منصبها- زوجته، و الحسن و الحسین علیهما السّلام مع کونهما سبطی رسول اللّه ولداه، و العباس مع علوّ منصبه عمّه و معه، فإنه روی أنه قال لعلی: أمدد یدک أبایعک حتی یقول الناس بایع عم رسول اللّه ابن عمه فلا یختلف فیک اثنان، و الزبیر مع شجاعته کان معه»....

و ممن ذکر ذلک فی إثبات إمامهٔ أبی بکر و الرد علی الامامیهٔ القاضی ناصر الدین البیضاوی فی (طوالع الأنوار) و شمس الدین الاصفهانی فی شرحه.

و قال ابن قتیبة: «و کان العباس بن عبد المطلب لقی علی بن أبی طالب فقال له: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقبض فاسأله، فإن کان الأمر لنا بیّنه و ان کان لغیرنا أوصی بنا خیرا، فلما قبض رسول اللّه قال العباس لعلی بن أبی طالب:

أبسط یدک أبایعک فیقال: عمّ رسول اللّه بایع ابن عمر رسول اللّه و یبایعک أهل بیتک، و إن کان هذا الأمر إذا کان لم یؤخر، فقال له علی: و من یطلب هذا الأمر غیرنا؟ و قد کان العباس لقی أبا بکر فقال: هل أوصاک رسول اللّه بشیء؟ فقال:

لا. فلقی العباس عمر فقال له مثله فقال عمر: لا. فعند ذلک قال العباس لعلی:

أبسط یدک أبایعک و یبایعک أهل بیتک» [۱].

---

[۱] الامامة و السیاسة ۱/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۷

۵- اعتذار العباس عن قبول وصیّة النبی ... ص: ۳۴۷

روی السید علی الهمدانی فی (مودّة القربی): «عن أبی حمزة الثمالی رضی اللّه عنه عن أبی جعفر الباقر عن آبائه علیهم السّلام قال: لمّا مرض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مرضه الذی قبض فیه، کان رأسه فی حجر علی، و العباس یذب عنه، و البیت غاص بالمهاجرین و الأنصار، فقال علیه السّلام: یا عم أتقبل وصیتی و تنجز عداتی؟ فخنق علیا العبرة و ما استطاع أن یجیبه، فأعادها علیه، فقال علی: بأبی أنت و أمی نعم. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت أخی و وصیی و وزیری و خلیفتی.

ثم قال: یا بلال هلم سیف رسول اللّه ذا الفقار، فجاء به بلال فوضع بین یدی رسول اللّه ثم قال: یا بلال هلمّ مغفر رسول اللّه ذا النجدین فجاء به فوضعه، ثم قال: یا بلال هلم درع رسول اللّه ذات الفصول فجاء بها، ثم قال:

یا بلال هلم فرس رسول اللّه المرتجز فأتی به فأوثقه، ثم قال: هلم ناقة رسول اللّه العضباء فجاء بها فأوثقها، ثم قال: یا بلال هلم بردة رسول اللّه السحاب فجاء بها فوضعها ثم قال: یا بلال هلم قضیب رسول اللّه الممشوق فجاء به فوضعه.

فلم یزل یدعو بشیء بعد شیء حتی العصابة التی کان یعصب بها بطنه فی الحرب، ثم نزع الخاتم فدفعه الی علی، ثم قال:

یا علی اذهب بها أجمع فاستودعها بیتک بشهادة المهاجرین و الأنصار، لیس لأحد أن ینازعک فیها بعدی، فانطلق أمیر المؤمنین حتی وضعها فی منزله ثم رجع».

أقول: من هذا الحدیث یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان بصدد الإعلان عن عدم استحقاق العباس الخلافة، فسأله أولا عن قبول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۸

الوصیة، فلمّا علم العباس عدم استحقاقه اعتذر عن ذلک، ثم إن النبی جعل علیا وصیه، و نص علی أنه وزیره و خلیفته من بعده، و هذا النص الجلی و المحفوف بالقرائن القطعیة لا یدع مجالا لأن یتوهم أحد خلافة العباس أبدا.

۶- حدیث یوم الدار ... ص: ۳۴۸

و من الأدلة علی أن أمیر المؤمنین علیه السّلام وارث النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حدیث یوم الدار، حیث نصّ فیه علی ذلک بصراحة، و قد استدل به علی علیه السّلام فی جواب من سأله: لم ورثت ابن عمک دون عمک؟

قال ولی اللّه الدهلوی «فی کتاب الخصائص عن ربیعة بن ناجد: إن رجلا قال لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: لم ورثت ابن عمک دون عمک؟ قال: جمع رسول اللّه- أو قال: دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بنی عبد المطلب فصنع لهم مدّا من طعام، فأكلوا حتی شبعوا و بقی الطعام كما هو كأن لم یمس، ثم دعا بغمرة فشربوا حتی رووا و بقی الشراب كأن لم یمس و لم یشرب، فقال: یا بنی عبد المطلب، إنی بعثت إلیكم خاصة و إلی الناس عامة، و قد رأیتم من هذه الآیة ما رأیتم، و أیّكم یبایعنی علی أن یكون أخی و صاحبی و وارثی؟ فلم یقم إلیه أحد، فقمت إلیه و كنت أصغر القوم [سنا]. قال: اجلس، ثم قال ثلاث مرات كل ذلك أقوم إلیه، فیقول: اجلس، حتی كان فی الثالثة ضرب بیده علی. ثم قال فبذلك ورثت ابن عمی دون عمی»

۷- الإجماع علی عدم خلافة العباس ... ص: ۳۴۸

لقد قام الإجماع المحقق من الشیعة و غیرهم علی عدم خلافة العباس، فاحتمال كونه أولی بها من علی واضح البطلان.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۹

۸- الخلافة فی المهاجرین ... ص: ۳۴۹

إن من لوازم الخلافة كون الخلیفة من المهاجرین الأولین، و من الواضح أن العباس لیس من المهاجرین الأولین، بل إنه هاجر قبل الفتح بقلیل ... قال الحافظ ابن حجر بترجمته: «و كان إلیه فی الجاهلیة السقایة و العمارة و حضر بیعة العقبة مع الأنصار قبل أن یسلم، و شهد بدرا مع المشركین فأسر، فافتدی نفسه و افتدی ابن أخیه عقیل بن أبی طالب فرجع الی مكة فیقال: إنه أسلم و كتم من قومه ذلك، و صار یكتب إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بالأخبار، ثم هاجر قبل الفتح بقلیل و شهد الفتح و ثبت یوم حنین» [۱].

و أما أن كون الخلیفة من المهاجرین الأولین فهو أمر مسلّم، و قد صرح به شاه ولی اللّه فی (إزالة الخفا).

۹- لزوم كون الخلیفة ممّن بایع تحت الشجرة ... ص: ۳۴۹

و قد ذكر شاه ولی اللّه الدهلوی كذلك لزوم كون الخلیفة ممن حضر غزوة الحدیبیة، و ممن حضر نزول سورة النور، و ممن شهد المشاهد العظیمة كغزوة بدر و غیرها، و قد استفاد هذه الشروط من الأدلة من القرآن و السنة ...

و من المعلوم أن العباس لم یشهد بدرا و غیرها مما ذكر، لأنه هاجر قبل الفتح بقلیل- كما تقدم عن ابن حجر- و قد وقعت غزوة بدر فی السنة الثانیة من الهجرة [۲] و فتح مكة فی السنة الثامنة، بل تقدّم أن العباس من أساری بدر.

---

[۱] الاصابة ۲/ ۲۷۱.

[۲] تاریخ الخمیس ۱/ ۳۶۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۰

و أما عدم شهوده غزوة الحدیبیة فلأن هذه الغزوة وقعت فیما وقع فی السنة السادسة من الهجرة [۱].

و أما عدم كونه ممن حضر نزول سورة النور فلأن هذه السورة فیما زعم أهل السنة نزلت فی قصة إفك عائشة، و هذه القصة من وقائع السنة الخامسة [۲]

۱۰- لا تجوز الخلافة للطلقاء ... ص: ۳۵۰

إن الخلافة لا تكون للطلقاء، و لا ريب فى أن العباس من الطلقاء.

أما الأمر الأول فقد جاء فى (إزالة الخفا) قال عبد الرحمن الأشعرى فقيه الشام لأبى هريرة و أبى الدرداء فى سعيهما لأن يجعل على عليه السّلام الخلافة شورى بين المسلمين:

«عجبا منكما: كيف جاز عليكما ما جئتما به! تدعوان عليا أن يجعلها شورى!. و قد علمتما أنه قد بايعه المهاجرون و الأنصار و أهل الحجاز و العراق، و أن من رضيه خير ممن كرهه و من بايعه خير ممّن لم يبايعه! و أىّ مدخل لمعاوية فى الشورى و هو من الطلقاء الذين لا يجوز لهم الخلافة، و هو و أبوه رؤس الأحزاب! فندما على مسيرهما و تابا بين يديه، أخرجه أبو عمرو فى الاستيعاب».

و أما الأمر الثانى: فقد علم من عبارة الحافظ العسقلانى السالفة الذكر، و قال الديار بكرى فى ذكر غزوة بدر بعد ذكر أسماء أسارى بدر عن ابن إسحاق:

«أقول: و من جملة أسارى بدر: عباس بن عبد المطلب و لم يذكر فيما ذكره» [۳].

---

[۱] المصدر ۲/ ۱۶.

[۲] المصدر ۱/ ۴۷۵.

[۳] تاريخ الخميس ۱/ ۴۰۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۱

(أقول):

و هذا الفصل من البحث حول (دلالة حديث النور) فى نفس الوقت الذى يعد من الفصول الأساسية فى بحوث قسم (حديث النور)، و يفند مزاعم (الدهلوى) هذه المزاعم التى أخذها- كغيرها من الأباطيل من بعض من تقدمه كالكابلى و ابن روزبهان و أمثالهما.

فى نفس هذا الوقت ... يبطل هذا الفصل شبهة فى باب الامامة قد أثارها بعض المنتسبين إلى العلم، تزلّفا إلى حكّام بنى العباس، بالاضافة إلى جعل المناقب و الفضائل المختلفة للعباس و أبنائه و أحفاده ... فباعوا آخرتهم بدنيا غيرهم...

و تبعهم على ذلك بعض الكتاب و الشعراء...

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ.

و (الدهلوى) و أمثاله الذين يتشبّثون بكل حشيش فى مقابلة أهل الحق، إنما يذكرون هذه الشبهة لغرض الوقوف أمام الحق بغضا له و عنادا ... و إلّا...

فإنهم يعلمون ببطلانها أحسن من غيرهم.

و باختصار: إنها شبهة مردودة بإجماع المسلمين ... و التشبث بها باطل بإجماعهم كذلك ... و اللّه العاصم.

***

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۳

وجوه تفنيد النقض بأولوية الحسنين بالإمامة من على بعد النبى ... ص: ۳۵۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۵

(قوله):

«و لو قیل إن العباس إنما حرم منها لعدم نیله شیئا من نور عبد المطلب، لانتقاله منه إلی عبد اللّه و أبی طالب دون غیرهما من أبنائه».

(أقول):

صریح هذا الکلام أن الأقربیهٔ فی النسب أمر آخر وراء الاشتراک فی النور، فالعجب أنه مع علمه بهذا المعنی کیف جعل مورد البحث فیما سبق القرب فی النسب فحسب؟! (قوله):

«قلنا: إن کانت الامامیهٔ منوطهٔ بشدهٔ النور و کثرته، فإن الحسنین أولی و أقدم من علی بالامامهٔ بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لاجتماع نوری عبد اللّه و أبی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۶

طالب فیهما، بینما لم ینتقل إلی علی سوی نور أبیه أبی طالب.

کما أن من المعلوم أن نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أقوی من نور علی، و هما مجتمعان فی الحسنین».

(أقول):

هذا النقض مردود بوجوه:

۱- الأفضلیهٔ مدار الامامهٔ ... ص: ۳۵۶

إن مدار الامامهٔ هی الافضلیهٔ و حدیث النور یدل علی أفضلیهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام، فهو الامام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا کلام.

۲- لم ینتقل إلی الحسنین نور النبی ... ص: ۳۵۶

لمّا کان نور الحسنین علیهما السّلام من نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فمن الواضح أنه لم ینتقل إلیهما جمیع نوره و إلّا لزم خلوه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من النور و بطلان اللازم من القطعیات، و حینئذ لا یکون نورهما أقوی من نور علی علیه السّلام.

۳- فی کلّ منهما ربع أصل النور ... ص: ۳۵۶

و لو سلمنا انتقال جمیع النور من النبی إلیهما کان ذلک بمعنی انقسامه إلیهما، فیکون فی کل منهما نور النبی و ربع أصل النور أو یزید الحسن علی أخیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۷

قلیلا لکن النور المنتقل إلی أمیر المؤمنین یساوی نور النبی، فهو نصف أصل النور، فلا یساوی نور کل واحد منهما نور علی فکیف یکون أقوی؟!

۴- من کان نوره أقوی فهو الأفضل ... ص: ۳۵۷

ظاهر عبارة (الدهلوی) أن من کان أفضل کان نوره أقوی، و هذا یستلزم الأفضلیة، فإذا کان نور الحسنین أقوی من نور والدهما لزم أن یکونا أفضل منه، و اللازم باطل بالإجماع و الأخبار، فالملزوم مثله.

۵- استلزام کون نور فاطمة أقوی من نور علی ... ص: ۳۵۷

لو کـان نور الحسـنین أقوی من نور أمیر المؤمنین کان نور فاطمـة علیها السّـلام أقوی من نوره بالأولویـة، إذ بواسـطتها انتقل نور النبی إلیهما، فکان ینبغی إلزام الامامیة بأولویتها بالامامة قبل الإلزام بأولویتهما بها.

فإن قال: فقد الذکورة یمنع إمامتها فلم أذکر ذلک.

فإنا نقول: فلما لم تمنع مفضولیة الحسنین الثابتة بالإجماع من الفریقین عن دعوی أولویتهما بالامامة؟!

۶- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۳۵۷

لقد علم من الأدلة المذکورة فی غضون الکتاب أن تقدّم نور النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم کان سبب أفضلیته من جمیع الأنبیاء و المرسـلین و الخلاـئق أجمعین، و لمّـا کـان نور أمیر المؤمنین علیه السّـلام متحـدا مع نور النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم کـان هـذا الاتحاد و الاقتراب سببا لأفضلیته من جمیع من ذکر کذلک، فهو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۸

افضل من الحسنین، فکون نورهما أقوی من نوره محال.

۷- خلق علی من النور الإلهی ... ص: ۳۵۸

إن أراد (الـدهلوی) إثبـات خلق الحسـنین من نور النبی، فلما ذا ینکر خلق علی من النور؟! بل إن خلقهما من نوره دلیل باهر علی خلق علی من النور الإلهی، و إلّا لزم تفضیلهما علیه و هو خلاف ما أجمع علیه المسلمون.

و لو قیل: إنه ذکر خلق الحسنین من نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لیلزم به الامامیة.

قلنا: فکان علیه حینئـذ ذکر روایـة من طرقهم متضـمنة لهذا المعنی بحیث یتفرع علی ذلک توهم کون نورهما أقوی من نوره، و الحال إن روایات الامامیة الواردة فی هذا الشأن- و التی تقدّم فی الکتاب ذکر بعضـها- تدل بصراحة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام، و أنه لم یکن نورهما أقوی من نوره أبدا.

۸- ما المراد من کثرة النور ...؟ ص: ۳۵۸

إن کـان المراد من کثرة النور زیـادته فی الکم و الکیف فإن هـذا عین القوة و الشـدة و لا وجه للتفریق بینهما، و إن کان المراد أن فی علی علیه السّـلام نورا واحـدا و هو النور العلوی و فی الحسـنین نورین أحدهما النور النبوی و الآخر النور العلوی، فإنه و إن کان هذان

النوران أقل من النور العلوی کما و کیفا لکن هذا لیس کثرة فی الحقیقة، و لا یجعل عاقل هذه الکثرة ملاکا للأفضلیة و الأولویة بالامامة، لأنّها کثرة اعتباریة مثل کثرة الأجزاء بالنسبة إلی الکلّ.

۹- لزوم کون نورهما أکثر من نور النبی ... ص: ۳۵۸

إنه لو صحّ هذا التوهم لزم أن یکون نور الحسنین علیهما السّلام أکثر من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۹

نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ قد یقال- بناء علی ما ذکر (الدهلوی) إنهما کانا یجمعان بین النور النبوی و النور العلوی، فیکون نورهما أکثر من النور النبوی، لأنه لما انقسم النور إلی النبی و علی لم یکن للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نصیب من نور علی علیه السّلام، لکن نور علی قد انتقل إلی الحسنین کذلک، فیکون نورهما أکثر من النور النبوی، و لا یقول بذلک أحد من أهل الإسلام و إن کان یلتزم به (الدهلوی) لابطال دلیل أهل الحق الکرام.

۱۰- ما الدلیل علی جمع الحسنین بین النورین ...؟ ص: ۳۵۹

إنه ما الدلیل الدال علی جمع الحسنین بین النور النبوی و النور العلوی؟ إن کان الدلیل تحقیقیا فیرد علیه أنه و بعض أسلافه کذبوا حدیث النور، و إن کان الدلیل إلزامیا فلا ریب فی دلالة أخبار الامامیة علی أن نورهما کان أنقص من نور أمیر المؤمنین علیه السّلام، فلا یکون نور کل واحد منهما مساویا لنوره فضلا عن أن یکون أکثر منه.

بل إن أحادیث أهل السنة تدل أیضا علی أنه أفضل منهما، و من ذلک حدیث الأشباح الخمسة المذکور فی محلّه من الکتاب.

فلینظر أهل العلم و لینصف المنصفون ... فیما نقول و یقولون...

إنهم یرمون (حدیث النور) بالوضع و یدّعون الإجماع منهم علی ذلک...

و نحن ننقله عن أهم کتبهم و بروایة مشاهیر أئمتهم...

ثم یضعون حدیثا فی مقابلته...

و نحن نثبت بالأدلة القاطعة وضعه...

ثم ینکرون دلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام بلا فصل ... و قد ذکرنا جملة من وجوه دلالته علی المطلوب...

ثم یرومون نقض دلالته ببعض التمویهات ... و قد أوهنّاها بما لا مزید علیه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۰

فلما ذا هذا التمادی فی الباطل و الإصرار علی الضلالة...؟!

و لما ذا هذا السعی فی کتمان الحق و الیقین...؟!

فلینظر أهل العلم فیما نقوله و یقولون، و لینصف المنصفون...

و الحمد للّه علی ما مزّقنا شمل الباطل کلّ ممزّق، و فرقنا جماع الإثم کلّ مفرق، و قصمنا ظهور المبطلین، و فصمنا عری تشکیکات المدغلین، و أتبرنا مجادلات المعاندین، فانمحت مراسم مموّهاتهم و تسویلاتهم بنقوشها، و أصبحت بیوت تلفیقاتهم خاویة علی عروشها، و نحن نقول: الحمد للّه رب العالمین و صلی اللّه علی محمّد و آله الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

***

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۱

ملحق سند حدیث النور ... ص: ۳۶۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۳

إن التتبع فی الأسانید و مصادر الحدیث و کتب الفضائل یفید أن رواهٔ (حدیث النور) بألفاظه المختلفهٔ من مشاهیر الأئمهٔ و الحفاظ و أعلام الرجال و المحدثین، أکثر من العدد المذکور فی الکتاب بکثیر، لکن السیّد مؤلف العبقات قدّس اللّه روحه لم یکن بصدد استقصائهم و ذکر جمیعهم، فرأینا أن نلحق بتلک القائمهٔ بعض الأسماء الأخری التی وقفنا علیها فی خلال العمل فی الکتاب و مراجعهٔ المصادر إتماما للفائدهٔ، و نترک المجال أمام القارئ المتتبع لیقوم بدوره بالاستدراک علی ذلک ... و اللّه الموفق

۱ سلیمان الأعمش ... ص: ۳۶۳

سلیمان بن مهران الأعمش المتوفی سنهٔ (۱۴۷). و تظهر روایته للحدیث من سند روایهٔ الحافظ الفقیه أبی الحسن علی بن محمّد بن الطیب الجلابی الواسطی المعروف بابن المغازلی المتقدمهٔ فی الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۴

و «الأعمش» من رجال الصحیحین کما ذکر الحافظ ابن القیسرانی [۱].

و ذکره ابن حبان فی الثقات [۲] و وثقه غیره و وصفوه بالحفظ و الامامهٔ و غیر ذلک [۳].

۲ فضیل بن عیاض ... ص: ۳۶۴

فضیل بن عیاض بن مسعود الخراسانی المتوفی سنهٔ (۱۸۷) و قیل غیر ذلک و هو من رجال حدیث النور فی (زوائد المسند).

و «فضیل بن عیاض» روی عنه الثوری و هو من شیوخه و ابن عیینهٔ و هو من أقرانه و ابن المبارک و القطان و ابن مهدی و عبد الرزاق و آخرون. وثّقه ابن عیینهٔ و العجلی و النسائی و الدار قطنی و قال أبو حاتم: صدوق [۴].

۳ محمّد بن المثنی ... ص: ۳۶۴

محمّد بن عبد اللّه بن المثنی بن عبد اللّه الأنصاری المتوفی سنهٔ (۲۱۴) رواه عنه أبو حاتم الرازی کما تقدّم فی الکتاب.

---

[۱] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۱۷۹- ۱۸۰.

[۲] الثقات: ۲/ ۱۵۸.

[۳] راجع تهذیب التهذیب ۴/، ۲۲۲ تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۱۵۴. طبقات الحفاظ ۶۷.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۲۹۴ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۵

و «محمّد بن عبد اللّه بن المثنی» روی عنه البخاری و أبو بکر بن أبی شیبة و یحیی بن معین و ابن نمیر و آخرون. عن ابن معین: ثقة، و قال أبو حاتم: صدوق و قال مرة: لم أر من الأئمة إلّا ثلاثة أحمد بن حنبل و سلیمان بن داود الهاشمی و محمّد ابن عبد اللّه الانصاری، و ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۴ أحمد بن المقدام ... ص: ۳۶۵

أحمد بن المقدام بن سلیمان العجلی البصری المتوفی سنة (۲۵۳) رواه عن الفضیل بن عیاض.

و «أحمد بن المقدام» أخرج عنه البخاری و الترمذی و النسائی و ابن ماجة و أبو زرعة و أبو حاتم، قال أبو حاتم: صالح الحدیث محلّه الصدق. و قال صالح جزرة: ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۵ أبو علی البردعی ... ص: ۳۶۵

أبو علی الحسین بن صفوان البردعی المتوفی سنة (۳۴۰) الواقع فی طریق روایة الحافظین الکنجی و ابن عساکر [۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۲۷۴ باختصار.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۸۱ باختصار.

[۳] کما تقدم فی الکتاب. و انظر ترجمة الامام علی بن أبی طالب لابن عساکر ۱/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۶

قال الحافظ الذهبی فی ذکر من مات فی السنة المذکورة: «أبو علی الحسین ابن صفوان البردعی، صاحب أبی بکر بن أبی الدنیا، فی شعبان» [۱].

و قال الحافظ الخطیب البغدادی: «الحسین بن صفوان روی عن أبی بکر ابن أبی الدنیا مصنفاته. و حدّثنا عنه الحسین بن بشران و کان صدوقا» [۲].

۶ أبو بکر النصیبی ... ص: ۳۶۶

أحمد بن یوسف بن خلاد أبو بکر النصیبی المتوفی سنة (۳۵۹) و هو فی طریق روایة النطنزی صاحب الخصائص العلویة کما تقدم فی الکتاب.

و «أبو بکر النصیبی» شیخ الحافظ أبی نعیم و سماعه صحیح، قال الحافظ الذهبی: «کان عاریا من العلم و سماعه صحیح، روی عن الحارث بن أبی أسامة و تمتام و طائفة» [۳].

۷ أبو علی العطشی ... ص: ۳۶۶

أبو علی محمّد بن أحمد بن یحیی البزاز العطشی المتوفی سنة (۳۷۴) الواقع فی طریق روایة الحافظین الکنجی و ابن عساکر [۴].

---

[۱] العبر ۲/ ۲۵۳.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۵۴ ملخصا.

[۳] العبر ۲/ ۳۱۳.

[۴] كما تقدم فی الكتاب، و انظر ترجمة الامام علی بن أبی طالب لابن عساكر ۱/ ۱۳۵.

و «العطشی» شیخ الحافظ أبی محمّد الجوهری ... و قد أثنی علیه مترجموه قال السمعانی: «أبو علی محمّد بن أحمد بن یحیی بن عبد اللّه بن إسماعیل البزاز العطشی. شیخ ثقة مأمون من اهل بغداد. سمع محمّد الفریابی و أبا یعلی الموصلی و محمّد بن صالح بن ذریح، روی عنه الحسن بن علی الجوهری» [۱].

۸ أبو الحسن الفارسی ... ص: ۳۶۷

أحمد بن الفرج بن منصور أبو الحسن الفارسی الوراق المتوفی سنة (۳۹۲)، و هو فی سند روایة الحافظ الكنجی حدیث أبی عقال عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، كما تقدم فی موضعه فی الكتاب.

و «أبو الحسن الفارسی» ترجم له الخطیب و غیره و وثّقوه. قال الخطیب:

«كان ثقة كثیر الكتب» [۲].

۹ أبو الحسین المعدل ... ص: ۳۶۷

أبو الحسین علی بن محمّد بن عبد اللّه بن بشران المعدل المتوفی سنة (۴۱۵) و هو من رواة هذا الحدیث، كما فی سند روایة الحافظین الكنجی و ابن عساكر.

و «أبو الحسین المعدل» شیخ الحافظ أبی بكر الخطیب البغدادی، و قد وثقه

---

[۱] الأنساب- العطشی- باختصار.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۳۴۲.

هو و غیره، قال الذهبی: «أبو الحسین بن بشران ... قال الخطیب: كان صدوقا ثبتا تام المروءة ظاهر الدیانة، ولد فی شعبان سنة (۳۲۸). و توفی فی شعبان. كتبنا عنه» [۱].

۱۰ أبو محمّد الجوهری ... ص: ۳۶۸

الحسن بن علی أبو محمّد الجوهری المتوفی سنة (۴۵۴)، و هو فی سند روایة الحافظین الكنجی و ابن عساكر.

و «أبو محمّد الجوهری» من مشایخ الحافظ الخطیب البغدادی، و قد وثّقه هو و غیره، قال الخطیب: «كتبنا عنه و كان ثقة أمینا كثیر السماع» [۲].

۱۱ أبو غالب النحوی ... ص: ۳۶۸

أبو غالب محمّد بن أحمد بن سهل النحوی المعروف بابن بشران المتوفی سنة (۴۶۲) و هو من رواة الحدیث، كما فی سند روایة الحافظ ابن المغازلی.

و «أبو غالب النحوی» من مشایخ الحافظ ابن المغازلی و من الأئمة و أعلام الحنفیة، و قد تضلّع فی النحو و اللغة حتی اشتهر بالنحوی، وصفه الذهبی ب «صاحب اللغة» و قال: «لم یکن بالعراق أعلم منه باللغة» [۳] و قال الیافعی:

---

[۱] العبر ۳/ ۱۲۰.

[۲] تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۳. و انظر تذکرة الحفاظ ۱۱۲۸ و غیره.

[۳] العبر حوادث سنة ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۹

«الامام اللغوی» [... ۱].

۱۲ أبو الحسن الواحدی ... ص: ۳۶۹

أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی المتوفی سنة (۴۸۶) و قد وقع فی طریق روایة صدر الدین الحموینی کما فی الکتاب.

قال ابن خلکان بترجمته: «کان أستاذ عصره فی علم النحو و التفسیر، و رزق السعادة فی تصانیفه، و أجمع الناس علی حسنها، و ذکرها المدرسون فی دروسهم» [... ۲].

۱۳ أبو علی الحداد ... ص: ۳۶۹

أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن المتوفی سنة (۵۱۵) رواه عنه أبو الفتح النطنزی عن الحافظ أبی نعیم...

قال الحافظ الذهبی: «أبو علی الحداد الحسن بن أحمد بن الحسن الاصبهانی المقرئ المجوّد مسند الوقت، توفی فی ذی الحجة عن ست و تسعین سنة، و کان مع علوّ أسناده أوسع أهل وقته روایة، حمل الکثیر عن أبی نعیم و کان خیرا صالحا ثقة» [۳].

---

[۱] مرآة الجنان حوادث السنة المذکورة.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۴۶۴.

[۳] العبر ۴/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۰

۱۴ أبو القاسم الشروطی ... ص: ۳۷۰

أبو القاسم هبة اللّه بن عبد اللّه الواسطی الشروطی المتوفی سنة (۵۲۸) رواه عنه الحافظ ابن عساکر عن الخطیب [... ۱].

ذکره الحافظ الذهبی بقوله: «أبو القاسم هبة اللّه بن عبد اللّه بن أحمد الواسطی الشروطی. روی عن الخطیب و أبی المسلمة و توفی فی ذی الحجة» [۲].

۱۵ أبو الفضل السّلامی ... ص: ۳۷۰

أبو الفضل محمّد بن ناصر السّلامی البغدادی المتوفی سنة (۵۵۰) روی عنه الحافظ الکنجی حدیث أبی عقال بواسطة ابن المقیر الآتی

ذکره.

و هو شیخ الحافظ ابن الجوزی الذی قال بترجمته: «کان حافظا ضابطا متقنا ثقة لا مغمز فیه» [۳].

---

[۱] انظر ترجمة الامام علی بن أبی طالب ۱/ ۱۳۵، و انظر کفایة الطالب للکنجی.

[۲] العبر ۴/ ۷۵.

[۳] المنتظم ۱۰/ ۱۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۱

۱۶ أبو محمّد الجیلی ... ص: ۳۷۱

عبد القادر بن أبی صالح أبو محمّد الجیلی الزاهد المتوفی سنة (۵۶۱) و هو شیخ الرافعی، و قد روی عنه (حدیث النور) کما فی الکتاب.

ذکره الحافظ الذهبی و وصفه ب «شیخ العصر و قدوة العارفین، صاحب المقامات و الکرامات و مدرس الحنابلة، محیی الدین، انتهی إلیه التقدم فی الوعظ و الکلام علی الخواطر» [۱].

۱۷ أبو إسحاق الخشوعی ... ص: ۳۷۱

أبو إسحاق إبراهیم بن أبی طاهر الخشوعی الدمشقی المتوفی سنة (۶۴۰) رواه عنه الحافظ الکنجی عن ابن عساکر ... کما فی الکتاب.

قال الذهبی: «إبراهیم الخشوعی أبو إسحاق ابن الشیخ أبی طاهر برکات ابن إبراهیم بن طاهر الدمشقی، آخر من سمع من عبد الواحد بن هلال و ما یدری ما سمع من ابن عساکر، توفی فی رجب و له ۸۲ سنة» [۲].

---

[۱] العبر ۴/ ۱۷۵.

[۲] المصدر ۵/ ۱۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۲

۱۸ ابن النجار البغدادی ... ص: ۳۷۲

محب الدین أبو عبد اللّه محمّد بن محمود البغدادی المعروف بابن النجار المتوفی سنة (۶۴۲). هو من رواة الحدیث کما عرفت فی سند روایة صدر الدین الحموینی...

قال الذهبی: «ابن النجار الحافظ الامام البارع مؤرخ العصر مفید العراق» [... ۱].

۱۹ ابن المقیر البغدادی ... ص: ۳۷۲

أبو الحسن علی بن أبی عبد اللّه المعروف بابن المقیر البغدادی المتوفی سنة (۶۴۳) روی عنه الحافظ الکنجی حدیث أبی عقال...

قال الذهبی: «و أبو الحسن بن المقیر مسند الدیار المصریة علی بن منصور البغدادی الحنبلی النجار، ولد سنة (۵۴۵) و سمع من شهدة

و معمر بن الفاخر و جماعهٔ، و أجاز له ابن ناصر و أبو بکر الزاغونی و طائفهٔ. و کان صاحب تلاوهٔ و ذکر و أولاد. توفی فی نصف ذی القعدهٔ بالقاهرهٔ» [۲].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸.

[۲] العبر ۵/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۳

۲۰ أبو الیمن الدمشقی ... ص: ۳۷۳

أمین الدین أبو الیمن عبد الصمد بن عبد الوهاب ابن عساکر الدمشقی الشافعی المتوفی سنهٔ (۶۸۷). علم روایته فی روایهٔ صدر الدین الحموینی فی الکتاب...

قال ابن شاکر الکتبی: «الامام المحدّث الزاهد. کان عالما فاضلا جیّد المشارکهٔ فی العلوم، و له نظم، و هو صاحب عبادهٔ، کل من یعرفه یثنی علیه، توفی سنهٔ (۶۸۷)، و کان شیخ الحجاز فی وقته، و له توالیف فی الحدیث» [۱].

*** (قال المیلانی):

و لنقّتصر علی هذا المقدار حامدین اللّه عز و جل و شاکرین له علی التوفیق، و مصلین و مسلمین علی سیدنا و حبیبنا محمّد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنهٔ اللّه علی أعدائهم و منکری فضائلهم و مناقبهم من الأولین و الآخرین.

---

[۱] فوات الوفیات ۲/ ۳۲۸، و انظر شذرات الذهب ۵/ ۳۹۵ و العقد الثمین ۵/ ۴۳۲ و غیرهما.

[الجزء السادس

اشارهٔ

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷

(إهداء) الی حامل لواء الامامهٔ الکبری و الخلافهٔ العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّهٔ ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَهٍٔ مُزْجاهٍٔ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸

حدیث الغدیر ... ص: ۸

اشارهٔ

و من ألفاظه

«أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا رسول الله قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

أخرجه احمد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۶، ص: ۹

مقدمهٔ المؤلف ... ص: ۹

اشارهٔ

بسم الله الرحمن الرحيم الحمـد للّه ربّ العالمين، و الصـلاهٔ و السـلام على سـيّدنا محمد و آله المعصومين، لا سـيما الإمام الثانى عشـر الحجّهٔ المهدىّ المنتظر، و لعنهٔ اللّه على أعدائهم أجمعين من الأولين و الآخرين.
و بعـد، فهـذا هو الحـديث الرابع من أحاديث كتابنا «نفحات الأزهار فى خلاصـهٔ عبقات الأنوار فى إمامهٔ الأئمهٔ الأطهار» و هو (حديث الغدير)، و قد أنجزنا قبله حديث الثقلين و حديث السفينهٔ، و حديث النور.

بين حديث النور و حديث الغدير ... ص: ۹

و إنّ كلّ واحـد من هذه الأحاديث و غيرها، من أحاديث مناقب أمير المؤمنين و الأئمهٔ من أهل البيت عليهم السـلام، ليدل على خلافهٔ أمير المؤمنين و إمامته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- بلا فصل، إلّا أنّ لكلّ واحد منها خصوصيهٔ ليست فى الآخر.
و فى مجال البحث حول الأحاديث الواردهٔ عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله فى
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۶، ص: ۱۰
شأن الإمام عليه السـلام و خلافته من بعـده (و إلّا فالادلهٔ على ذلك من الكتاب و الإجماع و العقل و غير ذلك كثيرهٔ لا تحصـى) نرى أن النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم- لم يواجه فرصـهٔ أو مناسـبهٔ إلّا و قـد انتهزها للتعبير عن تلك الحقيقهٔ الراهنهٔ بأحسن تعبير، فتارهٔ يكنىّ، و أخرى يشبّه، و ثالثهٔ يصرّح ... و هكذا.
و السرّ فى ذلك واضـح، لأنّ نبيّنا صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم «ما كان بـدعا من الرسل» الذين كانوا من قبله، فلقد كان لكل نبى من الأنبياء السابقين وصـى أو أوصـياء، يعرّفونهم لأممهم بأمر من اللّه و نصب من قبله، إقامهٔ لدينه، و حجهٔ على عباده، لئلّا يزول الحق عن مقرّه، و يغلب الباطل على أهله، و لئلّا يقول أحـد لو لا أرسـلت إلينا رسولا منذرا، و أقمت لنا علما هاديا، فنتبع آياتك من قبل أن نذل و نخزى.
فكيف لا يكون له صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- وصى و أوصياء كذلك و هو خاتم الأنبياء؟ و شريعته خاتمهٔ الشرائع؟
نعم، قـد اختار اللّه سـبحانه عليا و الأئمـهٔ من بعده عليهم الصـلاهٔ و السـلام خلفاء بعد النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم- فى أرضه، و حججا على بريته، و حفظهٔ لدينه، و أدلاء على صراطه...
بل يـدل «حـديث النور» بألفاظه المختلفهٔ- و مثله «حديث الشـجرهٔ» - على أن رسول اللّه و عليّا صـلّى اللّه عليهما و آلهما مخلوقان من أصـل واحـد، و أن اللّه تعـالى قـد اختـار عليا للامامـهٔ منـذ اختياره محمـدا للنبوهٔ ... ثم جاءت الأحاديث فى حق على على لسان النبى ليعلن إلى النـاس عن ذلـك الأـمر الواقع الـذى شـاءه اللّه عز و جل ... و من تلك الأحاديث «... حـديث الغـدير ...» الـذى دل بكل وضوح على ثبوت كل ما ثبت للنبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- لسيدنا أمير المؤمنين عليه السلام إلّا النبوهٔ، لأنه خاتم النبيين.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۶، ص: ۱۱

بين يوم الدار و يوم الغدير ... ص: ۱۱

و إن لدينا من الأدلة و الشواهد ما يؤكّد على أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- كان قد أمر بطرح موضوع الخلافة، و تعريف من نصبه اللّه تعالى لها، جنبا إلى جنب دعوة الناس إلى الإيمان بوحدانية اللّه و برسالته ... و من ذلك حديث «يوم الدار»، حيث أمر بإنذار عشيرته فى أوائل البعثة، بقوله عز و جل: وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ فقد أسفرت تلك الدعوة ... و الإنذار...

و المحاورات ... عن ثلاثة أمور:

۱- توحيد اللّه.

۲- نبوة محمد.

۳- خلافة على.

حتى كأن الغرض من ذلك هو الأمور الثلاثة معا.

و هكذا الأحاديث و النصوص الأخرى الصادرة منه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، مع تقادم الأيام بالألفاظ المختلفة، بحسب مقتضيات الأحوال، حتى كان يوم «غدير خم».

واقعة الغدير ... ص: ۱۱

و إن واقعة غدير خم من الحقائق التاريخية الثابتة التى لا تقبل المناقشة و الجدل، بل إنها من أهم القضايا الواقعة فى تاريخ الإسلام، قضية ذكرها المؤرخون و المحدثون و المفسرون و المتكلمون و اللغويون.

...و صل النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- بعد الفراغ من حجته- التى لم يحج بعدها- إلى موضع بالجحفة بين مكة و المدينة عرف بغدير خم، فى اليوم الثامن عشر من ذى الحجة من السنة العاشرة من الهجرة، و كان معه جموع لا يعلمها إلّا اللّه عز و جل.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲

و كيف يفوت النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- هذه الفرصة المتاحة فلا يبلّغ فيها الأمر، الذى طالما حرص على تبليغه و تأكيده منذ بعثته حتى اليوم، و لو بأدنى مناسبة كما أشرنا؟

لقد كان من الطبيعى أن ينتهز هذه الفرصة أيضا، ليبلّغ للناس و يتم الحجة عليهم فى أمر الخلافة، بل و يأخذ منهم البيعة لعلى عليه السلام و لا سيما:

۱- و أن النبى قد أوشك أن يدعى فيجيب.

۲- و أنه يعلم أن هذه الجموع التى معه لن تجتمع عنده بعد اليوم.

۳- و أن هذا الموضع تتشعب فيه طرق المدنيين و المصريين و العراقيين.

هنا وقف رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- حتى لحقه من بعده، و أمر بردّ من تقدّم من القوم إلى ذلك المكان، و نودى بالصلاة، فصلّى بالناس صلاة الظهر، ثم قام فيهم خطيبا يراه القوم كلهم و يسمعون صوته، فذكّرهم بما دعاهم إليه فى اليوم الأول من بعثته:

«ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه، و أنّ محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق و ناره حق»...

ثم سألهم:

«من أولى الناس بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم. قال: إن اللّه مولاى و أنا مولى المؤمنين، و أنا أولى بهم من أنفسهم»

ثم قال:

«فمن كنت مولاه فعلى مولاه»....

و لقد نزلت فى هذه الواقعة آيات من القرآن، فنزل قبل الخطبة قوله تعالى:

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ ... و نزل بعد فراغه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- منها قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکَمْ دِینَکَمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی...

و کذلک الأمر فی کثیر من الوقائع المتعلقة بمناقب علی و أهل البیت علیهم السلام، فالنبی یأمر علیا بالمبیت علی فراشه لیلة الهجرة و ینزل أمین وحی اللّه بقوله: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ...

و یأمره تعالی بالمباهلة قائلا: فَمَنْ حَاجَّکَ فِیهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳

فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ ... فیدعو رسول اللّه علیا و فاطمة و حسنا و حسینا

فیقول: «اللهم هؤلاء أهلی»

و یخرج بهم إلی المباهلة...

و طفق القوم یهنّئون أمیر المؤمنین علیه السلام بعد خطبة النبی صلّی اللّه علیه و آله، و یبایعونه بالإمامة، و قد کان فی مقدّمهم الشیخان أبو بکر و عمر، کل یقول: «بخ بخ لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة» و قال ابن عباس: «وجبت و اللّه فی أعناق القوم»، و قال حسان أبیاته المشهورة بحضور النبی و بمشهد و مسمع من القوم، ثم کان ذلک الیوم عیدا، و موسما لجمیع المسلمین منذ ذلک العهد.

خطبة الغدیر ... ص: ۱۳

إن القدر المسلّم به، و المتواتر بین عموم المسلمین، هو هذا القسم من کلامه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فیه غنی و کفایة فی الدلالة علی الامامة و الخلافة.

و لکنّ المستفاد من تتبع ألفاظ حدیث الغدیر فی کتب أهل السنة- و یساعده الاعتبار و شواهد الأحوال- هو أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- قد خطبهم، ففی مسند أحمد: «فخطبنا» [۱].

و فی المستدرک: «قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکّر و وعظ، فقال ما شاء اللّه أن یقول» [۲].

و فی مجمع الزوائد: «فو اللّه ما من شیء یکون إلی یوم الساعة إلّا قد أخبرنا به یومئذ، ثم قال: أیها الناس» [... ۳].

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۳] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۵ و قد وثق رجاله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴

فأین النص الکامل لتلک الخطبة؟ و لما ذا لم یرووا مواعظ الرسول و إرشاداته؟ و إذا کان قد أخبر بکلّ شیء یکون إلی یوم الساعة، فما الذی حملهم علی إخفائه عن الأمة؟

إن الذی منعهم من نقل خطبة النبی کاملة هو نفس ما منعهم من أن یقرّبوا إلیه دواة و قرطاسا، لیکتب للامة کتابا لن یضلّوا بعده! و إن الذی حملهم علی کتم خطبة النبی هذه هو ما حملهم علی کتم کثیر من الحقائق!! لقد کان غرض القوم أن یحرموا الأمة من هدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و تعالیمه و إرشاداته، فضلا عن أن یکونوا دعاة إلیها و ناشرین لها، ذلک لأنهم لم یکونوا معتقدین بها حقا، إذ لم یدخل الإیمان فی قلوبهم، و لأنهم کانوا یعلمون بأنهم إذا بلّغوا تعالیم النبی إلی الأمة کما هی، لجرت الأمور فی مجاریها، و هذا یعنی أن لا یکون لهم أی موقع فی المجتمع الإسلامی فضلا عن الرئاسة و الحکم.

لکنّ الإمام الباقر محمد بن علی بن الحسین بن أبی طالب علیهم الصلاة و السلام یحدثنا بواقعة غدیر خم، و ینقل إلینا ما قاله النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی ذلک الیوم، فیقول: «حجّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- من المدینة، و قد بلغ جمیع الشرائع قومه غیر الحج و الولایة، فأتاه جبرئیل علیه السلام فقال له: یا محمد، إنّ اللّه جلّ اسمه یقرؤک السلام و یقول لک: إنّی لم أقبض نبیّا من أنبیائی و لا- رسولا- من رسلی إلّا بعد إکمال دینی و تأکید حجتی، و قد بقی علیک من ذاک فریضتان مما تحتاج أن تبلّغهما قومک: فریضة الحج، و فریضة الولایة و الخلافة من بعدک، فإنی لم أخل أرضی من حجة و لن أخلّیها أبدا، فإن اللّه جل ثناؤه یأمرک أن تبلّغ قومک الحج و تحج، و یحج معک من استطاع إلیه سبیلا من أهل الحضر و الأطراف و الأعراب، و تعلّمهم من معالم حجّهم مثل ما علّمتهم من صلاتهم و زکاتهم و صیامهم، و توقفهم من ذلک علی مثال الذی أوقفتهم علیه من جمیع ما بلغتهم

من الشرائع.

فنادی منادی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی الناس: ألا- إنّ رسول اللّه یرید الحج، و أن یعلّمکم من ذلک مثل الذی علّمکم من شرائع دینکم، و یوقفکم من ذاک علی ما أوقفکم علیه من غیره. فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و خرج معه الناس، و أصغوا إلیه لینظروا ما یصنع فیصنعوا مثله، فحج بهم، و بلغ من حج مع رسول اللّه من أهل المدینة و أهل الأطراف و الأعراب سبعین ألف إنسان أو یزیدون، علی نحو عدد أصحاب موسی السبعین ألف الذین أخذ علیهم بیعة هارون، فنکثوا و اتبعوا العجل و السامری، و کذلک أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- البیعة لعلی بالخلافة علی عدد أصحاب موسی، فنکثوا البیعة و اتبعوا العجل و السامری سنّة بسنّة و مثلا بمثل، و اتصلت التلبیة ما بین مکة و المدینة.

فلمّا وقف بالموقف أتاه جبرئیل علیه السلام عن اللّه عز و جل فقال: یا محمد إن اللّه عز و جل یقرؤک السلام و یقول لک: إنه قد دنی أجلک و مدّتک، و أنا مستقدمک علی ما لا بد منه و لا عنه محیص، فاعهد عهدک و قدّم وصیتک، و اعمد إلی ما عندک من العلم و میراث علوم الأنبیاء من قبلک و السلاح و التابوت و جمیع ما عندک من آیات الأنبیاء، فسلّمه إلی وصیک و خلیفتک من بعدک، حجتی البالغة علی خلقی علی بن أبی طالب علیه السلام، فأقمه للناس علما و جدّد عهده و میثاقه و بیعته، و ذکّرهم ما أخذت علیهم من بیعتی و میثاقی الذی واثقتهم و عهدی الذی عهدت إلیهم، من ولایة ولیی و مولاهم و مولی کل مؤمن و مؤمنة علی بن أبی طالب علیه السلام، فإنی لم أقبض نبیا من الأنبیاء إلّا من بعد إکمال دینی و حجتی، و إتمام نعمتی بولایة أولیائی و معاداة أعدائی، و ذلک کمال توحیدی و دینی و إتمام نعمتی علی خلقی باتباع ولیی و طاعته، و ذلک أنی لا أترک أرضی بغیر ولیی و لا قیّم، لیکون حجة لی علی خلقی.

فالیوم أکملت لکم دینکم و أتممت علیکم نعمتی و رضیت لکم الإسلام

دینا، بولایة ولیی و مولی کل مؤمن و مؤمنة: علی عبدی و وصی نبیّی و الخلیفة من بعده و حجتی البالغة علی خلقی، مقرون طاعته بطاعة محمد نبیی، و مقرون طاعته مع طاعة محمد بطاعتی، و من أطاعه فقد أطاعنی و من عصاه فقد عصانی، جعلته علما بینی و بین خلقی، من عرفه کان مؤمنا و من أنکره کان کافرا، و من أشرک بیعته کان مشرکا، و من لقینی بولایته دخل الجنة، و من لقینی بعداوته دخل النار.

فأقم یا محمد علیا علما و خذ علیهم البیعة، و جدد عهدی و میثاقی لهم الذی واثقتهم علیه، فإنی قابضک إلیّ و مستقدمک علیّ.

فخشی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- من قومه و أهل النفاق و الشقاق، أن یتفرقوا و یرجعوا إلی الجاهلیة، لما عرف من عداوتهم، و لما ینطوی علیه أنفسهم لعلی من العداوة و البغضاء، و سأل جبرئیل أن یسأل ربه العصمة من الناس، و انتظر أن یأتیه جبرئیل بالعصمة، من الناس عن اللّه جل اسمه، فأخّر ذلک إلی أن بلغ مسجد الخیف، فأتاه جبرئیل علیه السلام فی مسجد الخیف،

فأمره بأن يعهد عهده، و يقيم عليا علما للناس يهتدون به، و لم يأته بالعصمة من اللّه جل جلاله بالذى أراد، حتى بلغ كراع الغميم بين مكة و المدينة.

فأتاه جبرئيل و أمره بالذى أتاه فيه من قبل اللّه، و لم يأته بالعصمة فقال: يا جبرئيل، إنى أخشى قومى أن يكذّبونى و لا يقبلوا قولى فى على عليه السلام [فسأل جبرئيل كما سأل بنزول آية العصمة فأخّره ذلک ، فرحل.

فلما بلغ غدير خم قبل الجحفة بثلاثة أميال أتاه جبرئيل عليه السلام، على خمس ساعات مضت من النهار، بالزجر و الانتهار و العصمة من الناس فقال: يا محمد إن اللّه عز و جل يقرؤک السلام و يقول لک يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْکَ مِنْ رَبِّکَ- فى على- وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ.

و كان أوائلهم قريب من الجحفة، فأمر بأن يردّ من تقدّم منهم و يحبس من تأخر عنهم فى ذلک المكان، ليقيم عليا علما للناس، و يبلّغهم ما أنزل اللّه تعالى فى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷

على، و أخبره بأن اللّه عز و جل قد عصمه من الناس، فأمر رسول اللّه عند ما جاءته العصمة مناديا ينادى فى الناس بالصلاة جامعة، و بردّ من تقدّم منهم و بحبس من تأخر، و تنحى عن يمين الطريق إلى جنب مسجد الغدير، أمره بذلک جبرئيل عن اللّه عز و جل، و كان فى الموضع سلمات، فأمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أن يقمّ ما تحتهنّ، و ينصب له حجارة كهيئة المنبر ليشرف على الناس، فتراجع الناس و احتبس أواخرهم فى ذلک المكان لا- يزالون، فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فوق تلک الأحجار، ثمّ حمد اللّه تعالى و أثنى عليه فقال:

الحمد للّه الذى علا فى توحّده، و دنا فى تفرده، و جلّ فى سلطانه، و عظم فى أركانه، و أحاط بكلّ شيء علما و هو فى مكانه، و قهر جميع الخلق بقدرته و برهانه، مجيدا لم يزل، محمودا لا يزال، بارئ المسموكات، و داحى المدحوات، و جبار الأرضين و السماوات، قدّوس سبّوح رب الملائكة و الروح، متفضّل على جميع من برأه، متطول على جميع من أنشأه، يلحظ كلّ عين و العيون لا تراه، كريم حليم ذو أناة، قد وسع كلّ شيء رحمته و منّ عليهم بنعمته، لا يعجّل بانتقامه و لا يبادر إليهم بما استحقوا من عذابه، قد فهم السرائر و علم الضمائر، و لم تخف عليه المكنونات، و لا اشتبهت عليه الخفيات، له الإحاطة بكل شيء و الغلبة على كلّ شيء، و القوة فى كلّ شيء، و القدرة على كل شيء، و ليس مثله شيء، و هو منشئ الشيء حين لا شيء، دائم قائم بالقسط لا إله إلّا هو العزيز الحكيم، جلّ عن أن تدركه الأبصار و هو يدرک الأبصار و هو اللطيف الخبير، لا يلحق أحد وصفه من معاينة، و لا يجد أحد كيف هو من سرّ و علانية إلّا بما دل عز و جل على نفسه.

و أشهد أنه اللّه الذى ملأ الدهر قدسه، و الذى يغشى الأبد نوره، و الذى ينفذ أمره، بلا مشاورة مشير، و لا معه شريک فى تقدير، و لا تفاوت فى تدبير، صوّر ما أبدع على غير مثال، و خلق ما خلق بلا- معونة من أحد و لا تكلّف و لا احتيال، أنشأها فكانت، و برأها فبانت، فهو اللّه الذى لا إله إلّا هو، المتقن الصنعة، الحسن الصنيعة، العدل الذى لا يجور، و الأكرم الذى ترجع إليه الأمور.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸

و أشهد أنه الذى تواضع كل شيء لقدرته، و خضع كل شيء لهيبته، ملک الأملاک و مفلک الأفلاک، و مسخر الشمس و القمر، كل يجرى لأجل مسمى، يكوّر الليل على النهار، و يكوّر النهار على الليل يطلبه حثيثا، قاصم كل جبار عنيد و مهلک كلّ شيطان مريد، لم يكن معه ضد و لا ند، أحد صمد لم يلد و لم يولد و لم يكن له كفوا أحد، إله واحد و رب ماجد، يشاء فيمضى و يريد فيقضى، و يعلم فيحصى و يميت و يحى، و يفقر و يغنى، و يضحک و يبكى، و يمنع و يعطى، له الملک و له الحمد، بيده الخير و هو على كل شيء قدير، يولج الليل فى النهار، و يولج النهار فى الليل، لا إله إلّا هو العزيز الغفار، مجيب الدعاء و مجزل العطاء، محصى الأنفاس و رب الجنة و الناس، لا يشكل عليه شيء، و لا يضجره صراخ المستصرخين، و لا يبرمه إلحاح الملحّين، العاصم للصالحين و الموفق

للمفلحين، و مولى العالمين، الذى استحق من كل من خلق أن يشكره و يحمده.

أحمده على السراء و الضراء و الشدة و الرخاء، و أؤمن به و بملائكته و كتبه و رسله، أسمع أمره و أطيع و أبادر إلى كل ما يرضاه، و أستسلم لقضائه رغبة فى طاعته و خوفا من عقوبته، لأنّه اللّه الذى لا يؤمن مكره و لا يخاف جوره، و أقرّ له على نفسى بالعبودية، و أشهد له بالربوبية و أؤدى ما أوحى إلىّ حذرا من أن لا أفعل فتحل بى منه قارعة لا يدفعها عنى أحد و إن عظمت حيلته، لا إله إلّا هو، لأنّه قد أعلمنى أنى إن لم ابلّغ ما أنزل إلىّ فما بلّغت رسالته، و قد ضمن لى تبارك و تعالى العصمة، و هو اللّه الكافى الكريم، فأوحى إلىّ: بسم الله الرحمن الرحيم يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ- فى على [يعنى فى الخلافة لعلى بن أبى طالب عليه السلام - وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

(معاشر الناس) ما قصّرت فى تبليغ ما أنزل اللّه تعالى إلىّ، و أنا مبيّن لكم سبب نزول هذه الآية: إن جبرئيل عليه السلام هبط إلىّ مرارا ثلاثا، يأمرنى عن السلام ربى و هو السلام: أن أقوم فى هذا المشهد فأعلم كل أبيض و أسود أن على ابن أبى طالب أخى و وصيى و خليفتى، و الامام من بعدى، و الذى محلّه منى محلّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹

هارون من موسى إلّا أنه لا نبى بعدى، و هو وليّكم من بعد اللّه و رسوله، و قد أنزل اللّه تبارك و تعالى علىّ بذلك آية من كتابه: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ و على بن أبى طالب أقام الصلاة و آتى الزكاة و هو راكع، يريد اللّه عز و جل فى كل حال.

و سألت جبرئيل أن يستعفى لى عن تبليغ ذلك إليكم- أيها الناس- لعلمى بقلّة المتقين و كثرة المنافقين، و إدغال الآثمين، و ختل المستهزئين بالإسلام، الذين وصفهم اللّه فى كتابه بأنهم يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ و يحسبونه هينا و هو عند اللّه عظيم، و كثرة أذاهم لى فى غير مرة حتى سمّونى أذنا، و زعموا أنى كذلك لكثرة ملازمته إياى و إقبالى عليه، حتى أنزل اللّه عز و جل فى ذلك قرآنا: وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ- على الذين يزعمون أنه أذن- خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ الآية.

و لو شئت أن أسمى بأسمائهم لسميّت، و أن أومى إليهم بأعيانهم لأومأت، و أن أدل عليهم لدللت، و لكنى و اللّه فى أمورهم قد تكرّمت، و كل ذلك لا يرضى اللّه منى إلّا أن أبلغ ما أنزل إلىّ، ثم تلى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ- فى على- وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

فاعلموا يا معاشر الناس: إن اللّه قد نصبه لكم وليا، و إماما مفترضا طاعته على المهاجرين و الأنصار و على التابعين لهم بإحسان، و على البادى و الحاضر و على الأعجمى و العربى، و الحر و المملوك، و الصغير و الكبير، و على الأبيض و الأسود، و على كلّ موحّد، ماض حكمه، جائز قوله، نافذ أمره، ملعون من خالفه، مرحوم من تبعه، مؤمن من صدّقه، فقد غفر اللّه له و لمن سمع منه و أطاع له.

(معاشر الناس) إنه آخر مقام أقومه فى هذا المشهد، فاسمعوا و أطيعوا و انقادوا لأمر ربكم، فإن اللّه عز و جل هو مولاكم و إلهكم، ثم من دونه محمد وليكم القائم المخاطب لكم، ثم من بعدى على وليكم و إمامكم بأمر ربكم، ثم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰

الإمامة فى ذريتى من ولده إلى يوم تلقون اللّه و رسوله، لا حلال إلّا ما أحلّه اللّه و لا حرام إلّا ما حرّمه اللّه، عرّفنى الحلال و الحرام، و أنا أفضيت بما علّمنى ربى من كتابه و حلاله و حرامه إليه.

(معاشر الناس) ما من علم إلّا و قد أحصاه اللّه فىّ، و كل علم علمت فقد أحصيته فى إمام المتقين، و ما من علم إلّا علّمته عليا، و هو الإمام المبين.

(معاشر الناس) لا تضلّوا عنه، و لا تنفروا منه، و لا تستكبروا [و لا تستنكفوا خ ل من ولايته، فهو الذى يهدى إلى الحق و يعمل به، و

یزهق الباطل و ینهی عنه، و لا تأخذه فی اللّه لومهٔ لائم، ثم إنه أول من آمن باللّه و رسوله، و هو الذی فدی رسوله بنفسه، و هو الذی کان مع رسول اللّه و لا أحد یعبد اللّه مع رسوله من الرجال غیره.

(معاشر الناس) فضّلوه فقد فضله اللّه، و اقبلوه فقد نصبه اللّه.

(معاشر النـاس) إنه إمـام من اللّه، و لن یتوب اللّه علی أحـد أنکر ولایته، و لن یغفر اللّه له، حتما علی اللّه أن یفعل ذلک بمن خالف أمره فیه، و أن یعذّبه عذابا شدیدا نکرا أبـد الآباد و دهر الـدهور، فاحـذروا أن تخالفوه فتصلوا نارا وقودها الناس و الحجارهٔ أعـدّت للکافرین.

(أیها النـاس) بی و اللّه بشّر الأولون من النبیین و المرسلین، و أنا خاتم الأنبیاء و المرسلین، و الحجهٔ علی جمیع المخلوقین، من أهل السماوات و الأرضین، فمن شک فی ذلک فهو کافر کفر الجاهلیهٔ الأولی، و من شک فی شیء من قولی هذا فقد شک فی الکل منه، و الشاک فی ذلک فله النار.

(معاشر الناس) حبانی اللّه بهذه الفضیلهٔ منا منه علیّ و إحسانا منه إلیّ، و لا إله إلّا هو، له الحمد منی أبد الآبدین و دهر الداهرین علی کل حال.

(معاشر الناس) فضلّوا علیا فإنه أفضل الناس بعـدی من ذکر و أنثی، بنا أنزل اللّه الرزق و بقی الخلق، ملعون ملعون مغضوب مغضوب من ردّ علیّ قولی هذا و لم یوافقه، ألا إنّ جبرئیل خبّرنی عن اللّه تعالی بذلک و یقول: «من عادی علیا

و لم یتوله فعلیه لعنتی و غضبی» فلتنظر نفس ما قدّمت لغد، و اتقوا اللّه أن تخالفوه، فتزل قدم بعد ثبوتها، إن اللّه خبیر بما تعملون.

(معاشر الناس) إنه جنب اللّه الذی ذکر فی کتابه فقال تعالی: أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ.

(معاشر الناس) تـدبروا القرآن و افهموا آیاته، و انظروا إلی محکماته و لا تتبعوا متشابهه، فو اللّه لن یبین لکم زواجره و لا یوضح لکم تفسیره إلّا الذی أنا آخذ بیده، و مصعده إلیّ، و شائل بعضده، و معلمکم أنّ من کنت مولاه فهذا علی مولاه، و هو علی بن أبی طالب أخی و وصیی، و موالاته من اللّه عز و جل أنزلها علیّ.

(معاشر الناس) إن علیا و الطیبین من ولدی هم الثقل الأصغر، و القرآن الثقل الأکبر، فکلّ واحد منبئ عن صاحبه و موافق له، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، هم أمناء اللّه فی خلقه و حکماؤه فی أرضه، ألا و قد أدیت و قد بلغت، ألا و قد أسمعت، ألا و قد أوضحت، ألا و إن اللّه عز و جل قال و أنا قلت عن اللّه عز و جل، ألا إنه لیس أمیر المؤمنین غیر أخی هـذا، و لا تحل امرهٔ المؤمنین بعـدی لأحد غیره.

ثم ضـرب بیـده إلی عضـده فرفعه، و کان منذ أول ما صـعد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم- شال علیا، حتی صارت رجله مع رکبهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- ثم قال:

(معاشـر الناس) هذا علی أخی و وصـیی، و واعی علمی و خلیفتی علی أمتی و علی تفسیر کتاب اللّه عز و جل و الداعی إلیه و العامل بما یرضاه، و المحارب لأعـدائه، و الموالی علی طاعته و الناهی عن معصـیته، خلیفهٔ رسول اللّه و أمیر المؤمنین و الامام الهادی، و قائل الناکثین و القاسطین و المارقین بأمر اللّه، أقول و ما یبـدل القول لـدی بأمر ربی، أقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و العن من أنکره و أغضب علی من جحـد حقه، اللهم انک أنزلت علیّ أن الامامـهٔ بعدی لعلی ولیک عند تبیانی ذلک و نصبی إیاه، بما أکملت لعبادک من دینهم و أتممت علیهم

بنعمتک، و رضیت لهـم الإسـلام دینـا، فقلـت: وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِی الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِینَ اللهم إنی أشهدک و کفی بک شهیدا أنی قد بلّغت.

(معاشر النـاس) إنمـا أكمـل اللّه عز و جـل دينكم بإمـامته، فمن لم يأتم به و بمن يقوم مقامه من ولـدى من صـلبه إلى يوم القيامـة، و العرض على اللّه عز و جل فأولئك الذين حبطت أعمالهم، و فى النار هم فيها خالدون، لا يخفف عنهم العذاب و لا هم ينظرون.

(معاشـر الناس) هذا على أنصـركم لى، و أحقكم بى، و أقربكم الىّ، و أعزكم علىّ، و اللّه عز و جل و أنا عنه راضـيان، و ما نزلت آيةٔ رضى إلّا فيه، و ما خاطب اللّه الذين آمنوا إلّا بدأ به، و لا نزلت آيةٔ فى القرآن إلّا فيه، و لا شهد بالجنةٔ فى هل أتى على الإنسان إلّا له، و لا أنزلها فى سواه، و لا مدح بها غيره.

(معاشر الناس) هو ناصر دين اللّه، و المجادل عن رسول اللّه، و هو النقى التقى الهادى المهدى، نبيكم خير نبى و وصيكم خير وصى و بنوه خير الأوصياء.

(معاشر الناس) ذريةٔ كلّ نبى من صلبه و ذريتى من صلب على.

(معاشـر النـاس) إن إبليس أخرج آدم من الجنـةٔ بالحسـد، فلاـ تحسـدوه فتحبط أعمالكم و تزل أقـدامكم، فإن آدم أهبط إلى الأرض لخطيئـةٔ واحدهٔ، و هو صـفوةٔ اللّه عز و جل، و كيف بكم و أنتم و منكم أعداء اللّه، إنه لا يبغض عليا إلّا شـقى، و لا يتوالى عليا إلّا تقى، و لاـ يؤمن به إلّا مؤمن مخلص، و فى على و اللّه نزلت سورةٔ و العصـر: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ* وَ الْعَصْـرِ إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِي خُسْـرٍ إلى آخرها.

(معاشر الناس) قد استشهدت اللّه و بلّغتكم رسالتى، و ما على الرسول إلا البلاغ المبين.

(معاشر الناس) اتقوا اللّه حق تقاته، و لا تموتنّ إلّا و أنتم مسلمون.

(معاشر الناس) آمنوا باللّه و رسوله، و النور الذى أنزل معه، من قبل أن

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳

نطمس وجوها فنردها على أدبارها.

(معاشـر الناس) النور من اللّه عز و جل فىّ مسـلوك، ثم فى على ثم فى النسل منه، إلى القائم المهدى الذى يأخذ بحق اللّه و بكل حق هو لنا، لأن اللّه عز و جل قد جعلنا حجةٔ على المقصرين و المعاندين و المخالفين و الخائفين و الآثمين، و الظالمين من جميع العالمين.

(معاشر الناس) أنذركم أنى رسول اللّه، قد خلت من قبلى الرسل، أ فإن متّ أو قتلت انقلبتم على أعقابكم، و من ينقلب على عقبيه فلن يضر اللّه شيئا و سيجزى اللّه الشاكرين، ألا و إن عليا هو الموصوف بالصبر و الشكر، ثم من بعده ولدى من صلبه.

(معاشر الناس) لا تمنوا على اللّه إسلامكم فيسخط عليكم و يصيبكم بعذاب من عنده، إنه لبالمرصاد.

(معاشر الناس) إنه سيكون من بعدى أئمةٔ يدعون إلى النار و يوم القيامةٔ لا ينصرون.

(معاشر الناس) إن اللّه و أنا بريئان منهم.

(معاشـر الناس) إنهم و أنصارهم و أتباعهم فى الدرك الأسـفل من النار، و لبئس مثوى المتكبّرين، ألا إنهم أصـحاب الصحيفةٔ، فلينظر أحدكم فى صحيفته قال: فذهب على الناس إلّا شرذمةٔ منهم أمر الصحيفةٔ.

(معاشـر الناس) إنى أدعها إمامةٔ و وراثةٔ فى عقبى إلى يوم القيامةٔ، و قد بلغت ما أمرت بتبليغه، حجةٔ على كل حاضـر و غائب، و على كل أحد ممن شـهد أو لم يشهد، ولد أو لم يولد، فليبلّغ الحاضر الغائب و الوالد الولد إلى يوم القيامةٔ و سيجعلونها ملكا و اغتصابا، ألا لعن اللّه الغاصبين و المغتصبين، و عندها سنفرغ لكم أيها الثقلان، فيرسل عليكما شواظ من نار و نحاس فلا تنتصران.

(معاشر الناس) إن اللّه عز و جل لم يكن يذركم على ما أنتم عليه، حتى يميز الخبيث من الطيب، و ما كان اللّه ليطلعكم على الغيب.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴

(معاشر الناس) إنه ما من قريةٔ إلّا و اللّه مهلكها بتكذيبها، و كذلك يهلك القرى و هى ظالمةٔ كما ذكر اللّه تعالى، و هذا على إمامكم و وليكم، و هو مواعيد اللّه و اللّه يصدق ما وعده.

(معاشر الناس) قد ضل قبلكم أكثر الأولين، و اللّه لقد أهلك الأولين، و هو مهلك الآخرين، قال اللّه تعالى: أَ لَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ كَذلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ.

(معاشر الناس) إن اللّه قد أمرنی و نهانی، و قد أمرت عليا و نهيته، فعلم الأمر و النهی من ربه عز و جل، فاسمعوا لأمره تسلموا، و أطيعوه تهتدوا، و انتهوا لنهيه ترشدوا، و صيروا إلى مراده و لا تتفرق بكم السبيل عن سبيله.

(معاشر الناس) أنا صراط اللّه المستقيم الذی أمركم باتباعه، ثم علی من بعدی ثم ولدی من صلبه، أئمة يهدون إلى الحق و به يعدلون، ثم قرأ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ إلى آخرها و قال: فی نزلت و فيهم نزلت، و لهم عمّت و إيّاهم خصّت، أولئك أولياء اللّه لا خوف عليهم و لا هم يحزنون، ألا إن حزب اللّه هم الغالبون، ألا إن أعداء علی هم أهل الشقاق و النفاق و الحادون، و هم العادون و إخوان الشياطين، الذين يوحی بعضهم إلى بعض زخرف القول غرورا، ألا إن أولياءهم الذين ذكرهم اللّه فی كتابه فقال عز و جل: لا تَجِدُ قَوْماً يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ يُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إلى آخر الآية. ألا إن أولياءهم الذين وصفهم اللّه عز و جل فقال: الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ، ألا إن أولياءهم الذين وصفهم اللّه عز و جل فقال: الذين يدخلون الجنة آمنين تتلقاهم الملائكة بالتسليم ان طبتم فادخلوها خالدين ألا إن أولياءهم الذين قالوا لهم اللّه عز و جل: يدخلون الجنة بغير حساب ألا إن أعداءهم يصلون سعيرا، ألا إن أعداءهم الذين يسمعون لجهنم شهيقا و هی تفور و لها زفير، ألا إن أعداءهم الذين قال اللّه فيهم: كُلَّما دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَها الآية، ألا إن أعداءهم الذين قال اللّه عز و جل: كُلَّما أُلْقِيَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵

فِيها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ* قالُوا بَلى قَدْ جاءَنا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنا وَ قُلْنا ما نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلالٍ كَبِيرٍ ألا إن أولياءهم الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ.

(معاشر الناس) شتان ما بين السعير و الجنة، عدونا من ذمة اللّه و لعنه، و ولينا من مدحه اللّه و أحبه.

(معاشر الناس) ألا و انی منذر و علی هاد.

(معاشر الناس) إنی نبی و علی وصی، ألا إن خاتم الأئمة منا القائم المهدی، ألا إنه الظاهر على الدين، ألا إنه المنتقم من الظالمين، ألا إنه فاتح الحصون و هادمها، ألا إنه قاتل كلّ قبيلة من أهل الشرك، ألا إنه مدرك بكل ثار لأولياء اللّه، ألا إنه الناصر لدين اللّه، ألا إنه الغراف فی بحر عميق، ألا إنه يسم كل ذی فضل بفضله و كل ذی جهل بجهله، ألا إنه خيرة اللّه و مختاره، ألا إنه وارث كل علم و المحيط به، ألا إنه المخبر عن ربه عز و جل، و المنبه بأمر ايمانه، ألا إنه الرشيد السديد، ألا إنه المفوض إليه، ألا إنه قد بشر من سلف بين يديه، ألا إنه الباقی حجة و لا حجة بعده، و لا حقّ إلّا معه و لا نور إلّا عنده، ألا إنه لا غالب له و لا منصور عليه، ألا و إنه ولی اللّه فی أرضه و حكمه فی خلقه و أمينه فی سرّه و علانيته.

(معاشر الناس) قد بينت لكم و أفهمتكم، و هذا علی يفهمكم بعدی، ألا و إنی عند انقضاء خطبتی أدعوكم إلى مصافقتی على بيعته، و الإقرار به، ثم مصافقته بعدی، ألا و إنی قد بايعت اللّه و علی قد بايعنی، و أنا آخذكم بالبيعة له عن اللّه عز و جل فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ الآية.

(معاشر الناس) إن الحج و الصفا و المروة و العمرة مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما الآية.

(معاشر الناس) حجوا البيت، فما ورده أهل بيت إلا استغنوا، و لا تخلفوا عنه إلا افتقروا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶

(معاشر الناس) ما وقف بالموقف مؤمن إلّا غفر اللّه له ما سلف من ذنبه الى وقته ذلك، فإذا انقضت حجته استأنف عمله.

(معاشر الناس) الحجاج معاونون، و نفقاتهم مخلفة، و اللّه لا يضيع أجر المحسنين.

(معاشر الناس) حجوا البيت بكمال الدين و التفقه، و لا تنصرفوا عن المشاهد إلّا بتوبة و إقلاع.

(معاشر الناس) أقيموا الصلاهٔ و آتوا الزكاهٔ كما أمركم اللّه عز و جل، لئن طال عليكم الأمد فقصرتم أو نسيتم، فعلى وليكم و مبين لكم الذى نصبه اللّه عز و جل بعدى، و من خلفه اللّه منى و منه يخبركم بما تسألون عنه و يبين لكم ما لا تعلمون، ألا إن الحلال و الحرام أكثر من أن أحصيها و أعرفهما، فآمر بالحلال و أنهى عن الحرام فى مقام واحد، فأمرت أن آخذ البيعهٔ منكم و الصفقهٔ لكم بقبول ما جئت به عن اللّه عز و جل فى على أمير المؤمنين و الأئمهٔ من بعده، الذين هم منى و منه، أئمهٔ قائمهٔ منهم المهدى إلى يوم القيامهٔ الذى يقضى بالحق.

(معاشر الناس) و كلّ حلال دللتكم عليه أو حرام نهيتكم عنه، فانى لم أرجع عن ذلك و لم أبدل، ألا ـ فاذكروا ذلك و احفظوه و تواصوا به، و لا تبدلوه و لا تغيروه، ألا و إنى أجدد القول: ألا فأقيموا الصلاهٔ و آتوا الزكاهٔ و أمروا بالمعروف و انهوا عن المنكر. ألا و إن رأس الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر أن تنتهوا إلى قولى، و تبلّغوه من لم يحضر و تأمروه بقبوله و تنهوه عن مخالفته، فإنه أمر من اللّه عز و جل و منى، و لا أمر بمعروف و لا نهى عن منكر إلا مع إمام معصوم.

(معاشر الناس) القرآن يعرفكم أن الأئمهٔ من بعده ولده، و عرفتكم أنه منى و أنا منه، حيث يقول اللّه فى كتابه: وَ جَعَلَها كَلِمَةً باقِيَةً فِي عَقِبِهِ و قلت: «لن تضلوا ما إن تمسكتم بهما».

(معاشر الناس) التقوى التقوى! احذروا الساعهٔ كما قال اللّه عز و جل:

إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ، اذكروا الممات و الحساب، و الموازين و المحاسبهٔ

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷

بين يدى رب العالمين، و الثواب و العقاب، فمن جاء بالحسنهٔ أثيب عليها، و من جاء بالسيئهٔ فليس له فى الجنان نصيب.

(معاشر الناس) إنكم أكثر من أن تصافقونى بكف واحدهٔ، و قد أمرنى اللّه عز و جل أن آخذ من ألسنتكم الإقرار بما عقدت لعلى من إمرهٔ المؤمنين، و من جاء بعده من الأئمهٔ منى و منه على ما أعلمتكم أن ذريتى من صلبه، فقولوا بأجمعكم:

«انا سامعون مطيعون راضون منقادون لما بلّغت عن ربنا و ربك، فى أمر على و أمر ولده من صلبه من الأئمهٔ، نبايعك على ذلك بقلوبنا و أنفسنا و ألسنتنا و أيدينا، على ذلك نحيى و نموت و نبعث، و لا نغيّر و لا نبدل، و لا نشك و لا نرتاب، و لا نرجع عن عهد و لا ننقض الميثاق، نطيع اللّه و نطيعك و عليا أمير المؤمنين و ولده الأئمهٔ الذين ذكرتهم من ذريتك من صلبه بعد الحسن و الحسين، الذين قد عرّفتكم مكانهما منى، و محلهما عندى، و منزلتهما من ربى عز و جل» فقد أديت ذلك إليكم، و انهما سيّدا شباب أهل الجنهٔ، و انهما الامامان بعد أبيهما على، و أنا أبوهما قبله.

و قولوا: «أطعنا اللّه بذلك و إياك و عليا و الحسن و الحسين و الأئمهٔ الذين ذكرت، عهدا و ميثاقا مأخوذا لأمير المؤمنين من قلوبنا و أنفسنا و ألسنتنا و مصافقهٔ أيدينا من أدركهما بيده و أقر بهما بلسانه، و لا نبغى بذلك بدلا و لا نرى من أنفسنا عنه حولا أبدا، أشهدنا اللّه و كفى باللّه شهيدا، و أنت علينا به شهيد، و كل من أطاع ممن ظهر و استتر و ملائكهٔ اللّه و جنوده و عبيده، و اللّه أكبر من كل شهيد».

(معاشر الناس) ما تقولون، فإن اللّه يعلم كل صوت و خافيهٔ كل نفس، فمن اهتدى فلنفسه، و من ضلّ فإنما يضلّ عليها، و من بايع فإنما يبايع اللّه، يد اللّه فوق أيديهم.

(معاشر الناس) فاتقوا اللّه و بايعوا عليا أمير المؤمنين و الحسن و الحسين و الأئمهٔ، كلمهٔ طيبهٔ باقيهٔ، يهلك اللّه من غدر و يرحم اللّه من وفى، فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ الآيهٔ.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸

(معاشر الناس) قولوا الذى قلت لكم، و سلّموا على على بإمرهٔ المؤمنين و قولوا: سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَكَ رَبَّنا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ و قولوا: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدانا لِهذا وَ ما كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لا أَنْ هَدانَا اللَّهُ الآيهٔ.

(معاشر الناس) إن فضائل علی بن أبی طالب عند اللّه عز و جل، و قد أنزلها فی القرآن، أکثر من أن أحصیها فی مقام واحد، فمن أنبأکم بها و عرّفها فصدّقوه.

(معاشر الناس) من یطع اللّه و رسوله و علیا و الأئمة الذین ذکرتهم فقد فاز فوزا عظیما.

(معاشر الناس) السابقون السابقون الی مبایعته و موالاته و التسلیم علیه بامرة المؤمنین، أولئک هم الفائزون فی جنات النعیم.

(معاشر الناس) قولوا ما یرضی اللّه به عنکم من القول، فإن تکفروا أنتم و من فی الأرض جمیعا فلن یضر الله شیئا، اللهم اغفر للمؤمنین، و اغضب علی الکافرین، و الحمد للّه رب العالمین.

فناداه القوم: سمعنا و أطعنا علی أمر اللّه و أمر رسوله، بقلوبنا و ألسنتنا و أیدینا، و تداکوا علی رسول اللّه و علی علی علیه السلام فصافقوا بأیدیهم.

فکان أول من صافق رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- الاول و الثانی و الثالث و الرابع و الخامس، و باقی المهاجرین و الأنصار، و باقی الناس علی طبقاتهم و قدر منازلهم، إلی أن صلیت المغرب و العتمة فی وقت واحد، و وصلوا البیعة و المصافقة ثلاثا و رسول اللّه یقول کلما بایع قوم: الحمد للّه الذی فضّلنا علی جمیع العالمین. و صارت المصافقة سنّة و رسما، و ربما یستعملها من لیس له حق فیها» [۱].

---

[۱] الاحتجاج ۱/ ۶۸- ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹

نکت فی حدیث الغدیر ... ص: ۲۹

و یفید التتبع فی ألفاظ حدیث الغدیر المرویة فی کتب أهل السنة، وجود الدواعی المختلفة عندهم علی کتم حدیث الغدیر، أو ترک سماعه، أو تحریفه، أو نقله بصورة ناقصة، حتی بعد شهرته و ذیوعه، فأنت تری الراوی یقول: «فقلت للزهری: لا تحدّث بهذا بالشام و أنت ملء أذنیک سب علی، فقال: و اللّه عندی من فضائل علی ما لو حدثت لقتلت» [۱].

و یقول آخر: «رأیت ابن أبی أوفی- و هو فی دهلیز له بعد ما ذهب بصره- فسألته عن حدیث، فقال: إنکم یا أهل الکوفة فیکم ما فیکم. قال: قلت أصلحک اللّه إنی لست منهم، لیس علیک منّی عار. قال: أی حدیث؟ قال قلت: حدیث علی یوم غدیر خم» [۲].

و ثالث یقول: «أتیت زید بن أرقم فقلت له: إنّ ختنا لی حدّثنی عنک بحدیث فی شأن علی یوم غدیر خم، فأنا أحب أن أسمعه منک. فقال: إنّکم معاشر أهل العراق فیکم ما فیکم. فقلت له: لیس علیک منی بأس، فقال: نعم کنا بالجحفة ... قال: فقلت له: هل قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟

قال: إنما أخبرک بما سمعت» [۳].

و یقول رابع: «قلت لسعد بن أبی وقاص: إنی أرید أن أسألک عن شیء و إنی أتّقیک. قال: سل عمّا بدا لک فإنما أنا عمّک. قال: قلت: مقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیکم یوم غدیر خم» [۴].

---

[۱] أسد الغابة ۱/ ۸.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۱۶.

[۳] مسند أحمد ۴/ ۳۶۸.

[۴] کفایة الطالب: ۶۲۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰

و یجیء خامس فیحلّف زید بن أرقم قائلا: «أفی القوم زید؟ قالوا: نعم هذا زید، فقال: أنشدک باللّه الذی لا إله إلّا هو یا زید، أسمعت رسول اللّه» [... ۱].

و من هنا تری

ابن عبد البر یقول: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. و بعضهم لا یزید عن: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

أی لا یروی ذیل الحدیث.

و تری بعضهم لا یروی صدره:

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم».

و طائفهٔ منهم لم یرووا معه

حدیث الثقلین: «إنی تارک فیکم»...

المقترن به.

إلی غیر ذلک من تصرّفاتهم...

و من هنا یبدو لک طبیعیا روایتهم لقضیهٔ واحدهٔ بأنحاء مختلفهٔ، فجماعهٔ یروون: «قدم معاویهٔ فی بعض حجّاته، فدخل علی سعد، فذکروا علیا فنال منه، فغضب سعد» ... و ذکّره بخصال لعلی منها حدیث الغدیر.

و ابن کثیر یرویه فیحذف منه «فنال منه فغضب سعد» [۳].

و یأتی ثالث فیقول: «إنه ذکر علی عند رجل و عنده سعد بن أبی وقاص.

فقال له سعد: أتذکر علیا» [...؟! ۴].

و رابع یروی عن سعد نفسه: کنت جالسا فتنقصوا علی بن أبی طالب.

فقلت: لقد سمعت» [... ۵].

---

[۱] المعجم الکبیر ۵/ ۲۱۹- ۲۲۰.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۱۰۹۹.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۰.

[۴] فضائل علی لأحمد بن حنبل- مخطوط.

[۵] خصائص علی للنسائی ۴۹- ۵۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱

و خامس یحذف القصهٔ من أصلها فیقول:

«عن سعد بن أبی وقّاص، قال قال رسول اللّه: فی علی ثلاث خلال» [۱].

فنقول: لما ذا هذا التحریف و التشویه لو لا دلالهٔ حدیث الغدیر علی الامامهٔ و الخلافهٔ بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ و لما ذا هذا الکتمان سواء کان عن خوف أو عناد و حسد؟

و لک أن تنتقل من هؤلاء إلی الذین عاصروا القصهٔ و حضروا الواقعهٔ، لتری الرجل منهم یجیء إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فیقول: «أمرتنا بالشهادتین عن اللّه فقبلنا منک، و أمرتنا بالصلاهٔ و الزکاهٔ، ثم لم ترض حتی فضّلت علینا ابن عمک؟ أ اللّه أمرک أم

من عندک؟» [۲].

و لترى جماعة منهم ينكرون أو يكتمون ما شاهدوه و سمعوه و وعوه، فيدعو عليهم الامام عليه الصلاة و السلام.

و لترى أبا الطفيل يقول: «خرجت و كان فى نفسى شىء، فلقيت زيد بن أرقم فقلت له: إنى سمعت عليا رضى اللّه عنه يقول كذا و كذا. قال: فما تنكر قد سمعت رسول اللّه يقول ذلک له» [۳].

إلى غير ذلک مما ستقف عليه فى بحوث الكتاب إن شاء اللّه تعالى.

أهمية حديث الغدير و الاهتمام به ... ص: ۳۱

و هذا الذى ذكرناه يدل على أهمية حديث الغدير، و أثره فى الإسلام و مصير المسلمين، فإنه بدلالته على امامة على عليه السلام بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- بلا فصل يدل على بطلان خلافة من تقدم عليه.

---

[۱] حلية الأولياء ۴/ ۳۵۶.

[۲] تفسير القرطبى ۱۸/ ۲۷۸.

[۳] مسند أحمد ۴/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۶، ص: ۳۲

و من هنا يظهر لک السر فى اهتمام الامام عليه السلام بنفسه، و كذا سائر أئمة أهل البيت، و علماء الامامية، بإثبات هذا الحديث الشريف سندا و دلالة، و نشره بين الأمة بشتى الوسائل و الطرق، و بقائه فى الأذهان و الأفكار على مدى الدهور و الأعصار، فترى الامام يناشد الأصحاب بهذا الحديث فى يوم الشورى، و فى يوم الرحبة، و فى يوم الجمل، و الصدّيقة الزهراء تحتج به فيما رواه الحافظ ابن الجزرى، و كذلک سائر أئمة أهل البيت.

بل احتج به بعض الاصحاب من خصماء على عليه السلام، فقد احتج به سعد بن أبى وقاص عند ما غضب من نيل معاوية منه عليه السلام، و احتج به عمرو بن العاص فى كتاب له إلى معاوية فيما رواه الخوارزمى.

و لهذا السبب أيضا كثرت الكتب المؤلفة فى هذا الحديث سلفا و خلفا من علماء الفريقين.

و على الجملة، فإنه حديث نزلت فى مورده الآيات من القرآن الكريم، و حضر صدوره عشرات الألوف من المسلمين، و اهتم به الأئمة المعصومون و كبار الأصحاب، و نص على تواتره كبار علماء المخالفين، و ألف فيه المؤلفون من الفريقين.

و إنّ ما ذكرناه حول خطبة الغدير، و النكت الموجودة فى بعض ألفاظ حديث الغدير و طرقه، و شدة الاهتمام به منذ صدر الإسلام إلى يومنا الحاضر ... كلّ ذلک يشكل جانبا من جوانب دلالة حديث الغدير على الامامة و الخلافة.

تمحلات القوم فى الجواب ... ص: ۳۲

و من جانب آخر اضطراب علماء القوم أمام حديث الغدير، و تمحّلاتهم الغريبة فى الجواب عنه، و سعيهم الحثيث فى سبيل إسقاطه عن الاعتبار و منع الاحتجاج به، فإن ذلک يكشف عن قوة هذا الاحتجاج، و تمامية دلالته على الخلافة و الامامة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۶، ص: ۳۳

فهم بعد ما رأوا أن لا جدوى فى الكتمان و الإنكار، و لا فى التحريف و الاسقاط لجأ بعضهم إلى القول بأن عليا لم يكن مع النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى حجة الوداع، فإنه كان باليمن، لكن ردّ عليه جماعة من أعلامهم- و فيهم بعض المتعصبين كابن حجر

المکی- لمصادمته للواقع و الحقیقهٔ.

فقال بعضهم: هذا خبر واحد لا یفید علما.

و أجاب عنه جماعهٔ، منهم الحافظ ابن الجزری، فقال: «صحّ عن جماعهٔ ممن یحصل القطع بخبرهم».

فقیل: إنه حدیث لم یخرجه الشیخان و أبو داود.

و أجیب: لو سلّمنا بأنّ جمیع ما فی کتابیهما صحیح، فما الدلیل علی أن ما لم یخرجاه لیس بصحیح، و قد نصّ جماعهٔ علی أنّه کم من صحیح لم یخرجاه؟

علی أنه مخرج فی کتابی الترمذی و ابن ماجهٔ و هما من الصحاح، و فی مسند أحمد و غیره من المسانید، و فی المستدرک علی الصحیحین، و فی المختارهٔ للضیاء، و غیرها مما التزم فیه بالصحهٔ.

و لما رأی بعضهم أن کل هذا لا یجدی، و لا رواج له فی سوق الاعتبار، و لا یقع موقع القبول حتی عند أهل مذهبهم، قالوا: إن (مفعلا) لا یأتی بمعنی (أفعل) فلیس «مولی» بمعنی «أولی».

و لکن المرجع فی أمثال هذا هو اللغهٔ، و قد نصّ اللغویون علی مجیء (مولی) بمعنی (أولی)، و أنه قد ورد بهذا المعنی فی الکتاب و السنهٔ و استعمالات العرب، أضف إلی ذلک- فی خصوص حدیث الغدیر- فهم الحاضرین فی ذلک المشهد العظیم، فمنهم من اغتاض من هذا الکلام حتی سأل العذاب الواقع، و منهم من سرّ به واقعا و ظاهرا، و هم خواص الاصحاب الموالین لأمیر المؤمنین، و منهم من تظاهر بالسرور و الفرح و هنأه، و لا تنس بعد ذلک شعر حسان بن ثابت و غیر ذلک.

فعاد و قال: فأی دلیل علی أن یکون معنی الحدیث: کون علی «الاولی

بالتصرف» فلیکن «الأولی بالمحبهٔ» مثلا.

لکن بعضهم الآخر تنبّه إلی برودهٔ هذا الکلام، فاعترف بدلالهٔ الحدیث علی الأولویهٔ بالتصرف، و أن هذه «الاولویهٔ» هی «الامامهٔ»، و لکن ما الدلیل علی إمامهٔ علی بمعنی الرئاسهٔ و الحکومهٔ؟ فلیکن إماما فی الباطن، و یکون أبو بکر و من بعده الأئمهٔ فی الظاهر؟

قال هذا و کأنه قد فوّض إلیه أمر تقسیم الامامهٔ، فلهذا الامامهٔ الباطنیهٔ، و لأولئک الامامهٔ الظاهریهٔ، و بذلک یقع التصالح و یحسم النزاع!! و لا یغیب عن المنصفین: إن هذه الکلمات- فی الوقت الذی تکشف عن سوء سریرهٔ قائلیها و تعصبهم للهوی- تدل علی قوهٔ دلالهٔ حدیث الغدیر، و رصانهٔ الاحتجاج به علی الامامهٔ و الخلافهٔ.

هذا الکتاب ... ص: ۳۴

و قد وضعنا کتابنا هذا فی ثلاثهٔ أقسام:

الأول: المدخل، و هو فی مجلد، خصصناه لمقدّمات البحث، من ذکر المؤلفات فی حدیث الغدیر، و إثبات تواتره، و دحض بعض الشبهات حوله.

و الثانی: السند و هو فی مجلد واحد أیضا.

و الثالث: فی دلالته و هو فی مجلّدین.

فیکون المجموع أربعهٔ أجزاء.

و اللّه أسأل أن یجعل أعمالنا خالصهٔ لوجهه الکریم، و أن یتقبلها بقبول حسن، إنّه سمیع مجیب، و هو الموفّق و المعین.

علی الحسینی المیلانی

کلمهٔ السید صاحب العبقات ... ص: ۳۵

أحمد اللّه حمد موقن بنعمه، مذعن بکرمه، مستعیذ من نقمه، مستجیر بذممه متوقّ من عقابه، لائذ بجنابه، عائذ من عذابه، هارب من نیرانه، راغب إلی جنانه، طالب لأمانه، آئب إلی رضوانه، متبتلّ خاشع لجلاله، متوسّل ضارع إلی إفضاله، مبتغ مستزید لنواله، سائل مستکثر لإسباله، علی ما أبان الحجّهٔ و أوضح المحجّهٔ، و أتمّ الدّین و أکمل النعمهٔ، و أمر نبیّه بتبلیغ ما أنزل إلیه و وعده بالعصمهٔ، فنصب وصیّه إماما یوم غدیر، و جعله أمیر کلّ صغیر و کبیر.

و أشکره علی ما أوزعنا من الثقهٔ و الإیمان، و الحق الحقیق الحریّ بالإذعان، و أنار لنا منهاجا سویّا و طریقا رضیّا، و مذهبا صادعا و مدرجا لامعا، و أزاح عنا العلّهٔ و انقطع الظمأ و الغلّهٔ، و أضاء لنا البراهین و الأدلّهٔ، و نجّانا عن العوج و المضلّهٔ.

و الصلاهٔ علی رسوله المعتام من جرثومهٔ السادهٔ الأخیار، المختار علی أرومهٔ القادهٔ الأطهار، ابتعثه بالعلم المأثور و الکتاب المسطور، و النور المضی و المنهج السنی، بعد احتدام من الفتن و اعترام من المحن، و الناس یومئذ فی أهواء منتشرهٔ و آراء متفرقهٔ، و أدیان معلولهٔ و ملل مدخولهٔ، یقتدحون زناد الشر و الأنصاب، و یعتبقون العلقم و الصاب، یلحدون فی اسم اللّه و یخترعون له الأنداد، یتیهون فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶

کلّ سبسب و یهیمون فی کل واد، فلمّ شعثهم و رمّ رثّهم، و رتق فتقهم و رقع خرقهم، و أقام أودهم و أماط عندهم، و ألّف بینهم بعد تضاغن القلوب و تشاحن الصدور، و تدابر النفوس و تخاذل الأیدی و فشو الشرور.

فهداهم إلی دین عزیز المثار، أبلج المنار، صریح النصاب منیر الشهاب، رائق المنصب، باذح المرقب، و فری من الکفر و الإلحاد أوداجا، و أزری بکل من أشرک فی دین اللّه أوداجی، فکسر و أوهن متنهم و سامهم بالخسف و ضرب علیهم بالنصف، و أتعب نفسه الکریمهٔ فی إحصاف الشریعهٔ القویمهٔ، و خاض إلی رضوان اللّه کلّ غمرهٔ و تجرّع فیه کلّ غصّهٔ.

و السّلام علی آله أصول الکرم و قادهٔ الأمم و أولیاء النعم، و أنوار البهم و أضواء الظلم و معادن الحکم، و الهادین لأولیائهم إلی طریق الأمم، و الکاشفین لهم مضائق الغمم، الحافظین لهم عن مزالق اللّمم، الذین جاهدوا فی اللّه حقّ الجهاد، و بالغوا فی الهدایهٔ و الإرشاد إلی لقم الصواب و السداد، و فصموا حبل الغوایهٔ و اللّداد، و رضّوا أرکان الضلالهٔ و العناد، و أبادوا خضراء الکفر و النفاق، و شقّوا عصا البدع و الشقاق، الذین أمر اللّه و رسوله بأن نطأ جادّتهم و نرکب قدّتهم، و نقتصّ جمیل آثارهم، و نستضیء بأنوارهم و نغترف من بحارهم.

و بعد، فیقول العبد القاصر العاثر «حامد حسین» ألبسه اللّه حلل کرامته و لا سلبه غضارهٔ نعمته، و کان فی الدنیا و الآخرهٔ له، و حقّق آماله و نوّر باله و جعل کلّ خیر مآله: إن هذا هو المنهج الثانی من کتابی المسمی ب:

«عبقات الأنوار فی إثبات إمامهٔ الأئمّهٔ الأطهار».

الذی نقضت فیه علی «الباب السابع» من «التحفهٔ العزیزیهٔ»، و بالغت فی الذبّ عن ذمار الطریقهٔ الحقّهٔ العلویّهٔ، و استفدت فیه کثیرا من إفادات الوالد الماجد العلامهٔ «المولی السید محمد قلی» قدّس اللّه نفسه الزکیّهٔ، و أفاض شآبیب رحمته علی تربته السنیّهٔ.

و اللّه الموفق للإتمام و الإکمال، و منه الاتّجاد فی المبدأ و المآل.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷

کلام الدهلوی حول حدیث الغدیر ... ص: ۳۷

قال المحدث المولوی عبد العزیز الدهلوی:

اما الأحادیث التی تمسکوا بها لإثبات مدّعاهم فهی کلّها اثنا عشر حدیثا الأول: حدیث غدیر خم، الذی یذکرونه فی کتبهم مع التبجح

الكثير به، و يجعلونه نصّا قطعيّا على المدعى، و حاصله، أنه

قد روى بريدة بن الحصيب الأسلمى أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- لمّا بلغ غدير خم- موضع بين مكة و المدينة- عند رجوعه من حجّة الوداع، جمع المسلمين الذى كانوا معه، و خطب فيهم قائلا: يا معشر المسلمين أ لست أولى بكم من أنفسكم؟ قالوا: بلى. قال: من كنت مولاه فعلىّ مولاه، أللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه.

قالوا: إن (المولى) بمعنى (الأولى بالتصرف)، و الأولوية بالتصرف عين (الامامة).

إن أوّل ما فى هـذا الاستدلال هو: أن أهل العربية قاطبة ينكرون أن يكون (المولى) قد جاء بمعنى (الأولى)، بل قالوا: إن (مفعلا) لم يجئ بمعنى (أفعل) فى مادة من المواد، فضلا عن هـذه المادة بالخصوص، إلّا أبا زيـد اللغوى فإنّه جوّز ذلك، و مستمسكه قول أبى عبيدة فى تفسير (هو مولاكم): (أى: أولى بكم)، لكنّ جمهور أهل العربية يخطّئون هذا القول و هذا التمسك، قائلين بأنه لو صحّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸

هذا القول لزم جواز أن يقال (فلان مولى منك) فى موضع (أولى منك) و هو باطل منكر بالإجماع. و أيضا: فإنّ تفسير أبى عبيدة بيان لحاصل معنى الآية: يعنى:

النار مقرّكم و مصيركم و الموضع اللّائق بكم، لا أن لفظة (المولى) فيها بمعنى (الاولى).

ثانيا: و لو سلّم- كون (المولى) بمعنى (الأولى) فما الدليل من اللغة على أن تكون الصلة (بالتصرف)؟ إذ يحتمل أن يكون المراد: الأولى بالمحبة و الأولى بالتعظيم، و أىّ ضرورة لأن يحمل لفظ (الأولى) على (الأولوية بالتصرف) فى كل مورد؟ قال اللّه تعالى إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْراهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِيُّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا، و واضح أن أتباع ابراهيم لم يكونوا أولى بالتصرف منه.

ثالثا: إن القرينة المتأخرة تدل بصراحة على أن المراد من الولاية المستفادة من لفظ (المولى) أو (الأولى)- أيّاما كان- هو المحبة، و تلك القرينة

قوله: «اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه».

و لو كان (المولى) بمعنى (المتصرف فى الأمر) أو كان المراد بالأولى هو (الأولى بالتصرف) لكان المناسب أن يقول: اللهمّ أحبّ من كان تحت تصرّفه، و أبغض من لم يكن تحت تصرفه. فذكر محبته و معاداته دليل صريح على أنّ المقصود إيجاب محبته، و التحذير من معاداته، لا التصرف و عدم التصرف.

و من المعلوم أن النبى عليه الصلاة و السلام كان قد بلّغ أدنى الواجبات بل السنن بل آداب القيام و القعود و الأكل و الشرب، بوجه يفهم الكلّ- سواء الحاضر و الغائب، ممّن عرف لغة العرب- المعانى المقصودة من ألفاظه بلا تكلّف، و فى ذلك- فى الحقيقة- كمال البلاغة، و هو مقتضى منصب الإرشاد و الهداية، فدعوى الاكتفاء حينئذ بمثل هـذا الكلام الذى لا تساعده قواعد لغة العرب، يستلزم إثبات قصور البيان و البلاغة، بل المساهلة فى أمر التبليغ و الهداية فى حق النبى، و العياذ باللّه من ذلك.

فقد ظهر أن غرضه صلّى اللّه عليه و سلّم- إفادة هذا المعنى،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹

الذى يفهم من هـذا الكلام بلا تكلّف، أى أن محبة على فرض كمحبّة النبى، و معاداته محرمة كمعاداة النبى، و هذا هو مذهب أهل السنة و الجماعة، و هو المطابق لفهم أهل البيت:

أخرج أبو نعيم عن الحسن المثنى ابن الحسن السبط رضى اللّه عنهما أنه سئل: هل حديث من كنت مولاه نصّ على خلافة على رضى اللّه عنه؟ فقال: لو كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يعنى بذلك الخلافة لأفصح لهم بذلك، فإن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- كان أفصح الناس، و لقال لهم: يا أيها الناس هذا والى أمركم و القائم عليكم بعدى فاسمعوا له و أطيعوا.

و لو كان الأمر أن اللّه جلّ و علا و رسوله صلّى اللّه عليه و سلّم- اختار عليّا لهذا الأمر، و للقيام على الناس بعده فإنّ عليّا أعظم الناس

خطيئة و جرما، لأنّه ترك أمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- أن يقوم فيه كما أمره و يعذر إلى الناس.

فقيل له: ألم

يقل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- لعلى: من كنت مولاه فعلى مولاه؟

فقال: أما و اللّه لو يعنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- بذلك الأمر و السلطان، لأفصح به كما أفصح بالصّلاة و الزكاة، و لقال: يا أيّها الناس إن عليا والى أمركم من بعدى و القائم فى الناس.

و أيضا: ففى الحديث دلالة صريحة على اجتماع الولايتين فى زمان واحد، إذ لم يقع فيه التقييد بلفظ (بعدى)، بل سوق الكلام هو للتسوية بين الولايتين فى جميع الأوقات و من جميع الوجوه، لوضوح امتناع كون على شريكا للنبى فى كل ما يستحق النبى التصرف فيه فى حال حياته، فهذا أدلّ دليل على أن المراد وجوب المحبة، إذ لا مانع من اجتماع المحبّتين، بل إنّ كلا منهما مستلزم للآخر، أما فى اجتماع التصرفين فالمحاذير كثيرة، فإن قيّدنا بما يدل على إمامته فى المآل دون الحال فمرحبا بالوفاق، لأن أهل السنة قائلون بذلك فى حين إمامته، و وجه تخصيص المرتضى بذلك علمه صلّى اللّه عليه و سلّم- من طريق الوحى بوقوع البغى و الفساد

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰

فى زمان المرتضى، و أن بعض الناس سينكرون إمامته.

و من الطّريف أن بعض علمائهم تمسّك لإثبات أن المراد من (المولى) هو (الأولى بالتصرف)، باللفظ الواقع فى صدر الحديث، و هو قوله: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم. فيعود الاشكال بأنّهم متى سمعوا لفظ (الأولى) حملوه على (الأولى بالتصرف)، فما الدليل على هذا الحمل فى هذا المورد؟ بل المراد هنا أيضا هو: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم فى المحبة، بل إنّ (الأولى) هاهنا مشتق من (الولاية) بمعنى (المحبة)، يعنى: أ لست أحب إلى المؤمنين من أنفسهم، حتى يحصل التلائم بين أجزاء الكلام و التناسق بين جمله، و يكون حاصل معنى هذه الخطبة: يا أيّها المسلمون عليكم أن تجعلونى أحب إلى أنفسكم من أنفسكم، و أن من يحبّنى يحب عليّا، أللهمّ أحب من أحبّه، و أبغض من أبغضه، و كل عاقل يصدّق بصحة هذا الكلام و حسن انتظامه.

و إن قول النبى: «أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»

مأخوذ من الآية القرآنية، و من هنا جعل هذا المعنى من المسلّمات لدى أهل الإسلام، و فرّع عليه الحكم اللاحق له.

و لقد وقع هذا اللفظ فى القرآن فى موقع لا يصح أن يكون معناه (الأولى بالتصرف) أصلا، و هو قوله تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ، فإن سوق هذا الكلام هو لنفى نسبة المتبنى إلى المتبنى، و لبيان النهى عن أن يقال لزيد بن حارثة:

زيد بن محمد، لأنّ نسبة النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- إلى جميع المسلمين نسبة الأب الشفيق إلى أبنائه، بل فوق ذلك، و نساء النبى أمهات أهل الإسلام، و أهل القرابة أحق و أولى فى الانتساب من غيرهم، و إن كانت شفقتهم و تعظيمهم أكثر، فمدار الانتساب هى القرابة المفقودة بين المتبنى و المتبنى، لا على الشفقة و التعظيم، و هذا هو كتاب اللّه أى حكمه، و لا دخل للأولى بالتصرف فى المقصود فى هذا المقام، فكذلك الأمر فى الحديث، و المراد فى الآية هو المراد فيه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱

و لو سلّمنا كون المراد من صدر الحديث هو (الأولى بالتصرف) فإنّه لا وجه لحمل (المولى) على (الأولى بالتصرف) كذلك، لأنّه إنّما صدّر الحديث بتلك العبارة لينبّه السامعين، كى يتلقوا الكلام بكل توجّه و إصغاء، و يلتفتوا إلى وجوب إطاعة هذا الأمر الإرشادى، كما يقول الأب لولده فى مقام الوعظ و النصيحة:

الست أنا أباك، فلمّا يقرّ الولد يأمره بما يريد، حتى يطيع أمره بمقتضى علاقة الأبوة و النبوة، فقوله فى هذا المقام:

«أ لست أولى بالمؤمنين»

نظیر قوله: أ لست رسول اللّه إلیکم، أو أ لست نبیّکم. و أما أخذ لفظة واحدة من الحدیث و جعلها وحدها مورد العلاقة و الربط بما فی صدره فمن کمال السفاهة، بل یکفی الارتباط الموجود بین جمیع الکلام مع هذه العبارة.

و الأغرب من ذلک استدلال بعض مدقّقیهم علی عدم إرادة المحبّة، بأنّ إیجاب محبة الأمیر دلت علیه الآیة وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ فلو کان معنی حدیث الغدیر ذلک أیضا کان لغوا، و لم یعلم بأنّ الدلالة علی محبة شخص بدلیل عام أمر، و إیجاب محبّته بدلیل خاص أمر آخر، و من هنا لو آمن إنسان بجمیع أنبیاء اللّه و رسله، و لم یجر علی لسانه خصوص «محمد رسول اللّه» لم یعتبر مسلما، فالمراد من الحدیث إیجاب محبّة علی بشخصه، و إن تقدم ما یدل علی وجوب محبته ضمن عموم المؤمنین.

و علی تقدیر وحدة المضمون فی الآیة و الحدیث فأیّ قبح فیه؟ إنّ شأن النبی هو التأکید علی مضامین الآیات و التذکیر بها، لا سیّما متی رأی تهاونا من المکلّفین فی العمل بموجب القرآن، قال تعالی: وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ، و ما من شیء دلّت علیه آیة من القرآن إلّا و أکدت علیه الآیات الأخری، ثمّ الأحادیث علی لسان النبی، حتی تتم النعمة و الحجّة، و إنّ من نظر فی القرآن و الحدیث لا- یتفوه بمثل هذا الکلام الفارغ، و إلّا لزم أن تکون تأکیدات النبی و تقریراته فی أبواب الصوم و الصلاة و الزکاة و تلاوة القرآن کلّها لاغیة، و یکون التنصیص علی إمامة الأمیر- کما یدعیه الشیعة- مرة بعد أخری و التأکید علیها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۲

لغوا باطلا، معاذ اللّه من ذلک.

و إنّ سبب هذه الخطبة- کما روی المؤرخون و أصحاب السیر- یدل بصراحة علی أن الغرض إفادة محبة الأمیر، و ذلک أن جماعة من الأصحاب الذین کانوا معه فی الیمن مثل بریدة الاسلمی، و خالد بن الولید و غیرهما من المشاهیر، جعلوا یشکون لدی رجوعهم من الأمیر عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- شکایات لا مورد لها، فلمّا رأی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- شیوع تلک الأقاویل بین الناس، و أنه إن منع بعضهم عن ذلک حمل علی شدّة علاقته بالأمیر، و لم یفد فی ارتداعهم، لهذا خطب خطبة عامة، و افتتح کلامه بنص من القرآن قائلا:

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

یعنی أن کلما أقوله لکم ناشئ من شفقتی علیکم و رأفتی بکم، و لیس الغرض الحمایة عن أحد، و لیس ناشئا من فرط المحبة له.

و قد روی محمد بن إسحاق و غیره من أهل السیر هذه القصة بالتفصیل» [۱].

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۳

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار للعلم الحجّة اللّه السّید حامد الحسین اللّکهنوی حدیث الغدیر- ۱ تألیف السّید علیّ الحسینیّ المیلانیّ الجزء السّادس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۵

الشروع فی البحث ... ص: ۴۵

أقول: إنّ أول ما فی هذا الکلام هو: حصر (الدهلوی) الأحادیث النبویة الشریفة الدالّة علی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام و ولایته المطلقة فی «اثنی عشر حدیثا»، و هذا إنکار للحقیقة الراهنة ... و لسنا ندری أهو حصر عقلی أم استقرائی؟ أما العقل فلا سبیل له إلی الحکم فی مثل هذه القضایا و البحوث، و إن کان حصرا استقرائیا فإن الواقع خلاف ما زعمه، فإنّ النصوص الواردة فی هذا المضمار تبلغ فی العدد الأضعاف المضاعفة لهذا العدد المزعوم ... کما لا یخفی علی الخبیر المنصف.

و أمّا الأحادیث الدالة علی أفضلیة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام من غیره من الأصحاب، فهی تفوق حدّ الحصر و العدّ، و لم نجد أحدا من علماء الحق- و لا من المخالفین ممن یتجنّب الکذب و الخیانة- تعرّض لهذا أو تصدّی لاستقصاء هذا النوع من الأحادیث، و هذه کتبهم موجودة و منتشرة فی البلاد، فلتراجع. نعم اکتفی علماؤنا- لدی البحث عن هذه الناحیة و إثبات أفضلیة الامام علیه السلام- بذکر أحادیث فی الباب، و هی نزر من کثیر و فیض من غیض.

و بالنظر إلی هذه الحقیقة الراهنة التی أشرنا إلیها، نجد نصر اللّه الکابلی- مع تعصّبه الشدید- لا یتطّرق بصراحة إلی دعوی حصر الأحادیث المستدل بها فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۶

باب الإمامة فی عدد، و إن کان کلامه کالصّریح فی ذلک، حیث قال فی (الصواعق): «المطلب الرابع: فی إبطال استدلال الرافضة علی أن الامام بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- علیّ، بأحادیث أهل السنّة، و هی اثنا عشر، الأول:

ما رواه بریدة بن حصیب و غیره»....

لکن (الدهلوی) لفرط أمانته!! حصر تلک الأحادیث فی العدد الذی ذکره مصرحا بهذا المعنی، و لقد کان هذا دیدنه فی سائر القضایا الواضحة و المسائل البیّنة...

ثمّ إنّ هناک أحادیث أقوی سندا و أبلغ و أوضح دلالة من هذه الأحادیث الاثنی عشر التی ذکرها (الدهلوی) تبعا للکابلی، یتمسک بها أهل الحق فی إثبات مطلوبهم، فهو- بالإضافة إلی بطلان دعوی حصر الأحادیث فی العدد المذکور- مآخذ علی ترکه الأحادیث الأقوی من هذه فی السنة و الدلالة، علی الإمامة الکبری و الخلافة العظمی.

و هذا أوان الشروع فی الردّ علی ما ذکره (الدهلوی) و غیره حول حدیث الغدیر، و بیان بطلان کلماتهم الواهیة فی هذا المجال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۷

المؤلّفون فی حدیث الغدیر ... ص: ۴۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۹

و (للدهلوی) فی هذا الکلام صنیع شنیع آخر، و ذلک قوله: «إنّه قد روی بریدة بن الحصیب الأسلمی»....

فإنه یعنی أنه من حدیث «بریدة» فحسب، و لم تسمح له نفسه بالإشارة إلی أنّ هذا الحدیث قد ورد من روایة غیره من الصحابة، مع ان الکابلی قد نص علی ذلک فی عبارته السالفة، و کأنّ (الدهلوی) یسعی بذلک وراء إخفاء فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام و اسدال الستار علی الحقائق جهد المستطاع، و لکنه غفل عن أن بعض التتبع و النظر فی کتب الفریقین یکشف عن سوء نیّته و یظهر خیانته، و یعلن للملإ العلمی کثرة طرق هذا الحدیث الشریف و أسانیده المعتبرة، المعترف بصحتها من قبل جماعة کبیرة من الحفاظ عن طائفة کبیرة من مشاهیر الأصحاب، حتی لقد جاوزت تلک الطرق و الأسانید حدّ التواتر بمراتب عدیدة جدا.

و لأجل أن نبرهن علی هذا الذی ذکرناه، نذکر بعض الأدلة و الشواهد حسب تصریحات کبار أئمّة أهل السنّة:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۰

۱ کلام ابن المغازلی ... ص: ۵۰

اشارة

قال الفقيه المحدّث ابن المغازلى الشافعى ما لفظه: «حدثنى أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الاصفهانى- قدم علينا بواسط- إملاء من كتابه لعشر بقين من شهر رمضان، سنة أربع و ثلاثين و أربعمائة، قال: حدثنى محمد بن على ابن عمر بن مهدى، قال: حدثنى سليمان بن أحمد بن أيوب الطبرانى قال حدثنى أحمد بن إبراهيم بن كيسان الثقفى الاصفهانى، قال: حدثنى إسماعيل بن عمر البجلى، قال: حدثنى مسعر بن كدام، عن طلحة ابن مصرف، عن عمر بن سعد، قال: شهدت عليا على المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من سمع رسول اللّه يوم غدير خم يقول ما قال فليشهد، فقام إثنا عشر رجلا منهم: أبو سعيد الخدرى و أبو هريرة و أنس بن مالك، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: «من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهمّ وال من والاه، و عاد من عاداه».

قال أبو القاسم الفضل بن محمد: هذا حديث صحيح عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و قد روى حديث غدير خم عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم نحو مائة نفس منهم العشرة، و هو حديث ثابت لا أعرف له علّة، تفرّد على رضى

اللّه عنه بهذه الفضيلة لم يشركه أحد. انتهى» [۱].

فحديث الغدير، حديث رواه- على ما ذكره ابن المغازلى- «نحو مائة نفس، منهم العشرة» المبشرة بالجنّة عندهم، و هو يدل على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام أو أفضليته المستلزمة لها لعدم مشاركة أحد له فى هذه الفضيلة.

ابن المغازلى ثقة ... ص: ۵۱

ثم إنّ ابن المغازلى من كبار العلماء الثقات المعتمدين لدى أهل السنة، فقد ذكره السّمعانى [۲] و البدخشانى [۳] و الكاتب الجلبى [۴]، و أثنوا عليه.

كما نقل عن ابن المغازلى و اعتمد على كتبه جماعة من أعلام علمائهم كابن حجر المكّى فى (الصواعق المحرقة). و كمال الدين الجهرمى فى (البراهين القاطعة فى ترجمة الصواعق المحرقة) و الملا مبارك فى (أحسن الأخبار فى ترجمة الصواعق المحرقة). و الشريف السمهودى فى (جواهر العقدين). و الفضل ابن باكثير المكى فى (وسيلة المآل) و البرزنجى فى (نواقض الروافض). و الشيخانى القادرى فى (الصراط السوى).

كما اعتمد جماعة منهم على كتابه (المناقب) بالذات، و منهم تلميذ (الدهلوى) الفاضل رشيد الدين الدهلوى فى كتاب (إيضاح لطافة المقال)، و قد جعل تأليفه كتاب (المناقب) دليلا على محبه أهل السنة و ولائهم لأهل البيت عليهم السلام كسائر الكتب التى ألّفها بعض علمائهم فى مناقب الأئمّة الطاهرين.

بل لقد تمسك المولوى حيدر على الفيض آبادى- مع ما هو عليه من

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين/ ۲۶- ۲۷.

[۲] الأنساب- الجلابى.

[۳] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۴] كشف الظنون ۱/ ۳۰۹.

التعصب- بروایة ابن المغازلی هذه فی کتابه (منتهی الکلام ...) و ستقف علی ذلک إن شاء اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۳

۲ تصنیف ابن عقدهٔ فی طرق الحدیث ... ص: ۵۳

اشارهٔ

و من الشواهد علی کثرهٔ طرق حدیث الغدیر و تواتره: تصنیف الحافظ أبی العباس أحمد بن محمد المعروف بابن عقدهٔ الکوفی کتابا خاصا بطرق حدیث الغدیر عن أکثر من مائهٔ نفس من کبار الصحابهٔ بأسانید متعددهٔ ... قال السید الجلیل ابن طاوس الحلی رضی اللّه تعالی عنه فی ذکر من صنف فی طرق هذا الحدیث الشریف:

«و من ذلک: الذی لم یکن مثله فی زمانه أبو العباس أحمد بن سعید بن عقدهٔ الحافظ، الذی زکّاه و شهد بعلمه الخطیب مصنّف تاریخ بغداد، [فانه صنف کتابا سماه: (حدیث الولایهٔ)، وجدت هذا الکتاب بنسخهٔ قد کتبت فی زمان أبی العباس ابن عقدهٔ مصنفه، تاریخها سنهٔ ثلاثین و ثلاثمائهٔ، صحیح النقل، علیه خط الطوسی و جماعهٔ من شیوخ الإسلام، لا یخفی صحهٔ ما تضمّنه علی أهل الافهام، و قد روی فیه نص النبی صلّی اللّه علیه و آله علی مولانا علی علیه السلام بالولایهٔ من مائهٔ و خمس طرق» [۱].

و قال السید المذکور أیضا: «و قد صنّف العلماء بالأخبار کتبا کثیرهٔ فی حدیث

---

[۱] الإقبال بصالح الأعمال/ ۴۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۴

الغدیر و تصدیق ما قلناه، و ممن صنّف تفصیل ما حقّقناه أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی، الحافظ المعروف بابن عقدهٔ، و هو ثقهٔ عند أرباب المذاهب، و جعل کتابا مجرّدا سمّاه (حدیث الولایهٔ) و ذکر الأخبار عن النبی- صلّی اللّه علیه و آله- بذلک و أسماء الرواهٔ من الصحابهٔ، و الکتاب عندی الآن.

و هذه أسماء من روی عنهم حدیث الغدیر و نص النبی علی علی بالخلافهٔ، و إظهار ذلک عند الکافهٔ، و منهم من هنأه بذلک:

[ذکر من روی عنه ابن عقدهٔ حدیث الغدیر من الصحابهٔ] أبو بکر عبد اللّه بن عثمان عمر بن الخطاب عثمان بن عفان علی بن أبی طالب طلحهٔ بن عبید اللّه الزبیر بن العوام عبد الرحمن بن عوف سعد بن مالک (و هو سعد بن أبی وقاص) العباس بن عبد المطلب الحسن بن علی بن أبی طالب الحسین بن علی بن أبی طالب عبد اللّه بن العباس عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب عبد اللّه بن مسعود عمار بن یاسر أبو ذر جندب بن جنادهٔ الغفاری

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۵

سلمان الفارسی أسعد بن زرارهٔ الأنصاری خزیمهٔ بن ثابت الأنصاری أبو أیوب خالد بن زید الأنصاری سهل بن حنیف الأنصاری عثمان بن حنیف الأنصاری حذیفهٔ بن الیمان عبد اللّه بن عمر بن الخطاب البراء بن عازب الأنصاری رفاعهٔ بن رافع الأنصاری سمرهٔ بن جندب سلمهٔ بن الأکوع الأسلمی زید بن ثابت الأنصاری أبو لیلی الأنصاری أبو قدامهٔ الأنصاری سهل بن سعد الأنصاری عدی بن حاتم الطائی ثابت بن یزید بن ودیعهٔ کعب بن عجرهٔ الأنصاری أبو الهیثم بن التیهان الأنصاری هاشم بن عتبهٔ بن أبی وقاص الزهری المقداد بن عمرو الکندی عمران بن حصین الخزاعی عمر بن أبی سلمهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۶

عبد اللّه بن أبی عبد الأسد المخزومی برید بن الحصیب الأسلمی جبلة بن عمر الأنصاری أبو هریرة الدوسی أبو برزة فضلة بن عبید الأسلمی أبو سعید الخدری جابر بن عبد اللّه الأنصاری جریر بن عبد اللّه زید بن أرقم الأنصاری أبو رافع مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبو عمرة بن عمرو بن محصن الأنصاری أنس بن مالک الأنصاری ناجیة بن عمر الخزاعی أبو زینب بن عوف الأنصاری یعلی بن مرة الثقفی سعید بن سعد بن عبادة الأنصاری حذیفة بن أسید أبو سریحة الغفاری عمرو بن الحمق الخزاعی زید بن حارثة الأنصاری مالک بن الحویرث أبو سلیمان جابر بن سمرة السوائی عبد اللّه بن ثابت الأنصاری حبشی بن جنادة السلولی ضمیرة الأسدی

عبید بن عازب الأنصاری عبد اللّه بن أبی أوفی الأسلمی زید بن شراحیل الأنصاری عبد اللّه بن بسر المازنی النعمان بن العجلان الأنصاری عبد الرحمن بن یعمر الدیلی أبو الحمراء خادم رسول اللّه، صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبو فضالة الأنصاری عطیة بن بسر المازنی عامر بن لیلی الغفاری أبو الطفیل عامر بن واثلة الکنانی عبد الرحمن بن عبد ربّه الأنصاری حسان بن ثابت الأنصاری سعد بن جنادة العوفی عامر بن عمیر النمیری عبد اللّه بن یامیل حبة بن جوین العرنی عقبة بن عامر الجهنی أبو ذؤیب الشاعر أبو شریح الخزاعی أبو جحیفة وهب بن عبد اللّه السوائی أبو أمامة الصدی عن عجلان الباهلی عامر بن لیلی بن ضمرة جندب بن سفیان البجلی

أسامة بن زید بن حارثة الکلبی وحشی بن حرب قیس بن ثابت بن شماص الأنصاری عبد الرحمن بن مدلج حبیب بن بدیل بن ورقاء الخزاعی فاطمة بنت رسول اللّه، صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عائشة بنت أبی بکر أمّ سلمة أمّ المؤمنین أمّ هانی بنت أبی طالب فاطمة بنت حمزة بن عبد المطلب أسماء بنت عمیس الخثعمیة ثمّ ذکر ابن عقدة ثمانیة و عشرین رجلا من الصحابة لم یذکرهم و لم یذکر أسمائهم أیضا» [۱].

---

[۱] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف. و من الذین رووا حدیث الغدیر:

(۱) أبی بن کعب الأنصاری الخزرجی.

(۲) جبیر بن مطعم بن عدی القرشی.

(۳) أبو جنیدة جندع بن عمرو بن مازن الأنصاری.

(۴) رفاعة بن عبد المنذر الأنصاری.

(۵) زید بن عبید اللّه الأنصاری.

(۶) سعد بن عبادة الأنصاری.

(۷) سعید بن زید القرشی العدوی.

(۸) عبد اللّه بن بدیل بن ورقاء.

(۹) عبد اللّه بن حنطب القرشی المخزومی.

(۱۰) عبد اللّه بن ربیعة.

(۱۱) عبد اللّه بن مسعود.

(۱۲) عمارة الخزرجی الأنصاری.

ذکر من صرح بتألیف ابن عقدة الکتاب المذکور ... ص: ۵۹

اشارة

هذا، و قد نصّ علی تصنیف أبی العباس ابن عقدة مصنّفا فی جمع طرق حدیث الغدیر عدّة من أکابر أهل السنة، نذکر بعضهم فی ما یلی:

۱) ابن تیمیة ... ص: ۵۹

قال ابن تیمیة الحرّانی* و هو تقیّ الدین أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم ابن تیمیّة الحرّانی الحنبلی المتوفی سنة ۷۲۸، توجد ترجمته فی: (المعجم المختص للذهبی) و (فوات الوفیات ۱/ ۶۲) و (تتمة المختصر- حوادث ۷۲۸) و (الدرر الکامنة ۱/ ۱۴۴) و (طبقات الحفاظ/ ۵۱۶) و (الوافی بالوفیات ۷/ ۱۵) و غیرها*:
«و قد صنّف أبو العباس ابن عقدة مصنّفا فی جمع طرقه» [۱].

۲) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۵۹

اشارة

و قال ابن حجر العسقلانی* و هو الحافظ شهاب الدین أبو الفضل أحمد ابن حجر العسقلانی المصری الشافعی، توجد ترجمته فی: (البدر الطالع ۱/ ۸۷) و (شذرات الذهب ۷/ ۲۷) و (القلائد الجوهریة/ ۳۳۱) و (نظم العقیان/ ۴۵)

---

(۱۳) عمرو بن شراحیل.

(۱۴) عمرو بن العاص.

(۱۵) عمرو بن مرة الجهنی.

(۱۶) قیس بن سعد بن عبادة الأنصاری.

(۱۷) أبو برزة فضلة بن عتبة الأسلمی.

(۱۸) وهب بن حمزة.

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۰

و (ذیل تذکرة الحفاظ/ ۳۸۰) و (الضوء اللامع ۲/ ۳۶) و (طبقات الحفاظ/ ۵۴۷) و (حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳) و غیرها)*:

«و أمّا

حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه»

، أخرجه الترمذی و النّسائی و هو کثیر الطرق جدّا، و قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان» [۱].

ذکر من أورد کلام العسقلانی ... ص: ۶۰

و لقد أورد کلام ابن حجر هذا جماعة من أعیان أهل السنّة فی کتبهم، و لنقتصر علی ذکر اثنین منهم:

الأول: الشّریف السّمهودی.

قال السمهودی* و هو نور الدین أبو الحسن علی بن عبد اللّه الحسینی السّمهودی، المترجم له و المذکور اسمه بکلّ تعظیم و تکریم فی: (الضوّء اللامع ۵/ ۲۴۵) و (النور السافر/ ۵۸) و (البدر الطالع ۱/ ۴۷۰) و (شذرات الذهب ۸/ ۵۰) و قد أورد کتبه فی (کشف الظنون) و هی کتب معتمدة لدیهم، کما صرّح رشید الدین الدهلوی بأنه من أعاظم علماء أهل السنّة، و استند حیدر علی الفیض آبادی فی کتبه- فی الرد علی الإمامیّة- إلی کلماته و صرّح بأنه من جهابذة الثقات*:

«قال الحافظ ابن حجر: حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه» أخرجه الترمذی و النّسائی

و هو کثیر الطرق جدّا، و استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان» [۲].

الثانی: المناوی.

و قال المناوی* و هو عبد الرءوف بن تاج العارفین بن علی المنّاوی الفاسی الشّافعی، قال المحبی فی (خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲): کان إماما کبیرا و حجة ثبتا

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۶۱.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

و قدوة، صاحب تصانیف سائرة و أجلّ أهل عصرة بغیر ارتیاب و إماما فاضلا، و زاهدا عابدا قانتا، و خاشعا للّه» *:...

«قال ابن حجر: حدیث کثیر الطرق جدا، استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، منها صحاح و منها حسان» [۱].

۳) ابن حجر العسقلانی أیضا ... ص: ۶۱

و ذکر ابن حجر العسقلانی کتاب ابن عقدة فی مواضع من (الإصابة فی معرفة الصحابة) فأثبت صحبة عدد منهم، استنادا الی روایة ابن عقدة عنهم فی کتاب الموالاة الذی جمع فیه طرق حدیث الغدیر.

فمن ذلک قوله: «عبد اللّه بن یامیل- آخره لام، رأیته مجودا بخط الصریفینی، ذکره أبو العباس ابن عقدة فی جمع طرق حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه» أخرج بسند له الی إبراهیم بن محمد- أظنه ابن أبی یحیی- عن جعفر بن محمد، عن أبیه، و أیمن بن نابل- بنون و موحدة- عن عبد اللّه بن یامیل، قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: من کنت مولاه، الحدیث، و استدرکه أبو موسی» [۲].

و من ذلک قوله: «عبد الرحمن بن مدلج، ذکره أبو العباس ابن عقدة فی کتاب الموالاة، و أخرج من طریق موسی بن نصر بن الربیع الحمصی: حدثنی سعد ابن طالب أبو غیلان، حدثنی أبو إسحاق، حدثنی من لا أحصی: أنّ علیّا أنشد الناس فی الرّحبة: من سمع قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه؟، فقام نفر- منهم عبد الرحمن بن مدلج- فشهدوا أنهم سمعوا إذ ذاک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و أخرجه ابن شاهین عن ابن عقدة،

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۶/ ۲۱۸.

[۲] الإصابة فی أسماء الصحابة ۲/ ۳۷۴.

و استدرکه أبو موسی» [۱].

و من ذلک قوله: «أبو قدامة الأنصاری، ذکره أبو العباس ابن عقدة فی کتاب الموالاة الذی جمع فیه طرق

حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه»

فأخرج فیه من طریق محمد بن کثیر،

عن فطر، عن أبی الطفیل، قال: کنا عند علی، فقال:

أنشد اللّه من شهد یوم غدیر خم، فقام سبعة عشر رجلا- منهم أبو قدامة الأنصاری- فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال ذلک. و استدرکه أبو موسی

، و سیأتی فی الذی بعده ما یؤخذ منه اسم أبیه و تمام نسبه» [۲].

۴) الشّریف السمهودی ... ص: ۶۲

فقد ذکر کتاب ابن عقدة و نقل عنه فی کتابه (جواهر العقدین) کما سیأتی إن شاء اللّه تعالی.

۵) الشیخانی القادری ... ص: ۶۲

و قال الشیخانی القادری* و هو محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری* المدنی، و یظهر تعصّبه من مراجعة کتابه الذی ننقل عنه* بعد أن ذکر بعض طرق حدیث الغدیر: «و قد استوعب طرق الأحادیث المذکورة و غیرها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و ذکر أیضا بعضها الشیخ نور الدین السید الجلیل علی بن جمال الدین عبد اللّه بن أحمد الحسینی السمهودی الشافعی فی کتابه المسمی: أنجح المساعی فی ردّ شبهة الداعی» [۳].

---

[۱] الإصابة ۲/ ۴۱۳.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۱۵۹.

[۳] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۳

۶) البدخشانی ... ص: ۶۳

و قال البدخشانی* و هو المرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی، و هو من کبار العلماء المشهورین فی الدیار الهندیة، و قد أثنی علیه رشید الدین الدهلوی و حیدر علی الفیض‌آبادی فی کتابیهما و استندا إلیه* بعد أن ذکر بعض طرق الحدیث: «أقول: هذا حدیث صحیح مشهور، نصّ الحافظ أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی الترکمانی الفارقی ثم الدمشقی علی کثیر من طرقه بالصحة، و هو کثیر الطّرق جدا، و قد استوعبها الحافظ أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی المعروف بابن عقدة فی کتاب مفرد» [۱].

و قال أیضا: «فإنّ الحدیث کثیر الطّرق جدا، و قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و قد نصّ الذهبی علی کثیر من طرقه بالصحة» [۲].

رواة کتاب الموالاة ... ص: ۶۳

اشارهٔ

لقد أثبت جماعهٔ من الأعلام کتاب (الموالاهٔ) لأبی العباس ابن عقدهٔ، و هم ابن تیمیهٔ و ابن حجر العسقلانی و السمهودی و المناوی و القادری و البدخشانی، و قد تقدّمت نصوص کلماتهم المفیدهٔ لذلک.

و علمنا من خلال التتبع لکتب الأسانید أن کتاب (الموالاهٔ) من مرویّات جماعهٔ من أعیان علماء أهل السنّهٔ، فهم یروونه عن مؤلّفه الحافظ ابن عقدهٔ، بسند متصل إلیه فیه الحافظ ابن حجر العسقلانی، و هؤلاء هم:

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البیت الأطهار: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۴

۱) محمد بن عابد السندی ... ص: ۶۴

و هو محدّث المدینهٔ المنورهٔ فی وقته، و من مشاهیر علماء أهل السنهٔ فی عصره ... قال عمر رضا کحالهٔ: «حافظ فقیه عالم بالعربیهٔ... رجع الی الحجاز و ولّاه محمد علی ریاسهٔ العلماء بالمدینهٔ، و توفی بها فی ۱۸ ربیع الأول، و دفن بالبقیع، ثمّ ذکر تصانیفه، و قد أرخ وفاته بسنهٔ ۱۲۵۷ [۱].

۲) محمد حسین الأیوبی ... ص: ۶۴

و هو شیخ السندی المذکور، فقد ذکره فی (حصر الشارد) بقوله: «قد منّ اللّه تعالی علیّ- و له الحمد- بقراءهٔ القرآن العظیم من فاتحته إلی خاتمته علی قراءهٔ الأئمّهٔ السّبعهٔ المشهورین، برواتهم الأربعهٔ عشر المحصورهٔ من طرقهم المشهورهٔ، علی شیخنا العلامهٔ الفهّامهٔ زینهٔ دهره، و قدوهٔ عصره، الحاوی لعلم الأدیان و الأبدان الجامع للفنون العقلیهٔ و النقلیهٔ، و الموضّح لنا بأحسن بیان، عمّی و صنو أبی الشیخ محمد حسین بن محمد مراد الأنصاری الخزرجی الأیوبی نسبا، السندی بلدا، النقشبندی طریقهٔ، و الحنفیّ مذهبا، رحمه اللّه تعالی و بوّأه دار کرامته» [۲].

۳) محمد مراد الانصاری ... ص: ۶۴

و هو والد الأیوبی المذکور و شیخه، قال محمد عابد السندی بعد ما تقدم «قال شیخنا قرأت بها علی والدنا و شیخنا الحافظ الامام المحقق ولی اللّه تعالی العارف الشیخ محمد مراد بن محمد یعقوب بن محمود الأنصاری السندی».

---

[۱] معجم المؤلفین ۱۰/ ۱۱۳.

[۲] حصر الشارد من أسانید محمد عابد: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۵

۴) محمد هاشم السندی ... ص: ۶۵

و هو شیخ محمد مراد المذکور، قال السندی بعد العبارهٔ المتقدمهٔ: قال- یعنی محمد مراد- قرأت بها جمیع القرآن العظیم من فاتحته

إلى خاتمته على شيخنا الامام الهمام مقتدى الأنام الشيخ محمد هاشم»....

۵) عبد القادر الصديقى ... ص: ۶۵

و هو مفتى الحنفية بمكة المكرمة فى عصره و شيخ محمد هاشم السندى، قال السّندى: «قال- يعنى محمد هاشم-: قرأت بها على جماعة أجلّهم علّامة دهره و حجة اللّه تعالى على عصره، الشيخ عبد القادر بن أبى بكر بن عبد القادر الصديقى نسبا، المكى بلدا، و الحنفىّ مذهبا، مفتى الحنفيّة بمكّة المشرفة».

و قال غلام على آزاد بترجمة محمد طاهر الكجراتى: «و من أحفاده الشيخ عبد القادر ابن الشيخ أبى بكر مفتى مكة المعظمة، كان عالما جيّدا لا سيّما فى الفقاهة، فصيحا بليغا، و من تآليفه: الفتاوى، أربع مجلدات، و مجموعة المنشآت، توفى سنة ۱۱۳۸» [... ۱].

و قال عبد الرحمن الكزبرى الدمشقى، فى (أسانيده) فى ذكر شيوخه:

«و منهم العلامة المسند الشيخ عبد القادر الصديقى المكىّ المفتى» [۲].

و ترجم له أيضا: المرادى فى أعيان القرن الثانى عشر [۳].

۶) حسن العجيمى ... ص: ۶۵

و هو من أعلام علمائهم، قال السندى بعد العبارة المذكورة عنه: «قال

---

[۱] سبحة المرجان/ ۴۴.

[۲] رسالة الأسانيد: ۵.

[۳] سلك الدرر ۳/ ۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۶

عبد القادر: قرأت بها على ولى اللّه تعالى العارف، عمدة القرّاء قدوة الحفاظ، أبى البقاء الحسن بن على العجيمى المكىّ».

و العجيمى- هذا- من مشايخ إجازة شاه ولىّ اللّه، فقد قال: «قد اتصل سندى- و الحمد للّه- بسبعة من المشايخ الأجلّة الكرام، الأئمّة القادة الأعلام من المشهورين بالحرمين المحترمين، المجمع على فضلهم بين الخافقين، الشيخ محمد ابن العلاء ... و الشيخ حسن بن العجيمى المكى» [... ۱].

و ترجم له عمر رضا كحالة و أرخّ وفاته بسنة ۱۱۱۳ [۲].

۷) أحمد الشناوى ... ص: ۶۶

المتوفى سنة ۱۰۲۸ ترجم له المحبّى ترجمة ضافية [۳].

و هو من أكابر مشايخ إجازة الشاه ولىّ اللّه الدهلوى أيضا، فقد قال الدهلوى: «و قد استفاد و استوعب الوالد الماجد أخيرا فى المدينة المنورة و مكة المعظمة من أجلّاء مشايخ الحرمين بكلّ استيعاب و استقصاء، و قد كان أكثر ذلك عند جناب حضرة الشيخ أبى طاهر المدنى- قدس اللّه سره- الذى كان وحيد عصره فى هذا الباب- رحمة اللّه عليه و على أسلافه و مشايخه-. و من حسن الاتفاق:

أنّ للشيخ أبى طاهر- قدس سره- سندا مسلسلا إلى الصوفيّين و العرفاء حتى الشيخ زين الدين زكريا الأنصارى، و ذلك أنه أخذ عن أبيه الشيخ إبراهيم الكردى، و هو عن الشيخ أحمد القشاشي، و هو عن الشيخ أحمد الشناوى، و هو عن والده الشيخ [۴] عبد القدوس الشناوى. و أيضا عن الشيخ محمد بن أبى الحسن البكرى. و أيضا عن الشيخ محمد بن أحمد الرملى. و أيضا عن الشيخ عبد الرحمن

[۱] الإرشاد إلى مهمات الأسناد، و قد أدرج هذه الرسالة ولده الدهلوى فى رسالة أصول الحديث له.

[۲] معجم المؤلّفين ۳/ ۲۶۴.

[۳] خلاصة الأثر فى اعيان القرن الحادى عشر ۱/ ۲۴۳- ۲۴۶.

[۴] كذا، و الصحيح: على بن عبد القدّوس الشناوى.

ابن عبد القادر بن فهد، و هؤلاء كلهم من أجلّة المشايخ العارفين باللّه.» [۱].

۸) على بن عبد القدوس الشناوى ... ص: ۶۷

و هو والد الشناوى المتّقدم ذكره، و من شيوخ مشايخ الشاه ولى اللّه الدهلوى، و الشيخ عبد اللّه بن سالم البصرى [۲]، و كان حيّا سنة ۱۱۴۲.

۹) عبد الوهاب الشعرانى ... ص: ۶۷

و هو من أكابر العلماء الثقات و جهابذة العرفاء المشهورين، و كثيرا ما تنتهى سلاسل إجازات الشاه ولىّ اللّه الدهلوى إليه.

۱۰) جلال الدين السيوطى ... ص: ۶۷

و هو أيضا من شيوخ مشايخ والد الدهلوى، كما أثنى هو عليه فى (أصول الحديث). و قد لقّبه المقرى فى (فتح المتعال) بمجدّد الدين النبوى فى المائة التاسعة.

۱۱) ابن حجر العسقلانى ... ص: ۶۷

و هو الحافظ، صاحب التصانيف، شيخ الإسلام.

۱۲) أبو العباس المقدسى الحنبلى ... ص: ۶۷

و هو أحمد بن أبى بكر شيخ ابن حجر العسقلانى المذكور، و من مشاهير الفقهاء و المحدثين، ترجم له ابن حجر بقوله: «أحمد بن أبى بكر بن أحمد ... أبو

[۱] أصول الحديث لعبد العزيز الدهلوى: ۲۵.

[۲] الانتباه فى سلاسل أولياء اللّه، الامداد بمعرفة علو الاسناد: ۱۴.

العباس المقدسى، حدّث بالكثير و كان خاتمة المسندين بدمشق، مات فى ربيع الآخر سنة ۷۹۸ و قد أجاز لى غير مرة.» [۱].

۱۳) إسحاق بن يحيى الحنفى ... ص: ۶۸

ترجم له الذهبى فى (معجمه المختص) بقوله: «إسحاق بن يحيى بن إسحاق المسند، عفيف الدين أبو محمد الآمدى الحنفى، ولد سنة

۷۴۲ بآمد ... و تفرّد بأشیاء، مات فی رمضان سنة ۷۲۵».…

و أورد ابن حجر کلام الذهبی هذا ثم قال: «قلت: ثنا عنه بالسماع غیر واحد، منهم أحمد بن أقبرص بن بلعاق، و حدّث بالکثیر، و کان یشهد علی القضاة، و کان لطیفا بشوشا، یتفرد بأشیاء من العوالی، و عمل لنفسه معجما، مات سنة ۷۲۵» [۲].

۱۴) یوسف بن خلیل الدمشقی ... ص: ۶۸

و هو من کبـار الحفاظ، ترجم له الـذهبی بقوله: «و یوسف بن خلیل الحافظ الرحّال محـدّث الشام» [... ۳] و قال السیوطی: «ابن خلیل الحافظ المفید الرحال الإمام مسند الشام ... و کان حافظا ثقة عالما بما یقرأ علیه، لا یکاد یفوته اسم رجل، واسع الروایة متقنا» [... ۴].

(۱۵) محمد بن حیدرة ... ص: ۶۸

و هو شیخ ابن خلیل المتقدّم ذکره، و قد صرح العلماء بأنّ روایة العدل الثقة

---

[۱] الدرر الکامنة ۱/ ۱۱۷.

[۲] الدرر الکامنة ۱/ ۳۸۱.

[۳] العبر- حوادث سنة ۶۴۸.

[۴] طبقات الحفاظ/ ۴۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۹

عن رجل- هی وحدها- دلیل عدالة المرویّ عنه و إن لم یصرّح الراوی باسمه، فکیف إذا کان من شیوخ الإجازة؟

و من ذلک: جعل ابن حجر المکیّ روایـة الصـحابة و التابعین عن معاویـة بن أبی سـفیان دلیلا علی اجتهاد معاویـة و إمامته!!. کما فی کتاب (تطهیر الجنان).

و من ذلک: أخـذ سـیف اللّه بن أسد اللّه الملتانی روایة مالک و أبی حنیفة و جماعة دلیلا علی وثاقة الإمام جعفر بن محمد الصادق- علیه السلام! کما فی (تنبیه السفیه).

و من ذلک: اسـتناد الذهبی فی إثبات وثاقة أحمد بن عمر بن أنس بن دلهان الأندلسـی إلی روایة ابن عبد البرّ و ابن حزم عنه ... کما فی (العبر).

و من ذلک: اعتزاز المقری بروایة ابن عبد البرّ و الخطیب عن أبی الولید الباجی ... کما فی (نفح الطیب).

هـذا ... و لقـد نصّ ابن القیّم علی ما ذکرنا فی (زاد المعاد) بقوله: «و أحـد القولین: إنّ مجرّد روایـة عـدل عن غیره هو تعدیل لذلک الغیر و إن لم یصرّح الراوی بتعدیله، و هذا إحدی الروایتین عن أحمد بن حنبل».

و نستنتج من ذلک کله: أن روایة الحافظ ابن خلیل عن ابن حیدرة تدلّ علی جلالة ابن حیدرة و وثاقته.

۱۶) محمد بن علی بن میمون الکوفی ... ص: ۶۹

و هو من الحفاظ المشهورین، قال الذهبی: «أبیّ النرسی أبو الغنائم محمد ابن علی بن میمون الکوفی الحافظ، روی عن محمد بن علیّ بن عبد الرحمن العلوی و طبقته بالکوفة، و عن أبی إسحاق البرمکی و طبقته ببغداد، و ناب فی خطابة الکوفة، و کان یقول: ما بالکوفة من أهل السنة و الحدیث إلّا أنا. و قال ابن ناصر:

کان حافظا متقنا ما رأینا مثله، کان یتهجّد و یقوم اللیل، و کان أبو عامر العبدری

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۰

یثنی علیه و یقول: ختم به هذا الشأن» [... ۱].

۱۷) دارم بن محمد النهشلی ... ص: ۷۰

و هو شیخ أبی الغنائم المذکور.

۱۸) محمّد بن ابراهیم السری ... ص: ۷۰

و هو شیخ دارم المذکور.

هؤلاء رواهٔ کتاب (الموالاهٔ) و فیما یلی النص الکامل للسند:

قال الشیخ محمد عابد السندی: «و أما کتاب الموالاهٔ لأبی العباس ابن عقدهٔ، فأرویه عن عمی الشیخ محمد حسین بن محمد مراد الأنصاری السندی عن أبیه، عن الشیخ محمد هاشم بن عبد الغفور السندی، عن مفتی مکهٔ الشیخ عبد القادر الصدّیقی الحنفی، عن الشیخ حسن العجیمی، عن الشیخ أحمد الشناوی، عن أبیه الشیخ علی الشناوی، عن الشیخ عبد الوهاب الشعرانی، عن الحافظ السیوطی، عن الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن أبی بکر بن عبد الحمید المقدسی، أنا إسحاق بن یحیی بن إسحاق الآمدی، عن یوسف بن خلیل الحافظ، أنا أبو المعمر محمد بن حیدرهٔ بن عمر الحسینی، أنا أبو الغنائم محمد بن علی بن میمون، أنا دارم بن محمد بن زید النهشلی، أنا محمد بن إبراهیم بن السری التمیمی، أنا أبو العباس أحمد بن محمد بن عقدهٔ» [۲].

---

[۱] العبر حوادث سنهٔ ۵۱۰- ۴/ ۲۲، و أنظر: تذکرهٔ الحافظ ۴/ ۱۲۶۰ و النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۲۱۲، و شذرات الذهب ۴/ ۲۹، و طبقات الحفاظ/ ۴۵۸، و مرآهٔ الجنان، و حوادث سنهٔ ۵۱۰.

[۲] حصر الشارد- حرف المیم: ۱۶۲ قلت: و

فی کفایهٔ الطالب للحافظ الکنجی/ ۶۲، ما نصه:

«أخبرنا الحافظ یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب، قال: أخبرنا الشریف أبو المعمر بن حیدرهٔ الحسینی الکوفی ببغداد، أخبرنا أبو الغنائم محمد بن میمون النرسی بالکوفهٔ، أخبرنا أبو المثنی دارم ابن محمد بن زید النهشلی، حدثنا أبو حکیم محمد بن إبراهیم السری التمیمی، حدثنا أبو العباس

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۱

و یظهر من کلام السندی فی خطبهٔ کتابه أنّه لا یذکر فیه إلّا أسانیده فی الکتب المعتبرهٔ إذ قال ...: «إنّه طالما لاذ بی بعض طلبهٔ علم الحدیث، و سألونی أن ألخّص لهم شیئا من أسانیدی فی الکتب المعتبرهٔ»....

ترجمهٔ ابن عقدهٔ و وثاقته ... ص: ۷۱

هذا، و لما رأی المعاندون کثرهٔ طرق حدیث الغدیر، بحیث جمعها و استوعبها الحافظ ابن عقدهٔ فی کتاب مجرد، و أنه لا یمکن الطعن فی شیء من تلک الطرق ... عمدوا إلی الطعن فی ابن عقدهٔ نفسه، حتی لا یتم للامامیهٔ مطلوبهم بالاستناد إلی کتابه.

فهذا أبو نصر الکابلی یذکر: أن ابن عقدهٔ لیس من أهل السنهٔ، و کان جارودیا رافضیا، و إلیک نص کلامه فی المطلب السادس من (الصواقع الموبقهٔ) الذی خصه بذکر المکاید: «التاسع و التسعون: نقل ما یؤید مذهبهم عن کتاب رجل یتخیّل أنّه من أهل السنهٔ و

لیس منهم، کابن عقدهٔ کان جارودیا رافضیا، فإنّه ربّما ینخدع منه کل ذی رأی غبین، و یمیل إلی مذهبهم أو تلعب به الشکوک» [۱].
و هذا (الدهلوی) یقلّد الکابلی فی هذا الحکم کغیره، و یضیف إلی ابن عقدهٔ: ابن قتیبهٔ و أخطب خوارزم [... ۲].

أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی (ابن عقدهٔ) و حدثنا ابراهیم بن الولید بن حماد، أخبرنا أبی، أخبرنا یحیی بن یعلی، عن حرب بن صبیح، عن ابن أخت حمید الطویل، عن ابن جدعان، عن سعید ابن المسیب قال: قلت لسعد بن أبی وقاص: إنی أرید أن أسألک عن شیء و إنی أتقیک. قال: سل عما بدا لک فإنما أنا عمک. قال: قلت: مقام رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله- فیکم یوم غدیر؟
قال: نعم قام فینا بالظهیرهٔ فأخذ بید علی بن أبی طالب، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. قال: فقال أبو بکر و عمر: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ».

[۱] الصواعق الموبقهٔ. المطلب السادس فی المکاید.

[۲] التحفهٔ الاثنا عشریهٔ، الباب الثانی، المکیدهٔ الحادیهٔ و الثمانون: ۶۸.

و من قبلهما حثالهٔ من الناس...
و لکن یکفی دلیلا علی جلالهٔ ابن عقدهٔ و کونه من أکابر حفاظ أهل السنهٔ:
اعتماد کبار أئمتهم علیه و أخذهم بآرائه و أقواله ... ألا تری أن ابن حجر العسقلانی یعتبر الرّجل صحابیّا استنادا إلی (کتاب الموالاهٔ) المذکور، و أنه یلقّبه بأمیر المؤمنین فی الحدیث، و أنه یصحّح کثیرا من طرق حدیث الغدیر فی کتاب الموالاهٔ!؟
بل إنّ کتبهم فی الرجال مشحونهٔ بذکر آراء ابن عقدهٔ من جرح و تعدیل و مدح و ذم، ... فقد ذکر المزی بترجمهٔ أحمد بن محمد بن نیزک بن حبیب أبی جعفر البغدادی ...: «قال أبو العباس ابن عقدهٔ: فی أمره نظر» [... ۱].
و قد أورد رأی ابن عقدهٔ فی هذا الرجل هکذا کلّ من: الذهبی و ابن حجر العسقلانی، فقال الذهبی: «قال ابن عقدهٔ: فی أمره نظر» [۲] و قال ابن حجر «قال ابن عقدهٔ: فی أمره نظر» [۳].
و قال الذهبی فی العبر ...: «أبو إسحاق بن حمزهٔ الحافظ ... قال ابن عقدهٔ: قلّ من رأیت مثله» [... ۴] و کذا نقل قول ابن عقدهٔ جلال الدین السیوطی بترجمهٔ الرجل من طبقاته [۵].
بل لابن عقدهٔ آراؤه فی علم قواعد الحدیث، قال السیوطی فی بیان أقسام تحمل الحدیث: «السابع: إجازهٔ المجاز کأجزتک مجازاتی، [أو جمیع ما أجیز روایته فمنعه بعض من لا یعتدّ به ... و الصحیح الذی علیه العمل: جوازه، و به قطع الحفاظ: الدارقطنی و [أبو العباس ابن عقدهٔ [الکوفی و أبو نعیم و أبو

---

[۱] تهذیب الکمال ۱/ ۴۷۵.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۷۸.

[۴] العبر- حوادث سنهٔ ۳۳۲.

[۵] طبقات الحفاظ/ ۳۷۱.

الفتح نصر المقدسی» [... ۱].
أقول: و فی هذا القدر کفایهٔ لثبوت جلالهٔ ابن عقدهٔ و وثاقته.

کلمات فی توثیقه ... ص: ۷۳

اشارة

أضف إلی ذلک: توثیق علماء الرجال و فطاحل أهل السنة أبا العباس ابن عقدة، و ثنائهم الصریح علیه، و تنصیصهم علی روایة الأکابر عنه، و اعتمادهم علیه، و لنذکر نصوص عبارات بعضهم:

۱) السمعانی ... ص: ۷۳

«کان حافظا متقنا عالما، جمع التراجم و الأبواب و المشیخة، و أکثر الروایة و انتشر حدیثه، سمع أحمد بن عبد الحمید الحارثی و عبد اللّه بن أبی سلمة...

روی عنه الأکابر من الحفاظ مثل: أبی بکر محمد بن عمر [ابن الجعابی و أبی القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، و أبی نعیم، و عبد اللّه بن عدی الجرجانی، و أبی الحسین محمد بن المظفر البغدادی، و أبی الحسن علی بن عمر الدارقطنی، و أبی حفص عمر بن أحمد بن شاهین ... و خلق یطول ذکرهم...

و کان الدارقطنی یقول: أجمع أهل الکوفة علی أنه لم یر من زمن عبد اللّه بن مسعود إلی زمن أبی العباس ابن عقدة أحفظ منه، و قال أبو الطیب ابن هرثمة:

کنا بحضرة ابن عقدة المحدث و نکتب عنه، و فی المجلس رجل هاشمی إلی جانبه، فجری حدیث حفاظ الحدیث، فقال أبو العباس: أنا أجیب فی ثلاثمائة ألف حدیث من حدیث أهل بیت هذا سوی غیرهم- و ضرب بیده علی الهاشمی- ولد فی سنة أربع [تسع و أربعین و مائتین لیلة النصف من المحرم، و مات سنة اثنتین و ثلاثین و ثلاثمائة» [۲].

---

[۱] تدریب الراوی ۲/ ۴۰.

[۲] الأنساب- العقدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۴

۲) البدخشانی ... ص: ۷۴

فانّه أورد کلمات السمعانی هذه، ثم قال: «قلت: ذکره الذهبی و ابن ناصر الدین فی طبقات الحفاظ» [۱].

۳) السیوطی ... ص: ۷۴

اشارة

فی ذکر حدیث ردّ الشمس ردّا علی قدح ابن الجوزی فی ابن عقدة: «و ابن عقدة من کبار الحفاظ، و الناس مختلفون فی مدحه و ذمه، قال الدارقطنی: کذب من اتّهمه بالوضع، و قال حمزة السهمی: ما یتّهمه بالوضع إلّا طمل، و قال أبو علی الحافظ: أبو العباس إمام حافظ، محله محل من یسأل عن التابعین و أتباعهم» [۲].

تراجم الموثقین لابن عقدة ... ص: ۷۴

اشارة

أقول: و لنعرف هؤلاء الموثقين لابى العباس ابن عقـدة فنقول: أمّا الدارقطنى، فقد أوردنا ترجمته بالتفصـيل فى (مجلد حديث الطير) و أمّا السيوطى فستأتى ترجمته فى كتاب ان شاء اللّه تعالى، و أمّا حمزة السهمى:

ترجمة السهمى ... ص: ۷۴

فقد قال الذهبى: «و أبو القاسم حمزة بن يوسف السـهمى الجرجانى الحافظ من ذرية أو شام بن العاص، سـمع سنة أربع و خمسين من محمد بن أحمد بن إسـماعيل الصرّام صاحب محمّد بن الضريس، و رحل الى العراق سنة ثمان و ستين فأدرك ابن ماشى، و هو مكثر عن ابن عدى و الاسماعيلى ... و كان من أئمّة

---

[۱] تراجم الحفاظ. و هو كتاب مستخرج من الأنساب للسمعانى، و هو مخطوط.

[۲] اللئالى المصنوعة ۱/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۵

الحديث حفظا و معرفة و اتقافا» [۱].

و بمثله قال السيوطى و أضاف: «صنّف و خرّج و عدّل و صحّح و علّل، مات سنة ۴۲۷» [۲].

و قال السمعانى بترجمته: «أحد الحفاظ المكثرين» [۳].

ترجمة أبى على الحافظ ... ص: ۷۵

و أمّا أبو على النيسابورى، فقـد ترجم له الـذهبى بقوله: «أبو على الحافظ الحسـين بن على بن يزيـد النيسابورى، أحـد الأعلام ... قال الحاكم: هو واحـد عصره فى الحفظ و الإتقان و الورع و المذاكرة و التصـنيف، سـمع ابراهيم ابن أبى طالب و طبقته، و فى الرحلة من النسائى و أبى خليفة و طبقتهما، و كان آية فى الحفظ، كان ابن عقدة يخضع لحفظه» [۴].

و بمثله قال اليافعى [۵].

و نقل السـيوطى عن تلميـذه الحاكم قوله: «و أقام ببغداد و ما بها أحفظ منه إلّا أن يكون أبو بكر الجعابى، فإنّى سـمعت أبا على يقول: مـا رأيت ببغـداد أحفـظ منه ... قـال ابن منـدة: سـمعت أبا على يقول- و ما رأيت أحفظ منه-: ما تحت أديم السـماء كتاب أصح من كتاب مسلم، و قال ابن منده: ما رأيت فى اختلاف الحديث و الإتقان أحفظ من أبى على.

و قال القاضى أبو بكر الأبهرى: سمعت أبا بكر ابن أبى داود يقول لأبى على:

من إبراهيم عن إبراهيم عن إبراهيم؟ قال: إبراهيم بن طهمان، عن إبراهيم بن

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۴۲۷.

[۲] طبقات الحفاظ/ ۴۲۲.

[۳] الأنساب- الحافظ.

[۴] العبر- حوادث سنة ۳۴۹.

[۵] مرآة الجنان، حوادث سنة ۳۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۶

عامر البجلی، عن إبراهیم النخعی. فقال: أحسنت یا أبا علی.

قال الحاکم: کان أبو علی یقول: ما رأیت فی أصحابی مثل الجعابی فی حفظه، فحکیت هذا للجعابی، فقال: یقول أبو علی هذا و هو أستاذی فی الحقیقهٔ» [۱].

۴) محمد بن طاهر الفتنی ... ص: ۷۶

«حدیث أسماء فی رد الشمس، فیه فضیل بن مرزوق، ضعیف، و له طریق آخر فیه ابن عقدهٔ: رافضی رمی بالکذب، و رافضی کاذب.

قلت: فضیل صدوق احتج به مسلم و الأربعهٔ، و ابن عقدهٔ من کبار الحفاظ وثّقه الناس، و ما ضعّفه إلّا عصریّ متعصب، و الحدیث صرح جماعهٔ بتصحیحه منهم القاضی عیاض» [۲].

۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۷۶

فی الکلام علی حدیث ردّ الشمس: «و کذا قول جدی: «أنا لا أتهم به إلّا ابن عقدهٔ» من باب الظن و الشک لا من باب القطع و الیقین، و ابن عقدهٔ مشهور بالعدالهٔ، کان یروی فضائل أهل البیت و یقتصر علیها و لا یتعرض للصحابهٔ- رضی اللّه تعالی عنهم- بمدح و لا بذم، فنسبوه إلی الرفض» [۳].

۶) الخوارزمی ... ص: ۷۶

«أحمد بن محمد بن سعید بن عبد الرحمن بن زیاد بن عبد اللّه بن العجلان

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۶۸.

[۲] تذکرهٔ الموضوعات: ۹۶. و توجد ترجمهٔ محمد بن طاهر الفتنی فی أخبار الأخبار للشیخ عبد الحق الدهلوی، و سبحهٔ المرجان فی آثار هندوستان لغلام علی آزاد البلجرامی، و غیرهما، و ستأتی خلاصتها عن «النور السافر فی أخبار القرن العاشر».

[۳] تذکرهٔ خواص الأمهٔ: ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۷

أبو العباس الکوفی الهمدانی المعروف بابن عقدهٔ، کان ثقهٔ فقیها عالما بالنحو و اللغهٔ و القراءهٔ متقنا فی الحدیث حافظا لرواته، و مدار هذه المسانید علیه» [۱].

۷) السبکی- فی ذکر الطبقات ...- ص: ۷۷

اشارهٔ

«فأین أهل عصرنا من حفاظ هذه الشریعهٔ أبی بکر الصدیق...

و من طبقهٔ أخری من التابعین...

طبقهٔ أخری...

أخری...

أخری...

أخری...

أخری: و أبی بکر بن زیاد النیسابوری و أبی حامد أحمد بن محمد بن السرفی و أبی جعفر محمد بن عمرو العقیلی و أبی العباس الدغولی و عبد الرحمن ابن أبی حاتم

و أبی العباس ابن عقدهٔ ... ص: ۷۷

فهؤلاء مهرهٔ هذا الفن، و قد أغفلنا کثیرا من الأئمّهٔ، و أهملنا عددا صالحا من المحدّثین، و إنّما ذکرنا من ذکرنا لنتنبّه بهم علی من عداهم، ثمّ أفضی الأمر إلی طیّ بساط الأسانید رأسا، و عدّ الإکثار منها جهالهٔ و وسواسا» [۲].

أقول: و من هذه العبارهٔ التی اختصرناها نستفید أمورا:

الأول: کون ابن عقدهٔ أعظم من علماء عصر السبکی و ما قبله، و بما أنّ مرتبهٔ (الدهلوی) و غیره أدنی بکثیر من مرتبهٔ علماء عصر السبکی، فإنّ کلامهم غیر مسموع فی ابن عقدهٔ.

الثانی: کون ابن عقدهٔ من حفاظ الشریعهٔ.

---

[۱] جامع مسانید أبی حنیفهٔ، لأبی المؤید الخوارزمی المتوفی سنهٔ: ۶۵۵ توجد ترجمته فی الجواهر المضیئهٔ فی طبقات الحنفیهٔ ۲/ ۱۳۲ و تاج التراجم: ۴۹.

[۲] طبقات الشافعیهٔ الکبری ۱/ ۳۱۴- ۳۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۸

الثالث: کون ابن عقدهٔ فی طبقهٔ کبار أساطین الأئمّهٔ من أهل السنّهٔ، کالعقیلی و ابن أبی حاتم و و و و...

الرابع: کون ابن عقدهٔ من مهرهٔ فن الحدیث و أئمهٔ هذا العلم.

الخامس: کون ابن عقدهٔ أعظم من الأئمهٔ الذین أغفل السبکی ذکرهم، و هم کثیرون...

السادس: کون ابن عقدهٔ کأبی بکر ... و و و ... من حفاظ الشریعهٔ، و بعد هذا، فهل تبقی قیمهٔ لطعن طاعن أو قدح قادح؟

۸) السیوطی ... ص: ۷۸

«ابن عقدهٔ- حافظ العصر و المحدث البحر أبو العباس ... کان إلیه المنتهی فی قوّهٔ الحفظ و کثرهٔ الحدیث، و رحلته قلیلهٔ، ألّف و جمع، حدّث عنه الدارقطنی و قال: أجمع أهل الکوفهٔ علی أنه لم یربها من زمن ابن مسعود إلی زمنه أحفظ منه.

و عنه: أحفظ مائهٔ ألف حدیث بأسنادها، و أجیب عن ثلاثمائهٔ ألف حدیث من حدیث أهل البیت و بنی هاشم.

و قال أبو علی: ما رأیت أحفظ منه لحدیث الکوفیین. و عنده تشیّع. ولد سنهٔ ۲۴۹ و مات فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۳۳۲» [۱].

أقول: قوله: «و عنده تشیّع» لیس بقادح عندهم و لا سیّما بعد تلک الفضائل و آیات الثناء علیه- و قد قال ابن حجر الحافظ:

«و التشیع محبّهٔ علی و تقدیمه علی الصحابهٔ، فمن قدّمه علی أبی بکر و عمر فهو غال فی التشیع و یطلق علیه رافضی و إلّا فشیعی، و إن انضاف الی ذلک السب و التصریح بالبغض فغال فی الرفض، و إن اعتقد الرجعهٔ الی الدنیا فأشدّ فی

---

[۱] طبقات الحفاظ/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۹

الغلو» [۱].

فالحمـد للّه الذی حللنا بعونه عقدة کید (الدهلوی) فی جرح ابن عقدة، حیث أثبتنا أنه ثقة معتمد، بأقوال الأساطین الذین بیدهم عقدة الجرح و التعدیل، و هم أهل الحل و العقد فی هذا الفن الجمیل.

---

[۱] فتح الباری شرح صحیح البخاری- مقدمة الکتاب: ۴۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۰

۳ تصنیف الطبری کتابا فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۸۰

اشارة

و صـنّف أبو جعفر محمـد بن جریر بن یزیـد الطبری مصـنّفا بطرق حـدیث الغـدیر ... قال صاحب العمدة: «و قد ذکر محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ خبر یوم الغدیر و طرقه فی خمسة و سبعین طریقا، و أفرد له کتابا سمّاه کتاب الولایة» [۱].

و قال السید ابن طاوس- رحمه اللّه-: «من ذلک: ما رواه محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ الکبیر، صنّفه و سمّاه کتاب الردّ علی الحرقوصیة روی [فیه حدیث الغدیر و ما نصّ النبی- علیه السلام- علی علیّ بالولایة و المقام الکبیر، و روی ذلک من خمس و سبعین طریقا» [۲].

و قال- رحمه اللّه- أیضا: «و أما الذی ذکره محمد بن جریر صاحب التاریخ فی ذلک فإنّه مجلّد» [۳].

و قال السـید رحمه اللّه: «و قـد روی حـدیث یوم الغـدیر محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ من خمس و سـبعین طریقا، و أفرد له کتابا سمّاه کتاب

---

[۱] العمدة: ۵۵.

[۲] الإقبال: ۴۵۳.

[۳] المصدر نفسه: ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۱

الولایة، و رأیت فی بعض ما صـنفه الطبری فی صـحة خبر یوم الغدیر أنّ اسم الکتاب «الردّ علی الحرقوصیة» یعنی: الحنبلیة، لأن أحمد بن حنبل من ولد حرقوص بن زهیر الخارجی، و قیل: إنّما سـماه الطبری بهذا الاسم لأنّ البر بهاری الحنبلی تعرّض للطعن فی شیء مما یتعلّق بخبر یوم غدیر خم» [۱].

ذکر من قال ذلک ... ص: ۸۱

اشارة

هذا، و قد أثبت کتاب الطبری هذا جماعة من کبار حفّاظ أهل السنّة و علمائهم:

۱) الذهبی ... ص: ۸۱

فقد قال محمد بن إسماعيل الأمير: «قال الحافظ الذهبى فى تذكرة الحفاظ فى ترجمة من كنت مولاه: ألّف محمد بن جرير فيه كتابا،- قال الذهبى- وقفت عليه فاندهشت لكثرة طرقه» [۲].

۲) ابن كثير ... ص: ۸۱

و ستأتى ترجمته فى محلها، قال بترجمة الطبرى: «و قد رأيت كتابا جمع فيه أحاديث غدير خمّ فى مجلدين ضخمين، و كتابا جمع فيه طرق حديث الطير» [۳].

۳) ياقوت الحموى ... ص: ۸۱

ترجم له ابن حجر العسقلانى [لسان الميزان ۶/ ۲۳۹] بقوله «ياقوت الرومى الكاتب الحموى، قال ابن النجار: كان ذكيا حسن الفهم، و رحل فى

---

[۱] الطرائف فى معرفة مذاهب الطوائف، للسيد ابن طاوس: ۳۸.

[۲] الروضة الندية: شرح التحفة العلوية: ۵۷.

[۳] التاريخ لابن كثير ۱۱/ ۱۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۲

طلب النسب إلى البلاد و الشام و مصر و البحرين و خراسان، و سمع الحديث و صنّف معجم البلدان و معجم الأدباء ... مات بحلب سنة ۶۲۶» *: «و كان قد قال بعض الشيوخ ببغداد بتكذيب غدير خم و قال: إنّ على بن أبى طالب كان باليمن فى الوقت الذى كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- بغدير خم، و قال هذا الإنسان فى قصيدة مزدوجة يصف فيها بلدا منزلا منزلا أبياتا يلوّح فيها الى معنى حديث غدير، قال:

ثمّ مررنا بغدير خمّ كم قائل فيه بزور جمّ

على علىّ و النبىّ الامىّ و بلغ أبا جعفر ذلك فابتدأ بالكلام فى فضائل علىّ و ذكر طريق حديث خمّ» [۱].

۴) ابن حجر العسقلانى ... ص: ۸۲

اشارة

قال بترجمة مولانا أمير المؤمنين- عليه السلام-: «قلت: و لم يجاوز المؤلّف ما ذكر ابن عبد البرّ و فيه مقنع، و لكنه ذكر حديث الموالاة عن نفر سمّاهم فقط، و قد جمعه ابن جرير الطبرى فى مؤلّف فيه أضعاف من ذكر و صحّحه، و اعتنى بجمع طرقه أبو العباس ابن عقدة، فأخرجه من حديث سبعين صحابيا أو أكثر» [۲].

ترجمة الطبرى ... ص: ۸۲

و إن شئت أن تعرف ما لابن جرير الطبرى من مكانة مرموقة لدى القوم

---

[۱] معجم الأدباء ۶/ ۴۵۵.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۳

فضع یدک علی أیّ معجم من معاجم الرجال شئت، تجد هناک المدح البلیغ و الثناء العظیم، و غایهٔ التجلیل و التکریم لابن جریر الطبری، و هذا بعض مصادر ترجمته:

۱- معجم الأدباء ۱۸/ ۴۰.

۲- الأنساب- الطبری.

۳- تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۴- وفیات الأعیان ۴/ ۱۹۱.

۵- العبر- حوادث سنهٔ ۳۱۰.

۶- مرآهٔ الجنان- حوادث سنهٔ ۳۱۰.

۷- طبقات السبکی ۲/ ۱۳۵.

۸- تتمهٔ المختصر فی أخبار البشر- حوادث سنهٔ ۳۱۰.

۹- لسان المیزان ۵/ ۱۰۰.

۱۰- طبقات الحفاظ/ ۳۰۷.

۱۱- تذکرهٔ الحفاظ/ ۷۱۰.

۱۲- میزان الاعتدال ۳/ ۴۹۸.

۱۳- تاریخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۱۴- طبقات القراء ۲/ ۱۰۶.

۱۵- شذرات الذهب ۲/ ۲۶۰.

و سنترجم له بالتفصیل فی هذا الکتاب إن شاء اللّه، و نکتفی هنا بذکر عبارتین فقط:

قال ابن تیمیهٔ فی کلام له فی الردّ علی الامامیهٔ: «و لا یشکّ أنّ رجوع مثل:

مالک و ابن أبی ذؤیب و ابن الماجشون و اللیث بن سعد و الأوزاعی و الثوری و ابن أبی لیلی و شریک و أبی حنیفهٔ و أبی یوسف و محمد بن الحسن و زفر و الحسن بن زیاد و اللؤلؤی و الشافعی و البویطی و المزنی و أحمد بن حنبل و أبی داود السجستانی و ابراهیم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۴

الحربی و البخاری و عثمان بن سعید الدارمی و أبی بکر ابن خزیمهٔ و محمد بن جریر الطبری و محمد بن نصر المروزی و غیر هؤلاء إلی اجتهادهم و اعتبارهم، مثل أن یعلموا سنّهٔ النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- الثابتهٔ عنه، و یجتهدوا فی تحقیق مناط الاحکام و تنقیحها و تخریجها، خیر لهم من أن یتمسکوا بنقل الروافض عن العسکریّین و أمثالهما، فإنّ الواحد من هؤلاء أعلم بدین اللّه و رسوله من العسکریّین أنفسهما، فلو أفتاه أحدهما بفتیا کان رجوعه إلی اجتهاده أولی من رجوعه إلی فتیا أحدهما، بل هو الواجب علیه، فکیف إذا کان نقلا عنهما من مثل الرافضهٔ، و الواجب علی مثل العسکریّین و أمثالهما أن یتعلّموا من الواحد من هؤلاء» [۱].

أقول: و نحن لا یسعنا إلّا أن نقول: کَبُرَتْ کَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْواهِهِمْ إِنْ یَقُولُونَ إِلَّا کَذِباً [۲].

و قال السیوطی فی (التنبئهٔ بمن یبعثه اللّه علی رأس کل مائهٔ): «و ممن یصلح أن یعدّ علی رأس الثلاثمائهٔ: الإمام أبو جعفر محمد بن جریر الطبری، و عجبت کیف لم یعدّوه، و هو أجلّ من ابن شریح و أوسع علوما، و بلغ مرتبهٔ الاجتهاد المطلق المستقل، و دوّن لنفسه مذهبا مستقلا، و له أتباع قلّدوه و أفتوا و قضوا بمذهبه و یسمّون الجریریهٔ.

و کان إماما فی کل علم من القراءهٔ و التفسیر و الحدیث و الفقه و الأصول و أقوال الصحابهٔ و التابعین و من بعدهم و العربیهٔ و التاریخ،

قال النّووىّ: أجمعت الأمّة على أنه لم يصنّف مثل تفسيره. قال الخطيب: كان أئمة العلماء تحكم بقوله و ترجع اليه، و كان قد جمع من العلوم ما لم يشاركه فيه أحد من أهل عصره، قال ابن خزيمة: ما أعلم على الأرض أعلم من ابن جرير، و قد أراد الخليفة المقتدر باللّه مرّة أن يكتب كتاب وقف تكون شروطه متفقا عليها بين العلماء، فقيل له:

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۲۷.

[۲] سورة الكهف: ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۵

لا يقدر على استحضار هذا إلّا محمد بن جرير، فطلبه عند ذلك فكتبها. مات فی شوال سنة عشر و ثلاثمائة».

هذا شأن الطبرى صاحب التفسير و التاريخ، و راوى حديث الغدير بطرقه فی كتاب (الموالاة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۶

۴ تصنيف الحسكانی فی طرق حديث الغدير ... ص: ۸۶

اشارة

و صنّف أبو القاسم عبيد اللّه بن عبد اللّه الحسكانی كتابا، أثبت فيه حديث الغدير و جمع طرقه، فقد قال السيد ابن طاوس- رحمه اللّه-:

«و من ذلك: ما رواه أبو القاسم عبيد اللّه بن عبد اللّه الحسكانی فی كتاب سماه: كتاب دعاء الهداة إلى أداء حق الموالاة» [۱].

و قال: «و صنف فی حديث الغدير الحاكم عبيد اللّه بن عبد اللّه الحسكانی كتاب سمّاه: كتاب دعاء الهداة إلى أداء حقّ الموالاة، اثنا عشر كرّاسا مجلدا» [۲].

ترجمة الحسكانی ... ص: ۸۶

و قد ترجم الحافظ السيوطی للقاضی الحسكانی بقوله: «الحسكانی القاضی المحدّث أبو القاسم عبيد اللّه بن عبد اللّه بن أحمد بن محمد بن حسكان القرشی العامری النيسابوری، و يعرف بابن الحذّاء، شيخ متقن ذو عناية تامة بعلم الحديث، عمّر و علا أسناده و صنف فی الأبواب، و جمع، و حدث عن جدّه و الحاكم

---

[۱] الإقبال: ۴۵۳.

[۲] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۷

و أبی طاهر بن محمش، و تفقه بالقاضی أبی العلاء صاعد. أملى مجلسا صحح فيه رد الشمس لعلی، و هو يدل على خبرته بالحديث، و تشيع، مات بعد الأربعمائة و سبعين» [۱].

أقول: ليس التشيع بقادح فی وثاقة الرجل، إذ قد عرفت من كلام ابن حجر الحافظ أن التشيع ليس إلّا محبّة علی- عليه السلام-.

علی أن محمـد بن یوسف الشامی، صاحب السیرة الشامیـة- و هو تلمیـذ السـیوطی* و قـد ترجم له مع الإطراء و الثناء علیه فی (لواقح الأنوار للشـعرانی) و (الرسالة المستطرفة/ ۱۱۳) و (کفایـة المتطلع للدهان) و (شذرات الذهب ۸/ ۲۵۰) و (أصول الحدیث للدهلوی) و غیرها* قد نفی عن الحسـکانی التشـیع ... فقد قال محمد أمین بن محمد معین السـندی بعد کلام له فی إثبات عصمة أئمّة أهل البیت علیهم السلام:

«و ممّا یجب أن أنبه علیه: إنّ هـذا الکلام فی عصـمة الأئمّـة إنّما جرینا فیها علی جری الشـیخ الأکبر- قـدّس سـره- فیها فی المهـدی- رضی اللّه تعالی عنه- من حیث أن مقصودنا منه أن

قوله صلّی اللّه تعالی علیه و سلم فیه: «یقفو أثری لا یخطأ»

لما دل عند الشیخ علی عصمته، فحدیث الثقلین یدل علی عصمة الأئمّة الطاهرین- رضی اللّه تعالی عنهم- بما مر تبیانه، و لیست عقدة الأنامل علی أن العصمة الثابتة فی الأنبیاء- علیهم السلام- توجد فی غیرهم، و إنّما اعتقد فی أهل الولایة قاطبة العصمة بمعنی الحفظ و عدم صدور الذنب لا استحالة صدوره، و الأئمّة الطاهرون أقدم من الکلّ فی ذلک، و بذلک یطلق علیهم الأئمّة المعصومین.

فمن رمانی من هذا المبحث باتّباع مذهب غیر السـنّیة مما یعلم اللّه سبحانه براءتی منه، فعلیه إثم فریته و اللّه خصمه، و کیف لا أخاف الاتّهام من هذا

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۴۳ و فیه: عبید اللّه بن أحمد بن محمد بن ...

الکلام، و قد خاف شـیخ أرباب السیر فی (السـیرة الشامیة) من الکلام علی طرق حدیث الشـمس بدعائه صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم- لصـلاة علی- رضـی اللّه تعالی عنه- و توثیق رجالها أن یرمی بالتشـیع، حیث رأی الحافظ الحسـکانی فی ذلک سلفا له، و لننقل ذلک بعین کلامه، قال- رحمه اللّه تعالی- لمّا فرغ من توثیق رجال سنده:

«لیحـذر من یقف علی کلامی هذا هنا أن یظنّ بی أنی أمیل الی التشـیع، اللّه تعالی یعلم أن الأمر لیس کذلک». (قال): و الحامل علی هذا الکلام (یعنی قوله:

لیحـذر ... الی آخره): أن الـذهبی ذکر فی ترجمة الحسـکانی أنه کان یمیل الی التشـیع، لأنه أملی جزءا فی طرق حدیث ردّ الشـمس (قال): و هـذا الرجل (یعنی الحسـکانی) ترجمه تلمیـذه الحافظ عبد الغافر فی ذیله تاریخ نیسابور، فلم یصـفه بذلک، بل أثنی علیه ثناء حسنا، و کذلک غیره من المؤرخین، فنسأل اللّه تعالی السلامة بن الخوض فی أعراض الناس بما لا نعلم و بما نعلم، و اللّه تعالی أعلم. انتهی.

أقول: و هذا الجرح فی الحافظ الحسکانی، إنما نشأ من کمال عصبیّة الجارح و انحرافه من مناهج العدل و الإنصاف، و إلّا فالحافظ فی خدمة الحدیث بذل جهده فی تصـحیح الحدیث و جمع طرقه و أسناده، و أثبت بذلک معجزة من أعظم علامات النبوة و أکملها، بما یقر بصـحته عین کل من یؤمن باللّه تعالی و رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم. و کیف یتّهم و ینسب إلی التشیع بملابسة القضیة لعلی- رضـی اللّه عنه-؟ و لو صـحّح حافـظ حـدیثا متمحضـا فی فضـله لا یتّهم بـذلک، و لو کان کـذلک لترک أحادیث فضائل أهل البیت رأسا. و من مثل هـذه المؤاخذة الباطلة طعن کثیر من المشایخ العظام، و مولع هذا الفن الشـریف إذا صح عنده حدیث فی أدنی شـیء من العادات کاد أن یتّخـذ لـذلک طعاما فرحا بصـحة قول الرسول صـلّی اللّه علیه و سـلّم- عنده، و أین هذا من ذاک؟ و لما اطّلع هذا الفقیر علی صحته کأنّه ازداد سمنا من سرور ذلک و لذته، أقر اللّه سبحانه و تعالی عیوننا بأمثاله،

و الحمد للّه رب العالمین» [۱].

ترجمهٔ عبد الغافر ... ص: ۸۹

و لنترجم للحافظ عبد الغافر تلمیذ الحافظ الحسکانی و مادحه ... فقد ذکره ابن خلّکان بقوله: «أبو الحسن عبد الغافر إسماعیل... الحافظ، کان إماما فی الحدیث و العربیهٔ، و قرأ القرآن الکریم، و لقّن الاعتقاد بالفارسیهٔ و هو ابن خمس سنین، و تفقّه علی إمام الحرمین أبی المعالی الجوینی صاحب نهایهٔ المطلب فی المذهب، و الخلاف، و لازمه مدهٔ أربع سنین و هو سبط الامام أبی القاسم عبد الکریم القشیری المقدّم ذکره، و سمع علیه الحدیث ... کانت ولادته فی شهر ربیع الآخر سنهٔ إحدی و خمسین و أربعمائهٔ، و توفّی فی سنهٔ تسع و عشرین و خمسمائهٔ بنیسابور، رحمه اللّه تعالی» [۲].

و بمثل هذا ترجم له کل من الذهبی و الیافعی و الأسنوی [۳].

و ذکره ابن قاضی شهبهٔ الأسدی بقوله: «الحافظ العالم الفقیه البارع أبو الحسن الفارسی النیسابوری، ذو الفنون و المصنفات». و قال فی آخر کلامه: «قال الذهبی: کان إماما، حافظا، محدثا، لغویا، أدیبا، کاملا، فصیحا، مفوهّا» [۴].

هذا و کأن (الدهلوی) لم یقف علی ما تقدم، و لا سیّما ما ذکره صاحب دراسات اللبیب- و هو فی طبقته و من تلامذهٔ والده- فحکم علی روایهٔ الحسکانی الموافقهٔ لروایهٔ الحافظ الثعلبی فی التفسیر و ابن حجر المکی فی صواعقه: بأنها تحریف للقرآن، و ذلک حیث قال:

---

[۱] دراسات اللبیب: ۲۴۶- ۲۴۸.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۲۲۵.

[۳] العبر، حوادث ۵۲۹، مرآهٔ الجنان حوادث ۵۲۹، طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۲۷۵.

[۴] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۲۷۴. هذا و للحافظ أبی الحسن عبد الغافر بن إسماعیل الفارسی ترجمهٔ فی تذکرهٔ الحفاظ/ ۱۲۷۶، طبقات السبکی ۴/ ۲۵۵، شذرات الذهب ۴/ ۹۳، تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۰

«و أخرج الحسکانی بإسناده عن الأصبغ بن نباته، أنه سأل أمیر المؤمنین عن قوله تعالی: وَ عَلَی الْأَعْرافِ رِجالٌ یَعْرِفُونَ کُلًّا بِسِیماهُمْ [۱]، فقال: ویحک یا أصبغ! أولئک نحن، نقف بین الجنهٔ و النار فنعرف من نصرنا بسیماه و ندخله الجنهٔ و نعرف من عادانا بسیماه و ندخله النار.

و کل هذه الروایهٔ تحریف، فانه ذکر فی حقهم صریحا طمعهم فی دخول الجنّهٔ و خوفهم من دخول النار، و هذا لا یناسب شأن الأئمهٔ المهدیین» [۲].

أقول: و من أراد الاطلاع علی تفصیل وجوه قلع هذه الشبههٔ الرکیکهٔ فعلیه بکتاب (مصارع الأفهام) للعلامهٔ السید محمد قلی، أحله دار السلام.

---

[۱] سورهٔ الأعراف: ۴۶.

[۲] هامش التحفهٔ الاثنا عشریهٔ، الباب الحادی عشر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۱

۵ تصنیف أبی سعید السجستانی مصنفا فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۱

اشارة

و صنف أبو سعيد مسعود السجستانى كتابا مفردا فى طرق حديث الغدير ... قال السيد ابن طاوس- رحمه اللّه تعالى-: «اعلم أن نص النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- على مولانا على بن أبى طالب- عليه السلام- يوم الغدير بالإمامة لا يحتاج إلى كشف و بيان لأهل العلم و الإمامة و الدراية، و إنما نذكر تنبيها على بعض من رواه، ليقصده من شاء و يقف على معناه:
فمن ذلك: ما صنّفه أبو سعيد مسعود بن ناصر السجستانى المخالف لأهل البيت فى عقيدته، المتفق عند أهل المعرفة على صحة ما يرويه لأهل البيت و أمانته، صنف كتابا سماه كتاب دراية حديث الولاية، و هو سبعة عشر جزء، روى فيه حديث نص النبى بتلك المناقب و المراتب على مولانا على بن أبى طالب عن مائة و عشرين نفسا من الصحابة» [۱].

---

[۱] الإقبال: ۴۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۲

و قال أيضا: «قد وقفت على كتاب صنّفه أبو سعيد مسعود بن ناصر السجستانى سمّاه كتاب دراية حديث الولاية، و هو سبعة عشر جزء ما وقفت على مثله، و هذا مسعود بن ناصر من أوثق رجال الأربعة المذاهب، و قد كشف عن حديث يوم الغدير و نص النبى على على بن أبى طالب بالخلافة بعده، رواه عن مائة و عشرين نفسا من الصحابة منهم ست نساء، و من عرف ما تضمّنه كتاب دراية حديث الولاية ما يشك فى أن الذين تقدموا على على بن أبى طالب عاندوا و مالوا إلى طلب الرئاسة.
و عدد أسانيد كتاب دراية الولاية ألف و ثلاثمائة إسناد» [۱].

ترجمة أبى سعيد السجستانى ... ص: ۹۲

و أبو سعيد السجستانى من كبار حفاظ أهل السنة ... قال السمعانى: «أبو سعيد مسعود بن ناصر بن أبى زيد السجزى الركاب: كان حافظا متقنا فاضلا رحل إلى خراسان و الجبال و العراقين و الحجاز، و أكثر من الحديث و جمع الجمع، روى لنا عنه جماعة كثيرة بمرو و نيسابور و أصبهان، و توفى سنة سبعة و سبعين و أربعمائة» [۲].
و قال الذهبى: «و مسعود بن ناصر السجزى، أبو سعيد الركاب الحافظ رحل و صنّف و حدّث عن أبى حسان المزكّى و على بن بشرى و طبقتهما، و رحل إلى بغداد و أصبهان، قال الدقاق: لم أر أجود إتقانا و لا أحسن ضبطا منه: توفى بنيسابور فى جمادى الأولى» [۳].
و قال اليافعى فى حوادث سنة ۴۷۷: «و فيها الحافظ أبو سعيد مسعود بن ناصر السجزى، رحل و صنّف و حدّث عن جماعة، قال الدقاق: لم أر أجود إتقانا

---

[۱] الطرائف فى معرفة مذاهب الطوائف للسيد ابن طاوس: ۳۸.

[۲] الأنساب- السجستانى.

[۳] العبر- حوادث سنة ۴۷۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۳

و لا أحسن ضبطا منه» [۱].

ترجمة الدقاق ... ص: ۹۳

و لنذكر ترجمة السيوطى للدقاق المادح لأبى سعيد، قال: «الدقاق الحافظ المفيد الرّحال، أبو عبد اللّه محمد بن عبد الواحد بن محمد الأصبهانى، ولد سنة بضع و ثلاثين و أربعمائة و سمع و أكثر، و أملى بسرخس، و كان صالحا يقرئ، متعففا، صاحب سنّة و اتّباع.

قال الحافظ إسماعيل بن محمد: ما أعرف أحدا أحفظ لغرائب الأحاديث و غرائب الأسانيد منه، مات ليلة الجمعة سادس شوال سنة ۵۱۴» [۲].

---

[۱] مرآة الجنان، حوادث سنة ۴۷۷. و انظر: تذكرة الحفاظ/ ۱۲۱۶، شذرات الذهب ۳/ ۳۵۷، طبقات الحفاظ: ۴۴۷.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۵۶. و فيه بدل «يقرى»: «فقيرا». و تاريخ الوفاة فيه: ۵۱۶.

۶ تصنيف الحافظ الذهبى فى جمع طرق حديث الغدير ... ص: ۹۴

و صنف الحافظ شمس الدين الذهبى كتابا مفردا فى طرق حديث الغدير و صرّح بأن له طرقا جيدة ... جاء ذلك فى (مفتاح كنز دراية المجموع) حيث قال:

«و قال الخطيب البغدادى: كان الحاكم ثقة و كان يميل الى التشيع، جمع أحاديث و زعم أنها صحاح على شرط البخارى و مسلم، منها حديث الطير، و من كنت مولاه فعلى مولاه، فأنكرها عليه أصحاب الحديث و لم يلتفتوا إلى قوله.

قال الحافظ الذهبى: و لا ريب أن فى المستدرك أحاديث كثيرة ليست على شرط الصحة، بل فيه أحاديث موضوعة شان المستدرك بإخراجها فيه، و أمّا حديث الطير فله طرق كثيرة جدا، قد أفردتها بمصنف بمجموعها يوجب أنّ الحديث له أصل، و أمّا

حديث من كنت مولاه فعلى مولاه

، فله طرق جيّدة و قد أفردت ذلك أيضا» [۱].

---

[۱] مفتاح كنز دراية المجموع من درر المجلّد المسموع: ۱۰۷.

أقول: و الجدير بالذكر هنا أن (الدهلوى) أسقط من عبارة الذهبى هذه- حيث نقلها- تصريح الذهبى بتصنيفه كتابا فى طرق حديث الغدير، فقد جاء فى (بستان المحدثين) له، المنحول من كتاب (مفتاح كنز دراية المجموع) بترجمة الحاكم ما هذا تعريبه: «قال الخطيب البغدادى: كان الحاكم ثقة و كان يميل الى التشيع، و قال بعض العلماء بالنسبة الى تشيّعه أنه كان يقول بتفضيل على على عثمان، و هو مذهب جماعة من الاسلاف، و اللّه أعلم.

و لقد أنكر عليه جماعة من أجلة العلماء كثيرا من أحاديث المستدرك التى حكم بصحتها و زعم أنها صحاح على شرط الشيخين، منها: حديث الطير و هو من مناقب المرتضى المشهورة المعروفة، و من هنا قال الذهبى: لا يحلّ لأحد أن يغترّ بتصحيح الحاكم ما لم يلاحظ تعقيباتى عليه. و قال أيضا: فى المستدرك أحاديث كثيرة ليست على شرط الصحة، بل فيه أحاديث موضوعة شان المستدرك بإخراجها فيه. و أمّا حديث الطير فله طرق كثيرة جدّا قد أفردتها بمصنف بمجموعها يوجب أنّ الحديث له أصل» [۱].

فحيا اللّه أمانة (الدهلوى) و ديانته، و خدمته للحديث و أهله!!

[۱] بستان المحدثين- ترجمهٔ الحاكم: ۳۴.

۷ تصنيف بعض العلماء فی طرق حديث الغدير ... ص: ۹۶

اشارهٔ

و صنف بعض العلماء كتابا كبيرا فی طرق حديث الغدير، و هو يزيد على ثمانيهٔ و عشرين مجلدا، على ما نقل الحسين بن جبر عن ابن شهرآشوب* الذی ترجم له فی (الوافی بالوفيات ۴/ ۱۶۴) و (البلغهٔ فی تراجم أئمهٔ النحو و اللغهٔ/ ۲۴۰) و (بغيهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغويين و النحاهٔ ۱/ ۱۸۱)* حيث قال «قال جدی شهرآشوب: سمعت أبا المعالی الجوينی يتعجّب و يقول: شاهدت مجلدا ببغداد فی يد صحاف فيه روايات هذا الخبر مكتوبا عليه: المجلدهٔ الثامنهٔ و العشرون من طرق

قوله: «من كنت مولاه فعلی مولاه»

، يتلوه المجلدهٔ التاسعهٔ و العشرون» [۱].

و حكاه الحافظ القندوزی الحنفی عن الجوينی كذلک [۲].

أقول: فأی حديث أكثر تواترا من هذا الحديث الذی استغرقت طرقه هذه المجلدات الكثيرهٔ عن أكثر من مائهٔ صحابی!؟

[۱] نخب المناقب: ۹۲.

[۲] ينابيع المودهٔ: ۳۶.

ترجمهٔ أبی المعالی الجوينی ... ص: ۹۷

و أبو المعالی الجوينی، الذی شاهد هذا الكتاب العظيم، من كبار مهرهٔ فن الحديث و فحول التحقيق و فطاحل الأئمهٔ، ترجم له:

ابن خلكان: وفيات الأعيان ۲/ ۳۴۱.

اليافعی: مرآهٔ الجنان حوادث ۴۷۸.

الذهبی: العبر حوادث ۴۷۸.

الأسنوی: طبقات الشافعيهٔ ۱/ ۴۰۹.

الأسدی: طبقات الشافعيهٔ ۱/ ۲۱۸.

ابن الجوزی: المنتظم حوادث سنهٔ ۴۷۸.

ابن كثير: التاريخ حوادث سنهٔ ۴۷۸.

ابن العماد: شذرات الذهب حوادث سنهٔ ۴۷۸.

السبكی: طبقات الشافعيهٔ ۵/ ۱۶۵.

و لنقتصر علی ترجمته من الیافعی:

«و فیها الامام الحفیل السید الجلیل، المجمع علی إمامته، المتفق علی غزارهٔ مادته و تفننه فی العلوم، من الأصول و الفروع و الأدب و غیر ذلک، الإمام الناقد، المحقق البارع، النجیب المدقق، أستاذ الفقهاء و المتکلمین، و فحل النجباء و المناظرین، المقرّ له بالنجابهٔ و البراعهٔ، و البلاغهٔ و البداعهٔ، و تحقیق التصانیف و ملاحتها و حسن العبارهٔ و فصاحتها، و التقدم فی الفقه، و الأصلین، النجیب ابن النجیب، إمام الحرمین، حامل رایهٔ المفاخر و علم العلماء الأکابر، أبو المعالی عبد الملک ابن رکن الإسلام ابن محمد، إمام الحرمین، فخر الإسلام، إمام الأئمّهٔ و مفتی الأنام، المجمع علی إمامته شرقا و غربا، المقرّ بفضله السراهٔ و الحراهٔ عجما و عربا، ربّاه حجر الإمامهٔ، و حرّک ساعد السعادهٔ مهده، و أرضعه ثدی العلم و الورع إلی أن ترعرع فیه و یفع.

أخذ من العربیهٔ و ما یتعلق بها أوفر حظ و نصیب، و زاد فیها علی کلّ أدیب، من التوسع فی العبارهٔ بعلوها ما لم یعهد من غیره، حتی أنسی سحبان وفاق فیه الاقران، و أعجز الفصحاء اللد و جاوز الوصف و الحد، و کان یذکر دروسا یقع کل واحد منها فی أطباق و أوراق، لا یتلعثم فی کلمهٔ و لا یحتاج إلی استدراک عثرهٔ، یمر فیها کالبرق الخاطف و یصوت کالرعد القاصف، لا یلحقه المبرزون و لا یدرک شأوه المتشدقون المتفیهقون، و ما یوجد من کثیر من العبارات البالغهٔ کنه الفصاحهٔ، غیض من غیض ما کان علی لسانه، و غرفهٔ من أمواج ما کان یعهد من بیانه.

تفقّه فی صباه علی والده رکن الإسلام ... ثمّ خلفه من بعد وفاته و أتی علی جمیع مصنفاته فقلبها ظهرا لبطن و تصرف فیها، خرّج المسائل بعضها علی بعض، و درّس سنین، و لم یرض فی شبابه تقلید والده و أصحابه، حتی أخذ فی التحقیق و جدّ و اجتهد فی المذهب و الخلاف و مجالس النظر حتی ظهرت نجابته، و لاح علی أیّامه همهٔ أبیه و فراسته، و سلک طریق المباحثهٔ و جمع الطرق بالمطالعهٔ و المناظرهٔ، حتی أربی علی المتقدمین و أنسی مصنفات الأوّلین، و سعی فی دین اللّه سعیا یبقی أثره إلی یوم الدین» ... الی آخر الترجمهٔ الحافلهٔ [۱].

---

[۱] مرآهٔ الجنان- حوادث سنهٔ ۴۷۸.

أقول: و ممن ألّف فی حدیث الغدیر من أعلام أهل السنهٔ:

۱- أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی المتوفی سنهٔ ۳۵۱، عدّه العلامهٔ الأمینی من رواهٔ القرن الرابع و قال: ممن ألّف فی الحدیث، ثم لم یعده فی المؤلفین.

۲- الحافظ العراقی زین الدین عبد الرحیم بن الحسین الشافعی المتوفی سنهٔ ۸۰۶، ترجم له ابن فهد المکی فی ذیل تذکرهٔ الحفاظ/ ۲۳۱، و ذکر هذا الکتاب فی مؤلفاته.

۳- أبو بکر محمد بن عمر البغدادی، المعروف بالجعابی، المتوفی سنهٔ ۳۵۵، و المترجم له فی تذکرهٔ الحفاظ و تاریخ بغداد و طبقات الحفاظ/ ۳۷۵، له کتاب: «من روی حدیث غدیر خم» عدّه أبو العباس النجّاشی من کتبه فی فهرسته ۲۸۱.

۴- الحافظ الدار قطنی علی بن عمر البغدادی المتوفی سنهٔ ۳۸۵، قال الکنجی فی کفایهٔ الطالب

عند ذکر حدیث الغدیر: أجمع الحافظ الدار قطنی طرقه فی جزء.

۵- شمس الدین محمد بن محمد المعروف بابن الجزری الدمشقی الشافعی المتوفی سنهٔ ۸۳۳.

أفرد رسالهٔ فی اثبات تواتر حدیث الغدیر و أسماها «أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب» و قد عدّها فی تآلیفه السخاوی فی

ترجمته فی الضوء اللامع.)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۱

تواتر حدیث الغدیر ... ص: ۱۰۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۳

هذا، و لبلوغ طرق حدیث الغدیر حدّ التواتر القطعی، الذی قلّ أن یتحقّق مثله لحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- لم یجد أکابر محققی أهل السنّهٔ بدّا من الاعتراف بتواتره، مصرّحین باعتقادهم الجازم بذلک و قطعهم بصدوره عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و إلیک ذلک بالتفصیل:

ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۱۰۳

۱. الحافظ الذهبی ... ص: ۱۰۳

و توجد ترجمته فی کثیر من المعاجم مثل: (طبقات الأسنوی ۱/ ۵۵۸) و (فوات الوفیات ۲/ ۳۷۰)، و قد عبّر عنه ابن الوزیر الصنعانی فی (الروض الباسم) ب «شیخ الإسلام» و رثاه تلمیذه الشیخ تاج الدین عبد الوهاب بقصیدهٔ بلیغهٔ مفصلهٔ، و قال السبط ابن العجمی فی مقدمهٔ (الکشف الحثیث) الذی انتخبه من (المیزان) فی وصفه: «حافظ جهبذ و مؤرخ الإسلام و شیخ جماعهٔ من الشیوخ» کما عبّر عنه (الدهلوی) ب «إمام أهل الحدیث» [۱]* فقد قال الحافظ ابن کثیر ما نصّه:

---

[۱] و توجد ترجمته فی: الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳، و طبقات القراء ۲/ ۷۱، و طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۵/ ۲۱۶، و النجوم الزاهرهٔ ۱۰/ ۱۸۲، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۴

«فأما

الحدیث الذی رواه ضمرهٔ، عن أبی شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرهٔ، قال: لمّا أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فأنزل اللّه عزّ و جلّ الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ [۱]

. قال أبو هریرهٔ: و هو یوم غدیر خم، من صام یوم ثمانی عشر من ذی الحجهٔ کتب له صیام ستین شهرا.

فإنه حدیث منکر جدا بل کذب، لمخالفته ما ثبت فی الصحیحین عن أمیر المؤمنین عمر بن الخطاب: أن هذه الآیهٔ نزلت فی یوم الجمعهٔ یوم عرفهٔ و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- واقف بها کما قدمنا. و کذا قوله: إن صیام یوم الثامن عشر من ذی الحجهٔ و هو یوم غدیر خم یعدل صیام ستین شهرا، لا یصح، لأنه قد ثبت ما معناه فی الصحیح: أن شهر رمضان بعشر أشهر، فکیف یکون صیام یوم واحد یعادل ستین شهرا؟ هذا باطل.

و قد قال شیخنا الحافظ أبو عبد اللّه الذهبی- بعد إیراد هذا الحدیث-: هذا حدیث منکر جدّا، و رواه خیشون الخلّال و أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الدّیری- و هما صدوقان- عن علی بن سعید الرّملی، عن ضمرهٔ، قال: و یروی هذا الحدیث من حدیث عمر بن الخطاب و مالک بن الحویرث و أنس بن مالک و أبی سعید و غیرهم بأسانید واهیهٔ.

قال: و صدر الحدیث متواتر أتیقّن أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قاله و أما:

اللهمّ وال من والاه

، فزیادهٔ قویهٔ الإسناد. و أما هذا الصوم فلیس بصحیح، و و اللّه نزلت الآیهٔ یوم عرفهٔ قبل غدیر خم بأیام، و اللّه أعلم» [۲].

۲. الحافظ ابن الجزری ... ص: ۱۰۴

اشارهٔ

«أخبرنا أبو حفص عمر بن الحسن المراغی فیما شافهنی به، عن أبی الفتح

---

[۱] سورهٔ المائدهٔ: ۳.

[۲] التاریخ لابن کثیر ۵/ ۲۱۳- ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۵

یوسف بن یعقوب الشیبانی، أخبرنا أبو الیمن زید بن الحسن الکندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا الامام أبو بکر ابن ثابت الحافظ، أخبرنا محمد بن عمر بن بکیر أبو عمر الأخباری، حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا الأشج، حدثنا العلاء بن سالم، عن یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا- رضی اللّه عنه- بالرحبهٔ ینشد الناس: من سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدریا فشهدوا أنّهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول ذلک.

هذا حدیث حسن من هذا الوجه، صحیح عن وجوه کثیرهٔ، متواتر عن أمیر المؤمنین علی- رضی اللّه عنه- و هو متواتر أیضا عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

رواه الجم الغفیر عن الجم الغفیر، و لا عبرهٔ بمن حاول تضعیفه ممّن لا اطلاع له فی هذا العلم.

فقد ورد مرفوعا عن: أبی بکر الصدیق، و عمر بن الخطاب، و طلحهٔ بن عبید اللّه، و الزبیر بن العوام، و سعد بن أبی وقّاص، و عبد الرحمن بن عوف و العباس بن عبد المطلب، و زید بن أرقم، و البراء بن عازب، و بریدهٔ بن الحصیب، و أبی هریرهٔ، و أبی سعید الخدری، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن عباس، و حبشی بن جنادهٔ، و عبد اللّه بن مسعود، و عمران بن حصین، و عبد اللّه ابن عمر، و عمار بن یاسر، و أبی ذر الغفاری، و سلمان الفارسی، و سعد بن زرارهٔ، و خزیمهٔ بن ثابت، و أبی أیّوب الأنصاری، و سهل بن حنیف، و حذیفهٔ بن الیمان، و سمرهٔ بن جندب، و زید بن ثابت، و أنس بن مالک و غیرهم من الصحابهٔ، رضوان اللّه علیهم.

و صحّ عن جماعهٔ ممن یحصل القطع بخبرهم. و ثبت أیضا أن هذا القول کان منه صلّی اللّه علیه و سلّم- یوم غدیر خم» [۱].

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۳- ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۶

ترجمهٔ ابن الجزری ... ص: ۱۰۶

و قد ترجم الحافظ السیوطی لابن الجزری بقوله: «ابن الجزری الحافظ المقری شیخ الاقراء فی زمانه شمس الدین أبو الخیر محمد بن محمد الدمشقی الشافعی، ولد سنهٔ أحدی و خمسین و سبعمائهٔ و سمع من أصحاب الفخر ابن البخاری و برع فی القراءات، و دخل

الروم فاتصـل بملکهـا [أبی یزیـد بن عثمـان، فـأکرمه و انتفع به أهـل الروم، فلمّـا دخـل تیمور لنک إلی الروم و قتل ملکها، اتصل ابن الجزری بتیمور و دخل [معه بلاد العجم، و ولّی قضاء شـیراز و انتفع به أهلها فی القراءات و الحدیث، و کان إماما فی القراءات لا نظیر له فی عصره فی الدنیا، حافظا للحدیث، و غیره أتقن منه، و لم یکن له فی الفقه معرفهٔ.

ألف: النشـر فی القراءات العشـر، لم یصـنف مثله، و له أشـیاء أخر و تخاریـج فی الحـدیث و عمل [و قد] وصـفه ابن حجر بالحفظ فی مواضع عدیدهٔ من الدرر الکامنهٔ، مات سنهٔ ۸۳۳» [۱].

و فی (مفتاح کنز درایهٔ المجموع) بعد روایهٔ کتاب عقود اللآلی فی الأحادیث المسلسلهٔ و العوالی عن مؤلفه ابن الجزری ما نصه:

«إعلام- قال العلامهٔ أبو القاسم عمر بن فهد فی معجم شیوخ والده الحافظ تقی الدین ابن فهد: هو الامام العلامهٔ أستاذ القراء أبو الخیر قاضی القضاهٔ شمس الدین ... کان والده تاجرا و بقی مدهٔ من العمر لم یرزق ولدا، فلما حج شرب ماء زمزم و سأل اللّه أن یرزقه ولدا عالما، فولد له شـیخنا هذا بعد صلاهٔ التراویح، من لیلهٔ السبت الخامس و العشرین من رمضان سنهٔ إحدی و خمسین و سبعمائهٔ بدمشق، و نشأ بها و تفقه بها علی العماد ابن کثیر، ولع بطلب الحدیث و القراءات فسمع من ابن الرمیلهٔ الصلاح ابن أبی عمرو و ابن کثیر فی

---

[۱] طبقات الحفاظ ۵۴۳- ۵۴۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۷

آخرین ... و له المؤلفات العدیدهٔ الجامعهٔ المفیدهٔ، من عیونها: النشـر فی القراءات العشـر ... و أسـنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب»....

و ممن ترجم له هو (الـدهلوی) نفسه، فقـد ترجم له و أثنی علیه فی (بسـتان المحـدثین) الـذی انتحله من (مفتاح کنز الدرایهٔ)، فعبارته عین العبارات المتقدمهٔ، فلا حاجهٔ الی تکرارها [۱].

اعتماد العلماء علیه ... ص: ۱۰۷

و مما یـدل علی جلالـهٔ الحافظ ابن الجزری و وثاقته: اعتماد کبار علمائهم علی کتبه، و نقلهم لأقواله و آرائه مـذعنین بها، فمن ذلک: نقل السیوطی فی کتابه (حسن المقصد بعمل المولد) عن «التعریف بالمولد الشریف» لابن الجزری، معبّرا عنه ب «إمام القراء الحافظ».

و أیضا: نقله فی (میزان المعدلهٔ فی شأن البسملهٔ) عن کتاب (النشر) لابن الجزری معبّرا عنه ب «أستاذ القراء الامام».

کما قال السیوطی فی کتاب (الإتقان فی علوم القرآن) فی تقسیم القراءات:

«و أحسن من تکلم فی هـذا النوع: إمـام القرّاء فی زمانه، شـیخ شـیوخنا، أبو الخیر ابن الجزری» ... ثم قال: بعـد کلام له-: «قلت: أتقن الامام ابن الجزری هذا الفصل جدا» [۲].

بل إنّ جماعهٔ من کبار علمائهم، کابن حجر المکی و البرزنجی و السـهارنفوری و غیرهم ... اعتمدوا علی روایته لحدیث الغدیر و هم بصدد ردّه معبرین عنه ب «الحافظ».

کما تمسک (الدهلوی) فی رد

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

بحکم ابن الجزری

---

[۱] و توجـد ترجمـهٔ ابن الجزری فی الأنس الجلیل بتاریخ القدس و الخلیل ۲/ ۱۰۹ و البدر الطالع ۲/ ۲۵۷ و الضوء اللامع ۹/ ۲۵۵ و طبقات الداودی ۲/ ۵۹ و شذرات الذهب ۷/ ۴۰۲ و طبقات القراء ۲/ ۲۴۷.

[۲] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۸

بوضعه- حسب زعم الدهلوی-.

روایتهم لکتبه ... ص: ۱۰۸

و لقد اعتنی علماؤهم بمؤلفات الحافظ ابن الجزری فرووها بأسانیدهم، و یتجلی ذلک بمراجعهٔ رسالهٔ (أصول الحدیث) و (کفایهٔ المتطلع) و (حصر الشارد) و غیرها ... و قد عبروا عنه فی أسانیدهم و طرقهم ب «الحافظ».

و قال الکاتب الجلبی- حیث ذکر الحصن الحصین لابن الجزری-: «و هو من الکتب الجامعهٔ للأدعیهٔ و الأوراد و الأذکار الواردهٔ فی الأحادیث و الآثار، ذکر فیه أنه أخرجه من الأحادیث الصحیحهٔ، و أبرزه عدهٔ عند کل شدّهٔ. و لما أکمل ترتیبه طلبه عدوّه و هو تیمور، فهرب منه مختفیا تحصن بهذا الحصن، فرأی سید المرسلین صلّی اللّه علیه و سلّم- جالسا علی یمینه و کأنّه- علیه الصلاهٔ و السلام- یقول له: ما ترید؟ فقال: یا رسول اللّه! أدع لی و للمسلمین، فرفع یدیه ثم مسح بهما وجهه الکریم، و کان ذلک لیلهٔ الخمیس فهرب العدو لیلهٔ الأحد، و فرّج اللّه سبحانه و تعالی عنه و عن المسلمین، ببرکهٔ ما فی هذا الکتاب» [۱].

۳. الحافظ السیوطی ... ص: ۱۰۸

اشارهٔ

* الذی بالغ الشعرانی فی (لواقح الأنوار) فی تعظیمه، و وصفه المناوی ب «الحافظ الکبیر و الامام الشهیر» و العزیزی ب «الإمام العلامهٔ مجتهد عصره و شیخ الحدیث» و الشامی صاحب السیرهٔ ب «شیخنا حافظ الإسلام بقیهٔ المجتهدین الأعلام»، و هو ممن یفتخر شاه ولی اللّه باتصال أسانیده إلیه، و بذلک یتباهی (الدهلوی) أیضا و یثنی علیه فی رسالهٔ (أصول الحدیث)* فإنّه قال ما هذا لفظه:

«حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه» أخرجه الترمذی عن زید بن أرقم،

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۶۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۹

و أحمد عن علی و أبی أیوب الأنصاری، و البزّار عن أبی هریرهٔ و طلحهٔ و عمارهٔ و ابن عباس و بریدهٔ، و الطبرانی عن ابن عمر و مالک بن الحویرث و حبشی بن جنادهٔ و حوشب و سعد بن أبی وقّاص و أبی سعید الخدری و أنس، و أبو نعیم عن خدیج الأنصاری.

و أخرجه ابن عساکر عن عمر بن عبد العزیز، قال: حدثنی عدهٔ أنهم سمعوا رسول اللّه یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و اخرج ابن عقدهٔ فی «کتاب الموالاهٔ» عن ابن حبیش، قال: قال علی: من هاهنا من أصحاب محمد؟ فقام اثنا عشر رجلا منهم قیس بن ثابت و حبیب بن بدیل بن ورقاء، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

و أخرجه أیضا عن یعلی بن مرهٔ قال: لما قدم علی الکوفهٔ، نشد الناس: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فانتدب بضعهٔ عشر رجلا، منهم یزید أو زید بن شرحبیل الأنصاری» [۱].

أقول: و اقتصار الحافظ السیوطی فی کتابه هذا، علی الأحادیث المتواترهٔ و التزامه بعدم إیراد غیرها فیه، ظاهر من اسمه، و لا بأس بنقل خطبهٔ الکتاب لمزید الوضوح: «و بعد، فإنّی جمعت کتابا سمیته (الفوائد المتکاثرهٔ فی الأخبار المتواترهٔ)، أوردنا فیه ما رواه من الصحابهٔ عشرهٔ فصاعدا مستوعبا طرق کل حدیث و ألفاظه، فجاء کتابا حافلا لم أسبق إلی مثله، إلّا أنه لکثرهٔ ما فیه من الأسانید إنما

یرغب فیه من له عنایهٔ بعلم الحدیث، و اهتمام عال، و قلیل ما هم. فرأیت تجرید مقاصده فی هذه الکراسهٔ لیعم نفعه، بأن أذکر الحدیث و عدهٔ من الصحابهٔ مقرونا بالعزو إلی من خرّجه من الأئمهٔ المشهورین، و فی ذلک مقنع للمستفیدین، و سمیته: الأزهار المتناثرهٔ فی الأخبار المتواترهٔ».

---

[۱] الأزهار المتناثرهٔ: ۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۰

أقول: فالحافظ السیوطی قد حکم بتواتر هذا الحدیث و أدرجه فی اثنین من مؤلفاته أعدهما لهذا الموضوع، و هما: (الفوائد المتکاثرهٔ فی الأخبار المتواترهٔ) و (الأزهار المتناثرهٔ فی الأخبار المتواترهٔ)، و سیأتی حکمه بذلک فی کتاب ثالث له و هو: (قطف الأزهار المتناثرهٔ فی الأخبار المتواترهٔ).

ذکر کتب السیوطی فی الأحادیث المتواترهٔ ... ص: ۱۱۰

هذا، و لا ریب فی ثبوت هذه الکتب للحافظ السیوطی، و هی من مؤلفاته المشهورهٔ، و قد أورد الکتابین المذکورین فی کشف الظنون، حیث قال: «الفوائد المتکاثرهٔ فی الأخبار المتواترهٔ للسیوطی، و هو کتاب أورد فیه ما رواه من الصحابهٔ عشرهٔ فصاعدا مستوعبا فیه، فجاء کتابا حافلا، ثمّ جرّد مقاصده و سماه: الأزهار المتناثرهٔ» [۱].

و قال: «الأزهار المتناثرهٔ فی الأخبار المتواترهٔ، رسالهٔ للسیوطی المذکور، جرّدها من کتابه المسمّی بالفوائد المتکاثرهٔ» [۲].

کما ذکره السیوطی الکتاب الثانی فی قائمهٔ مؤلفاته، و قد علمت تصریحه فی خطبته بأنه مختصر من الفوائد المتکاثرهٔ.

و أما کتابه الثالث، فقد ذکره العلامهٔ المتقی، و سیأتی نص کلامه قریبا.

نقل حکمه بتواتر الحدیث ... ص: ۱۱۰

و قد نقل حکم الحافظ السیوطی بتواتر حدیث الغدیر بعض العلماء مرتضین له، منهم:

العلامهٔ المناوی* و ستأتی ترجمته* حیث قال بشرح الحدیث: «قال:

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۳۰۱.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۱

حدیث متواتر» [۱].

و العلامهٔ العزیزی، حیث قال بشرحه کذلک: «قال المؤلف: حدیث متواتر» [۲].

۴. الشیخ علی المتقی ... ص: ۱۱۱

* توجد ترجمته فی (أخبار الأخیار) لعبد الحق الدهلوی، و قد جاء فیه:

«قال الشیخ أبو الحسن البکری: للسیوطی منّهٔ علی العالمین و للمتقی منّهٔ علیه».

و فی (سبحهٔ المرجان فی تراجم علماء هندوستان) بترجمته: «و کان الشیخ ابن حجر المکی أستاذ المتقی، و قد صار أخیرا تلمیذه». و

توجد ترجمته أيضا فی: (النور السافر فی أخبار القرن العاشر/ ۳۱۵) و (لواقح الأنوار فی طبقات الأخيار، للشعرانی) و (شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹) و غيرها* إذ أورد حديث الغدير مع حديث المنزلة فی كتاب (مختصر قطف الأزهار)، و قد قال فی خطبة هذا الكتاب:

«هذه أحاديث متواترة نحو اثنين و ثمانين حديثا التی جمعها العلامة السيوطی- رحمة اللّه تعالی عليه- و سمّاها (قطف الأزهار المتناثرة) و ذكر فيها رواتها من الصحابة عشرة فصاعدا، لكنی حذفت الرواة و ذكرت متن الأحاديث ليسهل حفظها».…

۵. الميرزا مخدوم ... ص: ۱۱۱

* صاحب كتاب النواقض علی الروافض، و هو حفيد الشريف الجرجانی و قد ذكره البرزنجی فی نواقض الروافض واصفا إيّاه ب «السيد العلامة القاضی بالحرمين المحترمين معين الدين أشرف، الشهير بميرزا مخدوم الحسينی الحسنی حفيد السيد السند المحقق العلامة نور الدين علی الجرجانی شارح المواقف و غيرها

---

[۱] التيسير فی شرح الجامع الصغير ۲/ ۴۴۲.

[۲] السراج المنير فی شرح الجامع الصغير ۳/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۲

- صاحب المؤلفات العديدة و التحقيقات المفيدة» ... و ذكر كتابه (النواقض) فی (كشف الظنون) و اعتمد عليه: رشيد الدين الدهلوی، و حيدر علی الفيض آبادی، و السهارنبوری، فی ردودهم علی الامامية* فانه قال فی كتابه المذكور الذی تفوح منه رائحة التعصب الشديد. ما نصه:

«و من هفواتهم القول بوجوب عصمة الأنبياء و الأئمة، بمعنی أنه يجب علی اللّه تعالی حفظهم من جميع الصغائر و الكبائر و خلاف المروءة عمدا و سهوا و خطا، من المهد إلی اللحد، مع أنّ القرآن و كتب الأحاديث و التواريخ مشحونة بخلاف ذلك..

أفلا- تنظرون إلی هذه الجماعة التی تأوّل أمثال هذه النصوص الجلية بما لا يقبله عقل عاقل، بل لا يحسّنه طبع جاهل؟! و مع ذلك يشنّعون علينا تجويزنا عدم دلالة حديث الغدير علی نفی خلافة أبی بكر و ثبوت خلافة علی بلا فصل، بل يقولون: إنه نص جلی منكره كافر، فإن تسألنی عن حديث الغدير المتواتر أذكر لك الملخص الذی ذكره مفيدهم» [... ۱].

ألا- تراه بينما يطعن فی الاعتقاد بعصمة الأنبياء و الأئمة عليهم السلام يعترف بتواتر حديث الغدير ... و لقد أجاد صاحب (مصائب النواصب فی الرد علی النواقض علی الروافض) حيث قال فی جوابه: «و أما رابعا: فلأن قوله: فإن تسألنی عن حديث الغدير أذكر لك ...متضمن الاعتراف بنقيض ما هو بصدده من تضييع الحق و ترويج المحال، حيث أجری اللّه تعالی علی لسان قلمه ما هو الحق، فوصف حديث الغدير بالتواتر من غير أن يكون سياق كلامه مقتضيا لذكر هذا الوصف بوجه من الوجوه» [۲].

---

[۱] النواقض علی الروافض- مخطوط.

[۲] مصائب النواصب للسيد التستری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۳

۶. جمال الدين المحدث ... ص: ۱۱۳

* و هو من مشایخ إجازهٔ (الدهلوی) و والده. و فی (المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ): إن «المحدث» من المشایخ الکبار. و لقد اعتمد المؤرخون و المحدثون علی سیرته (روضهٔ الأحباب) معتبرین إیّاه من التواریخ المعتبرهٔ* فإنّه

قال:

«الحدیث الثالث عشر من جعفر بن محمد، عن آبائه الکرام علیهم السلام أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- لما کان بغدیر خم، نادی الناس فاجتمعوا، فأخذ بید علی و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار. و فی روایهٔ: اللهمّ أعنه و أعن به و ارحمه و ارحم به و انصره و انصر به.

فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث بن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- علی ناقهٔ له، فنزل بالأبطح عن ناقته و أناخها، فقال: یا محمد! أمرتنا أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أنک رسول اللّه فقبلناه منک، و أمرتنا أن نصلّی خمسا فقبلناه منک، و أمرتنا بالزکاهٔ فقبلناه منک و أمرتنا أن نصوم فقبلناه منک، ثم أمرتنا بالحج فقبلناه منک، ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک تفضله علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، فهذا شیء منک أم من اللّه عز و جلّ؟ فقال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: و الذی لا إله إلّا اللّه إنّ هذا من اللّه.

فولّی الحارث بن النعمان و هو یرید راحلته و هو یقول: اللهم إن کان ما یقوله محمد حقا فأمطر علینا حجارهٔ من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم، فما وصل الی راحلته حتی رماه اللّه عز و جلّ بحجر، فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله، و أنزل اللّه عز و جلّ: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ.

أقول: أصل هذا الحدیث سوی قصهٔ الحارث، تواتر عن أمیر المؤمنین علیه السلام، و هو متواتر عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- أیضا رواه جمع کثیر و جم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۴

غفیر من الصحابهٔ» [۱].

۷. الملّا علی القاری ... ص: ۱۱۴

* توجد ترجمته فی (خلاصهٔ الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۱۸۵) و غیره، و قد اثنوا علیه و اعتمدوا علی تصانیفه لا سیّما (المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ)* قال بشرح قول صاحب المشکاهٔ:

«و عن زید بن أرقم: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، رواه أحمد و الترمذی». قال: «و فی الجامع: رواه أحمد و ابن ماجهٔ عن البراء، و أحمد بن بریدهٔ، و الترمذی و النسائی و الضیاء عن زید بن أرقم، ففی إسناد المصنف الحدیث عن زید بن أرقم إلی أحمد و الترمذی مسامحهٔ لا تخفی.

و فی روایهٔ لأحمد و النسائی و الحاکم عن بریدهٔ، بلفظ: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

و روی المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس و لفظه: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه.

و الحاصل: إنّ هذا حدیث صحیح لا مریهٔ فیه، بل بعض الحفّاظ عدّه متواترا، إذ فی روایهٔ لأحمد: أنه سمعه من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- ثلاثون صحابیا، و شهدوا به لعلی لما نوزع أیام خلافته. و سیأتی زیادهٔ تحقیق فی الفصل الثالث عند حدیث البراء» [۲].

۸. ضیاء الدین المقبلی ... ص: ۱۱۴

* المترجم له فی (البدر الطالع ۱/ ۲۸۸) و (التاج المکلّل: ۳۷۶) و غیرهما، و وصفه الشیخ محمد بن إسماعیل الأمیر فی ذیل الأبحاث المسددة بقوله: فإنّ

---

[۱] الأربعین- مخطوط.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۶۸.

الأبحاث المسددة فی الفنون المتعددة، تألیف العلامة التقی صالح بن مهدی- رحم اللّه مثواه و بلّ بوابل رحمته ثراه- قد رزقت القبول، و هی به حقیقة، و کاد أن لا یخلو عنها بیت عالم، لما اشتملت علیه من فوائد أنیقة، إلّا أنّها تدقّ عبارته عن الإیضاح و تکثر إشارته إلی مسائل طال فیها اللجاج و الکفاح، فرأیت إیضاح معانیها و شرح المشار إلیه فی غصون مبانیها، بذیل سمیته (ذیل الأبحاث المسدّدة و حل مسائلها المعقّدة ...) کما عدّه السندی فی (حصر الشارد) و الشوکانی فی (اتحاف الأکابر) من الکتب المعتبرة، و ذکرا طریقهما إلی مؤلفه فی روایة الکتاب* فإنّه قال فی ذکر الأحادیث النبویة الواردة فی فضل أهل البیت علیهم الصلاة و السلام: «و من شواهد ذلک ما ورد فی حق علی- کرم اللّه وجهه فی الجنة- و هو علی حدته متواتر معنی، و من أوضحه معنی و أشهره روایة

حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه، و فی بعض روایاته زیادة: اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه. و فی بعض زیادة: و انصر من نصره و اخذل من خذله.

و طرقه کثیرة جدا، و لذا ذهب بعضهم إلی أنه متواتر لفظا فضلا عن المعنی، و عزاه السیوطی فی الجامع الکبیر الی أحمد بن حنبل و الحاکم و ابن أبی شیبة و الطبرانی و ابن ماجة و الترمذی و النسائی و ابن أبی عاصم و الشیرازی و أبی نعیم و ابن عقدة و ابن حبان، بعضهم من روایة صحابی، و بعضهم من روایة اثنین، و بعضهم من روایة أکثر من ذلک.

و ذلک من حدیث: ابن عباس، و بریدة بن الحصیب، و البراء بن عازب، و جریر البجلی، و جندب الأنصاری، و حبشی بن الجنادة، و أبی الطفیل، و زید بن أرقم، و زید بن ثابت، و حذیفة بن أسید الغفاری، و أبی أیوب الأنصاری، و زید ابن شراحیل الأنصاری، و علی بن أبی طالب، و ابن عمر، و أبی هریرة، و طلحة، و أنس بن مالک، و عمرو بن مرة. و فی بعض روایات أحمد: عن علی و ثلاثة عشر رجلا، و فی روایة له و للضیاء المقدسی، عن أبی أیوب و جمع من الصحابة. و

فی روایة لابن أبی شیبة و فیها: اللهمّ وال من والاه...

إلخ، عن أبی هریرة و اثنی

عشر من الصحابة. و فی روایة أحمد و الطبرانی و المقدسی: عن علی و زید ابن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابة.

نعم، فإن کان مثل هذا معلوما و إلّا فما فی الدنیا معلوم» [۱].

۹. محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۱۱۶

* و هو من شیوخ القاضی الشوکانی کما فی (اتحاف الأکابر) و قد ترجم له و أثنی علیه فی (البدر الطالع ۲/ ۱۳۳)* قال: «و حدیث الغدیر متواتر عند أکثر أئمة الحدیث، قال الحافظ الذهبی فی تذکرة الحفاظ فی ترجمة من کنت مولاه:

ألّف محمد بن جریر فیه کتابا- قال الذهبی: - وقفت علیه فاندهشت لکثرة طرقه.

انتهی.

و قال الذهبی فی ترجمهٔ الحاکم أبی عبد اللّه بن البیّع: فأما

حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

فله طرق جیّدهٔ أفردتها بمصنّف.

قلت: عدّه الشیخ المجتهد نزیل حرم اللّه ضیاء الدین صالح بن مهدی المقبلی فی الأحادیث المتواترهٔ التی جمعها فی أبحاث عن لفظ:

من کنت مولاه فعلی مولاه

، و هو من أئمهٔ العلم و التقوی و الإنصاف.

و مع إنصاف الأئمهٔ بتواتره فلا نمیل بإیراد طرقه بل نتبرک ببعض منها» [... ۲].

۱۰. محمد صدر العالم ... ص: ۱۱۶

* و هو من أکابر علماء الهند ترجم له و أثنی علیه اللکنهوی فی (نزههٔ الخواطر ۶/ ۱۱۳)* قال: «ثم اعلم أن حدیث الموالاهٔ متواتر عند السیوطی- رحمه اللّه- کما ذکره فی قطف الأزهار، فأردت أن أسوق طرقه لیتضح التواتر، فأقول:

---

[۱] الأبحاث المسددهٔ فی الفنون المتعددهٔ: ۱۲۲ فی ذکر الأحادیث النبویهٔ.

[۲] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ: ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۷

أخرج أحمـد و الحاکم عن ابن عباس، و ابن أبی شـیبهٔ و أحمد عنه عن بریدهٔ، و أحمد و ابن ماجهٔ عن البراء، و الطبرانی عن جریر، و أبو نعیم عن جنـدب الأنصـاری، و ابن قـانع عن حبشـی بن جنـادهٔ، و الترمـذی- و قـال: حسن غریب- و النسـائی و الطبرانی و الضـیاء المقدسـی عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم، و حذیفهٔ بن أسـید الغفاری، و ابن أبی شیبهٔ و الطبرانی، عن أبی أیوب، و ابن أبی شیبهٔ و ابن أبی عـاصم، و الضـیاء، عن سـعد بن أبی وقاص، و الشـیرازی فی الألقاب عن عمر، و الطبرانی عن مالک بن الحویرث، و أبو نعیم فی فضائل الصـحابهٔ. عن یحیی بن جعـدهٔ، عن زیـد بن أرقم، و ابن عقـدهٔ فی کتاب الموالاهٔ عن حبیب بن بدیل بن ورقاء، و قیس بن ثابت و زید بن شراحیل الأنصاری، و أحمد عن علی و ثلاثهٔ عشر رجلا، و ابن أبی شیبهٔ عن جابر، قالوا:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

إلی آخر ما أفادوا و أجادوا» [۱].

۱۱. بانی‌بتی ... ص: ۱۱۷

* و هو القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی، من کبار علماء الهند ترجم له البغدادی فی (إیضاح المکنون ۱/ ۳۱۰) و غیره و توفی سنهٔ ۱۲۱۶.*

قال ما هذا تعریبه:

«الأول- ما رواه بریدهٔ بن حصیب و جماعهٔ غیره من الصحابهٔ: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- قال فی غدیر خم- و هو موضع بین مکهٔ و المدینـهٔ-: یـا أیها الناس إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسـهم، فمن کنت مولاه فهـذا مولاه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه- یعنی علیّا-.

و هذا حدیث صـحیح بل متواتر، رواه ثلاثون صـحابیا. منهم: علی بن أبی طالب و أبو أیوب و زید بن أرقم و البراء بن عازب و عمرو

بن مرة و ابو هريرة و ابن

---

[۱] معارج العلى فى مناقب المرتضى- مخطوط.

عباس و عمارة بن بريدة و سعد بن أبى وقاص و ابن عمر و أنس و جرير بن عبد اللّه البجلى و مالك بن الحويرث و أبو سعيد الخدرى و طلحة و أبو الطفيل و حذيفة بن أسيد و غيرهم.

و ذكره جمهور المحدثين فى الصحاح و السنن و المسانيد.

و جاء فى بعض الروايات: من كنت أولى الناس به من نفسه فعلى وليّه، أللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه.

و تمسّك به الروافض على أنه نص جلى على استخلاف على و يزعمون أن «مولى» بمعنى «الأولى بالتصرف» فهو الإمام، و يزيدون على ألفاظ هذا الحديث المتواتر: «و هو الخليفة من بعدى و هو وليكم بعدى» و هى زيادة موضوعة» [... ۱].

۱۲. محمد مبين اللكهنوى ... ص: ۱۱۸

* و هو من أكابر علماء أهل السنة فى بلاد الهند ترجم له فى (نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳) و أرّخ وفاته بسنة ۱۲۲۵* قال بعد ذكر بعض طرقه فى فضائل الإمام عليه السلام: «و أكثر الأحاديث المذكورة فى هذا الباب من المتواترات،

كحديث «أنت منى بمنزلة هارون من موسى»

. و

حديث «أنا من على و على منى، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه»

و

حديث «لاعطينّ الراية رجلا يحب اللّه و رسوله»

و غيرها» [۲].

---

[۱] السيف المسلول: ۱۰۸.

[۲] وسيلة النجاة فى فضائل السادات: ۱۰۴.

خلاصة البحث ... ص: ۱۱۹

و خلاصة هذا البحث الطويل هو: أن حديث الغدير حديث متواتر ثابت لدى كبار علماء أهل السنة من حفاظهم و مفسريهم و علمائهم فى الكلام و الأصول ... متواتر عند أعاظم أساطينهم و أعيان علمائهم الفطاحل، من المتقدمين و المتأخرين.

و قد ظهر ذلك جليا بتصريح جماعة منهم ...

و لنذكر هنا كلاما للشّريف المرتضى- رحمه اللّه- نختم به هذا الفصل من البحث، قال:

«أما الدلالة على صحة الخبر فيما يطالب بها إلّا متعنّت، لظهوره و انتشاره و حصول العلم لكلّ من سمع الاخبار به، و ما المطالب

بتصحيح خبر الغدير و الدلالة عليه، إلّا كالمطالب بتصحيح غزوات النبى الظاهرة المنشورة و أحواله المعروفة و حجّة الوداع نفسها، لأن ظهور الجميع و عموم العلم به بمنزلة واحدة.

و بعد، فان الشيعة قاطبة تنقله و تتواتر به، و أكثر رواة أصحاب الحديث ترويه بالأسانيد المتصلة و أصحاب السير ينقلونه عن أسلافهم خلفا عن سلف، نقلا بغير إسناد مخصوص، كما نقلوا الوقائع و الحوادث الظاهرة.

و قد أورده مصنفو الحديث فى جملة الصحيح، و قد استبد هذا الخبر بما لا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۰

يشركه فيه سائر الاخبار، لأن الأخبار على ضربين: أحدهما: لا يعتبر فى نقله الأسانيد المتصلة كالخبر عن وقعة بدر و خيبر و الجمل و صفين و ما جرى مجرى ذلك من الأمور الظاهرة، التى يعلمها الناس قرنا بعد قرن بغير إسناد و طريق مخصوص، و الضرب الآخر: يعتبر فيه اتصال الأسانيد، كأخبار الشريعة.

و قد اجتمع فى خبر الغدير الطريقان مع تفريقهما فى غيره من الأخبار، على أن ما اعتبر فى نقله فى أخبار الشريعة اتصال الأسانيد لو فتشت عن جميعه لم تجد رواته إلّا آحادا، و خبر الغدير قد رواه بالأسانيد الكثيرة المتصلة الجمع الكثير...

فمزيّته ظاهرة» [۱].

---

[۱] الشافى فى الامامة: ۱۳۲ ط القديم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۱

مع الرازى فى كلامه حول حديث الغدير و فقهه ... ص: ۱۲۱

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۳

لقد أوقفك البحث المتقدم على أن جماعات من علماء أهل السنة رووا حديث الغدير حاكمين بصحته و تواتره، مصرّحين بطرقه الجمة و أسانيده الكثيرة، حتى أن جماعة من كبار حفاظهم أفردوا كتبا لجمع ألفاظه و طرقه المعتبرة.

و لكن العصبية المقيتة و الانحياز عن أمير المؤمنين عليه السلام و حبّ الخلاف و إنكار الضروريات ... كل ذلك حدى بالفخر الرازى إلى دعوى عدم صحة الحديث و إنكار تواتره، معلّلا ذلك بأمور تافهة و أخرى كاذبة ... و هذا نص كلامه حول هذا الحديث الشريف فى (نهاية العقول):

«لا نسلّم صحة الحديث، أما دعواهم العلم الضرورى بصحته فهى مكابرة، لأنا نعلم أنه ليس العلم بصحته كالعلم بوجود محمّد عليه السلام و غزواته مع الكفّار و فتح مكة و غير ذلك من المتواترات، بل العلم بصحة الأحاديث الواردة فى فضائل الصّحابة أقوى من العلم بصحّة هذا الحديث، مع أنّهم يقدحون بها، و إذا كان كذلك فكيف يمكنهم القطع بصحة هذا الحديث؟

و أيضا: فلأن كثيرا من أصحاب الحديث لم ينقلوا هذا الحديث، كالبخارى و مسلم و الواقدى و ابن إسحاق، بل الجاحظ و ابن أبى داود السجستانى و أبو حاتم الرازى و غيرهم من أئمة الحديث قدحوا فيه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۴

و استدلوا على فساده

بقوله عليه السلام: قريش و الأنصار و جهينة و مزينة و أسلم و غفار موالىّ دون الناس كلّهم، ليس لهم موالى دون اللّه و رسوله.

و الثانی- و هو أن الشیعهٔ یزعمون أنّه- علیه السّلام- إنّما قال هذا الکلام بغدیر خم فی منصرفه من الحج، و لم یکن علی مع النبی فی ذلک الوقت، فإنه کان بالیمن».

هذا کلام الرازی الملقّب عندهم ب «الامام» فی رد حدیث الغدیر، و قد رأینا من الضروری إثباته، ثم الاشارهٔ إلی ما فیه من أکاذیب و أغلاط و إنکار للحقائق الراهنهٔ و القضایا الثابتهٔ تاریخیا، لیتبین للملإ مدی سوءهٔ نفس الرجل، و لیکون ردّا حاسما لکلّ أولئک الذین تقودهم الأغراض إلی الافتراء، و تدعوهم الأهواء إلی الافتعال، و کأنهم نسوا قول اللّه عز و جلّ: وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَری .

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۵

مقدمهٔ الرد علیه ... ص: ۱۲۵

إن الرازی لم یکتف بالقدح فی هذا الحدیث الصحیح المروی بالطرق العدیدهٔ بالتواتر عن أکثر من مائهٔ نفس من الصحابهٔ، بل زعم أن الأحادیث الواردهٔ عندهم فی فضائل الصحابهٔ- مع العلم بأن کثیرا منها موضوع باعتراف أهل العلم و الإنصاف- أقوی من حدیث الغدیر!! و تفید عبارته- حیث جاء لفظ «الأحادیث» فیها معرفا باللام- کون جمیع تلک الأحادیث- فی رأیه- أقوی من هذا الحدیث. و لو تنزلنا عن ذلک فلا أقل من حمل «الأحادیث» علی الأکثر، فکأنه قال: إن العلم بصحهٔ أکثر الأحادیث الواردهٔ فی فضائل الصحابهٔ أقوی من العلم بصحهٔ حدیث الغدیر الوارد فی فضل علی.

و لکن هذا الزعم علی إطلاقه باطل، إذ لیس فی أحادیث فضائل الصحابهٔ حدیث واحد یجئ بمثابهٔ حدیث الغدیر سندا و دلالهٔ فضلا عن تلک الکثرهٔ من الخرافات الواهیهٔ الموضوعهٔ! و علی من ادعی مثل ذلک أن یورد أوّلا- بعض تلک الأحادیث المزعومهٔ، مع تصحیح أسانیدها من کبار أئمهٔ الحدیث و علماء الجرح و التعدیل- کما هو الثابت و الحاصل بالنسبهٔ إلی حدیث الغدیر- عن جماعهٔ من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۶

الصحابهٔ مطلقا، ثم یبین مدی العلم الحاصل بصحتها، و مدی دلالتها علی مطلوبهم...

ثم إن ذلک إنما یتم فیما إذا جاءت تلک الأحادیث- کلها أو بعضها- عن طرق الشیعهٔ الامامیهٔ متواترهٔ أو قویهٔ بأسانید متکثرهٔ، کما هو الشأن فی حدیث الغدیر عند الفریقین.

بل إنّا نوسّع المجال للرازی و من لفّ لفّه، فنتحدّاهم فی إثبات مساواهٔ أحادیث معدودهٔ من أحادیث فضائل الصحابهٔ لحدیث الغدیر، فی قوهٔ العلم بالصحهٔ، فضلا عن إثبات کونها أقوی من هذا الحدیث الشریف.

و باختصار: إن قوله: «و أما دعواهم العلم الضروری بصحته فهی مکابرهٔ». مکابرهٔ، إذ ما من شیء یدّعی أهل السنهٔ التواتر فیه و العلم الضروری بصحّته إلّا و حدیث الغدیر أقوی منه و أعظم ... و المنع المحض غیر مجد و غیر مسموع فی مثل هذا الأمور، و إلّا لصحّ لمانع أن یمنع وجود مکهٔ و المدینهٔ و النبی محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

اللهمّ إلّا أن یذکروا فارقا بین هذا الحدیث الشریف و سائر المتواترات و الضروریات ... و أنی لهم ذلک ... و لنعم ما أفاد الامام المولی السید محمد قلی حیث قال: «لا شکّ فی أن کلّ من تأمل و أنصف فی کثرهٔ طرق الحدیث و اشتهاره بین الخاصهٔ و العامهٔ، مع وفور الدواعی إلی الکتمان و کثرهٔ الصوارف عن النقل، یحصل له العلم الضروری بصحهٔ هذا الحدیث، و کیف و قد یحصل للمسلمین القطع و الیقین فی کثیر من الأمور الدینیهٔ التی هی أدون مرتبهٔ فی باب التواتر من هذا الحدیث، کآیات التحدّی و التحدّی بها علی رءوس الاشهاد من الکفار و أعداء الدین، مع وجود الدواعی إلی المعارضهٔ و عدم وجود موانع، و هکذا صدور المعجزات و نحو ذلک، مع ان الکفار کافهٔ ینکرون ذلک کلّه، و یدّعون أن أهل الإسلام کلّهم تواطئوا علی الکذب و اختراع هذه الأخبار، لأن کلّهم من ارباب الأغراض و الدواعی إلی وضع تلک الأخبار، کما أن أهل الإسلام یدّعون

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۷

کذلک فی باب الأخبار المخصوصهٔ بأهل المذاهب الفاسدهٔ، من الیهود و النصاری و الصابئین و عبدهٔ النیران و الأوثان و سائر المشرکین، فکیف یسوغ لمسلم منصف أن ینکر التفاوت بین البدیهیین، فإنه قد یکون أحدهما أجلی من الآخر، کیف، و لو لم یکن الأمر کذلک یلزم إهمال الکثیر من المتواترات» [۱].

و بعد، فلننظر بما ذا تشبّث الرازی فی ردّ هذا الحدیث:

لقد زعم الرازی عدم نقل کثیر من أصحاب الحدیث لحدیث الغدیر، و لکن هذا مردود بما سننقله فی الکتاب من أسماء مخرجی حدیث الغدیر و رواته و ناقلیه، بحیث یتجلی لمن یقف علی تلک القائمهٔ من أسماء أعاظم علماء أهل السنّهٔ أن الکثیر منهم یروون هذا الحدیث مع التنویه بعظمته و صحته و تواتره، و التصریح بحصول العلم الضروری لهم بصدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و الغریب من الرّازی حیث یقول: إنّ کثیرا من أصحاب الحدیث لم ینقلوا هذا الحدیث، ثمّ یعدّ من أسماء تلک الکثرهٔ المزعومهٔ أسماء أربعهٔ فقط، ولیته ذکر ثلاثین أو عشرین من أعیان المحدّثین حتی یناسب دعواه، لأن عدم نقل أربعهٔ بل عشرهٔ لا یعارض نقل هذا الجم الغفیر و الجمع الکبیر لحدیث الغدیر...

و لو سلّمنا أن کثیرا من أصحاب الحدیث لم ینقلوه، فإنّ عدم نقلهم لحدیث الغدیر المشهور المتواتر إنما هو لانحیازهم عن أمیر المؤمنین علیه السلام و کتمانهم فضائله الشریفهٔ لأغراضهم الفاسدهٔ، بدلیل أنهم فی نفس الوقت یروون الخرافات الغریبهٔ فی فضائل خلفائهم و أئمّتهم...

و متی کان النافی بصراحهٔ لا یعبأ بقوله، لوجود المثبت، فالساکت و المعرض أولی بعدم الاعتناء...

هذا، و لنتکلم علی تشبّث الرّازی بعدم نقل البخاری و مسلم و الواقدی و ابن إسحاق.

---

[۱] عماد الإسلام فی الامامهٔ ۴/ ۲۱۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۹

(۱) عدم روایهٔ البخاری و مسلم حدیث الغدیر ... ص: ۱۲۹

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۱

لنا فی ردّ تشبّث الرازی بعدم إخراج البخاری و مسلم حدیث الغدیر فی کتابیهما وجوه:

۱. إنه دلیل التعصب ... ص: ۱۳۱

إنّ عدم إخراجهما حدیث الغدیر- علی تواتره و شهرته- یدلّ علی تعصّبهما المقیت و إعراضهما عن أهل البیت- علیهم الصّلاهٔ و السلام-، و لو لم یکونا کذلک لما تمسّک الجاهلون بمجرّد ذلک بالنّسبهٔ إلی حدیث من الأحادیث ... و من ذلک حدیث الغدیر ...

۲. المثبت مقدّم على النافي ... ص: ۱۳۱

اشارة

إنّ من القواعد المسلّمة لدى جميع أهل العلم- و لا سيما علماء الأصول- هى القاعدة المعروفة ب «تقدم المثبت على النافى...»

و بناء على هذه القاعدة: لا يعبأ بنفى النافى صريحا- مع وجود المثبت- فكيف يكون السّكوت المحض عن حديث قادحا؟

و لقد كثر استناد كبار العلماء إلى هذه القاعدة و هذا الأصل المسلّم، و استدلوا به فى مختلف بحوثهم كما لا يخفى على الخبير، و لا بأس بذكر شواهد على ذلك:

(۱)

قال الحلبى فى ذكر دخول الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- الكعبة المشرفة بعد الفتح: «قال ابن عمر- رضى اللّه عنهما-: فلمّا فتحوا كنت أوّل من ولج، فلقيت بلالا فسألته هل صلّى فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قال:

نعم، و ذهب عنى أن أسأله كم صلّى.

و هذا يدل على أن قول بلال- رضى اللّه عنه- أنه صلّى اللّه عليه و سلّم- أتى بالصّلاة المعهودة، لا الدعاء كما ادّعاه بعضهم. و فى كلام السهيلى فى حديث ابن عمر- رضى اللّه عنهما-: أنه صلى فيها ركعتين.

و عن ابن عبّاس- رضى اللّه عنهما- قال: أخبرنى أسامة بن زيد: أنه صلّى اللّه عليه و سلّم- لمّا دخل البيت دعا فى نواحيه كلّها، و لم يصلّ فيه حتى خرج، فلمّا خرج ركع فى قبل البيت ركعتين، أى بين الباب و الحجر الذى هو الملتزم و قال:

هذه القبلة.

فبلال- رضى اللّه عنه- مثبت للصلاة فى الكعبة، و أسامة- رضى اللّه عنه- ناف، و المثبت مقدّم على النافى» [... ۱].

۲) قال ابن القيّم: «و ذكر النسائى عن ابن عمر قال: من سنّة الصلاة أن ينصب القدم اليمنى و استقباله بأصابعها القبلة، و الجلوس على اليسرى، و لم يحفظ عنه فى هذا الموضوع جلسة غير هذه، و كان يضع يديه على فخذيه، و يجعل حدّ مرفقه على فخذه و طرف يده على ركبتيه، و قبض ثنتين من أصابعه و حلّق حلقه ثم رفع إصبعه يدعو بها و يحركها، هكذا قال وائل بن حجر عنه.

و أمّا حديث أبى داود، عن عبد اللّه بن الزبير، أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كان يشير بإصبعه إذا دعا لا يحرّكها هكذا.

فهذه الزيادة فى صحتها نظر. و

قد ذكر مسلم الحديث بطوله فى صحيحه عنه و لم يذكر الزيادة، قال: كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- إذ قعد فى الصلاة، جعل قدمه اليسرى بين فخذيه و ساقه،

---

[۱] إنسان العيون فى سيرة الامين و المأمون ۳/ ۳۱.

و فرش قدمه اليمنى و وضع يده اليسرى على ركبته اليسرى، و وضع يده اليمنى على فخذه اليمنى و أشار بإصبعه.

و أيضا: فليس فى حديث أبى داود أنّ هذا كان فى الصلاة، فلو كان فى الصلاة لكان نافيا و حديث وائل مثبتا و هو مقدّم، و هو حديث ذكره أبو حاتم فى صحيحه» [۱].

۳) قال المنينى: «المشورة- بضم الشين لا غير كذا صحّحه الحريرى فى درّة الغواص، قاله البجاتى. و فى المصباح المنير: و فيها لغتان:

سکون الشین و فتح الواو، و الثانیة: ضم الشین و سکون الواو وزان معونة، و المثبت مقدّم علی النافی، و من حفظ حجة علی من لم یحفظ» [۲].

ترجمة المنینی ... ص: ۱۳۳

و قد ترجم المرادی الشیخ أحمد المنینی المذکور بقوله: «أحمد بن علی، الشیخ العالم العلم العلامة الفهّامة، المفید الکبیر المحدّث الامام الحبر البحر، الفاضل المتقن المحرر المؤلّف المصنّف. کان ألمعیا لغویا أدیبا أریبا حاذقا، لطیف الطّبع حسن الخلال عشورا، متضلّعا متطلّعا متمکّنا خصوصا فی الأدب و فنونه، حسن النظم و النثر. ولد سنة ۱۰۹۸، طلب العلم بعد أن تأهّل له، فقرأ علی سادات أجلّاء ذکرهم فی ثبته، و من تآلیفه: شرح تاریخ العتبی فی نحو أربعین کراسا، ألّفه فی رحلته الرومیّة بطلب من مفتی الدولة العثمانیة فی ذلک الوقت، و هو کتاب مفید.

تزاحمت علیه الأفاضل من الطّلاب و کثر نفعه و اشتهر فضله و عقدت علیه خناصر الأنام. و کانت وفاته یوم السبت تاسع عشر جمادی الثانیة سنة ۱۱۷۲» [۳].

---

[۱] زاد المعاد ۱/ ۶۰.

[۲] الفتح الوهبی- شرح تاریخ أبی نصر العتبی ۱/ ۸.

[۳] سلک الدرر ۱/ ۱۳۳- ۱۴۵، ملخصا بلفظه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۴

۴) قال ابن الوزیر الصنعانی: «المضعّف للحدیث، إذا لم یبیّن سبب التضعیف ناف، و المثبت أولی من النافی» [۱].

أقول- و بالإضافة إلی ما تقدّم-: تفید بعض الکلمات أنّ عدم سماع أحد من أصحاب الحدیث حدیثا من الأحادیث و عدم تسلیمه بصحته لا یکون قادحا بذاک الحدیث...

قال ابن القیّم: «قال أبو عمرو ابن عبد البرّ: روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه کان یسلّم تسلیمة واحدة من حدیث عائشة و من حدیث أنس

، إلّا أنها معلولة لا یصحّحها أهل العلم بالحدیث، ثم ذکر علّة حدیث سعد: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- کان یسلّم فی الصلاة تسلیمة واحدة، و قال:

هذا و هم و غلط، و إنما الحدیث: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یسلّم عن یمینه و عن یساره، ثمّ ساقه

من طریق ابن المبارک عن معصب بن ثابت، و عن اسماعیل بن محمد بن سعد، عن عامر بن سعد، عن أبیه، قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یسلّم عن یمینه و عن شماله کأنی أنظر إلی صفحة خدّه.

قال الزهری: ما سمعنا هذا من حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال له اسماعیل بن محمد: أکلّ حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قد سمعته؟ قال: لا؟ قال: فنصفه؟ قال: لا، قال: فاجعل هذا فی النّصف الّذی لم تسمع» [۲].

أقول: و إذا کان إنکار الزهری غیر وارد، فإعراض البخاری و مسلم- المجرّد عن کلّ إنکار- لحدیث الغدیر غیر قادح بطریق أولی.

۳. الشهادة علی النفی غیر مسموعة ... ص: ۱۳۴

إنّ الشهادة علی النفی غیر مسموعة لدی أهل العلم، قال (الدهلوی) فی

[۱] الروض الباسم فی الذب عن أبی القاسم ۱/ ۷۹.

[۲] زاد المعاد ۱/ ۶۶.

(تحفته) ما هـذا تعريبه: «فإن أنكر الزجاج جرّ (جوار) مع وجود العاطف فلا يعبأ بإنكاره، لأن أئمهٔ علماء العربيهٔ و مهرهٔ الفنّ يجوّزونه، و لأنّه واقع فی القرآن الكريم و كلام البلغاء من العرب.

فشهادهٔ الزّجاج سببها قصور التتبّع، و هی شهادهٔ على النّفی، و الشهادهٔ على النفی غير مقبولهٔ».

فـإذا كان إنكار أحـد العلماء- مهما كان جليلا و إماما فی العلم- لا يقاوم إثبات المحققين، فإن الإعراض المحض عن ذكر حـديث و عدم إخراجه لا يكون قادحا فی ثبوته و صحّته قطعا.

۴. عدم النقل لا يدل على العدم ... ص: ۱۳۵

إن عدم النقل لا يدل على العدم، لا سيّما إذا كان العلم بالأمر ضروريا بين الناس كافهٔ.

و يشـهد بما ذكرنا قول الفاضل حيـدر على الفيض‌آبادی فی كلام له: «و قـد ورد فی الأحاديث الصـحيحهٔ أن الفاروق و نظرائه ناظروا الصّـديق الأـكبر حول عزمه الواقع بالإلهـام الالهی على قتال مانعی الزكاهٔ، فقالوا: إنّ مفاد الحـديث النبوی و مقتضاه هو: أن من قال لا إله إلّا اللّه فقـد حقن دمه و ماله، و أنت تريـد قتال هؤلاء؟ فقال أبو بكر: هلّا حفظتم ذيل الحديث إذ قال: إلّا أن يكون القتال من أجل الكلمهٔ؟ و الزكاهٔ من أركانها، و اللّه لو فرق أحد بين الصلاهٔ و الزكاهٔ لقاتلته. فقبل الأصحاب منه ذلك و هبّوا للقتال طائعين.

فلو فرضـنا أنهم نصـبوا قائدا لهم و أرسـلوا- و غرضـهم من ذلك ردع المرتدين- ثم لم يتذاكروا معهم على ذلك، و كفّوا عن القتال عنـد الأذان- عملا بالسّـنهٔ- فإن ذلك لا يـدل على أن أحـدا من المرتدين لم ينكر أداء الزكاهٔ، بشـیء من الدلالات الثلاث، فإنّ عدم الذكر ليس دليل العدم، و لا سيّما عدم ذكر ما ثبت من قبل مكررا و كان حصول العلم به عند الناس ضروريا، بل إنّ اختفاء و استتار

أمثال هذه الأمور المذكورهٔ فی مجاميع السنّهٔ، و الجاريهٔ على ألسن الأصاغر و الأكابر، من المحالات العاديهٔ» [... ۱].

۵. عدم استيعاب الكتابين للصحاح ... ص: ۱۳۶

اشارهٔ

و من القائل بانحصار الأحاديث الصـحيحهٔ فی الكتابين؟ البخاری و مسلم أم غيرهما؟ و متى ثبت ذلك؟ و كيف؟ و ما الدليل عليه؟ و هل يصحّ القول بأن كان حديث لم يخرجاه فهو ضعيف؟

إنّا لا يسعنا إلّا أن ننقل بعض النصوص الصريحهٔ فی الموضوع:

۱) قـال النووی- بعـد ذكر إلزام الـدارقطنی و غيره الشـيخين إخراج أحـاديث تركا إخراجها، قائلين: إن جماعـهٔ من الصـحابهٔ رووا عن رسول اللّه، و رويت أحاديثهم من وجوه صحاح لا مطعن فی ناقليها، و لم يخرجا من أحاديثهم شيئا فيلزمهما إخراجها-:

«و صـنّف الـدارقطنی و أبو ذر الهروی فی هـذا النوع الـذی ألزموهما، و هـذا الإلزام ليس بلازم فی الحقيقـهٔ، فإنهما لم يلتزما استيعاب الصـحيح، بل صحّ عنهما تصـريحهما بأنّهما لم يسـتوعباه، و إنما قصـدا جمع جمل من الصـحيح كما يقصد [المصـنف فی الفقه جمع

جملة من مسائله» [۲].

۲) قال القاضی الکتانی: «لم یستوعبا کلّ الصحیح فی کتابیهما، و إلزام الدّارقطنی و غیره لهما أحادیث علی شرطیهما لم یخرجاها، لیس بلازم فی الحقیقة، لأنّهما لم یلتزما استیعاب الصحیح بل جملة منه أو ما یسدّ مسده من غیره منه.

قال البخاری: ما أدخلت فی کتاب الجامع إلّا ما صحّ و ترکت من الصحاح لحال الطول.

و قال مسلم: لیس کلّ شیء عندی صحیح وضعته هاهنا، و إنّما وضعت ما

---

[۱] منتهی الکلام/ ۹۳- ۹۴.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۱/ ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۷

أجمعوا علیه. و لعلّ مراده ما فیه شرائط الصحیح المجمع علیه عنده، لا إجماعهم علی وجودها فی کل حدیث منه، أو أراد ما أجمعوا علیه فی علمه متنا أو اسنادا، و إن اختلفوا فی توثیق بعض رواته، فإنّ فیه جملة أحادیث مختلف فیها متنا أو إسنادا، ثم قیل: لم یفتهما منه إلّا القلیل. و قیل: بل فاتهما کثیر منه، و إنّما لم یفت الأصول الخمسة: کتاب البخاری و مسلم و أبی داود و الترمذی و النسائی. و یعرف الزائد علیهما بالنصّ علی صحته من إمام معتمد فی السنن المعتمدة، لا بمجرد وجوده فیها، إلّا إذا شرط فیها مؤلّفها الصحیح ککتاب ابن خزیمة و أبی بکر البرقانی و نحوهما» [... ۱].

۳) قال عبد الحقّ الدهلوی: «لیس الأحادیث الصحاح محصورة فی کتابی البخاری و مسلم، فإنّما لم یستوعبا الصحیح، بل إنهما لم یخرجا کلّ الأحادیث الواجدة لشرائط الصحة عندهما فکیف بمطلق الصحّاح؟

قال البخاری: ما أدخلت فی کتاب الجامع إلّا ما صحّ، و ترکت من الصحاح لحال الطول. و قال مسلم: لیس کلّ شیء عندی صحیح وضعته هاهنا، و إنّما وضعت ما أجمعوا علیه» [۲].

۴) قال الشمس العلقمی بشرح حدیث: «ما من غازیة» ... ردّا علی من قدح فیه: «و أما قولهم: إنّه لیس فی الصحیحین. فلیس بلازم فی صحة الحدیث کونه فی الصحیحین و لا فی أحدهما» [۳].

۵) قال ابن القیّم- حول حدیث أبی الصهباء فی باب الطلاق-: «فصل:

و أما تلک المسالک الوعرة التی سلکتموها فی حدیث أبی الصهباء فلا یصحّ شیء منها:

أما المسلک الأول- و هو انفراد مسلم بروایته و إعراض البخاری عنه-

---

[۱] المنهل الروی فی علم أصول حدیث النبی: ۶.

[۲] ترجمة المشکاة لعبد الحق الدهلوی.

[۳] الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر. حرف المیم- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۸

فتلک شکاة ظاهر عنک عارها، و ما ضرّ ذلک الحدیث انفراد مسلم به شیئا، ثمّ هل تقبلون أنتم أو أحد مثل هذا فی کلّ حدیث ینفرد به مسلم عن البخاری؟

و هل قال البخاری قط: إنّ کلّ حدیث لم أدخله فی کتابی فهو باطل، أو لیس بحجة أو ضعیف؟ و کم قد احتج البخاری بأحادیث خارج الصحیح و لیس لها ذکر فی صحیحه؟ و کم صحّح من حدیث خارج عن صحیحه؟» [۱].

۶) قال حیدر علی الفیض آبادی: «و بالجملة فإنّی فی حیرة من جهة الاعتراض علی الحنیفة بما یخالف أصولهم المقرّرة- من تلقاء

النفس الأمّارة و الحكم بفساد مذهبهم، مع تصريح البخاری و مسلم بأنه لا ينبغی الاعتقاد بحصر الأحاديث الصحاح فی كتابيهما».

و بمثل هذا صرّح فی موضع آخر من كتابه أيضا [۲].

نقد ورد ... ص: ۱۳۸

و إذا عرفت عـدم التزام البخاری و مسلم إخراج كافهٔ الصـحاح فی كتابيهما و عرفت عدم استيعابهما الصـحيح فی مصـنّفيهما ... فهلمّ معی و تعجّب من أولئك الذی يقدحون فی الأحاديث النبويهٔ الشريفهٔ بمجرد عدم وجودها فی كتابی البخاری و مسلم...

فهـذا ابن تيميّـهٔ الحرّانی يردّ قول النـبی صـلّی اللّه عليه و آله و سـلّم- فی حق أبی ذر- رضـی اللّه عنه-: «مـا أقلّت الغـبراء و لاـ أظلّت الخضـراء علی ذی لهجهٔ أصدق من أبی ذر»، فيقول: «و الحديث المذكور بهذا اللفظ الذی ذكره الرافضـی ضعيف بل موضوع و ليس له إسناده يقوم به» [۳].

---

[۱] زاد المعاد فی هدی خير العباد ۴/ ۶۰.

[۲] منتهی الكلام/ ۲۷.

[۳] منهاج السنهٔ ۳/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۹

و يرد

قوله صلّی اللّه عليه و آله: «ستفترق أمتی علی ثلاث و سبعين فرقهٔ»...

بقوله: «الوجه الرابع أن يقال أوّلا: أنتم قوم لا تحتجّون بمثل هذه الأحاديث، إنّما يروونه أهل السنّهٔ بأسانيد أهل السنّهٔ، و الحديث نفسه ليس فی الصـحيحين، بل قد طعن فيه بعض أهل الحديث كابن حزم و غيره، و لكن قد أورده أهل السـنن كأبی داود و الترمذی و ابن ماجهٔ، و رواه أهل المسانيد كالإمام أحمد و غيره» [... ۱].

و هذا شاه سلامهٔ اللّه يطعن فی الحديث المشهور و هو

قوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم- فی فضل أمير المؤمنين عليه السلام فی حديث الراية: «كرّار غير فرّار»،

فيقول: «إنّ هذه الزيادهٔ غير مذكورهٔ فی الصحيحين» [۲].

و هذا الفاضل حيدر علی يردّ علی ما أخرجه الحافظ الزرندی عن عائشهٔ:

«إنّه قيل لها لمّا حضـرتها الوفاهٔ: نـدفنك مع رسول اللّه؟ فقالت: أدفنونی مع أخواتی بالبقيع، فإنّی قـد أحـدثت أمورا بعده»، فيقول: «لا نسلم صحّهٔ لفظ «الأحداث» عن أم المؤمنين، و سند المنع رواية البخاری، فإنها عارية منه و هی هذه:

عن هشـام بن عروهٔ، عن أبيه، عن عائشـهٔ- رضـی اللّه عنهـا- إنهـا أوصت إلی عبـد اللّه بن الزبير لا تـدفنّی معهما و ادفنّی مع صواحبی بالبقيع لا أزكی به أبدا.

فلا يدلّ الحديث علی صدور الأحداث عن أمّ المؤمنين.

و أما رواية صاحب الأعلام فی الباب الثالث عشر فهی مرسلهٔ» [۳].

أقول: يكفی لـدفع توهمـات ابن تيميّـهٔ و شاه سـلامهٔ اللّه و صاحب المنتهی ما قـدّمنا نقله من كلمات كبار علماء الحـديث، و قـد كرر الفاضل حيدر علی نفسه القول بعد التزام البخاری و مسلم باستيعاب الصحاح فی كتابيهما.

و أما زعم حيدر علی الفيض آبادی و إرسال رواية (الاعلام) فظاهر البطلان،

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۰۱.

[۲] معرکة الآراء لشاه سلامة اللّه الهندی: ۸۹.

[۳] منتهی الکلام لحیدر علی الفیض آبادی الهندی: ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۰

لأنه صاحبه أخرجها بکل جزم و قطع، و هذا نص عبارته:

«ثمّ تزوّج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- بعد خدیجة، عائشة بنت أبی بکر- رضی اللّه عنهما- و هی بنت ست سنین بمکة، فی شوال قبل الهجرة بسنتین، و بنی بها و هی بنت تسع سنین بالمدینة بعد الهجرة بسبعة أشهر فی شوال، و لم ینکح بکرا غیرها، و مکثت عنده تسع سنین، و مات عنها صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالت:

ادفنونی مع أخواتی بالبقیع فإنّی قد أحدثت أمورا بعده، و أوصت إلی عبد اللّه بن الزبیر ابن أختها- رضی اللّه عنهما-» [۱].

فالحافظ الزرندی، صاحب الإعلام، إنما لم یذکر الحدیث بسنده لکونه جازما بصحّته مسلّما بثبوته...

و من قبله ابن قتیبة، حیث قال ما نصه: «قال أبو محمد: ثمّ تزوّج [النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عائشة بنت أبی بکر الصدیق- رضی اللّه عنه- بکرا و لم یتزوج بکرا غیرها، و کان تزوجه بها [إیاها] بمکة و هی بنت ست سنین و دخل بها بالمدینة و هی بنت سبع سنین بعد سبعة أشهر من مقدمة المدینة، و قبض [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هی بنت ثمانی عشرة سنة، و تکنی أم عبد اللّه قال ابن قتیبة: و حدّثنی أبو الخطاب، قال: حدّثنی مالک بن سعید، قال: حدّثنی الأعمش، عن إبراهیم، عن الأسود، عن عائشة [- رضی اللّه عنها-] قالت: تزوّجنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و أنا بنت تسع سنین- ترید دخل بی- کنت عنده تسعا، و بقیت إلی خلافة معاویة، و توفّیت سنة ثمان و خمسین و قد قاربت السبعین، و قیل لها:

ندفنک مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقالت: إنی قد أحدثت أمورا بعده، فادفنونی مع أخواتی، فدفنت بالبقیع و أوصت إلی عبد اللّه بن الزبیر» [۲].

و إن أبی الخصم إلّا الحدیث المسند. فهذه روایة الحاکم أبی عبد اللّه علی شرط البخاری و مسلم: «حدثنا أبو العباس محمد بن یعقوب، ثنا أبو البختری

---

[۱] الاعلام بسیرة النبی علیه السلام- مخطوط.

[۲] المعارف/ ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۱

عبد اللّه بن محمد بن بشر العبدی، ثنا إسماعیل بن أبی خالد، عن قیس بن أبی حازم قال: قالت عائشة- رضی اللّه عنها- و کانت تحدث نفسها أن تدفن فی بیتها مع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أبی بکر، فقالت: إنّی أحدثت بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- حدثا ادفنونی مع أزواجه، فدفنت بالبقیع.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه» [۱].

۶. لو أخرجاه لأنکره المتعنتون ... ص: ۱۴۱

اشارة

و لو أن البخاری و مسلما قد أخرجا حدیث الغدیر فی کتابیهما، لأنکر المتعصّبون المتعنّتون الحدیث و نفوا صحته و قدحوا فیه و

أبطلوه:

نماذج مما أخرجاه و أنكروه ... ص: ۱۴۱

أليس قد أبطل أبو الحسن الآمدى حديث المنزلة [۲] و هو من أحاديث الكتابين و تبعه فى ذلك: ابن حجر المكى، و عضد الدين الإيجى، و أبو الثناء الاصفهانى شارح المطالع، و أشعر بذلك علاء الدين القوشجى، و أسقطه سعد الدين التفتازانى من درجة الاعتبار؟! أليس قد أبطل السهارنفورى فى مرافضه، و (الدهلوى) فى تحفته حديث هجر فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليهما و آلهما و سلّم- أبا بكر بن أبى قحافة حتى توفيت، مع أنه فى الصحيحين؟! و

هذا نصه عند البخارى فى باب فرض الخمس: «حدثنا عبد العزيز بن عبد اللّه، حدثنا إبراهيم بن سعد عن صالح، عن

---

[۱] المستدرک على الصحيحين ۴/ ۶.

[۲] و هو

قوله- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم-: «على منى بمنزلة هارون من موسى، إلّا أنّه لا نبى بعدى».

و هذا الحديث متواتر سندا، و من أقوى الأحاديث و أوضحها دلالة على إمامة أمير المؤمنين- عليه السلام- بعد رسول اللّه- صلّى اللّه عليهما و آلهما- بلا فصل. و هو من الأحاديث التى بحث عنها فى هذه الموسوعة، وفقنا اللّه تعالى لنشره بمحمد و آله الطاهرين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۲

ابن شهاب [قال : أخبرنى عروة بن الزبير: أن عائشة أم المؤمنين أخبرته أن فاطمة [عليها السلام بنت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سألت أبا بكر الصديق بعد وفاة رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أن يقسّم لها ميراثها مما ترک رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ممّا أفاء اللّه عليه، فقال لها أبو بكر: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: لا نوّرث ما تركناه صدقة. فغضبت فاطمة بنت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم فهجرت أبا بكر، فلم تزل مهاجرته حتى توفيت» [... ۱].

و قال البخارى فى باب قوله- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: لا نورث ...

عروة، عن عائشة: إنّ فاطمة و العباس [عليهما السلام أتيا أبا بكر يلتمسان ميراثهما من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هما يومئذ [حينئذ] يطلبان أرضيهما من فدک و سهمه [سهمهما] من خيبر، فقال لها أبو بكر: سمعت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: لا نوّرث ما تركناه صدقه، إنّما يأكل آل محمد من هذا المال، قال أبو بكر: و اللّه لا أدع أمرا رأيت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يصنعه فيه إلّا صنعته.

قال: فهجرته فاطمة فلم تكلّمه حتى ماتت» [۲].

و أخرج البخارى هذا الخبر بالتفصيل فى باب غزوة خيبر من كتاب المغازى كما ستطّلع عليه. و أخرجه مسلم أيضا فى باب حكم الفيء من كتاب الجهاد.

فالعجب من أهل السنّة يسقطون أحاديث الكتابين الصريحة فى غضب الصديقة الطاهرة عليها الصلاة و السلام على أبى بكر حتى وفاتها، متشبثين بروايات هذا و ذاک، و هم مع ذلک يقدحون بحديث الغدير المتواتر بدليل عدم إخراج البخارى و مسلم إيّاه!! و هكذا طعن بعضهم فى حديث امتناع أمير المؤمنين عليه السلام عن بيعة أبى بكر مدة ستة أشهر، بالرغم من أنه من أحاديث الكتابين، و ذلک لأنه حديث

---

[۱] صحيح البخارى ۴/ ۹۶.

[۲] صحيح البخارى ۸/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۳

يهدم أساس الخلافة التى يزعمون قيامها بإجماع المسلمين...

؟؟؟ الفاضل حيدر على الفيض آبادى كيف يحاول الحصول على مطعن فى الحديث متنا و سندا، و هو فى نفس الوقت ممن يحترم الشيخين و يعظّم الصحيحين؟! إنّه يقول: «نعم يمكن أن يفهم من ظاهر رواية الصحيحين قصة فدك- من حديث الصديقة أم المؤمنين- أنه قد أبى عن بيعة الصديق مدة حياة فاطمة الزهراء، فكما لا يكون هذا التباطؤ دليلا واضحا على عدم لياقة الصديق للخلافة، كذلك لا يكون دليلا واضحا على التخلّف عن البيعة، لما روى الفريقان من: أنه قد أقسم أن لا يرتدى بعد رسول اللّه حتى يجمع القرآن- سوره و آياته- حفظا أو كتابة ... و قد روى الحديث فى الاستيعاب و الصواعق من كتب أصحابنا، و فى الاحتجاج للفاضل الطبرسى و غيره من كتب الامامية»....

ثم قال المولوى حيدر على بعد ذكر وجوه فى توجيه تخلّفه عليه السلام عن البيعة: «فقد علم أن هذا التباطؤ المخرّج فى الصحيحين، غير قادح فى الإجماع».

قال: «بقى كلام يتعلق بسند هذه الأحاديث، فأقول- أسوة بالبيهقى و غيره، كما هو غير خفى على من نظر فى شروح البخارى مثل إرشاد السارى- إن هذا الحديث الدال على التأخّر عن البيعة، يرويه أبو سعيد، و هو ضعيف و غير معتمد، لعدم إسناد الزهرى، و رواية أبى سعيد التى مفادها بيعة أمير المؤمنين و الزبير- رضى اللّه عنهما- فى اليوم الأول مسندة و موصولة، فتكون هذه أصح البتّة» [... ۱].

أقول: إذا أردنا محاسبة هذا الكلام و مناقشته من جميع جوانبه، لخرجنا عن المقصود، غير أنّا نكتفى بالقول بأن دعوى عدم إسناد الزهرى الحديث كذب

---

[۱] منتهى الكلام لحيدر على الفيض آبادى الهندى: ۱۲۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۴

محض،

ففى الكتابين أن الزهرى يروى هذه الأحاديث عن عروة، عن عائشة، قال البخارى فى باب غزوة خيبر من كتاب المغازى:

«حدثنا يحيى بن بكير، حدثنا الليث عن عقيل، عن ابن شهاب، عن عروة، عن عائشة أن فاطمة [عليها السلام بنت النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم أرسلت الى أبى بكر تسأله ميراثها من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- مما أفاءه اللّه عليه بالمدينة و فدك و ما بقى من خمس خيبر، فقال أبو بكر: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: لا نورّث ما تركناه صدقة، إنّما يأكل آل محمد فى هذا المال، و إنّى و اللّه لا أغيّر شيئا من صدقة رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و لأعملنّ فيها بما عمل به رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فأبى أبو بكر أن يدفع إلى فاطمة منها شيئا.

فوجدت فاطمة على أبى بكر فى ذلك، فهجرته فلم تكلّمه حتى توفيت، و عاشت بعد النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- ستة أشهر. فلمّا توفيت دفنها زوجها على ليلا، و لم يؤذن بها أبا بكر و- صلّى عليها، و كان لعلى فى الناس وجه حياة فاطمة، فلما توفيت استنكر على وجوه الناس، فالتمس مصالحة أبى بكر و مبايعته و لم يكن يبايع تلك الأشهر، فأرسل إلى أبى بكر أن ائتنا و لا يأتنا أحد معك، كراهيّة أن يحضر [المحضر] عمر، فقال عمر: لا- و اللّه، لا- تدخل عليهم وحدك، فقال أبو بكر: و ما عسيتهم أن يفعلوا بى، و اللّه لآتينّهم. فدخل عليهم أبو بكر فتشهّد على فقال: إنّا قد عرفنا فضلك و ما أعطاك اللّه، و لم ننفس عليك خيرا ساقه اللّه إليك، و لكنّك استبددت علينا بالأمر، و كنّا نرى لقرابتنا من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم نصيبا، حتى فاضت عينا أبى بكر.

فلمّا تكلم أبو بكر قال: و الذى نفسى بيده، لقرابة رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أحبّ إلىّ من أهل [من أن أصل قرابتى، و أما

الذی شجر بینی و بینکم فی هذه الأموال، فإنی لم آل فیها عن الخیر، و لم أترک أمرا رأیت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یصنعه فیها إلّا صنعته، فقال علیّ لأبی بکر: موعدکم العشیهٔ للبیعهٔ.

فلمّا صلی أبو بکر الظهر رقی علی المنبر فتشهّد و ذکر شأن علی و تخلّفه عن البیعهٔ و عذره بالذی اعتذر إلیه، ثم استغفر و تشهّد علی فعظّم حق أبی بکر، و حدّث أنه لم یحمله علی الذی صنع نفاسهٔ علی أبی بکر و لا إنکارا للذی فضّله اللّه به، و لکنا [کنا] نری لنا فی هذا الأمر نصیبا فاستبدّ علینا فوجدنا فی أنفسنا.

فسرّ بذلک المسلمون و قالوا: أصبت. و کان المسلمون إلی علیّ قریبا حین راجع الأمر بالمعروف» [۱].

و فی مسلم: «حدّثنی محمد بن رافع، قال: نا حجین، قال لیث، عن عقیل، عن ابن شهاب، عن عروهٔ بن الزبیر، عن عائشهٔ» ... الحدیث [۲].

فظهر أن روایهٔ الزهری موصولهٔ، و أن دعوی القطع و عدم الاسناد فیها کذب صریح.

و کذا نسبهٔ هذه الروایهٔ إلی أبی سعید، فإنّه قد روی الشیخان الخبر عن عائشهٔ لا عن أبی سعید...

و من العجیب فی المقام أن المولوی حیدر علی یعزو نسبهٔ هذا الحدیث إلی أبی سعید، إلی کتاب (إرشاد الساری فی شرح صحیح البخاری) و الحال أنّه لا أثر لذلک فی الکتاب المذکور، و هذا نصّ کلام القسطلانی فیه:

«و قد صحح ابن حبان و غیره من حدیث أبی سعید الخدری- رضی اللّه عنه-: إن علیا بایع أبا بکر فی أول الأمر، و أمّا ما فی مسلم عن الزهری أنّ رجلا قال له: لم یبایع علی أبا بکر حتی ماتت فاطمهٔ- رضی اللّه عنه- قال: و لا أحد من بنی هاشم، فقد ضعّفه البیهقی بأنّ الزهری لم یسنده و أنّ الروایهٔ الموصولهٔ عن أبی سعید أصح» [۳].

هذا نص ما جاء فی هذا الکتاب، فأین هذا من ذاک؟

---

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۱۷۷- ۱۷۸.

[۲] صحیح مسلم ۵/ ۱۵۳- ۱۵۴.

[۳] إرشاد الساری لصحیح البخاری ۶/ ۳۶۳.

و الظاهر أن المولوی الفیض آبادی وجد هذه النسبهٔ فی کلام ابن حجر المکی، فحسبها مطابقهٔ للواقع و نقلها- من دون مراجعهٔ کتاب مسلم و کلمات المحدثین- مع غزوها إلی القسطلانی، و هذا نص کلام ابن حجر المکی بعد نقل الحدیث:

«ثمّ هذا الحدیث فیه التصریح بتأخیر بیعهٔ علی إلی موت فاطمهٔ- رضی اللّه عنها-، فینافی ما تقدم عن أبی سعید أنّ علیّا و الزبیر بایعا من أول الأمر، و لکن هذا الذی مرّ عن أبی سعید هو الذی صححه ابن حبان و غیره.

و قال البیهقی: و أما ما وقع فی صحیح مسلم عن أبی سعید من تأخر بیعته هو و غیره من بنی هاشم إلی موت فاطمهٔ- رضی اللّه عنها- فضعیف، فإنّ الزهری لم یسنده. و أیضا: فالروایهٔ الأولی عن أبی سعید هی الموصولهٔ فتکون أصح.

انتهی.

و علیه فبینه و بین خبر البخاری المار عن عائشهٔ- رضی اللّه عنها- تناف» [۱].

فعلم أنّ ابن حجر احتج بروایهٔ عائشهٔ الواردهٔ مسندهٔ فی کتابی البخاری و مسلم، لاثبات فضیلهٔ لأبی بکر، ثمّ ناقض نفسه بترجیح روایهٔ أبی سعید الخدری علیها، متمسکا بتصحیح ابن حبّان لها و ناقلا کلام البیهقی فی تضعیف روایهٔ مسلم، و لکن نسبهٔ روایهٔ مسلم إلی أبی سعید الخدری خطأ فضیع، إمّا من البیهقی و إمّا من ابن حجر المکی نفسه.

و علی کلّ حال فإن تضعیف البیهقی لا مساس له بأصل الحدیث، بل إنّه متوجه إلی الفقرة التی جاءت مصرّحة بتخلّف جمیع بنی هاشم عن البیعة مع الإمام علیه السلام، و قد انفرد مسلم بروایتها کما یظهر من کتاب (جامع الأصول).

فهو إذا لا مساس له بأصل الحدیث الوارد مسندا عن عائشة فی الکتابین، فإرجاعه الیه کما فی کلام صاحب (المنتهی) باطل.

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۷

و بما ذکرنا یتّضح أنّه متی کان الحدیث مؤیّدا للامامیة، وجّهوا إلیه أنواع القدح، و تکلّفوا فی ردّه حتی مع کونه من أحادیث الکتابین.

و لقد اضطرب المولوی حیدر علی، تجاه الحدیث الذی أخرجه البخاری فی کتاب المغازی، و الذی تضمّن قصّة فدک و هجر الزهراء علیها السلام أبا بکر، و امتناع أمیر المؤمنین علیه السلام عن البیعة مدة ستة أشهر، فجاء یقدّم رجلا و یؤخّر أخری حیران لا یدری ما یصنع ... لکنه بالتالی لم یجد بدّا من إبطاله، فبالغ فی ذلک، و کدّ کیده فی ردّ هذا الحدیث الصحیح، و نفی تلک الحقیقة الراهنة، فجعل یقول:

«و أنت إذا أحطت خبرا بما مر و ما سیأتی من أقوال المخالفین ... علمت أن جمیع تلک الإشکالات إنما تتوجه علی تقدیر صحة الحدیث، لکن المستفاد من کتب المحدثین- بعد التمحیص و التحقیق- وقوع الشک فی صحة أحادیث للبخاری و مسلم، إلّا أن تلک الأحادیث قلیلة جدا، و هی فی الکتاب الثانی أکثر منه فی الأول.

و علاوة علی هذا، فإن لابن الأثیر- رحمه اللّه- کلاما فی جامع الأصول، فی الفرع الثالث المختص بطبقات المجروحین، یدل علی إقرار بعض الوضاعین بوضع حدیث فدک، و هذا نص کلامه:

«و منهم قوم وضعوا الحدیث لهوی یدعون الناس إلیه، فمنهم من تاب عنه و أقرّ علی نفسه، قال شیخ من شیوخ الخوارج- بعد أن تاب-: إنّ هذه الأحادیث دین، فانظروا ممن تأخذون دینکم، فإنا کنا إذا هوینا أمرا صیّرناه حدیثا. و قال أبو العینا: وضعت أنا و الجاحظ حدیث فدک، و أدخلناه علی الشیوخ ببغداد، فقبلوه إلّا ابن شیبة العلوی، فانه قال: لا یشبه آخر هذا الحدیث أوّله، و ابی أن یقبله إلی آخره بلفظه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۸

و یمکن الوقوف بعد التتبع الیسیر لکتب الحدیث و الکلام، من تصانیف أهل الحق و الامامیة، علی مفتریات الشیعة و مطاعنهم فی الخلفاء الراشدین، و لا سیما الأحادیث المتعلقة بقصة فدک، و ذلک بوصف التسنّن و الاعتزال، و قد سبق أن معرفة هؤلاء و إخراجهم من بین أهل السنّة أمر عسیر» [... ۱].

فإذا کان هذا الحدیث المخرج فی مواضع من کتاب البخاری موضوعا فأیّ قیمة تبقی لهذا الصحیح و للبخاری!؟ و بأیّ دلیل یقال: إن کل حدیث لم یخرجاه فهو غیر صحیح؟

ثم إن المولوی حیدر علی عاد فی کتابه مرة أخری لیثبت بصراحة وجود أحادیث موضوعة فی صحیح البخاری و غیره، قد دسها فیه الشیعة، فقال:

...«و بما أن هذه الروایة تخالف الدرایة و الروایات الأخری، فإنّه لا یمکن الاعتماد علیها، أ فهل یصدّق عاقل دیّن بعدم مبایعة أمیر کل أمیر، المصداق ل

«علی مع الحق و الحق مع علی»

مدة ستة أشهر لیکون- و العیاذ باللّه- من مصادیق

قوله- صلّى اللّه عليه و سلّم: «من لم يعرف إمام زمانه مات ميتة جاهلية» على ما سنحققه، إن شاء اللّه تعالى» [۲].

و تصدى هذا الفاضل لردّ حديث القرطاس- المخرج فى سبعة مواضع من البخارى، و بثلاثة طرق عند مسلم- زاعما أنه من مفتعلات الشيعة نظير حديث فدك على حدّ زعمه ... فقال:

«كما نقل ناقضوا هفوات المشهدى عن الآمدى أنه قال فى مسنده بأن قصة

«ايتونى بقرطاس»

لا أساس لها من الصحة، و أنهم نقلوا عن شيوخ المحدّثين أنه قد ظهر بعد التحقيق وجود مائتين و عشرة أحاديث ضعيفة فى الصحيحين، تفرّد

[۱] إزالة الغين لحيدر على الفيض آبادى الهندى: ۵۸۲.

[۲] إزالة الغين لحيدر على الفيض آبادى الهندى: ۵۸۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۹

منها البخارى بثمانين، و يبلغ ما تفرد به مسلم المائة، و قد اشتركا فى إخراج ثلاثين.

انتهى.

فحال حديث القرطاس عند أحقر الناس كحديث فدك» [۱].

أقول: و على هذا الأساس يسقط الاستدلال بعدم إخراجهما حديثا من الأحاديث لغرض القدح فيه...

و قال فى الجواب على ما ألزم به من أن الحنفية يخالفون أحاديث البخارى:

«المغالطة الأولى: إن أصحاب أبى حنيفة قد ذهبوا إلى الملازمة بين صحة حديث البخارى و وجوب العمل به، ثم وقعوا فى ورطة فقالوا: إما أن تكون أعمال الحنفية مخالفة للاحكام الالهيّة، و إما أن يكون أكثر أحاديث البخارى غير صحيح.

و لكن هذا التقرير إنما جاء نتيجة غلبة الشهوة على العقل، و إلّا فكون العلم بكلّ حديث ورد فى البخارى واجبا، يخالف صريح كلمات العلماء الأعلام، قال شيخ الإسلام أبو زكريا النووى فى التقريب ما حاصله: ليس كلّ حديث صحيح يجوز العمل به فضلا عن أن يكون العمل به واجبا، و يمكن الوقوف على أدلة هذه المسألة من شروحه كالتهذيب و غيره بالتفصيل، بل إن كلام قدوة المحدثين و الفقهاء المتبحرين، كمال الدين ابن همام، يتلخص فى: أنه لا يلزم قبول كلّ أحاديث البخارى و مسلم و أمثالهما، إذ أن هناك خلافا فى عدالة بعض الرواة، فيمكن أن يكون الراوى مجروحا عند الامام أبى حنيفة و موثّقا عند الشيخين، و هكذا أن يقول فى حديث وصف بالضعف أو رمى بالوضع على الإطلاق: إنّه غير ضعيف أو غير موضوع عندنا. انتهى.

بل يتضح من كتب الثقات: أن علماء الشافعية ربما يرجّحون فى بعض

[۱] إزالة الغين لحيدر على الفيض آبادى الهندى: ۵۹۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۰

الموارد روايات الآخرين على روايات البخارى، بل ذكر على الجيلانى الشيعى فى فتح السبيل- و العهدة عليه-: أن الامام فخر الدين الرازى قد طعن فى بعض أحاديث البخارى فى رسالته فى تفضيل مذهب الشافعى. انتهى.

و لكن ما ذكرناه كلّه لا ينافى القول بأصحيّة صحيح البخارى من حيث المجموع، و أنه يجوز عقلا و نقلا توفر صفة كمال فى المفضول دون الفاضل، كما لا يخفى».

قال: «إنّه يظهر من تتبع الكتب و تفحّص المقالات أنّ الشأن الذى خصّ به الصحيحان من قبل أهل الحديث، و تقديمهم الكتابين على

غیرهما من الکتب، إنما هو اتّباع و تقلید لمجتهدین سبقوهم، إذ لم ینقل شیء هذا القبیل عن الأئمّهٔ الأئمّهٔ الأربعهٔ، و کیف یتصور ذلک، و علم الغیب یختص باللّه، أو أنه من خصائص الامامهٔ علی زعم الشیعهٔ» [... ۱].

۷. رأی الأئمّهٔ فی الکتابین و مؤلفیهما ... ص: ۱۵۰

اشارهٔ

لقد رأینا کیف یطعن علماء أهل السنهٔ فی أحادیث الکتابین عند تحرّجهم أمام إلزام الشیعهٔ. و لنذکر فیما یلی کلمات جماعهٔ من کبار الأئمّهٔ و الحفاظ فی الحطّ من شأن الکتابین و مؤلفیهما من غیر اضطرار یلجئهم إلی ذلک، بل إنها الحقیقهٔ التی تجری علی ألسنتهم، فإلیک بعض تلک الکلمات علی سبیل التمثیل لا الحصر:

۱) محی الدین عبد القادر القرشی الحنفی ... ص: ۱۵۰

اشارهٔ

قال الشیخ محی الدین عبد القادر بن محمد القرشی الحنفی ما نصه:

فائدهٔ- حدیث أبی حمید الساعدی فی صفهٔ صلاهٔ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی مسلم و غیره، یشتمل علی أنواع منها التورّک فی الجلسهٔ الثانیهٔ،

---

[۱] منتهی الکلام/ ۲۷.

ضعّفه الطحاوی لمجیئه فی بعض الطرق عن رجل، عن أبی حمید، قال الطحاوی: فهذا منقطع علی أصل مخالفینا و هم یروون الحدیث بأقل من هذا.

قلت: و لا- یحتّق علینا لمجیئه فی مسلم، و قد وقع فی مسلم أشیاء لا تقوی عند الاصطلاح، فقد وضع الحافظ الرّشید العطّار علی الأحادیث المقطوعهٔ المخرجهٔ فی مسلم کتابا سماه «غرر الفوائد المجموعهٔ فی بیان ما وقع فی مسلم من الأحادیث المقطوعهٔ» سمعته علی شیخنا أبی إسحاق ابراهیم بن محمد بن عبد اللّه الطاهری سنهٔ اثنتی عشر و سبعمائهٔ، بسماعه من مصنفه الحافظ رشید الدین، بقراءهٔ الشیخ فخر الدین أبی عمرو عثمان المقاتلی، و بیّنها الشیخ محی الدین فی أوّل شرح مسلم.

و ما یقوله الناس: إن من روی له الشیخان فقد جاز القنطرهٔ، هذا أیضا من التحنّق و لا یقوی، فقد روی مسلم فی کتابه عن لیث بن أبی مسلم و غیره من الضعفاء، فیقولون: إنما روی فی کتابه للاعتبار و الشواهد و المتابعات، و هذا لا یقوی، لأن الحفاظ قالوا: الاعتبار و الشواهد و المتابعات و الاعتبارات، أمور یتعرّفون بها حال الحدیث، و کتاب مسلم التزم فیه الصحهٔ، فکیف یتعرف حال الحدیث الذی فیه بطرق ضعیفهٔ.

و اعلم أن «عن» مقتضیهٔ للانقطاع عند أهل الحدیث، و وقع فی مسلم و البخاری من هذا النوع شیء کثیر، فیقولون علی سبیل التحنّق: ما کان من هذا النوع فی غیر الصحیحین فمنقطع، و ما کان فی الصحیحین فمحمول علی الاتصال.

و روی مسلم فی کتابه، عن أبی الزبیر، عن جابر، أحادیث کثیرهٔ بالعنعنهٔ و قال الحافظ: أبو الزبیر محمد بن مسلم بن مسلم بن تدرس المکی یدلّس فی حدیث جابر، فما کان یصفه بالعنعنهٔ لا یقبل، و قد ذکر ابن حزم و عبد الحق عن اللیث بن سعد أنه قال لأبی الزبیر:

علّم لی أحادیث سمعتها من جابر حتی أسمعها منک، فعلّم لی أحادیث أظن أنها سبعهٔ عشر حدیثا فسمعتها منه، قال

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۲

الحافظ: فما کان من طریق اللیث عن أبی الزبیر عن جابر، صحیح.

و قد روی مسلم فی کتابه أیضا، عن جابر و ابن عمر، فی حجهٔ الوداع أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- توجّه إلی مکهٔ یوم النحر، و طاف طواف الافاضهٔ ثم رجع فصلّی الظهر بمنی

، فیتحنّقون و یقولون: أعادها لبیان الجواز و غیر ذلک من التأویلات، و لهذا قال ابن حزم فی هاتین الروایتین: إحداهما کذب بلا شک.

و روی مسلم أیضا حدیث الاسراء و فیه: «و ذلک قبل أن یوحی إلیه»

و قد تکلّم الحفّاظ فی هذه اللفظهٔ و بیّنوا ضعفها.

و روی مسلم أیضا: «خلق اللّه التّربهٔ یوم السبت»

. و اتفق الناس علی أنه یوم السبت لم یقع فیه خلق.

و روی مسلم عن أبی سفیان أنه قال للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لمّا أسلم:

«یا رسول اللّه! أعطنی ثلاثا، تزوّج ابنتی أم حبیبهٔ، و ابنی معاویهٔ اجعله کاتبا و أمّرنی أن أقاتل الکفّار کما قاتلت المسلمین، فأعطاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم»

و الحدیث معروف مشهور، و فی هذا من الوهم مما لا یخفی، فأم حبیبهٔ تزوّجها رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و هی بالحبشهٔ و أصدقها النجاشی عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أربعمائهٔ دینار، و حضر و خطب و أطعم، و القصهٔ مشهورهٔ، و أبو سفیان إنما أسلم عام الفتح و بین الهجرهٔ و الحبشهٔ و الفتح عدّهٔ سنین، و معاویهٔ کان کاتبا للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- من قبل، و أما إمارهٔ أبی سفیان فقد قال الحافظ:

إنهم لا یعرفونها. فیجیبون علی سبیل التحنّق بأجوبهٔ غیر طائلهٔ، فیقولون فی نکاح ابنته: اعتقد أنّ نکاحها بغیر إذنه لا یجوز و هو حدیث عهد بکفر، فأراد من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- تجدید النکاح، و یذکرون عن الزبیر بن بکار بأسانید ضعیفهٔ، أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أمّره فی بعض الغزوات، و هذا لا یعرف.

و ما حملهم علی هذا کلّه، إلّا بعض التعصّب، و قد قال الحافظ: إنّ مسلما لمّا وضع کتابه الصحیح عرضه علی أبی زرعهٔ الرازی، فأنکر علیه و قال: سمیته الصحیح فجعلت سلّما لأهل البدع و غیرهم، فإذا روی لهم المخالف حدیثا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۳

یقولون هذا لیس فی صحیح مسلم. فرحم اللّه تعالی أبا زرعهٔ فقد نطق بالصواب، فقد وقع هذا. و ما ذکرت ذلک کله إلّا أنه وقع بینی و بین بعض المخالفین بحث فی مسألهٔ التورک فذکر لی حدیث أبی حمید المذکور أوّلا، فأجبته بتضعیف الطحاوی، فما تلفظ و قال: مسلم یصحح و الطحاوی یضعّف، و اللّه تعالی یغفر لنا و له، آمین» [۱].

ترجمهٔ عبد القادر القرشی ... ص: ۱۵۳

ترجم له الحافظ السیوطی بقوله: «عبد القادر بن محمد بن محمد بن نصر اللّه بن سالم، محیی الدین أبو محمد بن أبی الوفا القرشی، درّس [و أفتی و صنّف:

شرح معانی الآثار، و طبقات الحنفیهٔ، و شرح الخلاصهٔ، و تخریج أحادیث الهدایهٔ، و غیر ذلک. ولد سنهٔ ست و سبعین و ستمائهٔ، و مات فی ربیع الأول سنهٔ خمس و سبعین و سبعمائهٔ» [۲].

و قال محمود بن سليمان الكفوى بترجمته: «المولى الفاضل و النحرير الكامل عبد القادر، كان عالما فاضلا، جامعا للعلوم، له مجموعات و تصانيف و تواريخ و محاضرات و تواليف» [... ۳].

۲) على القارى ... ص: ۱۵۳

و ذكر الملّا على بن سلطان القارى الفوائد التى ذكرها القرشى المذكور، و بالغ فى هذا المرام بعبارات تشبه عباراته، فقد قال فى كتاب الرجال على ما نقل صاحب النزهة- طاب ثراه-: «و قد وقع منه (مسلم بن الحجاج) أشياء لا تقوى

---

[۱] الجواهر المضية فى طبقات الحنفية ۲/ ۴۲۸- ۴۳۰.

[۲] حسن المحاضرة فى محاسن مصر و القاهرة ۱/ ۴۷۱.

[۳] كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار للكفوى، و له ترجمة الدرر الكامنة ۲/ ۳۹۲ و شذرات الذهب ۶/ ۲۳۸، و تاج التراجم/ ۲۸، و غيرها.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۴

عند المعارضة، و قد وضع الرّشيد العطّار كتابا على الأحاديث المقطوعة و بيّنها الشيخ محى الدين فى أوّل شرح مسلم، و ما يقوله الناس: إن من روى له الشيخان فقد جاز القنطرة، هذا أيضا من التجاهل و التساهل، فقد روى مسلم فى كتابه عن الليث عن أبى مسلم و غيره من الضعفاء فيقولون: إنما روى عنهم فى كتابه للاعتبار و الشواهد و المتابعات، و هذه الاعتبارات لا تقوى، لأن الحفاظ قالوا: الاعتبار أمور يتعرفون بها حال الحديث. و كتاب مسلم التزم فيه الصحة فكيف يتعرف حال الحديث الذى فيه بطرق ضعيفة؟! و قال الحافظ: أبو الزبير محمد بن مسلم المكى يدلّس فى حديث جابر فما يصف بالعنعنة لا يقبل. و قد ذكر ابن حزم و عبد الحق عن الليث بن سعد أنه قال لأبى الزبير: علّم لى على أحاديث سمعتها من جابر، حتى أسمعها منك، فعلّم لى أحاديث أظن أنها سبعة عشر حديثا فسمعتها منه. قال الحافظ: فما كان من طريق الليث عن أبى الزبير عن جابر فصحيح.

و فى مسلم، عن غير طريق الليث، عن أبى الزبير، عن جابر، بالعنعنة أحاديث. و قد روى أيضا فى كتابه عن جابر، عن ابن عمر، فى حجة الوداع أن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- توجه الى مكة يوم النحر فطاف طواف الافاضة، ثم صلى الظهر بمكة ثم رجع إلى منى. و فى الرواية الأخرى: إنه طاف طواف الافاضة، ثم رجع فصلى الظهر بمنى، فيوجّهون و يقولون أعادها لبيان الجواز.

و غير ذلك من التأويلات، و لهذا قال ابن حزم فى هاتين الروايتين: إحداهما كذب بلا شك.

و روى مسلم أيضا حديث الاسراء. و فيه: «و ذلك قبل أن يوحى اليه» و قد تكلم الحفاظ فى هذه اللفظة و بيّنوا ضعفها.

و قد روى مسلم أيضا: «خلق اللّه التربة يوم السبت»

. و اتفق الناس على أن السبت لم يقع فيه خلق، و أن ابتداء الخلق يوم الأحد.

و قد روى مسلم عن أبى سفيان أنه قال للنبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- لما أسلم

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۵

«يا رسول اللّه! أعطنى ثلاثا: تزوّج ابنتى أم حبيبة، و ابنى معاوية أجعله كاتبا، و أمّرنى أن أقاتل الكفار كما قاتلت المسلمين. فأعطاه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ما سأله». و الحديث معروف مشهور، و فى هذا من الوهم ما لا يخفى، فأم حبيبة تزوّجها النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- و هى بالحبشة، و أصدقها النجاشى أربعمائة دينار و حضر و خطب و أطعم، و القصة مشهورة. و أبو سفيان و ابنه معاوية إنما أسلما عام الفتح سنة ثمان من الهجرة. و أما إمارة أبى سفيان، فقد قال الحافظ: إنهم لا يعرفونها: فيجيبون بأجوبة غير طائلة، فيقولون فى نكاح ابنته: اعتقد أن نكاحها بغير إذنه لا- يجوز و هو حديث عهد بالكفر، فأراد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- تجديد

النكاح، فيذكرون عن الزبير بن بكار بأسانيد ضعيفة أنّ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- أمّره فى بعض الغزوات، و هذا لا يعرفه الأثبات.

و قد قال الحافظ: إن مسلما لما وضع كتابه الصحيح عرضه على أبى زرعة فأنكر عليه و تغيّظ و قال: سميته الصحيح و جعلته سلّما لأهل البدع و غيرهم؟!».

۳) الأدفوى الشافعى ... ص: ۱۵۵

اشارة

و لأبى الفضل الأدفوى الشافعى تحقيق فى هذا الباب، ذكره فى رد كلام لابن الصلاح ننقله بنصه: «ثمّ أقول: إن الأمة تلقّت كل حديث صحيح و حسن بالقبول و عملت به عند عدم المعارض، و حينئذ لا يختص بالصحيحين، و قد تلقت الأمّة الكتب الخمسة أو الستة بالقبول و أطلق عليها جماعة اسم «الصحيح» و رجّح بعضهم بعضها على كتاب مسلم و غيره، قال أبو سليمان أحمد الخطابى: كتاب السنن لأبى داود كتاب شريف لم يصنف فى حكم الدين كتاب مثله، و قد رزق من الناس القبول كافة، فصار حكما بين فرق العلماء و طبقات الفقهاء على اختلاف مذاهبهم، و كتاب السنن أحسن وضعا و أكثر فقها من كتب البخارى و مسلم. و قال الحافظ أبو الفضل محمد بن طاهر المقدسى: سمعت الامام أبا الفضل عبد اللّه بن محمد الأنصارى بهراة يقول- و قد جرى بين يديه ذكر أبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۶

عيسى الترمذى و كتابه- فقال: كتابه عندى أنفع من كتاب البخارى و مسلم.

و قال الامام أبو القاسم سعيد بن على الزنجانى: إن لأبى عبد الرحمن النسائى شرطا فى الرجال أشد من شرط البخارى و مسلم. و قال أبو زرعة الرازى لما عرض عليه ابن ماجة السنن كتابه: أظن إن وقع هذا فى أيدى الناس تعطلت هذه الجوامع كلها، أو قال: أكثرها.

و وراء هذا بحث آخر و هو: إن قول الشيخ أبى عمرو ابن الصلاح: إن الأمّة تلقت الكتابين بالقبول، إن أراد كل الأمة فلا يخفى فساد ذلك، إذ الكتابان إنما صنفا فى المائة الثالثة بعد عصر الصحابة و التابعين و تابعى التابعين و أئمة المذاهب المتبعة، و رءوس حفاظ الأخبار و نقاد الآثار المتكلمين فى الطرق و الرجال المميزين بين الصحيح و السقيم، و إن أراد بالأمّة الذين وجدوا بعد الكتابين فهم بعض الأمّة، فلا يستقيم له دليله الذى قرره من تلقى الأمّة و ثبوت العصمة لهم، و الظاهرية إنما يعتنون بإجماع الصحابة خاصة، و الشيعة لا تعتد بالكتابين و طعنت فيهما، و قد اختلف فى اعتبار قولهم فى الإجماع و الانعقاد.

ثم إن أراد كل حديث فيهما تلقى بالقبول من الناس كافة فغير مستقيم، فقد تكلّم جماعة من الحفاظ فى أحاديث فيهما، فتكلّم الدارقطنى فى أحاديث و علّلها، و تكلّم ابن حزم فى أحاديث كحديث شريك فى الأسراء، قال: إنّه خلط. و وقع فى الصحيحين أحاديث متعارضة لا يمكن الجمع بينها، و القطع لا يقطع التعارض فيه.

و قد اتفق البخارى و مسلم على إخراج حديث «محمد بن بشار بندار» و أكثرا من الاحتجاج بحديثه، و تكلّم فيه غير واحد من الحفاظ، أئمة الجرح و التعديل و نسب إلى الكذب، و حلف عمرو بن على الفلّاس شيخ البخارى أن بندار يكذب فى حديثه عن يحيى، و تكلّم فيه أبو موسى، و قال على بن المدينى فى الحديث الذى رواه فى السجود: هذا كذب، و كان يحيى لا يعبأ به و يستضعفه و كان القواريرى لا يرضاه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۷

و أكثرا من حديث «عبد الرزاق» و الاحتجاج به، و تكلم فيه و نسب إلى الكذب.

و أخرج مسلم عن «أسباط بن نصر» و تكلّم فيه أبو زرعة و غيره.

و أخرج أيضا عن «سماك بن حرب» و أكثر عنه، و تكلّم فيه غير واحد، و قال الامام أحمد بن حنبل: هو مضطرب الحديث، و ضعّفه أمير المؤمنين فى الحديث شعبة، و سفيان الثورى، و قال يعقوب بن شعبة: لم يكن من المتثبتين و قال النسائى: فى حديثه ضعف، قال

شعبة: کان سماک یقول فی التفسیر عکرمة و لو شئت لقلت له ابن عباس لقاله، و قال ابن المبارک، سماک ضعیف فی الحدیث و ضعّفه ابن حزم، قال: و کان یلقّن فیتلقّن.

و کان أبو زرعة یذمّ وضع کتاب مسلم و یقول: کیف تسمیة الصحیح و فیه فلان و فلان؟ و ذکر جماعة.

و أمثال ذلک یستغرق أوراقا، فتلک الأحادیث عندهما و لم یتلقوها بالقبول.

و إن أراد: غالب ما فیهما سالم من ذلک، لم یبق له حجة» [۱].

ترجمة الأدفوی ... ص: ۱۵۷

قال الحافظ ابن حجر العسقلانی بترجمة الادفوی: «جعفر بن ثعلب بن جعفر بن علی، أبو الفضل الأدفوی، الأدیب الفقیه الشافعی، ولد بعد سنة ثمانین و ستمائة و قرأت بخط الشیخ تقی الدین السبکی أنه کان یسمّی وعد اللّه.

قال الصفدی: اشتغل فی بلاده فمهر فی الفنون، و لازم ابن دقیق العید و تأدّب بجماعة منهم أبو حیان و حمل عنه کثیرا، و کان یقیم فی بستان له ببلده، و صنف الإمتاع فی أحکام السماع، و الطالع السعید فی تاریخ الصعید، و البدر السافر فی تحفة المسافر، و کل مجامیعه جیدة، و له النظم و النثر الحسن ...

---

[۱] الإمتاع فی أحکام السماع لأبی الفضل الأدفوی: الفصل العاشر. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۸

و من خط البدر النابلسی: کان عالما فاضلا، متقلّلا من الدنیا، و مع ذلک فکان لا یخلو من المآکل الطیبة. مات فی أوائل سنة ۷۴۸ » [...۱].

و قال جمال الدین الأسنوی بترجمته: «کان فاضلا مشارکا فی علوم متعددة أدیبا شاعرا، ذکیا کریما، طارحا للتکلّف، ذا مروّة کبیرة، صنّف فی أحکام السّماع کتابا نفیسا سماه بالإمتاع، أنبأ فیه عن اطلاع کثیر، فإنه کان یمیل إلی ذلک میلا کبیرا و یحضره، سمع و حدّث و درّس قبل موته بأیام یسیرة بمدرس الحدیث الذی أنشأه الأمیر حبکلی بن البابا بمسجده، و أعاد بالمدرسة الصالحیة من القاهرة و کان مقیما به» [... ۲].

و قال أبو بکر ابن قاضی شهبة الأسدی: «جعفر بن ثعلب بن علی، الامام العلامة، الأدیب البارع، ذو الفنون، کمال الدین أبو الفضل الأدفوی ... و قال أبو الفضل العراقی: کان من فضلاء أهل العلم، صنف تاریخا للصعید، و مصنفا فی أحکام السماع سماه کشف القناع، و غیر ذلک» [۳].

۴) أبو زرعة الرازی ... ص: ۱۵۸

اشارة

۱- أبو زرعة و مسلم.

لقد علمنا من کلام الأفودی و غیره: أن أبا زرعة الرازی کان یذم وضع کتاب مسلم و یعترض علی مسلم صنعه و یقول له: کیف تسمّیه الصحیح و فیه فلان و فلان...؟

و قد ذکر الذهبی بترجمة أحمد بن عیسی المصری: «قال: سعید البرذعی:

---

[۱] الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۲/ ۷۲.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۷۰.

[۳] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۷۲، و توجد ترجمة الأدفوی فی: النجوم الزاهرة ۱۰/ ۲۳۷ حوادث سنة ۷۴۸، البدر الطالع ۱/ ۱۸۲، حسن الحاضرة ۱/ ۳۲۰ شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳، حوادث سنة ۷۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۹

شهدت أبا زرعة ذکر صحیح مسلم فقال: هؤلاء قوم أرادوا التقدّم قبل أوانه فعملوا شیئا یتسوّقون به. و أتاه رجل- و أنا شاهد- بکتاب مسلم، فجعل ینظر فیه فإذا حدیث عن أسباط بن نصر قال: ما أبعده هذا عن الصحیح، ثم رأی قطن ابن نسیر فقال لی: و هذا أطم من الأول، قطن بن نسیر یصل أحادیث عن ثابت جعلها عن أنس، ثم نظر فقال: یروی عن أحمد بن عیسی فی الصحیح! ما رأیت أهل مصر یشکون فی أنه- و أشار إلی لسانه-.» [۱].

و قال بترجمة محمد بن یحیی الذهلی: «قال أبو قریش الحافظ: کنت عند أبی زرعة فجاء مسلم بن الحجاج فسلّم علیه و جلس ساعه، و تذاکرا، فلمّا أن قام قلت له: هذا جمع أربعة آلاف حدیث فی الصحیح، قال: فلمن ترک الباقی؟ ثم قال: هذا لیس له عقل، لو داری محمد بن یحیی لصار رجلا» [۲].

ب- أبو زرعة و البخاری.

و لم یسکت أبو زرعة عن ممد بن إسماعیل البخاری و کتابه المعروف ب (الصحیح) بل تناوله بالقدح و الجرح کذلک، قال الذهبی: «علی بن عبد اللّه ابن جعفر بن الحسن الحافظ، أحد الأعلام الأثبات و حافظ العصر، ذکره العقیلی فی کتاب الضعفاء فبئس ما صنع، فقال: جنح إلی ابن أبی داود و الجهمیة و حدیثه مستقیم إن شاء اللّه، قال لی عبد اللّه بن أحمد: کان أبی حدثنا عنه ثم أمسک عن اسمه، و کان یقول: حدثنا رجل، ثم ترک حدیثه بعد ذلک.

قلت: بل حدیثه عنه فی مسنده، و قد ترکه إبراهیم الحربی و ذلک لمیله إلی أحمد بن أبی داود فقد کان محسنا الیه.

و کذا امتنع مسلم عن الروایة عنه فی صحیحه لهذا المعنی، کما امتنع أبو زرعة و أبو حاتم من الروایة عن تلمیذه «محمد» لأجل مسألة اللفظ. و قال

---

[۱] تذهیب التهذیب، مخطوط. و انظر میزان الاعتدال ۱/ ۱۲۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۰

عبد الرحمن بن أبی حاتم: کان أبو زرعة ترک الروایة عنه من أجل ما کان منه فی المحنة» [... ۱].

و المراد من «محمد» تلمیذ «علی بن المدینی» هو: «محمد بن إسماعیل البخاری».

و من طرائف الأمور: أن مسلم بن الحجاج- و هو تلمیذ البخاری- قد امتنع من الروایة عن علی بن المدینی لمیله إلی أحمد بن أبی داود...

فالاستدلال بإعراض البخاری و مسلم عن روایة حدیث الغدیر فی غیر محله لأنهما و شیخهما کلّهم مقدوحون مجروحون...

و قال الذهبی: «محمد بن إسماعیل أبو عبد اللّه البخاری قدم بغداد طالب حدیث علی رأس الخمسمائة و کتب عن الموجودین. قال ابن الجوزی و غیره کان کذابا.

فأمّا محمد بن إسماعیل مولی الجعفیین فحجة إمام، و لا عبرة بترک أبی زرعة و أبی حاتم له من أجل اللفظ» [۲].

أقول: و لکن ترکهما له نافع لنا علی کلا التقدیرین.

و قد نص آخرون علی ترکهما له مع استعظامه و استنکاره، فقال الشیخ عبد الوهاب السبکی فی طبقاته: «و مما ینبغی أن یتفقد عند

الجرح حال العقائـد و اختلافها بالنسـبة إلى الجارح و المجروح، فربما خالف الجارح المجروح فی العقیدة فجرحه بذلک، و إلیه أشار الرافعی بقوله: و ینبغی أن یکون المزکّون برآء من الشحناء و العصبیـة فی المـذهب، خوفـا من أن یحملهم ذلـک علی جرح عـدل أو تزکیة فاسق، و قد وقع هذا لکثیر من الأئمّة جرحوا بناء علی معتقدهم و هم المخطئون و المجروح مصیب.

---

[۱] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۱۳۸.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۵۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۱

و قد أشار شیخ الإسلام سید المتأخرین، تقی الدین ابن دقیق العید، فی کتابه الاقتراح إلی هذا و قال: أعراض المسلمین حفرة من حفر النار، وقف علی شفیرها طائفتان من الناس: المحدّثون و الحکام.

قلت: و من أمثلته قول بعضهم فی البخاری: ترکه أبو زرعة و أو حاتم من أجل مسألة اللفظ، فیا للّه و المسلمین أ یجوز لأحد أن یقول: البخاری متروک و هو حامل لواء الصناعة و مقدم أهل السنّة و الجماعة؟ یا للّه و المسلمین أ یجعل ممادحه مذام؟ فإن الحق فی مسألة اللفظ معه، إذ لا یستریب عاقل من المخلوقین فی أن تلفّظه من الأفعال الحادثـة التی هی مخلوقـة للّه تعالی، و إنما أنکرها الامام أحمد و ابن صالح لبشاعة لفظها».

و الظاهر أنه یقصد من «بعضهم» الحافظ الذهبی و هو شیخه، و لذلک آثر عدم التصریح باسمه.

و قـال الشـیخ عبـد الرءوف المنـاوی بترجمـة البخـاری: «زین الأئمـة صاحب أصـح الکتب بعـد القرآن، ساحب ذیل الفضل علی ممر الزمـان، الـذی قال فیه إمام الأئمّـة ابن خزیمـة: ما تحت أدیم السـماء أعلم منه. و قال بعضـهم: إنه آیـة من آیات اللّه یمشـی علی وجه الأرض. قال الذهبی: کان من أفراد العالم مع الدین و الورع و المتانة. هذا کلامه فی الکاشف.

و مع ذلک غلب علیه الغرض من أهل السنة، فقال فی کتاب الضعفاء و المتروکین: ما سلم من الکلام لأجل مسألة اللفظ، ترکه لأجلها الرّازیان.

هذه عبارته و أستغفر اللّه تعالی، نسأل اللّه السلامة و نعوذ به من الخذلان» [۱].

«و الرازیان» هما: أبو زرعة و أبو حاتم.

ثم اعلم أن الحافظ الذهبی و إن اکتفی بنقل طعن هذین الإمامین فی کتابیه

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۲

(المیزان) و (المغنی)، إلّا أنه ذکر فی سائر کتبه قـدح الـذهلی و ابن أعین و غیرهما کـذلک، و الظاهر أن السـبکی و المناوی لم یقفا علی ذلک و إلّا لزاد تألمهما و عویلهما...

ترجمة أبی زرعة الرازی ... ص: ۱۶۲

و ترجم الذهبی لأبی زرعة ترجمة حافلة نذکر منها جملا، قال: «أبو زرعة الرازی الامام سید الحفاظ محدّث الری.

و قال أبو بکر الخطیب: کان إماما، ربّانیا، حافظا متقنا مکثرا، جالس أحمد ابن حنبل و ذاکره، و حدّث عنه أهل بغداد.

قال أبو عبد اللّه ابن بطة: سمعت النجار سمعت عبد اللّه بن أحمد یقول:

لما ورد علینا أبو زرعة نزل عندنا فقال لی أبی: یا بنیّ قد اعتضت بنوافلی مذاکرة هذا الشیخ.

و قال ابن أبی شیبة: ما رأیت أحفظ من أبی زرعة.

ابن المقری: أنبأ عبد اللّه بن محمد بن جعفر القزوینی، سمعت محمد بن إسحاق الصّاغانی یقول: أبو زرعة یشبّه بأحمد بن حنبل.

و قال علی بن الحسین بن الجنید: ما رأیت أحدا أعلم بحدیث مالک من أبی زرعة و کذلک سائر العلوم.

قال ابن أبی حاتم: سئل أبی عن أبی زرعة، فقال: إمام.

قال عمر بن محمد بن إسحاق القطان: سمعت عبد اللّه بن أحمد بن حنبل سمعت أبی یقول: ما جاوز الجسر أحد أفقه من إسحاق بن راهویه و لا أحفظ من أبی زرعة.

ابن عدی: سمعت أبا یعلی الموصلی یقول ما سمعنا یذکر أحد فی الحفاظ إلّا کان اسمه أکبر من رؤیته، إلّا أبو زرعة الرازی فإنّ مشاهدته کانت أعظم من اسمه، و کان قد جمع حفظ الأبواب و الشیوخ و التفسیر، کتبنا بإملائه بواسطة ستة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۳

آلاف حدیث.

ابن عدی: سمعت الحسن بن عثمان، سمعت ابن رواه، سمعت إسحاق ابن راهویه، یقول: کلّ حدیث لا یعرفه أبو زرعة الرازی، فلیس له أصل.

قال ابن أبی حاتم: سمعت یونس بن عبد الأعلی، یقول: ما رأیت أکثر تواضعا من أبی زرعة، هو و أبو حاتم إماما خراسان.

و قال یوسف المیانجی: سمعت عبد اللّه بن محمد القزوینی القاضی، یقول: حدثنا یونس بن عبد الأعلی یوما فقال: حدثنی أبو زرعة، فقیل له: من هذا؟ فقال: إنّ أبا زرعة أشهر فی الدنیا من ابن أبی حاتم، ثنا الحسن بن أحمد سمعت أحمد بن حنبل یدعو اللّه لأبی زرعة، و سمعت عبد الواحد بن غیاث یقول: ما رأی أبو زرعة مثل نفسه.

قال النسائی: أبو زرعة الرازی ثقة.

و قال إسحاق بن إبراهیم بن عبد الحمید القرشی: سمعت عبد اللّه بن أحمد یقول: ذاکرت أبی لیلة الحفاظ فقال: یا بنی! قد کان الحفظ عندنا، ثم تحوّل إلی خراسان إلی هؤلاء الشباب الأربعة، قلت: من هم؟ قال: أبو زرعة ذاک الرازی، و محمد بن إسماعیل ذاک البخاری، و عبد اللّه بن عبد الرحمن ذاک السمرقندی، و الحسن بن شجاع ذاک البلخی.

قلت: یعجبنی کثیرا کلام أبی زرعة فی الجرح و التعدیل، یبین علیه الورع و الخبرة، بخلاف رفیقه أبی حاتم فإنّه جرّاح» [۱].

و ترجم له الحافظ ابن حجر ترجمة مفصلة أیضا، نقل فیها الکلمات الواردة فی حق أبی زرعة من کبار الأئمّة و الحفاظ، هذا ملخصها: «أبو زرعة الرازی أحد الأئمّة الحفّاظ، قال النسائی ثقة، و قال أبو حاتم حدثنی أبو زرعة- و ما خلّف بعده مثله علما و فقها و صیانة و صدقا، و لا أعلم فی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۴

المشرق و المغرب من کان یفهم هذا الشأن مثله، قال: و إذا رأیت الرازی ینتقص أبا زرعة فاعلم أنه مبتدع. و قال ابن حبان فی الثقات: کان أحد أئمة الدنیا فی الحدیث مع الدین و الورع و المواظبة علی الحفظ و المذاکرة، و ترک الدنیا و ما فیه الناس» [۱].

و قال الذهبی أیضا: «أبو زرعة الحافظ، أحد الأعلام» [۲].

و قال أیضا: «عبید اللّه بن عبد الکریم أبو زرعة الرازی، الحافظ أحد الأعلام، عن أبی نعیم و القعنبی و قبیصة و طبقتهم فی الآفاق.

عنه: م ت س ق و أبو عوانة و محمد بن الحسین و القطّان و أمم.

قال ابن راهویه: کلّ حدیث لا یعرفه أبو زرعة فلیس له أصل. مناقبه تطول. ولد سنة ۱۹۰. و مات سنة ۲۶۴ فی آخر یوم من السنة» [۳].

و قال الحافظ: «إمام حافظ ثقة مشهور، من الحادیة عشر» [۴].

و قال الیافعی: «أبو زرعة الرازی الحافظ أحد الأئمّة الأعلام» [... ۵].

و قال السمعانی: «کان إماما ربّانیا، حافظا مکثرا صادقا، و قدم بغداد غیر مرة، و جالس أحمد بن حنبل و ذاکره و کثرت الفوائد فی مجلسهما» [... ۶].

و قال السیوطی: «أحد أئمّة الأعلام و حفاظ الإسلام» [۷].

و قال عبد الغنی المقدسی: «الامام، أحد حفاظ الإسلام» [۸].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۰.

[۲] العبر- حوادث ۲۶۴.

[۳] الکاشف ۲/ ۲۳۰.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۵۳۶.

[۵] مرآة الجنان، حوادث ۲۶۴.

[۶] الأنساب- الرازی.

[۷] طبقات الحفاظ: ۲۴۹.

[۸] الکمال فی معرفة الرجال- مخطوط، لعبد الغنی بن عبد الواحد المقدسی الحنبلی الحافظ المتوفی سنة ۶۰۰. توجد ترجمته فی العبر و مرآة الجنان فی حوادث السنة المذکورة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۵

و روی النووی عن أحمد قوله: «انتهی الحفظ إلی الأربعة من أهل خراسان: أبو زرعة الرازی، و محمد بن إسماعیل البخاری، و عبد اللّه بن الرحمن السمرقندی- یعنی الدارمی- و الحسین بن الشجاع البلخی».

ثم روی عن الحافظ أبی علی صالح بن محمد بن جزرة قوله: «أعلمهم بالحدیث البخاری، و أحفظهم أبو زرعة و هو أکثرهم حدیثا».

و عن محمد بن بشار شیخ البخاری و مسلم قوله: «حفّاظ الدنیا أربعة: أبو زرعة بالری، و مسلم بن الحجاج بنیسابور، و عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی بسمرقند، و محمد بن إسماعیل ببخاری» [۱].

و روی أبو بکر الخطیب عن أبی جعفر الطّحاوی قوله: «ثلاثة من علماء الزمان بالحدیث اتفقوا بالری، لم یکن فی الأرض فی وقتهم أمثالهم، فذکر أبا زرعة و محمد بن مسلم بن وارة و أبا حاتم الرازی» [۲].

هذا، و لقد وصف (الدهلوی) أبا زرعة ب «رئیس المحدثین» و ترجم له ترجمة حافلة [۳]، لکنه زعم فی فصل الکلام علی المتعة: أن کتاب مسلم بن الحجاج أصح الکتب [۴]، مع علمه برأی «رئیس المحدثین» فی مسلم و کتابه...

۵) أبو حاتم الرازی ... ص: ۱۶۵

اشارة

لقد ترک الامام أبو حاتم الرازی البخاری کرفیقه أبی زرعة الرازی...

کما علم من الکلمات المتقدمة.

ترجمة أبی حاتم ... ص: ۱۶۵

و تدل جملة من الکلمات المتقدمة فی ترجمة أبی زرعة الرازی، علی عظمة

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۶۸. بترجمة البخاری.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۲۵۶ بترجمة محمد بن مسلم بن وارة.

[۳] بستان المحدثین: ۹.

[۴] التحفة الاثنا عشریة، باب المطاعن: ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۶

شأن أبی حاتم و جلالة قدره، و قد أفادت أنه من أمثال البخاری و أبی زرعة...

۶) ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶

اشارة

و ابن أبی حاتم ذکر البخاری فی کتاب (الجرح و التعدیل)، فقد قال الحافظ الذهبی: «قال عبد الرحمن بن أبی حاتم فی الجرح و التعدیل: قدم محمد بن إسماعیل الری سنة خمسین و مائتین، و سمع منه أبی و أبو زرعة، و ترکا حدیثه عند ما کتب إلیهما محمد بن یحیی أنه أظهر عندهم بنیسابور أن لفظه بالقرآن مخلوق» [... ۱].

ترجمة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶

ترجم له الحافظ الذهبی بما هذا ملخصه: «عبد الرحمن العلّامة الحافظ قال أبو الحسن علی بن إبراهیم الرازی الخطیب فی ترجمة عملها لابن أبی حاتم:

کان- رحمه اللّه- قد کساه اللّه نورا و بهاء یسّر من نظر الیه.

قلت: و کان بحرا لا تدرکه الدّلاء، روی عنه ابن عدی و حسن بن علی التمیمی، و القاضی یوسف المیانجی، و أبو الشیخ ابن حیان، و ابو أحمد الحاکم، و علی بن عبد العزیز بن مردک، و أحمد بن محمد البصیر الرازی، و عبد اللّه بن محمد ابن یزداد، و أخواه أحمد و إبراهیم بن محمد النصرآبادی، و أبو سعید عبد الوهاب الرازی، و علی بن محمد القصار و خلق سواهم.

قال أبو یعلی الخلیلی: أخذ أبو محمد علم أبیه و أبی زرعة، و کان بحرا فی العلوم و معرفة الرجال، صنف فی الفقه و فی اختلاف الصحابة و التابعین و علماء الأمصار، قال: و کان زاهدا یعدّ من الأبدال.

قلت: له کتاب نفیس فی الجرح و التعدیل أربع مجلدات، و کتاب الردّ علی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۷

الجهمیة مجلد ضخم انتخبت منه، و له تفسیر کبیر فی عدة مجلدات عامّته آثار بأسانید، من أحسن التفاسیر.

و قال الرازی المذکور فی ترجمة عبد الرحمن: سمعت علی بن محمد المصری- و نحن فی حارة ابن أبی حاتم- یقول: قلنسوة عبد الرحمن من السماء و ما هو بعجب، رجل منذ ثمانین سنة علی وتیرة واحدة لم ینحرف عن الطریق. و سمعت علی بن أحمد الفرضی یقول: ما رأیت أحدا ممن عرف عبد الرحمن ذکر عنه جهالة قط.

قال الامام أبو الولید الباجی: عبد الرحمن بن أبی حاتم ثقة حافظ» [۱].

و قال صلاح الدین الکتبی: «الإمام ابن الإمام الحافظ ابن الحافظ، سمع أباه و غیره، قال ابن مندة ... له الجرح و التعدیل فی عدة مجلدات تدل علی سعة حفظه و إمامته ... قال أبو یعلی الخلیلی: کان یعدّ من الأبدال.

و قد أثنی علیه جماعة بالزهد و الورع التام، و العلم و العمل، و توفی فی المحرم سنة سبع و عشرین و ثلاثمائة، رحمه اللّه تعالی» [۲].

و وصفه الذهبی ب «الحافظ الجامع» [۳]، و الیافعی ب «الحافظ العالم» [۴].

و نقلا کلمة الخلیلی المتقدمة.

۷) محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۶۷

اشارة

و أما تکلّم محمد بن یحیی الذهلی فی البخاری فمصرح به فی عبارات الحفاظ، قال الذهبی: «قال أبو حامد ابن الشرقی: سمعت محمد بن یحیی الذهلی، یقول: القرآن کلام اللّه غیر مخلوق من جمیع جهاته و حیث یصرف، فمن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۳.

[۲] فوات الوفیات ۲/ ۲۸۷.

[۳] العبر- حوادث ۳۲۷.

[۴] مرآة الجنان- حوادث ۳۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۸

لزم هذا استغنی عن اللفظ و عمّا سواه من الکلام فی القرآن. و من زعم أن القرآن مخلوق فقد کفر و خرج عن الایمان، و بانت منه امرأته، یستتاب فإن تاب و إلّا ضربت عنقه و جعل ماله فیئا بین المسلمین، لم یدفن فی مقابرهم. و من وقف فقال: لا أقول مخلوق و لا غیر مخلوق، فقد ضاهی الکفر. و من زعم: أن لفظی بالقرآن مخلوق فهذا مبتدع لا یجالس و لا یکلّم.

و من ذهب بعد هذا إلی محمد بن إسماعیل البخاری، فاتّهموه فإنه لا یحضر مجلسه إلّا من کان علی مثل مذهبه» [۱].

و لقد أورد الحافظ ابن حجر هذا الکلام فی مقدمة شرح البخاری [۲].

و قال الذهبی: «قال الحاکم: ثنا أبو عبد اللّه محمد بن یعقوب الأخرم سمعت ابن علی المخلدی، سمعت محمد بن یحیی، یقول: قد أظهر هذا البخاری قول اللفظیة، و اللفظیة عندی شرّ من الجهمیة» [۳].

کفر الجهمیة ... ص: ۱۶۸

و قد نصّ أئمّة أهل السنة و کبار حفّاظهم علی کفر الجهمیّة و هلاکهم و ضلالهم، فقد قال الذهبیّ بترجمة علی بن المدینی: «قال ابن عمار الموصلی فی تاریخه: قال لی علی بن المدینی: ما یمنعک أن تکفّر الجهمیة؟ و کنت أنا أوّلا لا أکفّرهم. فلمّا أجاب علیّ إلی المحنة، کتبت إلیه أذکّره ما قال لی و أذکّره اللّه، فأخبرنی رجل عنه أنه بکی حین قرأ کتابی، ثم رأیته بعد، فقال لی: ما فی قلبی ممّا قلت و أجبت من شیء، و لکنّی خفت أن أقتل و تعلم ضعفی أنی لو ضربت سوطا واحدا لمتّ، أو نحو هذا» [۴].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۴۵۵.

[۲] هدی الساری ۲/ ۲۶۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۴۵۵.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۹

و قال الذّهبی أیضا: «جهم بن صفوان أبو محمد السّمرقندی، الضّال المبتدع، رأس الجهمیّهٔ، هالک فی زمان صغار التابعین، و علمته روی شیئا، لکنه زرع شرّا عظیما» [۱].

بین الذهلی و الشیخین ... ص: ۱۶۹

و قال الحافظ الذّهبی: «قال- یعنی الحاکم-: و سمعت محمد بن یعقوب الحافظ یقول: لما استوطن البخاری نیسابور أکثر مسلم بن الحجّاج الاختلاف إلیه. فلمّا وقع بین الذّهلی و بین البخاری ما وقع فی مسألهٔ اللّفظ، و نادی علیه و منع النّاس عنه، انقطع عنه أکثر الناس غیر مسلم، فقال الذهلی یوما: ألا من قال باللفظ، فلا یحلّ له أن یحضر مجلسنا، فأخذ مسلم ردائه فوق عمامته و قام علی رءوس الناس، و بعث إلی الذّهلی ما کتب عنه علی ظهر حمّال، و کان مسلم یظهر القول باللفظ و لا یکتمه.

قال: و سمعت محمد بن یوسف المؤذّن، سمعت أبا حامد بن الشّرقی یقول: حضرت مجلس محمد بن یحیی، فقال: ألا من قال لفظی بالقرآن مخلوق، فلا یحضر مجلسنا، فقام مسلم بن الحجاج عن المجلس، رواها أحمد بن منصور الشیرازی، عن محمد بن یعقوب، فزاد: و تبعه أحمد بن سلمهٔ.

قال أحمد بن منصور الشیرازی: سمعت محمد بن یعقوب الأخرم، سمعت أصحابنا یقولون لمّا قام مسلم و أحمد بن سلمهٔ من مجلس الذهلی، قال: لا یساکننی هذا الرجل فی البلد، فخشی البخاری و سافر» [۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «و قال الحاکم أیضا عن الحافظ أبی عبد اللّه ابن الأخرم، قال: لمّا قام مسلم بن الحجاج و أحمد بن سلمهٔ من مجلس محمد بن یحیی بسبب البخاری، قال الذهلی: لا یساکننی هذا الرجل فی البلد. فخشی البخاری

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۴۲۶.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۴۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۰

و سافر» [۱].

ترجمهٔ محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۷۰

ترجم له الحافظ أبو بکر الخطیب ترجمهٔ ضافیهٔ جدّا، هذا ملخصها:

«و کان أحد الأئمّهٔ العارفین و الحفاظ المتقنین و الثقات المأمونین، صنّف حدیث الزهری وجوّده، و قدم بغداد و جالس شیوخها، و حدّث بها.

و کان الامام أحمد بن حنبل یثنی علیه و ینشر فضله.

و قد حدّث عنه جماعهٔ من الکبراء، کسعید بن أبی مریم المصری و أبی صالح کاتب اللیث بن سعد و محمد بن إسماعیل البخاری و أبی زرعهٔ و أبی حاتم الرازیین و أبی داود السجستانی.

أخبرنا أبو نعیم الحافظ، أخبرنی محمد بن عبد اللّه الضبّی فی کتابه: قال:

سمعت یحیی بن منصور القاضی یقول: سمعت خالی عبد اللّه بن علی بن الجارود یقول: سمعت محمد بن سهل بن عسکر یقول: کنا عند الامام أحمد بن حنبل، فدخل محمد بن یحیی- یعنی الدهلی- فقام إلیه أحمد و تعجّب منه الناس. ثم قال لبنیه و أصحابه: اذهبوا

إلى أبی عبد اللّه فاكتبوا منه.

و أخبرنا ابن زرق، أخبرنا دعلج بن أحمد، حدثنا أبو محمد ابن الجارود قال: سمعت أبا عبد الرحيم محمد بن أحمد بن الجرّاح الجوزجانی يقول: دخلت على الامام أحمد بن حنبل. فقال لی: تريد البصرة؟ قلت: نعم، قال: فإذا أتيتها فالزم محمد بن يحيى و ليكن سماعك منه، فإنّی ما رأيت خراسانيّا- أو قال: ما رأيت أحدا- أعلم بحديث الزهری منه و لا أصح كتابا منه.

أخبرنی محمد بن أحمد بن يعقوب، أخبرنا محمد بن نعيم الضبیّ، قال:

سمعت أبا علی الحسين بن علی الحافظ- و سأله أبو عمر الاصبهانی عن محمد بن يحيى و عباس بن عبد العظيم العنبری، أيهما أحفظ؟ قال أبو علی: عباس بن

---

[۱] هدی الساری ۲/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۱

عبد العظيم حافظ إلّا أنّ محمد بن يحيى أجلّ، حدثنی فضلك الرازی أنه قال:

حدثنی من لم يخطئ فی حديث قط محمد بن يحيى الذهلی النيسابوری.

و قال أبو علی بن المدينی: كفانا محمد بن يحيى جمع حديث الزهری.

أخبرنا هبة اللّه بن الحسن بن منصور الطبری، قال: سمعت العلاء بن محمد الرويانی و محمد بن الحسين الرازی، يقولان: سمعنا عبد الرحمن بن أبی حاتم يقول: سمعت أبی يقول: محمد بن يحيى الذهلی إمام أهل زمانه.

أخبرنی محمد بن أبی الحسن، أخبرنا عبيد اللّه بن القاسم الهمدانی بطرابلس، أخبرنا أبو عيسى عبد الرحمن بن إسماعيل العروضی بمصر، حدثنا أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائی إملاء قال: محمد بن يحيى بن عبد اللّه النيسابوری ثقة مأمون.

أخبرنا محمد بن علی المقری قال: قرأنا علی الحسين بن هارون، عن أبی سعيد، قال: سمعت عبد الرحمن بن يوسف- يعنی ابن خراش- يقول: كان محمد بن يحيى من أئمّة أهل العلم.

أخبرنی الحسين بن محمد الخلّال، حدثنا عمر بن أحمد الواعظ، حدثنا عبد اللّه بن سليمان، حدثنا محمد بن يحيى النيسابوری و كان أمير المؤمنين فی الحديث» [۱].

و قال الحافظ الذهبی بترجمة الذّهلی: «الحافظ أحد الأعلام، عن أحمد بن حنبل قال: ما رأيت خراسانيا أعلم بحديث الزهری منه، و لا أصح كتابا منه.

و قال سعيد بن منصور لابن معيلم، لم تجمع حديث الزهری؟ قال: قد كفانا محمد بن يحيى جمع حديث الزهری.

و قال أبو قريش الحافظ: كنت عند أبی زرعة فجاء مسلم، فجلس ساعة و تذاكرا، فلمّا أن قام قلت: هذا جمع أربعة آلاف حديث فی الصحيح، قال: فلم ترك الباقی؟ ثم قال: ليس لهذا عقل، لو داری محمد بن يحيى لصار رجلا.

---

[۱] تاريخ بغداد ۳/ ۴۱۵- ۴۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۲

قال أبو حاتم الرازی: محمد بن يحيى الذهلی إمام أهل عصره، أسكنه اللّه جنته مع جبّته.

و قال السلمی عن الدارقطنی: قال: من أحبّ أن يعرف قصور علمه عن علم السلف، فلينظر فی علم حديث الزهری لمحمد بن يحيى» [۱].

و قال الذهبی أيضا بترجمته: «الامام العلّامة الحافظ البارع، شيخ الإسلام و عالم أهل المشرق و إمام الحديث بخراسان، و كان بحرا لا

تدرکه الدّلاء، جمع علم الزهری و صنّفه و جوّده، من أجل ذلک یقال له: الزهری، و یقال له:
الذهلی، فانتهت إلیه رئاسهٔ العلم و العظمهٔ و السؤدد ببلده، کانت له جلالهٔ عجیبهٔ بنیسابور من نوع جلالهٔ الامام أحمد ببغداد و مالک بالمدینهٔ.
روی عنه خلائق منهم: الأئمّهٔ سعید بن أبی مریم، و أبو جعفر النفیلی، و عبد اللّه بن صالح، و عمرو بن خالد- و هؤلاء من شیوخه- و محمود بن غیلان، و محمد بن سهل بن عسکر، و محمد بن إسماعیل البخاری- و یدلّسه کثیرا، لا یقول محمد بن یحیی، بل یقول: محمد فقط، أو محمد بن خالد، أو محمد بن عبد اللّه، ینسبه إلی الجد و یعمّی اسمه لمکان الواقع بینهما- غفر اللّه لهما.
و ممن روی عنه: سعید بن منصور صاحب السنن- و هو أکبر منه-، و محمد ابن إسحاق الصاغانی، و أبو زرعهٔ، و أبو حاتم، و محمد بن عوف الطائی، و أبو داود السجزی، و أبو عیسی الترمذی، و ابن ماجهٔ، و النسائی فی سننهم، و إمام الأئمّهٔ ابن خزیمهٔ، و أبو عوانهٔ، و أکثر عنه مسلم، ثم فسد ما بینهما فامتنع من الروایهٔ عنه، فما ضره ذلک عند اللّه.
و قد سئل صالح بن جزرهٔ عن محمد بن یحیی فقال: ما فی الدنیا أحمق ممن یسأل عن محمد بن یحیی» [۲].

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۳

و وصفه فی موضع آخر ب «أحد الأئمّهٔ الأعلام» [۱].
و فی آخر ب «الحافظ» [۲].
و قال السمعانی فی «الزهری»: «أما الامام أبو عبد اللّه محمد بن یحیی بن خالد الذّهلی إمام أهل نیسابور فی عصره و رئیس العلماء و مقدّمهم، لقب بالزهری لجمعه الزهریات، و هی أحادیث محمد بن مسلم بن شهاب الزهری» [۳].
و قال البدخشانی: «و هو من کبار الحفاظ الثقات الأثبات، و أجلّهٔ شیوخ البخاری و أبی داود و الترمذی و النسائی و ابن ماجهٔ» [... ۴].
و قال الیافعی: «الإمام الحافظ أحد الأعلام» [... ۵].
و ترجم له الحافظ السیوطی فی طبقات الحفاظ [۶].

۸) أبو بکر ابن الأعین و البخاری ... ص: ۱۷۳

اشارهٔ

قال الحافظ الذهبی بترجمهٔ علی بن حجر:
«قال الحافظ أبو بکر ابن الأعین: مشایخ خراسان ثلاثهٔ: قتیبهٔ، و علی بن حجر، و محمد بن مهران الرازی. و رجالها أربعهٔ: عبد اللّه بن عبد الرحمن السمرقندی، و محمد بن إسماعیل البخاری (قبل أن یظهر)، و محمد بن یحیی، و أبو زرعهٔ» [۷].
فقوله: «قبل أن یظهر» یفید الطعن کما لا یخفی.

---

[۱] العبر فی خبر من غبر- حوادث سنهٔ ۲۵۸.

[۲] الکاشف ۳/ ۱۰۷.

[۳] الأنساب- الزهری.

[۴] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۵] مرآة الجنان- حوادث سنة ۲۵۸.

[۶] طبقات الحفاظ/ ۲۳۴.

[۷] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۴

الامام أحمد و اللّفظیة ... ص: ۱۷۴

ثم قال الحافظ الذهبی:

«قلت: هذه دقة من الأعین، الذی ظهر من «محمد» أمر خفیف من المسائل التی اختلف فیها الأئمّة فی القول فی القرآن، و تسمّی مسألة أفعال التالین. فجمهور الأئمّة و السلف و الخلف علی أن القرآن کلام اللّه منزل غیر مخلوق، و بهذا ندین اللّه تعالی و ندعو من خالف ذلک.

و ذهب الجهمیّة و المعتزلة و المأمون و أحمد بن أبی داود القاضی و خلق من المتکلّمین و الرافضة، إلی أنّ القرآن کلام اللّه المنزل مخلوق، و قالوا: اللّه خالق کلّ شیء، و القرآن شیء، و قالوا: اللّه تعالی أن یوصف بأنّه متکلّم، و جرت محنة القرآن و عظم البلاء، فضرب أحمد بن حنبل بالسّیاط لیقول ذلک، نسأل اللّه تعالی السّلامة فی الدین.

ثم نشأت طائفة فقالوا: کلام اللّه تعالی منزّل غیر مخلوق و لکن ألفاظنا به مخلوقة، یعنون لفظهم و أصواتهم به، و کتابهم له و نحو ذلک، و هم حسین الکرابیسی و من تبعه، فأنکر ذلک الامام أحمد و أئمّة الحدیث.

و بالغ الامام أحمد فی الحطّ علیهم و ثبت عنه أنّه قال: اللفظیة جهمیّة، و قال: من قال لفظی بالقرآن مخلوق فهو جهمی، و قال: من قال لفظی بالقرآن غیر مخلوق فهو مبتدع، و سدّ باب الخوض فی هذا.

و قال أیضا: من قال لفظی بالقرآن مخلوق- یرید القرآن- فهو جهمیّ.

و قالت طائفة: القرآن محدث، کداود الظاهری و من تبعه، فبدّعهم الامام أحمد فأنکر ذلک و اثبت علم الجزم بأنّ القرآن کلام اللّه تعالی غیر مخلوق و أنّه من علم اللّه تعالی، و کفّر من قال بخلقه، و بدّع من قال بحدوثه، و بدّع من قال:

لفظی بالقرآن قدیم، و لم یأت عنه و لا عن السّلف القول بأنّ القرآن قدیم، ما تفوّه به أحد منهم بهذا، فقولنا قدیم من العبارات المحدثة المبدعة، کما أنّ قولنا محدث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۵

بدعة.

و أمّا البخاری فکان من کبار الأئمة الأذکیاء، فقال: ما قلت ألفاظنا بالقرآن مخلوقة و إنما حرکاتهم و أصواتهم و أفعالهم مخلوقة، و القرآن المسموع المتلوّ المکتوب فی المصاحف کلام اللّه تعالی غیر مخلوق، و صنّف فی ذلک أفعال العباد مجلّد، فأنکر علیه طائفة ما فهموا مرامه، کالذهلی و أبی زرعة و أبی حاتم و أبی بکر ابن الأعین و غیرهم.

ثم ظهر بعد ذلک مقالة الکلامیّة و الأشعریة، و قالوا: القرآن معنی قائم بالنفس، و إنّما هذا المنزل حکایته و عبارته و دال علیه. و قالوا: هذا المتلو معدود متعاقب، و کلام اللّه تعالی لا یجوز علیه التعاقب و التعدّد، بل هو شیء واحد قائم بالذات المقدسة.

و اتسع المقال فی ذلک و لزم منه أمور و ألوان، ترکها- و اللّه- من حسن الایمان، و باللّه تعالی نتأیّد» [۱].

أقول: و إذا ثبت أنّ الامام أحمد قال: «اللفظیة جهمیّة» و أنّه أنکر علی الکرابیسی و من تبعه مقالتهم، و بالغ فی الحطّ علیهم، و ثبت أیضا «أنّ البخاری کان من اللفظیة» - کما علم من سیر أعلام النبلاء فی ما سبق- فإنا نستنتج من ذلک شمول طعن الامام أحمد و إنکاره للبخاری أیضا، فهو من «الجهمیّة» و الجهمیّة «کفرة» کما سبق.

بل فی (میزان الاعتدال) و (سیر أعلام النّبلاء)، بترجمة الحسین الکرابیسی:

«انّ الامام أحمد أنکر عقیدته و عدّه متجهّما و مقت النّاس الکرابیسی و ترکوه» [۲].

و مقتضی الاتّحاد بین الکرابیسی و البخاری فی العقیدة فی هذه المسألة، کون البخاری کذلک عند أحمد. بل جاء بترجمة احمد بن حنبل من (سیر أعلام النبلاء) ما نصّه:

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۱۰.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۴۴، سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۷۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۶

«قال اسماعیل بن الحسن السرّاج: سألت أحمد عمن یقول: القرآن مخلوق، قال: کافر. و عمّن یقول: لفظی بالقرآن مخلوق فقال: فهو جهمیّ» [۱].

فلا بدّ لهم من الاعتراف بجهمیّة البخاری و إن تجهّموا و تعبّسوا، و لا محیص لهم من الإذعان بضلاله و إن تغیّروا و تربّدوا.

الامام أحمد بن صالح و اللفظیة ... ص: ۱۷۶

و قال الامام الحافظ أحمد بن صالح: من قال لفظی بالقرآن مخلوق فهو کافر ... نقله الحافظ الذّهبی عنه بترجمته، حیث قال:

«قال محمد بن موسی المصری: سألت أحمد بن صالح، فقلت له: إنّ قوما یقولون: إن لفظنا بالقرآن غیر الملفوظ، فقال: لفظنا بالقرآن هو الملفوظ و الحکایة هی المحکی، و هو کلام اللّه غیر مخلوق. و من قال: لفظی به مخلوق فهو کافر».

موجز ترجمة أحمد بن صالح ... ص: ۱۷۶

و قد عنون الحافظ الذهبی أحمد بن صالح المذکور بقوله: «أحمد بن صالح الامام الکبیر حافظ زمانه بالدّیار المصریة، أبو جعفر المصری المعروف بابن الطبری، کان أبوه جندیّا من أهل طبرستان، و کان أبو جعفر رأسا فی هذا الشأن، قلّ أن تری العیون مثله، مع الثقة و البراعة» [... ۲].

مع الذهبی ... ص: ۱۷۶

و لنا هنا وقفة قصیرة مع الحافظ الذّهبی ... فإنّ الملاحظ أنّ الذهبی یتلوّن عند ما ینقل کلمات الأئمة: الذهلی و أحمد بن حنبل و أحمد بن صالح و غیرهم فی هذا المقام...

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۷۷.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۱۶۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۷

فمرّة: یصوّب کلام أحمد بن حنبل فی الکرابیسی و لا یستعظم تکفیره إیّاه...

و أخری: یؤیّد الکرابیسی و یحاول توجیه طعن الامام أحمد و تکفیره له، فیقول: «و لا ریب أن ما ابتدعه الکرابیسی و حرّره فی مسألة اللفظ و أنه مخلوق هو حق، لکن أباه الامام أحمد، لئلّا یتذرّع به إلی القول بخلق القرآن، فسدّ الباب، لأنّک لا تقدر أن تفرز المتلفّظ من الملفوظ الذی هو کلام اللّه تعالی إلّا فی ذهنک» [۱].

و لكن هذا العذر لا یكفی لتصحیح تكفیر الرجل ... لا سیّما و أن الكرابیسی كان قد أوضح مقالته و حرر مرامه ... علی أن المفهوم من كلام الذهبی هو أنّ الامام أحمد كان یوافق الكرابیسی فی هذا الاعتقاد و یصوّبه، فهل یجوز دفع الباطل بإبطال الحق و إنكاره؟ و لو كانت الغایهٔ فی الواقع ما ذكره الذهبی، فلتجز التقیهٔ و مجاملهٔ أهل الباطل مطلقا...

و مرّهٔ ثالثهٔ: یجوّز احتمالین فی كلام الكرابیسی، فیؤیّده علی معنی و یحمل إنكار الامام أحمد علی المعنی الآخر، فیقول: «و كان یقول: القرآن كلام اللّه غیر مخلوق و لفظی به مخلوق، فإن عنی التلفظ، فهذا جیّد، فإنّ أفعالنا مخلوقهٔ. و إن قصد الملفوظ و أنه مخلوق، فهذا الذی أنكره الامام أحمد و السلف، و عدوه تجهّما، و مقت الناس حسینا لكونه تكلّم فی أحمد».

و هذا ینافی ما تقدم من أنه «لا ریب أن ما ابتدعه الكرابیسی ... هو حقّ، لكن أباه الامام أحمد لئلّا»....

ثم لو سلّمنا تحمّل كلامه للاحتمالین، فما وجه تكفیر الامام أحمد إیّاه، و حمله كلامه علی المحمل الباطل فحسب؟! و علی أی حال فلا جدوی لاعتذار الذهبی، لوجود التنافی البیّن و التناقض

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۷۹.

الواضح فی كلماته...

و بهذا یندفع ما ذكره بترجمهٔ أحمد بن صالح بعد كلامه المتقدم نقله: «قلت:

إن قال: لفظی، و عنی به القرآن، فنعم، و إن قال: لفظی و قصد به تلفظی و صوتی و فعلی أنه مخلوق، فهذا مصیب».

و أما قول الذهبی بترجمهٔ علی بن حجر فی الدفاع عن البخاری: «و أمّا البخاری فكان من كبار الأئمّهٔ الأذكیاء» ... فغریب جدّا، لأن معناه: أن البخاری لم یقل بأن ألفاظنا مخلوقهٔ بالقرآن، بل قال: إنّ حركاتنا و أصواتنا و أفعالنا مخلوقهٔ، و القرآن المسموع المتلوّ الملفوظ هو كلام اللّه تعالی و هو غیر مخلوق، فالبخاری إذا لا یقول بخلق القرآن.

و الحال أنه یناقضه ما ذكره عن البخاری سابقا، و مع غض النظر عن ذلك فإن هذا التفریق لا یتفوه به عاقل ذو فهم أبدا، و هذا من أوضح البراهین علی جمود عقول هؤلاء، فإنّهم تارهٔ یفرّقون بین اللفظ و الملفوظ و یحكمون بكونه مخلوقا، و أخری یفرّقون بین الألفاظ و بین الأصوات و الحركات...

و لمّا كان هذا التفریق باطلا فإنّ الذهبی لمّا تنبّه إلی فساده، أیّد الكرابیسی فی قوله بخلق القرآن، من غیر التفات إلی تأویل البخاری، فقال: «لا ریب أن ما ابتدعه الكرابیسی و حرّره فی مسألهٔ اللفظ و أنه مخلوق هو حق»....

فالعجب من الذهبی، لما ذا یضطرب هذا الاضطراب؟ و یتلوّن هذا التلوّن؟ و كیف یزعم أن الذهلی و أبا زرعهٔ و أبا حاتم و ابن الأعین و غیرهم لم یفهموا مغزی كلام البخاری؟

بل كلام الذهبی بترجمهٔ هشام بن عمار صریح فی اتّحاد حكم اللفظ و الأصوات، و فی أنّهما مخلوقان، و هذا نص كلامه:

«قلت: كان الامام أحمد یسدّ الكلام فی هذا الباب و لا یجوّزه، و لذلك كان یبدّع من یقول: لفظی بالقرآن غیر مخلوق، و یضلّل من یقول: لفظی بالقرآن قدیم، و یكفّر من یقول: القرآن مخلوق. بل یقول: القرآن كلام اللّه منزل غیر

مخلوق، و ینهی عن الخوض فی مسألهٔ اللفظ.

و لا ریب أن تلفظنا بالقرآن من كسبنا، و القرآن الملفوظ المتلوّ كلام اللّه تعالی غیر مخلوق، و التلاوهٔ و اللفظ و الكتابهٔ و الصوت من أفعالنا، و هی مخلوقهٔ، و اللّه سبحانه و تعالی أعلم» [۱].

هذا، و قد قال الذهبی بترجمهٔ محمد بن یحیی الذهلی:

«کان الذهلی شدید التمسک بالسنّهٔ، قام علی محمد بن إسماعیل لکونه أشار فی مسألهٔ خلق أفعال العباد إلی أنّ تلفظ القارئ بالقرآن مخلوق، فلوّح و ما صرّح و الحق أوضح، و لکن أبی البحث فی ذلک أحمد بن حنبل و ابو زرعهٔ و الذّهلی، و التوسع فی عبارات المتکلمین سدّ للذریعهٔ، فأحسنوا أحسن اللّه تعالی جزاهم.

و سافر ابن اسماعیل مختفیا من نیسابور، و تألم من فعل محمد بن یحیی. و ما زال کلام الکبار المتعاصرین بعضهم فی بعض لا یلوی علیه بمفرده، و قد سبقت ذلک فی ترجمهٔ ابن اسماعیل، رحم اللّه تعالی الجمیع و غفر لهم و لنا آمین» [۲].

أقول: و إذا کانت شدهٔ تمسک الذهلی بالسنّهٔ هی السبب فی قیامه علی البخاری، فإنّ قول الذهبی: «و ما زال» ... غریب جدّا، أ فهل یقال: إن قیامه علی البخاری کان حسدا منه له؟ أو عنادا؟ أم ما ذا؟

و علی کلّ حال نقول: إذا لم یکن تکلّم الذهلی و غیره من کبار الأئمهٔ و قیامهم علی البخاری و ترکهم له قادحا فی وثاقته، فإن إعراض البخاری و مسلم عن حدیث الغدیر و ترکهم روایته غیر قادح فی صحّته و ثبوته بالأولویهٔ.

و أیضا: لا یکون قدح أبی داود و أبی حاتم قابلا للاعتماد بعد سقوط کلام شیخهما الذهلی عن درجهٔ الاعتبار، کما لا یبقی بعد ذلک أیّ وزن و اعتبار لقدح الجاحظ...

فسقط تمسک الفخر الرازی بذلک کله ... و الحمد للّه.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۲۰.

[۲] المصدر نفسه ۱۲/ ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۰

۹) عبد العلی الأنصاری الهندی ... ص: ۱۸۰

و ممن تکلّم فی الکتابین: المولوی عبد العلی الأنصاری السهالی* المعروف* فی بلاد الهند ب «بحر العلوم» و قد أثنی علیه و اعتمد علی تحقیقاته کبار العلماء* فانه قال:

«فرع- ابن الصلاح و طائفهٔ من الملقّبین بأهل الحدیث زعموا أن روایهٔ الشیخین محمد بن إسماعیل البخاری و مسلم بن الحجاج صاحبی الصحیح، یفید العلم النظری، للإجماع علی أنّ للصحیحین مزیّهٔ علی غیرهما، و تلقّت الأمّهٔ بقبولها، و الإجماع قطعی.

و هذا بهت، فإنّ من راجع إلی وجدانه، یعلم بالضرورهٔ أنّ مجرّد روایتهما لا یوجب الیقین البتّهٔ، و قد روی فیهما أخبار متناقضهٔ، فلو أفاد روایتهما علما لزم تحقق النقیضین فی الواقع، و هذا- أی ما ذهب الیه ابن الصلاح و أتباعه- یخالف ما قالت الجمهور من الفقهاء و المحدّثین، فإن انعقاد الإجماع علی المزیهٔ علی غیرهما من مرویّات ثقات آخرین ممنوع. و الإجماع علی مزیّتهما فی أنفسهما لا یفید، و لأنّ جلالهٔ شأنهما و تلقّی الأمّهٔ بکتابیهما لو سلّم لا یستلزم ذلک القطع و العلم، فانّ القدر المسلّم المتلقی بین الأمّهٔ، لیس إلّا أن رجال مرویاتهما جامعهٔ للشروط التی اشترطها الجمهور لقبول روایتهم، و هذا لا یفید إلّا الظنّ.

و أمّا أن مرویاتهما ثابتهٔ عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فلا اجماع علیه أصلا، فکیف و لا اجماع علی صحهٔ جمیع ما فی کتابیهما، لأن رواتهما منهم قدریّون و غیرهم من أهل البدع، و قبول روایهٔ أهل البدع مختلف فیه، فأین الإجماع علی صحهٔ مرویات القدریّهٔ؟ غایهٔ ما یلزم أن أحادیثهما أصح الصحیح، یعنی أنها مشتملهٔ علی الشروط المعتبرهٔ عند الجمهور علی الکمال، و هذا لا یفید إلّا الظنّ.

هذا هو الحق المتبع، و لنعم ما قال الشیخ ابن الهمام: إنّ قولهم بتقدیم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۱

مرویاتهما علی مرویّات الأئمّـة الآخرین، قول لا یعتـد به و لا یقتـدی، بل هو من تحکّماتهم الصـرفة، کیف لا و أن الأصـحیّة من تلقاء عدالة الرواة و قوة ضـبطهم، و إذا کان رواة غیرهم عادلین ضابطین، فهما و غیرهما علی السواء، لا سبیل للحکم بمزیتهما علی غیرهما، إلّا تحکّما، و التحکّم لا یلتفت الیه. فافهم» [۱].

---

[۱] فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت ۲/ ۱۲۳ هامش المس؟؟؟.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۲

أحادیث من الصحیحین فی المیزان ... ص: ۱۸۲

اشارة

هـذا، و إنّ فی کتـابی البخـاری و مسـلم، أحـادیث کثیرة تکلّم فیها أئمّـة الحـدیث و کبار الحفّاظ الثقات ... و نحن ننقل هنا نصوص طائفة من تلک الأحادیث بأسانیدها، و کلمات أعلام الحدیث المحقّقین حولها، علی سبیل التمثیل ... لا الحصر ... لنقف علی حقیقة ما اشتهر بینهم من تلقیّ أهل السنّة أحادیث الکتابین بالقبول، و ما قیل من تقدیم مرویّاتهما علی مرویّات غیرهما ...

و نری أن ذلک- فی الحقیقة- لیس إلّا تحکّما صرفا، و بهتا واضحا، و دعوی فارغة ...

الحدیث الأول ... ص: ۱۸۲

اشارة

أخرج البخاری فی کتاب الطب قائلا: «حـدثنا سـیدان بن مضارب أبو محمـد الباهلی قال: حدثنا أبو معشـر یوسف بن یزید البراء، قال: حدثنی عبید اللّه ابن الأخنس أبو مالک، عن ابن أبی ملیکة، عن ابن عباس: إنّ نفرا من أصـحاب رسول اللّه- صـلّی اللّه علیه و سـلّم- مرّوا بماء [و] فیهم لدیغ أو سلیم فعرض لهم رجل من أهل السماء، فقال: هل فیکم من راق؟ إن فی الماء رجلا لدیغا أو سلیما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۳

فانطلق رجل منهم فقرأ بفاتحـة الکتاب علی شاء فبرأ، فجاء بالشاء إلی أصـحابه، فکرهوا ذلک [و] قالوا: أخـذت علی کتاب اللّه أجرا، حتی قدموا المدینة، فقالوا:

یا رسول اللّه! أخذ علی کتاب اللّه أجرا، فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: إنّ أحقّ ما أخذتم علیه أجرا کتاب اللّه» [۱].

ابن الجوزی و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۳

و قد أورده الحافظ ابن الجوزی فی الموضوعات قائلا: «قال ابن عدی:

روی عمرو بن المحرم البصری، عن ثابت الحفار، عن ابن أبی ملیکة، عن عائشة، قالت: سألت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- عن کسب المعلّمین فقال: إنّ أحقّ ما أخذ علیه الأجر کتاب اللّه.

قال ابن عدی: لعمرو أحادیث مناکیر، و ثابت لا یعرف، و الحدیث منکر» [۲].

ترجمة ابن الجوزی ... ص: ۱۸۳

و قـد ترجم ابن خلكـان لابن الجوزى بقوله: «الفقيه الحنبلى الواعظ، الملقب جمال الـدين الحافظ، كان علامـة عصـره و إمام وقته فى الحـديث و صـناعة الحفـظ، صـنّف فى فنـون عديـدة، منهـا: زاد المسـير فى علم التفسـير، أربعـة أجزاء أتى فيه بأشـياء غريبـة، و له فى الحـديث تصـانيف كثيرة، و له المنتظم فى التاريـخ و هو كبير، و له الموضوعات فى أربعـة أجزاء ذكر فيها كل حـديث موضوع، و له تلقيح فهوم الأثر على وضع كتاب المعارف لابن قتيبة» [۳].

و ترجم له الحافظ الذهبى بقوله: «و ابو الفرج ابن الجوزى، الحافظ الكبير

---

[۱] صحيح البخارى ۷/ ۱۷۰.

[۲] الموضوعات ۱/ ۲۲۹.

[۳] وفيات الأعيان ۲/ ۳۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۴

جمال الدين الحنبلى الواعظ المتقن، صاحب التصانيف الكبيرة الشـهيرة فى أنواع العلم من التفسير و الحديث و الفقه و الزهد و الوعظ و الأخبار و التاريخ و الطب و غير ذلك» [۱].

و قال الحافظ السيوطى ما ملخّصه: «ابن الجوزى الامام العلّامة الحافظ عالم العراق و واعظ الآفاق، صاحب التصانيف السائرة فى فنون، قال الذهبى فى التاريخ الكبير: لا يوصف ابن الجوزى بالحفظ عندنا باعتبار الصنعة بل باعتبار كثرة اطّلاعه و جمعه» [۲].

و وصفه الخوارزمى ب: «إمام أئمة التحقيق» [۳].

و اليافعى عند الذب عن أحمد بن حنبل ب «الإمام» [۴].

كما اعتمده كبار علمائهم فى الحديث و الكلام، فقد اعتمده ابن تيمية فى مواضع فى كتابه، منها فى ردّ حديث ردّ الشمس، و حديث: أنت أخى و وصيّى و خليفتى من بعدى و قاضى دينى.

و ابن روزبهان فى ردّ حديث النور.

و ابن حجر المكى فى تكلّمه على

حديث: أنا مدينة العلم و على بابها.

و (الدهلوى) فى رد

حديث: أنا مدينة العلم و على بابها.

و المولوى حيدر على فى (إزالة الغين) معبّرا عنه ب «سند المحدثين و المنقدين».

الحديث الثانى ... ص: ۱۸۴

اشارة

و هو الحديث الذى أورده الحافظ ابن حزم عن البخارى، و أبطله سندا

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۵۹۷.

[۲] طبقات الحفاظ/ ۴۷۷.

[۳] جامع مسانيد أبى حنيفة: ۲۸.

[۴] مرآة الجنان، حوادث سنة ۵۹۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۵

و دلالة، و هذا نص كلامه فى كتابه (المحلى):

«و من طريق البخارى: قال هشام بن عمار، نا صدقة بن خالد نا عبد الرحمن بن يزيد بن جابر، نا عطية بن قيس الكابلى، نا عبد الرحمن بن غنم الأشعرى، حدثنى أبو عامر و أبو مالك الأشعرى- و اللّه ما كذبنى- أنه سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: ليكونن من أمتى قوم يستحلّون الخزّ و الخنزير و الخمر و المعازف.

و هذا منقطع، لم يتصل ما بين البخارى و صدقة بن خالد، و لا يصح فى هذا الباب شىء أبدا، و كل ما فيه موضوع».

ترجمة الحافظ ابن حزم ... ص: ۱۸۵

و الحافظ ابن حزم- و إن كان ممقوتا لدى كثير من علمائهم و لا سيّما المعاصرين له منهم- مذكور فى معاجم التراجم و كتب الرجال مع التعظيم و الإجلال ... فقد ذكره الحافظ الذهبى بقوله:

«و أبو محمد ابن حزم، العلامة، صاحب المصنفات، مات مشرّدا عن بلده من قبل الدولة، ببادية بقرية له، ليومين بقيا من شعبان عن اثنتين و سبعين سنة.

و كان إليه المنتهى فى الذّكاء و حدّة الذهن، وسعة العلم بالكتاب و السنة و المذاهب و الملل و النحل و العربية و الآداب و المنطق و الشعر، مع الصدق و الأمانة و الديانة و الحشمة و السؤدد و الرئاسة و الثروة و كثرة الكتب. قال الغزالى: وجدت فى أسماء اللّه تعالى كتابا لابى محمد بن حزم، يدل على عظم حفظه و سيلان ذهنه.

و قال ابن صاعد فى تاريخه: كان ابن حزم أجمع أهل الأندلس قاطبة لعلوم الإسلام و أوسعهم معرفة، مع توسّعه فى علم اللّسان و البلاغة و الشعر و السّير و الأخبار، أخبرنى ابنه الفضل أنّه اجتمع عنده من تأليفه نحو أربعمائة مجلد» [۱].

و قال السيوطى: «ابن حزم، الامامة العلامة، الحافظ الفقيه، أبو محمد،

---

[۱] العبر فى خبر من غبر، حوادث سنة ۴۵۶.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۶

كان أولا شافعيا، ثم تحوّل ظاهريا، و كان صاحب فنون و ورع و زهد، و إليه المنتهى فى الذكاء و الحفظ وسعة الدائرة فى العلوم، أجمع أهل الأندلس قاطبة لعلوم الإسلام و أوسعهم معرفة، مع توسّعه فى علوم اللسان و البلاغة و الشعر و السير و الأخبار» [... ۱].

و قال الشيخ محى الدين ابن عربى: «رأيت النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- و قد عانق أبا محمد ابن حزم المحدّث، فغاب الواحد فى الآخر، فلم يزالا واحدا هو و رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-، فهذا غاية الوصلة و هو المعبّر عنه بالاتحاد» [۲].

و قد وصفه الأدفوى ب «الحافظ» و اعتمده فى مسألة ضرب العود [۳].

و ذكر (الدهلوى): ان ابن حزم من علماء أهل السنة الذين يدفعون المطاعن عن أمير المؤمنين- عليه السلام- [۴].

و سيأتى: أن ابن تيمية يعتمد على كلام ابن حزم فى حصر فضائل الامام- عليه السلام- فى الأحاديث التالية:

أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى.

و: سأعطين الرّاية غدا رجلا...

و: إنّ عليّا لا يحبّه إلّا مؤمن و لا يبغضه إلّا منافق.

و سيأتى أيضا: أن ابن حزم يذهب إلى القول بوضع سائر الأحاديث التى يتمسك بها الامامية فى إثبات إمامة على- عليه السلام...-، كما نقل عنه ابن تيمية القدح فى حديث الغدير.

فابن حزم عندهم، من کبار الحفّاظ الذین یعتمدون علی کلامهم فی

---

[۱] طبقات الحفّاظ / ۴۳۶.

[۲] الفتوحات، الباب ۲۲۳: ۲/ ۵۱۹.

[۳] الإمتاع فی أحکام السماع، فی مسألهٔ ضرب العود.

[۴] التحفهٔ الاثنا عشریهٔ، باب الامامهٔ: ۱۷۳.

کتبهم، إلّا أن کثیرا منهم مقتوه لآراء له بعیدهٔ عن الصواب و مخالفهٔ للمشهور بین جمهور العلماء، و لذلک نهوا الناس عن اتباعه و تقلیده و الأخذ بأقواله...

الحدیث الثالث ... ص: ۱۸۷

اشارهٔ

ما أخرجه البخاری قائلا: «حدثنا عبد اللّه بن یوسف، حدثنا اللیث، عن یزید، عن عراک، عن عروهٔ: أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- خطب عائشهٔ إلی أبی بکر، فقال له أبو بکر: إنما أنا أخوک. فقال: أنت أخی فی دین اللّه و کتابه، و هی لی حلال» [۱].

مغلطای و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۷

و قد تکلّم الحافظ مغلطای بن قلیج فی صحهٔ هذا الحدیث، قال الحافظ ابن حجر ما نصه:

«و قال مغلطای: فی صحهٔ هذا الحدیث نظر، لأن الخلهٔ لأبی بکر إنما کانت بالمدینهٔ، و خطبهٔ عائشهٔ کانت بمکهٔ، فکیف یلتئم قول: إنما أنا أخوک؟

و أیضا: فالنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- ما باشر الخطبهٔ بنفسه، کما

أخرجه ابن أبی عاصم من طریق یحیی بن عبد الرحمن بن حاطب، عن عائشهٔ أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أرسل خولهٔ بنت حکیم إلی أبی بکر یخطب عائشهٔ، فقال لها أبو بکر: هل تصلح له، إنما هی بنت أخیه؟ فرجعت فذکرت ذلک للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال: ارجعی فقولی له: أنت أخی فی الإسلام، و ابنتک تصلح لی، فأتت أبا بکر فذکرت ذلک له، فقال: ادعی رسول اللّه، فجاء فأنکحه» [۲].

---

[۱] صحیح البخاری ۷/ ۶.

[۲] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۱۱/ ۲۶.

ترجمهٔ الحافظ مغلطای ... ص: ۱۸۸

و قد ذکر الحافظ السیوطی الحافظ مغلطای و ترجم له قائلا: «مغلطای بن قلیج بن عبد اللّه، الحنفی الامام الحافظ علاء الدین، ولد سنهٔ ۶۸۹، و سمع من الدبوسی و الختنی [و خلائق ، و ولیّ تدریس الحدیث بالظّاهریهٔ بعد ابن سید الناس و غیرها، و له مآخذ علی المحدّثین و أهل اللغهٔ. قال العراقی: کان عارفا بالأنساب معرفهٔ جیّدهٔ، و أما غیرها من متعلّقات الحدیث فله بها خبرهٔ متوسّطهٔ.

و تصانيفه أكثر من مائة، منها شرح البخارى و شرح ابن ماجة لم يكمل، و قد شرعت فى إتمامه، و شرح ابن أبى داود لم يتم، و جمع أوهام التهذيب و أوهام الأطراف، و ذيل على التهذيب، و ذيل على المؤتلف و المختلف لابن نقطة، و الزّهر الباسم فى السّيرة، و رتّب المبهمات على الأبواب، و رتّب بيان الواهى [الوهم لابن القطان، و خرّج روايـة [زوائد] ابن حبّان على الصحيحين. مات فى رابع عشر فى شعبان سنة ۷۶۲» [۱].

و قال أيضا: «مغلطاى بن قليج الحنفى الامام الحافظ علاء الدّين، ولد سـنة ۶۸۹، و كان حافظا عارفا بفنون الحديث علّامة فى الأنساب، و له أكثر من مائة تصنيف» [... ۲].

و كذا قال الزرقانى المالكى حيث ذكره [۳].

و قال ابن قطلوبغا بترجمته: «مغلطاى بن قليج علاء الدين البكحرى، إمام وقته و حافظ عصره» [... ۴].

أقول: و ردّ الحافظ ابن حجر كلام الحافظ مغلطاى بقوله: «قلت:

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۳۴.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۵۹.

[۳] شرح المواهب اللدنية ۱/ ۱۲۷.

[۴] طبقات الحنفية- تاج التراجم: ۷۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۹

اعتراضه الثانى يردّ اعتراضه الأول» ... لو سلّم لا يضرّ بما نحن بصدده، كما لا يخفى.

الحديث الرابع ... ص: ۱۸۹

اشارة

ما أخرجه البخارى حول شفاعة الخليل ابراهيم- عليه السلام- لأبيه من كتاب التفسير، قائلا:

«حدّثنا إسـماعيل، قال: حدّثنا أخى، عن ابن أبى ذئب، عن سعيد المقبرى، عن أبى هريرة عن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: يلقى إبراهيم أباه فيقول: يا رب إنك وعدتنى ألّا تخزينى يوم يبعثون، فيقول اللّه: إنّى حرّمت الجنة على الكافرين» [۱].

الحافظ الاسماعيلى و هذا الحديث ... ص: ۱۸۹

و قـد طعن الحافظ الاسـماعيلى فى صـحة هذا الحديث ... قال الحافظ ابن حجر العسـقلانى بشـرحه: «و قد استشـكل الاسـماعيلى هذا الحـديث من أصـله و طعن فى صـحته، فقال بعـد أن أخرجه: هذا خبر فى صـحته نظر، من جهة أنّ ابراهيم عالم [علم أن اللّه لا يخلف الميعاد، فكيف يجعل ما يأتيه [صار لأبيه خزيا [له مع علمه بذلك؟

و قال غيره: هـذا الحـديث مخالف لظاهر قوله تعالى: وَ ما كانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ.

ثم جعل ابن حجر يرد على هذا الاشكال مصححا الحديث [۲]، و لكن ذلك

---

[۱] صحيح البخارى ۶/ ۱۳۹.

[۲] فتح البارى- شرح صحيح البخارى ۸/ ۴۰۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۰

لا ینافی ما نحن بصدده، کما تقدم.

ترجمهٔ الحافظ الاسماعیلی ... ص: ۱۹۰

و قد ترجم السمعانی للحافظ الاسماعیلی، فقال ما ملخصه: «إمام أهل جرجان و المرجوع الیه فی الحدیث و الفقه، رحل إلی العراق و الحجاز و صنّف التّصانیف، و هو أشهر من أن یذکر، و کذلک أولاده و أحفاده، و له وجوه فی المذهب مذکورهٔ منظورهٔ، و روی عنه الأئمّهٔ و الحفّاظ.

ذکره الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ فی تاریخ نیسابور فقال: الامام أبو بکر الاسماعیلی، واحد عصره، و شیخ الفقهاء و المحدّثین، و أجلّهم فی الرئاسهٔ و المروءهٔ و السّخاء، بلا خلاف بین عقلاء الفریقین من أهل العلم فیه، و قد کان أقام بنیسابور لسماع الحدیث غیر مرّهٔ، و قدمها و هو رئیس جرجان.

و حکی حمزهٔ بن یوسف السهمی، عن أبی الحسن الدارقطنی، قال: کنت عزمت غیر مرهٔ أن أرحل إلی أبی بکر الاسماعیلی فلم أرزق، و کان الحسن بن علی الحافظ المعروف بابن غلام الزهری بالبصرهٔ یقول: کان الواجب للشیخ أبی بکر أن یصنّف سننا و یختار علی حسب اجتهاده، فإنّه کان یقدر علیه، لکثرهٔ ما کان کتبه و لغزارهٔ علمه و فهمه و جلالته، و ما کان له أن یتبع کتاب البخاری، فإنّه کان أجل من أن یتّبع غیره.

قال السّهمی: و کان أبو الحسین محمد بن المظفر الحافظ یحکی جودهٔ قراءته و قال: کان مقدّما فی جمیع المجالس، و کان إذا حضر مجلسا لا یقرأ غیره. و کان أبو القاسم البغوی یقول: ما رأیت أقرأ من أبی بکر الجرجانی» [۱].

و قال الیافعی: «و فیها الامام الجامع الحبر النافع، ذو التصانیف الکبار فی الفقه و الأخبار، أبو بکر أحمد بن إبراهیم بن إسماعیل الجرجانی، الحافظ الفقیه

---

[۱] الأنساب- الاسماعیلی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۱

الشافعی المعروف بالجرجانی. و کان حجهٔ کثیر العلم حسن الدین» [۱].

و بمثله قال الحافظ الذهبی [۲].

الحدیث الخامس ... ص: ۱۹۱

اشارهٔ

و هو

ما أخرجه البخاری فی کتاب الصلح، حیث قال: «حدثنا مسدد، ثنا معتمر، قال: سمعت أبی أنّ أنسا قال: قیل للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لو أتیت عبد اللّه بن أبی، فانطلق إلیه النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و رکب حمارا، فانطلق المسلمون یمشون معه و هی أرض سبخهٔ، فلما أتاه النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: إلیک عنی، و اللّه لقد آذانی نتن حمارک.

فقال رجل من الأنصار منهم: و اللّه لحمار رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أطیب ریحا منک. فغضب لعبد اللّه رجل من قومه فشتما، فغضب لکلّ واحد منهما أصحابه، فکان بینهما ضرب بالجرید و الأیدی و النعال، فبلغنا أنها نزلت: وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَیْنَهُما.

[قال أبو عبد اللّه: هذا مما انتخبت من مسدد قبل أن يجلس و يحدث » [۳].

ابن بطال و هذا الحديث ... ص: ۱۹۱

و قد أبطل الامام ابن بطال هذا الحديث، فقد قال البدر الزركشى ما نصه: «فبلغنا أنها نزلت: و ان طائفتان. قال ابن بطال: يستحيل نزولها فى قصة عبد اللّه بن أبى و الصحابة، لأن أصحاب عبد اللّه ليسوا بمؤمنين و قد تعصّبوا بعد الإسلام فى قصة الافک، و قد رواه البخارى فى كتاب الاستيذان عن أسامة بن

---

[۱] مرآة الجنان، حوادث سنة ۳۷۱.

[۲] العبر، حوادث سنة ۳۷۱.

[۳] صحيح البخارى ۳/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۲

زيد- رضى اللّه عنهما-: أن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- مر فى مجلس فيه أخلاط من المشركين و المسلمين، و عبدة الأوثان و اليهود، و فيهم عبد اللّه بن أبى، و ذكر الحديث.

فدلّ على أن الآية لم تنزل فيه، و إنّما نزلت فى قوم من الأوس و الخزرج اختلفوا فى حق فاقتتلوا بالعصى و النعال» [۱].

ترجمة الزركشى ... ص: ۱۹۲

و قد ترجم الحافظ ابن حجر للبدر الزركشى بقوله: «هو محمد بن بهادر بن عبد اللّه الزركشى، ولد سنة خمس و أربعين و سبعمائة، بتقديم المهملة على الموحدة كما رأيت بخطه فى الحديث. و قرأ على جمال الدين الأسنوى و تخرّج به فى الفقه، و سمع من ابن كثير، و أخذ عن الأذرعى و غيره، و أقبل على التصنيف، فكتب بخطه ما لا يحصى لنفسه و لغيره.

و من تصانيفه: تخريج أحاديث الرافعى فى خمس مجلدات، و خادم الرافعى فى عشرين مجلدا، و التنقيح، و شرع فى شرح كبير على البخارى لخصه من شرح ابن الملقن و زاد فيه كثيرا، و شرح جمع الجوامع فى مجلّدين، و شرح المنهاج فى عشرة، و مختصره فى مجلدين، و التجريد فى أصول الفقه فى ثلاث مجلدات، و غير ذلک. و تخرّج به جماعة. و كان مقبلا على شأنه، منجمعا عن الناس، و كان يقول الشعر الوسط.

مات فى ثلاث رجب سنة أربعين و تسعين بتقديم المثناة الفوقية و سبعمائة، رحمة اللّه تعالى عليه. انتهى» [۲].

و هكذا ترجم له مخاطبنا (الدهلوى) [۳].

---

[۱] التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح: ۱۳۳.

[۲] أنباء الغمر ۳/ ۱۳۸.

[۳] بستان المحدثين: ۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۳

الحديث السادس ... ص: ۱۹۳

اشارة

و هو ما أخرجه البخاری فی کتاب التفسیر، حیث قال:

«حدثنا عبید بن اسماعیل، عن أبی أسامهٔ، عن عبید اللّه، عن نافع، عن ابن عمر، قال: لمّا توفّی عبد اللّه بن أبی، جاء ابنه عبد اللّه بن عبد اللّه إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسأله أن یعطیه قمیصه یکفّن فیه أباه فأعطاه ثم سأله أن یصلّی علیه. فقام عمر فأخذ بثوب رسول اللّه، فقال: یا رسول اللّه تصلّی علیه و قد نهاک ربک أن تصلی علیه، فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إنّما خیّرنی اللّه فقال: اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِینَ مَرَّهً و سأزیده علی السبعین. قال: إنّه منافق.

قال: فصلّی علیه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- [قال:] فأنزل اللّه:

وَ لا تُصَلِّ عَلی أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً وَ لا تَقُمْ عَلی قَبْرِهِ [۱].

فأخرجه البخاری فی الباب مرهٔ أخری عن ابن عباس [۲].

و أخرجه فی باب ما یکره من الصلاهٔ علی المنافقین و الاستغفار للمشرکین بإسناد آخر، عن عبید اللّه، عن ابن عباس، عن عمر [۳].

کبار الأئمّهٔ و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۳

و لقد طعن فی صحهٔ هذا الحدیث، جماعهٔ من أئمّهٔ علماء أهل السنهٔ، و هم:

---

[۱] صحیح البخاری ۶/ ۸۵.

[۲] نفس المصدر ۶/ ۸۵.

[۳] نفس المصدر ۲/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۴

الامام أبو بکر الباقلانی.

الامام إمام الحرمین الجوینی.

الامام أبو حامد الغزالی الطوسی.

الامام الداودی.

و قد ذکر طعن هؤلاء الأئمّهٔ- فی صحهٔ هذا الحدیث المخرج فی البخاری ثلاث مرّات- الحافظ ابن حجر فی شرحه، حیث قال ما نصه:

«و استشکل فهم التخییر من الآیهٔ، حتی أقدم جماعهٔ من الأکابر علی الطعن فی صحهٔ هذا الحدیث، مع کثرهٔ طرقه و اتفاق الشیخین و سائر الذین خرّجوا الصحیح علی تصحیحه، و ذلک ینادی علی منکری صحته بعدم معرفهٔ الحدیث و قلّهٔ الاطلاع علی طرقه.

قال ابن المنیر: مفهوم الآیهٔ زلّت فیه الأقدام، حتی أنکر القاضی أبو بکر صحهٔ الحدیث و قال: لا یجوز أن یقبل هذا و لا یصلح أن الرسول قاله. انتهی.

و لفظ القاضی أبی بکر الباقلانی فی التقریب: هذا الحدیث من أخبار الآحاد التی لا یعلم ثبوتها.

و قال إمام الحرمین فی مختصره: هذا الحدیث غیر مخرّج فی صحیح. و قال فی البرهان: لا یصحّحه أهل الحدیث.

و قال الغزالی فی المستصفی: الأظهر أن هذا الحدیث غیر صحیح.

و قال الداودی الشارح: هذا الحدیث غیر محفوظ.

و السبب فی إنکارهم صحته، ما تقرر عندهم ممّا قدّمناه، و هو الذی فهمه عمر- رضی اللّه عنه- من حمل «أو» علی التسویهٔ لما یقتضیه سیاق القصهٔ و حمل السبعین علی المبالغهٔ» [... ۱].

و قال شهاب الدین القسطلانی، بعد أن نقل کلمات الأئمّة المذکورین:

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۵

«و هذا عجیب من هؤلاء الأئمّة، کیف باحوا بذلک و طعنوا فیه مع کثرة طرقه و اتفاق الشیخین علی تصحیحه، بل و سائر الذین خرّجوا فی الصحیح و أخرجه النسائی و ابن ماجة» [۱].

أقول: و قد صرّح الغزالی فی مبحث المفهوم بعد کلام طویل، بأن هذا الحدیث کذب قطعا، و إلیک نصّ ما قال: «و أما الشافعی فلم یر التخصیص باللّقب مفهوما، و لکنّه قال بمفهوم التخصیص بالصّفة و الزّمان و المکان و العدد، و أمثلته لا تخفی، و ضبط القاضی مذهبه بالتخصیص بالصّفة و ادّعی اندراج جمیع الأقسام تحته، إذ الفعل لا یناسب المکان و الزمان إلّا لوقوعه فیه و هو کالصفة له.

و تمسّک أصحابنا فی نصرة مذهب الشافعی بطریقتین مزیّفتین ... الثانیة:

قولهم: لا بعد فی اقتباس العلم من أمور توافرت الصّور فیها علی التطابق، و ان کان نقلة الصّور آحادا انحطّوا عن مبلغ التواتر، کالقطع بشجاعة علی و سماحة حاتم، و آحاد وقائعها لم ینقلها إلینا إلّا آحاد الرجال، و ادّعوا مثل ذلک من الصّحابة فی المفهوم، وعدّوا وقائع و...

قوله- علیه السلام- فی قوله تعالی: إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِینَ مَرَّةً، لأزیدنّ علی السبعین.

و هذا مزیّف ... علی أنّ ما نقل فی آیة الاستغفار کذب قطعا، إذ الغرض منه التناهی فی تحقیق الیأس من المغفرة، فلا یظنّ برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم الذهول عنه» [... ۲].

الحدیث السابع ... ص: ۱۹۵

اشارة

و هو ما رواه البخاری بعد حدیث عن ابن مسعود، و هذا نصّه:

«حدّثنا محمد بن کثیر، عن سفیان، قال حدثنا منصور و الأعمش، عن ابن

---

[۱] إرشاد الساری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۱۴۸.

[۲] المنخول فی علم الأصول ۲۰۹- ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۶

أبی الضحی، عن مسروق، قال: أتیت ابن مسعود فقال: إنّ قریشا أبطئوا عن الإسلام، فدعا علیهم النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فأخذتهم سنة حتی هلکوا فیها و أکلوا المیتة و العظام، فجاءه أبو سفیان فقال: یا محمد جئت تأمر بصلة الرحم، إنّ قومک قد هلکوا فادع اللّه، فقرأ: فَارْتَقِبْ یَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ. الآیة. ثم عادوا إلی کفرهم، فذلک قوله تعالی: یَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ الآیة. ثم عادوا إلی کفرهم فذلک قوله تعالی: یَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْکُبْری یوم بدر.

قال: «و زاد أسباط عن منصور: فدعا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسقوا الغیث، فأطبقت علیهم سبعا، و شکا الناس کثرة المطر. فقال: اللهم حوالینا و لا علینا، فانحدرت السحابة عن رأسه، فسقوا الناس حولهم» [۱].

کبار الأئمّة و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۶

و قد أبطل و غلّط جماعهٔ من کبار أئمّتهم هذه الزیادهٔ عن أسباط و هم:

الامام العلامهٔ قاضی القضاهٔ بدر الدین العینی شارح البخاری.

و الامام الداودی.

و الامام أبو عبد الملک و الامام الدمیاطی.

و الامام الکرمانی.

فقد قال العینی بشرح هذا الحدیث: «هذا تعلیق- یعنی زاد أسباط بن نصر، عن ابن أبی الضحی، عن مسروق، عن ابن مسعود- قد وصله البیهقی من روایهٔ علی بن ثابت، عن أسباط بن نصر، عن ابن أبی الضحی، عن مسروق عن ابن مسعود، قال: لمّا رأی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من الناس

---

[۱] صحیح البخاری ۲/ ۱۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۷

إدبارا، فذکر نحو الذی قبله، و زاد: فجاءه أبو سفیان و أناس من أهل مکّهٔ، فقالوا: یا محمد إنّک تزعم أنک بعثت رحمهٔ، و إنّ قومک قد هلکوا، فادع اللّه لهم.

فدعا رسول اللّه- علیه السلام- فسقوا الغیث. الحدیث.

و أسباط- بفتح الهمزهٔ و سکون السّین المهملهٔ بعدها الباء الموحّدهٔ و فی آخره الطاء المهملهٔ- قال صاحب التّوضیح: أسباط هذا هو: ابن محمد بن عبد الرحمن القاصّ أبو محمد القرشی مولاهم الکوفی، ضعّفه الکوفیون، و قال النّسائی، لیس به بأس، وثقّه ابن معین.

و قیل: هو ابن نصر و هو الصحیح، و هو أسباط بن نصر الهمدانی أبو یوسف، و یقال: أبو نصر الکوفی، وثقّه ابن معین، و توقّف فیه أحمد، و قال النّسائی: لیس بالقوی.

و اعترض علی البخاری زیادهٔ أسباط هذا، فقال الداودی: أدخل قصهٔ المدینهٔ فی قصهٔ قریش و هو غلط.

و قال أبو عبد الملک: الذی زاده أسباط و هم و اختلاط، لأنّه رکّب سند عبد اللّه بن مسعود علی متن حدیث أنس بن مالک و هو قوله: فدعا رسول اللّه- علیه السلام- فسقوا الغیث ... إلی آخره.

و کذا قال الحافظ شرف الدّین الدّمیاطی و قال: هذا حدیث عبد اللّه بن مسعود و کان بمکهٔ، و لیس فیه هذا.

و العجب من البخاری کیف أورد هذا و کان مخالفا لما رواه الثقات.

و قد ساعد بعضهم البخاری بقوله: لا مانع أن یقع ذلک مرّتین. و فیه نظر لا یخفی.

و قال الکرمانی: قلت: قصهٔ قریش و التماس أبی سفیان کان فی مکهٔ، لا فی المدینهٔ. قلت: القصهٔ مکیّهٔ إلّا القدر الذی زاد أسباط، فإنه وقع فی المدینهٔ» [۱].

---

[۱] عمدهٔ القاری- شرح صحیح البخاری ۷/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۸

ترجمهٔ العینی ... ص: ۱۹۸

و نکتفی بترجمهٔ الحافظ جلال الدین السیوطی للبدر العینی، حیث قال:

«محمود بن أحمد بن حسین بن یوسف بن محمود الغسّانی، الحنفیّ العلامهٔ، قاضی القضاهٔ بدر الدین العینی، ولد فی رمضان سنهٔ

ثلاثین و ستّین و سبعمائة بعین تاب، و نشأ بها و تفقّه و اشتغل بالفنون و برع و مهر و انتفع فی النحو و أصول الفقه و المعانی و غیرها بالعلامة جبریل بن صالح البغدادی، و أخذ عن الجمال یوسف الملطی و العلاء السّیرافی، و دخل معه القاهرة، و سمع مسند أبی حنیفة للحارثی علی الشرف بن الکویک، و ولیّ نظر الحسبة بالقاهرة مرارا، ثم نظر الأحباس، ثم قضاء الحنفیّة، و درّس الحدیث بالمؤیّدیة، و تقدّم عند السلطان الأشرف برسبای.

و کان إماما عالما علامة، عارفا بالعربیة و التصریف، و غیرهما، حافظا للّغة کثیر الاستعمال لحواشیها، سریع الکتابة، عمّر مدرسة بقرب الجامع الأزهر و وقف بها کتبه» [... ۱].

عمدة القاری ... ص: ۱۹۸

و ذکر الکاتب الجلبی کتابه بقوله: «و من الشروح المشهورة أیضا: شرح العلامة بدر الدین أبی محمد محمود بن أحمد العینی الحنفیّ المتوفی سنة خمس و خمسین و ثمانمائة، و هو شرح کبیر أیضا فی عشرة أجزاء و أزید، و سمّاه عمدة القاری...

و قد استمدّ فیه من فتح الباری بحیث ینقل منه الورقة بکمالها، و کان یستعیره من البرهان ابن خضر بإذن مصنّفه له، و تعقّبه فی مواضع و طوّله بما تعمّد

---

[۱] بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۲/ ۲۷۵. و توجد ترجمته فی: الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱- ۱۳۵، البدر الطالع ۲/ ۲۹۴، حسن المحاضرة ۱/ ۷۷۰، شذرات الذهب ۷/ ۲۸۷، نظم العقیان/ ۱۷۴- ۱۷۵، و غیرها، توفی سنة ۸۵۵.

الحافظ ابن حجر حذفه من سیاق الحدیث بتمامه، و إفراد کلّ من تراجم الرواة بکلام و تباین الأنساب و اللّغات و الاعراب و المعانی و البیان، و استنباط الفوائد من الحدیث و الأسئلة و الأجوبة.

و حکی أنّ بعض الفضلاء ذکر لابن حجر ترجیح شرح العینی بما اشتمل علیه من البدیع و غیره، فقال بدیهة: هذا شیء نقله من شرح رکن الدین، و قد کنت وقفت علیه قبله، و لکن ترکت النقل منه لکونه لم یتمّ...

و بالجملة، فإنّ شرحه حافل کامل فی معناه، لکن لم ینتشر کانتشار فتح الباری فی حیاة مؤلّفه و هلمّ جرّا» [۱].

الحافظ ابن حجر و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۸

أقول: و بالرغم من کثرة محاولة الحافظ ابن حجر العسقلانی الدّفاع عن مرویات صحیح البخاری و مساعدة مؤلّفه، فإنه لم یجد بدّا هنا من الاعتراف بأنّ هذا الحدیث منکر، و إنکار الحدیث یساوق القدح فیه کما ذکر (الدّهلوی) فی کلامه علی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها...»

أمّا إنکار الحافظ ابن حجر هذه الزّیادة، فقد جاء بترجمة أسباط بن نصر الهمدانی:

«أسباط بن نصر الهمدانی أبو یوسف ... قال حرب: قلت لأحمد کیف حدیثه؟ قال: ما أدری، و کأنّه ضعّفه. و قال أبو حاتم: سمعت أبا نعیم یضعّفه و قال: أحادیثه عامّتها سقط مقلوب الأسانید، و قال النّسائی: لیس بالقوی.

قلت: علّق له البخاری حدیثا فی الاستسقاء، و قد وصله الإمام أحمد و البیهقی فی السنن الکبیر، و هو حدیث منکر أوضحته فی التعلیق.

و قال البخاری فی تاریخه الأوسط: صدوق. و ذکره ابن حبّان فی الثقات.

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۵۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۰

و سیأتی فی ترجمهٔ مسلم بن الحجاج إنکار أبی زرعهٔ علیه إخراجه لحدیث أسباط هذا. و قال الساجی فی الضعفاء: روی أحادیث لا یتابع علیها عن سماک بن حرب. و قال ابن معین: لیس بشیء، و قال مرّهٔ: ثقهٔ. و قال موسی بن هارون: لم یکن به بأس» [۱].

الحدیث الثامن ... ص: ۲۰۰

اشارهٔ

و هو حدیث «تکثر لکم الأحادیث من بعدی، فإذا روی لکم حدیث فأعرضوه علی کتاب اللّه تعالی، فما وافقه فاقبلوه، و ما خالفه فردّوه».

و قد أخرجه البخاری فی صحیحه.

التفتازانی و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۰

قال التفتازانی «بأنه خبر واحد» و أضاف بأنه «قد طعن فیه المحدثون...»

و هذا نصّ کلامه:

«قوله: و إنما یرد خبر الواحد فی معارضهٔ الکتاب، لأنّه مقدّم لکونه قطعیا متواتر النظم، لا شبههٔ فی متنه و لا فی سنده، لکنّ الخلاف إنما هو فی عمومات الکتاب و ظواهره، فمن یجعلها ظنّیهٔ یعتبر بخبر الواحد إذا کان علی شرائط عملا بالدلیلین، و من یجعل العامّ قطعیا، فلا یعمل بخبر الواحد فی معارضته، ضرورهٔ أنّ الظنّی یضمحلّ بالقطعی، فلا ینسخ الکتاب به و لا یزاد علیه أیضا، لأنه بمنزلهٔ النسخ.

و استدل علی ذلک

بقوله- علیه السّلام- تکثر لکم الأحادیث من بعدی فإذا روی لکم حدیث فأعرضوه علی کتاب اللّه تعالی فما وافقه فاقبلوه و ما خالفه

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۱

فردّوه.

و أجیب: بأنه خبر واحد قد خصّ منه البعض، أعنی المتواتر و المشهور، فلا یکون قطعیا، فکیف یثبت به مسألهٔ الأصول، علی أنه یخالف عموم قوله تعالی:

وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ.

و قد طعن المحدّثون بأن فی روایته یزید بن ربیعهٔ و هو مجهول، و ترک فی إسناده واسطهٔ بین الأشعث و ثوبان فیکون منقطعا.

و ذکر یحیی بن معین: إنه حدیث وضعته الزّنادقهٔ.

و إیراد البخاری إیّاه فی صحیحه لا ینافی الانقطاع أو کون أحد رواته غیر معروف بالروایهٔ» [... ۱].

ترجمهٔ التفتازانی ... ص: ۲۰۱

و قد ترجم الحافظ السّیوطی للتّفتازانی بقوله: «مسعود بن عمر بن عبد اللّه، الشّیخ سعد الدین التّفتازانی، الامام العلّامهٔ، عالم بالنحو و التصریف و المعانی و البیان و الأصلین و المنطق و غیرهما، شافعی.

قال ابن حجر: ولد سنهٔ ستّین و سبعمائهٔ و أخذ عن القطب و العضد، و تقدّم فی الفنون و اشتهر بذلک، و طار صیته و انتفع النّاس بتصانیفه، و له شرح العضد، و شرح التلخیص مطوّل و آخر مختصر، شرح القسم الثانی من المفتاح، و له التلویح علی التنقیح فی أصول الفقه، شرح العقائد، المقاصد فی الکلام، و شرحه الشّمسیهٔ فی المنطق، شرح تصریف العزّی، الإرشاد فی النحو، حاشیهٔ الکشاف لم یتمّ، و غیر ذلک.

و کان فی لسانه لکنهٔ، و انتهت الیه معرفهٔ العلوم بالمشرق، مات بسمرقند سنهٔ إحدی و تسعین و سبعمائهٔ» [۲].

---

[۱] التلویح علی التنقیح، فی أصول الفقه ۲/ ۳۹۷.

[۲] بغیهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغویین و النحاهٔ ۲/ ۲۸۵.

و قال محمد بن سلیمان الکفوی: «و کان من کبار علماء الشافعیهٔ، و مع ذلک له آثار جلیلهٔ فی أصول الحنفیّهٔ، بلغنی من الثقات أنه کتب حول صندوق قبره بسرخس: ألا أیّها و الزوار زوروا و سلّموا علی روضهٔ الحبر الامام المحقق و الحبر المدقق، سلطان المصنفین، وارث علوم الأنبیاء و المرسلین، معدّل میزان المعقول و المنقول، منقّح أغصان الفروع و الأصول، ختم المجتهدین أبی سعد الحقّ و الدین مسعود القاضی الامام مقتدی الأنام»....

و قال الکفوی فی (کتائبه): «و کان- رحمه اللّه- من محاسن الزمان، لم تر العیون مثله فی الأعیان و الأعلام، و المذکور فی بطون الأوراق، اشتهرت تصانیفه فی الأرض ذات الطول و العرض، حتی أنّ السید الشّریف فی مبادی التألیف و أثناء التصنیف کان یغوص فی بحار تحقیقه و تحریره، و یلتقط الدرّ من تدقیقه و تسطیره، و یعترف برفعهٔ شأنه و جلالته و وفور فضله و علوّ مقامه و إمامته».

و ترجم له جار اللّه أبو مهدی الثعالبی المالکی فی رسالهٔ (أسانیده) ترجمهٔ حافلهٔ، حیث نقل کلام السیوطی المذکور، ثمّ ترجمهٔ ابن حجر العسقلانی إیاه [۱].

الحدیث التاسع ... ص: ۲۰۲

اشارهٔ

و هو ما أخرجه البخاری قائلا:

«حدثنی محمد بن حاتم بن بزیع، ثنا شاذان، ثنا عبد العزیز بن أبی سلمهٔ الماجشون عن عبید اللّه، عن نافع، عن ابن عمر، قال: کنا فی زمن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لا نعدل بأبی بکر أحدا، ثمّ عمر، ثم عثمان، ثم نترک أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لا نفاضل بینهم.

---

[۱] و توجد ترجمهٔ التفتازانی فی: الدرر الکامنهٔ ۴/ ۳۵۰، شذرات الذهب ۶/ ۳۱۹، البدر الطالع ۲/ ۳۰۳- ۳۰۵، و غیرها.

تابعه عبد اللّه بن صالح بن عبد العزیز» [۱].

الحافظ ابن عبد البر و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۳

و قـد تكلّم الحافـظ ابن عبـد البر القرطبى على هـذا الحـديث و غلّطه و أبطله و ذلـك حيث قال ما نصه: «و أخبرنا محمـد بن زكريا و يحيى بن عبـد الرحمن [و عبـد الرحمن بن يحيى، قالوا: حدثنا أحمد بن سعيد بن حزم، ثنا أحمد بن خالد، ثنا مروان بن عبد الملك، قـال: سـمعت هـارون بن إسـحاق يقول: سـمعت يحيى بن معين يقول: من قال: أبو بكر و عمر و عثمان و على و عرف لعلى [كرّم اللّه وجهه سابقته و فضله فهو صاحب سنهٔ، و من قال: أبو بكر و عمر و على و عثمان و عرف لعثمان سابقته فهو صاحب سنهٔ.

فـذكرت له هؤلاء الـذين يقولون: أبو بكر و عمر و عثمان و يسـكتون فتكلّم فيهم بكلام غليظ، و كان يحيى بن معين يقول: أبو بكر و عمر و على و عثمان.

قال أبو بكر: من قال بحديث ابن عمر: كنّا نقول على عهد رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم نسـكت- يعنى فلاـ نفاضـل و هو الـذى أنكر ابن معين و تكلّم فيه بكلام غليظ، لأن القائل بـذلك قـد قال بخلاف ما أجمع عليه أهل السـنهٔ من السـلف و الخلف من أهـل الفقه و الأثر: أن عليّا أفضل الناس بعـد عثمان. و هـذا مما لم يختلفوا فيه، و إنّما اختلفوا فى تفضـيل على و عثمان، و اختلف السلف أيضا فى تفضيل على و أبى بكر.

و فى إجماع الجميع- الذى وصـفنا- دليل على أنّ حديث ابن عمر و هم و غلط، و أنه لا يصح معناه و إن كان إسناده صحيحا، و يلزم من قـال به أن يقول بحـديث جـابر و حـديث أبى سـعيد: كنّا نبيع أمّهات الأولاد على عهـد رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- و هم يقولون بذلك، فقد ناقضوا، و باللّه التوفيق» [۲].

---

[۱] صحيح البخارى ۵/ ۱۸.

[۲] الاستيعاب ۳/ ۱۱۱۵- ۱۱۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۴

ترجمهٔ الحافظ ابن عبد البر ... ص: ۲۰۴

و قد ترجم الحافظ الذهبى الحافظ ابن عبد البر ترجمهٔ ضافيهٔ نلخّصها فى ما يلى:

«ابن عبـد البر، الامـام العلّامـهٔ، حافـظ المغرب، شـيخ الإسـلام، أبو عمرو يوسف بن عبـد اللّه بن محمـد بن عبـد البر بن عاصم النمرى الأندلسى القرطبى المالكى، صاحب التصانيف الفائقهٔ. مولده فى سنهٔ ثمانين و ستين و ثلاثمائهٔ فى شهر ربيع الأول: و قيل: فى جمادى الأولى. طلب العلم بعد التسعين و الثلاثمائهٔ و أدرك الكبار و طال عمره و تكاثر عليه الطلبهٔ، و جمع و صنف و وثّق و ضعّف و سارت بتصانيفه الركبان و خضع لعلمه علماء الزمان، وفاته السـماع من أبيه الامام أبى محمد، و كان تفقّه على التحسـين و سمع من أحمد بن مطرف و أبى عمرو بن حزم المؤرّخ.

و صاحب الترجمـهٔ، أبو عمرو، سـمع من أبى محمد عبد اللّه بن محمد بن عبد المؤمن، و المعمّر محمد بن عبد الملك بن صـفوان، و أبى القاسم عبد الوارث بن سـفيان، و سـعيد بن نصـر مولى الناصر لدين و أبى عمر أحمد بن محمد بن الحسور و خلف بن القاسم بن سهل الحافظ و الحسـين بن يعقوب البجارتى، و قرأ على عبـد الرحمن بن عبد اللّه بن خالد الموهرانى، و أبى عمر الطلمنكى و الحافظ أبى الوليد ابن الفرضـى، و سـمع من يحيى بن عبد الرحمن ابن وجه الجنهٔ و محمد بن رشـيق المكتّب و أبى المطّرف عبد الرحمن بن مروان القنازعى و أحمـد بن فتـح بن الرسان و أبى عمر أحمد بن عبد اللّه بن محمد بن الباجى و أبى عمر أحمد بن عبد المكودى، و طائفهٔ سواهم.

قـال الحميـدى: أبو عمرو فقيه حافـظ مكثر عـالم بالقراءات و بالخلاف و بعلوم الحـديث و الرجال، قـديم السـماع، يميل فى الفقه إلى أقوال الشافعى.

و قال أبو علی الغسّانی: لم یکن أحد ببلدنا فی الحدیث مثل قاسم بن محمد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۵

و أحمد بن خالد الحباب، ثم قال أبو علی: و لم یکن ابن عبد البر بدونهما و لا متخلّفا عنهما، و کان من النمر بن قاسط، طلب و تقدم و لزم أبا عمر أحمد بن عبد الملک الفقیه، و لزم أبا الولید بن الفرضی و دأب فی طلب الحدیث و افتن به و برع براعهٔ فاق بها من تقدّمه من رجال الأندلس، و کان مع تقدمه فی علم الأثر و بصره بالفقه و المعانی له بسطهٔ کبیرهٔ فی علم النسب و الأخبار، جلا عن وطنه فکان فی الغرب مدهٔ ثم تحول إلی شرق الأندلس.

قلت: کان إماما دینا ثقهٔ متقنا علامهٔ متبحرا، صاحب سنهٔ و اتباع، و کان أولا أثریا ظاهریا فیما قیل، ثمّ تحوّل مالکیا مع میل بیّن إلی فقه الشافعی فی مسائل، و لا ینکر له ذلک، فإنه ممن بلغ رتبهٔ الأئمّهٔ المجتهدین، و من نظر فی مصنّفاته بان له منزلته من سعهٔ العلم و قوهٔ الفهم و سیلان الذهن.

قال أبو القاسم ابن بشکوال: ابن عبد البر إمام عصره، واحد دهره، قال أبو علی ابن سکرهٔ: سمعت أبا الولید الباجی یقول: لم یکن بالأندلس مثل أبی عمرو ابن عبد البر فی الحدیث، و هو أحفظ أهل المغرب.

مات أبو عمر لیلهٔ الجمعهٔ سلخ ربیع الآخر سنهٔ ثلاث و ستّین و أربعمائهٔ، و استکمل خمسا و تسعین سنهٔ و خمسهٔ أیام، رحمه اللّه.

قلت: کان حافظ المغرب فی زمانه، و فیها مات حافظ المشرق أبو بکر الخطیب» [۱].

الحدیث العاشر ... ص: ۲۰۵

اشارهٔ

و هو حدیث شریک فی قصهٔ الأسراء. أخرجه البخاری و مسلم، قال

---

[۱] سیر أعلام النبلاء. و توجد ترجمته أیضا فی: تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۱۰۴، مرآهٔ الجنان ۳/ ۸۹ وفیات الأعیان ۲/ ۴۵۸، شذرات الذهب ۳/ ۳۱۴، تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۳۰۶، طبقات السبکی ۴/ ۸، النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۷۷ المنتظم ۸/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۶

البخاری: «حدثنا عبد العزیز بن عبد اللّه، قال: حدثنی سلیمان، عن شریک بن عبد اللّه، أنه قال: سمعت أنس بن مالک یقول: لیلهٔ أسری برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من مسجد الکعبهٔ: أنه جاءه ثلاثهٔ نفر قبل أن یوحی إلیه و هو نائم فی المسجد الحرام، فقال أولهم: أیّهم هو؟ فقال أوسطهم: هو خیرهم، فقال آخرهم: خذوا خیرهم، فکانت تلک اللیلهٔ، فلم یرهم حتی أتوه لیلهٔ أخری فیما یری قلبه و تنام عینه و لا ینام قلبه- و کذلک الأنبیاء تنام أعینهم و لا تنام قلوبهم- فلم یکلّموه حتی احتملوه فوضعوه عند بئر زمزم، فتولّاه منهم جبرئیل فشق جبرئیل ما بین نحره إلی لبّته حتی فرغ من صدره و جوفه، فغسله من ماء زمزم بیده حتی أنقی جوفه، ثم أتی بطست من ذهب فیه تور من ذهب محشوا إیمانا و حکمهٔ، فحشا به صدره و لغادیده- یعنی عروق حلقه- ثم أطبقه ثم عرج به إلی السماء الدّنیا، فضرب بابا من أبوابها فناداه أهل السماء: من هذا؟ فقال: جبرئیل، قالوا: و من معک؟ قال: معی محمد، قالوا: و قد بعث؟ قال: نعم، قالوا: فمرحبا به» [... ۱].

و أخرجه مسلم حیث قال:

«حدثنا هارون بن سعید الایلی، حدثنا ابن وهب، قال: أخبرنا سلیمان- و هو ابن بلال- حدثنی شریک بن عبد اللّه بن أبی نمر، قال: سمعت أنس بن مالک یحدثنا عن لیلهٔ أسری برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من مسجد الکعبهٔ، أنه جاءه ثلاثهٔ نفر قبل أن یوحی إلیه» [... ۲].

کبار الأئمّة و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۶

و قد طعن فی هذا الحدیث جماعة من أئمة التحقیق من أهل السنة، فقد قال الحافظ أبو زکریا النووی فی شرح حدیث مسلم:

---

[۱] صحیح البخاری ۹/ ۱۸۲- ۱۸۳.

[۲] صحیح مسلم ۱/ ۱۰۲.

«- و ذلک قبل أن یوحی إلیه- و هو غلط لم یوافق علیه، فإن الاسراء أقلّ ما قیل فیه أنه کان بعد مبعثه- صلّی اللّه علیه و سلّم- بخمسة عشر شهرا. و قال الحربی: کان لیلة سبع و عشرین من شهر ربیع الآخر قبل الهجرة بسنة. و قال الزهری: کان ذلک بعد مبعثه- صلّی اللّه علیه و سلّم- بخمس سنین. و قال ابن إسحاق: أسری به- صلّی اللّه علیه و سلّم- و قد فشا الإسلام بمکة و القبائل.

و أشبه هذه الأقوال قول الزهری و ابن إسحاق، إذ لم یختلفوا أن خدیجة- رضی اللّه عنها- صلّت معه- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعد فرض الصلاة علیه، و لا خلاف [فی أنها توفیت قبل الهجرة بمدة قیل: بثلاث سنین، و قیل: بخمس.

و منها: أن العلماء مجمعون علی أن فرض الصلاة کان لیلة الاسراء، فکیف یکون هذا قبل أن یوحی إلیه؟

و أما قوله فی روایة شریک: و هو نائم، و فی الروایة الأخری، بینا أنا عند البیت بین النائم و الیقظان، فقد یحتجّ به من یجعلها رؤیة [رؤیا] نوم، و لا حجة فیه إذ قد یکون ذلک حالة أول وصول الملک إلیه، و لیس فی الحدیث ما یدل علی کونه نائما فی القصة کلّها.

هذا کلام القاضی- رحمه اللّه- و هذا الذی قاله فی روایة شریک و انّ أهل العلم أنکروها قد قاله غیره.

و قد ذکر البخاری روایة شریک هذه عن أنس، فی کتاب التوحید فی [من صحیحه و أتی بالحدیث مطوّلا، قال الحافظ عبد الحق- رحمه اللّه- فی کتابه الجمع بین الصحیحین بعد ذکره هذه الروایة: هذا الحدیث بهذا اللفظ من روایة شریک ابن أبی نمر عن أنس، و قد زاد فیه زیادة مجهولة و أتی فیه بألفاظ غیر معروفة.

و قد روی حدیث الإسراء جماعة من الحفّاظ المتقنین و الأئمّة المشهورین کابن شهاب و ثابت البنانی و قتادة- یعنی عن أنس- قال: فلم یأت أحد منهم بما أتی به شریک، و شریک لیس بالحافظ عند أهل الحدیث. قال: و الأحادیث التی

تقدّمت قبل هذا هی المعوّل علیها. هذا کلام الحافظ عبد الحق، رحمه اللّه» [۱].

ترجمة الحافظ النووی ... ص: ۲۰۸

و قد أثنی (الدهلوی) علی الحافظ النووی فی (رسالة أصول الحدیث) و وصفه ب «الإمام» و ذکر بأنه و البغوی و الخطابی علماء معوّل علی کلامهم و تحقیقهم...

و ترجم له الحافظ الذهبی قائلا: «و الشیخ محی الدین النواوی، شیخ الإسلام أبو زکریا یحیی بن شرف بن مری بن حسن الشافعی، ولد سنة إحدی و ثلاثین و ستمائة، و قدم دمشق لیشتغل، فنزل بالرواحیة و حفظ التنبیه فی سنة خمس، و حج مع أبیه سنة إحدی و خمسین، و لزم الاشتغال لیلا و نهارا نحو عشر سنین حتی فاق الأقران و تقدم علی جمیع الطلبة، و حاز قصب السبق فی العلم و العمل ...

و کان مع تبحّره فی العلم وسعة معرفته بالحدیث و الفقه و اللغة و غیر ذلک ممّا سارت به الرکبان رأسا فی الزهد، قدوة فی الورع، عدیم المثل فی الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر» [... ۲].

و قال جمال الـدين الأسـنوی بترجمته فی طبقاته: «هو محرر المـذهب و مهـذّبه و منقّحه و مرتّبه، سار فی الآفاق ذکره و علا فی العالم محلّه و قدره، صاحب التصانيف المشهورهٔ المبارکهٔ النافعهٔ» [... ۳].

و قـال اليافعی فی حوادث سـنهٔ ۶۷۶: «و فی السـنهٔ المـذکورهٔ توفی الفقيه الامام شـيخ الإسـلام مفتی الأنام، المحـدّث المتقن، المدقق النجيب الحبر المفيد، المقرئ المعيد محرّر المذهب، الفاضل الولیّ الکبير الشهير، ذو المحاسن العديدهٔ و السيرهٔ

---

[۱] المنهاج فی شرح صحيح مسلم بن الحجاج ۲/ ۶۵- ۶۶.

[۲] العبر فی خبر من غبر، حوادث سنهٔ ۶۷۶.

[۳] طبقات الشافعيهٔ ۲/ ۴۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۹

الحميـدهٔ و التصانيف المفيدهٔ، الذی فاق جميع الأقران و سارت بمحاسـنه الرکبان، و اشـتهرت فضائله فی سائر البلدان، و شوهدت منه الکرامات، و ارتقی فی علاء المقامات، ناصـر السـنهٔ و معتمـد الفتوی، الشـيخ محی الدين النّووی يحيی بن شـرف ابن مری بن حسـن الشافعی، مؤلّف: الروضـهٔ، و المنهاج، و المناسـکين، و تهـذيب الأسـماء و اللغات، و شـرح صـحيح مسلم، و شـرح المهذب، و کتاب التّبيـان، و کتـاب الإرشـاد، و کتاب التّيسير و التقريب، و کتاب رياض الصالحين، و کتاب الأذکار، و کتاب الأربعين، و کتاب طبقات الفقهاء الشافعيهٔ...

روی عنه جماعهٔ من أئمهٔ الفقهاء و الحفاظ، قالوا: و کان الشّـيخ محی الدين النووی متبحّرا فی العلم، متسعا فی معرفهٔ الحديث و الفقه و اللغهٔ و غير ذلک...

قلت: و رأيت لابن العطار جزء فی مناقبه، ذکر فيه أشياء عزيزهٔ» [... ۱].

و ترجم له أبو بکر ابن قاضی شهبهٔ الأسدی فی طبقاته ترجمهٔ ضافيهٔ وصفه فيها ب «الفقيه الحافظ الزاهد أحد الأعلام شيخ الإسلام» و قـال: «کـان محققـا فی علمه و فنونه مـدققا فی عمله و شـئونه، حافظـا لحـديث رسول اللّه- صـلّی اللّه عليه و سـلّم- عارفـا بـأنواعه من صحيحه و سـقيمه و غريب ألفـاظه و اسـتنباط فقهه، حافظا للمـذهب و قواعـده و أصوله و أقوال الصّـحابهٔ و التابعين و اختلاف العلماء » [۲...].

و ذکره جمـال الـدين ابن تغری بردی فی حـوادث سـنهٔ ۶۷۶ «و فيهـا توفی شـيخ الإسـلام ... النووی الفقيه الشـافعی الزاهـد، صاحب المصنفات المشهورهٔ...

قلت: و فضـله و علمه و زهده أشهر من أن يذکر، و قد ذکرنا من أمره نبذهٔ کبيرهٔ فی تاريخنا المنهل الصافی و المستوفی بعد الوافی إذ هو کتاب تراجم يحسن الاطناب فيه» [۳].

---

[۱] مرآهٔ الجنان، حوادث ۶۷۶.

[۲] طبقات الشافعيهٔ ۳/ ۹.

[۳] النجوم الزاهرهٔ فی محاسن مصر و القاهرهٔ، حوادث سنهٔ ۶۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۰

الامام الکرمانی و هذا الحديث ... ص: ۲۱۰

و قال الامام محمد بن يوسف الکرمانی بشرح الحديث:

«قال النووی: جاء فی روایة شریک أوهام أنکرها العلماء، من جملتها: أنه قال ذلک قبل أن یوحی و هو غلط لم یوافق علیه. و أیضا: العلماء أجمعوا علی أن فرض الصلاة کان لیلة الاسراء فکیف یکون قبل الوحی؟

أقول: و قول جبرئیل فی جواب بوّاب السماء، إذ قال: أبعث؟ نعم.

صریح فی أنه کان بعده» [۱].

ترجمة الکرمانی ... ص: ۲۱۰

و ترجم الحافظ السیوطی للکرمانی شارح البخاری بقوله: «محمد بن یوسف بن علی بن سعید الکرمانی ثم البغدادی، الشیخ شمس الدین صاحب شرح البخاری، الامام العلّامة فی الفقه و التفسیر و الأصلین و المعانی و العربیة قال ابنه فی ذیل المسالک: ولد یوم الخمیس سادس عشر جمادی الآخرة سنة سبع عشرة و سبعمائة، و قرأ علی والده بهاء الدین، ثم انتقل إلی کرمان و أخذ عن العضد و غیره، و مهر وفاق أقرانه و فضل غالب أهل زمانه، ثم دخل دمشق و مصر و قرأ بها البخاری علی ناصر الدین الفارقی، و سمع من جماعة و حج و رجع إلی بغداد و استوطنها، و کان تام الخلق، فیه بشاشة و تواضع للفقراء و أهل العلم، غیر مکترث بأهل الدّنیا و لا یلتفت إلیهم، تأتی إلیه السلاطین فی بیته و یسألونه الدعاء و النصیحة، و له من التصانیف شرح البخاری، شرح المواقف، شرح مختصر ابن الحاجب سماه السبعة السیارة، شرح الغیاثیة فی المعانی و البیان، شرح الجواهر أنموذج الکشاف، حاشیة علی تفسیر البیضاوی- وصل فیها إلی سورة یوسف-

---

[۱] الکواکب الدراری فی شرح صحیح البخاری ۲۵/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۱

رسالة فی مسألة الکحل.

مات بکرة یوم الخمیس سادس عشر المحرم، سنة ست و ثمانین و سبعمائة، بطریق الحج، فنقل إلی بغداد و دفن بقبر أعدّه لنفسه بقرب الشیخ أبی إسحاق الشیرازی» [۱].

و ترجم له الحافظ ابن حجر العسقلانی و أثنی علیه [۲].

و کذلک (الدهلوی) فی کتاب (بستان المحدثین) الذی انتحله من (مفتاح کنز درایة المجموع من درر المجلد المسموع) [۳].

العلامة ابن القیم و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۱

و قال العلامة الشهیر ابن قیم الجوزیة حول الحدیث المذکور، بعد کلام له:

«و قد غلّط الحفّاظ شریکا فی ألفاظ من حدیث الإسراء، و مسلم أورد المسند منه، ثم قال: فقدّم و أخّر و زاد و نقص و لم یسرد الحدیث و أجاد، رحمه اللّه» [۴].

الحدیث الحادی عشر ... ص: ۲۱۱

اشارة

و هو ما رواه البخاری بقوله: «حدثنا نعیم بن حماد، نا هشیم، عن حصین عن عمرو بن میمون، قال: رأیت فی الجاهلیة قردة اجتمع علیها قردة قد زنت، فرجموها فرجمتها معهم» [۵].

---

[۱] بغیة الوعاة ۱/ ۲۷۹.

[۲] إنباء الغمر- حوادث ۷۸۶: ۲/ ۱۸۲.

[۳] و توجد ترجمته أیضا فی البدر الطالع للشوکانی ۲/ ۲۹۲.

[۴] زاد المعاد ۲/ ۴۹.

[۵] صحیح البخاری ۵/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۲

الحافظان الحمیدی و ابن عبد البر و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۲

و هذا الحدیث قد استنکره ابن عبد البر، و قال الحافظ أبو عبد اللّه الحمیدی بأنه: «لیس فی نسخ البخاری أصلا، فلعلّه من الأحادیث المقحمة فی کتاب البخاری». هذا کلامهما حول هذا الحدیث. ذکر ذلک الحافظ ابن حجر حیث قال:

«و قد استنکر ابن عبد البر قصة عمرو بن میمون هذه و قال: فیها إضافة الزنا إلی غیر مکلّف و إقامة الحدّ علی البهائم، و هذا منکر عند أهل العلم. قال:

فإن کانت الطریق صحیحة، فلعلّ هؤلاء کانوا من الجن، لأنّهم من جملة المکلّفین. و إنّما قال ذلک لأنّه تکلّم علی الطریق التی أخرجها الاسماعیلی فحسب.

و أجیب: بأنه لا یلزم من کون صورة الواقعة صورة الزنا و الرجم أن یکون ذلک زناء حقیقة و لا حدّا، و انما أطلق ذلک علیه لشبهه به، فلا یستلزم ذلک إیقاع التکلیف علی الحیوان.

و أغرب الحمیدی فی الجمع بین الصحیحین، فزعم أن هذا الحدیث [وقع فی بعض نسخ البخاری و أن أبا مسعود وحده ذکره فی الأطراف، قال: و لیس فی نسخ البخاری أصلا، فلعلّه من الأحادیث المقحمة فی کتاب البخاری.

و ما قاله مردود و أما تجویزه أن یزاد فی صحیح البخاری ما لیس منه فهذا ینافی ما علیه العلماء، من الحکم بتصحیح جمیع ما أورده البخاری فی کتابه، و من اتفاقهم علی أنه مقطوع بنسبته الیه، و هذا الذی قاله تخیّل فاسد، یتطرّق منه عدم الوثوق بجمیع ما فی الصحیح، لأنه إذا جاز فی واحد بعینه، جاز فی کل فرد فرد، فلا یبقی لأحد الوثوق بما فی الکتاب المذکور» [... ۱].

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۳

ثلاثة أحادیث فی البخاری ... ص: ۲۱۳

اشارة

و أخرج البخاری ثلاثة أحادیث عن عطاء، عن ابن عباس اثنان منها فی کتاب الطلاق و الآخر فی کتاب التفسیر، فأمّا ما أخرجه فی کتاب الطلاق فهذا نصه:

«حدثنا إبراهیم بن موسی، أخبرنا هشام، عن ابن جریج. و قال عطاء عن ابن عباس: کان المشرکون علی منزلتین من النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و المؤمنین کانوا مشرکی أهل حرب یقاتلهم و یقاتلونه، و مشرکی أهل عهد لا یقاتلهم و لا یقاتلونه، و کان إذا هاجرت امرأة من أهل الحرب لم تخطب حتی تحیض و تطهر، فإذا طهرت حل لها النکاح، فإن هاجر زوجها قبل أن تنکح ردّت الیه، و إن هاجر عبد منهم أو أمة فهما حرّان و لهما ما للمهاجرین. ثم ذکر من أهل العهد مثل حدیث مجاهد، و إن هاجر عبد أو أمه للمشرکین

أهل العهد لم یردّوا وردّت أثمانهم.

و قال عطاء عن ابن عباس: کانت قریبهٔ بنت أبی أمیهٔ عند عمر بن الخطّاب فطلّقها، فتزوّجها معاویهٔ بن أبی سفیان. و کانت أم الحکم ابنهٔ أبی سفیان تحت عیاض بن غنم الفهری فطلّقها فتزوّجها عبد اللّه بن عثمان الثقفی» [۱].

و أما حدیثه فی کتاب التفسیر، فهذا نصه:

«حدثنا إبراهیم بن موسی، أخبرنا هشام، عن ابن جریج. و قال عطاء عن ابن عباس: صارت الأوثان التی کانت فی قوم نوح فی العرب بعد، أما ودّ [ف] کانت لکلب بدومهٔ الجندل، و أما سواع کانت لهذیل، و أما یغوث فکانت لمراد، ثم لبنی غطیف بالجوف عند سبا، و أما یعوق فکانت لهمدان و أما نسر فکانت لحمیر لآل ذی الکلاع، أسماء رجال صالحین من قوم نوح، فلما هلکوا أوحی

---

[۱] صحیح البخاری ۷/ ۶۲- ۶۳.

الشیطان إلی قومهم أن انصبوا إلی مجالسهم التی کانوا یجلسون أنصابا، و سمّوها بأسمائهم، ففعلوا فلم تعبد، حتی إذا هلک أولئک و تنسخ العلم عبدت» [۱].

کبار الأئمّهٔ و هذه الأحادیث ... ص: ۲۱۴

و هذا الأحادیث الثلاثهٔ، أخرجها البخاری من حدیث عطاء عن ابن عباس فی التفسیر، مع العلم بأن أکابر الأساطین و الأئمّهٔ من أهل السنهٔ یقدحون فی روایهٔ عطاء فی التفسیر، و یسقطونها عن درجهٔ الاعتبار مطلقا.

و الحافظ ابن حجر- و هو الذی طالما ساعد البخاری و ذبّ عن کتابه- یذکر کلمات القدح، و یعترف بأن هذا المقام من المواضع العقیمهٔ عن الجواب السدید، و یقول بأنه: لا بدّ للجواد من کبوهٔ، و معنی هذا: أن البخاری قد أخطأ فی إخراج أحادیث عطاء هذه فی کتابه.

و هذا نص کلام الحافظ ابن حجر فی هذا الموضوع:

«الحدیث الحادی و الثمانون- قال أبو علی الغسانی، قال: البخاری: ثنا إبراهیم بن موسی، ثنا هشام- هو ابن یوسف-، عن ابن جریج قال قال- عطاء عن ابن عباس: کان المشرکون علی منزلتین من النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- الحدیث. و فیه قصهٔ تطلیق عمر بن الخطاب قریبهٔ بنت أبی أمیهٔ و غیر ذلک.

تعقّبه أبو مسعود الدمشقی فقال: ثبت هذا الحدیث و الذی قبله- یعنی بهذا الاسناد سوی الحدیث المتقدّم فی التفسیر- فی تفسیر ابن جریج عن عطاء الخراسانی عن ابن عباس، و ابن جریج لم یسمع التفسیر من عطاء الخراسانی و إنما أخذ الکتاب من ابنه عثمان و نظر فیه.

قال أبو علی: و هذا تنبیه بلیغ [بدیع من أبی مسعود- رحمه اللّه- فقد رویناه عن صالح بن أحمد بن حنبل، عن [علی ابن المدینی، قال: سمعت هشام

---

[۱] صحیح البخاری ۶/ ۱۹۹.

بن یوسف یقول: قال لی ابن جریج: سألت عطاء- یعنی ابن أبی رباح- عن التفسیر من البقرهٔ و آل عمران، ثم قال: اعفنی من هذا، قال هشام: فکان بعد إذا قال: عطاء عن ابن عباس، قال: الخراسانی، قال هشام: فکتبنا ما کتبنا ثم مللنا- یعنی حسبنا [کتبنا] أنه عطاء

الخراسانی-.

قال علی بن المدینی: و إنّما کتبت هذه القصة، لأن محمد بن ثور کان یجعلها عطاء عن ابن عباس، فظنّ الذین حملوها عنه، أنّه عطاء بن أبی رباح قال علیّ:

و سألت یحیی القطّان عن حدیث ابن جریح عن عطاء الخراسانی فقال: ضعیف، فقلت: له: إنه یقول: أخبرنا، قال: لا شیء، کلّه ضعیف، إنما هو کتاب دفعه الیه.

قلت: ففیه نوع اتصال، و لذلک استجاز ابن جریح أن یقول فیه: أخبرنا.

لکن البخاری ما أخرجه إلّا علی أنّه من روایة عطاء بن أبی رباح، و أمّا الخراسانی فلیس من شرطه، لأنّه لم یسمع عن ابن عباس.

لکن لقائل أن یقول: هذا لیس بقاطع فی أنّ عطاء المذکور هو الخراسانی فإنّ ثبوتهما فی تفسیره لا یمنع أن یکونا عند عطاء بن أبی رباح أیضا، فیحتمل أن یکون هذان الحدیثان عند عطاء بن أبی رباح و عطاء الخراسانی جمیعا، و اللّه أعلم.

فهذا جواب إقناعی، و هذا عندی من المواضع العقیمة عن الجواب السّدید، و لا بدّ للجواد من کبوة، و اللّه المستعان. و ما ذکره أبو مسعود من التعقب قد سبقه إلیه الاسماعیلی، ذکر ذلک الحمیدی فی الجمع، عن البرقانی، عنه، قال: و حکاه عن علی بن المدینی، یشیر إلی القصة التی ساقها الغسّانی، و اللّه الموفّق» [۱].

أقول:

و العجب من الحافظ ابن حجر، فانه أورد هذا الجواب الإقناعی فی شرح الحدیث فی کتاب التفسیر، و لم یقل هناک بأنّ هذا عنده «من المواضع العقیمة عن

---

[۱] هدی الساری- مقدمة فتح الباری: ۲/ ۱۳۵- ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۶

الجواب السدید، و لا بدّ للجواد من کبوة» و هذا نصّ کلامه: «قوله: عن ابن جریح و قال عطاء. کذا فیه و هو معطوف علی کلام محذوف، و قد بیّنه الفاکهی من وجه آخر عن ابن جریج، قال فی قوله [تعالی : وَدًّا وَ لا سُواعاً ... الآیة، قال: أوثان کان قوم نوح یعبدونها [نهم ، و قال عطاء: کان ابن عباس إلی آخره.

قوله: عن ابن عباس، قیل: هذا منقطع لأنّ عطاء المذکور هو الخراسانی و لم یلق ابن عباس، فقد أخرج عبد الرزاق هذا الحدیث فی تفسیره عن ابن جریج، فقال: أخبرنی عطاء الخراسانی، عن ابن عباس.

و قال أبو مسعود: ثبت هذا الحدیث فی تفسیر ابن جریج، عن عطاء الخراسانی، عن ابن عباس، و ابن جریج لم یسمع التفسیر من عطاء الخراسانی و إنما أخذه من ابنه عثمان بن عطاء، فنظر فیه.

و ذکر صالح بن أحمد بن حنبل فی الخلل عن علی بن المدینی، قال: سألت یحیی القطّان عن حدیث ابن جریج عن عطاء الخراسانی، فقال: ضعیف فقلت له: إنّه یقول: أخبرنا، قال: لا شیء، إنّما هو کتاب دفعه الیه. انتهی. و کان ابن جریح یستجیز إطلاق أخبرنا فی المناولة و المکاتبة.

و قال الاسماعیلی: أخبرت عن علی بن المدینی أنه ذکر فی [عن تفسیر ابن جریج کلاما معناه أنه کان یقول: عن عطاء الخراسانی، عن ابن عبّاس، فطال علی الورّاق أن یکتب الخراسانی فی کل حدیث، فترکه، فرواه من روی علی أنه عطاء بن أبی رباح. انتهی. و أشار بهذا إلی القصة التی ذکرها صالح بن أحمد عن علی بن المدینی، و نبّه علیها أبو علی الغسّانی فی تقیید المهمل، قال ابن المدینی سمعت هشام بن یوسف یقول: قال لی ابن جریج: سألت عطاء عن التفسیر من البقرة و آل عمران، ثمّ قال اعفنی من هذا، [قال:] قال هشام: فکان بعد إذا قال عطاء عن ابن عباس، قال عطاء الخراسانی، قال هشام: فکتبنا ثمّ مللنا- یعنی حسبنا أنّه [کتبنا]

الخراسانی- قال ابن المدینی و إنّما بیّنت هذا لأنّ محمد بن ثور کان یجعلها- یعنی فی روایته- عن ابن جریج، عن عطاء عن ابن عباس فیظنّ

أنّه عطاء بن أبی رباح.

و قد أخرج الفاکهی الحدیث المذکور، من طریق محمد بن ثور، عن ابن جریج، عن عطاء، عن ابن عباس، و لم یقل: الخراسانی. و أخرجه عبد الرزاق کما تقدّم فقال: الخراسانی.

و هذا مما استعظم علی البخاری أن یخفی علیه، لکن الذی قوی عندی أن هذا الحدیث بخصوصه عند ابن جریج عن عطاء الخراسانی و عن عطاء بن أبی رباح جمیعا، و لا یلزم من امتناع عطاء بن أبی رباح من التحدیث بالتفسیر أن لا یحدث بهذا الحدیث فی باب آخر من الأبواب، أو فی المذاکرهٔ، و إلّا فکیف یخفی علی البخاری ذلک مع تشدّده فی شرط الاتصال و اعتماده غالبا فی العلل علی ابن المدینی شیخه، و هو الذی نبّه علی هذه القصّهٔ. و ممّا یؤیّد ذلک أنه لم یکثر من تخریج هذه النسخهٔ، و إنما ذکر بهذا الاسناد موضعین هذا و الآخر فی النکاح، و لو کان خفی [ذلک علیه لا ستکثر من إخراجها، لأنّ ظاهرها أنها [علی شرطه» [۱].

أقول: و علی أی حال، فإنّا نرید إثبات تکلّم الحفّاظ و الفقهاء فی أحادیث الصحیحین، و هذا ما هو الواقع، و أمّا دفاع الحافظ ابن حجر- بعد اعترافه بعدم وجود جواب سدید فی هذا المقام- فیرجع الحکم فی صحته و سقمه الی جهابذهٔ الفن...

الحدیث الخامس عشر ... ص: ۲۱۷

اشارهٔ

و هو ما أخرجه البخاری فی کتاب المغازی من کتابه، حیث قال: «حدثنا موسی بن اسماعیل، حدثنا أبو عوانهٔ، عن حصین، عن أبی وائل، قال: حدثنی مسروق بن الأجدع، قال: حدّثتنی أم رومان- و هی أم عائشهٔ- قالت: بینا أنا قاعدهٔ أنا و عائشهٔ إذ ولجت امرأهٔ من الأنصار، فقالت: فعل اللّه بفلان و فعل،

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۵۴۱.

فقالت أمّ رومان: و ما ذاک؟ قالت: ابنی ممّن [فیمن حدّث الحدیث، قالت: و ما ذاک؟ قالت: کذا و کذا، قالت عائشهٔ: سمع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم؟

قالت: نعم، قالت: و أبو بکر؟ قالت: نعم، فخرّت مغشیّا علیها، فما أفاقت إلّا و علیها حمّی بنافض، فطرحت علیها ثیابها فغطّیتها، فجاء النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال: ما شأن هذه؟ قلت: یا رسول اللّه! أخذتها الحمی بنافض، قالت: فلعلّ فی حدیث تحدّث [به ، قالت: نعم، فقعدت عائشهٔ، فقالت:

و اللّه لئن حلفت لا- تصدّقونی، و لئن قلت لا- تعذرونی، مثلی و مثلکم کیعقوب و بنیه، و اللّه المستعان علی ما تصفون. قالت: و انصرف و لم یقل [لی شیئا، فأنزل اللّه عذرها، قالت: بحمد اللّه لا بحمد أحد و لا بحمدک» [۱].

کبار الحفّاظ و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۸

و صریح هذا الحدیث سماع مسروق بن الأجدع من أم رومان أم عائشهٔ، و لقد غلّط کبار الأئمّهٔ الحفّاظ هذا الحدیث و قالوا: إن مسروقا لم یدرک أم رومان، و من هؤلاء:

الحافظ أبو بکر الخطیب البغدادی.

الحافظ أبو عمرو ابن عبد البر القرطبی.

الحافظ أبو الفضل القاضی عیاض الیحصبی.

الحافظ ابراهیم بن یوسف صاحب مطالع الأنوار علی صحاح الآثار.

الحافظ أبو القاسم السهیلی شارح السیرة.

الحافظ أبو الفتح ابن سید الناس الأندلسی.

الحافظ جمال الدین المزّی.

الحافظ شمس الدین الذّهبی.

الحافظ أبو سعید صلاح الدین العلائی.

---

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۱۵۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۹

و إلیک کلمات القوم الصریحهٔ فی ذلک:

قال ابن عبد البر الحافظ ما نصّه: «روایهٔ مسروق عن أم رومان مرسلهٔ، و لعله سمع ذلک من عائشهٔ- رضی اللّه عنها-» [۱].

و قال الحافظ المزّی بعد أن أورد الحدیث المذکور:

«و قال الحافظ أبو بکر الخطیب: هذا حدیث غریب من روایهٔ أبی وائل عن مسروق، لا نعلم رواه غیر حصین بن عبد الرحمن عنه، و فیه إرسال، لأن مسروقا لم یدرک أم رومان، و کانت وفاتها علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و کان مسروق یرسل روایهٔ هذا الحدیث عنها و یقول: سئلت أم رومان، فوهم حصین فیه إذ جعل السائل لها مسروقا، أللهمّ إلّا أن یکون بعض النقلهٔ کتب «سألت» بالألف، فإن من الناس من یجعل الهمزهٔ فی الخط ألفا و إن کانت مکسورهٔ أو مرفوعهٔ، فتبرأ حینئذ حصین من الوهم فیه، علی أن بعض الرواهٔ قد رواه عن حصین علی الصواب.

قال: و أخرج البخاری هذا الحدیث فی صحیحه، لما رأی فیه عن مسروق قال: سألت أم رومان، و لم تظهر له علته.

و قد بیّنا ذلک فی کتاب المراسیل و أشبعنا القول بما لا حاجهٔ لنا إلی إعادته» [۲].

و قال الحافظ السهیلی بترجمهٔ أم رومان:

«و روی البخاری حدیثا عن مسروق فقال فیه:

سألت أم رومان و هی أم عائشهٔ عما قیل فیها، و مسروق ولد بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- بلا خلاف، فلم یر أم رومان قط، فقیل: إنّه وهم فی الحدیث. و قیل: بل الحدیث صحیح و هو مقدّم علی ما ذکره أهل السیرهٔ من موتها فی حیاهٔ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

---

[۱] الاستیعاب ۴/ ۱۹۳۷.

[۲] تهذیب الکمال فی معرفهٔ الرجال ۳۵/ ۳۶۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۰

و قد تکلّم شیخنا أبو بکر ابن العربی- رحمه اللّه- علی هذا الحدیث و اعتنی به لإشکاله» [... ۱].

و قال ابن سید الناس.

«و قد وقع فى الصحيح رواية مسروق عنها بصيغة العنعنة و غيرها و لم يدركها، و ملخص ما أجاب به أبو بكر الخطيب أن مسروقا يمكن أن يكون قال:

سئلت أم رومان، فأثبت الكاتب صورة الهمزة فتصحفت على من بعده بسألت، ثم نقلت إلى صيغة الإخبار بالمعنى فى طريق، و بقيت على صورتها فى آخر، و مخرجها التصحيف المذكور» [۲].

و قد ذكر الحافظ ابن حجر كلام الحافظ الخطيب و تصدى للجواب عنه مدافعا عن البخارى ... ثم قال: «و قد تلقى كلام الخطيب بالتسليم: صاحب المشارق، و المطالع، و السهيلى، و ابن سيد الناس، و تبع المزى الذهبى فى مختصراته، و العلائى فى المراسيل، و آخرون.

و خالفهم صاحب الهدى» [۳].

أقول: (صاحب المشارق) هو: الحافظ القاضى عياض، و كتابه (مشارق الأنوار على صحاح الأخبار) من الكتب المعروفة المعتبرة، ذكر فيه تحريفات و تصحيفات و أخطاء وقعت فى الموطأ و كتاب البخارى و كتاب مسلم.

(و صاحب المطالع) هو: الحافظ إبراهيم بن يوسف، و كتابه (مطالع الأنوار على صحاح الآثار) قال الكاتب الجلبى بتعريفه:

«مطالع الأنوار على صحاح الآثار، فى فتح ما استغلق من كتب الموطأ و مسلم و البخارى، و إيضاح مبهم لغاتها فى غريب الحديث، لابن قراقول ابراهيم ابن يوسف، المتوفى سنة تسع و ستين و خمسمائة صنّفه على منوال مشارق الأنوار

---

[۱] الروض الأنف ۶/ ۴۴۰.

[۲] عيون الأثر ۲/ ۱۰۱.

[۳] فتح البارى ۷/ ۳۵۳.

للقاضى عياض، و نظمه شمس الدين محمد بن محمد الموصلى المتوفى سنة أربع و سبعين و سبعمائة، أوّله: الحمد للّه الذى أظهر دينه على كل دين، و هو مأخوذ ممّا شرحه و أوضحه و بيّنه و أتقنه و ضبطه و قيده الفقيه أبو الفضل عياض بن موسى بن عياض البستى، فى كتابه المسمى بمشارق الأنوار، لكن اختصره و استدرك عليه و أصلح فيه أوهاما الفقيه أبو إسحاق ابن قراقول» [۱].

ترجمة الحافظ العلائى ... ص: ۲۲۱

«و العلائى» هو: الحافظ خليل بن كليدى صلاح الدين أبو سعيد الدمشقى، ترجم له ابن قاضى شهبة فى طبقاته بقوله: «خليل بن كليدى بن عبد اللّه، الامام البارع المحقق، بقية الحافظ، صلاح الدين أبو سعيد العلائى الدمشقى ثم المقدسى، ولد بدمشق فى ربيع الأول سنة أربع و تسعين- بتقديم التاء- و ستمائة، و سمع الكثير و دخل البلاد و بلغ عدد شيوخه بالسماع سبعمائة و أخذ علم الحديث عن المزى و غيره، و أخذ الفقه عن الشيخين برهان الفزارى- و لازمه و خرج له مشيخة- و كمال الدين ابن الزملكانى و تخرّج به و علّق منه كثيرا، و أجيز بالفتوى، و أخذ و اجتهد حتى فاق أهل عصره فى الحفظ و الإتقان و درّس بدمشق بالأسدية و بحلقة صاحب حمص، ثم انتقل إلى القدس مدرّسا بالصلاحية سنة إحدى و ثلاثين، فأقام بالقدس مدة طويلة يدرّس و يفتى و يحدّث و يصنّف إلى آخر عمره.

ذكره الذهبى فى معجمه و أثنى عليه.

و قال الحسينى فى معجمه و ذيله: كان إماما فى الفقه و النحو و الأصول، متفننا فى علوم الحديث و معرفة الرجال، علامة فى معرفة المتون و الأسانيد، بقية الحفاظ، و مصنّفاته تنبئ عن إمامته فى كل فن، و درّس و أفتى و ناظر و لم يخلف بعده مثله.

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۷۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۲

و قال الأسنوی فی طبقاته: کان حافظ زمانه، إماما فی الفقه و الأصول و غیرهما، ذکیا و نظارا فصیحا کریما، ذا رئاسهٔ و حشمهٔ، و صنّف فی الحدیث تصانیف نافعهٔ، و فی النظائر الفقهیهٔ کتابا کبیرا، و درّس بالصلاحیهٔ بالقدس الشریف و انقطع فیها للاشتغال و الإفتاء و التصنیف.

و قال السبکی فی الطبقات الکبری: کان حافظا ثبتا ثقهٔ عارفا بأسماء الرجال و العلل و المتون، فقیها متکلما أدیبا شاعرا ناظما ناثرا، متقنا، أشعریا صحیح العقیدهٔ سنیّا، لم یخلف بعده مثله- إلی أن قال: و أما الحدیث فلم یکن فی عصره من یدانیه، و أما بقیهٔ علومه من فقه و نحو و تفسیر و کلام، فکان فی کلّ واحد منها حسن المشارکهٔ، توفی بالقدس فی المحرم سنهٔ إحدی و ستین و سبعمائهٔ...

و من تصانیفه» [... ۱].

الحافظ ابن السکن [۲] و هذا الحدیث ... ص: ۲۲۲

أضف إلی هؤلاء الحفاظ: الحافظ أبا علی ابن السکن صاحب کتاب (الحروف فی الصحابهٔ) و هو من مصادر کتاب (الاستیعاب)، فإنّه أیضا قد خطّأ الحدیث المذکور، فقد قال الحافظ ابن حجر العسقلانی ما نصه:

«ثم وجدت للخطیب سلفا، فذکر أبو علی ابن السکن فی کتاب الصحابهٔ فی ترجمهٔ أم رومان أنها ماتت فی حیاهٔ النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

قال: و روی حصین، عن أبی وائل، عن مسروق: قال سألت أم رومان.

قال ابن السکن: هذا خطأ ثم ساق بسنده إلی حصین عن أبی وائل عن مسروق أن أم رومان حدّثتهم، فذکر قصهٔ الإفک التی أوردها البخاری، ثم

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۳/ ۲۴۲.

[۲] هو: الحافظ سعید بن عثمان البغدادی البزاز، المتوفی سنهٔ ۳۵۳. توجد ترجمته فی: تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۳۷ و النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۳۳۸ و شذرات الذهب ۷/ ۱۲ و طبقات الحفاظ/ ۳۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۳

قال:

تفرد به حصین، و یقال: إن مسروقا لم یسمع من أم رومان، لأنّها ماتت فی حیاهٔ النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و باللّه التوفیق» [۱].

حول رأی صاحب الهدی ... ص: ۲۲۳

و أما قول الحافظ ابن حجر العسقلانی فی کلامه المذکور سابقا: «و خالفهم صاحب الهدی» - و هو ابن قیم الجوزیهٔ فی کتابه (زاد المعاد فی هدی خیر العباد)- فوهم- لأن ابن القیّم فی هذا الکتاب ینقل أقوال المخطّئین لهذا الحدیث، ثم کلمات المصحّحین الذین أوّلوه و حملوه علی محمل صواب، من دون أن یرجح أحد القولین علی الآخر، فالقول بأنه خالف الخطیب و من تبعه فی الخطئهٔ، خطأ.

علی أن ابن القیم قد صرّح فی کتابه المذکور- فی الکلام حول زوجات النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- بأن من له أدنی علم بالسیر و

التواریخ و ما قد کان، لا یرد نقل المؤرخین لحدیث واحد، و ذلک حیث قال: «و أمّا حدیث عکرمة بن عمار، عن أبی زمیل، عن ابن عباس، إن أبا سفیان قال للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أسألک ثلاثا فأعطاه إیّاهنّ منها: و عندی أجمل العرب أم حبیبة، أزوّجک إیاها، فهذا الحدیث غلط ظاهر لا خفاء به، قال أبو أحمد ابن حزم: و هو موضوع بلا شک، کذبه عکرمة بن عمار. قال ابن الجوزی: هو و هم من بعض الرواة لا شک فیه و لا تردد.

و قد اتهموا به عکرمة بن عمار، لأنّ أهل التواریخ أجمعوا علی أن أم حبیبة کانت تحت عبید اللّه بن جحش، ولدت له و هاجر بها و هما مسلمان إلی أرض الحبشة، ثم تنصر و ثبتت أم حبیبة علی إسلامها، فبعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی النجاشی یخطبها علیه، فزوّجه إیّاها و أصدقها عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- صداقا و ذلک فی سنة سبع من الهجرة، و جاء أبو سفیان فی زمن الهدنة

---

[۱] الاصابة ۴/ ۴۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۴

و دخل علیها فثنت فراش رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- حتی لا یجلس علیه، و لا خلاف أن أبا سفیان و معاویة أسلما فی فتح مکة سنة ثمان.

و أیضا فی هذا الحدیث أنه قال له: و تؤمرنی حتی أقاتل الکفار کما کنت أقاتل المسلمین، فقال: نعم، و لا یعرف أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- أمّر أبا سفیان البتّة، و قد أکثر الناس الکلام فی هذا الحدیث و تعددت طرقهم فی وجهه، فمنهم من قال: الصحیح أنه تزوّجها بعد الفتح لهذا الحدیث. قال: و لا یرد هذا بنقل المؤرخین، و هذه الطریقة باطلة عند من له أدنی علم بالسیرة و تواریخ ما قد کان. و قالت طائفة» [... ۱].

و حاصل هذا الکلام، هو عدم جواز ردّ الإجماع القائم من جمیع المؤرّخین علی وقوع وفاة أم رومان فی حیاة النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و إنّ مسروقا لم یدرکها بحدیث واحد رواه البخاری فی کتابه..

و علی هذا فهو من المخطّئین لحدیث البخاری تبعا للحافظ أبی بکر الخطیب و جماعته، فلا یصح قول ابن حجر: «و خالفهم صاحب الهدی».

أقول: و بهذا الذی ذکرنا عن ابن القیم یرد علی جواب ابن حجر عمّیا ذکر الخطیب و أتباعه، ورده کلام الواقدی المتضمّن وفاة أم رومان علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- دفاعا عن البخاری و کتابه.

هذا، و قد قلنا فیما سبق: إن الذی نرید إثباته فی هذه البحوث، هو قدح کبار الأئمّة و الحفّاظ فی طائفة من مرویات البخاری فی کتابه ...

علی أنا نقول: کما أن ابن حجر یکذّب الواقدی صاحب السیرة و التاریخ فی مسألة وفاة أم رومان، و لا یجعل روایته قادحة فی حدیث البخاری المذکور فإنّنا نضعّف إعراض الواقدی عن روایة حدیث الغدیر، و نقول بأنه غیر قادح فی صحته- بالإضافة إلی الوجوه الأخری الآتیة-. فلا وجه لتمسک الفخر الرازی بذلک.

---

[۱] زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۱/ ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۵

الحدیث السادس عشر ... ص: ۲۲۵

اشارة

أخرج البخاری فی کتاب المغازی هذا الحدیث بقوله:

«حدثنی یحیی بن قزعة، حدثنا مالک، عن ابن شهاب، عن عبد اللّه و الحسن ابنی محمد بن علی، عن أبیهما، عن علی بن أبی طالب، أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی عن متعة النساء یوم خیبر و عن أکل لحوم الحمر الانسیة» [۱].

و فی کتاب الذبائح:

«حدثنا عبد اللّه بن یوسف، أخبرنا مالک، عن ابن شهاب، عن عبد اللّه و الحسن ابنی محمد بن علی، عن أبیهما، عن علی قال: نهی النبی [رسول اللّه - صلّی اللّه علیه و سلّم- عن المتعة عام خیبر و عن لحوم [ال] حمر الانسیة» [۲].

و فی کتاب الحیل:

«حدثنا مسدد، قال: حدثنا یحیی، عن عبید اللّه بن عمر، حدثنا الزهری عن الحسن و عبد اللّه ابنی محمد بن علی، عن أبیهما: إن علیا قیل له: إن ابن عباس لا- یری بمتعة النساء بأسا، فقال: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی عنها یوم خیبر و عن لحوم الحمر الإنسیة» [۳].

و أخرجه مسلم فی کتابه بأسانید متعددة، حیث قال:

«حدثنا یحیی بن یحیی، قال: قرأت علی مالک، عن ابن شهاب، عن عبد اللّه و الحسن ابنی محمد بن علی، عن أبیهما، عن علی بن أبی طالب: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی عن متعة النساء یوم خیبر و عن أکل لحوم الحمر

---

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۱۷۲.

[۲] صحیح البخاری ۷/ ۱۲۳.

[۳] المصدر نفسه ۹/ ۳۱.

الإنسیة.

و حدثنا عبد اللّه بن محمد بن أسماء الضبعی، حدثنا جویریة، عن مالک بهذا الاسناد و قال: سمع علی بن أبی طالب یقول لفلان: إنک رجل تائه، نهی [نهانا] رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- بمثل حدیث یحیی [بن یحیی عن مالک.

حدثنا أبو بکر بن أبی شیبة و ابن نمیر و زهیر بن حرب جمیعا، عن ابن عیینة، قال زهیر: نا سفیان بن عیینة، عن الزهری، عن الحسن و عبد اللّه ابنی محمد بن علی، عن أبیهما، عن علی: أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی عن نکاح المتعة یوم خیبر و عن لحوم الحمر الأهلیة.

و حدثنا محمد بن عبد اللّه بن نمیر، قال: نا أبی قال: نا عبید اللّه، عن ابن شهاب، عن الحسن و عبد اللّه ابنی محمد بن علی، عن أبیهما، عن علی، إنه سمع ابن عباس یلیّن فی متعة النساء، فقال: مهلا یا ابن عباس، فإنّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی عنها یوم خیبر و عن لحوم الحمر الإنسیة.

و حدثنا أبو الطاهر و حرملة [ابن یحیی ، قالا: نا ابن وهب [قال : أخبرنی یونس، عن ابن شهاب، عن الحسن و عبد اللّه ابنی محمد بن علی بن أبی طالب، عن أبیهما أنه سمع علی بن أبی طالب یقول لابن عباس: نهی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- عن متعة النساء یوم خیبر و عن أکل لحوم الحمر الإنسیة» [۱].

کبار العلماء و هذا الحدیث ... ص: ۲۲۶

و هـذا الحـدیث بأسانیـده المختلفهٔ فی الکتابین، ینص علی أن تحریم المتعهٔ کان یوم خیبر، و لکن المحقّقین من أهل السـنهٔ و فطاحل الحدیث و الأثر، یعدّون ذلک من الأوهام الفاحشهٔ، و إلیک بعض کلماتهم الصریحهٔ فی ذلک:

قال الحافظ السهیلی: «و مما یتصل بحدیث النهی عن أکل لحوم الحمر تنبیه

---

[۱] صحیح مسلم ۴/ ۱۳۴– ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۷

علی إشکال

فی روایـهٔ مالک عن ابن شـهاب، فإنه قال فیها: نهی رسول اللّه– صـلّی اللّه علیه و سـلّم– عن نکاح المتعـهٔ یوم خیبر و عن لحوم الحمر الاهلیهٔ.

و هذا شیء لا یعرفه أحد من أهل السیر و رواهٔ الأثر، أن المتعهٔ حرمت یوم خیبر،

و قـد رواه أبو عیینـهٔ، عن ابن شـهاب، عن عبـد اللّه بن محمـد، فقـال فیه: إن رسول اللّه– صـلّی اللّه علیه و سـلّم– نهی عن أکل الحمر الأهلیهٔ عام خیبر و عن المتعهٔ،

فمعناه علی هـذا اللفظ: و نهی عن المتعـهٔ بعد ذلک الیوم، فهو إذا تقدیم و تأخیر وقع فی لفظ ابن شـهاب لا لفظ مالک، لأن مالکا قد وافقه علی لفظه جماعهٔ من رواهٔ ابن شهاب» [۱].

و قال ابن قیم الجوزیهٔ: «فصل– و لم تحرم المتعهٔ یوم خیبر، و إنما کان تحریمهما عام الفتح. هذا هو الصواب، و قد ظنّ طائفهٔ من أهل العلم أنه حرمها یوم خیبر و احتجوا بما فی الصحیحین من حدیث علی بن أبی طالب– رضی اللّه عنه» [...– ۲].

و قال ابن القیم أیضا: «و الصـحیح أن المتعهٔ إنما حرّمت عام الفتح، لأنه قد ثبت فی الصـحیح أنهم اسـتمتعوا عام الفتح مع رسول اللّه– صلّی اللّه علیه و سلّم– بإذنه، و لو کان التحریم زمن خیبر لزم النسـخ مرّتین و هذا لا عهد بمثله فی الشـریعهٔ البتّهٔ، و لا یقع مثله فیها. و أیضا: فإن خیبر لم یکن فیها مسلمات و إنما کنّ یهودیات، و إباحهٔ نساء أهل الکتاب لم یکن بعد» [... ۳].

و قال: «فصل– و أما نکاح المتعهٔ فثبت عنه– صلّی اللّه علیه و سلّم– أنه أحلّها عام الفتح، و ثبت عنه أنه نهی عنها عام الفتح. و اختلف: هـل نهی عنها یوم خیبر؟ علی قولین، و الصـحیح: أن النهی عنها إنما کان عام الفتـح، و أن النهی یوم خیبر إنما کان عن الحمر الأهلیهٔ » [...۴].

---

[۱] الروض الأنف ۶/ ۵۵۷.

[۲] زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۲/ ۱۴۲.

[۳] المصدر نفسه ۲/ ۱۸۳.

[۴] زاد المعاد ۴/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۸

و قال بـدر الـدین العینی بشرح الحدیث فی کتاب المغازی: «قال ابن عبد البر: و ذکر النهی عن المتعهٔ یوم خیبر غلط. و قال السـهیلی: النهی عن المتعهٔ یوم خیبر لا یعرفه أحد من أهل السیر و رواهٔ الأثر» [۱].

و قال شـهاب الدین القسـطلانی بشرح الحدیث فی کتاب النکاح حیث قال البخاری: «حدثنا مالک بن اسماعیل، قال: حدثنا ابن عیینهٔ أنه سـمع الزهری یقول: أخبرنی الحسن بن محمـد بن علی و أخوه عبـد اللّه، عن أبیهمـا: أن علیا قال لابن عباس: إنّ النبی– صـلّی اللّه علیه و سلّم– نهی عن المتعهٔ و عن لحوم الحمر الأهلیهٔ زمن خیبر».

قال القسطلانی: «زمن خیبر» ظرف للأمرین، و

فی غزوهٔ خیبر من کتاب المغازی: نهی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یوم خیبر عن متعهٔ النساء و عن لحوم الحمر الأهلیهٔ.

لکن قال البیهقی فیما قرأته فی کتاب المعرفهٔ: و کان ابن عیینهٔ یزعم أن تاریخ خیبر فی حدیث علی إنما فی النهی عن لحوم الحمر الأهلیهٔ، لا فی نکاح المتعهٔ. قال البیهقی: یشبه أن یکون کما قال،

قد روی عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه رخص فیه بعد ذلک، ثم نهی عنه

، فیکون احتجاج علی نهیه أخیرا، حتی یقوم الحجهٔ علی ابن عباس.

و قال السهیلی: النهی عن نکاح المتعهٔ یوم خیبر شیء لا یعرفه أهل السیر و رواهٔ الأثر» [... ۲].

و قال القسطلانی فی شرح الحدیث فی کتاب المغازی:

«قال ابن عبد البر: إن ذکر النهی یوم خیبر غلط. و قال البیهقی: لا یعرفه أحد من أهل السیر» [۳].

---

[۱] عمدهٔ القاری- شرح صحیح البخاری ۱۷/ ۲۴۶- ۲۴۷.

[۲] إرشاد الساری- شرح صحیح البخاری ۸/ ۴۱.

[۳] المصدر نفسه ۶/ ۵۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۹

مع ابن حجر ... ص: ۲۲۹

و قال الحافظ ابن حجر العسقلانی بشرح الحدیث من کتاب المغازی:

«قیل: إن فی الحدیث تقدیما و تأخیرا، و الصواب: نهی یوم خیبر عن لحوم الحمر الانسیهٔ و عن متعهٔ النساء.

و یوم خیبر ظرف لمتعهٔ النساء، لأنه لم یقع فی غزوهٔ خیبر تمتع بالنساء، و سیأتی بسط ذلک فی مکانه من کتاب النکاح، إن شاء اللّه».

ثم إنه أورد فی کتاب النکاح بشکل مبسوط، أحادیث المسألهٔ و کلمات البیهقی و السهیلی و ابن عبد البر و غیرهم حولها، ثم قال:

«لکن یمکن الانفصال عن ذلک بأن علیا لم یبلغه الرخصهٔ فیها یوم الفتح لوقوع النهی عنها عن قرب کما سیأتی بیانه. و یؤیّد ظاهر الحدیث علی

ما أخرجه أبو عوانهٔ و صحّحه من طریق سالم بن عبد اللّه: إن رجلا سأل ابن عمر عن المتعهٔ، فقال: إن فلانا یقول فیها، فقال: و اللّه لقد علم أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حرّمها یوم خیبر و ما کنّا مسافحین» [۱].

أقول: لقد حمل الدفاع عن البخاری الحافظ ابن حجر علی نسبهٔ الخطأ و الجهل إلی أمیر المؤمنین و باب مدینهٔ علم رسول رب العالمین- علیهما الصلاهٔ و السلام- فی هذا الحدیث- علی ما رووه، و نعوذ باللّه من تعصب یقود صاحبه إلی مهاوی الهلاک.

و لکن یتضح بطلان ما زعمه الحافظ هنا من کلام (الدهلوی) و والده شاه ولی اللّه فی کتاب (قرهٔ العینین ...) فقد قال (الدهلوی) فی الجواب عن مطاعن عمر بن الخطاب ما هذا ترجمته:

«المطعن الحادی عشر- نهیه الناس عن متعهٔ النساء و تحریمه متعهٔ الحج،

---

[۱] فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۹/ ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۰

مع أن کلتیهما کانتا جاریتین علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فنسخ حکم اللّه تعالی و حرّم ما أحله. و قد ثبت هذا

باعترافه کما فی کتب أهل السنة، إذ یروون عنه أنه قال: متعتان کانتا علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أنا أنهی عنهما.

و الجواب: إن أصحّ الکتب عند أهل السنة هو:

صحیح مسلم، و قد أخرج فیه عن سلمة بن الأکوع و سبرة بن معبد الجهنی، و أخرج فی غیره من الصحاح عن أبی هریرة: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حرّم المتعة بعد أن رخّصها ثلاثة أیام فی حرب الأوطاس تحریما مؤبّدا إلی یوم القیامة.

و روایة الأمیر فی ذلک مشهورة متواترة بحیث رواها عنه أحفاده، و هی ثابتة فی الموطأ و صحیح مسلم و غیرهما من الکتب المعروفة بطرق متعددة.

و أما شبهة بعض الشیعة بأن التحریم وقع فی غزوة خیبر و أحلّت فی غزوة الأوطاس مرة أخری فیردّها: أنها ناشئة من الخلط و سوء الفهم، فإنّ الذی فی روایة علی فی غزوة خیبر هو تحریم الحمر الانسیة لا- تحریم المتعة، لکن العبارة توهم کون غزوة خیبر تاریخ تحریمهما جمیعا. و قد حقق هذا الوهم بعضهم فنقلوا- بناء علی ذلک- أنه نهی عن متعة النساء یوم خیبر، و لو کان الأمیر یحدّث تحریم المتعة مؤرخا بغزوة خیبر، فکیف یمکنه الرد و الإلزام فی کلامه مع ابن عباس، مع أنه ذکر هذه الروایة، حین ردّ علیه و ألزمه، و زجر ابن عباس عن تجویزه المتعة زجرا شدیدا، و قال له: إنک رجل تائه.

فمن قال: إن غزوة خیبر ظرف لتحریم المتعة، فکأنه قد ادعی وقوع الغلط فی استدلال الأمیر، و تکفی دعواه هذه شاهدا علی جهله و حمقه» [۱].

أقول: و حاصل هذا الکلام بطلان الأحادیث الواردة فی أنه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- نهی عن المتعة یوم خیبر. و یدل أیضا علی جهل البخاری و مسلم

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۱

و غیرهما من رواة هذه الأحادیث و المعتمدین علیها، باعتبار أنها لو کانت صحیحة لاقتضت بطلان استدلال أمیر المؤمنین- علیه السلام...-

و یدل هذا الکلام علی حمق الحافظ ابن حجر و من تبعه، لنسبتهم عدم بلوغ القصة أمیر المؤمنین- علیه السلام-.

هذا، و لیراجع کتاب (تشیید المطاعن) للوقوف علی نقض ما زعمه (الدهلوی) علی الامامیة فی هذا المقام.

الامام الشافعی و هذا الحدیث ... ص: ۲۳۱

هذا، و لم یصحّح الامام الشافعی ذکر «المتعة» فی روایات النهی عن لحوم الحمر الأهلیة، عن سیدنا أمیر المؤمنین- علیه السلام- فقد قال العینی:

«و قد روی الشافعی، عن مالک، بإسناده عن علی- رضی اللّه عنه- أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی یوم خیبر عن أکل لحوم الحمر الأهلیة.

و لم یزد علی ذلک و سکت عن قصة المتعة، لما علم فیها من الاختلاف» [۱].

فظهر أن الشافعی أیضا ممن یخدش فی هذه الروایات الصحیحة!!

خلاصة البحث ... ص: ۲۳۱

إن کثیرا من مرویات البخاری و مسلم فی کتابیهما باطل لدی کبار أئمّة أهل السنة و حفاظ الحدیث و نقدة الأخبار، إمّا سندا و إمّا

متنا ... و لو أردنا بسط الکلام فی هذا الموضوع، لخرجنا عن المقصود، و فیما ذکرناه کفایهٔ.

و متی ثبت قدح الأعلام و کبار الأئمّهٔ العظام فیما أخرجه الشیخان فی کتابیهما، فکیف یقبل تمسک الفخر الرازی بإعراضهما عن روایهٔ حدیث الغدیر المتواتر المشهور!؟ و کیف یکون ترکهما له قادحا فی صدوره عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-؟!

---

[۱] عمدهٔ القاری ۱۷/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۲

الفخر الرازی و أحادیث الکتابین ... ص: ۲۳۲

اشارهٔ

و بعد ... فقد وجدنا الرازی نفسه یطعن فی حدیث اتفق الشیخان البخاری و مسلم علی إخراجه ... إنه یقول فی تفسیره ما نصه:

«و اعلم

أن بعض الحشویهٔ روی عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- إنه قال: ما کذب إبراهیم إلّا ثلاث کذبات.

فقلت: الأولی أن لا تقبل مثل هذه الأخبار، فقال- علی سبیل الاستنکار-: إن لم نقبله لزمنا تکذیب الرواهٔ. فقلت له: یا مسکین! إن قبلناه لزمنا الحکم بتکذیب إبراهیم- علیه السلام- و إن رددناه لزمنا الحکم بتکذیب الرواهٔ، و لا شک أن صون إبراهیم عن الکذب أولی من صون طائفهٔ من المجاهیل عن الکذب» [۱].

---

[۱] قال الرازی بتفسیر قالَ بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ هذا فَسْئَلُوهُمْ إِنْ کانُوا یَنْطِقُونَ فی ذکر الأقوال فی معانیه:

«القول الثانی- و هو قول طائفهٔ من أهل الحکایات-: إن ذلک کذب و احتجوا بما

روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه قال: لم یکذب إبراهیم إلّا ثلاث کذبات، کلّها فی ذات اللّه تعالی، قوله:

«إِنِّی سَقِیمٌ» و قوله: «بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ هذا». و قوله لسارهٔ: «هی أختی».

و

فی خبر آخر: إن أهل الموقف إذا سألوا إبراهیم الشفاعهٔ، قال: إنی کذبت ثلاث کذبات...

و اعلم أن هذا القول مرغوب عنه، أما الخبر الأول- و هو الذی رووه- فلان یضاف الکذب إلی رواته أولی من أن یضاف إلی الأنبیاء- علیهم الصلاهٔ و السلام-. [ثم قال بعد تأویل کلمات إبراهیم- علیه السلام- فی هذه المواضع:] و إذا أمکن حمل الکلام علی ظاهره من غیر نسبهٔ الکذب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۳

مع أن

حدیث «لم یکذب إبراهیم إلّا ثلاث کذبات»

من مرویات الشیخین «و لا شک أن صون إبراهیم عن الکذب، أولی من صون طائفهٔ من المجاهیل [البخاری و مسلم و رواهٔ الحدیث عن الکذب ...» نعم لا شک فی ذلک...

و إلیک نص الحدیث فی الکتابین الصحیحین:

قال البخاری: «حدثنا سعید بن تلید الرعینی، أخبرنی ابن وهب، أخبرنی جریر بن حازم، عن أیوب، عن محمد، عن أبی هریرهٔ، [قال:] قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- لم یکذب إبراهیم إلّا ثلاثا...

حدثنا محمد بن محبوب، ثنا حماد بن زيد، عن أيوب، عن محمد، عن أبى هريرة، قال: لم يكذب إبراهيم [عليه السلام إلّا ثلاث كذبات، ثنتين منهنّ فى ذات اللّه عزّ و جلّ: «إِنِّی سَقِیمٌ» و قوله: «بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ هذا».

و قال بينا هو ذات يوم و سارة إذ اتى على جبار من الجبابرة، فقيل له: إنّ هاهنا رجلا معه امرأة من أحسن الناس، فأرسل اليه فاسأله [فسأله عنها، فقال: من هذه؟ قال: أختى، فأتى سارة فقال: يا سارة! ليس على وجه الأرض مؤمن غيرى و غيرك، و إن هذا سألنى فأخبرته أنك أختى، فلا تكذبينى فأرسل إليها، فما دخلت عليه ذهب يتناولها بيده فأخذ، فقال: ادعى اللّه لى و لا أضرّك فدعت اللّه فأطلق، ثم تناولها ثانية فأخذ مثلها أو أشد، فقال: ادعى اللّه لى و لا أضرك، فدعت

إلى الأنبياء- عليهم السلام- فحينئذ لا يحكم بنسبة الكذب إليهم إلّا زنديق» ج ۲۲/ ۱۸۵- ۱۸۶.

و قال بتفسير إِنِّی سَقِیمٌ: «الوجه السابع: قال بعضهم: ذلك القول عن إبراهيم- عليه السلام كذبة، و رووا فيه حديثا عن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- أنه قال: ما كذب ابراهيم إلّا ثلاث كذبات.

قلت لبعضهم: هذا الحديث لا ينبغى أن يقبل، لأنّ نسبة الكذب إلى إبراهيم لا تجوز. فقال ذلك الرجل: فكيف يحكم بكذب الرواة العدول؟

فقلت: لما وقع التعارض بين نسبة الكذب إلى الراوى و بين نسبته إلى الخليل- عليه السلام- كان من المعلوم بالضرورة، أن نسبته إلى الراوى أولى» ج ۲۶/ ۱۴۸.

فأطلق، فدعا بعض حجبته، فقال: إنك لم تأتنى بإنسان، انما أتيتنى بشيطان، فأخذ معها [فأخذ] منها هاجر فأتته و هو قائم يصلى فأومأ بيده مهيا، قالت: رد اللّه كيد الكافر [أ] و الفاجر فى نحره، و أخدم هاجر.

قال أبو هريرة: [ف] تلك أمكم يا بنى ماء السماء» [۱].

و قال مسلم:

«حدثنى أبو الطاهر، قال: أنا عبد اللّه بن وهب [قال:] أخبرنى جرير بن حازم، عن أيوب السختيانى، عن محمد بن سيرين، عن أبى هريرة، أن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: لم يكذب ابراهيم [النبى - عليه السلام- قط إلّا ثلاث كذبات، ثنتين فى ذات اللّه، قوله: «إِنِّی سَقِیمٌ» و قوله: «بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ هذا». و واحدة فى شأن سارة، فإنّه قدم أرض جبار و معه سارة [و] كانت أحسن الناس فقال لها: إنّ هذا الجبار إن يعلم أنك امرأتى يغلبنى عليك فإن سألك فأخبريه أنك أختى، فإنّك أختى فى الإسلام، فإنى لا أعلم فى الأرض مسلما غيرى و غيرك» [... ۲].

أقول: و لنا هنا ملاحظتان:

الأولى: إن الرازى يكذّب هذا الحديث- و هو من مرويات الكتابين- عن أبى هريرة، مع انه يتشبث فى مقابلة حديث الغدير بحديث لم يرو عن غيره كما سيأتى.

و الثانية: إن الرازى يتشبث فى ردّ حديث الغدير، بعدم إخراج الشيخين إياه، و لكنه فى نفس الوقت يزعم عدم حضور الامام أمير المؤمنين- عليه السلام- حجة الوداع و أنه كان باليمن، مع أن الشيخين قد رويا رجوعه من اليمن و موافاته رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى حجة الوداع.

و هل هذا إلا تناقض و تهافت!؟

---

[۱] صحيح البخارى ۴/ ۱۷۱.

[۲] صحیح مسلم ۷/ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۵

و الـذی نسـتنتجه من هـذا و أمثاله: أنه لیس لهؤلاء القوم قاعـدهٔ یلتزمون بها و یقفون عندها لدی البحث و المناظرهٔ، و إنهم لا یهدفون إلّا إنكار فضائل سیدنا علی- علیه السلام- و الـدفاع عن خصومه و مناوئیه، فمتی روی الشیخان حـدیثا باطلا، أو أعرضا عن حـدیث حق، جعلوا كتابیهما المصدر الأول و أصح الكتب فی الإسلام بعد القرآن الكریم، و متی أخرجا ما یستند الیه الشیعهٔ و یؤید مطلوبهم، جعلوا یقدحون و یطعنون فی رواته و یبحثون عن حال رجال أسانیده قائلین: هذا ضعیف، و ذاك مجهول، و ذاك كذاب، و هلمّ جرا ...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۶

دفاع الرازی عن الشافعی ... ص: ۲۳۶

و ثمـهٔ شـیء آخر یجـدر بنا ذكره، و هو محاولـهٔ الرازی الـدفاع عن إمام الشافعیهٔ، فی الجواب عن شـبههٔ ضـعفه فی الروایهٔ، باعتبار أن البخاری و مسلما ما رویا عنه، و لو لا أنه كان ضعیفا فی الروایهٔ، لرویا عنه كما رویا عن سائر المحدثین.

فطفق یذكر الوجوه العدیدهٔ حمایهٔ للشافعی و ذبا عنه. فلنذكر الطعن و الوجوه التی أوردها لدفعه...

«إن البخاری و مسلما ما رویا عنه، و لو لا أنه كان ضعیفا فی الروایهٔ لرویا عنه، كما رویا عن سائر المحدثین».

فأجاب بوجوه قائلا:

«الأول: أن البخاری و مسـلما لعلّهما إنما تركا الروایـهٔ عن الشافعی، لأنهما ما أدركاه، فلو اشـتغلا بالروایـهٔ عنه لافتقرا إلی الروایـهٔ عمن یروی عنه، لكن أكثر شیوخ البخاری و مسلم كانوا تلامذهٔ مالك، فكانا لهذا السبب كمن یروی عن الشافعی فی الدرجهٔ، فلو رویا عن تلامذهٔ الشافعی لصارت الروایهٔ نازلهٔ من غیر حاجهٔ و المحدثون لا یرغبون فی هذا.

الثانی: إنّهما رویا عن أحمد بن حنبل، و أحمد روی عن الشافعی، و لو كانت الروایهٔ عن الشافعی غیر جائزهٔ، صار أحمد بسـبب روایته عن الشافعی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۷

مجروحا، و صارا بسبب روایتهما عنه مجروحین. و إن كانت روایهٔ أحمد عن الشافعی جائزهٔ، سقط السؤال.

الثـالث: إنهمـا مـا كان عالمین بجمیع المغیبات، و ذلك فإن البخاری روی عن أقوام ما روی عنهم مسـلم، و مسـلما روی عن أقوام لم یرو عنهم البخـاری، فـدلّ علی أنهمـا إذا تركـا الروایـهٔ عن رجـل لم یـوجب ذلـك قـدحا فیه، و كیـف و أبـو سـلیمان الخطـابی أورد مؤاخذات كثیرهٔ علی صحیح البخاری، فی كتاب سماه بأعلام الصحیح؟

الرابع: إن ما ذكرتم معارض بأن أبا داود السجستانی روی عن الشافعی حدیث ركانهٔ ابنهٔ عبد یزید فی الطلاق، و كذلك روی عنه أبو عیسی الترمذی و عبد الرحمن بن أبی حاتم و محمد بن إسحاق بن خزیمهٔ. و لا شك فی علو شأن هؤلاء فی الحدیث.

الخامس: إنهما ما طعنا فی الشافعی، بل ذكراه بالمـدح و التعظیم، و ترك الروایـهٔ لا یدل علی الجرح، و أما المدح و التعظیم فانه دلیل التعدیل.

السادس: إن كان تركهما الروایـهٔ عنه یدل علی ضـعفه، فالطعن الشدید علی أبی حنیفهٔ المنقول عن الأعمش و الثوری، وجب أن یدل علی الوهن العظیم فیه، و كذلك طعن یحیی بن معین و أحمد بن حنبل و یحیی بن سـعید. فإن لم تؤثر هذه التصـریحات، فكذا القول فیما ذكرتم» [۱].

أقول:

ما أشبه قضیة استدلال الرازی بترک البخاری و مسلم روایة حدیث الغدیر للقدح فیه، باستدلال الطاعنین فی الشافعی بترکهما الروایة عنه ... فلنسأل الرازی هل نسی هذه الوجوه فی قضیتنا، فکما أن الترک هناک لا یدل علی الجرح فکذلک هنا.

---

[۱] مناقب الشافعی، فی البحث عما طعن به فی الشافعی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۸

و کما أن ما ذکروا معارض بروایة أبی داود و الترمذی و و ... کذلک ما ذکره الرازی معارض بروایة الترمذی و عبد الرحمن بن أبی حاتم و و و...

بل روی حدیث الغدیر جماعة من شیوخ البخاری و مسلم ... کما سیأتی.

و نقول أیضا: ان کان ترک البخاری و مسلم روایة حدیث الغدیر، یدل علی ضعفه أو عدم تواتره، فالطعن الشدید علی أبی حنیفة المنقول عن الأعمش و غیره وجب أن یدل علی الوهن العظیم. فإن لم تؤثر هذه التصریحات فکذا القول فیما ذکر الرازی.

فظهر أن ترک البخاری و مسلم روایة حدیث الغدیر فی کتابیهما، لا یدل علی ضعفه أو عدم تواتره.

فسقط تشبث الرازی بذلک.

و تمت کلمة ربک صدقا و عدلا.

و الحمد للّه رب العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۹

(۲) عدم روایة الواقدی حدیث الغدیر ... ص: ۲۳۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۱

و الجواب عن تشبث الرازی بعدم روایة الواقدی حدیث الغدیر من وجوه:

۱. الواقدی من رواة مثالب الخلفاء ... ص: ۲۴۱

۱) إن الواقدی من رواة مثالب الخلفاء و الصحابة، فإن کان ترکه روایة حدیث الغدیر، یوجب قدحا فی ثبوته و صدوره، کانت روایته لمطاعن الخلفاء أدل علی القدح و الطعن فیهم...

فقد روی الواقدی حدیث إحراق عمر بن الخطاب، بیت فاطمة الزهراء بضعة الرسول- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-، فقد ذکر شیخنا العلامة الحسن بن المطهر الحلی- رحمة اللّه علیه- فی بحث مطاعن أبی بکر ما نصه:

«و منها- أنه طلب هو و عمر بن الخطاب إحراق بیت أمیر المؤمنین، و فیه أمیر المؤمنین و فاطمة و ابناهما و جماعة من بنی هاشم، لأجل ترک مبایعة أبی بکر، ذکر الطبری فی تاریخه قال: أتی عمر بن الخطاب منزل علی فقال: و اللّه لأحرقنّ علیکم أو لتخرجنّ للبیعة.

و ذکر الواقدی: أن عمر جاء إلی علی فی عصابة، فیهم أسید بن الحصین و مسلمة بن أسلم- فقال: أخرجوا، أو لنحرقنّها علیکم» [۱].

---

[۱] نهج الحق و كشف الصدق: ۲۷۱.

لكن الفضل بن روزبهان الشيرازى كذّب الخبر و جميع رواته، حيث قال فى كتابه (الباطل):

«أقول: من أسمج ما افتراه الروافض هذا الخبر، و هو إحراق عمر بيت فاطمة، و ما ذكر أن الطبرى ذكره فى التاريخ، فالطبرى من الروافض مشهور بالتشيع، حتى أن علماء بغداد هجروه لغلوّه فى الرفض و التعصب، و هجروا كتبه و رواياته و أخباره.

و كل من نقل هذا الخبر لا يشك أنه رافضى متعصّب، يريد إبداء القدح و الطعن على الأصحاب، لأن المؤمن الخبير بأخبار السلف، ظاهر عليه أن هذا الخبر كذب صراح و افتراء بيّن، لا يكون أقبح منه و لا أبعد من أطوار السّلف».

۲) و روى الواقدى نفى عثمان بن عفان سيّدنا أبا ذر الغفارى- رضى اللّه عنه- إلى الربذة. و قد نقل العلامة الحلى المذكور روايته هذه، ردّا على قاضى القضاة عبد الجبار المعتزلى، حيث زعم خروج أبى ذر إليها اختيارا.

و لكن الفضل ابن روزبهان، لما رأى أن هذه الرواية من مطاعن ثالث خلفائهم، جعل يدافع عنه مؤيدا كلام قاضى القضاة برواية الطبرى و ابن الجوزى ثم قال:

«و مخالفة الواقدى فى بعض النقول، لا يقدح ما ذهب اليه العامة».

أقول: و الغريب من الفضل، اعتماده هنا على رواية الطبرى و قد رماه بأنه «من الروافض مشهور بالتشيع، حتى أن علماء بغداد هجروه »، ...و قديما قيل: من مدح و ذم كذب مرتين.

و هذا أيضا مما يشهد بما ذكرنا من عدم تمسّك القوم بقواعد البحث و المناظرة...

۳) و روى الواقدى: أن عثمان بن عفان ردّ الحكم بن أبى العاص إلى المدينة المنورة، و هو طريد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- منها ... قال العلّامة الحلى- رحمه اللّه-:

«قال الواقدى من طرق مختلفة و غيره، أن الحكم بن أبى العاص لما قدم الى المدينة بعد الفتح، أخرجه النبى- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- إلى الطائف و قال:

لا يساكننى فى بلد أبدا

، لأنه كان يتظاهر بعداوة رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و الوقيعة فيه، حتى بلغ به الأمر إلى أنّه كان يعيب النبى- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى مشيه، فطرده النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- و أبعده و لعنه، و لم يبق أحد يعرفه إلّا بأنه طريد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم-.

فجاء عثمان إلى النبى- صلّى اللّه عليه و آله- و كلّمه فيه، فأبى. ثم جاء إلى أبى بكر و إلى عمر فى ذلك، فى زمان ولايتهما فكلّمهما فيه، فأغلظا عليه القول و زبراه، قال له عمر: يخرجه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و تأمرنى أن أدخله!؟ و اللّه لو أدخلته لم آمن قول قائل غيّر عهد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله فإياك يا ابن عفان أن تعاودنى فيه بعد اليوم.

فكيف يحسن من القاضى هذا العذر؟ و هلّا اعتذر به عثمان عند أبى بكر و عمر و سلم من تهجينهما إيّاه و خلص من عتابهما عليه» [۱].

فقال الفضل ابن رزبهان:

«روى أصحاب الصحاح أن عثمان لما قيل له: لم أدخلت الحكم بن أبى العاص؟ قال: استأذنت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى إدخاله، فأذن لى.

و ذکرت ذلک لأبی بکر و عمر، فلم یصدّقانی، فلمّا صرت والیا عملت بعلمی فی إعادته إلی المدینهٔ.

هذا مذکور فی الصّحاح، و إنکار هذا النقل من قاضی القضاهٔ إنکار باطل».

۴) و روی الواقدی قضایا من استئثار عثمان أهله و بنی أبیه بأموال المسلمین قال العلامهٔ الحلی- رحمهٔ اللّه تعالی علیه-:

---

[۱] نهج الحق و کشف الصدق: ۲۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۴

«و منها- أنه کان یؤثر أهل بیته بالأموال العظیمهٔ التی هی عنده للمسلمین، دفع إلی أربعهٔ أنفس من قریش و زوّجهم بناته أربعهٔ آلاف دینار، و أعطی مروان ألف دینار.

و أجاب قاضی القضاهٔ: بأنه ربّما کان من ماله.

و اعترضه المرتضی: بأن المنقول خلاف ذلک، فقد روی الواقدی أن عثمان قال: إن أبا بکر و عمر کانا یناولان من هذا المال ذوی أرحامهما، و إنی ناولت منه صلهٔ رحمی، و روی الواقدی أیضا أنه بعث إلیه أبو موسی الأشعری بمال عظیم من البصرهٔ، فقسّمه عثمان بین ولده و أهله بالصحاف. و روی الواقدی أیضا، قال: قدمت إبل من إبل الصدقهٔ إلی عثمان، فوهبها للحارث بن الحکم بن أبی العاص، و ولّی الحکم بن أبی العاص صدقات قضاعهٔ، فبلغت ثلاثمائهٔ ألف فوهبها له، و أنکر الناس علی عثمان إعطائه سعید بن العاص مائهٔ ألف درهم» [۱].

و قد أجاب الفضل عن ذلک بأن هذه الأموال ربما کانت من أمواله الخاصهٔ و بأن الأصل أن تحمل أعمال الخلفاء علی الصواب...

و الحاصل: إن کان الواقدی رافضیا متعصّبا- کما یقول ابن روزبهان و البعض- سقط تشبث الفخر الرازی بترکه روایهٔ حدیث الغدیر، و إن کان عدلا ثقهٔ صدوقا فیما یرویه، فلتقبل روایاته الجمّهٔ تلک التی یتمسک بها الامامیهٔ فی مباحث مطاعن الخلفاء، و غیرها من المسائل الکلامیهٔ و التأریخیهٔ التی یرویها، و تسقط أجوبهٔ قاضی القضاهٔ و ابن روزبهان و غیرهما من متکلّمی أهل السنهٔ و الجماعهٔ.

و أما قبول روایته، أو الاعتماد علی ترکه روایهٔ حدیث، عند ما ینفعهم ذلک، و ردّ روایته فی کلّ مورد یثبت بها بطلان مذهبهم، فممّا لا یحسن بهم...

---

[۱] نهج الحق و کشف الصدق: ۲۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۵

۲. إعراض الرازی عن روایات الواقدی ... ص: ۲۴۵

إن الفخر الرازی نفسه لم یعبأ بروایات الواقدی، و أسقطها من الحساب و کأنها لم تکن، فقال فی مبحث مطاعن عثمان بن عفان من کتابه (نهایهٔ العقول):

«قوله: ثانیا- إنه رد الحکم بن أبی العاص و قد سیّره رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

قلنا: إنّه- رضی اللّه عنه- أجاب عن ذلک بنفسه فیما رواه سیف بن عمر فی کتاب الفتوح: إنّی رددت الحکم و قد سیّره رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من مکهٔ إلی الطائف، ثمّ ردّه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فرسول اللّه سیّره و رسول اللّه یردّه، أ فکذلک؟

قالوا: اللهم نعم.

و قیل: إنه روی عثمان- رضـی اللّه عنه- فی زمن أبی بکر و عمر- رضـی اللّه عنهما- عن رسول اللّه- صـلّی اللّه علیه و سلّم- أنّه أذن فی ردّه، فقالا له: إنّک شاهد واحد، لأنّ ذلک لم یکن شهادهٔ علی شرع حتی تکفی روایهٔ الواحد، بل کان حکما فی غیره، فلا بدّ من الشاهدین، فلما صار الأمر الیه حکم بعلمه.

قوله: ثالثا- إنّه کان یعطی العطایا الجزیلهٔ لأقاربه.

قلنا: لعلّه کان یعطیها من صلب ماله، لأنّه کان ذا ثروهٔ عظیمهٔ».

أقول: فالعجب من الرازی، إنه حین یرید تضعیف حدیث الغدیر یقول:

لم یخرجه الواقدی، مع أنّ عدم الإخراج لا یفید الردّ.

و حین یجیب عن مطاعن عثمان، لم ینظر بعین الاعتبار إلی روایات الواقدی المؤکّدهٔ لتلک المطاعن.

و علی هذا أیضا: فإنّ لنا أن نقول: إنّ سکوت الواقدی عن روایهٔ حدیث الغدیر غیر قادح فی تواتره و صحته.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۶

۳. الواقدی مجروح ... ص: ۲۴۶

ثـم إنّ الواقـدی- و إن تمسّـک الرازی بعـدم روایتـه حـدیث الغـدیر، و عـدّه القوشـجی و التفتـازانی من الأئمّـهٔ المحققین و فی مرتبهٔ البخاری و مسلم، و مدحه عبد الحق الدّهلوی و حسام الدین السهارنفوری و وصفاه بالحفظ و الإتقان کالبخاری و مسلم، و استند إلی روایته الکابلی و (الـدهلوی)، و عبّر عنه جماعـهٔ ب «أمیر المؤمنین فی الحـدیث» - مجروح من قبل جماعـهٔ من أکابر الأئمّـهٔ الحفّاظ و علماء الجرح و التّعدیل، کالبخاری و أحمد و ابن معین و أبی حاتم و النسائی و الدارقطنی و ابن عدیّ و ابن الجوزی و ابن المدینی و ابن راهویه و الذّهبی و غیرهم...

و تجد کلمات هؤلاء و غیرهم فی الحطّ علیه و الطّعن فیه بترجمته فی معاجم الرجال، أمثال:

۱- میزان الاعتدال ۳/ ۶۶۲.

۲- تذهیب التهذیب- مخطوط.

۳- المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۱۹.

۴- العبر- حوادث سنهٔ ۲۰۷.

۵- الکاشف ۳/ ۸۲.

۶- سیر أعلام النّبلاء ۹/ ۴۵۴.

۷- التاریخ الصغیر للبخاری ۲/ ۳۱۱.

۸- الأنساب- الواقدی.

۹- مرآهٔ الجنان- حوادث سنهٔ ۲۰۷.

۱۰- تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۴.

۱۱- طبقات الحفّاظ/ ۱۴۴.

ففی (میزان الاعتـدال): «أحـد أوعیـهٔ العلم علی ضـعفه، قال أحمـد بن حنبل هو کذّاب یقلّب الأحادیث، و قال ابن معین: لیس بثقهٔ، و قال مرّهٔ: لا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۷

یکتب حدیثه، و قال البخاری و أبو حاتم: متروک، و قال أبو حاتم أیضا و النسائی:

یضع الحدیث، و قال الدارقطنی: فیه ضعف، و قال ابن عدیّ: أحادیثه غیر محفوظة و البلاء منه، و قال ابن راهویه: هو عندی ممّن یضع الحدیث».

بل قال الذهبی فی (المغنی): «مجمع علی ترکه».

و فی (وفیات الأعیان): «ضعّفوه فی الحدیث و تکلّموا فیه».

و فی (الأنساب): «و قد تکلّموا فیه».

و فی (مرآة الجنان): «لکن أئمّة الحدیث ضعّفوه».

و فی (تقریب التهذیب): «متروک».

و فی (تدریب الراوی فی شرح تقریب النّواوی): «قال النسائی: الکذّابون المعروفون بوضع الحدیث أربعة: ابن أبی یحیی بالمدینة، و الواقدی ببغداد، و مقاتل بخراسان، و محمد بن سعید المصلوب بالشام».

و قد ترجم ابن سید الناس فی أول (عیون الأثر) الواقدی بإسهاب فذکر کلمات المادحین و القادحین کلّها بالتفصیل.

و الذی نقوله نحن بعد ذلک کلّه: إنّه لا یجوز التمسکّ بعدم إخراج الواقدی لحدیث الغدیر، فی مقابل الإمامیّة، حتی لو کان مجمعا علی وثاقته و الاعتماد علیه و ذلک:

۱- لأنّه من أهل الخلاف.

۲- لأنّ ترک إخراج الحدیث لا یلتفت إلیه.

۳- لأنّ الرازی نفسه قد خالف روایاته.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۰

(۳) عدم روایة ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۰

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۱

و أمّا الاستدلال الفخر الرازی بترک ابن إسحاق روایة حدیث الغدیر، فهو مردود بوجوه:

۱. ابن إسحاق من رواة حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱

اشارة

إنّ ابن إسحاق روی حدیث الغدیر، و روی قصة هذا الحدیث، کما نقل عنه جماعة من کبار علماء القوم. فدعوی عدم روایته حدیث الغدیر کذب واضح و بهتان مبین...

ذکر من نقل عن ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱

و من المناسب أن نورد فی هذا المقام کلمات جماعة من الأعلام و نقلة

حدیث الغدیر، عن ابن إسحاق:

فمنهم: الحافظ ابن کثیر الدمشقی، فإنه قال فی ذکر القصة: «و لمّا رجع- علیه السلام- من حجة الوداع، فکان بین مکة و المدینة بمکان یقال له «غدیر خمّ»، خطب الناس هنالک خطبته فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجة، فقال فی خطبته: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. و فی بعض الروایات: أللهمّ

وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله

. و المحفوظ الأول.

و إنّما کان سبب هذه الخطبة و التنبیه علی فضل علیّ- ما ذکره ابن إسحاق- من أنّ علیا بعثه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن أمیرا علی خالد بن الولید، فرجع علیّ فوافی حجة الوداع مع النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-، و قد کثرت فیه القالّة و تکلّم فیه بعض من کان معه، بسبب استرجاعه منهم خلعا کان خلعها نائبه علیهم، لما تعجّل السّیر إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فلمّا فرغ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من حجة الوداع أحبّ أن یبرئ ساحته مما نسب إلیه من القول فیه».

و منهم: ابن حجر المکی، حیث قال فی الجواب عن الاستدلال بحدیث الغدیر ما نصّه.

«و أیضا فسبب ذلک-

کما نقله الحافظ شمس الدین الجزری عن ابن إسحاق- إنّ علیّا تکلّم فیه بعض من کان معه فی الیمن، فلمّا قضی- صلّی اللّه علیه و سلّم- حجّه، خطبها تنبیها علی قدره وردّا علی من تکلّم فیه کبریدة، لما فی البخاری: أنه کان یبغضه، و سبب ذلک ما صحّحه الذهبی أنه خرج معه إلی الیمن، فرأی منه جفوه، فنقصّه للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فجعل یتغیّر وجهه و یقول: یا بریدة! أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قال: بلی یا رسول اللّه! قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

و منهم: محمد بن عبد الرسول البرزنجی، فقد قال فی رد حدیث الغدیر:

«الوجه الثانی- و هو: أنّ السبب فی هذه الوصیّة-

کما رواه الحافظ شمس الدین ابن الجزری عن ابن إسحاق صاحب المغازی-: أنّ علیّا- رضی اللّه عنه- لما رجع من الیمن، تکلّم فیه بعض من کان معه فی الیمن. فلمّا قضی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حجّه، خطب هذه الخطبة تنبیها علی قدره، و ردّا علی من

---

[۱] الصواعق المحرقة/ ۲۵.

تکلّم فیه کبریدة- رضی اللّه عنه-، لما فی البخاری أنه کان یبغض علیا، حین رجع معه من الیمن، و سببه- کما صحّحه الذّهبی- أنه خرج معه إلی الیمن، فرأی منه جفوة فنقّصه للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فجعل وجهه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یتغیّر و یقول: یا بریدة! أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه! قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

و منهم: المولوی حسام الدین السهارنبوری- الذی طالما نقل (الدهلوی) خرافاته، متی لم یجد بغیته فی صواقع نصر اللّه الکابلی- فإنّه أورد کلام ابن حجر المکی المتقدم بنصه [۲].

و منهم: (الدّهلوی) نفسه، فقد ذکر فی خاتمة کلامه فی ردّ حدیث الغدیر، روایة ابن إسحاق لهذا الحدیث الشریف [۳].

و بعد ...: ص: ۲۵۳

فإنّ هذه التصریحات، تکذّب الفخر الرازی فی دعواه ترک ابن إسحاق روایة حدیث الغدیر.

و لقد تنبّه إلى قبح هذه الدعوى و بطلانها، جماعة من علمائهم، کالسّعد التفتازانی فی (شرح المقاصد)- بالرغم من تقليده الرازی فی منع تواتر هذا الحديث و القوشجی فی (شرح التجريد)، و عبد الحق الدهلوی فی (ترجمة المشکاة)، و صاحب (المرافض)، فلم يذکروا «ابن إسحاق» فی جملة من سکت عن رواية حديث الغدير.

هذا، و من الطريف: إسقاط کمال الدين الجهرمی اسم «ابن إسحاق» من عبارة ابن حجر صاحب الصواعق المتقدم نصها، فی کتاب (البراهين القاطعة فی

---

[۱] نواقض الروافض، فی رد حديث الغدير.

[۲] مرافض الروافض، فی رد حديث الغدير.

[۳] التحفة الاثنا عشرية: ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۴

ترجمة الصواعق المحرقة) ليکتم بذلک فضيحة الفخر الرّازی هذه ... و لکن «لن يصلح العطار ما أفسده الدهر».

۲. ذکر ابن إسحاق حضور علی فی حجة الوداع ... ص: ۲۵۴

لقد علم ممّا تقدم رواية ابن إسحاق حديث الغدير، و قد عنون ابن إسحاق موافاة أمير المؤمنين رسول اللّه- صلّى اللّه عليهما و آلهما- فی حجة الوداع أيضا ... فإن کان «ابن إسحاق» ثقة، فلم ينکر الرازی وجود الامام- عليه السلام- فی تلک الحجة مع رواية ابن إسحاق ذلک کغيره!؟ و إن لم يکن ثقة فلم يتشبّث به فی عدم رواية حديث الغدير فضلا عن بطلان أصل النسبة!؟

و أمّا رواية ابن إسحاق قفول الامام- عليه السلام- من اليمن و موافاته النبی- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فهذا نصها فی سيرته التی هذّبها ابن هشام فاشتهرت باسمه:

«موافاة علی- رضی اللّه عنه- فی قفوله من اليمن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فی الحج:

قال ابن إسحاق: و حدثنی عبد اللّه بن أبی نجيح أن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- کان بعث عليا- رضی اللّه عنه- إلى نجران، فلقيه بمکة و قد أحرم، فدخل على فاطمة بنت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فوجدها قد حلّت و تهيّأت، فقال: مالک يا بنت رسول اللّه؟ قالت: أمرنا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أن نحل بعمرة فحللنا. قال: ثم أتى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فلما فرغ من الخبر عن سفره، قال له رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: انطلق فطف بالبيت و حل کما حل أصحابک، قال: يا رسول اللّه إنّی أهللت کما أهللت، فقال: إرجع فاحلل کما حلّ أصحابک قال: يا رسول اللّه! إنّی قلت حين أحرمت: اللهمّ إنّی أهل بما أهل به نبيّک و عبدک و رسولک محمد، قال: فهل معک من هدى؟ قال: لا، فأشرکه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فی هديه و ثبت على إحرامه مع رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- حتى فرغا من الحجّ،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۵

و نحر رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- الهدى عنهما.

قال ابن إسحاق: و حدثنی يحيى بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبی عمرة عن يزيد بن طلحة بن يزيد بن رکانة، قال: لما أقبل علی- رضی اللّه عنه- من اليمن، ليلقى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بمکة تعجّل إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و استخلف على جنده الذی معه رجلا من أصحابه فعمد ذلک الرجل، فکسى کل رجل من القوم حلة من البرد الذی کان مع علی- رضی اللّه عنه- فلما دنا جيشه خرج ليتلقّاهم، فإذا عليهم الحلل، قال: ويلک ما هذا؟

قال: کسوت القوم لیتجملوا به إذا قدموا فی الناس، قال: ویلک انزع قبل أن تنتهی به إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

قال: فانتزع الحلل من الناس فردها فی البز، قال: و أظهر الجیش شکواه لما صنع بهم» [۱].

أقول: فثبت بالوجهین المذکورین روایهٔ ابن إسحاق القصهٔ و الحدیث معا، و سقط ما زعمه الرازی.

۳. ابن إسحاق مجروح ... ص: ۲۵۵

اشارهٔ

هذا، و قد جرح ابن إسحاق غیر واحد علماء الجرح و التعدیل منهم، فالتمسک بسکوته عن حدیث الغدیر- علی تقدیر التسلیم- غیر صحیح بناء علی ذلک:

فقد کذّبه القطان، و قال ابن معین: ثقهٔ و لیس بحجهٔ، و قال النسائی:

لیس بالقوی، و قال الدارقطنی: لا یحتجّ به، و قال أحمد: هو کثیر التدلیس جدا و قد ذکرت هذه الکلمات بترجمهٔ محمد بن إسحاق من کتاب (میزان الاعتدال فی نقد الرجال)، و کتاب (المغنی فی الضعفاء) للحافظ شمس الدین الذهبی.

---

[۱] سیرهٔ ابن هشام ۲/ ۶۰۲- ۶۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۶

ففی (میزان الاعتدال): «وثّقه غیر واحد، و وهّاه آخرون، و هو صالح الحدیث، ماله عندی ذنب إلّا ما قد حشا فی السیرهٔ من الأشیاء المنکرهٔ المنقطعهٔ و الأشعار المکذوبهٔ، و قال أحمد بن حنبل: هو حسن الحدیث، و قال ابن معین ثقهٔ و لیس بحجّهٔ، و قال علی بن المدینی: حدیثه عندی صحیح، و قال النسائی و غیره: لیس بالقوی، و قال الدارقطنی: لا یحتج به، و قال سلیمان التیمی: کذّاب، و قال عبد الرحمن بن مهدی: کان یحیی بن سعید الأنصاری و مالک یجرحان ابن إسحاق. فالذی یظهر أن ابن إسحاق حسن الحدیث صالح الحال صدوق، و ما انفرد به ففیه نکارهٔ، فإن فی حفظه شیئا، و قد احتج به أئمّهٔ، فاللّه أعلم. و قد استشهد مسلم بخمسهٔ أحادیث لابن إسحاق ذکرها فی صحیحه» [۱].

و ترجم ابن سید الناس لابن إسحاق فی اول (عیون الأثر) کذلک و هذا مختصرها:

«ذکر الکلام فی محمد بن إسحاق و الطعن علیه ... روی ابن معین، عن یحیی القطان أنه کان لا یرضی محمد بن إسحاق و لا یحدّث عنه، و قیل لأحمد: یا أبا عبد اللّه إذا تفرد بحدیث تقبله؟ قال: لا، و اللّه إنّی رأیته یحدّث عن جماعهٔ بالحدیث الواحد و لا یفصل کلام ذا من کلام ذا، و قال ابن المدینی مرهٔ: هو صالح وسط، روی المیمونی عن ابن معین: ضعیف، و روی عنه غیره: لیس بذلک، و روی الدوری عنه: ثقهٔ و لکنه لیس بحجهٔ، و قال النسائی: لیس بالقوی، و قال البرقانی: سألت الدارقطنی، عن محمد بن إسحاق بن یسار و عن أبیه.

فقال: جمیعا لا یحتج بهما و إنما یعتبر بهما، و

قال علی: قلت لیحیی بن سعید: کان ابن إسحاق بالکوفهٔ و أنت بها؟ قال: نعم. قلت: ترکته متعمّدا؟ قال: نعم، و لم أکتب عنه حدیثا قط

، و قال سلیمان التیمی: کذّاب و قال یحیی القطان: ما

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۴۶۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۷

ترکت حدیثه إلّا للّه أشهد أنه کذّاب. قلت: و الکلام فیه کثیرا جدّا. و قد قال أبو بکر الخطیب: قد احتج بروایته فی الأحکام قوم من أهل العلم و صدف عنها آخرون» [۱].

و لو کان ابن إسحاق ثقهٔ بالإجماع، لما کان سکوته عن روایهٔ حدیث من الأحادیث مطلقا موجبا للقدح، فکیف و الحال هذه!؟

و الخلاصهٔ ... ص: ۲۵۷

إنه لم یبق ریب فی شناعهٔ تمسک الرازی بعدم نقل البخاری و مسلم و الواقدی و ابن إسحاق، بعد الوقوف علی وجوه الجواب التی قدمنا ذکرها فی الفصول المتقدمهٔ، و قد ثبت لدی أصحاب النظر و ذوی الإمعان و التدبر، أنه لو أعرض مائهٔ رجل کهؤلاء الأربعهٔ عن حدیث الغدیر، لم یکن إعراضهم قادحا فی تواتره و لا صحته، بحال من الأحوال. کیف؟

و للتواتر شروط متی اجتمعت فی حدیث حکم بتواتره البتّهٔ، و لیس من الشروط عدم سکوت هؤلاء أو أمثالهم عن ذلک الحدیث، و علی من ادعی ذلک إقامهٔ الدلیل و البرهان.

نعم إن السبب الوحید لترک هؤلاء روایهٔ حدیث الغدیر، إنما هو التعصّب و الانحیاز عن أهل البیت الطاهرین، حتی یأتی من بعدهم الرازی و غیره، فیقول فی رد هذا الحدیث: لم یخرجه فلان و فلان ... و لکنّ أبا زرعهٔ الحافظ الامام أغلظ للبخاری و مسلم القول، لئلّا یتذرع بهما أحد و یتمسک بکتابیهما...

فبطلت ظنون القوم و خابت آمالهم ... و الحمد للّه رب العالمین.

---

[۱] عیون الأثر ۱/ ۱۰- ۱۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۹

(۴) عدم روایهٔ الجاحظ حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۹

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۱

و الجواب عن تشبّث الرّازی بترک الجاحظ روایهٔ حدیث الغدیر من وجوه:

۱. الجاحظ من النواصب ... ص: ۲۶۱

إن الجاحظ یعدّ من کبار النواصب لأمیر المؤمنین- علیه السلام- و من أنصار المروانیهٔ أعداء الامام، حتی أنه ألّف لهم کتابا فی تأیید مذهبهم شحنه کذبا و افتراء علی علی- علیه السلام-، و ملأه تنقیصا و تشکیکا فی فضائله و مناقبه و خصائصه، و مواقفه التی لم یشرکه فیها أحد من المسلمین، فی الدفاع عن الإسلام و نبی الإسلام محمد- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-.

قال (الدهلوی): «الجاحظ معتزلی و ناصبی معا، و له کتاب ذکر فیه نقائص أمیر المؤمنین، و أکثر روایاته هی عن إبراهیم النظام» [۱].

ثم إن (الدهلوی) صرح فی باب الامامهٔ من کتابه بأن الطعن فی أمیر المؤمنین- علیه السلام- کفر.

هذا، و قد نص علی تألیف الجاحظ الکتاب المشار الیه ابن تیمیة الحرانی حیث قال بعد کلام له حول مراتب الصحابة:

---

[۱] حاشیة التحفة الاثنا عشریة- مبحث الدلائل العقلیة علی إمامة أمیر المؤمنین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۲

«فإذا کانت هذه مراتب الصحابة عند أهل السنة، کما دلّ علیه الکتاب و السنة، و هم متفقون علی تأخر معاویة و أمثاله من مسلمة الفتح، ممن أسلم بعد الحدیبیة، و علم تأخر هؤلاء عن السابقین الأولین أهل الحدیبیة، و علم أن البدریین أفضل من غیر البدریین، و أن علیا أفضل من جماهیر هؤلاء، لم یقدّم علیه أحدا غیر الثلاثة، فکیف ینسب إلی أهل السنة تسویته بمعاویة أو تقدیم معاویة علیه؟ نعم، مع معاویة طائفة کثیرة من المروانیة و غیرهم، کالذین قاتلوا معه و أتباعهم، یقولون إنه کان فی قتاله علی الحق مجتهدا مصیبا، و إنّ علیّا و من معه کانوا ظالمین أو مجتهدین مخطئین، و قد صنّف لهم فی ذلک مصنفات مثل کتاب المروانیة الذی صنفه الجاحظ» [۱].

و قال ابن تیمیة فی موضع آخر من کتابه:

«و المروانیة الذین قاتلوا علیا و إن کانوا لا یکفّرونه، فحجتهم أقوی من حجّة هؤلاء الرافضة، و قد صنف الجاحظ کتابا للمروانیة ذکر فیه من الحجج التی لهم ما لا یمکن للزیدیة نقضه، دع الرافضة» [۲].

فهذا هو حال الجاحظ الذی یتمسک الرازی بترکه روایة حدیث الغدیر.

۲. أضالیل الجاحظ و ردود المفید علیه ... ص: ۲۶۲

اشارة

و اعلم أن الجاحظ قد أورد فی کتابه المذکور عن إبراهیم النظام مطاعن أمیر المؤمنین- علیه السلام- و العیاذ باللّه-. و قد أجاب عن تلک المزاعم شیخ الامامیة الشیخ المفید- رحمة اللّه علیه- فی کتابه (العیون و المحاسن) الذی اختصره تلمیذه الشّریف المرتضی علم الهدی- رحمه اللّه- فی کتاب أسماه ب (الفصول المختارة من

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۲۰۷.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۳

العیون و المحاسن)، و قد اعتمد (الدهلوی) علی تلک الأجوبة فأوردها فی (التحفة) فی الجواب عن الدلیل السادس من الأدلة العقلیة علی إمامة أمیر المؤمنین- علیه السلام- نقلا عن النواصب.

ترجمة الشیخ المفید ... ص: ۲۶۳

و الشیخ المفید من کبار أئمّة الإمامیة، و قد ترجم له علماء أهل السنة:

۱- الحافظ الذهبی: «و الشیخ المفید أبو عبد اللّه محمد بن النعمان البغدادی الکرخی، و یعرف أیضا بابن المعلّم، عالم الشیعة و إمام الرّافضة و صاحب التصانیف الکثیرة.

قال ابن أبی طی فی تاریخ الامامیة: هو شیخ مشایخ الطائفة و لسان الإمامیة و رئیس الکلام و الفقه و الجدل، یناظر أهل کلّ عقیدة،

مع الجلالة العظیمة فی الدولة البویهیة، قال: و کان کثیر الصدقات، عظیم الخشوع، کثیر الصلاة و الصوم، خشن اللباس.

و قال غیره: کان عضد الدّولة ربما زار الشیخ المفید، و کان شیخا ربعة نحیفا أسمر، عاش ستا و سبعین سنة، و له أکثر من مائتی مصنف، کانت جنازته مشهودة، و شیّعه ثمانون ألفا من الرافضة و الشیعة، و أراح اللّه منه، و کان موته فی رمضان» [۱].

۲- الیافعی: «و فیها توفی عالم الشیعة و إمام الرافضة صاحب التصانیف الکثیرة، شیخهم المعروف بالمفید و بابن المعلم أیضا، البارع فی الکلام و الجدل و الفقه، و کان یناظر أهل کل عقیدة مع الجلالة و العظمة فی الدولة البویهیة. قال ابن أبی طی» [... ۲].

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۴۱۳.

[۲] مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۴

۳- الحافظ ابن حجر: «محمد بن محمد بن النعمان، الشیخ المفید، عالم الرافضة أبو عبد اللّه ابن المعلم صاحب التصانیف البدعیة و هی مائتا تصنیف، طعن فیها علی السلف، له صولة عظیمة بسبب عضد الدولة، شیّعه ثمانون ألف رافضی مات سنة ۴۱۳.

قال الخطیب: صنّف کتبا کثیرة فی ضلالهم و الذب عن اعتقادهم و الطعن علی الصحابة و التابعین و أئمّة المجتهدین، و هلک بها خلق، إلی أن أراح اللّه منه فی شهر رمضان.

قلت: و کان کثیر التقشف و التخشع و الإکباب علی العلم، تخرّج به جماعة و برع فی أفعاله الامامیة حتی کان یقال: له علی کل إمامی منة، و کان أبوه مقیما بواسط و ولد المفید بها و قیل: بعکبرا. و یقال: إن عضد الدولة کان یزوره فی داره و یعوده إذا مرض.

و قال الشریف أبو یعلی الجعفری- و کان تزوج بنت المفید-: ما کان المفید ینام من اللیل إلّا هجعة، ثمّ یقوم یصلی أو یطالع أو یدرّس أو یتلو القرآن» [۱].

ردود الاسکافی علی الجاحظ ... ص: ۲۶۴

کما أورد ابن أبی الحدید المعتزلی فی (شرح نهج البلاغة) طرفا من تشکیکات الجاحظ فی فضائل الامام- علیه السلام- و مناقبه و خصائصه التی انفرد بها من بین الصحابة، ککونه أول من أسلم، و مبیته علی فراش النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و شجاعته و مواقفه فی الغزوات، و غیر ذلک، و نقل ردود شیخه أبی جعفر الاسکافی المعتزلی علی أضالیله و أباطیله فی کتابه (نقض العثمانیة) فمن أراد الوقوف علیها فلیراجع.

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۵

ترجمة أبی جعفر الاسکافی ... ص: ۲۶۵

و قد ترجم لأبی جعفر الاسکافی- صاحب الرد علی الجاحظ-:

۱- السمعانی: «أبو جعفر محمد بن عبد اللّه الاسکافی، أحد المتکلمین من معتزلة البغدادیین، له تصانیف معروفة، و کان الحسین بن علی الکرابیسی یتکلّم معه و یناظره. و بلغنی أنه مات فی سنة أربعین و مائتین» [۱].

۲- یاقوت الحموی: «محمد بن عبد اللّه أبو جعفر الاسکافی، عداده فی أهل بغداد، أحد المتکلّمین من المعتزلة، له تصانیف، و کان یناظر الحسین بن علی الکرابیسی و یتکلّم معه. مات فی سنة أربع و مائتین» [۲].

۳- قاضی القضاهٔ عبد الجبار المعتزلی* و هو صاحب کتاب (المغنی) ترجم له الأسنوی فی طبقاته، فقال: القاضی أبو الحسن عبد الجبار الأسترآبادی، إمام المعتزلهٔ، کان مقلّدا للشافعی فی الفروع، و علی رأس المعتزلهٔ فی الأصول، و له فی ذلک التصانیف المشهورهٔ، تولی قضاء القضاهٔ بالری، ورد بغداد حاجّا و حدّث بها عن جماعهٔ کثیرین، توفی فی ذی القعدهٔ سنهٔ خمس عشرهٔ و أربعمائهٔ، ذکره ابن الصلاح* إذ قال ابن أبی الحدید ما نصه:

«أبو جعفر الاسکافی، فهو شیخنا محمد بن عبد اللّه الاسکافی، عدّه قاضی القضاهٔ فی الطبقهٔ السابعهٔ من طبقات المعتزلهٔ، مع عباد بن سلیمان الصیمری و مع زرقان و مع عیسی بن الهیثم الصوفی، و جعل أول الطبقهٔ ثمامهٔ بن أشرس أبا معن، ثم أبا عثمان الجاحظ، ثمّ أبا موسی عیسی بن صبیح المرداد، ثم أبا عمران یونس بن عمران، ثم محمد بن شبیب، ثم محمد بن إسماعیل العسکری، ثم عبد الکریم بن روح العسکری، ثم أبا یعقوب یوسف بن عبد اللّه الشحّام، ثم

---

[۱] الأنساب- الاسکافی.

[۲] معجم البلدان ۱/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۶

أبا الحسین الصالح، ثم صالح قبهٔ، ثم الجعفران جعفر بن جریر و جعفر بن میسر، ثم أبا عمران بن النقاش، ثم أبا سعید أحمد بن سعید الأسدی، ثم عباد ابن سلیمان ثم أبا جعفر الاسکافی هذا.

و قال: کان أبو جعفر فاضلا عالما، و صنّف سبعین کتابا فی علم الکلام و هو الذی نقض کتاب العثمانیهٔ علی أبی عثمان الجاحظ فی حیاته، و دخل الجاحظ سوق الورّاقین ببغداد، فقال: من هذا الغلام السوادی الذی بلغنی أنه تعرّض لنقض کتابی- و أبو جعفر جالس- ؟ فاختفی منه حتی لم یره، و کان أبو جعفر یقول بالتفضیل علی قاعدهٔ معتزلهٔ بغداد یبالغ فی ذلک، و کان علویّ الرأی، محققا منصفا، قلیل العصبیهٔ».

۳. قال الخطابی: الجاحظ ملحد ... ص: ۲۶۶

اشارهٔ

و لهذه الأمور و غیرها صرّح الحافظ الخطابی بأن الجاحظ رجل ملحد...

و هل یستند الی ترک روایهٔ هذا الرجل حدیث الغدیر للطعن فیه؟

إنّه لا قیمهٔ لکلام هکذا شخص و لا وزن له فی معرفهٔ الأحادیث النبویهٔ الشریفهٔ مطلقا...

أما کلام الخطابی فقد أورده الشیخ محمد طاهر الکجراتی* المتوفی سنهٔ ۹۸۶، ترجمه الشیخ العیدروس فی (النور السافر عن أخبار القرن العاشر) فی حوادث السنهٔ المذکورهٔ بقوله: «استشهد الرّجل الصّالح العلامهٔ جمال الدین محمد طاهر الملقب بملک المحدثین الهندی- رحمه اللّه آمین- علی یدی المبتدعهٔ من فرقتی الرافضهٔ السّبابهٔ و المهدویهٔ القتّالهٔ ... و هو الذی أشار إلیه النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بالمزیهٔ فی الرؤیا التی رآها الشیخ علی المتقی السابقهٔ، و ناهیک بها من منقبهٔ علیهٔ، و کان علی قدم من الصلاح و الورع و التبحّر فی العلم، کانت ولادته سنهٔ ۹۱۳، و حفظ القرآن و هو لم یبلغ الحنث، و جدّ فی العلم و مکث کذلک نحو خمسهٔ عشر سنهٔ، و برع فی فنون عدیدهٔ وفاق الأقران، حتی لم یعلم أن أحدا من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۷

علماء کجرات بلغ مبلغه فی فن الحدیث. کذا قال بعض مشایخنا. و له تصانیف نافعهٔ» * ... فی کتابه (تذکرهٔ الموضوعات) حیث قال:

«فی المقاصد: «اختلاف أمتی رحمة» للبیهقی، عن الضحاک، عن ابن عباس، رفعه فی حدیث طویل بلفظ: و اختلاف أصحابی لکم رحمة، و کذا الطبرانی و الدیلمی

. و الضحاک عن ابن عباس منقطع، و قال العراقی: مرسل ضعیف، و قال شیخنا: إن هذا الحدیث مشهور علی الألسنة و قد أورده ابن الحاجب فی المختصر فی القیاس، و کثر السؤال عنه، فزعم کثیر من الأئمة أنه لا أصل له. لکن ذکره الخطابی و قال: اعترض علی هذا الحدیث رجلان، أحدهما ما جن و الآخر ملحد، و هما: إسحاق الموصلی و الجاحظ، و قالا: لو کان الاختلاف رحمة لکان الاتفاق عذابا، ثم رد الخطابی علیهما» [۱].

و قد نقله الشیخ نصر اللّه الکابلی أیضا، حیث قال فی (صواعقه):

«الثامن- ما رواه البیهقی فی المدخل، عن ابن عباس- رضی اللّه عنه- انه قال- صلّی اللّه علیه و سلّم-: إختلاف أمتی رحمة.

قال شیخ الإسلام شهاب الدین ابن حجر العسقلانی: هو حدیث مشهور علی الألسنة. و قال الخطابی فی غریب الحدیث: اعترض علی هذا الحدیث رجلان أحدهما ما جن و الآخر ملحد و هما: إسحاق الموصلی و عمرو بن بحر الجاحظ و قالا جمیعا: لو کان الاختلاف رحمة لکان الاتفاق عذابا».

و فی شرح حدیث القرطاس من شرح مسلم للنووی عن الخطابی فی الجاحظ إنه «مغموص علیه فی دینه».

ترجمة الخطابی ... ص: ۲۶۷

و قد ذکر الخطابی مترجموه بکل إطراء و ثناء، فقد ترجم له:

---

[۱] تذکرة الموضوعات/ ۹۰- ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۸

۱- السمعانی: «أبو سلیمان أحمد [۱] بن محمد بن ابراهیم بن الخطاب البستی الخطابی، إمام فاضل، کبیر الشأن، جلیل القدر، صاحب التصانیف الحسنة مثل: أعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری، و معالم السنن فی شرح الأحادیث التی فی السنن، و کتاب غریب الحدیث، و العزلة، و غیرها. سمع أبا سعید ابن الأعرابی بمکة، و أبا بکر محمد بن بکر بن داسة التمّار بالبصرة و إسماعیل ابن محمد الصفار ببغداد، و غیرهم. و روی عنه الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ، و أبو الحسین عبد الغافر بن محمد الفارسی، و جماعة کثیرة.

و ذکره الحاکم أبو عبد اللّه فی التاریخ فقال: الفقیه الأدیب البستی أبو سلیمان الخطابی، أقام عندنا بنیسابور سنین، و حدّث بها و کثرت الفوائد من علومه، و توفی فی سنة ثمان و ثمانین و ثلاثمائة ببست» [۲].

۲- ابن خلکان: «کان فقیها، أدیبا محدثا، له التصانیف البدیعة...

و کان یشبّه فی عصره بأبی عبید القاسم علما و أدبا و زهدا و ورعا و تدریسا و تألیفا» [... ۳].

۳- الذهبی، و وصفه ب «الفقیه الأدیب» و قال: «کان علامة محققا» [۴].

۴- الیافعی، و وصفه ب «الامام الکبیر و الحبر الشهیر» قال: «کان فقیها أدیبا، محدثا» [... ۵].

۵- الصفدی، و ذکر عن السمعانی قوله: «کان الخطابی حجة صدوقا» و عن الثعالبی: «کان یشبّه فی زماننا بأبی عبید القاسم بن سلام» [۶].

---

[۱] فی بعض المصادر اسمه: حمد.

[۲] الأنساب- الخطابی.

[۳] وفیات الأعیان ۱/ ۴۵۳.

[۴] العبر- حوادث سنة ۳۸۸.

[۵] مرآة الجنان- حوادث سنة ۳۸۸.

[۶] الوافی بالوفیات ۷/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۹

۶- الأسنوی: «کان فقیها، رأسا فی علم العربیة و الأدب و غیر ذلک» [۱].

۷- ابن قاضی شهبة الأسدی، و أضاف: «و محلّه من العلم مطلقا و من اللّغة خصوصا، الغایة العلیا» [۲].

۸- السیوطی: «الخطابی الامام العلامة المفید المحدث الرحّال ... و کان ثقة ثبتا [متثبتا] من أوعیة العلم» [۳].

۹- محمد بن محمد السنهوری الشافعی، وصفه ب «العلامة الحافظ» [۴].

۱۰- عبد الحق الدهلوی: «المشار إلیه فی عصره و العلامة فرید دهره فی الفقه و الحدیث و الأدب و معرفة الغریب، له التصانیف المشهورة و التألیفات العجیبة» [۵].

۱۱- (الدهلوی)، ذکر النووی البغوی و الخطابی و قال: «إنّهم من علماء الشافعیة و هم معتمدون جدّا، و کلامهم متین مضبوط» [۶].

۱۲- الفخر الرازی، حیث مدحه و أطراه بقوله: «و المتأخرون من المحدثین فأکثرهم علما و أقواهم قوة و أشدّهم تحقیقا فی علم الحدیث هؤلاء و هم:

أبو الحسن الدارقطنی، و الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ، و الشیخ أبو نعیم الاصفهانی، و الحافظ أبو بکر البیهقی، و الامام أبو بکر عبد اللّه بن محمد بن زکریا الجوزقی صاحب کتاب المتفق، و الامام الخطیب صاحب تاریخ بغداد. و الامام أبو سلیمان الخطابی الذی کان بحرا فی علم الحدیث و اللغة، و قیل فی وصفه:

جعل الحدیث لأبی سلیمان کما جعل الحدید لأبی سلیمان، یعنون داود النبی

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۶۷.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۵۹.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۰۳.

[۴] التعلیق علی فتح المغیث بشرح ألفیة الحدیث للعراقی- مخطوط.

[۵] رجال المشکاة لعبد الحق الدهلوی: ۳۸۴.

[۶] أصول الحدیث: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۰

صلّی اللّه علیه و سلّم- حیث قال تعالی فیه: و ألنّا له الحدید.

فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، و هم بأسرهم متفقون علی تعظیم الشافعی» [۱].

هذا، و قد اعتمد علیه نصر اللّه الکابلی فی (صواقعه) فی الجواب عن منع عمر المغالاة فی المهر، واصفا إیّاه ب «الحافظ». و کذا (الدهلوی) فی (التحفة) فی الجواب عن القضیة المذکورة، و حیدر علی الفیض آبادی فی کتابه (منتهی الکلام) [۲].

۴. آراء العلماء فی الجاحظ ... ص: ۲۷۰

اشارة

و من المناسب أن نورد هنا طرفا من کلمات أئمّة الجرح و التعدیل فی الجاحظ، الصریحة فی سقوط الرجل عن درجة الاعتبار، و فی عدم وثوقهم به:

۱- الحافظ الذهبی: «عمرو بن بحر الجاحظ المتکلم صاحب الکتب.

قال ثعلب: لیس ثقة و لا مأمونا» [۳].

۲- الذهبی أیضا: «عمرو بن بحر الجاحظ صاحب التصانیف، روی عنه أبو بکر بن أبی داود فیما قیل. قال ثعلب: لیس ثقة و لا مأمونا. قلت: و کان من أئمّة البدع» [۴].

۳- الذهبی أیضا: «الجاحظ العلّامة المتبحر، ذو الفنون، ابو عثمان عمرو ابن بحر بن محبوب البصری المعتزلی، صاحب التصانیف، أخذ عن النظام و روی

---

[۱] فضائل الشافعی للفخر الرازی: ۶۵.

[۲] و له ترجمة أیضا فی یتیمة الدهر ۴/ ۳۳۴، إنباه الرواة ۱/ ۱۲۵، معجم الأدباء ۴/ ۲۴۶، شذرات الذهب ۳/ ۱۲۷ تذکرة الحفاظ ۱۰۱۸ المنتظم حوادث ۳۸۸، تاریخ ابن کثیر و النجوم الزاهرة فی حوادث السنة المذکورة.

[۳] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۴۷۱.

[۴] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۱

عن أبی یوسف القاضی و ثمامة بن أشرس. روی عنه أبو العیناء، و یموت بن المزرع ابن أخته. و کان أحد الأذکیاء.

قال ثعلب: ما هو بثقة، و قال: قال یموت: کان جدّه جمالا أسود. و عن الجاحظ: نسیت نسبی ثلاثة أیام حتی عرفنی أهلی.

قلت: کان ماجنا قلیل الدین، له نوادر...

قلت: یظهر من شمائل الجاحظ أنه یختلق.

قال اسماعیل بن الصفار: أنا أبو العیناء، قال: أنا و الجاحظ وضعنا حدیث فدک، فأدخلناه علی الشیوخ ببغداد، فقبلوه إلّا ابن شیبة العلوی، فإنّه قال: لا یشبه آخر هذا الحدیث أوّله.

أخبرنا أحمد بن سلامة کتابة، عن أحمد بن طارق، أنبأنا السلفی، أنبأ المبارک بن الطیوری، أنبأ محمد بن علی الصوری إملاء، أنبأ خلف بن محمد الحافظ بصور، أنبأ أبو سلیمان بن زبر، ثنا أبو بکر بن أبی داود، قال: أتیت الجاحظ فاستأذنت علیه فاطلع علیّ من کوّة فی داره، فقال: من أنت؟ فقلت رجل من أصحاب الحدیث، فقال: أو ما علمت أنی لا أقول بالحشویة! فقلت إنی ابن أبی داود. فقال: مرحبا بک و أبیک، أدخل. فلما دخلت قال لی: ما ترید؟ فقلت تحدثنی بحدیث واحد. فقال: أکتب: أنبأ حجاج بن المنهال أنبأ حماد بن سلمة، عن ثابت، عن أنس أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- صلی علی طنفسة

. فقلت:

زدنی حدیثا آخر، فقال: ما ینبغی لابن أبی داود أن یکذب.

قلت: کفانا الجاحظ المئونة، فما روی فی الحدیث إلّا النزر الیسیر، و لا هو بمتّهم فی الحدیث، بلی فی النفس من حکایاته و لهجته، فربما جازف، و تلطخه بغیر بدعة أمر واضح، و لکنه أخباری علامة صاحب فنون و أدب باهر، و ذکاء بین. عفا اللّه تعالی عنه» [۱].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۲

۴- و قال ابن حجر العسقلانی بترجمته ما ملخصه:

«عمرو بن بحر الجاحظ صاحب التصانیف، روی عنه أبو بکر بن أبی داود فیما قیل: قال ثعلب: لیس بثقهٔ و لا مأمون. قلت: و کان من أئمهٔ البدع.

قلت: و روی الجاحظ عن حجاج الأعور و أبی یوسف القاضی و خلق کثیر و روایته عنهم فی أثناء کتابه فی الحیوان.

و حکی ابن خزیمهٔ أنه دخل علیه هو و إبراهیم بن محمود. و ذکر قصهٔ.

و حکی الخطیب بسند له: أنه کان لا یصلّی.

و قال الصولی: مات سنهٔ خمسین و مائتین.

و قال إسماعیل بن محمد الصفار: سمعت أبا العیناء، یقول: أنا و الجاحظ وضعنا حدیث فدک.

و قال الخطابی: هو مغموص فی دینه.

و ذکر أبو الفرج الاصبهانی أنه کان یرمی بالزندقهٔ، و أنشد فی ذلک أشعارا.

و قد وقفت علی روایهٔ ابن أبی داود عنه، ذکرتها فی غیر الموضع، و هو فی الطیوریات.

قال ابن قتیبهٔ فی اختلاف الحدیث: ثم نصیر إلی الجاحظ و هو أحسنهم للحجهٔ استنارهٔ، و أشدّهم تلطّفا، لتعظیم الصغیر حتی یعظم و تصغیر العظیم حتی یصغر، و یکمل الشیء و ینقصه، فتجده مرهٔ یحتج للعثمانیهٔ علی الرافضهٔ، و مرهٔ للزندقهٔ علی أهل السنهٔ، و مرهٔ یفضّل علیا و مرهٔ یؤخّره، و یقول: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- کذا، و یتبعه أقوال المجان، و یذکر فی الفواحش ما یجل رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أن یذکر فی کتاب ذکر أحد منهم فیه، فکیف فی ورقهٔ أو بعد سطر أو سطرین؟ و یعمل کتابا یذکر حجج النصاری علی المسلمین، فإذا صار إلی الرد علیهم تجوز الحجهٔ، فکأنّه إنما أراد تنبیههم علی ما لا یعرفون و تشکیک الضعفهٔ، و یستهزئ بالحدیث استهزاء لا یخفی علی أهل العلم، و ذکر الحجر الأسود و أنه کان أبیض فسوّده المشرکون، قال: و قد کان یجب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۳

أن یبیّضه المسلمون حین استلموه، و أشیاء من أحادیث أهل الکتاب، و هو مع هذا أکذب الأمهٔ، و أوضعهم للحدیث، و أنصرهم للباطل.

و قال الندیم: قال المبرد: ما رأیت أحرص علی العلم من ثلاثهٔ: الجاحظ و إسماعیل القاضی و الفتح بن خاقان.

و قال الندیم- لما حکی قول الجاحظ لما قرأ المأمون کتبی، قال هی کتب لا یحتاج إلی تحضیر صاحبها-: إن الجاحظ حسّن هذا اللفظ تعظیما لنفسه و تفخیما لتآلیفه. و إلّا فالمأمون لا یقول ذلک.

و قال ابن حزم فی الملل و النحل: کان أحد المجّان الضلّال، غلب علیه قول الهزل، و مع ذلک فإنّا ما رأینا فی کتبه تعمّد کذبهٔ یوردها مثبتا لها، و إن کان کثیر الإیراد لکذب غیره.

و قال أبو منصور الأزهری فی مقدّمهٔ تهذیب اللّغهٔ: و ممّن تکلّم فی اللغات بما حصده لسانه و روی عن الثقات ما لیس من کلامهم الجاحظ. و کان أوتی بسطهٔ فی القول، و بیانا عذبا فی الخطب و مجالا فی الفنون، غیر أنّ أهل العلم ذمّوه، و عن الصدوق دفعوه.

و قال ثعلب: کان کذّابا علی اللّه و علی رسوله و علی الناس» [۱].

ترجمهٔ أبی منصور الأزهری ... ص: ۲۷۳

و الأزهری- الذی قال عن الجاحظ ما نقله الحافظ ابن حجر- هو: محمد ابن أحمد اللغوی من کبار علماء أهل السنهٔ و أئمّتهم:

ترجم له ابن خلكان و قال: «الامام المشهور فى اللغة، كان فقيها شافعى المذهب، غلبت عليه اللّغة فاشتهر بها، و كان متفقا على فضله و ثقته و درايته و ورعه» [... ۲].

---

[۱] لسان الميزان ۴/ ۳۵۵.

[۲] وفيات الأعيان ۳/ ۴۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۴

و قال السبكى: «و كان إماما فى اللغة، بصيرا بالفقه، عارفا بالمذهب، عالى الاسناد، كثير الورع، كثير العبادة و المراقبة، شديد الإنتصار لألفاظ الشافعى متحرّيا فى دينه» [... ۱].

و قال اليافعى: «و فيها الامام العلّامة اللغوى الشافعى» [... ۲].

و ذكره الذهبى فى حوادث السنة المذكورة [۳].

و قال السيوطى: «و كان عارفا بالحديث، عالى الاسناد، كثير الورع» [... ۴].

ترجمة ثعلب ... ص: ۲۷۴

و اما ثعلب- الذى قال عن الجاحظ: «ليس ثقة و لا مأمونا» و قال: «كان كذابا على اللّه و على رسوله و على الناس» - فهو أيضا من كبار المحدّثين، و من أساطين الفقه و الأدب و اللغة...

قال السيوطى: «ثعلب الامام المحدث، شيخ اللغة و العربية أبو العباس أحمد بن يحيى بن زيد الشيبانى مولاهم البغدادى، المقدّم فى نحو الكوفيين. ولد سنة ۲۰۰، و ابتدأ الطلب سنة ۱۶ حتى برع فى علم الحديث.

و إنما أخرجته فى هذا الكتاب لأنه قال: سمعت من عبيد اللّه بن عمر القواريرى ألف حديث.

و قال الخطيب: كان ثقة ثبتا حجة صالحا مشهورا بالحفظ. مات فى جمادى الآخرة سنة ۲۹۱» [۵].

---

[۱] طبقات الشافعية ۳/ ۶۳- ۶۷.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۳۷۰.

[۳] العبر حوادث ۳۷۰.

[۴] بغية الوعاة: ۱/ ۱۹.

[۵] طبقات الحفاظ ۲۹۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۵

و ترجم له السيوطى أيضا ترجمة حافلة و وصفه فيها ب «الامام» و أورد كلمات العلماء فى حقه و قال: «قال أبو بكر بن مجاهد: قال لى ثعلب: يا أبا بكر اشتغل أصحاب القرآن بالقرآن ففازوا، و اصحاب الحديث بالحديث ففازوا، و أصحاب الفقه بالفقه ففازوا، و اشتغلت أنا بزيد و عمرو، فليت شعرى ما ذا يكون حالى.

فانصرفت من عنده فرأيت النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى تلك الليلة فقال لى:

اقرأ أبا العباس منّى السّلام و قل له: أنت صاحب العلم المستطيل».

قال السيوطى: «و ذكره الدانى فى طبقات القراء» [۱].

و قال ابن خلكان: «كان إمام الكوفيين فى النحو و اللغة ... و كان ثقة حجة صالحا مشهورا بالحفظ و صدق اللهجة، و المعرفة بالعربية

و روایة الشعر القدیم مقدما عند الشیوخ منذ هو حدث. فکان ابن الأعرابی إذا شک فی شیء قال له: ما تقول یا أبا العباس فی هذا؟ ثقة بغزارة حفظه» [... ۲].

و قال الیافعی: «و فی السنة المذکورة توفی الامام العلامة الأدیب أبو العباس المشهور بثعلب ... صاحب التصانیف المفیدة، انتهت الیه رئاسة الأدب فی زمانه ... و کان ثقة صالحا، مشهورا بالحفظ و صدق اللهجة» [۳].

و ترجم له الحافظ الذهنی، و ذکر أنه سمع من عبید اللّه القواریری و طائفة» [... ۴].

و کذا ترجم له ابن الوردی فی تاریخه [۵].

و قال النووی بترجمته ما ملخصه:

«ثعلب مذکور فی باب الوقف من المهذّب و الوسیط، هو الامام المجمع علی

---

[۱] بغیة الوعاة ۱/ ۳۹۶- ۳۹۸.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۱۰۲- ۱۰۴.

[۳] مرآة الجنان حوادث سنة ۲۹۱.

[۴] العبر- حوادث سنة ۲۹۱.

[۵] تتمة المختصر- حوادث سنة ۲۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۶

إمامته، و کثرة علومه و جلالته، إمام الکوفیین فی عصره لغة و نحوا، و ثعلب لقب له. قال الامام أبو منصور الأزهری فی خطبة کتابه تهذیب اللغة: أجمع أهل هذه الصناعة من العراقیین أنه لم یکن فی زمن أبی العباس أحمد بن یحیی ثعلب، و أبی العباس محمد بن یزید المبرد مثلهما، و کان أحمد بن یحیی أعلم الرجلین و أورعهما و أرواهما للّغات و الغریب، و أوجزهما کلاما و أقلّهما فضولا»... [۱].

أقول: فهذا رأی علماء أهل السنّة و أئمّة الجرح و التعدیل فی الجاحظ، فهل یلیق بالرازی أن یستند إلی ترک هکذا شخص روایة حدیث الغدیر، و یستدل بذلک علی عدم صحته؟

۵. اتصاف الجاحظ بالصفات الذمیمة ... ص: ۲۷۶

و الجاحظ- بالاضافة إلی ما تقدم- متصف بصفات ذمیمة و أعمال قبیحة تسقطه عن درجة الاعتبار، و لا تدع مجالا للتوقف فی عدم جواز الاعتماد علی کلامه فی روایة أو قدحه فی حدیث:

فمن ذلک: أنه کان لا یصلی ... و قد ذکر ذلک فی ترجمته من کتاب (لسان المیزان).

و من ذلک: أنه کان کذّابا ... و قد تقدم ذلک أیضا فی (لسان المیزان).

و من ذلک: انه کان مختلفا ... و قد صرح بذلک الحافظ الذهبی.

بل ذکر جماعة من علمائهم وضعه- مع أبی العیناء- حدیث فدک، و ممن ذکر ذلک سبط ابن العجمی فی (الکشف الحثیث عمن رمی بوضع الحدیث) و السیوطی فی (تدریب الراوی) و ابن الأثیر فی (جامع الأصول).

و من ذلک: أنه کان کثیر الهزل ... نص علی ذلک ابن الوردی و غیره.

و من ذلک: انه کان یستمع إلی الغناء و یجتمع بالمغنیات، و ذکر ذلک ابن

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات للنووى ۲/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۷

خلكان و اليافعى فى تاريخيهما.

۶. الآثار المترتبة على الاعتماد على الجاحظ ... ص: ۲۷۶

اشارة

و أخيرا، فإن الاعتماد على الجاحظ فى الروايات و الأخبار، و الدفاع عنه و نفى عداوته للإمام أمير المؤمنين- عليه السلام، و تنزيهه عمّا نسب اليه، يؤدّى إلى وقوع أهل السنة فى إشكال قوى يصعب بل يستحيل التخلّص منه...

و بيان ذلك: انه قد ثبت أن الجاحظ كان يتبع شيخه إبراهيم النظّام فى جميع أقو اله و آرائه و ما كان يدين به ... و قد ثبت أيضا أن النّظام كان يعتقد بإسقاط عمر بن الخطاب جنين فاطمة الزهراء- عليها السلام- و بغير ذلك من الأمور التى لا يرتضيها أهل السنة عامة ...كما جاء فى ترجمته من كتاب (الوافى بالوفيات).

و قد صرح باقتفاء الجاحظ أثر النّظام فى جميع مقالاته جماعة من الأعلام كاليافعى و ابن الوردى و ابن خلكان.

فلو جاز للفخر الرازى أن يستدل بترك الجاحظ رواية حديث الغدير- أو قدحه فيه- جاز للامامية الاستدلال بكلام شيخه النظّام فى باب الطعن فى عمر ابن الخطاب و خلافته...

و لقد اعتمد (الدهلوى) تبعا لابن حزم على كلام النظّام فى الطعن فى مؤمن الطاق- رحمه اللّه تعالى- و هكذا استشهد الحافظ ابن حجر فى (لسان الميزان) بأشعار النظّام التى أنشدها فى ذمّ أبى يوسف يعقوب بن ابراهيم القاضى- تلميذ أبى حنيفة- على قبره.

فإن قيل: ذمّ النظام أبا يوسف القاضى غير مسموع، لذمّ العلماء النظّام و قدحهم فيه، كما فى (الأنساب) و (لسان الميزان) و (الوافى بالوفيات) و غيرها...

قلنا: إن هذا إنّما يتوجه فيما إذا لم يركن العلماء إلى أقواله، و لم يعتمد المحدّثون على مقالاته، و لم يبذلوا قصارى عهدهم فى الدفاع عن تلميذه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۸

الجاحظ الأخذ بأقواله و المقتفى لآثاره، و الناقل عنه وجوه المناقشة فى فضائل مولانا أمير المؤمنين- عليه السلام-.

و إذا كان الجاحظ معتمدا عليه كما يدل عليه صنيع الرازى ... فقد ثبت ان الجاحظ قد انتقد أبا بكر و عمر على منعها ميراث فاطمة الزهراء من أبيها رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و ظلمهما لها و تعدّيهما عليها ... فى كلام طويل له فى الموضوع، ذكره الشريف المرتضى- رحمه اللّه- حيث قال:

«فإن قيل: إذا كان أبو بكر قد حكم بخطإ فى دفع فاطمة- عليها السلام- عن الميراث و احتج بخبر لا حجة فيه، فما بال الأمّة أقرّته على هذا الحكم و لم تنكر عليه؟ و فى رضائها و إمساكها دليل على صوابه.

قلنا: قد مضى أن ترك النكير لا يكون دليل الرضا، إلّا فى المواضع التى لا يكون له وجه سوى الرضا، و بيّنا فى الكلام على إمامة أبى بكر هذا الموضع بيانا شافيا.

و قد أجاب أبو عثمان الجاحظ فى كتاب العباسية عن هذا السؤال، جوابا جيّد المعنى و اللفظ، نحن نذكره على وجهه ليقابل بينه و بين كلامه فى العثمانية و غيرها.

قال: و قد زعم أناس أن الدلیل علی صدق خبرهما- یعنی أبا بکر و عمر- فی منع المیراث و براءهٔ ساحتهما: ترک أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله النکیر علیهما.

ثم قال: فیقال لهم: لئن کان ترک النکیر دلیلا علی صدقهما، لیکونّ ترک النکیر علی المتظلمین منهما و المحتجین علیهما و المطالبین لهما دلیلا علی صدق دعوتهم و استحسان مقالتهم، لا سیّما و قد طالت به المناجاهٔ و کثرت المراجعهٔ و الملاحاهٔ، و ظهرت الشکیهٔ و اشتدّت المواجدهٔ، و

قد بلغ ذلک من فاطمهٔ حتی أنها أوصت أن لا یصلی علیها أبو بکر، و لقد کانت قالت له حین أتته طالبهٔ حقها و محتجهٔ برهطها:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۹

من یرثک یا أبا بکر إذا متّ؟

قال: أهلی و ولدی.

قالت: فما بالنا لا نرث النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟

فلمّا منعها میراثها و بخسها حقّها و اعتلّ علیها و حلج فی أمرها، و عاینت التهضم و أیست من النزوع، و وجدت من الضعف و قلهٔ الناصر، قالت:

و اللّه لأدعونّ اللّه علیک.

قالت: و اللّه لأدعونّ اللّه لک.

قالت: و اللّه لا أکلمّک أبدا.

قال: و اللّه لا أهجرک أبدا.

فإن یکن ترک النکیر علی أبی بکر دلیلا علی صواب منعه، إنّ فی ترک النکیر علی فاطمهٔ دلیلا علی صواب طلبها، و أدنی ما کان یجب علیهم فی ذلک تعریفها ما جهلت، و تذکیرها ما نسیت، و صرفها علی الخطأ، و رفع قدرها عن البذاء، و أن تقول هجرا و تجور عادلا و تقطع واصلا، فإذا لم نجدهم أنکروا علی الخصمین جمیعا فقد تکافأت الأمور و استوت الأسباب، و الرجوع إلی أصل حکم اللّه فی المواریث أولی بنا و بکم، أوجب علینا و علیکم.

و إن قالوا: کیف یظنّ بأبی بکر ظلمها و التعدی علیها، و کلّما ازدادت فاطمهٔ علیه غلظهٔ ازداد لها لینا ورقهٔ، حیث یقول: و اللّه لا أهجرک أبدا ثم تقول:

و اللّه لأدعونّ اللّه علیک، فیقول: و اللّه لأدعونّ اللّه لک!؟ و لو کان کذلک لم یحتمل هذا الکلام الغلیظ و القول الشدید فی دار الخلافهٔ بحضرهٔ قریش و الصحابهٔ مع حاجهٔ الخلافهٔ إلی البهاء و الرفعهٔ، و ما یجب لها من التنزیه و الهیبهٔ، ثم لم یمنعه ذلک أن قال معتذرا و متقرّبا بالکلام المعظّم لحقّها المکرّم لمقامها، و الصائن لوجهها و المتحنّن علیها: ما أحد أعن به علیّ منک فقرا، و لا أحب إلیّ منک غنی، و لکنی

سمعت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: إنا معشر الأنبیاء لا نرث و لا نورّث ما ترکناه صدقهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۰

قیل لهم: لیس ذلک بدلیل علی البراءهٔ من الظلم و السلامهٔ من العمد، و قد یبلغ من مکر الظالم و دهاء الماکر إذا کان أریبا و للخصومهٔ معتادا أن یظهر کلام المظلوم و ذلّهٔ المنتصب و حدب الوامق و مقهٔ المحق.

و کیف جعلتم ترک النکیر حجهٔ قاطعهٔ و دلالهٔ واضحهٔ، و قد زعمتم أن عمرا قال علی منبره: «متعتان کانتا علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- متعهٔ النّساء و متعهٔ الحج و أنا أنهی عنهما و أعاقب علیهما» فما وجدتم أحدا أنکر قوله، و لا استشنع مخرج نهیه، و لا خطّئه فی معناه، و لا تعجّب منه و لا استفهمه؟

و كيف تقضون بترك النكير و قد شهد عمر يوم السّقيفة و بعد ذلك:

أنّ النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: «الأئمّة من قريش»

ثمّ قال فى شكاته: و لو كان سالم حيّا ما تخالجنى فيه شك- حين أظهر الشك فى استحقاق كلّ واحد من الستّة الذين جعلهم شورى- و سالم عبد لامرأة من الأنصار، و هى أعتقته و حازت ميراثه، ثم لم ينكر ذلك من قوله منكر و لا قابل إنسان بين خبريه و لا تعجّب منه؟

و إنما يكون ترك النكير على من لا رغبة له و لا رهبة عنده، دليلا على صدق قوله و صواب عمله، فأمّا ترك النكير على من يملك الضعة و الرفعة و الأمر و النهى، و القتل و الاستحياء، و الحبس و الإطلاق، فليس بحجّة نفى و لا دلالة ترضىّ.

قال: و قال آخرون: بل الدليل على صدق قولهما و صواب عملهما إمساك الصحابة عن خلعهما و الخروج عليهما، و هم الذين وثبوا على عثمان فى أيسر من جحد التنزيل و ردّ المنصوص، و لو كانا كما يقولون و ما يصفون ما كان سبيل الأمة فيهما إلّا كسبيلهم فيه، و عثمان كان أعزّ نفرا و أشرف رهطا و أكثر عددا و ثروة و أقوى عدّة.

قلنا: إنّهما لم يجحدا التنزيل و لم ينكرا المنصوص، و لكنّهما بعد إقرارهما بحكم الميراث و ما عليه الظاهر من الشريعة، ادّعيا رواية و تحدّثا بحديث لم يكن مجال كذبه و لا يمتنع فى حجج العقول مجيؤه، و شهد له عليه من علمه مثل علمهما فيه، و لعلّ بعضهما كان يرى التصديق للرجل إذا كان عدلا فى رهطه، مأمونا فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۱

ظاهره، و لم يكن قبل ذلك عرفه بفجرة و لا جرّب عليه غدرة، فيكون تصديقه له على جهة حسن الظن و تعديل الشاهد، و لأنّه لم يكن كثير منهم يعرف حقائق الحجج، و الذى يقطع بشهادته على المغيب، و كان ذلك شبهة على أكثرهم، فلذلك قلّ النكير و تواكل الناس و اشتبه الأمر، فصار لا يتخلص إلى معرفة حق ذلك من باطله إلّا العالم المتقدّم و المؤيد المسترشد.

و لأنه لم يكن فى عثمان فى صدور العوام و فى قلوب السّفلة و الطغام ما كان لهما من الهيبة و المحبّة. و لأنّهما كانا أقلّ استيثارا بالفىء و أقلّ تفكّها بمال اللّه منه، و من شأن الناس إهمال السّلطان بما وفّر عليهم أموالهم، و لم يستأثر بخراجهم و لم يعطّل ثغورهم. و لأنّ الذى صنع أبو بكر من منع العترة حقّها [حظّها] و العمومة ميراثها قد كان موافقا لجلّة قريش و كبراء العرب. و لأن عثمان أيضا كان مضعوفا فى نفسه و مستخفّا لقدره، لا يمنع ضيما و لا يقمع عدوّا، و لقد وثب أناس على عثمان بالشتم و القدح، و القذف بالتشنيع و النكير، لأمور لو أتى عمر أضعافها و بلغ أقصاها لما اجترءوا على اغتيابه، فضلا عن مبارزته و الإغراء به و مواجهته، كما أغلظ عيينة بن حصين له فقال له: أما أنه لو كان عمر لقمعك و منعك، فقال عيينة: إنّ عمر كان خيرا لى منك، أرهبنى فأنقانى.

ثم قال: و العجب أنا وجدنا جميع من خالفنا فى الميراث على اختلافهم فى التشبيه و القدر و الوعيد، يرد كل صنف منهم من أحاديث مخالفيه و خصوصه ما هو أقرب أسنادا و أصح رجالا و أحسن اتصالا، حتى إذا صاروا إلى القول فى ميراث النبىّ نسخوا الكتاب، و خصّوا الخبر العام بما لا يدانى بعض ما رووه و كذّبوا ناقليه، و ذلك أن كل إنسان منهم إنما يجرى إلى هواه و يصدق ما وافق رضاه.

مضى ما أردنا حكايته من كلام الجاحظ» [۱].

---

[۱] الشافى فى الامامة: ۳۳۳- ۳۳۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۲

و قد أنشد الجاحظ بيتين من الشعر فيهما إشارة إلى طلحة بن عبيد اللّه و الزبير ابن العوام و عائشة بنت أبى بكر، فى قضية حرب البصرة مع ذم شديد لهم و طعن عليهم، حيث عبّر عن الرجلين ب «الأشقين» و شبّه عائشة ب «الهرة» قد أجاد فيهما التشبيه و أحسن القول ...

ذکر ذلک عنه الحافظ جلال الدین السیوطی، حیث قال: «و إذا جاعت الهرة أکلت أولادها. و قیل: تفعل ذلک لمحبتهم، أنشد الجاحظ:

جاءت مع الأشقین فی هودج تزجی إلی البصرة أجنادها

کأنها فی فعلها هرة ترید أن تأکل أولادها [۱]

و بهذا القدر من الکلام نکتفی فی الجواب عن استدلال الفخر الرازی- فی ردّ حدیث الغدیر- بعدم روایة أبی عثمان الجاحظ إیّاه، فإنّ فی ما ذکرناه حجة قاطعة و دلالة واضحة علی بطلان استدلال الرازی بذلک و اعتماده علیه ... و باللّه التوفیق.

---

[۱] دیوان الحیوان لجلال الدین السیوطی. أنظر «الهر». و راجع أیضا کتاب الحیوان للجاحظ ۵/ ۲۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۳

الدفاع عن الجاحظ ... ص: ۲۸۳

کلام ابن روزبهان و إبطاله ... ص: ۲۸۳

و قد أغرب الفضل ابن روزبهان إذ أنکر الحقیقة الراهنة، فکذّب بغض الجاحظ و نصبه العداوة لأمیر المؤمنین- علیه السلام. فقال- مدافعا عن الجاحظ فی جواب قول العلامة الحلی رحمه اللّه-:

«قال الجاحظ- و هو من أعظم الناس عداوة لأمیر المؤمنین علیه السلام:

صدق علی فی

قوله: نحن أهل البیت لا یقاس بنا أحد»....

فقال الفضل ما نصه:

«أقول: ما ذکر من کلام الجاحظ صحیح لا شک فیه، و فضائل أمیر المؤمنین أکثر من أن تحصی، و لو أنی تصدیت لبعضها لأغرقت الطّوامیر.

و أمّا ما ذکر أن الجاحظ من أعدائه فهذا کذب، لأن محبة السلف لا یفهم إلّا من ذکر فضائلهم، و لیس هذه المحبة أمرا مشتهیا للطبع، و کل من ذکر فضائل أحد من السلف، فنحن نستدلّ من ذلک الذکر علی وفور محبته إیّاه، و قد ذکر الجاحظ أمیر المؤمنین بالمناقب المنقولة، و کذا ذکره فی غیر هذا من رسائله، فکیف یحکم بأنه عدو لأمیر المؤمنین!؟

و هذا یصح علی رأی الروافض، فإنّ الروافض لا یحکمون بالمحبّة إلّا بذکر

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۴

مثالب الغیر، فعندهم محبّ علی من کان مبغض الصحابة، و بهذا المعنی یمکن أن یکون الجاحظ عدوا».

هذا، و لکن کلام (الدهلوی) الذی نقلناه سابقا، یکفی دلیلا علی کذب ابن روزبهان و بطلان تکذیبه العلامة الحلی طاب ثراه.

کلام الرشید الدهلوی و وجوه بطلانه ... ص: ۲۸۴

اشارة

و جاء بعده رشید الدین خان الدهلوی منکرا ما ثبت من عداوة الجاحظ لأمیر المؤمنین- علیه السلام، فقال- بعد أن ذکر کلام ابن روزبهان المتقدم-:

«و أما ما وصف العلامة الحلى أبا عثمان الجاحظ المعتزلى من كونه من أشدّ الناس عدواه لأمير المؤمنين، ثم نقله فضائله من رسالة الجاحظ الغرّاء التى صنفها فى مناقب أمير المؤمنين، فإنه ممّا يحيّر الناظر النبيه، لأنّ الشريف الرضى قال

فى نهج البلاغة بعد الخطبة التى أوّلها:

يا أيّها الناس إنا قد أصبحنا فى دهر عنود، و زمن شديد يعدّ فيه المحسن مسيئا، و يزداد الظالم فيه عتوا- إلخ

. قال الرضى: ربما نسبها من لا علم له إلى معاوية، و هو كلام أمير المؤمنين الذى لا شك فيه، و أين الذهب من الرغام و العذاب من الأجاج؟

و قد دل على ذلك الدليل الخريّت، و نقده الناقد البصير عمرو بن بحر الجاحظ، فإنه ذكر هذه الخطبة فى كتاب البيان و التبيين، و ذكر ما نسبها إلى معاوية، ثم تكلّم من بعدها بكلام فى معناها- إلخ.

و كلام الشريف الرضى هذا نص على مهارة الجاحظ و معرفته بكلام أمير المؤمنين، حتى أن صاحب نهج البلاغة ينسب هذه الخطبة اليه اعتمادا على نسبة عمرو بن بحر الجاحظ إيّاها فى كتابه اليه، فجعل من كان ناقدا بصيرا فى كلام أمير المؤمنين و معتمدا لدى الرضى بل دليلا لذلك، من أعظم الناس عداوة لأمير المؤمنين، فاسد ناشئ من العدوان و مخالف للعدل و الإنصاف.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۵

و ما ذكره القاضى نور اللّه التسترى بصدد إثبات عداوة الجاحظ لأمير المؤمنين- مع عدم ذكر تأليفه كتابا فى مناقبه، و حمل ذلك على محمل يستغفر به الأذكياء بل الأغنياء- من أن الجاحظ كان يذهب إلى أن الإمامة تنتقل بالوراثة فيكون العباس إماما بعد النبى- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- دون على ليتقرب بذلك إلى المأمون العباسى، أعجب مما ادّعاه العلّامة الحلّى.

و ذلك لأنّ دعوى جريان الإرث فى مسألة الإمامة- على تقدير تسليم القول بها من هذا المعتزلى- إنما هى خطأ فى الرأى، و هو لا يستلزم العداوة لأمير المؤمنين علىّ، و إنما يترتب على هذا الرأى حرمان أحب الأحباب، و انتقال الميراث إلى غير المحبوب.

و من المعلوم أنه لو كانت الامامة تنتقل بحسب طبقات الورّاث لم تكن لتصل إلى ابن العم، مع وجود العم.

فصاحب هذا الزعم الذى ذهب اليه لغرض إرضاء المأمون- و هو أحد ملوك الشيعة كما صرح به القاضى التسترى- يكون من أعداء أمير المؤمنين؟

فاعتبروا يا أولى الألباب، إنّ هذا لشىء عجاب! و الكلام حول مودّة الجاحظ المعتزلى لأمير المؤمنين و خدمته لكلامه- و إن كان لا وجه له فى هذا المقام- إلّا أنه ينطوى على فائدة كبيرة و هى: أن جعل الجاحظ الذى وضع رسالة غراء فى فضائل أمير المؤمنين- و الذى اقتدى به الشريف الرضى فى معرفة كلامه و عبر عنه ب «الناقد» - من أشد الناس عداوة لأمير المؤمنين تعبير يختص بالامامية، و هو يشبه تماما تسمية اللغويين الصحراء القاحلة بالمفازة، و تعبير أهل العرف العام عن الأعمى بالبصير».

أقول- قبل كلّ شىء-: إن كلام رشيد الدين الدهلوى هذا رد و تكذيب لكلام شيخه (الدهلوى)، الصريح فى أن الجاحظ ناصبى و كافر، و إنما جاء حكم الشيعة- بكون الجاحظ من أشد الناس عداوة لأمير المؤمنين- عليه السلام- نظرا إلى ما أورده الجاحظ فى رسالته (العثمانية) من الخرافات على الامام، و استنادا إلى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۶

كلمات أبى جعفر الاسكافى و (الدهلوى) و غيرهما فى نقض كلماته المضلة.

فما ذكره رشيد الدين هنا من الطعن على الشيعة، وارد فى الحقيقة على (الدهلوى) أيضا.

ثم نجيب عن استدلاله بكلام الشريف الرضى- رحمه اللّه تعالى- حول الجاحظ بوجوه:

۱) الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۲۸۶

اشارهٔ

لقد شاع و كثر اعتماد العلماء على أقوال الأعداء و المخالفين فى باب الفضائل و المناقب ... فكم من رجل ينكر فضائل مخالفه فى العقيدة و المذهب، و يثنى عليه، و يعترف بسجاياه و خصائصه الحسنة ... و ليس ذلك عند نقلة تلك الكلمات و المستشهدين بها دليلا على المحبّة و المودّة، و لا يتّخذونها دليلا على نفى العداوة و عدم الخلاف، بل يجعلون ذلك الثناء و الإطراء اعترافا من عدو فى حق عدوه، و يثبتون بذلك جلالة الممدوح و عظمته من باب: الفضل ما شهدت به الأعداء.

و كأنّ الرشيد الدهلوى لم يسمع هذا المثل المعروف...

و لا بأس بذكر نماذج من مصاديق ذلك:

قال الفخر الرازى فى مناقب الشافعى: «و أما يحيى بن معين، فروى أنه ذهب يوما إلى أحمد بن حنبل، فمرّ الشافعى على بغلة، فقام أحمد اليه و تبعه و أبطأ على يحيى، فلما رجع إليه قال له يحيى: يا أبا عبد اللّه لم هذا؟ فقال أحمد: دع عنك هذا و الزم ذنب البغلة.

قال الحافظ البيهقى: و كان يحيى بن معين فيه بعض الحسد للشافعى و مع هذا يحسن القول فيه. ثم روى بإسناده عن يحيى بن معين أنه قال: الشافعى صدوق لا بأس به.

و روى البيهقى عن الزعفرانى أنه قال: سألت يحيى بن معين عن الشافعى فقال: لو كان الكذب مطلقا لمنعته مروّته عن أن يكذب. ثم قال البيهقى: و انما

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۷

كانوا يسألون يحيى عنه لما كان قد اشتهر من حسده له، و الفضل ما شهدت به الأعداء.

فلما شهد يحيى بصدق لهجة الشافعى مع شدة حسده له، و كثرة طعنه فى كلّ من أمكنه الطعن فيه، دلّ ذلك على أن الشافعى كان فى الغاية القصوى»....

و هكذا نستدل على كون هذه الخطبة للإمام عليه السلام بكلام الجاحظ- و هو من أشد الناس عداوة له- لأن «الفضل ما شهدت به الأعداء».

و قال حيدر على الفيض آبادى- و هو أيضا من أشد الناس عداوة لأمير المؤمنين- عليه السلام-، بعد أن قدح فى شجاعة الامام- عليه السلام- و ذكر أن قتله عمرو بن عبد ود فى وقعة الخندق لا يدلّ على شيء مما يذكره الشيعة- قال و هو يريد إثبات أفضلية أبى بكر و عمر:

«نعم، ذكر الامام الأعظم- يعنى شارح تجريد العقائد- حكاية عمرو بن عبد ود من باب القول المشهور: و الفضل ما شهدت به الأعداء. يفيد أهل الحق فيما نحن فيه، و ذلك لما روى فى كتب الفريقين أن ذلك الشقى لما رأى أمير المؤمنين أمامه قال: يشق علىّ أن أضربك، و لو جاء أبو بكر لتناولته بالسيف، و إذا بارزنى عمر لم أعدل عن مبارزته، فارجع إلى جيشك و أرسل إلىّ أحدهما»... [۱].

أقول: إنه يستدل بكلام عمرو الذى زعم أنه من روايات الفريقين على أنّ الرجلين أفضل و أشجع من أمير المؤمنين- عليه السلام- من باب «الفضل ما شهدت به الأعداء».

و قال الرشيد الدهلوى نفسه فى مباحث فضائل عثمان و الدفاع عنه. من (إيضاحه):

«قال الشريف المرتضى فى الشافى: لو كان إنفاق أبى بكر صحيحا، لوجب أن تكون وجوهه معروفة كما كانت نفقة عثمان معروفة فى تجهيز جيش العسرة

---

[۱] منتهى الكلام/ ۳۶۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۸

و غیره، لا یقدر علی إنکارها منکر، و لا یرتاب فی جهاتها مرتاب.

فمن کان صاحب هـذه الفضـیلهٔ المتفق علیها بین الفریقین، بحیث یقول الشریف المرتضـی فیها: لا یقدر علی إنکار منکر و لا یرتاب من جهاتها مرتاب و الفضل ما شهدت به الأعداء، فالتقوّل علیه بالرذائل دلیل علی کمال التعصب».

فکیف یذکر الفاضل الرشید هذا القول المشهور بعد کلام السید المرتضی فی حق عثمان، و لو کان تألیف الجاحظ رسالهٔ فی فضائل الامام- علیه السلام- دلیلا علی حبه له، لکان کلام السید المرتضی دلیلا علی حبه لعثمان کذلک ...

أقول: و الحاصل أنه لم یقل أحد من العقلاء إنّ مطلق المدح دلیل علی المحبهٔ، و إلّا لکان المشرکون الذین وصفوا النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بالصدق و الأمانهٔ مسلمین محبین له. و لکان معاویهٔ بن أبی سفیان الذی یعترف بعظمهٔ أمیر المؤمنین- علیه السلام- مرارا- فی حیاته و بعد وفاته- محبا له، مع أن عداوته للإمام- علیه السلام- لا یحتاج الی بیان ... و قد روی المبرد کتابا من معاویهٔ بن أبی سفیان إلی سیدنا أمیر المؤمنین- علیه الصلاهٔ و السلام- جاء فیه:

«و أما شرفک فی الإسلام و قرابتک من النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و موضعک ممّن بایعاک، و ما حجتک علی أهل الشام إلّا کحجّتک علی قریش فلست أدفعه».

ثم روی المبرد جواب الامام- علیه السلام- و فیه: «و أما شرفی فی الإسلام و قرابتی من النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و موضعی من قریش، فلعمری لو استطعت دفعه لدفعته» [۱]

. فهکذا شأن معاویهٔ، و هو مع ذلک یعترف بما لعلی من الفضائل ...

و الجاحظ مثل معاویهٔ ...

---

[۱] الکامل فی الأدب: ۱/ ۱۹۱- ۱۹۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۹

ترجمهٔ المبرد ... ص: ۲۸۹

و ابو العباس المبرد النحوی، کان إماما فی علوم الأدب و العربیهٔ، علامهٔ ثقهٔ فی التاریخ و الأخبار. توفی سنهٔ ۲۸۵، و توجد ترجمته فی:

۱- وفیات الأعیان: ۴/ ۳۱۳.

۲- مرآهٔ الجنان- حوادث سنهٔ ۲۸۵.

۳- العبر فی خبر من غبر: حوادث سنهٔ ۲۸۵.

۴- بغیهٔ الوعاهٔ: ۱/ ۲۶۹.

۵- تاریخ بغداد: ۳/ ۳۸۰- ۳۸۷.

۶- المنتظم ۶/ ۹- ۱۱.

۷- ابن کثیر ۱۱/ ۷۹- ۸۰.

۸- النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۱۱۷.

۹- المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۶۱.

۱۰- شذرات الذهب ۲/ ۱۹۰.

و من عجائب الأمور أن (الـدهلوی) ینسب إلی الامامیهٔ النصب و العداء لأهل البیت الطاهرین، تبعا لشـیخه نصـر اللّه الکابلی، و تبعهما

علی ذلک: السیف الملتانی و حیدر علی الفیض آبادی و رشید الدین الدهلوی.

و نحن نقول: إذا کان ذکر فضائل أمیر المؤمنین و أهل بیته الطاهرین- علیهم السلام- دلیلا علی المحبة و نفی العداوة و البغض- کما یزعم رشید الدین الدهلوی- فإن الشیعة الإمامیة یذکرون من فضائلهم أکثر و أکثر مما ذکره الجاحظ فی رسالته، و یسعون مع ذلک فی ردّ مطاعنه التی أوردها النواصب کالجاحظ و أمثاله. و إلّا ... فکیف یزعم الرشید الدهلوی کذب نسبة العلامة الحلی بغض أمیر المؤمنین إلی الجاحظ؟

فهم الکاذبون علی کل حال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۰

۲) وصف الجاحظ بالمهارة لا ینفی عداوته ... ص: ۲۹۰

ثم إنّ الشریف الرضی ما وصف الجاحظ إلّا بالمهارة و النقد، و مجرّد کون الرجل ماهرا ناقدا لا یدل علی عدم العداوة، و إنما وصف الشریف الرضی الجاحظ بذلک لغرض إلزام المنکرین و إفحام المخالفین، من حیث أنهم یعتقدون بمهاره الجاحظ و نقده، و مکانته فی معرفة الکلام...

۳) الحافظ ابن خراش و مثالب الشیخین ... ص: ۲۹۰

هذا، و ما ذکره الرشید الدهلوی فی حق الجاحظ، معارض بما ذکروه بترجمة الحافظ ابن خراش- مع وصفه بالحفظ وسعة الاطلاع و النقد- من أنّه خرّج مثالب الشیخین و أبطل حدیث: ما ترکناه صدقة. قال الحافظ السیوطی:

«ابن خراش الحافظ البارع الناقد، أبو محمد عبد الرحمن بن یوسف بن سعید بن خراش المروزی البغدادی. قال أبو نعیم [بن عدی : ما رأیت أحفظ منه.

و قال أبو زرعة: کان رافضیا، خرج مثالب الشیخین فی جزءین و أهداهما إلی بندار، فأجازه بألفی درهم، بنی له بها حجرة فمات إذ فرغ منها.

قال عبدان: قلت له: حدیث «ما ترکنا صدقة»؟ قال: باطل. قال: و قد روی مراسیل [وصلها] و مواقیف رفعها.

مات سنة ۲۸۳» [۱].

و ترجم له الحافظ الذهبی قائلا: «عبد الرحمن بن یوسف بن خراش الحافظ (فأورد ما تقدم. فقال): قلت: و اللّه هذا هو الشیخ المغتر الذی ضلّ سعیه، فإنه کان حافظ زمانه، و له الرحلة الواسعة و الاطلاع الکثیر و الإحاطة و بعد هذا فما

---

[۱] طبقات الحفاظ/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۱

انتفع بعلمه، فلا عتب علی حمیر الرافضة و حواتر جزین و مشغر! و قد سمع ابن خراش من الفلّاس و أقرانه بالعراق، و من عبد اللّه بن عمران العائدی و طبقته بالمدینة، و من الذهلی...

و عنه ابن عقدة و أبو سهل القطان» [... ۱].

أقول: و إذا کان وصف الشریف الرضی الجاحظ بالمهارة و النقد للکلام دلیلا علی بطلان نسبة نصب العداء لأمیر المؤمنین- علیه السلام- إلیه، فلیکن وصف الذهبی و أبی نعیم و السیوطی الحافظ ابن خراش بالحفظ و البراعة و النقد وسعة الاطلاع و الإحاطة و غیر ذلک، دلیلا علی بطلان حدیث: ما ترکناه صدقة:

۴) إطراء أهل السنة علماء الشیعة ... ص: ۲۹۱

اشارة

و کثیرا ما نجد علماء القوم یمدحون کبار الشیعة و یثنون علیهم الثناء البالغ:

* فقد تقدمت فی الکتاب ترجمة الشیخ المفید طاب ثراه من (لسان المیزان) و (العبر) و (مرآة الجنان).

* و ترجمة الشیخ ابن شهر آشوب السروی عن کتب القوم.

ترجمة الشریف الرّضی ... ص: ۲۹۱

* کما ترجم أبو منصور الثعالبی- و هو عبد الملک بن محمد المتوفی سنة ۴۳۰، توجد ترجمته فی (وفیات الأعیان) و (العبر) و (مرآة الجنان) و (بغیة الوعاة ...) و قد وصفوه ب «الأدیب اللبیب الشاعر، صاحب التصانیف الأدبیة السائرة فی الدنیا، راعی تلعات العلم و جامع أشتات النظم، سار ذکره سیر المثل و ضربت

---

[۱] میزان الاعتدال ۲/ ۶۰۰، و ترجم له أیضا فی تذکرة الحفاظ ۲/ ۲۸۴ و العبر ۲/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۲

إلیه رابط الإبل، و طلعت دواوینه فی المشارق و المغارب طلوع النجم فی الغیاهب، و له من التوالیف کتاب یتیمة الدهر فی محاسن أهل العصر، و هو أکبر کتبه و أحسنها* الشریف الرضی رحمه اللّه بقوله:

«الباب العاشر فی ذکر الشریف أبی الحسن النقیب و غرر من شعره: هو محمد بن الحسین بن موسی بن محمد بن موسی بن إبراهیم بن موسی بن جعفر ابن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب- کرّم اللّه وجهه و وجوههم- و مولده ببغداد سنة تسع و خمسین و ثلاثمائة.

و ابتدأ یقول الشعر بعد أن جاوز العشر سنین بقلیل، و هو أبرع أبناء الزمان و أنجب سادة العراق، یتحلی مع محتده الشریف و مفخره المنیف بأدب ظاهر و فضل باهر و حظ من جمیع المحاسن وافر، ثم هو أشعر الطّالبیین من مضی منهم و من غبر، علی کثرة شعرائهم المفلّقین کالحمّانی و ابن طباطبا و ابن الناصر و غیرهم، و لو قلت أنه أشعر قریش لم أبعد عن الصدق» [... ۱].

و ترجم له ابن خلکان أیضا بمثل ما تقدم» [... ۲].

و قال الیافعی فی حوادث سنة ۴۰۶: «و فی السنّة المذکورة الشریف الرضی أبو الحسن محمد بن الحسین بن موسی الحسینی الموسوی البغدادی الشیعی، نقیب الأشرف، ذو المناقب و محاسن الأوصاف» ... ثم نقل کلام الثّعالبی و غیره فی حقه [۳].

و ترجم له أبو الحسن الباخرزی المتوفی سنة ۴۶۷، قال السمعانی: واحد عصره و علّامة دهره و ساحر زمانه فی ذهنه و قریحته، و کان فی شبابه یتردد إلی الامام أبی محمد الجوینی و لازمه حتی انخرط فی سلک أصحابه، ثم ترک ذلک و شرع فی الکتابة» ... و قال الذهبی «الباخرزی العلامة الأدیب صاحب دمیة القصر، أبو

---

[۱] یتیمة الدهر ۳/ ۱۳۶- ۱۵۶.

[۲] وفیات الأعیان ۴/ ۴۱۴.

[۳] مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۳

الحسن علی بن الحسن بن علی بن أبی الطّیب الباخرزی، الشاعر الفقیه الشافعی، تفقّه بأبی محمد الجوینی ثم برع فی الإنشاء و الأدب و سافر الکثیر و سمع الحدیث»....

و قال الأسنوی فی طبقات الشافعیة: «کان فقیها أدیبا» * بقوله:

«السیّد الرّضی الموسوی- رضی اللّه عنه و أرضاه- له صدر الوسادة بین الأئمّة و السّادة، و أنا إذا مدحته کنت کمن قال لذکاء: ما أنورک، و لخضارة: ما أغزرک. و له شعر إذا افتخر به أدرک من المجد أقاصیه و عقد بالنجم نواصیه، و إذا نسب انتسب رقة الهواء إلی نسیبه و فاز بالقدح المعلّی من نصیبه، حتی لو أنشد الرّاوی غزلیّاته بین یدی العزهاة لقالت له: من العزهات، و إذا وصف فکلامه فی الأوصاف أحسن من الوصائف و الوصاف، و إن مدح تحیّر فیه الأوهام من مادح و ممدوح له بین المتراهنین فی الحلبتین سبق سابق مروج، و إن نثر حمدت منه الأثر و رأیت هناک خرزات من العقد تنفض، و قطرات من المزن ترفض، و لعمری إنّ بغداد قد انبجست [انجبت به فبوأته ضلالها و أرضعته زلالها و أنشقته شمالها، و ورد شعره دجلتها فشرب منها حتی شرق، و انغمس فیها حتی کاد أن یقال غرق، فکلّما أنشدت محاسن تنزهت بغداد فی نضرة نعیمها و تشنفت من أنفاس الهجیر بمرواح نسیمها» [... ۱].

و ترجم للشریف الرضی أیضا:

۱- الصفدی فی الوافی بالوفیات: ۲/ ۳۷۴.

۲- ابن ماکولا فی الإکمال: ۴/ ۷۵.

۳- الذهبی فی العبر: حوادث سنة ۴۰۶.

۴- ابن حجر العسقلانی فی لسان المیزان: ۵/ ۱۴۱.

۵- ابن الوردی فی تتمة المختصر- حوادث سنة ۴۰۶.

---

[۱] دمیة القصر ۱/ ۲۹۲- ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۴

و أما مدح أبی العلاء المعرّی* المتوفی سنة ۴۴۹، قال ابن خلکان و ابن الوردی: کان علّامة عصره- رحمه اللّه- و کان متضلّعا فی فنون الأدب، أخذ عنه التنوخی و الخطیب التبریزی و غیرهما. و لما توفی قرئ علی قبره سبعون مرثیة، و ممن رثاه تلمیذه أبو الحسن علی بن الهمام. قال ابن الوردی: إنّه کان تقیا زاهدا، ألف الصّاحب کمال الدین ابن العدیم- رحمه اللّه- فی مناقبه کتابا سماه «کتاب العدل و التحری فی دفع الظلم و التجری عن أبی العلاء المعری» و صنف بعض الأعلام فی مناقبه کتابا سماه «دفع المعرّة عن شیخ المعرّة»، و وضع أبو طاهر الحافظ السلفی کتابا فی أخبار أبی العلاء. و ترجم له أیضا الجلال السیوطی فی (بغیة الوعاة) و وصفه بالإمام، و قال: «کان غزیر الفضل شائع الذکر وافر العلم غایة فی الفهم، عالما باللغة حاذقا بالنحو، جیّد الشعر جزل الکلام، شهرته تغنی عن صفته» و هکذا ترجم له و أثنی علیه صاحب (مرآة الجنان) و غیره الشریفین المرتضی و الرضی فی القصیدة التی رثی بها أباهما الشریف أبا أحمد الحسین فمشهور جدا. فراجع دیوانه.

ترجمة الشریف المرتضی ... ص: ۲۹۴

* و من کبار علماء الشیعة الذین ترجم لهم فی معاجم أهل السنة بکل ثناء و تعظیم: الشریف المرتضی علی بن الحسین الموسوی العلوی:

فقد ترجم له ابن خلکان بقوله:

«الشریف المرتضی أبو القاسم علی بن طاهر ذی المناقب أبی أحمد الحسین ابن موسی بن محمد بن موسی بن إبراهیم بن موسی

الكاظم بن جعفر الصادق ابن محمد الباقر بن على زين العابدين بن الحسين بن على بن أبى طالب- رضى اللّه عنهم-.

كان نقيب الطالبيين، و كان إماما فى علم الكلام و الأدب و الشعر، و هو أخو الشريف الرضى، و سيأتى ذكره إن شاء اللّه تعالى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۵

و له تصانيف على مذهب الشيعة، و مقالة فى أصول الدين، و له ديوان شعر كبير، و إذا وصف الطّيف أجاد فيه، و قد استعمله فى كثير من المواضع ...

و ذكره ابن بسام فى أواخر كتاب الذخيرة فقال: كان هذا الشريف إمام أئمة العراق بين الاختلاف و الاتفاق، إليه فزع علماؤها و عنه أخذ عظماؤها، صاحب مدارسها و جماع شاردها و آنسها، ممّن سارت أخباره و عرفت به أشعاره» [... ۱].

ترجمة ابن خلكان ... ص: ۲۹۵

و ابن خلكان من أكابر علماء أهل السنّة، ترجم له الحافظ الذهبى فى (العبر) [۲].

و قال ابن الوردى: «كان فاضلا عالما، تولى القضاء بمصر و الشام، و له مؤلفات جليلة» [۳].

و ترجم له الصّلاح الصّفدى فقال: «و كان فاضلا بارعا متفقها عارفا بالمذهب، حسن الفتاوى جيّد القريحة، بصيرا بالعربية، علّامة بالأدب و الشعر و أيام الناس، كثير الإطّلاع، حلو المذاكرة وافر الحرمة، فيه رئاسة كبيرة» [۴].

و ترجم له اليافعى و أثنى عليه كذلك [۵].

و قال السبكى بترجمته: «كان أحنف وقته حلما، و شافعى زمانه علما، و حاتم عصره، إلّا أنه لا يقاس به حاتم، من بقايا البرامكة الكرام، و السادة الذين ليّنوا جانب الدهر الغرام، و كان زمنه مثل ذلك الزمان الذاهب، و على منوال ذلك الإحسان و تلك المواهب، مع التخلّق بتلك الخلائق التى كأنما بات يشب عنبرها

---

[۱] وفيات الأعيان ۳/ ۳۱۳.

[۲] العبر- حوادث سنة ۶۸۱.

[۳] تتمة المختصر- حوادث سنة ۶۸۱.

[۴] الوافى بالوفيات ۷/ ۳۰۸.

[۵] مرآة الجنان حوادث سنة ۶۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۶

أو أصبح يتخير من أكل جواهر الثريّا جوهرها، بحلم ما داوى معاوية سورة غضبه بمثله، و لا دارى بشبهه أبو مسلم فى مكايده، و فعله كرم ما دانى السفاح غمامة و لا دان به المأمون و قد طلب الامامة، هذا إلى أدب خفّ به جانب الخفاجى، و استصغر الوليد و طوى ذكر الطائى، مع إتقان فى ذكر الوقائع و حفظ البدائع، أحد علماء عصره المشهورين، و سيّد أدباء دهره المذكورين» [۱].

و ممن ترجم لابن خلكان.

السيوطى فى حسن المحاضرة ۱/ ۳۲۰.

و ابن تغرى بردى فى النجوم الزاهرة- حوادث سنة ۶۸۱.

و الأسنوى فى طبقات الشافعية ۱/ ۴۹۶.

و ابن قاضى شهبة الأسدى فى طبقات الشافعية ۲/ ۲۲.

و قال اليافعى- المتوفى سنة ۷۶۷، ترجم له الاسنوى فقال: «كان إماما يسترشد بعلومه و يقتدى، و علما يستضاء بأنواره و يهتدى» و

ترجم له ابن قاضی شهبة و وصفه ب «الشیخ الامام القدوة العارف الفقیه العالم شیخ الحجاز» کما ترجم له و أثنی علیه ابن حجر فی (الدرر الکامنة ۲ / ۲۴۷) و بدر الدین التهامی فی (طبقات الخواص أهل الصدق و الإخلاص) و الجامی فی (نفحات الانس من حضرات القدس) و ابن العماد فی (شذرات الذهب ۶۰/ ۲۱۰) و السبکی فی (طبقات الشافعیة ۶/ ۱۰۳) و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱۰/ ۳۷۸)- فی حوادث سنة ۴۳۶:

«توفی فیها الشریف المرتضی ... کان نقیب الطالبیین، و کان إماما فی علم الکلام و الأدب و الشعر ... حکی الخطیب أبو زکریا یحیی بن علی التبریزی اللغوی أن أبا الحسن علی بن أحمد الفالی الأدیب کانت له نسخة من کتاب الجمهرة لابن درید فی غایة الجودة، و قد دعته الحاجة إلی بیعها فباعها، و اشتراها

---

[۱] الطبقات الصغری- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۷

الشریف المرتضی بستین دینارا، و تصفّحها فوجد فیها أبیاتا بخط بائعها أبی الحسن الفالی:

أنست بها عشرین حولا و بعتها لقد طال وجدی بعدها و حنینی

و ما کان ظنّی أننی سأبیعها و لو خلدتنی فی السجون دیونی

و لکن لضعف و افتقار و صبیة صغار علیهم تستهلّ شئونی

و قد تخرج الحاجات یا أم مالک کرائم من رب بهنّ ضنین

فأرسل الیه الکتاب و وهب له الثمن.

و ملح الشریف المرتضی و فضائله کثیرة، و کانت ولادته سنة ۳۵۵» [۱].

و ترجم له أبو الحسن الباخرزی [۲].

و جلال الدین السّیوطی الحافظ، و کان مما قال: «قال یاقوت: قال أبو جعفر الطوسی [مجمع علی فضله توحّد فی علوم کثیرة مثل الکلام و الفقه و الأدب من النحو و الشعر و معانیه و اللغة و غیر ذلک، و له تصانیف» [۳].

و الحافظ الذهبی، فقال: «و الشریف المرتضی نقیب الطالبیین، و شیخ الشیعة و رئیسهم بالعراق، أبو القاسم علی بن الحسین بن موسی الحسینی الموسوی، و له إحدی و ثمانون سنة، و کان إماما فی الکلام و الشعر و البلاغة، کثیر التصانیف، متبحرا فی فنون العلم، أخذ عن الشیخ المفید» [... ۴].

و الحافظ ابن حجر ...: «قال ابن أبی طی: هو أوّل من جعل داره دار العلم و قررها للمناظرة، و یقال إنه أفتی و لم یبلغ العشرین، و کان قد حصل علی رئاسة الدنیا و العلم، مع العمل الکثیر فی المواظبة علی تلاوة القرآن و قیام اللیل

---

[۱] مرآة الجنان حوادث سنة ۴۳۶.

[۲] دمیة العصر: ۱/ ۲۹۹.

[۳] بغیة الوعاة ۲/ ۱۶۲.

[۴] العبر: حوادث سنة ۴۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۸

و إفادة العلم، و کان لا یؤثر علی العلم شیئا، مع البلاغة و فصاحة اللهجة، و کان أخذ العلوم عن الشیخ المفید، و زعم أنه رأی فاطمة الزهراء لیلة ناولته صبیین فقالت: خذ ابنیّ هذین فعلّمهما، فلما استیقظ وافاه الشریف أبو أحمد و معه ولداه الرضی و المرتضی، فقال

له: خذهما إلیک و علّمهما، فبکی و ذکر القصة.

و ذکر أبو جعفر الطوسی له من التصانیف: الشافی فی الامامهٔ خمس مجلدات، الملخّص و الموجز فی الأصول، و تنزیه الأنبیاء، و الغرر و الدرر، و مسائل الخلاف، و الانتصار لما انفردت به الامامیهٔ، و کتاب المسائل کبیر جدّا، و کتاب الرد علی ابن جنّی فی شرح دیوان المتنبی، و سرد أشیاء کثیرهٔ.

یقال: إن الشیخ أبا إسحاق الشیرازی کان یصفه بالفضل، حتی نقل عنه أنه قال: کان الشریف المرتضی ثابت الجأش، ینطق بلسان المعرفهٔ و یورد الکلمهٔ المسددهٔ، فتمرق مروق السهم من الرمیهٔ، ما أصاب [أصمی و ما أخطأ أشوی.

إذا شرع الکلام رأیته فی جانب منه و للناس جانب

و ذکر بعض الامامیهٔ: إن المرتضی أول من بسط کلام الامامیهٔ فی الفقه، و ناظر الخصوم، و استخرج الغوامض، و قیّد المسائل...

و حکی ابن برهان النحوی أنه دخل علیه و هو مضطجع و وجهه إلی الحائط و هو یخاطب نفسه، و یقول: أبو بکر و عمر ولّیا فعدلا و استرحما فرحما، أما أنا فأقول: ارتدّا» [۱].

ترجمهٔ ابن حجر ... ص: ۲۹۸

و ابن حجر الحافظ من کبار الأئمّهٔ الحفّاظ و شیوخ أهل السنهٔ الأعلام، یوجد الثناء علیه فی کافّهٔ المعاجم الرجالیهٔ، فقد قال الحافظ السّخاوی بترجمته ما

---

[۱] لسان المیزان ۴/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۹

ملخّصه:

«أحمد بن علی بن محمد بن [محمد بن علی بن أحمد، شیخی الأستاذ، إمام الأئمّهٔ الشهاب أبو الفضل الکنانی العسقلانی المصری ثم القاهری الشافعی و یعرف بابن حجر، ولد فی ثمان عشر من شعبان سنهٔ ۷۷۳، درس عند شیوخ القاهرهٔ ثم ارتحل إلی البلاد الشامیهٔ و المصریهٔ و الحجازیهٔ، و أکثر جدا من المسموع و الشیوخ، فسمع العالی و النازل، و أخذ عن الشیوخ و الأقران فمن دونهم، و اجتمع له من الشیوخ المشار إلیهم و المعوّل فی المشکلات علیهم، ما لم یجتمع لأحد من أهل عصره، لأنّ کلّ واحد منهم کان متبحّرا و رأسا فی فنه الذی اشتهر به لا- یلحق، فالتنوخی فی معرفهٔ القراءات، و العراقی فی معرفهٔ علوم الحدیث، و الهیثمی فی حفظ المتون و استحضارها، و البلقینی فی سعهٔ الحفظ و کثرهٔ الاطلاع، و ابن الملقّن فی کثرهٔ التصانیف، و المجد الفیروزآبادی فی حفظ اللغهٔ، و الغماری فی معرفهٔ العربیهٔ و کذا المحب و ابن هشام، و العزّ ابن جماعهٔ فی تفننه.

و أذن له جلّهم أو جمیعهم کالبلقینی و العراقی فی الإفتاء و التدریس، و تصدی لنشر الحدیث، و شهد له أعیان شیوخه بالحفظ، و زادت تصانیفه علی مائهٔ و خمسین تصنیفا، و رزق فیها من السعد و القبول، خصوصا فتح الباری بشرح البخاری.

و أملی ما ینیف علی ألف مجلس ما حفظه، و اشتهر ذکره و بعد صیته، و ارتحل الأئمّهٔ إلیه و تبجّح الأعیان بالوفود علیه، و کثرت طلبته، حتی کان رءوس العلماء من کل مذهب من تلامذته، و أخذ الناس عنه طبقهٔ بعد طبقهٔ، و امتدحه الکبار، و تبجّح فحول الشعراء بمطارحته، و طارت فتاواه التی لا یمکن دخولها تحت الحصر فی الآفاق، و حدّث بأکثر مرویّاته خصوصا المطوّلات منها، کل ذلک مع شدهٔ تواضعه و حلمه و بهائه.

و قد شهد له القدماء بالحفظ و الثقهٔ و الامانهٔ، و المعرفهٔ التامهٔ و الذهن الوقاد و الذکاء المفرط وسعهٔ العلم فی فنون شتی، و شهد له شیخه العراقی بأنه أعلم

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۰

أصحابه بالحدیث، و قال كلّ من التقی الفاسی و البرهان الحلبی: ما رأینا مثله.

و سئل: أ رأیت مثل نفسك؟ فقال قال اللّه: و لا تزكّوا أنفسكم.

و محاسنه جمّهٔ، و ما عسی أن أقول فی هذا المختصر، أو من أنا حتی یعرف بمثله، خصوصا و قد ترجمه من الأعیان فی التصانیف المتداولهٔ بالأیدی، التقی الفاسی فی ذیل التقیید، و البدر البشتكی فی طبقاته للشعراء، و التقی المقریزی فی العقود الفریدهٔ، و العلاء ابن خطیب الناصریهٔ فی ذیل تاریخ حلب، و الشمس ابن ناصر الدین فی توضیح المشتبه، و التقی ابن قاضی شهبهٔ فی تاریخه، و البرهان الحلبی فی بعض مجامیعه، و التقی ابن فهد المكی فی ذیل طبقات الحافظ، و القطب الخیضری فی طبقات الشافعیهٔ، و جماعهٔ من أصحابنا كابن فرید النجم فی معاجمهم و غیر واحد من الوفیات، و هو نفسه فی رفع الإصر، و كفی بذلك فخرا.

توفی فی أواخر ذی الحجهٔ سنهٔ اثنتین و خمسین» [۱].

و ترجمه الحافظ السیوطی بقوله: «ابن حجر شیخ الإسلام و الامام الحافظ فی زمانه، و حافظ الدیار المصریهٔ، بل حافظ الدنیا مطلقا، قاضی القضاهٔ» [... ۲].

و قال بترجمته أیضا ما ملخصه: «قاضی القضاهٔ شیخ الإسلام إمام الحفاظ شهاب الدین، فرید زمانه، و حامل لواء السنّهٔ فی أوانه، ذهبی هذا العصر و نضاره، و جوهره الذی ثبت به علی كثیر من الأعصار فخاره، إمام هذا الفن للمقتدین و مقدم عساكر المحدثین، و عمدهٔ الوجود فی التوهین و التصحیح، و أعظم الحكام و الشهود فی باب التعدیل و التجریح، شهد له بالانفراد خصوصا فی شرح البخاری كل مسلم، و قضی له كل حاكم بأنه العلم المعلم، له الحفظ

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۲/ ۳۶- ۴۰.

[۲] طبقات الحفاظ/ ۵۴۷، و فیه: «إمام الحفاظ فی زمانه» بدل: «الامام الحافظ».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۱

الواسع» [... ۱].

كما ترجم له فی تاریخ مصر بقوله: «ابن حجر إمام الحافظ فی زمانه، انتهت الیه الرحلهٔ و الرئاسهٔ فی الحدیث فی الدنیا بأسرها، فلم یكن فی عصره حافظ سواه» [... ۲].

ترجمهٔ الشیخ أبی إسحاق الشیرازی ... ص: ۳۰۱

و أما الشیخ أبو إسحاق الشیرازی الذی وصف الشریف المرتضی- رحمه اللّه- بما نقله الحافظ ابن حجر ... فإلیك بعض كلماتهم فی مدحه:

قال ابن خلكان ما ملخصه:

«الشیخ أبو إسحاق إبراهیم بن علی بن یوسف الشیرازی الفیروزآبادی الملقّب جمال الدین، سكن بغداد و تفقّه علی جماعهٔ من الأعیان، و صحب القاضی أبا الطیّب الطبری كثیرا و انتفع به و ناب عنه فی مجلسه، و رتّبه معیدا فی حلقته، و صار إمام وقته ببغداد، و لما بنی نظام الملك مدرسته ببغداد سأله أن یتولّاها فلم یزل إلی أن مات. و صنّف التصانیف المباركهٔ و انتفع به خلق كثیر، و له شعر حسن، و كان فی غایهٔ من الورع و التشدّد فی الدین، و محاسنه أكثر من أن تحصر، و كانت ولادته فی سنهٔ ۳۹۳، و توفی سنهٔ ۴۷۶.

و ذكره محب الدین ابن النجار فی تاریخ بغداد، فقال فی حقه: إمام أصحاب الشافعی، و من انتشر فضله فی البلاد، و فاق أهل زمانه بالعلم و الزهد، و أكثر علماء الأمصار من تلامذته» [۳].

و قال الذهبی بترجمته:

---

[۱] نظم العقیان فی أعیان الأعیان/ ۴۵.

[۲] حسن المحاضرة فی أخبار مصر و القاهرة ۱/ ۳۶۳.

[۳] وفیات الأعیان ۱/ ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۲

«أبو إسحاق الشیرازی، الشیخ الامام القدوة المجتهد شیخ الإسلام نزیل بغداد. قال السمعانی: هو إمام الشافعیة و مدرّس النظامیة و شیخ العصر، رحل الناس إلیه من البلاد و قصدوه، و تفرّد بالعلم الوافر مع السیرة الجمیلة. صنّف فی الأصول و الفروع و الخلاف و المذهب، و کان زاهدا ورعا. قال أبو بکر الشاشی: أبو إسحاق حجة اللّه علی أئمة العصر. و قال الموفّق الحنفی: أبو إسحاق أمیر المؤمنین فی الفقهاء.

قال السمعانی: سمعت جماعة یقولون: لمّا قدم أبو إسحاق نیسابور رسولا تلقّوه، و حمل إمام الحرمین غاشیة و مشی بین یدیه و قال: أفتخر بهذا. و کان عامة المدرّسین بالعراق و الجبال تلامذته و أتباعه، و کفاهم بذلک فخرا.

قال الماوردی: ما رأیت کأبی إسحاق. لو رآه الشافعی لتجمّل به.

أخبرنی الحسن بن علی، أنا جعفر الهمدانی، أنا السلفی، سألت شجاع الذهلی عن أبی إسحاق فقال: إمام أصحاب الشافعی و المقدّم علیهم فی وقته ببغداد، کان ثقة ورعا صالحا عالما بالخلاف لا یشارکه فیه أحد.

قال محمد بن عبد الملک الهمدانی: ندب المقتدی أبا إسحاق للمراسلة إلی المعسکر فتوجّه، فکان یخرج الیه أهل البلد بنسائهم و أولادهم یمسحون أردانه و یأخذون تراب نعلیه یستشفون به، و خرج الخبازون و نثروا الخبز، و خرج الفاکهة و الحلوی و نثروا، حتی الأساکفة عملوا مداسات صغارا و نثروها و هی تقع علی رءوس الناس.

قال شیرویه الدیلمی فی تاریخ همدان: الشیخ أبو إسحاق إمام عصره، و کان ثقة فقیها زاهدا فی الدنیا علی التحقیق، أوحد زمانه»... [۱].

و قال الیافعی فی تاریخه حیث عنون أبا إسحاق: «الشیخ الامام المتّفق علی جلالته و براعته فی الفقه و الأصول، و زهادته و ورعه و عبادته و صلاحه و جمیل

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۳

صفاته، السید الجلیل أبو إسحاق المشهور فضله فی الآفاق» ... ثمّ قال بعد أن أورد کلمات العلماء فی حقه:

«کان قد استقر إجماع أهل بغداد بعد موت الخلیفة علی أن تعقد الخلافة لمن اختاره الشیخ أبو إسحاق، فاختار المقتدی بأمر اللّه» [۱].

و قد ترجمه أیضا:

۱- الذهبی فی العبر فی خبر من غبر: حوادث سنة ۴۷۶.

۲- ابن الوردی فی تاریخه: تتمة المختصر فی أخبار البشر: حوادث سنة ۴۷۶.

۳- الأسنوی فی طبقات الشافعیة: ۲/ ۸۳.

۴- ابن قاضی شهبة فی طبقات الشافعیة ۱/ ۲۴۴.

و الخلاصة: إذا کان ذکر «الجاحظ» فضائل أمیر المؤمنین- علیه السلام- دلیلا علی الحب و عدم العداوة و النصب، فاللازم أن یکون

ذکر هؤلاء الأئمّهٔ و ترجمتهم کبار الامامیهٔ بکل مدح و ثناء دلیلا علی حبهم و ودّهم لهم، و الموافقهٔ معهم فی عقائدهم، و تنزیههم مما یقال فیهم و ینسب إلیهم من المذاهب الباطلهٔ علی حد زعم أهل السنهٔ.

و لکن رشید الدین الدهلوی لا یسلم بذلک و لا یلتزم به.

فکذلک ذکر الجاحظ الامام- علیه السلام- بفضائله و مناقبه ... فما ذکره ردا علی «العلامهٔ الحلی» و دفاعا عن الجاحظ باطل.

---

[۱] مرآهٔ الجنان: حوادث سنهٔ ۴۷۶.

تکملهٔ ... ص: ۳۰۴

و أما ما ذکره رشید الدین الدهلوی عن السید الشهید القاضی نور اللّه التستری- طاب ثراه- و نسبه إلیه، فهو غریب جدا بل کذب، یلوح ذلک لمن راجع کتاب (احقاق الحق) للقاضی المذکور، بل بطلانه واضح من کلام الرشید الدهلوی نفسه.

أما من (احقاق الحق) فان القاضی- رحمه اللّه- قال فی الرد علی کلام ابن روزبهان الذی تقدم نصه:

«قد علم عداوهٔ الجاحظ من کلماته الأخر، و من بعض عقائده الدالّهٔ علی أن صدور تلک المدائح عنه من قبیل ما أشار الیه تعالی بقوله: یَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَیسَ فِی قُلُوبِهِمْ. و بقوله تعالی: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُعْجِبُکَ قَوْلُهُ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ یُشْهِدُ اللَّهَ عَلی ما فِی قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ.

و أقل ما صدر عن الجاحظ ممّا یدلّ علی عداوته لأمیر المؤمنین و مخالفته لإجماع المسلمین أنه أظهر فی سنهٔ عشر و مائتین من الهجرهٔ القول بأن الامامهٔ بالمیراث، و أن وارث النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- هو عمّه العباس دون علی، و کان ذلک منه تقرّبا إلی الخلیفهٔ المأمون العباسی، فباع دینه بدنیاه، نظیر ذلک أن معاویهٔ کان یصف علیا- علیه السلام- عند خواص أصحابه، و یحاربه و یأمر

بسبّه علی رءوس المنابر، و الشیطان یسبّح اللّه و یقدّسه بل یزعم فی دعوی إخلاصه أن سجدهٔ آدم علیه السلام شرک مع اللّه، و صار لمخالفته الأمر بها عدوا للّه ملعونا مطرودا، و بهذا یعلم بطلان استدلاله المذکور علی المحبهٔ، و یفهم أنه لم یذق طعم المحبهٔ.

و بالجملهٔ، قد علم أن الجاحظ- و هو أبو عثمان عمرو بن بحر- کان عثمانیا مروانیا، و مع هذا قد اعترف بفضل بنی هاشم و أهل بیت النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و تقدیمهم، و فضل علی- علیه السلام- و تقدیمه فی بعض رسائله، فإن کان هذا مذهبه فذاک، و إلّا فقد أنطقه اللّه تعالی بالحق و أجری لسانه بالصدق، و قال ما یکون حجهٔ علیه فی الدنیا و الآخرهٔ، و نطق بما لو اعتقد غیره لکان خصیمه فی محشره فإن اللّه تعالی عند لسان کلّ قائل، فلینظر قائل ما یقول و أصعب الأمور و أشقها أن یذکر الإنسان شیئا یستحق به الجنهٔ، ثم یکون ذلک موجبا لدخول النار، نعوذ باللّه من ذلک».

فظهر ان القاضی التستری- رحمه اللّه- قد ذکر تألیف الجاحظ رسالهٔ فضائل علی و أهل البیت- علیهم السلام-، و أنه لم یحمل ذلک علی محمل مستغرب، فقول رشید الدین الدهلوی: «مع عدم ذکر تألیفه کتابا فی مناقبه، و حمل ذلک علی محمل یستغفر به الأذکیاء بل الأغنیاء» کذب صریح.

و أما ظهور کذب هذا الرجل من کلام نفسه، فلأنه یقول: «و حمل ذلک علی محمل یستغربه الأذکیاء بل الأغنیاء» لأنّ هذا الکلام یتضمن عدم إنکار السید تصنیف الجاحظ تلک الرسالهٔ.

هذا، و أما دعوی أنه «یستغربه الأذکیاء بل الأغنیاء» فطریفهٔ جدا. فلقد ثبت بالقطع و الیقین لدی (الدهلوی) نصب الجاحظ و عداوته و

ثبت عنده أن الجاحظ صنّف رسالهٔ فی الطعن فی خصائص مولانا علی- علیه السلام-، فلا بدّ أن یکون (الدهلوی) یحمل رسالهٔ الجاحظ- المذکورهٔ- علی ذلک المعنی أیضا، فیکون حینئذ خارجا من عداد الأذکیاء بل الأغنیاء فی رأی تلمیذه الرشید...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۶

بل الألطف من هذا: أن رشید الدین خان یجعل استدلال القاضی- رحمه اللّه- علی عداوهٔ الجاحظ و مخالفته لإجماع المسلمین بإظهار قوله المذکور فی الامامهٔ، أعجب ممّا ادّعاه العلّامهٔ الحلّی- رحمه اللّه- و کأن الرشید الدهلوی لا یدری أن مقالهٔ الجاحظ هذه تؤدی إلی إنکار خلافهٔ الامام- علیه السلام- حتی فی المرتبهٔ الرابعهٔ، فلو لم یکن هذا المذهب نصبا و عداوهٔ لدی الرشید الدهلوی فلیقل لنا ما هو مصداق العداوهٔ و البغض و الانحراف فی رأیه...

هذا، و أما تشکیک رشید الدین الدهلوی فی صدور هذه المقالهٔ من الجاحظ حیث قال «علی تقدیر تسلیم صدورها من هذا المعتزلی» فیدل علی طول باعه فی التحقیق وسعهٔ اطلاعه و إحاطته بالمذاهب و النحل!!...

فإن صدور هذه المقالهٔ من الجاحظ مشهور، فقد قال الشریف فی ردّ کلام قاضی القضاهٔ عبد الجبار المعتزلی القائل بعد کلام له:

«و بعد، فإن جاز حصول النص علی هذه الطریقهٔ و یختص بمعرفته قوم علی بعض الوجوه، لیجوزنّ ادعاء النص علی العباس و غیره، و إن اختص بمعرفته قوم دون قوم ثم انقطع النقل، لأنه إن جاز انقطاع النقل فیما یعم تکلیفه عن بعض دون بعض جاز انقطاعه عن المکلّفین کذلک، لأن ما أوجب إزاحهٔ العلهٔ فی کلّهم یوجب إزاحهٔ العلهٔ فی بعضهم».

قال الشریف رحمه اللّه فی ردّه:

«یقال له: إن المعارضهٔ بما یدعی من النص علی العباس، أبعد عن الصواب من المعارضهٔ بالنص علی أبی بکر، و الذی یتبیّن بطلان هذه المقالهٔ، و الفرق بینها و بین ما یذهب الیه الشیعهٔ فی النص علی أمیر المؤمنین- علیه السلام- وجوه:

منها: أنا لا نسمع بهذه المقالهٔ إلّا حکایهٔ و ما شاهدنا قط و لا شاهد من أخبرنا ممن لقیناه قوما یدینون بها، و الحال فی شذوذ أهلها أظهر من الحال فی شذوذ البکریهٔ، و إن کنا لم نلق منهم إلّا آحادا لا یقوم الحجهٔ بمثلهم، فقد وجدوا علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۷

حال و عرف فی جملهٔ الناس من یذهب إلی المقالهٔ المرویّهٔ عنهم، و لیس هذا فی العباسیهٔ.

و لو لا أن الجاحظ صنّف کتابا حکی فیه مقالتهم و أورد فیه ضربا من الحجاج نسبه إلیهم، لما عرفت لهم شبههٔ و لا طریقهٔ تعتمد فی نصرهٔ قولهم.

و الظاهر أن قوما ممّن أراد التسوّق و التوصل إلی منافع الدنیا، تقرّب إلی بعض خلفاء ولد العباس بذکر هذا المذهب و إظهار اعتقاده ثم انقرض أهله و انقطع نظام القائلین به لانقطاع الأسباب و الدواعی لهم إلی إظهاره، و من جعل ما یحکی من هذه المقالهٔ الضعیفهٔ الشاذهٔ معارضهٔ لقول الشیعهٔ فی النص، فقد خرج عن الغایهٔ فی البهت و المکابرهٔ.

و منها: ان الذی یحکی عن هذه الفرقهٔ التی أخبرنا عن شذوذها و انقراضها مخالف أیضا لما تدین به الشیعهٔ من النص، لأنهم یعوّلون فیما یدعونه من النص علی صاحبهم علی أخبار آحاد لیس فی شیء منها تصریح بنصّ و لا تعریض، و لا دلالهٔ علیه من الفحوی و لا ظاهر، و إنما یعتمدون علی أن العم وارث، و أنه یستحق وراثهٔ المقام کما یستحق وراثهٔ المال، و علی ما روی من قوله ردوا علیّ أبی و ما أشبه هذا من الأخبار التی إذا سلم نقلها و صحت الروایهٔ المتضمنهٔ لها لم یکن فیها دلالهٔ علی النص و الامارهٔ، و لا اعتبار بمن یحمل نفسه من مخالفینا علی أن یحکی عنهم القول بالنص الجلی الذی یوجب العلم و یزیل الریب کما یقول الشیعهٔ، لأن هذا القول عن قائله لا یغنی عنه شیئا، مع العلم بما حکی من مقالهٔ هذه الفرقهٔ و سطر من احتجاجها و استدلالها.

و لو لم یرجع فی ذلک إلّا إلی ما صنّفه الجاحظ لهم، لکان فیه أکبر حجهٔ و أوضح دلالهٔ، فما وجدناه- مع توغّله و شدّهٔ توصّله إلی نصرهٔ هذا المذهب- أقدم علی أن یدعی عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- نصا صریحا بالامامهٔ، بل الذی اعتمده فهو ما

قدمنا ذکره و ما یجری مجراه.

مثل:

قول العباس- و قد خطب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۸

خطبته المشهورهٔ فی الفتح فانتهی إلی قوله: إنّ مکهٔ حرام، حرّمها اللّه یوم خلق السماوات و الأرض لا یختلی خلاها و لا یعضد شجرها- إلّا الأذخر یا رسول اللّه.

فأطرق رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و قال: إلّا الأذخر.

و مثل: ما روی من تشفیعه له فی مجاشع بن مسعود السلمی- و قد التمس البیعهٔ علی الهجرهٔ بعد الفتح- فأجابه إلی ذلک.

و مثل: ادعائه سبقه الناس إلی الصلاهٔ علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- عند وفاته.

و تعلّقه بحدیث المیراث، و حدیث اللدود.

إلی غیر ما ذکرناه مما هو مسطور فی کتابه.

و من تصفحه علم أن جمیع ما اعتمده لا یخرج عما حکمنا فیه بخلوّه من الاشارهٔ إلی نص أو دلالهٔ، و قد علمنا عادهٔ الجاحظ فیما ینصره من المذاهب، فإنه لا یدع غثّا و لا سمینا، و لا یغفل عن إیراد ضعیف و لا قوی، حتی أنه ربما خرج إلی ادعاء ما لا یعرف. فلو کان لمن ذهب إلی مذهب العباسیهٔ خبر ینقلونه یتضمن نصا صریحا علی صاحبهم، لما جاز أن یعدل عن ذکره مع تعلّقه بما حکینا بعضه، و اعتماده علی أخبار آحاد أکثرها لا یعرف» [۱].

و أما قول رشید الدین الدهلوی: «و إنما یترتب علی هذا الرأی حرمان أحب الأحباب، و انتقال المیراث إلی غیر المحبوب».

فتوجیه لمقالهٔ الجاحظ، و فیه ما لا یخفی.

و أما قوله: «فصاحب هذا الزعم ... فاعتبروا یا أولی الألباب» فیتضمن وجهین للدفاع عن الجاحظ:

الأول: إنما قال ذلک لیتقرّب إلی المأمون العباسی، لا عداوهٔ لأمیر المؤمنین- علیه السلام-.

---

[۱] الشافی فی الامامهٔ/ ۹۸- ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۹

و الثانی: إن العداوهٔ أمر باطنی، و کلام الجاحظ لا یدل علیها.

و کلا الوجهین فاسد.

أما الأوّل: فلأن مقتضاه: أن کلّ قول صدر إرضاء لملک أو رئیس- و إن کان فی أقصی مراتب الشناعهٔ و الفساد- لا یدل علی اعتقاد قائله به، و هذا یستلزم أن لا یکون الذین سبّوا علیا تقربّا إلی الأمویین نواصب له و أعداء، و أن لا یحکم بالکفر علی من سبّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و أهانه و استهزأ به تقربا إلی أئمّهٔ الکفر ... إلی غیر ذلک من اللوازم الواضح فسادها.

و أما الثانی: فکالأول فی البطلان، بل أظهر منه.

هذا، و من الضروری أن نشیر هنا إلی أن القاضی التستری- رحمه اللّه- لم ینفرد فی دعوی تشیّع المأمون، بل قال بذلک جماعهٔ من أئمّهٔ أهل السنّهٔ من السابقین و اللاحقین، کالجلال السیوطی فی (تاریخ الخلفاء) و الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء) و البرزنجی فی (مرافضه)، بل ذکر ابن خلدون فی (تاریخه): «أن دولهٔ بنی العباس دولهٔ شیعیهٔ».

علی أن للتشیع معنیین: أحدهما: التشیع بالمعنی الخاص، و هو الاعتقاد بامامهٔ أئمّهٔ الاثنی عشر من أهل البیت، أوّلهم أمیر المؤمنین علیّ، و آخرهم:

المهدی المنتظر، علیهم السلام.

و الثانی: التشیع بالمعنی العام، و هو الاعتقاد بامامة علی- علیه السلام، بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بلا فصل.

و قد صرح القاضی التستری فی مقدمة کتابه (مجالس المؤمنین) بأنه یذکر فیه الشیعة بالمعنی العام لا الخاص.

فظهر بطلان دفاع الرشید الدین الدهلوی عن الجاحظ، و انتقاداته لکلام القاضی التستری- رحمه اللّه-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۰

۵) حول رسالة الجاحظ فی فضل علی علیه السلام ... ص: ۳۱۰

و إن تصنیف الجاحظ رسالة فضائل المؤمنین- علیه السلام- إنما کان یفیده لو لم یرتکب تلک القبائح، و لم یطعن فی فضائل الامام- علیه السلام- فی رسالة أخری صنّفها فی نصرة العثمانیة.

و مع ذلک فإنا لا نستبعد اعتقاد الجاحظ بإمامة علی بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و لعله من هنا أثبت فی رسالته فی الفضائل أفضلیته من غیره، و اعترف بمناقبه و فضائله التی لا تحصی، و لکن دعته الدواعی الدنیویة و الشهوات النفسانیة إلی تصنیف الرسالة الأخری، التی زعم فیها کون الامامة بالمیراث...

کما ذکره الشریف المرتضی و القاضی التستری رحمهما اللّه تعالی.

و نظیر ذلک ما ذکره شمس الأئمّة محمد بن عبد الستار الکردی العمادی المتوفی سنة ۶۴۲* ترجم له محیی الدین ابن أبی الوفا القرشی فی (الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة) بقوله: «کان أستاذ الأئمّة علی الإطلاق و الموفود الیه من الآفاق، قرأ بخوارزم علی الشیخ برهان الدین ناصر بن أبی المکارم عبد السید بن علی المطرزی صاحب المغرب، ثم رحل إلی ما وراء النهر و تفقّه بسمرقند علی شیخ الإسلام المرغینانی صاحب الهدایة، و الشیخ مجد الدین المهاری السمرقندی المعروف بإمام زاده، و سمع الحدیث منهما، و تفقّه ببخاری علی العلامة بدر الدین عمر بن عبد الکریم، و الشیخ شرف الدین أبی محمد عمر بن محمد بن عمر العقیلی ... و برع فی معرفة المذاهب و إحیاء علم أصول الفقه بعد اندراسه من زمن القاضی أبی زید الدبوسی و شمس الأئمّة السرخسی، و تفقه علیه خلق کثیر»....

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار من مذهب النعمان المختار) بقوله: «الشیخ الامام الموفود الیه من الآفاق مرضی الشمائل، جامع مکارم الأخلاق، بدر الأمة، شمس الأئمة ... أخذ عن کبار الفقهاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۱

و أعلام العلماء، حتی قرن اللّه مساعیه بالنجاح، و جعل صیته الطیار موفور الجناح، أخذ عن جمع کثیر لا یحیط بها الحد و لا یضبطها العد، کان قد وصل إلی خدمة الرجال من أصحاب الکتیبة التاسعة و العاشرة و الحادیة عشر و أخذ عنهم و سمع التفسیر و الحدیث، و برع فی معرفة المذاهب، و کان أستاذ الأئمّة علی الإطلاق و کانت الطلبة ترحل الیه من الآفاق» * ... عن الشافعیة بقوله:

«الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة علی سید المرسلین محمد و آله العالمین العاملین. و بعد، فإنی ما کنت أسمع شفعویا یذم إمام الأئمّة و سراج الأمة أبا حنیفة- رضی اللّه عنه- و یسیء القول به و یلعنه، بل أراهم یتقربون إلی أتباعه و یتودّدون إلی أشیاعه إلّا المعتزلة منهم، فإنّهم کانوا یبغضون لبدعتهم و یعادون لعداوتهم.

حتی دخلت حلب- طهّرها اللّه عن البدع- فسمعت بعد مدة أنّ أعلام المدرسین من الشفعویة، لعن أبا حنیفة- رحمه اللّه- فأنکرت علی الناقل و کذّبته، ثم توالی علی سمعی من سکان مدارس الشفعویة من المتفقهة منهم، أنهم یسیئون القول فی الحنفیین و یبغضونهم، و فی أیدیهم کتاب مکتوب فیه مناظرة الشافعی- رحمه اللّه تعالی- مع محمد بن الحسن الشیبانی، یذکر فیه أن الشافعی- رحمه اللّه- ناظره فنظره عند هارون الرشید و کفّره، و هم یعتقدون صحة ذلک و یدرسونه، فقلت: سبحان اللّه! الشافعی کان تلمیذ

محمـد بن الحسن و استفاد منه علم أبی حنیفهٔ- رحمه اللّه- و أثنی علیه، کیف یستجرئ أن یناظره و ینظره و یحاجّه و یحجّه، فضلا عن أن ینظره و یکفّره، مع علمه قبح ذلک فی الشریعهٔ المطهرهٔ؟

فطلبت ذلک المکتوب فأخفوه، و الآن وقعت فی یدی جزازهٔ مکتوب فیها:

إن أبا محمـد الغزالی الطوسـی أحـد رؤساء الشـفعویهٔ ذکر فی آخر کتابه الموسوم بالمنخول فی الأصول بابا، قـدّم فیه مذهب الشافعی علی سـائر المـذاهب، و فضّ له علی سائر أصحاب المناصب، مثل أبی حنیفـهٔ و أحمـد و مالک- رحمهم اللّه-، و سـلک فی تصـحیح دعواه ثلاث مسالک و طعن فیه، و خص أبا حنیفهٔ- رحمه اللّه- بالتشنیع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۲

العظیم و التقبیح العمیم، و وصفه بما یشیر إلی أنه کان ملحدا لا مؤمنا، نحو قوله:

فأما أبو حنیفـهٔ فقـد قلّب الشـریعهٔ ظهرا لبطن و شوّش مسـلکها و خرم نظامها، و سـنذکر تمامه فی موضـعه من هذا الکتاب إن شاء اللّه تعالی.

فقلت لنفسـی: لا أتیقّن هـذا ما لم أطّلع علی الکتاب الموسوم بالمنخول، فتوسّـلت بطریقـهٔ إلی تحصـیله، فوجـدته بعـد جهید فی زمان مدید، فوجدته کما نسخ فی هذه الجزازهٔ، فأورد فی قلبی وجدا و حرارهٔ، فبان لی أن تقرّبهم فی بلاد العجم إلی أصحاب الامام المعظم کان تقیهٔ، لما یرون من تقدّمهم و قربهم و تعصبا لأمرائهم، و أن تبغضهم بهم فی هذه و إزراءهم علیهم لقربهم من السلطان و میله إلیهم، و لاـح لی بدلالـهٔ واضـحهٔ و أمارهٔ لائحهٔ أن القوم یعرفون أن أبا حنیفـهٔ- رحمه اللّه- هو الامام المقـدّم و الحبر المعظم، و العالم التقی و الزاهد النقی، لکن یظهرون خلاف ما یضمرون، طلبا للرئاسهٔ الکلیهٔ و الشوهات النفسانیهٔ و الحفوظ الدنیویهٔ.

و مصـداق هـذه الـدعوی و برهانهـا أن خیـارهم یأخـذون الشـفعهٔ بـالجوار، و أنه غصب و عـدوان عنـدهم، و یتطهّرون بماء الحمام و یغتسلون به و هو نجس عنـدهم و الصـلاهٔ بتلک الطهارهٔ باطلـهٔ عنـدهم، بناء علی أن رماد النجاسـهٔ المحرقهٔ نجس عندهم، و قد خلط بالکلس فی الحمام و بطلیه، و أن النجاسـهٔ تحترق فی الأتون و أنّ أجزاء رمادها تقع فی مجری الحوض، فیجری علیه الماء فیتنجس، و یتعاملون فی السوق بالأخذ و العطاء بدون قولهم بعت و اشتریت فی المطعوم و المشـروب و الملبوس، و أنه باطل عندهم، و المقبوض بناء علی ذلک کالمقبوض بالغصب.

و کذا یبیعون و یشترون علی أیدی صبیانهم و تصرفاتهم عندهم باطلهٔ، و یزارعون و المزارعهٔ عندهم فاسدهٔ، و یتزوّجون بتزویج أولیاء فساق و تزویجهم فی مـذهبهم باطل، و کـذلک أنکحتهم بحضـرهٔ الفساق فاسـدهٔ، فیظهر بهذا أن أنکحتهم فی الأکثر باطلهٔ، و وطؤهم بناء علی تلک الأنکحهٔ زنا و أولادهم أولاد زنا، و ما یأکلون و یشربون و یلبسون حرام، و کذا ما یجمعون بتلک الطرق.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۳

فـإن قـالوا: أخـذنا فی هـذه المسائل بمـذهب أبی حنیفـهٔ- رحمه اللّه- و أنه حقّ، فما بالهم یطعنون علیه و یلعنون؟! و إن قالوا: مـذهبه باطل و مذهبنا حق، فما بالهم یلابسون المحظورات و یقارفون المنهیّات، و یبارزون بالمعاصی لمالک الأوامر و النواهی، و هم یعلمون ذلک و لا یتناهون عنه و لا یرجعون، بل یتعاونون علی ذلک و یتظافرون و علی ذلک یموتون و لا یتوبون عن ذلک و لا یتـذکرون؟!

و ممّا یؤیّد هذا و یوضـحّه أنک تری أعلمهم و أزهدهم إذا تمکّن من أمیر أو وزیر یعتقد أنه ظالم غاشم یجری معه فی هواه و یوافقه فیما یهواه، فیمدحه فی وجهه بما لیس فیه حتی یصمّه و یعمیه، و مذهبه أنه لا ولایهٔ لهذا الأمیر و الوزیر علی أولاده الصـغار تزویجا و علی أموالهم بیعا و شـراء، و علی تزویـج بنته البکر البالغـهٔ، فضـلا عن أن یثبت له ولایته علی العوام و أموال الأیتام و الأوقاف و أموال بیت المال، و أنّ تولیته لا تصحّ، و أنّ الأنکحهٔ بحضرهٔ أمثاله لا تنعقد، و مع ذلک یتقلّد منه القضاء و النظر فی الأوقاف و أموال الأیتام مع اعتقـاده أنّ تولیته باطلـهٔ و تقلّده فاسـد، و هو فی مـدحه إیّاه و إعانته ظالم آثم ثمّ ربما تعـدّی من ذلک إلی الوزارهٔ و جمع المال بـالطرق المحرمـهٔ، و یظهر له أنه ناصـح أمین و شـفیق و مسـکین و هو فی الحقیقـهٔ خائن مبین، فیتلهی بالرجل حتی یصل إلی أغراض

فاسدهٔ، من التقدّم علی العوام و جمع الحطام و تخریب المدارس و الرباطات معنی بتولیته من لا یصلح لها، إذا علم أنه یدخل معه فی هواه و یوافقه فیما یهواه، و ترک الصالح للتدریس و الفتیا و عدم تمکینه من ذلک خوفا من أن یأمر بالمعروف و ینهی عن المنکر، و ینکر علیه أفعاله و لا یحسن أحواله.

فلینظر العاقل المنصف أنّ من هذه صفاته هل یصلح أن یعتمد علیه فی أمور الدین و الدنیا، و یؤتمن علیه فی المصالح و یفوّض إلیه تدبیر المملکهٔ، فمن هذه صفته لا یبعد منه أن یعتقد حقیّهٔ مذهب الإمام أبی حنیفهٔ- رحمه اللّه- ثم یظهر خلافه لیحصل له الرئاسهٔ الکلیهٔ»....

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۴

ثم إنّ الکردری أورد طعن الغزالی صاحب (المنخول) فی أبی حنیفهٔ فی الفصل الأول من کتابه و ذکر أن الغزالی «ردّد أمر أبی حنیفهٔ- رحمه اللّه- بین أن یکون جاهلا و مجنونا. و بین کونه کافرا زندیقا» فقال:

«فهذا اعتقادهم فی إمام الأئمّهٔ و سراج الأمّهٔ، فکیف فی أتباعه و مقلدی مذهبه، من الأمراء و السلاطین و قواد عساکر المسلمین و الفقهاء منهم و المدرسین؟

و اعتقادهم فی أتباعه ما نص علیه من وصفهم به، من شدهٔ الغباوهٔ و قلهٔ الدرایهٔ و شدّهٔ الخذلان، فإنّ حواسّهم فاسدهٔ غیر سلیمهٔ و عقولهم و أنظارهم غیر سدیدهٔ».

ثم قال: «ثمّ لا یستحیون و یظهرون فی وجوه أتباعه من الأمراء و القضاهٔ و الولاهٔ من الإطراء ما یزید علی الصّدیق و عمر الفاروق».

ثم قال: «ثمّ إنّ اللّه تعالی عزّ و جلّ أظهر کرامهٔ أبی حنیفهٔ- رحمه اللّه- بأن سلّط علی هذا الطّاعن فیه رؤساء مذهبه و عملائهم، فقابلوه علی طعنه بأن شهدوا علیه بالإلحاد و الزندقهٔ و التزویر و المخرقهٔ عند السلطان سنجر، و أفتوا بإباحهٔ دمه و وجوب قتله» [... ۱].

أقول: و هکذا حال الجاحظ و شأنه مع مولانا أمیر المؤمنین- علیه السلام- و علیه ینطبق جمیع ما قاله الکردری فی حق الغزالی، و کذا علی من کان علی شاکلته.

۶) یستند إلی أقوال العلماء فی فنونهم ... ص: ۳۱۴

قد علمت أن مدح الشریف الرضی- رحمه اللّه- للجاحظ لم یکن مدحا علی حقیقته، بل کان مدح إلزام و إفحام...

ثم نقول: إنه لا مانع من أن یکون مدحا واقعیا، و أن یکون استناد الشریف إلی کلام الجاحظ فی معرفهٔ کلام الامام- علیه السلام- استنادا حقیقیا

---

[۱] الرد علی مطاعن أبی حنیفهٔ فی کتاب المنخول للغزالی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۵

...و ذلک لأن العلماء کثیرا ما یستندون إلی أشعار الکفّار، و فی المسائل الطبیهٔ- مثلا- إلی أقوال الطبیب الملحد، و لا یرون فی ذلک بأسا أبدا...

و قد تعرّض لهذه المسألهٔ علماء الدرایهٔ و علم الحدیث فی کتبهم التی وضعوها فی هذا العلم، قال الحافظ جلال الدین السیوطی:

«قال عز الدین بن عبد السلام فی جواب سؤال کتبه الیه أبو محمد بن عبد الحمید: و أما الاعتماد علی کتب الفقه الصحیحهٔ الموثوق بها فقد اتفق العلماء فی هذا العصر علی جواز الاعتماد علیها و الاسناد إلیها، لأنّ الثقهٔ قد حصلت بها کما تحصل بالروایهٔ، و لذلک اعتمد الناس علی الکتب المشهورهٔ فی النحو و اللغهٔ و الطب و سائر العلوم، لحصول الثقهٔ بها و بعد التدلیس، و من زعم [اعتقد] أن الناس قد اتفقوا علی الخطأ فی ذلک فهو أولی بالخطإ منهم، و لو لا جواز الاعتماد علی ذلک لتعطّل کثیر من المصالح المتعلّقهٔ بها.

و قد رجع الشارع الی قول الأطباء فی صور، و لیست کتبهم مأخوذة فی الأصل إلّا عن قول الکفار [قوم کفار] و لکن لمّا بعد التدلیس فیها اعتمد علیها، کما اعتمد فی اللغة علی أشعار العرب و هم کفار، لبعد التدلیس» [۱].

هذا، و أما مدح الکفار و المشرکین و الخوارج بصفات کانوا یتصفون بها فکثیر فی الصحاح و کتب الحدیث و التواریخ و غیرها.

و بهذا نکتفی فی رد دفاع الفاضل رشید الدین الدهلوی عن الجاحظ.

---

[۱] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۵۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۷

(۵) عدم روایة ابن أبی داود حدیث الغدیر ... ص: ۳۱۷

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۹

و أمّا استناد الفخر الرازی إلی ترک ابن أبی داود حدیث الغدیر و قدحه فیه، فمردود بوجوه:

۱. لا دلیل علی القدح ... ص: ۳۱۹

إن دعوی قدح ابن أبی داود السجستانی فی حدیث الغدیر دعوی لا یدعمها أی دلیل، و لم یقم علیها برهان.

و کل دعوی لم یقم صاحبها علی صحّتها دلیلا فهی غیر مسموعة...

۲. دعوی القدح کاذبة ... ص: ۳۱۹

بل إن هذه الدعوی باطلة لا أصل لها، فقد قیل: إنّ ابن أبی داود لم ینکر خبر الغدیر، و إنما أنکر منه بعض أمور خارجة عن أصل الحدیث ... قال الشریف المرتضی- رحمه اللّه تعالی:

«فإن قیل: ألیس قد حکی عن ابن أبی داود السجستانی فی دفع الخبر، و حکی عن الخوارج مثله، و طعن الجاحظ فی کتاب العثمانیة فیه؟

قیل له: أول ما نقوله أن لا معتبر فی باب الإجمال بشذوذ کل شاذ عنه، بل الواجب أن یعلم أن الذی خرج عنه ممن یعتبر قوله فی الإجماع ثم یعلم أنّ الإجماع لم یتقدم خلافه.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۰

فإنّ ابن أبی داود و الجاحظ لو صرّحا بالخلاف لسقط خلافهما بما ذکرناه من الإجماع، خصوصا بالذی لا شبهة فیه من تقدم الإجماع و فقد الخلاف و قد سبقهما ثم تأخر عنهما.

علی أنه قد قیل: إن ابن أبی داود لم ینکر الخبر، و إنّما أنکر کون المسجد الذی بغدیر خم متقدّما، و قد حکی عنه التنصّل من القدح فی الخبر و التبرّی مما قذفه به محمد بن جریر الطبری.

و أما الجاحظ فلم یتجاسر أیضا علی التصریح بدفع الخبر، و إنما طعن علی بعض رواته، و ادّعی اختلاف ما نقل من لفظه.
و لو صرّح الجاحظ و السجستانی و أمثالهما بالخلاف لم یکن قادحا لما قدّمناه» [۱].

۳. استدلال الرازی یخالف قواعد البحث ... ص: ۳۲۰

و لو سلّمنا ما حکی من قدح ابن أبی داود فی حدیث الغدیر، فإنه لا وجه لتمسک الرازی بذلک، لأنه خروج عن قواعد البحث و آداب المناظرة، إذ قد تقرر فی علم المناظرة أن یتخذ المخاصم من أقوال خصمه و تصریحات أصحابه و أبناء طائفته دلیلا علی الرد، لا أن یعتمد المخاصم علی ما ذکره أهل مذهبه و علماء نحلته لأجل أن یخصم بذلک خصمه...
و علی هذا الأساس التزم (الدهلوی) فی مقدمة (التحفة) و من قبله والده فی (قرّة العینین) بعدم الاحتجاج بروایات أهل السنة، حتی من البخاری و غیره من صحاحهم فی محاجة الإمامیة ... و لکنهما- مع الأسف- خالفا ما التزما و لم یفیا بما وعدا...

---

[۱] الشافی فی الامامة/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۱

۴. المعارضة بتصحیح الأئمّة ... ص: ۳۲۱

علی أنّ ترک ابن أبی داود حدیث الغدیر أو قدحه فیه، معارض بروایة أکابر أئمة أهل السنة إیاه، و تصریحهم بصحته، و تنصیصهم علی ثبوته و تواتره عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم...-
فهو حدیث مجمع علی صحّته، و لا اعتبار بقول شاذّ خارج عن هذا الإجماع...

۵. المعارضة بروایة أبی داود ... ص: ۳۲۱

و من رواة حدیث الغدیر:
أبو داود (والد أبی بکر ابن أبی داود) فقد قال الحافظ النسائی ما نصه:
«أخبرنی أبو داود قال: حدثنا أبو نعیم، قال: حدثنا عبد الملک بن أبی عیینة، قال: أخبرنا الحکم، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس، عن بریدة، قال: خرجت مع علی- رضی اللّه عنه- إلی الیمن فرأیت منه جفوة، فقدمت علی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم، فذکرت علیا- رضی اللّه عنه- فتنقصته، فجعل رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یتغیّر وجهه فقال: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].
فما ذکره ابن أبی داود- لو ثبت- معارض بروایة أبیه للحدیث، و من المسلّم به تقدم والده علیه علما و حفظا و ثقة...
و من هنا یظهر ما فی نسبة القدح فی حدیث الغدیر إلی أبی داود السجستانی، کما عن ابن حجر المکی فی (الصواعق) و کمال الدین الجهرمی فی (البراهین القاطعة) و نور الدین الحلبی فی (السیرة) و عبد الحق الدهلوی فی (شرح المشکاة)

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین علی/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۲

و السهارنبوری فی (المرافض ...) فإنها نسبهٔ باطلهٔ لا أساس لها من الصّحهٔ ...

۶. قال أبو داود: ابنی عبد اللّه کذّاب ... ص: ۳۲۲

اشارهٔ

ثم إنّ أبا بکر ابن أبی داود قد تکلّم فیه جماعهٔ من کبار الأئمّهٔ و الحفاظ المشاهیر و غیرهم ... منهم:

ابن صاعد و ابراهیم الاصفهانی و البغوی و ابن أبی عاصم و ابن مندهٔ و الأخرم و ابن الجارود و القطّان و الطّبری و ابن الفرات و علی بن عیسی الوزیر و قال أبوه: «ابنی عبد اللّه کذّاب».

و قد کفانا ما قال أبوه ...

و إلیک النص الکامل لما جاء بترجمته علی لسان الحافظ الذهبی حیث قال:

«أبو بکر عبد اللّه بن سلیمان بن الأشعث، الامام العلّامهٔ الحافظ شیخ بغداد، أبو بکر السجستانی صاحب التصانیف، ولد بسجستان فی سنهٔ ۲۳۰، روی عن خلق کثیر بخراسان و الحجاز و العراق و مصر و الشام و أصبهان و فارس، و کان من بحور العلم، بحیث أن بعضهم فضّله علی أبیه. صنّف السنن، و المصاحف، و شریعهٔ القاری، و الناسخ و المنسوخ، و البعث و أشیاء. حدّث عنه خلق کثیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۳

منهم: ابن حبان، و أبو أحمد الحاکم، و أبو عمر ابن حیویه و ابن المظفر، و ابن شاهین، و الدارقطنی و آخرون.

قال الحاکم أبو عبد اللّه: سمعت ابن أبی داود یقول: حدّثت من حفظی بإصفهان بستهٔ و ثلاثین ألفا، ألزمونی الوهم فیها فی سبعهٔ أحادیث، فلمّا انصرفت وجدت فی کتابی خمسهٔ منها علی ما کنت حدثتهم به.

قال الحافظ أبو محمد الخلّال: کان ابن أبی داود إمام أهل العراق، و من نصب له السلطان المنبر، و قد کان فی وقته بالعراق مشایخ أسند منه، و لم یبلغوا فی الجلالهٔ و الإتقان ما بلغ هو.

أبو ذر الهروی: أنبأ أبو حفص ابن شاهین، قال: أملی علینا ابن أبی داود و ما رأیت بیده کتابا، إنما کان یملی حفظا، فکان یقعد علی المنبر بعد ما عمی و یقعد دونه بدرجهٔ ابنه أبو یعمر بیده کتاب فیقول له: حدیث کذا، فیسرده من حفظه حتی یأتی علی المجلس، قرأ علینا یوما حدیث الفنون من حفظه، فقام أبو تمام النرسی و قال: للّه درّک ما رأیت مثلک إلّا أن یکون إبراهیم الحربی فقال: کلّما کان یحفظ إبراهیم فأنا أحفظه، و أنا أعرف النجوم و ما کان هو یعرفها.

أبو بکر الخطیب: کان فقیها عالما حافظا.

قلت: و کان رئیسا عزیز النفس مدلا بنفسه سامحه اللّه.

قال أبو حفص ابن شاهین: أراد الوزیر علی بن عیسی أن یصلح بین ابن أبی داود و ابن صاعد فجمعهما و حضر أبو عمر القاضی، فقال الوزیر: یا أبا بکر أبو محمد أکبر منک فلو قمت إلیه، فقال: لا أفعل. فقال الوزیر: أنت شیخ زیف، فقال: الشیخ الزیف الکذّاب علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال الوزیر: من الکذاب؟ قال: هذا، ثمّ قام و قال: تتوهم أنی أذل لک لأجل رزقی و أنه یصل علی یدک؟ و اللّه لا آخذ من یدک شیئا، قال: فکان الخلیفهٔ المقتدر یزن رزقه بیده و یبعث به فی طبق علی ید الخادم.

قال أبو أحمد الحاکم سمعت أبا بکر یقول: قلت لأبی زرعهٔ الرازی: ألق

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۴

علیّ حدیثا غریبا من حدیث مالک، فألقی علیّ حدیث وهب بن کیسان عن أسماء لا تحصی فیحصی علیک، رواه عن عبد الرحمن

بن شیبهٔ و هو ضعیف، فقلت:

نحب أن نكتبه عن أحمد بن صالح، عن عبد اللّه بن نافع، عن مالك، فغضب أبو زرعهٔ و شكانی إلی أبی و قال: أنظر ما يقول لی أبو بكر.

و يروى بإسناد منقطع أن أحمد بن صالح كان يمنع المرد من حضور مجلسه، فأحب أبو داود أن يسمع ابنه منه، فشدّ على وجهه لحيهٔ و حضر، فعرف الشيخ فقال: أ مثلی يعمل معه هذا؟ فقال أبو داود: لا ـ تنكر علی و اجمع ابنی مع الكبار، فإن لم يقاومهم بالمعرفهٔ فأحرمه السماع. حدث بها القاسم ابن السمرقندی، حدثنا يوسف بن الحسن التفكری، سمعت الحسن بن علی بن بندار الزّنجانی، قال: كان أحمد بن صالح يمنع المرد من التحديث تنزّها، فذكرها و زاد: فاجتمع طائفهٔ فغلبهم الابن بفهمه، و لم يرو له أحمد بعدها شيئا، و حصل له الجزء الأول فأنا أرويه.

قلت: بل أكثر عنه.

قال أبو عبد الرحمن السلمی: سألت الدارقطنی عن ابن أبی داود فقال:

ثقهٔ كثير الخطأ فی الكلام علی الحديث.

و قد ذكر أبو أحمد ابن عدی أبا بكر فی كامله و قال: لو لا أنا شرطنا أنّ كلّ من تكلّم فيه ذكرناه لما ذكرت ابن أبی داود، قال: و قد تكلّم فيه: أبوه و ابراهيم بن اورمهٔ، و نسب فی الابتداء إلی شیء من النصب، و نفاه ابن الفرات من بغداد إلی واسط، ثم ردّه الوزير علی بن عيسی فحدّث و أظهر فضائل علی- رضی اللّه عنه ثم تحنبل فصار شيخا فيهم، و هو مقبول عند أصحاب الحديث، و أما كلام أبيه فيه فلا أدری أيش تبين له منه. و سمعت عبدان يقول: سمعت أبا داود يقول: من البلاء أن عبد اللّه يطلب القضاء.

ابن عدی: أنبأ علی بن عبد اللّه الداهری، سمعت أحمد بن محمد بن عمرو كركره، سمعت علی بن الحسين الجنيد، سمعت أبا داود يقول: ابنی عبد اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۵

كذّاب.

قال ابن صاعد: كفانا ما قال فيه أبوه.

ابن عدی: سمعت موسی بن القاسم بن الأسلت يقول: حدثنی أبو بكر:

سمعت إبراهيم الاصفهانی يقول: أبو بكر بن أبی داود كذّاب.

ابن عدی: سمعت أبا القاسم البغوی- و قد كتب اليه أبو بكر بن أبی داود رقعهٔ يسأله عن لفظ حديث لجدّه، فلما قرأ رقعته قال: أنت و اللّه منسلخ من العلم.

قال: و سمعت محمد بن الضحاك بن عمرو بن أبی عاصم يقول: أشهد علی محمد بن يحيی بن مندهٔ بين يدی اللّه تعالی أنه قال: أشهد علی أبی بكر بن أبی داود بين يدی اللّه أنه قال: روی الزهری عن عروهٔ قال: حفيت أظافير فلان من كثرهٔ ما كان يتسلّق علی أزواج النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم-.

قلت: هذا باطل و إفك مبين، و اين إسناده إلی الزهری؟ ثم هو مرسل، ثم لا يسمع قول العدو فی عدوه، و ما أعتقده أن هذا صدر عن عروهٔ أصلا، و ابن أبی داود إن كان حكی هذا فهو خفيف الرأس، و لقد بقی بينه و بين ضرب العنق شبر، لكونه تفوّه بمثل هذا البهتان، فقام معه و شدّ متنه رئيس أصبهان محمد بن عبد اللّه بن حفص الهمدانی الذكوانی و خلّصه من أبی ليلی أمير أصبهان، و كان انتدب له بعض العلويهٔ خصما و نسبت إلی أبی بكر المقالهٔ، و أقام عليه الشهادهٔ محمد بن يحيی بن مندهٔ الحافظ، و محمد بن العباس الأخرم، و أحمد بن علی بن الجارود، و اشتد الخطب، و أمر أبو ليلی بقتله، فوثب الذكوانی و جرح الشهود مع جلالتهم، فنسب ابن مندهٔ إلی العقوق، و نسب أحمد الی أنه يأكل الربا، و تكلم فی آخر، و كان الهمدانی الذكوانی كبير الشأن، فقام و أخذ

بيد أبى بكر و خرج به من الموت، فكان أبو بكر يدعو له طول حياته و يدعو على أولئك الشهود. حكاها أبو نعيم الحافظ ثم قال: فاستجيب له فيهم منهم من احترق، و منهم من خلط و فقد عقله.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۶

قال أحمد بن يوسف الأزرق: سمعت أبا بكر بن أبى داود يقول: كل الناس منى فى حل إلّا من رمانى ببغض على- رضى اللّه عنه- قال الحافظ ابن عدى: كان فى الابتداء ينسب إلى شىء من النصب، فنفاه ابن الفرات من بغداد فردّه ابن عيسى فحدّث و أظهر فضائل على، ثم تحنبل فصار شيخا فيهم.

قلت: كان شهما قوى النفس، وقع بينه و بين ابن جرير و ابن صاعد و بين الوزير الذى قرّبه» [۱].

أقول: فى هذه الترجمة فوائد:

الأولى: أن ابن أبى داود كان مدلا بنفسه و متكبرا، شيخا زيفا ... و هذه صفات ذميمة كما لا يخفى على ناظر كتاب (إحياء علوم الدين) و غيره.

الثانية: أنه كان ناصبيا معاديا لأمير المؤمنين- عليه السلام-، و قد روى حديثا لا يرويه إلّا من كان كذلك.

الثالثة: أنه كان كثير الخطأ فى الكلام على الحديث، كما قال الحافظ الدار قطنى، و قد نقله عنه الذهبى فى (ميزان الاعتدال فى نقد الرجال) أيضا.

الرابعة: أنه قد تكلّم فيه جماعة من كبار الأئمّة منهم أبوه.

الخامسة: أنه كان كذّابا كما قال أبوه و ابراهيم الاصفهانى.

السادسة: أنه كان مسلخا من العلم كما قال البغوى.

ترجمة ابن صاعد ... ص: ۳۲۶

و ابن صاعد البغدادى القائل: «كفانا ما قال فيه أبوه» من كبار الحفّاظ الثقات، و قد أثنى عليه كلّ من ترجم له، فقد قال الحافظ الذهبى فى حوادث سنة ۳۱۸:

«و فيها يحيى بن محمد بن صاعد، الحافظ الحجة، أبو محمد البغدادى مولى

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۷

بنى هاشم، فى ذى القعدة و له تسعون سنة، عنى بالأثر و جمع و صنّف و ارتحل إلى الشام و العراق و مصر و الحجاز، و روى عن مطين و طبقته.

و قال أبو على النيسابورى: لم يكن بالعراق فى أقران ابن صاعد فى فهمه، و الفهم عندنا أجلّ من الحفظ، و هو فوق أبى بكر بن أبى داود فى الفهم و الحفظ» [۱].

و قال أيضا:

«حافظ بغداد يحيى بن محمد بن صاعد، و له تسعون سنة، قال أبو على النيسابورى: هو عندنا فوق ابن أبى داود فى الفهم و الحفظ» [۲].

و كذا قال اليافعى فى تاريخه (مرآة الجنان و عبرة اليقظان) فى حوادث السنّة المذكورة.

ترجمة إبراهيم الاصفهانى ... ص: ۳۲۷

و إبراهيم الاصفهانى الذى قال: «أبو بكر بن أبى داود كذّاب» من كبار الحفاظ كذلك، قال السمعانى:

«و أمّا أبو إسحاق إبراهيم بن أورمة بن سادس بن فروخ الحافظ الاصفهانى كان حافظا مكثرا من الحديث، و كان يتعبّد ببغداد...

روى عنه: أبو داود سليمان بن الأشعث السجستانى، و إسماعيل بن أحمد ابن أصيب، و محمد بن يحيى و غيرهم و توفى ببغداد سنة ۲۷۱». [۳].

و قال الذهبى فى حوادث سنة ۲۶۶:

«و فيها مات إبراهيم بن أورمة أبو إسحاق الاصفهانى الحافظ أحد أذكياء

---

[۱] العبر: حوادث سنة ۳۱۸.

[۲] دول الإسلام: حوادث سنة ۳۱۸.

[۳] الأنساب: الاصبهانى.

المحدثين» [... ۱].

و قال الذهبى أيضا:

«ابراهيم بن أورمة الإمام الحافظ البارع أبو إسحاق الاصبهانى مفيد الجماعة ببغداد ... قال الدارقطنى: هو ثقة حافظ نبيل. و قال أبو الحسين ابن المنادى: ما رأينا فى معناه مثله، و كان ينتخب على عباس الدورى. و قال أبو نعيم الحافظ: فاق إبراهيم أورمة أهل عصره فى المعرفة و الحفظ، و أقام بالعراق يكتبون عنه مدة بقائه.

قلت: لم ينتشر حديثه، لأنّه مات قبل محل الرواية» [... ۲].

و هكذا ترجم له كلّ من:

الحافظ السيوطى فى (طبقات الحفاظ).

و اليافعى فى (مرآة الجنان و عبرة اليقظان).

ترجمة البغوى ... ص: ۳۲۸

و البغوى الذى قال لما قرأ رقعة ابن أبى داود إليه: «أنت و اللّه منسلخ من العلم» من كبار الحفاظ كذلك، قال السمعانى بترجمته ما ملخصه:

«و كان محدث العراق فى عصره، عمّر العمر الطويل حتى رحل الناس إليه و كتبوا عنه، و كان ثقة مكثرا، فهما عارفا بالحديث، سمع أحمد بن حنبل و على بن المدينى و على بن الجعد و خلف بن هشام و محمد بن عبد الوهاب الحارثى.

روى عنه: يحيى بن محمد بن صاعد، و على بن إسحاق البحرى، و ابن قانع، و حبيب بن الحسن القزاز، و أبو بكر الجعابى، و ابن حبان، و ابن عدى و أبو بكر الاسماعيلى، و أبو القاسم الطبرانى، و ابن المقرئ، و الدارقطنى، و محمد بن

---

[۱] العبر: حوادث سنة ۲۶۶.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۴۵.

المظفر، و خلق كثير سوى هؤلاء.

قال أبو الحسن الدارقطنى: كان أبو القاسم ابن منيع قل ما يتكلّم على الحديث فإذا تكلّم كان كلامه كالمسمار فى الساج.

و كانت ولادته سنهٔ ۲۱۳. و مات سنهٔ ۳۱۷» [۱].

و قال الذهبى فى حوادث سنهٔ ۳۱۷ ما ملخصه:

«و كان محدثا حافظا مجودا مصنفا، انتهى إليه علو الاسناد فى الدنيا» [۲].

و قال الذهبى أيضا فى حوادث السنهٔ المذكورهٔ.

«و فيها مات مسند الدنيا المعمّر الحافظ المصنف، أبو القاسم عبد اللّه بن محمد البغوى ببغداد ليلهٔ الفطر، و عمر مائهٔ و أربع سنين» [۳].

و قال السيوطى: «البغوى الحافظ الكبير الثقهٔ، مسند العالم، أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن عبد العزيز بن المرزبان البغوى الأصل البغدادى، ابن بنت أحمد ابن منيع، ولد فى رمضان سنهٔ ۲۱۳، و سمع ابن الجعد، و أحمد، و ابن المدينى و خلقا، و صنف: معجم الصحابهٔ، و الجعديات. و طال عمره و تفرّد فى الدنيا.

قال ابن أبى حاتم: أبو القاسم يدخل فى الصحيح. و قال الدارقطنى: كان قلّ أن يتكلّم على الحديث، فإذا تكلّم كان كلامه كالمسمار فى الساج، ثقهٔ جليل إمام، أقل المشايخ خطأ. و قال الخطيب: حافظ عارف.

توفى ليلهٔ عيد الفطر سنهٔ ۳۱۷ عن مائهٔ و ثلاث سنين» [۴].

---

[۱] الأنساب- البغوى.

[۲] العبر- حوادث سنهٔ ۳۱۷.

[۳] دول الإسلام- حوادث سنهٔ ۳۱۷. ۲/ ۸۶. ۱۳/ ۳۶۴. ۱۳/ ۳۶۱. ۱۳/ ۳۶۹.

[۴] طبقات الحفاظ/ ۳۱۲، و تاريخ الوفاهٔ فيه: ۲۱۴. و فيه بدل «الخطيب»، «الخليلى».

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۰

الشهود على روايته الحديث الموضوع ... ص: ۳۳۰

و أمّا قصهٔ الحديث الذى ذكره الذهبى ثم قال: «هذا باطل و إفك مبين» و الذى كاد ابن أبى داود يقتل بسببه، فإن المقصود من «فلان» فيه، هو «أمير المؤمنين على عليه السلام»!! و قد شهد على تفوّه ابن أبى داود بهذا الإفك المبين و البهتان العظيم ثلاثهٔ من كبار الحفاظ:

۱- محمد بن يحيى بن مندهٔ.

۲- محمد بن العباس أبو جعفر الأخرم.

۳- أحمد بن على بن الجارود.

ترجمهٔ ابن مندهٔ ... ص: ۳۳۰

و ابن مندهٔ ذكره الحافظ الذهبى فى حوادث سنهٔ ۳۰۱ قائلا: «و فيها محمد ابن يحيى بن مندهٔ الحافظ الإمام أبو عبد اللّه الاصفهانى جد الحافظ الكبير محمد ابن إسحاق بن مندهٔ، روى عن لوين و أبى كريب و خلق.

قال أبو الشيخ: كاد أستاذ شيوخنا و إمامهم. و قيل: إنه كان يجارى أحمد ابن الفرات الرازى و ينازعه» [۱].

و كذا قال اليافعى بترجمته من تاريخه [۲].

و قال الصلاح الصفدی: «محمد بن یحیی بن مندة- الحافظ المشهور أبو عبد اللّه صاحب تاریخ أصبهان، کان أحد الحفاظ الثقات، و هو من أهل بیت کبیر خرج منهم جماعة من العلماء لم یکونوا عبدیین، و إنما أم الحافظ أبی عبد اللّه المذکور کانت من عبد یالیل [...۳] »

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۳۰۱.

[۲] مرآة الجنان: حوادث سنة ۳۰۱.

[۳] الوافی بالوفیات ۵/ ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۱

و ترجم له السیوطی فی طبقاته و وصفه بالحافظ الرحّال [۱].

ترجمة الأخرم ... ص: ۳۳۱

و قال السیوطی بترجمة أبی جعفر الأخرم:

«ابن الأخرم الحافظ الامام أبو جعفر محمد بن العباس بن أیوب الاصبهانی ثقة محدّث حافظ. مات سنة ۳۰۱» [۲].

و قال الذهبی فی حوادث السنة المذکورة:

«و فیها الحافظ أبو جعفر محمد بن العباس بن الأخرم الاصفهانی الفقیه، روی عن أبی کریب و خلق» [۳].

الطبری و ابن أبی داود ... ص: ۳۳۱

و کما ثبت نصب ابن أبی داود و عداوته لأمیر المؤمنین- علیه السلام- من کلام هؤلاء الأعلام و شهادتهم، کذلک ثبت من کلام محمد بن جریر الطبری فقد قال الحافظ الذهبی ما نصه: «و قال محمد بن عبد اللّه القطّان: کنت عند محمد بن جریر، فقال رجل: ابن أبی داود یقرأ علی الناس فضائل علی- رضی اللّه عنه- فقال ابن جریر: تکبیرة من حارس» [۴].

و ذکر الذهبی کلام الطبری هذا فی (سیر أعلام النبلاء) أیضا إلّا أنّه تعقّبه هناک بقوله: «قلت: لا یسمع هذا من ابن جریر للعداوة الواقعة بین الشیخین».

أقول: و لکن ابن جریر- صاحب المذهب المستقل و الامام المعتمد لدی أهل السنة قاطبة، حتی لقد فضّله و قدّمه ابن تیمیة فی منهاجه علی الإمامین

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۱۳.

[۲] طبقات الحفاظ: ۳۱۵.

[۳] العبر- حوادث سنة ۳۰۲.

[۴] میزان الاعتدال ۲/ ۴۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۲

العسکریین علیهما السلام، کما قد اعتمد علیه الذهبی نفسه فی أمور مهمة جدا- أجل من أن یطعن فی رجل و ینسبه إلی أمر فظیع و مذهب شنیع تبعا لهواه و بدافع العداوة و البغضاء.

دفاع الذهبی ... ص: ۳۳۲

ثم إن الذهبی شکک فی تکلّم أبی داود فی ابنه و حاول توجیهه، فقال بعد کلامه السابق:

«قلت: لعل قول أبیه فیه- إن صح- أراد الکذب فی لهجته لا فی الحدیث و أنه حجهٔ فیما ینقله، أو کان یکذب و یورّی فی کلامه. و من زعم أنه لا یکذب فهو أرعن، نسأل اللّه تعالی السلامهٔ من عثرهٔ السیئات.

ثم إنه شاخ و ارعوی و لزم الصدق و التقی»....

أقول: لکن هذا التشکیک مندفع بما نقله هو فی (میزان الاعتدال) عن ابن عدی و ابن صاعد.

و أما تأویله، فنقول: إن لم یکن ابن أبی داود کاذبا فی حدیثه و فیما ینقله- علی ما زعم- فإنّ مجرد کذبه فی لهجته یکفی لاثبات فسقه و عدم جواز الاعتماد علی روایته.

ثم إن التوریهٔ، إن کانت جائزهٔ فالقول بأنّه «کذب» غیر صحیح، و إن لم تکن جائزهٔ فلا جدوی لهذا التأویل، إذ تکون التوریهٔ و الکذب حینئذ علی حد سواء.

و أمّا قوله: «ثمّ إنه شاخ و ارعوی و لزم الصدق و التقی» فاعتراف منه بکونه «کاذبا» و مرتکبا لهذه الصفهٔ القبیحهٔ و الذنب الکبیر...

هذا، و کأن الذهبی قد شعر بعدم ترتب فائدهٔ علی هذه التأولات، فلم یذکرها بترجمهٔ ابن أبی داود فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال).

کما لم یتعرّض الحافظ ابن حجر فی (لسان المیزان) للذبّ عن ابن أبی داود

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۳

بهذه الوجوه السخیفهٔ.

و الجدیر بالذکر اعتراف الذهبی برداءهٔ بعض عبارات ابن أبی داود، و نحوسهٔ بعض کلماته بالنسبهٔ إلی فضیلهٔ من فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، و هو «حدیث الطیر ...» فقد قال فی (سیر أعلام النبلاء).

«قال أبو أحمد ابن عدی: سمعت علی بن عبد اللّه الداهری یقول: سألت ابن أبی داود عن حدیث الطیر فقال: إن صح حدیث الطیر، فنبوهٔ النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- باطلهٔ، لأنّه حکی عن حاجب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خیانهٔ- یعنی أنسا- و حاجب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یکون خائنا.

قلت: هذه عبارهٔ ردیهٔ و کلام نحس، بل نبوهٔ محمد- صلّی اللّه علیه و سلّم- حق قطعی إن صح خبر الطیر و إن لا یصح، و ما وجه الارتباط؟

هذا أنس قد خدم النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قبل جریان القلم، فیجوز أن تکون قصهٔ الطائر فی تلک المدهٔ، فرضنا أنه کان محتلما، ما هو بمعصوم من الخیانهٔ، بل فعل هذه الخیانهٔ متأوّلا، ثم إنه حبس علیا عن الدخول کما قیل، فکان ما ذا؟ و الدعوهٔ النبویهٔ قد نفذت و استجیبت، فلو حبسه أو ردّه مرّات ما بقی یتصوّر أن یدخل و یأکل مع المصطفی سواه، أللهمّ أن یکون النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قصد

بقوله: «ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل معی»

عددا من الخیار یصدق علی مجموعهم أنهم أحبّ الناس إلی اللّه، فنقول: الصدّیقون و الأنبیاء، فیقال: فمن أحب الأنبیاء کلهم إلی اللّه تعالی؟ فنقول: محمد و إبراهیم و موسی، و الخطب فی ذلک یسیر.

و أبو لبابهٔ- مع جلالته- بدت منه خیانهٔ، حیث أشار لبنی قریظهٔ الی خیانهٔ و تاب اللّه علیه. و حاطب بدت منه خیانهٔ فکاتب قریشا بأمر یخفی به نبی اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من غزوهم. و غفر اللّه لحاطب مع عظم فعله رضی اللّه عنه.

و حدیث الطّیر- علی ضعفه- فله طرق جمهٔ، و قد أفردتها فی جزء و لم یثبت،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۶، ص: ۳۳۴

و لا أنا بالمعتقد بطلانه، و قد أخطأ ابن أبی داود فی عبارته و قوله، و له علی خطئه أجر واحد، و لیس من شرط الثقهٔ أن لا یخطئ و لا یغلط و لا یسهو، و الرجل فمن کبار علماء الإسلام، و من أوثق الحافظ- رحمه اللّه تعالی.

قال ابنه عبد الأعلی: توفی أبی و له ست و ثمانون سنهٔ و أشهر».

تکملهٔ ... ص: ۳۳۴

و قد روی ابن أبی داود حدیثا موضوعا فی فضائل السور و هو یعلم أنّه موضوع، قال ابن الجوزی بعد أن ذکره و بیّن کونه موضوعا: «و إنّما عجبت من أبی بکر ابن أبی داود کیف فرّقه- یعنی هذا الحدیث- علی کتابه الذی صنّفه فی فضائل القرآن، و هو یعلم أنّه حدیث محال.

و لکن شره بذلک جمهور المحدّثین، فإنّ من عادتهم تنفیق حدیثهم و لو بالبواطیل، و هذا قبیح منهم، لأنّه

قد صحّ عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب فهو أحد الکذابین» [۱].

و قال السیوطی: «و إنّما عجبت من أبی بکر ابن أبی داود کیف أورده فی کتابه الذی صنّفه فی فضائل القرآن، و هو یعلم أنّه حدیث محال مصنوع بلا شک، و لکن إنما حمله علی ذلک الشره» [۲].

أقول: و کأنّ السیوطی استحیا من أن یذکر الحدیث الذی ذکره ابن الجوزی فی ذیل کلامه، فاکتفی بهذا القدر فی التشنیع علی ابن أبی داود.

و لکن الأحادیث فی ذم روایهٔ الأکاذیب مع العلم بکذبها کثیرهٔ، قال مسلم ابن الحجاج:

«و دلّت السنهٔ علی نفی روایهٔ المنکر من الأخبار، کنحو دلالهٔ القرآن علی

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۲۴۰.

[۲] اللئالئ المصنوعهٔ ۱/ ۲۲۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۶، ص: ۳۳۵

نفی خبر الفاسق، و هو

الأثر المشهور عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب فهو أحد الکاذبین.

و أیضا فیه عن أبی هریرهٔ قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: کفی بالمرء کذبا أن یحدّث بکلّ ما سمع» [۱].

و قال النووی- بشرح

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- «من کذب علیّ متعمّدا فلیتبوأ مقعده من النار» -:

«فیه تحریم روایهٔ الحدیث الموضوع علی من عرف کونه موضوعا أو غلب علی ظنه وضعه. فمن روی حدیثا علم أو ظنّ وضعه فهو داخل فی هذا الوعید، مدرج [مندرج فی جملهٔ الکاذبین علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و یدل علیه أیضا الحدیث السابق: من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب، فهو أحد الکاذبین» [۲].

---

[۱] صحیح مسلم ۱/ ۷.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۱/ ۱۰۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۶، ص: ۳۳۷

(۶) عدم روایة أبی حاتم حدیث الغدیر ... ص: ۳۳۷

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۹

و أمّا تمسک الرازی بعدم إخراج أبی حاتم حدیث الغدیر، أو قدحه فیه، فالجواب عنه بوجوه:

۱. أبو حاتم متعنت ... ص: ۳۳۹

إن قدح أبی حاتم فی حدیث الغدیر- إن ثبت- دلیل آخر من أدلة تعنّته فی الرجال، و برهان علی عداوته لأمیر المؤمنین- علیه الصلاة و السلام- و تعصّبه الشّدید تجاه فضائله و مناقبه الثابتة بالتواتر...

و لقد نص علی تعنّت أبی حاتم، و أنه کان کثیر الجرح فی الرواة بدون تورّع و بغیر دلیل، جمیع علماء الرجال و أئمة الجرح و التعدیل ... و إلیک بعض الشواهد علی ذلک:

قال الذهبی بترجمة أبی حاتم: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا فتمسک بقوله، فإنه لا یوثق إلّا رجلا صحیح الحدیث، و إذا لیّن رجلا أو قال فیه: لا نحتج به فلا، توقّف حتی تری ما قال غیره فیه، و إن وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم، فإنه متعنّت فی الرجال، قد قال فی طائفة من رجال الصحاح: لیس بحجة، لیس بقوی، أو نحو ذلک» [۱].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۰

و قال الذهبی بترجمة أبی زرعة الرازی: «یعجبنی کثیرا کلام أبی زرعة فی الجرح و التعدیل یبین علیه الورع و الخبرة، بخلاف رفیقه أبی حاتم فإنّه جراح» [۱].

و قال الذهبی بترجمة أبی ثور الکلبی: «إبراهیم بن خالد أبو ثور الکلبی، أحد الفقهاء الأعلام، وثّقه النسائی و الناس، و أما أبو حاتم فتعنت و قال: یتکلّم بالرأی فیخطئ و یصیب، لیس محلّه محلّ المستمعین فی الحدیث. فهذا غلو من أبی حاتم سامحه اللّه.

و قد سمع أبو ثور من سفیان بن عیینة، و تفقه علی الشافعی و غیره، و قد روی عن أحمد بن حنبل أنه قال: هو عندی فی مسلاخ سفیان الثوری.

قلت: مات سنة ۲۴۰ ببغداد و قد شاخ» [۲].

۲. أبو حاتم ممّن قدح فی البخاری ... ص: ۳۴۰

لقد تقدّم سابقا أنّ أبا حاتم الرازی من جملة المحدّثین الذین طعنوا و قدحوا فی محمّد بن إسماعیل البخاری و کتابه المعروف بالصّحیح، فمن العجیب ذکر الرازی إیّاه فیمن قدح فی حدیث الغدیر، لا سیّما مع ثبوت کونه جرّاحا متعنّتا، و أنّه کان کثیر الجرح و القدح فی الرجال من غیر دلیل.

و إذا کان جمهور أهل السنة لا یعبئون بقدحه فی البخاری، فإن الشیعة و المنصفین من العلماء لا یعبئون بقدحه فی هذا الحدیث، و لا

يصغون إلى اعتماد الفخر الرازى على ذلك، فإنه ليس إلّا تعنتا و تعصبا مقيتا...

بل لقد نقل عن بعضهم اللعنة على من تكلّم فى البخارى فقد قال السبكى: «و قال أبو عمرو أحمد بن نصر الخفاف: محمد بن إسماعيل أعلم بالحديث من إسحاق بن راهويه و أحمد بن حنبل و غيرهما بعشرين درجة، و من

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۸۱.

[۲] ميزان الاعتدال ۱/ ۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۱

قال فيه شيئا فمنى عليه ألف لعنة» [۱].

و لا ريب فى سقوط الملعون عن درجة الاعتبار...

۳. نسبة أبى حاتم كتابا للبخارى إلى نفسه ... ص: ۳۴۱

و مما يذكر عن أبى حاتم الرازى أنه نسب كتابا لمحمد بن إسماعيل البخارى إلى نفسه، فقد قال السبكى ما نصه:

«و قال أبو حامد الحاكم فى الكنى: عبد اللّه بن الديلمى أبو بسر، و قال البخارى و مسلم فيه: أبو بشر- بشين معجمة-. قال الحاكم: و كلاهما أخطأ فى علمى، إنما هو أبو يسر، و خليق أن يكون محمد بن إسماعيل مع جلالته و معرفته بالحديث اشتبه عليه، فما نقله مسلم فى كتابه تابعه على زلته. و من تأمل كتاب مسلم فى الأسماء و الكنى علم أنه منقول من كتاب محمد بن إسماعيل حذو القذّة بالقذّة، حتى لا يزيد عليه فيه إلّا ما يسهل عدّه، و تجلد فى نقله حق الجلادة إذ لم ينسبه إلى قائله.

و كتاب محمّد بن اسماعيل فى التاريخ كتاب لم يسبق اليه، و من ألّف بعده شيئا فى التاريخ أو الأسماء أو الكنى لم يستغن عنه، فمنهم من نسبه إلى نفسه مثل أبى زرعة و أبى حاتم و مسلم، و منهم من حكاه عنه، فاللّه يرحمه فإنه الذى أصّل الأصول» [۲].

و هذا الّذى صنع أبو حاتم من أشنع الأشياء و أقبحها، قال الشيخ سالم السّنهورى- الّذى ترجم له المحبى فى خلاصة الأثر ۲/ ۲۰۴-:

«و ألزم العزو غالبا إلّا فيما أنقله من شروح الشيخ بهرام و التوضيح و ابن عبد السّلام و ابن عرفة، فلا أعزو لها غالبا إلّا ما كان غريبا، أو ذكره فى غير موضعه، أو لغرض من

---

[۱] طبقات الشافعية للسبكى ۲/ ۲۲۵ ترجمة البخارى.

[۲] طبقات السبكى ۱/ ۲۲۵- ۲۲۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۲

الأغراض.

و قد ذكر ابن جماعة الشافعى فى منسكه الكبير أنه صحّ عن سفيان الثورى أنّه قال: إنّ نسبة الفائدة إلى مفيدها من الصّدق فى العلم و شكره، فإنّ السكوت عن ذلك من الكذب فى العلم و كفره» [۱].

۴. المعارضة برواية ابنه ... ص: ۳۴۲

اشارة

ثم إن ما نسبه الرازی إلی أبی حاتم معارض بروایهٔ ابنه عبد الرحمن بن أبی حاتم الحافظ نزول آیهٔ التبلیغ فی یوم الغدیر فی مولانا أمیر المؤمنین- علیه السلام-، قال الحافظ السیوطی:

«و أخرج ابن أبی حاتم و ابن مردویه و ابن عساکر عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیهٔ- یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ- علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۲].

---

[۱] تیسیر الملک الجلیل لجمع الشروح و حواشی الشیخ خلیل- خطبهٔ الکتاب: ۳.

[۲] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۳

رد الرازی علی نفسه ... ص: ۳۴۳

و بعد ... فقد اعترف الفخر الرازی بأن «من خالف الشیعهٔ إنما یروون أصل الحدیث للاحتجاج به علی فضیلهٔ علیّ»، فحدیث الغدیر- باعتراف الرازی- من مرویات أهل السنهٔ، و هم یجعلونه من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام...

و للرازی کلمات أخری فی هذا المضمار کذلک سننقلها.

و هلّا کان من المناسب أن تکون کلماته هذه نصب عینیه، لئلّا ینکر صحهٔ حدیث الغدیر، و حتی لا یتشبث بتعنّت هذا و تعصب ذاک لمناقشته.

و إلیک نصوص عبارات الفخر الرازی فی کتبه المختلفهٔ:

قال فی نهایهٔ العقول:

«ثم إن سلّمنا صحهٔ أصل الحدیث، و لکن لا نسلّم صحهٔ تلک المقدّمهٔ و هی قوله- علیه السلام- أ لست أولی بکم من أنفسکم.

و بیانه: إن الطرق التی ذکرتموها فی تصحیح أصل الحدیث لا یمکن دعوی التواتر فیها، و لا یمکن أیضا دعوی إطباق الأمهٔ علی قبولها، لأن من خالف الشیعهٔ إنما یروون أصل الحدیث للاحتجاج به علی فضیلهٔ علی- رضی اللّه عنه- و لا یروون هذه المقدّمهٔ».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۴

کما صرّح فیه بأنّ الأمّهٔ روت هذا الحدیث.

و قال فی أربعینه ما نصه.

«و أمّا الشبههٔ الثانیهٔ عشر- و هی التمسک

بقوله علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه

. فجوابها من وجوه:

الأول: أنه خبر واحد.

قوله: الأمّهٔ اتفقت علی صحته، لأن منهم من تمسّک به فی فضل [تفضیل علی، و منهم من تمسّک به فی إمامته.

قلنا: تدعی أن کلّ الأمّهٔ قبلوه قبول القطع أو قبول الظن.

الأول: ممنوع و هو نفس المطلوب.

و الثانی: مسلّم و هو لا ینفعکم فی مطلوبکم» [... ۱].

و قال فی تفسیره- فی الأقوال فی شأن نزول آیهٔ التبلیغ:

«العاشر- نزلت هذه الآیهٔ فی فضل علی، و

لمّا نزلت هذه الآیهٔ أخذ بیده فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فلقیه عمر- رضی اللّه عنه- فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ.

و هو قول ابن عباس، و البراء بن عازب، و محمد بن علی» [۲].

---

[۱] الأربعین/ ۴۶۲.

[۲] تفسیر الرازی ۱۲/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۵

(۷) تفنید المعارضهٔ بحدیث «قریش و الأنصار ... موالیّ دون الناس ...» ... ص: ۳۴۵

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۷

و قد عارض الفخر الرازی حدیث الغدیر

بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «قریش و الأنصار و جهینهٔ و مزینهٔ و أسلم و غفار موالیّ دون الناس کلّهم، لیس لهم موالی دون اللّه و رسوله».

و لکن هذه المعارضهٔ باطلهٔ لوجوه:

۱. إنه من أخبار المخالفین ... ص: ۳۴۷

إن هذا الحدیث من أخبار أهل السنهٔ، قد انفردوا بروایته، فلا حجیهٔ له عند أهل الحق الشیعهٔ الامامیهٔ حتی یقابل به حدیث الغدیر.

بل إن التمسّک و الاستدلال بأحادیث أهل السنهٔ لا یفید لافحام الشیعهٔ مطلقا، و لا یجوز للمناظر أن یلزم خصمه إلّا بما رواه قومه فی کتبهم المعتبرهٔ و بأسانیدهم المعتمدهٔ، و لذا تری (الدهلوی) یدّعی فی مقدمهٔ (تحفته) الالتزام بأن لا یستدل إلّا بکتب الشیعهٔ، لیتمّ له مراده و یثبت مرامه فی الاحتجاج معهم.

۲. لیس من الأحادیث المشتهرهٔ ... ص: ۳۴۷

بل لیس هذا الحدیث من الأحادیث المتفق علی روایتها لدی أهل السنهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۸

أنفسهم أیضا، فلم یرد فی کتبهم إلّا قلیلا، بل لم یرو فی جمیع صحاحهم، و قد أوضح ابن الأثیر أنه مما تفرد به الشیخان [۱].

۳. هو خبر واحد عن أبی هریرهٔ ... ص: ۳۴۸

ثم هو من أخبار الآحاد، إذ لم يخرجه الشيخان عن غير أبى هريرة، و هذا لا يصلح لأن يذكر فى مقابلة حديث رواه أكثر من مائة نفس من أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و منهم أبو هريرة نفسه...

۴. حديث الغدير برواية أبى هريرة ... ص: ۳۴۸

فقد روى أبو هريرة حديث الغدير و اعترف بصحته و سماعه إيّاه من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى غدير خم...

قال الخوارزمى: «قال الأصبغ: دخلت على معاوية و هو جالس على نطع من الأدم متكيا على وسادتين خضراوتين عن يمينه عمرو بن العاص و حوشب و ذو الكلاع، و عن يساره أخوه عتبة و ابن عامر و ابن كريز و الوليد بن عقبة و عبد الرحمن بن خالد بن الوليد و شرحبيل بن السمط، و بين يديه أبو هريرة و أبو الدرداء و النعمان بن بشير و أبو أمامة الباهلى.

فلما قرأ الكتاب قال: إنّ عليّا لا يدفع إلينا قتلة عثمان.

فقلت له: يا معاوية لا- تعتل بدم عثمان، فإنك تطلب الملك و السلطان، و لو كنت أردت نصرته حيا، و لكنك تربصت به لتجعل ذلك سببا إلى وصولك إلى الملك. فغضب.

فأردت أن يزيد غضبه فقلت لأبى هريرة: يا صاحب رسول اللّه! إنى أحلّفك باللّه الذى لا إله إلّا هو عالم الغيب و الشهادة، و بحق حبيبه المصطفى

---

[۱] جامع الأصول ۱۰/ ۱۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۹

عليه السلام- إلّا أخبرتنى أشهدت غدير خم؟

فقال: بلى شهدته.

قلت: فما سمعته يقول فى على؟

قال: سمعته يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

قلت له: فإذن أنت واليت عدوه و عاديت وليه.

فتنفس أبو هريرة الصّعداء و قال: إنا للّه و إنا إليه راجعون.

فتغيّر معاوية عن حاله و غضب و قال: كف عن كلامك» [... ۱].

۵. أبو هريرة كذّاب ... ص: ۳۴۹

هذا كله بناء على توثيق أبى هريرة، و لكن أبا هريرة لم يكن ثقة فى حديثه عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- لدى كبار الصحابة و من دونهم...

فمن الصّحابة الّذين كذّبوه: أمير المؤمنين عليّ، و عمر بن الخطّاب و عثمان ابن عفّان، و عبد اللّه بن الزبير، و عائشة بنت أبى بكر...

كما لا يخفى على من راجع كتاب (الردّ على من قال بتناقض الحديث لابن قتيبة) و (عين الإصابة فيما استدركته عائشة على الصحابة للسيوطى) و (التاريخ لابن كثير) و غير ذلك.

بل رووا عن أبى هريرة نفسه قوله مخاطبا لأصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم-: «الا إنكم تحدّثون أنّى أكذب على

رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم» ...- راجع (الجمع بين الصّحيحين) و (المفاتيح فى شرح المصابيح) و غيره من الشروح.
بل ثبت أنّ عمر نهاه عن التحديث قائلا له: «لتتركنّ الحديث عن رسول اللّه أو لألحقنّك بأرض دوس»، و قد روى هذا الكلام بلفظ آخر و المعنى واحد

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب، لأخطب خطباء خوارزم ۱۳۴- ۱۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۰

...أنظر (الأصول للسّرخسى) و (التاريخ لابن كثير) و غيرهما.

و أمّا قصّة عزل عمر إيّاه عن البحرين فمشهورة، و ممّن رواها بالتفصيل:

۱- ابن عبد ربه فى العقد الفريد ۲- جار اللّه الزمخشرى فى الفائق فى غريب الحديث.

۳- ياقوت الحموى فى معجم البلدان.

۴- ابن كثير الدمشقى فى تاريخه.

و من التابعين و الفقهاء الذين كذّبوه و صرّحوا بعدم الثقة به: «أبو حنيفة» فقد رووا عنه قوله: «أترك قولى بقول الصّحابة إلّا ثلاثة منهم: أبو هريرة، و أنس ابن مالك و سمرة بن جندب» راجع (روضة العلماء للزندويستى) و (كتائب أعلام الأخيار للكفوى) و غيرهما.

و منهم: عيسى بن أبان الفقيه الحنفى، فقد ذكر عنه الزندويستى قوله:

«أقلّد أقاويل جميع الصحابة إلّا ثلاثة منهم: أبو هريرة و وابصة بن معبد، و أبو سنابل بن بعك».

و منهم: جماعة من الحنفية، كذّبوا أبا هريرة فى حديث المصراة كما فى (المحلّى لابن حزم) و (فتح البارى لابن حجر) و غيرهما.

و منهم: محمد بن الحسن الشيبانى ... كما فى (المحلى) فى مسألة أن البائع أحق بالمتاع إذا أفلس...

۶. وجوه القدح فى أبى هريرة ... ص: ۳۵۰

هذا بالاضافة إلى وجوه أخرى من القدح و الطعن فى أبى هريرة، و هى أمور يكفى كل منها لسقوطه عن درجة الاعتبار، أو يفيد فسقه بوضوح، و إليك بعضها:

ألف- كان يلعب بالشطرنج: قال الدميرى: «و روى الصعلوكى تجويزه- أى الشطرنج- عن عمر بن الخطاب و الحسن البصرى و القاسم بن محمد و أبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۱

قلابة و أبى مجلز و عطا و الزهرى و ربيعة بن عبد الرحمن و أبى زناد، رحمهم اللّه.

و المروى عن أبى هريرة من اللعب به مشهور فى كتب الفقه» [۱].

و قال ابن الأثير: «و فى حديث بعضهم، قال: رأيت أبا هريرة يلعب بالسدر و السدر لعبة يقامر بها» [... ۲].

و كذا قال محمد طاهر الكجراتى الفتنى [۳].

و لا ريب فى أنّ الشطرنج حرام. و قال ابن تيمية:

«مذهب جمهور العلماء أن الشطرنج حرام، و قد ثبت عن على بن أبى طالب مرّ بقوم يلعبون بالشطرنج، فقال: ما هذه التماثيل التى أنتم لها عاكفون.

و كذلك النهى عنها معروف عن أبى موسى و ابن عباس و ابن عمر و غيرهم من الصحابة.

و تنازعوا فى [أنّ أيّهما أشدّ تحريما الشطرنج أو النرد، فقال مالك: الشطرنج أشد من النرد. و هذا منقول عن ابن عمر، و هذا لأنّها تشغل القلب بالفكر الذى يصدّ عن ذكر اللّه و عن الصلاة أكثر من النرد. و قال أبو حنيفة و أحمد: النرد أشد» [۴].

ب- كان مخلّطا: قال ابن كثير الدمشقى: «و قال مسلم بن الحجاج: ثنا عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمى، ثنا مروان الدمشقى، عن الليث بن سعد، حدثنى بكير بن الأشج، قال: قال لنا بشر بن سعيد: اتقوا اللّه و تحفّظوا من الحديث، فو اللّه لقد رأيتنا نجالس أبا هريرة فيحدّث حديث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- عن كعب و حديث كعب عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-.

و فى رواية: يجعل ما قاله كعب عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-،

---

[۱] حياة الحيوان: «الهر».

[۲] النهاية فى غريب الحديث: «السدر».

[۳] مجمع البحار: «السدر».

[۴] منهاج السنة ۲/ ۹۸.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۲

و ما قاله رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- عن كعب، فاتقوا اللّه و تحفّظوا فى الحديث» [۱].

ج- كان مدلّسا: قال ابن كثير: «و قال يزيد بن هارون: سمعت شعبة يقول: أبو هريرة كان يدلّس. أى: يروى ما سمعه من كعب و ما سمعه من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و لا يبين، [يميّز] هذا من هذا. ذكره ابن عساكر.

و كان شعبة يشير بهذا إلى حديثه: من أصبح جنبا فلا صيام له. فإنّه لمّا حوقق عليه، قال: أخبرنيه مخبر و لم أسمعه من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-» [۲].

د- كان متروكا: قال ابن كثير: «و قال شريك، عن مغيرة، عن ابراهيم قال: كان أصحابنا يدعون من حديث أبى هريرة.

و روى الأعمش، عن إبراهيم، قال: ما كانوا يأخذون من كل حديث أبى هريرة.

قال الثورى، عن منصور، عن إبراهيم، قال: كانوا يرون فى أحاديث أبى هريرة شيئا، و ما كانوا يأخذون من حديثه إلّا ما كان من حديث صفة جنة أو نار أو حديث على عمل صالح أو نهى عن شىء جاء القرآن به».

قال ابن كثير: «و قد انتصر ابن عساكر لأبى هريرة و ردّ هذا الذى قاله إبراهيم النخعى، و قد قال ما قاله ابراهيم طائفة من الكوفيين و الجمهور على خلافهم. و قد كان أبو هريرة من الصّدق و الحفظ و الديانة و العبادة و الزهادة و العمل الصالح على جانب عظيم» [۳].

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۸/ ۱۰۹ مع اختلاف.

[۲] تاريخ ابن كثير ۸/ ۱۰۹.

[۳] تاريخ ابن كثير ۸/ ۱۰۹- ۱۱۰.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۳

ه- كان يلقى نفسه بين الصبيان: قال ابن قتيبة: «روى عفان، عن حمّاد ابن سلمة، عن ثابت، عن أبى رافع، قال: كان مروان ربما استخلف أبا هريرة على المدينة، فيركب حمارا قد شدّ عليه برذعه و فى رأسه حبل من ليف، فيسير فيلقى الرجل فيقول: الطريق الطريق، قد جاء الأمير.

و ربما أتى الصبيان و هم يلعبون باللّيل لعبة الغراب، فلا يشعرون بشىء حتى يلقى نفسه بينهم و يضرب برجليه فيفزع الصبيان فيتفرقون

[فیفرون .

و ربما دعانی إلی عشائه باللیل فیقول: [أ] دع العراق للأمیر، فأنظر فإذا هو ثرید بزیت» [۱].

و قال ابن کثیر: «و قال حمّاد بن سلمهٔ، عن ثابت، عن أبی رافع: کان مروان ربما استخلف أبا هریرهٔ علی المدینهٔ، فیرکب الحمار و یلقی الرجل فیقول:

الطریق، قد جاء الأمیر- یعنی نفسه-، و کان یمرّ بالصبیان و هم یلعبون باللیل لعبهٔ الغراب و هو أمیر، فلا یشعرون إلّا و قد ألقی نفسه بینهم و یضرب برجلیه، کأنه مجنون، یرید بذلک أن یضحکهم، فیفزع الصبیان منه و یفرّون عنه هاهنا و هاهنا یتضاحکون» [۲].

و- کان یعجبه أکل المضیرهٔ عند معاویهٔ: قال جار اللّه محمود الزمخشری:

«أبو رافع: کان أبو هریرهٔ ربّما دعانی إلی عشائه فیقول: أدع العراق للأمیر، فأنظر فإذا هو ثرید، و کان یقول: التمر أمان من القولنج، و شرب العسل علی الرّیق أمان من الفالج، و أکل السفرجل یحسّن اللون و الولد، و أکل الرمان یصلح الکبد، و الزبیب یشد العصب و یذهب الوصب و النصب، و الکرفس یقوی المعدهٔ و یطیّب النکههٔ، و العدس یرقّ القلب و یذرف الدمعهٔ، و القرع یزید فی اللب و یرق البشر، و أطیب اللحم الکتف و حواشی فقار الظهر.

---

[۱] المعارف ۲۷۸.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۴

و کان یدیم الهریسهٔ و الفالوذجهٔ و یقول: هما مادهٔ الولد. و کان تعجبه المضیرهٔ کثیرا فیأکلها مع معاویهٔ. و إذا حضرت الصلاهٔ صلی خلف علی- رضی اللّه عنه- فإذا قیل له قال: مضیرهٔ معاویهٔ أدسم و أطیب، و الصلاهٔ خلف علی أفضل، فکان یقال له: شیخ المضیرهٔ» [۱].

و قال الزمخشری أیضا: «کان أبو هریرهٔ یقول: أللهم ارزقنی ضرسا طحونا و معدهٔ هضوما و دبرا نثورا» [۲].

أقول: و کلّ هذا یدل علی شره أبی هریرهٔ و جشعه و میله إلی الدنیا و أهلها و لذاتها، و هذه الخصال لا تجتمع مع الزهادهٔ و الورع و العدالهٔ.

ز- کان یعادی علیا و یوالی عدوه: و الشواهد علی ذلک کثیرهٔ جدا...

۷. نظرات فی سند الحدیث ... ص: ۳۵۴

اشارهٔ

و بعد، فإنّ من شرط المعارضهٔ صلاحیّهٔ الحدیث الذی یقصد جعله معارضا من جمیع الجهات لهذا الغرض. و مع الغض عن الوجوه المذکورهٔ حول هذا الحدیث المزعوم، فإنّ هذا الحدیث مخدوش فی نفسه من حیث السند، و نحن نوضّح ذلک فیما یلی:

۱- فی طریق الحدیث: «سفیان الثوری ...» ص: ۳۵۴

اشارهٔ

إنّ فی طریق هذا الحدیث «سفیان الثوری»،

قال البخاری: «حدثنا أبو نعیم، قال: حدثنا سفیان، عن سعد بن إبراهیم، عن عبد الرحمن بن هرمز عن أبی هریرة، قال: قال النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-: قریش و الأنصار و جهینة و مزینة و اسلم و غفار و أشجع موالیّ، لیس لهم مولی دون اللّه و رسوله» [۳].

---

[۱] ربیع الأبرار ۲/ ۷۰۰.

[۲] نفس المصدر ۲/ ۶۸۰.

[۳] صحیح البخاری ۴/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۵

و قال مسلم: «حدثنا محمد بن عبد اللّه بن نمیر، حدثنا أبی، حدثنا سفیان عن سعد بن إبراهیم، عن عبد الرحمن بن هرمز الأعرج، عن أبی هریرة» [... ۱].

اعتراض الثوری علی إمام أهل البیت ... ص: ۳۵۵

و لم تکن بین «الثوری» و «الامام الصادق علیه السلام» أیة صلة من صلات المودة و المحبة، بل لقد اعترض علی الامام علیه السلام فی أبسط الأشیاء و هو الامام المعصوم من الزلل و المأمون من الفتن، هو من أهل بیت دلّ الکتاب و السنّة علی عصمتهم و وجوب متابعتهم و محبتهم...

و قد روی اعتراض الثوری علی سادس أئمّة أهل البیت علیهم السلام إذ دخل علیه فرأی علیه جبّة من خز فقال: «لیس هذا من لباسک»، و لم یعلم المسکین أن الامام علیه السلام کان قد لبس تحته ثوبا من شعر خشن. أما الامام فکان یعلم أن الثوری کان قد لبس تحت جبته الخشنة قمیصا أرق من بیاض البیض «فخجل سفیان» ثم قال له: «یا ثوری لا تکثر الدخول علینا تضرنا و نضرک».

هذا هو الثوری الصوفی الزاهد!؟ و هذه سیرته مع إمام أئمّة الدنیا علما و عملا ... و نحن لا نعتمد علی روایة هکذا انسان و لا نستدل بحدیثه إلّا من باب الإلزام...

و قد روی قصته مع الامام الصادق علیه السلام جمع من علماء أهل السنة الأعلام، قال الشعرانی بترجمة الامام: «و دخل علیه الثوری- رضی اللّه عنه- فرأی علیه جبة من خز، فقال له: إنکم من بیت النبوة تلبسون هذا؟ فقال: ما تدری؟

أدخل یدک، فإذا تحته مسح من شعر خشن. ثم قال: یا ثوری أرنی ما تحت جبّتک، فوجد تحتها قمیصا أرق من بیاض البیض. فخجل سفیان. ثم قال: یا

---

[۱] صحیح مسلم ۷/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۶

ثوری لا تکثر الدخول علینا تضرّنا و نضرّک» [۱].

و روی أبو نعیم الحافظ و الحافظ الذهبی [۲] و ابن طلحة [۳]- و اللفظ للأول-: «حدثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الغطریفی، ثنا محمد بن أحمد بن مکرم الضبی، ثنا علی بن عبد الحمید، ثنا موسی بن مسعود، ثنا سفیان الثوری، قال: دخلت علی جعفر بن محمد و علیه جبّة خز [دکناء] و کساء خز أندجانی [ایراجانی ، فجعلت أنظر إلیه تعجبا [معجبا] فقال لی: یا ثوری مالک تنظر إلینا، لعلک تعجبت مما تری [رأیت ؟ قال: قلت: یا ابن رسول اللّه! لیس هذا من لباسک و لا لباس آبائک. فقال لی: یا ثوری کان ذلک زمانا مقفرا مقترا، و کانوا یعملون علی قدر إقفاره و إقتاره.

و هذا زمان قد أسبل [أقبل کل شیء فیه عز الیه. ثم حسر عن ردن جبته فإذا تحتها [جبة] صوف بیضاء یقصر الذیل عن الذیل و الردن

عن الردن. فقال لی: یا ثوری لبسنا هذا للّه، و هذا لکم. فما کان للّه [تعالی أخفیناه و ما کان لکم أبدیناه» [۴].

و روی أبو نعیم أیضا: «حدثنا عبد اللّه بن محمد بن جعفر، ثنا محمد بن العباس، حدثنی محمد بن عبد الرحمن بن غزوان، حدثنی مالک بن أنس، عن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین، قال: لما قال سفیان الثوری: لا أقوم حتی تحدثنی. قال جعفر [قال له : أما إنی أحدّثک و ما کثرة الحدیث لک بخیر یا سفیان» [... ۵].

و روی سبط ابن الجوزی: «أخبرنا أبو الیمن اللغوی، أنبأ القزاز، أنبأ

---

[۱] لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار ۱/ ۳۲.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] مطالب السئول: ۵۶.

[۴] حلیة الأولیاء ۳/ ۱۹۳.

[۵] المصدر ۳/ ۱۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۷

الخطیب، أنبأ أبو بکر البرقانی، أنبأ أحمد بن إبراهیم الاسماعیلی، عن محمد بن أبی القاسم السمنانی، عن الخلیل بن محمد الثقفی، عن عیسی بن جعفر القاضی، عن أبی حازم المدنی، قال: کنت عند جعفر بن محمد، فجاء سفیان الثوری، فقال له جعفر: أنت رجل یطلبک السلطان و أنا أتّقی السلطان. فقال سفیان:

حدثنی حتی أقوم» [... ۱].

و روی ابن الصباغ المالکی [۲] و العیدروس [۳]- و اللفظ للأول-:

«قال ابن أبی حازم: کنت عند جعفر الصادق إذ جاء الآذن فقال: سفیان الثوری بالباب. فقال: ائذن له. فدخل فقال له جعفر: یا سفیان! إنک رجل یطلبک السلطان فی أکثر الأحیان و تحضر عنده، و أنا أتّقی السلطان، فاخرج عنی غیر مطرود»....

کان الثوری یدلّس ... ص: ۳۵۷

و مما ذکروا عن «الثوری» أنه کان یدلس عن الضعفاء، قال الذهبی بترجمته:

«سفیان بن سعید الحجة الثبت المتفق علیه، مع أنه کان یدلّس عن الضعفاء، و لکن کان له نقد و ذوق، و لا عبرة بقول من قال: کان یدلّس و یکتب عن الکذّابین» [۴].

و قال ابن حجر الحافظ: «و قال ابن المبارک: حدثته- یعنی الثوری- بحدیث، فجئته و هو یدلّسه، فلما رآنی استحیا و قال: نرویه عنک» [۵].

---

[۱] تذکرة خواص الأمة: ۳۴۲.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۲۲۳.

[۳] العقد النبوی و السر المصطفوی: ۷۲.

[۴] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۲/ ۱۶۹.

[۵] تهذیب التهذیب: ترجمته ۴/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۸

و قال:

«سفیان بن سعید بن مسروق الثوری أبو عبد اللّه الكوفی ثقة حافظ فقیه عابد إمام حجة من رءوس الطبقة السابعة، و كان ربما دلّس. مات سنة إحدی و ستین و له أربع و ستّون» [۱].

و ذكره ابراهیم بن محمد سبط ابن العجمی المكی فی المدلّسین قائلا: «سفیان الثوری مشهور به» [۲].

و قال السیوطی بشرح قول النووی: «النوع الثامن عشر- فی التدلیس.

و هو قسمان، الأول تدلیس الاسناد، یروی عمن عاصره ما لم یسمعه منه موهما سماعه قائلا: قال فلان أو عن فلان. و نحوه. و ربما لم یسقط شیخه و أسقط غیره ضعیفا أو صغیرا تحسینا للحدیث».

قال السیوطی بشرح قوله: «و ربما لم یسقط...»

«و هذا من زوائد المصنّف علی ابن الصلاح و هو قسم آخر من التدلیس یسمی تدلیس التسویة، سماه بذلك ابن القطان، و هو شر أقسامه، لأنّ الثقة الأول قد لا یكون معروفا بالتدلیس و یجده الواقف علی المسند كذلك بعد التسویة قد رواه عن ثقة، فیحكم له بالصحة و فیه غرور شدید...

قال الخطیب: و كان الأعمش و سفیان الثوری یفعلون مثل هذا. قال العلائی: و بالجملة فهذا النوع أفحش أنواع التدلیس مطلقا و أشرّها، قال العراقی: و هو قادح فیمن تعمّد فعله، و قال شیخ الإسلام: لا شك أنه جرح و إن وصف به الثوری و الأعمش، فالاعتذار أنهما لا یفعلانه إلّا فی حق من یكون ثقة عندهما ضعیفا عند غیرهما» [۳].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۱.

[۲] التبیین لأسماء المدلسین.

[۳] تدریب الراوی بشرح تقریب النواوی ۱/ ۲۲۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۹

و قال علی القاری فی (نزهة النظر): «قال الشیخ شمس الدین محمد الجزری ... و ربما لم یسقط المدّلس شیخه، لكن یسقط من بعده رجلا ضعیفا و صغیر السن یحسّن الحدیث بذلك، و كان الأعمش و الثوری و ابن عیینة و ابن إسحاق و غیرهم یفعلون هذا النوع»....

حرمة التدلیس و شناعته ... ص: ۳۵۹

و لقد علم مما سلف «أن التدلیس قادح فی من تعمّد فعله» و «أنّه جرح».

و قال القاری بعد كلامه المتقدم نقله: «و هذا القسم من التدلیس مكروه جدا، فاعله مذموم عند أكثر العلماء، و من عرف به فهو مجروح عند جماعة لا تقبل روایته، بیّن السماع أو لم یبیّنه».

و كذا قال ابن جماعة الكنانی...

و قال السیوطی بعد تقسیم التدلیس:

«أما القسم الأول فمكروه جدّا ذمه أكثر العلماء، و بالغ شعبة فی ذمه فقال:

لئن أزنی أحب إلیّ من أن أدلّس. و قال: التدلیس أخو الكذب» [۱].

و قال السیوطی أیضا: «(ثم قال فریق منهم) من أهل الحدیث و الفقهاء (من عرف به) یعنی بتدلیس الاسناد (صار مجروحا) مردود الروایة (مطلقا) و ان بیّن السماع» [۲].

أقول: فیجب التوقف فی روایات الثوری، بل مفاد بعض الكلمات سقوطها مطلقا.

۲- نسبهٔ البخاری الحدیث إلی یعقوب بن إبراهیم ... ص: ۳۵۹

و اعلم أن البخاری نسب روایهٔ هذا الحدیث إلی یعقوب بن إبراهیم أیضا،

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۲۲۸.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۲۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۰

فإنّه قال:

«حدثنا أبو نعیم، قال: حدثنا سفیان، عن سعد.

أبو عبد اللّه: و قال یعقوب بن ابراهیم: حدثنا أبی، عن أبیه، قال: حدثنی عبد الرحمن بن هرمز الأعرج، عن أبی هریرهٔ قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: قریش و الأنصار و جهینهٔ و مزینهٔ و أسلم و أشجع و غفار موالی لیس لهم مولی دون اللّه و رسوله» [۱].

و لکن أبا مسعود الدمشقی کذّب هذه النسبهٔ، و أفاد بأن روایهٔ یعقوب تخالف روایهٔ سفیان، لأن یعقوب إنما رواه عن أبیه، عن صالح بن کیسان، عن الأعرج، عن أبی هریرهٔ بلفظ: غفار و أسلم و مزینهٔ و من کان من جهینهٔ خیر عند اللّه من أسد و طی و غطفان، کذا أخرجه مسلم [۲].

هذا بالاضافهٔ إلی ما جاء بترجمهٔ إبراهیم بن سعد- والد یعقوب- من تکلّم جماعهٔ فیه، فقد قال الحافظ ابن حجر العسقلانی:

«و ذکر ابن عدی فی الکامل عن عبد اللّه بن أحمد، سمعت أبی یقول: ذکر عند یحیی بن سعید عقیل و إبراهیم بن سعد، فجعل کأنه یضعّفهما. یقول:

عقیل و ابراهیم! ثم قال أبی: أیش ینفع هذا، هؤلاء ثقات لم یجدهما [یخبرهما] یحیی.

و عن أبی داود السجستانی: سمعت أحمد، سئل عن حدیث إبراهیم بن سعد عن أبیه، عن أنس مرفوعا: الأئمّهٔ من قریش

، فقال: لیس هذا فی کتب إبراهیم ابن سعد، لا ینبغی أن یکون له أصل.

قلت: رواه جماعهٔ عن إبراهیم.

و نقل الخطیب: أن إبراهیم کان یجیز الغناء بالعود و ولیّ قضاء المدینهٔ.

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۲۱۸.

[۲] أطراف الصحیحین- مخطوط. و أبو مسعود الدمشقی: ابراهیم بن محمد بن عبید الحافظ. توجد ترجمته فی طبقات الحفاظ/ ۴۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۱

و قال ابن عیینهٔ: کنت عند ابن شهاب، فجاء ابراهیم بن سعد فرفعه و أکرمه و قال: إنّ سعدا وصّانی بابنه سعد، و سعد سعد.

و قال ابن عدی: هو من ثقات المسلمین حدّث عنه جماعهٔ من الأئمّهٔ و لم یختلف أحد فی الکتابهٔ عنه، و قول من تکلم فیه تحامل، و له أحادیث صالحهٔ مستقیمهٔ عن الزهری و غیره» [۱].

۳- فی طریقه «سعد بن إبراهیم ...» ص: ۳۶۱

و فی طریق الحدیث الذی استدل به الفخر الرازی «سعد بن ابراهیم» و قد ذکر علماء الرجال ترک مالک بن أنس الروایهٔ عن سعد...

قال الحافظ ابن حجر: «و قال الساجی: ثقهٔ أجمع أهل العلم علی صدقه و الروایهٔ عنه إلّا مالک، و قد روی مالک عن عبید اللّه بن

إدريس، عن سعيد، عن سعد بن إبراهيم، فصحّ باتّفاقهم أنه حجة.

و يقال: إن سعدا وعظ مالكا فوجد عليه فلم يرو عنه.

حدثنى أحمد بن محمد: سمعت أحمد بن حنبل يقول: سعد ثقة، فقيل له:

إنّ مالكا لا يحدّث عنه، فقال: من يلتفت إلى هذا؟ سعد ثقة رجل صالح.

ثنا أحمد بن محمد، سمعت المطيعى يقول لابن معين: كان مالك يتكلّم فى سعد سيد من سادات قريش، و يروى عن ثور و داود بن الحصين خارجيين خسيسين [خبيثين .

قال الساجى: و مالك إنما ترك الرواية عنه، فإما أن يكون يتكلّم فيه فلا أحفظه، و قد روى عنه الثقات و اللّه [و الأئمّة و] كان ديّنا عفيفا.

و قال أحمد بن البرقى: سألت يحيى عن قول بعض الناس فى سعد أنه كان يرى القدر و ترك مالك الرواية عنه، فقال: لم يكن يرى القدر، و إنما ترك مالك

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۲۲- ۱۲۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۲

الرواية عنه، لأنّه تكلّم فى نسب مالك، فكان مالك لا يروى عنه، و هو ثبت لا شك فيه» [۱].

۸. هذا الحديث مروىّ بالمعنى ... ص: ۳۶۲

و الظاهر- على تقدير صحة الحديث- أن أبا هريرة قد نقله بالمعنى، فأضاف إليه لفظتى «ليس» و «دون» الدالّين على الحصر، نظير ما زعمه ابن حجر المكى فى (صواعقه) بالنسبة إلى حديث الغدير، و الكابلى فى (صواقعه) و (الدهلوى) فى (تحفته) بالنسبة إلى حديث ابن عباس فى معنى آية المودة.

و يؤكّد ما ذكرنا من عدم وجود اللفظين فى أصل الحديث،

ما أخرجه مسلم بطريق آخر، حيث قال: «حدثنى زهير بن حرب، نا يزيد- هو ابن هارون- أنا أبو مالك الأشجعى، عن موسى بن طلحة، عن أبى أيوب، قال: قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: الأنصار و مزينة و جهينة و غفار و أشجع و من كان من بنى عبد اللّه موالى دون الناس، و اللّه و رسوله مولاهم» [۲].

۹. قيل: «انما» قد لا تدل على الحصر ... ص: ۳۶۲

لقد زعم غير واحد من علماء أهل السنة و محققيهم كالتفتازانى فى (شرح المقاصد) و القوشجى فى (شرح التجريد) و (الدهلوى) فى (التحفة) فى الجواب عن الاستدلال الشيعة بآية الولاية: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ ... زعموا أنّ أداة الحصر إنما يكون نفيا لما وقع فيه تردد و نزاع ...

فنقول: و هل كان فى ولاية اللّه و رسوله لهذه القبائل تردد و نزاع حتى يحتاج إلى أداة الحصر؟ كلا اللهم كلا ...

---

[۱] تهذيب التهذيب ۳/ ۴۶۴- ۴۶۵.

[۲] صحیح مسلم ۷/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۳

و هذا أدل دلیل علی بطلان الحدیث الذی تمسک به الفخر الرازی، و علی بطلان استدلاله به علی فرض صحته...

بل زعم الرازی نفسه أن أداهٔ الحصر قد لا تدل علی الحصر، فقد قال فی تفسیر آیهٔ الولایهٔ الدالهٔ علی إمامهٔ علی- علیه السلام-:

«أما الوجه [الأول الذی عوّلوا علیه و هو: إن الولایهٔ المذکورهٔ فی الآیهٔ غیر عامهٔ، و الولایهٔ بمعنی النصرهٔ عامهٔ، فجوابه من وجهین:

الأول: لا نسلّم أن الولایهٔ المذکورهٔ فی الآیهٔ غیر عامهٔ، و لا نسلم أنّ کلمهٔ «إنما» للحصر، و الدلیل علیه قوله تعالی: إِنَّما مَثَلُ الْحَیاةِ الدُّنْیا کَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ و لا شک أن الحیاهٔ الدنیا لها أمثال أخری سوی هذا المثل» [... ۱].

أقول: و لو تم ما ذکره الرازی حول هذه الآیهٔ، لأمکننا القول بعدم دلالهٔ «لیس» و «دون» المذکورین فی الحدیث المزعوم علی الحصر، و حینئذ یمتنع معارضهٔ حدیث الغدیر المتواتر بهذا الحدیث.

۱۰. لا تنافی بین الحدیثین ... ص: ۳۶۳

و مع التنزل عن جمیع ما تقدم من وجوه الجواب عن حدیث أبی هریرهٔ نقول: کیف یعارض حدیث الغدیر بهذا الحدیث و لا تنافی بینهما!؟

و بیان ذلک: إن الفقرهٔ الأولی من الحدیث تفید کون هذه القبائل موالی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بأیّ معنی کان من المعانی- و ذلک لا ینافی ولایهٔ أمیر المؤمنین، علیه الصلاهٔ و السلام.

و أما الفقرهٔ الثانیهٔ- و الظاهر أنها- محل الاستدلال لوجود أداهٔ الحصر فکالفقرهٔ الأولی، لأنّ المراد من ولایهٔ اللّه و رسوله إن کان ما عدا التصرف فی الأمور فلا تناقض بین حدیث أبی هریرهٔ و حدیث الغدیر، إذ أنّ معنی «مولی» فی

---

[۱] التفسیر الکبیر ۱۲/ ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۴

حدیث الغدیر لیس إلّا «الأولی بالتصرف» أو «المتصرف فی الأمور» و لیس هذا المعنی فی حدیث أبی هریرهٔ.

و إن کان المراد: الأولویهٔ فی التصرف، فهی محصورهٔ فی اللّه و رسوله- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- دون غیرهما، فالحدیث یعارض حدیث الغدیر، فنقول: إنه- بالاضافهٔ إلی الاعتراف الضمنی بکون «مولی» فی حدیث الغدیر بمعنی «الأولی بالتصرف» و هو المطلوب- یستلزم بمقتضی الحصر عدم کون أمیر المؤمنین- علیه السلام- ولیّا و إماما فی وقت من الأوقات، و هذا یخالف إجماع المسلمین، بل یستلزم بطلان خلافهٔ الخلفاء أیضا، و لکنهم لا یرتضون بذلک.

فالحدیث إذا لا ینافی حدیث الغدیر فی مدلوله.

و الحل التحقیقی لحدیث أبی هریرهٔ- علی فرض صحته باللفظ المذکور- هو: احتمال أن یکون المراد نفی ولایهٔ غیر اللّه و رسوله- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- علی هذه القبائل فی حیاهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و أما حدیث الغدیر، فیدل علی استقرار ولایهٔ علی- علیه السلام- بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیهما و آلهما- مباشرهٔ ... کما سیأتی شرح ذلک فیما بعد، إن شاء اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۵

(۸) الردّ علی أنه «لم یکن علی مع النّبی ...» ص: ۳۶۵

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۷

و قول الفخر الرازی: «و لم یکن علی مع النبی فی ذلک الوقت فانه کان بالیمن».

من أعاجیب الأکاذیب، یترفّع عن التفوّه به أقل الطلبهٔ فضلا عن أکابر أهل العلم ... فإنّ رجوع الامام أمیر المؤمنین من الیمن و موافاته النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی حجهٔ الوداع، مما ثبت بالأحادیث الصحیحهٔ و تحقق فی التواریخ المعتبرهٔ و الآثار المشهورهٔ:

قال البخاری: «حدثنا الحسن بن علی الخلال الهذلی، قال: حدثنا سلیم ابن حیان قال: سمعت مروان الأصغر، عن أنس بن مالک، قال: قدم علی علی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- من الیمن، فقال: بم أحللت؟ قال بما حل به النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لو لا أن معی الهدی لأحللت» [۱].

و قال مسلم: «و قدم علی من الیمن ببدن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فوجد فاطمهٔ ممن حل و لبست ثیابا صبیغا و اکتحلت، فأنکر ذلک علیها، فقالت إن أبی أمرنی بهذا» [... ۲].

---

[۱] صحیح البخاری ۲/ ۱۷۲.

[۲] صحیح مسلم ۴/ ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۸

و قال ابن ماجهٔ: «و قدم علی ببدن علی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فوجد فاطمهٔ ممن حل و لبست ثیابا صبیغا» [... ۱].

و قال أبو داود: «و قدم علی من الیمن ببدن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم» [...- ۲].

و قال الترمذی: «عن أنس بن مالک: إنّ علیّا قدم علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من الیمن، فقال: بما أحللت» [... ۳].

و قال النسائی: «أخبرنی أحمد بن محمد بن جعفر، قال: حدثنی یحیی بن معین، قال: حدثنا حجاج، قال: حدثنا یونس بن أبی إسحاق، عن أبی إسحاق، عن البراء، قال: کنت مع علی حین أمّره النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی الیمن فأصبت علیه [معه أواقی. فلما قدم علی علی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال [علی : وجدت فاطمهٔ قد نضحت البیت» [... ۴].

هذا، و قال ابن حجر المکی حول حدیث الغدیر:

«و لا التفات لمن قدح فی صحته، و لا لمن ردّه بأن علیّا کان بالیمن، لثبوت رجوعه منها و إدراکه الحج مع النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم» [...- ۵].

و قال القاری: «و أبعد من ردّه بأن علیّا کان بالیمن، لثبوت رجوعه منها و إدراکه الحج مع النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم» [...- ۶].

و لا یخفی أنه لو فرضنا عدم رجوعه علیه السلام من الیمن عند خطبهٔ النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بغدیر خم، فانه غیر قادح فی صحهٔ حدیث الغدیر

---

[۱] سنن ابن ماجهٔ ۲/ ۱۰۲۴.

[۲] سنن أبی داود ۲/ ۱۵۸.

[۳] سنن الترمذی ۲/ ۲۱۶.

[۴] سنن النسائی ۵/ ۱۵۷.

[۵] الصواعق المحرقهٔ ۲۵.

[۶] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۵/ ۵۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۹

و ثبوته ... نعم إن ذلک یقدح فی الأحادیث التی اشتملت علی حضوره عنده- صلّی اللّه علیه و آله- و أخذه بیده، و قد صرح بهذا المعنی الشریف الجرجانی فی (شرح المواقف) [۱].

و جاء بعضهم و أراد التشکیک فی صحهٔ هذا الحدیث بنحو آخر، ذکره العلامهٔ الأمیر و قد أجاد فی ردّه، حیث قال:

«تنبیه- اعترض بعض من قصر نظره عن بلوغ مرتبهٔ التحقیق فی حدیث الغدیر الذی رواه زید بن أرقم- رضی اللّه عنه- مشکّکا ذلک المعترض بقوله: إن فی الروایهٔ أنه- صلّی اللّه علیه و سلّم- خطب بالجحفهٔ یوم ثامن عشر فی شهر ذی الحجهٔ، و أنه لا یمکن بلوغ الجحفهٔ لمن خرج بعد الحج من مکهٔ فی ذلک الیوم، و جعله قادحا فی الحدیث.

و أقول: هذا تشکیک بلا دلیل و خبط جبان خال عن عدهٔ الأدلهٔ ذلیل. فقد ثبت أنه علیه السلام خرج من مکهٔ یوم الخمیس خامس عشر ذی الحجهٔ، راجعا إلی المدینهٔ، و ثبت أن الجحفهٔ علی اثنین و ثمانین میلا من مکهٔ کما صرح به مجد الدین فی القاموس رحمه اللّه. و ثبت أن المرحلهٔ العربیهٔ أربعهٔ برد کمن جدهٔ إلی مکهٔ، کما أخرجه البخاری تعلیقا من حدیث ابن عباس و ابن عمر أنّهما کانا یقصّران من مکهٔ إلی العرفات، و ثبت تقدیر الأربعهٔ البرد بالمرحلهٔ بما رواه الشافعی بسند صحیح: أنه قیل لابن عباس أ تقصر من مکهٔ إلی العرفات؟

قال: لا، و لکن إلی عرفات و إلی جدهٔ و إلی الطائف، و کل جههٔ من هذه مرحلهٔ إلی مکهٔ. فإذا کانت المرحلهٔ أربعهٔ برد، و البرید اثنی عشر میلا، یکون المرحلهٔ ثمانیهٔ و أربعین میلا.

---

[۱] شرح المواقف ۸/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۰

و إذا عرفت هذا، عرفت أن من مکهٔ إلی الجحفهٔ لا یکون إلّا دون المرحلتین الکاملتین، لأنّهما اثنان و ثمانین میلا. و إذا عرفت أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- خرج من مکهٔ یوم خامس عشر من ذی الحجهٔ فیوم ثامن عشر رابع أیام سفره، فعلم أنه بات لیلهٔ ثامن عشر فی الجحفهٔ و صلی بها الظهر و خطب بعد الصلاهٔ.

فیا للعجب ممن قصر نظره عن البحث، کیف یقدح فیما صح باتفاق الکل بأمر یرجع إلی المحسوس المشاهد. لقد نادی علی نفسه بالبلاههٔ و سوء الظن و عدم الدرایهٔ.

و لا یقال: إنه باعتبار هذه الأزمنهٔ لا یمکن.

لأنا نقول: إن أرید أسفار أهل الرفاههٔ و المترفین و المرضی و الزمناء فلا اعتبار به. و إن أرید فی أسفار العرب، ففی هذا الزمن یبلغ من مکهٔ الی المدینهٔ علی الرکاب فی أربع، و أهل المدینهٔ یسافرون الحج فی زماننا هذا یوم خامس أو رابع ذی الحجهٔ، و یوافون عرفات. و أمّا أهل الرفاههٔ فلا اعتبار بهم. و قد کان- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی نهج العرب، و قد کان بلغ فی دخوله بمکهٔ فی تلک الحجهٔ فی سبعهٔ أیام أو ثمانیهٔ علی اختلاف الروایهٔ.

و بالجملهٔ فالتشکیک بهذا نوع من الهذیان، فقد عرفت بما قدمنا أن الحدیث متواتر و الأسفار تختلف و لیس محالا عادهٔ و لا عرفا. ثم حدیث الموالاهٔ قد ثبت باتفاق الفریقین، فلا یسمع هذا التشکیک من قائله، و اللّه الموفق» [۱].

---

[۱] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ: ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۱

الخاتمهٔ فیها کلمات فی ذم الفخر الرازی ... ص: ۳۷۱

و من المناسب- فی خاتمهٔ الرد علی الفخر الرازی و دحض مزاعمه- أن نورد طرفا من کلمات بعض علماء الرجال و الحدیث فی الفخر الرازی:

قال الذهبی: «الفخر ابن الخطیب صاحب تصنیف، رأس فی الذکاء و التعلیقات، لکنه عری من الآثار، و له تشکیکات علی مسائل من دعائم الدین تورث حیرهٔ، نسأل اللّه أن یثبت الإیمان فی قلوبنا.

و له کتاب: السر المکتوم فی مخاطبهٔ النجوم، سحر صریح، فلعلّه تاب من تألیفه إن شاء اللّه» [۱].

و قال ابن تیمیهٔ فی الکلام علی الصفات بعد کلام له:

«و أمّا الجبریهٔ، فمنهم من ینفیها و منهم من یتوقف فیها کالرازی و الآمدی و غیرهم، و نفاهٔ الصفات من الجبریهٔ منهم من یتأوّل نصوصها و منهم من یفوض معناها الی اللّه تعالی» [۲].

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۳۴۰.

[۲] منهاج السنهٔ. مبحث صفات الباری ۱/ ۱۱۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۲

و هذا الکلام صریح فی کون الرازی من الجبریهٔ.

و قال الشعرانی فی (ارشاد الطالبین): «و قد طلب الشیخ فخر الدین الرازی الطریق إلی اللّه، فقال له الشیخ نجم الدین البکری: لا تطیق مفارقهٔ صنمک الذی هو علمک، فقال: یا سیدی، لا بدّ إن شاء اللّه تعالی. فأدخله الشیخ خلوهٔ و سلبه جمیع ما معه من العلوم، فصاح فی الخلوهٔ بأعلی صوته: لا تطیق، فأخرجه و قال: أعجبنی صدقک و عدم نفاقک».

و قال المولوی عبد العلی فی مبحث الإجماع: «و استدل ثانیا

بقوله- صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تجتمع أمتی علی الضلالهٔ

، فانه یفید عصمهٔ الأمهٔ عن الخطأ فانه متواتر المعنی، فانه قد ورد بألفاظ مختلفهٔ یفید کلها العصمهٔ، و بلغت رواهٔ تلک الألفاظ حد التواتر...

[و استحسنه ابن الحاجب فانه دلیل لا خفاء فیه بوجه و لا مساق للارتیاب فیه.

[و استبعد الامام الرازی صاحب المحصول، کما هو دأبه من التشکیکات فی الأمور الظاهریّهٔ [التواتر المعنوی علی حجیته...

و هذا الاستبعاد فی بعد بعید کبرت کلمهٔ خرجت من فیه» [... ۱].

و قال الحافظ ابن حجر بترجمته بعد کلام الذهبی المتقدم ما ملخصه:

«و قد عاب التاج السبکی علی المصنف، ذکره هذا الرجل فی هذا الکتاب، و قال: إنه لیس من الرواهٔ، و قد تبرأ المصنف من الهوی و العصبیهٔ فی هذا الکتاب.

و الفخر کان من أئمهٔ الأصول و کتبه فی الأصلین شهیرهٔ، و له ما یقبل و ما یرد، و قد ترجم له جماعهٔ من الکبار بما ملخصه:

انّ مولده سنهٔ ۵۳۳ و اشتغل علی والده، و کان من تلامذهٔ البغوی. ثمّ

---

[۱] فواتح الرحموت ۲/ ۲۱۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۳

اشتغل على الكمال السمنانی و تمهّر فی عدهٔ علوم، و أقبل على التصنیف. فصنّف التّفسیر الکبیر، و المحصول فی أصول الفقه، و المعالم، و المطالب العالیهٔ، و الأربعین، و الخمسین، و الملخّص، و المباحث المشرقیهٔ، و طریقه فی الخلاف، و مناقب الشافعی.

قال ابن الربیب: و کان مع تبحره فی الأصول یقول: من التزم دین العجائز فهو فائز، و کان یعاب بإیراد الشبه الشدیدهٔ و یقصر فی حلها، قال بعض المغاربهٔ:

یورد الشبههٔ نقدا و یحلها نسیئهٔ.

و قد ذکره ابن دحیهٔ فمدح و ذم.

و ذکره ابن شامهٔ فحکى عنه أشیاء ردیهٔ.

و کانت وفاته بهراهٔ سنهٔ ۶۵۶.

و رأیت فی الإکسیر فی علم التفسیر للنجم الطوخی ما ملخّصه: ما رأیت فی التفاسیر أجمع لغالب علم التفسیر من القرطبی و من تفسیر الامام فخر الدین إلّا أنّه کثیر العیوب. فحدّثنی شرف الدین النصیبی عن شیخه سراج الدین السرمساجی المغربی أنّه صنّف کتاب المآخذ فی مجلدین، بیّن فیهما ما فی تفسیر الفخر من الزیف و البهرج، و کان ینقم علیه کثیرا.

قال الطوخی: و لعمری هذا دأبه فی الکتب الکلامیهٔ حتى اتّهمه بعض الناس.

و ذکر ابن خلیل السکونی فی کتاب الرد على الکشاف: ان ابن الخطیب قال فی کتبه فی الأصول إنّ مذهب الجبر هو المذهب الصحیح، و قال بصحهٔ بقاء الأعراض و بنفی صفات اللّه الحقیقیّهٔ، و زعم أنها مجرّد نسب و إضافات کقول الفلاسفهٔ، و سلک طریق أرسطو فی دلیل التمانع.

و نقل عن تلمیذه التاج الأرموی: إنه نظر کلامه فهجره إلى مصر و همّوا به فاستتر، و نقلوا عنه أنه قال: عندی کذا و کذا مائهٔ شبههٔ على القول بحدوث العالم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۴

ثم أسند عن ابن الطباخ: إن الفخر کان شیعیا یقدم محبهٔ أهل البیت کمحبهٔ الشیعهٔ، حتى قال فی بعض تصانیفه: و کان علی شجاعا بخلاف غیره، و عاب علیه تسمیته لتفسیره مفاتیح الغیب.

و قد مات الفخر یوم الاثنین سنهٔ ست و خمسین و ستمائهٔ بمدینهٔ هراهٔ، و اسمه محمد بن عمر بن الحسین، و أوصى بوصیهٔ تدل على حسن اعتقاده» [۱].

---

[۱] لسان المیزان ۴/ ۴۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۵

وقفهٔ مع من أنکر تواتر حدیث الغدیر ... ص: ۳۷۵

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۷

و أمّا دعوى عدم تواتر حدیث الغدیر فمن العجائب المضحکهٔ، خصوصا دعوى عدم تواتره لدى الشیعهٔ «کبرت کلمهٔ تخرج من أفواههم إن یقولون إلّا کذبا» و کیف یتفوّه بهذه الهفوهٔ الباطلهٔ عاقل بالنسبهٔ إلى حدیث رواه أکثر من مائهٔ صحابی، و جمع طرقه جمع من کبار الحفاظ فی مصنفات عدیدهٔ!؟

قد علمت أنه لیس متواترا عند الشیعة فحسب، بل صرح بتواتره کبار حفّاظ أهل السنة، کالحافظ الذهبی الذی تمسک ابن حجر المکی بتصحیحه طرق حدیث الغدیر حیث قال: «فقد ورد ذلک من طرق صحیح الذهبی کثیرا منها» [۱]. فمن العجیب تمسکه بتصحیح الذهبی بعض طرق الحدیث و إعراضه عن تصریحه و تنصیصه علی تواتره.

و من الطریف دعوی ابن حجر تواتر حدیث صلاة أبی بکر لروایة ثمانیة من الصحابة إیّاه- مع العلم ببطلانه لدی الشیعة- و هو ینکر تواتر حدیث الغدیر المروی عن أکثر من مائة نفس من الصحابة، و لا أقل من الثلاثین، العدد الذی اعترف ابن حجر نفسه به، و هل هذا إلّا تناقض قبیح و تحکّم لا یعتضد بشیء من

---

[۱] الصواعق المحرقة/ ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۸

الترجیح؟

نور الدین الحلبی ... ص: ۳۷۸

و قد نسج نور الدین الحلبی علی منوال ابن حجر الهیتمی- المکی، فقال فی جواب حدیث الغدیر: «و قد ردّ علیهم فی ذلک بما بسطته فی کتابی المسمّی بالقول المطاع فی الرد علی أهل الابتداع، لخصّت فیه الصواعق للعلامة ابن حجر الهیتمی، و ذکرت أن الرد علیهم فی ذلک من وجوه:

أحدها: إن هؤلاء الشیعة و الرافضة اتفقوا علی اعتبار التواتر فیما یستدلون به علی الامامة من الأحادیث، و هذا الحدیث مع کونه آحادا طعن فی صحته جماعة من أئمة الحدیث کأبی داود و أبی حاتم الرازی کما تقدم، فهذا منهم مناقضة» [۱].

و هذا الکلام مردود من وجوه:

أحدها: إنّ نفی تواتر حدیث الغدیر مصادمة مع الواقع و إنکار للحقیقة الراهنة، و قد صرح بتواتره کبار أئمة أهل السنة کما سبق.

الثانی: إنه یکفی ثبوت تواتره لدی الشیعة.

الثالث: إنّه یکفی فی الإلزام فی باب الامامة الاستدلال بالحدیث الوارد من طرق أهل السنّة و لو آحادا، و لا ضرورة لأن یکون متواترا حتی یجوز الاحتجاج به و إلزامهم به.

الرابع: إن ذکر طعن بعض أئمة الحدیث فی صحة حدیث الغدیر، هو فی الحقیقة إثبات للطعن فی هؤلاء الأئمّة المتعصبین.

الخامس: نسبة الطعن فی صحته إلی أبی داود، کذب صریح و بهتان مبین کما دریت سابقا.

---

[۱] انسان العیون ۳/ ۳۳۷- ۳۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۹

علی القاری ... ص: ۳۷۹

و لقد ناقض الشیخ نور الدین علی بن سلطان الهروی القاری نفسه و جاء بکلمات متهافتة حول حدیث الغدیر، فقال مرّة:

«ثمّ هذا الحدیث مع کونه آحادا مختلف فی صحته، فکیف ساغ للشیعة أن یخالفوا ما اتفقوا علیه اشتراط التواتر فی أحادیث الامامة، ما هذا إلّا تناقض صریح و تعارض قبیح؟!» [۱].

فهو هنا يزعم كونه آحادا و أنه مختلف فی صحّته لدی العلماء، و الحال أنه قد ذكر قبل هذا الكلام بقليل: «و الحاصل أن هذا حديث لا مرية فيه، بل بعض الحفّاظ عدّه متواترا، إذ فی رواية لأحمد أنه سمعه من النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم- ثلاثون صحابيا و شهدوا به لعلی لما نوزع أيام خلافته» [۲].

فهل من الإنصاف دعوی كونه آحادا مختلفا فی صحته مع الاعتراف بأنه صحيح لا مرية فيه، بل بعض الحفاظ عدّه متواترا؟...

و قال فی موضع آخر: «رواه أحمد فی مسنده، و أقلّ مرتبته أن يكون حسنا، فلا التفات لمن قدح فی ثبوت هذا الحديث» [۳].

فأیّ تحقيق هذا؟ و أیّ إنصاف هذا؟ و أیّ ضبط هذا؟ أن يتلون الرجل فی كتاب واحد حول حديث واحد، ما هذا إلّا تناقض صريح و تعارض قبيح!! و لو فرض عدم تواتر هذا الحديث عند أهل السنة، لصحّ استدلال الشيعة به بلا ريب لوجهين:

الأول: لكونه متواترا لدی الشيعة، و اعتضاده بروايات المخالفين يفيد القطع و اليقين.

---

[۱] المرقاة ۵/ ۵۷۴.

[۲] نفس المصدر ۵/ ۵۶۸.

[۳] نفس المصدر ۵/ ۵۷۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۶، ص: ۳۸۰

و الثانی: لجواز الاستدلال بالآحاد عند أهل السنة، فالالزام بحديث الغدير و الاحتجاج به صحيح علی كل تقدير.

الميرزا مخدوم بن عبد الباقی ... ص: ۳۸۰

و قال الميرزا مخدوم بن عبد الباقی: «و ما أدری ما الذی يورث فی طبائعهم المنحرفة الجزم بدلالة ما

نقل عن النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم- فی غير الكتب الصحاح أنه قال بغدير خمّ: من كنت مولاه، علی إمامة المرتضی» [۱].

و لقد كذب فی مقالته هذه الكذب الصريح، فإن الحديث مخرج فی الكتب الصحاح كما نص عليه ابن روزبهان كما سيجیء.

و يوضّح ذلك مراجعة صحيح الترمذی و صحيح ابن ماجة و المستدرك علی الصحيحين و صحيح ابن حبان و المختارة للضياء المقدسی و ما ماثلها.

و فوق ذلك كلّه: تصريح هذا الرجل بتواتر حديث الغدير فی مقام آخر من كتابه بعد هذا الكلام ... و قد ذكرنا نص عبارته سابقا فراجع.

إسحاق الهروی ... ص: ۳۸۰

و قال إسحاق الهروی سبط صاحب النواقض لمذكور فی (سهامه) فی جواب حديث الغدير: «قلنا: أولا لا نسلّم تواتر الخبر، و كيف و لم يذكره الثقات من المحدّثين كالبخاری و مسلم و الواقدی، و قد قدح فی صحة الحديث كثير من أئمّة الحديث كأبی داود و الواقدی و ابن خزيمة و غيرهم من الثقات، و من رواه لم يرو أوّل الحديث أی

قوله: أ لست أولی بكم من أنفسكم

، و هو القرينة علی كون المولی بمعنی أولی».

و هذا الكلام عجيب للغاية، فإنه يقتضی أن لا يكون هذا الجمّ الغفير من

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۱

رواهٔ حديث الغدير من الأئمّهٔ الثقات، و فيهم أحمد و النسائى و الترمذى و ابن ماجهٔ و نظراؤهم...

و لقد زاد الهروى هذا فى الطنبور نغمهٔ أخرى، فزاد على من زعم قدحه فى حديث الغدير الواقدى و ابن خزيمهٔ، و الحال أن أسلافه الذين أخذ منهم هذه المزاعم لم يذكروهما فيمن نسب إليهم القدح فى هذا الحديث الشريف...

هذا و يكفى فى الردّ على هذه المكابرات تصريح جدّه صاحب النواقض بتواتر حديث الغدير.

عبد الحق الدهلوى ... ص: ۳۸۱

و قال الشيخ عبد الحق الدّهلوى فى (شرح المشكاهٔ): «و هذا الحديث صحيح بلا ريب، رواه جماعهٔ كالترمذى و النسائى و أحمد، و له طرق كثيرهٔ، رووه عن ستهٔ عشر نفس من الصحابهٔ، و فى روايهٔ لأحمد: أنه سمعه من النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- ثلاثون صحابيا و شهدوا به لعلى لما نوزع أيام خلافته، و كثير من أسانيده صحاح أو حسان، و لا التفات بقول من تكلّم فى صحته و لا بقول بعضهم القائل بأن: اللهم وال من والاه، موضوع. لوروده من طرق متعدّدهٔ صحح أكثرها الذهبى، كذا قال الشيخ ابن حجر فى الصواعق المحرقهٔ.

و لكنا نقول للشيعهٔ على طريق الإلزام- حيث اتفقوا على لزوم أن يكون دليل الامامهٔ متواترا، و أنه متى لم يكن الحديث متواترا لم يجز الاستدلال به على الامامهٔ- بأن هذا الحديث غير متواتر يقينا، على أنه مختلف فيه- و إن كان هذا الاختلاف فى بعض الخصوصيات- و قد طعن فى صحته بعض أئمّهٔ الحديث و عدولهم المرجوع إليهم فى هذا الشأن، كأبى داود السجستانى و أبى حاتم الرازى و غيرهم، و قد تركه أهل الحفظ و الإتقان الذين طافوا البلاد و ساروا إلى الأمصار فى طلب الحديث، كالبخارى و مسلم و الواقدى و غيرهم من أكابر أهل الحديث، و هذا و إن كان غير مخل بصحهٔ الحديث إلّا أن دعوى التواتر فى مثله من

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۲

العجائب».

فهو و إن بالغ فى الردّ على من أنكر صحهٔ الحديث و خدش فى ثبوته، إلّا أنه حاول إنكار تواتره، فسلك طرقا ملتويهٔ و أتى بكلمات متهافتهٔ سعيا وراء ذلك، و لكن لا تخفى حقيقهٔ الأمر على الناظر فى كلامه، لأنه ينكر تواتر هذا الحديث فى حين أنه يذعن بكثرهٔ طرقه، و أنه رواه ستهٔ عشر شخص من الصحابهٔ و أن أكثر طرقه صحاح أو حسان. فأىّ كلام فى ثبوت تواتر حديث هذا شأنه!؟ مع أنهم يعتقدون بحصول التواتر بالأقل من هذا العدد، و يرون تحققه لما رواه ثمانيهٔ من الصحابهٔ كما فى (الصواعق).

بل ذكر هذا الشيخ أن فى روايهٔ لأحمد أنه سمعه من النبى- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- ثلاثون من الصحابهٔ، و شهدوا به لأمير المؤمنين عليه السلام.

و هذا بناء على ما ذكره هذا الرجل، و إلّا فقد علمت أن رواته من الصحابهٔ يزيدون على المائهٔ...

و قد نص أبو محمد على بن أحمد بن حزم على تواتر حديث رواه أربعهٔ من الصحابهٔ، حيث قال فى (المحلى) فى مسألهٔ عدم جواز بيع الماء بعد أن نقل روايهٔ المنع عن أربعهٔ من الصحابهٔ: «فهؤلاء أربعهٔ من الصحابهٔ- رضى اللّه عنهم-، فهو نقل تواتر لا تحل مخالفته»، فمن العجيب أن يكون ما رواه الأربعهٔ متواترا و لا يكون ما رواه الستهٔ عشر أو الثلاثون أو الأكثر بمتواتر، و هل هذا إلّا تحكّم قبيح و تعصب فضيح؟! هذا بالاضافهٔ إلى ما تقدم من تصريح الأئمّهٔ المحققين من أهل السنهٔ و منهم الذهبى الذى استند اليه ابن حجر، كما ذكره عبد الحق فى هذه العبارهٔ، بتواتر حديث الغدير...

و من العجائب أيضا نفيه تواتر حديث الغدير تمسكا بوجود الاختلاف فيه، و هذا واضح البطلان جدا، لاعترافه هو فى هذا الكلام

بطلان هذا الخلاف، و إذا کان الخلاف فی الحدیث مردودا کان التمسک بهذا الخلاف مردودا کذلک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۳

و الحاصل إنّ هذا الکلام مختل الأرکان ضعیف البنیان واضح البطلان، فهو من جهۀ یتمسک بقدح القادحین فی هذا الحدیث للقدح فی تواتره، و من جهۀ أخری ینص علی أن الخلاف فی هذا الحدیث مردود، و من جهۀ ثالثۀ یعود لیمدح القادحین فیه و یصفهم بالامامۀ فی هذا الشأن لیشید بالتالی بقدحهم فی الحدیث و یسقطه بذلک عن الاعتبار.

و إذا کانت هذه التناقضات و التعصبات- التی یأباها أتباع القادحین و مقلدیهم- قادحۀ فی الأحادیث المتواترۀ، کان مکابرۀ المخالفین للإسلام و قدحهم فی تواتر معاجز النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- جدیرۀ بالإذعان و مؤثرۀ فی الطعن فی الدین الحنیف. و ذلک لأن هذه المکابرات و تلک التعصبات من باب واحد.

و الفرق بأن القادحین هنا أئمۀ عدول بخلافهم هناک فإنهم ملحدون لا یسمن و لا یغنی من جوع. أما أولا: فلأنّهم لدی الشیعۀ فی مرتبۀ واحدۀ، و أما ثانیا: فمع التسلیم بالفرق فإنّ کلام الطرفین فی البابین فی البطلان علی حد سواء. علی أن الملاک فی التواتر حصول شروطه، فمتی تحققت فی مورد حکم بتواتره، و لیس من شروطه عدم وجود قادح فیه أبدا، بل إذا توفرت شروط التواتر، کان قدح القادحین موجبا للطعن فیهم لا فی الحدیث و إن کانوا من کبار الأئمّۀ، فلو قدح أبو حاتم و أمثاله فی وجوب الصوم مثلا کان ذلک موجبا للقدح فی أنفسهم لا فی وجوب الصوم کما لا یخفی.

ثم إنّ نسبۀ القدح فی حدیث الغدیر إلی أبی داود أکذوبۀ أخری، لما عرفت سابقا من أنه قد روی هذا الحدیث. فهذه النسبۀ باطلۀ لا أصل لها البتّۀ. و من التعصب الفاحش أن ینسب إلی أبی داود هذا البهتان و یتّهم بهذا الأمر الفظیع، ثم یتمسک بهذا القدح المزعوم- مع الاعتراف بکونه مردودا- فی نفی تواتر الحدیث خلافا للمحققین من الأئمّۀ، و بالرغم من الإذعان بکثرۀ طرقه!!

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۴

النقض بموقف ابن مسعود من الفاتحۀ و المعوذتین ... ص: ۳۸۴

ثم إن التمسک بقدح أبی حاتم و جماعته لإنکار تواتر حدیث الغدیر، منقوض بإنکار ابن مسعود کون الفاتحۀ و المعوّذتین من القرآن، و إسقاطه إیّاهما من مصحفه، مع قیام الإجماع من المسلمین علی تواترهما و أنّهما من القرآن، و إنّ من جحد ذلک کافر، قال السیوطی: «قال النووی فی شرح المهذّب: أجمع المسلمون علی أن المعوذتین و الفاتحۀ من القرآن، و أن من جحد منها شیئا کفر».

و أمّا موقف ابن مسعود من هذه السور، فهو مما اشتهر اشتهار الشمس فی رابعۀ النهار. قال الراغب: «و أسقط ابن مسعود من مصحفه أمّ القرآن و المعوّذتین» [۱].

و قال السیوطی: «أخرج عبد بن حمید و محمد بن نصر المروزی فی کتاب الصلاۀ، و ابن الأنباری فی المصاحف، عن محمد بن سیرین أن أبیّ بن کعب کان یکتب فاتحۀ الکتاب و المعوّذتین، و أللهم إیاک نعبد، و أللهم إنا نستعینک، و لم یکتب ابن مسعود شیئا من هذا، و کتب عثمان بن عفّان فاتحۀ الکتاب و المعوّذتین» [۲].

و قال السّیوطی: «أخرج عبد بن حمید، عن إبراهیم، قال: کان عبد اللّه لا یکتب فاتحۀ الکتاب فی المصحف، و قال: لو کتبتها، لکتبت فی أوّل کل شیء» [۳].

و قال أیضا: «أخرج أحمد و البزار و الطبرانی و ابن مردویه من طرق صحیحۀ عن ابن مسعود أنه کان یحکّ المعوّذتین، و کان ابن مسعود لا یقرأ بهما. قال البزار:

لم یتابع ابن مسعود أحد من الصحابۀ، و قد صحّ عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-

[۱] المحاضرات ۲/ ۱۸۹.

[۲] الدر المنثور ۱/ ۲.

[۳] نفس المصدر ۱/ ۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۵

قراءتهما فی الصلاهٔ و أثبتهما فی المصحف» [۱].

و قال: «أخرج أحمد و البخاری و النسائی و ابن الضریس و ابن الأنباری و ابن حبّان و ابن مردویه عن زرّ بن حبیش، قال: أتیت المدینهٔ، فلقیت أبیّ بن کعب، فقلت له: یا أبا المنذر، إنی رأیت ابن مسعود لا یکتب المعوّذتین فی مصحفه، فقال: أما و الذی بعث محمدا بالحق، لقد سألت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- عنهما، و ما سألنی عنهما أحد منذ سألت غیرک، قال: قیل لی: قل: فقلت: فقولوا فنحن نقول کما قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم» [۲].

و قال السیوطی: «أخرج أبو عبیدهٔ عن ابن سیرین، قال: کتب أبیّ بن کعب فی مصحفه فاتحهٔ الکتاب و المعوّذتین، و أللهمّ إنّا نستعینک، و اللهمّ إیاک نعبد، و ترکهنّ ابن مسعود، و کتب عثمان منهنّ فاتحهٔ الکتاب و المعوّذتین» [۳].

و قال محب الدین الطبری الشافعی فی ذکر مطاعن عثمان: «و [أما] الخامسهٔ عشرهٔ و هی إحراق مصحف ابن مسعود، فلیس ذلک مما یعتذر عنه، بل هو من أکبر المصالح، فانه لو بقی فی أیدی الناس لکان أدّی ذلک إلی الفتنهٔ الکبیرهٔ فی الدین، لکثرهٔ ما فیه من الشذوذ المنکرهٔ عند أهل العلم بالقرآن، و لحذفه المعوّذتین، من مصحفه مع الشهرهٔ عند الصحابهٔ إنهما من القرآن، و قال عثمان لما عوتب فی ذلک: خشیت الفتنهٔ فی القرآن» [۴].

و قال حسین الدیار بکری المؤرّخ: «أما إحراق مصحف ابن مسعود، فلیس ذلک مما یعتذر عنه، بل هو من أکبر المصالح، فإنه لو بقی فی أیدی الناس لأدی ذلک إلی فتنهٔ کبیرهٔ فی الدین، لکثرهٔ ما فیه من الشذوذ المنکر عند أهل العلم بالقرآن، و لحذفه المعوّذتین من مصحفه مع الشهرهٔ عند الصحابهٔ أنهما من

---

[۱] الدر المنثور ۶/ ۴۱۶.

[۲] نفس المصدر ۶/ ۴۱۶.

[۳] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۶۷.

[۴] الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۹۸، مع اختلاف.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۶

القرآن» [۱].

و قال المولوی محسن الکشمیری: «و أسقط، أی ابن مسعود، عنه، أی عن المصحف، المعوذتین و بالغ فی أنهما لیست من القرآن مع أن الفاتحهٔ أمّه» [۲].

و روی أحمد بن حنبل، عن عبد الرحمن بن یزید، قال: «کان عبد اللّه یحک المعوّذتین من مصاحفه و یقول: إنهما لیستا من کتاب اللّه تبارک و تعالی» [۳].

و أخرج روایهٔ زرّ بن حبیش المتقدمهٔ: «قلت لأبیّ: إنّ أخاک یحکّهما من المصحف فلم ینکر. قیل لسفیان: ابن مسعود؟ قال: نعم، و لیسا فی مصحف ابن مسعود، کان یری رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یعوّذ بهما الحسن و الحسین و لم یسمعه یقرأ بهما [یقرأهما] فی شیء من صلاته، فظنّ أنهما عوذتان و أصرّ علی ظنّه» [... ۴].

و قال البخاری: «حدثنا علی بن عبد اللّه، قال: حدثنا سفیان، قال:

حدثنا عبدة بن أبى لبابة، عن زر، قال: سألت أبيّ بن كعب، قلت: يا أبا المنذر، إن أخاك ابن مسعود يقول كذا و كذا، فقال أبى: سألت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقال لى: قل، فقلت: فنحن نقول كما قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم» [۵].

و قال ابن حجر العسقلانى بشرح هذا الحديث:

«قوله: يقول كذا و كذا، هكذا وقع هذا اللفظ مبهما، و كأن بعض الرواة أبهمه استعظاما له، و أظن ذلك من سفيان، فإنّ الاسماعيلى أخرجه من طريق عبد الجبار بن العلاء عن سفيان كذلك على الإبهام، و كنت أظن أولا أن الذى

---

[۱] الخميس ۲/ ۲۷۳.

[۲] نجاة المؤمنين- مخطوط.

[۳] المسند ۵/ ۱۲۹- ۱۳۰.

[۴] مسند أحمد ۵/ ۱۳۰.

[۵] صحيح البخارى بشرح ابن حجر ۸/ ۶۰۳- ۶۰۴.

أبهمه البخارى، لأنّنى رأيت التصريح به فى رواية أحمد عن سفيان، و لفظه:

قلت لأبيّ: إنّ أخاك يحكهما [يحكها] من المصحف. و كذا أخرجه الحميدى، عن سفيان، و من طريقه أبو نعيم فى المستخرج، و كان سفيان تارة يصرّح بذلك و تارة يبهمه، و قد أخرجه أحمد أيضا و ابن حبّان من رواية حمّاد بن سلمة عن عاصم بلفظ: ان [عبد اللّه ابن مسعود كان لا يثبت [يكتب المعوّذتين فى مصحفه، و أخرج أحمد عن أبى بكر بن عيّاش، عن عاصم، بلفظ: ان عبد اللّه يقول فى المعوذتين، و هذا أيضا فيه إبهام.

و قد أخرجه عبد اللّه بن أحمد فى زيادات المسند و الطبرانى و ابن مردويه من طريق الأعمش، عن أبى إسحاق، عن عبد الرحمن بن يزيد [زيد] النخعى، قال: كان ابن مسعود يحك المعوّذتين من مصاحفه و يقول: إنهما ليستا من كتاب اللّه، قال الأعمش: و [قد] حدثنا عاصم عن زرّ عن أبى بن كعب، فذكر نحو حديث قتيبة الذى فى الباب الماضى، و

قد أخرجه البزاز و فى آخره [و] يقول: إنما أمر النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- أن نتعوّذ بهما.

قال البزار: لم يتابع ابن مسعود على ذلك أحد من الصحابة، و قد صح عن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- أنه قرأها فى الصلاة. قلت: هو فى صحيح مسلم عن عقبة بن عامر، و زاد فيه ابن حبّان من وجه آخر عن عقبة بن عامر، فإن استطعت أن لا تفوتك قراءتهما [فى صلاة] فافعل.

و أخرج أحمد من طريق أبى العلاء بن الشخير، عن رجل من الصحابة أن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- أقرأه المعوّذتين و قال له: إذا أنت صلّيت فاقرأ بهما.

و إسناده صحيح. و لسعيد بن منصور من حديث معاذ بن جبل: إنّ النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- صلّى الصبح فقرأ فيها بالمعوذتين.

و قد تأوّل القاضى أبو بكر الباقلانى فى كتاب الانتصار، و تبعه عياض و غيره، ما حكى عن ابن مسعود فقال: لم ينكر ابن مسعود كونهما من القرآن، و إنما أنكر إثباتهما فى المصحف، فإنّه كان يرى أن لا يكتب فى المصحف شيئا إلّا أن

كان النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- اذن فى كتابته فيه و كأنّه لم يبلغه الاذن فى ذلك قال: فهذا تأويل منه و ليس جحدا لكونهما قرآنا، و هو تأويل حسن، إلّا أن الرواية [الصحيحة] الصريحة التى ذكرتها تدفع ذلك حيث جاء فيها: و يقول: إنّهما ليستا من كتاب اللّه، نعم يمكن حمل لفظ كتاب اللّه على المصحف فيتمشى التأويل المذكور.

و قال غیر القاضی: لم یکن اختلاف ابن مسعود مع غیره فی قرآنیّتهما، و إنما کان فی صفهٔ من صفاتهما [صفتهما] انتهی. و غایهٔ ما فی هذا أنه أبهم ما بیّنه القاضی. و من تأمل سیاق الطرق التی أوردتها للحدیث استبعد هذا الجمع.

و أمّا قول النووی فی شرح المهذب: أجمع المسلمون علی أن المعوذتین و الفاتحهٔ من القرآن، و إنّ من جحد شیئا منها کفر، و ما نقل عن ابن مسعود باطل لیس بصحیح، ففیه نظر، و قد سبقه لذلک أبو محمد بن حزم، قال فی أوائل المحلّی: ما نقل عن ابن مسعود من انکار قرآنیّهٔ المعوّذتین، فهو کذب باطل، و کذا قال الفخر الرازی فی أوائل تفسیره: الأغلب علی الظنّ أن هذا النقل عن ابن مسعود کذب باطل، و الطعن فی الروایات الصحیحهٔ بغیر سند لا یقبل، بل الروایهٔ صحیحهٔ و التأویل محتمل، و الإجماع الذی نقله إن أراد شموله لکل عصر فهو مخدوش، و إن أراد استقراره فهو مقبول.

و قد قال ابن الصباغ فی الکلام علی مانعی الزکاهٔ: و إنّما قاتلهم أبو بکر علی منع الزکاهٔ، و لم یقل أنهم کفروا بذلک، و إنما لم یکفر لأن الإجماع لم یکن استقر، قال: و نحن الآن نکفّر من جحدها، قال: و کذلک ما نقل عن ابن مسعود فی المعوّذتین یعنی انه لم یثبت عنده القطع بذلک، ثم حصل الاتفاق بعد ذلک.

و قد استشکل هذا الموضع الفخر الرازی، فقال: إن قلنا أن کونهما من القرآن کان متواترا فی عصر ابن مسعود لزم تکفیر من أنکرهما، و إن قلنا أنه لم یکن متواترا لزم أن بعض القرآن لم یتواتر. قال: و هذه عقدهٔ صعبهٔ، و أجیب باحتمال أنه کان متواترا فی عصر ابن مسعود، و لکن لم یتواتر عند ابن مسعود، فانحلت العقدهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۹

بعون اللّه تعالی» [۱].

و قال السیوطی بعد أن ذکر أحادیث فی مسألهٔ جزئیهٔ البسملهٔ من کل سورهٔ: «فهذه الأحادیث تعطی التواتر المعنوی بکونها قرآنا منزلا فی أوائل السور، و من المشکل علی هذا الأصل ما ذکره الامام فخر الدین، قال: نقل فی بعض الکتب القدیمهٔ أن ابن مسعود کان ینکر کون سورهٔ الفاتحهٔ و المعوذتین من القرآن، و هو فی غایهٔ الصعوبهٔ، لأنا إن قلنا أن النقل المتواتر کان حاصلا فی عصر الصحابهٔ بکون ذلک من القرآن، فإنکاره یوجب الکفر، و إن قلنا لم یکن حاصلا فی ذلک الزمان، فیلزم أن القرآن لیس بمتواتر فی الأصل. قال: و الأغلب علی الظن أن نقل هذا المذهب عن ابن مسعود نقل باطل و به یحصل الخلاص عن هذه العقدهٔ، و کذا قال القاضی أبو بکر لم یصح عنه أنها لیست بقرآن و لا حفظ عنه، إنّما حکّها و أسقطها من مصحفه إنکارا لکتابتها لا جحدا لکونها قرآنا، لأنّه کانت السنّهٔ عنده أن لا یکتب فی المصحف إلّا ما أمره النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- بإثباته فیه و لم یجده کتب ذلک و لا سمعه أمر به.

و قال النووی فی شرح المهذّب: أجمع المسلمون علی أن المعوذتین و الفاتحهٔ من القرآن، و أن من جحد منها شیئا کفر، و ما نقل عن ابن مسعود باطل لیس بصحیح.

و قال ابن حزم فی المحلی: هذا کذب علی ابن مسعود، موضوع، و إنما صح عنه قراءهٔ عاصم عن زرّ عنه، و فیه المعوّذتان و الفاتحهٔ.

و قال ابن حجر فی شرح البخاری: قد صح عن ابن مسعود إنکار ذلک، فأخرج أحمد و ابن حبان عنه أنه کان لا یکتب المعوذتین فی مصحفه، و أخرج عبد اللّه بن أحمد فی زیادات المسند و الطبرانی و ابن مردویه من طریق الأعمش عن أبی إسحاق عن عبد الرحمن بن یزید النخعی، قال: کان عبد اللّه بن مسعود یحک

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۶۰۳- ۶۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۰

المعوّذتین من مصاحفه و یقول: إنهما لیستا من کتاب اللّه، و أخرج الطبرانی و البزار من وجه آخر عنه أنه کان یحکّ المعوّذتین من المصحف و یقول إنما أمر النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أن نتعوذ بهما، و کان عبد اللّه لا یقرأ بهما أسانیدها صحیحهٔ، قال البزار: لم

یتابع ابن مسعود علی ذلک أحد من الصحابة و قد صح أنه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قرأهما فی الصلاة.

قال ابن حجر: فقول من قال إنه کذب مردود و الطعن فی الروایات الصحیحة بغیر مستند لا- یقبل، بل الروایة صحیحة و التأویل محتمل، قال: و قد أوّله القاضی و غیره علی إنکار الکتابة کما سبق، قال: و هو تأویل حسن إلّا أن الروایة الصریحة التی ذکرتها تدفع ذلک حیث جاء فیها: و یقول: إنهما لیستا من کتاب اللّه. قال: و یمکن حمل لفظ کتاب اللّه علی المصحف، فیتم التأویل المذکور، قال: لکن من تأمل سیاق الطرق المذکورة استبعد هذا الجمع، قال:

و قد أجاب ابن الصباغ بأنه لم یستقر عنده القطع بذلک، ثم حصل الاتفاق بعد ذلک، و حاصله أنهما کانتا متواترتین فی عصره، لکن لم یتواترا عنده، انتهی...

و قال ابن قتیبة فی مشکل القرآن: ظن ابن مسعود- رضی اللّه تعالی عنه- أن المعوذتین لیستا من القرآن، لأنّه رأی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- یعوّذ بهما الحسن و الحسین فأقام علی ظنه، و لا- نقول أنه أصاب فی ذلک و أخطأ المهاجرون و الأنصار. قال: و أما إسقاطه الفاتحة من مصحفه فلیس لظنه أنها لیست من القرآن، معاذ اللّه، و لکنه ذهب إلی أن القرآن إنما کتب و جمع بین اللّوحین مخافة الشک و النسیان و الزیادة و النقصان، و رأی أن ذلک مأمون فی سورة الحمد لقصرها و وجوب تعلّمها علی کل أحد.

قلت: و إسقاطه الفاتحة من مصحفه أخرجه أبو عبید بسند صحیح کما تقدم فی أوائل النوع التاسع عشر» [۱].

---

[۱] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۸۱- ۸۲.

(أقول):

فإذا لم یکن إنکار ابن مسعود المعوّذتین قادحا فی تواترهما و قرآنیتهما، فإنّ قدح مثل أبی حاتم و غیره فی حدیث الغدیر، لا یکون قادحا فی تواتره قطعا، کیف و الحال أن أبا حاتم و أمثاله لا یبلغون فی الشرف و الکرامة مرتبة تراب أقدام ابن مسعود!! بل إنّ غبار أنف فرس ابن مسعود مع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- أفضل من أبی حاتم و أمثاله، حسب ما نقله ابن حجر المکی فی تفضیل معاویة علی عمر بن عبد العزیز.

النقض بموقف بعضهم من حدیث انشقاق القمر ... ص: ۳۹۱

و أیضا: فإنّ کان إنکار أبی حاتم و من حذا حذوه حدیث الغدیر یضرّ فی تواتره، کان إنکار بعضهم حدیث انشقاق القمر موجبا للقدح فی تواتر هذه المعجزة العظیمة و الکرامة الباهرة الثابتة- لرسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فقد جاء فی (نهایة العقول) للرازی أنّ «الحلیمی» قد منع وقوع انشقاق القمر. و «الحلیمی» من أکابر علماء أهل السنّة و من فطاحل أئمّتهم، کما لا یخفی علی من راجع تراجمه فی معاجم التراجم المعتبرة [۱].

لکن حدیث انشقاق القمر متواتر قطعا:

قال الشهاب القسطلانی: «و قال ابن عبد البرّ: قد روی هذا الحدیث- یعنی حدیث انشقاق القمر- عن جماعة کثیرة من الصحابة، و روی ذلک عنهم أمثالهم من التابعین، ثم نقله الجمّ الغفیر إلی أن انتهی إلینا و تأیّد بالآیة الکریمة.

انتهی.

---

[۱] الأنساب الحلیمی، وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۷، مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۰۳ طبقات الأسنوی ۱/ ۴۰۴.

و قال العلّامة ابن السبکی فی شرحه لمختصر ابن الحاجب: الصحیح عندی أنّ انشقاق القمر متواتر منصوص علیه فی القرآن، مروی فی الصحیحین و غیرهما، من طرق من حدیث شعبة، عن سلیمان عن إبراهیم، عن أبی معمر، عن أبن مسعود. ثمّ قال: و له طرق أخر شتّی بحیث لا یمتری فی تواتره انتهی» [۱].

و قال السیوطی فی کلام له فی معنی التواتر ...: «فقد وصف جماعة من المتقدّمین و المتأخّرین أحادیث کثیرة بالتواتر، منها: حدیث نزل القرآن علی سبعة أحرف، و حدیث الحوض، و انشقاق القمر، و أحادیث الهرج و الفتن فی آخر الزمان» [... ۲].

فإذا لم یؤثّر إنکار «الحلیمی» و منعه وقوع انشقاق القمر فی تواتر هذا الحدیث، کان إنکار بعض المتعصّبین حدیث الغدیر غیر مؤثّر فی تواتره کذلک.

و من الغرائب إنکار الشاه ولیّ اللّه الدهلوی هذا الحدیث کذلک، و قد قال ما نصّه: «أمّا شقّ القمر، فعندنا لیس من المعجزات، إنّما هو من آیات القیامة، کما قال اللّه تعالی: اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ، و لکنه أخبر عنه قبل وجوده، فکان معجزة من هذا السبیل» [۳]

عود إلی النظر فی کلام عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۹۲

و أمّا استناد الشیخ عبد الحقّ بترک البخاری و مسلم و الواقدی روایة حدیث الغدیر، فقد تقدّم الجواب عنه بالتفصیل فی الردّ علی کلام الفخر الرازی.

علی أنّ ترک هؤلاء روایته، غیر قادح فی صحة الحدیث، کما اعترف هو بذلک، و إذ لیس قادحا فی صحته، فکیف یکون قادحا فی تواتره؟

و بالجملة، فإنّ دعوی عدم تواتر حدیث الغدیر، بالاستناد الی هذه

---

[۱] المواهب اللدنیة ۱۵/ ۳۵۶.

[۲] إتمام الدرایة/ ۵۵، هامش مفتاح العلوم.

[۳] راجع: التفهیمات الالهیة ۳/ ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۳

الهفوات و الأباطیل، من أعجب العجائب. و لنعم ما قال ابن حجر العسقلانی فی شرح حدیث انشقاق القمر: «فأمّا من سأل عن السبب فی کون أهل التنجیم لم یذکروه، فجوابه: أنه لم ینقل عن أحد منهم أنّه نفاه و هذا کاف، فإنّ الحجة فیمن أثبت لا فیمن لم یوجد منه صریح النفی، حتی أنّ من وجد منه صریح النفی یقدّم علیه من وجد منه صریح الإثبات» [۱].

محمد البرزنجی ... ص: ۳۹۳

و ممن وقع فی هذه الورطة، محمد بن عبد الرسول البرزنجی، فإنّه مع دعوی أنسابه إلی الدّوحة العلویة، و بالرغم من تصریحه بصحة حدیث الغدیر سلک سبیل مشایخه المتعصّبین، فتطرّق إلی الخلاف فی صحّته و أثنی علی من نسب إلیهم القدح فیه، و عدّ فیهم أبا داود السجستانی- کذبا و بهتانا- فقال:

«و الخلاف فی صحته ینفی تواتره، بل یخرجه عن کونه صحیحا متّفقا علیه، و الطاعنون جمع من أئمّة الحدیث أجلّاء، کأبی داود السجستانی و أبی حاتم و غیرهما» [... ۲].

حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۳۹۳

و قال حسام الدین ابن الشیخ محمد بایزید السهارنبوری:

و لا نسلّم أنّ الأمهٔ تلقّت هذا الحدیث بالقبول، لأن جماعهٔ من الأئمهٔ العدول و ثقات المحدّثین المرجوع إلیهم فی هذا الشأن کأبی داود السجستانی و أبی حاتم الرازی و غیرهما، طعنوا فیه، و تکلّموا فی صحّته، علی ما صرّح بذلک الشیخ ابن حجر- رحمه اللّه- فی الصواعق، و علیّ القوشجی- رحمه اللّه- فی شرح التجرید، و إنّ جماعهٔ من أهل الحق و الإیقان و أکابر المحدثین کالإمام البخاری

---

[۱] فتح الباری ۷/ ۱۴۷.

[۲] نواقض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۴

و مسلم و الواقدی و غیرهم لم یرووه، کما ذکر الشیخ عبد الحق، و هؤلاء من أعاظم علماء السنّهٔ و الجماعهٔ و أکابر أصحاب الحدیث و أخبار خیر البریّهٔ- علیه الصلاهٔ و التحیّهٔ- و قد طافوا البلاد و ساروا فی الأمصار فی طلب الأحادیث و الآثار، و بلغوا فی هذا العلم الشریف أقصی الغایهٔ و ارتقوا فیه علی أعلی الدرجات.

فدعوی تلقی جمیع الأمهٔ حدیثا طعن فیه رؤساء المحدّثین و ترکه ثقاتهم بالقبول باطلهٔ ... و إثبات تواتره مع طعن أئمّهٔ المحدثین و عدولهم فیه مشکل جدا» [۱].

أقول: لقد تبع هذا الرجل ابن حجر المکی و عبد الحق الدهلوی و أخذ عنهما هذه الخرافات، لکن لا یخفی من کلامه أنّه أکثر منهما تعصبا و أشد انحرافا عن الحق، لأن ابن حجر و عبد الحق قد شهدا قبل القدح فی حدیث الغدیر بصحته و کثرهٔ طرقه، و أنه قد رواه ستهٔ عشر من الصحابهٔ و شهد به ثلاثون منهم علی ما أخرجه أحمد، و أن کثیرا من طرقه صحیح أو حسن، و قد أضاف عبد الحق أن القدح فیه مردود غیر مسموع.

لکن صاحب المرافض لم یتعرض لهذه الکلمات الحقهٔ، و اقتصر علی أخذ الخرافات و آیات التعصب و العناد منهما، فذکر کلماتهما الباطلهٔ و نسج علی منوالهما فی تلک الدعاوی الکاذبهٔ ...

و علی کل حال، فلا یخفی بطلان هذه المناقشات و سقوطها عن درجهٔ الاعتبار، و لا سیما دعوی قدح جماعهٔ من الأئمّهٔ العدول المرجوع إلیهم فی حدیث الغدیر، فإنّها دعوی کاذبهٔ باطلهٔ، کما ذکرنا مرارا، و یشهد بذلک نسبهٔ القدح إلی أبی داود- تبعا لغیره- و قد علمت أن أبا داود من رواهٔ هذا الحدیث الشریف.

و من الجدیر بالذکر أن صاحب المرافض قد نقل حدیث الغدیر عن أحمد ابن حنبل فی فضائل أمیر المؤمنین- علیه السلام- من ذی قبل.

---

[۱] مرافض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۵

ابن تیمیهٔ ... ص: ۳۹۵

و قال ابن تیمیهٔ: «أما

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

، فلیس [هو] فی الصحاح، لکن هو مما رواه العلماء، و تنازع الناس فی صحته. و نقل عن البخاری و ابراهیم الحربی و طائفهٔ من أهل

العلم بالحدیث، أنهم طعنوا فیه و ضعّفوه، و نقل عن أحمد بن حنبل أنه حسّنه کما حسّنه الترمذی. و قد صنف أبو العباس ابن عقدة مصنفا فی جمع طرقه» [۱].

(أقول):

أما قوله: «فلیس فی الصحاح» فیکفی فی رده کلام القاضی سناء اللّه فی (السیف المسلول) حیث صرح فیه بروایة الجمهور هذا الحدیث فی الصحاح السنن و المسانید، و قد سبق نص کلامه فیما مضی.

و أیضا یتضح بطلانه من مراجعه: صحیح الترمذی و صحیح ابن ماجة و صحیح ابن حبان و المستدرک و المختارة للضیاء المقدسی- و هی کلّها من الکتب الصحاح لدی أهل السنة- فإنها قد أخرجت حدیث الغدیر.

و لقد اعترف ابن روزبهان- مع تعصبه- بکون هذا الحدیث مخرجا فی الصحاح کما سیجیء ان شاء اللّه.

و أمّا: أن «البخاری» طعن فیه، فنقول: لقد کان أهل الحق فی حیرة و عجب من ترک البخاری حدیث الغدیر، مع توفر شروط التواتر فیه بأضعاف مضاعفة، فهو مؤاخذ علی ترکه روایة هذا الحدیث، حتی جاء ابن تیمیّة فادّعی طعن البخاری فیه، و هذا أعجب من ذلک بکثیر! و هل من الجائز الاعتماد علی هکذا أناس فی نقل السنة النبویّة؟

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۶

و لقد وقفت علی طرف من قوادح البخاری و کتابه فیما سبق نقلا عن أکابر القوم و ستقف علی طرف آخر منها فیما سیأتی إن شاء اللّه تعالی. و إنّ من أفحش قوادحه و أقبح مساویه استرابته فی بعض أحادیث الامام الصادق- علیه السلام- تبعا لیحیی القطان جعله اللّه قاطنا فی درکات النیران، علی ما ذکر ابن تیمیة حیث قال:

«و بالجملة، فهؤلاء الأئمّة الأربعة لیس منهم من أخذ عن جعفر من قواعد الفقه، لکن رووا عنه الأحادیث کما رووا عن غیره، و أحادیث غیره أضعاف أحادیثه، و لیس بین حدیث الزهری و حدیثه نسبة لا فی القوة و لا فی الکثرة، و قد استراب البخاری فی بعض أحادیثه لمّا بلغه عن یحیی بن سعید القطان فیه کلام، فلم یخرج له، و یمتنع أن یکون حفظه للحدیث کحفظ من یحتج بهم البخاری» [۱].

و أما: أن «ابراهیم الحربی» طعن فیه، فإنّ طعنه مردود بالوجوه التی ذکرناها فی رد قدح ابن أبی داود...

علی أن هذا الرجل مقدوح لما ذکروا فی ترجمته من أنه کان یستحسن الابتلاء بعشق الصبی الملیح ... قال صلاح الدین الکتبی:

«و قال یاقوت: حدثنی صدیقنا الحافظ أبو عبد اللّه محمد بن محمود ابن النجار، قال: حدثنی أحمد بن سعید الصباغ، یرفعه إلی أبی نعیم، قال: کان یحضر مجلس إبراهیم الحربی جماعة من الشبّان للقراءة علیه، ففقد أحدهم، فسأل عنه من حضر، فقالوا: هو مشغول، ثم سأل یوما آخر فقالوا: هو مشغول و کان قد ابتلی بمحبة شخص شغله عن الحضور، و عظّموا إبراهیم الحربی أن یخبروه بجلیة الحال. فلما تکرّر السؤال عنه- و هم لا یزیدونه علی أنه مشغول- قال: یا قوم، إن کان مریضا قوموا بنا لنعوده، و إن کان مدیونا اجتهدنا فی مساعدته

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۷

أو محبوسا سعینا فی خلاصه، فخبّرونی عن جلیة حاله. فقالوا: نجلک عن ذلک فقال: لا بدّ أن تخبرونی، فقالوا: إنه ابتلی بعشق صبی. فاحتشم إبراهیم ثم قال:

هذا الصبی الذی ابلی بعشقه هو ملیح أو قبیح؟ فعجب القوم من سؤاله عن مثل ذلک مع جلالته فی أنفسهم، و قالوا: أیها الشیخ مثلک یسأل عن مثل هذا؟

فقال: إنه بلغنی أن الإنسان إذا ابتلی بمحبة صورة قبیحة، کان بلاء یجب الاستعاذة من مثله، و إن کان ملیحا کان ابتلاء یجب الصبر علیه و احتمال المشقة فیه. قال: فعجبنا مما أتی به» [۱].

أقول: و کیف لا یتعجبون مما أتی به؟ و عشق الصبی فی غایة القبح و الشناعة و الفظاعة، و قد کتب الشیخ محمد حیاة السندی- و هو من أکابر العلماء المتبحّرین- رسالة فی النهی عن عشق صور المرد و النسوان قال فیها علی ما نقل عنها معاصره القنوجی فی (اتحاف النبلاء) بترجمته: «تلک لعمر اللّه الفتنة الکبری و البلیة العظمی استعبدت النفوس لغیر خلّاقها، و ملکت القلوب لمن یسومها الهوان من عشّاقها، و ألقت الحرب بین العشق و التوحید ودعت إلی موالاة کل شیطان مرید- إلی قوله-: إنما حکی اللّه العشق عن الکفرة قوم لوط و امرأة العزیز، و کانت إذ ذاک مشرکة، و الفتنة بعشق الصور تنافی أن یکون دین العبد کله للّه، بل ینقص من دینه بحسب ما حصل له من فتنة العشق، و ربما أخرجت صاحبه من أن یبقی معه شیء من الدین، و المفتون بالصور مخالف لقوله: قُلْ لِلْمُؤْمِنِینَ یَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ یَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذلِکَ أَزْکی لَهُمْ و المبتلی بها لیس بغاض بصره بل یلتذ بالنظر الحرام و ربما یقع به فی الزنا- إلی قوله: - فإنّ تعبّد القلب للمعشوق شرک و قد أثبت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- اسم التعبد علی المحبة لغیر اللّه تعالی فی قوله فی الصحیح: تعس عبد الدینار و عبد الدراهم إلخ».

و قال الذهبی بترجمة إبراهیم الحربی: «قال المسعودی: کانت وفاة الحربی

---

[۱] فوات الوفیات ۱/ ۱۶.

المحدث الفقیه فی الجانب الغربی و له نیف و ثمانون سنة، و کان صدوقا عالما فصیحا جوادا عفیفا زاهدا عابدا ناسکا، و کان مع ذلک ضاحک السنّ ظریف الطّبع و لم یکن معه تکبّر و لا تجبّر، یمازح مع أصدقائه بما یستحیی منه و یستقبح من غیره» [۱].

قال: «و یروی أن ابراهیم لما صنّف غریب الحدیث و هو کتاب نفیس کامل فی معناه، قال ثعلب: ما لإبراهیم و غرائب الحدیث، رجل محدث، ثم حضر مجلسه فلما حضر المجلس سجد ثعلب و قال: ما ظننت أن علی وجه الأرض مثل هذا الرجل» [۲].

هذا، و لم ینقل الذهبی عن الحربی أنه أنکر علی ثعلب سجوده له، فهو إذا یجوّز السجود لغیر اللّه تعالی، و هذا أیضا من مساویه و قبائحه.

و من مساویه طعنه فی علی بن المدینی- شیخ البخاری- إذ قال الذهبی:

«قال أبو بکر الشافعی: سمعت إبراهیم الحربی یقول: عندی عن علی بن المدینی قمطر و لا أحدّث عنه بشیء، لأنّه رأیته فی المغرب و بیده نعله مبادرا، فقلت: إلی أین؟

قال: ألحق الصلاة مع أبی عبد اللّه، فظننته یعنی أحمد بن حنبل، ثم قلت: من أبو عبد اللّه؟ قال: ابن أبی داود» [۳].

و هذا لا یکون إلّا من التعنت...

و لا بأس بنقل کلمات أساطین أهل السنة فی الثناء علی بن المدینی لیتضح سقوط کلام الحربی و مدی انهماکه فی التعصب المقیت:

قال النووی: «علی بن المدینی الامام ... أحد أئمّة الإسلام المبرزین فی الحدیث. صنف فیه مائتی مصنف لم یسبق الی معظمها و لم یلحق فی کثیر منها، سمع أباه و حماد بن زید و سفیان بن عیینة و یحیی القطان و خلائق. روی عنه معاذ ابن معاذ و أحمد بن حنبل و البخاری و خلائق من الأئمّة، و أجمعوا علی جلالته و إمامته

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۶۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۶۱.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۹

و براعته فی هذا الشأن و تقدمه علی غیره.

قال عبد الغنی بن سعید المصری: أحسن الناس کلاما علی حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- ثلاثة: علی بن المدینی فی وقته، و موسی بن مروان فی وقته، و الدر قطنی فی وقته.

و قال سفیان بن عیینة- و هو أحد شیوخ علی بن المدینی-: حدثنی علی بن المدینی- و تلوموننی علی حب علی، و اللّه لقد کنت أتعلّم منه أکثر ممّا یتعلّم منّی-.

و کان سفیان یسمیه حیّة الوادی، و کان إذا سئل عن شیء یقول: لو کان حیة الوادی.

و قال حفص بن محبوب: کنت عند ابن عیینة، و معنا علی بن المدینی و ابن الشاذکونی، فلما قام ابن المدینی، قال السفیان: إذا قامت الخیل لم نجلس مع رجّالة.

و قال محمد بن یحیی: رأیت لعلی بن المدینی کتابا علی ظهره مکتوب المائة و النیف و الستون من علل الحدیث.

و قال عباس العنبری: کانوا یکتبون قیام ابن المدینی و قعوده و لباسه و کل شیء یقول و یفعل أو نحو هذا، و کان ابن المدینی إذا قدم بغداد تصدّر بالحلقة و جاء أحمد و یحیی و المعیطی و الناس یتناظرون، فإذا اختلفوا فی شیء تکلّم فیه.

و قال الأعین: رأیت ابن المدینی مستلقیا، و أحمد بن حنبل عن یمینه و یحیی ابن معین عن یساره، و هو یملی علیهما.

و قال البخاری: ما استصغرت نفسی عند أحد قط إلّا عند علی بن المدینی.

و قال یحیی القطان: نحن نستفید من ابن المدینی أکثر مما یستفید منا.

و قال عبد الرحمن بن المهدی: علی بن المدینی أعلم الناس بحدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و خاصة بحدیث ابن عیینة.

و قال أبو حاتم: کان ابن المدینی علما فی الناس فی معرفة الحدیث و العلل و کان أحمد بن حنبل لا یسمّیه بل یکنّیه ابا الحسن تبجیلا، و ما سمعت أحمد سمّاه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۰

قط.

قال البخاری: توفی ابن المدینی لیومین بقیا من ذی القعدة سنة أربع و ثلاثین و مائتین بالعسکر» [۱].

ابن حزم ... ص: ۴۰۰

و قال ابن حزم الاندلسی- فیما نقل عنه ابن تیمیة-: «و أما

من کنت مولاه فعلی مولاه

، فلا یصح من طریق الثقات أصلا» [۲].

أقول: أعوذ باللّه من الکذب و البهتان و التفوه بمثل هذا الهذر و الهذیان ... و لکن ابن حزم مشهور بالتعصب لبنی أمیة ماضیهم و باقیهم، و باعتقاده بصحة إمامتهم، حتی نسب إلی النصب لأمیر المؤمنین و أهل البیت الطاهرین- علیهم الصلاة و السلام- إلی غیر ذلک من مساویه و صفاته حتی أجمع فقهاء عصره علی تضلیله ...

و لا بدّ من نقل نصوص عبارات مشاهیر علمائهم المحققین فی ترجمته فی هذا المقام:

قال الحافظ ابن حجر العسقلانی ...: «ولد بقرطبة سنة ۳۸۴، و نشأ فی نعمة و رئاسة، و کان أبوه من الوزراء و ولی هو وزارة بعض الخلفاء من بنی أمیة بالأندلس، ثم ترک و اشتغل فی صباه بالأدب و المنطق و العربیة و قال الشعر و ترسّل ثم أقبل علی العلم فقرأ الموطأ و غیره. ثم تحوّل شافعیّا فمضی علی ذلک وقت ثم انتقل إلی مذهب الظاهر و صنف فیه و ردّ علی مخالفیه.

و کان واسع الحفظ إلّا أنه لثقته بحافظته، کان یهجم علی القول فی التعدیل و التجریح و تبیین أسماء الرواة فیقع له من ذلک أوهام شنیعة، و قد تتبع کثیرا منها الحافظ قطب الدین الحلبی ثم المصری م المحلی خاصة، و سأذکر منها أشیاء.

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۵۰- ۳۵۱.

[۲] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۱

...و قال مؤرخ الأندلس أبو مروان ابن حیان: کان ابن حزم حامل فنون من حدیث و فقه و نسب و أدب، مع المشارکة فی أنواع التعالیم القدیمة، و کان لا یخلو فی فنونه من غلط لجرأته علی التسوّر علی کل فن، و مال أولا إلی قول الشافعی و ناضل عنه حتی نسب إلی الشذوذ، و استهدف لکثیر من فقهاء عصره ثم عدل إلی الظاهر فجادل عنه و لم یکن یلطف فی صدعه بما عنده بتعریض و لا تدریج، بل یصک به معارضه صک الجندل و ینشقه فی أنفه انشاق الخردل، فتمالأ علیه فقهاء عصره و أجمعوا علی تضلیله و شنّعوا علیه و حذّروا أکابرهم من فتنته و نهوا عوامهم عن الاقتراب منه. فطفقوا یغضّونه و هو مصرّ علی طریقته حتی کمل له من تصانیفه وقر بعیر لم یتجاوز أکثرها عتبة بابه لزهد العلماء فیها، حتی أحرق بعضها باشبیلیة و مزّقت علانیة، و لم یکن مع ذلک سالما من اضطراب رایه، و کان لا یظهر علیه أثر علمه حتی یسئل فینفجر منه علم لا تکدّره الدّلاء.

و کان مما یزید فی بغض الناس تعصبه لبنی أمیة ماضیهم و باقیهم، و اعتقاده بصحة إمامتهم حتی نسب إلی النصب...

و قال القاضی أبو بکر ابن العربی: ابتدأ ابن حزم أولا فتعلّق بمذهب الشافعی، ثم انتسب إلی داود، ثم خلع الکلّ و استقل و زعم أنه إمام الأئمّة یضع و یرفع و یحکم و یشرّع، و اتفق کونه بین أقوام لا بصر لهم إلّا بالمسائل فیطالبهم بالدلیل و یتضاحک لهم، و ذکر بقیة الحطّ علیه فی کتاب العواصم و القواصم.

و مما یعاب به ابن حزم وقوعه فی الأئمّة الکبار بأفحش عبارة و أشنع ردّ و قد وقعت بینه و بین أبی الولید الباجی مناظرات و منافرات.

و قال أبو العباس ابن العریف الصالح الزاهد: لسان ابن حزم و سیف الحجاج شقیقان» ... ثم ذکر ابن حجر نبذة من أغلاط ابن حزم فی وصف الرواة [... ۱].

---

[۱] لسان المیزان ۴/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۲

و ذکر الذهبی کلام أبی مروان ابن حیان المذکور بترجمة ابن حزم و قد جاء فی آخره: «و کان مما یزید فی شنآنه، تشیّعه لأمراء بنی أمیة ماضیهم و باقیهم و اعتقاده بصحة إمامتهم، حتی نسب إلی النصب».

قال الذهبی: «قلت: و من توالیفه کتاب تبدیل الیهود و النصاری للتوراة و الإنجیل. و قد أخذ المنطق- أبعده اللّه من علم- عن محمد بن الحسن المذحجی الزبیدی، و أمعن فیه فزلزله فی أشیاء» [۱].

أقول:

و مما یشهد بنصب ابن حزم العداوة لأمیر المؤمنین- علیه السلام- دعواه أن ابن ملجم- لعنه اللّه- مجتهد فی قتله لعلی- علیه السلام-، فألجمه اللّه بلجام من نار و جزاه شر جزاء الأشرار ... قال ذلک فی کتابه (المحلی) حیث قال:

«مسألهٔ- مقتول کان فی أولیائه غائب أو صغیر أو مجنون، اختلف الناس فی هذا ... فنظرنا قول أبی حنیفهٔ، فوجدناه ظاهر التناقض، إذ فرّق بین الغائب و الصغیر، و وجدنا حجّتهم فی هذا أنّ الغائب لا یولّی علیه. قالوا: و کما کان أحد الأولیاء یزوّج آخر إذا کان صغیرا من الأولیاء فکذلک یقتل، و قالوا: قد قتل الحسن ابن علیّ- رضی اللّه عنهما- عبد الرحمن بن ملجم و لعلیّ بنون صغار و هم بحضرهٔ الصحابهٔ- رضی اللّه عنهم- من دون خالف یعرف له منهم ...

و کان من اعتراف الشافعیین أن قالوا: إنّ الحسن بن علیّ- رضی اللّه عنهما- کان إماما فنظر فی ذلک بحقّ الامامهٔ و قتله بالمحاربهٔ لا قودا.

و هذا لیس بشیء، لأنّ عبد الرحمن بن ملجم لم یحارب و لا أخاف السّبیل، و لیس للإمام عند الشافعیین و لا للوصیّ أن یأخذ القود بصغیر حتی یبلغ، فبطل شغبهم. و هذه القصهٔ عائدهٔ علی الحنفیین بمثل ما شنّعوا علی الشّافعیین سواء

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۳

بسواء، لأنّهم و المالکیین لا یختلفون فی أنّ من قتل آخر علی تأویل فلا قود فی ذلک.

و لا خلاف بین أحد من الأمّه فی أنّ عبد الرحمن بن ملجم لم یقتل علیا- رضی اللّه عنه- إلّا متأوّلا مجتهدا مقدّرا علی أنّه صواب، و فی هذا یقول عمران بن حطّان شاعر الصّفریهٔ:

یا ضربهٔ من تقیّ ما أراد بها إلّا لیبلغ من ذی العرش رضوانا

إنّی لأذکره حبّا فأحسبه أوفی البریّهٔ عند اللّه میزانا

فقد حصل الحنفیّون فی خلاف الحسن بن علیّ علی مثل ما شغبوا به علی الشافعیّین، و ما ینفکّون أبدا من رجوع سهامهم علیهم و من الوقوع فیما حفروه، فظهر تناقض الحنفیّین و المالکیّین فی الفرق بین الغائب و الصغیر» [۱].

و قد ذکر العلّامهٔ محمد بن اسماعیل بن صلاح الأمیر دعوی ابن حزم هذه، حیث قال: «قال النواصب:

قد أخطأ معاویهٔ فی الاجتهاد و أخطأ فیه صاحبه

و العفو فی ذاک مرجوّ لفاعله و فی أعالی جنان الخلد راکبه

قال:

کذبتم فلم قال النبی لنا فی النار قاتل عمّار و سالبه؟

و ما دعوی الاجتهاد لمعاویهٔ فی قتاله، إلّا کدعوی ابن حزم أنّ ابن ملجم أشقی الآخرین مجتهد فی قتله لعلی- علیه السلام- کما حکاه عنه الحافظ ابن حجر فی تلخیصه.

و إذا کان من ارتکب هواه و لفّق باطلا یروّج به ما یراه اجتهادا لم یبق فی

---

[۱] المحلی ۱۰/ ۴۸۴- ۴۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۴

الدنیا مبطل، إذ لا یأتی أحد منکرا إلّا و قد أهبّ له عذرا، و هؤلاء عبدهٔ الأوثان قالوا: ما نعبدهم إلّا لیقرّبونا إلی اللّه زلفی» [... ۱].

أقول:

فظهر أنّ القدح فی حدیث الغدیر الصحیح المتواتر، لیس إلّا من التعصب المقیت و النصب الشدید و الجحد للفضائل العلویّهٔ و السعی وراء إخفائها و إطفاء نورها ... و دعوی أنّ ذلک منهم من باب النقد و التحقیق لا التعصّب و البغض واضحهٔ البطلان. فإنّ مثل من

ینکر فضائل علیّ الصحیحهٔ کمثل من ینکر فضائل النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- الصحیحهٔ و معاجزه الثابتهٔ، و یعین الیهود و النصاری علی إنکارها و یستند إلی خرافاتهم و هفواتهم فی ردّها فهل یقال:

هذا محقق ناقد، أو یقال: إنه کافر ملحد؟

و کیف لا- یکون الرازی و أمثاله نواصب و الحال أنهم یقدحون فی حدیث الغدیر الثابت الصحیح، و یشارکون النواصب و یساعدونهم فی إبطاله و ینقلون کلماتهم فی کتبهم مستدلّین بها و مستندین إلیها؟

و الواقع أنّ هؤلاء کلّهم نواصب معادون لأمیر المؤمنین- علیه السلام- و إن تستّروا بستار التسنّن...

و کیف لا- یکونون کذلک، و الحال أنّ بعضهم یقدح فی فضائل علیّ کلّها- علی کثرتها حتی قال أحمد بن حنبل کما فی (الصواعق) و غیره: إنه لم یرد فی أحد من الصحابهٔ من الفضائل بالأسانید الحسان ما ورد فی حقّه- و هم یثبتون لغیره من الفضائل ما أدرجه أئمّتهم فی الموضوعات و نصّوا علی بطلانها؟

و هذا ابن تیمیّهٔ، ینقل کلاما لابن حزم و یقرّره فی أنه لم یصحّ من فضائل علی إلّا ثلاثهٔ أحادیث، و هذا نصّ کلامه:

---

[۱] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ: ۱۱۸.

«قال أبو محمد ابن حزم: الذی صحّ فی فضائل علیّ فهو

قول رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی.

و

قوله: لأعطینّ الرّایهٔ غدا رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله.

و هذه صفهٔ واجبهٔ لکلّ مسلم مؤمن و فاضل. و

عهده- صلّی اللّه علیه و سلّم-: إنّ علیّا لا یحبّه إلّا مؤمن و لا یبغضه إلّا منافق.

و قد صحّ مثل هذا فی الأنصار- رضی اللّه عنهم- أنّه لا یبغضهم من یؤمن باللّه و الیوم الآخر.

و أمّا

من کنت مولاه لعلیّ مولاه

، فلا یصحّ من طریق الثقات أصلا.

و أمّا سائر الأحادیث التی تتعلّق بها الروافض، فموضوعهٔ یعرف ذلک من له أدنی علم بالأخبار و نقلتها.

فان قیل: فلم لم یذکر ابن حزم ما فی الصحیحین من قوله:

إنّک منّی و أنا منک.

و حدیث المباهلهٔ و الکساء؟

قیل: مقصود ابن حزم الذی فی الصحیحین من الحدیث الذی لا یذکر فیه إلّا علی، و أما تلک ففیها ذکر غیره» [۱].

فهذا کلامه لکنّهم یناقشون فی دلالهٔ حدیث المنزلهٔ، بل زعم یوسف الأعور دلالته علی الذمّ دون المدح و الفضل، و العیاذ باللّه.

و أما حدیث خیبر، فقد رأیت ما یدعیه ابن حزم حوله فی الکلام المذکور.

و أما الحدیث الثالث، فقد زعم عدم اختصاص تلک المنزلهٔ بالإمام- علیه السلام- و أنه قد صحّ مثله فی الأنصار.

فأی عناد أبلغ من هذا یا منصفون؟!

التشنیع علی رد الأحادیث ... ص: ۴۰۵

هذا، و غیر خفی علی من له أدنی علم بالأحادیث و الآثار و کلمات العلماء

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۶

الأعلام، شناعة ردّ الأحادیث النبویة و فضاعة إنکارها و جحدها...

قال نور الدین السّمهودی: «أخرج البیهقی عن عطاء بن یسار أنّ معاویة بن أبی سفیان- رضی اللّه عنهما- باع سقایة من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها، فقال له أبو الدرداء- رضی اللّه عنه-: سمعت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی عن مثل هذا إلّا مثلا بمثل.

فقال معاویة: ما أری بأسا، فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة؟ أخبره عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و یخبرنی عن رأیه، لا أساکنک بأرض أنت بها.

قال البیهقی: قال الشافعی: فرأی أبو الدرداء الحجة تقوم بخبره، و لمّا لم یر معاویة ذلک، فارق أبو الدرداء الأرض التی هو بها إعظاما، لأنّه ترک خبرا عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

قال الشافعی: و أخبرنا أنّ أبا سعید الخدری لقی رجلا فأخبره عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- شیئا فخالفه. فقال أبو سعید: و اللّه لا آوانی و إیاک سقف بیت أبدا» [۱].

أقول: فإذا کان ردّ خبر واحد بهذه المثابة من الشناعة، فإنّ شناعة إنکار الحدیث المتواتر أکثر و أشدّ کما هو واضح.

و قال الذهبی: «قال أحمد بن محمد بن اسماعیل الآدمی: ثنا الفضل بن زیاد، سمعت أحمد بن حنبل یقول: من ردّ حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فهو علی شفا هلکة» [۲].

أقول: فظهر بحمد اللّه أن المنکرین لحدیث الغدیر الذی أخرجه جمع من المشاهیر- و منهم هذا الامام النحریر- من الهلاک علی شفیر.

و قال السیوطی: «قال أبو معاویة الضریر: ما ذکرت النبی- صلّی اللّه علیه

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۷

و سلّم بین یدی الرشید إلّا قال: صلّی اللّه علی سیّدی.

و حدّثته بحدیثه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: وددت أنی أقاتل فی سبیل اللّه، فأقتل ثم أحیی فأقتل: فبکی حتی انتحب.

و حدّثته یوما حدیث: احتج آدم و موسی. و عنده رجل من وجوه قریش فقال القرشی: فأین لقیه؟ فغضب الرشید و قال: النطع و السیف، زندیق یطعن فی حدیث النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-!! قال أبو معاویة: فما زلت أسکّنه و أقول یا أمیر المؤمنین کانت منه بادرة، حتی سکن» [۱].

أقول: و إذا کان قول الرجل فی حدیث إحتجاج آدم و موسی «فأین لقیه» دلیل الکفر و استحقاق القتل و العقاب، فإنّ إنکار الرازی و اهتمامه فی إبطال حدیث الغدیر یستوجب ذلک بالأولویة القطعیة.

و قال الذهبی: «و قال الفضل بن زیاد عن أحمد بن حنبل، قال: بلغ ابن أبی ذئب أنّ مالکا لا یأخذ بحدیث البیّعان بالخیار، فقال:

يستتاب فإن تاب و إلّا ضربت عنقه. قال أحمد: و مالک لم يرد الحديث لکن تأوّله» [۲].

أقول: و ظاهر کلام أحمـد فی هذا المقام، اسـتحقاق مالک القتل إن کان قد ردّه ردّ إنکار و لم يتب، و إذا کان هذا حکم ردّ حديث من أحاديث النبی- صـلّی اللّه عليه و سلّم- حتی و لو کان الراد- مالک بن أنس علی جلالته و عظمته، فإنّ منکر حديث الغدير، و هو أجلّ من حديث البيّعان بالخيار من جميع الجهات، يستحقّ الحکم المذکور- إن لم يتب- بالأولوية القطعية.

و قال ابن قيّم الجوزيّـة- بعـد حـديث طويل رواه عن عبـد اللّه بن أحمـد بن حنبل فی ذکر قدوم وفد بنی المنتفق-: «هذا حديث کبير جليل ينادی جلالته و فخامته و عظمته علی أنه قد خرج من مشکاة النبوة لا يعرف إلّا من حديث

---

[۱] تاريخ الخلفاء ۱/ ۱۱۱.

[۲] تذهيب التهذيب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۸

عبد الرحمن بن المغيرة بن عبد الرحمن المدنی، رواه عنه إبراهيم بن ضمرة الزبيری، و هما من کبار أهل المدينة ثقتان محتج بهما فی الصحيح، احتجّ بهما إمام الحديث محمد بن إسماعيل البخاری...

و قال ابن منـدة: روی هذا الحديث محمد بن إسـحاق الصـغانی و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل و غيرهما، و قد رواه بالعراق بمجمع من العلماء و أهل الـدين جماعـة من الأئمـة، منهم أبو زرعة الرازی، و أبو حاتم، و أبو عبد اللّه محمد بن إسـماعيل، و لم ينکره أحد و لم يتکلّم فی إسـناده، بل رووه علی سبيل القبول و التسليم، و لا ينکر هذا الحديث إلّا جاحد جاهل أو مخالف للکتاب و السنة. هذا کلام أبی عبد اللّه ابن مندة- رحمه اللّه-» [۱].

أقول: فإذا کان هـذا حال منکر هـذا الحـديث- مع أنه لا يعرف إلا من حـديث عبـد الرحمن بن المغيرة، کما نص عليه ابن القيّم- فلا ريب فی ثبوته لمن أنکر حديث الغدير المتواتر بالأولوية القطعية.

و قال أبو طالب محمـد بن علی المکی* المترجم له فی مرآه الجنان حوادث* سـنة ۳۸۶ و غيره* فی کتـابه (قوت القلوب): «و فی رد أخبار الصفات بطلان شرائع الإسلام من قبل أن الناقلين إلينا ذلک هم ناقلوا شرائع الدين و أحکام الايمان، فان کانوا عدولا فيما نقلوه من الشـريعة، فالعـدل مقبول القول فی کل ما يقوله، و إن کانوا کـذبوا فيما نقلوا من أخبار الصـفات فالکذاب مردود القول فی کلّ ما جـاء، و الکـذب علی اللّه تعـالی کفر، فکيف تقبـل شـهادة کـافر! و إذا جاز أن يجترئوا علی اللّه سبحانه بأن يزيـدوا فی صـفاته ما لم يسـمعوه عن رسول اللّه- صـلّی اللّه عليه و سـلّم- فهم أن يکذبوا علی الرسول فيما نقلوا من الأحکام أولی. ففی ذلک إبطال الشـرع و تکفير النقلة من الصحابة و التابعين بإحسان، فلذلک کفّر أهل الحديث من نفی أخبار الصفات».

---

[۱] زاد المعاد فی هدی خير العباد ۳/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۹

أقول: و بهذا الأسلوب من الاستدلال نستدل فی المقام، لأن حديث الغدير ليس أدنی مرتبة من أخبار الصفات...

و قال أبو سعد السمعانی: «البترية بفتح الباء الموحدة و سکون التاء ثالث الحروف و فی آخرها الراء.

هذه النسـبة لجماعة من الشـيعة من الفرقة الزيدية، و هی إحدی الفرق الثلاث من الزيدية و هی الجارودية و السـليمانية و البترية. و أما البترية فهم أصـحاب کثير النوّا و الحسن بن صالح بن حی، و قولهم کقول سليمان، غير أنهم توقفوا فی عثمان- رضی اللّه عنه- و أمره و حاله. و أظللنا هـذه الطائفة لأنهم شـکّوا فی إيمان عثمان- رضـی اللّه عنه- و أجازوا کونه کافرا من أهل النار، و من شک فی إيمان من أخبر النبی- عليه السلام- أنه من أهل الجنّة فقد شک فی صحة خبره. و الشاک فی خبره کافر.

و هذه الفرق الثلاثهٔ من الزیدیهٔ یکفّر بعضهم بعضا، لأنّ الجارودیهٔ أکفرت أبا بکر و عمر، و السلیمانیهٔ و البتریهٔ أکفرت من أکفرهما» [۱].

أقول: و إذا کان «الشاک» فی خبر النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- «کافرا»، فإن «منکره» - و لا سیما مثل حدیث الغدیر- «کافر» بالأولویهٔ القطعیهٔ.

و من العجیب أن یحکم بکفر الشاک فی إیمان عثمان مع احتمال أن لا یکون حدیث إخبار النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- أنه من أهل الجنّهٔ صحیحا عنده و عند أتباعه فضلا عن أن یکون متواترا- و لا یحکم بکفر من ینکر حدیث الغدیر الذی رواه أهل مذهبه- خلفا عن سلف فی جمیع الطبقات و صرح أئمّهٔ علمائهم بتواتره؟ بل و لا ینسب إلی التعصب و لا یوصف بالتعسف؟

و قال ملک العلماء شهاب الدین الدولتآبادی: «و فی المضمرات فی کتاب الشهادات: و من أنکر الخبر الواحد و القیاس و قال: إنه لیس بحجهٔ، فإنه یصیر

---

[۱] الأنساب- البتریهٔ.

کافرا. و لو قال: هذا الخبر غیر صحیح و هذا القیاس غیر ثابت، لا یصیر کافرا و لکن یصیر فاسقا» [۱].

أقول: فمن أنکر الخبر المتواتر یصیر کافرا بالأولویهٔ القطعیهٔ.

و قال المولوی عبد الحلیم فی (نظم الدرر فی سلک شق القمر): «اعلم أنه تقدم أن حدیث شق القمر خبر مشهور او متواتر، فعلی الأول منکره یضلّل و علی الثانی یکفّر ... فإنّ الأخبار المرویهٔ عنه- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی ثلاث مراتب کما بینته فی شرح النخبهٔ، و نخبته هاهنا، أنه إما متواتر و هو ما رواه جماعهٔ عن جماعهٔ لا یتصور تواطؤهم علی الکذب، فمن أنکره کفّر.

أو مشهور، و هو ما رواه واحد ثم جمع عن جمع لا یتصور توافقهم علی الکذب، فمن أنکره کفّر عند الکل إلّا عیسی بن أبان، فإنّ عنده یضلّل و لا یکفّر و هو الصحیح.

أو خبر الواحد و هو أن یرویه واحد عن واحد، فلا یکفّر جاحده غیر أنّه یأثم بترک القبول، إذا کان صحیحا أو حسنا.

و فی الخلاصهٔ: من ردّ حدیثا قال بعض مشایخنا یکفّر، و قال المتأخّرون:

إن کان متواترا کفّر. أقول: هذا هو الصحیح إلا إذا کان رد حدیث الآحاد من الأخبار علی وجه الاستخفاف و الإنکار».

أقول: و بناء علیه أیضا یکفّر منکر حدیث الغدیر، لما تقدّم من ثبوت تواتره حسب کلمات فحول العلماء الأعیان.

و لو تنزّلنا عن ذلک، فلا ریب فی شهرته، فمنکره یضلّل.

و قال علی بن سلطان القاری، فی رسالته فی الردّ علی إمام الحرمین الجوینی:

«و منها قوله: إنّ من توضّأ بنبیذ التمر، فقد جعل نفسه شهرهٔ للعالمین و أنکالا للخلق أجمعین، و نسب مثل هذا القول إلی القفّال، زعما منه أنّه من العاقلین

---

[۱] هدایهٔ السعداء- مخطوط.

الکاملین، مع أنّ هذا موجب لکفر الطاعنین و القائلین، فإنّ الإمام أبا حنیفهٔ- رضی اللّه عنه- لم یذهب إلی هذه القول برأیه، بل بما ثبت عنده من الأحادیث المرویّهٔ عن سید المرسلین بواسطهٔ أجلّاء أصحابه- رضی اللّه عنهم أجمعین- و لیس منفردا به أیضا بین المجتهدین، إذ ذهب إلیه سفیان الثوری و عکرمهٔ أیضا من التابعین»....

أقول: فإذا کان طعن الطاعنین علی القول بجواز التوضیّ بنبیذ التمر موجبا لکفرهم، لثبوت هذا الحکم بالأحادیث المرویّهٔ عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- حسب زعمه، فکیف لا یکفّر الطاعن فی حدیث الغدیر یا منصفون؟

و إذا کان قد وافق سفیان و عکرمهٔ أبا حنیفهٔ فی هذه الفتوی، فإنّ حدیث الغدیر متواتر عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- مشهور لدی جمیع المحدّثین، و رواه کلهم خلفا عن سلف فی جمیع الطبقات، و اعتنوا به و جمعوا طرقه و ألفاظه فی کتبهم المختلفهٔ و أسفارهم المعتبرهٔ...

و قال الشاه ولی اللّه الدهلوی فی (التفهیمات الالهیهٔ): «تفهیم- من کان مقلدا لواحد من الأئمّهٔ و بلغه عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- ما یخالف قوله فی مسألهٔ و غلب علی ظنّه أنّ ذلک نقل صحیح فلیس له عذر فی أن یترک حدیثه- علیه السلام- إلی قول غیره، و ما ذلک شأن المسلمین و یخشی علیه النفاق إن فعل ذلک».

أقول: فإذا لم یکن من شأن المسلمین ترک حدیث غلب علی ظنّه أنّ ذلک نقل صحیح، و أنّه یخشی علی فاعله النفاق، فإنّ ردّ مثل حدیث الغدیر الصحیح المتواتر، یوجب الخروج من عداد المسلمین و الدخول فی زمرهٔ المنافقین قطعا...

و قال الفضل بن روزبهان- فی الجواب عن قول العلامهٔ الحلّی- رحمه اللّه- روی الجمهور أنّه- علیه السلام- لمّا برز إلی عمرو بن عبد ود العامری فی غزاهٔ الخندق، و قد عجز عنه المسلمون، قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- برز الایمان کلّه إلی الکفر کلّه

- قال الفضل:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱۲

«أقول: إنه صح هذا أیضا فی الخبر، و هذا أیضا من مناقبه و فضائله التی لا ینکرها إلّا سقیم الرأی ضعیف الإیمان، و لکن الکلام فی إثبات النص و هذا لا یثبته».

أقول: فمنکر حدیث الغدیر سقیم الرأی ضعیف الایمان بالأولویهٔ القطعیهٔ...

لم یتکلم فی صحهٔ حدیث الغدیر إلّا متعصّب جاحد ... ص: ۴۱۲

هذا کله ... بالاضافهٔ إلی أن جماعهٔ من کبار علماء أهل السنهٔ نصّوا بالنسبهٔ إلی خصوص حدیث الغدیر علی أنه لم یتکلم فی صحته إلّا متعصب جاحد لا اعتبار بقوله ... فقد قال المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشی: «هذا حدیث صحیح مشهور، و لم یتکلّم فی صحته إلّا متعصب جاحد لا اعتبار بقوله، فإنّ الحدیث کثیر الطرق جدّا، و قد استوعبها ابن عقدهٔ فی کتاب مفرد، و قد نصّ الذهبی علی کثیر من طرقه بالصحهٔ، و رواه من الصحابهٔ عدد» [۱].

أقول: فتبین أن البخاری و أبا حاتم الرازی و ابن أبی داود و ابراهیم الحربی و ابن حزم و الفخر الرازی و أمثالهم، متعصبون جاحدون لا اعتبار بقولهم ... و للّه الحمد علی ذلک.

و قال شمس الدین ابن الجزری بعد أن صرح بتواتر حدیث الغدیر:

«و لا عبرهٔ بمن حاول تضعیفه ممن لا اطلاع له فی هذا العلم» [۲].

و قال (الدهلوی) فی الجواب عن حدیث الغدیر: «قالت النواصب- خذلهم اللّه-: هذا الخبر علی تقدیر صحته، منسوخ بما صحّ عندکم فی الصحاح أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: إنّ آل أبی طالب لیسوا لی بأولیاء إنما

---

[۱] نزل الأبرار: ۲۱.

[۲] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱۳

ولیّ اللّه و صالح المؤمنین.

و أجاب أهل السنة: إن اسم أبی طالب لیس فی صحاحنا و إنما لفظ

الحدیث: إن آل أبی فلان

فلعله أراد أبا لهب و هو مذهب أکثر أهل السنة، حیث خصصوا الخمس بما عدا أولاده، و إن ذکره، بعض النواصب فی روایته فلا یکون حجة علینا. قالوا: قد صح عن عمرو بن العاص أنه ذکر أبا طالب. قلنا لم یصح عندنا و إنما صح عندکم، و لو فرض صحته فالمراد من آله من لم یکن حینئذ مؤمنا کأبی طالب و بنیه، لا سیدنا و مولانا علی و أخواه جعفر و عقیل حتی یصح دعوی نسخ

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و أیضا: دعوی النسخ إنما یمکن أذا علم التاریخ. و أجاب بعض أهل السنة بأن الخبرین من باب الاخبار، و الاخبار لا یحتمل النسخ. و ردّه النواصب:

إن الخبر متی تضمّن حکما کقوله: کُتِبَ عَلَیْکُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَکَ خَیْراً الْوَصِیَّةُ لِلْوالِدَیْنِ وَ الْأَقْرَبِینَ و نحوه، صح نسخه. و قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه، علی تقدیر صحّته من هذا القبیل، فإنّه یتضمّن إیجاب محبته» [۱].

أقول: فظهر أن ردّ هذا الحدیث من صنیع النواصب، لکن الرازی و من تبعه أسوء حالاـ من النواصب، لأنّهم اعتقدوا بطلان حدیث الغدیر و حاولوا ردّه بکلّ جهدهم، أما النواصب فإنهم ناقشوا فیه و أجابوا عنه «علی تقدیر صحته» فإنّهم غیر جازمین ببطلانه...

محمد محسن الکشمیری ... ص: ۴۱۳

و جاء محمد محسن الکشمیری، ففاق من سبقه فی الوقاحة و سبقهم فی التعصب و العناد، فقال فی الجواب عن حدیث الغدیر:

«و أما عن الحدیث فبوجوه: أما أولا فبأن المهرة کأبی داود و أبی حاتم الرازی قد ضعّفوا هذا الحدیث، و ما أخرجه إلّا أحمد بن حنبل فی مسنده، و هو مشتمل علی الصحیح و الضعیف و لیس من الصحاح، کما صرح به مهرة فن الحدیث، فهو

---

[۱] حاشیة التحفة.

خبر واحد ضعیف، فلا یصح للحجیة فی الأصول سیما فی أصل الدین، و لم یخرج غیره من الثقات إلّا الجزء الأخیر من قوله: اللهم وال من والاه» [۱].

وجوه الجواب عن کلام الکشمیری ... ص: ۴۱۴

و هذا الکلام یشتمل علی هفوات و أکاذیب، فالجواب عنه بوجوه:

۱) نسبة التضعیف إلی أبی داود کذب.

لقد علمت فیما سبق مرارا أن نسبة تضعیف حدیث الغدیر إلی أبی داود کذب محض و بهتان بحت.

نعم ضعّفه ابنه- الکذاب- لکن الکشمیری نسب ذلک إلی الأب بدلا عن الابن، تقلیدا لبعض أسلافه المغفلین المتعصبین...

۲) بطلان التمسک بتضعیف أبی حاتم.

و علمت فیما سبق بطلان مزاعم أبی حاتم و أمثاله حول حدیث الغدیر و سخافة الخرافات التی تمسکوا بها لتضعیفه..

و هل المهارة فی الحدیث تختص بهذین الرجلین؟ و هل تختص بمن یقدح فی فضائل أمیر المؤمنین- علیه السلام-؟

و لكن لا عجب من صدور هذه الترهات من هذا الرجل بعد صدورها من الرازی و التفتازانی و غيرهما...

۳) قوله: ما أخرجه إلّا أحمد.

و قوله: ما أخرجه إلّا أحمد بن حنبل فی مسنده، كذب صريح و تعصب فضيح، يكشف عن شدة عداء الرجل، و كثرة جهله و جحده، حتی أن اسلافه المتعصبين الجاحدين أبوا عن التفوه بهذه الدعوی الكاذبة.

۴) قوله: و هو مشتمل علی الصحيح و الضعيف.

---

[۱] نجاة المؤمنين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱۵

و قد وصف الكشميری كتاب المسند لأحمد بن حنبل بأنه مشتمل علی الصحيح و الضعيف، و لكن هذه الدعوی مردودة لدی جماعة من المحققين كالسبكی و غيره.

۵) قوله: و ليس من الصحاح...

ثم قال حول حديث الغدير: و ليس من الصحاح كما صرح به مهرة فن الحديث، و هذه أكذوبة أخری، فإن كثيرا من طرق حديث الغدير صحيح حسب تصريح أئمة فن الحديث كما سمعت سابقا.

۶) قوله: فهو خبر واحد ضعيف...

ثم قال: فهو خبر واحد ضعيف فلا يصح للحجية ... و هذا كذب واه و كلام سخيف، فقد عرفت صحة هذا الحديث و تواتره بحمد اللّه تعالی حسب نصوص عبارات الأئمّة المحققين و أساطين الحديث.

۷) قوله: و لم يخرج غيره...

ثم قال: و لم يخرج غيره- يعنی أحمد بن حنبل- من الثقات إلّا الجزء الأخير من قوله: اللهم وال من والاه.

أقول: و هذه الدعوی الكاذبة يجل عن التفوه بها أدنی المنتسبين إلی الدين الإسلامی، و لو باللسان، لأن كذبها واضح حتی علی العوام فضلا عن الخواص.

و بالرغم من ثبوت تواتر هذا الحديث فی جميع الطبقات حتی العدة الكثيرة و الجم الغفير من صحابة رسول اللّه- صلّی اللّه عليه و آله و سلّم- من الفصول المتقدمة فی الكتاب، فإنا نذكر هنا أسماء جماعة من مهرة فن الحديث و كبار الأئمّة و الحفاظ و الرواة فی القرون المختلفة، ثم نصوص رواياتهم و أسانيدهم الی الصحابة فی نقل حديث الغدير، مزيدا لتوضيح المرام و زيادة تقبيح و تفضيح للكشميری و أسلافه اللئام، و اللّه الموفق فی البدء و الختام.

(قال الميلانی): الی هنا تم هذا الجزء من الكتاب، الذی جعلنا عنوانه (المدخل). و سنشرع من الجزء الذی يليه فی البحث حول (حديث الغدير) سندا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱۶

و دلالة. و اللّه الموفق و المعين، و له الحمد أولا و آخرا.

[الجزء السابع]

[تتمة حديث الغدير]

سند حديث الغدير ... ص: ۶

اشارهٔ

(بسم الله الرحمن الرحیم)

سند حدیث الغدیر ... ص: ۶

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه رب العالمین، و الصلاهٔ و السلام علی محمد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنهٔ اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

قد عرفت أن حدیث الغدیر من الأحادیث المتواترهٔ، بل هو من أشهر الأحادیث المتواترهٔ بین المسلمین، علی اختلاف مذاهبهم و نحلهم، و هو مخرّج فی کتب أهل السنّهٔ، و أسفارهم و جوامعهم الحدیثیهٔ، بطرق و أسانید لا تحصی کثرهٔ، حتی التجأ بعض أکابرهم، الذین ربّما ناقشوا فی أسانید غیره من الأحادیث، إلی الاعتراف بتواتره، و التصریح بکثرهٔ طرقه، و عنی آخرون منهم بجمع طرقه و أسانیده، فی مصنّفات تخص هذا الموضوع بمفرده.

قد عرفت هذا کلّه فی الجزء السابق هو المدخل للبحث.

و لا غرابهٔ فی ذلک، بل إن ما ذکروه قلیل بالنسبهٔ إلی شأن هذا الحدیث، و بحوثهم حوله هی دون عظمته بکثیر، فتلک واقعهٔ حضرها عشرات الألوف من المسلمین، و شهدها أعلام الصحابهٔ من الرجال و النساء.

و إن هذا الذی وصل إلینا من أخبار الغدیر، و أسماء رواته من الصحابهٔ و التابعین و من بعدهم، بعد کتم المخالفین حسدا و عنادا، و الموالین خوفا و تقیهٔ، لنزر یسیر، و قلیل من کثیر...

و فی هذا الجزء من الکتاب، نذکر أسماء طائفهٔ من أعلام القوم، من رواهٔ حدیث الغدیر و مخرّجیه، مع ذکر نص روایته، أو الاشارهٔ إلی موضعها، ابتداء

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸

بالقرن الثانی حتی القرن الثالث عشر، ثمّ الرابع عشر، مع ترجمهٔ موجزهٔ لکلّ واحد منهم، نقتصر فیها علی کلمهٔ التوثیق و المدح، عن أئمّهٔ الجرح و التعدیل، و علماء الرجال و التاریخ.

و قد وضعنا إلی جنب الأسماء، رموزا مأخوذهٔ من (الکاشف للذهبی) و (تقریب التهذیب لابن حجر العسقلانی)، و هی: «۴» لأرباب السّنن الأربعهٔ، و «م» لمسلم، «خت» للبخاری فی التاریخ، «ع» لمن أخرج حدیثه فی الصحاح الستهٔ، «عس» للنسائی فی مسند علی، «ق» لابن ماجهٔ، «د» لأبی داود، «ت» للترمذی، «س» للنسائی، «خ» للبخاری.

و الأرقام الموجودهٔ إلی جنب الأسامی، هی سنّی الوفیات، ولدی الاختلاف نذکرها جمیعا:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹

[اسماء رواهٔ حدیث الغدیر ...] ص: ۹

القرن الثانی ... ص: ۹

۱- محمد بن إسحاق- ع م مقرونا- (۱۵۱/ ۱۵۲).

۲- معمر بن راشد أبو عروة الأزدی- ع- (۱۵۳/ ۱۵۴).

۳- إسرائیل بن یونس السبیعی الکوفی- ع- (۱۶۰/ ۱۶۲).

۴- شریک بن عبد اللّه القاضی- خت م ع- (۱۷۷).

۵- محمد بن جعفر المدنی المعروف بغندر- ع- (۱۹۳).

۶- الوکیع بن الجرّاح الروّاسی- ع- (۱۹۷).

۷- عبد اللّه بن نمیر الهمدانی- ع- (۱۹۹).

القرن الثالث ... ص: ۹

۸- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الحبّال- ع- (۲۰۳).

۹- یحیی بن آدم بن سلیمان الأموی- ع- (۲۰۳).

۱۰- محمد بن إدریس الشّافعی- ع- (۲۰۴).

۱۱- الأسود بن عامر الشامی المعروف بشاذان- ع- (۲۰۸).

۱۲- عبد الرزاق بن همّام الصنعانی- ع- (۲۱۱).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰

۱۳- حسین بن محمد بن بهرام المروزی- ع- (۲۱۳).

۱۴- الفضل بن دکین أبو نعیم الکوفی- ع- (۲۱۸/ ۲۱۹).

۱۵- عفّان بن مسلم الصفّار- ع- (۲۲۰).

۱۶- سعید بن منصور الخراسانی- ع- (۲۲۷).

۱۷- إبراهیم بن الحجاج السامی- س- (۲۳۱/ ۲۳۲).

۱۸- علی بن حکیم الأودی- م س- (۲۳۱).

۱۹- علی بن محمد الطنافسی- عس ق- (۲۲۳).

۲۰- هدبة بن خالد البصری- خ م د- (۲۳۵/ ۲۳۶).

۲۱- عبد اللّه بن محمد بن أبی شیبة العبسی- خ م د س ق- (۲۳۵).

۲۲- عبید اللّه بن عمر القواریری- خ م د س- (۲۳۵).

۲۳- إسحاق بن إبراهیم ابن راهویه- خ م د ت س- (۲۳۸).

۲۴- عثمان بن محمد بن أبی شیبة- خ م د ق- (۲۳۹).

۲۵- قتیبة بن سعید البلخی- ع- (۲۴۰).

۲۶- أحمد بن محمد بن حنبل- ع- (۲۴۱).

۲۷- هارون بن عبد اللّه أبو موسی الحمّال- م ۴- (۲۴۳).

۲۸- محمد بن بشار الشهیر ب (بندار) العبدی- ع- (۲۵۲).

۲۹- محمد بن المثنی أبو موسی العنزی- ع- (۲۵۲).

۳۰- الحسن بن عرفة العبدی- ت ق- (۲۵۷).

۳۱- محمد بن يحيى الذهلى- خ ۴- (۲۵۸).

۳۲- حجاج بن يوسف المعروف بابن الشاعر البغدادى- م د- (۲۵۹).

۳۳- إسماعيل بن عبد اللّه الاصبهانى الملقب بسمويه (۲۶۷).

۳۴- الحسن بن على بن عفان العامرى- ق- (۲۷۰).

۳۵- محمد بن يزيد بن ماجة القزوينى (۲۷۳).

۳۶- أحمد بن يحيى البلاذرى (۲۷۹).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱

۳۷- عبد اللّه بن مسلم الدينورى المعروف بابن قتيبة (۲۷۶).

۳۸- محمد بن عيسى بن سورة الترمذى (۲۷۹).

۳۹- أحمد بن عمرو الشيبانى المعروف بابن أبى عاصم (۲۸۷).

۴۰- زكريا بن يحيى السّجزى الخيّاط- س- (۲۸۹).

۴۱- عبد اللّه بن أحمد بن محمد بن حنبل- س- (۲۹۰).

۴۲- على بن محمد المصيصى- س-.

۴۳- إبراهيم بن يونس البغدادى الملقّب بحرمى- س-.

۴۴- أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار (۲۹۲).

القرن الرّابع ... ص: ۱۱

۴۵- أحمد بن شعيب النسائى (۳۰۳).

۴۶- حسن بن سفيان النسوى (۳۰۳).

۴۷- أحمد بن على أبو يعلى الموصلى (۳۰۷).

۴۸- محمد بن جرير الطبرى (۳۱۰).

۴۹- عبد اللّه بن محمد أبو القاسم البغوى (۳۱۷).

۵۰- محمد بن على بن الحسين بن بشير الزاهد الحكيم الترمذى.

۵۱- أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوى (۳۲۱).

۵۲- أحمد بن محمد بن عبد ربه أبو عمر القرطبى (۳۲۸).

۵۳- حسين بن إسماعيل المحاملى (۳۳۰).

۵۴- أحمد بن محمد بن سعيد أبو العباس المعروف بابن عقدة (۳۳۲).

۵۵- يحيى بن عبد اللّه العنبرى (۳۴۴).

۵۶- دعلج بن أحمد السجستانى (۳۵۱).

۵۷- محمد بن عبد اللّه البزار الشافعى (۳۵۴).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲

۵۸- أبو حاتم محمد بن حبان البستى (۳۵۴).

۵۹- سليمان بن أحمد الطبرانى (۳۶۰).

۶۰- أحمد بن جعفر القطیعی (۳۶۸).

۶۱- علی بن عمر الدار قطنی (۳۸۵).

۶۲- عبید اللّه بن عبد اللّه المعروف بابن بطة (۳۸۷).

۶۳- محمد بن عبد الرحمن المخلّص الذهبی (۳۹۳).

القرن الخامس ... ص: ۱۲

۶۴- محمد بن عبد اللّه الحاکم النیسابوری (۴۰۵).

۶۵- عبد الملک بن محمد بن إبراهیم الخرکوشی (۴۰۷).

۶۶- أحمد بن عبد الرحمن الفارسی الشیرازی (۴۰۷).

۶۷- أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی (۴۱۰).

۶۸- أحمد بن محمد بن یعقوب أبو علی مسکویه (۴۲۱).

۶۹- أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی (۴۲۷).

۷۰- أحمد بن عبد اللّه أبو نعیم الاصبهانی (۴۳۰).

۷۱- إسماعیل بن علی بن الحسین المعروف بابن السمّان (۴۴۵).

۷۲- أحمد بن الحسین بن علی البیهقی (۴۵۸).

۷۳- یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمری القرطبی (۴۶۳).

۷۴- أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی (۴۶۳).

۷۵- علی بن أحمد أبو الحسن الواحدی (۴۶۸).

۷۶- مسعود بن ناصر السجستانی (۴۷۷).

۷۷- علی بن محمد الجلّابی المعروف بابن المغازلی (۴۸۳).

۷۸- عبید اللّه بن عبد اللّه أبو القاسم الحسکانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳

۷۹- أبو المظفر منصور بن محمد السمعانی (۴۸۹).

۸۰- علی بن الحسن بن الحسین الخلعی (۴۹۲).

القرن السادس ... ص: ۱۳

۸۱- محمد بن محمد أبو حامد الغزالی (۵۰۵).

۸۲- الحسین بن مسعود البغوی (۵۱۶).

۸۳- رزین بن معاویة العبدری (۵۳۵).

۸۴- أحمد بن محمد العاصمی [۱].

۸۵- محمود بن عمر الزمخشری (۵۳۷).

۸۶- محمد بن علی بن ابراهیم أبو الفتح النطنزی.

۸۷- الموفّق بن أحمد الخوارزمی المکیّ المعروف بأخطب خوارزم (۵۶۸).

۸۸- عمر بن محمد بن خضر الأردبيلى المعروف بالملّا.

۸۹- على بن الحسن بن هبة اللّه المعروف بابن عساكر الدمشقى (۵۷۱).

۹۰- محمد بن عمر بن أحمد أبو موسى المدينى الاصبهانى (۵۸۱).

۹۱- فضل اللّه بن أبى سعيد الحسن بن الحسن التوربشتى [۲].

۹۲- أسعد بن محمود بن خلف أبو الفتح العجلى (۶۰۰).

القرن السابع ... ص: ۱۳

۹۳- محمد بن عمر الرازى (۶۰۶).

---

[۱] ذكر فى الغدير فى القرن الخامس.

[۲] ذكر فى الغدير فى القرن السابع.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴

۹۴- المبارك بن محمد بن محمد أبو السعادات ابن الأثير الجزرى (۶۰۶).

۹۵- على بن محمد بن محمد أبو الحسن ابن الأثير (۶۳۰).

۹۶- ضياء الدّين محمد بن عبد الواحد المقدسى الحنبلى (۶۴۳).

۹۷- محمد بن طلحة النصيبى (۶۵۲).

۹۸- يوسف بن محمد أبو الحجاج البلوى المعروف بابن الشيخ.

۹۹- يوسف بن قزغلى سبط ابن الجوزى (۶۵۴).

۱۰۰- محمد بن يوسف الكنجى الشافعى (۶۵۸).

۱۰۱- عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسعنى (۶۶۱).

۱۰۲- يحيى بن شرف النووى (۶۷۶).

۱۰۳- أحمد بن عبد اللّه محب الدين الطبرى المكّى (۶۹۴).

۱۰۴- إبراهيم بن عبد اللّه الوصّابى اليمنى الشافعى.

۱۰۵- محمد بن أحمد الفرغانى (۶۹۹).

القرن الثامن ... ص: ۱۴

۱۰۶- إبراهيم بن محمد الجوينى (۷۲۲).

۱۰۷- أحمد بن محمد بن أحمد علاء الدّولة السمنانى (۷۳۶).

۱۰۸- يوسف بن عبد الرحمن المزى (۷۴۲).

۱۰۹- محمد بن أحمد الذهبى (۷۴۸).

۱۱۰- حسن بن حسين نظام الدين الأعرج النيسابورى.

۱۱۱- محمد بن عبد اللّه ولى الدين الخطيب التبريزى.

۱۱۲- عمر بن مظفر الشهير بابن الوردى (۷۴۹).

۱۱۳- أحمد بن عبد القادر بن مکتوم تاج الدین القیسی (۷۴۹).

۱۱۴- محمد بن یوسف الزرندی (بضع و خمسین و سبعمائهٔ).

۱۱۵- محمد بن مسعود الکازرونی (۷۵۸).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵

۱۱۶- عبد اللّه بن أسعد الیمنی الیافعی (۷۶۸).

۱۱۷- إسماعیل بن عمر الدمشقی المعروف بابن کثیر (۷۷۴).

۱۱۸- عمر بن الحسن أبو حفص المراغی (۷۷۸).

۱۱۹- علی بن شهاب الدین الهمدانی (۷۸۶).

۱۲۰- محمد بن عبد اللّه بن أحمد المقدسی (۷۸۹).

القرن التاسع ... ص: ۱۵

۱۲۱- محمد بن محمد المعروف بخاجا بارسا (۸۲۲).

۱۲۲- محمد بن محمد شمس الدین الجزری (۸۳۳).

۱۲۳- أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی (۸۴۵).

۱۲۴- شهاب الدین بن شمس الدین الدولت‌آبادی (۸۴۹).

۱۲۵- أحمد بن علی بن محمد المعروف بابن حجر العسقلانی (۸۵۲).

۱۲۶- علی بن محمد بن أحمد المعروف بابن الصبّاغ المالکی (۸۵۵).

۱۲۷- محمود بن أحمد العینی الحنفی (۸۵۵).

۱۲۸- حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی (۸۷۰) [۱].

۱۲۹- عبد اللّه بن عبد الرحمن المشهور بأصیل الدین المحدّث (۸۳۳).

۱۳۰- فضل اللّه بن روزبهان الخنجی الشیرازی.

---

[۱] قال العلّامهٔ الأمینی رحمه اللّه: شرح الدیوان المنسوب إلی أمیر المؤمنین سنهٔ ۹۸۰ و ألّف کتابا فی الحکمهٔ و الفلسفهٔ بشیراز سنهٔ ۸۹۷ و له شرح حدیث ألّفه سنهٔ ۹۰۸. فما فی بعض التراجم من أنه توفی ۸۷۰ لیس فی محلّه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶

القرن العاشر ... ص: ۱۶

۱۳۱- علی بن عبد اللّه نور الدین السمهودی (۹۱۱).

۱۳۲- عبد الرحمن بن أبی بکر جلال الدین السیوطی (۹۱۱).

۱۳۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدّث [۱].

۱۳۴- عبد الوهاب بن محمد بن رفیع الدین أحمد (۹۳۲).

۱۳۵- أحمد بن محمد بن علی بن حجر الهیتمی المکی (۹۷۳).

۱۳۶- علی بن حسام الدین المتقی (۹۷۵).

۱۳۷- محمد طاهر الفتنی (۹۸۱).

۱۳۸- المیرزا مخدوم بن عبد الباقی (حدود: ۹۹۵).

القرن الحادی عشر ... ۱۶

۱۳۹- علی بن سلطان محمد الهروی المعروف بالقاری (۱۰۱۴).

۱۴۰- محمد عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی (۱۰۳۱).

۱۴۱- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی (۱۰۴۱).

۱۴۲- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی.

۱۴۳- علی بن إبراهیم بن أحمد بن علی نور الدین الحلبی (۱۰۴۴).

۱۴۴- أحمد بن المفضل بن محمد باکثیر المکی (۱۰۴۷).

---

[۱] لم یذکر السید هنا تاریخ وفاته، و فی بعض المجلدات سنة ۱۰۰۰ و تبعه فی الغدیر، و لکن التحقیق أنه سنة ۹۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷

۱۴۵- عبد الحق بن سیف الدین البخاری الدهلوی (۱۰۵۲).

۱۴۶- محمد بن محمد المصری.

۱۴۷- محمد بن صفی الدین جعفر الملقب بمحبوب عالم.

۱۴۸- صالح بن مهدی المقبلی [۱].

القرن الثانی عشر ... ص: ۱۷

۱۴۹- محمد بن عبد الرسول البرزنجی المدنی (۱۱۳۰).

۱۵۰- حسام الدین بن محمد بایزید السّهارنفوری.

۱۵۱- المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۵۲- محمد صدر العالم.

۱۵۳- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی (۱۱۷۶).

۱۵۴- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی (۱۱۸۲).

۱۵۵- محمد بن علی الصبان [۲].

۱۵۶- إبراهیم بن مرعی بن عطیّة الشبرخیتی المالکی [۳].

۱۵۷- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

القرن الثالث عشر ... ص: ۱۷

۱۵۸- رشید الدّین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی).

۱۵۹- المولوی محمد مبین اللکهنوی.

---

[۱] أرخ وفاته فی الغدیر بسنهٔ ۱۱۰۸ و من هنا ذکره فی علماء القرن الثانی عشر.

[۲] ذکر فی الغدیر تاریخ وفاته سنهٔ ۱۲۰۶ و لذا ذکره فی القرن الثالث عشر.

[۳] ذکر فی الغدیر تاریخ وفاته سنهٔ ۱۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸

۱۶۰- محمد سالم البخاری الدهلوی.

۱۶۱- المولوی ولیّ اللّه اللکهنوی.

۱۶۲- المولی حیدر علی الفیض آبادی الهندی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹

[روایهٔ الحدیث و ترجمهٔ رواتهم ... ص: ۱۹

[القرن الثانی ... ص: ۱۹

(۱) روایهٔ محمد بن إسحاق ... ص: ۱۹

اشارهٔ

علمت روایهٔ محمد بن إسحاق فیما تقدم من کلمات جماعهٔ من الحفاظ و العلماء: کابن کثیر و ابن حجر المکی و البرزنجی و السهارنفوری.

ترجمته ... ص: ۱۹

۱- الذهبی: «و فیها مات محمد بن إسحاق بن یسار المدنی، صاحب السیرهٔ، الذی یقول فیه شعبهٔ: کان ابن إسحاق أمیر المؤمنین فی الحدیث» [۱].

۲- الیافعی: «و الامام محمد بن إسحاق بن یسار، المطّلبی مولاهم المدنی، صاحب السّیرهٔ، و کان بحرا من بحور العلم، ذکیا حافظا، طلابهٔ للعلم، أخباریّا نسّابهٔ، ثبتا فی الحدیث عند أکثر العلماء، و أمّا فی المغازی، و السیر فلا تجهل إمامته.

قال ابن شهاب الزهری: من أراد المغازی فعلیه بابن إسحاق، ذکره البخاری فی تاریخه، و روی عن الشافعی أنه قال: من أراد أن یتبحّر فی المغازی فهو عیال علی

---

[۱] دول الإسلام- حوادث سنهٔ ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰

محمد بن إسحاق، و قال سفیان بن عیینهٔ ما أدرکت أحدا یتّهم ابن إسحاق فی حدیثه، و قال شعبهٔ بن الحجاج: محمد ابن إسحاق أمیر المؤمنین فی الحدیث، و حکی عن یحیی بن معین و أحمد بن حنبل و یحیی بن سعید القطان أنّهم و ثّقوا محمد ابن إسحاق، و احتجّوا بحدیثه، و إنما لم یخرّج البخاری عنه و قد وثّقه، و کذلک مسلم بن الحجاج لم یخرّج عنه إلّا حدیثا واحدا فی الرجم، من أجل طعن مالک ابن أنس فیه، و إنما طعن فیه مالک لأنّه بلغه عنه أنه قال هاتوا حدیث مالک فأنا طبیب لعلّته» [... ۱].

۳- ابن سید الناس: «و عمدتنا فیما نورد من ذلک علی محمد بن إسحاق، إذ هو العمدهٔ فی هذا الباب لنا و لغیرنا ... فأما ابن إسحاق

فهو محمد بن إسحاق ... حدّث عنه أئمّة العلماء منهم: يحيى بن سعيد الأنصارى، و سفيان الثورى، و ابن جريج، و شعبة، و الحمّادان، و إبراهيم بن سعد، و شريك بن عبد اللّه النخعى، و سفيان بن عيينة، و من بعدهم.

ذكر ابن المدينى عن سفيان بن عيينة: أنه سمع ابن شهاب يقول: لا يزال بالمدينة علم ما بقى هذا- يعنى ابن إسحاق- و روى ابن أبى ذئب عن الزهرى أنه رآه مقبلا فقال: لا يزال بالحجاز علم كثير ما دام هذا الأحول بين أظهرهم، و قال ابن عيينة: سمعت شعبة يقول: محمد بن إسحاق صدوق فى الحديث، و من رواية يونس بن بكير عن شعبة: محمد بن إسحاق أمير المحدّثين، فقال له: لم؟

قال: لحفظه. و قال ابن أبى خيثمة: نا ابن المنذر عن ابن عيينة أنه قال: ما يقول أصحابك فى محمد بن إسحاق؟ قال قلت: يقولون إنه كذّاب. قال: لا تقل ذلك. و قال ابن المدينى: سمعت سفيان بن عيينة- و سئل عن محمد بن إسحاق- فقيل له: و لم يرو أهل المدينة عنه، قال: جالسته منذ بضع و سبعين سنة و ما يتّهمه أهل المدينة و لا يقولون فيه شيئا. و سئل أبو زرعة عنه فقال: من تكلّم فى محمد بن إسحاق؟! هو صدوق. و قال أبو حاتم: يكتب حديثه.

---

[۱] مرآة الجنان- حوادث سنة ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱

و قال ابن المدينى: مدار حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على ستة فذكرهم، قال: و صار علم الستة عند اثنى عشر أحدهم ابن إسحاق. و سئل ابن شهاب عن المغازى فقال: هذا أعلم الناس بها- يعنى ابن إسحاق- و قال الشافعى: من أراد أن يتبحّر فى المغازى فهو عيال على ابن إسحاق. و قال أحمد ابن زهير سألت يحيى بن معين عنه فقال: قال عاصم بن عمر بن قتادة: لا يزال فى الناس علم ما عاش محمد بن إسحاق.

و قال ابن أبى خيثمة: نا هارون بن معروف قال: سمعت أبا معاوية يقول:

كان ابن إسحاق من أحفظ الناس، فكان إذا كان عند الرجل خمسة أحاديث أو أكثر جاء فاستودعها محمد بن إسحاق فقال احفظها، فإن نسيتها كنت قد حفظتها علىّ. و روى الخطيب بإسناد له إلى ابن نفيل، نا عبد اللّه بن فائد، قال: كنا إذا جلسنا الى محمد بن إسحاق فأخذ فى فن من العلم قضى مجلسه فى ذلك الفن.

و قال أبو زرعة عبد الرحمن بن عمرو النصرى: و محمد بن إسحاق قد أجمع الكبراء من أهل العلم على الأخذ عنه، منهم سفيان، و شعبة، و ابن عيينة، و الحمّادان، و ابن المبارك، و إبراهيم بن سعد، و روى عنه من الأكابر يزيد بن أبى حبيب، و قد اختبره أهل الحديث فرأوا صدقا و خيرا، مع مدحة ابن شهاب له، و قد ذاكرت دحيما قول مالك- يعنى فيه- فرأى أن ذلك ليس للحديث، إنما هو لأنّه اتّهمه بالقدر.

و قال إبراهيم بن يعقوب الجوزجانى: الناس يشتهون حديثه، و كان يرمى بغير نوع من البدع. و قال ابن نمير: كان يرمى بالقدر، و كان أبعد الناس منه.

و قال البخارى: ينبغى أن يكون له ألف حديث ينفرد به الا يشاركه فيها أحد.

و قال عن ابن المدينى عن سفيان: ما رأيت أحدا يتّهم محمد بن إسحاق. و قال أبو سعيد الجعفى: كان ابن إدريس معجبا بابن إسحاق، كثير الذّكر له، ينسبه إلى العلم و المعرفة و الحفظ.

و قال: إبراهيم الحربى: حدثنى مصعب قال: كانوا يطعنون عليه بشىء من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲

غير جنس الحديث. و قال يزيد بن هارون: لو سوّد أحد فى الحديث لسوّد محمد ابن إسحاق. و قال شعبة فيه: أمير المؤمنين فى الحديث. و روى يحيى بن آدم نا أبو شهاب قال قال لى شعبة بن الحجاج: عليك بالحجاج بن أرطاة و بمحمد بن إسحاق. و قال ابن

علّیة قال شعبة: أما محمد بن إسحاق و جابر الجعفی فصدوقان. و قال:

یعقوب بن شیبة: سألت ابن المدینی کیف حدیث محمد بن إسحاق صحیح؟ قال: نعم حدیثه عندی صحیح، قلت له: فکلام مالک فیه؟ قال: لم یجالسه و لم یعرفه. ثم قال علی: ابن إسحاق أی شیء حدّث بالمدینة، قلت له:

فهشام بن عروة قد تکلّم فیه، فقال علی: الذی قال هشام لیس بحجة، لعلّه دخل علی امرأته و هو غلام فسمع منها، و سمعت علیّا یقول: إن حدیث محمد بن إسحاق لیتبیّن فیه الصدق، یروی مرة: حدثنی أبو الزناد، و مرة ذکر أبو الزناد، و روی عن رجل عمن سمع منه یقول: حدثنی سفیان بن سعید عن سالم أبی النظر عن عمر صوم یوم عرفة، و هو من أروی الناس عن أبی النضر، و یقول: حدثنی الحسن بن دینار عن أیوب عن عمرو بن شعیب فی سلف و بیع، و هو من أروی الناس عن عمرو بن شعیب، و قال علی: لم أجد لابن إسحاق إلّا حدیثین منکرین ... و قال مرة: وقع إلیّ من حدیثه شیء، فما أنکرت منه إلّا أربعة أحادیث.

ظننت أن بعضه منه و بعضه لیس منه.

و قال البخاری: رأیت علی بن المدینی یحتج بحدیثه، فقال لی: نظرت فی کتابه فما وجدت علیه إلّا حدیثین، و یمکن أن یکونا صحیحین.

و قال العجلی: ثقة. و روی المفضل بن غسان عن یحیی بن معین: ثبت فی الحدیث، و قال یعقوب بن شیبة: سألت ابن معین عنه: فی نفسک شیء من صدقه؟ قال: لا، هو صدوق. و روی ابن أبی خیثمة عن یحیی: لیس به بأس.

و قال ابن المدینی قلت لسفیان: کان ابن إسحاق جالس فاطمة بنت المنذر؟ فقال:

أخبرنی أنها حدّثته و أنه دخل علیها، فاطمة هذه هی زوج هشام بن عروة، و کان

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳

هشام ینکر علی ابن إسحاق روایته عنها و یقول: لقد دخلت بها و هی بنت تسع سنین، و ما رآها مخلوق حتی لحقت باللّه. و قال الأثرم: سألت أحمد ابن حنبل عنه فقال: هو حسن الحدیث» [۱].

(۲) روایة معمر بن راشد ... ص: ۲۳

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر الدمشقی: «و قال عبد الرزاق أنا معمر عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب قال: خرجنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی نزلنا غدیر خم، فبعث منادیا ینادی، فلما اجتمعنا قال: أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه، قال: أ لست أولی بکم من آبائکم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه قال: أ لست أ لست أ لست؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فقال عمر بن الخطاب: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت الیوم ولی کل مؤمن» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۳

۱- ابن حبان: «معمر بن راشد مولی عبد السّلام بن عبد القدوس أخو صالح بن عبد القدوس، و قد قیل: إنه مولی للمهلّب بن أبی صفرة. و هو معمر ابن أبی عمرو، من أهل البصرة سکن الیمن. یروی عن قتادة و الزهری

---

[۱] عیون الأثر- مقدمة الکتاب.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۵۰

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴

و عبد الرزاق، یروی عن عمیر بن هانی العبسی: إنه کان یسجد کلّ یوم ألف سجدهٔ و یسبّح مائهٔ ألف تسبیحهٔ. روی عنه علی بن حجر السعدی» [۱].

۲- السمعانی: «و من القدماء أبو عمرهٔ معمر بن راشد البصری ... و کان من ثقات العلماء ... قال ابن جریح: علیکم بهذا الرجل- یعنی معمرا- فإنه لم یبق من أهل زمانه أعلم منه. و سئل ابن جریج عن شیء من التفسیر فأجابنی فقلت له: معمر قال کذا و کذا، قال: إن معمرا شرب من العلم فانقع ... قال علی بن المدینی: نظرت فإذا الإسناد یدور علی ستهٔ، فلأهل البصرهٔ شعبهٔ و سعید ابن أبی عروبهٔ و حماد بن سلمهٔ و معمر بن راشد، و یکنی أبا عروهٔ مولی حمدان و مات بالیمن سنهٔ أربع و خمسین و مائهٔ، قال أبو حاتم الرازی: انتهی الاسناد إلی ستهٔ نفر أدرکهم معمر و کتب عنهم، لا أعلم اجتمع لأحد غیر معمر ... قال أحمد بن حنبل: لا یضم أحد إلی معمر إلّا وجدت معمرا أطلب للعلم منه» [۲].

۳- الذهبی: «و فی رمضان: معمر بن راشد الأزدی مولاهم البصری.

الحافظ أبو عروهٔ، صاحب الزهری کهلا، روی عن أبی إسحاق و طبقته، و شهد جنازهٔ الحسن، و أقدم شیوخه موتا قتادهٔ، قال أحمد: لیس یضم معمر إلی أحد إلّا وجدته فوقه، و قال غیره: کان معمر صالحا خیرا، و هو أوّل من ارتحل إلی الیمن فی طلب الحدیث، فلقی بها همام بن منبه صاحب أبی هریرهٔ» [۳].

۴- الذهبی: «و شیخ الیمن معمر بن راشد الأزدی البصری. و کان من أوعیهٔ العلم، و صنّف التصانیف» [۴].

۵- الذهبی: «ع- معمر بن راشد أبو عروهٔ مولاهم. عالم الیمن عن الزهری و همام. و عنه: غندر و ابن المبارک و عبد الرزاق. قال معمر: طلبت العلم

---

[۱] الثقات ۷/ ۴۸۴.

[۲] الأنساب- المهلبی.

[۳] العبر- حوادث سنهٔ ۱۵۳.

[۴] دول الإسلام- حوادث سنهٔ ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵

سنهٔ مات الحسن ولی أربع عشرهٔ سنهٔ، و قال أحمد: لا تضم معمرا إلی أحد إلّا وجدته یتقدّمه، کان أطلب أهل زمانه للعلم. و قال عبد الرزاق: سمعت منه عشرهٔ آلاف. و توفی فی رمضان سنهٔ ۱۵۳» [۱] ۶- الیافعی: «و فی رمضان منها: معمر بن راشد الأزدی مولاهم البصری الحافظ، قال أحمد: لیس یضم» [... ۲]

۷- السیوطی ...: «قال ابن حبان: کان فقیها متقنا حافظا ورعا» [۳]

(۳) روایهٔ إسرائیل بن یونس السبیعی ... ص: ۲۵

اشارهٔ

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال عبد الرزاق عن إسرائیل عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و عبد خیر قالا: سمعنا علیا یقول برحبهٔ الکوفهٔ یقول: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

فقام عدهٔ من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک» [۴]

ترجمته ... ص: ۲۵

۱- ابن حبان: «إسرائیل بن یونس بن إسحاق السبیعی الهمدانی، من أهل الکوفة، أخو عیسی بن یونس، یروی عن أبی إسحاق و سماک. روی عنه أهل العراق، ولد سنة مائة، و مات سنة ستین و مائة، و قد قیل سنة اثنتین و ستین، و کنیته أبو یوسف.

---

[۱] الکاشف ۳/ ۱۶۴.

[۲] مرآة الجنان- حوادث سنة ۱۵۳.

[۳] طبقات الحفاظ ۸۲.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶

سمعت ابن خزیمة یقول: سمعت الدورقی یقول: سمعت ابن مهدی یقول قال: عیسی بن یونس قال إسرائیل: کنت أحفظ حدیث یونس ابن إسحاق کما أحفظ السورة من القرآن» [۱] ۲- السیوطی ...: «و عنه: عبد الرزاق و أبو داود الطیالسی و أحمد بن أبی أیاس و ابن مهدی و أبو نعیم و الفریابی و وکیع. قال یحیی القطان: إسرائیل فوق أبی بکر ابن عیاش. و کان أحمد یتعجب [یعجب من حفظه. و قال أحمد:

إسرائیل أصحّ حدیثا من شریک، إلّا فی أبی إسحاق، فإنّ شریکا أضبط. مات سنة ۱۶۰» [۲]

(۴) روایة شریک بن عبد اللّه النخعی ... ص: ۲۶

اشارة

قال ابن کثیر الحافظ: «و قال أبو بکر بن أبی شیبة: ثنا شریک عن حنش عن رباح بن الحارث قال: بینا نحن جلوس فی الرحبة مع علی إذ جاء رجل علیه أثر السفر فقال: السلام علیک یا مولای. قالوا: من هذا؟ فقال [هذا] أبو أیوب، فقال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳].

ترجمته ... ص: ۲۶

۱- ابن الوردی: «فیها توفی بالکوفة أبو عبد اللّه شریک بن عبد اللّه بن

---

[۱] الثقات ۶/ ۷۹.

[۲] طبقات الحفاظ ۹۰ و تاریخ الوفاة: ۱۶۲. و توجد ترجمته فی تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۱۴ و تهذیب التهذیب ۱/ ۲۶۱ و اللباب فی الأنساب ۱/ ۵۳۱ و طبقات ابن سعد ۶/ ۲۶۰ و غیرها.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷

أبی شریک. تولی القضاء أیام المهدی ثم عزله الهادی. و کان عالما عادلا، کثیر الصّواب، حاضر الجواب، ذکر عنده معاویة بالحلم فقال: لیس بحلیم من سفّه الحق و قاتل علیا. ولد ببخاری سنة خمس و تسعین» [۱] ۲- الذهبی: «و قاضی الکوفة و مفتیها: شریک بن عبد اللّه النخعی، عن نیف و ثمانین سنة» [۲] ۳- الیافعی ...: «أحد الأعلام» [... ۳]

۴- السیوطی ...: «أحد الأعلام ... قال ابن معین: صدوق ثقة، إلّا أنّه إذا خالف فغیره أحبّ إلینا منه. ولد سنة خمس و تسعین. و مات سنة سبع و سبعین و مائة» [۴]

(۵) روایة محمد بن جعفر (غندر ...) ص: ۲۷

اشارة

فی مسند أحمد بن حنبل: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة عن أبی إسحاق، قال: سمعت سعید بن وهب قال: نشد علی الناس، فقال خمسة أو ستة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۷

۱- الذهبی: «.. محمد بن جعفر غندر، الحافظ أبو عبد اللّه البصری

---

[۱] تتمة المختصر- حوادث سنة ۱۷۷.

[۲] دول الإسلام- حوادث سنة ۱۷۷.

[۳] مرآة الجنان- حوادث سنة ۱۷۷.

[۴] طبقات الحفاظ ۹۸.

[۵] مسند أحمد ۵/ ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸

صاحب شعبة، و قد روی عن حسین المعلم و طائفة، و قال: لزمت شعبة عشرین سنة. قال ابن معین: کان من أصحّ الناس کتابا، و قال آخر: مکث غندر خمسین سنة یصوم یوما و یفطر یوما» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «ع- محمد بن جعفر الهذلی، مولاهم البصری الحافظ غندر ... قال ابن معین: أراد بعضهم أن یخطئه فلم یقدر، و کان من أصح الناس کتابا» [... ۲].

۳- الیافعی ...: «الحافظ محمد بن جعفر المعروف بغندر، قال ابن معین» [... ۳].

۴- البدخشانی ...: «أحد الأئمّة ... و روی عنه صاحب الصحیح الامام محمد بن إسماعیل البخاری.

قلت: غندر الذی فی رجال صحیح البخاری هو صاحب الترجمة، و لکن لیس من شیوخ البخاری بل هو شیخ شیوخه، و هو من کبار الحفاظ، و قال ابن معین: أراد بعضهم أن یخطئه فلم یقدر، و کان من أصحّ الناس کتابا.

مات فی ذی القعدة سنة ثلاث و تسعین و مائة» [... ۴]

(۶) روایة وکیع بن الجراح ... ص: ۲۸

اشارة

قال أحمد بن حنبل: «حدثنا وکیع قال حدثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة

---

[۱] العبر- حوادث ۱۹۳.

[۲] الكاشف- ۳/ ۲۹.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۱۹۳.

[۴] تراجم الحفاظ- مخطوط.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹

عن ابن بريدة عن أبيه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۹

۱- ابن حبان: «وكيع بن الجراح ... روى عنه أحمد بن حنبل و أهل العراق، و كان حافظا متقنا، سمعت محمد بن أحمد بن أبى عوف يقول: سمعت فياض بن زهير يقول: ما رأينا بيد وكيع كتابا قطّ، كان يقرأ كتبه من حفظه، قال أبو حاتم: كان مولد وكيع سنة تسع و عشرين و مائة، و مات سنة ست أو سبع و تسعين و مائة بفيد من طريق مكة» [۲].

۲- النووى ...: «الإمام فى الحديث و غيره، و هو من تابعى التابعين ... و أجمعوا على جلالته و وفور علمه، و حفظه و إتقانه، و ورعه و صلاحه، و عبادته و توثيقه و اعتماده، قال أحمد بن حنبل: ما رأيت أوعى للعلم و لا أحفظ من وكيع، ما رأيته شكّ فى حديث إلّا يوما واحدا، و لا رأيت معه كتابا و لا رقعة قط. و قال أحمد أيضا: حدثنى من لم تر عيناك مثله وكيع بن الجراح. و قال أحمد: هو أحب إلىّ من يحيى بن سعيد، فقيل له: كيف فضّلت وكيعا؟ فقال:

كان وكيع صديقا لحفص بن غياث، فلما ولّى القضاء هجره وكيع، و كان يحيى بن سعيد صديقا لمعاذ بن معاذ، فولى القضاء معاذ و لم يهجر يحيى. و قال أحمد: ما رأيت رجلا قط مثل وكيع فى العلم و الحفظ و الاسناد و الأبواب، و يحفظ الحديث جيّدا، و يذاكر بالفقه، مع ورع و اجتهاد، و لا يتكلّم فى أحد.

و قال ابن معين: ما رأيت أحدا يحدّث للّه غير وكيع بن الجراح، و هو أحب إلى سفيان من ابن مهدى، و أحب إلىّ من أبى نعيم، و ما رأيت رجلا قط أحفظ من وكيع، و وكيع فى زمانه كالأوزاعى فى زمانه.

و قال أحمد بن عبد اللّه: وكيع كوفى ثقة عابد صالح، من حفّاظ الحديث،

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب- مخطوط.

[۲] الثقات ۷/ ۵۶۲.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰

و كان يفتى.

و قال ابن عمار: ما كان بالكوفة فى زمن وكيع أفقه و لا أعلم بالحديث من وكيع، كان جهبذا» [... ۱]

۳- الذهبى ...: «أحد الأعلام ... قال أحمد: ما رأيت أوعى للعلم منه و لا أحفظ» [... ۲]

(۷) رواية عبد اللّه بن نمير ... ص: ۳۰

اشارة

فى مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه قال: حدثنى أبى قال: ثنا ابن نمير ثنا عبد الملك عن أبى عبد الرحيم الكندى عن زاذان أبى عمر قال: سمعت عليّا فى الرحبة و هو ينشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم هو يقول ما قال؟ فقام ثلاثة عشر

رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۳]

و فيه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنى أبى، حدثنا ابن نمير، حدثنا عبد الملك- يعنى ابن أبى سليمان- عن عطيهٔ العوفى، قال: أتيت زيد بن أرقم فقلت له: إن ختنا لى حدثنى عنك بحديث فى شأن على يوم غدير خم، فأنا أحب أن أسمعه منك، فقال: إنكم معشر أهل العراق فيكم ما فيكم، فقلت له: ليس عليك منى بأس، فقال: نعم كنا بالجحفهٔ فخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلينا ظهرا و هو آخذ بعضد على، فقال: أيها الناس ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۴۴.

[۲] الكاشف- ۳/ ۲۳۷.

[۳] مسند أحمد ۱/ ۸۴.

من أنفسهم؟ قالوا: بلى، قال: فمن كنت مولاه فعلى مولاه. قال فقلت: هل قال صلّى اللّه عليه و سلّم: اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: إنما أخبرك ما سمعت» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۱

۱- عبد الغنى المقدسى: «عبد اللّه بن نمير أبو هشام الخارفى الكوفى...

قال أبو نعيم: سئل يحيى بن معين عن أبى خالد الأحمر، فقال: نعم الرجل عبد اللّه بن نمير.

و قال عثمان بن سعد: قلت ليحيى بن معين: إدريس أحب إليك فى الأعمش أو ابن نمير؟ فقال: كلاهما ثقتان.

و قال أبو حاتم: كان عبد اللّه بن نمير مستقيم الأمر.

و قال أبو بكر الخطيب: عبد اللّه بن نمير حدّث عنه محمد بن بشر العبدى، و الحسن بن على بن عفّان العامرى، و بين وفاتيهما سبع و ستون سنهٔ إلخ» [۲] ۲- الذهبى: «ع- عبد اللّه بن نمير أبو هشام، عن هشام بن عروهٔ و الأعمش و عنه: ابنه محمد و أحمد و ابن معين، حجهٔ. توفى ۱۹۹» [۳] ۳- ابن حجر: «عبد اللّه بن نمير ... و ذكره ابن حبان فى الثقات. و قال العجلى: ثقهٔ صالح الحديث صاحب سنّهٔ، و قال ابن سعد: كان ثقهٔ كثير الحديث صدوقا» [۴] ۴- ابن حجر أيضا ...: «ثقهٔ صاحب حديث، من أهل السنهٔ، من كبار التاسعهٔ، مات سنهٔ تسع و تسعين» [۵]

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۶۸.

[۲] الكمال فى معرفهٔ الرجال- مخطوط.

[۳] الكاشف ۲/ ۱۳۷.

[۴] تهذيب التهذيب ۶/ ۵۷.

[۵] تقريب التهذيب ۱/ ۴۵۷.

[القرن الثالث ... ص: ۳۲

(۸) روايهٔ محمد بن عبد اللّه الزبيرى ... ص: ۳۲

أبو أحمد الحبال ... ص: ۳۲

اشارهٔ

فی مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه قال: حدثنی أبی قال: ثنا محمد بن عبد اللّه قال: ثنا الربیع یعنی ابن أبی صالح الأسلمی قال: حدثنی زیاد بن أبی زیاد الأسلمی قال: سمعت علیا ینشد الناس فقال: أنشد اللّه رجلا مسلما سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال، فقام اثنا عشر بدریّا فشهدوا» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۲

۱- الذهبی: «ع- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الکوفی الحبال، عن:
فطر و مسعر و خلق. و عنه: أحمد و محمود بن غیلان و أحمد بن الفرات. قال بندار:
ما رأیت أحفظ منه. و قال آخر: کان یصوم الدهر مات ۲۰۳» [۲] ۲- الیافعی: «و فیها أبو أحمد الزبیری ... قال أبو حاتم کان ثقهٔ حافظا عابدا مجتهدا» [۳]

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۸۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۶۰.

[۳] مرآهٔ الجنان- حوادث ۲۰۳ و له ترجمهٔ فی: تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۵۷ و العبر ۱/ ۳۴۱ و خلاصهٔ تذهیب الکمال: ۲۹۴ و طبقات ابن سعد ۶/ ۲۸۱ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳

(۹) روایهٔ یحیی بن آدم ... ص: ۳۳

اشارهٔ

فی مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه، ثنی أبی، ثنا یحیی بن آدم، ثنا حنش بن الحارث بن لقیط النخعی الأشجعی، عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبهٔ فقالوا: السلام علیک یا مولانا. فقال: کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فإن هذا مولاه. قال رباح فلما مضوا اتّبعتهم، فسألت من هؤلاء؟
قالوا: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۳

۱- الذهبی: «ع- یحیی بن آدم بن سلیمان القرشی الأموی، مولی خالد ابن عقبهٔ بن أبی معیط، أبو زکریا الکوفی، أحد الأعلام...
وثّقه ابن معین و النسائی، و سئل أبو داود عنه فقال: یحیی واحد الناس، و قال یعقوب بن شیبهٔ:
ثقهٔ کثیر الحدیث، فقیه البلد، لم یکن له سنّ متقدّم، سمعت ابن المدینی یقول:
رحمه اللّه أیّ علم کان عنده، و قال أبو أسامهٔ: ما رأیت یحیی بن آدم إلّا ذکر الشعبی. و قال محمود بن غیلان: سمعت أبا أسامهٔ یقول: کان عمر بن الخطاب فی زمانه رأس الناس، و هو جامع، و بعده ابن عباس فی زمانه، و بعده الشعبی، و بعده الثوری، و کان بعد الثوری یحیی بن آدم.

[۱] مسند أحمد ۵/ ۴۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴

...قلت: و کان اماما فی القرآن و السنّة و الفقه» [... ۱]

۲- الذهبی أیضا: «و فیها الإمام الحبر أبو زکریا یحیی بن آدم الکوفی المقرئ الحافظ الفقیه» [... ۲]

۳- الیافعی: «و فیها الإمام الحبر، أبو زکریا یحیی بن آدم الکوفی، المقری الحافظ الفقیه، صاحب التصانیف» [۳] ۴- السیوطی: «یحیی بن آدم بن سلیمان الکوفی الأموی مولاهم أبو زکریا، روی عن إسرائیل و حماد بن سلمة و السفیانین و خلق. و عنه: أحمد و یحیی و إسحاق و ابنا أبی شیبة و عدة [مات سنة ۲۰۳]» [۴]

(۱۰) روایة الشافعی ... ص: ۳۴

اشارة

قال الشیخ عز الدین أبو الحسن ابن الأثیر: «و قد تکرّر ذکر المولی فی الحدیث، و هو اسم یقع علی جماعة کثیرة، و هو: الربّ و المالک و السیّد و المنعم و المعتق و المنعم علیه، و أکثرها قد جاءت فی الحدیث فیضاف کلّ واحد إلی ما یقتضیه الحدیث الوارد فیه، و کلّ من ولی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه، و قد یختلف مصادر هذه الأسماء، فالولایة بالفتح فی النسب و النصرة و المعتق، و الولایة

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] العبر- حوادث ۲۰۳.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۲۰۳.

[۴] طبقات الحفاظ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵

بالکسر فی الإمارة، و الولاء فی المعتق، و الموالاة من والی القوم و منه

الحدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه

، و یحمل علی أکثر الأسماء المذکورة. و قال الشافعی: یعنی بذلک و لاء الإسلام کقوله تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ إلخ» [۱] و قد نقل محمد طاهر الصدیقی الفتنی الکجراتی کلام الشّافعی هذا فی کتابه [۲] و قال شمس الدین محمد بن مظفر الخلخالی:

«قوله: من کنت مولاه.

قیل: معناه من یتولّانی فعلی یتولّاه، و

قیل: کان سبب ذلک أن أسامة بن زید قال لعلیّ: لست مولای إنما مولای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و نقل عن الشافعی رضی اللّه عنه أنه قال: أراد بذلک ولاء الإسلام، قال اللّه تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا أی ولیّهم و ناصرهم» [... ۳]

و قد ذکره أیضا أبو عبد اللّه فضل اللّه بن تاج الدین أبی سعید الحسن بن الحسن التوربشتی [... ۴]

ترجمته ... ص: ۳۵

۱- النووی: «إمامنا رضی اللّه عنه، هو: أبو عبد اللّه محمد بن إدریس ...
و قد أکثر العلماء رحمهم اللّه من المصنّفات فی مناقب الشافعی و أحواله، من المتقدمین و المتأخرین، کداود الظاهری و الساجی و خلائق من المتقدمین، و أما المتأخرون: کالدار قطنی و الآجری و الرازی و الصاحب بن عباد و البیهقی

---

[۱] النهایهٔ فی غریب الحدیث- «ولی».

[۲] مجمع البحار «ولی».

[۳] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۴] المعتمد فی المعتقد للتوربشتی.

و المقدسی، و خلائق لا یحصون ...
فصل- فی شهادات علماء الإسلام المتقدّمین فمن بعدهم للشافعی بالتقدّم فی العلم، و اعترافهم له به، و حسن ثنائهم علیه، و جمیل دعائهم له، و وصفهم له بالصفات الجمیلهٔ و الخلال الحمیدهٔ، و هذا الباب ربّما اتّسع جدّا، لکن نرمز إلی أحرف منه، تنبیها بها علی ما سواه، و أسانیدها کلّها موجودهٔ مشهورهٔ لکن نحذفها اختصارا.
قال له شیخه مالک بن أنس رضی اللّه عنه: إن اللّه عز و جل قد ألقی علی قلبک نورا، فلا تطفئه بالمعصیهٔ ... و قال شیخه سفیان بن عیینهٔ و قد قرئ علیه حدیث فی الرقائق فغشی علی الشافعی فقیل: قد مات الشافعی، فقال سفیان:
إن کان قد مات فقد مات أفضل أهل زمانه. و قال أحمد بن محمد بن بدر الشافعی سمعت أبی و عمی یقولان: کان ابن عیینهٔ إذا جاءه شیء من التفسیر و الفتیا التفت إلی الشافعی و قال: سلوا هذا. و قال علی بن المدینی: کان الشافعی عند ابن عیینهٔ یعظّمه و یجلّه، و فسّر الشافعی بحضرهٔ سفیان بن عیینهٔ حدیثا أشکل علی سفیان، فقال له سفیان: جزاک اللّه خیرا، ما یجیئنا منک إلّا ما نحب.
و قال الحمیدی صاحب سفیان: کان سفیان بن عیینهٔ و مسلم بن خالد و سعید بن سالم و عبد الحمید بن عبد العزیز و شیوخ مکهٔ یصفون الشافعی و یعرفونه من صغره، مقدّما عندهم بالذکاء و العقل و الصیانهٔ، و یقولون: لم نعرف له صبوهٔ. و قال الحمیدی: سمعت مسلم بن خالد یقول للشافعی رحمه اللّه: قد و اللّه آن لک أن تفتی، و الشافعی ابن خمس عشرهٔ سنهٔ.
و قال یحیی بن سعید القطان إمام المحدثین فی زمنه: أنا أدعو اللّه تعالی للشّافعی فی کل صلاهٔ منذ أربع سنین. و قال القطّان حین عرض علیه کتاب الرسالهٔ للشافعی، ما رأیت أعقل أو أفقه منه. و قال أبو سعید عبد الرحمن بن مهدی المقدّم فی عصره فی علمی الحدیث و الفقه، حین جاءته رسالهٔ الشافعی و کان طلب من الشافعی أن یصنّف کتاب الرسالهٔ، فأثنی علیه ثناء جمیلا،

و أعجب بالرسالهٔ إعجابا کثیرا، و قال: ما أصلّی صلاهٔ إلّا أدعو للشافعی فیها.
و بعث أبو یوسف القاضی إلی الشافعی حین خرج من عند هارون الرّشید یقرأه السلام و یقول: صنّف الکتب فإنک أولی من یصنّف فی هذا الزمان. و قال أبو حسان الرازی: ما رأیت محمد بن الحسن یعظّم أحدا من أهل العلم تعظیمه للشافعی.
و قال أیّوب بن سوید الرملی- و هو أحد شیوخ الشافعی و مات قبل الشافعی بإحدی عشر سنهٔ-: ما ظننت أنّی أعیش حتی أری مثل الشافعی. و قال البویطی: قال یحیی بن حبان: ما رأیت مثل الشافعی، و کان شدید المحبهٔ للشافعی، قدم مصر و قال: انما جئت للسلام علی الشافعی. و قال محمد بن علی المدینی: قال لی أبی: لا تترک للشافعی حرفا إلّا أکتبه.

و قال یحیی بن معین- و قد سئل عمن یکتب کتب الشافعی- فقال: عن الربیع. و قال قتیبهٔ بن سعید: مات الثوری و مات الورع، و مات الشافعی و ماتت السنن، و بموت أحمد بن حنبل یظهر البدع.

و قال قتیبهٔ: لو وصلتنی کتب الشافعی لکتبتها، ما رأت عینای أکیس منه» [... ۱]

۲- السبکی: «و قد کان عنّ لنا أن نعقد لمناقب الإمام الأعظم المطّلبی، و العالم الأقوم ابن عم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، بابا یقدّم التراجم، فإنه عالم قریش الذی ملأ اللّه به طباق الأرض علما، و رفع من طباقها إلی طباق السماء بذاته الطاهرهٔ من هو أعلی من نجومها و أسمی، و أثبت باسمه فی طباق أجرامها اسم من یسمع آذانا صما، و من لو قالت بنو آدم علمّه اللّه الأسماء لقیل کما أبرز منه لکم أبا و من تصانیفه أمّا، و الحبر الذی أسس بعد الصحابهٔ قواعد بیته بیت النبوهٔ و أقامها، و شیّد مبانی الإسلام بعد ما جهل الناس حلالها و حرامها، و أیّد دعائم

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸

الدین منه بمن سهر فی محو لیالی الشبهات، إذا سهر غیره اللیالی فی الشهوات أو نامها.

و لکنا رأینا الخطب فی ذلک عظیما، و الأمر یستدعی مجلدات، و لا ینهض بمعشار ما یحاوله من أوتی بسطهٔ فی العلم و الجسم إذا کان علیما جسیما..» ثم ذکر المؤلّفین فی مناقب الشافعی و فضائله من المتقدمین و المتأخرین [... ۱].

۳- أبو نعیم: «و منهم: الامام الکامل، العالم العامل، ذو الشرف المنیف و الخلق الظریف، له السخاء و الکرم، و هو الضیاء فی الظلم، أوضح المشکلات و أفصح عن المعضلات، المنتشر علمه شرقا و غربا، المستفیض مذهبه برا و بحرا، المتّبع للسنن و الآثار، و المقتدی بما أجمع علیه المهاجرون و الأنصار، اقتبس عن الأئمّـهٔ الأخیار، فحدّث عنه الأحبار، الحجازی المطّلبی أبو عبد اللّه محمد بن إدریس الشافعی، حاز المرتبهٔ العالیهٔ، و فاز بالمنقبهٔ السّامیهٔ، إذ المناقب و المراتب یستحقّها من له الدین و الحسب، و قد ظفر الشافعی رحمه اللّه علیهما بهما جمیعا، لشرف العلم و العمل به..» [۲].

(۱۱) روایه اسود بن عامر ... ص: ۳۸

اشارهٔ

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، حدثنا أسود بن عامر، أنبأ أبو إسرائیل، عن الحکم، عن أبی سلیمان، عن زید بن أرقم قال: استشهد علیّ الناس فقال: أنشد اللّه رجلا سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: اللهم من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. فقام ستهٔ عشر رجلا

---

[۱] طبقات السبکی ۱/ ۳۴۳.

[۲] حلیهٔ الأولیاء ۹/ ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹

فشهدوا» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۹

۱- ابن حجر: «الأسود بن عامر شاذان أبو عبد الرحمن الشامی نزیل بغداد. روی عن: شعبهٔ و الحمادین و الثوری و الحسن بن صالح و

جرير بن حازم و جماعة.

و عنه: أحمد بن حنبل و ابنا أبی شيبة و علی بن المدينی و أبو ثور و عمرو الناقد و أبو كريب و الصغانی و الدارمی و الحارث بن أبی أسامة خاتمة أصحابه و غيرهم.

و روى عنه بقية، و هو أكبر منه.

قال ابن معين: لا بأس به. و قال ابن المدينی: ثقة، و قال أبو حاتم:

صدوق صالح، و قال ابن سعد: صالح الحديث.

مات سنة ۲۰۸.

قلت: و ذكره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات أول سنة ثمان» [۲].

۲- ابن حبان: «الأسود بن عامر أبو عبد الرحمن، و لقبه شاذان أصله من الشام، سكن بغداد» [... ۳].

(۱۲) رواية عبد الرزاق بن همام ... ص: ۳۹

اشارة

علم روايته من كلام الحافظ ابن كثير، فی ذكر رواية معمر و إسرائيل

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۵/ ۳۷۰.

[۲] تهذيب التهذيب ۱/ ۳۴۰.

[۳] الثقات ۸/ ۱۳۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰

و فی مناقب أمير المؤمنين علی بن أبی طالب لأحمد: «حدثنا عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل، قال: حدثنی أبی قال: حدثنا عبد الرزاق، حدثنی معمر، عن طاوس، عن أبيه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم عليا إلی اليمن علينا، و خرج بريدة الاسلمی، فبعث علی فی بعض السبی، فشكاه بريدة إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰

۱- عبد الغنی المقدسی ...: «محمد بن إسماعيل الفزاری: بلغنا- و نحن بصنعاء عند عبد الرزاق- أن يحيی بن معين، و أحمد بن حنبل و غيرهم تركوا حديث عبد الرزاق و كرهوا، فدخلنا من ذلك غمّ شديد، فقلنا: قد أنفقنا و تعبنا، و آخر ذلك سقط حديثه! فلم أزل فی غم من ذلك إلی وقت الحج، فخرجت من صنعاء إلی مكة، فوافيت بها يحيی بن معين، فقلت يا أبا زكريّا ما الذی بلغنا عنكم فی عبد الرزاق؟ فقال: ما هو؟ فقلنا بلغنا أنكم تركتم حديثه و رغبتم عنه؟ فقال: يا صالح لو ارتّد عن الإسلام عبد الرزاق ما تركنا حديثه» [۲] ۲- المقدسی أيضا: «و روينا عن عبد الرزاق أنه قال: قدمت مكة فمكثت ثلاثة أيام لا يجيئنی أصحاب الحديث، فمضيت و طفت و تعلّقت بأستار الكعبة فقلت: يا ربّ ما لی أ كذّاب أ مدلّس أنا؟! فرجعت إلی البيت فجاءونی.

قال ابن خيثمة: سئل يحيی بن معين عن أصحاب الثوری، فقال: أمّا عبد الرزاق و الفريابی و عبيد اللّه بن موسی و ابو أحمد الزبيری و أبو عاصم و طبقتهم كلّهم فی سفيان قريب بعضهم من بعض، و هم دون يحيی بن سعيد و عبد الرحمن

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

[۲] الکمال فی معرفهٔ الرجال- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۱

ابن مهدی و وکیع و أبی نعیم.

و قال أحمد بن صالح: قلت: لأحمد بن حنبل: رأیت أحدا أحسن حدیثا من عبد الرزاق؟ قال: لا [۱] و قال أبو زرعهٔ: عبد الرزاق أحد من ثبت حدیثه.

قال البخاری: مات سنهٔ أحدی عشرهٔ و مائتین. روی له الجماعهٔ» [۲] ۳- السمعانی: «أبو بکر عبد الرزاق بن همام الصنعانی: قیل: ما رحل إلی أحد بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ما رحل إلیه» [۳] ۴- الذهبی: «و فیها مات محدّث الیمن: عبد الرزاق بن همام الصنعانی صاحب التصانیف» [۴] ۵- الیافعی: «و فی السنّهٔ المذکورهٔ توفی الحافظ العلامهٔ المرتحل إلیه من الآفاق، الشیخ الامام عبد الرزاق...

روی عن معمر و ابن جریج و الأوزاعی و طبقتهم، و رحل إلیه الأئمّهٔ إلی الیمن، قیل: ما رحل الناس إلی أحد بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ما رحلوا الیه.

روی عنه خلائق من أئمّهٔ الإسلام، منهم: الامام سفیان بن عیینهٔ و الامام أحمد و یحیی بن معین و إسحاق بن راهویه و علی بن المدینی و محمود بن غیلان» [۵]

[۱، ۲] المصدر السابق- مخطوط.

[۳] الأنساب- الصنعانی.

[۴] دول الإسلام حوادث ۲۱۱.

[۵] مرآهٔ الجنان حوادث ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۲

(۱۳) روایهٔ حسین بن محمد بن بهرام ... ص: ۴۲

اشارهٔ

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا حسین بن محمد و أبو نعیم، قالا: ثنا فطر عن أبی الطفیل، قال: جمع علی الناس فی الرحبهٔ ثم قال لهم:

أنشد اللّه کلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم ما سمع لمّا قام. فقام ثلاثون من الناس، قال أبو نعیم فقام ناس کثیر، فشهدوا حین أخذ بیده فقال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم یا رسول اللّه، قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه.

قال: فخرجت- و کان فی نفسی شیء- فلقیت زید بن أرقم فقلت له: إنّی سمعت علیا رضی اللّه عنه یقول کذا و کذا، قال: فما تنکر، قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک له» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۲

۱- ابن حجر: «ع- الحسین بن محمد بن بهرام التمیمی أبو أحمد...

عنه: أحمد بن حنبل و أحمد بن منیع و إبراهیم بن سعید الجوهری و ابو خیثمهٔ و محمد ابن رافع و یحیی و ابن أبی شیبهٔ و الذهلی و إبراهیم و إسحاق الحربیّان و عباس الدّوری و جماعهٔ. و حدّث عنه عبد الرحمن بن مهدی و مات قبله.

قال ابن سعد: ثقهٔ، مات فی آخر خلافهٔ المأمون، و قال النسائی: لیس به بأس. و قال معاویهٔ بن صالح: قال لی أحمد: أکتبوا عنه. و ذکره ابن حبان فی

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۷۰.

الثقات. و قال حنبل بن إسحاق: مات سنهٔ ۲۱۳ و قال مطین: سنهٔ ۱۴.

قلت: قال أبو حاتم فی حسین بن محمد المروزی: أتیته مرّات بعد فراغه من تفسیر شیبان، و سألته أن یعید علی بعض المجلس فقال: بکرّ بکرّ، و لم أسمع منه شیئا، ثم ذکر ابن أبی حاتم: حسین بن محمد بن بهرام، و حکی عن أبیه أنه مجهول، فکأنّه ظنّ أنّه غیر المروزی. و قال ابن قانع: مات سنهٔ ۱۵ و هو ثقهٔ، و قال ابن وضّاح: سمعت محمد بن مسعود یقول: حسین بن محمد ثقهٔ. و سمعت ابن نمیر یقول: حسین بن محمد بن بهرام صدوق. و قال العجلی: بصری ثقهٔ» [۱] ۲- ابن حجر أیضا ...: «ثقهٔ من التاسعهٔ» [... ۲]

۳- الذهبی: «الحسین بن محمد أبو أحمد المؤدب المروزی ببغداد، عن ابن أبی ذئب و شیبان. و عنه: أحمد و عباس الدوری و إسحاق الحربی، توفی ۲۱۳.

و کان یحفظ» [۳]

(۱۴) روایهٔ الفضل بن دکین «شیخ البخاری ...» ص: ۴۳

اشارهٔ

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، حدثنا الفضل بن دکین، ثنا ابن أبی غنیهٔ، عن الحکم و سعید بن جبیر، عن ابن عباس عن بریدهٔ قال: غزوت مع علی بالیمن، فرأیت منه جفوهٔ، فلمّا قدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکرت علیا فتنقصّته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، فقال:

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۶۶.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۷۹.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۳۴.

یا بریدهٔ أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

و قال أحمد: «حدثنا الفضل بن دکین، قال حدثنا ابن أبی غنیهٔ، عن الحکم، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس، عن بریدهٔ قال: غزوت مع علیّ بالیمن» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۴۴

۱- السمعانی: «و أبو نعیم الفضل بن دکین ... من أهل الکوفهٔ و أئمتها...

روی عنه: محمد بن إسماعیل البخاری و أحمد بن حنبل و أبو بکر و عثمان ابنا أبی شیبهٔ، و أبو زرعهٔ و أبو حاتم الرازیّان، و إسحاق

بن راهویه، و عالم.

و کان مولده سنهٔ ثلاثین و مائهٔ. و مات سنهٔ ثمان أو تسع عشرهٔ و مائتین. و کان أصغر من وکیع بسنهٔ. و کان فیه دعابهٔ و مزاح، و لکن کان ثقهٔ إماما» [۳] ۲- البدخشانی: «الفضل بن دکین الکوفی أبو نعیم أحد الأئمّهٔ ... قال المزی فی تهذیب الکمال: قال یعقوب بن شیبهٔ: سمعت أحمد بن حنبل یقول: هو أثبت من وکیع، و قال أبو زرعهٔ الدمشقی: سمعت یحیی بن معین یقول: ما رأیت أثبت من رجلین أبی نعیم و عفان، و قال یعقوب بن سفیان: أجمع أصحابنا أن أبا نعیم. کان غایهٔ فی الإتقان، و ذکره الذهبی و ابن ناصر الدین فی طبقات الحفاظ» [۴] ۳- الیافعی: «و فیها الامام أبو نعیم الفضل بن دکین، محدّث الکوفهٔ الحافظ، قال ابن معین» [... ۵]

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۴۷.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

[۳] الأنساب- الملائی.

[۴] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۵] مرآهٔ الجنان- حوادث ۲۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۵

۴- السیوطی: «أحد الأعلام ... قال أحمد: ثقهٔ، موضع للحجهٔ، یزاحم به ابن عیینهٔ، و قال أبو حاتم: کان ثقهٔ حافظا متقنا مات سنهٔ ۲۱۸» [۱] ۵- عبد الحق الدهلوی ...: «قال أحمد: صدوق ثقهٔ. و قال العجلی:

ثقهٔ ثبت فی الحدیث، و قال أبو حاتم: ثقهٔ...

قدم بغداد و حدّث بها، و کان مزّاحا ذا دعابهٔ، مع فقهه و دینه و أمانته، و کان غایهٔ فی الإتقان و الحفظ، و هو حجهٔ ... و روی له الجماعهٔ» [۲]

(۱۵) روایهٔ عفان بن مسلم «شیخ البخاری ...» ص: ۴۵

اشارهٔ

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا عفان، ثنا أبو عوانهٔ عن المغیرهٔ، عن أبی عبید، عن ابن میمون أبی عبد اللّه قال قال زید بن أرقم- و أنا أسمع- نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له: وادی خم، فأمر بالصلاهٔ، فصلّاها بهجیر، قال: فخطبنا- و ظلّل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرهٔ سمرهٔ من الشمس- فقال: ألستم تعلمون- أو لستم تشهدون- أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳]

و فی مناقب علی: «ثنا عفان، قال: حدثنا حماد بن سلمهٔ، قال: حدثنا زید ابن عدی، عن ثابت، عن البراء بن عازب، قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، و نودی فینا الصلاهٔ جامعهٔ، و کسح لرسول

---

[۱] طبقات الحفاظ ۱۵۹.

[۲] رجال المشکاهٔ لعبد الحق الدهلوی.

[۳] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۶

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، فصلّی الظهر و أخذ بید علی فقال ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی.

قال: ألستم تعلمون أنی کنت أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فأخذ بید علی فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کلّ مؤمن و مؤمنهٔ» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۶

۱- الذهبی: «ع- عفّان بن مسلم الصفار، أبو عثمان الحافظ، عن هشام الدستوائی و همام و الطبقهٔ. و عنه: خ و إبراهیم الحربی و أبو زرعهٔ و أمم. و کان ثبتا، من حکّام الجرح و التعدیل. مات ۲۲۰» [۲] ۲- السیوطی ...: «أحد الأعلام نزل ببغداد، و روی عن شعبهٔ و الحمّادین و همام و خلق. و عنه: أحمد و یحیی و إسحاق و ابن المدینی و البخاری و أبو زرعهٔ و أبو حاتم و خلق. قال العجلی: ثقهٔ ثبت صاحب سنّه. و قال أبو حاتم:

إمام ثقهٔ متقن [متین . مات سنهٔ ۲۱۹» [۳]

(۱۶) روایهٔ سعید بن منصور ... ص: ۴۶

اشارهٔ

قال علی المتقی: «من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۷۰.

[۳] طبقات الحافظ ۱۶۳ و توجد ترجمته فی: تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۷۹ و تاریخ بغداد ۱۲/ ۲۶۹ و خلاصهٔ تذهیب الکمال: ۲۲۷ و العبر ۱/ ۳۸۰ و غیرها.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۷

من عاداه. طب عن ابن عمر. ش عن أبی هریرهٔ و اثنی عشر من الصحابهٔ. حم طب ص عن أبی أیوب و جمع الصحابهٔ. ک عن علی و طلحهٔ- حم طب ص عن علی و زید بن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابهٔ. أبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ عن سعد- الخطیب عن أنس» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۷

۱- السیوطی: «سعید بن منصور [ابن شعبهٔ] الخراسانی الحافظ، أحد الأعلام، صاحب کتاب السنّن و الزهد. روی عن: مالک و اللیث و فلیح و أبی عوانهٔ و ابن عیینهٔ و حماد بن زید و خلق.

و عنه: أحمد و مسلم و أبو داود و أبو ثور و أبو بکر الأثرم و الکدیمی و أبو زرعهٔ [و أبو حاتم و خلق.

قال أحمد: من أهل الفضل و الصدق، و قال أبو حاتم: من المتقنین الأثبات ممّن جمع و صنّف. مات بمکهٔ سنهٔ سبع و عشرین و مائتین» [۲] ۲- الذهبی: «و فیها: أبو عثمان سعید بن منصور الخراسانی، الحافظ صاحب السنن، روی عن فلیح بن سلیمان و شریک و طبقتهما، و جاور بمکهٔ، و بها مات، فی رمضان، و قد روی البخاری عن رجل عنه» [۳] ۳- الذهبی ...: «الحافظ مصنّف السنن ... عنه م د» [... ۴]

۴- ابن حجر ...: «ثقهٔ مصنّف، و کان لا یرجع عمّا فی کتابه لشدّهٔ وثوقه به. مات سنهٔ سبع و عشرین. و قیل: بعدها، من العاشرهٔ» [۵]

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۹- ۶۱۰ و «ص» رمز لسعید بن منصور فی السنن.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۷۹.

[۳] العبر- حوادث سنهٔ ۲۲۷.

[۴] الکاشف ۱/ ۲۷۳.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۳۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۸

(۱۷) روایهٔ ابراهیم بن الحجاج ... ص: ۴۸

اشارهٔ

قال الحافظ ابن کثیر الشامی- بعد عبارته المنقولهٔ سابقا-: «و رواه أبو یعلی الموصلی عن هدبهٔ بن خالد و إبراهیم بن الحجاج السامی ...» [۱]

ترجمهٔ ... ص: ۴۸

۱- الذهبی: «إبراهیم بن الحجاج بن زید السّامی الناجی البصری، أبو إسحاق، أحد علماء الحدیث. عن: الحمّادین و أبان العطار و وهیب بن خالد و عبد المؤمن بن عبید اللّه السدوسی و قرعهٔ بن سعید و طائفهٔ.
و عنه: عثمان بن خرّاز و الحسن بن سفیان و أحمد بن علی بن سعید المروزی و أبو یعلی الموصلی و جماعهٔ کثیرهٔ. قال: ابن حبان فی الثقات: مات سنهٔ ۲۳۱» [۲] ۲- ابن حجر ...: «و قال الدار قطنی فی الجرح و التعدیل: ثقهٔ، و قال ابن قانع: صالح» [۳]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۹

(۱۸) روایهٔ علی بن حکیم الأودی ... ص: ۴۹

اشارهٔ

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، قال: حدثنی أبی، قال: حدثنا علی بن حکیم الأودی، قال: أخبرنا شریک، عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب. و عن زید ابن یثیع قال: نشد علی الناس فی الرحبهٔ: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم إلّا قام. فقام من قبل سعید ستهٔ، و من قبل زید ستهٔ، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی یوم غدیر خم:
ألیس اللّه أولی بالمؤمنین؟ قالوا: بلی. قال: أللهمّ من کنت مولاه فعلی مولاه.
أللهمّ وال من والاه، و عاد من عاداه [۱]

ترجمته ... ص: ۴۹

قال ابن حجر العسقلانی: «علی بن حکیم بن ذبیان الأودی، أبو الحسن الکوفی ... روی عنه: البخاری فی الأدب، و مسلم، و روی النسائی عن عثمان ابن خرزاد عنه ... و قال ابن الجنید عن ابن معین: ثقهٔ لیس به بأس. و قال أبو حاتم: صدوق. و قال الآجری عن أبی داود: صدوق، خرج مع أبی السّرایا.

و قال النسائی و محمد بن عبد اللّه الحضرمی: ثقهٔ. مات سنهٔ إحدی و ثلاثین و مائتین. قلت: و فیها أرخّه ابن قانع، و زاد فی رمضان، و کان ثقهٔ صالحا. و فی الزهرهٔ: روی عنه م حدیثین» [۲]

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۱۱۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۰

(۱۹) روایهٔ علی بن محمد الطنافسی ... ص: ۵۰

اشارهٔ

قال ابن ماجهٔ: «حدثنا علی بن محمد، ثنا أبو معاویهٔ، ثنا موسی بن مسلم عن ابن سابط- و هو عبد الرحمن- عن سعد بن أبی وقاص، قال: قدم معاویهٔ فی بعض حجّاته، فدخل علی [علیه سعد، فذکروا علیا فنال منه، فغضب سعد و قال: تقول هذا لرجل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، و سمعته یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنه لا نبیّ بعدی، و سمعته یقول: لأعطین الرّایهٔ الیوم رجلا یحبّ اللّه و رسوله» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۰

۱- ابن حجر: «عس ق- علی بن محمد ... أبو الحسن الطنافسی الکوفی مولی آل الخطاب، سکن الری و قزوین ... و عنه: ابن ماجهٔ، و روی النسائی فی مسند علی عن زیاد بن أیوب الطوسی عنه، و أبو زرعهٔ و أبو حاتم و أبو وارهٔ ...

قال أبو حاتم: کان ثقهٔ صدوقا، و هو أحب إلی من أبی بکر بن أبی شیبهٔ فی الفضل و الصلاح، و أبو بکر أکثر حدیثا و أفهم، قال الخلیلی: أقام هو و أخوه الحسن بقزوین، و لهما محل عظیم، و ارتحل إلیهما الکبار، توفی الحسن سنهٔ ۲۲۲ و علی سنهٔ ۲۳۳.

قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات ۳۵ أو قبلها بقلیل أو بعدها

---

[۱] سنن ابن ماجهٔ ۱/ ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۱

بقلیل» [۱] ۲- ابن حجر: «عس ق ...- ثقهٔ عابد، من العاشرهٔ، مات سنهٔ ثلاث و قیل خمس و ثلاثین» [۲] ۳- الذهبی: «علی بن محمد بن إسحاق الطنافسی أبو الحسن، الکوفی الحافظ، نزیل قزوین ... قال أبو حاتم: هو أحبّ إلیّ من أبی بکر بن أبی شیبهٔ فی الفضل و الصلاح، و هو ثقهٔ. مات ۲۳۳» [۳] ۴- الذهبی ...: «الحافظ الثبت، أبو الحسن الطنافسی الکوفی، محدّث قزوین و عالمها» [... ۴]

۵- الرافعی ...: «ذکر الخلیلی الحافظ: أنه خرج من الکوفهٔ مع أخیه الحسن بن محمد إلی قزوین سنهٔ اثنتین و مائتین، و هو من الأئمّهٔ الثقات ... و قال ابن أبی حاتم: سمعت أبی یقول: الطنافسی ثقهٔ صدوق، و هو أحب إلیّ» [... ۵]

(۲۰) روایهٔ هدبهٔ بن خالد ... ص: ۵۱

اشارة

قال الحافظ ابن كثير ...: «و رواه أبو يعلى الموصلى عن هدبة بن خالد و إبراهيم بن الحجاج السامى عن حماد بن سلمة، عن أبى زيد و أبى هارون

---

[۱] تهذيب التهذيب ۷/ ۳۷۸.

[۲] تقريب التهذيب ۲/ ۴۳.

[۳] الكاشف ۲/ ۲۹۴.

[۴] تذكرة الحفاظ ۲/ ۲۹.

[۵] التدوين ۳/ ۳۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۲

العبدى، عن عدى بن ثابت، عن البراء به» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۲

۱- السمعانى: «و أبو خالد هدبة بن خالد القيسى من أهل البصرة، يروى عن همام بن يحيى، روى عنه: البخارى و مسلم و جماعة، آخرهم أبو القاسم البغوى» [۲] ۲- البدخشانى: «هدبة بن خالد القيسى البصرى، أحد الأئمّة ...
و روى عنه: أبو داود السجستانى و أبو بكر بن أبى عاصم و أبو بكر البزار و الفضل ابن العباس المروزى المعروف بفضلك» [... ۳]
۳- الذهبى: «خ م د- هدبة بن خالد القيسى البصرى، أبو خالد، الحافظ المسند، يقال له: هداب، عن: حماد بن سلمة و جرير بن حازم.
و عنه: خ م د و أبو يعلى و البغوى، صدوق، و قال ابن عدى: لا أعرف له حديثا منكرا. توفى ۲۳۵» [۴]

(۲۱) رواية عبد اللّه بن أبى شيبة ... ص: ۵۲

اشارة

أخرج هذا الحديث فى كتابه (المصنف) و هذه ألفاظه:

«حدثنا مطلب بن زياد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقيل عن جابر بن

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۰۹.

[۲] الأنساب- القيسى.

[۳] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۴] الكاشف ۳/ ۲۱۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۳

عبد اللّه قال: كنّا بالجحفة بغدير خم إذا خرج علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فأخذ بيد على فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه» ۱۲/ ۵۹.

«حدثنا شريك عن حنش بن الحارث عن رياح بن الحارث قال: بينا على جالسا فى الرحبة، إذ جاء رجل عليه أثر السفر فقال: السلام

عليک يا مولای.

فقال: من هذا؟ فقالوا: أبو أيوب الأنصاری. فقال: إنی سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه» ۱۲/ ۶۰.

«حدثنا أبو معاوية عن موسى بن مسلم عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد قال: قدم معاوية فی بعض حجّاته، فأتاه سعد، فذكروا عليّا فنال منه معاوية، فغضب سعد فقال: تقول هذا لرجل سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له ثلاث خصال، لأن تكون لی خصلة منها أحبّ إلیّ من الدنيا و ما فيها:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه.

و سمعت النبی صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: أنت منّی بمنزلة هارون من موسى إلّا أنه لا نبیّ بعدی. و سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: لأعطين الراية رجلا يحب اللّه و رسوله» ۱۲/ ۶۱.

«حدثنا شريک عن أبی إسحاق عن سعيد بن وهب عن زيد بن يثيع قال: بلغ عليا أن أناسا يقولون فيه، قال: فصعد المنبر فقال: أنشد اللّه رجلا و لا أنشده إلّا من أصحاب محمد صلّى اللّه عليه و سلّم سمع من النبی صلّى اللّه عليه و سلّم شيئا إلّا قام. فقام ممّا يليه ستة و ممّا يلی سعيد بن وهب ستة فقالوا: نشهد أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

حدثنا شريک عن أبی يزيد الأودی عن أبيه قال: دخل أبو هريرة المسجد فاجتمعنا إليه، فقام إليه شاب فقال: أنشد باللّه، أسمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه فقال: نعم. فقال الشاب: أنا منک برئ، اشهد أنک قد عاديت من والاه و واليت

من عاداه. قال فحصبه الناس بالحصا» ۱۲/ ۶۷- ۶۸.

«حدثنا عفّان قال ثنا حماد بن سلمة قال: أخبرنا علی بن زيد عن عدی بن ثابت عن البراء قال: كنّا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فی سفر قال: فنزلنا بغدير خم قال: فنودی: الصلاة جامعة، و كسح لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرة فصلّى الظهر، فأخذ بيد علی، فقال: ألستم تعلمون أنی أولى المؤمنين من أنفسهم، قالوا: بلى، قال: ألستم تعلمون أنی أولى بكلّ مؤمن من نفسه، قالوا: بلى، قال: فأخذ بيد علی فقال: اللهم من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقيه عمر بعد ذلک فقال: هنيئا لک يا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسيت مولى كلّ مؤمن و مؤمنة» ۱۲/ ۷۸.

«حدثنا الفضل بن دكين عن ابن أبی غنية عن الحكم عن سعيد بن جبير عن ابن عباس عن بريدة قال: مررت مع علی إلى اليمن فرأيت منه جفوة فلما قدمت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ذكرت عليا فنقّصته، فجعل وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتغيّر فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟

قلت: بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلی مولاه» ۱۲/ ۸۴.

قال علی المتقی الهندی: «مسند البراء بن عازب [قال: كنّا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدير خم، فنودی الصلاة جامعة، و كسح لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرة فصلّى الظهر، فأخذ بيد علی، فقال:

ألستم تعلمون أنی أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى، فقال: ألستم تعلمون أنی أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. فأخذ بيد علی فقال: أللهم من كنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، فلقيه عمر بعد ذلک فقال: هنيئا لک يا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة.

ش» [۱]

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۳۴. و «ش» رمز لابن أبی شیبهٔ.

و قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه طب عن ابن عمر. ش عن أبی هریرهٔ و اثنی عشر من الصحابهٔ. حم طب ص عن أبی أیوب و جمع من الصحابهٔ، ک عن علی و طلحهٔ، حم طب ص عن علی و زید بن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابهٔ. أبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ عن سعد. الخطیب عن أنس» [۱]

و قال: «عن بریدهٔ بن الحصیب قال: مررت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوهٔ، فلما قدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکرت علیا فتنقصته، فجعل وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، فقال: یا بریدهٔ أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ش و ابن جریر و ابو نعیم» [۲]

ترجمته ... ص: ۵۵

و توجد ترجمته فی بعض مجلدات الکتاب، لکن نذکر هنا:

۱- الذهبی: «و فیها أبو بکر بن أبی شیبهٔ، و هو الإمام، أحد الأعلام عبد اللّه.. قال أبو زرعهٔ: ما رأیت أحفظ منه، و قال أبو عبیدهٔ: انتهی علم الحدیث إلی أربعهٔ: أبی بکر بن أبی شیبهٔ و هو أفقههم فیه. و قال صالح جزرهٔ:

أحفظ من رأیت عند المذاکرهٔ أبو بکر بن أبی شیبهٔ. و قال نفطویه: لمّا قدم أبو بکر ابن أبی شیبهٔ بغداد فی أیام المتوکل حرزوا مجلسه بثلاثین ألفا» [۳] ۱- الیافعی: «و فیها: الإمام أحد الأعلام، أبو بکر بن أبی شیبهٔ، صاحب التصانیف الکبار» [... ۴]

[۱] المصدر ۱۱/ ۶۰۹- ۶۱۰.

[۲] المصدر ۱۳/ ۱۳۴.

[۳] العبر حوادث ۲۳۵.

[۴] مرآهٔ الجنان حوادث سنهٔ ۲۳۵ و له ترجمهٔ فی: تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۳۲ و تاریخ بغداد ۱۰/ ۶۶

(۲۲) روایهٔ عبید اللّه بن عمر القواریری ... ص: ۵۶

اشارهٔ

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال أبو یعلی و عبد اللّه بن أحمد فی مسند أبیه: ثنا القواریری، ثنا یونس بن أرقم، ثنا یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبهٔ یناشد الناس: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه لمّا قدم فشهد، قال عبد الرحمن: فقام اثنا عشر بدریا کأنی أنظر إلی أحدهم علیه سراویل، قالوا: نشهد أنا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بکم بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

و فی مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه، قال حدثنی عبید اللّه بن عمر القواریری قال: حدثنا یونس بن أرقم قال: ثنا یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبهٔ ینشد الناس: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر

خم: من کنت مولاه فعلی مولاه لمّا قام. قال عبد الرحمن: فقام اثنا عشر بدریّا کأنی أنظر إلی أحدهم فقالوا: نشهد أنا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم. أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ فقلنا: بلی یا رسول اللّه قال: فمن کنت مولاه فعلی

و خلاصة تذهیب الکمال: ۱۷۹ و تاریخ ابن کثیر ۱۰/ ۳۱۵ و طبقات المفسرین ۱/ ۲۴۶ و النجوم الزاهرة ۲/ ۲۸۲.

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۷

مولاه. اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۷

۱- السمعانی: «أبو سعید عبید اللّه بن عمر بن میسرة الجشمی، مولاهم المعروف بالقواریری، من أهل البصرة، سکن بغداد، و کان ثقة صدوقا، مکثرا من الحدیث ... روی عنه: أبو قدامة السرخسی، و محمد بن إسحاق الصغانی، و أبو داود السجستانی، و أبو زرعة و أبو حاتم الرازیان، و أحمد بن أبی خیثمة، و أبو القاسم البغوی، و ابو یعلی الموصلی و غیرهم ... و ثّقه یحیی بن معین و غیره، و قال أبو علی جزرة الحافظ: القواریری أثبت من الزهرانی و أشهر، و أعلم بحدیث البصرة، و ما رأیت أحدا أعلم بحدیث البصرة منه. و توفی فی ذی الحجة سنة خمس و ثلاثین و مأتین» [... ۲]

۲- الذهبی: «و فی ذی الحجة مات محدّث البصرة: عبید اللّه بن عمر القواریری الحافظ، قال صالح بن محمد: هو أعلم من رأیت بحدیث بلده» [۳] ۳- ابن حجر ...: «قال ابن معین و العجلی و النسائی: ثقة، و قال صالح جزرة: ثقة صدوق، قال: و هو اثبت من الزهرانی و أشهر و أعلم بحدیث البصرة.

قال ابن سعد: ثقة کثیر الحدیث. و قال أبو حاتم: صدوق ... و ذکره ابن حبان فی الثقات ... و قال مسلمة بن قاسم: ثقة. و فی الزهرة: روی عنه البخاری خمسة، و مسلم أربعین» [۴]

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۱۹۹.

[۲] الأنساب- القواریری.

[۳] دول الإسلام- حوادث سنة ۲۳۵.

[۴] تهذیب التهذیب ۷/ ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۸

(۲۳) روایة إسحاق بن راهویه ... ص: ۵۸

اشارة

قال علی المتقی الهندی: «عن علی: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أخذ بیده یوم غدیر خم فقال: أللهم من کنت مولاه فعلیّ مولاه. قال: فزاد الناس بعده: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ابن راهویه و ابن جریر» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۸

۱- ابن حبان: «إسحاق بن ابراهیم بن مخلّد بن إبراهیم الحنظلی، أبو یعقوب المروزی، الذی یقال له ابن راهویه. یروی عن ابن عیینهٔ. مات بنیسابور لیلهٔ السّبت لأربع عشرهٔ خلت من شهر شعبان، سنهٔ ثمان و ثلاثین و مائتین، و هو ابن سبع و سبعین، و قبره مشهور یزار، و کان إسحاق من سادات أهل زمانه فقها و علما و حفظا و نظرا، ممن صنّف الکتب، و فرّع الفروع علی السنن، و ذبّ عنها، و قمع من خالفها» [۲] ۲- الذهبی ...: «و هو الإمام، عالم المشرق ... الحافظ، صاحب التصانیف ... و قال أحمد بن حنبل: لا أعلم بالعراق له نظیرا، و ما عبر الجسر مثل إسحاق. قال محمد بن أسلم: ما أعلم أحدا أخشی للّه من إسحاق، و لو کان سفیان حیا لاحتاج إلی إسحاق، و قال أحمد بن سلمهٔ: أملی علیّ إسحاق التفسیر عن ظهر قلبه، و جاء من غیر وجه: أن إسحاق کان یحفظ سبعین ألف

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۶۸- ۱۶۹.

[۲] الثقات ۸/ ۱۱۵.

حدیث. قال أبو زرعهٔ: ما رؤی أحد أحفظ من إسحاق. توفی لیلهٔ نصف شعبان بنیسابور» [۱] ۳- الذهبی أیضا ...: «عنه: خ م د ت س، و بقیهٔ شیخه، و أبو العباس، و السّراج» [... ۲]

۴- الیافعی ...: «جمع بین الحدیث و الفقه و الورع ... و قال الامام أحمد: إسحاق عندنا من أئمهٔ المسلمین ... و منه سمع البخاری و مسلم و الترمذی» [... ۳]

۵- السیوطی ...: «أحد أئمهٔ المسلمین و علماء الدین، اجتمع له الحدیث و الفقه، و الحفظ و الصدق، و الورع و الزهد ...، و عنه الجماعهٔ سوی ابن ماجهٔ ... و قال الذهلی: اجتمع فی الرصافهٔ أعلام أصحاب الحدیث منهم أحمد و ابن معین و غیرهما، فکان صدر المجلس لإسحاق و هو الخطیب. و قال أحمد:

إسحاق إمام من أئمهٔ المسلمین. و قال ابن خزیمهٔ: لو کان إسحاق فی التابعین لأقرّوا له بحفظه و علمه و فقهه، و قال أحمد: إذا حدّثک أبو یعقوب أمیر المؤمنین فتمسّک به، و قال إسحاق: ما سمعت شیئا إلّا حفظته، و لا حفظته فنسیته» [... ۴]

---

[۱] العبر- حوادث ۲۳۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۱۰۶.

[۳] مرآهٔ الجنان- حوادث ۲۳۸.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۸۸.

(۲۴) روایهٔ عثمان بن أبی شیبهٔ ... ص: ۶۰

اشارهٔ

قال إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی: «و عن ابن عمر رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. أخرجه أبو زید عثمان بن أبی شیبهٔ فی سننه، و أخرجه ابن أبی عاصم، و سعید بن منصور فی سننهما عن سعد بن أبی وقاص» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۰

۱- الذهبی: «خ م د ق- عثمان بن أبی شیبهٔ، أبو الحسن العبسی، مولاهم الکوفی، الحافظ، عن شریک و جریر و أبی الأحوص. و عنه: خ م د ق و ابنه محمد و أبو یعلی و البغوی، مات فی محرم ۲۳۹» [۲] ۲- الذهبی: و فیها: عثمان بن محمد بن أبی شیبهٔ، العبسی الکوفی الحافظ و کان أکبر من أخیه أبی بکر، رحل و طوّف و صنّف التفسیر و المسند، و حضر مجلسه ثلاثون ألفا، روی عن شریک و أبی الأحوص و خلق» [۳] ۳- الیافعی: «و فیها: الحافظ عثمان بن أبی شیبهٔ» [... ۴]

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

[۲] العبر حوادث ۲۳۸.

[۳] العبر حوادث ۲۳۹.

[۴] مرآهٔ الجنان- حوادث ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۱

(۲۵) روایهٔ قتیبهٔ بن سعید ... ص: ۶۱

اشارهٔ

قال النسائی: «أنبأنا قتیبهٔ بن سعید، قال ثنا ابن أبی عدی، عن عوف، عن میمون أبی عبد اللّه، قال: قال زید بن أرقم: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن و مؤمنهٔ من نفسه؟ قالوا: بلی نشهد لأنت أولی بکلّ مؤمن من نفسه. قال صلّی اللّه علیه و سلّم: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بید علی» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۱

۱- السمعانی ...: «المحدّث فی الشرق و الغرب ... و رحل إلیه أئمهٔ الدنیا من الأمصار ... روی عنه الأئمّهٔ الخمسهٔ: البخاری و مسلم و أبو داود و أبو عیسی و أبو عبد الرحمن، و من لا یحصی کثرهٔ» [... ۲]
۲- ابن حجر: «قال الأثرم عن أحمد أنه ذکر قتیبهٔ فأثنی علیه و قال: هو آخر من سمع من ابن لهیعهٔ. و قال ابن معین و النسائی: ثقهٔ، زاد النسائی:
صدوق ... قال البرسانی: قتیبهٔ صدوق، لیس أحد من الکبار إلّا و قد حمل عنه بالعراق ... و قال ابن حبان فی الثقات: مات قتیبهٔ یوم الأربعاء مستهل شعبان سنهٔ أربعین، و قال مسلمهٔ بن قاسم: خراسانی ثقهٔ، مات سنهٔ إحدی و أربعین.
و قال ابن القطان الفاسی: لا یعرف له تدلیس. و فی الزهرهٔ: روی عنه البخاری

---

[۱] الخصائص: ۹۵.

[۲] الأنساب- البغلانی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۲

ثلاثمائهٔ و ثمانیهٔ أحادیث، و مسلم ستمائهٔ و ثمانیهٔ و ستین» [۱] ۳- الذهبی: «قتیبهٔ بن سعید. أبو رجاء البلخی، عن مالک و اللیث، و عنه الجماعهٔ، لکن ق بواسطهٔ، و الفریابی و السرّاج. مات عن اثنتین و تسعین سنهٔ فی شعبان ۲۴۰» [۲] ۴- ابن حجر ...: «ثقهٔ ثبت، من العاشرهٔ» [... ۳]

(۲۶) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۶۲

اشارة

رواه فی (المسند) و (مناقب علی بن أبی طالب) بطرق متعددة، و قد تقدّم بعضها، و إلیک نصوص بعضها:

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا عفان، ثنا أبو عوانة، عن المغیرة عن أبی عبیدة، عن میمون أبی عبد اللّه قال: قال زید بن أرقم و أنا أسمع: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له: وادی خم، فأمر بالصلاة، فصلّاها بهجیر، قال: فخطبنا- و ظلّل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرة سمرة من الشمس- فقال: أ لستم تعلمون أ و لستم تشهدون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

و فیه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة، عن میمون أبی عبد اللّه، قال: کنت عند زید بن أرقم، فجاء رجل من أقصی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۵۹.

[۲] الکاشف ۲/ ۳۹۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۳

الفسطاط فسأل عن ذا فقال: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، قال میمون فحدثنی بعض القوم عن زید: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

و فی مناقب علی: «حدثنا عفان، قال: حدثنا حماد بن سلمة قال: حدثنا زید بن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب، قال: کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، و نودی فینا الصلاة جامعة و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، فصلّی الظهر، و أخذ بید علی، فقال:

ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فأخذ بید علی فقال: أللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة».

«حدثنا عفان، قال: حدثنا أبو عوانة عن المغیرة قال: حدثنا أبو عبیدة عن میمون أبی عبد اللّه، قال: قال زید بن أرقم- و أنا أسمع-: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له: وادی خم، فأمر بالصلاة، فصلّی قال:

فخطبنا و ظلل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرة من الشمس فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أ و لستم تعلمون، أ و لستم تشهدون، أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«حدثنا حسین بن محمد و أبو نعیم قالا: حدثنا فطر عن أبی الطفیل، قال: جمع علی الناس فی الرحبة، ثم قال: أنشد اللّه کل امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم ما سمع لمّا قام، فقام ثلاثون من الناس قال أبو نعیم: فقام أناس کثیر، فشهدوا حین أخذ بیده، فقال للناس: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فهذا

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۴

مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«حدثنا محمد بن جعفر قال: حدثنا شعبهٔ عن سلمهٔ بن کهیل، قال:

سمعت أبا الطفیل یحدّث عن أبی السریحهٔ أو زید بن أرقم- شعبهٔ الشاک- عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، أنه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال سعید بن جبیر: و أنا سمعت مثل هذا عن بن عباس، قال: أظنه قال: و کتمته».

«حدثنا یحیی بن آدم قال: حدثنا حنش بن الحارث بن لقیط النخعی، عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبهٔ، فقالوا: السلام علیک یا مولانا، قال: و کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فهذا مولاه. قال رباح: فلما مضوا. اتّبعتهم و سألت من هم؟ قالوا: نفر من الأنصار، فیهم أبو أیّوب الأنصاری».

«حدثنا عبد الملک، عن أبی عبد الرحمن الکندی، عن زاذان أبی عمر قال: سمعت علیّا فی الرحبهٔ و هو ینشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو یقول ما قال: فقام ثلاثهٔ عشر رجلا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«حدثنا ابن نمیر، قال: حدثنا عبد الملک عن عطیّهٔ العوفی قال: أتیت زید ابن أرقم، فقلت له: إن ختنا لی حدثنی عنک بحدیث فی شأن علی یوم غدیر خم، فأنا أحب أن أسمعه منک، فقال: إنکم معشر أهل العراق فیکم ما فیکم، فقلت له: لیس علیک منی بأس قال: نعم کنا بالجحفهٔ، فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ظهرا، و هو آخذ بید علی فقال: أیها الناس ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال: فقلت له: هل قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال:

إنما أخبرک ما سمعت»

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۵

«حدثنا محمد بن جعفر، قال: حدثنا شعبهٔ عن أبی إسحاق قال: سمعت سعید بن وهب قال: نشد علی الناس، فقام خمسهٔ أو ستهٔ من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

«حدثنا محمد بن جعفر قال: حدثنا شعبهٔ عن أبی إسحاق سمعت عمر، و زاد فیه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه».

«حدثنا الفضل بن دکین، قال: حدثنا ابن أبی غنیهٔ عن الحکم عن سعید ابن جبیر عن ابن عباس عن بریدهٔ، قال: غزوت مع علی الیمن، فرأیت منه جفوهٔ، فلمّا قدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکرت علیّا فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر فقال: یا بریدهٔ أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

ترجمته ... ص: ۶۵

هذا ... و أحمد بن حنبل غنی عن التعریف و الترجمهٔ، لأن شأنه و ثقته و جلالته عند أهل السنهٔ أشهر من أن یذکر، و قد اکتفینا فی قسم (حدیث النور) بذکر بعض مصادر ترجمته، فلیراجع.

(۲۷) روایهٔ هارون بن عبد اللّه ... ص: ۶۵

اشارهٔ

قال النسائی: «أخبرنی هارون بن عبد اللّه البغدادی الحمال، قال: حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۶

مصعب بن المقدام قال: حدثنا فطر بن خلیفهٔ عن أبی الطفیل. و أخبرنا أبو داود قال: حدثنا محمد بن سلیمان، قال: حدثنا فطر عن أبی

الطفيل عامر بن واثلـهٔ، قال: جمع على الناس فى الرحبهٔ فقال: أنشد باللّه كلّ امرئ سـمع من رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم قال يوم غـدير: ألسـتم تعلمون أنى أولى بـالمؤمنين من أنفسـهم، و هو قائم، ثم أخـذ بيـد على فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه. أللهم وال من والاـه و عـاد من عاداه. قال أبو الطفيل: فخرجت و فى نفسـى منه شـىء، فلقيت زيـد بن أرقم و أخبرته فقال: ما تشك!! أنا سـمعته من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

و اللفظ لأبى داود» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۶

۱- ابن حجر: «هارون بن عبد اللّه بن مروان البغدادى، أبو موسـى البزاز، الحافظ المعروف بالحمال ... عنه م ۴ ... قال إبراهيم الحربى صدوق، لو كان الكذب حلالا تركه تنزّها. و قال النسائى ثقهٔ» [... ۲]

۲- الذهبى: «م ۴ ... ثقـهٔ ... مات ۲۴۳» [۳] ۳- السـمعانى ...: «روى عنه: ابنه موسـى و مسلم بن الحجاج و إبراهيم الحربى و أبو عبد الرحمن النسائى و أبو زرعهٔ و أبو حاتم الرازيان» [... ۴]

---

[۱] خصائص أمير المؤمنين على بن أبى طالب/ ۱۰۰.

[۲] تهذيب التهذيب ۱۱/ ۸.

[۳] الكاشف ۳/ ۲۱۴.

[۴] الأنساب- الحمال.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۷

(۲۸) روايهٔ محمد بن بشار ... ص: ۶۷

اشارهٔ

قال الترمذى: «حدثنا محمد بن بشار، نا محمد بن جعفر، نا شعبهٔ عن سلمهٔ بن كهيل قال: سمعت أبا الطفيل يحدّث عن أبى سريحهٔ أو زيد بن أرقم- شك شعبهٔ- عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. [و]

هذا حديث حسن غريب. و روى شـعبهٔ هذا الحديث عن ميمون أبى عبد اللّه عن زيد بن أرقم عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم نحوه. و ابو سريحهٔ هو: حذيفهٔ بن أسيد صاحب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم [۱]

ترجمته ... ص: ۶۷

ابن حجر: «ع- محمد بن بشار بن عثمان العبدى البصرى أبو بكر، بندار، ثقهٔ، من العاشرهٔ، مات سنهٔ ۵۲ و له بضع و ثمانون سنهٔ» [۲]

(۲۹) روايهٔ محمد بن المثنى ... ص: ۶۷

اشارهٔ

قال النسائى: «أنبأنا محمد بن المثنى قال [ثنا محمد قال ثنا شعبهٔ عن أبى إسحاق قال سمعت [حدثنى سعيد بن وهب قال: قام خمسهٔ أو ستهٔ من أصحاب

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۲۹۷.

[۲] تقریب التهـذیب ۲/ ۱۴۷. و توجـد ترجمته فی: تـذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۱۱ و خلاصـهٔ تذهیب الکمال ۲۸۰/ ۲ و العبر ۲/ ۳ و طبقات الحفاظ: ۲۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۸

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۸

۱- السـمعانی: «و أبو موسـی محمـد بن المثنی العنزی، من أهل البصـرهٔ یروی عن غنـدر. روی عنه البخاری و الناس» [۲] ۲- الذهبی: «ع- محمد بن المثنی أبو موسی العنزی الحافظ ... ثقهٔ ورع، مات ۲۵۲» [۳] ۳- ابن حجر: «ع ...- ثقهٔ ثبت، من العاشرهٔ» [... ۴]

(۳۰) روایهٔ الحسن بن عرفهٔ ... ص: ۶۸

اشارهٔ

قال ابن کثیر: «و قال الحسن بن عرفهٔ العبدی، ثنا محمد بن حازم أبو معاویهٔ الضـریر، عن موسـی بن مسـلم الشـیبانی، عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد بن أبی وقّاص قال: قدم معاویهٔ فی بعض حجّاته، فدخل علیه سعد فذکروا علیّا، فقال سعد: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له ثلاث خصال، لئن یکون لی واحدهٔ منهن أحبّ إلی من الدنیا و ما فیها، سمعته یقول:

من کنت مولاه فعلی مولاه، و سـمعته یقول: لأعطین الرّایهٔ رجلا یحب اللّه و رسوله، و سمعته یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی.

[۱] الخصائص: ۹۶.

[۲] الأنساب- العنزی.

[۳] الکاشف ۳/ ۹۳.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۹

إسناده حسن و لم یخرجوه» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۹

۱- ابن حجر: «ت س ق- الحسن بن عرفهٔ بن یزید العبدی، أبو علی البغدادی، صدوق، من العاشـرهٔ، مات سنهٔ ۲۵۷ و قد جاوز المائهٔ» [۲] ۲- ابن حجر أیضا: «قال عبد اللّه بن أحمد عن یحیی بن معین: ثقهٔ، و قال ابن أبی حاتم: سـمعت منه مع أبی، و هو صدوق، و قال أبی: هو صـدوق، و قـال النسـائی: لا بأس به، و قال الـدار قطنی: لا بأس به، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و ذکره ابن علی الحیانی فی شیوخ أبی داود، قال: روی عنه فی کتاب الزهد. و قال مسلمهٔ بن قاسم: أنا عنه غیر واحد، و کان ثقهٔ» [۳]

(۳۱) روایهٔ محمد بن یحیی النیسابوری الذهلی ... ص: ۶۹

اشارهٔ

قال النسائی: «أنبأنا محمـد بن یحیی بن عبد اللّه النیسابوری و أحمد بن عثمان بن حکیم قالا: ثنا عبید اللّه بن موسـی قال: أخبرنا هانی بن أیوّب عن طلحهٔ [الایامی قال: ثنا عمیرهٔ بن سـعد أنه سـمع علیا- و هو ینشد فی الرحبهٔ- من سـمع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه؟ فقام بضعهٔ عشر [ستهٔ نفر] فشهدوا» [۴]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۰.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۸.

[۳] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۹۳ باختصار.

[۴] الخصائص ۹۵- ۹۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۰

ترجمته ... ص: ۷۰

۱- الذهبی: «خ ۴- محمـد بن یحیی بن عبـد اللّه بن خالـد بن فارس الـذهلی، أبو عبـد اللّه النیسابوری الحافظ. عن: ابن مهدی و عبد الرزاق و أحمد و إسحاق. و عنه: خ و الأربعهٔ، و ابن خزیمهٔ، و أبو عوانهٔ، و أبو علی المیدانی، و لا یکاد البخاری یفصح باسمه لما وقع بینهمـا، قـال ابن أبی داود: ثنـا محمـد بن یحیی و کان أمیر المؤمنین فی الحـدیث. و قال أبو حاتم: هو إمام أهل زمانه توفی ۲۵۸ و له ۸۶» [۱] ۲- ابن حجر: «ثقهٔ حافظ جلیل» [۲]

(۳۲) روایهٔ حجاج بن یوسف ابن الشاعر ... ص: ۷۰

اشارهٔ

فی المسـند: «حدثنی حجاج بن الشاعر قال: حدثنا شبابهٔ قال. حدثنی نعیم بن حکیم قال: حدثنی أبو مریم و رجل من جلسائه عن علی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال: فزاد الناس بعد: وال من والاه و عاد من عاداه» [۳]

ترجمته ... ص: ۷۰

۱- السمعانی: «و کان ثقهٔ حافظا. قال ابن أبی حاتم: کتبت عنه. و هو ثقهٔ

---

[۱] الکاشف ۳/ ۱۰۷.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۲۱۷.

[۳] مسند أحمد ۱/ ۱۵۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۱

من الحفاظ، ممن یحسن الحدیث، و سـئل أبی عنه فقال: صدوق ... و سـئل أبو داود السجستانی: أیّما أحبّ إلیک الرّمادی أو حجاج بن الشاعر؟ قال: حجّاج خیر من مائهٔ مثل الرمادی. و قال النسائی: حجاج بن یوسف یقال له ابن الشاعر بغدادی ثقهٔ» [۱] ۲- ابن حجر: «ثقهٔ حافظ، من الحادیهٔ عشرهٔ، مات سنهٔ ۲۵۹» [۲]

(۳۳) روایة إسماعیل بن عبد اللّه سمویه ... ص: ۷۱

اشارة

قال البدخشانی: «و لأحمد فی روایة أخری، و لا- بن حبان و الحاکم و الحافظ أبی بشر إسماعیل بن عبد اللّه العبدی الاصبهانی المشهور بسمویه عن ابن عباس عن بریدة رضی اللّه عنهما بلفظ: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳]

و قال المتقی: «یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین؟ من کنت مولاه فعلی مولاه.

حم طب و سمویه ک ص عن ابن عباس عن بریدة» [۴]

ترجمته ... ص: ۷۱

۱- السمعانی: «قال ابن أبی حاتم: سمعنا منه، و هو ثقة صدوق» [۵] ۲- الذهبی: «و فیها توفی إسماعیل بن عبد اللّه الحافظ ... قال أبو

---

[۱] الأنساب- الشاعر.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۵۴.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

[۴] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۹.

[۵] الأنساب- السموی.

الشیخ: کان حافظا متقنا یذاکر بالحدیث» [۱] ۳- السیوطی: «سمویه الحافظ المتقن الطوّاف ... کان من الحفّاظ و الفقهاء، حافظا متقنا، یذاکر بالحدیث. من تأمّل فوائده المرویّة علم اعتنائه بهذا الشأن، قال ابن أبی حاتم: ثقة صدوق. مات سنة ۲۶۷» [۲]

(۳۴) روایة الحسن بن علی بن عفان العامری ... ص: ۷۲

اشارة

قال ابن کثیر: «و قال الطبرانی: ثنا أحمد بن إبراهیم بن عبد اللّه بن کیسان المدینی، سنة تسعین و مائتین، ثنا إسماعیل بن عمرو البجلی، ثنا مسعر عن طلحة ابن مصرف، عن عمیرة بن سعد قال: شهدت علیّا علی المنبر یناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم [یقول ما قال إلّا قام فشهد. فقام اثنا عشر رجلا منهم: أبو هریرة و أبو سعید و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و رواه أبو العباس ابن عقدة، الحافظ الشیعی، عن الحسن بن علی بن عفان العامری، عن عبید اللّه بن موسی، عن فطر عن [أبی إسحاق عن عمرو ابن مر و سعید بن وهب. و عن زید بن یثیع قالوا: سمعنا علیّا یقول فی الرحبة، فذکر نحوه، فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله.

---

[۱] العبر- حوادث ۲۶۷.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۳

قال أبو إسحاق حین فرغ من هذا الحدیث: یا أبا بکر أیّ أشیاخ هم» [۱]

ترجمته ... ص: ۷۳

۱- الذهبی: «ق- حسن بن [علی بن عفان ... قال أبو حاتم:

صدوق» [۲] ۲- ابن حجر: «قال ابن أبی حاتم: صدوق. و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال الدّارقطنی: الحسن و أخوه ثقتان. و قال مسلمهٔ بن قاسم: کوفی ثقهٔ، حدثنا عنه ابن الأعرابی» [۳].

(۳۵) روایهٔ ابن ماجهٔ القزوینی ... ص: ۷۳

اشارهٔ

قال ابن ماجهٔ: «حدثنا علی بن محمد، ثنا أبو الحسین، أخبرنی حماد بن سلمهٔ، عن علی بن زید بن جدعان، عن عدی بن ثابت، عن البرّاء بن عازب [رضی اللّه عنه قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجّته التی حج، فنزل فی بعض الطریق، فأمر الصلاهٔ جامعهٔ، فأخذ بید علی [رضی اللّه عنه فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: أ لست أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی، قال: فهذا ولی من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۴]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۲۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۲/ ۳۰۱ باختصار.

[۴] السنن ۱/ ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۴

ترجمته ... ص: ۷۴

۱- الیافعی: «الحافظ الکبیر، محمد بن یزید بن ماجهٔ القزوینی، صاحب السّنن و التاریخ، کان إماما فی الحدیث، عارفا بعلومه و جمیع ما یتعلّق به، و کتابه فی الحدیث أحد الکتب الستهٔ التی هی أصول الحدیث و أمّهاته، قلت: هکذا قال الذهبی، و هو مذهب بعض المحدّثین» [۱ ...]

۲- ابن حجر: «صاحب السنن، أحد الأئمّهٔ، حافظ، صنّف السنن و التفسیر و التاریخ، مات سنهٔ ثلاث و سبعین [و مائتین و له أربع و ستون» [۲] ۳- السیوطی ...: «قال الخلیلی: ثقهٔ کبیر، متّفق علیه، محتجّ به، له معرفهٔ بالحدیث و حفظ، و مصنّفات فی السنن و التفسیر و التاریخ، و کان عارفا بهذا الشأن» [۳ ...]

(۳۶) روایهٔ البلاذری ... ص: ۷۴

و أمّا روایهٔ أحمد بن یحیی البلاذری، فسیأتی نصّها، مع ترجمته، فی قسم دلالهٔ حدیث الغدیر، إن شاء اللّه تعالی.

[۱] مرآهٔ الجنان- حوادث سنه ۲۷۳.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۲۲۰.

[۳] طبقات الحفاظ ۲۷۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۵

(۳۷) روایهٔ ابن قتیبهٔ ... ص: ۷۵

اشارهٔ

قال: «وقوع عمرو فی علی رضی اللّه عنه: - و ذکروا أنّ رجلا من همدان یقال له: برد، قدم علی معاویهٔ، فسمع عمرا یقع فی علی، فقال له: یا عمرو إن أشیاخنا سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، فحق ذلک أم باطل؟ فقال عمرو: حق، و أنا أزیدک: إنه لیس أحد من صحابهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم له مناقب مثل مناقب علی. ففزع الفتی، فقال عمرو: [یا ابن أخی إنه أفسدها بأمره فی عثمان. فقال برد: هل أمر أو قتل؟

قال: لا و لکنه آوی و منع، قال: فهل بایعه الناس علیها؟ قال: نعم. قال: فما أخرجک من بیعته؟ قال: اتّهامی إیّاه فی عثمان. قال له: و أنت أیضا قد اتّهمت، قال: صدقت، فیها خرجت إلی فلسطین، فرجع الفتی إلی قومه فقال:

إنّا أتینا قوما أخذنا الحجّهٔ علیهم من أفواههم، علیّ علی الحق فاتّبعوه» [۱].

ترجمته ... ص: ۷۵

أما ترجمته فستأتی إن شاء اللّه تعالی.

و امّا اعتبار کتابه (الإمامهٔ و السیاسهٔ) فلا ریب فیه، فإنّه من مصنّفاته المعروفهٔ المعتمد علیها لدی القوم، و قد نقلوا عنه فی کتبهم، کالبلوی فی (کتاب ألف باء) و عمر بن فهد المکی فی (إتحاف الوری بأخبار أم القری...)

[۱] الامامهٔ و السیاسهٔ ۱/ ۱۰۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۶

(۳۸) روایهٔ أبی عیسی الترمذی ... ص: ۷۶

اشارهٔ

علم روایته للحدیث مما تقدم فی روایهٔ محمد بن بشار.

و قال السیوطی: «من کنت مولاه فعلی مولاه. حم عن البراء. عن بریدهٔ.

ت ن و الضیاء عن زید بن أرقم» [۱]

ترجمته ... ص: ۷۶

۱- الذهبی: «محمد بن عیسی ... أبو عیسی الترمذی، الحافظ الضریر أحد الأئمّهٔ الأعلام، و صاحب الجامع و غیره من التّصانیف ... و

قد سمع منه أبو عبد اللّه البخاری شیخه. قال ابن حبان فی الثّقات: کان ممّن جمع و صنّف، و حفظ و ذاکر، و قال جعفر بن محمد المستغفری الحافظ: مات أبو عیسی بالترمذ، لیلة الاثنین لثلاث عشر مضت من رجب، سنة تسع و سبعین و مأتین» [۲] ۲- الیافعی: «و فیها الإمام الحافظ ... أحد الأئمّة المقتدی بهم فی علم الحدیث» [... ۳]

---

[۱] الجامع الصغیر ۲/ ۱۸۱.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] مرآة الجنان حوادث ۲۷۹. و من مصادر ترجمته: تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۳۳ و تهذیب التهذیب ۹/ ۳۸۷ خلاصة تذهیب الکمال: ۲۰۳ و النجوم الزاهرة ۳/ ۸۸ و شذرات الذهب ۲/ ۱۷۴ و العبر حوادث سنة ۲۷۹.

(۳۹) روایة ابن أبی عاصم ... ص: ۷۷

اشارة

أخرج الحدیث فی (کتاب السنّة) حیث قال: «باب من کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا أبو بکر بن أبی شیبة، ثنا أبو معاویة و وکیع عن الأعمش، عن سعد بن عبیدة عن أبن بریدة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو بکر بن أبی شیبة، حدثنا شریک عن حنش بن الحارث عن ریاح ابن الحارث عن أبی أیوب الأنصاری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا محمد بن عوف، ثنا عبید اللّه بن موسی، ثنا إسماعیل بن نشیط، عن جمیل بن عمارة الوالبی عن سالم بن عبد اللّه بن عمر، عن ابن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول- و هو آخذ بید علی- فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أحمد بن عبده، حدثنا حسین بن حسن، ثنا رفاعة بن إیاس الضبّی، عن أبیه عن جدّه: إن علیا رضی اللّه عنه قال لطلحة: أنشدک باللّه أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ قال:

نعم.

ثنا محمد بن یحیی، ثنا عبد اللّه بن داود، ثنا عبد الواحد بن أیمن، عن أبیه، عن جدّه قال: ذکر بریدة أن معاویة لمّا قدم نزل بذی طوی، فجاء سعد فأقعده علی سریره فقال سعد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه

فعلی مولاه.

ثنا محمد بن أبی غالب، ثنا علی بن بحر، ثنا سلمة بن الفضل، عن سلیمان، عن أبی إسحاق قال: سمعت حبشی بن جنادة قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا سلیمان بن عبید اللّه الغیلانی، ثنا أبو عامر، ثنا کثیر بن زید، عن محمد بن عمر بن علی، عن أبیه، عن علی: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قام بحفرة الشجرة بخم- و هو آخذ بید علی- فقال: أیها الناس، ألستم تشهدون أنّ اللّه ربکم؟ قالوا: بلی، قال: ألستم تشهدون أن اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی، و أن اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی، قال: فمن کنت مولاه فإنّ هذا مولاه.

ثنا نصر بن علی، ثنا عبد العلی، عن عوف، عن میمون أبی عبد اللّه، عن أبیه زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من

کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا هدبهٔ بن خالد، ثنا حماد بن سلمهٔ، عن علی بن زید و أبی هارون عن عدی بن ثابت، عن البراء قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: هذا مولی من أنا مولاه أو ولی من أنا مولاه.

ثنا أبو بکر، ثنا الفضل بن دکین، عن کامل أبی العلاء، عن حبیب بن أبی ثابت عن زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو موسی، ثنا یحیی بن حماد، عن أبی عوانهٔ، عن سلیمان، عن حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو موسی، حدثنا یحیی بن حماد، عن أبی عوانهٔ، عن سلیمان- یعنی الأعمش- عن عطیهٔ، عن أبی سعید عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل ذلک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۹

حدثنا أبو مسعود الرازی، ثنا عبد الرحمن بن مصعب، ثنا فطر عن أبی الطفیل عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم. قال: فمن کنت ولیّه فهذا ولیّه.

حدثنا أبو مسعود، ثنا عبد الرحمن بن مصعب، عن فطر، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو مسعود، ثنا عاصم بن مهجع، ثنا یونس بن أرقم، عن الأعمش، عن أبی لیلی الحضرمی عن زید بن أرقم قال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو مسعود، ثنا عبید اللّه بن موسی، عن فطر بن خلیفهٔ، عن أبی إسحاق، عن زید بن یثیع، عن علی رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا أبو مسعود، ثنا عمرو بن عون، عن خالد، عن الحسن بن عبید اللّه، عن أبی الضحی عن زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا عمّار بن خالد، ثنا إسحاق الأزرق، ثنا عبد الملک بن أبی سلیمان، حدثنی أبو عبد الرحیم الکندی، ثنا زاذان، قال: شهدت علّیا بالرحبهٔ فقال:

أنشد اللّه امرأ سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا محمد بن خالد بن عبد اللّه، ثنا أبی عن الأجلح، عن طلحهٔ بن مصرف قال: سمعت المهاجر بن عمیرهٔ أو عمیرهٔ بن المهاجر یقول: سمعت علیا رضی اللّه عنه ناشد الناس علی المنبر من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: سمعنا رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۰

صلّی اللّه علیه و سلّم یقوله.

ثنا محمّد بن خالد، ثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن زید بن یثیع قال: قام علی علی المنبر فقال: أنشد اللّه رجلا و لا أنشد إلّا أصحاب محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم. فقام ستهٔ من هذا الجانب و ستهٔ من هذا الجانب فقالوا: نشهد أنا سمعنا من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا محمد بن خالد، ثنا شریک قال: قلت لأبی إسحاق: أسمعت من زید بن أرقم هذا؟ قال: نعم. یرید: من کنت مولاه.

ثنا أبو مسعود، ثنا علی بن قادم، ثنا إسرائیل، عن عبد اللّه بن شریک، عن الحارث بن مالک، عن سعد بن أبی وقاص قال رسول اللّه

صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» ۵۹۰- ۵۹۳.

قال علی المتقی: «عن زاذان أبی عمر قال: سمعت علیا فی الرحبة، و هو ینشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قال. فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أنّهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. حم. و ابن أبی عاصم فی السنّة» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۰

۱- الذهبی: «.. الإمام أبو بکر أحمد بن عمرو بن أبی عاصم الضحّاک ابن مخلّد، الشیبانی البصری، الحافظ قاضی أصبهان، و صاحب المصنّفات ...

و کان إماما فقیها ظاهریّا، صالحا ورعا، کبیر القدر صاحب مناقب» [۲] ۲- السیوطی: «ابن أبی عاصم الحافظ الکبیر الإمام ... و قال ابن

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۷۰.

[۲] العبر حوادث سنة ۲۸۷.

الأعرابی: کان من حفّاظ الحدیث و الفقه، ظاهریّ المذهب. مات فی ربیع الآخر سنة ۲۸۷» [۱]

(۴۰) روایة زکریا بن یحیی السجزی ... ص: ۸۱

اشارة

قال النسائی: «أخبرنی زکریا بن یحیی قال: حدثنا نصر بن علی قال:

حدثنا عبد اللّه بن داود عن عبد الواحد بن أیمن، عن أبیه أن سعدا قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۸۱

۱- الذهبی: «س- زکریا بن یحیی السجزی الحافظ، أبو عبد الرحمن خیّاط السنّة، عن شیبان و قتیبة، و عنه رفیقه س و الطبرانی، ثقة. ولد ۱۹۵، و مات ۲۸۹» [۳] ۲- ابن حجر ...: «قال النسائی: ثقة. و قال عبد الغنی بن سعید:

حافظ ثقة» [... ۴].

---

[۱] طبقات الحفاظ ۲۸۰.

[۲] الخصائص: ۹۵.

[۳] الکاشف ۱/ ۳۲۴.

[۴] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۳۴.

(۴۱) روایهٔ عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۸۲

اشارهٔ

قال عبد اللّه: «حدثنا العباس بن الفضل الأسقاطی، ثنا الحسین بن علی، ثنا عمران بن أبان، حدثنی مالک بن الحسین بن مالک بن الحویرث، حدثنی أبی عن جدی قال: رقی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم المنبر فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

و قال المتقی: «عبد الرحمن بن أبی لیلی، قال: شهدت علیّا فی الرحبهٔ ینشد الناس: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم:

من کنت مولاه فعلی مولاه. لمّا قام. فشهد اثنا عشر بدریّا فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ فقلنا بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. عم ع و ابن جریر خط ص» [۲]

و قال ابن کثیر: «و قال أبو یعلی و عبد اللّه بن أحمد فی مسند أبیه: ثنا القواریری، ثنا یونس بن أرقم، ثنا یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت» [... ۳]

و قال عبد اللّه بن أحمد فی فضائل علی لأبیه: «حدثنا حجاج، قال: حدثنا حمّاد، عن علی بن زید، عن عدی بن ثابت، عن البراء- و هو ابن عازب- قال: أقبلنا مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجهٔ الوداع، حتی کنا بغدیر خم فنودی

---

[۱] زوائد مسند أحمد بن حنبل (هذا الحدیث من زوائد عبد اللّه غیر الموجودهٔ فی المسند).

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۱۷۱.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۳

فینا الصلاهٔ جامعهٔ، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، و أخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال:

أ لست أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه، قال: هذا مولی من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ».

و عنه أیضا: «حدثنا علی بن الحسن قال حدثنا ابراهیم بن اسماعیل عن أبیه، عن سلمهٔ بن کهیل، عن أبی لیلی الکندی أنه حدّثه قال: سمعت زید بن أرقم یقول و نحن ننتظر جنازهٔ، فسأله رجل من القوم فقال: یا أبا عامر أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ قال: نعم. قال أبو لیلی: فقلت لزید بن أرقم: قالها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: نعم قالها أربع مرات».

و عنه أیضا: «حدثنا عبد اللّه بن الصقر سنهٔ تسع و تسعین [سبعین و مائتین قال: حدّثنا یعقوب بن حمدان بن کاسب قال: حدثنا سفیان عن ابن أبی نجیح عن أبیه و ربیعهٔ الجرشی أنه ذکر علیا [علی عند رجل و عنده سعد بن أبی وقاص فقال له سعد: أتذکر علیا!! إن له مناقب أربعا، لئن تکون لی واحدهٔ منهن أحبّ إلی من کذا و کذا و ذکر حمر النعم، قوله: لأعطینّ الرّایهٔ. و قوله أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی. و قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه. و نسی سفیان واحدهٔ» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۳

۱- عبد الغنی المقدسی: «قال أبو بکر الخطیب: کان ثقهٔ ثبتا فهما و قال أبو الحسین بن المنادی ... ما زلنا نری أکابر شیوخنا یشهدون له بمعرفهٔ الرّجال.

و علل الحدیث و الأسماء و الکنی، و المواظبهٔ علی طلب الحدیث فی العراق و غیرها، و یذکرون عن أسلافهم الإقرار له بذلک، حتی أنّ بعضهم یسرف فی تقریظه إیّاه

---

[۱] فضائل علی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۴

بالمعرفهٔ و زیادهٔ السّماع للحدیث علی أبیه» [۱ ...]

۲- ابن حجر ...: «و قال ابن عدی: نبل بأبیه، و له فی نفسه محل فی العلم، و لم یکتب عن أحد إلّا من أمره أبوه أن یکتب عنه ... و قال النسائی ثقهٔ.

و قال السلمی: سألت الدار قطنی عن عبد اللّه بن أحمد و حنبل بن إسحاق، فقال:

ثقتان نبیلان. و قال أبو بکر الخلال: کان عبد اللّه رجلا صالحا صادق اللّهجهٔ کثیر الحیاء» [۲] ۳- الذهبی: «و فیها توفی الحافظ: أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد...

و کان إماما خبیرا بالحدیث و علله، مقدّما فیه، و کان من أروی الناس عن أبیه، و قد سمع من صغار شیوخ أبیه، و هو الذی رتّب مسند والده» [۳]

(۴۲) روایهٔ علی بن محمد المصیصی ... ص: ۸۴

اشارهٔ

قال النسائی: «أخبرنا علی بن محمد [بن علی قاضی المصیصهٔ، قال:

حدثنا خلف قال: حدثنا إسرائیل عن أبی إسحاق قال: حدثنی سعید بن وهب أنه قام مما یلیه ستهٔ. و قال زید بن یثیع: و قام مما یلینی ستهٔ، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۴]

---

[۱] الکمال فی معرفهٔ الرجال- مخطوط. باختصار.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۴۳.

[۳] العبر فی خبر من غبر- حوادث ۲۹۰.

[۴] الخصائص ۹۶. مع اختلاف یسیر فی بعض الألفاظ. و فیه بدل «إسرائیل» «شعبهٔ».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۵

ترجمه ... ص: ۸۵

قال ابن حجر: «س- علی بن محمد بن علی بن أبی المضا المصیصی، قاضیها ... قال النسائی: ثقهٔ و ذکره ابن حبان فی الثقات. قلت: ذکره مسلمهٔ ابن قاسم و قال: ثقهٔ، و قال النسائی فی مشیخته: نعم الشیخ کان» [۱]

(۴۳) روایهٔ إبراهیم بن یونس ... ص: ۸۵

الملقب ب «حرمی ...» ص: ۸۵

قال النسائی: «أخبرنا حرمی بن یونس بن محمد الطرسوسی، قال: أخبرنا أبو غسّان قال: أخبرنا عبد السّلام، عن موسی الصغیر، عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد قال: کنت جالسا فتنقّصوا علی بن أبی طالب رضـی اللّه عنه فقلت: لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن له خصالا ثلاثا، لئن یکون لی واحدهٔ منهن أحبّ إلیّ من حمر النعم، سـمعته یقول: إنه منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی. و سمعته یقول: لأعطین الرّایهٔ غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله. و سمعته یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۸۵

۱- الذهبی: «س- إبراهیم بن یونس بن محمد المؤدب، عن. أبیه و عثمان

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۰ و وثقه ابن حجر فی تقریب التهذیب ۲/ ۴۴.

[۲] الخصائص ۴۹- ۵۰ مع اختلاف بسیط.

ابن عمر. و عنه: س و جماعهٔ، ثقهٔ» [۱] ۲- ابن حجر ...: «صدوق، من الحادیهٔ عشرهٔ» [۲]

(۴۴) روایهٔ أبی بکر البزّار ... ص: ۸۶

اشارهٔ

«حـدثنا یوسف بن موسـی القطّان و محمـد بن عثمـان بن کرامـهٔ- و اللفـظ لیوسف- قالا: نا عبیـد اللّه بن موسـی قال: نا فطر عن أبی الطفیل قال: سـمعت علیا- و هو ینشـد الناس فی الرحبـهٔ-: أنشد للّه کلّ امرئ مسـلم سـمع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم یقول یوم غدیر خم ما قال إلّا قام، فقام ناس من الناس، فشـهدوا أنا رأینا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم أخذ بید علی و هو یقول: أ لست أولی بالمسلمین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه قال: من کنت مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و هذا الحدیث قد روی عن علی من غیر وجه. و رواه عن أبی الطفیل عن علی فطر. و رواه معروف بن خرّبوذ» ۲/ ۱۳۳.

«حدثنا یوسف بن موسی قال: نا مالک بن إسماعیل قال: حدّثنی جعفر الأحمر عن یزید بن أبی زیاد. و عن مسلم بن سالم قالا: نا عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سـمعت علیا ینشد الناس یقول: أنشد امرأ مسـلما سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم إلّا قام، فقام اثنا عشـر رجلا فقالوا: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی ثم قال: أیها الناس أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه. اللهم

---

[۱] الکاشف ۱/ ۹۷.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۷.

وال من والاه و عاد من عاداه» ۲/ ۲۳۵.

«حدثنا یوسف بن موسی قال: نا عبید اللّه بن موسی عن فطر بن خلیفهٔ عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر، و عن سعید بن وهب و عن

زید بن یثیع قالوا:

سمعنا علیا یقول: نشدت اللّه رجلا- سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم لما قام، فقام إلیه ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أن رسول اللّه قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» ۳/ ۳۵.

قال المتقی الهندی: «عن أبی إسحاق، عن عمرو ذی مر و سعید بن وهب و زید بن یثیع قالوا: سمعنا علیّا یقول: نشدت اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال لمّا قام. فقام ثلاثة عشر رجلا، فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا:

بلی یا رسول اللّه. قال فأخذ بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله. البزار و ابن جریر و الخلعی فی الخلعیات.

قال الهیثمی: رجال إسناده ثقاة. قال ابن حجر: و لکنّهم شیعة» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۷

قال السیوطی: «البزار- الحافظ العلامة الشهیر: أبو بکر أحمد بن عمرو ابن عبد الخالق البصری، صاحب المسند الکبیر المعلل، رحل فی آخر عمره إلی أصفهان و الشام ینشر علمه. مات بالرملة سنة ۲۹۲» [۲]

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۵۸.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۸۵، و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۵۳ و العبر ۲/ ۹۲ و تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴ و شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹ و النجوم الزاهرة ۳/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۸

[القرن الرابع ... ص: ۸۸]

(۴۵) روایة النسائی ... ص: ۸۸

اشارة

علم روایته من موارد متعددة من الکتاب، حیث رواه بطرق مختلفة.

و رواه عنه جماعة من الحفاظ فی کتبهم، کابن کثیر فی (تاریخه) و السیوطی فی (الجامع الصغیر) کما تقدم، و فی (الدر المنثور) بتفسیر قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

ترجمته ... ص: ۸۸

الذهبی: «و فیها توفی الإمام، أحد الأعلام، صاحب التّصانیف، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب بن علی النسائی ... و کان رئیسا نبیلا، حسن البزّة، کبیر القدر ... قال ابن المظفر الحافظ: سمعتهم بمصر یصفون اجتهاد النسائی فی العبادة باللیل و النهار، و قال الدار قطنی: خرج حاجّا فامتحن بدمشق و أدرک الشّهادة، فقال: احملونی إلی مکة فحمل، و توفی بها فی شعبان قال: و کان أفقه مشایخ مصر فی عصره، و أعلمهم بالحدیث» [۱] و سیأتی تفصیل ترجمته فیما بعد إن شاء اللّه.

[۱] العبر- حوادث سنة ۳۰۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۹

(۴۶) روایة أبی العباس حسن بن سفیان ... ص: ۸۹

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال الحافظ أبو یعلی الموصلی و الحسن بن سفیان:

ثنا هدبة، ثنا حماد بن سلمة، عن علی بن زید و أبی هارون، عن عدی بن ثابت عن البراء قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، فلما أتینا علی غدیر خم کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، و نودی فی الناس الصلاة جامعة، و دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا و أخذ بیده فأقامه عن یمینه فقال: أ لست أولی بکلّ امرئ من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فإنّ هذا مولی من أنا مولاه. أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بن الخطاب فقال: هنیئا لک أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۹

۱- السمعانی ...: «کان محدّث خراسان فی عصره، و کان مقدّما فی الفقه و العلم و الأدب، و له الرحلة إلی العراق و الشام و مصر، تفقّه علی أبی ثور إبراهیم بن خالد الکلبی، و کان یفتی علی مذهبه ... و کان إلیه الرحلة بخراسان من أقطار الأرض...

و مات فی سنة ۳۰۳، و قبره بقریة بالوز مشهور یزار، زرته» [۲] ۲- الذهبی: «و فیها الحافظ الکبیر أبو العباس الحسن بن سفیان...

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹.

[۲] الأنساب- البالوزی. و انظر: النسوی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۰

و کان ثقة حجة، واسع الرحلة قال الحاکم: کان محدّث خراسان فی عصره مقدما فی التثّبت و الکثرة و الفهم و الأدب و الفقه، توفی فی رمضان» [۱] ۳- السیوطی: «الحسن بن سفیان بن عامر، الحافظ الإمام شیخ خراسان» [... ۲]

(۴۷) روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۹۰

اشارة

علم روایته من عبارة الحافظ ابن کثیر السابقة، و هو المراد من «ع» فی (کنز العمال) فی ما تقدم.

و إلیک نص روایته فی (المسند):

«حدثنا القواریری، حدثنا یونس بن أرقم، حدثنا یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبة یناشد الناس: أنشد اللّه عن سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول فی یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. لما قام فشهد. قال عبد الرحمن: فقام اثنا عشر بدرّیا- کأنّی أنظر إلی أحدهم علیه سراویل- فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهّاتهم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال

من والاه و عاد من عاداه».

۱/ ۴۲۸.

«حدثنا أبو بكر، حدثنا شريك، عن أبى يزيد الأودى، عن أبيه، قال:

---

[۱] العبر حوادث سنة ۳۰۳.

[۲] طبقات الحفاظ: ۳۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۱

دخل أبو هريرة المسجد فاجتمع إليه الناس، فقام إليه شاب فقال: أنشدك باللّه أسمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال فقال: أشهد أنى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۱۱/ ۳۰۷.

ترجمته ... ص: ۹۱

قال الذهبى: «و فيها: أبو يعلى الموصلى، أحمد بن على بن المثنى بن يحيى التميمى الحافظ، صاحب المسند، روى عن على بن الجعد، و غسّان بن الربيع، و الكبار، و صنف التصانيف، و كان ثقة صالحا متقنا، يحفظ حديثه، توفى و له سبع و تسعون سنة» [۱]

(۴۸) رواية محمد بن جرير الطبرى ... ص: ۹۱

اشارة

علم روايته من عبارة المتقى فى (كنز العمال) المتقدمة، و من روايات أخرى مذكورة فيه، و قد عرفت سابقا من كلمات جماعة من أعلام القوم، كياقوت الحموى، و ابن كثير الدمشقى، تصنيفه مجلّدا فى طرق حديث الغدير.

ترجمته ... ص: ۹۱

و ستأتى مصادر ترجمته، و كلمات الثناء عليه فيما بعد، إن شاء اللّه، و نذكر

---

[۱] العبر- حوادث ۳۰۷ و ترجم له الذهبى فى تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۰۷ و السيوطى فى طبقات الحفاظ: ۳۰۶ و وصفه بالحافظ الثقة محدث الجزيرة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۲

هنا كلمة اليافعى فى حوادث سنة ۳۱۰: «فيها- توفى ببغداد: الحبر النحرير الإمام، أحد العلماء الأعلام، صاحب التفسير الكبير، و التاريخ الشهير، و المصنّفات العديدة، و الأوصاف الحميدة، أبو جعفر محمد بن جرير الطبرى، كان مجتهدا لا يقلّد أحدا.

قال إمام الأئمّة المعروف بابن خزيمة: ما أعلم على الأرض أعلم من محمد ابن جرير. و لقد ظلمته الحنابلة. و قال الفقيه الإمام مفتى الأنام أبو حامد الإسفراينى: لو سافر رجل إلى الصين حتى يحصّل تفسير محمد بن جرير لم يكن كبيرا.

قلت: و ناهيك بهذا الثناء العظيم، و المدح الكريم، من هذين الإمامين النبيلين، و مولده بطبرستان سنة ۲۲۴. و كان ذا زهد و قناعة. توفى فى أواخر شوال من السنة المذكورة. و كان إماما فى فنون كثيرة ... و كان ثقة» [۱ ...]

(۴۹) روایهٔ أبی القاسم البغوی ... ص: ۹۲

اشارهٔ

قال الحافظ محبّ الدین الطبری: «عن ریاح بن الحارث قال: جاء رهط الی علی بالرحبهٔ، فقالوا: السلام علیک یا مولانا، قال: کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال ریاح: فلمّا مضوا تبعتهم فسألت من هؤلاء؟ قالوا:
نفر من الأنصار منهم [فیهم أبو أیوب. خرّجه أحمد.
و عنه قال: بینما علی جالس، إذ جاء رجل فدخل و علیه أثر السّفر، فقال

---

[۱] مرآهٔ الجنان حوادث سنهٔ ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۳

السّلام علیک یا مولای قال: من هذا؟ فقال: أبو أیوب الأنصاری. قال علی:
أفرجوا له. ففرجوا. فقال أبو أیوب: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. خرّجه البغوی فی معجمه» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۳

قال الذهبی: «و فیها البغوی: أبو القاسم عبد اللّه بن محمد ... و کان محدثا، حافظا مجدّدا مصنفا، انتهی إلیه علوّ الإسناد فی الدنیا»... [۲]

(۵۰) روایهٔ الحکیم الترمذی ... ص: ۹۳

اشارهٔ

قال العلامهٔ میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی: «أخرج الحکیم فی نوادر الأصول، و الطبرانی بسند صحیح فی الکبیر، عن أبی الطفیل عن حذیفهٔ بن أسید رضی اللّه عنهما: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطب بغدیر خم، تحت شجرهٔ، فقال: یا أیها الناس إنی قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی قد یوشک أن أدعی فأجیب، و إنّی مسئول و إنکم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا، فقال: ألیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، و أن السّاعهٔ آتیهٔ لا ریب فیها، و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد

---

[۱] الریاض النضرهٔ ۲/ ۲۲۲- ۲۲۳.

[۲] العبر حوادث ۳۱۷ و توجد ترجمته فی: تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۱۱ و تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۳۷ و شذرات الذهب ۲/ ۲۷۵ و طبقات الحفاظ: ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۴

بذلک. قال: أللهم اشهد. ثم قال: یا أیها الناس إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا

علی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضهٔ، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه، و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به، لا تضلوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، و إنه قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۴

: المنّاوی: «الحکیم محمد بن علی الترمذی، المؤذّن الصوفی الشّافعی، صاحب التصانیف، سمع الکثیر من الحدیث بالعراق و نحوه، و حدّث عن قتیبهٔ بن سعید و غیره، و هو من القرن الثالث من طبقهٔ البخاری، قال السلمی: نفوه من ترمذ و شهدوا علیه بالکفر بسبب تفضیله الولایهٔ علی النّبوهٔ، و إنما مراده ولایهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

«و قال ابن عطاء اللّه: کان العارفان الشاذلی و المرسی یعظّمانه جدّا جدّا، و لکلامه عندهما الحظوهٔ التامهٔ، و یقولان: هو أحد الأوتاد الأربعهٔ. و قول ابن أبی جمرهٔ فی کتاب المختارهٔ و ابن القیم فی کتاب اللمحهٔ فی الردّ علی ابن طلحهٔ: إنه لم یکن من أهل الحدیث و روایته ... کیف و قد قال الحافظ ابن النجار فی تاریخه:

کان إماما من أئمهٔ المسلمین، له المصنّفات الکبار فی أصول الدین و معانی الحدیث، لقی الأئمهٔ الکبار و أخذ عنهم، و فی شیوخه کثرهٔ. ثم أطال فی بیانه.

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط و هو فی (نوادر الأصول: ۶۸- ۶۹): «حدثنا نصر بن علی قال: حدثنا زید بن الحسن قال: حدثنا معروف بن خرّبوذ المکی، عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ عن حذیفهٔ بن أسید الغفاری...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۵

و قال السلمی فی الطبقات: له اللّسان العالی و الکتب المشهورهٔ، و قال القشیری فی الرسالهٔ: هو من کبار الشیوخ، و أطال فی الثناء علیه. و قال الحافظ أبو نعیم فی الحلیهٔ: له التّصانیف الکثیرهٔ فی الحدیث، و هو مستقیم الطریقهٔ تابع للأثر ... و قال الکلاباذی فی التعرّف: هو من أئمّهٔ الصوفیهٔ. الی غیر ذلک من الکلام فی شأن هذا الامام، و إنما أطلت فیه دفعا لذلک الافتراء، فلا تکن من أهل المراء» [۱]

(۵۱) روایهٔ الطحاوی ... ص: ۹۵

اشارهٔ

قال الطّحاوی: «باب بیان مشکل ما روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، من

قوله یوم غدیر خم لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا ابراهیم بن مرزوق، ثنا أبو عامر العقدی، ثنا یزید بن کثیر، عن محمد بن عمر بن علی، عن أبیه عن علی: إنّ النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضر الشجرهٔ بخم، فخرج آخذا بید علی فقال: یا أیّها الناس ألستم تشهدون أن اللّه ربکم؟ قالوا: بلی. قال: أ لستم تشهدون أن اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم، و أنّ اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

إنی قد ترکت فیکم ما إن أخذتم لن تضلّوا بعدی، کتاب اللّه بأیدیکم و أهل بیتی.

حدثنا أبو أمیهٔ، ثنا سهیل بن عامر البجلی، ثنا عیسی بن عبد الرحمن، أخبرنی أبو إسحاق السبیعی (... بیاض فی النسخهٔ): سمعت علیّا

ينشد الناس فى الرحبة: من سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول يوم غدير خم إلّا قام، فقام بضعة عشر رجلا فشهدوا أنّهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يوم غدير خم يقول: أللهم من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه

---

[۱] فيض القدير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۱۱۶.

و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و أعن ما أعانه و انصر من نصره، و اخذل من خذله.

و عن عبد الرحمن بن أبى ليلى قال: سمعت عليّا ينشد يقول: أشهد اللّه كل امرئ سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول يوم غدير خم إلّا قام. فقام اثنا عشر بدريّا. فقالوا: أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بيد على فرفعها، فقال: يا أيها الناس أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه، قال: أللهم من كنت مولاه فهذا على مولاه، و ذكر الحديث.

قال أبو جعفر: فدفع دافع هذا الحديث، و زعم أنه مستحيل، و ذكر أن عليّا لم يكن مع النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى خروجه إلى الحج من المدينة، الذى مرّ فى طريقه بغدير خم، لأنّ غدير خم إنّما هو بالجحفة، و ذكر فى ذلك ما قد حدثنا أحمد بإسناده، قال: ثنا جعفر بن محمد عن أبيه قال دخلنا على جابر بن عبد اللّه، فذكر حديثه فى حجّة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فقال: فقدم على من اليمن ببدن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ثم ذكر بقية الحديث.

قال أبو جعفر: فهذا الحديث صحيح الإسناد، لا طعن لأحد فى رواته، فيه أن ذلك القول كان من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لعلى بغدير خم فى رجوعه من حجّه إلى المدينة لا فى خروجه لحجّه من المدينة» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۹۶

۱- اليافعى: «و فيها أبو جعفر أحمد بن محمد الأزدى الطّحاوى، الفقيه الحنفى المصرى، برع فى الفقه و الحديث، و صنّف التصانيف المفيدة، قال الشيخ أبو إسحاق: انتهت إليه رئاسة الحنفية بمصر» [... ۲]

۲- السيوطى: «الطحاوى- الإمام العلّامة الحافظ، صاحب التصانيف البديعة، أبو جعفر ... و كان ثقة ثبتا فقيها، لم يخلّف مثله، انتهت إليه رياسة

---

[۱] مشكل الآثار ۲/ ۳۰۸- ۳۰۹.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۳۲۱.

أصحاب أبى حنيفة. ولد سنة ۲۳۷، و له معانى الآثار» [۱]

(۵۲) رواية ابن عبد ربّه ... ص: ۹۷

اشارة

قال أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه: «أسلم على و هو ابن عشر سنين، و هو أوّل من شهد أن لا إله إلّا اللّه و أن محمّدا رسول اللّه، و

قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و أنصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حيث دار

. و

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» [... ۲]

و روی ابن عبـد ربه احتجاج المأمون علی الفقهاء، المشـتمل علی حدیث الغدیر، ضـمن جملة من فضائل علی علیه السـلام، و هو خبر طویل [۳]

ترجمته ... ص: ۹۷

قال ابن خلکان: «أبو عمر أحمـد بن محمـد بن عبـد ربه ... کان من العلماء المکثرین من المحفوظات، و الاطلاع علی اخبار الناس، و صنّف کتابه (العقد)، و هو من الکتب الممتعة، و توفی یوم الأحد ثامن عشر جمادی الأولی سنة ثمان و عشرین و ثلاثمائة» [... ۴]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۳۷. و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۷۰۸، وفیات الأعیان ۱/ ۱۹، تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۱۷۴ الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۱/ ۱۰۲ طبقات المفسرین للداودی ۱/ ۷۳.

[۲] العقد الفرید ۴/ ۳۱۱.

[۳] المصدر نفسه ۵/ ۹۲- ۱۰۲.

[۴] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

(۵۳) روایة المحاملی ... ص: ۹۸

اشارة

أخرج الحدیث فی کتاب (الأمالی) حیث قال:

«حـدثنا محمـد بن جعفر، حـدثنا شـعبة، عن سـلمة بن کهیل قال: سـمعت أبا الطفیل یحـدّث عن أبی سـریحة أو زیـد بن أرقم- شـعبة الشـاک- قـال قـال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: من کنت مولاـه فعلی مولاه. قال سـعید بن جبیر: و أنا سـمعت مثل هـذا عن ابن عباس» ۸۵.

«ثنا الحسـین، حـدثنا عبـد الأعلی بن واصل قال: ثنا مالک بن إسـماعیل عن جعفر بن زیاد الأحمر، عن یزیـد بن أبی زیاد و مسـلم بن سالم، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سـمعت علیا علیه السـلام ینشد الناس یقول: أنشد اللّه أمرأ مسـلما سـمع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم یقول یوم غـدیر خم ما یقول إلّا خبّر. فقام اثنا عشـر بـدریّا فقالوا: أخذ رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بید علی فرفعها و قال:

أیّها الناس أ لست- و انقطع علی القاضی الحدیث- و فی آخره قال: وال من والاه و عاد من عاداه» ۱۶۲.

قـال الحافظ السـیوطی: «علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه. المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس» [۱] و قـال المتقی: «علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه، المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس» [۲]

---

[۱] الجامع الصغیر ۲/ ۶۶.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۳.

و قال القاری: «و فی الجامع: رواه أحمد و ابن ماجة عن البراء، و أحمد عن بریدة، و الترمذی و النسائی و الضّیاء عن زید بن أرقم، ففی إسناد المصنّف الحدیث عن زید بن أرقم إلی أحمد و الترمذی مسامحة لا تخفی، و

فی روایة لأحمد و النسائی و الحاکم عن بریدة بلفظ: من کنت ولّیه فعلیّ ولیّه

، و

روی المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس، و لفظه: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۹

۱- السمعانی: «أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل بن سعید بن أبان الضبّی المحاملی، کان فاضلا صادقا دیّنا ثقة صدوقا ... و کان یحضر مجلس إملائه عشرة آلاف رجل، و کان ولادته فی خمس أو ست و ثلاثین و مائتین، و مات فی شهر ربیع الآخر سنة ۳۳۰» [۲]

۲- الیافعی: «و فیها: الإمام الکبیر القاضی أبو عبد اللّه المحاملی الشهیر» [... ۳]

۳- السیوطی: «المحاملی القاضی الإمام العلّامة الحافظ، شیخ بغداد و محدّثها، أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل ... صنّف و جمع، روی عنه: دعلج و الدارقطنی، و کان فاضلا دیّنا صدوقا، و ولّی قضاء الکوفة ستین ثم استعفی، و کان یحضر بمجلسه عشرة آلاف رجل، مات فی ربیع الآخر سنة ۳۳۰» [۴]

(۵۴) روایة أبی العباس ابن عقدة ... ص: ۹۹

اشارة

لقد علم سابقا أن لأبی العباس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی المعروف بابن عقدة، کتابا مفردا فی طرق حدیث الغدیر، و قد صرّح بذلک کلّ من ابن تیمیة، و ابن حجر العسقلانی، و الشیخانی القادری، و نور الدین السمهودی،

---

[۱] مرقاة المفاتیح فی شرح مشکاة المصابیح ۵/ ۵۶۸.

[۲] الأنساب- المحاملی.

[۳] مرآة الجنان حوادث ۳۳۰.

[۴] طبقات الحفاظ: ۳۴۳. و فیه بدل «سنتین»: ستین سنة».

و المناوی، و محمد البدخشانی.

و لنذکر أحد ألفاظ روایته:

قال السمهودی: «عن أبی الطفیل: إنّ علیّا رضی اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: أنشد اللّه من شهد یوم غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم رجل یقول إنی نبئت أو بلغنی، إلّا رجل سمعت أذناه و وعاه قلبه، فقام سبعة عشر رجلا منهم: خزیمة بن ثابت، و سهل بن سعد، و عدی بن حاتم، و عقبة بن عامر، و ابو أیوب الأنصاری، و أبو سعید الخدری، و أبو شریح الخزاعی، و أبو قدامة الأنصاری، و أبو لیلی، و ابو الهیثم بن التّیهان، و رجال من قریش، فقال علی رضی اللّه عنه و عنهم: هاتوا ما سمعتم، فقالوا: نشهد أنّا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأمر بشجرات فشذبن، و ألقی علیهنّ ثوب، ثم نادی بالصلاة، فخرجنا فصلّینا، ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیّها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلّغت قال: أللهم اشهد، ثلاث مرات، قال: إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون، ثم قال: ألا إنّ دمائکم و أموالکم حرام،

کحرمة یومکم هذا و حرمة شهرکم هذا. أوصیکم بالنساء، أوصیکم بالجار، أوصیکم بالممالیک أوصیکم بالعدل و الإحسان. ثم قال: أیّها الناس إنی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، نبّأنی بذلک العلیم الخبیر. و ذکر الحدیث فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال علی: صدقتم، و أنا علی ذلک من الشاهدین.

أخرجه ابن عقدة من طریق محمد بن کثیر عن فطر و أبی الجارود، کلاهما عن أبی الطفیل» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۰

تقدمت ترجمته سابقا فلا حاجة إلی الاعادة.

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۱

(۵۵) روایة أبی زکریا الغبری ... ص: ۱۰۱

اشارة

قال الحاکم: «و أما ما ذکر من اعتزال سعد بن أبی وقاص عن القتال فحدثناه أبو زکریا یحیی بن محمد الغبری، ثنا إبراهیم بن أبی طالب، ثنا علی بن المنذر، ثنا ابن فضیل، ثنا مسلم الملائی، عن خیثمة بن عبد الرحمن، قال:

سمعت سعد بن مالک- و قال له رجل: إن علیا یقع فیک أنک تخلّفت عنه- فقال سعد: و اللّه إنّه لرأی رأیته، و أخطأ رأیی، إن علی بن أبی طالب أعطی ثلاثا، لئن أکون أعطیت إحداهنّ أحبّ إلیّ من الدنیا و ما فیها. لقد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم- بعد حمد اللّه و الثناء علیه-: هل تعلمون أنی أولی بالمؤمنین؟ قلنا: نعم، قال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، وال من والاه و عاد من عاداه. وجئ به یوم خیبر و هو أرمد ما یبصر فقال: یا رسول اللّه إنی أرمد، فتفل فی عینیه و دعا له، فلم یرمد حتی قتل، و فتح علیه خیبر. و أخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عمّه العباس و غیره من المسجد فقال له العباس: تخرجنا و نحن عصبتک و عمومتک و تسکن علیّا؟ فقال: ما أنا أخرجتکم و أسکنته، و لکن اللّه أخرجکم و أسکنه» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۱

۱- السمعانی: «أبو زکریا یحیی بن محمد ... الغبری البغیانی، مولی

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۶- ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۲

أبی خرقاء السّلمی، من أهل نیسابور، کان أدیبا فاضلا، عارفا بالتفسیر و اللغة، و کان أبو علی الحافظ یقول: الناس یتعجّبون من حفظنا لهذه الأسانید، و أبو زکریا الغبری حفظ من العلوم ما لو کلّفنا حفظ شیء منها لعجزنا عنه، و ما أعلم أنی رأیت مثله ... توفی أبو زکریا فی شوال سنة ۳۴۴، و هو ابن ست و سبعین سنة» [۱] ۲- الذهبی ...: «الحافظ الأدیب المفسّر» [۲] ۳- الیافعی: «و فیها الحافظ الأدیب المفسّر أبو زکریا یحیی بن محمد الغبری النیسابوری» [۳]

(۵۶) رواية دعلج السجزى ... ص: ۱۰۲

اشارة

قال الحاكم بعد حديث (من كنت وليّه فهذا وليّه):

«حدثناه أبو بكر بن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزى قالا: أنبأ محمد بن أيوب، ثنا الأزرق بن على، ثنا حسّان بن إبراهيم الكرمانى، ثنا محمد بن سلمة ابن كهيل، عن أبيه عن أبى الطفيل عامر بن واثلة: أنه سمع زيد بن أرقم رضى اللّه عنه يقول: نزل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بين مكة و المدينة عند شجرات خمس دوحات عظام، فكنس الناس ما تحت الشجرات، ثم راح رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عشيّة فصلّى، ثم قام خطيبا فحمد اللّه و أثنى عليه، و ذكّر و وعظ فقال ما شاء اللّه أن يقول، ثم قال: أيّها الناس إنّى تارك فيكم أمرين لن تضلّوا إن اتبعتموهما، و هما كتاب اللّه و أهل بيتى عترتى، ثم قال: أ تعلمون أنى أولى

---

[۱] الأنساب- البغيانى.

[۲] العبر- حوادث: ۳۴۴.

[۳] مرآة الجنان- حوادث: ۳۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‏۷، ص: ۱۰۳

بالمؤمنين من أنفسهم، ثلاث مرات؟ قالوا: نعم، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۳

۱- الذهبى ...: «قال الحاكم: أخذ عن ابن خزيمة مصنّفاته، و كان يفتى بمذهبه، و قال الدار قطنى: لم أر فى مشايخنا أثبت من دعلج ‏» [۲...]

۲- السيوطى: «دعلج بن أحمد بن دعلج، الإمام الفقيه، محدّث بغداد.

كان من أوعية العلم [و بحور الرواية] و شيخ أهل الحديث، صنّف المسند الكبير، و مات فى جمادى الآخرة ۳۵۱، و خلّف ثلاثمائة ألف دينار» [۳]

(۵۷) رواية أبى بكر الشافعى البزاز ... ص: ۱۰۳

اشارة

سيأتى نص روايته عن أصل كتابه (الفوائد).

و قال الحافظ ابن كثير: «و قال أبو بكر الشافعى: ثنا محمد بن سليمان بن الحارث، ثنا عبيد اللّه بن موسى، ثنا أبو إسرائيل الملّائى عن الحكم عن أبى سليمان المؤذّن عن زيد بن أرقم: أن عليّا استنشد الناس: من سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقام ستة عشر رجلا فشهدوا بذلك و كنت فيهم» [۴]

---

[۱] المستدرك ۳/ ۱۰۹.

[۲] العبر- حوادث: ۳۵۱.

[۳] طبقات الحفاظ ۳۶۰.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۷.

ترجمته ... ص: ۱۰۴

ستأتی ترجمته إن شاء اللّه تعالی. و نذکر هنا ترجمته عن الحافظ السیوطی حیث قال: «و أبو بکر الشافعی، الإمام الحجّة المفید محدّث العراق، محمد بن عبد اللّه بن إبراهیم بن عبدویه البغدادی البزاز، ولد سنة ۲۶۰ ... قال الخطیب: ثقة ثبت حسن التصنیف، جمع أبوابا و شیوخا، و أملی فی حیاة ابن صاعد. مات فی ذی الحجة سنة ۳۵۴» [۱]

(۵۸) روایة أبی حاتم ابن حبان البستی ... ص: ۱۰۴

اشارة

لقد جاء فی (الإحسان بترتیب صحیح ابن حبّان) ما نصّه: «ذکر دعاء المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم بالولایة لمن والی علیا و المعاداة لمن عاداه.

أخبرنا عبد اللّه بن محمد الأزدی، حدثنا إسحاق بن ابراهیم، أخبرنا أبو نعیم و یحیی بن آدم قال: حدثنا فطر بن خلیفة، عن أبی الطفیل قال قال علی: أنشد اللّه کلّ امرئ سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألستم تعلمون أنی أولی بالناس بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فخرجت و فی نفسی من ذلک شیء، فلقیت زید بن أرقم فذکرت ذلک له فقال: قد سمعناه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک له.

قال أبو

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۶۰.

نعیم: فقلت لفطر: کم بین هذا القول و بین موته؟ قال: مائة یوم.

قال أبو حاتم: یرید به موت علی بن أبی طالب. رضی اللّه عنه» ۹/ ۴۲.

قال الحافظ محبّ الدین الطبری: «عن أبی الطفیل قال قال علی: أنشد اللّه کلّ امرئ سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم لمّا قام، فقام ناس فشهدوا أنهم سمعوه یقول: ألستم تعلمون أنی أولی الناس بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فإنّ هذا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فخرجت و فی نفسی من ریبة شیء، فلقیت زید بن أرقم، فذکرت له ذلک فقال: قد سمعناه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له ذلک قال أبو نعیم: قلت لفطر- یعنی الذی روی عنه الحدیث-: کم بین القول و موته؟ قال: مائة یوم. خرّجه أبو حاتم و قال: یرید موت علی بن أبی طالب.

و خرجه أحمد» [۱]

و قال العلامة البدخشانی: «و فی روایة أخری عند ابن حبان و الحاکم و الحافظ أبی بشر إسماعیل بن عبد اللّه الاصبهانی المشهور بسمویه، عن ابن عباس عن بریدة بلفظ: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۵

قال الذهبی: «و فیها العلّامة أبو حاتم محمد بن حبان بن أحمد بن حبان ابن معاذ، التمیمی البستی الحافظ، صاحب التصانیف ... و

کان من أوعیهٔ العلم فی الحدیث و الفقه و اللغهٔ و الوعظ و غیر ذلک» [... ۳]

---

[۱] الریاض النضرهٔ ۲/ ۲۲۳.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] العبر حوادث سنهٔ ۳۵۴ و توجد ترجمته فی: تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۲۰ و طبقات السبکی ۳/ ۱۳۱ و الوافی بالوفیات ۲/ ۳۱۷ و تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۹۵ و النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۳۴۲ و شذرات الذهب ۳/ ۱۶

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۶

(۵۹) روایهٔ الطبرانی ... ص: ۱۰۶

اشارهٔ

قال المتقی: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصـر من نصـره و اخـذل من خـذله، و أعن من أعانه. طب عن عمرو مرّهٔ و زید بن أرقم معا» [۱]

و قال المتقی: «اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصـر من نصـره، و أعن أعانه. طب عن حبشی بن جنادهٔ» [۲]

و قال: «عن عمیرهٔ بن سـعد قال: شـهدت علیّا علی المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول ما قال فیشـهد. فقام اثنا عشـر رجلا منهم: أبو هریرهٔ و أبو هریرهٔ و ابو سعید و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. طس» [۳]

و رواه الطبرانی فی (المعجم الصغیر) أیضا حیث قال:

«حدثنا أحمد بن إبراهیم بن عبد اللّه بن کیسان الثقفی المدینی الأصبهانی سنهٔ ۲۹۰، حدثنا إسماعیل بن عمرو، حدثنا مسعر عن طلحهٔ بن مصـرف عن عمیرهٔ بن سـعد قال: شـهدت علیّا رضـی اللّه عنه علی المنبر یناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۱۰ و «طب» رمز للطبرانی فی المعجم الکبیر.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۹.

[۳] المصدر ۱۳/ ۱۵۷ و «طس» رمز للطبرانی فی المعجم الأوسط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۷

یقول ما قال فلیشهد. فقام اثنا عشر رجلا منهم أبو هریرهٔ و أبو سعید و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: [اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. لم یروه عن مسعر إلّا إسماعیل» [۱]

و قال: «حـدثنا أحمـد بن إسـماعیل بن یوسف العابد الأصـبهانی، حدّث أحمد ابن الفرات الرازی، حدثنا عبد الرزاق، أنبأنا سـفیان بن عیینهٔ، عن عمرو بن دینار عن طاوس عن بریدهٔ بن الحصـیب عن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. لم یروه عن سفیان بن عیینهٔ إلّا عبد الرزّاق، تفرّد به أحمد بن الفرات» [۲]

و ذکر الحافظ ابن کثیر روایته لحدیث الغدیر فی مواضع من تاریخه [۳]

و رواه الطبرانی فی (المعجم الکبیر) بألفاظ و أسانید عدیدهٔ، نذکر هنا بعضها:

«حدثنا عبد اللّه بن محمد بن العباس الأصبهانی، ثنا أبو مسعود أحمد بن الفرات، ثنا عبد الرحمن بن مصعب، ثنا فطر بن خلیفة عن أبی الطفیل عن زید ابن أرقم: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه» [۴]

«حدثنا محمد بن عثمان المازنی، حدثنا کثیر بن یحیی، ثنا أبو عوانة و سعید ابن عبد الکریم بن سلیط الحنفی عن الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن عمرو ابن واثلة عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقمّت ثم قام فقال: کأنّی قد دعیت فأجبت، إنّی تارک فیکم ثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۶۴- ۶۵.

[۲] المعجم الصغیر ۱/ ۷۱.

[۳] أنظر منها: ۷/ ۳۴۸، و ۵/ ۲۱۰.

[۴] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۸

بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض، ثم قال: إن اللّه مولای و أنا مولی کلّ مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقلت لزید: أنت سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا قد رآه بعینیه و سمعه بأذنیه» [۱]

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی، ثنا جعفر بن حمید، و حدثنا محمد بن عثمان بن أبی شیبة، حدثنا النضر بن سعید أبو صهیب، قالا: ثنا عبد اللّه بن بکیر عن حکیم بن جبیر عن أبی الطّفیل عن زید بن أرقم قال: نزل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الجحفة، ثم أقبل علی الناس فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: إنی لا أجد لنبی إلّا نصف عمر الذی قبله، و إنی أوشک أن أدعی فأجیب ... ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی، ثنا إسماعیل بن موسی السدی، ثنا علی بن عابس عن الحسن بن عبید اللّه عن أبی الضحی، عن زید بن أرقم قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳]

«حدثنا إبراهیم بن نائلة الأصبهانی، ثنا إسماعیل بن عمرو البجلی، ثنا یحیی بن سلمة بن کهیل عن أبیه عن أبی عبد اللّه الشیبانی، قال: کنت جالسا فی مجلس بنی الأرقم، فأقبل رجل من مراد یسیر علی دابّته، حتی وقف علی المجلس فسلّم فقال: أ فی القوم زید؟ قالوا: نعم هذا زید، فقال: أنشدک باللّه الذی لا إله إلّا هو یا زید أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی: من کنت

---

[۱] المصدر نفسه ۵/ ۱۸۵- ۱۸۶.

[۲] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۶- ۱۸۷.

[۳] المصدر نفسه ۵/ ۱۹۱

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۹

مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم. فانصرف الرجل» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۹

قال الیافعی: «و فیها الحافظ مسند العصر: أبو القاسم سلیمان بن أحمد ابن أیوب اللخمی الطبرانی، فی ذی القعدة بإصبهان، و له مائة

سنة و عشرة أشهر، كان ثقة صدوقا، واسع الحفظ، بصيرا بالعلل و الرجال و الأبواب، كثير التصانيف» [... ۲]

(۶۰) رواية القطيعى ... ص: ۱۰۹

اشارة

قال الحاكم: «أخبرنا أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعى ببغداد من أصل كتابه، ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنى أبى، ثنا يحيى بن حمّاد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن ميمون، قال: انى لجالس عند ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: يا ابن عباس إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلو بنا من بين هؤلاء. فقال ابن عباس: بل أنا أقوم معكم. قال- و هو يومئذ صحيح قبل أن يعمى- قال: فانتدوا [فابتدءوا] فتحدّثوا فلا ندرى ما قالوا. قال: فجاء ينفض ثوبه و يقول: أف و تف، وقعوا فى رجل له بضع عشر فضائل ليست لأحد غيره.

وقعوا فى رجل قال له النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: لأبعثّن رجلا لا يخزيه اللّه أبدا

---

[۱] المصدر نفسه ۵/ ۲۱۹- ۲۲۰.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۳۶۰ و توجد ترجمته أيضا فى: وفيات الأعيان ۱/ ۲۱۵ و تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۱۲ و تاريخ ابن كثير ۱۱/ ۲۷۰ و المنتظم ۷/ ۵۴ و تاريخ أصبهان ۲/ ۳۳۵ و النجوم الزاهرة ۴/ ۵۹ و طبقات الحنابلة ۲/ ۴۹ و طبقات المفسرين ۱/ ۱۹۸

يحبّ اللّه و رسوله، و يحبّه اللّه و رسوله، فاستشرف لها مستشرف، فقال: أين على؟

فقالوا: إنّه فى الرحى يطحن، قال: و ما كان أحد ليطحن!! قال: فجاء و هو أرمد لا يكاد أن يبصر قال: فنفث فى عينه، ثم هزّ الرّاية ثلاثا فأعطاها إيّاه، فجاء على بصفيّة بنت حى.

قال ابن عباس: ثم بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلانا بسورة التوبة، فبعث عليّا خلفه فأخذها منه، و قال: لا يذهب بها إلّا رجل هو منى و أنا منه.

فقال ابن عباس: و قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لبنى عمّه أيّكم يوالينى فى الدّنيا و الآخرة- قال و على جالس معهم- فقال رسول اللّه- و أقبل على رجل رجل منهم فقال-: أيّكم يوالينى فى الدنيا و الآخرة؟ فأبوا. فقال: لعلى: أنت وليّى فى الدنيا و الآخرة.

قال ابن عباس: و كان على أوّل من آمن من الناس بعد خديجة رضى اللّه عنها.

قال: و أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ثوبه فوضعه على على و فاطمة و حسن و حسين و قال: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً.

قال ابن عباس: و شرى على نفسه فلبس ثوب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ثم نام مكانه.

قال ابن عباس: و كان من المشركون يرومون رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فجاء أبو بكر و على نائم قال و أبو بكر يحسب أنه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: فقال: يا نبى اللّه فقال له على: إن نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد انطلق نحو بير ميمون فأدركه، قال: فانطلق أبو بكر فدخل معه الغار، قال:

و جعل على رضى اللّه عنه يرمى بالحجارة كما كان يرمى نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو يتضوّر، و قد لفّ رأسه فى الثوب لا يخرجه حتى أصبح، ثم كشف عن رأسه

فقالوا: إنك للئيم و كان صاحبك لا يتضوّر و نحن نرميه و أنت تتضور، و قد استنكرنا ذلك.

فقال ابن عباس: و خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی غزوهٔ تبوک و خرج الناس معه. قال فقال له علی: أخرج معک؟ قال فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لا، فبکی علی. فقال له: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لیس بعدی نبی، إنّه لا ینبغی أن أذهب إلّا و أنت خلیفتی.

قال ابن عباس: و قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی و مؤمنهٔ.

قال ابن عباس: و سدّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أبواب المسجد غیر باب علی، فکان یدخل المسجد جنبا و هو طریقه لیس له طریق غیره.

قال ابن عباس: و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فان مولاه علی قال ابن عباس: و قد أخبرنا اللّه عزّ و جلّ فی القرآن أنّه رضی عن أصحاب الشجرهٔ فعلم ما فی قلوبهم، فهل أخبرنا أنه سخط علیهم بعد ذلک؟! قال ابن عباس: و قال نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعمر حین قال: ائذن لی فأضرب عنقه قال: و کنت فاعلا! و ما یدریک لعلّ اللّه قد اطّلع علی أهل بدر فقال: اعملوا ما شئتم.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه بهذه السیاقهٔ» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۱

۱- السمعانی: «المحدث المشهور، أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان ...

و کان مکثرا. یروی عنه: أبو عبد اللّه الحافظ ابن البیّع، و أبو نعیم الحافظ

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۳۳.

الأصبهانی، فی جماعهٔ کثیرهٔ، و آخرهم أبو محمد الحسن بن علی الجوهری، و مات فی ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۶۸» [۱].

۲- الذهبی ...: «مسند العراق ... و کان شیخا صالحا» [۲].

(۶۱) روایهٔ ابن بطهٔ ... ص: ۱۱۲

اشارهٔ

فی (بحار الأنوار) نقلا عن المناقب لابن شهرآشوب: «فضائل أحمد، و أحادیث أبی بکر بن مالک، و إبانهٔ ابن بطهٔ، و کشف الثعلبی- عن البراء قال: لمّا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجهٔ الوداع، کنا بغدیر خم فنادی أن الصلاهٔ جامعهٔ، و کسح للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فأخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه، فقال: أ و لست أولی من کلّ مؤمن بنفسه؟ قالوا: بلی. قال: هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقیه عمر بن الخطاب فقال له: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ» [۳].

ترجمته ... ص: ۱۱۲

السمعانی: «أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد ... کان إماما فاضلا عالما بالحدیث و فقهه، أکثر من الحدیث، و سمع جماعهٔ من أهل العراق، و کان من فقهاء لحنابلهٔ، صنّف التصانیف الحسنهٔ المفیدهٔ» [۴].

---

[۱] الأنساب- القطیعی.

[۲] العبر- حوادث: ۳۶۸.

[۳] بحار الأنوار للعلامهٔ المجلسی، و الخبر فی المناقب ۳/ ۲۵.

[۴] الأنساب- البّطی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۳

(۶۲) روایهٔ الدار قطنی ... ص: ۱۱۳

اشارهٔ

لقد جاء فی کتاب (العلل) ما هذا نصّه:

«و سئل عن

حدیث عمیرهٔ بن سعد عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال: هو حدیث یرویه طلحهٔ بن مصرف و زبید الأیامی عن عمیرهٔ بن سعد، فرواه محمد بن طلحهٔ بن مصرف و هانی بن أیّوب عن طلحهٔ عن عمیرهٔ بن سعد. و کذلک قال ابن الأجلح عن أبیه عن طلحهٔ. و قال أبو بکر بن عیّاش عن الأجلح عن طلحهٔ عن عمیرهٔ بن مهاجر. و قال زبید الأیامی عن عمیرهٔ بن فلان و الصواب عمیرهٔ بن سعد. و روی هذا الحدیث: الزبیر بن عدی عن عمیر بن سعید عن علی و لعلّه أراد عمیرهٔ بن سعد أو غیره» ۲/. ۱۹

«و سئل

عن حدیث سعید بن وهب عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال: حدّث به الأعمش و شعبهٔ و إسرائیل عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب عن علی. و اختلف عن الأعمش فقال عبد الواحد بن زیاد: عنه عن أبی إسحاق عن زید بن یثیع. و قال عبد الرزاق: عن إسرائیل عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و عبد خیر. و قال فضیل بن مرزوق: عن أبی إسحاق عن سعید و عمر و ذی مر. و قال یوسف بن إسحاق بن أبی إسحاق: عن أبی إسحاق عن سعید ابن وهب و زید بن یثیع و عمر و ذی مر. و قال فطر: عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و عمرو ذی مر و زید بن یثیع، کقول یوسف بن إسحاق بن أبی إسحاق.

و قال شریک: عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و زید بن یثیع. و قال عمران

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۴

ابن أبان: عن شریک عن أبی إسحاق عن زید بن یثیع وحده. و قال إسحاق بن محمد العزرمی: عن شریک عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و زید بن وهب.

و هم، و إنما أراد: زید بن یثیع. و قال عمرو بن ثابت: عن أبی إسحاق عن سعید ابن وهب زید بن یثیع و هبیرهٔ بن بریم و حبهٔ العرنی.

و قال الجراح بن الضحاک:

عن أبی إسحاق عن عبد خیر و عمرو ذی مر و حبهٔ العرنی. و قال الأجلح: عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر وحده. و قال أبان بن تغلب: عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر، و آخر لم یسمّه. و قال خالد بن عامر بن عداس: عن فطر عن أبی إسحاق عن الحارث الأعور عن علی، و لم یتابع علی الحارث.

و أشبهها بالصواب قول الأعمش و شعبهٔ و إسرائیل و إسحاق بن أبی إسحاق و من تابعهم. و اللّه اعلم» ۳/ ۲۲۴- ۲۲۶.

قال المتقی: «عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: خطب علی فقال: أنشد اللّه امرأ نشدهٔ الإسلام سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

یوم غدیر خم أخذ بیدی یقول: أ لست أولی بکم یا معشر المسلمین من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، إلّا قام فشهد. فقام بضعهٔ عشر رجلا فشهدوا، و کتم قوم فما فنوا من الدنیا حتی عموا و برصوا. قط فی الأفراد» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۴

الذهبی: «الدار قطنی: أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد البغدادی، الحافظ المشهور، صاحب التّصانیف، فی ذی القعدهٔ و له ثمانون سنهٔ، روی عن البغوی و طبقته. ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و إماما فی القرّاء و النحاهٔ، صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها.

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۵

و قال الخطیب: کان فرید عصره، و قریع دهره، و نسیج وحده، و إمام وقته، انتهی إلیه علم الأثر و المعرفهٔ بالعلل، و أسماء الرجال، مع الصّدق و صحهٔ الاعتقاد، و الاضطلاع من علوم سوی علم الحدیث منها القراءات ... و قال القاضی أبو الطّیب الطبری: الدار قطنی أمیر المؤمنین فی الحدیث» [۱].

(۶۳) روایهٔ المخلّص الذهبی ... ص: ۱۱۵

اشارهٔ

قال الحافظ محب الدین الطبری بعد روایهٔ رباح و البراء «و عن زید بن أرقم مثله. خرّجهما [خرّجه أحمد فی مسنده. و خرج الأول ابن السّمان، و

خرج أحمد فی کتاب المناقب معناه عن عمر و زاد بعد قوله و عاد من عاداه و انصر من نصره:

و أحب من أحبّه. قال شعبهٔ أو قال: أبغض من أبغضه

. و

خرّج ابن السّمان عن عمر منه: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و

خرّجه المخلّص الذهبی عن حبشی بن جنادهٔ و قال بعد و انصر من نصره، و أعن من أعانه.

و لم یذکر ما بعده» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۱۵

۱- السمعانی: «المخلّص ... اشتهر به: أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن.

من أهل بغداد، و کان ثقهٔ صدوقا صالحا مکثرا من الحدیث» [... ۳].

---

[۱] العبر- حوادث: ۳۸۵، و من مصادر ترجمهٔ الدارقطنی: تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۴. تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۳۱۷ تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۹۱ طبقات القراء ۱/ ۵۵۸ المنتظم ۷/ ۱۸۳ النجوم الزاهرهٔ ۴/ ۱۷۱ طبقات السبکی ۳/ ۴۶۲ شذرات الذهب ۳/ ۱۱۶ وفیات الأعیان ۱/ ۳۳۱.

[۲] الرياض النضرة ۲/ ۲۲۳.

[۳] الأنساب- المخلّص.

۲- الذهبی ...: «مسند وقته، سمع أبا القاسم البغوی و طبقته. و كان ثقة. توفی فی رمضان و له ثمان و ثمانون» [۱].

[القرن الخامس ... ص: ۱۱۶]

(۶۴) رواية الحاكم ... ص: ۱۱۶

اشارة

رواه بأسانيده الصحيحة عن جماعة من الأصحاب، فرواه بإسناده عن سعيد بن جبير عن ابن عباس عن بريدة الأسلمی و قال: هذا حديث صحيح علی شرط مسلم و لم يخرجاه [۲] و بإسناده عن حبيب بن أبی ثابت عن أبی الطفيل عن زيد بن أرقم و قال:

هذا حديث صحيح علی شرط الشيخين و لم يخرجاه بطوله. (قال): شاهده:

حديث سلمة بن كهيل عن أبی الطفيل أيضا صحيح علی شرطهما. ثم ذكر حديث سلمة بن كهيل الذی سبق فی ذكر رواية دعلج [۳].

و بإسناد آخر عن حبيب عن يحيی بن جعدة عن زيد بن أرقم. و قال: هذا حديث صحيح الاسناد و لم يخرجاه [۴].

و قال الحاكم: «أخبرنی الوليد و ابو بكر بن قريش، ثنا الحسن بن سفيان ثنا محمد بن عبدة، ثنا الحسن بن الحسين، ثنا رفاعة بن أياس الضّبی عن أبيه عن جدّه قال: كنّا مع علی يوم الجمل، فبعث إلی طلحة بن عبيد اللّه أن ألقنی، فأتاه طلحة، فقال: نشدتک اللّه هل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول:

---

[۱] العبر- حوادث: ۳۹۳.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۱۰.

[۳] المصدر نفسه ۳/ ۱۰۹.

[۴] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم قال فلم تقاتلنی؟ قال: لم أذكر، قال: فانصرف طلحة» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۷

قال اليافعی: «و فيها- الإمام الكبير الحافظ الشهير أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه، المعروف بالحاكم ابن البيّع النيسابوری، إمام أهل الحديث فی وقته، كتب عن نحو ألفی شيخ، و برع فی معرفة الحديث و فنونه، و صنّف التصانيف» [... ۲].

(۶۵) رواية الخركوشی ... ص: ۱۱۷

اشارة

قال الحافظ ابن شهر آشوب فی كتاب (المناقب) فی ذكر حديث الغدير كما فی (بحار الأنوار): «الخركوشی فی شرف المصطفی عن

البراء بن عازب فی خبر:

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ» [۳]

---

[۱] المصدر نفسه ۳/ ۳۷۱.

[۲] مرآهٔ الجنان- حوادث ۴۰۵، و توجد ترجمته فی: تاریخ بغداد ۵/ ۴۷۳ و تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۰۳۹ و تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۴ و وفیات الأعیان ۱/ ۴۸۴ و غیرها.

[۳] بحار الأنوار، و الخبر فی المناقب ۳/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۸

ترجمته ... ص: ۱۱۸

قال الذهبی: «عبد الملک بن أبی عثمان أبو سعد النیسابوری، الواعظ القدوهٔ المعروف بالخرکوشی، صنّف کتاب الزهد و کتاب دلائل النبوهٔ و غیر ذلک، قال الحاکم: لم أر أجمع منه علما و زهدا و تواضعا و إرشادا إلی اللّه، زاده اللّه توفیقا و أسعدنا بأیّامه»... [۱].

(۶۶) روایهٔ أبی بکر الشیرازی ... ص: ۱۱۸

رواه فی کتاب (الألقاب) کما سیأتی فی قسم دلالهٔ حدیث الغدیر.

۶۷ روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۱۱۸

اشارهٔ

قال المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی: «أخرج ابن مردویه عن ابن عباس مرفوعا: اللهمّ من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله و أبغض من أبغضه» [۲].

---

[۱] العبر حوادث ۴۰۷.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۹

ترجمته ... ص: ۱۱۹

قال السیوطی: «ابن مردویه الحافظ الکبیر العلّامهٔ أبو بکر أحمد بن موسی ابن مردویه الاصبهانی، صاحب التفسیر و التاریخ و المستخرج علی البخاری، سمع أبا سهل بن زیاد القطان و خلقا. و کان قیّما [فهما] بهذا الشأن، بصیرا بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف، ولد سنهٔ ۳۲۳، و مات لست بقین من رمضان سنهٔ ۴۱۰» [۱].

(۶۸) روایهٔ مسکویه ... ص: ۱۱۹

اشارهٔ

رواه فی کتابه (ندیم الفرید) الذی ذکره الکاتب الجلبی [۲].

إذ جاء فیه ما کتبه المأمون بجواب بنی هاشم «فلم یقم مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أحد من المهاجرین کقیام علی بن أبی طالب، فإنه آزره و وقاه بنفسه و نام فی مضجعه، ثم لم یزل بعد متمسّکا بأطراف الثغور، ینازل الأبطال و لا ینکل عن قرن، و لا یولّی عن جیش، منیع القلب، یؤمر علی الجمیع و لا یؤمر علیه أحد، أشد الناس و وطأة علی المشرکین، و أعظمهم جهادا فی اللّه، و أفقههم فی دین اللّه، و أقرأهم لکتاب اللّه و أعرفهم بالحلال و الحرام، و هو صاحب الولایهٔ فی حدیث غدیر خم، و صاحب

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی»....

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۱۲ و توجد ترجمته فی: تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۰۵۰ و النجوم الزاهرهٔ ۴/ ۲۵۴ و تاریخ أصبهان ۱/ ۱۶۸ و طبقات الداودی ۱/ ۹۳ و شذرات الذهب ۳/ ۱۹۰...

[۲] کشف الظنون ۲/ ۱۹۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۰

ترجمته ... ص: ۱۲۰

و قد ترجم لابی علی أحمد بن محمد بن یعقوب الملقب بمسکویه، المتوفی سنهٔ ۴۲۱، أثنی علیه جماعهٔ من الأعلام، منهم:

۱- أبو حیان التوحیدی فی الإمتاع ۱/ ۳۵.

۲- یاقوت الحموی فی معجم الأدباء ۵/ ۵- ۱۹.

۳- ابن شاکر الکتبی فی فوات الوفیات ۲/ ۲۶۹.

(۶۹) روایهٔ الثعلبی ... ص: ۱۲۰

اشارهٔ

رواه فی تفسیره حیث قال: «أخبرنا أبو القاسم یعقوب بن أحمد السری أنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد، حدثنا أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه الکجی، نا حجاج بن منهال، نا حماد عن علی بن زید عن عدی بن ثابت عن البراء، قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجهٔ الوداع کنّا بغدیر خم، فنادی أن الصلاهٔ جامعهٔ، و کسح للنبی تحت شجرتین، فأخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: أ لست أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ» [۱].

---

[۱] الکشف و البیان فی تفسیر القرآن- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۱

ترجمته ... ص: ۱۲۱

قال ابن خلکان: «أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی النیسابوری، المفسّر المشهور، کان أوحد زمانه فی علم التفسیر، و

صنّف التفسير الكبير الذي فاق غيره من التفاسير ... و ذكره عبد الغافر بن إسماعيل الفارسي في كتاب سياق تاريخ نيسابور، و أثنى ليه و قال: هو صحيح النقل موثوق به...

و توفى في سنة ۴۲۷ ... و قال غيره: توفي يوم الأربعاء لسبع بقين من المحرم سنة ۴۳۷. رحمه اللّه تعالى» [۱].

(۷۰) رواية الحافظ أبى نعيم ... ص: ۱۲۱

اشارة

رواه في كتاب (معرفة الصحابة) حيث قال:

«حدثنا عبد اللّه بن جعفر، ثنا إسماعيل بن عبد اللّه، ثنا الفضل بن دكين ثنا ابن أبي غنية عن الحكم عن سعيد بن جبير عن ابن عباس عن بريدة قال: غزوت مع على إلى اليمن فرأيت منه جفوة، فقدمت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فذكرت عليا فتنقّصته فرأيت وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتغيّر، و قال:

يا بريدة أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

رواه أبو بكر بن أبي شيبة عن الفضل مثله» ۳/ ۱۶۴.

و رواه في كتاب (حلية الأولياء) حيث قال:

---

[۱] وفيات الأعيان ۱/ ۶.

«حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، ثنا العباس بن على النسائي، ثنا محمد بن على بن خلف، ثنا حسين الأشقر، ثنا ابن عيينة عن عمرو بن دينار عن طاوس عن بريدة عن النبي صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه

. غريب من حديث طاوس، لم نكتبه إلّا من هذا الوجه» ۴/ ۲۳.

و قال: «حدثنا سليمان بن أحمد، ثنا أحمد بن إبراهيم بن كيسان، ثنا إسماعيل بن عمرو البجلي، ثنا مسعر بن كدام عن طلحة بن مصرف عن عميرة ابن سعد قال: شهدت عليا على المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و فيهم: أبو سعيد و أبو هريرة و أنس بن مالك- و هم حول المنبر و على على المنبر، و حول المنبر اثنا عشر رجلا هؤلاء منهم. فقال على: نشدتكم باللّه هل سمعتم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه؟ فقاموا كلّهم فقالوا: اللهم نعم. و قعد رجل فقال: ما منعك أن تقوم؟ قال: يا أمير المؤمنين كبرت و نسيت. فقال: أللهم إن كان كاذبا فاضربه ببلاء حسن. قال: فما مات حتى رأينا بين عينيه نكتة بيضاء لا تواريها العمامة. غريب من حديث طلحة، تفرّد به مسعود عنه مطوّلا. و رواه ابن عائشة عن إسماعيل مثله. و رواه الأجلح و هانئ ابن أيوب عن طلحة» ۵/ ۲۷.

و رواه في كتاب (أخبار أصبهان) حيث قال:

«حدثنا سليمان بن أحمد، ثنا أحمد بن إبراهيم بن عبد اللّه بن كيسان المديني سنة ۲۹۰ ثنا إسماعيل بن عمرو البجلي، ثنا مسعر عن طلحة بن مصرف عن عميرة بن سعد قال: شهدت عليا على المنبر يناشد أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول ما قال فيشهد. فقام اثنا عشر رجلا منهم: أبو هريرة و أبو سعيد و أنس بن مالك فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۱/ ۱۰۷.

قال المتقى: «ألا إنّ اللّه وليّى و أنا ولى كل مؤمن، من كنت مولاه فعلى

مولاه، أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن زید بن أرقم و البراء بن عازب معا» [۱].

و قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه طب عن ابن عمر. ش عن أبی هریرة و أثنی عشر من الصحابة حم. طب عن أبی أیوب و جمع من الصحابة، ک عن علی و طلحة. حم طب ص. عن علی و زید بن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابة. أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن سعد.

الخطیب عن أنس» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۲۳

۱- الذهبی: و فیها: «توفی أبو نعیم الاصبهانی أحمد بن عبد اللّه بن احمد بن إسحاق الحافظ الصوفی ... تفرّد فی الدنیا بعلوّ الإسناد، مع الحفظ و الاستبحار فی الحدیث و فنونه ... و صنّف التصانیف الکبار المشهورة فی الأقطار» [۳].

۲- الیافعی: «فیها: توفی الحافظ الشیخ العارف أبو نعیم الاصفهانی ... کان من أعلام المحدّثین و أکابر الحفاظ المفیدین، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به» [... ۴].

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۸.

[۲] نفس المصدر ۱۱/ ۶۰۹.

[۳] العبر حوادث سنة ۴۳۰.

[۴] مرآة الجنان حوادث سنة ۴۳۰.

(۷۱) روایة ابن السّمان ... ص: ۱۲۴

اشارة

قال الحافظ محبّ الدین الطبری بعد ذکر حدیث رباح: «و عنه قال: بینما علی جالس، إذ جاء رجل فدخل و علیه أثر السفر فقال: السلام علیک یا مولای، قال: من هذا؟ فقال: أبو أیوب الأنصاری. قال علی: أفرجوا له، ففرجوا. فقال أبو أیوب: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. خرّجه البغوی فی معجمه.

و عن البراء بن عازب قال: کنّا عند النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرة، فصلّی الظهر، و أخذ بید علی، و قال: ألستم تعملون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، فأخذ بید علی و قال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقیه عمر بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة.

و عن زید بن أرقم مثله.

خرّجهما أحمد فی مسنده، و خرّج الأول ابن السمّان، و أخرج أحمد فی کتاب المناقب معناه» [۱].

و قال الطبری: «و خرج ابن السمّان عن عمر منه: من کنت مولاه فعلی مولاه. و خرّجه المخلّص الذهبی» [۲].

---

[۱] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۳.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۵

و قال الطبری: «و عن عمر أنه قال: علی مولی من کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه.

و عن سالم قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: إنه مولای.

و عن عمر- و قد جاء أعرابیان یختصمان فقال لعلی: اقض بینهما یا ابا الحسن، فقضی علی بینهما. فقال أحدهما: أ هذا یقضی بیننا؟ فوثب إلیه عمر و أخذ بتلبیبه و قال: و یحک ما تدری من هذا!! هذا مولای و مولی کلّ مؤمن، و من لم یکن علی مولاه فلیس بمؤمن.

و عنه و قد نازعه رجل فی مسألة فقال: بینی و بینک هذا الجالس، و أشار إلی علی بن أبی طالب. فقال الرجل: هذا الأبطن!! فنهض عمر عن مجلسه و أخذ بتلبیبه حتی شاله من الأرض، ثم قال: أ تدری من صغّرت؟ إنّه مولای و مولی کل مؤمن.

خرّجهنّ ابن السمّان» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۵

۱- الرافعی: «إسماعیل بن علی بن الحسین السمّان أبو سعد الرازی، حافظ مکثر، سمع و جمع و کتب و طاف الکثیر، و معجم شیوخه و معجم البلدان من جمعه یوضّحان سعة رحلته و طلبه و سماعه، و ورد قزوین» [... ۲].

۲- الذهبی: «أبو سعد السّمان إسماعیل بن علی الرّازی الحافظ ... قال الکنانی: کان من الحفّاظ الکبار، زاهدا عابدا، یذهب إلی الاعتزال، قلت: کان متبحّرا فی العلوم، و هو القائل: من لم یکتب الحدیث لم یتغرغر بحلاوة الإسلام.

و له تصانیف کثیرة، یقال: إنه سمع من ثلاثة آلاف شیخ، و کان رأسا فی القراءة

---

[۱] نفس المصدر ۲/ ۲۲۴- ۲۲۵.

[۲] التدوین فی أهل العلم بقزوین ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۶

و الحدیث و الفقه، بصیرا بمذهبی أبی حنیفة و الشافعی، لکنه من رؤس المعتزلة، و کان یقال: إنه ما رأی مثل نفسه» [۱].

۳- الیافعی: «الحافظ أبو سعد السّمان إسماعیل بن علی الرازی، قال الکنانی: کان من الحفاظ الکبار زاهدا عابدا» [... ۲].

۴- السیوطی: «السّمان الحافظ الکبیر المتقن أبو سعد ... و کان من الحفاظ الکبار، إماما بلا مدافعة فی القرآن و الحدیث و الرجال و الفرائض و الشروط و فقه أبی حنیفة و الخلاف، زاهدا و رعا معتزلیا ... و مات فی شعبان سنة ۴۴۳» [۳].

(۷۲) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۱۲۶

اشارة

قال الشیخ نور الدین ابن الصباغ المالکی المکی: «و روی الامام أحمد بن حنبل فی مسنده عن البراء بن عازب أنه قال: کنا [مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصّلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فصلّی الظهر و أخذ بید علی فقال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فلقیه عمر بن الخطاب بعد ذلک فقال له: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة. و روی الحافظ أبو بکر

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۳۰.

[۲] العبر حوادث سنهٔ ۴۴۵.

[۳] مرآهٔ الجنان حوادث سنهٔ ۴۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۷

أحمد بن الحسین البیهقی رحمه اللّه تعالی أیضا هذا الحدیث بلفظه مرفوعا إلی البراء ابن عازب» [۱].

و قد روی الخطیب الخوارزمی روایات عدیدهٔ عن البیهقی، و کذا جمال الدین الزرندی ... کما ستسمع فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۱۲۷

قال السیوطی: «البیهقی- الإمام الحافظ العلّامهٔ شیخ خراسان، أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی بن موسی الخسروجردی، صاحب التّصانیف. ولد سنهٔ ۳۸۴ فی شعبان، و لزم الحاکم، و تخرّج به، و أکثر عنه جدّا، و هو من کبار أصحابه، بل زاد علیه بأنواع من العلوم، کتب الحدیث و حفظه من صباه و برع، و أخذ فی الأصول، و انفرد بالإتقان و الضبط و الحفظ ... مات فی عاشر جمادی الأولی سنهٔ ۴۵۸ بنیسابور، و نقل فی تابوت إلی بیهق مسیرهٔ یومین» [... ۲].

(۷۳) روایهٔ ابن عبد البر ... ص: ۱۲۷

اشارهٔ

قال أبو عمر ابن عبد البر: «و روی بریدهٔ و أبو هریرهٔ و جابر و البراء بن عازب و زید بن أرقم کلّ واحد منهم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، أنه قال یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و بعضهم لا

---

[۱] الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ: ۴۰.

[۲] طبقات الحفاظ ۴۳۳ و توجد ترجمته فی: تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲ و تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۹۴ طبقات السبکی ۴/ ۸ وفیات الأعیان ۱/ ۲۰ و شذرات الذهب ۳/ ۳۰۴ و النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۷۷ و المنتظم ۸/ ۲۴۲...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۸

یزید عن: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۸

قال الیافعی: «الحافظ أبو عمر ابن عبد البر القرطبی، أحد الأعلام و صاحب التصانیف، و عمره خمس و تسعون سنهٔ و خمسهٔ أیام، قیل: و لیس لأهل المغرب أحفظ منه، مع الثقهٔ و الدین و النزاههٔ و التبحّر فی الفقه و العربیهٔ و الأخبار ... و کان له بسطهٔ کثیرهٔ فی علم النسب، مع ما تقدّم من الفقه و الأخبار و العربیهٔ» [۲].

(۷۴) روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۸

اشارهٔ

أخرج فی (تاریخ بغداد) بقوله:

«الحسن بن علی بن سهل العاقولی، حدّث عن حمدان بن المختار. روی عنه القاضی أبو بکر ابن الجعابی. أخبرنا أبو الفتح محمد بن

الحسین العطار- قطیط- أخبرنا محمد بن أحمد بن عبد الرحمن المعدل بإصبهان، حدّثنا محمد بن عمر التمیمی الحافظ، حدثنا الحسن بن علی بن سهل العاقولی، حدّثنا حمدان بن المختار، حدثنا حفص بن عبید اللّه بن عمر عن سفیان الثوری، عن علی بن زید، عن أنس قال: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۷/ ۳۷۷.

---

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۰۹۹.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۴۶۳ و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸ و وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸ و شذرات الذهب ۳/ ۳۱۴ و العبر ۳/ ۲۵۵ و الدیباج المذهّب: ۳۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۹

«أخبرنا ابن بکر، أخبرنا أبو عمر یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر ابن حفص بن بیان بن دینار الأخباری- فی منزله بدرب الساج، فی جوار ابن الشونیزی، فی سنة ۳۶۳- حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا- بالرحبة- ینشد الناس: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدرّیا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۱۴/ ۲۳۶.

قال المتقی الهندی: «عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبة ینشد الناس: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر: من کنت مولاه فعلی مولاه لما قام، فشهد اثنا عشر بدریا. قالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ فقلنا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. عم ع و ابن جریر خط ص» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۹

۱- الیافعی: «و الحافظ أحد أئمة الأعلام، صاحب التوالیف المنتشرة فی الإسلام، أبو بکر الخطیب، أحمد بن علی بن ثابت البغدادی ...صنّف قریبا من مائة مصنّف، و فضله أشهر من أن یوصف ... و کان فقیها یغلب علیه الحدیث و التاریخ، توفی یوم الاثنین سابع ذی الحجة، و قال السمعانی: فی شوال ... و کان قد انتهی إلیه علم الحدیث و حفظه، قال ابن ماکولا: لم یکن

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۰

للبغدادیین بعد الدار قطنی مثل الخطیب» [۱].

۲- ابن قاضی شهبة: «أحد حفاظ الحدیث و ضابطیه المتقنین ...»

و شهرته فی الحدیث تغنی عن الإطناب فی ذکر مشایخه فیه، و تعداد البلدان التی رحل إلیها و سمع فیها، و ذکر مصنفاته فی ذلک، فإنها تزید علی ستین مصنفا، منها تاریخ بغداد، قال ابن ماکولا: کان آخر الأعیان ممّن شاهدناه معرفة و حفظا و إتقانا و ضبطا لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و تفنّنا فی علله و أسانیده، و علما بصحیحه و غریبه و فرده و منکره، و قال: و لم یکن للبغدادیین بعد الدار قطنی مثله، و قال الشیخ أبو إسحاق الشیرازی: کان أبو بکر الخطیب یشبّه بالدارقطنی و نظرائه فی معرفة الحدیث و حفظه، قال ابن السمعانی: کان مهیبا و قورا، ثقة متحرّیا، حجة حسن الخط، کثیر الضبط فصیحا ختم به الحافظ» [... ۲].

(۷۵) روایة أبی الحسن الواحدی ... ص: ۱۳۰

اشارهٔ

سیأتی نص عبارته فی وجوه دلالهٔ حدیث الغدیر إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۱۳۰

قال ابن خلکان: «علی بن أحمد بن علی بن متوّیه الواحدی، صاحب التفاسیر المشهورهٔ، کان أستاد عصره فی النحو و التفسیر، و رزق السّعادهٔ فی تصانیفه، و أجمع الناس علی حسنها، و ذکرها المدرّسون فی تدریسهم، منها:

البسیط فی تفسیر القرآن الکریم، و کذلک الوسیط، و کذلک الوجیز، و منه أخذ أبو حامد الغزّالی أسماء کتبه الثلاثهٔ، و له کتاب أسباب النزول، و التحبیر فی التفسیر...

و کان الواحدی المذکور تلمیذ الثعلبی صاحب التفسیر المقدّم ذکره فی حرف

---

[۱] مرآهٔ الجنان حوادث ۴۶۳.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۱

الهمزهٔ، و عنه أخذ علم التفسیر و أربی علیه، و توفی عن مرض طویل فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۴۶۸ بمدینهٔ نیسابور. رحمه اللّه تعالی» [۱]

(۷۶) روایهٔ أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۳۱

لقد علم فیما تقدم ان أبا سعید مسعود بن ناصر السجستانی ممّن قد جمع طرق حدیث الغدیر و أسانیده، و قد أسمی کتابه ب «الدرایهٔ فی حدیث الولایهٔ» و من ذلک الحدیث التالی

عن عبد اللّه بن عباس: «قال: لمّا خرج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الی حجهٔ الوداع، نزل بالجحفهٔ، فأتاه جبرئیل علیه السلام فأمره أن یقوم بعلی فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: أیّها الناس ألستم تزعمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و أعزّ من أعزه، و أعن من أعانه. قال ابن عباس: وجبت و اللّه فی أعناق القوم»

(۷۷) روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۱۳۱

اشارهٔ

روی حدیث الغدیر حیث قال: «قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه: - أخبرنا أبو یعلی علی بن عبید اللّه بن العلاف البزار إذنا قال:

أخبرنا عبد السلام بن حبیب البزار قال: أخبرنا عبد اللّه بن محمد ابن عثمان قال:

حدثنا محمد بن بکر بن عبد الرزاق، حدثنا أبو حاتم مغیرهٔ بن محمد المهلبی قال:

حدثنی مسلم بن إبراهیم، حدثنا نوح بن قیس الحدانی، حدثنا الولید بن صالح

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۴۶۴.

عن امرأهٔ زید بن أرقم قالت: أقبل نبیّ اللّه من مکهٔ فی حجهٔ الوداع، حتی نزل صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر الجحفهٔ، بین مکهٔ و المدینهٔ، فأمر بالدوحات فقمّ ما تحتهنّ من شوک، ثم نادی الصلاهٔ جامعهٔ، فخرجنا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فی یوم شدید الحر، و إنّ منا لمن یضع رداءه علی رأسه، و بعضه علی قدمیه، من شدهٔ الرمضاء، حتی انتهینا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فصلّی بنا الظهر، ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه نحمده و نستعینه، و نؤمن به و نتوکّل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا، و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل، و لا مضلّ لمن هدی، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله.

أمّا بعد، أیّها الناس فإنه لم یکن لنبی من العمر إلّا نصف من عمر من قبله، و إن عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنهٔ، و إنی قد أسرعت فی العشرین، ألا- و إنّی یوشک أن أفارقکم، ألا و إنّی و أنتم مسئولون، فهل بلّغتکم، فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کلّ ناحیهٔ من القوم مجیب، یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلّغت رسالته، و جاهدت فی سبیله، و صدعت بأمره، و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنّا خیر ما جزی نبیّا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه لا شریک له، و أنّ محمّدا عبده و رسوله، و أن الجنّهٔ حق و أن النار حق، و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا: بلی، قال:

فإنی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی.

ألا و إنی فرطکم و إنکم تبعی، توشکون أن تردوا علیّ الحوض، فأسألکم حین تلقوننی عن ثقلیّ. کیف خلفتمونی فیهما. قال: فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین و قال: بأبی و أمی أنت یا نبیّ اللّه ما الثقلان؟

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی، سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم، فتمسّکوا به و لا تضلوا، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی

و أجاب دعوتی، فلا- تقتلوهم، و لا- تقهروهم، و لا- قصّروا عنهم، فإنی قد سألت لهم اللّطیف الخبیر فأعطانی، ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل، و ولیّهما لی ولیّ و عدوهما لی عدوّ.

ألا و إنها لم تهلک أمّهٔ قبلکم حتی تتدین بأهوائها، و تظاهر علی نبوتها، و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بید علی بن أبی طالب علیه السلام فرفعها، ثم قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، و من کنت ولیّه فهذا ولیّه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه، قالها ثلاثا. هذا آخر الخطبهٔ».

«أخبرنا أبو بکر أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا أبو الحسین أحمد بن الحسین ابن السماک قال: حدثنا أبو محمد جعفر بن محمد بن نصیر الخلدی حدثنا علی بن سعید بن قتیبهٔ الرملی، قال: حدثنا ضمرهٔ بن ربیعهٔ القرشی، عن ابن شوذب عن مطر الورّاق عن شهر بن حوشب عن أبی هریرهٔ قال: من صام یوم ثمانی عشرهٔ خلت من ذی الحجهٔ کتب له صیام ستّین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لمّا أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا علی بن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن، فأنزل اللّه تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ.

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان قال: حدثنا أبو الحسین عبید اللّه ابن أحمد بن البوّاب قال: حدثنا محمد بن محمد بن

سلیمان الباغندی حدثنا وهبان قال: أخبرنا خالد بن عبد اللّه، عن الحسن بن عبد اللّه، عن أبی الضحی عن زید ابن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت ولیّه فعلی ولیّه- أو مولاه-».

«أخبرنا أبو طاهر محمد بن علی البیّع قال: حدثنا أبو الحسن أحمد بن محمد ابن الصلت الأهوازی، قال حدثنا محمد بن جعفر المطیری قال: حدثنا علی بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۴

الحسین الهاشمی، حدثنا أبی، حدثنا فضیل بن مرزوق عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد قال: حدثنا أبو الحسین محمد بن المظفر ابن موسی بن عیسی الحافظ البغدادی قال: حدثنا محمد بن علی بن إسماعیل قال: حدثنا الحسین بن علی قال: حدثنا أبی قال: حدثنا سلمهٔ بن الفضل الأبرش قاضی الری، عن الجراح الکندی عن أبی إسحاق الهمدانی عن عبد خیر و عمرو ذی مر و حبهٔ العرنی قالوا: سمعنا علی بن أبی طالب علیه السلام ینشد الناس فی الرحبهٔ: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقام اثنا عشر رجلا من أهل بدر منهم زید بن أرقم قالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن عبد الوهاب قال: حدثنا أبو عبد اللّه الحسین ابن محمد العدل العلوی الواسطی قال: حدثنا أبو عیسی جبیر بن محمد الواسطی قال: حدثنا حسین بن محمد قال: حدثنا أبو معاویهٔ قال: حدثنا الأعمش عن سعد بن عبیدهٔ عن ابن بریدهٔ عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریّهٔ، و استعمل علینا علیّا علیه السلام، فلما رجعنا قال لنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کیف وجدتم صحبهٔ صاحبکم؟ قال: فشکوته- أو شکاه غیری- و کنت رجلا مکبابا، فرفعت رأسی فإذا النبی صلّی اللّه علیه و آله قد احمرّ وجهه و هو یقول: من کنت ولیّه فعلی ولیّه».

«أخبرنا أبو الفضل محمد بن حسین بن عبید اللّه البرجی الاصفهانی فیما کتب إلی أن أحمد بن عبد الرحمن بن العباس الأسدی حدّثهم: حدثنا أبو حامد احمد بن جعفر الأشعری قال: حدثنا یعلی بن محمد ابن جمهور، عن أحمد بن حمزهٔ عن أبان بن تغلب عن أبی جعفر محمد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۵

عن علی بن أبی طالب قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«أخبرنا أحمد بن محمد البزار، قال حدّثنا أبو عبد اللّه الحسین بن محمد العدل قال: حدثنا علی بن عبد اللّه بن مبشر قال: حدثنا الرمادی قال حدثنا أبو أحمد الزبیری، حدثنا حنش بن الحارث عن رباح بن الحارث قال: کنا مع علی علیه السلام فی الرحبهٔ، إذ جاء رکب من الأنصار فقالوا: السلام علیک یا مولانا قال: کیف ذا و أنتم قوم من العرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. ثم انصرفوا. فقلت: من القوم؟

قالوا: قوم من الأنصار و فینا أبو أیوب الأنصاری».

«أخبرنا أحمد بن محمد قال: حدثنا الحسین بن محمد العدل قال: حدثنا الجورابی قال: حدثنا أحمد بن یحیی الصوفی قال: حدثنا إسماعیل بن أبی الحکم الثقفی قال: حدثنی شاذان عن عمران بن مسلم عن سوید بن أبی صالح عن أبیه، عن أبی هریرهٔ عن عمر بن الخطاب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه».

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان قال: حدثنا أبو الحسین محمد ابن المظفّر بن موسی بن عیسی الحافظ، قال: حدثنا محمد

یعنی ابن علی بن إسماعیل قال: حدثنا محمد بن نهار بن عمار، قال: حدثنا أبو مسعود أحمد بن الفرات، قال: حدثنا یحیی الحمانی، حدثنا أبو محمد قیس بن الربیع، عن الأعمش عن ابراهیم عن علقمهٔ عن عبد اللّه بن مسعود: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

«أخبرنا أبو الحسن علی بن عمر بن عبد اللّه بن شوذب قال: حدثنی أبی قال: حدثنا محمد بن الحسین الزعفرانی، قال: حدثنی أحمد بن یحیی بن عبد الحمید، حدثنا أبو إسرائیل الملّائی عن الحکم، عن أبی سلیمان المؤذن، عن زید بن أرقم قال: نشد علی علیه السلام الناس فی المسجد قال: أنشد اللّه رجلا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۶

سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و کنت أنا ممن کتم فذهب بصری».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا الحسین بن محمد العلوی العدل الواسطی قال: حدثنا ابن مبشر، قال: حدثنا عمار بن خالد قال: حدثنا إسحاق الأزرق، عن عبد الملک عن عطیهٔ العوفی قال: رأیت ابن أبی أوفی و هو فی دهلیز له بعد ما ذهب بصره فسألته عن حدیث فقال: إنّکم یا أهل الکوفهٔ فیکم ما فیکم قال: قلت: أصلحک اللّه إنی لست منهم، لیس علیک منی عار، قال: أیّ حدیث؟ قال قلت: حدیث علی یوم غدیر خم، فقال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم غدیر خم، و هو آخذ بعض علی، فقال: یا أیها الناس ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: فمن کنت مولاه فهذا مولاه».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان، قال حدثنا أبو عبد اللّه الحسین بن العلوی العدل، قال حدثنا أبو الحسن علی بن مبشر، قال حدثنا الحسن بن عرفهٔ، قال حدثنا أبو معاویهٔ الضریر، عن الأعمش عن سعد بن عبیدهٔ عن ابن بریدهٔ، عن أبیه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت ولیه فعلی ولیه».

«أخبرنا أحمد بن محمد قال: حدثنا الحسین بن محمد العلوی العدل، قال حدثنا أبو الحسین بن أخی کبیر الزیّات قال: حدثنا إسحاق الحربی قال حدثنا أبو نعیم قال حدثنا ابن أبی غنیهٔ، عن الحکم عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن بریدهٔ، قال: غزوت مع علی الیمن، فرأیت منه جفوهٔ، فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فذکرت علیّا فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، قال: یا بریدهٔ أو لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا الحسین بن محمد العلوی العدل قال: حدثنا علی بن عبد اللّه بن مبشر قال: حدثنا أحمد بن منصور الرمادی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۷

قال: حدثنا عبد اللّه بن صالح عن ابن لهیعهٔ عن أبی هبیرهٔ و بکر بن سوادهٔ، عن قبیصهٔ بن ذویب و أبی سلمهٔ بن عبد الرحمن، عن جابر بن عبد اللّه، أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بخم فتنحّی الناس عنه، و نزل معه علی بن أبی طالب فشقّ علی النبی تأخّر الناس، فأمر علیّا فجمعهم، فلما اجتمعوا قام فهم متوسّدا علی بن أبی طالب، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال:

أیها الناس إنه قد کرهت تخلّفکم عنی، حتی خیّل إلی أنه لیس شجرهٔ أبغض إلیکم من شجرهٔ تلینی. ثم قال: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منّی بمنزلتی منه، فرضی اللّه عنه کما أنا عنه راض، فإنّه لا یختار علی قربی، و محبّتی شیئا، ثم رفع یدیه و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فابتدر الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یبکون و یتضرعون، و یقولون: یا رسول اللّه ما تنحّینا عنک إلّا کراهیهٔ أن نثقل علیک، فنعوذ باللّه من شرور أنفسنا و سخط رسول اللّه، فرضی رسول اللّه عنهم عند ذلک».

«و حدثنی أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الأصفهانی- قدم علینا واسطا- إملاء من کتابه لعشر بقین من شهر رمضان سنة ۴۳۴، قال حدثنا محمد بن علی بن عمر بن المهدی قال: حدثنا سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی قال: حدثنا أحمد بن إبراهیم بن کیسان الثقفی الاصفهانی، قال: حدثنا إسماعیل ابن عمر البجلی قال: حدثنا مسعر بن کدام عن طلحة بن مصرف، عن عمیرة ابن سعد قال: شهدت علیّا علیه السلام علی المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من سمع رسول اللّه یوم غدیر خم یقول ما قال فلیشهد، فقام اثنا عشر رجلا منهم أبو سعید الخدری و أبو هریرة و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال أبو القاسم الفضل بن محمد: هذا حدیث صحیح عن رسول اللّه صلّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۸

اللّه علیه و سلّم، و قد روی حدیث غدیر خم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحو من مائة نفس منهم العشرة، و هو حدیث ثابت لا أعرف له علة. تفرّد علی علیه السلام بهذه الفضیلة لیس یشرکه فیها أحد» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۳۸

۱- السمعانی: «کان فاضلا، عارفا برجالات واسط و حدیثهم، و کان حریصا علی سماع الحدیث و طلبه، رأیت له ذیل التاریخ الواسط و طالعته، و انتخب منه، سمع: أبا الحسن علی بن عبد الصمد الهاشمی، و أبا بکر أحمد بن محمد الخطیب، و أبا الحسن أحمد بن المظفر العطار و غیرهم. روی عنه: ابنه بواسط، و أبو القاسم علی بن طراد الوزیر ببغداد. و غرق ببغداد فی دجلة، فی صفر سنة ۴۸۳، و حمل میتا إلی واسط، و دفن بها» [۲].

۲- الزبیدی: «و أبو الحسن علی بن محمد بن محمد بن الطیّب الجلّابی، عالم مؤرّخ، سمع الکثیر من أبی بکر الخطیب، و له ذیل تاریخ واسط» [... ۳].

۳- محمد بن عبد اللّه الحضرمی: «کان محدثا یسند إلیه فی زمانه، روی عنه الکثیر، و هو عن جماعة، و کان ثقة أمینا، صدوقا معتمدا فی منقولاته مسندا الیه فی مرویاته، له کتب منها ذیل تاریخ واسط لأسلم المشهور ببحشل و کتاب فی مناقب سیدنا علی کرم اللّه وجهه، جمع فیه فأوعی، نقل فیه عن ثقاة الرواة» [۴].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب ۱۶- ۲۷.

[۲] الأنساب- الجلّابی.

[۳] تاج العروس ۱/ ۱۸۶.

[۴] المیزان القاسط فی ترجمة مؤرخ واسط: ۱۹ عن طبقات الحضرمی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۹

(۷۸) روایة الحسکانی ... ص: ۱۳۹

و لقد علم فیما تقدم أن عبید اللّه بن الحسکانی، ممّن ألف فی جمع طرق حدیث الغدیر مؤلفا خاصا، و قد أسماه ب «دعاء الهداة إلی أداء حق الموالاة» [۱].

(۷۹) روایة السمعانی ... ص: ۱۳۹

اشارهٔ

و رواه أبو المظفّر منصور بن محمد بن عبد الجبّار السّمعانی، المتوفّی ۴۸۹.

فقد روی السید هاشم بن سلیمان الحسینی البحرانی رحمه اللّه عن کتاب (فضائل الصحابهٔ) له ما نصّه: «عن البراء بن عازب قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجّهٔ الوداع، حتی إذا کنّا بغدیر خم نودی فینا: الصّلاهٔ جامعهٔ، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثم قال رسول اللّه: فإنّ هذا مولی من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فلقیه عمر بن الخطاب بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت

---

[۱] و توجد ترجمهٔ القاضی الحسکانی فی تذکرهٔ الحفاظ ۴ / ۳۹۰، و طبقات الحفاظ للسیوطی، و تاریخ نیسابور لعبد الغافر النیسابوری، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۰

و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنهٔ» [۱].

و عنه: «عن أبی هریرهٔ عن عمر بن الخطّاب: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

و عنه: «عن البراء: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بغدیر خم، و أمر فکسح بین شجرتین، و صیح بین الناس فاجتمعوا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: أ لست أولی بالمؤمنین من آبائهم؟ قالوا: بلی. فدعا علیّا فأخذ بعضده ثمّ قال: هذا ولیّکم من بعدی.

أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام عمر إلی علی فقال لیهنئک یا ابن أبی طالب، أصبحت- أو قال: أمسیت- مولی کلّ مؤمن» [۳].

و عنه: «عن سالم بن أبی الجعد قال: قیل لعمر: إنّک تصنع بعلی ما لا تصنع بأحد من صحابهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قال: لأنّه مولای» [۴].

و قال السید البحرانی: «و من کتاب الفضائل لأبی المظفّر السّمعانی أیضا بإسناده قال: قدم أبو هریرهٔ و دخل المسجد، فاجتمعنا حوله، و قام رجل و قال:

أنشدک- أی أسألک- إنّ حدیثا سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم.

قال: فإنّی رأیتک والیت أعدائه و عادیت أولیائه» [۵].

ترجمته ... ص: ۱۴۰

و السمعانی: من أکابر المحدثین و مشاهیرهم. ترجم له:

الأسنوی: فی طبقاته ۲/ ۲۹.

و السبکی: فی طبقاته ۵/ ۳۲۵.

و الذهبی: فی العبر و دول الإسلام حوادث ۴۸۹.

[۱، ۲، ۳، ۴] غایهٔ المرام: ۸۴.

[۵] غایهٔ المرام: ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۱

(۸۰) روایهٔ الخلعی ... ص: ۱۴۱

اشارهٔ

قال المتقی: «عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مرّ و سعید بن وهب و زید ابن یثیع قالوا: سمعنا علیّا یقول: نشدت اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال لما قام، فقام ثلاثهٔ عشر رجلا فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال فأخذ بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله.

البزار و ابن جریر و الخلعی فی الخلعیات، قال الهیثمی: رجال إسناده ثقات. قال ابن حجر: و لکنهم شیعهٔ» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۱

۱- الذهبی: «و الخلعی القاضی أبو الحسن علی بن الحسن المصری الفقیه الشافعی، و له ثمان و ثمانون سنهٔ، سمع عبد الرحمن بن عمر النحاس و أبا سعد المالینی، و طائفهٔ، و انتهی إلیه علو الإسناد بمصر، قال ابن سکرهٔ: فقیه له تصانیف، ولّی القضاء و حکم یوما و استغفی و انزوی بالقرافهٔ. توفی فی ذی الحجهٔ.

قلت: و کان یوصف بدین و عبادهٔ» [۲].

۲- الأسنوی: «القاضی أبو الحسن ... ولد بمصر فی المحرم من السّنهٔ

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۵۸.

[۲] العبر حوادث سنهٔ ۴۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۲

الخامسهٔ بعد الأربعمائهٔ، و کان فقیها صالحا، له کرامات و تصانیف، و روایات متّسعهٔ، و کان أعلی أهل مصر إسنادا، جمع له أبو نصر أحمد بن الحسن الشیرازی عشرین جزءا، خرّجها عنه و سمّاها الخلعیات» [... ۱].

[القرن السادس ... ص: ۱۴۲

(۸۱) ذکر أبی حامد الغزالی ... ص: ۱۴۲

حدیث الغدیر فی کتابه (سر العالمین و کشف ما فی الدارین)، و سیأتی نص عبارته مع ترجمته فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

(۸۲) روایهٔ البغوی ... ص: ۱۴۲

اشارهٔ

رواه فی (المصابیح) حیث قال: «عن زید بن أرقم عن النبی علیه السلام قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

ترجمته ... ص: ۱۴۲

قال السیوطی: «محی السنّهٔ البغوی، الإمام الفقیه، الحافظ المجتهد، أبو محمد الحسین بن مسعود بن محمد الفرّاء الشافعی و یلقب أیضا رکن الدین، صاحب معالم التنزیل، و شرح السنّهٔ، و التهذیب و المصابیح، و غیر ذلک. تفقه علی القاضی حسین، و حدّث عنه، و عن أبی عمر عبد الواحد الملیجی، و بورک له فی

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۴۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۳

تصانیفه لقصده الصالح، فإنّه کان من العلماء الربّانیین، ذا تعبد و نسک و قناعهٔ بالیسیر، و آخر من روی عنه بالإجازهٔ: أبو المکارم فضل اللّه بن محمد البرقانی، الذی أجاز للفخر ابن البخاری. مات بمرو الروذ فی شوال سنهٔ ۵۱۶ عن ثمانین» [۱].

(۸۳) روایهٔ رزین العبدری ... ص: ۱۴۳

اشارهٔ

رواه «عن أبی سریحهٔ أو زید بن أرقم: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۴۳

قال الذهبی: «و رزین بن معاویهٔ أبو الحسن العبدری الأندلسی السرقسطی مصنف تجرید الصحاح، روی کتاب البخاری عن أبی مکتوم ابن أبی ذر، و کتاب مسلم عن الحسین الطبری، و جاور بمکهٔ دهرا، و توفی فی المحرم» [۳].

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۵۷. و فیه بدل «البرقانی»: «النوقانی»، و توجد ترجمته فی: تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷ و تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۱۹۳ و مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۹۳ و وفیات الأعیان ۱/ ۱۴۵ و طبقات السبکی ۷/ ۷۵ و شذرات الذهب ۴/ ۴۸ و العبر ۴/ ۳۷ و غیرها.

[۲] الجمع بین الصحاح الستهٔ- مخطوط.

[۳] العبر- حوادث سنهٔ: ۵۳۵. و توجد ترجمته فی: طبقات الحفاظ ۴۵۷ و تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷ و مرآهٔ الجنان ۳/ ۲۱۳ و طبقات المفسرین ۱/ ۲۰۵ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۴

(۸۴) روایهٔ العاصمی ... ص: ۱۴۴

و رواه أحمد بن محمد العاصمی بأسانیده المختلفهٔ، بعد أن قال فی ذکر مشابه أمیر المؤمنین علیه السلام مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «و أمّا المولی و الولایهٔ فإنّ

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

و قد ذکر فی خطبهٔ کتابه ما هذا نصه ...: «و لقد کان من أوکد ما دعانی إلیه و أشد ما حدانی علیه- بعد الذی قدمت ذکره و بیّنت أمره- ظن بعض الجهلهٔ الأغثام و الغفلهٔ الذین هم فی بلادهٔ الأغنام، بنا معاشر آل الکرام و جماعهٔ أهل السنهٔ و الجماعهٔ الاحکام، أنا نستجیز الوقیعهٔ فی المرتضی رضوان اللّه علیه و حباه خیر ما لدیه، و فی أولاده ثم فی شیعته و أحفاده، و کیف نستجیز ذلک!! و هو

الذی

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه

و هـذا حـدیث تلّقته الأمـة بالقبول، و هو موافق للأصول، أخبرنا الشـیخ الزاهـد» ... ثم قال بعـد روایته ببعض أسانیده و طرقه: «و لهذا الحدیث طرق سوی ما ذکرناه، یأتیک فی الفصل الخامس من هذا الکتاب إن شاء اللّه عزّ و جلّ».

و قال: «و من ذلک قوله صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه»

ثم رواه بطرقه و أسانیده المختلفة [۱].

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۵

(۸۵) ذکر جار اللّه الزمخشری ... ص: ۱۴۵

اشارة

حـدیث الغـدیر و أرسـله إرسال المسـلّم حیث قال: «لیلة الغدیر معظّمة عند الشـیعة، محیاة عندهم بالتهجّد، و هی اللیلة التی خطب فیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر خم علی أقتاب الجمال و قال فی خطبته: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۵

قال عبد القادر القرشـی الحنفی: «محمد بن عمر بن محمد بن عمر الزمخشـری، الإمام الکبیر، المضروب به المثل فی علم الأدب، لقی الفضـلاء و صـنّف التصانیف: التفسیر و غریب الحدیث و غیرهما. و له دیوان شـعر. و شـهرته تغنی عن الإطناب بذکره. ولد بزمخشر، قریة من قری خوارزم، فی رجب سـنة ۴۶۷. و توفی رحمه اللّه تعالی بجرجانیـة خوارزم، لیلة عرفة سـنة ۵۳۷. و أجاز للحافظ السلفی» [۲].

---

[۱] ربیع الأبرار و نصوص الأخبار ۱/ ۸۵.

[۲] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۶۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۶

(۸۶) روایة النطنزی ... ص: ۱۴۶

و روی أبو الفتح محمد بن علی بن إبراهیم النطنزی حدیث الغدیر، و ستأتی عبارته فیما بعد، إن شاء اللّه تعالی [۱]

(۸۷) روایة الموفق الخوارزمی ... ص: ۱۴۶

و رواه الموفّق بن أحمد المکی المعروف بأخطب خوارزم حیث قال: «و بهذا الإسناد عن أحمد بن الحسین هذا، أخبرنا [بهذا] علی بن أحمد ابن عبدان قال:

أخبرنا أحمد بن عبید قال: حدثنا أحمد بن سلیمان المؤدب قال: حدثنا عثمان قال:

حـدثنا زیـد بن الحباب قال: حدثنا أحمد بن سـلمة عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء، قال: أقبلنا مع رسول اللّه

صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجّته، حتی إذ کنّا بین مکهٔ و المدینهٔ نزل فأمر منادیا الصّلاهٔ جامعهٔ، قال فأخذ بید علی ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: أ لست أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فهذا ولیّ من أنا ولیّه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، من کنت مولاه فعلی مولاه، فلقیه عمر بن الخطاب بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ» [۲]

---

[۱] و توجد ترجمهٔ أبی الفتح النطنزی فی: الأنساب- النطنزی، الوافی بالوفیات، و غیرهما.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب: ۹۴ باختلاف فی بعض أسماء الرواهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۷

و روی أخطب خوارزم کتابا لعمرو بن العاص إلی معاویهٔ جاء فیه: «و أمّا ما نسیت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه، إلی الحسد و البغی علی عثمان، و سمّیت الصحابهٔ فسقهٔ، و زعمت أنه أشلاهم علی قتله، فهذا غوایهٔ، و یحک یا معاویهٔ أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و بات علی فراشه، و هو صاحب السبق إلی الإسلام و الهجرهٔ، و

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هو منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی،

و

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» [۱]

(۸۸) روایهٔ عمر الملا ... ص: ۱۴۷

و رواه الشیخ عمر بن محمد بن خضر المعروف بالملّا فی کتابه فی السّیرهٔ النبویّهٔ: «عن البراء قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجهٔ الوداع، حتی إذا کنا بغدیر خم نودی فینا الصّلاهٔ جامعهٔ، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فأخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی، ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟

قالوا: بلی. قال: أ لست أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: ألیس أزواجی أمّهاتکم؟ قالوا: بلی. قال: فإن هذا مولی من أنا مولاه. أللهم وال من

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب. و توجد ترجمهٔ الخوارزمی فی: شذرات الذهب حوادث:

۵۶۸، الجواهر المضیّهٔ فی طبقات الحنفیهٔ، بغیهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغویین و النحاهٔ، العقد الثمین فی تاریخ البلد الأمین، و ستأتی ترجمته عن المصادر المذکورهٔ و غیرها فی قسم حدیث التشبیه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۸

والاه و عاد من عاداه، فلقیه بعد ذلک عمر فقال له: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ» [۱]

(۸۹) روایهٔ ابن عساکر ... ص: ۱۴۸

اشارهٔ

أخرج حدیث الغدیر بترجمهٔ سیدنا الأمیر علیه السلام من (تاریخ دمشق) بأسانید و ألفاظ کثیرهٔ جدّا. من الحدیث رقم (۵۰۱) إلی

الحدیث رقم (۵۸۸)، فأخرجه عن أمیر المؤمنین علیه السلام، و عن: عبد اللّه بن مسعود، و جابر، و أبی سعید، و البرّاء، و طلحة، و سعد، و زید بن أرقم، و حذیفة بن أسید، و أبی هریرة، و عمر، و عبد اللّه بن عمر، و سمرة، و أنس و جماعة غیرهم. کما روی خبر مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الناس فی رحبة الکوفة عن عدّة من الصحّابة و التابعین.

و نحن نکتفی هنا بإیراد الروایة التالیة:

«أخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنبأنا أبو سعد الجنزرودی، أنبأنا السید أبو الحسن محمد بن علی، أنبأنا أحمد بن علی بن مهدی، أنبأنا أبی، أنبأنا علی بن موسی الرضا، أنبأنا أبی، عن أبیه جعفر الصادق، حدثنی أبی، عن أبیه علی بن الحسین، عن أبیه عن جدّه علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله».

قال الحافظ ابن کثیر: «و قد رواه معروف بن خرّبوذ [المکی عن أبی الطفیل [عامر بن واثلة] عن حذیفة بن أسید [الغفاری . قال: لمّا قفل رسول

[۱] وسیلة المتعبّدین إلی متابعة سید المرسلین ۵/ ۱۶۲، و ستأتی ترجمته و بیان اعتبار کتابه المذکور فی قسم حدیث التشبیه.

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، أمر أصحابه أن ینزلوا عند شجرات متقاربات بالبطحاء، فنزلوا حولهنّ، ثم أمر فقم ما تحتهنّ من الشوک، و شذبن بمقدار الرءوس ثم بعث إلیهم فصلّی تحتهنّ، ثم قام فقال:

أیّها الناس لقد نبأنی اللّطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا مثل نصف عمر الذی قبله، و إنی لأظنّ أنه یوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و نصحت و جهدت، فجزاک اللّه خیرا، قال: ألستم تشهدون أن لا إله، إلّا اللّه و محمد عبده و رسوله، و أن الجنة حق و أن النار حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، و أن الساعة آتیة لا ریب فیها، و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک.

قال: أللهم اشهد. ثم قال: أیها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین و أنا أولی بهم، من کنت مولاه فهذا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، ثم قال:

أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری و صنعاء، فیه آنیة عدد النجوم، قدحان من ذهب و قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فاستمسکوا به و لا۔ تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنی نبأنی اللّطیف الخبیر أنهما لم یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

رواه ابن عساکر بطوله من طریق معروف کما ذکرنا» [۱].

و قال المتقی الهندی: «عن رفاعة بن أیاس الضبی عن أبیه عن جدّه، قال: کنت من علی فی الجمل فبعث إلی طلحة أن ألقنی فلقیه، فقال: أنشدک اللّه أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم. قال: فلم تقاتلنی؟!. کر» [۲].

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۹ مع الاختلاف فی ألفاظ الحدیث.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۳۳۲.

ترجمته ... ص: ۱۵۰

قال ابن قاضی شهبة «علی بن الحسین بن هبة اللّه بن عبد اللّه بن الحسین، الحافظ الکبیر، ثقة الدین، أبو القاسم بن عساکر، فخر الشافعیة و إمام أهل الحدیث فی زمانه و حامل لوائهم، صاحب تاریخ دمشق، و غیر ذلک من المصنّفات المفیدة المشهورة، مولده فی مستهل سنة ۴۹۹. و رحل إلی بلاد کثیرة، و سمع الکثیر من نحو ألف و ثلاثمائة شیخ و ثمانین امرأة، و تفقه بدمشق و بغداد، و کان دیّنا خیّرا یختم فی کل جمعة، و أمّا فی رمضان ففی کلّ یوم، معرضا عن المناصب بعد عرضها علیه، کثیر الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر، قلیل الالتفات إلی الأمراء و أبناء الدنیا.

قال الحافظ أبو سعد السمعانی فی تاریخه: هو کثیر العلم، غزیر الفضل حافظ ثقة متقن، دیّن خیر حسن السّمت، جمع بین معرفة المتون و الأسانید، صحیح القراءة متثبت محتاط، رحل و بالغ فی الطلب، إلی أن جمع ما لم یجمع غیره، و أربی علی أقرانه، و صنّف التصانیف و خرّج التخاریج، و شرع فی تاریخ دمشق.

و قال أبو محمد عبد القادر الرهاوی: رأیت الحافظ السلفی و الحافظ أبا العلاء الهمدانی و الحافظ أبا موسی المدینی، ما رأیت فیهم مثل ابن عساکر. توفی فی رجب سنة ۵۷۱» [... ۱].

[۱] طبقات الشافعیة. و توجد ترجمة ابن عساکر فی: تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸ و طبقات السبکی ۷/ ۲۱۵ و تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۲۹۴ و مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳ و المنتظم ۱۰/ ۲۶۱ و النجوم الزاهرة ۶/ ۷۷ و وفیات الأعیان ۱/ ۳۳۵ و شذرات الذهب ۴/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۱

(۹۰) روایة أبی موسی المدینی ... ص: ۱۵۱

اشارة

قال الحافظ السمهودی: «و عن عامر بن لیلی بن ضمرة و حذیفة بن أسید الغفاری رضی اللّه عنهما، قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع- و لم یحج غیرها- أقبل حتی إذا کان بالجحفة، نهی عن شجرات بالبطحاء متقاربات، لا ینزلوا تحتهنّ، حتی إذا نزل القوم و أخذوا منازلهم سواهنّ، أرسل إلیهنّ فقمّ ما تحتهنّ و شذبن عن رؤس القوم، حتی إذا نودی للصلاة غدا إلیهنّ، فصلّی تحتهنّ، ثم انصرف إلی الناس، و ذلک یوم غدیر خم- و خم من الجحفة و له بها مسجد معروف- فقال:

یا أیّها الناس إنه قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی لأظنّ أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون هل بلّغت، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نقول قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا، و قال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنّته حق و أن ناره حق، و البعث بعد الموت حق؟ قالوا: بلی. قال: أللهم اشهد، ثم قال: یا ایها الناس ألا تسمعون! ألا فإن اللّه مولای و أنا أولی بکم من أنفسکم، ألا و من کنت مولاه فهذا علی مولاه، و أخذ بید علی فعرفها [۱] حتی عرفه القوم أجمعون، ثم قال: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال: أیها الناس إنی فرطکم، و أنتم واردون علیّ الحوض، أعرض مما بین بصری و صنعاء، فیه عدد نجوم السماء قدحان من فضة، ألا و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین،

[۱] کذا و لعله: فرفعها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۲

فانظروا کیف تخلفونی فیهما حین تلقونی. قالوا: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟ قال:

الثقل الأكبر كتاب اللّه، سبب طرفه بيد اللّه و طرف بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلّوا بعدی و لا تبدّلوا، و عترتی، فإنی قد نبّأنی الخبير أن لا يتفرقا حتی يلقيانی، و سألت اللّه ربّی لهم ذلک فأعطانی، فلا تسبقوهم فتهلكوا، و لا تعلّموهم فهم أعلم منكم. أخرجه ابن عقدة فی الموالاة من طريق عبد اللّه بن سنان عن أبی الطفيل عنهما به.

و من طريق ابن عقدة أورده أبو موسی المدينی فی الصحابة و قال: إنه غريب جدّا، و الحافظ أبو الفتوح العجلی فی كتابه الموجز فی فضائل الصحابة» [۱].

و قال علی بن محمد المعروف بابن الأثير الجزری: «عبد اللّه بن ياميل. أورده ابن عقدة وحده. روی جعفر بن محمد عن أبيه و أيمن بن نائل عن عبد اللّه بن ياميل قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه أبو موسی» [۲].

و روی عنه أحاديث أخری، كما سيظهر عن كتب إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۱۵۲

۱- الذهبی: «و أبو موسی المدينی، محمد بن أبی بكر عمر بن أحمد الحافظ صاحب التصانيف، و له ثمانون سنة، سمع من غانم البرجی و جماعة من أصحاب أبی نعيم، و لم يخلّف بعده مثله. مات فی جمادی الأولی، و كان مع براعته فی الحفظ و الرجال صاحب ورع و عبادة و جلالة و تقی» [۳].

۲- الأسنوی: «الحافظ أبو موسی المدينی محمد بن عمر بن أحمد المدينی الاصبهانی، الامام الحافظ، ولد ليلة الأربعاء تاسع عشر ذی القعدة سنة ۵۰۱،

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

[۲] أسد الغابة ۳/ ۲۷۴.

[۳] العبر- حوادث سنة ۵۸۱.

و تخرّج بالإمام إسماعيل بن محمد التيمی، و أخذ عنه المذهب، و علوم الحديث، و سمع من خلائق كثيرين، و صنف التصانيف المشهورة النافعة، و كان ورعا زاهدا متواضعا متعففا عمّا فی أيدی الناس، لا يقبل لأحد شيئا قطّ، مع الهرب من الناس.

قال ابن الدبيثی: و عاش حتی صار أوحد وقته و شيخ زمانه، توفی منتصف يوم الأربعاء تاسع جمادی الأولی سنة ۵۸۱. ذكره فی العبر قال: لم يخلّف بعده مثله» [۱].

۳- ابن قاضی شهبة: «محمد بن عمر بن محمد الحافظ الكبير، أبو موسی المدينی الاصبهانی أحد الأعلام ...، و كان حافظا، واسع الدائرة، جم العلوم.

قال أبو سعد السمعانی: كتبت عنه و سمعت منه، و هو ثقة صدوق. و قال ابن الدبيثی» [... ۲]

(۹۱) حكم التوربشتی ... ص: ۱۵۳

اشارة

باعتبار حديث الغدير و شهرته، فإنه قال بعد ذكر حديث: علی منّی بمنزلة هارون من موسی ... و حديث الغدير ... و الجواب عنهما- ما تعريبه: «و ليس لهذه الطائفة فی الأحاديث ما يتمسّكون به، إلّا هذين الحديثين المشهورين المعتبرين، و قد ذكرنا وجه الاستدلال بهما، و أما غيرهما فإمّا ضعيف لا يصلح للاحتجاج به، و إمّا موضوع لا يجوز التفوّه به، فضلا عن الاستدلال» [... ۳].

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۴۴۰.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۳۷۳.

[۳] المعتمد فی المعتقد للتوربشتی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۴

ترجمته ... ص: ۱۵۴

قال ابن قاضـی شهبهٔ: «فضل اللّه التوربشتی. قال السبکی فی الطبقات الکبری: فقیه محدث من أهل شیراز، شرح مصابیح البغوی شرحا حسنا، و لعله کان فی حدود الستمائهٔ» [... ۱].

(۹۲) روایهٔ أبی الفتوح العجلی ... ص: ۱۵۴

اشارهٔ

قال الشیخ نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالکی:
«و روی الحافظ أبو الفتوح أسـعد بن أبی الفضائـل بن خلف العجلی، فی کتـابه الموجز فی فضائل الخلفاء الأربعـهٔ، یرفعه بسـنده إلی حذیفهٔ بن أسـید الغفاری و عامر بن لیلی بن ضمرهٔ قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع- و لم یحجّ غیرها- أقبل حتی إذا کان بالجحفـهٔ، نهی عن سـمرات متقاربات بالبطحاء، أن لا ینزل تحتهنّ أحـد، حتی إذا أخذ القوم منازلهم أرسل فقمّ ما تحتهنّ، حتی إذا ثوّب بالصـلاهٔ- صـلاهٔ الظهر- غدا النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم فصـلّی بالناس تحتهنّ، و ذلک یوم غدیر خم، ثم بعد فراغه من الصلاهٔ قال:
أیها النـاس إنّه قـد نبـأنی اللّطیف الخبیر، أنه لن یعمّر نبی إلّا نصف عمر النبی الـذی کان قبله، و إنی لأظن بأنی أدعی فأجیب، و إنی مسئول هل بلغت فما أنتم قائلون؟ قالوا: نقول: قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا، قال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمّدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۳۶۷. و ترجمته فی طبقات السبکی ۴/ ۱۴۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۵

و أن ناره حق، و البعث بعد الموت حق؟ قالوا: بلی نشهد. قال: اللهم اشهد.
ثم قـال: أیها النـاس ألا تسـمعون: ألا فإن اللّه مولای و أنا أولی بکم من أنفسـکم، ألا و من کنت مولاه فعلی مولاه، و أخـذ بیـد علی فعرفه حتی نظره القوم، ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].
و قد عرفت من کلام السمهودی- فی روایهٔ أبی موسی المدینی- روایهٔ العجلی لحدیث الغدیر، فی کتابه الموجز فی فضائل الصحابهٔ.

ترجمته ... ص: ۱۵۵

۱- الـذهبی: «و فیهـا تـوفی العلامـهٔ أبو الفتـح العجلی منتجب الـدین، أسـعد ابن أبی الفضائـل محمود بن خلف الاصـبهانی، الشـافعی الواعظ، شیخ الشافعیهٔ، عاش خمسا و ثمانین سنهٔ» [... ۲].
۲- الیـافعی: «و فیهـا توفی الامام العلامـهٔ أبو الفتـح العجلی، کان من الفقهاء الفضـلاء، الموصوفین بالعلم و الزهـد، مشـهورا بالعبادهٔ و

النسک و القناعهٔ، لا یأکل إلّا من کسب یده» [... ۳].

۳- ابن قاضی شهبهٔ ...: «کان فقیها مکثرا من الروایهٔ، زاهدا ورعا» [... ۴].

---

[۱] الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ: ۴۱.

[۲] العبر- حوادث ۶۰۰.

[۳] مرآهٔ الجنان- حوادث ۶۰۰.

[۴] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۶

[القرن السابع ... ص: ۱۵۶]

(۹۳) إثبات الفخر الرازی ... ص: ۱۵۶

اشارهٔ

إجماع الأمهٔ علی حدیث الغدیر، کما ذکرنا سابقا أنه قال فی (الأربعین فی أصول الدین): «و أما الشبههٔ الثانیهٔ عشر، و هی التمسک بقوله علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فجوابها من وجوه، الأول: إنّه خبر واحد، قوله: الأمهٔ اتفقت علی صحّته، لأن منهم من تمسّک به فی فضل علی، و منهم من تمسّک به فی إمامته. قلنا: تدعی أن کل الأمهٔ قبلوه قبول القطع أو قبول الظن، الأول ممنوع و هو نفس المطلوب، و الثانی: مسلّم و لا ینفعکم فی مطلوبکم» [۱] و تقدم أیضا: أنه اعترف فی (نهایهٔ العقول) بأن مخالفی الشیعهٔ یروون حدیث الغدیر، للاحتجاج به فی فضل علی بن أبی طالب.

و ذکر الرازی فی (تفسیره) القول بنزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ. ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ الآیهٔ فی غدیر خم، ناسبا إیّاه إلی ابن عباس و البراء بن عازب و الامام محمد بن علی الباقر علیه السلام، کما علمت و ستعلم إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۱۵۶

قال الیافعی: «و فیها الامام الکبیر، العلامهٔ النحریر، الأصولی المتکلّم، المناظر المفسّر، صاحب التصانیف المشهورهٔ فی الآفاق، الحظیّهٔ فی سوق الإفادهٔ بالنفاق، الامام فخر الدین الرازی، أبو عبد اللّه محمد بن عمر بن حسین القرشی، التیمی البکری، الملقّب بالإمام عند علماء الأصول، المقرّر لشبه مذاهب الفرق المخالفین، و المبطل لها بإقامهٔ البراهین، الطبرستانی الأصل،

---

[۱] الأربعین فی أصول الدین ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۷

الرازی المولد المعروف به، الشافعی المذهب، فرید عصره و نسیج دهره، الذی قال فیه بعض العلماء: خصّه اللّه برأی هو للغیب طلیعهٔ، فیری الحق بعین دونها حدّ الطبیعهٔ ...، فاق أهل زمانه فی الأصلین و المعقولات و علم الأوائل، صنّف التصانیف المفیدهٔ فی فنون عدیدهٔ ... و کل کتبه مفیدهٔ، و انتشرت تصانیفه فی البلاد، و رزق فیها سعادهٔ عظیمهٔ بین العباد» [... ۱]

(۹۴) روایهٔ أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۵۷

اشارهٔ

رواه بقوله: «زید بن أرقم- أو أبو سریحهٔ، شک شعبهٔ- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه الترمذی» [۲]

ترجمته ... ص: ۱۵۷

قال الیافعی: «و فیها العلامهٔ مجد الدین، أبو السعادات، المبارک بن محمد ابن محمد المعروف بابن الأثیر، الشیبانی الجزری ثم الموصلی الکاتب. قال أبو البرکات ابن المستوفی فی حقه: أشهر العلماء ذکرا، و أکبر النبلاء قدرا، واحد الأفاضل المشار إلیهم، و فرد الأماثل المعتمد فی الأمور علیهم» [... ۳]

---

[۱] مرآهٔ الجنان- حوادث ۶۰۶.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۴۶۸.

[۳] مرآهٔ الجنان- حوادث ۶۰۶. و توجد ترجمته فی الکامل ۱۲/ ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۸

(۹۵) روایهٔ أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۵۸

اشارهٔ

رواه بقوله: «عامر بن لیلی بن ضمرهٔ. أورده أبو العباس ابن عقدهٔ روی عبد اللّه بن سنان، عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ عن حذیفهٔ بن أسید الغفاری و عامر بن لیلی بن ضمرهٔ قالا: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع- و لم یحج غیرها- أقبل حتی إذا کان بالجحفهٔ، و ذلک یوم غدیر خم من الجحفهٔ- و له بها مسجد معروف- فقال: أیها الناس إنه قد نبأنی اللّطیف الخبیر، أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذین قبله، و إنّی یوشک أن أدعی فأجیب، ثم ذکر الحدیث إلی أن قال: فأخذ بید علی فرفعها و قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و ذکر الحدیث، قال أبو موسی: هذا حدیث غریب جدا، لا أعلم أنی کتبته إلّا من روایهٔ ابن سعید. أخرجه أبو موسی» [۱]

و قال: «عبد اللّه بن یامیل. أورده ابن عقدهٔ وحده. روی جعفر بن محمد عن أبیه و أیمن بن نائل، عن عبد اللّه بن یامیل، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه أبو موسی» [۲]

و قال: «أبو سریحهٔ الغفاری اسمه حذیفهٔ بن أسید بن خالد ... عن سلمهٔ بن کهیل قال: سمعت أبا الطفیل یحدّث عن أبی سریحهٔ أو زید بن أرقم- شک شعبهٔ- عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

---

[۱] أسد الغابهٔ ۳/ ۹۲.

[۲] أسد الغابهٔ ۳/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۹

أخرجه أبو عمر و أبو نعیم و أبو موسی» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۵۹

قال الیافعی: «الامام الحافظ ابن الأثیر، أبو الحسن علی بن محمد الجزری صاحب التاریخ، و معرفة الصحابة، و غیر ذلک، کان صدرا معظما کثیر الفضائل، کان بیته مجمع الفضل لأهل الموصل، و حافظا للتاریخ، و خبیرا لأنساب العرب و أخبارهم و أیامهم و وقائعهم » [۲...]

(۹۶) روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۵۹

اشارة

رواه فی (المختارة)، الکتاب الذی التزم فیه بالصحة، قال السمهودی:

«عن حذیفة بن أسید الغفاری أو زید بن أرقم قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ینزلوا تحتهنّ، ثم بعث إلیهن فقمّ ما تحتهنّ من الشوک، و عمد إلیهنّ فصلّی تحتهن، ثم قام فقال: یا ایها الناس إنّی قد نبأنی اللّطیف الخبیر، أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی لأظنّ أن یوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و إنکم مسئولون، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا، فقال: ألیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمّدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد

---

[۱] المصدر نفسه ۵/ ۲۰۸.

[۲] مرآة الجنان- حوادث: ۶۳۰ و له ترجمة فی: العبر ۵/ ۱۲۰ و تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۶۶ و وفیات الأعیان ۲/ ۲۷۸ و غیرها.

الموت، و أنّ السّاعة آتیة لا ریب فیها، و أنّ اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم اشهد.

ثم قال: یا أیها الناس إنّ اللّه مولا لی و أنا ولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه- یعنی علیا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنه قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علیّ الحوض.

أخرجه الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة من طریق سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل

، و هما من رجال الصحیح عنه بالشک فی صحابیته» [۱]

و فی (الجامع الصغیر) للسیوطی: «من کنت مولاه فعلی مولاه. حم عن البراء، حم عن بریدة، ن و الضیاء عن زید بن أرقم» [۲]

ترجمته ... ص: ۱۶۰

۱- الذهبی: «الضیاء الامام العالم، الحافظ الحجة، محدث الشام شیخ السنّة، ضیاء الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد الواحد ... ولد سنة ۵۶۹...

حصّل أصولا کثیرة، و نسخ و صنّف و صحّح و لیّن و جرح و عدّل، و کان المرجوع إلیه فی هذا الشأن. قال تلمیذه عمر بن الحاجب: شیخنا أبو عبد اللّه شیخ وقته، و نسیج وحده، علما و حفظا و ثقة و دینا، من العلماء الربانیین، و هو أکثر من أن یدخل علیه مثل، کان

شدید التحرّی فی الروایهٔ، مجتهدا فی العبادهٔ، کثیر الذکر،

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] الجامع الصغیر ۲/ ۱۸۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۱

منقطعا متواضعا سهل العاریهٔ، رأیت جماعهٔ من المحدّثین ذکروه فأطنبوا فی حقه، و مدحوه بالحفظ و الزهد، سألت الزکی البرزالی عنه فقال: ثقهٔ جبل حافظ دیّن، و قال ابن النجار: حافظ متقن حجهٔ عالم بالرجال ورع تقی، ما رأیت مثله فی نزاهته و عفّته و حسن طریقته، و قال الشرف ابن النابلسی، ما رأیت مثل شیخنا الضیاء.

...عاش أربعا و سبعین سنهٔ، و توفی إلی رضوان اللّه فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۶۴۳» [۱] ۲- الذهبی أیضا: «و الشیخ الضیاء أبو عبد اللّه محمد بن عبد الواحد بن أحمد المقدسی الحنبلی الحافظ أحد الأعلام ... أفنی عمره فی هذا الشأن، مع الدین المتین و الورع، و الفضیلهٔ التامهٔ و الثقهٔ و الإتقان، و انتفع الناس بتصانیفه و المحدّثون بکتبه، فاللّه یرحمه و یرضی عنه، توفی فی السادس و العشرین من جمادی الآخرهٔ» [۲] ۳- السیوطی: «الضیاء المقدسی هو: الإمام العالم الحافظ الحجهٔ محدث الشام شیخ السنّهٔ ... صنّف و صحّح و لیّن و جرح و عدّل، و کان المرجوع إلیه فی هذا الشأن، جبلا ثقهٔ دیّنا زاهدا ورعا» [... ۳]

(۹۷) روایهٔ ابن الشیخ البلوی ... ص: ۱۶۱

رواه فی کتابه (ألف باء) الذی ذکر فی (کشف الظنون) بما هذا نصه:

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۹۰.

[۲] العبر- حوادث ۶۴۳.

[۳] طبقات الحفاظ ۴۹۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۲

«ألف باء فی المحاضرات للشیخ أبی الحجاج یوسف بن محمد البلوی الأندلسی المعروف بابن الشیخ، و هو مجلّد ضخم، أوله: إن أفصح کلام سمع و أعجز حمد اللّه تعالی نفسه. إلخ. ذکر فیه أنه جمع فوائد بدائع العلوم لا بنه عبد الرحیم، لیقرأه بعد موته إذا لم یلحق بعد لصغره إلی درجهٔ النبلاء، و سمّی ما جمعه لهذا الطفل المربّا بکتاب ألف با. و من نظمه فی أوّله ... ثم ذکر تسعهٔ و عشرین بیتا علی عدد الحروف المعجمهٔ، و شرحه کلمهٔ کلمهٔ مع مقلوبهٔ و معکوسه، و أورد فی أول الشعر ثمانیهٔ أبواب، و فی آخرها أربعا من الکلمات المزدوجات المتشابهات الحروف، و هو تألیف غریب، لکن فیه فوائد کثیرهٔ» [۱] فقال ما نصه: «و أما علی رضی اللّه عنه فمکانه علی، و شرفه سنّی، أول من دخل فی الإسلام، و زوج فاطمهٔ علیها السلام بنت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قد نظم فی أبیات المفاخرهٔ، و ذکر فیها مآثره، حین فاخره بعض عداه ممّن لم یبلغ مداه، فقال رضی اللّه عنه یفخر بحمزهٔ عمّه و بجعفر ابن أمّه رضی اللّه عن جمیعهم:

محمد النبی أخی و صهری و حمزهٔ سید الشهداء عمّی

و بنت محمد بیتی و عرسی مشوط لحمها بدمی و لحمی

و سبطا أحمد ولدای منها فأیّکم له سهم کسهمی

و جعفر الذی یمسی و یضحی یطیر مع الملائکهٔ ابن أمّی

سبقتکم إلی الإسلام طفلا صغیرا ما بلغت أوان حلمی

و أوجب لی الولاء حقا علی کم رسول اللّه یوم غدیر خم

یرید بذلک

قوله علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲]

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۱۵۰.

[۲] ألف باء. و قد ذکر البلوی خیر الدین الزرکلی فی کتابه الأعلام ۸/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۳

(۹۸) روایة ابن طلحة ... ص: ۱۶۳

رواه حیث قال: «و أما مواخاة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ایّاه و امتزاجه به، و تنزیله إیاه منزلة نفسه، و میله الیه، و إیثاره إیاه، فهذا بیانه: فإنه

قد روی الإمام الترمذی فی صحیحه، بسنده عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه أنه قال: لما آخی رسول اللّه بین أصحابه جاءه علی تدمع عیناه، فقال یا رسول اللّه آخیت بین أصحابک و لم تؤاخ بینی و بین أحد. قال: فسمعت رسول اللّه یقول: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة.

و روی بسنده أیضا: أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه

، و هذا اللفظ بمجرده رواه الترمذی و لم یزد علیه، و زاد غیره ذکره الیوم و الموضع، فذکر الزمان و هو عند عود رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع من الیوم الثامن عشر من ذی الحجة، و ذکر المکان و هو ما بین مکة و المدینة یسمی خما فی غدیر هناک، فسمی ذلک الیوم یوم غدیر خم، و قد ذکره حسان فی شعره الذی تقدّم، و صار ذلک الیوم عیدا و موسما، لکونه کان وقتا خصّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا بهذه المنزلة العلیة، و شرّفه بها دون الناس کلّهم.

و نقل عن زاذان قال: سمعت علیا فی الرحبة و هو ینشد الناس: من شهد منکم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قال، فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۴

مولاه فعلی مولاه» [۱]

(۹۹) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۶۴

رواه حیث قال: «حدیث فی قوله علیه الصلاة و السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه

، قال أحمد بن حنبل فی المسند، ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک بن أبی عبد الرحیم الکندی عن زاذان، قال: سمعت علی بن أبی طالب یقول فی الرحبة- و هو ینشد الناس- یقول: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول فی یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، فقام ثلاثة عشر رجلا من الصحابة فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک.

و أخرجه الترمذی أیضا فی کتاب السنن، قال: حدیث حسن، و زاد فیه: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أدر الحق معه کیفما دار و حیث دار.

و خرّجه أحمد أیضا فی الفضائل فقال: حدثنا وکیع عن الأعمش عن سعد ابن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه قال: قال رسول اللّه صلّی

اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه- أو ولیّه- فعلی ولیه.

و فی روایة: لما نشد علی الناس فی الرحبة، قام خلق کبیر فشهدوا له بذلک، و فی لفظ: فقام له ثلاثون رجلا فشهدوا.

و قال أحمـد فی الفضائل: حـدثنا یحیی بن آدم، ثنا حنش بن الحارث بن لقیط النخعی عن رباح بن الحارث، قال: جاء رهط إلی علی فقالوا: السلام علیک یا مولانا- و کان بالرحبة- فقال: کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب؟

[۱] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۱۶. و توجـد ترجمـة ابن طلحة فی مرآة الجنان ۴/ ۱۲۸، الأسنوی ۲/ ۵۰۳، السبکی ۵/ ۲۶ العبر ۵/ ۲۱۳ و غیرها.

قالوا: سـمعنا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم یقول یوم غـدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه قال رباح: فقلت: من هؤلاء؟ فقیل: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قال أحمـد فی الفضائل: ثنا ابن نمیر عن عبـد الملک عن عطیـة العوفی قال: أتیت زیـد بن أرقم فقلت له: إن ختنا لی حـدثنی عنک بحـدیث فی شأن علی بن أبی طالب یوم الغـدیر، و أنا أحبّ أن أسـمعه منک. فقال: إنکم معشـر أهل العراق فیکم ما فیکم، فقلت له: لیس علیـک منی بـأس، فقـال: نعم کنّا بالجحفـة، فخرج رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم علینا ظهرا، و هو آخـذ بعضـد علی بن أبی طـالب، فقـال: أیهـا النـاس ألسـتم تعلمون أنی أولی بـالمؤمنین من أنفسـهم؟ فقـالوا: بلی، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. قالها أربع مرات.

و قال أحمد فی الفضائل: ثنا عفان، ثنا حماد بن سلمة، ثنا علی بن زید، عن عدی بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، فصلّی الظهر و أخـذ بیـد علی و قـال: اللهم من کنت مولاـه فهـذا مولاـه، قـال: فلقیه عمر بن الخطـاب بعـد ذلـک فقـال: هنیئـا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولاـی و مولی کلّ مؤمن و مؤمنـة. و فی روایـة: اللهم فانصـر من نصـره، و اخـذل من خـذله، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه» [۱]

[۱] تـذکرة خواص الأمة فی معرفة الأئمة ۲۸- ۲۹ و قد ذکرنا ترجمة السـبط عن أبی المؤید الخوارزمی، و ابن خلکان، و قطب الدین الیونینی، و أبی الفداء، و الذهبی، و غیرهم، فی قسم حدیث النور.

کما ذکرنا مصادر أخری أیضا فی قسم حدیث الثقلین.

(۱۰۰) روایة الکنجی ... ص: ۱۶۶

رواه فی کتابه (کفایـة الطّالب)، و بما أنّ کلامه یتضـمّن دلالـة حـدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السـلام، فإنا سـنذکر نصّ روایته و کلامه فی مبحث دلالة الحدیث، إن شاء اللّه تعالی [۱]

(۱۰۱) روایة الرسعنی ... ص: ۱۶۶

رواه عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسـعنی، و سیأتی نص روایته من کتاب (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا) للبدخشانی. إن شاء اللّه تعالی [۲].

(۱۰۲) روایة النووی ... ص: ۱۶۶

اشارة

رواه حیث قال: «و فی کتاب الترمذی عن أبی سریحة الصحابی أو زید بن أرقم- شکّ شعبة- عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی

---

[۱] ذکرنا الثناء علیه و علی کتابه فی قسم حدیث النور.

[۲] ذکره الذهبی فی تذکرة الحفاظ ۴/ ۲۴۳، ابن کثیر ۱۳/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۷

مولاه. رواه الترمذی

و قال: حدیث حسن، و الشک فی عین الصحابی لا یقدح فی صحة الحدیث، لأنهم کلّهم عدول» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۶۷

۱- ابن قاضی شهبة: «یحیی بن شرف ... الفقیه الحافظ الزاهد، أحد الأعلام، شیخ الإسلام، محی الدین أبو زکریا الحزامی النووی- بحذف الألف و یجوز إثباتها- الدمشقی، ولد فی المحرم سنة ۶۳۱ ... کان محققا فی علمه و فنونه، و مدققا فی عمله و شئونه، حافظا لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، عارفا بأنواعه من صحیحه و سقیمه، و غریب ألفاظه و استنباط فقهه، حافظا للمذهب و قواعده و أصوله، و أقوال الصحابة و التابعین، و اختلاف العلماء و وفاقهم، سالکا فی ذلک طریقة السلف ... إلی أن توفی ... فی رجب سنة ۶۷۷» [۲] ۲- السیوطی: «النووی الإمام الفقیه الحافظ، الأوحد القدوة، شیخ الإسلام علم الأولیاء ... کان إماما بارعا حافظا متقنا، أتقن علوما شتّی، و بارک اللّه فی علمه و تصانیفه لحسن قصده، و کان شدید الورع و الزهد، آمرا بالمعروف ناهیا عن المنکر [۳...] »

(۱۰۳) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۱۶۷

اشارة

و قال محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری: «ذکر اختصاصه بأنه مولی من

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۷ و رواه أیضا فی ریاض الصالحین: ۱۵۲.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۹.

[۳] طبقات الحفاظ: ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۸

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه: عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبة فقالوا: السلام علیک یا مولانا، قال: و کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟

قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال رباح: فلما مضوا تبعتهم فسألت: من هؤلاء؟ قالوا: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری. خرّجه أحمد.

و عنه- قال: بينما على جالس، إذ جاء رجل فدخل [و] عليه أثر السفر، فقال: السلام عليك يا مولاى. قال: من هذا؟ قال: أبو أيوب الانصارى. فقال على: أفرجوا له ففرجوا، فقال أبو أيوب: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. خرّجه البغوى فى معجمه.

و عن البراء بن عازب قال: كنّا عند النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى سفر فنزلنا بغدير خم، فنودى فينا الصلاة جامعة، و كسح لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرة، فصلى الظهر و أخذ بيد على، و قال: ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى. [قال:] فأخذ بيد على و قال: اللهم من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقيه عمر بعد ذلك فقال: هنيئا لك يا ابن أبى طالب، أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة.

و عن زيد بن أرقم مثله.

خرّجهما [خرجه أحمد فى مسنده، و خرّج الأول ابن السمان.

و خرّج أحمد فى كتاب المناقب معناه عن عمر و زاد بعد قوله: و عاد من عاداه: و انصر من نصره و أحبّ من أحبه. قال سعيد: أو قال: أبغض من أبغضه.

و خرّج ابن السّمان عن عمر منه: من كنت مولاه فعلى مولاه.

و خرّجه المخلّص الذهبى عن حبشى بن جنادة و قال بعد و انصر من نصره:

و أعن من أعانه

. و لم يذكر ما بعده.

و عن أبى الطفيل قال: قال على: أنشد اللّه كل إمرأ سمع رسول اللّه صلّى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۹

اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم لما قام. فقام ناس فشهدوا أنهم سمعوه يقول:

ألستم تعلمون أنى أولى [الناس بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه.

قال: من كنت مولاه فانّ هذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فخرجت و فى نفسى من الريبة [ذلك شىء، فلقيت زيد بن أرقم فذكرت ذلك له فقال: قد سمعناه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له ذلك. قال أبو نعيم: قلت لفطر- يعنى الذى روى عنه الحديث-: كم بين القول و بين موته؟

قال: مائة يوم. خرّجه أبو حاتم و قال: يريد موت على بن أبى طالب.

و خرّج الترمذى عنه من ذلك: من كنت مولاه فعلى مولاه.

و خرّجه أحمد عن سعيد بن وهب و لفظه قال: [أ] نشد على فقام خمسة أو ستة من أصحاب رسول اللّه [النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

و عن زيد بن أرقم قال: استنشد على الناس فقال: أنشد اللّه رجلا سمع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام ستة عشر رجلا فشهدوا.

و عن زياد بن أبى زياد قال: سمعت على بن أبى طالب ينشد الناس فقال: أنشد اللّه رجلا مسلما سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم ما قال. فقام اثنا عشر رجلا بدريا فشهدوا.

و عن بريدة قال: غزوت مع على اليمن، فرأيت منه جفوة، فلمّا قدمت على النبى [رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ذكرت عليا فتنقّصته، فرأيت وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتغيّر، و قال: يا بريدة أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟

قلت: بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. خرجه أحمد.

و عن عمر أنه قال: على مولى من كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مولاه.

و عن سالم قيل لعمر: إنك تصنع بعلى شيئا ما تصنعه بأحد من أصحاب

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۰

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قال: إنه مولاى.

و عن عمر- و قد جاءه أعرابيان يختصمان- فقال لعلى: اقض بينهما يا أبا الحسن، فقضى على بينهما، فقال أحدهما: هذا يقضى بيننا! فوثب إليه عمر و أخذ بتلبيبه و قال: ويحك ما تدرى من هذا؟ هذا مولاى و مولى كل مؤمن، و من لم يكن مولاه فليس بمؤمن.

و عنه و قد نازعه رجل فى مسألة فقال: بينى و بينك هذا الجالس، و أشار إلى على بن أبى طالب، فقال الرجل: هذا الأبطن!! فنهض عمر عن مجلسه و أخذ بتلبيبه حتى شاله من الأرض، ثم قال: أ تدرى من صغّرت؟! [هذا] مولاى و مولى كل مسلم. خرجهنّ ابن السمان» [۱].

و قد روى المحبّ الطبرى طرفا من ألفاظ حديث الغدير فى كتابه الآخر (ذخائر العقبى) تحت عنوان «ذكر أنه من كان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم مولاه فعلى مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۰

و قد ترجم له الأسنوى بقوله: «محب الدين أبو العباس أحمد بن عبد اللّه ابن محمد الطبرى، ثم المكى، شيخ الحجاز، كان عالما عاملا جليل القدر، عالما بالآثار و الفقه، اشتغل بقوص على الشيخ مجد الدين القشيرى، و شرح التنبيه، و ألّف كتابا فى المناسك، و كتابا فى الألغاز، و كتابا نفيسا فى أحاديث الأحكام. ولد يوم الخميس سابع عشر جمادى الآخرة سنة ۶۱۵. و توفى فى سنة ۹۴، قيل فى ذى القعدة، و قيل غير ذلك» [۳].

---

[۱] الرياض النضرة فى فضائل العشرة ۲/ ۲۲۲- ۲۲۵.

[۲] ذخائر العقبى ۶۷/ ۶۸.

[۳] طبقات الشافعية ۲/ ۱۷۹ وله ترجمة فى: تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴ و طبقات السبكى ۸/ ۱۸ و مرآة الجنان ۴/ ۲۲۴ و النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴ و شذرات الذهب ۵/ ۴۱۵ و غيرها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۱

(۱۰۴) رواية الوصابى ... ص: ۱۷۱

رواه عن بريدة بقوله: «و عنه رضى اللّه عنه قال: خرجت مع على إلى اليمن، فرأيت منه جفوة ...، أخرجه أبو زيد عثمان بن أبى شيبة فى سننه، و ابن جرير فى تهذيب الآثار، و أبو نعيم فى فضائل الصّحابة» [۱].

و عن ابن عباس بقوله: «و عنه رضى اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على بن أبى طالب مولى من كنت مولاه. أخرجه المحاملى فى أماليه» [۲].

قال: «و عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه. أخرجه الطبرانى فى الكبير، و أخرجه أبو نعيم فى فضائل الصّحابة، و أخرجه الترمذى فى جامعه عن زيد بن أرقم» [۳].

قال: «و عن أبى أيوب الأنصارى رضى اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه. أخرجه النسائى فى سننه و الطبرانى فى الكبير. و أخرجه أبو نعيم فى فضائل الصحابة عن مالك بن الحويرث

. و

عن ابن عمر رضی اللّه عنهما قال: قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه أبو زید عثمان ابن أبی شیبة فی سننه

، و

أخرجه ابن أبی عاصم و سعید بن منصور فی سننهما عن سعد بن أبی وقاص، عن علی رضی اللّه عنه: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه ابن عقدة

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط، الباب الرابع منه المسمی ب «أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب».

[۲] المصدر نفسه.

[۳] الاکتفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۲

فی کتابه الموالاة. و أخرجه الامام أحمد فی مسنده، عن علی و ثلاثة عشر رجلا من الصحابة، و أخرجه ابن أبی شیبة فی مصنّفه عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری» [۱].

قال: «و عن ابن عمر رضی اللّه عنهما قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الطبرانی فی الکبیر.

و

عن أبی هریرة و اثنی عشر رجلا من الصحابة: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الإمام أحمد فی مسنده، و الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة. و أخرجه أیضا عن زید بن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابة. و أخرجه أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن سعد بن أبی وقاص. و أخرجه الخطیب فی المتفق و المفترق عن أنس.

و عن عمرو ذی مر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أعن من أعانه. أخرجه الطبرانی فی الکبیر

. و

عن علی و طلحة معه رضی اللّه عنهما: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الحاکم فی المستدرک.

و عن بریدة قال قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أخرجه الإمام أحمد فی مسنده، و سمّویه فی فوائده» [۲].

و قال: «و عن رفاعة بن أیاس الضبّی عن أبیه عن جدّه قال: کنت مع علی فی الجمل، فبعث إلی طلحة أن ألقنی، فلقیه فقال: أنشدک اللّه أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم. قال: فلم تقاتلنی؟ أخرجه ابن عساکر فی تاریخه.

---

[۱] الاکتفاء- مخطوط.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۳

و

عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری رضی اللّه عنه قال: کنا بالجحفهٔ بغدیر خم، إذ خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه عثمان بن أبی شیبهٔ فی سننه.

و عنه رضی اللّه عنه فی أخری: قال کنّا بالجحفهٔ بغدیر خم، و ثمهٔ ناس من جهینهٔ و مزینهٔ و غفار، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه أخرجه النسائی فی سننه» [۱]

(۱۰۵) ذکر سعید الدین الفرغانی ... ص: ۱۷۳

حدیث الغدیر فی (شرح تائیهٔ ابن الفارض)، و سیأتی نص کلامه [۲].

[القرن الثامن ... ص: ۱۷۳

(۱۰۶) روایهٔ الحموینی ... ص: ۱۷۳

و رواه ابراهیم بن محمد بن المؤید بن عبد اللّه بن علی بن محمد بن حمویه، بسنده عن المطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل قال: «کنت عند جابر بن عبد اللّه فی بیته، و علی بن الحسین و محمد بن الحنفیّهٔ و أبو جعفر، فدخل رجل من أهل العراق فقال: أنشدک اللّه إلّا حدثتنی بما رأیت

---

[۱] الاکتفاء- مخطوط.

[۲] ترجمته فی العبر حوادث ۶۸۹ و نفحات الأنس: ۵۵۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۴

و ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: کنّا بالجحفهٔ بغدیر خم، و ثم ناس کثیر من جهینهٔ و مزینهٔ و غفار، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

و رواه بسنده عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب، ثم قال: «أورده الامام الحافظ شیخ السنهٔ أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی بتفاوت، فی فضائل أمیر المؤمنین علی، و نقلته من خطه المبارک» [۲].

و رواه بسنده عن زید بن عمر بن مورق قال: «کنت بالشام و عمر بن عبد العزیز یعطی الناس، فتقدّمت إلیه فقال: ممن أنت؟ فقال: قلت من قریش قال: من أی قریش أنت؟ قلت: من بنی هاشم. قال: من أیّ بنی هاشم؟

فسکت، فوضع یده علی صدره فقال: أنا و اللّه مولی علی بن أبی طالب. ثم قال:

حدثنی عدهٔ أنّهم سمعوا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. ثم قال: یا مزاحم کم تعطی أمثاله؟ قال: مائهٔ و مائتی درهم. قال: أعطه خمسین دینارا لولایهٔ علی بن أبی طالب، ثم قال: الحق ببلدک فسیأتیک مثل ما یأتی نظرائک» [۳].

و رواه أیضا بأسانید و ألفاظ أخری فراجعه [۴].

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۲- ۶۳.

[۲] المصدر ۱/ ۶۴- ۶۵.

[۳] فرائد السمطین ۱/ ۶۶.

[۴] ترجمته: تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۲۹۸ العبر حوادث ۷۲۲، الدرر الکامنهٔ ۱/ ۶۷

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۵

(۱۰۷) روایهٔ جمال الدین المزی ... ص: ۱۷۵

اشارهٔ

و قال جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی: «عامر بن واثلهٔ أبو الطفیل اللیثی الکنانی- و له روایهٔ [رؤیهٔ]- عن زید بن أرقم حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ت فی المناقب عن محمد بن بشار عن غندر عن شعبهٔ عن سلمهٔ بن کهیل قال: سمعت أبا الطفیل یحدث عن محمد بن مثنی عن أبی سریحهٔ أو زید بن أرقم- شک شعبهٔ- فذکره و قال: حسن غریب.

س- فیه: عن محمد بن مثنی، عن یحیی بن حماد، عن أبی عوانهٔ، عن سلیمان، عن حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم به أتمّ من الأول: لمّا رجع و نزل غدیر خم. الحدیث» [۱].

و قال: عبد الرحمن بن عبد اللّه بن سابط الجمحی المکی، عن سعد حدیثا قال: قدم معاویهٔ فی بعض حجّاته، فدخل علیه سعد، فذکروا علیا. الحدیث.

ق- فی السنهٔ عن علی بن محمد عن أبی معاویهٔ عن موسی بن مسلم عن ابن سابط به» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۵

۱- السیوطی: «المزی- الإمام العالم الحبر، الحافظ الأوحد، محدّث الشام ... مات یوم السبت، ثانی عشر صفر سنهٔ ۷۴۲» [۳].

---

[۱] تحفهٔ الأشراف بمعرفهٔ الأطراف ۳/ ۱۹۵.

[۲] تحفهٔ الأشراف ۳/ ۳۰۲.

[۳] طبقات الحفاظ ۵۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۶

۲- الأسنوی: «کان أحفظ أهل زمانه، لا سیّما الرجال المتقدمین، و انتهت إلیه الرحلهٔ من أقطار الأرض، لروایته و درایته، و کان إماما فی اللغهٔ و التصریف، دیّنا خیّرا، منقبضا عن الناس، طارحا للتکلّف، فقیرا، صنّف: تهذیب الکمال فی أسماء الرجال، و کتاب الأطراف» [۱].

۳- السبکی: «شیخنا و أستاذنا و قدوتنا» [... ۲].

۴- الشوکانی: «أخذ عنه الأکابر، و ترجموا له، و عظّموه جدّا» [... ۳].

و له ترجمهٔ فی: تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۹۸، الدرر الکامنهٔ ۵/ ۲۳۳، النجوم الزاهرهٔ ۱۰/ ۷۶، الکامل ۱۴/ ۱۹۱ و غیرها.

(۱۰۸) روایهٔ الذهبی ... ص: ۱۷۶

و قال الذهبی بترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام: «و شهد له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بالجنهٔ، و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و قال له: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی. و قال: لا یحبّک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا منافق.

و مناقب هذا الإمام جمهٔ، أفردتها فی مجلّد و سمّیته بفتح المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۴].

و قال بترجمهٔ الحاكم: «و أمّا حدیث الطّیر فله طرق كثیرهٔ جدّا، قد أفردتها بمصنف، و مجموعها یوجب أن یكون الحدیث له أصل. و أمّا

حدیث من كنت

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۴۶۴.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۶/ ۲۵۱.

[۳] البدر الطالع ۲/ ۳۵۳.

[۴] تذكرهٔ الحفاظ ۱/ ۱۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۷

مولاه

فله طرق جیّدهٔ، و قد أفردت ذلك أیضا» [۱].

(۱۰۹) روایهٔ النیسابوری ... ص: ۱۷۷

و رواه الحسن بن حسین النیسابوری أیضا، و سیأتی نص روایته.

(۱۱۰) روایهٔ السمنانی ... ص: ۱۷۷

و رواه علاء الدولهٔ أحمد بن محمد السمنانی، و سیأتی نص روایته كذلك.

(۱۱۱) روایهٔ الخطیب التبریزی ... ص: ۱۷۷

رواه حیث قال: «و عن زید بن أرقم: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلی مولاه، رواه أحمد و الترمذی» [۲].

و قال: «و عن البراء بن عازب و زید بن أرقم: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] نفس المصدر ۳/ ۱۰۳۹ و توجد ترجمهٔ الذهبی فی: الدرر الكامنهٔ ۴/ ۴۲۶ و البدر الطالع ۲/ ۱۱۰ و النجوم الزاهرهٔ ۱۰/ ۱۸۲ و شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳ و الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳ و غیرها.

[۲] مشكاهٔ المصابیح ۳/ ۲۴۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۸

و سلّم لمّا نزل بغدیر خم، أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: أ لستم تعلمون أنی أولی بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی، قال: اللهم من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بعد ذلك فقال له: هنیئا [لك یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی كلّ مؤمن و مؤمنهٔ، رواه أحمد» [۱]

(۱۱۲) روایهٔ ابن الوردی ... ص: ۱۷۸

اشارهٔ

و قال عمر بن مظفر المعروف بابن الوردی فی ذکر علی علیه السلام: «شیء من فضائله: من ذلک مشاهده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أخوّة رسول اللّه له، و سبق إسلامه، و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم یوم خیبر: لأعطینّ الرّایة رجلا یحبّ اللّه و رسوله. الحدیث

، و

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

، و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی

، و

قوله: أقضاکم علی» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۸

و قد ترجم له ابن قاضی شهبة الأسدی بقوله: «عمر بن المظفر بن عمر ابن محمد بن أبی الفوارس بن علی، الامام العلّامة الأدیب المؤرّخ، زین الدین أبو حفص المعری الحلبی، الشهیر بابن الوردی، فقیه حلب و مؤرّخها و أدیبها، تفقّه علی الشیخ شرف الدین البارزی، له مصنفات جلیلة نظما و نثرا ... و کان ملازما

---

[۱] نفس المصدر ۳/ ۲۴۶.

[۲] تتمة المختصر فی أخبار البشر ۱/ ۲۲۱.

للاشتغال و التصنیف، شاع ذکره، و اشتهر بالفضل اسمه، ذکر له الصّلاح الصفدی فی تاریخه ترجمة طویلة» [... ۱].

(۱۱۳) ذکر ابن مکتوم ... ص: ۱۷۹

القیسی حدیث الغدیر فی (تذکرته)، کما سیأتی نص عبارته، نقلا عن (الأزهار فیما عقده الشعراء من الآثار) للسیوطی.

و سنذکر هناک طرفا من ترجمته، إن شاء اللّه تعالی.

(۱۱۴) روایة الزرندی ... ص: ۱۷۹

و رواه جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی حیث قال: «روی الامام الحافظ أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی رحمه اللّه، بسنده إلی البراء بن عازب قال: أقبلنا مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، حتی إذا کنّا بغدیر خم، یوم الخمیس ثامن عشر من ذی الحجة، فنودی فینا الصلاة جامعة، و کسح للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فأخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی، ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: أ لست أولی

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۱۹۷.

بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی قال: ألیس أزواجی أمهاتکم؟ قالوا: بلی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فإن هذا مولی من أنا

مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه بعد ذلک، فقال له: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة. هذه إحدی روایاته له. و فی روایة قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم أعنه و أعن به، و ارحمه و ارحم به، و انصره و انصر به، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال الامام أبو الحسن الواحدی رحمه اللّه: هذه الولایة التی أثبتها النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی رضی اللّه عنه مسئول عنها یوم القیامة، و روی فی قوله تعالی وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ أی عن ولایة علی رضی اللّه عنه، و المعنی: انهم یسئلون هل والوه حق الموالاة کما أوصاهم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أم أضاعوها و أهملوها» [۱].

(۱۱۵) ذکر الیافعی ... ص: ۱۸۰

حدیث الغدیر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «و من مناقبه رضی اللّه عنه

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم یوم خیبر: لأعطینّ هذه الرایة غدا رجلا یفتح اللّه علی یدیه، یحبّ اللّه و رسوله، و یحبّه اللّه و رسوله.

الحدیث الصحیح. و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم له: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی.

الحدیث الصحیح. و

فیه: خلّف رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] نظم درر السمطین فی فضائل المصطفی و المرتضی و البتول و السبطین: ۱۰۹ و قد ذکرنا ترجمة الزرندی فی قسم حدیث النور.

و سلّم علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللّه أ تخلفنی فی النساء و الصبیان؟! فقال: أما ترضی. الحدیث. و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. رواه الإمام أحمد» [۱].

(۱۱۶) ذکر سعید الدین الکازرونی ... ص: ۱۸۱

حدیث الغدیر بقوله: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

(۱۱۷) روایة ابن کثیر ... ص: ۱۸۱

و رواه اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر الدمشقی الشافعی، فی ذکر فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام تحت عنوان «حدیث غدیر خم»، فأورد حدیث مناشدة الإمام الناس فی الرّحبة عن أبی الطفیل، و روایة أبی بکر الشافعی بسنده عن زید بن أرقم، و روایة أبی یعلی و عبد اللّه بن أحمد حدیث المناشدة أیضا عن عبد الرحمن بن أبی لیلی، و کذا روایة الطبرانی المناشدة عن عمیرة بن سعد، و عن ابن عقدة بسنده عن زید بن یثیع به، و کذا عن عبد الرزاق بسنده عن سعید بن

---

[۱] مرآة الجنان و عبرة الیقظان. حوادث سنة: ۴۰ و ترجمته فی طبقات السبکی ۶/ ۱۰۳، الدرر الکامنة ۲/ ۲۴۷.

[۲] المنتقی فی سیرة المصطفی- مخطوط. و ترجمته فی الدرر الکامنة ۴/ ۲۵۵.

وهب و عبد خیر، و عن أحمد عن سعید، و عنه عن زیاد بن أبی الأسلمی، و عنه عن زاذان.

قال: «و رواه أحمد عن على نفسه: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، قال: فزاد الناس: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و قد روى هذا عن طرق متعددهٔ عن على، و له طرق متعددهٔ أيضا عن زيد ابن أرقم» ثم روى أحاديث أخرى غيرها.

و قد ذكرنا بعض تلك الأحاديث عن ابن كثير، كلا فى محله مما تقدّم فى الكتاب.

و قال ابن كثير فى ذكر خبر حجهٔ الوداع: «و قال المطلب بن زياد: عن عبد اللّه بن محمد بن عقيل، سمع جابر بن عبد اللّه يقول: كنا بالجحفهٔ بغدير خم، فخرج علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأخذ بيد على فقال. من كنت مولاه فعلى مولاه. قال شيخنا الذهبى: هذا حديث حسن.

و قد رواه ابن لهيعهٔ عن بكر بن سوادهٔ، و غيره عن أبى سلمهٔ بن عبد الرحمن عن جابر بنحوه» [۱].

و قال أيضا: «و قال الحافظ أبو يعلى الموصلى، ثنا أبو بكر بن أبى شيبهٔ أنا شريك عن أبى يزيد الأودى عن أبيه قال: دخل أبو هريرهٔ المسجد فاجتمع الناس إليه، فقام إليه شابّ فقال: أنشدك باللّه أسمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال:

نعم.

و رواه ابن جرير، عن أبى كريب، عن شاذان، عن شريك به. تابعه إدريس الأودى، عن أخيه أبى يزيد و اسمه داود بن شريك به.

---

[۱] تاريخ ابن كثير. حوادث السنهٔ العاشرهٔ.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۳

و رواه ابن جرير أيضا من حديث إدريس و داود، عن أبيهما عن أبى هريرهٔ فذكره» [۱]

(۱۱۸) روايهٔ أبى حفص المراغى ... ص: ۱۸۳

اشارهٔ

و رواه أبو حفص عمر بن الحسن المراغى، فقد قال شمس الدين ابن الجزرى: «أخبرنا أبو حفص عمر بن الحسن المراغى فيما شافهنى به، عن أبى الفتح يوسف بن يعقوب الشيبانى ... عن يزيد بن أبى زياد عن عبد الرحمن بن أبى ليلى قال: سمعت عليا رضى اللّه عنه بالرحبهٔ ينشد الناس: من سمع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدريّا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول ذلك.

هذا حديث حسن من هذا الوجه، صحيح من وجوه كثيرهٔ» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۸۳

۱- ابن الجزرى: «عمر بن الحسن بن مزيد بن أميلهٔ بن جمعهٔ، أبو حفص المراغى الأصل، الحلبى المحتد، الدمشقى المزى المولد، رحلهٔ زمانه فى

---

[۱] نفس المصدر. و توجد ترجمهٔ ابن كثير فى: طبقات ابن قاضى شهبهٔ و البدر الطالع ۱/ ۱۵۳ و النجوم الزاهرهٔ ۱۱/ ۱۲۳ و أنباء الغمر ۱/ ۳۹ و الدرر الكامنهٔ ۱/ ۳۹۹ و طبقات المفسرين ۱/ ۱۱۰ و شذرات الذهب ۶/ ۲۳۱.

[۲] أسنى المطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۳- ۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۴

علوّ الإسناد ... و كان خيرا دينا ثقهٔ صالحا، انفرد بأكثر مسموعاته، و توفى فى يوم الاثنين، ثامن ربيع الآخر سنهٔ ۷۷۸. و دفن بالمزهٔ ظاهر دمشق» [۱].

۲- ابن روزبهان فی (شرح الشمائل ...): «كان الشيخ المذكور ابن أميلهٔ ثقهٔ متقنا رحلهٔ، يرحل إليه الناس فى زمانه، و كان يسكن بمزهٔ من الشام، و هو شيخ للشيخ أبى الخير محمد بن الجزرى، و إليه ينتهى إسناده و غيره من أكابر المشايخ و أجلهٔ الأصحاب»....

(۱۱۹) روايهٔ السيد على الهمدانى ... ص: ۱۸۴

و رواه السيد على بن شهاب الدين الهمدانى: «عن أبى عبد اللّه الشيبانى رضى اللّه عنه قال: بينما أنا جالس عند زيد بن أرقم فى مجلس بنى الأرقم، إذ جاء رجل فقال: أيّكم زيد بن أرقم؟ فقال القوم: هذا زيد. فقال: أنشدك بالذى لا إله إلّا هو سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم.

و عن أبى هريرهٔ رضى اللّه عنه قال: من صام يوم الثامن عشر من ذى الحجهٔ كان له كصيام ستين شهرا، و هو اليوم الذى أخذ فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على فى غدير خم، فقال عليه الصلاهٔ و السلام: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله.

و عن الإمام الباقر عن آبائه عليهم السلام مثل ذلك، بل روى عن كثير من الصحابهٔ فى أماكن مختلفهٔ هذا الخبر.

---

[۱] طبقات القراء ۱/ ۵۹۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۵

عن عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه قال: نصب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عليا علما. فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله و انصر من نصره، اللهم أنت شهيدى عليهم. قال: و كان فى جنبى شاب حسن الوجه طيب الريح، فقال لى: يا عمر لقد عقد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عقدا لا يحلّه إلّا منافق، فاحذر أن تحلّه. قال عمر: فقلت يا رسول اللّه إنّك حيث قلت فى على كان فى جنبى شاب حسن الوجه طيب الريح قال: كذا و كذا قال: نعم يا عمر، إنه ليس من ولد آدم، لكنه جبرئيل أراد أن يؤكد عليكم ما قلته فى على.

و عن البراء بن عازب رضى اللّه عنه قال: أقبلت مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجهٔ الوداع ... و فيه نزلت يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الآيهٔ» [۱].

(۱۲۰) روايهٔ ابن المحب ... ص: ۱۸۵

اشارهٔ

و رواه محمد بن عبد اللّه ابن المحب المقدسى ... قال ابن الجزرى:

«و ألطف طريق وقع لهذا الحديث و أغربه: ما حدثنا به شيخنا خاتمهٔ الحفاظ، أبو بكر محمد بن عبد اللّه بن المحب المقدسى مشافههٔ، أخبرتنا الشيخهٔ أم محمد زينب ابنهٔ أحمد بن عبد الرحيم المقدسيهٔ ... حدثتنا فاطمهٔ بنت على بن موسى الرّضا، حدثتنى فاطمهٔ و زينب و أم كلثوم بنات موسى بن جعفر، قلن: حدثتنا فاطمهٔ بنت جعفر بن محمد الصادق، حدثتنى فاطمهٔ بنت محمد بن على، حدثتنى

---

[۱] المودهٔ فى القربى للسيد على الهمدانى. أنظر ينابيع المودهٔ: ۲۴۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۶

فاطمة بنت علی بن الحسین، حدثتنی فاطمة و سکینة ابنتا الحسین بن علی، عن أم کلثوم بنت فاطمة بنت النبی علیه السلام، عن فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رضی عنها. قالت: أنسیتم قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم من کنت مولاه فعلی مولاه، و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی علیهما السلام؟

هکذا أخرجه الحافظ الکبیر أبو موسی المدینی فی کتابه المسلسل بالأسماء

و قال: هذا الحدیث مسلسل من وجه، و هو أن کل واحدة من الفواطم تروی عن عمة لها، فهو روایة خمس بنات أخ کل واحدة منهنّ عن عمّتها» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۶

۱- ابن الجزری: «شیخنا و إمامنا و مبرّزنا، الحافظ الکبیر، شمس الدین أبو بکر ابن الحافظ محب الدین أبی محمد الشهیر بابن المحب الصامت، ولد یوم الجمعة أول شعبان سنة ۷۱۲ ... و سمع منه الأئمّة و الحفّاظ ... و کان صالحا قانتا، قانعا بالیسیر، متقشفا لا مبالیا لأحد غیری، ربما جاءنی إلی منزلی فأسمعنی و أسمع أهلی و أولادی، و انتهی إلیه الحفظ فی زمانه، رجالا و متنا و معرفة للأجزاء و رواتها، توفی فی لیلة الأحد الخامس من شوال سنة ۷۸۹» [... ۲].

۲- السیوطی: «ابن المحب الحافظ ... و کان عالما متقنا فقهیا» [... ۳].

---

[۱] أسنی المطالب: ۳- ۴.

[۲] طبقات القراء ۲/ ۱۷۴.

[۳] طبقات الحفاظ: ۵۳۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۷

[القرن التاسع ... ص: ۱۸۷

(۱۲۱) روایة خواجة پارسا ... ص: ۱۸۷

و رواه محمد بن محمد الحافظی الشهیر بخواجة پارسا بقوله: «و عن عمر رضی اللّه عنه ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعلی رضی اللّه عنه: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

(۱۲۲) روایة ابن الجزری ... ص: ۱۸۷

اشارة

و روی شمس الدین محمد بن محمد بن الجزری حدیث الغدیر- کما علمت فیما تقدم عن شیخه المراغی ثم قال ما نصه: «هذا حدیث حسن من هذا الوجه، صحیح من وجوه کثیرة، تواتر عن أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه، و هو متواتر أیضا عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، رواه الجم الغفیر عن الجم الغفیر، و لا عبرة بمن حاول تضعیفه ممن لا اطلاع له فی هذا العلم.

فقد ورد مرفوعا عن: أبی بکر الصدّیق، و عمر بن الخطاب، و طلحة بن عبید اللّه، و الزبیر بن العوام، و سعد بن أبی وقّاص، و عبد الرحمن بن عوف

[۱] ترجمته فی الضوء اللامع ۱۰/ ۲۰ و الشقائق النعمانیة ۱/ ۲۸۶ و فوائد أبی الحسنات ص ۱۹۹، و نفحات الأنس ۳۹۲ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۸

و العباس بن عبد المطلب، و زید بن أرقم، و البراء بن عازب، و بریدة بن الحصیب، و أبی هریرة، و أبی سعید الخدری، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن عباس، و حبشی بن جنادة، و عبد اللّه بن مسعود، و عمران بن حصین، و عبد اللّه ابن عمر، و عمار بن یاسر، و أبی ذر الغفاری، و سلمان الفارسی، و أسعد بن زرارة، و خزیمة بن ثابت، و أبی أیوب الأنصاری، و سهل بن حنیف، و حذیفة بن الیمان، و سمرة بن جندب، و زید بن ثابت، و أنس بن مالک، و غیرهم من الصحابة رضوان اللّه علیهم، و صحّ عن جماعة منهم ممن یحصل القطع بخبرهم.

و ثبت أیضا أن هذا القول کان منه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم». ... ثم إن الحافظ ابن الجزری روی ما تقدم نقله عنه عن شیخه الحافظ ابن المحب المقدسی [۱]، و لا نعیده...

ترجمته ... ص: ۱۸۸

۱- القاضی مجیر الدین أبو الیمن عبد الرحمن العلیمی: «شیخ الإسلام شمس الدین، أبو الخیر محمد بن محمد الجزری، الدمشقی المقری الشافعی.

مولده فی لیلة السبت سادس عشر رمضان سنة ۷۵۱، اعتنی بالقراءات فأتقنها و مهر فیها، و له مصنفات جلیلة ... و توفی بشیراز نهار عید الأضحی سنة ۸۳۳ رضی اللّه عنه و رحمه» [۲].

۲- الفضل بن روزبهان فی (شرح الشمائل): «أبو الخیر محمد بن محمد بن محمد الجزری رحمه اللّه تعالی، شیخ مشایخ الإسلام، و قاضی القضاة بن الأنام، الجامع لأقسام العلوم الشرعیة، و الحاوی للمعارف الأصلیة و الفرعیة، کان متوحّدا فی زمانه فی علوّ الشأن فی العلوم سیّما فی القراءة، فقد وصف الشیخ الامام

[۱] أسنی المطالب: ۳- ۴.

[۲] الأنس الجلیل بتاریخ القدس و الخلیل ۲/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۹

الأجل أبو الفضل العسقلانی- شهر بابن حجر- إنه المتفرد الوحید فی القراءة، و المشارک فی الحدیث، و صاحب الفقه، اشتهر فی زمانه بعلو الإسناد، سافر البلاد و لاقی المشایخ و صحبهم» [... ۱].

(۱۲۳) روایة المقریزی ... ص: ۱۸۹

و قال أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی: «عید الغدیر- اعلم أن عید الغدیر لم یکن عیدا مشروعا، و لا عمله أحد من سالف الأمة المقتدی بهم، و أوّل ما عرف فی الإسلام بالعراق أیام معز الدولة علی بن بویه، فإنه أحدثه فی سنة ۳۵۲، فاتّخذه الشیعة من حینئذ عیدا.

و أصلهم فیه

ما خرجه الامام أحمد فی مسنده الکبیر من حدیث البراء بن عازب رضی اللّه عنه قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر لنا، فنزلنا بغدیر خم، و نودی الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فصلی الظّهر، و أخذ بید علی بن

أبی طالب رضی اللّه عنه فقال:

ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقیه عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کلّ مؤمن و مؤمنهٔ» [۲].

---

[۱] شرح الشمائل لابن روزبهان الشیرازی. و له ترجمهٔ فی: البدر الطالع ۲/ ۲۵۷ و الضوء اللامع ۹/ ۲۵۵ و طبقات الداودی ۲/ ۵۹ و شذرات الذهب ۷/ ۲۰۴.

[۲] المواعظ و الاعتبار بذکر الخطط و الآثار ۱/ ۳۸۸ و توجد ترجمهٔ المقریزی فی الضوء اللامع ۲/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۰

(۱۲۴) روایهٔ الدولت‌آبادی ... ص: ۱۹۰

و رواه شهاب الدین بن شمس الدین الدولت‌آبادی حیث قال: «و فی التشریح قال أبو القاسم رحمه اللّه: من قال: إن علیا أفضل من عثمان فلا شیء علیه، لأنه قال أبو حنیفهٔ رضی اللّه عنه: و قال ابن مبارک: من قال إنّ علیّا أفضل العالمین، أو أفضل الناس و أکبر الکبراء، فلا شیء علیه، لأن المراد منه أفضل الناس فی عصره و زمان خلافته، کقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أی فی زمان خلافته» [۱].

(۱۲۵) روایهٔ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۹۰

و رواه ابن حجر العسقلانی حیث قال: «و روی هو (یعنی بریدهٔ) و أبو هریرهٔ، و جابر، و البراء بن عازب، و زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

---

[۱] هدایهٔ السعداء. مخطوط. و توجد ترجمته فی: سبحهٔ المرجان: ۳۹، نزههٔ الخواطر ۳/ ۱۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۱

و قال بعد ذکر طرف من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام: «قلت: لم یجاوز المؤلف ما ذکر ابن عبد البر و فیه مقنع، و لکنه ذکر حدیث الموالاهٔ عن نفر سماهم فقط، و قد جمعه ابن جریر الطبری فی مؤلف فیه أضعاف من ذکر، و صحّحه و اعتنی بجمع طرقه أبو العباس ابن عقدهٔ، فأخرجه من حدیث سبعین صحابیّا أو أکثر» [۱].

و قد أورد ابن حجر حدیث الغدیر فی (الإصابهٔ ۴/ ۸۰) و (فتح الباری). و (المطالب العالیهٔ ۴/ ۶۰) أیضا.

قال فی الثانی: «و أمّا

حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه، فقد أخرجه الترمذی و النسائی

، و هو کثیر الطرق جدا، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان» ۷/ ۷۴.

(۱۲۶) روایهٔ ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۱۹۱

و رواه نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ المالکی المکی عن الترمذی من حدیث زید بن أرقم، و عن أحمد بن حنبل فی مسنده عن البراء بن عازب، و عن البیهقی عن البراء أیضا.

ثم رواه عن العجلی بسنده إلی حذیفة بن أسید الغفاری، و عامر بن لیلی ابن ضمرة، و قد تقدم نقله سابقا [۲].

---

[۱] نفس المصدر ۷/ ۳۳۹. و من مصادر ترجمة ابن حجر: الضوء اللامع ۲/ ۳۶ نظم العقیان: ۵، شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰، حسن المحاضرة ۱/ ۱۰۶، طبقات الحفاظ ۵۴۷، البدر الطالع ۱/ ۸۷.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۴۰/ ۴۱. ترجمته فی الضوء اللامع ۵/ ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۲

(۱۲۷) روایة الحسین المیبدی ... ص: ۱۹۲

و رواه حسین بن معین الدین المیبدی، حیث أورده عن أحمد من حدیث البراء بن عازب و زید بن أرقم مترجما إیّاه إلی الفارسیة [۱].

(۱۲۸) روایة العینی ... ص: ۱۹۲

و رواه محمود بن أحمد العینی، کما ستعرف ذلک إن شاء اللّه تعالی [۲].

(۱۲۹) روایة أصیل الدین الواعظ ... ص: ۱۹۲

اشارة

و رواه عبد اللّه بن عبد الرحمن الحسینی، المشتهر بأصیل الدین الواعظ، ذاکرا معناه بالفارسیة ضمن بیان وقائع حجة الوداع [۳].

---

[۱] الفواتح: شرح دیوان أمیر المؤمنین.

[۲] و توجد ترجمة العینی فی الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱ و بغیة الوعاة ۳۸۶ و غیرهما.

[۳] درج الدرر و درج الغرر فی میلاد سید البشر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۳

ترجمته ... ص: ۱۹۳

و أصیل الدین الواعظ من مشایخ (الدهلوی)، کما لا یخفی علی ناظر رسالته فی أصول الحدیث، و قد ترجم له و أثنی علیه غیاث الدین خواند أمیر، و قد توفی فی ۱۷ ربیع الآخر سنة ۸۸۳ [۱].

(۱۳۰) اثبات ابن روزبهان ... ص: ۱۹۳

حدیث الغدیر بقوله: «و أما ما روی من أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکره یوم غدیر خم، حین أخذ بید علی و قال: أ لست أولی. فقد ثبت هذا فی الصحاح، و قد ذکرنا سرّ هذا فی ترجمة کتاب کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة» [... ۲].

[القرن العاشر ...] ص: ۱۹۳

(۱۳۱) روایة السمهودی ... ص: ۱۹۳

اشارهٔ

و رواه نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی، و قد تقدم بعض ألفاظ

---

[۱] حبیب السیر فی أخبار أفراد البشر ۴/ ۳۳۴، و انظر الضوء اللامع ۵/ ۱۲.

[۲] إبطال الباطل لا بن روزبهان الشیرازی، ترجمته فی الضوء اللامع ۶/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۴

روایته سابقا [۱].

و قال فی (وفاء الوفاء): «و فی مسند أحمد عن البراء بن عازب، قال: کنا عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصلاهٔ، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرهٔ، فصلی الظهر، و أخذ بید علی، و قال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: فأخذ بید علی و قال:

أللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقیه عمر بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ.

و عن زید بن أرقم مثله».

ترجمته ... ص: ۱۹۴

۱- السخاوی: «ولد فی صفر سنهٔ ۸۴۴ ... هو إنسان فاضل، متفنّن متمیّز فی الفقه و الأصلین، مدیم للعمل و الجمع و التألیف، متوجه للعبادهٔ و للمباحثهٔ و المناظرهٔ، قوی الجلادهٔ علی ذلک، طلق العبارهٔ فیه، مغرم به، مع قوهٔ نفس و تکلّف» [... ۲].

۲- ابن العماد: «نزیل المدینهٔ المنورهٔ، و عالمها و مفتیها، و مدرسها و مؤرخها، الشافعی، الامام القدوهٔ الحجهٔ المفنّن» [۳].

۳- ابن العیدروس: و ذکر مشایخه، وعد تآلیفه، و أثنی علیها [۴].

۴- الشوکانی کذلک [۵].

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵.

[۳] شذرات الذهب ۸/ ۵۰.

[۴] النور السافر ۵۸- ۶۰.

[۵] البدر الطالع ۱/ ۴۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۵

(۱۳۲) روایهٔ السیوطی ... ص: ۱۹۵

اشارهٔ

لقد تقدم کلامه الصریح فی تواتر حدیث الغدیر.

و قال فی (تاریخ الخلفا): «و أخرج الترمذی عن سریحهٔ أو زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: من کنت مولاه فعلی

مولاه، و أخرجه أحمد عن علی و أبی أيوب الأنصاری و زيد بن أرقم و عمرو ذی مر، و أبو يعلی عن أبی هريرة.

و الطبرانی عن ابن عمر و مالک بن الحويرث و حبشی بن جنادة و جرير و سعد بن أبی وقاص و أبی سعيد الخدری و أنس.

و البزار عن ابن عباس و عمارة و بريدة. و فی أكثرها زيادة: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و لأحمد عن أبی الطفيل قال: جمع علی الناس فی الرحبة ثم قال لهم:

أنشد باللّه كل امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم ما قال لما قام. فقام إليه ثلاثون من الناس فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ... ص» ۱۹۵

۱- ابن العماد: «المسند المحقق المدقق، صاحب المؤلفات الفائقة النافعة» [۲].

---

[۱] تاريخ الخلفاء: ۱۶۹.

[۲] شذرات الذهب ۸/ ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۶

۲- ابن العيدروس، و قد أثنی عليه الثناء البالغ، و ذكر بعض كراماته و تآليفه [۱].

۳- السيوطی نفسه، فذكر ترجمته بالتفصيل، من ولادته فی سنة ۸۴۹ و دروسه و مشايخه، و مؤلفاته، و ما قيل فی حقه [... ۲].

(۱۳۳) رواية جمال الدين المحدّث ... ص: ۱۹۶

و رواه عطاء اللّه بن فضل اللّه المعروف بجمال الدين المحدّث الشيرازی عن الامام جعفر الصادق عليه السلام، و ذكر نزول قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ ... الآية فی حق الحارث، ثم قال:

«أصل هذا الحديث سوی قصة الحارث متواتر عن أمير المؤمنين عليه السلام، و هو متواتر عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم أيضا، رواه جمع كثير و جم غفير من الصحابة،

فرواه ابن عباس و لفظه قال: لمّا أمر النبی صلّی اللّه عليه و سلّم أن يقوم بعلی بن أبی طالب الذی قام به، فانطلق النبی صلّی اللّه عليه و سلّم إلی مكة فقال: رأيت الناس حديثی عهد بكفر و بجاهلية، و متی أفعل هذا به يقولون: صنع هذا بابن عمه، ثم مضی حتی قضی حجّة الوداع، ثم رجع حتی إذا كان بغدير خم أنزل اللّه عزّ و جلّ: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الآية. فقام مناد فنادی الصلاة جامعة، ثم قام و أخذ بيد علی، فقال: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

---

[۱] النور السافر ۵۸- ۶۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۴۳۵- ۳۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۷

و رواه حذيفة بن أسيد الغفاری قال: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ينزلوا تحتهن، ثم بعث إليهنّ فقمّ ما تحتهنّ من الشوک، ثم عمد إليهنّ فصلّی تحتهنّ، ثم قام فقال: أيّها الناس قد نبّأنی اللّطيف الخبير أنه لم يعمّر نبی إلّا مثل نصف عمر الذی يليه من قبله، و إنّی لأظن أن أوشك أن أدعی فأجيب، و إنی مسئول و إنكم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنك قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاك اللّه خيرا، فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه

و أنّ محمّدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث بعد الموت حق، و أنّ الساعة آتية لا ريب فيها، و أن اللّه يبعث من فی القبور؟ ثم قال:

أيّها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنين، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه- يعنی عليا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، ثم قال: أيّها الناس إنی فرطكم و أنتم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بين بصری و صنعاء، فيه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلكم حين تردون علیّ عن الثقلين، فانظروا كيف تخلفونی فيها، الثقل الأكبر كتاب اللّه سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بيتی، فإنّه قد نبّأنی اللّطيف الخبير أنّهما لن يتفرقا حتی يردا علیّ الحوض.

و رواه زر بن حبيش فقال: خرج علی عليه السلام من القصر، فاستقبله ركبان متقلّدی السيوف، عليهم العمائم، حديثی عهد بسفر فقالوا: السلام عليك يا أمير المؤمنين و رحمة اللّه و بركاته، السلام عليك يا مولانا، فقال علی عليه السلام بعد ما ردّ السلام: من هاهنا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم؟ فقام اثنا عشر رجلا، منهم: خالد بن زيد أبو أيوب الأنصاری، و خزيمة ابن ثابت ذو الشهادتين، و ثابت بن قيس بن شماس، و عمار بن ياسر، و ابو الهيثم ابن التيهان، و هاشم بن عتبة، و سعد بن أبی وقاص، و حبيب بن بديل بن ورقاء.

فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول: من كنت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۸

مولاه فعلی مولاه. الحديث.

فقال علی لأنس بن مالك و البراء بن عازب: ما منعكما أن تقوما فتشهدا، فقد سمعتما كما سمع القوم؟ فقال: اللهم إن كانا كتماها معاندة فأبلهما، فأمّا البراء فعمی، فكان يسأل عن منزله فيقول: كيف يرشد من أدركته الدعوة، و أمّا أنس فقد برصت قدماه، و قيل: لمّا استشهده علی عليه السلام علی قول النبی صلّی اللّه عليه و سلّم من كنت مولاه فعلی مولاه، و اعتذر بالنسيان فقال: اللهم إن كان كاذبا فاضربه ببياض لا تواريه العمامة. فبرص وجهه، فسدل بعد ذلك برقعا علی وجهه» [۱].

و رواه أيضا فی كتابه (روضة الأحباب فی سيرة النبی و الآل و الأصحاب) و هو الكتاب الذی اعتمد عليه أصحاب السير و المؤرخون، كما لا يخفی علی من راجع: (الخميس) و (حبيب السير) و (إزالة الخفاء).

(۱۳۴) ذكر عبد الوهاب البخاری ... ص: ۱۹۸

ابن محمد بن رفيع الدين البخاری، حديث الغدير. و سيأتی نصّ كلامه إن شاء اللّه [۲].

---

[۱] الأربعين- مخطوط.

[۲] و هو من علماء الهند، و قد ترجمه الشيخ عبد الحق الدهلوی فی أخبار الأخيار: ۲۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۹

(۱۳۵) رواية ابن حجر المكّی ... ص: ۱۹۹

اشارة

و رواه أحمد بن محمد بن علی بن حجر المكی، ضمن فضائل أمير المؤمنين عليه السلام حيث قال: «و أنّه قال: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. رواه ثلاثون صحابيا» [۱]

و قال فی (الصواعق) فی الجواب عن حدیث الغدیر: «و جواب هذه الشبهة التی هی أقوی شبههم، یحتاج إلی مقدمة، و هی بیان الحدیث و مخرّجیه، و بیانه:

إنّه حدیث صحیح لا مریة فیه، و قد أخرجه جماعة کالترمذی و النسائی و أحمد، فطرقه کثیرة جدّا، و من ثم رواه ستة عشر صحابیا، و فی روایة لأحمد إنه سمعه من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون صحابیا، و شهدوا به لعلی لمّا نوزع أیام خلافته کما مر، و سیأتی، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان، و لا التفات لمن قدح فی صحته، و لا لمن ردّه بأن علیا کان بالیمن، لثبوت رجوعه منها، و إدراکه الحج مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قول بعضهم: إن زیادة:

اللهم وال من والاه

إلی آخر موضوعة. مردود، فقد ورد ذلک من طرق صحّح الذهبی کثیرا منها» [۲].

و قال أیضا: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه ، و قد مر فی حادی عشر الشّبه أنه رواه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون صحابیا، و أن کثیرا من طرقه صحیح أو

---

[۱] المنح المکیة- شرح القصیدة الهمزیة.

[۲] الصواعق المحرقة: ۲۵.

حسن، و مرّ الکلام ثم علی معناه مستوفی» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۰۰

و توجد ترجمة ابن حجر المکی فی: ریحانة الألباء ۱/ ۴۳۵ و النور السافر ۲۸۷، و البدر الطالع ۱/ ۱۰۹ و غیرها.

قال العیدروس: «الشیخ الامام، شیخ الإسلام، خاتمة أهل الفتیا و التدریس، کان بحرا فی علم الفقه و تحقیقه لا تدرکه الدّلاء، إمام الحرمین کما أجمع علی ذلک العارفون، و انعقدت علیه خناصر الملأ إمام اقتدت به الأئمّة و همام صار فی إقلیم الحجاز أمة، مصنفاته فی العصر آیة، یعجز عن الإتیان بمثلها المعاصرون، فهم عنها قاصرون».

(۱۳۶) روایة المتقی ... ص: ۲۰۰

اشارة

و رواه علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی فی (کنز العمال)، و قد علمت ذلک من مواضع متعددة من الکتاب.

ترجمته ... ص: ۲۰۰

و توجد ترجمة المتقی فی: أخبار الأخیار ۲۴۵، و سبحة المرجان ۴۳، و النور السافر ۳۱۵.

و قد وصفه ابن العیدروس: بقوله: «کان من العلماء العاملین، و عباد اللّه

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۸۴.

الصالحین، علی جانب عظیم من الورع و التقوی، و الاجتهاد فی العبادة و رفض السّوی، له مصنّفات عدیدة، و ذکروا عنه أخبارا

حمیدة ... فما کان هذا الرجل إلّا من حسنات الدهر، و خاتمة أهل الورع، و مفاخر الهند، و شهرته تغنی عن ترجمته، و تعظیمه فی القلوب یغنی عن مدحه».

(۱۳۷) ذکر محمد طاهر الفتنی ... ص: ۲۰۱

حدیث الغدیر فی (مجمع البحار) نقلا عن النهایة حیث قال:

«اسم المولی یقع علی: الربّ، و المالک، و السیّد، و المنعم، و الناصر، و المحب، و التابع، و الجار، و ابن العم، و الحلیف، و العقید، و الصهر، و العبد، و المعتق، و المنعم علیه، و أکثرها جاء فی الحدیث، و کل من ولّی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه، و قد یختلف مصادرها، فالولایة بالفتح فی النسب و النصرة و العتق، و بالکسر فی الامارة، و الولاء فی المعتق، و الموالاة من والی القوم، و منه:

من کنت مولاه فعلی مولاه

، یحمل علی أکثر الأسماء المذکورة» [۱]

---

[۱] مجمع البحار-: مادة ولی. و توجد ترجمه الفتنی فی النور السافر ۳۶۱ و أخبار الأخیار ۲۶۸ و سبحة المرجان فی آثار هندوستان ۴۳ و أبجد العلوم ۸۹۵ و تفصیل الکلمات فی حقه فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۲

(۱۳۸) ذکر میرزا مخدوم ... ص: ۲۰۲

ابن عبد الباقی حدیث الغدیر، و تصریحه بتواتره، مع ما هو علیه من التعصّب و العناد، و قد تقدم ذلک سابقا.

[القرن الحادی عشر ...] ص: ۲۰۲

(۱۳۹) روایة القاری ... ص: ۲۰۲

اشارة

و رواه علی بن سلطان محمد الهروی القاری، فقد قال فی شرح قول الخطیب التبریزی: «رواه أحمد و الترمذی» ما نصّه: «و فی الجامع رواه أحمد و ابن ماجة عن البراء، و أحمد عن بریدة، و الترمذی و النسائی و الضیاء عن زید بن أرقم. ففی إسناد المصنّف الحدیث عن زید بن أرقم إلی أحمد و الترمذی مسامحة لا تخفی. و

فی روایة لأحمد و النسائی و الحاکم عن بریدة بلفظ: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

و

روی المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس و لفظه: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۰۲

قال المحبی: «أحد صدور العلم، فرد عصره، الباهر السمت فی التحقیق

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۶۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۳

و تنقیح العبارات، و شهرته کافیة عن الإطراء فی وصفه ...، اشتهر ذکره، و طار صیته، و ألّف التآلیف الکثیرة اللطیفة، المحتویة علی الفوائد الجلیلة» [۱] و کذا ترجمه الشوکانی [۲]، و القنوجی [۳]، و سیأتی عبارتهما فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم و علی بابها).

(۱۴۰) روایة المناوی ... ص: ۲۰۳

اشارة

و رواه شمس الدین محمد المدعوّ بعبد الرءوف المناوی فی (کنوز الحقائق) حیث قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه. حم» [۴]

و قال فی شرحه فی (فیض القدیر): «قال ابن حجر: حدیث کثیر الطّرق، قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، منها صحاح و منها حسان، و فی بعضها:

قال ذلک یوم غدیر خم. و

زاد البزار فی روایته: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله. و لمّا سمع عمر ذلک قال: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کلّ مؤمن و مؤمنة، خرّجه الدار قطنی

. و أخرج أیضا: قیل لعمر إنّک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من الصحابة، قال: إنّه مولای» [۵]

---

[۱] خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۴۴۵.

[۳] إتحاف النبلاء المتقین.

[۴] کنوز الحقائق فی حدیث خیر الخلائق- هامش الجامع الصغیر ۲/ ۱۱۸.

[۵] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۶/ ۲۱۷- ۲۱۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۴

ترجمته ... ص: ۲۰۴

قال المحبی: «الامام الکبیر، الحجة الثبت القدوة، صاحب التصانیف السائرة، و أجل أهل عصره من غیر ارتیاب، و کان إماما فاضلا، زاهدا عابدا، قانتا للّه خاشعا له، کثیر النفع ... فهو أعظم علماء هذا التاریخ آثارا، و مؤلفاته غالبا متداولة، کثیرة النفع ... و کانت ولادته فی سنة ۹۵۲، و توفی ۱۰۳۱» [۱]

(۱۴۱) روایة شیخ العیدروس ... ص: ۲۰۴

و رواه شیخ بن عبد اللّه العیدروس أیضا. و سیأتی نصّ روایته إن شاء اللّه [۲]

(۱۴۲) روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۰۴

و رواه محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی حیث قال: «و من تلک الأحادیث الواردة الصحیحة، قوله صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی رضی اللّه عنه: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه الترمذی و النسائی و الامام أحمد و غیرهم، و کم حدیث صحیح ما أخرجه الشیخان.

و عن سعيد بن وهب قال: قال على رضى اللّه عنه فى الرحبة: أنشد اللّه من

---

[۱] خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲- ۴۱۶.

[۲] و توجد ترجمته فى خلاصة الأثر ۲/ ۲۳۵، النور السافر ۳۷۲.

سمع رسول اللّه يوم غدير خم يقول: ان اللّه ولى المؤمنين، و من كنت وليه فهذا وليّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره. قال سعيد: فقام إلى جنبى ستة. أخرجه النسائى فى كتاب الخصائص

، قال الحافظ الذهبى: هذا حديث صحيح.

و أخرج الإمام أحمد فى مسنده عن أبى الطّفيل، قال: جمع على رضى اللّه عنه الناس فى الرحبة ... و هذا الحديث مروى أيضا عن زيد بن أرقم

. قال الحافظ الذهبى: هذا الحديث صحيح غريب.

و أخرج أبو عوانة عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم ... قال الحافظ الذهبى: هذا حديث صحيح.

و أخرج أبو يعلى و الحسن بن سفيان فى مسنديهما عن البراء رضى اللّه عنه قال: كنّا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجّة الوداع ... قال الحافظ الذهبى: هذا حديث حسن.

اتفق على ما ذكرنا جمهور أهل السنّة، و أما ما انفرد به أهل البدع من الإسماعيليّة ببلاد اليمن، و خالف فيه أهل الجمعة و الجماعة و السنن ... أقول:

و قد مرّ الأحاديث الصحاح و الحسان، و ليس فيها جميع ما ذكره المدعى، بل الصحيح مما ذكرنا:

من كنت مولاه فعلى مولاه

، و الصحيح مما ذكرنا أيضا:

اللهم وال من والاه

. و الصحيح مما ذكرنا أيضا:

إن اللّه وليى و أنا ولىّ المؤمنين و من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره

. و الصحيح مما ذكرنا أيضا

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم للناس: أ تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: نعم يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و الصحيح مما ذكرنا أيضا

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: كأنى قد دعيت فأجبت، و إنى قد تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فانظروا كيف

تخلفونى فيهما، لن يفترقا حتى يردا على الحوض. ثم قال: إنّ اللّه مولاى فأنا [و أنا] ولى كل مؤمن، ثم أخذ بيد على فقال: من كنت مولاه فهذا وليّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. و الصحيح مما ذكرنا أيضا قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أ لست أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: فإن هذا مولى من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقيه عمر رضى اللّه عنه فقال: هنيئا لك، أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة

. انتهى ما هو الصحيح و الحسان.

و ليس فى ذلك مخترعات المدعى و مفترياته، و قد استوعب طرق الأحاديث المذكورة و غيرها ابن عقدة فى كتاب مفرد. و ذكر بعضها أيضا الشيخ نور الدين السيد الجليل على بن جمال الدين عبد اللّه بن أحمد الحسنى السمهودى الشافعى فى كتابه المسمى أنجح المساعى، فى ردّ شبه الدّاعى. فاكتفينا بردّه على المدعى البدعى» [۱]

(۱۴۳) رواية الحلبى ... ص: ۲۰۶

اشارة

و رواه نور الدين الحلبى الشافعى بلفظ الطبرانى ثم قال: «و هذا أقوى ما تمسكت به الشيعة و الامامية و الرافضة، على أنّ عليّا كرم اللّه وجهه أولى بالامامة من كلّ أحد. و قالوا: هذا نص صريح على خلافته، سمعه ثلاثون صحابيا و شهدوا به. قالوا: فلعلى عليهم من الولاء ما كان له صلّى اللّه عليه و سلّم بدليل

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أ لست أولى بكم؟

و هذا حديث صحيح ورد بأسانيد صحاح و حسان، و لا التفات لمن قدح فى

---

[۱] الصراط السوى فى مناقب آل النبى- مخطوط.

صحته كأبى داود، و أبى حاتم الرازى و قول بعضهم: إن زيادة

اللهم وال من والاه

- إلى آخره- موضوعة، مردود، فقد ورد ذلك من طرق صحّح الذهبى كثيرا منها.

و قد جاء أنّ عليّا كرم اللّه وجهه قام خطيبا فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال:

أنشد اللّه من شهد يوم غدير خم إلّا قام، و لا يقوم رجل يقول نبّئت أو بلغنى، إلّا رجل سمعت أذناه و وعى قلبه، فقام سبعة عشر صحابيا. و فى رواية ثلاثون صحابيا، و فى المعجم الكبير: ستة عشر، و فى رواية: اثنا عشر. فقال: هاتوا ما سمعتم، فذكروا الحديث، و من جملته: من كنت مولاه فعلى مولاه، و فى رواية: فهذا مولاه.

و عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه: و كنت ممن كتم، فذهب اللّه ببصرى، و كان على كرم اللّه وجهه دعا على من كتم» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۰۷

قال المحبى: «الامام الكبير، أجلّ أعلام المشايخ، و علّامة الزمان، كان جبلا من جبال العلم، و بحرا لا ساحل له، واسع الحلم، علامة جليل المقدار، جامعا لأشتات العلى، صارفا نقد عمره فى بث العلم النافع و نشره، و حظى فيه حظوة لم يحظها أحد مثله، فكان درسه مجمع الفضلاء، و محط رحال النبلاء، و كان غاية فى التحقيق، حاد الفهم، قوى الفكرة، متحريا فى الفتاوى، جامعا بين العلم و العمل، صاحب جد و اجتهاد، عمّ نفعه الناس، فكانوا يأتونه لأخذ العلم عنه من البلاد» [... ۲]

---

[۱] إنسان العيون فى سيرة الأمين و المأمون ۳/ ۳۳۶.

[۲] خلاصة الأثر ۳/ ۱۲۲.

(۱۴۴) روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۰۸

اشارة

و رواه الشیخ أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی الشافعی «عن عامر ابن لیلی بن ضمرة و حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و لم یحج غیرها- أقبل حتی إذا کان بالجحفة...

أخرجه ابن عقدة فی الموالاة. و من طریق ابن عقدة أورده أبو موسی فی الصحابة و قال: إنه غریب، و الحافظ أبو الفتوح العجلی فی فضائل الصحابة».

و رواه من حدیث حذیفة و زید و البراء بن عازب، ثم قال: «و عن أم سلمة رضی اللّه عنها قالت: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی غدیر خم بید علی رضی اللّه عنه، حتی رأینا بیاض إبطه فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

الحدیث. و فیه ثم قال: یا أیها الناس إنی مخلف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. و أخرجه ابن عقدة.

و أخرجه محمد بن جعفر الرازی عنها بلفظ: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی مرضه الذی قبض فیه، و قد امتلأت الحجرة من أصحابه فقال:

أیها الناس یوشک أن أقبض قبضا سریعا، فینطلق بی، و قد قدمت القول معذرة إلیکم، ألا و إنی مخلّف فیکم کتاب اللّه عز و جلّ و عترتی أهل بیتی. ثم أخذ بید علی فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی، لا یفترقان حتی یردا علیّ الحوض، فأسألهما ما خلّفت فیهما. أخرجه الدار قطنی.

و أخرج أیضا عن سالم بن أبی جعد، قال: قیل لعمر بن الخطاب رضی اللّه عنه: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنع بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۹

و سلّم! فقال: إنه مولای.

و عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه: إن أبا بکر و عمر رضی اللّه عنهما قالا: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کلّ مؤمن و مؤمنة.

و أخرج الدارقطنی فی الفضائل عن معقل بن یسار رضی اللّه عنه قال:

سمعت أبا بکر رضی اللّه عنه یقول: علی بن أبی طالب عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أی: الذین حث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی التمسک بهم، و الأخذ بهدیهم، فإنهم نجوم الهدی من اقتدی بهم اهتدی. و خصه أبو بکر بذلک رضی اللّه عنه لأنه الامام فی هذا الشأن، و باب مدینة العلم و العرفان، فهو إمام الأئمّة و عالم الأمة، و کأنه أخذ ذلک من تخصیصه صلّی اللّه علیه و سلّم له من بینهم یوم غدیر خم بما سبق.

و هذا حدیث صحیح، لا مریة فیه، و لا شک ینافیه، و روی عن الجم الغفیر من الصحابة و شاع و اشتهر، و ناهیک بمجمع حجة الوداع. قال شیخ الإسلام الحافظ شهاب الدین أحمد بن حجر العسقلانی رحمه اللّه تعالی: حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرج الترمذی و النسائی، و هو کثیر الطّرق جدا، و قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان، و یدل علی ذلک ما روی أبو الطفیل رضی اللّه عنه ان علیا رضی اللّه عنه و کرّم وجهه جمع الناس- و هو خلیفة- فی الرحبة» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۲۰۹

و قد ترجم له المحبی و وصفه بقوله: «من أدباء الحجاز و فضلائها المتمکّنین، کان فاضلا أدیبا، له مقدار علی و فضل جلی» [۲]

[۱] وسیلهٔ المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

[۲] خلاصهٔ الأثر ۱/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۰

(۱۴۵) روایهٔ عبد الحق الدهلوی ... ص: ۲۱۰

و رواه عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی البخاری فی شرح المشکاهٔ حیث قال: «و هذا حدیث صحیح لا مریهٔ فیه، و قد أخرجه جماعهٔ کالترمذی و النسائی و أحمد، و طرقه کثیرهٔ جدّا، رواه ستهٔ عشر صحابیا، و فی روایهٔ لأحمد أنه سمعه من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون صحابیا، و شهدوا به لعلی رضی اللّه عنه لمّا نوزع أیام خلافته، و کثیر من أسانیده صحاح و حسان، و لا التفات لمن قدح فی صحته، و لا إلی قول بعضهم أن زیادهٔ

اللهم وال من والاه

إلی آخره موضوع، فقد ورد ذلک من طرق صحّح الذهبی کثیرا منها. کذا قال الشیخ ابن حجر فی الصواعق المحرقهٔ» [۱]

(۱۴۶) ذکر محمد بن محمد المصری ... ص: ۲۱۰

حدیث الغدیر فی کتاب (الدرر العوال)، فقد قال فی ذکر سیّدنا أمیر

[۱] اللمعات فی شرح المشکاهٔ، و قد رواه فی مدارج النبوهٔ ۲/ ۴۰۱ و غیره أیضا، و قد ترجم لعبد الحق الدهلوی الهندی علامهٔ الهند فی سبحهٔ المرجان: ۵۲، و نص عبارته فی قسم حدیث (أنا مدینهٔ العلم).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۱

المؤمنین علیه السلام: «و ورد فی فضله أحادیث کثیرهٔ منها: قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

(۱۴۷) روایهٔ محمد محبوب ... ص: ۲۱۱

و رواه محمد محبوب عالم بن صفی الدین جعفر بدر عالم، و سیأتی نص روایته إن شاء اللّه.

(۱۴۸) إثبات المقبلی ... ص: ۲۱۱

اشارهٔ

و قد أثبت ضیاء الدین صالح بن مهدی المقبلی حدیث الغدیر فی (الأبحاث المسددهٔ) و قد تقدم نص عبارته سابقا.

و أورده المقبلی فی کتابه فی الأحادیث المتواترهٔ أیضا، حیث جاء فیه: «من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار، من کنت مولاه فعلی مولاه. من لم یجد نعلین فلیلبس خفّین. و من لم یجد إزارا فلیلبس سراویل».

ترجمته ... ص: ۲۱۱

و توجد ترجمة المقبلی فی البدر الطالع ۱/ ۲۸۸، و التاج المکلل ۳۸۶.

قال الشوکانی: «هو ممن برع فی جمیع العلوم الکتاب و السنّة، و حقّق الأصولین و العربیة، و المعانی و البیان، و الحدیث و التفسیر، وفاق فی جمیع ذلک، و له

---

[۱] الدرر العوال بحل ألفاظ بدء المآل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۲

مؤلّفات مقبولة کلها عند العلماء، محبوبة إلیهم، یتنافسون فیها، و یحتجون بترجیحاته، و هو حقیق بذلک».

[القرن الثانی عشر ...] ص: ۲۱۲

(۱۴۹) ذکر البرزنجی ... ص: ۲۱۲

حدیث الغدیر مع التصریح بصحّته و کثرة طرقه، فقد قال: «اعلم أنّ الشیعة یدّعون أنّ هذا الحدیث نصّ جلیّ فی إمامة علیّ رضی اللّه عنه، و هو أقوی شبههم. و القدر الذی ذکرناه و هو:

من کنت مولاه فعلی مولاه

- من دون تلک الزیادة من الحدیث- صحیح، و روی من طرق کثیرة» [۱]

(۱۵۰) روایة السهارنبوری ... ص: ۲۱۲

و رواه حسام الدین بن محمد بایزید السهارنبوری، عن أحمد عن البراء بن عازب، کما تقدم مرارا [۲]

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط، و ترجم للبرزنجی فی سلک الدرر ۴/ ۶۵، و نصها فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم).

[۲] مرافض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۳

(۱۵۱) روایة البدخشانی ... ص: ۲۱۳

اشارة

و رواه محمد بن معتمد خان البدخشانی عن الحکیم فی نوادر الأصول، و الطبرانی بسند صحیح فی الکبیر عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما...

و رواه عن أحمد عن البراء بن عازب، و زید بن أرقم، رضی اللّه عنهما، ثم قال: «و أخرج هو عن علی و أبی أیوب الأنصاری و عمرو ذی مر، و أبو یعلی عن أبی هریرة، و ابن أبی شیبة عنه و عن اثنی عشر من الصحابة، و البزار عن ابن عباس و عمارة و بریدة، و الطبرانی عن ابن عمر و مالک بن الحویرث و أبی أیوب و جریر و سعد بن أبی وقاص و أبی سعید الخدری و أنس، و الحاکم عن علی و طلحة، و أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن سعد. و

الخطیب عن أنس رضی اللّه عنهم: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال بغدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و فی روایـة أخری للطبرانی عن عمرو ذی مر و زیـد بن أرقم و حبشـی بن جنـادة رضـی اللّه عنهم مرفوعا بلفظ: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أعن من أعانه.

و عند ابن مردویه عن ابن عباس رضی اللّه عنهما مرفوعا: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله و انصر من نصره، و أحب من أحبّه و أبغض من أبغضه.

و فی روایة أخری لأبی نعیم فی فضائل الصحابة عن زید بن أرقم و البراء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۴

ابن عازب معا مرفوعا: ألا إنّ اللّه ولیی و أنا ولی کل مؤمن، من کنت مولاه فعلی مولاه.

و لأحمد فی روایة أخری، و لا بن حبان و الحاکم و الحافظ أبی بشر اسماعیل بن عبد اللّه العبدی الاصبهانی المشهور بسمّویه عن ابن عباس عن بریدة رضی اللّه عنهما بلفظ: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت مولاه فعلی مولاه.

و للطبرانی فی روایـة أخری عن أبی الطفیل عن زیـد بن أرقم رضـی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و عند الترمذی و الحاکم عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه: من کنت مولاه فعلی مولاه.

أقول: هـذا حدیث صـحیح مشـهور، نصّ الحافظ أبو عبد اللّه محمد بن أحمد ابن عثمان الذهبی الترکمانی الفارقی ثم الدمشـقی علی کثیر من طرقه بالصـحة، و هو کثیر الطرق جـدّا، و قـد اسـتوعبها الحافظ أبو العباس أحمـد بن محمـد بن سـعید الکوفی المعروف بابن عقدة فی کتاب مفرد» [... ۱]

و قـد روی البـدخشانی حدیث الغدیر فی (نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البیت الأطهار) کذلک، ثم قال: «و هذا حدیث صـحیح مشـهور، و لم یتکلّم فی صـحته إلّا متعصب جاحـد، لا اعتبار بقوله، فإنّ الحدیث کثیر الطرق جدّا، و قد اسـتوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و قد نصّ الذهبی علی کثیر من طرقه بالصحة، و رواه من الصحابة عدد کثیر» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۲۱۴

و البدخشانی من مشاهیر علماء الهند من أهل السنة، کما ذکرنا فی قسم

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح فی مناقب أهل البیت الأطهار: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۵

(حدیث التشبیه) من کتابنا.

(۱۵۲) روایة صدر عالم ... ص: ۲۱۵

و رواه محمـد صـدر عالم عن عـدة من الحفّاظ، عن عدد کثیر من الصـحابة، قائلا فی بدایة ذلک: «ثم اعلم أن حدیث الموالاة متواتر عند السیوطی رحمه اللّه، کما ذکره فی قطف الأزهار، فأردت أن أسوق طرقه لیتّضح التواتر، فأقول» [... ۱].

(۱۵۳) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۲۱۵

و رواه ولی اللّه أحمـد بن عبـد الرحیم والد (الدهلوی) حیث قال: «عن البراء بن عازب و زید بن أرقم: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و

سلّم لمّا نزل بغدیر خم أخذ بید علی، فقال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا:
بلی. قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بعد ذلک فقال له: هنیئا یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ.
أخرجه أحمد» [۲].

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

[۲] قرهٔ العینین: ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۶

و قال أیضا: «و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه جماعهٔ» [۱]

(۱۵۴) روایهٔ محمد الأمیر ... ص: ۲۱۶

و رواه محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی فی (الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ) حیث قال بشرح:
و بخمّ قام فیهم خاطبا تحت أشجار بها کان یفیّا
قائلا من کنت مولاه فقد صار مولاه کما کنت علیا
...«و البیتان إشارهٔ إلی الفضیلهٔ، التی هی من أعظم الفضائل، و التکرمهٔ من اللّه و رسوله لوصیّه التی نقص عنها الأفاضل. و حدیث الغدیر متواتر عند أکثر أئمهٔ الحدیث، قال الحافظ الذهبی فی تذکرهٔ الحفاظ فی ترجمهٔ الطبری: من کنت مولاه ألّف محمد بن جریر فیه کتابا، قال الذهبی: وقفت علیه فاندهشت لکثرهٔ طرقه انتهی. و قال الذهبی فی ترجمهٔ الحاکم أبی عبد اللّه بن البیع: و أمّا حدیث من کنت مولاه
فله طرق جیّدهٔ أفردتها بمصنّف.
قلت: عدّه الشیخ المجتهد نزیل حرم اللّه ضیاء الدین صالح بن مهدی المقبلی فی الأحادیث المتواترهٔ التی جمعها فی أبحاثه، أعنی لفظ: من کنت مولاه فعلی مولاه، و هو من أئمهٔ العلم و التقوی و الإنصاف.
و مع إنصاف الأئمهٔ بتواتره فلا یملّ بإیراد طرقه، بل یتبرّک ببعض منها» ثم

---

[۱] إزالهٔ الخفا فی تاریخ الخلفا، لولی اللّه الدهلوی، و هو والد عبد العزیز الدهلوی صاحب التحفهٔ و استاذه، ترجمته فی قسم حدیث (أنا مدینهٔ العلم).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۷

ذکر طرفا من طرق حدیث الغدیر [۱]

(۱۵۵) روایهٔ الصبان ... ص: ۲۱۷

و رواه محمد بن علی الصبان المصری بقوله: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار رواه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون صحابیا
، و کثیر من طرقه صحیح و حسن» [۲]

(۱۵۶) ذكر الشبرخيتى ... ص: ۲۱۷

إبراهيم بن مرعى بن عطيّة المالكى، حديث الغدير فى (الفتوحات الوهبيّة) بشرح الحديث الحادى عشر الذى جاء فيه: «عن أبى محمد الحسن بن على بن أبى طالب سبط رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ريحانته رضى اللّه عنه، قال: حفظت من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم دع ما يريبک إلى ما لا يريبک»

---

[۱] الروضة الندية- شرح التحفة العلوية. توجد ترجمة محمد بن اسماعيل الأمير فى البدر الطالع ۲/ ۱۳۳، و التاج المكلل ۴۱۴ و غيرهما.

[۲] إسعاف الراغبين فى سيرة المصطفى و فضائل أهل بيته الطاهرين: ۱۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۸

فقال بشرح كلمة (على بن أبى طالب) ما نصه: «القائل فيه المصطفى صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و يكنّى أبا الحسن و أبا تراب. كنّاه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لمّا وجده نائما و قد علاه التراب» [۱]

(۱۵۷) رواية العجيلى ... ص: ۲۱۸

اشارة

و رواه أحمد بن عبد القادر بن بكرى العجيلى حيث قال:

«فاحذرو لا تنقّب لشد ما رب و كن معا حزب الإله الغالب

و اقرأ حديث إنّما وليّكم و اسمع حديثا جاء فى غدير خم»

فذكر الحديث و قال: «هذا صحيح لا مرية فيه، أخرجه الترمذى و النسائى و أحمد، و طرقه كثيرة، قال الامام أحمد رحمه اللّه تعالى: و شهد به لعلى ثلاثون صحابيا» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۲۱۸

قال القنوجى: «الشيخ العلامة المشهور، عالم الحجاز على الحقيقة لا المجاز: أحمد بن عبد القادر بن بكرى العجيلى رحمه اللّه. لم يزل مجتهدا فى نيل المعالى، و كم سهر فى طلبها الليالى، حتى فاز من ذلک بالقدح المعلى، و صلّى فى

---

[۱] الفتوحات الوهبية فى شرح الأربعين النووية، الحديث الحادى عشر، و قد ترجم له العلامة الأمينى فى الغدير ۱/ ۱۴۱.

[۲] ذخيرة المآل فى شرح عقد جواهر اللئال- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۹

بها و جلى، أخذ العلوم عن آبائه الكرام، و عن غيرهم من الأعلام، و له مؤلفات» [۱]

[القرن الثالث عشر ...] ص: ۲۱۹

(۱۵۸) رواية الرشيد الدهلوى ... ص: ۲۱۹

و رواه رشید الدین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی) عن (مفتاح النجا) عن الطبرانی عن ابن عمر و غیره [... ۲]

(۱۵۹) روایة اللکهنوی ... ص: ۲۱۹

و رواه المولوی محمد مبین اللکهنوی، عن الحاکم و أحمد و الطبرانی و غیرهم، قال «و فی الصواعق قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه- الحدیث، رواه ثلاثون صحابیا

، و إن کثیرا من طرقه صحیح و حسن» [۳]

---

[۱] التاج المکلل ۵۰۹.

[۲] الفتح المبین فی فضائل أهل بیت سید المرسلین. و رشید الدهلوی من مشاهیر علماء أهل السنة و مؤلفیهم فی الهند، و من تلامذة المولوی عبد العزیز الدهلوی صاحب التحفة الاثنا عشریة، و قد اشتهر بالرد علی الشیعة الامامیة کشیخه، و له فی ذلک مؤلفات. ترجمته فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم).

[۳] وسیلة النجاة ۱۰۱- ۱۰۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۰

(۱۶۰) روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۲۰

و و رواه المولوی محمد سالم الدهلوی البخاری فی رسالته الموسومة (أصول الایمان) عن أحمد و الترمذی [۱]

(۱۶۱) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۲۰

و رواه المولوی ولی اللّه اللکهنوی عن جماعة من الحفاظ، و قد أورد کلام ابن حجر فی (الصواعق) من «إنّه حدیث صحیح لا مریة فیه و قد أخرجه جماعة» [... ۲]

(۱۶۲) ذکر المولوی حیدر علی ... ص: ۲۲۰

الفیض‌آبادی حدیث الغدیر عن أحمد عن عائشة [۳]

---

[۱] أصول الایمان- مخطوط.

[۲] مرآة المؤمنین فی مناقب أهل بیت سید المرسلین- مخطوط.

[۳] منتهی الکلام: ۷۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۱

ملحق سند حدیث الغدیر ... ص: ۲۲۱

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۳

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی محمد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین، و بعد:

فیقول العبد علی بن نور الدین الحسینی المیلانی: هذا ما وفقنا اللّه عز و جل لإلحاقه بقسم السند، من مبحث حدیث الغدیر، جریا علی عادتنا من القیام بهذه المهمة بقدر الإمکان، فیما طبع من کتابنا، و ما سیطبع إن شاء اللّه تعالی، إتماما للفائدة.

و إنّ کثیرا من هذه الأسماء مستخرج من الأسانید المتقدمة من کتاب (عبقات الأنوار)، کما أنا قد استفدنا کثیرا فی هذا الملحق، من کتاب (الغدیر).

و من الضروری أن نشیر هنا إلی أن صاحب العبقات طاب ثراه قد جعل موضوع البحث

حدیث: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

، و من هنا اقتصر علی ذکر طائفة ممن روی الأخبار الحاکیة

لقول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم غدیر خم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

أو نحو ذلک من الألفاظ. أو الحاکیة لمناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام فی الرحبة، أو لشهادة الرکبان

بقول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

بمحضر الإمام علیه السلام و أصحابه الکرام و هو فی نفس الوقت لم یکن بصدد استقصاء کل الذین رووا ذلک،

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۴

و إنما اکتفی بذکر جماعة منهم منذ القرن الثانی إلی من عاصره من علماء أهل السنة فی القرن الثالث عشر، و ذاک دأبه فی جمیع بحوث هذه الموسوعة الخالدة.

و أمّا ما ورد فی نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... و قوله تعالی:

الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ ... و قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ ... و غیره من أخبار واقعة الغدیر، فقد جعلها من وجوه دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام و ولایته، و من هنا ذکر طائفة من رواة هذه الأحادیث مع نصوصها فی قسم دلالة الحدیث.

فهذا ما أردنا التنبیه علیه هنا، و اللّه نسأل أن یحشره و صاحب الغدیر، و سائر علمائنا النحاریر، الذی خدموا الحق و دافعوا عنه و أثبتوه، مع النبی و الأئمة الطاهرین فی درجتهم فی أعلی علیین، و أن یجعلنا ممن سلک سبیلهم، و أن یمنّ علینا بتعجیل الفرج و العافیة و النصر لخاتم الأوصیاء من أهل البیت الأطهار، إنه سمیع مجیب.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۵

القرن الثانی ... ص: ۲۲۵

(۱) أبو محمد عمرو بن دینار الجمحی المکی المتوفی سنة (۱۱۵) أو (۱۱۶ ...) ص: ۲۲۵

اشارة

قال الحافظ أبو نعیم:

«حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن علی النسائی، حدثنا محمد بن علی بن خلف، ثنا حسین الأقر، ثنا ابن عیینة عن

عمرو بن دینار، عن طاوس عن بریدهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۲۵

۱- الخزرجی: «قال مسعر: کان ثقهٔ ثقهٔ ثقهٔ» [۲] ۲- السیوطی: «أحد الأعلام، روی عن جابر و أبی هریرهٔ و ابن عمر.

---

[۱] حلیهٔ الأولیاء ۴/ ۲۳.

[۲] خلاصهٔ تذهیب تهذیب الکمال: ۲۴۴.

و عنه: شعبهٔ و ابن عیینهٔ و أیوب و حماد بن زید و أبو حنیفهٔ.

قال ابن أبی نجیح: ما کان عندنا أفقه و لا أعلم من عمرو بن دینار، و لا عطاء و لا مجاهد و لا طاوس» [... ۱]

۳- ابن حجر: «ثقهٔ ثبت» [۲]

(۲) أبو بکر محمد بن مسلم بن عبید اللّه القرشی الزهری المتوفی سنهٔ (۱۲۴ ...) ص: ۲۲۶

اشارهٔ

قال الحافظ ابن الأثیر:

«عن عبد اللّه بن العلا، عن الزهری، عن سعید بن جناب عن أبی عنفوانهٔ المازنی عن جندع، قال: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کذب علیّ متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار.

و سمعته- و إلّا صمّتا- یقول- و قد انصرف من حجهٔ الوداع، فلما نزل غدیر خم، قام فی الناس خطیبا و أخذ بید علی و قال-: من کنت مولاه فهذا ولیه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. قال عبد اللّه بن العلا: فقلت للزهری: لا تحدّث بهذا بالشام و أنت تسمع ملء أذنیک سبّ علی. فقال: و اللّه عندی من فضائل علی ما لو تحدّثت لقتلت. أخرجه الثلاثهٔ» [۳]

و قال ابن الصبّاغ المالکی: «روی الترمذی عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: من کنت مولاه فعلی مولاه. هذا اللفظ بمجرده رواه الترمذی و لم یزد علیه. و زاد غیره و هو الزهری ذکر الیوم و الزمان و المکان، قال: لما

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۳.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۶۹.

[۳] أسد الغابهٔ ۱/ ۳۰۸.

حجّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حجهٔ الوداع و عاد قاصدا المدینهٔ، قام بغدیر خم- و هو ماء بین مکهٔ و المدینهٔ، و ذلک فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجهٔ الحرام وقت الهاجرهٔ- فقال: أیها الناس إنی مسئول و أنتم مسئولون، هل بلّغت؟ قالوا:

نشهد أنک قد بلّغت و نصحت. قال: و أنا أشهد أنی قد بلّغت و نصحت. ثم قال أیها الناس ألیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه، و أنی رسول اللّه؟ قالوا: نشهد أن لا- إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه. قال: و أنا أشهد مثل ما شهدتم. ثم قال: أیها الناس قد خلّفت فیکم إن تمسّکتم به لن تضلّوا بعدی: کتاب اللّه و أهل بیتی، ألا و إنّ اللّطیف أخبرنی أنهما لم یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، حوض ما بین بصری و صنعاء، عدد آنیته عدد النجوم، إن اللّه مسائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و أهل بیتی. ثم قال: أیها الناس من أولی الناس

بالمؤمنین؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم.

قال: أولی الناس بالمؤمنین أهل بیتی، یقول ذلک ثلاث مرات ثم قال فی الرابعهٔ- و أخذ بید علی-: أللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، یقولها ثلاث مرات. ألا فلیبلّغ الشاهد الغائب» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۲۷

۱- الذهبی: «مناقب الزهری و أخباره تحتمل أربعین ورقهٔ» [۲] ۲- الذهبی أیضا: «عالم زمانه الزهری ... قال أیوب السختیانی: ما رأیت أعلم من الزهری. و قال غیره: کان الزهری أعلم أهل زمانه، و کان وافر الحشمهٔ» [... ۳]

۳- السیوطی: «أحد الأعلام ... قال ابن منجویه: رأی عشرهٔ من

---

[۱] الفصول المهمهٔ: ۲۴.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۹۶.

[۳] دول الإسلام- حوادث: ۱۲۴.

الصحابهٔ، و کان من أحفظ أهل زمانه، و أحسنهم سیاقا لمتون الأخبار، فقیها فاضلا، و قال اللیث، ما رأیت عالما قط أجمع من ابن شهاب، و لا أکثر علما منه» [... ۱]

۴- الیافعی: «أحد الفقهاء و المحدثین، و الأعلام و التابعین» [... ۲]

(۳) عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبی بکر التیمی أبو محمد المدنی المتوفی سنهٔ (۱۲۶ ...) ص: ۲۲۸

اشارهٔ

قال ابن أبی الحدید: «روی سفیان الثوری، عن عبد الرحمن بن القاسم، عن عمر بن عبد الغفار: إن أبا هریرهٔ لمّا قدم الکوفهٔ مع معاویهٔ، کان یجلس بالعشیات بباب کندهٔ، و یجلس الناس إلیه، فجاء شاب من الکوفهٔ فجلس إلیه فقال: یا أبا هریرهٔ أنشدک اللّه أسمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی بن أبی طالب: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقال: أللهم نعم. قال: فأشهد باللّه لقد والیت عدّوه و عادیت ولیّه، ثم قام عنه» [... ۳]

ترجمته ...: ص: ۲۲۸

۱- الخزرجی: و قد وصفه بالامامهٔ و الثقهٔ [۴] ۲- الذهبی: «عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبی بکر التیمی، فقیه المدینهٔ» [۵]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۲.

[۲] مرآهٔ الجنان- حوادث: ۱۲۴.

[۳] شرح نهج البلاغهٔ ۱/ ۳۶۰.

[۴] خلاصهٔ التذهیب: ۱۹۷.

[۵] دول الإسلام- حوادث: ۱۲۶.

۳- اليافعي: «الفقيه، كان إماما، و رعا، كثير العلم» [۱] ۴- السيوطي: «وثّقه أحمد و غير واحد» [۲].

(۴) بكر بن سوادة بن ثمامة أبو ثمامة البصري المتوفى سنة (۱۲۸ ...) ص: ۲۲۹

اشارة

قال الحافظ ابن المغازلي:

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا الحسين بن محمد العلوي العدل قال: حدثنا علي بن عبد اللّه بن مبشر قال: حدثنا أحمد بن منصور الرمادي قال: حدثنا عبد اللّه بن صالح، عن ابن لهيعة، عن أبي هبيرة و بكر بن سوادة عن قبيصة بن ذويب و أبي سلمة بن عبد الرحمن، عن جابر بن عبد اللّه أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم نزل بخم، فتنحّى الناس عنه، و نزل معه علي بن أبي طالب، فشق على النبي تأخر الناس، فأمر عليا فجمعهم، فلمّا اجتمعوا قام فيهم متوسدا علي بن أبي طالب، فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال:

أيّها الناس إنه قد كرهت تخلّفكم عني، حتى خيّل إليّ أنه ليس شجرة أبغض إليكم من شجرة تليني. ثم قال: لكن علي بن أبي طالب أنزله اللّه مني بمنزلتي منه، فرضي اللّه عنه كما أنا عنه راض، فإنه لا يختار على قربي و محبتي شيئا، ثم رفع يديه و قال: من كنت مولاه فعلي مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فابتدر الناس إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يبكون و يتضرعون، و يقولون: يا رسول اللّه ما تنحّينا عنك إلّا كراهية أن نثقل عليك، فنعوذ باللّه من شرور أنفسنا و سخط رسول اللّه. فرضي رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عنهم عند

---

[۱] مرآة الجنان حوادث: ۱۲۶.

[۲] طبقات الحفاظ: ۵۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۰

ذلك» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۰

۱- الذهبي: «مفتي مصر بكر بن سوادة» [... ۲]

۲- ابن حجر: «ثقة فقيه» [۳] ۳- الذهبي: «بكر بن سوادة الجذامي الفقيه ... ثقة» [۴]

(۵) عبد اللّه بن أبي نجيح يسار الثقفي أبو يسار المكي المتوفى سنة: (۱۳۱ ...) ص: ۲۳۰

اشارة

قال العلامة الأميني «رواه عبد اللّه بن أحمد بالاسناد- كما في العمدة ص ۴۸- عن عبد اللّه بن الصقر سنة ۲۹۹ قال: حدثنا يعقوب بن حمدان بن كاسب، حدثنا سفيان عن ابن أبي نجيح عن أبيه عن ربيعة الجرشي: أنه ذكر علي عند رجل و عنده سعد بن أبي وقاص فقال له سعد: أتذكر عليا؟! إن له مناقب أربعا، لئن تكون لي واحدة منهن أحب إليّ من كذا و كذا- ذكر حمر النعم- قوله: لأعطينّ الراية. و قوله: أنت مني بمنزلة هارون من موسى.

و قوله: من كنت مولاه فعلي مولاه.

و نسي سفيان واحدة» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۳۰

۱- الذهبی: «وثّقه السائی» [۶]

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۲۵- ۲۶.

[۲] دول الإسلام- حوادث: ۱۲۸.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

[۴] الکاشف ۱/ ۱۶۱.

[۵] فضائل أمیر المؤمنین علی علیه السلام لأحمد بن حنبل- مخطوط، رقم الحدیث ۲۱۴ و علیه صحّحنا سند الحدیث، و هو من زیادات القطیعی عن عبد اللّه بن الصقر المتوفی سنة ۳۰۲.

[۶] الکاشف ۲/ ۱۳۷.

۲- ابن حجر: «ثقة رمی بالقدر، و ربّما دلّس» [... ۱]

(۶) مغیرة بن مقسم أبو هشام الضبّی الکوفی الأعمی المتوفی سنة (۱۳۳ ...) ص: ۲۳۱

اشارة

جاء فی (المسند):

«عن سفیان، عن أبی عوانة، عن المغیرة، عن أبی عبید، عن میمون أبی عبد اللّه قال قال زید بن أرقم و أنا أسمع: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له وادی خم، فأمر بالصلاة، فصلّاها بهجیر. قال: فخطبنا و ظلّل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرة سمرة من الشمس، فقال:

ألستم تعلمون؟ أ و لستم تشهدون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی.

قال: فمن کنت مولاه فإن علیا مولاه، أللهم عاد من عاداه و وال من والاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۲۳۱

۱- الذهبی: «مغیرة بن مقسم الفقیه الحافظ ... قال شعبة: کان أحفظ من حماد بن أبی سلیمان، و روی جریر عن مغیرة قال: ما وقع فی مسامعی شیء فنسیته. و ضعف أحمد روایته عن ابراهیم فقط و قال: ذکیّ حافظ صاحب سنّة، و قال أحمد العجلی: ثقة» [... ۳]

۲- ابن حجر: «ثقة متقن» [۴]

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۵۶.

[۲] المسند ۴/ ۳۷۲.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۴۳.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۰.

۳- السیوطی: «وثّقه ابن معین و العجلی، و کان فقیها أعمی یحمل علی علی» [۱]

(۷) أبو عبد الرحیم خالد بن یزید الجمحی المصری المتوفی سنهٔ (۱۳۹ ...) ص: ۲۳۲

اشارهٔ

ففی (المسند).

«ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک، عن أبی عبد الرحیم الکندی، عن زاذان بن عمر قال: سمعت علیا فی الرحبهٔ و هو ینشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قال إلّا ما قام. فقام ثلاثهٔ عشر رجلا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۲۳۲

۱- الذهبی: «فقیه ثقهٔ» [۳] ۲- ابن حجر: «خالد بن یزید الجمحی، و یقال السکسکی أبو عبد الرحیم المصری: ثقهٔ فقیه من السادسهٔ، مات سنهٔ تسع و ثلاثین» [۴] ۳- و توجد ترجمته المشتملهٔ علی توثیقات الأئمهٔ إیاه فی (تهذیب التهذیب) [۵]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۹.

[۲] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۸۴.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۷۶.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۲۰.

[۵] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۳

(۸) الحسن بن الحکم النخعی الکوفی المتوفی بعد سنهٔ (۱۴۰ ...) ص: ۲۳۳

اشارهٔ

قال ابراهیم ابن الحسین بن علی الکسائی المعروف بابن دیزیل فی (کتاب صفین):

«حدثنا یحیی بن سلیمان قال: حدثنا ابن فضیل قال: حدثنا الحسن بن الحکم النخعی عن رباح بن الحارث النخعی قال: کنت جالسا عند علی علیه السلام، إذ قدم علیه قوم متلثمون فقالوا: السلام علیک یا مولانا، فقال لهم:

أ و لستم قوما عربا؟ قالوا: بلی. و لکنا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أخذل من خذله. فقال: لقد رأیت علیا علیه السلام ضحک حتی بدت نواجذه ثم قال: اشهدوا. ثم إن القوم مضوا إلی رحالهم، فتبعتهم فقلت لرجل منهم: من القوم؟ قالوا: نحن رهط من الأنصار و ذاک- یعنون رجلا منهم- أبو أیوب صاحب منزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله. قال: فأتیته و صافحته» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۳۳

۱- ابن حجر: «الحسن بن الحکم النخعی، أبو الحکم الکوفی. صدوق یخطئ، من السادسهٔ، مات قبیل الخمسین ... دت عس ق» [۲]

۲- الذهبی: «قال أبو حاتم: صالح الحدیث» [۳]

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۱/ ۲۸۹.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۵.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۴

(۹) إدریس بن یزید أبو عبد اللّه الأودی الکوفی ... ص: ۲۳۴

اشارة

أخرج الحافظ أبو یعلی الموصلی قال: ثنا أبو بکر بن أبی شیبة، أنبأ: شریک عن أبی یزید داود الأودی، عن أبیه یزید الأودی. و أخرج الحافظ ابن جریر الطبری، عن أبی کریب، عن شاذان عن شریک عن إدریس و أخیه داود، عن أبیهما یزید الأودی قال: دخل أبو هریرة المسجد، فاجتمع إلیه الناس، فقام إلیه شاب فقال:

أنشدک باللّه سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال فقال: إنی أشهد أنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۴

۱- الذهبی: «إدریس بن یزید الأودی. عن قیس بن مسلم و طلحة بن مصرف. و عنه: ابنه عبد اللّه و وکیع وعدة. ثقة» [۲].

۲- ابن حجر: «ثقة، من السابعة. ع» [۳].

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۴.

[۲] الکاشف ۱/ ۱۰۱.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۵

(۱۰) عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی الکوفی المتوفی سنة (۱۴۵ ...) ص: ۲۳۵

اشارة

أخرج فی (المسند):

«عن ابن نمیر، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن عطیة العوفی قال: سألت زید بن أرقم فقلت له: إن ختنا لی حدثنی عنک بحدیث فی شأن علی یوم غدیر خم، فأنا أحب أن أسمعه منک. فقال: إنکم معشر أهل العراق فیکم ما فیکم. فقلت له لیس علیک منی بأس. فقال: نعم کنا بالجحفة، فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلینا ظهرا- و هو آخذ بعضد علی- فقال: یا أیها الناس ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال فقلت له: هل قال: اللهم وال من والاه و عاد من

عاداه؟ قال:

إنما أخبرک کما سمعت» [۱].

و ذکره سبط ابن الجوزی عن أحمد فی الفضائل کذلک [۲].

و فی (المسند): «ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک، عن أبی الرحیم الکندی عن زاذان بن عمر قال: سمعت علیا فی الرحبهٔ و هو ینشد الناس، من شهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قام، فقام ثلاثهٔ عشر رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳].

---

[۱] المسند ۴/ ۳۶۸.

[۲] تذکرهٔ الخواص: ۱۸.

[۳] المسند ۱/ ۸۴.

ترجمته ... ص: ۲۳۶

۱- السمعانی ...: «و ثّقه أحمد و یحیی بن معین. قال أبو حاتم ابن حبان: کان عبد الملک من خیار أهل الکوفهٔ و حفاظهم» [... ۱].

۲- الذهبی ...: «الحافظ الکبیر ... و کان من الحفاظ الأثبات ...

و قال أحمد بن حنبل: ثقهٔ و کذا وثّقه النسائی» [... ۲].

۳- ابن حجر: «صدوق له أوهام، من الخامسهٔ، مات سنهٔ ۴۵. خت م ۴» [۳].

(۱۱) عوف بن أبی جمیلهٔ العبدی الهجری البصری المتوفی سنهٔ (۱۴۶ ...) ص: ۲۳۶

اشارهٔ

أخرج النسائی:

«عن قتیبهٔ بن سعید، عن ابن أبی عدی، عن عوف، عن أبی عبد اللّه میمون قال قال زید بن أرقم: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی نشهد لأنت أولی بکل مؤمن من نفسه. قال: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه.

و أخذ بید علی» [۴].

و أخرجه الدولابی «عن أحمد بن شعیب، عن قتیبهٔ بن سعید، عن ابن أبی عدی، عن عوف، عن میمون، عن زید قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] الأنساب- العرزمی.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۱۵۵.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۱۹.

[۴] الخصائص للنسائی: ۱۶.

و سلّم بين مكة و المدينة، إذ نزلنا منزلا يقال له: غدير خم فنودى: إن الصلاة جامعة. فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فحمد اللّه و أثنى عليه» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۷

۱- ابن حجر: «ثقة، رمى بالقدر و التشيع، من السادسة، مات سنة ست أو سبع و أربعين، و له ست و ثمانون. ع» [۲] ۲- و ذكره صفى الدين الخزرجى [۳].

(۱۲) عبيد اللّه بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العدوى العمرى المدنى المتوفى سنة (۱۴۷ ...) ص: ۲۳۷

اشارة

و قيل غير ذلك.

أخرج الحافظ العاصمى بطريقه عنه فى (زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى).

ترجمته ... ص: ۲۳۷

۱- ابن حجر: «ثقة ثبت، قدّمه أحمد بن صالح على مالك فى نافع، و قدّمه ابن معين فى القاسم عن عائشة على الزهرى عن عروة عنها، من الخامسة، مات سنة بضع و أربعين» [۴].

۲- الذهبى: «الامام الحافظ الثبت ... قال النسائى: ثقة ثبت، و قال غيره: كان صالحا عابدا حجة كثير العلم [... ۵]

---

[۱] الكنى و الأسماء ۲/ ۶۱.

[۲] تقريب التهذيب ۲/ ۸۹.

[۳] خلاصة التذهيب: ۲۵۳.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۵۳۷.

[۵] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۸

۳- السيوطى: «قال ابن منجويه: كان من سادات أهل المدينة و أشراف قريش، فضلا و علما و عبادة و شرفا و حفظا و إتقانا. مات سنة سبع و أربعين و مائة» [۱].

(۱۳) نعيم بن الحكيم المدائنى المتوفى سنة (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸

اشارة

أخرجه فى (المسند) عن حجاج الشاعر عن شبابة عن نعيم بن حكيم قال: «حدثنى أبو مريم و رجل من جلساء على عن على: إنّ رسول اللّه قال يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۳۸

۱- الخطیب و نقل توثیقه عن یحیی بن معین و العجلی، و عن ابن خراش «صدوق لا بأس به» [۳].

۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق له أوهام، من السادسة، مات سنهٔ ثمان و أربعین. ی د ص» [۴].

(۱۴) طلحهٔ بن یحیی بن طلحهٔ بن عبید اللّه التیمی الکوفی المتوفی سنهٔ (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸

اشارهٔ

روی الحافظ العاصمی فی (زین الفتی فی شرح سورهٔ هل أتی) «عن محمد ابن أبی زکریا، عن أبی الحسن محمد بن أبی إسماعیل العلوی، عن محمد بن عمر

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۷۰.

[۲] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۵۲.

[۳] تاریخ بغداد ۱۳/ ۳۰۲.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۰۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۹

البزاز، عن عبد اللّه بن زیاد المقبری، عن أبیه، عن حفص بن عمر العمری، عن غیاث بن ابراهیم عن طلحهٔ بن یحیی، عن عمّه عیسی، عن طلحهٔ بن عبید اللّه: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۹

۱- الذهبی: «وثقه جماعهٔ» [۲].

۲- ابن حجر: «صدوق یخطئ، من السادسهٔ، مات سنهٔ ثمان و أربعین.

م ع» [۳].

۳- صفی الدین الخزرجی [۴].

(۱۵) أبو محمد کثیر بن زید الأسلمی المتوفی بعد سنهٔ (۱۵۰) یعرف بابن ما قبهٔ ... ص: ۲۳۹

اشارهٔ

رواه ابن کثیر بطریق ابن جریر و ابن أبی عاصم باسنادهما، عن کثیر بن زید، عن.

محمد بن عمر بن علی، عن أبیه عن علی [۵].

ترجمته ... ص: ۲۳۹

۱- الذهبی: «قال أبو زرعهٔ: صدوق فیه لین» [۶].

۲- ابن حجر: «صدوق یخطئ، من السابعهٔ، مات فی آخر خلافهٔ

---

[۱] زین الفتی فی شرح سورهٔ هل أتی- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۴۵.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۳۸۰.

[۴] خلاصهٔ تذهیب الکمال: ۱۵۳.

[۵] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۱.

[۶] الکاشف ۳/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۰

المنصور. ز د ت ق» [۱] ۳- صفی الدین الخزرجی. کذلک [۲]

(۱۶) مسعر بن کدام الکوفی المتوفی سنهٔ (۱۵۳) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۰

اشارهٔ

أخرج الحافظ أبو نعیم قائلا: «حدثنا سلیمان بن أحمد، ثنا أحمد بن ابراهیم بن کیسان، ثنا اسماعیل ابن عمرو البجلی، ثنا مسعر بن کدام، عن طلحهٔ بن مصرف، عن عمیرهٔ بن سعد قال: شهدت علیا علی المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فیهم أبو سعید و أبو هریرهٔ و أنس بن مالک، و هم حول المنبر، و علی علی المنبر، و حول المنبر اثنا عشر رجلا- هؤلاء منهم، فقال علی: نشدتکم باللّه هل سمعتم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقاموا کلّهم فقالوا: أللهم نعم، و قعد رجل، فقال: ما منعک أن تقوم؟ قال: یا أمیر المؤمنین کبرت و نسیت، فقال: اللهم إن کان کاذبا فاضربه ببلاء حسن. قال: فما مات حتی رأینا بین عینیه نکتهٔ بیضاء لا تواریها العمامهٔ» [... ۳]

و أخرجه ابن المغازلی بسنده عن الطبرانی [۴] و کذا أخرجه الحافظ ابن کثیر فی (تاریخه) [۵]

ترجمته ... ص: ۲۴۰

۱- الذهبی: «مسعر بن کدام، الامام الحافظ، أبو سلمهٔ الهلالی الکوفی

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۱. و فیه «ابن مافنه بفتح الفاء و تشدید النون».

[۲] خلاصهٔ التذهیب: ۲۸۳.

[۳] حلیهٔ الأولیاء ۵/ ۲۶.

[۴] المناقب لابن المغازلی: ۲۶ مع اختلاف لا یبعد أن یکون تحریفا.

[۵] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۱

الأحول، أحد الأعلام ... و قال یحیی القطان: ما رأیت أثبت من مسعر، و قال أحمد بن حنبل: الثقهٔ مثل شعبهٔ و مسعر، و قال وکیع: شک مسعر کیقین غیره، و عن الحسن بن عمارهٔ قال: إن لم یدخل إلّا مثل مسعر فإنّ أهل الجنهٔ لقلیل، و قال ابن عیینهٔ: قالوا للأعمش: إن مسعرا شک فی حدیثه، فقال: شکه کیقین غیره» [... ۱]

۲- الذهبی: «کان من العباد القانتین» [۲] ۳- ابن حجر: «ثقهٔ ثبت فاضل» [۳] ۴- السیوطی: «قال الثوری: کنا إذا اختلفنا فی شیء سألنا عنه مسعرا و قال شعبهٔ: کنا نسمّی مسعرا المصحف. مات سنهٔ ۱۵۳» [۴]

(۱۷) أبو عیسی الحکم بن أبان العدنی المتوفی سنهٔ (۱۵۴) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۱

اشارهٔ

أخرج الحاکم «عن محمد بن صالح بن هانی قال: ثنا أحمد بن نصر، و أخبرنا محمد بن علی الشیبانی بالکوفهٔ، ثنا أحمد بن حازم الغفاری، و أنبأ محمد بن عبد اللّه العمری، ثنا محمد بن إسحاق، ثنا محمد بن یحیی و أحمد بن یوسف قالوا: ثنا أبو نعیم، ثنا ابن أبی غنیهٔ، عن حکم، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس عن بریدهٔ الأسلمی رضی اللّه عنه قال: غزوت مع علی إلی الیمن فرأیت منه جفوهٔ،

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۱۸۸.

[۲] الکشاف ۳/ ۱۳۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۴۳.

[۴] طبقات الحفاظ: ۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۲

فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فذکرت علیا فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر. فقال: یا بریدهٔ أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و ذکر الحدیث.

هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم و لم یخرجاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۲

۱- الذهبی: «ثقهٔ صاحب سنهٔ، إذا هدأت العیون وقف فی البحر إلی رکبتیه یذکر اللّه، و کان سید أهل الیمن، عاش ثمانین سنهٔ. مات سنهٔ ۱۵۴» [۲] ۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق عابد، و له أوهام» [۳]

(۱۸) عبد اللّه بن شوذب البلخی المتوفی سنهٔ (۱۵۷ ...) ص: ۲۴۲

اشارهٔ

روی حدیث صوم یوم الغدیر بطریق صحیح رجاله کلّهم ثقات، فقد أخرج الحافظ الخطیب «عن عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران، عن علی بن عمر الدار قطنی، عن أبی نصر حبشون الخلال، عن علی بن سعید الرملی، عن ضمرهٔ بن ربیعهٔ، عن عبد اللّه بن شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب عن أبی هریرهٔ قال: من صام یوم ثمان عشر من ذی الحجهٔ کتب له صیام ستین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لما أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست ولی المؤمنین؟

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱۰.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۴۴.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۳

قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا ابن أبی طالب. أصبحت مولای و مولی کل مسلم. فأنزل اللّه: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۳

۱- ابن حجر: «صدوق عابد، من السابعة، مات سنة ست أو سبع و خمسین بخ ع» [۲] ۲- الذهبی: «وثّقه جماعة، کان إذا رئی ذکرت الملائکة» [۳] ۳- الخزرجی، و حکی عن أحمد و ابن معین ثقته [۴]

(۱۹ ...) ص: ۲۴۳

اشارة

شعبة بن الحجاج الواسطی المتوفی سنة (۱۶۰). أخرج فی (المسند) «عن محمد بن جعفر، عن شعبة، عن میمون أبی عبد اللّه قال: کنت عند زید بن أرقم، فجاء رجل من أقصی الفسطاط، فسأله عن ذا، فقال: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

قال میمون: فحدثنی بعض القوم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۵]

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۲۳.

[۳] الکاشف ۲/ ۹۶.

[۴] خلاصة التذهیب: ۱۷۰.

[۵] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۴

و رواه ابن کثیر من طریق غندر، عن شعبة، عن سلمة بن کهیل، عن أبی الطفیل، عن أبی مریم أو زید بن أرقم [... ۱]

و أبو نعیم قال: «حدثنا محمد بن المظفر قال: ثنا زید بن محمد قال: ثنا أحمد بن محمد بن الجهم قال: ثنا رجاء بن الجارود أبو المنذر قال: ثنا سلیمان بن محمد المبارکی قال: ثنا محمد بن جریر الصنعانی و أثنی علیه خیرا قال: ثنا شعبة، عن الحکم، عن ابن أبی لیلی، عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی بن أبی طالب ثلاث خلال: لأعطینّ الرّایة غدا رجلا یحبّ اللّه و رسوله، و حدیث الطیر، و حدیث غدیر خم

. غریب من حدیث شعبة و الحکم، ما کتبناه إلّا من هذا الوجه» [۲]

ترجمته ... ص: ۲۴۳

۱- الذهبی بترجمة حافلة، معنونا إیاه ب «الحجة الحافظ شیخ الإسلام» ... فنقل کلمات الأعلام فی ثقته و الثناء علیه [... ۳]

۲- و وصفه فی (الکاشف) ب «أمیر المؤمنین فی الحدیث» [۴] ۳- و قد نقل ابن حجر اللقب المذکور عن الثوری، قال: «ثقة حافظ متقن، کان الثوری یقول: هو أمیر المؤمنین فی الحدیث، و هو أول من فتش بالعراق عن الرجال، و ذبّ عن السنّة، و کان عابدا» [۵]

۴- و قال السیوطی: «الحافظ العلم، أحد أئمة الإسلام» [... ۶]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۸.

[۲] حلیة الأولیاء ۴/ ۳۵۶.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۹۳.

[۴] الکاشف ۲/ ۱۱.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۳۵۱.

[۶] طبقات الحفاظ: ۸۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۵

(۲۰) أبو العلاء کامل بن العلاء التمیمی الکوفی المتوفی حدود سنة (۱۶۰ ...) ص: ۲۴۵

اشارة

أخرج الحاکم «عن محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری، ثنا أبو نعیم، ثنا کامل أبو العلاء قال: سمعت حبیب بن أبی ثابت یخبر عن یحیی ابن جعدة عن زید قال: خرجنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی انتهینا إلی غدیر خم، فأمر بدوح فکسح فی یوم ما أتی علینا یوم کان أشد حرّا منه، فحمد اللّه و أثنی علیه و قال: یا أیها الناس إنه لم یبعث نبی قط إلّا ما عاش نصف ما عاش الذی کان قبله، و إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنی تارک فیکم ما لن تضلّوا بعده: کتاب اللّه عزّ و جل، ثم قام فأخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: یا أیها الناس من أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۵

۱- صحّح الحاکم حدیثه کما رأیت، فهو عنده ثقة.

۲- وثّقه ابن معین و نفی عنه البأس ابن عدی و النسائی کما قال الخزرجی [۲] ۳- و قال ابن حجر: «صدوق یخطئ. من السابعة. د م ت ق» [۳]

---

[۱] المستدرک ۳/ ۵۳۳.

[۲] خلاصة تذهیب الکمال: ۲۷۲.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۶

(۲۱) سفیان بن سعید الثوری المتوفی سنة (۱۶۱ ...) ص: ۲۴۶

اشارة

أخرج الخطیب: «أخبرنا أبو الفتح محمد بن الحسین العطار قطیط: أخبرنا محمد بن أحمد بن عبد الرحمن المعدّل بأصبهان، حدثنا أبو بکر محمد بن عمر التمیمی الحافظ، حدثنا الحسن بن علی ابن سهل العاقولی، حدثنا حمدان بن المختار، حدثنا حفص بن عبید اللّه بن عمر، عن سفیان الثوری، حدثنا علی بن زید عن أنس قال: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۶

۱- الخطیب البغدادی: «و کان إماما من أئمة المسلمین، و علما من أعلام الدین، مجمعا علی إمامته بحیث یستغنی عن تزکیته، مع الإتقان و الحفظ و المعرفة، و الضبط و الورع و الزهد» [۲] ۲- الذهبی: «الإمام شیخ الإسلام سید الحفاظ» ثم نقل بعض الکلمات فی الثناء علیه فقال: «مناقب هذا الامام فی مجلد لابن الجوزی، و قد اختصرته و سقت جملة حسنة من ذلک فی تاریخی» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ فقیه، عابد إمام حجة، من رؤس الطبقة السابعة و کان ربما دلّس» [۴ ...]

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۳۷۷.

[۲] المصدر ۹/ ۱۵۲.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۰۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۷

(۲۲) جعفر بن زیاد الکوفی الأحمر المتوفی سنة (۱۶۵) أو (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۷

اشارة

روی أحمد بن محمد العاصمی فی (زین الفتی) قال: «أخبرنا عن الشیخ الزاهد جدّی أبو عبد اللّه أحمد بن المهاجر بن الولید رضی اللّه عنه قال: أخبرنا الشیخ الزاهد أبو علی الهروی الأدیب عن عبد اللّه بن عروة قال حدثنا یوسف بن موسی القطان عن مالک بن إسماعیل قال: حدثنا جعفر بن زیاد الأحمر عن یزید ابن أبی زیاد و عن مسلم بن سالم قالا: أخبرنا عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا کرم اللّه وجهه ینشد الناس یقول: أنشد کلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول إلّا قام، فقام اثنا عشر بدریا فقالوا:

أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فرفعها ثم قال: أیها الناس: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۷

۱- قال أبو داود: ثقة شیعی، و قال أبو زرعة: صدوق، و نفی النسائی عنه البأس. کذا قال الخزرجی [۲] ۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق یتشیع. من السابعة، مات سنة سبع و ستین. د ت س» [۳]

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] خلاصة تذهیب الکمال: ۵۳.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۸

۳- الذهبی: «صدوق شیعی» [۱]

(۲۳) مسلم بن سالم النهدی أبو فروة الکوفی المتوفی فی أواسط القرن الثانی ... ص: ۲۴۸

اشارة

علم روایته لحدیث المناشدة بلفظ عبد الرحمن بن أبی لیلی، من السند المتقدّم فی روایة جعفر بن زیاد عن (زین الفتی).

ترجمته ... ص: ۲۴۸

۱- هو من رجال البخاری، و مسلم، و أبی داود، و النسائی، و ابن ماجة کما فی الکاشف [۲] ۲- و کذا قال ابن حجر العسقلانی بعد أن قال: «صدوق من السادسة» [۳]

(۲۴) قیس بن الربیع أبو محمد الأسدی الکوفی المتوفی سنة (۱۶۵ ...) ص: ۲۴۸

اشارة

روی حدیث نزول قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فی واقعة یوم الغدیر، و قد أخرج حدیثه أبو نعیم فی کتابه (ما نزل من القرآن فی علی)، و أبو سعید السجستانی فی (کتاب الولایة)، و أبو القاسم الحسکانی فی (شواهد التنزیل)، و أبو الفتح النطنزی فی (الخصائص

---

[۱] الکاشف ۱/ ۱۸۵.

[۲] الکاشف فی معرفة من له روایة فی الکتب الستة ۳/ ۱۴۰.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۹

العلویة)

ترجمته ... ص: ۲۴۹

۱- الذهبی: «قیس بن الربیع الحافظ، أبو محمد الأسدی، الکوفی، أحد الأعلام علی ضعف فیه ... کان شعبة یثنی علیه، و قال عفان: کان ثقة، و قال یعقوب بن شیبة: هو عند جمیع أصحابنا صدوق، و کتابه صالح، و هو ردیّ الحفظ» [... ۱]

۲- ابن حجر: «صدوق تغیّر لما کبر» [... ۲]

۳- السیوطی فی طبقاته، فذکر ثقته عن الثوری و شعبة و عفان و غیرهم، قال: و قال ابن عدی عامة روایاته مستقیمة [۳]

(۲۵) حماد بن سلمة أبو سلمة البصری المتوفی سنة (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۹

اشارة

أخرج فی (المسند) بإسناده عن عفان، عن حماد بن سلمة، عن علی بن زید، عن عدی بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: «کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، فنودی الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرة، فصلی الظهر، فأخذ بید علی فقال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی، فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فلقیه عمر بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۲۶.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۸.

[۳] طبقات الحفاظ: ۹۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۰

مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۵۰

۱- الذهبی: «الامام الحافظ، شیخ الإسلام» ثم نقل ثقته عن ابن معین، و عن شهاب بن معمر: کان حماد بن سلمة یعدّ من الأبدال، و عن أحمد ابن حنبل قال: إذا رأیت الرجل ینال من حماد من سلمة فاتّهمه علی الإسلام. ثم قال: «مناقب حماد یطول شرحها» [۲] ۲- و فی الکاشف: «هو ثقة صدوق، یغلط و لیس فی قوة مالک. توفی سنة ۱۶۷» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة عابد» [... ۴]

۴- و ترجمه السیوطی بذکر کلمات الثناء علیه [۵]

(۲۶) عبد اللّه بن لهیعة أبو عبد الرحمن المصری المتوفی سنة (۱۷۴ ...) ص: ۲۵۰

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال المطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل سمع جابر بن عبد اللّه یقول: کنا بالجحفة بغدیر خم، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۲۸۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۰۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۵۱.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۹۷.

[۵] طبقات الحفاظ: ۸۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۱

قال شیخنا الذهبی: هذا حدیث حسن.

و قد رواه ابن لهیعة، عن بکر بن سوادة و غیره، عن أبی سلمة، عن عبد الرحمن عن جابر بنحوه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۵۱

۱- الذهبی: «ابن لهیعة، الامام الکبیر قاضی الدیار المصریة، و عالمها و محدّثها ... قال أحمد بن حنبل: من کان مثل ابن لهیعة بمصر فی کثرة حدیثه و ضبطه و إتقانه» [...؟ ۲]

۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق من السابعة، خلط بعد احتراق کتبه، و روایة ابن المبارک و ابن وهب عنه أعدل من غیرهما، و له فی مسلم بعض شیء مقرون. مات سنة أربع و سبعین، و قد ناف علی الثمانین. م د ت ق» [۳]

(۲۷) أبو عوانة الوضاح بن عبد اللّه اليشكرى الواسطى البزاز المتوفى سنة (۱۷۵) أو (۱۷۶ ...) ص: ۲۵۱

اشارة

أخرج النسائى «عن أحمد بن المثنى قال: حدثنا يحيى بن حماد قال: أخبرنا أبو عوانة، عن سليمان، عن حبيب بن أبى ثابت، عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم قال: لما رجع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: كأنى دعيت فأجبت، و إنى تارك فيكم الثقلين، أحدهما الأكبر من الآخر: كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۱۳.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۳۷.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۴۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۲

فيهما، فإنهما لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض. ثم قال: إنّ اللّه مولاى و أنا ولى كل مؤمن، ثم إنه أخذ بيد على رضى اللّه عنه فقال: من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقلت لزيد: سمعته من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: و إنه ما كان فى الدوحات أحد إلّا رآه بعينه و سمعه بأذنيه» [۱]

و فى (المسند): «عن سفيان، عن أبى عوانة، عن المغيرة، عن أبى عبيد، عن ميمون أبى عبد اللّه قال: قال زيد بن أرقم و أنا أسمع: نزلنا مع رسول اللّه بواد يقال له وادى خم» [... ۲]

و فى (المستدرک): «و حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقيه البخارى، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادى، ثنا خلف بن سالم المخرمى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانة، عن سليمان الأعمش، عن حبيب بن أبى ثابت عن أبى الطفيل عن زيد» [... ۳].

ترجمته ... ص: ۲۵۲

۱- الذهبى: «الحافظ أحد الثقات» [... ۴]

۲- ابن حجر: «ثقة ثبت» [... ۵]

۳- السيوطى: «قال عفان: كان صحيح الكتاب، كثير العجم و النقط، ثبتا» [۶].

۴- و ترجمه الخطيب. فنقل كلمات القوم فى حقه [۷]

---

[۱] خصائص أمير المؤمنين: ۹۳.

[۲] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

[۳] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۴] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۳۶.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۳۳۱.

[۶] طبقات الحفاظ: ۱۰۰.

[۷] تاريخ بغداد ۱۳/ ۴۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۳

(۲۸) نوح بن قیس أبو روح الحدانی البصری المتوفی سنه (۱۸۳ ...) ص: ۲۵۳

اشارهٔ

أخرج حدیثه ابن المغازلی حیث قال: «أخبرنا أبو یعلی علی بن عبید اللّه بن العلاف البزار إذنا، قال: أخبرنا عبد السلام بن عبد الملک بن حبیب البزار قال:

أخبرنا عبد اللّه بن محمد بن عثمان قال: حدثنا محمد بن بکر بن عبد الرزاق، حدثنا أبو حاتم مغیرهٔ بن محمد المهلبی قال: حدثنی مسلم بن إبراهیم، حدثنا نوح بن قیس الحدانی، حدثنا الولید بن صالح عن امرأهٔ زید بن أرقم قالت: أقبل نبیّ اللّه من مکهٔ فی حجهٔ الوداع، حتی نزل صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر الجحفهٔ بین مکهٔ و المدینهٔ فأمر بدوحات، فقم ما تحتهنّ من شوک، ثم نادی:

الصلاهٔ جامعهٔ فخرجنا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحر، و إنّ منا لمن یضع رداءه علی رأسه و بعضه علی قدمیه من شدهٔ الرمضاء، حتی انتهینا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فصلی بنا الظهر، ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه نحمده و نستعینه، و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا، و من سیّئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل، و لا مضل لمن هدی، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أن محمّدا عبده و رسوله- أما بعد:

أیها الناس فإنه لم یکن لنبی من العمر إلّا نصف من عمر من قبله، و إنّ عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنهٔ، و إنی قد أسرعت فی العشرین، ألا و إنّی یوشک أن أفارقکم، ألا و إنی مسئول و أنتم مسئولون، فهل بلّغتکم؟ فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کل ناحیهٔ من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلّغت رسالته، و جاهدت فی سبیله، و صدعت بأمره و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنا خیر ما جزی نبیا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه لا شریک له، و أن محمّدا عبده

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۴

و رسوله، و أن الجنهٔ حق و أن النار حق، و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا: بلی قال:

فإنی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی، ألا و إنی فرطکم و إنکم تبعی توشکون أن تردوا علیّ الحوض، فأسألکم حین تلقونی عن ثقلی کیف خلفتمونی فیهما، قال: فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین و قال: بأبی و أمی أنت یا نبی اللّه ما الثقلان؟

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی، سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فتمسکوا به و لا تضلّوا. و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی، فلا تقتلوهم و لا تقهروهم و لا تقصروا عنهم، فإنی قد سألت لهم اللّطیف الخبیر فأعطانی، ناصرهما لی ناصر، و خاذلهما لی خاذل، و ولیّهما لی ولیّ، و عدوهما لی عدو.

ألا و إنها لم تهلک أمهٔ قبلکم حتی تتدین بأهوائها، و تظاهر علی نبوّتها، و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بید علی بن أبی طالب فرفعها ثم قال: من کنت مولاه فهذا مولاه و من کنت ولیّه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قالها ثلاثا.

هذا آخر الخطبهٔ» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۵۴

۱- الذهبی: «حسن الحدیث، و قد وثّق. مات سنهٔ ۱۸۳» [۲] ۲- و ترجم له صفی الدین الخزرجی و نقل ثقته عن بعض الأئمهٔ الأعلام [۳]

[۱] المناقب لابن المغازلی ۱۶- ۱۸.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۱۱.

[۳] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۴۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۵

(۲۹) المطلب بن زیاد بن أبی زهیر الکوفی أبو طالب المتوفی سنة (۱۸۵ ...) ص: ۲۵۵

اشارة

قال الحافظ الکنجی الشافعی: «أخبرنی بذلک عالیا المشایخ، منهم الشریف الخطیب أبو تمام علی بن أبی الفخار بن أبی منصور الهاشمی بکرخ بغداد، و أبو طالب عبد اللطیف بن محمد بن علی بن حمزة القبیطی بنهر معلی، و ابراهیم بن عثمان بن یوسف بن أیوب الکاشغری، قالوا جمیعا: أخبرنا أبو الفتح محمد بن عبد الباقی بن سلیمان المعروف بنسیب ابن البطّی. و قال الکاشغری أیضا أخبرنا أبو الحسن علی بن أبی القاسم الطوسی المعروف بابن تاج القراء، قالا: أخبرنا أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی البانیاسی، أخبرنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن موسی بن الصلت، حدثنا ابراهیم بن عبد الصمد الهاشمی، حدثنا أبو سعید الأشج، حدثنا مطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد ابن عقیل، قال: کنت عند جابر بن عبد اللّه فی بیته، و علی بن الحسین و محمد بن الحنفیة و أبو جعفر، فدخل رجل من أهل العراق فقال: باللّه إلّا ما حدّثتنی ما رأیت و ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: کنا بالجحفة بغدیر خم، و ثمّ ناس کثیر من جهینة و مزینة و غفار، فخرج علینا رسول اللّه من خباء فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی بن أبی طالب و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

[۱] کفایة الطالب: ۶۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۶

و رواه شیخ الإسلام الحموینی [۱] و ابن کثیر الدمشقی

و قال: «قال شیخنا الذهبی: هذا حدیث حسن» [۲] و قد أسقط ابن کثیر شطرا من لفظ الحدیث.

ترجمته ... ص: ۲۵۶

۱- الذهبی: «و عنه: أحمد و ابن معین و وثقاه» [۳] ۲- ابن حجر: «صدوق. ربما و هم، من الثامنة: مات سنة خمس و ثمانین. بخ ص ق» [۴]

(۳۰) حسّان بن ابراهیم العنزی الکرمانی أبو هاشم المتوفی سنة (۱۸۶ ...) ص: ۲۵۶

اشارة

أخرج الحاکم: «عن أبی بکر بن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزی قالا: أنبأ محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسان بن ابراهیم الکرمانی، ثنا محمد بن سلمة ابن کهیل، عن أبیه، عن أبی الطفیل، عن زید یقول: نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین مکة و المدینة، عند سمرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت السمرات، ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیة

فصلّی، ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکّر و وعظ، فقال ما شاء اللّه أن یقول، ثم قال:

أیها الناس إنی تارک فیکم أمرین، لن تضلّوا إن اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و أهل بیتی عترتی. ثم قال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثلاث مرات.

قالوا: نعم. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۲- ۶۳.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳.

[۳] الکاشف ۳/ ۱۵۰.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۵۴.

مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۵۷

۱- وثّقه أحمد و أبو زرعهٔ و ابن معین و ابن عدی کما فی الخلاصهٔ و هامشها [۲] ۲- الذهبی: «خ م د ... ثقهٔ» [۳] ۳- ابن حجر: «صدوق یخطئ» [... ۴]

(۳۱) الفضل بن موسی أبو عبد اللّه المروزی السینانی المتوفی سنهٔ (۱۹۲ ...) ص: ۲۵۷

اشارهٔ

أخرج النسائی قال: «أخبرنا الحسین بن حریث المروزی قال: أخبرنا الفضل بن موسی، عن الأعمش، عن أبی إسحاق، عن سعید بن وهب قال قال علی کرّم اللّه وجهه فی الرحبهٔ: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: إن اللّه و رسوله ولیّ المؤمنین، و من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره؟ قال: فقال سعید: قام إلی جنبی ستهٔ، و قال زید بن یثیع: قام عندی ستهٔ. و قال عمرو ذی مر: أحبّ من أحبه و أبغض من أبغضه» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۵۷

۱- وثّقه ابن معین و ابو حاتم کما فی الخلاصهٔ [۶]

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] خلاصهٔ التذهیب: ۶۴.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۱۵.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۱.

[۵] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۳.

[۶] خلاصهٔ التذهیب: ۲۶۳.

۲- و قال الذهبی: «ثبت» [۱] ۳- و قال ابن حجر: «ثقة ثبت. و ربما أغرب» [۲]

(۳۲) اسماعیل بن علیة أبو بشر الأسدی المتوفی سنة (۱۹۳ ...) ص: ۲۵۸

اشارة

و هو «ابن أخت حمید الطویل».

أخرج الحافظ الکنجی قائلاـ «أخبرنا یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب قال: أخبرنا الشریف أبو المعمر محمد بن حیدرة الحسینی الکوفی ببغداد، و أخبرنا أبو الغنائم محمد بن علی بن میمون النرسی بالکوفة، أخبرنا أبو المثنی دارم ابن محمد بن زید النهشلی، حدثنا أبو حکیم محمد بن إبراهیم بن السری التمیمی، حدثنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی، حدثنا ابراهیم ابن الولید بن حماد، أخبرنا أبی، أخبرنا یحیی بن یعلی، عن حرب بن صبیح، عن ابن اخت حمید الطویل، عن ابن جدعان، عن سعید بن المسیب قال: قلت لسعد بن أبی وقاص: إنی أرید أن أسألک عن شیء و إنی أتّقیک.

قال: سل عما بدا لک فإنّما أنا عمّک. قال: قلت: مقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیکم یوم غدیر خم. قال: نعم، قام فینا بالظهیرة، فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه.

قال: فقال أبو بکر و عمر: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۳]

ترجمته ... ص: ۲۵۸

۱- الذهبی: «إسماعیل بن علیّة، الحافظ الثبت العلّامة، أبو بشر اسماعیل بن ابراهیم بن مقسم الأسدی. مولاهم البصری، أحد الأعلام ...

---

[۱] الکاشف ۲/ ۳۸۴.

[۲] تقریب التهذیب: ۲/ ۱۱۱.

[۳] کفایة الطالب: ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۹

قال أبو داود: ما أحد إلّا و قد أخطأ إلّا ابن علیة و بشر بن المفضل. و قال ابن معین: کان ابن علیة ثقة ورعا تقیا، و قال یونس بن بکیر: سمعت شعبة یقول:

ابن علیّة سیّد المحدثین» [... ۱]

۲- الخطیب البغدادی: «و کان إسماعیل یکنی أبا بشر، و کان ثقة ثبتا فی الحدیث حجة» [۲] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ» [۳] ۴- و ترجمة السیوطی فأورد کلمات الثناء علیه [۴]

(۳۳) محمد بن ابراهیم أبو عمرو السلمی البصری المتوفی سنة (۱۹۴ ...) ص: ۲۵۹

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا قتیبة بن سعید، عن ابن أبی عدی، عن عوف، عن میمون أبی عبد اللّه قال: قال زید بن أرقم: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا:

بلی نشهد لأنت أولی بکل مؤمن من نفسه. قال: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه و أخذ بید علی» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۵۹

۱- الذهبی: «محمد بن أبی عدی الحافظ الثقة ... وثّقه أبو حاتم

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۲.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۲۲۹.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۶۵.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۳۳.

[۵] خصائص أمیر المؤمنین: ۹۵.

الرازی و غیره» [۱ ...]

۲- و فی الکاشف: «ثقة» [۲] ۳- ابن حجر العسقلانی: «ثقة» [۳]

(۳۴) محمد بن خازم أبو معاویة التمیمی الضریر المتوفی سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۰

اشارة

أخرج ابن کثیر: «قال الحسن بن عرفة العبدی، ثنا محمد بن خازم أبو معاویة الضریر، عن موسی بن مسلم الشیبانی، عن عبد الرحمن بن سابط، عن سعد بن أبی وقاص قال: قدم معاویة فی بعض حجّاته، فأتاه سعد بن أبی وقاص فذکروا علیا.

فقال سعد: له ثلاث خصال لئن لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من الدنیا و ما فیها، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

الحدیث. (قال ابن کثیر): لم یخرجوه و إسناده حسن» [۴]

ترجمته ... ص: ۲۶۰

۱- الخطیب البغدادی: «روی عنه: أحمد بن حنبل و یحیی بن معین و أبو خیثمة زهیر بن حرب» ... ثم أورد کلمات القوم فیه و وثّقه [۵] ۲- الذهبی: «أبو معاویة الحافظ الثبت محدّث الکوفة» [۶ ...]

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۴.

[۲] الکاشف ۳/ ۱۶.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۱.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۱.

[۵] تاریخ بغداد ۵/ ۲۴۲.

[۶] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۹۴.

۳- ابن حجر: «ثقة أحفظ الناس لحديث الأعمش» [... ۱]

۴- السيوطی: «وثّقه ابن معين و العجلی و النسائی و الدار قطنی» [۲]

(۳۵) محمد بن فضيل بن غزوان أبو عبد الرحمن الكوفی المتوفی سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۱

اشارة

قال ابراهيم بن الحسين بن علی الكسائی المعروف بابن ديزيل فی كتاب صفين (كما فی شرح نهج البلاغة. و قال ابن كثير فی تاريخه ۱۱/ ۷۱: كتاب ابن ديزيل فی وقعة صفين مجلد كبير): حدثنا يحيی بن سليمان قال: حدثنا ابن فضيل قال:

حدثنا الحسن بن الحكم النخعی، عن رباح بن الحارث النخعی قال: كنت جالسا عند علی عليه السلام إذ قدم عليه قوم متلثّمون. فقالوا: السلام عليك يا مولانا. فقال لهم: أ و لستم قوما عربا؟ قالوا: بلی و لكنا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلی مولاه»....

ترجمته ... ص: ۲۶۱

الذهبی: «محمد بن فضيل بن غزوان المحدث الحافظ ... و كان من علماء هذا الشأن، وثّقه يحيی بن معين، و قال أحمد: حسن الحديث شيعی. قلت: كان متواليا فقط» [... ۳]

۲- و فی الكاشف: «ثقة شيعی» [۴] ۳- ابن حجر: «صدوق عارف رمی بالتشيع» [... ۵]

---

[۱] تقريب التهذيب ۲/ ۱۵۷.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۲۲.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۱۵.

[۴] الكاشف ۳/ ۸۹.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۲

(۳۶) سفيان بن عيينة المتوفی سنة (۱۹۸ ...) ص: ۲۶۲

اشارة

أخرج أبو نعيم: «حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن علی النسائی، حدثنا محمد بن علی بن خلف، ثنا حسين الأشقر، ثنا ابن عيينة، عن عمرو بن دينار، عن طاوس، عن بريدة عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۲

۱- الذهبی: «سفيان بن عيينة بن ميمون، العلّامة الحافظ، شيخ الإسلام أبو محمد الهلالی الكوفی محدّث الحرم ... و كان إماما حجة حافظا، واسع العلم كبير القدر، اتفقت الأئمة علی الاحتجاج بابن عيينة لحفظه و أمانته» [... ۲]

۲- الذهبی أيضا: «ثقة ثبت حافظ إمام. مات فی رجب سنة ۱۹۸» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ فقيه، إمام حجة، إلّا أنه تغيّر حفظه

بآخره، و کان ربما دلّس لکن عن الثقات، من رؤس الطبقهٔ الثامنهٔ، و کان أثبت الناس فی عمرو بن دینار» [... ۴]

---

[۱] حلیهٔ الأولیاء ۴/ ۲۳.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۲۶۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۳۷۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۳

۴- السیوطی: «أحد أئمهٔ الإسلام» [... ۱]

(۳۷) حنش بن الحارث بن لقیط ... ص: ۲۶۳

اشارهٔ

أخرج فی (المسند): «عن یحیی بن آدم عن حنش بن الحارث بن لقیط النخعی الأشجعی، عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبهٔ فقالوا: السلام علیک یا مولانا، قال: و کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم:

من کنت مولاه فعلی مولاه. قال رباح: فلما مضوا تبعتهم فسألت من هؤلاء؟

قالوا: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری» [۲] و أخرجه الهیثمی فی مجمع الزوائد [۳]

ترجمته ... ص: ۲۶۳

۱- ابن حجر العسقلانی: «لا بأس به، من السادسهٔ، بخ» [۴] ۲- ابن حجر أیضا: «و عنه: أبو أسامهٔ و وکیع و شریک بن عبد اللّه و أبو أحمد الزبیری و أبو نعیم و قال: کان ثقهٔ، و عدهٔ. و قال أبو حاتم: صالح الحدیث ما به بأس. قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال ابن سعد: کان ثقهٔ قلیل الحدیث، و قال أبو بکر البزار فی مسنده: لیس به بأس، و قال العجلی ثقهٔ» [۵]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۱۱۳.

[۲] مسند أحمد ۵/ ۴۱۹.

[۳] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۰۵.

[۵] تهذیب التهذیب ۳/ ۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۴

(۳۸) أبو محمد موسی بن یعقوب الزمعی المدنی ... ص: ۲۶۴

اشارهٔ

روی الحافظ ابن کثیر، عن کتاب الغدیر لابن جریر الطبری، عن أبی الجوزاء أحمد بن عثمان، عن محمد بن خالد، عن عثمهٔ، عن

موسی بن یعقوب الزمعی و هو صدوق، عن مهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد عن سعد قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم الجحفة و أخذ بید علی فخطب ثم قال: أیها الناس إنی ولیکم، قالوا: صدقت. فرفع ید علی، فقال: هذا ولیّی و المؤدّی عنی، و إن اللّه والی من والاه.

قال شیخنا الذهبی: و هذا حدیث حسن غریب» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۴

۱- ترجمه ابن حجر فی التهذیب، فنقل ثقته عن ابن معین، و عن أبی داود: هو صالح، روی عنه ابن مهدی و له مشایخ مجهولون، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و عن ابن عدی: لا بأس به عندی و لا بروایاته. و قال ابن القطان ثقة [۲].

۲- و فی تقریبه: «صدوق سیء الحفظ» [۳] ۳- و ترجمه الخزرجی فذکر ثقته عن ابن معین، و عن أبی داود: صالح [۴]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۲.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳۷۸.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۸۹.

[۴] خلاصة تذهیب الکمال ۳/ ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۵

(۳۹) العلاء بن سالم العطار الکوفی ... ص: ۲۶۵

اشارة

أخرج حدیثه الحافظ الخطیب حیث قال:

«حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی، قال: سمعت علیا بالرحبة ینشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟

فقام اثنا عشر بدریا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۵

۱- ابن حجر: «العلاء بن سالم العبدی الکوفی العطّار، مقبول، من التاسعة» [۲] ۲- الخزرجی: «العلاء بن سالم العطار الکوفی، شیخ لأبی سعید الأشج» [۳]

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۲۳۶.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۹۲.

[۳] خلاصة تذهیب الکمال ۲/ ۳۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۶

(۴۰) الأزرق بن علی بن مسلم أبو الجهم الکوفی ... ص: ۲۶۶

اشارة

أخرج الحاکم عن أبی بکر ابن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزی قالا: ثنا محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسّان بن ابراهیم الکرمانی» [... ۱] الحدیث کما تقدم.

ترجمته ... ص: ۲۶۶

۱- وثّقه ابن حبان کما فی الخلاصة [۲] ۲- و قال ابن حجر: «و عنه: الحسن بن محمد بن الصباح الزعفرانی، و أبو یعلی، و ابن أبی عاصم، و عبد اللّه بن أحمد، و أبو زرعة، و علی بن الجنید، و غیرهم.
ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: یغرب. قلت: و روی عنه أیضا صالح ابن محمد الملقب جزرة، و أخرج له الحاکم فی المستدرک» [۳] ۳- و قال فی تقریبه: «صدوق، یغرب، من الحادیة عشرة، خد» [۴]

(۴۱) هانی بن أیوب الحنفی الکوفی ... ص: ۲۶۶

اشارة

أخرج النسائی قال «أخبرنا محمد بن یحیی ابن عبد اللّه النیسابوری و أحمد بن عثمان بن حکیم قالا: حدثنا عبد اللّه بن موسی

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۲] خلاصة تذهیب الکمال: ۲۱.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۰۰.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۵۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۷

قال: أخبرنا هانی بن أیوب، عن طلحة قال: حدثنا عمیرة بن سعد أنه سمع علیا رضی اللّه عنه و هو ینشد الناس فی الرحبة: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقام ستة نفر فشهدوا» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۶۷

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲] ۲- و قال الذهبی: «ثقة» [۳] ۳- و قال ابن حجر: «مقبول من السادسة. س» [۴] ۴- و قال ابن کثیر: «ثقة» [۵].

(۴۲) فضیل بن مرزوق الأغر الرقاشی الرواسی الکوفی أبو عبد الرحمن ... ص: ۲۶۷

اشارة

روی شیخ الإسلام الحموینی قال: «أخبرنا الشیخ عماد الدین عبد الحافظ ابن بدران بن شبل بقراءتی علیه، قلت له: أخبرک القاضی محمد بن عبد الصمد ابن أبی الفضل الحرستانی إجازة فأقرّ به قال: أنبأنا أبو عبد اللّه محمد بن الفضل الفراوی إجازة قال: أنبأنا أبو

بکر أحمد بن الحسین البیهقی الحافظ، أنبأنا أبو بکر أحمد بن الحسن القاضی قال: أنبأنا أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم، قال: حدثنا أحمد بن حازم ابن أبی غرزة قال: أنبأنا أبو غسان قال: حدثنا فضیل بن مرزوق، عن أبی إسحاق، عن سعید بن ذی حدان و عمرو ذی مرّ قالا:

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین: ۹۵.

[۲] الثقات لابن حبان.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۱۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۱۴.

[۵] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۸

قال علی علیه السلام: أنشد اللّه- و لا أنشد إلّا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله- من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یوم غدیر خم؟ قال: فقام اثنا عشر رجلا، ستة من قبل سعید، و ستة من قبل عمرو، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و أحبّ من أحبّه، و أبغض من أبغضه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۸

۱- وثّقه الثوری، و ابن عیینة، و ابن معین، و قال الهیثم بن جمیل: کان من أئمة الهدی زهدا و فضلا، و قد أخرج حدیثه مسلم فی صحیحه. أنظر: تهذیب التهذیب [۲].

۲- و قال الذهبی: «ثقة» [۳].

(۴۳) موسی بن مسلم الحزامی الشیبانی أبو عیسی الکوفی الطحّان المعروف بموسی الصغیر ... ص: ۲۶۸

اشارة

أخرج ابن کثیر: «قال الحسن بن عرفة العبدی: ثنا محمد بن خازم أبو معاویة الضریر، عن موسی بن مسلم الشیبانی» ... الحدیث کما تقدم فی أبی معاویة [۴]

ترجمته ... ص: ۲۶۸

۱- الذهبی: «دق: موسی بن مسلم الطحان الصغیر، عن ابراهیم

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۹۹.

[۳] الکاشف ۲/ ۳۸۶.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۹

و عکرمة. و عنه: أبو معاویة و القطان. ثقة. مات ساجدا» [۱].

۲- ابن حجر: «لا بأس به، من السابعة، مات و هو ساجد. د ص ق» [۲].

۳- الخزرجی: «و عنه: شریک و عبد اللّه بن نمیر، وثقه ابن معین» [۳].

(۴۴) یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری المدنی ... ص: ۲۶۹

اشارة

أخرج ابن کثیر عن کتاب الغدیر لابن جریر الطبری، عن أبی الجوزاء أحمد بن عثمان، عن محمد بن خالد، عن عثمة، عن موسی بن یعقوب الزمعی ... ثم رواه ابن جریر من حدیث یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر، عن مهاجر بن مسمار، فذکر الحدیث و أنّه علیه السلام وقف حتی لحقه من بعده، و أمر بردّ من کان تقدم فخطبهم» [۴ ...]

ترجمته ... ص: ۲۶۹

۱- ابن حجر: «یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری المدنی، مقبول، من التاسعة. ص» [۵] ۲- و قال ابن حجر أیضا: «یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری، مولاهم المدنی، روی عن موسی بن یعقوب الزمعی، و عنه محمد بن یحیی بن أبی عمر» [۶] ۳- و کذا قال الخزرجی [۷]

---

[۱] الکاشف ۳/ ۱۸۹.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۲۸۸.

[۳] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۹۲.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۲.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۳۷۵.

[۶] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۸۲.

[۷] خلاصة التذهیب ۳/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۰

(۴۵) أبو حمزة سعد بن عبیدة السلمی الکوفی ... ص: ۲۷۰

اشارة

أخرج أحمد بن حنبل فی مناقبه عن الحافظ الوکیع قال: حدثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة، عن ابن بریدة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۰

۱- وثقه النسائی کما فی الخلاصة [۲].

۲- و قال الذهبی: «ثقة» [۳].

۳- و قال ابن حجر: «ثقة من الثالثة، مات فی ولایة عمر بن هبیرة علی العراق. ع» [۴].

[۱] فضائل علی- مخطوط. و رقم الحدیث ۱۱۲.

[۲] خلاصهٔ تذهیب الکمال: ۱۱۵.

[۳] الکاشف ۱/ ۳۵۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۱

القرن الثالث ... ص: ۲۷۱

(۴۶) ضمرهٔ بن ربیعهٔ القرشی المدنی المتوفی سنهٔ (۲۰۲ ...) ص: ۲۷۱

اشارهٔ

أخرج الخطیب قال:

«أنبأنا عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران أنبأنا علی بن عمر الحافظ حدثنا أبو نصر حبشون بن موسی بن أیوب الخلال، حدثنا علی بن سعید الرملی حدثنا ضمرهٔ بن ربیعهٔ القرشی، عن ابن شوذب، عن مطر الوراق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرهٔ قال: من صام یوم ثمان عشرهٔ من ذی الحجهٔ کتب له صیام ستین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لمّا أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست ولیّ المؤمنین؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کل مسلم، فأنزل اللّه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۱

۱- الذهبی: «قال أحمد: صالح من الثقات، لم یکن بالشام رجل یشبهه

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۲

هو أحب الیّ من بقیهٔ. و قال ابن یونس: کان أفقههم فی زمانه، مات فی رمضان سنهٔ ۲۰۲» [۱].

۲- ابن حجر: «صدوق یهم قلیلا، من التاسعهٔ، مات سنهٔ ۲۰۲. بخ ع» [۲].

۳- و ذکر الخزرجی ثقهٔ عن أحمد و النسائی و ابن معین و ابن سعد [۳]

(۴۷) مصعب بن المقدام الخثعمی أبو عبد اللّه الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۲

اشارهٔ

أخرج النسائی قال: «أخبرنی هارون بن عبد اللّه البغدادی الحبال قال: حدثنا مصعب ابن المقدام قال: حدثنا فطر بن خلیفهٔ عن أبی الطفیل.

و أخبرنا أبو داود قال: حدثنا محمد بن سلیمان، حدثنا فطر عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ قال: جمع علی الناس فی الرحبهٔ فقال لهم:

أنشد باللّه کلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم، و هو قائم، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟
قال أبو الطفیل: فخرجت و فی نفسی منه شیء، فلقیت زید بن أرقم و أخبرته فقال: تشک!! أنا سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و اللفظ لأبی داود» [۴].

---

[۱] الکاشف ۲/ ۳۸.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۳۷۴.

[۳] خلاصة تذهیب الکمال: ۱۵۰.

[۴] الخصائص للنسائی: ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۳

ترجمته ... ص: ۲۷۳

۱- الخطیب: «قد وصفه بالثقة یحیی بن معین و غیره من الأئمة، أخبرنی عبد اللّه بن یحیی السکری، أخبرنا محمد بن عبد اللّه بن ابراهیم الشافعی، حدثنا جعفر بن محمد الأزهر حدثنا ابن الغلابی قال: قال أبو زکریا: مصعب بن المقدام ثقة. أخبرنا الجوهری، أخبرنا محمد بن العباس، حدثنا محمد بن القاسم الکوکبی قال: حدثنا ابراهیم بن عبد اللّه بن الجنید قال: سئل یحیی بن معین- و أنا شاهد- عن مصعب بن المقدام فقال: ما أری به بأسا. أخبرنا العتیقی، أخبرنا محمد بن عدی البصری فی کتابه، حدثنا أبو عبید محمد بن علی الآجری قال: سئل أبو داود عن مصعب بن المقدام فقال: لا بأس به. أخبرنا البرقانی قال: سمعت أبا الحسن الدار قطنی یقول: مصعب بن المقدام ثقة» [۱].
۲- ابن حجر ما ملخّصه: «عن ابن معین، ثقة. و قال أبو داود: لا بأس به. و قال أبو حاتم: صالح، و ذکره ابن حبان فی الثقات. و قال العجلی: کوفی متعبّد، و قال ابن شاهین فی الثقات: قال یحیی بن معین: صالح، و قال ابن قانع کوفی صالح» [۲].

(۴۸) زید بن الحباب أبو حسین الخراسانی الکوفی المتوفی سنة (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۳

اشارة

أخرج أحمد فی (المسند) عن أحمد بن عمر الوکیعی، ثنا زید بن الحباب، ثنا الولید بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۳/ ۱۱۱- ۱۱۲.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۴

عقبة بن نزار العبسی، حدثنی سماک بن عبید بن الولید العبسی قال: دخلت علی عبد الرحمن بن أبی لیلی فحدثنی أنه شهد علیا رضی اللّه عنه فی الرحبة قال: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و شهد یوم غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم إلّا من قد رآه، فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأیناه و سمعناه، حیث أخذ بیده یقول: اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، فقام إلّا ثلاثة لم یقوموا، فدعا علیهم فأصابتهم دعوته» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۴

۱- الخطيب: «روى عنه: عبد اللّه بن وهب، و يزيد بن هارون، و أحمد ابن حنبل، و أبو بكر بن أبى شيبة، و يحيى بن الحمانى، و الحسن بن عرفة، و عباس الدورى، و زيد بن اسماعيل الصائغ، و أبو يحيى محمد بن سعيد العطار و غيرهم و قدم بغداد و حدّث بها » ...ثم ذكر ثقته عن يحيى بن معين و العجلى، و عن أحمد: كان صدوقا، و عن أبى زكريا: لم يكن به بأس [۲].

۲- الذهبى: «زيد بن الحباب الحافظ، أبو الحسين العكلى الكوفى الزاهد، المحدّث الجوّال الرحّال ...، و ثقه ابن المدينى و غيره»... [۳].

(۴۹) شبابة بن سوار الفزارى المداينى المتوفى سنة (۲۰۶ ...) ص: ۲۷۴

اشارة

أخرج فى (المسند) «عن حجاج الشاعر، عن شبابة، عن نعيم بن حكيم قال: حدثنى أبو مريم و رجل من جلساء على، عن على: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال يوم

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۱۹.

[۲] تاريخ بغداد ۸/ ۴۴۲.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۵۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۵

غدير خم: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۵

۱- الخطيب: «روى عنه: أحمد بن حنبل و يحيى بن معين» ... ثم ذكر ثقته: عن ابن معين و ابن خراش و الساجى و العجلى و غيرهم [۲].

۲- و ذكره الذهبى فى تذكرة الحفاظ. و قال فى الكاشف «صدوق» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ رمى بالإرجاء» [... ۴].

(۵۰) محمد بن خالد الحنفى البصرى ... ص: ۲۷۵

اشارة

أخرج ابن كثير عن كتاب الغدير لابن جرير الطبرى، عن أبى الجوزاء أحمد بن عثمان، عن محمد بن خالد، عن عثمة [۵]، عن موسى بن يعقوب الزمعى و هو صدوق» [... ۶] الحديث كما تقدم.

ترجمته ... ص: ۲۷۵

۱- الذهبى: «ع- محمد بن خالد بن عثمة البصرى. عن مالك وعدة.

و عنه: بندار و الكديمى. صدوق» [۷] ۲- ابن حجر: «محمد بن خالد بن عثمة بمثلثة ساكنة قبلها فتحة- و يقال

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۵۲.

[۲] تاریخ بغداد ۹/ ۲۹۰.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۶۱. الکاشف فی معرفهٔ من له روایهٔ فی الکتب الستهٔ ۲/ ۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۴۵.

[۵] فی الکاشف: محمد بن خالد بن عثمهٔ البصری، و ظاهره کون «عثمهٔ» جده، و کذا عنونه ابن حجر فی التقریب ثم قال: «و یقال إنها أمّه» لکن فی تهذیبه: «و عثمهٔ أمه».

[۶] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۲.

[۷] الکاشف ۳/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۶

أنها أمّه- الحنفی البصری. صدوق یخطئ، من العاشرهٔ. م» [۱].

۳- و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال أبو حاتم صالح الحدیث و نفی أبو زرعهٔ عنه البأس [... ۲].

(۵۱) خلف بن تمیم الکوفی أبو عبد الرحمن المتوفی سنهٔ (۲۰۶) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۶

اشارهٔ

أخرج النسائی قال: «أخبرنا علی بن محمد بن علی قال: حدثنا خلف بن تمیم قال:
حدثنا إسرائیل، حدثنا أبو إسحاق عن عمرو ذی مر قال: شهدت علیا بالرحبهٔ ینشد أصحاب محمد: أیّکم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال. فقام أناس فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه، و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره» [۳].

ترجمته ... ص: ۲۷۶

۱- الذهبی: «خلف بن تمیم، الإمام الحافظ الزاهد، أبو عبد الرحمن التمیمی ... قال یعقوب بن شیبهٔ: ثقهٔ صدوق أحد النسّاک المجاهدین، و قال أبو حاتم: ثقهٔ صالح الحدیث، و روی عنه یوسف بن مسلم أنه سمع من الثوری عشرهٔ آلاف حدیث، و قال ابن حبان: مات سنهٔ ۲۰۶ رحمه اللّه تعالی، و کان من العبّاد الخشّن. و قال ابن سعد: سنهٔ ثلاث عشرهٔ» [۴].

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۵۷.

[۲] أنظر تهذیب التهذیب ۹/ ۱۴۳.

[۳] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۳.

[۴] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۷

۲- ابن حجر: «صدوق عابد، من التاسعهٔ، مات سنهٔ ۲۰۶. س ق» [۱].

(۵۲) أبو عبد اللّه الحسین بن الحسن الأشقر الفزاری الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۰۸ ...) ص: ۲۷۷

اشارهٔ

أخرج الحافظ أبو نعیم: «حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن علی النسائی، حدثنا محمد بن علی بن خلف، ثنا حسین الأشقر، ثنا ابن عیینهٔ، عن عمرو بن دینار، عن طاوس، عن بریدهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۷۷

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۳].

۲- وثقه الذهبی فی تلخیص المستدرک و حکم بصحّهٔ حدیثه، کما ذهب إلیه الحاکم فی مستدرکه [۴].

۳- و قال ابن حجر: «صدوق، یهم و یغلو فی التشیّع» [۵].

قلت: و لعلّ ما وصفه به ابن حجر هو السبب فی قول الذهبی فی الکاشف «واه، قال البخاری: فیه نظر».

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۲۲۵.

[۲] حلیهٔ الأولیاء ۴/ ۲۳.

[۳] الثقات.

[۴] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۰.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۸

(۵۳) الحسن بن عطیهٔ القرشی الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۱۱ ...) ص: ۲۷۸

اشارهٔ

روی الدولابی:

«عن الحسن بن علی بن عفان قال: حدثنا الحسن بن عطیهٔ قال: أنبأ یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، عن حبّهٔ العرنی، عن أبی قلابهٔ (و کذا و الصحیح عن حبهٔ العرنی أبی قدامهٔ) قال: نشد الناس علی فی الرحبهٔ، فقام بضعهٔ عشر رجلا فیهم رجل علیه جبهٔ علیها أزار حضرمیهٔ، فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۸

۱- الذهبی: «الحسن بن عطیهٔ بن نجیح القرشی البزاز. عن حمزهٔ و إسرائیل. و عنه: أبو زرعهٔ و أبو حاتم و قال: صدوق، و البخاری فی تاریخه» [۲].

۲- ابن حجر: «صدوق من التاسعهٔ، مات سنهٔ إحدی عشرهٔ أو نحوها.

ت» [۳].

(۵۴) عبد اللّه بن یزید العدوی أبو عبد الرحمن المقری القصیر المتوفی سنهٔ (۲۱۲) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۸

اشارهٔ

قال العاصمی: «أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه

---

[۱] الکنی و الأسماء ۲/ ۸۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۲۳.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۹

قال: أخبرنا أبو أحمد الهمدانی قال: حدثنا أبو جعفر محمد بن إبراهیم بن محمد ابن عبد اللّه بن جبلة القهستانی قال: حدثنا أبو قریش محمد بن جمعة بن خلف القائنی. قال: حدثنا أبو یحیی محمد بن عبد اللّه بن یزید المقرئ فقال: حدثنا أبی قال: حدثنا حماد بن سلمة، عن علی بن زید بن جدعان، عن عدیّ بن ثابت عن البراء بن عازب قال: لما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال عمر: هنیئا لک یا أبا الحسن أصبحت مولی کل مسلم» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۹

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- وثّقه النسائی و ابن سعد و ابن قانع، و قال الخلیلی: ثقة، حدیثه عن الثقات یحتج به و یتفرد بأحادیث، جاء ذلک فی تهذیب التهذیب [۳].

۳- و فی التقریب: «ثقة فاضل، قرأ القرآن نیفا و سبعین سنة، من التاسعة، مات سنة ثلاث عشرة و قد قارب المائة، و هو من کبار شیوخ البخاری ع» [۴].

۴- و فی الکاشف ...: «المقری الحافظ بمکة ... ثقة» [... ۵].

۵- و فی تذکرة الحفاظ: «المقرئ الامام المحدث شیخ الإسلام ... و عنی بهذا الشأن و عمّر دهرا، و حدیثه فی الکتب کلها ... وثقه النسائی و غیره» [... ۶].

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] الثقات

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۸۴.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۶۲.

[۵] الکاشف ۲/ ۱۴۴.

[۶] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۰

(۵۵) أبو محمد عبید اللّه بن موسی العبسی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۲ ...) ص: ۲۸۰

اشارة

روی النسائی قال: «أخبرنا محمد بن یحیی بن عبد اللّه النیسابوری و أحمد ابن عثمان بن حکیم قالا: حدثنا عبید اللّه بن موسی قال: أخبرنا هانئ بن أیوب عن طلحة قال: حدثنا عمیرة بن سعد: إنه سمع علیا رضی اللّه عنه و هو ینشد الناس فی الرحبة: من سمع رسول

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقام ستهٔ نفر فشهدوا» [۱].

و أخرج ابن جریر الطبری عن أحمد بن منصور، عن عبید اللّه بن موسی، عن فطر بن خلیفهٔ، عن أبی إسحاق، عن سعید بن وهب و زید بن یثیع و عمرو ذی مر أنّ علیا أنشد الناس بالکوفهٔ. و ذکر الحدیث.

حکاه عن ابن جریر: ابن کثیر فی تاریخه [۲].

ترجمته ... ص: ۲۸۰

۱- الذهبی: «عبید اللّه بن موسی الحافظ الثبت، أبو محمد العبسی، مولاهم الکوفی، المقرئ، العابد، من کبار علماء الشیعهٔ ... روی عنه البخاری ثم روی هو و باقی الجماعهٔ فی کتبهم عن رجل عنه، و حدّث عنه أحمد...

و خلائق. وثقه یحیی بن معین، و قال أبو حاتم: ثقهٔ صدوق» [... ۳].

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین: ۹۵.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۰.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۱

۲- الذهبی أیضا: «عبید اللّه بن موسی أبو محمد العبسی الحافظ، أحد الأعلام علی تشیعه و بدعته ... ثقهٔ. مات فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۲۱۳» [۱].

۳- ابن حجر: «ثقهٔ کان یتشیّع» [۲]. و قد ذکر ثقته عن جماعهٔ فی تهذیب التهذیب [۳].

(۵۶) أبو الحسن علی بن قادم الخزاعی الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۱

اشارهٔ

أخرج العاصمی فی (زین الفتی) عن شیخه ابن الجلاب، عن أبی أحمد الهمدانی عن أبی عبد اللّه محمد الصفار، عن أحمد بن مهران، عن علی بن قادم عن فطر، عن أبی الطفیل قال: جمع علی رضی اللّه عنه الناس فی الرحبهٔ ثم قال لهم: أنشد اللّه کلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما سمع لمّا قام، فقام ثلاثون من الناس، فشهدوا حین أخذه بیده فقال للناس: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم یا رسول اللّه. قال:

من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فخرجت و کأنّ فی نفسی شیئا، فلقیت زید بن أرقم، فقلت له: إنّی سمعت علیا رضی اللّه عنه یقول کذا و کذا، قال: فما تنکر؟! قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له ذلک [۴].

کما یعلم روایته من کفایهٔ الطالب أیضا.

---

[۱] الکاشف ۲/ ۲۳۴.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۵۳۹.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۵۳.

[۴] زین الفتی فی تفسیر سورهٔ هل أتی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۲

ترجمته ... ص: ۲۸۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- وثقه ابن خلفون، و قال ابن قانع: کوفی صالح و قال أبو حاتم: محلّه الصّدق [... ۲].

۳- و قال ابن حجر: «صدوق یتشیّع» [۳].

(۵۷) محمد بن سلیمان بن أبی داود الحرانی أبو عبد اللّه المعروف ببومهٔ المتوفی سنهٔ (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۲

اشارهٔ

أخرج النسائی قال: «أخبرنا أبو داود قال: حدثنا محمد بن سلیمان، حدثنا فطر، عن أبی الطفیل عامر بن واثلهٔ قال: جمع علی الناس»... الحدیث کما تقدم سابقا [۴].

ترجمته ... ص: ۲۸۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۵].

۲- الذهبی: «ثقهٔ. مات سنهٔ ۲۱۳» [۶].

---

[۱] الثقات ۸/ ۴۵۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۴۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۴۲.

[۴] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۰.

[۵] الثقات ۹/ ۶۹.

[۶] الکاشف ۳/ ۴۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۳

۳- ابن حجر: «صدوق، من التاسعهٔ، مات سنهٔ ثلاث عشرهٔ. ق» [۱].

۴- و ترجم له بالتفصیل فی تهذیب التهذیب [۲].

(۵۸) عبد اللّه بن داود أبو عبد الرحمن المعروف بالخریبی المتوفی سنهٔ (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۳

اشارهٔ

أخرج النسائی: «أخبرنا زکریا بن یحیی قال: حدثنا نصر بن علی قال: حدثنا عبد اللّه بن داود عن عبد الواحد بن أیمن، عن أبیه أن سعدا قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳].

ترجمته ... ص: ۲۸۳

۱- الذهبی: «عبد اللّه بن داود الخریبی، الامام أبو عبد الرحمن الهمدانی الکوفی ... ثقهٔ حجهٔ صالح، توفی سنهٔ ۲۱۳» [۴].

۲- و ترجم له ابن حجر فی تهذیب التهذیب فأورد کلمات أعلام القوم فی توثیقه [۵].

۳- و قال فی تقریبه: «ثقهٔ عابد، من التاسعهٔ، مات سنهٔ ثلاث عشرهٔ، و له سبع و ثمانون سنهٔ، أمسک عن الروایهٔ قبل موته، فلذلک لم یسمع منه البخاری. خ ۴» [۶].

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۶۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۹/ ۱۹۹.

[۳] خصائص أمیر المؤمنین: ۹۵.

[۴] الکاشف ۲/ ۸۳.

[۵] تهذیب التهذیب ۵/ ۲۰۰.

[۶] تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۴

(۵۹) أبو عبد الرحمن علی بن الحسن بن دینار العبدی المتوفی سنهٔ (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴

اشارهٔ

فقد وقع فی طریق حدیث الغدیر، فی روایهٔ ابن الأثیر الجزری [۱] و ابن حجر العسقلانی [۲].

ترجمته ... ص: ۲۸۴

و هذا الرجل من مشایخ البخاری، و أحمد بن حنبل و غیرهما، قال أحمد: لا أعلم فی من قدم علینا من خراسان أفضل منه، ذکره ابن حبان فی الثقات، و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۳]، و قال ابن حجر فی تقریبه: «ثقهٔ حافظ» [۴] و ذکره الذهبی فی تذکرهٔ الحفاظ [۵] و الکاشف [۶]. و قال السیوطی: «عنه: ابنه محمد و أحمد ابن حنبل و البخاری، مات سنهٔ ۲۱۵» [۷].

(۶۰) یحیی بن حماد الشیبانی المصری المتوفی سنهٔ (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴

اشارهٔ

أخرج النسائی:

---

[۱] أسد الغابهٔ ۳/ ۳۰۷.

[۲] الاصابهٔ ۴/ ۸۰.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۹۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴.

[۵] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۷۰.

[۶] الکاشف ۲/ ۲۸۱.

[۷] طبقات الحفاظ: ۱۵۸.

«أخبرنا أحمد بن المثنی قال: حدثنا یحیی بن حماد قال أخبرنا ابو:

عوانة، عن سلیمان قال: حدثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم: قال لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم ... أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: و اللّه ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنیه» [۱].

و أخرج الحاکم قال: «حدثنا أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا أبو قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا یحیی بن حماد. و حدثنی ابو بکر محمد بن أحمد بالویه و أبو بکر أحمد بن جعفر البزار قالا: ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنی أبی، ثنا یحیی حماد. و ثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا خلف بن سالم المخرمی، ثنا یحیی بن حماد. ثنا أبو عوانة عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه ... الحدیث» [۲].

و أخرج أحمد: «ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط، فقالوا: یا ابن عباس، إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلو بنا عن هؤلاء. فقال ابن عباس: بل أقوم معکم- قال: و هو یومئذ صحیح قبل أن یعمی- قال: فابتدءوا فتحدّثوا فلا ندری ما قالوا. قال: فجاء ینفض ثوبه و یقول: أف و تف!! وقعوا فی رجل له عشر، وقعوا فی رجل قال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لأبعثنّ رجلا لا یخزیه أبدا یحبّ اللّه و رسوله. قال فاستشرف لها من استشرف قال: أین علی؟ قالوا: هو فی الرحل یطحن. قال: و ما کان أحدکم یطحن؟! قال: فجاء و هو أرمد لا یکاد یبصر قال:

---

[۱] الخصائص: ۹۳.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹

فنفث فی عینیه، ثم هزّ الرایة ثلاثا فأعطاها إیاه، فجاء بصفیة بنت حیی.

قال: ثم بعث فلانا بسورة التوبة، فبعث علیا خلفه، فأخذها منه قال:

لا یذهب بها إلّا رجل منی و أنا منه.

قال: و قال لبنی عمه: أیکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة؟ قال و علی معه جالس. فأبوا. فقال علی: أنا أوالیک فی الدنیا و الآخرة فقال: أنت ولیی فی الدنیا و الآخرة.

قال: و کان أول من أسلم من الناس بعد خدیجة.

قال: و أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثوبه فوضعه علی علی و فاطمة و حسن و حسین فقال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

قال: و شری علی نفسه، لبس ثوب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثم نام مکانه، قال و کان المشرکون یرمون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فجاء أبو بکر و علی نائم قال: و أبو بکر یحسب أنه نبی اللّه، قال فقال: یا نبی اللّه قال: فقال له علی: إن نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد انطلق نحو بئر میمون فأدرکه، قال:

فانطلق أبو بکر فدخل معه الغار، قال: و جعل علی یرمی بالحجارة کما کان یرمی نبی اللّه، و هو یتضور قد لفّ رأسه فی الثوب لا یخرجه حتی أصبح، ثم کشف عن رأسه فقالوا: إنک للئیم، کان صاحبک نرامیه فلا یتضور، و أنت تتضور و قد استنکرنا ذلک قال: و

خرج بالناس فی غزوهٔ تبوک، قال فقال له علی: أخرج معک؟ قال فقال له نبی اللّه: لا. فبکی علی، فقال له أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنک لست بنبی، إنه لا ینبغی أن أذهب إلّا و أنت خلیفتی.

قال: و قال له رسول اللّه: أنت ولیی فی کل مؤمن بعدی.

و قال: سدّوا أبواب المسجد غیر باب علی، فقال: فیدخل المسجد جنبا و هو طریقه لیس له طریق غیره.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۷

قال: و قال: من کنت مولاه فان مولاه علی» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۲۸۷

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- و قال الذهبی: «خ م ت س ق: یحیی بن حماد الشیبانی مولاهم ختن أبی عوانهٔ و روایته، و له عن عکرمه بن عمار و شعبهٔ. و عنه: البخاری و الدارمی و الکدیمی. ثقهٔ متأله. توفی سنهٔ ۲۱۵» [۳].

۳- و ترجمه ابن حجر حیث ذکر توثیقات الأعلام إیاه [... ۴].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقهٔ عابد» [۵].

(۶۱) حجاج بن منهال السلمی أبو محمد الأنماطی البصری المتوفی سنه (۲۱۷ ...) ص: ۲۸۷

اشارهٔ

أخرج الثعلبی فی تفسیره قال: «أخبرنا أبو القاسم یعقوب بن احمد السری، أخبرنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد، حدثنا أبو مسلم ابراهیم بن عبد اللّه الکجی، حدثنا حجاج بن منهال، حدثنا حماد، عن علی بن زید، عن عدی بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه فی حجهٔ الوداع، کنا بغدیر خم فنادی: إن الصلاهٔ جامعهٔ، و کسح للنبی تحت شجرتین، فأخذ بید علی، فقال:

أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال هذا مولی من أنا مولاه. اللهم

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۳۳۱.

[۲] الثقات ۹/ ۲۵۷.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۵۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۱۹۹.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۸

وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۸

۱- الذهبی: «حجاج بن منهال الحافظ الحجّهٔ أبو محمد البصر الأنماطی...

عنه: البخاری و أحمد بن الفرات و عبد و الدارمی و الذهلی ... و خلق. قال أبو حاتم: ثقهٔ فاضل، و قال أحمد العجلی: ثقهٔ رجل

صالح، و کان سمسارا یأخذ من کلّ دینار حبهٔ، و قال خلف کردوس: کان صاحب سنّهٔ یظهرها. قال البخاری: مات فی شوال سنهٔ ۲۱۷» [... ۲].

۲- و قال «کان ثقهٔ ورعا ذا سنّهٔ و فضل. توفی سنهٔ ۲۱۷» [۳].

۳- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقهٔ فاضل» [۵].

(۶۲) علی بن عیاش أبو الحسن الحمصی المتوفی سنهٔ (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۸

اشارهٔ

أخرج الواحدی فی أسباب النزول، عن أبی سعید محمد بن علی الصفار، عن الحسن بن أحمد المخلدی، عن محمد بن حمدون بن خالد، عن محمد بن ابراهیم الحلوانی عن الحسن بن حماد سجادهٔ، عن علی بن عیاش، عن الأعمش و أبی الجحاف عن

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۴۰۳.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۰۸.

[۴] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۰۶.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۹

عطیهٔ، عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیهٔ فی غدیر خم فی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۹

۱- الذهبی: «علی بن عیاش، الحافظ. الامام القدوهٔ، أبو الحسن الألهانی الحمصی البکاء ... عنه: أحمد و البخاری و أبو إسحاق الجوزجانی و ابراهیم بن الهیثم و الذهلی و محمد بن عوف و آخرون. وثّقه النسائی و الناس، و قال أبو حاتم: کنت أفید الناس عنه » [۲...].

۲- و قال: «عنه: خ و الذهلی و الناس، وثّقوه، ولد سنهٔ ۱۴۳ و مات سنهٔ ۲۱۹» [۳].

۳- و ذکر ابن حجر کلمات القوم فی حقه فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و قال: «ثقهٔ ثبت» [۵].

۵- و ذکره السیوطی و قال: «و عنه: أحمد و ابن معین و البخاری و خلق.

مات سنهٔ ۲۱۸» [۶].

(۶۳) مالک بن اسماعیل بن درهم أبو غسان النهدی الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۹

اشارهٔ

---

[۱] أسباب النزول: ۱۵۰ فی آیة التبلیغ.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۸۴.

[۳] الکاشف ۲/ ۲۹۲.

[۴] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۶۸.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۴۲.

[۶] طبقات الحفاظ: ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۰

روی الحموینی قال: أخبرنا الشیخ عماد الدین عبد الحافظ بن بدران ابن شبل بقراءتی علیه، قلت له: أخبرک القاضی محمد بن عبد الصمد بن أبی الفضل الحرستانی إجازة فأقر به، قال: انبأنا أبو عبد اللّه محمد بن الفضل الفراوی إجازة، قال: أنبأنا أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی الحافظ، أنبأنا أبو بکر أحمد بن الحسن القاضی قال: أنبأنا أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم قال: حدثنا أحمد بن حازم ابن أبی غرزة قال: أنبأنا أبو غسان قال: حدّثنا فضیل بن مرزوق، عن أبی إسحاق عن سعید بن ذی حدان و عمر و ذی مرّ قالا: قال علی علیه السلام: أنشد باللّه- و لا أنشد إلّا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله- من سمع خطبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم؟

قال: فقام اثنا عشر رجلا، ستة من قبل سعید، و ستة من قبل عمرو، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یقول: اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۰

۱- الذهبی: «أبو غسان الحافظ الحجة ... حدّث عنه البخاری.

و الباقون بواسطة ... قال ابن معین لأحمد بن حنبل: إن سرّک أن تکتب عن رجل لیس فی قلبک منه فاکتب عن أبی غسان. و قال أبو حاتم قال ابن معین:

لیس بالکوفة أتقن منه، و قال یعقوب بن شیبة: ثقة متثبت صحیح الکتاب، من العابدین، و قال ابن نمیر: أبو غسان من أئمة المحدثین، و قال أبو حاتم: لم أر بالکوفة أتقن منه لا أبو نعیم و لا غیره، و کنت إذا نظرت إلیه کأنّه خرج من قبر کان له فضل و عبادة و استقامة، و قال أبو داود: جید الأخذ شدید التشیع. قال

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۱

ابن سعد: مات سنة تسع عشرة و مائتین» [... ۱].

۲- و قال: «مالک بن اسماعیل أبو غسان النهدی الحافظ ... حجّة، عابد، قانت للّه. توفی سنة ۲۱۹» [۲].

۳- و ذکر ابن حجر کلمات الثناء علیه فی تهذیب التهذیب.

۴- و قال فی تقریبه: «ثقة متقن صحیح الکتاب عابد» [۳].

(۶۴) قاسم بن سلام أبو عبید الهروی المتوفی سنة (۲۲۳) او (۲۲۴ ...) ص: ۲۹۱

اشارة

روی فی تفسیره (غریب القرآن) قال: «لمّا بلّغ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم غدیر خم ما بلّغ، و شاع ذلک فی البلاد، أتی جابر بن النضر بن الحارث بن کلدهٔ العبدری، فقال: یا محمد، أمرتنا من اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أنّک رسول اللّه، و بالصلاهٔ و الصوم و الحج و الزکاهٔ، فقبلنا منک، ثم لم ترض بذلک حتی رفعت بضبع ابن عمک ففضلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه. فهذا شیء منک أم من اللّه؟ فقال رسول اللّه: و اللّه الذی لا إله إلّا هو إن هذا من اللّه. فولی جابر یرید راحلته و هو یقول: اللّهم إن کان ما یقول محمد حقا فأمطر علینا حجارهٔ من السماء، أو ائتنا بعذاب ألیم، فما وصل إلیها حتی رماه اللّه بحجر، فسقط علی هامته. و خرج من دبره و قتله، و أنزل اللّه تعالی سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ.

الآیهٔ.

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۴۰۲.

[۲] الکاشف ۳/ ۱۱۲.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۲

ترجمته ...: ص: ۲۹۲

۱- ترجم له الخطیب البغدادی و أطنب فیها، فذکر عن إسحاق بن ابراهیم الحنظلی قوله: «إنّ اللّه لا یستحی من الحق، أبو عبید أعلی منی و من ابن حنبل و الشافعی» و عن ثعلب «لو کان أبو عبید فی بنی إسرائیل لکان عجبا» و عن أحمد بن کامل القاضی: «کان أبو عبید القاسم بن سلام فاضلا فی دینه و فی علمه، ربانیا متفننا فی أصناف علوم الإسلام، من القرآن و الفقه و العربیهٔ و الأخبار، حسن الروایهٔ، صحیح النقل، لا أعلم أحدا من الناس طعن علیه فی شیء من أمره و دینه» و عن ابراهیم الحربی: «کان أبو عبید کأنه جبل نفخ فیه روح» و عن ابن معین- و قد سئل عن الکتابهٔ عن أبی عبید- «مثلی یسئل عن أبی عبید؟

أبو عبید یسأل عن الناس» و سئل أیضا عن أبی عبید فقال: «ثقهٔ» و عن أبی داود أنه سئل عنه فقال: «ثقهٔ مأمون» [۱].

۲- و قال الذهبی: بعد ذکر بعض الکلمات: «قلت: من نظر فی کتب أبی عبید علم مکانه من الحفظ و العلم. و کان حافظا للحدیث و علله، و معرفته متوسطهٔ، عارفا بالفقه و الاختلاف، رأسا فی اللغهٔ، إماما فی القراءات» [... ۲].

۳- و قال ابن حجر: «الامام المشهور، ثقهٔ فاضل مصنّف» [۳].

(۶۵) محمد بن کثیر أبو عبد اللّه العبدی البصری المتوفی سنهٔ (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۲

اشارهٔ

أخرج ابن الأثیر عن ابن عقدهٔ بإسناده عن محمد بن کثیر عن فطر و ابن الجارود عن أبی

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۴۰۳- ۴۱۶.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۱۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۳

الطفیل قال: کنا عند علی رضی اللّه عنه فقال: أنشد اللّه تعالی من شهد یوم غدیر خم إلّا قام: فقام سبعهٔ عشر رجلا منهم أبو قدامهٔ

الأنصاری فقالوا: نشـهد أنّا أقبلنا مع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم من حجـهٔ الوداع، حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۳

۱- ابن حبان: «ثقهٔ فاضل. مات ۲۲۳ عن مائهٔ سنهٔ» [۲].

۲- ابن حجر: «ثقهٔ لم یصب من ضعّفه، من کبار العاشرهٔ، مات سنهٔ ثلاث و عشرین، و له تسعون سنهٔ. ع» [۳].

۳- الخزرجی: «و عنه: خ د و الذهلی: قال ابن حبان: کان ثقهٔ فاضلا» [... ۴].

(۶۶) موسی بن اسماعیل المنقری البصری، المتوفی سنهٔ (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۳

اشارهٔ

أخرج الحافظ ابن کثیر قال: «و قال الحافظ أبو یعلی الموصـلی و الحسن بن سـفیان، ثنا هدبـهٔ، ثنا حماد بن سـلمهٔ، عن علی بن زیـد و أبی هارون، عن عدی بن ثابت، عن البراء قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجهٔ الوداع، فلما أتینا علی غدیر خم کشح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، و نودی فی الناس

---

[۱] أسد الغابهٔ ۵/ ۲۷۶.

[۲] الثقات ۹/ ۷۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۳.

[۴] خلاصهٔ التهذیب: ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۴

الصـلاهٔ جامعهٔ و دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا، و أخذ بیده فأقامه عن یمینه، فقال: أ لست أولی بکل امرئ من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فإن هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بن الخطاب فقال:

هنیئا لک أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ.

و رواه ابن جریر عن أبی زرعهٔ، عن موسی بن إسماعیل، عن حماد بن سلمهٔ، عن علی بن زید و أبی هارون العبدی» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۴

۱- الذهبی: «التبوذکی الحافظ الثقهٔ، موسی بن اسماعیل المنقری.

مولاهم البصری ... عنه الذهلی و أبو حاتم و البخاری و أبو داود و أحمد بن أبی خیثمهٔ و خلق کثیر ... قال أبو حاتم: لا أعلم بالبصرهٔ ممن أدرکنا أحسن حدیثا من أبی سلمهٔ» [... ۲].

۲- و قال: «ثقهٔ متثبت، مات سنهٔ ۲۲۳» [۳].

۳- و ذکر ابن حجر ثقته عن جماعهٔ فی التهذیب [۴].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقهٔ ثبت، من صغار التاسعهٔ، و لا التفات إلی قول ابن خراش تکلّم الناس فیه» [۵].

(۶۷) قیس بن حفص بن القعقاع أبو محمد البصری المتوفی سنهٔ (۲۲۷ ...) ص: ۲۹۴

اشارهٔ

روی

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۲/ ۲۰۹- ۲۱۰.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۹۴.

[۳] الکاشف ۳/ ۱۸۰.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳۳۳.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۲۸۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۵

أخطب خطباء خوارزم: «أخبرنی سید الحفاظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی، فیما کتب إلیّ من همدان، أخبرنی أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه ابن عبدوس الهمدانی کتابهٔ، حدثنی عبد اللّه بن إسحاق البغوی حدثنی الحسن بن علیل الغنوی، حدثنی محمد بن عبد الرحمن الزراع حدثنی قیس بن حفص، حدثنی علی بن الحسین، حدثنا أبو الحسن العبدی، عن أبی هریرهٔ العبدی عن أبی سعید الخدری أنه قال: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم دعا الناس إلی غدیر خم، أمر بما کان تحت الشجرهٔ من الشوک فقمّ، و ذلک یوم الخمیس، ثم دعا الناس إلی علی، فأخذ بضبعه فرفعها، حتی نظر الناس إلی بیاض إبطیه، ثم لم یتفرقا حتی نزلت هذه الآیهٔ: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین، و إتمام النعمهٔ، و رضی الرب برسالتی، و الولایهٔ لعلی.

ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله.

فقال حسان بن ثابت: یا رسول اللّه أ تأذن یا رسول اللّه لی أن أقول أبیاتا؟

فقال: قل ببرکهٔ اللّه تعالی. فقال حسان بن ثابت: یا معشر مشیخهٔ قریش اسمعوا شهادهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. ثم قال:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخمّ و أسمع بالرسول منادیا

إلی آخر الأبیات» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۵

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۸۰.

[۲] الثقات ۹/ ۱۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۶

۲- و قال الذهبی: «خ- قیس بن حفص الدارمی بصری. عن أبی عوانهٔ و طبقته. و عنه: خ و ابن الضریس و جماعهٔ» [۱].

۳- و ذکر ابن حجر کلمات التوثیق له فی تهذیب التهذیب [۲].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقهٔ» [۳].

(۶۸) یحیی بن عبد الحمید الحمانی أبو زکریا الکوفی المتوفی سنهٔ (۲۲۸ ...) ص: ۲۹۶

اشارة

روی الحافظ أبو الفتح محمد بن علی النطنزی فی (الخصائص العلویة) عن الحسن بن أحمد المهری عن أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: حدثنا محمد بن أحمد ابن علی قال: حدثنا محمد بن عثمان بن أبی شیبة قال: حدثنا یحیی الحمانی قال:

حدثنا قیس بن الربیع أبو هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلی علی رضی اللّه عنه فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوک فقمّ، و ذلک یوم الخمیس، فدعا علیا فأخذ بضبعیه فرفعهما، حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیة الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ الآیة.

فقال رسول اللّه: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة، و رضی الرب برسالتی، و الولایة لعلی من بعدی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله.

فقال حسان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه، فأقول فی علی أبیاتا لتسمعها. فقال: قل علی برکة اللّه. فقام حسان فقال:

---

[۱] الکاشف ۲/ ۴۰۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۲۹۰۸.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۷

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم. إلی آخر الأبیات.

و رواه عنه کذلک أبو نعیم الاصبهانی فی (ما نزل فی علی) و کذا أبو سعید السجستانی فی (کتاب الولایة) و الحسکانی فی (شواهد التنزیل) و الحموینی فی (فرائد السمطین ۱/ ۷۴) بطریق أبی نعیم.

ترجمته ...: ص: ۲۹۷

۱- ترجم له الخطیب البغدادی، و ذکر عن یحیی بن معین: «ابن الحمانی صدوق مشهور، ما بالکوفة مثل ابن الحمانی، ما یقال فیه إلّا من حسد» و عنه أیضا:

«ثقة و ما کان بالکوفة فی أیامه رجل یحفظ معه و هؤلاء یحسدونه» و فیه «قال عباس:

لم یزل یحیی یقول هذا حتی مات» و عن أبی عبید: «سمعت أبا داود یقول: کان حافظا» و عن الرمادی: هو عندی أوثق من أبی بکر بن أبی شیبة، و ما یتکلّمون فیه إلّا من الحسد».

و فیه بسنده عن دلویه: «سمعت یحیی بن عبد الحمید یقول: کان معاویة و فی حدیث العتیقی: مات معاویة- علی غیر ملّه الإسلام» [۱].

۲- الذهبی: «یحیی بن عبد الحمید الحافظ الکبیر ... عنه: أبو حاتم و ابن أبی الدنیا و مطین و البغوی و خلق. کان من أعیان الحفاظ و لیس بمتقن» ثم ذکر ثقته عن یحیی، و عن مطین: «سألت ابن نمیر عن یحیی الحمانی فقال: هو أکبر من هؤلاء کلهم، فاکتب عنه» [۲].

۳- ابن حجر: «حافظ، إلّا أنهم اتّهموه بسرقة الحدیث» [۳].

أقول: لا یبعد أن تکون هذه التهمة و غیرها منبعثة من الحسد، أو مسبّبة عمّا کان یقوله بالنسبة إلی معاویة، کما عرفت من تاریخ الخطیب.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۱۶۷.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۴۲۳.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۸

(۶۹) خلف بن سالم المهلبی المخرمی البغدادی المتوفی سنهٔ (۲۳۱ ...) ص: ۲۹۸

اشارهٔ

أخرج الحاکم حدیث الغدیر من طریقه عن زید بن أرقم حیث قال «و ثنا أبو نصر أحمد ابن سهل الفقیه ببخاری، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا خلف بن سالم المخرمی، ثنا یحیی بن حماد ثنا أبو عوانهٔ عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب ابن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال...

(ثم قال الحاکم): هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله.

شاهده حدیث سلمهٔ بن کهیل عن أبی الطفیل أیضا صحیح علی شرطهما [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۸

۱- ترجم له الخطیب فذکر عن أحمد بن حنبل قوله: «لا یشک فی صدقه» و عن یحیی بن معین: «صدوق» فقیل لیحیی: «یا أبا زکریا إنه یحدّث بمساوئ أصحاب رسول اللّه؟ فقال: قد کان یجمعها، و أما أن یحدّث بها فلا» و عن یعقوب ابن شیبهٔ: «کان ثقهٔ ثبتا» و عن النسائی: «ثقهٔ» [۲].

۲- الذهبی: «من أعیان حفّاظ بغداد» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقهٔ حافظ، من العاشرهٔ، صنف المسند، عابوا علیه

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۳۲۸.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۹

التشیع، و دخوله فی شیء من أمر القاضی» [۱].

(۷۰) أحمد بن عمر بن حفص الجلاب أبو جعفر الوکیعی المتوفی سنهٔ (۲۳۵ ...) ص: ۲۹۹

اشارهٔ

أخرج أحمد: «عن أحمد بن عمر الوکیعی، ثنا زید بن الحباب، ثنا الولید بن عقبهٔ ابن نزار العبسی، حدثنی سماک بن عبید اللّه بن الولید العبسی قال: دخلت علی عبد الرحمن بن أبی لیلی، فحدثنی أنه شهد علیا رضی اللّه عنه فی الرحبهٔ فقال:

أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و شهده یوم غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم إلّا من قد رآه. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأیناه و سمعناه حیث أخذ بیده یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله. فقام إلّا ثلاثهٔ لم یقوموا، فدعا علیهم فأصابتهم دعوته» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۹۹

۱- ترجم له الخطیب و ذکر ثقته عن یحیی بن معین، و عبد اللّه بن أحمد و محمد بن عبدوس [۳].

۲- الذهبی: «کان حافظا ثبتا. توفی: ۲۳۵» [۴].

۳- ابن حجر: «ثقة، من العاشرة، مات سنة خمس و ثلاثین م ل» [۵].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۲۲۵.

[۲] مسند أحمد ۱/ ۱۱۹.

[۳] تاریخ بغداد ۴/ ۲۸۴.

[۴] الکاشف ۱/ ۶۶.

[۵] تقریب التهذیب: ۱/ ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۰

(۷۱) إبراهیم بن المنذر بن عبد اللّه الحزامی أبو إسحاق المدنی المتوفی سنة (۲۳۶ ...) ص: ۳۰۰

اشارة

أخرج النسائی قال «أخبرنی أبو عبد الرحمن زکریا بن یحیی السجستانی قال: حدثنی محمد بن عبد الرحیم قال: أخبرنا ابراهیم قال: حدثنا معن قال:

حدثنی موسی بن یعقوب، عن المهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد و عامر بن سعد عن سعد: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطب فقال: أما بعد أیها الناس فإنی ولیّکم. قالوا: صدقت. ثم أخذ بید علی فرفعها، ثم قال: هذا ولیی و المؤدی عنی، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- الخطیب: «روی عنه محمد بن اسماعیل ... و کان ثقة» ثم قال فی ردّ من قال عنده مناکیر: «أما المناکیر فقلّما یوجد یوجد فی حدیثه، إلّا أن یکون عن المجهولین، و من لیس بمشهور عند المحدّثین، و مع هذا فإن یحیی بن معین و غیره من الحفاظ کانوا یرضونه و یوثّقونه» [۳].

۳- الذهبی: «أحد العلماء ... صدوق توفی سنة ۱۳۶» [۴].

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۰.

[۲] الثقات ۸/ ۷۳.

[۳] تاریخ بغداد ۱/ ۱۷۹.

[۴] الکاشف ۱/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۱

۴- ابن حجر: «صدوق» [۱].

(۷۲) أبو سعید یحیی بن سلیمان الکوفی الجعفی المقرئ المتوفی سنة (۲۳۷ ...) ص: ۳۰۱

اشارة

و هو شیخ ابراهیم بن الحسین بن علی الکسائی المعروف بابن دیزیل صاحب کتاب صفین. و قد أخرج عنه الحدیث کما تقدّم فی الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۳۰۱

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- وثّقه الدارقطنی و العقیلی [۳].

۳- الذهبی: «و عنه: خ و الحسن بن سفیان، صویلح، مات سنة ۲۳۷.

و قال أبو حاتم: شیخ» [۴].

۴- ابن حجر: «صدوق یخطئ، من العاشرة، مات سنة سبع أو ثمان و ثلاثین. خ ت» [۵].

۵- و قد ترجم له الخزرجی فی خلاصته [۶].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۳.

[۲] الثقات ۹/ ۲۶۳.

[۳] أنظر تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۷ و غیره.

[۴] الکاشف ۳/ ۲۵۷.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۹.

[۶] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۲

(۷۳) یعقوب بن حمید بن کاسب أبو یوسف المدنی المتوفی سنة (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۲

اشارة

فی فضائل علی لأحمد بن حنبل بالإسناد عن عبد اللّه بن الصقر سنة ۲۹۹ قال: حدثنا یعقوب بن حمدان- و الصحیح: حمید- بن کاسب، حدثنا سفیان عن ابن أبی نجیح، عن أبیه و ربیعة الجرشی عن سعد بن أبی وقاص» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- الذهبی: «یعقوب بن حمید بن کاسب، الامام المحدث، عالم المدینة ...، حدث عنه: البخاری و ابن ماجة و عبد اللّه بن أحمد و اسماعیل القاضی و أبو بکر بن أبی عاصم و طائفة. ذکر البخاری فقال: لم نر إلّا خیرا» [... ۳].

۳- و فی الکاشف عن البخاری: «لم نر إلّا خیرا، هو فی الأصل صدوق.

مات سنة ۲۴۱» [۴].

۴- ابن حجر: «صدوق ربما و هم، مات سنة أربعين أو إحدى و أربعين عخ ق» [۵].

---

[۱] و هذا الحديث من زيادات القطيعى فى فضائل أحمد بن حنبل كما تقدم فى «ابن أبى نجيح».

[۲] الثقات ۹/ ۲۸۵.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۴۶۶.

[۴] الكاشف ۳/ ۲۹۰.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۲۷۵.

(۷۴) الحسن بن حماد بن كسيب أبو على سجادة البغدادى المتوفى سنة (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۳

اشارة

روى عنه الواحدى نزول آية التبليغ فى ولاية على عليه السلام يوم غدير و قد تقدم الحديث عن قريب.

ترجمته ...: ص: ۳۰۳

۱- ذكره ابن حبان فى الثقات [۱].

۲- الخطيب ...: «و كان ثقة» ثم روى عن أحمد أنه قال: «صاحب سنّة و ما بلغنى عنه إلّا خير» [۲].

۳- الذهبى: «و عنه: د، ق، و أبو يعلى، و ابن صاعد. ثقة، صاحب سنّة، توفى سنة ۲۴۱» [۳].

۴- الذهبى: «صدوق» [۴].

(۷۵) أبو عمار الحسين بن حريث المروزى المتوفى سنة (۲۴۴ ...) ص: ۳۰۳

اشارة

أخرجه النسائى عن الحسين بن حريث المروزى إذ قال: «أخبرنا الحسين بن حريث

---

[۱] الثقات ۸/ ۱۷۵

. [۲] تاريخ بغداد ۷/ ۲۹۵.

[۳] الكاشف ۱/ ۲۲۰.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۱۶۵.

المروزى قال: أخبرنا الفضل بن موسى، عن الأعمش، عن أبى إسحاق، عن سعيد بن وهب قال قال على كرم اللّه وجهه فى الرحبة: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول: إنّ اللّه و رسوله ولى المؤمنين، و من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره؟ قال:

فقال سعيد: قام إلى جنبه ستة، و قال زيد بن يثيع: قام عندى ستّة. و قال عمرو ذى مر: أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و ساق

الحدیث» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۴

۱- الخطیب: «روی عنه: محمد بن إسماعیل البخاری، و مسلم بن الحجاج النیسابوری ... أبو عبد الرحمن النسائی قال: الحسین بن حریث مروزی ثقهٔ» [۲].

۲- الذهبی: «ثقهٔ، توفی سنهٔ ۲۴۴» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقهٔ، من العاشرهٔ. مات سنهٔ أربع و أربعین. خ م د ت س» [۴].

(۷۶) هلال بن بشر أبو الحسن البصری المتوفی سنهٔ (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۴

اشارهٔ

أخرج النسائی قال: «أخبرنا هلال بن بشر البصری قال: حدثنا محمد بن خالد قال: حدثنی موسی بن یعقوب قال: حدثنا مهاجر بن مسمار بن سلمهٔ، عن عائشهٔ بنت سعد

---

[۱] الخصائص: ۱۰۳.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۳۶.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۲۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۵

قالت: سمعت أبی یقول سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الجحفهٔ، فأخذ بید علی، فخطب فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیّها الناس إنی ولیّکم؟ قالوا: صدقت یا رسول اللّه. ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: هذا ولیی و یؤدّی عنّی دینی، و أنا موالی من والاه و معادی من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۵

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- الذهبی: «عنه، د، س، و ابن خزیمهٔ، و ابن صاعد. ثقهٔ. مات سنهٔ ۲۴۶» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقهٔ» [۴].

(۷۷) أبو الجوزاء أحمد بن عثمان البصری المتوفی سنهٔ (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۵

اشارهٔ

أخرج النسائی قال: «أخبرنا أحمد بن عثمان البصری أبو الجوزاء ... عن سعد قال: فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فخطب، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال:

ألم تعلموا أنی أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: نعم صدقت یا رسول اللّه، ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، و إن

اللّه لیوالی من والاه و یعادی من عاداه» [۵].

---

[۱] الخصائص: ۴۷.

[۲] الثقات ۹/ ۲۴۸.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۲۶.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۲۲.

[۵] الخصائص: ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۶

ترجمته ...: ص: ۳۰۶

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- و ترجمه ابن حجر فی تهذیبه، فنقل کلمات الأعلام فی ثقته و الثناء علیه [۲].

۳- و فی تقریبه: «ثقهٔ، من الحادیهٔ عشرهٔ، مات سنهٔ ست و أربعین. م ت س» [۳].

۴- و قال الذهبی: «و عنه: م، ت، س، و ابن خزیمهٔ، و ابن جریر. ثقهٔ ناسک. مات ۲۴۶» [۴].

(۷۸) محمد بن العلاء الهمدانی الکوفی أبو کریب المتوفی سنهٔ (۲۴۸ ...) ص: ۳۰۶

اشارهٔ

أخرج أبو یعلی الموصلی قال: «ثنا أبو بکر ابن أبی شیبهٔ، أنبأنا شریک عن أبی یزید داود الأودی، عن أبیه یزید الأودی قال: دخل أبو هریرهٔ المسجد فاجتمع الیه الناس، فقام إلیه شاب فقال: أنشدک باللّه هل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: فقال: إنی أشهد أنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۵].

و کذا أخرجه الحافظ النسائی، قال: «أخبرنا أبو کریب محمد بن العلاء الکوفی، قال: حدثنا أبو معاویهٔ قال: حدثنا الأعمش، عن عمیرهٔ بن سعد عن

---

[۱] الثقات ۸/ ۴۲.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۶۱.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۲۲.

[۴] الکاشف ۱/ ۶۵.

[۵] مسند أبی یعلی. و أنظر مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۷

ابن بریدهٔ، عن أبیه، قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و استعمل علینا علیا، فلما رجعنا سألنا کیف رأیتم صحبهٔ صاحبکم؟ فلما شکوته أنا- و ما شکاه غیری- فرفعت رأسی- و کنت رجلا مکبابا- و إذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد أحمر. فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۷

۱- الذهبی: «أبو کریب محمد بن العلاء الهمدانی الکوفی، الحافظ الثقة، محدّث الکوفة ... و عنه: الجماعة، و عبد اللّه بن أحمد، و الفریابی، و ابن خزیمة، و أبو عروبة، و محمد بن قاسم المحرابی، و خلق کثیر. قال ابن نمیر: ما بالعراق أحد أکثر حدیثا من أبی کریب، و لا أعرف بحدیث بلدنا منه، و کان ابن عقدة یقدم أبا کریب فی الحفظ و الکثرة علی جمیع مشایخهم ... و قال أبو حاتم: صدوق» [۲ ...].

۲- ابن حجر العسقلانی: «ثقة حافظ. من العاشرة مات سنة سبع و أربعین. و هو ابن سبع و ثمانین سنة. ع» [۳].

(۷۹) یوسف بن عیسی بن دینار الزهری أبو یعقوب المروزی المتوفی سنة (۲۴۹ ...) ص: ۳۰۷

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا یوسف بن عیسی قال: أخبرنا الفضیل بن موسی قال: حدثنا الأعمش، عن أبی إسحاق، عن سعید بن وهب قال: قال

---

[۱] الخصائص: ۹۳.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۹۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۷.

علی رضی اللّه عنه فی الرحبة: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: اللّه ولیی و أنا ولی المؤمنین، و من کنت ولیّه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره. فقال سعید: [فقام إلی جنبی ستة. و قال حارثة بن نصر: قام ستة. و قال زید بن یثیع: قام عندی ستة. و قال عمرو ذو مر: أحب من أحبه و أبغض من أبغضه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۸

۱- الذهبی: «و عنه: خ، م، ت س، و عمر البجیری، مات سنة ۲۴۹» [۲].

۲- ابن حجر: «ثقة، فاضل، من العاشرة، مات سنة تسع و أربعین. خ م ت س» [۳].

۳- و وثقه غیر واحد من الحفّاظ کما فی خلاصة الخزرجی [۴].

(۸۰) نصر بن علی بن نصر الجهضمی المتوفی سنة (۲۵۱ ...) ص: ۳۰۸

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا زکریا بن یحیی قال: حدثنا نصر بن علی قال: حدثنا عبد اللّه بن داود، عن عبد الواحد بن أیمن عن أبیه: إن سعدا قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه» [۵].

---

[۱] الخصائص: ۱۳۱.

[۲] الکاشف ۳/ ۳۰۰.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۸۲.

[۴] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۷۸.

[۵] الخصائص: ۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۹

ترجمته ...: ص: ۳۰۹

۱- السمعانی: «کان من العلماء المتقنین» [... ۱].

۲- الذهبی: «نصر بن علی الجهضمی الحافظ العلّامة أبو عمرو...

و عنه: الجماعة و زکریا الساجی ... قال أحمد: ما به بأس، و قال أبو حاتم: هو أحب إلیّ من الفلاس و أحفظ منه و أوثق. قال النسائی: ثقة. و قال ابن أبی داود:

بعث الیه المستعین لیشخصه للقضاء فدعاه متولی البصرة فأخبره فقال: أستخیر اللّه، فرجع و صلّی رکعتین و قال: اللهم إن کان لی عندک خیر فاقبضنی إلیک. ثم نام، فنبهوه فإذا هو میت. مات سنة ۲۵۰ فی ربیع الآخر رحمه اللّه تعالی» [۲].

۳- و ذکر کلمات الثناء علیه فی تهذیب التهذیب [۳].

۴- و فی التقریب: «ثبت، طلب للقضاء فامتنع، من العاشرة، مات سنة خمسین أو بعدها. ع» [۴].

(۸۱) یوسف بن موسی أبو یعقوب القطان الکوفی المتوفی سنة (۲۵۳ ...) ص: ۳۰۹

اشارة

أخرج البزار قائلا: «حدثنا یوسف بن موسی قال: نا هلال بن اسماعیل قال: حدثنی جعفر الأحمر عن یزید بن أبی زیاد و عن مسلم بن سالم قالا: نا عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا ینشد الناس یقول: أنشد امرأ مسلما سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم إلّا قام. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: أخذ

---

[۱] الأنساب- الجهضمی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۱۹.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۴۳۰.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۰۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۰

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی ثم قال: أیها الناس أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: اللهم من کنت مولی له فهذا مولاه.

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

۱- الخطیب: «روی عنه: محمد بن اسماعیل البخاری، و ابراهیم الحربی، و أبو عبد الرحمن النسائی ... و قد وصف غیر واحد من

الأئمة يوسف ابن موسى بالثقة، و احتج به البخارى فى صحيحه» ثم روى قول يحيى بن معين فيه- فى جواب من سأله عنه-: «صدوق أكتب عنه» و عن النسائى: «لا بأس به» [۲].

۲- الذهبى: «عنه: خ، د، ت، ق، و المحاملى، و سمع منه ابن معين.

مات سنة ۲۵۳» [۳].

۳- ابن حجر: «صدوق» [... ۴].

(۸۲) محمد بن عبد الرحيم أبو يحيى البغدادى البزاز المعروف بصاعقة المتوفى سنة (۲۵۵ ...) ص: ۳۱۰

اشارة

أخرج النسائى قال: «أخبرنى أبو عبد الرحمن زكريا بن يحيى السجستانى قال: حدثنى محمد بن عبد الرحيم قال: أخبرنا ابراهيم حدثنا معن حدثنى موسى بن يعقوب، عن مهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد و عامر بن

---

[۱] مسند أبى بكر البزار- تقدّم فى محلّه.

[۲] تاريخ بغداد ۱۴/ ۳۰۴.

[۳] الكاشف ۳/ ۳۰۱.

[۴] تقريب التهذيب ۲/ ۳۸۳.

سعد عن سعد: ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطب فقال: أمّا بعد أيّها الناس، فإنى وليكم. قالوا: صدقت. ثم أخذ بيد على فرفعها ثم قال هذا وليى و المؤدّى عنى، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۱

۱- الخطيب: «كان متقنا ضابطا عالما حافظا، حدّث عنه: محمد بن يحيى الذهلى، و محمد بن اسماعيل البخارى فى صحيحه، و أبو داود السجستانى، و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل» ... ثم روى ثقته عن النسائى و عبد اللّه بن أحمد و ابن صاعد و السرّاج و غيرهم [۲].

۲- الذهبى: «صاعقة الحافظ الكبير» [... ۳].

۳- و فى الكاشف: «عنه: خ، د، ت، س، و ابن صاعد، و المحاملى و كان بزازا. توفى سنة ۲۵۵ فى شعبان».

۴- و أورد ابن حجر كلمات التوثيق فى تهذيبه، و قال فى التقريب: «ثقة حافظ» [۴].

(۸۳) محمد بن عبد اللّه العدوى المقرى المتوفى سنة (۲۵۶ ...) ص: ۳۱۱

اشارة

قال العاصمى:

«أخبرنى شيخى محمد بن أحمد رحمه اللّه، قال: أخبرنا أبو أحمد الهمدانى قال:

حدثنا أبو جعفر محمد بن ابراهيم بن محمد بن عبد اللّه بن جبلة القهستانى قال:

---

[۱] الخصائص: ۱۰۰.

[۲] تاریخ بغداد: ۲/ ۳۶۳.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۵۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۹/ ۳۱۱. تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۵.

حدثنا أبو قریش محمد بن جمعة بن خلف القائنی قال: حدثنا أبو یحیی محمد بن عبد اللّه بن یزید المقری قال: حدثنا أبی قال: حدثنا حماد بن سلمة عن علی بن زید بن جدعان، عن عدی بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: لمّا قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال عمر: هنیئا لک یا أبا الحسن أصبحت مولی کل مسلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- و قال الذهبی: «و عنه: س، ق، و ابن خزیمة، و ابراهیم الهاشمی.

قال أبو حاتم: صدوق. مات سنة ۲۵۶» [۳].

۳- و أورد ابن حجر کلمات التوثیق و الثناء علیه فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و قال فی تقریبه «ثقة» [۵].

(۸۴) أبو عبد اللّه محمد بن اسماعیل البخاری المتوفی سنة (۲۵۶) صاحب الصحیح ... ص: ۳۱۲

اشارة

أخرج الحدیث من طریق «عبید، عن یونس بن بکیر، عن اسماعیل ابن نشیط العامری، عن جمیل بن عامر: إن سالما حدّثه سمع من سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۶].

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] الثقات ۹/ ۱۲۱.

[۳] الکاشف ۳/ ۶۶.

[۴] تهذیب التهذیب ۹/ ۲۸۴.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۱.

[۶] أنظر تاریخه ج ۱ قسم ۱/ ۳۷۵.

ترجمته ...: ص: ۳۱۳

و البخاری غنی عن التّعریف، فهو صاحب أهم الکتب و أوثقها عندهم بعد کتاب اللّه عز و جل، و قد و صفوه و کتابه بما لم یصفوا به غیره، و بالغوا فی الثناء علیه و علی کتابه بما یفوق الحد و الحصر.

و توجد ترجمته فی جمیع مصادر التراجم و معاجم الرجال.

(۸۵) عبد اللّه بن سعید الکندی الکوفی أبو سعید الأشج صاحب التفسیر المتوفی سنهٔ (۲۵۷ ...) ص: ۳۱۳

اشارهٔ

أخرج الحافظ الکنجی الشّافعی قال: «أخبرنی بذلک عالیا المشایخ منهم:
الشریف الخطیب أبو تمام علی بن أبی الفخار بن أبی منصور الهاشمی بکرخ بغداد، و أبو طالب عبد اللطیف بن محمد بن علی بن حمزهٔ القبیطی بنهر معلی، و ابراهیم بن عثمان بن یوسف بن أیوب الکاشغری قالوا جمیعا: أخبرنا أبو الفتح محمد بن عبد الباقی بن سلیمان المعروف بنسیب ابن البطی- و قال الکاشغری أیضا: أخبرنا أبو الحسن علی بن أبی القاسم الطوسی المعروف بابن تاج القراء، قالا: أخبرنا أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی البانیاسی، أخبرنا أبو الحسن أحمد ابن محمد بن موسی بن الصلت، حدثنا ابراهیم بن عبد الصمد الهاشمی، حدثنا أبو سعید الأشج، حدثنا مطلب بن زیاد عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل قال: کنت عند جابر بن عبد اللّه فی بیته و علی بن الحسین و محمد بن الحنفیهٔ و أبو جعفر، فدخل رجل من أهل العراق فقال: باللّه إلّا ما حدثتنی ما رأیت و ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: کنا بالجحفهٔ بغدیر خم، و ثم ناس کثیر من جهینهٔ و مزینهٔ و غفار، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی بن أبی طالب و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

---

[۱] کفایهٔ الطالب: ۶۱- ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۴

ترجمته ...: ص: ۳۱۴

۱- الذهبی: «الأشج الامام شیخ الإسلام، أبو سعید عبد اللّه بن سعید ابن حصین الکندی الکوفی، الحافظ محدّث الکوفهٔ، و صاحب التّفسیر و التصانیف ... ذکره أبو حاتم فقال: هو إمام أهل زمانه، و قال محمد بن أحمد ابن بلال الشطوی: ما رأیت أحدا أحفظ منه، و قال النسائی: صدوق. مات فی ربیع الأول سنهٔ ۲۵۷ و قد زاد علی التسعین رحمه اللّه» [۱].
۲- ابن حجر: «ثقهٔ، من صغار العاشرهٔ. مات سنهٔ سبع و خمسین.
ع» [۲].
۳- الیافعی: «و فیها توفی الحافظ صاحب التصانیف: أبو سعید الأشج الکندی الکوفی» [۳].
۴- السیوطی ...: «أحد الأئمّهٔ ... و عنه: الأئمّهٔ الستهٔ، و أبو زرعهٔ، و ابن أبی الدنیا، و خلق. قال أبو حاتم: ثقهٔ صدوق، إمام أهل زمانه. مات سنهٔ ۲۵۷» [۴].

(۸۶) أحمد بن عثمان بن حکیم أبو عبد اللّه الأودی المتوفی سنهٔ (۲۶۱) أو (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۴

اشارهٔ

أخرج النسائی قال: «أخبرنا محمد بن یحیی بن عبد اللّه النیسابوری و أحمد بن عثمان بن حکیم قالا: حدثنا عبید اللّه بن موسی قال: أخبرنا هانی بن أیوب، عن طلحهٔ قال: حدثنا عمیرهٔ بن سعد: أنه سمع علیا رضی اللّه عنه و هو

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۰۱. و أنظر الکاشف ۲/ ۹۱.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۹.

[۳] مرآهٔ الجنان. حوادث ۲۵۷.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۱۸.

ینشد فی الرحبهٔ من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقام ستهٔ نفر فشهدوا» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۵

۱- الخطیب: «روی عنه: البخاری فی صحیحه، و ابو حاتم الرازی، و ابو عبد الرحمن النسائی» ... ثم روی عن النسائی قوله: «أحمد بن عثمان بن حکیم ثقهٔ کوفی» و عن عبد الرحمن ابن خراش: «کان ثقهٔ عدلا» [۲].

۲- الذهبی: «و عنه: خ، م، س، ق، و المحاملی، و أبو عوانهٔ، و خلق.

مات ۲۶۱» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقهٔ» [... ۴]

(۸۷) عمر بن شبهٔ النمیری أبو زید البصری المتوفی سنهٔ (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۵

اشارهٔ

أخرج الحافظ أبو نعیم «عن أبی بکر محمد التستری عن یعقوب، و عن عمر بن محمد السری، عن ابن أبی داود قالا: حدثنا عمر بن شبهٔ، عن عیسی، عن یزید بن عمر بن مورق قال: کنت بالشام و عمر بن عبد العزیز یعطی الناس، فتقدمت إلیه فقال لی: ممن أنت؟ قلت: من قریش. قال: من أی قریش؟ قلت: من بنی هاشم، قال: فسکت فقال: من أی بنی هاشم؟ قلت: مولی علی قال: من علی؟ فسکت. قال: فوضع یده علی صدره فقال: و أنا- و اللّه- مولی علی بن أبی طالب

---

[۱] الخصائص: ۹۵.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۲۹۶.

[۳] الکاشف ۱/ ۶۵.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۱.

کرم اللّه وجهه. ثم قال: حدثنی عدهٔ أنهم سمعوا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۶

۱- الخطیب: «و کان ثقهٔ عالما بالسّیر و أیّام الناس، و له تصانیف کثیرهٔ» ... ثم روی ثقته عند الدار قطنی» [۲].

۲- الذهبی: «عمر بن شبهٔ بن عبیدهٔ، الحافظ العلامهٔ الأخباری، الثقهٔ ... وثّقه الدار قطنی و غیره» [۳].

۳- و فی الکاشف: «و عنه: ق، و ابن أبی حاتم، و ابن مخلد. ثقهٔ. مات سنهٔ ۲۶۲. عاش ۸۹ سنهٔ» [۴].

۴- ابن حجر: «صدوق له تصانیف» [۵].

(۸۸) أحمد بن يوسف بن خالد السلمى أبو الحسن النيسابورى المعروف بحمدان المتوفى سنة (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۶

اشارة

أخرج الحاكم عن محمد بن صالح بن هانئ قال:

ثنا أحمد بن نصر، و أخبرنا محمد بن على الشيبانى بالكوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفارى، ثنا محمد بن عبد اللّه العمرى، ثنا محمد بن إسحاق، ثنا محمد بن يحيى و أحمد بن يوسف قالوا: ثنا أبو نعيم، ثنا ابن أبى غنية، عن حكم، عن سعيد بن

---

[۱] حلية الأولياء ۵/ ۳۶۴.

[۲] تاريخ بغداد ۱۱/ ۲۰۸.

[۳] تذكرة الحفاظ ۲/ ۵۱۶.

[۴] الكاشف ۲/ ۳۱۳.

[۵] تقريب التهذيب ۱/ ۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۷

جبير، عن ابن عباس، عن بريدة بن الحصيب قال: «غزوت مع على إلى اليمن، فرأيت منه جفوة، فقدمت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فذكرت عليا فتنقصته، فرأيت وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يتغيّر. فقال: يا بريدة أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلى يا رسول اللّه. فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه. فذكر الحديث.

هذا حديث صحيح على شرط مسلم و لم يخرجاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۷

۱- الذهبى: «أحمد بن يوسف بن خالد، الإمام الحافظ، محدّث نيسابور، ابو الحسن السلمى النيسابورى. حمدان ... حدث عنه: م، د، س، ق ... قلت: متّفق على عدالته و جلالته» [... ۲].

۲- و فى الكاشف: «كان حافظا جوّالا. مات ۲۶۴» [۳].

۳- و قال ابن حجر: «حافظ ثقة» [۴].

۴- اليافعى: «و فيها توفى أحمد بن يوسف السلمى النيسابورى الحافظ، كان ممن رحل إلى اليمن، و أكثر عن عبد الرزاق و طبقته، و كان يقول: كتبت عن عبيد اللّه بن موسى ثلاثين ألف حديث» [۵].

(۸۹) عبيد اللّه بن عبد الكريم أبو زرعة المخزومى الرازى الموفى سنة (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۷

اشارة

---

[۱] المستدرك ۳/ ۱۱۰.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۵۶۵.

[۳] الكاشف ۱/ ۷۳.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۲۹.

[۵] مرآة الجنان- حوادث ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۸

روی ابن کثیر الدمشقی حدیث الغدیر عن الحافظ أبی یعلی و الحسن بن سفیان، باسنادهما عن عدی بن ثابت عن البراء قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع ...

ثم قال ابن کثیر: و رواه ابن جریر، عن أبی زرعة، عن موسی بن اسماعیل عن حماد بن سلمة، عن علی بن زید و أبی هارون العبدی ...و قد تقدم فی موسی ابن اسماعیل [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۸

۱- الخطیب: «و کان إماما ربانیا متقنا حافظا مکثرا صادقا» ... ثمّ روی عن أحمد قوله: «استأثرت بمذاکرة أبی زرعة علی نوافلی» و عن أبی حاتم: «إذا رأیت الرازی و غیره یبغض أبا زرعة فاعلم أنه مبتدع» و عن أبی بکر ابن أبی شیبة: «ما رأیت أحدا أحفظ من أبی زرعة الرازی» و عن النسائی: «أبو زرعة الرازی ثقة» إلی غیر ذلک من کلمات الأعلام التی رواها فی حق أبی زرعة [۲].

۲- و کذا ذکر کلماتهم فی حقه فی تذکرة الحفاظ [۳].

۳- و کذا ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و وصفه السیوطی بقوله: «أحد الأئمّة الأعلام و حفاظ الإسلام» [۵].

(۹۰) أحمد بن منصور بن سیار أبو بکر الرمادی المتوفی سنة (۲۶۵ ...) ص: ۳۱۸

اشارة

قال الحافظ

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹- ۲۱۰.

[۲] تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۲۶.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۵۷.

[۴] تهذیب التهذیب ۷/ ۳.

[۵] طبقات الحفاظ: ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۹

ابن کثیر: «و رواه النسائی أیضا من حدیث إسرائیل عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر، قال: نشد علی الناس بالرحبة فقام أناس فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فإنّ علیّا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره.

و رواه ابن جریر، عن أحمد بن منصور، عن عبد الرزاق، عن إسرائیل عن أبی إسحاق، عن زید بن وهب و عبد خیر عن علی.

و قد رواه ابن جریر عن أحمد بن منصور عن عبید اللّه بن موسی- و هو شیعی ثقة- عن فطر بن خلیفة، عن أبی إسحاق، عن زید بن وهب و زید بن یثیع و عمر و ذی مر: إن علیا أنشد الناس بالکوفة و ذکر الحدیث».

قال ابن کثیر: «و قال ابن جریر: حدثنا أحمد بن منصور، ثنا أبو عامر العقدی- و روی ابن أبی عاصم عن سلیمان الغلابی عن أبی عامر العقدی- ثنا کثیر بن زید حدثنی محمد بن عمر بن علی عن أبیه عن علی: إن رسول اللّه حضر الشجرة بخم. فذکر الحدیث و فیه: من

کنت مولاه فإن علیا مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۱۹

۱- الخطیب: «روی عنه: اسماعیل بن إسحاق القاضی، و قاسم المطرز و أبو القاسم البغوی، و یحیی بن صاعد، و القاضی المحاملی، و محمد بن مخلد و الحسین بن یحیی بن عیاش، و اسماعیل بن محمد الصفار. و قال ابن أبی حاتم:
کتبنا عنه مع أبی و کان أبی یوثّقه» ... ثم روی عن جماعة الثناء علیه، و عن بعضهم أنه «أثبت من أبی بکر بن أبی شیبة» و عن الدار قطنی: «أحمد بن منصور الرمادی ثقة» [۲].

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۰- ۲۱۱.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۱۵۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۰

۲- الذهبی: «الرمادی الحافظ الحجة ... صنف المسند، و کان ذا حفظ و معرفة، حدث عنه ابن ماجة ... وثقه أبو حاتم، و قال ابن أورمة الاصبهانی:
لو أن رجلا قال: ثنا أبو بکر ابن. أبی شیبة و قال الآخر: ثنا الرمادی لکانا سواء» [... ۱].

۳- ابن حجر: «ثقة حافظ» [... ۲].

(۹۱) محمد بن عوف بن سفیان أبو جعفر الطائی الحمصی المتوفی سنة (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۰

اشارة

روی ابن کثیر الحافظ عن الجزء الأول من کتاب غدیر خم للطبری:
«حدثنا محمد بن عوف الطائی، ثنا عبد اللّه بن موسی، أنبأنا اسماعیل بن نشیط، عن جمیل بن عمارة، عن سالم بن عبد اللّه بن عمر. قال ابن جریر: أحسبه قال عن عمر و لیس فی کتابی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و هو آخذ بید علی- یقول: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳].

ترجمته ... ص: ۳۲۰

۱- الذهبی: «محمد بن عوف بن سفیان، الحافظ الامام، أبو جعفر الطائی الحمصی محدّث الشام ... حدث عنه أبو داود ... قال ابن عدی: هو عالم بحدیث الشام الصحیح منه و الضعیف، و علیه کان اعتماد ابن جوصاء، و منه یسأل حدیث أهل حمص خاصة. قلت: قد وثقه غیر واحد و أثنوا علی معرفته

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۶۴.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۲۶.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳ و فیه: «قال شیخنا أبو عبد اللّه الذهبی: وجدته فی نسخة مکتوبة عن ابن جریر».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۱

و نبله، و قد سمع منه أحمد بن حنبل حدیثا حدثه به عن والده. توفی فی وسط سنة ۲۷۲» [۱].

۲- ابن حجر: «ثقهٔ حافظ، من الحادیهٔ عشرهٔ، مات سنهٔ اثنتین أو ثلاث و سبعین. دعس» [۲].

۳- السیوطی: «و عنه: أبو داود، و النسائی، و أبو حاتم، و أبو زرعهٔ و خلق، وثقه النسائی. و مات بحمص سنهٔ ۲۷۲» [۳].

۴- و ذکره الیافعی فیمن توفی فی السنهٔ المذکورهٔ.

(۹۲) سلیمان بن سیف بن یحیی الطائی أبو داود الحرانی المتوفی سنهٔ (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۱

اشارهٔ

أخرج النسائی «عنه، عن عمران بن أبان، عن شریک، عن أبی إسحاق عن زید، قال: سمعت علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه یقول علی منبر الکوفهٔ: إنی أنشد اللّه رجلا- و لا یشهد إلّا أصحاب محمد- سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقام ستهٔ من جانب المنبر الآخر [۴] فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک. قال شریک: فقلت لأبی إسحاق: هل سمعت البراء ابن عازب یحدّث بهذا عن رسول اللّه؟ قال: نعم» [۵].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۸۱.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۷.

[۳] طبقات الحفاظ ۲۵۸.

[۴] کذا.

[۵] الخصائص: ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۲

ترجمته ... ص: ۳۲۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- و قال الذهبی: «سلیمان بن سیف الحافظ الثقهٔ أبو داود الحرّانی محدّث حرّان ... روی عنه النسائی کثیرا و وثّقه» [... ۲].

۳- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۳].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقهٔ حافظ» [۴].

(۹۳) عبد الملک بن محمد أبو قلابهٔ الرقاشی المتوفی سنهٔ (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۲

اشارهٔ

أخرج الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری حدیث الغدیر، عن أبی الحسین ابن تمیم الحنظلی البغدادی، عن أبی قلابهٔ الرقاشی، عن یحیی بن حماد، عن أبی عوانهٔ، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه... الحدیث [۵].

ترجمته ... ص: ۳۲۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۶].

۲- و قال الذهبی: «أبو قلابة: الحافظ العالم المسند ... حدّث عنه: ابن

---

[۱] الثقات ۸/ ۲۸۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۹۳.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۱۹۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۲۶.

[۵] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۶] الثقات ۸/ ۳۹۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۳

ماجة و ابن صاعد ... قال الدار قطنی: صدوق کثیر الخطأ لکونه یحدّث من حفظه ... و قال أبو عبید الآجری: سألت أبا داود عنه فقال: أمین مأمون کتبت عنه. و قال محمد بن جریر: ما رأیت أحفظ من أبی قلابة» [... ۱].

۳- و فی الکاشف: «صدوق یخطی» [۲].

۴- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۳].

۵- و فی تقریب التهذیب: «صدوق یخطیء، تغیّر حفظه لمّا سکن بغداد» [... ۴].

(۹۴) أحمد بن حازم الغفاری الکوفی الشهیر بابن أبی غرزة [۵] المتوفی سنة (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۳

اشارة

أخرج الحاکم الحدیث عن محمد بن صالح بن هانی قال: ثنا أحمد بن نصر، و أخبرنا محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری ... إلی آخر ما تقدم فی روایة «أحمد بن یوسف».

ترجمته ... ص: ۳۲۳

۱- الذهبی: «ابن أبی غرزة. هو الحافظ المجود أبو عمرو احمد بن حازم الغفاری الکوفی صاحب المسند ... حدّث عنه: مطین و محمد بن علی بن دحیم الشیبانی و ابراهیم بن عبد اللّه بن أبی العزائم و ابن عقدة الحافظ و آخرون.

ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: کان متقنا.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۸۰.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۱۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۴۲۰.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۵۲۲.

[۵] کذا فی المصادر الآتیة لا «ابن عزیزة».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۴

قلت: توفی فی ذی الحجة سنة ۲۷۶» [... ۱].

۲- و ذکره السیوطی فی طبقاته حیث قال: «ابن أبی غرزة الحافظ المجود» [... ۲].

۳- و قال اليافعی: «و محدّث الكوفة أبو عمرو محمد بن حازم الغفاری الحافظ» [۳].

(۹۵) ابراهيم بن الحسين الكسائی الهمدانی ابو إسحاق المعروف بابن ديزيل المتوفی سنة (۲۸۰) أو (۲۸۱ ...) ص: ۳۲۴

اشارة

روی حديث الركبان فی كتابه (كتاب صفين) كما تقدم فی الكتاب.

ترجمته ... ص: ۳۲۴

۱- الذهبی: «ابن ديزيل- الحافظ الرحّال ابو إسحاق ابراهيم بن الحسين الكسائی الهمدانی. و يلقب بدابة عفان و بسيفنة. و سيفنة طائر لا يحطّ على شجرة إلّا أكل ورقها. و كذا كان إبراهيم لا يأتی شيخا إلّا و ينزفه ... قال الحاكم:
ثقة مأمون» [... ۴]
۲- السيوطی: «ابن ديزيل الحافظ الرحال ... قال الحاكم: ثقة مأمون.
و قال غيره: محدث همذان كان يضرب بكتابه المثل. قال على بن عيسى: الإسناد الذی يأتی به ابن ديزيل لو كان فيه أن لا يؤكل الخبز لوجب أن لا يؤكل، لصحّة إسناده، مات فی شعبان سنة ۲۸۱» [۵].

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۲/ ۵۹۴.

[۲] طبقات الحفاظ: ۲۶۶.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۲۷۶، و فيها: «محمد» و الظاهر أنه غلط.

[۴] تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۰۸.

[۵] طبقات الحفاظ: ۲۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۵

(۹۶) ابراهيم بن عبد اللّه بن مسلم الكجی البصری المتوفی سنة (۲۹۲ ...) ص: ۳۲۵

اشارة

أخرج أبو إسحاق الثعلبی قال: «أخبرنا أبو القاسم يعقوب بن أحمد السری أخبرنا أبو بكر محمد بن عبد اللّه بن محمد، حدثنا أبو مسلم ابراهيم بن عبد اللّه الكجی، حدثنا حجاج بن منهال، حدثنا حماد عن على بن زيد، عن عدی ابن ثابت عن البراء بن عازب قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه فی حجة الوداع كنا بغدير خم، فنادی إن الصلاة جامعة، و كسح للنبی تحت شجرتين، فأخذ بيد على فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقيه عمر فقال: هنيئا لك يا ابن أبی طالب، أصبحت مولی كل مؤمن و مؤمنة» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۲۵

۱- الخطيب: «روی عنه: أبو القاسم البغوی، و اسماعيل بن محمد الصفار، و أبو عمرو ابن السماك، و أحمد بن سلمان النجاد ... و كان من أهل الفضل و العلم و الأمانة، نزل بغداد و روی بها حديثا كثيرا» ثم ترجمه فروی ثقته عن موسی بن هارون و الدار قطنی، و

عن عبد الغنی بن سعید الحافظ «ثقة نبیل» [۲].

۲- الذهبی: «أبو مسلم الکجی الحافظ المسند ... وثّقه الدار قطنی

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۱۲۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۶

و غیره، و کان سریا نبیلا عالما بالحدیث» [... ۱].

۳- السیوطی: «وثّقه الشیوخ» [۲]

(۹۷) صالح بن محمد بن عمرو البغدادی الملقب ب (جزرة) المتوفی سنة (۲۹۳) أو (۲۹۴ ...) ص: ۳۲۶

اشارة

أخرج الحاکم حدیث الغدیر، عن أبی نصر أحمد بن سهل الفقیه، عن صالح بن محمد الحافظ البغدادی، عن خلف بن سالم المخرمی، عن یحیی ابن حماد عن أبی عوانة عن الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه ... الحدیث [۳].

ترجمته ... ص: ۳۲۶

۱- الخطیب: «کان حافظا عارفا، من أئمّة الحدیث، و ممن یرجع إلیه فی علم الآثار و معرفة نقلة الأخبار ...، و کان صدوقا ثبتا أمینا » ...ثم روی ثقته و الثناء علیه عن الدارقطنی و غیره [۴].

۲- الذهبی: «جزرة، الحافظ العلّامة الثبت، شیخ ما وراء النهر» [... ۵].

۳- السیوطی: «جزرة الحافظ العلّامة الثبت، شیخ ما وراء النهر ... قال الادریسی: ما أعلم فی عصره بالعراق و لا بخراسان مثله فی الحفظ، دخل ما وراء النهر فحدّث مدة من حفظه و لم یأخذ علیه أحد خطأ فیما حدّث» [۶].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۲۰.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۷۳.

[۳] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۴] تاریخ بغداد ۹/ ۳۲۲.

[۵] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۴۱.

[۶] طبقات الحفاظ: ۲۸۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۷

(۹۸) محمد بن عثمان بن أبی شیبة العبسی الکوفی المتوفی سنة (۲۹۷ ...) ص: ۳۲۷

اشارة

وقع فی سند روایهٔ الحافظ أبی الفتح محمد بن علی النطنزی حدیث الغدیر عن أبی سعید الخدری ...

و روی الحافظ أبو نعیم الاصبهانی «عن أبی بکر بن خلاد، عن محمد بن عثمان بن أبی شیبهٔ، عن إبراهیم بن محمد بن میمون، عن علی بن عابس عن أبی الجحاف و الأعمش عن عطیهٔ قال: نزلت هذه الآیهٔ علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی یوم غدیر خم» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۲۷

۱- الخطیب: «کان کثیر الحدیث، واسع الروایهٔ، ذا معرفهٔ و فهم، و له تاریخ کبیر. روی عنه: محمد بن محمد الباغندی، و یحیی بن محمد بن صاعد و القاضی المحاملی، و محمد بن مخلد، و أبو عمرو بن السماک، و ابو بکر النجاد، و أحمد بن کامل، و اسماعیل بن علی الخطبی، و جعفر الخلدی، و أبو بکر الشافعی و غیرهم ... سئل أبو علی صالح بن محمد عن محمد بن عثمان بن أبی شیبهٔ فقال: ثقهٔ ... سئل عبدان عن ابن عثمان بن أبی شیبهٔ فقال: ما علمنا إلّا خیرا، کتبنا عن أبیه المسند بخط ابنه الکتاب یقرأ علینا» [... ۲].

۲- الذهبی: «الحافظ البارع محدّث الکوفهٔ» ... ثم ذکر ثقته عن جزرهٔ،

---

[۱] ما نزل من القرآن فی علی- مخطوط.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۸

و عن ابن عدی: «لم أر له حدیثا منکرا فأذکره، و هو علی ما وصف لی عبدان لا بأس به» [۱].

(۹۹) أبو هریرهٔ محمد بن أیوب الواسطی ... ص: ۳۲۸

اشارهٔ

أخرج الحاکم عن أبی بکر بن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزی قالا: «أنبأ محمد أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسان بن ابراهیم الکرمانی، ثنا محمد بن سلمهٔ بن کهیل، عن أبیه عن أبی الطفیل عن زید یقول: نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین مکهٔ و المدینهٔ، عند سمرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت السمرات، ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیهٔ فصلّی ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه و ذکّر و وعظ فقال ما شاء اللّه أن یقول. ثم قال: أیها الناس إنی تارک فیکم أمرین لن تضلّوا إن اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و أهل بیتی عترتی. ثم قال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثلاث مرات. قالوا: نعم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۲۸

۱- الذهبی: «عنه: أبو حاتم، و أبو زرعهٔ، صدوق» [۳].

۲- و ذکره ابن حبان فی الثقات [۴].

۳- و صحح الحاکم حدیثه فی المستدرک [۵].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۶۶۱.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۳.

[۴] الثقات ۹/ ۱۱۴.

[۵] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۹

۴- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۱].

۵- و قال فی تقریبه: «صدوق» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۶۹.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۱

القرن الرابع ... ص: ۳۳۱

(۱۰۰) عبد اللّه بن الصقر بن نصر أبو العباس السکری البغدادی المتوفی سنهٔ (۳۰۲ ...) ص: ۳۳۱

اشارهٔ

فی فضائل أمیر المؤمنین علی علیه السلام لأحمد بن حنبل- من زیادات القطیعی- عن عبد اللّه بن الصقر سنهٔ ۲۹۹ قال: حدثنا یعقوب بن حمدان بن کاسب، حدثنا سفیان عن ابن أبی نجیح عن أبیه عن ربیعهٔ الجرشی ... الحدیث کما تقدم فی «ابن أبی نجیح» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۳۱

قال الخطیب: «روی: عنه جعفر الخلدی، و أبو بکر الشافعی، و عبد الملک بن الحسن السقطی، و ابن مالک القطیعی، و أبو حفص بن الزیات و کان ثقهٔ. و قال الدارقطنی: هو صدوق» [... ۲].

---

[۱] فضائل علی- مخطوط.

[۲] تاریخ بغداد ۹/ ۴۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۲

(۱۰۱) أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی الأحول المتوفی سنهٔ (۳۱۱ ...) ص: ۳۳۲

اشارهٔ

روی الحافظ الخطیب البغدادی قال: «أخبرنا ابن بکیر، أخبرنا أبو عمر یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر بن حفص بن بیان بن دینار الأخباری، فی منزله بدرب الساج، فی جوار ابن الشونیزی، فی ثلاث و ستین و ثلاثمائهٔ حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا بالرحبهٔ ینشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال

من والاه و عاد من عاداه؟

فقام اثنا عشر بدریا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۳۲

ترجمه الخطیب قال: «روی عنه: محمد بن مخلد، و أبو بکر الشافعی، و عبد اللّه بن موسی الهاشمی، و اسماعیل بن محمد بن زنجی، و کان صدوقا» [... ۲].

(۱۰۲) محمد بن جمعة بن خلف القهستانی أبو قریش المتوفی سنة (۳۱۳ ...) ص: ۳۳۲

اشارة

تقدم

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۲۳۶.

[۲] المصدر ۵/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۳

عن (زین الفتی) وقوعه فی سند الحدیث، المشتمل علی تهنئة عمر بن الخطاب عن البراء بن عازب.

ترجمته ... ص: ۳۳۳

۱- الخطیب: «محمد بن جمعة بن خلف، أبو قریش القهستانی، کان ضابطا متقنا حافظا، کثیر السماع و الرحلة، جمع المسندین علی الرجال و الأبواب، و صنف حدیث الأئمّة مالک و الثوری و شعبة و یحیی بن سعید و غیرهم، و کان یذاکر بحدیثهم حفاظ عصره فیغلبهم» ثم روی عن أبی علی الحافظ یقول: «نا أبو قریش محمد بن جمعة القهستانی الحافظ الثقة الأمین» و عن الدار قطنی: «حافظ حدیثه عند أهل خراسان» [۱].

۲- الذهبی: «أبو قریش الحافظ الحجة ... کان من العلماء الکبار، صنف المسند الکبیر، و کتابا علی الأبواب، و صنف حدیث مالک و سفیان و شعبة، و کان یَقِظا فهما حافظا مذاکرا صاحب إتقان» [... ۲].

۳- السیوطی: «أبو قریش الحافظ الحجة» [... ۳].

و له ترجمة فی العبر ۲/ ۱۵۸ و شذرات الذهب ۲/ ۲۶۸.

(۱۰۳) أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی المتوفی سنة (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۳

اشارة

رواه فی کتابه (الکنی و الأسماء) حیث قال: «أخبرنا أحمد بن شعیب قال: أنبأ قتیبة بن سعید قال:

حدثنا ابن أبی عدی، عن عوف، عن میمون أبی عبد اللّه، عن زید بن أرقم

---

[۱] تاريخ بغداد ۲/ ۱۶۹.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۶۶.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۴

قال: كنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بين مكة و المدينة، إذ نزلنا منزلا يقال له غدير خم، فنودى أن الصلاة جامعة، فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال: ألستم تعلمون أنى أولى بكلّ مؤمن من نفسه؟

قالوا: بلى نشهد أنك أولى بكل مؤمن من نفسه. قال: فإنى من كنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بيد على عليه السلام» [۱].

و قال: حدثنا الحسن بن على بن عفان قال: حدثنا الحسن بن عطية قال:

أنبأ يحيى بن سلمة بن كهيل، عن حبة العرنى عن أبى قلابة قال: نشد على فى الرحبة، فقام بضعة عشر رجلا فيهم رجل عليه جبة عليها أزرار حضرمية فشهدوا أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۳۴

۱- السمعانى، فذكر مشايخه و من روى عنه من كبار الأئمّة كالطبرانى و أبى حاتم ابن حبان و ابن عدى [۳].

۲- ابن خلكان: «كان عالما بالحديث و الأخبار و التواريخ ...، و اعتمد عليه أرباب هذا الفن فى النقل، و أخبروا عنه فى كتبهم و مصنفاتهم المشهورة» [... ۴].

۳- الذهبى: «الدولابى الحافظ العالم ... قال الدارقطنى: تكلّموا فيه و ما تبيّن من أمره إلّا خير» [۵].

---

[۱] الكنى و الأسماء ۲/ ۶۱.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۸۸.

[۳] الأنساب- الدولابى.

[۴] وفيات الأعيان ۳/ ۴۷۴.

[۵] تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۵

(۱۰۴) أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه بن أحمد البزاز المعروف بابن النيرى المتوفى سنة (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۵

اشارة

روى الحافظ الخطيب: «و عن أحمد بن عبد اللّه النيرى عن على بن سعيد، عن ضمرة، عن ابن شوذب، عن مطر، عن ابن حوشب عن أبى هريرة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: من صام يوم ثمان عشر من ذى الحجة كتب له صيام ستين شهرا، و هو يوم غدير خم، لما أخذ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على بن أبى طالب فقال: أ لست أولى بالمؤمنين؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه قال:

من كنت مولاه فعلى مولاه، فقال عمر بن الخطب: بخ بخ يا ابن أبى طالب أصبحت مولاى و مولى كل مسلم، فأنزل اللّه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ الآية» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۳۵

۱- الخطیب: «روی عنه: محمـد بن المظفر، و أبو حفص بن شاهین، و أبو الفتح یوسف القواس، و أحمد بن محمد بن الجراح الحرار، و محمد بن عبد اللّه بن أخی میمی. و حدثنی الحسن بن أبی طالب: أن یوسف القواس ذکره فی جملهٔ شیوخه الثقات» ... و روی عن أحمد بن محمد بن الفضل بن الجراح الحرار:

«حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن النیری أبو جعفر البزاز ثقهٔ» [... ۲]

۲- ابن الأـثیر: «حـدّث عن: أبی سـعید الأشـج، و محمـد بن عبـد اللّه المجزمی و غیرهمـا. روی عنه: محمـد بن المظفر الحافـظ، و أبو حفص بن شاهین،

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۲۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۶

و أبو الفتح القوّاس. و مات فی شعبان سنهٔ ۳۲۰» [۱] ۳- السمعانی: «و حکی أن القواس ذکره فی جملهٔ شیوخه الثقات» [۲]

(۱۰۵) أبو إسحاق ابراهیم بن عبد الصمد بن موسی الهاشمی المتوفی سنهٔ (۳۲۵ ...) ص: ۳۳۶

اشارهٔ

روی الحموینی قال: و أخبرنا الامام الفقیه کمال الـدین أبو غالب هبـهٔ اللّه ابن أبی القاسم ابن أبی غالب السّامری بقراءتی علیه، بجامع القصـر ببغداد، لیلهٔ الأحد السابع و العشـرین من شهر رمضان سنهٔ ۶۸۲، قال: أنبأنا الشـیخ محاسن ابن عمر بن رضوان الحرائتی سـماعا علیه، فی الحادی و العشرین من المحرم سنهٔ ۶۲۲ قال: أنبأنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن نصـر بن الزعفرانی سماعا علیه، فی السادس من شهر رجب سنهٔ ۵۵۰ قالا: أنبأنا أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی ابن ابراهیم الفراء البانیاسی سماعا علیه قال: أنبأنا ابن الزاغونی فی شعبان سنهٔ ۴۶۳ قال: أنبأنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن موسـی بن القاسم بن الصـلت بقراءهٔ علیه و أنا أسـمع، فی ثالث عشر من رجب سنهٔ ۴۰۵ قال: أنبأنا إبراهیم بن عبد الصـمد الهاشمی المکنی بأبی إسحاق قال: أنبأنا أبو سعید الأشج قال: أنبأنا المطلب بن زیاد عن عبـد اللّه بن محمـد بن عقیل قال: کنت عنـد جابر بن عبـد اللّه فی بیته و علی بن الحسـین و محمـد بن الحنیفهٔ و أبو جعفر علیهما السـلام، فدخل رجل من أهل العراق فقال: أنشدک اللّه [یا جابر] إلّا حدّثتنی ما رأیت و ما سـمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فقال: کنّا بالجحفهٔ بغدیر خم و ثمّ ناس کثیر من جهینهٔ و مزینهٔ و غفار، فخرج علینا رسول اللّه

---

[۱] اللباب ۳/ ۳۴۰.

[۲] الأنساب- النیری.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۷

صلّی اللّه علیه و آله من خباء أو فسطاط، فأشار بید ثلاثا، فأخذ بید علی صلوات اللّه علیه فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱] و رواه الحافظ الکنجی

أیضا، و قد تقدم سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۳۷

۱- الخطیب: «روی عنه: أبو الحسـین بن البواب المقرئ، و أبو الحسن الدارقطنی، و أبو حفص بن شاهین، و یوسف بن عمر القواس و

أبو حفص الکتانی و جماعة آخرهم أحمد بن محمد بن الصلت المجبّر، و کان إبراهیم یسکن سر من رأی و حدّث بها و ببغداد»... [۲]

۲- ابن الجوزی: «حدّث عن جماعة. روی عنه الدارقطنی و ابن شاهین فی آخرین، و کان یسکن سرمن‌رأی و حدث بها و ببغداد، و توفی فی محرم هذه السنّة» [۳] ۳- الذهبی: «و هو آخر من روی الموطأ عن أبی مصعب» [۴]

(۱۰۶) عبد الرحمن بن أبی حاتم الرازی المتوفی سنة (۳۲۷ ...) ص: ۳۳۷

اشارة

قال الحافظ جلال الدین السیوطی: «و أخرج عبد بن حمید، و ابن جریر، و ابن أبی حاتم، و أبو الشیخ عن مجاهد قال: لمّا نزلت: بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ قال: یا رب إنما أنا واحد، کیف أصنع یجتمع علیّ الناس؟ فنزلت وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ.

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۲.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۱۳۷.

[۳] المنتظم ۶/ ۲۸۹ حوادث ۳۲۵.

[۴] العبر ۲/ ۲۰۵ حوادث ۳۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۷، ص: ۳۳۸

و أخرج ابن أبی حاتم، و ابن مردویه، و ابن عساکر عن أبی سعید الخدری نزلت هذه الآیة علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ أن علیا مولی المؤمنین وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ» [۱]

و قال الشوکانی: «أخرج ابن أبی حاتم، و ابن مردویه، و ابن عساکر عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیة یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ علی رسول اللّه یوم غدیر خم، فی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۲]

و کذا ذکر کلّ من شهاب الدین الآلوسی [۳] و الشیخ محمد عبده المصری [۴]

ترجمته ... ص: ۳۳۸

۱- الذهبی: «عبد الرحمن العلّامة الحافظ ... کان بحرا لا تدرکه الدلاء، قال الامام أبو الولید الباجی: عبد الرحمن بن أبی حاتم ثقة حافظ» [۵] ۲- و قال الذهبی أیضا: «ابن أبی حاتم الامام الحافظ الناقد شیخ الإسلام» [... ۶]

۳- ابن شاکر الکتبی: «الامام ابن الامام الحافظ ابن الحافظ ... قال أبو یعلی الخلیلی: کان یعد من الأبدال، و قد أثنی علیه جماعة بالزهد و الورع التام و العلم و العمل» [... ۷]

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

[۲] فتح القدیر ۳/ ۵۷.

[۳] روح المعانی ۲/ ۳۴۸.

[۴] المنار ۶/ ۴۶۳.

[۵] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۶.

[۶] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۲۹.

[۷] فوات الوفیات ۲/ ۲۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۹

۴- السبکی و حکی کلمة الخلیلی المذکورة [۱]

(۱۰۷) أبو نصر حبشون بن موسی الخلال المتوفی سنة (۳۳۱ ...) ص: ۳۳۹

اشارة

روی الخطیب البغدادی الحافظ عن عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران عن الحافظ علی بن عمر الدارقطنی عن حبشون الخلال عن علی بن سعید الرملی عن ضمرة عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن ابن حوشب عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إنه قال: من صام یوم ثمان عشر من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا» ... إلی آخر ما تقدم فی «أحمد بن عبد اللّه النّیری» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۳۹

۱- الخطیب: «روی عنه: أبو بکر ابن شاذان، و أبو الحسن الدارقطنی، و أبو حفص ابن شاهین، و أحمد بن الفرج بن الحجاج، و أبو القاسم ابن الثلاج و غیرهم. و کان ثقة» ثم روی عن الدارقطنی قوله «صدوق» [۳] ۲- ابن الجوزی: «ولد سنة ۱۳۴، و سمع الحسن بن عرفة و غیره، روی عنه: الدارقطنی و ابن شاهین، و کان ثقة، یسکن باب البصرة، توفی فی شعبان هذه السنة» [۴]

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۳۷.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] المنتظم ۶/ ۳۳۱ حوادث ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۰

۳- الذهبی: «و فیها حبشون بن موسی أبو نصر الخلال، ببغداد فی شعبان و له ست و تسعون سنة» [... ۱]

(۱۰۸) أبو عبد اللّه محمد بن علی بن خلف العطار الکوفی ... ص: ۳۳۹

اشارة

قال الحافظ أبو نعیم:

«حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن علی النسائی، حدثنا محمد ابن علی بن خلف، ثنا حسین الأشقر، ثنا ابن عیینة عن عمرو بن دینار عن طاوس عن بریدة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۴۰

ترجم له الخطیب: «روی عنه: محمد بن أحمد بن أبی الثلج، و أبو ذر بن الباغندی، و أبو عبید محمد بن أحمد بن المؤمّل الناقد، و محمد بن مخلد الدوری و غیرهم ... سمعت محمد بن منصور یقول: کان محمد بن علی بن خلف ثقة مأمونا حسن العقل» [۳]

(۱۰۹) الهیثم بن کلیب ابو سعید الشاشی المتوفی سنة (۳۳۵ ...) ص: ۳۴۰

اشارة

أخرج الكنجی الحافظ الشافعی قال: «أخبرنا شیخ الشیوخ عبد اللّه بن عمر بن حمویه بدمشق،

---

[۱] العبر- حوادث ۲۳۱.

[۲] حلیة الأولیاء ۴/ ۲۳.

[۳] تاریخ بغداد ۳/ ۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۱

أخبرنا الحافظ أبو القاسم علی بن الحسن بن هبة اللّه الشافعی، أخبرنا أبو الفضل الفضیلی، أخبرنا أبو القاسم الخلیلی، أخبرنا أبو القاسم الخزاعی، أخبرنا الهیثم ابن کلیب الشاشی، أخبرنا أحمد بن شداد الترمذی، أخبرنا علی بن قادم أخبرنا إسرائیل، عن عبد اللّه بن شریک عن الحرث بن مالک قال: أتیت مکة فلقیت سعد بن أبی وقاص فقلت: هل سمعت لعلی منقبة؟ قال: قد شهدت له أربعا لئن تکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من الدنیا أعمر فیها مثل عمر نوح.

إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث أبا بکر ببراءة...

قال: و کنا مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی المسجد فنودی فینا لیلا:

لیخرج من المسجد إلّا آل الرسول و آل علی ... إنّ اللّه أمر به.

قال: و الثالثة: إنّ نبی اللّه بعث عمر و سعدا إلی خیبر، فجرح سعد و رجع عمر، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لأعطینّ الرایة غدا رجلا...

قال: و الرابعة یوم غدیر خم، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبلغ ثم قال: ایها الناس: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم- ثلاث مرات-؟ قالوا: بلی.

قال: أدن یا علی. فرفع یده و رفع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یده حتی نظرت بیاض إبطیه، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. حتی قالها ثلاثا» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۴۱

۱- الذهبی: «الشّاشی الحافظ المحدّث الثقة ... محدّث ما وراء النهر، و مؤلّف المسند الکبیر ... توفی سنة ۳۳۵» [۲] ۲- السیوطی: «الشّاشی الحافظ المحدّث الثقة» [... ۳]

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۸۵- ۲۸۶.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۴۸.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۲

و له ترجمة فی شذرات الذهب ۲/ ۳۴۲ و العبر ۲/ ۲۴۲ و اللباب ۲/ ۴ و غیرها.

(۱۱۰) محمد بن صالح بن هانئ أبو جعفر الوراق النیسابوری المتوفی سنة (۳۴۰ ...) ص: ۳۴۲

اشارة

هو من رجال سند روایة الحاکم النیسابوری حدیث الغدیر عن بریدة ابن الحصیب الأسلمی [۱].

ترجمته ... ص: ۳۴۲

۱- ابن کثیر: «کان ثقة زاهدا، لا یأکل إلّا من کسب یده، و لا یقطع صلاة اللیل» [۲] ۲- و ترجمه السبکی و أثنی علیه حیث قال: «سمع الکثیر بنیسابور و لم یسمع بغیرها، و کان صبورا علی الفقر، لا یأکل إلّا من کسب یده، سمع السری ابن خزیمة و غیره. روی عنه: أبو بکر بن إسحاق و أبو علی الحافظ و غیرهما. مات فی سلخ ربیع الأول سنة ۳۴۰، و صلّی علیه أبو عبد اللّه بن الأخرم الحافظ، و لمّا دفن وقف علی قبره و ترحّم علیه، و أثنی علیه، و حکی أنه صاحبه من سنة ۲۷۰ إلی حینئذ، فما رآه أتی شیئا لا یرضاه اللّه عز و جل، و لا سمع منه شیئا یسئل عنه» [۳] ۳- ابن الجوزی: «سمع الحدیث الکثیر، و کان ذا فهم و حفظ، و کان من الثقات» [۴]

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۰.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۲۵.

[۳] طبقات السبکی ۳/ ۱۷۴.

[۴] المنتظم ۶/ ۳۷۰ حوادث ۳۴۰.

(۱۱۱) علی بن الحسین المسعودی البغدادی المتوفی سنة (۳۴۶ ...) ص: ۳۴۳

ذکره السبکی فی (طبقات الشافعیة) [۱] و ترجمه...
روی مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام بحدیث الغدیر یوم الجمل، علی طلحة بن عبید اللّه حیث قال: «ثم نادی علی رضی اللّه عنه طلحة، حین رجع الزبیر: یا أبا محمد ما الذی أخرجک؟ قال: الطلب بدم عثمان، قال علی: قتل اللّه أولانا بدم عثمان، أما سمعت رسول اللّه یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ و أنت أوّل من بایعنی ثم نکثت، و قد قال اللّه عزّ و جلّ فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ فقال: أستغفر اللّه، ثم رجع» [۲]

(۱۱۲) أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الخیاط القنطری الحنظلی المتوفی سنة (۳۴۸ ...) ص: ۳۴۳

اشارة

أخرج الحاکم عن أبی الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد عن أبی قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، عن یحیی بن حماد، عن أبی عوانة، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم [... ۳]

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۳۰۷.

[۲] مروج الذهب ۲/ ۱۱.

[۳] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

ترجمته ... ص: ۳۴۴

ترجمه الخطیب و قال: «حدثنا عنه أبو الحسن ابن رزقویه، و أبو الحسن علی ابن أحمد بن عمر المقری، و أبو الحسن علی بن الحسین بن دوما النعالی» [۱]

(۱۱۳) جعفر بن محمد بن نصیر أبو محمد الخواص المعروف بالخلدی المتوفی سنة (۳۴۷/ ۳۴۸ ...) ص: ۳۴۴

اشارة

روی أبو الحسن ابن المغازلی «عن أبی بکر أحمد بن محمد بن طاوان. قال:
أخبرنا أبو الحسین أحمد بن الحسین بن السماک قال: حدثنی أبو محمد جعفر بن محمد بن نصیر الخلدی، حدثنی علی بن سعید بن قتیبة الرملی قال: حدثنی ضمرة ابن ربیعة القرشی، عن ابن شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرة قال: من صام یوم ثمانی عشرة خلت من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لما أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه.
قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا علی بن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن. فأنزل اللّه تعالی الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۴۴

۱- الخطیب: «کان سافر الکثیر، و لقی المشایخ الکبراء من المحدثین

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۲۸۳.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۱۹.

و الصوفیة، ثم عاد إلی بغداد فاستوطنها، و روی بها علما کثیرا، حدّث عنه: أبو عمر بن حیویه، و أبو الحسن الدارقطنی، و أبو حفص بن شاهین ... و کان ثقة صادقا دینا فاضلا» [... ۱]
۲- ابن الأثیر: «أحد مشایخ الصوفیة، له کرامات ظاهرة، روی عن:
الحارث بن أبی أسامة و غیره، روی عنه: أبو حفص ابن شاهین و الدارقطنی و غیرهما. و مات فی شهر رمضان سنة ۳۴۸ و کان ثقة»
[۲] ۳- ابن الجوزی: «کان صدوقا دیّنا، حجّ ستین حجّة» [۳]

(۱۱۴) أبو جعفر محمد بن علی الشیبانی الکوفی ... ص: ۳۴۵

اشارة

هو ممن ألّف فی الحدیث، و صحّح الحاکم فی المستدرک و الذهبی فی تلخیصه حدیثه فی غیر موضع.
و هو من رجال سند روایة الحاکم حدیث الغدیر عن بریدة بن الحصیب الأسلمی.

ترجمته ... ص: ۳۴۵

۱- الذهبی و وصفه بمسند الکوفهٔ فی زمانه [۴] ۲- و وصفه فی تذکرهٔ الحفاظ بمحدّث الکوفهٔ [۵] ۳- و قال ابن العماد: «و فیها أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی، مسند الکوفهٔ فی زمانه. روی عن ابراهیم بن عبد اللّه القصار و أحمد بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۲۲۶.

[۲] اللباب ۱/ ۴۵۶.

[۳] المنتظم ۶/ ۳۹۱ حوادث ۳۴۸.

[۴] العبر ۲/ ۲۹۳ حوادث ۳۵۱.

[۵] تذکرهٔ الحفاظ: ۸۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۶

عرعرهٔ و جماعهٔ» [۱]

(۱۱۵) أبو بکر محمد بن الحسن بن محمد النقاش المفسر الموصلی البغدادی المتوفی سنهٔ (۳۵۱ ...) ص: ۳۴۶

اشارهٔ

روی حدیث نزول آیهٔ سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فی واقعهٔ غدیر خم فی تفسیره (شفاء الصدور).

ترجمته ... ص: ۳۴۶

۱- الذهبی: «و شیخ القراء أبو بکر النقاش المفسّر ببغداد» [۲] ۲- ابن کثیر: «کان رجلا صالحا فی نفسه، عابدا ناسکا، له تفسیر شفاء الصدور» [۳]

(۱۱۶) أحمد بن جعفر بن محمد بن سلم أبو بکر الختلی المتوفی سنهٔ (۳۶۵ ...) ص: ۳۴۶

اشارهٔ

روی عنه أبو نعیم الحافظ حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه»، کما تقدم فی «محمد بن علی بن خلف».

ترجمته ... ص: ۳۴۶

۱- الخطیب: «و کان صالحا دینا مکثرا، ثقهٔ ثبتا، کتب عنه الدارقطنی

---

[۱] شذرات الذهب ۳/ ۹.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۸۸۲.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۷

و حدّثنا عنه، ... و أبو نعیم الاصبهانی، ... قال أحمد بن أبی الفوارس...:

و کان ثقهٔ، کتب من القراءات أمرا عظیما و التفاسیر و غیر ذلک» [۱ ...]

۲- ابن کثیر: «کان ثقهٔ، و قد قارف التسعین» [۲] ۳- ابن الجوزی: «سمع أبا مسلم الکجی و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل و خلقا کثیرا، و کتب من التفاسیر و القراءات شیئا کبیرا، و کان صالحا دینا مکثرا، ثقهٔ ثبتا، کتب عنه الدارقطنی، و روی عنه: ابن رزقویه و البرقانی و أبو نعیم الاصبهانی» [۳]

(۱۱۷) أبو یعلی الزبیر بن عبد اللّه بن موسی البغدادی التوزی المتوفی سنهٔ (۳۷۰ ...) ص: ۳۴۷

اشارهٔ

روی أخطب خطباء خوارزم بإسناده عن الحافظ أبی بکر البیهقی، عن الحافظ أبی عبد اللّه الحاکم، عن أبی یعلی الزبیر بن عبد اللّه التوزی، عن أبی جعفر أحمد بن عبد اللّه البزاز، عن علی بن سعید، عن ضمرهٔ، عن ابن شوذب، عن مطر، عن ابن حوشب عن أبی هریرهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: من صام یوم ثمان عشر من ذی الحجهٔ ... الحدیث [۴]

ترجمته ... ص: ۳۴۷

۱- ترجمه الخطیب عن الحافظ أبی نعیم و عن الحاکم النیسابوری لکن اسم أبیه (عبید اللّه) [۵]

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۷۱.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۸۳.

[۳] المنتظم ۷/ ۸۱ حوادث ۳۶۵.

[۴] المناقب للخوارزمی: ۹۴.

[۵] تاریخ بغداد ۸/ ۴۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۸

۲- و ذکره ابن الأثیر و اسم أبیه عنده (عبد الواحد) [۱]

(۱۱۸) محمد بن أحمد بن بالویه النیسابوری المعدل المتوفی سنهٔ (۳۷۴ ...) ص: ۳۴۸

اشارهٔ

و قد أکثر الروایهٔ عنه الحاکم فی المستدرک و صحّح حدیثه فیه، و کذا الذهبی فی تلخیص المستدرک.

و قد وقع فی طریق روایهٔ الحاکم حدیث الغدیر [۲]

ترجمته ... ص: ۳۴۸

۱- ترجمه الخطیب فقال: «حدثنا عنه أبو بکر البرقانی و سألته عنه فقال:

ثقهٔ» [۳ ...]

۲- و قال ابن الجوزی: «سمع عبد اللّه بن محمد بن شیرویه، و محمد بن إسحاق بن خزیمهٔ، و محمد بن إسحاق السراج و غیرهم، و کان ثقهٔ، و توفی بنیسابور یوم الخمیس سلخ شوال هذه السنهٔ عن أربع و تسعین سنهٔ» [۴]

(۱۱۹) الحسن بن ابراهیم بن الحسین أبو محمد المصری الشهیر بابن زولاق المتوفی سنهٔ (۳۸۷ ...) ص: ۳۴۸

اشارة

---

[۱] الکامل فی التاریخ ۹/ ۴.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۳] تاریخ بغداد ۱/ ۲۸۲.

[۴] المنتظم ۷/ ۱۲۴ حوادث ۳۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۹

رواه فی (تاریخه) کما حکاه المقریزی فی الخطط [۱]

ترجمته ... ص: ۳۴۹

و لا بن زولاق ترجمة فی وفیات الأعیان ۱/ ۱۴۶ و تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۳۲۱ و تتمة المختصر فی أخبار البشر لابن الوردی ۱/ ۳۵۱ و لسان المیزان لابن حجر العسقلانی ۲/ ۱۹۱ و حسن المحاضرة فی تاریخ مصر و القاهرة للسیوطی ۱/ ۵۵۳ و غیرها.

(۱۲۰) أحمد بن سهل الفقیه البخاری ... ص: ۳۴۹

من مشایخ الحاکم، و قد أکثر الروایة عنه فی مستدرکه، و صحح حدیثه فیه، و کذلک الذهبی فی تلخیصه.

أخرج حدیث الغدیر عنه الحاکم فی المستدرک [۲]

(۱۲۱) العباس بن علی بن العباس النسائی ... ص: ۳۴۹

اشارة

روی أبو نعیم الحافظ حدیث الغدیر عن أحمد بن جعفر بن سلم عنه، بسنده عن بریدة، عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، کما تقدم فی «محمد بن علی ابن خلف».

ترجمته ... ص: ۳۴۹

ترجمه الخطیب حیث قال ...: «روی عنه: أبو بکر الشافعی، و أبو

---

[۱] خطط الشام ۲/ ۲۲۲.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۰

الحسین ابن المظفر، و ابن البواب المقرئ، و إسحاق بن محمد النعالی، و کان ثقة» [۱].

(۱۲۲) یحیی بن محمد الأخباری أبو عمر البغدادی ... ص: ۳۵۰

قال الخطیب: «یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر بن حفص بن عمر بن بیان بن دینار الأخباری الکاتب یکنی أبا عمر،

حدّث عن: أحمد بن محمد الضبعی، و محمد بن محمد الباغندی، و نصر بن القاسم الفرائضی، و محمد بن هارون بن المجدر، و یعقوب ابن یوسف بن حازم الطحان، و عبد الرحیم بن محمد بن أحمد بن بکر الوراق.

حدثنا عنه محمد بن عمر بن بکیر المقرئ، أخبرنا ابن بکیر، أخبرنا أبو عمر یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر بن حفص بن بیان بن دینار الأخباری فی منزله، بدرب الساج فی جوار ابن الشونیزی فی سنة ۳۶۳، حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا بالرحبة ینشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدریا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۱۵۴.

[۲] تاریخ بغداد ۱۴/ ۲۳۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج۷، ص: ۳۵۱

القرن الخامس ... ص: ۳۵۱

(۱۲۳) المتکلّم القاضی محمد بن الطیب بن محمد أبو بکر الباقلانی المتوفى سنة (۴۰۳ ...) ص: ۳۵۱

اشارة

أخرج حدیث التهنئة فی کتابه (التمهید فی أصول الدین) [۱]

ترجمته ... ص: ۳۵۱

۱- الخطیب ...: «سکن بغداد و سمع بها الحدیث ... و حدّثنا عنه القاضی أبو جعفر محمد بن أحمد السمنانی، و کان ثقة، فأمّا الکلام فکان أعرف الناس به، و أحسنهم خاطرا، و أجودهم لسانا، و أوضحهم بیانا، و أصحّهم عبارة، و له التصانیف الکثیرة المنتشرة ...» [۲]

۲- ابن الجوزی: «سمع الحدیث من: أبی بکر بن مالک القطیعی، و أبی

---

[۱] التمهید: ۱۷۱.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۳۷۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج۷، ص: ۳۵۲

محمد ابن ماسی، و أبی أحمد النیسابوری، إلّا أنّه کان متکلّما علی مذهب الأشعری» [۱ ...]

۳- الذهبی: «و ابن الباقلانی القاضی أبو بکر محمد بن الطیب بن جعفر البصری المالکی الأصولی المتکلم، صاحب المصنفات و أوحد وقته فی فنه» [۲ ...]

۴- ابن الأثیر: «و المشهور بهذه النسبة القاضی أبو بکر ... مات ببغداد فی ذی القعدة سنة ۴۰۳» [۳]

(۱۲۴) أحمد بن محمد بن موسى بن القاسم بن الصلت أبو الحسن المجبّر البغدادی المتوفی سنة (۴۰۵ ...) ص: ۳۵۲

اشارة

روی الحافظ الکنجی بطریقه حدیث مناشدة رجل عراقی جابر الأنصاری بحدیث الغدیر. و قد تقدم الحدیث بسنده و نصه سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۵۲

۱- الخطیب: «حدثنا عنه: أبو القاسم الأزهری و جماعة غیره ... سألت أبا طاهر حمزة بن محمد بن طاهر الدقاق عن ابن الصلت فقال: کان شیخا صالحا دیّنا» [... ۴]

۲- ابن الأثیر: «و اشتهر به أبو الحسن ... سمع: إبراهیم بن عبد الصمد

---

[۱] المنتظم ۷/ ۲۶۵.

[۲] العبر حوادث ۴۰۳.

[۳] اللباب ۱/ ۱۱۲.

[۴] تاریخ بغداد ۵/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۳

الهاشمی، و الحسین بن إسماعیل المحاملی، و أبا بکر بن الأنباری و غیرهم» [... ۱]

۳- و ذکره الذهبی فیمن توفی فی سنة ۴۰۵ [۲]

(۱۲۵) محمد بن أحمد بن محمد بن سهل أبو الفتح ابن أبی الفوارس توفی سنة (۴۱۲ ...) ص: ۳۵۳

اشارة

روی أبو محمد أحمد العاصمی قال: «أخبرنا محمد بن أبی زکریا رحمه اللّه قال: أخبرنا أبو الحسن محمد بن عمر بن بهتة البزاز بقراءة أبی الفتح ابن أبی الفوارس الحافظ علیه ببغداد فأقرّ به قال: أخبرنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید بن عبد الرحمن بن عقدة الهمدانی مولى بنی هاشم قراءة علیه من أصل کتابه سنة ۳۳۰- لمّا قدم علینا بغداد- قال: حدّثنا ابراهیم بن الولید بن حماد قال: أخبرنا أبی قال: أخبرنا یحیى بن یعلى، عن حرب بن صبیح عن ابن أخت حمید الطویل عن ابن جدعان، عن سعید بن المسیب قال: قلت لسعد بن أبی وقاص:

إنی أرید أن أسألک عن شیء، و إنّی أتّقیک. قال: سل عمّا بدا لک، فإنّما أنا عمک. قال قلت: فقام رسول اللّه صلّى اللّه علیه و آله فیکم یوم غدیر خم.

قال: نعم، قام فینا بالظهیرة فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال فقال أبو بکر و عمر: أمسیت یا ابن أبی طالب مولى کل مؤمن و مؤمنة» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۵۳

۱- الخطیب: «کتب الکثیر و جمع، و کان ذا حفظ و معرفة و أمانة، و ثقة

---

[۱] اللباب ۳/ ۱۶۵.

[۲] العبر ۳/ ۸۹.

[۳] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۴

مشهورا بالصلاح، و کتب الناس بانتخابه علی الشیوخ و تخریجه، و حدّث عنه: أبو سعد المالینی، و أبو بکر البرقانی، و هبة اللّه ابن الحسن الطبری، و سمعت منه بعض أمالیه، و قرأت علیه قطعة من حدیثه» [... ۱]

۲- ابن الجوزی: «ولد سنة ۳۳۸، و سافر فی طلب الحدیث إلی البلاد و کتب الکثیر و جمع، و کان ذا حفظ و معرفة و أمانة و ثقة، مشهورا بالصلاح، و کتب الناس عنه بانتخابه علی الشیوخ، و توفی یوم الأربعاء ۱۶ ذی القعدة من هذه السنة» [۲]

(۱۲۶) أحمد بن الحسین بن أحمد أبو الحسن المعروف بابن السماک البغدادی المتوفی سنة (۴۲۴ ...) ص: ۳۵۴

اشارة

وقع فی طریق روایة ابن المغازلی، کما تقدم فی «جعفر بن محمد بن نصیر الخلدی».

ترجمته ... ص: ۳۵۴

۱- الخطیب: «کان له فی جامع المنصور مجلس وعظ یتکلّم فیه...

کتبت عنه شیئا یسیرا» [... ۳]

۲- ابن الجوزی: «ولد سنة ۳۳۰، و حدث عن جعفر الخلدی و غیره، و کان یعظ بجامع المنصور و جامع المهدی، و یتکلّم علی طریقة التصوّف، توفی فی ذی الحجة من هذه السنة» [۴]

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۳۵۲.

[۲] المنتظم ۸/ ۵. ملخصا حوادث ۴۱۲.

[۳] تاریخ بغداد ۴/ ۱۱۰.

[۴] المنتظم ۸/ ۷۶ ملخصا حوادث ۴۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۵

(۱۲۷) أبو محمد عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵

اشارة

روی عنه الحافظ أبو بکر الخطیب حدیث أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی فضل صوم یوم الغدیر ... و قد تقدم نصه.

ترجمته ... ص: ۳۵۵

ترجمه الخطیب قائلا: «عبد اللّه بن علی بن محمد بن عبد اللّه بن بشران أبو محمد الشاهد، سمع: أبا بکر ابن مالک القطیعی، و أبا

محمد ابن ماسی و محمد بن الحسن الیقطینی، و مخلد بن جعفر و من بعدهم.

کتبت عنه و کان سماعه صحیحا.

و سمعته یقول: ولدت فی یوم الأربعاء ۱۱ من جمادی الآخرة سنة ۳۵۵.

و مات فی لیلة الجمعة ۲۲ من شوال سنة ۴۲۹، و دفن فی صبیحة تلک اللیلة بباب حرب» [۱]

(۱۲۸) أبو منصور عبد الملک بن محمد الثعالبی المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵

اشارة

صاحب (یتیمة الدهر)

فقد قال ما نصه فی بیان (لیلة الغدیر): «و هی اللیلة التی خطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی غدها بغدیر خم علی أقتاب الإبل، فقال فی خطبته: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۶

من نصره و اخذل من خذله

، فالشیعة یعظّمون هذه اللیلة و یحیونها قیاما» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۵۶

۱- ذکره ابن کثیر و قال: «کان إماما فی اللغة و الأخبار و أیام الناس، بارعا مفیدا» [۲] ۲- و قال الیافعی: «أبو منصور الثعالبی عبد الملک بن محمد النیسابوری الأدیب اللبیب الشاعر، صاحب التصانیف الأدبیة السائرة فی الدنیا، و راعی بلاغات العلم و جامع أشتات النظم، سار ذکره سیر المثل و ضربت إلیه أکباد الإبل، و طلعت دواوینه فی المشارق و المغارب طلوع النجم فی الغیاهب» [... ۳].

۳- و ترجمه ابن خلکان و أثنی علیه و علی تآلیفه [۴]

(۱۲۹) أبو علی الحسن بن علی التمیمی الواعظ المعروف بابن المذّهب المتوفی سنة (۴۴۴ ...) ص: ۳۵۶

اشارة

روی الحموینی قال: «أخبرنی الشیخ أبو الفضل اسماعیل بن أبی عبد اللّه ابن حماد العسقلانی فی کتابه، أنبأنا الشیخ حنبل بن عبد اللّه بن سعادة المکبر المکی الرصافی سماعا علیه، أنبأنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد بن الحصین سماعا علیه، أنبأنا أبو علی ابن المذهب سماعا علیه، أنبأنا أبو بکر القطیعی، أنبأنا أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، قال: حدّثنا أحمد بن

---

[۱] ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب: ۵۱۱.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۴۴- حوادث ۴۲۹.

[۳] مرآة الجنان حوادث ۴۲۹.

[۴] وفیات الأعیان ۱/ ۳۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۷

عمر الوکیعی قال: حدثنا زید بن الحباب قال: حدثنا الولید بن عقبهٔ بن نزار القیسی قال: حدثنی سماک بن عبید بن الولید العنسی قال: دخلت علی عبد الرحمن ابن أبی لیلی فحدّثنی أنه شهد علیا فی الرحبهٔ قال: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و شهده یوم غدیر خم إلّا قام- و لا یقوم إلّا من قد رآه- قال:

فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأینا و سمعنا حیث أخذ بیده و یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۵۷

۱- الخطیب: «کتبنا عنه، و کان یروی عن ابن مالک القطیعی مسند أحمد ابن حنبل بأسره، و کان سماعه صحیحا إلّا فی أجزاء منه » [۲...]

۲- ابن الجوزی: «ولد سنهٔ ۳۵۵، سمع: أبا بکر ابن مالک القطیعی، و أبا محمد ابن ماسی، و ابن شاهین، و الدارقطنی و خلقا کثیرا، و لا یعرف فیه إلّا الخیر و الدّین، و قد ذکر الخطیب عنه أشیاء لا توجب القدح عند الفقهاء، و إنما یقدح بها عوام المحدّثین فقال: کان یروی عن ابن مالک مسند أحمد بأسره و کان سماعه صحیحا إلّا فی أجزاء فإنّه ألحق اسمه فیها. قال المصنف: و هذا لا یوجب القدح، لأنّه إذا تیقّن سماعه للکتاب جاز أن یکتب سماعه بخطه لإجلال الکتب» [... ۳]

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۹۶.

[۲] تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۰.

[۳] المنتظم ۸/ ۱۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۹

القرن السادس ... ص: ۳۵۹

(۱۳۰) أبو الغنائم محمد بن علی الکوفی النرسی المتوفی سنهٔ (۵۱۰ ...) ۳۵۹

اشارهٔ

قال الحافظ الکنجی الشافعی: «أخبرنا الحافظ یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب قال: أخبرنا الشریف أبو المعمر محمد بن حیدرهٔ الحسینی الکوفی ببغداد.

و أخبرنا أبو الغنائم محمد بن علی بن میمون النرسی بالکوفهٔ، أخبرنا أبو المثنی دارم ابن محمد بن زید النهشلی، حدثنا أبو حکیم محمد بن ابراهیم بن السری التمیمی، حدثنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی، حدثنا ابراهیم ابن الولید بن حماد، أخبرنا أبی، أخبرنا یحیی بن یعلی، عن حرب بن صبیح عن ابن أخت حمید الطویل ... إلی آخر ما تقدم سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۵۹

قال الذهبی: «النرسی الحافظ محدّث الکوفهٔ ... روی عنه: الفقیه نصر المقدسی، و الحمیدی، و ابن الخاضبهٔ، و السلفی، و ابن ناصر، و

معالی بن أبی بکر الکیانی، و مسلم بن ثابت النحاس، و محمد بن حیدرة بن عمرو، و أبو الفرج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۰

ابن کلیب إجازة، و خلق کثیر. کان یقول: ما بالکوفة أحد من أهل السنة و الحدیث إلّا أنا. و کان ینوب عن خطیب الکوفة ... ذکره عبد الوهاب ابن الأنماطی فوصفه بالحفظ و الإتقان و قال: کانت له معرفة ثاقبة ... قال ابن ناصر:

کان النرسی حافظا ثقة متقنا، ما رأینا مثله، کان یتهجّد و یقوم اللیل» [... ۱]

و أنظر: العبر ۴/ ۲۲ و النجوم الزاهرة ۵/ ۲۱۲ و شذرات الذهب ۴/ ۲۹ و طبقات الحفاظ: ۴۵۸.

(۱۳۱) یحیی بن عبد الوهاب أبو زکریا الاصبهانی الشهیر بابن مندة المتوفی سنة (۵۱۲ ...) ص: ۳۶۰

اشارة

قال الحافظ ابن حجر حیث ذکر (عامر بن لیلی الغفاری): «ذکره ابن مندة أیضا، و

أورد من طریق عمر بن عبد اللّه بن یعلی بن مرة عن أبیه عن جده قال:

سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، فلما قدم علی الکوفة نشد الناس» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۳۶۰

۱- الذهبی: «ابن مندة الحافظ العالم المسند ... حدّث عنه: عبد الوهاب الأنماطی، و یحیی بن عبد الغافر بن الصباغ، و علی بن أبی تراب، و ابن ناصر، و السلفی، و عبد الحق الیوسفی، و أبو محمد ابن الخشاب، و خلق آخرهم موتا محمد بن إسماعیل الطرسوسی.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۶۰.

[۲] الاصابة ۲/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۱

ذکره أبو سعد السمعانی و قال: هو جلیل القدر، وافر الفضل، واسع الروایة، ثقة حافظ، مکثر صدوق، کثیر التصانیف، حسن السیرة، بعید من التکلف، أوحد بیته فی عصره، خرّج التاریخ لنفسه و لجماعة من شیوخنا، و أجاز لی مسموعاته، و سألت اسماعیل بن محمد الحافظ عنه فأثنی علیه، و وصفه بالحفظ و المعرفة و الدرایة...

و کتب إلیّ معمر بن الفاخر أنه توفی یوم النحر سنة إحدی عشرة، و قیل توفی فی ثانی عشر ذی الحجة» [۱] ۲- ابن خلکان: «کان من الحفاظ المشهورین، و أحد أصحاب الحدیث المبرزین، و کان جلیل القدر، وافر الفضل، واسع الروایة، ثقة حافظا مکثرا صدوقا، کثیر التصانیف» [۲]

(۱۳۲) هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد الشیبانی المتوفی سنة (۵۲۵ ...) ص: ۳۶۱

اشارة

هو راوی حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الناس فی الرحبة عن أبی علی ابن المذهب، بسنده عن عبد الرحمن بن أبی لیلی، کما تقدّم فی «ابن المذهب».

ترجمته ... ص: ۳۶۱

۱- الذهبی: «و مسند العراقین أبو القاسم هبهٔ اللّه بن محمد بن الحصین، و له ثلاث و تسعون سنهٔ» [۳]

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۵۰.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۳۶۶.

[۳] دول الإسلام ۲/ ۴۷ حوادث ۵۲۵.

۲- ابن کثیر: «راوی المسند عن أبی علی ابن المذهب، عن أبی بکر بن مالک عن عبد اللّه بن أحمد عن أبیه. و قد روی عنه: ابن الجوزی و غیر واحد.

کان ثقهٔ ثبتا صحیح السماع» [۱] ۳- الیافعی: «و فیها توفی مسند العراق، هبهٔ اللّه بن حصین الشیبانی البغدادی» [۲]

(۱۳۳) ابن الزاغونی أبو بکر محمد بن عبید اللّه بن نصر (۵۵۲ ...) ص: ۳۶۲

اشارهٔ

قال الحموینی: «أخبرنی الشیخ مجد الدین عبد اللّه بن محمود بن مودود الحنفی بقراءتی علیه ببغداد، ثالث رجب سنهٔ ۶۷۲ قال: أنا الشیخ أبو بکر المسمار ابن عمر بن العویس البغدادی سماعا علیه قال: أنبأ أبو الفتح محمد بن عبد الباقی المعروف بابن البطی سماعا علیه. ح.

و أخبرنا الامام الفقیه کمال الدین أبو غالب هبهٔ اللّه بن أبی القاسم بن أبی غالب السامری بقراءتی علیه، بجامع القصر ببغداد لیلهٔ الأحد السابع و العشرین من شهر رمضان سنهٔ ۶۸۲ قال: أنبأ الشیخ محاسن بن عمر بن رضوان الخرائبی سماعا علیه، فی الحادی و العشرین من المحرم سنهٔ ۶۲۲ قال: أنبأ أبو بکر محمد ابن عبید اللّه بن نصر ابن الزاغونی سماعا علیه، فی السادس عشر من شهر رجب سنهٔ ۵۵۰ قالا: أنبأ أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی بن ابراهیم الفراء البانیاسی سماعا علیه، قال ابن الزاغونی فی شعبان سنهٔ ۴۶۳ قال: أنبأ أبو الحسن أحمد بن محمد بن موسی بن الصلت قراءهٔ علیه، و أنا أسمع فی رجب ثالث عشر من الشهر سنهٔ ۴۰۵ قال ابراهیم بن عبد الصمد الهاشمی المکنی بأبی إسحاق قال: أنبأ أبو

---

[۱] تاریخ ابن کثیر- حوادث السنهٔ المذکورهٔ ۱۲/ ۲۰۳.

[۲] مرآهٔ الجنان- حوادث السنهٔ المذکورهٔ ۳/ ۲۴۵.

سعید الأشج قال: أنبأ أبو طالب المطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل قال: کنت عند جابر ... إلی آخر الحدیث [۱].

ترجمته ... ص: ۳۶۳

۱- ابن الجوزی: «ولد سنهٔ ۴۶۸، و قرأت علیه کثیرا من مسموعاته» [۲].

۲- الذهبی: «صار مسند العراق و کان صالحا مرضیا» [۳]

(۱۳۴) عیاض بن موسی الیحصبی المتوفی سنهٔ (۵۴۴ ...) ص: ۳۶۳

اشارة

روی حدیث الغدیر فی کتابه (الشفا بتعریف حقوق المصطفی) [۴]

ترجمته ... ص: ۳۶۳

۱- ابن خلکان: «کان إمام وقته فی الحدیث و علومه، و النحو و اللغة و کلام العرب و أیّامهم و أنسابهم، و صنف التصانیف المفیدة» [۵] ۲- الذهبی: «قال ابن بشکوال: هو من أهل العلم و الیقین و الذکاء و الفهم ... قدم علینا قرطبة فأخذنا عنه» [۶] ۳- ابن الوردی: «أحد الأئمّة الحفّاظ، المحدّثین الأدباء، و تآلیفه و أشعاره

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۲.

[۲] المنتظم حوادث ۵۵۲.

[۳] العبر- حوادث ۵۵۲.

[۴] الشفاء بشرح الخفاجی ۳/ ۴۵۶.

[۵] وفیات الأعیان ۳/ ۱۵۲.

[۶] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۴

شاهدة بذلک» [۱] ۴- السیوطی: «کان إمام الحدیث فی وقته، و أعلم الناس بعلومه و النحو و اللغة» [... ۲]

(۱۳۵) أبو الفتح محمد بن عبد الکریم الشهرستانی المتکلّم الأشعری المتوفی سنة (۵۴۸ ...) ص: ۳۶۴

اشارة

ذکر فی کتابه (الملل و النحل) ما نصه: «و مثل ما جری فی کمال الإسلام و انتظام الحال، حین نزل قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ فلما وصل إلی غدیر خم أمر بالدوحات فقممن و نادوا الصلاة جامعة، ثم قال علیه السلام- و هو علی الرّحال-: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار. ألا هل بلّغت؟ ثلاثا» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۶۴

۱- السبکی: «کان إماما مبرّزا، مقدّما فی علم الکلام و النظر، برع فی الفقه و الأصول و الکلام» [۴] ۲- الذهبی: «و الشهرستانی الأفضل محمد بن عبد الکریم المتکلّم، صاحب التصانیف ... وعظ ببغداد و ظهر له القبول التام» [... ۵]

---

[۱] تتمة المختصر ۲/ ۷۲.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۶۸.

[۳] الملل و النحل- هامش الفصل- ۱/ ۲۲۰.

[۴] طبقات الشافعیة ۶/ ۱۲۸.

[۵] العبر ۴/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۵

۳- الصفدی: «کان إماما مبرزا، فقیها متکلّما ...، کان کثیر المحفوظ حسن المحاورة یعظ الناس، دخل بغداد سنة ۵۱۰ و أقام بها ثلاث سنین، و ظهر له قبول کثیر عند العوام، و سمع من علی بن المدینی بنیسابور و غیره، و کتب عنه الحافظ أبو سعد السمعانی»... [۱]

۴- ابن تغری بردی: «الامام العالم المتکلم، کان إمام عصره فی علم الکلام، عالما بفنون کثیرة من العلوم، و به تخرّج جماعة کثیرة من العلماء» [۲]

(۱۳۶) أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی المتوفی سنة (۶۷۱ ...) ص: ۳۶۵

اشارة

روی فی (تفسیره) حدیث نزول الآیة سَأَلَ سائِلٌ فی واقعة یوم غدیر خم حیث قال بتفسیر الآیة: «لما قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال النضر بن الحارث لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمرتنا بالشهادتین عن اللّه فقبلنا منک، و أمرتنا بالصلاة و الزکاة، ثم لم ترض حتی فضّلت علینا ابن عمک أ اللّه أمرک؟ أم من عندک؟ فقال: و الذی لا إله إلّا هو إنّه من عند اللّه، فولّی و هو یقول: اللهمّ إن کان هذا هو الحق من عندک فأمطر علینا حجارة من السماء.

فوقع علیه حجر من السماء فقتله».

ترجمته ... ص: ۳۶۵

۱- الداودی: «کان من عباد اللّه الصالحین، و العلماء العارفین الورعین الزاهدین فی الدنیا، المشغولین بما یعنیهم من أمور الآخرة، أوقاته معمورة ما بین توجه و عبادة و تصنیف، جمع فی تفسیر القرآن کتابا کبیرا فی خمسة عشر مجلدا، سمّاه

---

[۱] الوافی بالوفیات ۳/ ۲۷۸.

[۲] النجوم الزاهرة ۵/ ۳۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۶

کتاب جامع أحکام القرآن و المبین لمّا تضمنه من السنة و آی القرآن و هو من أجل التفاسیر و أعظمها نفعا ... قال الذهبی: إمام متقن متبحر فی العلم له تصانیف مفیدة تدل علی إمامته و کثرة اطلاعه و وفور فضله، کان مستقرا بمنیة بنی خصیب من الصعید الأدنی، و بها توفی فی لیلة الاثنین التاسع من شوال سنة ۶۷۱» [۱] ۲- ابن العماد: «و فیها الامام أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن أبی بکر بن فرج الأنصاری الخزرجی القرطبی، صاحب کتاب التذکرة بأمور الآخرة، و التفسیر الجامع لأحکام القرآن، الحاکی مذاهب السلف کلّها، و ما أکثر فوائده، و کان إماما علما، من الغوّاصین علی معانی الحدیث، حسن التصنیف، جید النقل» [۲]

---

[۱] طبقات المفسرین ۲/ ۶۵.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۷

القرن السابع ... ص: ۳۶۶

(۱۳۷) تاج الدین زید بن الحسن الکندی أبو الیمن البغدادی المتوفی سنة (۶۱۳ ...) ص: ۳۶۷

اشارة

روی الحافظ ابن الجزری من طریقه حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام فی الرحبة، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی، حیث قال: «أخبرنی فیما شافهنی به أبو حفص عمر بن الحسن المراغی، عن أبی الفتح یوسف بن یعقوب الشیبانی، عن أبی الیمن زید الکندی، عن أبی منصور القزاز، عن أبی بکر بن ثابت، عن محمد بن عمر عن أبی عمر» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۶۷

۱- ابن الأثیر: «کان إماما فی النحو و اللغة، و له الإسناد العالی فی الحدیث، و کان ذا فنون کثیرة من أنواع العلوم» [۲].

۲- الذهبی: «العلامة تاج الدین الکندی أبو الیمن زید بن الحسن بن

---

[۱] أسنی المطالب: ۳

. [۲] الکامل ۱۲/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۸

زید بن الحسن البغدادی المقرئ اللغوی، شیخ الحنفیة و القراء و النحاة بالشام، و مسند العصر» [... ۱]

۳- ابن الجزری: «ولد فی شعبان سنة ۵۲۰ ببغداد، و تلقی القرآن علی سبط الخیاط و له نحو من سبع سنین و هذا عجیب، و أعجب من ذلک أنه قرأ القراآت العشر و هو ابن عشر، و هذا لا یعرف لأحد قبله، و أعجب من ذلک طول عمره و انفراده فی الدنیا بعلوّ الإسناد فی القراآت و الحدیث، فعاش بعد أن قرأ القراآت ثلاثا و ثمانین سنة، و هذا ما نعلمه وقع فی الإسلام» [۲]

(۱۳۸) علی بن حمید القرشی المتوفی سنة (۶۲۱ ...) ص: ۳۶۸

اشارة

أخرجه فی کتابه (شمس الأخبار المنتقی من کلام النبی المختار) نقلا عن کتاب (سلوة العارفین) للموفق باللّه الحسین بن اسماعیل الجرجانی والد المرشد باللّه، بإسناده عن النبی صلّی اللّه علیه و آله، أنه لمّا سئل عن معنی قوله:

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

قال:

«اللّه مولای، أولی بی من نفسی، لا أمر لی معه، و أنا مولی المؤمنین أولی بهم من أنفسهم لا أمر لهم معی، و من کنت مولاه أولی به من نفسه لا أمر له معی، فعلی مولاه أولی به من نفسه لا أمر له معه» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۶۸

قال عمر رضا کحالة: «علی القرشی، کان حیا سنة ۶۱۰: علی بن حمید ابن أحمد بن جعفر بن الولید القرشی، محدّث، من آثاره: «شمس الأخبار المنتقاة

[۱] العبر حوادث ۶۱۳.

[۲] غایهٔ النهایهٔ فی طبقات القراء ۱/ ۲۹۷.

[۳] الغدیر ۱/ ۳۸۶ عن شمس الأخبار: ۳۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۹

من کلام النبی المختار» [۱]

۱۳۹ حنبل بن عبد اللّه بن سعادهٔ المکبر الرصافی (۶۰۴ ...) ص: ۳۶۹

اشارهٔ

روی الحموینی قال: «أخبرنی الشیخ أبو الفضل إسماعیل بن أبی عبد اللّه ابن حماد العسقلانی فی کتابه، أنبأنا الشیخ حنبل بن عبد اللّه بن سعادهٔ المکبر الرصافی سماعا علیه، أنبأنا أبو القاسم هبهٔ اللّه بن محمد بن عبد الواحد بن الحصین سماعا علیه، أنبأنا أبو علی ابن المذهب سماعا علیه، أنبأنا أبو بکر القطیعی، أنبأنا أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن محمد بن حنبل. قال: أنبأنا أحمد بن عمر الوکیعی قال: أنبأنا زید بن الحباب قال: أنبأنا الولید بن عقبهٔ بن نزار القیسی قال: حدثنی سماک بن عبید بن الولید العنسی قال: دخلت علی عبد الرحمن بن أبی لیلی فحدثنی أنه شهد علیا فی الرحبهٔ قال: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و شهده یوم غدیر خم، إلّا قام، و لا یقوم أحد إلّا من قد رآه.

فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأینا و سمعنا حیث أخذ بیده و یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۶۹

۱- الذهبی: «حنبل بن عبد اللّه الرصافی، أبو عبد اللّه المکبر، راوی المسند فی نیف و عشرین مجلسا بقراءهٔ ابن الخشاب، سنهٔ ثلاث و عشرین، توفی فی رابع عشر المحرم بعد عوده من دمشق، و ما تهنی بالذهب الذی ناله وقت سماعهم

[۱] معجم المؤلفین ۷/ ۸۵.

[۲] فرائد السمطین ۱/ ۶۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۰

علیه» [۱] ۲- و کذا ترجمه ابن العماد الحنبلی ناقلا عبارهٔ الذهبی [۲] ۳- ابن شامهٔ: «کان فقیرا جدا، و کان قد سمع المسند من ابن الحصین فقیل له: لو سافرت إلی الشام، فخرج من بغداد فأسمع المسند بإربل، فسمعه ابن زین الدین، و بالموصل، و بدمشق، فسمعه علیه الملک المعظم عیسی فی جمع کثیر، و هو آخر من رواه عن ابن الحصین، فألحق الصغار بالکبار» [... ۳]

(۱۴۰) مجد الدین عبد اللّه بن محمود بن مودود الحنفی الموصلی المتوفی سنهٔ (۶۸۳ ...) ص: ۳۷۰

اشارهٔ

یروی عنه الحموینی حدیث مناشدهٔ رجل عراقی جابر الأنصاری حدیث غدیر خم، و قد تقدم نصه سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۷۰

ترجمه اللکهنوی و قال: «ولد بالموصل سنة ۵۹۹، فأخذ عن جمال الدین الحصیری، و تولی القضاء بالکوفة ثم عزل، و دخل بغداد و رتب الدرس بمشهد أبی حنیفة، و لم یزل یفتی و یدرس إلی أن مات یوم السبت التاسع عشر من المحرم سنة ۶۸۳، و کان من أفراد الدهر فی الفروع و الأصول، و کانت مشاهیر الفتاوی علی حفظه، و من تصانیفه (المختار) ألفه فی عنفوان شبابه، ثم صنف شرحا له و سماه (بالاختیار)، و هما کتابان معتبران عند الفقهاء» [۴]

---

[۱] العبر حوادث ۵۶۰۴/ ۱۰.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۱۲ حوادث ۶۰۴.

[۳] ذیل الروضتین: ۶۳ حوادث ۶۰۴.

[۴] الفوائد البهیة فی تراجم الحنفیة: ۱۰۶ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۱

(۱۴۱) ناصر الدین عبد اللّه عمر أبو الخیر البیضاوی الشافعی المتوفی سنة (۶۸۵ ...) ص: ۳۷۱

اشارة

أورد الحدیث فی کتابه (طوالع الأنوار) فی علم الکلام فی البحث عن مسألة الامامة.

ترجمته ... ص: ۳۷۱

۱- السبکی: «کان إماما مبرزا نظّارا، صالحا متعبدا زاهدا» [۱] ۲- السیوطی: «کان إماما علّامة. عارفا بالفقه و التفسیر و الأصلین و العربیة و المنطق، نظارا صالحا متعبدا شافعیا» [... ۲]

۳- الداودی کذلک [۳].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۸/ ۱۵۷.

[۲] بغیة الوعاة ۲/ ۵۰.

[۳] طبقات المفسرین ۱/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۳

القرن الثامن ... ص: ۳۷۳

(۱۴۲) زین الدین عمر بن مظفر الحلبی الشافعی المشهور بابن الوردی المتوفی سنة (۷۴۹ ...) ص: ۳۷۳

اشارة

روی حدیث الولایة فی (تاریخه) حیث قال: «شیء من فضائله رضی اللّه عنه- من ذلک: مشاهده مع رسول اللّه. و أخوة رسول اللّه له،

و سبق إسلامه، و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم يوم خيبر لأعطينّ الراية رجلا يحب اللّه و رسوله. الحديث.

و

قوله: من كنت مولاه فعلى مولاه

. و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى

. و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم أقضاكم على» [۱ ...]

ترجمته ... ص: ۳۷۳

۱- ابن حجر العسقلانى: «الفقيه الشافعى، الشاعر المشهور، نشأ بحلب و تفقه بها ففاق الأقران، و كان ينوب فى الحكم فى كثير من معاملات حلب،

---

[۱] تتمة المختصر فى أخبار البشر ۱/ ۲۲۱.

و ولى قضاء منبج، و مات فى الطاعون العام آخر سنة ۷۴۹» [۱] ۲- السيوطى: «كان إماما بارعا فى الفقه و النحو و الأدب، مفننا فى العلم و نظمه فى الذروة العليا و الطبقة القصوى، و له فضائل مشهورة» [۲]

(۱۴۳) عبد الرحمن بن أحمد الإيجى الشافعى المتوفى سنة (۷۵۶ ...) ص: ۳۷۴

اشارة

ذكر حديث الغدير فى كتابه (المواقف) فى علم الكلام، حيث أورده فى مبحث الامامة و تكلّم حوله.

ترجمته ... ص: ۳۷۴

۱- ابن حجر العسقلانى: «عبد الرحمن بن أحمد بن عبد الغفار القاضى عضد الدين الإيجى، ولد بإيج من نواحى شيراز بعد السبعمائة، و أخذ عن مشايخ عصره، و لازم الشيخ زين الدين الهنكى تلميذ البيضاوى و غيره، و كان إماما فى المعقول، قائما بالأصول و المعانى و العربية، مشاركا فى الفنون، و كان كثير المال جدّا، كريم النفس يكثر الإنعام على الطلبة، و جرت له محنة مع صاحب كرمان فحبسه بالقلعة، فمات مسجونا فى سنة ۷۵۶، أرّخه السبكى و أرّخه الأسنوى قبل ذلك» [۳] ۲- السبكى: «قاضى القضاة عضد الدين الشيرازى، كان إماما فى المعقولات، عارفا بالأصلين و المعانى و البيان و النحو، مشاركا فى الفقه، له فى علم الكلام كتاب المواقف و غيرها، و كانت له سعادة مفرطة، و مال جزيل و إنعام على

---

[۱] الدرر الكامنة بأعيان المائة الثامنة ۳/ ۲۷۲.

[۲] بغية الوعاة فى طبقات اللغويين و النحاة ۲/ ۲۲۶.

[۳] الدرر الكامنة ۲/ ۴۲۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۵

طلبهٔ العلم و کلمهٔ نافذهٔ» [... ۱]

۳- الأسنوی: «کان إماما فی علوم متعددهٔ، محققا، مدققا، صاحب تصانیف مشهورهٔ، توفی فی سنهٔ ۷۵۳» [۲] ۴- الشوکانی بمثل ما تقدم [۳]

(۱۴۴) شمس الدین أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن علی الهواری المالکی الشهیر بابن جابر الأندلسی المتوفی (۷۸۰ ...) ص: ۳۷۵

اشارهٔ

ذکر الحدیث فی شعر له حیث قال:

«و قال رسول اللّه إنی مدینهٔ من العلم و هو الباب و الباب فاقصد

و من کنت مولاه علی ولیّه و مولاک فاقصد حب مولاک ترشد» [۴]

ترجمته ... ص: ۳۷۵

و قد ترجم له و اثنی علیه الحافظ ابن حجر العسقلانی [۵] و الحافظ السیوطی [۶] و ابن العماد [۷] و المقری [۸]، فراجع.

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱۰/ ۴۶.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۸۵۷.

[۳] البدر الطالع ۱/ ۳۲۶.

[۴] نفح الطیب ۴/ ۶۰۳- ۶۰۷.

[۵] الدرر الکامنهٔ ۳/ ۳۳۹.

[۶] بغیهٔ الوعاهٔ: ۱۴.

[۷] شذرات الذهب ۶/ ۲۶۸.

[۸] نفح الطیب ۴/ ۳۷۳- ۴۰۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۶

(۱۴۵) سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی المتوفی سنهٔ (۷۹۱/ ۷۹۲ ...) ص: ۳۷۶

اشارهٔ

ذکر حدیث الغدیر فی بحث الامامهٔ من کتابه (شرح المقاصد) فی علم الکلام و تکلّم حول مفاده.

ترجمته ... ص: ۳۷۶

۱- ابن حجر العسقلانی: «العلامهٔ الکبیر، صاحب شرحی التلخیص و شرح العقائد فی أصول الدین، و له غیر ذلک من التصانیف فی أنواع العلوم الذی تنافس الأئمهٔ فی تحصیلها و الاعتناء بها، و کان قد انتهت إلیه معرفهٔ علوم البلاغهٔ و المعقول بالمشرق بل سائر الأمصار، لم یکن له نظیر فی معرفهٔ هذه العلوم، مات فی صفر سنهٔ ۷۹۲، و لم یخلّف بعده مثله، و کان مولده سنهٔ ۷۱۲» [۱] ۲-

السیوطی: «الامام العلامهٔ، عالم بالنحو و التصریف و المعانی و البیان و الأصلین و المنطق و غیرها، شافعی» [۲ ...]

---

[۱] الدرر الکامنهٔ ۵/ ۱۲۰.

[۲] بغیهٔ الوعاهٔ ۲/ ۲۸۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۷

القرن التاسع ... ص: ۳۷۷

(۱۴۶) علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی المتوفی سنهٔ (۸۰۷ ...) ص: ۳۷۷

اشارهٔ

أخرج حدیث الغدیر فی کتابه بطرق کثیرهٔ صحّح غیر واحد منها، من ذلک قوله: «حبشی: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أعن من أعانه. رواه الطبرانی و رجاله و ثقوا» [۱]

و من ذلک: روایهٔ الحدیث عن حذیفهٔ بن أسید بطریقین للطبرانی، ثم قال «رجال أحد الإسنادین ثقات» [۲]

و من ذلک: روایته عن الترمذی و الطبرانی و البراء باسنادهم عن زید بن أرقم قال: «أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالشجرات فقمّ ما تحتها ورشّ، ثم خطبنا فو اللّه ما من شیء یکون إلی یوم الساعهٔ إلّا قد أخبرنا به یومئذ، ثم قال:

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۶.

[۲] المصدر ۹/ ۱۶۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۸

أیها الناس من أولی بکم من أنفسکم؟ قلنا: اللّه و رسوله أولی بنا من أنفسنا.

قال: فمن کنت مولاه فهذا مولاه، یعنی علیا. ثم أخذ بیده فبسطها ثم قال:

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. و وثق رجاله» [۱]

و من ذلک: ما رواه من طریق البزار عن سعد: «إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت ولیه فعلی ولیه» قال: «رواه البزار

و رجاله ثقات» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۷۸

قال السخاوی: «علی بن أبی بکر الحافظ و یعرف بالهیثمی، ولد فی رجب سنهٔ ۷۳۵ و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادهٔ و الأوراد، قال شیخنا فی معجمه: و کان خیّرا ساکنا لیّنا سلیم الفطرهٔ شدید الإنکار للمنکر. و قال البرهان الحلبی: إنه کان من محاسن القاهرهٔ. و قال التقی الفاسی: کان کثیر الحفظ للمتون و الآثار صالحا خیّرا. و قال الأقفهسی: کان إماما عالما حافظا زاهدا متواضعا متوددا فی الناس ذا عبادهٔ و تقشف و ورع.

و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدّا، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق» [۳] و کذا ترجمه السیوطی فی طبقات الحفاظ: ۵۴۱ و حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۲ و الشوکانی فی البدر الطالع: ۱/ ۴۴ و غیرهم.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۵.

[۲] المصدر ۹/ ۱۰۷.

[۳] الضوء اللّامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۰۰ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۹

(۱۴۷) ولی الدین عبد الرحمن بن محمد الشهیر بابن خلدون المتوفی سنة (۸۰۸ ...) ص: ۳۷۹

اشارة

صاحب التواریخ، ذکر فی مقدمة تاریخه فی بیان النص علی الامامة عند الامامیة:

«إنه جلی و خفی، فالجلی مثل

قوله: من کنت مولاه فعلیّ مولاه».

ثم قال ابن خلدون: «قالوا: و لم تطرّد هذه الولایة إلّا فی علی، و لهذا قال عمر: أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنة». ثم شرع فی المناقشة فی مفاد الحدیث [۱]

ترجمته ... ص: ۳۷۹

ترجمه السخاوی بما ملخّصه: «ولد فی أول رمضان سنة ۷۳۲ بتونس، و أخذ القراءات السبع أفرادا و جمعا، و اعتنی بالأدب و أمور الکتابة و الخط، و أخذ ذلک عن أبیه و غیره، و مهر فی جمیعه، ثم قدم الدیار المصریة فی ذی القعدة سنة ۸۴ فحج ثم عاد إلیها، و تلقاه أهلها و أکرموه و أکثروا ملازمته و التردد إلیه، بل تصدر للإقراء بجامع الأزهر مدة، و قد ولی مشیخة البیبرسیة وقتا و کذا تدریس الفقه بقبة الصالح بالبیمارستان إلی أن مات، و قد ترجمه جماعة» [۲]

(۱۴۸) الشریف الجرجانی علی بن محمد بن علی الحسینی الحنفی المتوفی سنة (۶۱۸ ...) ص: ۳۷۹

اشارة

---

[۱] المقدمة: ۱۳۸.

[۲] الضوء اللامع ۴/ ۱۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۰

ذکر حدیث الغدیر فی باب الإمامة من کتابه (شرح المواقف) فی علم الکلام مع البحث حول مفاده و دلالته.

ترجمته ... ص: ۳۸۰

۱- السخاوی: «عالم المشرق، و یعرف بالسید الشریف، وصفه العفیف الجرهی فی مشیخته بالعلامة فرید عصره و وحید دهره، سلطان

العلماء العاملين افتخار أعاظم المفسرين، ذى الخلق و الخلق و التواضع مع الفقراء، و قال غيره: إن من شيوخه بالقاهرة العلامة مباركشاه، قرأ عليه الموافق لشيخه العضد. و قال أبو الفتوح الطاووسى، و هو ممن أخذ عنه بعد أن عظّمه جدا: شهرته تغنينى عن ذكر نسبه، و حديث مهارته فى العلوم يكفينى فى بيان حسبه، سمعت عليه من شرحى التلخيص مع حاشيته التى كتبها على المطول، و كذا مؤلفه شرح المفتاح، و قال فيه البدر العينى: كان عالم الشرق علامة دهره ... و قد تصدى للإقراء و التصنيف و الفتيا، و تخرّج به أئمة نحارير، و كثرت أتباعه و طلبته، و اشتهر ذكره و بعد صيته.

مات سنة ۱۶ بشيراز» [۱] ۲- أبو الحسنات اللكهنوى: «عالم نحرير، قد حاز قصبات السبق فى التحرير، فصيح العبارة دقيق الاشارة، نظار فارس فى البحث و الجدل، ولد فى جرجان لثمان بقين من شعبان سنة ۷۴۰» [۲ ...]

(۱۴۹) أبو عبد اللّه محمد بن خلفة الوشتانى المالكى المتوفى سنة (۸۲۷) أو (۸۲۸ ...) ص: ۳۸۰

اشارة

---

[۱] الضوء اللامع ۵/ ۳۲۸.

[۲] الفوائد البهية: ۱۲۵- ۱۳۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۱

روى مناشدة أمير المؤمنين عليه السلام بحديث الغدير يوم الجمل على طلحة- المذكورة سابقا- فى «المسعودى» فى شرحه على صحيح مسلم بن الحجاج [۱]

ترجمته ... ص: ۳۸۱

۱- الشوكانى: «محمد بن خلفة- بكسر الخاء المعجمة و سكون اللّام و بعدها فاء- الابى بضم الهمزة، نسبة إلى قرية من تونس، التونسى، قرأ على ابن عرفة و غيره، و كان عالما محققا أخذ عنه جماعة، و وصفه ابن حجر بأنه عالم المغرب بالمعقول، و أنه سكن تونس، و له شرح مسلم الذى سماه (إكمال المعلم فى شرح مسلم) الذى جمع فيه بين المازرى و عياض و القرطبى و النووى، مع زيادات من كلام شيخه ابن عرفة فى ثلاث مجلدات، و يحكى عنه من سلامة الفطرة ما يخرجه إلى حد الغفلة، مع مزيد تقدّمه فى العلوم، و مات سنه ۸۲۷» [۲] ۲- محمد مخلوف: «أبو عبد اللّه محمد بن خلف المعروف بالآبى الوشتانى، البارع المحقق العلامة الأصولى المطلع الفهامة، المؤلف المتقن الفقيه المتفنّن، الراوية النظار المتحلّى بالوقار، أخذ عن أئمة منهم ابن عرفة، لازمه و به انتفع و هو من أكابر أصحابه، و عنه أخذ أئمة و توفى سنة ۸۲۸» [۳]

(۱۵۰) نجم الدين محمد بن عبد اللّه بن عبد الرحمن الاذرعى (الزرعى) الدمشقى الشافعى المعروف بابن عجلون المتوفى سنة (۸۷۶...) ص: ۳۸۱

اشارة

---

[۱] إكمال الدين المعلم ۶/ ۲۳۶.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۱۶۹.

[۳] شجرة النور الزکیة: ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۲

ذکر العلامة الامینی فی ما یتبع شعر أبی عبد اللّه محمد الشیبانی الشافعی المتوفی سنة ۷۷۷ قول نجم الدین العجلونی فی شرح قصیدة الشیبانی الذی سمّاه ببدیع المعانی فی شرح عقیدة الشیبانی: «أشار الناظم بقوله:

و من کان مولاه النبی فقد غدا علی له بالحق مولی و منجدا

إلی ما

ورد فی الحدیث الصحیح إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱ ...]

ترجمته ... ص: ۳۸۲

۱- السخاوی: «ولد فی یوم السبت ثانی عشری ربیع الأول سنة ۸۳۱، و أکثر من مخالطة العلماء و الفضلاء مع ملازمة المطالعة و العمل، و النظر فی مطوّلات العلوم و مختصرها قدیمها و حدیثها، بحیث کان فی ازدیاد من التفنن و الفضائل، بل أقبل علی الاقراء و الإفتاء و التألیف، و صار أحد الأعیان، و کان إماما علامة متقنا حجة ضابطا جیّد الفهم لکن حافظته أجود، دیّنا عفیفا وافر العقل کثیر التودّد و الخبرة بمخالطة الکبار، مات فی یوم الاثنین ثالث عشر شوال سنة ۷۶» [۲] ۲- ابن العماد: «الامام العلامة المفنّن المعروف بابن قاضی عجلون. أخذ عن علماء عصره و برع و مهر، و أخذ عنه من لا یحصی» [۳] ۳- الشوکانی: «تمیّز فی غالب الفنون، و درس بمواطن و تصدّر بجامع بنی أمیّة، و کان إماما علامة متقنا حجة ضابطا جیّد الفهم، لم یکن بالشام من یناظره و لا بالدّیار المصریّة»... [۴]

---

[۱] الغدیر ۶/ ۵۶.

[۲] الضوء اللامع ۸/ ۹۶.

[۳] شذرات الذهب ۷/ ۳۲۲.

[۴] البدر الطالع ۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۳

(۱۵۱) علاء الدین علی بن محمد القوشجی المتوفی سنة (۸۷۹ ...) ص: ۳۸۳

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی مبحث الامامة من (شرح التجرید).

ترجمته ... ص: ۳۸۳

۱- بدر الدین و ذکر تآلیفه و قال: «کان ماهرا فی العلوم الریاضیة» [۱] ۲- وصفه الکاتب الجلبی بالمولی المحقق و أثنی علی شرحه [۲] ۳- و ترجمه طاشکبری زاده و أثنی علیه و وصفه بالمولی الفاضل [۳] ۴- و القاضی الشوکانی أیضا [۴]

(۱۵۲) أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الحسینی السنوسی التلمسانی المتوفی سنة (۸۹۵ ...) ص: ۳۸۳

اشارة

روی حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام بحدیث الغدیر یوم الجمل علی طلحة، فی شرحه علی صحیح مسلم بن الحجاج، و قد تقدم الحدیث فی «المسعودی» [۵]

---

[۱] تعالیق الفوائد البهیة ص ۲۱۴.

[۲] کشف الظنون- فی ذکر شروح التجرید.

[۳] الشقائق النعمانیة ۱/ ۱۷۷- ۱۸۱.

[۴] البدر الطالع ۱/ ۴۹۵.

[۵] مکمل إکمال الإکمال ۶/ ۲۳۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۴

ترجمته ... ص: ۳۸۴

۱- أفرد تلمیذه الملالی کتابا فی أحواله و سیره و فوائده سماه ب (المواهب القدسیة فی المناقب السنوسیة).

۲- و قال الزرکلی: «السنوسی محمد بن یوسف بن عمر بن شعیب السنوسی الحسنی من جهة الأم أبو عبد اللّه، عالم تلمسان فی عصره و صالحها، له تصانیف کثیرة» [۱]

---

[۱] الأعلام ۷/ ۱۵۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۵

القرن العاشر ... ص: ۳۸۵

(۱۵۳) أحمد بن محمد بن أبی بکر أبو العباس القسطلانی المصری الشافعی المتوفی سنة (۹۲۶ ...) ص: ۳۸۵

اشارة

قال: «و أما

حدیث الترمذی و النسائی: من کنت مولاه فعلی مولاه

فقال الشافعی: یرید بذلک ولاء الإسلام کقوله تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ و قول عمر: أصبحت مولی کل مؤمن أی: ولی کل مؤمن.

و طرق هذا الحدیث کثیرة جدّا، استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد له، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۸۵

۱- ترجمه العیدروس، فذکر مشایخه وعدّ تآلیفه و قال: «کان إماما حافظا متقنا، جلیل القدر حسن التقریر و التحریر، لطیف الاشارة بلیغ العبارة، حسن

---

[۱] المواهب اللدنیهٔ بشرح الزرقانی ۷/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۶

الجمع و التألیف، لطیف الترتیب و الترصیف، کان زینهٔ أهل عصره و نقاوهٔ ذوی دهره» [۱] ۲- الشوکانی: «ولد فی الثانی عشر من ذی القعدهٔ سنهٔ ۸۵۱ و کان متعففا جید القراءهٔ للقرآن و الحدیث و الخطابهٔ، شجی الصوت، مشارکا فی الفضائل، متودّدا لطیف العشرهٔ سریع الحرکهٔ، مع کثرهٔ استقامهٔ، و اشتهر بالصّلاح و التعفف علی طریق أهل الفلاح» [۲].

و قد ترجمه أیضا السخاوی فی الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳ و غیره کذلک.

(۱۵۴) عبد الرحمن بن علی المعروف بابن الدیبع المتوفی سنهٔ (۹۴۴ ...) ص: ۳۸۶

اشارهٔ

قال فی ذکر أمیر المؤمنین علی علیه السلام: «و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه الترمذی» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۸۶

۱- العیدروس: «الامام الحافظ الحجهٔ المتقن، شیخ الإسلام علامهٔ الأنام، الجهبذ الامام مسند الدنیا، أمیر المؤمنین فی حدیث سید المرسلین، خاتمهٔ المحققین شیخ مشایخنا المبرزین» [۴] ۲- الغزی: «عبد الرحمن بن علی ... الشیخ الامام العلامهٔ الأوحد المحقق الفهامهٔ، محدّث الیمن و مؤرّخها و محیی علوم الأثر بها وحید الدین أبو الفرج

---

[۱] النور السافر ۱۱۳- ۱۱۵.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۱۰۲.

[۳] تیسیر الوصول ۳/ ۲۷۱.

[۴] النور السافر ۲۲۱- ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۷

الشیبانی» [... ۱]

و ترجمه الشوکانی فی البدر الطالع ۱/ ۳۳۵ و ابن العماد فی شذرات الذهب ۸/ ۲۵۵.

(۱۵۵) شمس الدین محمد الشربینی القاهری الشافعی المتوفی سنهٔ (۹۷۷ ...) ص: ۳۸۷

اشارهٔ

صاحب التفسیر، المعروف بالخطیب الشربینی.

قال بتفسیر قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ: «اختلف فی هذا الداعی، فقال ابن عباس: هو النضر بن الحارث. و قیل: هو الحارث بن النعمان. و

ذلک أنه لمّا بلغه قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. رکب ناقته فجاء حتی أناخ راحلته الأبطح ثم قال: یا محمد، أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلناه منک، و أن نصلّی خمسا و نزکّی أموالنا فقبلناه منک، و أن

نصوم شهر رمضان فی كل عام فقبلناه منك، و أن نحج فقبلناه منك. ثم لم ترض حتی فضّلت ابن عمك علینا! أ فهذا شیء منك أم من اللّه تعالی؟! فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: و الذی لا- إله إلّا هو ما هو إلّا من اللّه، فولی الحارث و هو یقول: اللهم إن كان ما یقول محمد حقا فأمطر علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. فو اللّه ما وصل إلی ناقته حتی رماه اللّه تعالی بحجر فوقع علی دماغه فخرج من دبره فقتله فنزلت سَأَلَ سائِلٌ...

الآیات» [۲]

---

[۱] الكواكب السائرة ۲/ ۱۵۸.

[۲] السراج المنیر فی تفسیر القرآن ۴/ ۳۶۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۸

ترجمته ... ص: ۳۸۸

ترجم له ابن العماد بقوله: «الخطیب الامام العلّامة ... أخذ عن الشیخ أحمد البرلسی ... و أجازوه بالإفتاء و التدریس، فدرّس و أفتی فی حیاة أشیاخه و انتفع به خلائق لا- یحصون، و أجمع أهل مصر علی صلاحه، و وصفوه بالعلم و العمل و الزهد و الورع و كثرة النسک و العبادة...

و بالجملة كان آیة من آیات اللّه تعالی، و حجة من حججه علی خلقه» [۱]

(۱۵۶) ضیاء الدین أبو محمد أحمد بن محمد الوتری الشافعی المتوفی بمصر عشر الثمانین و التسعمائة [۲ ...] ص: ۳۸۸

اشارة

ذكر حدیث الولایة مرسلا إیّاه إرسال المسلم فی كتابه (روضة الناظرین) [۳]

ترجمته ... ص: ۳۸۸

قال كحالة: «أحمد بن محمد الوتری الموصلی الأصل، البغدادی الدار، المصری الوفاة، الشافعی الرفاعی، أبو محمد ضیاء الدین. له روضة الناظرین، و خلاصة مناقب الصالحین» [۴]

---

[۱] شذرات الذهب ۸/ ۳۸۴.

[۲] فی الاعلام و معجم المؤلفین: ۹۸۰.

[۳] روضة الناظرین: ۲.

[۴] معجم المؤلفین ۲/ ۱۶۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۹

(۱۵۷) الشیخ عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری الشافعی [۱ ...] ص: ۳۸۹

اشارة

أورد حدیث نزول الآیة سَأَلَ سائِلٌ فی واقعة الغدیر نقلا عن القرطبی [۲]

ترجمته ... ص: ۳۸۹

قال الزرکلی: «عبد الرحمن بن عبد السلام بن عبد الرحمن بن عثمان الصفوری الشافعی، مؤرخ أدیب من أهل مکة، نسبته إلی صفوریة فی الأردن، من کتبه: المحاسن المجتمعة فی الخلفاء الأربعة مخطوط فی الظاهریة ۲۲۹ ورقة، و نزهة المجالس و منتخب النفائس مطبوع، و کتاب الصیام مخطوط فی الأزهریة، و صلاح الأرواح و الطریق إلی داء الفلاح مخطوط فقه فی البصرة العباسیة» [۳]

---

[۱] فی الأعلام: ۸۹۴.

[۲] نزهة المجالس ۲/ ۲۴۲.

[۳] الأعلام ۳/ ۳۱۰.

القرن الحادی عشر ... ص: ۳۹۱

(۱۵۸) أبو العباس أحمد جلبی بن یوسف بن أحمد الشهیر بابن سنان القرمانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۰۱۹ ...) ص: ۳۹۱

اشارة

مؤلف التاریخ المشهور.

ذکر حدیث الغدیر عن أبی الطفیل عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بطریق الترمذی [۱]

ترجمته ... ص: ۳۹۱

قال المحبی: «أحمد بن سنان المعروف بالقرمانی الدمشقی، صاحب التاریخ المشهور، و أحد الکتاب المشهورین، کان کاتبا منشئا حسن العبارة و کان حسن المحاضرة، و له مخالطة مع الحکام خصوصا قضاة القضاة، و کان له حشمة و انصاف فی کثیر من الأمور، و جمع تاریخه الشائع، و تعرّض فیه لکثیر من الموالی و الأمراء المتأخرین، و سماه أخبار الدول و آثار الأول.

---

[۱] أخبار الدول: ۱۰۲.

و کانت ولادته فی سنة ۹۳۹. و توفی یوم الخمیس تاسع عشری شوال سنة ۱۰۱۹» [۱].

(۱۵۹) الحسین ابن الامام المنصور باللّه القاسم بن محمد بن علی الیمنی المتوفی سنة (۱۰۵۰ ...) ص: ۳۹۲

اشارة

صاحب التألیف القیم المطبوع فی مجلدین ضخمین فی الهند اسماه (غایة السئول فی علم الأصول) و شرحه (هدایة العقول) فرغ منه سنة (۱۰۴۹).

ذکر فی (هدایة العقول) حدیث الغدیر بطرق کثیرة لو أفردت تأتی رسالة.

ترجمته ... ص: ۳۹۲

قـال المحبی: «قـال القاضـی الحسـینی المهلا فی حقه: إمام علوم محمـد، الـذی اعترف أولوا التحقیق بتحقیقه، و أذعن أرباب التـدقیق لتدقیقه، و اشتهر فی جمیع الأقطار الیمنیة بالعلوم السنیة، أخذ عن والده الامام المنصور» [... ۲]

(۱۶۰) الشیخ أحمد بن محمد بن عمر قاضی القضاة الملقب بشهاب الدین الخفاجی المصری الحنفی المتوفی سنة (۱۰۶۹ ...) ص: ۳۹۲

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی (شرحه علی الشفا) عند قول المصنف

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه

---

[۱] خلاصة الأثر ۱/ ۲۰۹.

[۲] خلاصة الأثر ۲/ ۱۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۳

و عاد من عاداه»

قال: «و هو عند غدیر خم و قد خطب الناس» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۹۳

۱- ترجمه المحبی بالثناء علیه و ذکر مشایخه وعـد تآلیفه و تولیه القضاء، قال: «صاحب التصانیف السائرة، و أحـد أفراد الـدنیا المجمع علی تفوقه و براعته، و کان فی عصـره بدر سماء العلم و نیر أفق النثر و النظم، رأس المؤلفین و رئیس المصنفین، سار ذکره سیر المثل، و طلعت أخباره طلوع الشهب فی الفلک» [... ۲]

۲- و تقد ترجم الخفاجی لنفسه فی (ریحانة الألباء) [۳]

---

[۱] نسیم الریاض ۳/ ۴۵۶.

[۲] خلاصة الأثر ۱/ ۳۳۱.

[۳] ریحانة الألباء: ۲۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۵

القرن الثانی عشر ... ص: ۳۹۵

(۱۶۱) إبراهیم بن محمد بن محمد کمال الدین الحنفی المعروف بابن حمزة الحرانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۱۲۰ ...) ص: ۳۹۵

اشارة

ذکر الحدیث عن الطبرانی و الحاکم باسنادهما عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم [۱]

ترجمته ... ص: ۳۹۵

قال المرادی: «العالم الامام المشهور، المحدث النحوی العلامهٔ، کان وافر الحرمهٔ مشهورا بالفضل الوافر، أحد الأعلام المحدثین و العلماء الجهابذهٔ، السید الشریف الحسیب النسیب، ولد فی دمشق و بها نشأ» ثم ذکر مشایخ أخذه و روایته و قال: «رأیت بخطه فی إجازته أن مشایخه یبلغون ثمانین شیخا» ثم ذکر تآلیفه و وفاته [۲]

---

[۱] التعریف و البیان ۱/ ۱۳۶.

[۲] سلک الدرر ۱/ ۲۲- ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۶

و کذا ترجمه المحبی [۱]

(۱۶۲) أبو عبد اللّه محمد بن عبد الباقی الزرقانی المالکی المتوفی سنهٔ (۱۱۲۲ ...) ص: ۳۹۶

اشارهٔ

روی حدیث الغدیر عن زید بن أرقم ثم قال: «و صححه الضیاء المقدسی».

و ذکر من طریق الطبرانی من الحدیث قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «یا أیّها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار».

قال: «روی الدار قطنی عن سعد قال: لما سمع أبو بکر و عمر ذلک قالا:

أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۹۶

۱- المرادی: «محمد الزرقانی ابن عبد الباقی بن یوسف الأزهری المالکی الشهیر بالزرقانی، الامام المحدث الناسک، النحریر الفقیه العلامهٔ. و کانت وفاته سنهٔ ۱۰۲۲» [۳] ۲- و وصفه الجلبی بالمولی العلّامهٔ خاتمهٔ المحدّثین.

---

[۱] نفحهٔ الریحانهٔ رقم: ۶۶.

[۲] شرح المواهب اللدنیهٔ ۷/ ۱۳.

[۳] سلک الدرر ۴/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۷

(۱۶۳) حامد بن علی بن إبراهیم بن عبد الرحیم الحنفی الدمشقی المعروف بالعمادی المتوفی سنهٔ (۱۱۷۱ ...) ص: ۳۹۷

اشارهٔ

روی حدیث الغدیر من طرق کثیرة، و عدّه من الأحادیث المتواترة فی تألیفه (الصلاة الفاخرة بالأحادیث المتواترة).

ترجمته ... ص: ۳۹۷

ترجمه المرادی و وصفه ب «مفتی الحنفیة بدمشق و ابن مفتیها، و صدرها و ابن صدرها، الصدر المهاب المحتشم الأجل المبجل العالم الفقیه الفاضل الفرضی، کان عالما محققا، أدیبا عارفا، نبیها کاملا مهذبا» [۱]

(۱۶۴) محمد بن سالم بن أحمد المصری الحفنی شمس الدین الشافعی المتوفی سنة (۱۱۸۱ ...) ص: ۳۹۷

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی حاشیته علی الجامع الصغیر لجلال الدین السیوطی.

---

[۱] سلک الدرر ۲/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۸

ترجمته ... ص: ۳۹۸

قال المرادی: «محمد الحفنی ابن سالم بن أحمد الشافعی المصری الشهیر بالحفنی، الشیخ العالم المحقق المدقق، العارف باللّه تعالی، قطب وقته، أبو المکارم نجم الدین، کان یحضر درسه أکثر من خمسمائة طالب، حسن التقریر، ذا فصاحة و بیان، شهما مهابا، مدققا، یهرع إلیه الناس جمیعا، و اشتهرت طریقة الخلوتیة عنه فی مشرق الأرض و مغربها فی حیاته، و کانت وفاته فی شهر ربیع الأول سنة ۱۱۸۱» [۱]

---

[۱] سلک الدرر ۴/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۹

القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹۹

(۱۶۵) أبو الفیض محمد بن محمد المرتضی الحسینی الزبیدی الحنفی المتوفی سنة (۱۲۰۵ ...) ص: ۳۹۹

اشارة

ذکر فی (تاج العروس) حدیث الغدیر فی عد معانی (المولی).

ترجمته ... ص: ۳۹۹

قال الزرکلی: «علّامة باللغة و الحدیث و الرجال و الأنساب، من کبار المصنفین، أصله من واسط فی العراق، و مولده بالهند فی بلجرام، و منشؤه فی زبید بالیمن، رحل إلی الحجاز و أقام بمصر، فاشتهر فضله و انهالت علیه الهدایا و التحف ... و زاد اعتقاد الناس فیه. و توفی بالطاعون فی مصر» ثم ذکر مؤلفاته [۱]

[۱] الأعلام ۷/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۰

(۱۶۶) القاضی محمد بن علی بن محمد الشوکانی المتوفی سنهٔ (۱۲۵۰ ...) ص: ۴۰۰

اشارهٔ

روی حدیث نزول آیهٔ التبلیغ فی علی علیه السلام فی واقعهٔ یوم الغدیر، عن جماعهٔ من الحفاظ الأئمهٔ، کما تقدم فی «ابن أبی حاتم».

ترجمته ... ص: ۴۰۰

له ترجمهٔ ضافیهٔ بقلمه فی کتابه (البدر الطالع ۳/ ۲۱۴- ۲۲۵) فراجعها.

(۱۶۷) محمود بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی الشافعی المتوفی سنهٔ (۱۲۷۰ ...) ص: ۴۰۰

اشارهٔ

روی حدیث الغدیر فی (تفسیره) عن جماعهٔ من الأئمهٔ و الحفاظ [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۰

قال کحالهٔ: «محمود بن عبد اللّه الحسینی الآلوسی، شهاب الدین، أبو الثناء، مفسّر، محدّث، فقیه، أدیب، لغوی، نحوی، مشارک فی بعض العلوم، ولد ببغداد، و تقلّد الإفتاء بها، و عزل، و توفی فی ۲۵ ذی القعدهٔ، من تصانیفه الکثیرهٔ: روح المعانی فی تفسیر القرآن و السبع المثانی. فی تسع مجلدات» [... ۲]

و له ترجمهٔ فی أعلام العراق ص ۲۱ و مشاهیر العراق ۲/ ۱۹۸ و غیرهما.

[۱] روح المعانی ۲/ ۳۴۸- ۳۴۹.

[۲] معجم المؤلفین ۱۲/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۱

(۱۶۸) محمد بن درویش الحوت البیروتی الشافعی المتوفی سنهٔ (۱۲۷۶ ...) ص: ۴۰۱

اشارهٔ

، رواه فی کتابه (أسنی المطالب فی أحادیث مختلفهٔ المراتب) حیث قال:

«حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه. رواه أصحاب السنن غیر أبی داود. و رواه أحمد، و صححوه، و روی بلفظ: من کنت ولیه فعلی ولیه، رواه أحمد و النسائی و الحاکم و صححه».

ترجمته ... ص: ۴۰۱

قال كحالة: «محمد بن درويش البيروتى الشهير بالحوت، أبو عبد الرحمن محدث، ولد ببيروت. من آثاره أسنى المطالب فى أحاديث مختلفة المراتب» [۱]

(۱۶۹) سليمان بن إبراهيم القندوزى الحنفى المتوفى سنة (۱۲۹۳) [۲ ...] ص: ۴۰۱

اشارة

روى حديث الغدير فى مواضع عديدة من كتابه (ينابيع المودة).

ترجمته ... ص: ۴۰۱

قال كحالة: «سليمان بن ابراهيم القندوزى البلخى الحسينى الصوفى، من تصانيفه: جمع الفوائد، مشرق الأكوان، ينابيع المودة لذوى القربى» [۳]

---

[۱] معجم المؤلفين ۹/ ۲۹۹.

[۲] كذا فى الغدير. قال: و أرخ الزركلى فى الأعلام وفاته بسنة ۱۲۷۰.

[۳] معجم المؤلفين ۴/ ۲۵۲. و أرخ وفاته بسنة ۱۲۹۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۲

(۱۷۰) أحمد بن مصطفى القادين خانى المتوفى سنة (۱۳۰۶) [۱ ...] ص: ۴۰۲

اشارة

ذكر فى كتاب (هداية المرتاب) شعر أمير المؤمنين عليه السلام، الذى أوله:

«حمد النبى أخى و صنوى و حمزة سيد الشهداء عمى»

و فيه:

«فأوجب لى ولايته عليكم رسول اللّه يوم غدير خم

فويل ثم ويل لمن يلقى الإله غدا بظلمى»

ترجمته ... ص: ۴۰۲

قال كحالة: «أحمد بن مصطفى القادين خانى الرومى، صوفى، من الخلفاء النقشبندية بقونية، و توفى بها. من آثاره: هداية المرتاب فى فضائل الأصحاب» [۲]

---

[۱] كذا فى معجم المؤلفين، فيكون من رجال القرن الرابع عشر، لكنا ذكرناه هنا تبعا للغدير.

[۲] معجم المؤلفين ۲/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۳

القرن الرابع عشر ... ص: ۴۰۳

(۱۷۱) أحمد بن زينی بن أحمد دحلان المتوفی سنة (۱۳۰۴ ...) ص: ۴۰۳

اشارة

روی حديث الغدير حيث قال: «و كان عمر رضـی اللّه عنه يحب علی بن أبی طالب و أهل بيت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم. و قد جاء عنه فی ذلک شیء كثير.

فمن ذلک أنه لما قال النبی صـلّی اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلی مولاه، قال أبو بكر و عمر رضی اللّه عنهما: أمسيت يا ابن أبی طالب مولی كل مؤمن و مؤمنة» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۳

قال كحالـة: «أحمد بن زينی دحلان المكی الشافعی، فقيه، مؤرخ، مشارک فی أنواع من العلوم، مفتی الشافعية بمكة، ولد بها، و توفی فی المحرم» ثم ذكر مؤلفاته [۲]

---

[۱] الفتوحات الإسلامية ۲/ ۳۰۶.

[۲] معجم المؤلفين ۲/ ۲۲۹.

(۱۷۲) مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی، كان حيا سنة (۱۳۲۲ ...) ص: ۴۰۴

اشارة

روی حديث نزول قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ فی واقعة غدير خم [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۴

قال كحالة: «مؤمن بن حسن مؤمن الشـبلنجی، فاضل، من أهل شـبلنجة من قری مصـر قرب بنها العسل، تعلم بالأزهر و أقام فی جواره، من آثاره: فتـح المنان بتفسـير غريب جمل القرآن، نور الأبصار فی مناقب آل بيت النبی المختار، و مختصـر عجائب الآثار للجبرتی فی جزءين صغيرين» [۲]

(۱۷۳) محمد عبدة بن حسن المصری المتوفی سنة (۱۳۲۳ ...) ص: ۴۰۴

اشارة

روی حـديث الغدير من طريق أحمد و ابن ماجة عن البراء بن عازب [۳] و عن ابن أبی حاتم و ابن مردويه و ابن عساكر عن سـعد بن مالک [۴]

---

[۱] نور الأبصار: ۷۸.

[۲] معجم المؤلفین ۱۳/ ۵۳.

[۳] المنار ۶/ ۴۶۴.

[۴] المصدر ۶/ ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۵

ترجمته ... ص: ۴۰۵

قال کحالهٔ: «محمد عبدهٔ بن حسن خیر اللّه، من آل الترکمانی، فقیه، مفسر، متکلّم، حکیم، أدیب، لغوی، کاتب، صحافی، سیاسی، مفتی الدیار المصریهٔ» [۱]

(۱۷۴) عبد الحمید بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی الشافعی المتوفی سنهٔ (۱۳۲۴ ...) ص: ۴۰۵

اشارهٔ

عدّ حدیث الغدیر فی کتابه (نثر اللئالی) من فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام [۲]

ترجمته ... ص: ۴۰۵

قال کحالهٔ: «عبد الحمید بن عبد اللّه بن محمود بن الحسین الآلوسی البغدادی. متکلّم، صوفی، أدیب، شاعر، ولد ببغداد و توفی و دفن بالکرخ. من آثاره: دیوان شعر، و نثر اللآلی فی شرح نظم الأمالی» [۳]

(۱۷۵) عبد المسیح الأنطاکی الحلبی المتوفی سنهٔ (۱۳۴۱ ...) ص: ۴۰۵

اشارهٔ

ذکر حدیث الغدیر فی شعره فی تاریخ الإسلام.

---

[۱] معجم المؤلفین ۱۰/ ۲۷۲.

[۲] نثر اللئالی فی شرح نظم الأمالی: ۱۶۶.

[۳] معجم المؤلفین ۵/ ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۶

ترجمته ... ص: ۴۰۶

قال کحالهٔ: «عبد المسیح بن فتح اللّه الأنطاکی الحلبی، أدیب، کاتب، شاعر صحافی، یونانی الأصل» [... ۱]

(۱۷۶) یوسف بن إسماعیل النبهانی البیروتی المتوفی سنهٔ (۱۳۵۰ ...) ص: ۴۰۶

اشارهٔ

روی حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام فی الرحبة، من طریق ابن أبی شیبة، عن زید بن یثیع [۲]

ترجمته ... ص: ۴۰۶

قال کحالة: «یوسف بن إسماعیل بن یوسف النبهانی الشافعی، أبو المحاسن أدیب، شاعر، صوفی، من القضاة، ولد بقریة اجزم بشمالی فلسطین، و نشأ بها و رحل إلی مصر، فانتسب إلی الأزهر، و تولی القضاء فی قصبة جنین من أعمال نابلس، و رحل إلی القسطنطینیة، و عین قاضیا بکوی سنجق من أعمال ولایة الموصل، فرئیسا لمحکمة الجزاء باللاذقیة، ثم بالقدس، فرئیسا لمحکمة الحقوق ببیروت» [۳].

---

[۱] معجم المؤلفین ۶/ ۱۷۴.

[۲] الشرف المؤید: ۱۱۳.

[۳] معجم المؤلفین ۱۳/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۷

(۱۷۷) أحمد نسیم المصری المتوفی سنة (۱۳۵۶ ...) ص: ۴۰۷

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی تعلیقة دیوان مهیار الدیلمی [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۷

قال کحالة: «أحمد نسیم، شاعر، ولد بالقاهرة، کان من المشرفین علی تصحیح الدواوین الشعریة القدیمة التی تولّت دار الکتب المصریة نشرها. من آثاره: دیوان شعر فی جزءین» [۲]

(۱۷۸) محمد حبیب اللّه الشنقیطی المتوفی سنة (۱۳۶۳ ...) ص: ۴۰۷

اشارة

ذکر فی کتابه (کفایة الطالب) حدیث الغدیر، عن جماعة من الأئمة الحفاظ [۳]

ترجمته ... ص: ۴۰۷

قال کحالة: «محمد حبیب اللّه بن عبد اللّه بن أحمد الشنقیطی، محدث، ولد بشنقیط، و نشأ بها، ثم قدم مراکش فالمدینة فمکة فالقاهرة، و أقام بها، و اختیر

---

[۱] أنظر ۳/ ۱۸۲.

[۲] معجم المؤلفین ۲/ ۱۹۴.

[۳] کفایة الطالب لمناقب علی بن أبی طالب ۲۸- ۳۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۸

مدرّسا فی کلیهٔ أصول الدین بجامعهٔ الأزهر، و توفی بالقاهرهٔ فی ۸ صفر، و دفن بمقابر الامام الشافعی، من تصانیفه: زاد المسلم فیما اتفق علیه البخاری و مسلم، فی ستهٔ أجزاء» [۱ ...]

(۱۷۹) أحمد بن محمد بن الصدیق المتوفی سنهٔ (۱۳۸۰ ...) ص: ۴۰۸

اشارهٔ

ذکره فی کتابه نقلا عن جمع کثیر من الحفاظ بأسانیدهم عن أربع و خمسین صحابیا [۲]

ترجمته ... ص: ۴۰۸

قال کحالهٔ: «أحمد بن محمد بن الصدیق أبو الفیض، محدث، حافظ من أهل المغرب الأقصی، من آثاره: المعجم الوجیز للمستجیز» [۳]

(۱۸۰) القاضی بهلول بهجت الشافعی ... ص: ۴۰۸

ذکر حدیث الغدیر بطرق عدیدهٔ [۴]

---

[۱] معجم المؤلفین ۹/ ۱۷۶.

[۲] تشنیف الآذان: ۷۷.

[۳] معجم المؤلفین: ۱۳/ ۳۶۸.

[۴] تاریخ آل محمد: ۶۷- ۶۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۹

(۱۸۱) أحمد فرید رفاعی ... ص: ۴۰۹

ذکر فی تعلیق معجم الأدباء بیتی أمیر المؤمنین علیه السلام فی الغدیر [۱]

(۱۸۲) أحمد زکی العدوی المصری ... ص: ۴۰۹

ذکر حدیث الغدیر فی تعلیقات کتاب الأغانی [۲]

(۱۸۳) محمد محمود الرافعی المصری ... ص: ۴۰۹

أثبت الحدیث فی شرح الهاشمیات للکمیت [۳]

(۱۸۴) محمد شاکر الخیاط النابلسی الأزهری المصری ... ص: ۴۰۹

رواه عن أحمد عن أبی الطفیل عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی شرح

---

[۱] أنظر ۱۴/ ۴۸.

[۲] أنظر ۷/ ۳۶۳.

[۳] أنظر: ۸۱.

الهاشميات [۱].

(۱۸۵) علی جلال الدين الحسينی المصری ... ص: ۴۱۰

ذكر حديث الغدير فی كتابه الحسين [۲]

(۱۸۶) حسين علی الأعظمی البغدادی. مدير كلية الحقوق ببغداد ... ص: ۴۱۰

أثبت حديث الغدير فی شعر له. و فی كتابه ألّفه فی الامام أمير المؤمنين عليه السلام كما فی الغدير.

(۱۸۷) محمد سعيد دحدوح. أحد أئمة الجماعة فی حلب ... ص: ۴۱۰

أثبت الحديث فی كتاب له ذكره العلامة الأمينی فی مقدمة الجزء الثامن من الغدير.

---

[۱] شرح الهاشميات: ۶۰.

[۲] الحسين ۱/ ۱۳۲.

(۱۸۸) صفا خلوصی ... ص: ۴۱۱

رأی الحديث من المقطوع به فی كتاب له طبع فی مقدمة الجزء الخامس من كتاب الغدير.

(۱۸۹) عبد الفتاح عبد المقصود المصری ... ص: ۴۱۱

أخبت إلی الحديث فی كتاب له إلی العلامة الأمينی فی تقريظ الغدير، طبع فی مقدمة الجزء السادس.

[الجزء الثامن]

[تتمة حديث الغدير]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحيم) الحمد للّه ربّ العالمين، و الصّلاة و السلام علی محمّد و آله الطيّبين الطاهرين، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعين من الأوّلين و الآخرين.

معنی من کنت مولاه فعلی مولاه ... ص: ۵

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷

و إذ فرغنا من ذکر نصوص عبارات طائفة من أئمة القوم و علمائهم فی إخراج حدیث الغدیر، و روایته بالألفاظ المتنوّعة و الأسانید المختلفة، فلنشرع فی تفنید مناقشات (الدهلوی)، و الرّد علی مزاعمه فی الجواب عن دلالة هذا الحدیث الشریف جملة جملة ... و باللّه التوفیق:

(قوله):

«الأول: حدیث غدیر خم، الذی یذکرونه فی کتبهم مع التبجّح الکثیر به، و یجعلونه نصّا قطعیّا علی هذا المدعی».

أقول:

إنّا نمرّ علی هذا الکلام مرّ الکرام، و نکتفی بالقول بأنّ الإمامیّة إنّما یعتمدون فی وجه دلالة الحدیث الشریف- بعد إثبات تواتره و قطعیّة صدوره- علی کلمات أئمة العربیّة، و تصریحات أساطین اللغة و الأدب، و یستشهدون لذلک بالأدلة و الآثار المتقنة الثابتة، کما سیتضح کلّ ذلک بالتفصیل، بحیث تنقطع ألسنة الجاحدین و تستأصل شبهات المشککین، و نحن نقول الحمد للّه ربّ

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸

العالمین.

(قوله):

«و حاصله: إنّه قد روی بریدة بن الحصیب الأسلمی»....

أقول:

لقد علم ممّا تقدّم عدم انفراد بریدة بن الحصیب الأسلمی بروایة حدیث الغدیر، بل رواه الجمّ الغفیر و الجمع الکثیر، من صحابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتجاوز عددهم المائة بکثیر.

فجعل روایة هذا الحدیث من حدیث بریدة فقط- کما هو ظاهر العبارة- غریب جدّا.

کما علم ممّا تقدّم أن لهذا الحدیث الشریف ألفاظا تشتمل علی فوائد و مطالب جلیلة، لها الأثر البالغ فی دلالة الحدیث و ثبوت المرام، فإعراض (الدهلوی) عن نقل أحد تلک الألفاظ و اقتصاره بهذا اللفظ غریب أیضا.

(قوله):

«قالوا: إنّ (المولی) بمعنی (الأولی بالتصرّف) و الأولویة بالتصرّف عین (الإمامة)».

أقول:

إن لمحققی الإمامیّة بحوثا مطوّلة و استدلالات مفصلة فی بیان وجه دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه الصّلاة و السّلام، فلیت (الدهلوی) ذکر عن أحدهم وجه الاستدلال، ثمّ أجاب عنه بزعمه، و لم یکتف بهذه الکلمة الوجیزة التی تقلّ عن السّطر الواحد...

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹

(قوله):

«إنّ أوّل ما فی هذا الاستدلال هو: أن أهل العربیة قاطبة ینکرون أن یکون (المولی) قد جاء بمعنی (الأولی)»...)

أقول:

أول ما فی هـذا الكلام أن (الـدهلوی) یـدعی إنكار قاطبـهٔ أهل العربیـهٔ مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و هذا كذب بحت، فإنّ أهل العربیـهٔ لم ینكروا ذلك أبـدا، بل لم یثبت إنكار واحـد منهم، فكیف بإنكار جمیعهم!! إنّ هـذا الذی ذكره (الدهلوی) كذب فاحش و شنیع جدّا، و إن كنت فی ریب من ذلك فإلیك البیان:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱

مجیء (المولی) بمعنی (الأولی ...) ص: ۱۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳

إن استعمال (المولی) بمعنی (الأولی) فی الكتاب و السنهٔ و أشعار العرب شائع، و قد صرّح بذلك و نصّ علیه جمع كبیر من أئمهٔ اللغهٔ و الأدب و التفسیر، و نحن نذكر أسماء طائفهٔ منهم، ثم نصوص كلماتهم، إتماما للحجّهٔ و إفحاما للخصوم المكابرین، فمنهم:

ذكر من نص علی ذلك ... ص: ۱۳

اشارهٔ

۱- محمد بن السّائب الكلبی.

۲- أبو زید سعید بن أوس بن ثابت الأنصاری اللغوی.

۳- أبو عبیدهٔ معمر بن المثّنی البصری.

۴- أبو الحسن سعید بن مسعدهٔ الأخفش المجاشعی.

۵- أحمد بن یحیی بن سیار أبو العباس المعروف بثعلب.

۶- أبو العباس محمد بن یزید الأزدی البصری المعروف بالمبرّد.

۷- أبو إسحاق إبراهیم بن محمد الزّجاج.

۸- أبو بكر محمد بن القاسم المعروف بابن الأنباری.

۹- محمد بن عزیز السجستانی العزیزی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴

۱۰- أبو الحسن علی بن عیسی بن علی بن عبد اللّه الرمّانی.

۱۱- أبو النّصر إسماعیل بن حمّاد الفارابی الجوهری.

۱۲- أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی النیسابوری.

۱۳- أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی.

۱۴- أبو الحجاج یوسف بن سلیمان بن عیسی الشنتمری.

۱۵- القاضی أبو عبد اللّه الحسین بن أحمد الزوزنی.

۱۶- أبو زكريا يحيى بن على بن محمد الشيبانى التبريزى.

۱۷- الحسين بن مسعود الفراء البغوى.

۱۸- جار اللّه محمود بن عمر الزمخشرى.

۱۹- أبو الفرج عبد الرحمن بن على المعروف بابن الجوزى.

۲۰- أحمد بن الحسن بن أحمد الزاهد الدرواجكى.

۲۱- نظام الدين حسن بن محمد القمى النيسابورى.

۲۲- أبو سالم محمد بن طلحة القرشى النصيبى.

۲۳- شمس الدين أبو المظفّر يوسف بن قزغلى سبط ابن الجوزى.

۲۴- القاضى ناصر الدّين عبد اللّه بن عمر البيضاوى.

۲۵- أحمد بن يوسف بن عبد الدائم الحلبى المعروف بابن السمين.

۲۶- محمد بن أبى بكر بن عبد القادر الرازى.

۲۷- جلال الدين أحمد الخجندى.

۲۸- عبد اللّه بن أحمد النسفى.

۲۹- عمر بن عبد الرحمن القزوينى.

۳۰- الشيخ نور الدين على بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالكى.

۳۱- جلال الدين محمد بن أحمد المحلى.

۳۲- الحسين بن على الواعظ الكاشفى.

۳۳- أبو السعود بن محمد العمادى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۵

۳۴- سعيد الحلبى.

۳۵- الشيخ شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر الخفاجى.

۳۶- الشيخ سليمان جمل.

۳۷- الملّا جار اللّه الإله‌آبادى.

۳۸- محبّ الدين الأفندى.

۳۹- محمد بن إسماعيل بن صلاح الأمير اليمانى.

۴۰- عبد الرحيم بن عبد الكريم.

۴۱- رشيد النبى بن حبيب النبى.

۴۲- السيد مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۶

(۱) محمد بن السائب الكلبى ... ص: ۱۶

اشارة

قال محمد بن يوسف أبو حيان* ترجم له الصّلاح الصفدى بقوله: «محمد ابن يوسف بن على بن يوسف بن حيان، الشيخ الامام

الحافظ العلّامهٔ، فرید العصر و شیخ الزمان، و إمام النحاهٔ، أثیر الدین أبو حیان الغرناطی ... لم أر فی أشیاخی أکثر اشتغالا منه، لأنی لم أره إلّا یسمع أو یشغل أو یکتب و لم أره علی غیر ذلک ... و هو ثبت فیما ینقله، محرّر لما یقوله عارف باللغهٔ ضابط لألفاظها، و أما النحو و التصریف فهو إمام الدنیا فیهما، لم یذکر معه فی أقطار الأرض غیره فی العربیهٔ، و له الید الطّولی فی التفسیر و الحدیث و الشروط و الفروع و تراجم الناس ... و له التصانیف التی سارت و طارت، و انتشرت و ما انتثرت، و قرئت و درست و نسخت و ما نسخت، أخملت کتب الأقدمین و ألهت المقیمین بمصره و القادمین، و قرأ الناس علیه و صاروا أئمهٔ و أشیاخا فی حیاته» [... ۱]* بتفسیر قوله تعالی قُلْ لَنْ یُصِیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ [۲] قال ما نصه:

---

[۱] الوافی بالوفیات ۵/ ۲۶۷.

[۲] سورهٔ التوبهٔ: ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷

«هو مولانا. أی ناصرنا و حافظنا، قاله الجمهور. و قال الکلبی: أولی بنا من أنفسنا فی الموت و الحیاهٔ، و قیل: مالکنا و سیّدنا، فلهذا یتصرف کیف شاء فیجب الرضا بما یصدر من جهته. و قال ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ فهو مولانا الذی یتولانا و یتولاهم» [۱].

و قد نقل القمولی أیضا عن الکلبی تفسیر (المولی) ب (الأولی)، کما سیجیء فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

ترجمهٔ الکلبی ... ص: ۱۷

أثنی علیه الحافظ ابن عدی بقوله: «هو معروف بالتفسیر و لیس لأحد تفسیر أطول و لا أشبع منه، و بعده مقاتل، إلّا أن الکلبی یفضّل علی مقاتل، لما قیل فی مقاتل من المذاهب الردیّهٔ، و حدّث عن الکلبی: شعبهٔ و الثوری و هشیم، و الثقات، و رضوه فی التفسیر»... [۲].

و قال الذهبی: «و للکلبی غیر ما ذکرت أحادیث صالحهٔ خاصهٔ عن أبی صالح، و هو معروف بالتفسیر، و لیس لأحد تفسیر أطول منه و لا أشبع، و بعده مقاتل بن سلیمان إلّا أن الکلبی یفضّل علی مقاتل بن سلیمان، لما قیل فی مقاتل من المذاهب الردّیهٔ، و حدّث عن الکلبی: الثوری و شعبهٔ و إن کانا حدّثا عنه بالشیء الیسیر غیر المسند و حدّث عنه: ابن عیینهٔ و حماد بن سلمهٔ و هشیم، و غیرهم من ثقات الناس، و رضوه فی التفسیر» [۳].

ترجمهٔ ابن عدی ... ص: ۱۷

و الحافظ ابن عدی الذی أثنی علی الکلبی من کبار الحفاظ الأثبات،

---

[۱] البحر المحیط ۵/ ۵۲.

[۲] تذهیب التهذیب للذهبی: ترجمهٔ الکلبی.

[۳] حاشیهٔ الکاشف- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸

ترجم له:

۱- السمعانی: «أبو أحمد عبد اللّه بن محمد الجرجانی، المعروف بابن القطّان، الحافظ من أهل جرجان، کان حافظ عصره ... روی

عنه: الحاكم أبو عبد اللّه الحافظ، و أبو القاسم حمزة بن يوسف السهمى، و أبو بكر أحمد بن الحسن الحيرى و غيرهم ... و كان حافظا متقنا، لم يكن فى زمانه مثله ... و كانت ولادته يوم السبت غرة ذى القعدة سنة ۲۷۷، و هى السنة التى مات فيها أبو حاتم الرازى، و توفى غرة جمادى الآخرة، سنة ۳۶۵ بجرجان» [... ۱].

۲- ياقوت الحموى ...: «أحد أئمة أصحاب الحديث و المكثرين منه، و الجامعين له، و الرحّال فيه ... و كان مصنّفا حافظا، ثقة، على لحن كان فيه» [... ۲].

۳- الذهبى: «ابن عدى الامام الحافظ الكبير ... كان أحد الأعلام ... و هو المصنّف فى الكلام على الرجال، عارفا بالعلل قال أبو القاسم ابن عساكر: كان ثقة على لحن فيه ... قال حمزة السهمى: كان حافظا متقنا، لم يكن فى زمانه مثله ... قال الخليلى: كان عديم النظير حفظا و جلالة» [... ۳].

۴- الأسنوى: «الحافظ أبو أحمد بن عدى بن محمد الجرجانى الامام المشهور» [۴].

۵- ابن قاضى شهبة: «الحافظ الكبير، يعرف بابن القطان، أحد الأئمة الأعلام، و أركان الإسلام» [... ۵].

---

[۱] الأنساب- الجرجانى.

[۲] معجم البلدان ۲/ ۱۲۱.

[۳] تذكرة الحفاظ ۲/ ۹۴۰. و انظر: العبر و دول الإسلام له حوادث ۳۶۵.

[۴] طبقات الشافعية ۲/ ۲۰۶.

[۵] طبقات الشافعية ۱/ ۱۴۰

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۱۹

تراجم الرواة عن الكلبى ... ص: ۱۹

لقد علم من عبارة الذهبى أن سفيان بن عيينة، و حماد بن سلمة، و هشيم و غيرهم من ثقات الناس حدّثوا عن الكلبى و رضوه فى التفسير، فنقول: إنّ هؤلاء الثلاثة من أكابر أساطين القوم، فأما (سفيان بن عيينة) فستأتى ترجمته إن شاء اللّه تعالى.

ترجمة حماد بن سلمة ... ص: ۱۹

و أما (حماد بن سلمة) فقد ترجم له ابن حجر العسقلانى بقوله: «حماد بن سلمة بن دينار البصرى، أبو سلمة مولى تميم، و يقال: مولى قريش، و قيل: غير ذلك ... قال أحمد: حماد بن سلمة أثبت فى ثابت من معمر، و قال أيضا فى الحمّادين: ما منها إلّا ثقة ... و قال إسحاق بن منصور عن ابن معين: ثقة ... و قال الأصمعى عن عبد الرحمن بن مهدى: حماد بن سلمة صحيح السماع، حسن اللقاء، أدرك الناس، لم يتّهم بلون من الألوان، و لم يلتبس بشى‏ء، أحسن ملكة نفسه و لسانه و لم يطلقه على أحد فسلم حتى مات.

و قال ابن المبارك: دخلت البصرة فما رأيت أحدا أشبه بمسالك الأول من حماد بن سلمة، و قال أبو عمر الحرمى: ما رأيت فقيها أفصح من عبد الوارث، و كان حماد بن سلمة أفصح منه. و قال شهاب بن معمر البلخى: كان حماد بن سلمة يعدّ من الأبدال، و علامة الأبدال أن لا يولد لهم. تزوّج سبعين امرأة فلم يولد له، و قال عفان: قد رأيت من هو أعبد من حماد بن سلمة، و لكن ما رأيت أشدّ مواظبة على الخير و قراءة القرآن و العمل للّه من حماد بن سلمة ... مات سنة ۱۶۷. زاد ابن حبان فى ذى الحجة.

استشهد به البخارى، و قيل: إنّه روى له حديثا واحدا عن أبى الوليد عنه عن ثابت.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۲۰

قلت: الحديث المذكور فى مسند أبى بن كعب من رواية ثابت عن أنس عنه، ذكره المزى فى الأطراف و لفظه: قال لنا أبو الوليد فذكره. و قد عرّض ابن حبان بالبخارى لمجانبة حديث حماد بن سلمة حيث يقول: لم ينصف من عدل عن الاحتجاج به إلى الإحتجاج بفليح و عبد الرحمن بن عبد اللّه بن دينار. و اعتذر أبو الفضل بن طاهر عن ذلك لما ذكر أنّ مسلما أخرج أحاديث أقوام ترك البخارى حديثهم قال: و كذلك حماد بن سلمة إمام كبير مدحه الأئمّة و أطنبوا، و لمّا تكلم بعض منتحلى المعرفة أن بعض الكذبة أدخل فى حديثه ما ليس منه لم يخرج عنه البخارى معتمدا عليه، بل استشهد به فى مواضع، ليبين أنه ثقة، و أخرج أحاديثه التى يرويها من حديث أقرانه كشعبة و حماد بن زيد و أبى عوانة و غيرهم.

و مسلم اعتمد عليه لأنه رأى جماعة من أصحابه القدماء و المتأخرين لم يختلفوا [فيه و شاهد مسلم منهم جماعة و أخذ عنهم، ثم عدالة الرجل فى نفسه و إجماع أهل النقل على ثقة و أمانته. انتهى...

...و قد حدّث عنه من هو أكبر منه سنّا، و له أحاديث كثيرة، و أصناف كثيرة و مشايخ، و هو كما قال ابن المدينى: من تكلّم فى حماد بن سلمة فاتّهموه فى الدّين. فقال السّاجى: كان حافظا ثقة مأمونا. و قال ابن سعد: كان ثقة كثير الحديث، و ربما حدث بالحديث المنكر. و قال العجلى: ثقة رجل صالح حسن الحديث» [... ١].

ترجمة هشيم بن بشير ... ص: ٢٠

و أما (هشيم بن بشير) فقد ترجم له الذهبى قوله: «هشيم بن بشير بن القاسم بن دينار، أبو معاوية بن أبى حازم السلمى الواسطى، نزيل بغداد، أحد الحافظ الأعلام ... و قال حماد بن زيد: ما رأيت فى المحدثين بأنبل من هشيم،

---

[١] تهذيب التهذيب ٣/ ١١- ١۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌٨، ص: ٢١

و قال محمد بن عيسى بن الطباع: قال عبد الرحمن بن مهدى: كان هشيم أحفظ للحديث من سفيان الثورى، كان يقوى من الحديث على شيء لم يكن يقوى عليه سفيان، و سمعت وكيعا يقول: نحوا عنّى هشيما و هاتوا من شئتم- يعنى فى المذاكرة-.

و قال ابن مهدى: هشيم فى حصين أثبت من سفيان و شعبة، و قال على بن حجر: هشيم و أبو بشر مثل ابن عيينة فى الزهرى. و قال عيينة بن سعيد عن ابن المبارك قال: من غير الدهر حفظه فلم يغير حفظ هشيم، و قال العجلى: هشيم ثقة يدلس، و سئل أبو حاتم عن هشيم و يزيد بن هارون فقال: هشيم أحفظ منه و من أبى عوانة» [١].

عود إلى ترجمة الكلبى ... ص: ٢١

و قد أثنى أبو إسحاق أحمد بن محمد بن ابراهيم الثعلبى على الكلبى، و جعله من أقران مجاهد و السدى حيث قال فى ديباجة تفسيره: «و فرقة جرّدوا التفسير دون الأحكام و بيان الحلال و الحرام، و الحل عن العويصات المشكلات و الرد على أهل الزيغ و الشبهات، كمشايخ السلف الماضين و العلماء السابقين من التابعين و أتباعهم، مثل مجاهد، و مقاتل، و الكلبى، و السدى، رضى اللّه عنهم أجمعين، و لكل من أهل الحق منهم غرض محمود و سعى مشكور» [٢].

و قال ابن جزلة: «قال الحسن بن عثمان القاضى: وجدت العلم بالعراق و الحجاز ثلاثة: علم أبى حنيفة، و تفسير الكلبى، و مغازى محمد بن إسحاق» [٣].

و قال القاضى أبو عبد اللّه محمد بن على العامرى: «قد خرجت هذا من التفاسير التى سمعتها من الأئمة رحمهم اللّه، منها: ما سمعت من الأستاذ الامام أبى إسحاق إبراهيم بن محمد الإسفراينى رحمه اللّه، مثل تفسير مقاتل بن سليمان

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الکشف و البیان- مخطوط.

[۳] مختصر تاریخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۲

و الحلبی و الکلبی و غیرهما ... و لم أعتمد إلّا بما صحّ عندی بتواتر و استفاضة أو روی فی الصحاح بغیر طعن الطاعن، و اللّه الموفق لذلک» [۱].

و قال ابن قتیبة: «الکلبی صاحب التفسیر، و هو محمد بن السائب بن بشر الکلبی، و یکنی أبا النضر ... و کان نسّابا عالما بالتفسیر، و توفی بالکوفة سنة ۱۴۶» [۲].

و قال البغوی: «و ما نقلت فیه من التفسیر عن عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما حبر هذه الأمة، و من بعده من التابعین، أئمة السلف مثل: مجاهد، و عکرمة، و عطاء بن أبی رباح، و الحسن البصری، رضی اللّه عنه، و قتادة، و أبی العالیة، و محمد بن کعب القرظی، و زید بن أسلم، و الکلبی، و الضحاک، و مقاتل بن حبان، و مقاتل بن سلیمان، و السدّی، و غیرهم فأکثره مما أخبرنی الشیخ أبو سعید أحمد بن محمد الشریحی المذکور» [... ۳].

و قال صدیق حسن القنوجی: «و جمعته جمعا حسنا، بعبارة سهلة، و ألفاظ یسیرة، مع تعرض للترجیح بین التفاسیر المتعارضة فی مواضع کثیرة، و بیان المعنی العربی الإعرابی و اللغوی، مع حرص علی إیراد صفوة ما ثبت عن التفسیر النبوی، و عن عظماء الصحابة و علماء التابعین، و من دونهم من سلف الأئمة و أئمتها المعتبرین، کابن عباس حبر هذه الأمة و من بعده من الأئمة، مثل مجاهد و عکرمة، و عطاء، و الحسن، و قتادة، و أبی العالیة، و القرظی، و الکلبی و الضحاک، و مقاتل، و السدی، و غیرهم من علماء اللغة و النحو کالفراء، و الزجّاج، و سیبویه، و المبرد، و الخلیل، و النحاس» [۴].

و قال علی بن محمد البزدوی: «لیس من اتهم بوجه ما یسقط به کلّ حدیثه

[۱] الناسخ و المنسوخ- مخطوط.

[۲] المعارف ۵۳۵- ۵۳۶.

[۳] معالم التنزیل ۱/ ۳ هامش تفسیر الخازن.

[۴] فتح البیان فی مقاصد القرآن ۱/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۳

مثل الکلبی و أمثاله، و مثل سفیان الثوری و أصحابه، مع جلالة قدره و تقدّمه فی العلم و الورع» [۱].

و قال علاء الدین عبد العزیز بن أحمد البخاری فی شرح کلام البزدوی المذکور ما نصه: «قوله: مثل الکلبی. هو أبو سعید محمد بن السائب الکلبی صاحب التفسیر، و یقال له أبو النضر أیضا، طعنوا فیه بأنه یروی تفسیر کلّ آیه عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و یسمی زوائد الکلبی، و بأنه روی حدیثا عند الحجاج، فسأل عمن یرویه فقال: عن الحسن بن علی رضی اللّه عنهما، فلمّا خرج قیل له: هل سمعت ذلک من الحسن؟ فقال: لا و لکنّی رویت عن الحسن غیظا له.

و ذکر فی الأنساب: إن الثوری و محمد بن إسحاق یرویان عنه و یقولان حدثنا أبو النضر حتی لا یعرف. قال: و کان الکلبی سبائیا من أصحاب عبد اللّه ابن سبأ، من أولئک الذین یقولون إن علیا لم یمت، و إنه راجع إلی الدنیا قبل قیام الساعة، و یملؤها عدلا کما ملئت جورا، و إذا رأوا سحابة قالوا أمیر المؤمنین فیها، و الرعد صوته و البرق سوطه، حتی تبرأ واحد منهم و قال:

و من قوم إذا ذكروا عليا يصلّون الصلاة على السحاب

مات الكلبى سنة ۱۴۶.

و أمثاله. مثل عطاء بن السائب، و الربيعة، و عبد الرحمن، و سعيد بن أبى عروبة، و غيرهم، اختلطت عقولهم فلم يقبل رواياتهم التى بعد الاختلاط، و قبلت الروايات التى قبله.

فإن قيل: ما نقل عن الكلبى يوجب الطعن عاما، فينبغى أن لا يقبل رواياته جميعا.

---

[۱] أصول الفقه ۳/ ۷۲ بشرح عبد العزيز البخارى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴

قلنا: إنما يوجب ذلك إذا ثبت ما نقلوا عنه بطريق القطع، فأما إذا اتهم به فلا يثبت حكمه فى غير موضع التهمة، و ينبغى أن لا يثبت فى موضع التهمة أيضا، إلّا أن ذلك يورث شبهة فى الثبوت، و بالشبهة تردّ الحجة، و ينتفى ترجح الصدق فى الخبر، فلذلك لم يثبت أو معناه.

ليس كل من اتهم بوجه ساقط الحديث، مثل الكلبى، و عبد اللّه بن لهيعة و الحسن بن عمارة، و سفيان الثورى و غيرهم، فإنه قد طعن فى كل واحد منهم بوجه، و لكن علوّ درجتهم فى الدين، و تقدّم رتبتهم فى العلم و الورع، منع من قبول ذلك الطعن فى حقهم و من ردّ حديثهم به، إذ لو ردّ حديث أمثال هؤلاء بطعن كل واحد انقطع الرواية و اندرس الأخبار، إذ لم يوجد بعد الأنبياء عليهم السلام من لا يوجد فيه أدنى شىء مما يجرح إلّا من شاء اللّه تعالى، فلذلك لم يلتفت إلى مثل هذا الطعن، فيحمل على أحسن الوجوه، و هو قصد الصيانة» [۱].

ترجمة عبد العزيز البخارى ... ص: ۲۴

و عبد العزيز البخارى شارح البزدوى و صاحب الكلام المزبور فى الدفاع عن الكلبى، من مشاهير الأئمة الكبار، و قد أثنى عليه عبد القادر القرشى فى (الجواهر المضية فى طبقات الحنفية) و محمود بن سليمان الكفوى فى (كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار) و الكاتب الجلبى فى (كشف الظنون).

---

[۱] كشف الأسرار فى شرح أصول الفقه ۳/ ۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵

(۲) يحيى بن زياد الفراء ... ص: ۲۵

اشارة

و فسّر يحيى بن زياد الفرّاء (المولى) ب (الأولى) كما قال الفخر الرازى بتفسير قوله تعالى: هِيَ مَوْلاكُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ: «مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ. و فى لفظ المولى هاهنا أقوال: أحدها- قال ابن عباس: مولاكم أى مصيركم. و تحقيقه: أن المولى موضع الولى و هو القرب، فالمعنى: إن النار هى موضعكم الذى تقربون منه و تصلون إليه.

و الثانى- قال الكلبى: يعنى أولى بكم. و هو قول الزّجاج و الفرّاء و أبى عبيدة» [... ۱].

ترجمة الفراء ... ص: ۲۵

۱- ابن خلکان: «أبو زکریا یحیی بن زیاد بن عبد اللّه بن منظور الأسلمی، المعروف بالفراء، الدیلمی الکوفی، مولی بنی أسد، و قیل مولی بنی منقر.

کان أبرع الکوفیین، و أعلمهم بالنحو و اللغة و فنون الأدب، حکی عن أبی العباس ثعلب أنه قال: لو لا الفراء لما کانت العربیة، لأنه خلّصها و ضبطها، و لو لا الفرّاء لسقطت العربیة، لأنها کانت تتنازع، و یدّعیها کل من أراد، و یتکلّم الناس فیها علی مقادیر عقولهم و قرائحهم. فتذهب.

و أخذ النحو عن أبی الحسن الکسائی، و هو و الأحمر المقدّم ذکره من أشهر

---

[۱] التفسیر الکبیر ۲۹/ ۲۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶

أصحابه و أخصّهم به.

و لمّا عزم الفرّاء علی الاتصال بالمأمون کان یتردّد إلی الباب، فبینما هو ذات یوم علی الباب، إذ جاء أبو بشر ثمامة بن الأشرس النمری المعتزلی- و کان خصیصا بالمأمون- قال: فرأیت أبهة أدیب، فجلست إلیه ففاتشته عن اللغة فوجدته بحرا، و فاتشته عن النحو فوجدته نسیج وحده، و عن الفقه فوجدته رجلا فقیها عارفا باختلاف القوم، و بالنجوم ماهرا، و بالطب خبیرا، و بأیام العرب و أشعارها حاذقا، فقلت: من تکون و ما أظنک إلا الفرّاء؟ قال: انا هو، فدخلت فأعلمت أمیر المؤمنین المأمون، فأمر بإحضاره لوقته و کان سبب اتصاله به...

و قال الخطیب فی تاریخ بغداد: إنّ الفراء لما اتصل بالمأمون أمره أن یؤلف ما یجمع به أصول النحو و ما سمع من العربیة ... و بعد أن فرغ من ذلک خرج إلی الناس و ابتدأ فی کتاب المعانی، و قال الرّاوی: و أردنا أن نعدّ الناس الذین اجتمعوا لإملاء کتاب المعانی فلم نضبطهم، فعددنا القضاة فکانوا ثمانین قاضیا، فلم یزل یملیه حتی أتمّه...

و کان سبب إملائه کتاب المعانی: أن أحد أصحابه- و هو عمر بن بکیر- کان یصحب الحسن بن سهل المقدّم ذکره، فکتب إلی الفراء أنّ الأمیر الحسن لا یزال یسألنی عن أشیاء من القرآن لا یحضرنی فیها جواب، فإن رأیت أن تجمع لی أصولا، و تجعل فی ذلک کتابا یرجع الیه فعلت. فلمّا قرأ الکتاب قال لأصحابه:

اجتمعوا حتی أملی علیکم فی القرآن، و جعل لهم یوما، فلمّا حضروا خرج إلیهم و کان فی المسجد رجل یؤذن فیه و کان من القراء، فقال له: اقرأ. فقرأ فاتحة الکتاب، ففسّرها حتی مرّ فی القرآن کلّه علی ذلک، یقرأ الرجل و الفرّاء یفسّره، و کتابه هذا نحو ألف ورقة، و هو کتاب لم یعمل مثله، و لا یمکن لأحد أن یزید علیه.

و کان المأمون قد وکّل الفرّاء یلقّن ابنیه النحو، فلما کان یوما أراد الفرّاء أن ینهض إلی بعض حوائجه، فابتدرا إلی نعل الفرّاء یقدّمانها له، فتنازعا أیّهما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷

یقدّمانها له، فاصطلحا علی أن یقدّم کلّ واحد منهما فردا فقدّماها...

و قال الخطیب أیضا: کان الفقیه محمد بن الحسن ابن خالة الفرّاء، و کان الفرّاء یوما جالسا عنده فقال له الفرّاء: قلّ رجل أنعم النظر فی باب من العلم فأراد غیره إلّا سهل علیه، فقال له محمد: یا أبا زکریا قد أنعمت النظر فی العربیة، فأسألک عن باب من أبواب الفقه، فقال: هات علی برکة اللّه تعالی. قال: ما تقول فی رجل صلّی فسهی فسجد سجدتین للسهو فسهی فیهما؟ ففکّر الفرّاء فیهما ساعة ثم قال: لا شیء علیه. فقال له محمد: و لم؟ قال: لأن التصغیر عندنا لا تصغیر له، و إنما السجدتان تمام الصلاة و لیس للتمام تمام. فقال محمد: ما ظننت آدمیّا یلد مثلک...

و قال سلمة بن عاصم: إنی لأعجب من الفرّاء کیف کان یعظّم الکسائی و هو أعلم بالنحو منه.

و مولد الفرّاء بالکوفة ... و توفّی الفرّاء سنة سبع و مائتین فی طریق مکّة، و عمره ثلاثة و ستون سنة، رحمه اللّه تعالی» [... ۱].

۲- الیافعی: «و فیها الامام البارع النحوی، یحیی بن زیاد الفرّاء الکوفی، أجلّ أصحاب الکسائی، کان رأسا فی النحو و اللغة، أبرع الکوفیّین و أعلمهم بفنون الأدب، علی ما ذکر بعض المؤرّخین، و حکی عن أبی العباس ثعلب أنه قال: لو لا الفرّاء» [... ۲].

۳- الذهبی: «الفرّاء أخباری علامة نحوی، کان رأسا فی قوة الحفظ.

أملی تصانیفه کلّها حفظا، مات بطریق مکة سنة ۲۰۷. عن ثلاث و ستین سنة.

اسمه یحیی بن زیاد» [۳].

---

[۱] وفیات الأعیان ۵/ ۲۲۵- ۲۳۰.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۲۰۷.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸

۴- الذهبی أیضا ...: «و هو أجلّ أصحاب الکسائی، و کان رأسا فی النحو و اللغة» [۱].

۵- ابن الوردی ...: «أبرع الکوفیین نحوا و أدبا، و له کتاب الحدود و کتاب المعانی، و کتابان فی المشکل، و کتاب النهی، و غیر ذلک. توفی بطریق مکة، و عمره نحو ثلاث و ستین، کان یفری الکلام فلقّب بذلک» [۲].

(۳) أبو زید اللّغوی ... ص: ۲۸

و أمّا تصریح أبی زید سعید بن أوس الأنصاری اللّغوی بورود (المولی) بمعنی (الأولی)، فقد اعترف به (الدهلوی) نفسه فی کلامه، کما جاء فی کلام غلام محمد بن محیی الدین بن عمر الأسلمی فی ترجمة (التحفة الاثنا عشریة) حیث قال فی الجواب عن حدیث الغدیر: «و لا یخفی أنّ أوّل الغلط فی هذا الاستدلال هو إنکار أهل العربیّة قاطبة ثبوت ورود المولی بمعنی الأولی، بل قالوا لم یجیء قط المفعل بمعنی أفعل فی موضع و مادة أصلا، فضلا عن هذه المادة بالخصوص، إلّا أن أبا زید اللّغوی جوّز هذا متمسکا بقول أبی عبیدة فی تفسیر هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم».

و ستأتی ترجمة أبی زید اللّغوی فی الکتاب إن شاء اللّه تعالی.

---

[۱] العبر حوادث ۲۰۷.

[۲] تتمة المختصر حوادث ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹

(۴) أبو عبیدة ... ص: ۲۹

اشارة

و أمّا تفسیر أبی عبیدة معمر بن المثنّی البصری (المولی) ب (الأولی) فقد نصّ علیه الفخر الرازی فی (نهایة العقول) أیضا کما سیأتی قریبا، و فی (التفسیر) کما عرفت من عبارته الماضیة، و کذا ذکره ابن الجوزی فی (زاد المسیر)، و اعترف به (الدّهلوی) کذلک، و صرّح به الأسلمی المذکور فی (الترجمة العبقریّة).

ترجمهٔ أبی عبیدهٔ ... ص: ۲۹

۱- الذهبی: «أبو عبیدهٔ معمر بن المثنی البصری، اللغوی الحافظ، صاحب التصانیف، روی عن: هشام بن عروبهٔ و أبی عمرو بن شیبهٔ. و عنه: أبو عثمان المازنی و أبو العیناء و خلق.

قال الحافظ: لم یکن فی الأرض خارجی و لا جماعی عالم بجمیع العلوم من أبی عبیدهٔ. و ذکره ابن المبارک فصحّح روایاته.

مات أبو عبیدهٔ سنهٔ عشر و مائتین، و قیل سنهٔ تسع» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «أبو عبیدهٔ معمر بن المثنی التیمی البصری اللغوی، العلّامهٔ الأخباری صاحب التصانیف، روی عن: هشام بن عروهٔ و أبی عمر بن العلا و کان أحد أوعیهٔ العلم. و قیل توفی سنهٔ إحدی عشرهٔ» [۲].

۳- و ذکر ابن الأثیر فی خطبهٔ کتابه (النهایهٔ) القول بأنّ أبا عبیدهٔ أوّل من

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۷۱.

[۲] العبر حوادث ۲۱۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۸، ص: ۳۰

ألّف فی فن غریب الحدیث بعد اختلاط الألسن و تداخل اللغات، حیث قال:

«فلما أعضل الدّاء و عزّ الدّواء ألهم اللّه جماعهٔ من أولی المعارف و النهی و ذوی البصائر و الحجی، أن صرفوا إلی هذا الشأن طرفا من عنایتهم، و جانبا من رعایتهم، فشرّعوا فیه للناس موارد، و مهّدوا فیه لهم معاهد، حراسهٔ لهذا العلم الشریف من الضّیاع، و حفظا لهذا المهمّ العزیز من الاختلال، فقیل: إنّ أوّل من جمع فی هذا الفن شیئا و ألّفه أبو عبیدهٔ معمر بن المثنی التیمی، فجمع من ألفاظ غریب الحدیث و الأثر کتابا» [... ۱].

۴- و قال السیوطی نقلا عن أبی الطیّب اللّغوی بعد ذکر الخلیل: «و کان فی هذا العصر ثلاثهٔ هم أئمهٔ الناس فی اللغهٔ و الشعر و علوم العرب، لم یر قبلهم و لا بعدهم مثلهم، عنهم أخذ جلّ ما فی أیدی الناس من هذا العلم بل کلّه، و هم أبو زید و أبو عبیدهٔ و الأصمعی، و کلّهم أخذوا عن أبی عمرو اللغهٔ و النحو و الشعر، و رووا عنه القراءهٔ. ثم أخذوا بعد أبی عمرو عن عیسی بن عمرو أبی الخطاب الأخفش و یونس بن حبیب، و عن جماعهٔ من ثقات الأعراب و علمائهم و کان أبو زید أحفظ الناس للّغهٔ بعد أبی مالک و أوسعهم روایهٔ و أکثرهم أخذا عن البادیهٔ، و قال ابن منادر: کان الأصمعی یجیب فی ثلث اللغهٔ، و کان أبو عبیدهٔ یجیب فی نصفها، و کان أبو زید یجیب فی ثلثیها...

و أبو زید من الأنصار، و هو من رواهٔ الحدیث، ثقهٔ عندهم مأمون، و کذلک حاله فی اللغهٔ، و قد أخذ عنه اللغهٔ أکابر الناس منهم سیبویه و حسبک، قال أبو حاتم عن أبی زید: کان سیبویه یأتی مجلسی و له ذؤابتان قال: فإذا سمعته یقول:

و حدثنی من أثق بعربیته فإنّما یریدنی.

و کبر سنّ أبی زید حتی اختلّ حفظه و لم یختل عقله، و من جلالهٔ أبی زید فی اللغهٔ ما حدثنا به جعفر بن محمد حدثنا محمد بن الحسن الأزدی عن أبی حاتم عن

---

[۱] النهایهٔ فی غریب الحدیث- خطبهٔ الکتاب.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۸، ص: ۳۱

أبی زید قال: کتب رجل من أهل رامهرمز إلی الخلیل یسأله کیف یقال: ما أوقفک هاهنا و من أوقفک؟ فکتب إلیه: هما واحد. قال

أبو زید: ثم لقینی الخلیل فقال لی فی ذلک فقلت له: إنما یقال من وقفک و ما أوقفک. قال: فرجع إلی قولی.

و أما أبو عبیدهٔ فإنه کان أعلم الثلاثهٔ بأیّام العرب و أخبارهم و أجمعهم لعلومهم، و کان أکمل القوم، قال عمر بن شبیهٔ: کان أبو عبیدهٔ یقول: ما التقی فرسان فی جاهلیهٔ و لا إسلام إلّا عرفتهما و عرفت فارسیهما، و هو أوّل من ألّف فی غریب الحدیث»....

و قال السیوطی نقلا عن أبی الطیّب: «أخبرنا جعفر بن محمد أخبرنا إبراهیم ابن حمد قال قال أبو حاتم: إذا فسّرت حروف القرآن المختلف فیها و حکیت عن العرب شیئا فإنّما أحکیه عن الثقات منهم، مثل أبی زید و الأصمعی و أبی عبیدهٔ و یونس، و ثقات من فصحاء الأعراب و حملهٔ العلم» [... ۱].

(۵) أبو الحسن الأخفش ... ص: ۳۱

اشارهٔ

و ممن نصّ علی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی): أبو الحسن سعید بن مسعدهٔ المجاشعی المعروف بالأخفش ... قال الفخر الرازی: «إنّ أبا عبیدهٔ و إن قال فی قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه: هی أولی بکم. و ذکر هذا أیضا الأخفش و الزّجاج و علی بن عیسی و استشهدوا ببیت لبید» [... ۲].

---

[۱] المزهر فی اللغهٔ ۲/ ۲۴۹.

[۲] نهایهٔ العقول فی الکلام و درایهٔ الأصول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲

ترجمهٔ الأخفش ... ص: ۳۲

۱- ابن خلکان: «أبو الحسن سعید بن مسعدهٔ المجاشعی بالولاء النحوی البلخی المعروف بالأخفش الأوسط. أحد نحاهٔ البصرهٔ ... من أئمهٔ العربیهٔ، و أخذ النحو عن سیبویه و کان أکبر منه، و کان یقول: ما وضع سیبویه فی کتابه شیئا إلّا و عرضه علیّ و کان یری أنه أعلم به منّی و أنا الیوم أعلم به منه...

و کانت وفاته سنهٔ خمس عشرهٔ و مائتین، و قیل سنهٔ إحدی و عشرین و مائتین رحمه اللّه تعالی» [... ۱].

۲- الیافعی: «و فیها الأخفش الأوسط إمام العربیهٔ» [... ۲].

۳- السیوطی ...: «قال المبرد: أحفظ من أخذ عن سیبویه الأخفش ثم الناشی ثم قطرب. قال: و کان الأخفش أعلم الناس بالکلام و أحذقهم بالجدل» [... ۳].

(۶) أبو العباس ثعلب ... ص: ۳۲

اشارهٔ

و أما تفسیر أبی العباس ثعلب أحمد بن یحیی الشیبانی البغدادی (المولی) ب (الأولی) فقد ذکره الحسین بن أحمد الزوزنی فی شرح المعلّقات السّبع حیث قال:

«فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافهٔ خلفها و أمامها الفرج موضع المخافهٔ، و الفرج ما بین قوائم الدواب، فما بین الیدین فرج

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۲۲.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۲۱۵.

[۳] بغیة الوعاة ۱/ ۵۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳

و ما بین الرجلین فرج، و الجمع فروج.

و قال ثعلب: إن المولی فی هذا البیت بمعنی الأولی بالشیء کقوله تعالی مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی هی الأولی بکم» [... ۱].

مصادر ترجمة ثعلب ... ص: ۳۳

و لقد ترجم لأبی العباس ثعلب بکل ثناء و تبجیل فی المصادر التالیة:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۸۴- ۸۷.

۲- تاریخ بغداد ۵/ ۲۰۴.

۳- مرآة الجنان حوادث سنة ۲۹۱.

۴- العبر فی خبر من غبر حوادث سنة ۲۹۱.

۵- تتمة المختصر فی أخبار البشر حوادث سنة ۲۹۱.

و قد أوردنا فی الکتاب سابقا ترجمته عن هذه الکتب.

و قال الذهبی بترجمته فی (تذکرة الحفاظ): «ثعلب- العلّامة المحدّث شیخ اللّغة و العربیة ... حدّث عنه: نفطویه و محمد بن العباس الیزیدی و علی الأخفش و محمد بن الأعرابی و أحمد بن کامل و أبو عمرو الزاهد و محمد بن مقسم و آخرون. مولده سنة ۲۰۰. و ابتدأ بالطلب سنة ست عشرة حتی برع فی علم الأدب، و لو سمع إذ ذاک لسمع من عفان و دونه.

و إنما أخرجته فی هذا الکتاب لأنه قال: سمعت من القواریری مائة ألف حدیث. و قال الخطیب. و قال الخطیب: کان ثعلب ثقة حجة دیّنا صالحا مشهورا بالحفظ ... قال المبرّد: أعلم الکوفیین ثعلب. فذکر له الفرّاء فقال: لا یعشره» [... ۲].

---

[۱] شرح المعلقات للزوزنی: ۹۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴

(۷) أبو العباس المبرد ... ص: ۳۴

اشارة

و أما حکم أبی العباس محمد بن یزید المبرد بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد ذکره علم الهدی السید المرتضی رضی اللّه عنه حیث قال: «قال أبو العباس بالمبرّد فی کتابه المترجم عن صفات اللّه تعالی: أصل یا ولی أولی الذی هو أولی و أحق، و مثله المولی» [۱].

مصادر ترجمة المبرد ... ص: ۳۴

و للمبرّد ترجمة فی کثیر من کتب التاریخ و الأدب مع المدح العظیم و الثناء الجمیل، و قد أشرنا سابقا إلی ترجمته فی عدة من

المصادر، مثل:

۱- وفیات الأعیان ۴/ ۳۱۴.

۲- العبر فی خبر من غبر حوادث: ۲۸۵.

۳- تاریخ بغداد ۳/ ۳۸۰- ۳۸۷.

۴- مرآة الجنان حوادث: ۲۸۵.

۵- بغیة الوعاة ۱/ ۲۶۹.

۶- المنتظم فی تاریخ الأمم ۷/ ۹- ۱۱.

و قد نصّ جلال الدین السّیوطی علی وثاقته حیث قال: «و کان فصیحا بلیغا مفوها ثقة أخباریا علّامة صاحب نوادر و ظرافة» [۲].

---

[۱] الشافی فی الامامة: ۱۲۳.

[۲] بغیة الوعاة ۱/ ۲۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵

ترجمة الشریف المرتضی ... ص: ۳۵

و أما السید المرتضی الذی نقل عن المبرد کلامه المذکور فمن کبار علمائنا الذی أطراهم علماء السنة و أثنوا علیهم الثناء البالغ، و ذکروا فضائلهم و أوصافهم الحمیدة فی معاجم الرجال و مصادر التراجم ... و قد تقدم سابقا فی الکتاب طرف من کلماتهم فی حقه. فراجع.

(۸) أبو إسحاق الزجّاج ... ص: ۳۵

اشارة

و أما حکم أبی إسحاق إبراهیم بن محمد بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهو صریح کلام الفخر الرازی فی (نهایة العقول) و قد نقلناه آنفا.

ترجمة الزجاج ... ص: ۳۵

۱- السمعانی: «و المشهور بهذه النسبة أبو إسحاق إبراهیم بن السری بن سهل النحوی الزجاج، صاحب کتاب معانی القرآن.
کان من أهل الفضل و الدین، حسن الاعتقاد، حمید المذهب، و له مصنفات حسان فی الأدب» [... ۱].
۲- النووی: «أبو إسحاق الزجاج الامام فی العربیة، مذکور فی الروضة فی الشرط فی الطلاق، فیمن علّق طلاقها بأوّل ولد، هو أبو إسحاق [إبراهیم بن السرّی بن سهل البصری النحوی، صاحب کتاب معانی القرآن قال الخطیب فی

---

[۱] الأنساب- الزجاج.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶

تاریخ بغداد. کان أبو إسحاق الزجاج هذا من أهل الفضل و الدین حسن الاعتقاد و حسن المذهب، له مصنّفات حسان فی الأدب.
روی عنه علی بن عبد اللّه بن المغیرة و غیره ... و توفی الزجاج یوم الجمعة لإحدی عشرة لیلة خلت من جمادی الآخرة سنة ۳۱۱» [۱].

۳- ابن خلکان: «کان من أهل العلم بالأدب و الدّین» [۲].

۴- الیافعی ...: «کان من أهل العلم بالأدب و الدّین المتین، و له من التصانیف فی معانی القرآن و علوم الأدب و العربیهٔ» [... ۳].

(۹) ابن الأنباری ... ص: ۳۶

اشارهٔ

و أما تصریح محمد بن القاسم الأنباری بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد نقله السید المرتضی حیث قال: «و قال أبو بکر محمد بن القاسم الأنباری فی کتابه فی القرآن المعروف بالمشکل: و الموالی فی اللغهٔ ینقسم إلی ثمانیهٔ أقسام، أوّلهنّ المولی المنعم المعتق، ثم المنعم علیه المعتق، و المولی الولی و المولی الأولی بالشیء، و ذکر شاهدا علیه الآیهٔ التی قدّمنا ذکرها، و بیت لبید، و المولی الجار، و المولی ابن العم، و المولی الصهر، و المولی الحلیف، و استشهد علی کلّ واحد من أقسام مولی بشیء من الشعر، لم نذکره لأن غرضنا سواه» [۴].

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۷۰.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۳۱- ۳۳.

[۳] مرآهٔ الجنان، حوادث ۳۱۰.

[۴] الشافی فی الامامهٔ: ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۳۷

ترجمهٔ ابن الأنباری ... ص: ۳۷

۱- السمعانی: «أبو بکر محمد بن القاسم بن محمد بن بشار بن الحسن ابن بیان بن سماعهٔ بن فروهٔ بن قطن بن دعامهٔ الأنباری النحوی، صاحب التصانیف، کان من أعلم الناس بالنحو و الأدب، و أکثرهم حفظا ... روی عنه: أبو الحسن الدار قطنی، و أبو عمر ابن حیویه الخزاز، و أبو الحسین بن البواب و طبقتهم.

و کان صدوقا فاضلا دیّنا برّا خیرا من أهل السنّهٔ، و صنّف کتبا کثیرهٔ فی علم القرآن و غریب الحدیث و المشکل و الوقف و الابتداء و الرد علی من خالف مصحف العامهٔ، و کان یملی و أبوه حی، یملی هو فی ناحیهٔ من المسجد و أبوه فی ناحیهٔ أخری، و کان یحفظ ثلاثمائهٔ ألف بیت شاهد فی القرآن، و کان یملی من حفظه، و ما کتب عنه الإملاء قط إلّا من حفظه. و کانت ولادته فی رجب سنهٔ ۲۷۱. و توفی لیلهٔ النحر من ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۲۸» [۱].

۲- ابن الأثیر: «ثم صنّف الناس غیر من ذکرنا فی هذا الفن تصانیف کثیرهٔ منهم: شمس بن حمدویه، و أبو العباس أحمد بن یحیی اللغوی المعروف بثعلب، و أبو العباس محمد بن یزید الثمالی المعروف بالمبرد، و أبو بکر محمد بن القاسم الأنباری، و أحمد بن الحسن الکندی، و أبو عمرو محمد بن عبد الواحد الزاهد صاحب ثعلب و غیرهم.

هؤلاء من أئمهٔ اللغهٔ و النحو و الفقه و الحدیث» [... ۲].

۳- ابن خلکان ...: «کان علّامهٔ وقته فی الأدب، و أکثر الناس حفظا لها، و کان صدوقا ثقهٔ دیّنا خیّرا من أهل السنّهٔ» [... ۳].

---

[۱] الأنساب- الأنباری.

[۲] النهایهٔ فی غریب الحدیث- خطبهٔ الکتاب.

[۳] وفيات الأعيان ۳/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۸

۴- الذهبی: «ابن الأنباری الحافظ شيخ الإسلام ... كان من أفراد الدهر فی سعة الحفظ مع الصّدق و الدين. قال الخطيب: كان صدوقا ديّنا من أهل السنّة» [... ۱].

۵- الصفدی: «محمد بن القاسم بن محمد بن بشار أبو بكر ابن الأنباری النحوی اللغوی العلّامة ... كان إماما فی نحو الكوفيين، و أملى كتاب غريب الحديث فی خمسة و أربعين ورقة» [... ۲].

۶- ابن الجزری ...: «الإمام الكبير و الأستاذ الشهير ... قال أبو علی القالی: كان ابن الأنباری يحفظ ثلاثمائة ألف بيت شاهدا فی القرآن، و كان ثقة صدوقا، و كان أحفظ من تقدّم من الكوفيين.

و قال حمزة بن محمد بن ماهر: كان زاهدا متواضعا.

و قال الدانی فيه: إمام فی صناعته مع براعة فهمه و سعة علمه و صدق لهجته. و قال أبو علی التنوخی: كان ابن الأنباری يملی من حفظه، ما أملى قط من دفتر ... قال محمد بن جعفر التميمی: ما رأينا أحفظ من ابن الأنباری و لا أغزر من علمه، حدّثونی عنه أنه قال: أحفظ ثلاثة عشر صندوقا. قال التميمی:

و هذا ما لا يحفظ لأحد قبله. و حدّثت عنه أنّه كان يحفظ مائة و عشرين تفسيرا بأسانيدها» [... ۳].

۷- السيوطی ...: «قال الزبيدی: كان من أعظم الناس علما بالنحو و الأدب، و أكثرهم حفظا، سمع من ثعلب و خلق، و كان صدوقا فاضلا ديّنا خيّرا من أهل السنّة» [... ۴].

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۳/ ۸۴۲.

[۲] الوافی بالوفيات ۴/ ۳۴۴.

[۳] طبقات القراء ۲/ ۲۳۰.

[۴] بغية الوعاة ۱/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۹

(۱۰) محمد بن عزيز السجستانی ... ص: ۳۹

اشارة

و أما تصريح محمد بن عزيز السجستانی العزيزی بمجیء (المولى) بمعنى (الأولى) فقد جاء فی تفسيره لغريب القرآن المسمى (نزهة القلوب) حيث قال:

«مولانا. أی: ولينا. و المولى على ثمانية أوجه: المعتق و المعتق و الولی و الأولى بالشیء و ابن العم و الصهر و الجار و الحليف».

نزهة القلوب ... ص: ۳۹

و هذا التفسير أوله: «الحمد للّه رب العالمين و الصلاة على محمد و آله و سلّم تسليما، هذا تفسير غريب القرآن ألف على حروف المعجم ليقرب تناوله و يسهل حفظه على من أراده. و باللّه التوفيق و العون».

ذكره القاضی الشوكانی بقوله: «تفسير السجستانی المسمى نزهة القلوب أرويه بالإسناد السابق إلى الشماخی أيضا عن أحمد بن عباس السامری عن محمد ابن علی المؤذن عن عبد اللّه بن محمد بن دحمان عن محمد بن أحمد المعروف بابن الخطاب عن أبی الحسن

عبد الباقی بن فارس المقری عن عبد اللّه بن الحسین بن حسنون المقری عن المؤلف» [۱].

ترجمهٔ العزیزی السجستانی ... ص: ۳۹

۱- السیوطی: «محمد بن عزیز أبو بکر العزیزی السجستانی بزائین

---

[۱] إتحاف الأکابر بإسناد الدفاتر: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۰

معجمتین کما ذکره الدارقطنی و ابن ماکولا و غیرهما. و قیل: الثانیهٔ مهملهٔ نسبهٔ لبنی عزرهٔ، و ردّ بأن القیاس فیه العزری لا العزیری.

کان أدیبا فاضلا متواضعا، أخذ عن أبی بکر الأنباری، و صنّف غریب القرآن المشهور فجوّده، و یقال: إنه صنّفه فی خمس عشرهٔ سنهٔ، و کان یقرؤه علی شیخه الأنباری یصلح فیه مواضع. رواه عنه ابن سحنون و غیره. مات سنهٔ ۳۰۳.

و قال ابن النجّار فی ترجمته: کان عبدا صالحا، روی عنه غریب القرآن أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد بن محمد بن حمدان المعروف بابن بطّهٔ العکبری و أبو عمرو عثمان بن أحمد بن سمعان الوزّان، و أبو أحمد عبد اللّه بن حسنون المقری و غیرهم.

قال: و الصحیح فی اسم أبیه عزیر آخره راء. هکذا رأیته بخط ابن ناصر الحافظ، و ذکر أنه شاهده بخط یده و بخط غیر واحد من الذین کتبوا کتابه عنه و کانوا متقنین. و ذکر لی شیخنا أبو محمد الأخضر أنه رأی نسخهٔ بغریب القرآن بخط مصنفه و فی آخرها: کتبه محمد بن عزیر بالراء المهملهٔ» [۱].

۲- السیوطی: أیضا: «النوع السادس و الثلاثون فی معرفهٔ غریبه، أفرده بالتصنیف خلائق لا یحصون منهم: أبو عبیدهٔ و أبو عمرو الزاهد و ابن درید. و من أشهرها: کتاب العزیزی فقد أقام فی تألیفه خمس عشرهٔ سنهٔ یحرّره هو و شیخه أبو بکر ابن الأنباری» [۲].

۳- السمعانی: «و کتاب غریب القرآن للعزیری، و هو: محمد بن عزیر السجستانی المعروف بالعزیری لأنه من بنی عزرهٔ. هکذا ذکره القاضی أبو الفرج محمد بن عبید اللّه بن أبی البقاء القاضی، و روی الکتاب عن أبی موسی الأندلسی

---

[۱] بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۱۷۱.

[۲] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۱

عن أبی الفتح بن أبی الفارس الحافظ عن أبی عمرو عثمان بن أحمد ابن سمعان الرزاز عن محمد بن عزیر العزیری. و من قال بالزائین فقد أخطأ» [۱].

(۱۱) علی بن عیسی الرمّانی ... ص: ۴۱

اشارهٔ

و أما تفسیر علی بن عیسی الرمانی (المولی) ب (الأولی) فقد علمته من کلام الفخر الرازی المتقدّم سابقا.

ترجمهٔ الرمانی ... ص: ۴۱

۱- السمعانی: «أبو الحسن علی بن عیسی بن علی بن عبد اللّه الرمانی، النحوی المتکلّم صاحب التصانیف، یروی عن أبی بکر بن

درید و أبی بکر السراج و غیرهما، روی عنه أبو القاسم التنوخی و أبو محمد الجوهری، و کان من أهل المعرفة، متقنا فی علوم کثیرة، من الفقه و القرآن و النحو و اللغة و الکلام علی مذهب المعتزلة، و کانت ولادته فی سنة ۲۹۶. و وفاته فی جمادی الأولی سنة ۳۸۴» [۲].

۲- ابن خلکان ...: «النحوی المتکلّم، أحد الأئمة المشاهیر، جمع بین علم الکلام و العربیة، و له تفسیر القرآن الکریم» [... ۳].

۳- الذهبی: «و الرّمانی شیخ العربیة، أبو الحسن علی بن عیسی النحوی ببغداد، و له ثمان و ثمانون سنة، له قریب من مائة مصنّف، أخذ عن ابن درید و أبی بکر ابن السراج، و کان متقنا فی علوم کثیرة، من القرآن و الفقه و النحو و الکلام

---

[۱] الأنساب ۴/ ۱۸۸.

[۲] الأنساب- الرمانی.

[۳] وفیات الأعیان ۲/ ۴۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۴۲

علی مذهب المعتزلة و التفسیر و اللغة» [۱].

۴- السیوطی ...: «کان إماما فی العربیة، علّامة فی الأدب ... قال أبو حیّان التوحیدی: لم یر مثله قط علما بالنحو، و غزارة بالکلام، و بصرا بالمقالات و استخراجا للعویص، و إیضاحا للمشکل، مع تألّه و تنزّه و دین و فصاحة و عفافة و نظافة» [... ۲].

(۱۲) أبو نصر الجوهری ... ص: ۴۲

اشارة

و أما تفسیر أبی نصر إسماعیل بن حمّاد الجوهری (المولی) ب (الأولی) فقد جاء فی کتابه (صحاح اللغة) [الذی نص فی خطبته علی أنه قد أودع فی هذا الکتاب ما صحّ عنده من اللغة العربیة] حیث قال:

«و أما قول لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافة خلفها و أمامها

یرید: أنه أولی موضع أن یکون فیه الخوف» [۳].

ترجمة الجوهری ... ص: ۴۲

۱- أبو منصور الثعالبی: «کان الجوهری من أعاجیب الزمان، و هو إمام فی اللغة، و له کتاب الصحاح» [... ۴].

---

[۱] العبر- حوادث ۳۸۴.

[۲] بغیة الوعاة ۲/ ۱۸۰.

[۳] صحاح اللغة و تاج العربیة: ولی.

[۴] یتیمة الدهر ۴/ ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۴۳

۲- الذهبی: «و الجوهری صاحب الصحاح، أبو نصر إسماعیل بن حماد الترکی اللّغوی، أحد أئمة اللسان، و کان فی جودة الخط فی طبقة ابن مقلة و مهلهل، أکثر التّرحال، ثم سکن بنیسابور» [... ۱].

۳- السیوطی: «إسماعیل بن حمّاد الجوهری صاحب الصحاح، الامام أبو نصر الفارابی، قال یاقوت: کان من أعاجیب الزمان ذکاء و فطنهٔ و علما، و أصله من فاراب من بلاد الترک، و کان إماما فی الأدب، و اللغهٔ، و خطه یضرب به المثل لا یکاد یفرّق بینه و بین خط ابن مقلهٔ، و هو مع ذلک من فرسان الکلام و الأصول ... و صنّف کتابا فی العروض و مقدّمهٔ فی النحو، و الصحاح فی اللغهٔ و هو الکتاب الذی بأیدی الناس الیوم و علیه اعتمادهم، أحسن تصنیفه و جوّد تألیفه» [... ۲].

۴- السیوطی أیضا بعد أن ذکر کتاب المحکم و المحیط الأعظم لابن سیدهٔ، و کتاب العباب للصغانی، و کتاب القاموس: «و لم یصل واحد من هذه الثلاثهٔ فی کثرهٔ التداول إلی ما وصل إلیه الصّحاح، و لا نقصت رتبهٔ الصحاح و لا شهرته بوجود هذه، و ذلک لالتزامه ما صح، فهو فی کتب اللغهٔ نظیر صحیح البخاری فی کتب الحدیث، و لیس المدار فی الاعتماد علی کثرهٔ الجمع بل علی شرط الصحهٔ» [۳].

(۱۳) أبو إسحاق الثعلبی ... ص: ۴۳

و أما تفسیر أبی إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی (المولی)

---

[۱] العبر حوادث سنهٔ ۳۹۸.

[۲] بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۴۴۶.

[۳] المزهر فی اللغهٔ ۱/ ۶۲.

ب (الأولی) فهو فی تفسیره حیث قال: أَنْتَ مَوْلانا أی: ناصرنا و حافظنا و ولیّنا و أولی بنا» [۱].

و قال: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی: صاحبتکم و أولی بکم و أحق بأن تکون مسکنا لکم. قال لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافهٔ خلفها و أمامها» [۲]

(۱۴) أبو الحسن الواحدی ... ص: ۴۴

و أما تفسیر أبی الحسن علی بن أحمد الواحدی (المولی) ب (الأولی) فهو فی تفسیره حیث قال: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم لما أسلفتم من الذنوب. و المعنی: أنها هی التی تلی علیکم، لأنها قد ملکت أمرکم، فهی أولی بکم من کلّ شیء» [۳].

(۱۵) الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۴

اشارهٔ

و أما تفسیر أبی الحجاج یوسف بن سلیمان الأعلم الشنتمری (المولی)

---

[۱] الکشف و البیان فی تفسیر القرآن- مخطوط.

[۲] الکشف و البیان- مخطوط.

[۳] التفسیر الوسیط- مخطوط.

ب (الأولی) فقد قال فی شرح أبیات کتاب سیبویه (الذی أملاه سنهٔ ۴۵۶ علی المعتضد باللّه أبی عمرو عباد بن محمد بن عباد) بشرح

بیت لبید ما نصه «الشاهد فیه رفع خلفها و أمامها اتساعا و مجازا، و المستعمل فیهما الظرف و رفعهما علی البدل من کلا. و التقدیر: فغدت خلفها و أمامها تحسبهما مولی المخافهٔ. و کلا فی موضع رفع بالابتداء و تحسب مع ما بعدها فی موضع الخبر، و الهاء من أنه عائدهٔ علی کلا، لأنه اسم واحد فی معنی التثنیهٔ، فحمل ضمیره علی لفظه.

و مولی المخافهٔ خبر، لأن معناه موضع المخافهٔ و مستقرّها من قول اللّه عز و جل مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ ای: هی مستقرّکم الأولی بکم.

وصف بقرهٔ فقدت ولدها أو أحست بصائد، فهی خائفهٔ حذرهٔ، تحسب کلا طریقها من خلفها و أمامها مکمنا له یغترّها منه، و الفرج هاهنا موضع المخافهٔ و هو مثل الثغر، و ثناه لأنه أراد ما تخاف منه خلفها و أمامها» [۱].

ترجمهٔ الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۵

۱- ابن خلکان ...: «کان عالما بالعربیهٔ و اللغهٔ و معانی الأشعار، حافظا لجمیعها، کثیر العنایهٔ بها، حسن الضّبط لها، مشهورا بمعرفتها و إتقانها، أخذ الناس عنه کثیرا، و کانت الرحلهٔ فی وقته إلیه ... و توفی سنهٔ ۴۷۶» [... ۲].

۲- السیوطی کذلک [۳].

---

[۱] تحصیل عین الذهب من معدن جوهر الأدب فی علم مجازات العرب.

[۲] وفیات الأعیان ۶/ ۷۹.

[۳] بغیهٔ الوعاهٔ ۲/ ۳۵۶ و ترجم له فی مرآهٔ الجنان فیمن مات سنهٔ ۴۹۶ و هو سهو.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۶

(۱۶) القاضی الزوزنی ... ص: ۴۶

اشارهٔ

و أما تفسیر حسین بن أحمد الزوزنی (المولی) ب (الأولی) فهو فی شرح المعلّقات، بشرح بیت لبید المذکور حیث قال ...: «و قال ثعلب: إن المولی فی هذا البیت بمعنی الأولی بالشیء، کقوله مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ ای: هی الأولی بکم یقول: فغدت البقرهٔ و هی تحسب أن کلا فرجیها مولی المخافهٔ، أی موضعها و صاحبها أو تحسب أن کل فرج من فرجیها هو الأولی بالمخافهٔ» [... ۱].

ترجمهٔ الزوزنی ... ص: ۴۶

قال السیوطی: «الحسین بن أحمد الزوزنی القاضی أبو عبد اللّه قال عبد الغافر: إمام عصره فی النحو و اللغهٔ و العربیهٔ. مات سنهٔ ۴۸۶» [۲].

(۱۷) أبو زکریا الخطیب ... ص: ۴۶

اشارهٔ

و أما تصریح یحیی بن علی أبو زکریا ابن الخطیب التبریزی بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء بشرح الحماسی:

---

[۱] شرح المعلّقات ۹۱.

[۲] بغیة الوعاة ۱/ ۵۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۷

(أ لهفا بقری سحبل حین أجلت علینا الولایا و العدو المباسل)

حیث قال: «و المولی علی وجوه، هو: العبد و السید و ابن العم و الصهر و الجار و الحلیف و الولی و الأولی بالشیء» [۱].

ترجمة أبی زکریا التبریزی ... ص: ۴۷

۱- السمعانی: «أبو زکریا یحیی بن علی بن محمد بن الحسن بن بسطام الشیبانی التبریزی قاطن بغداد، أحد أئمة اللغة و کانت له معرفة تامة بالأدب و النحو، قرأ علی أبی العلاء أحمد بن عبد اللّه بن سلیمان المعرّی و غیره من الشامیین ... و حدث عنه الإمام أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب و غیره ... و مات فی جمادی الآخرة سنة ۵۰۲ ببغداد و دفن بتبریز» [۲].

۲- الذهبی: «أبو زکریا التبریزی الخطیب صاحب اللغة، یحیی بن علی ابن محمد الشیبانی صاحب التصانیف، أخذ اللغة عن أبی العلاء المعرّی، و سمع من سلیم بن أیوب بصور، و کان شیخ بغداد فی الأدب. توفی فی جمادی الآخرة عن إحدی و ثمانین سنة» [۳].

۳- الیافعی کذلک [۴].

۴- الذهبی: «و فیها مات إمام اللغة ببغداد أبو زکریا» [۵ ...].

---

[۱] شرح دیوان الحماسة.

[۲] الأنساب ۱/ ۴۴۶.

[۳] العبر- حوادث ۵۰۲.

[۴] مرآة الجنان- حوادث ۵۰۲.

[۵] دول الإسلام- حوادث ۵۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۸

(۱۸) الفرّاء البغوی ... ص: ۴۸

اشارة

و أمّا تفسیر حسین بن مسعود الفرّاء البغوی (المولی) ب (الأولی) فهو بتفسیر الآیة المبارکة: مَأْواکُمُ النَّارُ ... قال: «مأواکم النار هی مولاکم.

صاحبتکم و أولی بکم لما أسلفتم من الذنوب» [۱].

ترجمة البغوی ... ص: ۴۸

و هذا موجز کلام ابن خلکان بترجمة البغوی:

«أبو محمد الحسین بن مسعود بن محمد المعروف بالفرّاء البغوی، الفقیه الشافعی المحدّث المفسّر، کان بحرا فی العلوم، و أخذ الفقه عن القاضی حسین ابن محمد کما تقدّم فی ترجمته، و صنّف فی تفسیر کلام اللّه تعالی، و أوضح المشکلات من قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و روی الحدیث و درّس، و کان لا یلقی الدرس إلّا علی الطهارة، و صنّف کتبا کثیرة ... توفی فی شوال سنة ۵۱۰»...

[۲].

---

[۱] معالم التنزیل ۸/ ۲۹.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۴۰۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۴۹

(۱۹) جار اللّه الزمخشری ... ص: ۴۹

اشارة

و أمّا تصریح أبی القاسم محمود بن عمر الزمخشری بمجی‏ء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء فی (أساس البلاغة): «و مولی: سیدی، و عبدی، و مولی بین الولایة ناصر، و هو أولی به» [۱].

و فی (الکشاف): هِیَ مَوْلاکُمْ قیل: هی أولی بکم، و أنشد بیت لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب انه مولی المخافة خلفها و أمامها

و حقیقة مولاکم محراکم و مقمنکم، أی: مکانکم الذی یقال فیه: هو أولی بکم. کما قیل: هو مئنة للکرم، أی مکان لقول القائل إنّه لکریم، و یجوز أن یراد: هی ناصرکم، أی: لا ناصر لکم غیرها، و المراد نفی الناصر علی البتات، و نحوه قوله: قد أصیب فلان بکذا فاستنصر الجزع. و منه قوله تعالی: یُغاثُوا بِماءٍ کَالْمُهْلِ و قیل: تتولاکم کما تولّیتم فی الدنیا أعمال أهل النار» [۲].

ترجمة الزمخشری ... ص: ۴۹

و ستأتی ترجمة الزمخشری بالتفصیل، کما تقدمت ترجمته عن (الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة)، و هذا بعض الثناء علیه:

۱- الکفوی: «الشیخ الامام الفهّامة جار اللّه العلّامة أبو القاسم محمود ابن عمر بن مجد الدین الزمخشری. إمام عصره بلا مدافعة، کان نحویا ذکیا خبیرا

---

[۱] أساس البلاغة: ولی ۶۸۹.

[۲] الکشاف ۴/ ۴۷۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۵۰

بالمعانی و البیان، فقیها مناظرا، متکلّما نظّارا، أدیبا، شاعرا، محدّثا، مفسرا.

أستاذ زمانه فی الأدب و مجتهد أوانه فی المذهب، له فی العلوم آثار ما لیس لغیره من أهل عصره، و کان من الفصاحة و البلاغة بالمحلّ الأعلی الذی تشهد به تصنیفاته، سیّما الکشاف فی التفسیر» [... ۱].

۲- ابن الأثیر: «أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشری الخوارزمی، الحنفی مذهبا، صاحب التصانیف العجیبة، و التألیفات الغریبة، مثل: الفائق فی غریب الحدیث، و الکشاف فی تفسیر القرآن، و الأمثال، و المفصّل فی النحو. و له الید الباسطة و اللسان الفصیح فی علوم الأدب، لغتها و نحوها و شعرها و رسائلها، و علم البیان، انتهت هذه الفضائل و به ختمت. و أقام بمکّة دهرا حتی صار یعرف بجار اللّه» [۲].

۳- الیافعی: «و فیها العلّامة النحوی اللغوی المفسّر المعتزلی ... کان متقنا فی التفسیر و الحدیث و النحو و اللغة و علم البیان، إمام عصره فی فنونه، و له التصانیف البدیعة الکثیرة الممدوحة الشهیرة» [... ۳].

(۲۰) أبو الفرج ابن الجوزی ... ص: ۵۰

اشارهٔ

و أمّا ذکر أبی الفرج عبـد الرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی تفسـیر (المولی) ب (الأولی)، فقد جاء بتفسـیر الآیهٔ المبارکهٔ حیث قال: «قوله مَوْلاکُمْ قال أبو عبیدهٔ: أی أولی بکم» [۴].

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] جامع الأصول لابن الأثیر الجزری- مخطوط.

[۳] مرآهٔ الجنان- حوادث سنهٔ ۵۳۸.

[۴] زاد المسیر فی التفسیر ۸/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۱

ترجمهٔ ابن الجوزی ... ص: ۵۱

۱- ابن خلکان: «أبو الفرج عبد الرحمن، الفقیه الحنبلی الواعظ الملقّب جمال الدین الحافظ. کان علّامهٔ عصره و إمام وقته فی الحدیث و صناعهٔ الوعظ، صنّف فی فنون عدیدهٔ، منها: زاد المسیر فی علم التفسیر.
و توفی لیلهٔ الجمعهٔ ثانی عشر شهر رمضان سنهٔ ۵۹۷ ببغداد، و دفن بباب حرب» [۱].
۲- الـذهبی: «و أبو الفرج ابن الجوزی عبـد الرحمن بن علی محمـد بن علی الحافـظ الکبیر، جمـال الـدین التیمی البکری، البغـدادی، الحنبلی، الواعظ، المتقن، صاحب التصانیف الکثیرهٔ الشهیرهٔ فی أنواع العلم، من التفسیر و الحدیث و الفقه و الزهد» [... ۲].
۳- السیوطی: «ابن الجوزی الامام العلّامهٔ الحافظ، عالم العراق و واعظ الآفاق ... ما علمت أحدا من العلماء صنّف ما صنّف» [... ۳].

(۲۱) أبو نصر الدرواجکی الزاهد ... ص: ۵۱

اشارهٔ

و أمّا تفسیر أحمـد بن الحسن بن أحمـد بن الزاهد الدرواجکی (المولی) ب (الأولی) فهو فی تفسیره المشـهور ب (تفسیر الزّاهدی) حیث قال: «قوله تعالی بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ الآیهٔ. أی: اللّه أولی أن یطاع» [... ۴].

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۳۲۱.

[۲] العبر- حوادث ۵۹۷.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۷۷.

[۴] تفسیر الزاهدی لأبی نصر الدرواجکی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۲

ترجمهٔ الدرواجکی ... ص: ۵۲

و هذا التفسير قد جاء فى أوّله: «الحمد للّه الذى أنزل الفرقان نورا مضيئا و جعل اتّباعه دينا رضيّا، و وعد المؤتمرين و العباد المعتدّين لتكليف المحجوجين، و الصلاة على رسوله محمد و آله أجمعين. قال الشيخ الامام الأجل العالم الزاهد المجاهد سيف الملة و الدين، مقتدى الإسلام و المسلمين ناصر السنّة قامع البدعة فخر الأئمة جمال الإسلام تاج المفسّرين أبو نصر أحمد بن الحسن بن أحمد الدرواجكى فى تفسير كلام اللّه إملاء ببخارا، فى اليوم التاسع من شوال سنة تسع و خمسمائة، سقاه اللّه صوب غفرانه و كساه ثوب رضوانه، و إنه تعالى على ما يشاء قدير».

و ذكر الدرواجكى عبد القادر القرشى بقوله: «أحمد بن الحسن بن أحمد أبو نصر الدرواجكى الزاهد، عرف بفخر الإسلام، أستاد العقيلى. و لم يذكر السمعانى هذه النسبة» [۱].

ترجمة تلميذه العقيلى ... ص: ۵۲

۱- القرشى: «عمر بن محمد بن عمر بن محمد بن أحمد شرف الدين أبو حفص العقيلى الأنصارى جد شمس الدين أحمد بن محمد- و قد تقدم-. قال الذهبى: العلّامة شرف الدين كان من كبار حنفية بخارا و علمائها. قدم بغداد حاجّا فى سنة ۵۸۸، و حجّ ثم رجع و حدّث. روى عن الصدر الأجل الشهيد حسام الدين أبى المفاخر برهان الأئمة عمر بن الصدر الماضى عبد العزيز بن عمر ابن مازة. و قد تقدم ... توفى ببخارا وقت صلاة الفجر من يوم الثلاثاء الخامس من جمادى الأولى سنة ۵۹۶» [... ۲].

---

[۱] الجواهر المضية فى طبقات الحنفية ۱/ ۶۳.

[۲] الجواهر المضية فى طبقات الحنفية ۱/ ۳۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۵۳

۲- الكفوى: «الشيخ الامام شرف الدين ... من كبار الأئمة الحنفية و أعيان فقهاء الملة الحنفية، و له اليد الباسطة فى المذهب و الخلاف، و كان على أحسن طريقة سلكها الأشراف، و له تصانيف حسنة منها المنهاج ... ذكره ابن النجار فى تاريخه» [۱].

هذا، و قد اعتمد على (تفسير الزّاهدى) الامام العلائى فى كتابه (ترغيب الصّلاة ...) ففى (كشف الظنون): «تفسير الزاهدى ذكره صاحب ترغيب الصّلاة» [۲].

ترجمة الزاهد العلائى ... ص: ۵۳

و قال فى (كشف الظنون): «ترغيب الصّلاة- فارسى لمحمد بن أحمد الزاهد. جمعه من نحو مائة كتاب، و رتّبه على ثلاثة أقسام، الأول: فى فرضية الصلاة. و الثانى: فى الطهارة. و الثالث: فى نواقض الوضوء» [۳].

و ترجم له ...: ص: ۵۳

۱- السمعانى: «و من المتأخرين الامام الزاهد محمد بن عبد الرحمن العلائى، واعظ من أهل بخارا و مفسّرهم، و كان فصيحا حسن الأداء، مقبولا عند الخاص و العام. حدّث و سمع منه، و ما أدركته حيّا ببخارا» [۴].

۲- القرشى: «محمد بن عبد الرحمن بن أحمد أبو عبد اللّه البخارى الملقب بالزاهد العلاء، قال السمعانى: كان فقيها فاضلا متقنا [مفتيا] مذاكرا أصوليّا متكلّما، قيل: إنّه صنّف فى التفسير كتابا أكثر من ألف جزء، و أملى فى آخر عمره،

---

[۱] كتائب أعلام الأخيار- مخطوط.

[۲] کشف الظنون ۱/ ۴۴۸.

[۳] کشف الظنون ۱/ ۳۹۹.

[۴] الأنساب- البخاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۴

کتب إلیّ بالاجازة و لم ألحقه ببخارا، لأنه توفی لیلة الثانی عشر من جمادی الآخرة سنة ۵۴۶.

و محمد بن عبد الرحمن هذا من مشایخ صاحب الهدایة و قد ذکره فی مشیخته و قال: أجاز لی روایة جمیع ما صحّ من مسموعاته»... [۱].

۳- الکفوی: «الامام الزاهد علاء الدین محمد بن عبد الرحمن البخاری المفسر المعروف بعلاء الزاهد، له تفسیر کبیر مشتمل علی مجلدات ضخام» [... ۲].

(۲۲) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۵۴

و أمّا ذکر نظام الدین الحسن بن محمد النیسابوری مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد قال: هِیَ مَوْلاکُمْ قیل: المراد أنّها تتولی أمورکم کما تولّیتم فی الدنیا أعمال أهل النار. و قیل: أراد هی أولی بکم، قال جار اللّه: حقیقته هی محراکم و مقمنکم أی مکانکم الذی یقال فیه هو أولی بکم، کما قیل: هو مئنة للکرم، أی: مکان لقول القائل إنه لکریم» [۳].

و قال: وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ متولّی أمورکم. و قیل: أولی بکم من أنفسکم، و نصیحته أنفع لکم من نصائحکم لأنفسکم» [۴].

---

[۱] الجواهر المضیة ۲/ ۷۶.

[۲] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۳] تفسیر النیسابوری هامش الطبری ۲۷/ ۱۳۱.

[۴] المصدر نفسه ۲۸/ ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۵

(۲۳) ابن طلحة القرشی ... ص: ۵۵

و أمّا ذکر أبی سالم محمد بن طلحة القرشی النصیبی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهو حیث قال: «و اشتمل- أی حدیث الغدیر- علی لفظة المولی، و هی لفظة مستعملة بإزاء معان متعددة قد ورد القرآن الکریم بها، فتارة تکون بمعنی أولی. قال اللّه تعالی فی حق المنافقین مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه: هی أولی بکم» [۱].

و سنذکر ترجمة ابن طلحة فیما سیأتی إن شاء اللّه تعالی.

(۲۴) سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۵

و أمّا ذکر شمس الدین أبی المظفّر یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهو حیث قال فی ذکر معانی (المولی):

«العاشر بمعنی الأولی. قال اللّه تعالی: فَالْیَوْمَ لا یُؤْخَذُ مِنْکُمْ فِدْیَةٌ وَ لا مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی: أولی بکم» [۲].

و سنترجم لسبط ابن الجوزی فیما سیأتی بالتفصیل.

[۱] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول ۱/ ۴۵.

[۲] تذکرهٔ خواص الأمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۶

(۲۵) القاضی البیضاوی ... ص: ۵۶

اشارهٔ

و أمّا تفسیر القاضی ناصر الدین عبد اللّه بن عمر البیضاوی (المولی) ب (الأولی) فقد جاء فی (تفسیره) حیث قال: مَوْلاکُمْ هی أولی بکم کقول لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافهٔ خلفها و أمامها

و حقیقته: محراکم، أی مکانکم الذی یقال فیه أولی بکم» [۱].

ترجمهٔ البیضاوی ... ص: ۵۶

و سیأتی تفصیل ترجمهٔ البیضاوی إن شاء اللّه. و نقتصر هنا بخلاصهٔ ما ترجمه به الیافعی حیث قال: «و فیها: الإمام أعلم العلماء الأعلام، ذو التصانیف المفیدهٔ المحققهٔ، و المباحث الحمیدهٔ المدققهٔ، قاضی القضاهٔ ناصر الدین» [... ۲].

و قال السیالکوتی: «إنّ التفسیر العتیق و البحر العمیق المسمی بأنوار التنزیل للإمام الهمام قدوهٔ علماء الإسلام، سلطان المحققین و برهان المدققین، القاضی ناصر الدین عبد اللّه البیضاوی، قد استهتر العلماء بحلّ مشکلاته، و أسهر الأذکیاء أحداقهم بفتح مغلقاته، إلّا أنّه لوجازهٔ العبارات و احتوائه علی الإشارات جلّ عن أن یکون شریعهٔ لکلّ وارد، و أن یطّلع علیه إلّا واحد بعد واحد» [... ۳].

[۱] تفسیر البیضاوی- أنوار التنزیل: ۷۱۶.

[۲] مرآهٔ الجنان حوادث ۶۹۲.

[۳] حاشیهٔ السیالکوتی علی تفسیر البیضاوی- خطبهٔ الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۷

(۲۶) ابن سمین الحلبی ... ص: ۵۷

اشارهٔ

و أمّا تصریح أحمد بن یوسف بن عبد الدائم الحلبی المعروف بابن سمین بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء فی (الدر المصون) حیث قال: «قوله هِیَ مَوْلاکُمْ یجوز أن یکون مصدرا، أی ولایتکم أی ذات ولایتکم، و أن یکون مکانا، أی مکان ولایتکم، و أن یکون أولی بکم کقولک: هو مولاه» [۱].

ترجمهٔ ابن سمین ... ص: ۵۷

۱- العسقلانی: «أحمد بن یوسف بن عبد الدائم بن محمد الحلبی، شهاب الدین، المقری النحوی نزیل القاهرهٔ، تعانی النحو فمهر فیه،

و لازم أبا حيان إلى أن فاق أقرانه، و أخذ القراءات عن التقى الصائغ و مهر فيها، و سمع الحديث من يونس الدبوسى و غيره، و ولّى تصدير القراءات بجامع ابن طولون، و أعاد بالشافعى، و ناب فى الحكم، و ولىّ نظر الأوقاف، و له تفسير القرآن فى عشرين مجلدهٔ رأيته بخطه، و الإعراب سماه الدرّ المصون فى ثلاثهٔ أسفار بخطه، صنّفه فى حياهٔ شيخه و ناقشه فيه ناقشات كثيرهٔ غالبها جيدهٔ، و جمع كتابا فى أحكام القرآن، و شرح التسهيل، و الشاطبيهٔ.

قال الأسنوى فى الطبقات: كان فقيها بارعا فى النحو و القراآت، و يتكلم فى الأصول، خيّرا أديبا، مات فى جمادى الآخرهٔ، و قيل فى شعبان سنهٔ ۷۵۶» [۲].

---

[۱] الدر المصون فى علم الكتاب المكنون- مخطوط.

[۲] الدرر الكامنهٔ فى أعيان المائهٔ الثامنهٔ ۱/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۸

۲- أبو بكر تقى الدين ابن قاضى شهبهٔ كذلك [۱].

۳- السيوطى: «السمين، صاحب الإعراب المشهور» ثم أورد كلام ابن حجر العسقلانى المذكور [۲].

۴- و قد ذكر تاج الدين الدّهان سند روايهٔ تفسير ابن السمين واصفا إياه بالإمام [۳].

(۲۷) محمد بن أبى بكر الرازى ... ص: ۵۸

اشارهٔ

و أمّا تصريح محمد بن أبى بكر الرازى بمجىء (المولى) بمعنى (الأولى) و تفسيره الكلمهٔ بهذا المعنى فهو حيث قال: «و المولى الذى هو أولى بالشىء، و منه قوله تعالى: مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ أى هى أولى بكم. و المولى فى اللغهٔ على ثمانيهٔ أوجه: المعتق و ابن العم و الناصر و الجار و الحليف و يقال العقيد و الصهر و الأولى بالشىء» [۴].

كتاب غريب القرآن ... ص: ۵۸

و كتاب (غريب القرآن) لمحمد بن أبى بكر الرازى أوله: «الحمد للّه بجميع محامده على جميع نعمه، و صلاته على نبيه المبعوث بجوامع أحكامه و لوامع حكمه، و على آله و صحبه المهتدين بأخلاقه و شيمه. قال الامام الأجل الأفضل

---

[۱] طبقات الشافعيهٔ ۳/ ۱۸.

[۲] حسن المحاضرهٔ ۱/ ۵۳۶.

[۳] كفايهٔ المتطلع- مخطوط.

[۴] غريب القرآن: ولى.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۹

العلّامهٔ ملك المفسرين شيخ العرب و العجم محمد بن أبى بكر الرازى رحمه اللّه و عفا عنه: سألنى بعض إخوانى من طلبهٔ العلم و حملهٔ القرآن العظيم أن أجمع لهم تفسير غرائب القرآن جمعا يشتمل على حسن الترتيب و سهولته، و على استيعاب كلّ الألفاظ العربيهٔ التى فى الكتاب العزيز، و يعرى عن تكرار تفسير الألفاظ و إعادتها، فأجبتهم إلى ذلك، و جمعت هذا المختصر متميزا عن كلّ ما صنف فى هذا الفن بهذه الفوائد الثلاث.

و جمیع ما أودعته فیه إنما نقلته عن الأئمة المجمع علی درایتهم، و صحة روایتهم، کالزجاج، و الفراء، و الأزهری، و الزمخشری، و العزیزی، و الهروی، و من شابههم. و ضممت فی بعض المواضع إلی تفسیر اللغة شیئا من فوائد الإعراب و المعانی، لئلا یکون حافظه جامدا علی مجرّد الألفاظ».

و ذکره فی (کشف الظنون) فی ذکر المصنّفین فی غریب القرآن [۱].

(۲۸) جلال الدین الخجندی ... ص: ۵۹

و صرّح جلال الدین أحمد الخجندی بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) علی ما نقل عنه شهاب الدین أحمد حیث قال: «قال الشیخ الامام جلال الدین أحمد الخجندی قدس سره: المولی یطلق علی معان: منها الناصر و منها الجار بمعنی المجیر لا المجار و منها السید المطاع، و منها الأولی: هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم» [۲].

و ستأتی ترجمة الخجندی إن شاء اللّه تعالی.

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۲۰۸.

[۲] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۰

(۲۹) أبو البرکات النسفی ... ص: ۶۰

اشارة

أما تفسیر حافظ الدین عبد اللّه بن أحمد النسفی (المولی) ب (الأولی)، فقد جاء فی تفسیره للآیة المبارکة: هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم. حقیقة مولاکم محراکم أی مکانکم الذی یقال فیه أولی بکم» [۱].

ترجمة النسفی ... ص: ۶۰

۱- القرشی: «عبد اللّه بن أحمد بن محمود حافظ الدین أبو البرکات النسفی أحد الزّهاد المتأخرین، صاحب التصانیف المفیدة فی الفقه و الأصول ... توفی لیلة الجمعة فی شهر ربیع الأول سنة ۷۰۱» [... ۲].

۲- الکفوی: «علم الهدی علّامه الوری، مفتی الدهر قدوة ما وراء النهر، أبو البرکات حافظ الملة و الدین، ناصر الإسلام و المسلمین، ناصح الملوک و السلاطین ...

کان إماما کاملا عدیم النظر فی زمانه، و رأسا فقید المثیل فی الأصول و الفروع فی أوانه، بارعا فی الحدیث و معانیه، ماهرا فی فنون الأدب و مبانیه، و له مقامات سنیّة فی العلوم العقلیة و مقالات بهیة فی الفنون النقلیة، و له التوسع فی الکلام و الفصاحة فی الجدل و الخصام، کثیر العلم مرتفع المکان، بدائعه تجلّ عن بیان لسان العصر فیاض البنان، فرید ما له فی الفضل مبار، له فی العلوم آثار ما

---

[۱] تفسیر النسفی: مدارک التنزیل ۴/ ۲۲۶.

[۲] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۱/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۱

لیس لغیره من أهل عصره، أخذ العلوم من أفواه الرجال حتی صار مضرب الأمثال ... و له تصانیف معتبرة مشهورة مفیدة» [... ۱].

تفسیره ... ص: ۶۱

و قد ذکر تفسیره فی (کشف الظنون) بقوله: «مدارک التنزیل و حقائق التأویل للإمام حافظ الدین عبد اللّه بن أحمد النسفی المتوفی سنهٔ ۷۰۱ و قیل ۷۱۰. أوّله: الحمد للّه المتفرد بذاته عن إشارهٔ الأوهام إلخ. و هو کتاب وسط فی التأویلات جامع لوجوه الإعراب و القراءات، متضمن لدقائق علم البدیع و الإشارات، موشح بأقاویل أهل السنهٔ و الجماعهٔ، خال عن أباطیل أهل البدع و الضلالهٔ، لیس بالطویل الممل و لا بالقصیر المخل» [۲].

(۳۰) عمر الفارسی القزوینی ... ص: ۶۱

اشارهٔ

و أما تفسیر عمر بن عبد الرحمن الفارسی القزوینی (المولی) ب (الأولی) فهو حیث قال: «قوله:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافهٔ خلفها و أمامها

یصف بقرهٔ وحشیهٔ نفرت من توجس رکز الصائد فزعهٔ لا تدری أقدّامها الصائد أم خلفها. یقول فغدت البقرهٔ کلا جانبیها الخلف و الأمام، تحسب أنه أولی و أحری بأن یکون فیه الخوف» [... ۳].

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] کشف الظنون ۲/ ۱۶۴۰.

[۳] کشف الکشاف- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۲

ترجمهٔ عمر القزوینی و کتابه ... ص: ۶۲

و قد ذکر فی (کشف الظنون) کتاب (کشف الکشاف لعمر الفارسی القزوینی) حیث قال فی ذکر حواشی الکشاف: «و ممن کتب أیضا غیر ما ذکره السیوطی: الامام العلّامهٔ عمر بن عبد الرحمن الفارسی القزوینی حاشیهٔ فی مجلّد سماها الکشف. و توفی سنهٔ ۷۴۵. أولها: الحمد للّه الذی أنار الأعیان بنور الوجود إلخ. و ذکر أنه أشار إلی تألیفها من أمره مطاع، فشرع و کتب فیها ما تلقّفه من الأئمهٔ الماضین أو استنبطه بمیامین أنوارهم، و لیس فیه التسمیهٔ و انما قال: أشار إلیّ أن أحرّر فی الکشف عن مشکلات الکشاف» [۱].

(۳۱) ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۶۲

و أمّا ذکر نور الدین علی المعروف بابن الصباغ المالکی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهذا نص کلامه: «قال العلماء: لفظهٔ المولی مستعملهٔ بإزاء معان متعددهٔ، و قد ورد القرآن العظیم بها، فتارهٔ تکون بمعنی أولی قال اللّه تعالی فی حق المنافقین: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه أولی بکم» [۲].

و سیأتی ذکر ترجمهٔ ابن الصباغ فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۴۸۰ و له ترجمهٔ فی طبقات المفسرین للداودی ۲/ ۵، الدرر الکامنهٔ ۳/ ۲۵۶، شذرات الذهب ۶/ ۱۴۳، طبقات

القراء ۱/ ۵۹۴.

[۲] الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ: ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۳

(۳۲) جلال الدین المحلّی ... ص: ۶۳

اشارهٔ

و فسّر جلال الدین محمد بن أحمد المحلی (المولی) ب (الأولی) حیث قال:
مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أولی بکم» [۱].

تفسیر الجلالین ... ص: ۶۳

و «تفسیر الجلالین» الذی اشترک فی تألیفه جلال الدین السیوطی و جلال الدین المحلی من التفاسیر المشهورهٔ المعتبرهٔ، قال تاج الدین الدهان فی (کفایهٔ المتطلع فی مرویات الشیخ حسن العجیمی): «التفسیر المعروف بالجلالین العلامتین الامام المحقق جلال الدین أبی عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد المحلّی الأخباری، و الحافظ العمدهٔ جلال الدین أبی الفضل عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی، و الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور للحافظ السیوطی. و قد شرع الجلال المحلی من سورهٔ مریم إلی آخر الکتاب العزیز، ثم شرع فی تفسیر النصف الأول فمات بعد تفسیر الفاتحهٔ، فأتمّه الحافظ السیوطی من أول سورهٔ البقرهٔ إلی آخر سورهٔ الکهف. أخبر بها » [۲...].

ترجمهٔ الجلال المحلّی ... ص: ۶۳

و قد ترجم للجلال المحلی شمس الدین السخاوی بما هذا ملخّصه:

---

[۱] تفسیر الجلالین: ۷۱۶.

[۲] کفایهٔ المتطلع لتاج الدین الذهان- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۴

«محمد بن أحمد بن محمد بن إبراهیم بن أحمد بن هاشم، الجلال أبو عبد اللّه ابن الشهاب أبی العباس بن الکمال الأنصاری، المحلّی الأصل- نسبهٔ للمحلهٔ الکبری من الغربیّهٔ- القاهری الشافعی ولد کما رأیته بخطه فی مستهل شوال سنهٔ ۷۹۱ بالقاهرهٔ و نشأ بها. فقرأ القرآن و کتبا و اشتغل فی فنون و مهر و تقدّم علی غالب أقرانه، و تفنّن فی العلوم العقلیهٔ و النقلیهٔ، و تصدی للتصنیف و التدریس و الاقراء، و رغب الأئمهٔ فی تحصیل تصانیفه و قراءتها و إقرائها، و ارتحل الفضلاء للأخذ عنه، و تخرّج به جماعهٔ درسوا فی حیاته.
و کان إماما، علّامهٔ، محققا، نظّارا، مفرط الذکاء، صحیح الذهن، معظّما بین الخاصهٔ و العامهٔ، مهابا، وقورا، علیه سیما الخیر، اشتهر ذکره و بعد صیته، و قصد بالفتاوی من الأماکن النائیهٔ، و هرع إلیه غیر واحد من الأعیان بقصد الزیارهٔ و التبرک. هذا، و لم أکن أقصر به عن درجهٔ الولایهٔ. و ترجمته یحتمل کراریس، مع أنی قد أطلتها فی معجمی. و قد حجّ مرارا. و مات سنهٔ أربع و ستّین» [۱].

(۳۳) الحسین الواعظ الکاشفی ... ص: ۶۴

اشارهٔ

و فسّر حسین بن علی الواعظ الکاشفی (المولی) ب (الأولی) فی تفسیره المشهور ب (تفسیر حسینی) بتفسیر قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ [۲].

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۷/ ۳۹- ۴۱.

[۲] تفسیر حسینی- المواهب العلیة. سورة الحدید.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۵

تفسیر حسینی ... ص: ۶۵

و (تفسیر حسینی) للواعظ الکاشفی یعدّ فی التفاسیر المعتبرة، و قد اعتمد علیه العلماء، کالشیخ أحمد بن أبی سعید بن عبد اللّه بن عبد الرزاق الحنفی الصالحی المعروف ب (ملاجیون) المترجم له بکل تعظیم فی (سبحة المرجان)، فی تفسیره المعروف ب (تفسیر أحمدی)، ضمن التفاسیر التی اعتمد علیها و نقل عنها کالتفاسیر البیضاوی و البغوی و السیوطی و الزمخشری. و قد وصفه ب «الشیخ الکبیر العلی الحسینی الواعظ الکاشفی».

و کالمولوی تراب علی فی آخر کتابه (التدقیقات الراسخات فی شرح التحقیقات الشامخات. الملقب بسبیل النجاح إلی تحصیل الفلاح) و عدّه «من الصحف الموثوقة و الزبر الأنیقة» کتفاسیر الرازی و النسفی و النیسابوری و البغوی.

و کالشیخ محبوب عالم فی تفسیره المسمی (تفسیر شاهی).

و قد ذکر تفسیره المذکور فی (کشف الظنون) بقوله: «تفسیر حسین بن علی الکاشفی الواعظ المتوفی فی حدود سنة ۹۰۰. و هو تفسیر فارسی متداول. فی مجلد. سماه بالمواهب العلیة، کما ذکره ولده فی بعض کتبه، و ترجمته بالترکیة لأبی الفضل محمد بن إدریس البدلیسی المتوفی سنة ۹۸۲. و له جواهر التفسیر للزهراوین. یأتی فی الجیم» [۱].

(۳۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۶۵

اشارة

و فسّر أبو السعود بن محمد العمادی (المولی) ب (الأولی) بتفسیر الآیة

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۴۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۶

المذکورة، و هذا نص کلامه: «قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ لا تبرحون أبدا هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم. و حقیقته مکانکم الذی یقال فیه: هو أولی بکم. کما یقال هو مئنة الکرم. أی مکان لقول القائل: إنه لکریم. أو مکانکم عن قریب، من الولی و هو القرب. أو ناصرکم عن قریب من المولی و هو القرب. أو ناصرکم علی طریقة قوله: تحیة بینهم، ضرب وجیع. أو متولّیکم تتولاکم کما تولیتم موجباتها» [۱].

ترجمة أبی السعود ... ص: ۶۶

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی بما هذا ملخّصه «المولی الفاضل العلّامة، و الحبر الکامل الفهّامة، لسان الزمان، إمام أهل اللسان،

بدائعه الحسان تجلّ عن البیان، واسع التقریر کامل التحریر، سحبان النثر حسّان الشعر، کشّاف مشکلات التنزیل الجلیل، و حلّال معضلات الکتاب بالتفسیر و التأویل، حافظ قوانین الفروع و الأصول، و ضابط مسائل کلّ الفنون من المعقول و المنقول، زبدهٔ أرباب التقوی و عمدهٔ أصحاب الفتوی، إمام المفسرین ختام المجتهدین، شیخ الإسلام و عماد الدین، أبو السعود ابن الشیخ محیی الدین المنتسب بالعماد عامله اللّه بلطفه یوم المعاد.

و هو الأستاذ علی الإطلاق، و المشار إلیه بالاتفاق، قرعت به أسماع سکّان الآفاق، و صکّت به آذان أهل فارس و العراق، شیخ کبیر، إمام خبیر، عالم نحریر، لا فی العجم له مثیل و لا فی العرب له نظیر، مشهور الاسم، عالی الرتبهٔ، عظیم الجاه، زائد الحشمهٔ، تضرب به الأمثال و تشدّ إلیه الرّحال، ترد الفتاوی علیه من أقطار الأرض و ترد إلیه بعضها علی بعض، و لقد کان علی أحسن طریقهٔ سلکها الأشراف، و قلّدها أشراف الأخلاف، من دین مکین و عقل رزین، و کان

---

[۱] تفسیر أبی السعود- إرشاد العقل السلیم إلی مزایا القرآن الکریم- هامش تفسیر الرازی: ۸/ ۷۲

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۷

من محاسن الزمان، لم تر العیون مثله فی العلم و العرفان، و کان یجتهد فی بعض المسائل و یخرج و یرجّح بعض الدلائل، و کان إذا لم یجد واقعهٔ الفتوی و جوابها فی الکتب المتداولهٔ المعمولهٔ یکتب الجواب علی رأیه الوجیز.

ولد رحمه اللّه فی رأس المائهٔ العاشرهٔ، و مکث فی منصب الفتوی أکثر من ثلاثین سنهٔ، و صنّف فیها کتاب التفسیر المسمی بإرشاد العقل السلیم إلی مزایا الکتاب الکریم فی مجلدین ضخمین» [۱].

(۳۵) سعید الجلبی ... ص: ۶۷

و ذکر سعید الجلبی مفتی الروم تفسیر (المولی) ب (الأولی) فی حاشیهٔ البیضاوی حیث قال: «قوله: فغدت کلا الفرجین. البیت. یصف بقرهٔ وحشیهٔ نفرت من صوت الصائد. فغدت فزعهٔ لا تدری أ قدّامها الصائد أم خلفها. أی:

فغدت البقرهٔ کلا جانبیها الأمام و الخلف، تحسب أنه أولی و أحری بأن یکون فیه الخوف، و الفرج بمعنی المخافهٔ أی کلا موضعیها الذی یخاف منهما فی الجملهٔ. أو بمعنی: ما بین قوائم الدابّهٔ، فما بین الیدین فرج و ما بین الرجلین فرج، و هو بمعنی السعهٔ و الانفراج. و فسّره بالقدّام و الخلف توسّعا، أو بمعنی الجانب و الطریق، فعل بمعنی مفعول لأنه مفروج مکشوف، و ضمیر أنه لکلا لأنه مفرد اللفظ. و خلفها و أمامها إمّا بدل من کلام، و إمّا خبر مبتدأ محذوف، أی هما خلفها و أمامها. کذا فی الکشف.

قوله: حقیقته محراکم، من الحری، فالمولی مشتق من الأولی بحذف

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار للکفوی. و توجد ترجمهٔ أبی السعود المتوفی سنهٔ ۹۸۲ فی: البدر الطّالع ۱/ ۲۶۱، شذرات الذهب ۸/ ۳۹۸ و غیرهما.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۸

الزوائد» [۱].

(۳۶) شهاب الدین الخفاجی ... ص: ۶۸

اشارهٔ

و أما تفسیر شهاب الدین أحمد بن محمد بن عمر الخفاجی (المولی) ب (الأولی)، فتجده فی حاشیته علی تفسیر البیضاوی، فقد قال:

«قوله: (هی أولی بکم) أی: أحق من النجاة. و هو بیان لحاصل المعنی. قوله: کقول لبید.

العامری الشاعر المشهور و هو من قصیدته المشهورة التی هی إحدی المعلقات السبع ... و الشاهد فی قوله: مولی المخافة، فإنه بمعنی مکان أولی و أحری بالخوف.

قوله: و حقیقته. أی: حقیقة مولاکم هنا محراکم بالحاء و الراء المهملتین، أی المحلّ الذی یقال فیه إنه أحری و أحق بکم، من قولهم هو حری بکذا أی خلیق و حقیق و جدیر به، کلّها بمعنی واحد، و لیس المراد إنه اسم مکان من الأولی علی حذف الزوائد کما توهم، و ستری معناه عن قریب.

قوله: کقولک هو مئنة الکرم إلخ. یعنی: إن مولاکم اسم مکان لا کغیره من أسماء الأمکنة فإنها مکان للحدث بقطع النظر عمّن صدر عنه، و هذا محل للمفضل علی غیره الذی هو صفته، فهو ملاحظ فیه معنی أولی لا ـ أنه مشتق منه، کما أن المئنة مأخوذة من أن التحقیقیة و لیست مشتقة منه، إذ لم یذهب أحد من النحاة إلی الاشتقاق من اسم التفضیل، کما لم یقل أحد بالاشتقاق من الحرف، و مئنة الکرم وصف له علی طریق الکنایة الرمزیة فی قولهم: الکرم بین بردیه کما فی

---

[۱] لاحظ سورة الحدید من حاشیة تفسیر البیضاوی للجلبی مفتی الروم. و توجد ترجمته فی: الشقائق النعمانیّة ۲/ ۴۳، الفوائد البهیّة: ۷۸. توفی سنة ۹۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۶۹

شروح الکشاف» [... ۱].

ترجمة الخفاجی ... ص: ۶۹

و شهاب الدین الخفاجی من شیوخ مشایخ شاه ولی اللّه الدهلوی والد عبد العزیز (الدهلوی) کما لا یخفی علی من راجع رسالته فی أسانیده المسماة ب (الإرشاد).

و قد ترجم للخفاجی محمد أمین المحبی ترجمة حافلة نختصر منها ما یلی:

«الشیخ أحمد بن محمد بن عمر قاضی القضاة الملقّب بشهاب الدین الخفاجی المصری الحنفی، صاحب التصانیف السائرة، و أحد أفراد الدنیا المجمع علی تفوّقه و براعته، و کان فی عصره بدر سماء العلم و نیر أفق النثر و النظم، رأس المؤلفین و رئیس المصنفین، سار ذکره سیر المثل، و طلعت أخباره طلوع الشهب فی الفلک، و کلّ من رأیناه أو سمعناه به ممن أدرک وقته معترفون له بالتفرّد فی التقریر و التحریر و حسن الإنشاء، و لیس فیهم من یلحق شأوه و لا یدعی ذلک، مع أن فی الخلق من یدعی ما لیس فیه.

و تآلیفه کثیرة ممتعة مقبولة و انتشرت فی البلاد، و رزق فیها سعادة عظیمة فإنّ الناس اشتغلوا بها. و أشعاره و منشآته مسلّمة لا مجال للخدش فیها. و الحاصل إنه فاق کلّ من تقدّمه فی کلّ فضیلة، و أتعب من یجیء بعده، مع ما خوّله اللّه تعالی من السعة و کثرة الکتب و لطف الطبع و النکتة النادرة.

و قد ترجم نفسه فی آخر ریحانته من حین مبدئه، ثم ذکر أن من تآلیفه:

حواشی تفسیر القاضی و هی التی سمّاها عنایة القاضی، و شرح الشفا، و شرح درة الغواص، و الریحانة...

و أخذ عنه جماعة اشتهروا بالفضل الباهر» [... ۲].

---

[۱] عنایة القاضی- حاشیة تفسیر البیضاوی. سورة الحدید.

[۲] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۱/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۰

(۳۷) سلیمان الجمل ... ص: ۷۰

و ذکر الشیخ سلیمان الجمل تفسیر (المولی) ب (الأولی) فی حاشیته علی تفسیر الجلالین حیث قال: «قوله: هِیَ مَوْلاکُمْ یجوز أن یکون مصدرا أی ولایتکم أی ذات ولایتکم، و أن یکون مکانا أی مکان ولایتکم، و أن یکون بمعنی أولی کقولک: هو مولاه أی أولی به إلخ. سمین.

و فی أبی السعود: هی مولاکم أی أولی بکم، و حقیقته مکانکم الذی یقال فیه هو أولی بکم، کما یقال هو مئنة الکرم، أی مکان لقول القائل إنه لکریم أو مکانکم عن قریب، من الولی و هو القرب، أو ناصرکم علی طریقة قوله: تحیة بینهم ضرب وجیع. إلخ.

و فی الشهاب: قوله هو مئنة الکرم یعنی: إن مولاکم اسم مکان لا کغیره من أسماء الأمکنة، فإنها مکان للحدث بقطع النظر عمّن صدر عنه. و هذا محل للمفضل علی غیره الذی هو صفته، فهو ملاحظ فیه معنی أولی لا أنه مشتقة منه، کما أن المئنة مأخوذة من أن و لیست مشتقة منها. إلخ.

و قوله: أو ناصرکم. فالمعنی لا ناصر لکم إلّا النار، کما أن معنی البیت لا تحیة لهم إلا الضرب علی التهکّم. و المراد نفی الناصر و نفی التحیة. إلخ شهاب» [۱].

---

[۱] حاشیة تفسیر الجلالین سورة الحدید. و توجد ترجمته فی الأعلام ۳/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۱

(۳۸) جار اللّه الالهآبادی ... ص: ۷۱

و أمّا ذکر الملّا جار اللّه الإلهآبادی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء فی حاشیته علی تفسیر البیضاوی بتفسیر الآیة من سورة الحدید حیث قال: «قوله:

و حقیقته محراکم من الحری، فالمولی الحری، مشتق من الأولی بحذف الزائد» [۱].

(۳۹) محبّ الدین الأفندی ... ص: ۷۱

و قد فسّر محبّ الدین الأفندی (المولی) ب (الأولی) فی شرح بیت لبید الذی استشهد به الزمخشری فی الکشاف [۲].

(۴۰) محمد الأمیر الیمانی ... ص: ۷۱

و ذکر محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی مجیء (المولی) بمعنی

---

[۱] حاشیة البیضاوی. سورة الحدید. توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۶/ ۵۴.

[۲] تنزیل الآیات فی شرح شواهد الکشاف: ۱۴۰. و توجد ترجمته فی: ریحانة الألباء: ۹۹. توفی سنة ۱۰۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۲

(الأولی) نقلا عن الفقیه حمید ضمن معانیه حیث قال: «و منها بمعنی الأولی. قال تعالی: هُوَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم و بعذابکم» [۱].

و سیأتی طرف من ترجمة محمد بن اسماعیل الأمیر فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

(۴۱) عبد الرحيم بن عبد الكريم ... ص: ۷۲

و فسّر عبد الرحيم بن عبد الكريم (المولى) ب (الأولى) فی شرح بيت لبيد العامری حيث قال: «و أراد بالمولى الأولى ... يقول: فغدت البقرة فی كلا الفرجين تحسب أنّ كلّ واحد من الفرجين- و هما خلفها و أمامها- أولى بالمخافة» [۲].

(۴۲) رشيد النبی ... ص: ۷۲

و كذا فسّره رشيد النبی فی شرح بيت لبيد المذكور [۳].

---

[۱] الروضة الندية- شرح التحفة العلوية.

[۲] شرح المعلّقات السبع.

[۳] شرح المعلّقات السبع. و توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۷/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۳

(۴۳) السيّد الشبلنجی ... ص: ۷۳

و ذكر السيّد مؤمن بن حسن الشبلنجی (الأولى) من معانی (المولى) نقلا عن العلماء [۱].

أقول:

فهل يمكن أن يقال أن (الدهلوی) لم يطّلع على هذه الكلمات التی ذكرناها عن كبار الأئمة و مشاهير اللغة و التفسير و الحديث و الأدب؟

و هل يمكن أن يقال إنه لم يراجع شيئا من التفاسير و لم يقف على كلمات المفسّرين حتى التفاسير المتداولة كالكشاف و معالم التنزيل و تفسير الجلالين و أنوار التنزيل؟

أللهم كلّا ... إنه ليس إلّا التعصب و العناد، إنه يحاول خديعة العوام و تضليلهم بالأكاذيب و إنكار الحقائق الراهنة، و نحن نكشف النقاب عن ذلك كله بكلمات علماء طائفته و مشاهير أئمتهم فی كل مورد، و اللّه ولیّ التوفيق.

---

[۱] نور الأبصار فی مناقب آل بيت النبی المختار: ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۴

اعتراف علماء الكلام بمجیء (المولى) بمعنى (الأولى ...) ص: ۷۴

اشارة

بل إن بعض مشاهير متكلّمی أهل السنّة- فی الوقت الذی ينكرون تواتر حديث الغدير و دلالته تبعا للفخر الرازی- يعترفون بشيوع استعمال (المولى) بمعنى (الأولى بالتصرف) و هذا دليل آخر على شدة تعصب (الدهلوی) الذی ينكر هذه الجهة أيضا، و لا بأس بإيراد نصوص عباراتهم فی هذا المقام:

التفتازانی ... ص: ۷۴

قال سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی: «و لفظ (المولی) قد یراد به المعتق و الحلیف و الجار و ابن العم و الناصر و الأولی بالتصرف. قال اللّه تعالی:

مَأْواکُمُ النَّارُ أی أولی بکم. ذکره أبو عبیدة. و

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أیّما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها

. أی الأولی بها و المالک لتدبیر أمرها.

و مثله فی الشعر کثیر.

و بالجملة استعمال (المولی) بمعنی: المتولی و المالک للأمر و الأولی بالتصرّف شائع فی کلام العرب منقول عن کثیر من أئمة اللغة.

و المراد إنه اسم لهذا المعنی، لا أنّه صفة بمنزلة الأولی لیعترض بأنه لیس من صیغة أفعل التفضیل و أنه لا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۵

یستعمل استعماله» [۱].

القوشجی ... ص: ۷۵

و قال علاء الدین علی بن محمد القوشجی: «و لفظ (المولی) قد یراد به المعتق و المعتق و الحلیف و الجار و ابن العم و الناصر و الأولی بالتصرف. قال اللّه تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم ذکره أبو عبیدة. و

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أیّما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها

. أی الأولی بها فی التصرف و المالک لتدبیر أمرها. و مثله فی الشعر کثیر» [۲].

و لا یتوهم: أن هذا الکلام من التفتازانی و القوشجی هو تقریر لدلالة حدیث الغدیر علی الامامة من جانب الامامیة و لا یدلّ علی قبولهما ذلک.

لأنّ سکوتهما فی مقام الجواب عن الاستدلال بحدیث الغدیر عن الجواب عن هذه الناحیة و تعرّضهما لسند حدیث الغدیر، و جعل ذیل الحدیث و هو:

«اللهم وال من والاه و عاد من عاداه»

مشعرا بأنّ المراد من (المولی) هو الناصر و المحب ... دلیل علی قبولهما شیوع استعمال (المولی) بمعنی (الأولی بالتصرف)، و أن هذا الکلام لهما و لیس من جانب الشیعة. و إن کنت فی ریب مما ذکرناه فراجع نص عبارتیهما.

و یدل علی ما ذکرناه بوضوح تصریح المولوی عبد الوهاب القنوجی بذلک حیث أنه بعد أن نقل عن (المواقف و شرحها) إنکار مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) ردّ علیه باعتراف القوشجی شارح التجرید بمجیئه بهذا المعنی ... و لننقل نص عبارته الواردة ضمن ما ذکره فی الجواب عن حدیث الغدیر:

«و عن الثالث- بمنع صحة الحدیث ... و لأن علیّا رضی اللّه عنه لم یکن

---

[۱] شرح المقاصد ۲/ ۲۹۰.

[۲] شرح التجرید: ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۶

یوم الغدیر مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فإنه کان بالیمن. و ردّ هذا بأنّ غیبته لا تنافی صحة الحدیث، إلّا أن یروی هکذا: أخذ بیده و

استحضره و قال کذا و کذا...

و لأن مفعلا بمعنی أفعل لم یـذکره أحـد، و یقال أولی من کـذا دون مولی من کـذا، و أولی الرجلین و الرجال دون مولی الرجلین أو الرجال. هکذا فی المواقف و شرحه.

و فیه بحث أورده شارح التجرید حیث قال: قد یراد بالمولی الأولی بالتصرف قال اللّه تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم. ذکره أبو عبیدة، و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أیما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها

. أی الأولی بها فی التصرف و المالک لتدبیر أمرها. و مثله فی الشعر کثیر، و بالجملة، استعمال المولی بمعنی المتولی و المالک للأمر و الأولی بالتصرف شائع فی کلام العرب، منقول عن أئمة اللغة، و المراد إنه اسم لهذا المعنی لا صفة بمنزلة الأولی لیعترض بأنه لیس من صیغة اسم التفضیل، و أنه لا یستعمل استعماله.

و لو سلّم أن المراد بالمولی هو الأولی فأین الدلیل علی أنّ المراد هو الأولی بالتصرف و التدبیر، بل یجوز أن یراد الأولی فی الاختصاص به و القرب منه»....

ترجمة التفتازانی ... ص: ۷۶

و إذ علمت باعتراف التفتازانی بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) و شیوع ذلک فی کلام العرب فلنذکر خلاصة ترجمته:

قال السیوطی: «مسعود بن عمر بن عبد اللّه الشیخ سعد الدین التفتازانی، الامام العلّامة، عالم بالنحو و التصریف و المعانی و البیان و الأصلین و المنطق و غیرها، شافعی. قال ابن حجر: ولد سنة ۷۱۲، و أخذ عن القطب و العضد، و تقدّم فی الفنون، و اشتهر بذلک، و طار صیته و انتفع الناس بتصانیفه. و کان فی لسانه لکنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۷

و انتهت إلیه معرفة العلوم بالمشرق، مات بسمرقند سنة ۷۹۱» [۱].

و قال الکفوی: «و کان من کبار العلماء الشافعیة، و مع ذلک له آثار جلیلة فی أصول الحنفیة» [۲].

ترجمة القوشجی ... ص: ۷۷

و القوشجی أیضا من کبار علماء أهل السنة المحققین، فقد ذکر فی (کشف الظنون) فی شروح التجرید: «ثم شرح المولی المحقق علاء الدین علی بن محمد الشهیر بالقوشجی المتوفی سنة ۸۷۹ شرحا لطیفا ممزوجا أوّله: خیر الکلام حمد الملک العلّام إلخ. لخّص فیه فوائد الأقدمین أحسن تلخیص، و أضاف إلیها نتائج فکره، مع تحریر سوّده بکرمان و أهداه إلی السلطان أبی سعید خان. قد اشتهر هذا الشرح بالشرح الجدید. قال فی دیباجته بعد مدح الفن و المصنف:

إن کتاب التجرید الذی صنّفه المولی العظم قدوة العلماء الرّاسخین، أسوة الحکماء المتألهین نصیر الحق و الملة و الدین، تصنیف مخزون بالعجائب و تألیف مشحون بالغرائب. فهو و إن کان صغیر الحجم وجیز النظم، فهو کثیر العلم جلیل الشأن، حسن الانتظام مقبول الأئمة العظام، لم یظفر بمثله علماء الأمصار، مشتمل علی إشارات إلی مطالب هی الأمهات، مملو بجواهر کلّها کالفصوص متضمن لبیانات معجزة فی عبارات موجزة، یفجر ینبوع السلاسة من لفظه و لکن معانیه لها السحر، و هو فی الاشتهار کالشمس فی رابعة النهار تداولته أیدی النظار.

ثم إنّ کثیرا من الفضلاء وجّهوا نظرهم إلی شرح هذا الکتاب و نشر معانیه ... و إنی بعد أن صرفت فی الکشف عن حقائق هذا العلم شطرا من عمری

[۱] بغیة الوعاة ۲/ ۲۸۵.

[۲] کتائب الأعلام- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۷۸

و وقفت علی الفحص عن دقائقه قدرا من دهری ... فرأیت أن أشرحه شرحا یذلّل صعابه و یکشف نقابه و أضیف إلیها فوائد»... [۱].

[۱] کشف الظنون ۱/ ۳۴۸ و للقوشجی ترجمة فی: البدر الطالع ۱/ ۴۹۵ و غیره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۷۹

فهم الشیخین (الأولی) من (المولی ...) ص: ۷۹

هذا کلّه، بالإضافة إلی فهم الشیخین أبی بکر و عمر بالخصوص معنی (الأولی) من لفظ (المولی) یوم الغدیر، فقد ذکر ابن حجر المکی فی وجوه الجواب عن الاستدلال بحدیث الغدیر:

«ثالثها- سلّمنا أنه (أولی)، لکن لا نسلّم أنّ المراد أنه الأولی بالامامة، بل بالاتباع و القرب منه، فهو کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال، بل هو الواقع إذ هو الذی فهمه أبو بکر و عمر، و ناهیک بهما فی الحدیث، فإنهما لمّا سمعاه قالا له: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة. أخرجه الدارقطنی. و أخرج أیضا أنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: إنه مولای» [۱].

و ذکر الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاة) هذا الکلام عن ابن حجر المکی و ارتضاه.

و قال شهاب الدین أحمد العجیلی: «و قد تولّیت الامام المرتضی لقبا و فعلا

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۸۰

و قولا علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، و المراد بالتولی الولایة، و هو الصدیق الناصر، أو الأولی بالاتباع و القرب کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ و هذا هو الذی فهمه عمر رضی اللّه عنه من الحدیث، فإنّه لمّا سمعه قال: لیهنئک یا ابن أبی طالب أمسیت ولیّ کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱].

تناقض من ابن حجر ... ص: ۸۰

لکنّ العجب من ابن حجر المکی إذ ناقض نفسه فأنکر مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) مطلقا، فإنه مع تنصیصه فی الوجه الثالث علی أن کون (المولی) بمعنی (الأولی بالاتباع و القرب من النبی) «هو الواقع إذ هو الذی فهمه أبو بکر و عمر» ... قال فی الوجه الثانی من وجوه الرد علی تمسک الشیعة بحدیث الغدیر:

«و ثانیها: لا نسلّم أنّ معنی المولی ما ذکروه، بل معناه الناصر، لأنه مشترک بین معان کالمعتق و العتیق و المتصرف فی الأمر و الناصر

و المحبوب، و هو حقيقة فى كلّ منها، و تعيين بعض معنى المشترك من غير دليل يقتضيه تحكّم لا يعتد به، و تعميمه فى مفاهيمه كلها لا يسوغ، لأنه إن كان مشتركا لفظيا بأن تعدّد وضعه بحسب تعدّد معانيه كان فيه خلاف، و الذى عليه جمهور الأصوليين و علماء البيان و اقتضاء الاستعمالات العصماء للمشترك أنه لا يعمّ جميع معانيه، على أنّا لو قلنا بتعميمه على القول الآخر أو بناء على أنه مشترك معنوى بأن وضع وضعا واحدا للقدر المشترك و هو القرب المعنوى من الولى بالفتح فيصلح لصدقه على كلّ مما مر، فلا يتأتى تعميمه هنا، لامتناع إرادة كل من العتق و العتيق.

فتعيّن إرادة البعض، و نحن و هم متفقون على صحة إرادة الحب بالكسر.

و على رضى اللّه عنه سيدنا و حبيبنا.

على أنّ كون المولى بمعنى الامام لم يعهد لغة و لا شرعا. أمّا الثانى فواضح،

---

[۱] ذخيرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۱

و أمّا الأول فلأن أحدا من أئمة العربية لم يذكر أن مفعلا يأتى بمعنى أفعل. و قوله تعالى: مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ أى مقرّكم أو ناصرتكم، مبالغة فى نفى النصرة، كقولهم: الجوع زاد من لا زاد له.

و أيضا، فالاستعمال يمنع من أن مفعلا بمعنى أفعل، إذ يقال هو أولى من كذا دون مولى من كذا، و أولى الرجلين دون مولاهما، و حينئذ فإنما جعلنا من معانيه المتصرف فى الأمور نظرا للرواية الآتية من كنت وليّه. فالغرض من التنصيص على موالاته اجتناب بغضه لأن التنصيص عليه أوفى بمزيد شرفه.

و صدّره

بأ لست أولى بكم من أنفسكم ثلاثا

ليكون أبعث على قبولهم. و كذا بالدعاء له لأجل ذلك أيضا» [... ۱].

فالعجب منه كيف يصرّ هنا- فى الوجه الثانى- على نفى احتمال إرادة (الأولى) من (المولى) مطلقا، ثمّ فى الوجه الثالث يدعى بأن المعنى الواقعى من (المولى) فى الحديث هو (الأولى بالاتباع و القرب) استنادا إلى فهم الشيخين هذا المعنى منه، فيبطل تطويلاته و خزعبلاته فى الوجه الثانى بنفسه؟! أليس تلك التطويلات ردا على الشيخين و إبطالا لفهمهما؟! نعم لا بدّ من الردّ على الشيعة و إن استلزم الردّ على أبى بكر و عمر!!

تحريف من عبد الحق الدهلوى ... ص: ۸۱

و العجب أيضا من الشيخ عبد الحق الدهلوى إذ اقتفى أثر ابن حجر المكى فى هذا التهافت و التناقض، و نقله فى (اللمعات) من غير تنبيه على ذلك، و أمّا فى ترجمته المشكاة إلى الفارسية فأورد كلام ابن حجر فى الوجه الثالث مع إسقاط جملة: «بل هو الواقع»... فحيّا اللّه الأمانة!!

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۲

حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت أولی به ...» ... ص: ۸۲

و من الأدلة القاطعة علی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) و أنه المراد من حدیث الغدیر هو:

ورود حدیث الغدیر فی بعض طرقه بلفظ: «من کنت أولی به من نفسه»

و

فی بعضها بلفظ: «من کنت ولیّه و أولی بنفسه»:

أخرج الطبرانی فی مسند زید بن أرقم خطبة الغدیر و فیها حدیث الثقلین و جاء فی آخرها: «ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

و قال المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی: «و للطبرانی فی روایة أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

و قال أیضا: «و عند الطبرانی فی روایة أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳].

---

[۱] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۶.

[۲] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۳] نزل الأبرار بما صحّ من مناقب آل البیت الأطهار ص: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۸۳

و قال القاضی ثناء اللّه الهندی- و هو من تلامذة الشاه ولی اللّه، و الموصوف عند مخاطبنا (الدهلوی) ب «بیهقی الزّمان»

کما فی (إتحاف النبلاء): «و فی بعض طرقه: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

و قال سبط ابن الجوزی: «فتعیّن العاشر، و معناه: من کنت أولی به من نفسه فعلی أولی به. و

قد صرّح بهذا المعنی الحافظ أبو الفرج یحیی بن سعید الثقفی الاصفهانی فی کتابه المسمّی بمرج البحرین، فإنه روی هذا الحدیث بإسناده إلی مشایخه و قال فیه: فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علیّ و قال:

من کنت ولیّه و أولی به من نفسه فعلی ولیّه» [۲].

الحدیث یفسّر بعضه بعضا ... ص: ۸۳

ثم إنّ من القضایا المسلّمة لدی علماء الحدیث «إنّ الحدیث یفسّر بعضه بعضا»، و هی قضیة یستند إلیها المحقّقون فی توضیح مشکلات الأخبار و رفع إشکالاتها، و من ذلک

قول ابن حجر العسقلانی فی شرح حدیث عائشة الآتی: «استأذنت هالة بنت خویلد أخت خدیجة علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فعرف استیذان خدیجة فارتاع لذلک، فقال: اللهم هالة، قالت: فغرت فقلت: ما تذکر من عجوز من عجائز قریش، حمراء الشدقین، هلکت فی الدهر قد أبدلک اللّه خیرا منها»

فقال:

«قوله: قد أبدلک اللّه خیرا منها. قال ابن التین: فی سکوت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی هذه المقالة دلیل علی أفضلیة عائشة علی

خديجة، إلّا أن يكون المراد بالخيرية هنا حسن الصورة و صغر السن انتهى.

---

[۱] سيف مسلول- مخطوط.

[۲] تذكرة خواص الأمة: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۸۴

و لا يلزم من كونه لم ينقل فی هذه الطريق أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم ردّ عليها عدم ذلك، بل الواقع أنه صدر منه ردّ لهذه المقالة.

ففی رواية أبی نجيح عن عائشة عند أحمد و الطبرانی فی هذه القصّة قالت عائشة فقلت: قد أبدلك اللّه بكبيرة السنّ حديثة السّن، فغضب حتی قلت:

و الذی بعثك بالحق لا أذكرها بعد هذا إلّا بخير. و هذا يؤيد ما تأوّله ابن التين فی الخيرية المذكورة. و الحديث يفسّر بعضه بعضا» [۱].

و نحن نقول بمقتضی «الحديث يفسّر بعضه بعضا» إنّ رواية الطبرانی و الاصبهانی تفسّر حديث الغدير، و يتّضح أنّ المراد من (المولی) فيه هو (الأولی).

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحيح البخاری ۷/ ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۸۵

مجیء (المولی) بمعنی: (المتصرّف فی الأمر) و (ولی الأمر) و (المليک) و نحوها ... ص: ۸۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۸۷

۱- مجیء (المولی) بمعنی (المتصرف فی الأمر ...) ص: ۸۷

اشارة

ثم إنّه قد صرّح جماعة من أعلام أهل السنّة بأنّ من المعانی الحقيقية للفظ (المولی) هو «المتصرف فی الأمر». و هذا أيضا واف بمطلوب الشيعة، و كاف لاستدلالهم بحديث الغدير، إذ الحاصل من (الأولی بالتصرف) و (المتصرف فی الأمر) واحد ... و ممن صرّح بمجیء (المولی) بهذا المعنی:

ذكر من نص علی ذلک ... ص: ۸۷

۱- ابن حجر المكی، و قد تقدم نص عبارته قريبا.

۲- عبد الحق الدهلوی، حيث نقل مقالة ابن حجر فی (اللمعات).

۳- كمال الدين بن فخر الدين الجهرمی فی (البراهين القاطعة فی ترجمة الصواعق المحرقة).

۴- محمد بن عبد الرسول البرزنجي، إذ قال في الجواب عن حديث الغدير: «الثاني- إنه لو سلّمنا تواتره ففيه دلالة و ليس نصّا في المدعى، لأن القدر المصرح بذكر الخلافة فيه موضوع كما مر التنبيه عليه، و القدر الصحيح غير صريح فيه، لأنا لا نسلّم أن (المولى) هو (الامام)، بل له معان كثيرة، فإنه مشترك بين الناصر و المعتق و العتيق و المتصرف فى الأمر و المحبوب و ابن العم و القريب و غيرها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۸

و هو حقيقة فى الكل، و تعيين بعض معاني المشترك من غير دليل يقتضيه تحكّم لا يعبأ به» [... ۱].

۵- الفاضل رشيد الدين خان الدهلوى حيث أورد كلام ابن حجر المذكور فى (إيضاح لطافة المقال) و ارتضاه.

و متى ثبت مجيء (المولى) بمعنى «المتصرف فى الأمر» باعتراف علماء أهل السنة، لم يجدهم إنكار مجيئه بمعنى (الأولى)، لأن غرض الشيعة من الاستدلال بحديث الغدير إثبات دلالته على الامامة، و هذه الدلالة تامة على كل تقدير، فمن العجيب انكار ابن حجر و الجهرمى و البرزنجي مجيء (المولى) بمعنى (الأولى) و اثباتهم فى نفس الوقت مجيئه بمعنى (المتصرف فى الأمر)!! و يزيد كون (المتصرف فى الأمر) معنى حقيقيا للفظ (المولى) وضوحا أنهم لا ينكرون على الشيعة قولهم بمجيئه بهذا المعنى، و إن أجابوا عن استدلالهم بذلك على الامامة، فقد قال الحسين بن محمد الطيبي: «قالت الشيعة: المولى هو المتصرف فى الأمور، و قالوا: معنى الحديث إن عليا رضى اللّه عنه يستحق التصرف فى كل ما يستحق الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم التصرف فيه، و من ذلك أمور المؤمنين فيكون إمامهم. أقول: لا يستقيم أن يحمل الولاية على الامامة التى هى التصرف فى أمور المؤمنين، لأن المتصرف المستقل فى حياته صلّى اللّه عليه و سلّم هو لا غير، فيجب أن يحمل على المحبة و ولاء الإسلام و نحوهما» [۲].

فترى أن الطيبى لا ينكر مجيء (المولى) بمعنى (المتصرف فى الأمر). كما أن كلامه ظاهر فى أن التصرف فى أمور المؤمنين هى الامامة بعينها.

و ذكر على بن سلطان القارى كلام الطيبى هذا بنصه فى شرحه على المشكاة حيث قال: «و فى شرح المصابيح للقاضى قالت الشيعة: المولى هو المتصرف

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط.

[۲] شرح المشكاة- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۹

و قالوا: معنى الحديث إن عليّا رضى اللّه عنه يستحق التصرف فى كلّ ما يستحق الرسول صلّى اللّه عليه التصرّف فيه، و من ذلك أمور المؤمنين فيكون إمامهم. قال الطيبى: لا يستقيم أن يحمل الولاية على الامامة التى هى التصرف فى أمور المؤمنين، لأن المتصرف المستقل فى حياته صلّى اللّه عليه و سلّم هو لا غير، فيجب أن يحمل على المحبة و ولاء الإسلام و نحوهما» [۱].

و قال الفخر الرازى بتفسير قوله تعالى: ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلاهُمُ «البحث الثالث- إنه تعالى سمّى نفسه فى هذه الآية باسمين، أحدهما: المولى و قد عرفت أن لفظ المولى و لفظ الولى مشتقان من الولى أى القرب، و هو سبحانه القريب البعيد الظاهر الباطن...

و أيضا قال: مولاهم الحق. و المعنى إنهم كانوا فى الدنيا تحت تصرفات الموالى الباطلة، و هى النفس و الشهوة و الغضب، كما قال: أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ فلمّا مات الإنسان تخلّص من تصرفات الموالى الباطلة، و انتقل إلى تصرّفات المولى الحق» [۲].

و قال بتفسير قوله تعالى: وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلاكُمْ: «و قال القفال:

اجعلوا اللّه عصمة لكم مما تحذرون، هو مولاكم: سيدكم و المتصرف فيكم. فنعم المولى: فنعم السيد. و نعم النصير. فكأنه سبحانه قال: أنا مولاك، بل أنا ناصرك و حسبك» [۳].

و قال النیسابوری بتفسیر الآیة الأولی: «و المعنی: إنهم کانوا فی الدنیا تحت تصرفات الموالی الباطلة، و هی النفس و الشهوة و الغضب، فلمّا ماتوا تخلّصوا إلی تصرف المولی الحقّ» [۴].

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۶۸.

[۲] تفسیر الرازی ۱۳/ ۱۷– ۱۸.

[۳] تفسیر الرازی ۲۳/ ۷۴.

[۴] تفسیر النیسابوری ۷/ ۱۲۸.

و قال ابن کثیر بتفسیرها: «أی و رجعت الأمور کلّها إلی اللّه الحکم العدل ففصلها، و أدخل أهل الجنة و أهل النار النار» [۱].

ففسّر ابن کثیر (المولی) ب (الحکم)، و لو أنا فسرنا (المولی) فی حدیث الغدیر بهذا المعنی لثبتت الامامة کذلک.

۲– مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر ...) ص: ۹۰

اشارة

و قد ثبت مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر) من کلمات علماء العربیة و المفسرین، و هذا المعنی أیضا یفید الامامة و الخلافة کسابقه، لأنّ (المتولی) هو (المتصرف) کما هو ظاهر جدّا، و به صرح سعید الجلبی، و الشهاب الخفاجی فی حاشیتیهما علی البیضاوی کما سیجیء.

ذکر من قال بذلک ... ص: ۹۰

اشارة

و مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر) قد ثبت من کلمات جماعة من أعلام المحققین فی العلوم المختلفة، و ممن صرّح بذلک:

۱– أبو العباس محمد بن یزید المبرّد.

۲– أبو القاسم الحسین بن محمد بن المفضل المعروف بالرّاغب الاصفهانی.

۳– أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی.

۴– أحمد بن الحسن بن أحمد الزاهد.

۵– جار اللّه محمود بن عمر الزمخشری.

۶– أبو السعادات مبارک بن محمد الجزری.

۷– أحمد بن یوسف بن حسن الکواشی.

۸– ناصر الدین عبد اللّه بن عمر البیضاوی.

---

[۱] تفسیر ابن کثیر ۲/ ۱۳۸.

۹- عبد اللّه بن أحمد النسفی.

۱۰- أبو حیّان محمد بن یوسف الأندلسی.

۱۱- نظام الدین حسن بن محمد بن حسین النیسابوری.

۱۲- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۱۳- محمد طاهر الکجراتی.

۱۴- أبو السعود بن محمد العمادی.

۱۵- سعید الجلبی.

۱۶- شهاب الدین أحمد بن محمد بن عمر الخفاجی.

(۱) محمد بن یزید المبرّد ... ص: ۹۱

قال المبرد- علی ما نقل عنه السید المرتضی- بعد تأویل قوله تعالی:

ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا: «و الولی و المولی معناهما سواء، و هو الحقیق بخلقه المتولی لأمورهم» [۱].

(۲) الراغب الاصفهانی ... ص: ۹۱

و قال الراغب الاصبهانی فی کتابه (غریب القرآن) الذی قال عنه السیوطی

---

[۱] الشافی فی الامامة: ۱۲۳ عن کتاب العبارة عن صفات اللّه للمبرد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۲

فی ذکر کتب غریب القرآن: «و من أحسنها المفردات للراغب» - قال ما هذا نصه:

«الولاء و التوالی أن یحصل شیئان فصاعدا حصولا لیس بینهما ما لیس منهما، و یستعار ذلک للقرب من حیث المکان، و من حیث النسبة، و من حیث الدین، و من حیث الصداقة و النصرة و الاعتقاد، و الولایة النصرة، و الولایة تولّی الأمر، و الولی و المولی یستعملان فی کل ذلک، و کلّ واحد منهما یقال فی معنی الفاعل أی الموالی، و فی معنی المفعول ای الموالی، یقال للمؤمن هو ولی اللّه، و لم یرد مولاه» [۱].

(۳) أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی ... ص: ۹۲

و قال أبو الحسن الواحدی: ثُمَّ رُدُّوا یعنی العباد یردون بالموت إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ الذی یتولی أمورهم» [۲].

(۴) أحمد بن الحسن الزاهد الدرواجکی ... ص: ۹۲

و قال الزاهد الدرواجکی: «قوله مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ و المولی فی اللغة: من یتولی مصالحک فهو مولاک، یلی القیام بأمورک و ینصرک علی أعدائک، و لهذا سمی ابن العم و المعتق مولی، ثم صار اسما لمن لزم الشیء، کما یقال أخ الفقراء و أخ المال» [۳].

---

[۱] المفردات: ۵۳۳.

[۲] التفسیر الوسیط- مخطوط.

[۳] تفسیر الزاهدی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۳

(۵) جار اللّه الزمخشری ... ص: ۹۳

و قال الزمخشری: «مَوْلانـا سیدنا و نحن عبیـدک، أو ناصـرنا، أو متولی أمورنا فَانْصُرْنا فمن حق المولی أن ینصر عبیـده، فان ذلک عادتک، أو فان ذلک من أمورنا التی علیک تولیها» [۱].

(۶) أبو السعادات ابن الأثیر ... ص: ۹۳

و قال المبارک بن محمد بن الأثیر الجزری: «و قد تکرر ذکر المولی فی الحدیث، و هو اسم یقع علی جماعهٔ کثیرهٔ ... و کلّ من ولی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه ... و منه

الحدیث: أیما امرأهٔ نکحت بغیر إذن مولاها فنکاحها باطل، و فی روایهٔ ولیّها.

أی متولی أمرها» [... ۲].

---

[۱] الکشاف ۱/ ۳۳۳.

[۲] النهایهٔ: ولی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۴

(۷) أحمد بن یوسف الکواشی ... ص: ۹۴

و قال أحمد بن یوسف الکواشی: «و لا یوقف علی أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و متولی أمورنا، لوجود الفاء فی قوله فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ لأنک سیدنا، و السید ینصر عبیده» [۱].

(۸) ناصر الدین البیضاوی ... ص: ۹۴

و قال ناصر الدین البیضاوی: «مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم کقول لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافهٔ خلفها و أمامها

...أو متولیکم. تتولاکم کما تولیتم موجباتها فی الدنیا و بئس المصیر النار» [۲].

---

[۱] التلخیص فی التفسیر. توجد منه فی المکتبهٔ الناصریهٔ نسخهٔ مکتوبهٔ فی حیاهٔ المؤلف تاریخها ۶۷۷.

[۲] تفسیر البیضاوی: ۷۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۵

(۹) عبد اللّه بن أحمد النسفی ... ص: ۹۵

و قال النسفی: أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و نحن عبیدک، أو ناصرنا أو متولی أمورنا» [۱].

(۱۰) أبو حیان الأندلسی ... ص: ۹۵

و قال أبو حیان: «هُوَ مَوْلانا أی ناصرنا و حافظنا قاله الجمهور. و قال الکلبی: أولی بنا من أنفسنا فی الموت و الحیاهٔ. و قیل: مالکنا و سیّدنا فلهذا یتصرف کیف شاء، فیجب الرضی بما یصدر من جهته. و قال: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ فهو مولانا الذی یتولانا و یتولاهم» [۲].

و قال أبو حیان أیضا: «و معنی إِلَی اللَّهِ إلی عقابه. و قیل: إلی موضع جزائه مَوْلاهُمُ الْحَقِّ لا ما زعموه من أصنامهم، إذ هو المتولی حسابهم، فهو مولاهم فی الملک و الإحاطهٔ لا فی النصر و الرحمهٔ» [۳].

---

[۱] تفسیر النسفی ۱/ ۱۴۴.

[۲] البحر المحیط ۵/ ۵۲.

[۳] نفس المصدر ۴/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۶

(۱۱) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۹۶

و قال نظام الدین النیسابوری ...: «و هو قوله: أَنْتَ مَوْلانا ففیه الاعتراف بأنه سبحانه هو المتولی لکلّ نعمهٔ ینالونها، و هو المعطی لکل مکرمهٔ یفوزون بها، و أنهم بمنزلهٔ الطفل الذی لا تتم مصلحته إلّا بتدبیر قیّمه، و العبد الذی لا ینتظم شمل مهماته إلا بإصلاح مولاه. و بهذا الاعتراف یحق الوصول إلی الحق، من عرف نفسه أی بالإمکان و النقصان عرف ربه أی بالوجوب و التمام» [۱].

و قال النیسابوری أیضا: «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ ناصرکم و متولی أمورکم، یحفظکم و یدفع شر الکفار عنکم، فإنّه نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ فثقوا بولایته و نصرته» [۲].

و قال أیضا: هُوَ مَوْلانا لا یتولی أمورنا إلّا هو، یفعل بنا ما یرید من أسباب التهانی و التعازی، لا اعتراض لأحد علیه» [۳].

و قال: «وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ متولی أمورکم. و قیل: أولی بکم من أنفسکم و نصیحته أنفع لکم من نصائحکم لأنفسکم» [۴].

و قال: «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ حتی تصلوا إلیه، هو متولی إفنائکم عنکم، نِعْمَ الْمَوْلی فی افناء وجودکم وَ نِعْمَ النَّصِیرُ فی إبقائکم بربکم» [۵].

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۳/ ۱۱۳.

[۲] نفس المصدر ۹/ ۱۵۳.

[۳] نفس المصدر ۱۰/ ۱۰۴.

[۴] نفس المصدر ۲۸/ ۸۰.

[۵] تفسیر النیسابوری ۱۷/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۷

(۱۲) جلال الدین السیوطی ... ص: ۹۷

و قال جلال الدین السیوطی: «أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و متولی أمورنا» [۱].

و قال: «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ ناصرکم و متولی أمورکم» [۲].

و قال: «لَنْ یُصِیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا إصابته هُوَ مَوْلانا ناصرنا و متولی أمورنا» [۳].

(۱۳) محمد بن طاهر الکجراتی ... ص: ۹۷

و قال محمد طاهر الفتنی الکجراتی نقلا عن النهایهٔ ...: «و کلّ من ولی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه ... و منه: أیّما امرأهٔ نکحت بغیر إذن مولاها.

و روی ولیها. أی متولی أمرها» [۴].

---

[۱] تفسیر الجلالین: ۶۶.

[۲] تفسیر الجلالین: ۲۴۰.

[۳] المصدر نفسه: ۲۵۶.

[۴] مجمع البحار: ولی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۸

(۱۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۹۸

و قال أبو السعود: هِیَ مَوْلاکُمْ أو متولیکم تتولاکم کما تولیتم موجباتها» [۱].

(۱۵) سعید الجلبی ... ص: ۹۸

و قال سعید الجلبی بتفسیر هِیَ مَوْلاکُمْ ...: أو متولیکم. أی المتصرف فیه» [۲].

(۱۶) الشهاب الخفاجی ... ص: ۹۸

اشارهٔ

و قال شهاب الدین الخفاجی: «و قوله: متولیکم. أی المتصرف فیکم کتصرفکم فیما أوجبها و اقتضاها من أمور الدنیا» [... ۳].

---

[۱] تفسیر أبی السعود هامش الرازی ۸/ ۷۳.

[۲] حاشیهٔ البیضاوی للجلبی.

[۳] حاشیهٔ البیضاوی للخفاجی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۹

اعتراف الرازی ... ص: ۹۹

و إنّ مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر) فی غایهٔ الثبوت و الوضوح، حتی فسّر به الفخر الرّازی- الذی سعی فی إنکار مجیئه بمعنی (الأولی)- فقال فی تفسیر قوله تعالی أَنْتَ مَوْلانا فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ: «و فی قوله: أنت مولانا فائدهٔ أخری، و ذلک: أن هذه الکلمهٔ تدل علی نهایهٔ الخضوع و التذلل، و الاعتراف بأنه سبحانه هو المتولی لکلّ نعمهٔ یصلون إلیها، و هو المعطی لکلّ مکرمهٔ

یفوزون بها، فلا جرم أظهروا عند الدعاء أنهم فی کونهم متکّلین علی فضله و إحسانه بمنزلهٔ الطفل الذی لا تتم مصلحته إلّا ببرّ [بتدبیر] قیّمه، و العبد الذی لا ینتظم شـمل مهمّاته إلّا بإصـلاح مولاه، فهو سـبحانه قیّوم السماوات و الأرض، و القائم بإصلاح مهمّات الکلّ، و هو المتولی فی الحقیقهٔ للکلّ علی ما قال: نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ [۱]».

۳- مجیء (المولی) بمعنی (الوارث الأولی ...) ص: ۹۹

علی أنّ الرازی الـذی أطال الکلام فی إنکار مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) بإبـداء التشـکیکات الواهیهٔ و الاعتراضات السـخیفهٔ التی أضـلت بعض الهمـج الرعاع الـذین ینعقون مع کل ناعق- قـد ألجأته الحقیقهٔ الراهنهٔ إلی نقل تفسـیر (المولی) ب (الوارث الأولی) عن أبی علی الجبائی، و استحسانه هذا المعنی کالوجوه الأخری المذکورهٔ بتفسیر قوله تعالی: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ ... و هذا نصّ کلامه:

«المسألهٔ الثالثهٔ- من الناس من قال: هذه الآیهٔ منسوخهٔ، و منهم من قال:

إنها غیر منسوخهٔ. أمّا القائلون بالنسخ فهم الذین فسّروا الآیهٔ بأحد هذه الوجوه

---

[۱] تفسیر الرازی ۷/ ۱۶۱.

التی نذکرها...

القول الثانی- قول من یقول: الآیـهٔ غیر منسوخهٔ، و القائلون بذلک ذکروا فی تأویل الآیهٔ وجوها: الأول- تقدیر الآیهٔ: و لکل شـیء ممّا ترک الوالدان و الأقربون و الذین عاقدت أیمانکم موالی و ورثهٔ فآتوهم نصـیبهم. أی: فآتوا الموالی و الورثهٔ نصـیبهم. فقوله: و الذین عاقـدت أیمانکم معطوف علی قوله: الوالدان و الأقربون، و المعنی: إن ما ترک الذین عاقدت أیمانکم فله وارث هو أولی به، و سـمّی اللّه تعالی الوارث المولی، و المعنی: لا تـدفعوا المال إلی الحلیف بل إلی المولی و الوارث، و علی هـذا التقـدیر فلا نسـخ فی الآیـهٔ. و هذا تأویل أبی علی الجبائی».

ثم قال الرازی بعد ذکر ثلاثهٔ وجوه أخری: «و کل هذه الوجوه حسنهٔ محتملهٔ. و اللّه أعلم بمراده» [۱].

و أیضا، فقـد اعترف الرازی فی (نهایهٔ العقول) بحکم أبی عبیدهٔ و ابن الأنباری بأنّ لفظهٔ (المولی) تأتی ل (الأولی) و هذا نصّ کلامه: «لا نسلّم أن کلّ من قال بأن لفظه المولی محتملهٔ للأولی قال بدلالهٔ الحدیث علی إمامهٔ علی رضی اللّه عنه. أ لیس أن أبا عبیدهٔ و ابن الأنباری حکما بأن لفظ المولی للأولی مع کونهما قائلین بامامهٔ أبی بکر رضی اللّه عنه» [۲].

فالحمـد للّه الذی وفّقنا لإظهار بطلان کلامه فی إنکار مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) من کلام نفسه فی (التفسـیر) و (نهایهٔ العقول). کما أثبتنا بطلان ردّه لحدیث الغدیر من کلامه فی هذین الکتابین و التفسیر. و اللّه ولی التوفیق.

۴- مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۰

اشارهٔ

و قد فسّر جماعهٔ من کبار المفسرین لفظهٔ (المولی) ب (ولی الأمر) فقد قال

---

[۱] تفسیر الرازی ۱۰/ ۸۸.

[۲] نهاية العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۰۱

جلال الدين المحلّی: «وَ هُوَ كَلٌّ ثقيل عَلى مَوْلاهُ ولی أمره» [۱].

و قال الواحدی: «أَنْتَ مَوْلانا أی ناصرنا و الذی يلی علينا أمورنا» [۲].

و قال النيسابوری: «قوله: وَ هُوَ كَلٌّ عَلى مَوْلاهُ أصله: من الغلظ الذی هو نقيض الحدّة، يقال: كلّ السكين إذا غلظت شفرته، و كلّ اللّسان إذا غلظ فلم يقدر على الكلام، و كلّ فلان عن الكلام إذا ثقل عليه و لم ينبعث فيه، و فلان كلّ على مولاه أی ثقيل و عيال على من يلی أمره و يعوله» [۳].

و قال: «أَنْتَ مَوْلانا وليّنا فی رفع وجودنا و ناصرنا فی نيل مقصودنا» [۴].

و من الواضح: أن (ولی الأمر) مثل (متولی الأمر) كلاهما بمعنى (الامام، الحاكم، الرئيس). فلو كان (المولى) فی حديث الغدير بمعنى (ولی الأمر) لتم استدلال الشيعة به على معتقدهم.

إنكار ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۱

إلّا أن الشّاه ولی اللّه الدهلوی أنكر [۵] مجیء (المولى) بمعنى (ولی الأمر).

و ذلك من أصدق الشواهد على دلالة حديث الغدير على هذا التقدير أيضا، و لا ريب فی أن هذا الإنكار مكابرة واضحة و تعصب مقيت، و ما أوردنا من كلمات علماء القوم كاف لإبطاله.

۵- مجیء (المولى) بمعنى (المليك ...) ص: ۱۰۱

اشارة

فهل يا ترى لم يلحظ شاه ولی اللّه تفسير الجلالين؟! أو لم يقف على تصريح

---

[۱] إزالة الخفا عن سيرة الخلفاء.

[۲] تفسير الجلالين: ۳۶۲.

[۳] التفسير الوسيط- مخطوط.

[۴] تفسير النيسابوری ۱۴/ ۹۹.

[۵] المصدر ۳/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۰۲

البخاری بمجیء (المولى) بمعنى (المليك) و هو مرادف (ولیّ الأمر)؟! قال البخاری فی كتاب التفسير: «باب: وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداً و قال معمر: موالی: أولياء ورثة عاقد أيمانكم، هو مولى اليمين و هو الحليف. و المولى أيضا: ابن العم. و المولى: المنعم المعتق و المولى: المعتق.

و المولى: المليك. و المولى: مولى فی الدين» [۱].

إنّ مجیء (المولى) بمعنى (المليك) أيضا كاف لثبوت مطلوب الشيعة من حديث الغدير، لأن (المليك) و (ولی الأمر) فی المعنى واحد، و ان كان لأحد من المكابرين شك من هذا الترادف ننقل له كلمات شراح البخاری فی شرح كلامه المذكور:

قال بدر الدین العینی: «إنّ لفظ المولی یأتی لمعان کثیرة، و ذکر منها خمسة معان ... الرابع: یقال للملیک المولی، لأنه یلی أمور الناس» [... ۲].

و قال شهاب الدین القسطلانی ...: «و المولی: الملیک، لأنه یلی أمور الناس» [۳].

إذن یقال للملیک المولی لأنه یلی أمور الناس، فالمولی یستعمل بمعنی (ولی الأمر) و (متولی الأمر) أیضا قطعا.

علی أن هذا المعنی ثابت بوضوح من کلمات اللغویین، فقد قال الجوهری «و الملکوت من الملک کالرهبوت من الرهبة، یقال: له ملکوت العراق و ملکوت العراق أیضا، مثال الترقوة. و هو الملک و العز، فهو ملیک و ملک و ملک، مثال فخذ و فخذ. کأن الملک مخفف من ملک و الملک مقصور من مالک أو ملیک، و الجمع:

الملوک و الأملاک، و الاسم: الملک، و الموضع: المملکة، و تملّکه أی ملکه قهرا،

---

[۱] صحیح البخاری ۸/ ۱۹۹ بشرح ابن حجر.

[۲] عمدة القاری ۱۸/ ۱۷۰.

[۳] إرشاد الساری ۷/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۳

و ملیک النحل: یعسوبها» [۱].

و قد ترجم اللّغویون المترجمون للّغات العربیة إلی الفارسیة لفظة (الملک) ب (شاه) و (پادشاه) کما لا یخفی علی من راجع (صراح اللغة) و (منتهی الأرب فی لغات العرب).

ثم إنّ المراد من «معمر» فی کلام البخاری هو (أبو عبیدة معمر بن المثنی اللغوی) و به صرّح ابن حجر العسقلانی فی الشرح حیث قال: «و معمر هذا بسکون المهملة- و کنت أظنه معمر بن راشد. إلی أن رأیت الکلام المذکور فی المجاز لأبی عبیدة و اسمه معمر بن المثنی، و لم أره عن معمر بن راشد، و إنما أخرج عبد الرزاق عنه فی قوله: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ قال: الموالی الأولیاء الأب و الأخ و الابن و غیرهم من الغصبة، و کذا أخرجه إسماعیل القاضی فی الأحکام من طریق محمد بن ثور عن معمر. و قال أبو عبیدة: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ أولیاء [و] ورثة وَ الَّذِینَ عَقَدَتْ أَیْمانُکُمْ فالمولی ابن العم، و ساق ما ذکره البخاری و أنشد فی المولی ابن العم:

مهلا بنی عمّنا مهلا موالینا.

و ممّا لم یذکره و ذکره غیره من أهل اللغة: المولی: المحب. و المولی الجار.

و المولی: الناصر. و المولی: الصهر. و المولی: التابع. و المولی: الولی» [... ۲].

فظهر أن المراد من (معمر) هو (أبو عبیدة اللغوی معمر بن المثنی).

و قد نقل ابن حجر عن اللغویین مجیء (المولی) بمعنی (الولی).

(المولی) بمعنی (الأولی) من حدیث فی الصحیحین ... ص: ۱۰۳

بل إنّ دلالة (المولی) علی الأولویة فی التصرف ثابتة بوضوح من حدیث

---

[۱] الصحاح- ولی.

[۲] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۴

أخرجه الشیخان عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا نصه فیهما:

قال البخاری: «حدّثنا عبد اللّه بن محمد، ثنا أبو عامر، ثنا فلیح عن هلال ابن علی عن عبد الرحمن بن أبی عمرة عن أبی هریرة: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی به فی الدنیا و الآخرة، اقرءوا إن شئتم: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأیّما مؤمن مات و ترک مالا فلیرثه عصبته من کانوا، و من ترک دینا أو ضیاعا فلیأتنی فأنا مولاه» [۱].

و أخرجه مرّة أخری فی کتاب التفسیر فی تفسیر سورة الأحزاب [۲].

و قال مسلم بن الحجاج: «حدثنی محمد بن رافع قال: نا شبابة قال: حدثنی ورقاء عن أبی الزناد عن الأعرج عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: و الذی نفس محمد بیده إن علی الأرض من مؤمن إلّا و أنا أولی الناس به، فأیّکم ترک دینا أو ضیاعا فأنا مولاه و أیّکم ترک مالا فإلی العصبة من کان» [۳].

فهذا الحدیث ظاهر فی کون (المولی) بمعنی (الأولی بالتصرف) لأن

النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال أولا: «ما من مؤمن إلّا و أنا أولی به»...

ثمّ فرّع علی ذلک

قوله: «فأیّما مؤمن»...

فظهر أنّ المراد من

قوله بالتالی: «فأنا مولاه»

هو الأولویّة التی نصّ علیها و استدل علیها بالآیة الکریمة.

و فی شرح القسطلانی فی کتاب التفسیر بشرح

قوله: «و أنا مولاه»

ما نصه «أی: ولیّ المیت أتولی عنه أموره» [۴]. و ظاهره أن المراد من (المولی) فی هذا الحدیث هو (متولی الأمر).

و شرح بعضهم بمعنی (القائم بالمصالح) و (ولی الأمر)، ففی شرح شمس الدین الکرمانی: «و قضاء دین المعسر کان من خصائصه صلّی اللّه علیه و سلّم،

---

[۱] صحیح البخاری ۳/ ۱۵۵ باب فی الاستقراض و أداء الدیون و الحجر و التفلیس.

[۲] المصدر ۸/ ۴۲۰ بشرح ابن حجر.

[۳] صحیح مسلم. کتاب الفرائض.

[۴] إرشاد الساری ۷/ ۲۸۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۰۵

و ذلک کان من خالص ماله، و قیل: من بیت المال. و فیه: إنه قائم بمصالح الأمة حیّا و میّتا و ولی أمرهم فی الحالین» [۱].

و قال النووی: «و معنی هذا الحدیث: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

أنا قائم بمصالحکم فی حیاة أحدکم و موته، و أنا ولیّه فی الحالین، فإن کان علیه دین قضیته من عندی إن لم یخلف وفاء، و إن کان له مال فهو لورثته لا آخذ منه شیئا، و إن خلّف عیالا محتاجین ضائعین فلیأتوا إلیّ فعلیّ نفقتهم و مؤنتهم» [۲].

فالمولی إذن هو (ولیّ الأمر) و (متولی الأمر) و (القائم بمصالح المتولی علیه).

و فی شرح ابن حجر العسقلانی: «فأنا مولاه. أی: ولیّه» [۳]. و هو یرید (ولی الأمر) قطعا.

اعتراف الرازی بمجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۵

و لقد بلغ مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر) فی الثبوت و الشهرة حدّا بحیث لم یتمکّن الرازی مع کثرة تعصبه من إنکاره و جحده، بل لقد أثبته إذ قال فی (نهایة العقول): «و أما قول الأخطل ع: فأصبحت مولاها من الناس بعده. و قوله: ع:

لم یأشروا فیه إذا کانوا موالیه. و قوله: موالی حق یطلبون به.

فالمراد بها: الأولیاء. و

مثله قوله علیه السلام: مزینة و جهینة و أسلم و غفار موالی اللّه و رسوله

. أی: أولیاء اللّه و رسوله. و

قوله علیه السلام: أیّما امرأة تزوّجت بغیر إذن مولاها

. و الروایة المشهورة مفسّرة له. و قوله: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا أی ولیّهم و ناصرهم وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ أی لا ناصر لهم.

هکذا روی عن ابن عباس و مجاهد و عامة المفسرین».

و من الواضح أن المراد من (الولی) فی هذا المقام هو (ولیّ الأمر).

---

[۱] الکواکب الدراری ۲۳/ ۱۵۹ کتاب الفرائض.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم هامش- إرشاد الساری. کتاب الفرائض.

[۳] فتح الباری ۱۲/ ۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۶

فظهر أنّ شاه ولی اللّه الدهلوی أکثر تعصبا و أشدّ عنادا من الفخر الرازی الشهیر بالعناد و التعصّب.

۶- مجیء (المولی) بمعنی (الرئیس ...) ص: ۱۰۶

اشارة

و قال الفخر الرازی: «أما قوله: لَبِئْسَ الْمَوْلی وَ لَبِئْسَ الْعَشِیرُ فالمولی هو الولی و الناصر، و العشیر الصاحب و المعاشر. و اعلم أن هذا الوصف بالرؤساء ألیق، لأنّ ذلک لا یکاد یستعمل فی الأوثان، فبیّن تعالی أنّهم یعدلون عن عبادة اللّه تعالی الذی یجمع خیر الدنیا و الآخرة إلی عبادة الأصنام و إلی طاعة الرؤساء.

ثمّ ذمّ الرؤساء بقوله: لبئس المولی. المراد به ذم من انتصر بهم و التجأ إلیهم» [۱].

فظهر أنّ (المولی) یأتی بمعنی (الرئیس) و هو و (ولی الأمر) و (متولّی الأمر) واحد کما لا یخفی.

و ممن قال بمجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۶

جماعة من مشاهیر العلماء و محققی اللغویین کالأنباری حیث قال: «و المولی فی اللغة ینقسم إلی ثمانیة أقسام أولهنّ: المولی المنعم المعتق، ثم المنعم علیه المعتق، و المولی: الولی، و المولی: الأولی بالشیء» [... ۲].

و قد أورد کلام الأنباری هذا ابن البطریق- یحیی بن الحسن الحلی المتوفی سنة ۶۰۰- قائلا: «و قال أبو بکر محمد بن القاسم الأنباری فی کتابه المعروف بتفسیر المشکل فی القرآن فی ذکر أقسام المولی: إنّ المولی: الولی. و المولی: الأولی بالشیء. و استشهد علی

ذلک بالآیة المقدّم ذکرها، و ببیت لبید أیضا:

کانوا موالی حق یطلبون به فأدرکوه و ما ملّوا و لا تعبوا» [۳]

---

[۱] تفسیر الرازی ۲۳/ ۱۵.

[۲] مشکل القرآن: ولی.

[۳] العمدة لابن بطریق: ۵۵.

و کالسجستانی العزیزی حیث قال: مَوْلانا أی ولینا. و المولی علی ثمانیة أوجه: المعتق و المعتق و الولی و الأولی بالشیء و ابن العم و الصهر و الجار و الحلیف» [۱].

و کأبی زکریا ابن الخطیب التبریزی إذ قال: «المولی عند کثیر من الناس هو ابن العم خاصة و لیس هو هکذا، و لکنه الولی و کلّ ولی للإنسان فهو مولاه، مثل:

الأب و الأخ و ابن الأخ و العم و ابن العم، و ما وراء ذلک من العصبة کلهم. و منه قوله: إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی و ممّا یبیّن ذلک- أی المولی کلّ ولی-

حدیث النبی صلّی اللّه علیه و آله: أیّما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها فنکاحها باطل.

أراد بالمولی الولیّ. و قال عزّ و جلّ: یَوْمَ لا یُغْنِی مَوْلًی عَنْ مَوْلًی شَیْئاً أ فتراه إنما عنی ابن العم خاصة دون سائر أهل بیته؟ و یقال للحلیف أیضا مولی» [... ۲].

و کالفیروزآبادی: «و المولی: المالک و العبد و المعتق و المعتق و الصاحب و القریب کابن العم و نحوه و الجار و الحلیف و الابن و العم و النّزیل و الشریک و ابن الأخت و الولی و الرب و الناصر و المنعم و المنعم علیه و المحب و التابع و الصهر» [... ۳].

و کأبی لیث السمرقندی حیث قال: أَنْتَ مَوْلانا یعنی ولیّنا و حافظنا» [۴].

و قال أیضا: بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ یقول: أطیعوا اللّه تعالی فیما یأمرکم. هو مولاکم یعنی ولیّکم و ناصرکم» [۵].

و کالثعلبی حیث قال: أَنْتَ مَوْلانا أی ناصرنا و حافظنا و ولیّنا و أولی

---

[۱] نزهة القلوب: ۲۰۹.

[۲] غریب الحدیث: ولی.

[۳] القاموس: ولی.

[۴] تفسیر أبی اللیث- مخطوط.

[۵] المصدر.

بنا» [۱].

و کالواحدی: بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ ناصرکم و معینکم. أی فاستغنوا عن موالاة الکفار فلا تستنصروهم، فإنّی ولیّکم و ناصرکم» [۲].

و کالبغوی: أَنْتَ مَوْلانا ناصرنا و حافظنا و ولیّنا» [۳].

و کابن الجوزی: وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ أی ولیّکم و ناصرکم» [۴].

و کالقمولی: وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ أی ولیّکم و ناصرکم» [... ۵].

و کالنیسابوری ...: «بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا أی ولیّهم و ناصرهم» [۶].

فهؤلاء و غیرهم یفسّرون (المولی) ب (الولیّ)، و حیث أنّهم یفسّرون (الولیّ) ب (ولی الأمر) (و متولی الأمر) فإنه یکون معنی (المولی) هو (مولی الأمر) و (متولّی الأمر).

و قد جاء تفسیر (الولی) بمعنی (ولیّ الأمر) فی تفسیر الرازی حیث قال: «قوله تعالی: اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا ... فیه مسألتان. المسألة الأولی: الولی فعیل بمعنی فاعل من قولهم: ولی فلان الشیء یلیه ولایة فهو وال و ولی. و أصله من الولی الذی هو القرب، قال الهذلی:

عدت عواد دون ولیک تشغب. و منه یقال:

داری تلی دارها أی تقرب منها، و منه یقال للمحب المعاون: ولی لأنه یقرب منک بالمحبة و النصرة و لا یفارقک، و منه الوالی لأنه یلی القوم بالتدبیر و الأمر و النهی و منه المولی» [۷].

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] التفسیر الوسیط للواحدی- مخطوط.

[۳] معالم التنزیل ۱/ ۲۶۵.

[۴] زاد المسیر ۸/ ۳۰۷.

[۵] تکملة تفسیر الرازی.

[۶] تفسیر النیسابوری ۲۶/ ۲۴.

[۷] تفسیر الرازی ۷/ ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۹

و جاء تفسیر (الولی) بمعنی (متولی الأمر) فی تفسیر النیسابوری حیث قال:

اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا أی متولی أمورهم و کافل مصالحهم. فعیل بمعنی فاعل.

و الترکیب یدل علی القرب. فالمحب ولیّ، لأنّه یقرب منک بالمحبّة و النصرة، و منه الوالی لأنه یلی القوم بالتدبیر» [۱].

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۰

حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه ...» ص: ۱۱۰

اشارة

و قد جاء فی کثیر من طرق

حدیث الغدیر لفظ «من کنت ولیّه فعلی ولیّه»

بدل

«من کنت مولاه فعلیّ مولاه»

و هذا دلیل علی مجیء (المولی) بمعنی (الولی) و مجیء (المفعل) بمعنی (الفعیل). و إلیک نصوص بعض الأخبار المشتملة علی ذلک:

(۱) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۰

لقد جاء فی مسند أحمد ما نصّه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا وکیع ثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۱

اللّه علیه و سلّم: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه» [۱].

و فیه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، حدثنا أبو معاویة، ثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریة قال لمّا قدمنا قال: کیف رأیتم صحابة صاحبکم؟ قال: فإمّا شکوته أو شکاه غیری. قال: فرفعت رأسی و کنت رجلا مکبابا، قال: فرأیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه قال و هو یقول: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه» [۲].

و فیه: «حدثنا عبد اللّه حدثنی أبی ثنا وکیع ثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه: أنه مرّ علی مجلس و هم یتناولون من علی، فوقف علیهم فقال: إنه قد کان فی نفسی علی علی شیء، و کان خالد بن الولید کذلک، فبعثنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی سریّة علیها علی و أصبنا سبیا، قال: فأخذ علی جاریة من الخمس لنفسه. فقال خالد بن الولید: دونک. قال: فلمّا قدمنا علی النبی صلّی اللّه علیه و آله جعلت أحدّثه بما کان. ثم قلت: إن علیا أخذ جاریة من الخمس. قال: و کنت رجلا مکبابا. قال فرفعت رأسی فإذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قد تغیّر فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه» [۳]

(۲) روایة النسائی ... ص: ۱۱۱

و قال النسائی: «ذکر قول النبی صلّی اللّه علیه و آله: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۶۱.

[۲] المسند ۵/ ۳۵۰.

[۳] المصدر ۵/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۲

أنبأنا محمد بن المثنی قال ثنا یحیی بن حماد قال: أخبرنا أبو عوانة عن سلیمان قال حدثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنّی قد دعیت فأجبت، و إنی قد ترکت فیکم الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال:

ان اللّه مولای و أنا ولی کلّ مؤمن. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فهذا ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ قال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنه.

أخبرنا أبو کریب محمد بن العلاء الکوفی قال حدثنا أبو معاویة قال حدثنا الأعمش عن سعید بن عمیر عن ابن بریدة عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و استعمل علینا علیّا، فلما رجعنا سألنا: کیف رأیتم صحبة صاحبکم؟ فإمّا شکوته أنا أو شکاه غیری، فرفعت رأسی و کنت رجلا- من مکة [مکبابا] و إذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ فقال: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه» [۱].

«أخبرنا أحمد بن عثمان [البصری أبو الجوزاء] قال ثنا ابن عثمة- و هو محمد ابن خالد البصری- عن عائشة بنت سعد عن سعد قال: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فخطب فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أ لم تعلموا أنی أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا:

نعم صدقت یا رسول اللّه. ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: من کنت ولیّه فهذا ولیّه، و إن اللّه لیوالی من والاه و یعادی من عاداه.

أخبرنا زکریّا بن یحیی قال حدثنا یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر عن مهاجر

---

[۱] الخصائص ۹۳- ۹۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۳

ابن مسمار قال أخبرتنی عائشهٔ بنت سعد عن سعد قال: کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بطریق مکهٔ و هو متوجه إلیها، فلمّا بلغ غدیر خم وقف للناس، ثم ردّ من تبعه و لحقه من تخلّف، فلمّا اجتمع الناس إلیه قال: أیها الناس من ولیّکم؟

قالوا: اللّه و رسوله- ثلاثا- ثم أخذ بید علی فأقامه ثم قال: من کان اللّه و رسوله ولیه فهذا ولیه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

«أخبرنا الحسین بن حریث المروزی قال أخبرنا الفضل بن موسی عن الأعمش عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب قال قال علی کرّم اللّه وجهه فی الرحبهٔ: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول:

إن اللّه ولیی و أنا ولیّ المؤمنین، و من کنت ولیه فهذا ولیه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. قال فقال سعید: فقام إلی جنبی ستهٔ. و قال زید بن یثیع من عندی ستهٔ- و قال عمرو ذو مرّ: أحب من أحبه و أبغض من أبغضه.

و ساق الحدیث» [۲].

«أنبأنا یوسف بن عیسی أنبأنا الفضل بن موسی قال ثنا الأعمش عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب قال قال علی رضی اللّه عنه فی الرحبهٔ: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: اللّه ولیی و أنا ولی المؤمنین و من کنت ولیّه فهذا ولیّه» [... ۳].

---

[۱] الخصائص: ۱۰۱.

[۲] المصدر: ۱۰۳.

[۳] المصدر: ۱۰۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۴

(۳) روایهٔ ابن ماجهٔ ... ص: ۱۱۴

و قال أبو عبد اللّه محمد بن یزید بن ماجهٔ القزوینی: «ثنا علی بن محمد نا أبو الحسین أخبرنی حماد بن سلمهٔ عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته التی حج، فنزل فی بعض الطریق، فأمر الصلاهٔ جامعهٔ، فأخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال أ لست أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟

قالوا: بلی. قال فهذا ولی من أنا مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

(۴) روایهٔ الطبری ... ص: ۱۱۴

و أخرج محمد بن جریر الطبری أحادیث عدیدهٔ متضمنهٔ للفظ (الولی) بدلا عن (المولی) و قد روی القاری هذه الأحادیث، و إلیک ذلک:

«عن أبی الطفیل عامر بن واثلة قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع فنزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن. ثم قال: فقال:

کأنی قد دعیت فأجبت، إنی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی

---

[۱] سنن ابن ماجة ۱/ ۴۳.

فیهما فإنّهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال: إن اللّه مولای و أنا ولی کلّ مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فعلی ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: أنت سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال:

ما کان فی الدوحات أحد إلّا قد رآه بعینیه و سمعه بأذنیه. ابن جریر.

أیضا عن عطیة العوفی عن أبی سعید الخدری مثل ذلک. ابن جریر» [۱].

«عن أبی الضحی عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت ولیه فعلی ولیه. ابن جریر» [۲]

. «عن بریدة قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریة و استعمل علینا علیا، فلما جئنا سألنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کیف رأیتم صحبة صاحبکم؟ فإمّا شکوته أنا و إمّا شکاه غیری، فرفعت رأسی و کنت رجلا مکبابا إذا حدّثت الحدیث أکببت، فإذا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه فقال: من کنت ولیّه فإنّ علیّا ولیّه، فذهب الذی فی نفسی علیه فقلت: لا أذکره بسوء- ابن جریر» [۳]

(۵) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۱۵

و قال الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری: «حدثنا أبو الحسین محمد بن أحمد ابن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا أبو قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا یحیی بن حماد، و حدثنی أبو بکر محمد بن أحمد بن بالویه و أبو بکر أحمد بن جعفر البزاز قالا:

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۰۴.

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۱۰۵.

[۳] المصدر ۱۳/ ۱۳۵.

حدثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد. و ثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا خلف ابن سالم المخرمی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة عن سلیمان الأعمش قال ثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنّی قد دعیت فأجبت، إنی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر کتاب اللّه تعالی، و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال: اللّه عزّ و جلّ مولای و أنا ولیّ کل مؤمن، ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت ولیه فهذا ولیّه. اللهم وال من والاه. و ذکر الحدیث بطوله.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله. شاهده حدیث سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل أیضا صحیح علی شرطهما» [۱].

(۶) روایهٔ الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۱۶

و روی الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم حدیث الغدیر بسنده عن الحاکم النیسابوری کما تقدم مضیفا الیه: «فقلت: أنت سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنه» [۲].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین: ۳/ ۱۰۹.

[۲] مناقب الخوارزمی: ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۷

(۷) روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷

و رواه علی بن محمد الجلّابی المعروف بابن المغازلی حیث قال: «أخبرنا أبو یعلی علی بن عبد اللّه بن العلاف البزار إذنا قال: أخبرنا عبد السلام بن عبد الملک ابن حبیب البزار قال: أخبرنا عبد اللّه بن محمد بن عثمان قال: حدثنا محمد بن بکر ابن عبد الرزاق، حدثنا أبو حاتم مغیرهٔ بن محمد المهلّبی قال: حدثنی مسلم بن إبراهیم حدثنا نوح بن قیس الحدّانی حدثنا الولید بن صالح عن ابن امرأهٔ زید بن أرقم قالت: أقبل نبی اللّه من مکهٔ فی حجهٔ الوداع حتی نزل صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر الجحفهٔ بین مکهٔ و المدینهٔ، فأمر بالدّوحات فقمّ ما تحتهنّ من شوک، ثم نادی: الصلاهٔ جامعهٔ. فخرجنا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحرّ، و إنّ منّا لمن یضع رداءه علی رأسه و بعضه علی قدمیه من شدهٔ الرّمضاء، حتی انتهینا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فصلّی بنا الظهر ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه نحمده و نستعینه و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا، و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل، و لا مضلّ لمن هدی، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمّدا عبده و رسوله.

أمّا بعد أیّها الناس، فإنه لم یکن لنبیّ من العمر إلّا نصف من عمر من قبله، و إنّ عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنهٔ، و إنی قد أسرعت فی العشرین، ألا و إنی یوشک أن أفارقکم، ألا و إنی مسئول و أنتم مسئولون فهل بلّغتکم؟ فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کل ناحیهٔ من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلّغت رسالته و جاهدت فی سبیله و صدعت بأمره،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۸

و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنّا خیر ما جزی نبیّا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه لا شریک له، و أنّ محمّدا عبده و رسوله؟ و أنّ الجنّهٔ حق و أنّ النار حق و تؤمنون بالکتاب کلّه؟ قالوا: بلی. قال:

فإنّی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی، ألا و إنّی فرطکم و إنکم تبعی توشکون أن تردوا علیّ الحوض، فأسألکم حین تلقوننی عن ثقلیّ کیف خلفتمونی فیهما.

قال: فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین و قال: بأبی و أمی أنت یا نبیّ اللّه ما الثقلان؟

قال صلّی اللّه علیه و آله: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی، سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم فتمسّکوا به و لا تضلّوا، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی، فلا تقتلوهم و لا تقهروهم و لا تقصروا عنهم، فإنّی قد سألت لهم اللّطیف الخبیر فأعطانی، ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل، و ولیهما لی ولیّ و عدوّهما لی عدوّ.

ألا و إنّها لم تهلک أمهٔ قبلکم حتی تتدیّن بأهوائها و تظاهر علی نبوّتها، و تقتل من قام بالقسط، ثمّ أخذ بید علی بن أبی طالب فرفعها

ثم قال: من كنت مولاه فهذا مولاه، و من كنت وليّه فهذا وليّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قالها ثلاثا. هذا آخر الخطبهٔ» [۱].

---

[۱] المناقب لابن المغازلى ۱۶/ ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۹

(۸) روايهٔ الحموينى ... ص: ۱۱۹

و رواه إبراهيم بن محمد بن حمويه بسنده عن مهاجر بن مسمار عن عائشهٔ بنت سعد عن سعد ... كما تقدّم سابقا [۱].

(۹) روايهٔ ابن كثير ... ص: ۱۱۹

و رواه اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير الدمشقى عن النّسائى فى سننه ثم قال: «تفرّد به النسائى من هذا الوجه. قال شيخنا أبو عبد اللّه الذهبى: و هذا حديث صحيح. و قال ابن ماجهٔ ...

و كذلك رواه عبد الرزّاق عن معمر عن على بن جدعان عن عدى عن البرّاء» [۲].

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۷۰.

[۲] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۰

(۱۰) روايهٔ ولى اللّه الدهلوى ... ص: ۱۲۰

و رواه شاه ولى اللّه الدهلوى عن الحاكم النيسابورى «من طريق سليمان الأعمش عن حبيب عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم» [... ۱].

أقول: إلى هنا ظهر:

أوّلا: إن (المفعل) يأتى بمعنى (الفعيل).

و ثانيا: إن (المولى) يأتى بمعنى (الولى).

و ثالثا: إنّ هذه الأحاديث- و لا سيّما حديث سعد- تدلّ على الامامهٔ بوضوح، لأن الامام هو (ولى الأمر) و (المتصرف فى الأمر) و هو المراد من (الولى) فى هذه الأحاديث قطعا، لأنّ

النبىّ صلّى اللّه عليه و آله سأل الأصحاب: «من وليّكم» فقالوا: «اللّه و رسوله»،

فلو كان المراد من (الولى) هو (المحبّ) لم يكن لحصر الولايهٔ باللّه و رسوله معنى.

ثم إنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بعد أن أثبت هذه الولايهٔ للّه و رسوله و شهد القوم بذلك قال «من كان اللّه و رسوله وليّه فإنّ هذا وليّه» أى: فمن كان اللّه و رسوله المتصرّف فى أمره فإن عليا هو المتصرّف فى أمره.

۷- مجىء (المولى) بمعنى (السيد ...) ص: ۱۲۰

اشارهٔ

و قد ثبت من كلمات جماعهٔ من أعلام القوم و مشاهيرهم مجىء لفظهٔ (المولى) بمعنى (السيد)، و ممّن فسّرها بهذا المعنى و أثبته:

---

[۱] إزالهٔ الخفا فی سیرهٔ الخلفاء ۲/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۱

أحمد بن الحسن الزاهد بتفسیر قوله تعالی: حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ.

و الزمخشری بتفسیر قوله تعالی: أَنْتَ مَوْلانا فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ [۱].

و ابن الأثیر حیث قال: «و قد تکرر ذکر المولی فی الحدیث، و هو اسم یقع علی جماعهٔ کثیرهٔ فهو: الرب و المالک و السید» [... ۲].

و النووی حیث أورد کلام ابن الأثیر [۳].

و أحمد الکواشی و البیضاوی و النسفی بتفسیر الآیهٔ: أَنْتَ مَوْلانا...

و الطّیبی حیث قال:

«قوله: من کنت مولاه

. نه: المولی یقع علی جماعهٔ کثیرهٔ: المالک و السید» [... ۴].

و ابن کثیر بتفسیره قوله تعالی: وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ [۵].

و جلال الدین السیوطی فی (النثیر) و (تفسیر الجلالین).

و علی بن سلطان القاری فی (شرح المشکاهٔ) [۶].

و الفاضل رشید الدین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی) فی (إیضاح لطافهٔ المقال).

أقول:

و إذ ثبت أنّ (المولی) یأتی بمعنی (السید) فإنّ (السید) بمعنی (الامام)

---

[۱] الکشاف ۱/ ۳۳۳.

[۲] النهایهٔ: ولی.

[۳] تهذیب الأسماء و اللغات ۴/ ۱۹۶.

[۴] شرح المشکاهٔ- مخطوط.

[۵] تفسیر ابن کثیر ۲/ ۳۰۹.

[۶] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۵/ ۵۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۲

و (الرئیس) کما سیجیء فیما بعد إن شاء اللّه تعالی، و بذلک یتمّ الاستدلال بحدیث الغدیر من هذا الوجه أیضا.

و من هنا قال الشریف المرتضی رحمه اللّه: «و ذکرت [یوما] بحضرهٔ الشیخ [أبی عبد اللّه دام عزه ما ذکره أبو جعفر محمد بن عبد الرحمن بن قبهٔ الرازی رحمه اللّه فی کتاب الإنصاف حیث ذکر أنّ شیخا من المعتزلهٔ أنکر أن تکون العرب تعرف المولی سیدا و إماما. قال: فأنشدته قول الأخطل:

فما وجدت فیها قریش لأمرها أعف و أوفی من أبیک و أمجدا

و أوری بزندیه و لو کان غیره غداهٔ اختلاف الناس أکدی و أصلدا

فأصبحت مولاها من الناس کلّهم و أحری قریش أن تهاب و تحمدا

قال أبو جعفر رحمه اللّه: فأسکت الشیخ کأنما ألقم حجرا، و جعلت استحسن ذلک» [۱].

فتلخّص: أن کلا من هذه المعانی التی اعترف بها الخصوم للفظة (المولی) یفید الامامة و الریاسة، و هی معانی متقاربة و متلازمة، یفی أحدها بالغرض من الاستدلال بالحدیث، فکیف بجمیعها! فما ذکرناه کاف لدفع شبهات المتعصّبین و قمع خرافات الجاحدین، و الحمد للّه ربّ العالمین.

دعوی عدم مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل ...) ص: ۱۲۲

(قوله):

«بل قالوا: إنّ مفعلا لم یجیء بمعنی أفعل فی مادة من المواد فضلا عن هذه المادة بالخصوص».

---

[۱] الفصول المختارة من العیون و المحاسن ۱/ ۴- ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۳

أقول:

هذه دعوی کاذبة أخری، فقد وقفت علی نصوص کلمات أهل العربیة الدالة علی أنّ (مفعلا) یجیء بمعنی (أفعل) حیث فسّروا (المولی) بمعنی (الأولی) و بذلک ثبت مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل) فی خصوص هذه المادّة.

و کم فرق بین هذا الکلام من (الدهلوی) و کلام (الکابلی) فی کتابه (الصواقع) الذی انتحله (الدهلوی). فقد قال الکابلی ما نصّه: «و هو باطل لأن مولی لم یجیء بمعنی الأولی، و لم یصرّح أحد من أهل العربیة أنّ مفعلا جاء بمعنی أفعل».

فالکابلی لم یدّع أنّ أهل العربیة قد نصّوا علی أن مفعلا ما جاء بمعنی أفعل فی مادّة مطلقا فکیف هذه المادّة بالخصوص! و هذا مما یوضح أنّ ما نسبه (الدهلوی) إلی أهل العربیة لیس إلّا کذبا مفتری.

هذا، و الجدیر بالذکر أنّ الفخر الرازی قد سعی سعیا حثیثا و بذل جهدا کثیرا فی إنکار مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و قد ذکر (الدهلوی) خلاصة کلام الرازی مع إسقاط الموارد التی اعترف فیها الرازی بالحق و الحقیقة، مثل تفسیر الزجاج و الأخفش و الرّمانی لفظ (المولی) ب (الأولی)، و الاستشهاد بشعر لبید، و تصریحه بحکم ابن الأنباری بأنّ (المولی) هو (الأولی). لکنه- أی (الدهلوی)- أضاف إلی کلام الرازی أکاذیب و افتراءات لم یتفوّه بها الرازی.

أکاذیب (الدهلوی) فی هذه الدعوی ... ص: ۱۲۳

فمن تلک الأکاذیب [۱] قوله بأنّ أهل العربیة قاطبة ینکرون مجیء (المولی) بمعنی (الأولی). فإنّ هذا غیر موجود فی کلام الرازی، بل ظاهر کلامه تکذیب هذه الدعوی، لأنه تارة ینقل تفسیر (المولی) ب (الأولی) و الاستشهاد بشعر لبید عن أبی عبیدة و الأخفش و الزجّاج و الرّمانی، و أخری یصرّح بحکم أبی عبیدة و ابن الأنباری بأن (المولی) هو (الأولی).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۴

[۲] قوله: ذکر أهل العربیة أن مفعلا یجیء بمعنی الأفعل فی مادة فضلا عن خصوص هذه المادة. فإنّ هذه الدعوی غیر مذکورة فی کلام الرازی، نعم قال بأن أحدا من أئمة النحو و اللغة لم یذکر مجیء مفعل بمعنی أفعل. و الفرق بین الکلامین واضح جدا، لأن الرازی یدعی أن أحدا من علماء العربیة لم یذکر هذا المعنی، بینما یدعی (الدهلوی) تصریحهم بعدم مجیء ذلک.

[۳] (الدهلوی) حصر القول بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فی أبی زید اللغوی، بینما لم یذکر الرازی هذا الحصر الباطل، بل کلامه ظاهر فی بطلانه، إذ ینقل القول بذلک عن جماعة من أئمة اللغة.

[۴] إن جمهور أهل العربیة یخطّئون أبا زید تجویزه مجیء (المولی) بمعنی (الأولی). و هذا کذب واضح لم یجرأ علیه الرازی.

[۵] إن أهل العربیـة یخطّئون أبا زیـد اعتماده علی تفسـیر أبی عبیـدة ل (مولاکم) فی الآیة الکریمة ب (أولی). و هذا أیضا لم یتفوّه به الرازی.

[۶] إن جمهور أهل العربیـة قالوا بأنّه لو صـحّ هذا القول لزم جواز أن یقال (مولی منک) بدل (أولی منک). لکنّ هذه الشـبهة هی من الرازی نفسه، فإنّه قد ذکرها و لم ینسبها إلی أحد من علماء أهل العربیة فضلا عن جمهورهم.

[۷] إنّ جمهور أهـل العربیـة قالوا بأنّ (فلان مولی منک) باطل منکر بالإجماع. و هـذا الکلام یشـتمل علی کـذبتین، أحـدهما حکمهم ببطلان هذا الاستعمال. و الثانیة: دعوی إجماعهم علی ذلک، و ذلک لأنّ أهل العربیة لم ینصّوا علی بطلان هذا الاستعمال أبدا.

[۸] إنّ جمهور أهل العربیة قالوا بأنّ تفسیر أبی عبیدة هو بیان حاصل المعنی. و هذه الشـبهة ذکرها الرازی نفسه و لم ینسـبها إلی أحد أصـلا، فکیف إلی جمهور أهل العربیـة! [۹] إنّ جمهور أهل العربیـة ذکروا حاصل معنی الآیـة- بصـدد تخطئة تفسـیر أبی عبیدة- بأنّه یعنی: النار مقرّکم و مصیرکم و الموضع اللائق بکم. و من لاحظ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۵

کلماتهم یعلم أنهم ذکروا هذا المعنی ضمن المعانی التی تحتملها الآیة المذکورة، لا بصدد تخطئة أبی عبیدة.

[۱۰] إنّ جمهور أهل العربیة قالوا بأنّ تفسیر أبی عبیدة لیس کون لفظ (المولی) بمعنی (الأولی).

فظهر أنّ (للدهلوی) فی کلمته المختصرة هذه أکاذیب عشرة لم یتفوّه الرازی فی تلفیقاته المطولة بواحدة منها.

الأصل فی هذه الدعوی هو الرازی ... ص: ۱۲۵

ثم إنّ الأصل فی دعوی عـدم مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) و عـدم مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل) هو الفخر الرازی فإنه قال: «ثمّ إن سلّمنا صـحة أصل الحـدیث و مقـدمته، فلا نسـلّم دلالته علی الامامـة، و لا نسـلّم أن لفظ المولی محتملـة للأولی، و الدلیل علیه أمران: أحـدهما- إنّ (أفعل من) موضوع لیـدل علی معنی التفضـیل، و (مفعل) موضوع لیـدل علی الحـدثان أو الزمان أو المکان، و لم یـذکر أحد من أئمة النحو و اللغة أن المفعل قد یکون بمعنی أفعل التفضیل، و ذلک یوجب امتناع إفادة المولی بمعنی الأولی» [۱].

إبطال کلام الرازی ... ص: ۱۲۵

لقـد ذکر الرازی للمفعل ثلاثة معان (۱) الحدثان (۲) الزمان (۳) المکـان و لم یـذکر له معنی غیرهـا، و الحال أن لفظ (المفعل) یأتی لإفادة معنی (الفاعل) و (المفعول) و (الفعیل)، کما سیعلم ذلک من کلمات أئمة اللغة الذین علیهم مدار علم العربیة، و إنّ مجیئه بهذه المعانی بلغ من الشـهرة و الظهور إلی حـد لم یتمکّن أحد من المتعصّبین إنکاره، بل إنّ الرازی نفسه یعترف بمجیئه بمعنی (الفاعل) و (الفعیل). فقد قال فی (نهایة العقول): «و أمّا قول الأخطل:

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۶

قد أصبحت مولاها من الناس بعده.

و قوله: لم تأشروا فیه إذ کنتم موالیه.

و قوله: موالی حق یطلبون.

فالمراد بها الأولیاء.

و مثله

قوله علیه السّلام: مزینة و جهینة و أسلم و غفار موالی اللّه و رسوله.

أی: أولیاء اللّه و رسوله.

و قوله علیه السّلام: أیّما امرأة تزوّجت بغیر إذن مولاها

. و الروایة المشهورة مفسرة له.

و قوله: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا- أی: ولیّهم و ناصرهم- و أن الکافرین لا مولی لهم- أی لا ناصر لهم هکذا روی ابن عباس و مجاهد و عامة المفسرین».

فإن کان مراد الرازی من قوله: «مفعل موضوع لیدل علی الحدثان أو الزمان أو المکان» هو حصره فی هذه المعانی، کان اللازم بطلان مجیئه بمعنی الفاعل و الفعیل و المفعول، و إن لم یکن مراده الحصر کان هذا الکلام لغوا لا محصّل له.

و أما قوله: «و لم یذکر أحد من أئمة النحو و اللغة أن المفعل قد یکون بمعنی أفعل التفصیل» فیبطله تصریح کبار أئمة اللغة و التفسیر فإفادة (المولی) معنی (الأولی) بالخصوص.

علی أنه لا ملازمة عقلا و نقلا بین عدم مجیء (المفعل) بمعنی (الأفعل)- فی مادة لو ثبت- و بین عدم مجیء (المولی) بمعنی (الأولی). فقوله: «و ذلک یوجب امتناع إفادة المولی لمعنی الأولی» باطل جدّا، و إلّا لزم بطلان الاستعمالات النادرة و الألفاظ المستعملة فی الکتاب و السنة و کلام العرب، و التی لا نظیر لها فی العربیة.

من الاستعمالات التی لا نظیر لها فی العربیة ... ص: ۱۲۶

و لا یخفی علی من مارس ألفاظ الکتاب و السنة، و وقف علی کلمات علماء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۲۷

العربیة، کثرة هذه الاستعمالات التی لا نظیر لها، و شیوع استعمال الألفاظ النادرة، و نحن نتعرّض هنا لنماذج من تلک الاستعمالات:

فمن ذلک «عجاف» و هو جمع «أعجف» قال اللّه تعالی: وَ قالَ الْمَلِکُ إِنِّی أَری سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ [... ۱]. و لا نظیر لهذا اللفظ فی العربیة، قال السیوطی: «و قال- أی ابن فارس- لیس فی الکلام أفعل مجموعا علی فعال إلّا أعجف و عجاف» [۲]، و قال الجوهری: «العجف بالتحریک:

الهزال، و الأعجف المهزول، و قد عجف، و الأنثی عجفاء، و الجمع عجاف علی غیر قیاس، لأن أفعل و فعلاء لا یجمع علی فعال، و لکنهم بنوه علی سمان، و العرب قد تبنی الشیء علی ضدّه» [۳].

و قال الفخر الرازی نفسه بتفسیر الآیة المبارکة: «المسألة الأولی: قال اللیث: العجف ذهاب السّمن، و الفعل عجف یعجف، و الذکر أعجف، و الأنثی عجفاء، و الجمع عجاف فی الذکران و الإناث. و لیس فی کلام العرب أفعل و فعلاء جمعا علی فعال غیر أعجف و عجاف، و هی شاذة حملوها علی لفظ سمان فقالوا: سمان و عجاف، لأنهما نقیضان. و من دأبهم حمل النظیر علی النظیر و النقیض علی النقیض» [۴].

و من ذلک «هاؤم»، قال السّیوطی: «قال ابن هشام فی تذکرته: اعلم أنّ هاؤما و هاؤم نادر فی العربیة لا نظیر له، ألا تری أنّ غیره من صه و مه لا یظهر فیه الضمیر البتّة، و هو مع ندوره غیر شاذ فی الاستعمال ففی التنزیل: هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ [۵].

---

[۱] سورة یوسف: ۴۳.

[۲] المزهر فی اللغة ۲/ ۷۷.

[۳] الصحاح- العجف.

[۴] تفسير الرازى ۱۸/ ۱۴۷.

[۵] الأشباه و النظائر ۲/ ۸۹.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۸

و من ذلک «ميسرهٔ» بضم السين- و هو قراءهٔ عطاء- قال السيوطى: «قال سيبويه: و ليس فى الكلام مفعل. قال ابن خالويه فى شرح الدريديهٔ: و ذكر الكسائى و المبرد مكرما و معونا و مألكا. فقال من يحتّج لسيبويه: إن هذه أسماء جموع، و إنما قال سيبويه لا يكون اسم واحد على مفعل. قال ابن خالويه: و قد وجدت أنا فى القرآن حرفا فَنَظِرَةٌ إِلى مَيْسَرَةٍ كذا قرأها عطاء» [۱].

و من ذلک «جمالات»، قال السّيوطى: «ليس فى كلامهم جمع جمع ست مرات إلّا الجمل، فإنّهم جمعوا جملا أجملا ثم أجمالا ثم جاملا ثم جمالا ثم جمالهٔ ثم جمالات، قال تعالى: جِمالَتٌ صُفْرٌ فجمالات جمع جمع جمع جمع الجمع» [۲].

و من ذلک «تفاوت» فتح الواو و كسرها. قال السيوطى: «ليس فى كلامهم مصدر فاعل إلّا على التفاعل بضم العين، إلّا على التفاعل بضم العين، إلّا حرف واحد جاء مفتوحا و مكسورا و مضموما: تفاوت الأمر تفاوتا و تفاوتا و تفاوتا، و هو غريب مليح. حكاه أبو زيد» [۳].

و من ذلک «تكاد» مضارع كدت بضم الكاف قال السيوطى: «قال ابن قتيبهٔ: كلّ ما كان على فعل فمستقبله بالضم، لم يأت غير ذلک إلّا فى حرف واحد من المعتل، روى سيبويه أنّ بعض العرب قال: كدت تكاد» [۴].

و من ذلک «سقط فى أيديهم» قال السّيوطى: «فى شرح المقامات للمطرزى قال الزجاجى: سقط فى أيديهم نظم لم يسمع قبل القرآن، و لا عرفته العرب، و لم يوجد ذلک فى أشعارهم» [... ۵].

---

[۱] المزهر ۲/ ۳۳.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۵۸.

[۳] المصدر نفسه ۲/ ۶۱.

[۴] المزهر ۲/ ۶۱.

[۵] المصدر نفسه ۲/ ۱۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۹

و من ذلک «نشدتک باللّه لمّا فعلت» قال السيوطى: «و قال الزمخشرى: فى الأحاجى: قولهم نشدتک باللّه لمّا فعلت. كلام محرّف عن وجهه، معدول عن طريقه، مذهوب مذهب ما أغربوا به على السامعين من أمثالهم و نوادر ألغازهم و أحاجيهم و ملحهم و أعاجيب كلامهم» [... ۱].

و إنّ هذه الألفاظ و الاستعمالات التى ذكرناها هى من باب التمثيل، و من شاء المزيد فليراجع كتاب (المزهر) و كتاب (الأشباه و النظائر) للسيوطى و غيرهما من كتب هذا الشأن.

و قال السيوطى: «قال ابن جنى فى الخصائص: المسموع الفرد هل يقبل و يحتج به؟ له أحوال أحدها: أن يكون فردا، بمعنى أنه لا نظير له فى الألفاظ المسموعهٔ، مع إطباق العرب على النطق به. فهذا يقبل و يحتج به و يقاس عليه إجماعا، كما قيس على قولهم فى شنوهٔ شناءى، مع أنه لم يسمع غيره، لأنّه لم يسمع ما يخالفه، و قد أطبقوا على النطق به» [... ۲].

و من طرائف الأمور ذكر الرازى موردا لا نظير له حيث قال فى (نهايهٔ العقول): «و أما بيت لبيد قال حكى عن الأصمعى فيه قولان أحدهما: إن المولى فيه اسم لموضع الولى كما بيّنا، أى تحسب البقرهٔ أن كلا من الجانبين موضع المخافهٔ، و إنما جاء مفتوح العين تغليبا لحكم اللام على الفاء، على أن الفتح فى معتل الفاء قد جاء كثيرا، منه موهب، موحد، و موضع، و موحل، و الكسر فى معتل

اللام لم یسمع إلّا فی کلمة واحدة و هی مأوی..» [۳].

جواب لطیف عن الدعوی ... ص: ۱۲۹

و من الأجوبة عن دعوی عدم مجیء (المولی) بمعنی (الأفعل)، و عدم

---

[۱] الأشباه و النظائر ۱/ ۱۸۸.

[۲] المزهر ۱/ ۱۴۷.

[۳] بغیة الوعاة ۱/ ۵۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۰

ورود (مولی منک) فی مکان (أولی منک) ما انقدح فی ذهنی ببرکة أهل البیت علیهم السّلام و هو: إن عدم مجیء (المفعل) بمعنی (الأفعل) فی المواد الأخری، و عدم صحة استعمال (مولی منک) بدل (أولی منک) یدل علی أن فی لفظة (المولی) شعاعا من نور لفظ الجلالة (اللّه)، لأن اللّه تعالی قد أطلق هذا اللفظ علی نفسه، و قرنه بلفظ الجلالة و نحوه من غیر فصل، فی موارد من القرآن الکریم:

ففی سورة البقرة: رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ وَ اعْفُ عَنَّا وَ اغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا أَنْتَ مَوْلانا فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ.

و فی سورة آل عمران: بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ وَ هُوَ خَیْرُ النَّاصِرِینَ.

و فی سورة الأنعام: ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ.

و فی سورة الأنفال: وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ.

و فی سورة التوبة: قُلْ لَنْ یُصِیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ.

و فی سورة یونس: وَ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ.

و فی سورة الحج: فَأَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلاکُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ.

و فی سورة محمد: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ.

و فی سورة التحریم: قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَکُمْ تَحِلَّةَ أَیْمانِکُمْ وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ وَ هُوَ الْعَلِیمُ الْحَکِیمُ.

و أیضا فی سورة التحریم: وَ إِنْ تَظاهَرا عَلَیْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلاهُ وَ جِبْرِیلُ وَ صالِحُ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمَلائِکَةُ بَعْدَ ذلِکَ ظَهِیرٌ.

فالأولی و الأحق بإطلاق لفظ (المولی) علیه هو (اللّه) سبحانه ثم (النبی)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۱

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثم سیدنا (أمیر المؤمنین) علیه السّلام، و من هنا أطلق النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک علی نفسه، و اختار هذا اللفظ فی مقام بیان إمامة علی علیه السّلام، فکما أن للّه تعالی و النبی و الامام خصائص، فإنّ لهذا اللفظ أیضا من الخصائص ما لا نصیب لغیره من الألفاظ منها.

فیکون للفظ (المولی) خصائص کما للفظ (اللّه) خصائص اختص بها:

قال نجم الأئمة رضی الدین محمد بن الحسن الأسترآبادی* ترجم له السیوطی بقوله: «الرضی الامام المشهور، صاحب شرح الکافیة لابن الحاجب، الذی لم یؤلّف علیها بل و لا فی غالب کتب النحو مثله، جمعا و تحقیقا و حسن تعلیل. و قد أکبّ الناس علیه و تداولوه، و اعتمده شیوخ هذا العصر فمن قبلهم فی مصنفاتهم و دروسهم، و له فیه أبحاث کثیرة مع النحاة و اختیارات جمة و مذاهب تفرّد بها. و لقبه نجم الأئمة. و لم أقف علی اسمه و لا شیء من ترجمته، إلّا أنه فرغ من تألیف هذا الشرح سنة ۶۸۳. و أخبرنی صاحبنا

شمس الدین ابن عرم بمکة أن وفاته سنة أربع و ثمانین أو ستّ. الشک منی، و له شرح علی الشافیة [۱]» * «و الأکثر فی (یا اللّه) قطع الهمزة، و ذلک للإیذان من أول الأمر علی أن الألف و اللّام خرجا عمّا کانا علیه فی الأصل، و صارا کجزء الکلمة، حتی لا یستکره اجتماع یا و اللام، فلو کان بقیا علی أصلهما لسقط الهمزة فی الدرج، إذ همزة اللام المعرفة همزة وصل. و حکی أبو علی: یا اللّه بالوصل علی الأصل، و جوّز سیبویه أن یکون (اللّه) من لاه یلیه لیها، أی استتر، فیقال فی قطع همزته و اجتماع اللام و یا: إن هذا اللفظ اختص بأشیاء لا تجوز فی غیره، کاختصاص مسمّاه تعالی.

و خواصه ما فی اللهم و تاللّه وا آللّه وها اللّه و ذا اللّه مجرورا بحرف مقدر فی السعة، و أ فأللّه بقطع الهمزة کما یجیء فی باب القسم، و قوله:

من أجلک یا التی تیّمت قلبی و أنت بخیلة بالوصل عنی

---

[۱] بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۱/ ۵۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۲

شاذ، و وجه جوازه مع الشذوذ لزوم اللّام. و قوله:

فیا الغلامان اللذان فرا إیّاکما ان تبغیا لی شرا

أشد.

و بعض الکوفیین یجوّز دخول یا علی ذی اللام مطلقا فی السعة.

و المیمان فی اللهم عوض من یا أخّرتا تبرّکا باسمه تعالی» [... ۱].

[ما ادعاه الدهلوی حول قول ابو زید اللغوی بمجی المولی بمعنی الاولی ... ص: ۱۳۲

(قوله):

«الّا أبا زید اللغوی فانه جوّز ذلک».

[رد ما ادعاه الدهلوی حول قول ابو زید اللغوی ... ص: ۱۳۲

اشارة

(أقول:)

۱- هذه الدعوی کاذبة ... ص: ۱۳۲

إن القول بأنّ مجوّز مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) لیس إلّا أبو زید اللغوی کذب صریح، و افتراء محض، فقد علمت فیما تقدّم أنّ القائلین بإفادة (المولی) لمعنی (الأولی) هم جمع کثیر، و جم غفیر من أساطین أئمة اللغة، و مشاهیر علوم العربیة و رجال الأدب.

۲- فیها رد علی الکابلی ... ص: ۱۳۲

إلّا أنّ إقرار (الدهلوی) بتجویز أبی زید اللغوی ذلک، فیه الردّ علی دعوی شیخه الکابلی عدم صحة ثبوت قول أبی زید ذلک، حیث قال فی جواب حدیث الغدیر من (الصواقع): «و هو باطل، لأن مولی لم یجیء بمعنی الأولی و لم یصرّح أحد من أهل العربیة أن مفعلا جاء بمعنی أفعل، و ما روی عن أبی زید ثبوته لم یصح».

[۱] شرح الکافیهٔ لنجم الأئمهٔ الأسترآبادی ۱/ ۷۳ ط قدیم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۳

۳- کلام الرازی یکذّب هذه الدعوی ... ص: ۱۳۳

و یتضح بطلان نسبهٔ القول بجواز ذلک إلی أبی زید فحسب من کلام الفخر الرازی- الذی هو الأصل فی هذه الشبهات-، إذ تقدّم فی البحوث السابقهٔ نقله تفسیر (المولی) ب (الأولی) عن جماعهٔ من أئمهٔ اللغهٔ و الأدب، کأبی عبیدهٔ و الأخفش و الزجّاج و الرمّانی و ابن الأنباری.

۴- لو لم یکن غیر أبی زید لکفی لوجوه ... ص: ۱۳۳

اشارهٔ

هـذا کلّه ... مع أنه لو فرض أنّ أحدا من أئمهٔ اللغهٔ لم یجوّز ذلک، إلّا أبا زید اللغوی، فإن قول أبی زید وحده یکفینا فی الاسـتدلال، و به یتمّ مرام أهل الحق لوجوه عدیدهٔ نذکرها باختصار:

الوجه الأول ...: ص: ۱۳۳

قال السـیوطی: «النوع الخامس: معرفهٔ الأفراد، و هو: ما انفرد بروایته واحد من أهل اللغهٔ، و لم ینقله أحد غیره، و حکمه القبول إن کان المتفرّد به من أهل الضـبط و الإتقان، کأبی زید، و الخلیل، و الأصمعی، و أبی حاتم، و أبی عبیدهٔ و أضرابهم و شرطه أن لا یخالفه فیه من هو أکثر عددا منه، و هذه نبذهٔ من أمثلته:

فمن افراد أبی زید الأوسی الأنصاری قال فی الجمهرهٔ: المنشبهٔ: المال.

هکـذا قـال أبو زیـد و لم یقله غیره. و فیها: رجل ثط. و لا یقال أثط. قال أبو حاتم قال أبو زیـد مرهٔ: أثط. فقلت له: أ تقول أثط؟ فقال: سمعتها. و الثطط خفّهٔ اللّحیهٔ فی العارضین» [... ۱].

فلو سلّمنا انفراد أبی زید بروایهٔ مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، فإنّ حکمه

[۱] المزهر فی اللغهٔ ۱/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۴

القبول، لأنه من أهل الضبط و الإتقان کما نصّ علیه السیوطی، و لم یخالفه واحد من الأئمهٔ فضلا عن العدد الکثیر.

الوجه الثانی ...: ص: ۱۳۴

قـال السّیوطی: «قـال ابن الأنبـاری: نقـل أهـل الأهواء مقبول فی اللغـهٔ و غیرها، إلّا أن یکونوا ممن یتـدیّنون بالکـذب، کالخطابیـهٔ من الرافضهٔ، و ذلک لأن المبتدع إذا لم تکن بدعته حاملهٔ له علی الکذب فالظاهر صدقه» [۱].

فإذا کان نقل أهل الأهواء مقبولا، فنقل أبی زید یکون مقبولا بالأولویهٔ.

الوجه الثالث ...: ص: ۱۳۴

قال السیوطی: «قال الشیخ عز الدین بن عبد السّلام فی فتاواه: أعتمد فی العربیهٔ علی أشعار العرب و هم کفّار، لبعد التدلیس فیها، کما أعتمد فی الطب و هو فی الأصل مأخوذ عن قوم کفار کذلک. انتهی.

و یؤخذ من هذا أنّ العربی الذی یحتج بقوله لا یشترط فیه العدالهٔ، بخلاف راوی الاشعار و اللغات، و کذلک لم یشترطوا فی العربی الذی یحتج بقوله البلوغ، فأخذوا عن الصبیان» [۲].

إذن، یقبل قول أبی زید اللغوی بالأولویهٔ القطعیهٔ من جهات.

الوجه الرابع ...: ص: ۱۳۴

قال السیوطی: «إذا سئل العربی أو الشیخ عن معنی لفظ فأجاب بالفعل لا بالقول یکفی، قال فی الجمهرهٔ: ذکر الأصمعی عن عیسی بن عمر قال:

---

[۱] المصدر نفسه ۱/ ۸۴.

[۲] المصدر نفسه و ذکره فی (تدریب الراوی) أیضا ۱/ ۱۵۲.

سألت ذا الرمّهٔ عن النضناض. فلم یزدنی علی أن حرّک لسانه فی فیه. انتهی.

قال ابن درید یقال: نضنض الحیهٔ لسانه فی فیه إذا حرّکته و به سمّی الحیهٔ نضناضا» [۱].

و من المعلوم أنّ أبا زید عربی و شیخ فلا وجه لردّ قوله.

الوجه الخامس ...: ص: ۱۳۵

قال السیوطی: «و قال ابن جنی فی الخصائص: من قال إنّ اللغهٔ لا تعرف إلّا نقلا فقد أخطأ، فإنها قد تعلم بالقرائن أیضا، فإن الرجل إذا سمع قول الشاعر:

قوم إذا الشر أبدی ناجذیه لهم طاروا إلیه زرافات و وحدانا

یعلم أن الزرافات بمعنی الجماعات» [۲].

فإذا کانت اللغهٔ تعلم بالقرائن أیضا، فإنّ النقل الصریح یفید العلم بها بالأولویهٔ القطعیّهٔ.

الوجه السادس ...: ص: ۱۳۵

تجویز ابن هشام الاحتجاج بالشواهد التی لم یعرف قائلوها، فإنه قال فی جواب من استشکل ذلک: «و لو صحّ ما قاله لسقط الاحتجاج بخمسین بیتا من کتاب سیبویه، فإنّ فیه ألف بیت قد عرف قائلوها و خمسین مجهولهٔ القائل» [۳].

و علیه فالاحتجاج بقول أبی زید اللغوی الامام المشهور جائز بالأولویهٔ القطعیهٔ.

---

[۱] المزهر ۱/ ۸۶.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۳۷.

[۳] المصدر نفسه ۱/ ۸۵.

ترجمة أبی زید اللغوی ... ص: ۱۳۶

ثم إنّ کلمات کبار علماء أهل السنة و مشاهیر أئمتهم فی ترجمة أبی زید و الثناء علیه، لخیر شاهد و دلیل علی عظمة الرجل و جلالته، و أنّه من أئمة اللغة و الأدب، المعتمد علیهم فی معرفة اللغات، و ممّن إلیه الرجوع فی علوم العربیة، و إلیک بعض کلماتهم فی حقه:

۱- النووی: «أبو زید الأنصاری النحوی اللغوی، صاحب الشافعی، و شیخ أبی عبید القاسم بن سلّام، هو: أبو زید سعید بن أوس بن ثابت، أبو زید الأنصاری، الامام فی النحو و اللغة ... قال الخطیب: و کان ثقة ثبتا من أهل البصرة، و قدم بغداد.

ثم ذکر الخطیب بإسناده عن أبی عثمان المازنی قال: کنّا عند أبی زید فجاء الأصمعی فأکبّ علی رأسه و جلس و قال: هذا عالمنا و معلّمنا منذ ثلاثین سنة، فبینا نحن کذلک إذ جاء خلف الأحمر فأکبّ علی رأسه و جلس فقال: هذا عالمنا و معلّمنا منذ عشر سنین.

و سئل الأصمعی و أبو عبیدة عنه فقالا: ما شئت من عفاف و تقوی و إسلام. و قال صالح بن محمد الحافظ: أبو زید ثقة.

توفی سنة ۲۱۵. و قیل سنة ۵۱۴. قال المبرد حدّثنا الریاشی و أبو حاتم:

إنه توفی سنة ۲۱۵، و له ثلاث و تسعون سنة، توفی بالبصرة رحمه اللّه» [۱].

۲- الذهبی: «العلّامة أبو زید الأنصاری ... قال بعض العلماء: کان الأصمعی یحفظ ثلث اللغة، و کان أبو زید یحفظ ثلثی اللغة. و کان صدوقا صالحا» [۲].

۳- الیافعی ...: «قال أصحاب التاریخ: کان من أئمة الأدب، و غلبت

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۲۳۵.

[۲] العبر- حوادث ۲۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۷

علیه اللغات و النوادر و الغریب، و کان ثقة فی روایته، و قال أبو عثمان المازنی: رأیت الأصمعی و قد جاء إلی حلقة أبی زید المذکور، فقبّل رأسه و جلس بین یدیه و قال:

أنت رئیسنا و سیّدنا منذ خمسین سنة. و کان الامام أبو سفیان الثوری یقول: أمّا الأصمعی فأحفظ الناس، و أما أبو عبیدة فأجمعهم، و أما أبو زید الأنصاری فأوثقهم ... و کان صدوقا صالحا» [۱].

۴- الجزری ...: «قال الحافظ أبو العلاء: کان أبو زید الأنصاری من أجلّة أصحاب أبی عمرو و کبرائهم، و من خیار أهل النحو و اللغة و الشعر و نبلائهم، مات سنة ۲۱۵ بالبصرة عن أربع أو خمس و تسعین سنة» [۲].

۵- السیوطی ...: «أبو زید الأنصاری الامام المشهور. کان إماما نحویا، صاحب تصانیف أدبیة و لغویة. غلبت علیه اللغة و النوادر و الغریب ...

و روی له أبو داود و الترمذی ... قال السیرافی: کان أبو زید یقول: کلما قال سیبویه أخبرنی الثقة فأنا أخبرته به. و قیل: کان الأصمعی یحفظ ثلث اللغة، و أبو زید ثلثی اللغة، و الخلیل بن أحمد نصف اللغة» [... ۳].

۶- و قد تقدّم بترجمة أبی عبیدة طرف من مناقب أبی زید اللغوی عن کتاب (المزهر فی اللغة) عن أبی الطیب اللغوی، و فیه من ذلک ما لم ننقله سابقا فلیراجع.

دعوی (الدهلوی) أن مستمسک أبی زید قول أبی عبیدة ... ص: ۱۳۷

(قوله):

«و مستمسکه قول أبی عبیدهٔ فی تفسیر هِیَ مَوْلاکُمْ أی: أولی بکم».

---

[۱] مرآهٔ الجنان- حوادث ۲۱۵.

[۲] طبقات الحفاظ ۱/ ۳۰۵.

[۳] بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۵۸۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۸

أقول:

لا دلیل علی هذه الدعوی ... ص: ۱۳۸

هـذه الـدعوی لاـ دلیل علیها، و أبو زیـد کان معاصـرا لأبی عبیـدهٔ، و کان یقاربه فی السنّ أیضا، فأبو زیـد ولادته سـنهٔ «۱۲۰» کما فی (طبقـات القراء) لاـبن الجزری و توفی کما ذکر النووی سـنهٔ «۲۱۵» و لـه من العمر «۹۳» و کـذا ذکر الـذهبی فی (العبر) و الیافعی فی (مرآهٔ الجنان).

و أبو عبیدهٔ ولد سنهٔ «۱۱۲» و مات سنهٔ سبع، و قیل عشر، و قیل إحدی عشرهٔ و مائتین کما فی (بغیهٔ الوعاهٔ).

ثم إنّ أبا زید کان أعلم و أفضل من أبی عبیدهٔ، کما تفید عبارات المبرّد و غیره.

علی أنّ کلام (الـدهلوی) هـذا یشـتمل علی تکـذیب الکابلی، فإنّ الکابلی نفی صـحهٔ ثبوت مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) عن أبی زیـد، لکنّ (الـدهلوی) یصـرّح بتجویز أبی زیـد ذلک، و یـدّعی أنه قـد اعتمـد فی هذا القول علی قول أبی عبیدهٔ، و هذا کلّه ردّ علی الکابلی و تکذیب لإنکاره ثبوت قول أبی زید بهذا المعنی، و للّه الحمد علی ذلک.

کما أنّ ظاهر کلام (الـدهلوی) هو الاعتراف بتفسیر أبی عبیدهٔ هِیَ مَوْلاکُمْ بقوله: «أی أولی بکم» فأبو عبیدهٔ أیضا ممن یقول بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و به فسّر هـذا اللفظ فی الکلام الإلهی، فاستنکار (الـدهلوی) أخـذ (المولی) بمعنی (الأولی) فی حـدیث الغـدیر فی غایـهٔ البطلاـن. و أمّا حمله تفسیر أبی عبیـدهٔ علی أنه بیان لحاصل معنی الآیـهٔ فیأتی جوابه عن قریب، و خلاصـته: أن هـذا الحمل دعوی لا دلیل علیها، علی أنه- لو سلّم- لا ینافی استفادهٔ معنی (الأولی) من تلک اللفظهٔ بوجه من الوجوه.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۹

هـذا، مضافا إلی أن اعتراف (الـدهلوی) بتفسیر أبی عبیـدهٔ یـدلّ علی شدّهٔ تعصب الکابلی الذی لم یتطرّق إلی هذا الموضوع، و کأنّه یحاول إسدال الستار علی هذه الحقیقهٔ الراهنهٔ.

دعوی (الدهلوی) إنکار جمهور اللغویین ... ص: ۱۳۹

(قوله):

«لکن جمهور أهل العربیهٔ یخطّئون هذا القول و هذا التمسّک».

أقول:

هذه الدعوی کاذبهٔ ... ص: ۱۳۹

کبرت کلمـهٔ تخرج من أفواههم إنّ یقولون إلّا کـذبا، سـبحان اللّه!! ما هـذه الکـذبات المتکررهٔ، و الافتراءات المتوالیهٔ؟! نعم، إنه یرید إثبـات أن «الولـد علی سرّ أبیه»، فقـد أنکر أبوه من قبـل مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأـمر)، بالرغم من أنّ الفخر الرازی و أتباعه لم

یناقشوا فی هـذا المعنی قط، أمّا ولـده (الـدهلوی) فانّه- و إن لم ینکر مجیئه بهـذا المعنی لکنه- نفی مجیئه بمعنی (الأولی)، و زعم أن ذلک مذهب جمهور أهل العربیهٔ، مع أن جمهورهم لم یخطّئوا هذا القول أبدا، و المدعی مطالب بالدلیل.

بل إنّ کثیرا من أساطینهم کالفرّاء، و أبی عبیدهٔ، و الأخفش، و أبی العباس ثعلب، و المبرّد، و الزجاج، و ابن الأنباری، و السجستانی، و الرّمـانی، و الجـوهری و الثعلـبی، و الواحـدی، و الأـعلم الشـنتمری، و الزوزنی، و البغـوی، و الزمخشـری ... و غیرهـم، ممـن سـمعت أسمائهم یوافقون أبا زید فی إثبات مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و یقولون بقوله ... فإن کانت هذه الموافقهٔ تخطئهٔ فلا مشاحهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۰

فی الاصطلاح.

و ممـا یوضّـح شـناعهٔ هـذه الأکذوبـهٔ أن الرازی- مع أنـه رئیس المنکریـن و مقتـدی الجاحـدین- لـم یجترئ علیهـا، و إن أتبـاعه کالاصـفهانی، و الإیجی، و الجرجـانی، و الـبرزنجی، و ابن حجر، و الکـابلی، لم یتفوّهـوا بهـا، مع کونهم فی مقـام الردّ علی حـدیث الغدیر، و إبطال الاستدلال به.

کما أنّ هـذه الدعوی تثبت کذب الکابلی فی نفی صـحهٔ نسبهٔ هذا القول إلی أبی زید، فإنّ صـریح کلام (الدهلوی) هو دعوی إنکار جمهور أهل العربیهٔ علی أبی زید هذا القول، فیکون قول أبی زید بذلک ثابتا لدی الجمهور.

و من الغریب أنّ (الـدهلوی) یحتج بقول أبی زید اللغوی فی باب المکاید من کتابه (التحفهٔ)، لکنه هنا حیث یری موافقهٔ قول أبی زید لمذهب أهل الحق یحاول إبطال هذا القول، و لو بالأکاذیب و الافتراءات المتوالیهٔ المتکررهٔ.

هذا، و لو فرضـنا أن أحدا من اللغویین قد أنکر بصـراحهٔ علی أبی زید قوله، لم یکن فی إنکاره حجهٔ، لأنّ المثبت مقدّم علی النافی، و لأن إثبات المثبتین کاف لصحهٔ استدلال أهل الحق المیامین.

علی أنه قـد علم مما تقـدم أن أبا زیـد أعلم و أفضل من أبی عبیدهٔ، و الأصـمعی، بل الخلیل، و علم أیضا انتهاء علم العربیهٔ إلی هؤلاء الثلاثـهٔ، فیکون مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) ثابتا بقول أفضل الثلاثهٔ، الذین انتهی إلیهم علم العربیهٔ، و بقول واحد آخر منهم و هو أبو عبیدهٔ، إذ فسّر (المولی) فی الآیهٔ الکریمهٔ ب (الأولی).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۱

وجوه إبطال النقض بلزوم استعمال (مولی منک) فی موضع (أولی منک ...) ص: ۱۴۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۳

(قوله):

«قائلین بأنه لو صح هذا القول لزم جواز أن یقال «مولی منک» فی موضع «أولی منک»، و هو باطل منکر بالإجماع».

أقول:

هذا الکلام باطل من وجوه:

۱- نسبته إلی الجمهور کذب ... ص: ۱۴۳

فأوّل ما فيه: إن نسبة هذا النقض إلى جمهور أهل العربية كاذبة، فاللّه حسيب (الدهلوى) على هذه الأكاذيب الفاضحة و الدعاوى الباطلة.

۲- الأصل فيه هو الرازى ... ص: ۱۴۳

بل الأصل فى هذا الكلام الباطل هو الرازى و أتباعه، الذين لا يد لهم فى علم العربية و لا نصيب، و لو كان لهم أدنى مناسبة بذلك لما تفوّهوا به، و لذا أعرض عنه الكابلى، فلم يذكره و لم يورّط نفسه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۴

ثمّ إنّ هذه الشبهة مذكورة مع جوابها فى أوائل الكتب التى يدرسها المبتدئون مثل (سلّم الثبوت) و (شروحه)، و لكن (الدهلوى) قد غفل عن ذلك لشدة انهماكه فى الخرافات، و سعيه وراء إنكار الحقائق بالشبهات.

۳- نص كلام الرازى ... ص: ۱۴۴

و لمّا كان كلام (الدهلوى) هذا ملخصّا لكلام الفخر الرازى فإنّا نورد نص عبارة الرازى فى (نهاية العقول) فى هذا المقام، ثم نشرع فى استيصال شبهاته بالتفصيل، فيكون كلام (الدهلوى) هباء منثورا، و هذه عبارة الرازى بعينها:

«ثانيهما: إن (المولى) لو كان يجىء بمعنى (الأولى) لصح أن يقرن بأحدهما كل ما يصح قرنه بالآخر، لكنه ليس كذلك، فامتنع كون المولى بمعنى الأولى.

بيان الشرطية: إن تصرف الواضع ليس إلّا فى وضع الألفاظ المفردة للمعانى المفردة، فأما ضمّ بعض تلك الألفاظ إلى البعض- بعد صيرورة كلّ واحد منها موضوعا لمعناه المفرد- فذلك عقلى. مثلا إذا قلنا «الإنسان حيوان» فإفادة لفظة «الإنسان» للحقيقة المخصوصة بالوضع، و إفادة لفظ «الحيوان» للحقيقة المخصوصة أيضا بالوضع. فأمّا نسبة الحيوان إلى الإنسان بعد المساعدة على كون كل واحد من هاتين اللفظتين موضوعة للمعنى المخصوص، فذلك بالعقل لا بالوضع.

و إذا ثبت ذلك فلفظة «الأولى» إذا كانت موضوعة لمعنى، و لفظة «من» موضوعة لمعنى آخر، فصحة دخول أحدهما على الآخر لا يكون بالوضع بل بالعقل.

و إذا ثبت ذلك فلو كان المفهوم من لفظة «الأولى» بتمامه من غير زيادة و لا نقصان هو المفهوم من لفظة «المولى»، و العقل حكم بصحة اقتران المفهوم من لفظة «من» بالمفهوم من لفظة «الأولى»، وجب صحة اقترانه أيضا بالمفهوم من لفظة «المولى»، لأن صحة ذلك الاقتران ليست بين اللفظتين بل بين مفهوميهما.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۵

بيان أنّه ليس كلّما يصح دخوله على أحدهما صح دخوله على الآخر أنه لا يقال: «هو مولى من فلان» كما يقال: «هو أولى من فلان»، و يصح أن يقال: «هو مولى» و «هما موليان» و لا يصح أن يقال: «هو أولى» بدون «من» و «هما أوليان».

و تقول: «هو مولى الرجل» و «مولى زيد» و لا- تقول: «هو أولى الرجل» و لا- «أولى زيد»، و لا تقول: «هما أولى رجلين» و «هم أولى رجال»، و لا تقول: «هما مولى رجلين» و لا «هم مولى رجال»، و يقال: «هو مولاه و مولاك» و لا يقال: «هو أولاه و أولاك».

لا- يقال: أليس يقال «ما أولاه»؟ لأنا نقول: ذاك أفعل التعجب، لا- أفعل التفضيل. على أن ذاك فعل و هذا اسم، الضّمير هناك منصوب و هنا مجرور.

فثبت بهذين الوجهين أنه لا يجوز حمل المولى على (الأولى).

و هذا الوجه فيه نظر مذكور فى الأصول».

۴- الرد على كلام الرازى بالتفصيل ... ص: ۱۴۵

و كلام الرازى هذا يشتمل على مكابرات و أباطيل كثيرة، نوضّحها فيما يلى بالتفصيل:

(۱) قوله: «إن تصرف الواضع ليس إلّا فى وضع الألفاظ المفردة للمعانى المفردة، فأما ضمّ بعض تلك الألفاظ إلى البعض- بعد صيرورة كل واحد منهما موضوعا لمعناه المفرد- فذلك أمر عقلى» ادّعاء محض و لم يذكر له دليلا.

(۲) قوله: «مثلا- إذا قلنا الإنسان حيوان» ... فرار من ذكر الدليل على الدعوى، و من الواضح أن ذكر المثال يكون بعد الدليل، و لا يغنى التمثيل عن الدليل بحال من الأحوال.

(۳) قوله: «فأما نسبة الحيوان إلى الإنسان بعد المساعدة على كون كل واحد من هاتين اللفظتين موضوعة للمعنى المخصوص فذلك بالعقل لا بالوضع» خبط و ذهول، إذ الكلام فى ضمّ بعض الألفاظ المفردة إلى البعض الآخر، كما هو

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۴۶

صريح كلامه سابقا حيث قال: «فأمّا ضمّ بعض تلك الألفاظ إلى البعض بعد صيرورة كل واحد منهما موضوعا لمعناه المفرد فذلك أمر عقلى». و من المعلوم أن ضمّ بعض الألفاظ إلى البعض عبارة عن التركيب بين الألفاظ بحسب القواعد فى ذلك اللسان، كضم الفعل إلى الفاعل، و المضاف إلى المضاف اليه، و المبتدأ إلى الخبر ... و هكذا ... و ضمّ بعض الألفاظ إلى البعض هو بحسب الاستعمال و النطق، و أنا نسبة الحيوان إلى الإنسان فهو بحسب التصور و التعقل، فالتمثيل بهذا المثال لذاك المعنى تهافت و ذهول، لأن كلامنا فى صحة اقتران لفظ بلفظ فى الاستعمال، و ليس الكلام فى نسبة المفاهيم و المصاديق، و كون الأول من الأمور المنقولة و الثانى من الأمور المعقولة غير مخفى على أحد، كما لا يخفى بطلان قياس أحدهما على الآخر.

(۴) قوله: «و إذا ثبت ذلك فلفظة»....

ما الذى ثبت؟! الذى ذكره أمران، أحدهما ادعاء، و الآخر تمثيل، فأما الدعوى المحضة فلا تثبت أمرا، و أما التمثيل فكذلك إن كان مطابقا للممثل له، فكيف بهذا المثال الذى ذكره، البعيد عن الممثل له غاية البعد؟! (۵) إن قياس معنى «من» على معنى «الإنسان» و «الحيوان» من البطلان بمكان، لأن كلا من اللفظتين مستقلّة بالمفهومية، بخلاف «من» فإنّ معناها غير مستقل، و لا مناسبة بين المستقل و غير المستقل.

(۶) «فصحة دخول أحدهما على الآخر لا يكون بالوضع بل بالعقل» من غرائب المجازفات و عجائب التقوّلات، لا تجده فى أبسط كتاب من كتب النحو، و لا يتفوّه به أحد من أصاغر الطلبة، و لو صح ما ذكره لبطل الكثير من القواعد النحوية، و وقع الاختلال العظيم فى المحاورات العرفية...

إنه يجب حذف الخبر فى مواضع ذكرها النحويون ... قال الشيخ ابن الحاجب فى (الكافية): «و قد يحذف المبتدأ لقيام قرينة جوازا كقول المستهل:

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۴۷

الهلال و اللّه. و الخبر جوازا مثل: خرجت فإذا السبع. و وجوبا فيما التزم فى موضعه غيره مثل: لو لا زيد لهلك عمر، و مثل: ضربى زيدا قائما، و مثل: كل رجل و ضيعته، و مثل: لعمرك لأفعلنّ كذا».

و لو كان ضم بعض الألفاظ إلى بعض بالعقل لا بالوضع، لم يكن وجه لوجوب حذف الخبر فى هذه المواضع الأربعة، لعدم لزوم أى

استحالۀ عقلیۀ من ذکره فیها.

و یجب حـذف فعل المفعول المطلق سـماعا و قیاسا، قال ابن الحاجب: «و قـد یحذف الفعل لقیام قرینۀ جوازا، کقولک لمن قدم: خیر مقـدم. و وجوبا سـماعا نحو: سـقیا و رعیا، و خیبۀ و جدعا، و حمدا و شـکرا، و عجبا. و قیاسا فی مواضع، منها: ما وقع مثبتا بعد نفی أو معنی نفی داخـل علی اسم لاـ یکون خبرا عنه، أو وقع مکررا نحو: ما أنت إلّا سـیرا، و ما أنت إلّا سـیر البریـد، و إنما أنت سـیرا، و زید سیرا سـیرا. و منها: ما وقع تفصیلا لأثر مضمون جملۀ متقدمۀ مثل فَشُدُّوا الْوَثاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً و منها: ما وقع للتشبیه علاجا بعد جملۀ مشتملۀ علی اسم بمعناه و صاحبه مثل: مررت به فإذا له صوت صوت حمار و صراخ صراخ الثکلی.

و منها: ما وقع مضـمون جملۀ لا محتمل لها غیره نحو: له علیّ ألف درهم اعترافا، و یسـمی تأکیدا لنفسه. و منها: ما وقع مضمون جملۀ لها محتمل غیره مثل: زید قائم حقا و یسمی تأکیدا لغیره. و منها: ما وقع مثنی مثل لبیک و سعدیک».

و لو کـان ضمّ بعض الألفـاظ إلی بعض و التـرکیب بینهـا بالعقـل لاـ بـالوضع، لم یمتنع ذکر الفعـل فی هـذه المواضع، لعـدم لزوم أی استحالۀ عقلیۀ من ذلک.

و قـد یجب حـذف الفعـل العامـل فی المفعول به، قـال ابن الحاجب: «و قـد یحـذف الفعل لقیام قرینـۀ جوازا نحو: زیـدا لمن قال: من أضـرب؟ و وجوبـا فی أربعـۀ مواضع: الأـول سـماعی نحو: أمرا و نفسه. و انْتَهُوا خَیْراً لَکُمْ و أهلاـ و سـهلا». ... و لو کان الترکیب بین الألفاظ دائرا مدار حکم العقل لجاز ذکر الفعل فی هذه المواضع.

نفحات الأزهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۸

و قال السـیوطی: «الأصول المرفوضـۀ، منها: جملـۀ الاسـتقرار الـذی یتعلق به الظرف الواقع خبرا. قال ابن یعیش: حـذف الخبر الذی هو اسـتقر و مسـتقر، و أقیم الظرف مقامه و صار الظرف هو الخبر، و المعاملـۀ معه، و نقل الضـمیر الذی کان فی الاسـتقرار إلی الظرف، و صار مرتفعا بالظرف، کما کان مرتفعا بالاستقرار، ثم حذف الاستقرار و صار أصلا مرفوضا، لا یجوز إظهاره للاستغناء عنه بالظرف.

و منها: خبر المبتدأ الواقع بعد لو لا، نحو: لو لا زید لخرج عمر، و تقدیره لو لا زید حاضـرا. قال ابن یعیش: ارتبطت الجملتان، و صارتا کالجملۀ الواحدۀ، و حذف خبر المبتدأ من الجملۀ الأولی، لکثرۀ الاستعمال، حتی رفض ظهوره و لم یجز استعماله.

و منها: قولهم افعل هذا أمّا لا. قال ابن یعیش: و معناه: إنّ رجلا أمر بأشـیاء یفعلها فتوقف فی فعلها فقیل له: افعل هذا إن کنت لا تفعل الجمیع، و زادوا علی إن ما و حذف الفعل و ما یتصل به، و کثر حتی صار الأصل مهجورا.

و منها: قال ابن یعیش: بنو تمیم لا یجیزون ظهور خبر لا المثبتـۀ و یقولون هو من الأصول المرفوضـۀ. و قال الأسـتاذ أبو الحسن بن أبی الربیع فی شـرح الإیضـاح: الإخبـار عن سـبحان اللّه یصـح کما یصـح الإخبار عن البراءۀ من السوء، لکن العرب رفضت ذلک، کما أن «مذاکیر» جمع لمفرد لم ینطق به، و کذلک «لییلیۀ» تصغیر لشیء لم ینطق به، و «أصیلان» تصغیر لشیء لم ینطق به، و إن کان أصله أن ینطق به، و کـذلک «سـبحان» إذا نظرت إلی معناه وجدت الإخبار عنه صـحیحا، لکنّ العرب رفضت ذلک، و کذلک «لکاع و لکع» و جمیع الأسـماء التی لا تسـتعمل إلّا فی النداء، إذا رجعت إلی معانیها وجدت الإخبار ممکنا فیها، بدلیل الإخبار عمّا هی فی معناه، لکن العرب رفضت ذلک.

و قال أیضا فی قولک زیدا أضـربه: ضعف فیه الرفع علی الابتداء، و المختار النصب، و فیه إشکال من جهۀ الإسناد، لأن حقیقۀ المسند و المسند إلیه ما لا یستقل الکلام بأحدهما دون صاحبه، و اضرب و نحوه یستقل به الکلام وحده،

نفحات الأزهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۹

و لا تقـدر هنا أن تقـدر مفردا تکون هـذه الجملۀ فی موضـعه، کما قدرت فی زید ضـربته. فان قلت: فکیف جاء هذا مرفوعا و أنت لا تقدر علی مفرد یعطی هذا المعنی؟ قلت: جاء علی تقدیر شـیء رفض و لم ینطق به، و استغنی عنه بهذا الذی وضع مکانه، و هذا و إن کان الأصل فیه بعـد إذا أنت تدبّرته وجدت له نظائر، ألا تری أن «قام» أجمع النحویون علی أن أصلـه قوم، و هذا ما سـمع قط فیه و لا

فی نظیره فکذلک زید أضربه کأن أضربه وضع موضع مفرد مسند إلی زید علی معنی الأمر، و لم ینطق قط به و یکون کقام.

و قال أیضا: مصدر عسی لا یستعمل و إن کان الأصل لأنه أصل مرفوض» [۱].

أقول: و هذا القدر کاف للرد علی ما ادعاه الرازی و ارتضاه أتباعه.

(۷) قوله: «و إذا ثبت فلفظة «الأولی» إذا کانت موضوعة لمعنی و لفظة «من» موضوعة لمعنی آخر، فصحة دخول أحدهما علی الآخر لا یکون بالوضع بل بالعقل». واضح البطلان، لأن اقتران «من» ب «الأولی» مأخوذ من النقل و السماع، و إلّا لجاز اقتران غیره من الحروف مثل «عن» و «علی» و «إلی» و «فی». فأیّ مانع عقلا من أن یقال: «زید أولی من عمرو» أو یقال: «زید أولی علی عمرو»؟

و ممّا یؤیّد ما ذکرنا من کون اقتران «من» ب «أولی» مأخوذا من الاستعمال و الوضع کلام الشیخ خالد الأزهری فی أحکام أفعل التفضیل و هذا نصه:

«و الحکم الثانی فیما بعد أفعل: أن تؤتی «من» الجارة للمفضول کما تقدّم من الأمثلة، و هی عند المبرد و سیبویه لابتداء الارتفاع فی نحو أفضل منه و ابتداء الانحطاط فی نحو شرّ منه. و اعترضه ابن مالک بأنها لا تقع بعدها «إلی» و اختار أنها للمجاوزة، فإنّ معنی زید أفضل من عمرو: جاوز زید عمرا فی الفضل.

و اعترضه فی المغنی: بأنها لو کانت للمجاوزة لصح فی موضعها «عن». و دفع بأن

---

[۱] الأشباه و النظائر ۱/ ۷۰- ۷۱.

صحة وقوع المرادف موقع مرادفه إنما یکون إذا لم یمنع من ذلک مانع، و هاهنا منع مانع و هو الاستعمال، فإن اسم التفضیل لا یصاحب من حروف الجر إلّا «من» خاصة» [۱].

(۸) لقد نصّ المحقّقون من أهل اللغة و النحو علی عدم جواز ترکیب مّا فی لغة، من غیر أن یسمع لذلک الترکیب نظائر، قال السیوطی: «قال أبو حیان فی شرح التسهیل: العجب ممن یجیز ترکیبا مّا فی لغة من اللغات من غیر أن یسمع من ذلک الترکیب نظائر. و هل التراکیب العربیة إلّا کالمفردات العربیة؟ فکما لا یجوز إحداث لفظ مفرد کذلک لا یجوز فی التراکیب، لأن جمیع ذلک أمور وضعیّة، و الأمور الوضعیّة تحتاج إلی سماع من أهل ذلک اللسان، و الفرق بین علم النحو و بین علم اللغة: أن علم النحو موضوعه أمور کلیّة، و موضوع علم اللغة أشیاء جزئیة، و قد اشترکا معا فی الوضع» [۲].

و قد نقل السیوطی هذا عن القرافی و نقل عن غیره أنه عزاه إلی الجمهور.

قلت: و علی هذا فکیف یجوز القول بأن اقتران لفظ بلفظ آخر یکون بالعقل فقط؟

(۹) قوله: «و إذا ثبت ذلک»....

قلت: أی شیء ثبت؟ إنه لم یسبق هذا إلّا قوله: «فصحة دخول أحدهما علی الآخر لا یکون بالوضع بل بالعقل» و قد عرفت أنه ادعاء محض، بل عرفت بطلانه.

(۱۰) قوله: «وجب صحة اقترانه أیضا بالمفهوم من لفظة «المولی»، لأن صحة ذلک الاقتران لیس بین اللفظتین بل بین مفهومیهما».

أقول: هذا الکلام یناقض ما تقدّم منه، لأنه قد ادعی أنه لو کان (المولی)

---

[۱] التصریح فی شرح التوضیح. مبحث أفعل التفضیل.

[۲] المزهر ۱/ ۲۸.

بمعنی (الأولی) لزم صحهٔ أن یقال «فلان مولی من فلان»، لکنه بهذا الکلام ینفی ذاک اللزوم، لأنه یقول بأن الاقتران لیس بین اللفظتین، بل إن مفهوم قوله: «بل بین مفهومیهما» هو أن الاقتران لیس إلّا بین المفهومین، مع أن مورد الإلزام فی کلامه السابق و أصل الدعوی هو الاقتران بین اللفظین، فقد قال سابقا:

«و ثانیهما: إنّ «المولی» لو کان یجیء بمعنی «الأولی» لصحّ أن یقترن بأحدهما کلّ ما یصح قرنه بالآخر» بل ذلک هو صریح الجملهٔ الأخری من کلامه و هی قوله:

«فأمّا ضمّ بعض تلک الألفاظ إلی البعض» و هکذا قوله: فلفظهٔ «الأولی» إذا کانت موضوعهٔ لمعنی و لفظهٔ من»، ... و هو أیضا صریح الجملهٔ اللاحقهٔ من کلامه:

...«لا یقال: هو مولی من فلان، کما یقال هو أولی من فلان».

فظهر بطلان قوله: «لأن صحهٔ ذلک الاقتران لیس بین اللفظتین بل بین مفهومیهما» من کلامه نفسه سابقا و لا حقا.

ثم إنّه لم یوضّح مراده من أن الاقتران بین المفهومین لا بین اللفظتین، و أیّ نفع له فی هذا الکلام الفارغ؟ أو أیّ ضرر علی خصمه فیه؟!

وصول الکلام إلی النقض الذی أخذه (الدهلوی ...) ص: ۱۵۱

اشارهٔ

و أما قوله: «بیان أنّه لیس کلما یصح دخوله علی أحدهما یصح دخوله علی الآخر» ... ففیه: أنّه أوّل دلیل ذکره علی هذه الدعوی قوله: «إنه لا یقال هو مولی من فلان کما یقال هو أولی من فلان» و لم یدخل فی هذا المثال «من» علی «الأولی»، کما لا یدلّ علی عدم جواز دخولها علی «المولی»، بل إنّ «من» فیه متأخرهٔ عن «الأولی».

و أما قوله: «لا یقال: هو مولی من فلان، کما یقال هو أولی من فلان» فهذا ما ذکره (الدهلوی) هنا، و نحن و إن بیّنا فساد مقدمات هذا الاستدلال- المستلزم لفساده- نذکر وجوها علی بطلانه استنادا إلی کلمات الرازی و کبار محققی علماء اللغهٔ و النحو من مشاهیر أهل السنهٔ:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۲

۱- إن کان الاقتران بالعقل فلا مانع ... ص: ۱۵۲

لقد ذکر الفخر الرازی أنّ صحهٔ اقتران لفظ بلفظ هو بالعقل لا بالوضع، و علی هذا الأساس فلا مانع من أن یقال: «هو مولی من فلان» کما یقال «هو أولی من فلان».

۲- جواب شارحی المقاصد و التجرید عن النقض ... ص: ۱۵۲

لقد أجاب شارح المقاصد و شارح التجرید عن هذه الشبههٔ بأنّ (المولی) اسم بمعنی (الأولی)، لا أنه وصف بمنزلته حتی یعترض بعدم کون (المولی) من صیغ اسم التفضیل، و أنه لا یستعمل استعماله.

و قد تقدّم نصّ عبارتهما سابقا، کما أورد صاحب (بحر المذاهب) عبارهٔ شارح التجرید للردّ علی توهّم صاحب المواقف و شارحها.

۳- بقاء (المولی) علی معناه الأصلی عند جماعهٔ ... ص: ۱۵۲

و قال الزمخشری و البیضاوی و الخفاجی و غیرهم ببقاء (المولی) الوارد بمعنی (الأولی) علی أصله و هو الظرفیهٔ، و علیه، فلا یلزم أن یكون استعمال (المولی) مثل استعمال (الأولی) و ان كان بمعناه، حتی لو ثبت جواز إقامهٔ المرادف مقام مرادفه، لأن جواز ذلك مشروط بعدم إرادهٔ معنی الظرفیهٔ من (المولی)، مثلا: «مئنهٔ» ظرف مأخوذ من «أنّ» یقال: «فلان مئنهٔ للكرم» و الجار و المجرور یتعلّق به، كما یقال «البلد الفلانی مجمع للعلماء» لكن لا یجوز استعماله مثل استعمال «إنه لكریم»، فلا یقال: «زید مئنهٔ لكریم» مع أنه و «إن زیدا لكریم» بمعنی واحد.

۴- بطلان النقض من كلام (الدهلوی ...) ص: ۱۵۲

لقد أبطل (الدهلوی) كلمات الرازی هذه بنفسه من حیث لا یشعر، فقد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۳

ذكر بجواب الاستدلال بجملهٔ

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

بأنّ «الأولی» هنا مشتقهٔ من «الولایهٔ» بمعنی المحبهٔ، یعنی: أ لست أحب إلی المؤمنین من أنفسهم ... فنقول: إن معنی هذا الكلام كون «الأولی» مرادفا «للأحب»، مع أن استعمال اللفظتین لیس واحدا، لأن صلهٔ «أولی» هی «الباء» كما فی هذا الكلام النبوی فی هذا الحدیث الشریف، و صلهٔ «أحب» هی «إلی» كما قال (الدهلوی) نفسه.

فلو كان من اللازم اتحاد المترادفین فی الاستعمال للزم جواز أن یقوم «أولی إلیه» مقام «أحبّ الیه» فی كل كلام، و هو غیر مسموع... إذن ... كما أن عدم اقتران «إلی» مع «أولی» لیس بقادح فی مجیئه بمعنی «الأحبّ» كما یدعی (الدهلوی)، فكذلك لا یقدح عدم اقتران «من» ب «المولی» فی كون «المولی» بمعنی «الأولی».

۵- بطلان النقض من كلام الرازی ... ص: ۱۵۳

لقد عدل الفخر الرازی عن لجاجه و رجع إلی صوابه فی كتاب (المحصول) و قبل الحق الحقیق بالقبول، فقد قال جلال الدین المحلّی «و الحق وقوع كلّ من الردیفین أی اللفظین المتّحدی المعنی مكان الآخر، إن لم یكن تعبّد بلفظه، أی یصح ذلك فی كلّ ردیفین بأن یؤتی بكل منهما مكان الآخر فی الكلام، إذ لا مانع من ذلك، خلافا للإمام الرازی فی نفیه ذلك مطلقا، أی من لغتین أو لغهٔ، قال: لأنك لو أتیت مكان من فی قولك مثلا: خرجت من الدار بمرادفها بالفارسیهٔ أی «أز» بفتح الهمزهٔ و سكون الزای، لم یستقم الكلام، لأن ضم لغهٔ إلی أخری بمثابهٔ ضم مهمل إلی مستعمل. قال: و إذا عقل ذلك فی لغتین فلم لا یجوز مثله فی لغهٔ. أی لا مانع من ذلك.

و قال: إن القول الأول أی الجواز الأظهر فی أول النظر و الثانی الحق».

و إن هذا الرأی من الرازی مذكور فی كتاب سلّم العلوم و شروحه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۴

لكن من دأب المتعصب العنید أن یخالف الحق مكابرهٔ، و ینكره لغرض إبطال استدلال خصمه!!

۶- اعتراف الرازی بأنّ هذا الوجه فیه نظر ... ص: ۱۵۴

لقد ذكر الرازی فی آخر كلامه الذی شحنه بالأباطیل بأنّ «هذا الوجه فیه نظر مذكور فی الأصول» یعنی أن الحق ما ذهب إلیه فی المحصول من منع القول بلزوم وقوع أحد المترادفین مقام الآخر.

أقول: فإذا كان هذا الوجه مردودا، فأیّ وجه لذكره مع هذا التطویل؟

و الأغرب من ذلک استحسان الاصفهانی و الإیجی و الشریف الجرجانی و ابن حجر المکی و البرزنجی و السهارنفوری الوجه المردود مع عدم تعرضهم لکونه مردودا منظورا فیه کما اعترف الرازی نفسه!! ثم جاء (الدهلوی) فرحا مستبشرا فقلّد الرازی فی ذکره، و غضّ النظر عن وجه النظر فیه، مخالفا للکابلی الذی أعرض عن ذکر النقض من أصله لعلمه بوهنه و بطلانه.

۷- قول المحققین بعدم وجوب قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۴

و کما أن القول بوجوب قیام أحد المترادفین مقام الآخر ممنوع عند الرازی فی (المحصول) و منظور فیه عنده فی (نهایة العقول)، فإنّ سائر المحققین من أهل السنة یذهبون إلی هذا المذهب، و یصرّحون بعدم وجوب ذلک. فقد قال القاضی محب اللّه البهاری فی (سلّم العلوم): «و لا یجب قیام کلّ مقام الآخر و إن کانا من لغة، فإن صحة الضم من العوارض، یقال: صلّی علیه، و لا یقال دعا علیه».

و قد تبعه علی ذلک شرّاح کتابه (مسلّم الثبوت) و أقاموا الأدلة علی هذا القول فلیرجع إلیها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۵

و قد تقدّم نص کلام الشیخ خالد الأزهری من محققی النحاة [۱].

و قال رضی الدین الأسترآبادی- و هو من محققی النحاة أیضا- فی مبحث أفعال القلوب: «و لا یتوهّم أن بین علمت و عرفت فرقا من حیث المعنی کما قال بعضهم. فإنّ معنی علمت أن زیدا قائم و عرفت أن زیدا قائم واحد، إلّا أن عرف لا ینصب جزئی الاسمیة کما ینصبهما علم، لا لفرق معنوی بینهما، بل هو موکول إلی اختیار العرب، فإنهم قد یخصّون أحد المتساویین فی المعنی بحکم لفظی دون الآخر».

و قال أیضا- بعد أن ذکر إلحاق أفعال عدیدة بصار: «و لیس إلحاق مثل هذه الأفعال بصار قیاسا بل سماعا، ألا تری أن انتقل لا یلحق به مع أنه بمعنی تحوّل».

۸- من أمثلة عدم قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۵

لقد مثّل البهاری لعدم الجواز بأن «دعا» لا یقوم مقام «صلّی»، و عرفت أنّ «عرف» لا یقوم مقام «علم» و أن «انتقل» لا یقوم مقام «تحوّل».

لکن أمثلة امتناع قیام أحد المترادفین مقام الآخر کثیرة جدّا، إلّا أن الوقوف علی طرف منها یستلزم التتبع لکلمات علماء الفن و معرفة اللغات و الألفاظ، و الرازی و أتباعه بعیدون عن ذلک، و نحن نشیر هنا إلی بعض تلک الأمثلة و الموارد:

فمنها: الفروق الموجودة بین «حتی» و «إلی» مع أنهما متساویان فی الدلالة علی الغایة، کدخول «إلی» علی المضمر بخلاف «حتی»، و وقوع الأول فی موضع الخبر مثل: و الأمر إلیک، بخلاف الثانی...

و منها: الفروق بین «الواو» و «حتی العاطفة» و هی ثلاثة فروق کما فی (مغنی

---

[۱] توجد ترجمته فی الضوء اللامع ۳/ ۱۷۱ و غیره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۶

اللبیب) و (الأشباه و النظائر) نقلا عنه.

و منها: الفروق بین «إلّا» و «غیر» و هما بمعنی واحد. قال السیوطی «ذکر ما افترق فیه إلّا و غیر. قال أبو الحسن الآبدی فی شرح الجزولیة: افترقت إلّا و غیر فی ثلاثة أشیاء أحدها: إنّ غیرا یوصف بها حیث لا یتصور الاستثناء و إلّا لیست کذلک، تقول: عندی درهم غیر جیّد. و لو قلت عندی درهم إلّا جید لم یجز.

الثانی: إنّ إلّا إذا كانت مع ما بعدها صفه لم يجز حذف الموصوف و إقامة الصفة مقامه، فتقول: قام القوم إلّا زيدا. و لو قلت: قام إلّا زيد لم يجز، بخلاف غير، إذ تقول: قام القوم غير زيد و قام غير زيد. و سبب ذلك إنّ إلّا حرف لم يتمكن فی الوصفية فلا يكون صفة إلّا تابعا، كما أن «أجمعين» لا يستعمل فی التأكيد إلّا تابعا. الثالث: إنك إذا عطفت علی الاسم الواقع بعد إلّا كان إعراب المعطوف علی حسب المعطوف عليه، و إذا عطفت علی الاسم الواقع بعد غير جاز الجر و الحمل علی المعنی» [۱].

و منها: الفروق بين «عند» و «لدن» و «لدی»، و هی فی ستة أشياء كما فی (الأشباه و النظائر).

و منها: الفروق بين «المصدر» و «أن مع صلتها» و هی فی اثنی عشر شیء، كما يظهر بالرجوع إلی (الأشباه و النظائر).

و منها: الفروق بين «أم» و «أو» و كلاهما يستعمل للترديد، و هی فی أربعة أشياء، كما فی (الأشباه و النظائر) عن ابن العطار.

و منها: الفروق العديدة بين ألفاظ الإغراء و ألفاظ الأمر، ذكرها السيوطی فی (الأشباه و النظائر) نقلا عن الأندلسی.

و منها: الفروق بين «هل» و «همزة الاستفهام» و هی كما فی (الأشباه و النظائر) عن ابن هشام- فی عشرة أشياء.

---

[۱] الأشباه و النظائر ۲/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۷

و منها: الفروق بين «أيان» و «حتی» يظهر من (الأشباه و النظائر) أنها فی ثلاثة أشياء.

و منها: الفروق بين «كم» و «كأيّن» و هی كما يفهم من (مغنی اللبيب) فی خمسة أشياء.

هذا، و لا يتوهّم أن الموارد المذكورة غير مشتركة فی المادة بخلاف «المولی» و «الأولی» فإنهما من مادة واحدة، لأن كلام الرازی ليس من جهة الاشتراك فی المادة، لأن صريح كلامه لزوم اتحاد المترادفين فی الاستعمال بسبب اتحادهما فی المعنی من غير دخل للاتحاد فی المادة فی هذا الباب.

علی أنّا وجدنا مترادفين مشتركين فی المادة مع تنصيص المحققين و أئمة اللغة بعدم جواز استعمال أحدهما فی مقام الآخر، ففی (الصحاح): «و يقال: يا نومان للكثير النوم و لا تقل: رجل نومان. لأنه يختص بالنداء» [۱].

و فی (الصحاح) أيضا: «و قولهم فی النداء: يأفل مخففا إنما هو محذوف من يا فلان لا علی سبيل الترخيم، و لو كان ترخيما لقالوا: يا فلا. و ربما قيل ذلك فی غير النداء للضرورة. قال أبو النجم: فی لجّة أمسك فلانا عن فل» [۲].

هذا و قد أجاب الشهيد التستری رحمه اللّه عن هذه الشبهة فی وجوه ردّ كلام صاحب المواقف بقوله: «و منها: ان مجیء مفعل بمعنی أفعل مما نقله الشارح الجديد للتجريد عن أبی عبيدة من أئمة اللغة، و أنه فسّر قوله تعالی: هِیَ مَوْلاكُمْ بأولاكم. و قال النبی صلّی اللّه عليه و سلّم: أيّما امرأة نكحت بغير إذن مولاها أی الأولی بها و المالك لتدبيرها. و مثله فی الشعر كثير، و بالجملة استعمال المولی بمعنی المتولی و المالك للأمر و الأولی بالتصرف شائع فی كلام العرب منقول عن أئمة اللغة، و المراد إنه اسم لهذا المعنی لا صفة بمنزلة الأولی ليعترض بأنه

---

[۱] الصحاح: نوم.

[۲] المصدر نفسه: فلن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۸

ليس من صيغة اسم التفضيل، و انه لا يستعمل استعماله.

و أيضا كون اللفظين بمعنی واحد لا يقتضی صحة اقتران كل منهما فی الاستعمال بما يقترن به الآخر، لأنّ صحة اقتران اللفظ باللفظ من عوارض الألفاظ لا من عوارض المعانی، و لأنّ الصلاة مثلا بمعنی الدعاء و الصلاة إنما تقترن بعلی و الدعاء باللام يقال: صلّی

علیه و دعا له، و لو قیل: دعا علیه لم یکن بمعناه. و قد صرّح الشیخ الرضی بمرادفهٔ العلم و المعرفهٔ مع أن العلم یتعدی إلی مفعولین دون المعرفهٔ، و کذا یقال إنک عالم و لا یقال إن أنت عالم، مع أن المتّصل و المنفصل هاهنا مترادفان کما صرّحوا به، و أمثال ذلک کثیر».

و فی کتاب (عماد الإسلام) ما نصه: «قد صرّح الشیخ الرضی بمرادفهٔ العلم و المعرفهٔ، مع أن العلم یتعدی إلی مفعولین دون المعرفهٔ، و کذا یقال: إنک عالم و لا یقال إن أنت عالم، مع أن المتصل و المنفصل هاهنا مترادفان کما صرّحوا به و أمثال ذلک کثیر.

و بوجه آخر: قد مرّ فی مبحث الرؤیهٔ من کتاب التوحید ما یندفع به کلام الرازی هذا، و حاصله: إن اقتران اللّفظ باللفظ من عوارض الألفاظ لا من عوارض المعنی، فیجوز أن یکون من عوارض لفظ «الانتظار» ما لم یکن من عوارض «النظر» الذی هو بمعناه، و هکذا بالعکس، لتحقق التغایر اللفظی بینهما.

و أیضا: جاء «بصر بی» و لم یجیء «نظر بی» و «رأی بی». و هکذا علی قول الأشاعرهٔ جاء: «نظر إلیه» و لم یجیء «بصر إلیه».

و أیضا: لو تم دلیلک لزم أن یصح «نظرته» کما صح «رأیته»، و الحال أن الرازی حکم ببطلانه فی مبحث الرؤیهٔ، و صح «ان أنت عالم» کما صح «إنّک عالم»، و صح «جاءنی إلّا زید» کما صح «غیر زید» و جاز «عندی درهم إلّا جیّد» کما صح «عندی غیر درهم جید». مع أن إلّا بمعنی غیر فی الأمثلهٔ، و صرّح بعدم صحتها صاحب المغنی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۹

و بالجملهٔ، لا یلیق بمن یکون ملقبا بإمام الأشاعرهٔ أن یدّعی أمرا خلافا للواقع ترویجا لمذهبه».

۹- عدم جریان القیاس فی اللغهٔ ... ص: ۱۵۹

لقد تسالم المحققون من العلماء علی أنه لا یجری القیاس فی اللغهٔ، و ذلک غیر خاف علی من نظر فی کتبهم و وقف علی کلماتهم، و قال السیوطی: «قال الکیا الهراسی فی تعلیقه: الذی استقر علیه آراء المحققین من الأصولیین أن اللغهٔ لا تثبت قیاسا و لا یجری القیاس فیها» [۱].

۱۰- لا یعارض الظن القطع ... ص: ۱۵۹

و لو فرضنا جریان القیاس فی اللغهٔ، فإنّ غایهٔ ما یفیده القیاس هو الظن، لکن مفاد نصوص الأساطین المثبتین لمجیء «المولی» بمعنی «الأولی» هو القطع، و لا یعارض الظن القطع قطعا.

۱۱- الشهادهٔ علی النفی غیر مسموعهٔ ... ص: ۱۵۹

إن حاصل هذا النقض المردود و الشبههٔ المدحوضهٔ هو نفی مجیء «المولی» بمعنی «الأولی»، و هذه شهادهٔ علی النفی، و قد نصّ الرازی نفسه أیضا فی مثل هذا المقام علی أن الشهادهٔ علی النفی غیر مقبولهٔ. قال الرازی: «عابوا علیه- أی علی الشافعی- قوله الباء فی قوله تعالی: وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ تفید التبعیض، و نقلوا عن أئمهٔ اللغهٔ أنهم قالوا لا فرق بین: و امسحوا برؤسکم، و بین قوله: و امسحوا رؤسکم. و الجواب: قول من قال أنه لیس فی اللغهٔ أن الباء للتبعیض شهادهٔ علی النفی فلا تقبل» [... ۲].

---

[۱] المزهر ۱/ ۳۷.

[۲] مناقب الشافعی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۰

۱۲- عدم جواز «هو أولی» و «هما أولیان» غیر مسلّم ... ص: ۱۶۰

و ذکر الرازی أنه لا یجوز قول «هو أولی» و «هما أولیان». و لکنّا لا نسلّم هذا القول لوجهین:

الأول: إن رأی الرازی هو أن اقتران لفظ بلفظ لیس بالوضع بل العقل، فإذا کان کذلک فإن العقل لا یأبی من قول «هو أولی» و «هما أولیان»، و لا استحالة عقلیة فی هذا الإطلاق إطلاقا.

و الثانی: إنّ هذه الدعوی تردّها قواعد العربیة و تصریحات أئمة اللغة و التفسیر، لأن اسم التفضیل قد استعمل فی آیات عدیدة فی القرآن الکریم مجردا من «من» و الاضافة و حرف التعریف، ففی سورة البقرة: وَ الَّذِینَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ و أیضا فی سورة البقرة: ذلِکُمْ أَزْکی لَکُمْ وَ أَطْهَرُ و فی سورة الأنعام: قُلْ أَیُّ شَیْءٍ أَکْبَرُ شَهادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِیدٌ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ و فی سورة التوبة: وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِینَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْکُفَّارَ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها هِیَ حَسْبُهُمْ وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِیمٌ کَالَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ کانُوا أَشَدَّ مِنْکُمْ قُوَّةً وَ أَکْثَرَ أَمْوالًا وَ أَوْلاداً و أیضا فی سورة التوبة وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ و أیضا فی سورة التوبة: قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا و فی سورة بنی إسرائیل: وَ لَلْآخِرَةُ أَکْبَرُ دَرَجاتٍ وَ أَکْبَرُ تَفْضِیلًا و فی سورة الکهف أَنَا أَکْثَرُ مِنْکَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً و فی سورة طه: وَ لَتَعْلَمُنَّ أَیُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقی و أیضا فی سورة طه: وَ اللَّهُ خَیْرٌ وَ أَبْقی و فی سورة القصص:

وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ وَ أَبْقی و فی سورة الأعلی: وَ الْآخِرَةُ خَیْرٌ وَ أَبْقی

إذن، یجوز استعمال اسم التفضیل من دون «من» فدعوی عدم جواز «هو أولی» و «هما أولیان» باطلة.

بل إن خصوص «أولی» ورد استعماله فی القرآن بلا «من» قال اللّه تعالی:

وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۱

بل إنّ ظاهر کلمات المحققین من النحاة صحة ترکیب «هو أولی» و «هما أولیان»، فإنّهم قد صرّحوا بجواز حذف «من و مجرورها» بعد اسم التفضیل، و لهم علی ذلک شواهد من الکتاب و أشعار العرب: قال الأزهری: «و قد تحذف من مع مجرورها للعلم بهما، نحو: وَ الْآخِرَةُ خَیْرٌ وَ أَبْقی أی من الحیاة الدنیا. و قد جاء الإثبات و الحذف فی: أَنَا أَکْثَرُ مِنْکَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً أی منک. و إلی ذلک أشار الناظم بقوله:

و أفعل التفضیل صله أبدا تقدیرا أو لفظا بمن إن جرّدا

و أکثر ما تحذف من مع المفضول إذا کان أفعل خبرا فی الحال أو فی الأصل، فیشمل خبر المبتدأ و خبر کان و ان و ثانی مفعولی ظن و ثالث مفاعیل أعلم» [... ۱].

و قال الرضی: «و إذا علم المفضول جاز حذفه غالبا إن کان أفعل خبرا کما یقال لک: أنت أسن أم أنا؟ فتجیب بقولک: أنا أسن. و منه قوله: الله أکبر ... و یجوز أن یقال فی مثل هذه المواضع: إن المحذوف هو المضاف إلیه، أی أکبر کلّ شیء ... و یجوز أن یقال: إن من مع مجرورة محذوف، أی أکبر من کلّ شیء» [... ۲].

و الأعجب من کل ذلک غفلة الرازی عن صیغة التکبیر الذی یفتتح به الصلاة فی کل صباح و مساء.

۱۳- وجوه بطلان منع «هو أولی الرجل ...» ص: ۱۶۱

و أما قول الرازی: «و تقول: هو مولی الرجل و مولی زید و لا تقول هو أولی الرجل و لا أولی زید» فیبطله وجوه:

---

[۱] التصریح فی شرح التوضیح ۲/ ۱۰۲.

[۲] شرح الکافیهٔ: مبحث أفعل التفضیل.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۲

الأول: إذا کان ملاک الترکیب لدی الرازی هو العقل لا الوضع، فأیّ استحالهٔ عقلیهٔ تلزم من هذا الترکیب؟

الثانی: إنّ إضافهٔ «أولی» إلی «رجل» و «زید» جائزهٔ بحسب القاعدهٔ فی علم النحو، لأن استعمال اسم التفضیل مضافا هو أحد طرق استعماله، کما صرح به النحویون بأجمعهم من غیر خلاف. فأیّ مانع من إضافهٔ «أولی» و هو اسم تفضیل إلی «زید» و «الرجل»؟

الثالث: إنه بالاضافهٔ إلی جواز هذا الاستعمال بحسب القاعدهٔ، فقد وقع هذا الاستعمال و ورد فی حدیث نبوی مذکور فی الصحیحین، ففی باب میراث الولد من أبیه و أمه من کتاب الفرائض من صحیح البخاری:

«حدّثنا موسی بن إسماعیل [قال حدّثنا وهیب [قال حدّثنا ابن طاوس عن أبیه عن ابن عباس [رضی اللّه عنهما] عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ألحقوا الفرائض بأهلها فما بقی فهو لأولی رجل ذکر» [۱].

و قد أخرجه فی باب میراث الجد مع الأب و الأخوهٔ [۲].

و فی باب ابنی عم أحدهما أخ للأم و الآخر زوج [۳].

و أخرجه مسلم فی صحیحه حیث قال: «حدّثنا عبد الأعلی بن حماد- و هو النرسی- [قال نا وهیب عن ابن طاوس عن أبیه عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ألحقوا الفرائض بأهلها فما بقی فهو لأولی رجل ذکر.

حدّثنا أمیهٔ بن بسطام العیشی [قال نا یزید بن زریع [قال نا روح بن القاسم عن عبد اللّه بن طاوس عن أبیه عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ألحقوا الفرائض بأهلها فما ترکت الفرائض فلأولی رجل ذکر.

---

[۱] صحیح البخاری ۸/ ۱۸۷.

[۲] نفس المصدر ۸/ ۱۸۸.

[۳] نفس المصدر ۸/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۳

حدّثنا إسحاق بن إبراهیم و محمد بن رافع و عبد بن حمید- و اللفظ لابن رافع- قال إسحاق نا و قال الآخران أنا عبد الرزاق قال أنا معمر عن ابن طاوس عن أبیه عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أقسموا المال بین أهل الفرائض علی کتاب اللّه [تعالی فما ترکت الفرائض فلأولی رجل ذکر» [۱].

فإن زعم الرازی أنا نمنع إضافته إلی المفرد المعرفهٔ. فنقول: إن لاسم التفضیل عند إضافته معنیین، و لا یجوز إضافته إلی المفرد المعرفهٔ بناء علی أحدهما دون الآخر، قال ابن الحاجب: «فإذا أضیف فله معنیان، أحدهما- و هو الأکثر- أن تقصد به الزیادهٔ علی من أضیف إلیه، و شرطه أن یکون منهم، نحو زید أفضل الناس، و لا یجوز یوسف أحسن أخوته. و الثانی: أن تقصد زیادهٔ مطلقهٔ و یضاف للتوضیح»....

و قال الرضی فی شرحه: «قوله: و الثانی أن یقصد زیادهٔ مطلقهٔ. أی یقصد تفضیله علی کل من سواه مطلقا، لا علی المضاف إلیه وحده، و إنما تضیفه إلی شیء لمجرد التخصیص و التوضیح، کما تضیف سائر الصفات، نحو: مصارع مصر، و حسن القوم، مما لا تفضیل فیه، فلا یشترط کونه بعض المضاف إلیه، فیجوز بهذا المعنی أن تضیفه إلی جماعهٔ هو داخل فیهم نحو قولک: نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أفضل قریش، بمعنی أفضل الناس من بین قریش. و أن تضیفه إلی جماعهٔ من جنسه لیس داخلا فیهم، کقولک: یوسف أحسن أخوته، فإنّ یوسف لا یدخل فی جملهٔ أخوهٔ یوسف، بدلیل أنک لو سئلت عن عدد إخوته لم یجز لک عدّه فیهم، بلی یدخل لو قلت: أحسن الأخوهٔ، أو أحسن بنی یعقوب. و أن تضیفه إلی غیر جماعهٔ نحو: فلان أعلم بغداد، أی أعلم ممن سواه و هو

مختص ببغداد، لأنّها منشؤه أو مسکنه، و إن قدّرت المضاف أی أعلم أهل بغداد فهو مضاف إلی جماعة یجوز أن یدخل فیهم» [۲].

---

[۱] صحیح مسلم ۵/ ۵۹- ۶۰.

[۲] شرح الکافیة- مبحث أفعل التفضیل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۶۴

أقول: و علی هذا فمتی أرید من «أولی» التفضیل و الزیادة المطلقة- لا الزیادة علی من أضیف إلیه فقط- جازت إضافته إلی «الرجل» و «زید»، لأجل مجرد التخصیص و التوضیح.

۱۴- جواب منع «هما مولی رجلین ...» ص: ۱۶۴

و أما قول الرازی: «هما أولی رجلین، و هم أولی رجال، و لا تقول: «هما مولی رجلین و لا هم مولی رجال» فهو توهم تدفعه کلمات المحققین الماضیة، الدالة علی أن الترادف لا یقتضی المساواة فی جمیع الأحکام.

علی أنه لا تلزم أیّة استحالة عقلیة من هذا الاستعمال، بناء علی ما ذکره الرازی من کون مدار الاستعمال و الإطلاق هو العقل لا الوضع.

۱۵- منع «هو أولاه» و «هو أولاک» غیر مسلّم ... ص: ۱۶۴

و أمّا قوله: «و یقال: هو مولاه و مولاک، و لا یقال: هو أولاه و أولاک» فغیر مسلّم، فإنه إذا کان الغرض هو التفضیل المطلق جاز إضافة اسم التفضیل إلی المفرد المعرفة لمجرد التخصیص و التوضیح، و علیه فلا مانع من إضافته إلی الضمیر أیضا. و قال ابن حجر العسقلانی بشرح «فما بقی فهو لأولی رجل ذکر» نقلا عن السهیلی: «فإن قیل: کیف یضاف «أی أولی» للواحد و لیس بجزء منه؟ فالجواب:

إذا کان معناه الأقرب فی النسب جازت إضافته و إن لم یکن جزءا منه،

کقوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی البر «برّ أمّک ثم أباک ثم أدناک» [۱].

و قد أضیف فی هذا الحدیث «أدنی» - و هو اسم تفضیل- إلی الضمیر.

علی أنّ الملاک لدی الرازی هو تجویز العقل کما تقدّم مرارا، و لا استحالة فی إضافة اسم التفضیل إلی الضمیر عقلا.

---

[۱] فتح الباری ۱۵/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۶۵

ثم إنّ الرازی قال فی خاتمة کلامه: «و هذا الوجه فیه نظر مذکور فی الأصول».

فنقول له: أیها المجادل الغفول، الآتی بکل کلام مدخول! إذا کان عندک فی هذا الوجه نظر مذکور فی الأصول، فلم أتعبت النفس بتزویر هذا الهذر و الفضول! الذی یردّه المنقول و تأباه العقول! و تبطله إفادات المحققین الفحول؟! و بما ذکرنا ظهر بطلان قول (الدهلوی): «و هو منکر بالإجماع».

علی أنّ الرازی قد قال فی وجوه إثبات مجیء «الباء» للتبعیض کما هو مذهب الشافعی: «الثانی: النقل المستفیض حاصل بأن حروف الجر یقام بعضها مقام بعض، فوجب أن یکون إقامة حرف «الباء» مقام «من» جائزا. و علی هذا التقدیر یحصل المقصود».

فنقول: لا ریب فی جواز «فلان مولی لک». و بناء علی ما ذکره من أن حروف الجر یقام بعضها مقام بعض، یجب أن یکون إقامة حرف «من» مقام اللام «جائزا» و أن یستعمل «فلان مولی منک» بدل (فلان أولی منک) و علی هذا التقدیر یحصل المقصود.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۷

وجوه بطلان شبهة إن قول أبی عبیدة بیان لحاصل معنی الآیة و شبهات أخری ... ص: ۱۶۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۹

(قوله):

«و أیضا: فإنّ تفسیر أبی عبیدة بیان لحاصل معنی الآیة»....

أقول: هذا باطل لوجوه ...: ص: ۱۶۹

۱- لم یقل هذا أحد من أهل العربیة ... ص: ۱۶۹

إن (الدهلوی) قد نسب هذا القول إلی جمهور أهل العربیة، مع أن أحدا منهم لم یقله، بل إنّ الأصل فی هذه الشبهة هو الرازی کما سیأتی، و قد ذکر من ترجم للرازی أنه لم یکن له اطلاع فی علوم العربیة، قال ابن الشحنة: «و کانت له الید الطولی فی العلوم خلا العربیة» [۱].

۲- لو کان کذلک فلما ذا خطّئوا أبا زید کما زعم ...؟ ص: ۱۶۹

إنه لو أمکن حمل تفسیر أبی عبیدة علی ما ذکر، فلما ذا خطّأ جمهور أهل العربیة أبا زید فی تفسیره الذی تبع فیه أبا عبیدة- حسب زعم (الدهلوی)-؟ و لما ذا

---

[۱] روضة المناظر- حوادث سنة ۶۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۰

لم یحملوا تفسیره علی هذا المعنی کذلک؟

۳- لم ینفرد أبو عبیدة بهذا التفسیر ... ص: ۱۷۰

إنه و إن کان الأصل فی هذه الشبهة هو الرازی، لکن الرازی اعترف بأنّ جماعة من أئمة اللغة و التفسیر یفسّرون الآیة کذلک، و لیس أبو عبیدة منفردا به، قال الرازی بعد عبارته السابقة: «و أما الذی نقلوا عن أئمة اللغة أن «المولی» بمعنی «الأولی» فلا حجة لهم، و إنما یبیّن ذلک بتقدیم مقدمتین-.

إحداهما: إن أمثال هذا النقل لا یصلح أن یحتج به فی إثبات اللغة، فنقول: أن أبا عبیدة و إن قال فی قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم. و ذکر هذا أیضا: الأخفش و الزجاج و علی بن عیسی، و استشهدوا ببیت لبید، و لکن ذلک تساهل من هؤلاء الأئمة لا تحقیق، لأن الأکابر من النقلة مثل الخلیل و أضرابه لم یذکروه، و الأکثرون لم یذکروه إلّا فی تفسیر هذه الآیة أو آیة أخری مرسلا غیر مسند، و لم یذکروه فی الکتب الأصلیة من اللغة، و لیس کل ما یذکر فی التفاسیر کان ذلک لغة أصلیة، ألا تراهم یفسرون

الیمین بالقوة فی قوله تعالی: وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ. و القلب بالعقل فی قوله لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ. مع أن ذلک لیس لغة أصلیة، فکذلک هاهنا» [۱].

لکن (الدهلوی) یحاول إسدال الستار علی هذه الحقیقة الراهنة، فیدعی أن جمهور أهل العربیة یحملون تفسیر أبی عبیدة علی انه بیان للمعنی لا تفسیر، و کأن أبا عبیدة منفرد بهذا التفسیر، و قد رأینا أن مخترع هذه الشبهة- و هو الرازی- یعترف بأن جماعة آخرین یفسرون الآیة کذلک.

و أما قول الرازی: «و لکن ذلک تساهل من هؤلاء الأئمة لا تحقیق» فساقط جدا. إذ لا طریق لنا إلی معرفة مفاهیم الألفاظ إلّا بتنصیصات أئمة اللغة، فإن

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۱

حملت کلماتهم علی التساهل سقطت عن الحجیة، و بطلت الاستدلالات و الحجج، بل إنّ کلام الرازی هذا خیر وسیلة و ذریعة للملحدین و جحدة الدین فی إنکار حقائق الدین الإسلامی، إذ متی أرید إلزامهم بأمر من أمور الدین استنادا إلی تصریحات اللغویین کان لهم أن یقولوا: «ذلک تساهل من هؤلاء الأئمة لا تحقیق»، بل یکون اعتراضهم أقوی، و اعتذارهم عن القبول و التسلیم أبلغ، لأنهم یخالفون أئمة اللغة فی الدین أیضا، بخلاف الرازی فإنه و إیّاهم من أهل ملة واحدة ... و بذلک ینهدم أساس دین الإسلام، و لا حول و لا قوة إلّا باللّه العلی العظیم.

هذا، و لا عجب من تأیید الرازی للملحدین، فقد عرفت من تصریح الذهبی [۱] أن للرازی تشکیکات علی دعائم الإسلام، و فی (لسان المیزان) [۲] عن الرازی أن عنده شبهات عدیدة فی دین الإسلام، و أنه کان یبذل غایة جهده فی تقریر مذاهب المخالفین و المبتدعین، ثم یتهاون و یتساهل فی دفعها و الجواب عنها.

۴- الأصل فی هذه الدعوی أیضا هو الرازی ... ص: ۱۷۱

ثم إنّ الأصل فی هذه الشبهة أیضا هو الرازی کما عرفت من کلامه السابق، و قال بتفسیر قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ ما نصه:

«و فی لفظ «المولی» هاهنا أقوال- أحدها: قال ابن عباس: مولاکم أی مصیرکم. و تحقیقه: إن المولی موضع «الولی» و هو القرب. فالمعنی: إن النار هی موضعکم الذی تقربون منه و تصلون إلیه.

و الثانی: قال الکلبی: یعنی أولی بکم، و هو قول الزجاج و الفراء و أبی عبیدة. و اعلم: أن هذا الذی قالوه معنی و لیس بتفسیر للّفظ، لأنه لو کان «مولی»

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۳۴۰.

[۲] لسان المیزان ۴/ ۴۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۲

و «أولی» بمعنی واحد فی اللغة لصحّ استعمال کل واحد منهما فی مکان الآخر، فکان یجب أن یصح أن یقال: «هذا مولی من فلان» کما یقال: «هذا أولی من فلان» و یصح أن یقال: «هذا أولی فلان» کما یقال: «هذا مولی فلان». و لما بطل ذلک علمنا أن الذی قالوه معنی و لیس بتفسیر.

و إنما نبّهنا علی هذه الدقیقة لأن الشریف المرتضی لمّا تمسّک فی إمامة علی

بقوله [علیه السّلام : «من کنت مولاه فعلی مولاه»

قال: أحد معانی «مولی» أنه «أولی» و احتج فی ذلک بأقوال أئمة اللغة فی تفسیر هذه الآیة بأن مولی معناه أولی.

و إذا ثبت أن اللفظ محتمل له وجب حمله علیه، لأن ما عداه إمّا بیّن الثبوت ککونه ابن العم و الناصر، أو بیّن الانتفاء کالمعتق و المعتق، فیکون علی التقدیر الأول عبثا، و علی التقدیر الثانی کذبا.

و أمّا نحن فقد بیّنا بالدلیل أن قول هؤلاء فی هذا الموضوع معنی لا تفسیر، و حینئذ یسقط الاستدلال» [۱].

۵- خدشة النیسابوری لکلام الرازی ... ص: ۱۷۲

و لکن ما أسلفنا من البحوث کاف لإسقاط و إبطال هذا الکلام، علی أنه قد بلغ من السقوط و الهوان حدّا لم یتمکن النیسابوری من السکوت علیه، بالرغم من متابعته للرازی فی کثیر من المواضع، قال النیسابوری ما نصه: «هی مولاکم قیل: المراد أنها تتولی أمورکم کما تولیتم فی الدنیا أعمال أهل النار. و قیل أراد هی أولی بکم، قال جار اللّه: حقیقته هی محراکم و مقمنکم. أی مکانکم الذی یقال فیه هو أولی بکم، کما قیل: هو مئنة الکرم، أی مکان لقول القائل إنه لکریم.

قال فی التفسیر الکبیر: هذا معنی و لیس بتفسیر اللفظ من حیث اللغة، و غرضه أن الشریف المرتضی لمّا تمسّک فی إمامة علی بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم:

---

[۱] تفسیر الرازی ۲۹/ ۲۲۷- ۲۲۸.

من کنت مولاه فهذا علی مولاه

، احتج بقول الأئمة فی تفسیر الآیة: إن «المولی» معناه «الأولی» و إذا ثبت أن اللفظ محتمل له وجب حمله علیه، لأن ما عداه بیّن الثبوت ککونه ابن العم و الناصر، أو بیّن الانتفاء کالمعتق و المعتق، فیکون علی التقدیر الأول عبثا، و علی التقدیر الثانی کذبا. قال: و إذا کان قول هؤلاء معنی لا تفسیرا بحسب اللغة سقط الاستدلال.

قلت: فی هذا الاسقاط بحث لا یخفی» [۱].

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۲۷/ ۹۷.

شبهات أخری ... ص: ۱۷۴

اشارة

هذا، و قد بقیت شبهات أخری فی هذا المقام، نذکرها مع وجوه دفعها إتماما للمرام:

۱- عدم ذکر بعض اللغویین هذا المعنی ... ص: ۱۷۴

اشارة

فالشبهة الأولى: إنه و إن ذكر جماعة من أئمة اللغة هذا المعنى، إلّا أنّ بعضهم لم يذكروه. ذكر هذه الشبهة الفخر الرازى حيث قال: «لأن الأكابر من النقلة مثل الخليل و أضرابه لم يذكروه».

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۴

و هذه الشبهة مندفعة بوجوه:

الأول: لا اعتبار بالنفى الصريح فى مقابلة الإثبات، فكيف بعدم الذكر و السكوت؟ إن صحت النسبة إلى الخليل؟

و الثانى: إنّ كتاب «العين للخليل» موصوف بالاضطراب و التصريف

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۵

الفاسد، قال أحمد بن الحسين الجاربردى بعد ذكر بيت جاء فيه لفظة «أمهتى» «و الهاء زائدة، لأنّ أما فعل بدليل الأمومة فى مصدره و أمات فى جمعه» ثم قال بعد بيت جاء فيه لفظة «أمات»: «و أجيب عن ذلك بمنع أن أما فعل و الهاء زائدة، و سنده: إن الهاء يجوز أن يكون أصلا، لما نقل خليل بن أحمد فى كتاب العين من قولهم «تأمهت» بمعنى: اتخذت أما. هذا يدل على أصالة الهاء».

ثم قال: «قال فى شرح الهادى: الحكم بزيادة الهاء أصح لقولهم: أم بنية الأمومة. و قولهم: «تأمهت» شاذ مسترذل» قال: «فى كتاب العين من الاضطراب و التصريف الفاسد ما لا يدفع» [۱].

فإذا كان هذا حال (كتاب العين) بالنسبة إلى ما ورد فيه، فكيف يكون عدم ورود معنى فيه سندا لإنكاره؟! الثالث: إنه بالاضافة إلى ما تقدم فقد قدح طائفة من كبار المحققين فى «كتاب العين» كما لا يخفى على من راجع (المزهر) و (كشف الظنون) [۲].

الرابع: لقد صرح الرازى نفسه بإطباق الجمهور من أهل اللغة على القدح فى (العين) فقد قال السيوطى فى (المزهر): «أوّل من صنف فى جمع اللغة الخليل ابن أحمد. ألّف فى ذلك كتاب العين المشهور. قال الامام فخر الدين الرازى فى المحصول: أصل الكتب المصنفة فى اللغة كتاب العين، و قد أطبق الجمهور من أهل اللغة على القدح فيه».

فالعجب من الرازى يقول هذا ثم يحتج بعدم ذكر الخليل (الأولى) فى جملة معانى (المولى ...) و إذا كان ذلك رأى الجمهور من أهل اللغة فلا ينفع دفاع السيوطى عن (العين).

الخامس: دعواه عدم ذكر أضراب الخليل هذا المعنى للفظ المذكور كذب

---

[۱] شرح الجار بردى على الشافية لابن الحاجب ۱۴۹- ۱۵۰.

[۲] كشف الظنون ۲/ ۱۴۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۶

واضح، فإن (أبا زيد) من أضرابه و معاصريه- بل ذكر المترجمون له تقدّمه على الخليل كما تقدم- قد ذكر ذلك، كما اعترف به الخصوم حتى (الدهلوى)، و فسر (أبو عبيدة) لفظة «المولى» ب «الأولى» كما اعترف به الجماعة حتى الرازى نفسه، و (أبو عبيدة) من أضراب الخليل و معاصريه، بل أفضل منه كما علم من تراجمه، و كذلك (الفراء) من معاصريه و قد فسّر «المولى» ب «الأولى».

فثبت كذب الرازى فى هذه الدعوى.

السادس: لقد فسر محمد بن السائب الكلبى «المولى» ب «الأولى»، و قد توفى الكلبى سنة «۱۴۶» فهو متقدم على الخليل المتوفى سنة «۱۷۵» و قيل «۱۷۰» و قيل «۱۶۰» كما ذكر السيوطى [۱].

السابع: لقد علمت مما تقدم أن جماعة كبيرة من مشاهير الأئمة الأساطين- غير من ذكرنا- قد أثبتوا مجىء «المولى» بمعنى «الأولى»، و استشهدوا لذلك بشعر لبيد، فعدم ذكر الخليل ذلك- إن ثبت- لا يليق للاحتجاج بعد إثبات هؤلاء الأثبات للمعنى المذكور.

الثـامن: لقـد علمت سابقـا أن البخاری ذکر للمولی خمسـة معان، فقال ابن حجر و غیره بأن أهل اللغـة یـذکرون له معان أخری غیرها. فمن هنا یظهر أن عـدم ذکر البخاری لتلک المعانی لا ینفی ثبوتها، فکـذلک عـدم ذکر الخلیل «الأولی» ضـمن معانی «المولی» – علی تقدیر تسلیم ذلک– غیر قادح فی ثبوته، لأن غیره من الأئمة قد ذکروه.

ثم قال الرازی: «و الأکثرون لم یذکروه إلّا فی تفسیر هذه الآیة أو آیة أخری».

و هذا الکلام فیه کفایة لأهل الدرایة.

قال: «مرسلا غیر مسند».

---

[۱] بغیة الوعاة ۱/ ۵۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۷

و یدفعه ما تقدم فی دفع دعواه أن ذلک معنی لا تفسیر.

قال: «و لم یذکروه فی الکتب الأصلیة».

و یـدفعه: تصـریح ابن الأنباری و محمـد بن أبی بکر الرازی بکون «الأولی بالشـیء» من جملـة معانی «المولی». بل ورود تفسیره بهذا المعنی فی (الصحاح للجوهری) و هو من الکتب الأصلیة فی اللغة بلا ریب.

و أمّا قوله: «أ لا تراهم یفسـرون الیمین بالقوة» ... فیفید جواز اسـتعمال «المولی» بمعنی «الأولی» مثل استعمال «الیمین» بمعنی «القوة» و «القلب» بمعنی «العقل».

ثم قال الرازی: ما نصه: «و ثانیها: – إن أصل ترکیب (و ل ی) یـدل علی معنی القرب و الدنو، یقال: ولیته و ألیه والیا، أی دنوت منه، و أولیته إیاه: أدنیته، و تباعدنا بعد ولی. و منه قول علقمة:

وعدت عواد دون ولیک تشعب.

و کل مما یلیک، و جلست مما یلیه، و منه: الولی و هو المطر الذی یلی الوسـمی، و الولیة: البرذعة لأنها تلی ظهر الدابة، و ولی الیتیم و القتیل و ولی البلـد، لأن من تولّی الأمر فقد قرب منه. و منه قوله تعالی: فَوَلِّ وَجْهَکَ شَـطْرَ الْمَسْـجِدِ الْحَرامِ من قولهم: ولاه رکبته، أی جعلها مما یلیه. و أما ولیّ عنی إذا أدبر فهو من باب ما یثقل الحشو فیه للسـلب، و قولهم: فلان أولی من فلان أی أحق، أفعل التفضـیل من الوالی أو الولی کالأدنی و الأقرب من الـدانی و القریب، و فیه معنی القرب أیضـا، لأـن من کـان أحق بالشـیء کان أقرب إلیه، و المولی اسم لموضع الولی، کالمرمی و المبنی لموضع الرمی و البناء».

أقول: هذه المقدمة لا علاقة لها بمطلوب الرازی الذی هو نفی مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» أصـلا، لأن حاصل هذا الکلام هو کون أصـلا ترکیب «ولی» دالاـ علی معنی القرب، و کـون «المـولی» اسـما لموضع الولی، و هـذان الأـمران لاـ دلالـة فیهمـا علی نفی مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» أبدا، و إلّا لزم أن لا یکون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۸

«المعتق» و «المعتق» و غیرهما من معانی «المولی» أیضا.

۲– تفسیر أبی عبیدة یقتضی أن یکون للکفار فی الجنة حق ... ص: ۱۷۸

اشارة

ثم قال الرازی: «و إذا ثبت هاتان المقدمتان فلنشرع فی التفصیل قوله:

إن أبا عبیـدة قال فی قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه: هی أولی بکم. قلنا: إنّ ذلک لیس حقیقة بوجهین أحدهما: إن ذلک

یقتضی أن یکون للکفار فی الجنة حق، إلّا أن النار أحق، لأن ذلک من لوازم أفعل التفضیل و إنه باطل».

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۸

و هذه الشبهة حول تفسیر أبی عبیدة یدفعها وجوه:

الأول: إنه یحتمل أن یکون المعنی: نار جهنم أولی بإحراق الکفّار من نار الدنیا، لا أن المراد أولویة النار بهم من الجنة.

الثانی: إنه لمّا کان زعم الکفار استحقاقهم دخول الجنة، فإنه بهذا السبب یثبت أولویة النار بهم من الجنة أیضا. قال نجم الأئمة الرضی الأسترآبادی: «و لا یخلو المجرور بمن التفضیلیة من مشارکة المفضل فی المعنی، إمّا تحقیقا نحو: زید أحسن من عمرو، أو تقدیرا کقول علی علیه السّلام: «لئن أصوم یوما من شعبان أحب إلیّ من أن أفطر یوما من رمضان».

لأن إفطار یوم الشک الذی یمکن أن یکون من رمضان محبوب عند المخالف، فقدّره علیه السّلام محبوبا إلی نفسه أیضا، ثم فضّل صوم شعبان علیه، فکأنّه قال: هب أنه محبوب عندی أیضا، أ لیس صوم من شعبان أحبّ منه. و

قال علیه السّلام: «اللهم أبدلنی بهم خیرا منهم»

أی فی اعتقادهم لا فی نفس الأمر، فإنّه لیس فیهم خیر،

«و أبدلهم بی شرا منی»

أی فی اعتقادهم أیضا، و إلّا فلم یکن فیه علیه السّلام شر. و مثل قوله تعالی أَصْحابُ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُسْتَقَرًّا کأنهم لما اختاروا موجب النار. و یقال فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۹

التهکّم: أنت أعلم من الحمار، فکأنّک قلت: إن أمکن أن یکون للحمار علم فأنت مثله مع زیادة، و لیس المقصود بیان الزیادة، بل الغرض التشریک بینهما فی شیء معلوم انتفاؤه من الحمار» [۱].

الثالث: إن المستفاد من الأحادیث العدیدة هو أن لکل واحد من المکلّفین مکانا فی الجنّة و مکانا فی النار. و قال الرازی نفسه بتفسیر قوله تعالی: أُولئِکَ هُمُ الْوارِثُونَ الَّذِینَ یَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِیها خالِدُونَ «و هاهنا سؤالات- السؤال الأول: لم سمّی ما یجدونه من الثواب و الجنة بالمیراث، مع أنه سبحانه حکم بأن الجنة حقّهم فی قوله: إِنَّ اللَّهَ اشْتَری مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ؟ الجواب من وجوه:

الأول: ما روی عن الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم- و هو أبین ما یقال فیه:

و هو: أنّه لا مکلّف إلّا أعدّ اللّه له فی النار ما یستحقه إن عصی، و فی الجنة ما یستحقه إن أطاع، و جعل لذلک علامة، فإذا آمن منهم البعض و لم یؤمن البعض صار [منزل منازل من لم یؤمن کالمنقول، و صار مصیرهم إلی النار الذی لا بدّ معها [معه من حرمان الثواب کموتهم، فسمی ذلک میراثا لهذا الوجه» [۲].

۳- لو کان الأمر کما ذکر أبو عبیدة لقیل هی مولاتکم ... ص: ۱۷۹

اشارة

ثم قال الرازی: «ثانیهما: لو کان الأمر کما اعتقدوا فی أن «المولی» هاهنا بمعنی «الأولی» لقیل هی مولاتکم»....

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۹

و هذه شبهة أخری حول تفسیر أبی عبیدة، و هی مندفعة بوجوه:

[۱] شرح الکافیة- مبحث أفعل التفضیل.

[۲] تفسیر الرازی ۲۳/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۰

الأول: لقد نسی الرازی أو تناسی إصراره علی لزوم التساوی بین المترادفین فی جمیع الاستعمالات، فإنه بناء علی ذلک لا یبقی مورد لهذه الشبهة، لأنه إذا کان «المولی» بمعنی «الأولی» جاز استعمال کل منهما مکان الآخر، فإذا وقع «الأولی» خبرا لمبتدأ کان المذکر و المؤنث فیه علی حد سواء فکذلک «المولی» الذی بمعناه یستوی فیه المذکر و المؤنث فی صورة وقوعه خبرا، فالشبهة مندفعة بناء علی ما ذهب إلیه و ألحّ علیه.

الثانی: دعوی اختصاص استواء التذکیر و التأنیث باسم التفضیل کذب صریح و غلط محض، لثبوت الاستواء المذکور فی مواضع أخر، قال ابن هشام:

«الغالب فی «التاء» أن تکون لفصل صفة المؤنث من صفة المذکر کقائمة و قائم، و لا تدخل هذه التاء فی خمسة أوزان، أحدها: فعول، کرجل صبور بمعنی صابر و امرأة صبور بمعنی صابرة، و منه: وَ ما کانَتْ أُمُّکِ بَغِیًّا و الثانی: فعیل بمعنی مفعول، نحو رجل جریح و امرأة جریح. و الثالث: مفعال کمنحار، یقال رجل منحار و امرأة منحار، و شذ میقانة. و الرابع: مفعیل کمعطیر، و شذ امرأة مسکینة، و سمع امرأة مسکین. و الخامس: مفعل کمغشم و مدعی» [۱].

الثالث: إنّ تذکیر المؤنث بحمل أحدهما علی الآخر شائع فی الاستعمال کتأنیث المذکر، قال السیوطی: «الحمل علی المعنی. قال فی الخصائص: اعلم أن هذا الشرح غور من العربیة بعید و مذهب نازح فسیح. و قد ورد به القرآن و فصیح الکلام منثورا و منظوما، کتأنیث المذکر و تذکیر المؤنث، و تصور معنی الواحد فی الجماعة و الجماعة فی الواحد، و فی حمل الثانی علی لفظ قد یکون علیه الأول، أصلا کان ذلک اللفظ أو فرعا و غیر ذلک، فمن تذکیر المؤنث قوله تعالی:

فَلَمَّا رَأَی الشَّمْسَ بازِغَةً قالَ هذا رَبِّی أی هذا الشخص فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ لأن الموعظة و الوعظ واحد. إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِیبٌ مِنَ الْمُحْسِنِینَ أراد

[۱] التوضیح فی شرح الألفیة بشرح الأزهری ۲/ ۲۸۶- ۲۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۱

بالرحمة هنا المطر» [... ۱].

الرابع: إنّ تأنیث النار لیس تأنیثا حقیقیا، و تأنیث المؤنث غیر الحقیقی لیس بلازم، کما نصّ علیه الرازی نفسه، إذ قال بتفسیر قوله تعالی: یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ «المسألة الثانیة: لقائل أن یقول: الجمع مؤنث، فکان ینبغی أن یقال: یحرّفون الکلم عن مواضعها. و الجواب: قال الواحدی: هذا جمع حروفه أقل من حروف واحده، و کل جمع یکون کذلک فإنه یجوز تذکیره.

و یمکن أن یقال: کون الجمع مؤنثا لیس أمرا حقیقیا، بل هو أمر لفظی، فکان التذکیر و التأنیث فیه جائزا» [۲].

و قال بتفسیر إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِیبٌ مِنَ الْمُحْسِنِینَ «المسألة الرابعة: - لقائل أن یقول: مقتضی علم الإعراب أن یقال: إن رحمة اللّه قریبة من المحسنین فما السبب فی حذف علامة التأنیث؟ و ذکروا فی الجواب عنه وجوها «الأول»: إن الرحمة تأنیثها لیس بحقیقی، و ما کان کذلک فإنه یجوز فیه التذکیر و التأنیث عند أهل اللغة. «الثانی» قال الزجاج: إنما قال قریب لأن الرحمة و الغفران و العفو و الانعام بمعنی واحد، فقوله: إن رحمة اللّه قریب بمعنی إنعام اللّه قریب و ثواب اللّه قریب، فأجری حکم أحد اللفظین علی الآخر. «الثالث» قال النضر بن شمیل: الرحمة مصدر، و من حق المصادر التذکیر کقوله: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ.

و هـذا راجع إلى قول الزجاج، لأن الموعظـة أريـد بها الوعظ فلـذلك ذكره. قال الشاعر: «ان السـماحة و المروة ضـمنا» ... قيل: المراد بالسماحة السخاء، و بالمروة الكرم» [... ٣].

و أمّا قول الرازى: «لأن اسم المكان إذا وقع خبرا لم يؤنث» فهو فى نفسه

---

[١] الأشباه و النظائر ١/ ١٨٥.

[٢] تفسير الرازى ١٠/ ١١٧.

[٣] تفسير الرازى ١۴/ ١٣۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌٨، ص: ١٨٢

كلام صحيح، لكنه يتنافى مع ما تقدم منه من الحكم بكون استواء التذكير و التأنيث من خصائص أفعل التفضيل، فما ذكره هنا اعتراف ببطلان دعواه الاختصاص المذكور.

و أما قوله: «و قال صاحب الكشاف على جهـة التقريب» ... فإن أراد من قوله «على جهة التقريب» تقريب الزمخشرى المعنى المقصود إلى الأفهام فلا عائبـة فيه و لا يخالف المقصود و لا ينافيه، و إن أراد نفى أن يكون ذلك المعنى هو المراد حقيقة فيكذّبه قول صاحب الكشاف الـذى نقله الرازى أيضا و هو: «حقيقته محراكم» ... فإنه يـدل دلالـة صـريحة على أن ما ذكره على طريقـة الحقيقـة التى هى بالإذعان و التصديق حقيقة.

و ما ذكره الزمخشـرى من احتمال كون معنى «المولى» هو «الناصر» لا يضعّف استدلالنا، لأنّا ندّعى جواز إرادة «الأولى» من «المولى» و مجيئه بهـذا المعنى و لا ـ ننفى أن يكون بمعنى آخر، و تجويز كون «المولى» هنـا بمعنى «الناصـر» لا ـ ينفى جواز مجيئه بمعنى «الأولى» كما هو واضح.

و أما قول الرازى: «و عن الحسن البصـرى: «هى مولا ـ كم» أى أنتم توليتموها فى الـدنيا» ... فلا يصادم مطلوبنا، بل إن مجىء «المولى» بمعنى «المتولى» أيضا يفيد المطلوب.

كما أن ما ذكره بقوله: «و قيل أيضا: المولى يكون بمعنى العاقبة» ... لا ينافى المطلوب و استدلالنا بالآية الكريمة.

۴- شبهة الرازى حول بيت لبيد ... ص: ١٨٢

اشارة

و قـال الرازى: «و أمـا بيت لبيـد، فقـد حكى عن الأصـمعى فيه قولان أحـدهما: إن المولى فيه اسم لموضع الولى كما بيّنّا، أى كلا من الجـانبين موضع المخافـة، و إنمـا جـاء مفتوح العين تغليبـا لحكم اللام على الفاعل، على أن الفتـح فى المعتل الفاء قـد جاء كثيرا، منه: موهب و موحد و موضع و موحل. و الكسر فى المعتل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌٨، ص: ١٨٣

اللّام لم يسمع إلّا فى كلمة واحدة و هى مأوى.

الثانى: إنه أراد بالمخافة الكلاب، و بمولاها صاحبها».

وجوه دفعها ... ص: ١٨٣

و ما ذكره حول بيت لبيد المستشهد به على مجىء «المولى» بمعنى «الأولى» يندفع بوجوه:

الأـول: إن حكايـة القولين المـذكورين عن الأصـمعى فى بيت لبيـد لا ينافى الاستشـهاد به على المطلوب المـذكور، لأن أبا عبيـدة قد

استشهد به علی ذلک، و هو أفضل من الأصمعی بلا کلام، و قد اعترف بذلک الأصمعی نفسه کما تقدّم.

الثانی: إنّه قد استشهد بهذا البیت- بالاضافة إلی أبی عبیدة- جماعة من کبار الأئمة، کالزجاج و الأخفش و الرمانی کما ذکر الرازی نفسه ذلک، کما أن ثعلب فسر «المولی» فیه ب «الأولی» کما صرح به الزوزنی فی شرح المعلّقات، و لا ریب فی تقدم ما ذکره هؤلاء الأئمة علی ما تفرّد به الأصمعی.

الثالث: لقد علمت سابقا تفسیر الجوهری و الثعلبی و عمر القزوینی و الخفاجی و غیرهم «المولی» فی هذا البیت ب «الأولی»، و قد نص بعضهم علی أن الوجوه الأخری المذکورة له لا تخلو من الضعف.

الرابع: أن نقول: إما أن القولین المحکیین عن الأصمعی ینافیان تفسیر أبی عبیدة و إمّا لا- فإن کانا ینافیان تفسیره کان بین قولی الأصمعی تناف أیضا، بخلاف تفسیر أبی عبیدة و الزّجاج و الأخفش و الرمانی و ثعلب و غیرهم، إذ لم یحک عنهم فی البیت ما ینافی هذا التفسیر، و إن لم یکن بین القولین و التفسیر تناف و تعارض و لا فیما بین القولین أنفسهما، بل یمکن الجمع بین الجمیع بنحو من الأنحاء کان ذکر القولین فی مقابلة تفسیر الأئمة عبثا.

الخامس: لقد قدح الرازی فی کتابه (المحصول)- کما نقل عنه السیوطی- فی الأصمعی، و أسقطه عن الاعتبار فی نقل اللغة فی الکتاب المذکور، و هذا نص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۴

کلامه: «و أیضا فالأصمعی کان منسوبا إلی الخلاعة و مشهورا بأنه کان یزید فی اللغة ما لم یکن منها».

و أما قول الرازی: «و الکسر فی المعتل اللام لم یسمع إلّا فی کلمة واحدة و هی مأوی» فکلام أجراه الحق علی لسانه، لأنه یبطل ما تقدّم منه من إنکاره مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» بسبب عدم مجیء «المفعل» فی المواد الأخری بمعنی «الأفعل».

۵- شبهات حول الشواهد الأخری ... ص: ۱۸۴

اشارة

لم یکن الشاهد علی مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» منحصرا بتفسیر أبی عبیدة و غیره للآیة الکریمة، و ببیت لبید العامری، بل هناک شواهد أخری علی مجیء «المولی» من الکتاب و السنة و أشعار العرب، و قد ذکرها الرازی مع شبهات له حولها و تأویلات و محامل لها، حتی تکون أجنبیة عن مورد الاستدلال و الاستشهاد، و نحن ننقل نصّ کلامه ثم نتبعه بدفع شبهاته:

قال الرازی: «و أما قوله تعالی: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ معناه: ورّاثا یلون ما ترکه الوالدان. و قال السدی فی قوله: وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی أی العصبة، و قیل: بنی العم، لأنهم الذی یلونه فی النسب و علیه قول الحارث:

زعموا أن من ضرب العسیر موال لنا و إنا الولاء

و قال أبو عمرو: الموالی فی هذا الموضع بنو العم.

و أما قول الأخطل:

فأصبحت مولاها من الناس بعده.

و قوله:

لم تأشروا فیه إذ کنتم موالیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۵

و قوله:

موالی حق یطلبون به.

فالمراد بها الأولياء.

و مثله

قوله عليه السّلام: مزينة و جهينة و أسلم و غفار موالى للّه و رسوله.

و قوله عليه السّلام: أيما امرأة تزوجت بغير إذن مولاها.

فالرواية المشهورة مفسرة له.

و قوله: ذِلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا أى: وليهم و ناصرهم وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ أى: لا ناصر لهم. هكذا روى عن ابن عباس و مجاهد و عامة المفسرين.

فقد تلخص مما قلنا: إن لفظة المولى غير محتملة للأولى».

بيان اندفاع هذه الشبهات ... ص: ۱۸۵

و هذه الشبهات لا تبطل استدلال الشيعة و استشهادهم بهذه الشواهد، و قد ذكر الرازى فى كلامه أيضا ما لم يستشهد به الشيعة أصلا، و نحن نبيّن كل ذلك فنقول:

أمّا تفسير «المولى» فى قوله تعالى: وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ ب «الوارث» فقد علمت آنفا- من نقل الرازى نفسه- أن أبا على الجبائى قد فسر «المولى» فى الآية بوارث هو أولى به اى بالمتروك، و هذه عبارته: «و المعنى: إن ما ترك الذين عاقدت أيمانكم فله وارث هو أولى به. و سمى اللّه تعالى الوارث المولى» ... و قد قال الرازى بعد هذا الوجه و الوجوه الأخرى المذكورة فى الآية المباركة:

«و كلّ هذه الوجوه حسنة محتملة»، و قول الرازى هنا: «ورّاثا يلون ما تركه الوالدان» لا ينافى ذلك الوجه، لأن الوارث هم أولى بما تركه مورثوهم.

و أمّا ذكره قوله تعالى: وَ إِنِّي خِفْتُ الْمَوالِيَ مِنْ وَرائِي فلا وجه له، لعدم استشهاد الإمامية بهذه الآية على مجىء «المولى» بمعنى «الأولى».

و مثله قول الحارث ... نعم ذكر السيد المرتضى فى كتاب (الشافى فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۶

الامامة) عن غلام ثعلب فى شرح هذا البيت: أن من معانى «المولى» هو «السيد» و إن لم يكن مالكا، و إنه قد فسر «المولى» ب «الولى».

فالسيد المرتضى طاب ثراه بصدد إثبات أن «السيد» «و الولى» من معانى «المولى» و لم يحتج بهذا البيت أصلا حتى يذكره الرازى فى جملة شواهد الامامية على ما يذهبون إليه.

و أمّا حمله «المولى» فى قول الأخطل: فأصبحت مولاها ...

و قوله: لم تأشروا فيه إذ كنتم مواليه.

و قول الشاعر: موالى حق يطلبون به.

على «الأولياء» فلا يضرّ ما نحن بصدده، لأن «الولى» أيضا بمعنى «الأولى» كما صرح به المبرد. و لفظتا «أصبحت» و «بعده» قرينتان تدلان على أن المراد هو «الأولى بالتصرف».

كما أن الشطر الثانى من البيت- و هو كما فى (الشافى):

(و أحرى قريش أن تهاب و تحمدا) قرينة أخرى على أن المراد من «المولى» هو «الأولى بالتصرف».

و أمّا قول الشاعر: (موالى حق يطلبون به) فشطره الثانى هو: (فأدركوه و ما ملّوا و ما تعبوا) و فيه قرائن على أن المراد من «موالى حق»

هم الذین یكونون أولی بحقوقهم.

و أمّا

حدیث: (مزینهٔ و جهینهٔ و أسلم و غفار موالی اللّه و رسوله)

فلیس مما یستشهد به الامامیهٔ، فذكره هنا عبث.

و أمّا حمل «المولی» فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: (أیما امرأهٔ تزوجت بغیر إذن مولاها)

علی «الولی» للروایهٔ المشهورهٔ المفسرهٔ له فلا یضر بالاستشهاد به، لأن المراد من «الولی» فیه هو «ولی الأمر» كما قال ابن الأثیر: «و منه الحدیث: أیما امرأهٔ نكحت بغیر إذن مولاها فنكاحها باطل. و فی روایهٔ ولیها

. أی متولی أمرها».

و أمّا ذكره الآیهٔ المباركهٔ: ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ فلا وجه له، لعدم استشهاد الامامیهٔ بها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۷

فظهر بما ذكرنا بطلان قوله: «فقد تلخص بما قلنا: إن لفظهٔ المولی غیر محتملهٔ للأولی». و الحمد للّه رب العالمین.

عود إلی كلام الدهلوی ... ص: ۱۸۷

قوله: «یعنی النار مقركم و مصیركم و الموضع اللائق بكم، لا أن لفظهٔ المولی بمعنی الأولی».

أقول: عجبا!! إن أبا عبیدهٔ ینص علی أن المراد من «المولی» فی الآیهٔ الكریمهٔ هو «الأولی»، ثم یستشهد لذلك ببیت لبید، و یصرّح بأن «المولی» فیه هو «الأولی» كذلك، فكیف یقبل من (الدهلوی) هذا التحكم و التزویر؟!

ما الدلیل علی كون الصلهٔ «بالتصرف ...»؟ ص: ۱۸۷

قوله: «الثانی: إن كان «المولی» بمعنی «الأولی» فجعل صلته «بالتصرف» فی أی لغهٔ؟».

أقول: إن أراد (الدهلوی) عدم جواز جعل «بالتصرف» صلهٔ ل «الأولی» فهذا توهم فضیح، لأن ثبوت مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» كاف للمطلوب، و جعل «بالتصرف» صلهٔ له هو بحسب القرائن المقامیهٔ كما سیجیء إن شاء اللّه تعالی.

علی أن صریح كلام التفتازانی و القوشجی- الذی أورده صاحب بحر المذاهب أیضا- هو شیوع مجیء «المولی» بمعنی «الأولی بالتصرف» فی كلام العرب، و أن ذلك منقول عن أئمهٔ اللغهٔ.

بل إن مجیء «المولی» بمعنی «المتصرف فی الأمر» و «متولی الأمر» و «ولی الأمر» و «الملیك» - كما ظهر لك كلّ ذلك سابقا- یكفینا لاثبات المرام.

مجمل واقعهٔ الغدیر ... ص: ۱۸۷

و إن أراد (الدهلوی) أنه إن كان «المولی» بمعنی «الأولی» فما الدلیل علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۸

كون المراد منه فی حديث الغدير هو «الأولوية فی التصرف»؟

فيظهر جوابه من النظر فيما وقع يوم غدير خم، و مجمله- كما تفيد روايات القوم-

أن اللّه تعالی أوحی إلی رسوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بأن يبلّغ الناس بأن عليا عليه السّلام مولاهم، فخشی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم أن تقع الفتنة بين الناس إن بلغهم ذلك، فشكی إلی ربه عزّ و جلّ وحدته و قلة أصحابه المخلصين و أن القوم سيكذبونه، فأوحی اللّه تعالی إليه: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ فنزل صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بغدير خم و ليس بالموضع اللائق للنزول، و كان يوما هاجرا جدّا يستظل الناس فيه بأرديتهم و دوابّهم، ثم أمر صلّی اللّه عليه و آله فقمّ ما كان هنالك من شوك و صنع له منبر من أقتاب الإبل، و كان عدد الحاضرين فی ذلك اليوم مائة و عشرين ألف نسمة، و قد علم الجميع بأن هذا آخر اجتماع لهم من هذا القبيل، و النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم يوشك أن يدعی إلی ربه، فأمر رسول اللّه أن يرد من تقدم منهم، و يحبس من تأخّر عنهم فی ذلك المكان، فلما اجتمعوا صعد المنبر و أخذ بيد علی فرفعها حتی رؤی بياض آباطهما و عرفه القوم أجمعون فقال:

يا أيّها الناس! قد نبأنی اللطيف الخبير أنه لن يعمّر نبی إلّا مثل عمر الذی قبله [۱]، و إنی أوشك أن أدعی فأجيب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنك قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاك اللّه خيرا. قال:

أ لستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث بعد الموت حق، و أن الساعة آتية لا ريب فيها، و أن اللّه يبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلك. قال: اللهم اشهد. فقال:

أيها الناس أ لست أولی بكم من أنفسكم؟ قالوا: بلی. قال: إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنين، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فعلی مولاه. ثم

---

[۱] هذه الجملة وردت فی بعض ألفاظ الحديث عند القوم، و فيها كلام كما لا يخفی.

قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حيث دار.

ثم أمر صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بالتمسك بالثقلين الكتاب و العترة، و ذكر أنهما لن يفترقا حتی يردا الحوض.

فلمّا انتهی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم من خطبته نزلت الآية: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: اللّه أكبر علی إكمال الدين و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولاية لعلی من بعدی.

ثم طفق القوم يهنئون أمير المؤمنين عليه السّلام، و ممن هنّأه فی مقدّم الصحابة أزواج رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و الشيخان أبو بكر و عمر، و قال حسان بن ثابت أبياته المعروفة

. كما ستعرف ذلك كلّه بالتفصيل.

و بعد، فلا أظن أن عاقلا يحمل هذه الخطبة المقترنة بهذه الأمور، علی أمر سوی الامامة العظمی و الخلافة الكبری بعد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم.

و بهذه البحوث التی تراها يتضح لك مدی تعصّب القوم للهوی و مخالفتهم للحق، حتی أنهم قد يلتجئون إلی الكذب و الافتراء، و يتذرّعون بالشبهات الواهية و يتفوّهون بما لا طائل تحته، فكأنهم آلوا علی أنفسهم جحد الحق و تقوية الباطل مهما كلّف الأمر ... و ستتضح لك تلك الحقيقة أكثر فأكثر من خلال البحوث الآتية إن شاء اللّه تعالی، و اللّه المستعان.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۱

من وجوه دلالهٔ حدیث الغدیر ... ص: ۱۹۱

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۳

(۱) نزول قوله تعالی یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیک ... ص: ۱۹۳

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۵

من وجوه دلالـهٔ حدیث الغدیر علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السّـلام نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ فی واقعهٔ یوم غدیر خم.

ذکر بعض من روی ذلک ... ص: ۱۹۵

اشارهٔ

و قد روی ذلک جماعهٔ من کبار أئمهٔ أهل السنهٔ، و مشاهیر أعیان علمائهم و منهم:

۱- ابن أبی حاتم عبد الرحمن بن محمد بن إدریس الرازی ۲- أحمد بن عبد الرحمن الشیرازی.

۳- أحمد بن موسی بن مردویه.

۴- أحمد بن محمد الثعلبی.

۵- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۶- أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی.

۷- مسعود بن ناصر السجستانی.

۸- عبد اللّه بن عبید اللّه الحسکانی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۶

۹- ابن عساکر علی بن الحسن الدمشقی.

۱۰- فخر الدین محمد بن عمر الرازی.

۱۱- محمد بن طلحهٔ النصیبی الشافعی.

۱۲- عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسعنی.

۱۳- حسن بن محمد النیسابوری.

۱۴- علی بن شهاب الدین الهمدانی.

۱۵- علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالکی.

۱۶- محمود بن أحمد العینی.

۱۷- عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۱۸- محمد محبوب عالم.

۱۹- الحاج عبد الوهاب بن محمد.

۲۰- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

۲۱- شهاب الدین أحمد.

۲۲- المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشی.

(۱) روایة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۶

اشارة

قال جلال الدین السیوطی: «أخرج ابن أبی حاتم و ابن مردویه و ابن عساکر عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۷

ترجمة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۷

۱- الذهبی: «عبد الرحمن العلامة الحافظ یکنی أبا محمد، ولد سنة أربعین و مائتین أو إحدی و أربعین. قال أبو الحسن علی بن إبراهیم الرازی الخطیب فی ترجمة عملها لابن أبی حاتم: کان رحمه اللّه قد کساه اللّه نورا و بهاء یسر من نظر إلیه ... و کان بحرا لا تکدره الدلاء. روی عنه: ابن عدی، و حسین ابن علی التمیمی، و القاضی یوسف المیانجی، و أبو الشیخ ابن حیان، و أبو أحمد الحاکم، و علی بن عبد العزیز بن مدرک ... و خلق سواهم.

قال أبو یعلی الخلیلی: أخذ أبو محمد علم أبیه و أبی زرعة، و کان بحرا فی العلوم و معرفة الرجال، صنّف فی الفقه و فی اختلاف الصحابة و التابعین و علماء الأمصار. قال: و کان زاهدا یعدّ من الأبدال.

و قال الرازی المذکور فی ترجمة عبد الرحمن: سمعت علی بن محمد المصری- و نحن فی جنازة ابن أبی حاتم- یقول: قلنسوة عبد الرحمن من السماء، و ما هو بعجب رجل منذ ثمانین سنة علی وتیرة واحدة لم ینحرف عن الطریق.

و سمعت علی بن أحمد الفرضی یقول: ما رأیت أحدا ممّن عرف عبد الرحمن ذکر عنه جهالة قط.

و سمعت عباس بن أحمد یقول: بلغنی أن أبا حاتم قال: و من یقوی علی عبادة عبد الرحمن؟ لا أعرف لعبد الرحمن ذنبا.

و سمعت عبد الرحمن یقول: لم یدعنی أبی أشتغل فی الحدیث حتی قرأت القرآن علی الفضل بن شاذان الرازی ثم کتبت الحدیث.

قال الخلیلی: یقال إن السنّة بالری ختمت بابن أبی حاتم.

قال الامام أبو الولید الباجی: عبد الرحمن بن أبی حاتم ثقة حافظ» [۱ ...].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۹۸

۲- الذهبی أیضا: «ابن أبی حاتم الامام الحافظ الناقد، شیخ الإسلام أبو محمد عبد الرحمن ابن الحافظ الکبیر أبی حاتم محمد بن إدریس ... ولد سنة أربعین، و ارتحل به أبوه، و أدرک الأسانید العالیة ... قال أبو یعلی الخلیلی: أخذ علم أبیه و أبی زرعة ...

قلت: کتابه فی الجرح و التعدیل یقضی له بالرتبة المتقنة فی الحفظ، و کتابه فی التفسیر عدة مجلّدات، و له مصنف کبیر فی الرد علی الجهمیة یدل علی إمامته» [... ۱].

۳- جمال الدین الأسنوی: «کان إماما فی التفسیر و الحدیث و الحفظ، زاهدا، أخذ عن أبیه و جماعة، و روی الکثیر، و صنّف الکتب النفیسة، منها کتاب فی مناقب الشافعی. ذکره ابن الصلاح فی طبقاته و لم یؤرخ وفاته. توفی سنة سبع و عشرین و ثلاثمائة. ذکره الذهبی فی العبر» [۲].

۴- الأسنوی أیضا: «کان بحرا فی العلوم و معرفة الرجال زاهدا یعدّ من الأبدال. أخذ عن جماعة من أصحاب الشافعی، و صنّف فی الفقه و غیره کالجرح و التعدیل و کتاب العلل و مناقب الشافعی» [... ۳].

۵- ابن قاضی شهبة: «أحد الأئمة فی الحدیث و التفسیر و العبادة و الزهد و الصلاح، حافظ ابن حافظ، أخذ عن أبیه و أبی زرعة، و صنف الکتب المهمة کالتفسیر الجلیل المقدار، عامته فی أربع مجلّدات عامته آثار مسندة ... قال یحیی ابن مندة: صنف المصنف فی ألف جزء. و توفی سنة سبع- بتقدیم السین- و عشرین و ثلاثمائة. قارب التسعین» [۴].

۶- جلال الدین السیوطی: «ابن أبی حاتم الامام الحافظ الناقد شیخ

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۴۶.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۱۶.

[۳] نفس المصدر.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۱۹۹

الإسلام أبو محمد ... قال الخلیلی: أخذ علم أبیه و أبی زرعة ... قال ابن السبکی فی الطبقات: حکی أنه لمّا هدم بعض سور طوس احتیج فی بنائه إلی ألف دینار، فقال ابن أبی حاتم لأهل مجلسه الذین کان یلقی إلیهم التفسیر: من رجل یبنی ما هدم من هذا السور و أنا ضامن له عند اللّه قصرا؟ فقام إلیه رجل من العجم فقال: هذه ألف دینار و اکتب لی خطّک بالضمان. فکتب له رقعة بذلک و بنی ذلک السور.

و قدر موت ذلک الأعجمی، فلمّا دفن دفنت معه تلک الرقعة، فجاءت ریح فحملتها و وضعتها فی حجر ابن أبی حاتم و قد کتب فی ظهرها: قد وفینا بما وعدت، و لا تعد إلی ذلک.

مات فی محرم سنة ۳۲۷» [۱].

۷- البدخشانی: «هو من کبار الحفاظ» [۲].

التزامه فی التفسیر بأصح ما ورد ثم إنّه قد ثبت أن ابن أبی حاتم قد التزم فی تفسیره بإخراج أصحّ ما ورد فی تفسیر کلّ آیة، و قد نصّ علی ذلک السیوطی فی (اللآلی المصنوعة) حیث قال بعد حدیث: «و أخرجه ابن أبی حاتم فی تفسیره، و قد التزم أن یخرج فیه أصحّ ما ورد، و لم یخرج فیه حدیثا موضوعا البتّة».

و قال فی (الإتقان) بعد أن ذکر تفسیر السدی: «و لم یورد منه ابن أبی حاتم شیئا لأنه التزم أن یخرج أصح ما ورد» [۳].

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۴۵.

[۲] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۳] الإتقان فی علوم القرآن ۲/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۰

تنبیه ... ص: ۲۰۰

ذکر سیف اللّه الملتانی فی کتابه الذی سماه (تنبیه السفیه) فی جواب روایهٔ للکشی من أصحابنا طاب ثراه حول زرارهٔ بن أعین: «و أیضا، فی هذه الروایهٔ أن أبا جعفر خاطب زرارهٔ بقوله: فإنّک و اللّه أحبّ الناس إلی و من أصحاب أبی علیه السّلام إلیّ حیّا و میتا، فإنّک أفضل سفن ذلک البحر القمقام إلی آخره. و الحال أنه قد روی ابن أبی حاتم عن سفیان الثوری أنه ما رأی زرارهٔ أبا جعفر».

أقول: فکیف تکون روایهٔ ابن أبی حاتم هذه حجهٔ- مع أنها عن سفیان الثوری المعلوم حاله- و لا تکون روایته فی تفسیر تلک الآیهٔ الکریمهٔ حجهٔ؟

أ فیجوز أن یقال بأن روایهٔ ابن أبی حاتم حجهٔ علی الإمامیهٔ فی تکذیب روایهٔ لأحد علمائهم، أما روایته فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام فلیست بحجهٔ علی أهل السنهٔ؟!

(۲) روایهٔ أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۰

اشارهٔ

روی نزول الآیهٔ المذکورهٔ فی غدیر خم فی کتابه (ما نزل من القرآن فی علی) کما ذکر ابن شهر آشوب طاب ثراه [۱] حیث قال فی کتاب (المناقب) و عنه فی (بحار الأنوار):

---

[۱] توجد ترجمته فی:

الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۴ مع التصریح بکونه صدوق اللهجهٔ.

البلغهٔ فی تراجم أئمهٔ النحو و اللغهٔ: ۲۴۰.

بغیهٔ الوعاهٔ فی تراجم اللغویین و النحاهٔ ۱/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۱

«الواحدی فی أسباب نزول القرآن بإسناده عن الأعمش و أبی الجحاف عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری. و أبو بکر الشیرازی فی ما نزل من القرآن فی أمیر المؤمنین علیه السّلام بالإسناد عن ابن عباس. و المرزبانی فی کتابه عن ابن عباس قال: نزلت هذه الآیهٔ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمهٔ أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۱

۱- الذهبی: «الشیرازی الإمام الحافظ الجوّال أبو بکر أحمد بن عبد الرحمن ابن أحمد بن محمد بن موسی الفارسی صاحب کتاب الألقاب. سمع أبا القاسم الطبرانی بإصبهان، و أبا بحر البربهاری و طبقته ببغداد، و عبد اللّه بن عدی بجرجان، و محمد بن الحسن السّراج بنیسابور، و عبد اللّه بن عمر بن علک بمرو، و سعید بن القاسم المطّوعی ببلاد الترک، و محمّد بن محمّد بن صابر ببخاری، و سمع بالبصرهٔ و واسط و شیراز و عدهٔ مدائن.

روی عنه: محمّد بن عیسی الهمدانی، و أبو مسلم بن عروهٔ، و حمید بن المأمون، و آخرون.

قال شیرویه نا عنه أبو الفرج البجلی. قال: کان صدوقا حافظا، یحسن هذا الشأن جیّدا. خرج من عندنا سنهٔ ۴۰۴ الی شیراز. و أخبرت أنه مات فی سنهٔ ۴۱۱. و ذکره جعفر المستغفری فقال: کان یفهم و یحفظ، کتبت عنه» [... ۲].

۲- الذهبی: «و فیها توفی أبو بکر الشیرازی أحمد بن عبد الرحمن الحافظ مصنّف الألقاب. کان أحد من عنی بهذا الشأن، و أکثر الترحال فی البلدان، و وصل إلی بلاد الترک، و سمع من الطبرانی و طبقته. قال عبد الرحمن ابن مندهٔ:

---

[۱] بحار الأنوار ۳۷/ ۱۵۵ عن المناقب لابن شهر آشوب.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۰۶۵- ۱۰۶۶.

مات فی شوال» [۱].

۳- الیافعی: «و فیها توفی الحافظ أبو بکر أحمد بن عبد الرحمن الشیرازی مصنف کتاب الألقاب» [۲].

۴- السیوطی: «الشیرازی صاحب الألقاب، الامام الحافظ الجوّال أبو بکر أحمد بن عبد الرحمن بن أحمد بن محمّد بن موسی الفارسی. سمع الطبرانی و طبقته.

و کان صدوقا حافظا یحسن هذا الشأن جیّدا. مات سنهٔ ۴۰۷ قال جعفر المستغفری: کان یفهم و یحفظ» [... ۳].

(۳) روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۲۰۲

اشارهٔ

و روی ذلک أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصفهانی کما علمت من عبارهٔ (الدر المنثور) السالفهٔ الذکر.

و فیه أیضا: «و أخرج ابن مردویه عن ابن مسعود قال: کنّا نقرأ علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ إنّ علیا مولی المؤمنین و إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ» [۴].

و ستعلم روایته أیضا من عبارهٔ البدخشی الآتیهٔ.

---

[۱] العبر حوادث ۴۰۷.

[۲] مرآهٔ الجنان حوادث ۴۰۷.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۱۵.

[۴] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۲/ ۲۹۸.

ترجمهٔ ابن مردویه ... ص: ۲۰۳

۱- الذهبی: «ابن مردویه الحافظ الثبت العلامهٔ أبو بکر أحمد بن موسی ابن مردویه الاصفهانی صاحب التفسیر و التاریخ و غیر ذلک.

روی عن أبی سهل بن زیاد القطان، و میمون بن إسحاق الخراسانی، و محمّد بن عبد اللّه بن علم الصفار، و إسماعیل الخطبی، و محمّد بن علی بن دحیم الشیبانی، و أحمد بن عبد اللّه بن دلیل، و إسحاق بن محمّد بن علی الکوفی، و محمد ابن أحمد بن علی الأسواری، و أحمد بن عیسی الخفاف، و أحمد بن محمّد بن عاصم الکرانی، و طبقتهم.

و روی عنه: أبو القاسم عبد الرحمن بن منده، و أخوه عبد الوهاب، و أبو الخیر محمّد بن أحمد، و أبو منصور محمّد بن سکرویه، و أبو بکر محمّد بن الحسن ابن محمّد بن سلیم، و أبو عبد اللّه الثقفی، و أبو مطیع محمّد بن عبد الواحد المصری، و خلق کثیر.

و عمل المستخرج علی صحیح البخاری، و کان قیّما بمعرفهٔ هذا الشأن، بصیرا بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف.

ولد سنهٔ ۳۲۳. و مات لست بقین من رمضان سنهٔ ۴۱۰. یقع عوالیه فی الثقفیات و غیرها» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «و فیها توفی أحمد بن موسی بن مردویه، أبو بکر الحافظ الاصبهانی، صاحب التفسیر و التاریخ و التصانیف، لست بقین من رمضان، و قد قارب التسعین، سمع بأصبهان و العراق، و روی عن أبی سهل ابن زیاد القطان و طبقته» [۲].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۰۵۰.

[۲] العبر حوادث ۴۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۴

۳- السیوطی: «ابن مردویه الحافظ الکبیر العلّامهٔ ... کان قیّما بهذا الشأن، بصیرا بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف، ولد سنهٔ ۳۲۳. و مات لست بقین من رمضان سنهٔ ۴۱۰» [۱].

۴- الزرقانی: «أبو بکر الحافظ أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی الثبت [اللبیب العلامهٔ. ولد سنهٔ ثلاث و عشرین و ثلاثمائهٔ، و صنف التاریخ و التفسیر المسند و المستخرج علی البخاری، و کان فهما بهذا الشأن، بصیرا بالرجال طویل الباع، ملیح التصنیف، مات لست بقین من رمضان سنهٔ ۴۱۰» [... ۲].

و تظهر جلالهٔ الحافظ ابن مردویه من کلام لابن قیّم الجوزیهٔ حول حدیث بنی المنتفق حیث قال بعد أن ذکره ما هذا نصه: «هذا حدیث کبیر جلیل، ینادی جلالته و فخامته و عظمته علی أنه قد خرج من مشکاهٔ النبوهٔ، لا یعرف إلّا من حدیث عبد الرحمن بن المغیرهٔ بن عبد الرحمن المدنی، رواه عنه إبراهیم بن ضمرهٔ الزبیری، و هما من کبار أهل المدینهٔ، ثقتان یحتج بهما فی الصحیح، احتج بهما إمام الحدیث محمّد بن إسماعیل البخاری، رواه أئمهٔ السنّهٔ فی کتبهم و تلقّوه بالقبول و قابلوه بالتسلیم و الانقیاد، و لم یطعن أحد منهم فیه، و لا فی أحد من رواته.

فممّن رواه الامام ابن الامام أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل فی مسند أبیه و فی کتاب السنهٔ...

و منهم الفاضل الجلیل أبو بکر أحمد بن عمرو بن عاصم النبیل فی کتاب السنّهٔ له.

و منهم الحافظ أبو أحمد بن أحمد بن ابراهیم بن سلیمان العسّال فی کتاب المعرفهٔ.

و منهم حافظ زمانه و محدث أوانه أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۱۲.

[۲] شرح المواهب اللدنیهٔ ۱/ ۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۵

الطبرانی فی کثیر من کتبه.

و منهم الحافظ أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن حیان أبو الشیخ الاصبهانی فی کتاب السنّهٔ.

و منهم الحافظ ابن الحافظ أبو عبد اللّه محمّد بن إسحاق بن محمّد بن یحیی ابن مندهٔ حافظ أصبهان.

و منهم الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه.

و منهم حافظ عصره أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه بن إسحاق الاصبهانی.

و جماعة من الحفاظ سواهم يطول ذكرهم» [۱].

و تظهر جلالته أيضا من عبارة لتاج الدين السّبكى فإنه قال فى (طبقاته):

«فأين أهل عصرنا من حفاظ هذه الشريعة: أبى بكر الصديق، و عمر الفاروق، و عثمان ذى النورين، و على المرتضى...

و من طبقة أخرى من التابعين: أويس القرنى...

...أخرى: و أبى عبد اللّه بن مندة، و أبى عبد اللّه الحسين بن أحمد بن بكير، و أبى عبد اللّه الحاكم، و عبد الغنى بن سعيد الازدى، و أبى بكر بن مردويه...

فهؤلاء مهرة هذا الفن، و قد أغفلنا كثيرا من الأئمة، و أهملنا عددا صالحا من المحدّثين، و إنما ذكرنا من ذكرناه لنتبّه بهم على من عداهم، ثم أفضى الأمر إلى طىّ بساط الأسانيد رأسا و عدّ الإكثار منها جهالة و وسواسا» [۲].

و هذه العبارة تدل على جلالة ابن مردويه من وجوه عديدة لا تخفى.

كما تظهر جلالته من وصفهم إياه بالحفظ، فقد قال السمعانى بترجمة حمزة

---

[۱] زاد المعاد فى هدى خير العباد ۳/ ۵۶.

[۲] طبقات الشافعية ۱/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۶

ابن الحسين المؤدب الاصبهانى: «روى عنه أبو بكر ابن مردويه الحافظ» [۱].

و قال ابن كثير حول حديث الطائر: «و قد جمع الناس فى هذا الحديث مصنفات مفردة، و منهم أبو بكر ابن مردويه الحافظ، و أبو طاهر محمّد بن أحمد بن حمدان فيما رواه شيخنا أبو عبد اللّه الذهبى» [۲].

و قال الكاتب الجلبى: «تفسير ابن مردويه هو الحافظ أبو بكر أحمد بن موسى الاصبهانى المتوفى سنة ۴۱۰» [۳].

«الحافظ» فى الاصطلاح ... ص: ۲۰۶

ثم إنّ «الحافظ» من الألقاب الجليلة فى اصطلاح علماء الحديث، قال الشيخ على القارى: «الحافظ- المراد به حافظ الحديث لا القرآن. كذا ذكره ميرك، و يحتمل أنه كان حافظا للكتاب و السنّة.

ثم الحافظ فى اصطلاح المحدّثين من أحاط علمه بمائة ألف حديث متنا و إسنادا» [... ۴].

و فى (لواقح الأنوار) بترجمة السيوطى: «و كان الحافظ ابن حجر يقول:

الشروط التى إذا اجتمعت فى الإنسان سمّى حافظا هى: الشهرة بالطلب:

و الأخذ من أفواه الرجال، و المعرفة بالجرح و التعديل لطبقات الرواة و مراتبهم و تمييز الصحيح من السقيم، حتى يكون ما يستحضره من ذلك أكثر مما لا يستحضره، مع استحفاظ الكثير من المتون، فهذه الشروط من جمعها فهو حافظ».

و قال البدخشى: «الحافظ- يطلق هذا الاسم على من مهر فى فن الحديث بخلاف المحدّث» [۵].

---

[۱] الأنساب- الاصبهانى.

[۲] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۵۳.

[۳] كشف الظنون ۱/ ۴۳۹.

[۴] جمع الوسائل فى شرح الشمائل: ۷.

[۵] تراجم الحفاظ- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۷

و من شواهد جلالة ابن مردويه: إن شمس الدين محمّد ابن الجزرى ذكره فى عداد مشاهير الأئمة، و كبار علماء الحديث الذين روى عنهم فى كتابه (الحصن الحصين)، مع أصحاب الصحاح و المسانيد و سائر الكتب المعتبرة و جعل رمزه «مر»، و ذكر فى خطبة كتابه ما نصه: «فليعلم أنى أرجو أن يكون جميع ما فيه صحيحا» [۱].

كما أن (الدهلوى) نفسه ذكر تفسير ابن مردويه فى (رسالة أصول الحديث) فى عداد تفاسير الديلمى و ابن جرير و غيرهم، و قدّمه عليها فى الذكر، و هذا يدلّ على أن تفسير ابن مردويه من التفاسير المشهورة المعتبرة لدى أهل السنّة.

(۴) رواية الثعلبى ... ص: ۲۰۷

اشارة

روى أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهيم الثعلبى نزول الآية الكريمة:

يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... فى يوم غدير خم فى تفسيره حيث قال:

«قال أبو جعفر محمّد بن على: معناه: بلّغ ما أنزل إليك من ربك فى فضل على بن أبى طالب، فلمّا نزلت هذه الآية أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

أخبرنا أبو القاسم يعقوب بن أحمد بن السرى، أنا أبو بكر محمّد بن عبد اللّه ابن محمد، نا أبو مسلم إبراهيم بن عبد اللّه الكجى، نا حجاج بن منهال نا حماد عن على بن زيد عن عدى بن ثابت عن البراء قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجة الوداع كنا بغدير خم فنادى: إن الصلاة جامعة، و كسح

---

[۱] الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين بشرح القارى: انظر ۲۰ و ۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۸

للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرتين، فأخذ بيد على فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه. قال: أ لست أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: هذا مولى من أنا مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقيه عمر فقال: هنيئا لك يا ابن أبى طالب أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة.

أخبرنى أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد القائنى، نا أبو الحسين محمّد بن عثمان النصيبى، نا أبو بكر محمّد بن الحسن السبيعى، نا على بن محمّد الدهان و الحسين ابن إبراهيم الجصاص، نا حسين بن حكم، نا حسن بن حسين عن حبان عن الكلبى عن أبى صالح عن ابن عباس فى قوله تعالى: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الآية. قال: نزلت فى على، أمر النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أن يبلّغ فيه فأخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على، فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمة الثعلبى ... ص: ۲۰۸

و قد ذكرت ترجمة أبى إسحاق الثعلبى و آيات عظمته و جلالته و وثاقته فى المنهج الأول من الكتاب، فى الجواب عن شبهات (الدهلوى) حول الاستدلال بقوله تعالى: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ.

كما ستأتى ترجمته فى الدليل السادس من أدلة دلالة حديث الغدير على إمامة على عليه السّلام، و ستقف هناك على كلمات الثناء التى قالها والد (الدهلوى) فى حق الثعلبى.

کما یتضح من عبارة الثعلبی فی خطبة تفسیره عظمة هذا التفسیر و اعتباره.

---

[۱] الکشف و البیان فی تفسیر القرآن- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۹

(۵) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹

اشارة

و روی أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی نزولها فی واقعة یوم غدیر خم فی کتاب (ما نزل من القرآن فی علی علیه السّلام). و قد ذکر روایته الفاضل رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال) نقلا عن الشیخ علی المتخلص بحزین، و تلک الروایة هی بإسناده

«عن علی بن عامر [عیاش عن أبی الجحاف و الأعمش عن عطیة قال: نزلت هذه الآیة علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی بن أبی طالب: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ.

و قد ذکر مثل هذه الروایة الحاج عبد الوهاب بن محمّد عن الحافظ أبی نعیم کما سیجیء.

ترجمة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹

۱- ابن خلکان: «الحافظ أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد بن إسحاق ابن موسی بن مهران الاصبهانی، الحافظ المشهور، صاحب کتاب حلیة الأولیاء.

کان من أعلام المحدّثین، و أکابر الحفاظ الثقات، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به. و کتاب الحلیة من أحسن الکتب، و له کتاب تاریخ أصبهان...

و توفی فی صفر و قیل یوم الاثنین الحادی و العشرین من المحرم سنة ثلاثین و أربعمائة بأصبهان. رحمه اللّه تعالی» [۱].

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۰

۲- الصلاح الصفدی: «أحمد بن عبد اللّه بن إسحاق بن موسی بن مهران، أبو نعیم الحافظ، سبط محمّد بن یوسف بن البناء الاصفهانی، تاج المحدثین و أحد أعلام الدین، له العلوّ فی الروایة و الحفظ و الفهم و الدرایة، و کانت الرّحال تشدّ إلیه، أملی فی فنون الحدیث کتبا سارت فی البلاد و انتفع بها العباد، و امتدت أیامه حتی ألحق الأحفاد بالأجداد، و تفرّد بعلوّ الأسناد...

و کان أبو نعیم إماما فی العلم و الزهد و الدّیانة، و صنف مصنفات کثیرة منها: حلیة الأولیاء، و المستخرج علی الصحیحین- ذکر فیها [فیه أحادیث ساوی فیها البخاری و مسلما، و أحادیث علا علیهما فیها کأنهما سمعاها منه، و ذکر فیها حدیثا کأن البخاری و مسلما سمعاه ممّن سمعه منه و دلائل النبوة، و معرفة الصحابة، و تاریخ بلده، و فضائل الصحابة، و صفة الجنّة، و کثیرا من المصنفات الصغار.

و بقی أربعة عشر سنة بلا نظیر، لا یوجد شرقا و لا غربا أعلی إسنادا منه و لا أحفظ، و لمّا کتب کتاب الحلیة إلی نیسابور بیع بأربعمائة دینار» [... ۱].

۳- الخطیب التبریزی: «أبو نعیم الاصفهانی هو: أبو نعیم أحمد ابن عبد اللّه الاصفهانی صاحب الحلیة، هو من مشایخ الحدیث الثقات المعمول بحدیثهم المرجوع إلی قولهم، کبیر القدر، ولد سنة ۳۳۴ و مات فی صفر سنة ۴۳۰ باصفهان و له من العمر ۹۶ سنة رحمه اللّه

تعالی» [۲].

---

[۱] الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

[۲] رجال المشکاهٔ الإکمال فی أسماء الرجال ط مع المشکاهٔ ۳/ ۸۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۱

(۶) روایهٔ الواحدی ... ص: ۲۱۱

اشارهٔ

و روی ذلک أیضا أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی، و عنه فی (مطالب السئول لابن طلحهٔ الشافعی) و (الفصول المهمهٔ لابن الصباغ المالکی) و هذا نص

ما جاء فی (أسباب النزول) له: «قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ قال الحسن: إن نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لمّا بعثنی اللّه تعالی برسالته ضقت بها ذرعا، و عرفت أن من الناس من یکذّبنی، و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یهاب قریشا و الیهود و النصاری، فأنزل اللّه تعالی هذه الآیهٔ.

أخبرنا أبو سعید محمّد بن علی الصفار قال: أنا الحسن بن أحمد المخلدی قال: أنا محمّد بن حمدون بن خالد، أنا محمّد بن إبراهیم الحلوانی [الخلواتی قال:

أنا الحسن بن حماد سجادهٔ قال: علی بن عیاش [عابس عن الأعمش و أبی الجحاف عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری قال نزلت هذه الآیهٔ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۱].

کلام الواحدی فی خطبهٔ أسباب النزول ... ص: ۲۱۱

و لأجل أن لا یبقی ریب فی اعتبار هذه الروایهٔ نورد نص عبارهٔ الواحدی فی خطبهٔ کتابه (أسباب النزول) فإنه قال: «و بعد هذا: فإن علوم القرآن غزیرهٔ ... فآل الأمر بنا إلی إفادهٔ المستهترین بعلوم الکتاب إبانهٔ ما أنزل فیه من

---

[۱] أسباب النزول للواحدی: ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۲

الأسباب، إذ هی أولی ما یجب الوقوف علیها و أولی ما یصرف العنایهٔ إلیها، لامتناع معرفهٔ تفسیر الآیهٔ و قصد سبیلها دون الوقوف علی قصتها و بیان نزولها، و لا یحلّ القول فی أسباب نزول الکتاب إلّا بالروایهٔ و السماع ممّن شاهد التنزیل و وقفوا علی الأسباب، و بحثوا عن علمها و جدّوا فی الطلاب.

و قد ورد الشرع بالوعید للجاهل فی العثار فی هذا العلم بالنار:

أنا أبو إبراهیم إسماعیل بن إبراهیم الواعظ، أنبأ أبو الحسین [الحسن محمّد بن أحمد بن حامد العطار، أنا أحمد بن الحسن بن عبد الجبار، أنا لیث بن حماد، ثنا أبو عوانهٔ عن عبد الأعلی عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اتقوا الحدیث إلّا ما علمتم، فإنه من کذب علیّ متعمّدا فلیتبوّأ مقعده من النار، و من کذب علی القرآن من غیر علم فلیتبوأ مقعده من النار.

و السلف الماضون- رحمهم اللّه- کانوا من أبعد الغایهٔ احترازا عن القول فی نزول الآیهٔ، أنا أبو نصر أحمد بن عبد اللّه المخلدی، أنا

أبو عمرو بن مجيد ثنا أبو مسلم، ثنا عبد الرحمن بن حماد، ثنا أبو عمر عن محمّد بن سيرين قال: سألت عبيدة السلماني عن آية من القرآن فقال: اتق اللّه و قل سدادا، ذهب الذين يعلمون فی ما أنزل القرآن.

فأما اليوم فكلّ واحد يخترع للآية سببا و يخلق إفكا و كذبا، ملقيا زمامه إلى الجهالة، غير مفكر فی الوعيد لجاهل سبب الآية، و ذاك الذی حدانی إلى إملاء الكتاب الجامع للأسباب، لينتهی إليه طالبوا هذا الشأن، و المتكلمون فی نزول القرآن، فيعرفوا الصدق و يستغنوا عن التمويه و الكذب، و يجدّوا فی تحفظه بعد السماع و الطلب» [۱].

و إذا كان ما ذكر سبب تأليفه هذا الكتاب، فإن هذا الحديث الذی رواه فی سبب نزول الآية: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... يكون هو الخبر الصدق الوارد

---

[۱] أسباب النزول: ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۳

عمّن شاهد التنزيل و وقفوا على الأسباب، فيجب التصديق به و الاعراض عن غيره، لأنه من الكذب على القرآن، و من كذب على القرآن من غير علم فليتبوأ مقعده من النار.

ترجمهٔ الواحدی ... ص: ۲۱۳

۱- ابن الأثير: «و فيها توفی أبو الحسن علی بن أحمد بن محمّد بن متويه الواحدی المفسّر، مصنّف الوسيط و الوجيز فی التفسير، و هو نيسابوری إمام مشهور» [۱].

۲- الذهبی: «الامام العلامهٔ الأستاذ أبو الحسن ... صاحب التفسير، و إمام علماء التأويل، من أولاد النجار، و أصله من ساوه، لزم الأستاذ أبا إسحاق الثعلبی و أكثر عنه، و أخذ علم العربية من أبی الحسن القهندزی الضرير و سمع من أبی طاهر بن مخمس، و القاضی أبی بكر الحيری، و أبی إبراهيم إسماعيل بن إبراهيم الواعظ، و محمّد بن إبراهيم المزكّی، و عبد الرحمن بن حمدان النصروی، و أحمد بن إبراهيم النجار، و خلق.

حدّث عنه: أحمد بن عمر الأرغيانی، و عبد الجبار بن محمّد الخواری و طائفهٔ أكبرهم الخواری.

صنف التفاسير الثلاثة: البسيط و الوسيط و الوجيز، و بتلك الأسماء سمّی الغزالی تواليفه الثلاثة فی الفقه، و لأبی الحسن كتاب أسباب النزول مروی...،

تصدر للتدريس مدهٔ و عظم شأنه، و قيل: كان منطلق اللسان فی جماعهٔ من العلماء بما لا ينبغی، و قد كفّر من ألّف كتاب حقائق التفسير، فهو معذور...

قال أبو سعد السمعانی: كان الواحدی حقيقا بكل احترام و إعظام، لكن كان فيه بسط لسان فی الأئمة، و قد سمعت أحمد بن محمّد بن بشار يقول: كان الواحدی

---

[۱] الكامل فی التاريخ حوادث سنهٔ ۴۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۴

يقول صنّف السلمی كتاب حقائق التفسير، و لو قال إن ذلك تفسير القرآن لكفر به.

قلت: الواحدی معذور مأجور. مات بنيسابور فی جمادی الآخرة سنهٔ ثمان و ستين و أربعمائة، و قد شاخ» [۱].

۳- الذهبی أيضا: «أحد من برع فی العلم.. و كان رأسا فی الفقه و العربية» [... ۲].

۴- ابن الوردی: «کـان اسـتاذا فی التفسـیر و النحو، و شـرح دیوان المتنـبی أجود شـرح، و هو تلمیـذ الثعلبی، و توفی بعـد مرض طویل بنیسابور» [۳].

۵- الیافعی: «الامام المفسر أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی النیسابوری، أستاذ عصره فی النحو و التفسیر، تلمیذ أبی إسحاق الثعلبی، و أحد من برع فی العلم، و صنف التصانیف الشهیرة المجمع علی حسنها، و المشتغل بتدریسها و المرزوق السعادة فیها» [... ۴].

۶- ابن الجزری: «إمام کبیر علامة، روی القراءة عن علی بن أحمد البستی، و أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی. روی القراءة عنه: أبو القاسم الهذلی. مات فی سنة ۴۶۸ بنیسابور» [۵].

۷- ابن قاضی شهبة: «کان فقیها، إماما فی النحو و اللغة و غیرهما، شاعرا، و أما التفسیر فهو إمام عصره فیه» [...، ۶].

۸- الدیار بکری: «و فی سنة ثمان و ستین و أربعمائة توفی أبو الحسن علی بن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۳۹.

[۲] العبر، حوادث سنة ۴۶۸.

[۳] تتمة المختصر، حوادث سنة ۴۶۸.

[۴] مرآة الجنان، حوادث سنة ۴۶۸.

[۵] طبقات القراء ۱/ ۵۲۳.

[۶] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۵

أحمد بن محمّد بن متویه الواحدی المفسّر، مصنّف البسیط و الوسیط و الوجیز فی التفسیر، و هو نیسابوری إمام مشهور» [۱].

۹- الکاتب الجلبی: «أسـباب النزول للشـیخ الامام أبی الحسن علی بن أحمد الواحدی المفسـر المتوفی سنة ۴۶۸. و هو أشهر ما صنّف فیه، أوله: الحمد للّه الکریم الوهاب» [۲].

۱۰- و ذکر ولی اللّه الدهلوی الواحدی مع البغوی و البیضاوی، واصفا إیاهم بکبار المفسّرین، و جاعلا إیّاهم قدوة المسلمین [... ۳].

(۷) روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۲۱۵

اشارة

و رواه أبو سـعید مسـعود بن ناصـر السجسـتانی فی کتابه حول حدیث الولایة بإسـناده عن ابن عباس إنه قال: «أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سـلّم أن یبلّغ بولایة علی، فأنزل اللّه عزّ و جلّ یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیة فلمّا کان یوم غدیر خم قام فحمد اللّه و أثنی علیه و قال صلّی اللّه علیه و سلّم:

أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال صلّی اللّه علیه و سلّم:

فمن کنت مولاـه فعلی مولاـه، اللهم وال من والاـه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه و انصـر من نصـره، و أعز من أعزه، و أعن من أعانه».

---

[۱] تاریخ الخمیس ۲/ ۳۵۹.

[۲] کشف الظنون ۱/ ۷۶.

[۳] إزالة الخفاء.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۶

ترجمة أبى سعيد السجستانى ... ص: ۲۱۶

و أبو سعيد السجستانى من مشاهير حفاظ أهل السنّة الثّقات، و قد تقدم سابقا ذكر طرف من ترجمته عن السمعانى و الذهبى.

(۸) رواية الحاكم الحسكانى ... ص: ۲۱۶

و روى أبو القاسم عبيد اللّه بن عبد اللّه الحسكانى نزول قوله تعالى: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ ... فى واقعهْ يوم غدير خم، ففى كتاب (مجمع البيان) بتفسير الآيـهْ المباركـهْ: «عن ابن أبى عمير عن ابن أذينهْ عن الكلبى عن أبى صالح عن عبد اللّه بن عباس و جابر بن عبـد اللّه قالا: أمر اللّه محمدا صـلّى اللّه عليه و آله أن ينصب عليّا علما للناس فيخبرهم بولايته، فتخوّف رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم أن يقولوا حابى ابن عمه، و أن يطعنوا فى ذلك عليه، فأوحى اللّه إليه هذه الآيهْ، فقام عليه السّلام بولايته يوم غدير خم» . قال: و هـذا الخبر بعينه قـد حـدثناه السـيد أبو الحمد عن الحاكم أبى القاسم الحسـكانى بإسـناده عن ابن أبى عمير فى كتاب شواهد التنزيل فى قواعد التفضيل» [۱].

---

[۱] مجمع البيان فى تفسير القرآن المجلد الثانى/ ۲۲۳ و هو فى شواهد التنزيل ۱/ ۱۸۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۷

(۹) رواية ابن عساكر ... ص: ۲۱۷

اشارهْ

و ممّن روى نزول تلك الآيهْ المباركهْ فى واقعهْ يوم غدير خم: أبو القاسم على بن الحسن المعروف بابن عساكر الدمشقى، كما عرفت ذلك من عبارهْ السيوطى فى (الدر المنثور) [۱].

ترجمة ابن عساكر ... ص: ۲۱۷

۱- ياقوت الحموى: «هو أبو القاسم على بن الحسن بن هبهْ اللّه ...
الحافظ أحد أئمهْ الحديث المشـهورين و العلماء المذكورين. ولد فى المحرم سـنهْ ۴۹۹. و مات فى الحادى عشـر من رجب سنهْ ۵۷۱ » [۲...].
۲- ابن خلكـان: «الحافظ أبو القاسم ... المعروف بابن عساكر الدمشـقى الملقب ثقـهْ الـدين. كان محـدّث الشام فى وقته و من أعيان الفقهـاء الشافعيـهْ، غلب عليه الحـديث فاشـتهر به، و بـالغ فى طلبه، إلى أن جمع منه مـا لم يتفق لغيره، و رحل و طوف و جاب البلاد و لقى المشايخ، و كان رفيق الحافظ أبى سعد عبد الكريم ابن السمعانى فى الرحلهْ.
و كـان حافظا دينـا، جمع بين معرفـهْ المتون و الأسانيـد ... و صـنّف التصـانيف المفيـدهْ و خرّج التخاريـج، و كان حسن الكلام على الأحاديث، محفوظا فى الجمع و التأليف، صنف التاريخ الكبير لدمشق فى ثمانين مجلدهْ، أتى فيه بالعجائب،

---

[۱] و هو فى ترجمهْ أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق ۲/ ۸۶.

[۲] معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳.

و هو علی نسق تاریخ بغداد، قال لی شیخنا الحافظ العلامهٔ أبو محمد عبد العظیم المنذری حافظ مصر أدام اللّه به النفع- و قد جری ذکر هذا التاریخ و أخرج لی منه مجلّدا و طال الحدیث فی أمره و استعظامه- ما أظن هذا الرجل إلّا عزم علی وضع هذا التاریخ من یوم عقل علی نفسه، و شرع فی الجمع من ذلک الوقت، و إلّا فالعمر یقصر عن أن یجمع الإنسان فیه مثل هذا الکتاب بعد الاشتغال و التنبه.

قال- و لقد قال الحق- من وقف علیه عرف حقیقهٔ هذا القول، و متی یتسع للإنسان الوقت حتی یضع مثله، و هذا الذی ظهر هو الذی اختاره و ما صح له هذا إلّا بعد مسودات ما کاد ینضبط حصرها.

و له غیره توالیف حسنهٔ و أجزاء ممتعهٔ» [... ۱].

۳- الذهبی: «ابن عساکر الامام الحافظ الکبیر محدّث الشام فخر الأئمهٔ ثقهٔ الدین ... قال السمعانی: أبو القاسم حافظ ثقهٔ متقن دیّن خیّر حسن السمت، جمع بین معرفهٔ المتن و الاسناد، و کان کثیر العلم غزیر الفضل، صحیح القراءهٔ، متثبتا، رحل و تعب و بالغ فی الطلب، و جمع ما لم یجمعه غیره، و أربی علی الأقران ... و قال المحدث بهاء الدین القاسم: کان أبی رحمه اللّه مواظبا علی الجماعهٔ و التلاوهٔ، یختم کلّ لیلهٔ ختمهٔ [یختم کل جمعهٔ]، و یختم فی رمضان کلّ یوم، و یعتکف فی المنارهٔ الشرقیهٔ، و کان کثیر النوافل و الأذکار، و یحیی لیلهٔ العیدین بالصلاهٔ و الذکر، و کان یحاسب نفسه علی لحظهٔ تذهب...

قال سعد الخیر: ما رأیت فی سنن [سن ابن عساکر مثله.

قال القاسم ابن عساکر سمعت التاج المسعودی یقول سمعت أبا العلاء الهمدانی یقول لرجل استأذنه فی الرحلهٔ [قال : إن عرفت أحدا أفضل منی فحینئذ آذن لک أن تسافر إلیه، إلّا أن تسافر إلی ابن عساکر فإنه حافظ کما یجب.

و حدثنی أبو المواهب بن صصری قال: لما دخلت همدان قال لی الحافظ: أنا

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۳۳۵.

أعلم أنه لا یساجل الحافظ أبا القاسم فی شأنه أحد، فلو خالق الناس و مازجهم کما ینبغی [أصنع إذا لاجتمع علیه الموافق و المخالف، و قال لی یوما: أی شیء فتح له؟ و کیف الناس له؟ قلت: هو بعید من هذا کلّه، لم یشتغل منذ أربعین سنهٔ إلّا بالجمع و التسمیع حتی فی نزهته و خلواته، قال: الحمد للّه هذا ثمرهٔ العلم، إلّا أنا حصل لنا [من هذا المسجد و الدار و الکتب تدل علی قلهٔ حظ أهل العلم فی بلادکم. ثم قال: ما کان یسمی أبو القاسم إلّا شعلهٔ نار ببغداد من ذکائه و توقده و حسن إدراکه.

قال أبو المواهب: کنت أذاکر أبا القاسم الحافظ عن الحفّاظ الذین لقیهم.

فقال: أما بغداد فأبو عامر العبدری، و أما أصبهان فأبو نصر الیونارتی لکن اسماعیل بن محمّد الحافظ کان أشهر. فقلت: فعلی هذا ما کان رأی سیدنا مثل نفسه. قال: لا تقل هذا قال اللّه: فَلا تُزَکُّوا أَنْفُسَکُمْ قلت: فقد قال [اللّه تعالی أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ. فقال: لو قال قائل: إن عینی لم تر مثلی لصدق.

ثم قال أبو المواهب: لم أر مثله و لا من اجتمع فیه ما اجتمع فیه، من لزوم طریقهٔ واحدهٔ مدهٔ أربعین سنهٔ، من لزوم الصلوات فی الصف الأول إلّا من عذر، و الاعتکاف فی رمضان و عشر ذی الحجهٔ، و عدم التطلع إلی تحصیل الأملاک و بناء الدور، قد أسقط ذلک عن نفسه، و أعرض عن طلب المناصب من الامامهٔ و الخطابهٔ، و أباها بعد أن عرضت علیه...

و کان شیخنا أبو الحجاج یمیل إلی أن ابن عساکر ما رأی حافظا مثل نفسه.

قال الحافظ عبد القادر: ما رأیت أحفظ من ابن عساکر.

و قال ابن النجار: أبو القاسم إمام المحدّثین فی وقته، انتهت إلیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفة التامة و به ختم هذا الشأن. فقرأت بخط الحافظ معمر بن الفاخر فی معجمه أنا الحافظ أبو القاسم الدمشقی- بمنی- و کان أحفظ من رأیت من طلبة الحدیث و الشبان. و کان شیخنا اسماعیل بن محمّد الامام

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۰

یفضّله علی جمیع من لقیناهم، قدم أصبهان و نزل فی داری، و ما رأیت شابا أودع و لا أحفظ و لا أتقن منه، و کان مع ذلک فقیها أدیبا سنّیا، جزاه اللّه خیرا و کثّر فی الإسلام مثله، و إنی کثیرا سألته عن تأخره عن المجیء إلی أصبهان فقال: لم تأذن لی أمّی.

قال القاسم: توفی أبی فی حادی عشر رجب سنة ۵۷۱. و رئی له منامات حسنة، و رثی بقصائد، و قبره یزار بباب الصغیر» [۱].

۴- الذهبی أیضا: «فیها توفی الحافظ ابن عساکر صاحب التاریخ الثمانین مجلّدا ... ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله، و بلغ فی ذلک الذروة العلیا، و من تصفّح تاریخه علم منزلة الرجل فی الحفظ. توفی فی حادی عشر رجب» [۲].

۵- الیافعی: «و فیها: الفقیه الامام، المحدث البارع، الحافظ المتقن الضابط ذو العلم الراسخ، شیخ الإسلام، و محدّث الشام، ناصر السنّة، و قامع البدعة زین الحفّاظ و بحر العلوم الزاخر، رئیس المحدّثین المقر له بالتقدم، العارف الماهر، ثقة الدین، أبو القاسم علی بن الحسن بن هبة اللّه بن عساکر، الذی اشتهر فی زمانه بعلو شانه، و لم یر مثله فی أقرانه، الجامع بین المعقول و المنقول، و الممیز بین الصحیح و المعلول.

کان محدّث زمانه، و من أعیان الفقهاء الشافعیة، غلب علیه الحدیث و اشتهر به، و بالغ فی طلبه إلی أن جمع منه ما لم یتفق لغیره، رحل و طوّف و جاب البلاد، و لقی المشایخ، و کان رفیق الحافظ أبی سعد عبد الکریم بن السمعانی فی الرحلة.

و کان أبو القاسم المذکور حافظا دینا، جمع بین معرفة المتون و الأسانید...

- و صنف التصانیف المفیدة، و خرّج التخاریج، و کان حسن الکلام علی الأحادیث

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸- ۱۳۳۳.

[۲] العبر حوادث ۵۷۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۱

محفوظا علی الجمع و التألیف، صنف التاریخ الکبیر لدمشق فی ثمانین مجلدات أتی فیه بالعجائب و هو علی نسق تاریخ بغداد ... قال بعض أهل العلم بالحدیث و التواریخ: ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله و بلغ فیه الذروة العلیا، و من تصفح تاریخه علم منزلة الرجل فی الحفظ.

قلت: بل من تأمل تصانیفه من حیث الجملة علم مکانه فی الحفظ و الضبط للعلم، و الاطلاع وجودة الفهم، و البلاغة و التحقیق و الاتساع فی العلوم، و فضائل تحتها من المناقب و المحاسن کلّ طائل...

و کان ابن عساکر المذکور- رضی اللّه عنه- حسن السیرة و السریرة، قال الحافظ الرئیس أبو المواهب: لم أر مثله و لا من اجتمع فیه ما اجتمع فیه من لزوم طریقة واحدة منذ أربعین سنة ... ذکره الامام الحافظ ابن النجار فی تاریخه فقال: إمام المحدّثین فی وقته و من انتهت إلیه الرئاسة فی الحفظ و الإتقان و المعرفة التامة و الثقة به، و به ختم هذا الشأن ... و قال الحافظ عبد القاهر الرهاوی: رأیت الحافظ السلفی و الحافظ أبا العلاء الهمدانی و الحافظ أبا موسی الهمدانی فما رأیت فیهم مثل ابن عساکر» [۱].

۶- الأسنوی: «و منهم الحافظ أبو القاسم علی أخو الصائن المتقدم ذکره، إمام الشافعیة، صاحب تاریخ دمشق فی ثمانین مجلدة و غیر ذلک من المصنفات...

كان رحمه اللّه ديّنا خيّرا حسن السمت مواظبا على الاعتكاف» [... ۲].

۷- ابن قاضى شهبة: «على بن الحسن بن هبة اللّه بن عبد اللّه بن الحسين، الحافظ الكبير، ثقة الدين، أبو القاسم ابن عساكر، فخر الشافعية، و إمام أهل الحديث فى زمانه و حامل لوائهم، صاحب تاريخ دمشق و غير ذلك من المصنفات المفيدة المشهورة، مولده فى مستهل سنة تسع و تسعين و أربعمائة، و رحل إلى بلاد

---

[۱] مرآة الجنان حوادث ۵۷۱.

[۲] طبقات الشافعية ۲/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۲

كثيرة، و سمع الكثير من نحو ألف و ثلاثمائة شيخ و ثمانين امرأة، تفقه بدمشق و بغداد، و كان ديّنا خيّرا» [... ۱].

(۱۰) الفخر الرازى ... ص: ۲۲۲

اشارة

و ذكر فخر الدين محمّد بن عمر الرازى نزول آية التبليغ فى واقعة يوم غدير خم فى (تفسيره)، فى بيان الأقوال المذكورة فى سبب تلك الآية، حيث قال: «العاشر- نزلت هذه الآية فى فضل على رضى اللّه عنه، و لمّا نزلت هذه الآية أخذ بيده و قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقيه عمر رضى اللّه عنه فقال: هنيئا لك يا ابن أبى طالب، أصبحت مولاى و مولى كل مؤمن و مؤمنة. و هو قول ابن عباس و البراء بن عازب و محمّد بن على» [۲].

أقول: إن العبرة بذكر الرازى لهذا القول فى ضمن الأقوال المزعومة الأخرى، و قد عرفت أنه ينسب هذا القول إلى ابن عباس و البراء بن عازب و سيدنا الإمام محمّد بن على الباقر عليه السّلام، فلا عبرة إذن بكلامه هو حول هذا الموضوع، فإنه كلام لا موجب له إلّا المكابرة و العناد، و يكفى فى سقوطه أنه ردّ على الامام المعصوم أبى جعفر الباقر عليه السّلام.

و لو قيل: إن المتعصبين من أهل السنة لا يعتقدون بعصمة الأئمة الطاهرين، بل إنّ بعضهم كابن الجوزى فى (الموضوعات) و السيوطى فى (اللئالى المصنوعة) و ابن العرّاق فى (تنزيه الشريعة) يجرحون فيهم و العياذ باللّه.

---

[۱] طبقات الشافعية ۱/ ۳۴۵.

[۲] تفسير الرازى ۱۲/ ۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۳

قلنا: فما يقولون فى حق صحابة يقولون بعدالتهم كابن عباس و البراء بن عازب، و كأبى سعيد الخدرى القائل بهذا القول- كما فى تفسير النيسابورى، و سنذكر عبارته- و عبد اللّه بن مسعود كما ستعلم فيما بعد؟

فالحاصل: إن الرازى يعترف بأن القول بنزول الآية فى فضل أمير المؤمنين عليه السّلام يوم الغدير هو قول ابن عباس و البراء و الامام الباقر، و إن كان لا يرتضى هذا القول و لا يعتمد عليه تعصبا و عنادا.

ترجمة الرازى ... ص: ۲۲۳

و قد بالغ بعض علماء أهل السنة فى الثناء على هذا المتعصب العنيد:

۱- فقد ترجم له ابن خلكان بقوله: «أبو عبد اللّه محمّد بن عمر بن الحسين ابن الحسن بن على، التيمى، البكرى، الطبرستانى [الأصل

الرازى المولد، الملقب فخر الدين، المعروف بابن الخطيب، الفقيه الشافعي. فريد عصره و نسيج وحده، فاق أهل زمانه فى علم الكلام و المعقولات و علم الأوائل، له التصانيف المفيدة فى فنون عديدة، منها تفسير القرآن الكريم، جمع فيه كل غريب و غريبة، و هو كبير جدّا لكنه لم يكمله ... و كل كتبه ممتعة.

و انتشرت تصانيفه فى البلاد و رزق فيها سعادة عظيمة، فإن النّاس اشتغلوا بها و رفضوا كتب المتقدمين، و هو أول من اخترع هذا الترتيب فى كتبه، و أتى فيها بما لم يسبق إليه، و كان له فى الوعظ اليد البيضاء، و يعظ باللسانين العربى و العجمى، و كان يلحقه الوجد فى حال الوعظ و يكثر البكاء، و كان يحضر مجلسه بمدينة هراة أرباب المذاهب و المقالات، و يسألونه و هو يجيب كل سائل بأحسن إجابة، و رجع بسببه خلق كثير من الطائفة الكرامية و غيرهم إلى مذهب أهل السنة، و كان يلقب بهراة شيخ الإسلام ... و كان العلماء يقصدونه من البلاد و تشدّ إليه الرحال من الأقطار» [... ۱].

---

[۱] وفيات الأعيان ۳/ ۳۸۱- ۳۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۴

۲- ابن الوردى: «الامام فخر الدين ... الفقيه الشافعى، صاحب التصانيف المشهورة، و مولده سنة ۵۴۳ و مع فضائله كانت له اليد الطولى فى الوعظ بالعربى و العجمى، و يلحقه فيه وجد و بكاء، و كان أوحد الناس فى المعقولات و الأصول، قصد الكمال السمنانى، ثم عاد إلى الرى إلى المجد الجيلى، و اشتغل عليهما، و سافر إلى خوارزم و ما وراء النهر، و جرت الفتنة التى ذكرت، و اتّصل بشهاب الدين الغورى صاحب غزنة و حصل له منه مال طائل، ثم حظى فى خراسان عند السلطان خوارزم شاه بن تكش، و شدّت إليه الرّحال، و قصده ابن عنين و مدحه بقصائد» [... ۱].

۳- اليافعى: «و فيها الامام الكبير، العلّامة النحرير، الأصولى المتكلّم المناظر المفسر، صاحب التصانيف المشهورة فى الآفاق، الحظّية فى سوق الإفادة بالنفاق، فخر الدين الرازى ... الملقب بالإمام عند علماء الأصول، المقرر لشبه مذاهب فرق المخالفين، و المبطل بها بإقامة البراهين، الطبرستانى الأصل، الرازى المولد، المعروف بابن الخطيب، الشافعى المذهب، فريد عصره و نسيج دهره، الذى قال فيه بعض العلماء: خصّه اللّه برأى هو للغيب طليعة، فيرى الحق بعين دونها حدّ الطبيعة، و مدحه الامام سراج الدين يوسف ابن أبى بكر بن محمد السكاكى الخوارزمى ...

فاق أهل زمانه فى الأصلين و المعقولات و علوم الأوائل، صنّف التصانيف المفيدة فى فنون عديدة ... و كان صاحب وقار و حشمة و مماليك، و ثروة و بزة حسنة و هيئة جميلة، إذا ركب ركب معه نحو ثلاثمائة مشتغل على اختلاف مطالبهم، فى التفسير و الفقه و الكلام و الأصول و الطب و غير ذلك» [... ۲].

۴- محمّد الحافظ خواجة بارسا: «قال الامام النحرير، المناظر المتكلّم

---

[۱] تتمة المختصر حوادث سنة ۶۰۶.

[۲] مرآة الجنان حوادث سنة ۶۰۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۵

المفسر، صاحب التصانيف المشهورة، فخر الملة و الدين الرازى ... فى التفسير الكبير فى قوله سبحانه: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً فيه لطيفة و هو: إن الرجس قد يزول عنّا و لا يطهر المحلّ، فقوله سبحانه: ليذهب عنكم الرجس أى يزيل عنكم الذنوب، و قوله سبحانه:

و يطهّركم تطهيرا أى يلبسكم خلع الكرامة تطهيرا، لا يكون بعده تلوّث» [۱].

۵- ابن قاضی شهبة: «محمّد بن عمر بن الحسین بن الحسن بن علی، العلامة سلطان المتکلّمین فی زمانه ... المفسر المتکلم، إمام وقته فی العلوم العقلیة، و أحد الأئمة فی العلوم الشرعیة، صاحب المصنفات المشهورة و الفضائل الغزیرة المذکورة، ولد فی رمضان سنة ۵۴۴، و قیل سنة ثلاث، اشتغل أوّلا علی والده ضیاء الدین عمر، و هو من تلامذة البغوی، ثم علی الکمال السمنانی و علی المجد الجیلی صاحب محمّد بن یحیی، و أتقن علوما کثیرة و برز فیها و تقدّم و ساد، و قصده الطلبة من سائر البلاد، و صنف فی فنون کثیرة [۲]...»

(۱۱) روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۵

اشارة

و روی أبو سالم محمّد بن طلحة بن محمّد القرشی النصیبی نزول آیة التبلیغ فی واقعة یوم الغدیر حیث قال: «زیادة تقریر- نقل الامام أبو الحسن الواحدی فی کتابه المسمّی بأسباب النزول یرفعه بسنده إلی أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: أنزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر

---

[۱] فصل الخطاب- مخطوط.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۶

خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۶

و قد ترجم لمحمّد بن طلحة مشاهیر علمائهم، واصفین إیّاه بالمحامد الجمیلة و الفضائل العظیمة، و سنذکر ذلک فیما بعد إن شاء اللّه تعالی، و نکتفی هنا بما ذکره الیافعی فی حقّه حیث قال: «الکمال محمّد بن طلحة النصیبی الشافعی. و کان رئیسا محتشما بارعا فی الفقه و الخلاف، ولّی الوزارة مرة ثم زهد و جمع نفسه، توفی بحلب فی شهر رجب و قد جاوز التسعین، و له دائرة الحروف» [... ۲].

(۱۲) روایة الرسعنی ... ص: ۲۲۶

اشارة

و روی عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسعنی نزول الآیة الکریمة فی یوم الغدیر، قال محمّد بن معتمد خان البدخشانی: «أخرج عبد الرزاق الرسعنی عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لما نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳].

---

[۱] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۴۴.

[۲] مرآة الجنان حوادث سنة ۶۵۲.

[۳] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۷

ترجمة الرسعنی ... ص: ۲۲۷

۱- الذهبی: «الرسعنی العلّامة عز الدین عبد الرزاق بن رزق اللّه بن أبی بکر، المحدّث المفسّر الحنبلی. ولد سنة تسع و ثمانین، و سمع بدمشق من الکندی و ببغداد من ابن منینا، و صنف تفسیرا جیّدا، و کان شیخ الجزیرة فی زمانه علما و فضلا و جلالة. توفی فی ثانی عشر ربیع الآخر» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «الرسعنی الامام المحدّث الرحّال، الحافظ المفسِّر، عالم الجزیرة ... عنی بهذا العلم، و جمع و صنف تفسیرا حسنا، رأیته یروی فیه بأسانیده، و صنّف کتاب مقتل الشهید الحسین، و کان إماما متقنا ذا فنون و أدب، روی عنه ولده العدل شمس الدین، و الدمیاطی فی معجمه، و غیر واحد، و بالاجازة أبو المعالی الأبرقوهی.

کانت له حرمة وافرة عند الملک بدر الدین صاحب الموصل ... و له شعر رائق، ولّی مشیخة دار الحدیث بالموصل. کان من أوعیة العلم و الخیر، توفی سنة ۶۶۱» [۲].

۳- ابن الجزری: «عبد الرزاق بن رزق اللّه أبو محمّد الرسعنی، الامام العلّامة، المحدّث المقرئ، شیخ دیار بکر و الجزیرة» [... ۳].

۴- السیوطی: «الرسعنی الامام المحدّث الرحّال، الحافظ المفید، عالم الجزیرة، عز الدین أبو محمّد عبد الرزاق بن رزق اللّه بن أبی بکر بن خلف الجزری، ولد برأس عین سنة ۵۸۹، و سمع الکندی و عدّة، و عنی بهذا الشأن و صنف تفسیرا، و کان إماما متقنا ذا فنون و أدب، أجاز للدمیاطی و الأبرقوهی،

---

[۱] العبر حوادث ۶۶۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۵۲.

[۳] طبقات القراء ۱/ ۳۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۸

ولّی مشیخة دار الحدیث بالموصل. مات سنة ۶۶۱» [۱].

۵- و ذکر الکاتب الجلبی تفسیر الرسعنی فی مواضع من کتابه، ففی باب التاء: «تفسیر عبد الرزاق بن رزق اللّه الحنبلی الرسعنی، المسمی بمطالع أنوار التنزیل. یأتی. قلت: تفسیر عبد الرزاق المذکور اسمه رموز الکنوز. قال محمد المالکی الداودی صاحب طبقات المفسرین بعد نقل هذا التفسیر و اسمه: و فیه فوائد حسنة، و یروی فیه الأحادیث بأسانیده» [۲].

و قال فی باب الراء: «رموز الکنوز فی تفسیر الکتاب العزیز، للشیخ الامام عز الدین عبد الرزاق الرسعنی الحنبلی المتوفی سنة ۶۶۰» [۳].

و قال فی باب المیم: «مطالع أنوار التنزیل و مفاتیح أسرار التأویل لعبد الرزاق بن رزق اللّه ... و هو تفسیر کبیر حسن، انتفاه السیوطی، و کتب فی آخره إجازة سماعه فی مجالس آخرها ثانی ذی القعدة سنة ۶۵۹ بدار الحدیث المهاجریة بالموصل» [... ۴].

(۱۳) روایة النیسابوری ... ص: ۲۲۸

اشارة

و أما روایة نظام الدین حسن بن محمّد بن حسین القمی النیسابوری نزول آیة التبلیغ المبارکة فی واقعة یوم غدیر خم، فهی فی تفسیره بعد تفسیر قوله تعالی

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۰۵.

[۲] كشف الظنون ۱/ ۴۵۲.

[۳] المصدر ۱/ ۹۱۳.

[۴] المصدر ۲/ ۱۷۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۹

وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ إذ قال: «ثم أمر رسوله بأن لا ينظر إلی قلّهٔ المقتصدین و كثرهٔ المعاندین، و لا یتخوف مكرهم [مكروههم فقال. يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ عن أبی سعید الخدری إن هذه الآیهٔ نزلت فی فضل علی بن أبی طالب [رضی اللّه عنه و كرّم اللّه وجهه یوم غدیر خم، فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بیده و قال: من كنت مولاه فهذا علی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر و قال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولی كلّ مؤمن و مؤمنهٔ. و هو قول ابن عباس و البراء ابن عازب و محمّد بن علی.

و روی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم نام فی بعض أسفاره تحت شجرهٔ و علّق سیفه علیها، فأتاه أعرابی و هو نائم، فأخذ سیفه و اخترطه و قال: یا محمّد من یمنعک منی؟ فقال: اللّه. فرعدت ید الأعرابی و سقط السیف من یده، و ضرب برأسه الشجر [هٔ] حتی انتثر دماغه و نزل وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

و قیل: لما نزلت آیهٔ التخییر: يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْواجِكَ فلم یعرضها علیهن خوفا من اختیارهن الدنیا نزلت يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ.

و قیل: نزلت فی أمر زید و زینب بنت جحش.

و قیل: لمّا نزل: وَ لا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ سكت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن عیب آلهتهم فنزلت، أی: بلّغ معایب آلهتهم و لا تخفها.

و قیل: إنه صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا بیّن الشرائع و المناسک فی حجهٔ الوداع قال: هل بلغت؟ قالوا: نعم. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم اشهد. فنزلت.

و قیل: نزلت فی قصهٔ الرجم و القصاص المذكورتین.

و قال الحسن: إن نبی اللّه قال: لمّا بعثنی اللّه برسالته ضقت بها ذرعا، و تخوّفت أن من الناس من یكذّبنی، و الیهود و النصاری یخوّفوننی، فنزلت الآیهٔ.

فزال الخوف.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۰

و قالت عائشهٔ: سهر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات لیلهٔ فقلت: یا رسول اللّه ما شأنک؟ قال: ألا رجل صالح یحرسنی اللیلهٔ؟! قالت: فبینا نحن فی ذلک إذ سمعت صوت السلاح، فقال من هذا؟ قال: سعید و حذیفهٔ جئنا نحرسک. فنام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی سمعت غطیطه، فنزلت هذه الآیهٔ، فأخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رأسه من قبهٔ أدم فقال: انصرفوا أیّها الناس، فقد عصمنی اللّه.

و عن ابن عباس: كان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یحرس، فكان یرسل معه أبو طالب كلّ یوم رجالا من بنی هاشم یحرسونه، حتی نزلت هذه الآیهٔ، فأراد عمّه أن یرسل معه من یحرسونه فقال: یا عمّاه إن اللّه تعالی قد عصمنی من الجنّ و الإنس» [۱].

أقول: نلمس من هذه العبارهٔ أن النیسابوری یری أن سبب نزول الآیهٔ هو واقعهٔ یوم الغدیر، و أن القول بنزولها فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام هو الصحیح من بین الأقوال، و لذا قدّم هذا القول علی سائر الأقوال، مع عزوه إلی جماعهٔ من الصحابهٔ و الامام الباقر علیه السّلام، و نسب أكثر الأقوال الأخری إلی القیل.

و یشهد بكون ذكر هذا القول مقدّما علی غیره قرینهٔ علی اختیار النیسابوری له: أن رشید الدین الدهلوی نقل عن النسفی كلاما فی

موضوع، ثم نسب إليه إختيار الأول منهما، لذكره إياه مقدّما على القول الآخر، و هذا كلام رشيد الدين فى (إيضاح لطافة المقال):

«و قال العلامة أبو البركات عبد اللّه بن أحمد بن محمود النسفى صاحب كنز الدقائق، فى آخر كتاب الاعتماد فى الاعتقاد: ثم قيل: لا يفضّل أحد بعد الصحابة إلّا بالعلم و التقوى، و قيل: فضل أولادهم على ترتيب فضل آبائهم،

---

[۱] تفسير النيسابورى ۶/ ۱۲۹- ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۱

إلّا أولاد فاطمة عليهما السّلام، فإنهم يفضّلون على أولاد أبى بكر و عمر و عثمان، لقربهم من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، لأنهم العترة الطاهرة و الذريّة الطيّبة الذين أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم تطهيرا.

و تفيد هذه العبارة- من جهة تقديم ذكر القول المختار للشيخ عبد الحق- أن هذا القول هو الأرجح عند صاحب كتاب الاعتماد، كما لا يخفى على العلماء الأمجاد».

الاعتماد على النيسابورى و تفسيره ... ص: ۲۳۱

و ذكر الكاتب الجلبى تفسير النيسابورى بقوله: «غرائب القرآن و رغائب الفرقان فى التفسير، للعلامة نظام الدين حسن بن محمّد بن حسين القمى النيسابورى، المعروف بالنظام الأعرج» [... ۱].

و عدّه المولوى حسام الدين السهارنبورى ضمن مصادر كتابه (مرافض الروافض) فى عداد تفسير البيضاوى و معالم التنزيل و المدارك و الكشاف و جامع البيان، واصفا إياها بالكتب المعتبرة.

و قد اعتمد القوم على كلمات النيسابورى و استندوا إليها فى مقابلة أهل الحق و الرد على استدلالاتهم، من ذلك استناد (الدهلوى) إلى ما اختاره النيسابورى فى الجواب عن مطعن عزل أبى بكر عن إبلاغ سورة البراءة [۲].

و من ذلك استشهاد المولوى حيدر على الفيض آبادى فى (منتهى الكلام)، فى كلامه حول حديث ارتداد الاصحاب بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و ذبّ الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم إيّاهم عن الحوض.

---

[۱] كشف الظنون ۲/ ۱۱۹۵.

[۲] التحفة. باب المطاعن: ۲۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۲

كلام النيسابورى فى خطبة تفسيره ... ص: ۲۳۲

كما يظهر اعتبار هذا التفسير من كلام النيسابورى نفسه أيضا فى خطبته، إذ قال:

«و لقد انتصب جم غفير و جمع كثير من الصحابة و التابعين ثم من العلماء الراسخين، و الفضلاء المحققين، و الأئمة المتقنين فى كل عصر و حين، للخوض فى تيار بحاره و الكشف عن أستار أسراره، و الفحص عن غرائبه و الاطلاع على رغائبه، نقلا و عقلا و أخذا و اجتهادا، فتباعدت مطامح همّاتهم، و تباينت مواقع نياتهم، و تشعّبت مسالك أقدامهم، و تفننت مقاطر أقلامهم، فمن بين وجيز و أوجز و مطنب و ملغز، و من مقتصر على حلّ الألفاظ، و من ملاحظ مع ذلك حظّ المعانى و البيان و نعم اللحاظ، فشكر اللّه تعالى مساعيهم و صان عن إزراء القادح معاليهم، و منهم من أعرض عن التفسير و أقبل على التأويل، و هو عندى ركون إلى الأضاليل و سكون على شفا جرف الأباطيل، إلّا من عصمه اللّه و إنه لقليل، و منهم من مرج البحرين و جمع بين الأمرين، فللراغب الطالب أن يأخذ العذب

الفرات و یترک الملح الأجاج، یلقط الدر الثمین و یسقط السبخ و الزجاج.

و إذ وفقنی اللّه تعالی لتحریک القلم فی أکثر الفنون المنقولهٔ و المعقولهٔ، کما اشتهر- بحمد اللّه تعالی و منّه- فیما بین أهل الزمان، و کان علم التفسیر من العلوم بمنزلهٔ الإنسان من العین و العین من الإنسان، و کان قد رزقنی اللّه تعالی من إبان الصبی و عنفوان الشباب حفظ لفظ القرآن و فهم معنی الفرقان، و طالما طالبنی بعض أجلّهٔ الإخوان و أعزّهٔ الأخدان ممن کنت مشارا عندهم بالبنان فی البیان، و اللّه المنّان یجازیهم عن حسن ظنونهم و یوفقنا لاسعاف سؤلهم و إنجاح مطلوبهم، أن أجمع کتابا فی علم التفسیر مشتملا علی المهمّات، مبتیا علی ما وقع إلینا من نقل الإثبات و أقوال الثقات، من الصحابهٔ و التابعین ثم من العلماء الراسخین و الفضلاء المحققین المتقدمین و المتأخّرین، جعل اللّه تعالی سعیهم مشکورا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۳

و عملهم مبرورا، استعنت بالمعبود و شرعت فی المقصود، معترفا بالعجز و القصور فی هذا الفن و فی سائر الفنون، لا کمن هو بابنه و شعره مفتون، کیف و قد قال عز من قائل وَ ما أُوتِیتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِیلًا مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا؟ و کفی باللّه ولیا و کفی باللّه وکیلا.

و لمّا کان التفسیر الکبیر المنسوب إلی الامام الأفضل و الهمام الأمثل، الحبر النحریر و البحر الغزیر، الجامع بین المعقول و المنقول، الفائز بالفروع و الأصول، أفضل المتأخرین، فخر الملهٔ و الحق و الدین، محمّد بن عمر بن الحسین الخطیب الرازی، تغمّده اللّه برضوانه و أسکنه بحبوحهٔ جنانه، اسمه مطابق لمسماه، و فیه من اللطائف و البحوث ما لا یحصی، و من الزوائد و النبوث ما لا یخفی، فإنه قد بذل مجهوده و نثل موجودهٔ حتی عسر کتبه علی الطالبین، و أعوز تحصیله علی الراغبین.

حاذیت سیاق مرامه و أوردت حاصل کلامه، و قربت مسالک أقدامه، و التقطت عقود نظامه، من غیر إخلال بشیء من الفوائد، و إهمال لما یعدّ من اللطائف و العوائد، و ضممت إلیه ما وجدت فی الکشاف و فی سائر التفاسیر من اللطائف المهمات، و رزقنی اللّه تعالی من البضاعهٔ المزجاهٔ، و أثبت القرآآت المعتبرات و الوقوف المعللات، ثم التفسیر المشتمل علی المباحث اللفظیات و المعنویات، مع إصلاح ما یجب إصلاحه، و إتمام ما ینبغی إتمامه، من المسائل الموردهٔ فی التفسیر الکبیر و الاعتراضات، و مع کلّ ما یوجد فی الکشاف من المواضع المعضلات، سوی الأبیات المعقّدات، فإن ذلک یوردها من ظنّ أن تصحیح القرآآت و غرائب القرآن إنما یکون بالأمثال و المستشهدات، کلّا، فإنّ القرآن حجهٔ علی غیره و لیس غیره حجهٔ علیه، فلا علینا أن نقتصر فی غرائب القرآن علی تفسیرها بالألفاظ المشتهرات، و علی إیراد بعض المتجانسات التی تعرف منها أصول الاشتقاقات، و ذکرت طرفا من الإشارات المقنعات، و التأویلات الممکنات، و الحکایات المبکیات، و المواعظ الرداعهٔ عن المنهیات، الباعثهٔ علی أداء الواجبات.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۴

و التزمت إیراد لفظ القرآن الکریم أوّلا مع ترجمته علی وجه بدیع و طریق منیع، یشتمل علی إبراز المقدّرات و إظهار المضمرات، و تأویل المتشابهات و تصریح الکنایات، و تحقیق المجازات و الاستعارات، فإنّ هذا النوع من الترجمهٔ مما تکسب فیه العبرات، و یؤذن المترجمون هنالک إلی العثرات، و قلّما یفطن له الناشی الواقف علی متن اللغهٔ العربیهٔ، فضلا عن الدخیل القاصر فی العلوم الأدبیهٔ، و اجتهدت کلّ الاجتهاد فی تسهیل سبیل الرشاد، و وضعت الجمیع علی طرف الثمام، لیکون الکتاب کالبدر فی التمام، و کالشمس فی إفادهٔ الخاص و العام، من غیر تطویل یورث الملام و لا تقصیر یوعر مسالک السالک، و یبدد نظام الکلام، فخیر الکلام ما قل و دل، و حسبک من الزاد ما بلّغک المحل، و التکلان فی الجمیع علی الرحمن المستعان، و التوفیق مسئول ممن بیده مفاتیح الفضل و الإحسان، و خزائن البر و الامتنان، و هذا أوان الشروع فی تفسیر القرآن».

(۱۴) روایهٔ الهمدانی ... ص: ۲۳۴

اشارهٔ

و روی السید علی بن شهاب الدین الهمدانی نزول آیة التبلیغ، فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام فی واقعة یوم غدیر خم: «عن البراء بن عازب رضی اللّه عنه قال: أقبلت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، فلمّا کان بغدیر خم نودی الصلاة جامعة، فجلس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرة، و أخذ بید علی و قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. فقال: ألا من أنا مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فلقیه عمر رضی اللّه عنه فقال: هنیئا لک یا علی بن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة، و فیه نزلت یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ

الآیة» [۱].

ترجمة الهمدانی و خطبة کتابه ... ص: ۲۳۵

و السید علی الهمدانی من علماء أهل السنة الرّبانیین، و من مشاهیر عرفائهم المنتجبین، فقد ترجموا له بما یفوق الوصف، و نسبوا الکرامات الجلیلة إلیه مثل إحیاء الأموات و غیره، کما سنذکر ذلک فیما سیأتی إن شاء اللّه.

و أما کتابه (مودة القربی) فقد مدحه مؤلّفه فی خطبته، و بیّن اعتباره و شأنه بقوله: «و بعد، فقد قال اللّه تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أحبّوا اللّه لما أرفدکم من نعمه و أحبّونی لحب اللّه و أحبوا أهل بیتی لحبی

. فلمّا کان مودة آل النبی مسئولا عنها حیث أمر اللّه تعالی حبیبه العربی بأن لا یسأل عن قومه سوی المودة فی القربی، و أن ذلک سبب النجاة للمحبین، و موجب وصولهم إلیه و إلی آله علیهم السّلام کما

قال علیه السّلام: من أحبّ قوما حشر فی زمرتهم

. و أیضا

قال علیه السّلام: المرء مع من أحب.

فوجب علی من طلب طریق الوصول و منهج القبول محبّة الرسول و مودة أهل بیت البتول، و هذه لا تحصل إلّا بمعرفة فضائله و فضائل آله علیهم السّلام، و هی موقوفة علی معرفة ما ورد فیهم من أخباره علیه السّلام.

و لقد جمعت الأخیار فی فضائل العلماء و الفقراء أربعینیات کثیرة، و لم یجمع فی فضائل أهل البیت إلّا قلیلا، فلذا- و أنا الفقیر الجانی علی العلوی الهمدانی- أردت أن أجمع فی جواهر أخباره و لآلی آثاره مما ورد فیهم، مختصرا موسوما بکتاب (المودة فی القربی) تبرکا بالکلام القدیم، کما فی مأمولی أن یجعل ذلک وسیلتی إلیهم و نجاتی بهم، و طویته علی أربع عشرة مودة، و اللّه یعصمنی من الخبط و الخلل فی القول و العمل، و لم یحوّل قلمی إلی ما لم ینقل، بحق محمّد و من اتبعه من أصحاب الدّول».

---

[۱] مودة القربی. أنظر ینابیع المودة: ۲۴۹.

(۱۵) روایة ابن الصباغ ... ص: ۲۳۶

اشارة

و روی نور الدین علی بن محمّد المعروف بابن الصباغ المالکی نزول آیة التبلیغ فی واقعة یوم غدیر خم

فی کتابه (الفصول المهمهٔ) حیث قال:

«روی الامام أبو الحسن الواحدی فی کتابه المسمی بأسباب النزول، یرفعه بسنده إلی أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: نزلت هذه الآیهٔ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمهٔ ابن الصباغ و اعتبار کتابه ... ص: ۲۳۶

و ابن الصباغ من مشاهیر فقهاء المالکیهٔ، و من ثقات علماء أهل السنهٔ المعروفین، فهم ینقلون عنه أقواله و یعتمدون علی روایاته، و یصفونه- و هم ناقلون عنه- بالأوصاف العظیمهٔ. و ممن أکثر من النقل عنه نور الدین السمهودی فی کتابه (جواهر العقدین).

و فی (نزههٔ المجالس): «و رأیت فی الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ بمکّهٔ المشرفهٔ شرّفها اللّه تعالی و هی مصنفهٔ لأبی الحسن المالکی: إن علیا ولدته أمه بجوف الکعبهٔ شرّفها اللّه تعالی» [۲].

و عبّر عنه الشیخ أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی ب «الشیخ الامام علی ابن محمّد الشهیر بابن الصباغ من علماء المالکیهٔ» فی کلام له حول حکم الخنثی

---

[۱] الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ: ۴۲.

[۲] نزههٔ المجالس لعبد الرحمن الصفوری ۲/ ۲۰۴- ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۷

و هذا نصه: «قلت: و هذه المسألهٔ وقعت فی زماننا هذا ببلاد الجبرت، علی ما أخبرنی به سیدی العلامهٔ نور بن خلف الجبرتی، و ذکر لی أن الخنثی الموصوفهٔ توفیت عن ولدین، ولد لبطنها و ولد لظهرها، و خلّفت ترکهٔ کثیرهٔ، و أن علماء تلک الجههٔ تحیّروا فی المیراث و اختلفت أحکامهم، فمنهم من قال: یرث ولد الظهر دون ولد البطن. و منهم من قال بعکس هذا. و منهم من قال: یقتسمان الترکهٔ. و منهم من قال: توقف الترکهٔ حتی یصطلح الولدان علی تساو أو علی مفاضلهٔ. و أخبرنی أن الخصام قائم و الترکهٔ موقوفهٔ، و أنه خرج لسؤال علماء المغرب خصوصا علماء الحرمین عن ذلک.

و بعد الاتفاق به بسنتین، وجدت حکم أمیر المؤمنین فی کتاب الفصول المهمهٔ فی فضل الأئمهٔ تصنیف الشیخ الامام علی بن محمّد الشهیر بابن الصباغ من علماء المالکیهٔ» [۱].

و ذکر محمّد رشید الدین خان الدهلوی کتاب (الفصول المهمهٔ) ناسبا إیاه إلی الشیخ ابن الصباغ المالکی، و مصرّحا بکونه من کتب أهل السنهٔ المؤلّفهٔ فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام.

کما ذکر عبد اللّه بن محمّد المدنی و المطیری شهرهٔ، الشافعی مذهبا، الأشعری اعتقادا، و النقشبندی طریقهٔ- کتاب (الفصول المهمهٔ) فی خطبهٔ کتابه (الریاض الزاهرهٔ فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرهٔ) حیث قال:

«أما بعد فیقول العبد الفقیر إلی اللّه تعالی عبد اللّه بن محمّد المطیری شهرهٔ المدنی حالا: هذا کتاب سمیته بالریاض الزاهرهٔ فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرهٔ، جمعت فیه ما اطّلعت علیه مما ورد فی هذا الشأن، و اعتنی بنقله العلماء العاملون الأعیان، و أکثره من الفصول المهمهٔ لابن الصباغ، و من الجوهر الشفاف للخطیب».

---

[۱] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۸

(۱۶) روایهٔ العینی ... ص: ۲۳۸

اشارة

و روی بدر الدین محمود بن أحمد العینی نزول آیة التبلیغ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ. فی واقعة یوم الغدیر، فی شرحه علی صحیح البخاری، حیث جاء بتفسیر الآیة المذکورة من کتاب التفسیر ما هذا نصه: «ص- باب یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ.

ش- أی هذا باب من قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ

ذکر الواحدی من حدیث الحسن بن حماد سجادة قال: ثنا علی بن عیاش عن الأعمش و أبی الجحاف، عن عطیّة، عن أبی سعید قال: نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه.

و قال مقاتل: قوله بلّغ ما أنزل إلیک. و ذلک أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الیهود إلی الإسلام فأکثر الدعاء، فجعلوا یستهزؤن به و یقولون: أ ترید یا محمّد أن نتخذک حنانا کما اتخذت النصاری عیسی حنانا. فلما رأی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذلک سکت عنهم، فحرّض اللّه تعالی نبیه علیه السّلام علی الدعاء إلی دینه لا یمنعه تکذیبهم إیاه و استهزاؤهم به عن الدعاء.

و قال الزمخشری: نزلت هذه الآیة بعد أحد.

و ذکر الثعلبی عن الحسن قال سیدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما بعثنی اللّه عزّ و جلّ برسالته ضقت بها ذرعا، و عرفت أن من الناس من یکذّبنی- و کان یهاب قریشا و الیهود و النصاری- فنزلت.

و قیل: نزلت فی عیینة بن حصین و فقراء أهل الصفة.

و قیل: نزلت فی الجهاد، و ذلک أن المنافقین کرهوه و کرهه أیضا بعض

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۹

المؤمنین، و کان النبی علیه السّلام یمسک فی بعض الأحایین عن الحث علی الجهاد لما یعرف من کراهیة القوم، فنزلت.

و قیل: بلّغ ما أنزل إلیک من ربّک، فی أمر زینب بنت جحش، و هو مذکور فی البخاری.

و قیل: بلّغ ما أنزل إلیک فی أمر نسائک.

و قال أبو جعفر محمّد بن علی بن حسین: معناه بلّغ ما أنزل إلیک من ربک فی فضل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فلمّا نزلت هذه الآیة أخذ بید علی و قال:

من کنت مولاه فعلی مولاه.

و قیل: بلّغ ما أنزل إلیک من حقوق المسلمین، فلمّا نزلت هذه الآیة خطب علیه السّلام فی حجة الوداع، ثم قال: اللهم هل بلغت؟

و عند ابن الجوزی: بلّغ ما أنزل إلیک من الرجم و القصاص» [۱].

هذا هو النص الکامل لعبارة العینی فی هذا المقام، و قد رأیت أنه قد قدّم القول بنزولها فی فضل علی علیه السّلام یوم الغدیر علی سائر الأقوال فی الذکر، الأمر الذی یدلّ علی تقدیمه إیاه علیها فی الاختیار کما تقدم ... ثمّ إنّه عاد و ذکر قول سیدنا الامام الباقر علیه السّلام و هو القول الفصل، و الحمد للّه ربّ العالمین.

ترجمة البدر العینی ... ص: ۲۳۹

۱- شمس الدین السخاوی: «محمود بن أحمد بن موسی بن أحمد بن حسین بن یوسف بن محمود، القاضی بدر الدین أبو محمد- و قیل أبو الثناء- ابن القاضی شهاب الدین، الحلبی الأصل، العنتابی المولد، القاهری الحنفی. أحد الأعیان، و یعرف بابن العینی. کان مولد والده بحلب فی سنة خمس و عشرین و سبعمائة، و انتقل إلی عنتاب فولی قضاءها فولد بها ولده البدر، و ذلک- کما قرأته

[۱] عمدة القاری- شرح صحیح البخاری ۱۸/ ۲۰۶.

بخطّه- فی سابع عشر رمضان سنهٔ ۷۶۲، فنشأ بها، و قرأ القرآن و اشتغل بالعلوم من سائر الفنون علی العلماء الکبار...

و کان إماما عالما علّامهٔ، عارفا بالتصریف و العربیهٔ و غیرهما، حافظا للتاریخ و اللغهٔ، کثیر الاستعمال لها، مشارکا فی الفنون، لا یمل من المطالعهٔ و الکتابهٔ، کتب بخطه جملهٔ من الکتب، و صنّف الکثیر، و کان نادرهٔ بحیث لا أعلم بعد شیخنا أکثر تصانیف منه، و قلمه أجود من تقریره، و کتابته طریفهٔ حسنهٔ من السرعهٔ...

و حدّث و أفتی و درّس، مع لطف العشرهٔ و التواضع، و اشتهر اسمه و بعد صیته، و أخذ عنه الفضلاء من کل مذهب، و ممن سمع علیه من القدماء: الکمال الشمنی، سمع علیه بعض شرح الطحاوی من تصانیفه، و أرغون شاه التیدمری المتوفی سنهٔ ۸۰۲ صحیح البخاری و مسلم و المصابیح. و علّق شیخنا من فوائده بل سمع علیه، لأجل ما کان عزم علیه من عمل البلدانیات...

و ذکره العلاء ابن خطیب الناصریهٔ فی تاریخه فقال: و هو إمام عالم فاضل مشارک فی علوم، و عنده حشمهٔ و مروهٔ و عصبیهٔ و دیانهٔ- انتهی.

و قد قرأت علیه الأربعین التی انتقاها شیخی رحمه اللّه تعالی من صحیح مسلم، فی خامس صفر سنهٔ إحدی و خمسین، و عرضت علیه قبل ذلک محافیظی و سمعت عدهٔ من دروسه» [... ۱].

۲- السیوطی: «العینی قاضی القضاهٔ ... تفقّه و اشتغل بالفنون، و برع و مهر، و دخل القاهرهٔ و ولی الحسبهٔ مرارا، و قضاء الحنفیهٔ، و له تصانیف منها:

شرح البخاری، و شرح الشواهد، و شرح معانی الآثار، و شرح الهدایهٔ، و شرح الکنز، و شرح المجمع، و شرح درر البحار، و طبقات الحنفیهٔ، و غیر ذلک. مات فی

[۱] الذیل الطاهر للسخاوی- مخطوط. و منه نسخهٔ و علیها خط المؤلف فی مکتبهٔ السید صاحب عبقات الأنوار رحمه اللّه.

ذی الحجهٔ سنهٔ ۸۵۵» [۱].

۳- السیوطی أیضا ...: «و کان إماما عالما علّامهٔ» [... ۲].

۴- محمود بن سلیمان الکفوی: «قاضی القضاهٔ بدر الدین ... ذکر جلال الدین السیوطی فی طبقات الحنفیهٔ المصریهٔ فی حسن المحاضرهٔ، قال» [... ۳].

۵- الزرقانی المالکی ...: «و تفقه و اشتغل بالفنون و برع» [... ۴].

۶- الأزنیقی ...: «و تفقه، و اشتغل بالفنون، و برع و مهر و ولی قضاء الحنفیهٔ بالقاهرهٔ، و کان إماما عالما علامهٔ بالعربیهٔ و التصریف و غیرهما» [... ۵].

۷- و قال الکاتب الجلبی فی شروح البخاری: «و من الشروح المشهورهٔ أیضا شرح العلامهٔ بدر الدین ... فإن شرحه حافل کامل فی معناه، لکن لم ینتشر کانتشار فتح الباری فی حیاهٔ مؤلفه و هلمّ جرّا» [۶].

۸- و قد احتج المولوی حیدر علی الفیض آبادی فی (منتهی الکلام) بکلمات العینی فی مقابلهٔ أهل الحق، مع الثناء علی شرحه للبخاری- عمدهٔ القاری- و قال فی حق العینی بأن تبحّره و غزارهٔ علومه و مهارته فی فن الحدیث أشهر من أن یذکر.

و هنا یحق لنا أن نسأل المولوی حیدر علی و أمثاله فنقول: کیف یجوز التمسک بما قال العینی فی مجال الردّ علی الشیعهٔ، مع وصفه

بالتبحر و المهارهٔ و الفقه و الامامهٔ و غیر ذلک من الأوصاف الجلیلهٔ- و لا یجوز الالتفات إلی کلام له أو روایهٔ له لحدیث ینفع الشیعهٔ فیما یذهبون إلیه؟

---

[۱] حسن المحاضرهٔ ۱/ ۴۷۳.

[۲] بغیهٔ الوعاهٔ ۲/ ۲۷۵.

[۳] کتاب الأعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۴] شرح المواهب اللدنیهٔ ۱/ ۵۸.

[۵] مدینهٔ العلوم للأزنیقی.

[۶] کشف الظنون ۱/ ۵۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۲

(۱۷) روایهٔ السیوطی ... ص: ۲۴۲

اشارهٔ

و روی جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی حدیث نزول آیهٔ التبلیغ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ ... فی واقعهٔ یوم غدیر خم، فی فضل سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السّلام، و هذا نص عبارته فی تفسیر الآیهٔ المذکورهٔ:

«أخرج أبو الشیخ عن الحسن: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن اللّه بعثنی برسالهٔ، فضقت بها ذرعا و عرفت أن الناس مکذّبی، فوعدنی لأبلغنّ أو لیعذّبنی، فأنزلت یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ.

و أخرج عبد بن حمید و ابن جریر و ابن أبی حاتم و أبو الشیخ عن مجاهد قال: لمّا نزلت بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ. قال: یا رب إنما أنا واحد کیف أصنع، یجتمع علیّ الناس فنزلت: وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ.

و أخرج ابن جریر و ابن أبی حاتم عن ابن عباس: وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ یعنی إن کتمت آیهٔ مما أنزل إلیک لم تبلّغ رسالته.

و أخرج ابن أبی حاتم و ابن مردویه و ابن عساکر عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیهٔ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ. علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب.

و أخرج ابن مردویه عن ابن مسعود قال: کنّا نقرأ علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ. إن علیا مولی المؤمنین وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ.

و أخرج ابن أبی حاتم عن عنترهٔ قال: کنت عند ابن عباس فجاءه رجل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۳

فقال: إن ناسا یأتونا فیخبرونا أن عندکم شیئا لم یبده رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم للناس. فقال: ألم تعلم أن اللّه قال: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ. و اللّه ما ورّثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سوداء فی بیضاء» [۱].

وجوه اعتبار هذه الروایهٔ ... ص: ۲۴۳

و روایهٔ السیوطی هذا الخبر فی سبب نزول آیهٔ التبلیغ فی یوم غدیر خم فی کتاب (الدر المنثور) معتبرهٔ من وجوه:

الأول: إن سیاق کلام السیوطی ظاهر فی أنه یری أن هذا القول هو الحق من بین الأقوال فی هذا المقام، لأنه لم ینقل قولا آخر یخالفه فی الدلالهٔ، أما قول الحسن فلا ینافی القول بنزولها یوم الغدیر فی فضل علی علیه السّلام، لأنه روی عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و

سلّم أن اللّه تعالى بعثه برسالة فضاق صلّى اللّه عليه و سلّم بها ذرعا ... فأنزلت الآية ... فلم يبيّن فى هذه الرواية حقيقة تلك الرسالة، فلا تأبى الحمل على أنها كانت حول الامامة و الخلافة، و نصب أمير المؤمنين عليه السّلام لها، بل إن

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: «فضقت بها ذرعا و عرفت الناس مكذبى»

يؤيد هذا الحمل و يؤكّده.

و كذا الأمر بالنسبة إلى ما ذكره مجاهد، و إلى الخبرين عن ابن عباس، فإن هذه الأخبار أيضا لا تنافى خبر نزول الآية الكريمة فى واقعة يوم غدير خم بوجه من الوجوه.

الثانى: إن كلام السيوطى فى خطبة كتابه (الدر المنثور) صريح فى أن الآثار المذكورة فيه فى ذيل الآيات مستخرجة من الكتب المعتبرة، و هذا نص عبارته:

«الحمد للّه الذى أحيا بمن شاء مآثر الآثار بعد الدثور، و وفق لتفسير كتابه العزيز بما وصل إلينا بالاسناد العالى من الخبر المأثور، و أشهد أن لا اله إلّا اللّه وحده لا

---

[۱] الدر المنثور فى التفسير بالمأثور ۲/ ۲۹۸.

شريك له، شهادة تضاعف لصاحبها الأجور، و أشهد أن سيدنا محمّدا عبده و رسوله الذى أسفر فجره الصادق فمحى ظلمات أهل الزيغ و الفجور، صلّى اللّه عليه و على آله و أصحابه ذوى العلم المرفوع و الفضل المشهور، صلاة و سلاما دائمين على مرّ الليال و الدهور.

و بعد- فلمّا ألّفت كتاب «ترجمان القرآن» و هو التفسير المسند عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أصحابه رضى اللّه عنهم، و قد تمّ بحمد اللّه فى مجلدات، و كان ما أوردته فيه من الآثار بأسانيد الكتب المخرج منها واردات، رأيت قصور أكثر الهمم عن تحصيله، و رغبتهم فى الاقتصار على متون الأحاديث دون الإسناد و تطويله، فلخّصت منه هذا المختصر مقتصرا فيه على متن الأثر، مصدّرا بالعزو و التخريج إلى كل كتاب معتبر، و سميته بالدر المنثور فى التفسير بالمأثور، و اللّه أسأل أن يضاعف لمؤلفه الأجور، و يعصمه عن الخطأ و الزور، بمنه و كرمه، لأنه البر الغفور».

الثالث: إن كتاب (الدر المنثور) من التفاسير الممدوحة المشهورة التى ذكرها (الدهلوى) فى رسالته فى (أصول الحديث)، ذكره فى عداد تفاسير ابن مردويه و الديلمى و ابن جرير ثم قال: و إن الدر المنثور للشيخ جلال الدين السيوطى أجمعها.

و قد صرّح صاحب (منتهى الكلام) بأن معنى «الشهرة» فى هذا المقام هو الاعتبار و الاعتماد عند العلماء الأعلام.

الرابع: إن السيوطى قد نصّ فى مواضع عديدة من (الدر المنثور) على ضعف الخبر، و هذا يدل على أنه لا يترك الحديث بحاله، بل ينبّه على ضعفه إن كان ضعيفا عنده، و على هذا الأساس يجوز لنا الاحتجاج بكل حديث يخرجه فيه و لا ينص على جرح له، و قد ذكر هذا المعنى المولوى حيدر على بالنسبة إلى حديث رواه الشيخ ابن بابويه الصدوق و لم يتعرض إلى جرح فيه.

و حينئذ نقول: إن السيوطى أخرج الروايتين الدالتين على نزول آية التبليغ

فى يوم الغدير و لم يقدح فيهما أصلا بنوع من الأنواع.

الخامس: لقد أكثر علماء الحديث و الكلام من أهل السنة من الاستناد إلى أحاديث (الدر المنثور) و الاحتجاج بها. ففى (تنبيه السفيه) لسيف اللّه بن أسد اللّه الملتانى ذكر (الدر المنثور) فى سياق كتب مهمة ككتاب: الأسماء و الصفات للبيهقى، و المصنف لابن أبى شيبة، و الآثار للإمام محمّد الشيبانى، قائلا بأنها مصادر كتاب (التحفة الاثنا عشرية) من كتب أهل السنة.

و فی (الشوکة العمریة) لمحمّد رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) ذکر (الدر المنثور) فی کتب التفسیر لأهل السنة، المشتملة علی الأخبار التفسیریة الواردة عن أمیر المؤمنین و غیره من أئمة أهل البیت علیهم السّلام.

السادس: لقد زعم (الدهلوی) فی کتابه (التحفة) أن علماء أهل السنة و محدثیهم مشهورون بالتقی و العدالة و الدیانة، بخلاف الرواة فی الفرق الأخری- و لا سیما الشیعة- فإن جمیعهم مطعونون و مجروحون عند أنفسهم [۱].

أقول: و هذا الکلام- بغض النظر عمّا فیه من جمیع نواحیه- فیه أعلی درجات التوثیق و أقصی مراتب التعدیل لرواة أهل السنة و رجال أحادیثهم و أخبارهم، و علی هذا الأساس تسقط جمیع المناقشات الصادرة من (الدهلوی) و غیره فی أسانید أحادیث فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام، التی رواها المحدّثون من أهل السنة، و أخرجها الأئمة و الحفاظ فی کتبهم المعتبرة، و منها حدیث نزول آیة التبلیغ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ ... فی فضل سیدنا الأمیر علیه السّلام یوم الغدیر، فإنه حدیث أخرجه جماعة کثیرة من کبار أئمة القوم، عن جماعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و کفی اللّه المؤمنین القتال. و الحمد للّه ربّ العالمین.

---

[۱] التحفة. الباب الحادی عشر و فی جواب المطعن الثامن من مطاعن الصحابة.

(۱۸) روایة محبوب العالم ... ص: ۲۴۶

اشارة

و روی محمّد محبوب العالم ابن صفی الدین جعفر المعروف ببدر العالم نزول الآیة المبارکة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... فی یوم غدیر خم بتفسیر الآیة فی تفسیر المشهورة (تفسیر شاهی) حیث قال بعد ترجمة الآیة، و نقل روایة عن أمیر المؤمنین علیه السّلام فی معنی العصمة:

«و فی النیسابوری عن أبی سعید الخدری: هذه الآیة نزلت فی فضل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه یوم غدیر خم، فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بیده و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فلقیه عمر رضی اللّه تعالی عنه و قال:

هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة. و هو قول ابن عباس و البراء بن عازب و محمّد بن علی رضی اللّه تعالی عنهم».

و قد أورد هذه الروایة و لم یذکر روایة أخری مخالفة لها.

اعتبار تفسیر شاهی من کلام (الدهلوی) و غیره ... ص: ۲۴۶

و قد نص (الدهلوی) فی کتابه (التحفة) علی اعتبار (تفسیر شاهی)، و وصف الروایات الواردة فیه عن أئمة أهل البیت علیهم السّلام بأنها «مضبوطة» و هذا کلامه حیث قال بتعریف کتب الشیعة: «و أما التفاسیر فمنها «التفسیر» الذی ینسبونه إلی الامام الحسن العسکری علیه السّلام، رواه عنه ابن بابویه بإسناده عنه، و رواه عنه غیره أیضا بإسناده، مع تفاوت زیادة و نقصانا.

و إن أهل السنة أیضا یروون عن الامام المذکور و غیره من الأئمة فی التفسیر، کما جاء فی «الدر المنثور»، و تلک الروایات مجموعة و مضبوطة فی «تفسیر

شاهی»، لکن ما یرویه الشیعهٔ عن الأئمهٔ لا یتطابق أبدا مع تلک الروایات» [۱].

و بعد هذا المدح و الثناء للتفسیرین المذکورین، لا تسمع الخدشهٔ فی ثبوت هذا الحدیث المذکور فیهما، لأنه لا یکون إلّا عن مکابرهٔ واضحهٔ.

کما ذکر تلمیذه محمّد رشید الدین خان الدهلوی «تفسیر شاهی» مع تفسیر الفخر الرازی، فی بیان أن تفاسیر أهل السنهٔ ملیئهٔ بالأخبار و الروایات عن الامام علی بن موسی الرضا علیه السّلام، و من هذا الکلام یتضح أن هذا التفسیر من التفاسیر المشهورهٔ المعتبرهٔ لدی أهل السنهٔ. و العجب أنهم مع ذلک یقدحون فی حدیث نزول آیهٔ التبلیغ المروی فی «تفسیر شاهی» - و تفسیر الرازی أیضا- و ینسون ما ذکروه فی الثناء و الاعتماد علی التفسیر المذکور!!

(۱۹) روایهٔ الحاج عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۴۷

اشارهٔ

و روی الحاج عبد الوهاب بن محمّد بن رفیع الدین أحمد نزول الآیهٔ المبارکهٔ فی واقعهٔ یوم غدیر خم حیث قال بتفسیر قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی «عن البراء بن عازب رضی اللّه عنه قال فی قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ أی بلّغ من فضائل علی. نزلت الآیهٔ فی غدیر خم. فخطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثم قال: من کنت مولاه فهذا علی مولاه. فقال عمر رضی اللّه عنه: بخ بخ یا علی أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ. رواه أبو نعیم. و ذکره أیضا الثعالبی فی کتابه».

---

[۱] التحفهٔ الاثنا عشریهٔ. الباب الثالث: ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۸

ترجمهٔ الحاج عبد الوهاب ... ص: ۲۴۸

و الحاج عبد الوهاب البخاری من أکابر العلماء المشاهیر من أهل السنّهٔ، ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی و أثنی علیه الثناء البالغ فی (أخبار الأخیار) [۱].

و کذلک ترجم له السید محمّد ابن السید جلال ماه عالم فی (تذکرهٔ الأبرار).

و قد توفی عبد الوهاب البخاری سنهٔ: ۹۳۲.

(۲۰) روایهٔ جمال الدین المحدّث ... ص: ۲۴۸

اشارهٔ

و رواه عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی، المعروف بجمال الدین المحدّث، حیث قال بعد ذکر حدیث الغدیر: «أقول: أصل هذا الحدیث- سوی قصهٔ الحارث- تواتر عن أمیر المؤمنین علیه السّلام. و هو متواتر عن النبی صلّی اللّه علیه و آله أیضا. رواه جمع کثیر و جم غفیر من الصحابهٔ.

فرواه ابن عباس و لفظه قال: لما أمر النبی أن یقوم بعلی بن أبی طالب المقام الذی قام به، فانطلق النبی إلی مکهٔ فقال: رأیت الناس حدیثی عهد بکفر، و متی أفعل هذا به یقولون صنع هذا بابن عمه، ثم مضی حتی قضی حجهٔ الوداع، ثم رجع حتی إذا کان بغدیر خم

أنزل اللّه عزّ و جلّ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیة. فقام مناد فنادی الصلاة جامعة، ثم قام و أخذ بید علی فقال: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲]

---

[۱] أخبار الأخیار: ۲۰۶. و توجد ترجمته فی کتاب نزهة الخواطر ۴/ ۲۲۳ و قد وصفه بقوله: «الشیخ الصالح» ولد سنة ۸۶۹. توفی سنة ۹۳۲.

[۲] کتاب الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

خطبة کتاب الأربعین ... ص: ۲۴۹

و یتّضح من کلام الجمال المحدّث فی خطبة کتاب (الأربعین) اعتبار الأحادیث المخرجة فیه، فإنه قال: «و بعد فیقول العبد الفقیر إلی اللّه الغنی عطاء اللّه بن فضل اللّه المشتهر بجمال الدین المحدّث الحسینی، حسّن اللّه أحواله و حقّق بجوده العمیم آماله: هذه أربعون حدیثا فی مناقب أمیر المؤمنین و إمام المتقین و یعسوب المسلمین، و رأس الأولیاء و الصدّیقین، و مبیّن مناهج الحق و الیقین، کاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدّق فی المحراب، فارس میدان الطعان و الضراب، المخصوص بکرامة الأخوة و الانتخاب، المنصوص علیه بأنه لدار الحکمة و مدینة العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نطق الکتاب، المکنی بأبی الریحانتین و أبی تراب.

هو النبأ العظیم و فلک نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب

المشرف بمزیّة:

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المدعو بدعوة:

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

، فکم کشف عن نبی اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من شدة و بؤسی، حتی خصّه

بقوله: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی

، و کم فرّج عنه من غمة و کربی حتی أنزل اللّه فیه قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

ثم زاده شرفا و رفعة، و وفّر حظه من أقسام العلی توفیرا، و إنما أنزل فیه و فی بنیه: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً مظهر جسیمات المکارم، و مظهر عمیمات المنن، الذی حبه و حب أولاده العظام و أحفاده الکرام من أوفی العدد و أوقی الجنن، شعر:

أخو أحمد المختار صفوة هاشم أبو السادة الغر المیامین مؤتمن

وصیّ إمام المرسلین محمد علی أمیر المؤمنین أبو الحسن

هما ظهرا شخصین و النور واحد بنص حدیث النفس و النور فاعلمن

هو الوزر المأمول فی کلّ حطّة و إن لا تنجینا ولایته فمن؟

علیهم صلاة اللّه ما لاح کوکب و ما هزّ ممراض النسیم علی فنن

و إن کانت مناقبه کثیرة و فضائله جمة غزیرة، بحیث لا تعد و لا تحصی و لا تحد و لا تستقصی، کما

ورد عن ابن عباس مرفوعا: لو أنّ الرياض أقلام و البحر مداد و الجنّ حسّاب و الإنس كتّاب ما أحصوا فضائل على بن أبى طالب . و روى:

أن رجلاـ قـال لاـبن عبـاس: سـبحان اللّه ما أكثر مناقب على بن أبى طالب! إنى لأحسـبها ثلاثـة آلاف. قال: أولا تقول أنها إلى ثلاثين ألف أقرب؟

لكنى اقتصـرت منها على أربعين حـديثا روما للاختصار، و مراعاة لما اشـتهر من سـيد الأبرار و سـند الأخيار محمّد المصـطفى الرسول المختار صلّى اللّه عليه و آله ما ترادف الليل و النهار و تعاقب العشى و الابكار أنه

قال: من حفظ على أمتى أربعين حديثا من أمر دينها بعثه اللّه تعالى فقيها عالما. و فى رواية: بعثه اللّه تعالى يوم القيامة فى زمرة الفقهاء و العلماء. و فى روايـة: كتب فى زمرة العلماء و حشـر فى زمرة الشـهداء. و فى رواية: و كنت له يوم القيامة شافعا و شـهيدا و فى رواية: قيل له: أدخل من أى أبواب الجنة شئت.

جمعتها من الكتب المعتبرة على طريقة أهل البيت عليهم السّلام».

(۲۱) رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۵۰

اشارة

و روى شـهاب الـدين أحمـد نزول آيـة التبليغ فى واقعـة يوم غدير خم فى ذكر الآيات النازلة فى حق أمير المؤمنين عليه السّـلام حيث قال: «قوله تعالى: يا أَيُّهَا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۱

الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

و بالاسـناد المـذكور عن أبى الجـارود إلى حمزة [أبى جعفر- ظ] قـال: يـا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مـا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ نزلت فى شـأن الولاية.

و فى رواية أبى بكر ابن عياش عن عاصم عن زر عن عبد اللّه بن مسـعود رضى اللّه تعالى عنه قال: كنا نقرأ على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إن عليّا مولى المؤمنين و إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» [۱].

و قـد ذكر شـهاب الـدين أحمد فى عنوان الباب الذى ذكر فيه الآيات النازلة فى حق الامام عليه السّـلام: «الباب الثانى فى فضـله الذى نطق القرآن ببيانه، و ما نزل من الآيات فى علو شأنه- اعلم أن الآيات بعضـها وردت متفقا عليها فى شأن هـذا الولى النبى، و بعضـها قد اختلف فيهـا هـل هى لغيره أم هى فيه، فأنـا أذكرهمـا كليهمـا، معتمـدا على ما رواه الصالحانى الامام، و أسـردهما كما ذكرها بإسـناده برواية الحفّاظ الأعلام، عن الحافظ أبى بكر ابن مردويه، بإسـناده إلى أفضل البشر مرفوعا، أو جعله فى التحقيق بالاعتزاء إلى الصحابى مشفوعا، غير أنى أذكر السور على ترتيب المصاحف فى الآفاق، و إن وافقه غيره من الأئمة فى شىء أذكر ذلك الوفاق».

عبارته فى خطبة كتابه ... ص: ۲۵۱

و ذكر فى خطبـة كتابه ما يـدل على عظمـة شأن هـذا الكتاب، و جلالة الأحاديث المروية فيه حيث قال: «و اعلم أن كتابى هذا إن شاء اللّه تعالى خال عن موضوعات الفريقين، حال بتحرى الصدق و توخّى الحق و تنحّى مطبوعات

---

[۱] توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۲

الطریقین».

و قال: «و خرّجت من کتب السنّهٔ المصونهٔ عن الهرج و دواوینها، و انتهجت فیه منهج من لم ینتهج بنهج العوج عن قوانینها، أحادیث حدث حدیثها عن حدث الصدق فی الأخبار، و مسانید ما حدث وضع حدیثها بغیر الحق فی الأخبار. معزوهٔ فی کلّ فصل إلی رواتها، مجلوّهٔ فی کلّ أصل عن تداخل غواتها».

قال: «فیا أهل الانتصاب و جیل سوء الاصطحاب، و یا شرّ القبیل، لا تغلو فی دینکم غیر الحق، و لا تتّبعوا أهواء قوم قد ضلّوا من قبل و أضلوا کثیرا، و ضلّوا عن سواء السبیل، إن تجدوا فی الکتاب ما وجدتکم علی وجدانکم مخالفا لأمر الخلافهٔ، أو ترونه علی رأیکم مناقضا للإجماع علی تفضیل الصدیق منبع الحلم و الرأفهٔ، فلا تواضعوا رجما بالغیب فی الحکم، تحکما بوضع أخبار أخبر بها نحاریر علماء السنهٔ فی فضائل مولانا المرتضی، و لا تسارعوا نبذا فی الجیب إلی إلقائها قبل تلقّیها، فإنّها تلاقت قبول مشاهیر عظماء الأمهٔ من کل من اختار الحق و ارتضی...

و الغرض فی هذا الباب من تمهید هذه القواعد، أن لا یقوم بالرد لأخبار هذا الکتاب من کان کالقواعد، فإنّ معظماتها فی الصحاح و السنن، و مرویاتها مأثورات أصحاب الصلاح فی السنن».

(۲۲) روایهٔ البدخشانی ... ص: ۲۵۲

اشارهٔ

و روی المیرزا محمّد بن معتمد خان الحارثی البدخشانی نزول آیهٔ التبلیغ فی واقعهٔ یوم الغدیر، کما عرفت فی تخریج روایهٔ ابن مردویه، و روایهٔ عبد الرزاق الرسعنی، و هذا نص عبارته کاملهٔ فی هذا المقام:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۳

«الآیات النازلهٔ فی شأن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه کثیرهٔ جدا لا أستطیع استیعابها، فأوردت فی هذا الکتاب لبّها و لبابها...

و أخرج- أی ابن مردویه- عن زر عن عبد اللّه رضی اللّه عنه قال: کنّا نقرأ علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ إن علیا مولی المؤمنین و إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ.

و أخرج عبد الرزاق عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لمّا نزلت هذه الآیهٔ یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ أخذ النبی بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و أخرج ابن مردویه عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه مثله، و فی آخره: فنزلت الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ الآیهٔ. فقال النبی: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمهٔ و رضی الرب برسالتی و الولایهٔ لعلی بن أبی طالب» [۱].

ترجمهٔ البدخشانی ... ص: ۲۵۳

و المیرزا محمّد البدخشانی من أکابر مشاهیر علماء أهل السنهٔ، و قد صرّح محمّد رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافهٔ المقال) بأنه من عظماء أهل السنهٔ، و إن کتابه (مفتاح النجا) یدلّ کغیره من کتب عظماء أهل السنهٔ- بزعمه- علی موالاهٔ أهل السنهٔ لأهل البیت علیهم الصلاهٔ و السّلام.

و ذکر المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی فی (إزالهٔ الغین) هذا الرجل من جملهٔ علماء أهل السنهٔ، الذین یعتقدون بلعن یزید بن معاویهٔ علیه اللعنهٔ و سوء العذاب.

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

دلالهٔ نزول آیهٔ التبلیغ فی الغدیر علی الامامهٔ ... ص: ۲۵۴

ثمّ إن نزول هذه الآیهٔ المبارکهٔ فی واقعهٔ یوم غدیر خم دلیل علی أنها إنّما نزلت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لتأکّد علی لزوم تبلیغه أمر خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السّلام، و توضّح المراد من حدیث الغدیر و ما خطب به رسول اللّه فی ذلک الیوم، إذ أن قوله تعالی: وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ یدل علی عظمهٔ شأن ما أمره تعالی بتبلیغه، بحیث أنه إن لم یبلّغه القوم فما بلغ الرسالهٔ الإسلامیهٔ، و لذهبت متاعبه و أعماله هباء منثورا، و ما ذلک إلّا حکم الامامهٔ الذی هو أصل عظیم من أصول الدین، و به یتم صلاح المسلمین فی الدنیا و الآخرهٔ.

قال فی (بحار الأنوار): «إن الأخبار المتقدمهٔ الدالهٔ علی نزول قوله تعالی:

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ مما یعین أن المراد بالمولی: الأولی و الخلیفهٔ و الامام، لأن التهدید بأنه إن لم یبلّغه فکأنه لم یبلّغ شیئا من رسالاته، و ضمان العصمهٔ له یجب أن یکون فی إبلاغ حکم یکون بإبلاغه إصلاح الدین و الدنیا لکافهٔ الأنام، و به

یتبین للناس الحلال و الحرام إلی یوم القیامهٔ، و کان قبوله صعبا علی الأقوام، و لیس ما ذکروه من الاحتمالات فی لفظ «المولی» مما یظن فیه أمثال ذلک، فلیس المراد إلّا خلافته علیه السّلام و إمامته، إذ بها یبقی ما بلّغه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من أحکام الدین، و بها ینتظم أمور المسلمین. و ضغائن الناس لأمیر المؤمنین علیه السّلام کان مظنهٔ إثارهٔ الفتن من المنافقین، فلذا ضمن اللّه له العصمهٔ من شرّهم» [۱].

ثم إنه لمّا نزلت الآیهٔ المبارکهٔ علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أمر بتبلیغ هذه الرسالهٔ العظیمهٔ مع ذلک التهدید، ضاق النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بذلک ذرعا لأنه عرف أن الناس یکذّبونه. و ذلک من جملهٔ البراهین الواضحهٔ علی عظمهٔ تلک الرسالهٔ و صعوبهٔ تقبّل بعض الصحابهٔ إیاها، و لو کان من أمر بتبلیغه من الأمور الفرعیهٔ السهلهٔ، أو کان مجرّد إیجاب محبّهٔ أمیر المؤمنین و مودّته لما ضاق بإبلاغه ذرعا، و لما خاف تکذیب الناس إیاه، و الحال أن جملهٔ من روایات حدیث الغدیر تضمّنت هذه الجهات:

فعن کتاب (مناقب علی بن أبی طالب علیه السّلام) لابن مردویه بإسناده فی شأن نزول آیهٔ التبلیغ: «عن زید بن علی قال: لمّا جاء جبرئیل علیه السّلام بأمر الولایهٔ ضاق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بذلک ذرعا و قال: قومی حدیثو عهد بجاهلیهٔ فنزلت».

و عنه بإسناده «عن ابن عباس قال: لمّا أمر رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم أن یقوم بعلی فیقول له ما قال، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا رب إن قومی حدیثو عهد بالجاهلیهٔ، ثم مضی بحجّهٔ، فلما أقبل راجعا نزل بغدیر خم أنزل اللّه علیه یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیهٔ. فأخذ بعضد علی ثم خرج إلی الناس.

إلی آخر ما سیجیء فیما بعد إن شاء اللّه تعالی».

[۱] بحار الأنوار ۳۸/ ۲۴۹.

و قد رواه السید جمال الدین المحدث الشیرازی کما عرفت.

و عرفت أیضا

قول السیوطی: «أخرج أبو الشیخ عن الحسن أن رسول صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إنّ اللّه بعثنی رسالة فضقت بها ذرعا و عرفت أن الناس مکذبی، فوعد ربی لأبلغنّ أو لیعذبنی، فأنزلت یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ.

و أخرج عبد بن حمید و ابن جریر و ابن أبی حاتم و أبو الشیخ عن مجاهد قال: لمّا نزلت بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ قال رسول اللّه: یا رب إنما أنا واحد کیف أصنع یجتمع علی الناس! فنزلت وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ [۱].

و ما رواه ابن مردویه و غیره یفسر هذا الحدیث، لأن «الحدیث یفسر بعضه بعضا» کما تقرر فی علم أصول الحدیث. و نص علیه الحافظ ابن حجر فی (فتح الباری فی شرح صحیح البخاری) و قد تقدم ذکر عبارته سابقا.

فإن قیل: إنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یحذر تکذیب الکفار و المشرکین لا الصحابة.

قلنا: إنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد أمر بتبلیغ هذه الرسالة إلی المسلمین، و قد کان الحاضرون فی یوم الغدیر کلهم مسلمین و صحابة له، و متی کان الکفار موجودین فی الغدیر حتی یخاف صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تکذیبهم؟! فإن قیل: فقد کان من بین الصحابة منافقون.

قلنا: فذلک ما نقول به، و قد کان أکثرهم کذلک، و لو کانوا أقل من المؤمنین به و المخلصین له لما خاف و ضاق بالتبلیغ ذرعا، و لما

قال: «یا رب إنما أنا واحد کیف أصنع یجتمع علی الناس»

، علی أن اللفظ الذی رواه المحدث و ابن مردویه صریح فی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یخاف صحابته المسلمین الذین وصفهم بأنهم حدیثو عهد بالجاهلیة، و لو کان الذین یحذرهم کفرة لما وصفهم بهذا

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۷

الوصف.

فتلخص أن نزول الآیة المبارکة فی الغدیر، و إن ما کان فی ذلک الیوم، دلیل قطعی علی الامامة و الخلافة لأمیر المؤمنین علیه السّلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، و أنه لم یکن ما أمر بتبلیغه مجرد إیجاب مودة أمیر المؤمنین علیه السّلام، الأمر الذی فعله من ذی قبل مرارا و تکرارا، إما تصریحا باسمه و إما فی ضمن إیجاب مودّة أهل البیت و ذوی القربی، من غیر خوف و حذر، مع کون الصحابة أقرب عهدا بالکفر و الجاهلیة.

لا یقال: فإنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد بیّن أمر الخلافة قبل یوم الغدیر، و عیّن أمیر المؤمنین علیه السّلام لها، فیلزم أن یکون من الرسالة غیرها.

لأن الغرض إثبات أن الأمر الذی أمر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بتبلیغه فی غایة العظمة و الأهمیة، و لا یتصور غیر الامامة و الخلافة أمر آخر بهذه المثابة، بحیث یخاف من تکذیب الصحابة، و إن تبلیغ هذا الأمر العظیم من ذی قبل لا ینافی تبلیغه و التأکید علیه فی حجة الوداع و فی یوم الغدیر، مع أمور جدیدة لم تقع من قبل، و هی استخلافه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی و التنصیص علی ذلک، و أخذ البیعة علی خلافته قرب وفاته، و فی هذا المشهد العظیم المنقطع النظیر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۹

(۲) نزول قوله تعالی: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُم ... ص: ۲۵۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۱

لقد نزل قوله تعالی: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً بعد فراغ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من خطبته فی یوم غدیر خم، و تعیین أمیر المؤمنین علیه السّلام للامامة و الخلافة، و ذلک من الأدلة القویة و البراهین القویمة علی أن المراد من

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فهذا علی مولاه»

هو التنصیص علی الامامة و الخلافة لعلی علیه السّلام من بعده، إذ لیس هناک غیر الامامة و الخلافة أمر آخر یصلح لأن یکون به إکمال الدین و إتمام النعمة، فإن الامامة و الخلافة أصل عظیم من أصول الدین و بها قد کمل، و تمت النعمة، و الحمد للّه ربّ العالمین.

ذکر من روی نزول الآیة فی الغدیر ... ص: ۲۶۱

اشارة

و لقد روی جماعة من أئمة علماء أهل السنة حدیث نزول آیة الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ... فی واقعة یوم الغدیر، و منهم:

۱- أحمد بن موسی بن مردویه الاصفهانی.

۲- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی.

۳- أبو الحسن علی بن محمّد الجلابی المعروف بابن المغازلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۲

۴- الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خطباء خوارزم.

۵- محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی.

۶- أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانی.

۷- إبراهیم بن محمّد بن المؤیّد الحموینی.

(۱) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۶۲

لقد روی أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصفهانی نزول قوله تعالی الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ فی واقعة یوم غدیر خم، فقد قال المیرزا محمّد بن معتمد خان البدخشی:

«أخرج عبد الرزاق الرسعنی عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لمّا نزلت هذه الآیة: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و أخرج ابن مردویه عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه مثله، و فی آخره، فنزلت: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ الآیة. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّه أكبر على إكمال الدين و إتمام النعمة و رضى الرب برسالتى و الولاية لعلى بن أبى طالب» [۱]

(۲) رواية أبى نعيم ... ص: ۲۶۲

و رواه أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانى أيضا، حيث أخرج بإسناده:

---

[۱] مفتاح النجا فى مناقب آل العبا- مخطوط.

«عن قيس بن الربيع عن أبى هارون العبدى عن أبى سعيد الخدرى: أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم دعا الناس إلى على فى غدير خم، و أمر بما تحت الشجرة من شوك فقمّ، و ذلك فى يوم الخميس، فدعا عليّا و أخذ بضبعيه فرفعهما حتى نظر الناس بياض إبطى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، ثم لم يفترقوا حتى نزلت هذه الآية: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّه أكبر على إتمام الدين و إتمام النعمة و رضى الرب برسالتى و بالولاية لعلى من بعدى إلخ» [۱]

(۳) رواية ابن المغازلى ... ص: ۲۶۳

و رواه أبو الحسن على بن محمّد بن الخطيب الجلّابى المعروف بابن المغازلى بسنده عن أبى هريرة، و هذا عين عبارته: «أخبرنا أبو بكر أحمد بن محمّد بن طاوان قال: أخبرنا أبو الحسين أحمد بن الحسين ابن السماك قال: حدثنى أبو محمّد جعفر ابن محمّد بن نصير الخلدى، حدثنى على بن سعيد بن قتيبة الرملى قال: حدثنى ضمرة بن ربيعة القرشى، عن ابن شوذب، عن مطر الوراق، عن شهر بن حوشب، عن أبى هريرة قال: من صام ثمانية عشر من ذى الحجة كتب له صيام ستين شهرا و هو يوم غدير خم، لمّا أخذ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على بن أبى طالب فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه. قال:
من كنت مولاه فعلى مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لك يا ابن أبى طالب، أصبحت مولاى و مولى كل مؤمن و مؤمنة. فأنزل اللّه تعالى:

---

[۱] ما نزل من القرآن فى على- مخطوط.

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ [۱].

(۴) رواية الخوارزمى ... ص: ۲۶۴

و روى ذلك الموفق بن أحمد بن أبى سعيد المكى الخوارزمى المعروف بأخطب خوارزم قائلا: «أخبرنا سيّد الحفّاظ أبو منصور شهردار بن شيرويه بن شهردار الديلمى- فيما كتب إلىّ من همدان- أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه ابن عبدوس الهمدانى كتابة قال: حدّثنا عبد اللّه بن إسحاق البغوى قال: حدثنا الحسن بن عقيل الغنوى، حدّثنا محمّد بن عبد الرحمن الذراع قال: حدّثنا قيس ابن حفص قال: حدثنى على بن الحسين الحسن العبدى عن أبى هارون العبدى عن أبى سعيد الخدرى.
أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يوم دعا الناس إلى غدير خم، أمر بما كان تحت الشجرة من الشوك فقمّ و ذلك يوم الخميس، ثم دعا إلى علىّ، فأخذ بضبعيه ثم رفعها حتى نظر الناس إلى بياض إبطه صلّى اللّه عليه و سلّم، ثم لم يفترقا حتى نزلت هذه الآية: الْيَوْمَ

أَکْمَلْتُ لَکَمْ دِینَکَمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکَمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکَمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر على إکمال الدین و إتمام النعمة و رضا الربّ برسالتی و الولایة لعلی بن أبی طالب» [۲].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب لابن المغازلی: ۱۸.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی: ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۵

(۵) روایة النطنزی ... ص: ۲۶۵

و رواه أبو الفتح محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی بإسناده «عن أبی هریرة قال: من صام ثمانیة عشر من ذی الحجة، و هو یوم غدیر خم، لما أخذ رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: أ لست أولى بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال عمر بن الخطاب بخ بخ یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولى کلّ مسلم. فأنزل اللّه: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً کتب له صیام ستّین شهرا» [۱]

(۶) روایة الصالحانی ... ص: ۲۶۵

و رواه أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانی أیضا، کما ذکر السید شهاب الدین أحمد حیث قال: «قوله تعالى: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً. و بالاسناد المذکور عن مجاهد رضی اللّه تعالى عنه قال: نزلت هذه الآیة بغدیر خم فقال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و على آله و بارک و سلّم: اللّه أکبر على إکمال الدین و إتمام النعمة و رضى الرب برسالتی

---

[۱] الخصائص العلویة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۶

و الولایة لعلی. رواه الامام الصالحانی» [۱].

(۷) روایة الحموینی ... ص: ۲۶۶

و رواه إبراهیم بن المؤیّد الحموینی بإسناده حیث قال: «عن سیّد الحفّاظ أبی منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی قال: أخبرنی الحسن بن أحمد ابن الحسن الحدّاد المقری الحافظ قال: نبأنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: نبأنا محمّد بن أحمد بن علی قال: نبأنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبة قال: نبأنا یحیى الحمانی قال: حدّثنا قیس بن الربیع، عن أبی هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلى علی فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوک فقمّ- و ذلک یوم الخمیس- فدعا علیا فأخذ بضبعیه فرفعهما، حتى نظر الناس إلى بیاض إبطی رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم: ثم لم یفترقوا حتى نزلت هذه الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً. فقال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر على إکمال الدین و إتمام النعمة و رضا الرب برسالتی و الولایة لعلی من بعدی ... إلخ» [۲].

---

[۱] توضیح الدلائل على ترجیح الفضائل- مخطوط.

[۲] فرائد السمطین ۱/ ۷۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۶۷

مع ابن کثیر فی تکذیبه لهذا الحدیث ... ص: ۲۶۷

و إذ وقفت علی روایة نزول قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فی واقعة یوم غدیر خم، و عرفت رواة هذه الروایة من أعلام أهل السنة بأسانیدهم، فاعلم أن الحافظ عماد الدین ابن کثیر الدمشقی قال بعد أن ذکر الحدیث عن أبی هریرة: «فإنه حدیث منکر جدا بل کذب». و نحن ننقل هنا نصّ عبارته، ثم نجیب عمّا ادّعاه فی هذا المقام بالتفصیل:

أما عبارته فهذا نصّها: «فأمّا

الحدیث الذی رواه ضمرة، عن ابن شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب عن أبی هریرة قال: لمّا أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فأنزل اللّه عزّ و جلّ:

الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ قال أبو هریرة: و هو یوم غدیر خم، من صام یوم ثمانی عشر من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا

. فإنه حدیث منکر جدّا بل

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۶۸

کذب، لمخالفته ما ثبت فی الصحیحین عن أمیر المؤمنین عمر بن الخطاب إنّ هذه الآیة نزلت فی یوم الجمعة یوم عرفة، و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم واقف بها کما قدّمناه.

و کذا

قوله: إن صیام یوم الثامن عشر من ذی الحجة و هو یوم غدیر خم یعدل صیام ستین شهرا

. لا یصح، لأنّه قد ثبت ما معناه فی الصحیح: إن صیام شهر رمضان بعشرة أشهر، فکیف یکون صیام واحد یعدل ستین شهرا. هذا باطل.

و قد قال شیخنا الحافظ أبو عبد اللّه الذهبی بعد إیراد هذا الحدیث: هذا حدیث منکر جدّا، رواه خیشون الخلال و أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الدیری- و هما صدوقان- عن علی بن سعید الرملی عن ضمرة، قال: و یروی هذا الحدیث من حدیث عمر بن الخطاب، و مالک بن الحویرث، و أنس بن مالک، و أبی سعید، و غیرهم، بأسانید واهیة. قال: و صدر الحدیث متواتر أتیقّن أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قاله. و أما:

اللهم وال من والاه.

فزیادة قویّة الإسناد. و أما هذا الصوم فلیس بصحیح و لا و اللّه نزلت الآیة یوم عرفة قبل غدیر خم بأیّام. و اللّه أعلم» [۱].

إبطال کلام ابن کثیر ... ص: ۲۶۸

و هذا الکلام فی غایة البطلان، لأنّه قد اعترف بأن هذا الحدیث یرویه ضمرة عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن شهر بن حوشب عن أبی هریرة، و هؤلاء کلهم من رجال الصحاح:

فأمّا (ضمرة) فهو من رجال: الترمذی و أبی داود و ابن ماجة و النسائی فی صحاحهم.

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳- ۲۱۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۹

و أمّا (عبد اللّه بن شوذب) فهو من رجال الصحّاح الأربعهٔ المذکورهٔ.

و أمّا (مطر الورّاق) فهو من رجال مسلم و الصحاح الأربعهٔ المذکورهٔ، ابن حبان أیضا.

و أمّا (شهر بن حوشب) فهو أیضا من رجال مسلم بن الحجاج و الأربعهٔ المذکورهٔ.

و ستعلم فیما بعد- إن شاء اللّه تعالی- أن روایهٔ واحد من أصحاب الصحاح عن رجل دلیل علی کونه ثقهٔ عادلا معتمدا صحیح الضبط عندهم، فکیف یکذّب حدیث رواه أهل السنّهٔ بأسانیدهم، عن رجال أخرج عنهم فی الصحاح و اعتمد علیهم؟! و قد رأینا أن علماء أهل السنّهٔ و مصنّفیهم یثنون غایهٔ الثناء علی الصحاح، و یشنّعون علی الشیعهٔ الامامیهٔ طعنهم فی بعض أخبارها و رواتها، فقد قال المیرزا مخدوم الشریفی: «و من هفواتهم: إنکارهم کتب الأحادیث الصحاح التی تلقّت الأمهٔ بقبولها، منها صحیحا البخاری و مسلم الذین مرّ ذکرهما. قال أکثر علماء الغرب أصح الکتب بعد کتاب اللّه تعالی صحیح مسلم بن الحجاج القشیری.

و قال الأکثرون من غیرهم صحیح محمّد بن إسماعیل البخاری هو الأصح، و هو الأصح.

و ما اتّفقا علیه هو ما اتفق علیه الأمهٔ، و هو الذی یقول فیه المحدّثون کثیرا صحیح متفق علیه، و یعنون به اتّفاقهما لاتفاق الأمهٔ و إن لزمه ذلک، و استدل فی الأزهار لثبوت الملازمهٔ باتفاق الأمهٔ علی تلقّی ما اتفقا علیه و المتفق علیه بینهما هو الذی یرویه الصحابی المشهور بالروایهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و یروی عنه راویان ثقتان من أتباع التابعین مشهوران بالحفظ، ثم یروی عن کلّ واحد منهم رواهٔ ثقات من الطبقهٔ الرابعهٔ، ثم یروی عن کل واحد منهم شیخ البخاری و مسلم، و الأحادیث المرویهٔ بهذه الشرائط قریبهٔ إلی عشرهٔ آلاف.

و قد عمل بکتابیهما هذین الأئمهٔ المجتهدون الکاملون بغیر تفتیش و تفحص

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۰

و تعدیل و تجریح، من غایهٔ وثوقهم علیهما، و برئ جمع کثیر من المرضی و نجی بیمنهما جم غفیر من الغرقی، و قد بلغ القدر المشترک مما ذکر فی میامنهما و برکاتهما حد التواتر و صارا فی الإسلام رفیقی المصحف الکریم و القرآن العظیم.

فهؤلاء من کثرهٔ جهلهم و قلهٔ حیائهم ینکرون الصحیحین المزبورین و سائر صحاحنا ... إلخ» [۱].

و قال الفضل ابن روزبهان: «و صحاحنا لیس ککتب الشیعهٔ التی اشتهر عند الشیعهٔ أنها من موضوعات یهودی کان یرید تخریب بناء الإسلام، فعملها و جعلها ودیعهٔ عند الامام جعفر الصادق، فلما توفی حسب الناس أنه من کلامه و اللّه أعلم بحقیقهٔ هذا الکلام، و مع هذا لا ثقهٔ لأهل السنهٔ بالمشهورات، بل لا بدّ من الأسناد الصحیح حتی یصح الروایهٔ.

و أما صحاحنا فقد اتفق العلماء أن کلّ ما عدّ من الصحاح- سوی التعلیقات فی الصحاح الستهٔ- لو حلف رجل الطلاق أنه من قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أو من فعله و تقریره لم یقع الطلاق و لم یحنث» [۲].

فنقول لابن روزبهان: و إذا کان کذلک فلما ذا جعلت فی کتابک حدیث نزول آیهٔ: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ ... فی یوم الغدیر الذی رواه رجال الصحاح من مفتریات الشیعهٔ؟! ثم نقول: إن جمیع هذه التشنیعات و المطاعن التی وجهها إلی الشیعهٔ بسبب قدحهم فی صحاح أهل السنهٔ و إنکارهم لطائفهٔ من أخبارهم، تنطبق علی الحافظ ابن کثیر الذی کذّب حدیث نزول آیهٔ الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ ... فی یوم الغدیر، و رجاله من رجال الصحاح التی قد عرفت إجماعهم علی توثیق رجالها.

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط.

[۲] إبطال الباطل لابن روزبهان الشیرازی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۱

رواهٔ حدیث أبی هریرهٔ من رجال الصحاح و ثقات ... ص: ۲۷۱

قد عرفت أن رجال خبر أبی هریرهٔ المذکور من رجال الصحاح الستّهٔ لأهل السنهٔ، فلا کلام فی ثقتهم، و نحن نذکر کلمات علماء الرجال الفطاحل فی توثیق کل واحد من هؤلاء:

أما ضمرهٔ بن ربیعهٔ: فقد وثقه و أثنی علیه أحمد بن حنبل و جماعهٔ، فقد قال الحافظ عبد الغنی بن عبد الواحد المقدسی: «ضمرهٔ بن ربیعهٔ الفلسطینی أبو عبد اللّه الرملی ... روی عنه: الحکم بن موسی، و هارون بن معروف، و نعیم ابن حماد، و بکیر بن محمّد اسما بن أخی جویریهٔ، و مهدی بن جعفر و أبو عمیر عیسی بن محمّد الرملیان، و أبو علی الحسن بن واقع، و علی بن سعید کان ینزل مدینهٔ الداخل، و دحیم، و سلیمان، و عبد الرحمن، و هشام بن عمار، و أحمد بن عبد اللّه بن بشیر بن ذکوان، و أیوب بن محمّد الوزان، و سلیمان بن أیوب البرنی، و عبد اللّه بن عبد الرحمن بن هانی، و عیسی بن یونس، و إدریس بن سلیمان بن أبی الرباب، و علی بن سعید بن بشیر النسائی، و محمّد بن الوزیر الدمشقی، و عمرو ابن عثمان الحمصی، و محمّد بن عمرو بن حبان، و عبید اللّه بن محمّد الفریابی، و هشام بن خالد الأزرق، و الحسن بن عبد العزیز الجروی، و أبو عتبهٔ أحمد بن الفرح، و إسماعیل بن عباد الأرسوفی، و سعید بن راشد بن موسی، و عمرو بن عبد اللّه بن صفوان والد أبی زرعهٔ، و عبد الرحمن بن واقد الواقدی، و غیرهم.

قال أحمد بن حنبل: من الثقات المأمونین، رجل صالح الحدیث، لم یذکر بالشام رجل یشبهه، و هو أحب إلینا من بقیهٔ، بقیهٔ کان لا یبالی عمّن حدّث.

و قال أبو حاتم: صالح. و قال آدم بن أبی أیاس: ما رأیت أعقل لما یخرج من رأسه من ضمرهٔ. و قال أبو سعید ابن یونس: کان فقیه أهل فلسطین فی زمانه، قدم مصر و حدّث بها و روی عنه من أهلها: عمر بن صالح، و سعید بن عفیر، و یحیی بن أبی بکیر، و توفی بفلسطین فی رمضان سنهٔ ۲۰۲. و قال محمّد بن سعد:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۷۲

کان ثقهٔ مأمونا لم یکن هناک أفضل منه، لا الولید و لا غیره، توفی سنهٔ ۲۰۲. روی له أبو داود و الترمذی و النسائی و ابن ماجهٔ» [۱].

و ذکره الذهبی فی (الکاشف) و أورد توثیق أحمد و مدح ابن یونس إیاه [۲].

و أیضا ذکره فی (دول الإسلام) و قال: «و کان من العلماء المکثرین» [۳].

و أمّا عبد اللّه بن شوذب: ففی (الکمال): «عبد اللّه بن شوذب البلخی البصری، سکن الشام ببیت المقدس، عداده فی التابعین ... روی عنه: أبو إسحاق الفزاری، و ضمرهٔ بن ربیعهٔ، و عیسی بن یوسف، و عبد اللّه بن المبارک و سلمهٔ بن العیار الفزاری، و الولید بن مزید، و أیوب بن سوید، و إبراهیم بن أدهم، و ابن مسلم الحفاف الحلبی، و محمّد بن الکثیر المصیصی.

قال سفیان الثوری: کان ابن شوذب عندنا و کنّا نعدّه من ثقات مشایخنا.

و قال الولید بن کثیر: إذا رأیت ابن شوذب ذکرت الملائکهٔ، و سئل عنه یحیی بن معین فقال: ثقهٔ. و قال أحمد بن حنبل: لا أعلم به بأسا- و فی لفظ- لا أعلم إلّا خیرا، و هو من أهل بلخ، نزل البصرهٔ سمع بها الحدیث و تفقه، ثم انتقل إلی الشام فأقام بها، و کان من الثقات. و قال أبو حاتم: لا بأس به. و قال ضمرهٔ:

مات سنهٔ ۱۵۶. روی له: أبو داود و الترمذی و النسائی و ابن ماجهٔ» [۴].

و قال الذهبی: «وثّقه جماعهٔ، کان إذا رأی ذکرت الملائکهٔ» [۵].

و قال ابن حجر: «صدوق عابد» [۶].

و فی (تهذیب التهذیب): «قال أبو طالب عن أحمد: ابن شوذب من أهل

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۳۸.

[۳] دول الإسلام- حوادث ۲۰۲.

[۴] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

[۵] الکاشف ۱/ ۳۵۶.

[۶] تقریب التهذیب ۱/ ۴۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۷۳

بلخ، نزل البصرة، و سمع بها الحدیث و تفقّه و کتب، ثم انتقل إلى الشام فأقام بها و کان من الثقات. و قال سفیان: کان ابن شوذب من ثقات مشایخنا. و قال أبو زرعة الدمشقی عن أحمد: لا أعلم به بأسا. و قال مرة: لا أعلم إلّا خیرا. و قال ابن معین و ابن عمار و النسائی: ثقة. و قال أبو حاتم: لا بأس به. و ذکره ابن حبان فی الثقات. و قال ولید بن کثیر: کنت إذا نظرت إلى ابن شوذب ذکرت الملائکة... قلت: و نقل ابن خلفون توثیقه عن ابن نمیر و غیره و وثقه العجلی أیضا. و أما أبو محمّد ابن حزم فقال: إنه مجهول» [۱].

و أما مطر الورّاق فذکره الحافظ أبو نعیم بقوله: «و منهم العالم المشفاق و العامل المنفاق أبو رجاء مطر الوراق. حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن جعفر قال: ثنا إسحاق بن أحمد قال: ثنا عبد الرحمن بن عمر بن رسته قال: ثنا أبو داود قال: ثنا جعفر بن سلیمان قال: سمعت مالک بن دینار یقول: یرحم اللّه مطرا کان عبد العلم.

حدّثنا أبو حامد بن جبلة قال: ثنا محمّد بن إسحاق قال: ثنا العباس بن أبی طالب قال: ثنا الخلیل بن عمر بن إبراهیم قال: سمعت عمی أبا عیسى یقول: ما رأیت مثل مطر فی فقهه و زهده».

حدّثنا أبو حامد بن جبلة قال: ثنا محمّد بن إسحاق قال: ثنا علی بن مسلم قال: ثنا سیار قال: ثنا جعفر بن سلیمان قال: سمعت مالک بن دینار یقول:

یرحم اللّه مطرا إنی لأرجو له الجنة» [۲].

و أما شهر بن حوشب: فقال الحافظ عبد الغنی المقدسی بترجمته: «شهر بن حوشب أبو سعید- و یقال أبو عبد اللّه، و یقال أبو عبد الرحمن و یقال أبو الجعد- الأشعری الشامی الحمصی و قیل الدمشقی ... روى عنه: قتادة، و معاویة بن

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۲۵۵- ۲۶۱.

[۲] حلیة الأولیاء ۳/ ۷۵- ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۷۴

قرة، و عبد اللّه بن عثمان بن خثیم، و شمر بن عطیة، و عبد اللّه بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبی حسین المکی، و عوف الأعرابی، و یزید بن أبی مریم السلولی، و أبان بن صالح، و داود بن أبی هند، و عبد اللّه بن أبی زیاد المکی، و ثعلبة بن مسلم الخثعمی، و میمون بن سیاه البصری، و عبد الحمید بن بهرام، و أشعث الحدانی، و ثابت البنانی، و سماک بن حرب، و سعید بن عطیة، و عبد الرحمن بن ثابت بن ثوبان، و عبد العزیز بن عبید اللّه، و الحکم بن لبان، و بدیل بن میسرة، و عبد العزیز ابن صهیب، و حفص بن أبی حفص أبو معمر التمیمی، و أبو جعفر حماد بن جعفر البصری، و لیث بن أبی سلیم، و مستقیم بن عبد الملک، و یزید أبو عبد اللّه الشیبانی، و إبراهیم بن عبد الرحمن الشیبانی، و زید العمی، و الحکم بن عتبة، و عقبة بن عبد اللّه الرفاعی، و علی بن زید بن جدعان، و حبیب بن أبی ثابت، و أبو کعب صاحب الحریر.

و قال عمرو بن علی: ثنا عبد الرحمن بن مهدی عن شهر بن حوشب و کان یحیی لا یحدث عنه. و سمعت معاذ بن معاذ یقول: ما نصنع بحدیث شهر؟ إن شعبة ترک حدیثه. و قال أحمد بن إسماعیل الکرمانی عن أحمد بن حنبل: ما أحسن حدیثه و وثقه و هو شامی من أهل حمص و أظنه کندیا، روی عن أسماء بنت یزید أحادیث حسانا.

و قال أحمد بن عبد اللّه: هو تابعی ثقة. و قال ابن أبی خیثمة عن یحیی: هو ثقة. و قال أبو حاتم: هو أحبّ إلیّ من أبی هارون و بشر بن حرب و لیس بدون أبی الزبیر لا یحتج به. و قال أبو زرعة: لا بأس به و لم یلق عمرو بن عبسة، و قال أبو طالب عن أحمد بن حنبل: عبد الحمید بن بهرام أحادیثه مقاربة هی حدیث شهر، کان یحفظها کأنه یقرأ سورة من القرآن، و انما هی سبعون حدیثا و هی طوال و منها حروف ینبغی أن تضبط و لکن یقطعونها. و قال الترمذی قال أحمد بن حنبل: لا بأس بحدیث عبد الحمید بن بهرام عن شهر بن حوشب. و قال محمد: شهر حسن الحدیث و قوّی أمره و قال: إنما یتکلم فیه ابن عون، ثم روی عن هلال بن أبی

زینب عن شهر بن حوشب، و قال محمّد بن عبد اللّه بن عمار- و سئل عن شهر بن حوشب فقال- روی عنه الناس و ما أعلم أحدا قال فیه غیر شعبة. قلت: یکون حدیثه حجة؟ قال: لا.

و قال یعقوب بن شیبة: هو ثقة. و قال صالح بن محمّد البغدادی: شهر بن حوشب شامی قدم العراق علی حجاج بن یوسف، روی عنه الناس من أهل الکوفة و أهل البصرة، و أهل الشام، و لم یوقف منه علی کذب، و کان رجلا ینسک إلّا أنه روی أحادیث یتفرد بها لم یشرکه فیها أحد، مثل حدیث ثابت البنانی عن شهر بن حوشب.

أخرج له مسلم مقرونا بغیره، و أخرج له الجماعة إلّا البخاری» [۱].

و قال ابن حجر: «قال یعقوب بن شیبة قیل لابن المدینی: تروی [ترضی حدیث شهر؟ فقال: أنا أحدّث عنه، و کان عبد الرحمن یحدّث عنه، و أنا لا أدع حدیث الرجل إلّا أن یجتمعا علیه یحیی و عبد الرحمن- یعنی علی ترکه- و قال حرب ابن اسماعیل عن أحمد: ما أحسن حدیثه و وثّقه و أظنه قال: هو کندی و روی عن أسماء أحادیث حسانا. و قال أبو طالب عن أحمد: عبد الحمید بن بهرام أحادیثه مقاربة هی أحادیث شهر کان یحفظها کأنه یقرأ سورة من القرآن، و قال حنبل عن أحمد: لیس به بأس، و قال عثمان الدارمی: بلغنی أن أحمد کان یثنی علی شهر، و قال الترمذی قال أحمد: لا بأس بحدیث عبد الحمید بن بهرام عن شهر، و قال الترمذی عن البخاری: شهر حسن الحدیث و قوی أمره و قال ابن أبی خیثمة و معاویة بن صالح عن ابن معین: ثقة. و قال عباس الدوری عن ابن معین:

ثبت. و قال العجلی: شامی تابعی ثقة. و قال یعقوب بن شیبة: ثقة علی أن بعضهم قد طعن فیه. و قال یعقوب بن سفیان: و شهر و إن قال ابن عون ترکوه فهو ثقة ... و قال أبو جعفر الطبری: کان فقیها قارئا عالما، و قال أبو بکر البزار:

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

لا نعلم أحدا ترک الروایة عنه غیر شعبة» [... ۱].

و قال الذهبی ...: «قال أبو عیسی الترمذی قال محمد- هو البخاری- شهر حسن الحدیث و قوّی أمره. و قال أحمد بن عبد اللّه العجلی ثقة شامی، و روی عیاش عن یحیی: ثبت. و قال یعقوب بن شیبة: شهر ثقة طعن فیه بعضهم قال ابن عدی: شهر ممن لا یحتج به و لا یتدیّن بحدیثه.

قلت: ذهب إلی الاحتجاج به جماعة، و قال حرب الکرمانی عن أحمد ما أحسن حدیثه و وثقه و هو حمصی، و روی حنبل عن أحمد: لیس به بأس، و قال الفوی: شهر و إن تکلم فیه ابن عون فهو ثقة» [۲].

و إذ قد عرفت توثيق هذه الكثرة من الأئمة لشهر بن حوشب فإنه يسقط عن الاعتبار أمام ذلك جرح بعضهم إياه.

على أنه قد تقرّر عندهم أن التعديل يترجح على الجرح و يجعله كأن لم يكن عند التعارض، و ممّن نصّ على ذلك أبو المؤيّد الخوارزمي، و حكاه عن ابن الجوزى الذى قد نصّ على هذه القاعدة الكلية فى كلام حول شهر بن حوشب الذى وقع فى طريق حديث، و إليك عبارة أبى المؤيّد الخوارزمى بعينها:

«و الدليل على ما ذكرنا: إنّ التعديل متى ترجّح على الجحر يجعل الجرح كأن لم يكن، و قد ذكر ذلك إمام أئمة التحقيق ابن الجوزى فى (كتاب التحقيق فى أحاديث التعليق) فى مواضع منه،

فقال فى حديث المضمضة و الاستنشاق الذى يرويه جابر الجعفى عن عطاء عن ابن عباس عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إنه قال: المضمضة و الاستنشاق من الوضوء الذى لا يتم الوضوء إلّا بهما

: فإن قال الخصم- أعنى الشافعى رحمه اللّه فانه يراهما سنة فيهما- جابر الجعفى قد كذّبه أيوب السختيانى و زائدة. قلنا: قد وثّقه سفيان الثورى و شعبة و كفى بهما.

---

[۱] تهذيب التهذيب ۴/ ۳۶۹- ۳۷۲.

[۲] ميزان الاعتدال ۲/ ۲۸۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۷

و قال فى حديث الأذنان من الرأس فيما يرويه سنان بن ربيعة عن شهر بن حوشب عن أبى أمامة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إنه قال: الأذنان من الرأس:

فإن قال الخصم- أعنى الشافعى فإنه يأخذ لهما ماء جديدا- إن سنان بن ربيعة مضطرب الحديث، و شهر بن حوشب لا يحتج بحديثه. قال ابن عدى: ليس بالقوى و لا يحتج بحديثه.

قلنا فى الجواب: أمّا شهر بن حوشب فقد وثّقه أحمد بن حنبل و يحيى بن معين، و أما سنان فاضطراب حديثه لا يمنع ثقته. إلى أن قال: و هكذا فعله غيره من علماء الحديث متى ترجح التعديل جعل الجرح كأن لم يكن، فالذى يروى عن بعض المحدثين توثيقه لا يعتبر فيه طعن الطاعنين» [... ۱].

و من هنا أيضا يثبت وثاقة شهر عند ابن الجوزى أيضا.

بطلان ما ذكره ابن كثير حول صيام يوم الغدير ... ص: ۲۷۷

اشارة

و أمّا قول ابن كثير- بالنسبة إلى ثواب صوم يوم غدير خم الوارد فى رواية أبى هريرة-: «و كذا

قوله إن صيام يوم الثامن عشر من ذى الحجة و هو يوم غدير خم يعدل ستين شهر

، لا يصح، لأنه قد ثبت معناه فى الصحيح أن صيام شهر رمضان بعشرة أشهر، فكيف يكون صيام يوم واحد يعدل ستين شهرا؟ هذا باطل» فلا يخفى بطلانه على من له أدنى خبرة بالأخبار، إذ قد ورد له نظائر كثيرة، نذكر هنا بعضها:

۱- فضل صوم السابع و العشرين من رجب ... ص: ۲۷۷

اشارة

قال نور الدین الحلبی فی ذکر مبعث النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«و قیل: کان ذلک لیلة أو یوم السابع و العشرین من رجب. فقد أورد الحافظ

---

[۱] جامع مسانید أبی حنیفة ۱/ ۳۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۷۸

الدمیاطی فی سیرته عن أبی هریرة رضی اللّه تعالی عنه قال: من صام یوم سبع و عشرین من رجب کتب اللّه له صیام ستین شهرا، و هو الیوم الذی نزل فیه جبرئیل علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بالرسالة، و أول یوم هبط فیه جبرئیل. هذا کلامه» [۱].

و العجب من الحلبی کیف یذکر الاعتراض علی حدیث أبی هریرة فی صوم یوم الغدیر بمثل ما ذکر ابن کثیر، و هو یروی مثله عن أبی هریرة فی صوم یوم المبعث؟ نعم قد أمر فی آخر کلامه بالتأمل، و هذا نص کلامه: «و ما جاء من صام یوم ثمانی عشرة من ذی الحجة کتب اللّه له صیام ستین شهرا، قال بعضهم قال الحافظ الذهبی: هذا حدیث منکر جدّا أی بل کذب، فقد ثبت فی الصحیح ما معناه إن صیام شهر رمضان بعشرة أشهر، فکیف یکون صیام یوم واحد یعدل ستین شهرا. هذا باطل. هذا کلامه فلیتأمل» [۲].

ترجمة الحافظ الدمیاطی ... ص: ۲۷۸

و الحافظ الدمیاطی راوی حدیث أبی هریرة فی فضل صوم یوم المبعث ترجم له الحافظ الذهبی بقوله: «الدمیاطی شیخنا الامام العلّامة، الحافظ الحجة الفقیه النسابة، شیخ المحدثین، شرف الدین أبو محمّد عبد المؤمن بن خلف بن أبی الحسن بن أبی الحسن الیونی الدمیاطی الشافعی صاحب التصانیف.

مولده فی آخر سنة ۶۱۳، تفقه بدمیاط و برع، ثم طلب الحدیث...

و کتب العالی و النازل و جمع فأوعی، و سکن دمشق فأکثر بها من ابن مسلمة و غیره، و معجم شیوخه یبلغون ألفا و ثلاثمائة إنسان. و کان حاذقا حافظا متقنا، جید العربیة عزیز اللغة، واسع الفقه، رأسا فی علم النسب، دیّنا کیّسا متواضعا

---

[۱] إنسان العیون فی سیرة الأمین و المأمون ۱/ ۳۸۴.

[۲] نفس المصدر ۳/ ۳۳۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۷۹

نسّابا، محبّبا إلی الطلبة، ملیح الصورة، نقی النیة، کبیر القدر ... و سمعت أبا الحجاج الحافظ- و ما رأیت أحدا أحفظ منه لهذا الشأن- یقول: ما رأیت أحفظ من الدمیاطی ... فتوفی فی ذی القعدة سنة ۷۰۵. و کانت جنازته مشهودة. و من علومه القراءات السبع، تلا بها علی الکمال العباسی الضریر» [۱].

و هذا الحدیث الذی رواه الدمیاطی فی فضیلة صیام السابع و العشرین من رجب قد رواه جماعة من أکابر أهل السنة،

قال الشیخ عبد القادر الجیلانی: «فصل فی فضیلة صیام السابع و العشرین من رجب. أخبرنا الشیخ أبو البرکات هبة اللّه السقطی قال: أخبرنا الشیخ الحافظ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب قال:

أخبرنا عبد اللّه بن محمّد بن علی بن بشر قال: أخبرنا علی بن عمر الحافظ [قال أخبرنا أبو نصر حبشون بن موسی الخلال قال: أخبرنا علی بن سعید الرملی قال:

أخبرنا ضمرة بن ربیعة القرشی، عن ابن مرزوق، عن مطر الوراق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرة رضی اللّه عنه، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: من صام یوم السابع و العشرین من رجب کتب اللّه له صیام ستّین شهرا، و هو أول یوم نزیل فیه جبرئیل علیه

السّلام علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بالرّسالة» [۲].

و فی (نزهة المجالس): «عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام یوم السابع و العشرین من رجب کتب اللّه له ثواب ستین شهرا» [۳].

بل لقد رووا أن من صام هذا الیوم کان کمن صام مائة سنة،

فقد قال الشیخ عبد القادر الجیلانی، «أخبرنا هبة اللّه بإسناده عن أبی مسلم [سلمة] عن أبی هریرة و سلمان الفارسی- رضی اللّه عنهما- قالا قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن فی رجب یوما و لیلة، من صام ذلک الیوم و قام تلک اللیلة کان له من

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۷۷.

[۲] غنیة الطالبین ۵۰۱- ۵۰۲.

[۳] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۰

الأجر کمن صام مائة سنة و قامها، و هی لثلاث بقین من رجب، و هو الیوم الذی بعث فیه نبیّنا صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

و فی (نزهة المجالس) أیضا: «و عن أبی هریرة و سلمان الفارسی- رضی اللّه عنهما- قالا قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ فی رجب یوما و لیلة من صام ذلک الیوم و قام تلک اللیلة کان له من الأجر کمن صام مائة عام و قامها، و هی لثلاث بقین من رجب. حکاه الشیخ عبد القادر الکیلانی فی الغنیة» [۲].

و قال علی بن یحیی البخاری الزندویستی: «قال سلمان الفارسی قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی رجب لیلة و یوم، من قام تلک اللیلة و صام ذلک الیوم، کان کمن صام مائة سنة، و هو لثلاث بقین من رجب، فیه بعث اللّه تعالی محمدا» [۳].

۲- فضل صوم أیام شهر رجب ... ص: ۲۸۰

و فی (غنیة الطالبین) حول فصل صیام واحد و یومین و ثلاثة أیام من شهر رجب ما نصه: «فمن ذلک ما أخبرنا به الشیخ الامام هبة اللّه بن المبارک السقطی رحمه اللّه، عن الحسن بن أحمد بن عبد اللّه المقری، بإسناده عن هارون بن عنترة، عن أبیه عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن شهر رجب شهر عظیم، من صام منه یوما کتب اللّه تعالی له صوم ألف سنة، و من صام منه یومین کتب اللّه صوم ألفی سنة، و من صام منه ثلاثة أیام کتب اللّه تعالی له صوم ثلاثة آلاف سنة» [۴].

---

[۱] غنیة الطالبین ۵۰۲- ۵۰۳.

[۲] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۴.

[۳] روضة العلماء- مخطوط.

[۴] غنیة الطالبین ۴۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۱

و فی روایة طویلة له ذکر لصوم کلّ یوم من أیام رجب ثوابا و فضیلة إلی أن قال: «و من صام عشرة أیام فبخ بخ، له مثل ذلک و عشرة أضعاف، و هو ممن یبدل اللّه سیئاته حسنات، و یکون من المقربین القوامین للّه بالقسط، و کان کمن عبد اللّه ألف عام قائما صائما صابرا محتسبا، و من صام عشرین یوما کان له مثل ذلک و عشرین ضعفا، و هو ممن یزاحم إبراهیم خلیل اللّه فی قبّته، و یشفع فی مثل ربیعة و مضر من أهل الخطایا و الذنوب، و من صام ثلاثین کان له مثل ذلک و ثلاثین ضعفا» [... ۱].

و فی (روضة العلماء): «حدّثنا الامام أبو بکر الاسماعیلی بإسناد له عن سعید ابن جبیر عن أبیه إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن رجبا شهر عظیم یضاعف اللّه فیه الحسنات، فمن صام منه ثلاثة کان کصیام سنة» [... ۲].

و فی (نزهة المجالس): «قال علی رضی اللّه عنه: صوم ثالث عشر رجب کصیام ثلاثة آلاف سنة، و صوم رابع عشر رجب کصیام عشرة آلاف سنة، و صوم عشرین کصیام مائة ألف عام

. و سیأتی نظیره فی الأیام البیض.

و عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فضل رجب علی سائر الشهور کفضل القرآن علی سائر الکلام.

و عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام یوما من رجب فکأنه صام أربعین سنة» [۳].

و فیه: «و عن ابن مسعود عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام ثلاثة أیام من رجب و قام لیلها فله من الأجر کمن صام ثلاثة آلاف سنة و قام لیلها، یغفر اللّه له بکلّ یوم سبعین کبیرة، و یقضی له سبعین حاجة عند النزع، و سبعین حاجة فی

---

[۱] المصدر ۴۸۶.

[۲] روضة العلماء- مخطوط.

[۳] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۲

قبره، و سبعین حاجة عند تطایر الصحف، و سبعین حاجة عند المیزان، و سبعین حاجة عند الصراط» [۱].

و فیه: «عن سلمان الفارسی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام یوما من رجب فکأنما صام ألف سنة و کأنما أعتق ألف رقبة» [۲].

۳- فضل صوم یوم عرفة ... ص: ۲۸۲

و فی (روضة العلماء) فی فضل صوم یوم عرفة: «و حدّثنا أیضا محمّد بن نعیم، بإسناد له عن أبی قتادة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من صام یوم عرفة فهو مثل صیام سنتین» [۳].

و فیه: «حدّثنا الحاکم أبو نصر الحربی بإسناد له عن أبی سلمة رضی اللّه عنه عن أبی هریرة رضی اللّه عنه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من صام یوم عرفة کتب اللّه تعالی له بعدد من صام ذلک الیوم، و بعدد من لم یصمه من المسلمین عمر الدنیا کلها عشر مرات ثوابا، و یشیّعه من قبره القیامة سبعون ألف ملک إلی الموقف و عند نصب المیزان، و من الموقف إلی الصراط، و من الصراط إلی الجنة، یهوّنون علیه أهوال یوم القیامة و النزع، و یبشرونه فی کلّ خطوة- یخطوها مرکبه- بشارة جدیدة، و قیل له: تمن علی اللّه ما شئت.

صلّی اللّه علی محمّد و آله أجمعین» [۴].

و قال أبو اللیث نصر بن محمّد السمرقندی: «حدّثنا أبی رحمه اللّه بإسناده عن عطاء عن عائشة رضی اللّه عنها قالت: إنّ شابا کان صاحب سماع. أی کان

---

[۱] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۲.

[۲] المصدر ۱/ ۱۵۳.

[۳] روضة العلماء و نزهة الفضلاء لعلی بن یحیی الزندویستی المتوفی سنة ۳۸۲- مخطوط. کذا فی الأعلام.

[۴] روضهٔ العلماء الزندویستی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۳

مشهورا بین الناس بالخیر و الشجاعهٔ، و کان إذا أهلّ هلال ذی الحجهٔ أصبح قائما، فارتفع الحدیث إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: فأرسل إلیه و دعاه فقال: ما یحملک علی صیام هذه الأیام؟ قال: بأبی أنت و أمی یا رسول اللّه أصوم أیام المشاعر و أیام الحج عسی اللّه أن یشرکنی فی دعائهم. قال: فإنّ لک بکل یوم تصومه عدل مائهٔ رقبهٔ و مائهٔ بدنهٔ و مائهٔ فرس یحمل علیها فی سبیل اللّه، فإذا کان یوم الترویهٔ فلک فیها عدل ألف رقبهٔ و ألف بدنهٔ و ألف فرس یحمل علیها فی سبیل اللّه، فإذا کان یوم عرفهٔ فلک فیه عدل ألفی رقبهٔ و ألفی بدنهٔ و ألفی فرس یحمل فی سبیل اللّه، و هو یعدل صیام السنتین سنهٔ قبلها و سنهٔ بعدها. و فی روایهٔ أخری أنه قال: صیام عرفهٔ یعدل سنتین و یعدل صوم عاشوراء بصوم سنهٔ» [۱].

۴- فضل صوم ثلاثهٔ أیام من کل شهر ... ص: ۲۸۳

و فی (غنیهٔ الطالبین): «عن عبد الملک بن هارون بن عنترهٔ عن أبیه عن جده قال: سمعت علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه یقول: أتیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات یوم عند انتصاف النهار- و هو فی الحجرهٔ- فسلّمت علیه، فردّ السّلام. ثم قال: یا علی هذا جبرئیل یقرئک السّلام فقلت: علیک و علیه السّلام یا رسول اللّه. ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أدن منی. فدنوت منه.

فقال: یا علی یقول لک جبرئیل: صم من کلّ شهر ثلاثهٔ أیام یکتب لک بأوّل یوم ثواب عشرهٔ آلاف سنهٔ، و بالیوم الثانی ثواب ثلاثین ألف سنهٔ، و بالیوم الثالث مائهٔ ألف سنهٔ. فقلت: یا رسول اللّه هذا الثواب لی خاصهٔ أم للناس عامّهٔ؟ فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی یعطیک اللّه هذا الثواب و لمن یعمل بعملک بعدک» [... ۲].

---

[۱] تنبیه الغافلین- مخطوط.

[۲] غنیهٔ الطالبین ۷۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۴

۵- فضل صوم عاشوراء و کلّ یوم من محرم ... ص: ۲۸۴

اشارهٔ

و حول فضل صوم عاشوراء و کل یوم من أیام شهر محرّم الحرام قال الشیخ عبد القادر الکیلانی: «مجلس فی ذکر فضائل یوم عاشوراء. قال اللّه عزّ و جلّ:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِی کِتابِ اللَّهِ یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ و قد تقدّم ذکر ذلک و أن منها المحرّم، فهذا الشهر من الأشهر المحرمهٔ عند اللّه عز و جلّ، و فیه یوم عاشوراء الذی عظّم اللّه أجر من أطاعه فیه.

من ذلک ما أخبرنا به أبو نصر عن والده بإسناده عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام یوما من المحرّم فله بکلّ یوم ثلاثون یوما

. و من ذلک ما

روی عن میمون بن مهران عن ابن عباس رضی اللّه عنهما أیضا قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام عاشوراء من المحرّم أعطی ثواب عشرهٔ آلاف ملک. من صام یوم عاشوراء من المحرّم أعطی ثواب عشرهٔ آلاف حاج و معتمر و ثواب عشرهٔ آلاف شهید»

[۱].

و قال: «و فى لفظ آخر عن ابن عباس رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: و من صام يوم عاشوراء كتب له عبادة ستين سنة بصيامها و قيامها..» [۲].

و قال الصفورى: «و فى رواية الطبرانى: من صام يوما من المحرّم كان له بكلّ يوم ثلاثون يوما» [۳].

و قال أيضا: «مكتوب فى التوراة: من صام يوم عاشوراء فكأنّما صام الدهر

---

[۱] غنية الطالبين ۶۷۳.

[۲] المصدر ۶۷۵.

[۳] نزهة المجالس ۱/ ۱۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۸۵

كلّه» [۱].

دحض المعارضة بحديث الصحيحين ... ص: ۲۸۵

و أما قول ابن كثير: «فإنه حديث منكر جدّا بل كذب، لمخالفته ما ثبت فى الصحيحين عن أمير المؤمنين عمر بن الخطاب أن هذه الآية نزلت فى يوم الجمعة يوم عرفة، و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم واقف بها كما قدمناه».

فالجواب عنه- بعد تسليم صحة حديث الصحيحين سندا، و بعد غض النظر عن عدم صلاحيته للمعارضة مع حديث أبى هريرة المذكور، لكونه متفقا عليه دونه- إنه يحتمل أن تكون هذه الآية نازلة مرتين، و الجمع بين الحديثين بهكذا احتمال كثير شائع بين العلماء، كما لا يخفى على من يتتبع كتب الحديث و التفسير و شروح الحديث، و سيجيء إن شاء اللّه تعالى بيان ذلك فى الوجه السادس.

و لقد صرح سبط ابن الجوزى بهذا الاحتمال فى خصوص هذه الآية الكريمة، و بذلك أجاب عن دعوى ضعف حديث نزولها فى يوم غدير خم، فقد قال ما نصه: «فإن قيل: فهذه الرواية التى فيها قول عمر رضى اللّه عنه: أصبحت مولاى و مولى كل مؤمن و مؤمنة. ضعيفة.

فالجواب: إن هذه الرواية صحيحة، و إنما الضعيف

حديث رواه أبو بكر أحمد بن ثابت الخطيب عن عبد اللّه بن على بن محمّد بن بشر، عن على بن عمر الدار قطنى، عن أبى نصر حبشون بن موسى بن أيوب الخلال، رفعه إلى أبى هريرة و قال فى آخره: لمّا قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه نزل قوله تعالى: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي الآية.

قالوا: و قد انفرد بهذا الحديث حبشون، و نحن نقول: نحن ما استدللنا بحديث حبشون،

---

[۱] نزهة المجالس ۱/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۲۸۶

بل بالحديث الذى رواه أحمد فى الفضائل عن البراء بن عازب و إسناده صحيح.

و رواية حبشون مضطربة، لأنه قد ثبت فى الصحيحين أن قوله تعالى: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ الآية، نزلت عشية عرفة فى حجة الوداع، على أن الأزهرى قد روى عن حبشون و لم يضعّفه، فإن رواية حبشون احتملت أن الآية نزلت مرّتين» [... ۱]..

صوم يوم الغدير كصيام ستين شهرا ... ص: ۲۸۶

هذا، و لقد روی جماعهٔ آخرون حدیث فضل صوم یوم غدیر خم عن أبی هریرهٔ،

فقد روی السید علی الهمدانی: «عن أبی هریرهٔ رضی اللّه عنه قال: من صام یوم الثامن عشر من ذی الحجهٔ کان له کصیام ستین شهرا، و هو الیوم الذی أخذ فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فی غدیر خم. فقال علیه الصلاهٔ و السّلام: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و اخذل من خذله.

و عن الامام الباقر عن آبائه علیهم السّلام مثل ذلک، بل یروی عن کثیر من الصحابهٔ فی أماکن مختلفهٔ هذا الخبر. انتهی» [۲].

و قال الخطیب الخوارزمی: «و بهذا الإسناد عن أحمد بن الحسین هذا، قال الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ قال: حدثنی أبو یعلی الزبیر بن عبد اللّه الثوری قال:

حدّثنا أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه البزاز قال: حدّثنا علی بن سعید الرملی قال:

حدّثنا ضمرهٔ عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن شهر بن حوشب عن أبی هریرهٔ قال: من صام الیوم الثمانی عشر من ذی الحجهٔ کتب له صیام ستین سنهٔ، و هو یوم غدیر خم، لمّا أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: من کنت

---

[۱] تذکرهٔ الخواص: ۲۹- ۳۰.

[۲] المودهٔ فی القربی للسید علی الهمدانی، أنظر ینابیع المودهٔ: ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۷

مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. فقال له عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کلّ مسلم و مسلمهٔ» [۱].

و قال الحموئی: «أخبرنا الشیخ الامام عماد الدین عبد الحافظ بن بدران- بقراءتی علیه بمدینهٔ نابلس فی مسجده- قلت له: أخبرک القاضی أبو القاسم عبد الصمد بن محمّد بن أبی الفضل الأنصاری الحرستانی إجازهٔ فأقرّ به، قال أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن الفضل الفراوی إجازهٔ قال: أنبأنا شیخ السنّهٔ أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی الحافظ قال: أنبأنا الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ قال:

حدثنی أبو یعلی الزبیر بن عبد اللّه الثوری، حدّثنا أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه البزاز، حدّثنا علی بن سعید الرملی، حدّثنا ضمرهٔ عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن شهر بن حوشب عن أبی هریرهٔ قال: من صام یوم الثمانی عشر من ذی الحجهٔ کتب له صیام ستین سنهٔ، و هو یوم غدیر خم، لمّا أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. فقال له عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کل مسلم» [۲].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب ۷۹.

[۲] فرائد السمطین ۱/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۹

(۳) شعر حسّان بن ثابت فی یوم الغدیر خم ... ص: ۲۸۹

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۱

و من الأدلـة على دلالـة حديث الغدير على الامامة و الخلافة: شـعر حسان بن ثابت، الذى أنشده بعد فراغ رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم من الخطبة بإذن منه، و بمشهد و مسمع منه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:

و ممّن روى خبر ذلک من مشاهير أئمة أهل السنّة ...: ص: ۲۹۱

اشارة

۱- أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه.
۲- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانى.
۳- الموفق بن أحمد المكى الخوارزمى.
۴- أبو الفتح محمّد بن على النطنزى.
۵- شمس الدين أبو المظفر سبط ابن الجوزى.
۶- أبو عبد اللّه محمّد بن يوسف الكنجى.
۷- إبراهيم بن محمّد بن المؤيد الحموينى.
۸- جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر السيوطى.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۲

(۱) رواية ابن مردويه ... ص: ۲۹۲

لقـد روى ابن مردويه- على ما نقل عنه فى كشف الغمة-: «عن ابن عباس قال: لمّا أمر رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم أن يقوم بعلى فيقول له ما قال. فقال صلّى اللّه عليه و سـلّم: يا ربّ إنّ قومى حـديثو عهـد بجاهليـة، ثم مضـى بحجّه، فلما أقبل راجعا نزل بغـدير خم أنزل اللّه عليه: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الآية، فأخذ بعضد على، ثم خرج إلى الناس فقال: يا أيها الناس أ لست أولى بكم من أنفسـكم؟ قـالوا: بلى يـا رسول اللّه. قـال: اللهم من كنت مولاـه فعلى مولاـه، اللهم وال من والاـه و عاد من عاداه و اخـذل من خذله و انصر من نصره، و أحب من أحبه و ابغض من أبغضه.
قال ابن عباس: فوجبت و اللّه فى رقاب القوم.
و قال حسان بن ثابت:
يناديهم يوم الغدير نبيّهم بخم و اسمع بالرّسول مناديا
يقول فمن مولاكم و وليّكم فقالوا و لم يبدوا هناك التعاميا
إلهك مولانا و أنت وليّنا و لم تر منّا فى الولاية عاصيا
فقال له قم يا على فإنّنى رضيتك من بعدى إماما و هاديا [۱]

[۱] كشف الغمة فى معرفة الأئمة ۱/ ۳۱۸ عن مناقب على بن أبى طالب لابن مردويه.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۳

(۲) رواية أبى نعيم ... ص: ۲۹۳

و روی ذلک أبو نعیم أحمـد بن عبد اللّه الاصـفهانی-: «عن قیس بن الربیع عن أبی هارون العبدی عن أبی سـعید الخدری رضـی اللّه عنه: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم دعـا الناس إلی علی فی غـدیر خم، و أمر بما تحت الشـجرة من شوک فقمّ، و ذلک فی یوم الخمیس، فدعا علیا فأخذ بضـبعیه فرفعهما حتی نظر الناس بیاض إبطی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیة:

الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقـال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: اللّه أکبر علی إکمال الـدین و إتمام النعمة و رضـی الرب برسالتی و بالولایة لعلی من بعدی. ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصر و اخذل من خذله.

قال حسان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه فأقول فی علی أبیاتا تسـمعهن، فقال: قل علی برکة اللّه. فقال حسان: یا معشـر مشیخة قریش اسمعوا قولی بشهادة من رسول اللّه فی الآیة ماضیة، فقال:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و أسمع بالرسول منادیا

یقول فمن مولاکم و ولیّکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لم تر منا فی الولایة عاصیا

فقال قم یا علی فإنّنی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیّه فکونوا له أنصار صدق موالیا

هناک دعا اللهم وال ولیّه و کن للذی عادی علیا معادیا» [۱]

---

[۱] ما نزل من القرآن فی علی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۴

(۳) روایة الخوارزمی ... ص: ۲۹۴

و روی ذلک الموفق بن أحمـد المکی الخوارزمی بقوله: «أخبرنی سـید الحافظ أبو منصور شـهردار بن شـیرویه بن شـهردار الدیلمی- فیما کتب إلیّ- من همدان قال أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی- کتابة- قال:

حدّثنا عبد اللّه بن إسحاق البغوی قال: حدّثنا الحسن بن عقیل الغنوی قال:

حـدّثنا محمّـد بن عبـد الرحمن الـذراع قال: حـدّثنا قیس بن حفص قال: حـدثنی علی ابن الحسـین بن الحسن العبـدی عن أبی هارون العبدی عن أبی سـعید الخدری: أن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم یوم دعا الناس إلی غدیر خم، أمر بما کان تحت الشـجرة من الشوک فقمّ، و ذلک یوم الخمیس، ثم دعا الناس إلی علی، فأخذ بضبعه فرفعها حتی نظر الناس إلی بیاض إبطه، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیـة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: اللّه أکبر علی إکمـال الـدین و إتمام النعمـة و رضـی الرب برسالتی و الولایـة لعلی بن أبی طالب. ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسّان بن ثابت: یا رسول اللّه ائذن لی أن أقول أبیاتا، قال: قل علی برکة اللّه تعالی. فقال حسان بن ثابت: یا معشـر مشیخة قریش اسمعوا شهادة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و أسمع بالرسول منادیا

بأنی مولاکم نعم و ولیّکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولینا فلا تجدن فی الخلق للأمر عاصیا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۵

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا» [۱]

(۴) روایهٔ أبی الفتح النطنزی ... ص: ۲۹۵

اشارهٔ

و رواه أبو الفتح محمّد بن علی النطنزی قائلا: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسن المهری قال: حدّثنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: حدّثنا محمّد بن أحمد ابن علی قال: حدّثنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبهٔ قال: حدّثنا یحیی الحمانی قال:

حدّثنا قیس بن الربیع عن أبی هارون العبدی عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلی علی رضی اللّه عنه فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرهٔ من الشوک فقمّ- و ذلک یوم الخمیس- فدعا علیا فأخذ بضبعیه فرفعهما حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمهٔ و رضی الرب برسالتی و الولایهٔ لعلی من بعدی: قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه فأقول فی علی أبیاتا تسمعها فقال: قل علی برکهٔ اللّه. فقام حسان فقال: یا معشر قریش اسمعوا قولی بشهادهٔ من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الولایهٔ الثابتهٔ:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و أسمع بالرسول منادیا

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۶

یقول فمن مولاکم و ولیکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعادیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لن تجدن منّا لک الیوم عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

هذا حدیث له طرق کثیرهٔ إلی أبی سعید الخدری» [۱].

ترجمهٔ النطنزی ... ص: ۲۹۶

و أبو الفتح النطنزی من أعلام محدثی أهل السنهٔ الثقات، کما یظهر لک من ترجمته فی کتبهم:

۱- أبو سعد السمعانی: «أبو الفتح محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی.

أفضل من بخراسان و العراق فی اللغهٔ و الأدب، و القیام بصنعهٔ الشعر، قدم علینا مرو، سنهٔ إحدی و عشرین، و قرأت علیه طرفا صالحا من الأدب، و استفدت منه، و اغترفت من بحره، ثم لقیته بهمدان، ثم قدم علینا بغداد غیر مرهٔ فی مدهٔ مقامی بها، و ما لقیته إلّا و کتبت عنه و اقتبست منه» [... ۲].

۲- الصفدی: «کان من بلغاء أهل النظم و النثر، سافر البلاد، و لقی الأکابر، و کان کثیر المحفوظ، محب العلم و السنّهٔ، مکثر الصدقهٔ و الصیام، و نادم الملوک و السلاطین، و کانت له وجاههٔ عظیمهٔ عندهم، و کان تیاها علیهم، متواضعا لأهل العلم، سمع الحدیث الکثیر

بأصبهان و خراسان و بغداد، و لم یمتّع بالرّوایهٔ» [...، ۳].

۳- ابن النجار: «کان نادرهٔ الفلک و نابغهٔ الدهر، وفاق أهل زمانه فی بعض فضائله» [۴].

---

[۱] الخصائص العلویهٔ- مخطوط.

[۲] الأنساب- النظنزی.

[۳] الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۱.

[۴] ذیل تاریخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۷

ترجمهٔ ابن النجار مادح النطنزی ... ص: ۲۹۷

و ابن النجار الـذی أثنی علی النطنزی بمـا ذکر، من أکـابر الأئمـهٔ، ترجم له الـذهبی بقوله: «ابن النجـار- الحافـظ الامـام البارع، مؤرّخ العصـر، مفیـد العراق، محبّ الـدین أبو عبـد اللّه محمّد بن الحسن بن هبهٔ اللّه بن محاسن ابن النجار البغدادی، صاحب التصانیف. ولد سنهٔ ۵۷۸ ... و جمع فأوعی و کتب العالی و النـازل، و خرّج لغیر واحـد، و جمـع تاریـخ مدینـهٔ السّـلام و ذیّل به و اسـتدرک علی الخطیب، و هو ثلاثمائهٔ جزء، و کـان من أعیـان الحفاظ الثقات، مع الـدین و الصـیانهٔ و الفهم وسـعهٔ الروایـهٔ ... و کان رحمه اللّه من محاسن الدنیا. توفی فی خامس شعبان سنهٔ ۱۶۳» [۱].

(۵) روایهٔ سبط الجوزی ... ص: ۲۹۷

و قال أبو المظفر سبط ابن الجوزی: «و قد أکثرت الشعراء فی یوم غدیر خم،

فقال حسّان بن ثابت:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم فأسمع بالرسول منادیا

و قال فمن مولاکم و ولیکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولینا و مالک منا فی الولایهٔ عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیّه فکونوا له أنصار صدق موالیا

هناک دعا اللهم وال ولیه و کن للذی عادی علیا معادیا

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۸

و یروی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لما سمعه ینشد هذه الأبیات قال له:

یا حسّان، لا تزال مؤیّدا بروح القدس ما نصرتنا، أو ما نافحت، عنا» [۱].

(۶) روایهٔ الحموینی ... ص: ۲۹۸

اشارهٔ

و روی صدر الدین الحموینی شعر حسّان یوم الغدیر بقوله: «أنبأنی الشیخ تاج الدین أبو طالب علی بن الحسین بن عثمان بن عبد اللّه الخازن، قال أنبأنا الامام برهان الدین ناصر بن أبی المکارم المطرزی إجازة قال: أنبأنا الامام أخطب خوارزم أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی قال: أخبرنی سید الحفاظ فیما کتب إلیّ من همدان، أنبأنا الرئیس أبو الفتح کتابة، حدّثنا عبد اللّه بن إسحاق البغوی، نبأنا الحسن بن عقیل الغنوی، أنبأنا محمّد بن عبد اللّه الذراع، أنبأنا قیس بن حفص قال: حدّثنی علی بن الحسین العبدی عن أبی سعید الخدری.

إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم دعا الناس إلی غدیر خم، أمر الناس بما کانت تحت الشجرة من الشوک فقمّ- و ذلک یوم الخمیس- ثم دعا الناس إلی علی فأخذ بضبعه فرفعها، حتی نظر الناس إلی بیاض إبطیه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یفترقا حتی نزلت هذه الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی. ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسّان بن ثابت: یا رسول اللّه أ تأذن لی أن أقول أبیاتا؟ قال: قل ببرکة اللّه، فقال حسان بن ثابت: یا مشیخة قریش اسمعوا شهادة رسول اللّه

---

[۱] تذکرة الخواص: ۳۳.

صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم أنشأ یقول:

ینادیهم یوم الغدیر نبیهم بخ و أسمع بالنبی منادیا

بأنی مولاکم نعم و ولیکم و قالوا و لم یبدو هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لا تجدن فی الخلق للأمر عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا» [۱]

و روی الحموینی أیضا: «عن سید الحفاظ أبی منصور شهردار بن شیرویه ابن شهردار الدیلمی قال: أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد المقری الحافظ قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: أنبأنا محمّد بن أحمد بن علی قال: أنبأنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبة قال: أنبأنا یحیی الحمانی قال: حدّثنا قیس ابن الربیع، عن أبی هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلی علی فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوک فقم، و ذلک یوم الخمیس، فدعا علیا فأخذ بضبعیه، فرفعهما حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللّه، ثم لم یفترقوا حتی نزلت هذه الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی من بعدی. ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسّان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه فأقول فی علی أبیاتا تسمعها فقال: قل علی برکة اللّه، فقام حسّان بن ثابت فقال: یا معشر مشیخة قریش اسمعوا قولی شهادة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالولایة الثابتة، فقال:

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۷۲.

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و أسمع بالرسول منادیا

بأنی مولاکم نعم و ولیّکم و قالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لا تجدن فی الخلق للأمر عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

هذا حدیث له طرق کثیرهٔ إلی أبی سعید سعد بن مالک الخدری الأنصاری» [۱].

الحموینی شیخ الذهبی ... ص: ۳۰۰

و غیر خاف علی ذوی العلم و الاطلاع، أن الحموینی من مشاهیر أئمهٔ أهل السنهٔ، و من أعلام مشایخ أکابرهم،

قال الذهبی بترجمته:

«إبراهیم بن محمّد المؤید بن عبد اللّه بن علی بن محمّد بن حمویه، الامام الکبیر المحدّث، شیخ المشایخ، صدر الدین أبو المجامع الخراسانی الجوینی الصوفی، ولد سنهٔ ۶۴۴ و سمع بخراسان و بغداد و الشام و الحجاز، و کان ذا اعتناء بهذا الشأن، و علی یده أسلم الملک غازان، توفی بخراسان فی سنهٔ ۷۲۲. قرأنا علی أبی المجامع إبراهیم بن حمویه سنهٔ ۶۹۵. أنا أبو عمرو عثمان ابن موفق الأذکانی بقراءتی سنهٔ أربع و ستین، أنا المؤید بن محمّد الطوسی.

ح و أنا أحمد بن هبهٔ اللّه عن المؤید أخبرنا هبهٔ اللّه بن سهل أنا سعید بن محمّد البحیری أنا زاهر بن أحمد الفقیه، أنا ابراهیم بن عبد الصمد، ثنا أبو مصعب، ثنا مالک بن سمی مولی أبی بکر بن عبد الرحمن، عن أبی صالح السمان، عن أبی هریرهٔ: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: العمرهٔ إلی العمرهٔ کفارهٔ لما بینهما، و الحج المبرور لیس له جزاء إلّا الجنّهٔ.

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۱

متفق علیه. و أخرجه ابن ماجهٔ عن أبی مصعب الزهری، فوافقناه بعلو» [۱].

الحموینی شیخ الکازرونی ... ص: ۳۰۱

و الحموینی من مشایخ محمّد بن مسعود الکازرونی، فقد جاء فی سیرته:

«أخبرنا شیخنا صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمّد بن المؤید الحموینی، أنا شیخنا أصیل الدین أبو بکر عبد اللّه بن عبد الأعلی بن محمّد بن عبد الأعلی ابن محمّد بن عبد الأعلی بن محمّد أبی القاسم القطّان الاصفهانی ... عن عطیهٔ العوفی عن أبی سعید الخدری قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أبا بکر علی الموسم، و بعث معه سورهٔ براءهٔ و أربع کلمات إلی الناس، فلحقه علی ابن أبی طالب فی الطریق، فأخذ علی السورهٔ و الکلمات، و کان یبلغ و أبو بکر علی الموسم، فإذا قرأ السورهٔ نادی: ألا لا یدخل الجنهٔ إلّا نفس مسلمهٔ، و لا یقرب المسجد الحرام مشرک بعد عامه هذا، و لا یطوفنّ بالبیت عریان، و من کان بینه و بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد فأجله إلی مدّته. فلمّا رجعا قال أبو بکر: مالی هل نزل فیّ شیء؟ قال: لا إلّا خیرا، و ما ذاک؟ قال: إن علیا لحق بی و أخذ منی السورهٔ و الکلمات. فقال: أجل لکن لم یبلغها إلّا أنا أو رجل منّی» [۲]

ترجمهٔ الکازرونی ... ص: ۳۰۱

و قد أثنی ابن حجر العسقلانی علی الکازرونی بقوله: «محمّد بن مسعود ابن محمّد بن خواجه الامام ... ذکره ابن الجزری فی مشیخهٔ

الجنید البلبانی

[۱] المعجم المختص: ۶۵.

[۲] المنتقی فی سیرهٔ المصطفی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۲

...ثم قال: کان سعید الدین محدثا فاضلا، سمع الکثیر، و أجاز له المزی صاحب تهذیب الکمال و جماعهٔ، و خرّج المسلسل، و ألف المولد النبوی فأجاد و مات فی أواخر جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۷۵۸» [۱].

(۷) روایهٔ الکنجی ... ص: ۳۰۲

و قال أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی فی ذکر حدیث الغدیر: «قال حسان ابن ثابت فی المعنی:

ینادیهم یوم الغدیر نبیهم بخم فأسمع بالرسول منادیا

و قال فمن مولاکم و ولیکم و قالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لم تلف منا فی الولایهٔ عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیه فکونوا له أنصار صدق موالیا

هناک دعا اللهم وال ولیه و کن للذی عادی علیا معادیا

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا حسان لا تزال مؤیدا بروح القدس ما نافحت عنک بلسانک» [۲].

[۱] الدرر الکامنهٔ ۴/ ۲۵۵.

[۲] کفایهٔ الطالب: ۶۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۳

(۸) روایهٔ جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۰۳

اشارهٔ

و قال جلال الدین السیوطی فی رسالهٔ له وصفها فی أولها بقوله: «هذا جزء جمعت فیه الأشعار التی عقد فیها شیء من الأحادیث و الآثار، سمیته بالأزهار، و له فوائد منها الاستدلال به علی شهرهٔ الحدیث فی الصدر الأول و صحّته، و قد وقع ذلک لجماعهٔ من المحدّثین، و منها إیراده فی مجالس الاملاء، و منها الاستشهاد به فی فن البدیع فی أنواع العقد و الاقتباس و الانسجام» قال:

«فی تذکرهٔ الشیخ تاج الدین ابن مکتوم: لحسّان بن ثابت الأنصاری رضی اللّه عنه:

ینادیهم یوم الغدیر نبیهم بخم فأسمع بالرسول منادیا

و قال فمن مولاکم و ولیکم و قالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لم تلف منا فی الولایهٔ عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیه فکونوا له أنصار صدق موالیا

هناک دعا اللهم وال وليه و کن للذى عادى عليا معاديا

و ايضا للسيد الحميرى:

يا بايع الدين بدنياه ليس بهذا أمر اللّه

من أين أبغضت إمام الهدى و أحمد قد كان يهواه

من الذى أحمد من بينهم بيوم خم ثم ناداه

أقامه من بين أصحابه و هم حواليه و سماه

هذا على بن أبى طالب مولى لمن قد كنت مولاه

فوال من والاه يا ذا العلى و عاد من قد كان عاداه

و قال بعضهم:

إذا أنا لم أحفظ وصاة محمد و لا عهده يوم الغدير مؤكّدا

فإنى كمن يشرى الضلالة بالهدى تنصّر من بعد التقى أو تهوّدا [۱]

ترجمة ابن مكتوم ... ص: ۳۰۴

و الجلال السيوطى من أكابر حفاظ أهل السنة حتى لقّبه بعضهم بمجدّد القرن التاسع، و توجد ترجمته مفصّلة فى مجلد حديث (أنا مدينة العلم و على بابها).

و أما ابن مكتوم الذى نقل السيوطى شهر حسّان عن «تذكرته» فمن أكابر علماء أهل السنة كذلک، و إليک بعض كلماتهم فى الثناء عليه: - ۱- الصفدى: «أحمد بن عبد القادر بن أحمد بن مكتوم ... هو الامام تاج الدين، اشتغل بالحديث و فنونه، و أخذ الحديث عن أصحاب البخت و ابن علاف و هذه الطبقة، و هو مقيم بالديار المصرية، بلغنى أنه يعمل تاريخا للنحاة، و وقفت له على الدر اللقيط من المحيط من تفسير القرآن، و هو كتاب ملكته بخطّه فى مجلدين، التقط فيه إعراب البحر المحيط تصنيف شيخنا العلامة أثير الدين، فجاء فى غاية الحسن، و قد اشتهر هذا الكتاب و ورد إلى الشام و نقلت به النسخ، رأيته بالقاهرة مرّات، ثم إننى اجتمعت به فى سنة خمس و أربعين و سبعمائة بالقاهرة و سألته الإجازة بكل ما يرويه، فأجاز لى متلفظا بذلک» [... ۲].

۲- ابن الجزرى ...: «إمام عالم نحوى أستاذ، ولد فى أوائل ذى الحجة سنة ۶۸۳، قرأ على التقى الصائغ و أبى حيان و ببعض الروايات على ابن يوسف

---

[۱] الأزهار فيما عقده الشعراء من الأشعار- للسيوطى.

[۲] الوافى بالوفيات ۷/ ۷۴.

الشطنوفى، و سمع الكثير و كتب و جمع، و تصدّر للإقراء بالجامع الظاهرى بالحسينية بعد موسى بن على القطنى، توفى فى السابع و العشرين من رمضان سنة ۷۴۹» [۱].

۳- السيوطى ...: «جمع الفقه و النحو و اللغة، و صنّف تاريخ النحاة، و الدر اللقيط من البحر المحيط، ولد فى ذى الحجة سنة اثنتين و ثمانين و ستمائة.

و مات سنة تسع و أربعين و سبعمائة» [۲].

۴- السیوطی ...: «تقدّم فی الفقه و النحو و اللغة، و درّس و ناب فی الحکم» [... ۳].

وجوه صحة الاستدلال بهذا الشعر ... ص: ۳۰۵

اشارة

و شعر حسان بن ثابت فی یوم الغدیر صریح فی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام، و أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال لأمیر المؤمنین علیه السّلام: قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا.
فهذا معنی حدیث الغدیر و ما قاله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی ذلک الیوم العظیم، و فی ذلک الحشد المنقطع النظیر من المسلمین، لا ما ذکره المتأوّلون المتأخّرون عن الصدر الأول، لغرض صرفه عن الدلالة علی الامامة لعلی علیه السّلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل.
ثم إنه لا ریب فی صحة استدلالنا بهذا الشعر لتوضیح دلالة حدیث الغدیر علی معناه لوجوه منها:

---

[۱] طبقات القراء ۱/ ۷۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۰.

[۳] بغیة الوعاة ۱/ ۳۲۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۶

۱- قائله من الصحابة ... ص: ۳۰۶

إن قائل هذا الشعر- و هو حسّان بن ثابت- من الصحابة المعروفین و الموصوفین بالمناقب الجلیلة،
ففی (الاستیعاب) بترجمته: «و روینا من وجوه کثیرة عن أبی هریرة: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لحسّان: أهج- یعنی المشرکین- و روح القدس معک.
و إنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لحسان: اللهم أیّده بروح القدس لمناضلته عن المسلمین.
و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: قوله فیهم أشدّ من وقع النبل.
و مر عمر بن الخطاب بحسان بن ثابت و هو ینشد الشعر فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فقال: تنشد الشعر؟ أو قال: هذا الشعر فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال له حسان بن ثابت: قد کنت أنشد فیه من هو خیر منک یعنی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فسکت عمر».
«و روی ابن درید عن أبی حاتم عن أبی عبیدة قال: فضل حسان الشعراء بثلاث، کان شاعر الأنصار فی الجاهلیة، و شاعر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی النبوة، و شاعر الیمن کلّها فی الإسلام. قال أبو عبیدة: و اجتمعت العرب علی أن أشعر المدر أهل یثرب ثم عبد القیس ثم ثقیف، و علی أن أشعر المدر حسان بن ثابت. و قال أبو عبیدة: حسان بن ثابت شاعر الأنصار فی الجاهلیة، و شاعر أهل الیمن فی الإسلام، و هو شاعر أهل القری».
«ذکر الزبیر بن بکار: قال إبراهیم بن المنذر عن هشام بن سلیمان عن ابن جریج عن محمّد بن السائب بن برکة عن أمّه: أنها کانت مع عائشة فی الطوائف- و معها أم حکیم بنت خالد بن العاص، و أم حکیم بنت عبد اللّه بن أبی ربیعة- فتذاکرنا حسان بن ثابت فابتدرتاه بالسبّ، فقالت عائشة: ابن الفریعة تسبّان! إنی لأرجو أن یدخله اللّه الجنة بذبّه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بلسانه. ألیس

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۷

القائل شعر:

هجوت محمدا فأجبت عنه و عند اللّه فی ذاک الجزاء

فإن أبی و والدتی و عرضی لعرض محمّد منکم وقاء

فبرّأته من أن یکون افتری علیها» [... ۱].

و قال ابن الأثیر بترجمته: «یقال له: شاعر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم،

و وصفت عائشة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالت: کان و اللّه کما قال فیه حسان ... و قد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینصب له منبرا فی المسجد یقوم علیه قائما یفاخر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رسول اللّه یقول: إن اللّه یؤید حسّان بروح القدس ما نافح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [۲].

و قال ابن حجر العسقلانی: «و فی الصحیحین عن البراء: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال لحسان: أهجم أو هاجم و جبرئیل معک.

و قال أبو داود ثنا لوین [لؤی عن ابن أبی الزناد عن أبیه عن هشام بن عروة عن عائشة: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یضع لحسان المنبر فی المسجد یقوم علیه قائما یهجو الذین کانوا یهجون النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. فقال رسول اللّه: إنّ روح القدس مع حسان ما دام ینافح عن رسول اللّه» [۳].

و أخرج الحاکم بترجمته أحادیث ذکر بعضها، و من ذلک قوله: «حدّثنا أبو العباس محمّد بن یعقوب، ثنا الحسن بن علی بن عفان، ثنا أبو أسامة عن الولید بن کثیر، عن یزید بن عبد اللّه بن قسیط، عن أبی الحسن مولی بنی نوفل: إنّ عبد اللّه بن رواحة و حسان بن ثابت أتیا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین نزلت طسم الشعراء یبکیان و هو یقرأ علیهم وَ الشُّعَراءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ حتی بلغ:

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۳۴۵.

[۲] أسد الغابة ۲/ ۴.

[۳] الاصابة ۱/ ۳۲۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۸

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ قال: أنتم وَ ذَکَرُوا اللَّهَ کَثِیراً قال: أنتم وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا قال: أنتم» [۱].

۲- إنه قیل بإذن النبی ... ص: ۳۰۸

لقد قال حسان هذا الشعر بعد ما استأذن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إنشاده، فإذن له صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قائلا: قل علی برکة اللّه.

و ذلک أکبر شاهد و أصدق برهان علی حجیة هذا الشعر.

۳- تقریر النبی له ... ص: ۳۰۸

و قد علمت من أحادیث القوم استماع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لهذا الشعر و تقریره إیاه. و قد ثبت باتفاق المسلمین أن تقریره دلیل قاطع علی الحجیة و الصواب.

۴- استحسانه صلّی اللّه علیه و آله ... ص: ۳۰۸

و لقد استحسن صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا الشعر بصراحة، حیث قال لحسّان بعد ما فرغ منه: یا حسان لا تزال مؤیدا بروح القدس ما نافحت عنا بلسانک. کما روی محمّد بن یوسف الکنجی و سبط ابن الجوزی.

۵- إنه قیل فی حضور الصحابة ... ص: ۳۰۸

و إن هذه الأبیات أنشدها حسان بن ثابت فی نفس یوم غدیر خم، و بعد خطبة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، أی قبل أن تتفرق تلک الحشود الغفیرة من صحابة النبی العدول و جماهیر المسلمین، و لم یسمع من أحد منهم إنکار

---

[۱] المستدرک ۳/ ۴۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۹

أو أیّ اعتراض علی ما قاله و استفاده من حدیث الغدیر، فثبت بإجماع جمیع الصحابة أن المراد من (المولی) فی هذا الحدیث هو (الامام) و (الهادی)، و بذلک یسقط اعتراض المعترضین و تأویل المتأولین.

۶- تقریر المشایخ الثلاثة له ... ص: ۳۰۹

و لا ریب فی وجود المشایخ الثلاثة و حضورهم یوم غدیر خم و عند إنشاد حسان تلک الأبیات، و لم ینقل إلینا اعتراض من أحدهم، مع أن المعروف عن ثانیهم کثرة الاعتراض، و من هنا نقول بثبوت هنا المعنی عند الثلاثة أیضا کسائر المسلمین الحاضرین فی ذلک الیوم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۱

(۴) شعر قیس بن سعد ... ص: ۳۱۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۳

و من الدلائل الباهرة علی أن المراد من (حدیث الغدیر) هو إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: شعر قیس بن سعد بن عبادة- و هو من أکابر الصحابة و أعاظمهم- الذی أنشده فی معنی حدیث غدیر خم، و قد صرّح فیه بأن علیا «إمامنا و إمام لسوانا» و أن هذا الحکم «أتی به التنزیل» و ذلک «یوم قال النبی من کنت مولاه فهذا مولاه».

روی ذلک أبو المظفر سبط ابن الجوزی بقوله: «قال قیس بن سعد بن عبادة الأنصاری- و أنشدها بین یدی علی بصفّین:

قلت لمّا بغی العدو علینا حسبنا ربنا و نعم الوکیل

و علی إمامنا و إمام لسوانا أتی به التنزیل

یوم قال النبی من کنت مولاه فهذا مولاه خطب جلیل

إن ما قاله النبی علی الأمة حتم ما فیه قال و قیل» [۱]

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۴

مدح قیس و الثناء علیه ... ص: ۳۱۴

و من المناسب أن نذكر هنا طرفا من مدائح القوم لقیس بن سعد بن عبادة و ثنائهم علیه، فقد قال ابن عبد البر: «قیس بن سعد بن عبادة بن دلیم بن حارثـة الأنصاری الخزرجی ... قال الواقـدی: كان قیس بن سـعد بن عبادة من كرام أصـحاب رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم و أسخیائهم و دهاتهم. قال أبو عمر: كان أحد الفضلاء الجلّة، و أحد دهاة العرب و أهل الرأی و المكیدة فی الحروب، مع النجدة و البسالة و الكرم، و كان شریف قومه غیر مدافع هو و أبوه وجدّه.

صحت قیس رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم هو و أبوه و أخوه سـعید بن سـعد بن عبادة. قال أنس بن مالك: كان قیس بن سعد بن عبادة من النبی بمكان صاحب الشرطة من الأمیر، و أعطاه رسول اللّه الرّایة یوم فتح مكة، إذ نزعها من أبیه لشكوی قریش لسعد یومئذ. و قد قیل: إنه أعطاه الزبیر.

ثم صحب قیس بن سعد علی بن أبی طالب، و شهد معه الجمل وصفین و النهروان و قومه و لم یفارقه حتی قتل، و كان ولّاه علی علی مصـر، فضاق به معاویـة و أعجزته فیه الحلیـة، فكاید فیه علیا ففطن علی لمكیدته، فلم یزل به الأشـعث و أهل الكوفة حتی عزل قیسا و ولّی محمّد بن أبی بكر، ففسدت علیه مصر» [۱].

و قـال عز الـدین ابن الأـثیر مـا ملخصّه: «و كان من فضـلاء الصـحابة و أحـد دهاة العرب و كرمائهم، و كان من ذوی الرأی الصائب و المكیدة فی الحرب مع النجدة و الشجاعة، و كان شریف قومه غیر مدافع و من بیت سیادتهم.

عن أنس قال: كان قیس بن سعد بن عبادة من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلة صاحب الشرطة من الأمیر.

عن قیس بن سعد بن عبادة: إن أباه دفعه إلی النبی یخدمه. قال: فمر بی

---

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۲۸۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۵

النبی و قد صلّیت فضربنی برجله و قال: ألا أدلّك علی باب من أبواب الجنّة؟

قلت: بلی. قال: لا حول و لا قوة إلّا باللّه.

قیل: إنه كان فی سریة فیها أبو بكر و عمر، فكان یستدین و یطعم الناس.

فقال أبو بكر و عمر: إن تركنا هذا الفتی أهلك مال أبیه. فمشـیا فی الناس، فلمّا سـمع سعد قام خلف النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: من یعذرنی من ابن أبی قحافة و ابن الخطاب! یبخلان علیّ ابنی.

و قال ابن شـهاب: كانوا یعـدّون دهاة العرب حین ثارت الفتنة خمسة رهط، یقال لهم ذوو رأی العرب و مكیدتهم: معاویة، و عمرو بن العاص، و قیس بن سـعد، و المغیرة بن شـعبة، و عبـد اللّه بن بـدیل بن ورقاء. فكان قیس و ابن بدیل مع علی و كان المغیرة معتزلا فی الطائف، و كان عمرو مع معاویة.

و قال قیس: لو لا أنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: المكر و الخدیعة فی النار، لكنت من أمكر هذه الأمة.

و أمّا جوده فله فیه أخبار كثیرة لا نطوّل بذكرها.

ثم إنّه صحب علیّا لمّا بویع له بالخلافة، و شهد معه حروبه، و استعمله علی علی مصر، فكایده معاویة فلم یظفر منه بشیء، فكاید علیا و أظهر أنّ قیسا قـد صار معه یطلب بـدم عثمان، فبلغ الخبر علیا، فلم یزل به محمّد بن أبی بكر و غیره حتی عزله، و اسـتعمل بعده الأشتر

فمات فی الطریق، فاستعمل محمّد بن أبی بکر فأخذت مصر منه و قتل.

و لما عزل قیس أتی المدینة فأخافه مروان بن الحکم، فسار إلی علی بالکوفة، و لم یزل معه حتی قتل، فصار مع الحسن و سار فی مقدّمته إلی معاویة، فلمّا بایع الحسن معاویة دخل قیس فی بیعة معاویة و عاد إلی المدینة» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانی ما حاصله: «کان قیس ضخما حسنا طویلا إذا

---

[۱] أسد الغابة ۴/ ۲۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۶

رکب الحمار خطّت رجلاه الأرض. و قال الواقدی: کان سخیا کریما داهیة، و قال أبو عمر: کان أحد الفضلاء الجلّة، من دهاة العرب من أهل الرأی و المکیدة فی الحرب، مع النجدة و السخاء و الشجاعة، و کان شریف قومه غیر مدافع، و کان أبوه و جدّه کذلک. و أخرج ابن المبارک عن ابن عیینة عن موسی بن أبی عیسی أنّ رجلا استقرض من قیس بن سعد ثلاثین ألفا فلمّا ردّها علیه أبی أن یقبلها.

و شهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم المشاهد کلها، و صحب علیا و شهد معه مشاهده» [۱].

---

[۱] الاصابة ۳/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۷

(۵) شعر أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۳۱۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۹

و من الأدلة و البراهین القویمة الواضحة علی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام:

قول سیدنا أمیر المؤمنین فی أشعار له:

«لذاک أقامنی لهم إماما و أخبرهم به بغدیر خم»

فلقد ذکر علیه السّلام حدیث الغدیر و دلالته علی إمامته علیه السّلام فی تلک الأشعار، التی ضمّنها طرفا من فضائله، و جملة من مناقبه الخاصّة به، متباهیا و مفتخرا بها علی سائر الأنام، و هذه هی تلک الأشعار کما فی دیوانه:

لقد علم الأناس بأنّ سهمی من الإسلام یفضل کلّ سهم

و أحمد النبی أخی و صهری علیه اللّه صلّی و ابن عمّی

و إنی قائد للناس طرّا إلی الإسلام من عرب و عجم

و قاتل کل صندید رئیس و جبّار من الکفار ضخم

و فی القرآن ألزمهم ولائی و أوجب طاعتی فرضا بعزم

کما هارون من موسی أخوه کذاک أنا أخوه و ذاک اسمی

لذاک أقامنی لهم إماما و أخبرهم به بغدیر خم

فمن منكم يعادلنى بسهمى و إسلامى و سابقتى و رحمى؟

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۰

و ويل ثم ويل ثم ويل لمن يلقى الآله غدا بظلمى

و ويل ثم ويل ثم ويل لجاحد طاعتى و مريد هضمى

و ويل للذى يشقى سفاها يريد عداوتى من غير جرم»

و لقد شرح الحسين بن معين الدين الميبدى هذه الأشعار، فى شرحه لديوان أمير المؤمنين عليه السّلام المسمّى ب (الفواتح) و أوضح معناها، ثم ذكر فى شرح البيت الذى أشار فيه الامام عليه السّلام إلى حديث الغدير رواية أحمد بن حنبل لحديث الغدير، و ذكر عن الثعلبى رواية نزول آية التبليغ و هى قوله تعالى: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ ... فى ذلك اليوم، كما نصّ على اتفاق المفسرين على نزول الآية: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ فى شأن أمير المؤمنين عليه السّلام.

ثم ذكر فى نهاية شرحه للأشعار المذكورة عن الامام على بن أحمد الواحدى عن أبى هريرة: إن أمير المؤمنين عليه السّلام أنشأ هذه الأبيات فى حضور: أبى بكر، و عثمان، و طلحة، و الزبير، و الفضل بن العباس، و عمّار، و عبد الرحمن و أبى ذر، و المقداد، و سلمان، و عبد اللّه بن مسعود» [۱].

دلالة الأبيات من وجوه أخرى ... ص: ۳۲۰

ثم إن هذه الأبيات تدلّ على إمامة الامام أمير المؤمنين عليه السّلام من وجوه أخرى:

(الأول)

قوله عليه السّلام: «لقد علم الأناس بأنّ سهمى من الإسلام يفضل كلّ سهم»

فإنّ هذا القول نصّ صريح فى أفضليته عليه السّلام من غيره

---

[۱] الفواتح فى شرح ديوان أمير المؤمنين ۴۰۵- ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۱

مطلقا.

(الثانى)

قوله: «و إنى قائد الناس طرّا إلى الإسلام من عرب و عجم»

فيه دلالة واضحة على أنه عليه السّلام هو السبب فى إسلام جميع الناس من عرب و عجم، فهو إذن أفضلهم مطلقا.

(الثالث)

قوله: «و قاتل كل صنديد رئيس و جبار من الكفار ضخم»

فيه دلالة على أفضليته، لأن من عمدة أسباب قوة الدين قتل الكفار و المعاندين، و هو عليه السّلام قاتلهم باعتراف جميع المخالفين.

(الرابع)

قوله: «و فى القرآن ألزمهم ولائى و أوجب طاعتى فرضا بعزم»

فيه دلالة صريحة على وجوب اتّباعه و إطاعته و الانقياد له، فهو عليه السّلام إمام الأمة بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بأمر

من اللّه تعالى من القرآن الكريم، لأن من وجبت طاعته فهو الامام كما اعترف بذلك (الدهلوى).

(الخامس)

قوله: «فمن منكم يعادلنى بسهمى و إسلامى و سابقتى و رحمى؟»

فيه دلالهٔ صريحهٔ على أفضليته عليه السّلام.

ثم إن استماع كبار الصحابهٔ لهذه الأشعار- كما فى روايهٔ الواحدى- و تقريرهم لما قاله عليه السّلام من أقوى الشواهد على ما نذهب إليه من دلالهٔ حديث الغدير على الإمامهٔ، و بذلك تذهب تأويلات أتباع أولئك الأصحاب أدراج الرياح.

ترجمهٔ الميبدى شارح ديوان الامام ... ص: ۳۲۱

و الحسين الميبدى من مشاهير علماء أهل السنهٔ، قد أطروه و أثنوا عليه الثناء البالغ فى كتبهم، كما لا يخفى على من راجعها. و ممن أثنى عليه: غياث الدين المدعو بخواند أمير فى تاريخه (حبيب السير). كما نقل عن شرحه للديوان: محمود ابن سليمان الكفوى فى طبقاته للحنفيهٔ المسمى ب (كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار).

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌٨، ص: ٣٢٢

و فى (كشف الظنون): «ديوان على بن أبى طالب رضى اللّه تعالى عنه، و قد شرحه حسين بن معين الدين الميبدى اليزدى المتوفى سنهٔ ٨٧٠ بالفارسيهٔ».

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌٨، ص: ٣٢٣

(۶) نزول قوله تعالى: سأل سائل بعذاب واقع ... ص: ۳۲۳

اشارهٔ

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‌٨، ص: ٣٢٥

و نزل قوله تعالى: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ بحق (الحارث بن نعمان) الذى قال ما قال بعد ما سمع كلام النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى غدير خم.

و هذا دليل قطعى آخر على دلالهٔ حديث الغدير على إمامهٔ أمير المؤمنين عليه السّلام.

ذكر من روى ذلك ... ص: ۳۲۵

اشارهٔ

و قد روى حديث نزول الآيهٔ المباركهٔ فى هذا الشأن جماعهٔ كبيرهٔ من أكابر أعلام أهل السنهٔ و هم:

١- أحمد بن محمّد بن إبراهيم الثعلبى النيسابورى.

٢- شمس الدين سبط ابن الجوزى.

٣- إبراهيم بن عبد اللّه اليمنى الوصابى.؛

۴- محمّد بن یوسف الزرندی المدنی.

۵- شهاب الدین بن شمس الدین الدولت‌آبادی.

۶- نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۶

۷- نور الدین علی بن محمّد بن الصبّاغ.

۸- عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی.

۹- شمس الدین عبد الرءوف المنّاوی.

۱۰- شیخ بن عبد اللّه العیدروس.

۱۱- محمود بن محمّد الشیخانی القادری المدنی.

۱۲- نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی.

۱۳- أحمد بن الفضل باکثیر المکی.

۱۴- محمّد محبوب عالم.

۱۵- محمّد صدر عالم.

۱۶- محمّد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر.

۱۷- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۱۸- السید مؤمن بن حسن الشبلنجی.

(۱) روایهٔ الثعلبی ... ص: ۳۲۶

اشارهٔ

قال أبو إسحاق الثعلبی: «سئل سفیان بن عیینهٔ عن قول اللّه عز و جل:

سَأَلَ سائِلٌ فیمن نزلت؟ فقال: لقد سألتنی عن مسألهٔ ما سألنی عنها أحد قبلک.

حدثنی أبی عن جعفر بن محمّد عن آبائه: لمّا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر خم، نادی الناس فاجتمعوا، فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث بن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه علی ناقهٔ حتی أتی الأبطح، فنزل عن ناقته فأناخها

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۷

و عقلها، ثم أتی النبی و هو فی ملأ من أصحابه فقال:

یا محمد! أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه، فقبلناه منک. و أمرتنا أن نصلّی خمسا، فقبلناه منک، و أمرتنا بالزکاهٔ فقبلناه، و أمرتنا أن نصوم شهر رمضان فقبلناه منک، و أمرتنا بالحج فقبلناه. ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک ففضّلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه!! فهذا شیء منک أم من اللّه عزّ و جلّ؟! فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: و الذی لا إله إلّا هو إنّ هذا من اللّه.

فولّی الحارث بن النعمان یرید راحلته و هو یقول: اللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا فأمطر علینا حجارهٔ من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم.

فما وصل إلیها حتی رماه اللّه بحجر فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله.

و أنزل اللّه عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ» [۱].

ترجمة أبی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۲۷

۱- یاقوت الحموی: بترجمة الواحدی: «و قال أبو الحسن الواحدی فی مقدمة البسیط: و أظننی لم آل جهدا فی إحکام أصول هذا العلم [علی حسب ما یلیق بزماننا [بزمننا] هذا و تسعه سنو عمری علی قلة أعدادها، فقد وفق اللّه [تعالی و له الحمد حتی اقتبست کلّما احتجت إلیه فیه هذا الباب فی مظانه و أخذته من معادنه.

أما اللغة فقد درستها علی الشیخ أبی الفضل أحمد بن محمّد بن عبد اللّه بن یوسف العروضی رحمه اللّه ... حتی عاتبنی شیخی رحمه اللّه یوما و قال: إنک لم تبق دیوانا من الشعر إلّا قضیت حقه، أما آن لک أن تتفرّغ لتفسیر کتاب اللّه

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۳۲۸

العزیز، تقرأه علی هذا الرجل الذی یأتیه البعداء من أقاصی البلاد و تترکه أنت علی قرب ما بیننا من الجوار- یعنی الأستاذ الامام أحمد بن محمّد بن ابراهیم الثعلبی-؟! فقلت: یا أبت إنما أتدرّج بهذا إلی ذلک الذی ترید، و إذا المرء أحکم الأدب بجد و تعب رمی فی غرض التفسیر من کثب. ثم لم أغبّ زیارته یوما من الأیام حتی حال بیننا قدر الحمام...

ثم فرغت للاستاذ أبی إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی رحمه اللّه، و کان خیر العلماء بل بحرهم، و نجم الفضلاء بل بدرهم، و زین الأئمة بل فخرهم، و أوحد الأئمة بل صدرهم. و له التفسیر الملقّب بالکشف و البیان عن تفسیر القرآن، الذی رفعت به المطایا فی السهل و الأوعار، و سارت به الفلک فی البحار، وهبّ هبوب الریح فی الأقطار، و سار مسیر الشمس فی کلّ بلدة، وهب هبوب الریح فی البر و البحر، و أصفقت علیه کافة الأمة علی اختلاف نحلهم، و أقروا بالفضیلة فی تصنیفه ما لم یسبق إلی مثله، فمن أدرکه و صحبه علم أنه کان منقطع القرین، و من لم یدرکه فلینظر فی مصنفاته لیستدل لها أنه کان بحرا لا ینزف و غمرا لا یسبر، و قرأت علیه من مصنفاته أکثر من خمسمائة جزء، منها تفسیره الکبیر، و کتابه المعنون بالکامل فی علم القرآن و غیرهما» [۱].

ترجمة العروضی مادح الثعلبی ... ص: ۳۲۸

و أبو الفضل العروضی الذی نقل عنه الواحدی مدحه للثعلبی من کبار مشایخ علماء أهل السنة فی اللغة و الأدب، و قد ترجموا له فی معاجم الرجال:

قال جلال الدین السیوطی: «أحمد بن محمّد بن عبد اللّه بن یوسف بن محمد النهشلی، الأدیب، أبو الفضل العروضی الصفار الشافعی. قال عبد الغافر: هو

---

[۱] معجم الأدباء ۱۲/ ۲۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۳۲۹

شیخ أهل الأدب فی عصره، حدّث عن الأصم و أبی منصور الأزهری و الطبقة.

و تخرّج به جماعة من الأئمة منهم الواحدی. و قال الثعالبی: إمام فی الأدب، خنّق التسعین فی خدمة الکتب، و أنفق عمره علی مطالعة العلوم و تدریس مؤدبی نیسابوری. ولد سنة ۳۳۴ و مات بعد سنة ۴۱۶» [۱].

۲- ابن خلکان: «أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی.

النیسابوری، المفسر المشهور، کان أوحد أهل زمانه فی علم التفسیر. و صنف التفسیر الکبیر الذی فاق غیره من التفاسیر، و له کتاب

العرائس فی قصص الأنبياء صلوات اللّه و سلامه عليهم، و غير ذلک. ذکره السمعانی و قال: يقال له الثعلبی و الثعالبی، و هو لقب له و ليس بنسب قاله بعض العلماء.

و قال أبو القاسم القشيری: رأيت رب العزة عز و جل فی المنام و هو يخاطبنی و أخاطبه، فكان فی أثناء ذلک أن قال الرب تعالی اسمه: أقبل الرجل الصالح.

فالتفتّ فإذا أحمد الثعلبی مقبل.

و ذکره عبد الغافر بن إسماعيل الفارسی فی کتاب سياق تاريخ نيسابور و أثنی عليه و قال: هو صحيح النقل موثوق به، حدّث عن أبی طاهر بن خزيمة، و الامام أبی بكر بن مهران المقری، و کان کثير الحديث کثير الشيوخ، توفی سنة ۴۲۷، و قال غيره: توفی فی محرم سنة ۴۲۷. و قال غيره: توفی يوم الأربعاء لسبع بقين من المحرم سنة ۴۳۷ رحمه اللّه تعالی» [۲].

۳- الذهبی: «و فيها توفی أبو إسحاق الثعلبی ... و کان حافظا واعظا، رأسا فی التفسير و العربية، متين الديانة، توفی فی المحرم» [۳].

۴- ابن الوردی: «صحيح النقل، روی عن جماعة» [۴].

---

[۱] بغية الوعاة ۱/ ۳۶۹.

[۲] وفيات الأعيان ۱/ ۶۱- ۶۲.

[۳] العبر- حوادث ۴۲۷.

[۴] تتمة المختصر حوادث ۴۲۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۰

۵- الصفدی: «روی عن جماعة، و کان حافظا عالما بارعا فی العربية موثقا» ثم ذکر منام القشيری و کلام عبد الغافر المذکورين [۱].

۶- اليافعی: «المفسِّر المشهور، و کان حافظا واعظا رأسا فی التفسير و العربية والدين و الديانة، فاق تفسيره الکبير سائر التفاسير»... [۲].

۷- ابن الشحنة: «کان واحد زمانه فی علم التفسير، و له کتاب العرائس فی قصص الأنبياء و هو صحيح النقل» [۳].

۸- ابن قاضی شهبة: «أخذ عنه أبو الحسن الواحدی، روی عن أبی القاسم القشيری ... قال الذهبی: و کان حافظا رأسا فی التفسير و العربية متين الديانة» [... ۴].

۹- السيوطی: «کان کبيرا إماما حافظا للغة بارعا فی العربية» [۵]..

۱۰- و ذکره ولی اللّه الدهلوی- الذی عدّه ولده (الدهلوی) آية من آيات اللّه و معجزة من المعاجز النبوية، و طالما استند إلی أقواله، و وصفه الفاضل رشيد الدين خان الدهلوی ب «عمدة المحدثين و قدوة العارفين» و وصفه المولوی حيدر علی الفيض آبادی ب «خاتم العارفين و قاصم المخالفين، سيد المحدّثين سند المتکلّمين، حجة اللّه علی العالمين» فی کلام له فی (إزالة الخفاء) فی بيان کون الخلفاء الراشدين وسائط بين النبی و الأمة- ذکر أبا إسحاق الثعلبی من جملة علماء التفسير الذين کانوا وسائط فی حفظ الدين المبين، و إيصال الشريعة المطهّرة، إلی الأمة، و إن القرون المتأخرة أخذت علم التفسير منهم.

و ذکر أن الثعلبی إمام المفسرين و مقتداهم، کما أن أبا حنيفة إمام الحنفية،

---

[۱] الوافی بالوفيات ۸/ ۳۳ و فيه السهلی.

[۲] مرآة الجنان حوادث سنة ۴۲۷.

[۳] روض المناظر حوادث ۴۲۷.

[۴] طبقات الشافعية ۱/ ۲۰۷.

[۵] بغية الوعاة ۱/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۱

و الشافعی إمام الشافعیة ... و أن ما ذكره الثعلبی فی تفسیره مأخوذ من السلف الصالح لأهل السنة، و أنه بمنزلة اللوح، و كأنه اللوح المحفوظ من المحو و الإثبات و المصون من تطرّق الأغلاط و الشبهات إلیه، إلی غیر ذلك من الأوصاف الحمیدة التی ذكرها للثعلبی و تفسیره.

رواية القوم لتفسير الثعلبى ... ص: ۳۳۱

و تفسیر الثعلبی من الكتب المعروفة المعتمدة لدی القوم، و هم یروونه بأسانیدهم عن مؤلفه، و ینقلون عنه روایاته و یعتمدون إلیها، فقد ذكره عز الدین ابن الأثیر فی الفصل الذی ذكر فیه أسانید الكتب التی خرّج منها الأحادیث فی صدر تلك الكتب حیث قال: «فصل نذكر فیه أسانید الكتب التی خرجت منها الأحادیث و غیرها، و تركت ذكرها فی الكتاب لئلّا یطول الاسناد، و لا أذكر فی أثناء الكتاب إلّا اسم المصنف و ما بعده فلیعلم ذلك:

تفسیر القرآن المجید لأبی إسحاق الثعلبی. أخبرنا به أبو العباس أحمد بن عثمان بن أبی علی بن مهدی الزرزاری الشیخ الصالح رحمه اللّه تعالی قال: أخبرنا الرئیس مسعود بن الحسن بن القاسم الاصبهانی و أبو عبد اللّه الحسن بن العباس الرستمی قالا: أخبرنا أحمد بن خلف الشیرازی قال: أنبأنا أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی بجمیع كتاب الكشف و البیان فی تفسیر القرآن، سمعت علیه من أول الكتاب الی آخر سورة النساء. و أما من أول سورة المائدة الی آخر الكتاب فانه حصل لی بعضه سماعا و بعضه إجازة و اختلط السماع بالاجازة، فأنا أقول فیه أخبرنا به إجازة ان لم یكن سماعا، فإذا قلت أخبرنا أحمد بإسناده إلی الثعلبی فهو بهذا الاسناد» [۱].

ثم إنه ذكر أسانید الكتب الأخری و منها الصحاح و المسانید.

---

[۱] أسد الغابة ۱/ ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۲

و قال أبو محمّد بن محمّد الأمیر فی (رسالة أسانیده): «تفسیر الثعلبی و سائر مؤلفاته بسند صاحب المنح من طریق ابن البخاری عن منصور بن عبد المنعم و عبد اللّه بن عمر الصفار و المؤید بن محمّد الطریثیثی كلهم عن أبی محمّد العباس بن محمّد بن أبی منصور الطوسی عن أبی سعید بن محمّد عن أبی إسحاق أحمد بن محمد النیسابوری الثعلبی و هو لقب و لیس بنسب توفی سنة ۴۲۷».

اعتماد القوم على تفسير الثعلبى ... ص: ۳۳۲

و لقد كثر نقل علماء القوم عن تفسیر الثعلبی و غیره من مؤلفاته و استشهادهم بروایاته و اعتمادهم علیها، و نحن نذكر موارد من ذلك من باب التمثیل:

قال القرطبی بتفسیر قوله تعالی: وَ قَرْنَ فِی بُیُوتِكُنَّ: «ذكر الثعلبی و غیره: أن عائشة رضی اللّه عنها كانت إذا قرأت هذه الآیة تبكی حتی تبلّ خمارها.

و ذكر أن سودة قیل لها: لم لا تحجّین و لا تعتمرین كما تفعل أخواتك؟ فقالت: قد حججت و اعتمرت، و أمرنی اللّه أن أقرّ فی بیتی. قال الراوی: فو اللّه ما خرجت من باب حجرتها حتی أخرجت جنازتها، رضوان اللّه علیها» [۱].

و فيه بتفسير وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى «و قال الثعلبى: و اسم أم موسى:

لوخا بنت هاند بن لاوى بن يعقوب» [۲].

و قال النووى بترجمة آدم عليه السّلام: «قال الامام أبو إسحاق الثعلبى فى قول اللّه عزّ و جلّ إخبارا عن إبليس خَلَقْتَنِي مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قال الحكماء: أخطأ عدو اللّه فى تفضيله النار على الطين، لأن الطين أفضل منه من أوجه» [... ۳].

---

[۱] تفسير القرطبى ۱۴/ ۱۸۰- ۱۸۱.

[۲] المصدر نفسه ۱۳/ ۲۵۰.

[۳] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۹۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۳

و قد نقل عنه النووى فى مواضع أخر مع وصفه ب «الامام».

و قال كمال الدين الدميرى: «و قال محمّد الباقر رضى اللّه عنه: كان أصحاب الكهف صياقلة، و اسم الكهف حيوم، و القصة طويلة فى كتب التفاسير و القصص، و قد وقفت على جمل من ذلك فى كتب التفاسير و القصص مطوّلا و مختصرا، فمن ذلك ما ساقه الامام أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن أحمد بن إبراهيم النيسابورى الثعلبى، فى كتابه الكشف و البيان فى تفسير القرآن» [۱].

و قال نور الدين الحلبى فى (السيرة): «و فى العرائس: إن فرعون لمّا أمر بذبح أبناء بنى إسرائيل جعلت المرأة، أى بعض النساء كما لا يخفى، إذا ولدت الغلام انطلقت به سرّا إلى واد أو غار فأخفته»....

و قال الحسين الديار بكرى فى مقدّمة تاريخه: «هذه مجموعة من سير سيد المرسلين ... انتخبتها من الكتب المعتمدة تحفة للإخوان البررة و هى: التفسير الكبير، و الكشاف، و حاشيته للجرجانى الشريف، و الكشف، و الوسيط، و معالم التنزيل ... و العرائس للثعلبى، و سحّ السحابة، و أصول الصفار، و البحر العميق و سرّ الأدب، و الإنسان الكامل، و سمّيتها بالخميس فى أحوال النفس النفيس».

و قال محمّد بن معتمد خان البدخشى: «و أخرج العلّامة أبو إسحاق أحمد ابن محمّد بن إبراهيم الثعلبى المفسّر النيسابورى فى تفسيره، عن جعفر بن محمد الصادق رضى اللّه عنهما أنه قال: نحن حبل اللّه الذى قال اللّه تعالى: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لا تَفَرَّقُوا [۲].

و قال أحمد بن باكثير المكى: «و روى الثعلبى فى تفسير قوله تعالى: وَ عَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيماهُمْ عن ابن عباس رضى اللّه عنهما أنه قال:

الأعراف موضع عال من الصراط، عليه العباس و حمزة و على بن أبى طالب و جعفر

---

[۱] حياة الحيوان «الكلب».

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۴

ذو الجناحين، يعرفون محبّهم ببياض الوجه و مبغضهم بسواد الوجه» [۱].

(۲) رواية سبط ابن الجوزى ... ص: ۳۳۴

اشارة

و قال سبط ابن الجوزى: «اتفق علماء السير أن قصة الغدير بعد رجوع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع، فى الثامن عشر من ذى الحجة، جمع الصحابة و كانوا مائة و عشرين ألفا و

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

الحدیث.

نصّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی ذلک بصریح العبارة دون التلویح و الإشارة. و ذکر أبو إسحاق الثعلبی فی تفسیر بإسناده: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا قال ذلک طار فی الأقطار و شاع فی البلاد و الأمصار، و بلغ ذلک الحارث بن نعمان الفهری» [... ۲].

ترجمة السبط و الثناء علیه ... ص: ۳۳۴

۱- الذهبی: «و ابن الجوزی العلّامة الواعظ المؤرّخ، شمس الدین أبو المظفر، یوسف بن قزعلی الترکی ثم البغدادی العونی الهبیری، الحنفی، سبط الشیخ جمال الدین أبی الفرج ابن الجوزی، أسمعه جدّه منه و من ابن کلبی و جماعة، و قدم دمشق سنة بضع و ستمائة فوعظ بها، و حصل له القبول العظیم، للطف شمائله و عذوبة وعظه، و له تفسیر فی تسعة و عشرین مجلّدا، و شرح الجامع الکبیر، و جمع مجلّدا فی مناقب أبی حنیفة، و درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیّا.

---

[۱] وسیلة المآل- مخطوط.

[۲] تذکرة خواص الأمة: ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۳۳۵

توفی فی الحادی و العشرین من ذی الحجّة، و کان وافر الحرمة عند الملوک» [۱].

۲- ابن الوردی: «و فیها توفی الشیخ شمس الدین یوسف، سبط جمال الدین ابن الجوزی: واعظ فاضل، له مرآة الزمان تاریخ جامع. قلت: و له تذکرة الخواص من الأمة فی ذکر مناقب الأئمة. و اللّه أعلم» [۲].

(۳) روایة الوصابی ... ص: ۳۳۵

اشارة

و رواه إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی الوصابی عن «الامام الثعلبی فی تفسیره» کذلک.

اعتماد العلماء علی کتاب الاکتفاء ... ص: ۳۳۵

و کتاب (الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء) للیمنی الوصابی من الکتب المشهورة لدی القوم، فقد نقل عنه محمّد محبوب فی مواضع من تفسیره (تفسیر شاهی) منها قوله: «و

فی الاکتفاء عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: وقع بینی و بین العباس مفاخرة، ففخر علیّ العباس بسقایة الحاج و عمارة المسجد الحرام أنهما له، قال علی فقلت: الآن أخبرک بمن هو خیر من هذا کله!، الذی قرع خراطیمکم بالسیف و قادکم إلی الإسلام. فعزّ ذلک علی العباس رضی اللّه عنه، فأنزل عزّ و جلّ: أ جَعَلْتُمْ سِقایَةَ الْحاجِّ وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ کَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ جاهَدَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ یعنی علیا رضی اللّه عنه» [۳].

---

[۱] العبر فی خبر من غبر حوادث ۶۵۶.

[۲] تتمة المختصر حوادث ۶۵۶.

[۳] تفسیر شاهی. بتفسیر الآیة.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۳۳۶

و منها: «فی الاکتفاء عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: لمّا أراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یغزو تبوک، دعا جعفر بن أبی طالب، فأمره أن یتخلّف علی المدینة فقال: لا- أتخلّف بعدک یا رسول اللّه. فعزم علیّ لمّا تخلّفت قبل أن أتکلّم فبکیت، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما یبکیک یا علی؟

قال: یا رسول اللّه یبکینی خصال غیر واحد، تقول قریش غدا ما أسرع ما تخلّف عن ابن عمه و خذله، و تبکینی خصلة أخری، کنت أرید أن أتعرّض للجهاد فی سبیل اللّه» [... ۱].

و نقل شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی عن (أسنی المطالب فی فضائل علی بن أبی طالب) و هو الکتاب الرابع من (الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء) [۲].

(۴) روایة الزرندی ... ص: ۳۳۶

اشارة

و روی محمّد بن یوسف الزرندی حدیث نزول الآیة المبارکة المذکورة فی شأن الحارث بن النعمان الفهری، عن الثعلبی واصفا إیاه ب «الامام» عن سفیان ابن عیینة کما تقدّم [۳].

ترجمة الزرندی و الاعتماد علی کتبه ... ص: ۳۳۶

و قال ابن حجر العسقلانی بترجمة الزرندی: «محمّد بن یوسف بن الحسن

---

[۱] المصدر.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۳] معارج الوصول- مخطوط- نظم درر السمطین ۹۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۳۳۷

ابن محمّد بن محمود بن الحسن، الزرندی المدنی الحنفی، شمس الدین، أخو نور الدین علی. قرأت فی مشیخة الجنید البلیانی تخریج الحافظ شمس الدین الجزری الدمشقی نزیل شیراز أنه کان عالما، و أرّخ مولده سنة ۶۹۳ و وفاته بشیراز سنة بضع و خمسین و سبعمائة. و ذکر أنه صنف درر السمطین فی مناقب السبطین. و بغیة المرتاح جمع فیها أربعین حدیثا بأسانیدها و شرحها» [... ۱].

و فی (الفصول المهمة لابن الصباغ المالکی): «حکی شیخ الإسلام العلّامة المحدّث بالحرم الشریف النبوی، جمال الدین محمّد بن یوسف الزرندی، فی کتابه المسمی بدرر السمطین فی فضل المصطفی و المرتضی و السبطین: أن الامام المعظم و الحبر المکرم، أحد الأئمة المتّبعین المقتدی بهم فی أمور الدین، محمّد بن إدریس الشافعی المطّلبی- رضی اللّه عنه و أرضاه و جعل الجنة منقلبه و مثواه- لما صرّح بمحبّة أهل البیت و أنه من شیعتهم، قیل فیه هذا و هو السید الجلیل، فقال مجیبا عن ذلک بأبیات:

إذا نحن فضّلنا علیا فإننا روافض بالتفضیل عند ذوی الجهل

إلی آخر الأشعار» [۲].

و وصفه شهاب الدین أحمد عند النقل عنه ب: «الامام المحدّث بالحرم الشریف النبوی المحمدی» [۳].

و قد ذکر الکاتب الجلبی کتابیه (نظم درر السمطین) و (بغیة المرتاح) فی (کشف الظنون) [۴].

---

[۱] الدرر الكامنهٔ ۴/ ۲۹۵.

[۲] الفصول المهمهٔ: ۲۱.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۴] كشف الظنون ۱/ ۷۴۷ باسم: درر السمطین و ۲۵۰۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۸

كما عدّ الدیار بكری كتابه (الإعلام) ضمن مصادر كتابه (الخمیس).

و قال السمهودی: «و قال الحافظ جمال الدین المذكور: و قال أبو اللیث عبد السّلام بن صالح الهروی: كنت مع علی بن موسی الرضا- و قد دخل نیسابور و هو علی بغله شهباء- فغدا فی طلبه العلماء من أهل البلد ... و قالوا: بحق آبائک الطاهرین حدّثنا بحدیث سمعته من أبیك. فقال: حدثنی أبی العبد الصالح موسی بن جعفر و قال: حدثنی أبی جعفر الصادق ابن محمّد قال: حدثنی أبی باقر علم الأنبیاء محمّد بن علی قال: حدثنی أبی سیّد العابدین علی بن الحسین قال: حدثنی أبی سید شباب أهل الجنهٔ الحسین بن علی قال: سمعت أبی سید العرب علی بن أبی طالب یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

الإیمان معرفهٔ بالقلب و إقرار باللسان و عمل بالأركان.

قال الامام أحمد بن حنبل رحمه اللّه: لو قرأت هذا الاسناد علی مجنون لبرئ من حینه.

و روی بعضهم أن المستملی لهذا الحدیث أبو زرعهٔ الرازی و محمّد بن أسلم الطوسی» [۱].

و هكذا نقل عنه فی مواضع عدیدهٔ واصفا إیاه ب «الحافظ».

(۵) روایهٔ الدولت‌آبادی ... ص: ۳۳۸

اشارهٔ

و روی ملک العلماء شهاب الدین بن شمس الدین الدولت‌آبادی حدیث نزول قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فی واقعهٔ حدیث الغدیر قوله: «و فی

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۹

الزاهدیهٔ عند قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ:

فی تفسیر الثعلبی نزولا:

أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال یوما. من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. فسمع ذلک واحد من الكفرهٔ من جملهٔ الخوارج، فجاء إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا محمد هذا من عندک أو من عند اللّه؟ فقال: هذا من عند اللّه. فخرج الكافر من المسجد و قام علی عتبهٔ الباب و قال: إن كان ما یقوله حقا فأنزل علیّ حجرا من السماء قال:

فنزل حجر و رضخ رأسه. فنزلت السورهٔ» [۱].

ترجمهٔ الدولت‌آبادی ... ص: ۳۳۹

و شهاب الدین الدولت‌آبادی من أعلام علماء أهل السنهٔ، فقد ذكره غلام علی آزاد قائلا: «مولانا القاضی شهاب الدین بن شمس

الـدین ابن عمر الزاولی الـدولت آبادی نوّر اللّه ضـریحه. ولـد بـدولت آباد دهلی، و تلمّذ علی القاضـی عبد المقتدر الدهلوی، و مولانا خواجکی الـدهلوی و هو من تلامـذة مولانـا معین الـدین العمرانی رحمهم اللّه تعالی. وفاق أقرانه و سـبق إخوانه. و کان القاضـی عبد المقتدر یقول فی حقه: یأتینی من الطلبة من جلده علم و لحمه علم و عظمه علم.

...و ألّف کتبا سارت بها رکبان العرب و العجم، و أذکی سرجا أهدی من النار الموقدة علی العلم.

توفی لخمس بقین من رجب المرجب، سنة تسع و أربعین و ثمانمائة، و دفن بجو نفور فی الجانب الجنوبی من مسجد السلطان إبراهیم الشرقی» [۲].

کما ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی و أثنی علیه الثناء البالغ [۳].

---

[۱] هدایة السعداء. الجلوة الثانیة من الهدایة الثامنة.

[۲] سبحة المرجان فی آثار هندوستان: ۳۹.

[۳] أخبار الأخیار: ۱۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۰

و ذکر کاشف الظنون أحد کتب شـهاب الدین الدولت آبادی و هو (الإرشاد فی النحو) و وصف مؤلفه ب «الشـیخ الفاضل» و الکتاب بقوله: «و هو متن لطیف، تعمّق فی تهذیبه کل التعمق، و تأنق فی ترتیبه حق التأنق».

و کذا مدح ولی اللّه الدهلوی مؤلفات الدولت آبادی فی کتابه (المقدمة السنیة فی الانتصار للفرقة السنیة).

و قـد عـدّ رشـید الـدین الـدهلوی ملـک العلمـاء فی عـداد عظمـاء العلماء من أهل السـنة، الـذین ألّفوا کتبا و رسائل فی مناقب الأئمة الطاهرین من أهل البیت علیهم السّلام.

و هذا المقدار یکفی لبیان کون الدولت آبادی من علماء أهل السنة، المعتمدین الموثوقین لدیهم.

(۶) روایة السمهودی ... ص: ۳۴۰

اشارة

و روی نور الـدین لی بن عبـد اللّه السـمهودی الشافعی، حدیث نزول الآیة الشـریفة فی حق الحارث فی الواقعة المذکورة، عن الثعلبی أیضا، حیث قال:

«و روی الامام الثعلبی فی تفسـیره: إنّ سفیان بن عیینة رحمه اللّه سئل عن قول اللّه عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فیمن نزلت؟ فقال للسائل:

سألتنی عن مسألـة ما سألنی عنها أحـد قبلک، حدثنی أبی عن جعفر بن محمّد عن آبائه: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم لمّا کان بغـدیر خم نـادی الناس فاجتمعوا، فأخـذ بیـد علی رضـی اللّه عنه و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث ابن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه علی ناقة، فنزل بالأبطح عن ناقته و أناخها و قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۱

یا محمّـد أمرتنا أن نشـهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلناه، و أمرتنا أن نصـلی خمسا فقبلناه، و أمرتنا بالزکاة فقبلناه، و أردتنا أن نصوم شـهرا فقبلنا، و أمرتنا بالحج فقبلنا. ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضـبعی ابن عمک تفضّله علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، فهـذا شـیء منک أم من اللّه عزّ و جلّ؟ فقال النبی: و اللّه الذی لا إله إلّا هو إنّ هذا من اللّه عزّ و جلّ. فولی الحارث و هو یرید راحلته و هو یقول: اللهم إن کـان مـا یقوله محمّـد حقـا فأمطر علینا حجارة من السـماء أو ائتنا بعـذاب الیم. فما وصل إلی راحلته حتی

رماه اللّه بحجر فسقط على هامته، و خرج من دبره، فقتله فأنزل اللّه تعالى: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ [۱].

ترجمة السمهودى ... ص: ۳۴۱

۱- السخاوى ملخصا بلفظه: «على بن عبد اللّه السمهودى: ولد فى صفر سنة ۸۴۴ بسمهود، و نشأ بها فحفظ القرآن و المنهاج و لازم والده، و قدم القاهرة معه و بمفرده غير مرة، و قرأ عمدة الأحكام بحثا على السعد بن الديرى، و أذن له فى التدريس هو و البامى و الجوهرى، و فيه و فى الإفتاء الشهاب السارمساجى بعد امتحانه له فى مسائل و مذاكرته معه، و فيها أيضا زكريا و كذا المحلى و المناوى، و عظم اختصاصه بهما و تزايد مع ثانيهما بحيث خطبه لتزويج سبطته، و قرّره معيدا فى الحديث بجامع طولون، و فى الفقه بالصالحية، و أسكنه قاعة القضاء بها، و عرض عليه النيابة فأبى، ثم فوّض إليه عند رجوعه مرة إلى بلده مع القضاء، حيث حل النظر فى أمر ثواب الصعيد و صرف غير المتأهل منهم، فما عمل بجميعه.

ثم إنه استوطن القاهرة و كنت هناك، فكثر اجتماعنا و كان على خير كبير،

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۲

و فارقته بمكة بعد أن حججنا، ثم توجه منها إلى طيبة فقطنها من سنة ثلاث و سبعين، و لقيته فى كلا الحرمين غير مرة، و غبطته على استيطانه المدينة، و صار شيخها، قل أن يكون أحد من أهلها لم يقرأ عليه.

و بالجملة، فهو انسان فاضل مفنن متميز فى الفقه و الأصلين، فهو فريد هناك فى مجموعه، و لأهل المدينة به جمال، و الكمال للّه» [۱].

۲- عبد القادر العيدروس: «و فيها فى يوم الخميس ثامن عشر ذى القعدة، توفى عالم المدينة الامام القدوة و المفتى الحجة الشريف، ذو التصانيف الشهيرة، نزيل المدينة الشريفة و عالمها و فقيهها و مدرّسها و مؤرّخها، ترجمه الحافظان العز ابن فهد و الشمس السخاوى ...و ألف عدة تآليف منها: جواهر العقدين فى فضل الشرفين ... و جمع فتاواه فى مجلد و هى مفيدة جدا» [... ۲].

۳- عبد الغفار بن ابراهيم العكى العدثانى: «الامام العلامة نور الدين على بن عبد اللّه ... و له مصنفات مفيدة ... و كلّها فى غاية الإتقان و التحقيق و التحرير و التدقيق. توفى بطيبة المشرفة» [۳].

۴- محمّد بن يوسف الشامى فى ذكر رموز سيرته: «أو (السيد) فالإمام العلامة شيخ الشافعية بطيبة نور الدين السمهودى» [۴].

۵- و وصفه الشيخ عبد الحق الدهلوى: ب «السيد العالم الكامل، أوحد العلماء الأعلام، عالم مدينة خير الأنام، نور الدين ... مات ضحى يوم ليلة بقيت من ذى القعدة عام إحدى عشر و تسعمائة، و دفن فى البقيع عند قبر الامام مالك» [... ۵].

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۴۵.

[۲] النور السافر عن أحوال القرن العاشر. حوادث سنة: ۹۱۱.

[۳] عجالة الراكب و بلغة الطالب- مخطوط.

[۴] سبل الهدى و الرشاد فى سيرة خير العباد- مقدمة الكتاب.

[۵] جذب القلوب- مقدمة الكتاب.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۳

۶- و احتج محمّد بن عبد الرسول البرزنجى بكتب السمهودى فى كتابه (الإشاعة لأشراط الساعة) و ذكر فى ديباجته فى ضمن

مصادره «کتب الامام الشریف نور الدین علی السمهودی، کتاریخ المدینة و جواهر العقدین» [۱].

۷- و وصفه محمود بن علی الشیخانی القادری ب «السید الجلیل» مع الاعتماد علی روایاته [۲].

۸- و ذکر الشیخ إبراهیم الکردی أحادیث فی الردّ علی الفلاسفة ثم قال:

«أورد هذه الأحادیث عالم المدینة و مفتیها العلامة السید نور الدین ... فی کتاب جواهر العقدین، و قد أخبرنا بالکتاب کلّه شیخنا أیده اللّه تعالی، قراءة للبعض و إجازة للکل» [... ۳].

۹- و قال أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکی فی (وسیلة المآل فی عد مناقب الآل): «و قد أکثرت العلماء فی هذا الشأن، و جمعت فی جواهر مناقبهم الشریفة ما یجمل به جید الزمان، و من أحسن ما جمعت فی تلک التآلیف و أنفع ما نقلت منه فی هذا التصانیف: کتاب جواهر العقدین فی فضل الشرفین لعلّامة الحرمین السید السمهودی تغمّده اللّه برحمته» [۴].

۱۰- و وصفه محمّد بن محمّد خان البدخشی ب «السید السند نور الملة و الدین» [... ۵].

۱۱- و قال تاج الدین الدهان المکی: «تواریخ المدینة الشریفة لعالمها الامام الحجة السید الشریف نور الدین» [... ۶].

---

[۱] الإشاعة لأشراط الساعة. مقدمة الکتاب.

[۲] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

[۳] بلغة المسیر إلی توحید اللّه العلی الکبیر.

[۴] وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

[۵] مفتاح النجا- مخطوط.

[۶] کفایة المتطلع فی مرویات الشیخ حسن العجیمی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۴

۱۲- و وصفه أحمد بن عبد القادر العجیلی ب «إمام السادة و العلماء» [۱].

۱۳- و ذکره رشید الدین خان الدهلوی فیمن ألّف و صنف فی فضائل الأئمة من العترة الطاهرة، من عظماء علماء أهل السنة، حیث ذکر کتابه (جواهر العقدین) و وصف مؤلفه ب «الإمام» [۲].

(۷) روایة ابن الصباغ ... ص: ۳۴۴

اشارة

و رواه أیضا الشیخ نور الدین علی بن محمّد المعروف بابن الصباغ المالکی، عن تفسیر الثعلبی، کما مر مرارا، و عبّر عن الثعلبی ب «الإمام» [۳].

ترجمة ابن الصباغ و التعریف بکتابه ... ص: ۳۴۴

و ابن الصباغ من مشاهیر علماء المالکیة، و من أکابر مشایخهم المعتمدین، و قد وصفه العجیلی لدی النقل عنه ب «الشیخ الامام علی بن محمّد الشهیر بابن الصباغ من علماء المالکیة».

و ذکر محمّد بن عبد اللّه المطیری المدنی الشافعی- لدی النقل عنه- أن ابن الصباغ من العلماء العاملین الأعیان.

کما أکثر من النقل عن کتابه (الفصول المهمة) جماعة من أعیان علماء أهل السنة کالحلبی فی (سیرته) و الصفوری فی (نزهة المجالس) و الشیخانی القادری فی

[۱] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

[۲] إیضاح لطافهٔ المقال لمحمّد رشید الدهلوی.

[۳] الفصول المهمهٔ: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۵

(الصراط السوی) و العجیلی فی (ذخیرهٔ المآل) و السمهودی فی (جواهر العقدین).

(۸) روایهٔ المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۵

اشارهٔ

و رواه السید جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی فی (الأربعین فی مناقب أمیر المؤمنین) حیث قال: «الحدیث الثالث عشر: عن جعفر ابن محمد عن آبائه الکرام علیهم السلام: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا کان بغدیر خم نادی الناس، فاجتمعوا، فأخذ بید علی و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث کان و فی روایهٔ: اللهم أعنه و أعن به، و ارحمه و ارحم به، و انصره و انصر به، فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث بن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی ناقهٔ له، و نزل بالأبطح عن ناقته و أناخها، فقال:

یا محمد: أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلناه منک، و أمرتنا أن نصلّی خمسا فقبلناه منک، و أمرتنا بالزکاهٔ فقبلناه منک، و أمرتنا أن نصوم فقبلناه منک، و أمرتنا بالحج فقبلناه منک، ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک تفضّله علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، فهذا شیء منک أم من اللّه عز و جل؟

فقال النبی: و الذی لا إله إلّا هو إن هذا من اللّه عز و جل، فولّی الحارث ابن النعمان و هو یرید راحلته و هو یقول: اللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا فأمطر علینا حجارهٔ من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. فما وصل إلی راحلته حتی رماه اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۶

عزّ و جلّ بحجر، فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله. و أنزل اللّه عز و جل:

سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ [۱].

الثناء علی المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۶

و السید جمال الدین المحدّث الشیرازی من کبار علماء أهل السنّهٔ الأثبات، و من مشایخ (الدهلوی) فی الإجازهٔ کما لا یخفی علی ناظر رسالته فی (أصول الحدیث). و جعله الملّا علی القاری من المشایخ الکبار. کما وصفه بالأوصاف العظیمهٔ فی مقدمهٔ کتابه (المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ).

و اعتمد علی روایاته جماعهٔ من أساطین علمائهم، کالشیخ عبد الحق الدهلوی فی (مدارج النبوهٔ) و الدیار بکری فی (الخمیس) و ولی اللّه الدهلوی فی (إزالهٔ الخفاء) کما لا یخفی علی من راجع الکتب المذکورهٔ.

(۹) روایهٔ المنّاوی ... ص: ۳۴۶

اشارهٔ

و روی الشیخ شمس الدین عبد الرءوف بن تاج العارفین المنّاوی الحدیث المذکور حیث قال بشرح حدیث الغدیر: «و فی تفسیر الثعلبی عن ابن عیینهٔ قال:

إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا قال ذلک، طار فی الآفاق، فبلغ ذلک الحارث ابن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه فقال: یا محمد » [۲...].

---

[۱] الأربعین- مخطوط.

[۲] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۶/ ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۷

ترجمهٔ المناوی ... ص: ۳۴۷

و ترجم محمّد أمین بن فضل اللّه المحبی الدمشقی للمناوی ترجمهٔ حافلهٔ نلخصها فیما یلی بلفظه: «عبد الرءوف بن تاج العارفین، الامام الکبیر الحجهٔ الثبت القدوهٔ، صاحب التصانیف السائرهٔ، و أجلّ أهل عصره من غیر ارتیاب، و کان إماما فاضلا زاهدا عابدا، قانتا للّه خاشعا له، کثیر النفع، و کان متقربا بحسن العمل، مثابرا علی التسبیح و الأذکار، صابرا صادقا، و کان یقتصر یومه و لیلته علی أکلهٔ واحدهٔ من الطعام، قد جمع من العلوم و المعارف علی اختلاف أنواعها و تباین أقسامها ما لم یجتمع فی أحد ممن عاصره.

انقطع عن مخالطهٔ الناس و انعزل فی منزله، و أقبل علی التألیف، فصنّف فی غالب العلوم، ثم ولی تدریس المدرسهٔ الصالحیهٔ، فحسده أهل عصره و کانوا لا یعرفون مزیهٔ علمه لانزوائه عنهم، و لمّا حضر الدرس فیها ورد علیه من کل مذهب فضلاؤه منتقدین علیه، فأذعنوا لفضله و صار أجلاء العلماء یبادرون لحضوره، و أخذ عنه منهم خلق کثیر منهم: الشیخ سلیمان البابلی، و السید إبراهیم الطاشکندی، و الشیخ علی الأجهوری الولی المعتقد، و أحمد الکلبی و ولده الشیخ محمّد و غیرهم. و کان مع ذلک لم یخل من طاعن و حاسد حتی دسّ علیه السم، فتوالی علیه بسبب ذاک نقص فی أطرافه و بدنه من کثرهٔ التداوی.

بالجملهٔ، فهو أعلم علماء هذا التاریخ آثارا، و مؤلفاته غالبا متداولهٔ کثیرهٔ النفع، و للناس علیها تهافت زائد و یتغالون فی أثمانها، و أشهرها شرحاه علی الجامع الصغیر و شرح السیرهٔ المنظومهٔ للعراقی.

و کانت ولادته فی سنهٔ ۹۵۲ و توفی سنهٔ ۱۰۳۱» [۱].

---

[۱] خلاصهٔ الأثر ۲/ ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۸

ترجمهٔ المحبی مادح المناوی ... ص: ۳۴۸

و ترجم محمّد أفندی بن علی أفندی المرادی البخاری الدمشقی مفتی الحنفیهٔ لمحمّد أمین المحبی بقوله: «محمّد الأمین بن فضل اللّه ...فرید العصر و یتیمهٔ الدهر، المؤرخ الذی بهر العقول بانشائه البدیع، الشاعر الماهر الذی هو ببیانه لها روت ساحر. ولد بدمشق سنهٔ ۱۰۶۱...

و کان یکتب الخط الحسن العجیب، و ألف مؤلفات حسنهٔ بعد أن جاوز العشرین ... و کانت وفاته فی ثانی عشر جمادی الأولی سنهٔ ۱۱۱۱» [۱ ...].

(۱۰) روایهٔ العیدروس ... ص: ۳۴۸

اشارة

و کذلک رواه شیخ بن عبد اللّه بن شیخ عبد اللّه العیدروس باعلوی، عن الثعلبی فی تفسیره [۲].

ترجمة العیدروس و الثناء علیه ... ص: ۳۴۸

و ترجم المحبی للعیدروس المذکور بما هذا ملخصه: «شیخ بن عبد اللّه ابن شیخ بن عبد اللّه بن شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی، الأستاذ الکبیر المحدث الصوفی الفقیه، اشتغل علی والده، أخذ عنه علوما کثیرة و لبس منه الخرقة و تفقه، و رحل إلی الشحر و الیمن و الحرمین فی سنة ۱۰۱۶، ثم رحل إلی الهند فدخلها فی

---

[۱] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر ۴/ ۸۶.

[۲] العقد النبوی و السرّ المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۹

سنة ۱۰۲۵، و أخذ عن عمه الشیخ عبد القادر بن شیخ، و کان یحبّه و یثنی علیه و بشّره ببشارات، و ألبسه الخرقة و حکمه، و کتب له إجازة مطلقة فی أحکام التحکیم.

ثم قصد إقلیم الدکن و اجتمع بالوزیر الأعظم عنبر و بسلطانه برهان نظام شاه، و حصل له عندهما جاه عظیم، و أخذ عنه جماعة، ثم سعی بعض المردة بالنمیمة، فأفسدوا أمر تلک الدائرة ففارقهم صاحب الترجمة، و قصد السلطان ابراهیم عادلشاه فأجلّه و عظّمه، و تبجح السلطان بمجیئه إلیه و عظّم أمره فی بلاده، و کان لا یصدر إلّا عن رأیه، و سبب إقباله الزائد علی أنه وقع له حال اجتماعه به کرامة و هی: إن السلطان کانت أصابته فی مقعدته جراحة منعته الراحة و الجلوس، و عجزت عن علاجه حذّاق الأطباء، و کان سببها أن السید الجلیل علی ابن علوی دعا علیه بجرح لا یبرأ، فلمّا أقبل صاحب الترجمة و رآه علی حالته أمره أن یجلس مستویا، فجلس من حینئذ و برأ منها. و کان السلطان إبراهیم رافضیا، فلم یزل به حتی أدخله فی عداد أهل السنّة.

فلمّا رأی أهل تلک المملکة انقیاد السلطان إلیه، أقبلوا علیه و هابوه، و حصّل کتبا نفیسة، و اجتمع له من الأموال ما لا یحصی کثرة... و لم یزل مقیما عند السلطان إبراهیم عادلشاه حتی مات السلطان، فرحل صاحب الترجمة إلی دولت‌آباد ... إلی أن مات سنة ۱۰۴۱. و کانت ولادته فی سنة ۹۹۳» [۱].

و وصفه الشیخانی القادری لدی النقل عنه بأوصاف حمیدة جلیلة قال:

«و فی العقد النبوی و السر المصطفوی للشیخ الامام و الغوث الهمام، بحر الحقائق و المعارف، السید السند و الفرد الأمجد، الشریف الحسینی، المسمّی بالشیخ بن عبد اللّه» [... ۲].

---

[۱] خلاصة الأثر ۲/ ۲۳۵.

[۲] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۰

و إنّ محمّد محبوب عالم ینقل فی مواضع من تفسیره (تفسیر شاهی) عن کتاب (العقد النبوی) المذکور للعیدروس الیمنی.

(۱۱) روایة الشیخانی ... ص: ۳۵۰

و روی محمود بن محمّد الشیخانی القادری حدیث نزول الآیهٔ الکریمهٔ حیث قال: «و قد مرّ مرارا
قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.
الحدیث.
قالوا: و کان الحارث بن النعمان مسلما، فلما سمع حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه، شک فی نبوهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثم قال: اللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا فأمطر علینا حجارهٔ من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. ثم ذهب لیرکب راحلته فما مشی نحو ثلاث خطوات، حتی رماه اللّه عز و جلّ بحجر، فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله. فأنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ [۱].
و هذا الرجل من علماء أهل السنهٔ المعتمدین، و قد نقل عنه و اعتمد علیه رشید الدین خان الدهلوی فی کتابه (غرهٔ الراشدین).

---

[۱] المصدر نفسه- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۱

(۱۲) روایهٔ الحلبی ... ص: ۳۵۱

اشارهٔ

و روی نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی بقوله: «قال بعضهم: و لمّا شاع قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه فی سائر الأمصار، و طار فی جمیع الأقطار، فبلغ الحارث بن النعمان الفهری، فقدم المدینهٔ و أناخ راحلته عند باب المسجد، فدخل و النبی جالس و حوله أصحابه، فجاء حتی جثی بین یدیه ثم قال:
یا محمد! إنک أمرتنا أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلنا ذلک منک، و أمرتنا أن نصلی فی الیوم و اللیلهٔ خمس صلوات، و نصوم شهر رمضان، و نزکی أموالنا، و نحج البیت فقبلنا ذلک منک، ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک ففضّلته و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، فهذا شیء من اللّه أو منک؟
فاحمرّت عینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: و اللّه الذی لا إله إلّا هو إنه من اللّه و لیس منی. قالها ثلاثا. فقام الحارث و هو یقول: اللهم إن کان هذا هو الحق من عندک- و فی روایهٔ: اللهم إن کان ما یقول محمّد حقا- فأرسل علینا حجارهٔ من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. فو اللّه ما بلغ باب المسجد حتی رماه اللّه بحجر من السماء، فوقع علی رأسه و خرج من دبره، فمات. و أنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ الآیهٔ» [۱]

---

[۱] السیرهٔ الحلبیهٔ ۳/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۲

ترجمهٔ نور الدین الحلبی ... ص: ۳۵۲

۱- عبد اللّه بن حجازی الشرقاوی: «العلامهٔ الفاضل، و اللوذعی الکامل، شیخ الإسلام و برکهٔ الأنام، الشیخ علی الحلبی، صاحب السیرهٔ الحلبیهٔ المشهورهٔ» [... ۱].
۲- المحبی: «الامام الکبیر، أجل أعلام المشایخ و علامهٔ الزمان، کان جبلا من جبال العلم و بحرا لا ساحل له، واسع الحکم، علّامهٔ جلیل المقدار، جامعا لأشتات العلی، صارفا نقد عمره فی بث العلم النافع و نشره، و حظی فیه حظوهٔ لم یحظها أحد مثله، فکان درسه

مجمع الفضلاء و محط رحال النبلاء، و کان غایة فی التحقیق، حاد الفهم، قوی الفکرة، متحریا فی الفتاوی، جامعا بین العلم و العمل، صاحب جد و اجتهاد، عمّ نفعه الناس، فکانوا یأتونه لأخذ العلم عنه من البلاد، مهابا عند خاصة الناس و عامّتهم، حسن الخلق و الخلق، ذا دعابة لطیفة فی درسه مع جلالة، و کان الشیوخ یثنون علیه بما هو أهله، من الفضل التام و مزید الجلالة و الاحترام.

ولد بمصر فی سنة ۹۷۵، و ألّف المؤلفات البدیعة منها: السیرة النبویة التی سماها إنسان العیون فی سیرة النبی المأمون، فی ثلاث مجلدات، اختصرها من سیرة الشیخ محمّد الشامی و زاد أشیاء لطیفة الموقع، و قد اشتهرت اشتهارا کثیرا، و تلّقتها أفاضل العصر بالقبول، حرّرها تحریرا مع الشیخ سلطان. و کانت وفاته یوم السبت آخر یوم من شعبان سنة ۱۰۴۴» [۲].

---

[۱] التحفة البهیة فی طبقات الشافعیّة- مخطوط.

[۲] خلاصة الأثر ۳/ ۱۲۲ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۳

(۱۳) روایة أحمد بن باکثیر ... ص: ۳۵۳

اشارة

و روی أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر نزول الآیة سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فی واقعة غدیر خم عن الثعلبی حیث قال: «روی الثعلبی فی تفسیره: إن سفیان بن عیینة رحمه اللّه سئل عن قوله عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فیمن نزلت؟ فقال للسائل: سألتنی عن مسألة ما سألنی عنها أحد قبلک، حدثنی أبی عن جعفر بن محمّد عن آبائه رضی اللّه عنهما، أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا کان بغدیر خم، نادی الناس فاجتمعوا، فأخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث ابن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی ناقة، فنزل بالأبطح عن ناقته و أناخها و قال:

یا محمّد أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبلناه منک، و أمرتنا أن نصلّی خمسا فقبلناه منک، و أمرتنا بالحج فقبلنا، ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک تفضّله علینا. فقلت:

من کنت مولاه فعلی مولاه، فهذا شیء منک أو من اللّه عزّ و جلّ؟ فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: و الذی لا إله إلّا هو إن هذا من اللّه عز و جلّ.

قال: فولّی الحارث بن النعمان- و هو یرید راحلته- و هو یقول: اللهم إن کان ما یقول حقا فأمطر علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم، فما وصل إلی راحلته حتی رماه اللّه بحجر، فسقط علی هامته حتی خرج من دبره فقتله.

فأنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ [۱]

---

[۱] وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۴

ترجمة ابن باکثیر المکّی ... ص: ۳۵۴

و قد ترجم محمّد أمین المحبّی لابن باکثیر المکی بقوله: «الشیخ أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکی الشافعی، من أدباء الحجاز و فضلائها المتمکّنین، کان فاضلا أدیبا له مقدار علی و فضل جلی، و کان له فی العلوم الفلکیة و علم الأوفاق و الزابرجا ید عالیة. و کان له عند أشراف مکة منزلة و شهرة، و کان فی الموسم یجلس فی المکان الذی یقسّم فیه الصرّ السلطانی بالحرم الشریف، بدلا عن

شریف مکهٔ.

و من مؤلفاته: حسن المآل فی مناقب الآل ... و کانت وفاته سنهٔ ۱۰۴۷ بمکهٔ، و دفن بالمعلاهٔ» [۱].

و وصفه رضی الدین محمّد بن علی بن حیدر لدی النقل عنه فی کتابه (تنضید العقود السنیهٔ بتمهید الدولهٔ الحسینیهٔ) بقوله: «قال أحمد صاحب الوسیلهٔ، و هو الثقهٔ الأمین فی کلّ فضیلهٔ»....

(۱۴) روایهٔ محبوب عالم ... ص: ۳۵۴

و رواه محبوب عالم- و هو من أکابر علماء أهل السنهٔ و عرفائهم- فی تفسیر المعروف (تفسیر شاهی) الذی أثنی علیه (الدهلوی) و غیره من علمائهم رواه عن (العقد النبوی) عن (تفسیر الثعلبی).

---

[۱] خلاصهٔ الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۱/ ۲۷۱- ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۵

(۱۵) روایهٔ محمّد صدر العالم ... ص: ۳۵۵

و رواه محمّد صدر العالم، عن تفسیر الثعلبی کذلک، حیث قال: «أخرج الثعلبی فی تفسیره: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال یوما: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فسمع ذلک واحد من الکفرهٔ من جملهٔ الخوارج، فجاء إلی النبی فقال: یا محمّد هذا من عندک أو من عند اللّه؟ فقال النبی: هذا من عند اللّه. فخرج الکافر من المسجد و قام علی عتبهٔ الباب و قال: إن کان ما یقوله حقا فأنزل علیّ حجرا من السماء، قال: فنزل حجر و رضخ رأسه فنزل قوله: سَأَلَ سائِلٌ الآیهٔ» [۱].

(۱۶) روایهٔ محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۳۵۵

اشارهٔ

و رواه محمّد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی، عن تفسیر الثعلبی، ثم قال: «قلت: و ذکره الحافظ العلّامهٔ أبو سعود الرومی، فی تفسیره الشهیر» [۲].

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

[۲] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ: ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۶

الثناء علی محمّد بن اسماعیل الأمیر ... ص: ۳۵۶

قال أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی: «و أولاد الامام المتوکل علماء جهابذهٔ و أبرار، أعظمهم ولده الامام المؤید باللّه محمّد بن إسماعیل، قرأ کتب الحدیث و برع فیها. کان إماما فی الزهد و الورع، یعتقده العامهٔ و الخاصهٔ، و یأتونه بالنذور فیردّها و یقول: إن قبولها تقریر لهم علی اعتقادهم أنه من الصالحین، و هو یخاف أنه من الهالکین...

و من أعیان آل الامام: السید المجتهد الشهیر، المحدّث الکبیر السراج المنیر، محمّد بن إسماعیل الأمیر، مسند الدیار و مجدد الدین

فی الأقطار، صنف أکثر من مائهٔ مؤلف، و هو لا ینسب إلی مذهب بل مذهبه الحدیث».…

و قال: «و سیدنا الامام محمّد بن إسماعیل الأمیر رضی اللّه عنه، أخذ عن علماء الحرمین و استجاز منهم و ارتبط بأسانیدهم، و قرأ علی الشیخ عبد الخالق ابن الزین المزجاجی، و الشیخ علیه، و استجاز منه و أسند عنه، مع تمکّنه من علوم الآل و تأصله» [۱].

و قال صدّیق حسن القنوجی: «إرشاد النقاد إلی تیسیر الاجتهاد، للإمام بدر الملهٔ المنیر محمّد بن اسماعیل الیمنی الأمیر، المتوفی سنهٔ ۱۱۸۲» [… ۲].

کما ذکر کتبا أخری له معم الثناء علیها و علی مؤلّفها، و وصفه بالأوصاف الجلیلهٔ.

---

[۱] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

[۲] إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۷

(۱۷) روایهٔ أحمد بن عبد القادر … ص: ۳۵۷

اشارهٔ

و رواه أحمد بن عبد القادر الشافعی فی کتابه (ذخیرهٔ المآل فی شرح عقد جواهر اللئال) عن الثعلبی معبرا عنه ب «الامام».

الثناء علیه و علی کتابه … ص: ۳۵۷

و قد وصفه الشیخ أحمد بن محمّد الأنصاری الیمنی الشروانی لدی النقل عنه، بأوصاف جلیلهٔ، حیث قال: «و ما أحسن قول محبّ الآل العارف المفضال، شهاب الدین أحمد بن عبد القادر الحفظی الشافعی، رحمه الکبیر المتعال، فی منظومته المسمّاهٔ بعقد جواهر اللآل:

و آیهٔ التطهیر فیهم نزلت و أذهبت رجسهم و طهّرت

لمّا تلاها قام یدعو أهله فی بیت سکناه و خص آله

أدخلهم تحت الکسا و جلّلا جمیعهم ثم دعا و ابتهلا

و قال اللهمّ هؤلاء هم أهل بیتی و هم عصائی

إنی لمن حاربهم حرب و من سالمهم سلم علی مرّ الزمن

و إننی منهم و هم منی فصل علیهم أزکی صلاهٔ و أجل

و ارحم و بارک و ارض عنهم و اغفر و الرجس أذهب عنهم و طهّر

فهذه الآیهٔ أصل القاعدهٔ و منبع الفضل لکل عائدهٔ

و إنما حرف یفید الحصرا و یقصر المراد فیهم قصرا

فلا یرید اللّه فیهم غیر أن یذهب عنهم کل رجس و درن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۸

مؤکدا تطهیرهم بالمصدر منکّرا إشارهٔ للعبقری

و منها:

«و کل أعدائهم و الجافی فلا نوالیهم و لا نصافی

قد قطعوا ما أمروا بوصله و ما رعوا ذمهٔ خیر رسله

عقّوه فی أولاده و هجروا و نقضوا عهودهم و غدروا

ما عذرهم یوم اللّقا و الحجة و کیف ینجو غارق فی اللجة؟

ما ذا یولون إذا ما سئلوا و شهد اللّه علی ما فعلوا؟

و هم بذاک الیوم فی هوان تطأهم الأقدام کالجعلان

و یحکم اللّه بحکم الحق بینهم و بین أهل العق

و المصطفی و المرتضی و فاطمة قد حضروا فی مجلس المخاصمة

یا حسرة علیهم لا تنقضی و خجلة لمن جفا و من رضی

و ما جری فقد مضی و إنما یا ویل من والی لمن قد ظلما

و کلّ من یسکت أو یلبّس و من لعذر فاسد یلتمس

فذاک مغبون بکلّ حال قد ضیّع الربح و رأس المال

و استبدل الأدنی بکلّ خیر و باع دینه بدنیا الغیر

و فی غد کل فریق یجمع تحت لواء من له یتبع

و کل أناس بإمام یدعی فاختر لمن شئت و ألق السمعا

قال محبّر هذا الکتاب- أذاقه اللّه حلاوة عفوه یوم الحساب- و للشهاب العارف الحفظی شرح علی منظومته، دال علی حسن عقیدته و وفور محبته، لأهل البیت الرفیع و سلامته من التعصب الشنیع، سماه: ذخیرة المآل فی شرح عقد جواهر اللآل. و لمّا کنت مقیما فی الوطن کان الشهاب موجودا فی برج شرفه بین الحجاز و الیمن، و لا أدری الیوم أباق لمعان ذلک النور أم غاب عن الأبصار بعد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۹

الظهور، لبعدی عن تلک الأقطار و انقطاع ما لم أزل مترقبا لوصوله من أخبار الأخیار الساکنین فی أنفس الدیار» [... ۱].

الثناء علی مادح الحفظی ... ص: ۳۵۹

و أحمد الشروانی الیمنی وصفه مشاهیر علمائهم بأوصاف کریمة، فی تقاریظهم لکتابه المذکور (المناقب الحیدریة)، فممن کتب له تقریظا هو: رشید الدین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی). و منهم: المولوی حسن علی المحدث تلمیذ (الدهلوی)، و منهم: المولوی أوحد الدین البلجرامی.

و قد طبعت هذه التقاریظ فی آخر کتاب (المناقب الحیدریة) فلیلاحظ.

(۱۸) روایة الشبلنجی ... ص: ۳۵۹

و رواه أیضا سید مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی عن الثعلبی- مع التعبیر عنه ب «الامام» - کذلک [۲].

---

[۱] المناقب الحیدریة ۷۵- ۷۷.

[۲] نور الأبصار: ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۰

دلالة هذا الحدیث علی أفضلیة علی علیه السلام ... ص: ۳۶۰

و حدیث نزول قوله عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ فی شأن الحارث بن النعمان الفهری، بعد نزول العذاب علیه بسبب اعتراضه علی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما قاله یوم غدیر خم، فی حق أمیر المؤمنین علیه السّلام، و هو قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه

...صریح فی دلالهٔ هذا الکلام علی أفضلیهٔ علی علیه السّلام، لأنه قال للنبی فی اعتراضه: «و لم ترض بهذا حتی أخذت بضبعی ابن عمک ففضّلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه».

و هذا وجه آخر لسقوط تأویلات القوم لحدیث الغدیر، و مناقشاتهم فی دلالتهم علی الأفضلیهٔ و الامامهٔ، تلک الدلالهٔ التی أذعن بها جمیع المتأخرین و الغائبین الذین بلغهم ما قاله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فی ذلک یوم العظیم و فی ذلک الجمع الحاشد.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۱

استلزام الأفضلیهٔ للإمامهٔ ... ص: ۳۶۱

و الأفضلیهٔ تستلزم الامامهٔ کما بینا ذلک بالتفصیل فی (المنهج الأول)، و سنوضحه فی البحوث الآتیهٔ إن شاء اللّه تعالی ... و لکن لا بأس یذکر کلمات بعض أساطین أهل السنهٔ الصریحهٔ فی لزوم کون الخلیفهٔ أفضل الناس، و أنه لا یجوز خلافهٔ المفضول مع وجود الأفضل منه فی الأمهٔ:

قال ابن تیمیهٔ: «أمّا جمهور الناس ففضّلوا عثمان، و علیه استقرار أهل السنهٔ، و هو مذهب أهل الدین و مشایخ الزهد و التصوف و أئمهٔ الفقهاء، کالشافعی و أصحابه و أبی حنیفهٔ و أصحابه، و هو أصح الروایتین عن مالک و علیها أصحابه. قال مالک: لا أجعل من خاض فی الدماء کمن لم یخض فیها، و قال الشافعی و غیره: إنه بهذا السبب قصد و إلی المدینهٔ الهاشمی ضرب مالک، و جعل طلاق المکره سببا ظاهرا، و هو أیضا مذهب جماهیر أهل الکلام: الکرامیهٔ و الکلابیهٔ و الأشعریهٔ و المعتزلهٔ.

و قال أیوب السختیانی: من لم یقدّم عثمان علی علی فقد أزری المهاجرین و الأنصار، و هکذا قال أحمد بن حنبل و أبو الحسن الدار قطنی و غیرهما. إنهم اتفقوا علی تقدیم عثمان، و لهذا تنازعوا فیمن لم یقدّم عثمان هل یعدّ مبتدعا علی قولین، هما روایتان عن أحمد، فإذا قام الدلیل علی تقدیم عثمان کان ما سواه أوکد.

فأمّا الطریق التوفیقی فالنص و الإجماع، أمّا النص ففی الصحیحین عن ابن عمر قال: کنا نقول و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حی: أفضل أمهٔ النبی بعده أبو بکر ثم عمر ثم عثمان. و أما الإجماع فالنقل الصحیح قد ثبت: إن عمر جعل الأمر شوری فی ستهٔ، و أنّ ثلاثهٔ ترکوه لثلاثهٔ: عثمان و علی و عبد الرحمن، و أن الثلاثهٔ اتفقوا علی أن عبد الرحمن یختار واحدا منهما، و بقی عبد الرحمن ثلاثهٔ أیام حلف أنه لم ینم فیها کثیر نوم یشاور المسلمین، و قد اجتمع بالمدینهٔ أهل الحلّ و العقد حتی أمراء الأمصار، و بعد ذلک اتفقوا علی مبایعهٔ عثمان بغیر رغبهٔ و لا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۲

رهبهٔ، فیلزم أن یکون هو الأحق، و من کان هو الأحق کان هو الأفضل، فإن أفضل الخلق من کان أحق أن یقوم مقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر و عمر.

و إنما قلنا یلزم أن یکون هو الأحق، لأنه لو لم یکن ذلک للزم إمّا جهلهم و إما ظلمهم، فإنه إذا لم یکن أحق و کان غیره أحق فإن لم یعلموا ذلک کانوا جهّالا، و إن علموه و عدلوا عن الأحق إلی غیره کانوا ظلمهٔ، فتبیّن أن عثمان إن لم یکن أحق لزم إما جهلهم و إما ظلمهم، و کلاهما منتف، أمّا أولا فلأنهم أعلم بعثمان و علی منّا، و أعلم بما قاله الرسول فیهما منا، و أعلم بما دلّ علیه القرآن فی

ذلک منّا، و لأنهم خیر القرون فیمتنع أن نکون نحن أعلم منهم بمثل هذه المسائل، مع أنهم أحوج إلی علمها منّا، فإنّهم لو جهلوا مسائل أصول دینهم و علمنا نحن لکنا أفضل منهم، و ذلک ممتنع.

و کونهم علموا الحق و عدلوا عنه أعظم و أعظم، فإن ذلک قدح فی عدالتهم، و ذلک یمنع أن یکونوا خیر القرون بالضرورهٔ، و لأن القرآن قد أثنی علیهم ثناء یقتضی غایهٔ المدح، فیمتنع إجماعهم و إصرارهم علی الظلم الذی هو ضرر فی حق الأمهٔ کلها، فإن هذا لیس ظلما للممنوع من الولایهٔ بل هو ظلم لکن من منع نفعه عن ولایهٔ الأحق بالولایهٔ، فإنه إذا کان راعیان أحدهما هو الذی یصلح للرعایهٔ و یکون أحق بها، کان منعه من رعایتها یعود بنقص الغنم حقها فی نفعه، و لأن القرآن و السنهٔ دلّ علی أن هذه الأمهٔ خیر الأمم و أن خیرها أوّلوها، فإن کانوا مصرّین علی ذلک لزم أن تکون هذه الأمهٔ شر الأمم، و أن لا یکون أوّلوها خیرها، و لأنا نحن نعلم أن المتأخرین لیسوا مثل الصحابهٔ، فإن کان أولئک ظالمین مصرّین علی الظلم، فالأمهٔ کلّها ظالمهٔ، فلیست خیر الأمم.

و قد قیل لابن مسعود لمّا ذهب إلی الکوفهٔ: من ولیتم؟ قال: ولّینا أعلانا ذا فوق و لم نأل. و ذو الفوق هو السهم، یعنی أعلانا سهما فی الإسلام.

فإن قیل: قد یکون عثمان الأحق بالامامهٔ و علی أفضل منه.

قیل: أولا هذا السؤال لا یمکن أن یورده أحد من الامامیهٔ، لأن الأفضل عندهم أحق بالإمامهٔ، و هذا قول الجمهور من أهل السنهٔ. و هنا مقامان: إمّا أن یقال: الأفضل أحق بالإمامهٔ لکن یجوز تولیهٔ المفضول إمّا مطلقا و إما للحاجهٔ.

و إمّا أن یقال: لیس کل من کان أفضل عند اللّه یکون هو الأحق بالإمامهٔ.

و کلاهما منتف هاهنا.

أمّا الأول فلأن الحاجهٔ إلی تولیهٔ المفضول فی الاستحقاق کانت منتفیهٔ، فإن القوم کانوا قادرین علی تولیهٔ علی، و لیس هناک من ینازع أصلا، و لا یحتاجون إلی رغبهٔ و لا رهبهٔ، و لم یکن هناک لعثمان شوکهٔ تخاف، بل التمکن من تولیهٔ هذا کان کالتمکن من تولیهٔ هذا. فامتنع أن یقال: ما کان یمکن إلّا تولیهٔ المفضول، و إذا کانوا قادرین- و هم یتصرفون للأمهٔ لا لأنفسهم- لم یجز لهم تفویت مصلحهٔ الأمهٔ من ولایهٔ الفاضل، فإن الوکیل و الولی المتصرف لغیره لیس له أن یعدل عما هو أصلح لمن ائتمنه، مع کونه قادرا علی تحصیل المصلحهٔ، فکیف إذ کانت قدرته علی الأمرین سواء. و أما الثانی فلأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفضل الخلق، و کلّ من کان به أشبه فهو أفضل ممن لم یکن کذلک، و الخلافهٔ کانت خلافهٔ نبوهٔ لم تکن ملکا، فمن خلف النبی و قام مقام النبی کان أشبه بالنبی، و من کان أشبه بالنبی کان أفضل، فالذی یخلفه أشبه به من غیره، و الأشبه به أفضل، فالذی یخلفه أفضل» [۱].

و قال حسن بن محمد الطیبی بشرح

حدیث «لا ینبغی لقوم فیهم أبو بکر أن یؤمهم غیره»

قال: «هذا دلیل علی فضله علی جمیع الصحابهٔ، فإذا ثبت هذا ثبت خلافته، لأن خلافهٔ المفضول مع وجود الفاضل لا تصح» [۲].

و قال علی بن سلطان الهروی القاری: «و أولی ما یستدل به علی أفضلیهٔ

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۲۰۲- ۲۰۳.

[۲] الکاشف- شرح المشکاهٔ- مخطوط.

الصدیق رضی اللّه عنه فی مقام التحقیق نصبه صلّی اللّه علیه و سلّم لامامهٔ الأنام مدهٔ مرضه فی اللیالی و الأیام، و لذا قال أکابر الصحابهٔ: رضیه لدیننا أ فلا نرضاه لدنیانا! ثم إجماع جمهورهم علی نصبه للخلافهٔ و متابعهٔ غیرهم أیضا فی آخر أمرهم، ففی الخلاصهٔ

رجلان فی الفقه و الصلاح سواء، إلّا أن أحدهما أقرأ، فقدّم أهل المسجد الآخر فقد أساؤا، و كذا لو قلدوا القضاء رجلا و هو من أهله و غیره أفضل منه، و كـذا الوالی. و أمّا الخلیفـة فلیس لهم أن یولوا الخلافة إلّا أفضـلهم، و هذا فی الخلفاء خاصة، و علیه إجماع الامة» [۱].

و قد نص شاه ولی اللّه الدهلوی علی لزوم أفضلیة الخلیفة، و لهذا ألف كتاب (قرة العینین فی تفضیل الشیخین).

دلالة الحدیث علی الامامة من وجه آخر ... ص: ۳۶۴

و یـدل إبـاء الحـارث بن النعمـان الفهری عن قبول كون أمیر المؤمنین علیه السّـلام «المولی» - حتی أنه دعا علی نفسه بقوله: اللهم إن كان هذا حقا -...

علی أن مدلول

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «من كنت مولاه فعلی مولاه»

أمر عظیم و منصب جسیم لم ینله أحـد أبـدا، و لـو كـان المراد من «المـولی» هـو «الناصـر» أو «المحب» أو غیر ذلـك لمـا كـان یمتنع الحارث عن قبول ذلك، و لما صعب علیه الخضوع له و الإذعان به.

من وجوه دلالته علی الامامة تكذیب ابن تیمیة إیاه ... ص: ۳۶۴

اشارة

و لمـا كـان حـدیث نزول الآیـة الكریمـة: سَأَلَ سائِلٌ بِعَـذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ فی شأن الحارث بن النعمان الفهری فی واقعة حدیث الغدیر، من أوضح الأدلة و البراهین علی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر

---

[۱] شرح الفقه الأكبر ۱۱۳- ۱۱۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۵

نبیّن مواضع بطلانها:

«الوجه الثالث- أن نقول: فی نفس هذا الحدیث ما یدل علی أنه كذب من وجوه كثیرة، فإنّ فیه

أن رسول اللّه لمّا كان بغـدیر یدعی خمّا نادی الناس فاجتمعوا، فأخذ بید علی و قال: من كنت مولاه فعلی مولاه، و إن هذا شاع و طار بالبلاد، و بلغ ذلك النعمان بن الحارث الفهری، و أنه أتی النبی علی ناقـة و هو بالأبطـح، و أتی و هو فی ملأ من أصـحابه، فذكر أنهم قبلوا أمره بالشـهادتین و الصـلاة و الزكاة و الصـیام و الحج، قال: لم ترض بهذا حتی رفعت بضـبعی ابن عمك تفضّله علینا و قلت: من كنت مولاـه فعلی مولاـه، و هـذا منـك أو من اللّه؟ فقـال النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم: هو من أمر اللّه، فولّی الحـارث بن النعمان یرید راحلته و هو یقول:

اللهم إن كان هـذا هو الحق من عندك فأمطر علینا حجارة من السـماء أو ائتنا بعذاب ألیم، فما وصل إلیها حتی رماه اللّه بحجر فسـقط علی هامته و خرج من دبره فقتله و أنزل اللّه: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرینَ الآیة.

فیقال لهؤلاء الكذابین: أجمع الناس علی أن ما قاله النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم بغدیر خم كان حین مرجعه من حجة الوداع، و الشـیعة تسـلّم هـذا و تجعل ذلك الیوم عیـدا، و هو الیوم الثامن عشـر من ذی الحجـة و النبی بعـد ذلك لم یرجع إلی مكة، بل رجع من حجة

الوداع إلى المدينهٔ، و عاش تمام ذى الحجهٔ و المحرم و الصفر، و توفى فى أوّل ربيع الأوّل.

و فى هـذا الحـديث يذكر أنه قال هذا بغدير خم، و شاع فى البلاد، و جاء الحارث و هو بالأبطح و الأبطح بمكهٔ. فهذا كذب جاهل لم يعلم متى كانت قصهٔ غدير خم.

و أيضا: فإنّ هذه السورهٔ- سورهٔ سأل سائل- مكيّهٔ باتفاق أهل العلم، نزلت بمكهٔ قبل الهجرهٔ، فهذه نزلت قبل غدير خم بعشـر سنين أو أكثر من ذلك، المؤمنين عليه السّـلام، لم يجـد ابن تيميهٔ سبيلا إلى الجواب عنه إلّا تكذيبه، و هذا وجه آخر يؤكّد دلالهٔ هذا الحديث على المطلوب، و لنذكر عين عبارهٔ ابن تيميهٔ ثم

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۳۶۶

فكيف يكون نزلت بعد ذلك؟

و أيضا فقوله تعالى: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فى سورهٔ الأنفال، و قد نزلت عقيب بدر بالاتفاق، قبل غدير خم بسنين كثيرهٔ.

و أيضا: فأهل التفسـير متفقون على أنها نزلت بسـبب ما قاله المشركون للنبى بمكهٔ قبل الهجرهٔ، كأبى جهل و أمثاله، و إنّ اللّه ذكّر نبيه بما كانوا يقولونه وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ أى أذكر قولهم اللهم. كقوله: وَ إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَهِٔ وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ و نحو ذلك. فأمر بأن يذكر ما تقدم. فدلّ على أن هذا القول كان قبل نزول هذه السورهٔ.

و أيضا: فإنّهم لمّا اسـتحقوا من اللّه أنه لا ينزل عليهم العذاب و محمّد صـلّى اللّه عليه و سـلّم فيهم فقال تعالى: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هـذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَهًٔ مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِيمٍ قال اللّه تعالى: وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ وَ ما كانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ و اتفق الناس على أن أهل مكهٔ لم ينزل عليهم حجارهٔ من السّماء لما قالوا ذلك.

و أيضا: فلو كان هذا آيهٔ لكان من جنس آيهٔ أصـحاب الفيل، و مثل هذا ما تتوافر الهمم و الدواعى على نقله، و لو أن الناقل طائفهٔ من أهل العلم، و لمّا كان هذا لا يرويه أحد من المصـنفين فى العلم لا المسـند و لا الصحيح و لا الفضائل و لا التفسير و لا السير و نحوها، إلّا ما يروى بمثل هذا الاسناد المنكر علم أنه كذب باطل.

و أيضا: فقـد ذكر فى هـذا الحديث إن هذا القائل آمن بمبانى الإسـلام الخمس، و على هذا فقد كان مسـلما لأنه قال: فقبلناه منك، و من المعلوم بالضرورهٔ أن أحدا من المسلمين على عهد النبى لم يصبه هذا.

و أيضا: فهذا الرجل لا يعرف فى الصحابهٔ، بل هو من جنس الأسماء التى

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج‏۸، ص: ۳۶۷

تذكرها الطرقيهٔ» [۱].

فنقول فى جوابه: إنّ توهّم بطلان هذا الحديث مندفع بوجوه:

۱- الحديث فى تفسير الثعلبى ... ص: ۳۶۷

لقد أورد الثعلبى الحديث فى تفسـيره، و هذا يدل على صـحهٔ هذا الحديث و اعتباره، لما عرفت من جلالهٔ قدر الثعلبى و اعتبار تفسيره (الكشف و البيان) لدى أئمهٔ أهل السنهٔ و علمائهم الأعلام.

بل لقـد نصّ الثعلبى- و هو الثقـهٔ الأمين عنـدهم- فى خطبـهٔ تفسيره المـذكور على أنّ تفسـيره «كتاب جامع مهـذب يعتمـد و فى علم القرآن عليه يقتصر» و أنه قد صنفه بعد «سؤال قوم من الفقهاء المبرزين و العلماء المخلصين و الرؤساء المحتشمين» و أنه «كتاب شامل كامـل مهـذب ملخص مفهوم منظوم، اسـتخرج من زهاء مائـهٔ كتاب مجموعات مسـموعات سوى ما التقطته من التعليقات و الأجزاء، و تلقفته عن أفواه المشايـخ الكبـار و هم قريب من ثلاثمائـهٔ شيـخ» قال: «نسـقته بأبلغ ما قـدرت عليه من الإيجاز و الترتيب، و لفقته بغايهٔ

التنقیب و التهذیب.

و ینبغی لکلّ مؤلّف کتابا فی فن قد سبق إلیه أن لا یعدم کتابه بعض الخلال التی أنا ذاکرها: إما استنباط شیء کان مغفلا، أو جمعه إن کان متفرقا، أو شرحه إن کان غامضا، أو حسن نظم و تألیف أو إسقاط حشو و تطویل. و أرجو أن لا یخلو هذا الکتاب عن هذه الخصال التی ذکرت. و اللّه الموفق لإتمام ما نویت و قصدت».

۲- من رواته سفیان بن عیینة ... ص: ۳۶۷

إن «سفیان بن عیینة» من مشاهیر الأئمة الموثوقین، و الأئمة المعتمدین عند أهل السنّة، و إلیک بعض کلماتهم فی توثیقه و مدحه و الثناء علیه باختصار:

۱- النووی: «سفیان بن عیینة ... روی عنه: الأعمش، و الثوری،

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۳۶۸

و مسعر و ابن جریج، و شعبة، و همام، و وکیع، و ابن المبارک، و ابن المهدی، و القطان، و حماد بن زید، و قیس بن الربیع، و الحسن بن صالح، و الشافعی، و ابن وهب، و أحمد بن حنبل، و ابن المدینی، و ابن معین، و ابن راهویه، و الحمیدی، و خلائق لا یحصون من الأئمة. و روی الثوری عن القطان عن ابن عیینة.

و اتفقوا علی إمامته و جلالته و عظم مرتبته...

ولد سفیان سنة ۱۰۷ و توفی یوم السبت غرة رجب سنة ۱۹۸» [۱].

۲- الذهبی: «العلّامة الحافظ شیخ الإسلام. کان إماما حجة حافظا واسع العلم کبیر القدر» [... ۲].

۳- الذهبی أیضا: «الامام أبو محمّد سفیان بن عیینة الهلالی مولاهم، الکوفی، شیخ الحجاز. قال الشافعی: لو لا مالک و سفیان لذهب علم الحجاز، و قال ابن وهب: لا أعلم أحدا أعلم بالتفسیر منه. و قال أحمد العجلی: کان حدیثه نحوا من سبعة آلاف حدیث و لم یکن له کتاب.

و کان ثبتا فی الحدیث. و قال بهز بن أسد: ما رأیت مثل ابن عیینة، فقیل:

و لا شعبة؟ قال: و لا شعبة. و قال أحمد: ما رأیت أحدا أعلم بالسنن منه» [۳].

۴- الذهبی أیضا: «أحد الأعلام، ثقة ثبت حافظ إمام» [۴].

۵- الیافعی: «و فی أول رجب منها توفی شیخ الحجاز و أحد الأعلام، أبو محمّد سفیان بن عیینة الهلالی مولاهم الکوفی، الحافظ، نزیل مکة، و له إحدی و تسعون سنة، و حج سبعین حجة. قال الشافعی: لو لا مالک و ابن عیینة لذهب علم الحجاز، و قال ابن وهب: لا أعلم أحدا أعلم بالتفسیر من ابن عیینة. و قال أحمد بن حنبل: ما رأیت أحدا أعلم بالسنن من ابن عیینة. و قال غیرهم من

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۲۲۴.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۶۲.

[۳] العبر حوادث ۱۹۷.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۸، ص: ۳۶۹

العلماء: کان إماما عالما ثبتا ورعا مجمعا علی صحهٔ حدیثه» [... ۱].

۳- الحدیث فی وسیلهٔ المآل ... ص: ۳۶۹

إن ذکر صحاب کتاب (وسیلهٔ المآل) هذا الحدیث فی کتابه المذکور، من الوجوه الدالهٔ علی اعتباره، لما سیأتی من التزامه بإیراد الأحادیث المعتبرهٔ من الأحادیث التی صحّحها العلماء فی هذا الکتاب.

و بمثل هذا صرح بعض العلماء الآخرین، الذین رووا هذا الحدیث فی کتبهم، کالسمهودی فی (جواهر العقدین)، و سبط ابن الجوزی فی (تذکرهٔ الخواص)، و الزرندی فی (نظم درر السمطین)، و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی).

۴- السکوت علی الحدیث بعد نقله دلیل القبول ... ص: ۳۶۹

لقد ذکر (الدهلوی) فی الباب الرابع من کتابه (التحفهٔ) أن السکوت علی حدیث بعد نقله- و إن کان عن طریق المخالفین فی الاعتقاد- دلیل علی التسلیم به و قبوله.

و علی هذا الأساس، فلأن نقل هذه الکثرهٔ من العلماء المشاهیر من أهل السنهٔ لهذا الحدیث و سکوتهم عن الطعن فیه، دلیل علی تصحیحهم له و قبولهم إیاه، لا سیما و أنهم یروونه فی کتبهم عن طرقهم لا عن طریق المخالفین لهم.

و قد وافق رشید الدین الدهلوی استاذه (الدهلوی) علی هذا الذی ذکره و نص علیه.

---

[۱] مرآهٔ الجنان حوادث سنهٔ ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۰

الجواب عن شبهات ابن تیمیهٔ ... ص: ۳۷۰

اشارهٔ

و إذ قد عرفت اعتبار حدیث نزول الآیهٔ: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ فی حق الحارث بن النعمان فی واقعهٔ غدیر خم، و ثبت بطلان دعوی ابن تیمیهٔ بطلان الحدیث المذکور و کذبه، نشرع فی الجواب عن شبهات هذا المتعصب العنید حول هذا الحدیث و دفعها بایجاز:

۱- لیس «الأبطح» بمکهٔ فحسب ... ص: ۳۷۰

اشارهٔ

فأوّل ما قاله ابن تیمیهٔ هو إنه: «أجمع الناس علی أن ما قاله النبی بغدیر خم کان حین مرجعه من حجهٔ الوداع ... و النبی بعد ذلک لم یرجع إلی مکهٔ، بل رجع من حجهٔ الوداع إلی المدینهٔ ... و فی هذا الحدیث یذکر أنه قال هذا بغدیر خم و شاع فی البلاد، و جاء الحارث و هو بالأبطح و الأبطح بمکهٔ، فهذا کذب جاهل لم یعلم متی کانت قصهٔ غدیر خم».

و هذا کلام من لم یعلم معنی «الأبطح» فظنّ أنه بمکهٔ فقط، و لا یقال لغیرها أبطح، و هذا باطل جدّا، فلیس المراد من الأبطح فی هذا الحدیث أبطح مکهٔ، و لا أن الأبطح منحصر بأبطح مکهٔ. بل قال الجوهری: «الأبطح مسیل واسع فیه دقاق الحصی، و الجمع الأباطح و

البطاح أيضا على غير القياس. قال الأصمعى: يقال بطاح و بطح كما يقال عوام و عوم حكاه أبو عبيدة، و البطيحة و البطحاء مثل الأبطح، و منه بطحاء مكة» [۱].

و قال أبو الفتح ناصر بن عبد السيد المطرزى: «البطحاء مسيل ماء فيه رمل و حصى، و منها بطحاء مكة: و يقال له الأبطح أيضا، و هو من الأبطح النبط» [۲].

---

[۱] الصحاح: بطح.

[۲] المغرب فى ترتيب المعرب: بطح.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۱

و قال الفيروزآبادى: «و البطح ككتف و البطيحة و البطحاء و الأبطح: مسيل واسع فيه دقاق الحصى. ج أبطاح و بطاح و بطائح، و تبطح السيل اتسع فى البطحاء. و قريش البطاح الذين ينزلون بين أخشبى مكة» [۱].

و قال ابن الأثير: «و فى حديث عمر أنه أوّل من بطح المسجد و قال: ابطحوه من الوادى المبارك، أى ألقى فيه البطحاء و هو الحصى الصغار، و بطحاء الوادى و أبطحه حصاه اللين فى بطن المسيل، و منه

الحديث: إنه صلى بالأبطح

يعنى أبطح مكة مسيل واديها، و يجمع على البطاح و الأباطح، و منه قيل: قريش البطاح هم الذين ينزلون أباطح مكة و بطاحها» [۲].

و قال السيوطى: «و أبطح مكة مسيل واديها، الجمع بطاح و أباطح، و قريش البطاح الذين ينزلون أباطح مكة» [۳].

و قال الفتنى: «صلّى بالأبطح أى مسيل وادى مكة» [۴].

و قال الشيخ حسن البورينى بشرح قول ابن الفارض:

«أسعد أخى و غنّنى بحديث من حل الأباطح إن رعيت إخائى»

قال: «و الأباطح جمع الأبطح، و هو مسيل واسع فيه دقاق الحصى» [۵].

و قال الشيخ عبد الغنى النابلسى بشرحه: «كنى بمن حلّ الأباطح عن الروح الذى هو من أمر اللّه المفتوح منه فى الأجسام الانسانية الكاملة العرفان» [۶].

---

[۱] القاموس المحيط: بطح.

[۲] النهاية الاثيرية: بطح.

[۳] النثير فى مختصر النهاية لابن الأثير: بطح.

[۴] مجمع البحار: بطح.

[۵] شرح ديوان ابن الفارض للبورينى.

[۶] شرح ديوان ابن الفارض.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۲

و كذا قال البورينى بشرح قول ابن الفارض:

«يا ساكنى البطحاء هل من عودة أحيى بها يا ساكنى البطحاء» [۱]

و قوله:

«و إذا وصلت إلى ثنّيات اللوى فانشد فؤادا بالأبيطح طاحا» [۲]

و قال القاضی أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد بن محمّد بن مرزوق بشرح قول البوصیری:

«و أحیت السنّة البیضاء دعوته حتی حکت غرة فی الأعصر الدهم

بعارض جاد أو خلت البطاح بها سیب من الیم أو سیل من العرم»

قال: «و الأبطح مسیل واسع فیه دقاق الحصی، و الجمع الأباطح و البطاح أیضا علی غیر قیاس، و بطاح بطح کعوام عوم، و البطیحة و البطحاء مثل الأبطح، و منه بطحاء مکة و بطائح النبط بین العراقین، و تبطح السیل اتسع فی البطحاء» [۳].

و قال سعد الدین التفتازانی: «و قد تحصل الغرابة بتصرف فی الاستعارة العامیة کما فی قوله:

أخذنا بأطراف الأحادیث بیننا و سالت بأعناق المطی الأباطح

جمع أبطح، و هو مسیل الماء فیه دقاق الحصی» [۴].

بل لقد استعمل «الأبطح» استعمال اسم الجنس فی أشعار العرب

---

[۱] شرح دیوان ابن الفارض ۲/ ۲۲.

[۲] المصدر ۲/ ۴۱.

[۳] الاستیعاب فی شرح البردة البوصیریة.

[۴] شرح مختصر تلخیص المفتاح: ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۳

الجاهلین، ففی قصیدة عمرو بن کلثوم- (و هی القصیدة الخامسة من القصائد السبع المعلّقات)-:

«یدهدون الرءوس کما تدهدی حزاورة بأبطحها الکرینا»

قال شارحه الزوزنی: «الحزور الغلام الغلیظ الشدید، و الجمع الحزاورة.

یقول: یدحرجون رؤس أقرانهم کما یدحرج الغلمان الغلاظ و الشداد الکرات فی مکان مطمئن».

و قال بشرح قوله.

«و قد علم القبائل من معد إذا قبب بأبطحها بنینا»

قال: «یقول: قد علمت قبائل معد إذا بنیت قبابها بمکان أبطح، و القبب و القباب جمع قبة» [۱].

شعر حیص بیص و ترجمته ... ص: ۳۷۳

و من الشواهد شعر حیص بیص فی قصة ذکرها ابن خلکان بترجمته، و هذا نص ما حکاه: «و قال الشیخ نصر اللّه بن مجلی مشارف الصناعة بالمخزن- و کان من ثقات أهل السنة- رأیت فی المنام علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فقلت له:

یا أمیر المؤمنین تفتحون مکة فتقولون: من دخل دار أبی سفیان فهو آمن. ثم یتم علی ولدک الحسین یوم الطف ما تمّ؟ فقال: أما سمعت أبیات ابن الصیفی فی هذا؟ فقلت: لا. فقال: اسمعها منه.

ثم استیقظت فبادرت إلی دار حیص بیص، فخرج إلیّ، فذکرت له الرؤیا، فشهق و أجهش بالبکاء، و حلف باللّه إن کانت خرجت من فمی أو خطی

---

[۱] شرح المعلقات للزوزنی: ۱۱۳- ۱۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۴

إلى أحد، و إن كنت نظمتها إلّا فى ليلتى هذه- ثم أنشدنى:

ملكنا فكان العفو منا سجية فلمّا ملكتم سال بالدم أبطح

و حللتم قتل الأسارى و طالما غدونا على الأسرى نعفو و نصفح

فحسبكم هذا التفاوت بيننا و كل إناء بالذى فيه ينضح»

و «حيص بيص» هذا شاعر مشهور، و فقيه شافعى، عنونه ابن خلكان بقوله: «أبو الفوارس سعد بن محمّد بن سعد بن الصيفى التميمى، الملقب شهاب الدين المعروف بحيص بيص، الشاعر المشهور، كان فقيها شافعى المذهب، تفقه بالرى على القاضى محمّد بن عبد الكريم الوزان، و تكلّم فى مسائل الخلاف، إلّا أنه غلب عليه الأدب و نظم الشعر و أجاد فيه مع جزالة لفظه، و له رسائل فصيحة بليغة. ذكره الحافظ أبو سعد السمعانى فى كتاب الذيل و أثنى عليه، و حدّث بشيء من مسموعاته، و قرأ عليه ديوانه و رسائله، و أخذ الناس عنه أدبا و فضلا كثيرا، و كان من أخبر الناس بأشعار العرب و اختلاف لغاتهم...

و كانت وفاته ليلة الأربعاء سادس شعبان سنة ۵۷۴ ببغداد» [... ۱].

و ذكره أيضا أبو محمّد اليافعى و أثنى عليه كذلك. ثم أورد القصة المذكورة [۲].

و قد أوردها أيضا الشيخ أحمد الخفاجى بترجمة قطب الدين محمّد بن أحمد المكى النهروانى [۳] و المحبى بترجمة عبد اللّه بن قادر [۴].

و إذ عرفت أن «الأبطح» اسم لمطلق المسيل الذى فيه دقاق الحصى، و ليس

---

[۱] وفيات الأعيان ۲/ ۱۰۶- ۱۰۸.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۵۷۴.

[۳] ريحانة الأدب ۱/ ۴۱۴- ۴۱۵.

[۴] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر.

اسما لمكان خاص بمكة الكريمة، لم يبق عندك ريب فى صحة ما جاء فى الحديث المذكور، و بطل ما أورده ابن تيمية من هذه الناحية، إذ لا مانع من إطلاق هذا الاسم على بعض الأودية بالمدينة المنورة.

بل لقد كانت فى هذه البلدة الطيبة مواضع تسمى بهذا الاسم، فقد قال نور الدين السمهودى فى كتاب (خلاصة الوفا بأخبار دار المصطفى): فى بقاعها و آطامها و بعض أعمالها و أعراضها و جبالها: «البطحاء، يدفع فيها طرف عظم الشامى و ما دبر من الصلصلين، و تدفع هى من بين الجبلين فى العقيق» [۱...]

فمن هذه العبارة يعلم أن هناك مكانا مسمى بهذا الاسم فى المدينة المنورة و هو معروف به، و قد علمت سابقا من عبارات اللغويين أن البطحاء و الأبطح بمعنى واحد.

كما يتضح ذلك من كلام ابن الحاجب حيث قال: «و الصفة نحو عطشى على عطاش، و نحو حرما على حرامى، و نحو بطحاء على بطاح» و قال الجاربردى بشرحه: «ثم ذكر الممدود كبطحاء و هى مسيل واسع فيه دقاق الحصى و منه بطحاء مكة» [۲].

و قال السيوطى بشرح قول الفرزدق:

«تنح عن البطحاء إنّ قديمها لنا و الجبال الراسيات القوارع»

قال: «و البطحاء الموضع الواسع، و أراد هنا ببطحاء: مكة» [۳].

فظهر أنه لا مانع من إطلاق «الأبطح» على «بطحاء المدينة المنورة».

و قال السمهودی بعد أن نقل قول أبی عبیدهٔ فی بیان العقیق: «و قال غیره:
أعلی أودیهٔ العقیق النقیع، و صدور العقیق ما دفع فی النقیع من قدس و ما أقبل

---

[۱] خلاصهٔ الوفا بأخبار دار المصطفی: ۲۴۶.
[۲] شرح الشافعیهٔ ۹۰- ۹۱.
[۳] شرح شواهد مغنی اللبیب ۱/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۶

من الحرهٔ و یقال له: بطاویح فیصب ذلک فی النقیع علی أربعهٔ برد من المدینهٔ فی یمانیها» [۱].
بل هناک فی المدینهٔ المنورهٔ موضع اسمه «الأبطح» و به صرح الحسین بن معین المیبدی بشرح قول أمیر المؤمنین علیه السّلام:
«یهددنی بالعظیم الولید فقلت أنا ابن أبی طالب
أنا ابن المجبل بالأبطحین و بالبیت من سلفی غالب
فلا تحسبنی أخاف الولید و لا أننی منه بالهائب» [۲]

۲- لا مانع من تکرر نزول الآیهٔ ... ص: ۳۷۶

و اعترض ابن تیمیهٔ علی حدیث سفیان بن عیینهٔ بأن سورهٔ سأل سائل مکیهٔ، فکیف یقال بأنها نزلت فی شأن الحارث بن النعمان فی واقعهٔ غدیر خم؟! و هو اعتراض باطل جدا، فإنه لا- مانع عن القول بنزول هذه السورهٔ مرتین، بأن تکون قد نزلت بمکهٔ مرهٔ، و فی الواقعهٔ المذکورهٔ مرهٔ أخری، و لقد ذکر علماء أهل السنهٔ احتمال تکرر النزول بالنسبهٔ إلی آیات کثیرهٔ من القرآن الکریم.
قال جلال الدین السیوطی: «النوع الحادی عشر: - ما تکرر نزوله- صرّح جماعهٔ من المتقدّمین و المتأخرین بأنّ من القرآن ما تکرر نزوله. قال ابن الحصار:
قد یتکرر نزول الآیهٔ تذکیرا و موعظهٔ، و ذکر من ذلک خواتیم سورهٔ النحل، و أول سورهٔ الروم. و ذکر ابن کثیر منه آیهٔ الروح، و ذکر قوم منه الفاتحهٔ، و ذکر بعضهم منه قوله: (ما کان النبی و الذین آمنوا) الآیهٔ.
و قال الزرکشی فی البرهان: قد ینزل الشیء مرتین، تعظیما لشأنه و تذکیرا

---

[۱] خلاصهٔ الوفا بأخبار دار المصطفی: ۲۳۶.
[۲] الفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین: ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۷

عند حدوث سببه خوف نسیانه. ثم ذکر منه آیهٔ الروح و قوله: أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ الآیهٔ. قال: فإنّ سورهٔ الأسراء و هود مکیتان و سبب نزولهما یدل علی أنهما نزلا بالمدینهٔ، و لهذا أشکل ذلک علی بعضهم و لا إشکال، لأنها نزلت مرهٔ بعد مرهٔ.
قال: و کذلک ما ورد فی سورهٔ الإخلاص من أنها جواب المشرکین بمکهٔ، و جواب لأهل الکتاب بالمدینهٔ، و کذلک قوله تعالی: ما کانَ لِلنَّبِیِّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الآیهٔ.
قال: و الحکمهٔ فی هذا کلّه: إنّه قد یحدث سبب من سؤال أو حادثهٔ تقتضی نزول آیهٔ، و قد نزل قبل ذلک ما یتضمنها، فیوحی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم تلک الآیهٔ بعینها تذکیرا لهم بها، و بأنها تتضمن هذه.
تنبیه: قد یجعل من ذلک الأحرف التی تقرأ علی وجهین فأکثر، و یدل له ما

أخرجه مسلم من حديث أبى: إنّ ربى أرسل إلىّ أن أقرأ القرآن على حرف، فرددت إليه أن هوّن على أمتى، فأرسل إلىّ أن اقرأ على حرفين، فرددت إليه أن هوّن على أمّتى، فأرسل إلىّ أن اقرأه على سبعة أحرف

. فهذا الحديث يدل على أن القراآت لم تنزل من أول وهلة، بل مرة بعد أخرى.

و فى جمال القراء للسخاوى- بعد أن حكى القول بنزول الفاتحة مرتين-:

فإن قيل: فما فائدة نزولها مرة ثانية؟ قلت: يجوز أن يكون نزلت أول مرة على حرف واحد، و نزلت فى الثانية ببقية وجوهها، نحو ملك و مالك، و السراط و الصراط، و نحو ذلك انتهى.

تنبيه- أنكر بعضهم كون شىء من القرآن تكرر نزوله، كذا رأيته فى كتاب الكفيل بمعانى التنزيل، و علّله بأنه تحصيل ما هو حاصل، لا فائدة فيه. و هو مردود بما تقدم من فوائده، و بأنه يلزم منه أن يكون كلّما نزل بمكة نزل بالمدينة مرة أخرى، فإن جبرئيل عليه السّلام كان يعارضه القرآن كل سنة. و ردّ بمنع الملازمة، و بأنه لا معنى للانزال إلّا أن جبرئيل كان ينزل على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بقرآن لم يكن نزل به من قبل فيقرؤه إياه. و ردّ منع اشتراط قوله لم يكن

نزل به من قبل» [۱].

و قد بحث السيوطى عن هذا الموضوع فى مقام ذكر تعدد أسباب النزول حيث قال: «الحال السادس: أن لا يمكن ذلك فيحمل على تعدّد النزول و تكرّره» [... ۲].

۳- ما ذكره ابن تيمية حول آية: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ ... ص: ۳۷۸

و من العجيب قول ابن تيمية بعد ما تقدم: «و أيضا فقوله تعالى: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فى سورة الأنفال، و قد نزلت عقيب بدر بالاتفاق قبل غدير خم بسنين كثيرة، و أيضا، فأهل التفسير متفقون على أنها نزلت بسبب ما قاله المشركون للنبى بمكة قبل الهجرة كأبى جهل و أمثاله ... فدل على أن هذا القول كان قبل نزول هذه السورة».

فإنّه ليس فى حديث سفيان بن عيينة ذكر لنزول هذه الآية المباركة فى واقعة غدير خم ... فهذا كلام من لا يعقل ما يقول.

۴- قوله تعالى: وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ. لا ينفى العقاب على الإطلاق ... ص: ۳۷۸

ثم قال ابن تيمية: «و أيضا، فإنهم لمّا استحقوا من اللّه أن لا ينزل عليهم العذاب و محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم فيهم فقال تعالى: إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ ... وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ...

و الجواب: إن تلك الآية الشريفة لا تنفى تعذيبهم على الإطلاق، فلقد وقع العذاب عليهم بنصّ الكتاب و الروايات، و قد قال تعالى بعد هذه الآية

---

[۱] الإتقان فى علوم القرآن ۱/ ۳۵.

[۲] الإتقان ۱/ ۳۳.

نفسها: وَ ما لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ ما كانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكاءً وَ تَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ فلو كانت تلك الآية الكريمة دالة على رفع العذاب على الإطلاق، للزم التناقض بينها و بين هذه الآية المتصلة بها.

و من هنا قال الرازى: «و اعلم أنه تعالى بيّن فى الآية الأولى أنه لا يعذّبهم ما دام الرسول فيهم. و ذكر فى هذه الآية أنه يعذّبهم. و كأن

المعنی أنه یعذبهم إذا خرج الرسول من بینهم. ثم اختلفوا فی هذا العذاب فقال بعضهم: لحقهم هذا العذاب المتوعد به یوم بدر، و قیل بل یوم فتح مکهٔ» [۱].

۵- بطلان جعل هذه الآیهٔ من جنس آیهٔ أصحاب الفیل ... ص: ۳۷۹

ثم قال: «و أیضا، فلو کان هذا آیهٔ لکان من جنس آیهٔ أصحاب الفیل، و مثل هذا ما تتوافر الهمم و الدواعی علی نقله» ... و هذا قیاس فاسد، إذ کیف یقاس تعذیب رجل واحد بتعذیب جماعهٔ کبیرهٔ جاءت لهدم الکعبهٔ و إبادهٔ خدّامها و من حولها؟! إن تلک الواقعهٔ مما تتوافر الهمم علی نقله، بخلاف واقعهٔ تعذیب رجل واحد، فإنّ توفر الدواعی علی نقله ممنوع، و إلّا لزم بطلان جمیع المعاجز النبویهٔ التی لم تنقل إلینا بالتواتر.

و أیضا، لقد کانت الدواعی متوفرهٔ علی إخفاء قصهٔ الحارث بن النعمان، بخلاف قصهٔ أصحاب الفیل. فانقطع القال و القیل.

۶- بطلان دعوی دلالهٔ الحدیث علی إسلام الحارث ... ص: ۳۷۹

و أما قوله: «و أیضا، فقد ذکر فی هذا الحدیث إن هذا القائل آمن بمبانی الإسلام الخمس، و علی هذا فقد کان مسلما لأنه قال: فقبلناه منک و من المعلوم

---

[۱] تفسیر الرازی ۱۵/ ۱۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۸۰

بالضرورهٔ أن أحدا من المسلمین علی عهد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لم یصبه هذا». فمن طرائف الخزعبلات.

أمّا أوّلا: فلأن هذا الحدیث کما یتضمن قبول الحارث للمبانی المذکورهٔ کذلک یتضمن کفره و ارتداده بقوله: أللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا...

و أما ثانیا فلو سلّمنا کونه مسلما، فمن أین دعوی العلم الضروری بأن أحدا من المسلمین علی عهد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یصبه هذا؟!

۷- الحارث بن النعمان من الصحابهٔ ... ص: ۳۸۰

ثم انتهی ابن تیمیهٔ إلی القول بأن «هذا الرجل لا یعرف فی الصحابهٔ بل هو من جنس الأسماء التی تذکرها الطرقیّهٔ» و هذا الکلام باطل أیضا.

فأوّل ما یبطله کلام نفسه، إذ ذکر أن الحارث آمن بمبانی الإسلام الخمس ثم قال: «و علی هذا فقد کان مسلما» ... فهو إذن من الصحابهٔ المسلمین عند ابن تیمیهٔ.

و ثانیا: لقد قلنا سابقا إن هذا الحدیث یدل علی ارتداد الحارث و کفره، و هو بذلک یخرج من عداد الصحابهٔ، لأن من شرائط الصحابی موته علی الإسلام، و من خرج عن الإسلام لا یعدّ فی الصحابهٔ البتهٔ، و لا یذکره المصنفون فی الصحابهٔ أبدا.

و ثالثا: و لو وافقنا ابن تیمیهٔ جدلا و قلنا بعدم خروج الحارث عن الإسلام و من عداد صحابهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بما تفوه به، فما الدلیل علی حصر المصنفین و استقصائهم لأسماء جمیع الصحابهٔ فی کتبهم؟ بل الأمر علی العکس من ذلک، فإنهم قد نصّوا علی أنهم لم یتمکنوا من الوقوف علی العشر من أسامی الصحابهٔ، و إلیک نصّ عبارهٔ ابن حجر العسقلانی فی خطبهٔ (الاصابهٔ):

«أما بعد، فإنّ من أشرف العلوم الدینیهٔ علم الحدیث النبوی، و من أجلّ معارفه تمییز أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ممن

خلف بعدهم. و قد جمع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۸۱

فی ذلک جمع من الحفاظ تصانیف بحسب ما وصل إلیه إطلاع کلّ منهم ... إلی أن کان فی أوائل القرن السابع، فجمع عز الدین ابن الأثیر کتابا حافلا سماه أسد الغابهٔ ... ثم جرّد الأسماء التی فی کتابه مع زیادات علیها الحافظ أبو عبد اللّه الذهبی و أعلم لمن ذکر غلطا و لمن لا تصح صحبته. و لم یستوعب ذلک و لا قارب، و قد وقع لی بالتتبع کثیر من الأسماء التی لیست فی کتابه و لا أصله علی شرطهما، فجمعت کتابا کبیرا فی ذلک میّزت فیه الصحابهٔ من غیرهم.

و مع ذلک، فلم یحصل لنا من ذلک جمیعا الوقوف علی الشعر من أسامی الصحابهٔ، بالنسبهٔ إلی ما جاء عن أبی زرعهٔ الرازی، قال: توفی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و من رآه و سمع منه زیادهٔ علی مائهٔ ألف إنسان من رجل و امرأهٔ، کلهم قد روی عنه سماعا و رؤیهٔ.

قال ابن فتحون فی ذیل الاستیعاب بعد أن ذکر ذلک:

أجاب أبو زرعهٔ بهذا سؤال من سأله عن الرواهٔ خاصهٔ فکیف بغیرهم؟ و مع هذا فجمیع من فی الاستیعاب- یعنی فمن ذکر فیه باسم أو کنیهٔ أو هما ثلاثهٔ آلاف و خمسمائهٔ، و ذکر أنه استدرک علیه علی شرطه قریبا ممن ذکر. قلت: و قرأت بخط الحافظ الذهبی من ظهر کتابه التجرید: لعل الجمیع ثمانیهٔ آلاف إن لم یزیدوا و لم ینقصوا. ثم رأیت بخطه أن جمیع من فی أسد الغابهٔ سبعهٔ آلاف و خمسمائهٔ و أربعهٔ و خمسون نفسا.

و مما یؤید قول أبی زرعهٔ ما ثبت فی الصحیحین عن کعب بن مالک فی قصهٔ تبوک: و الناس کثیر لا یحصیهم دیوان. و ثبت عن الثوری- فیما أخرجه الخطیب بسنده الصحیح إلیه- قال: من قدّم علیا علی عثمان فقد أزری علی اثنی عشر ألفا مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض. فقال النووی: ذلک بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم باثنی عشر عاما، بعد أن مات فی خلافهٔ أبی بکر فی الردهٔ و الفتوح الکثیر ممن لم یضبط أسماؤهم. ثم مات فی خلافهٔ عمر فی الفتوح و فی الطاعون العام و عمواس و غیر ذلک من لا یحصی کثرهٔ. و سبب خفاء أسمائهم أن أکثرهم أعراب و أکثرهم حضروا حجهٔ الوداع و اللّه أعلم».

[الجزء التاسع]

[تتمهٔ حدیث الغدیر ...] ص: ۳

[تتمهٔ وجوه دلالهٔ حدیث الغدیر ...] ص: ۳

اشارهٔ

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین، و الصّلاهٔ و السّلام علی سیّدنا محمّد و آله الطیّبین الطّاهرین، و لعنهٔ اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵

(۷) مناشدهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام الصحابهٔ عن حدیث الغدیر ... ص: ۵

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷

و من الأدلهٔ علی دلالهٔ حدیث الغدیر علی الامامهٔ و الخلافهٔ: مناشدهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام صـحابهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن حدیث الغدیر و

قوله: «من کنت مولاه فعلی مولاه».

ذکر من روی ذلک ... ص: ۷

اشارهٔ

و قد روی حدیث المناشدهٔ جمع کبیر من کبار أعلام أهل السنهٔ:

۱- إسرائیل بن یونس السبیعی.

۲- محمد بن جعفر الهذلی.

۳- عبد اللّه بن نمیر أبو هشام الخارفی الکوفی.

۴- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الکوفی الحبال.

۵- یحیی بن آدم بن سلیمان القرشی الأموی.

۶- أسود بن عامر شاذان أبو عبد الرحمن الشامی.

۷- عبد الرزاق بن همام الصنعانی.

۸- حسین بن محمد بن بهرام التمیمی أبو أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸

۹- عبید اللّه بن عمر القواریری.

۱۰- أحمد بن حنبل الشیبانی.

۱۱- محمد بن المثنی العنزی.

۱۲- حسن بن علی بن عفان العامری.

۱۳- أحمد بن عمرو بن أبی عاصم الشیبانی.

۱۴- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۱۵- علی بن محمد بن أبی المضا المصیصی.

۱۶- أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار.

۱۷- أبو عبد الرحمن النسائی.

۱۸- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۱۹- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید المعروف بابن عقدهٔ.

۲۰- أبو بکر محمد بن عبد اللّه البزاز الشافعی.

۲۱- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۲۲- عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهین.

۲۳- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۲۴- أبو الحسن علی بن محمد الجلّابی المعروف بابن المغازلی.

۲۵- علی بن حسن بن حسین الخلعی.

۲۶- أحمد بن محمد العاصمی.

۲۷- الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم.

۲۸- علی بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر.

۲۹- محمد بن طلحة القرشی الشافعی.

۳۰- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۳۱- محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۳۲- إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹

۳۳- إسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر الدمشقی.

۳۴- أبو حفص عمر بن حسن المراغی.

۳۵- شمس الدین محمد بن محمد الجزری.

۳۶- نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی.

۳۷- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۳۸- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

۳۹- نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی.

۴۰- أحمد بن الفضل بن محمد با کثیر المکّی.

۴۱- محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۴۲- محمد صدر العالم.

۴۳- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر.

۴۴- المولوی ولی اللّه اللکهنوی.

و لقد تقدم ذکر نصوص روایات أکثر هؤلاء، و إلیک نصوص بعض روایاتهم:

روایة أبی بکر الشّافعی ... ص: ۹

لقد روی أبو بکر محمد بن عبد اللّه البزاز الشافعی مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام بسنده فی (فوائده) [۱] حیث قال: «حدثنا محمد بن سلیمان بن الحارث ثنا عبید اللّه بن موسی، ثنا أبو إسرائیل الملّائی عن الحکم عن أبی سلیمان المؤذن عن زید بن أرقم: أن علیا أنشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول

---

[۱] نقل هذا عن نسخة (الفوائد) الموجودة فی مکتبة الحرم بمکة المکرمة، و هی منقولة عن نسخة للخطیب البغدادی و علیها صورة إجازة یوسف بن محمد بن مقلّد الشافعی لأبی المظفر یحیی بن محمد بن هبیرة.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰

من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام ستة عشر رجلا فشهدوا بذلک و کنت فیهم».

ترجمة أبی بکر الشافعی ... ص: ۱۰

۱- السمعانی: «أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن إبراهیم بن عبدویه بن موسی ابن بنان الجبلی الشافعی، من أهل بغداد، شیخ ثقهٔ صدوق ثبت کثیر الحدیث حسن التصنیف فی عصره، أملی و حدّث عن عامهٔ شیوخ بغداد ... کتب عنه أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد الدار قطنی، و أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحافظ ... و لمّا منعت الدیلم ببغداد الناس أن یذکروا فضائل الصحابهٔ و کتبت سبّ السّلف علی المساجد کان أبو بکر الشافعی یتعمّد فی ذلک الوقت إملاء الفضائل فی جامع المدینهٔ و فی مسجده بباب الشام، و یفعل ذلک حسبهٔ و یعدّه قربهٔ.

و کان الدار قطنی یقول: أبو بکر الشافعی ثقهٔ مأمون ما کان فی ذلک الزمان أوثق منه، ما رأیت له إلّا أصولا صحیحهٔ متقنهٔ، و قد ضبط سماعه فیها أحسن الضبط. ولد فی جمادی سنهٔ ۲۶۰ بجبل و مات فی ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۵۴ ببغداد» [۱].

۲- الذهبی: «أبو بکر الشافعی الامام الحجهٔ المفید محدّث العراق...

قال الخطیب: کان ثقهٔ ثبتا حسن التصانیف جمع أبوابا و شیوخا. حدثنی ابن نحلهٔ أنه رأی مجلسا قد کتب عن الشافعی فی حیاهٔ ابن صاعد. و قال حمزهٔ السهمی:

سئل الدارقطنی عن أبی بکر الشافعی فقال: ثقهٔ مأمون جبل ما کان فی ذلک الوقت أحد أوثق منه. و قال الدارقطنی: هو الثقهٔ المأمون الذی لم یغمز. قلت:

مات فی ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۵۴» [۲ ...]

---

[۱] الأنساب- الشافعی.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۸۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱

۳- الذهبی: أیضا: «و فیها أبو بکر الشافعی ... قال الخطیب: کان ثقهٔ ثبتا حسن التصنیف جمع أبوابا و شیوخا. قال: و لمّا منعت الدیلم الناس من ذکر فضائل الصحابهٔ و کتبوا السبّ علی أبواب المساجد کان یتعمّد إملاء أحادیث الفضائل فی الجامع» [۱].

روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۱۱

و روی أبو الحسن الجلّابی المعروف بابن المغازلی حدیث المناشدهٔ حیث قال: «حدثنی أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الاصفهانی- قدم علینا بواسط إملاء من کتابه لعشر بقین من شهر رمضان سنهٔ ۴۳۴- قال حدثنی محمد ابن علی بن عمر بن مهدی قال: حدثنی سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، قال حدثنی أحمد بن ابراهیم بن کیسان الثقفی الاصفهانی، قال: حدثنی إسماعیل بن عمر البجلی قال حدثنی مسعر بن کدام عن طلحهٔ بن مصرف عن عمیر بن سعد قال: سمعت علیا علی المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه یوم غدیر خم یقول ما قال فلیشهد. فقام اثنا عشر رجلا- منهم:

أبو سعید الخدری و أبو هریرهٔ و أنس بن مالک- فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال أبو الحسن ابن المغازلی قال أبو القاسم الفضل بن محمد: هذا حدیث صحیح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و قد روی حدیث غدیر خم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و قد روی حدیث غدیر خم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحو مائهٔ نفس منهم العشرهٔ. و هو حدیث ثابت لا أعرف له علهٔ.

---

[۱] العبر حوادث سنهٔ ۳۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲

تفرّد علی بهذه الفضیلهٔ لم یشرکه فیها أحد» [۱].

روایهٔ الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۲

و رواه أخطب خطباء خوارزم حیث قال: «و بهذا الاسناد عن أحمد بن الحسین هذا قال أخبرنا أبو محمد عبد اللّه بن یحیی بن عبد الجبار السکری ببغداد، قال أخبرنا إسماعیل بن محمد الصفار، قال حدثنا أحمد بن منصور الرمادی قال حدثنا عبد الرزاق قال حدثنا إسرائیل عن أبی إسحاق قال: حدثنی سعید بن وهب و عبد خیر: انهما سمعا علیا برحبهٔ الکوفهٔ یقول: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فإنّ علیا مولاه. فقام عدهٔ من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک.

یقال: نشدتک اللّه و ناشدتک اللّه و أنشدتک اللّه، أی سألتک باللّه و طلبت إلیک، و هو مجاز قولهم: نشد الضالّهٔ ینشدها إذا طلبها، و أنشدها إذا عرّفها قال:

یصیخ للنبّاء أسماعه إصاخهٔ الناشد للمنشد [۲]

روایهٔ أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۲

و رواه أبو الحسن علی بن محمد ابن الأثیر الجزری حیث قال: «زید بن شراحیل، و قیل یزید بن شراحیل الأنصاری، أخبرنا أبو موسی کتابهٔ أخبرنا حمزهٔ ابن العباس العلوی أبو محمد أخبرنا أبو بکر أحمد بن الفضل الباطرقانی أخبرنا أبو مسلم عبد الرحمن بن محمد بن إبراهیم بن شهدل المدینی، أخبرنا أبو العباس أحمد

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب لابن المغازلی: ۲۷.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی: ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳

ابن محمد بن سعید بن عقدهٔ، حدثنا عبد اللّه بن إبراهیم بن قتیبهٔ، أخبرنا الحسن ابن زیاد بن عمر، أخبرنا عمر بن سعید البصری عن عمر بن عبد اللّه بن یعلی بن مرهٔ عن أبیه عن جده یعلی بن مرهٔ قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فلمّا قدم علی رضی اللّه عنه الکوفهٔ نشد الناس من سمع ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فانتشد له بضعهٔ عشر رجلا منهم یزید أو زید بن شراحیل الأنصاری. أخرجه أبو موسی» [۱].

و قال ابن الأثیر بترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام: «أنبأنا أبو الفضل بن أبی عبید اللّه الفقیه بإسناده إلی أبی یعلی أحمد بن علی، أنبأنا القواریری، حدثنا یونس ابن أرقم، حدثنا یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبهٔ یناشد الناس انشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه لما قام. قال عبد الرحمن فقام اثنا عشر بدریا کأنی أنظر إلی أحدهم علیه سراویل فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمّهاتهم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و قد روى مثل هذا عن البراء بن عازب. و زاد: فقال عمر بن الخطاب يا ابن أبى طالب أصبحت اليوم ولى كلّ مؤمن» [۲].

و قال بترجمة ناجية بن عمرو: «أخبرنا أبو موسى أيضا إجازة أخبرنا الشريف أبو محمد بن حمزة بن العباس العلوى، أخبرنا أحمد بن الفضل المقرى حدثنا أبو مسلم ابن شهدل، حدثنا أبو العباس ابن عقدة، حدثنا عبد اللّه بن ابراهيم بن قتيبة، حدثنا حسن بن زياد عن عمرو بن سعد البصرى عن عمر

---

[۱] أسد الغابة ۲/ ۲۳۳.

[۲] أسد الغابة ۴/ ۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴

ابن عبد اللّه بن يعلى بن مرة عن أبيه عن جده يعلى قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلمّا قدم على الكوفة نشد الناس، فانتشد له بضعة عشر رجلا فيهم أبو أيوب صاحب منزل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ناجية بن عمرو الخزاعى.

أخرجه أبو نعيم و أبو موسى» [۱].

و قال ابن الأثير: «أبو زينب بن عوف الأنصارى. روى الأصبغ بن نباتة قال: نشد على الناس من سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم ما قال إلّا قام؟ فقام بضعة عشر فيهم أبو أيوب الانصارى و أبو زينب فقالوا:

نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أخذ بيدك يوم غدير خم فرفعها فقال: ألستم تشهدون أنى قد بلّغت و نصحت؟ قال: ألا- إنّ اللّه عز و جل وليى و أنا ولىّ المؤمنين فمن كنت مولاه فهذا على مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه و أعن من أعانه و ابغض من أبغضه. أخرجه أبو موسى» [۲].

و قال: «أبو قدامة الأنصارى. أورده ابن عقدة. أخبرنا أبو موسى إذنا أخبرنا الشريف أبو محمد حمزة بن العباس العلوى، أخبرنا أحمد بن الفضل الباطرقانى، أخبرنا أبو مسلم بن شهدل، أخبرنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعيد، حدثنا محمد بن مفضل بن ابراهيم الأشعرى، أخبرنا رجا بن عبد اللّه أخبرنا محمد بن كثير عن فطر و ابن الجارود عن أبى الطفيل قال: كنّا عند على رضى اللّه عنه فقال: أنشد اللّه تعالى من شهد يوم غدير خم إلّا قام. فقام سبعة عشر رجلا منهم أبو قدامة الأنصارى فقالوا: نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع، حتى إذا كان الظهر خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فأمر

---

[۱] أسد الغابة ۵/ ۵- ۶.

[۲] أسد الغابة ۵/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵

بشجرات فشددن و ألقى عليهن ثوب ثم نادى الصلاة، فخرجنا فصلّينا ثم قام فحمد اللّه تعالى و أثنى عليه ثم قال: يا أيها الناس أ تعلمون أنّ اللّه عز و جل مولاى و أنا مولى المؤمنين و أنى أولى بكم من أنفسكم يقول ذلك مرارا؟ قلنا: نعم و هو آخذ بيدك يقول من كنت مولاه فعلى مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثلاث مرّات.

قال العدوى: أبو قدامة بن الحارث شهد أحدا و له فيها أثر حسن و بقى حتى قتل بصفين مع على ... أخرجه أبو موسى» [۱].

رواية ابن حجر العسقلانى ... ص: ۱۵

و رواه ابن حجر العسقلانى حيث قال: «عبد الرحمن بن مدلج. ذكره أبو العباس ابن عقدة فى كتاب الموالاة و أخرج من طريق موسى

بن النصر الربیع الحمصی حدثنی سعد بن طالب أبو غیلان، حدثنی أبو إسحاق حدثنی من لا أحصی: إن علیا أنشد الناس فی الرحبهٔ من سمع قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقال نفر- منهم عبد الرحمن بن مدلج- فشهدوا أنهم سمعوا إذ ذاک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و أخرجه ابن شاهین عن ابن عقدهٔ و استدرکه» [۲].

و قال ابن حجر ایضا: «أبو قدامهٔ الأنصاری ذکره أبو العباس ابن عقدهٔ فی کتاب الموالاهٔ، الذی جمع فیه طرق حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه، فأخرج فیه من طریق محمد بن کثیر عن فطر عن أبی الطفیل قال: کنا عند علی فقال: أنشد اللّه من شهد یوم غدیر خم؟ فقام سبعهٔ عشر رجلا منهم أبو قدامهٔ الأنصاری فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک. و استدرکه أبو موسی.

---

[۱] أسد الغابهٔ ۵/ ۲۷۵.

[۲] الاصابهٔ ۲/ ۴۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶

و سیأتی فی الذی بعد ما یؤخذ منه اسم أبیه و تمام نسبه» [۱].

روایهٔ الوصابی الیمنی ... ص: ۱۶

و روی إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی الوصّابی الشافعی حدیث المناشدهٔ: «عن عبد الرحمن بن أبی لیلی رضی اللّه عنه قال: سمعت علیا فی الرحبهٔ ینشد الناس:

أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه لما قام فشهد: فقام اثنا عشر بدریا فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ فقلنا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه عبد اللّه بن الامام أحمد فی زوائد المسند، و أبو یعلی فی المسند، و ابن جریر فی تهذیب الآثار، و الخطیب فی تاریخه، و الضیاء فی المختارهٔ» [۲].

و فیه: «و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: نشد علی الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام اثنا عشر رجلا فشهدوا بذلک. أخرجه الطبرانی فی الکبیر.

و عن عمیر بن سعد قال: شهدت علیا علی المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال. فقام اثنا عشر رجلا- منهم أبو هریرهٔ و أبو سعید و أنس بن مالک- فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه

---

[۱] الاصابهٔ ۴/ ۱۵۹.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الطبرانی فی الأوسط.

و عنه رضی اللّه عنه قال: جمع علی الناس فی الرحبهٔ و أنا شاهد فقال: انشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقام ثمانیهٔ عشر رجلا شهدوا أنهم سمعوا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک.

أخرجه الطبرانی فی الأوسط» [۱].

روایهٔ نور الدین السمهودی ... ص: ۱۷

و روی نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی: «عن أبی الطفیل رضی اللّه تعالی عنه إنّ علیا رضی اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: انشد اللّه من شهد یوم غدیر خم إلّا قام و لا یقوم رجل یقول: إنی نبئت أو بلغنی إلّا رجلا سمعت أذناه و وعاه قلبه، فقام سبعهٔ عشر رجلا- منهم: خزیمهٔ بن ثابت و سهل ابن سعد و عدی بن حاتم و عقبهٔ بن عامر و أبو أیوب الأنصاری و أبو سعید الخدری و أبو شریح الخزاعی و أبو قدامهٔ الأنصاری و أبو لیلی و ابو الهیثم بن التیهان و رجال من قریش- فقال علی رضی اللّه عنه و عنهم: هاتوا ما سمعتم. فقالوا:

نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع، حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأمر بشجرات فشذبن و ألقی علیهن ثوب ثم نادی بالصلاهٔ، فخرجنا فصلّینا ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلّغت قال: اللهم اشهد- ثلاث مرّات- قال: إنی أوشک أن ادعی فأجیب و إنی مسئول و أنتم مسئولون. ثم قال: ألا إنّ دمائکم و أموالکم حرام کحرمهٔ یومکم و حرمهٔ شهرکم هذا. أوصیکم بالنساء أوصیکم بالجار، أوصیکم بالممالیک، أوصیکم بالعدل و الإحسان. ثم قال:

أیها الناس إنی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فإنهما لن یفترقا

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸

حتی یردا علی الحوض. نبانی بذلک اللطیف الخبیر. و ذکر الحدیث فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال علی: صدقتم و أنا علی ذلکم من الشاهدین. أخرجه ابن عقدهٔ من طریق محمد بن کثیر عن فطر و أبی الجارود و کلاهما عن أبی الطفیل» [۱].

دعاء الامام علی کتم الشهادهٔ بالغدیر ... ص: ۱۸

هذا، و من الواضح جدّا دلالهٔ واقعهٔ المناشدهٔ علی أن حدیث الغدیر یدل علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته دلالهٔ تامهٔ، إذ لو کان المراد من حدیث الغدیر کون علی علیه السلام ناصرا أو محبا أو محبوبا أو نحو ذلک فإنّ هذه الأوصاف حاصلهٔ لغیره علیه السلام من الصحابهٔ أیضا، و لا حاجهٔ إلی المناشدهٔ لأجل إثباتها، بل لم یکن أحد من الناس ینکر حصول هذه الصفات له حتی یحتاج إلی المناشدهٔ و الاستشهاد علی ثبوتها ... بخلاف مسألهٔ الامامهٔ و الخلافهٔ، و لذا نجد فی أحادیث و أخبار أهل السنهٔ أن جماعهٔ من الصحابهٔ کتموا تلک الحقیقهٔ الراهنهٔ و لم یدلوا بشهادتهم لها، فلذا دعا الامام علیه السلام علیهم و قد أجیبت دعوته فی حقهم، و لو کان المراد من حدیث الغدیر غیر الامامهٔ و الخلاف لما کتموها قطعا؟...

فقد جاء فی (أسد الغابهٔ) ما نصه: «عبد الرحمن بن مدلج. أورده ابن عقدهٔ و روی بإسناده عن أبی غیلان سعد بن طالب عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مرهٔ و یزید بن بثیع و سعید بن وهب و هانی بن هانی. قال أبو إسحاق: و حدثنی من لا أحصی أن علیا نشد الناس فی الرحبهٔ من سمع قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام نفر فشهدوا أنهم سمعوا ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹

و كتم قوم فما خرجوا من الدنيا حتى عموا و أصابتهم آفهٔ، منهم يزيد بن وديعهٔ و عبد الرحمن بن مدلج. أخرجه أبو موسى» [۱].

و جاء فی (مسند أحمد): «حدثنا أحمد بن عمر الوكيعی قال حدثنا زيد ابن الحباب قال حدثنا الوليد بن عقبهٔ بن نزار العنسی قال حدثنی سماک بن عبيد ابن الوليد العبسی، قال دخلت على عبد الرحمن بن أبی ليلی فحدثنی أنه شهد عليا فی الرحبهٔ قال أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و شهد يوم غدير خم إلّا قام و لا يقوم إلّا من رآه. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأيناه و سمعناه حيث أخذ بيده يقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. فقام إلّا ثلاثهٔ لم يقوموا فدعا عليهم فأصابتهم دعوته» [۲].

و قد روى ابن كثير الدمشقی هذا الحديث عن المسند [۳].

و فی (كنز العمال): «عن عبد الرحمن بن أبی ليلی قال: خطب علی فقال أنشد اللّه امرأ نشدهٔ الإسلام سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم أخذ بيدی يقول: أ لست أولى بكم يا معشر المسلمين من أنفسكم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه قال: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله إلّا قام فشهد. فقام بضعهٔ عشر رجلا فشهدوا، و كتم قوم فما فنوا من الدنيا حتى عموا و برصوا. قط فی الافراد» [۴].

من أسماء الذين كتموا ... ص: ۱۹

لقد عرفت من الروايات المتقدمهٔ أنّ جماعهٔ كتموا تلك الشهادهٔ، و قد جاء فيها اسم (عبد الرحمن بن مدلج) و (يزيد بن وديعهٔ).

---

[۱] أسد الغابهٔ ۴/ ۳۲۱.

[۲] مسند أحمد ۱/ ۱۱۹.

[۳] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۱۱.

[۴] كنز العمال ۱۵/ ۱۱۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰

ثم إن من جملهٔ هؤلاء: (زيد بن أرقم) و (أنس بن مالک) و (البراء بن عازب) و هم من أجلّاء الصّحابهٔ:

قال الحلبی: «و قول بعضهم: إن زيادهٔ

اللهم وال من والاه

إلى آخره موضوعهٔ مردود.. فقد ورد ذلک من طرق صحح الذهبی كثيرا منها، و

قد جاء أن عليا رضی اللّه عنه قام خطيبا فحمد اللّه تعالى و أثنى عليه ثم قال: أنشد اللّه من شهد غدير خم إلّا قام و لا يقوم رجل يقول نبئت أو بلغنی إلّا رجل سمعت أذناه و وعى قلبه. فقام سبعهٔ عشر صحابيا و فی روايهٔ ثلاثون صحابيا، و فی المعجم الكبير ستهٔ عشر صحابيا و فی روايهٔ اثنا عشر صحابيا. فقال هاتوا ما سمعتم، فذكروا الحديث و من جملته: من كنت مولاه فعلی مولاه، و فی روايهٔ: فهذا مولاه، و عن زيد بن أرقم رضی اللّه عنه: و كنت ممن كتم فذهب اللّه ببصری و كان علی كرم اللّه وجهه دعى على من كتم» [۱].

و قال ابن المغازلی: «أخبرنا ابو الحسن علی بن عمر بن عبد اللّه بن شوذب قال: حدثنی أحمد بن يحيی بن عبد الحميد، حدثنی

إسرائیل الملائی عن الحکم ابن أبی سلیمان المؤذن عن زید بن أرقم قال: نشد علی الناس فی المسجد أنشد رجلا سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فکنت أنا فیمن کتم فذهب بصری» [۲].
و قال جمال الدین عطاء اللّه الشیرازی: «و رواه زر بن حبیش فقال: خرج علی من القصر فاستقبله رکبان متقلّدی السّیوف، علیهم العمائم حدیثی عهد بسفر. فقالوا: السلام علیک یا أمیر المؤمنین و رحمهٔ اللّه و برکاته. السلام علیک یا مولانا. فقال علی- بعد ما ردّ السلام- من هاهنا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقام اثنا عشر رجلا- منهم: خالد بن زید أبو أیوب الأنصاری، و خزیمهٔ بن ثابت ذو الشهادتین و ثابت بن قیس بن شماس، و عمار بن یاسر، و أبو

---

[۱] السیرهٔ الحلبیهٔ ۳/ ۳۳۶- ۳۳۷.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱

الهیثم بن التیهان، و هاشم بن عتبهٔ بن أبی وقاص، و حبیب بن بدیل بن ورقاء- فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث.
فقال علی لأنس بن مالک و البراء بن عازب: ما منعکما أن تقوما فتشهدوا فقد سمعتما کما سمع القوم؟ فقال: اللهم إن کانا کتماها معاندهٔ فابتلهما، فأمّا البراء فعمی، فکان یسأل عن منزله فیقول: کیف یرشد من أدرکته الدعوهٔ؟ و أمّا أنس فقد برصت قدماه، و قیل: لما استشهد علی علیه السلام قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه اعتذر بالنسیان فقال: اللهم إن کان کاذبا فاضربه ببیاض لا تواریه العمامهٔ، فبرص وجهه فسدل بعد ذلک برقعا علی وجهه» [... ۱].
و فی روایهٔ البلاذری: «قال علی علی المنبر: انشد [نشدت اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه إلّا قام فشهد و تحت المنبر أنس بن مالک و البراء بن عازب و جریر بن عبد اللّه [البجلی فأعادها فلم یجبه أحد. فقال: اللهم من کتم هذه الشهادهٔ و هو یعرفها فلا تخرجه من الدنیا حتی تجعل به آیهٔ یعرف بها. قال: فبرص أنس و عمی البرّاء و رجع جریر أعرابیا بعد هجرته فأتی السراهٔ فمات فی بیت أمه بالسراهٔ» [۲].
و ذکر الحافظ أبو نعیم بترجمهٔ أبی محمد طلحهٔ بن مصرف- الذی وصفه بالورع الکلف القاری الدنف أبو محمد طلحهٔ بن مصرف کان ذا صدق و وفاء و خلق و صفاء-: «حدثنا سلیمان بن أحمد، ثنا أحمد بن ابراهیم بن کیسان، ثنا إسماعیل بن عمرو البجلی، ثنا مسعر بن کدام عن طلحهٔ بن مصرف عن عمیرهٔ ابن سعد قال: شهدت علیا علی المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فیهم أبو سعید و أبو هریرهٔ و أنس بن مالک و هم حول المنبر و علی علی المنبر

---

[۱] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

[۲] انساب الاشراف: ۱۵۶- ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲

و حول المنبر اثنا عشر رجلا هؤلاء منهم. فقال علی نشدتکم باللّه هل سمعتم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقاموا کلّهم فقالوا: اللهم نعم، و قعد رجل، فقال: ما منعک أن تقوم؟ قال: یا أمیر المؤمنین کبرت و نسیت. فقال: اللهم إن کان کاذبا فاضربه ببلاء حسن. قال: فما مات.
حتی رأینا بین عینیه نکتهٔ بیضاء لا تواریه العمامهٔ» [... ۱].

نتائج البحث ... ص: ۲۲

فهذه روايات القوم حول قضيـة المناشدة، و كتم جماعة من الصحابة الشهادة بحديث الغدير و دعاء الامام عليه السلام عليهم، فخلاصة البحث و نتائجه أمور:

۱- إن الامام عليه السلام ناشد الصحابة من شهد منهم يوم غدير خم بعينه و حضره بنفسه و سمع كلام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- بكل اهتمام و إصرار على أن يدلوا بشهادتهم. و قد روى المناشدة هذه كبار الأئمة و العلماء من أهل السنة.

۲- إن هذه المناشدة- بهذه الكيفية و مع هذه الأحوال و القرائن- تدل على مراد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من قوله: «من كنت مولاه فهذا على مولاه»

هو الامامة و الخلافة، إذ لو كان المراد من (المولى) هو المحب أو المحبوب أو الناصر أو نحو ذلك لما كان للمناشدة معنى، فإن هذه الأوصاف ثابتة له باعتراف الجميع و لا ينكرها منكر أبدا، بل هى ثابتة لغيره من الصحابة.

۳- لقد كتم جماعة من الصحابة هذه الشهادة معاندة للإمام عليه السلام، و ذلك أيضا مما يشهد بدلالة حديث الغدير على الامامة، إذ لو كان المراد غيرها من المعانى لما كان للكتمان مورد أبدا.

---

[۱] حلية الأولياء ۵/ ۲۶- ۲۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳

۴- لقد دعا الامام عليه السلام على من كتم تلك الشهادة و قد أصابتهم دعوته، و لو لم يكن معنى حديث الغدير هو الامامة و الخلافة لما دعا عليهم البتّة.

۵- إن أخبار المناشدة و كتم بعض الصحابة للشهادة تهدم أساس اعتقاد أهل السنة بعدالة جميع الصحابة، لأن كتمان الشهادة من المعاصى الكبائر، و مرتكب الكبيرة فاسق بلا ريب.

۶- لقد دلّت تلك الأخبار على عداء جماعة من الأصحاب لأمير المؤمنين عليه السلام، و قد بلغ عداؤهم له إلى حد كتمان الشهادة و ارتكاب هذه المعصية الكبيرة. و هذا المورد من الموارد التى تبطل دعوى (الدهلوى) بأن جميع الصحابة كانوا يوالونه عليه الصلاة و السلام.

۷- إن هذه الأخبار تدل على بطلان ما ذكره بعض أهل السنة من أن من الممتنع كتمان الصحابة النص على خلافة الامام عليه السلام، لأن حديث الغدير إن كان نصا على خلافته- كما هو الواقع- فقد ثبت ما قلنا، لأنهم قد حاولوا كتم هذا النص الصريح الذى صدر من النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى ذلك المشهد العظيم، حتى احتاج الامام عليه السلام إلى استشهاد الصحابة و مناشدتهم عليه، و ان لم يكن نصا فى الامامة و الخلافة بل كان مراد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إيجاب محبته عليه السلام فقد خالفوا. فثبت ما قلناه، لأن من يخفى ما يدل على وجوب محبته- حسب هذا الفرض- يخفى ما يدل على إمامته و خلافته بالأولوية.

وجوه بطلان دعوى ابن روزبهان وضع حديث المناشدة ... ص: ۲۳

اشارة

و من ملاحظة هذه الأحاديث و الأخبار يتّضح تعصّب ابن روزبهان و عناده مع الحق، و بطلان هفوته حول حديث المناشدة، إذ ادّعى كونه من موضوعات الروافض!! و هذا نص كلامه: «و أما ما ذكر أن أمير المؤمنين استشهد من أنس بن مالك فاعتذر بالنسيان فدعا

علیه فالظاهر أنّ هذا من موضوعات الروافض، لأن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴

خبر من کنت مولاه فعلی مولاه

کان فی غدیر خم، و کان لکثرهٔ سماع السامعین کالمستفیض، فأیّ حاجهٔ إلی الاستشهاد من أنس؟ و إن فرضناه أنه استشهد و لم یشهد أنس لم یکن من أخلاق أمیر المؤمنین أن یدعو علی صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و من خدمه عشر سنین بالبرص، و وضع الحدیث ظاهر» [۱].

و هذا الکلام باطل من وجوه:

۱- مناشدهٔ أنس و غیره متواترهٔ ... ص: ۲۴

إن نفیه الحاجهٔ إلی الاستشهاد من أنس بسبب استفاضهٔ حدیث الغدیر باطل، لأن استشهاد الامام علیه السلام أنس بن مالک أمر ثابت مشهور بل متواتر، فتکذیب هکذا حدیث بهذا التوهم أمر عجیب.

۲- حدیث الغدیر متواتر لا کالمستفیض ... ص: ۲۴

إن حدیث الغدیر الذی سمعه تلک الکثرهٔ من السامعین حدیث متواتر و فی أعلی درجات التواتر، فجعله «کالمستفیض» مجانبهٔ للانصاف و معاندهٔ للحق.

۳- من أمثلهٔ دعاء النبی علی المخالفین ... ص: ۲۴

و قول ابن روزبهان: «لم یکن من أخلاق أمیر المؤمنین أن یدعو علی»...

کلام باطل، لأنه فی الحقیقهٔ طعن علی الأنبیاء و الأوصیاء، لأن الدعاء علی المخالفین سنّهٔ من سنن الأوصیاء و المرسلین فی بعض الأحایین، و من راجع سیرهٔ نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وقف علی موارد عدیدهٔ من هذا القبیل، و نحن ننقل هنا بعض أمثلهٔ ذلک:

فمن ذلک دعاؤه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی المنافقین الذین أرادوا به

---

[۱] إبطال نهج الباطل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵

سوءا فی لیلهٔ العقبهٔ،

قال الحلبی: «فلما أصبح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جاء إلیه أسید بن حضیر فقال: یا رسول اللّه، ما منعک البارحهٔ من سلوک الوادی، فقد کان أسهل من سلوک العقبهٔ، فقال: أ تدری ما أراد المنافقون! و ذکر له القصهٔ، فقال: یا رسول اللّه قد نزل الناس و اجتمعوا، فمر کلّ بطن أن یقتل الرجل الذی همّ بهذا، فإن أحببت بیّن بأسمائهم، و الذی بعثک بالحق لا أبرح حتی آتیک برءوسهم، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی أکره أن یقول الناس أن محمدا قاتل بقوم حتی أظهر اللّه تعالی بهم أقبل علیهم یقتلهم، فقال: یا رسول اللّه هؤلاء لیسوا بأصحاب. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ألیس یظهرون الشهادهٔ! ثم جمعهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أخبرهم بما قالوه و ما أجمعوا علیه، فحلفوا باللّه ما قالوا و لا أرادوا الذی ذکر فأنزل اللّه تعالی یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا وَ لَقَدْ قالُوا کَلِمَةَ الْکُفْرِ الآیهٔ. و أنزل اللّه تعالی: وَ هَمُّوا بِما لَمْ یَنالُوا.

و دعا علیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: اللهم ارمهم بالدبیلهٔ و هی سراج من نار یظهر بین أکتافهم حتی ینجم من

صدورهم انتهی. أی: و فی لفظ شهاب من نار یقع علی نیاط قلب أحدهم فیهلکه» [۱].

و من ذلک دعاؤه صلّی اللّه علیه و سلّم علی من قطع صلاته.

قال الحلبی: «و فی الإمتاع أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هو بتبوک صلی إلی نخلة، فجاء شخص فمر بینه و بین تلک النخلة بنفسه، و فی روایة و هو علی حمار، فدعا علیه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: قطع صلاتنا قطع اللّه أثره. فصار مقعدا» [۲].

و من ذلک: دعاؤه علی من کان یحاکیه فی مشیه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال السیوطی: «أخرج أبو الشیخ عن قتادة و ابن مردویه عن ابن عمر رضی اللّه عنهما قال: کان رجل خلف النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یحاکیه و یلبطه، فرآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: کذلک فکن. فرجع إلی أهله فلبّط به مغشیا شهرا، ثم أفاق

---

[۱] السیرة الحلبیة ۳/ ۱۲۱ فی غزوة تبوک.

[۲] السیرة الحلبیة ۳/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶

- حین أفاق- و هو کما حاکی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

۴- من أمثلة دعاء أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۶

و من أمثلة دعاء أمیر المؤمنین علی علیه السلام:

ما ذکره خواجه بارسا بقوله: «روی الامام المستغفری رحمه اللّه بإسناده: أن أمیر المؤمنین علیا رضی اللّه عنه سأل رجلا عن حدیث فی الرحبة فکذّبه، فقال: إنک کذّبتنی. قال: ما کذّبتک. قال: فأدعو اللّه سبحانه علیک إن کنت کاذبا أن یعمی بصرک. قال: فادع اللّه عز و جل. فدعا علیه أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه فعمی بصره، فلم یخرج من الرحبة إلّا و هو أعمی» [۲].

و رواه عبد الرحمن الجامی عن المستغفری کذلک [۳].

و «المستغفری» راوی هذه القصة من مشاهیر علمائهم، ترجم له عبد القادر القرشی بقوله: «جعفر بن محمد بن المعتز بن محمد بن المستغفر النسفی المستغفری خطیب نسف، کان فقیها فاضلا و محدثا مکثرا صدوقا حافظا، لم یکن بما وراء النهر فی عصره مثله، و له تصانیف أحسن فیها. سمع أبا عبد اللّه محمد بن أحمد غنجار الحافظ، و زاهر بن أحمد السرخسی. روی عنه أبو منصور السمعانی. مولده سنة ۳۵۰ و مات فی سلخ جمادی الأولی سنة ۴۳۲ بنسف» [۴].

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی بقوله: «الشیخ الامام الخطیب الحافظ أبو العباس جعفر بن محمد بن المعتز بن محمد بن المستغفر بن الفتح المستغفری النسفی. کان رحمه اللّه فقیها فاضلا محدثا صدوقا یرجع إلی معرفة و فهم و إمعان، جمع الجموع و صنّف التصانیف و أحسن فیهما، لم یکن بما وراء النهر فی عصره من

---

[۱] الدر المنثور ۴/ ۱۰۸.

[۲] فصل الخطاب لمحمد خواجه بارسا الحافظی.

[۳] نفحات الانس: ۲۵.

[۴] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۱/ ۱۸۰- ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷

یجری مجراه فی الجمع و التصنیف و فهم الحدیث ... ولد سنة ۳۵۰. و مات سنة ۴۳۲» [... ۱].

و قال جمال الدین الأسنوی بترجمته: «جعفر بن محمد ... الحافظ المعروف بالمستغفری صاحب التصانیف الکثیرة و محدّث ما وراء النهر فی زمانه» [... ۲].

و من ذلک:

ما رواه أخطب خطباء خوارزم: «أخبرنی سید الحافظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی ... عن زاذان أبی عمر إنّ علیا سأل رجلا فی الرحبة عن حدیث فکذّبه فقال علی: إنک قد کذّبتنی، فقال: ما کذّبتک. فقال: أدعو اللّه علیک إن کنت کذّبتنی أن یعمی بصرک. قال: ادع اللّه فدعا علیه، فلم یخرج من الرحبة حتی قبض بصره» [۳].

و رواه الوصابی عن عمر ملّا فی سیرته [۴].

و فی (الصّواعق): «و من کراماته أیضا: إنه حدّث بحدیث فکذّبه رجل، فقال له: ادعو علیک إن کنت کاذبا. قال: ادع. فدعا علیه، فلم یبرح حتی ذهب بصره» [۵].

و قال محمد صدر العالم فی (معارج العلی فی مناقب المرتضی): «و منها: إنه رضی اللّه عنه حدّث بحدیث فکذّبه رجل فقال له: أدعو علیک إن کنت کاذبا.

قال: أدع. فدعا علیه فلم یبرح حتی ذهب بصره» [۶].

و قال ولی اللّه الدهلوی: «عن علی بن زاذان: أن علیا حدّث حدیثا فکذّبه رجل، فقال علی رضی اللّه عنه: أدعو علیک إن کنت صادقا؟ قال: نعم. فدعا

---

[۱] کتائب أعلام الاخبار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۴۰۳.

[۳] المناقب للخوارزمی: ۲۷۳.

[۴] الاکتفاء فی فضائل الخلفاء الأربعة- مخطوط.

[۵] الصواعق المحرقة: ۷۷.

[۶] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸

علیه، فلم ینصرف حتی ذهب بصره» [۱].

و قال ابن کثیر: «و قال هیثم عن یسار عن عمّار قال حدّث رجل علیا بحدیث فکذّبه، فما قام حتی عمی. و قال ابن أبی الدنیا حدثنی سریح بن یونس ثنا هیثم بن إسماعیل عن سالم بن عمّار الحضرمی عن زاذان أبی عمر: إن رجلا حدّث علیا بحدیث، فقال علی: ما أراک إلّا قد کذّبتنی. قال: لم أفعل. قال:

أدعو علیک إن کنت کذبت؟ قال: ادع. فدعا فما برح حتی عمی» [۲].

و نحوه ما رواه عبد الرحمن الجامی فی (شواهد النبوة) من دعاء الامام علیه السلام علی من کان یکتب بأخباره إلی معاویة فعمی [۳].

۵- أمثلة من دعاء الصّحابة ... ص: ۲۸

و روی أحمد بن عطاء اللّه الاسکندری کرامة لسعد بن أبی وقّاص، إذ قال بعد ذکر حکایة فی دعاء إبراهیم بن أدهم: «قال الشیخ أبو العباس: لیس هذا عین الکمال، و ما فعله سعد أحد العشرة هو عین الکمال، ادّعت علیه امرأة أنه احتاز شیئا من بستانها، فقال: اللهّم إن کانت کاذبة فأعمها و أمتها فی مکانها، فعمیت و جاءت تمشی یوما فی بستانها فوقعت فی بئر فماتت، فلو کان ما فعله إبراهیم عین

الكمال لكان الصحابی أولى به، و لكنه كان سعد أمینا من أمناء اللّه نفسه و نفس غیره عنده سواء، فما دعا علیها لأنها آذته، و لكن دعا علیها لأنها آذت صاحب رسول اللّه» [... ۴].

و قال أبو یوسف: «حدّثنی اللیث بن سعد عن حبیب بن أبی ثابت: أن أصحاب محمد صلّى اللّه علیه و سلّم و جماعهٔ المسلمین أرادوا عمر بن الخطاب أن

---

[۱] إزالهٔ الخفا فی سیرهٔ الخلفا ۲/ ۱۱۲.

[۲] تاریخ ابن كثیر ۸/ ۵.

[۳] شواهد النبوهٔ: ۱۶۷.

[۴] لطائف المنن فی مناقب الشیخ أبی العباس و شیخه أبی الحسن- هامش لطائف المنن للشعرانی ۱/ ۱۴۳- ۱۴۴.

یقسم الشام كما قسم رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم خیبر، و أنه كان أشدّ الناس علیه فی ذلك الزبیر بن العوام و بلال بن رباح. فقال عمر: إذا أترك من بعدكم من المسلمین لا شیء لهم، ثم قال: اللهم اكفنی بلالا و أصحابه. قال: و رأى المسلمون أن الطاعون الذی أصابهم بعمواس كان عن دعوهٔ عمر. قال: و تركهم عمر ذمهٔ یودون الخراج إلى المسلمین» [۱].

و قال ولی اللّه الدهلوی: «و عن حبیب بن أبی ثابت: أن أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم و جماعهٔ من المسلمین أرادوا من عمر بن الخطاب أن یقسّم الشام كما قسم رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم خیبر، و أنه كان أشدّ الناس علیه فی ذلك الزبیر بن العوام و بلال بن رباح. فقال عمر: إذا أترك من بعدكم من المسلمین لا شیء لهم!! ثم قال: اللهم اكفنی بلالا و أصحابه. قال: و رأى المسلمون أن الطاعون الذی أصابهم بعمواس كان عن دعوهٔ عمر. قال: و تركهم عمر ذمهٔ یؤدون الخراج إلى المسلمین. أخرجه أبو یوسف» [۲].

و فی كتاب (الروض الأنف): «و لمّا سار عمر إلى الشام و كان بالجابیهٔ شاور فیما افتتح من الشام أ یقسمها؟ فقال له معاذ: ان قسمتها لم یكن لمن یأتی بعد من المسلمین شیء. أو نحو هذا. فأخذ بقول معاذ. فألح علیه بلال فی جماعهٔ من أصحابه و طلبوا القسم، فلمّا أكثروا قال: ألّلهم اكفنی بلالا و ذویه فلم یأت الحول و منهم على الأرض عین تطرف» [۳].

و قال فخر الدین الزیلعی: «ثم أرض السّواد مملوكهٔ لأهلها عنوهٔ. و قال الشافعی: لیست بمملوكهٔ و إنما هی وقف على المسلمین، و أهلها مستأجرون لها، لأن عمر استطاب قلوب الغانمین فآجرها.

و قال أبو بكر الرازی: هذا غلط بوجوه: أحدها ان عمر لم یستطب قلوبهم

---

[۱] الخراج: ۲۶.

[۲] قرهٔ العینین: ۷۱.

[۳] الروض الأنف ۶/ ۵۸۱.

فیه، بل ناظرهم علیه و شاور الصحابهٔ على وضع الخراج، فامتنع بلال و أصحابه فدعا علیهم. فأین الاسترضاء؟» [۱].

فائدتان من كلام ابن روزبهان ... ص: ۳۰

لقـد ظهر بـالوجوه المـذكورة بطلاـن كلاـم ابن روزبهـان، و لنعم ما قال في (احقاق الحق) في جوابه: «و أما اسـتبعاده من أخلاق أمير المؤمنين عليه السلام أن يدعو على صاحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و خادمه بظهور البرص عليه فهو تصوّف بارد، لأنه إذا لم يشـهد أنس لإظهار حق قربى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بما علم يقينا فقـد أخل بما وجب عليه من محبتهم بنص القرآن المجيـد، و خلع ربقـة متابعـة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و أحبط اللّه عمله و خـدمته، فأقل مرتبـة جزائه في الـدنيا الـدعاء عليه بالأمراض الساخرة و سيذوق و بال أمره في الآخرة».

و لكن في كلامه فائدتان:

(فالأولى) لقـد اسـتنكر ابن روزبهان الاستشـهاد على ما كثر سامعوه و كان «كالمسـتفيض» فنقول بناء عليه: إن وجوب محبـة على عليه السلام أمر ثابت مسـتفيض فالاستشـهاد عليه باطل، لكن الامام عليه السلام قد استشهد على حديث الغدير- حسب روايات القوم كما عرفت- فظهر أنه لم يكن المراد من حـديث الغـدير إيجـاب المحبـة و المودة له، بـل كـان المراد أمرا جليلاـ عظيمـا و قـد أنكره أكثر الأصحاب الذين سمعوه و وعوه، فاحتاج عليه الصلاة و السلام إلى الاستشهاد عليه.

(و الثانية) لقد اعترف ابن روزبهان في كلامه بكثرة سامعي خبر الحديث، فلا ريب في وقوع تلك الواقعة و ثبوت هذا الخبر الشـريف، و في هذا ردّ على من

---

[۱] شرح كنز الدقائق للزيلعي ۳/ ۲۸۲.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱

أنكر الحديث و كذّبه من أهل العصبية و العناد.

اعتراف الحلبي بدلالة الاستشهاد ... ص: ۳۱

فثبت إلى الآن: استشـهاد الامام عليه السـلام جماعـة من الصـحابة على حـديث الغدير، فمنهم من شـهد و منهم من كتم- و بهذا بطلت مناقشات ابن روزبهان و الفخر الرازي في نهاية العقول-، و ثبت أن هذا الاستشهاد كان على أمر عظيم جليل أنكره أكثر الصحابة و هو ليس إلّا الخلافة، إذ لو كان غيرها لما أنكروه و لما كتم الشهادة به من كتم.

و يشهد بما ذكرنا: اعتراف الحلبي بأن الامام عليه السلام قد احتج بحديث الغدير ردّا على من نازعه في الخلافة، و هذا نص كلامه: «و على تسليم أن المراد أنه أولى بالامامة، فالمراد في المآل لا في الحال، و إلّا لكان هو الامام مع وجوده صلّى اللّه عليه و سلّم، و المآل لم يعين له وقت، فمن أين أنه عقب وفاته صلّى اللّه عليه و سلّم؟ جاز أن يكون بعد أن تنعقد له البيعة و يصير خليفة. و يدل لذلك أنه لم يحتج بـذلك إلّا بعد أن آلت إليه الخلافة ردّا على من نازعه فيها كما تقدم، فسكوته عن الاحتجاج بذلك إلى أيام خلافته قاض على كلّ من له أدنى عقل فضلا عن فهم بأنه لا نص في ذلك على إمامته» [۱].

مناشدة الامام أبا بكر و أصحاب الشورى ... ص: ۳۱

و كلام الحلبي- و إن كان يتضمن اعترافا بالحق كما ذكرنا- يشتمل على مزاعم واضحة البطلان:

(فالأولى) قوله: «فالمراد في المآل لا في الحال و الا لكان هو الامام مع وجوده» ... و هـذا باطل لعـدم وجود قيـد في الحديث يقتضـى ذلك، بل الحديث الشريف مطلق، فالمعنى: من كنت مولاه فعلى أولى منه بالامامة. و هذا

[۱] السیرة الحلبیة ۳/ ۳۳۸.

ما یثبته الشیعة الامامیة قدیما و حدیثا، و یعانده المعاندون من أهل السنة کذلک.

(و الثانیـة) قوله: «جاز أن یکون بعـد أن تنعقد له البیعة و یصـیر خلیفة» معناه حمل «الأولویة بالامامة» علی زمان بعد عثمان بن عفان، و هـذا الحمل فاسـد جدّا، لأن تهنئـة الشـیخین- کما فی الصواعق و غیرها- یقلع أساسه الواهی من الجذور، لأنهما قد اعترفا بکونه علیه السـلام (مولی) کـلّ مؤمن، فهو علیه السـلام مولاهما باعترافهما سوء کانا من المؤمنین أم لا، فهو (أولی) منهما بالامامـة، فتقییـدها بما بعد عثمان باطل حسب فهم الشیخین و اعترافهما أیضا.

و أیضا: فانّه لا ریب فی دلالـة هـذا الحـدیث- بناء علی حمل (المولی) علی الأولی بالامامـة علی الامامـة المطلقـة لأمیر المؤمنین علیه السـلام، و بما أنه لا نص علی إمامـة الثلاثـة- و خلافتهم کما هو الثابت و المعترف به لـدی القوم حتی لقد اعترف بذلک (الدهلوی) نفسه- فإن مطلق النص علی خلافة الامام علیه السلام یثبت خلافته بلا فصل، لقبح تقدیم غیر المنصوص علیه علی المنصوص علیه.

(و الثالثـة) قوله: «و یـدل لـذلک أنه لم یحتـج بـذلک ... فسـکوته عن الاحتجاج بـذلک إلی أیام خلافته» مردود بعدم تسـلیم الشـیعة بسـکوته علیه الصـلاة و السـلام، بل إنّهم یکذّبون هذه الدعوی و یسـتنکرونها، فدعوی الحلبی ذلک فی مقابلة الشیعة الامامیة لا تنفعه بحال و لا یسقط حدیث الغدیر عن الاحتجاج و الاستدلال.

و إلیک بعض روایات الشیعة الامامیة المتضمنة لمناشدة الامام علیه السلام أبا بکر و أصحاب الشوری بحدیث الغدیر:

-۱

روی الشـیخ أبو جعفر محمد بن علی بن الحسـین بن بابویه القمی: أن أمیر المؤمنین علیه السـلام قال لأبی بکر بن أبی قحافة: «و لکن أخبرنی عن الـذی یسـتحق هـذا الأمر بما یسـتحقه. فقال أبو بکر: بالنصـیحة و الوفاء و دفع المداهنة و المحاباة و حسن السـیرة و إظهار العدل و العلم بالکتاب و فصل الخطاب مع الزهد فی الدنیا و قلة الرغبة فیها و إنصاف المظلوم من الظالم للقریب و البعید ثم سکت.

فقال علی علیه السلام: أنشدک باللّه یا أبا بکر أفی نفسک تجد هذه الخصال أو فیّ؟

قال أبو بکر: بل فیک یا أبا الحسن.

قال: أنشدک باللّه أنا المجیب لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قبل ذکران المسلمین أم أنت؟

قال: بل أنت.

قال: فأنشدک باللّه أنا الأذان لأهل الموسم و لجمیع الأمة بسورة براءة أم أنت؟ قال: بل أنت.

قال: فأنشدک باللّه أنا وقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بنفسی یوم الغار أم أنت؟

قال: بل أنت.

قال: أنشدک باللّه لی الولایة من اللّه مع ولایة رسوله فی آیة زکاة الخاتم أم لک؟

قال: بل لک.

قال: أنشدک باللّه أنا المولی لک و لکل مسلم بحدیث النبی یوم الغدیر أم أنت؟

قال: بل أنت» [۱].

-۲

و روی الشیخ أبو جعفر محمد بن الحسن بن علی الطوسی ما نصّه:

«جماعهٔ عن أبی المفضل عن أحمد بن علی بن مهدی إملاء من کتابه عن أبیه عن أبی الحسن الرضا عن آبائه علیهم السلام، قال: لمّا أتی أبو بکر و عمر إلی منزل أمیر المؤمنین علیه السلام و خاطباه فی أمر البیعهٔ و خرجا من عنده خرج أمیر المؤمنین

---

[۱] الخصال ۲/ ۵۴۹.

علیه السلام إلی المسجد، فحمد اللّه و أثنی علیه بما اصطنع عندهم أهل البیت، إذ بعث فیهم رسولا منهم و أذهب عنهم الرّجس و طهرهم تطهیرا. ثم قال:

إنّ فلانا و فلانا أتیانی و طالبانی بالبیعهٔ لمن سبیله أن یبایعنی، أنا ابن عم النبی و أبو بنیه و الصدّیق الأکبر و أخو رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یقولها احد غیری إلّا کاذب، و أسلمت و صلّیت قبل کل أحد، و أنا وصیّه و زوج ابنته سیدهٔ نساء العالمین فاطمهٔ بنت محمد، و أبو حسن و حسین سبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و نحن أهل بیت الرحمهٔ، بنا هداکم و بنا استنقذکم من الضّلالهٔ، و أنا صاحب یوم الدوح، و فیّ نزلت سورهٔ من القرآن، و أنا الوصی علی الأموات من أهل بیته، و أنا ثقته علی الأحیاء من أمته، فاتقوا اللّه یثّبت أقدامکم و یتم نعمته علیکم. ثم رجع إلی بیته» [۱].

-۳

و روی الشیخ حسن بن محمد الدیلمی ما نصّه: «روی عن الصادق علیه السلام: إنّ أبا بکر لقی أمیر المؤمنین علیه السلام فی سکهٔ بنی النجار، فسلّم علیه و صافحه و قال له: یا أبا الحسن أفی نفسک شیء من استخلاف الناس إیای و ما کان من یوم السقیفهٔ و کراهتک البیعهٔ؟ و اللّه ما کان ذلک من إرادتی، إلّا أنّ المسلمین اجتمعوا علی أمر لم یک لی أن أخالف علیهم فیه...

فقال له أمیر المؤمنین: یا أبا بکر فهل تعلم أحدا أوثق من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد أخذ بیعتی علیک فی أربعهٔ مواطن، و علی جماعهٔ معک و فیهم عمر و عثمان: فی یوم الدار، و فی بیعهٔ الرضوان تحت الشجرهٔ، و یوم جلوسه فی بیت أم سلمهٔ، و فی یوم الغدیر بعد رجوعه من حجهٔ الوداع. فقلتم بأجمعکم:

سمعنا و أطعنا اللّه و رسوله. فقال لکم: اللّه و رسوله علیکم من الشاهدین. فقلتم بأجمعکم: اللّه و رسوله علینا من الشاهدین. فقال لکم: فلیشهد بعضکم لبعض و لیبلغ شاهدکم غائبکم، و من سمع منکم فلیسمع من لم یسمع. فقلت: نعم یا رسول اللّه، و قلتم بأجمعکم تهنئون رسول اللّه و تهنئونی بکرامهٔ اللّه لنا، فدنی عمر

---

[۱] بحار الأنوار عن الامالی للشیخ الطوسی ۲۸/ ۲۴۷.

و ضرب علی کتفی و قال بحضرتکم: بخ بخ یا ابن أبی طالب أصبحت مولانا و مولی المؤمنین. لقد ذکرتنی یا أمیر المؤمنین أمرا لو یکون رسول اللّه شاهدا فاسمعه منه» [۱]

. و لو أن أهل السنهٔ أبوا عن قبول هذه الروایات فإنّا نورد استدلال أمیر المؤمنین بالنص علی إمامته فی أیام أبی بکر من روایتهم، فقد روی أسعد بن ابراهیم بن الحسن بن علی الحنبلی فی (أربعینه) عن استاذه عمر بن الحسن المعروف بابن دحیهٔ- الذی ترجم له ابن خلکان بما ملخّصه: «أبو الخطاب عمر ابن الحسن- الأندلسی البلنسی الحافظ، کان من أعیان العلماء و مشاهیر الفضلاء، متقنا لعلم الحدیث النبوی و ما یتعلّق به، عارفا بالنحو و اللغهٔ و أیام العرب و أشعارها، أکثر بطلب الحدیث فی أکثر بلاد الأندلس الإسلامیهٔ و لقی بها علمائها و مشایخها، و هو فی تلک الحال یؤخذ عنه و یستفاد منه.» [۲] ما نصه:

«الحدیث الثالث: یرویه الثوری عن الأعمش عن سالم بن أبی الجعد قال: حضرت أنس ابن مالک و هو مکفوف البصر و فیه وضح،

فقام إليه رجل- و كأنه كان بينه و بينه إحنة- و قال: يا صاحب رسول اللّه ما هذه السمة التى أراها بک و قد قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: إن البرص و الجذام ما يبتلى بها مؤمن؟

فأطرق أنس و عيناه تذرفان و قال: أما الوضح فإنّه دعوة دعاها أمير المؤمنين على بن أبى طالب.

فسأله جماعة أن يحدثهم بالحديث.

فقال: لمّا أنزلت سورة الكهف سأل بعض الصحابة أن يريهم أهل الكهف فوعدهم ذلک، فأهدى بساط له و ذكّره الصحابة وعده، فقال: أحضروا عليّا، فلما حضر قال لى: يا أنس أبسط البساط، فبسطته و أمر الصحابة أن يجلسوا عليه، فلمّا جلسوا رفع البساط و سار فى الهواء إلى الظهر، فوقف البساط ثم قمنا

---

[۱] ارشاد القلوب للديلمى: ۲۴۶.

[۲] وفيات الأعيان ۳/ ۱۲۱.

نمشى على الأرض حتى شاهدنا الكهف، و رأينا قوما نياما تضىء وجوههم كالقناديل و عليهم ثياب بيض و كلبهم باسط ذراعيه بالوصيد، فملئنا رعبا، فتقدّم أمير المؤمنين و قال: السلام عليكم، فردّوا عليه السلام، و تقدّم القوم و سلّموا، فلم يردّوا عليهم السلام، فقال لهم على: لم لا- تردّون على صحابة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ فقال أحدهم: سل ابن عمک و نبيک. ثم قال على للجماعة:

خذوا مجالسكم، فلمّا أخذوا قال على: يا ملائكة اللّه ارفعوا البساط، فرفع و سرنا فى الهواء ما شاء اللّه. ثم قال: ضعونا لنصلّى الظهر، فإذا نحن فى أرض ليس فيها ماء نشرب و لا نتوضّأ، فوكز الأرض برجله فنبع الماء العذب، فتوضأنا و صلّينا و شربنا. فقال: ستدركون صلاة العصر مع رسول اللّه و سار بنا البساط إلى العصر، و إذا نحن على باب المسجد، فلمّا رآنا قال: تحدّثونى أو أحدّثكم؟ و جعل يحدثنا كأنّه كان معنا، فقال له على: لم ردّوا علىّ السلام و لم يردّوا على أصحابى؟

فقال: إنهم لا يردّون السلام إلّا على نبى أو وصى نبىّ. ثم قال: اشهد لعلى يا أنس.

فلمّا كان بعد يوم السقيفة استشهدنى على بيوم البساط فقلت: إنى نسيت.

قال: إن كنت كتمتها بعد وصية رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فرماک اللّه ببياض فى وجهک و لظى فى جوفک و عمى فى بصرک. فبرصت و تلظّى جوفى و عميت.

و كان أنس لا يطيق الصيام فى شهر رمضان و لا فى غيره من حرارة بطنه.

و مات بالبصرة، و كان يطعم كل يوم مسكينا عن يوم يفطر من رمضان» [۱].

و أما عدم نقل أهل السنة احتجاج الامام عليه السلام بحديث الغدير فى أيام أبى بكر و نحوها، فلا يكون حجة على الشيعة أبدا، كما أن نقل أحد الفريقين لا يكون حجة على الفريق الآخر.

هذا، و قد ذكر الفخر الرازى فى (نهاية العقول) فى وجه الاستدلال بحديث الغدير: «الثانى: إن عليا رضى اللّه عنه ذكره فى الشورى عند ما حاول ذكر

---

[۱] نهاية العقول- مخطوط.

فضائله، و لم ينكره أحد، فعدم إنكارهم لذلک مع توفر الدواعى على القدح فيما يفتخر به الإنسان على غيره دليل صحته» ثم أجاب

عن هذا الاستدلال بقوله:

«و أما الوجه الثاني و هو المناشدة في الشورى فهو ضعيف، لأن الحاجة إلى تصحيح هذه المناشدة كالحاجة إلى تصحيح أصل الحديث، بل ذلك أولى، لأن أكثر المحدّثين ينكرون تلك المناشدة، و بتقدير صحتها، فلا نسلّم انتهائها إلى جميع الصحابة، و بتقدير انتهائها إلى كلهم فلا نسلّم أنه لم يوجد فيهم من أنكر ذلك»....

و فيه: كيف لا ـ نسلّم أنه لم يوجد فيهم من أنكر ذلك؟ مع توفر الدواعى على نقل مثل هذا الإنكار من أشياع المنحرفين عن أمير المؤمنين، و الحال أنه لم ينقله أحد أبدا.

و إذا لم يكن عدم النقل دليلا على العدم فى مثل هذا الأمر الذى توفرت الدواعى على نقله فكيف يكون عدم نقل استدلال الامام و احتجاجه بحديث الغدير فى زمان أبى بكر و غيره دليلا على العدم، مع توفر الدواعى على عدم نقله؟! على أنك قد علمت فيما تقدم رواية الواحدى الأشعار التى أنشدها فى حضور أبى بكر و عمر و عثمان و غيرهم، و ضمّنها جملة من فضائله و خصائصه و منها حديث الغدير. فدعوى سكوته فى زمنهم كذب.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۹

(۸) استنكار أبى الطّفيل لحديث الغدير ... ص: ۳۹

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۱

و إن استنكار أبى الطفيل و استبعاده لحديث الغدير من أقوى الأدلة على دلالة حديث الغدير على الامامة و الخلافة، إذ لو كان لهذا الحديث معنى غير الامامة بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم يكن للاستنكار و الشك وجه فلقد جاء فى رواية أحمد عن أبى الطفيل قوله: «فخرجت و كأنّ فى نفسى شيئا، فلقيت زيد بن أرقم، فقلت له: إنى سمعت عليا يقول كذا و كذا. قال: فما تنكر! قد سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول ذلك له» [۱].

و فى رواية النسائى: «فخرجت و فى نفسى منه شيء، فلقيت زيد بن أرقم و أخبرته، فقال: ما تشك! أنا سمعته» [۲].

و فى رواية ابن كثير: «فخرجت و كان فى نفسى شيء، فلقيت زيد بن أرقم فقلت له: إنى سمعت عليا يقول كذا و كذا. قال: فما تنكر! لقد سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول ذلك له.

رواه النسائى من حديث حبيب بن أبى ثابت عن أبى الطفيل عنه أتم من

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۷۰.

[۲] الخصائص: ۱۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۲

ذلك» [۱].

و فى (زين الفتى) عنه: «فقمت و كان فى نفسى شيء، فلقيت زيد بن أرقم فأخبرته بما قال على. فقال: و ما تنكر! سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقوله» [۲].

و فى (الرياض النضرة) بطريق ابن حبان: «فخرجت و فى نفسى من ذلك شيء، فلقيت زيد بن أرقم فذكرت له ذلك. فقال: قد

سمعناه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول له ذلک» [۳].

فهل تری أن یکون أبو الطفیل فی شک من وجوب محبهٔ علی علیه السلام، و أن یکون فی نفسه شیء من کونه علیه السلام ناصرا و محبّا؟! ... إنّ هذا لا یجوّزه عاقل فی حق أبی الطفیل الذی یعدّ من أجلهٔ الصحابهٔ و علمائهم:

ترجمهٔ أبی الطفیل ... ص: ۴۲

فقد ترجم له ابن عبد البر بقوله: «أبو الطفیل عامر بن واثلهٔ، ولد یوم أحد، و أدرک من هجرهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثمان سنین، نزل الکوفهٔ، صحب علیا کرم اللّه وجهه فی مشاهده کلّها، فلما قتل علی رضی اللّه عنه انصرف إلی مکهٔ فأقام بها حتی مات سنهٔ مائهٔ.

و کان فاضلا عالما، حاضر الجواب، فصیحا، و کان یتشیع فی علی کرّم اللّه وجهه و یفضّله، و یثنی علی الشیخین أبی بکر و عمر رضی اللّه عنهما، و یترحّم علی عثمان رضی اللّه عنه.

قیل: قدم أبو الطفیل یوما علی معاویهٔ فقال له: کیف وجدک علی خلیلک أبی الحسن؟ قال: کوجد أم موسی لموسی و أشکو إلی اللّه التقصیر. و قال له

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۳/ ۳۴۶.

[۲] زین الفتی بتفسیر سورهٔ هل أتی- مخطوط.

[۳] الریاض النضرهٔ فی فضائل العشرهٔ المبشرهٔ ۲/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۳

معاویهٔ: کنت فیمن حصر عثمان؟ قال: لا و لکنی کنت فیمن حضره. قال: فما منعک من نصره؟ قال: و أنت ما منعک من نصره، إذ تربّصت به ریب المنون و کنت فی أهل الشام و کلّهم تابع لک فیما ترید؟ قال له معاویهٔ: أو ما تری طلبی بدمه نصرهٔ له؟ قال: بلی، و لکنک کما قال أخو بنی فلان:

لا ألفینّک بعد الموت تندبنی و فی حیاتی ما زوّدتنی زادی» [۱]

و قال ابن الأثیر: «کان فاضلا عاقلا حاضر الجواب فصیحا، و کان من شیعهٔ علی و یثنی علی أبی بکر و عمر و عثمان» [... ۲].

---

[۱] الاستیعاب ۴/ ۱۶۹۶.

[۲] أسد الغابهٔ ۵/ ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۵

(۹) قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی صدر الحدیث أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم ...؟ ص: ۴۵

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۷

لقد صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حدیث الغدیر جملة هی

قوله: «أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

، و هذا دلیل واضح و برهان قاطع علی أن (المولی) فی حدیث الغدیر معناه (الأولی بالتصرف).

و هذا الدلیل یتم بإثبات أمور:

۱- ثبوت جملة

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم».

۲- دلالة هذه الجملة علی أولویة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالتصرف.

۳- دلالة مجیء هذه الجملة قبل حدیث الغدیر علی کون المراد من (المولی) فی الحدیث نفس المراد من (الأولی) فی تلک الجملة.

و لنشرع فی إثبات هذه الأمور حتی یتم الدلیل:

۱- ذکر من روی جملة «أ لست أولی» ... فی حدیث الغدیر ... ص: ۴۷

أمّا الجملة المذکورة فلا ریب فی ثبوتها، و ممن رواها مع حدیث الغدیر:

۱- معمر بن راشد أبو عروة الأزدی.

۲- عبد اللّه بن نمیر الخارفی الکوفی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۸

۳- أبو نعیم فضل بن دکین شیخ البخاری.

۴- عفان بن مسلم.

۵- علی بن حکیم الأودی.

۶- عبد اللّه بن محمد بن أبی شیبة.

۷- عبید اللّه بن عمر القواریری.

۸- قتیبة بن سعید الثقفی البلخی البغلانی.

۹- أحمد بن حنبل الشیبانی.

۱۰- أبو عبد اللّه محمد بن یزید بن ماجة القزوینی.

۱۱- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۱۲- أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار.

۱۳- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی.

۱۴- أبو العباس حسن بن سفیان بن عامر.

۱۵- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۱۶- محمد بن جریر الطبری الشافعی.

۱۷- محمد بن علی بن الحسین المعروف بالحکیم الترمذی.

۱۸- أبو زکریا یحیی بن عبد اللّه الغبری.

۱۹- دعلج بن أحمد السجزی.

۲۰- أبو حاتم محمد بن حبان البستی.

۲۱- أبو القاسم سليمان بن أحمد الطبرانی.

۲۲- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۲۳- أحمد بن محمد الثعلبی.

۲۴- إسماعيل بن علی بن حسين بن زنجويه المعروف بابن السمان.

۲۵- أبو سعيد مسعود بن ناصر السجستانی.

۲۶- علی بن حسن بن حسين الخلعی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۹

۲۷- أحمد بن محمد العاصمی.

۲۸- عبد الكريم بن محمد المروزی السمعانی.

۲۹- الموفق بن أحمد المكّی الخوارزمی.

۳۰- عمر بن محمد بن خضر الأردبيلی المعروف بالملّا.

۳۱- أبو موسى محمد بن أبی بكر المدينی.

۳۲- أبو الفتوح أسعد بن محمود العجلی الاصفهانی.

۳۳- محب الدين أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۳۴- إبراهيم بن عبد اللّه الوصابی.

۳۵- إبراهيم بن محمد الحموئی الجوينی.

۳۶- جمال الدين الزرندی.

۳۷- إسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقی.

۳۸- علی بن شهاب الدين الهمدانی.

۳۹- أحمد بن علی بن عبد القادر المقريزی.

۴۰- نور الدين علی بن محمد المعروف بابن الصباغ.

۴۱- حسين بن معين الدين الميبدی.

۴۲- عبد اللّه بن عبد الرحمن المشهور بأصيل الدين المحدّث.

۴۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشيرازی.

۴۴- محمود بن محمد بن علی الشيخانی.

۴۵- نور الدين علی الحلبی.

۴۶- حسام الدين بن محمد بايزيد السهارنبوری.

۴۷- ميرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۴۸- محمد صدر العالم.

۴۹- أحمد بن عبد القادر.

۵۰- المولوی محمد مبين.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۰

و من هنا يظهر سقوط مكابرة فخر الدين الرازى فى قوله: «ثمّ إن سلّمنا صحة أصل الحديث، و لكن لا نسلم صحة تلك المقدمة و هى قوله عليه السلام:

أ لست أولى بكم من أنفسكم. بيانه: إن الطرق التى ذكرتموها فى تصحيح أصل الحديث لم يوجد فى شىء منها هذه المقدمة، فإن أكثر من روى أصل الحديث لم يرو تلك المقدّمة، فلا يمكن دعوى إطباق الأمة على قبولها، لأن من خالف الشيعة إنما يروون أصل الحديث للاحتجاج به على فضيلة على رضى اللّه عنه، و لا يروون هذه المقدمة. و أيضا فلم يقل أحد أن عليا رضى اللّه عنه ذكرها يوم الشورى، فثبت أنه لم يحصل فى هذه المقدمة شيء من الطرق التى يثبتون أصل الحديث بها، فلا يمكن إثبات هذه المقدمة» [۱].

و لا يخفى عليك التهافت بين قوله: «فإن أكثر من روى هذا الحديث»....

و قوله: «لأن من خالف الشيعة إنما يروون»....

كما يسقط إنكار إسحاق الهروى القائل: «و من رواه لم يرو أول الحديث أى

قوله: أ لست أولى بكم من أنفسكم.

و هو القرينة على كون المولى بمعنى الأولى»....

بل يكفى فى إبطال دعوى الرازى و الهروى اعتراف (الدهلوى) حيث ذكر: «إن

قول النبى: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم

مأخوذ من الآية القرآنية، و من هنا جعل ذلك من المسلّمات لدى أهل الإسلام، ثم فرّع عليه الحكم التالى له».

۲– دلالة الجملة على أولويّة النبى بالتصرف ... ص: ۵۰

و أيضا، فلا ريب فى دلالة مقدمة الحديث و هى

قوله صلّى اللّه عليه و آله

---

[۱] نهاية العقول– مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۱

و سلّم: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم

؟ على أنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أولى من المؤمنين بالتصرف مطلقا، فإنّ هذه الجملة متّخذة– كما اعترف (الدهلوى)– من الآية الكريمة فى القرآن العظيم ... و هى تدل على الأولوية بالتصرف، و قد اعترف بذلك كبار علماء أهل السنة و مشاهير أساطينهم فى مختلف العلوم و الفنون:

قال الواحدى: «قوله: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ. أى إذا حكم عليهم بشىء نفذ حكمه و وجب طاعته عليهم. قال ابن عباس: إذا دعاهم النبى إلى شيء ودعتهم أنفسهم إلى شيء كانت طاعة النبى أولى بهم من طاعة أنفسهم» [۱].

و قال البغوى: «النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ. أى من بعضهم ببعض فى نفوذ حكمه عليهم و وجوب طاعته عليهم. و قال ابن عباس و عطا: يعنى إذا دعاهم النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و دعتهم أنفسهم إلى شىء كانت طاعة النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أولى بهم من طاعة أنفسهم. و قال ابن زيد: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فيما قضى فيهم كما أنت أولى بعبدك فيما قضيت عليه.

و قيل: أولى بهم فى الحمل على الجهاد و بذل النفس دونه. و قيل: كان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يخرج إلى الجهاد فيقول قوم نذهب و نستأذن من أبنائنا و أمهاتنا، فنزلت الآية.

أخبرنا عبد الواحد المليحى أنا أحمد بن عبد اللّه النعيمى أنا محمد بن يوسف أنا محمد بن إسماعيل أنا عبد اللّه بن محمد أنا أبو عامر أنا فليح عن هلال بن على عن عبد الرحمن بن أبى عمرة عن أبى هريرة: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا أنا أولى به فى الدنيا و الآخرة، اقرءوا إن شئتم النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأيّما مؤمن مات و ترك مالا فليرثه عصبته من كانوا، و من ترك دينا أو ضياعا فليأتنى فأنا مولاه» [۲].

---

[۱] التفسير الوسيط- مخطوط.

[۲] معالم التنزيل للبغوى ۵/ ۱۹۱ بهامش الخازن.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۲

و قال القاضى البيضاوى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فى الأمور كلّها، فإنه لا يأمرهم و لا يرضى منهم إلّا بما فيه صلاحهم، بخلاف النفس، فلذلك أطلق، فيجب عليهم أن يكون أحبّ إليهم من أنفسهم، و أمره أنفذ فيهم من أمرها، و شفقتهم عليه أتم من شفقتهم عليها.

روى أنه صلّى اللّه عليه و سلّم أراد غزوة تبوك فأمر الناس بالخروج، فقال ناس: نستأذن آبائنا و أمهاتنا. فنزلت» [۱].

و قال جار اللّه الزمخشرى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ فى كلّ شىء من أمور الدنيا و الدين من أنفسهم، و لهذا أطلق و لم يقيد، فيجب عليهم أن يكون أحبّ إليهم من أنفسهم، و حكمه أنفذ عليهم من حكمها، و حقه آثر لديهم من حقوقها، و شفقتهم عليه أقدم من شفقتهم عليها، و أن يبذلوها دونه و يجعلوها فداءه إذا أعضل خطب و وقاءه إذا ألقحت حرب، و أن لا يتبعوا ما تدعوهم إليه نفوسهم و لا ما تصرفهم عنه و يتبعوا كلما دعاهم إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و صرفهم عنه» [... ۲].

و قال قاضى القضاة أبو العباس أحمد بن الخليل الخويى* توجد ترجمته فى كتب الطبقات، قال ابن قاضى شهبة: أحمد بن الخليل بن سعادة بن جعفر بن عيسى المهلبى، قاضى القضاة شمس الدين أبو العباس الخويى. ولد بخوى فى شوال سنة ۵۸۳ ... قال السبكى فى الطبقات الكبرى: و قرأ الفقه على الرافعى، و قرأ علم الجدل على علاء الدين الطوسى و سمع الحديث من جماعة ... قال الذهبى: كان فقيها إماما مناظرا خبيرا بعلم الكلام أستاذا فى الطب و الحكمة ديّنا كثير الصلاة و الصيام. توفى فى شعبان سنة ۷۳۷* قال بتفسير الآية المباركة:

«تقرير لصحة ما صدر منه صلّى اللّه عليه و سلّم من التزوّج بزينب، و كأن

---

[۱] أنوار التنزيل للبيضاوى: ۵۵۲.

[۲] الكشاف للزمخشرى: ۳/ ۵۲۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۳

هذا جواب عن سؤال و هو: إن قائلا لو قال: هب أن الأدعياء ليسوا بأبناء كما قلت لكن من سمّاه غيره ابنا إذا كان لدعيّه شىء حسن لا يليق بمروته أن يأخذه منه و يطعن فيه عرفا.

فقال اللّه تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ جوابا عن ذلك السؤال و تقريره هو: إن دفع الحاجات على مراتب: دفع حاجة الأجانب، ثم دفع حاجة الأقارب الذين على حواشى النساء، ثم دفع حاجة الأصول و الفصول، ثم دفع حاجة النفس. و الأول عرفا دون الثانى و كذلك شرعا، فإن العاقلة تتحمل الدية منهم و لا تتحمّلها عن الأجانب، و الثانى دون الثالث و هو ظاهر بدليل النفقة، و الثالث دون الرابع فإن النفس مقدم على الغير و إليه أشار النبى صلّى اللّه عليه و سلّم

بقوله: ابدأ بنفسك ثم بمن تعول.

إذا علمت هـذا فالإنسان إذا كان معه ما يغطى به أحـد الرجلين و يـدفع به حاجـهٔ من شـقى بـدنه فأخـذ العطاء من أحـدهما و غطى به الأخرى لا يكون لأحد أن يقول: لم فعلت؟ فضلا من أن يقول بئس ما فعلت. أللهم إلّا أن يكون أحد العضوين أشرف من الآخر، مثل ما إذا وقى الإنسان عينه بيـده و يـدفع البرد عن رأسه الـذى هو معدن حواسه و يترك رجله تبرد، فإنّه الواجب عقلا. فمن يعكس الأمر يقال له: لم فعلت؟

و إذا تبيّن هذا فالنبى أولى بالمؤمنين من أنفسـهم، فلو دفع المؤمن حاجهٔ نفسه دون حاجهٔ نبيّه يكون مثله من يدهن شـعره، و يكشـف رأسه فى برد مفرط قاصدا به تربيهٔ شعره و لا يعلم أنه يؤذى به رأسه الذى لا نبات لشعره إلّا منه.

فكذلك دفع حاجهٔ النفس لفراغها إلى عبادهٔ اللّه و لا علم بكيفيهٔ العبادهٔ إلّا من الرسول، لو دفع الإنسان حاجهٔ لا للعبادهٔ فهو ليس دفعا للحاجـهٔ، إذ هو فوق تحصـيل المصـلحهٔ، و هـذا ليس فيه مصـلحهٔ فضـلا من أن يكون حاجـهٔ، و إن كان للعبادهٔ فترك النبى الذى منه يتعلم كيفيهٔ العبادهٔ فى الحاجهٔ و دفع الحاجهٔ، مثل تربيهٔ الشعر مع إهمال أمر الرأس. فبين أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إذا أراد

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۴

شيئا حرم على الأمهٔ التعرّض إليه فى الحكمهٔ الواضحهٔ» [۱].

و قال النسـفى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِـهِمْ أى أحق بهم فى كل شىء من أمور الدين و الدنيا، و حكمه أنفذ عليهم من حكمها، فعليهم أن يبذلوا نفسه دونه و يجعلوها فداءه، أو هو أولى بهم أى أرأف بهم و أعطف عليهم و أنفع لهم [۲].

و قـال النيسابورى: «ثم إنه كان لقائل أن يقول: هب أن الـدّعى لا يسـمى ابنا، أمّا إذا كان لـدعيّه شـىء أحسن فكيف يليق بالمروهٔ أن يطمع عينه إليه و خاصّـهٔ إذا كـان زوجته، فلـذلك قـال فى جوابه: النَّبِيُّ أَوْلى بِـالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِـهِمْ و المعقول فيه: إنه رأس الناس و رئيسهم فدفع حاجته و الاعتناء بشأنه أهم، كما أن رعايهٔ العضو الرئيس و حفظ صحته و إزالهٔ مرضه أولى، و إلى هذا أشار النبى صلّى اللّه عليه و سلّم

بقوله: ابدأ بنفسك ثم بمن تعول.

و يعلم من إطلاق الآيهٔ أنه أولى بهم من أنفسهم فى كلّ شىء من أمور الدنيا و الدين. و قيل: إن أولى بمعنى أرأف و أعطف، كقوله: ما من مؤمن إلّا أنا أولى به فى الدنيا و الآخرهٔ، اقرءوا إن شئتم: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأيّما مؤمن هلك و ترك مالا فليرثه عصبته من كانوا، و ان ترك دينا أو ضياعا أى عيالا فإلىّ» [۳].

و قال المحلّى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فيما دعاهم إليه و دعتهم أنفسهم إلى خلافه» [۴].

و قال الشـربينى: «و لمّا نهى تعالى عن التبنى و كان النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم قـد تبنى زيـد بن الحارثـهٔ مولاه لما اختاره على أبيه و عمه كما مر، علّل تعالى النهى

---

[۱] التفسير الكبير لأبى العباس الخويى- مخطوط.

[۲] مدارك التنزيل ۳/ ۲۹۴.

[۳] غرائب القرآن ۲۱/ ۷۷- ۷۸.

[۴] تفسير الجلالين: ۵۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۵

فيه بالخصوص بقوله تعالى دالا على أن الأمر أعظم من ذلك. (النبى) أى الـذى ينبئه اللّه تعالى بـدقائق الأحوال فى بـدائع الأحوال، و يرفعه دائما فى مراقى الكمال، و لا يريد أن يشـغله بولد و لا مال أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ أى الراسخين فى الايمان فغيرهم أولى، فى كلّ شىء من أمور الدين و الدنيا، لما حازه من الحضرهٔ الربانيهٔ من أنفسهم فضلا عن آبائهم فى نفوذ حكمه فيهم و وجوب طاعته عليهم.

روی أبو هریرهٔ رضـی اللّه عنه: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی الناس به فی الدنیا و الآخرهٔ، اقرءوا إن شئتم: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأی مؤمن ترک مالا فلیرثه عصبته من کانوا، فإن ترک دینا أو ضیاعا فلیأتنی فأنا مولاه.

و عن جابر: إنه صلّی اللّه علیه و سلّم کان یقول: أنا أولی بکل مؤمن من نفسه، فأیّما رجل مات و ترک دینا فإلیّ، و من ترک مالا فهو لورثته.

و عن أبی هریرهٔ قال: کان المؤمن إذا توفی فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یسأل هل علیه دین؟ فإن قالوا: نعم. قال: هل ترک وفاء لدینه؟ فإن قالوا:

نعم، صلّی علیه، و ان قالوا: لا ـ قال: صلّوا علی صاحبکم، و إنما لم یصلّ علیه صلّی اللّه علیه و سلّم أولا فیما إذا لم یترک وفاء لأن شفاعته صلّی اللّه علیه و سلّم لا ترد.

و قد ورد: إنّ نفس المؤمن محبوسهٔ عن مقامها الکریم ما لم یوف دینه

. و هو محمول علی من قصّر فی وفائه فی حال حیاته، أمّا من لم یقصّر لفقره مثلا فلا، کما أوضحت ذلک فی شرح المنهاج فی باب الرهن.

و إنما کان صلّی اللّه علیه و سلّم أولی بهم من أنفسهم لأنه لا یدعوهم إلّا إلی العقل و الحکمهٔ، و لا یأمرهم إلّا بما ینجیهم، و أنفسهم ربما تدعوهم إلی الهوی و الفتنهٔ فتأمرهم بما یردیهم، فهو یتصرف فیهم تصرف الآباء، بل أعظم بهذا السبب الربانی، فأیّ حاجهٔ إلی السبب الجسمانی؟» [۱].

---

[۱] السراج المنیر- بتفسیر الآیهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۶

و قال ولی الدین أبو زرعهٔ أحمد بن عبد الرحیم العراقی بشرح

الحدیث الأول من کتاب الفرائض (و هو: عن همام عن أبی هریرهٔ قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا أولی الناس بالمؤمنین فی کتاب اللّه عز و جل، فأیّکم ما ترک دینا أو ضیعهٔ فادعونی فأنا ولیّه، و أیکم ما ترک مالا فلیورّث عصبته من کان) قال:

«فیه فوائد: «الأولی» - أخرجه مسلم من هذا الوجه عن محمد بن رافع عن عبد الرزاق. و أخرجه الأئمهٔ الستهٔ خلا أبا داود من طریق الزهری عن أبی سلمهٔ عن أبی هریرهٔ...

«الثانیهٔ» -

قوله: أنا أولی الناس بالمؤمنین

. إنما قیّد ذلک بالناس لأن اللّه تعالی أولی بهم منه، و قوله فی کتاب اللّه عز و جل، إشارهٔ إلی قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و قد صرح بذلک فی روایهٔ البخاری من طریق عبد الرحمن بن أبی عمرهٔ...

«الثالثهٔ»: یترتب علی کونه علیه الصلاهٔ و السلام أولی بهم من أنفسهم أنه یجب علیه إیثار طاعته علی شهوات أنفسهم و إن شق ذلک علیهم، و أن یحبّوه أکثر من محبتهم لأنفسهم، و من هنا

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یؤمن أحدکم حتی أکون أحبّ إلیه من ولده و والده و الناس أجمعین. و فی روایهٔ أخری: من أهله و ماله و الناس أجمعین، و هو فی الصحیحین من حدیث أنس

. و لما قال له عمر رضی اللّه عنه: لأنت أحبّ إلیّ من کلّ شیء إلّا نفسی، قال له: لا و الذی نفسی بیده حتی أکون أحبّ إلیک من نفسک. فقال له عمر: فإنّه الآن و اللّه لأنت أحبّ إلیّ من نفسی. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: الآن یا عمر. رواه البخاری فی صحیحه

: قال الخطابی: لم یرد به حب الطبع، بل أراد حبّ الاختیار، لأن حب الإنسان نفسه طبع و لا سبیل إلی قلبه. قال: فمعناه لا تصدق فی حبی حتی تفنی فی طاعتی نفسک و تؤثر رضای علی هواک و ان کان فیه هلاکک.

«الرابعهٔ»: استنبط أصحابنا الشافعیهٔ من هذه الآیهٔ الکریمهٔ أن له علیه الصلاهٔ و السلام أن یأخذ الطعام و الشراب من مالکهما المحتاج إلیهما إذا احتاج

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۷

علیه الصلاهٔ و السلام إلیهما، و علی صاحبهما البذل، و یفدی بمهجته مهجهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنه لو قصده علیه الصلاهٔ و السلام ظالم لزم من حضره أن یبذل نفسه دونه.

و هو استنباط واضح، و لم یذکر النبی عند نزول هذه الآیهٔ ماله فی ذلک من الحظ، و إنما ذکر ما هو علیه

فقال: و أیکم ما ترک دینا أو ضیاعا فادعونی فأنا ولیه و ترک حظه فقال: و أیّکم ما ترک مالا فلیورّث عصبته من کان» [۱].

و قال البدر العینی بشرح قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: و أنا أولی به فی الدنیا و الآخرهٔ:

«یعنی أحقّ و أولی بالمؤمنین فی کلّ شیء من أمور الدنیا و الآخرهٔ من أنفسهم و لهذا أطلق و لم یعین، فیجب علیهم امتثال أوامره و اجتناب نواهیه» [۲].

و قال الشهاب القسطلانی فی کتاب التفسیر: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ فی الأمور کلها من أنفسهم، من بعضهم ببعض، فی نفوذ حکمه و وجوب طاعته علیهم. و قال ابن عباس و عطا: یعنی إذا دعاهم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و دعتهم نفوسهم إلی شیء، کانت طاعهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أولی بهم من طاعهٔ أنفسهم انتهی. و إنما کان ذلک لأنه لا یأمرهم و لا یرضی إلّا بما فیه صلاحهم و نجاحهم بخلاف النفس. و قوله: النبی ... إلی آخره ثابت فی روایهٔ أبی ذر فقط.

...

عن أبی هریرهٔ رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی الناس به

. أی أحقّهم به فی کل شیء من أمور الدنیا و الآخرهٔ، و سقط لأبی ذر لفظ الناس.

اقرءوا إن شئتم قوله عز و جل: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

استنبط من الآیهٔ أنّه لو قصده علیه السلام ظالم وجب علی

---

[۱] شرح الاحکام- کتاب الفرائض.

[۲] عمدهٔ القاری ۱۹/ ۱۱۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۸

الحاضر من المؤمنین أن یبذل نفسه دونه» [۱].

و قال المنّاوی: «أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم فی کلّ شیء، لأنی الخلیفهٔ الأکبر الممد لکلّ موجود. فحکمی علیهم أنفذ من حکمهم علی أنفسهم و ذا قاله لمّا نزلت الآیهٔ» [... ۲].

و قال العزیزی: «أنا أولی بکلّ مؤمن من نفسه کما قال اللّه تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ قال البیضاوی: أی فی الأمور کلّها، فإنه لا یأمرهم و لا یرضی عنهم إلّا بما فیه صلاحهم بخلاف النفس، فیجب أن یکون أحب إلیهم من أنفسهم. إلی آخره. فمن خصائصه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنه کان إذا احتاج إلی طعام أو غیره وجب علی صاحبه المحتاج إلیه بذله له صلّی اللّه علیه و سلّم، و جاز له أخذه، و هذا و ان کان جائزا لم یقع ... و أنا ولی المؤمنین. أی متولّی أمورهم، فکان صلّی اللّه علیه و سلّم یباح له أن یزوّج ما شاء من النساء ممن یشاء من غیره و من نفسه، و إن لم یأذن کل من الولی و المرأهٔ، و أن یتولّی الطرفین بلا إذن. حم م ن هٔ» [۳].

هـذا، و لقـد ذکر السیوطی الأحادیث الدالـة علی أولویـة النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم من المؤمنین فی الأمور کلها بتفسیر قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ حیث قال:

«قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

أخرج البخاری و ابن جریر و ابن أبی حاتم و ابن مردویه عن أبی هریرة رضـی اللّه عنه عن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم قـال: مـا من مؤمن إلّا و أنا أولی به فی الدنیا و الآخرة. اقرءوا إن شئتم:

النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأیّما مؤمن ترک مالا فلیرثه عصبته من کانوا، فإن ترک دینا أو ضیاعا فلیأتنی فأنا مولاه.

---

[۱] ارشاد الساری ۷/ ۲۸۰.

[۲] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۷۷.

[۳] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۹

و أخرج الطیالسـی و ابن مردویه عن أبی هریرة قـال: کان المؤمن إذا توفی فی عهـد رسول اللّه فأتی به النبی سأل: هل علیه دین؟ فإن قالوا: نعم قال: هل ترک وفاء لدینه؟ فإن قالوا: نعم، صـلّی علیه. و إن قالوا: لا قال: صـلّوا علی صاحبکم، فلما فتح اللّه علینا الفتوح قال: أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم فمن ترک دینا فإلیّ و من ترک مالا فللوارث.

و أخرج أحمد و أبو داود و ابن مردویه عن جابر رضـی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه کان یقول: أنا أولی بکل مؤمن من نفسه فأیّما رجل مات و ترک دینا فإلیّ و من ترک مالا فهو لوارثه.

و أخرج ابن أبی شیبة و النسائی عن بریدة رضی اللّه عنه قال: غزوت مع علی الیمن فرأیت منه جفوة، فلمّا قدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سـلّم ذکرت علیـا فتنقّصـته، فرأیت وجه رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم تغیّر و قـال: یـا بریـدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

و من حـدیثه الأخیر أیضا- بالخصوص- یظهر أنّ المعنی المقصود من «أ لست أولی» ... هو نفس معنی الآیـة الکریمة: النَّبِیُّ أَوْلی... و إلّا لما ذکر السیوطی هذا الحدیث فی ذیل الآیة المذکورة.

فظهر بطلان منع (الدهلوی) کون معنی «أ لست أولی بالمؤمنین»...

الأولویـة بالتصـرف فی کلّ شـیء من کلمات: الواحدی، و البغوی، و الزمخشـری، و البیضاوی، و الخوئی، و النسـفی، و النیسابوری، و العراقی، و العینی، و القسطلانی، و المناوی، و العزیزی، و الشر بینی.

بل إنّ الکابلی أیضا لم یمنع ذلک، و إنما قال: «إن المراد بالمولی المحب و الصدیق. أمّا فاتحته فلا تدل علی أن المراد به الامام، لأنه إنما صدّره بها لیکون ما یلقی إلی السامعین أثبت فی قلوبهم».

---

[۱] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۵/ ۱۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۰

بل تتضـح غرابة إنکار (الدهلوی) من کلام ابن تیمیّة الشـهیر بالتعصّب الشدید و عناده للحق و أهله، فقد قال ابن تیمیة: «و النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم لم یقل: من کنت والیه فعلی والیه، و إنما اللفظ:

من کنت مولاه فعلی مولاه

. و أما کون المولی بمعنی الوالی فهـذا باطل. فإن الولایة تثبت من الطرفین فإنّ المؤمنین أولیاء اللّه و هو مولاهم. و أما کونه أولی بهم

من أنفسهم فلا يثبت إلّا من طرفه صلّى اللّه عليه و سلّم، و كونه أولى بكل مؤمن من نفسه من خصائص نبوّته، و لو قدّر أنه نصّ، على خليفة بعده لم يكن ذلك موجبا أن يكون أولى بكل مؤمن من نفسه، كما أنه لا يكون أزواجه أمهاتهم، و لو أريد هذا المعنى لقال: من كنت أولى به من نفسه فعلى أولى به من نفسه. و هذا لم يقله و لم ينقله أحد، و معناه باطل قطعا» [۱].

لأنّ ابن تيمية قد صرّح بأنّ «كونه أولى بكل مؤمن من نفسه من خصائص نبوته» و لو كان المراد من «الأولوية» هو «الأحبّية» لم يكن هذا المعنى من خصائص نبوته، لأن الأحبّية يثبتها أهل السنة للخلفاء و غيرهم و لو بالترتيب، فعلم أن المعنى أمر عظيم و مقام جسيم يكون من خصائص مقام النبوة، و لا ينـاله صاحب مقام الخلافة، و وجه ذلك: إنّ هذا المعنى- أی الأولوية بكلّ مؤمن من نفسه- يقتضی العصمة، و الخلفاء ليسوا معصومين. لكن الأئمة من أهل البيت عليهم السلام عصمتهم ثابتة فهذا المقام ثابت لهم، بل إن كلام ابن تيمية هنا يثبت العصمة لأمير المؤمنين عليه السلام لثبوت هذه الأولوية له بالأدلّة السابقة و اللاحقة.

۳- المراد من (المولی) فی الحدیث هو المراد من (الأولی) فی الصّدر ... ص: ۶۰

و أمّا بيان أن المراد من (المولى) فی

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: «من كنت مولاه فعلى مولاه»

هو المراد من (الأولى) فی قوله فی مقدّم

الحديث: «أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»...؟

فيتمّ بوجوه:

(الأول) قال كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام فی (فتح

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۷.

القدير): «قوله: و طلاق الأمة ثنتان حرّا كان زوجها أو عبدا، و طلاق الحرّة ثلاثة حرّا كان زوجها أو عبدا. و قال الشافعی رحمة اللّه عليه: عدد الطلاق معتبر بالرجال، فإذا كان الزوج عبدا و هی حرّة حرمت عليه بتطليقتين، و إن كان هو حرّا و هی أمة لا تحرم عليه إلّا بثلاث ... و بقول الشافعی قال مالك و أحمد و هو قول عمر و عثمان و زيد بن ثابت رضی اللّه عنهم، و بقولنا قال الثوری و هو مذهب علی و ابن مسعود.

له ما روی عنه عليه الصلاة و السلام: الطلاق بالرجال و العدة بالنساء،

قابل بينهما و اعتبار العدة بالنساء من حيث العدد، فكذا ما قوبل به تحقيقا للمقابلة، فإنه حينئذ أنسب من أن يراد به الإيقاع بالرجال، و لأنه معلوم من قوله تعالى: فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ و فی موطأ مالك رحمه اللّه ان نفيعا كان مكاتبا لأم سلمة...

و لنا قوله عليه الصلاة و السلام: طلاق الأمة ثنتان و عدّتها حيضتان، رواه أبو داود و الترمذی و ابن ماجة و الدارقطنی عن عائشة ترفعه . و هو الراجح الثابت، بخلاف ما رواه و ما مهّد من معنى المقابلة، فإنه فرع صحة الحديث أو حسنه، و لا وجود له حديثا عن رسول اللّه عليه الصلاة و السلام بطريق يعرف.

و قال الحافظ أبو الفرج ابن الجوزی: موقوف على ابن عباس. و قيل من كلام زيد بن ثابت، و حديث الموطأ موقوف عليه و على عثمان و هو لا يرى تقليد الصحابی، و الإلزام إنما يكون بعد الاستدلال، لأن حقيقته نقض مذهب الخصم بما لا يعتقده الملزم صحيحا، و إلّا يكون نقض مذهب خصمه فقط، فلا يوجب صحة مذهب نفسه إلّا بطريق عدم القائل بالفصل، و هذا لا يكون إلّا إذا

كان ما نقض به ممّا يعتقده صحيحا، و هو منتف عنده فى مذهب الصحابى، فهو فى معتقده غير منقوض فلم يثبت لمذهبه دليل يقاوم ما روينا» [۱].

فكما استدل الشافعى فى تلك المسألة بالمقابلة المذكورة على ما ذهب إليه،

---

[۱] فتح القدير فى شرح الهداية ۳/ ۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۲

نستدلّ نحن بالمقابلة الموجودة فى

حديث الغدير بين (من كنت مولاه فعلى مولاه)

و

(أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم)

فيلزم الاتحاد بين الجملتين فى المعنى و يتم الاستدلال.

و قد ذكر المولوى نظام الدين فى (شرح المنار) استدلال الشافعى المذكور عن فتح القدير حيث قال: «ثم الحديث الأول يعنى الطلاق بالرجال آخره: و العدة بالنساء. أى العدد المتعلّق بالعدة يزداد و ينقص بشرف النساء و حسنها، فعلى الأمة نصف ما على الحرّة، فيكون معنى الطلاق بالرجال كذلك ليتلاءم السياق من السياق»....

(الثانى) إنّ وجود «الفاء» فى جملة

«من كنت مولاه فعلى مولاه»

فى طائفة من روايات حديث الغدير دليل صريح على كون هذه الجملة متفرعة على الجملة السابقة لها:

ففى رواية أحمد بن حنبل من طريق ابن نمير: «فقال أيها الناس ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى. قال: فمن كنت مولاه فعلى مولاه» [۱].

و فى روايته من طريق عفّان بن مسلم: «فقال: ألستم تعلمون أو لستم تشهدون أنى أولى بكلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: فمن كنت مولاه فعلى مولاه» [۲].

و فى رواية النسائى من طريق قتيبة بن سعيد: «ثم قال: ألستم تعلمون أنى أولى بكل مؤمن و مؤمنة من نفسه؟ قالوا: بلى نشهد لأنت أولى بكلّ مؤمن من نفسه. قال صلّى اللّه عليه و سلّم: فإنى من كنت مولاه فهذا على مولاه، و أخذ بيد

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۶۸.

[۲] مسند أحمد ۴/ ۲۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۳

على» [۱].

و فى رواية ابن كثير عن أبى يعلى و الحسن بن سفيان: «فقال: أ لست أولى بكلّ امرئ من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: فإن هذا مولى من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه [۲].

و فيه عن عبيد اللّه بن عمر القواريرى: «قالوا نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم و أزواجى أمهاتهم؟ قلنا: بلى يا رسول اللّه. قال: فمن كنت مولاه فعلىّ مولاه» [۳].

و فى رواية السمهودى عن الطبرانى فى الكبير و الضياء فى المختارة من حديث حذيفة بن أسيد الغفارى: «يا أيها الناس إنّ اللّه مولاى

و أنا مولی المسلمین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه- یعنی علیا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۴].

و فی (کنز العمال) عن ابن جریر: «عن میمون أبی عبد اللّه قال: کنت عند زید بن أرقم، فجاء رجل فسأل عن علی فقال: کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر بین مکهٔ و المدینهٔ، فنزلنا مکانا یقال له غدیر خم. فأذّن الصلاهٔ جامعهٔ، فاجتمع الناس، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: یا أیها الناس أ لست أولی بکلّ مؤمن و مؤمنهٔ من نفسه؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه نحن نشهد أنک أولی بکلّ مؤمن من نفسه. قال: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه. فأخذ بید علی و لا أعلمه إلّا قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۵]

. و فیه عن المحاملی و غیره: «فقال: أیها الناس ألستم تشهدون أن اللّه و رسوله

---

[۱] الخصائص للنسائی: ۹۵.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۱۰.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] جواهر العقدین- مخطوط.

[۵] کنز العمال ۱۵/ ۹۱.

أولی بکم من أنفسکم، و أن اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فإنّ هذا مولاه» [۱].

و فیه عن الطبرانی: «عن زید بن أرقم قال: نشد علی الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

و فی روایهٔ السمعانی: «فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثم قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فإنّ هذا مولی من أنا مولاه» [۳].

و قال الملّا عمر الأردبیلی: «ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟

قالوا: بلی. قال: أ لست أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: ألیس أزواجی أمهاتکم؟ قالوا: بلی. قال: فإن هذا مولا من أنا مولاه» [۴].

و فی روایهٔ البدخشانی عن الطبرانی و الحکیم الترمذی من حدیث أبی الطفیل: «ثم قال: یا أیها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا علی مولاه» [۵].

و لقد اعترف (الدهلوی) بتفرع حدیث الغدیر علی الجملهٔ السابقهٔ لها حیث قال: «و هذا

الکلام من النبی: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم

، مأخوذ من الآیهٔ القرآنیهٔ، و من هنا جعل هذا الأمر من المسلّمات لدی أهل الإسلام، ثم فرع علیه الحکم التالی له».

و علی أساس تفرع ما بعد «الفاء» علی ما قبلها و تبعیته له فی الحکم ردّ علی الشیعهٔ الامامیهٔ فی ما ذهبوا إلیه- حسب الأحادیث الواردهٔ- من نزول قوله تعالی:

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۱۲۲- ۱۲۳.

[۲] کنز العمال ۱۵/ ۹۲.

[۳] فضائل الصحابهٔ- مخطوط.

[۴] وسیلهٔ المتعبدین ۲/ ۱۴۸.

[۵] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۵

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً فی مورد نکاح المتعهٔ [۱].

فإذن، یجب أن یکون حدیث الغدیر متفرعا علی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

لمکان «الفاء»، کما رأیت فی کثیر من أخبار هذا الحدیث الشریف، فثبت بطلان انکار (الدهلوی) من کلامه نفسه.

و الحمد للّه رب العالمین.

(الثالث) لقد استدل سبط ابن الجوزی- الذی احتج (الدهلوی) بکلامه فی الجواب عن المطعن السادس من مطاعن عمر، و کذا الکابلی فی الصواقع، و قد عدّه محمد رشید الدین الدهلوی من أئمهٔ الدین و قدماء العلماء المعتمدین لدی أهل السنهٔ و الجماعهٔ- بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

علی أن المراد من (المولی) هو (الأولی) فی حدیث الغدیر. و سیأتی نص کلامه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

(الرابع) لقد قال السید شهاب الدین أحمد ما نصه: «و سمعت بعض أهل العلم یقول: معناه من کنت سیّده فعلی سیّده مضی قوله. و تصدیر القول بقوله صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین، یؤید هذا القول و اللّه سبحانه أعلم» [۲].

(الخامس) لقد اعترف حسام الدین السهارنبوری بأن صدر الحدیث قرینهٔ تقتضی إرادهٔ معنی (الأولی) من (المولی)، ثم زعم أن ذیل الحدیث و هو قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «اللهم وال من والاه» ... قرینهٔ تقتضی إرادهٔ معنی (الناصر) و (المحبوب) فیتعارض القرینتان، و إذا تعارضتا بعدم مرجح تساقطتا. و إلیک کلام السهارنبوری معربا: «و أیضا: کما أن صدر الحدیث قرینهٔ تقتضی إرادهٔ معنی الناصر و المحبوب، فیتعارض القرینتان، و إذا تعارضتا بعدم مرجح تساقطتا، فکأن اللفظ المشترک یبقی بلا قرینهٔ، و یکون تعیین أحد معانی المشترک

---

[۱] التحفهٔ الاثنا عشریهٔ. باب الفقیهات.

[۲] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۶

- خصوصا هذا المعنی فی مورد النزاع- تحکما.

«و أیضا»: فإن المعتبر عند التعارض هی القرینهٔ الأقوی، و هنا القرینهٔ علی کون المراد هو الناصر و المحبوب أقوی، لأن الغرض من الخطبهٔ هو الحث و الترغیب علی محبهٔ أهل البیت، و إن سبب إیرادها- کما ذکرنا سابقا- یرجح القرینهٔ علی هذا المعنی».

أقول: إن کلامه صریح فی دلالهٔ صدر الحدیث علی مطلوبنا.

و أمّا زعمه أن ذیله یقتضی إرادهٔ معنی (الناصر و المحب) فیندفع بأن ذیل الحدیث جملهٔ إنشائیهٔ، و

قوله «من کنت مولاه فعلی مولاه»

جملهٔ خبریهٔ.

«و أیضا»: فإن الذیل خطاب مع الحق، و فی هذه الجملهٔ الخطاب مع الخلق، و أما صدر الحدیث فهو جملهٔ خبریهٔ و هو خطاب مع الخلق. و علی ما ذکرنا من الوجهین- بالاضافهٔ إلی تقدم الجملهٔ المتصدرهٔ للحدیث- یتقدم الصدر و یتأخر الذیل، و لا تعارض بین الصدر و الذیل أبدا فلا تساقط.

«و أیضا»: مجیء (المولی) بمعنی (المحبوب) غیر ثابت من کتب اللغهٔ، فلو سلّمنا کون الذیل قرینهٔ علی إرادهٔ معنی المحبوب لزم

العدول عنه لعدم مساعدة اللغة.

«و أيضا»: قد علمت سابقا جعل التفتازانی و القوشجی ذيل الحديث قرينة على إرادة معنى (الناصر و المحب) و من الواضح مغايرة (المحب) للمحبوب الذی ذكره صاحب المرافض، و كيف يكون الشیء الواحد قرينة لشيئين متغايرين؟

«و أيضا»:

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم فی الذيل: «و انصر من نصره»

يقتضی إرادة معنى (المنصور) لا (الناصر) فيلزم أن يكون (المولى) بمعنى (المنصور) و كون أخذه بمعنى (الناصر) باطلا، لكنّ أحدا من اللغويين لم يذكر (المنصور) فی جملة معانی (المولى).

«و أيضا»: لو كان المراد (المحبوب) و كان قوله «و انصر» ... يقتضی إرادة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۷

معنى (الناصر) للزم تساقط هاتين القرينتين لعدم جواز إرادة المعنيين من اللفظ الواحد فی الاستعمال الواحد حسب تصريح المحققين من الأصوليين، فيبقى صدر الكلام بلا معارض.

و لعلّه من هنا لم يذكر الرازی لذيل الخبر إلّا معنى (الناصر)، و ذلك حيث قال: «ثم إن سلّمنا أن تقديم تلك المقدمة يقتضی أن يكون المراد بالمولى (الأولى)، و لكن الحديث مؤخّره و هو

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله

يقتضی أن يكون المراد من المولى (الناصر). و انما قلنا ذلك لأن من ألزم غيره شيئا بلفظ مشترك بين ذلك الشیء و بين غيره، ثمّ حثّ على التزام أحد معانی تلك اللفظة، فإنّه يتبادر إلى الأفهام أنه إنما حثّ باللفظ المشترك على المعنى الذی صرّح به آخرا، ألا ترى أن الإنسان إذا قال لغيره: صل عند الشفق اللهم من (كذا) يصل عند الشفق الأحمر. يحمل الشفق المأمور به على الشفق الأحمر. و إذا ثبت ذلك فقوله: اللهم وال من والاه حث منه على التزام ما ذكره من لفظه المولى. فعلمنا أنه أراد بها الموالاة التی هی ضد العداوة. و أیّ شیء يقولون فی هذه المؤخرة نقوله فی تلك المقدمة» [۱].

و قد أفيد فی (عماد الإسلام) فی جوابه: «أقول: فيه وجوه من الكلام و ضروب من الملام «الأول»: إن قوله عليه السلام وال من والاه لو اقتضى إرادة معنى المحبة من

«من كنت مولاه»

اقتضى

قوله عليه السلام: «و انصر من نصره»

إرادة معنى النصرة، و حيث ثبت أن إرادة المعنيين من المشترك فی إطلاق واحد ممتنعة تعارض المعنيان، و إذا تعارضا تساقطا، فبقی إرادة معنى الأولى من المولى بلا معارض.

«و الثانی» إن

قوله عليه السلام: «اللهم وال من والاه»

خطاب مع الحق بعد الفراغ عن الخطاب للخلق

بقوله: «من كنت مولاه» ...

فلا يعارض القرينة على

---

[۱]- نهاية العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۸

إرادهٔ معنی الأولویهٔ التی هی أیضا خطاب مع الخلق.

«و الثالث»: إن المولی قد جاء بمعنی أولی کما عرفت، و لم یقل أحد إن معنی المولی و وال واحد، فلا مساواهٔ بین القرینتین.

«و الرابع» إنه لا خلاف بین الفریقین أن

قوله علیه السلام: «فمن کنت مولاه»...

أمر و تکلیف بصورهٔ الاخبار، و لذا حمل الرازی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أ لست أولی بالمؤمنین»

علی التذکیر بوجوب طاعته، تمهیدا لإظهار وجوب طاعته صلّی اللّه علیه و آله فی باب التکلیف المؤدی

بقوله: «فمن کنت مولاه».

و لا شبههٔ فی أنه إذا حملنا

قوله: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

علی الناصر و المحب بقرینهٔ الدعاء لم یصلح أن یکون تکلیفا، لأن کونهما ناصرین للخلق أو المحبین من فعلهما و صفاتهما دون الخلق.

«و الخامس» إن الملائم للدعاء و تکلیفه الناس أن یقول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لو أراد إیجاب المحبّهٔ أو النصرهٔ علی الخلق بالنسبهٔ إلی علی علیه السلام:

من کان مولای و محبی و ناصری فلیکن مولی علی و ناصره و محبّه،

اللهم وال من والاه و انصر من نصره.

لینتظم عبارته صلّی اللّه علیه و سلّم من أولها الی آخرها، و بدون ذلک لا یحسن التکلم بهذا الکلام کما لا یخفی. علی أن القرائن المسطورهٔ فیما قبل لا یساعد شیء منها إرادهٔ غیر معنی الأولویهٔ کما عرفت. و أما مثاله: صلّ عند الشفق. فلا یطابق الممثل له بوجه ما، لأنه لا یجری فی هذا المثال شیء مما ذکرنا فی الممثّل له، و إلا کانت حاله کحاله».

و أما زعم صاحب المرافض أن قرینهٔ کون المراد معنی الناصر و المحبوب أقوی، لأن الغرض من الخطبهٔ الحث و الترغیب علی محبهٔ أهل البیت ... فیندفع بأن هذه الخطبهٔ هی لأجل تشیید خلافهٔ أمیر المؤمنین و إمامته، و یشهد بذلک وجود حدیث الثقلین فیها بعد حدیث الغدیر کما فی الصواعق و غیره- و قد ذکر ذلک صاحب المرافض نفسه-.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۹

فثبت أن حدیث الثقلین من جملهٔ الأدلهٔ القویّهٔ القویمهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۱

(۱۰) حدیث الغدیر بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه ... ص: ۷۱

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۳

و لقد أخرج الحافظ الطبرانی حدیث الغدیر بلفظ «من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیه» ففی کتاب (مفتاح النجا)- الذی مدحه محمد رشید الدهلوی و أثنی علی مؤلّفه- ما نصه: «و للطبرانی بروایهٔ أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه» [۱].

و قال فی کتابه الآخر الذی التزم فیه بالصّحهٔ: «و عند الطبرانی فی روایهٔ أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

و قال القاضـی ثناء اللّه- تلمیذ شاه ولی اللّه الدهلوی: الذی وصفه (الدهلوی) ببیهقی الزمان کما فی إتحاف النبلاء-: «و جاء فی بعض الروایات بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۳].

و هذا اللفظ صریح فی دلالهٔ حدیث الغدیر علی الامامهٔ و الخلافهٔ، و به أیضا یعلم المراد من

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

لأن الحدیث یفسّر بعضه بعضا.

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البیت الأطهار ص ۲۱.

[۳] سیف مسلول- مخطوط.

و لقد روی سـبط ابن الجوزی و السـید شـهاب الدین أحمد عن أبی الفرج یحیی بن سعید الثقفی الاصبهانی حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت ولیه و أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۱].

و هو أیضا یقضـی بأن المراد من (المولی) هو (الأولی)، لأن الحـدیث یفسّـِر بعضه بعضا، و لـذا قال سـبط ابن الجوزی بعـد ذکر عـدم جواز إرادهٔ المعانی الأخر غیر الأولی من لفظ المولی: «فتعیّن العاشـر و معناه: من کنت مولاه أولی به من نفسه فعلی أولی، و قد صـرح بهذا المعنی الحافظ أبو الفرج یحیی بن سعید الثقفی الاصبهانی فی کتابه المسمی بمرج البحرین، فإنه

روی هذا الحدیث بإسـناده إلی مشایخه و قال فیه: فأخذ رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بید علی و قال: من کنت ولیه و أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۲].

و قال شـهاب الدین أحمد بعد ذکر حدیث الغدیر: «و سـمعت بعض أهل العلم یقول: معناه من کنت سیده فعلی سـیّده مضـی قوله، و تصدیر القول

بقوله صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین

یؤید هذا القول، و اللّه سبحانه أعلم.

و قـال الشـیخ الامـام جلاـل الـدین أحمـد الخجنـدی قـدس سـره: المولی یطلق علی معـان: منها الناصـر، و منها الجار بمعنی المجیر لا المجـار، و منهـا السـید المطـاع، و منهـا الأـولی فی مَوْلاـکُمْ أی أولی بکم. و بـاقی المعانی لا یصـلح اعتبارها فیما نحن بصـدده، فعلی المعنیین الأولین یتضـمن الأمر لعلی رضـی اللّه تعالی عنه بالرعایهٔ لمن له من النبی العنایهٔ، و علی المعنیین الآخرین یکون الأمر باطاعته و احترامه و اتباعه.

و قد خرج أبو الفرج الاصـفهانی فی کتابه المسـمی بمرج البحرین قال: أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی کرّم اللّه تعالی وجهه و قال: من کنت ولیه

---

[۱] تذکرهٔ خواص الامهٔ ص ۲۹، توضیح الدلائل- مخطوط. عن مرج البحرین.

[۲] تذکرهٔ الخواص: ۳۲.

و أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۱].

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۷

(۱۱) سیاق حدیث الغدیر فی المستدرک علی الصحیحین ... ص: ۷۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۹

و أخرج الحاکم حدیث الغدیر بسیاق و لفظ یدل بصراحة و وضوح علی إمامة أمیر المؤمنین و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، هذا من جهة الدلالة، و أما من جهة السند فقد نص علی أنه حدیث صحیح الاسناد، و إلیک نص الحدیث:

«أخبرنی محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری، ثنا أبو نعیم، ثنا کامل أبو العلاء قال سمعت حبیب بن أبی ثابت یخبر عن یحیی بن جعدة عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: خرجنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، حتی انتهینا إلی غدیر خم، فأمر بدوح فکسح فی یوم ما أتی علینا یوم کان أشد حرّا منه، فحمد اللّه و اثنی علیه و قال: یا أیها الناس إنه لم یبعث نبی قط إلّا ما عاش نصف ما عاش الذی کان قبله، و إنی أوشک أن ادعی فأجیب، و إنی تارک فیکم ما لن تضلوا بعده: کتاب اللّه عز و جل. ثم قام فأخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: یا أیها الناس من أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم.

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه» [۱].

و هذا الحدیث الصحیح یدل علی أن المراد من (المولی) هو (الأولی)

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۵۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۰

بصراحة،

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال هذا الکلام فی ذلک الحشد العظیم من الناس، و فی یوم ما اتی علیهم یوم کان أشد حرّا منه، و بعد أن ذکر لهم قرب وفاته و بین لهم عدم ضلالهم بعد التمسک بکتاب اللّه آخذا بید علی علیه السلام بعد أن سألهم: «من أولی بکم من أنفسکم؟»

، و هل یتصور للفظ (المولی) فی هذا الحدیث مع هذه الجهات و الأحوال معنی غیر المعنی المراد من

«من أولی بکم من أنفسکم؟»

کلّا اللهم کلا، و قد عرفت و ستعرف أیضا أن هذه الجملة الکریمة مأخوذة من الآیة المبارکة و هی قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ ... الدالة کما عرفت دلالتها علی أولویته فی کلّ شیء...

قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) بشرحه: «فقال بعد أن جمع الصحابة: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ و

فی بعض الروایات کرّره للمسلمین و هم یجیبون بالتصدیق و الاعتراف

، یرید به قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ الآیهٔ. أی فی الأمور کلّها، فإنه لا یأمرهم و لا یرضی منهم إلّا بما فیه صلاحهم و نجاحهم، بخلاف النفس، فلذلک أطلق، فیجب علیهم أن یکون أحب إلیهم من أنفسهم، و أمره أنفذ علیهم من أمرها، و شفقتهم علیه أتم من شفقتهم علیها.

* روی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم أراد غزوهٔ تبوک فأمر الناس بالخروج فقال ناس: نستأذن آباءنا و أمهاتنا. فنزلت. و قرئ: و هو أب لهم أی فی الدین، فإن کل نبی أب لأمّته من حیث أنه أصل فیما به الحیاهٔ الأبدیهٔ، و لذلک صار المؤمنون أخوهٔ. کذا فی تفسیر البیضاوی.

و قوله: «إنی أولی بکل مؤمن من نفسه»

تأکید و تقریر یفید کونه أولی بکل واحد من المؤمنین، کما أن الأول یفیده بالنسبهٔ إلیهم جمیعا».

من ترجمهٔ الحاکم ...: ص: ۸۰

و من المناسب أن نذکر هنا بعض الثناء و المدح الوارد فی حقّ الحاکم

النیسابوری من أعلام أهل السنهٔ:

۱- ابن خلکان: «أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه المعروف بالحاکم النیسابوری، الحافظ المعروف بابن البیع، إمام أهل الحدیث فی عصره، و المؤلف فیه الکتب التی لم یسبق إلی مثلها، کان عالما عارفا واسع العلم، تفقّه علی أبی سهل محمد بن سلیمان الصعلوکی الفقیه الشافعی، ثم طلب الحدیث و غلب علیه، فاشتهر به و سمعه من جماعهٔ لا یحصون کثرهٔ، فان معجم شیوخه یقرب من ألفی رجل، حتی روی عمّن عاش بعده، لسعهٔ روایته و کثرهٔ شیوخه، و صنف فی علومه ما یبلغ ألفا و خمسمائهٔ جزء، منها الصحیحان، و أما ما تفرّد بإخراجه فمعرفهٔ الحدیث، و تاریخ علماء نیسابور، و المدخل إلی علم الصحیح، و المستدرک علی الصحیحین و ما تفرّد به کل واحد من الإمامین.

و کانت ولادته فی شهر ربیع الأول سنهٔ ۳۲۱ بنیسابور. و توفی بها یوم الثلاثاء ثالث صفر سنهٔ ۴۰۵» [۱].

۲- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (رجال المشکاهٔ): «کان فرید عصره و وحید وقته، خاصهٔ فی علوم الحدیث، و روی عنه الدارقطنی و محمد بن أبی الفوارس، و کان ثقهٔ».

۳- الرازی فی (فضائل الشافعی): «و أما المتأخرون من المحدثین فأکثرهم علما و أقواهم قوهٔ و أشدّهم تحقیقا فی علم الحدیث هؤلاء و هم: أبو الحسن الدارقطنی و الحاکم و أبوه عبد اللّه الحافظ ... فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، و هم بأسرهم متفقون علی تعظیم الشافعی»....

۴- الأسنوی: «و بعد، فإن الشافعی رضی اللّه عنه و أرضاه و نفعنا به و بسائر أئمهٔ المسلمین أجمعین قد حصل فی أصحابه من السعادهٔ أمور لم تتفق فی أصحاب غیره ... و منها: إن کبار أئمهٔ الحدیث من جملهٔ أصحابه الآخذین عنه

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸ باختصار.

أو عن أتباعه، کالإمام أحمد، و الترمذی، و النسائی، و ابن ماجهٔ، و ابن المنذر، و ابن حبان، و ابن خزیمهٔ، و البیهقی، و الحاکم، و

الخطابی، و الخطیب، و أبی نعیم و غیرهم. إلی زماننا» [۱].

۵- ابن الأثیر بعد ذکر شرط الصحیحین: «و هذا الشرط الذی ذکرناه قد ذکره الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری، و قد قال غیره: إن هذا الشرط غیر مطرد فی کتابی البخاری و مسلم، فإنهما قد أخرجا فیهما أحادیث علی غیر هذا الشرط.

و الظن بالحاکم غیر هذا، فإنه کان عالما بهذا الفن خبیرا بغوامضه عارفا بأسراره، و ما قال هذا القول و حکم علی الکتابین بهذا الحکم إلّا بعد التفتیش و الاختبار و التیقن لما حکم به علیهما» [۲].

أقول: و نحن نقول فی مورد حکم الحاکم بصحة هذا الحدیث الذی ذکرناه بأنه کان عالما بهذا الفن خبیرا بغوامضه عارفا بأسراره، و ما قال هذا القول و ما حکم علی هذا الحدیث بهذا الحکم إلّا بعد التفتیش و الاختبار و التیقن لما حکم به علیه. و للّه الحمد علی ذلک.

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۳.

[۲] جامع الأصول ۱/ ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۳

(۱۲) وحدة السّیاق بین حدیث الغدیر و حدیث أخرجه البخاری ... ص: ۸۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۵

أخرج البخاری فی (صحیحه) الحدیث التالی: «حدثنی إبراهیم بن المنذر، قال نا محمد بن فلیح، قال حدثنا أبی عن هلال بن علی عن عبد الرحمن ابن أبی عمرة عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی الناس به فی الدنیا و الآخرة. اقرءوا ان شئتم: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأیّما مسلم ترک مالا فلیرثه عصبته من کانوا، فإن ترک دینا أو ضیاعا فلیأتنی و أنا مولاه» [۱].

و قد علمت سابقا أن هذا الحدیث قد أخرجه مسلم أیضا، کما علمت من (الدر المنثور) أنه قد أخرجه ابن جریر و ابن أبی حاتم و ابن مردویه.

و هذا الحدیث یماثل سیاق حدیث الغدیر، فیلزم أن یکون المراد من (المولی) فی حدیث الغدیر نفس المعنی المراد منه فی هذا الحدیث.

و أما تماثل السیاق فواضح جدّا، فإن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذکر أولا أولویته بالمؤمنین من أنفسهم فی الدنیا و الآخرة ثم قال: «و أنا مولاه»

. و کذلک الأمر فی حدیث الغدیر حیث بیّن فیه کونه أولی من المؤمنین من أنفسهم ثم

قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه».

---

[۱] صحیح البخاری تفسیر سورة الأحزاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۶

فبنفس الدلیل الذی حملوا به (المولی) فی حدیث الصحیحین علی معنی (ولی الأمر) نحمل (المولی) فی حدیث الغدیر علیه.

أمّا حملهم (المولی) علی ذلک فقد عرفت من عبارة القسطلانی ذلک، فإنه فسّر

«و أنا مولاه»

بقوله: «أی ولی المیت أتولی عنه أموره».

و نحوه عبارهٔ الکرمانی و النووی. فراجع.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۷

(۱۳) حدیث الغدیر بلفظ ...: «فإنّ علیّا بعدی مولاه ...» ... ص: ۸۷

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۹

و جاء فی (تاریخ ابن کثیر) عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «من کنت مولاه فإنّ علیا بعدی مولاه» و إلیک النص الکامل للحدیث بسنده:

«قال عبد الرزاق: أنا معمر عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب قال: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عند غدیر خم، فبعث منادیا ینادی، فلما اجتمعنا قال: أ لست أولی بکم من آبائکم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال أ لست؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فإنّ علیا بعدی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فقال عمر بن الخطاب: «هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت الیوم ولی کلّ مؤمن» [۱].

و لو أراد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من (الولی) الموالاهٔ و المحبهٔ لما کان للتقیید بقوله «بعدی» وجه.

و بما ذکرنا صرح ابن تیمیهٔ حیث قال: «فقول القائل: علی ولی کلّ مؤمن بعدی کلام یمتنع نسبته إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فانه إن أراد الموالاهٔ لم یحتج أن یقول بعدی، و إن أراد الامارهٔ کان ینبغی أن یقال: وال علی کل

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۰

مؤمن» [۱].

و من الواضح أن لفظ (الولی) یرادف (المولی). فظهر أن لیس المراد هو (الموالاهٔ) و إلّا لکان الإتیان بلفظ (بعدی) لغوا یمتنع نسبته إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۱۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۱

(۱۴) کلام ابن حجر المکّی استنادا إلی فهم أبی بکر و عمر ... ص: ۹۱

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۳

و قال ابن حجر المکی فی الجواب عن حدیث الغدیر: «سلمنا أنه أولی، لکن لا نسلّم أن المراد أنه أولی بالامامهٔ، بل بالاتّباع و القرب منه، فهو کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْراهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ. و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال، بل هو الواقع، إذ هو الذی فهمه أبو بکر و عمر، و ناهیک بهما من الحدیث، فإنهما لما سمعاه قالا له: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنهٔ. أخرجه الدارقطنی.

و أخرج أیضا أنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من اصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فقال: إنه مولای» [۱].

أقول: و هل (الأولی بالاتباع) إلّا الامام؟

---

[۱] الصواعق المحرقهٔ: ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۵

(۱۵) حدیث مسلم بن الحجّاج: لا یقل العبد لسیّده «مولای» فإنّ مولاکم اللّه ... ص: ۹۵

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۷

و من الأدلهٔ ما أخرجه مسلم فی (صحیحه) بعد حدیث:

«و حدثنا أبو بکر ابن أبی شیبهٔ و أبو کریب قالا: نا أبو معاویهٔ. ح و قال: ثنا أبو سعید الأشج قال: نا وکیع، کلاهما عن الأعمش بهذا الاسناد، و فی حدیثهما: و لا یقل العبد لسیده مولای. و زاد فی حدیث أبی معاویهٔ: فإن مولاکم اللّه» [۱].

و روی المولوی محمد إسماعیل: «و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یقولنّ أحدکم عبدی و أمتی، کلّکم عبید اللّه و کلّ نسائکم إماء اللّه، و لکن لیقل سیّدی. و فی روایهٔ: لا یقل العبد لسیده مولای فإنّ مولاکم اللّه» [۲].

فمن منع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من أن یقول العبد لسیده «مولای» یظهر أن المتبادر من (المولی) معنی وراء معنی المحب و الناصر و المحبوب، إذ لو کان المراد شیء من هذه المعانی لم یکن للمنع عن ذلک وجه.

و من إطلاقه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم (المولی) علی نفسه و علی أمیر المؤمنین علیه السلام یعلم أنه لیس مراده من ذلک المحب و الناصر و المحبوب، و إنما المراد معنی لا یجوز إثباته لسائر الناس، و هو الأولویهٔ بالتصرف، فإن هذا المعنی ثابت

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۱۹۷ باب ألفاظ من الأدب.

[۲] منصب امامت- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۸

للّه عز و جل، ثم للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ثم لأمیر المؤمنین علیه السلام القائم مقامه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۹

(۱۶) قول سیّدتنا الزهراء علیها السلام أنسیتم قول رسول اللّه یوم غدیر خم ...؟ ... ص: ۹۹

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۱

و روی شمس الدین ابن الجزری فی (أسنی المطالب) ما نصه: «و ألطف طریق وقع لهذا الحدیث و أغربه ما حدّثنا به شیخنا خاتمهٔ الحفاظ أبو بکر محمد بن عبد اللّه ابن المحب المقدسی مشافههٔ، أخبرتنا الشیخهٔ أم محمد زینب ابنهٔ أحمد بن عبد الرحیم المقدسیهٔ، عن أبی المظفر محمد بن فتیان بن المثنی، أخبرنا أبو موسی محمد بن أبی بکر الحافظ، أخبرنا ابن عمهٔ والدی القاضی أبو القاسم عبد الواحد ابن محمد بن عبد الواحد المدنی بقراءتی علیه، أخبرنا ظفر بن داعی العلوی باستراباد، أخبرنا والدی و أبو أحمد بن مطرف المطرفی قالا: حدثنا أبو سعید الادریسی إجازهٔ فیما أخرجه فی تاریخ أسترآباد، حدثنی محمد بن محمد بن الحسن أبو العباس الرشیدی من ولد هارون الرشید بسمرقند- و ما کتبنا إلّا عنه- حدثنا أبو الحسن محمد بن جعفر الحلوانی، حدثنا علی بن محمد بن جعفر الأهوازی مولی الرشید، حدثنا بکر بن أحمد القصری.

حـدثتنا فاطمهٔ بنت علی بن موسـی الرضا، حدثتنی فاطمهٔ و زینب و أم کلثوم بنات موسـی بن جعفر، قلن: حدثتنا فاطمهٔ بنت جعفر بن محمـد الصادق، حـدثتنی فاطمـهٔ بنت محمد بن علی، حدثتنی فاطمهٔ بنت علی بن الحسـین، حدثتنی فاطمهٔ و سـکینهٔ ابنتا الحسـین بن علی، عن أم کلثوم بنت فاطمهٔ بنت النبی علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۲

السـلام، عن فاطمهٔ بنت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و رضـی عنها قالت: أنسـیتم قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه؟! و قوله صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنت منی بمنزلـهٔ هارون من موسـی؟! هکـذا أخرجه الحافظ الکبیر أبو موسـی المدینی فی کتابه المسلسل بالأسماء

و قال: هذا الحدیث مسلسل من وجه، و هو أن کل واحدهٔ من الفواطم تروی عن عمهٔ لها، فهو روایهٔ خمس بنات أخ کل واحدهٔ منهن عن عمتها».

و إن هذا الحدیث یدل بوضوح علی أن الصـحابهٔ لم یعملوا حسب مفاد حدیثی الغدیر و المنزلهٔ، فإن کان الحدیثان یدلّان علی الامامهٔ و الخلافـهٔ لأـمیر المؤمنین علیه السـلام فـذاک المطلوب، و إن کانـا بمعزل عن الدلالـهٔ علی الامامـهٔ- لو فرض- بل یـدلان علی مجرد وجوب الموالاهٔ فإن قولها علیها الصـلاهٔ و السـلام «أ نسـیتم» یـدل علی ترکهم لمحبهٔ أمیر المؤمنین و موالاته بعد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

لکنّ ترکهم لمحبـهٔ علی علیه السـلام بعـد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم، و فی حیـاهٔ الزهراء علیهـا السـلام لا یتصور إلّا علی تقدیر کون علی علیه السلام هو الامام و الخلیفهٔ لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أن الصحابهٔ قد ترکوا موالاته بسبب صرفهم الخلافـهٔ عنه إلی غیره، إذ لو کـان عملهم ذاک صـحیحا و کـانت خلافـهٔ أبی بکر بحق لما تحقق من الصـحابهٔ ترک لموالاهٔ علی علیه السلام فی ذاک الظرف- أی بعد وفاهٔ النبی و فی حیاهٔ فاطمهٔ-.

فهذا الحدیث یدل علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام علی کل تقدیر کما أوضحنا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۳

(۱۷) حدیث الغدیر بلفظ: «من ولیّکم ...؟ من کان اللّه ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۱۰۳

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۵

و روی أبو عبد الرحمن النسائی حدیث الغدیر باللفظ الآتی مع سنده:

«أنبأنا زکریا بن یحیی، ثنا یعقوب بن جعفر بن کثیر عن مهاجر بن مسـمار قال: أخبرتنی عائشـهٔ بنت سـعد عن سـعد قالت قال: کنّا مع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بطریق مکـهٔ و هو متوجّه إلیها، فلمّا بلغ غـدیر خم وقّف الناس، ثم ردّ من مضـی و لحقه من تخلّف، فلما اجتمع الناس إلیه قال: أیها الناس هل بلّغت؟

قالوا: نعم، قال: اللهم ثلاث مرات یقولها. ثم قال: یا أیها الناس من ولیّکم؟

قالوا: اللّه و رسوله أعلم ثلاثا. ثم أخذ بید علی فقال: من کان اللّه ولیّه فهذا ولیّه.

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

أقول: إن کـان معنی (الولی) هو المحب أو الناصـر أو المحبوب لأجاب القوم بـذلک و لم یقولوا: «اللّه و رسوله أعلم» لکن المراد من (الولی) هو (ولی الأمر و المتصـرف فیه). و لمّا کان عامـهٔ الناس یجهلون (المتصـرف فی الأمر) بعد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم فلذا قالوا فی جواب سؤاله صلّی اللّه علیه و سلّم المکرّر ثلاث مرّات «اللّه و رسوله أعلم».

[۱] الخصائص للنسائی: ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۶

حتی إذا أظهروا جهلهم و عجزهم عن الجواب عن هذا السؤال

بیّن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الأمر قائلا- مع الأخذ بید علی- «من کان اللّه ولیه فهذا ولیه»

أی: فمن کان اللّه ولی أمره. فعلی ولیّ أمره.

فهذه الروایهٔ مثل الروایهٔ السابقهٔ المنقولهٔ عن مستدرک الحاکم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۷

(۱۸) حدیث الغدیر بلفظ یدلّ علی المطلوب من وجوه ... ص: ۱۰۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۹

و أخرج الطبرانی فی المعجم الکبیر حدیث الغدیر بلفظ یدل علی المطلوب من وجوه، و إلیک نصه کما فی (کنز العمال): «عن جریر البجلی: قال: شهدنا الموسم فی حجهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هی حجهٔ الوداع، فبلغنا مکانا یقال له غدیر خم.

فنادی الصلاهٔ جامعهٔ. فاجتمع المهاجرون و الأنصار، فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وسطنا، قال: یا أیها الناس بم تشهدون؟ قالوا: نشهد أن لا إله إلّا اللّه. قال: ثم مه؟ قالوا: و أن محمدا عبده و رسوله. قال: فمن ولیّکم؟ قالوا:

اللّه و رسوله مولانا. ثم ضرب بیده إلی عضد علی فأقامه فنزع عضده فأخذ بذراعیه فقال: من یکن اللّه و رسوله مولاه فإن هذا مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أللهم من أحبه من الناس فکن له حبیبا و من أبغضه فکن له مبغضا، أللهم إنی لا أجد أحدا أستودعه فی الأرض بعد العبدین الصالحین، فاقض فیه بالحسنی. طب» [۱].

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۰

وجوه دلالهٔ هذا الحدیث ...: ص: ۱۱۰

و هذا حدیث یدل علی المطلوب من وجوه:

«الأول»: إن المتبادر من «الولی» کما یظهر من جواب القوم لسؤال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إیّاهم

«فمن ولیکم؟»

بقولهم «اللّه و رسوله مولانا» هو «ولی الأمر»، و إلّا لما خصّوا ذلک و حصروه فی «اللّه و رسوله».

و علیه فیجب حمل (الولی) علی «ولی الأمر» فی الأحادیث التی وردت هذه اللفظهٔ بحق أمیر المؤمنین، بعین ما حمل الصحابهٔ هذه اللفظهٔ فی

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فمن ولیّکم»

علی المتصرف فی الأمور.

«الثانی»: إن هذا الحدیث ظاهر فی أن (المولی) فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فإن هذا مولاه»

و

فی قوله: «من یکن اللّه و رسوله مولاه»

بمعنی واحد، و قد علم من جواب الأصحاب- حیث حصروا هذا المعنی فی اللّه و رسوله- أنه لیس المراد المحب أو الناصر أو المحبوب- لعدم کون هذه المعانی منحصرة للّه و رسوله- بل المراد هو الولایة فی التصرف، فإنها الثابتة للّه و لرسوله، و لا یستحقه إلّا اللّه و رسوله.

و أیضا: فإن جواب الأصحاب ظاهر فی اتحاد (المولی) و (الولی) فی المعنی، لأن

النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سألهم: «فمن ولیّکم؟»

فأجابوا قائلین: «اللّه و رسوله مولانا».

و هذا یبطل دعوی شاه ولی اللّه عدم مجیء (الولی) بمعنی (المولی).

«الثالث»: إن

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللهم إنی لا أجد أحدا أستودعه فی الأرض بعد العبدین الصالحین فاقض فیه بالحسنی»

یدل علی أن الشیخین لا یکونان خلیفتین لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و إلّا لاستودع علیا علیه السلام إیّاهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۱

و لا یتوهم أنهما المراد من قوله «بعد العبدین الصالحین»، فإنه توهم باطل جدا، إذ لو کان کذلک لما امتنع علیه السلام من البیعة لأبی بکر حتی أجبروه علیها، و هدّدوه بالقتل إن لم یفعل، کما سنشرح ذلک فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۳

(۱۹) الاستدلال بکلام ابن حجر علی ضوء حدیث الغدیر ... ص: ۱۱۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۵

و من وجوه دلالة حدیث الغدیر: ما ذکره صاحب الصواعق بقوله: «علی أنّ کون المولی بمعنی الامام لم یعهد لغة و لا شرعا. أمّا الثانی فواضح. و أمّا الأول فلأن أحدا من أئمة العربیة لم یذکر أن مفعلا یأتی بمعنی أفعل. و قوله تعالی:

مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی مقرّکم أو ناصرتکم مبالغة فی نفی النصرة، کقولهم: الجوع زاد من لا زاد له. و أیضا: فالاستعمال یمنع من أن مفعلا بمعنی أفعل، إذ یقال ... هو أولی من کذا، دون مولی من کذا، و أولی الرجلین، دون مولاهما.

و حینئذ فإنما جعلنا من معانیه المتصرف فی الأمور نظرا للروایة الآتیة: من کنت ولیّه» [۱].

أقول: فإذا کان (الولی) بمعنی (المتصرف فی الأمور) فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت ولیه»

فإنّ (المولی) فی

قوله: «من کنت مولاه»

یکون کذلک، لأن الحدیث یفسّر بعضه بعضا.

و إنّ مجرد ثبوت إرادة معنی (المتصرف فی الأمور) یکفی لإثبات الحق و مرام

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۶

أهله، و للّه الحجة البالغة.

و لقد علمت سابقا أن هذا الحديث- الذی جعل ابن حجر (المتصرف فی الأمر) معنى (الولی) بالنظر إليه- من روايات أكابر أهل السنة و مشاهير أئمتهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۷

(۲۰) تصدير النبیّ الكلام بقوله: «إنّ اللّه مولای و أنا مولى المؤمنين و أولى بهم من أنفسهم ...» ص: ۱۱۷

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۹

لقد تقدم على حديث الغدير فی بعض ألفاظه المروی بسند صحيح

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «إنّ اللّه مولای و أنا مولى المؤمنين و أنا أولى بهم من أنفسهم» ثم قال مباشرة: «فمن كنت مولاه فهذا مولاه»

يعنی عليا عليه الصلاة و السلام، و إليك نص الحديث ضمن كلام لابن حجر:

«فالغرض من التنصيص على موالاته اجتناب بغضه، لأن التنصيص عليه أوفى بمزيد شرفه. و صدّره بأ لست أولى بكم من أنفسكم ثلاثا ليكون أبعث على قبولهم. و كذا بالدعاء له لأجل ذلك أيضا، و يرشد لما ذكرناه. حثّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی هذه الخطبة على أهل بيته عموما و على علی خصوصا.

و يرشد إليه أيضا ما ابتدأ به هذا الحديث، و لفظه

عند الطبرانی و غيره بسند صحيح أنه صلّى اللّه عليه و سلّم خطب بغدير خم تحت شجرات فقال: إنه قد نبأنی اللّطيف الخبير أنه لم يعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی يليه من قبله، و إنی لأظن أن يوشك أن أدعى فأجيب، و إنی مسئول و إنكم مسؤلون فما ذا أنتم قائلون؟

قالوا: نشهد أنك قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاك اللّه خيرا. فقال: أليس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنته حق و ناره حق و ان الموت حق و أن البعث حق بعد الموت و أن الساعة آتية لا ريب فيها، و أن اللّه يبعث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۰

من فی القبور؟ قالوا: بلى نشهد بذلك. قال: اللهم اشهد. ثم قال:

أيّها الناس إن اللّه مولای و أنا مولى المؤمنين و أنا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه- يعنی عليا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال:

يا أيها الناس إنی فرطكم و إنكم واردون على الحوض، حوض أعرض مما بين بصرى إلى صنعاء، فيه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلكم حين تردون علی عن الثقلين، فانظروا كيف تخلفونی فيهما: الثقل الأكبر كتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا. و عترتی أهل بيتی فإنّه قد نبأنی اللطيف الخبير أنهما لن ينفضّا حتى يردا علیّ الحوض» [۱].

و فی (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا): «أخرج الحكيم فی نوادر الأصول و الطبرانی بسند صحيح فی الكبير، عن أبی الطفيل عن حذيفة بن أسيد رضی اللّه عنه: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطب بغدير خم تحت شجرة فقال: أيها الناس إنی قد نبأنی

اللطیف الخبیر أنه لم یعمر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی قد یوشک أن أدعی فأجیب و إنی مسئول و إنکم مسؤلون فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا. فقال:

أ لیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق و أن البعث حق بعد الموت و أن الساعهٔ آتیهٔ لا ریب فیها و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم أشهد.

ثم قال: یا أیها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه یعنی علیا، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضهٔ، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: الثقل الأکبر

---

[۱] الصواعق المحرقهٔ: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۱

کتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدکم، فاستمسکوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنه قد نبأنی العلیم الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و قد ذکر صاحب (مرافض الروافض) هذا الحدیث عن (الصواعق)

فحرّفه و نقصه.

و هذا الحدیث قد ذکر فیه (المولی) أربع مرات فی سیاق واحد و کلام متصل منتظم، فیلزم أن کله بمعنی واحد، و هذا الحدیث الشریف نظیر ما جاء فی دیوان الحماسهٔ: و قال حریث بن جابر:

لعمرک ما أنصفتنی حین سمتنی هواک مع المولی و ان لا هوی لیا

إذا ظلم المولی فزعت لظلمه فحرک أحشائی و هرّ کلابیا

فقد تکرر لفظ (المولی) فی هاتین البیتین و هو مقدر أیضا بعد قوله «لا هوی لیا» أی مع مولای، و من الواضح أن (المولی) فی هذه المواضع بمعنی واحد قطعا.

ثم إن (المولی) فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «إن اللّه مولای»

هو بمعنی (ولی الأمر)، إذ قد عرفت سابقا قول أبی الحسن الواحدی: ثُمَّ رُدُّوا یعنی العباد یردون بالموت إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ الذی یتولی أمورهم» [۲].

و قال أبو اللیث السمرقندی: بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ یقول: أطیعوا اللّه تعالی فیما یأمرکم هُوَ مَوْلاکُمْ یعنی ولیّکم و ناصرکم» [۳].

و قال الکواشی: «و لا یوقف علی أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و متولی أمورنا، لوجود الفاء فی قوله فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ لأنک سیدنا و السید ینصر

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] التفسیر الوسیط- مخطوط.

[۳] تفسیر أبی اللیث- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۲

عبیده» [۱].

و قال السیوطی: أَنْتَ مَوْلانا سیّدنا و متولی أمورنا» [۲].

و قال أیضا: فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ ناصرکم و متولی أمورکم» [۳].

و قال أیضا: لَنْ یُصِیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا إصابته هُوَ مَوْلانا ناصرنا و متولی أمورنا» [۴].

فالمراد من (المولی) فی جمیع ألفاظ الحدیث هو (الأولی بالتصرف) قطعا.

و قد جاء فی بعض الألفاظ: «إنّ اللّه ولیی» بدل «إنّ اللّه مولای»

ففی (الخصائص) من طریق الحسین بن حریث: «إن اللّه ولیی و أنا ولی المؤمنین، و من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره»

و قد تکرر فی هذا الحدیث لفظ (الولی) أربع مرات کما تکرر لفظ (المولی) فی الحدیث السابق أربع مرات، و لما کان المراد من (الولی) بالنسبهٔ إلی اللّه عز و جل هو (متولی أمور الخلق)، فهو المراد أیضا بالنسبهٔ إلی النبی علیه و آله الصلاهٔ و السلام، فکذا ولایهٔ علی.

و فی (کنز العمال): «ألا إن اللّه ولیی و أنا ولی کل مؤمن. من کنت مولاه فعلی مولاه. أبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ عن زید بن أرقم و البراء بن عازب معا» [۵].

و من المعلوم أن المراد من کون اللّه تعالی (ولیا) هو کونه (ولی الأمر و متولیه) قال النیسابوری: اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا أی متولی أمورهم و کافل مصالحهم.

فعیل بمعنی فاعل» [۶].

---

[۱] التلخیص فی التفسیر- مخطوط.

[۲] الجلالین: ۶۶.

[۳] المصدر: ۲۴۰.

[۴] المصدر: ۲۵۶.

[۵] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۷.

[۶] تفسیر النیسابوری ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۳

و قال القاری بشرح هذا الدعاء: «اللهم إنی أعوذ بک من العجز و الکسل و الجبن» ... قال: «أنت ولیّها. أی المتصرف فیها و مصلحها و مربّیها و مولاها، أی ناصرها و عاصمها. و قال الحنفی: عطف تفسیری» [۱].

و کذا قال فخر الدین محب اللّه [۲].

و جاء فی بعض ألفاظ حدیث الغدیر التعبیر ب (المولی) عن اللّه تعالی، و ب (الولی) عن النبی، ففی (الخصائص) للنسائی: «أنبأنا محمد بن المثنی قال حدثنا یحیی بن حماد، قال أخبرنا أبو عوانهٔ عن سلیمان، قال حدثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجهٔ الوداع و نزل بغدیر خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنی دعیت فأجبت، إنی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال: إن اللّه مولای فأنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: أسمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنه» [۳].

و فی (المستدرک) من طریق أبی الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی: «إن اللّه عز و جل مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فهذا ولیّه، اللهم وال من والاه» [۴].

و فی (تاریخ ابن کثیر) عن سنن النسائی من طریق محمد بن المثنی: «قال: اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا

---

[۱] الحرز الثمین- فی شرح الحصن الحصین لملا علی القاری: ۲۹۲.

[۲] الحرز الرصین- شرح الحصن الحصین لفخر الدین محب اللّه.

[۳] الخصائص: ۹۳.

[۴] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

ولیه» [۱].

و فی (کنز العمال) عن ابن جریر: «إن اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

و من الواضح أن المراد من کون النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم (ولیا) هو کونه (متولی أمور المسلمین و المتصرف فیها) کما عرفت من کلام ابن حجر حیث حمل حدیث: «من کنت ولیّه» علی (المتصرف فی الأمور) و قال العزیزی بشرح:

«أنا ولی المؤمنین»

قال: «أی متولی أمورهم» [۳].

و إذ کانت ولایهٔ اللّه و الرسول بمعنی «ولایهٔ الأمر» فکذا ولایهٔ أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السلام.

و أیضا:

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الحدیث الصحیح الذی أخرجه الطبرانی و الحکیم الترمذی: «و أنا أولی بهم من أنفسهم» یفسّر قوله: «و أنا مولی المسلمین»

. فظهر أن المراد من (مولی المؤمنین) کونه أولی بالمؤمنین من أنفسهم. و قد عرفت سابقا أنّ أولویته بالمؤمنین من أنفسهم تستتبع وجوب إطاعته.

قال القسطلانی بشرح حدیث أبی هریرهٔ: «إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی»...

قال: «و یترتب علی کونه أولی بهم من أنفسهم أنه یجب علیهم إیثار طاعته علی شهوات أنفسهم و ان شق ذلک علیهم، و أن یحبوه أکثر من محبتهم لأنفسهم» [... ۴].

و قال بشرحه فی کتاب الفرائض: «أی أحق بهم فی کلّ شیء من أمور الدین

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹.

[۲] کنز العمال ۱۵/ ۹۱.

[۳] السراج المنیر بشرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۲۰.

[۴] ارشاد الساری- شرح صحیح البخاری- کتاب الاستقراض.

و الدنیا، و حکمه أنفذ علیهم من حکمها» [۱].

ثم إنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد جمع فی حدیث الطبرانی و الحکیم الترمذی- الصحیح سندا- و فی غیره أیضا، بین حدیث الغدیر و حدیث الثقلین، و حدیث الثقلین یفید وجوب متابعة أهل البیت و الانقیاد لهم کما هو ظاهر جدّا، و مسلّم به عند (الدهلوی) أیضا حیث اعترف به فی الباب الرابع من (التحفة)، و لا ریب فی أن وجوب المتابعة و الانقیاد یفید الامامة و الخلافة بلا فصل بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و ذلک یبطل خلافة غیره، لأن التابع لا یکون إماما للمتبوع.

و أیضا: فإن حدیث الثقلین یدل علی عصمة أهل البیت علیهم السلام، فمع وجود أمیر المؤمنین المعصوم لا- یکون غیره مستحقا للامامة قطعا، و العجب من صاحب (المرافض) الذی أورد حدیث الطبرانی عن (الصواعق) مع إسقاط جملة:

«و قد نبأنی اللطیف الخبیر»...

الدال علی عدم افتراق الثقلین و الصریح فی عصمة أمیر المؤمنین و أفضلیّته.

و من الطریف جعل صاحب (الصواعق) حدیث الثقلین قرینة علی عدم دلالة حدیث الغدیر علی إمامة علی علیه السلام، و ما علم أن حدیث الثقلین یثبت إمامته بسبب دلالته علی عصمته علیه السلام.

و لقد ذکر نور الدین السمهودی بعض الروایات التی جاء فیها حدیث الثقلین مع

حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه»

فقد ذکر:

«عن حذیفة بن أسید الغفاری رضی اللّه عنه قال: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ینزلوا تحتهن، ثم بعث إلیهن فقمّ ما تحتهن من الشوک، و عمد إلیهن فصلّی تحتهنّ ثم قام فقال:

یا أیها الناس إنی قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف الذی

---

[۱] ارشاد الساری- شرح صحیح البخاری- کتاب الفرائض.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۶

یلیه من قبله، و إنی لأظن أنی یوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و إنکم مسئولون فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا. فقال: ألیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق و أن البعث حق بعد الموت، و أن الساعة آتیة لا ریب فیها، و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم اشهد. ثم قال:

یا أیها الناس إن اللّه مولای و أنا ولی المؤمنین و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه یعنی علیا، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم فاستمسکوا به لا- تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنه قد نبّأنی اللطیف الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علیّ الحوض.

أخرجه الطبرانی فی الکبیر و الضیاء فی المختارة من طریق سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل، و هما من رجال الصحیح عنه بالشک فی صحابته. و أخرجه أبو نعیم فی الحلیة

و غیره من حدیث زید بن الحسن الأنماطی و قد حسّنه الترمذی و ضعّفه غیره عن معروف بن خرّبوذ عن أبی الطفیل و هما من رجال الصحیح عن حذیفة وحده من غیر شک به» [۱].

و روی السمهودی أیضا: «عن عامر أبی لیلی بن ضمرة و حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و لم یحج غیرها، أقبل حتی إذا کان بالجحفة نهی عن شجرات بالبطحاء متقاربات لا ینزلوا تحتهن، حتی إذا نزل القوم و أخذوا منازلهم سواهن، أرسل إلیهنّ فقمّ ما

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

تحتهنّ و شذبن عن رؤس القوم، حتی إذا نودی للصلاة غدا إلیهنّ فصلی تحتهن، ثم انصرف إلی الناس و ذلک یوم غدیر خم- و خم من الجحفة و له بها مسجد معروف- فقال:

أیها الناس إنی قد نبّأنی اللطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی لأظن أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون هل بلّغت، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نقول قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا، قال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنته حق و أن ناره حق و البعث بعد الموت حق؟ قالوا: بلی نشهد. قال: اللهم اشهد. ثم قال یا أیها الناس ألا تسمعون، ألا فإنّ اللّه مولای و أنا أولی بکم من أنفسکم، ألا و من کنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بید علی فرفعها حتی عرفه القوم أجمعون، ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال:

أیها الناس إنی فرطکم و أنتم واردون علیّ الحوض حوض أعرض مما بین بصری و صنعاء، فیه عدد نجوم السماء قدحان من فضة، ألا و إنی سائلکم حین تردون علیّ من الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. قالوا: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟ قال: الثقل الأکبر کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم فاستمسکوا به لا تضلوا و لا تبدلوا. و عترتی فإنّی قد نبأّنی الخبیر أن لا یتفرقا حتی یلقیانی.

و سألت اللّه ربی لهم ذلک فأعطانی، فلا تسبقوهم فتهلکوا و لا تعلّموهم فهم أعلم منکم.

أخرجه ابن عقدة فی الموالاة من طریق عبد اللّه بن سنان عن أبی الطفیل عنهما به. و من طریق ابن عقدة أورده أبو موسی المدینی فی فضائل الصحابة.

و قال: إنه غریب جدّا، و الحافظ أبو الفتوح العجلی فی کتابه الموجز فی فضائل الخلفاء» [۱].

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

و من هذا الحدیث تثبت عصمة أمیر المؤمنین و أعلمیّته من غیره.

و أورد السمهودی حدیثا آخر عن أبی الطفیل قائلا: «و عن أبی الطفیل: إنّ علیا رضی اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: انشد اللّه من شهد غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم رجل یقول نبئت أو بلغنی إلّا رجل سمعت أذناه و وعاه قلبه. فقام سبعة عشر رجلا منهم: خزیمة بن ثابت، و سهل بن سعد، و عدی ابن حاتم، و عقبة بن عامر، و أبو أیوب الانصاری، و أبو سعید الخدری، و أبو شریح الخزاعی، و أبو قدامة الأنصاری، و أبو لیلی، و أبو الهیثم بن التیهان، و رجال من قریش. فقال علی رضی اللّه عنه و عنهم: هاتوا ما سمعتم. فقالوا:

نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع حتی إذا کان الظهر خرج رسول فأمر بشجرات فشذبن و ألقی علیهن ثوب ثم نادی بالصلاة، فخرجنا فصلّینا. ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلّغت. قال: اللهم اشهد- ثلاث مرات- قال: إنی أوشک أن أدعی فأجیب و إنی مسئول و أنتم مسئولون.

ثم قال: ألا إن دمائکم و أموالکم حرام کحرمة یومکم هذا و حرمة شهرکم هذا. أوصیکم بالنساء. أوصیکم بالجار. أوصیکم

بالمماليك. أوصيكم بالعدل و الإحسان.

ثم قال: أيها الناس إنى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فإنهما لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض. نبّأنى بـذلك العليم الخبير. و ذكر الحديث فى قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه. فقال على: صدقتم و أنا على ذلك من الشاهدين.

أخرجه ابن عقدة من طريق محمد بن كثير عن فطر و أبى الجارود، كلاهما عن أبى الطفيل» [۱].

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۹

(۲۱) قول أبى أيّوب الأنصارى و جماعة: السّلام عليک يا مولانا ... ص: ۱۲۹

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۱

و جاء فى (مسـند أحمـد) ما نصّه: «حدثنا عبد اللّه حدثنى أبى ثنا يحيى بن آدم ثنا حنش بن الحارث بن لقيط النخعى الأشـجعى، عن ريـاح بن الحارث قال: جاء رهط إلى على بالرحبـة فقالوا: السـلام عليك يا مولانا. قال: و كيف أكون مولاكم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه فهذا مولاه.

قال رباح: فلما مضوا تبعتهم و سألت من هم؟ قالوا: نفر من الأنصار فيهم أبو أيوب الأنصارى.

حـدثنا عبـد اللّه حدثنى أبى ثنا أبو أحمد ثنا حنش عن رياح بن الحارث قال: رأيت قوما من الأنصار قدموا على على فى الرحبة فقال: من القوم؟ قالوا: مواليك يا أمير المؤمنين فذكر معناه» [۱].

و أخرج أبو القاسم الطبرانى: «ثنا عبيـد بن غنام ثنا أبو بكر بن أبى شـيبة ح و ثنا الحسـين بن إسـحاق التسترى، ثنا عثمان بن أبى شـيبة قال: ثنا شريك عن حنش بن الحارث عن رياح بن الحارث قال: بينما على رضى اللّه عنه جالس فى

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۴۱۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۲

الرحبة إذ جاء رجل و عليه أثر السفر فقال: السلام عليك يا مولاى- فقيل: من هذا؟ فقال: أبو أيوب الأنصارى. فقال أبو أيوب: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱].

و أخرج أيضا: «ثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمى، ثنا على بن حكيم الأودى ثنا شريك عن حنش بن الحارث و عن الحسن بن الحكم عن رياح بن الحارث.

و ثنا الحسـين بن إسـحاق التسترى ثنا يحيى بن الحمانى ثنا شريك عن الحسن بن الحكم عن رياح بن الحارث النخعى قال: كنّا قعودا مع على رضـى اللّه عنه، فجـاء ركب من الأنصار عليهم العمائم فقالوا: السـلام عليكم يا مولانا. فقال على رضـى اللّه عنه: أنا مولاكم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: نعم. سمعنا النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه- إلى- عاداه. و هذا أبو أيوب بيننا، فحسر أبو أيوب العمامة عن وجهه ثم قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول من كنت مولاه- إلى- عاداه» [۲].

و قال سبط ابن الجوزى: «الباب الثانى- فى فضائله. فضائله كرّم اللّه وجهه أشهر من الشمس و القمر و أكثر من الحصى و المدر، و قد اخترت منها ما ثبت و اشتهر، و هى قسمان: قسم مستنبط من الكتاب، و الثانى من السّنة الظاهرة التى لا شك فيها و لا ارتياب.

قـال أحمـد فى الفضائـل: حـدثنا يحيى بن آدم ثنـا حنش بن الحـارث بن لقيـط النخعى عن رياح بن الحارث قال: جاء رهط إلى على فقالوا: السـلام عليك يا مولانا. و كان بالرحبـة. فقال: كيف أكون مولاكم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سـمعنا رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و

سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلى مولاه.

قال رباح: فقلت: من هؤلاء؟ فقيل: نفر من الأنصار فيهم أبو أيوب الأنصارى

---

[۱] المعجم الكبير ۴/ ۱۷۳.

[۲] المعجم الكبير ۴/ ۱۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۳

صاحب رسول اللّه» [۱].

و أورد محب الدين الطبرى: «عن رياح بن الحارث قال: جاء رهط إلى على بالرحبة فقالوا: السلام عليك يا مولانا. قال: كيف أكون مولاكم و أنتم عرب؟

قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه. قال رياح: فلما مضوا تبعتهم فسألت من هؤلاء؟ قالوا: نفر من الأنصار فيهم أبو أيوب، خرّجه أحمد.

و عنه قال: بينما على جالس إذ جاء رجل فدخل و عليه أثر السفر فقال:

السلام عليك يا مولاى. قال: من هذا؟ فقال: أبو أيوب الأنصارى. قال على:

فرّجوا له ففرّجوا. فقال أبو أيوب: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول:

من كنت مولاه فعلى مولاه. خرّجه البغوى فى معجمه» [۲].

و قال ابن كثير الدمشقى: «قال أحمد ثنا يحيى بن آدم ...

و رواه ابن أبى شيبة عن حنش عن رياح بن الحارث قال: بينما نحن جلوس فى الرحبة مع على» [... ۳].

و قال عطاء اللّه المحدّث الشيرازى: «و رواه زر بن حبيش فقال: خرج على عليه السلام من القصر فاستقبله ركبان متقلدى السيوف عليهم العمائم حديثى عهد بسفر فقالوا: السلام عليك يا أمير المؤمنين و رحمة اللّه و بركاته، السلام عليك يا مولانا. فقال على عليه السلام بعد ما رد السلام: من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ فقام اثنا عشر رجلا منهم: خالد بن زيد أبو أيوب الأنصارى، و خزيمة بن ثابت ذو الشهادتين، و ثابت بن قيس بن شماس، و عمار بن ياسر، و أبو الهيثم بن التيهان، و هاشم بن عقبة، و سعد بن أبى وقاص، و حبيب بن بديل.

ابن ورقاء، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يوم غدير خم

---

[۱] تذكرة خواص الامة: ۱۳.

[۲] الرياض النضرة ۲/ ۲۲۲- ۲۲۳.

[۳] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۴۷- ۳۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۴

يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. الحديث» [۱].

و قال القارى: «و فى الرياض عن رياح بن الحارث قال: جاء رهط إلى على بالرحبة فقالوا: السلام عليك يا مولانا ... أخرجه أحمد» [۲].

فهذا الحديث الذى أخرجه أئمة أهل السنة كما رأيت، من الأدلة الواضحة الدلالة على دلالة حديث الغدير على إمامة أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام، لأنه لو كان المراد من (المولى) فى حديث الغدير هو الناصر أو نحوه لما كان

لقوله علیه السلام: «کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب»

معنی صحیح، لأنه یکون حینئذ: کیف أکون محبکم أو ناصرکم أو محبوبکم و أنتم قوم عرب؟ و هل یعقل نسبة هکذا کلام الی أمیر المؤمنین، و هو أفصح الناس بعد رسول اللّه؟

إذن، لا یبقی ریب فی أن مراد أبی أیوب و جماعته من قولهم: «یا مولانا» هو الولایة بمعنی الأولویة فی التصرف فی الأمور. فقال لهم الامام: «کیف أکون» ... حتی یحملهم علی ذکر حدیث الغدیر یعترفوا بهذه الحقیقة الراهنة علی رؤس الاشهاد.

---

[۱] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۵

(۲۲) قیل لعمر بن الخطاب: تصنع بعلیّ شیئا لا تصنعه بأحد! فقال: إنّه مولای ... ص: ۱۳۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۷

و من الأدلة: ما رواه القوم من أنه «قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فقال: إنه مولای».

و ممن رواه الموفق بن أحمد حیث قال: «أخبرنا العلامة فخر خوارزم أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشری الخوارزمی قال: أخبرنا الأمین أبو الحسن علی ابن مردک الرازی قال: أخبرنا الحافظ أبو سعد إسماعیل بن علی بن الحسین السمان قال: أخبرنا أبو طالب محمد بن الحسین القرشی ابن الصباغ بالکوفة بقراءتی علیه حدثنا الحسن بن محمد الکوفی، قال حدثنا الحضرمی، قال حدثنا محمد بن سعید المحاربی، قال حدثنا حسین الأشقر عن قیس بن عمار الدهنی عن سالم قال: قیل لعمر: نراک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: إنه مولای» [۱].

و منهم: محبّ الدین الطبری، رواه عن ابن السمان عن سالم: «قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه! فقال: إنه مولای» [۲].

---

[۱] مناقب الخوارزمی: ۹۷.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۸

و منهم: ابن حجر المکی حیث قال: «و أخرج أیضا- أی الدارقطنی- إنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تفعله ببقیة الصحابة. فقال: إنه مولای» [۱].

و منهم: شمس الدین المناوی. رواه عن الدارقطنی: «قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من الصحابة. قال: إنه مولای» [۲].

و منهم: أحمد بن الفضل حیث قال: «و أخرج- أی الدارقطنی- ایضا عن سالم بن أبی جعد قال: لعمر بن الخطاب رضی اللّه عنه: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی. فقال: انه مولای» [۳].

و منهم: محمد صدر العالم: «أخرج الدارقطنی: لأنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی. فقال: إنه مولای» [۴].

و منهم: أحمد بن عبد القادر العجیلی: «و قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تفعله ببقیة الصحابة. فقال: إنه مولای» [۵].

وجه الدلالة: إن هذا صریح فی أن کون علی علیه السلام (مولی) لعمر ابن الخطاب کان سببا لتعظیمه و تقدیمه علی بقیة الصحابة عند عمر، فإن کان المراد من (المولی) هو الولایة فی التصرف فذاک المطلوب، و إن کان المراد معنی آخر یقتضی أفضلیّته و تقدیمه ثبت المطلوب کذلک، لأن الأفضلیة تقتضی إمامته و خلافته عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بکل وضوح.

هذا، و قد تقدم عن ابن حجر المکی فی کتاب (الصواعق المحرقة) التصریح بأن الشیخین فهما من (المولی) معنی (الأولی بالاتباع و القرب). ثم إنه استشهد لذلک بهذا الحدیث الذی قال فیه عمر: «إنه مولای». و لا بأس بنقل

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۶.

[۲] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۶/ ۲۱۸.

[۳] وسیلة المآل- مخطوط.

[۴] معارج العلی- مخطوط.

[۵] ذخیرة المآل- شرح عقد جواهر اللئال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۹

کلام ابن حجر هنا لیتم المرام، و هذا نصه:

«سلّمنا انه أولی، لکن لا نسلّم أن المراد أنه أولی بالامامة، بل بالاتباع و القرب منه، فهو کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ.

و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال، بل هو الواقع، إذ هو الذی فهمه أبو بکر و عمر، و ناهیک بهما فی الحدیث، فإنهما لمّا سمعاه قالا له: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة. أخرجه الدارقطنی.

و أخرج أیضا إنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: إنه مولای».

فنحن ندین هؤلاء من أفواههم، و نحاکمهم بما حکمت به أفهامهم، و نؤاخذهم بما سطرته أقلامهم، و نقول:

سلمنا أن احتمال کون المراد «الأولی بالاتباع» هو الواقع، و الدلیل علی ذلک فهم أبی بکر و عمر، لأن فهمهما فی الحدیث حجة!! فما معنی هذه الأولویة بالاتباع التی حملت عمر علی أن یصنع بأمیر المؤمنین علیه السلام ما لم یکن یصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، من التقدیم و التکریم و الاحترام و التبجیل حتی تعجّب الناس و سألوه عن ذلک فأجاب ب «إنه مولای»؟

إنه یکون معنی حدیث الغدیر بحسب فهم أبی بکر و عمر: من کنت أولی بالاتباع بالنسبة إلیه فعلی الأولی بالاتباع بالنسبة إلیه ... أی: إن علیا یقوم مقام النبی فی الأولویة بالاتباع ... و معنی هذه الأولویة موجود فی القرآن الکریم قال اللّه تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ ... و قال عزّ من قائل: وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَی اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ یَکُونَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ.

و هل هذا المعنی إلّا الأولویة بالتصرف؟

و هل هذه الأولویة إلّا الولایة العامّة؟

و هل الولایة العامّة إلّا الامامة؟

ثم إنه لمّا ثبت تقدّم أمیر المؤمنین علیه السلام علی عمر بن الخطاب ثبت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۰

تقدّمه علی أبی بکر بن أبی قحافة بالإجماع المرکب.

و لو تنزلنا عن هذا، فإن تقدّم علی علی عمر یثبت بطلان خلافته، و بطلان خلافة عمر یثبت بطلان خلافة أبی بکر.

و أیضا: تقدّم علی علی بقیة الصحابة یفید أفضلیّته من عثمان، فثبت بطلان خلافة عثمان، و هو مستلزم لبطلان خلافة الأولین.

و أیضا: یدل هذا الحدیث علی أن ترک استخلاف عمر لعلی و جعله الأمر شوری ظلم و جور، و الجائر لا یستحق الامامة، و إذا ثبت بطلان خلافته ثبت بطلان من تقدّم علیه و هو أبو بکر و من تأخّر عنه و هو عثمان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۱

(۲۳) قول عمر – لمن استنکف من قضاء علی–: ویحک! ما تدری من هذا؟! هذا مولای ... ص: ۱۳۱

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۳

و من الأدلة: ما رواه الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی قائلا بعد حدیث:

«و بهذا الإسناد عن أبی سعید هذا، قال أخبرنا طاهر بن محمد بن سمعان الجوالقی بعسکر مکرم بقراءتی علیه، قال حدثنا أبو طاهر عبد الرحمن بن عبد الوارث بن إبراهیم العسکری، قال حدثنی أبی، قال حدثنا عمر، قال حدثنا إبراهیم بن محمد بن إسماعیل الزبیدی عن إبراهیم بن حیان عن أبی جعفر قال:

جاء أعرابیّان إلی عمر یختصمان، فقال عمر: یا أبا الحسن اقض بینهما، فقضی علی علی أحدهما. فقال المقضی علیه: یا أمیر المؤمنین هذا یقضی بیننا. فوثب إلیه عمر و أخذ بتلبیبه ثم قال: ویحک ما تدری من هذا!! هذا مولای و مولی کلّ مؤمن و من لم یکن مولاه فلیس بمؤمن» [۱].

و رواه محب الدین الطبری فی (الریاض النضرة) بقوله: «و عن عمر رضی اللّه عنه و قد جاءه أعرابیان یختصمان فقال لعلی: اقض بینهما یا أبا الحسن. فقضی علی بینهما. فقال أحدهما للآخر: هذا یقضی بیننا؟ فوثب إلیه عمر رضی اللّه عنه و أخذ بتلبیبه و قال: ویحک ما تدری من هذا؟ هذا مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة

---

[۱] مناقب الخوارزمی: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۴

و من لم یکن [علی مولاه فلیس بمؤمن [أخرجه ابن السمان فی الموافقة]» [۱].

و رواه فی (ذخائر العقبی) أیضا [۲].

و رواه ابن حجر المکی قائلا: «أخرج أیضا– یعنی الدارقطنی– إنه جاءه– یعنی عمر– أعرابیان یختصمان، فأذن لعلی فی الفضاء بینهما. فقال أحدهما: هذا یقضی بیننا؟ فوثب إلیه عمر و أخذ بتلبیبه و قال: ویحک ما تدری من هذا؟ هذا مولای و مولی کلّ مؤمن، و من لم یکن مولاه فلیس بمؤمن» [۳].

و رواه أحمد بن الفضل: «و عن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه و قد جاءه أعرابیان یختصمان، فقال لعلی کرم اللّه وجهه: اقض بینهما یا أبا الحسن فقضی علی رضی اللّه عنه بینهما. فقال أحدهما للآخر کالمستهزئ: هذا یقضی بیننا؟

فوثب إلیه عمر و أخذ بتلبیبه و قال: ویحک ما تدری من هذا؟ هذا مولای و مولی کلّ مؤمن و من لم یکن مولاه فلیس بمؤمن. أخرجه ابن السمان فی کتاب الموافقة» [۴].

و کذا رواه محمد بن إسماعیل الأمیر الیمانی نقلا عن المحب الطبری [۵].

و رواه أحمد بن عبد القادر العجیلی عن الدارقطنی [۶].

و من الواضح: أنه لا مجال فی هذا المقام لذکر معنی المحب و الناصر و المحبوب، لأن الاعرابی قد استنکف عن قبول قضاء الامام علیه السلام، فلا بدّ– عند الجواب علی کلامه– من ذکر ما یثبت صلوحه علیه السلام لمنصب القضاء، و کونه ناصرا أو محبا أو محبوبا لا یفید الصلاحیة للقضاء کما هو واضح.

[۱] الریاض النضرهٔ ۲/ ۲۲۴- ۲۲۵.

[۲] ذخائر العقبی ۶۷- ۶۸.

[۳] الصواعق: ۱۰۷.

[۴] وسیلهٔ المآل- مخطوط.

[۵] الروضهٔ الندیهٔ ۵۴.

[۶] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۵

فالمراد من کلام عمر معنی آخر وراء هذه المعانی، و هو الولایهٔ فی الحکم و التصرف فی الأمور، و هو المطلوب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۷

(۲۴) التهنئهٔ فی یوم الغدیر و قولهم: «بخ بخ لک یا علی ...» ... ص: ۱۴۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۹

لقد هنّأ عمر بن الخطاب علیا علیه السلام یوم الغدیر بمناسبهٔ کونه (مولی) من کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مولاه، و قد روی الدارقطنی- کما فی الصواعق- و العاصمی کما فی زین الفتی مشارکهٔ أبی بکر لعمر فی تلک التهنئهٔ.

ذکر من روی حدیث تهنئهٔ عمر ... ص: ۱۴۹

و قد روی حدیث تهنئهٔ عمر جماعهٔ کبیرهٔ من أعلام أهل السنهٔ و کبار أئمتهم و منهم:

۱- عبد اللّه بن محمد بن أبی شیبهٔ العبسی.

۲- أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی.

۳- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۴- أبو العباس الحسن بن سفیان النسوی.

۵- عبد الملک بن محمد أبو سعد الخرکوشی.

۶- أبو إسحاق أحمد بن محمد الثعلبی النیسابوری.

۷- إسماعیل بن علی بن حسین المعروف بابن السمان.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۰

۸- عبد الکریم بن محمد المروزی السمعانی.

۹- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۱۰- عمر بن محمد بن خضر الملا الأردبیلی.

۱۱- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۱۲- محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۱۳- إبراهیم بن محمد بن المؤید بن حمویه الجوینی.

۱۴- محمد بن عبد اللّه ولی الدین الخطیب.

۱۵- جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی.

۱۶- إسماعیل بن عمر الشهیر بابن کثیر الدمشقی.

۱۷- علی بن شهاب الدین الهمدانی.

۱۸- أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی.

۱۹- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ.

۲۰- حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی.

۲۱- عبد اللّه بن عبد الرحمن الحسینی المشتهر بأصیل الدین الواعظ.

۲۲- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی.

۲۳- محمد بن عبد الرسول البرزنجی المدنی.

۲۴- محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۲۵- محمد صدر العالم.

۲۶- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی.

وجه الدلالة ... ص: ۱۵۰

إن هـذه التهنئـة تـدل علی حصول مرتبـة عظیمـة لأمیر المؤمنین علیه السـلام فی یوم غدیر خم هی فوق جمیع المراتب و المناصب، و یشهد بذلک أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد ذکر لعلی علیه السلام فضائل و مناقب فی مقامات و مواضع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۱

کثیرة، و لم یرو فی شیء منها أن الصحابة هنئوه بما قال فیه.

و لو کان المراد مجرّد کونه ناصـرا أو محبا أو محبوبا، لزم أن یکون هذا أعظم فضائل الامام علیه السـلام، لکن هناک فضائل و مناقب رواها الثقات هی أعظم من هذه المعانی و المناقب قطعا. فالمراد إذن معنی آخر وراء هذه المعانی، و لیس إلّا الولایة فی التصرف.

فإن قیل: المراد هی المحبوبیـة المطلقـة، فالنبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم قـد أثبت و أوجب لعلی علیه السـلام یوم الغدیر المحبوبیة المطلقة مثل المحبوبیة المطلقة الحاصلة لنفسه، و هذه مرتبة جلیلة جدّا و لذا هنأه الشیخان بها.

قلنا: إن هـذه المحبوبیـة المطلقـة المساویة للمحبوبیة المطلقة للنبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلم تثبت العصـمة و الأفضـلیة له علی سائر الصـحابة، لعـدم الشک فی أن محبوبیتهم لیست علی حد محبوبیة النبی. و حینئذ یثبت المطلوب و هو الامامة و الخلافة لأمیر المؤمنین بلا فصل.

و لقد ثبت أن هذه التهنئة کانت من غیر الشیخین أیضا، فقد هنأه یوم الغدیر سائر الصحابة، بل أزواج النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أیضا، کما لا یخفی علی من راجع (مرآة المؤمنین) و (معارج النبوة) و غیرهما.

و قد نقل فی (معارج النبوة) عن (روضة الصـفا) و (حبیب السـیر) أنه قد نصب لعلی علیه السلام بعد خطبة الغدیر خیمة جلس تحتها و

أقبل القوم علیه یهنئونه بهذه المناسبة، ثم أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمهات المؤمنین أن یذهبن إلی علی و یهنئنه، و کان من جملة الأصحاب عمر بن الخطاب إذ دخل علیه فقال: بخ بخ لک [... ۱].

و من هذه الأمور أیضا یتضح أن الأمر فی یوم الغدیر کان عقد الامامة لعلی علیه السلام، و أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد أمر الحضور عنده و المثول بین یدیه لأجل البیعة.

---

[۱] معارج النبوة ۲/ ۳۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۲

اعتبار (معارج النبوة) و (حبیب السیر) و (روضة الصفا ...) ص: ۱۵۲

و إذ کان النقل فی هذا المقام من کتب (معارج النبوة) و (حبیب السیر) و (روضة الصفا) فإن من المناسب إثبات اعتبار هذه الکتب الثلاثة، و یکفی لذلک اعتماد (الدهلوی) علی هذه الکتب فی باب المطاعن من کتابه (التحفة)، فقد اعتمد علی (المعارج) و (حبیب السیر) فی الجواب علی المطعن الرابع من مطاعن أبی بکر.

و اعتمد فی جواب المطعن الثالث من مطاعن أبی بکر علی (روضة الصفا) و (حبیب السیر).

و قد صرّح (الدهلوی) بکون هذه الکتب من الکتب المعتبرة.

و کذا تجد الاستناد و الاعتماد علی هذه الکتب فی الجواب عن المطعن الحادی عشر من مطاعن أبی بکر.

کما یثبت اعتبار (حبیب السیر) و (معارج النبوة) من کلمات حسام الدین السهارنبوری فی (مرافض الروافض)، کما لا یخفی علی من راجعه فی جوابه عن مطعن عزل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبا بکر عن إبلاغ سورة البراءة.

کما أن السهارنبوری ذکر الکتب الثلاثة المذکورة فی مقدمة کتابه المذکور، ضمن المصادر التی اعتمد علیها و نقل عنها مع التنصیص علی کونها کتبا معتبرة.

و أیضا: اعتمد علی (روضة الصفا) و (حبیب السیر) صاحب کتاب (مرآة الأسرار)* و نقل عنهما فی الکتاب المذکور.

و فی (کشف الظنون) فی ذکر (حبیب السیر): «من الکتب الممتعة المعتبرة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۳

(۲۵) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أوحی إلیّ فی علی: إنّه أمیر المؤمنین و سیّد المسلمین و قائد الغرّ المحجّلین ... ص: ۱۵۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۵

أخرج أبو العباس ابن عقدة فی (کتاب الولایة) قائلا: «حدثنا مثنی بن القاسم الحضرمی، عن هلال بن أیوب الصیرفی، عن أبی کثیر الأنصاری، عن عبد اللّه بن أسعد بن زرارة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أوحی إلیّ فی علی أنه أمیر المؤمنین و سید المسلمین و قائد الغر المحجلین» [۱].

و إنّ واحدا من هذه الأوصاف الجلیلة لکاف فی الدلالة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بعد رسول اللّه بلا فصل، فکیف فی صورة اجتماعها فی حدیث واحد.

ثم إن هذه الصفات تقوّی دلالة

(من کنت مولاه فعلی مولاه)

علی الامامهٔ و الخلافهٔ.

و أخرج أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی فی (کتاب الولایهٔ) قائلا:

«أخبرنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن أحمد البزاز فیما قرئ علیه فی بغداد. قال

---

[۱] کتاب الولایهٔ لابن عقدهٔ. و کان هذا الکتاب موجودا عند السید علی ابن طاوس الحلی، و قد روی عنه الحدیث المذکور فی کتاب الیقین الباب: ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۶

حدثنا القاضی أبو عبد اللّه الحسین بن هارون بن محمد الصینی إملاء فی صفر سنهٔ ۳۹۳ قال حدثنی أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی الحافظ سنهٔ ۳۳۰.

و أخبرنا أبو الحسین محمد بن محمد علی الشروطی، قال أخبرنا أبو الحسین محمد ابن عمر بن بهثهٔ و أبو عبد اللّه الحسین بن مروان بن محمد القاضی الصینی و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن الفضل بن إبراهیم الأشعری، قال حدثنا أبی قال حدثنا المثنی بن قاسم الحضرمی، عن هلال بن أیوب الصیرفی عن ابن أبی کثیر الأنصاری عن عبد اللّه بن أسعد بن زرارهٔ عن أبیه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. فهذا آخر حدیث البزاز. و زاد الشروطی فی روایته: و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أوحی إلیّ فی علیّ ثلاث: أمیر المؤمنین و سید المسلمین و قائد الغر المحجلین» [۱].

هذا، و قد تقدّم فی الکتاب ترجمهٔ (ابن عقدهٔ) و (أبی سعید السجستانی) فلیراجع.

---

[۱] کتاب الولایهٔ لابی سعید السجستانی کان هذا الکتاب موجودا عند السید علی بن طاوس الحلی و قد نقل عنه الحدیث المذکور فی کتاب الیقین الباب: ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۷

(۲۶) خطبهٔ الغدیر کما فی کتاب (توضیح الدلائل ...) ص: ۱۵۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۹

و روی السید شهاب الدین أحمد خطبهٔ یوم غدیر خم باللفظ الآتی: «الحمد للّه علی آلائه فی نفسی و بلائه فی عترتی و أهل بیتی، أستعینه علی نکبات الدنیا و موبقات الآخرهٔ، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه الواحد الأحد الفرد الصمد، لم یتخذ صاحبهٔ و لا ولدا و لا شریکا و لا عمدا، و أنی عبد من عبیده أرسلنی برسالته إلی جمیع خلقه، لیهلک من هلک عن بینهٔ و یحیی من حی عن بینهٔ، و اصطفانی علی العالمین من الأولین و الآخرین، و أعطانی مفاتیح خزائنه و وکّد علیّ بعزائمه و استودعنی سرّه و أمدّنی فأبصرت له، فأنا الفاتح و أنا الخاتم و لا قوهٔ إلّا باللّه.

اتقوا اللّه أیها الناس حقّ تقاته و لا تموتنّ إلّا و أنتم مسلمون، و اعلموا أن اللّه بکلّ شیء محیط، و أنه سیکون من بعدی أقوام یکذبون علیّ فیقبل منهم، و معاذ اللّه أن أقول علی اللّه إلّا الحق أو أنطق بأمره إلّا الصّدق، و ما آمرکم إلّا ما أمرنی به و لا أدعوکم إلّا إلی اللّه،

و سیعلم الذین ظلموا أیّ منقلب ینقلبون.

فقام إلیه عبادة بن الصامت فقال: و متی ذاک یا رسول اللّه؟ و من هؤلاء؟

عرّفناهم لنحذرهم. قال: أقوام قد استعدّوا لنا من یومهم و سیظهرون لکم إذا بلغت النفس هاهنا- و أومأ صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم إلی حلقه- فقال عبادة: إذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۰

کـان ذلک فإلی من یا رسول اللّه؟ فقال صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم: علیکم بالسمع و الطاعة للسابقین من عترتی و الآخـذین من نبوّتی، فإنهم یصدّونکم عن الغی و یدعونکم إلی الخیر، و هم أهل الحق و معادن الصدق، یحیون فیکم الکتاب و السنّة، و یجنّبونکم الإلحاد و البدعة، و یقمعون بالحق أهل الباطل، لا یمیلون مع الجاهل.

أیها الناس: خلقنی و خلق أهل بیتی من طینة لم یخلق منها غیرها، کنّا أول من ابتدأ من خلقه، فلمّا خلقنا نور بنورنا کلّ ظلمة و أحیا بنا کل طینة- ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم- هؤلاء خیار أمتی و حملة علمی و خزانة سرّی و سادة أهل الأرض، الداعون إلی الحق المخبرون بالصدق، غیر شاکّین و لا مرتابین و لا ناکصین و لا ناکثین. هؤلاء الهداة المهتدون و الأئمة الراشدون، المهتدی من جاءنی بطاعتهم و ولایتهم، و الضالّ من عدل منهم و جاءنی بعداوتهم، حبهم إیمان و بغضهم نفاق، هم الأئمة الهادیة و عری الأحکام الواثقة، بهم تتم الأعمال الصالحة، و هم وصیة اللّه فی الأولین و الآخرین، و الأرحام التی أقسمکم اللّه بها إذ یقول: وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً. ثم ندبکم إلی حبّهم فقال: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی هم الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم من النجس، الصادقون إذا نطقوا العالمون إذا سئلوا، الحافظون لما استودعوا. جمعت فیهم الخلال العشر لم تجمع إلّا فی عترتی و أهل بیتی: الحلم و العلم و النبوة و النبل و السماحة و الشجاعة و الصّدق و الطهارة و العفاف و الحکم. فهم کلمة التقوی و وسیلة الهدی و الحجة العظمی و العروة الوثقی، هم أولیاؤکم عن قول ربکم، و عن قول ربی ما آمرتکم.

ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. أوحی إلیّ من ربی فیه ثلاث: إنه سید المسلمین و إمام الخیرة المتقین و قائد الغر المحجلین، و قد بلّغت عن ربی ما أمرت و استودعهم اللّه فیکم، و استغفر اللّه لی و لکم».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۱

و قد جمع فی هذه الخطبة بین

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

و بین

«إنه سید المسلمین و إمام الخیرة المتّقین و قائد الغر المحجلین»

. و أنت تعلم أن واحدا من هذه الصفات یکفی لأن یستدل به علی ثبوت الامامة و الخلافة له دون غیره.

وجوه دلالة الخطبة علی إمامة أهل البیت ... ص: ۱۶۱

هذا، بالاضافة إلی دلالة هذه الخطبة علی إمامة أهل البیت علیهم الصلاة و السلام من وجوه:

الأول: إنه أمر أمّته بالسّمع و الطاعة لهم. و هذا یستلزم الامامة و الخلافة بلا ریب، إذ لا یعقل أن یکون المأمور بالاطاعة إماما و المطاع مأموما.

و أیضا: هذا الأمر یقتضی أفضلیة المطاع، و هی تستلزم الامامة.

و أیضا: هذا الأمر دلیل العصمهٔ، و هی تستلزم الامامهٔ.

الثانی: وصفهم بالسابقین. و هذا الوصف یستلزم الأفضلیهٔ و هی تستلزم الامامهٔ.

الثالث:

قوله «فإنهم یصدّونکم عن الغی و یدعونکم إلی الخیر»

معناه أنهم الـذین یأمرون الصـحابهٔ بالمعروف و ینهونهم عن المنکر، فکون واحـد من الصـحابهٔ خلیفـهٔ دونهم- و الحال هذه- یسـتلزم انعکاس الموضوع.

الرابع:

قوله «یحیون فیکم الکتاب و السنّهٔ و یجنّبونکم الإلحاد و البدعهٔ و یقمعون بالحق أهل الباطل لا یمیلون مع الجاهل»

یدل علی الأفضلیهٔ بوضوح.

الخامس:

قوله «خلقنی و خلق أهل بیتی من طینهٔ لم یخلق منها غیرها»

دلیل علی الأفضلیهٔ.

السادس:

قوله «کنا أول من ابتدأ من خلقه»

دلیل علی الأفضلیهٔ کذلک.

السابع:

قوله «نوّر بنورنا کلّ ظلمهٔ»

دلیل علی الأفضلیهٔ.

الثامن:

قوله «هؤلاء خیار أمتی»

دلیل علی الأفضلیهٔ.

التاسع:

قوله «حملهٔ علمی»...

دلیل علی الأفضلیّهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۲

العاشر:

قوله «سادهٔ أهل الأرض»

صریح فی الأفضلیهٔ.

الحادی عشر:

قوله «هؤلاء الهداهٔ المهتدون و الأئمهٔ الراشدون»

نص صریح فی أنهم الأئمهٔ.

الثانی عشر:

قوله «المهتدی من جاءنی بطاعتهم»

صريح فى أنه تجب طاعهٔ أهل البيت، فيكونون مطاعين للصحابهٔ لا بالعكس.

الثالث عشر:

قوله «هم الأئمهٔ الهاديهٔ»

نص صريح فى الامامهٔ.

الرابع عشر:

قوله «جمعت فيهم الخلا العشر»...

دليل الأفضليهٔ المطلقهٔ.

و تدل الجمل الأخرى من هذه الخطبهٔ على إمامهٔ أمير المؤمنين و أهل البيت عليهم السلام، و ذم من خالفهم و عاداهم، و سيعلم الذين ظلموا أى منقلب ينقلبون.

الثناء على صاحب توضيح الدلائل ... ص: ۱۶۲

و إن السيد شهاب الدين صاحب (توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل) من أكابر علماء أهل السنهٔ، و من هنا نجد المولوى شاه سلامهٔ اللّه فى كتابه (معركهٔ الآراء) يعجز عن إنكار رواياته و يجعل كتابه دليلا على روايهٔ أهل السنهٔ لفضائل أمير المؤمنين عليه السلام.

و السيد شهاب الدين المذكور هو سبط قطب الدين الإيجى كما يظهر من قوله: «و انى قد وجدت هذين البيتين بشريف خط جدى الامام المالك من السنهٔ بالزمام قطب الحق و الدين الإيجى روح روحه فى دار السلام:

ولايتى لأمير المؤمنين على بها بلغت الذى أرجوه من أملى

تحققا اننى لو لا ولايته ما كان ذو العرش منى قابلا عملى»

ترجمهٔ الشيخ سلامهٔ اللّه البدايونى ... ص: ۱۶۲

و إنّ رأى الشيخ سلامهٔ اللّه هذا بوحده يكفينا لأن نحتج و نستشهد بما جاء

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۳

فى كتاب (توضيح الدلائل). و ذلك لأن شاه سلامهٔ اللّه البدايونى أحد العلماء المشهورين بالهند، و من تلامذهٔ المولوى عبد العزيز الدهلوى صاحب (التحفهٔ الاثنى عشريهٔ) و كان- كما زعم صاحب (نزههٔ الخواطر)- «يتكلّم مع الشيعهٔ و يناظرهم، و يفحم الكبار منهم».

جاء ذلك بترجمته حيث عنونه بقوله: «الشيخ الفاضل سلامهٔ اللّه بن بركهٔ اللّه الصديقى البدايونى ثم الكانبورى، احد العلماء المشهورين ولد و نشأ ببدايون، و قرأ النحو و الصرف على الشيخ أبى المعالى بن عبد الغنى العثمانى، و بعض رسائل المنطق و الحكمهٔ على مولانا ولى اللّه تلميذ الشيخ باب اللّه الجونبورى. ثم لازم السيد مجد الدين الشاهجانبورى ببلدهٔ بريلى، و قرأ عليه سائر الكتب الدرسيهٔ. ثم سافر إلى دهلى و استفاض عن الشيخ رفيع الدين و صنوه الكبير عبد العزيز بن ولى اللّه الدهلوى، و أسند الحديث عن الشيخ عبد العزيز المذكور، و أخذ الطريقهٔ عن السيد آل أحمد الحسينى المارهروى، ثم رجع إلى لكهنو و تصدّر بها للدرس و الافادهٔ.

و کان له ذوق سلیم فی المناظرة، کان یتکلّم مع الشیعة و یناظرهم و یفحم الکبار منهم، حتی بهت مجتهدهم و لم یقدر علی الذبّ عن نحلته فقضی علیه بالجلاء، فذهب إلی کانبور و سکن بها.

قال صاحبه الشیخ محسن بن یحیی الترهتی فی الیانع الجنی: إنه جامع بین أنواع العلوم من القرآن و الحدیث و الفقه و أصوله و التصوف و الکلام و غیره من العلوم النظریة، مارسها أحسن ما یکون من الممارسة، حصلت له الإجازة من قبل عبد العزیز المسند، و اجتمع به بآخر عمره، و کتب له رفیع الدین الإجازة من قبل أخیه فیما أظن.

له کتب و رسائل ... و منها فی الجدل مع الرافضة مثل کتابه معرکة الآراء ... مات یوم السبت لثلاث خلون من رجب سنة ۱۲۷۱ بکانبور» [۱].

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۲۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۴

فمن کان بصدد الرد علی الشیعة، یتکلم معهم و یناظرهم، و یفحم الکبار منهم!! لا ینسب کتابا لشیعی أو لمائل إلی التشیع إلی أهل السنة، و لا یوافق علی أخباره و روایاته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۵

(۲۷) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم الغدیر: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منی بمنزلتی منه ... ص: ۱۶۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۷

و من الأدلة:

ما رواه ابن المغازلی بقوله: «أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال حدثنی الحسین بن محمد العلوی العدل، قال حدثنی علی بن عبد اللّه بن میسرة، قال حدثنی أحمد بن منصور الرمادی، قال حدثنی عبد اللّه بن صالح عن ابن لهیعة عن أبی هبیرة و بکر بن سوادة عن قبیصة بن ذویب و أبی سلمة بن عبد الرحمن عن جابر بن عبد اللّه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بخم، فتنحی الناس عنه، و أمر علیا فجمعهم، فلما اجتمعوا قام فیهم و هو متوسد ید علی بن أبی طالب، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس إنه قد کرهت تخلّفکم عنی حتی خیّل لی أنه لیس شجرة أبغض إلیکم من شجرة تلینی. ثم قال: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منی بمنزلتی منه، فرضی اللّه عنه کما أنا راض عنه، فإنه لا یختار علی قربی و محبتی شیئا. ثم رفع یدیه فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فابتدر الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یبکون و یتضرعون و یقولون: یا رسول اللّه ما تّحینا عنک إلّا کراهیّة أن نثقل علیک، فنعوذ باللّه من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۸

سخط رسوله- فرضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهم عند ذلک» [۱].

فنقول: ما هی منزلة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من اللّه عز و جل؟

إن منزلة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منه عز و جل تعلم من آیات القرآن الکریم، فهو خلیفة اللّه فی الأرض، و مجعول حاکما علی الناس من قبله، قال اللّه تعالی لداود: إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَةً فِی الْأَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ ... و نبینا أفضل من داود علیه السلام. و هو رسول اللّه و شاهده و المبشر و النذیر من قبله، قال عز و جل: إِنَّا أَرْسَلْناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً ... و مقرون طاعته بطاعته و معصیته بمعصیته بقوله: مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ وَ مَنْ یُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ و مجعول أولی

بالمؤمنين من أنفسهم- بقوله: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ -. ... إلى غير ذلك مما يعتقده كل مسلم و لو أنكر الكفر.

و على عليه السلام أنزله اللّه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم منزلته منه، فيكون حائزا لتلك المنازل، و بها يكون الحاكم على الناس كلّهم، و المولى الواجب إطاعته و اتباعه على جميعهم، و الأولى بهم من أنفسهم، و هذه هى الامامة العظمى و الخلافة الكبرى.

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين: ۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۹

(۲۸) قول النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يوم الغدير هذا وليىّ و المؤدّى عنى ... ص: ۱۶۹

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۱

و من الأدلة

ما رواه الحافظ ابن كثير بقوله:

«قال ابن جرير حدثنا أحمد بن عثمان أبو الجوزاء، ثنا محمد بن خالد بن عتمة، ثنا موسى بن يعقوب الربعى- و هو صدوق- حدثنى مهاجر بن مسمار عن عائشة بنت سعد سمعت أباها يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم الجحفة و أخذ بيد على فخطب ثم قال: أيها الناس إنى وليكم. قالوا: صدقت.

فرفع يد على فقال: هذا وليّى و المؤدى عنى، و إن اللّه موال من والاه و معاد من عاداه.

قال شيخنا الذهبى: و هذا حديث حسن غريب.

ثم رواه ابن جرير من حديث يعقوب بن جعفر بن أبى كثير عن مهاجر بن مسمار. فذكر الحديث و أنه عليه السلام وقف حتى لحقه من بعده و أمر بردّ من كان تقدّم. فخطبهم. الحديث» [۱].

و قد أخرجه النسائى قائلا: «أنبأنا أبو عبد الرحمن زكريا بن يحيى السجستانى، قال حدّثنى محمد بن الرحيم، قال أنبأنا إبراهيم، قال ثنا معن قال

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۲

ثنى موسى بن يعقوب عن المهاجرين مسمار عن عائشة بنت سعد و عامر ابن سعد: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطب فقال: أمّا بعد أيّها الناس فإنى وليّكم. قالوا: صدقت. ثم أخذ بيد على فرفعها قال: هذا وليى و المؤدى عنى، وال اللهم من والاه و عاد اللهم من عاداه» [۱].

أقول: و يفهم من هذا الحديث- بقرينة لفظة «و المؤدى عنى» - أن المراد من (الولى) ليس المحب و الناصر و نحوهما، بل إن المراد منه هو الخليفة و الامام، لأنه الذى يؤدى الأحكام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و الأصرح من هذا الحديث هو

الحديث الآخر الذى رواه ابن كثير أيضا حيث قال: «قال الامام أحمد ثنا يحيى بن آدم و ابن أبى بكر قالا: ثنا إسرائيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة. قال يحيى بن آدم: و كان قد شهد حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۲]

.

[۱] الخصائص: ۱۰۰.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۳

(۲۹) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من کان اللّه و أنا مولاه فهذا علی مولاه یأمرکم و ینهاکم ... ص: ۱۷۳

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۵

و من الأدلهٔ:

ما رواه السید علی بن شهاب الدین الهمدانی:

«عن أبی الحمراء رضـی اللّه عنه خادم رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال بعد کبر سنّه لواحد من رفقائه: لأحدثنک ما سمعت أذنای و رأت عینای:

أقبل رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم حتی دخل علی عائشـهٔ فقال لها: ادعی لی سـید العرب، فبعثت إلی أبی بکر فـدعته، فجاء حتی کـان کرأی العین علم أن غیره دعی. فخرج من عنـدها حتی دخـل علی حفصـهٔ فقـال لها: ادعی لی سـید العرب فبعثت إلی عمر فدعته حتی إذا صار کرأی العین علم أن غیره دعی.

فخرج من عندها حتی إذا دخل علی أم سـلمهٔ رضـی اللّه عنها و کانت من خیرهنّ و قال: ادعی لی سید العرب فبعثت إلی علی فدعته. ثم قـال لی: یـا أبـا الحمراء رح ائتنی بمائـهٔ من قریش و ثمـانین من العرب و ستین من الموالی و أربعین من أولاد الحبشـهٔ، فلما اجتمع الناس قال: ائتنی بصحیفهٔ من أدیم فأتیته بها، ثم أقامهم مثل صفّ الصلاهٔ فقال:

معاشـر النـاس! ألیس اللّه أولی بی من نفسـی یأمرنی و ینهانی مالی علی اللّه أمر و لا نهی؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کان اللّه و أنا مولاه فهذا علی مولاه یأمرکم و ینهاکم مالکم علیه من امر و لا نهی، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۶

و انصـر من نصـره و اخذل من خذله. اللهم أنت شهیدی علیهم أنی قد بلّغت و نصحت، ثم أمر فقرات الصحیفهٔ علینا ثلاثا ثم قال: من شاء أن یقیله ثلاثا.

فقلنا: نعوذ باللّه و برسوله أن نستقیله ثلاثا ثم أدرج الصحیفهٔ و ختمها بخواتیمهم.

ثم قال: یا علی خذ الصحیفهٔ إلیک فمن نکث فاتل الصحیفهٔ فأکون أنا خصیمه.

ثم تلا هـذه الآیهٔ: وَ لا تَنْقُضُوا الْأَیمانَ بَعْدَ تَوْکِیدِها وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَیْکُمْ کَفِیلًا فتکونوا کبنی إسـرائیل إذ شدّدوا علی أنفسـهم فشدّد اللّه علیهم، ثم تلا فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ الآیهٔ» [۱].

و هذا الحدیث من أقوی الأدلهٔ علی أن (المولی) فی حدیث الغدیر بمعنی الامامهٔ و الاولویهٔ فی التصرف.

---

[۱] مودهٔ القربی. أنظر ینابیع المودهٔ: ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۷

(۳۰) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه و من کنت إمامه فعلی إمامه ... ص: ۱۷۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۹

و روی السید علی الهمدانی المذکور: «عن فاطمهٔ علیها السلام قالت قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیّه فعلی ولیّه، و من کنت إمامه فعلی إمامه» [۱].

و هذا الحدیث أیضا صریح فی المطلوب.

ترجمهٔ السید علی الهمدانی ... ص: ۱۷۹

و السید علی الهمدانی من أکابر علماء أهل السنهٔ و من مشاهیر عرفائهم، و قد أثنی علیه علماؤهم مثل عبد الرحمن بن أحمد الجامی فی کتاب (نفحات الأنس من حضرات القدس) و محمود بن سلیمان الکفوی فی کتاب (کتائب الاعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار) و نور الدین جعفر البدخشانی فی کتاب (خلاصهٔ المناقب) و الشیخ أحمد القشاشی فی کتاب (السمط المجید فی سلاسل أهل التوحید) و شاه ولی اللّه. الدهلوی فی کتاب (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه).

و قد توفی السید علی الهمدانی فی السادس من ذی الحجهٔ سنهٔ ست و ثمانین

---

[۱] مودهٔ القربی. أنظر ینابیع المودهٔ: ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۰

و سبعمائهٔ.

و قد وصفه الکفوی بقوله: «لسان العصر سید الوقت، المنسلخ عن الهیاکل الناسوتیهٔ و المتوصل إلی السبحات اللّاهوتیهٔ، الشیخ العارف الربانی و العالم الصمدانی، أمیر سید علی بن شهاب بن محمد بن محمد الهمدانی قدس اللّه تعالی سرّه. کان جامعا بین العلوم الظاهرهٔ و الباطنهٔ، و له مصنفات کثیرهٔ فی علم التصوّف».

و قال صاحب (نزهٔهٔ الخواطر): «الشیخ علی بن شهاب الهمدانی، الشیخ العالم الکبیر الرحالهٔ. ولد فی ۱۲ رجب، و أدرک المشایخ الکبار و استفاد منهم، بلغ عددهم إلی أربعمائهٔ و ألف من رجال العلم و المعرفهٔ. فقدم کشمیر فأسلم علی یده غالب أهلها.

و له مصنفات کثیرهٔ ممتعهٔ.

و کانت وفاته فی سنهٔ ۷۸۶» [۱].

---

[۱] نزهٔهٔ الخواطر ۲/ ۸۴ ملخصا بلفظه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۱

اعترافات مشاهیر علماء السنهٔ بمفاد حدیث الغدیر ... ص: ۱۸۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۳

و بالاضافة إلی تلک الوجوه السدیدة و الأدلة الباهرة التی یکفی کلّ واحد منها لاثبات مطلوب أهل الحق لو أنصف المنصفون، فقد رأینا جماعة کبیرة من أساطین علماء أهل السنة یصرّحون بدلالة حدیث الغدیر علی إمامة امیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام، و ینصون علی مطلوب أهل الحق بکل وضوح، و إن کلّ کلمة من کلمات هؤلاء لیکفی لدفع شکوک المشککین، و تأویلات الجاحدین، و إلیک نصوص عبارات طائفة منهم:

(۱) محمد بن محمد الغزالی ... ص: ۱۸۳

اشارة

قال أبو حامد الغزالی: «اختلف العلماء فی ترتیب الخلافة و تحصیلها لمن آل أمرها إلیه، فمنهم من زعم أنها بالنص، و دلیلهم فی المسألة قوله تعالی: قُلْ لِلْمُخَلَّفِینَ مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ إِلی قَوْمٍ أُولِی بَأْسٍ شَدِیدٍ تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ یُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِیعُوا یُؤْتِکُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا کَما تَوَلَّیْتُمْ مِنْ قَبْلُ یُعَذِّبْکُمْ عَذاباً أَلِیماً. و قد دعاهم أبو بکر رضی اللّه عنه بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۴

إلی الطاعة فأجابوه. و قال بعض المفسرین فی قوله تعالی: وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِیُّ إِلی بَعْضِ أَزْواجِهِ حَدِیثاً قال فی الحدیث: إن أباک هو الخلیفة من بعدی یا حمیراء.

و قالت امرأة: إذا فقدناک فإلی من نرجع؟ فأشار إلی أبی بکر. و لأنه أمّ بالمسلمین علی حیاة رسول اللّه، و الامامة عماد الدین. هذا جملة ما یتعلق به القائلون بالنصوص.

ثم تأوّلوا و قالوا: لو کان علی أول الخلفاء لا نسحب علیهم ذیل الفناء، و لم یأتوا بفتوح و لا مناقب، و لا یقدح فی کونه رابعا کما لا یقدح فی نبوة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إذ کان آخرا. و الذین عدلوا عن هذا الطریق زعموا أن هذا تعلّق فاسد و ما یتعلّق به فاسد، و تأویل بارد جاء علی زعمکم و أهویتکم، و قد وقع المیراث فی الخلافة و الاحکام مثل داود و زکریا و سلیمان و یحیی، قالوا: کان لأزواجه ثمن الخلافة، فبهذا تعلقوا و هذا باطل إذ لو کان میراثا لکان العباس أولی.

لکن أسفرت الحجة وجهها و أجمع الجماهیر علی متن الحدیث من خطبته فی یوم غدیر خم باتفاق الجمیع و هو یقول:

من کنت مولاه فعلی مولاه

. فقال عمر:

بخ بخ یا أبا الحسن لقد أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة. فهذا تسلیم و رضی و تحکیم.

ثم بعد هذا غلب الهوی لحبّ الریاسة و حمل عمود الخلافة و عقود البنود و خفقان الهوی فی قعقعة الرایات و اشتباک ازدحام الخیول و فتح الأمصار سقاهم کأس الهوی، فعادوا إلی الخلاف الأول فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ، وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِیلًا فَبِئْسَ ما یَشْتَرُونَ» [۱].

و قد أورد سبط ابن الجوزی کلام الغزالی هذا حیث قال: «و ذکر أبو حامد الغزّالی فی کتاب سرّ العالمین و کشف ما فی الدارین ألفاظا تشبه هذا. فقال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی

---

[۱] سر العالمین: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۵

مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ یا أبا الحسن أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنهٔ.

قال: و هـذا تسلیم و رضـی و تحکیم، ثم بعـد هـذا غلب الهوی حبا للرئاسـهٔ و عقـد البنود و خفقان الرایات و ازدحام الخیول فی فتح الأمصار و أمر الخلافهٔ و نهیها، فحملهم علی الخلاف فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِیلًا فَبِئْسَ ما یَشْتَرُونَ» [۱].

کتاب «سر العالمین» للغزالی ... ص: ۱۸۵

و قد عرفت من عبارهٔ سبط ابن الجوزی ثبوت هذا الکتاب لأبی حامد الغزالی و صحهٔ نسبته إلی مؤلفه.

و أیضا، یشـهد بـذلک عبارهٔ الحافظ الـذهبی حیث قال: «الحسن بن الصبّاح الإسـماعیلی الملقب بالکیا، صاحب الدعوهٔ النزاریهٔ وجد أصحاب قلعهٔ ألموت.

کان من کبار الزنادقهٔ و من دهاهٔ العالم، و له اخبار یطول شرحها لخصتها فی تاریخی الکبیر فی حوادث سنهٔ أربع و سبعین و أربعمائهٔ، و أصـله من مرو، و قـد أکثر التطواف ما بین مصـر إلی بلـد کاشـغر، یغوی الخلق و یضل الجهلهٔ، إلی أن صار منه ما صار، و کان قوی المشارکهٔ فی الفلسفهٔ و الهندسهٔ، کثیر المکر و الحیل، بعید الغور، لا بارک اللّه فیه.

قـال أبو حامـد الغزالی فی کتـاب سـر العالمین: شاهـدت قصـهٔ الحسن بن الصـباح لما تزّهـد تحت حصن ألموت، فکان أهل الحصـن یتمنّون صـعوده إلیهم فیمتنع فیقول: أما ترون المنکر کیف فشا و فسد الناس، فتبعه خلق، ثم خرج أمیر الحصن یتصیّد، فنهض أصحابه فتملکوا الحصن، ثم کثرت قلاعهم» [... ۲].

---

[۱] تذکرهٔ خواص الامهٔ: ۶۲.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۶

ترجمهٔ الغزالی ... ص: ۱۸۶

و من المناسب أن نورد هنا طرفا من کلمات القوم فی تعظیم الغزالی و الثناء علیه و تبجیله:

۱- الیافعی بعـد ذکر نبـذ من فضائل الغزالی فی نحو من ثلاث و رقات کبیرهٔ: «قلت: و فضائل الامام حجهٔ الإسـلام أبی حامـد الغزالی رضـی اللّه عنه أکثر من أن تحصـر، و أشـهر من أن تشـهر. و قد روینا من الشیـخ الفقیه الامام العارف باللّه، رفیع المقام الذی اشتهرت کرامته العظیمهٔ و ترادفت و قال للشـمس یوما قفی فوقفت حتی بلغ المنزل الذی یرید من مکان بعید، أبی الذبیح إسـماعیل ابن الشـیخ الفقیه الامام العارف ذی المناقب و الکرامات و المعارف محمد بن اسماعیل:

أنه سأل بعض الطاعنین فی الامام أبی حامد المذکور رضی اللّه عنه فی فتیا أرسل بها إلیه هل یجوز قراءهٔ کتب الغزالی؟

فقال رضـی اللّه عنه فی الجواب: إنا للّه و إنا إلیه راجعون، محمـد بن عبـد اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم سـید الأنبیاء، و محمـد بن إدریس سید الأئمهٔ، و محمد بن محمد الغزالی سید المصنفین. هذا جوابه رحمهٔ اللّه علیه.

و قد ذکرت فی کتاب الإرشاد: انه سـمّاه سـید المصنّفین، لأنه تمیّز عن المصنفین بکثرهٔ المصنفات البدیعات، و غاص فی بحار العلوم و اسـتخرج عنها الجواهر النفیسات، و سـحر العقول بحسن العبارهٔ و ملاحهٔ الأمثلهٔ، و بداعهٔ الترتیب و التقسـیمات و البراعهٔ فی الصناعهٔ

العجیبهٔ مع جزالهٔ الألفاظ و بلاغهٔ المعانی الغریبهٔ، و الجمع بین علوم الشریعهٔ و الحقیقهٔ، و الفروع و الأصول، و المعقول و المنقول، و التدقیق و التحقیق، و العلم و العمل، و بیان معالم العبادات و العادات و المهلکات و المنجیات، و إبراز محاسن أسرار المعارف المحجبات العالیات، و الانتفاع بکلامه علما و عملا، لا سیّما أرباب الدیانات، و الدعاء الی اللّه سبحانه برفض الدنیا و الخلق، و محاربهٔ الشیطان و النفس بالمجاهدهٔ و الریاضیات، و إفحام

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۷

الفرق أیسر عنده من شرب الماء بالبراهین القطاعات و توبیخ علماء السوء الراکبین إلی الظلمهٔ و المائلین إلی الدنیا الدنیهٔ أولی الهمم الدنیات، و غیر ذلک مما لا یحصی مما جمع فی تصانیفه من المحاسن الجمیلات و الفضائل الجلیلات، ممّا لا یجمعه مصنّف فیما علمنا و لا یجمعه فیما یظن ما دامت الأرض و السماوات.

فهو سیّد المصنّفین عند المنصفین، و حجهٔ الإسلام عند أهل الاستسلام لقبول الحق من المحققین فی جمیع الأقطار و الجهات، و لیس یعنی أن تصانیفه أصح فصحیحا البخاری و مسلم أصح الکتب المصنفات» [... ۱].

۲- السیوطی: «و علی رأس الخامسهٔ الامام أبو حامد الغزالی، و ذلک لتمیّزه بکثرهٔ المصنفات البدیعات، و غوصه فی بحور العلم، و الجمع بین علوم الشریعهٔ و الحقیقهٔ، و الفروع و الأصول و المعقول و المنقول، و التدقیق و التحقیق و العلم و العمل، حتی قال بعض العلماء الأکابر الجامعین بین العلم الظاهر و الباطن: لو کان بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نبی لکان الغزالی، و أنه یحصل ثبوت معجزاته ببعض مصنفاته» [۲].

۳- الزرقانی: «ذکر له الأسنوی فی المهمات ترجمهٔ حسنهٔ منها: هو قطب الوجود و البرکهٔ الشاملهٔ لکل موجود، و روح خلاصهٔ أهل الایمان، و الطریق الموصل إلی رضا الرحمن، یتقرّب به إلی اللّه تعالی کل صدیق، و لا یبغضه إلّا ملحد أو زندیق، قد انفرد فی ذلک العصر عن الزمان کما انفرد فی هذا الباب فلا یترجم معه فیه لإنسان. انتهی. و له کتب نافعهٔ مفیدهٔ خصوصا الإحیاء فلا یستغنی عنه طالب الآخرهٔ. مات بطوس سنهٔ ۵۰۵» [۳].

---

[۱] مرآهٔ الجنان حوادث سنهٔ ۵۰۵.

[۲] التنبئهٔ بمن یبعثه اللّه علی رأس کل مائهٔ للسیوطی: ۱۲.

[۳] شرح المواهب اللدنیهٔ ۱/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۸

(۲) أبو المجد مجدود بن آدم «الحکیم السنائی ...» ص: ۱۸۸

و قال أبو المجد الحکیم السنائی فی مدح سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام:

«نائب مصطفی بروز غدیر کرده بر شرع خود مر او را میر» [۱]

و هذا صریح فی أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعل علیا علیه السلام فی یوم الغدیر نائبا له و نصبه أمیرا علی شرعه.

و «الحکیم السنائی» من کبار علماء و عرفاء أهل السنهٔ. و قد أثنی علیه عبد الرحمن بن أحمد الجامی فی (نفحات الانس)، و ذکر کتابه (حدیثهٔ الحقیقهٔ) مقرّظا ایّاه.

(۳) فرید الدّین العطّار ... ص: ۱۸۸

اشارة

و قال الشيخ فريد الدين العطار الهمدانى فى واقعة غدير خم و معنى حديث الغدير:

«چون خدا گفته است در خم غدير با رسول اللّه ز آيات منير

ايها الناس اين بود الهام او ز آنكه از حق آمده پيغام او

گفت رو كن با خلائق اين ندا نيست اين دم خود رسولم بر شما

---

[۱] حديقة الحقيقة للحكيم السنائى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۹

هر چه حق گفته است من خود آن كنم بر تو من اسرار حق آسان كنم

چونكه جبرئيل آمد و بر من بگفت من بگويم با شما راز نهفت

اينچنين گفته است قهّار جهان حق و قيّوم خداى غيب دان

مرتضى والى در اين ملك من است هر كه اين سر را نداند او زنست» [۱].

فى هذه الأشعار: إن حديث الغدير كان بأمر من اللّه عز و جل، و إن معناه هو أنّ أمير المؤمنين عليه السلام هو الوالى لمملكة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

الثناء على العطار و الاعتماد عليه ... ص: ۱۸۹

هذا، و الشيخ فريد الدين المذكور من كبار المشايخ الموصوفين بالعلم و المعرفة لدى علماء أهل السنه، فقد ترجم له و اثنى عليه الشيخ عبد الرحمن الجامى [۲] و استند إلى كلامه نصر اللّه الكابلى حيث قال: «قال الشيخ الجليل فريد الدين أحمد بن محمد النيسابورى: من آمن بمحمد و لم يؤمن بأهل بيته فليس بمؤمن، أجمع العلماء و العرفاء على ذلك و لم ينكره أحد» [۳].

بل ذكر (الدهلوى) فى الباب الحادى عشر من كتابه (التحفة) ما ترجمته:

«و أيضا: إنهم يعلمون بأن أهل السنة يجعلون حب الأمير و ذرّيته الطاهرة من فرائض الايمان. قال حضرة فريد الدين أحمد بن محمد النيسابورى المعروف بالعطار فى أشعاره العربية:

فلا تعدل بأهل البيت خلقا فأهل البيت هم أهل السعادة

فبغضهم من الإنسان خسر حقيقى و حبّهم عبادة

---

[۱] ديوان مظهر حق للعطار النيسابورى.

[۲] نفحات الانس: ۵۹۹.

[۳] الصواقع لنصر اللّه الكابلى- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۰

و قد أورد الشيخ بهاء الدين العاملى هذه الأشعار فى كشكوله.

و ينقل عن الشيخ المذكور أيضا أنه كان يقول: من آمن بمحمد و لم يؤمن بأهل بيته فليس بمؤمن».

(۴) ابن طلحهٔ الشافعی ... ص: ۱۹۰

اشارهٔ

و قال الشیخ محمد بن طلحهٔ الشافعی ما نصّه: «و أما مؤاخاهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إیاه و امتزاجه به و تنزیله إیاه منزلهٔ نفسه و میله إیّاه و إیثاره إیاه فهذا بیانه:

فإنه قد روی الامام الترمذی فی صحیحه بسنده عن زید بن أرقم أنه قال: لمّا آخی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه جاءه علی تدمع عیناه. فقال:

یا رسول اللّه آخیت بین أصحابک و لم تؤاخ بینی و بین أحد. قال: فسمعت رسول اللّه یقول: أنت أخی فی الدنیا و الآخرهٔ.

و روی بسنده أیضا: أن رسول اللّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و هذا اللفظ بمجرّده رواه الترمذی

و لم یزد علیه. و زاد غیره ذکر الیوم و الموضع. فذکر الزمان و هو عند عود رسول اللّه من حجهٔ الوداع فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجهٔ. و ذکر المکان و هو ما بین مکهٔ و المدینهٔ یسمی خمّا فی غدیر هناک، فسمّی ذلک الیوم غدیر خم. و قد ذکره علیه السلام فی شعره الذی تقدم. و صار ذلک الیوم عیدا و موسما لکونه کان وقتا خصّ فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا بهذه المنزلهٔ العلیهٔ و شرّفه بها دون الناس کلّهم.

و نقل عن زاذان قال: سمعت علیا فی الرحبهٔ و هو ینشد الناس: من شهد منکم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قال؟ فقام ثلاثهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۱

عشر رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

زیادهٔ تقریر: نقل الامام أبو الحسن علی الواحدی فی کتابه المسمی بأسباب النزول یرفعه بسنده إلی أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: نزلت هذه الآیهٔ:

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب.

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه

قد اشتمل علی لفظهٔ «من» و هی موضوعهٔ للعموم، فاقتضی أن کل انسان کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه کان علی مولاه.

و اشتمل علی لفظه «المولی» و هی لفظهٔ مستعملهٔ بإزاء معان متعددهٔ قد ورد القرآن الکریم بها، فتارهٔ تکون بمعنی «أولی» قال اللّه تعالی فی حق المنافقین:

مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه: أولی بکم. و تارهٔ بمعنی الناصر. قال اللّه تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ معناه: إن اللّه ناصر المؤمنین و إن الکافرین لا ناصر لهم. و تارهٔ بمعنی الوارث قال اللّه تعالی:

وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ معناه: وارثا. و تارهٔ بمعنی العصبهٔ. قال اللّه تعالی: وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی معناه عصبتی. و تارهٔ بمعنی الصدیق و الحمیم قال اللّه تعالی: یَوْمَ لا یُغْنِی مَوْلًی عَنْ مَوْلًی شَیْئاً معناه حمیم عن حمیم و صدیق عن صدیق و قرابهٔ عن قرابهٔ. و تارهٔ بمعنی السید المعتق و هو ظاهر.

و إذا کانت واردهٔ لهذه المعانی فعلی أیّها حملت؟ أما علی کونه أولی کما ذهبت إلیه طائفهٔ أو علی کونه صدیقا حمیما، فیکون معنی الحدیث: من کنت أولی به أو ناصره أو وارثه أو عصبته أو حمیمه أو صدیقه فإن علیا منه کذلک، و هذا صریح فی تخصیصه لعلی بهذه المنقبهٔ العلیهٔ و جعله لغیره کنفسه بالنسبهٔ إلی من دخلت علیهم کلمهٔ «من» التی هی للعموم بما لم یجعله لغیره.

و لیعلم: أن هـذا الحـدیث هو من أسـرار قوله تعالی فی آیـهٔ المباهلـهٔ: فَقُلْ تَعالَوْا نَـدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ و المراد نفس علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۲

علی مـا تقـدم، فإن اللّه جل و علا لمّا قرن بین نفس رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم و بین نفس علی و جمعهما بضـمیر مضاف إلی رسول اللّه أثبت رسول اللّه لنفس علی بهـذا الحـدیث ما هو ثابت لنفسه علی المؤمنین عموما، فإنه أولی بالمؤمنین و ناصـر المؤمنین و سیـد المؤمنین. و کلّ معنی أمکن إثباته ممّا دلّ علیه لفظ «المولی» لرسول اللّه فقـد جعله لعلی علیه السـلام. و هی مرتبهٔ سامیهٔ و منزلهٔ شاهقهٔ و درجهٔ علیهٔ و مکانهٔ رفیعهٔ خصّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بها دون غیره، فلهذا صار ذلک الیوم یوم عید و موسم سـرور لأولیائه» [۱].

ترجمهٔ ابن طلحهٔ ... ص: ۱۹۲

و ابن طلحـهٔ المـذکور من کبار الفقهاء و مشاهیر المحققین، فقد ترجم له و أثنی علیه الیافعی [۲]. و ذکره الأسنوی فی (طبقات فقهاء الشافعیهٔ) بقوله:

«الکمال النصیبی أبو سالم محمد بن طلحهٔ بن محمد القرشی النصیبی الملقب کمال الدین، کان إماما بارعا فی الفقه و الخلاف، عالما بالأصلین، رئیسا کبیرا معظما، ترسّل عن الملوک و أقام بدمشق بالمدرسهٔ الأمینیهٔ، و عیّنه الملک الناصر صاحب دمشق للوزارهٔ و کتب تقلیـده بـذلک فنصـل منه و اعتـذر فلم یقبل منه، فباشـرها یومین ثم ترک أمواله و موجودهٔ و غیّر ملبوسه و ذهب فلم یعرف موضـعه. سمع و حدّث. و توفی بحلب فی السابع و العشرین من رجب سنهٔ ۶۵۲. و قد جاوز السبعین. ذکره فی العبر مختصرا» [۳].

و قال ابن قاضـی شـهبهٔ بترجمته: «أحـد الصـدور و الرؤساء المعظمین، ولد سـنهٔ ۵۸۲ و تفقه و شـارک فی العلوم. و کـان فقیهـا بـارعا بالمذهب و الأصول و الخلاف، ترسّل عن الملوک و ساد و تقدم و سمع الحدیث و حدّث ببلاد کثیرهٔ ... قال السید

---

[۱] مطالب السؤول ۴۴- ۴۵.

[۲] مرآهٔ الجنان حوادث سنهٔ ۵۶۲.

[۳] طبقات الشافعیهٔ للاسنوی ۲/ ۵۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۳

عز الدین: أفتی و صنّف و کان أحد العلماء المشهورین و الرؤساء المذکورین» [... ۱].

و ذکره عبد الغفار بن ابراهیم العلوی العکی العدثانی بقوله: «محمد بن طلحهٔ کمال الدین أبو سالم القرشـی العدوی النصیبی، مصنف کتاب العقد الفرید، کان أحد العلماء المشهورین» [۲].

(۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۹۳

اشارهٔ

و قال یوسف بن قزغلی سـبط ابن الجوزی فی کتابه (تـذکرهٔ خواص الأمـهٔ فی معرفـهٔ الأئمهٔ) الذی نقل عنه ابن حجر فی (صواعقه) و

السمهودى فى (جواهر العقدين) و غيرهما: «اتفق علماء السير أن قصة الغدير كانت بعد رجوع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع فى الثامن عشر من ذى الحجة نصّ صلّى اللّه عليه و سلّم على ذلك بصريح العبارة دون التلويح و الاشارة جمع الصحابة و كانوا مائة و عشرين ألفا- و قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. الحديث.

و ذكر أبو إسحاق الثعلبى فى تفسيره بإسناده: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لما قال ذلك طار فى الأقطار و شاع فى البلاد و الأمصار، و بلغ ذلك الحارث بن نعمان الفهرى و أتاه على ناقة له، فأناخها على باب المسجد ثم عقلها، و جاء فدخل المسجد فجثا بين يدى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: يا محمد إنك أمرتنا أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنك رسول اللّه فقبلنا منك ذلك. ثم لم ترض بهذا حتى رفعت بضبعى ابن عمك و فضّلته على الناس و قلت: من كنت مولاه فعلى

---

[۱] طبقات الشافعية ۲/ ۱۲۱.

[۲] عجالة الراكب و بلغة الطالب- مخطوط.

مولاه. فهذا شيء منك أو من اللّه تعالى؟ فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و قد احمرّت عيناه-: و اللّه الذى لا إله إلّا هو إنه من اللّه و ليس منى. قالها ثلاثا.

فقام الحارث و هو يقول: أللهم إن كان ما يقول محمد حقا فأرسل علينا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب أليم. قال: فواللّه ما بلغ ناقته حتى رماه اللّه بحجارة من السماء فوقع على هامته فخرج من دبره و مات و أنزل اللّه تعالى: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ.

فأما

قوله: من كنت مولاه فعلى مولاه.

فقال علماء العربية: لفظ «المولى» يرد على وجوه «أحدها» بمعنى المالك و منه قوله تعالى: ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْداً مَمْلُوكاً لا يَقْدِرُ عَلى شَيْءٍ و هو كل على مولاه أى على مالك رقه «و الثانى» بمعنى المعتق «و الثالث» بمعنى المعتق بفتح التاء «و الرابع» بمعنى الناصر و منه قوله تعالى: ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ. أى لا ناصر لهم «و الخامس» بمعنى ابن العم قال الشاعر:

مهلا بنى عمنا مهلا موالينا لا تنبشوا بيننا ما كان مدفونا

و قال آخر:

هم الموالى حنقوا علينا و انا من لقائهم لزور

و حكى صاحب الصحاح عن أبى عبيدة أن قائل هذا البيت عنى بالموالى بنى العم. قال: و هو كقوله تعالى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا.

«السادس» الحليف. قال الشاعر:

موالى حلف لا موالى قرابة و لكن قطينا يسألون الأثاويا

يقول: هم حلفاء لا أبناء عم. قال فى الصحاح: و أما قول الفرزدق:

و لو كان عبد اللّه مولى هجوته و لكن عبد اللّه مولى المواليا

فلأن عبد اللّه بن أبى إسحاق مولى الحضرميين، و هم حلفاء بنى عبد شمس ابن عبد المناف. و الحليف عند العرب مولى، و إنما نصب الموالى لأنه ردّه إلى أصله للضرورة، و إنما لم ينوّن مولى لأنه جعله بمنزلة غير المعتل الذى لا ينصرف.

«و السابع» المتولى لضمان الجريرة و حيازة الميراث. و كان ذلك فى الجاهلية ثم نسخ بآية المواريث. «و الثامن» الجار. و إنما سمّى به

لماله من الحقوق بالمجاورهٔ- «و التاسع» السید المطاع و هو المولی المطلق. قال فی الصحاح کل من ولی أمر أحد فهو ولیّه «العاشر» بمعنی الأولی قال اللّه تعالی فَالْیَوْمَ لا یُؤْخَذُ مِنْکُمْ فِدْیَهٌ وَ لا مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم.

...و المراد من الحدیث: الطاعهٔ المخصوصهٔ فتعین العاشر. و معناه: من کنت أولی به من نفسه فعلی أولی به. و قد صرّح بهذا المعنی الحافظ أبو الفرج یحیی ابن سعید الثقفی الاصبهانی فی کتابه المسمی بمرج البحرین، فانه

روی هذا الحدیث بإسناده إلی مشایخه و قال فیه: فأخذ رسول اللّه بید علی و قال: من کنت ولیه و أولی به من نفسه فعلی ولیّه

. فعلم أن جمیع المعانی راجعهٔ إلی الوجه العاشر.

و دلّ علیه أیضا

قوله علیه السلام: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟

و هذا نص صریح فی إثبات إمامته و قبول طاعته. و کذا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: و أدر الحق معه حیث دار

. فیه دلیل علی أنه ما جری خلاف بین علی و بین أحد من الصحابهٔ إلّا و الحق مع علی. و هذا بإجماع الأمهٔ. ألا ترى أن العلماء استنبطوا أحکام البغاهٔ من وقعهٔ الجمل و صفین.

و قد أکثرت الشعراء فی یوم غدیر خم، فقال حسان بن ثابت:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم فأسمع بالرسول منادیا

و قال فمن مولاکم و ولیّکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و ما لک منا فی الولایهٔ عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیّه فکونوا له أنصار صدق موالیا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۶

هناک دعا اللهم وال ولیه و کن للذی عادی علیا معادیا

و یروی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا سمعه ینشد هذه الأبیات قال له:

یا حسان لا تزال مؤیّدا بروح القدس ما نصرتنا أو نافحت عنا بلسانک.

و قال قیس بن سعد بن عبادهٔ الأنصاری و أنشدها بین یدی علی بصفین:

قلت لما بغی العدو علینا حسبنا ربنا و نعم الوکیل

علی إمامنا و إمام لسوانا به أتی التنزیل

یوم قال النبی من کنت مولاه فهذا مولاه خطب جلیل

إن ما قاله النبی علی الأمهٔ حتم ما فیه قال و قیل

و قال الکمیت:

نفی عن عینک الأرق الهجوعا و هما یمتری عنه الدموعا

لدی الرحمن یشفع بالمثانی فکان لنا أبو حسن شفیعا

و یوم الدوح دوح غدیر خم أبان له الولایهٔ لو أطیعا

و لکن الرجال تبایعوها فلم أر مثلها خطرا مبیعا

و لهذه الأبیات قصهٔ عجیبهٔ، حدثنا بها شیخنا عمر بن صافی الموصلی رحمه اللّه تعالی. قال: أنشد بعضهم هذه الأبیات و بات مفکّرا،

فرأی علیا کرم اللّه وجهه فی المنام فقال له: أعد علی أبیات الکمیت، فأنشده إیاها حتی بلغ إلی قوله «خطرا مبیعا» فأنشد علی بیتا آخر من قوله زیادة فیها:

فلم أر مثل ذاک الیوم یوما و لم أر مثله حقا أضیعا

فانتبه الرجل مذعورا.

و قال السید الحمیری:

یا بائع الدین بدنیاه لیس بهذا أمر اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۷

من أین أبغضت علیا الرضا و أحمد قد کان یرضاه

من الذی أحمد من بینهم یوم غدیر الخم ناداه

أقامه من بین أصحابه و هم حوالیه فسمّاه

هذا علی بن أبی طالب مولی لمن قد کنت مولاه

فوال من والاه یا ذا العلا و عاد من قد کان عاداه

و قال بدیع الزمان أبو الفضل أحمد بن الحسین الهمدانی:

یا دار منتجع الرسالة بیت مختلف الملائک

یا ابن الفواطم و العواتک و الترائک و الأرائک

أنا حائک إن لم أکن مولی ولائک و ابن حائک» [۱]

هذا کلام سبط ابن الجوزی، و قد وفی الحق حقه و أیده بأشعار الکمیت و قیس بن سعد و الحمیری و غیرهم، فما ذا بعد الحق إلّا الضلال.

و حیث أنه ذکر أشعار الکمیت الصریحة فی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، فقد کان من المناسب أن نورد هنا بعض الکلمات فی مدح الکمیت و الثناء علیه.

ترجمة الکمیت ... ص: ۱۹۷

قال عبد الرحیم بن عبد الرحمن العباسی فی (معاهد التنصیص) بترجمة الکمیت: «الکمیت هو ابن زید الأسدی شاعر مقدّم، عالم بلغات العرب خبیر بأیامها، فصیح من شعراء مضر و ألسنتها، و المتعصبین علی القحطانیة، المقاربین المقارعین لشعرائهم العلماء بالمثالب و الأیام المفاخرین بها، و کان فی أیام بنی أمیة

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۳۰- ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۸

و لم یدرک الدولة العباسیة و مات قبلها. و کان معروفا بالتشیع لبنی هاشم مشهورا بذلک. و قصائده الهاشمیات من جید شعره و مختاره.

قال ابن قتیبة: و کان بین الکمیت و بین الطرماح خلطة و مودة و صفاء لم یکن بین اثنین ... قال: و هذه الأحوال بینهما علی تفاوت المذاهب و العصبیة و الدیانة.

كان الكميت شيعيا عصبيا عدنانيا من شعراء مضر متعصبا لأهل الكوفهٔ.

و الطرماح خارجی صفری قحطانی عصبی لقحطان من شعراء اليمن متعصب لأهل الشام. فقيل له: فيم اتفقتما هذا الاتفاق مع سائر اختلاف الأهواء؟ قالا:

اتفقنا على بغض العامهٔ.

و حدّث محمد بن أنس السلامی الأسدی قال: سئل معاذ الهراء من أشعر الناس؟ قال: أ من الجاهليين أم من الاسلاميين؟ قال: بل من الجاهليين. قال:

امرؤ القيس و زهير و عبيد بن الأبرص. قالوا: فمن الإسلاميّين؟ قال: الفرزدق و جرير و الأخطل و الراعی. قال: فقيل له: يا أبا محمد ما رأيناك ذكرت الكميت فيمن ذكرت؟ قال: ذاك أشعر الأولين و الآخرين.

و حدّث محمد النوفلی قال: لما قال الكميت بن زيد الشعر كان أول ما قاله الهاشميات فسترها. ثم أتى لفرزدق و قال: يا أبا نؤاس إنك شيخ مضر و شاعرها و أنا ابن أخيك الكميت بن زيد الأسدی. قال له: صدقت أنت ابن أخی فما حاجتك؟ قال: نفث على لسانی فقلت شعرا فأحببت أن أعرضه عليك، فان كان حسنا أمرتنی بإذاعته و إن كان قبيحا أمرتنی بستره و كنت أول من ستره علی.

فقال له الفرزدق: أما عقلك فحسن و إنی لأرجو أن يكون شعرك على قدر عقلك.

فأنشدنی ما قلته. فأنشدته: طربت و ما شوقا إلى البيض أطرب...

فقال له الفرزدق: أذع ثم أذع، فأنت و الله أشعر من مضى و أشعر من بقی.

و حدّث إبراهيم بن سعد الأسدی قال: سمعت أبی يقول: رأيت النبی صلّى اللّه عليه و سلّم فی النوم فقال لی: من أیّ الناس أنت؟ قلت: من العرب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۹

قال: أعلم فمن أیّ العرب أنت؟ قلت: من بنی أسد. قال: أسد بن خزيمهٔ؟

قلت: نعم. قال أتعرف الكميت بن زيد؟ قلت: يا رسول اللّه ابن عمی و من قبيلتی. قال: أتحفظ من شعره شيئا؟ قلت: نعم. قال: أنشدنی: طربت و ما شوقا إلى البيض أطرب. قال: فأنشدته حتى بلغت قوله:

فما لی إلا آل أحمد شيعهٔ و مالی إلّا مشعب الحق مشعب

فقال لی صلّى اللّه عليه و سلّم: إذا أصبحت فاقرأ عليه السلام و قل له: قد غفر اللّه لك بهذه القصيدهٔ.

و حدّث نصر بن مزاحم المنقری: أنه رای النبی فی النوم و بين يديه رجل ينشده: من لقلب متيم مستهام. قال: فسألت عنه. فقيل لی: هذا الكميت بن زيد الأسدی. قال: فجعل النبی صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: جزاك اللّه خيرا.

و أثنى عليه.

و حدّث محمد بن سهل صاحب الكميت قال: دخلت مع الكميت على أبی عبد اللّه جعفر بن محمد فی أيام التشريق، فقال له: جعلت فداك ألا أنشدك! قال: إنها أيام عظام. قال: إنها فيكم. قال: هات، و بعث أبو عبد اللّه إلى بعض أهله فقرب ما أنشده، فكثر البكاء حتى أتى على هذا البيت.

يصيب به الرامون عن قوس غيرهم فيا آخر أسدى له الغی أوله

فرفع أبو عبد اللّه يديه فقال: اللهم اغفر للكميت ما قدّم و ما أخّر و ما أسرّ و ما أعلن و أعطه حتى يرضى.

و حدّث صاعد مولى الكميت قال: دخلنا على أبی جعفر محمد بن علی فأنشده الكميت قصيدته التی أولها: من لقلب متيم مشتاق. فقال: اللهم اغفر للكميت اللهم اغفر للكميت. قال: و دخل يوما عليه فأعطاه ألف دينار و كسوهٔ فقال له الكميت: و اللّه ما جئتكم للدنيا و لو أردت الدنيا لأتيت من هی فی يده

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۰

و لکننی جئتکم للآخرهٔ، فأما الثیاب التی أصابت أجسامکم فأنا أقبلها لبرکاتها و أما المال فلا أقبله و ردّه و قبل الثیاب.

قال: و دخلنا علی فاطمهٔ بنت الحسین فقالت: هذا شاعرنا أهل البیت و جاءت بقدح فیه سویق فحرکته بیدها و سقته الکمیت فشربه. ثم أمرت له بثلاثین دینار و مرکب فهملت عیناه و قال: لا و اللّه لا أقبلها، إنی لم أحبکم للدنیا» [۱].

ترجمهٔ السبط و الثناء علیه ... ص: ۲۰۰

و سبط ابن الجوزی فقیه، مؤرّخ، واعظ مشهور، أثنی علیه علماء أهل السنهٔ و اعتمدوا علیه و نقلوا عنه و وثّقوه و أطروه.

۱- ابن خلکان بترجمهٔ جدّه: «و کان سبطه شمس الدین أبو المظفر یوسف ابن قزغلی الواعظ المشهور، حنفی المذهب، و له صیت و سمعهٔ فی مجالس وعظه و قبول عند الملوک و غیرهم، و صنّف تاریخا کبیرا رأیته بخطه فی أربعین مجلدا سمّاه مرآهٔ الزمان فی تاریخ الأعیان. و توفی لیلهٔ الثلاثاء الحادی و العشرین من ذی الحجهٔ سنهٔ ۶۵۴ بدمشق بمنزله بجبل قاسیون و دفن هناک. و مولده فی سنهٔ ۵۸۱ ببغداد و کان هو یقول: أخبرتنی أمی أن مولدی سنهٔ ۸۲. رحمه اللّه تعالی».

و قال ابن خلکان بترجمهٔ الحلّاج: «قلت: ذکر صاحبنا شمس الدین أبو المظفر یوسف الواعظ سبط الشیخ جمال الدین أبی الفرج ابن الجوزی الواعظ المشهور فی تاریخه الکبیر الذی سماه مرآهٔ الزمان أخبار ابن المقفع و ما جری له و قتله فی سنهٔ ۱۴۶. و من عادته أن یذکر کل واقعهٔ فی السنهٔ التی کانت فیها. فیدل علی أن قتله فی السنهٔ المذکورهٔ» [۲].

۲- الیافعی: «العلّامهٔ الواعظ المؤرخ ... أسمعه جده منه و من جماعهٔ

---

[۱] معاهد التنصیص فی شواهد التلخیص ۳۸۱- ۳۸۸.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۴۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۱

و قدم دمشق سنهٔ بضع و ستمائهٔ، فوعظ بها و حصل له القبول العظیم للطف شمائله و عذوبهٔ وعظه. و له تفسیر فی تسعهٔ و عشرین مجلدا، و شرح الجامع الکبیر و جمع مجلدا فی مناقب أبی حنیفهٔ و درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیا، و لم یزل وافر الحرمهٔ عند الملوک» [۱].

۳- الأزنیقی: «شمس الدین أبو المظفر یوسف بن قزغلی الواعظ المشهور، حنفی المذهب، و له صیت و سمعهٔ فی مجالس وعظه و قبول عند الملوک و غیرهم، روی عن جده ببغداد، و سمع أبا الفرج ابن کلیب و ابن طبرزد، و سمع بالموصل و دمشق و حدث بها و بمصر» [... ۲].

۴- الذهبی: «ابن الجوزی العلامهٔ الواعظ المؤرخ ... درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیا. توفی فی الحادی و العشرین من ذی الحجهٔ، و کان وافر الحرمهٔ عند الملوک» [۳].

۵- محمود بن سلیمان الکفوی: «یوسف بن قزغلی بن عبد اللّه البغدادی سبط الحافظ أبی الفرج ابن الجوزی الحنبلی، صاحب مرآهٔ الزمان فی التاریخ، ذکره الحافظ شرف الدین فی معجم شیوخه ... تفقه و برع و سمع من جدّه...

و کان إماما عالما فقیها، واعظا جیدا نبیها، یلتقط الدرر من کلمه و یتناثر الجوهر من حکمه، یصلح المذهب القاضی عند ما یلفظ و یتوب الفاسق العاصی حینما یعظ، یصدع القلب بخطابه و یجمع العظام النخرهٔ بجنابه، لو استمع له الصخر لا نفلق و الکافر الجحود لآمن و صدّق. و کان طلق الوجه دائم البشر حسن المجالسهٔ ملیح المحاورهٔ، یحکی الحکایات الحسنهٔ و ینشد الأشعار الملیحهٔ، و کان

فارسا فی البحث عـدیم النظیر مفرط الـذکاء، إذا سـلک طریقا ینقل فیها أقوالا و یخرج أوجهها. و کان من وحـداء الدهر بوفور فضـله وجودهٔ قریحته و غزارهٔ علمه

---

[۱] مرآهٔ الجنان ۶۵۴.

[۲] مدینهٔ العلوم للأزنیقی.

[۳] العبر حوادث ۶۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۲

وحـدهٔ ذکـائه و فطنته، و له مشارکـهٔ فی العلوم و معرفـهٔ بالتواریـخ، و کـان من محـاسن الزمـان و تواریـخ الأیام، و له القبول التام عند العلماء و الأمراء و الخاص و العام، و له تصانیف معتبرهٔ مشهورهٔ» [... ۱].

۶- ابن الوردی: «الشیـخ شـمس الـدین یوسف سـبط جمال الدین ابن الجوزی واعظ فاضل، له: «مرآهٔ الزمان» تاریخ جامع، قلت: و له تذکرهٔ الخواص من الأمهٔ فی مناقب الأئمهٔ، و اللّه اعلم» [۲].

۷- أبو المؤیـد الخوارزمی: «أمـا المسـند الأول و هو مسـند الأسـتاذ أبی محمـد الحارثی البخاری، فقـد أخبرنی الأئمـهٔ بقراءتی علیهم: الامام أقضی قضاهٔ الأنام أخطب خطباء الشام، جمال الدین أبو الفضائل عبد الکریم بن عبد الصمد بن محمد بن أبی الفضل الأنصاری الحرسـتانی، و الشیـخ الثقهٔ صفی الدین إسماعیل ابن إبراهیم بن یحیی الداجی القرشی المقدسی بقراءتی علیها بجامع دمشق، و الشیخ الامام شمس الدین یوسف بن عبد اللّه سبط الامام الحافظ أبی الفرج ابن الجوزی بقراءتی علیه» [... ۳].

اعتماد العلماء علی السبط ... ص: ۲۰۲

هـذا، و لقـد اعتمـد علی روایـاته جمهور علمـاء أهل السنّهٔ، بل لقـد احتـجّ بأقواله و روایاته جماعـهٔ من متعصبیهم فی مقابل الامامیـهٔ، کالخواجهٔ الکابلی فی (صواقعه) و (الدهلوی) فی کتابه (التحفهٔ) و القاضی فی (السیف المسلول) حیث استندوا إلی روایته- إلی جنب کبـار المؤرخین و الأئمـهٔ کالبخـاری و الطبری و ابن کثیر و ابن الجوزی- فی الجواب عمّا طعن به عمر بن الخطاب من درء الحـد عن المغیرهٔ ابن شعبهٔ.

---

[۱] کتائب اعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] تتمهٔ المختصر حوادث ۶۵۶.

[۳] جامع مسانید أبی حنیفهٔ ۱/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۳

و قـد نصّ محمـد رشـید الـدین الدهلوی فی (إیضاح لطافهٔ المقال) علی کون سـبط ابن الجوزی من قدماء أئمهٔ الدین المعتمدین عند أهل السنهٔ.

(۶) محمد بن یوسف الکنجی الشافعی ... ص: ۲۰۳

و قال محمد بن یوسف بن محمد الکنجی الشافعی بعد ذکر حدیث فیه أنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی: «لو کنت مستخلفا أحدا لم یکن أحد أحق منک»

قال ما نصه: «و هذا الحديث و إن دلّ على عدم الاستخلاف لكن حديث غدير خم دال على التولية و هى الاستخلاف. و هذا الحديث أعنى حديث غدير خم ناسخ لأنه كان فى آخر عمره صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

(۷) سعيد الدين الفرغانى ... ص: ۲۰۳

اشارة

و قال سعيد الدين الفرغانى بشرح قول ابن الفارض:

«و أوضح بالتأويل ما كان مشكلا على بعلم ناله بالوصيّة»

قال: «و كذلك هذا البيت مبتدأ محذوف الخبر تقديره: و بيان على كرم اللّه وجهه و إيضاحه بتأويل ما كان مشكلا من الكتاب و السنة بوساطة علم ناله، بأن

---

[۱] كفاية الطالب فى مناقب أمير المؤمنين على بن أبى طالب ۱۶۶- ۱۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۴

جعله النبى صلّى اللّه عليه و سلّم وصيّه و قائما مقام نفسه

بقوله: من كنت مولاه فعلى مولاه

. و ذلك كان يوم غدير خم على ما قاله كرّم اللّه وجهه فى جملة أبيات منها (قوله):

و أوصانى النبى على اختيارى لأمته رضى منه بحكمى

و أوجب لى ولايته عليكم رسول اللّه يوم غدير خم

و غدير خم ماء على منزل من المدينة على طريق يقال له الآن طريق المشاة إلى مكة. كان هذا البيان بالتأويل بالعلم الحاصل بالوصية من جملة الفضائل التى لا تحصى، خصّه بها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فورثها منه عليه الصلاة و السلام» [۱].

و قال الفرغانى: «و أما حصة على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه: فالعلم و الكشف و كشف معضلات الكلام العظيم و الكتاب الكريم الذى هو من أخص معجزاته صلّى اللّه عليه و سلّم، بأوضح بيان بما ناله

بقوله: أنا مدينة العلم و على بابها.

و

بقوله: من كنت مولاه فعلى مولاه

. مع فضائل أخر لا تعدّ و لا تحصى».

ترجمة الفرغانى و كتابه ... ص: ۲۰۴

و قد ذكر كاشف الظنون شرح الفرغانى على التائية. قال: «تائية فى التصوف للشيخ أبى حفص عمر بن على بن الفارض الحموى المتوفى سنة ۵۷۶ ... و لها شروح منها: شرح السعيد محمد بن أحمد الفرغانى المتوفى فى حدود سنة ۷۰۰. و هو الشارح الأول لها و أقدم الشائعين له، حكى أن الشيخ صدر الدين القونوى عرض لشيخه محى الدين ابن عربى فى شرحها فقال للصدر: لهذه

---

[۱] شرح تائیهٔ ابن الفارض.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۵

العروس بعل من أولادك، فشرحها الفرغانی و التلمسانی و كلاهما من تلامیذه» [... ۱].

و قد ترجم للفرغانی:

۱- عبد الرحمن الجامی، و وصفه بأنه من أكمل أرباب العرفان و أكابر أصحاب الذوق و الوجدان، لم یضبط أحد مسائل الحقیقهٔ بأحسن بیان مثله...

ثم ذكر شرحه علی التائیهٔ و غیره من مصنفاته [... ۲].

۲- محمود بن سلیمان الكفوی: «الشیخ الفاضل الربانی و المرشد الكامل الصمدانی سعید الدین الفرغانی، هو من أعزهٔ أصحاب الشیخ صدر الدین القونوی مرید الشیخ محی الدین العربی، كان من أكمل أرباب العرفان و أفضل أصحاب الذوق و الوجدان، و كان جامعا للعلوم الشرعیهٔ و الحقیقیهٔ، و قد شرح أحسن الشروح أصول الطریقهٔ، و كان لسان عصره و برهان دهره و دلیل طریق الحق و سرّ اللّه بین الخلق، بسط مسائل علم الحقیقهٔ و ضبط فنون أصول الطریقهٔ فی دیباج شرح القصیدهٔ التائیهٔ الفارضیهٔ» [... ۳].

۳- الذهبی فی (العبر فی خبر من عبر) [۴].

---

[۱] كشف الظنون ۲/ ۲۶۵.

[۲] نفحات الانس: ۵۵۹.

[۳] كتائب اعلام الأخیار- مخطوط.

[۴] العبر حوادث ۶۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۶

(۸) تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۶

اشارهٔ

و قال تقی الدین أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی ما نصّه: «و قال ابن زولاق: و فی یوم ثمانیهٔ عشر من ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۶۲ و هو یوم الغدیر یجتمع خلق من أهل مصر و المغاربهٔ و من تبعهم للدعاء، لأنه یوم عید، لأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد إلی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب فیه و استخلفه. فأعجب المعز ذلك من فعلهم، و كان هذا أول ما عمل بمصر» [۱].

ترجمهٔ المقریزی ... ص: ۲۰۶

و ترجم جلال الدین السیوطی المقریزی بقوله: «المقریزی تقی الدین أحمد ابن علی بن عبد القادر بن محمد مؤرخ الدیار المصریهٔ. ولد سنهٔ ۷۶۹ و اشتغل بالفنون و خالط الأكابر و ولی حسبهٔ القاهرهٔ، و نظم و نثر و ألّف كتبا كثیرهٔ منها: درر العقود الفریدهٔ فی تراجم الأعیان المفیدهٔ. و المواعظ و الاعتبار بذكر الخطط و الآثار.

و عقد جواهر الأسـفاط من أخبار مدينة الفسطاط. و إيقاظ الحنفاء بأخبار الفاطميين الخلفا. و السلوك بمعرفة دول الملوك. و التاريخ الكبير. و غير ذلك. مات سنة ۸۴۰» [۲].

ترجمة ابن زولاق ... ص: ۲۰۶

و ابن زولاق الذى نقل المقريزى كلامه المذكور من مشاهير المؤرخين

---

[۱] المواعظ و الاعتبار بذكر الخطط و الآثار ۲/ ۲۲۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۷

المعتمدين:

۱- ابن خلكان: «أبو محمد الحسن بن ابراهيم بن الحسـين بن الحسين بن الحسن بن على بن خالد بن راشد بن عبد اللّه بن سليمان بن زولاق، الليثى مولاهم المصـرى، كان فاضـلا فى التاريخ و له فيه مصنف جيد، و له كتاب فى خطط مصر استقصى فيه. و كتاب أخبار قضاة مصـر جعله ذيلا على كتاب أبى عمر محمد ابن يوسف بن يعقوب الكندى الذى فى أخبار قضاة مصر و انتهى منه إلى سنة ۲۴۶ فكمّله ابن زولاق المذكور» [... ۱].

۲- السـيوطى: «ابن زولاق أبو محمد الحسن بن إبراهيم بن الحسن المصـرى المؤرّخ، صـنّف كتابا فى فضائل مصـر، و ذيلا على قضاة مصر للكندى مات فى ذى القعدة سنة ۳۸۷ عن إحدى و ثمانين سنة» [۲].

۳- ابن الوردى: كذلك [۳].

هذا، و قد ذكر فى كشف الظنون ذيله على تاريخ مصر.

(۹) شهاب الدين الدولت‌آبادى ... ص: ۲۰۷

و صـريح كلمـات شـهاب الـدين الـدولت‌آبادى- و توجـد ترجمته فى (سـبحة المرجـان بـذكر مـآثر هندوسـتان) و (أخبار الأخبار) و غيرهما- أن حـديث الغـدير يدلّ على خلافة أمير المؤمنين عليه السـلام و نيابته عن رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم، و أنه يدلّ على وجوب إطاعة على و لزوم اتّباعه عليه السلام. كما لا يخفى

---

[۱] وفيات الأعيان ۱/ ۳۷۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۳.

[۳] تتمة المختصر حوادث سنة ۳۸۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۸

على من لا حظ كلماته فى «الهداية الرابعة عشر» [۱].

(۱۰) شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۰۸

و قد تقدّم فی الکتاب سابقا نصّ عبارة شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل)، الذی رجّح فیه أن یکون المراد من (المولی) فی حدیث الغدیر معنی (السید) من بین معانیه المتعددّة، ناقلا ذلک عن بعض أهل العلم. ثم قال: إن

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی صدر الحدیث: «ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین»

یؤیّد هذا القول.

ثم إنه نقل کلام الشیخ جلال الدین الخجندی. و أیضا نقل حدیثا عن کتاب (مرج البحرین) و استنتج من کل ذلک دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الأولویة فی الطاعة و الاتباع.

(۱۱) محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۰۸

و قال محمد بن اسماعیل الأمیر الیمانی- بعد ذکر طرق عدیدة من طرق حدیث الغدیر-: «و تکلّم الفقیه حمید علی معانیه و أطال، و ننقل بعض ذلک قال رحمه اللّه: منها- فضل العترة علیهم السلام و وجوب رعایة حقّهم حیث جعلهم أحد الثقلین اللذین یسأل عنهما، و أخبر بأنه سأل لهم اللطیف الخبیر و قال:

فأعطانی، یعنی استجاب لدعائه فیهم، ناصرهما ناصری و خاذلهما خاذلی و ولیّهما

---

[۱] من کتابه هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۹، ص: ۲۰۹

ولی و عدوّهما لی عدو، و هذا یقضی بأنّهم قائلون بالصّدق و قائمون بالحق، لأنه قد جعل ناصرهما- یعنی الکتاب و العترة- ناصرا له علیه السلام و خاذلهما خاذلا له، و نصرته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم واجبة و خذلانه حرام عند أهل الإسلام، فکذلک یکون حال العترة الکرام علیهم السلام، و هذا یوجب أنهم لا- یتفقون علی ضلال و لا- یدینون بخطإ، إذ لو جاز ذلک علیهم حتی یعمّهم کان نصرهم حراما و خذلانهم فرضا و هذا لا یجوز، لأن خبره فیهم عام یتناول جمیع أحوالهم و لا یدل علی التخصیص.

و زاده بیانا و أردفه برهانا بقوله: و ولیّهما لی ولی و عدوّهما لی عدو، و هذا یقتضی کونهم علی الصواب و أنّهم ملازمون الکتاب حتی لا یحکمون بخلافه.

و فیه أجلی دلالة علی أن إجماعهم حجة یجب الرجوع إلیها، حیث جمع الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بینهم و بین الکتاب، و فیه أوفی عبرة لمعتبر فی عطب معاویة و یزید و أتباعهم و أشیاعهم من سائر النواصب، الذین جهدوا فی عداوة العترة النبویة و السلالة العلویة.

و منها-

قوله: أخذ بیده و رفعها و قال: من کنت مولاه فهذا مولاه

، و المولی إذا أطلق من غیر قرینة فهم منه أنه المالک للتصرف، و إذا کان فی الأصل یستعمل لمعان عدیدة: منها المالک للتصرف، و لهذا إذا قیل: هذا مولی القوم سبق الأفهام أنه المالک المتصرف فی أمورهم. و منها: الناصر، قال تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا- مَوْلی لَهُمْ و منها: ابن العم، قال اللّه تعالی: وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی أراد بنی العم بعدی. و منها بمعنی المعتق و المعتق، و منها بمعنی الاولی قال تعالی مَأْواکُمُ النّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم و بعذابکم.

و بعد، فلو لم یکن السابق إلی الأفهام من لفظة مولی السابق المالک للتصرف لکانت منسوبة إلی المعانی کلها علی سواء، و حملناها علیها جمیعا إلّا ما یتعذر فی حقه علیه السلام، من المعتق و المعتق، فیدخل فی ذلک المالک للتصرف و الأولی المفید ملک التصرف علی الأمة، و إذا کان أولی بالمؤمنین من أنفسهم کان

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۰

إماما، و تفصیل ذلک مودع فی موضعه.

و منها-

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیه فهذا ولیه

، و الولی المالک للتصرف بالسبق إلی الفهم و ان استعمل فی غیره، و علی هذا قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: السلطان ولی من لا ولی له. یرید ملک التصرف فی عقد النکاح، یعنی أن الامام له الولایهٔ فیه حیث لا عصبهٔ. ثم لو سلّمنا احتمال الولی لغیر ما ذکرناه علی حده فهو کذلک یجب حمله علی الجمیع بناء علی أن کل لفظهٔ احتملت معنیین بطریقهٔ الحقیقهٔ فإنها یجب حملها علیهما أجمع، إذا لم یدل دلیل علی التخصیص.

و منها-

قوله: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

، و هذا یشهد بفضل علی علیه السلام و براءته من الکبائر، حیث دعا النبی الی اللّه بأن یوالی من والاه و یعادی من عاداه، و لو جاز أن یرتکب کبیرهٔ لوجبت معاداته، و متی وجبت معاداته لم یکن اللّه لیعادی من عاداه کما لا یعادی من عادی مرتکبی الکبائر، بل هو من أولیائه فی الحقیقهٔ، فلما قضی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأنه یعادی من عاداه مطلقا من غیر تخصیص دل علی حالهٔ لا یقارف فیها کبیرهٔ. فبهذا یظهر أن معاویهٔ قد عاداه علی الحقیقهٔ، لأن المعلوم بلا مریهٔ بأنه کان معادیا لعلی علیه السلام، و من کان عدو اللّه کیف یجوز الترحم علیه و التولی له؟ لو لا-عمی الاخبار و خبث الظواهر و السرائر و الانحراف عن العترهٔ الأطهار و امام الأبرار؟ و لو لم یرو إلّا حدیث الغدیر فی مناقب علی علیه السلام لکفی فی رفع درجته و علو منزلته، و قضی له بالفضل علی سائر الصحابهٔ. انتهی کلامه رحمه اللّه مع اختصار منه».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۱

(۱۲) المولوی محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۲۱۱

ابن أخ (الدهلوی) و للمولوی محمد إسماعیل ابن أخ مخاطبنا (الدهلوی) الذی یقتدی به و یعتقده جمع کثیر و جم غفیر من أهالی هذه الدیار فی رسالته التی صنّفها فی بیان حقیقهٔ الامامهٔ، کلام صریح فی دلالهٔ حدیث الغدیر علی ما ترتئیه الامامیهٔ، فقد قال فی بیان الأمور التی یقوم بها الامام مقام النبی: «و منها: ثبوت الرئاسهٔ، أی فکما أن لأنبیاء اللّه نوعا من الرئاسهٔ الثابتهٔ لهم بالنسبهٔ إلی أممهم و هی الرئاسهٔ التی تنسب تلک الأمهٔ إلی رسولها و الرسول إلی أمته، و بالنظر إلیها یکون للرسول تصرف فی کثیر من أمورهم الدنیویهٔ کما قال اللّه تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و یکون له أیضا ولایهٔ فی بعض الأمور الأخرویهٔ قال اللّه تعالی فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً کذلک الامام، فإنه یکون له مثل تلک الرئاسهٔ علی تلک الأمهٔ فی الدنیا و الآخرهٔ، فإن

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی.

فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه. و قال اللّه تعالی: یَوْمَ نَدْعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنهم مسئولون عن ولایهٔ علی».

بل إن کلام ابن أخ (الدهلوی) یدل علی ما تذهب إلیه الشیعهٔ الامامیهٔ من جهات عدیدهٔ لا تخفی علی من تأمل فیها.

و توجد ترجمهٔ هذا الرجل مفصّلهٔ فی کتاب (اتحاف النبلاء المتقین باحیاء مآثر الفقهاء المحدثین) للمولوی صدّیق حسن القنوجی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۲

و توجد ترجمة مطولة أيضا للشيخ اسماعيل بن عبد الغنى بن ولى اللّه الدهلوى فى نزهة الخواطر وصفه فى أولها: «بالشيخ العالم الكبير العلامة المجاهد فى سبيل اللّه الشهيد ... أحد أفراد الدنيا فى الذكاء و الفطنة و الشهامة و قوة النفس و الصلابة فى الدين» قال: «و قد وقع مع أهل عصره قلاقل و زلازل، و صار أمره أحدوثة، و جرت فتن عديدة فى حياته و بعد مماته، و الناس قسمان فى شأنه» ثم ذكر مختاراته فى المسائل الشرعية، و مصنفاته، و قد عدّ منها: «منصب امامت».

و ذكر انه قتل فى سنة ۱۲۴۶ فى معركة [۱].

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۵۶- ۶۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۳

دحض مناقشات الدهلوى فى دلالة حديث الغدير ... ص: ۲۱۳

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۵

[۱] احتمال إرادة الأولوية فى التعظيم ... ۲۱۵

اشارة

(قوله):

«إذ يحتمل أن يكون المراد الأولى بالمحبة و الأولى بالتعظيم».

هذا يفيد الامامة ... ص: ۲۱۵

أقول: و هذا الاحتمال أيضا يفيد الامامة و يبطل مذهب أهل السنة، لأنه إذا كان أمير المؤمنين عليه السلام الأولى بالمحبة و الأولى بالتعظيم على الإطلاق و العموم بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، كان عليه السلام الأفضل من الشيوخ الثلاثة، و الأفضلية شرط الامامة و الخلافة بلا كلام و لا شبهة.

و أما ثبوت الأفضلية بالأولوية بالمحبّة و التعظيم ففى غاية البداهة، إذ الأولى بالمحبّة و التعظيم أفضل ممّن ليس كذلك، و لا يجوز فى العقل أن يكون المفضول أولى بالتعظيم من الفاضل، إذ لا تدور الأولوية فى المحبّة و التعظيم إلّا مدار

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۶

الأكثرية فى الفضيلة و الشرف الدينى، فمن كان أفضل كان أولى بالمحبة و التعظيم، و دلالة التعظيم على الفضل ظاهرة من كلام (الدهلوى) فى رسالته المسمّاة ب (السرّ الجليل) حيث قال: «كلّ من أمرنا بتعظيمه فهو ذو فضل»....

و لا مجال هنا لأن يتوهّم تخصيص هذه الأولوية بالنسبة إلى الشيخين، لما تقدم عن ابن حجر المكى من أن الشيخين قد فهما من حديث الغدير أولوية أمير المؤمنين عليه السلام بالاتباع و القرب، و لذا خاطباه بقولهما: «أمسيت يا ابن أبى طالب مولى كل مؤمن و مؤمنة». و يدفعه أيضا: قول عمر بن الخطاب لعلى عليه السلام: «أصبحت مولاى و مولى كلّ مؤمن». و أيضا: حديث مخاطبة جبرئيل

لعمر حول الولایة نص صریح فی بطلان هذا التوهم بالنسبة إلی عمر، و کذلک أبو بکر بن أبی قحافة، للإجماع المرکب، فکیف یجعلون الشیخین أولی بالمحبة و التعظیم، و یزعمون أفضلیتهما و یدینون بخلافتهما مع کونهما مفضولین؟

و من العجیب أیضا تجویز (الدهلوی) هنا إرادة (الأولی بالمحبة) و (الأولی بالتعظیم) من حدیث الغدیر، ثم دعواه أفضلیة الشیخین فی رسالته (السر الجلیل فی مسألة التفضیل) التی ألّفها بعد (التحفة الاثنا عشریة).

و قال الفاضل النحریر باقر علی خان فی (الحجج الباهرة) فی هذا المقام:

«و لو فرض کون المقصود هو الأولی بالمحبة و التعظیم لم یناف ما نـدّعیه، لأن الأولی بالمحبة الدینیة و التعظیم الشرعی هو الأفضل من الکلّ، و الأفضل أحق بالخلافة من المفضول، قال فی الصواعق: سئل شیخ الإسلام محقّق عصره أبو زرعة الولی العراقی عمّن اعتقد فی الخلفاء الأربعة الأفضلیة علی الترتیب المعلوم، و لکن یحب أحدهم أکثر هل یأثم؟ فأجاب بأن المحبة قد تکون لأمر دینی، و قد تکون لأمر دنیوی، فالمحبة الدینیة لازمة للأفضلیة، فمن کان أفضل کان محبتنا الدینیة له أکثر، فمتی اعتقدنا فی واحد منهم أنه أفضل ثم أحببنا غیره من جهة الدین حبّا أکثر منه کان تناقضا، نعم إن أحببنا غیر الأفضل أکثر من محبة الأفضل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۷

لأمر دنیوی کقرابة أو إحسان أو نحوه فلا تناقض فی ذلک و لا امتناع، فمن اعترف بأن أفضل هذه الأمة بعد نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی، لکنّه أحبّ علیا أکثر من أبی بکر مثلا فإن کانت المحبة المذکورة محبة دینیة فلا معنی لذلک، إذ المحبة الدینیة لازمة للأفضلیة کما قررناه، و هذا لم یعترف بأفضلیة أبی بکر إلّا بلسانه لا بقلبه، فهو مفضل لعلی لکونه أحبه محبة دینیة زائدة علی محبة أبی بکر، و هذا لا یجوز. و إن کانت المحبة المذکورة دنیویة لکونه من ذریة علی أو لغیر ذلک من المعانی فلا امتناع فیه».

فتلخص أن فرار (الدهلوی) من (الأولی بالتصرف) إلی (الأولی بالمحبة و التعظیم) لا ینفعه.

[۲] النقض بقوله تعالی إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ ... ص: ۲۱۷

اشارة

قوله: «و أی ضرورة لأن یحمل لفظ (الأولی) علی (الأولویة بالتصرف) فی کل مورد؟ قال تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا. و واضح أن أتباع إبراهیم لم یکونوا أولی بالتصرف منه».

بطلان هذا النقض ... ص: ۲۱۷

أقول: فی قوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ ... قرینة تمنع من الحمل علی (الأولویة بالتصرف) بخلاف ما نحن فیه، فلا یقاس أحدهما علی الآخر. و متی کان (المولی) بمعنی (الأولی) و کان مطلقا غیر مقیّد بقید فإنه یحمل علی الأولویة فی جمیع الأمور، و إذا ثبتت الأولویة فی جمیع الأمور تحققت الأولویة بالتصرف بالضرورة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۸

أمّا حمل (الأولی) علی الأولویة فی جمیع الأمور بسبب عدم تقییده بقید فهو ثابت من کلمات کبار علماء أهل السنة المحققین، إذ قد عرفت سابقا قول الزمخشری و النیسابوری و البیضاوی و العینی و غیرهم بتفسیر قوله عز و جل: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ أنه

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أولی بهم من أنفسهم فی جمیع الأمور، لإطلاق لفظهٔ (الأولی) فی الآیهٔ الکریمهٔ، فکذلک لفظهٔ (المولی) فی حدیث الغدیر تحمل علی العموم و الإطلاق، لعدم تقیدها بقید، فثبتت الأولویهٔ بالتصرف و بطلت کلمات المشککین و تأویلاتهم الباردهٔ للحدیث الشریف.

علی أنّه لا ریب فی أن المراد من (المولی) فی «فعلی مولاه» نفس المراد منه فی «من کنت مولاه» و قد اعترف (الدهلوی) نفسه بأن الکلام مسوق لتسویهٔ الولایتین فی جمیع الأوقات و من جمیع الوجوه، فإذا کان المراد أولویهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کانت أولویته فی جمیع الأمور، بعین ما ذکره أساطین المفسرین فی قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فکذلک أولویهٔ سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام. فبطلت أوهام المنکرین.

[۳] جعل ذیل الحدیث قرینهٔ علی إرادهٔ المحبهٔ ... ص: ۲۱۸

اشارهٔ

قوله: «ثالثا: إن القرینهٔ المتأخّرهٔ تدل بصراحهٔ علی أن المراد من الولایهٔ المستفاد من لفظ (المولی) أو (الاولی)- أیّا ما کان- هو معنی المحبهٔ، و تلک القرینهٔ قوله: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

الجواب عن ذلک ... ص: ۲۱۸

أقول: لقد اضطرب أهل السنهٔ و اختلفت کلماتهم فی تأویل حدیث الغدیر بغیهٔ صرفه عن مدلوله الحقیقی، فمنهم من أوّله بجعل المراد من (المولی) فیه هو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۹

(الناصر) و (المحب) کالقوشجی الذی قال: «و بعد صحهٔ الروایهٔ فمؤخر الخبر أعنی

قوله: اللهم وال من والاه

. یشعر بأن المراد بالمولی هو الناصر و المحب» [۱].

و کالحلبی القائل: بل معنی ذلک عند العلماء الذین هم أهل هذا الشأن و علیهم الاعتماد فی تحقق ذلک، من کنت ناصره و موالیه و محبه و مصافیه فعلی کذلک» [۲].

و هذا التأویل عجیب للغایهٔ، إذ لا یعقل أن یکون ذاک الاهتمام الذی عرفته لمجرد بیان کون علی علیه السلام محبا و ناصرا لمن کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم محبا و ناصرا له، فلا یجوز نسبهٔ إرادهٔ هذا المعنی الی الرسول الأعظم، إلّا إذا أرید المحبهٔ و النصرهٔ الخاصهٔ للخلیفهٔ و الوصی من بعده، فعلی ذلک یتم المطلوب لأهل الحق.

و من هنا تری أن بعض أکابرهم یستبعد هذا التأویل، فقد قال الحافظ محب الدین الطبری: «قد حکی الهروی عن أبی العباس: إن معنی الحدیث: من أحبنی و یتولّانی فلیحب علیا و لیتوله. و فیه عندی بعد، إذ کان قیاسه علی هذا التقدیر أن یقول: من کان مولای فهو مولی علی، و یکون المولی ضد العدو، فلما کان الاسناد فی اللفظ علی العکس بعد هذا المعنی» [۳].

و أما قول الطبری: «نعم یتّجه ما ذکره من وجه آخر بتقدیر حذف فی الکلام علی وجه الاختصار، تقدیره من کنت مولاه فسبیل المولی و حقّه أن یحب و یتولی، فعلی أیضا مولی القربهٔ منی و مکانته من تأیید الإسلام فلیحبه و لیتوله کذلک» [۴]. فسقوطه فی غایهٔ

الوضوح، لأن حديث الغدير ظاهر فى معنى يوافق

---

[۱] شرح التجريد للقوشجى: ۴۰۳.

[۲] السيرة الحلبية ۳/ ۳۴۰.

[۳] الرياض النضرة ۱/ ۲۰۵.

[۴] الرياض النظرة ۱/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۰

استعمال الكتاب و السنّة و اللغة، و قد فهم كبار الأصحاب منه هذا المعنى، و نص عليه أكابر العلماء و دلت عليه القرائن و الأخبار الأخرى، لكن (الدهلوى) يناقش فى دلالته على هذا المعنى مع وجود هذه الأمور، فكيف يرتضى عاقل تأويل الطبرى و هو تأويل ركيك محتاج إلى الحذف و التقدير، و لا يوافقه الاستعمال و لا يخطر ببال أحد أبدا؟

و منهم من اخترع معنى آخر للفظة (المولى) لما رأى عدم تمامية حمله على (المحب و الناصر) و هو (المحبوب) كابن حجر المكى و الكابلى صاحب (الصواقع) و شاه ولى اللّه الدهلوى فى (إزالة الخفا).

و لكنها دعوى مجردة عن الدليل، فليس فى كتب اللغة المشهورة أمثال (الصحاح) و (القاموس) و (الفائق فى غريب الحديث) و (النهاية الاثيرية) و (مجمع البحار) و (المفردات) و (أساس البلاغة) و (المغرب) و (المصباح المنير) و غيرها ذكر (للمحبوب) فى معانى لفظة (المولى).

ألا سائل يسألهم! ما الذى حملهم على الاعراض عن معنى يوافقه الكتاب و السنة، و يساعده استعمال أهل اللسان، و يفهمه القريب و البعيد، و يذعن به الموافق و المخالف، و الاعتماد على معنى مخترع من عندهم، لم يذكره اللغويون، و لا تثبته القرائن، و لا تشهد به وقائع القضية!! لكن الكابلى و بالرغم من أنه يعد (المحبوب) من جملة معانى (المولى) حيث يقول: «و لأن المولى مشترك بين معان، كالمالك و العبد و هو المعتق و الصاحب و القريب كابن العم و نحوه و الجار و الحليف و الصديق و الناصر و المنعم و المنعم عليه و الرب و النزيل و المحب و المحبوب و التابع و الظهير» يحمل (المولى) فى الحديث على (المحب و الناصر) حيث يقول: «و خاتمة الحديث- و هى الجملة الدعائية- قرينة واضحة على أن المراد بالمولى المحب و الصديق».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۱

و لعل ذلك من جهة عدم تجاسره على حمل كلام النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على معنى مخترع مكذوب، و من هنا يتضح تخليط (الدهلوى) و تلبيسه، حيث اكتفى بدعوى أن المراد من الولاية المستفادة من حديث الغدير هى (المحبة) و لم يوضّح مراده من هذه المحبة، و أنه هل يحمل (المولى) على (المحب) أو (المحبوب)؟! و السبب فى ذلك هو محاولة الفرار عن الاشكال، لأنه إن صرح بالأول أورد عليه باستحالة إرادة هذا المعنى من حديث الغدير، و إن صرّح بالثانى أورد عليه بعدم ثبوت هذا المعنى فى معانى لفظة (المولى).

و منهم من ذكر (۱۶) معنى للفظة (المولى) ثم جوّز حملها فى

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «من كنت مولاه فعلى مولاه»

على أكثر تلك المعانى، كابن الأثير الجزرى فى كتابه (النهاية فى غريب الحديث) [۱].

و هذا من عجائب الأمور، لوضوح عدم جواز حمل الحديث المذكور على أكثر تلك المعانى، و قد نقل محمد رشيد الدين الدهلوى عبارة النهاية أيضا و لم يلتفت إلى الخلل الموجود فيها...

و كالفتنى صاحب (مجمع البحار) حيث قال: «و قد تكرّر ذكر المولى فى الحديث و هو اسم يقع على جماعة كثيرة، فهو الرب و

المالک و السید و المنعم و المعتق و الناصر و المحب و التابع و الجار و ابن العم و الحلیف و العقید و الصهر و العبد و المعتق و المنعم علیه ... و منه

الحدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه.

یحمل علی أکثر الأسماء المذکورة» [۲].

و صاحب (الصواعق)- و إن ذکر (المحبوب) فی جملة المعانی الحقیقة للفظة.

---

[۱] النهایة فی غریب الحدیث: «ولی».

[۲] مجمع البحار: «ولی».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۲

(المولی) صحّح إرادة (الحب) بالکسر، و ادعی إجماع الفریقین علی ذلک حیث قال: «و نحن و هم متفقون علی صحة إرادة الحب بالکسر، و علی رضی اللّه عنه سیدنا و حبنا» [۱].

و لم یتضح لنا وجه الحمل علی (الحبّ) دون (المحبوب) مع أنه مرادف له.

لغة، و قد عدّه من المعانی الحقیقة للفظة (المولی)!! علی أنّ مجیء (المولی) بمعنی (الحب بالکسر) محتاج إلی دلیل، و الأعجب دعوی إجماع الفریقین علی صحة إرادة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا المعنی من حدیث الغدیر! و الأعجب من الکلّ استناد محمد رشید الدین خان الدهلوی إلی هذا الکلام فی مقابلة أهل الحق.

ثم إنّ الحمل علی (المحبّة) و القول بأنّ المراد من حدیث الغدیر إیجاب محبّة علی علیه السلام، یبطل أساس مذهب أهل السّنة الذی بنوا علیه مسائل مهمة و معتقدات کثیرة، ألا و هو الاعتقاد بعدالة الصحابة أجمعین أکتعین. فإذا وجبت محبّة علی علیه السلام من حدیث الغدیر فقد حرمت مقاتلته بالأولویة القطعیة، و بذلک یظهر حال معاویة و عائشة و طلحة و الزبیر و عمرو بن العاص و أمثالهم من مئات الصحابة.

و بعد، فإن الجملة الأخیرة من حدیث الغدیر التی زعموا أنّها قرینة علی تأویلهم قد کذّبها ابن تیمیّة الحرانی حیث قال: «الوجه الخامس: إن هذا اللفظ و هو

قوله: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله،

کذب باتفاق أهل المعرفة بالحدیث. و أما

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

فلهم فیه قولان سنذکر ذلک فی موضعه إن شاء اللّه تعالی.

الوجه السادس: إن دعاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مجاب، و هذا الدعاء لیس بمجاب، فعلم أنه لیس من دعاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنه من

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۳

المعلوم أنه لما توفی کان الصحابة و سائر المسلمین ثلاثة أصناف، صنف قاتلوا معه و صنف قاتلوه، و صنف قعدوا عنه، هذا، و أکثر السابقین الأولین من العقود، و قد قیل: إن بعض السابقین الأولین قاتلوه. و ذکر ابن حزم: إن عمار بن یاسر قتله أبو الغادیة، و إن أبا الغادیة هذا من السابقین الأولین، ممن بایع تحت الشجرة، و أولئک جمیعهم قد ثبت فی الصحیحین أنه لا یدخل النار منهم أحد» [۱].

(قوله):

«و لو کان المولی بمعنی المتصرف فی الأمر، أو کان المراد بالأولی هو الأولی بالتصرف، لکان المناسب أن یقول: اللهم أحبّ من کان تحت تصرفه و أبغض من لم یکن تحت تصرّفه».

أقول: هذا عجیب من فهم (الدهلوی)، فأی ملازمة بین الکون تحت التصرف و بین الاطاعة و الاعتقاد بالامامة؟ قد یکون مخالفو الامام الحق تحت تصرّفه بحسب نفوذ أحکامه فیهم، لکنهم فی الباطن لا یعتقدون بکونه إماما حقا، بل قد یتظاهرون باعتقادهم لکن لا مناص لهم من الکون تحت تصرّفه، کما هو الشأن فی قضیة أهل الذمة، فإنهم واقعون تحت تصرّف النبی أو الامام مع عدم الاعتقاد بنبوته أو إمامته.

إذن، لا ملازمة بین الأمرین حتی یستحقّ من کان تحت التصرّف للدعاء المذکور، نعم من کان کذلک مع الاعتقاد بالامامة و وجوب الطاعة یستحقّه بلا ریب، فظهر أنّ المناسب ما کان لا ما توهّمه (الدهلوی).

(قوله):

«فذکر محبته و معاداته دلیل صریح علی أنّ المقصود إیجاب محبته و التحذیر من معاداته لا التصرف و عدم التصرف».

---

[۱] منهاج السنة ۴۰/ ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۴

أقول:

لقد دلّت الألفاظ العدیدة من حدیث الغدیر- کبعض الأحادیث الأخری- علی أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یخشی من تکذیب القوم إیّاه، فقد عرفت سابقا

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث: «رأیت الناس حدیثی عهد بکفر و متی أفعل هذا به یقولون صنع هذا بابن عمّه» [۱]

. و

قوله فی حدیث آخر: «و عرفت أن الناس مکذّبیّ» [۲]

. و

قوله فی ثالث: «یا رب إنما أنا واحد کیف أصنع یجتمع علی الناس» [۳]

. و من هنا تتضّح المناسبة التامّة بین دعائه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لمن والی علیا و علی من عاداه، و بین إمامته علیه الصلاة و السلام.

قال الحافظ محب الدین الطبری فی الجواب عن

حدیث «علی منی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن بعدی»

قال: «و أما الحدیث الثالث. فقوله: فتعین حمل المولی علی الناصر و المتولی الی آخر ما قرر. قلنا: الجواب عنه من وجهین، الأول- القول بالموجب علی المعنیین مع البیان بأنه لا دلیل لکم فیه، أما علی معنی الناصر فلما بیّناه فی الحدیث قبله، و أما بمعنی المتولی فقد کان ذلک و ان کان بعد من کان بعده، إذ یصدق علیه بعده حقیقة. و مثل هذا قد ورد. و سیأتی فی مناقب عثمان أن النبی رأی فی منامه حوریة فقال لها: من أنت؟ قالت: للخلیفة من بعدک عثمان.

و یکون فائدة ذلک التنبیه علی فضیلته، و الأمر بالتمرن علی محبته، فإنه سیلی علیکم و یتولّی أمرکم و من یتوقع إمرته، فالأولی أن یموت القلب علی مودّته و محبته و مجانبة بغضه، لیکون أدعی علی الانقیاد و أسرع للطواعیة و أبعد من الخلف. و یشهد ذلک: إن هذا القول یعنی

إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کل مؤمن بعدی

، صدر حین وقع فیه من وقع، و أظهر بغضه من أظهر، علی ما تضمّنه

---

[۱] الأربعین للمحدث الشیرازی- مخطوط.

[۲] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

[۳] المصدر ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۵

الحدیث، فأراد نفی ذلک عنهم و التمرن علی خلافته، لحاجتهم إلیه و حاجته إلیهم» [۱].

ثم ما ذا یقول (الدهلوی) فی مقابلهٔ ما فهمه الشاعر الصّحابی حسّان بن ثابت من حدیث الغدیر، و قال علی لسان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «و رضیتک من بعدی إماما و هادیا»؟

هل یتجاسر علی القول بأن حسّانا قد حمل الحدیث علی غیر محمله الصحیح؟ هل یتجاسر علی أن یقول ذلک و لا سیّما مع تقریر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لشعر حسان و سروره به؟

و ما ذا یقول فی مقابلهٔ مناشدهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام الناس بحدیث الغدیر، فی مقام إثبات إمامته و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟

و ما ذا یقول فی مقابلهٔ أشعار قیس بن سعد بن عبادهٔ؟

و ما ذا یقول فی مقابلهٔ کلمات أکبار علماء طائفته؟

[۴] إرادهٔ الإمامهٔ منه تخالف طریقهٔ النبی فی بیان الواجبات و السّنن ... ص: ۲۲۵

اشارهٔ

(قوله):

«و من المعلوم أن النبی علیه الصلاهٔ و السلام کان قد بلّغ أدنی الواجبات بل السنن، بل آداب القیام و القعود و الأکل و الشرب بوجه یفهم الکلّ- سواء الحاضر و الغائب ممّن عرف لغهٔ العرب المعانی المقصودهٔ من ألفاظه بلا تکلّف».

النقض بحدیث الإثنا عشر خلیفهٔ ... ص: ۲۲۵

أقول:

إن هذا الکلام فی الحقیقهٔ طعن فی الصحابهٔ و العلماء الذین أثبتوا إمامهٔ أمیر

---

[۱] الریاض النضرهٔ ۱/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۶

المؤمنین علیه السلام من حدیث الغدیر، بل إنه طعن فی تبلیغ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أدائه الرسالهٔ الإلهیهٔ...

لقـد غفل (الدهلوی) أو تغافل عمّا ذکر علماء مذهبه فی معنی حدیث «الإثنا عشـر خلیفهٔ» من الکلمات المشوّشهٔ و الأقاویل المضـطربهٔ من أجل صرفه عن مدلوله الواقعی، معرضین عن الأحادیث المفسّرهٔ الواردهٔ بطرق أهل الحق بل بطرقهم.

لقـد کثرت تأویلاتهم الرکیکهٔ و توجیهاتهم السـخیفهٔ لهذا الحدیث الشـریف الثابت عن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم، و مع ذلـک فقـد اعترف بعض أعـاظم علمـائهم بـالعجز عن بیـان معنـاه و أعرض عن تـأویله، قـال ابن حجر العسـقلانی: «قـال ابن بطال عن المهلّب: لم ألق أحدا یقطع فی هذا الحدیث یعنی بشیء معین» [۱].

قـال: «و قـال ابن الجوزی فی کشف المشـکل: قـد أطلت البحث عن معنی هـذا الحـدیث و تطلّبت مظـانه و سـألت عنه، فلم أقع علی المقصود به، لأن الألفاظ مختلفهٔ و لا أشک أن التخلیط فیها من الرواهٔ» [۲].

و قال أبو بکر ابن العربی: «و لم أعلم للحدیث معنی» و هذا نص کلامه فی شرح الحدیث:

«روی أبو عیسی عن جابر بن سمرهٔ قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یکون بعدی اثنا عشر أمیرا کلهم من قریش

. صـحیح فعددنا بعد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم من ملک باسم الملک العام اثنی عشر أمیرا، فوجدنا أبا بکر، عمر، عثمان، علی، الحسن، معاویـهٔ، یزیـد بن معاویـهٔ، معاویـهٔ ابن یزید، مروان، عبد الملک بن مروان، الولید، سـلیمان، عمر بن عبد العزیز، هشام بن عبد الملـک، یزیـد بن عبـد الملک، مروان بن محمـد بن مروان، السـفاح المنصور، المهـدی، الهادی، الرّشـید، الأمین، المأمون، المعتصم، الواثق المتوکل، المنتصر، المستعین، المعتز، المهتدی، المعتمد، المعتضد، المکتفی،

---

[۱] فتح الباری- شرح البخاری- کتاب الفتن ۱۶/ ۳۳۸.

[۲] المصدر نفسه ۱۶/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۷

المقتدر، القاهر، الراضـی، المتقی، المسـتکفی، المطیع، الطائع القائم، المهتدی و أدرکته سنهٔ ۴۸۴، و عهد إلی المسـتظهر أحمد ابنه. و توفی فی المحرم سنهٔ ۸۶. ثم بایع المستظهر لابنه أبی المنصور المفضل و خرجت عنهم سنهٔ ۹۵.

و إذا عددنا منهم اثنی عشـر انتهی العدد بالصورهٔ إلی سـلیمان بن عبد الملک، و إذا عددناهم بالمعنی کان معنی منهم خمسهٔ: الخلفاء الأربعهٔ و عمر بن عبد العزیز.

و لم أعلم للحدیث معنی، و لعله بعض حدیث. و

قد ثبت أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کلّهم من قریش» [۱].

ثم إن کلام (الدهلوی) هذا یقتضـی أن ینسب إلی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم عدم البلاغهٔ و قصور البیان فی کلّ کلام له تحیرت فی فهمه الأفهام و الأفکار، بل یقتضـی نسبهٔ هذا النقص إلی القرآن الکریم لاختلاف العلماء و الفقهاء و تحیرهم فی فهم کثیر من آیات الأحکام، و نعوذ باللّه عز و جل من التفوه بمثل هذا الکلام.

إن (الـدهلوی) یریـد دفع دلالهٔ حدیث الغدیر علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه الصـلاهٔ و السـلام و ان اسـتلزم ذلک الأباطیل المنکرهٔ، بل الطعن فی کلمات النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم بل القرآن العظیم، و لکن تلمیذه محمد رشید الدین الدهلوی ینص علی أن ثبوت خلافهٔ الأمیر من حـدیث الغدیر لا ینافی مذهب أهل السنهٔ، و أنه لا حاجهٔ إلی تمهید المقدمات المطوّلهٔ لهذا الدلیل المختصـر [۲]. و کلام الرشـید الـدهلوی هـذا یوضح مدی تعصّب (الدهلوی) و أسـلافه و ارتکابهم الأکاذیب و الخرافات فی ردّ حدیث الغدیر، و لقد اعترف- و للّه الحمد- بدلالهٔ الحدیث المذکور علی مطلوب أهل الحق.

و اعترف ملک العلماء شهاب الدین الدولتآبادی بدلالهٔ حدیث الغدیر

---

[۱] عارضة الأحوذی فی شرح الترمذی ۹/ ۶۷- ۶۹.

[۲] إیضاح لطافة المقال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۸

علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، قال: «قال أهل السّنة: المراد من

الحدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

. أی فی وقت خلافته و إمامته» [۱].

فهم یعترفون بدلالته علی الامامة و الخلافة، و هذا یبطل تأویل (الدهلوی) و بعض أسلافه، أما حمل معنی الحدیث علی الامامة و الخلافة فی وقتها فیبطله فهم الأصحاب و تهنئة الشیخین و غیرهما و غیر ذلک.

(قوله):

«و فی ذلک- فی الحقیقة- کمال البلاغة، و هو مقتضی منصب الإرشاد و الهدایة».

أقول: فأین کان مقتضی منصب الإرشاد و الهدایة فی

حدیث «سیکون بعدی اثنا عشر خلیفة کلهم من قریش»

الذی زعموا عدم وضوح معناه، و لم یخل وجه من الوجوه التی ذکروها فی شرحه من نقد و إشکال، و لم یتم له توجیه یقبله أهل الفضل و الکمال؟

(قوله):

«فدعوی الاکتفاء حینئذ بمثل هذا الکلام الذی لا تساعده قواعد لغة العرب یستلزم إثبات قصور البیان و البلاغة، بل المساهلة فی أمر التبلیغ و الهدایة فی حق النبی. و العیاذ باللّه من ذلک».

النقض بحدیث خوخة أبی بکر ... ص: ۲۲۸

أقول:

أولا: إن دعوی عدم مساعدة قواعد اللغة العربیة لاستفادة الامامة من حدیث الغدیر من عجائب التقوّلات، لثبوت دلالته من استشهاد أمیر المؤمنین

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۹

علیه السلام و مناشدته، و من صریح أشعار حسان بن ثابت مع تقریر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أشعار قیس بن سعد بن عبادة، و من تصریحات کبار أئمة أهل السنة کما علمت آنفا.

و ثانیا: إن نفی دلالة حدیث الغدیر علی الامامة یساوق نفی دلالة «لا إله إلّا اللّه» علی التوحید، و یساوق نفی دلالة «محمد رسول اللّه» علی الرسالة.

و ثالثا: إن کلام (الدهلوی) هذا ینتقض بحدیث خوخة أبی بکر المزعوم، ذاک الحدیث الذی جعلوه من أدلة خلافة أبی بکر، فإنا نقول لمخاطبنا: إن لم یدل حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام مع وجود تلک القرائن و الشواهد فأیّ علاقة لحدیث خوخة أبی بکر مع خلافته حتی جعلوه من أدلتها؟

قال القاری بشرح حدیث: «لا تبقین فی المسجد خوخة إلّا خوخة أبی بکر» قال: «قال التوربشتی: و هذا الکلام کان فی مرضه الذی توفی فیه فی آخر خطبة خطبها، و لا خفاء بأن ذلک تعریض بأن أبا بکر هو المستخلف بعده و هذه الکلمة إن أرید بها الحقیقة فکذلک، لأن أصحاب المنازل اللاصقة بالمسجد قد جعلوا من بیوتهم مخترقا یمرّون فیه إلی المسجد أو کوة ینظرون إلیها منه، و أمر بسدّ جملتها سوی خوخة أبی بکر تکریما له بذلک أولا، ثم تنبیها للناس فی ضمن ذلک علی أمر الخلافة حیث جعله مستحقا لذلک دون الناس.

و إن أرید به المجاز فهو کنایة عن الخلافة و سد باب المقالة دون التطرق إلیها و التطلع علیها، و المجاز فیه أقوی، إذ لم یصح عندنا أن أبا بکر کان له منزل بجنب المسجد، و إنما کان منزله بالسنح من عوالی المدینة، ثم إنه مهّد المعنی المشار إلیه و قرّره بقوله: و لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا. لیعلم أنه أحق الناس بالنیابة عنه، و کفانا حجة علی هذا التأویل تقدیمه إیاه فی الصلاة و إباؤه کلّ الإباء أن یقف غیره ذلک الموقف» [۱].

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۰

و قال القاری أیضا: «قال أبو حاتم: و فی قوله: سدّوا ... دلیل علی حسم أطماع الناس کلّهم من الخلافة إلّا أبا بکر» [۱].

فأی علاقة بین «الخوخة» و «الخلافة» یا منصفون؟

و أی الحدیثین أولی بالاستدلال: حدیث الغدیر لإمامة علی أو حدیث الخوخة لإمامة أبی بکر یا منصفون؟

و لمّا رأی الحافظ الطبری عدم دلالة حدیث خوخة أبی بکر، فإنّه لم یجد بدّا من الاعتراف بذلک فصرح بأنه «لا ینهض فی الدلالة، و إنما بانضمام القرائن الحالیة إلیه» و هذا نص کلامه حدیث قال:

«عن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فخرج فی مرضه الذی مات فیه عاصبا رأسه، فجلس علی المنبر فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: إنه لیس من الناس أحد آمن علیّ بنفسه و ماله من ابن أبی قحافة، و لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بکر لکن خلة الإسلام سدّوا عنی کل خوخة فی المسجد غیر خوخة أبی بکر. خرّجه أحمد و البخاری و أبو حاتم و اللفظ له.

و قال فی قوله: سدّوا عنی کلّ خوخة إلی آخره دلیل علی حسم أطمع الناس کلهم من الخلافة إلّا أبا بکر.

قلت: و هذا القول وحده لا ینهض فی الدلالة، و إنما بانضمام القرائن الحالیة التی حصلت، و ذلک بارتقائه المنبر فی حال المرض و مواجهة الناس بذلک و تعریفهم بحق أبی بکر و تفضیله بذکر الخلة، و ذلک تنبیه علی أنه الخلیفة من بعده. و کأن هذا القول کالتوصیة لهم به لأنه قرب الموت، و کذلک فهمه الصحابة من القال و الحال» [۲].

أقول: فإذا کان حدیث الخوخة یدل علی خلافة أبی بکر بانضمام القرائن من ارتقاء المنبر و مواجهة الناس و التعریف بحق أبی بکر و تفضیله ... کما قال المحب الطبری ... فإن حدیث الغدیر- بغض النظر عن دلالته بوحده- یدل

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۲۵.

[۲] الریاض النضرة ۱/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۱

علی إمامة و خلافة أمیر المؤمنین بانضمام تلک القرائن إلیه، من ارتقاء المنبر قرب الموت، و التعریف بحق علی و أهل البیت علیهم السلام، و أنه مولی من کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مولاه- هذا الکلام الذی یفید التساوی من جمیع الوجوه و تفضیل علی بذلک کما فهمه الدهلوی- و نزول الآیات الکریمة من القرآن الکریم فی تلک الواقعة، و شدة اهتمام النبی صلّی اللّه علیه و آله و

سلّم بالأمر، و خوفه من شرّ المخالفین، و کون الواقعهٔ فی زمان و مکان لم یتعارف فیه هکذا اجتماع، ثم أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بردّ من تقدم و إلحاق من تخلّف، و صنعه منبرا له من أقتاب الإبل، ثم رفعه لعلی حتی رآه الناس کلّهم، مع تغییر ملابسه و تعمیمه إیاه بیده، ثم تهنئهٔ الشیخین و عامهٔ الأصحاب و الأزواج لعلی، و ترتّب الثواب العظیم علی صوم هذا الیوم المبارک ... إلی غیر ذلک...

ذکر من روی تعمیم النبی علیّا یوم الغدیر بیده ... ص: ۲۳۱

و قد روی حدیث تعمیم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بیده علیا علیه السلام یوم غدیر خم جماعهٔ من أکابر أئمهٔ أهل السنهٔ أمثال:

۱- سلیمان بن داود بن الجارود أبو داود الطیالسی.

۲- عبد اللّه بن محمد بن أبی شیبهٔ العبسی.

۳- أحمد بن منیع البغوی.

۴- أحمد بن الحسین بن علی البیهقی.

۵- محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۶- إبراهیم بن محمد الحموینی.

۷- محمد بن یوسف الزرندی.

۸- علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ.

۹- جلال الدّین عبد الرحمن بن أبی بکر السّیوطی.

۱۰- جمال الدّین عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۲

۱۱- علاء الدین علی بن حسام الدین الشّهیر بالمتّقی.

۱۲- محمود بن علی الشیخانی القادری.

۱۳- أحمد بن محمد القشاشی.

قال علی المتقی: «عن علی قال: عمّمنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم بعمامهٔ فسدلها خلفی. و فی لفظ: فسدل طرفیها علی منکبی. ثم قال: إنّ اللّه أمدّنی یوم بدر و حنین بملائکهٔ یعتمّون هذه العمهٔ. و قال: إن العمامهٔ حاجزهٔ بین الکفر و الایمان. و فی لفظ بین المسلمین و المشرکین، و رأی رجلا یرمی بقوس فارسیهٔ فقال: إرم بها. ثم نظر إلی قوس عربیهٔ فقال: علیکم بهذه و أمثالها و رماح القنا، فإن بهذه یمکّن اللّه لکم فی البلاد و یؤّید لکم. ش. ط و ابن منیع ق» [۱].

و

قال محب الدین الطبری: «ذکر تعمیمه إیاه بیده، عن عبد الأعلی بن عدی البهرانی: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا علیا یوم غدیر خم فعمّمه و أرخی عذبه من خلفه» [۲].

و قال شهاب الدین أحمد: «عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه رضی اللّه تعالی عنهم: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم عمّم علی بن أبی طالب کرّم اللّه تعالی وجهه عمامته السحابهٔ و أرخاها من بین یدیه و من خلفه، ثم قال:

أقبل فأقبل. ثم قال: أدبر فأدبر. فقال صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: هکذا جاءتنی الملائکهٔ ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و أخذل من خذله» [۳]

. و قال الحموینی: «أخبرنا القاضی جلال الدین أبو المناقب محمود بن مسعود

---

[۱] کنز العمال للملا علی المتقی. و المراد من «ش» هو ابن أبی شیبهٔ. و من «ط» أبو داود الطیالسی.

و من «ق» البیهقی.

[۲] الریاض النصرهٔ ۲/ ۲۸۹.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط.

ابن أسعد بن العراقی الطاووس القزوینی إجازهٔ بروایته عن الشیخ إمام الدین عبد الکریم بن محمد بن عبد الکریم إجازهٔ قال: أنبأنا أبو منصور شهردار بن شیرویه ابن شهردار الحافظ إجازهٔ قال: أنبأنا أبو زکریا یحیی بن عبد الوهاب ابن الامام أبی عبد اللّه محمد بن إسحاق بن محمد بن یحیی بن مندهٔ الحافظ بقراءتی علیه بإصفهان فی داره، أنبأنا أبو عمر عثمان بن محمد بن أحمد بن سعید الخلّال، أنبأنا أبو أحمد عبد اللّه بن یعقوب بن إسحاق بن إبراهیم بن جمیل، أنبأنا جدّی إسحاق، أخبرنا أحمد بن منیع عن علی بن هاشم عن أشعث بن سعید عن عبد اللّه ابن بشر عن أبی راشد عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه عز و جل أیّدنی یوم بدر و حنین بملائکهٔ معتمین هذه العمهٔ، و العمهٔ الحاجز بین المسلمین و المشرکین. قاله لعلی لما عمّمه یوم غدیر خم بعمامهٔ سدل طرفها علی منکبیه» [۱].

و قال أیضا ...: «عن جعفر بن محمد قال: حدثنی أبی عن جدی أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عمّم علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه عمامته السحاب فأدخلها من بین یدیه و من خلفه، ثم قال: أقبل فأقبل ثم قال: أدبر فأدبر، قال: هکذا جاءتنی الملائکهٔ» [۲].

و قال أیضا ...: «عن علی بن أبی طالب قال: عمّمنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم بعمامهٔ فسدل طرفها علی منکبی و قال: إن اللّه أمدّنی یوم بدر بملائکهٔ معتمین بهذه العمامهٔ» [۳].

روی محمد بن یوسف الزرندی الحدیث الثانی المذکور عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه و أضاف: «ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۷۵.

[۲] المصدر ۱/ ۷۶.

[۳] المصدر ۱/ ۷۶.

والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله» [... ۱].

و رواه نور الدین ابن الصباغ: «عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: عممنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم بعمامهٔ فسدل نمرقها علی منکبی و قال: إن اللّه تعالی أمدّنی یوم بدر و حنین بملائکهٔ معتمین هذه العمامهٔ» [۲].

و قال المحدّث الشیرازی: «و رواه جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه علیهم السلام و فیه من الزیادهٔ: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عمّم علی بن أبی طالب عمامته السحابهٔ أرخاها بین یدیه و من خلفه. ثم قال: أقبل فأقبل، ثم قال: أدبر فأدبر. فقال: هکذا جاءتنی الملائکهٔ یوم بدر ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث» [۳].

و قال محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی: «و فی الفصول المهمهٔ عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: عمّمنی

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم بعمامة فسدل نمرقها علی منکبی و قال: إن اللّه تعالی أمدّنی یوم بدر و حنین بملائکة معتمین هذه العمامة» [۴].

و قال أحمد القشاشی ...: «فقد روینا بالسّند السابق إلی الحافظ جلال الدین السیوطی أنه قال فی الجامع الکبیر معزوا إلی ابن أبی شیبة و الطیالسی و ابن منیع و البیهقی ما نصه: عن علی رضی اللّه عنه قال: عممنی رسول اللّه» [... ۵].

---

[۱] نظم در السمطین ۱۱۲.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۲۷.

[۳] الأربعین للمحدّث الشیرازی- مخطوط.

[۴] الصراط السوی- مخطوط.

[۵] السمط المجید فی سلاسل التوحید: ۹۹.

ترجمة أحمد القشاشی ... ص: ۲۳۵

و الشیخ أحمد القشاشی من أعاظم مشایخ والد (الدهلوی) فی الإجازة، و قد ترجم له المحبی فی (خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر) ذاکرا فضائله منوّها بمقاماته و جلالته ... فراجع [۱].

(قوله):

«فقد ظهر أن غرضه صلّی اللّه علیه و سلّم إفادة هذا المعنی الذی یفهم من هذا الکلام بلا تکلّف، أی إن محبة علی فرض کمحبة النبی و معاداته محرّمة کمعاداة النبی، و هذا هو مذهب أهل السنة و الجماعة، و هو المطابق لفهم أهل البیت».

أقول:

لقد- ظهر- مما- ذکرنا- سابقا- أن غرضه- صلّی اللّه علیه- و آله و سلّم- إفادة ما هو الظاهر المفهوم من کلامه بلا تکلّف، أی کون أولویة أمیر المؤمنین علیه السلام بالتصرف مثل أولویة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بالتصرف، و أن طاعته فرض واجب مثل إطاعة النبی. و هذا هو مذهب أهل الدیانة و هو المطابق لفهم أهل البیت علیهم السلام.

معنی حدیث الغدیر عند أهل البیت و الأصحاب ... ص: ۲۳۵

فقد روی العلامة المجلسی: «عن أبی إسحاق قال: قلت لعلی بن الحسین علیه السلام: ما معنی قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه؟

قال: أخبرهم أنه الامام بعده» [۲].

---

[۱] خلاصة الأثر ۱/ ۳۴۳.

[۲] بحار الأنوار للعلامة محمد باقر المجلسی ۳۷/ ۲۲۳.

و مثله روايات عديدة فى (بحار الأنوار) و غيره من كتب الأخبار، و نحن نكتفى بالخبر المذكور لغرض المعارضة به مع الخبر الذى سيذكره (الدهلوى) عن طريق أهل مذهبه، على أن الخبر الذى ذكرناه له شواهد تصدّقه و هى أشعار أمير المؤمنين، و أشعار حسان بن ثابت- التى قالها فى حضور النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و مع تقريره- و أشعار قيس بن سعد ... و غير ذلك من الشواهد و القرائن المذكورة سابقا.

و مع ذلك كله ترى الفضل ابن روزبهان يقول فى جواب (نهج الحق و كشف الصدق): «و العجب أن هذا الرجل لا ينقل حديثا إلّا من جماعة أهل السنة، لأن الشيعة ليس لهم كتاب و لا رواية و لا علماء مجتهدون مستخرجون للأخبار، فهو فى إثبات ما يدّعيه عيال على كتب أهل السنة».

و قد جعل هذا الرجل أو تجاهل أو نقل الشيعة الحديث عن جماعة أهل السنة هو لأجل الإفحام و الإلزام كما هو قاعدة البحث و المناظرة، و هذا لا يدل على أن الشيعة ليس لهم كتاب و لا رواية و لا علماء مجتهدون مستخرجون للأخبار.

إذن، يجوز للشيعة الاحتجاج بأحاديثهم، بل قد يجب عليهم ذلك أحيانا لأغراض عديدة، و منها إثبات أن لهم كتبا و روايات و علماء.

و بنقل الحديث المذكور عن الامام السّجاد زين العابدين عليه السلام ثبت أن الذى فهمه أئمة أهل البيت عليهم السلام من حديث الغدير، هو الأولوية بالامامة و الخلافة لأمير المؤمنين عليه السلام، فظهر بطلان دعوى (الدهلوى).

[۵] التمسک بكلام يروونه عن الحسن المثنى ... ص: ۲۳۶

اشارة

قوله: «أخرج أبو نعيم عن الحسن المثنى ابن الحسن السبط رضى اللّه عنهما أنه سئل: هل

حديث من كنت مولاه

نص على خلافة على رضى اللّه عنه؟ فقال:

لو كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يعنى بذلك الخلافة لأفصح لهم بذلك، فإن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۷

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم كان أفصح الناس، و لقال لهم: يا أيها الناس هذا و الى أمركم و القائم عليكم بعدى فاسمعوا له و أطيعوا.

و لو كان الأمر إن اللّه جلّ و علا و رسوله صلّى اللّه عليه و سلّم اختار عليا لهذا الأمر و للقيام على الناس بعده، فإنّ عليا أعظم الناس خطيئة و جرما، إذ ترک أمر رسول اللّه أن يقوم فيه كما أمره و يعذر إلى الناس.

فقيل له: ألم يقل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى: من كنت مولاه فعلى مولاه؟

فقال: أما و اللّه لو يعنى رسول اللّه بذلک الأمر و السلطان لأفصح به كما أفصح بالصّلاة و الزكاة و لقال يا أيها الناس: إنّ عليا والى أمركم من بعدى و القائم فى الناس».

أقول: إحتجاج (الدهلوى) بهذه الرواية الموضوعة باطل لوجوه:

۱- هذه الرواية من متفردات الجماعة ... ص: ۲۳۷

إنّ هذه الروایة لم ینقلها الشیعة، و إنما هی من متفرّدات أهل السنّة و الجماعة، و أنت تعلم أنّ روایات کلّ طائفة لا تکون حجة علی الطائفة الأخری فی مقام البحث و المناظرة و الاستدلال، فان جعلت روایات أهل السنة حجة علی الشیعة فلتجعل روایات الشیعة علی أهل السنة حجة کذلک.

۲- استدلاله بها یخالف ما التزم به ... ص: ۲۳۷

ثم إنّ (الدهلوی) قد خالف وعده و نکث عهده و ذلک لأنه قد التزم فی کتابه (التحفة) بأن ینقل فی باب الامامة من کتب أهل الحق فقط، فقال- بعد ذکر الآیات التی استدل بها بزعمه علی خلافة أبی بکر-: «و أما أقوال العترة فإن المروی منها من طریق أهل السنة خارج عن حدّ الحصر و الإحصاء، فلتلحظ فی ذاک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۸

الکتاب (یعنی إزالة الخفاء) و لمّا وقع الالتزام فی هذه الرسالة بعدم التمسّک بغیر روایات الشیعة فی جمیع المسائل فإنه یذکر من اقوال العترة فی هذا الباب ما جاء منها فی کتبهم المعتبرة و مرویاتهم الصحیحة».

فنقول: العجب أن (الدهلوی) یلتزم هنا بأن لا ینقل من أقوال العترة حدیثا إلّا من کتب الشیعة المعتبرة و مرویّاتهم الصحیحة، و مع ذلک یخالف فی هذا المقام و مقامات کثیرة غیره ما التزم به فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ.

۳- اعترافه بعدم حجیة روایات فرقة علی أخری ... ص: ۲۳۸

و قال (الدهلوی) فی صدر کتابه (التحفة): «و فی نقل مذهب الشیعة و بیان أصولهم و ما یمکن إلزامهم به فقد التزم فی هذه الرسالة بعدم النقل من غیر کتبهم المعتبرة، کما أن الزام أهل السنة یجب أن یکون بحسب روایات أهل السنة، و إلّا توجه إلی کلّ واحد من الطرفین التهمة بالتعصب و العناد، و لم یتحقق الاعتماد و الوثوق بینهما».

و هذا الکلام صریح فی عدم حجیة روایات کلّ فرقة من الفرقتین علی الفرقة الأخری، فالعجب أن هذا الرجل یقول هذا الکلام ثم ینسی أو یتناسی ما قاله، فیخالفه فی موارد عدیدة من البحث و الکلام، و من ذلک احتجاجه بهذا الحدیث الذی رواه أبو نعیم عن الحسن المثنی، و هو حدیث مزعوم موضوع لم یروه إلّا أهل السنة.

۴- لیس هذا الحدیث فی الکتب الصحیحة ... ص: ۲۳۸

و هذا الحدیث المزعوم لم یخرجه أحد من أصحاب الکتب الصحاح عند أهل السنة، أو الکتب التی التزم فیها بالصحة، و لا هو من الأحادیث الصحیحة سندا، و قد ذکر (الدهلوی) فی کتاب (التحفة) فی باب الامامة عند الجواب عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۹

الحدیث السادس فیه: «إن القاعدة المقررة لدی أهل السنة هی: إن کل حدیث رواه بعض أئمّة فن الحدیث فی کتاب لم یلتزم فیه بصحة ما فیه، مثل البخاری و مسلم و بقیة أصحاب الصحاح، أو لم یصرّح بصحة ذاک الحدیث صاحب الکتاب أو غیره من المحدثین الثقات، فهو غیر قابل للاحتجاج».

فهذه هی القاعدة المقررة لدی أهل السنة کما یقول (الدهلوی)، فکیف یحتج بهذا الحدیث المزعوم الذی لیس مصداقا لهذه

القاعدة؟!.

۵- مالا سند له لا یصغی إلیه ... ص: ۲۳۹

و من القواعد المقرّرة لدی أهل السنّة- کما ذکر (الدهلوی)- أنهم لا یصغون إلی الحدیث الذی لا سند له، و علی هذا الأساس حاول (الدهلوی) نفسه الجواب علی المطعن الثالث من مطاعن أبی بکر بعد إنکاره
قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «لعن اللّه من تخلّف عنها»
و إن کان الشهرستانی صاحب (الملل و النحل) و غیره من رواته ... فقال: إنّ کلّ حدیث لم یکن فی الکتب المسندة للمحدّثین مع الحکم بالصحة فلا یصغی إلیه.
و علی ضوء ما ذکر (الدهلوی) فی ذاک المقام نعترض علیه استناده إلی هذا الحدیث المزعوم فی محلّ الکلام، لأنّه لیس حدیثا مسندا فی کتب المحدّثین فضلا عن کونه صحیحا عندهم، فیلزم أن لا یصغی إلیه، فکیف یستند إلیه و الحال هذه؟
و نظیر المقام استناده إلی
الحدیث المختلق: «ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر»
و هو أیضا لا سند له أبدا. کما نصّ علیه ابن الجوزی و غیره فی (الموضوعات).

۶- احتجاج الدهلوی بهذا الحدیث تعسف ... ص: ۲۳۹

إن (الدهلوی) یردّ فی باب الامامة أحادیث عدیدة یرویها أکابر أئمة أهل
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۰
مذهبه و مشاهیر محدثیهم بالأسانید المتکررة و الطرق المختلفة، أمثال حدیث الطائر و
حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»
و حدیث الأشباه، بل إنّ هذه الأحادیث الثلاثة المذکورة یرویها والده أیضا فی جملة فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام.
فالعجب من هذا الرجل الذی یرد هکذا أحادیث صحیحة مستفیضة بل متواترة، کیف یستند إلی حدیث أبی نعیم فی هذا المقام؟
و أیضا نری (الدهلوی) یستهزئ بالشیعة و یطعن فیهم لأنهم یحتجّون
بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»
- مع أنه حدیث متواتر یرویه کبار أئمة المحدثین و الحفاظ من أهل السنة، و یثبته والده الشاه ولی اللّه الدهلوی- لأنه بزعمه حدیث موضوع!! و هو فی نفس الوقت یحتجّ بروایة أبی نعیم التی لا تبلغ درجة
حدیث «أنا مدینة العلم»
و نحوه من أحادیث فضائل الامام علیه السلام!! ألا یتوجّه علیه ما تلفّظ به بالنسبة إلی الشیعة من ألفاظ الاستهزاء و السخریة؟!

۷- بطلان المعارضة من کلام والد الدهلوی ... ص: ۲۴۰

و کما ثبت بطلان استدلال (الدهلوی) بروایة أبی نعیم من کلام نفسه، فإنه یثبت بطلان استدلاله بهذه الروایة من کلام والده الشاه

ولی اللّه الـذی نصّ فی آخر کتـابه (قرهٔ العینیـن فی تفضـیل الشـیخین) علی عـدم جـواز المنـاظرهٔ مع الزیدیـهٔ بـل الامامیـهٔ بأحـادیث الصحیحین فضلا عن غیرها.

فنقول: فاستناد ولده إلی روایهٔ أبی نعیم فی هذا المقام تعسّف باطل و مخالفهٔ للقواعد المقرّرهٔ و عقوق لوالده.

۸- بطلان المعارضهٔ من کلام تلمیذه ... ص: ۲۴۰

و کما بطل اسـتناد (الدهلوی) إلی روایهٔ أبی نعیم من کلام والده، فهو باطل لدی تلمیذه محمد رشـید الدین خان الدهلوی الذی ذکر فی کتابه (الشوکهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۱

العمریّهٔ) أن أخبـار کـل فرقـهٔ لاـ تصـلح للاعتبـار و الاعتمـاد فی مقـام البحث و النقـاش مع غیرها من الفرق، لأن رواهٔ أخبار کل فرقهٔ مقدوحون لدی علماء الفرقهٔ الأخری.

أقـول: فحـدیث أبی نعیم لاـ یجوز الاحتجـاج به فی مقابلـهٔ الشـیعهٔ الامامیـهٔ، فکیف بـدعوی التعـارض بینه و بین حـدیث متواتر لـدی الفریقین؟

و علی ما ذکره رشـید الدین الدهلوی فإنّه یلزم علی أهل السـنهٔ التسلیم و الإذعان باستدلال الشیعهٔ بأحادیث فضائل أمیر المؤمنین علیه السـلام المخرجـهٔ فی کتب أهل السـنّهٔ، و بهـذا تسـقط مکابرات (الـدهلوی) و أسـلافه کابن حجر و ابن تیمیهٔ و أمثالها، لأن اسـتدلال الشیعهٔ کان مطابقا للقواعد المقرّرهٔ المتّبعهٔ فی مقام المناقشهٔ و المناظرهٔ، فیجب علی من خالفهم التسلیم و القبول.

۹- اعتراضهم علی تمسک الامامیهٔ بروایهٔ أبی نعیم ... ص: ۲۴۱

و هل من العدل و الإنصاف اعتراضهم علی الامامیهٔ التمسک بروایهٔ أبی نعیم لفضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، و هم فی نفس الوقت یسـتندون إلی حدیث یرویه أبو نعیم فی مقابلهٔ حدیث الغدیر المتواتر؟! لقد قال ابن تیمیهٔ: «فإن أبا نعیم روی کثیرا من الأحـادیث التی هی ضعیفهٔ بل موضوعهٔ باتفاق علماء الحدیث و أهل السنهٔ و الشیعهٔ».

و قال أیضا: «مجرّد روایـهٔ صاحب الحلیهٔ و نحوه لا یفید و لا یدل علی الصـحهٔ، فإنّ صاحب الحلیهٔ قد روی فی فضائل أبی بکر و عمر و عثمان و علی و الأولیاء و غیرهم أحادیث ضعیفهٔ بل موضوعهٔ باتفاق أهل العلم».

۱۰- تنصیص الدهلوی علی عدم اعتبار تصانیف أبی نعیم ... ص: ۲۴۱

و قال (الـدهلوی) فی رسالته فی أصول الحدیث فی بیان طبقات کتب الحدیث نقلا عن والده ما تعریبه: «الطبقهٔ الرابعهٔ: الأحادیث غیر المعروفهٔ فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۲

القرون السابقـهٔ و التی رواهـا المتأخرون، فلا یخلو حالها عن أحـد أمرین، فإمّا قـد تفحص عنها السـلف و لم یقفوا لها علی أصل حتی یروونهـا، و إمـا وقفوا لهـا علی أصـل لکن رأوا فیه علـهٔ أوجبت ترک جمیع تلـک الأحـادیث، و علی کلّ حال فإن هـذه الأحادیث لا یجوز الاعتماد علیها و التمسک بها فی عقیدهٔ أو عمل. و لنعم ما قال بعض الشیوخ فی أمثال هذا:

فإن كنت لا تدرى فتلك مصيبة و إن كنت تدرى فالمصيبة أعظم

و لقد قطع هذا القسم من الأحاديث الطريق على كثير من المحدّثين، و اغتروا بكثرة طرقها الواردة فى هذا القسم من الكتب، فحكموا بتواترها و تمسكوا بها فى مقام القطع و اليقين، خلافا لما تدل عليه الأحاديث فى الطبقة الأولى و الثانية و الثالثة.

و قد تضمنّت كتب كثيرة لهذا القسم من الأحاديث و هذه أسامى بعضها:

كتاب الضعفاء لابن حبان، تصانيف الحاكم، كتاب الضعفاء للعقيلى، كتاب الكامل لابن عدى، تصانيف الخطيب، تصانيف ابن شاهين، تفسير ابن جرير، الفردوس للديلمى بل جميع تصانيفه، تصانيف أبى نعيم، تصانيف الجوزجانى، تصانيف ابن عساكر، تصانيف أبى الشيخ، تصانيف ابن النجار.

و إن اكثر المساهلة و الوضع هو فى باب المناقب و المثالب و التفسير و أسباب النزول و»....

أقول على ضوء هذا الكلام: إن الحديث الذى استند إليه (الدهلوى) فى مقابلة استدلال الامامية بحديث الغدير المتواتر هو من الأحاديث المجهولة فى القرون السابقة، و لا يخلو أمره من أحد الأمرين اللذين ذكرهما، و على كل حال لا يجوز الاستناد اليه و الاعتماد عليه، فالعجب، إن هذا الرجل يعتمد على حديث يراه هو والده حديثا باطلا لا يجوز التمسك به فناسب أن نقول له:

فإن كنت لا تدرى فتلك مصيبة و إن كنت تدرى فالمصيبة أعظم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۳

بل إنه يدرى فالمصيبة أعظم...

۱۱- طعن ابن الجوزى فى أبى نعيم ... ص: ۲۴۳

و لقد بالغ الحافظ ابن الجوزى فى ذم أبى نعيم و الطعن عليه، و إليك نص عبارته: «و جاء أبو نعيم الاصبهانى فصنّف لهم- أى للصوفية- كتاب الحلية، و ذكر فى حدود التصوف أشياء قبيحة، و لم يستح أن يذكر فى الصوفية أبا بكر و عمر و عثمانا و على بن أبى طالب و سادات الصّحابة رضى اللّه عنهم، فذكر عنهم فيه العجب» [۱].

۱۲- و من رواته «فضيل بن مرزوق ...» ص: ۲۴۳

و من رواة هذا الخبر هو «فضيل بن مرزوق» كما فى (الاكتفاء) حيث جاء فيه: «و

روى عن فضيل بن مرزوق قال سمعت الحسن- أى المثنى ابن الحسن السبط- و قال له رجل: ألم يقل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه.؟ قال: بلى.

أما و اللّه لو يعنى بذلك الامارة و السلطان لأفصح لهم بذلك كما أفصح بالصلاة و الزكاة و الصيام و الحج، فإن رسول اللّه كان أفصح الناس للمسلمين، و لقال لهم: يا أيها الناس هذا والى الأمر و القائم عليكم من بعدى، فاسمعوا له و أطيعوا» [۲].

و «فضيل بن مرزق» و إن وثّقه غير واحد فقد تكلّم فيه جماعة من الأعلام، قال الذهبى: «قال النسائى: ضعيف، و كذا ضعفه عثمان بن سعيد» [۳].

قال: «قال أبو عبد اللّه الحاكم: فضيل بن مرزوق ليس من شرط

---

[۱] تلبيس إبليس: ۱۵۹.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

[۳] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۳۶۲

الصحیح، عیب علی مسلم إخراجه فی الصحیح. و قال ابن حبان: منکر الحدیث جدّا کان ممن یخطئ علی الثقات و یروی عن عطیهٔ الموضوعات» [۱].

و ذکره الذهبی فی (المغنی فی الضعفاء) قائلا: «فضیل بن مرزوق الکوفی، عن أبی حازم الأشجعی و الکبار. وثّقه غیر واحد، و ضعّفه النسائی و ابن معین أیضا. قال الحاکم: عیب علی مسلم إخراجه فی الصحیح» [۲].

و قال ابن حجر: «قال عبد الخالق بن منصور عن ابن معین: صالح الحدیث صدوق یهمّ کثیرا یکتب حدیثه. قلت: یحتج به؟ قال: لا. و قال النسائی: ضعیف ... قال مسعود عن الحاکم: لیس هو من شرط الصحیح و قد عیب علی مسلم إخراجه لحدیثه. قال ابن حبان فی الثقات: یخطئ، و قال فی الضعفاء: یخطئ علی الثقات. و روی عن عطیهٔ الموضوعات. و قال ابن شاهین فی الثقات: اختلف قول ابن معین فیه. و قال فی الضعفاء قال أحمد بن صالح:

حدّث فضیل عن عطیهٔ عن أبی سعید حدیث إن الذی خلقکم من ضعف، لیس له عندی أصل و لا هو بصحیح. و قال ابن رشدین: لا أدری من أراد أحمد ابن صالح بالتضعیف أعطیهٔ أم فضیل بن مرزوق» [۳].

هذه کلمات القوم فی «فضیل بن مرزوق».

۱۳- اشتمال الحدیث علی فریهٔ قبیحهٔ ... ص: ۲۴۴

لقد ظهر إلی الآن أن هذا الکلام موضوع علی الحسن المثنی و أنه لم یقله قطعا، و قد اشتمل فی روایهٔ محب الدین الطبری علی فریهٔ أخری علیه، إذ جاء فیه: «و یحکم، لو کان نافعا بقرابهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغیر عمل بطاعته لنفع بذلک من هو أقرب إلیه منّا، أباه و أمّه».

و هذا نص ما ذکره بتمامه: «ذکر ما روی عن الحسن بن الحسن أخی عبد اللّه

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۳۶۲.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۱۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۹۸.

ابن الحسن أنه قال لرجل ممن یغلو فیهم: و یحکم أحبّونا باللّه، فإن أطعنا اللّه فأحبّونا و إن عصینا اللّه فابغضونا. فقال له رجل: إنکم ذوو قرابهٔ من رسول اللّه و أهل بیته. قال: ویحکم لو کان نافعا بقرابهٔ رسول اللّه بغیر عمل بطاعته لنفع بذلک من هو أقرب إلیه منّا، أباه و أمّه، و اللّه إنی أخاف أن یضاعف اللّه للمعاصی منّا العذاب ضعفین، و اللّه إنی لأرجو أن یؤتی المحسن منّا أجره مرتین.

قال: ثم قال: لقد أساءنا آباؤنا و أمهاتنا، إن کان ما تقولون من دین اللّه ثم لم یخبرونا به و لم یطلعونا علیه و لم یرغبوا فیه، و نحن کنا أقرب منهم قرابهٔ منکم و أوجب علیهم و أحق أن یرغبونا فیه منکم، و لو کان الأمر کما تقولون أن اللّه جلّ و علا و رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم اختار علیا لهذا الأمر و للقیام علی الناس بعده، فإنّ علیا أعظم الناس خطیئهٔ و جرما، إذ ترک أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یقوم فیه کما أمره و یعذر إلی الناس.

فقال له الرافضی: ألم یقل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقال: أما و اللّه لو یعنی رسول اللّه بذلک الأمر و السلطان و القیام علی الناس، لأفصح کما أفصح بالصلاة و الزکاة و الصیام و الحج، و لقال أیها الناس إن هذا الولی بعدی فاسمعوا و أطیعوا.

خرّج جمیع الأذکار عن أهل البیت الحافظ أبو سعد إسماعیل بن علی بن الحسن السّمان الرازی، فی کتاب الموافقة بین أهل البیت و الصحابة رضوان اللّه أجمعین» [۱].

و إن نفی انتفاع والدی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من هذه القرابة من رسول اللّه من أوضح الأباطیل عند المسلمین قاطبة، کما لا یخفی علی من طالع رسائل الحافظ السیوطی فی هذا الباب.

فنسبة هذا الکلام إلی الحسن المثنی فریة شنیعة، و وجوده فی هذا الحدیث قرینة أخری علی وضع الحدیث و بطلانه من أصله.

---

[۱] الریاض النضرة ۱/ ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۶

۱۴- اشتماله علی فریة أخری ... ص: ۲۴۶

و ما جاء فی هذا الحدیث من أنه «لو کان الأمر کما تقولون ... فإن علیا أعظم الناس خطیئة و جرما إذ ترک أمر رسول اللّه» ... فریة أخری علی الحسن المثنی، فإن هذا الکلام من عجائب الخرافات، لأن أمیر المؤمنین علیه السلام قد طالب بحقه مرارا، و امتنع عن البیعة مع أبی بکر، فلما لم یعط علیه السلام حقه و لم یعنه الناس علی قیامه علی الظالمین بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فما ذنبه؟! و یکون هذا الکلام فی البطلان کما لو قال المنکرون لنبوة الأنبیاء فی حق الأنبیاء الذین ظلموا، و استشهدوا علی أیدی الأمم السالفة، و لم یتمکنوا من إنفاذ الشرائع السماویة: أنه لو کانوا أنبیاء اللّه حقا فإنهم أعظم الناس خطیئة، لعدم قیامهم بما بعثهم اللّه علیه ...

و قال ابن حجر المکی: «تنبیه- استدل أهل السنة بمقاتلة علی لمن خالفوه من أهل الجمل و الخوارج و أهل صفین مع کثرتهم، و بإمساکه عن مقاتلة المبایعین لأبی بکر و المستخلفین له، مع عدم إحضارهم لعلی رضی اللّه عنه و عدم مشاورتهم له فی ذلک، مع أنه ابن عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و زوج بنته رضی اللّه عنها، و المحبو منها بمزایا و مناقب لا توجد فی غیره، و مع کونه الشجاع القرم و العالم الذی یلقی کل منهم إلی علمه السلم، و الفائق لهم فی ذلک، المحتمل عنهم مشقة القتال فی أوعر المسالک، و بإمساکه أیضا عن مقاتلة عمر المستخلف له أبی بکر و لم یستخلف علیا کرم اللّه وجهه، و عن مقاتلة أهل الشوری ثم ابن عوف المنحصر أمرها فیه باستخلافه لعثمان، علی أنه لم یکن عنده علم و لا ظن بأنه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد له صریحا و لا إیماء بالخلافة، و إلّا لم یجز له عند أحد من المسلمین السکوت علی ذلک، لما یترتب علیه من المفاسد التی لا تتدارک، لأنه إذا کان خلیفة بالنص ثم مکّن غیره من الخلافة ذلک الغیر باطلة و أحکامها کلها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۷

کذلک، فیکون إثم ذلک کله علی علی کرم اللّه وجهه، و حاشاه من ذلک.

و زعم أنه إنما سکت لکونه کان مغلوبا علی أمره. یبطله أنه کان یمکنه أن یعلمهم باللسان لیبرأ من آثام تبعة ذلک، و لا یتوهم أحد أنه لو قال: عهد إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم بالخلافة فإن أعطیتمونی حقی و إلّا صبرت أنه یحصل له بسبب هذا الکلام لوم من أحد من الصحابة بوجه و إن کان أضعفهم، فإذا لم یقل ذلک کان سکوته عنه صریحا فی أنه لا عهد عنده و لا وصیة

إليه بشیء من أمور الخلافة، فيبطل ادعاء كونه مغلوبا» [۱].

أقول: فإذا كان إعلام الصحابة بالنص كافيا لأن يبرأ عليه الصلاة و السلام من الآثام المترتبة على السكوت، فإن الامام قد أعلم المتغلبين بوجود النصوص النبوية بشأن إمامته و خلافته، كما تقدم نموذج ذلك من رواية الواحدی و أسعد الاربلی و سيجیء الباقی فيما بعد ان شاء اللّه تعالی، و قد برأ عليه الصلاة و السلام- حسب كلام ابن حجر- من تبعات الآثام، و بذلك يظهر بطلان هذا الكلام المنسوب إلی الحسن المثنی.

۱۵- إفصاح النبی بأمر خلافة علی عليه السلام ... ص: ۲۴۷

ثم إن ما جاء فی هذا الحديث من قوله: «أما و اللّه لو يعنی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بذلك الأمر و السلطان و القيام علی الناس لأفصح به»...

تبطله الوجوه العديدة التی أقمناها سابقا علی دلالة حديث الغدير علی إمامته عليه السلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، و لقد بلغت دلالة الحديث علی ذلك مبلغا جعلت حسان بن ثابت يفصح عن معنی هذا الحديث عن لسان النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و فی حضوره مع تقريره لكلامه

فيقول: «رضيتك من بعدی إماما و هاديا»

...و لم نجد أحدا من الصحابة ينكر عليه هذا القول...

---

[۱] تطهير الجنان و اللسان عن الخطور و التفوه بثلب معاوية بن أبی سفيان- هامش الصواعق ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۸

فالافصاح قد تحقق بأحسن ما يمكن و أتم ما يرام، و بطلت شبهات المنكرين و وساوس الشياطين.

و الخلاصة: إنه متی أفاد الكلام- و لو بلحاظ القرائن- المعنی المطلوب فقد تمّت به الحجة و كملت النعمة، و كان نصا قطعيا ثابتا لا يعتريه ريب، و لا تمنع عن دلالته الاحتمالات البعيدة التی يبديها المتعصبون، لأنه لو جاز الإصغاء إلی تلك الاحتمالات البعيدة التی يذكرها بعض أهل السنة حول مفاد حديث الغدير، لم يبق مصداق للنص، و لسقطت جميع النصوص عن الدلالة حتی أمثال «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» و «محمد رسول اللّه».

قال الغزالی: «و لو شرط فی النص انحسام الاحتمالات البعيدة- كما قال بعض أصحابنا- لم يتصوّر لفظ صريح، و ما عدّوه من الآيات و الأخبار يتطرق إليها احتمالات، فقوله: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ يعنی آله الناس دون الجن، و قوله: محمد رسول اللّه أی محمد؟ و إلی أی إقليم؟ و فی أی زمان؟ و قوله: يجزی عنك أی يثاب عليه، و قوله: ان اعترفت فارجمها. أی إذا لم تتب. فهذه احتمالات بعيدة تتطرق إليها» [۱].

۱۶- تأييد هذا الحديث للمذهب الحق بوجوه ... ص: ۲۴۸

و بالرغم من أن أهل السنة ينسبون هذا الكلام إلی الحسن المثنی للرد به علی المذهب الحق بزعمهم، إلّا أنه يظهر بالتأمل تأييده للحق بوجوه عديدة:

(الأول): إنه يفيد أن عبارة

«یا أیها الناس إن علیا والی أمرکم من بعدی و القائم فی الناس»
نص صریح فی الامامهٔ و الخلافهٔ، کنصوصه الواردهٔ فی الصلاهٔ و الزکاهٔ و الصیام و الحج، فکانت تلک العبارهٔ واضحهٔ الدلالهٔ بالنصوصیهٔ علی خلافهٔ علی علیه السلام، مثل عباراته الواردهٔ فی الصلاهٔ و الزکاهٔ و غیرهما من الواجبات الدینیهٔ، و لا یکون فی دلالتها قصور أو التباس أو إبهام.

---

[۱] المنخول فی علم الأصول: ۱۸۴.

أقول: و لو قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک أیضا لما خضع المتعصبون المتسولون له، و لما آمنوا و سلّموا، بل یذکرون له الاحتمالات البعیدهٔ، فیقولون مثلا إن المراد من «الأمر» هو المحبهٔ و النصرهٔ لا الامارهٔ و الخلافهٔ، أو أن المراد مقام القطبیهٔ و الامامهٔ فی الباطن، بأن یکن القیام فی الناس بمعنی أن یأخذوا منه العلوم الباطنیهٔ و یقتدون به فی تلک الجهات فحسب ... و بذلک یخرج هذا الکلام عن کونه نصا صریحا فی الامامهٔ و الخلافهٔ، و حینئذ ینسب إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم التقصیر فی إبلاغ الرسالهٔ الإلهیهٔ، و القصور فی بیاناته الشریفهٔ حول المسائل المهمهٔ الاساسیهٔ، و حیث یراد تنزیه مقام النبوهٔ من هذه النقائص تدفع تلک الاحتمالات بالقرائن القطعیهٔ الحافهٔ بالکلام، و یقال بوجوب حمل «الأمر» فی «أمرکم» علی الامامهٔ و الخلافهٔ.
و نحن علی ضوء هذه المقدمهٔ نقول: إن حدیث الغدیر نص فی الامامهٔ، و لو أن المتعصبین حاولوا صرفه عن الدلالهٔ علی ذلک بذکر الاحتمالات البعیدهٔ فإنا ندفع تلک الاحتمالات بالقرائن القطعیهٔ.
فعلم أن هذا الکلام المنسوب إلی الحسن المثنی یؤید مرام أهل الحق، و أن من احتج به فقد غفل أو تغافل عن ذلک.
(الثانی): إنه یثبت دلالهٔ «من بعدی» علی الاتصال دلالهٔ صریحهٔ لا یعتریها ریب و لا یشوبها شک، و بذلک یبطل حمل بعضهم هذا القید الموجود فی
قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «علی ولیکم بعدی»
و نحوه علی الانفصال، و کفی اللّه المؤمنین القتال.
(الثالث): إنه لما کانت هذه العبارهٔ:
«یا أیها الناس إنّ علیا والی أمرکم من بعدی و القائم علیکم فی الناس بأمری»
نصا صریحا فی الامامهٔ و الخلافهٔ، و تدل علی المطلوب بلا ریب أو شبههٔ بحیث لا یبقی مجال لأیّ تأویل أو احتمال ... فإن سائر نصوص إمامهٔ أمیر المؤمنین المشتملهٔ علی لفظ «الامامهٔ» أو «الخلافهٔ» التی سمعت بعضها تکون دالهٔ علی المطلوب بالقطع و الیقین، و بذلک تذهب تأویلات

المتأولین و احتمالات المتعصبین أدراج الریاح.

۱۷- معارضهٔ ما نسبوه إلی الحسن المثنی بما رووه عن حفیده ... ص: ۲۵۰

ثم إن هذا الحدیث الذی نسبوه إلی الحسن المثنی- لو سلّم صدقه و جواز الاستدلال به- یعارضه ما رووه عن حفیده (محمد بن عبد اللّه بن الحسن المثنی).
فقد ذکر فخر الدین الرازی بتفسیر قوله تعالی: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ ما نصه: «تمسّک محمد بن عبد اللّه بن الحسن بن

الحسن ابن على بن أبى طالب فقال: قوله تعالى: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ يـدلّ على ثبوت الأولويهٔ، و ليس فى الآيهٔ شـيء معيّن فى ثبوت هـذه الأولويـهٔ، فوجب حمله على الكلّ إلّا ما خصّه الـدليل، و حينئذ يندرج فيه الامامهٔ. و لا يجوز أن يقال: إن أبا بكر كان من أولى الأرحام، لما نقل أنه صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم أعطاه سورهٔ براءهٔ ليبلّغها إلى القوم ثم بعث عليا خلفه، و أمر بأن يكون المبلّغ هو على و

قال: لا يؤدّيها إلّا رجل منى

. و ذلك يدل على أن أبا بكر ما كان منه. فهذا وجه الاستدلال بهذه الآيهٔ» [۱].

لكنّ ما نسبوه إلى الحسن مكذوب عليه قطعا، و لا يجوز الاستدلال به البتّهٔ...

و قـال أبو العباس المبرد: «و نحن ذاكرون الرسائل بين أمير المؤمنين المنصور و بين محمـد بن عبـد اللّه بن حسن العلوى، كما وعـدنا فى أول الكتاب. و نختصـر ما يجوز ذكره منه و نمسك عن الباقى، فقـد قيل الراويـهٔ أحـد الشاتمين. قال: لمّا خرج محمـد بن عبد اللّه على المنصور كتب إليه المنصور:

بسم اللّه الرحمن الرحيم- من عبد اللّه أمير المؤمنين إلى محمد بن عبد اللّه أما بعد: ف

---

[۱] تفسير الرازى ۱۵/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۱

إِنَّما جَزاءُ الَّذِينَ يُحارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ. إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ذلـك عهـد اللّه و ذمته و ميثـاقه و حق نبيه، إن تبت من قبـل أن أقـدر عليـك أؤمنـك على نفسك و ولـدك و إخوتك و من بايعوك و تابعوك و جميع شيعتك، و أن أعطيك ألف ألف درهم، و أنزلك من البلاد حيث شئت، و أقضى ما شئت من الحاجات، و أطلق من سـجنى أهل بيتك و شـيعتك و أنصارك، ثم لا أتبع أحدا منكم بمكروه. فإن شئت أن تتوثق لنفسك فوجّه إلىّ من يأخذ لك من الميثاق و العهد و الأمان ما أحببت. و السلام.

فكتب إليه محمـد بن عبـد اللّه: بسم اللّه الرحمن الرحيم: من عبـد اللّه محمـد المهـدى أمير المؤمنين إلى عبد اللّه بن محمد- أما بعد: طسم تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْمُبِينِ. نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسى وَ فِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ. إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَها شِيَعاً يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ إِنَّهُ كانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ. وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ. وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنْهُمْ ما كانُوا يَحْذَرُونَ.

و أنا أعرض عليك من الأمان مثل الذى أعطيتنى، قد تعلم أن الحق حقنا و أنكم طلبتموه بنا، و نهضـتم فيه بشـيعتنا و حظيتموه بفضلنا، و إن أبانا عليّا كان الوصـى و الامام، فكيف ورثتموه دوننا و نحن أحياء؟! و لقد علمتم أنه ليس أحد من بنى هاشم يمت بمثل فضلنا و لا يفخر بمثل قـديمنا و حديثنا و نسبنا و سببنا، و إنا بنو أمّ الرسول صـلّى اللّه عليه و سـلّم فاطمهٔ بنت عمرو فى الجاهليهٔ دونكم، و بنو فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى الإسلام من بينكم، فإنا أوسط بنى هاشم نسبا و خيرهم أما و أبا، لم تلدنى العجم و لم تعرق فى أمهـات الأولاـد، و إنّ اللّه تبارك و تعالى لم يزل يختار لنا، فولـدنى من النبيين أفضـلهم محمـد صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من الأصحاب أقدمهم إسلاما و أوسعهم علما و أكثرهم

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۲

جهادا على بن أبى طالب، و من نسائه أفضـلهنّ سيدهٔ نساء الجاهليهٔ خديجهٔ بنت خويلد رضى اللّه عنها، أول من آمن باللّه من النساء و صلّى إلى القبلهٔ، و من بناته أفضلهنّ و سيدهٔ نساء أهل الجنهٔ»....

فقد نص فی هذا الکتاب علی «ان أبانا علیا کان الوصی و الامام».

و جاء فی جواب المنصور قوله: «و لقد طلب بها أبوک بکلّ وجه فأخرجها [یعنی الزهراء علیها السلام تخاصم، و مرّضها سرّا، و دفنها لیلا فأبی الناس إلّا تقدیم الشیخین» و هذا نص کتاب المنصور کما روی المبرد:

«فکتب الیه المنصور: بسم اللّه الرحمن الرحیم من عبد اللّه أمیر المؤمنین إلی محمد بن عبد اللّه. أما بعد: فقد أتانی کتابک و بلغنی کلامک، فإذا جلّ فخرک بالنساء لتضل به الجفاهٔ و الغوغاء، و لم یجعل اللّه النساء کالعمومهٔ و لا الآباء کالعصبهٔ و الأولیاء، و لقد جعل العمّ أبا و بدأ به علی الوالد الأدنی فقال جل ثناؤه عن نبیه: وَ اتَّبَعْتُ مِلَّهَ آبائِی إِبْراهِیمَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ و لقد علمت أن اللّه بعث محمدا و عمومته أربعهٔ، فأجابه اثنان و کفر اثنان. و أما ما ذکرت من النساء و قراباتهن، فلو أعطین علی قرب الأنساب و حق الأحساب لکان الخیر کله لآمنهٔ بنت وهب، و لکن اللّه یختار لدینه من یشاء من خلقه. فأما ما ذکرت من فاطمهٔ أم أبی طالب فإن اللّه لم یهد أحدا من ولدها إلی الإسلام، و لو فعل لکان عبد اللّه بن عبد المطلب أولاهم بکلّ خیر فی الآخرهٔ و الأولی، و أسعدهم بدخول الجنهٔ غدا، و لکن اللّه أبی ذلک فقال: إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ و أما ما ذکرت من فاطمهٔ بنت أسد أم علی بن أبی طالب و فاطمهٔ أم الحسن و الحسین، و أن هاشما ولد علیا مرتین، و ان عبد المطلب ولد الحسن مرتین، فخیر الأولین و الآخرین رسول اللّه لم یلده هاشم إلّا مرهٔ واحدهٔ.

و أما ما ذکرت من أنک ابن رسول اللّه فإنّ اللّه جل و عز أبی ذلک فقال:

ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِکُمْ وَ لکِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ و لکنّکم بنو بنته و إنها لقرابهٔ قریبهٔ، غیر أنها امرأهٔ لا تحوز المیراث و لا تؤم، فکیف تورث الامامهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۳

من قبلها، و لقد طلب بها أبوک بکلّ وجه فأخرجها تخاصم و مرّضها سرّا و دفنها لیلا، فأبی الناس إلّا تقدیم الشیخین. و لقد حضر أبوک وفاهٔ رسول اللّه فأمر بالصلاهٔ غیره، ثم أخذ الناس رجلا رجلا فلم یأخذوا أباک فیهم» [۱].

هذا، و قد روی هذه الکتب ابن الأثیر و ابن خلدون أیضا فی تاریخیهما.

۱۸- طعن علماء أهل السنهٔ فی أئمهٔ أهل البیت ... ص: ۲۵۳

و أهل السنهٔ فی مثل هذا المورد الذی یریدون فیه التغلّب علی أهل الحق یحترمون الحسن المثنی، و یوجبون متابعته و الانقیاد له، و الحال أن المتعصبین منهم یقدحون فی الأئمهٔ الاثنی عشر المعصومین أنفسهم، و یسقطون إجماعهم عن الاعتبار، و یطعنون فی عدالتهم.

فهذه عقیدهٔ متعصبیهم- کوالد الدهلوی فی (قرّهٔ العینین)- فی الأئمهٔ أنفسهم- و فی سیّدهم أمیر المؤمنین علیه السلام- الذی تعتقد الامامیهٔ العصمهٔ فیهم و توجب إطاعتهم و الانقیاد لهم، فهل یجوز لمن یطعن فی هؤلاء الأئمّهٔ الاطهار أن یلزم شیعتهم بکلام ینسبونه إلی أحد أولادهم؟! و هل یجوز الإصغاء إلی هکذا استدلال من هکذا أناس؟!.

۱۹- طعنهم فی أولاد الأئمهٔ ... ص: ۲۵۳

و هکذا شأن اهل السنهٔ مع أولاد الأئمهٔ، فإنهم متی أرادوا التغلّب علی أهل الحق- بزعمهم- عن طریق التشبث بکلام لواحد من المنتمین إلی أهل البیت قد قاله أو وضع علی لسانه، ذکروا ذلک الکلام مع مزید التکریم و الاحترام لقائله، لیتم لهم الإلزام به کما

يريدون.

و لكنّهم يطعنون فی كثير من أولاد أئمة أهل البيت، و يجرحونهم فی الكتب الرجالية، و يسقطون أخبارهم عن درجة الاعتبار:

---

[۱] الكامل للمبرد ۲/ ۳۸۲.

فقال الذهبی فی (محمد بن جعفر بن محمد بن علی): «تكلم فيه» و هذا نص كلامه: «محمد بن جعفر بن محمد بن علی الهاشمی الحسينی. عن أبيه.

تكلّم فيه ... ذكره ابن عدی فی الكامل، و قال البخاری: أخوه إسحاق أوثق منه» [۱ ...].

و قال ابن حجر: «و قول المؤلّف: إنه مات ببغداد غير مستقيم، فقد روی الخطيب فی ترجمته: إنه لما ظفر به أصعد المنبر فقال: يا أيها الناس إنی قد حدّثتكم بأحاديث زوّرتها، فشقّ الناس الكتب و السماع الذی كانوا سمعوه منه، ثم خرج إلی المأمون بخراسان فمات عنده، و تولّی المأمون دفنه، و هو أخو موسی الكاظم بن جعفر الصادق» [۲].

و قال فی حديث وقع محمد بن جعفر فی طريقه: «و محمد بن جعفر هذا هو أخو موسی الكاظم، حدّث عن أبيه و غيره، روی عنه إبراهيم بن المنذر و غيره، و كان قد دعا لنفسه بالمدينة و مكّة و حجّ بالناس سنة ۲۰۰ و بايعوه بالخلافة، فحجّ المعتصم فظفر به، فحمله إلی أخيه المأمون بخراسان، فمات بجرجان سنة ۲۰۳.

و ذكر الخطيب فی ترجمته أنه لما ظفر به صعد المنبر فقال: أيّها الناس إنی قد كنت حدّثتكم بأحاديث زوّرتها، فشقّ الناس الكتب التی سمعوها منه، و عاش سبعين سنة. قال البخاری: أخوه إسحاق أوثق منه، و أخرج له الحاكم حديثا. قال الذّهبی: انه ظاهر النكارة فی ذكر سليمان بن داود عليهما السلام» [۳].

و قال الذهبی فی (علی بن جعفر): «علی بن جعفر بن محمد الصادق عن أبيه و أخيه موسی و الثوری. و عنه عبد العزيز الاويسی و نصر بن علی الجهضمی و أحمد البری و جماعة، ما هو من شرط كتابی، لأنی ما رأيت أحدا ليّنه و لا من وثّقه، لكنّ حديثه منكر جدّا ما صححه الترمذی و لا حسّنه، رواه نصر بن علی عنه عن موسی عن أبيه عن أجداده. أخبرنی ابن قدامة إجازة أنا عمر بن محمد أنا ابن

---

[۱] ميزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۵۰۰.

[۲] لسان الميزان ۵/ ۱۰۳.

[۳] الاصابة لابن حجر العسقلانی- ترجمة الخضر عليه السلام ۱/ ۴۲۸.

ملوك و أبو بكر القاضی، قال أنا أبو الطيب الطبری، أنا أبو أحمد الغطريفی، ثنا عبد الرحمن بن المغيرة، ثنا نصر بن علی، أنا علی بن جعفر بن محمد، حدثنی أخی موسی عن أبيه عن أبيه محمد عن أبيه علی عن جدّه علی رضی اللّه عنه: إنّ النبی صلّی اللّه عليه و سلّم أخذ بيد الحسن و الحسين فقال: من أحبّنی و أحبّ هذين و أبويهما كان معی فی درجتی يوم القيامة. قال الترمذی: لا نعرفه إلّا من هذا الوجه» [۱].

و قال الذهبی فی (حسن بن محمد بن يحيی بن الحسن بن جعفر بن عبد اللّه ابن الحسين بن زين العابدين علی بن الحسين): «الحسن بن محمد بن يحيی بن الحسن بن جعفر بن عبد اللّه بن الحسين بن زين العابدين علی ابن الشهيد الحسين العلوی. ابن أخی أبی طاهر النسابة. عن إسحاق الديری.

روى بقلّة حياء عن الديرى عن عبد الرزاق بإسناد كالشمس: على خير البشر.

و عن الديرى عن عبد الرزاق عن معمر عن محمد بن عبد اللّه بن الصامت عن أبى ذر مرفوعا قال: على و ذريته يختمون الأوصياء إلى يوم القيامة.

فهذان دالّان على كذبه و رفضه. عفا اللّه عنه» [۲].

و «حسن بن زيد» قال ابن المدينى: «فيه ضعف» [۳].

[۶] ليس فى الحديث تقييد بلفظ «بعدى ...» ص: ۲۵۵

اشارة

قوله: «و أيضا: ففى الحديث ما يدل بصراحة على اجتماع الولايتين فى زمان واحد، إذ لم يقع فيه التقييد بلفظ بعدى».

أقول: لقد علمت سابقا

أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال بعد نزول

---

[۱] ميزان الاعتدال ۳/ ۱۱۷.

[۲] ميزان الاعتدال ۱/ ۵۲۱.

[۳] المصدر ۱/ ۴۹۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۶

قوله عز و جل: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ فى واقعة غدير خم قال: «الحمد للّه على كمال الدين و تمام النعمة و رضى الرّب برسالتى و الولاية لعلى من بعدى»

و تقييده الولاية هنا بلفظ «من بعدى» دليل صريح على أنّ مراده من

قوله: «من كنت مولاه»

هو هذا المعنى أيضا.

و أيضا: شعر حسان بن ثابت صريح فى أن المراد من حديث الغدير هو الامامة و الولاية لأمير المؤمنين عليه السلام بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فإنّه قد جاء فى شعره:

«رضيتك من بعدى إماما و هاديا».

و أيضا:

رواية عبد الرزاق الحديث الغدير- الواردة فى تاريخ ابن كثير- هى بلفظ: «من كنت مولاه فإن عليا بعدى مولاه».

و متى ورد هذا القيد حمل عليه سائر ألفاظ الحديث التى لم يرد فيها القيد، لأن الحديث يفسّر بعضه بعضا كما فى (فتح البارى) و غيره.

هذا، و فى بعض طرق

حديث الغدير قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «هذا وليّكم بعدى»

ففى كتاب (فضائل أمير المؤمنين للسمعانى): «عن البراء أنّ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم نزل بغدير خم، و أمر فكسح بين شجرتين و

صیح بالناس فاجتمعوا فحمد اللّه و أثنى علیه ثم قال: أ لست أولى بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلى، فدعا علیا فأخذ بعضده ثم قال: هذا ولیّکم من بعدى، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام عمر الى على فقال: لیهنئک یا ابن أبى طالب أصبحت- أو قال أمسیت- مولى کلّ مؤمن».

حدیث تسمیة على بأمیر المؤمنین ... و آدم بین الروح و الجسد ... ص: ۲۵۶

و مع ذلک کله: فإنه لا یلزم محذور من اجتماع الولایتین فى الزمان الواحد، و لا یلزم من ذلک أمر محال أبدا، کیف؟ و الأحادیث الدالة على ثبوت إمامة على علیه السلام فى زمن النبى صلّى اللّه علیه و آله و سلّم کثیرة، و أهل السنة و إن حاولوا إخفاء تلک الأحادیث و إنکارها، لکن الحقّ یعلو و لا یعلى علیه:

فقد روى الحافظ شیرویه الدیلمى عن حذیفة بن الیمان حدیثا هذا نصه:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۷

«حذیفة: لو علم الناس متى سمّى على أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّى أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد، قال اللّه تعالى: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالت الملائکة بلى فقال: أنا ربکم و محمد نبیکم و على أمیرکم» [۱].

و روى السید على الهمدانى: «عن حذیفة رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم: لو علم الناس متى سمّى على أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّى أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد» [۲].

و روى عنه أیضا: «قال قال علیه السلام: لو علم الناس متى سمّى على أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّى أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد قال اللّه تعالى: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالت الملائکة بلى. فقال اللّه تبارک و تعالى: أنا ربکم و محمد نبیکم و على أمیرکم [۳].

و روى الحاج عبد الوهاب بن محمد بن رفیع الدین بن أحمد فى تفسیره:

«عن حذیفة رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم: لو یعلم الناس متى سمّى على أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّى بذلک و آدم بین الروح و الجسد، حین قال تعالى أ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلى فقال اللّه تعالى: انا ربکم و محمد نبیّکم و على أمیرکم. رواه صاحب الفردوس» [۴].

و روى السید على بن شهاب الدین الهمدانى أیضا: «عن أبى هریرة قال: قیل: یا رسول اللّه متى وجبت لک النبوة؟ قال: قبل أن یخلق اللّه آدم و ینفخ الروح فیه و قال: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ

---

[۱] فردوس الاخبار ۳/ ۲۸۶.

[۲] المودة فى القربى، انظر ینابیع المودة ۲۴۸.

[۳] روضة الفردوس الباب الرابع عشر- مخطوط.

[۴] تفسیر الحاج عبد الوهاب- بتفسیر آیة المودة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۸

قالت الملائکة بلى. فقال: أنا ربکم و محمّد نبیّکم و على أمیرکم» [۱].

و قال أبو على أحمد بن محمد المرزوقى: «روى لنا أبو الحسن البدیهى قال سمعت أبا عبد اللّه إبراهیم بن محمد بن عرفة الأزدى

یقول: و أخبر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم تولّی دفن فاطمهٔ بنت أسد و کان أشعرها قمیصا له، فسمع صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول: ابنک ابنک، فسئل صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: إنها سئلت عن ربّها فأجابت و عن نبیّها فأجابت، و عن إمامها فلجلجت فقلت: ابنک ابنک» [۲].

و قال عبد الکریم بن محمد الرافعی القزوینی: «أبو عبد اللّه الرازی- حدّث بقزوین عن محمد بن أیوب. قال میسرهٔ فی المشیخهٔ: ثنا أبو عبد اللّه الرازی الشیخ الصّالح فی الجامع بقزوین، ثنا محمد بن أیوب، ثنا علی بن المؤمن، ثنا إسماعیل ابن أبان عن ناصح أبی عبد اللّه عن سماک بن حرب عن جابر بن سمرهٔ قال: کان علی رضی اللّه عنه یقول: أرأیتم لو أن نبی اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قبض من کان أمیر المؤمنین إلّا أنا. قال: و ربما قیل له: یا أمیر المؤمنین و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ینظر إلیه و یتبسم

. و یمکن أن یکون هذا أبا عبد اللّه الأرنبوی الذی روی عنه أبو الحسن القطان. و ذکر حدیثه عن یحیی بن درست و أبی مصعب و غیرهما» [۳].

و روی جمال الدّین المحدّث الشیرازی- من مشایخ والد (الدهلوی)- فی روضهٔ الأحباب عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم قوله: «علی خلیفتی علیکم فی حیاتی و مماتی فمن عصاه فقد عصانی»

و روی عن أم سلمهٔ أنها قالت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

---

[۱] المودهٔ فی القربی. انظر ینابیع المودهٔ: ۲۴۸.

[۲] کتاب الازمنهٔ و الامکنهٔ. الباب الحادی و الخمسون.

[۳] التدوین فی ذکر علماء قزوین ۴/ ۱۸۸.

«علی خلیفتی علیکم فی حیاتی و مماتی، فمن عصاه فقد عصانی» ثم قالت لعائشهٔ:

و هل تشهدین بذلک یا عائشهٔ؟ قالت: نعم».

و لا یخفی، أن المراد من إمامهٔ علی فی حیاهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو وجوب إطاعته و امتثال أوامره و نواهیه علی جمیع المسلمین، کما هو الأمر بالنسبهٔ إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و المراد من إمامته علیه السلام بعد رسول اللّه هو کون تنفیذ الأحکام الشرعیهٔ و القیام بأمور الرعیهٔ و التصرف فی شئونهم منصبا خاصّا به، فإنّ هذا للنبی فی حیاته، و لو أنه علیه السلام قام بأمر من أمور المسلمین نیابهٔ عن النبی فی حال حیاته وجب علیهم امتثاله.

بل إنّ طریق إثبات إمامهٔ علی علیه السلام فی حال حیاته النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بل فی الزمان السابق علیها- کما یدل علیه خبر الفردوس- هو نفس طریق إثبات النبوّهٔ للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قبل الوجود الظاهری، قال محمد بن یوسف الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد): «و یستدل بخبر الشعبی و غیره مما تقدم فی الباب السابق علی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم ولد نبیا، فإن نبوّته وجبت له حین أخذ المیثاق، حیث استخرج من صلب آدم، فکان نبیا من حینئذ، لکن کانت مدهٔ خروجه إلی الدنیا متأخرهٔ عن ذلک، و ذلک لا یمنع کونه نبیا، کمن یولّی ولایهٔ و یؤمر بالتصرف فیها فی زمن مستقبل، فحکم الولایهٔ ثابت له من حین ولایته، و ان کان تصرفه یتأخر إلی حین مجیء الوقت، و الأحادیث السابقهٔ فی باب تقدّم نبوته صریحهٔ فی ذلک».

و حدیث الشّعبی الذی أشار إلیه هو ما رواه ابن سعد «عن الشعبی مرسلا قال رجل: یا رسول اللّه متی استنبئت؟ قال: و آدم بین الروح و الجسد حین أخذ منی المیثاق».

قوله: «بل سوق الکلام هو للتسویهٔ بین الولایتین فی جمیع الأوقات و من جمیع الوجوه».

أقول: إنه و إن قصد (الدهلوی) من هذا الکلام إبطال الحق، لکنه کلام

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۰

یفید مطلوب أهل الحق بأدنی تأمل، لأنه إذا كانت محبهٔ أمیر المؤمنین مساویهٔ لمحبهٔ النبی علیهما السلام من جمیع الوجوه، فقد ثبتت أفضلیهٔ الأمیر علیه السلام، لأن هذه المرتبهٔ غیر حاصلهٔ لغیره.

و أیضا: لا ریب فی كون محبهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلقهٔ، بمعنی وجوبها علی كل الأحوال و من جمیع الوجوه و فی كل الأزمنهٔ، و هذه المحبوبیهٔ بهذه الكیفیهٔ غیر واجبهٔ إلّا بالنسبهٔ إلی المعصوم، و إذا ثبتت هذه المرتبهٔ للأمیر علیه السلام فقد ثبتت عصمته من هذا الطریق أیضا، و فیه المطلوب.

ثم هل یخرج (الدهلوی) الصحابهٔ الذین عادوا أمیر المؤمنین علیه السلام و قاتلوه و شهروا سیوفهم فی وجهه من زمرهٔ المسلمین، من جههٔ كون عداوته كعداوهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم المستلزمهٔ للخروج من الدین، أو أن (الدهلوی) یقلّد أسلافه فیرفع الید عما ذكره هنا و اعترف به، حمایهٔ لأولئك الأصحاب، و تجنّبا عن أن یلتزم فیهم بلازم كلامه؟! (قوله):

«لوضوح امتناع كون علی شریكا للنبی فی كلّ ما یستحق النبی التصرّف فیه فی حال حیاته».

أقول: لا خفاء فی عدم امتناع شركهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی التصرف فی حال حیاته، لأن المراد من هذه المشاركهٔ هی المشاركهٔ من حیث النیابهٔ و الخلافهٔ لا من حیث الاستقلال و الأصالهٔ.

و إذا ثبت له التصرّف فی شئون الرعیهٔ من هذه الحیث فی حال حیاهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فلا یلزم أیّ محذور، و لیس لمن یدعی امتناع ذلك دلیل یصغی إلیه.

(قوله):

«فهذا أدل دلیل علی أن المراد وجوب المحبهٔ، إذ لا مانع من اجتماع المحبتین».

أقول: هذا أدل دلیل علی أن غرض (الدهلوی) هو تلبیس الأمر علی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۱

العوام و سفهاء الأحلام، لأن صحهٔ ما ذكره تتوقف علی إثبات امتناع استحقاق الأمیر علیه السلام للتصرف، و (الدهلوی) لم یذكر لهذه الدعوی دلیلا بل اكتفی بدعوی امتناع اجتماع التصرفین فی زمان واحد.

(قوله):

«بل إن كلا منهما مستلزم للآخر».

أقول: إذا كان بین محبهٔ الأمیر و محبهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تلازم، كما اعترف (الدهلوی) فقد ثبت أن من فقد محبهٔ الأمیر علیه السلام فقد فقد محبهٔ النبی. فظهر- و للّه الحمد- حقیقهٔ حال معاویهٔ الذی كان یعادی أمیر المؤمنین علیه السلام كما نص علیه الأمیر نفسه كما فی (تاریخ الخلفاء للسیوطی) و غیره، و كذلك ظهر حال أشیاع معاویهٔ و أتباعه، و حال عائشهٔ بنت أبی بكر و طلحهٔ و الزبیر و من وافقهم و تابعهم، و حال سعد بن أبی وقاص و أمثاله الذین قعدوا عن نصرته.

(قوله):

«أما فی اجتماع التصرفین فالمحاذیر كثیرهٔ».

أقول: من العجب دعواه كثرهٔ المحذورات و عدم ذكره محذورا واحدا منها، و من الواضح أن الدعوی المجرّدهٔ عن الدلیل یكفی الجواب عنها بمجرّد المنع.

و الواقع و الحقیقهٔ أنه لا یلزم أیّ محذور من اجتماع التصرفین، قال فی (إحقاق الحق) بعد بیان ثبوت إمامهٔ الأمیر علیه السلام فی حیاهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «لا یقال: كیف یمكن التزام ذلك مع امتناع اجتماع أوامر الخلیفهٔ مع أوامر المستخلف بحسب العرف و العادهٔ؟ لأنا نقول: الامتناع ممنوع، و ذلك لأنه إن أراد أنه یمتنع اجتماعهما لاختلاف مقتضی أوامرها فبطلانه فیما نحن فیه

ظاهر، لأن ذلک الاختلاف إنما یحصل إذا حکموا بموجب اشتهائهم، کالحکّام الجائرة و بالاجتهاد الذی لا یخلو عن الخطأ، و لیس الحال فی النبی و وصیّه المعصوم کذلک، لأن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إنما ینطق عن الوحی، و أمیر المؤمنین علیه بالسلام باب مدینة علمه و عیبة سره فلا اختلاف.

و إن أراد أنه یمتنع اجتماعهما بمعنی أنه لا یتصوّر فی کلّ حکم صدور الأمر منهما

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۲

معا. فهذا غیر لازم فی تحقق الخلافة، بل یکفی فی ذلک کون الخلیفة بحیث لو لم یبادر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی إنفاذ الحکم الخاص لکان له أن یبادر إلی إنفاذه. و لا امتناع فی ذلک عقلا و لا عرفا».

(قوله):

«فإن قیدناه بما یدل علی إمامته فی المآل دون الحال فمرحبا بالوفاق، لأن أهل السنة قائلون بذلک فی حین إمامته».

وجوه إبطال تقیید ولایة الأمیر بزمان ما بعد عثمان ... ص: ۲۶۲

اشارة

أقول: إنّ هذا تأویل سخیف لهذا الحدیث الشریف، و لقد کان الأحری ب (الدّهلوی) أن لا یتفوّه به، لأنه لا یناسب المقام العلمی الذی یدّعیه لنفسه، و یحاول أتباعه و أنصاره إثباته له...،

إن هذا التأویل باطل لوجوه عدیدة نذکرها فیما یلی، لئلا یغتّر بهذا الکلام الفاسد أحد فیما بعد، فیحسبه تحقیقا علمیّا فی هذا المقام:

۱- لا نصّ علی خلافة الثلاثة ... ص: ۲۶۲

إن هذا الکلام من (الدهلوی) اعتراف بکون حدیث الغدیر نصّا فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام (غیر أنه یدعی تقییده بالمآل دون الحال) و هذا یکفی لهدم بنیان خلافة الثلاثة من أسّه و أساسه، فیکون الأمیر علیه السلام الخلیفة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و لا خلیفة غیره، و ذلک لأنّه علیه السلام خلیفة منصوص علیه من قبل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد ثبت بالأدلة القاطعة و البراهین الساطعة عدم صدور نص منه فی خلافة الثلاثة، بل إن هذا المعنی من الأمور المسلّم بها لدی الفریقین، و قد صرح بذلک و نصّ علیه أعلام أهل السنة، و یوضّحه النظر فی أخبار سقیفة بنی ساعدة و قصة الشوری و غیر ذلک، و حتی أن (الدهلوی) نفسه من المعترفین بعدم صدور النص فی خلافة الثلاثة، کما تجد

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۳

کلامه فی أول الباب السابع من (التحفة).

فنقول للدهلوی: لقد اعترفت بوجود النص علی خلافة علی و بعدم وجوده بالنسبة إلی خلافة الثلاثة، فکیف تصح خلافة أولئک؟ و کیف یجوز تقدّم غیر المنصوص علیه علی المنصوص علیه؟

و إذا بطلت خلافة القوم و تقدّمهم علیه بطل تقییدک الامامة و الخلافة بما ذکرت...

۲- عموم «من کنت مولاه» للثلاثة ... ص: ۲۶۳

إن لفظة «من» فی الحدیث الشریف حیث

یقول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

من ألفاظ العموم کما تقرّر فی علم الأصول، و من هنا استند (الدهلوی) نفسه إلی هذه القاعدة المقرّرة فی علم الأصول، فی مقام الاستدلال علی خلافة أبی بکر بقوله تعالی: مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ کما لا یخفی علی من راجعه.

فنقول: هل نسی (الدهلوی) أو تناسی وجود هذه اللفظة الدالة علی العموم فی حدیث الغدیر، أو أنه یدّعی دلالتها علی العموم فی تلک الآیة، لأنه یرید الاستدلال بها علی خلافة أبی بکر، و عدم دلالتها علیه فی هذا الحدیث، لأنه یدل علی إمامة علی علیه السلام؟

نعم فی حدیث الغدیر توجد لفظة «من» الدالة علی العموم الشامل للثلاثة، فسیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام مولی الثلاثة قطعا، و قد عرفت دلالة حدیث الغدیر علی الامامة، فعلی علیه السلام مولی الثلاثة قطعا و إمامهم، فهم لیسوا بخلفاء لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حتی تقیّد خلافة علی علیه السلام بزمان ما بعد ثالثهم.

۳- بطلانه من کلام بعض أکابر علمائهم ... ص: ۲۶۳

اشارة

و لقد اعترف بعض أکابر علماء السنّة ببطلان التأویل المذکور و صرّح بالحق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۴

الحقیق بالقبول، و قال بأن کلمة «من» عامة، فتکون ولایة علی علیه السلام عامة کولایة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فیجب أن یکون علی هو الولی لأبی بکر دون العکس، و إلیک نصّ کلام الملّا یعقوب اللّاهوری فی (شرح تهذیب الکلام) فإنه قال:

[و لما تواتر من

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، و أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی .

بیان التمسّک بالحدیث الأول:

إنه صلّی اللّه علیه و سلّم جمع الناس یوم غدیر خم- و غدیر خم موضع بین مکة و المدینة بالجحفة، و ذلک الیوم کان بعد رجوعه عن حجة الوداع- ثم صعد النبی خطیبا مخاطبا معاشر المسلمین: أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

و هذا الحدیث أورده علی رضی اللّه عنه یوم الشوری عند ما حاول ذکر فضائله، و لم ینکره أحد. و لفظ (المولی) جاء بمعنی المعتق الأعلی و الأسفل و الحلیف و الجار و ابن العم و الناصر و الأولی بالتصرف، و صدر الحدیث یدل علی أن المراد هو الأخیر، إذ لا احتمال لغیر الناصر و الأولی بالتصرف هاهنا. و الأول منتف لعدم اختصاصه ببعض دون بعض، بل یعم المؤمنین کلّهم، قال اللّه تعالی: وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ.

و بیان التمسّک بالثانی: إن لفظ المنزلة اسم جنس، و بالاضافة صار عاما بقرینة الاستثناء کما إذا عرف باللام، فبقی شاملا لغیر المستثنی و هو النبوة، و من ملة ما یدخل تحت ذلک اللفظ الریاسة و الامامة.

و إلی الأول یشیر قوله: [لأن المراد المتصرف فی الأمر] إذ لا صحة لکون عل معتقا و ابن عم مثلا لجمیع المخاطبین [و لا فائدة لغیره ککونه جارا أو حلیفا، لأنه لیس فی بیانه فائدة، أو ناصرا الشمول النصرة جمیع المؤمنین.

و إلی الثانی یشیر قوله: [و منزلة هارون عامة أخرجت منه النبوة فتعیّنت الخلافة].

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۵

[و ردّ بأنه لا تواتر] فیما ادّعی الخصم فیه التواتر بل هو خبر الواحد [و لا حصر فی علی . یعنی: إن غایة ما لزم من الحدیث ثبوت استحقاق علی رضی اللّه عنه للامامة، و ثبوتها فی المآل، لکن من أین یلزم نفی إمامة الأئمة الثلاثة.

و هذا الجواب من المصنّف، و توضیحه: إنه لم یثبت له الولایة حالا بل مالا، فلعلّه بعد الأئمة الثلاثة، و فائدة التنصیص لاستحقاقه

الامامهٔ الإلزام علی البغاهٔ و الخوارج.

أقول: یرد علیه أنه کما کانت ولایـهٔ النبی عامـهٔ کما یـدل علیه کلمـهٔ (من) الموصولهٔ فکذا ولایهٔ علی، فیجب أن یکون علی هو الولی لأبی بکر دون العکس».

هـذا، و العجب من التفتازانی الذی یعدّ من أکابر أئمهٔ العربیّهٔ کیف یتشبّث بهذا التأویل الفاسد، و یغفل عمّا ینّبه علیه الملّا اللاهوری، و یتنّبه إلیه کلّ ناظر فی الحدیث بأدنی تأمل؟!

ترجمهٔ ملّا یعقوب ... ص: ۲۶۵

و الملّا یعقوب من مشاهیر علماء أهل السّنهٔ، و قد وصفه (الدهلوی) نفسه فی البحث حول حدیث الثقلین بکونه من علماء أهل السنّهٔ و نقل کلامه معتمدا علیه.

کما أثنی علیه محمد صالح المؤرخ فی کتابه (عمل صالح).

و ترجم له شـاه نوازخـان فی کتابه (مرآهٔ آفتاب نما) و أثنی علیه و وصـفه بالأوصاف الحمیـدهٔ، ثم نقل عن المولوی رزق اللّه الملقّب بحافظ عالم خان أنّه ذکر الملّا یعقوب فی الطبقهٔ التاسعهٔ من کتابه (الأفق المبین فی أحوال المقربین) قائلا:

«و المولی الأـعز قـدوهٔ العلمـاء و أسوهٔ الصـلحاء مولانـا محمـد یعقوب البنبانی رحمـهٔ اللّه علیه. و هو من أکابر المشایـخ، کان عالما و عارفـا، جمـع بین المعقـول و المنقـول، و حوی بین الفروع و الأـصول، کـان أوحـد العلمـاء فی وقته و کـان یعتقـد فی التصوف طریق صاحب کتاب عوارف المعارف و صاحب کتاب کشف المحجوب و تحریر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۶

طریق کتاب فصوص الحکم. ولیّ التدریس بالمدرسهٔ الشاهجانیهٔ، و انتفع به کثیر من طلبهٔ العلم، و کان ثقهٔ و حجهٔ دیّنا، و شفیقا علی الطلبهٔ غایهٔ الشـفقهٔ. و له تصانیف کثیرهٔ، من أشـهرها کتاب الخیر الجاری فی شـرح البخاری، و کتاب المسـلم فی شرح صحیح الامام أبی الحسـین مسـلم قدس سره، و کتاب المصـفی فی شـرح الموطإ، و شرح تهذیب الکلام، و شرح الحسامی فی أصول الفقه و شرح شرعـهٔ الإسـلام، و کتـاب أسـاس العلوم فی علم الصـرف، و حاشـیهٔ الرضـی، و له بـاع طویل فی علم الحـدیث، و رأیته فی درسه کان یعرّض بتعریضـات علی الفاضـل السـیالکوتی رحمه اللّه هکـذا یقول بعض النـاس فانـدفع مـا قیـل مرارا. و له أیضا حاشـیهٔ علی شـرح العضـدی و البیضـاوی، و کـان وفاته فی شاهجهان‌آباد، و حول داره قبره مشـهور یزار و یتبرّک به. رحمه اللّه رحمـهٔ واسـعهٔ و نفعنا به منفعهٔ کاملهٔ».

و له ترجمـهٔ فی نزههٔ الخواطر ۵/ ۴۳۹ قال: «الشـیخ العالم المحدث أبو یوسف یعقوب البنبانی اللاهوری أحد الرجال المشـهورین فی الفقه و الحدیث و الفنون الحکمیهٔ، ولد و نشأ بلاهور، و قرأ العلم علی استاذهٔ عصره، و برع فی کثیر من العلوم و الفنون...

مات سنهٔ ۱۰۹۸».

۴- قول عمر لعلی: أصبحت مولای ... ص: ۲۶۶

إن هذا التأویل العلیل ینافی قول عمر بن الخطاب لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام یوم غدیر خم «هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنهٔ» رواه احمد فی الفضائل علی ما نقله سبط ابن الجوزی.

و هل یجوز للدهلوی أن یکذّب إمامه عمر بن الخطاب بهذا التأویل الفاسد؟

و لقـد أرسـل الفخر الرازی قول عمر هـذا إرسـال المسـلّم حیث قـال فی (نهایـهٔ العقول) بجواب حـدیث الغـدیر: «ثم إن سـلّمنا دلالـهٔ الحدیث من الوجه الذی ذکرتموه علی الامامهٔ. و لکن فیه ما یمنع من دلالته و هو من وجهین».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۷

- فقال بعد بیان الأول-:

«و الثانی: إن عمر قال له: أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنهٔ، مع أنهم لم یصبح إماما لهم، فعلمنا أنه لیس المراد من المولی الامامهٔ. لا یقال: إنه لمّا حصل الاستحقاق فی الحال للتصرّف فی ثانی الحال حسنت التهنیهٔ لأجل الاستحقاق الحاضر. لأنا نقول: إنا لا نحتج بحسن التهنیهٔ بل نحتج بأن قوله أصبحت مولای یقتضی حصول فائدهٔ المولی فی ذلک الصباح، مع أنّ الامامهٔ غیر حاصلهٔ فی ذلک الصباح، فعلمنا أنّ المراد من المولی غیر الامامهٔ، و لا یمکن حمل المولی علی المستحق للامامهٔ، لأن المولی و إن کان حقیقهٔ فی الامامهٔ لکنه غیر حقیقهٔ فی المستحق للامامهٔ بالاتفاق. فحمل اللفظ علی هذا المعنی یکون علی خلاف الأصل».

۵- کلام جبرئیل فی یوم الغدیر بروایهٔ عمر ... ص: ۲۶۷

روی السید علی الهمدانی: «عن عمر بن الخطاب قال: نصب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا علما. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و اخذل من خذله و انصر من نصره، اللهم أنت شهیدی علیهم، قال: و کان فی جنبی شاب حسن الوجه طیب الریح. فقال: یا عمر، لقد عقد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عقدا لا یحلّه إلّا منافق، فاحذر أن تحلّه.

قال عمر: فقلت یا رسول اللّه إنک حیث قلت فی علی کان فی جنبی شاب حسن الوجه طیّب الریح قال کذا و کذا، فقال: یا عمر إنه لیس من ولد آدم لکنه جبرئیل أراد أن یؤکّد علیکم ما قلته فی علی» [۱].

و من هذه الروایهٔ یظهر عموم «من» فی

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

لعمر ابن الخطاب- و للأول و الثالث أیضا بالإجماع المرکّب- من تأکید النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و جبرئیل علیه السلام.

---

[۱] المودهٔ فی القربی. انظر ینابیع المودهٔ ۲۴۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۸

فهذا التأویل محاولهٔ لإخراج الثلاثهٔ من تحت هذا العام تحکما و زورا...

۶- أحادیث عدم موافقهٔ النبی لاستخلاف الشیخین ... ص: ۲۶۸

اشارهٔ

إن هذا التأویل یبتنی علی رضا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم باستخلاف الشیخین و الثالث، لکن الأحادیث التی یرویها ثقاهٔ أهل السنهٔ أنفسهم صریحهٔ فی عدم موافقته مع ذلک، و إلیک بعضها:

روی بدر الدین محمد بن عبد اللّه الشبلی الحنفی بعد ذکر اجتماع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مع الجن و حضور ابن مسعود هناک: «و قد ورد ما یدل علی أن ابن مسعود حضر لیلهٔ أخری بمکهٔ غیر لیلهٔ الحجون فقال أبو نعیم:

حدثنا سلیمان بن أحمد، حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی، حدثنا علی بن الحسین بن أبی بردهٔ البجلی، حدثنا یحیی بن یعلی الأسلمی عن حرب بن صبیح حدثنا سعید بن مسلم عن أبی مرهٔ الصنعانی عن أبی عبد اللّه الجدلی عن عبد اللّه ابن مسعود قال: استتبعنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیلهٔ الجن، فانطلقت حتی بلغنا أعلی مکهٔ، فخط علیّ خطا و قال: لا تبرح، ثم انصاع فی الجبال، فرأیت الرجال ینحدرون علیه من رؤس الجبال حتی حالوا بینی و بینه، فاخترطت السیف و قلت: لأضربنّ حتی استنقذ رسول اللّه، ثم ذکرت قوله لا تبرح حتی آتیک قال: فلم أزل کذلک حتی أضاء الفجر، فجاء النبی و أنا قائم فقال: ما زلت علی حالک؟

قلت: لو مکثت شهرا ما برحت حتی تأتینی، ثم أخبرته بما أردت أن أصنع، فقال: لو خرجت ما التقیت أنا و أنت إلی یوم القیامهٔ، ثم شبک أصابعه فی أصابعی و قال: إنی وعدت أن تؤمن بی الجن و الأنس، فأما الانس فقد آمنت بی، و أما الجن فقد رأیت و ما أظن أجلی إلّا و قد اقترب. قلت: یا رسول اللّه ألا- تستخلف أبا بکر؟ فأعرض عنی، فرأیت أنه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف عمر؟ فأعرض عنی، فرأیت أنه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف علیا؟ قال: ذاک و الذی لا إله غیره لو بایعتموه و أطعتموه أدخلکم الجنهٔ

أکتعین» [۱].

و رواه باختلاف یسیر أحمد بن حنبل

- الذی قال سبط ابن الجوزی: و أحمد مقلّد فی الباب، متی روی حدیثا وجب المصیر إلی روایته، لأنه إمام زمانه و عالم أوانه، و المبرز فی علم النقل علی أقرانه، و الفارس الذی لا یجاری فی میدانه-

فقد قال الشبلی المذکور: «قد روی الامام أحمد عن عبد الرزاق عن أبیه عن مینا عن عبد اللّه بن مسعود قال: کنت مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لیلهٔ وفد الجن فتنفس، فقلت: مالک یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود قلت:

استخلف، قال: و من؟ قلت أبو بکر. قال: فسکت، ثم مضی ساعهٔ ثم تنفس، قلت: ما شأنک بأبی و أمی یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود.

قلت: استخلف، قال: من؟ قلت عمر، فسکت، ثم مضی ساعهٔ ثم تنفس، قلت: ما شأنک؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. قلت: فاستخلف، قال:

من؟ قلت: علی. قال: أما و الذی نفسی بیده لئن أطاعوه لیدخلون الجنهٔ أکتعین» [۲].

آکام المرجان و مؤلفه ... ص: ۲۶۹

و الشبلی مؤلف کتاب (آکام المرجان فی أحکام الجان) من کبار علماء أهل السنهٔ الأعیان، و من فقهائهم و محدّثیهم المشهورین، قال الذهبی: «محمد بن عبد اللّه الفقیه العالم المحدث بدر الدین أبو البقاء الشبلی السابقی الدمشقی الحنفی، من نبهاء الطلبهٔ و فضلاء الشباب، سمع الکثیر و عنی بالروایهٔ و قرأ علی الشیوخ و سمع فی صغره من أبی بکر بن عبد الدائم و عیسی المطعم. ألّف کتابا فی الأوائل. مولده سنهٔ ۷۱۲. کتب عنی» [۳].

و فی هامشه بخط المیرزا محمد بن معتمد خان: «و کانت وفاهٔ الشبلی هذا فی

---

[۱] آکام المرجان فی أحکام الجان: ۵۲.

[۲] المصدر: ۴۸.

[۳] المعجم المختص: ۱۲۸.

سنهٔ ۷۶۹. أرخها السخاوی فی ذیل دول الإسلام».

و ذکر فی (کشف الظنون) کتاب (آکام المرجان) بقوله: «آکام المرجان فی أحکام الجن للقاضی بدر الدین محمد بن عبد اللّه الشبلی الحنفی المتوفی سنهٔ ۷۶۹. أوله: الحمد للّه خالق الانس و الجن. رتبه علی مائهٔ و أربعین بابا فی أخبار الجن و أحوالهم» [۱].

و قد اعتمد علی الکتاب المذکور السیوطی فی (تحفهٔ الجلساء برؤیهٔ اللّه للنسا) و العزیزی فی (السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر).

و الحديث المذكور الذى أخرجه أحمد و أبو نعيم رواه الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم بقوله: «أنبأنى الامام الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطار و الامام الأجل نجم الدين أبو منصور محمد بن الحسين بن محمد البغدادى، قالا أنبأنى الشريف الامام الأجل نور الهدى أبو طالب الحسين بن محمد بن على الزينبى، عن الامام محمد بن أحمد بن على بن حسين بن شاذان، حدثنا سهل بن أحمد عن على بن عبد اللّه عن الديرى إسحاق بن إبراهيم، قال حدثنى عبد الرزاق ابن همام عن أبيه عن مينا مولى عبد الرحمن بن عوف عن عبد اللّه بن مسعود قال: كنت مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و قد أصحر فتنفس الصعداء- فقلت يا رسول اللّه مالك تنفس؟ قال: يا ابن مسعود نعيت إلىّ نفسى. قلت: استخلف يا رسول اللّه. قال: من؟ قلت: أبا بكر. فسكت، ثم تنفس، فقلت: مالى أراك تنفس يا رسول اللّه؟ قال: نعيت إلىّ نفسى، قلت: استخلف يا رسول اللّه، قال:

من؟ قلت: عمر بن الخطاب فسكت. ثم تنفس، فقلت مالى أراك تنفس يا رسول اللّه؟ قال: نعيت إلىّ نفسى. فقلت: استخلف يا رسول اللّه، قال: من؟

قلت: على بن أبى طالب. قال: أوّه و لن تفعلوا إذا أبدا، و اللّه لئن فعلتموه ليدخلنّكم الجنة و إن خالفتموه ليحبطنّ أعمالكم» [۲].

و فی (وسيلة المتعبدين للملّا عمر): «عن ابن مسعود قال: كنت مع رسول

[۱] كشف الظنون ۱/ ۱۴۱.

[۲] المناقب للخوارزمى: ۶۴.

اللّه ليلة الجن فتنفس، فقلت يا رسول اللّه ما شأنك؟ قال: نعيت إلىّ نفسى.

قلت: فاستخلف. قال: من؟ قلت: أبا بكر، قال: فسكت ساعة ثم تنفس فقلت: ما شأنك يا رسول اللّه، قال: نعيت إلىّ نفسى، قلت: استخلف قال:

من؟ قلت: عمر، فسكت حتى ذهب ساعة ثم تنفّس. فقلت: ما شأنك؟ قال:

نعيت إلىّ نفسى. فقلت: استخلف، قال: من؟ قلت: على بن أبى طالب. قال:

أما و الذى نفسى بيده لئن أطاعوه ليدخلنّ الجنة أجمعون» [۱]

. و قال شهاب الدين أحمد: «عن عبد اللّه بن مسعود رضى اللّه عنه يحكى عن ليلة الجن ... ثم شبّك صلّى اللّه عليه و سلّم أصابعه فى أصابعى و قال: انى وعدت أن يؤمن بى الجن و الانس، فأما الانس فقد آمنت، و أما الجن فقد رأيت، و ما أظن أجلى إلّا قد اقترب، قلت: يا رسول اللّه ألا تستخلف أبا بكر؟ فأعرض عنى، فرأيت أنه لم يوافقه. قلت: يا رسول اللّه ألا تستخلف عمر؟ فأعرض عنى، فرأيت أنّه لم يوافقه. قلت: يا رسول اللّه ألا تستخلف عليا؟ قال صلّى اللّه عليه و سلّم: ذاك و الذى لا إله غيره لو بايعتموه أدخلكم الجنة أجمعين أكتعين. رواه الحافظ أبو نعيم فى كتابه دلائل النبوة» [۲].

و قال عبد القادر بن محمد الطبرى [۳]: «و فى دلائل النبوة عن عبد اللّه بن مسعود رضى اللّه عنه قال: استتبعنى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ليلة، فانطلقت معه حتى بلغت أعلى مكة، فخطّ علىّ خطة فقال: لا تبرح، ثم انصاع فى الجبال فرأيت الرجال ينحدرون عليه من رؤس الجبال حتى حالوا بينى و بينه، فاخترطت السيف و قلت: لأضربنّ حتى استنقذ رسول اللّه. ثم ذكرت قوله لا تبرح حتى آتيك. قال: فلم أزل كذلك حتى أضاء الفجر، فجاء النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و أنا قائم فقال: ما زلت على حالك؟ قلت: لو كنت شهرا ما برحت حتى تأتينى ثم أخبرته بما أردت أن أصنع فقال: لو خرجت ما التقيت أنا و لا أنت إلى يوم

[۱] وسيلة المتعبدين ۱/ ۲۲۱.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] ترجمته فی خلاصهٔ الأثر ۲/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۲

القیامهٔ. ثم شبک أصابعه فی أصابعی و قال: إنی وعدت أن یؤمن بی الجن و الانس، فأما الانس فقد آمنت بی، و أما الجن فقد رأیت و ما أظن أجلی إلّا و قد اقترب. فقلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف أبا بکر؟ فاعرض عنی فرأیت أنه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف عمر؟ فأعرض عنی فرأیت أنه لم یوافقه.

قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف علیا؟ قال: ذلک و الذی لا إله غیره لو بایعتموه و أطعتموه أدخلکم الجنهٔ أکتعین.

و عن ابن مسعود رضی اللّه عنه أیضا قال: کنت مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لیلهٔ وفد الجنهٔ، فتنفس، فقلت: مالک یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. فقلت: استخلف. قال: من؟ قلت: أبا بکر، فسکت ثم مضی ساعهٔ ثم تنفس، فقلت: ما شأنک بأبی أنت و أمی؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. قلت: فاستخلف. قال: من؟ قلت: عمر، ثم مضی ساعهٔ ثم تنفّس فقلت: ما شأنک؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. قلت:

فاستخلف، قال: من؟ قلت: علی بن أبی طالب. قال: أما و الذی نفسی بیده لئن أطاعوه لیدخلنّ الجنهٔ أجمعین أکتعین.

و بالجملهٔ فعلی بن أبی طالب هو الصدیق الأکبر، و خلیفهٔ رسول اللّه الأطهر،

فعن أبی رافع رضی اللّه عنه أنه قال: أتیت أبا ذر أودّعه فقال: إنه ستکون فتنهٔ و لا أراکم إلّا أنکم ستدرکون کونها، فعلیکم بالشیخ علی بن أبی طالب، فإنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: أنت أول من آمن بی و أول من یصافحنی یوم القیامهٔ، و أنت الصدیق الأکبر و أنت الفاروق الأعظم، تفرق بین الحق و الباطل، و أنت یعسوب المؤمنین، و أنت أخی و وزیری و خلیفتی فی أهلی، و خیر من أخلف من بعدی، تقضی دینی و تنجز عدتی» [۱].

(قوله):

«و وجه تخصیص المرتضی بذلک علمه صلّی اللّه علیه و سلّم عن طریق

---

[۱] حسن السریرهٔ فی حسن السیرهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۳

الوحی بوقوع البغی و الفساد فی زمان المرتضی، و أن بعض الناس سینکرون إمامته».

أقول:

و هذا الوجه الذی ذکره مخدوش بوجوه:

الاول: إن البغی و الفساد و إنکار الامامهٔ لم یکن فی زمن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام خاصهٔ، بل قد وقع ذلک کلّه فی زمن الأول و بلغ أقصی الشدهٔ فی زمن الثالث کما هو معلوم، بل لقد استنکر طلحهٔ و جماعهٔ من الصحابهٔ علی أبی بکر استخلافه عمر بن الخطاب أیضا، أللهم إلّا أن یقول (الدهلوی) بعدم کون هذه الوقائع بغیا و فسادا، و هذا عین المرام.

و الثانی: إن حاصل هذا الوجه- مع الالتفات إلی عدم تنصیص النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی خلافهٔ الثلاثهٔ کما اعترف بذلک (الدهلوی) أیضا- هو أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نص علی خلافهٔ أمیر المؤمنین، لعلمه بوقوع البغی و الفساد فی زمن خلافته و ترک ما کان علیه من التنصیص علی خلافهٔ الثلاثهٔ المتقدّمین علیه، مع وقوع البغی و الفساد فی زمنهم کذلک، و لا ریب فی علمه بذلک أیضا ... و حینئذ یرد علی هذا الوجه ما زعم (الدهلوی) وروده علی أهل الحق فی استدلالهم بحدیث الغدیر، من لزوم نسبهٔ التقصیر و المساهلهٔ فی أمر تبلیغ الأحکام و الأوامر الإلهیهٔ إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، من جهة أنه صلّی اللّه علیه و آله و

سلّم ترک التنصیص على الثلاثة و خص أمیر المؤمنین علیه السلام، مع أن الوجه الذی ذکره لهذا التخصیص موجود بالنسبة إلى أولئک المتقدّمین أیضا.

و الثالث: إنه إذا کان ما ذکره هو الوجه فی التنصیص على خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام، فإنّ عائشة و طلحة و الزبیر و معاویة و أتباعهم الذین بغوا على أمیر المؤمنین علیه السلام و أفسدوا علیه الأمر و أنکروا إمامته خارجون عن دین الإسلام، و هذا ما یبطل مذهب أهل السنة و یهدم أساس اعتقاداتهم، فلا مناص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۴

(للدهلوی) من رفع الید عن هذا الوجه الذی ذکره أو الالتزام بما یترتب علیه.

[۷] التشکیک فی دلالة صدر الحدیث ... ص: ۲۷۴

(قوله):

«و من الطریف أن بعض علمائهم تمسک لإثبات أن المراد من المولى هو الأولى بالتصرف باللفظ الواقع فی صدر الحدیث، و هو قوله: أ لست أولى بالمؤمنین من أنفسهم».

أقول:

کأنّ (الدهلوی) یزعم أن الاستدلال بصدر الحدیث یختص بالامامیة، فیشکک فی دلالته على الأولویّة بالتصرف غیر مبال بصرف الکلام الإلهی عن مدلوله الحقیقی، إلا أنک قد عرفت سابقا تمسّک سبط ابن الجوزی و السید شهاب الدین أحمد بصدر الحدیث.

و الجدیر بالذکر هنا أن (الدهلوی) یناقش فی دلالة صدر الحدیث على مطلوب أهل الحق، و لا ینکر ثبوته و صدوره من رسول اللّه صلّى اللّه علیه و آله و سلّم ... خلافا للفخر الرازی و بعض مقلّدیه الذین حملتهم العصبیة العمیاء إلى المناقشة فی صدوره.

(قوله):

«فیعود الاشکال بأنهم متى سمعوا لفظ (الأولى) حملوه على (الاولى بالتصرف)».

أقول: إن هذه الجملة من کلام النبی صلّى اللّه علیه و آله و سلّم مأخوذة- باعتراف (الدهلوی)- من قوله تعالى: النَّبِیُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و قد نصّ أئمة التفسیر و جهابذة المحققین على أن المراد فی هذه الآیة هو الأولویة فی جمیع الأمور، فیکون هذا المعنى هو المراد فی کلام النبی صلّى اللّه علیه و آله و سلّم المذکور، و إذا ثبتت الأولویة فی جمیع الأمور ثبتت الأولویة بالتصرف بالبداهة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۵

و هو المطلوب.

(قوله):

«فما الدلیل على هذا الحمل فی هذا المورد؟».

أقول:

لا بدّ من حمل هذا اللفظ على (الأولى بالتصرف) بالضرورة، لأن (الأولى) محمول حسب تصریحات أئمة القوم على العموم، أی: إن رسول اللّه صلّى اللّه علیه و آله و سلّم أولى بالمؤمنین من أنفسهم فی جمیع الأمور، کما نصّ على ذلک أئمة التفسیر فی تفسیر النَّبِیُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و ذکروا دلالة الآیة المبارکة على لزوم نفوذ أوامره فی حق المؤمنین و وجوب إطاعتهم له على کلّ حال، و حینئذ یثبت لأمیر المؤمنین علیه السلام کلّما ثبت لرسول اللّه صلّى اللّه علیه و آله و سلّم بالآیة المبارکة، بنص من النبی صلّى اللّه علیه و آله و سلّم نفسه، و هذا هو معنى الامامة و الخلافة.

(قوله):

«بل المراد هنا أيضا هو: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم فی المحبة».

أقول:

ما الدليل على هذا التقييد؟ أليس هو من التفسير بالرأی المنهی عنه بالإجماع؟ و بالجملة، فهو يخالف تصريحات كبار أئمة التفسير من علماء طائفته، فلا عبرة بما ذكر و لا يصغی إليه.

(قوله):

«بل إن (الأولی) هاهنا مشتق من الولاية بمعنی المحبة، يعنی أ لست أحب إلی المؤمنين من أنفسهم».

أقول:

ما أسرع ذهول (الدهلوی) و شدة غفلته عما ذكره آنفا!! أما قال فی مقام تخطئة مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) بأنه إذا جاز ذلك لزم جواز أن يقال (فلان مولی منك) بدل (فلان أولی منك) قال: و هو باطل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۶

بالإجماع؟! فكيف يفسر

(أ لست أولی بالمؤمنين)...

بقوله: (أ لست أحب إلی المؤمنين) ... مع أنه إذا كان (الأولی) بمعنی (الأحب) لزم جواز أن يقال (أولی إليكم) كما يقال (أحب إليكم)؟! و الواقع أن تفسير (الأولی) ب (الأحب) بالاضافة إلی أنه يناقض كلامه السابق مردود بأنه غير مناسب للمقام و غير منسبق إلی الأذهان.

(قوله):

«حتی يحصل التلائم بين أجزاء الكلام و التناسق بين جمله».

أقول:

إن نظم هذا الكلام و تناسق أجزائه و جمله يكون فی صورة إرادة معنی الامامة و الأمارة منه كما عرفت من المباحث السابقة، و إلّا يلزم أن ننسب إلی أمير المؤمنين عليه السلام، و حسان بن ثابت، و قيس بن سعد بن عبادة و كبار علماء أهل السنة، الذی فسّروا الحديث بالامامة و الخلافة، إخراج كلام النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم عن النظم و التنسيق إلی الركاكة و الاختلاط، و لا نجد مسلما يتجاسر علی هذه النسبة إلّا (الدهلوی).

و أما كلمات علماء أهل السنة الذين فسّروا حديث الغدير بإرادة الخلافة فقد تقدّمت نصوصها، و نكتفی هنا بذكر كلمة شهاب الدين الدولتآبادی حيث قال: «و احتجوا بخبر المولی. و تمام الحديث ذكرناه فی الجلوة الخامسة من الهداية التاسعة. قال أهل السنة يحمل فی وقت خلافته».

فإنّ هذه العبارة ظاهرة فی أن أهل السنة يرون دلالة حديث الغدير فی الامامة و الخلافة، ثم إنهم يحملونها علی الخلافة فی وقت خلافته، أی فی المرتبة الرابعة بعد عثمان، و قد ذكرنا عدم الدليل علی هذا التقييد بل بطلانه بوجوه عديدة، فكلمات (الدهلوی) فی صرف دلالته علی الامامة و الخلافة باطلة علی كلّ حال.

قوله: «و يكون حاصل معنی هذه الخطبة: يا أيها المسلمون عليكم أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۷

تجعلونی أحب إلی أنفسكم من أنفسكم، و إن من يحبنی يحب عليا، اللهم أحب من أحبه و أبغض من أبغضه».

أقول:

من الغريب جدا فرار (الدهلوی) عن بيان المعنی الذی يزعمه للفظة (المولی) فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «من کنت مولاه فعلی مولاه»

بعد نفیه دلالته علی (الأولی) مکابرة و عنادا للحق و أهله ... ففی کلماته السابقة اکتفی بالقول بأن (الولایة) هی بمعنی (المحبّة) ساکتا عن المعنی المراد من (المولی) أهو (المحب)؟ أو (المحبوب)؟ و هنا یکتفی ببیان حاصل معنی الخطبة حسب زعمه!!.

إن جعل (الدهلوی) لفظة (المولی) بمعنی (المحب) فواضح أنه لیس معنی

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

ما ذکره من أن من أحبنی فقد أحب علیا، بل یکون المعنی بالعکس، و هو أنه یجب علی أمیر المؤمنین علیه السلام أن یحب الآخرین.

و إن جعل (المولی) بمعنی (المحبوب) فلا بدّ أولا من أن یثبت مجیء (المولی) بهذا المعنی من کلمات أئمة اللغویین، بحیث لا یرد علیه ما زعموا وروده علی کونه بمعنی (الأولی)، ثم یدّعی کون حاصل معنی الخطبة ما ذکره.

قوله: «و کل عاقل یصدّق بصحة هذا الکلام و حسن انتظامه».

أقول:

نعم ینبغی للعاقل أن یتأمل فی مدی تعصب (الدهلوی) و عناده للحق، فهو یدعی بطلان ما یذکره أهل الحق بالاستناد إلی الأدلة القویمة و البراهین القاطعة، ثم یدعی إفادة

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

معنی لا سبیل إلی إثباته إن جعل (المولی) فیه بمعنی (المحبوب)، لعدم مساعدة اللغة، و ان جعله بمعنی (المحبوب) فهو یفید عکس ما ذکره، فمن أین یثبت هذا الذی ذکره؟! علی أنک قد عرفت

روایة السید علی الهمدانی الحدیث بلفظ: «أ لست أولی بکم من أنفسکم آمرکم و أنهاکم لیس لکم علیّ أمر و لا نهی؟»

فإنه صریح فی أن المراد من (المولی) هو (الأولی) بالمؤمنین من أنفسهم بالتصرف و الأمر و النهی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۸

قوله: «و إن

قول النبی: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم

مأخوذ من الآیة القرآنیة، و من هنا جعل هذا المعنی من المسلّمات لدی أهل الإسلام، و فرّع علیه الحکم اللاحق له».

أقول:

إنّا نحمد اللّه و نشکره علی إلجائه (الدهلوی) علی الاعتراف بهذا الأمر الذی یقوله أهل الحق و یثبت علی ضوئه مطلوبهم، فإن هذه الفقرة لمّا کانت مأخوذة من الآیة المبارکة، و قد عرفت دلالتها علی الأولویة بالتصرف فی عامة الأمور حسب تصریحات جهابذة المحققین من أهل السنة، تکون قرینة علی أن المراد من

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

نفس ذلک المعنی، و هو الأولویة بالتصرف فی جمیع أمور المؤمنین عامة.

فاعترافه المذکور ینتهی إلی الاستدلال المطلوب لأهل الحق. و للّه الحمد.

قوله: «و لقد وقع هذا اللفظ فی القرآن فی موقع لا یصح أن یکون معناه الأولی بالتصرف أصلا»....

أقول:

إن کلام (الدهلوی) هذا من أقوی الشواهد علی متابعته للکابلی فی خرافاته التی سطرها فی کتابه، فلم یراجع کتب الحدیث و التفسیر، و لم یلاحظ کلمات أئمة طائفته فی تفسیر الآیة المبارکة هذه، و کان أکبر همّه و أکثر سعیه مصروفا إلی الردّ علی استدلالات أهل

الحق، مع التعسف و المكابرة و إنكار الحقائق الراهنة.

و إنا نقول هـذا و ننّبه عليه حتى لا يغتّر الناظرون فی كتابه، من أوليائه و مقلّديه و غيرهم بما تفوّه به و سـطرته يده تبعا لهواه، بل يجب عليهم التفحّص و التوقّف و الدقة و التأمل، ثم الأخذ بما يقتضيه الإنصاف و تساعده الأدلة و البراهين.

و بعد، فقد عرفت من كلمات أئمة القوم و أكابر المفسـرين كالواحدی، و البغوی، و الزمخشـری، و البيضاوی، و النسفی، و الخوئی، و النيسابوری، و الشـربينی: أن المراد من الأولوية فی الآية المباركة النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِـهِمْ أولوية النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بالمؤمنين فی جميع الأمور، و فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۹

وجوب الطاعة و نفوذ الحكم و لزوم الانقياد و الاتباع...

و كما أنّ (الـدهلوی) غفل أو تغافل عما قاله المفسّـِرون فی تفسير الآية، كذلك غفل أو تغافل عما قاله المحدّثون و شـرّاح الحديث: كالعراقی، و العينی، و القسطلانی، و المناوی، و العزيزی...

فنعوذ باللّه من شرور أنفسنا و غفلاتها و حصائد ألسنتنا و هفواتها.

(قوله):

«فإنّ سوق هذا الكلام هو لنفی نسبة المتبنی الی المتبنی، و لبيان النهی من أن يقال لزيد بن حارثة: زيد بن محمد»....

أقول:

إن سوق هـذا الكلام هو لتخديع العوام، و هو من التفسير بالرأی الوارد فيه الوعيد الشديد من النبی صـلّی اللّه عليه و سـلّم، فقد عرفت أن هـذه الآيـة- حسب الروايـة الـتی رواهـا البغـوی و البيضـاوی- واردة فی شـأن من لم يمتثـل أمر النـبی صـلّی اللّه عليه و آله و سـلّم بالجهاد، إلّا أن يأذن لهم آباؤهم و أمهاتهم...

فليس شأن نزول الآية ما ذكره (الدهلوی).

و لو سلّمنا ارتباط هذه الآية بما تقدم عليها، فإنه ليس المراد ما اخترعه (الدهلوی) من المعنی، بل إنه حينئذ لدفع أمر مقدر، و محمول علی المعنی الذی تعتقده الشيعة الامامية، كما عرفت من تقرير أحمد بن خليل و نظام الدين النيسابوری.

(قوله):

«و لا دخل للأولی بالتصرف فی المقصود فی هذا المقام. فكذلك الأمر فی الحديث، و المراد فی الآية هو المراد فيه».

أقول:

هذا الكلام مخدوش بوجوه:

الأول: إنه ليس هـذا الكلام إلّا معانـدة و مكابرة، فأیّ مناسـبة و ارتباط أقوی و أوضـح من هذا الكلام، و هو أن يثبت النبی صـلّی اللّه عليه و آله و سلّم الأولوية لنفسه بالتصرف فی أمور المؤمنين من أنفسهم ثم يقول:

فمن كنت مولاه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۰

- أی أولی بالتصرف فی أموره من نفسه-

فعلی مولاه

أی أولی بالتصـرف فی أموره منه؟ إن هـذا الكلام فی غاية المتانة و الانتظام، و إلّا فلا يوجد فی العالم كلام متناسـقة ألفاظه و مترابطة جمله أبدا.

الثانی: لقد نصّ حسام الدين السهارنبوری علی كون صدر الحديث قرينة علی إرادة معنی (الأولی) من

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «من كنت مولاه فهذا على مولاه»

. فمن العجب أن يقلّد (الدهلوى) هذا الرجل فى مواضع، و ينتحل خرافاته فى بعض الأبحاث، ثم يدعى فى هذا الموضع خلاف ما نص عليه السهارنبورى، و كأنه أشدّ منه تعصبا و اكثر عنادا للحق و أهله!! الثالث: لقد عرفت سابقا أن سبط ابن الجوزى يستند إلى

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»...

فى حمل (المولى) على (الأولى) فى

قوله: «من كنت مولاه فعلى مولاه».

الرابع: لقد عرفت سابقا أن السيد شهاب الدين أحمد صاحب (توضيح الدلائل) نقل عن بعض العلماء أنه جعل

قوله: «ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين»

قرينة على إرادة معنى (السيد) من (المولى) ثم وافقه على ذلك.

الخامس: لقد أثبتنا سابقا لزوم حمل (المولى) فى

«من كنت مولاه فعلى مولاه»

على المعنى المراد من

«أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم» بنص حديث صحيح أخرجه الحاكم فى (المستدرك)

فلاحظ.

السادس:

لقد جاء فى بعض طرق حديث الغدير لفظ «من كنت مولاه أولى به من نفسه» بدل «من كنت مولاه»

، فقد قال البدخشانى فى (مفتاح النجا):

«و للطبرانى برواية أخرى عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم بلفظ: من كنت أولى به من نفسه فعلى وليّه».

و ذكر سبط ابن الجوزى و السيد شهاب الدين أحمد عن أبى الفرج يحيى بن سعيد الثقفى فى (مرج البحرين) أنه روى حديث الغدير بلفظ «من كنت وليه و أولى به من نفسه فعلى وليه».

فظهر أن المراد من هذا القول نفس المراد من

«أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»

فلا يرتكب الفصل و التفريق إلّا من يستنكف عن الايمان و التصديق و اللّه ولى التوفيق.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۱

(قوله):

«و لو سلّمنا كون المراد من صدر الحديث هو الأولى بالتصرف، فإنه لا وجه لحمل المولى على الأولى بالتصرف كذلك، لأنه إنما صدّر الحديث بتلك العبارة ليتبّه السّامعين، كى يتلقوا الكلام بكل توجّه و إصغاء»....

أقول:

الحديث الذى أخرجه الطبرانى بلفظ صحيح يشتمل كغيره على ذكر النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قبل جملة «أ لست أولى»... جملاـ فيها الإقرار بالوحدانية و الرسالة و البعث و المعاد و الجنة و النار قائلا: «أليس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله» ... ثم إنه قال: يا أيّها الناس إنّ اللّه مولاى و أنا مولى المؤمنين و أنا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه يعنى عليا».

و كلّ ذلك صريح فى أن الغرض من تقديمه أولويّهٔ نفسه بالمؤمنين من أنفسهم هو حمل (المولى) على (الأولى). و ليس الغرض ما

ذکره (الدهلوی)، إذ لو کان الغرض ما ذکره لکان

قوله: «ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله»

فقط وافیا بهذا الغرض.

(قوله):

«و أمّا أخذ لفظة واحدة من الحدیث و جعلها فقط مورد العلاقة و الربط بعبارة الصدر فمن کمال السّفاهة، بل یکفی الارتباط الموجود بین جمیع الکلام مع هذه العبارة».

أقول:

لقد عرفت المناسبة التامة و العلاقة الکاملة بین جملتی «أ لست أولی بالمؤمنین» ... و «من کنت مولاه» ... و أن سبط ابن الجوزی و شهاب الدین أحمد و صاحب (مرافض الروافض) قد صرّحوا بذلک، و جعلوا الجملة السابقة قرینة علی المراد فی الجملة اللّاحقة، و لکنّ (الدهلوی) یسفّه هؤلاء و غیرهم کما هو صریح عبارته.

بل لقد صرّح بما ذکرنا من المناسبة بعض المشاهیر من أئمة الحدیث و شرّاحه کالطّیّبی حیث قال بشرح

حدیث الغدیر: «قوله: إنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم.

یعنی به قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ أطلق فلم یعرف بأیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۲

شیء هو أولی بهم من أنفسهم، ثم قیّد بقوله: وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ لیؤذن بأنهنّ بمنزلة الأمهات، و یؤیّده قراءة ابن مسعود رضی اللّه عنه، النبی أولی بالمؤمنین من أنفسهم و هو أب لهم. و قال مجاهد: کلّ نبی فهو أبو أمته، و لذلک صار المؤمنون إخوة. فإذن وقع التشبیه فی

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

فی کونه کالأب، فیجب علی الأمة احترامه و توقیره و برّه، و علیه رضی اللّه عنه أن یشفق علیهم و یرأف بهم رأفة الوالد علی الأولاد، و لذا هنّأه عمر بقوله: یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱].

(قوله):

«و الأغرب من ذلک استدلال بعض مدقّقیهم علی عدم إرادة المحبة»....

أقول:

إن الذی یقوله المدقّقون من أهل الحق هو أنه لمّا کان وجوب مودّة أمیر المؤمنین علیه السلام سواء بالخصوص أو فی ضمن العموم أمرا ثابتا بالآیات و الأحادیث الکثیرة، و مشتهرا بین جمیع الناس من الخواصّ و العوام، و لم یکن هذا الأمر- و هو وجوب المودّة- عند أهل السنة مختصا به وحده، بل کان یشارکه فیه سائر الصحابة أیضا کان هذا الاهتمام بهذا الأمر- الثابت لدی الجمیع و المشترک فیه جمیع الأصحاب کما علیه الجماعة- أمرا غیر معقول.

بل إنه بناء علی مذهب أهل السنة القائلین بأفضلیة الشیخین بل الثلاثة من علی علیه السلام یکون مودة الثلاثة- لا سیّما الشیخین- آکد و ألزم و أهمّ من محبّة علی علیه السلام، فترک الأهم و إیثار غیر الأهم مع هذا الاهتمام البالغ یستحیل صدوره و وقعه من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

فبالنظر إلی جمیع ما ذکر مع الالتفات إلی ذاک الاهتمام البالغ الذی کان من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی تبلیغ الأمر یوم غدیر خم، مع تلک الأحوال و المقارنات و الخصوصیّات، التی من أهمها قرب وفاة النبی یعلم أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان بصدد تبلیغ أمر مهمّ یختص بعلی علیه السلام وحده، و لا یشارکه

[۱] الکاشف- شرح المشکاهٔ- مخطوط.

فیه أحد من القوم، و لا یکون ذلک الأمر إلّا الخلافهٔ و الامامهٔ.

و لو أنّ ملکا من الملوک کان فی سفر فتوقّف عن السیر فی وسط الطریق فجأهٔ، و أمر من کان معه- و هم ألوف- بالوقوف فی مکان لیس فیه أبسط وسائل الراحهٔ مع حرارهٔ الجو، ثم أمر بأن یصنع له من أقتاب الإبل منبر، فصعد المنبر و عرّف من معه بقرب وفاته، و ذکّرهم بأولویّته بالتصرّف فی أنفسهم، ثم أثبت لأحد أقاربه مقاما کان قد أثبته قبل ذلک له مرارا و سمعه القوم منه تکرارا، و کان ذلک الشأن و المقام غیر مختص بهذا الشخص، بل کان جلّ الحاضرین أو کلّهم یشارکونه فیه، بل کان بعضهم أجلّ شأنا ... کان هذا العمل من هذا الملک فی غایهٔ الغرابهٔ و بعیدا عن الحکمهٔ و الصواب و السیاسهٔ کلّ البعد ... لا سیّما لو کان فی أقربائه أو أصحابه من هو ألیق و أولی بالاهتمام فی إثبات ذلک المقام له.

(قوله):

«و لم یعلم هؤلاء بأنّ الدلالهٔ علی محبّهٔ شخص بدلیل عام أمر، و إیجاب محبته بدلیل خاص أمر آخر»....

أقول:

من العجب أن یغفل (الدهلوی) عن أن إیجاب المودّهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام بالخصوص، مع کونه عند أهل السنهٔ أقل شأنا من الشیخین بل من عثمان ابن عفان، لا یستحق هذا الحدّ من الاهتمام بحیث یأمر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الناس بالوقوف فی مکان شدید الحرّ، و أن یصنعوا له منبرا من أقتاب الإبل، فیرقی المنبر و یطلب علیا فیعمّمه بیده و یأخذه بعضده فیبین وجوب مودّته بعد ذکر قرب وفاته و رحیله ... فلو کان الغرض من ذلک کلّه ما ذکروا للزم اللغو و العبث، و نحن نعوذ باللّه من نسبهٔ العبث إلی رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

بل إن ترکه إیجاب مودهٔ الثلاثهٔ و التأکید علیه، و الاهتمام بشأن علی المفضول عند أهل السنّهٔ أمر لا یعقل نسبته إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی مذهب أهل السنّهٔ.

فمع التأمّل فی هذه الجهات یظهر صحهٔ استدلال المدققین من أهل الحق،

و استهزاء (الدهلوی) بما ذکروه إمّا غفلهٔ لقصور فهم، و إمّا تغافل عن عناد.

(قوله):

«فالمراد من الحدیث إیجاب محبّهٔ علی بشخصه و إن تقدم ما یدلّ علی وجوب محبّته ضمن عموم المؤمنین».

أقول:

من هذا الکلام یثبت أن مودهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام مثل مودهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنه قد بلغت مودته فی الأهمیهٔ و العظمهٔ مرتبهٔ لا تکفی معها مودته علیه السلام من باب المودهٔ فی عموم المؤمنین، بل إن مثله کمثل من آمن بنبوهٔ محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ضمن الایمان بجمیع أنبیاء اللّه و رسله، فإنه حینئذ لا یعتبر مؤمنا و مسلما.

إذن، تجب مودهٔ علی علیه السلام بالخصوص کما یجب الایمان بنبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالخصوص، فمودّهٔ علی کالإیمان بمحمد علیهما و آلهما الصّلاهٔ و السّلام فی الوجوب و المرتبهٔ، و من کانت مودته بهذه المثابهٔ کان أفضل ممن لم یکن کذلک قطعا، و إذا ثبتت أفضلیّته ثبت تعیّنه للامامهٔ و الخلافهٔ، لاستلزام الأفضلیهٔ للإمامهٔ و الخلافهٔ بالأدلهٔ القاطعهٔ التی اضطر والد (الدهلوی) إلی الاعتراف بها فی کتابه (إزالهٔ الخفا).

و قد أذعن الكابلى فى (الصواقع) بأنّ «من أمر اللّه النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أن يسأله أن يهديه إلى حبه فهو أفضل الناس و أنه حقيق بالزعامة الكبرى» و هذا نصّ كلامه: «الرابع و الخمسون: إشاعة ما يروون من الموضوعات: إن اللّه تعالى، أمر نبّيه سيّد الرسل أن يسأله أن يهديه إلى حب على كما يجىء إن شاء اللّه تعالى، فينخدع الخدوع و يوقن أنّ من أمر اللّه سيّد رسله أن يسأله أن يهديه إلى حبّه فهو أفضل الناس و أنه حقيق بالزعامة الكبرى، و أن الخلفاء غصبوا حقه، فيضل عن سواء السبيل ضلالا بعيدا، و لا يدرى أنه من كذباتهم و مفترياتهم الواضحة، كيف؟ و هو ناص على أن عليا أفضل من خاتم النبيين صلّى اللّه عليه و آله أجمعين، و هو باطل» [۱].

---

[۱] الصواقع الموبقة، الباب الرابع و الخمسون.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۵

فإذا كان ما ذكره نصا فى أنه أفضل الناس كان إيجاب المودّة- مع هذا الاهتمام العظيم على الثلاثة و غيرهم، حتى قال ثانيهم مهنئا إيّاه «أصبحت مولاى و مولى كلّ مؤمن» و قاله أوّلهم أيضا كما فى (الصواعق) و غيره دليلا على الأفضلية بالأولوية القطعية.

(قوله):

«و على تقدير وحدة المضمون فى الآية و الحديث، فأىّ قبح فيه؟ إن شأن النبى هو التأكيد على مضامين الآيات و التذكير بها».

أقول:

ذكر (الدهلوى) فى باب المكايد من (التحفة) أن التأكيد دليل قطعى و برهان يقينى على وقوع التغافل و التساهل، و من هنا حكم بوضع أخبار نسب روايتها إلى أهل الحق، من دون أن يذكر رواتها و الكتب المخرجة فيها و لو بالإجمال فضلا عن نقل العبارة.

و إنّ كلامه فى هذه المكيدة (و هى المكيدة السادسة و الأربعون)- الذى ذكره تبعا للكابلى و زاد عليه أشياء أخرى من عنده- صريح فى أن تأكيد أمر بالنسبة إلى شخص دليل على عدم حصول ذلك الأمر لذلك الشخص، و قصور الشخص و إهماله و تغافله عن الأمر المطلوب منه.

و على ضوء هذا الكلام يثبت أن الصحابة الحاضرين فى حجة الوداع المخاطبين بحديث الغدير- و فيهم الثلاثة فمن دونهم- لم يكونوا واجدين لمحبة على عليه السلام و مودّته حتى ذلك الحين (الأمر الذى يكشف عنه تكرار النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم للأمر بمحبة على و ولايته بخطبته فى يوم الغدير، الدال على وجوب محبته فى أقل تقدير) و أنهم كانوا مهملين لهذا الأمر البالغ الأهمية.

و لو أن (الدهلوى) التفت إلى ما يستلزمه كلامه فى هذا المقام، و لا سيما مع النظر الى ما ذكره فى باب المكايد، لما تفوّه به قطعا.

(قوله):

«لا سيما متى رأى تهاونا من المكلّفين فى العمل بموجب القرآن. قال تعالى:

وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۶

أقول:

ظاهر هذا الكلام أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم وجد من صحابته تهاونا فى الالتزام و العمل بما حكم و أوجب عليهم من قبل اللّه تعالى، فى حق سيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام فى وجوب محبته و لزوم مودته ... فهذا ظاهر الكلام (الدهلوى) فى هذا المقام.

و حينئذ يبطل جميع كلمات (الدهلوى) و استدلالاته فى مقام تنزيه الصحابة عن المخالفة لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى باب الخلافة و الإمامة، و رفع شأنهم عن المطاعن المتوجهة إليهم، و صدور الفضائح و القبائح منهم ... لأن هؤلاء الصحابة إذا كانوا متساهلين و متهاونين فى مجرد مودة على أمير المؤمنين فلا غرابة فى تهاونهم و تساهلهم تجاه أوامر النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم

و إرشاداته فی باب الامامة و الخلافة، التی هی أعظم شأنا و أكبر مقاما من مجرد المودة و المحبة.

(قوله):

«و ما من شیء دلت علیه آیة من القرآن إلّا و أكّدت علیه الآیات الأخری ثم الأحادیث علی لسان النبی، حتی تتم النعمة و الحجة».

أقول:

فیه أولا: منع هذه الكلیة، و وجه المنع ظاهر علی من قرأ القرآن.

و ثانیا: إن من العجیب تأكید (الدهلوی) فی هذا المقام علی حسن التكرار و إثباته الفائدة له باهتمام عظیم، ثم غفلته أو تغافله فی باب المطاعن، عما ذكره هنا فإنه یبذل هناك قصاری جهده لإثبات أن لا فائدة فی التأكید، و علی هذا الأساس یبرّر منع عمر بن الخطاب عن كتابة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وصیّته فی الساعات الأخیرة من حیاته قائلا: إن رسول اللّه قد غلبه الوجع و عندنا كتاب اللّه، حسبنا كتاب اللّه.

فما هذا التهافت و التناقض فی كلمات (الدهلوی)؟ أ فهل من الصحیح أن یقرر أمرا فی مقام و یؤكّد علیه ثم ینكره فی مقام آخر و یصرّ علی إنكاره و نفیه؟! لقد أراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن یكتب فی وصیته أمرا أو أمورا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۷

ذكرها للأمة فی خلال حیاته الكریمة لغرض التأكید، فإذا كان للتأكید هذه الفوائد التی ذكرها (الدهلوی) هنا فلما ذا یدافع عن منع عمر بن الخطاب عن تأكید النبی لمّا أراد التأكید علیه بكتابة الوصیة؟

لكن لا ریب فی جنایة عمر علی الأمة فی ذلك الیوم، و شناعة كلامه فی ذلك الموقف، و أما توجیهات (الدهلوی) لصنیع عمر فباطلة، بل إن كلامه هنا یتضمن وجوها توضّح فساد تلك التوجیهات:

(الأول): إنه یقول بأن عمل النبی و شأنه هو التأكید علی ما جاء فی القرآن و التذكیر به ... فیكون عمر الذی حال دون كتابة النبی وصیّته قد منع النبی من القیام بأمر واجب علیه، و یكون (الدهلوی) الذی برر عمل عمر شریكا مع عمر فی صنیعه.

(الثانی): إنه یقول بأن التأكید یفید الإلزام بالحجة و إتمام النعمة...

فیكون المانع من كتابة الوصیة قد منع من الإلزام بالحجة و إتمام النعمة، و یكون (الدهلوی) الذی أیده فی صنیعه شریكا معه فی هذه الجریمة ... هذا من جهة.

و من جهة أخری: إنه لو دار الأمر بین الاعتقاد بإمامة المانع من الإلزام بالحجة و إتمام النعمة، و الاعتقاد بإمامة من كان نصبه یوم الغدیر سببا لإكمال الدین و إتمام النعمة، فإنه لا یستریب عاقل فی أن الثانی أولی بها من الأول...

(الثالث): إنه یقول- كما سیأتی- بأن من لا حظ القرآن و الحدیث لا یقول مثل هذا الكلام الفارغ، و هذا الكلام صریح فی أن إنكار حسن التأكید كلام فارغ مخالف للكتاب و السنة، فمن كلام نفسه تظهر قیم كلماته فی الدفاع عن من حال دون كتابة النبی وصیته!! ...

(الرابع): إنه یقول- كما سیأتی- بأن إنكار حسن التأكید یستلزم لغویة تأكیدات النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی أبواب الصیام و الصلاة و الزكاة و تلاوة القرآن.

فثبت أن منع الوصیة و تأیید هذا المنع یستلزم الاعتقاد بلغویة تأكیدات النبی فی الأبواب و الأحكام المذكورة و غیرها...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۸

(قوله):

«و إن من نظر فی القرآن و الحدیث لا یتفوه بمثل هذا الكلام الفارغ»....

أقول:

إن من لا حظ الکتاب و السنة لا یتفوه بهذا الکلام الفارغ، فینفی دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الخلافة لعلی علیه السلام، بالرغم من نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ و قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فی واقعة غدیر خم، و بالرغم من تصریح حسان بن ثابت بإمامة علی علیه السلام فی أشعاره نقلا عن لسان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و بالرغم من تصریح الامام علیه السلام نفسه بثبوت إمامته و خلافته فی یوم الغدیر...

إن من لاحظ الکتاب و السنة لا یتجاسر علی نفی دلالة حدیث الغدیر علی الامامة بالرغم من کلّ هذه الأدلة و غیرها ... و من هنا تری بعض علماء أهل السنة الذین وقفوا علی حقیقة الأمر یعترفون ببطلان إنکار دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، و إن حاولوا اللّجوء إلی تأویل مدلول الحدیث، و حملوه علی إرادة الامامة و الخلافة بعد عثمان بن عفان. و قد عرفت فساد هذا الحمل و بطلانه.

(قوله):

«و یکون التنصیص علی إمامة الأمیر- کما یدّعیه الشیعة- مرة بعد أخری و التأکید علیه لغوا باطلا. معاذ اللّه من ذلک».

أقول: و هذا التوهم مخدوش بوجوه:

الأول: إنه و إن کان أمر الإمامة مبیّنا مرارا- لکن الذی کان یوم غدیر خم کان أمرا جدیدا، فقد وقع فی هذا الیوم الاستخلاف العلنی الرسمی بحضور الآلاف المؤلّفة من الأمة، و أخذ البیعة منهم، مع قرب وفاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و رحلته عن الدنیا إلی الرفیق الأعلی.

الثانی: إن أهل السنة یزعمون تقدم الثلاثة علی أمیر المؤمنین علیه السلام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۹

فی لزوم المحبة و وجوب المودة، و إن محبة علی علیه السلام تأتی فی المرتبة الرابعة، فهذا من جهة.

و من جهة أخری: لا ریب فی تأخّر عمر بن الخطاب عن أبی بکر رتبة و مقاما، بل لقد وصل تأخّر عمر عنه حدّا بحیث کان یودّ أن لو کان شعرة فی صدر أبی بکر، فقد روی: «عن عمر قال: وددت أنی شعرة فی صدر أبی بکر. مسدد عن عمر» [۱].

بل «عن الحسن قال قال عمر: وددت أنی من الجنة حیث أری أبا بکر. ش» [۲].

بل

«عن ضبة بن محصن الغنوی قال: قلت لعمر بن الخطاب: أنت خیر من أبی بکر. فبکی و قال: و اللّه للیلة من أبی بکر و یوم خیر من عمر عمر، هل لک أن أحدّثک بلیلته و یومه؟ قلت: نعم یا أمیر المؤمنین. قال: أمّا لیلته فلما خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هاربا من أهل مکة خرج لیلا، فتبعه أبو بکر، فجعل یمشی مرة أمامه و مرة خلفه و مرة عن یمینه و مرة عن یساره. فقال له رسول اللّه. صلّی اللّه علیه و سلّم: ما هذا یا أبا بکر؟ ما أعرف هذا من فعلک. فقال: یا رسول اللّه أذکر الرصد فأکون أمامک، و اذکر الطلب فأکون خلفک، و مرة عن یمینک و مرة عن یسارک، لا آمن علیک. فمشی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیلة علی أطراف أصابعه حتی حفیت رجلاه، فلمّا رآه أبو بکر قد حفیت رجلاه حمله علی کاهله یشتد به حتی أتی به فم الغار فأنزله. ثم قال:

و الذی بعثک بالحق لا تدخله حتی أدخله، فإن کان فیه شیء نزل بی قبلک فدخل فلم یر شیئا، فحمله فأدخله، و کان فی الغار خرق فیه حیات و أفاعی، فخشی أبو بکر أن یخرج منهنّ شیء یؤذی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فألقمه قدمه، فجعلن یضربنه و یلسعنه الحیات و الأفاعی، و جعلت دموعه تنحدر و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له: یا أبا بکر لا تحزن إن اللّه معنا، فأنزل اللّه سکینته طمأنینة لأبی بکر. فهذه لیلته.

[۱] كنز العمال ۱۴/ ۱۳۸.

[۲] كنز العمال ۱۴/ ۱۳۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۰

و أمّا يومه، فلمّا توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ارتدت العرب فقال بعضهم: لا نصلّى و لا نزكّى، فأتيته و لا آلوه نصحا، فقلت: يا خليفة رسول اللّه تألّف الناس و أرفق بهم. فقال: جبار فى الجاهلية خوار فى الإسلام! فبما ذا أتألّفهم؟ أ بشعر مفتعل أو سحر مفترى؟ قبض النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و ارتفع الوحى، فو اللّه لو منعونى عقالا- مما كانوا يعطون رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لقاتلتهم عليه. فقاتلنا معه و كان و اللّه رشيد الأمر. فهذا يومه. الدينورى فى المجالسة، و أبو الحسن بن بشران فى فوائده، ق فى الدلائل، و اللالكائى فى السنه. كر» [۱].

و فى (كنز العمال) أيضا «عن محمد بن سيرين قال: ذكر رجال على عهد عمر فكأنهم فضّلوا عمر على أبى بكر، فبلغ ذلك عمر فقال: و اللّه لليلة من أبى بكر خير من آل عمر، و ليوم من أبى بكر خير من آل عمر، لقد خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لينطلق إلى الغار و معه أبو بكر، فجعل يمشى ساعة بين يديه و ساعة خلفه حتى فطن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: يا أبا بكر مالك تمشى ساعة بين يدىّ و ساعة خلفى؟ فقال: يا رسول اللّه أذكر الطلب فأمشى خلفك و أذكر الرصد فأمشى بين يديك. فقال: يا أبا بكر لو كان شىء أحببت أن يكون بك دونى؟ قال: نعم و الذى بعثك بالحق ما كانت لتكون مثلة إلّا أن تكون بى دونك. فلما انتهى إلى الغار قال أبو بكر: مكانك يا رسول حتى أستبرئ لك الغار. فدخل و استبرأه حتى إذا كان فى أعلاه ذكر أنه لم يستبرأ الحجر، فدخل و استبرأ ثم قال: انزل يا رسول اللّه. فنزل. قال عمر: و الذى نفسى بيده لتلك الليلة خير من آل عمر. ك ق فى الدلائل» [۲].

و أيضا: فمن المعلوم أن مرتبة عثمان بن عفان أدنى بمراتب كثيرة من مرتبة عمر بن الخطاب، فبناء على كون عثمان أفضل من على عليه السلام- معاذ اللّه من ذلك- تكون مرتبة على أدنى من مرتبة أبى بكر بمراتب لا تعدّ و لا تحصى، فيكون لزوم محبّته أقل من لزوم محبة أبى بكر بمراتب لا تعدّ و لا تحصى، و حينئذ

---

[۱] كنز العمال ۱۴/ ۱۳۵.

[۲] المصدر ۱۴/ ۱۳۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۱

فإنّ صرف هذا الاهتمام البالغ فى بيان وجوب المودة المفضولة بهذه الكيفية، و ترك الاهتمام بالمودة الفاضلة، غريب فى غاية الغرابة. لكنّ هذا الاستغراب لا يكون فى صورة تكرير النص أبدا.

و من الأمور الغريبة أن (الدهلوى) صرّح فى جواب الاستدلال بآية التطهير إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً بأن إرادة البارى عز و جل إذهاب الرجس عن أهل البيت عليهم السلام و تطهيرهم دليل على عصمة أهل البيت، و قال: بأن دعاء النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بإذهاب الرجس فى حق أم سلمة تحصيل للحاصل.

و قد غفل (الدهلوى) عن أن الأمة الإسلامية تكرر سورة الفاتحة فى كلّ ليل و نهار عشرة مرات فى الأقل، و قد جهل أو تجاهل عن أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مع حصول الهداية له- و هدايته هو للآلاف المؤلّفة- إلى الصراط المستقيم يطلب من اللّه سبحانه الهداية إلى الصراط المستقيم فى كلّ ليل و نهار خمس مرّات فى الأقل!! و هل يقول (الدهلوى) أن الهداية لم تحصل له مع هذا الطلب؟

أو أن طلبه كان عبثا و تحصيلا للحاصل؟ و نعوذ باللّه من كل ذلك؟

و أيضا، فقد جعل فى باب المكايد سؤال سيدنا إبراهيم عليه السلام فى ليلة المعراج أن يكون من شيعة على عليه السلام، مع كونه من

شیعته منذ نبوّته من قبیل تحصیل الحاصل، لیتمکّن من تکذیب روایهٔ السؤال المذکور من هذا الطریق ... فعلی هذا یمتنع حمل حدیث الغدیر علی إیجاب المودهٔ، لأنّ الحمل علی إیجاب المودّهٔ الثابت فی المقامات العدیدهٔ الکثیرهٔ من قبل یستلزم تحصیل الحاصل المحال.

الثالث: إنه یظهر من الأحادیث العدیدهٔ المذکورهٔ بعضها سابقا و التی سنذکر بعضا آخر منها إن شاء اللّه تنصیص النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام مرارا عدیدهٔ، و هذه الأحادیث أخرجها کبار أساطین أهل السنهٔ، فروایهٔ تکریر النص علی إمامهٔ علی علیه السلام و تأکیده لا تختص بالشیعهٔ کما لا یخفی علی من راجعها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۲

[۸] دعوی أن سبب الخطبهٔ وقوع بعضهم فی علی، و جعل ذلک قرینهٔ علی إرادهٔ المحبهٔ ... ص: ۲۹۲

اشارهٔ

قوله: «و إن سبب هذه الخطبهٔ- کما روی المؤرخون و أهل السیر- یدل بصراحهٔ علی أن الغرض إفادهٔ محبهٔ الأمیر.

و ذلک: إن جماعهٔ من الأصحاب الذین کانوا معه فی الیمن مثل بریدهٔ الأسلمی و خالد بن الولید و غیرهما من المشاهیر، جعلوا یشکون لدی رجوعهم من الأمیر عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم شکایات لا مورد لها، فلما رأی رسول اللّه شیوع تلک الأقاویل من الناس، و أنه إن منع بعضهم عن ذلک حمل علی شدّهٔ علاقته بالأمیر و لم یفد فی ارتداعهم، لهذا خطب خطبهٔ عامهٔ و افتتح کلامه بنص من القرآن قائلا:

أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم

. یعنی: إنه کلما أقوله لکم ناشئ من شفقتی علیکم و رأفتی بکم، و لیس الغرض الحمایهٔ عن أحد، و لیس ناشئا عن فرط المحبهٔ له.

و قد روی محمد بن إسحاق و غیره من أهل السیر هذه القصهٔ بالتفصیل».

أقول:

إن هذا الکلام ساقط بوجوه عدیدهٔ:

۱- الاستدلال بروایهٔ ابن إسحاق فی غیر محله ... ص: ۲۹۲

إن الاستدلال بروایهٔ محمد بن إسحاق فی مقابلهٔ أهل الحق فی غیر محلّه، لوضوح أن ابن إسحاق من أهل السنهٔ لا من أهل الحق الامامیهٔ، و قد عرفت مرارا من کلام (الدهلوی) نفسه و کلام والده و غیرهما أن من قواعد المناظرهٔ فی العلوم و المسائل الخلافیهٔ أن یستند الخصم فی مقام المناظرهٔ إلی روایات الطرف الآخر، لا روایات علماء طائفته و کتب قومه، فصنیع (الدهلوی) هذا خروج عن القواعد المقررهٔ فی علم المناظرهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۳

۲- ابن إسحاق مقدوح عند بعضهم ... ص: ۲۹۳

علی أن محمد بن إسحاق لم یجمع أهل السنهٔ و أبناء مذهبه علی توثیقه و قبول روایاته، فقد عرفت سابقا طعن جماعهٔ من أعلام أهل السنهٔ فی محمد بن إسحاق و قدحهم له، فبالاضافهٔ إلی عدم جواز استناد (الدهلوی) إلی روایته لما ذکر فی الوجه الأول، فإنه رجل ضعیف غیر قابل للاعتماد و الاستناد عند جماعهٔ من أهل السنهٔ.

۳- زعم الرازی عدم روایهٔ ابن إسحاق لحدیث الغدیر ... ص: ۲۹۳

بل إنّ الفخر الرازی ذکر أن محمد بن إسحاق لم یرو حدیث الغدیر، فقد تقدّم فی الکتاب أنّ الرازی استند- بصدد الجواب عن حدیث الغدیر بزعمه- إلی عدم نقل الشیخین و الواقدی و ابن إسحاق لهذا الحدیث، جاعلا ذلک دلیلا علی القدح فیه، فإذا لم یکن ابن إسحاق من رواهٔ الحدیث من أصله، فقد بطل نسبهٔ القول بأن سبب إیراد حدیث الغدیر هو شکایهٔ بعض الأصحاب من علی إلی محمد بن إسحاق.

۴- لیس فی سیرهٔ ابن هشام ما نسب الدهلوی إلی ابن إسحاق ... ص: ۲۹۳

هذا، و فی سیرهٔ ابن هشام التی هی خلاصهٔ سیرهٔ ابن إسحاق ما نصّه:

«موافاهٔ علی رضی اللّه عنه فی قفوله من الیمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحج.

قال ابن إسحاق: و حدثنی عبد اللّه بن أبی نجیح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان بعث علیا رضی اللّه عنه إلی نجران، فلقیه بمکهٔ و قد أحرم، فدخل علی فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فوجدها قد حلّت و تهیّأت، فقال: مالک یا بنت رسول اللّه؟ قالت: أمرنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۴

نحل بعمرهٔ فحللنا. قال: ثم أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلما فرغ من الخبر عن سفره قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انطلق فطف بالبیت و حلّ کما حلّ أصحابک. قال: یا رسول اللّه إنی قلت حین أحرمت: اللهم إنی أهل بما أهل به نبیّک و عبدک و رسولک محمد. قال: فهل معک من هدی؟ قال: لا.

أشرکه صلّی اللّه علیه و سلّم فی هدیه و ثبت علی إحرامه مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، حتی فرغ من الحج و نحر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهما.

قال ابن إسحاق: و حدثنی یحیی بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبی عمرهٔ، عن یزید بن طلحهٔ بن یزید بن رکانهٔ قال: لما أقبل علی رضی اللّه عنه من الیمن لیلقی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بمکّهٔ تعجّل إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و استخلف علی جنده الذین معه رجلا من أصحابه، فعمد ذلک الرجل فکسی کلّ رجل من القوم حلّهٔ من البز الذی کان مع علی رضی اللّه عنه، فلمّا دنا جیشه خرج لیلقاهم فإذا علیهم الحلل. قال: ویلک ما هذا؟ قال: کسوت القوم لیتجمّلوا به إذا قدموا فی الناس. قال: ویلک! انزع قبل أن تنتهی به إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: فانتزاع الحلل من الناس، فردّها فی البز. قال: و أظهر الجیش شکواه لما صنع بهم.

قال ابن إسحاق: فحدثنی عبد اللّه بن عبد الرحمن بن معمر بن حزم، عن سلیمان بن محمد بن کعب بن عجزهٔ، عن عمته زینب بنت کعب- و کانت عند أبی سعید الخدری- عن أبی سعید الخدری قال: اشتکی الناس علیا رضی اللّه عنه، فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فینا خطیبا فسمعته یقول: أیها الناس لا تشتکوا علیا فو اللّه لأخشن فی ذات اللّه أو فی سبیل اللّه» [۱].

هذه روایهٔ ابن إسحاق، فأین ما نسبه (الدهلوی) إلیه؟

۵- دلالة کلام الدهلوی علی حمل الصحابة أوامر النبی علی الأغراض النفسانیة ... ص: ۲۹۴

إن مفاد کلام (الدهلوی) هذا هو أن الصحابة کانوا یحملون أوامر النبی

---

[۱] سیرة ابن هشام ۲/ ۶۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۵

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و نواهیه علی الأغراض النفسانیة، و لا یعتقدون بکونها مطابقة للواقع و الحق، و أنها أحکام یجب إطاعتها و الانقیاد لها.

و إذا کان هذا حال الصحابة فی قبال محبة أمیر المؤمنین علیه السلام التی قال بوجوبها أهل السنة، و دلّت علیها الأحادیث المتکثرة و الآثار النبویة المؤکدة، بل کان الایمان بوجوب مودة أمیر المؤمنین علیه السلام علی حدّ الایمان بوجوب مودة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما نص علیه (الدهلوی) نفسه ... إذا کان هذا حالهم بالنسبة إلی هذا الأمر، و أنهم یحملون أمر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به علی الأغراض النفسانیة و العلائق الشخصیة، فلما ذا یحاول أهل السنة إثبات الفضائل و المناقب لهکذا أناس، و یقولون باستحالة وقوع الشنائع و صدور القبائح منهم؟! و لما ذا یصرّون علی امتناع مخالفتهم لأوامر الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و للنصوص الصادرة منه...

و الواقع، أن أوامر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم واجبة الامتثال، سواء کان المخاطب بها واحدا أو اثنین أو کل المسلمین، و سواء صدر الأمر منه علانیة أو فی الخفاء، و من أعرض عن شیء من أوامره و نواهیه و لم یمتثل فقد کفر کائنا من کان، و کیفما کان الحکم الصادر منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لأن کلماته من حیث الشرع لا یختلف حکمها باختلاف الأحوال، و هکذا کان حال الصحابة المؤمنین حقا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و اعتقادهم به و بأقواله و أفعاله، و أما المنافقون الذین کانوا حوله، فکانوا یعرضون عن أحکامه و أقواله، لعدم إیمانهم القلبی، سواء کانت صادرة إلیهم فی ملأ من الناس أو خفیة، و یحملونها علی الأغراض النفسانیة مطلقا.

فظهر أن الفرق الذی ذکره (الدهلوی) من أنه لو خاطب الواحد و الاثنین من الصحابة لحمل کلامه علی العلاقة الشخصیة، و أما إذا خاطب القوم کلّهم حملوه علی الواقع، لا نصیب له من الواقع و الحقیقة مطلقا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۶

۶- منع النبی خصوص بریدة من الوقوع فی علی ... ص: ۲۹۶

لقد ذکر (الدهلوی) أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یمنع الشخص.

الواحد الذی وقع فی علی علیه السلام و تکلّم فیه عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلمه بأن ذلک لا یجدی، بل یحمل علی المحبة الشخصیة له بالنسبة إلی علی علیه السلام ... لکن الموجود فی روایات أهل السنة و أکابر محدثیهم أنه منع بریدة بالخصوص من ذلک قائلا له

«لا تقع فی علی فإنّه منی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی» کما فی (مسند أحمد بن حنبل [۱]) و فی (انسان العیون): «یا بریدة لا تقع فی علی فإن علیا منی و أنا منه» [... ۲].

و قال ابن حجر المکی: «و أیضا، فسبب ذلک کما نقله الحافظ شمس الدین الجزری عن ابن إسحاق: إن علیا تکلّم فیه بعض من کان معه فی الیمن، فلما قضـی صلّی اللّه علیه و سلّم حجه خطبها تنبیها علی قدره و ردّا علی من تکلّم فیه کبریدة، لما فی البخاری أنه کان یبغضه، و سبب ذلک ما صححه الذهبی أنه خرج معه إلی الیمن، فرأی منه جفوة فنقصه للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعل یتغیر وجهه و یقول: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قال: بلی یا رسول اللّه.

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳]

۷- حدیث الغدیر کان بأمر من اللّه ... ص: ۲۹۶

لقد دلّت روایات و کلمات أکابر محدثی أهل السنة و أئمتهم أمثال: ابن أبی

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۵/ ۳۵۶.

[۲] انسان العیون ۳/ ۳۳۸.

[۳] الصواعق المحرقة: ۲۵.

حـاتم الرازی، و أحمـد الشـیرازی، و أبی بکر ابن مردویه، و أبی إسـحاق الثعلبی، و أبی نعیم الاصـبهانی، و أبی الحسن الواحـدی، و مسـعود السجسـتانی، و القاضـی عبد اللّه الحسـکانی، و ابن عساکر الدمشقی، و الفخر الرازی، و فرید الدین العطار، و محمد بن طلحة الشافعی، و عبد الرزاق الرسـعنی، و نظام الدین النیسابوری، و السـید علی الهمدانی، و الحسـین المیبدی، و ابن الصباغ المالکی، و بدر الـدین العینی، و جلال الـدین السـیوطی، و محمـد محبوب العالم، و الحاج عبـد الوهاب، و جمال الدین المحدث الشـیرازی، و السـید شهاب أحمد، و المیرزا محمد ابن معتمد خان.

لقد دلّت کلمات هؤلاء- المؤیدة بالروایات الکثیرة الواردة من طریق أهل الحق- علی أن سبب حدیث الغدیر لم یکن شـکوی إنسان من علی علیه السـلام، بل کان ذلک بأمر من اللّه سـبحانه و وحی أکید نزل به جبرئیل علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فهو یدلّ دلالة صـریحة علی أن مراد النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فی هذا الحدیث الشریف هو النص علی إمامة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام.

۸- واقعة الغدیر متأخرة عن قضیة شکوی بریدة ... ص: ۲۹۷

و إن المسـتفاد من روایات أهل السـنة: أن قضـیة شـکوی بریدة علیا علیه السلام عند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و منعه إیّاه عن الوقوع و التکلّم فی علی، کانت قبل واقعة غدیر خم التی

قال فیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

. فهما قضـیتان کما یـدل علی ذلک کلام نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی فی (سـیرته) حیث قال فی وجوه الجواب علی الاسـتدلال بحدیث الغدیر:

«ثانیها- إن اسم المولی یطلق علی عشرین معنی منها: السید الذی ینبغی

محبّته و یجتنب بغضه، و یؤید إرادة ذلک أن سبب إیراد ذلک:

إن علیا تکلّم فیه بعض من کان معه بالیمن من الصحابة- و هو بریدة- لما قدم هو، و أتاه صلّی اللّه علیه و سلّم فی تلک الحجة التی هی حجة الوداع جعل یشکو له صلّی اللّه علیه و سلّم منه، لأنه حصل له منه جفوة، فجعل یتغیّر وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: یا بریدة لا تقع فی علی، فإن علیا منی و أنا منه، أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قال: نعم یا رسول اللّه. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال ذلک لبریدة خاصة.

ثم لمّا وصل إلی غدیر خم أحبّ أن یقول ذلک للصحابة عموما. أی فکما علیهم أن یحبونی فکذلک ینبغی أن یحبوا علیا» [۱].

فظهر أن دعوی سببیة شکوی بریدة من علی لحدیث الغدیر دعوی بلا دلیل، و تخرص غیر قابل للتعویل.

۹- علی فرض الاتحاد فالدلالة محفوظة ... ص: ۲۹۸

و علی فرض الاتحاد بین القضیتین، و أن سبب الحدیث الشریف هو تکلّم بریدة أو غیره فی علی علیه السلام، فمن أین یثبت (الدهلوی) إرادته صلّی اللّه علیه و آله المحبة و المودة لا الامامة و الخلافة؟ إن ما یقوله (الدهلوی) دعوی مجردة عن الدلیل و البرهان، فیکفی فی الجواب عنه المنع المجرد کذلک...

۱۰- بطلان کلام الدهلوی من قاضی القضاة عبد الجبار ... ص: ۲۹۸

اشارة

علی أن بطلان ما قاله (الدهلوی) من دلالة صدور هذا الحدیث الشریف

---

[۱] السیرة الحلبیة ۳/ ۳۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۹، ص: ۲۹۹

فی مورد النهی عن التکلّم فی علی علی إرادة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم المحبة و المودة، دون الامامة و الخلافة ثابت من صریح کلام قاضی القضاة عبد الجبار حیث قال بأن ذلک لو صح لم یمنع من التعلق بظاهر الحدیث و ما یقتضیه لفظه ... و إلیک نص عبارته فی الجواب عن حدیث الغدیر: «و قد قال شیخنا أبو الهذیل فی هذا الخبر: إنه لو صحّ لکان المراد به الموالاة فی الدین.

و ذکر بعض أهل العلم حمله علی أن قوما نقموا علی علی بعض أموره، فظهرت مقالاتهم له و قولهم فیه، فأخبر صلّی اللّه علیه و سلّم بما یدل علی منزلته و ولایته دفعا لهم عمّا خاف فیه الفتنة.

و قال بعضهم فی سبب ذلک: إنه وقع بین أمیر المؤمنین و بین أسامة بن زید کلام فقال له أمیر المؤمنین: أتقول هذا لمولاک؟ فقال: لست مولای و إنما مولای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه

. یرید بذلک قطع ما کان من أسامة و بیان أنه بمنزلته فی کونه مولی له.

و قال بعضهم مثل ذلک فی زید بن حارثة، و أنکروا أن خبر الغدیر بعد موته.

و المعتمد فی معنی الخبر علی ما قدمناه، لأن کلّ ذلک لو صحّ، و کان الخبر خارجا علیه فلم یمنع من التعلّق بظاهره و ما یقتضیه لفظه، فیجب أن یکون الکلام فی ذلک، دون بیان السبب الذی وجوده کعدمه فی أن وجود الاستدلال بالخبر لا یتغیّر» [۱].

ترجمهٔ القاضی عبد الجبار ... ص: ۲۹۹

فهذا کلام القاضی عبد الجبار الذی طالما اقتفی القوم أثره فی المناقشهٔ مع

---

[۱] المغنی للقاضی عبد الجبار بن أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۰

الامامیهٔ، و ارتضوا أجوبته و شبهاته حول استدلالات أهل الحق، فی مباحث الامامهٔ و الکلام، و قد أثنوا علیه بالغ الثناء فی کتب التراجم:

قال أبو بکر ابن قاضی شهبهٔ: «عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد ابن الخلیل القاضی، أبو الحسن الهمدانی، قاضی الری و أعمالها. و کان شافعی المذهب و هو مع ذلک شیخ الاعتزال، و له المصنفات الکثیرهٔ فی طریقهم و فی أصول الفقه. قال ابن کثیر فی طبقاته: و من أجلّ مصنفاته و أعظمها (دلائل النبوهٔ) فی مجلدین، أبان فیه عن علم و بصیرهٔ حمیدهٔ، و قد طال عمره و رحل الناس إلیه من الأقطار و استفادوا به. مات فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۴۱۵» [۱].

و قال الأسنوی: «القاضی أبو الحسن عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار الأسترآبادی، إمام المعتزلهٔ، کان مقلدا للشافعی فی الفروع و علی رأی المعتزلهٔ فی الأصول و له فی ذلک التصانیف المشهورهٔ، تولّی قضاء القضاهٔ بالری. ورد بغداد حاجّا و حدّث بها عن جماعهٔ کثیرین. توفی فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۴۱۵ ذکره ابن الصلاح» [۲].

و قال الیافعی: «القاضی عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار. من رؤس أئمهٔ المعتزلهٔ و شیوخهم صاحب التصانیف و الخلاف العنیف» [۳].

۱۱- دلالته علی الامامهٔ حتی إذا کان فی جواب شکوی بریدهٔ ... ص: ۳۰۰

ثم إن حدیث الغدیر یدل علی الامامهٔ حتی فی صورهٔ کونه جوابا علی شکوی بریدهٔ، و ذلک لأن شکوی بریدهٔ من علی علیه السلام کانت عند رجوعه من سفره معه إلی الیمن، فشکی عند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اصطفاء

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۱۸۳.

[۲] طبقات الشافعیهٔ للاسنوی ۱/ ۳۵۴.

[۳] مرآهٔ الجنان. حوادث سنهٔ ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۱

أمیر المؤمنین علیه السلام لنفسه جاریهٔ من السبایا، فذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی جوابه ولایهٔ علی علیه السلام، فما معنی ذلک؟ إن معنی ذلک و الغرض منه إثبات أولویهٔ علی علیه السلام بالتصرف فی جمیع الأمور، و أن من کان أولی بالتصرف من غیره فی الأمور، فلیس لأحد أن یعترض علیه أو یتکلّم فیه أو ینازعه فی أمور من الأمور، بل یجب علی الکل متابعته و الانقیاد له، و قد ورد فی حدیث أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال لبریدهٔ: «یا بریدهٔ: إن علیا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیا، فإنه یفعل ما یؤمر. الدیلمی عن علی».

دلّ هذا الحدیث علی ولایهٔ علی علیه السلام و عصمته کما هو واضح.

فإذا کان سبب حدیث الغدیر شکوی بریدة لأجل الواقعة المذکورة کما یزعم بعضهم، فقد دلّت الواقعة و صدور الحدیث الشریف فیها علی الامامة و الخلافة، و هو المطلوب.

و أیضا، فقد رووا عن بریدة أنه قال بعد أن نهاه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن بغض علی علیه السلام و تنقیصه: «فما کان من الناس من أحد بعد قول النبی أحبّ إلیّ من علی» أخرجه أحمد بن حنبل فی مسنده، و الحافظ ابن کثیر عن أحمد [۱] و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی معارج النبوة و السید شهاب الدین أحمد [۲] و البرزنجی [۳] و غیرهم.

و لا ریب فی دلالة مثل هذا الکلام علی الأفضلیة،

قال اللّاهوری فی (شرح تهذیب الکلام للتفتازانی) فی ذکر أفضلیة أبی بکر: «و لقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: و اللّه ما طلعت الشمس و لا غربت بعد النبیین و المرسلین علی أحد أفضل من أبی بکر

. و مثل هذا الکلام لبیان الأفضلیة، إذ الغالب من حال کل اثنین هو.

التفاضل دون التساوی، فإذا نفی أفضلیة أحدهما ثبت أفضلیة الآخر».

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۵.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] نواقض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۲

و إذا ثبتت الأفضلیة لعلی علیه السلام فإنّ الافضلیة تثبت إمامته و تبطل خلافة المتقدّمین علیه.

۱۲- اختلافهم فی سبب الحدیث دلیل الاختلاق ... ص: ۳۰۲

هذا، و لقد اضطرب أهل السنة فی بیان سبب حدیث الغدیر فذکروا وجوها متضاربة و أسبابا مختلفة، الأمر الذی یدعو کلّ منصف إلی الاعتقاد بأن جمیع ما ذکروه مفتعل و مختلق، و لا نصیب لشیء من تلک الوجوه من الصحة أبدا.

فتارة یجعلون السبب شکوی بریدة، و أخری یجعلونه الکلام الذی وقع بین أمیر المؤمنین علیه السلام و بین أسامة بن زید، و ثالثة یجعلونه الکلام الذی وقع بین زید بن حارثة و بین أمیر المؤمنین علیه السلام.

فأمّا الأول فقد ذکره ابن حجر فی الصواعق و تبعه علیه البرزنجی و عبد الحق الدهلوی و صاحب المرافض و أمثالهم، و اختاره (الدهلوی) مضیفا إلیه شکوی خالد بن الولید و غیره.

و أما الثالث فقد ذکره القاضی عبد الجبار فی المغنی عن بعضهم. و قد اختاره الفخر الرازی حیث قال: «سلّمنا أنه محمول علی الأولی، لکن لا نسلّم أنه یجب أن یکون أولی بهم فی کلّ شیء، بل یجوز أن یکون أولی بهم فی بعض الأشیاء، و هو وجوب محبته و تعظیمه و القطع علی سلامة باطنه. فإنه

روی أنه علیه السلام إنما قال هذا الکلام عند منازعة جرت بین زید و علی فقال علی لزید: أنت مولای، فقال زید: لست مولی لک إنما أنا مولی رسول اللّه علیه السلام.

فقال علیه السلام هذا الکلام عند هذه الواقعة، فینصرف الأولویة إلی حکم هذه الواقعة. و هو أن من کنت أولی به فی المحبة و التعظیم و القطع علی سلامة الباطن فعلی أولی به فی هذه الأحکام» [۱].

---

[۱] الأربعین للرازی: ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۳

و أما الثانی

فقد ذکره القاضی عبد الجبار عن بعضهم، و اختاره یوسف الأعور الواسطی حیث قال: «الرابع: قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه. قلنا: لا دلالهٔ فی هذا الحدیث علی إمامهٔ علی، لأنه جاء لسبب نزاع زید ابن حارثهٔ عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مع علی حین قال: أ تنازعنی و أنا مولاک؟

فشکی ذلک إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، و لا شک أن أقارب الإنسان موالی عتیقه» [... ۱].

و کأن ابن روزبهان علم بأن هذه الأسباب مخترعهٔ، و أنها علی فرض صحتها لا تنافی مطلوب أهل الحق من حدیث الغدیر، فلذا أعرض عن ذکرها و ذکر سببا آخر یغایرها فقال: «إن واقعهٔ غدیر خم کان فی مرجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عام حجهٔ الوداع، و غدیر خم محل افتراق قبائل العرب، و کان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یعلم أنه آخر عمره و أنه لا یجتمع العرب بعد هذا عنده مثل هذا الاجتماع، فأراد أن یوصی العرب بحفظ محبهٔ أهل بیته و قبیلته، و لا شک أن علیا کرم اللّه وجهه کان بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سید بنی هاشم و أکبر أهل البیت، فذکر فضائله و ساواه بنفسه فی وجوب الولایهٔ و النصرهٔ و المحبهٔ، لیأخذه العرب سیدا و یعرفوا فضله و کماله» [۲].

قلت: و إذا کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد «ساواه بنفسه فی وجوب الولایهٔ و النصرهٔ و المحبهٔ» فهل لأحد أن یدعی التقدّم علیه لأحد فی هذه الأمور و غیرها؟ إن هذا الکلام یفید أفضلیهٔ أمیر المؤمنین ممن تقدّم علیه، و الأفضلیهٔ دلیل الأحقیهٔ بالامامهٔ و الخلافهٔ.

و کذا قوله: «لیأخذه العرب سیدا و یعرفوا فضله و کماله» فلیتأمل.

---

[۱] رسالهٔ یوسف الأعور فی الرد علی الامامیهٔ- مخطوط.

[۲] إبطال الباطل لابن روزبهان الشیرازی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۴

۱۳- الاعتراف بدلالهٔ الحدیث علی الامامهٔ یفنّد هذه الشبهة ... ص: ۳۰۴

اشارهٔ

و بالتالی، فإن اعتراف کبار العلماء من أهل السنهٔ أمثال ابن زولاق المصری، و أبی حامد، الغزالی، و الحکیم السنائی، و فرید الدین العطار، و محمد بن طلحهٔ الشافعی، و أبی المظفر شمس الدین سبط ابن الجوزی، و محمد بن یوسف الکنجی، و سعید الدین الفرغانی، و ملک العلماء شهاب الدین الدولت‌آبادی، و محمد بن إسماعیل الأمیر الیمانی، و المولوی محمد إسماعیل الدهلوی، بدلالهٔ حدیث الغدیر علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام یکفی بوحده لإبطال هذه الشبهة التی ذکرها (الدهلوی) تبعا لابن حجر المکّی.

و لقد تقدمت نصوص کلمات هؤلاء الاعلام فی غضون الکتاب، و نضیف إلیها هنا:

۱) کلام الشیخ علاء الدولهٔ أبی المکارم أحمد بن محمد السمنانی حیث قال فی کتابه

(العروة الوثقی):

«و قال لعلی علیه السلام و سلام الملائکة الکرام: أنت منی بمنزلة هارون من موسی و لکن لا نبی بعدی. و قال فی غدیر خم بعد حجة الوداع علی ملأ من المهاجرین و الأنصار آخذا بکتفه: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و هذا حدیث متفق علی صحتّه، فصار سید الأولیاء، و کان قلبه علی قلب محمد علیه التحیة و السلام، و إلی هذا السّر أشار سید الصدیقین صاحب غار النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أبو بکر، حین بعث أبا عبیدة ابن الجراح إلی علی لاستحضاره: یا أبا عبیدة أنت أمین هذه الأمة، أبعثک إلی من هو فی مرتبة من فقدناه بالأمس، ینبغی أن تتکلّم عنده بحسب الأدب» إلی آخر مقالته.

فتری الشیخ علاء الدولة السمنانی یقول: «و هذا حدیث متفق علی صحته، فصار سید الأولیاء، و کان قلبه علی قلب محمد» فهذا مدلول حدیث الغدیر عند أعلام أهل السنة المحققین، فیکون الامام علیه السلام فی مرتبة

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۵

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و یکون علی هذا أفضل من کل من تقدّم علی النبی و جمیع من تأخر، و به ینهدم أساس تأویلات المؤولین و تلفیقاتهم فی مقابلة الاستدلال بهذا الحدیث الشریف.

ترجمة علاء الدین السمنانی ... ص: ۳۰۵

و الشیخ علاء الدولة من أکابر علماء أهل السنة و عرفائهم المشاهیر، و قد ترجموه بکل ثناء و تبجیل، قال الحافظ ابن حجر: «أحمد بن محمد بن أحمد بن السمنانی البیاضی المکی، یلقب علاء الدین و رکن الدین، ولد فی ذی الحجة سنة ۵۹ و تفقّه و طلب الحدیث و سمع من الرشید بن أبی القاسم و غیره، و شارک فی الفضائل و برع فی العلم، و اتصل بأرغون بن الغانم، تاب و أناب و لازم الخلوة، و صحب ببغداد الشیخ عبد الرحمن، و خرج عن بعض ماله، و حجّ مرارا، و له مدارج المعارج.

قال الذهبی: کان إماما جامعا کثیر التلاوة، و له وقع فی النفوس، و کان یحطّ علی ابن العربی و یکفّره، و کان ملیح الشکل حسن الخلق، عزیز الفتوة کثیر البر، یحصل له من أملاکه فی العام نحو تسعین ألفا فینفقها فی القرب، أخذ عنه صدر الدین بن حمویه و سراج الدین القزوینی و إمام الدین علی بن مبارک البکری.

و ذکر: أن مصنفاته تزید علی ثلاثمائة، و کان ملیح الشکل کثیر البر و الإیثار، و کان أولا قد داخل التتار ثم رجع و سکن تبریز و بغداد، و مات فی رجب لیلة الجمعة من سنة ۷۳۶» [۱].

و قال ابن قاضی شهبة: «أحمد بن محمد بن أحمد الملقب بعلاء الدولة و علاء الدین أبو المکارم السمنانی.

ذکره الأسنوی فی طبقاته و قال: کان عالما مرشدا، له کرامات و تصانیف

---

[۱] الدرر الکامنة ۱/ ۲۵۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۶

کثیرة فی التفسیر و التصوف و غیرهما. توفی قبل الأربعین و سبعمائة بقلیل» [۱].

و قال محمود بن سلیمان الکفوی: «الشیخ العارف الربانی و المرشد الکامل الصمدانی، رکن الدین أبو المکارم علاء الدولة أحمد بن محمد البیانانکی السمنانی» [... ۲].

۲) کلام أبی شکور محمد بن عبد السعید بن محمد الکشی السالمی الحنفی فإنه قال فی (التمهید): «و قالت الروافض: الامامة منصوصة لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، بدلیل أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جعله وصیا لنفسه و جعله خلیفة من بعده حیث قال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی.

ثم هارون علیه السلام کان خلیفة موسی علیه السلام، فکذلک علی رضی اللّه عنه.

و الثانی: و هو

أنّ النبی علیه السلام جعله ولیّا للناس لمّا رجع من مکة و نزل فی غدیر خم، فأمر النبی أن یجمع رحال الإبل، فجعلها کالمنبر و صعد علیها فقال: أ لست بأولی المؤمنین من أنفسهم؟ فقالوا: نعم. فقال علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله

. و اللّه جل جلاله یقول: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ الآیة. نزلت فی شأن علی رضی اللّه عنه. دلّ أنه کان أولی الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

ثم قال أبو شکور المذکور فی الجواب عما ذکره: «و أما قوله: بأنّ النبی علیه السلام جعله ولیا. قلنا: أراد به فی وقته یعنی بعد عثمان رضی اللّه عنه و فی زمن معاویة رضی اللّه عنه، و نحن کذا نقول، و کذا الجواب عن قوله تعالی: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الآیة. فنقول: إن علیا رضی اللّه عنه کان ولیا

---

[۱] طبقات الشافعیة لابن قاضی شهبة ۲/ ۲۴۸.

[۲] کتائب اعلام الأخیار للکفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۷

و أمیرا بهذا الدلیل فی أیامه و وقته، و هو بعد عثمان رضی اللّه عنه، و أما قبل ذلک فلا».

إذن، حدیث الغدیر یدلّ علی إمامة الأمیر علیه السلام، و کذا الآیة المبارکة: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ ... حیث أن المراد من «الولایة» فیها هی «الامامة و الامارة».

فهذا صریح کلامه، و أما تقیید مدلول الآیة المبارکة و الحدیث الشریف بما ذکره من کونه أمیرا و إماما بعد عثمان، فقد عرفت بطلانه بوجوه عدیدة و براهین سدیدة، منها قول عمر بن الخطاب نفسه یوم الغدیر «أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة».

و لعمری، إنّ هذا التأویل مثل تأویل النصاری نبوة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مع الاعتراف بها بأنه مبعوث إلی العرب خاصة.

قال الکابلی فی (الصواقع): «و قد اعترف الیهود و العیسویة و جم غفیر من القادریّین من النصاری و من تبعهم من نصاری افرنج بنبوته، إلّا أنهم یزعمون أنه مبعوث إلی العرب خاصة، و قد سألت قادریا عنه علیه السلام فقال: هو نبی و اسمه فی کتبنا. فقلت: لم لا تؤمنون؟ فقال: رسولنا فوق رءوسنا إلی السماء».

فتأویل هؤلاء مثل تأویل أهل الکتاب حذو النعل بالنعل و حذو القذة بالقذة.

۱۴- أشعار الأمیر و حسان و قیس و الأدلة الأخری ... ص: ۳۰۷

هذا، و فضلا عن الأدلة العدیدة و البراهین السدیدة التی أقمناها علی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، فإنها- و لا سیّما أشعار سیدنا أمیر المؤمنین و حسان ابن ثابت و قیس بن سعد التی هی نصوص صریحة فی دلالة الحدیث الشریف علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۸

الامامة و الخلافة- کلّها تبطل هذه الشبهة و سائر شبهات (الدهلوی) و غیره من المتعصبین و المعاندین للحق و أهله، التی ذکرناها فی غضون الکتاب بالتفصیل و تکلمنا علیها.

و قد بقیت شبههٔ أخری ... فلنذکرها ... و لنتکلم علیها...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۹

إبطال حمل الإمامهٔ علی إمامهٔ التصوّف ... ص: ۳۰۹

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۱

و هذه الشبههٔ ذکرها المولوی سلامت علی ... و هی الأخری تتضمّن الاعتراف بدلالهٔ حدیث الغدیر علی الامامهٔ لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و لکن هذا الرجل لمّا لم ترق له الشبهات التی حیکت و التقوّلات التی قیلت حول حدیث الغدیر لصرفه عن الدلالهٔ علی المطلوب الحق ... و من جههٔ أخری لم یتمکّن من نفی دلالهٔ الحدیث علی الامامهٔ ... حمل الامامهٔ المستفادهٔ من هذا الحدیث الشریف علی إمامهٔ التصوّف ... فقال هذا الرجل فی کتابه (التبصرهٔ) ما تعریبه:

«لا شک عند أهل السنهٔ فی إمامهٔ أمیر المؤمنین و أن ذلک عین الایمان، لکن ینبغی أن یکون مفاد أحادیث الغدیر الامامهٔ المعنویهٔ لا الخلافهٔ، و هذا المعنی هو المستفاد من کلام أهل السنهٔ و علماء الصوفیهٔ، و من هنا کانت بیعهٔ جمیع السلاسل منتهیهٔ الی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب و عن طریقه تتصل برسول الثقلین».

إلّا أن هذا التأویل علیل بوجوه:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۲

۱- لو جاز تأویل دلیل الامامهٔ لجاز تأویل دلیل النبوهٔ ... ص: ۳۱۲

لأن الوجه الذی یمکن لأهل الإسلام إلزام منکری نبوّهٔ الرسول محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو البشارات الدالهٔ علی نبوّته فی کتب الملل السابقهٔ، فإن هذه البشارات التی استخرجها علماء الإسلام من تلک الکتب لا مناص للمخالفین من قبولها، لأنها مستخرجهٔ من کتبهم و واضحهٔ الدلالهٔ علی نبوهٔ خاتم النبیین صلّی اللّه علیه و آله أجمعین.

و حینئذ نقول: إذا جاز لأهل السنّهٔ تأویل حدیث الغدیر و حمله علی الامامهٔ الباطنیهٔ لجاز لأهل الکتاب تأویل ما یدلّ علی نبوّهٔ رسول الإسلام، و حمله علی الرفعهٔ و هو المعنی اللغوی للّفظ، و بذلک یمتنع إلزامهم بما ورد فی کتبهم، و ینسد طریق البحث معهم، و هدایتهم إلی الدین الحق و خاتمهٔ الشرائع السماویهٔ.

فیکون حمل إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام علی الامامهٔ فی التصوّف، مثل حمل منکری الإسلام نبوهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی النبوهٔ بالمعنی اللغوی لا المعنی المصطلح، و کما أن هذا باطل فکذلک ذاک.

۲- هذا التأویل فرع کون الأمیر علیه السلام من الصوفیهٔ ... ص: ۳۱۲

و حمل «الامامهٔ» التی یدل علیها حدیث الغدیر علی الامامهٔ الباطنیهٔ التی یقول بها الصوفیهٔ یتفرّع علی کون أمیر المؤمنین علیه السلام من الصوفیهٔ. و قد أنکر الحافظ ابن الجوزی أن یکون هو علیه السلام و سائر الصحابهٔ من الصوفیهٔ، و استنکر علی أبی نعیم الاصبهانی ذکره إیاهم فی الصوفیهٔ حیث قال «و جاء أبو نعیم الاصفهانی فصنّف لهم [الصوفیهٔ] کتاب الحلیهٔ، و ذکر فی حدود التصوّف أشیاء

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۳

قبیحهٔ، و لم یستحی أن یذکر فی الصوفیهٔ أبا بکر و عمر و عثمان و علی بن أبی طالب و سادات الصحابهٔ رضی اللّه عنهم» [۱].
أقول: و إذا کان ذکر أمیر المؤمنین علیه السلام فی الصّوفیهٔ من عدم الحیاء، فإن حمل ما یدلّ علی إمامته علی إمامهٔ التصوّف من عدم الحیاء کذلک.

۳- ردود الشاه ولی اللّه علی عقائد الصوفیهٔ ... ص: ۳۱۳

و قد بالغ الشاه ولی اللّه الدهلوی والد مخاطبنا (الدهلوی) فی رد عقائد الصوفیهٔ و إبطال مقالاتهم، و استیصال مطالبهم و بیان عدم ثبوتها من الشّرع الشریف فی کتابه (قرهٔ العینین) فمن شاء الوقوف علی کلامه فلیراجع الکتاب المذکور فإنه کلام طویل. و ما أظن أن أحدا یقف علی هذا الکلام و تسوّل له نفسه لأن یحمل حدیث الغدیر علی هذا المحمل الفاسد.

۴- الامامهٔ مبنیهٔ علی الاظهار خلافا لسائر المقامات ... ص: ۳۱۳

و ذکر المولوی إسماعیل فی (رسالهٔ الامامهٔ) أن الامامهٔ هی ظل الرسالهٔ و مبناها علی الاظهار لا الإخفاء، و لیس کذلک سائر أرباب الولایهٔ، و علی هذا فلا یجوز حمل الکلمات الصادرهٔ من الأئمهٔ فی بیان إمامتهم علی تزکیهٔ النفس و نحو ذلک.
و یفید هذا الکلام أنّ الامامهٔ التی ذکرها أمیر المؤمنین علیه السلام فی أشعاره و أظهرها و أبدی اعتزازه بها لیست الامامهٔ الباطنیهٔ و الّا لما أظهرها و لما ادّعاها.

---

[۱] تلبیس إبلیس ۱۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۴

۵- نص (الدهلوی) علی لزوم حمل کلام اللّه و الرسول و المرتضی علی الظاهر ... ص: ۳۱۴

و فی الباب الأول من (التحفهٔ) نصّ (الدهلوی) علی أن من مذهب أهل السنهٔ هو حمل کلمات أمیر المؤمنین علیه السلام علی الظاهر، کما هو الشأن بالنسبهٔ إلی کلام اللّه و کلام الرسول، فإنها جمیعا تحمل علی ما هی ظاهرهٔ فیه.
أقول: لقد ورد لفظ الامامهٔ فی أشعار أمیر المؤمنین علیه السلام، و لا- ریب فی أنّ «الامامهٔ» ظاهرهٔ فی المعنی المصطلح لا- إمامهٔ التصوّف، فصرف اللفظ عن معناه الظاهر فیه غیر جائز عند (الدهلوی)، بل غیر جائز فی مذهب أهل السنهٔ و الجماعهٔ کما هو صریح کلامه.

۶- نص (الدهلوی) علی أن نصوص الکتاب و السنهٔ محمولهٔ علی ظواهرها ... ص: ۳۱۴

و قال فی باب النبوهٔ: «العقیدهٔ الثانیهٔ عشرهٔ: إنّ نصوص الکتاب و أحادیث الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم کلّها جمیعا محمولهٔ علی المعانی الظاهرهٔ، و قال السبعیهٔ- من الاسماعیلیهٔ- و الخطابیهٔ و المنصوریهٔ و المعمریهٔ و الباطنیهٔ و القرامطهٔ و الرزامیهٔ- من فرق الشیعهٔ- بأن ما ورد فی الکتاب و السنهٔ من ألفاظ الوضوء و التیمم و الصلاهٔ و الصوم و الزکاهٔ و الحج و الجنهٔ و النار و القیامهٔ و الحشر غیر محمولهٔ علی ظواهرها، بل هی إشارات إلی أشیاء أخر لا یعلمها إلا الامام المعصوم» ... ثم ذکر أمثلهٔ من مقالات هذه الفرق فی هذا المقام، و ذکر أن صرف نصوص القرآن و الأحادیث عن ظواهرها من عمل الملاحدهٔ و الزنادقهٔ، و أنه یترتب علی هذا الأمر الشنیع شنائع و فضائح کثیرهٔ، و ینهدم بذلک دعائم الدین- و العیاذ باللّه-.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۵

أقول: فیکون تأویل حدیث الغدیر و صرفه عن معناه الظاهر فیه، و کذا أشعار أمیر المؤمنین و حسان و قیس بن سعد، و سائر الأحادیث الدالهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین ... من أظهر مصادیق ما ذکره (الدهلوی) فی أنه من صنیع الملاحدهٔ و الزنادقهٔ، و موجب لهدم أساس الدین الحنیف. و العیاذ باللّه.

۷- استدلال أبی بکر بحدیث «الأئمهٔ من قریش» علی خلافته ... ص: ۳۱۵

علی أن هذا التأویل یخالف مقتضی استدلال أبی بکر بحدیث «الأئمهٔ من قریش» علی خلافته فی مقابلهٔ الأنصار، فإن مقتضی ذلک کون الحدیث و فیه مادهٔ «الامامهٔ» ظاهرا فی الامامهٔ و الخلافهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، أی المعنی المصطلح لا الامامهٔ فی التصوّف، و إن أبا بکر قد استند إلی هذا الظهور و احتجّ به ... إذ لو لم تکن «الامامهٔ» دالهٔ علی «الخلافهٔ» لما استند إلی هذا الحدیث لإثبات خلافته عن رسول اللّه.

و أمّا احتجاجه بالحدیث المذکور للخلافهٔ فمذکور فی کتب السیر و التواریخ و غیرها.

۸- «الامامهٔ» ترادف «الخلافهٔ» عند اهل السنهٔ ... ص: ۳۱۵

بل إنّ «الامامهٔ» مرادفهٔ ل «الخلافهٔ» عند أهل السنهٔ کما نصّ علیه شاه ولی اللّه الدهلوی [۱]. و علیه یکون المراد من «الامام» فی أشعار أمیر المؤمنین علیه السلام و حسان و قیس هو «الخلیفهٔ» لا «إمام التصوّف». و بهذا أیضا یبطل تأویل حدیث الغدیر، و یظهر أنه مخالف لمذهب أهل السنهٔ و معتقدهم.

---

[۱] إزالهٔ الخفا. المقصد الاول من الفصل السابع.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۶

۹- «الامامهٔ» ریاسهٔ فی الدین و الدنیا ... ص: ۳۱۶

و هذه «الامامهٔ» المصطلحهٔ التی هی مرادفهٔ «للخلافهٔ» عند أهل السنهٔ هی «ریاسهٔ فی الدین و الدنیا عامهٔ ...» نصّ علی ذلک کبار علماء أهل السنهٔ، قال الرازی: «الامامهٔ ریاسهٔ فی الدین و الدنیا عامهٔ لشخص من الأشخاص، و إنما قلنا عامهٔ احترازا عن الرئیس و القاضی و غیرهما، و إنما قلنا لشخص من الاشخاص احترازا عن کلّ الامهٔ إذا عزلوا الامام عند فسقهٔ، فإن کلّ الامهٔ لیس شخصا واحدا» [۱...]

و قال التفتازانی: «و الامامهٔ ریاسهٔ عامهٔ فی أمر الدین و الدنیا خلافهٔ عن النبی» [... ۲].

و کذا فی (شرح التجرید للقوشجی) و غیره.

و به قال (الدهلوی) فی أول باب الامامهٔ من (التحفهٔ).

أقول: و حیث ثبتت إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام یوم الغدیر بنص أشعار الأمیر علیه السلام نفسه و حسان و قیس ... و ثبتت إمامته لجمیع المسلمین- و منهم الشیخان- کما یدل علیه قول عمر: «هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنهٔ» ...لم یبق ریب فی ثبوت الامامهٔ العامهٔ له علیه الصلاهٔ و السلام، لأنه إن کان المراد من تلک الامامهٔ العامهٔ فذاک المطلوب، و إن کان المراد الامامهٔ فی بعض الأمور دون بعض و کان ذلک البعض من أمور الدین أو الدنیا فلأنه علی التقادیر کلّها یکون ثبوت

الامامـة له و لو فى أمر من الأمور و لو كان واحـدا مسـتلزما لبطلان خلافـة الثلاثة، لأن إمامته و لو فى أمر من الأمور معناها عدم إمامة الثلاثة فى ذلك الأمر فيكونون مأمومين له، فثبت عموم إمامته عليه

---

[۱] نهاية العقول- مخطوط.

[۲] شرح المقاصد. باب الامامة ۵/ ۲۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۷

الصـلاة و السـلام و بطل عموم إمامتهم، و إذا ثبت بطلان عموم إمامتهم ثبت بطلان تقدّمهم على الأمير عليه السـلام، لعدم جواز تقدم المأموم على إمامه.

فظهر أن التأويل المذكور لحديث الغدير لا ينفع مرام أهل السنة، لا من قريب و لا من بعيد، و للّه الحمد على ذلك حمدا جميلا.

۱۰- الامامة مستلزمة للعصمة ... ص: ۳۱۷

و بالتالى، فقد ثبتت إمامة أمير المؤمنين عليه السلام من أشعاره و أشعار حسان بن ثابت و قيس بن سعد بن عبادة، و إذا كان إماما فهو معصوم من جميع الذنوب، و إذا كان معصوما فقد ثبتت خلافته و بطلت خلافة من تقدّم عليه، لقبح تقدّم غير المعصوم على المعصوم، بل هو من أقبح القبائح.

و أما دلالة لفظ «الامام» على «العصمة من جميع الذنوب» فقد اعترف بها فخر الدين الرازى حيث قال:

«قوله تعالى: إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً يدل على أنه عليه الصـلاة و السلام كان معصوما عن جميع الذنوب، لأن الامام هو الذى يؤتم به و يقتـدى، فلو صـدرت المعصـية منه لم يجب علينـا الاقتـداء به فى ذلـك، و إلّا فيلزم أن يجب علينا فعل المعصـية و ذلك محال، لأن كونه معصية عبارة عن كونه ممنوعا عن فعله، و وجوبه عبارة عن كونه ممنوعا من تركه. و الجمع بينهما محال» [۱].

---

[۱] تفسير الرازى ۴/ ۴۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۸

(قال الميلانى):

الحمـد للّه حمـد الشاكرين على أن وفقنا لإتمام مجلـد (حـديث الغدير) من هذه الموسوعة، و نسأله تعالى أن يتقبل هذا العمل و سائر أعمالنـا بفضـله و كرمه، و أن يجعلهـا ذخيرة ليوم لا ـ ينفع مـال و لا ـ بنون. بمحمـد و آله الطـاهرين، و آخر دعوانـا أن الحمـد للّه رب العالمين.

[الجزء العاشر]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحيم) الحمـد للّه رب العـالمين، و الصـلاة و السـلام على سـيّدنا محمّـد و آله الطاهرين، و لعنـة اللّه على أعـدائهم أجمعين من الأوّلين و الآخرين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۷

(إهداء) الى حامل لواء الامامة الكبرى و الخلافة العظمى ولى العصـر المهدى المنتظر الحجّة ابن الحسن العسكرى أرواحنا فداه يا أَيُّهَا

الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَهٍٔ مُزْجاهٍٔ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸

حدیث أنا مدینهٔ العلم ... ص: ۸

اشارهٔ

من ألفاظه:

«أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» «فمن أراد المدینهٔ فلیأتها من بابها»

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹

کلمهٔ المؤلف ... ص: ۹

لقد خلق اللّه العالم بالعلم، و جعل العلم السبب الکلیّ لخلقه فقال: اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ یَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَیْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْماً.

و «العلم» أول منهٔ امتن اللّه بها علی الإنسان بعد خلقه، فقال فی أول ما أنزل علی نبیّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَ رَبُّکَ الْأَکْرَمُ الَّذِی عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسانَ ما لَمْ یَعْلَمْ فکأنه یقول للإنسان:

کنت فی أول حالک حیث کنت علقهٔ فی أخس المراتب و أدناها، فتکرّمت علیک، و أبلغتک إلی أشرف المراتب و أعلاها و هو «العلم» قال الزمخشری بتفسیر الآیهٔ:

«کأنه لیس وراء التکرّم بإفادهٔ الفوائد العلمیهٔ تکرّم حیث قال: الأکرم الذی علّم بالقلم علّم الإنسان ما لم یعلم. فدلّ علی کمال کرمه بأن علّم عباده ما لم یعلموا، و نقلهم من ظلمهٔ الجهل إلی نور العلم. و نبّه علی فضل علم الکتابهٔ لما فیه من المنافع العظیمهٔ التی لا یحیط بها إلّا هو، و ما دوّنت العلوم و لا قیّدت الحکم و لا ضبطت أخبار الأولین و مقالاتهم و لا کتب اللّه المنزلهٔ إلّا بالکتابهٔ،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰

و لولا هی لما استقامت أمور الدین و الدنیا، و لو لم یکن علی دقیق حکمهٔ اللّه و لطیف تدبیره دلیل إلّا أمر القلم و الخط لکفی به».

فکمال الإنسان إنما هو بالعلم...

إنه لولا العلم لم یخش العبد ربه تلک الخشیهٔ التی یعنیها تعالی بقوله: إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.

و لولاه لم یکن «الأتقی» فیکون «الأکرم» عند اللّه تعالی کما قال: إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ.

و من هنا یفضّل عز و جل العالمین علی من سواهم حیث یقول: هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ إِنَّما یَتَذَکَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ و یأمر من لا یعلم بالرجوع إلیهم و السؤال منهم حیث یقول: فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّکْرِ إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ و لا ریب فی أن الأمر بالسؤال و التعلّم و الاستهداء أمر بالقبول و الطاعهٔ و الإتباع، و قد قال عز و جل أیضا: أَ فَمَنْ یَهْدِی إِلَی الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ یُتَّبَعَ أَمَّنْ لا یَهِدِّی إِلَّا أَنْ یُهْدی فَما لَکُمْ کَیْفَ تَحْکُمُونَ فالسؤال یستتبع الاتباع و الطاعهٔ، لکن الاطاعهٔ المطلقهٔ لا تجوز إلّا للعالم المعصوم، و إذا کان کذلک کان صاحب الولایهٔ الکبری ... قال تعالی: أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ.

و اصطفی اللّه تعالی محمّدا للنبوّهٔ و بعثه بالرسالهٔ، و أنزل علیه الکتاب و الحکمهٔ و علّمه ما لم یکن یعلم، من التوراهٔ و الإنجیل... حتی أنه ما بعث نبیّا إلّا و هو صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أعلم منه ... فلم یدّخر وسعا و لم یأل جهدا فی هدایهٔ الخلق و تعلیم الناس و إرشاد العباد ... مستسهلا فی هذا السبیل أنواع المصاعب، متحمّلا کلّ المشاق، صابرا حلیما ... رءوفا رحیما ... حتی قام بأبی و أمی

بواجب الرسالة خير قيام، و أدّى ما كان عليه بأحسن وجه ... و بقى ما على من حوله و المؤمنين به من بعده ... و كلامنا هنا حول الصحابة خاصة ...

إن الأخذ و التعلّم من الأستاذ- أى أستاذ- يتطلّب قبل كل شيء و بعد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ١١

الإيمان به: الملازمة التامة و الاتصال الشديد، و القلب العقول، و الأذن الواعية ... و كلّما يكون الأستاذ أرفع درجة و أرقى مرتبة، و تكون مادة الدرس أدق و أعمق يكون توفّر هذه الشروط فى الطالب ألزم و آكد ... فما ظنّك بمن يريد التعلّم من النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و الأخذ من علومه؟! نعم ... لقد أخذ من النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أصحابه، كلّ على قدر ملازمته له و استيعابه لما يلقيه و وعيه لما يقوله ... إذ كان فيهم من إذا رأوا تجارة انفضّوا إليها و تركوه، و من كان يلهيه الصفق بالأسواق، و من كان يسأله عن التافهات، و من كان لا يفهم ما يقول ... حتى لقد جهل بعض أكابرهم أبسط المعارف و أوليات الأحكام ...

و كان على عليه السلام ... من علم أهل العالم بموضعه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «بالقرابة القريبة و المنزلة الخصيصة» «يتبعه اتباع الفصيل اثر أمّه» «إذا سأله أعطاه و إذا سكت ابتدأه» و كان «الأذن الواعية» [١ ...] فكان كما قال ...: «علم الغيب الذى لا يعلمه أحد إلّا اللّه. و ما سوى ذلك فعلم علّمه اللّه نبيّه فعلّمنيه و دعا لى بأن يعيه صدرى و تضطم عليه جوانحى ...»

و هكذا كان أعلم أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و الآثار و الدلائل على ذلك لا تحصى كثرة ... و هو ما شهد به الرسول الكريم و الصحابة و التابعون:

فعن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال لفاطمة: «زوّجتك خير أمتى، أعلمهم علما و أفضلهم حلما و أوّلهم سلما» [٢].

---

[١] المستدرك ٣/ ١١٠، تفسير الطبرى ٢٩/ ٣٥، حلية الأولياء ١/ ٦٧، مجمع الزوائد ١/ ١٣١، أسباب النزول ٣٢٩ و غيرها.

[٢] مسند أحمد ۵/ ٢۶، مجمع الزوائد ٩/ ١٠١ و ١١۴، الاستيعاب ٣/ ١٠٩٩، الرياض النضرة ٢/ ١٩۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ١٢

و قال: «إنه لأول أصحابى إسلاما و أكثرهم علما و أعظمهم حلما» [١].

و قال: «أعلم أمّتى من بعدى على بن أبى طالب» [٢].

و قال: «على عيبة علمى» [٣].

و قال: «قسّمت الحكمة عشرة أجزاء، فأعطى على تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا» [۴].

و قال: «أقضى أمتى على» [۵].

و قال: «أقضاهم على» [۶].

و قال: «أعلم أمتى بالسنّة و القضاء بعدى على بن أبى طالب» [٧].

و عن عمر أنه قال: «أقضانا على» [٨].

و أنه قال: «على أقضانا» [٩].

و أنه كان يقول: «لا أبقانى اللّه بعدك يا على» [١٠] و أنه كان يقول: «لولا على لهلك عمر» [١١].

و عن سعد بن أبى وقاص أنه وقف على قوم مجتمعين على رجل فقال: «ما هذا؟ فقالوا: رجل يشتم على بن أبى طالب. فتقدّم سعد، فأفرجوا له حتى وقف عليه فقال: يا هذا على ما تشتم على بن أبى طالب؟! ألم يكن أوّل من أسلم؟ ألم

---

[١] كنز العمال ۶/ ١٣.

[۲] کنز العمال ۶/ ۱۵۳.

[۳] تاریخ بغداد ۴/ ۱۵۸، کنز العمال ۶/ ۱۵۳.

[۴] حلیهٔ الأولیاء ۱/ ۶۵.

[۵] فتح الباری ۸/ ۱۳۶، الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۹۸، مصابیح السنهٔ ۲/ ۲۷۷.

[۶] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۲.

[۷] کفایهٔ الطالب ۱۹۰.

[۸] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۲.

[۹] حلیهٔ الأولیاء ۱/ ۶۵، تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۳۵۹، الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۹۸.

[۱۰] الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۹۷، فیض القدیر ۴/ ۳۵۷.

[۱۱] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۳، فیض القدیر ۴/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳

یکن أول من صلّی مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ ألم یکن أزهد الناس؟

ألم یکن أعلم الناس» [... ۱].

و عن ابن عباس: «و اللّه لقد أعطی علی بن أبی طالب تسعهٔ أعشار العلم، و أیم اللّه لقد شارککم فی العشر العاشر» [۲].

و عن أبی سعید الخدری: «أقضاهم علی» [۳].

و عن ابن مسعود: «کنا نتحدّث أن أقضی أهل المدینهٔ علی» [۴].

و عن عائشهٔ: «علی أعلم الناس بالسنهٔ» [۵].

و عن عطاء: «أنه سئل: أ کان فی أصحاب محمد أحد أعلم من علی؟ قال:

لا و اللّه ما أعلمه» [۶].

و رجوع الصحابهٔ إلیه فی المعضلات و عدم رجوعه إلی أحد منهم فی شیء مشهور، کما نص علیه الأعلام کالحافظ النووی بترجمته من (تهذیب الأسماء و اللغات)، و استناد جمیع العلوم الإسلامیهٔ إلیه من القضایا الثابتهٔ المتسالم علیها...

و من أقوی الأدلهٔ علی أعلمیهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من جمیع الصحابهٔ...

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

...هذا الحدیث الوارد عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالأسانید و الطرق المعتبرهٔ فی کتب الفریقین، و له ألفاظ مختلفهٔ و شواهد متکثرهٔ، حتی نصّ جماعهٔ من علماء أهل السنّهٔ علی کونه

---

[۱] المستدرک ۳/ ۵۰۰.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۴، الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۹۴.

[۳] فتح الباری ۸/ ۱۳۶.

[۴] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۵، الصواعق ۷۶.

[۵] الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۹۳، الصواعق ۷۶.

[۶] الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴

من الأحاديث المتواترة المشتهرة، و تفرّغ آخرون لإبطال الطاعنين فى سنده...

لكن السبب الأصلى لطعن القوم فى سنده قوة دلالته على أفضلية الامام عليه السلام ... و الأفضلية مستلزمة للامامة و الخلافة ... بلا كلام ... و لهذا عمد بعضهم إلى التلاعب فى متنه بالتأويل و التحريف.

فمنهم من تأول لفظ «على» و جعله وصفا من «العلو» للباب، أى: عال بابها، و منهم من حرّف المتن بزيادة فيه، لكن الزيادة جاءت مختلفة لتعدد الأيدى المختلقة، فزاد فيه بعض الكذّابين أسامى الخلفاء الثلاثة قائلا: «أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها». و جاء آخر فذكرهم بلفظ: «أنا مدينة العلم و أبو بكر و عمر و عثمان سورها و على بابها ...» لكن لا ذكر لمعاوية!!. و هذا ما دعا بعض الوضّاعين إلى أن يجعله بلفظ: «أنا مدينة العلم و على بابها و معاوية حلقتها».

و جاء هذا الكتاب ... ليتناول

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

بالبحث و التحقيق فى سنده و دلالته ... فيثبت تواتره فضلا عن صحّته...

و يبيّن وجوه دلالته على مذهب الامامية بالاستناد إلى القواعد و الأصول المقررة، و على ضوء تصريحات أئمة الفن من أهل السنة...

ثم يتعرض لما تعلّق به الطاعنون فى سنده، و لما قاله المكابرون فى دلالته، و لما صنعه الكذّابون فى متنه...

فيظهر فساد كلّ ذلك جملة و تفصيلا...

و اللّه أسأل أن ينفع به كما نفع بأصله، و أن يتقبّله منّا بمحمّد و آله.

على الحسينى الميلانى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ١۵

كلام الدهلوى فى الجواب عن حديث أنا مدينة العلم ... ص: ١۵

قال الشيخ عبد العزيز الدهلوى فى جواب

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

ما هذا تعريبه:

«الحديث الخامس: خبر جابر أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها

. و هذا الخبر أيضا مطعون فيه. قال يحيى بن معين: لا أصل له، و قال البخارى: إنه منكر و ليس له وجه صحيح، و قال الترمذى: إنه منكر غريب و ذكره ابن الجوزى فى الموضوعات، و قال الشيخ تقى الدين ابن دقيق العيد: هذا الحديث لم يثبتوه، و قال الشيخ محيى الدين النواوى و الحافظ شمس الدين الذهبى و الشيخ شمس الدين الجزرى: إنه موضوع.

فالتمسك بهذه الأحاديث الموضوعة- التى أخرجها أهل السنة عن دائرة ما يجوز التمسك و الاحتجاج به- فى مقام إلزامهم بها دليل واضح على مزيد فهم علماء الشيعة!! إن هذا العمل منهم ليشبه حال من تعامل مع خادم- لشخص عزله عن الخدمة لتقصيراته و خيانته، و أخرجه من داره، و نادى المنادى بذلك بأمره، معلنا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ١۶

أن لا علاقة لفلان الخادم بفلان و لا ذمة له عنده- ثم جاء هذا المتعامل مع هذا الخادم عالما بكلّ ما ذكر إلى سيده ليطالبه بدينه على الخادم!! إن هذا الشخص فى أعلى مراتب الحمق فى نظر العقلاء.

و مع هذا، فإن هذا الحديث غير مفيد لما يدّعونه، فأىّ ملازمة بين كون الشخص باب مدينة العلم و كونه صاحب الرئاسة العامة بلا فصل بعد النبى!! غاية ما فى الباب إنه قد تحقق فيه شرط من شروط الامامة على الوجه الأتم، و مع وجدان أحد الشروط لا يلزم وجود

المشروط، لا سیّما مع وجود ذاک الشرط أو ما یفوقه فی غیره،

کما ثبت بروایة أهل السنة، مثل: ما صبّ اللّه شیئا فی صدری إلّا و قد صببته فی صدر أبی بکر. و مثل: لو کان بعدی نبی لکان عمر.

فإن اعتبرت روایات أهل السنة فهی معتبرة بالنسبة إلی الکل، و إلّا سقط إلزامهم، لأنهم لا یلزمون بروایة واحدة».

(أقول مستعینا بلطف الخبیر البصیر):

إن من غرائب الأمور صدور مثل هذه الهفوات من مثل من یدّعی- أو یدعی فی حقه- أنه «مسند المحدثین فی عصره» و «إمام المحققین فی زمانه»!! أ یمکن الطعن فی

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»؟

هذا الحدیث الذی یعدّ من جلائل فضائل سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و لم یخل کتاب من کتب المناقب من ذکره؟

إنه حدیث تشرّف بروایته کثیر من الأئمة المعتبرین و المحدثین المشتهرین، و صحّحه جمع من جهابذة الحدیث، و حسّنه آخرون، و أرسله کثیر من الأعلام المعتمدین إرسال المسلم، و وصفه آخرون بالشهرة...

و لا بدّ قبل الورود فی الردّ علی تلک الکلمات البشعة المستهجنة، و التقولات الباردة الممتهنة، من ذکر مقدمة تشتمل علی فوائد عشرة:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷

المقدّمة ... ص: ۱۷

اشارة

رواة الحدیث من الصحابة* رواة الحدیث من التابعین* طبقات الرواة من العلماء* ذکر من نصّ علی صحته* ذکر* من نصّ علی حسنه* ذکر من أرسله إرسال المسلم* ذکر* من وصف الأمیر بباب مدینة العلم* ذکر من نظم هذه* الفضیلة فی شعر له* فی تواتر حدیث مدینة العلم* فی توضیح لثبوته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹

الفائدة الأولی فی أسماء رواة الحدیث من الأصحاب ... ص: ۱۹

اشارة

لقد روی حدیث مدینة العلم جماعة من مشاهیر الصحابة، عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذه أسماؤهم:

[۱] أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام ... ص: ۱۹

و قد أخرج حدیثه جماعة من أعلام أهل السنة منهم:

سوید بن سعید الحدثانی أحمد بن حنبل عبّاد بن یعقوب الرواجنی أبو عیسی الترمذی أبو بکر الباغندی الواسطی محمد بن المظفر البغدادی ابن شاذان الحربی أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰

ابن مردویه الاصبهانی أبو نعیم الاصبهانی أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل المعروف بابن بشران ابن المغازلی الواسطی أحمد بن محمد العاصمی مجد الدین ابن الأثیر ابن النجار البغدادی سبط ابن الجوزی محمد بن یوسف الکنجی المحب الطبری الشافعی شهاب الدین أحمد جلال الدین السیوطی نور الدین السمهودی ابن حجر المکی علی المتقی الهندی إبراهیم الوصابی الیمنی شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی أحمد المکی الشافعی محمود الشیخانی القادری الشیخ عبد الحق الدهلوی الشیخ إبراهیم الکردی المیرزا محمد البدخشانی الشیخ محمد الصبان المصری عبد القادر العجیلی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱

المولوی محمد مبین اللکهنوی المولوی ثناء اللّه بانی‌بتی المولوی ولی اللّه اللکهنوی المولوی حسن علی المحدّث اللکهنوی نور الدین السلیمانی سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی

[۲] الإمام السبط الحسن المجتبی علیه السلام ... ص: ۲۱

روی حدیثه البلخی القندوزی الحنفی

[۳] الامام السبط الحسین علیه السلام ... ص: ۲۱

روی حدیثه جماعهٔ منهم:

ابن مردویه الاصبهانی ابن بشران الواسطی ابن المغازلی الواسطی أحمد بن محمد العاصمی ابن النجار البغدادی سلیمان البلخی القندوزی

[۴] عبد اللّه بن العباس ... ص: ۲۱

و قد روی حدیثه:

یحیی بن معین ابن فهم البغدادی أبو العباس الأصم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲

ابن تمیم القنطری ابن جریر الطبری أبو القاسم الطبرانی أبو الشیخ الاصبهانی الحاکم النیسابوری ابن مردویه الاصبهانی أبو بکر البیهقی الخطیب البغدادی ابن عبد البر القرطبی ابن المغازلی الواسطی أبو علی البیهقی أحمد بن محمد العاصمی أخطب خوارزم المکّی عز الدین ابن الأثیر الکنجی الشافعی صدر الدین الحموئی أبو الحجاج المزی جمال الدین الزرندی صلاح الدین العلائی مجد الدین الفیروزآبادی شمس الدین الجزری ابن حجر العسقلانی جلال الدین السیوطی السمهودی الشافعی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳

علی المتقی الهندی الوصابی الیمنی جمال الدین المحدّث الشیرازی عبد الرءوف المناوی علی العزیزی محمد البدخشانی محمد صدر العالم شاه ولی اللّه الدهلوی محمد مبین اللکهنوی ثناء اللّه بانی‌بتی ولی اللّه اللکهنوی نور الدین السلیمانی البلخی القندوزی

[۵] جابر بن عبد اللّه الأنصاری ... ص: ۲۳

و قد روی حدیثه:

عبـد الرزاق الصـنعانی أبو بکر البزار أبو القـاسم الطبرانی القفـال الشاشـی ابن السـقاء الواسـطی الحـاکم النیسابوری أبو الحسن العطار الشافعی الخطیب البغدادی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴

أبو محمـد الغندجانی ابن المغازلی الواسـطی شـیرویه الدیلمی شـهردار الدیلمی ابن عساکر الدمشـقی الکنجی الشافعی علی الهمدانی ابن الجزری الشـافعی ابن حجر العسـقلانی جلال الـدین السـیوطی السـمهودی الشـافعی عبـد الوهـاب البخاری ابن حجر المکی علی المتقی الهنـدی العیدروس الیمنی المحدّث الشـیرازی عبد الرءوف المناوی الشـیخ علی العزیزی الشـیخ إبراهیم الکردی المیرزا محمد البدخشانی شاه ولی اللّه الدهلوی الشیخ محمد الصّبان المصری المولوی محمد مبین اللکنهوی المولوی ثناء اللّه بانی‌بتی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵

المولوی حسن علی المحدّث

[۶] عبد اللّه بن مسعود ... ص: ۲۵

و قد روی حدیثه:

السید علی الهمدانی الشیخ سلیمان البلخی

[۷] حذیفهٔ بن الیمان ... ص: ۲۵

و قد روی حدیثه البلخی عن ابن المغازلی

[۸] عبد اللّه بن عمر ... ص: ۲۵

و قد روی حدیثه جماعهٔ، منهم:

أبو القاسم الطبرانی أبو عبـد اللّه الحاکم ابن حجر المکی العیـدروس الیمنی المیرزا محمـد البدخشانی الشـیخ محمد الصـبان المولوی محمد مبین اللکهنوی المولوی ثناء اللّه بانی‌بتی المولوی ولی اللّه اللکهنوی الشیخ سلیمان البلخی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶

[۹] أنس بن مالک ... ص: ۲۶

و قد روی حدیثه:

السید علی الهمدانی الشیخ سلیمان البلخی

[۱۰] عمرو بن العاص ... ص: ۲۶

و قد روی حدیثه أبو المؤید أخطب خوارزم المکی.

إلی غیرهم من الأصحاب کما لا یخفی علی أولی الألباب، ممّن تتبع شواهد هذا الباب.

بل إنّهم جمیعا متفقون علی صدوره عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و معترفون بهذه الفضیلهٔ الدالهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، و یشهد بما ذکرنا قول الزرندی فی عنوان الحدیث «فضیلهٔ أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا» [۱] و قال شهاب الدین أحمد بعد روایهٔ الحدیث عن ابن عباس: «رواه الزرندی و قال: هذه فضیلهٔ اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا» [۲].

أقول: و إذا کان کذلک فکیف یسوغ الطعن فیه ممن یدعی الانتساب إلی الأصحاب، و یحاول الذبّ عنهم فی کلّ باب؟

---

[۱] نظم درر السمطین: ۱۱۳.

[۲] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷

الفائدهٔ الثانیهٔ فی أسماء رواهٔ الحدیث من التابعین ... ص: ۲۷

اشارهٔ

و رواه طائفهٔ من کبار التابعین و هم:

[۱] الإمام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

أبو غالب ابن بشران النحوی الفقیه ابن المغازلی الواسطی أحمد بن محمد العاصمی المحب ابن النجار البغدادی البلخی القندوزی

[۲] الإمام الباقر محمد بن علی علیه السلام ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

أبو غالب ابن بشران

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸

الفقیه ابن المغازلی أحمد بن محمد العاصمی المحب ابن النجار البغدادی الشیخ البلخی القندوزی و قد ذکرناهما علیهما السلام فی عداد التابعین بناء علی اصطلاح أهل السنهٔ، کما لا یخفی.

[۳] الأصبغ بن نباتهٔ الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۸

و قد أورد حدیثه:

ابن شاذان الحربی جلال الدین السیوطی

[۴] جریر الضبی ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

أبو بکر الباغندی الواسطی محمد بن المظفر البغدادی الفقیه ابن المغازلی الواسطی

[۵] الحارث بن عبد اللّه الهمدانی الکوفی ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

عباد بن یعقوب الرواجنی أبو بکر الخطیب البغدادی أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۲۹

[۶] سعد بن طریف الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۹

و قد أورد حدیثه:

ابن شاذان الحربی جلال الدین السیوطی

[۷] سعید بن جبیر الأسدی الکوفی ... ص: ۲۹

و تظهر روایته للحدیث من تصریح البلخی عن الحموئی

[۸] سلمهٔ بن کهیل الحضرمی الکوفی ... ص: ۲۹

و قد أورد حدیثه:

سوید بن سعید أحمد بن حنبل سبط ابن الجوزی

[۹] سلیمان بن مهران الکوفی المعروف بالأعمش ... ص: ۲۹

و قد أورد حدیثه:

یحیی بن معین ابن فهم البغدادی الأصم النیسابوری ابن تمیم القنطری محمد بن جریر الطبری أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری أبو القاسم الطبرانی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰

أبو بکر البیهقی أبو بکر الخطیب البغدادی الفقیه ابن المغازلی الشافعی أبو علی البیهقی أحمد بن محمد العاصمی أخطب خوارزم المکی العز ابن الأثیر الکنجی الشافعی صدر الدین الحموئی صلاح الدین العلائی مجد الدین الفیروزآبادی محمد الجزری الدمشقی جلال الدین السیوطی

[۱۰] عاصم بن ضمرهٔ السلولی الکوفی ... ص: ۳۰

و قد أورد حدیثه:

عباد بن یعقوب الرواجنی أبو بکر الخطیب البغدادی الکنجی الشافعی

[۱۱] عبد اللّه بن عثمان بن خثیم القاری المکی ... ص: ۳۰

و قد أورد حدیثه:

عبد الرزاق الصنعانی أبو بکر القفال الشاشی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱

ابن السقاء الواسطی أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری أبو الحسن العطّار الشافعی أبو بکر الخطیب البغدادی أبو محمد الغندجانی الفقیه ابن المغازلی الشافعی ابن عساکر الدمشقی الکنجی الشافعی ابن حجر العسقلانی

[۱۲] عبد الرحمن بن عثمان- و یقال بهمان- التیمی المدنی ... ص: ۳۱

و قد أورد حدیثه رواهٔ حدیث عبد اللّه بن عثمان فلا نعید.

[۱۳] عبد الرحمن بن عسیلهٔ المرادی أبو عبد اللّه الصنابحی ... ص: ۳۱

و قد أورد حدیثه:

سوید بن سعید أحمد بن حنبل سبط ابن الجوزی

[۱۴] مجاهد بن جبر أبو الحجاج المخزومی المکی ... ص: ۳۱

و قد أورد حدیثه رواهٔ حدیث الأعمش فلا نعید.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲

الفائدة الثالثة فی أسماء رواة الحدیث من الحفاظ و المحدّثین ... ص: ۳۲

اشارة

و قد أخرج حدیث مدینة العلم کبار الأئمة و الحفاظ و العلماء من أهل السنة علی مدی القرون المتمادیة.

القرن الثالث ... ص: ۳۲

أبو بکر عبد الرزاق بن همام الصنعانی (۲۱۱).
أبو زکریا یحیی بن معین المری (۲۳۳) أبو محمد سوید بن سعید الهروی الحدثانی الأنباری (۲۴۰) أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی (۲۴۰) عبّاد بن یعقوب الرواجنی الأسدی (۲۵۰) أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورة الترمذی (۲۷۹) أبو علی الحسین بن محمد بن عبد الرحمن بن فهم البغدادی (۲۸۵) أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق المعروف بالبزار (۲۹۲)
نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳

القرن الرابع ... ص: ۳۳

أبو جعفر محمد بن جریر الطبری (۳۱۰) أبو بکر محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی الواسطی البغدادی (۳۱۲) أبو العباس محمد بن یعقوب الأموی الأصم (۳۴۶) أبو الحسن محمد بن أحمد بن تمیم الحناط القنطری البغدادی (۳۴۸) أبو بکر محمد بن عمر التمیمی البغدادی المعروف بالجعابی (۳۵۵) أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی (۳۶۰) أبو بکر محمد بن علی بن إسماعیل الشاشی المعروف بالقفال (۳۶۶) أبو محمد عبد اللّه بن عبد اللّه بن حیان الاصبهانی أبو الشیخ (۳۶۹) أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المعروف بابن السقاء الواسطی (۳۷۳) أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی الحنفی (۳۷۹) أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی البغدادی (۳۷۹) أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهین البغدادی (۳۸۵) أبو الحسن علی بن عمر بن محمد بن شاذان السکری الحربی (۳۸۶) أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد بن بطة العکبری المعروف بابن بطة (۳۸۷)

القرن الخامس ... ص: ۳۳

أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه النیسابوری المعروف بالحاکم (۴۰۵) أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی (۴۱۶) أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی (۴۳۰)
نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴
أبو الحسن أحمد بن مظفر بن أحمد العطار الفقیه الشافعی (۴۴۱) أبو الحسن علی بن محمد البصری الشافعی المعروف بالماوردی (۴۵۰) أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی البیهقی (۴۵۸) أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی المعروف بابن بشران (۴۶۲) أبو بکر أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی (۴۶۳) أبو عمر یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمری القرطبی (۴۶۳) أبو محمد الحسن بن أحمد بن موسی الغندجانی (۴۶۷) أبو الحسن علی بن محمد بن الطیب الجلابی المعروف بابن المغازلی (۴۸۳) أبو

المظفر منصور بن محمد بن عبد الجبار السمعانی (۴۸۹)

القرن السادس ... ص: ۳۴

أبو علی إسماعیل بن أحمد بن الحسین البیهقی (۵۰۷) أبو شجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه الهمدانی الدیلمی (۵۰۹) أحمد بن محمد العاصمی صاحب (زین الفتی- شرح سورهٔ هل أتی) شهردار بن شیرویه الدیلمی الهمدانی (۵۵۸) أبو سعد عبد الکریم بن محمد التمیمی السمعانی المروزی (۵۶۲) أبو المؤید موفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم المکی (۵۶۸) أبو القاسم بن علی بن الحسن الدمشقی المعروف بابن عساکر (۵۷۱) أبو الحجاج یوسف بن محمد البلوی الأندلسی (۶۰۵) تقریبا.

القرن السابع ... ص: ۳۴

أبو السعادات المبارک بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر (۶۰۶)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵

أبو الحسن علی بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر (۶۳۰) محی الدین محمد بن علی بن عربی الطائی الأندلسی (۶۳۸) محب الدین محمد بن محمود البغدادی المعروف بابن النجار (۶۴۳) کمال الدین أبو سالم محمد بن طلحهٔ القرشی النصیبی الشافعی (۶۵۲) شمس الدین أبو المظفر سبط ابن الجوزی (۶۵۴) أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی (۶۵۸) عز الدین عبد العزیز بن عبد السلام السلمی (۶۶۰) جلال الدین محمد المعروف بالمولوی الرومی (۶۷۲) أبو زکریا یحیی بن شرف بن مری النووی (۶۷۶) محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری الشافعی المکی (۶۹۴) سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی (۶۹۹)

القرن الثامن ... ص: ۳۵

أحمد بن منصور الکازرونی المتوفی بعد (۷۰۷) حسین بن محمد المعروف بأمیر حسینی الفوزی (۷۱۸) أبو المجامع ابراهیم بن محمد الجوینی الحموئی (۷۲۲) نظام الدین محمد بن أحمد البخاری المشهور عندهم بنظام الأولیاء (۷۲۵) جمال الدین أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزی (۷۴۲) محمد بن یوسف الزرندی المتوفی بعد (۷۵۰) صلاح الدین أبو سعید خلیل بن کیکلدی العلائی الدمشقی (۷۶۱) السید علی بن شهاب الدین الهمدانی (۷۸۶) نور الدین جعفر بن سالار البدخشانی المعروف بأمیر ملّا خلیفهٔ الهمدانی بدر الدین محمد بن بهادر الزرکشی الشافعی (۷۹۴)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶

القرن التاسع ... ص: ۳۶

کمال الدین محمد بن عیسی الدمیری (۸۰۸) محمد بن یعقوب الشیرازی الفیروزآبادی اللغوی (۸۱۶) إمام الدین محمد الهجروی الإیجی الواسطی شمس الدین محمد بن محمد بن محمد الجزری (۸۳۳) زین الدین أبو بکر محمد بن محمد بن علی الخوافی (۸۳۸) شهاب الدین بن شمس الدین الزاولی الدولتآبادی (۸۴۹) السید شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل نور الدین علی بن

محمد ابن الصباغ المالکی المکی (۸۵۵) عبد الرحمن بن محمد البسطامی (۸۵۸) شمس الدین محمد بن یحیی الجیلانی اللاهجی المتوفی بعد (۸۷۷)

القرن العاشر ... ص: ۳۶

شمس الدین أبو الخیر محمد بن عبد الرحمن السخاوی (۹۰۲) الحسین بن علی الکاشفی (۹۱۰) جلال الدین عبد الرحمن السیوطی (۹۱۱) نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی (۹۱۱) فضل اللّه بن روزبهان الشیرازی عز الدین عبد العزیز بن عمر ابن فهد الهاشمی المکی (۹۲۲) شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی المصری الشافعی (۹۲۳) جلال الدین محمد بن أسعد الصدیقی الدوانی (۹۲۸)

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷

کمال الدین حسین بن معین الدین المیبدی غیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند أمیر صاحب (حبیب السیر) عبد الوهاب بن محمد رفیع الدین البخاری (۹۳۲) شمس الدین محمد بن یوسف الشامی الدمشقی الصالحی (۹۴۲) الشیخ أبو الحسن علی بن محمد بن عرّاق الکنانی (۹۶۳) أحمد بن محمد بن علی حجر الهیتمی المکی (۹۷۴) علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی (۹۷۵) إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی الشافعی محمد بن طاهر الفتنی الهندی (۹۸۶) عباس بن معین الدین الجرجانی الشهیر بمیرزا مخدوم (۹۸۸) کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی (۹۹۰) جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی (۱۰۰۰) أبو العصمة محمد معصوم بابا السمرقندی.

القرن الحادی عشر ... ص: ۳۷

علی بن سلطان الهروی المعروف بالقاری (۱۰۱۴) محمد عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی (۱۰۳۱) الملا- یعقوب البنبانی اللاهوری أبو العباس أحمد بن محمد المقری الأندلسی (۱۰۴۱) أحمد بن الفضل بن محمد بن باکثیر المکی الشافعی (۱۰۴۷) محمد بن محمد بن علی الشیخانی القادری عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی البخاری (۱۰۵۲)

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸

السید محمد بن السید جلال الدین ماه عالم البخاری اللّه بن عبد الرحیم الجشتی العثمانی عبد الرحمن بن عبد الرسول الجشتی.

شیخ بن علی بن محمد الخفری (۱۰۶۳) علی بن أحمد بن محمد العزیزی (۱۰۷۰) أبو الضیاء نور الدین علی بن علی الشبراملسی القاهری الشافعی (۱۰۸۲) تاج الدین السنبهلی النقشبندی

القرن الثانی عشر ... ص: ۳۸

إبراهیم بن حسن الکردی الکورانی الشافعی (۱۱۰۱) السید محمد بن عبد الرسول البرزنجی (۱۱۰۳) إسماعیل بن سلیمان الکردی البصری محمد بن عبد الباقی الأزهری الزرقانی المالکی (۱۱۲۲) سالم بن عبد اللّه بن سالم البصری الشافعی المتوفی بعد (۱۱۲۱) المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی محمد صدر العالم شاه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی (۱۱۷۶) محمد معین بن محمد أمین السندی محمد بن سالم بن أحمد الشافعی المصری الشهیر بالحفنی (۱۱۸۱) محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی

(۱۱۸۲) الشیخ سلیمان جمل قمر الدین الحسینی الأورنقابادی (۱۱۹۳)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹

القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹

شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی الشیخ محمد بن علی الصبان (۱۲۰۵) محمد مبین بن محب اللّه السهالوی اللکهنوی (۱۲۲۵) ثناء اللّه بانی‌بتی (۱۲۲۵) عبد العزیز بن ولی اللّه (الدهلوی) الشیخ جواد ساباط بن إبراهیم الساباطی الحنفی عمر بن أحمد الخربوتی محمد بن علی الشوکانی (۱۲۵۰) محمد رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) جمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد العلی المحدث تلمیذ (الدهلوی) نور الدین بن إسماعیل السلیمانی ولی اللّه بن حبیب اللّه السهالوی اللکهنوی (۱۲۷۰) شهاب الدین محمود بن عبد اللّه البغدادی الشهیر بالآلوسی (۱۲۷۰) سلیمان بن إبراهیم القندوزی البلخی (۱۲۹۳) سلامة اللّه البدایونی حسن الزمان محمد بن قاسم الترکمانی التبریزی ثم الحیدرآبادی علی بن سلیمان الشاذلی عبد الغنی الغنیمی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰

الفائدة الرابعة فی ذکر من نص علی صحة الحدیث ... ص: ۴۰

و لقد نص جماعة من أکابر علماء أهل السنة علی صحة حدیث مدینة العلم و منهم:

یحیی بن معین و محمد بن جریر الطبری، و قد اختار اتحاده مع حدیث «أنا دار الحکمة» و الحاکم النیسابوری و محمد بن طلحة الشافعی و سبط ابن الجوزی و محمد بن یوسف الکنجی فی (کفایة الطالب) و صلاح الدین العلائی، علی ما ذکر السخاوی و ابن حجر المکی و شمس الدین ابن الجزری فی (أسنی المطالب) و شمس الدین السخاوی فی (المقاصد الحسنة) و جلال الدین السیوطی فی (جمع الجوامع) و فضل اللّه ابن روزبهان الشیرازی فی کتابه (الباطل)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱

و علی المتقی الهندی و السید محمد البخاری و المیرزا محمد البدخشانی فی (نزل الأبرار) الذی التزم فیه بالصحة و محمد صدر العالم فی (معارج العلی) و محمد الأمیر الیمانی فی (الروضة الندیة) و ثناء اللّه بانی‌بتی فی (السیف المسلول) المولوی حسن الزمان و ستأتی کلماتهم فی مواضعها إن شاء اللّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۲

الفائدة الخامسة فی ذکر من نص علی حسن الحدیث ... ص: ۴۲

و قد نص جماعة منهم علی حسن هذا الحدیث مطلقا أو فی بعض طرقه- و فیهم بعض القائلین بصحته، إما لأنه کان یقول بحسنه ثم ظهر له صحته کما صرح به السیوطی فی حق نفسه، و إما لأنه یری فی بعض طرقه الصحة و فی بعضها الحسن کالکنجی- و من هؤلاء: الترمذی، علی ما نسب إلیه عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و الکنجی حیث قال بالنسبة إلی حدیث ابن عباس «هذا حدیث حسن عال» و صلاح الدین العلائی و البدر الزرکشی علی ما نسب إلیه المناوی و حسن الزمان و المجد الشیرازی فی (نقد الصحیح) و ابن حجر العسقلانی فی (فتاواه) و فی أجوبة الأحادیث التی تعقبها السراج القزوینی و السخاوی بالنسبة إلی حدیث ابن عباس فی (المقاصد الحسنة)

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۳

و السیوطی فی (تاریخ الخلفاء) و غیره و السمهودی، حیث أورد تصحیح الحاکم و تحسین العلائی و ابن حجر، ساکتا علی ذلک، فلا أقل من أنه یقول بحسنه.

و محمد بن یوسف الشامی الصالحی فی (سبل الهدی و الرشاد) و أبو الحسن علی بن عرّاق فی (تنزیه الشریعهٔ) و ابن حجر المکی فی (الصواعق) و (المنح المکیهٔ) و (تطهیر الجنان) و غیرها.

و محمد طاهر الفتنی حیث نقل کلام العلائی و ابن حجر فی (تذکرهٔ الموضوعات) و علی القاری فی (المرقاهٔ) و المناوی فی (فیض القدیر) و محمد الحجازی الشعرانی علی ما نقل عنه العزیزی و عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و غیره و العزیزی فی (السراج المنیر) و علی بن علی الشبراملسی فی (تیسیر المطالب السنیهٔ) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیهٔ) و الصبان فی (إسعاف الراغبین) و الشوکانی فی (الفوائد المجموعهٔ) و حسن علی المحدّث فی (تفریح الأحباب).

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۴

الفائدهٔ السادسهٔ فی ذکر من أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۴۴

و قد أرسل حدیث أنا مدینهٔ العلم جماعهٔ کبیرهٔ من أکابر أهل السنهٔ إرسال المسلم، منهم:

أبو اللیث السمرقندی أحمد بن محمد العاصمی أبو المجد الغزنوی أبو الحجاج البلوی ابن عربی الأندلسی ابن طلحهٔ الشافعی أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی العز ابن عبد السلام محب الدین الطبری الشافعی سعید الدین الفرغانی أمیر حسینی الفوزی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۵

نظام الأولیاء الهندی شمس الدین الزرندی السید علی الهمدانی کمال الدین الدمیری زین الدین الخوافی شهاب الدین الدولتآبادی شهاب الدین أحمد ابن الصباغ المالکی عبد الرحمن البسطامی شمس الدین اللاهجی حسین بن علی الکاشفی جلال الدین الدوانی الحسین المیبدی الیزدی خواند أمیر المؤرّخ ابن حجر المکی جمال الدین المحدّث الشیرازی أبو العصمهٔ السمرقندی الشیخ علی القاری عبد الرحمن الجشتی شیخ بن علی الخفری الشیخ إبراهیم الکردی شاه ولی اللّه الدهلوی الشیخ سلیمان جمل قمر الدین الحسینی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۶

المولوی مبین اللکهنوی المولوی ثناء اللّه الشیخ جواد الساباطی المولوی ولی اللکهنوی فهل یستریب أحد فی کون هذا الحدیث من الأحادیث الثابتهٔ؟

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۷

الفائدهٔ السابعهٔ فی ذکر من وصف أمیر المؤمنین ب «باب مدینهٔ العلم ...» ص: ۴۷

و لقد وصف کبار أئمهٔ أهل السنهٔ سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب مدینهٔ العلم» و ما یماثله، أو وصفوا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ب «مدینهٔ العلم». کلّ ذلک أخذا

بحدیث: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. و هذا من أوضح البراهین علی تصحیح هؤلاء لهذا الحدیث الشریف. و منهم:

أبو نعیم الاصبهانی أبو سعد السمعانی أبو المؤید الخوارزمی أبو عبد اللّه الکنجی سعید الدین الکازرونی شمس الدین الزرندی السید

علی الهمدانی المیرزا محمد البدخشانی الهروی الإیجی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۸

شهاب الدین الدولتآبادی شهاب الدین أحمد شهاب الدین القسطلانی جلال الدین الدوانی شمس الدین الصالحی الدمشقی ابن حجر المکی جمال الدین المحدث الشیرازی الشیخ علی القاری عبد الرءوف المناوی عبد الحق الدهلوی سید محمد ماه العالم عبد الرحمن الجشتی الشیخ تاج الدین النقشبندی الشیخ إبراهیم الکردی الشیخ سالم البصری السید محمد البرزنجی محمد معین السندی محمد بن إسماعیل الأمیر شهاب الدین أحمد العجیلی رشید الدین الدهلوی سلامهٔ اللّه البدایونی حسن الزمان الترکمانی عبد الغنی الغنیمی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۹

الفائدهٔ الثامنهٔ فی ذکر من نظم هذه المأثرهٔ فی أشعاره ... ص: ۴۹

و لقد نظم جماعهٔ من کبار العلماء الأدباء هذه المنقبهٔ فی أشعارهم مثل:

أبی القاسم إسماعیل بن عباد المعروف بالصاحب و أبی القاسم حسن بن إسحاق الطوسی المعروف بالفردوسی و أبی المجد مجدود بن آدم الحکیم السنائی و الموفق بن أحمد الخوارزمی المکی و أفضل الدین إبراهیم بن علی الشهیر بالخاقانی و فرید الدین محمد بن إبراهیم المعروف بالفرید العطار و جلال الدین محمد بن محمد البلخی الرومی المعروف بالمولوی.

و محیی الدین یحیی بن شرف النووی و شرف الدین مصلح بن عبد اللّه الشیرازی الشهیر بالسعدی و شمس الدین محمد بن أحمد الأندلسی الهواری المعروف بابن جابر.

و فخر الدین عبد الرحمن بن مکانس القبطی المصری و عز الدین عبد العزیز بن عمر الهاشمی المکی المعروف بابن فهد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۰

و محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی و شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۱

الفائدهٔ التاسعهٔ فی شهرهٔ هذا الحدیث و تواتره علی ضوء کلمات علماء أهل السنهٔ ... ص: ۵۱

اشارهٔ

فظهر أن هذا الحدیث الشریف من الأحادیث المشهورهٔ بل المتواترهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و یشهد بذلک أمور:

الأول ...: ص: ۵۱

تصریح سبط ابن الجوزی فی (تذکرهٔ الخواص) بأن هذا الحدیث من الفضائل المشتهرهٔ الثابتهٔ، و قد نص القسطلانی علی أن المشهور یلحق بالتواتر عند علماء الدرایهٔ.

الثانی ...: ص: ۵۱

تصریح الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و (شرح المشکاهٔ الفارسی) بشهرهٔ هذا الحدیث.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۲

الثالث ...: ص: ۵۲

وصف الشیخ محمد بن إسماعیل الأمیر الیمانی الصنعانی إیّاه فی (الروضهٔ الندیهٔ) بالشهرهٔ.

الرابع ...: ص: ۵۲

اعتراف (الدهلوی) نفسه بشهرته فی جواب سؤال بعضهم عن ذلک کما ستدری إن شاء اللّه.

الخامس ...: ص: ۵۲

تصریح المولوی حسن الزمان فی (القول المستحسن) بشهرته کما سیأتی.

السادس ...: ص: ۵۲

دعوی ابن حجر المکی فی (الصواعق) [۱] تواتر حدیث «مروا أبا بکر فلیصل بالناس» بزعمه وروده عن ثمانیهٔ من الصحابهٔ. فلو کان روایهٔ هذا العدد مفیدا للتواتر فإن حدیث مدینهٔ العلم- الذی رواه عشرهٔ منهم- متواتر بالأولویهٔ.

السابع ...: ص: ۵۲

دعوی ابن حزم فی (المحلی) تواتر المنع عن بیع الماء، و هو غیر منقول إلّا عن أربعهٔ من الصحابهٔ، فإذا کان نقل الأربعهٔ مفیدا للتواتر فإنّ حدیث مدینهٔ العلم متواتر قطعی الصدور بالأولویهٔ القطعیهٔ.

---

[۱] الصواعق المحرقهٔ: ۱۳ قال: «و اعلم أن هذا الحدیث متواتر، فإنه ورد من حدیث عائشهٔ و ابن مسعود و ابن عباس و ابن عمر و عبد اللّه بن زمعهٔ و أبی سعید و علی بن أبی طالب و حفصهٔ»

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۳

الثامن ...: ص: ۵۳

زعم ابن تیمیهٔ فی (المنهاج) تواتر الحدیث الموضوع «لو کنت متخذا من أهل الأرض خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا» بدعوی وروده

عن ابن مسعود و أبی سعید و ابن عباس و ابن الزبیر، و قوله ما نصه: «و هذا الحدیث مستفیض بل متواتر عند أهل العلم بالحدیث، فإنه قد أخرج فی الصحاح من وجوه متعددهٔ من حدیث ابن مسعود و أبی سعید و ابن عباس و ابن الزبیر».

فیکون حدیث مدینهٔ العلم متواترا عند أهل العلم- بالأولویهٔ القطعیهٔ- لأنه قد أخرج من وجوه متعددهٔ من حدیث عشرهٔ من الأصحاب و هم: أمیر المؤمنین علیه السلام و الامام الحسن و الامام الحسین- علیهما السلام- و ابن عباس و جابر و ابن مسعود و حذیفهٔ و عبد اللّه بن عمر و أنس و عمرو بن العاص.

التاسع ...: ص: ۵۳

دعوی (الدهلوی) فی (التحفهٔ) فی الکلام علی مطاعن عثمان تواتر الکلام المکذوب علی أمیر المؤمنین علیه السلام «إنما مثلی و مثل عثمان کمثل أنوار ثلاثهٔ» بمجرّد وروده فی کتب الفریقین کما زعم حیث قال: «و هذه القصهٔ بلغت من الشهرهٔ و التواتر حدا حتی ذکرت فی کتب الفریقین، فلا مجال لانکارها».

فإذا کان ورود هذا الکلام الموضوع فی کتب الفریقین!! دلیلا علی تواتره، کان تواتر حدیث مدینهٔ العلم قطعیا، لأن من المتعذر إحصاء الکتب التی ورد فیها هذا الحدیث عند الفریقین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۴

الفائدهٔ العاشرهٔ فی زیادهٔ توضیح لثبوت الحدیث ... ص: ۵۴

اشارهٔ

و یزید ثبوت حدیث مدینهٔ العلم و قطعیهٔ صدوره عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وضوحا وجوه:

الأول ...: ص: ۵۴

إنه من حدیث أمیر المؤمنین علیه السلام، و قد قامت البراهین الواضحهٔ و الأدلهٔ القویمهٔ علی عصمته علیه الصلاهٔ و السلام، بل اعترف بعصمته الشاه ولی اللّه و (الدهلوی) نفسه، کما صرح (الدهلوی) بصدقه علیه السلام بإجماع أهل السنهٔ ... فلا محیص من الاعتراف بقطعیهٔ صدوره.

الثانی ...: ص: ۵۴

إنه من حدیث سیدنا الامام الحسن علیه السلام. و لا ریب فی عصمته بالأدلهٔ العامهٔ و الخاصهٔ، فلا ریب فی قطعیهٔ صدوره.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۵

الثالث ...: ص: ۵۵

إنه من حدیث سیدنا الامام الحسین علیه السلام. و لا ریب فی عصمته کذلک فالحدیث قطعی الصدور.

الرابع ...: ص: ۵۵

أنه من حدیث سیدنا الامام زین العابدین علیه السلام. و لا ریب فی عصمته کذلک، فالحدیث قطعی الصدور.

الخامس ...: ص: ۵۵

إنه من حدیث سیدنا الامام الباقر علیه السلام. و لا ریب فی عصمته کذلک، فالحدیث قطعی الصدور.

السادس ...: ص: ۵۵

إنه من حدیث سیدنا الامام جعفر بن محمد الصادق علیه السلام- کما سیأتی إن شاء اللّه- و هو لا ریب فی عصمته، فالحدیث قطعی الصدور.

السابع ...: ص: ۵۵

إنه من حدیث سیدنا الامام موسی الکاظم علیه السلام- کما سیأتی- و لا ریب فی عصمته کآبائه الطاهرین، فالحدیث قطعی الصدور.

الثامن ...: ص: ۵۵

إنه من حدیث سیدنا الامام الرضا علیه السلام- کما ستعلم عن قریب- و هو لا ریب فی عصمته، فالحدیث قطعی الصدور.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۶

التاسع ...: ص: ۵۶

لقد جعل (الدهلوی) فی (التحفة) حدیث «لا نورث» ... الموضوع کالقرآن الکریم فی إفادة الیقین، بزعم أنه من حدیث أمیر المؤمنین علیه السلام.
و إن حدیث مدینة العلم من حدیثه علیه الصلاة و السلام کما علمت، فهو کالقرآن الکریم فی القطعیة علی ضوء کلام (الدهلوی).

العاشر ...: ص: ۵۶

لقد جعل (الدهلوی) الحدیث الموضوع المذکور مفیدا للیقین کالقرآن المبین لکونه- بزعمه- من حدیث حذیفة.

و قد علمت أن حذيفة من رواة حديث مدينة العلم، فهذا الحديث يساوى آى القرآن العظيم فى إفادة اليقين.

الحادى عشر ...: ص: ۵۶

لقد جعل (الدهلوى) الحديث الموضوع المذكور مفيدا لليقين، لأنه من حديث كل من الزبير و أبى الدرداء و أبى هريرة و العباس و عبد الرحمن بن عوف و سعد.

فحديث مدينة العلم كذلك، لأنه من حديث عشرة من الصحابة كما عرفت.

فظهر قطعية صدور حديث مدينة العلم على ضوء كلمات (الدهلوى) نفسه، و الحمد للّه على ذلك.

الثانى عشر ...: ص: ۵۶

لقد ذكر الحافظ القاضى عياض ما نصه ... «و كذلك قصة نبع الماء

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۷

و تكثير الطعام رواها الثقات و العدد الكثير عن الجماء الغفير عن العدد الكثير من الصحابة ... فهذا النوع كله مما يلحق بالقطعى من معجزاته» [... ۱].

قلت: فكذلك حديث مدينة العلم، رواه الثقات و العدد الكثير من الأئمة عن العدد الكثير من الصحابة، فهو قطعى أيضا.

الثالث عشر ...: ص: ۵۷

لقد قال القاضى عياض فى كلامه السابق «و منها ما رواه الكافة عن الكافة، متصلا عمن حدّث بها من جملة الصحابة و أخبارهم، أن ذلك كان فى مواطن اجتماع الكثير منهم فى يوم الخندق و فى غزوة بواط و عمرة الحديبية و غزوة تبوك و أمثالها من محافل المسلمين و مجمع العساكر، و لم يؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة للراوى فيما حكاه و لا إنكار لما ذكر عنهم أنهم رووه كما رواه، فسكوت الساكت منهم كنطق الناطق، إذ هم المنزهون عن السكوت على باطل و المداهنة فى كذب، و ليس هناك رغبة و لا رهبة تمنعهم، و لو كان ما سمعوه منكرا عندهم غير معروف لديهم أنكروا كما أنكر بعضهم على بعض أشياء رووها من السنن و السير و حروف القرآن، و خطّأ بعضهم بعضا و وهّمه فى ذلك مما هو معلوم، فهذا النوع كله مما يلحق بالقطعى من معجزاته لما بيناه» [... ۲].

هذا كلامه، و على هذا الأساس نقول: إن أكثر فضائل أمير المؤمنين عليه السلام قطعى، و لا سيما حديث مدينة العلم لما سيجىء- فى روايات الأعلام- من حديث جابر من أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال ذلك فى غزوة الحديبية و لم يؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة لجابر فيما حكاه فى الباب.

بل يظهر من عبارة الزرندى إجماعهم على الاعتراف بذلك، فقد قال هى فضيلة «اعترف بها الاصحاب و ابتهجوا، و سلكوا طريق الوفاق و انتهجوا» و قد نقل

---

[۱] الشفا بتعريف حقوق المصطفى: ۳۰۸- ۳۰۹ بشرح القارى.

[۲] الشفا بتعريف حقوق المصطفى: ۳۰۹ بشرح القارى.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۵۸
شهاب الـدین أحمـد هـذا الکلام عنه فی [توضـیح الدلائل . فإذن کلّهم معترفون بهذه الفضـیلهٔ و ناطقون بها، و لیس هناک رغبهٔ و لا رهبهٔ تمنعهم، بل کان الأمر- بالنسبهٔ إلی فضائل الامام علیه السلام- بالعکس، فقد کانت دواعی الکتم و الإخفاء فی أکثرهم موجودهٔ.

الرابع عشر ...: ص: ۵۸

قال القاضـی بعد کلامه السابق: «و أیضا، فإن أمثال الأخبار التی لا أصل لها و بنیت علی باطل لا بدّ مع مرور الأزمان و تداول الناس و أهل البحث من انکشاف ضعفها و خمول ذکرها، کما یشاهد فی کثیر من الأخبار الکاذبهٔ و الأراجیف الطاریهٔ.
و أعلام نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هـذه الواردهٔ من الطریق الآحاد لا تزداد مع مرور الزمان إلّا ظهورا، و مع تداول الفرق و کثرهٔ طعن العدو و حرصه علی توهینها و تضعیف أصلها و اجتهاد الملحد علی إطفاء نورها إلّا قوهٔ و قبولا، و للطاعن علیها إلّا حسرهٔ و غلیلا » [۱...].
أقول: و هـذا البیـان بحـذافیره جـار فی باب فضائل أمیر المؤمنین علیه السـلام کما هو الواقع- و هو یکفی برهانا علی صـحتها و قطعیهٔ صدورها عن النبی الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

الخامس عشر ...: ص: ۵۸

لقد اشـتغل کبار علماء الفریقین- من الصدر الأول حتی الآن- بهذا الحدیث و تناقلوه و حققوه و شرحوه مبتهجین و متبرکین به، و من راجع کلماتهم حوله لم یبق له ریب فی صحته و ثبوته، و لم یصغ إلی أراجیف شذاذ من أهل الزیغ

---

[۱] الشفا: ۳۰۹ بشرح القاری.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۵۹
و العناد.

السادس عشر ...: ص: ۵۹

إن هذا الحدیث مما اتفق علیه الفریقان، و ذلک من أوضح الأدلهٔ علی قطعیهٔ صدوره، کما بیّنا ذلک بالتفصیل فی مجلد حدیث الطیر علی ضوء کلمات (الدهلوی) فی کتابه (التحفهٔ).
نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۶۱

سند حدیث مدینهٔ العلم ... ص: ۶۱

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۶۳

۱ روایة الامام الرضا علیه السلام ... ص: ۶۳

اشارة

لقد روی سیدنا الامام الرضا علیه السلام حدیث مدینة العلم فی (الصحیفة) المبارکة عن آبائه المعصومین صلوات اللّه علیهم أجمعین ...و هذا نصها:

«و بإسناده قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: إن قاتل الحسین فی تابوت من نار، و علیه نصف عذاب أهل الدنیا، و قد شدّ یداه و رجلاه بسلاسل من النار حتی یقع فی قعر جهنم، و له ریح یتعوّذ أهل النار إلی ربهم من شدّة نتنه، و هو فیها خالد ذائق العذاب الألیم، کلّما نضجت جلودهم بدّل اللّه لهم الجلود، لا یفتّر عنهم ساعة، و یسقون من حمیم جهنم، فالویل من عذاب اللّه عز و جلّ.

و بإسناده قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و بإسناده قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: إذا کان یوم القیامة نودیت من بطنان العرش نعم الأب أبوک ابراهیم و نعم الأخ أخوک علی بن أبی طالب».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۶۴

صحیفة الرضا من الأصول المعتبرة ... ص: ۶۴

و (صحیفة الرضا علیه السلام) من الکتب المعروفة المعتمدة و الأصول المشهورة المعتبرة، لدی العلماء الأعلام من أهل السنة، فقد قال أبو شجاع شیرویه ابن شهردار الدیلمی ما نصه: «أما بعد فإنی رأیت أهل زماننا هذا خاصة أهل بلدنا أعرضوا عن الحدیث و أسانیده، و جهلوا معرفة الصحیح و السقیم، و ترکوا الکتب التی صنفها أئمة الدین قدیما و حدیثا، و المسانید التی جمعوها فی الفرائض و السنن، و الحلال و الحرام، و الآداب و الوصایا، و الأمثال و المواعظ، و فضائل الأعمال، و اشتغلوا بالقصص و الأحادیث المحذوفة أسانیدها، التی لم یعرفها نقله الحدیث، و لم تقرأ علی احد من أصحاب الحدیث، و طلبوا الموضوعات التی وضعها القصاص لینالوا بها للقطعیات فی المجالس علی الطرق، ثبت فی کتابی هذا اثنی عشر ألف حدیث و نیفا من الأحادیث الصغار علی سبیل الاختصار، من الصحاح و الغرائب و الأفراد و الصحف المرویة عن النبی لعلی بن موسی الرضا و عمر بن شعیب» [... ۱].

و قال جار للّه الزمخشری: «کان یقول یحیی بن الحسین الحسینی فی إسناد صحیفة الرضا: لو قرئ هذا الإسناد علی أذن مجنون لأفاق» [۲].

و قال السمعانی: «الرّضوی بفتح الراء و الضاد و فی آخرها الواو، هذه النسبة إلی الرضا و هو علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب أبی الحسن المعروف بالرضا المدفون بطوس، یروی صحیفة عن آبائه، و جماعة من أولاده نسبوا إلیه یقال لکلّ واحد منهم الرضوی» [۳].

و قال سبط ابن الجوزی بترجمة الامام علیه السلام: «و ذکر عبد اللّه بن أحمد

---

[۱] مسند الفردوس- خطبة الکتاب- مخطوط.

[۲] ربیع الأبرار ۳/ ۲۷۸.

[۳] الأنساب- الرضوی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۵

المقدسی فی کتاب أنساب القرشیین نسخهٔ یرویها علی بن موسی الرضا عن أبیه موسی عن أبیه جعفر عن أبیه محمد عن أبیه علی عن أبیه الحسین عن أبیه علی علیه السلام عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، إسناد لو قرئ علی مجنون برئ» [۱].

و قال المزی «روی عنه ابنه محمد، و عثمان بن المثاور، و النحوی علی بن علی الدعبلی، و أیوب بن منصور النیسابوری، و أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی، و المأمون بن الرشید، و علی بن مهدی بن صدقهٔ له عنه نسخهٔ، و أبو أحمد داود بن سلیمان بن سیف الغازی القزوینی له عنه نسخهٔ، و أحمد بن عامر ابن سلیمان الطائی له عنه نسخهٔ کبیرهٔ» [۲].

و قد عدّها المحبّ الطبری من مآخذ کتابه معبرا عنها ب (مسند الرضا)، و نقل عنها فی مواضع منه، منها: قوله فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام «ذکر أنه أول من یقرع باب الجنهٔ بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی، إنک أول من یقرع باب الجنهٔ فیدخله بغیر حساب بعدی. خرّجه الامام علی بن موسی الرضا فی مسنده» [۳].

و منها قوله «ذکر إخبار جبرئیل عن اللّه تعالی أن علیا من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلهٔ هارون من موسی:

عن أسماء بنت عمیس قالت: هبط جبرئیل علیه السلام علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا محمد، إن ربک یقرئک السلام و یقول لک: علی منک بمنزلهٔ هارون من موسی لکن لا نبی بعدک. خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» [۴].

و منها قوله «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنک سیّد

---

[۱] تذکرهٔ خواص الامهٔ: ۳۵۲.

[۲] تهذیب الکمال ۲۱/ ۱۴۸.

[۳] الریاض النضرهٔ فی مناقب العشرهٔ ۲/ ۲۱۱.

[۴] المصدر نفسه ۲/ ۲۱۶

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۶

المسلمین و قائد الغر المحجلین و یعسوب الدین. خرّجه علی بن موسی الرضا» [۱].

کما نقل عنها المحب الطبری فی کتابه الآخر (ذخائر العقبی) جملهٔ من فضائل أهل البیت علیهم السلام [۲].

و روی عن الصحیفهٔ إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی فی مواضع من کتابه (الاکتفاء فی فضائل الأربعهٔ الخلفاء) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام معبّرا عنها ب (مسند الرضا) کذلک، فلیراجع.

و قال ابن باکثیر المکی: «و عن سیدنا علی کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما أسری بی إلی السماء، أخذ جبرئیل بیدی و أقعدنی علی درنوک من درانیک الجنهٔ و ناولنی سفرجلهٔ، فکنت أقلّبها إذ انفلقت و خرجت منها حوراء لم أر أحسن منها، فقالت: السلام علیک یا محمد، فقلت: و علیک السلام من أنت؟ قالت: أنا الراضیهٔ المرضیهٔ، خلقنی الجبار من ثلاثهٔ أصناف: أعلای من عنبر، و وسطی من کافور، و أسفلی من مسک، عجننی بماء الحیوان ثم قال لی:

کونی فکنت، خلقنی لأخیک و ابن عمک علی بن أبی طالب. أخرجه الامام علی بن موسی الرضا» [۳].

بل عدّها محمد عابد السندی فی الکتب المعتبرهٔ التی یرویها بأسانیده الصحیحهٔ حیث قال فی (حصر الشارد) «و أما الأربعون من نسخهٔ علی بن موسی الرضا عن آبائه فأرویها بالسند المتقدّم إلی الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن أبی المقدسی، عن سلیمان بن حمزهٔ، أنا محمود بن إبراهیم، أنا الحسن بن محمد بن عباس الراسمی، أنا أبو بکر أحمد بن علی بن خلف، أنا أبو القاسم الحسن بن محمد بن حبیب، أنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه حفید العباس بن حمزهٔ، أنا أبو القاسم عبد اللّه بن أحمد بن عامر الطائی».

[۱] الریاض النضرهٔ ۲/ ۲۳۴.

[۲] ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، أنظر: ۲۶، ۳۲، ۳۹، ۴۴، ۴۷، ۴۸...

[۳] وسیلهٔ المآل فی مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۷

ترجمهٔ السندی ... ص: ۶۷

و السندی من أعلام علماء القوم، و قد ترجم الصدیق حسن القنوجی للشیخ محمد عابد السندی فی (أبجد العلوم) و أثنی علیه قائلا: «الشیخ محمد عابد السندی ابن أحمد علی بن یعقوب، الحافظ، من بنی أبی أیوب الأنصاری، ولد ببلدهٔ سیون و هی علی شاطئ النهر شمالی حیدرآباد السند مما یلی بلدهٔ بویک، هاجر جدّه الملقب بشیخ الإسلام إلی أرض العرب، و کان من أهل العلم و الصلاح.

و أقام الشیخ محمد عابد بزبید دارهٔ علم بالیمن معروفهٔ، و استفاد من علمائها و اقتبس من أشعهٔ عظمائها، حتی عدّ من أهلها، و دخل صنعاء الیمن یتطبب لامامهم و تزوج ابنهٔ وزیره، و ذهب مرهٔ سفیرا من إمام صنعاء إلی مصر، و کان شدید التحنن إلی ربوع طابهٔ، و عاود مرهٔ أرض قومه فدخل نواری بلدهٔ بأرض السند مما یلی بندر کراجی و أقام بها لیالی معدودات، ثم عاد إلی المدینهٔ الطیبهٔ، و ولی رئاسهٔ علمائها من قبل والی مصر، و خلّف من مصنفاته کتبا مبسوطهٔ و مختصرهٔ ... و کان ذا عصبیهٔ للمذهب الحنفی»...

من رواهٔ الصحیفهٔ ... ص: ۶۷

لقد ظهر من عبارهٔ السندی أن جماعهٔ من حفاظ أهل السنهٔ- أمثال ابن حجر العسقلانی- یروون صحیفهٔ الامام الرضا علیه السلام.

و یوجد (فی المکتبهٔ الناصریهٔ) نسختان من الصحیفهٔ یروی إحداهما: أبو الفتح عبید اللّه بن عبد الکریم بن هوازن القشیری النیشابوری الشافعی، المترجم فی (طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۷/ ۲۰۷) و الأخری یرویها: صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموئی الجوینی المتوفی سنهٔ ۷۲۲، و المترجم فی (تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۲۹۸) و (مرآهٔ الجنان- حوادث ۷۲۲) و (العبر حوادث ۷۹۵) و (الدرر

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۸

الکامنهٔ ۱/ ۶۷) و غیرها.

هذا، و سیعلم فی محلّه إخراج العاصمی و ابن النجار حدیث مدینهٔ العلم من حدیث سیدنا الامام الرضا علیه السلام بعین لفظ (الصحیفهٔ).

و لا ریب أن روایهٔ هذا الامام المعصوم علیه السلام کافیهٔ لمن رام الحق، و لا یجحدها إلّا من أضمر البغض و العداء.

۲ روایهٔ الامام الرضا علیه السلام بلفظ آخر ... ص: ۶۸

اشارهٔ

و روی الامام علیه السلام حدیث مدینهٔ العلم، عن آبائه الکرام عن جدّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علیهم أجمعین بلفظ آخر، فقد

قال ابن المغازلی ما نصه: «أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه تعالی فیما أذن لی فی روایته عنه: أن أبا طاهر إبراهیم بن عمر بن یحیی یحدّثهم قال: نا محمد بن المطلب، نا أحمد بن محمد بن عیسی- سنهٔ عشر و ثلاثمائهٔ- نا محمد بن عبد اللّه بن عمر بن مسلم اللاحقی الصفار بالبصرهٔ- سنهٔ أربع و أربعین و مائتین- نا أبو الحسن علی بن موسی الرضا قال: حدثنی أبی عن أبیه جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه علی بن الحسین عن أبیه علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینهٔ العلم و أنت الباب، کذب من زعم أنه یصل إلی المدینهٔ إلّا من [قبل الباب» [۱].

شأن هذا الاسناد ... ص: ۶۸

و هذا إسناد یمتنع الوصول إلی کنه عظمته و جلالته، إنه إسناد التمس کبار

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۹

الأئمهٔ و الحفاظ أن یحدّثهم الامام الرضا علیه السلام بحدیث به. و قال أحمد بن حنبل: لو قرئ هذا الإسناد علی مجنون لبرء من جنونه

فقد ذکر أبو سعید منصور ابن الحسین الآبی الوزیر ما نصه: «حدّث أبو الصّلت قال: کنت مع علی بن موسی- و قد دخل نیسابور و هو راکب بغلهٔ شهباء- فغدا إلی طلبه علماء البلد:

أحمد بن حرب، و یاسین بن النضر، و یحیی بن یحیی، و عدهٔ من أهل العلم.

فتعلّقوا بلجامه فی المربعهٔ فقالوا: بحق آبائک الطاهرین حدثنا بحدیث سمعته من أبیک. قال: حدثنی أبی العبد الصالح موسی بن جعفر، قال حدثنی أبی الصادق جعفر بن محمد، قال حدثنی أبی باقر علم الأنبیاء محمد بن علی، قال حدثنی أبی سید العابدین علی بن الحسین، قال حدثنی أبی سید شباب أهل الجنهٔ الحسین بن علی، قال سمعت أبی سید العرب علی بن أبی طالب قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: الایمان معرفهٔ بالقلب و إقرار باللسان و عمل بالأرکان.

قال قال أحمد بن حنبل: لو قرأت هذا الاسناد علی مجنون لبرء من جنونه.

و روی عن عبد الرحمن بن أبی حاتم مثل ذلک یحکیه عن أبیه و أنه قرأه علی مصروع فأفاق» [۱].

و قال ابن الصباغ «و روی المولی السعید إمام الدنیا عماد الدین محمد بن أبی سعید بن عبد الکریم الوزان- فی محرم سنهٔ ست و تسعین و خمسمائهٔ- قال: أورد صاحب صاحب کتاب تاریخ نیسابور فی کتابه: أن علی بن موسی الرضا لمّا دخل إلی نیسابور فی السفرهٔ التی خص فیها بفضیلهٔ الشهادهٔ، کان فی قبهٔ مستورهٔ بالسقلاط علی بغلهٔ شهباء، و قد شق سوق نیسابور، فعرض له الامامان الحافظان للأحادیث النبویهٔ، و المثابران علی السنّهٔ المحمدیهٔ: أبو زرعهٔ الرازی و محمد بن أسلم الطوسی، و معهما خلائق لا یحصون من طلبهٔ العلم و الحدیث و أهل الروایهٔ و الدرایهٔ فقالا له: أیها السید الجلیل ابن السادهٔ الأئمهٔ، بحق آبائک الطاهرین

[۱] نثر الدر ۱/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۰

و أسلافک الأکرمین إلّا ما أریتنا وجهک المبارک المیمون، و رویت لنا حدیثا عن آبائک عن جدّک محمد صلّی اللّه علیه و سلّم نذکرک به، فاستوقف البغلهٔ و أمر غلمانه بکشف المظلهٔ عن القبهٔ، و أقر عیون تلک الخلائق برؤیهٔ طلعته المبارکهٔ، فکانت له ذؤابتان

مـدليتان على عـاتقه، و الناس كلهم قيام على طبقاتهم ينظرون إليه، و هم ما بين صارخ و باك و متمرغ فی التراب و مقبّل لحافر بغلته، و علا الضجيج، فصاحت الأئمة و الفقهاء و العلماء: معاشر الناس اسمعوا وعوا و انصتوا لسماع ما ينفعكم و لا تؤذونا بكثرة صراخكم و بكائكم، و كان المستملى أبو زرعة و محمد بن أسلم الطوسى.

قال على بن موسى الرضا: حـدثنى أبى موسـى الكاظم، عن أبيه جعفر الصادق، عن أبيه محمـد الباقر، عن أبيه زين العابدين، عن أبيه الحسـين الشـهيد بكربلاـ عن أبيه على بن أبى طـالب كرّم اللّه وجهه أنّه قـال: حـدّثنى جبرئيل قال سـمعت رب العزة سـبحانه و تعالى يقول: كلمة لا إله إلّا اللّه حصنى فمن قالها دخل حصنى، و من دخل حصنى أمن من عذابى.

ثم أرخى الستر على القبة و سار، فعدّ أهل المحابر و الدوى الذين كانوا يكتبون فأنافوا على عشرين ألفا.

قال الأسـتاذ أبو القاسم القشيرى: اتصل هـذا الحـديث ببعض أمراء السامانية فكتبه بالذهب، و أوصـى أن يدفن معه فى قبره، فرأى فى النوم بعد موته فقيل له: ما فعل اللّه بك؟ قال: غفر لى بتلفظى بلا إله إلّا اللّه و تصديقى بأن محمدا رسول اللّه» [۱].

و فى (جواهر العقدين) عن الجمال الزرندى فى كتابه معراج الوصول: «و زاد- عقب قوله و تصديقى بأن محمدا رسول اللّه- و كتابتى هذا الحديث بالذهب تعظيما له و احتراما» [۲].

---

[۱] الفصول المهمة فى معرفة الأئمة ۲۴۱.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۱

و إن شـئت المزيد من مراجع القضية فراجع (المقاصد الحسنة) و (مفتاح النجا) و (الحق المبين) و (فصل الخطاب). و ممن رواها أيضا سبط ابن الجوزى فى (تذكرة الخواص ۳۵۲) و ابن حجر المكى فى (الصواعق ۱۲۲).

و قد أضاف بعضهم فى الرواية: «فلما مرت الراحلة نادانا: بشروطها و أنا من شروطها» قال خواجه بارسا «قيل: من شروطها الإقرار له بأنه إمام مفترض الطاعة».

الامام الرضا عليه السلام معصوم من الخطأ ... ص: ۷۱

و بالرغم من ثبوت عصـمة الإمام الرضا عليه السـلام بالأدلـة العامـة و الخاصة غير الخاضة للحصـر و الإحصاء، فإنا نذكر هنا دليلين من الأدلة الخاصة به من كتب أهل السنة بالمناسبة:

-۱

ما رواه خواجه بارسا فى (فصل الخطاب) و عبد الحق الدهلوى فى (رسالة مناقب الأئمة) و محمد مبين اللكهنوى فى (وسـيلة النجاة) و الجـامى فى (شواهـد النبوة) و رشـيد الـدين الـدهلوى فى (إيضاح لطافـة المقال) و ولى اللّه اللكهنوى فى (مرآة المؤمنين) عن موسـى الكـاظم عليه السـلام أنه قال «رأيت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم فى المنام- و أمير المؤمنين رضـى اللّه عنه معه- فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سـلّم: على ابنـك ينظر بنور اللّه عز و جـل و ينطق بحكمـة، يصـيب و لاـ يخطى، و يعلم و لا يجهل، قـد ملئ حكما و علما».

-۲

مـا رواه الجـامى فى (شواهـد النبوة) و الشـيخ عبـد الحق الـدهلوى فى (رسالـة منـاقب الأئمـة) و خواجه بارسـا فى (فصـل الخطاب) و المولوى محمد مبين فى (وسـيلة النجاة) و المولوى ولى اللّه فى (مرآة المؤمنين) أنه «قيل لأبى جعفر محمد بن على رضـى اللّه عنهما:

إن أباك سمّاه المأمون الرضا و رضيه لولاية عهده، فقال: بل اللّه سبحانه سمّاه الرضا، لأنه كان رضا اللّه عز و جل فى سمائه و رضا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى أرضه، و خص من بين آبائه الماضين بذلك، لأنه رضى به

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۲

المخالفون كما رضى به الموافقون، و كان أبوه موسى الكاظم رضى اللّه عنه يقول:

أدعوا لى ولدى الرضا، و إذا خاطبه قال يا أبا الحسن».

و غير خفى أن رواية هذا الامام المعصوم هذا الحديث بهذا السند عن جدّه الأعظم عليه و آله السلام كاف للإذعان بأنه حديث قطعى، لا يشوبه ريب و لا يعتريه شك، و الحمد للّه رب العالمين.

۳ رواية عبد الرزاق الصّنعانى ... ص: ۷۲

اشارة

قال الحاكم بعد أن أخرج الحديث من حديث ابن عباس و صححه ما نصه:

«و لهذا الحديث شاهد من حديث سفيان الثورى بإسناد صحيح: حدثنى أبو بكر محمد بن على الفقيه الامام الشاشى القفال ببخارى- و أنا سألته- حدثنى النعمان بن هارون البلدى ببلد من أصل كتابه، ثنا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد الحرانى، ثنا عبد الرزاق، ثنا سفيان الثورى، عن عبد اللّه بن عثمان بن خثيم، عن عبد الرحمن بن عثمان التيمى، قال: سمعت جابر بن عبد اللّه يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

كما سيعلم روايته من (المناقب لابن المغازلى) و (تاريخ دمشق) و (تاريخ بغداد) و (كفاية الطالب).

---

[۱] المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۲۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۳

رجال الحديث ... ص: ۷۳

اشارة

و لنذكر بعض كلماتهم فى توثيق رجال هذا السند، تأكيدا لتصحيح الحاكم إيّاه فنقول:

أمّا سفيان الثورى ... ص: ۷۳

فهو من رجال الصحاح الستة، و قد وثّقه ابن حبان [۱]، ترجم له:

۱- السمعانى بقوله: «و أما نسب ثور ابن عبد مناة فالإمام أبو عبد اللّه سفيان بن سعيد ... و كان من سادات أهل زمانه فقها و ورعا و حفظا و إتقانا، شمائله فى الصلاح و الورع أشهر من أن يحتاج إلى الإغراق فى ذكرها» [... ۲].

۲- ابن الأثير: «إمام المسلمين و حجة اللّه على خلقه، يفوت فضائله الإحصاء و تعجز العادين، جمع فى زمنه بين الفقه و الاجتهاد فيه و الحديث و الزهد و العبادة و الورع و الثقة، و إليه المنتهى فى علم الحديث و غيره من العلوم، أجمع الناس على دينه و زهده و ورعه و

ثقته، و لم يختلفوا فی ذلک، و هو أحد الأئمة المجتهدين و أحد أقطاب الإسلام و أركان الدين [...» ۳].

۳- الذهبی «أحد الأعلام علما و زهدا» [۴].

۴- ابن حجر: «قال شعبة و ابن عيينة و أبو عاصم و ابن معين و غير واحد من العلماء: سفيان أمير المؤمنين فی الحديث. و قال ابن المبارک: كتبت عن ألف و مائة شيخ، ما كتبت عن أفضل من سفيان، فقال له رجل: يا أبا عبد اللّه رأيت سعيد ابن جبير و غيره و تقول هذا؟ قال: هو ما أقول، ما رأيت أفضل من سفيان.

---

[۱] الثقات ۶/ ۴۰۱.

[۲] الأنساب- الثوری.

[۳] جامع الأصول لابن الأثير- مخطوط.

[۴] الكاشف ۱/ ۳۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۴

و قال وكيع عن شعبة: سفيان أحفظ منی. و قال ابن مهدی كان وهب يقدّم سفيان فی الحفظ علی مالک. و قال يحيی القطان: ليس أحد أحب إلیّ من شعبة و لا يعدله أحد عندی، و إذا خالفه سفيان أخذت بقول سفيان. و قال الدوری:

رأيت يحيی بن معين لا يقدّم علی سفيان فی زمانه أحدا فی الفقه و الحديث و الزهد و كل شیء. و قال الآجری عن أبی داود: ليس يختلف سفيان و شعبة فی شیء إلّا يظفر سفيان. و قال أبو داود: بلغنی عن ابن معين قال: ما خالف أحد سفيان فی شیء إلّا كان القول قول سفيان. و قال العجلی: أحسن أسناد الكوفة سفيان عن منصور عن إبراهيم عن علقمة عن عبد اللّه ... و قال المروزی عن أحمد: لا يتقدّم فی قلبی أحد سفيان. و قال عبد اللّه بن داود: ما رأيت أفقه من سفيان. و قال أبو قطن: قال لی شعبة إن سفيان ساد الناس بالورع و العلم.

قال الخطيب: كان إماما من أئمة المسلمين و علما من أعلام الدين، مجمعا علی أمانته بحيث يستغنی عن تزكيته، مع الإتقان و الحفظ و المعرفة و الضبط و الورع و الزهد. و قال ابن سعد: كان ثقة مأمونا و كان عابدا ثبتا. و قال النسائی: هو أجلّ من أن يقال فيه ثقة، و هو أحد الأئمة الذين أرجوا أن يكون ممن جعله اللّه للمتقين إماما. و قال ابن أبی حاتم: ما رأيت أشبه بالتابعين من سفيان. و قال زائدة: كان أعلم الناس فی أنفسنا. و قال ابن حبان: كان من سادات الناس فقها و ورعا و إتقانا» [۱].

و أما عبد اللّه بن عثمان بن خثيم القاری ... ص: ۷۴

فقد ترجم له ... ص: ۷۴

۱- ابن حبان قائلا: «عبد اللّه بن عثمان بن خثيم المكی، يروی عن سعيد ابن جبير، روی عنه ابن جريج، روی عنه أهل الحجاز. مات سنة ۱۳۲» [۲].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۴/ ۱۱۳.

[۲] الثقات ۵/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۵

۲- السمعانی: «و ابو عثمان عبد اللّه بن عثمان بن خثيم من القارة، يروی عن أبی الطفيل، عداده فی أهل مكة، روی عنه معمر، مات سنة ۱۴۴، و قد قيل سنة ۱۳۵» [۱].

۳- ابن حجر: «قال ابن أبی مریم عن ابن معین: ثقة حجة. و قال العجلی: ثقة. و قال أبو حاتم: ما به بأس صالح الحدیث. و قال النسائی: ثقة.

و قال مرة لیس بالقوی. و ذکره ابن حبان فی الثقات ... و قال ابن سعد...

کان ثقة و له أحادیث حسنة» [۲].

و أما عبد الرحمن بن بهمان المدنی ... ص: ۷۵

اشارة

الذی عبّر عنه الحاکم فی المستدرک ب «عبد الرحمن بن عثمان التیمی» فقد.

ترجم له ... ص: ۷۵

۱- ابن حبان فی (الثقات).

۲- الذهبی و قال: «وثق» [۳].

۳- ابن حجر و وثقه [۴].

و روی عبد الرزاق بن همام حدیث مدینة العلم بسند آخر، فقد جاء فی (المناقب) ما نصه: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسی، أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصلت القرشی، نا علی بن محمد المصری، نا محمد بن عیسی بن شیبة البزار، نا أحمد بن عبد اللّه بن یزید المؤدّب، نا عبد الرزاق، أنا معمر عن عبد اللّه

---

[۱] الأنساب- القاری.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۱۴.

[۳] الکاشف ۲/ ۱۵۸.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۷۴، تهذیب التهذیب ۶/ ۱۴۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۶

ابن عثمان عن عبد الرحمن قال: سمعت جابر بن عبد اللّه الأنصاری یقول سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الحدیبیة- و هو آخذ بضبع علی بن أبی طالب- هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره، مخذول من خذله. ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

رجال السند ... ص: ۷۶

اشارة

و رجال هذا الحدیث ثقات. فأما معمر فقد أخرج له أصحاب الصحاح الستة و ترجم له بکل ثناء و تعظیم فی (الثقات) و (تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۰۷) و (تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۹۰) و (تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۴۳) و (العبر ۱/ ۲۲۰) و (الکاشف ۲/ ۲۶۶) و (مرآة الجنان ۱/ ۳۲۳) و (طبقات الحفاظ ۸۲) و غیرها.

و أما عبد اللّه بن عثمان، و عبد الرحمن بن بهمان، فقد مرّ طرف من كلمات الثناء عليهما.

و أما عبد الرزاق بن همام ... ص: ۷۶

نفسه، فقد ترجمنا له بالتفصيل فی مجلّد (حديث التشبيه) عن طائفة من معاجم التراجم المعتبرة [۲].

۴ تصحيح يحيى بن معين ... ص: ۷۶

على صحة حديث مدينة العلم،

قال المزیّ و العسقلانی بترجمة أبی الصلت

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۴.

[۲] أنظر: الكمال فی أسماء الرجال- مخطوط، الأنساب: الصنعانی، دول الإسلام: حوادث ۲۱۱، مرآة الجنان حوادث: ۲۱۱، تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۳۴...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۷

عبد السلام بن صالح الهروی: «قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: حدثنا أبو الصلت الهروی، حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش عن مجاهد، عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت بابه.

عبد الرحمن الأنباری: حدثنا أبو الصلت الهروی، حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش عن مجاهد، عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت بابه.

قال القاسم: سألت يحيى بن معين عن هذا الحديث فقال: صحيح.

قال أبو بكر ابن ثابت الحافظ: أراد أنه صحيح من حديث أبی معاوية و ليس بباطل، إذ قد رواه غير واحد عنه» [۱].

و قال السيوطی: «روى الخطيب فی تاريخه عن يحيى بن معين أنه سئل عن حديث ابن عباس فقال: هو صحيح» [۲].

و قال المناوی: «و رواه الخطيب فی التاريخ باللفظ المذكور من حديث أبی معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس. ثم قال: قال القاسم سألت ابن معين عنه فقال: هو صحيح. قال الخطيب: قلت: أراد أنه صحيح من حديث أبی معاوية و ليس بباطل، إذ رواه غير واحد عنه» [۳].

و قال الشوكانی فی مقام الجواب عن القدح فيه: «و أجيب عن ذلک بأن محمد بن جعفر البغدادی الفيدی قد وثّقه يحيى بن معين، و أن أبا الصلت الهروی قد وثقه ابن معين و الحاكم، و قد سئل يحيى عن هذا الحديث فقال: صحيح» [۴].

---

[۱] تهذيب الكمال فی أسماء الرجال- مخطوط، تهذيب التهذيب ۶/ ۳۱۹.

[۲] جمع الجوامع ۱/ ۳۸۳.

[۳] فيض القدير فی شرح الجامع الصغير ۳/ ۴۷.

[۴] الفوائد المجموعة للقاضی الشوكانی ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۸

و قال الأمير: «و روى الخطيب فی تاريخه عن يحيى بن معين أنه سئل عن حديث ابن عباس فقال: هو صحيح» [۱].

هذا، و أما دعوى أنه أراد أنه صحيح من حديث أبی معاوية ... فعارية عن الدليل، و من هنا نقل السيوطی و الشوكانی و غيرهما

تصحیحه إیاه مطلقا، و لو سلّم فإن أبا معاویهٔ و الأعمش و مجاهد ثقات، فالحدیث صحیح بلا کلام، و سیأتی لذلک مزید تأیید و تحقیق من کلام الحافظ العلائی و العلامهٔ الفیروزآبادی، کما ستعلم عند نقض کلمات (الدهلوی) إثبات یحیی بن معین لهذا الحدیث مرهٔ بعد أخری ... فانتظر.

ترجمته ۱- ابن جزلهٔ: «کان إماما حافظا متقنا ... قال علی بن المدینی: انتهی العلم بالبصرهٔ إلی یحیی بن أبی کثیر و قتادهٔ، و علم الکوفهٔ إلی إسحاق و الأعمش، و انتهی علم الحجاز إلی ابن شهاب و عمرو بن دینار، و صار علم هؤلاء الستهٔ بالبصرهٔ إلی سعید بن أبی عروبهٔ و شعبهٔ و معمر و حماد بن سلمهٔ و أبی عوانهٔ، و من أهل الکوفهٔ إلی سفیان الثوری و سفیان بن عیینهٔ، و من أهل الحجاز إلی مالک بن أنس، و من أهل الشام إلی الأوزاعی، فانتهی علم هؤلاء إلی محمد بن إسحاق و هشیم و یحیی بن سعید و ابن أبی زائدهٔ و وکیع و ابن المبارک- و هو أوسع هؤلاء علما- و ابن مهدی و ابن آدم، و صار علم هؤلاء جمیعا إلی یحیی بن معین.

و قال أحمد: کل حدیث لا یعرفه یحیی بن معین فلیس هو بحدیث.

و قال ابن الرومی: ما سمعت أحدا قط یقول الحق فی المشایخ غیر یحیی بن معین، و غیره کان یتحامل بالقول» [... ۲].

---

[۱] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ.

[۲] مختار مختصر تاریخ بغداد- مخطوط.

۲- السمعانی: «کان إماما ربّانیا عالما حافظا ثبتا متقنا مرجوعا إلیه فی الجرح و التعدیل ... انتهی علم العلماء إلیه حتی قال أحمد بن حنبل: هاهنا رجل خلقه اللّه لهذا الشأن و أظهر کذب الکذابین- یعنی یحیی بن معین- و قال علی بن المدینی: لا نعلم أحدا من لدن آدم کتب من الحدیث ما کتب یحیی بن معین.

قال أبو حاتم الرازی: إذا رأیت البغدادی یحب أحمد بن حنبل فاعلم أنه صاحب سنهٔ، و إذا رأیته یبغض یحیی بن معین فاعلم أنه کذّاب» [۱].

۳- النووی: «هو إمام أهل الحدیث فی زمنه و المعوّل علیه فیه ... أجمعوا علی إمامته و توثیقه و حفظه و جلالته و تقدّمه فی هذا الشأن و اضطلاعه منه...

و أحواله و فضائله رضی اللّه عنه غیر منحصرهٔ» [... ۲].

۴- ابن خلکان: «الحافظ المشهور، کان إماما عالما حافظا متقنا ... و هو صاحب الجرح و التعدیل، روی عنه کبار الأئمهٔ منهم أبو عبد اللّه محمد بن إسماعیل البخاری، و أبو الحسین مسلم بن الحجاج القشیری، و أبو داود السجستانی، و غیرهم من الحفاظ، و کان بینه و بین الامام أحمد بن حنبل رضی اللّه عنه من الصحبهٔ و الألفهٔ و الاشتراک فی الاشتغال بعلوم الحدیث ما هو مشهور، لا حاجهٔ إلی الاطالهٔ فیه» [... ۳].

۵- أبو الفداء الأیوبی: «کان إماما حافظا» [... ۴].

۶- الذهبی: «یحیی بن معین هو الامام الحافظ الجهبذ شیخ المحدثین ... قال عبد الرحمن بن أبی حاتم: سئل أبی عن یحیی فقال: إمام. و قال النسائی: أبو زکریا أحد الأئمهٔ فی الحدیث، ثقهٔ مأمون.» [۵].

---

[۱] الأنساب- المری.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۵۶.

[۳] وفیات الأعیان ۶/ ۱۳۹.

[۴] المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۳۷.

[۵] سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۷۱.

۷- الـذهبی: «يحيی بن معين الامام الفرد سيد الحفّاظ ... قال يحيی القطان: ما قدم علينا مثل هذين أحمد بن حنبل و يحيی بن معين. قال أحمد بن حنبل: يحيی بن معين أعلمنا بالرجال.

قلت: يحيی أشهر من أن نطول الشرح بمناقبه. قال خنيس بن مبشر أحد الثقات: رأيت يحيی بن معين فی النوم فقلت: ما فعل اللّه بک؟ قال أعطانی و حبانی و زوّجنی ثلاث مائة حوراء، و مهّد لی بين الناس. توفی فی ذی القعدة غريبا بمدينة النبی صلّی اللّه عليه و سلّم سنة ۲۳۳» [۱].

۸- الذهبی أيضا: «الامام أبو زكريا يحيی بن معين البغدادی الحافظ، أحد الأعلام و حجة الإسلام ... حديثه فی الكتب الستة» [۲].

۹- الذهبی أيضا: «إمام المحدثين، فضائله كثيرة، مولده سنة ۱۵۸، و مات طالب الحج بالمدينة فی ذی القعدة ۲۳۳، و حمل علی أعواد النبی صلّی اللّه عليه و سلّم» [۳].

۱۰- اليافعی بنحو ما تقدم [۴].

۱۱- القنوجی فی (التاج المكلل: ۱۴۱).

۵ رواية سويد بن سعيد الحدثانی ... ص: ۸۰

اشارة

من مشايخ مسلم و ابن ماجة. قال ابن كثير- بعد أن روی حديث أنا دار

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۲۹.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۱/ ۴۱۵.

[۳] الكاشف ۲/ ۳۵۸.

[۴] مرآة الجنان ۲/ ۱۰۸.

الحكمة ...

عن الترمذی- «قلت: رواية سويد بن سعيد عن شريک عن سلمة عن الصنابحی عن علی مرفوعا: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

و رواه الذهبی بإسناده عنه

، كما ستعلم فی محلّه إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۸۱

۱- السمعانی فی (الأنساب- الحدثانی).

۲- المزی فی (تهذیب الکمال ۱۲/ ۲۴۷).

۳- الذهبی فی (تهذیب التهذیب- مخطوط) و (تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۵۴) و (العبر فی خبر من غبر ۱/ ۴۳۲).

۴- ابن حجر فی (تهذیب التهذیب ۴/ ۲۷۲).

۵- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۱۹۸).

و غیرهم ... و قد أثنوا علیه و وصفوه بالأوصاف الحمیدة، و أطروه غایة الإطراء، فلیراجع.

۶ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۸۱

اشارة

رواه من طرق عدیدة...

قال العلامة محمد بن علی بن شهرآشوب (المترجم فی الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۴ و البلغة للفیروزآبادی ۲۴۰ و لسان المیزان ۵/ ۳۱۰ و بغیة الوعاة ۱/ ۱۸۱ و طبقات المفسرین للداودی ۲/ ۱۹۹) «و قال النبی علیه السلام بالإجماع أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۸۲

الباب. رواه أحمد من ثمانیة طرق» [۱].

و قال سبط ابن الجوزی: «أحمد فی الفضائل: ثنا إبراهیم بن عبد اللّه، ثنا محمد ابن عبد اللّه (عمر) الرومی، ثنا شریک عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

و قال السمهودی: «رواه الامام أحمد فی الفضائل عن علی رضی اللّه عنه» [۳].

کما یظهر ذلک من کلام المناوی و الشیخانی القادری فیما سیأتی إن شاء اللّه.

متی روی أحمد حدیثا وجب المصیر إلیه ... ص: ۸۲

و لقد بنی علماء أهل السنة علی وجوب المصیر إلی الحدیث الذی یرویه أحمد بن حنبل، لأنه إمام زمانه و المقتدی به فی هذا الفن، قال أخطب خوارزم و الکنجی فی بیان کثرة فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «و یدلّ علی ذلک ما رویناه عن إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل، و هو أعرف أصحاب الحدیث فی علم الحدیث، قریع أقرانه و إمام زمانه، و المقتدی به فی هذا الفن فی إبانه، و الفارس الذی یکب فرسان الحافظ فی میدانه، و روایته مقبولة، و علی کاهل التصدیق محمولة و لا یتّهم فی دینه، و لا یشک أنه یقول بتفضیل الشیخین أبی بکر و عمر رضی اللّه عنهما و أرضاهما و أظلنا بظل رضاهما- فجاءت روایته فیه کعمود الصباح، و لا یمکن ستره بالراح» [... ۴].

و قال سبط ابن الجوزی فی ذکر حدیث المؤاخاة: «و نحن نقول: الحدیث

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

[۲] تذكرة خواص الأمة: ۴۷.

[۳] جواهر العقدين- مخطوط.

[۴] المناقب للخوارزمى: ۳، كفاية الطالب: ۲۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۳

الذى رواه أحمد فى الفضائل ليس فيه ميسرة و لا الحكم، و أحمد مقلّد فى الباب، متى روى حديثا وجب المصير إلى روايته، لأنه إمام زمانه و عالم أوانه و المبرز فى علم النقل على أقرانه، و الفارس الذى لا يجارى فى ميدانه، و هذا هو الجواب عن جميع ما يرد فى الباب و فى أحاديث الكتاب» [۱].

۷ رواية عبّاد بن يعقوب ... ص: ۸۳

الرواجنى الأسدى شيخ البخارى و ابن ماجة و الترمذى، و سيظهر ذلك من كلام الخطيب البغدادى و الكنجى ان شاء اللّه.

و قد ترجمنا له بالتفصيل فى مجلد (حديث الطير).

۸ رواية الترمذى ... ص: ۸۳

اشارة

رواه فى صحيحه كما فى (جامع الأصول) حيث قال: «على: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها. أخرجه الترمذى» [۲].

و فى (مطالب السئول): «و لم يزل- أى على عليه السّلام- بملازمة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، يزيده اللّه تعالى علما حتى قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه

[۱] تذكرة خواص الأمة: ۲۲.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۴۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۴

و سلّم- فيما نقله الترمذى فى صحيحه بسنده عنه- أنا مدينة العلم و على بابها» [۱].

و فيه فى شواهد علمه عليه السلام: «و من ذلك ما رواه الامام الترمذى فى صحيحه بسنده- و قد تقدم ذكره فى الاستشهاد فى صفة أمير المؤمنين بالأنزع البطين- إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها» [۲].

و قال السيوطى: «و أخرج الترمذى و الحاكم عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها

، هذا حديث حسن على الصواب» [۳].

و فى (السيرة الشامية) فى أسماء الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم: «مدينة العلم. روى الترمذى و غيره مرفوعا: أنا مدينة العلم و على بابها

. و الصواب أنه حديث حسن».

و قد اعترف ابن تیمیهٔ فی (المنهاج) و ابن روزبهان فی (الباطل) بإخراج الترمذی حدیث مدینهٔ العلم فی صحیحه.

کما سیظهر ذلک من: (الصواعق) و (النواقض) و (العقد النبوی) و (الصراط السوی) و (أسماء رجال المشکاهٔ) و (تیسیر المطالب) و (النبراس) و (شرح المواهب اللدنیهٔ) و (إسعاف الراغبین) و (ذخیرهٔ المآل) و (شرح المثنوی) و غیرها- إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۸۴

و لا بأس بإیراد طرف من فضائل الترمذی و محامده عن کتب أعیان أهل السنهٔ و مشاهیرهم، فممن ترجم له:

---

[۱] مطالب السئول: ۳۵.

[۲] مطالب السئول: ۶۱.

[۳] تاریخ الخلفاء: ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۵

۱- السمعانی: «هذه النسبهٔ إلی بوغ، و هی قریهٔ من قری ترمذ علی ستهٔ فراسخ، منها الامام أبو عیسی بن سورهٔ بن شداد البوغی الترمذی الضریر، إمام عصره بلا مدافعهٔ، صاحب التصانیف» [... ۱].

و قال: «أحد الأئمهٔ الذین یقتدی بهم فی علم الحدیث، صنّف کتاب الجامع و التاریخ و العلل تصنیف رجل عالم متقن، و کان یضرب به المثل فی الحفظ و الضبط، تلمذ لأبی عبد اللّه محمد بن إسماعیل البخاری، و یشارک معه فی شیوخه» [... ۲]

۲- المجد ابن الأثیر: «هو أحد العلماء الحفاظ الأعلام، و له فی الفقه ید صالحهٔ، أخذ عن جماعهٔ من أئمهٔ الحدیث و لقی الصدر الأول من المشایخ ...

و له تصانیف کثیرهٔ فی علم الحدیث، و کتابه هذا الصحیح أحسن الکتب و أکثرها فائدهٔ و أحسنها ترتیبا و أقلها تکرارا، و فیه ما لیس فی غیره من ذکر المذاهب و وجوه الاستدلال و تبیین أنواع الحدیث من الصحیح و الحسن و الغریب، و فیه جرح و تعدیل، و فی آخره کتاب العلل قد جمع فیه فوائد حسنهٔ کما لا یخفی قدرها علی من وقف علیها. قال الترمذی رحمه اللّه: صنفت هذا الکتاب فعرضته علی علماء الحجاز فرضوا به، و عرضته علی علماء العراق فرضوا به، و عرضته علی علماء خراسان فرضوا به، و من کان فی بیته هذا الکتاب فکأنما فی بیته نبی یتکلم» [۳].

۳- العز ابن الأثیر: «کان إماما حافظا، له تصانیف حسنهٔ منها الجامع الکبیر فی الحدیث، و هو أحسن الکتب، و کان ضریرا» [۴].

۴- ابن خلکان بمثل کلام السمعانی [۵].

---

[۱] الأنساب- البوغی.

[۲] المصدر- الترمذی.

[۳] جامع الأصول ۱/ ۱۹۳- ۱۹۴.

[۴] الکامل فی التاریخ- حوادث: ۲۷۹.

[۵] وفیات الأعیان ۴/ ۲۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۶

۵- أبو الفداء الأیوبی: «کان إماما حافظا له تصانیف حسنهٔ منها الجامع الکبیر فی الحدیث، و کان ضریرا، و هو من أئمهٔ الحدیث

المشهورين الذين يقتدى بهم فى علم الحديث» [... ۱].

۶- الذهبى: «الامام الحافظ أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة السلمى الترمذى الضرير مصنف الجامع و كتاب العلل...

قال ابن حبان فى كتاب الثقات: كان أبو عيسى ممن جمع و صنف و حفظ و ذاكر. و قال أبو سعيد الادريسى: كان أبو عيسى يضرب به المثل فى الحفظ. و قال الحاكم: سمعت عمر بن عليك يقول: مات البخارى فلم يخلف بخراسان مثل أبى عيسى فى العلم و الحفظ و الورع و الزهد، بكى حتى عمى و بقى ضريرا سنين...

قال: ما أخرجت فى كتابى هذا إلّا حديثا قد عمل به بعض الفقهاء» [... ۲].

۷- الذهبى أيضا ...: «كان من أئمة هذا الشأن» [... ۳].

۸- الخطيب التبريزى بمثل كلام المجد ابن الأثير [۴].

۹- السيوطى: «الحافظ العلامة، طاف البلاد و سمع خلقا كثيرا من الخراسانيين و العراقيين و الحجازيين و غيرهم» [... ۵].

۱۰- القارى: «هو أحد أئمة عصره و أجلة حفاظ دهره- قيل: ولد أكمه- سمع خلقا كثيرا من العلماء الأعلام و حفاظ مشايخ الإسلام، مثل قتيبة بن سعيد و البخارى و الدارمى و نظرائهم، و جامعه دال على اتساع حفظه و وفور علمه، كأنه كاف للمجتهد و شاف للمقلد، و نقل عن الشيخ عبد اللّه الأنصارى

---

[۱] المختصر- حوادث: ۲۷۹.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۳۳.

[۳] العبر ۲/ ۶۲.

[۴] أسماء رجال المشكاة المطبوع مع المشكاة ۳/ ۸۰۳.

[۵] طبقات الحفاظ ۲۷۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۷

أنه قال: جامع الترمذى عندى أنفع من كتابى البخارى و مسلم» [... ۱].

و انظر: (دول الإسلام ۱/ ۱۶۸) و (مرآة الجنان ۲/ ۱۹۳) و (تتمة المختصر حوادث ۲۷۹) و غيرها.

۹ رواية ابن فهم البغدادى ... ص: ۸۷

اشارة

قال الحاكم فى (المستدرك) «حدثنا بصحة ما ذكره الامام أو زكريا يحيى بن معين: أبو الحسين محمد بن أحمد بن تميم القنطرى، ثنا الحسين بن فهم، ثنا محمد بن يحيى بن الضريس، ثنا محمد بن جعفر الفيدى، ثنا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد المدينة فليأت الباب. قال الحسين بن فهم:

حدثناه أبو الصلت الهروى عن أبى معاوية.

قال الحاكم: ليعلم المستفيد لهذا العلم: أن الحسين بن فهم بن عبد الرحمن ثقة مأمون حافظ» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۷

و عبارة الحاکم هذه فی حق ابن فهم تغنینا عن ترجمته، و قد ذکره الحافظ الذهبی فی حوادث سنة ۲۸۹ قائلا: «و فیها الحسین بن محمد بن فهم بن علی البغدادی الحافظ، أحد أئمة الحدیث، أخذ عن یحیی بن معین و روی الطبقات عن ابن سعد» [۳].

---

[۱] شرح الشمائل للقاری ۱/ ۷.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۷.

[۳] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۸۳.

۱۰ روایة البزار ... ص: ۸۸

اشارة

ابن حجر المکّی: «أخرج البزّار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه ... قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [... ۱].

و ستعلم روایته من (العقد النبوی) و (نزل الأبرار) و (إسعاف الراغبین) و (مفتاح النجا) و (وسیلة النجاة) و (السیف المسلول) و غیرها أیضا.

ترجمته ...: ص: ۸۸

۱- أبو نعیم بقوله: «أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصری أبو بکر البزّار الحافظ، قدم أصبهان مرّتین» [۲].

۲- الذهبی: «و فیها مات حافظ وقته أبو بکر أحمد بن عمرو البصری البزار صاحب المسند الکبیر بالرملة» [۳].

۳- السیوطی: «البزّار الحافظ العلامة الشهیر» [... ۴].

۴- الأزهری: «سنن البزار الحافظ أبی بکر أحمد بن عبد الخالق البزار العتکی ... قال ابن أبی خیثمة: هو رکن من أرکان الإسلام، کان یشبه بابن

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۳.

[۲] اخبار أصفهان ۱/ ۱۰۴.

[۳] دول الإسلام ۱/ ۱۷۷.

[۴] طبقات الحفاظ ۲۸۵.

حنبل فی زهده و ورعه» [... ۱].

۵- (الدهلوی) فی کتابه (التحفة) و وصفه ب «عمدة المحدثین» و اعتمد علی نقله و استشهد بروایاته فی مواضع عدیدة منه.

۱۱ روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۸۹

اشارة

قال السیوطی بعد أن

روی حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها» عن الترمذی و الطبری و أبی نعیم

، ثم ذکر عبارة الترمذی حوله، قال: «و قال ابن جریر: هذا خبر صحیح سنده، و قد یجب أن یکون هذا علی مذهب الآخرین سقیما غیر صحیح لعلّتین: إحداهما: إنه خبر لا یعرف له مخرج عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا من هذا الوجه، و الأخری: إن سلمة بن کهیل عندهم ممن لا یثبت بنقله حجة.

و قد وافق علیا فی روایة هذا الخبر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم غیره:

ثنا محمد بن إبراهیم الفزاری ثنا عبد السلام بن صالح الهروی ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها.

ثنا إبراهیم بن موسی الرازی- و لیس بالفراء- ثنا أبو معاویة بإسناده مثله.

هذا الشیخ لا أعرفه و لا سمعت منه غیر هذا الحدیث. انتهی کلام ابن جریر» [۲].

---

[۱] رسالة الأسانید: ۴۴.

[۲] جمع الجوامع ۱/ ۳۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۰

ترجمته ...: ص: ۹۰

۱- ابن جزلة فی مختار مختصر تاریخ بغداد- مخطوط.

۲- السمعانی فی الأنساب- الطبری.

۳- یاقوت فی معجم الأدباء ۶/ ۴۲۳.

۴- النووی فی تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۵- الذهبی فی تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۱۰ و العبر.

۶- ابن الوردی فی تتمة المختصر حوادث ۳۰۷.

۷- الیافعی فی مرآة الجنان ۲/ ۲۶۱.

۸- السبکی فی طبقات الشافعیة ۲/ ۱۳۵.

۹- ابن الشحنة فی روضة المناظر حوادث ۳۱۰.

۱۰- ابن قاضی شهبة الأسدی فی طبقات الشافعیة ۱/ ۱۰۱.

۱۱- السیوطی فی طبقات الحفاظ ۳۰۷.

۱۲- الدوادی فی طبقات المفسرین ۲/ ۱۰۶.

و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلّد حدیث الولایة.

و قال ابن خلکان ما ملخصه: «کان إماما فی فنون کثیرة منها التفسیر و الحدیث و الفقه و التاریخ و غیر ذلک، و له مصنفات ملیحة فی فنون عدیدة تدل علی سعة علمه و غزارة فضله، و کان من الأئمة المجتهدین لم یقلّد أحدا، و کان أبو الفرج المعافی بن زکریا النهروانی المعروف بابن طرار علی مذهبه، و سیأتی ذکره إن شاء اللّه تعالی.

و کان ثقة فی نقله و تاریخه أصح التواریخ و أثبتها، و ذکره الشیخ أبو إسحاق الشیرازی فی طبقات الفقهاء من جملة المجتهدین»... [۱].

---

[۱] وفیات الأعیان ۴/ ۱۹۱.

و قال أبو الفداء الأیوبی: «کان حافظا لکتاب اللّه، عارفا بالقراءات، بصیرا بالمعانی، و کان من المجتهدین لم یقلّد أحدا، و کان فقیها عالما عارفا بأقاویل الصحابة و التابعین و من بعدهم ... و لمّا مات تعصّبت علیه العامّة و رموه بالرفض، و ما کان سببه إلّا أنّه صنّف کتابا فیه اختلاف الفقهاء و لم یذکر فیه أحمد ابن حنبل فقیل له فی ذلک، فقال: لم یکن أحمد بن حنبل فقیها و إنما کان محدّثا.

فاشتد ذلک علی الحنابلة و کانوا لا یحصون کثرة ببغداد فشنّعوا علیه بما أرادوه» [۱].

و قال الجزری: «الامام أبو جعفر الطبری الآملی البغدادی أحد الأعلام و صاحب التفسیر و التاریخ و التصانیف ... قال الخطیب: کان أحد الأئمة العلم یحکم بقوله و یرجع إلی رأیه لمعرفته و فضله، و کان قد جمع من العلوم ما لم یشارکه فیه أحد من أهل عصره، فکان حافظا لکتاب اللّه، عارفا بالقراءات، بصیرا بالمعانی، فقیها فی أحکام القرآن، عالما بالسنن و طرقها، صحیحها و سقیمها، ناسخها و منسوخها، عارفا بأقوال الصحابة و التابعین، عارفا بأیّام الناس و أخبارهم» [... ۲].

۱۲ روایة أبی بکر الباغندی ... ص: ۹۱

اشارة

قال ابن المغازلی: «أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، أنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی الحافظ البغدادی، نا الباغندی محمد بن محمد ابن سلیمان، نا محمد بن مصفی نا حفص بن عمر العدنانی، نا علی بن عمرو عن أبیه

---

[۱] المختصر- حوادث ۳۰۷.

[۲] غایة النهایة فی طبقات القراء ۲/ ۱۰۶.

عن جریر عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها و لا تؤتی البیوت إلّا من أبوابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۲

۱- السمعانی فی (الأنساب- الباغندی).

۲- الذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۳۶) و (العبر ۲/ ۱۵۳) و (دول الإسلام حوادث ۳۱۲).

۳- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۱۱) و غیرهم، فلیراجع.

۱۳ روایهٔ الأصم ... ص: ۹۲

اشارهٔ

قال الحاکم ما نصّه: «حدثنا أبو العباس محمد بن یعقوب، ثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملهٔ، ثنا أبو الصّلت عبد السلام بن صالح، ثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد المدینهٔ فلیأت الباب.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه، و أبو صلت ثقهٔ مأمون،

فإنی سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب فی التاریخ یقول: سمعت العباس بن محمد الدوری یقول: سألت یحیی بن معین عن أبی الصّلت الهروی فقال: ثقهٔ فقلت:

ألیس قد حدّث عن أبی معاویهٔ عن الأعمش أنا مدینهٔ العلم؟ فقال: حدّث به محمد ابن جعفر الفیدی و هو ثقهٔ مأمون» [... ۲].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۱.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۶.

و

قال ابن المغازلی «أخبرنا أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الأصفهانی- قدم علینا واسطا، إملاء فی جامعنا فی شهر رمضان من سنهٔ أربع و ثلاثین و أربعمائهٔ- أنا أبو سعید محمد بن موسی بن الفضل بن شاذان الصیرفی بنیسابور، أنا أبو العباس محمد بن یعقوب الأصم، نا محمد بن عبد الرحیم الهروی، نا عبد السلام بن صالح نا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۳

۱- السمعانی: «الأصم- بفتح الألف و الصاد المهملهٔ و تشدید المیم فی آخر الکلمهٔ- هذه صفهٔ لمن کان لا یسمع، من الصمم، و المشهور به فی المشرق و المغرب: أبو العباس محمد بن یعقوب، محدّث عصره بلا مدافعهٔ، و لم یختلف قط فی صدقه و صحهٔ سماعه، قال الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ: ما رأینا الرحالهٔ فی بلد من بلاد الإسلام أکثر منها إلیه، فناهیک بهذا شرفا و اشتهارا و علوا فی الدین و قبولا فی بلاد المسلمین بطول الدنیا و عرضها» [۲].

۲- الذهبی: «الأصم: الامام الثّقهٔ محدث المشرق، قال الحاکم: سمعت محمد بن الفضل بن خزیمهٔ قال سمعت جدی إمام الأئمهٔ- و سئل عن کتاب المبسوط للشافعی فقال- اسمعوه من أبی العباس الأصم فإنه ثقهٔ قد رأیته یسمع بمصر، و سمعت أبا أحمد الحافظ

يقول: سمعت عبد الرحمن بن أبی حاتم يقول:

ما بقی لكتاب المبسوط راو غير أبی العباس الوراق، و بلغنا أنه ثقة صدوق» [۳].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۳.

[۲] الأنساب- الأصم. ملخصا.

[۳] تذكرة الحفاظ ۳/ ۸۶۰. ملخّصا.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۴

و فی (العبر): «و فيها محدّث خراسان و مسند العصر أبو العباس الأصم محمد بن يعقوب» [... ۱].

۳- السيوطی: «الأصم: الامام المفيد الثقة محدّث المشرق ... محدّث عصره بلا مدافعة» [... ۲].

۱۴ رواية أبی الحسن ابن تميم البغدادی ... ص: ۹۴

لقد ظهرت روايته للحديث من عبارة الحاكم الآنفة الذكر، كما ستعلم ذلك فيما يأتی أيضا.

۱۵ رواية أبی بكر ابن الجعابی ... ص: ۹۴

اشارة

قال ابن شهرآشوب: «و قال النبی عليه السلام بالإجماع: أنا مدينة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب. رواه أحمد من ثمانية طرق، و إبراهيم الثقفی من سبعة طرق، و ابن بطة من ستة طرق، و القاضی الجعابی من ستة طرق» [۳].

---

[۱] العبر فی خبر من غبر- حوادث: ۳۶۴.

[۲] طبقات الحفاظ ۳۵۴.

[۳] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۵

ترجمته ...: ص: ۹۵

ترجم له الحافظ جلال الدين السيوطی بما هذا نصّه: «ابن الجعابی الحافظ البارع، فريد زمانه، قاضی الموصل أبو بكر محمد بن عمر بن محمد بن مسلم التميمی البغدادی، ولد فی صفر سنة ۲۸۴ و تخرّج بابن عقدة، و صنف الأبواب و الشيوخ، روی عنه الدارقطنی و الحاكم و أبو نعيم- و هو خاتمة أصحابه-. قال أبو علی: ما رأيت فی المشايخ أحفظ من ابن الجعابی، و سمعت من يقول: إنه يحفظ مائتی ألف حديث و يجيب فی مثلها، إلّا أنه كان يفضل الحافظ، فإنه يسوق المتون بألفاظها، و أكثر الحفاظ يتسمحون فی ذلك، و كان إماما فی معرفة العلل و ثقات الرجال و تواريخهم. مات ببغداد فی رجب سنة ۳۵۵» [۱].

۱۶ روایهٔ الطبرانی ... ص: ۹۵

اشارهٔ

لقد أخرجه من حدیث ابن عباس، حیث قال: «ثنا الحسن بن علی المعمری و محمد بن علی الصائغی المکی قال ثنا أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی، ثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۲].

و رواه بهذا اللفظ عنه: ابن حجر- علی ما نقل عنه السیوطی فی شرح

---

[۱] طبقات الحفاظ ۳۷۵ و له ترجمهٔ فی تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۲۵ و فی العبر ۲/ ۳۰۲.

[۲] عن المعجم الکبیر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۶

الترمذی و السیوطی فی (جمع الجوامع)، و المتقی فی (کنز العمال) و البدخشانی فی (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و المولوی مبین فی (وسیلهٔ النجاهٔ) و ولی اللّه فی (مرآهٔ المؤمنین)

کما ستعرف فیما یأتی إن شاء اللّه تعالی.

و أخرجه فیه عن ابن عباس بلفظ آخر، قال السیوطی: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب، عق عد طب ک» [۱].

و رواه بهذا اللفظ عنه: السمهودی فی (جواهر العقدین) و المتقی فی (کنز العمال) کما ستعلم.

و تظهر روایته إیاه من حدیث ابن عباس من (النکت البدیعات) و (شرح المواهب) و (الفوائد المجموعهٔ) کما سیأتی فیما بعد إن شاء اللّه.

و أخرجه الطبرانی فی (الأوسط) من حدیث جابر بن عبد اللّه الأنصاری، فقد قال ابن حجر المکی «الحدیث التاسع: أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی رضی اللّه عنه، قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۲].

و تظهر روایته له من حدیث جابر من (العقد النبوی) و (النبراس) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفهٔ المحبین) و (إسعاف الراغبین) و (وسیلهٔ النجاهٔ) و (السیف المسلول) کما سیأتی فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و أخرجه من حدیث ابن عمر کما عرفت ذلک من عبارهٔ (الصواعق) الآنفهٔ قریبا، و ستعرفه من عبارات (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفهٔ المحبین) و (إسعاف الراغبین) و (وسیلهٔ النجاهٔ) إن شاء اللّه.

هذا: و یعلم إخراجه حدیث مدینهٔ العلم بنحو الإطلاق من عبارهٔ (کنوز الحقائق) إن شاء اللّه.

---

[۱] الجامع الصغیر من أحادیث البشیر النذیر ۱/ ۱۰۸.

[۲] الصواعق المحرقهٔ: ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۷

ترجمته ...: ص: ۹۷

۱- السمعانی فی (الأنساب- الطبرانی).

۲- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۲۱۵).

۳- الذهبی فی (العبر ۲/ ۳۱۵).

۴- الیافعی فی (مرآة الجنان (۲/ ۳۷۲).

۵- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۷۲).

۶- الجزری فی (طبقات القراء ۱/ ۳۱۱).

و قد ذکرنا ترجمة بالتفصیل عن هذه الکتب و غیرها فی مجلد (حدیث الطیر).

و قال الذهبی: «الطبرانی: الحافظ الامام العلامة الحجة أبو القاسم سلیمان ابن أحمد بن أیوب بن مطیر الشامی اللخمی الطبرانی مسند الدنیا» [... ۱].

و فی (دول الإسلام) «مسند الدنیا الحافظ أبو القاسم» [... ۲].

و قال القنوجی «کان حافظ عصره، رحل فی طلب الحدیث من الشام إلی العراق و الحجاز و الیمن و مصر و بلاد الجزیرة الفراتیة، و أقام فی الرحلة ثلاثا و ثلاثین سنة، و سمع الکثیر، و عدد شیوخه ألف شیخ، و له المصنفات الممتعة النافعة الغریبة، منها المعاجم الثلاثة» [... ۳].

هذا، و قد تمسک (الدهلوی)- کغیره- فی مواضع عدیدة من کتابه (التحفة) بأخبار الطبرانی و أقواله.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۱۲.

[۲] دول الإسلام ۱/ ۲۲۳.

[۳] التاج المکلل: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۸

۱۷ روایة أبی بکر القفال الشاشی ... ص: ۹۸

اشارة

قال الحاکم بعد أن أخرج الحدیث من حدیث ابن عباس «و لهذا الحدیث شاهد من حدیث سفیان الثوری بإسناد صحیح: حدثنی أبو بکر محمد بن علی الفقیه الامام الشاشی القفال ببخارا- و أنا سألته- حدثنی النعمان بن هارون البلدی ببلد من أصل کتابه، ثنا أحمد بن عبد اللّه بن یزید الحرانی، ثنا عبد الرزاق، ثنا سفیان الثوری، عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم، عن عبد الرحمن بن عثمان التیمی، قال سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۸

۱- السمعانی: «الامام أبو بکر محمد بن علی بن إسماعیل القفال الشاشی، أحد أئمة الدنیا فی التفسیر و الحدیث و الفقه و اللغة»...

[۲].

و قال فی (القفال) «إمام أهل عصره بلا مدافعة، و كان إماما أصوليا لغويا شاعرا، أفنى عمره فى طلب العلم و نشره، و شاع ذكره فى الشرق و الغرب، و صنف التصانيف الحسان» [... ۳].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۷.

[۲] الأنساب- الشاشی.

[۳] المصدر نفسه- القفال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۹

۲- الرافعی: «إمام من أئمة أصحاب الشافعی رضی اللّه عنه، مقدّم فی العلوم، و له تصانیف مشهورة فی التفسیر و الحدیث و الأصول و الفقه» [... ۱].

۳- النووی: «كان إمام عصره بما وراء النهر و أعلمهم بالأصول، و له مصنّفات من أجلّ المصنفات، و هو أول من صنف الجدل و شرح رسالة الشافعی.

قال الشیخ أبو إسحاق فی طبقاته: له مصنفات كثیرة لیس لأحد مثلها ... و قال الامام أبو عبد اللّه الحلیمی: كان شیخنا القفال الشاشی أعلم من لقیته من علماء عصره» [... ۲].

۴- ابن خلكان: «الفقیه الشافعی، إمام عصره بلا مدافعة، كان فقیها محدّثا أصولیا لغویا شاعرا، لم یكن بما وراء النهر فی الشافعیین مثله فی قوته» [... ۳].

۵- الذهبی: «هو صاحب وجه فی المذهب» [۴].

۶- الیافعی: «الامام النحریر، الفاضل الشهیر المعروف بالقفال الكبیر و بالقفال الشاشی الفقیه الشافعی، إمام عصره بلا منازع، و فرید دهره بلا مدافع، صاحب المصنفات المفیدة و الطریقة الحمیدة ...، روى عن أكابر من العلماء منهم الامامان الكبیران محمد بن جریر الطبری و إمام الأئمة محمد بن خزیمة و أقرانهما، و روى عنه جماعة من الكبار منهم: الحاكم أبو عبد اللّه و ابن مندة و أبو عبد الرحمن السلمی و غیرهم» [... ۵].

۷- السبكی: «الامام الجلیل أحد أئمة الدهر، ذو الباع الواسع فی العلوم و الید الباسطة و الجلالة التامة و العظمة الوافرة، كان إماما فی التفسیر، إماما فی الحدیث، إماما فی الكلام، إماما فی الأصول، إماما فی الفروع، إماما فی الورع

---

[۱] التدوین بذكر علماء قزوین ۱/ ۴۵۷.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۲۸۲.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۳۳۸.

[۴] العبر ۲/ ۳۳۸.

[۵] مرآة الجنان- حوادث: ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۰

و الزهد، إماما فی اللغة و الشعر، ذاكرا للعلوم، محققا لما یورده، حسن التصرف فیما عنده، فردا من أفراد الزمان.

قال فیه أبو عاصم العبادی: هو أفصح الأصحاب قلما، و أثبتهم فی دقائق العلوم قدما، و أسرعهم بیانا، و أثبتهم جنانا، و أعلاهم إسنادا، و أرفعهم عمادا.

قال الحليمى: كان شيخنا القفال أعلم من لقيته من علماء عصره ... و قال الحاكم أبو عبد اللّه: هو الفقيه الأديب إمام عصره بما وراء النهر للشافعيين، و أعلمهم بالأصول و أكثرهم رحلة فى طلب الحديث، و قال الشيخ أبو إسحاق الشيرازى: كان إماما و له مصنفات كثيرة ليس لأحد مثلها.. و قال ابن الصلاح:

القفال الكبير علم من أعلام المذهب مرفوع، و مجمع علوم هو بها عليم و لها جموع» [... ۱].

۸- الأسنوى: «أحد أئمة الإسلام» [... ۲].

۱۸ رواية أبى الشيخ ابن حيّان ... ص: ۱۰۰

اشارة

لقد رواه فى (كتاب السنة) على ما ذكره السخاوى حيث قال: «حديث أنا مدينة العلم و على بابها. الحاكم فى المناقب من مستدركه، و الطبرانى فى معجمه الكبير، و أبو الشيخ ابن حيان فى السنة له، و غيرهم، كلّهم من حديث أبى معاوية الضرير عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا به بزيادة: فمن أراد العلم فليأت الباب» [۳].

---

[۱] طبقات الشافعية للسبكى ۳/ ۲۰۰.

[۲] طبقات الشافعية للاسنوى ۲/ ۷۹.

[۳] المقاصد الحسنة: ۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۰۱

كما ستعلم ذلك من تصريح السمهودى و المناوى و الزرقانى.

ترجمته ...: ص: ۱۰۱

۱- السّمعانى: «و المشهور بهذه النسبة: أبو محمد عبد اللّه بن عبد اللّه بن جعفر ابن حيان الاصبهانى المعروف بأبى الشيخ، حافظ كبير ثقة، صنّف التصانيف الكثيرة و أكثر عنه أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الحافظ، و آخر من روى عنه أبو طاهر محمد بن أحمد بن عبد الرحيم الكاتب بأصبهان» [۱].

۲- الذهبى: «أبو الشيخ حافظ أصبهان و مسند زمانه، الامام أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن جعفر بن حيان الأنصارى، صاحب التصانيف السائرة، و يعرف بأبى الشيخ ... و كان مع سعة علمه و غزارة حفظه صالحا خيّرا قانتا للّه صدوقا ... قال ابن مردويه: ثقة مأمون، صنّف التفسير و الكتب الكثيرة- فى الأحكام و غير ذلك. قال أبو بكر الخطيب: كان حافظا ثبتا صدوقا ... قال أبو نعيم: كان أحد الأعلام ... و كان ثقة» [۲].

۳- السيوطى: «أبو الشيخ حافظ أصبهان و مسند زمانه، الامام ... كان مع سعة علمه و غزارة حفظه أحد الأعلام، صالحا خيّرا صدوقا مأمونا ثقة متقنا، صنف التفسير و غيره. مات فى محرم سنة ۳۶۹» [۳].

هذا، و جاء فى (كفاية المتطلع) و هو الكتاب الذى ألّفه تاج الدين الدّهان فى الكتب التى يرويها الشيخ حسن العجيمى- ما نصه «كتاب أخلاق النبى صلّى اللّه عليه و سلّم للإمام المحدّث أبى عبد اللّه محمد بن محمد بن جعفر بن حيان المعروف بأبى الشيخ

رحمه اللّه تعالی: أخبر به عن الشیخ محمد بن علاء الدین البابلی عن محمد حجازی الشعرانی عن المعمر محمد أرکماس عن الحافظ أحمد بن

---

[۱] الأنساب- الحیانی.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۴۵.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۸۱.

حجر العسقلانی عن أبی إسحاق إبراهیم بن صدیق الرسام قال أنا أبو محمد إسحاق بن یحیی الآمدی قال أنا أبو سفیان خلیل الحافظ قال أنا ناصر بن محمد الویری قال أنا جعفر بن عبد الواحد الثقفی قال أنا أبو طاهر محمد بن أحمد بن عبد الرحیم قال أنا به مؤلفه أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن جعفر بن حیان فذکره».

و الشیخ حسن العجیمی من المشایخ السبعهٔ الذی یفتخر شاه ولی اللّه فی (الإرشاد إلی مهمات الاسناد) باتصال أسانیده إلیهم. و علی هذا یکون الشیخ أبو الشیخ الحیانی من شیوخ مشایخ والد (الدهلوی).

أضف إلی ذلک: تمسک الکابلی فی (الصواقع) و کذلک (الدهلوی) نفسه فی (التحفهٔ) بروایهٔ أبی الشیخ ... فمن العجیب تمسکه بروایته فی مورد و إعراضه عنها فی مورد آخر، و هل هذا إلّا تعصب؟!

۱۹ روایهٔ ابن السقاء الواسطی ... ص: ۱۰۲

اشارهٔ

قال ابن المغازلی: «قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر أحمد العطار الفقیه الشافعی رحمه اللّه- بقراءتی علیه فأقرّ به، سنهٔ أربع و ثلاثین و أربعمائهٔ- قلت له: أخبرکم أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المزنی الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطی رحمه اللّه، نا عمر بن الحسن الصیرفی رحمه اللّه، نا أحمد بن عبد اللّه بن یزید، نا عبد الرزاق قال أنا سفیان الثوری عن عبد اللّه ابن عثمان عن عبد الرحمن بن بهمان عن جابر بن عبد اللّه قال: أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بعضد علی فقال: هذا أمیر البررهٔ و قاتل الکفرهٔ، منصور من نصره، مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۰.

ترجمته ...: ص: ۱۰۳

۱- ابن المغازلی فی (ذیل تاریخ واسط- مخطوط).

۲- السمعانی فی (الأنساب- السقاء).

۳- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۶۵) و (العبر ۲/ ۳۶۵).

۴- ابن ناصر الدین فی (الطبقات).

۵- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۸۵).

۶- البدخشاتی فی (تراجم الحفاظ- مخطوط).

و نکتفی هنا بعبارة الذهبی فی (العبر) حیث قال «و أبو محمد ابن السقاء الحافظ عبد اللّه بن محمد بن عثمان الواسطی، روی عن أبی خلیفة و عبدان و طبقتهما، و ما حدث إلّا من حفظه، توفی فی جمادی الآخرة، و کان من کبراء أهل واسط و أولی الحشمة، رحل به أبوه» [۱].

۲۰ روایة أبی اللیث ... ص: ۱۰۳

اشارة

و روی أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی حدیث مدینة العلم حیث قال:

«عن قیس بن أبی حازم رضی اللّه عنه قال: جاء رجل إلی معاویة رضی اللّه عنه فسأله عن مسألة فقال: سل عنها علی بن أبی طالب فهو أعلم بها، فقال الرجل: قولک أحب إلیّ من قول علی، فقال معاویة: بئسما قلت و لؤم ما جئت

---

[۱] العبر فی خبر من غبر ۳/ ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۴

به، لقد کرهت رجلا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یهزه للعلم هزا [۱] و قد قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، و لقد کان عمر بن الخطاب یسأله و یأخذ عنه، و لقد شهدت عمر ابن الخطاب إذا أشکل علیه شیء فقال [۲] هاهنا علی بن أبی طالب. ثم قال للرجل- معاویة رضی اللّه عنه- قم لا أقام اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان.

و یروی أن سائلا سأل عائشة رضی اللّه عنها عن المسح علی الخفین فقالت:

سلوا عنها علی بن أبی طالب، فإنه أعلم بالسنّة.

و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۳].

ترجمته ...: ص: ۱۰۴

۱- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ).

۲- عبد القادر فی (الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۹۶).

۳- الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار- مخطوط).

۴- القاری فی (الأثمار الجنیة فی طبقات الحنفیة).

۵- الدهان فی (کفایة المتطلع- مخطوط).

۶- الكاتب الجلبی فی (كشف الظنون ۴۴۱).

و قد ذكرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد (حدیث الطیر).

---

[۱] كذا.

[۲] كذا.

[۳] المجالس- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۵

۲۱ روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۱۰۵

اشارة

قال ابن المغازلی: «أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، أنا أبو الحسین محمد ابن المظفر بن موسی بن عیسی الحافظ البغدادی، نا الباغندی محمد بن محمد بن سلیمان، نا محمد بن مصفا، نا حفص بن عمر العدنی، نا علی بن عمرو عن أبیه عن جریر عن علی علیه السلام قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و لا تؤتی البیوت إلّا من أبوابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۵

۱- الذهبی: فی (تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۸۰) و (العبر ۳/ ۱۲) و (دول الإسلام ۱/ ۲۳۱).

۲- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۴/ ۳۴).

۳- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۸۹).

و غیرهم ... و قد أوردنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد (حدیث الثقلین).

۲۲ روایة ابن شاهین ... ص: ۱۰۵

اشارة

قال ابن شهرآشوب: «و قال النبی علیه السلام بالإجماع: أنا مدینة العلم

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۶

و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه أحمد من ثمانیة طرق و ابراهیم الثقفی من سبعة طرق، و ابن بطة من ستة طرق، و القاضی الجعابی من ستة طرق، و ابن شاهین من أربعة طرق» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۶

۱- السمعانی فی (الأنساب).

۲- ابن الأثیر فی (الکامل حوادث: ۳۸۵).

۳- الخوارزمی فی (أسماء رجال مسانید أبی حنیفهٔ).

۴- الذهبی فی (العبر ۳/ ۲۹).

۵- الیافعی فی (مرآهٔ الجنان ۲/ ۴۲۶).

۶- الجزری فی (طبقات القراء ۱/ ۵۸۸).

۷- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۹۲).

۸- الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۲).

۹- الدیاربکری فی (الخمیس حوادث ۳۸۵).

۱۰- الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیهٔ ۱/ ۱۶۶).

و نکتفی هنا بخلاصهٔ ترجمته فی (تذکرهٔ الحفاظ) للاختصار:

«ابن شاهین، الحافظ المفید المکثر محدّث العراق، قال ابن ماکولا: ثقهٔ مأمون، سمع بالشام و فارس و البصرهٔ، جمع الأبواب و التراجم، و صنّف شیئا کثیرا. قال الأزهری: و ابن شاهین ثقهٔ عنده عن البغوی سبعمائهٔ جزء، و قال ابن أبی الفوارس: ثقهٔ مأمون صنّف ما لم یصنّفه أحد» [۲].

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۷

۲۳ إثبات الصّاحب بن عباد ... ص: ۱۰۷

اشارهٔ

لقد جاء فی (المناقب) حیث استشهد بأبیات لبعض الشعراء فی علم أمیر المؤمنین علیه السلام- ما نصه: «الصاحب:

کان النبی مدینهٔ هو بابها لو أثبت النصاب ذات المرسل

و له:

باب المدینهٔ لا تبغوا سواه لها لتدخلوها فخلّوا جانب التیه»

و قال فی ذکر بعض من نظم حدیث رد الشمس و أشعارهم: «الصاحب:

کان النبی مدینهٔ العلم التی حوت الکمال و کنت أفضل باب

ردت علیک الشمس و هی فضیلهٔ ظهرت فلم تستر بلف نقاب» [۱]

ترجمته ...: ص: ۱۰۷

۱- الثعالبی فی (یتیمهٔ الدهر ۳/ ۳۱- ۱۱۸).

۲- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۷۵).

۳- ابو الفداء الأیوبی فی (المختصر- حوادث: ۳۸۵).

۴- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۳۸۵).

۵- الذهبی فی (العبر- حوادث: ۳۸۵).

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۸

۶- ابن الوردی فی (تتمهٔ المختصر- حوادث: ۳۸۵).

۷- الیافعی فی (مرآهٔ الجنان- حوادث: ۳۸۵).

۸- السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ ۱۹۶).

و قد ذکرنا ترجمته فی مجلد (حدیث الطیر) بالتفصیل.

۲۴ روایهٔ ابن شاذان السکری الحربی ... ص: ۱۰۸

اشارهٔ

رواه فی کتاب (الامالی) حیث قال: «ثنا إسحاق بن مروان، ثنا أبی، ثنا عامر بن کثیر السراج عن أبی خالد عن سعد بن طریف عن الأصبغ بن نباتهٔ عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، یا علی کذب من زعم أنه یدخلها من غیر بابها».

ترجمته ...: ص: ۱۰۸

۱- السمعانی فی (الأنساب- السکری).

۲- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۳۸۶).

۳- الذهبی فی (العبر- حوادث: ۳۸۶).

و قد أوردنا ترجمته فی مجلد (حدیث الطیر).

۲۵ روایهٔ ابن بطهٔ ... ص: ۱۰۸

اشارهٔ

لقد علمت من کلام ابن شهر آشوب أنه قد رواه من ستهٔ طرق.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۹

ترجمته ...: ص: ۱۰۹

۱- السمعانی فی (الأنساب- العکبری).

۲- الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء ۶/ ۵۲۹).

۳- ابن کثیر فی (تاریخه ۱۱/ ۳۲۱).

۴- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۳/ ۱۲۲).

و غیرهم، و قد ذکرنا فی مجلد (حدیث الطیر) تمسک ابن تیمیهٔ بروایاته و اعتماده علیها، کما ذکرنا فی مجلد (حدیث التشبیه) أن ابن بطهٔ من شیوخ مشایخ شاه ولی اللّه والد (الدهلوی...)

۲۶ روایهٔ الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۰۹

اشارهٔ

لقد رواه من طرق عدیدهٔ حدیث قال: «حدثنا أبو العباس محمد بن یعقوب، ثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملهٔ، ثنا أبو الصلت عبد السّلام بن صالح، ثنا أبو معاویهٔ بن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ من العلم و علی بابها، فمن أراد المدینهٔ فلیأت الباب.

هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه، و أبو الصلت ثقهٔ مأمون،

فإنی سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب فی التاریخ یقول: سمعت العباس بن محمد الدوری یقول: سألت یحیی بن معین عن أبی الصلت الهروی فقال: ثقهٔ، فقلت: ألیس قد حدّث عن أبی معاویهٔ عن الأعمش حدیث أنا مدینهٔ العلم؟

فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی و هو ثقهٔ مأمون

. نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۰

سمعت أبا نصر أحمد بن سهل الفقیه القبانی أمام عصره ببخارا یقول:

سمعت صالح بن محمد بن حبیب الحافظ یقول- و سئل عن أبی الصلت الهروی فقال- دخل یحیی بن معین و نحن معه علی أبی الصلت فسلّم علیه فلمّا خرج تبعته فقلت له: ما تقول رحمک اللّه فی أبی الصلت؟ فقال: هو صدوق، فقلت له: إنه یروی حدیث الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأتها من بابها؟ فقال: قد روی هذا ذاک الفیدی عن أبی معاویهٔ عن الأعمش کما رواه أبو الصلت.

حدثنا بصحهٔ ما ذکره الامام أبو زکریا یحیی بن معین: - أبو الحسین محمد ابن أحمد بن تمیم القنطری، ثنا الحسین بن فهم، ثنا محمد بن یحیی بن الضریس، ثنا محمد بن جعفر الفیدی، ثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. قال الحسین بن فهم: حدثناه أبو الصلت الهروی عن أبی معاویهٔ.

قال الحاكم: ليعلم المستفيد لهذا العلم أن الحسين بن فهم بن عبد الرحمن ثقة مأمون حافظ. و لهذا الحديث شاهد من حديث سفيان الثورى بإسناد صحيح:

حدثنى أبو بكر محمد بن على الفقيه الامام الشاشى القفال ببخارا- و أنا سألته- حدثنى النعمان بن هارون البلدى- ببلد من أصل كتابه- ثنا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد الحرانى، ثنا عبد الرزاق ثنا سفيان الثورى عن عبد اللّه بن عثمان ابن خثيم عن عبد الرحمن بن عثمان التيمى قال: سمعت جابر بن عبد اللّه يقول:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

---

[۱] المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۲۶- ۱۲۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۱

(أقول):

لقد جهد الحاكم فى تصحيح هذا الحديث الشريف و سعى فى تنقيحه، و صحّح سنده مرة بعد أخرى، ليوهن كيد الجاحدين و يقلع ريب المرتابين...

و الحمد للّه رب العالمين.

و لقد أخرج الحاكم حديث مدينة العلم من حديث أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام أيضا...

قال السيوطى: «و أخرج الترمذى و الحاكم عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها» [... ۱].

كما يعلم ذلك من (الصواعق) و (العقد النبوى) و (النبراس) و (شرح المواهب) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبين) و (إسعاف الراغبين) و (وسيلة النجاة) و (مرآة المؤمنين) و (ينابيع المودة).

و أخرجه من حديث ابن عمر أيضا. قال ابن حجر: «الحديث التاسع:

أخرج البزار و الطبرانى فى الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الطبرانى و الحاكم و العقيلى فى الضعفاء و ابن عدى عن ابن عمر، و الترمذى و الحاكم عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها..» [۲].

و يعلم ذلك أيضا من (العقد النبوى) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبين) و (إسعاف الراغبين) و (وسيلة النجاة) و (مرآة المؤمنين) و (ينابيع المودة)

كما ستقف عليه فيما بعد إن شاء اللّه تعالى.

ترجمته ...: ص: ۱۱۱

۱- أبو موسى المدينى فى (المصنف المفرد- مخطوط).

۲- عبد الغافر الفارسى فى (تاريخ نيسابور).

---

[۱] تاريخ الخلفاء: ۱۷۰.

[۲] الصواعق المحرقة: ۷۳.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۲

۳- الفخر الرازى فى (مناقب الشافعى).

۴- ابن الأثیر فی (جامع الأصول- مخطوط).

۵- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۴۰۵).

۶- النووی فی (تهذیب الأسماء و اللغات).

۷- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸).

۸- أبو الفداء الأیوبی فی (المختصر ۲/ ۱۴۴).

۹- الذهبی فی (تتمة المختصر ۱/ ۴۵۳).

۱۰- ابن الوردی فی (تتمة المختصر ۱/ ۴۵۳).

۱۱- الخطیب التبریزی فی (رجال المشکاة- المطبوع مع المشکاة).

۱۲- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۴۰۵).

۱۳- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۱۵۵).

۱۴- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۰۹).

۱۵- القنوجی فی (التاج المکلل ۱۱۳).

و غیرهم، و قد ذکرنا طرفا من تراجمه فی بعض المجلدات السابقة، و لعلّنا نذکر بعضها الآخر فی المجلّدات اللّاحقة.

هذا، بالاضافة إلی أن شاه ولی اللّه الدهلوی یعتبره فی (قرة العینین) مجدد الدین علی رأس القرن الرابع، و یتمسک بروایاته فیه و فی (إزالة الخفاء)، و کذلک (الدهلوی) نفسه فی مباحث کتابه (التحفة).

۲۷ إثبات الفردوسی ... ص: ۱۱۲

اشارة

لقد أرسل أبو القاسم حسن بن إسحاق الفردوسی حدیث مدینة العلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۳

إرسال المسلم حیث قال فی (الشاهنامه):

چهارم علی بود جفت بتول که او را بخوبی ستاید رسول

که من شهر علمم علیّم درست درست این سخن قول پیغمبر است

گواهی دهم کین سخن را ز اوست تو گوئی دو گوشم بر آواز اوست

بدان باش کو گفت زان برمگرد چو گفتار روایت نیاور بدرد»

أقول: و هذا خیر شاهد علی اشتهار حدیث مدینة العلم و استفاضته بین الأمة منذ العصور القدیمة، بل یدل علی صحته و ثبوته لدی جمیع المسلمین حتی المتعصبین من أهل السنة، و ذلک لأن الفردوسی نظم (الشاهنامه) بأمر السلطان محمود ابن سبکتکین، و قد کان هذا السلطان من أشدّ الناس قیاما علی الشیعة و أتباع أهل البیت علیهم السلام، و کان مولعا بعلم الحدیث و من فقهاء الشافعیة، فلو کان فی الحدیث مجال للطعن لفعل، و هذه عبارات بعض علماء أهل السنة فی الثناء علیه:

ترجمة السلطان محمود ...: ص: ۱۱۳

۱- قال ابن تيمية فى (منهاج السنة): «و أما ما ذكره من الصلاة التى لا يجيزها أبو حنيفة و فعلها عند بعض الملوك حتى رجع عن مذهبه، فليس بحجة على فساد مذهب أهل السنة، لأن أهل السنة يقولون أن الحق لا يخرج عنهم، لا يقولون أنه لا يخطئ أحد منهم، و هذه الصلاة ينكرها جمهور أهل السنة كمالك و الشافعى و أحمد، و الملك الذى ذكره هو محمود بن سبكتكين، و إنما رجع إلى ما ظهر عنده أنه من سنة النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: و كان من خيار الملوك و أعدلهم، و كان من أشدّ الناس قياما على أهل البدع لا سيّما الرافضة».

۲- قال ابن خلكان: «و ذكر إمام الحرمين أبو المعالى عبد الملك الجوينى- المقدّم ذكره- فى كتابه الذى سماه مغيث الخلق فى اختيار الأحق: إن السلطان

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۴

المحمود المذكور كان على مذهب أبى حنيفة رضى اللّه عنه، و كان مولعا بعلم الحديث، و كانوا يسمعون الحديث من الشيوخ بين يديه و هو يسمع، و كان يستفسر الأحاديث، فوجد أكثرها موافقا لمذهب الشافعى رضى اللّه عنه، فوقع فى جلده حكة فجمع الفقهاء من الفريقين فى مرو و التمس منهم الكلام فى ترجيح أحد المذهبين على الآخر، فوقع الاتفاق على أن يصلّوا بين يديه ركعتين على مذهب الامام الشافعى رضى اللّه عنه و على مذهب أبى حنيفة رضى اللّه عنه، لينظر فيه السلطان و يتفكر و يختار ما هو أحسنهما، فصلى القفّال المروزى- و قد تقدم ذكره- بطهارة مسبغة و شرائط معتبرة من الطهارة و السترة و استقبال القبلة، و أتى بالأركان و الهيئات و السنن و الآداب و الفرائض على وجوه الكمال و التمام و قال: هذه صلاة لا يجوز الامام الشافعى دونها رضى اللّه تعالى عنه.
ثم صلّى ركعتين على ما يجوز أبو حنيفة رضى اللّه عنه، فلبس جلد كلب مدبوغا، ثم لطخ ربعه بالنجاسة، و توضأ بنبيذ التمر، و كان فى صميم الصيف فى المفازة، و اجتمع الذباب و البعوض، و كان وضوئه منكسا منعكسا، ثم استقبل القبلة و أحرم بالصلاة من غير نية فى الوضوء و كبّر بالفارسية، ثم قرأ آية بالفارسية دو برك سبز، ثم نقر نقرتين كنقرات الديک من غير فصل و من غير ركوع، و تشهد و ضرط فى آخره من غير نية السلام، و قال: أيها السلطان هذه صلاة أبى حنيفة.

فقال السلطان: لو لم تكن هذه الصلاة صلاة أبى حنيفة لقتلتك، لأن مثل هذه الصلاة لا يجوّزها ذو دين، فأنكرت الحنفية أن تكون هذه صلاة أبى حنيفة، فأمر القفال بإحضار كتب أبى حنيفة، و أمر السلطان نصرانيا كاتبا يقرأ المذهبين جميعا، فوجدت الصلاة على مذهب أبى حنيفة على ما حكاه القفال، فأعرض السلطان عن مذهب أبى حنيفة و تمسک بمذهب الشافعى رضى اللّه عنه. انتهى كلام إمام الحرمين.

و كانت مناقب السلطان محمود كثيرة، و سيره من أحسن السير، و مولده ليلة عاشوراء سنة إحدى و ستين و ثلاثمائة، و توفى فى شهر ربيع الآخر و قيل حادى عشر

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۵

صفر سنة إحدى و قيل اثنتين و عشرين و أربعمائة بغزنة، رحمه اللّه تعالى» [۱].

۳- الذهبى: «قال عبد الغافر الفارسى: كان صادق النية فى إعلاء كلمة اللّه تعالى، مظفرا فى غزواته، ما خلت سنة من سنى ملكه عن غزوة أو سفرة، و كان ذكيا بعيد الغور موفق الرأى، و كان مجلسه مورد العلماء» [... ۲].

۴- اليافعى: بنحو ما تقدّم [۳].

۵- السبكى: «محمود بن سبكتكين السلطان الكبير، أبو القاسم، سيف الدولة ابن الأمير ناصر الدولة أبى منصور: أحد أئمة العدل، و من دانت له البلاد و العباد و ظهرت محاسن آثاره، و كان يلقّب قبل السلطنة سيف الدولة، و أما بعدها فلقّب يمين الدولة، و بهذا اللقب سمى الكتاب اليمينى الذى صنفه أبو النصر محمد بن عبد الجبار العتبى فى سيرة هذا السلطان، و أهل خوارزم و ما والاها يعتنون بهذا الكتاب و يضبطون ألفاظه أشد من عناية أهل بلدنا بمقامات الحريرى.

كان هذا السلطان إماما عادلا شجاعا مفرطا فقيها سمحا جوادا سعيدا مؤيّدا، و قد اعتبرت فوجدت أربعة لا خامس لهم فی العدل بعد عمر بن عبد العزيز رضی اللّه عنه- إلّا أن يكون بعض الناس لم تطل لهم مدة و لا ظهرت عنهم آثاره ممتدة و هم: السلطان محمود و الوزير نظام الملك- و بينهما فی الزمان مدة- و سلطان و ملك فی بلدنا هما السلطان صلاح الدين يوسف بن أيوب فاتح بيت المقدس، و قبله الملك نور الدين محمود بن زنكی الشهيد» [... ۴].

هذا، و قد ترجم الفردوسی: دولت شاه السمرقندی فی (تذكرة الشعراء:

۵۷) و ذكر بعض أحواله مع السلطان محمود بن سبكتكين بالتفصيل...

فليراجع.

---

[۱] وفيات الأعيان ۲/ ۸۴.

[۲] العبر- حوادث: ۴۲۱.

[۳] مرآة الجنان- حوادث: ۴۲۱.

[۴] طبقات الشافعية للسبكی ۵/ ۳۱۴- ۳۲۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۶

۲۸ رواية أبی بكر ابن مردويه ... ص: ۱۱۶

اشارة

رواه من حديث أمير المؤمنين عليه السلام قائلا: «عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب».

و من حديث ابن عباس حيث قال: «عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب».

و تظهر روايته له من حديث ابن عباس من عبارة الشوكانی الآتية إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۱۱۶

۱- ياقوت الحموی (معجم البلدان ۲/ ۳۴۶).

۲- الذهبی (تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۲۱۲) و (العبر- حوادث: ۴۵۸).

۳- ابن كثير (التاريخ- حوادث: ۴۵۸).

۴- السيوطی (طبقات الحفاظ ۴۴۶).

۵- الزرقانی (شرح المواهب اللدنية ۱/ ۶۸).

۲۹ رواية أبی نعيم الاصبهانی ... ص: ۱۱۶

اشارة

لقد رواه أبو نعيم الاصبهانى فى كتاب (معرفة الصحابة) فقد جاء فى:

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ١١٧

(جمع الجوامع) «أنا مدينة العلم و على بابها. أبو نعيم فى المعرفة عن على» [١].

و قال السيوطى أيضا: «الحديث السادس عشر: عنه- أى عن على كرّم اللّه وجهه-: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها.

أخرجه أبو نعيم فى المعرفة» [٢].

كما تعلم روايته الحديث فى (المعرفة) من (الاكتفاء) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبين)، و قد أوردها نور الدين السليمانى فى (الدر اليتيم) كما ستعرف إن شاء اللّه تعالى.

كما ذكر أبو نعيم معنى حديث مدينة العلم فى جملة ألقاب سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، و ذلك يدل على ثبوته بلا ريب، و هذا نص كلامه بترجمة الامام عليه السلام:

«سيّد القوم، محبّ المشهود و محبوب المعبود، باب مدينة الحكم [العلم و العلوم، و رأس المخاطبات و مستنبط الإشارات، راية المهتدين و نور المطيعين، و ولى المتقين و إمام العادلين، أقدمهم إجابة و إيمانا، و أقومهم قضية و إيقانا، و أعظمهم حلما و أوفرهم علما، على بن أبى طالب رضى اللّه عنه، قدوة المتقين، و زينة العارفين، المنبى عن حقائق التوحيد، المشير إلى لوامع علم التفريد، صاحب القلب العقول و اللسان السئول، و الاذن الواعى و العهد الوافى، فقأ عيون الفتن، و وقى من فنون المحن، فدفع الناكثين و وضع القاسطين و دمغ المارقين، الأخيشن فى دين اللّه، الممسوس فى ذات اللّه» [٣].

ترجمته ...: ص: ١١٧

١- الفخر الرازى فى (مناقب الشافعى).

---

[١] جمع الجوامع ١/ ٣٨٨.

[٢] القول الجلى فى مناقب على: ٣٥.

[٣] حلية الأولياء ١/ ٦١.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ١١٨

٢- ابن الأثير فى (الكامل- حوادث: ٤٣٠).

٣- الخوارزمى فى (أسماء رجال مسانيد أبى حنيفة).

٤- ابن خلكان فى (وفيات الأعيان ١/ ٢٦).

٥- أبو الفداء الأيوبى فى (المختصر- حوادث ٤٣٠).

٦- الذهبى فى (تذكرة الحفاظ ٣/ ١٠٩٢) و (العبر ٣/ ١٧٠) و (دول الإسلام حوادث ٤٣٠).

٧- ابن الوردى فى (تتمة المختصر- حوادث: ٤٣٠).

٨- الخطيب التبريزى فى (أسماء رجال المشكاة- المطبوع مع المشكاة ٣/ ٨٠٥).

۹- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱).

۱۰- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث ۴۳۰).

۱۱- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۱۸).

۱۲- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۴۷۴).

۱۳- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۲۳).

۱۴- الشعرانی فی (لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار).

۱۵- الدیاربکری فی (الخمیس- حوادث: ۴۳۰).

۱۶- القنوجی فی (التاج المکلل: ۳۱).

۱۷- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

و غیرهم کما سیأتی فی بعض مجلّدات الکتاب.

قال ابن خلکان: «الحافظ أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد بن إسحاق ابن موسی بن مهران الاصبهانی الحافظ المشهور، صاحب کتاب حلیة الأولیاء، کان من أعلام المحدثین و أکابر الحفاظ الثقات، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به، و کتابه الحلیة من أحسن الکتب، و له کتب تاریخ أصبهان نقلت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۱۹

منه» [... ۱].

و فی (العبر «...) تفرّد بالدنیا بعلوّ الإسناد، مع الحفظ و الاستبحار من الحیث و فنونه ... و صنّف التصانیف الکبار المشهورة فی الأقطار» [۲].

۳۰ روایة أحمد بن المظفر الفقیه الشافعی ... ص: ۱۱۹

اشارة

رواه بإسناده عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، کما تقدّم عن (المناقب) لابن المغازلی، و ستقف علیه فیما بعد أیضا إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۱۱۹

ترجم له الذهبی [۳] کما تظهر جلالته من روایة ابن المغازلی عنه و وصفه إیّاه بالفقیه الشافعی فی مواضع عدیدة من کتابه (المناقب).

۳۱ روایة أبی الحسن الماوردی ... ص: ۱۱۹

اشارة

و قد رواه أقضی القضاة أبو الحسن علی بن محمد بن حبیب البصری الشافعی المعروف بالماوردی علی ما نقل عنه ابن شهر آشوب

حیث قال: «و قال

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۲۶.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۳/ ۱۷۰.

[۳] نفس المصدر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۰

النبی علیه السلام بالإجماع: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه أحمد من ثمانیهٔ طرق، و إبراهیم الثقفی من سبعهٔ طرق، و ابن بطهٔ من ستهٔ طرق، و القاضی الجعابی من ستهٔ طرق، و ابن شاهین من أربعهٔ طرق، و الخطیب التاریخی من ثلاثهٔ طرق، و یحیی بن معین من طریقین. و قد رواه السمعانی و القاضی الماوردی و أبو منصور السکری» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۲۰

۱- السمعانی: «أقضی القضاهٔ أبو الحسن علی بن محمد بن حبیب البصری المعروف بالماوردی، من أهل البصرهٔ سکن بغداد، و کان من وجوه الفقهاء الشافعیین، و له تصانیف عدهٔ فی أصول الفقه و فروعه و غیر ذلک، قال الخطیب کتبت عنه و کان ثقهٔ» [۲].

۲- ابن الأثیر: «و کان إماما و له تصانیف کثیرهٔ، منها الحاوی و غیره فی علوم کثیرهٔ، و کان عمره ستا و ثمانین سنهٔ» [۳].

۳- ابن خلکان: «کان من وجوه الفقهاء الشافعیهٔ و کبارهم و کان حافظا للمذهب، و له فیه کتاب الحاوی الذی لم یطالعه أحد إلّا و شهد له بالتبحر و المعرفهٔ التامهٔ بالمذهب، و فوّض إلیه القضاء ببلدان کثیرهٔ» [... ۴].

۴- الذهبی: «و کان إماما فی الفقه و الأصول و التفسیر، بصیرا بالعربیهٔ» [... ۵].

۵- الیافعی: «الامام النحریر و البحر الکبیر أقضی القضاهٔ» [... ۶].

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

[۲] الأنساب- الماوردی. ملخّصا.

[۳] الکامل فی التاریخ- حوادث: ۴۵۰. ملخّصا.

[۴] وفیات الأعیان ۱/ ۳۲۶.

[۵] العبر فی خبر من غبر- حوادث: ۴۵۰.

[۶] مرآهٔ الجنان- حوادث: ۴۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۱

۶- السبکی: «الامام الجلیل القدر الرفیع الشأن أبو الحسن الماوردی صاحب الحاوی ... کان إماما جلیلا رفیع الشأن، له الید الباسطهٔ فی المذهب و التفنن التام فی سائر العلوم، قال الشیخ أبو إسحاق: درس بالبصرهٔ و بغداد سنین کثیرهٔ، و له تصانیف کثیرهٔ فی الفقه و الأدب، و کان حافظا للمذهب. و قال الخطیب: من وجوه الفقهاء الشافعیین، و له تصانیف عدهٔ فی أصول الفقه و فروعه و غیر ذلک، قال: و جعل إلیه القضاء ببلدان السلطان، و کان أحد الأئمهٔ، له التصانیف الحسان فی کلّ فن من العلم ...

و من کلام الماوردی الدال علی دینه و مجاهدته لنفسه ما ذکره فی کتاب أدب الدین و الدنیا فقال: و مما أتدرک به من حالی أنّی صنّفت فی البیوع کتابا جمعته ما استطعت من کتب الناس، و اجتهدت فیه نفسی و کرّرت فیه خاطری، حتی إذا نهدت و استکمل و

كدت أعجب به، و تصوّرت أنی أشدّ الناس اطلاعا بعلمه، حضرنی- و أنا فی مجلس- أعرابيان فسألانی عن بيع عقداه فی البادية على شروط تضمنت أربع مسائل لم أعرف لشيء منها جوابا، فأطرقت مفكرا و بحالی و حالهما معتبرا، فقالا: أما عندك فيما سألنا جواب و أنت زعيم هذه الجماعة؟ فقلت: لا، فقالا: إيها لك و انصرافا، ثم أتيا من قد يتقدّمه فی العلم كثير من أصحابی فسألاه فأجابهما مسرعا بما اقنعهما، فانصرفا عنه راضيين بجوابه حامدين لعلمه- إلى أنّ قال- فكان ذلك زاجر نصيحة و تدبر عظيمة، تذلل لهما قياد النفس و انخفض لهما جناح العجب.

قال الخطيب: كان ثقة» [... ۱...]

---

[۱] طبقات الشافعية للسبكی ۳/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۲

۳۲ رواية أبی بكر البيهقی ... ص: ۱۲۲

اشارة

قال أخطب خوارزم «أخبرنا الشيخ الزاهد الحافظ أبو الحسن على بن أحمد العاصمی الخوارزمی، قال أخبرنا شيخ القضاة إسماعيل بن أحمد الواعظ، قال أخبرنا أبو بكر أحمد بن الحسين البيهقی، قال أخبرنا أبو الحسن محمد بن الحسين ابن داود العلوی رحمه اللّه تعالى، قال أخبرنا محمد بن محمد بن سعد الهروی الشعرانی، قال حدثنا محمد بن عبد الرحمن النيسابوری، قال حدثنا أبو الصلت الهروی، قال حدثنا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۲۲

۱- الفخر الرازی فی (مناقب الشافعی).

۲- ابن الأثير فی (الكامل- حوادث: ۴۵۸).

۳- ياقوت فی (معجم البلدان ۱/ ۸۰۴).

۴- ابن خلكان فی (وفيات الأعيان ۱/ ۲۰).

۵- أبو الفداء الأيوبی فی (المختصر- حوادث: ۴۵۸).

۶- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۴۵۸).

۷- الذهبی فی (تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲) و (العبر ۳/ ۲۴۰) و (دول

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۳

الإسلام حوادث: ۴۵۸).

۸- الخطیب التبریزی فی (أسماء رجال المشکاهٔ المطبوع مع المشکاهٔ ۳/ ۸۰۶).

۹- الیافعی فی (مرآهٔ الجنان- حوادث ۴۵۸).

۱۰- السبکی فی (طبقات الشافعیهٔ ۴/ ۸).

۱۱- الأسنوی فی (طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۱۹۸).

۱۲- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۳۳).

۱۳- القاری فی (المرقاهٔ ۱/ ۲۳).

۱۴- المناوی فی (فیض القدیر ۱/ ۲۸).

۱۵- الزرقانی فی (شرح المواهب ۱/ ۳۳).

۱۶- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

۱۷- القنوجی فی (التاج المکلل: ۲۸).

و غیرهم، و قد ذکرنا ترجمته فی بعض مجلّدات الکتاب بالتفصیل، و نقتصر هنا علی عبارهٔ ابن خلکان، و هی هذه: «أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی بن عبد اللّه بن موسی البیهقی الخسروجردی، الفقیه الشافعی، الحافظ الکبیر المشهور، واحد زمانه و فرد أقرانه فی الفنون، من کبار أصحاب الحاکم أبی عبد اللّه ابن البیع فی الحدیث، ثم الزائد علیه فی أنواع العلوم، أخذ الفقیه عن أبی الفتح ناصر بن محمد العمری المروزی، غلب علیه الحدیث و اشتهر به و رحل فی طلبه إلی العراق، و الحجاز، و سمع بخراسان من علماء عصره، و کذلک ببقیهٔ البلاد التی انتهی إلیها، و شرع فی التصنیف، فصنّف فیه کثیرا حتی قیل تبلغ تصانیفه ألف جزء، و هو أول من جمع نصوص الامام الشافعی رضی اللّه تعالی عنه فی عشر مجلّدات ... و کان قانعا من الدنیا بالقلیل، و قال إمام الحرمین فی حقّه: ما من شافعی المذهب إلّا و للشّافعی علیه منهٔ إلّا أحمد البیهقی فإنّ له علی الشافعی منهٔ.

و کان من أکثر الناس نصرا لمذهب الشافعی، و طلب إلی نیسابور لنشر العلم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۲۴

فأجاب و انتقل إلیها، و کان علی سیرهٔ السلف، و أخذ عنه الحدیث جماعهٔ من الأعیان»....

۳۳ روایهٔ أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۱۲۴

اشارهٔ

لقد علمت روایته من عبارهٔ (المناقب) لابن المغازلی، و ستقف علی ذلک فیما بعد أیضا ان شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۱۲۴

۱- الذهبی فی (العبر- حوادث ۴۶۲).

۲- القرشی فی (الجواهر المضیهٔ فی طبقات الحنفیهٔ ۲/ ۱۱).

۳- الیافعی (مرآهٔ الجنان- حوادث ۴۶۲).

۴- القاری فی (الأثمار الجنیّهٔ فی طبقات الحنفیهٔ).

و قد أوردنا ذلک فی مجلّد (حدیث الطیر).

۳۴ روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۴

اشارهٔ

لقد أخرج حدیث مدینهٔ العلم عن ابن عباس بطرق متعددهٔ حیث قال:

«أخبرنا الحسین بن علی الصیمری، قال حدثنا أحمد بن محمد بن علی الصیرفی، قال ثنا إبراهیم بن أحمد بن أبی حصین، قال حدثنا محمد بن عبد اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۵

أبو جعفر الحضرمی، قال حدثنا جعفر بن محمد البغدادی أبو محمد الفقیه- و کان فی لسانه شیء- قال حدثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

«أخبرنی أحمد بن محمد العتیقی، قال ثنا عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه الشاهد، قال ثنا أبو بکر أحمد بن فاذویه بن عزرهٔ الطحان، قال ثنا أبو عبد اللّه أحمد بن أحمد بن یزید بن سلیم، قال حدثنی رجاء بن سلمهٔ قال حدثنا أبو معاویهٔ الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۲].

«حدثنا محمد بن أحمد بن رزق، قال أخبرنا أبو بکر مکرم القاضی، قال حدثنا القاسم بن عبد الرحمن الأنباری، قال ثنا أبو الصلت عبد السلام بن صالح بن سلیمان بن میسرهٔ الهروی، قال حدثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۳].

و أخرجه من حدیث جابر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حیث قال:

«أخبرنا یحیی بن علی الدسکری بحلوان، قال أخبرنا أبو بکر محمد بن المقری بأصبهان، قال ثنا أبو الطیّب محمد بن عبد الصمد الدقاق، قال ثنا أحمد بن عبد اللّه أبو جعفر المکتب، قال أخبرنا عبد الرزاق قال ثنا سفیان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم عن عبد الرحمن بن بهمان قال سمعت جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الحدیبیهٔ و هو آخذ بید علی: هذا أمیر البررهٔ و قاتل الفجرهٔ منصور من نصره مخذول من خذله- یمد بها صوته- أنا مدینهٔ

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۱۷۲.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۳۴۸.

[۳] المصدر نفسه ۱۱/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۶

العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

و أخرجه من حدیث سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام قائلا: «أخبرنا عبد اللّه ابن محمد بن عبد اللّه، حدثنا محمد بن المظفر، حدثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی، حدثنا عباد بن یعقوب، حدثنا یحیی بن بشیر الکندی عن اسماعیل بن إبراهیم الهمدانی عن أبی إسحاق عن الحارث عن علی. و عن عاصم بن ضمرهٔ عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه خلقنی و علیا من

شجرهٔ، أنا أصلها و علی فرعها، و الحسن و الحسین ثمرتها، و الشیعهٔ ورقها، فهل یخرج من الطیب إلّا الطیّب، و أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد المدینهٔ فلیأت الباب» [۲].

و یعلم هذا من (کفایهٔ الطالب فی مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب)

أیضا. کما سیأتی.

و أخرجه من حدیث ابن عباس فی کتاب (المتفق و المفترق) علی ما جاء فی (الاکتفاء للوصابی) و هذا نصه: - «و عنه (أی عن ابن عباس رضی اللّه عنه) قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. أخرجه الحاکم فی المستدرک و الخطیب فی المفترق و المتفق» [۳].

کما أورد فی (تاریخ بغداد) عدهٔ روایات عن یحیی بن معین تتضمن إثبات و تصحیح حدیث مدینهٔ العلم

، و ستقف علیها إن شاء اللّه تعالی فیما بعد.

ترجمته ...: ص: ۱۲۶

۱- السمعانی فی (الأنساب- البغدادی).

۲- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۴۶۳).

---

[۱] تاریخ بغداد ۲/ ۳۷۷.

[۲] المصدر نفسه ۱۱/ ۴۹.

[۳] الاکتفاء للوصابی عن المتفق و المفترق للخطیب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۷

۳- الخوارزمی فی (أسماء رجال جامع مسانید أبی حنیفهٔ).

۴- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۲۷).

۵- أبو الفداء الأیوبی فی (المختصر- حوادث: ۴۶۳).

۶- ابن الوردی فی (تتمهٔ المختصر- حوادث: ۴۶۳).

۷- الذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۳۵) و (العبر ۳/ ۲۵۳) و غیرهما.

۸- الیافعی فی (مرآهٔ الجنان ۳/ ۸۷).

۹- السبکی فی (طبقات الشافعیهٔ ۴/ ۲۹).

۱۰- الأسنوی فی (طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۰۱).

۱۱- السیوطی فی (طبقات الحفاظ: ۴۳۴).

۱۲- الدیاربکری فی (الخمیس- حوادث: ۴۶۳).

۱۳- المناوی فی (فیض القدیر ۱/ ۲۹).

۱۴- الزرقانی فی (شرح المواهب ۱/ ۱۰۵).

۱۵- ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۴۶).

۱۶- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

۱۷- القنوجی فی (التاج المکلل).

قال القنوجی: «الحافظ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن مهدی ابن ثابت البغدادی، المعروف بالخطیب صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنفات، کان من الحفاظ المتقنین و العلماء المتبحرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه فانه یدل علی اطلاع عظیم، و صنّف قریبا من مائة مصنّف، و فضله أشهر من أن یوصف، و أخذ الفقه عن أبی الحسن المحاملی و القاضی أبی الطیّب الطبری و غیرهما، و کان فقیها فغلب علیه الحدیث و التاریخ، ولد فی جمادی الآخرة سنة ۳۹۲ یوم الخمیس لست بقین من الشهر، و توفی یوم الاثنین سابع ذی الحجة سنة ۴۶۳ ببغداد، رحمه اللّه تعالی، و قال السمعانی: توفی فی شوال. و سمعت أنّ الشیخ أبا إسحاق الشیرازی رحمه اللّه کان من جملة من حمل نعشه، لأنه انتفع به

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۸

کثیرا و کان یراجعه فی تصانیفه، و العجب إنه کان فی وقته حافظ المشرق و أبو عمرو یوسف بن عبد البر صاحب کتاب الاستیعاب حافظ المغرب، و ماتا فی سنة واحدة» [... ۱].

۳۵ روایة ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۱۲۸

اشارة

لقد روی حدیث مدینة العلم بترجمة الامام أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۲۸

۱- السمعانی فی (الأنساب- القرطبی).

۲- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸).

۳- أبو الفداء فی (المختصر حوادث: ۴۶۳).

۴- ابن الوردی فی (تتمة المختصر حوادث: ۴۶۳).

۵- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸) و (العبر ۳/ ۲۵۵) و غیرهما.

۶- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۴۶۳).

۷- ابن شحنة فی (روضة المناظر- حوادث ۴۶۳).

۸- ابن ناصر الدین فی (طبقات الحفاظ- مخطوط).

---

[۱] التاج المکلل: ۳۲.

[۲] الاستیعاب فی معرفة الاصحاب ۳/ ۱۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۹

۹- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۳۲).

۱۰- الزرقانی فی (شرح المواهب ۱/ ۱۲۶).

۱۱- البدخشانی فی (تراجم الحفاظ- مخطوط).

۱۲- القنوجی فی (التاج المکلل ۱۵۳).

۱۳- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

قال المیرزا محمد البدخشانی ما ملخصه: «یوسف بن عبد اللّه بن محمد بن عبد البر النمری الأندلسی أبو عمر، المعروف بابن عبد البر، أحد الأئمة- ذکره فی نسبة القرطبی- الحافظ، کان إماما فاضلا کبیرا جلیل القدر، صنّف التصانیف.

مات سنة ۴۶۳. و ذکره الذهبی و ابن ناصر الدین فی طبقات الحفّاظ».

۳۶ روایة الغندجانی ... ص: ۱۲۹

لقد روی أبو محمد الحسن بن أحمد بن موسی الغندجانی حدیث مدینة العلم، کما تقدم و یأتی فی کلام ابن المغازلی، و قد أوردنا ترجمة الغندجانی فی مجلد حدیث الثقلین عن (کتاب الأنساب) فانّه جاء فیه: «کان شیخا صالحا ثقة صدوقا، سکن واسط بأخرة» ... و له ترجمة فی (معجم الأدباء ۷/ ۲۶۱) و (بغیة الوعاة: ۲۱۷) و غیرهما.

۳۷ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۹

اشارة

لقد روی هذا الحدیث بطرق عدیدة و ألفاظ مختلفة، حیث قال:

«حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۰

إبراهیم بن عبد الرحمن، قال حدثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملة، قال حدثنا أبو الصلت الهروی عبد السلام بن صالح، قال حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فیمن أراد العلم فلیأته من بابه».

«قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر بن أحمد العطار الفقیه الشافعی رحمه اللّه بقراءتی علیه فأقرّ به سنة أربع و ثلاثین و أربعمائة قلت له: أخبرکم أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المزنی الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطی رحمه اللّه، نا عمر بن الحسن الصیرفی رحمه اللّه، نا أحمد بن عبد اللّه بن یزید، نا عبد الرزاق، قال أنا سفیان الثوری عن عبد اللّه ابن عثمان عن عبد الرحمن بن بهمان عن جابر بن عبد اللّه قال: أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بعضد علی فقال: هذا أمیر البررة و قاتل الکفرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثمّ مدّ بها صوته فقال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان بن الفرج رحمه اللّه تعالی، أنا أبو بکر أحمد بن إبراهیم بن الحسن بن شاذان البزاز إذنا، نا محمد بن حمید اللخمی أنا أبو جعفر محمد بن عمار بن عطیة، نا عبد السلام بن صالح الهروی، نا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، أنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی ابن عیسی الحافظ البغدادی، نا الباغندی محمد بن

محمد بن سليمان، نا محمد بن مصفا، نا حفص بن عمر العدنى، نا على بن عمر عن أبيه عن جرير عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها و لا تؤتى البيوت إلّا من أبوابها.

أخبرنا أبو منصور زيد بن طاهر بن سيار البصرى- قدم علينا واسطا- نا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۱

أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن داسة، نا أحمد بن عبيد اللّه، نا بكر بن أحمد بن مقبل نا محمد بن الحسن بن العباس، نا عبد السلام بن صالح، نا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

أخبرنا أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الاصفهانى- قدم علينا واسطا إملاء فى جامعنا فى شهر رمضان سنة أربع و ثلاثين و أربعمائة- أنا أبو سعيد محمد بن موسى بن الفضل بن شاذان الصيرفى بنيسابور، أنا أبو العباس محمد ابن يعقوب الأصم، نا محمد بن عبد الرحيم الهروى، نا عبد السلام بن صالح، نا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب.

أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسى، أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصلت القرشى، نا على بن محمد المقرى، نا محمد بن عيسى بن شعبة البزاز، نا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدّب، نا عبد الرزاق، أنا معمر عن عبد اللّه بن عثمان عن عبد الرحمن قال سمعت جابر بن عبد اللّه الأنصارى يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم الحديبية- و هو آخذ بضبع على بن أبى طالب- هذا أمير البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوى رحمه اللّه تعالى- فيما أذن لى فى روايته عنه- أن أبا طاهر إبراهيم بن عمر بن يحيى يحدّثهم نا محمد بن عبيد اللّه بن [محمد بن عبيد اللّه بن المطلب، نا أحمد بن محمد بن عيسى سنة عشر و ثلاثمائة، نا محمد بن عبد اللّه بن عمر بن مسلم اللاحقى الصفّار بالبصرة سنة أربع و أربعين و مائتين، نا أبو الحسن على بن موسى الرضا قال: حدثنى أبى عن أبيه جعفر بن محمد عن أبيه عن جدّه على بن الحسن عن أبيه الحسين عن أبيه على ابن أبى طالب قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على أنا مدينة العلم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۲

و أنت الباب، كذب من زعم أنه يصل إلى المدينة إلّا من قبل الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۳۲

ترجم له جماعة من أكابر علماء أهل السنة، و أثنوا عليه الثناء البالغ، كما ذكرنا فى بعض مجلّدات الكتاب، و هذه جملة من مصادر ترجمته: الأنساب- الجلّابى، ذيل تاريخ بغداد لابن النجار ۴/ ۷۱، الوافى بالوفيات ۲۲/ ۱۳۳، و اللباب فى الأنساب ۱/ ۳۱۹، تبصير المنتبه ۱/ ۳۸۰...

۳۸ رواية أبى المظفر السمعانى ... ص: ۱۳۲

اشارة

قال ابن شهرآشوب «قال النبی علیه السلام بالإجماع: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب.

رواه أحمد من ثمانیة طرق، و إبراهیم الثقفی من سبعة طرق، و ابن بطة من ستة طرق، و القاضی الجعابی من ستة طرق، و ابن شاهین من أربعة طرق، و الخطیب التاریخی من ثلاثة طرق، و یحیی بن معین من طریقین.

و قد رواه السمعانی و القاضی الماوردی و أبو منصور السکری» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۳۲

۱- عبد الغافر الفارسی فی (سیاق تاریخ نیسابور).

۲- السمعانی فی (الأنساب- السمعانی).

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۸۰- ۸۵.

[۲] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۳۳

۳- الرافعی فی (التدوین ۴/ ۱۱۸).

۴- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان).

۵- الذهبی فی (العبر حوادث ۴۸۹) و (دول الإسلام حوادث ۴۸۹).

۶- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۴۸۹).

۷- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۵/ ۳۳۰).

۸- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۲۹).

۹- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۳۸۱).

۱۰- الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۳۳۹).

و غیرهم. قال الرافعی ما ملخصه:

«منصور بن محمد السمعانی التمیمی أبو المظفر، تفقه علی أبیه علی مذهب أبی حنیفة رضی اللّه عنه حتی برع فی الفقه، ثم ورد بغداد و اجتمع بأبی إسحاق الشیرازی، و جری بینه و بین أبی نصر بن الصباغ صاحب الشامل مسألة أحسن الکلام فیها، ثم انتقل إلی مذهب الشافعی رضی اللّه عنه.

و قال أبو الحسن عبد الغافر بن إسماعیل الفارسی فی سیاق تاریخ نیسابور:

أبو المظفر السمعانی وحید عصره فضلا و طریقة، من بیت العلم و الزهد.

و صنف الامام أبو المظفر التفسیر فی ثلاث مجلدات، و صنّف فی الخلاف کتبا مشهورة، توفی سنة تسع و ثمانین و أربعمائة».

۳۹ روایة أبی علی البیهقی ... ص: ۱۳۳

اشارة

لقـد روی أبو علی إسـماعیل بن أحمـد بن الحسـین البیهقی حدیث مدینة العلم، کما علمت سابقا من عبارة (المناقب) لأخطب خطباء خوارزم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۴

ترجمته ...: ص: ۱۳۴

۱- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۵۰۷).

۲- أبو الفداء فی (المختصر- حوادث: ۵۰۷).

۳- ابو الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث ۵۰۷).

۴- السبکی فی (طبقات الشافعیة الوسطی- مخطوط).

۵- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۰).

۶- ابن شحنة فی (روضة المناظر- حوادث: ۵۰۷).

و غیرهم. قـال ابن الأـثیر: «و إسـماعیل بن أحمـد بن الحسـین بن علی، أبو علی، ابن أبی بکر البیهقی، الامام ابن الامام، و مولـده سـنة ثمان و عشرین و أربعمائة، و توفی بمدینة بیهق، و لوالده تصانیف کثیرة مشهورة».

۴۰ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۴

اشارة

رواه حیث قال: «أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۳۴

۱- الرافعی فی (التدوین ۳/ ۸۵).

۲- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۹) و (العبر ۴/ ۱۸) و غیرهما.

۳- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۵۰۹).

۴- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۱۰۴).

---

[۱] فردوس الأخبار ۱/ ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۵

۵- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۷/ ۱۱۱).

۶- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۲۹۲).

۷- السیوطی فی (طبقات الحفاظ: ۴۵۷).

۸- المناوى فى (فيض القدير ۱/ ۲۸).

و غيرهم، و ستقف على ترجمته بالتفصيل فى موضعه إن شاء اللّه تعالى.

هـذا، و لا يخفى على أهل العلم أن كتاب (الفردوس) فى أعلى درجات الاعتبار و الشـهرة لـدى العلماء الأعلام، و جهابـذة الحديث و الأخبار، كما نصّ مؤلفه (الـديلمى) فى ديباجته على أنه قـد انتقى أحاديثه من الأحاديث الصـحاح و الغرائب و الأفراد، و صـرح بخلوّه عن الأكاذيب الموضوعات.

كما أشاد ولده بفضل هذا الكتاب و شأنه فى (مسند الفردوس)، و كذا السيد على الهمدانى فى (روضة الفردوس) فراجع.

۴۱ رواية العاصمى ... ص: ۱۳۵

رواه فى (زين الفتى فى تفسير سورة هـل أتى) حيث قـال: «ذكر مشـابه أبينـا آدم عليه السـلام: أمـا آدم عليه السـلام، فـإنّه قـد وقعت المشابهة بين المرتضى و بينه عليه السلام بعشرة أشياء: أوّلها: بالخلق و الطينة، و الثانى: بالمكث و المدة، و الثالث: بالصاحبة و الزوجة، و الرابع: بالتزويج و الخلعة، و الخامس: بالعلم و الحكمة، و السادس: بالذهن و الفطنة، و السابع: بالأمر و الخلافة، و الثامن: بالأعداء و المخالفة، و التاسع: بالوفاة و الوصية و العاشر: بالأولاد و العترة».

قال: «و أما بالعلم و الحكمـة فإنّ اللّه تعالى قال لآدم عليه السـلام: وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها ففضّل بالعلم العباد الـذين كانوا لا يعصون اللّه ما أمرهم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۶

و يفعلون بما يؤمرون، و استحق بذاك منهم السجود له، فكما لا يصير العلم جهلا و العالم جاهلا فكذلك لم يصر آدم المفضل بالعلم مفضولا، و كـذلك حـال من فضـل بالعلم، و أما من فضل بالعبادة فربّما يصـير مفضولا، لأن العابـد ربما يسـقط عن درجـة العبادة إن تركها معرضا عنها، أو توانى فيها تغافلا منها فيسـقط فضـله، و لذلك قيل: بالعلم و يعلو و لا يعلى، و العالم يزار و لا يزور، و من ذلك وجوب الوصف للّه سبحانه بالعلم و العالم و فساد الوصف له بالعبادة و العابد، و لذلك منّ على نبيه عليه السلام بقوله: وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيماً فعظّم الفضل عليه بالعلم دون سائر ما أكرمه به من الخصال و الأخلاق، و ما فتح عليه البلاد و الآفاق.

و كذلك المرتضـى رضوان اللّه عليه، فضّل بالعلم و الحكمة ففاق بهما جميع الأمة ما خلا الخلفاء الماضـين رضى اللّه عنهم أجمعين، و لذلك وصفه الرسول عليه السلام بهما حيث قال: يا على ملئت علما و حكمة، و ذكر

فى الحـديث عن المرتضـى رضوان اللّه عليه: إن النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم كان ذات ليلة فى بيت أم سـلمة فبكرت إليه بالغداة، فإذا عبد اللّه بن عباس بالباب، فخرج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إلى المسجد و أنا عن يمينه و ابن عباس عن يساره فقال النبى عليه السلام: يا على ما أول نعم اللّه عليك؟ قال: أن خلقنى فأحسن خلقى. قال: ثم ما ذا؟

قال: أن عرّفنى نفسه، قال: ثم ما ذا؟ قال قلت: و إن تعدوا نعمة اللّه لا تحصوها. قال: فضـرب النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم على كتفى و قال: يا على ملئت علما و حكمـة. و لـذلك قال النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم: أنا مدينـة العلم و على بابها، و فى بعض الروايات: أنا دار الحكمة و على بابها.

أخبرنى شـيخى محمـد بن أحمد رحمه اللّه، قال حدثنا أبو سـعيد الرازى، قال قرئ على أبى الحسن بن محمد بن مهرويه القزوينى بها فى الجامع و أنا اسـمع، قال حدّثنا أبو أحمد داود بن سليمان بن وهب الفراء قال حدثنى على بن موسى الرضا، قال حدثنى أبى موسى بن جعفر عن أبيه جعفر بن محمد عن أبيه محمد بن على عن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۷

أبیه علی بن الحسین عن أبیه الحسین بن علی عن أبیه علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب

. و لهذا الحدیث طرق أخر نذکرها فی فصل خصائص المرتضی رضوان اللّه علیه إن شاء اللّه عز و جلّ».

و رواه فی «ذکر مشابه داود ذی الأید صلوات اللّه و سلامه علیه» قال:

«و وقعت المشابههٔ بین المرتضی رضوان اللّه علیه و بین داود علیه السلام بثمانیهٔ أشیاء ... و الثامن بفصل الخطاب ... و أما فصل الخطاب فقوله تعالی:

وَ آتَیْناهُ الْحِکْمَهَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ ... فکذلک المرتضی رضوان اللّه علیه أوتی من فصل الخطاب کما ذکرناه فی معنی

قوله علیه السلام: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، و فی فصل قضائه».

و رواه أیضا فی «أسماء الامام علیه السلام» حیث ذکر فیها «باب مدینهٔ العلم و باب دار الحکمهٔ» ثم قال: و أما باب مدینهٔ العلم فإنه أخبرنا محمد بن أبی زکریا رحمه اللّه، قال فیما أجاز لنا أبو حفص بن عمر، قال أخبرنا أبو بکر بن إسحاق قال أخبرنا العباس بن الفضل قال حدثنا أبو الصلت الهروی قال حدثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

۴۲ إثبات الحکیم السنائی ... ص: ۱۳۷

اشارهٔ

لقد أرسله أبو المجد مجدود بن آدم الشهیر بالحکیم السنائی فی کتاب [حدیقهٔ الحقیقهٔ و الشریعهٔ و الطریقهٔ] إرسال المسلم حیث قال ما نصه «فی مناقب زوج البتول و ابن عم الرسول أبی الحسن و الحسین، المبارز الکرار غیر الفرار،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۸

غالب الجیش، سید المهاجرین و الأنصار أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه: من أحبّ علیا فقد استمسک بالعروهٔ الوثقی، الذی أنزل اللّه تعالی فی شأنه: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ هُمْ راکِعُونَ و قال النبی علیه السلام: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. و قال: یا علی أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی. و قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و قال جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنهما:

دخلت عائشهٔ رضی اللّه عنها و عن أبیها علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا عائشهٔ ما تقولین فی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه؟ فأطرقت ملیا ثم رفعت رأسها فقالت بیتین:

إذا ما التبر حک علی المحک تبین غشه من غیر شک

و فینا الغش و الذهب المصفی علی بیننا شبه المحک»

و فی [حدیقهٔ الحقیقهٔ] فی مدح الامام علیه السلام:

«آل یس شرف بدو دیده ایزد او را بعلم بگزیده

مر نبی را وصی و هم داماد جان پیغمبر از جمالش شاد

کتب نادیده بود خوانده بود بدل علم هر دو جهان ورا حاصل

بفصاحت جو او سخن گفتی مستمع زان حدیث در سفتی

لطف او بود لطف پیغمبر عنف او عنف شیر شرزه نر

خوانده در دین و ملک مختارش هم در علم و هم علمدارش»

ترجمته ...: ص: ۱۳۸

۱- عبد الرحمن الجامی فی (نفخات الأنس من حضرات القدس ۵۹۵).

۲- دولت شاه السمرقندی فی (تذکرهٔ الشعراء ۱۰۶).

۳- مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۳۹

و غیرهم ... و قد عدّه (الدهلوی) فی (التحفهٔ) من کبار أهل السنهٔ المقبولین لدیهم، و من أجلهٔ عظمائهم الذین جمعوا بین الشریعهٔ و الطریقهٔ ... کما استشهد بشعر له فی تفسیره (فتح العزیز) معبّرا عنه ب «بعض المحققین».

هذا، و قد ذکر الکاتب الجلبی کتابه المذکور بقوله: «حدیقهٔ الحقیقهٔ و شریعهٔ الطریقهٔ المعروف بفخری نامه، فارسی منظوم لأبی المجد- محمد- بن آدم الشهیر بالحکیم السنائی المتوفی سنهٔ ۵۲۵، نظمه من بحر الخفیف لبهرام شاه القونوی السبکتکینی، و رتّب علی عشرین بابا فی التوحید و کلام اللّه و نعت الرسول و فضل الصحابهٔ و الخلفاء و فضل السیدین الشهیدین، و الإمامین أبی حنیفهٔ و الشافعی، و العقل و العلم و العشق و القلب و التصوف و صفهٔ البشر و الشیخوخهٔ و غور الغفلهٔ و الحکمهٔ و الشهوهٔ و صنعهٔ الأفلاک و الربیع. و مدح بهرام شاه و مدح ولده دولت شاه. و الحکم و الأمثال. فرغ من نظمه سنهٔ ۵۲۴» [۱].

۴۳ روایهٔ شهردار الدیلمی ... ص: ۱۳۹

اشارهٔ

لقد روی حدیث مدینهٔ العلم فی کتابه (مسند الفردوس) الذی خرج فیه سند کل حدیث رواه والده فی کتاب (الفردوس). قال المناوی فی (فیض القدیر) «فر للدیلمی فی مسند الفردوس المسمی بمأثور الخطاب المخرج علی کتاب الشهاب، و الفردوس للإمام عماد الإسلام أبی شجاع الدیلمی، ألّفه محذوف الأسانید مرتّبا علی الحروف لیسهل حفظه، و أعلم بإزائها بالحروف للمخرجین کما مر، و مسنده لولده سید الحفاظ أبی منصور شهردار بن شیرویه، خرّج سند کل حدیث تحته و سمّاه: إبانهٔ الشبهة فی معرفهٔ کیفیهٔ الوقوف علی ما فی کتاب الفردوس من علامات الحروف» [۲].

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۶۴۵.

[۲] فیض القدیر ۱/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۴۰

و قد تقدم ذکر روایهٔ والده الحدیث فی کتاب (الفردوس).

ترجمته ...: ص: ۱۴۰

۱- الذهبی فی (العبر- حوادث: ۵۵۸).

۲- السبکی فی (طبقات الشافعیهٔ ۴/ ۲۲۹).

۳- الأسنوی فی (طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۱۰۵).

۴- ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۳۲۴).

۵- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

و قد تقدّم عن المناوی وصفه إیاه بسید الحفاظ.

۴۴ إثبات السمعانی ... ص: ۱۴۰

اشارهٔ

لقد قال السمعانی ما نصه:

«الشـهید- بفتح الشـین المعجمهٔ و کسـر الهاء و سـکون الیاء المعجمهٔ بنقطتین من تحتها و فی آخرها الدال المهملهٔ- اشتهر بهذا الاسم جماعهٔ من العلماء المعروفین قتلوا فعرفوا بالشـهید، أوّلهم ابن باب مدینهٔ العلم و ریحانهٔ رسول اللّه الشـهید ابن الشهید الحسین بن علی سید شبّان أهل الجنهٔ، و کان یکنّی أبا عبد اللّه» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۰

۱- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۵۶۲) و (اللباب- السمعانی).

۲- المحب ابن النجار فی (تاریخه- مخطوط).

---

[۱] الأنساب- الشهید.

۳- ابن خلکان (وفیات الأعیان ۱/ ۳۰۱).

۴- أبو الفداء فی (المختصر- حوادث: ۵۶۲).

۵- ابن الوردی فی (تتمهٔ المختصر- حوادث: ۵۶۲).

۶- الذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۳۱۶) و (العبر ۴/ ۱۷۸).

۷- الیافعی فی (مرآهٔ الجنان ۴/ ۳۷۱).

۸- السبکی فی (طبقات الشافعیهٔ ۷/ ۱۸۰).

۹- الأسنوی فی (طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۵۵).

۱۰- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۱).

۱۱- الدیاربکری فی (الخمیس- حوادث ۵۶۲).

۱۲- القنوجی فی (التاج المکلل ۷۶).

و غیرهم. قال فی (تذکرهٔ الحفاظ) ما ملخصه: «السّمعانی: الحافظ البارع العلّامهٔ تاج الإسلام، أبو سعد عبد الکریم التمیمی السّمعانی المروزی صاحب التصانیف، ولد فی شعبان سنهٔ ست و خمسمائهٔ، و رحل إلی الأقالیم النائیهٔ، و کان ذکیّا فهما سریع الکتابهٔ ملیحها، درّس و أفتی و وعظ و أملی، و کتب عمن دبّ و درج، و کان ثقهٔ حافظا حجهٔ واسع الرّحلهٔ عدلا دیّنا جمیل السّیرهٔ حسن الصحبهٔ کثیر المحفوظ.

قال ابن النجّار: و سمعت من یذکر أنّ عدد شیوخه سبعهٔ آلاف شیخ و هذا شیء لم یبلغه أحد، و کان ملیح التصانیف کثیر الشیء و الأسانید لطیف المزاج ظریفا حافظا واسع الرّحلهٔ ثقهٔ صدوقا دینا، سمع منه مشایخه و أقرانه، و حدّث عنه جماعهٔ.

مات فی ربیع الأول سنهٔ اثنتین و ستین و خمسمائهٔ بمرو، و له ست و خمسون سنهٔ».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۲

۴۵ روایهٔ الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۴۲

اشارهٔ

قال أبو المؤید الموفق بن أحمد بن إسحاق الخوارزمی المکّی المعروف بأخطب خوارزم و الخطیب الخوارزمی، فی ألقاب علی علیه السلام:

«الألقاب له، هو: أمیر المؤمنین، و یعسوب الدین و المسلمین، و مبیر الشرک و المشرکین، و قاتل الناکثین و القاسطین و المارقین، و مولی المؤمنین، و شبیه هارون، و المرتضی، و نفس الرسول، و أخوه، و زوج البتول، و سیف اللّه المسلول و أبو السبطین، و أمیر البررهٔ، و قاتل الفجرهٔ، و قسیم الجنهٔ و النار، و صاحب اللواء، و سید العرب، و خاصف النعل، و کاشف الکرب، و الصدیق الأکبر، و أبو الریحانتین، و ذو القرنین، و الهادی، و الفاروق، و الواعی، و الشاهد، و باب المدینهٔ، و بیضهٔ البلد، و الولی، و الوصی، و قاضی دین الرسول، و منجز وعده» [۱].

و قال فی الفصل السابع: فی بیان غزارهٔ علمه و أنه أقضی الأصحاب: - «أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی قال أخبرنا شیخ القضاهٔ إسماعیل بن أحمد الواعظ، قال أخبرنا أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، قال أخبرنا أبو الحسن محمد بن الحسین بن داود العلوی رحمه اللّه، قال أخبرنا محمد بن محمد بن سعد الهروی الشعرانی، قال حدثنا محمد بن عبد الرحمن النیسابوری، قال حدّثنا أبو الصلت الهروی، قال حدثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۲].

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۸.

[۲] نفس المصدر: ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۳

و قال فی الفصل السادس عشر ما نصه: «روی أن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب أرسل إلی معاویهٔ رسله: الطرماح و جریر بن عبد اللّه البجلی و غیرهما قبل مسیره إلی صفین، و کتب إلیه مرّهٔ بعد أخری یحتج علیه ببیعهٔ أهل الحرمین له و سوابقه فی الإسلام، لئلا

یکون بین أهل العراق و أهل الشام محاربهٔ، و معاویهٔ یعتل بدم عثمان و یستغوی بذلک جهال أهل الشام و أجلاف العرب، و یستمیل طلبهٔ الدنیا و الولایات، و کان یشاور فی أثناء ذلک ثقاته و أهل مودته و عشیرته فی قتال علی علیه السلام، فقال له أخوه عتبهٔ: هذا أمر عظیم لا یتم إلّا بعمرو بن العاص فإنه قریع زمانه فی الدهاء و المکر، یخدع و لا یخدع، و قلوب أهل الشام مائلهٔ إلیه، فقال معاویهٔ: صدقت و لکنه یحب علیا فأخاف أن لا یجیبنی، فقال:

اخدعه بالأموال و مصر.

فکتب إلیه معاویهٔ: من معاویهٔ بن أبی سفیان- خلیفهٔ عثمان بن عفان إمام المسلمین و خلیفهٔ رسول رب العالمین ذو النورین، ختن المصطفی علی ابنتیه و صاحب جیش العسرهٔ و بئر دومهٔ، المعدوم الناصر الکثیر الخاذل المحصور فی منزله المقتول عطشا و ظلما فی محرابه المعذب بأسیاف الفسقهٔ- إلی عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ثقته و أمیر عسکره بذات السلاسل، المعظّم رایه المفخم تدبیره:

أمّا بعد فلن یخفی علیک احتراق قلوب المؤمنین و ما أصیبوا به من الفجیعهٔ بقتل عثمان، و ما ارتکب به جاره حسدا و بغیا بامتناعه من نصرته و خذلانه إیاه، و إشلائه الغاغهٔ علیه [واشیا العامهٔ علیه حتی قتلوه فی محرابه، فیا لها من مصیبهٔ عمّت المسلمین و فرضت علیهم طلب دمه من قتلته، و أنا أدعوک إلی الحظ الأجزل من الثواب و النصیب الأوفر من حسن المآب، بقتال من آوی قتلهٔ عثمان رضی اللّه عنه و أحلّه جنهٔ المأوی.

فکتب إلیه عمرو: من عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی معاویهٔ بن أبی سفیان: أما بعد فقد وصل کتابک فقرأته و فهمته، فأمّا

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۴

ما دعوتنی إلیه من خلع ربقهٔ الإسلام من عنقی و التهور فی الضلالهٔ معک و إعانتی إیاک علی الباطل و اختراط السیف علی وجه علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه- و هو أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه و وارثه و قاضی دینه و منجز وعده و زوج ابنته سیدهٔ نساء أهل الجنهٔ و أبو السبطین الحسن و الحسین سیدی شباب أهل الجنهٔ- [فلن یکون .

و أمّا ما قلت من أنک خلیفهٔ عثمان فقد صدقت، و لکن تبیّن الیوم عزلک عن خلافته، و قد بویع لغیره و زالت خلافتک.

و أمّا ما عظمتنی و نسبتنی إلیه من صحبهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنی صاحب جیشه فلا أغتر بالتزکیهٔ و لا أمیل بها عن الملهٔ.

و أمّا ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه إلی الحسد و البغی علی عثمان، و سمّیت الصّحابهٔ فسقه، و زعمت أنه أشلاهم علی قتله، فهذا غوایهٔ، ویحک یا معاویهٔ: أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و بات علی فراشه، و هو صاحب السبق إلی الإسلام و الهجرهٔ و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

هو منّی و أنا منه، و هو منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی، و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم خیبر: لأعطینّ الرّایهٔ رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم الطیر: اللهم ایتنی بأحبّ خلقک إلیک، فلما دخل إلیه قال: و إلیّ و إلیّ، و قد قال فیه یوم النظیر: علی إمام البررهٔ و قاتل الفجرهٔ منصور من نصره مخذول من خذله، و قد قال فیه: علی ولیّکم من بعدی، و آکد القول علیک و علیّ و علی جمیع المسلمین و قال: إنی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل و عترتی و قد قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

و قد علمت یا معاویهٔ ما أنزل اللّه تعالی من الآیات المتلوّات فی فضائله التی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۵

لا- يشترك فيها أحد كقوله تعالى: يُوفُونَ بِالنَّذْرِ و إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ. أ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ و قال اللّه تعالى لرسوله عليه السلام قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و قد قال له رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أما ترضی أن يكون سلمك سلمی و حربك حربی و تكون أخی و وليی فی الدنيا و الآخرة، يا أبا الحسن من أحبّك فقد أحبّنی و من أبغضك فقد أبغضنی، و من أحبّك أدخله اللّه الجنة، و من أبغضك أدخله اللّه النار.

و كتابك يا معاوية الذی كتبت هذا جوابه، ليس مما ينخدع به من له عقل أو دين، و السلام» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۵

و الخطيب الخوارزمی من أعيان علماء أهل السنة، و من أساطين محدّثيهم الثقات المعتمدين، و قد أثنی عليه و نقل عنه كبار علمائهم و مشاهير حفاظهم أمثال:

أبی حامد محمود بن محمد الصالحانی.

و عماد الدين الكاتب الاصفهانی.

و أبی الفتح ناصر بن عبد السيد المطرزی.

و محبّ الدين ابن النجار البغدادی.

و جمال الدين القفطی.

و أبی المؤيد الخوارزمی.

و أبی عبد اللّه الكنجی الشافعی.

و شمس الدين الذهبی.

و جمال الدين الزرندی.

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۱۲۸.

و صلاح الدين الصفدی.

و عبد القادر القرشی.

و محمد بن أحمد الفارسی.

و أحمد بن إبراهيم الصنعانی المعروف بابن الوزير.

و شهاب الدين أحمد صاحب توضيح الدلائل.

و نور الدين ابن الصباغ المالكی.

و جلال الدين السيوطی.

و نور الدين السمهودی.

و الشمس الدمشقی الصالحی.

و شهاب الدين ابن حجر المكی.

و أحمد بن باكثير المكى.

و عبد اللّه بن محمد المطيرى.

و ولى اللّه اللكهنوى.

و (الدهلوى نفسه...)

فراجع أسفارهم، و قد أوردنا طرفا من كلماتهم فى بعض المجلدات.

۴۶ روایهٔ ابن عساکر ... ص: ۱۴۶

اشارهٔ

لقد روى أبو القاسم على بن الحسن المعروف بابن عساكر الدمشقى حديث مدينة العلم بطرق عديدة كما قال الكنجى و هذا نصّ عبارته:

«أخبرنا العلامة قاضى القضاة أبو نصر محمد بن هبة اللّه ابن قاضى القضاة و محمد بن هبة اللّه بن محمد الشيرازى، أخبرنا الحافظ أبو القاسم أخبرنا أبو القاسم ابن [محمد] السمرقندى، أخبرنا أبو القاسم بن مسعدة، أخبرنا حمزة بن يوسف

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۷

أخبرنا أبو أحمد ابن عدى، حدثنا النعمان بن هارون البلدى و محمد بن أحمد بن المؤمل الصيرفى و عبد الملك بن محمد قالوا: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدب حدثنا عبد الرزاق عن سفيان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثيم عن عبد الرحمن بن بهمان قال سمعت جابرا يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم الحديبية- و هو آخذ بضبع على بن أبى طالب و هو يقول-: هذا أمير البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره و مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته و قال: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب.

قلت: هكذا رواه ابن عساكر فى تاريخه و ذكر طرقه عن مشايخه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۷

۱- ياقوت الحموى فى (معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳).

۲- الخوارزمى فى (أسماء رجال جامع مسانيد أبى حنيفة).

۳- ابن خلكان فى (وفيات الأعيان ۱/ ۳۳۵).

۴- أبو الفداء فى (المختصر- حوادث: ۵۷۱).

۵- ابن الوردى فى (تتمة المختصر- حوادث: ۵۷۱).

۶- الذهبى فى (تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) و (العبر ۴/ ۲۱۲) و (دول الإسلام حوادث ۵۷۱).

۷- اليافعى فى (مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳).

۸- السبكى فى (طبقات الشافعية ۷/ ۲۱۵).

۹- الأسنوى فى (طبقات الشافعية ۲/ ۲۱۶).

۱۰- ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۳۴۵).

۱۱- جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۴).

۱۲- الدیاربکری فی (الخمیس- حوادث: ۵۷۱).

---

[۱] کفایهٔ الطالب: ۲۲۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۸

۱۳- القنوجی فی (التاج المکلل ۸۴).

قال ابن خلکان ما ملخصه: «الحافظ أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی الملقّب ثقهٔ الدین، کان محدّث الشام فی وقته، و من أعیان الفقهاء الشافعیهٔ، غلب علیه الحدیث فاشتهر به و بالغ فی طلبه إلی أن جمع منه ما لم یتفق لغیره، و رحل و طوف و جاب البلاد و لقی المشایخ، و کان حافظا دیّنا جمع بین معرفهٔ المتون و الأسانید و کان حسن الکلام علی الأحادیث، محفوظا فی الجمع و التألیف، صنّف التاریخ الکبیر لدمشق فی ثمانین مجلدهٔ أتی فیه بالعجائب، و هذا الذی ظهر هو الذی اختاره و ما صحّ له هذا إلّا بعد مسوّدات ما یکاد ینضبط حصرها، و له غیره توالیف حسنهٔ و أجزاء ممتعهٔ».

و فی (العبر): «الحافظ ابن عساکر صاحب التاریخ الثمانین مجلّدا، محدّث الشام، ثقهٔ الدین، ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله، و بلغ فی ذلک الذروهٔ العلیا، و من تصفح تاریخه علم منزلهٔ الرجل فی الحفظ».

۴۷ إثبات أفضل الدین الخاقانی ... ص: ۱۴۸

اشارهٔ

لقد أرسله أفضل الدین إبراهیم بن علی المعروف بالخاقانی إرسال المسلّم، و أثبته جازما به فی کتابه (تحفهٔ العراقین) حیث قال فی قصیدهٔ له فی مدح محمد بن مطهر العلوی:

«این قدر وصفا که خاطرم راست از خدمت سید اجل خاست

این مایه که طبع را قوام است هم همت سید امام است

ذو الفضل محمد مطهر آن عرق محمد پیمبر

آن مردم دیده مصطفی را وان وارث صدق مصطفی را

قدرش ز دو کون بر گذشته یک موی ز مصطفی نگشته

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۹

إلی أن قال:

در شهر علم حیدر وین سید دین کلید آن در

وقف ابدیست بر زبانش هر خانه که داشت شهر دانش

جای شرفست و بحر علم است استاد سرای شهر علم است

بیش کرمش ز روی تسلیم بیش قلمش ببوی تعلیم

شهری که خراجش آورد دهر او میوه باغ آن چنان شهر»

هـذا، و قـد ذکر کتـاب (تحفـة العراقین) فی (کشف الظنون) بقوله: «تحفـة العراقین، فارسـی، منظومـة لأفضـل الـدین إبراهیم بن علی الخاقانی الشاعر المتوفی سنة ۵۸۲، وزنه من مزاحفات المسدس» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۹

۱- دولت شاه السمرقندی فی (تذکرة الشعراء: ۸۸).

۲- عبد الرحمن الجامی فی (نفحات الأنس: ۶۰۷).

۴۸ إثبات ابن الشیخ البلوی ... ص: ۱۴۹

اشارة

لقد ذکر أبو الحجاج یوسف بن محمد البلوی الأندلسی المعروف بابن الشیخ حدیث مدینة العلم فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام، جازمـا بصـحته و قاطعـا بثبوته و ذلک حیث قال فی کتابه (ألف با) بعـد أن أورد کلمات لابن عباس فی أعلمیّـة الامام علیه السـلام ما نصه: «و إذ قد وقع ذکر علی و ابن عباس رضی

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۳۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۵۰

اللّه عنهما فلنـذکر بعض فضائلهما، و لنبـدأ بمفاخر علی الزکی العلی ابن عم النبی، و لنثن بالثناء علی ابن عباس العدل الرضـی ابن عم النبی أیضا:

قال أبو الطفیل: شهدت علیا یخطب و هو یقول: سلونی، فو اللّه لا تسألونی عن شیء إلّا أخبرتکم به، و سلونی عن کتاب اللّه فو اللّه ما من آیة إلّا و أنا أعلم بلیل نزلت أم بنهار، أم فی سهل أم فی جبل، و لو شئت لأوقرت سبعین بعیرا من تفسیر فاتحة الکتاب.

و سیأتی

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فیه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه،

و قول ابن عباس فیه: لقد أعطی علی تسعة أعشار العلم و أیم اللّه لقد شارکهم فی العشر العاشر» [... ۱].

و أورده مرة أخری فی کتابه المـذکور- بعـد أن ذکر حکایة فیها قول الحجاج الثقفی فی أمیر المؤمنین علیه السـلام «فإنه المرء یرغب عن قوله» - قائلا:

«قلت: و لمّا رأیت هـذه الحکایـة فی الکامل و قول الحجاج فی علی رضـی اللّه عنه هـذا الجفا لم أملک نفسـی، و حملتنی الغیرة علی حبیبی علی رضی اللّه عنه أن کتبت فی طرة الکتاب:

حجاج فیما قلته تکذب فی قول من فیه الوری یرغب

ذاک علی ابن أبی طالب من مثله أو منه من یقرب

یکفیه أن کان ابن عم الذی فی جاهه تطمع یا مذنب

صلّی علیه اللّه من سید ما تطلع الشمس و ما تغرب

و قلت أيضا: أنظر إلى الحجاج و قلّة جدّه مع سطاحة خده، يقول فى مولانا على هذه المقالة و يرغب عما قاله، تاللّه ما حمله على هذا القول الردى إلّا الحسد المردى، و إلّا فقد علم الغوى أن مكان على فى العلم المكان العلى، كيف لا؟

و النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول فيه: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم

---

[۱] كتاب الالف باء ۱/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۱

فليأته من بابه.

و ابن عباس رضى اللّه عنه يقول: و اللّه لقد أعطى على بن أبى طالب رضى اللّه عنه تسعة أعشار العلم، و أيم اللّه لقد شاركهم فى العشر العاشر.

و قال عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه: أقضانا على. و قال ابن مسعود رضى اللّه عنه: أعلم أهل المدينة بالفرائض ابن أبى طالب»... [۱].

كتاب ألف باء ... ص: ۱۵۱

هذا، و قد ذكر كتابه (ألف باء) فى (كشف الظنون) بقوله: «ألف با فى المحاضرات للشيخ أبى الحجاج يوسف بن محمد البلوى الأندلسى المعروف بابن الشيخ، و هو مجلد ضخم، أوله: إن أفصح كلام سمع و أعجز و أوضح نظام و أوجز حمد اللّه تعالى نفسه... إلخ، ذكر فيه أنه جمع فوائد بدائع العلوم لابنه عبد الرحيم ليقرأه بعد موته، إذ لم يلحق بعد لصغره إلى درجة النبلاء، و سمى ما جمعه لهذا الطفل بكتاب ألف با ... و هو تأليف غريب لكن فيه فوائد كثيرة» [۲].

۴۹ رواية أبى السعادات ابن الأثير ... ص: ۱۵۱

اشارة

لقد روى أبو السعادات المبارك بن محمد المعروف بابن الأثير الجزرى حديث مدينة العلم حيث قال: «على: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها. أخرجه الترمذى» [۳].

و فى (توضيح الدلائل) «عن على رضى اللّه تعالى عنه: إن رسول اللّه صلّى

---

[۱] الالف باء.

[۲] كشف الظنون ۱/ ۱۵۰.

[۳] جامع الأصول ۹/ ۴۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۲

اللّه عليه و آله و بارك و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها. رواه فى جامع الأصول و قال: أخرجه الترمذى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵۲

۱- أبو الحسن ابن الأثير فی (الكامل- حوادث: ۶۰۶).

۲- ابن المستوفی فی (تاريخ إربل- مخطوط).

۳- ابن خلكان فی (وفيات الأعيان ۱/ ۴۴۱).

۴- ابو الفداء فی (المختصر- حوادث: ۶۰۶).

۵- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۶۰۶).

۶- الذهبی فی (العبر حوادث ۶۰۶) و (دول الإسلام- حوادث ۶۰۶).

۷- الخطيب التبريزی فی (أسماء رجال المشكاة ۳/ ۸۰۸).

۸- اليافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۶۰۶).

۹- السبكی فی (طبقات الشافعية ۵/ ۱۵۳).

۱۰- الأسنوی فی (طبقات الشافعية ۱/ ۱۳۰).

۱۱- ابن شحنة فی (روضة المناظر- حوادث: ۶۰۶).

۱۲- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعية ۱/ ۳۹۲).

۱۳- السيوطی فی (بغية الوعاة: ۳۸۵).

۱۴- القنوجی فی (التاج المكلل ۱۰۰).

و غيرهم، و قد ذكرنا ذلك فی مجلد (حديث الطير) قال السبكی ما ملخصه «المبارك بن محمد الشيبانی العلّامة مجد الدين أبو السعادات الجزری ابن الأثير، صاحب جامع الأصول و غريب الحديث و شرح مسند الشافعی و غير ذلك، كان فاضلا رئيسا مشارا اليه، توفی سنة ست و ستمائة».

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۵۳

۵۰ إثبات فريد الدين العطّار ... ص: ۱۵۳

اشارة

لقد أثبت الشيخ فريد الدين محمد بن إبراهيم الهمدانی المعروف بالعطار حديث مدينة العلم فی مواضع من ديوانه (مظهر العجائب) منها قوله فی قصيدة له:

هيج ميدانی كه معجز آن كيست وين همه مدح و ثنا در شأن كيست

كه نهاده پای بر كتف رسول مصطفی كرده و معراجش قبول

كه بده خود تاجدار انما كه بده در ملك معنی هل اتی

كه بده قرآن ناطق در عيان كه شده در لو كشف اسرار دان

کیست باب علم از گفت رسول خود کرا بودست در علم قبول

و قال فی دیوانه (اسرار نامه):

اگر فرمانبری فرمان شه بر و گرنه اوفتادی خود به چه در

اگر فرمانبری فرمان حیدر چو باب است آن بعلم مصطفی در»

و قال فی دیوانه (الهی نامه):

«پیمبر گفت با آن نور دیده ز یک نوریم هر دو آفریده

علی چون با نبی باشد ز یک نور یکی باشند هر دو از دوی دور

چنان در شهر دانش باب آمد که جنت را بحق بواب آمد

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۴

ترجمته ...: ص: ۱۵۴

ترجم له کبار علماء أهل السنهٔ و عدوّه من مشاهیر عرفائهم، کما سیأتی فی بعض مجلدات الکتاب بالتفصیل إن شاء اللّه تعالی، و قد نص (الدهلوی) علی أنه من الأکابر المقبولین لدی أهل السنهٔ، کما استشهد هو و الکابلی بکلام له، قال الکابلی: قال الشیخ الجلیل فرید الدین أحمد بن محمد النیسابوری: من آمن بمحمد و لم یؤمن بأهل بیته فلیس بمؤمن، أجمع العلماء و العرفاء علی ذلک و لم ینکره أحد» أنظر: (الصواعق للکابلی) و (التحفهٔ الاثنا عشریهٔ).

۵۱ روایهٔ أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۵۴

اشارهٔ

لقد روی أبو الحسن علی بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر حدیث مدینهٔ العلم فی کتابه (أسد الغابهٔ فی معرفهٔ الصحابهٔ) حیث قال: «أنبأنا زید بن الحسن بن زید أبو الیمن الکندی و غیره کتابهٔ قالوا: أنبأنا أبو منصور زریق أنبأنا أحمد بن علی بن ثابت، أنبأنا محمد بن أحمد بن رزق، أنبأنا أبو بکر بن مکرم بن أحمد بن مکرم القاضی، حدثنا القاسم بن عبد الرحمن الأنباری، حدثنا أبو الصّیلت الهروی حدثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت بابه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵۴

۱- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۳۴۷).

---

[۱] أسد الغابهٔ ۴/ ۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۵

۲- الذهبی فی (دول الإسلام- حوادث: ۶۳۰) و (العبر ۵/ ۱۲۰).

۳- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۶۳۰).

۴- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۵/ ۱۲۷).

۵- الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۱۳۲).

۶- ابن شحنة فی (روضة المناظر حوادث ۶۳۰).

۷- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۴۱۲).

۸- السیوطی فی (طبقات الحفاظ: ۴۹۲).

و غیرهم من کبار العلماء فی کتبهم المعتبرة، قال الذهبی ما ملخصه بلفظه:

«ابن الأثیر: الامام العلامة الحافظ فخر العلماء، عز الدین أبو الحسن علی بن الأثیر الجزری المحدّث اللغوی صاحب التاریخ و معرفة الصحابة و الأنساب و غیر ذلک، کانت داره مجمع الفضلاء، و کان مکملا فی الفضائل، علامة نسابة أخباریا عارفا بالرجال و أنسابهم، لا سیّما الصحابة مع الأمانة و التواضع و الکرم.

مات فی أواخر شهر شعبان سنة ثلاثین و ستمائة» [۱].

۵۲ إثبات محیی الدین ابن عربی ... ص: ۱۵۵

اشارة

لقد أرسله محیی الدین ابن عربی الطائی إرسال المسلّم حیث قال فی کتابه (الدر المکنون و الجوهر المصون)- علی ما نقل عنه البلخی القندوزی- ما نصه: «و الامام علی رضی اللّه عنه ورث علم الحروف من سیدنا محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلیه الإشارة بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۲]

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۹۹.

[۲] ینابیع المودة ۴۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۱۵۶

ترجمته ...: ص: ۱۵۶

و قد ترجم لابن عربی جمع من أعلام المؤرخین و الرجالیین، و نقل عنه کبار المحدثین و العرفاء، و فیهم من وصفه بالأوصاف الجلیلة و عزاه إلی المقامات العالیة، و ممن ترجم له و أثنی علیه أو نقل عنه فی کتابه و اعتمد علیه:

۱- ابن النجار فی (ذیل تاریخ بغداد).

۲- ابن نقطة فی (تکملة الإکمال).

۳- ابن العدیم فی (تاریخ حلب).

۴- المنذری فی (الوفیات).

۵- ابن الأبار فى (التاريخ).

۶- ابن الزبير فى (التاريخ).

۷- ابن الدبيثى فى (ذيل تاريخ بغداد).

۸- أبو العلاء الفرضى فى (مشتبه النسبة).

۹- قطب الدين اليونينى فى (تاريخ مصر).

۱۰- سبط ابن الجوزى فى (مرآة الزمان).

۱۱- القطب اليونينى فى (ذيل مرآة الزمان).

۱۲- ابن فضل اللّه فى (المسالک).

۱۳- الاسكندرى فى (لطائف المنن).

۱۴- اليافعى فى (مرآة الجنان).

۱۵- الصفدى فى (الوافى بالوفيات).

۱۶- ابن شاكر الكتبى فى (فوات الوفيات).

۱۷- الشعرانى فى (لواقح الأنوار).

۱۸- الجامى فى (نفحات الأنس).

۱۹- الكفوى فى (كتائب أعلام الأخيار).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۷

۲۰- الأزنيقى فى (مدينة العلوم).

۲۱- البرزنجى فى (الاشاعة).

۲۲- السهالوى فى (الصبح الصادق).

۲۳- صديق حسن فى (الجنة فى اتباع السنة).

۲۴- (الدهلوى) فى (رسالة الرؤيا).

و منهم من ألّف فى مناقبه كتابا مفردا كالجلال السيوطى، له (تنبيه الغبى فى مناقب ابن عربى).

و إليک بعض مصادر ترجمته: الوافى بالوفيات ۴/ ۱۷۳، البداية و النهاية ۱۳/ ۱۵۶، سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۸، مرآة الجنان ۴/ ۱۰۰، طبقات المفسرين ۳۸، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۳۹ فوات الوفيات ۲/ ۲۴۱، شذرات الذهب ۵/ ۱۹۰ نفح الطيب ۷/ ۹۰، تاريخ ابن الأبار ۱/ ۳۵۶، التكملة لوفيات النقلة ۳/ ۵۵۵.

۵۳ رواية محب الدين ابن النجار ... ص: ۱۵۷

اشارة

و رواه محب الدين محمد بن محمود البغدادى المعروف بابن النجار بإسناده عن سيدنا الامام الرضا عليه السلام إذ قال: «أنبأتنا رقيّة بنت معمر بن عبد الواحد أنبأتنا فاطمة بنت محمد بن أبى سعد البغدادى، أنا سعيد بن أحمد النيسابورى أنا على بن الحسن بن بندار بن المثنى، أنا على بن محمد مهرويه ثنا داود بن سليمان الغازى ثنا على بن موسى الرضا عن آبائه عن على مرفوعا: أنا مدينة العلم و

علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

---

[۱] ذیل تاریخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۸

ترجمته ...: ص: ۱۵۸

۱- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸) و (العبر ۵/ ۱۸۰).

۲- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۵/ ۹).

۳- الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۱۱۱).

۴- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۵۰۲).

۵- الکتبی فی (فوات الوفیات ۲/ ۵۲۲).

۶- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۴۵۴).

۷- صدیق حسن القنوجی فی (التاج المکلل ۱۸۰).

ترجمة علی بن محمد بن مهرویه ... ص: ۱۵۸

و لا یخفی أن: «علی بن محمد بن مهرویه» الواقع فی سند الحدیث فی روایة ابن النجار و العاصمی من کبار المحدثین الموثّقین، فقد قال السمعانی: «و أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی حدّث فی القریة ببغداد و الجبال. عن یحیی بن عبدک القزوینی، و داود بن سلیمان الغازی، و محمد بن المغیرة، و الحسن ابن علی بن عفان.

روی عنه: عمر بن محمد بن سنبک، و أبو بکر محمد بن عبد اللّه الأبهری، و محمد بن عبید اللّه بن الشخیر، و أبو حفص ابن شاهین الواعظ و غیرهم.

ذکره أبو الفضل صالح بن محمد بن أحمد الحافظ فی طبقات أهل همدان و قال: أبو الحسن القزوینی قدم علینا سنة ثمان عشرة، روی عن هارون بن هزاری و داود بن سلیمان الغازی نسخة علی بن موسی الرضا، و محمد بن الجهم السمری و العباس بن محمد الدوری و یحیی بن أبی طالب و أبی حاتم الرازی، سمعت منه مع أبی، و کان یأخذ علی نسخة علی بن موسی الرضا، و کان شیخا مسنّا و محلّه الصدق» [۱].

---

[۱] الأنساب- القزوینی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۹

و کذا ذکره الرافعی [۱]، و ذکر عن الخطیب أنّه حدّث ببغداد سنة ثلاث و عشرین و ثلاثمائة.

ترجمة داود بن سلیمان الغازی ... ص: ۱۵۹

و «داود بن سلیمان الغازی القزوینی» أیضا من مشاهیر الروایة و أئمة الحدیث، فقد ذکر الرافعی ما نصه: «داود بن سلیمان بن یوسف الغازی أبو أحمد القزوینی، شیخ اشتهر بالروایة عن علی بن موسی الرضا، و یقال: إنّ علیا کان مستخفیا فی داره مدة مکثه بقزوین، و له نسخة عنه یرویها أهل قزوین عن داود، کاسحاق بن محمد و علی بن محمد بن مهرویه و غیرهما» [... ۲].

و فی (إیضاح لطافة المقال للرشید الدهلوی) فی ذکر الامام الرضا علیه السلام «و قد روی عنه أکثر أئمة الحدیث، قال فی مفتاح النجا بترجمته: روی عنه إسحاق ابن راهویه، و یحیی بن یحیی، و عبد اللّه بن عباس القزوینی، و داود بن سلیمان، و أحمد بن حرب، و محمد بن أسلم و خلق غیرهم، روی له ابن ماجة»....

۵۴ إثبات ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۵۹

اشارة

و قد أثبته ابن طلحة الشافعی جازما بصحته، مستشهدا به، فی کلام له فی الفصل الرابع حول صفة أمیر المؤمنین علیه السلام ب «الأنزع البطین». و هذا نص بعض کلامه:

---

[۱] التدوین بذکر علماء قزوین ۳/ ۴۱۷.

[۲] التدوین ۳/ ۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۰

«و لم یزل بملازمة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یزیده اللّه تعالی علما حتی

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم-: فیما نقله الترمذی فی صحیحه بسنده عنه- أنا مدینة العلم و علی بابها.

فکان من غزارة علمه یذلّل جوامع القضایا، و یوضح مشکلات الوقائع، و یسهل مستصعب الأحکام، فکلّ علم کان له فیه أثر، و کلّ حکمة کان له علیها استظهار، و سیأتی تفصیل هذا التأصیل فی الفصل السادس المعقود لبیان علمه و فضله إن شاء اللّه تعالی».

و قال فی الفصل السادس الذی أشار الیه: «و من ذلک ما رواه الامام الترمذی فی صحیحه بسنده و قد تقدم ذکره فی الاستشهاد فی صفة أمیر المؤمنین بالانزع البطین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و

نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسم بالمصابیح إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها

. لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خص العلم بالمدینة و الدار بالحکمة لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فنونا، و أکثر تشعبا، و أغزر فائدة، و أعم نفعا من الحکمة، خص الأعم بالأکبر و الأخص بالأصغر. إلی آخر ما سیأتی إن شاء اللّه تعالی فیما بعد».

کتاب مطالب السئول ... ص: ۱۶۰

و کتاب (مطالب السئول) یعدّ فی الکتب الجلیلة و الأسفار المعتبرة، و قد اعتمد علیه کبار العلماء فی شتی کتبهم، و لقد استند إلیه و استشهد بمواضیعه محمد محبوب العالم فی مواضع من تفسیره الذی أثنی علیه (الدهلوی) و تلمیذه الرشید و أشادوا بعظمته و وثاقته.

كما صرح ابن طلحة نفسه فی صدر كتابه المذكور بثقته بأحاديث هذا الكتاب، و قد أوردنا نص كلامه فی مجلّد (حديث الطير).

بل صرّح فی الفصل السادس- حيث أورد فيه حديث مدينة العلم- بقوله:

«لم أورد فيه ما يصل إليه وارد الاضطراب، و لا أودعته ما يدخل عليه رائد الارتياب، و لا ضمّنته غثّا تمجّه أصداف الأسماع، و لا غثاء تقذفه أصناف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۱

الألباب، بل مريت له أخلاف رواية الخلف عن السلف، حتى اكتنفت بزبد الأوطاب، و نظمت فيه جواهر درر صرحت ألسن السنن و نطقت بها آيات الكتاب، و قررته بأدلة نظر محكمة الأسباب بالصواب، هامية السحاب بالمحاب، مفتحة الأبواب للطلاب مثمرة إن شاء اللّه تعالى لجامعها جميل الثناء و جزيل الثواب».

و مما قال فی الفصل المذكور: «فقد صدّرت هذا الفصل المعقود لبيان فضله الموفور و علمه المشهور، من الآيات القرآنية و الأحاديث النبوية بما فيه شفاء الصدور و وفاء بالمستطاع و المقدور، و اهتداء يخرج القلوب الضالة من الظلمات إلى النور، و اقتصرت عليها لكونها واضحة جددا، راجحة صحة و معتقدا، و قد جعلت المعقبات الإلهية من بين يديها و من خلفها لحفظها رصدا، و لم أتجاوزها إلى إيراد أخبار كثيرة عددا واهية سندا و مستندا»....

۵۵ رواية سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۶۱

اشارة

و نقله شمس الدين أبو المظفر يوسف بن قزعلی المعروف ب «سبط ابن الجوزی» عن أحمد بن حنبل و صححه حيث قال: «حديث أنا مدينة العلم:

قال أحمد فی الفضائل: حدثنا إبراهيم بن عبد اللّه ثنا محمد بن عبد اللّه [۱] الرومی ثنا شريك عن سلمة بن كهيل عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها، و فی رواية: أنا دار الحكمة و علی بابها، و فی رواية: أنا مدينة الفقه و علی بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب. و رواه عبد الرزاق فقال: فمن أراد الحكم فليأت الباب.

---

[۱] كذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۲

فإن قيل: قد ضعّفوه. فالجواب: إن الدارقطنی قال: قد رواه سويد بن غفلة عن الصنابحی و لم يذكر سويد بن غفلة، و قول الدارقطنی إن ثبت فهو صفة الإرسال، و المرسل حجة فی باب الأحكام فكيف بباب الفضائل؟

فإن قيل: فی هذه الروايات مقال. قلنا: نحن لم نتعرض لها، بل نحتج بما خرّجه أحمد و هو الرواية الأولى عن علی، و إذا ثبتت الرواية الأولى ثبتت الروايات كلّها، لأن رواية الحديث بالمعنى جائزة فی أحكام الشريعة فههنا أولى.

فإن قيل: محمد بن علی [۱] الرومی شيخ شيخ أحمد بن حنبل ضعّفه ابن حبان فقال: يأتی على الثقات بما ليس من أحاديث الأثبات. قلنا: قد روى عنه إبراهيم بن محمد شيخ أحمد، و لو كان ضعيفا لبيّن ذلك، و كذا أحمد فإنه أسند إليه و لم يضعّفه و من عادته الجرح و التعديل، فلمّا أسند عنه علم أنه عدل فی روايته» [۲].

هذا، و الجديد بالذكر أنه قال فی كتابه فی الباب الثانی المعقود لبيان فضائل أمير المؤمنين عليه السلام: «فضائله أشهر من الشمس و

القمر، و أكثر من الحصى و المدر، و قد اخترت منها ما ثبت و اشتهر، و هى قسمان: قسم مستنبط من الكتاب و الثانى من السنّة الطاهرة التى لا شكّ فيها و لا ارتياب» [۳].

فثبت أن حديث مدينة العلم من فضائله عليه السلام الثابتة المشتهرة التى لا ريب فيها و لا ارتياب.

و يدل على التزامه بنقل ما ثبت فحسب قوله فى الفصل الذى عقد فى ذكر أم أمير المؤمنين عليهما السلام: «قلت: و قد أخرج لها أبو نعيم الحافظ حديثا طويلا فى فضلها، إلّا أنّهم قالوا: فى إسناده روح بن صلاح، ضعّفه ابن عدى، فلذلك لم نذكره» [۴].

---

[۱] كذا.

[۲] تذكرة خواص الامة: ۴۷- ۴۸.

[۳] تذكرة خواص الامة: ۱۳.

[۴] المصدر نفسه: ۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۳

على أن مجرد رواية أحمد الحديث فى فضائله كاف لصحته لدى سبط ابن الجوزى و غيره، لأنّهم يرون أن كل حديث يرويه أحمد حجة، و أنه يجب المصير إليه، كما تقدم فى رواية احمد للحديث.

ترجمته ...: ص: ۱۶۳

و توجد ترجمة سبط ابن الجوزى مع التجليل و الإكبار فى كتب التاريخ و طبقات الفقهاء، كما نقل عنه كبار العلماء الأعلام فى كتب الحديث و الفقه و السيرة ... و من ذلك:

۱- وفيات الأعيان لابن خلكان.

۲- ذيل مرآة الزمان لليونينى.

۳- المختصر فى أخبار البشر لأبى الفداء.

۴- تتمة المختصر لابن الوردى.

۵- العبر فى خبر من غبر للذهبى.

۶- الوافى بالوفيات للصفدى.

۷- مرآة الجنان لليافعى.

۸- الجواهر المضية فى طبقات الحنفية للقرشى.

۹- الأثمار الجنيّة فى طبقات الحنفيّة للقارى.

۱۰- طبقات الشافعية لابن قاضى شهبة.

۱۱- مختصر الجواهر المضية للفيروزآبادى.

۱۲- غاية المرام بأخبار البلد الحرام لابن فهد.

۱۳- إتحاف الورى بأخبار أم القرى لابن فهد.

۱۴- طبقات المفسرين للداودى.

۱۵- كتائب أعلام الأخيار للكفوى.

۱۶- القول المنبی للسخاوی.

۱۷- حسن المقصد للسیوطی.

۱۸- الدر المختار للحصکفی.

۱۹- جواهر العقدین للسمهودی.

۲۰- الصواعق المحرقهٔ لابن حجر.

۲۱- إنسان العیون للحلبی.

۲۲- کفایهٔ الطالب للکنجی.

۲۳- مفتاح النجا للبدخشانی.

۲۴- التحفهٔ (للدهلوی).

و إلیک بعض مصادر ترجمته: المختصر ۳/ ۲۶، العبر ۵/ ۲۲۰، مرآهٔ الجنان ۴/ ۱۳۶، الجواهر المضیهٔ ۲/ ۲۳۱، طبقات المفسرین ۲/ ۳۸۳.

۵۶ روایهٔ الکنجی الشافعی ... ص: ۱۶۴

اشارهٔ

و قد عقد أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی بابا من کتابه (کفایهٔ الطالب) لحدیث مدینهٔ العلم، فأثبته فیه بطرق عدیدهٔ و وجوه سدیدهٔ حیث قال:

«الباب الثامن و الخمسون فی تخصیص علی بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

أخبرنا العلامهٔ قاضی القضاهٔ صدر الشام أبو الفضل محمد بن قاضی القضاهٔ شیخ المذاهب أبی المعالی محمد بن علی القرشی، أخبرنا حجهٔ العرب زید ابن الحسن الکندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا زین الحفاظ و شیخ أهل الحدیث علی الإطلاق أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، أخبرنا أبو عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه، حدثنا محمد بن المظفر، حدثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی، حدثنا عباد بن یعقوب، حدثنا یحیی بن بشیر [بشر] الکندی عن

إسماعیل بن إبراهیم الهمدانی عن أبی إسحاق عن الحرث عن علی، و عن عاصم ابن ضمرهٔ عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه خلقنی و علیا من شجرهٔ أنا أصلها و علی فرعها و الحسن و الحسین ثمرتها و الشیعهٔ ورقها، فهل یخرج من الطیب إلّا الطیب؟ أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد المدینهٔ فلیأتها [فلیأت الباب .

قلت: هکذا رواه الخطیب فی تاریخه و طرقه.

و أخبرنا العلامهٔ قاضی القضاهٔ أبو نصر محمد بن هبهٔ اللّه و قاضی القضاهٔ محمد بن هبهٔ اللّه بن محمد الشیرازی: أخبرنا الحافظ أبو القاسم أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبرنا أبو القاسم بن مسعدهٔ، أخبرنا حمزهٔ بن یوسف، أخبرنا أبو أحمد ابن عدی، حدثنا النعمان بن هارون البلدی و محمد بن أحمد بن المؤمل الصیرفی و عبد الملک بن محمد قالوا: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن یزید المؤدّب، حدثنا عبد الرزاق عن سفیان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم عن عبد الرحمن بن بهمان قال سمعت جابرا یقول: سمعت

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم الحديبية- و هو آخذ بضبع على بن أبى طالب و هو يقول- هذا أمير البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره، مخذول من خذله، ثمّ مدّ بها صوته و قال: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد المدينة فليأت الباب [فليأتها من بابها].

[قلت هكذا رواه ابن عساكر فى تاريخه و ذكر طرقه عن مشايخه.

أخبرنا على بن عبد اللّه بن أبى الحسن الأزجى بدمشق عن المبارك بن الحسن أخبرنا أبو القاسم بن البسرى، أخبرنا أبو عبد اللّه [بن محمد أخبرنا محمد بن الحسين حدثنا أبو الحسن على بن إسحاق بن زاطيا، حدثنا عثمان بن عبد اللّه العثمانى حدثنا عيسى بن يونس، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها.

قلت: هذا حديث حسن عال.

و قد تكلّم العلماء فى معنى هذا الحديث إن عليا باب العلم، فأكثروا حتى قالت طائفة: إنما أراد

النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: «أنا مدينة العلم»

أى: أنا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۶

معدن العلم و موضعه، و ما كان عند غيرى فغير معدود من العلم، و

قوله: «و على بابها»

يريد: إن باب هذه المدينة رفيع من حيث أن شريعة النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أثبت الشرائع و أقومها و أهداها، لا يدخل عليها النسخ و لا التحريف و لا التبديل، بل هى محفوظة بحفظ اللّه عز و جل، مصونة من النقص لا ينسخها شيء، فلهذا نسبها إلى العلو، و كتابه آخر الكتب التى أنزلها اللّه عز و جل فلا يدخل عليه النسخ قال اللّه تعالى: وَ مُهَيْمِناً عَلَيْهِ أى: إن القرآن يحكم على سائر الكتب المنزلة قبله، و ما ورد فيه من الحرام و الحلال لا يتغير و لا ينسخ و لا يبطل، فكان القرآن أجل الكتب التى أنزلها اللّه تعالى، و شريعة الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم أجل الشرائع و أعلاها و أبهاها و أسناها و أسماها، حيث لا يدخل عليها النسخ و لا التبديل، فهى عالية سامية عال بابها.

قلت- و اللّه أعلم- إن وجه الحديث عندى

أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: «أنا مدينة العلم و على بابها»

أراد صلّى اللّه عليه و سلّم أن اللّه تعالى علّمنى العلم و أمرنى بدعاء الخلق إلى الإقرار بوحدانيّته فى أول النبوة، حتى مضى شطر زمان الرسالة على ذلك، ثم أمرنى اللّه بمحاربة من أبى الإقرار للّه عزّ و جلّ بالوحدانية بعد منعه من ذلك

«فأنا مدينة العلم»

فى الأوامر و النواهى، و فى السلم و الحرب حتى جاهدت المشركين

«و على بن أبى طالب بابها»

أى هو أن من يقاتل أهل البغى بعدى من أهل بيتى و سائر أمتى، و لو لا أن عليا بين [سن للناس قتال أهل البغى و شرع الحكم فى قتلهم و اطلاق الأسارى منهم و تحريم سلب أموالهم و ذراريهم لما عرف ذلك، فالنبى صلّى اللّه عليه و سلّم سنّ فى قتال المشركين نهب أموالهم و سبى ذراريهم، و سنّ على فى قتال أهل البغى أن لا يجهز على جريح، و لا يقتل الأسير، و لا تسبى النساء و الذرية، و لا تؤخذ أموالهم. و هذا وجه حسن صحيح.

و مع هذا، فقد قال العلماء من الصحابة و التابعين و أهل بيته بتفصيل على، و زيادة علمه و غزارته وحدة فهمه و وفور حكمته و حسن قضاياه و صحة فتواه، و قد كان أبو بكر و عمر و عثمان و غيرهم من علماء الصحابة يشاورونه فى الأحكام،

و یأخذون بقوله فی النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحة عقله و صحة حکمه.

و لیس هذا الحدیث فی حقه بکثیر، لأن رتبته عند اللّه و عند رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم و عند المؤمنین من عباده أجل و أعلی من ذلک» [۱].

کفایة الطالب ... ص: ۱۶۷

هذا، و قد صرّح الحافظ الکنجی فی مقدمة کتابه بأنّه «کتاب یشتمل علی بعض ما رویناه عن مشایخنا فی البلدان، من أحادیث صحیحة من کتب الأئمة و الحفاظ فی مناقب أمیر المؤمنین علی، الذی لم ینل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فضیلة فی آبائه و طهارة مولده إلّا و هو قسیمه فیها»....

ترجمته ...: ص: ۱۶۷

و ترجم له کبار العلماء و أعیان المؤرخین فی کتب التاریخ و الرجال، و قد ترجمنا له فی بعض مجلّدات الکتاب، و من مصادر ترجمته: ذیل مرآة الزمان ۱/ ۳۹۲، الوافی بالوفیات ۵/ ۲۵۴، تلخیص مجمع الآداب ۳/ ۳۸۹.

۵۷ إثبات العزّ ابن عبد السلام ... ص: ۱۶۷

اشارة

و لقد ذکره الشیخ عز الدین عبد العزیز بن عبد السلام السلمی الدمشقی الشافعی، فی کلام له أنشأه عن لسان مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، أورده بنصه شهاب الدین أحمد فی کتابه (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) حیث

---

[۱] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۲۰- ۲۲۳.

قال:

«قال سلطان العلماء فی عصره، و برهان العرفاء فی دهره، الشیخ القدوة الامام فی الأجلة الأعلام، مفتی الأنام، عز الدین عبد العزیز بن عبد السلام عن لسان حال أول الأصحاب بلا مقال، و أفضل الأتراب لدی عدّ الخصال: علی ولی اللّه فی الأرض و السماء، رضی اللّه تعالی عنه و نفعنا به فی کلّ حال: یا قوم نحن أهل البیت، عجنت طینتنا بید العنایة فی معجن الحمایة، بعد أن رش علینا [علیها] فیض الهدایة، ثم خمرت بخمیرة النبوة و سقیت بالوحی، و نفخ فیها روح الأمر، فلا أقدامنا تزل، و لا أبصارنا تضل، و لا أنوارنا تقل، و إذا نحن ضللنا فمن بالقوم یدل الناس؟! من أشجار شتی و شجرة النبوة واحدة، و محمد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم أصلها و أنا فرعها، و فاطمة الزهراء ثمرها، و الحسن و الحسین أغصانها، فأصلها نور، و فرعها نور، و ثمرها نور، و غصنها نور، یکاد زیتها یضیء و لو لم تمسسه نار، نور علی نور، یا قومی: لما کانت الفروع تبنی علی الأصول، بنیت فصل فضلی علی طیب أصلی،

فورثت علمى عن ابن عمى، و كشف به غمى، تابعت رسولا أمينا، و ما رضيت غير الإسلام دينا، فلو كشف الغطاء ما ازددت يقينا، و لقد توجنى بتاج من كنت مولاه و منطقنى بمنطقة أنا مدينة العلم و على بابها، و قلّدنى بتقليد أقضاكم على، و كسانى بحلة أنا من على و على منى، شعر:

عجبت منك أشغلتنى بك عينى أدنيتنى منك حتى ظننت أنك أنى

إلى آخر ما ذكر» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۶۸

۱- الذهبى: «و عز الدين شيخ الإسلام أبو محمد عبد العزيز بن

---

[۱] توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۹

عبد السلام بن أبى القاسم السلمى الدمشقى الشافعى ... برع فى الفقه و الأصول و العربية، و درّس و أفتى و صنّف، و بلغ رتبة الاجتهاد، و انتهت إليه معرفة المذهب، مع الزهد و الورع و الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر و الصّلابة فى الدين» [... ۱].

۲- اليافعى: «الشيخ الفقيه العلامة الامام المفتى المدرّس القاضى الخطيب سلطان العلماء و محل النجباء، المقدّم فى عصره على سائر الأقران، بحر العلوم و المعارف و المعظم فى سائر البلدان، ذو التحقيق و الإتقان، و العرفان و الإيقان المشهود له بمصاحبة العلم و الصّلاح و الجلالة و الوجاهة و الاحترام، الذى أرسل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم مع الشاذلى إليه السلام، مفتى الأنام و شيخ الإسلام: عز الدين عبد العزيز بن عبد السلام أبى القاسم السلمى الدمشقى الشافعى ...

برع فى الفقه و الأصول و العربية، و درّس و أفتى، و صنّف المصنفات المفيدة، و أفتى الفتاوى السديدة، و جمع من فنون العلوم العجب العجاب من التفسير و الحديث و الفقه و العربية و الأصول و اختلاف المذهب و العلماء و أقوال الناس و مآخذهم، حتى قيل بلغ رتبة الاجتهاد، و رحل إليه الطلبة من سائر البلاد، و انتهت إليه معرفة المذهب مع الزهد و الورع، و قمعه للضلالات و البدع، و قيامه بالأمر بالمعروف و النهى عن المنكر، و غير ذلك مما عنه اشتهر، كان يصدع بالحق و يعمل به، متشددا فى الدين، لا تأخذه فى اللّه لومة لائم، و لا يخاف سطوة ملك و لا سلطان، بل يعمل بما أمر اللّه و رسوله و ما يقتضيه الشرع المطهر، توفى رحمه اللّه بمصر سنة ستين و ستمائة» [۲].

۳- الأسنوى: «كان رحمه اللّه شيخ الإسلام علما و عملا و ورعا و زهدا و تصانيف و تلاميذ، آمرا بالمعروف ناهيا عن المنكر» [... ۳].

---

[۱] العبر فى خبر من غبر حوادث: ۶۶۰.

[۲] مرآة الجنان- حوادث: ۶۶۰.

[۳] طبقات الشافعية للاسنوى ۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۰

۴- ابن قاضى شهبة: «الشيخ الامام العلامة وحيد عصره، سلطان العلماء عز الدين أبو محمد السلمى ... روى عنه الدمياطى و خرّج له أربعين حديثا، و ابن دقيق العيد- و هو الذى لقّبه بسلطان العلماء- و خلق، و كان أمّارا بالمعروف نهاء عن المنكر، و قد ولى الخطابة بدمشق فأزال كثيرا من بدع الخطباء ... و أبطل صلاة الرغائب و النصف فوقع بينه و بين ابن الصلاح بسبب ذلك منازعة» [... ۱].

۵- السیوطی: «أبو محمد شیخ الإسلام، سلطان العلماء، قال الذهبی فی العبر: انتهت إلیه معرفهٔ المذهب مع الزهد و الورع و بلغ رتبهٔ الاجتهاد. و قال الشیخ أبو الحسن الشاذلی: قیل لی ما علی وجه الأرض مجلس فی الفقه أبهی من مجلس الشیخ عز الدین بن عبد السلام. و قال ابن کثیر فی تاریخه: انتهت إلیه ریاسهٔ المذهب و قصد بالفتوی من سائر الآفاق، ثم کان فی آخر عمره لا- یتعبد بالمذهب، بل اتسع نطاقه و أفتی بما أدی إلیه اجتهاده. و قال تلمیذه ابن دقیق العید: کان ابن عبد السلام أحد سلاطین الإسلام. و قال الشیخ جمال الدین ابن الحاجب: ابن عبد السلام أفقه من الغزالی» [۲].

۵۸ إثبات جلال الدین محمد المعروف بمولوی ... ص: ۱۷۰

اشارهٔ

و قد ضمّن جلال الدین محمد بن محمد البلخی المعروف بمولوی حدیث مدینهٔ العلم قصیدهٔ له أنشأها بمدح مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام فی دیوانه (المثنوی) هذا أولها:

«از علی آموز اخلاص عمل شیر حق را دان منزه از دغل»

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۴۴۰.

[۲] حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۱

الی أن قال:

چون تو بابی آن مدینه علم را چون شعاعی آفتاب حلم را

باز باش ای باب بر جویای باب تا رسند از تو قشور اندر لباب

باز باش ای باب رحمت تا ابد بارگاه ما له کفوا احد»

ترجمته ...: ص: ۱۷۱

۱- عبد القادر القرشی: «محمد بن محمد بن محمد بن حسین بن أحمد بن قاسم بن مسیب بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبی بکر الصدیق ابن أبی قحافهٔ التیمی، المعروف بمولانا جلال الدین الغزنوی. [القونوی کان عالما بالمذهب، واسع الفقه، عالما بالخلاف و أنواع من العلوم ...، ثم إن الشیخ جلال الدین انقطع و تجرّد و هام، و ترک التصنیف و الاشتغال» [... ۱].

۲- الفاضل الازنیقی «و من علماء الحنفیهٔ الشیخ جلال الدین ... و تلقب أیضا بسلطان العلماء، أو لقب [لقبه بهذا اللقب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، هکذا سمعه کثیر من الصلحاء عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام» [... ۲].

۳- عبد الرحمن الجامی ترجمهٔ مفصلهٔ [۳].

۴- مجد الدین البدخشانی کذلک [۴].

هذا، و قد أثنی المولوی عبد العلی بن نظام الدین الأنصاری الملقّب عندهم ب «بحر العلوم» علی «المولوی» و «المثنوی» فی مقدمهٔ کتابه «شرح المثنوی».

[۱] الجواهر المضیهٔ فی طبقات الحنفیهٔ ۲/ ۱۲۳- ۱۲۴.

[۲] مدینهٔ العلوم للأزنیقی.

[۳] نفحات الانس: ۴۵۹.

[۴] جامع السلاسل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۲

۵۹ إثبات محیی الدین النووی ... ص: ۱۷۲

اشارهٔ

لقد أثبت حدیث مدینهٔ العلم، حیث ضمّنه فی بیت شعر له فی مدح أمیر المؤمنین علیه السلام ... کما فی (توضیح الدلائل) فی ذکر من مدح الامام علیه السلام: «و کالإمام فی الإسلام و المشار الیه فی الأعلام، مرجع العلوم و الفتاوی أبی زکریا محیی الدین یحیی النووی، فإنه قد قال و أجاد المقال:

إمام المسلمین بلا ارتیاب أمیر المؤمنین أبو تراب

نبی اللّه خازن کل علم علی للخزانهٔ مثل باب»

ترجمته ...: ص: ۱۷۲

ترجم له أعلام الحفاظ و المؤرخین و أثنوا علیه بما لا مزید علیه ... راجع:

۱- تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۷۰.

۲- العبر ۵/ ۳۱۲.

۳- مرآهٔ الجنان- حوادث سنهٔ ۶۷۶.

۴- تتمهٔ المختصر- حوادث ۶۷۶.

۵- طبقات الشافعیهٔ للاسنوی ۲/ ۴۷۶.

۶- طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۸/ ۳۹۵.

۷- النجوم الزاهرهٔ ۷/ ۳۷۸.

۸- طبقات الحفاظ ۵۱۰.

۹- الخمیس- حوادث ۶۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۳

۶۰ إثبات السعدی الشیرازی ... ص: ۱۷۳

اشارهٔ

لقـد أثبت الشـيخ شـرف الـدين مصـلح بن عبد اللّه السـعدى الشـيرازى هذا الحديث، حيث ضـمّنه فى قصـيدهٔ له فى مدح مولانا أمير المؤمنين عليه السلام، ذكرها نور الدين جعفر الشهير بمير ملا البدخشى، و هذا نصها:

«منم كز جان شدم مولاى حيدر امير المؤمنين آن شاه صفدر

على كورا خدا بى‌شك ولى خواند بأمر حق على كردش پيمبر

بحق پادشاه هر دو عالم خداى بى‌نياز فرد اكبر

بحق آسمانها و ملائک كز آن جا هيچ جاى نيست برتر

به پنج اركان شرع و هفت اقليم به نه چرخ و ده و دو برج ديگر

به كرسى و به عرش و لوح محفوظ بحق جبرئيل آن خوب منظر

به ميكائيل و إسرافيل و صورش به عزرائيل و هول كور و منكر

به تورات و زبور و صحف و انجيل بحق حرمت هر جار دفتر

بحق آيهٔ الكرسى و يس بحق سوره طه سراسر

بحق آدم و نوح ستوده بحق هود و شيث دادگستر

بدرد يحيى و درمان لقمان به ذو القرنين و لوط نيک محضر

به ابراهيم و قربان كردن او به إسحاق و اسماعيل و هاجر

بختم انبيا احمد كه باشد شفيع عاصيان در روز محشر

بحق مكه و بطحا و زمزم بحق مروه و ركنى ز مشعر

بتعظيم رجب با قدر شعبان بحق روزه و تصديق داور

به رنج اهل بيت و آه زهرا به خون ناحق شبير و شبر

به آب ديده طفلان محروم به سوز سينه پيران محروم

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۴

كه بعد از مصطفى در جمله عالم نه بد فاضل‌تر و بهتر ز حيدر

مسلم بد سلونى گفتن او را كه علم مصطفى را بود او در

يقين اندر سخا و علم و عصمت ز پيغمبر نبود او هيچ كمتر

اگر دانى بگوئى جز على كيست كه دلدل زير رانش بود و رخور

چه گويم وصف آن شاهى كه جبريل گهى بد مدح گويش گاه چاكر

بدان گفتم كه تا خلقان بدانند كه سعدى زين سعادت نيست بى بر

يا سعدى تو نيكو اعتقادى ز دين و اعتقاد خويش برخورد» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۷۴

۱- عبد الرحمن الجامى فى (نفحات الانس ۶۰۰).

۲- السمرقندى فى (تذكرهٔ الشعراء: ۲۲۳).

۶۱ رواية المحب الطبرى ... ص: ۱۷۴

اشارة

رواه فى (الرياض النضرة) حيث قال: «ذكر اختصاصه بأنه باب دار العلم و باب مدينة العلم: عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا دار العلم و على بابها.

أخرجه فى المصابيح فى الحسان

، و

أخرجه أبو عمرو قال: أنا مدينة العلم و زاد: «فمن أراد العلم فليأته من بابه» [۲].

و فى (ذخائر العقبى): «ذكر أنه رضى اللّه عنه باب دار العلم و باب مدينة العلم عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا دار العلم و على بابها. أخرجه البغوى فى المصابيح فى الحسان.

---

[۱] خلاصة المناقب- مخطوط.

[۲] الرياض النضرة فى مناقب العشرة ۲/ ۲۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۵

و خرجه أبو عمرو قال: أنا مدينة العلم و على بابها، و زاد: «فمن أراد العلم فليأته من بابه [۱].

ترجمة ... ص: ۱۷۵

ترجم له كبار الأئمة الحفاظ بكل تبجيل و إكبار. راجع:

۱- تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴.

۲- طبقات السبكى ۸/ ۱۸.

۳- مرآة الجنان ۴/ ۲۲۴.

۴- النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴.

۵- طبقات الحفاظ ۵۱۱.

۶۲ إثبات الفرغانى ... ص: ۱۷۵

اشارة

و قد أثبته سعيد الدين محمد بن أحمد الفرغانى، و أرسله إرسال المسلّم حيث قال فى (شرح التائية) بشرح قول ابن الفارض:

«كراماتهم من بعض ما خصهم به بما خصهم من إرث كل فضيلة»

قال: «و أما حصة على بن أبى طالب كرم اللّه وجهه: العلم [فالعلم و الكشف و كشف معضلات الكلام العظيم و الكتاب الكريم، الذى

هو من أخص معجزاته صلّى اللّه عليه و سلّم، بأوضح بيان بما ناله

بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها

، و

بقوله: أنا مدينة العلم و على بابها

، مع فضائل أخر لا تعدّ و لا تحصى».

و قال فى الشرح الفارسى بشرح:

«و أوضح بالتأويل ما كان مشكلا على بعلم ناله بالوصية»

---

[۱] ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۷۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۶

قال: «أوضح على بالتأويل ما كان مشكلا فهمه من معانى الكتاب و السنة على غيره من الأصحاب، لا سيّما عمر القائل فى هذا الشأن: لو لا على لهلك عمر، و لقد أوضح تلك المشكلات بما ناله من العلوم و انتقل اليه بالوصية من المصطفى صلّى اللّه عليه و سلّم، و لهذا

قال: إني تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى- قاله ثلاثا-.

و قال أيضا: أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى.

و قال أيضا: أنا مدينة العلم و على بابها».

الفرغانى و شرح التائية ... ص: ۱۷۶

و ليعلم أن شرح الفرغانى على التائية من الكتب المعروفة، و هو من أكابر علماء أهل السنة، قال فى (كشف الظنون):

«تائية فى التصوف للشيخ أبى حفص عمر بن على من الفارض الحموى المتوفى سنة ۵۷۶ ... و لها شروح، منها: شرح السعيد محمد بن أحمد الفرغانى المتوفى فى حدود سنة ۷۰۰، و هو الشارح الأول لها، و أقدم الشارحين له، حكى أن الشيخ صدر الدين القونوى عرض لشيخه محيى الدين ابن العربى فى شرحها، فقال للصدر: لهذه العروس لعل من أولادك، فشرحها الفرغانى و التلمسانى، و كلاهما من تلاميذه، و حكى أن ابن عربى وضع عليها قدر خمسة كراريس و كانت بيد صدر الدين، قالوا: و كان فى آخر درسه يختم ببيت منها و يذكر عليه كلام ابن عربى، ثم يتلوه بما هو رده بالفارسية، و انتدب لجمع ذلك سعيد الدين. و حكى أن الفرغانى قرأها أولا على جلال الدين الرومى المولوى، ثم شرحها فارسيا ثم عربيا، و سماه منتهى المدارك، و هو كبير أورد فى أوله مقدمة فى أحوال السلوك أوله: الحمد للّه الرب القديم الذى تعزز» [... ۱].

و قد ذكره الجامى و قال: «هو من أكمل أرباب العرفان، و أكابر أصحاب

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۲۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۷

الذوق و الوجدان، و لم يبين أحد مسائل علم الحقيقة مع الضبط و التحقيق كما بين فى ديباجة شرح تائية ابن الفارض، و قد كان قد كتبه أولا بالفارسية، و عرضه على شيخه الشيخ صدر الدين القونوى قدّس سرّه و قد استحسنه الشيخ كثيرا و قرضه، و قد أورد الشيخ

السعید تقریضه فی دیباجهٔ الشرح علی سبیل التیمن و التبرک، ثم إنه کتبه لتعمیم و تتمیم فائدته باللسان العربی، و أضاف إلیه فوائد أخری، جزاه اللّه تعالی عن الطالبین خیر الجزاء.

و له تصنیف آخر سمّاه بمناهج العباد إلی المعاد، بیّن فیه مذاهب الأئمهٔ الأربعهٔ رضوان اللّه علیهم أجمعین فی مسائل العبادات و بع المعاملات» [... ۱].

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی بقوله: «الشیخ الفاضل الربانی، الکامل الصمدانی، سعید الدین الفرغانی. هو من أعزهٔ أصحاب الشیخ صدر الدین القونوی، مرید الشیخ محیی الدین العربی.

کان من أکمل أرباب العرفان، و أفضل أصحاب الذوق و الوجدان، و کان جامعا للعلوم الشرعیهٔ و الحقیقهٔ. و قد شرح أحسن الشروح أصول الطریقهٔ، و کان لسان عصره و برهان دهره و دلیل طریق الحق، و سر اللّه بین الخلق، بسط مسائل علم الحقیقهٔ و ضبط فنون أصول الطریقهٔ فی دیباج شرح القصیدهٔ التائیهٔ الفارضیهٔ» [... ۲].

و قال الذهبی: «و الشیخ سعید الکاشانی الفرغانی، شیخ خانقاه الطاجون و تلمیذ الصدر القونوی، کان أحد من یقول بالوحدهٔ، شرح تائیهٔ ابن الفارض فی مجلدتین، و مات فی ذی الحجهٔ عن نحو سبعین سنهٔ» [۳].

---

[۱] نفحات الانس: ۵۵۹.

[۲] کتائب اعلام الأخیار- مخطوط.

[۳] العبر فی خبر من غبر- حوادث: ۶۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۸

۶۳ إثبات الکازرونی ... ص: ۱۷۸

اشارهٔ

لقد أثبت أحمد بن منصور الکازرونی حدیث مدینهٔ العلم، إذ وصف أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب العلم» بترجمته علیه السلام فی کتابه (مفتاح الفتوح) حیث قال ما نصه:

«أبو الحسن علی بن أبی طالب، أوّل من سمّاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أمیر المؤمنین، خاتم الخلفاء الراشدین، أقدمهم إجابهٔ و إیمانا، و أوّلهم تصدیقا و إیقانا، و أقومهم قضیهٔ و إتقانا، باب العلم، و معدن الفضل، و حائز السبق، و یعسوب الدین، و قاتل المشرکین و المتمردین، ذو القرنین، و أب [أبو] الریحانتین، ابن عم النبی لحا و قسمهٔ، و أخوه حقا و نسبا، و صاحبه دنیا و دینا، ختم اللّه به الخلافهٔ کما ختم بمحمد صلّی اللّه علیه و سلّم الرسالهٔ، و لمّا کان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یضم الشکل إلی الشکل، و الجنس إلی الجنس، و المثل إلی المثل، ادّخر علیا لنفسه و اختصه بأخوته، و ناهیه بهذا شرفا و فخرا.

و من تأمل فی کلامه و کتبه و خطبه و رسالاته علم أن علمه لا یوازی علم أحد، و فضائله لا یشاکل فضائل أحد بعد محمد صلّی اللّه علیه و سلّم: و من جملتها کتاب نهج البلاغهٔ، و أیم اللّه لقد وقف دونه فصاحهٔ الفصحاء و بلاغهٔ البلغاء و حکمهٔ الحکماء.

نزلت فی شأنه آیات کثیرهٔ، و وردت فی فضائله أحادیث غیر قلیلهٔ، کتب التفاسیر مشحونهٔ بذلک، و بطون الأسانید مطویهٔ علیها، لا یحصیها عاد، و لا یحویها تعداد، فما من مشکل إلّا و له فیه الید البیضاء، و لا من معضل إلّا و جلاه حق الجلاء، لقد صدق الفاروق حیث قال: أعوذ باللّه من معضلهٔ لیس فیها أبو

الحسن.

لعلی أسماء أوردها الأئمهٔ فی کتبهم منها فی السماء «أعلی»، و فی الأرض:

«علی»، و فی التوراهٔ: «ولی» و فی الإنجیل: «وفی»، و فی الزبور: «تقی» و عند حملهٔ العرش: «سخی» و فی الجنهٔ: «الساقی»، و عند المؤمنین: «المرتضی» و «حیدر»، و فی القرآن: رُکَّعاً سُجَّداً و یسمی «قصما»، سمّاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم «علیا» و کنّاه بأبی الحسن، و أبی التراب، نسبه نسب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و حسبه حسبه، و دینه دینه، قریب القربهٔ، قدیم الهجرهٔ.

و امه فاطمهٔ رضی اللّه عنها بنت أسد، و هی أول هاشمیهٔ ولدت لهاشمی، قیل: ولدت فاطمهٔ علیا فی الکعبهٔ، و نقل عنها: أنها کانت إذا أرادت أن تسجد لصنم و علی فی بطنها لم یمکّنها، یضع رجله علی بطنها و یلصق ظهره بظهرها، و یمنعها عن ذلک، و لذلک یقال عند ذکر اسمه: کرّم اللّه وجهه، أی: کرّم اللّه وجهه من أن یسجد لصنم» [۱].

کتاب مفتاح الفتوح ... ص: ۱۷۹

و کتاب (مفتاح الفتوح) من شروح کتاب (المصابیح) المعروفهٔ، قال فی (کشف الظنون): «و من شروح المصابیح: مفتاح الفتوح، أوله: الحمد للّه الذی قصرت الافهام عما یلیق بکبریائه ... إلخ. ذکر فیه: انه جمعه من شرح السنهٔ و الغریبین و الفائق و النهایهٔ، و وضع حروف الرموز لتلک الکتب، و فرغ منه فی إحدی و عشرین [من رمضان سنهٔ سبع و سبعمائهٔ» [۲].

---

[۱] مفتاح الفتوح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۲] کشف الظنون ۲/ ۱۷۰۱.

۶۴ إثبات أمیر حسینی الفوزی ... ص: ۱۸۰

اشارهٔ

لقد أثبت حسین بن محمد المعروف بأمیر حسینی الفوزی حدیث مدینهٔ العلم، إذ وصف أمیر المؤمنین علیه السلام بهذا الوصف فی جملهٔ أوصافه التی ذکرها فی ترجمته علیه السلام فی کتاب (نزههٔ الأرواح).

ترجمته ...: ص: ۱۸۰

و یوجد الثناء علیه و علی (نزههٔ الأرواح) و سائر مصنفاته فی الکتب المؤلفهٔ فی تراجم العرفاء و مشایخ الصوفیهٔ، مثل:

۱- نفحات الأنس: ۶۰۵.

۲- جامع السلاسل- مخطوط.

و فی (کشف الظنون): «نزههٔ الأرواح فارسی لفخر السادات حسین بن محمد المعروف بأمیر حسینی الفوزی، ألفه سنهٔ ۷۱۱، مختصر

منثور و منظوم» [... ۱].

۶۵ روایهٔ صدر الدین الحموئی ... ص: ۱۸۰

اشارهٔ

لقد روی صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموئی الجوینی

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۹۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۱

حدیث مدینهٔ العلم حیث قال:

«أخبرنی الشیخ الصالح أحمد بن محمد بن محمد القزوینی مشافههٔ بها، بروایته عن الامام أبی القاسم محمد بن عبد الکریم إجازهٔ «ح» و أنبأنی الشیخ العدل بهاء الدین محمد بن یوسف بن محمد بن یوسف بسماعی علیه بمسجد الربوهٔ ظاهر مدینهٔ دمشق، قال أنبأنا شیخ الشیوخ تاج الدین أبو محمد عبد اللّه بن عمر بن علی بن محمد بن حمویه الجوینی إجازهٔ، قالا أنبأنا شیخ الشیوخ سعد الدین أبو سعد عبد الواحد بن أبی الحسن علی بن محمد بن حمویه إجازهٔ «ح» و أخبرنا الشیخ علی بن محمد بن أحمد بن محمد بن حمزهٔ الثعلبی إجازهٔ بروایتهما عن أبی بکر وجیه بن طاهر بن محمد الشحامی، قال أنبأنا شیخ الشیوخ أبو سعد قراءهٔ علیه بنیسابور فی سلخ شهر رمضان سنهٔ ثمان و ثلاثین و خمسمائهٔ أنبأنا أبو محمد الحسن بن أحمد الحافظ قال أنبأنا السید أبو طالب حمزهٔ بن محمد الجعفری قال أنبأنا محمد بن أحمد الحافظ قال أنبأنا أبو صالح الکرسی [الکرابیسی أنبأنا صالح ابن أحمد قال أنبأنا أبو الصلت الهروی قال أنبأنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس.

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و فی (ینابیع المودهٔ) بعد أن أورده عن ابن المغازلی: «أیضا: أخرج هذا الحدیث موفق بن أحمد، و الحموینی، و الدیلمی فی الفردوس، و صاحب کتاب المناقب عن مجاهد عن ابن عباس» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۸۱

۱- الذهبی: «و فیها قدم شیخ الشیوخ صدر الدین ابراهیم ابن الشیخ

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۹۸.

[۲] ینابیع المودهٔ: ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۲

سعد الدین بن حمویه الجوینی طالب حدیث، فسمع الکثیر، و روی لنا عن أصحاب المؤید الطوسی، و أخبر ان ملک التتار غازان ابن ارغون أسلم علی یده بواسطهٔ نائبه نوروز، و کان یوما مشهودا» [۱].

۲- الذهبی أیضا حیث قال فی ذکر شیوخه: «و سمعت من الامام المحدّث الأوحد الأکمل فخر الإسلام صدر الدین ابراهیم بن محمد

بن المؤید بن حمویه الخراسانی الجوینی شیخ الصوفیهٔ، قدم علینا طالب حدیث، و روی لنا عن رجلین من أصحاب المؤید الطوسی، و کان شدید الاعتناء بالروایهٔ و تحصیل الأجزاء، علی یده أسلم غازان الملک، مات سنهٔ ۷۲۲، و له ثمان و سبعون سنهٔ» [۲].

۳- الیافعی بمثل عبارهٔ العبر [۳].

۴- الأسنوی: «کان إماما فی علوم الحدیث و الفقه، کثیر الأسفار فی طلب العلم، طویل المراجعهٔ، مشهورا بالولایهٔ» [۴].

و قد أوردنا هذه الکلمات و غیرها فی مجلد (حدیث الطیر).

۶۶ إثبات نظام الأولیاء البخاری ... ص: ۱۸۲

اشارهٔ

لقد أثبت- نظام الدین محمد بن أحمد بن علی البخاری المشهور علی ألسنتهم بنظام الأولیاء- حدیث مدینهٔ العلم، و صرّح بأنه من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام و خصائصه، علی ما نقل عنه عبد الرحمن الجشتی فی (مرآهٔ الأسرار) ذکر أحواله علیه الصلاهٔ و السلام.

---

[۱] العبر- حوادث: ۷۹۵.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۵۰۵.

[۳] مرآهٔ الجنان- حوادث: ۷۲۲.

[۴] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۳

ترجمته ...: ص: ۱۸۳

ترجم له کبار العرفاء فی کتبهم المؤلفهٔ فی تراجم مشایخهم أمثال:

۱- عبد الرحمن الجامی فی (نفحات الأنس ۵۰۴).

۲- مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

۳- عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار: ۵۶).

۴- والد (الدهلوی) فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه).

۶۷ روایهٔ أبی الحجّاج المزّی ... ص: ۱۸۳

اشارهٔ

لقد روی جمال الدین أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزّی حدیث مدینهٔ العلم بترجمهٔ الامام علیه السلام قائلا:

«و روی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت من بابه» [۱].

و قد رواه أیضا فی الکتاب المذکور بترجمهٔ أبی الصلت الهروی
کما تقدم و یأتی.

ترجمته ...: ص: ۱۸۳

۱- الذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۹۸) و غیره.
۲- ابن الوردی فی (تتمهٔ المختصر حوادث: ۷۴۲).
۳- الأسنوی فی (طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۴۶۴).

---

[۱] تهذیب الکمال ۲۰/ ۴۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۴

۴- ابن شحنهٔ فی (روضهٔ المناظر حوادث ۷۴۲).
۵- ابن حجر فی (الدرر الکامنهٔ ۵/ ۲۳۳).
۶- ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرهٔ ۱۰/ ۷۶).
۷- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۱۷).
۸- الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۳۵۳).
۹- صدیق حسن خان فی (التاج المکلل ۴۷۵).

قال السیوطی: «المزّی الامام العالم الحبر الحافظ الأوحد محدّث الشام ... تفقه قلیلا ثم أقبل علی هذا الشأن، و رحل و سمع الکثیر و نظر فی اللغهٔ و مهر فیها و فی التصریف و قرأ العربیهٔ، و أمّا معرفهٔ الرجال فهو حامل لوائها، لم تر العیون مثله، صنف تهذیب الکمال و الأطراف، و أملی مجالسه و أوضح مشکلات و معضلات ما سبق إلیها من علم الحدیث و رجاله، و ولی مشیخهٔ دار الحدیث الأشرفیهٔ، مات یوم السبت ثانی عشر صفر سنهٔ ۷۴۲».

و قال الأسنوی ما ملخصه: «کان أحفظ أهل زمانه، لا سیّما الرجال المتقدمین و انتهت إلیه الرحلهٔ من أقطار الأرض لروایته و درایته، و کان إماما فی اللغهٔ و التصریف، دیّنا خیّرا منقبضا عن الناس، طارحا للتکلّف، فقیرا، صنف تهذیب الکمال فی أسماء الرجال، و کتاب الأطراف».

۶۸ روایهٔ جمال الدین الزرندی ... ص: ۱۸۴

اشارهٔ

قال جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی الأنصاری فی ذکر ترتیب کتابه:

«فالسمط الأول مشتمل علی فضائل جناب سید المرسلین و خاتم النبیین و رسول رب العالمین محمد- علیه أفضل صلوات المصلّین- و شمائله و صفاته و ما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۵

خصه اللّه تعالی به من آیاته و معجزاته، و علی مناقب ابن عمه و باب مدینهٔ علمه أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۱].

ثم قال فی القسم الثانی من السمط الأول: «القسم الثانی من السمط الأول فی مناقب أمیر المؤمنین و إمام المتقین، عین مناهج الحق و الیقین و رأس الأولیاء و الصدیقین، زوج فاطمهٔ البتول قرهٔ عین الرسول، ابن عمه و باب مدینهٔ علمه، مؤازره و أخیه، و قرهٔ عین صنو أبیه، المرتضی المجتبی الذی فی الدنیا و الآخرهٔ إمام سید. و فی ذات اللّه سبحانه و تعالی و إقامهٔ دینه قوی أید، ذی القلب العقول و الاذن الواعیهٔ و الهمهٔ التی هی بالعهود و الذمام وافیهٔ، یعسوب الدین و أخی رسول رب العالمین ... اللیث القاهر و العقاب الکاسر و السیف البتور و البطل المنصور و الضیغم الهصور و السید الوقور و البحر المسجور و العلم المنشور، و العباب الزاخر الخضم و الطود الشاهق الأشم، و ساقی المؤمنین من الحوض بالاوفی و الأتم، أسد اللّه الکرار، أبی الأئمهٔ الأطهار. المشرّف بمزیهٔ

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المؤیّد بدعوهٔ

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

، کاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدّق بخاتمه فی المحراب، فارس میدان الطعان و الضراب، هزبر کلّ عرین و ضرغام کلّ غاب، الذی کلّ لسان کلّ معتاب و مغتاب و بیان کل ذام و مرتاب عن قدح فی قدح معالیه لنقاء جنابه عن کلّ ذم و عاب، المخصوص من الحضرهٔ النبویهٔ بکرامهٔ الأخوهٔ و الانتخاب المنصوص علیه بأنه لدار الحکمهٔ و مدینهٔ العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نزل [نطق الکتاب، المکنی بأبی الریحانتین و أبی الحسن و أبی التراب» [... ۲].

و قال: «فضیلهٔ أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا:

عن ابن عباس رضی اللّه عنهما: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] نظم درر السمطین: ۲۰.

[۲] نظم درر السمطین: ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۶

و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و قال الزرندی فی کتابه (معارج الوصول): «روی ابن عباس رضی اللّه عنهما: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۲].

و قال الزرندی فی کتابه (الأعلام) ما نصّه: «باب فی خلافهٔ أمیر المؤمنین أبی الحسن علی بن أبی طالب بن عبد المطلب الهاشمی رضی اللّه عنه، یجتمع مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی عبد المطلب، فهو ابن عمه و باب مدینهٔ علمه و مؤازره و مؤاخیه و قرهٔ عین صنو أبیه ... المخصوص من الحضرهٔ النبویهٔ بکرامهٔ الاخوهٔ و الانتخاب و المنصوص علیه بأنه لدار الحکمهٔ و مدینهٔ العلم باب » [...۳].

الزرندی حجهٔ ... ص: ۱۸۶

و الزرندی من أکابر حفاظ أهل السنهٔ، و قد أوردنا نصوص عباراتهم فی الثناء علیه فی مجلد (حدیث النور).

و جاء فی (ذخیرهٔ المآل):

«هذا الذی قرّره الأجلهٔ و المقتضی و لازم الأدلهٔ

و ذلک أن أجلهٔ العلماء لمّا صرحت لهم الأدلهٔ بهذه الخصوصیات لأهل البیت الشریف قرروا ذلک و حرروه، مثل: السید علی السمهودی إمام أهل السنهٔ فی جواهره و الحافظ الطبری الشافعی فی ذخائره، و الحجهٔ الزرندی الشافعی فی معارجه و شیخ الإسلام ابن حجر الشافعی فی صواعقه، و جلال الدین السیوطی الشافعی فی الثغور الباسمهٔ فی مناقب السیدهٔ فاطمهٔ، و إحیاء المیت فی ذکر أهل البیت، و السمطین فی السبطین، و أسنی المطالب فی فضائل علی بن أبی طالب».

---

[۱] المصدر: ۱۱۳.

[۲] معارج الوصول الی معرفهٔ فضل آل الرسول- مخطوط.

[۳] الاعلام- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۷

«الحجهٔ» فی الاصطلاح ... ص: ۱۸۷

قال الذهبی: «فأعلی العبارات فی الرواهٔ المقبولین: ثبت حجهٔ، حافظ ثقهٔ متقن ثقهٔ، ثقهٔ ثم ثقهٔ، ثم صدوق، و لا بأس به، و لیس به بأس، ثم محله الصدق و جید الحدیث، و صالح الحدیث، و شیخ وسط، و شیخ، و حسن الحدیث، و صدوق إن شاء اللّه، و صویلح، و نحو ذلک» [۱].

و قال: «و الحافظ أعلی من المفید فی العرف، کما أن الحجهٔ فوق الثقهٔ» [۲].

و قال العراقی: «قال ابن أبی حاتم وجدت الألفاظ فی الجرح و التعدیل علی مراتب شتی، فإذا قیل للواحد: انه ثقهٔ أو متقن فهو ممن یحتج بحدیثه. قال ابن الصلاح: و کذا إذا قیل: ثبت أو حجهٔ، و کذا إذا قیل فی العدل: إنه حافظ أو ضابط. قال الخطیب: أرفع العبارات أن یقال: حجهٔ أو ثقهٔ» [۳].

و قال السخاوی: «فکلام أبی داود یقتضی أن الحجهٔ أقوی من الثقهٔ، و ذلک أن الآجری سأله عن سلیمان بن بنت شرحبیل فقال: ثقهٔ یخطئ کما یخطئ الناس. قال الآجری: فقلت: هو حجهٔ؟ قال: الحجهٔ أحمد بن حنبل. و کذا قال عثمان بن أبی شیبهٔ فی أحمد بن عبد اللّه بن یونس: ثقهٔ و لیس بحجهٔ، و قال ابن معین فی محمد بن إسحاق: ثقهٔ و لیس بحجهٔ، و فی أبی أویس: صدوق و لیس بحجهٔ. و کأن لهذه النکتهٔ قدمها الخطیب حیث قال: أرفع العبارات أن یقال:

حجهٔ أو ثقهٔ» [۴].

و قال القاری: «ثم الحافظ فی اصطلاح المحدّثین من أحاط علمه بمائهٔ ألف حدیث متنا و اسنادا، و الطالب هو المبتدی الراغب فیه، و المحدّث و الشیخ و الامام هو الأستاذ الکامل، و الحجهٔ من أحاط علمه بثلاثمائهٔ ألف حدیث متنا و إسنادا،

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۴.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۷۹.

[۳] شرح ألفیهٔ الحدیث للزین العراقی ۲/ ۴.

[۴] شرح ألفیهٔ الحدیث للسخاوی ۳/ ۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۸

و أحوال رواته جرحا و تعدیلا و تاریخا، و الحاکم هو الذی أحاط علمه بجمیع الأحادیث المرویهٔ کذلک» [۱].

۶۹ تحسین صلاح الدین العلائی ... ص: ۱۸۸

اشارة

لقد أثبت صلاح الدین أبو سعید خلیل بن کیکلدی العلائی الدمشقی الشافعی حدیث مدینة العلم و ذکر ما یشهد بصحته، فقد جاء فی (المقاصد الحسنة) فی الکلام علی هذا الحدیث ما نصه: «بل صرح العلائی بالتوقف فی الحکم علیه بذلک، فقال: و عندی فیه نظر، ثمّ بیّن ما یشهد بصحّته، لکون أبی معاویة راوی حدیث ابن عباس حدث به، فزال المحذور ممن هو دونه، قال: و أبو معاویة ثقة حافظ یحتج بافراده کابن عیینة و غیره، فمن حکم علی الحدیث مع ذلک بالکذب فقد أخطأ، قال: و لیس هو من الألفاظ المنکرة التی تأباها العقول، بل هو کحدیث أرحم أمتی بأمتی- یعنی الماضی- و هو صنیع معتمد» [۲].

و قال السیوطی: «قال الحافظ صلاح الدین العلائی- و من خطّه نقلت- فی أجوبته عن الأحادیث التی تعقبها السّراج القزوینی علی مصابیح البغوی و ادعی انها موضوعة-:

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

، قد ذکره أبو الفرج فی الموضوعات من طرق عدة و جزم ببطلان الکل، و کذلک قال من بعده جماعة منهم الذهبی فی المیزان و غیره، و المشهور بروایته أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی عن أبی معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا.

و عبد السلام هذا تکلّموا فیه کثیرا: قال النسائی: لیس بثقة، و قال الدارقطنی و ابن عدی: متهم زاد الدارقطنی: رافضی، و قال أبو حاتم: لم یکن عندی

---

[۱] جمع الوسائل فی شرح الشمائل ۱/ ۷.

[۲] المقاصد الحسنة: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۹

بصدوق، و ضرب أبو زرعة علی حدیثه.

و مع ذلک

فقد قال الحاکم: ثنا الأصم ثنا عباس- یعنی الدوری- قال: سألت یحیی بن معین عن أبی الصلت، فقال: ثقة، فقلت: ألیس قد حدّث عن أبی معاویة حدیث أنا مدینة العلم؟ فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی و هو ثقة عن أبی معاویة. و کذلک روی صالح جزرة عن ابن معین، ثم ساقه الحاکم من طرق محمد بن یحیی بن الضریس و هو ثقة حافظ عن محمد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویة

. قال العلائی: فقد برئ أبو الصلت عبد السلام من عهدته و أبو معاویة ثقة مأمون من کبار الشیوخ و حفّاظهم المتفق علیهم، و قد تفرّد به عن الأعمش فکان ما ذا. و أی استحالة فی أن یقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثل هذا فی حق علی رضی اللّه عنه؟

و لم یأت کلّ من تکلّم فی هذا الحدیث و جزم بوضعه بجواب عن هذه الروایات الصحیحة عن ابن معین.

و مع ذلک، فله شاهد

رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی الفزاری عن محمد بن عمر بن الرومی عن شریک بن عبد اللّه عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی مرفوعا: أنا دار الحکمة و علی بابها. و رواه أبو مسلم الکجی و غیره عن محمد بن عمر بن الرومی و هو ممن روی عنه البخاری فی غیر الصحیح و قد وثّقه ابن حبان و ضعفه أبو داود، قال أبو زرعة فیه لین، و قال

الترمذی بعد إخراج الحدیث: هذا حدیث غریب، و قد روی بعضهم هذا عن شریک

و لم یذکر فیه الصنابحی و لا یعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک.

قال العلائی: فقد برئ محمد بن عمر بن الرومی من التفرد به، و شریک هو: ابن عبد اللّه النخعی القاضی، احتج به مسلم و علّق له البخاری و وثقه یحیی ابن معین، و قال العجلی: ثقة حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون تفرده [مفردة] حسنا فکیف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۰

إذا انضم إلی حدیث أبی معاویة؟ و لا یرد علیه روایة من أسقط منه الصنابحی، لأن سوید بن غفلة تابعی مخضرم أدرک الخلفاء الأربعة، و سمع منهم، فذکر الصنابحی فیه من المزید فی متصل الأسانید، و لم یأت أبو الفرج و لا غیره بعلة قادحة فی حدیث شریک، سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر. انتهی کلام الحافظ صلاح الدین العلائی» [۱].

و قد أورد السیوطی هذا الکلام فی (قوت المغتدی فی شرح الترمذی) أیضا [۲].

و قال فی (النکت البدیعات): «و تعقب الحافظ أبو سعید العلائی علی ابن الجوزی فی هذا الحدیث بفصل طویل سقته فی الأصل و ملخّصه، أن قال: هذا الحدیث حکم ابن الجوزی و غیره بوضعه، و عندی فی ذلک نظر، إلی أن قال:

و الحاصل إنه ینتهی بطرقه إلی درجة الحسن المحتج به، فلا یکون ضعیفا فضلا عن أن یکون موضوعا».

و تجد کلام العلائی المذکور فی الکتب التالیة أیضا: (الأحادیث المشتهرة للزرکشی) و (الدرر المنتثرة للسیوطی) و (جواهر العقدین للسمهودی) و (السیرة الشامیة) و (تنزیه الشریعة لابن عراق) و (تذکرة الفتنی) و (المرقاة للقاری) و (فیض القدیر للمناوی) و (حاشیة المواهب اللدنیة للشبراملسی) و (القول المستحسن).

ترجمته ...: ص: ۱۹۰

۱- الذهبی فی (المعجم المختص: ۹۲).

۲- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۲۳۹).

۳- ابن حجر فی (الدرر الکامنة ۲/ ۱۷۹).

۴- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۲۸).

۵- العلیمی فی (الانس الجلیل ۲/ ۱۰۶).

---

[۱] اللآلی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة ۱/ ۳۳۲.

[۲] قوت المغتدی فی شرح صحیح الترمذی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۱

۶- الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۲۴۵).

و هذه ترجمة الشوکانی له ملخصة: «ولد فی ربیع الأول سنة ۶۹۴، سمع علی شرف الدین الفزاری و برهان الدین الذهبی و ابن عبد الدائم و القاسم بن عساکر، و جماعة کثیرة بلغوا إلی سبعمائة، و رحل إلی الأقطار، و اشتغل قبل ذلک بالفقه و العربیة، و مهر و صنّف التصانیف فی الفقه و الأصول و الحدیث.

قال ابن حجر فی الدرر: إنه صنف کتبا کثیرة جدّا سائرة مشهورة نافعة.

و وصفه الذهبی بالحفظ و قال: استحضر الرجال و العلل و تقدّم فی هذا الشأن، مع صحهٔ الذهن و سرعهٔ الفهم.

و قال غیره: و کان إماما فی الفقه و النحو و الأصول و الحدیث و فنونه حتی صار بقیهٔ الحفاظ، عارفا بالرجال علّامهٔ فی المتون و الأسانید، و مصنفاته تنبئ عن إمامته فی کلّ فن.

و قال الأسنوی: کان حافظ زمانه...

مات سنهٔ ۷۶۱.».

۷۰ روایهٔ السید علی الهمدانی ... ص: ۱۹۱

اشارهٔ

لقد روی حدیث مدینهٔ العلم حیث قال: «عن جابر رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. و عن ابن مسعود، و عن أنس مثل ذلک» [۱]

. و قال فی (السبعین فی فضائل أمیر المؤمنین علی): «الحدیث الثانی و العشرون: قال جابر: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عضد علی و قال: هذا إمام البررهٔ و قاتل الفجرهٔ، مخذول من خذله، منصور من نصره، ثم مدّ صوته

---

[۱] أنظر: ینابیع المودهٔ: ۲۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۲

و قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه ابن المغازلی» [۱].

و قال فی (روضهٔ الفردوس): «الباب الأول یفتتح بما یروی باب مدینهٔ العلم و منبع الکرم و الحلم صاحب المناقب علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه» [۲].

و قال فی الباب الحادی عشر الحاوی لما روی عن جابر: «و عنه قال علیه السلام: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۳].

و أرسله إرسال المسلّم فی کتابه الآخر: (مشارب الأذواق).

ترجمته ...: ص: ۱۹۲

ترجم له کبار العلماء الأعیان و العرفاء الاعلام ذاکرین مدائحه العظیمهٔ و مناقبه الکریمهٔ، کما تقدّم فی (حدیث الغدیر) و سیأتی فی مجلّد (حدیث التشبیه) إن شاء اللّه تعالی.

۷۱ إثبات نور الدین البدخشانی ... ص: ۱۹۲

اشارهٔ

و قد أثبته نور الدین جعفر بن سالار البدخشانی المعروف بأمیر ملّا، خلیفهٔ السید الهمدانی المذکور، حیث نقل حدیثا عن الامام علیه

السلام واصفا إياه ب «باب مدينة العلم و منبع الكرم و الحلم» [... ۴].

---

[۱] أنظر: ينابيع المودة: ۲۳۴.

[۲] روضة الفردوس- مخطوط.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] خلاصة المناقب- مخطوط.

ترجمته ...: ص: ۱۹۳

۱- شاه ولی اللّه فی (الانتباه فی سلاسل أولياء اللّه).

۲- مجد الدين البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

۷۲ تحسين البدر الزركشی ... ص: ۱۹۳

اشارة

لقد حكم بدر الدين محمد بن بهادر الزركشی الشافعی بأن حديث مدينة العلم «ينتهی إلی درجة الحسن المحتج به، و لا يكون ضعيفا فضلا عن كونه موضوعا».

و ممن نقل عنه ذلک: المناوی [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۹۳

۱- ابن قاضی شهبة: «محمد بن بهادر بن عبد اللّه، العالم العلامة المصنّف المحرّر بدر الدين أبو عبد اللّه المصری الزركشی، مولده سنة خمس و أربعين، و أخذ عن الشيخين جمال الدين الأسنوی و سراج الدين البلقينی، و رحل إلی حلب إلی الشيخ شهاب الدين الأذرعی و تخرج فی الحديث بمغلطائی، و سمع الحديث بدمشق و غيرها.

قال بعض المؤرخين: كان فقيها، أصوليا، فاضلا فی جميع ذلک، و درّس و أفتی، توفی فی رجب سنة أربع و تسعين و سبعمائة» [۲].

---

[۱] فيض القدير شرح الجامع الصغير ۳/ ۴۷.

[۲] طبقات الشافعية ۲/ ۳۱۹.

۲- ابن حجر فذكر مشايخه و مصنفاته [۱].

۳- السيوطی و قال: «أخذ عن الأسنوی و مغلطای و ابن كثير و الاذرعی و غيرهم، و ألّف تصانيف كثيرة فی عدة فنون» [... ۲].

۴- الداودی: «الامام العالم العلامهٔ المصنف المحرر ... و کان فقیها أصولیا مفسّرا، أدیبا فاضلا فی جمیع ذلک، و درّس و أفتی»... [۳].

۵- (الدهلوی) نفسه فی (بستان المحدثین) حیث ذکر کتابه (التنقیح لألفاظ الجامع الصحیح). و قد ذکر مشایخه و مصنفاته و أثنی علیه.

۷۳ إثبات فخر الدین ابن مکانس ... ص: ۱۹۴

اشارهٔ

و قد أثبته فخر الدین عبد الرحمن بن عبد الرزاق بن ابراهیم بن مکانس القبطی المصری، حیث أورده فی أبیات له امتدح بها أمیر المؤمنین علیه السلام، فقد قال ابن حجهٔ:

«و قد نقلت منه ما امتدح به أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه:

یا ابن عم النبی إن أناسا قد توالوک بالسعادهٔ فازوا

أنت للعلم فی الحقیقهٔ باب یا إماما و ما سواک مجاز» [۴]

---

[۱] الدرر الکامنهٔ لابن حجر ۴/ ۱۷.

[۲] حسن المحاضرهٔ ۱/ ۴۳۷.

[۳] طبقات المفسرین ۲/ ۱۵۷.

[۴] خزانهٔ الأدب لابن حجهٔ الحموی: ۷۵، ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۵

ترجمته ...: ص: ۱۹۵

ترجم له ابن حجر العسقلانی بقوله:

«عبد الرحمن بن عبد الرزاق بن إبراهیم بن مکانس القبطی المصری فخر الدین، ولد فی سلخ ذی الحجهٔ سنهٔ ۶۴۵، و کان أبوه من الکتاب فی الدواوین فنشأ فی ذلک، و کان له ذکاء، فتولع بالأدب فأخذ عن القیراطی و غیره، و صحب الشیخ بدر الدین البشتکی، و نظم الطریقهٔ النباتیهٔ فأجاد مع قصور بین فی العربیهٔ لکنه کان قوی الذهن، حسن الذوق، حاد النادرهٔ، یتوقد ذکاء، و ولی نظر الدولهٔ و غیرها من المناصب بالقاهرهٔ، و صودر مرهٔ مع الصاحب کریم الدین أخیه، ثم ولی وزارهٔ الشام فأقام بها مدهٔ، و دخل إلی حلب صحبهٔ الظاهر برقواق، و طارح فضلاء الشام فی البلدین، ثم طلب من دمشق لیلی الوزارهٔ بالدیار المصریهٔ فیقال إنه اغتیل بالسم و هو راجع، فوصل إلی بیته میتا، و ذلک فی ثانی عشر ذی الحجهٔ سنهٔ ۷۹۴ و لم یکمل خمسین سنهٔ، اجتمعت به غیر مرهٔ، و سمعت منه شیئا من الشعر» [... ۱].

۷۴ إثبات کمال الدین الدمیری ... ص: ۱۹۵

اشارة

و قال کمال الـدین محمـد بن موسـی الـدمیری ما نصه: «و مناقبه رضـی اللّه تعالی عنه کثیرة جدّا، و یکفی منها قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲]

.

[۱] الدرر الکامنة ۲/ ۳۳۰.

[۲] حیاة الحیوان للدمیری ۱/ ۵۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۶

ترجمته ...: ص: ۱۹۶

۱- ابن قاضـی شهبة قائلا: «محمد بن موسی بن عیسی الدمیری المصری کمال الدین، ولد فی حدود الخمسین و تکسب بالخیاطة، ثم خدم الشیخ بهاء الدین السبکی و أخذ عنه، و عن الشیخ جمال الدین الأسنوی و أثنی علیه ثناء کثیرا، و تخرج و مهر فی الفنون و قال الشعر، و ولی تـدریس الحـدیث بالقبـة الزکیـة بـالقرب مـن بـاب النصـر، و حـج مرارا و جـاور و تکلّم علی النـاس فی جـامع الظـاهر بالحسـینیة، و کان ذا حظ من العبادة و التلاوة لا یفتر لسانه غالبا عنهما، و له شرح المنهاج فی أربع مجلدات ضمّنه فوائد کثیرة خارجة عن الفقه، و الدیباجـة فی شـرح سـنن ابن ماجة فی أربع مجلدات، و جمع کتابا سـماه حیاة الحیوان أجاد فیه ذکر فیه جملا من الفوائد الطبیّة و الخواص و الأدبیة و الحدیثیة و غیر ذلک، و له خطب مدونة جمعیّة و وعظیة.

و قال الحافظ شـهاب الـدین ابن حجر فی المعجم: و کان له حظ من العبادة تلاوة و صـیاما و مجاورة بمکة و المدینة، و اشـتهرت عنه کرامـات و اخبار بأمور مغیبات یسـندها إلی المنامات تارة و إلی بعض الشـیوخ أخری، و غالب الناس یعتقـد انه یقصـد بـذلک الستر. توفی فی جمادی الآخرة سنة ثمان و ثمانمائة» [۱].

۲- تقی الدین الفاسـی فذکر شیوخه و مصنفاته، و ذکر کتاب (حیاة الحیوان) و قال «و هو کتاب نفیس و قد اختصرته» و ذکر أنه «لما رآه الشـیخ بهاء الـدین السـبکی أهلا للتـدریس و الفتوی تکلم له مع جـدی القاضـی کمال الـدین أبی الفضل النویری فی أن یجیز له ذلک ففعل» قال: «و برع فی التفسیر و الحدیث و الفقه و أصوله و العربیة و الأدب» [۲].

۳- شمس الدین السخاوی ترجمة مطولة نلخصها فی ما یلی بلفظه: «وصفه

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۳۹۰.

[۲] العقد الثمین فی تاریخ بلد اللّه الامین ۲/ ۳۷۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۷

الزیلعی فی الطبقـة بالفاضـل کمـال الـدین کمال، و برع فی التفسیر و الحـدیث و الفقه و أصوله و العربیـة و الأدب و غیرها. و أذن له بالإفتاء و التدریس و تصدی للإقراء، انتفع به جماعة، و کتب علی ابن ماجة شـرحا عظم الانتفاع به، و حیاة الحیوان و هو نفیس أجاده و أکثر فوائده.

و قـد ترجمه التقی الفاسـی فی تاریـخ مکـة، و ذکره شـیخنا فی أنبـائه فقال: مهر فی الفقه و الأدب و الحـدیث و شارک فی الفنون، و درس للمحـدثین بقبـة بیبرس و فی عـدة أمـاکن، و وعـظ فأفـاد و خطب فأجـاد، و کـان ذا حـظ من العبـادة تلاـوة و صـیاما و مجاورة

بالحرمین، و یذکر عنه کرامات کان یخفیها و ربما أظهرها و أحالها علی غیره» [۱].

۴- جلال الدین السیوطی و قال ...: «مهر فی الأدب و درس الحدیث بقبة بیبرس، و له تصانیف منها شرح المنهاج و المنظومة الکبری و حیاة الحیوان، و اشتهرت عنه کرامات و أخبار بأمور مغیبات» [... ۲].

۷۵ إثبات مجد الدین الفیروزآبادی ... ص: ۱۹۷

اشارة

و قال مجد الدین محمد بن یعقوب الشیرازی الفیروزآبادی ما نصه: - «حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

. ذکره أبو الفرج ابن الجوزی فی الموضوعات من عدة طرق، و جزم ببطلان الکل، و قال مثل ذلک جماعة. و عندی فی ذلک نظر کما سنبینه.

و المشهور بروایته أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی عن أبی معاویة

---

[۱] الضوء اللامع بأعیان القرن التاسع ۱۰/ ۵۹- ۶۲.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۸

محمد بن خازم الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنه، و عبد السلام هذا ضعّفوه جدّا و اتّهم بالرفض و هو مع ذلک صدوق، و

قد روی عباس بن محمد الدوری فی سؤالاته عن یحیی بن معین أنه سأله عن أبی الصلت هذا فوثّقه، فقال: أ لیس قد حدّث عن أبی معاویة حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها؟ فقال: قد حدث به عن أبی معاویة محمد بن جعفر الفیدی، و کذلک روی صالح بن محمد الحافظ و أحمد بن محمد بن محرز عن یحیی بن معین أیضا

، و فی روایة ابن محرز قال یحیی: هذا الحدیث هو من حدیث أبی معاویة، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویة قدیما ثم کفّ عنه، و أبو الصلت الهروی کان رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یکرم المشایخ، یعنی: فخصّه أبو معاویة بهذا الحدیث.

فقد برئ عبد السلام عن عهدة هذا الحدیث من الألفاظ المنکرة التی تأباها العقول، بل هو مثل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: فی حدیث أرأف أمتی بأمتی أبو بکر الحدیث.

و قد حسّنه الترمذی و صحّحه غیره، و لم یأت من تکلم علی

حدیث أنا مدینة العلم

بجواب عن هذه الروایات الثابتة عن یحیی بن معین، و الحکم بالوضع علیه باطل قطعا، و إنما سکت أبو معاویة عن روایته شائعا لغرابته لا لبطلانه، إذ لو کان کذلک لم یحدث به أصلا مع حفظه و إتقانه.

و للحدیث طریق آخر

رواه الترمذی فی جامعه عن اسماعیل بن موسی الفزاری، عن محمد بن عمر الرومی عن شریک بن عبد اللّه عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها، و تابعه أبو مسلم الکجی و غیره علی روایته عن محمد بن عمر الرومی، و محمد هذا روی عنه البخاری فی غیره الصحیح

، و وثقه ابن حبان و ضعّفه أبو داود، و قال الترمذی بعد سیاق الحدیث: هذا حدیث غریب و قد روی بعضهم هذا عن شریک و لم یذکروا فیه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۹

الصنابحی، قال: و لا نعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک.

قلت: فلم یبق الحدیث من أفراد محمد الرومی، و شریک هذا احتج به مسلم و علق له البخاری، و وثّقه ابن معین و العجلی و زاد حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون مفردهٔ حسنا و لا یرد علیه روایهٔ من أسقط الصنابحی منه، لأن سوید بن غفلهٔ تابعی مخضرم، روی عن أبی بکر و عمر و عثمان و علی رضی اللّه عنهم، و سمع منهم فیکون ذکر الصنابحی من باب المزید فی متصل الأسانید.

و الحاصل: إن هذا الحدیث ینتهی بمجموع طریقی أبی معاویهٔ و شریک إلی درجهٔ الحسن المحتج به، و لا یکون ضعیفا فضلا عن أن یکون موضوعا، و لم أجد لمن ذکره فی الموضوعات طعنا مؤثرا فی هذین السندین، و باللّه التوفیق» [۱].

و قد أورد الشیخ عبد الحق الدهلوی هذه العبارهٔ فی (اللمعات فی شرح المشکاهٔ) کما ستعرف فیما بعد ان شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۱۹۹

۱- ابن قاضی شهبهٔ فی (طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۳۹۱).

۲- تقی الدین الفاسی فی (العقد الثمین ۲/ ۳۹۲).

۳- السخاوی فی (الضوء اللامع ۱۰/ ۷۹).

۴- السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۲۷۳).

۵- الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۲۸۰).

۶- طاش کبری زاده فی (الشقائق النعمانیهٔ: ۲۱).

و غیرهم ... و لنذکر طرفا من عبارات بعضهم، قال طاش کبری زاده فی ذکر علماء الطبقهٔ الرابعهٔ ما ملخصه: «و منهم المولی الفاضل صاحب القاموس، برع فی العلوم کلها، سیما الحدیث و التفسیر و اللغهٔ، و له تصانیف کثیرهٔ تنیف علی

---

[۱] نقد الصحیح.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۰

أربعین مصنفا، و کان سریع الحفظ، و کان یقول: لا أنام إلّا و أحفظ مائتی سطر، و کان کثیر العلم و الاطلاع علی المعارف العجیبهٔ، و بالجملهٔ: کان آیهٔ فی الحفظ و التصنیف»....

و قال الشوکانی ما ملخصه: «الامام الکبیر، الماهر فی اللغهٔ و غیرها من الفنون ولد سنهٔ ۷۲۹ بکازرون، و ارتحل إلی العراق و دخل واسط، ثم دخل بغداد، ثم ارتحل الی دمشق، و دخل بعلبک و حماهٔ و حلب و القدس، و استقر بالقدس نحو عشر سنین، و درّس و تصدّر و ظهرت فضائله و کثر الأخذ عنه، و تلمّذ له جماعهٔ من الأکابر کالصلاح الصفدی و غیره، و جال فی البلاد الشمالیهٔ و المشرقیهٔ، و دخل الروم و الهند، ثم دخل الیمن، و کان زائد الحظ مقبولا عند السّلاطین، فلم یدخل بلدا إلّا و أکرمه صاحبها، مع کثرهٔ دخوله إلی الممالک، و له مصنفات کثیرهٔ نافعهٔ، و قد أخذ عند الأکابر فی کلّ بلاد وصل الیه، و من جملهٔ تلامذته: الحافظ ابن حجر و المقریزی و البرهان الحلبی، و مات ممتعا بسمعه و حواسه فی لیلهٔ عشرین من شوال سنهٔ ۸۱۲».

۷۶ إثبات إمام الدين الهجروى ... ص: ۲۰۰

اشارة

و أثبت إمام الدين محمد الهجروى الإيجى حديث مدينة العلم فى كتاب (أسماء النبى و خلفائه الأربعة) على ما نقل عنه شهاب الدين أحمد فى (توضيح الدلائل) حيث قال بعد ذلك بعض أسماء أمير المؤمنين عليه السلام و إيراد الهجروى المذكور لها: «و منها باب مدينة العلم- عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و بارك و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت من بابه، رواه الطبرى من تخريج أبى عمرو، و أورده الامام الفقيه المذكور و قال كما فى الحديث».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۱

ترجمته ...: ص: ۲۰۱

و الهجروى من كبار فقهاء أهل السنة و عرفائهم، و قد وصفه شهاب الدين المذكور فى كتابه ب «الامام الشيخ العالم العارف الربانى، الملقب لوفور علمه و معرفته بالغزالى الثانى، مرشد الخلائق الفقيه إمام الدين محمد الهجروى الإيجى قدس سره» و نحو ذلك.

۷۷ إثبات يوسف الأعور الواسطى ... ص: ۲۰۱

و لم يجترئ يوسف الأعور الواسطى فى رسالته المشهورة فى رد الامامية على جحد أصل حديث مدينة العلم، فأخذ يتنكب فى تأويله يمينا و شمالا، فذكر وجوها فى الجواب عنه سنجيب عنها فى ما بعد إن شاء اللّه تعالى، و هذا نص كلامه:

«الثانى من وجوه حجج الرافضة بالعلم

حديث أنا مدينة العلم و على بابها.

و الجواب عنه أيضا من وجوه: أحدها- إن هذا الحديث يتضمن العلم لعلى، و لا شك أنه بحر علم زاخر لا يدرك قعره، إلّا أنه لا يتضمن ثبوت الرجحان على غيره، بدليل ثبوت العلم لغيره على وجه المساواة

بقول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى مجموع الأصحاب: أصحابى كالنجوم بأيديهم اقتديتم اهتديتم.

فثبت العلم لكلهم.

ثانيها: إن بعض أهل السنة ينقل زيادة على هذا القدر، و ذلك قولهم: ان

النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها و أبو بكر و عمر و عثمان حيطانها و أركانها

. و الباب فضاء فارغ و الحيطان و الأركان ظرف محيط، فرجحانهنّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۲

على الباب ظاهر.

ثالثها: دفع فى تأويل على بابها، أى مرتفع. و على هذا يبطل الاحتجاج به للرافضة».

فالعجب كل العجب من (الدهلوى) كيف جمع بين الطعن فى سنده و النكول عن معناه و مدلوله، حتى فاق بصنيعه أهل النصب و الانحراف؟

۷۸ روایة شمس الدین ابن الجزری ... ص: ۲۰۲

اشارة

لقـد روی حدیث مدینة العلم حیث قال: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن هلال قراءة علیه عن علی بن أحمد بن عبد الواحد، أخبرنا أحمد بن محمـد بن محمـد فی کتابه من أصـبهان، أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسـین المقری، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، أخبرنا أبو أحمـد محمـد بن أحمد الجرجانی، أخبرنا الجرجانی، أخبرنا الحسن بن سـفیان، أخبرنا عبد الحمید بن بحر، أخبرنا شـریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و رواه الترمـذی فی جامعه عن إسـماعیل بن موسـی، حـدثنا محمـد بن عمر الرومی، حدثنا شـریک عن سـلمة بن کهیل عن سوید بن غفلـة عـن الصـنابحی عن علی و قـال: حـدیث غریب. و رواه بعضـهم عن شـریک و لم یـذکروا فیه الصـنابحی قـال: و لاـ یعرف هـذا الحدیث عن واحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

قلت: و رواه بعضهم عن شریک عن سلمة و لم یذکر فیه عن سوید، و رواه الأصبغ بن نباتة و الحارث عن علی نحوه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۳

و رواه الحـاکم من طریق مجاهـد عن ابن عبـاس عن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم و لفظه: أنـا مدینـة العلم و علی بابها. فمن أراد العلم فلیأتها من بابها

. و قال الحاکم: صحیح الاسناد و لم یخرجاه.

و رواه أیضا من حدیث جابر بن عبد اللّه و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

اعتبار أحادیث أسنی المطالب ... ص: ۲۰۳

و لاـ یخفی أن ابن الجزری یصـرّح فی خطبـة هـذا الکتـاب باعتبـار الأحادیث التی حواها، و هـذا نص کلامه: «و بعـد، فهـذه أحادیث مسـندة مما تواتر و صـح و حسن من أسـنی مناقب الأسـد الغالب، مفرّق الکتائب، و مظهر العجائب، لیث بنی غالب أمیر المؤمنین أبی الحسن علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه و رضـی اللّه عنه و أرضاه، أردفتها بمسلسـلات من حدیثه و بمتصلات من روایته و تحدیثه، و بأعلی إسناد صحیح إلیه من القرآن و الصحبة و الخرقة التی اعتمد فیها أهل الولایة علیه، نسأل اللّه تعالی أن یثیبنا علی ذلک و یقربنا لدیه».

و قال فی خاتمته: «فهذا نزر من بحر و قل من کثر، بالنسـبة إلی مناقبه الجلیلة و محاسنه الجمیلة، و لو ذهبنا لاستقصاء ذلک بحقه لطال الکلاـم بالنسـبة إلی هـذا المقـام، و لکن نرجو من اللّه تعالی أن ییسـر افراد ذلک بکتاب نسـتوعب فیه ما بلغنا من ذلک، و اللّه الموفق للصواب».

ترجمته ...: ص: ۲۰۳

ترجم له و وصف بالأوصاف الجلیلة فی جمیع المعاجم الرجالیة و کتب الحدیث و غیرها، و من ذلک:

۱- معجم الشیوخ لنجم الدین ابن فهد المکی.

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۴

۲- أنباء الغمر لابن حجر العسقلانی.

۳- الدرر الفریدهٔ للمقریزی.

۴- الضوء اللامع للسخاوی.

۵- الانس الجلیل للعلیمی.

۶- الحبل المتین فی إجازات الأمین لابن روزبهان.

۷- شرح الشمائل له.

۸- طبقات الحفاظ للسیوطی.

۹- حسن المقصد له.

۱۰- میزان المعدلهٔ له.

۱۱- الإتقان له.

۱۲- الصواعق لابن حجر المکی.

۱۳- مقالید الأسانید للثعالبی.

۱۴- الشقائق النعمانیهٔ لطاش کبری زاده.

۱۵- النواقض للبرزنجی.

۱۶- کفایهٔ المتطلع للدهان.

۱۷- مدارج الاسناد لأبی علی الصفوی.

۱۸- حصر الشارد لمحمد عابد السندی.

۱۹- المرافض للسهارنفوری.

۲۰- الصواقع للکابلی.

۲۱- الانتباه فی سلاسل أولیاء لشاه ولی اللّه الدهلوی.

۲۲- البدر الطالع للشوکانی.

۲۳- بستان المحدثین (للدهلوی).

۲۴- التحفهٔ له.

۲۵- إشباع الکلام لشاه سلامهٔ اللّه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۵

۲۶- التاج المکلل لصدیق حسن خان.

و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلّد (حدیث الغدیر) و هذا بعض مصادرها:

الضوء اللامع ۹/ ۲۵۵، الانس الجلیل ۲/ ۱۰۹، الشقائق النعمانیهٔ ۱/ ۹۸ طبقات الحفاظ ۵۴۳، البدر الطالع ۲/ ۲۵۷، التاج المکلل ۴۶۳.

۷۹ إثبات زین الدین الخوافی ... ص: ۲۰۵

اشارهٔ

لقد أثبت الشیخ زین الدین أبو بکر محمد بن محمد بن علی الخوافی حدیث مدینهٔ العلم جازما به، علی ما نقل عنه شهاب الدین أحمد فی (توضیح الدلائل) حیث قال بعد ذکر نزول قوله تعالی: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌ فی شأن أمیر المؤمنین علیه السلام قال: «قال شیخ المشایخ فی زمانه و واحد الأقران فی علومه و عرفانه:

الشیخ زین الدین أبو بکر محمد بن علی الخوافی قدس اللّه تعالی سره: فلذا اختص علی کرّم اللّه وجهه بمزید العلم و الحکمهٔ، حتی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، و قال عمر: لولا علی لهلک عمر».

ترجمته ...: ص: ۲۰۵

۱- عبد الرحمن الجامی فی (نفحات الانس ۴۹۲).

۲- عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار ۴۸).

۳- القشاشی فی (السمط المجید ۷۷).

و قد أثنوا علیه الثناء البالغ و وصفوه بالأوصاف الجمیلهٔ، و عن الخواجا محمد بارسا- و هو شیخ الخوافی- وصف الخوافی بقوله: «ذو العلم النافع و العمل الرافع، ملاذ الجمهور شفاء الصدور، و صفوهٔ العلماء و العرفاء و الفقهاء، رافع أعلام السنهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۶

و قامع أضالیل البدعهٔ، ناهج مناهج الحقیقهٔ سالک مسالک الشریعهٔ و الطریقهٔ الداعی إلی اللّه سبحانه علی طریق الیقین: سیّدنا و مولانا زین الملهٔ و الدین»....

۸۰ إثبات ملک العلماء الدولت‌آبادی ... ص: ۲۰۶

اشارهٔ

و قد أثبته ملک العلماء شهاب الدین ابن شمس الدین الزاولی الدولت‌آبادی و أرسله إرسال المسلّم فی (هدایهٔ السعداء). و ذکره من جملهٔ الأدلهٔ علی أن علیا علیه السلام هو وارث النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، دون عمه العباس.

ترجمته ...: ص: ۲۰۶

و ترجم له کبار العلماء فی کتبهم، و قد أوردنا ترجمته فی مجلد (حدیث النور) و نقتصر هنا علی ترجمهٔ غلام علی آزاد له و هی هذه: «مولانا القاضی شهاب الدین ابن شمس الدین الزاولی الدولت‌آبادی نوّر اللّه ضریحه، ولد القاضی بدولت‌آباد دهلی و تلمذ علی القاضی عبد المقتدر الدهلی و مولانا خواجکی الدهلوی و هو من تلامذهٔ مولانا معین الدین العمرانی رحمهم اللّه تعالی، ففاق أقرانه و سبق إخوانه، و کان القاضی عبد المقتدر یقول فی حقه یأتینی من الطلبهٔ من جلده علم و لحمه علم و عظمه علم، و لمّا توجّه

الموكب التيمورى إلى الهند، و خرج مولانا خواجكى قبل وصوله إلى دهلى منها إلى بكالبى، و ذهب القاضى شهاب الدين صحبة أستاذه إلى كالبى فأقام مولانا خواجكى بكالبى، و ذهب القاضى إلى دار الخيورجونفور- بفتح الجيم و سكون الواو و النون و ضم الفاء و سكون الواو و آخرها راء، بلدة عظيمة من صوبة آله‌آباد، كانت دار الخلافة للسلاطين الشرقية، و ذكر طبقتهم مسطور فى تواريخ الهند، نشأ بها كثير من المشايخ و العلماء- فاغتنم السلطان

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۷

ابراهيم الشرقى والى جونفور وروده و نضر سقاه اللّه تعالى سحائب الإحسان وروده، عظمه بين الكبراء و لقبه بملك العلماء، فزين القاضى مسند الافادة، وفاق البرجيس فى افاضة السعادة، و ألّف كتبا سارت بها ركبان العرب و العجم، و أذكى سراجا أهدى من النار الموقدة علم العلم...

توفى لخمس بقين من رجب المرجب سنة تسع و أربعين و ثمانمائة» [... ۱].

۸۱ إثبات ابن حجر العسقلانى ... ص: ۲۰۷

اشارة

و لقد أثبت شهاب الدين أبو الفضل ابن حجر العسقلانى حديث مدينة العلم، و أورده فى فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، و حكم ببطلان القول بوضعه، و نصّ على كثرة طرقه ... فى كتبه المختلفة:

فقال بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام فى جملة من فضائله: «و روى أنه عليه الصلاة و السلام قال: أنا مدينة العلم و على بابها.

و قال عمر: على أقضانا و أبى أقرؤنا.

و قال يحيى بن سعيد عن سعيد بن المسيب: كان عمر يتعوّذ من معضلة ليس لها أبو الحسن.

و قال سعيد بن جبير عن ابن عباس: كنا إذا أتانا الثبت عن على لم نعدل به.

و قال معمر عن وهب بن عبد اللّه عن أبى الطفيل شهدت عليا يخطب و هو يقول: سلونى فو اللّه لا تسألونى عن شىء إلّا أخبرتكم به، و سلونى عن كتاب اللّه

---

[۱] سبحة المرجان فى آثار هندوستان: ۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۸

فو اللّه ما من آية إلّا و أنا أعلم أ بليل نزلت أم بنهار أم فى سهل أم فى جبل» [... ۱].

و قال السيوطى فى (قوت المغتذى): «و قال الحافظ ابن حجر فى أجوبته:

حديث ابن عباس أخرجه ابن عبد البر فى كتاب الصحابة المسمى بالاستيعاب و لفظه: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأته من بابه، و صحّحه الحاكم، و أخرجه الطبرانى من حديث ابن عباس

بهذا اللفظ، و رجاله رجال الصحيح إلّا عبد السلام الهروى، فإنّه ضعيف.

قاله فى جواب فتيا رفعت إليه فى هذا الحديث».

و قد أورد هذه الفتوى عنه ابن حجر المكى فى (المنح المكية) كما سيأتى.

و صرّح فى فتوى أخرى له بحسن حديث مدينة العلم و بطلان القول بوضعه، جاء ذلك فى (اللآلى المصنوعة) حيث قال: «و سئل

شیخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر عن هذا الحدیث فی فتیا فقال: هذا الحدیث أخرجه الحاکم فی المستدرک و قال: إنه صحیح، و خالفه أبو الفرج ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال: إنه کذب. و الصواب خلاف قولیهما معا، و أن الحدیث من قسم الحسن لا یرتقی إلی الصحهٔ و لا ینحط إلی کذب، و بیان ذلک یستدعی طولا، و لکن هذا هو المعتمد فی ذلک، انتهی و من خطه نقلت» [۲].

و قد ذکرت فتواه هذه فی (جمع الجوامع) و (النکت البدیعات) و (الدرر المنتثرهٔ) و (جواهر العقدین).

کما ذکر حکمه بحسن الحدیث فی (السیرهٔ الشامیهٔ) و (تنزیه الشریعهٔ) و (تذکرهٔ الموضوعات) و (المرقاهٔ) و (فیض القدیر) و (رجال المشکاهٔ) و (حاشیهٔ المواهب اللدنیهٔ) و (شرح المواهب اللدنیهٔ) و (نزل الأبرار) و (تحفهٔ المحبین) و (الروضهٔ الندیهٔ) و (وسیلهٔ النجاهٔ) و (السیف المسلول) و (الفوائد المجموعهٔ) و (مرآهٔ المؤمنین) و (القول المستحسن).

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۳۷.

[۲] اللئالی المصنوعهٔ ۱/ ۳۳۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۹

و قد حکم بحسنه فی أجوبته عن الأحادیث التی انتقدها السراج القزوینی علی المصابیح، و زاد أن له شاهدا ... جاء ذلک فی (اللآلی المصنوعهٔ) بعد العبارهٔ السابقهٔ، حیث قال: «و ذکر فی أجوبته عن الأحادیث التی انتقدها السراج القزوینی علی المصابیح نحو ذلک. و زاد أن الحاکم روی له شاهدا من حدیث جابر قال: حدثنی أبو بکر محمد بن علی الفقیه الشاشی القفال حدثنی النعمان بن هارون البلدی، ثنا أحمد بن عبد اللّه بن یزید الحرانی، ثنا عبد الرزاق، ثنا سفیان الثوری عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم عن عبد الرحمن بن عثمان التیمی عن جابر مرفوعا به».

و قد صرح العسقلانی فی (لسان المیزان) بکثرهٔ طرقه، و هذا نص کلامه کما فی (اللآلی المصنوعهٔ) بعد العبارهٔ السابقهٔ: «و قال فی لسان المیزان- عقب إیراد الذهبی روایهٔ جعفر بن محمد عن أبی معاویهٔ و قوله: هذا موضوع- ما نصه: و هذا الحدیث له طرق کثیرهٔ فی مستدرک الحاکم أقل أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۰۹

۱- البدر البشتکی فی (الطبقات).

۲- الفاسی فی (ذیل التقیید).

۳- ابن ناصر الدین فی (توضیح المشتبه).

۴- ابن خطیب الناصریهٔ فی (الدر المنتخب).

۵- المقریزی فی (العقود الفریدهٔ).

۶- ابن قاضی شهبهٔ الأسدی فی (الأعلام).

۷- التقی ابن فهد المکی فی (ذیل طبقات الحفاظ).

۸- النجم ابن فهد المکی فی (معجم الشیوخ).

---

[۱] اللئالی المصنوعهٔ ۱/ ۳۳۴، و انظر لسان المیزان ۲/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۰

۹- القطب الخيضرى فى (طبقات الشافعية).

۱۰- السخاوى فى (الضوء اللامع).

۱۱- السيوطى فى (طبقات الحفاظ).

۱۲- السيوطى أيضا فى (نظم العقيان).

۱۳- السيوطى أيضا فى (حسن المحاضرة).

۱۴- الشوكانى فى (البدر الطالع).

۱۵- شاه ولى اللّه فى (قرة العينين).

۱۶- (الدهلوى) فى (بستان المحدثين).

۱۷- صديق حسن خان فى (التاج المكلل).

توجد ترجمته و النقل عنه و الاعتماد عليه فى هذه الكتب و غيرها، و قد أوردنا طرفا من كلمات القوم فى التعظيم له و الثناء عليه فى بعض مجلدات الكتاب، و من مصادر ترجمته: ذيل طبقات الحفاظ لابن فهد ۳۸۰، الضوء اللامع ۲/ ۳۶ شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰، نظم العقيان ۴۵، البدر الطالع ۱/ ۸۷- ۹۲ طبقات الحفاظ ۵۴۷، حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳. و للسخاوى: الجواهر و الدرر فى ترجمة شيخ الإسلام ابن حجر.

۸۲ رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۱۰

و عقد شهاب الدين أحمد فى (توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل) بابا خاصا برواية حديث مدينة العلم و حديث أنا دار الحكمة، و تحقيق أعلمية سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، قال: «الباب الخامس عشر فى أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلم دار حكمة و مدينة علم و على لهما باب، و أنه أعلم الناس باللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۱

تعالى و أحكامه و آياته، و كلامه بلا ارتياب:

عن مولانا أمير المؤمنين على رضى اللّه تعالى عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلم: يا على إن اللّه أمرنى أن أدنيك فأعلمك لتعى، و أنزلت هذه الآية وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ و أنت أذن واعية لعلمى. رواه الحافظ الامام أبو نعيم فى الحلية

، و

رواه سلطان الطريقة و برهان الحقيقة الشيخ شهاب الدين أبو جعفر عمر السهروردى فى العوارف بأسناده إلى عبد اللّه بن الحسن رضى اللّه تعالى عنهما و لفظه قال: حين نزلت هذه الآية: وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم لعلى رضى اللّه تعالى عنه: سألت اللّه أن يجعلها أذنك يا على. قال على كرّم اللّه تعالى وجهه: فما نسيت شيئا بعده و ما كان لى أن أنسى.

قال شيخ المشايخ فى زمانه و واحد الأقران فى علومه و عرفانه الشيخ زين الدين أبو بكر محمد بن محمد بن على الخوافى قدس اللّه تعالى سره:

فلذا اختص على كرّم اللّه وجهه بمزيد العلم و الحكمة حتى

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها

، و قال عمر: لولا على لهلك عمر.

و عن علی رضـی اللّه تعـالی عنه: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و بـارک و سـلّم قال: أنا مدینـهٔ العلم و علی بابها، رواه فی جامع الأصول و قال: أخرجه الترمذی.

و عن ابن عباس رضـی اللّه تعالی عنهما إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و بارک و سـلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا. رواه الزرندی

و قال: هذه فضیلهٔ اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا.

رواه الطبری و قال: أخرجه أبو عمر و لفظه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه».

و قال فی ذکر أسماء أمیر المؤمنین علیه السّلام: «و منها: (باب مدینهٔ العلم).

عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۲

أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه، رواه الطبری من تخریج أبی عمر، و أورده الامام الفقیه المذکور

و قال کما فی الحـدیث: و اعلم أن الباب سـبب لزوال الحائل و المانع من الدخول إلی البیت، فمن أراد الدخول و أتی البیوت من غیر أبوابها شق و عسـر علیه دخول البیت، فهکذا من طلب العلم و لم یطلب ذلک من علی رضی اللّه عنه و بیانه، فإنه لا یدرک المقصود، فإنه رضـی اللّه عنه کان صاحب علم و عقل و بیان، و رب من کان عالما و لا یقـدر علی البیان و الإفصاح، و کان علی رضـی اللّه عنه مشـهورا من بین الصـحابهٔ بذلک، فباب العلم و روایته و اسـتنباطه من علی رضـی اللّه عنه، و هو کان بإجماع الصحابهٔ مرجوعا إلیه فی علمه موثوقا بفتواه و حکمه، و الصـحابهٔ کلّهم یراجعونه مهما أشـکل علیهم و لا یسبقونه، و من هذا المعنی قال عمر: لو لا علی لهلک عمر. رضی اللّه تعالی عنهم».

و قـال: «و منهـا (الفـاروق) و قـد تقـدّم حـدیثه قبل ذلک، و إنی قـد وجـدت بخط بعض سادهٔ العلماء و الأکابر ما هـذه صورته بتحبیر المحابر مما

قـال أمیر المؤمنین و إمام المتقین علی بن أبی طالب کرم اللّه تعالی وجهه علی المنبر: أنا النون و القلم، و أنا النور و مصـباح الظلم، أنا الطریق الأـقوم، أنـا الفـاروق الأـعظم، أنا عیبـهٔ العلم، أنا أوبـهٔ الحلم، أنا النبأ العظیم، أنا الصـراط المسـتقیم، أنا وارث العلوم، أنا هیولی النجوم، أنا عمود الإسـلام، أنا مکسـر الأصـنام، أنا لیث الزحام، أنا أنیس الهوام، أنا الفخار الأفخر، أنا الصدیق الأکبر، أنا إمام المحشر، أنـا ساقی الکوثر، أنا صاحب الرایات، أنا سـریرهٔ الخفیات، أنا جامع الآیات، أنا مؤلف الشـتات، أنا مفرّج الکربات، أنا دافع الشـقاهٔ، أنا حـافظ الکلمات، أنا مخاطب الأموات، أنا حلال المشـکلات، أنا مزیل الشـبهات، أنا صـنیعهٔ الغزوات، أنا صاحب المعجزات، أنا الزمام الأـطول، أنا محکم المفصل، أنا حافظ القرآن، أنا تبیان الایمان، أنا قسـیم الجنان، أنا شاطر النیران، أنا مکلم الثعبان، أنا حاطم الأوثان، أنا حقیقهٔ الأدیان، أنا عین الأعیان، أنا قرن الأقران، أنا مذل الشجعان، أنا فارس الفرسان، أنا سؤال

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۳

متی، أنا الممدوح بهل أتی، أنا شدید القوی، أنا حامل اللوا، أنا کاشف الردی، أنا بعید المدی، أنا عصـمهٔ الوری، أنا ذکی الوغی، أنا قاتل من بغی، أنا موهوب الشـذا، أنا أئمـهٔ القـذی، أنا صـفوهٔ الصـفا، أنا کفو الوفا، أنا موضـح القضایا، أنا مسـتودع الوصایا، أنا معدن الإنصـاف، أنـا محض العفـاف، أنـا صواب الخلاـف، أنا رجل الأعراف، أنا سور المعارف، أنا معارف العوارف، أنا صاحب الاذن، أنا قاتـل الجن، أنـا یعسوب الـدین و صالـح المؤمنین و إمـام المتقین، أنا أول الصـدیقین، أنا الحبل المتین، أنا دعامـهٔ الـدین، أنا صـحیفهٔ المؤمن، أنـا ذخیرهٔ المهیمن، أنـا الحبـل المتین، أنا دعامـهٔ الـدین، أنا صـحیفهٔ المؤمن، أنا ذخیرهٔ المهیمن، أنا الامام الامین، أنا الـدرع الحصین، أنا الضارب بالسیفین، أنا الطاعن بالرمحین، أنا صاحب بدر و حنین، أنا شقیق الرسول، أنا بعل البتول، أنا سیف اللّه المسلول، أنـا أوام الغلیـل، أنا شـفاء العلیل، أنا سؤال المسائل، أنا نجحـهٔ الوسائل، أنا قالع الباب، أنا مفرق الأحزاب، أنا سـید العرب، أنا کاشـف

الکرب، أنا ساقی العطاش، أنا النائم علی الفراش، أنا الجوهرهٔ الثمینهٔ، أنا باب المدینهٔ، أنا حکمهٔ الحکمهٔ، أنا واضع الشریعهٔ، أنا حافظ الطریقهٔ، أنا موضح الحقیقهٔ، أنا مطیهٔ الودیعهٔ، أنا مبید الکفرهٔ، أنا أبو الأئمهٔ، أنا الدوحهٔ الأصلیهٔ، أنا مفضال الفضیلهٔ، أنا خلیفهٔ الرسالهٔ، أنا سمیدع البسالهٔ، أنا وارث المختار، أنا ظهیر الاطهار، أنا عقاب الکفور، أنا مشکاهٔ النور، أنا جملهٔ الأمور، أنا زهرهٔ النور، أنا بصیرهٔ البصائر، أنا ذخیرهٔ الذخائر، أنا بشارهٔ البشر، أنا الشفیع المشفّع فی المحشر، أنا ابن عم البشیر النذیر، أنا طود الأطواد، أنا جود الأجواد، أنا حلیهٔ الخلد، أنا بیضهٔ البلد، أنا صمصام الجهاد، أنا جلسهٔ الآساد، أنا الشاهد المشهود، أنا العهد المعهود، أنا منحهٔ المنائح، أنا صلاح المصالح، أنا غمضهٔ الغوامض، أنا لحظهٔ اللواحظ، أنا عذوبهٔ اللفظ، أنا أعجوبهٔ الحفظ، أنا نفیس النفائس، أنا غیاث الضنک، أنا سریع الفتک، أنا رحیب الباع، أنا وقر الأسماع، أنا ارث الوارث، أنا نفثهٔ النافث، أنا جنب اللّه، أنا وجه اللّه».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۴

و قال: «قال الامام الهمام المتفق علی علوّ شأنه فی العلوم و الأعمال، المتسق له دراری الفضل فی سلک النظم بألسنهٔ أهل الکمال، الحافظ الورع البارع العالم العامل العارف الکامل بلا شک و مریهٔ، أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی فی کتابه الفائق اللائق المسمی بالحلیهٔ:

و سید القوم، محب الشهود و محبوب المعبود، باب مدینهٔ الحکم و العلوم و رأس المخاطبات و مستنبط الإشارات، رایهٔ المهتدین و نور المطیعین و ولی المتقین و امام العادلین، أقدمهم إجابهٔ و إیمانا، و أقومهم قضیهٔ و إیقانا، و أعظمهم حلما و أوفرهم علما: علی بن أبی طالب رضوان اللّه تعالی علیه، قدوهٔ المتقین و زینهٔ العارفین المنبئ عن حقائق التوحید و المشیر إلی لوامع علم التفرید، صاحب القلب العقول، و اللسان السئول، و الاذن الواعی و العهد الوافی، فقأ عیون الفتن، و وقی من فنون المحن، فدفع الناکثین و وضع القاسطین و دمغ المارقین»....

کما أورد کلام العز ابن عبد السلام عن لسان حال أمیر المؤمنین علیه السلام و شعر أبی زکریا النووی، و کلام الزرندی فی نظم درر السمطین ... و قد تقدم کلّ واحد فی محله.

۸۳ إثبات ابن الصباغ ... ص: ۲۱۴

اشارهٔ

و قد أرسله نور الدین علی بن محمد بن الصباغ المالکی المکی إرسال المسلّم بعد ذکر حکم الامام علیه السلام فی قضیهٔ الخنثی، قال: «فانظر رحمک اللّه إلی استخراج أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه بنور علمه و ثاقب فهمه ما أوضح به سبیل السداد و بیّن به طریق الرشاد، و أظهر به جانب الذکورهٔ علی الأنوثهٔ من مادهٔ الإیجاد و حصلت له هذه المنهٔ الکاملهٔ و النعمهٔ الشاملهٔ بملاحظهٔ النبی علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۵

السلام و تربیته إیاه و حنّوه علیه و شفقته، فاستعد لقبول الأنوار و تهیّأ لفیض العلوم و الأسرار، فصارت الحکمهٔ من ألفاظه ملتقطهٔ و العلوم الظاهرهٔ و الباطنهٔ بفؤاده مرتبطهٔ، لم تزل بحار العلوم تتفجر من صدره و یطفو عبابها، حتّی

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۵

ترجم له نجم الدين عمر بن فهد المكى و عدّه من علماء مكة المكرمة، و أرخ وفاته سنة ۸۵۵ و كذا تلميذه السخاوى [۲].

و قد وصفه أحمد بن عبد القادر العجيلى فى (ذخيرة المآل) بأوصاف جليلة مثل «الشيخ» و «الامام» و صرّح بكونه من علماء المالكيّة، و نقل كلماته و اعتمد عليها فى مواضع من كتابه.

و كذا عبد اللّه بن محمد المطيرى فى كتابه (الرياض الزاهرة فى فضل آل بيت النبى و عترته الطاهرة) و هكذا اعتمد على كتابه (الفصول المهمة) و نقل عنه كل من: المولوى إكرام الدين الدهلوى فى (سعادة الكونين) و البلخى القندوزى فى (ينابيع المودة) و السمهودى فى (جواهر العقدين) و الحلبى فى (إنسان العيون) و الشيخانى القادرى فى (الصراط السوى) و الصفورى فى (نزهة المجالس) و محبوب عالم فى (تفسيره) و الصبان فى (إسعاف الراغبين) و العدوى الحمزاوى فى (مشارق الأنوار) و الشبلنجى فى (نور الأبصار).

هذا ... و قد عدّه رشيد الدين خان- تلميذ (الدهلوى)- فى (إيضاح لطافة المقال) فى علماء أهل السنة المؤلفين فى فضائل أهل البيت عليهم الصلاة و السلام، إذ ذكره واصفا إياه ب «الشيخ الجليل» و ذكر كتابه (الفصول المهمة).

و كفى بذلك حجة قاهرة على ثقته و اعتباره، و بيّنة زاهرة على جلالته و اشتهاره.

---

[۱] الفصول المهمة فى معرفة الأئمة: ۱۹.

[۲] الضوء اللامع ۵/ ۲۸۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۶

۸۴ إثبات البسطامى الحنفى ... ص: ۲۱۶

اشارة

و قد أثبت عبد الرحمن بن محمد بن على بن أحمد البسطامى الحنفى حديث مدينة العلم فى كتابه (درة المعارف الإلهية فى الأسرار الحرفية) على ما نقل عنه البلخى حيث قال: «ثم إن الامام عليا كرّم اللّه وجهه ورث علم الأسرار و الحروف من سيدنا و مولانا محمد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و إليه الإشارة

بقوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۶

ترجم له السخاوى بقوله: «عبد الرحمن بن محمد بن على بن أحمد، أو أحمد ابن على البسطامى الحنفى، ممن أخذ عن العزّ محمد بن جماعة فى سنة بضع و ثمانى مائة، و تميز فى علم الحروف، و له فيه شمس الآفاق فى علم الحروف و الأوفاق، و كان حيّا سنة إحدى و أربعين» [۲].

۸۵ إثبات الشّمس الجيلانى ... ص: ۲۱۶

اشارة

أثبت شمس الدین محمد بن یحیی بن علی الجیلانی اللاهجی النوربخشی

---

[۱] ینابیع المودة: ۴۰۰.

[۲] الضوء اللامع ۴/ ۲۸۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۷

حدیث مدینة العلم، ضمن فضائل لأمیر المؤمنین علیه السلام فی (مفاتیح الإعجاز فی شرح گلشن راز) بشرح قوله:

«زهر سایة که اول گشت حاصل در آخر شد یکی دیگر مقابل»

مفاتیح الاعجاز ... ص: ۲۱۷

و قد ذکر حاجی خلیفة کتابه المذکور فی شروح «گلشن راز» حیث قال «و شرحه مظفر الدین علی الشیرازی، و الشیخ شمس الدین محمد بن یحیی بن علی اللاهجی الجیلانی النوربخشی شرحا فارسیّا ممزوجا سمّاه مفاتیح الاعجاز، بیّضه فی ذی الحجة سنة ۸۷۷» [۱].

۸۶ إثبات شمس الدین السخاوی ... ص: ۲۱۷

اشارة

و قد أثبت شمس الدین أبو الخیر محمد بن عبد الرحمن السخاوی المصری و حقّق حدیث مدینة العلم فی کتابه (المقاصد الحسنة) حیث قال:

«حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، الحاکم فی المناقب من مستدرکه، و الطبرانی فی معجمه الکبیر، و أبو الشیخ ابن حیان فی السنة له، و غیرهم، کلّهم من حدیث أبی معاویة الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا به بزیادة فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و رواه الترمذی فی المناقب من جامعه، و أبو نعیم فی الحلیة و غیرهما من حدیث علی رضی اللّه عنه: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها.

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۵۰۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۸

قال الدارقطنی فی العلل عقب ثانیهما: إنه حدیث مضطرب غیر ثابت.

و قال الترمذی: إنه منکر. و کذا قال شیخه البخاری و قال: إنه لیس له وجه صحیح. و قال یحیی بن معین- فیما حکاه الخطیب فی تاریخ بغداد-: إنه کذب لا أصل له. و قال الحاکم- عقب أولهما-: إنه صحیح الاسناد. و أورده ابن الجوزی من هذین الوجهین فی الموضوعات، و وافقه الذهبی و غیره علی ذلک، و أشار إلی هذا ابن دقیق العید بقوله: هذا الحدیث لم یثبتوه و قیل إنه باطل، و هو

مشعر بتوقفه فيما ذهبوا إليه من الحكم بكذبه، بل صرّح العلائی بالتوقّف فی الحكم عليه بذلک فقال: و عندی فيه نظر، ثمّ بيّن ما يشهد بصحته، لكون أبی معاوية راوی حديث ابن عباس حدّث به، فزال المحذور ممن هو دونه، قال: و أبو معاوية ثقة حافظ يحتج بافراده كابن عيينة و غيره، فمن حكم على الحديث بالوضع مع ذلک فقد أخطأ، قال: و ليس هو من الألفاظ المنكرة التی تأباها العقول، بل هو كحديث أرحم أمتی بأمتی- يعنی الماضی-.

و هو صنيع معتمد، فليس هذا الحديث بكذب.

خصوصا و

قد أخرج الديلمی فی مسنده بسند ضعيف جدّا عن ابن عمر مرفوعا: علی بن أبی طالب باب حطة فمن دخل فيه كان مؤمنا و من خرج منه كان كافرا.

و من حديث أبی ذر رفعه: علی باب علمی و مبيّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی حبه إيمان و بغضه نفاق و النظر إليه عبادة.

و من حديث ابن عباس رفعه: أنا ميزان العلم و علی كفّتاه و الحسن و الحسين خيوطه. الحديث.

و أورد صاحب الفردوس- و تبعه ابنه المذكور بلا اسناد- عن ابن عباس رفعه: أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و علی بابها.

و عن أنس مرفوعا: أنا مدينة العلم و علی بابها و معاوية حلقتها.

و بالجملة، فكلها ضعيفة، و ألفاظ أكثرها ركيكة، و أحسنها حديث ابن عباس بل هو حسن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۹

و

قد روی الترمذی أيضا و النسائی و ابن ماجة و غيرهم من حديث حبشی بن جنادة مرفوعا: علی منی و أنا من علی لا يؤدّی عنی إلّا أنا أو علی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۹

۱- عبد القادر العيدروس اليمنی ترجمة مفصلة ذكر فيها شيوخه و تصانيفه و ما قيل فی حقه من سائر العلماء، و قد وصفه فی أول الترجمة ب «الشيخ العلامة الرحلة الحافظ» و قال: «لم يخلف بعده مثله فی مجموع فنونه ... و أما مقرواته و مسموعاته فكثيرة جدّا لا تكاد تنحصر، و أخذ عن جماعة لا يحصون، حتی بلغت عدة من أخذ عنه زيادة عن أربعمائة نفس، و أذن له غير واحد بالإفتاء و التدريس و الاملاء ...

و كان شيخه شيخ الإسلام ابن حجر يحبه و يثنی عليه و ينّوه بذكره و يعرّف بعلوّ فخره، و يرجّحه علی سائر جماعته المنسوبين إلی الحديث و صناعته ... و مما وصفه به بعض الحفاظ: هو و اللّه بقية من رأيت من المشايخ، و أنا و جميع طلبة الحديث بالبلاد الشامية و البلاد المصرية و سائر بلاد الإسلام عيال عليه، و اللّه ما أعلم فی الوجود له نظيرا. و قال غيره: هو الآن من الأفراد فی علم الحديث الذی اشتهر فيه فضله و ليس بعد شيخ الإسلام ابن حجر فيه مثله ... و قال آخر: هو الذی انعقد علی تفرده بالحديث النبوی الإجماع، و انه فی كثرة اطلاعه و تحقيقه لفنونه بلغ ما لا يستطاع، و دوّنت تصانيفه و اشتهرت، و ثبت سيادته فی هذا الفن النفيس و تقررت، و لم يخالف أحد من العقلاء فی جلالته و وفور ثقته و ديانته و أمانته، بل صرحوا بأجمعهم بأنه هو المرجوع إليه فی التعديل و التجريح و التحسين و التصحيح، بعد شيخه شيخ الإسلام ابن حجر حامل راية العلوم و الأثر» [... ۲].

[۱] المقاصد الحسنة: ۹۷.

[۲] النور السافر: ۱۶.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۰

۲- فضل اللّه بن روزبهان فى (شرح الشمائل) إذ وصفه ب «الشيخ الامام الرحلة، حافظ العصر مسند مصر، الذى تفرّد فى زمانه بعلوّ الإسناد و رفعة الشأن، حتى أذعن لجلالة قدره أجلة أئمة الدوران».

۳- عبد الغفار العدثانى فى (عجالة المراكب و بغية الطالب) بقوله: «الحافظ الكبير العلم الشهير خاتمة الحفاظ بلا نزاع، ولد بربيع الأول سنة ۸۲۱ بالقاهرة ... إمام جليل القدر و خاتم حفاظ العصر. توفى سنة ۹۰۱ بالمدينة الشريفة».

۴- الشوكانى ترجمة مفصلة كذلك [۱].

۸۷ اثبات الكاشفى الواعظ ... ص: ۲۲۰

اشارة

و لقد أثبته حسين بن على الكاشفى المعروف بالواعظ البيهقى فى ذكر مولانا أمير المؤمنين عليه السلام و بيان فضائله و مناقبه ... من كتابه الشهير (روضة الشهداء).

روضة الشهداء ... ص: ۲۲۰

و غير خفى أن كتاب (روضة الشهداء) من الكتب المعروفة التى اعتنى بها العلماء قال فى (كشف الظنون) «روضة الشهداء فارسى لحسين بن على الكاشفى المعروف بالواعظ البيهقى المتوفى سنة ۹۱۰، و ترجمه الفضولى محمد بن سليمان البغدادى المتوفى سنة ۹۷۰ و سمّاه حديقة السعداء قال فيه: اقتديت بروضة الشهداء فى أصل التأليف و ألحقت الفوائد من الكتب، فكان كتابا مستقلا كما مر فى الحاء، و ترجمه أيضا الجامى المصرى المتوفى سنة، و سمّاه سعادت نامه، قال:

---

[۱] البدر الطالع ۲/ ۱۸۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۱

اقتفيت اثره غير أنى أوردت الآيات و الأحاديث فى خلال الحكايات» [... ۱].

۸۸ رواية جلال الدين السيوطى ... ص: ۲۲۱

اشارة

لقد روى جلال الدين السيوطى حديث مدينة العلم و أثبته و حققه فى جملة من مصنفاته:

قال فى (القول الجلى) «الحديث السادس عشر- و عنه- أى على كرم اللّه وجهه- إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها.

أخرجه أبو نعيم فی المعرفة.

الحديث السابع عشر عن جابر: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. أخرجه الحاكم و تعقب.

الحديث الثامن عشر- عن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأته من بابه. أخرجه الطبرانی».

القول الجلی ... ص: ۲۲۱

و قد قال السيوطی فی أول كتابه (القول الجلی): «و بعد، فهذه نبذة من قطرة من قطرات بحار زاخرة، أوردت فيها يسيرا من المناقب الباهرة، لسيدنا علی كرم اللّه وجهه، ملقبة بالقول الجلی فی فضائل علی، و ضمنتها أربعين حديثا مختصرة متبعة بالعزو لمخرجيها و بعض غريب ألفاظها و مشكل معانيها، و اللّه أسأل أن يتحفنی بالقبول، و أن يرزقنی ببركة الاستمساك بحب آل البيت أشرف مأمول».

و قد عدّه (الدهلوی) فی (رسالة أصول الحديث) و المولوی صديق حسن

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۹۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۲

خان القنوجی فی (الحطة فی ذكر الصحاح الستة) فی كتب أحاديث المناقب التی صنّفها كبار المحدثين، حيث قالا- و اللفظ للثانی-: «و أحاديث المناقب و المثالب تسمی علم المناقب، و فيها أيضا تصانيف عديدة متنوعة، و قد أفرز بعض المحدثين مناقب بعضهم عن بعض سيما مناقب الآل و الأصحاب لغرض تعلق به، كمناقب قريش، و مناقب الأنصار، و مناقب العشرة المبشرة المسماة بالرياض النضرة فی مناقب العشرة المبشرة للمحب الطبری، و ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، و حلبة الكميت فی مناقب أهل البيت، و الديباج فی مناقب الأزواج.

و صنفت كتب كثيرة فی مناقب الخلفاء الراشدين كالقول الصواب فی مناقب عمر ابن الخطاب، و القول الجلی فی مناقب علی، و للنسائی رسالة طويلة الذيل فی مناقبه كرم اللّه وجهه، و عليها نال الشهادة فی دمشق من أيدی نواصب الشام، لفرط تعصبهم و عداوتهم معه رضی اللّه عنه».

و قال السيوطی فی (جمع الجوامع): «أنا مدينة العلم و علی بابها و من أراد العلم فليأت الباب: ك و تعقب عن جابر، ك و تعقب، و الخطيب عن ابن عباس.

أنا مدينة العلم و علی بابها. أبو نعيم فی المعرفة عن علی.

أنا مدينة العلم و علی بابها و من أراد العلم فليأته من بابه. طب عن ابن عباس» [۱]

و رواه فی (الجامع الصغير) بقوله: «أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. عق عد طب ك» [۲]

و قال فی (الدرر المنتثرة فی الأحاديث المشتهرة): «حديث أنا مدينة العلم و علی بابها. الترمذی من حديث علی

و قال منكر، و أنكره البخاری أيضا، و الحاكم فی مستدركه من حديث ابن عباس و قال: صحيح، قال الذهبی: بل هو موضوع

---

[۱] جمع الجوامع ۱/ ۳۸۸.

[۲] الجامع الصغير من أحاديث البشير النذير بشرح المناوی ۳/ ۴۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۳

و قال أبو زرعهٔ: کم خلق افتضحوا فیه، و قال یحیی بن معین: لا أصل له، و کذا قال أبو حاتم و یحیی بن سعید، قال الدارقطنی: غیر ثابت، و قال ابن دقیق العید:

لم یثبتوه، و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات.

و قال الحافظ أبو سعید العلائی: الصواب أنه حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا.

قلت: و کذا قال شیخ الإسلام ابن حجر فی فتوی له، و قد بسطت کلام العلائی و ابن حجر فی التعقبات التی لی علی الموضوعات» [۱].

و قال فی (تاریخ الخلفاء): «و أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و أخرج الترمذی و الحاکم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. هذا حدیث حسن علی الصواب لا- صحیح کما قال الحاکم و لا موضوع کما قاله جماعهٔ منهم ابن الجوزی و النووی، و قد بیّنت حاله فی التعقبات علی الموضوعات» [۲].

و تعقّب فی (النکت البدیعات علی الموضوعات) علی ابن الجوزی فی حکمه بوضعه قائلا: «حدیث ت ک: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، أورده من حدیث علی و ابن عباس. قلت: حدیث علی أخرجه الترمذی و الحاکم، و حدیث ابن عباس أخرجه الحاکم و الطبرانی، و حدیث جابر أخرجه الحاکم.

و تعقّب الحافظ أبو سعید العلائی علی ابن الجوزی فی هذا الحدیث بفصل طویل سقته فی الأصل و ملخّصه أن قال:

هذا الحدیث حکم ابن الجوزی و غیره بوضعه، و عندی فی ذلک نظر، إلی أن قال: و الحاصل أنه ینتهی بطرقه إلی درجهٔ الحسن المحتج به، و لا- یکون ضعیفا فضلا عن أن یکون موضوعا. و رأیت فیه فتوی قدّمت للحافظ ابن حجر فکتب علیها: هذا الحدیث أخرجه الحاکم فی المستدرک و قال إنه صحیح، و خالفه ابن

---

[۱] الدرر المنتثرهٔ فی الأحادیث المشتهرهٔ: ۲۳.

[۲] تاریخ الخلفاء: ۱۷۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۴

الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال: إنه کذب، و الصواب خلاف قولیهما معا، و أن الحدیث من قسم الحسن لا یرتقی إلی الصحهٔ و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی طولا. و لکنّ هذا هو المعتمد، هذا لفظه بحروفه».

و کذا فعل فی (اللئالی المصنوعهٔ) و انتقد حکم ابن الجوزی مستشهدا بکلمات الحاکم و الخطیب و العلائی و ابن حجر العسقلانی [۱...].

و هکذا فی (قوت المغتذی علی جامع الترمذی) حیث شیّد أرکانه و أثبته بکلام العلائی و ابن حجر المتقدمین فی محلّهما.

بل حکم بصحّته

فی کتاب (جمع الجوامع) حیث قال ما نصه: «قال الترمذی و ابن جریر معا: ثنا إسماعیل بن موسی السری أنا محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمهٔ بن کهیل عن سوید بن غفلهٔ عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. حل. قال الترمذی: هذا حدیث غریب، و فی نسخهٔ: منکر، و روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی و لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس.

و قال ابن جریر: هذا خبر عندنا صحیح، و قد یجب أن یکون علی مذهب الآخرین سقیما غیر صحیح لعلّتین: إحداهما أنه خبر لا

یعرف له مخرج عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا من هـذا الوجه. و الأخری: إن سلمهٔ بن کهیل عندهم ممن لا یثبت بنقله حجهٔ، و قد وافق علیا فی روایهٔ هذا الخبر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم غیره:

حدثنی محمد بن إسماعیل الفزاری ثنا عبد السلام بن صالح الهروی ثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد المدینهٔ فلیأتها من بابها.

حدثنی إبراهیم بن موسی الرازی- و لیس بالفراء- ثنا أبو معاویهٔ بإسناده مثله،

هذا الشیخ لا أعرفه و لا سمعت منه غیر هذا الحدیث انتهی کلام ابن جریر.

---

[۱] اللئالی المصنوعهٔ ۱/ ۳۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۵

و قد أورد ابن الجوزی فی الموضوعات حدیث علی و ابن عباس و أخرج ک حدیث ابن عباس و قال: صحیح الاسناد. و روی خط فی تاریخه عن یحیی بن معین أنه سئل عن حدیث ابن عباس فقال: هو صحیح. و قال عد فی حدیث ابن عباس: انه موضوع.

و قال الحافظ صلاح الدین العلائی: قد قال ببطلانه أیضا الذهبی فی المیزان و غیره، و لم یأتوا فی ذلک بعلهٔ قادحهٔ سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر. و قال الحافظ ابن حجر فی لسانه: هذا الحدیث له طرق کثیرهٔ فی مستدرک الحاکم أقل أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع، و قال فی فتوی له: هذا الحدیث أخرجه ک فی المستدرک و قال: انه صحیح، و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال انه کذب، و الصواب خلاف قولیهما معا و إن الحدیث من قسم الحسن، لا یرتقی إلی الصحهٔ و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی طولا و لکن هذا هو المعتمد فی ذلک انتهی.

و قد کنت أجیب بهذا الجواب دهرا إلی أن وقفت علی تصحیح ابن جریر لحدیث علی فی تهذیب الآثار، مع تصحیح ک لحدیث ابن عباس، فاستخرت اللّه تعالی و جزمت بارتقاء الحدیث عن رتبهٔ الحسن إلی مرتبهٔ الصحهٔ. و اللّه أعلم» [۱] و صنّف السیوطی جزء فی طرق

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، کما نص علی ذلک فی فهرست مصنفاته فی الکتب التی صنّفها فی فن الحدیث و تعلقاته، و قد أورد الفهرست فی ترجمته لنفسه فی (حسن المحاضرهٔ).

ترجمته ...: ص: ۲۲۵

۱- الشعرانی ترجمهٔ مطولهٔ فی (لواقح الأنوار) نلخصها فیما یلی: «و منهم شیخنا و قدوتنا إلی اللّه الشیخ جلال الدین السیوطی رحمه اللّه تعالی، و قد ذکر الشیخ عبد القادر الشاذلی بعض مناقبه فی جزء، وها أنا ملخص لک عیونه فأقول

---

[۱] جمع الجوامع ۱/ ۳۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۶

و باللّه التوفیق: کان الشیخ جلال الدین رحمه اللّه تعالی مجبولا علی الخصال الحمیدهٔ الجمیلهٔ من صفاء الباطن و سلامهٔ السریرهٔ و حسن الاعتقاد، زاهدا ورعا مجتهدا فی العلم و العمل، و له من المؤلفات أربعمائهٔ و ستون مؤلفا مذکورهٔ فی فهرست کتبه من عشر مجلّدات إلی ما دونها، و انتشرت مؤلفاته فی البلاد، و کان رضی اللّه عنه یقول: قد رزقنی اللّه تعالی التبحّر فی سبعهٔ علوم: التفسیر و

الحدیث و الفقه و النحو و المعانی و البیان و البدیع، و کان رضی اللّه عنه یقول: قد بلغت مقام الکمال فی جمیع آلات الاجتهاد المطلق المنتسب، و صرّحت بذلک تحدّثا بنعمهٔ اللّه تعالی، قال: و أما أنا فأحفظ مائتی ألف حدیث، و لو وجدت أکثر لحفظته، و لعلّه لا یوجد علی وجه الأرض الآن أکثر من ذلک، و أما الاجتهاد فی الفقه فقد ألّفنا فیه کتبا، و کان یقول: ما أجبت قط عن مسألهٔ إلّا و أعددت لها جوابا بین یدی اللّه عز و جلّ إن سئلت عنه.

و کان رضی اللّه عنه أعلم أهل زمانه بالفقه و الحدیث و فنونه، حافظا متفننا، یعرف غریب ألفاظه و استنباط الأحکام، و کان رضی اللّه عنه یجتمع بالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقظهٔ، و مناقب الشیخ کثیرهٔ مشهورهٔ».

۲- العیدروس الیمنی «و فی یوم الجمعهٔ وقت العصر تاسع عشر جمادی الأولی، سنهٔ إحدی عشرهٔ توفی الشیخ العلّامهٔ الحافظ أبو الفضل جلال الدین ... السیوطی المصری الشافعی ... و وصلت مصنفاته نحو ستمائهٔ مصنف، سوی ما رجع عنه و غسله، و ولی المشیخهٔ فی مواضع متعددهٔ من القاهرهٔ، ثم إنه زهد فی جمیع ذلک و انقطع إلی اللّه بالروضهٔ، و کانت له کرامات و علم غالبها بعد وفاته» [... ۱].

۳- أبو مهدی الثعالبی فی (مقالید الأسانید) بقوله: «هو الامام الحافظ أبو الفضل ... له التصانیف التی عمّ نفعها و عظم فی نفوس ذوی الکمال وقعها، و اغتبط بها الشادی و البادی، و انتجع إلی خصیب مرعاها الحاضر و البادی، و قد

---

[۱] النور السافر عن أخبار القرن العاشر ۵۴- ۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۷

أفرد أسماءها فی جزء»....

۴- و وصفه محمد بن یوسف الشامی فی أوّل (سبل الهدی و الرشاد) ب «شیخنا حافظ الإسلام بقیهٔ المجتهدین الأعلام».

۵- و المناوی ب «الحافظ الکبیر الامام الجلال» [۱].

۶- و المقرّی المالکی فی (فتح المتعال فی مدح النعال) ب «مجدّد المائهٔ التاسعهٔ و مقرب الفوائد الشاسعهٔ الجلال السیوطی».

۷- و القشاشی ب «شیخ الإسلام الحافظ الزاهد الجامع بین العلم و الدین السالک سبیل السادهٔ الأقدمین» [۲].

و الجدیر بالذّکر: إن السیوطی شیخ مشایخ والد (الدهلوی) کما فی (الإرشاد إلی مهمّات الاسناد) حیث قال: «فصل: قد اتصل سندی و الحمد للّه بسبعهٔ من المشایخ الجلهٔ الکرام الأئمهٔ القادهٔ الأعلام من المشهورین بالحرمین المحترمین المجمع علی فضلهم من بین الخافقین...

فصل: سند هؤلاء المشایخ السبعهٔ ینتهی إلی الإمامین الحافظین القدوتین الشهیرین بشیخ الإسلام زین الدین زکریا و الشیخ جلال الدین السیوطی»....

کما أنه من مشایخه فی سلسلهٔ التصوف و الخرقهٔ کما فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه) و قد ذکر ذلک ولده (الدهلوی) فی (رسالهٔ أصول الحدیث) أیضا.

۸۹ روایهٔ نور الدین السمهودی ... ص: ۲۲۷

اشارهٔ

و قد رواه نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی و أثبته إذ قال: «و قد أخرج

[۱] فيض القدير فى شرح الجامع الصغير- مقدمهٔ الكتاب.

[۲] السمط المجيد: ۸۶.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۸

ابن السمان عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه أنه سمع عمر يقول لعلى رضى اللّه عنهما- و قد سأله عن شىء فأجابه ففرّج عنه-: لا أبقانى اللّه بعدك يا على.

قال الزين العراقى فى شرح التقريب فى ترجمهٔ على رضى اللّه عنه قال عمر رضى اللّه عنه: أقضانا على، و كان يتعوّذ من معضلهٔ ليس لها أبو حسن. انتهى، و هذا التعوّذ رواه الدارقطنى و غيره و لفظه: أعوذ باللّه من معضلهٔ ليس لها أبو حسن، و فى روايهٔ له عن أبى سعيد الخدرى قال: قدمنا مع عمر مكهٔ و معه على بن أبى طالب فذكر له على شيئا فقال عمر: أعوذ باللّه أن أعيش فى قوم لست فيهم يا أبا الحسن قالوا: و إنما لم يولّه شيئا من البعوث لأنه كان يمسكه عنده لأخذ رأيه و مشاورته.

و أخرج الحافظ الذهبى عن عبد الملك بن أبى سليمان قال: ذكر لعطاء أ كان أحد من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أفقه من على؟ قال: لا و اللّه ما علمته.

قلت: و هذا و أشباهه مما جاء فى فضيلهٔ على فى هذا الباب شاهد

لحديث أنا مدينهٔ العلم و على بابها، رواه الامام أحمد فى الفضائل عن على رضى اللّه عنه و الحاكم فى المناقب من مستدركه، و الطبرانى فى معجمه الكبير، و أبو الشيخ ابن حيان فى السنهٔ له، و غيرهم، كلّهم عن ابن عباس مرفوعا بزيادهٔ: فمن أراد العلم فليأت الباب.

و رواه الترمذى من حديث على مرفوعا: أنا مدينهٔ العلم و على بابها

، و قال الترمذى عقب هذا: إنه منكر، و كذا قال شيخه البخارى، و قال الحاكم عقب الأول: إنه صحيح الاسناد، و أورده ابن الجوزى مع الثانى فى الموضوعات.

و قال الحافظ أبو سعيد العلائى: الصّواب أنه حسن باعتبار طرقه لا صحيح و لا ضعيف، فضلا عن أن يكون موضوعا، و كذا قال الحافظ ابن حجر فى فتوى له» [۱].

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۹

ترجمته ...: ص: ۲۲۹

ترجم له و أثنى عليه و اعتمد على كلماته فى الكتاب المذكور و غيره جل من تأخر عنه من العلماء الاعلام ... راجع:

۱- السخاوى فى (الضوء اللامع).

۲- جار اللّه بن فهد المكى فى (ذيل الضوء اللّامع).

۳- قطب الدين المكى فى (الإعلام بأعلام بيت اللّه الحرام).

۴- العيدروس اليمنى فى (النور السافر).

۵- العدثانى فى (عجالهٔ الراكب و بلغهٔ الطالب).

۶- محمد بن یوسف الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد).

۷- ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل).

۸- الشیخانی فی (الصراط السوی).

۹- عبد الحق الدهلوی فی (جذب القلوب).

۱۰- الکردی الکورانی فی (بلغة المسیر).

۱۱- تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع).

۱۲- رضی الدین الشامی فی (تنضید العقود السنیة).

۱۳- البزرنجی فی (الإشاعة) و (النواقض).

۱۴- البدخشی فی (مفتاح النجا).

۱۵- العجیلی فی (ذخیرة المآل).

۱۶- الشوکانی فی (البدر الطالع).

۱۷- رشید الدین الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال).

۱۸- حیدر علی فی (إزالة الغین).

و قد أوردنا شطرا من عبارات هؤلاء القوم فی مجلد (حدیث الغدیر).

و انظر: الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵، البدر الطالع ۱/ ۴۷۰، النور السافر ۸۵- ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۰

جواهر العقدین ...: ص: ۲۳۰

قال فی (کشف الظنون): «جواهر العقدین فی فضل الشرفین شرف العلم الجلی و النسب العلی، للسید نور الدین أبی الحسن علی بن عبد اللّه السمهودی المدنی الشافعی المتوفی سنة إحدی عشرة و تسعمائة، و هو مجلد أوله: الحمد للّه الذی أعز أولیائه إلخ، رتب علی قسمین الأول فی فضل العلم و العلماء و فیه ثلاثة أبواب، و الثانی فی فضل أهل البیت النبوی و شرفهم و فیه خمسة عشر بابا، ذکر أنه فرغ من تألیفه سنة ۸۹۸» [۱].

و قد ذکر رشید الدین خان کتاب (جواهر العقدین) فی الکتب التی ألّفها علماء أهل السنة فی مناقب أهل البیت النبوی علیهم الصلاة و السلام.

کما یظهر اعتباره من کلام السمهودی نفسه فی خطبة الکتاب.

۹۰ تصحیح ابن روزبهان ... ص: ۲۳۰

اشارة

و قد اعترف فضل اللّه بن روزبهان الخنجی الشیرازی- مع ما هو علیه من التعصب و التعنت- بصحة حدیث مدینة العلم، إذ قال فی (إبطال الباطل) فی جواب کلام العلامة الحلی رحمه اللّه و استدلاله بأعلمیة أمیر المؤمنین علیه السلام لإثبات الإمامة، ثم استشهاده

بحديث الترمذی فی صحيحه: أنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها.

قال ابن روزبهان: «ما ذكره المصنف من علم أمير المؤمنين فلا شک فی أنه من علماء الأمة، و الناس محتاجون إليه فيه و كيف لا؟ و هو وصی النبی صلّی اللّه

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۶۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۱

عليه و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع لأحد فيه. و أمّا ما ذكره من صحيح الترمذی فصحيح».

و قال بجواب قوله «التاسع عشر:

فی مسند أحمد بن حنبل و صحيح مسلم قال: لم يكن أحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول سلونی إلّا علی بن أبی طالب.

و

قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها»

قال:

«هذا يدل علی وفور علمه و استحضاره أجوبة الوقائع و اطلاعه علی العلوم و المعارف، و كلّ هذه الأمور مسلّمة، و لا دليل علی النص ....»

فهذا منه اعتراف بصحة حديث مدينة العلم مع ما هو عليه من العناد و اللجاج مع الحق و أهله، فالعجب من (الدهلوی) كيف تفوّه بالطعن فی سند هذا الحديث؟

ترجمته ...: ص: ۲۳۱

ترجم له شمس الدين السخاوی [۱]. و أثنی عليه رشيد الدين خان الدهلوی، و اعتمد علی أقواله فی مختلف كتبه، كما نسج علی منواله و تبعه فی خرافاته حيدر علی صاحب (منتهی الكلام) فی مواضع من كتابه.

و بالجملة، فهو من أكابر محدثی أهل السنة، و من مشاهير متكلّميهم، و قد ذكرنا ترجمته فی مجلد (حديث الطير).

۹۱ إثبات العز ابن فهد المكی ... ص: ۲۳۱

اشارة

و قال عز الدين عبد العزيز عمر المعروف بابن فهد الهاشمی المكّی، بترجمة

---

[۱] الضوء اللّامع ۶/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۲

مولانا علی عليه السلام:

«مفرق الکتائب و مفرج النوائب، عضـنفر الهیجاء بلا مریـة و هزبر المعامع من غیر ما فریة، معدن الفضائل و طیب الشـمائل، ذی العدل العمیم و الفضل الجسیم المجمع علی کمال سیادته، المتفق علی شدة إبائه و فرط شجاعته، ذی السبق و الأخوة و المنعة و الفتوة، زوج البتول و ابن عم الرسول، لیث بنی غالب ذی الفضائل و المناقب، أمیر المؤمنین علی الذی فضله بین الأنام جلی، علیه من ربّه الرحمة و الرضوان ما اختلف الملوان:

لیث الحروب المدره الضرغام من بحسامه جاب الدیاجی و الظلم

صهر الرسول أخوه باب علومه أقضی الصحابة ذو الشمائل و الشیم

الزهد و الورع الشدید شعاره و دثاره العدل العمیم مع الکرم

فی جوده ما البحر ما التیار ما کل السیول و ما الغوادی و الدیم

و له الشجاعة و الشهامة و الحیا و کذا الفصاحة و البلاغة و الحکم

ما عنتر ما غیره فی البأس ما أسد الشری معه إذا الحرب اصطلم

ما نجل ساعدة البلیغ لدیه ما سحبان إن نثر الکلام و إن نظم

حاز الفضائل کلها سبحان من من فضله أعطاه ذاک من القدم

نصر الرسول و کم فداه فیا له من نجل عم فضله للخلق عم

کل أقر بفضله حقا و ذا أمر جلی فی علی ما انبهم

فعلیه منّی ألف ألف تحیة و علی الصحابة کلهم أهل الذمم» [۱]

ترجمته ...: ص: ۲۳۲

۱- السـخاوی بقوله: «عبـد العزیز بن عمر بن محمـد بن محمـد بن أبی الخیر محمـد العز أبو فارس و أبو الخیر، ابن صاحبنا النجم أبی القاسم الهاشمی المکی الشافعی و یعرف کسلفه «ابن فهد». برع فی الحدیث طلبا و ضبطا ... و أذنت

---

[۱] غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۳

له فی التـدریس و الافادة و التحدیث، و کذا أذن له الجوجری فی تدریس الفقه و النحو و الافادة، و المحیوی ضـمن جماعة فی إقراء الألفیـة، و لیس بعـد أبیه ببلاد الحجاز من یـدانیه فی الحدیث، مع المشارکة فی الفضائل، وجودة الخط و الفهم، و جمیل الهیئة و علی الهمة، و المروة و التخلق بالأوصاف الجمیلة، و التقنّع بالیسیر و إظهار التجمل و عدم التشکی، و هو حسنة من حسنات بلده» [۱].

۲- ابنه جـار اللّه ابن فهـد و قـال: «و بعـد المؤلف انفرد بهـا و صـار شـیخ المحـدثین فیهـا، و أخـذ عنه غالب مرویاته خلق من أهلها و القادمین علیها» [... ۲].

۳- و قال تاج الـدین المکی فی کتابه (کفایـة المتطلع) الـذی جمع فیه مرویّات شـیخه حسن العجیمی ما نصّه: «الموطأ روایـة أبی عبد الرحمن عبد اللّه بن سـلمة القعنبی رحمه اللّه تعالی- أخبر به عن الامام صـفی الدین أحمد بن محمد القشاشی عن الشیخ عبد الرحمن بن عبد القادر بن فهد الهاشمی عن عمه الرحلة محمد جار اللّه ابن الرحلة عز الدین عبد العزیز ابن الحافظ عمر ابن الحافظ تقی الدین بن فهد قال أخبرنی والدی عمر بن فهد مع ابن عمه شیخنا الخطیب محب الدین النویری»....

و یستفاد من هذه العبارة أیضا کون «عبد العزیز بن فهد» من مشایخ «الشیخ حسن العجیمی» المعلوم کونه أحد السبعة من مشایخ «شاه

ولی اللّه الدهلوی»، فهو إذن من شیوخ مشایخ والد (الدهلوی).

---

[۱] الضوء اللامع ۴/ ۲۲۴.

[۲] ذیل الضوء اللامع. و توجد ترجمته فی شذرات الذهب ۸/ ۱۰۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۴

۹۲ إثبات القسطلانی ... ص: ۲۳۴

اشارهٔ

و لقد أثبته شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی الشافعی حیث قال فی ذکر أسماء الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «و الذی رأیته فی کلام شیخنا فی القول البدیع، و القاضی عیاض فی الشفاء، و ابن العربی فی القبس و الاحکام له، و ابن سید الناس، و غیرهم، یزید علی الأربعمائهٔ، و قد سردتها مرتبهٔ علی حروف المعجم».

ثم ذکر فی حرف المیم أسماء له صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منها «مدینهٔ العلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۳۴

۱- السخاوی فی (الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳).

۲- ابن فهد المکی فی (ذیل الضوء اللامع).

۳- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

۴- العیدروس فی (النور السافر: ۱۱۳).

۵- الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

۶- القشاشی فی (السمط المجید: ۹۷).

۷- الدهان المکی فی (کفایهٔ المتطلع).

۸- الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۱۰۲).

---

[۱] المواهب اللدنیهٔ ۱/ ۱۸۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۵

۹- (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین).

۱۰- صدّیق حسن خان فی (اتحاف النبلاء المتقین).

قال ابن فهد: «کثرت مؤلفاته و اشتهرت، منها المواهب اللدنیهٔ بالمنح المحمدیهٔ عظیم فی بابه، و إرشاد الساری علی صحیح البخاری مزجا فی أربع مجلّدات، و شرح صحیح مسلم مثله لم یکمله، و اشتهر بالصلاح و التقشّف علی طریق أهل الفلاح ... مات فی لیلهٔ الجمعهٔ سابع المحرم سنهٔ ۹۲۳ ... و لم یخلف بعده مثله. نفعنا اللّه ببرکاته».

۹۳ إثبات جلال الدین الدوانی ... ص: ۲۳۵

اشارهٔ

و لقد أثبت جلال الدین محمد بن أسعد الدوانی الصدیقی حدیث مدینهٔ العلم إذ قال فی (شرح الزوراء) ما نصه: «فأوّل ما أقول: إن لهذه الرسالهٔ شأنا و هو: إنی رأیت فی منامی- فی خارج بغداد ظاهر دار السلام علی قرب من شاطئ الزوراء- أمیر المؤمنین یعسوب الموحدین علیا کرّم اللّه وجهه فی مبشرهٔ طویلهٔ محصلها: إنه کرم اللّه وجهه کان ملتفتا إلیّ بنظر العنایهٔ، و معتنیا بشأنی بطریق الکلائه، فصار ذلک باعثا علی أن أعلق رسالهٔ معنویهٔ باسمه العالی متبرّکا به، و أتلوها علی روضته المقدسهٔ وقت التشرف بزیارته و الاکتحال بنور تراب عتبته، و کنت مترددا فی تعیین المقصد فی تلک الرسالهٔ، فتارهٔ کنت أعزم أن اکتبها فی تحقیق ماهیهٔ العلم لمناسبهٔ

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها،

و أخری یخطر ببالی غیر ذلک، و لم یتعین شیء من الخواطر، إلی أن وفّقنی اللّه تعالی للاستسعاد بلثم العتبهٔ القدسیهٔ الغرویهٔ و المقدسهٔ الحائریهٔ علی النبی و علی ساکنیهما الصلاهٔ و السلام، ثم بعد المراجعهٔ سألنی واحد من أصحابی المستعدین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۶

لدرک الحقائق ممن کان له درک رائق و ذهن فائق، کریم الشیم و السجایا، حسن الاسم و المسمی، و قد قرأ علی کتاب حکمهٔ الاشراق للشیخ الأجل و الحکیم الأکمل شهاب الدین السهروردی، و کنت أقرّر له أثناء مباحثهٔ هذا الکتاب طرفا من السوانح، و أملی علیه بعضا من اللوائح، أن أجمعها له فی رسالهٔ، فصار سؤاله سببا للإقدام علی هذه الرسالهٔ، فاجتمع مقاصدها فی خاطری فی أقرب من ساعهٔ و کنت ذاهلا عن المقصد الأول إلی أن أتممته، فلمّا نظرت فیها بعد التمام، وجدتها بعینها هی التی کانت ترام، فتیقنت أن نفحات الامداد فیها کانت تهب من باب مدینهٔ العلم، و سفینهٔ الجود المستوی علی جودی الحکم و الحلم علی النّبی و علیه الصلاهٔ و السلام و التحیهٔ و الإکرام، و سمیتها بالزوراء، و هی اسم الدجلهٔ، و المناسبهٔ ظاهرهٔ، مع ما فیه من التلویح إلی أن هذا الفیض من زیارهٔ المشاهد المقدسهٔ و المواقف المونسهٔ، و اللّه تعالی مناح الغیوب فتاح القلوب».

و قال: «فاجعل ذلک هنا لک تکسر به صولهٔ ما فر طبعک عنه فی بدو النظر حتی یأتیک الیقین، و تتصعد إلی الأفق المبین، و تری بعین العیان ما یعجز عنه البیان، و تشرف علی حقیقهٔ

قول سیدنا النبی المبعوث علیه السلام لتتمیم سائر ما أتت به الأنبیاء: النوم أخ الموت

، و

قول صاحب سرّه و باب مدینهٔ علمه علیه السلام: الناس نیام فإذا ماتوا انتبهوا».

ترجمته ...: ص: ۲۳۶

۱- السخاوی قائلا: «محمد بن أسعد مولانا جلال الدین الصدیقی الدّوانی- بفتح المهملهٔ و تخفیف النون نسبهٔ لقریهٔ من کازرون- الکازرونی الشافعی القاضی بإقلیم فارس، و المذکور بالعلم الکثیر، ممن أخذ عن المحیوی اللاری و حسن ابن البقال، و تقدّم فی العلوم سیما العقلیات، و أخذ عنه أهل تلک النواحی، و ارتحلوا إلیه من الروم و خراسان و ما وراء النهر، و سمعت الثناء علیه من جماعهٔ ممن أخذ عنی، و استقر به السلطان یعقوب فی القضاء، و صنّف الکثیر، من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۷

ذلک شرح علی شرح التجرید للطوسی عمّ الانتفاع به، و کذا کتب علی العضد، مع فصاحهٔ و بلاغهٔ و صلاح و تواضع، هو الآن فی سنهٔ سبع و تسعین حی ابن بضع و سبعین» [۱].

۲- العیدروس قال: «و فی سنهٔ ثمان و عشرین: توفی العلّامهٔ محمد بن أسعد جلال الدین الصدیق الدوانی» [... ۲].

۳- محمد بن یعقوب الاماسی فی (حاشیهٔ روض الأخیار) و قال: «قد تفوّق فی رأس المائهٔ التاسعهٔ فی الفنون الحکمیهٔ، و تبحّر فی العلوم الشرعیهٔ من الفقه و الحدیث و القراءهٔ، و صنّف فی التصوف و علم الأخلاق، و مؤلفاته قریبهٔ إلی مائهٔ.

روی العلوم الأدبیهٔ و العقلیهٔ و الحدیث و التفسیر و الفقه، عن والده مولانا أسعد الصدیقی المحدّث بالجامع المرشدی بکازرون»....

۴- الشوکانی و قال: «عالم العجم بأرض فارس، و إمام المعقولات و صاحب المصنفات، أخذ العلم عن المحیوی و البقال، و فاق فی جمیع العلوم لا سیما العقلیهٔ، و أخذ عنه أهل تلک النواحی، و ارتحل إلیه أهل الروم و خراسان و ما وراء النهر، و له شهرهٔ کبیرهٔ وصیت عظیم، و تکاثر تلامذته» [... ۳].

روایتهم لتصانیفه ... ص: ۲۳۷

و قد روی علماء أهل السنهٔ تصانیف جلال الدین الدوانی بأسانیدهم المتصلهٔ، کما هو واضح لمن راجع کتب هذا الشأن مثل (الأمم لإیقاظ الهمم) و (کفایهٔ المتطلع) و (الإمداد بمعرفهٔ الاسناد) و (الدرر السنیهٔ فیما علا من الأسانید الشنوانیهٔ) و (إتحاف الأکابر بإسناد الدفاتر) و (حصر الشارد).

---

[۱] الضوء اللامع ۷/ ۱۳۳.

[۲] النور السافر ۱۳۳- ۱۳۴.

[۳] البدر الطالع ۲/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۸

۹۴ إثبات المیبدی ... ص: ۲۳۸

اشارهٔ

و قد أثبت القاضی کمال الدین حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی و حقّق حدیث مدینهٔ العلم، حیث أورده

عن صحیح الترمذی و لفظه: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

و نقل بعده

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «أنا میزان الحکمهٔ و علی لسانه» عن الغزالی

، إلی غیرهما من فضائله علیه السلام الباهرهٔ و مناقبه المشتهرهٔ» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۳۸

ترجم له کبار العلماء الاعلام و وصفوه بالأوصاف الجمیلة الحمیدة، و قد ترجمنا له بالتفصیل فی مجلد (حدیث التشبیه).

۹۵ إثبات عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۳۸

اشارة

و قد أثبته عبد الوهاب بن محمد بن رفیع الدین أحمد البخاری فی تفسیره (الأنوری) بتفسیر قوله تعالی قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی إذ قال: «اعلم یا هذا أن الآیة لبیان فرضیة حبّ أهل البیت علی جمیع المسلمین إلی

---

[۱] الفواتح- شرح دیوان امیر المؤمنین: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۹

یوم القیامة صلّی اللّه علی محمد و أهل بیته،

فقد روی: أنّها لمّا نزلت قیل یا رسول اللّه من قرابتک هؤلاء الذین وجبت علینا مودتهم؟ قال: علی و فاطمة و ابناهما»

ثم قال بعد ذکر نبذة من فضائلهم

«عن جابر رضی اللّه عنه قال: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعضد علی و قال: هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة، مخذول من خذله منصور من نصره، ثمّ مدّ صوته و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه ابن المغازلی»

ثم قال بعد أحادیث رواها ما نصه:

«اعلم یا هذا أن هذه الأحادیث وردت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی رضی اللّه عنه»....

ترجمته ...: ص: ۲۳۹

۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار ۲۰۶).

۲- السید محمد ماه عالم فی (تذکرة الأبرار- مخطوط).

۹۶ إثبات خواند أمیر ... ص: ۲۳۹

اشارة

و قال غیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند أمیر فی خطبة کتابه (حبیب السیر فی أخبار أفراد البشر ...): «صلوات اللّه علیه و سلامه و علی عترته، سیما وصیه و وارث علمه و خلیفته المکرم بتکریم:

أنا مدینة العلم و علی بابها

، المتشرف بتشریف:

أنت منی بمنزلة هارون من موسی،

مظهر العجائب و مظهر الغرائب، أمیر المؤمنین و إمام المسلمین علی بن أبی طالب»....

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۰

حبیب السیر ... ص: ۲۴۰

جاء فی (کشف الظنون): «حبیب السیر فی أخبار أفراد البشر- فارسی، لغیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند أمیر، و هو تاریخ کبیر ... من الکتب الممتعهٔ المعتبرهٔ»....
و قد اعتمد علیه العلماء کحسام الدین السهارنفوری فی (المرافض) و (الدهلوی) نفسه فی مواضع من (التحفهٔ...)

۹۷ إثبات محمد بن یوسف الصالحی الشامی ... ص: ۲۴۰

اشارهٔ

و قد حکم بحسنه و أثبته محمد بن یوسف الصالحی الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد فی سیرهٔ خیر العباد) حیث قال فی ذکر أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «مدینهٔ العلم.
روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.
و الصواب أنه حدیث حسن کما قال الحافظان العلائی و ابن حجر، و قد بسط الشیخ الکلام علیه فی کتابه تهذیب الموضوعات، و فی النکت».

ترجمته ...: ص: ۲۴۰

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار): «و منهم: الأخ الصالح العالم الزاهد المتمسک بالسنّهٔ المحمّدیهٔ: الشیخ محمد الشامی نزیل التربهٔ البرقوتیهٔ رضی اللّه عنه، کان عالما صالحا متفننا فی العلوم، و ألّف السیرهٔ المشهورهٔ التی جمعها من ألف کتاب، و أقبل الناس علی کتابتها، و مشی فیها علی أنموذج لم یسبق إلیه»....
۲- و وصفه ابن حجر المکی فی (الخیرات الحسان) ب «الامام العلامهٔ
نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۱
الصالح الفهامهٔ، الثقهٔ المطلع و الحافظ المتتبع، الشیخ محمد الشامی الدمشقی ثم المصری»....
۳- و قال المفتی صدر الدین خان فی (منتهی المقال): «قال الشیخ الامام العالم العلامهٔ، أفضل المحققین و المحدّثین محمد الشامی، فی باب الدلیل علی مشروعیهٔ السفر، و شدّ الرحال لزیارهٔ سیّدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و الرد علی من زعم أن شدّ الرحل لزیارته صلّی اللّه علیه و سلّم معصیهٔ: قد تقدم أنه انعقد الإجماع علی تأکّد زیارته»....
۴- و قال المولوی حسن زمان: «و قال العلامهٔ الحافظ الشامی صاحب السیوطی، فی السیرهٔ المسماهٔ بسبل الهدی و الرشاد فی سیرهٔ خیر العباد صلّی اللّه علیه و سلّم: و مشروعیهٔ السفر لزیارهٔ قبر النبی صلّی اللّه علیه و آله الأمجاد قد ألّف فیها الشیخ تقی الدین السبکی، و الشیخ کمال الدین ابن الزملکانی، و الشیخ أبو داود سلیمان کتاب الانتصار، و ابن جملهٔ، و غیرهم من الأئمهٔ» [... ۱].

۹۸ تحسین أبی الحسن ابن عرّاق الکنانی ... ص: ۲۴۱

اشارهٔ

و قد حکم بحسنه أبو الحسن علی بن محمد بن عراق الکنانی قال:

«حدیث أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. ابن بطهٔ نع مرطب حب عد خط.

و

فی لفظ: أنا مدینهٔ الفقه

، و

آخر: أنا مدینهٔ العلم.

و فیه جماعهٔ کثیرهٔ مجروحون و مجاهیل، تعقب بأنه أخرجه الحاکم و الترمذی، و قال الحافظ ابن حجر: أخرجه الحاکم و صحّحه، و خالف أبو الفرج ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات.

و الصواب خلاف قولیهما معا، و أن الحدیث من قسم الحسن، لا یرتقی إلی

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن. و له ترجمهٔ فی شذرات الذهب ۸/ ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۲

الصحهٔ و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی طولا، لکن هذا هو المعتمد. و کذا حسّنه العلائی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۴۲

۱- رحمهٔ اللّه السندی فی خطبهٔ (مختصر تنزیه الشریعهٔ): «شیخنا الامام الحافظ العلامهٔ، عالم المدینهٔ النبویهٔ فی زمانه، الشیخ علی بن محمد بن العراق، ولی الخلّاق المشهور فی الآفاق».

۲- العیدروس: «اعلم أن فی قلبی حسرهٔ عظیمهٔ، إذ لم یتیسر لی الوقوف علی تواریخ جماعهٔ من الأعیان المشهورین، کطائفهٔ من الأولیاء الکرام، و جملهٔ من العلماء الأعلام، مثل شیخ الشیوخ علی الإطلاق الشیخ محمد بن عراق و ولدیه الشیخ الامام العلامهٔ علی و الشیخ الفاضل عبد النافع» [... ۲].

قال ...: «فکان من کبار أهل العلم و له جملهٔ مصنفات» [... ۳].

۳- الصدیق حسن خان القنوجی: فی (أبجد العلوم): «الشیخ علی بن محمد ابن عراق عالم المدینهٔ المنورهٔ، و خطیب مسجد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، کان نائبا مناب أبیه فی العلم و العمل و التقوی، له تصانیف مفیدهٔ، منها کتاب:

تنزیه الشریعهٔ عن الأحادیث الموضوعهٔ، لخصه تلمیذه الشیخ رحمهٔ اللّه السندی، و هو فی غایهٔ اللطف من الاختصار».

و له ترجمهٔ فی: شذرات الذهب ۸/ ۳۳۷، الکواکب السائرهٔ ۲/ ۱۹۷.

[۱، ۲] تنزیه الشریعهٔ ۱/ ۳۷۷.

[۳] النور السافر فی أعیان القرن العاشر: ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۳

۹۹ تحسین ابن حجر المکّی ... ص: ۲۴۳

اشارة

و حکم بحسنه شهاب الدین أحمد بن محمد بن حجر الهیتمی المکی فی عدة من مصنفاته:

قال فی (الصواعق) فی أحادیث فضائل علی علیه السلام: «التاسع- أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی رضی اللّه عنه، قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. و فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و

فی أخری عند الترمذی عن علی قال: أنا دار الحکمة و علی بابها

. و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی...

و صوّب بعض محققی المتأخرین المطّلعین من المحدثین أنه حدیث حسن و مر الکلام علیه» [۱].

و قال فی (المنح المکیة شرح القصیدة الهمزیة ...)-: «و کعلی رضی اللّه عنه لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم- فی الحدیث الحسن- خلافا لمن زعم وضعه- أنا مدینة العلم و علی بابها

، و من ثمّ قال ابن عباس رضی اللّه عنه: جمیع ما آثرته لکم من التفسیر فإنما هو من علی کرّم اللّه وجهه»....

و قال ... «إن لهم فیه أربعة آراء: صحیح و هو ما ذهب إلیه الحاکم و یوافقه قول الحافظ العلائی ... و حسن و هو التحقیق، و یوافقه قول شیخ الإسلام الحافظ ابن حجر: رجاله رجال الصحیح إلّا عبد السلام الهروی فإنه

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۳.

ضعیف عندهم انتهی و سبقه الی آخر کلامه الحافظ العلائی فقال: الهروی هذا تکلّموا فیه کثیرا انتهی.

و یعارض ذلک تعقیب أبی زرعة علی حدیثه، و نقل الحاکم عن یحیی بن معین: أنه وثقه، فثبت أنه حسن مقارب للصحیح بما علمت من قول ابن حجر أنّ رواته کلهم رواة الصحیح إلّا الهروی، و أن الهروی وثّقه جماعة و ضعّفه آخرون.

و ضعیف أی بناء علی رأی من ضعف الهروی.

و موضوع و علیه کثیرون أئمة حفاظ کالقزوینی و ابن الجوزی، و جزم ببطلان جمیع طرقه الذهبی فی میزانه و غیره.

و هؤلاء- و إن کانوا أئمة أجلّاء، لکنهم- تساهلوا تساهلا کثیرا کما علم مما قررته، و کیف ساغ الحکم بالوضع مع ما تقرر أن رجاله کلّهم رجال الصحیح إلّا واحدا فمختلف فیه، و یجب فیه تأویل کلام القائلین بالوضع، بأنّ ذلک لبعض طرقه لا کلّها، و ما أحسن قول بعض الحفاظ فی أبی معاویة أحد رواته المتکلم فیهم بما لا یسمع: هو ثقة مأمون من کبار المشایخ و حفاظهم، و قد تفرد به عن الأعمش فکان ما ذا؟ و أی استحالة فی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم: یقول مثل هذا فی حق علی»....

و قال فی (تطهیر الجنان) مدافعا عن معاویة «السادس- خروجه علی علی کرّم اللّه وجهه و محاربته له، مع أنه الامام الحق بإجماع أهل الحل و العقد و الأفضل و الأعدل و الأعلم بنص الحدیث الحسن- لکثرة طرقه، خلافا لمن زعم وضعه، و لمن زعم صحته، و لمن أطلق حسنه-:

أنا مدينهٔ العلم و على بابها.

قال الأئمهٔ الحفاظ: لم يرد لأحد من الصحابهٔ رضى اللّه عنهم من الفضائل و المناقب و المزايا ما ورد لعلى كرّم اللّه وجهه» [... ۱].

---

[۱] تطهير الجنان: ۷۴ هامش الصواعق.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۵

قال: «قال ابن عباس: «و هذا- أى كون على رضى اللّه عنه يخبر بالأشياء المغيبة فيقع كما أخبر- لما كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يخبره- أى بالمغيبات- فيخبر بها على كرّم اللّه وجهه كما أخبره صلّى اللّه عليه و سلّم: و من استند إخباره إلى إخبار الصادق لا يكون إلّا صادقا، و فى هذه منقبهٔ عليهٔ جدّا لعلى كرّم اللّه وجهه لما أتحفه صلّى اللّه عليه و سلّم به من العلوم الغيبية، و لذا كان باب مدينهٔ العلم النبوى و أمين السرّ العلوى».

و فى (فتاواه): «و سئل رضى اللّه عنه: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينهٔ العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها.

هل الحديث صحيح أم لا؟

فأجاب بقوله: الحديث رواه صاحب مسند الفردوس و تبعه ابنه بلا اسناد، عن ابن مسعود رضى اللّه عنه مرفوعا، و هو حديث ضعيف، كحديث أنا مدينهٔ العلم و على بابها و معاويهٔ حلقتها، و هو ضعيف أيضا.

و أما

حديث: أنا مدينهٔ العلم و على بابها

، فهو حديث حسن، بل قال الحاكم: صحيح- و قول البخارى: ليس له وجه صحيح و الترمذى: منكر، و ابن معين: كذب، معترض- و ان ذكره ابن الجوزى فى الموضوعات، و تبعه الذهبى و غيره على ذلك»....

ترجمته ...: ص: ۲۴۵

۱- الشعرانى فى (لواقح الأنوار فى طبقات الأخيار).

۲- الخفاجى فى (ريحانهٔ الألباء ۲۱۱- ۲۱۲).

۳- العيدروس فى (النور السافر ۲۸۷- ۲۹۸).

۴- الشرقاوى فى (التحفهٔ البهيهٔ فى طبقات الشافعيهٔ).

۵- القارى فى (المرقاهٔ فى شرح المشكاهٔ).

۶- عبد الحق الدهلوى فى (ما ثبت بالسنهٔ).

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۶

۷- الدهان المكى فى (كفايهٔ المتطلع).

۸- ابن سالم البصرى فى (الإمداد فى علوّ الاسناد).

۹- الشنوانى فى (الدرر السنيهٔ فى الأسانيد الشنوانيهٔ).

۱۰- (الدهلوى) فى (رسالهٔ أصول الحديث).

و لعبد القادر بن أحمد الفاكهى: (كتاب فى فضائل شيخه ابن حجر الهيتمى) كما فى (البدر الطالع ۱/ ۱۰۹) بترجمته.

۱۰۰ روایهٔ المتقی الهندی ... ص: ۲۴۶

اشارهٔ

و قال علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. عق، عد، طب، ک، عن ابن عباس، عد، ک عن جابر» [۱].

«أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. أبو نعیم فی المعرفهٔ، عن علی.

«أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه. طب، عن ابن عباس» [۲].

و قال المتقی: «قال الترمذی و ابن جریر معا: ثنا إسماعیل بن موسی السری أنبأ محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمهٔ بن کهیل عن سوید بن غفلهٔ عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. حل.

قال الترمذی: هذا حدیث غریب، و فی نسخهٔ: منکر، و روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکروا فیه الصنابحی و لم یعرف هذا الحدیث

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۱.

[۲] کنز العمال ۱۲/ ۲۱۲.

عن أحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

و قال ابن جریر: هذا خبر صحیح سنده، و قد یجب أن یکون هذا علی مذهب الآخرین سقیما غیر صحیح لعلتین، إحداهما: أنه خبر لا یعرف له مخرج عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا من هذا الوجه. و الأخری: أن سلمهٔ ابن کهیل عندهم ممن لا یثبت بنقله حجهٔ.

و قد وافق علیا فی هذا الخبر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم غیره:

ثنا محمد ابن إبراهیم الفزاری، ثنا عبد السلام بن صالح الهروی، ثنا أبو معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد المدینهٔ فلیأتها من بابها. ثنا إبراهیم بن موسی الرازی- و لیس بالفرا- ثنا أبو معاویهٔ بإسناده مثله.

هذا الشیخ لا أعرفه و لا سمعت منه غیر هذا الحدیث. انتهی کلام ابن جریر.

و قد أورد ابن الجوزی فی الموضوعات حدیث علی و ابن عباس. و أخرج ک حدیث ابن عباس و قال: صحیح الإسناد، و روی خط فی تاریخه عن یحیی بن معین: أنه سئل عن حدیث ابن عباس فقال: هو صحیح، و قال عد فی حدیث ابن عباس: إنه موضوع، و قال الحافظ صلاح الدین العلائی: قد قال ببطلانه أیضا الذهبی فی المیزان و غیره، و لم یأتوا فی ذلک بعلّهٔ قادحهٔ سوی دعوی الوضع دفعا بالصّدر.

و قال الحافظ ابن حجر فی لسانه: هذا الحدیث له طرق کثیرهٔ فی مستدرک الحاکم، أقلّ أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع. و قال فی فتوی: هذا الحدیث أخرجه ک فی المستدرک و قال: إنه صحیح، و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال: إنه کذب.

و الصّواب خلاف قولهما معا و أن الحدیث من قسم الحسن، لا یرتقی إلی الصحهٔ و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی

طولا، و لکن هذا هو المعتمد فی ذلک. انتهی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۸

و قد کنت أجیب بهذا الجواب دهرا، إلی أن وقفت علی تصحیح ابن جریر لحدیث علی فی تهذیب الآثار مع تصحیح ک لحدیث ابن عباس فاستخرت اللّه و جزمت بارتقاء الحدیث عن مرتبهٔ الحسن إلی مرتبهٔ الصحهٔ. و اللّه أعلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۴۸

ذکر جماعهٔ ترجمهٔ المتقی و آیات علوّ درجته و مقامه، و منهم:

۱- عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار ۲۴۵).

۲- العیدروس الیمنی فی (النور السافر ۳۱۵).

۳- غلام علی آزاد فی (سبحهٔ المرجان ۴۳).

۴- حاجی خلیفهٔ فی (کشف الظنون ۲/ ۱۵۱۸).

و للشیخ عبد القادر الفاکهی کتاب (القول النقی فی مناقب المتقی).

کما للشیخ عبد الوهاب المتقی القادری کتاب (إتحاف التقی فی فضل الشیخ علی المتقی).

۱۰۱ روایهٔ الوصّابی الشافعی ... ص: ۲۴۸

و رواه إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی الشافعی فی کتاب فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «الباب التاسع فی فضل علمه رضی اللّه عنه ... و عنه- أی عن علی رضی اللّه عنه- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. أخرجه أبو نعیم فی المعرفهٔ» [۲].

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۱۲۹- ۱۳۰.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۹

قال: «و عنه- أی عن ابن عباس رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب، أخرجه الحاکم فی المستدرک، و الخطیب فی المفترق و المتفق» [۱]

۱۰۲ تحسین محمد طاهر الفتنی ... ص: ۲۴۹

اشارهٔ

و قال محمد طاهر الفتنی: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. أورده من حدیث علی و ابن عباس و جابر

: قلت: قد تعقّب العلائی علی ابن الجوزی فی حکمه بوضعه، فإنه ینتهی طرقه إلی درجهٔ الحسن، فلا یکون ضعیفا فضلا عن أن یکون موضوعا. و قال ابن حجر: صحّحه الحاکم و خالفه ابن الجوزی فکذّبه، و الصواب خلاف قولهما، و الحدیث حسن لا صحیح و لا

کذب» [۲].

قال: «له متابعات، فمن حکم بکذبه فقد أخطأ» [۳].

ترجمته ...: ص: ۲۴۹

۱- العیدروس فی حوادث سنة ۹۸۶: «و فیها استشهد الرجل الصالح العلامة جمال الدین محمد طاهر الملقّب بملک المحدثین الهندی رحمه اللّه آمین، علی ید المبتدعة من فرقتی الرافضة السبّابة و المهدویّة القتّاله، و سبب ذلک أنه کان یناقرهم و یناظرهم و یریدهم یرجعون إلی الحق، و یترکون ما هم علیه من الضلالة و الزندقة، و کان هذا دأبه أبدا، و جری له معهم وقائع کثیرة و قهرهم فی مجالس عدیدة، و أظهر فضائحهم و کشف خزعبلاتهم و ردعهم، و أدحض حجتهم

---

[۱] نفس المصدر- مخطوط.

[۲] تذکرة الموضوعات: ۹۵.

[۳] نفس المصدر: ۹۶.

و أبطلها و بالغ فی الرد علیهم و التحذیر عنهم، حتی قال بکفرهم و جزم بخروجهم من الدین و المنهج القویم و ضلالهم عن الصراط المستقیم، و أراد إعدام هذا المذهب القبیح رأسا، و سعی فی ذلک سعیا بلیغا، و أراد التوصّل إلی سلطان الزمان لذلک، فاحتالوا علیه حتی قتلوه قبل أن یصل إلی ذلک، و لا حول و لا قوّة إلّا باللّه.

و هو الذی أشار إلیه صلّی اللّه علیه و سلّم بالمزیّة فی الرؤیا التی رآها الشیخ المتقی السابقة، و ناهیک بها من منقبة علیّة، و کان علی قدم من الصلاح و الورع و التبحّر فی العلم» [... ۱].

۲- عبد الحق الدهلوی بمثل ما تقدم [۲].

۳- غلام علی آزاد بقوله: «مولانا الشیخ محمد طاهر الفتنی ... هو خادم الأحادیث المقدسة و ناصر السنن المؤسسة» [... ۳].

۴- صدیق حسن خان القنوجی بقوله ...: «صار رأسا فی العلوم الحدیثیة و الأدبیة، و رحل إلی الحرمین الشریفین و أدرک علماءهما و مشایخهما سیما الشیخ علی المتقی ... و قد ذکر الشیخ عبد الحق الدهلوی ترجمته فی أخبار الأخیار، و ذکرتها أنا فی إتحاف النبلاء، و أیضا أفردت ترجمته فی رسالة مستقلة» [... ۴].

۱۰۳ روایة میرزا مخدوم الشیرازی ... ص: ۲۵۰

و قد ذکره عباس بن معین الدین الشهیر بمیرزا مخدوم الجرجانی ثم

---

[۱] النور السافر ۳۶۱.

[۲] أخبار الأخیار: ۲۶۸.

[۳] سبحة المرجان ۴۳- ۴۴.

[۴] أبجد العلوم ۸۹۵.

الشیرازی فی (نواقض الروافض) فی الفصل الثانی «فی فضائل علی بن أبی طالب رضـی اللّه عنه» ... حـدیث أورد طائفهٔ من أحادیث فضائله و مناقبه علیه السلام، قائلا: «و

عن علی: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. أخرجه الترمذی».

۱۰۴ روایهٔ العیدروس الیمنی ... ص: ۲۵۱

اشارهٔ

و روی شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی حدیث مدینهٔ العلم حیث قال:

«و أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبـد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضـعفاء و ابن عـدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

و فی روایهٔ: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، و

فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها

. و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی» [۱].

و قد ذکر العیدروس قصیدهٔ ابن جابر الأندلسی مستحسنا إیاها بقوله: «و للّه درّ ابن جابر الأندلسی حیث قال:

و إن علیا کان سیف رسوله و صاحبه السامی لمجد مشیّد

و صهر النبی المجتبی و ابن عمه أبا الحسنین المحتوی کلّ سؤدد

و خیر نساء الغر زوجته غدت و حسبک هذا سؤدد المسوّد

و زوّجه رب السماء من سمائه و ناهیک تزویجا من العرش قد بری

فباتا و حلی الزهد خیر حلاهما و قد آثرا بالزاد من جاء یجتدی

فأثمرت الجنات من حلل و من حلاهما رعیا لذاک التزهد

---

[۱] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۲

و ما ضرّ من قد بات و الصوف لبسه و فی السندس الغالی سوف یغتدی

و قال رسول اللّه إنی مدینهٔ من العلم و هو الباب و الباب فاقصد» [۱]

کما أورد قصیدهٔ أبی الحسن علی بن أبی بکر بن عبد الرحمن السقاف، و قد نظم فی أحد أبیاتها حدیث مدینهٔ العلم و هو ذا:

«و من سرّ باب العلم أکرم حلهٔ علی العلی أکرم بذاک المهذّب» [۲]

ترجمته ...: ص: ۲۵۲

۱- عبد القادر بن شيخ العيدروس ترجمة مطولة هذا ملخّصها: «و فى ليلة السبت لخمس و عشرين خلت من رمضان سنة تسعين: توفى الشيخ الكبير و العلم الشهير القطب العارف باللّه شيخ بن عبد اللّه العيدروس بأحمدآباد، و دفن بها فى صحن داره، و عليه قبة عظيمة، و كان مولده سنة تسع عشرة و تسعمائة ... و لقد صار بحمد اللّه شيخ زمانه باتفاق عارفى وقته، و قد ألهم اللّه أهله حيث سموه شيخا قبل أوانه و وقته ... و من شيوخه شيخ الإسلام الحافظ شهاب الدين ابن حجر الهيثمى المصرى، و الفقيه الصالح العلّامة عبد اللّه بن أحمد باقشير الحضرمى، و له من كل منهما إجازة، فى جماعة آخرين يكثر عددهم، و اجتمع بالعلامة الديبع بزبيد، و أما مقروّاته فكثيرة جدا، و من تصانيفه العقد النبوى و السر المصطفوى ... و مناقبه و كراماته ليس هذا محلّها، و قد أفردها غير واحد من العلماء بالتصنيف» [... ۳].

۲- و وصفه الشيخانى القادرى لدى النقل عن كتابه ب «الشيخ الامام و الغوث الهمام، بحر الحقائق و المعارف السيد السند و الفرد الأمجد الشريف الحسينى» [۴].

---

[۱] العقد النبوى و السر المصطفوى- مخطوط.

[۲] نفس المصدر.

[۳] النور السافر ۳۷۲.

[۴] الصراط السوى- مخطوط.

۱۰۵ رواية جمال الدين المحدّث الشيرازى ... ص: ۲۵۳

اشارة

و قال جمال الدين عطاء اللّه بن فضل اللّه الشيرازى المعروف بجمال الدين المحدّث: «الحديث السادس عشر عن جابر بن عبد اللّه و عبد اللّه بن عباس عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم- و فى رواية: أنا دار الحكمة- و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

و قال المحدّث الشيرازى فى مقدمة كتابه: «و بعد: فيقول العبد الفقير إلى اللّه الغنى، عطاء اللّه بن فضل اللّه المشتهر بجمال الدين المحدّث الحسينى، أحسن اللّه أحواله و حقق بجوده العميم آماله: هذه أربعون حديثا فى مناقب أمير المؤمنين و إمام المتقين، و يعسوب المسلمين و رأس الأولياء و الصدّيقين، و مبيّن مناهج الحق و اليقين، كاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدّق بخاتمه فى المحراب، فارس ميدان الطعان و الضراب، المخصوص بكرامة الأخوة و الانتجاب، المنصوص عليه بأنه لدار الحكمة و مدينة العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحى و نطق الكتاب»....

و قد وصفه عليه الصلاة و السلام بمثل هذه العبارات فى صدر كتابه الآخر (تحفة الأحباء من مناقب آل العبا).

كما أثبته فى كتاب (روضة الأحباب) عند بيان مقام أمير المؤمنين عليه السلام و منزلته العلمية...

---

[۱] الأربعين فى فضائل أمير المؤمنين- مخطوط.

روضهٔ الأحباب ... ص: ۲۵۴

و کتابه (روضـهٔ الأحباب فی سـیرهٔ النبی و الآل و الأصـحاب) من الکتب المشـتهرهٔ فی الآفاق فی التاریـخ و السـیرهٔ، و قـد اعتمـد علیه المؤرّخون و صـرحوا باعتباره و اسـتندوا إلی روایاته، منهم غیاث الدین خواند أمیر فی (حبیب السیر) و الدیار بکری فی (الخمیس) و عبـد الحق الـدهلوی فی (مدارج النبوهٔ) و شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) فی (إزالهٔ الخفا)، و قد ذکره حاجی خلیفهٔ فی (کشف الظنون) [۱].

۱۰۶ إثبات أبی العصمهٔ محمد معصوم السمرقندی ... ص: ۲۵۴

و قد أثبت أبو العصمهٔ محمد معصوم بابا السمرقندی فی رسالته (الفصول الأربعهٔ) حدیث مدینهٔ العلم و احتج به، حیث قال فی الفصل الثانی فی الجواب علی قضـیهٔ غصب فدک: «و بعد التسـلیم بصحهٔ ما قیل من شهادهٔ الأمیر بذلک، فإنه لا یلزم علی القاضی قبول تلک الشـهادهٔ، مع أن الشـریعهٔ المطهّرهٔ صـریحهٔ فی عدم قبولها، و هذا من الأدلهٔ علی کذب هذه الروایهٔ، إذ لا یتصور من حضرهٔ الأمیر کرّم اللّه وجهه مع اختصاص شرف

«أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

به أن یقدم علی مثل هذه الشهادهٔ، و من هذا القبیل شهادهٔ الحسنین رضی اللّه عنهما».

۱۰۷ روایهٔ علی القاری ... ص: ۲۵۴

اشارهٔ

و قال علی بن سلطان محمد الهروی المعروف بالقاری فی (شرح الفقه

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۹۲۲.

الأکبر) بشرح قول الماتن «ثم علی بن أبی طالب» ما نصه:

«أبی ابن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصـی القرشـی الهاشـمی، و هو المرتضـی زوج فاطمهٔ الزهرا و ابن عم المصـطفی، و العالم فی الدرجهٔ العلیا، و المعضلات التی سأله کبار الصحابهٔ و رجعوا إلی فتواه فیها فضائل کثیرهٔ شهیرهٔ، تحقّق

قوله علیه السلام: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، و

قوله علیه السلام: أقضاکم علی» [۱].

و قال فی (المرقاهٔ): «ثم اعلم أن

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها رواه الحاکم فی المناقب من مستدرکه من حدیث ابن عباس

و قال: صـحیح. و تعقّبه الذهبی فقال: بل هو موضوع، و قال أبو زرعهٔ: کم خلق افتضـحوا فیه، و قال یحیی بن معین: لا أصل له، و کذا قال أبو حاتم و یحیی بن سـعید، و قال الدارقطنی: ثابت، و رواه الترمذی فی المناقب من جامعه و قال: إنه منکر، و کذا قال البخاری و

قال: إنه ليس له وجه صحيح، و أورده ابن الجورى فى الموضوعات، و قال ابن دقيق العيد: هذا الحديث لم يثبتوه، و قيل: إنه باطل. لكن قال الحافظ أبو سعيد العلائى: الصّواب إنه حسن باعتبار طرقه لا صحيح و لا ضعيف، فضلا عن أن يكون موضوعا. ذكره الزركشى، و سئل الحافظ العسقلانى عنه فقال: إنه حسن لا صحيح كما قال الحاكم و لا موضوع كما قال ابن الجوزى. و قال السيوطى: و قد بسطت كلام العلائى و العسقلانى فى التعقبات التى على الموضوعات» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۵۵

۱- المحبى: «على بن محمد السلطان الهروى المعروف بالقارى الحنفى نزيل مكة، و أحد صدور العلم، فرد عصره، الباهر السمت فى التحقيق و تنقيح

---

[۱] شرح الفقه الأكبر: ۱۱۳.

[۲] المرقاة فى شرح المشكاة ۵/ ۵۷۱.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۶

العبارات، و شهرته كافية عن الإطراء فى وصفه ... اشتهر ذكره و طار صيته، و ألّف التآليف الكثيرة اللطيفة التأدية، المحتوية على الفضائل الجليلة» [... ۱].

۲- الشوكانى: «قال العصامى فى وصفه: الجامع للعلوم العقلية و النقلية و المتضلّع فى السنّة النبوية، أحد جماهير الأعلام و مشاهير أولى الحفظ و الأفهام- ثم قال- لكنه امتحن بالاعتراض على الأئمة لا سيّما الشافعى و أصحابه، و اعترض على الامام مالك بن أنس فى إرساله يديه، و لهذا تجد مؤلّفاته ليس عليها نور العلم، و لهذا نهى عن مطالعتها كثير من العلماء و الأولياء انتهى.

و أقول: هذا دليل على علوّ منزلته، فإن المجتهد شأنه أن يبيّن ما يخالف الأدلة الصحيحة و يعترضه، سواء كان قائله عظيما أو حقيرا، فتلك شكاة ظاهر عنك عارها. و كان وفاة صاحب الترجمة سنة ۱۰۱۴» [۲].

۳- صديق حسن خان القنوجى فى (اتحاف النبلاء) و قال: «تآليفه مقبولة و متداولة بين أهل العلم، فما معنى ليس عليها نور العلم؟ ....»

و قد اعتمد أقواله و استند إليها كبار العلماء المتأخرين عنه، كالفاضل الرشيد، و شاه سلامة اللّه، و المولوى حيدر على. كما أن جماعة رووا كتبه بالأسانيد المتصلة إلى مؤلّفها القارى، كتاج الدين الدّهان، و محمد عابد السندى ...

۱۰۸ رواية عبد الرءوف المناوى ... ص: ۲۵۶

اشارة

و رواه عبد الرءوف بن تاج العارفين المناوى الشافعى فى كتبه ... ففى

---

[۱] خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۴۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۷

(کنوز الحقائق): «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. ط» [۱].

و فی (فیض القدیر) بشرح حدیث: «عن باب مدینهٔ العلم و ربان سفینهٔ الفهم، سیّد الحنفاء زین الخلفاء، ذی القلب العقول و اللسان السؤل بشهادهٔ الرسول، أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب القائل فیه المصطفی: من کنت مولاه فعلی مولاه و القائل هو: لو شئت لأوقرت لکم من تفسیر الفاتحهٔ سبعین وقرا، و القائل: أنا عبد اللّه و أخو رسوله و الصدیق الأکبر لا یقولها بعدی إلّا کاذب» [... ۲].

و قال شارحا حدیث مدینهٔ العلم: «فإن المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم المدینهٔ الجامعهٔ لمعانی الدیانات کلّها، و لا بدّ للمدینهٔ من باب، فأخبر أن بابها هو علی کرّم اللّه وجهه، فمن أخذ طریقه دخل المدینهٔ و من أخطأه أخطأ طریق الهدی، و قد شهد له بالأعلمیهٔ الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف، و خرّج الکلاباذی: إن رجلا سأل معاویهٔ عن مسألهٔ فقال: سل علیا هو أعلم منی، فقال: أرید جوابک فقال: ویحک کرهت رجلا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یغره بالعلم غرا، و کان أکابر الصحب یعترفون له بذلک، و کان عمر رضی اللّه عنه یسأله عما أشکل علیه، جاءه رجل فسأله فقال: هاهنا علی فاسأله، فقال:

أرید أن أسمع منک یا أمیر المؤمنین فقال: قم لا أقم اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان، و صح عنه من طرق أنه کان یتعوّذ من قوم لیس هو فیهم، حتی أمسکه عنده و لم یولّه شیئا من البعوث لمشاورته فی المشکل. و أخرج الحافظ عبد الملک بن سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من الصحب أفقه من علی؟ فقال: لا و اللّه.

و قال الحرالی: قد علم الأولون و الآخرون أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی، و من جهل ذلک فقد ضل عن الباب الذی من ورائه، یرفع اللّه من القلوب

---

[۱] کنوز الحقائق- هامش الجامع الصغیر ۱/ ۸۰.

[۲] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۵۱- ۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۸

الحجاب حتی یتحقق الیقین الذی لا یتغیر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [... ۱].

و قد أفتی بحسن الحدیث فی (التیسیر) حیث قال بعد شرحه إیاه «و هو حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن کونه موضوعا، و وهم ابن الجوزی» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۵۸

ترجم له المحبی ترجمهٔ حافلهٔ هذا ملخّصها: «الامام الکبیر، الحجهٔ الثبت القدوهٔ، صاحب التصانیف السائرهٔ، و أجل أهل عصره من غیر ارتیاب، و کان إماما فاضلا زاهدا عابدا، قانتا خاشعا له، کثیر النفع، و کان متقربا بحسن العمل مثابرا علی التسبیح و الأذکار، صابرا صادقا، و قد جمع من العلوم و المعارف علی اختلاف أنواعها و تباین أقسامها ما لم یجتمع فی أحد ممّن عاصره. ولّی تدریس المدرسهٔ الصالحیهٔ فحسده أهل عصره، و کانوا لا یعرفون مزیهٔ علمه لانزوائه عنهم، و لما حضر الدّرس فیها ورد علیه من کلّ مذهب فضلاؤه منتقدین علیه، و شرع فی إقراء مختصر المزنی، و نصب الجدل فی المذاهب، و أتی فی تقریره بما لم یسمع من غیره، فأذعنوا لفضله و صار أجلاء العلماء یبادرون لحضوره، و أخذ عنه منهم خلق کثیر، و تآلیفه کثیرهٔ. و بالجملهٔ، فهو أعظم علماء هذا التاریخ آثارا، و مؤلفاته غالبا متداولهٔ کثیرهٔ النفع، و للناس علیها تهافت زائد و یتغالون فی أثمانها، و أشهرها شرحاه علی الجامع الصغیر، و شرح السیرهٔ المنظومهٔ للعراقی.

و كانت ولادته فى سنة ۹۵۲، و توفى ۱۰۳۱» [۳].

و قد روى كتبه و نقل عنها كبار العلماء كما فى (مقاليد الأسانيد) و (الامداد

---

[۱] فيض القدير ۳/ ۴۶.

[۲] التيسير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۳۷۷.

[۳] خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲- ۴۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۹

بمعرفة علوّ الأسناد) و (أسانيد أحمد النخلى المكى) و (غرة الراشدين) و (إزالة الغين). و قد مدح (الدهلوى) كتابه (فيض القدير) فى (أصول الحديث).

۱۰۹ إثبات الملّا يعقوب البنبانى ... ص: ۲۵۹

اشارة

و قد سلّم الملّا يعقوب البنبانى اللّاهورى ثبوت هذا الحديث فى (عقائده) و ان ناقش فى مدلوله ... و سيأتى نص كلامه فى محله.

ترجمته ...: ص: ۲۵۹

ترجم له صاحب (نزهة الخواطر) [۱] و وصفه بالشيخ العالم المحدث، أحد الرجال المشهورين فى الفقه و الحديث و الفنون الحكمية، ثم نقل الثناء عليه عن (الأفق المبين فى أحوال المقربين) و (مرآة آفتاب نما) و ذكر مؤلفاته و أرخّ وفاته بسنة ۱۰۹۸.

و قد نقل (الدهلوى) مناقشته فى دلالة حديث الثقلين معتمدا عليها فى حاشية (التحفة الاثنا عشرية). و قد ذكرناها و بيّنا ما فيها فى مجلّد (حديث الثقلين).

۱۱۰ إثبات المقرى الأندلسى ... ص: ۲۵۹

اشارة

و قد أثبت أبو العباس أحمد بن محمد المقرى الأندلسى حديث مدينة

---

[۱] نزهة الخواطر ۴/ ۲۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۰

العلم، إذ نقل الأبيات المذكورة فى الوجه (۱۰۴) من قصيدة ابن جابر الأندلسى ثم قال «و هذا ما وقفت عليه من هذه القصيدة الفريدة، و ليس بيدى الآن ديوان شعره حتى أكتبها بكمالها، فإنها مناسبة لهذا الباب الذى جعلناه ختما للكتاب، كما لا يخفى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۶۰

۱- الشهاب الخفاجی: «العلامة شهاب الدین أحمد بن محمد المقری المغربی المالکی نزیل مصر، فاضل لغر المناقب مشرق، و بدر لعلو همته سار من المغرب للمشرق، و هو رفیق السداد و بیت مجده منتظم الأسباب ثابت الأوتاد، و هو- کما قیل- فیه دمث من غیر خفر، و لین جانب من غیر خور، ذو رأی یرد اللبن فی الضرع و النار فی الزند، و له آثار یثنی علیها ثناء النسیم علی الند، و أدب امتزج باللطف امتزاج الماء بالخمر، و فیصل حکم رفع به التنازع بین زید و عمرو، و هو لفقه مالک أکرم سید مالک، و قد بوّاه اللّه فی الحدیث تکرمة بین العلیاء و السند، و جدّ فی إرث المجد بغیر کلالة عن أکرم أب و جد» [... ۲].

۲- المحیی ...: «حافظ المغرب جاحظ البیان، و من لم یر نظیره فی جودة القریحة و صفاء الذهن و قوة البدیهة، و کان آیة باهرة فی علم الکلام و التفسیر و الحدیث، و معجزا باهرا فی الأدب و المحاضرات، و له المؤلفات الشائعة» [... ۳].

۳- رضی الدین الشامی فی (تنضید العقود السنیة) بترجمة الشریف المبارک ابن الشریف نامی: «فصل فی الحوادث المتعلقة بدولة صاحب الترجمة رحمه اللّه إلی عام وفاته: ففی سنة ثنتین و أربعین بعد الألف توفی العالم العلامة الشیخ أحمد المقری المالکی صاحب التصانیف الجمة و العلوم الکثیرة، ولد بتلمسان و سکن

---

[۱] نفح الطیب ۴/ ۶۰۳.

[۲] ریحانة الألباء ۲۹۳- ۲۹۷.

[۳] خلاصة الأثر ۱/ ۳۰۲- ۳۱۱.

فاس من أرض المغرب، و أخذ العلم بها، و اتسعت معرفته و کملت فضیلته، و رحل إلی الحرمین و مصر و الشام ... و کان واسع الفضل، له مشارکة تامة فی سائر العلوم»....

۴- صدیق حسن خان القنوجی بنحو ما تقدم [۱].

و الجدیر بالذکر أن الشهاب أحمد المقری من شیوخ مشایخ والد (الدهلوی) الذین حمد اللّه باتصال سنده إلیهم، و وصفهم «بالمشایخ الأجلة الکرام و الأئمة القادة الأعلام، و المشاهیر بالحرمین المحترمین، و المجمع علی فضلهم من بین الخافقین».

۱۱۱ روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۶۱

اشارة

و رواه أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی الشافعی حیث قال: «و عنه- أی عن علی رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه. أخرجه أبو عمرو» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۶۱

و ذکرنا ترجمة ابن باکثیر و اعتبار کتابه المذکور فی مجلد (حدیث الولایة) و من مصادر ترجمته: (خلاصة الأثر فی أعیان القرن

الحادی عشر ۱/ ۲۷۱).

---

[۱] التاج المکلل: ۳۲۴.

[۲] وسیلة المآل فی مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۲

۱۱۲ روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۶۲

اشارة

و رواه محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری حیث قال: «روی الامام أحمد فی الفضائل و الترمذی مرفوعا: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و لهذا کان ابن عباس یقول: من أتی العلم فلیأت الباب و هو علی رضی اللّه عنه» [۱].

الصراط السوی ... ص: ۲۶۲

و یظهر اعتبار کتاب (الصراط السوی) هذا من کلام مؤلّفه فی صدره، فإنه قال بعد التحمید و التصلیة «أما بعد، فإنّ العمل بغیر العلم وبال، و العلم بغیر العمل خیال، و لا یقبض العلم إلّا بموت العلماء کما فی الحدیث المتفق علی صحته

فی روایة عبد اللّه بن عمر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إنّ اللّه لا یقبض العلم انتزاعا ینتزعه من الناس و لکن یقبض العلم بموت العلماء، کلّما ذهب عالم ذهب بما معه، حتی إذا لم یبق عالم اتخذ الناس رؤساء جهالا، فسئلوا فأفتوا بغیر علم فضلّوا و أضلّوا.

و اعلم أن الفحول قد قبضت و الوعول قد هلکت، و انقرض زمان العلم و خمدت جمرته و هزمته کرة الجهل و علت دولته، حتی لم یبق من الکتب التی یعتمد علیها فی ذکر الأنساب إلّا بعض الکتب المؤلّفة التی صنّفها أصحاب البدعة کما ستقف علی أسمائها فی تضاعیف الکتاب ان شاء اللّه تعالی، یلوح لک شرارها من

---

[۱] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۳

بعید کالسراب، لکونها فارغة عن الصدق و الصواب، و ذلک إما لاندراس محبة آل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من قلوب الصالحین من أهل السنة و العیاذ باللّه من تلک الفتنة، أو لنقص فی الایمان و تردد فی الیقین، أو لشین فاحش و کلم فی أمر الدین، و الدلیل علی ذلک أنی سمعت من جماعة لا یعبأ اللّه بها أنهم یسبّون الأشراف القاطنین بمکة المشرفة و المدینة المنورة من بنی الحسن و الحسین فأجبتها بقول القائل:

لو کلّ کلب عوی لقّمته حجرا لأصبح الصّخر مثقالا بدینار

ثم نودی فی سری فی الروضة بین القبر الشریف و المنبر بالانتصار لأهل البیت، فشرعت عند ذلک فی کتاب أذکر فیه مناقب أهل البیت علی ما اتفق علیه أهل السنة و الجماعة علی وجه الاختصار، و أذکر فیه إن شاء اللّه تعالی مع ذکر کل واحد من أئمة أهل البیت

من کان معاصرا لهم من أصحابهم و أعدائهم، کما تری ذلک إن شاء اللّه تعالی قریبا، و سمیته (الصراط السوی فی مناقب آل النبی)
و لقد أجاد من قال ارتجالا فیه شعرا حسنا:
هذا کتاب نفیس قد حوی دررا فی مدح آل رسول اللّه و الشرف
أنعم به من کتاب تحفة برزت ما مثلها فی خبایا الدهر من تحف
فغنّ به صاح و اغنم فی مطالعه و استخرج الجوهر المکنون فی الصدف
یزول عنک العنا و الهمّ سائره و فیه تهدی صراطا غیر مختلف
فهو الصراط السوی فی الاسم شهرته تألیف محمود تالی منهج السّلف
القادری طریقا فی مسالکه الشافعی اتباعا للعهود و فی»

۱۱۳ إثبات الشیخ عبد الحق الدهلوی ... ص: ۲۶۳

اشارة

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاة) بصدد
نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۴
إثبات حدیث مدینة العلم ما نصه: «و اعلم أن المشهور من لفظ الحدیث فی هذا المعنی:
أنا مدینة العلم و علی بابها.
و قد تکلّم النقّاد فیه، و أصله من أبی الصلت و کان شیعیا، و قد تکلّم فیه، و صحّح هذا الحدیث الحاکم، و حسّنه الترمذی و ضعّفه آخرون، و نسبه إلی الوضع طائفة، و نحن ننقل ما ذکره علماؤنا فی ذلک بعباراتهم، و إن کانت مشتملة علی التکرار فنقول:
قال الشیخ مجد الدین الشیرازی اللغوی صاحب القاموس فی نقد الصحیح: حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، ذکره أبو الفرج ابن الجوزی فی الموضوعات من عدّة طرق، و جزم ببطلان الکلّ، و قال مثل ذلک جماعة، و عندی فی ذلک نظر کما سنبیّنه، و المشهور بروایته أبو الصلت عبد السّلام بن صالح الهروی عن أبی معاویة محمد بن خازم الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما، و عبد السلام هذا ضعّفوه جدّا و اتّهم بالرفض.
و مع ذلک
فقد روی عباس بن محمد الدوری فی سؤالاته عن یحیی بن معین أنه سأله عن أبی الصلت هذا فوثّقه فقال: أ لیس قد حدّث عن أبی معاویة: أنا مدینة العلم و علی بابها؟ فقال: قد حدّث به عن أبی معاویة محمد بن جعفر الفیدی.
و کذلک روی صالح بن محمد الحافظ الملقب جزرة، و أبو الصلت أحمد ابن محمد بن محرز عن یحیی بن معین أیضا، و فی روایة أبی الصلت ابن محرز قال یحیی فی هذا الحدیث: هو من حدیث أبی معاویة أخبرنی ابن نمیر قال حدّث به أبو معاویة قدیما ثم کفّ عنه، و کان أبو الصلت الهروی رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یکرم المشایخ- یعنی فخصّه أبو معاویة بهذا الحدیث- فقد برئ عبد السلام عن عهدة هذا الحدیث، و أبو معاویة الضریر حافظ یحتجّ بأفراده کابن عیینة و غیره، و لیس هذا الحدیث من الألفاظ المنکرة التی تأباها العقول بل هو مثل
قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی حدیث أرأف أمتی أبو بکر الحدیث.
و قد حسّنه الترمذی و صحّحه غیره، و لم یأت من تکلّم علی حدیث أنا مدینة العلم بجواب عن هذه الروایات الثابتة عن یحیی بن

معين، و الحكم عليه بالوضع باطل قطعا، و إنما أمسك أبو معاوية عن روايته شائعا لغرابته لا لبطلانه، إذ لو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۵

كان كذلك لم يحدّث به أصلا مع حفظه و إتقانه.

و للحديث طريق أخرى

رواها الترمذى فى جامعه عن إسماعيل بن موسى الفزارى عن محمد بن عمر الرومى عن شريك بن عبد اللّه عن سلمة بن كهيل عن سويد بن غفلة عن أبى عبد اللّه الصنابحى عن على رضى اللّه عنه: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا دار الحكمة و على بابها.

و تابعه أبو مسلم الكجى و غيره على روايته عن محمد بن عمر الرومى. و محمد هذا روى عنه البخارى فى غير الصحيح، و وثّقه ابن حبان و ضعّفه أبو داود.

و قال الترمذى بعد سياق الحديث: هذا حديث غريب و قد روى بعضهم هذا عن شريك و لم يذكروا فيه الصنابحى، و لا يعرف هذا عن أحد من الثقات غير شريك.

قلت: فلم يبق الحديث من أفراد الرومى، و شريك احتج به مسلم و علّق له البخارى و وثّقه ابن معين و العجلى و زاد حسن الحديث، و قال عيسى بن يونس: ما رأيت أحدا قط أورع فى علمه من شريك، فعلى هذا يكون مفردة حسنا. و لا يرد عليه رواية من أسقط الصنابحى منه، لأن سويد بن غفلة تابعى مخضرم، روى عن أبى بكر و عمر و عثمان و على رضى اللّه عنهم و سمع منهم، فيكون ذكر الصنابحى فيه من باب المزيد فى متصل الأسانيد.

و الحاصل: إن الحديث ينتهى بمجموع طريقى أبى معاوية و شريك إلى درجة الحسن المحتج به و لا يكون ضعيفا، فضلا عن أن يكون موضوعا، و لم أجده لمن ذكره فى الموضوعات طعنا مؤثرا فى هذين السندين. و باللّه التوفيق. انتهى كلام الشيخ مجد الدين».

ثم نقل الشيخ عبد الحق الدهلوى كلام السخاوى فى (المقاصد الحسنة).

و صوّب هذين الكلامين.

و قد فسّر الحديث و بيّن معناه فى (أشعة اللمعات) و قال: «و الأصل فى رواية هذا الحديث هو أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروى، و هو شيعى و لكنّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۶

صدوق، و كان يكرم المشايخ» [... ۱].

و قد ذكر «مدينة العلم» فى أسماء النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [۲]، و هو أيضا دليل على ثبوت هذا الحديث عنده.

ترجمته ...: ص: ۲۶۶

و توجد ترجمة الشيخ عبد الحق الدهلوى فى الكتب المؤلّفه بتراجم علماء الهند، مثل (تذكرة الأبرار) و (مرآت آفتاب نما) و (اتحاف النبلاء) و (سبحة المرجان بذكر آثار هندوستان).

قال غلام على آزاد: «مولانا الشيخ عبد الحق الدهلوى، هو المتضلّع من الكمال الصورى و المعنوى، و العاشق الصادق من عشاق الجمال النبوى، رزق من الشهرة قسطا جزيلا، و أثبت المؤرخون ذكره إجمالا و تفصيلا، و فى قبة مزاره بدهلى لوح من الحجر نقشت عليه فذلكة من أحواله بالفارسية، و أنا أترجمها بالعربية:

هو من مبادئ الشعور شدّ نطاقه على طاعة الحق و طلب العلم، و قريبا من أوان البلوغ تناول الأكثر من العلوم الدينية، و فرغ من تحصيله كلّها و له اثنان و عشرون سنة، و حفظ القرآن و جلس على مسند الافادة، و فى عنفوان الشباب أخذته جذبة إلهية فقطع علاقة محبته

عن الخلّان و الأوطان، و توجّه إلی الحرمین و أقام بتلک الأماکن مدّهٔ، و صحب بها أقطاب الزمان و الأولیاء الکبار مع برکات وافرهٔ، و استقر به اثنین و خمسین سنهٔ فی جمعیّهٔ الظاهر و الباطن، و اشتغل بتکمیل الأولاد و الطالبین، و نشر العلوم لا سیما الحدیث الشریف، بحیث لم یتیسر مثله لأحد من العلماء السابقین و اللاحقین فی دیار الهند، و صنّف فی العلوم خصوصا فی الحدیث کتبا معتبرهٔ اعتنی بها علماء الزمان و جعلوها دستورا لعملهم، و تصانیفه من الکبار و الصغار بلغت مائهٔ مجلّد. ولد فی المحرم سنهٔ ۹۵۸ و توفی سنهٔ ۱۰۵۲. تمّت

---

[۱] أشعهٔ اللمعات ۴/ ۶۶۶.

[۲] مدارج النبوهٔ- فصل اسماء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۷

الترجمهٔ» [... ۱].

و قال اللکهنوی: «الشیخ الامام العالم العلامهٔ المحدّث الفقیه شیخ الإسلام و أعلم العلماء الأعلام و حامل رایهٔ العلم و العمل فی المشایخ الکرام، أول من نشر علم الحدیث بأرض الهند تصنیفا و تدریسا» [۲].

و من آیات جلالهٔ عبد الحق الدهلوی و عظمته کونه من شیوخ الشیخ حسن العجیمی، و العجیمی من مشایخ شاه ولی اللّه الدهلوی السبعهٔ الذین یحمد اللّه علی اتّصال سنده بهم...

و قال شاه ولی اللّه فی (المقدمهٔ السنیهٔ): «و من عجیب صنع اللّه أنه کما تراکم فی عهد هذین (یعنی أکبر شاه و جهانکیر شاه) من الفتن الدهماء ما لم یرو معشاره فی عصور القدماء، فکذلک لم یر مثل عهدهما فی اجتماع الأولیاء أصحاب الآیات الظاهرهٔ و الکرامات الباهرهٔ، و العلماء أصحاب التصانیف المفیدهٔ و التوالیف المجیدهٔ، کالسید عبد الوهاب البخاری، و شاه محمد خیالی صاحب الآیات العجیبهٔ و الشیخ عبد العزیز حامل لواء الجشتیهٔ فی زمانه، و الخواجهٔ باقی ناشر الطریقهٔ النقشبندیهٔ فی أقطار الهند، و الشیخ عبد الحق، له شرحان علی المشکاهٔ، و شرح علی سفر السعادهٔ للشیخ مجد الدین الفیروزآبادی، و له جذب القلوب إلی دیار المحبوب فی تاریخ المدینهٔ المنورهٔ، و غیرها من الرسائل المفیدهٔ، کلّهم بمحروسهٔ دهلی».

۱۱۴ روایهٔ السید محمد ماه عالم ... ص: ۲۶۷

و قد نصّ السیّد محمد ابن السید جلال ماه عالم ابن السید حسن البخاری

---

[۱] سبحهٔ المرجان: ۵۲.

[۲] نزههٔ الخواطر ۵/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۸

علی صحهٔ حدیث مدینهٔ العلم، حیث قال فی ذکر مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام فی (تذکرهٔ الأبرار): «فضائله أکثر من أن تحصر، و یعجز البیان عن الإحاطهٔ بکمالاته، تتجلی رفعهٔ نسبه الشریف من الخبر المعتبر

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «أنا و علی من نور واحد»

و عظمهٔ حسبه من

قوله: «أخی فی الدنیا و الآخرهٔ»

و وفور علمه من

الحدیث الصحیح: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و سعة جوده من قوله تعالی: الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِاللَّیْلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِیَةً و آثار شجاعته من:

«لا فتی إلّا علی و لا سیف إلّا ذو الفقار»

و أخبار فضیلته من:

«لمبارزة علی بن أبی طالب یوم الخندق أفضل من أعمال أمتی»....

و فیه: «ذکر سید السادات: السید علی ابن السید جعفر البخاری: ینتهی نسبه إلی باب مدینة العلم علی رضی اللّه عنه و عن جمیع أولاده»....

۱۱۵ إثبات اللّه بن عبد الرحیم ... ص: ۲۶۸

و قد أثبت اللّه بن عبد الرحیم بن بینا الحکیم الجشتی العثمانی حدیث مدینة العلم فی کتابه (سیر الأقطاب) ضمن فضائل أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام.

۱۱۶ إثبات عبد الرحمن الجشتی ... ص: ۲۶۸

اشارة

و کذا أثبت عبد الرحمن بن عبد الرسول بن قاسم الجشتی حدیث أنا مدینة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۹

العلم فی (مرآة الأسرار) بترجمة سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام.

مرآة الأسرار ... ص: ۲۶۹

و قد اعتمد علی کتاب (مرآة الأسرار) و نقل عنه شاه ولی اللّه الدهلوی فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه) و رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال).

۱۱۷ إثبات الجفری ... ص: ۲۶۹

اشارة

و قال شیخ بن علی بن محمد الجفری فی (کنز البراهین الکسبیة و الأسرار الألوهیة الغیبیة لسادات مشایخ الطریقة العلویة): «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها و من أراد العلم فلیأت الباب».

ترجمته ...: ص: ۲۶۹

ذکرنا ترجمة الجفری هذا فی مجلد (حدیث الطیر).

۱۱۸ تحسین العزیزی ... ص: ۲۶۹

اشارة

و قد أفتی بحسنه علی بن أحمد بن محمد بن إبراهیم العزیزی حیث قال:

«أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب»

یؤخذ منه أنه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۰

ینبغی للعالم أن یخبر الناس بفضل من عرف فضله، لیأخذوا عنه العلم «عق عد طب ک عن ابن عباس عدک عن جابر» ابن عبد اللّه. قال الشیخ: حدیث حسن لغیره، أی باعتبار طرقه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۷۰

ترجم له محمد أمین المحبی بقوله: «علی العزیزی البولاقی الشافعی، کان إماما فقیها محدّثا حافظا متقنا ذکیا، سریع الحفظ بعید النسیان، مواظبا علی النظر و التحصیل، کثیر التلاوة سریعها، متودّدا متواضعا، کثیر الاشتغال بالعلم، محبّا لأهله خصوصا أهل الحدیث، حسن الخلق و المحاضرة، مشارا إلیه فی العلم، شارک النور الشبراملسی فی کثیر من شیوخه و أخذ عنه و استفاد منه، و کان یلازمه فی دروسه الأصلیّة و الفرعیّة و فنون العربیة، و له مؤلفات کثیرة نقله فیها یزید علی تصرفه، منها: شرح علی الجامع الصغیر للسیوطی فی مجلّدات، و حاشیة علی شرح التحریر للقاضی زکریا، و حاشیة علی شرح الغایة لابن قاسم فی نحو سبعین کراسة، و أخری علی شرحها للخطیب، و کانت وفاته ببولاق فی سنة سبعین و ألف و بها دفن، و العزیزی بفتحة و معجمتین مکسورتین بینهما یاء تحتیة نسبة للعزیزیة من الشرقیة بمصر» [۲].

۱۱۹ إثبات النور الشبراملسی ... ص: ۲۷۰

اشارة

و قال أبو الضیاء نور الدین علی بن علی الشبراملسی القاهری الشافعی فی

---

[۱] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۶۳.

[۲] خلاصة الأثر ۳/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۱

حاشیته علی (المواهب اللّدنیة) المسماة ب (تیسیر المطالب السنیة) فی ذکر أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «قوله: «مدینة العلم» روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و الصواب أنه حديث حسن كما قاله الحافظ العلائی و ابن حجر».

ترجمته ...: ص: ۲۷۱

۱- المحبی بقوله: «علی بن علی أبو الضياء نور الدين الشبراملسی الشافعی القاهری، خاتمة المحققين و ولی اللّه تعالی، محرّر العلوم النقلية و أعلم أهل زمانه، لم يأت مثله فی دقة النظر و جودة الفهم و سرعة استخراج الأحكام من عبارات العلماء، و قوة التأنی فی البحث و اللطف و الحلم و الإنصاف، بحيث أنه لم يعهد منه أنه أساء إلی أحد من الطلبة بكلمة حصل له منها تعب، بل كان غاية ما يقول إذا تغيّر من أحد من تلامذته: اللّه يصلح حالك يا فلان، و كان شيخا جليلا عالما عاملا ...، و كان زاهدا فی الدنيا، لا يعرف أحوال أهلها و لا يتردّد إلی أحد منهم إلّا فی شفاعة خير، و كان إذا مرّ فی السوق تتزاحم الناس مسلمها و كافرها علی تقبيل يده، و لم ينكر أحد من علماء عصره و أقرانه فضله، بل جميع العلماء إذا أشكلت عليهم مسألة يراجعونه فيها فيبيّنها لهم علی أحسن وجه و أتمّه.

و قال فيه العلامة سریّ الدين الدروری: لا يكلّمه أحد إلّا علاه فی كلّ فن، و كان يقول: ما فی الجامع إلّا الأعمی و يشير إليه، و كان سریّ الدين هذا فريد عصره فی العلوم النظرية.

...و لازمه لأخذ العلم عنه أكابر علماء عصره، كالشيخ شرف الدين ابن شيخ الإسلام، و الشيخ زين العابدين، و محمد البهوتی الحنبلی، ويس الحمصی و منصور الطوخی، و عبد الرحمن المحلی، و الشهاب البشبيشی، و السيد أحمد الحموی، و عبد الرزاق الزرقانی، و غيرهم ممّن لا يحصی ... و لم يشتهر من مؤلّفاته إلّا حاشيته علی المواهب اللّدنية فی خمس مجلّدات ضخام» [... ۱].

---

[۱] خلاصة الأثر ۳/ ۱۷۴- ۱۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۲

۲- الشرقاوی فی (التحفة البهيّة فی طبقات الشافعية) بقوله: «شيخ مشايخ الإسلام، ملك العلماء الأعلام، الشيخ نور الدين علی الشبراملسی المكنی بأبی الضياء، كان رضی اللّه عنه علی خلق عظيم و نفع عميم، و كان فی التواضع و الأدب و عدم دعوی العلم علی جانب عظيم، و لم يزل يطلب العلم علی مشايخه و يحضر دروسهم حتی قال له الشيخ محمد الشوبری: إلی متی تطلب العلم علی المشايخ و تحضر دروسهم، ألزمتك بالجلوس لإقراء العلم فی الدروس و نفع الطلبة. فامتثل كلامه و قرأ العلم و انتفع الناس به، و ألّف كتبا كثيرة...

و كان إماما فی سائر العلوم الشرعية و العقلية من فقه و حديث و تفسير و أصول و معان و بيان و نحو و صرف و قراءات و غير ذلك من العلوم الدينية، و كان الغالب عليه علم الوهب اللّدنی.

توفی يوم الخميس ثامن عشر شوال من شهور سنة ۱۰۸۷، و دفن بتربة المجاورين، بجواز تربة الشيخ حسن الشرنبلانی».

۳- رضی الدين الشامی فی (تنضيد العقود السنية) فی حوادث السنة المذكورة: «و فی هذه السنة توفی العالم العلّامة شيخ الإسلام نور الدين بن علی الشبراملسی. كان رئيس العلماء و مقدّم الفضلاء، و انتهت إليه رياسة العلم بمصر و غيرها».

كما ذكر اسمه فی كتب الإجازات و الشيوخ بكل احترام و تبجيل مثل (كفاية المتطلع) و (الإمداد بمعرفة علوّ الإسناد) و (رسالة الشيخ أحمد النخلی...)

۱۲۰ إثبات التاج السنبهلی ... ص: ۲۷۲

اشارهٔ

و قد أثبته الشیخ تاج الدین السنبهلی فی رسالهٔ له فی (الأشغال النقشبندیهٔ) حیث ذکر شیوخه فی الطریقهٔ قائلا:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۳

«و هذه الطریقهٔ العلیهٔ النقشبندیهٔ أخذها الفقیر الحقیر الکامل فی النقصان، و العاجز فی معرفهٔ الرحمن تاج الدین السنبهلی، عن مهدی الزمان الخواجا محمد الباقی، و هو أخذها عن المولی خواجکی أمکنکی و هو أخذها عن المولی درویش محمد، و هو عن المولی محمد الزاهد، و هو عن الغوث الأعظم الخواجا عبید اللّه أحرار، و هو عن شیخ الشیوخ یعقوب الجرخی و هو عن الخواجا الکبیر الخواجهٔ بهاء الدین المعروف بنقشبند، و هو عن السید أمیر کلال، و هو عن الخواجا محمد بابا سهامی، و هو عن حضرهٔ العزیزان الخواجا علی الرامتینی، و هو عن الخواجا محمود الخیرفغنوی، و هو عن الخواجا ریوکری و هو عن الخواجهٔ عبد الخالق الغجدوانی، و هو عن الشیخ یوسف بن یعقوب بن أیوب الهمدانی، و هو عن أبی علی الفارمدی، و هو عن أبی الحسن الخرقانی.

و الشیخ أبو علی له نسبهٔ الخدمهٔ [الخرقهٔ] و الصحبهٔ و الاستفاضهٔ بالشیخ أبی القاسم الکرکانی أیضا، و حیث کان عند المحققین أن الشیوخ ثلاثهٔ: شیخ الخرقهٔ و شیخ الذکر و شیخ الصحبهٔ. و شیخ الصحبهٔ أتم و أکمل فی الارتباط و هو الشیخ الحقیقی، لا جرم أوردنا نسبهٔ الشیخ أبی القاسم الذی انتهی بها السلوک للشیخ أبی علی، و بین الشیخ أبی القاسم إلی الإمام علی بن موسی الرضا ست وسائط:

الشیخ أبو عثمان المغربی، و أبو علی الکاتب، و أبو علی الرودباری، و سید الطائفهٔ الجنید البغدادی، و السری السقطی، و معروف الکرخی، رضی اللّه عنه تعالی عنهم.

و لمعروف قدّس اللّه سرّه نسبهٔ أخری یتصل بها إلی داود الطائی عن حبیب العجمی، عن الحسن البصری قدس اللّه أسرارهم، و تمام نسبته إلی باب مدینهٔ العلم معروف و مشهور.

وها أنا الآن أرجع إلی رأس الکلام فاعلم: أن الشیخ أبا الحسن الخرقانی أخذ عن روحانیهٔ أبی یزید البسطامی، کنسبهٔ أویس قدس اللّه سره من منبع الأنوار علیه أفضل الصلاهٔ و السلام و أکمل التحیات، و هکذا نسبهٔ سلطان

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۴

العارفین إلی روحانیهٔ جعفر الصادق، و المعروف من خدمته و صحبته غیر صحیح، و الإمام جعفر الصادق مع وجود أنوار وراثهٔ آبائه الکرام یتصل لجدّه لأمه القاسم ابن محمد بن أبی بکر الصدیق رضی اللّه تعالی عنهم، و هو من الفقهاء السبعهٔ فی التابعین، کان من أکملهم فی علم الظاهر و الباطن، و هو منسوب إلی سلمان الفارسی رضی اللّه عنه، و سلمان مع تشرّفه بصحبهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أخذ الطریقهٔ عن الصدّیق رضی اللّه تعالی عنه، و هو عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و الطریقهٔ الأخری للإمام جعفر أبا عن جد إلی باب مدینهٔ العلم معروفهٔ».

السنبهلی و رسالته ...: ص: ۲۷۴

و رسالهٔ السنبهلی هذه من الرسائل المعتبرهٔ لدی أهل السنهٔ، قال شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه):

«یقول کاتب الحروف:

إن للشیخ تاج الدین السنبهلی خلیفهٔ حضرهٔ الخواجا محمد باقی رسالهٔ وجیزهٔ فی باب الأشغال النقشبندیهٔ، و کان والدی العظیم یمدحها جدّا، و کان قد استنسخها بخطه عن نسخهٔ لبعض أصحاب الشیخ تاج الدین، و کان یرشد الطالبین إلی العمل بها، و لقد

قرأتها عنده بحثا و دراية، و قد أحببت ذكرها هنا كاملة، و باللّه التوفيق» ثم ذكر شاه ولى اللّه الرسالة بكاملها فى كتابه.

و من مفاخر السنبهلى- هذا- كونه من مشايخ شاه ولى اللّه فى الطريقة، بل هو من مشايخ عبد اللّه بن سالم البصرى الذى هو أحد المشايخ السبعة الذين يفتخر ولى اللّه الدهلوى باتصال سنده إليهم، و يثنى عليهم غاية الثناء فى (الانتباه).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۵

۱۲۱ رواية الكردى الكورانى ... ص: ۲۷۵

اشارة

و قال إبراهيم بن حسن الكردى الكورانى الشهرزورى الشافعى فى كتاب (النبراس لكشف الالتباس الواقع فى الأساس) ما نصه:

«و الصلاة و السلام على محمد النبى المختار لتبليغ الرسالة إلى الثقلين لاستيداء شكر نعمته، و على أخيه و وصيه و باب مدينة علمه المنزّل منزلة هارون إلّا النبوة و ولى عهده بعده فى أمته.

أمّا أخوّته ففى

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنت أخى فى الدنيا و الآخرة.

رواه الترمذى عن ابن عمر رضى اللّه عنهما.

و أما أنه باب مدينة علمه ففى

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، رواه البزار و الطبرانى فى الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الترمذى و الحاكم عن على.

و أمّا أنّه منزّل منزلة هارون ففى

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى، رواه الشيخان عن سعد بن أبى وقاص، و الامام أحمد و البزار عن أبى سعيد الخدرى، و الطبرانى عن أسماء بنت عميس، و أم سلمة، و ابن عمر، و ابن عباس، و جابر بن سمرة، و على، و البراء بن عازب، و زيد بن أرقم.

و احتج المؤلّف بهذا الحديث على إمامة على رضى اللّه تعالى عنه فى الفصل الثالث من كتاب الإمامة، و سيجىء الكلام عليه إن شاء اللّه تعالى، و إنه لا دلالة فيه على ما ذكروه».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۶

ترجمته ...: ص: ۲۷۶

۱- المرادى: «إبراهيم بن حسن الكورانى الشهرزورى الشهرانى الشافعى، نزيل المدينة المنورة، الشيخ الامام العالم العلّامة خاتمة المحققين عمدة المسندين، العارف باللّه تعالى، صاحب المؤلّفات العديدة، الصوفى النقشبندى المحقق المدقّق، الأثرى المسند النسابة أبو الوقت برهان الدين، ولد فى شوال سنة خمس و عشرين، و ألف و طلب العلم بنفسه، و رحل إلى المدينة المنورة و توطّنها و أخذ بها عن جماعة من صدور العلماء، و اشتهر ذكره و علا قدره، و هرعت إليه الطالبون من البلدان القاصية للأخذ و التلقّى عنه، و درّس بالمسجد الشريف النبوى، و ألّف مؤلفات نافعة عديدة تنوف عن المائة، و كان جبلا من جبال العلم، بحرا من بحور العرفان. توفى يوم

الأربعاء بعد العصر ثامن عشری شهر ربیع الثانی سنة إحدی و مائة و ألف، بمنزلة ظاهر المدینة المنورة، و دفن بالبقیع رحمه اللّه تعالی» [۱].

۲- الشیخ أحمد النخلی فی (رسالته فی الأسانید) فی ذکر شیوخه: «و منهم العالم العلّامة الحبر الهمام، من حکت أفکاره فی صحة الاستنباط المتقدمین فی جمیع الفنون، فکانت مصنفاته جدیرة بأن تکتب بماء العیون، و أن یبذل فی تحصیلها المال و الأهل و البنون: الشیخ برهان الدین أبو الفضائل إبراهیم بن حسن الکردی الکورانی الشافعی الصوفی، نزیل المدینة المشرفة و عالمها، نفعنا اللّه تعالی به و المسلمین، و رحمه رحمة واسعة فی الدنیا و الآخرة. آمین» [۲].

۳- سالم البصری فی (الإمداد بمعرفة علوّ الاسناد) فی ذکر مشایخ والده قائلا: «و منهم: العلّامة المحقق إبراهیم بن حسن الکورانی المدنی»....

۴- فخر الدین الاورنقابادی لدی النقل عنه «قال زبدة المحدثین عمدة المحققین، مشیّد قواعد الطریقة، الجامع بین الشریعة و الحقیقة، سالک الصراط

---

[۱] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر ۱/ ۵.

[۲] بغیة الطالبین: ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۷

المستقیم، الشیخ إبراهیم الکردی، شیخ شیخ صاحب المقامات العلیة و الکرامات الجلیة الشیخ ولی اللّه المحدّث، سلمه اللّه تعالی و أبقاه، فی فن الحدیث».

۵- المولوی حسن زمان فی کتابه (فخر الحسن): «و الکردی هذا کان آیة من آیات اللّه تعالی فی الأصلین و الفروع الفقهیة و علوم الصوفیة، و کان فی عصره إلیه النظر و الإشارة فی أقطار الأرض کلّها فی سائر ما ذکر، و کانت ترد علیه المسائل من الخافقین فیجیب عنها و یجعلها رسائل، و له فی جمیع هذه الفنون تحریر کثیر عدیم النظیر تعرف منها براعة علمه و غزارة فضله»...

هذا، و الکردی من مشایخ شاه ولی اللّه الدهلوی، و هذا نص کلامه فی (الإرشاد إلی مهمات الاسناد): «فصل- قد اتصل سندی و الحمد للّه بسبعة من المشایخ الجلّة الکرام، الأئمة القادة الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین: الشیخ محمد بن العلاء البابلی، و الشیخ عیسی المغربی الجعفری، و الشیخ محمد بن محمد بن سلیمان الردانی المغربی، و الشیخ إبراهیم بن الحسن الکردی المدنی، و الشیخ حسن بن علی العجیمی المکی، و الشیخ أحمد بن محمد النخلی المکی، و الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری ثم المکی، و لکل واحد منهم رسالة جمع هو فیها أو جمع له فیها أسانیده المتنوعة فی علوم شتی».

و الجدیر بالذکر: إن (الدهلوی) قد استند إلی کلام للکردی- هذا- فی کتابه (التحفة) فی الجواب عن الاستدلال بقوله تعالی إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ ...

الآیة.

فاستدلاله بکلامه هناک و إعراضه عن کلامه هنا بالنسبة إلی حدیث مدینة العلم عجیب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۸

۱۲۲ إثبات الکردی البصری ... ص: ۲۷۸

و لقد أثبت الشیخ إسماعیل بن سلیمان الکردی البصری حدیث مدینة العلم جازما به، فی کتابه (جلاء النظر فی دفع شبهات ابن حجر) بصدد إبطال نسبة ابن تیمیة الناصب العنید الخطأ إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، و هذا نص عبارته بعد کلامه له:

«و إیّاک و الاغترار بظواهر الآثار و الأحوال من التزیّی بزی آثار الفقر، کلبس المرقعات و حمل العکاز و غیر ذلک، لأنها لیست نافعهٔ لمن اتصف بها و هو لیس علی شیء من المعرفهٔ باللّه، بل قد یکون المتّصف بها صاحب انتقاد علی المشایخ بنظره إلی نفسه، حیث أنه یری حقیقهٔ الأمر عنده دون غیره، و کثیر من أهل هذا الشأن هلکوا فی أودیهٔ الحیرهٔ، لأنهم اعتراهم الجهل المرکّب فلا یدرون و لا یدرون أنهم لا یدرون، کابن تیمیهٔ، و ابن المقری، و السعد التفتازانی، و ابن حجر العسقلانی و غیرهم، فإن اعتراضهم علی معاصریهم و علی من سبق من الموتی دال علی حصرهم طریق الحق عندهم لا غیر.

و قد زاد ابن تیمیهٔ بأشیاء، و من جملتها ما ذکره الفقیه ابن حجر الهیتمی رحمه اللّه فی فتاواه الحدیثیهٔ عن بعض أجلاء عصره: إنه سمعه یقول- و هو علی منبر جامع الجبل بالصالحیهٔ- أن سیدنا عمر رضی اللّه تعالی عنه له غلطات، و أیّ غلطات، و أن سیدنا علی رضی اللّه عنه أخطأ فی أکثر من ثلاثمائهٔ مکان، فیا لیت شعری من أن یحصل لک الصواب إذ أخطأ عمر و علی رضی اللّه عنهما بزعمک؟

أما سمعت

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حق سیدنا علی رضی اللّه عنه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»...؟

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۹

۱۲۳ روایهٔ الزرقانی المالکی ... ص: ۲۷۹

اشارهٔ

و قال محمد بن عبد الباقی بن یوسف الأزهری الزرقانی المالکی، بشرح أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«مدینهٔ العلم. کما

قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، رواه الترمذی و الحاکم و صحّحه و غیرهما عن علی، و الحاکم أیضا و الطبرانی و أبو الشیخ و غیرهم عن ابن عباس.

و الصّواب أنه حدیث حسن کما قاله الحفاظان العلائی و ابن حجر، لا موضوع کما زعم ابن الجوزی، و لا صحیح کما قال الحاکم، لکن فی المحدّثین من یسمی الحسن صحیحا» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۷۹

ترجم له المرادی قائلا- «محمد الزرقانی ابن عبد الباقی بن یوسف الأزهری المالکی الشهیر بالزرقانی، الامام المحدّث و الناسک النحریر الفقیه العلّامهٔ، أخذ عن والده و عن النور علی الشبراملسی، و عن الشیخ محمد البابلی و غیرهم، و له من المؤلّفات: شرح علی الموطأ، و شرح علی المواهب و غیر ذلک. و أخذ عن الشیخ محمد بن خلیل العجلونی الدمشقی، و الجمال عبد اللّه الشبراویّ. و کانت وفاته سنهٔ ۱۱۲۲ رحمه اللّه تعالی» [۲].

---

[۱] شرح المواهب اللدنیهٔ ۳/ ۱۴۳.

[۲] سلک الدرر ۴/ ۳۲- ۳۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۰

شرح المواهب ... ص: ۲۸۰

قال فی (کشف الظنون): «و شرح المواهب المولی العلامة خاتمة المحدّثین محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری المالکی المتوفی سنة ۱۱۲۲، شرحا حافلا فی أربعة مجلّدات، جمع فیه أکثر الأحادیث المرویّة فی شمائل المصطفی صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم و سیره و صفاته الشریفة، جزاه اللّه خیرا و رحمه رحمة واسعة» [۱].
و قد ذکره زینی دحلان فی مصادر (سیرته) و نصّ علی أن «هذه الکتب هی أصح الکتب المؤلّفة فی هذا الشأن»....
کما أشار مؤلفه الزرقانی فی صدر الکتاب باعتباره...

۱۲۴ إثبات سالم البصری ... ص: ۲۸۰

اشارة

و قال سالم بن عبد اللّه بن سالم البصری الشافعی فی (الامداد بمعرفة علوّ الاسناد):
«و أمّا سلسلة الطریقة النقشبندیة فقد أخذها الشیخ الوالد حفظه اللّه تعالی عن شیخه عبد اللّه باقشیر، و هو أخذها عن الشیخ العارف تاج الدین العثمانی النقشبندی و هو عن الخواجا محمد باقی» ... إلی آخر ما تقدم فی الوجه (۱۲۰).

ترجمته ...: ص: ۲۸۰

و الشیخ سالم بن عبد اللّه البصری من مشایخ إجازات کبار العلماء،

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۸۹۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۱

کالشیخ محمد بن محمد الأمیر الأزهری المالکی کما فی (رسالة أسانیده) و شاه ولی اللّه الدهلوی کما فی (الإرشاد إلی مهمات الاسناد)، و الشوکانی کما فی (إتحاف الأکابر بأسناد الدفاتر). و غیرهم.

۱۲۵ إثبات البرزنجی المدنی ... ص: ۲۸۱

اشارة

و قال محمد بن عبد الرسول البرزنجی الکردی المدنی فی (الاشاعة فی أشراط الساعة) بعد نقل الحکایة الموضوعة فی تعلم الخضر من أبی حنیفة عن کتاب (المشرب الوردی فی مذهب المهدی لعلی القاری) قال:
«قال الشیخ علی: و لا یخفی أن هذا مع رکاکته و لحنه کلام بعض الملحدین الساعین فی فساد الدین، إذ حاصله: أن الخضر الذی قال

اللّه تعالى فی حقه عَبْداً مِنْ عِبادِنا آتَیْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنّا عِلْماً و قد تعلم منه موسى علیه السلام تلمیذ أبی حنیفة، و ما أسرع فهم التلمیذ حیث أخذ عن الخضر فی ثلاث سنین ما تعلّم الخضر من أبی حنیفة حیّا و میتا فی ثلاثین سنة، و أعجب منه أن أبا القاسم القشیری لیس معدودا فی طبقات الحنفیة، ثم العجب من الخضر أنه أدرک النبی صلّى اللّه علیه و سلّم و لم یتعلّم منه الإسلام، و لا من علماء الصحابة کعلی باب مدینة العلم و أقضى الصحابة»....

ترجمته ...: ص: ۲۸۱

ترجم له المرادی بقوله: «محمد البرزنجی ابن عبد الرسول بن عبد السید ابن عبد الرسول بن قلندر بن عبد السید، المتصل النسب بسیدنا الحسن بن علی ابن أبی طالب رضی اللّه عنه، الشافعی البرزنجی الأصل و المولد، المحقق المدقق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۲

النحریر الأوحد الهمام، ولد بشهر زور لیلة الجمعة ثانی عشر ربیع الأول سنة أربعین و ألف، و نشأ بها و قرأ القرآن وجوده على والده، و به تخرّج فی بقیة العلوم ... ثمّ توطّن المدینة الشریفة و تصدّر التدریس و صار من سراة رءوسها، و ألّف تصانیف عجیبة ... و بالجملة، فقد کان من أفراد العالم علما و عملا، و کانت وفاته فی غرة محرم سنة ثلاث و مائة و ألف، و دفن بالمدینة رحمه اللّه تعالى» [۱].

۱۲۶ روایة البدخشانی ... ص: ۲۸۲

و رواه المیرزا محمد بن معتمد خان الحارثی البدخشانی بقوله: «و أخرج البزار عن جابر بن عبد اللّه، و العقیلی و ابن عدی عن ابن عمر، و الطبرانی عن کلیهما و الحاکم عن علی و ابن عمر، و أبو نعیم فی المعرفة عن علی رضی اللّه عنه قالوا قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. زاد الطبرانی فی روایة عن ابن عباس رضی اللّه عنهما مرفوعا: فمن أراد العلم فلیأته من بابه.

و هذا الحدیث صحیح على رأی الحاکم، و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات، و قال الحافظ ابن حجر: الصّواب خلاف قولیهما معا، فالحدیث حسن لا صحیح و لا موضوع، و هو

عند الترمذی و أبی نعیم فی الحلیة عن علی کرّم اللّه وجهه بلفظ: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۲].

و رواه فی (مفتاح النجا) کذلک ثم قال: «أقول: ذهب أکثر محققی المحدثین إلى أن هذا الحدیث حدیث حسن، بل قال الحاکم صحیح، و لم یصب ابن الجوزی فی إیراده فی الموضوعات» [۳].

---

[۱] سلک الدرر ۴/ ۶۵- ۶۶.

[۲] نزل الأبرار بما صح فی مناقب اهل البیت الاطهار- ۷۳.

[۳] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۳

و رواه فی (تحفة المحبین) أیضا بقوله: «أنا مدینة العلم و علی بابها. ر، طس عن جابر بن عبد اللّه، عق، طب، عد عن ابن عمر. عم فی المعرفة عن علی. ک عن کلا الأخیرین.

أقول: هذا الحدیث صحّحه الحاکم و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات، و قال الحافظ ابن حجر: الصواب خلاف قولیهما معا، فالحدیث حسن لا صحیح و لا موضوع.

أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأته من بابه. طب عن ابن عباس» [۱].

۱۲۷ إثبات صدر العالم ... ص: ۲۸۳

و قد أثبته محمد صدر العالم [۲] حيث أورد كلام الحافظ السيوطی فی (جمع الجوامع) بطوله، و قد تقدم نصه فی محله (الوجه ۸۸).

۱۲۸ رواية شاه ولی اللّه ... ص: ۲۸۳

اشارة

و أرسله شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) فی مواضع من كتابه (قرة العينين)

---

[۱] تحفة المحبين- مخطوط.

و البدخشانی من كبار محدثی أهل السنة المعتمدين، فان كثيرا من علمائهم المتأخرين عنه ينقلون عن كتبه: نزل الأبرار، تحفة المحبين، مفتاح النجا، و يستشهدون برواياته فيها و قد ترجم له صاحب (نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹) قائلا: «الشيخ العالم المحدث محمد بن رستم بن قباد الحارثی البدخشی، أحد الرجال المشهورين فی الحديث و الرجال» ثم ذكر كتبه المذكورة و غيرها.

[۲] و هو من كبار علماء أهل السنة فی الديار الهندية فی القرن الثانی عشر، كان معاصرا لشاه ولی اللّه الدهلوی و قد أثنی عليه و مدحه فی كتابه (التفهيمات الالهية).

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۴

إرسال المسلم، فمنها:

قوله فی فضائل أمير المؤمنين عليه السلام: «و قد شهد صلّی اللّه عليه و سلّم بعلمه بقوله: أنا مدينة العلم و علی بابها

، و بتفوّقه فی القضاء

بقوله: أقضاكم علی».

و منها: قوله:

«و قال صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها».

و منها قوله: «النكتة السابعة: لقد شاء اللّه تعالی انتشار دينه بواسطة رسوله فی جميع الآفاق، و هذا لم يمكن إلّا عن طريق العلماء و القرّاء الذين أخذوا القرآن منه صلّی اللّه عليه و سلّم، فأظهر سبحانه علی لسانه صلّی اللّه عليه و سلّم فضائل جماعة من الصحابة ليكون حثّا للناس علی أخذ العلم و القرآن منهم، و أصبحت تلك الفضائل بمثابة إجازات المحدثين لتلاميذهم، ليعرف الأقوال بالرجال من لا يعرف الرجال بالأقوال، و لقد كان علماء الأصحاب يشتركون فی هذه الفضائل كما تنطق بذلك كتب الحديث، و من هذا الباب:

أنا مدينة العلم و علی بابها، و أقرؤكم أبی، و أعلمكم بالحلال و الحرام معاذ».

و قال شاه ولی اللّه فی (إزالة الخفا فی سيرة الخلفا) فی مآثر أمير المؤمنين عليه السلام

«و عن ابن عباس رضی اللّه عنها قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

و

عن جابر بن عبد اللّه يقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: أنا مدينة العلم و علی بابها و من أراد العلم فليأت الباب».

و لقد اعترف (الدهلوی) بروایة والده حدیث مدینة العلم حیث قال فی رسالته التی ألّفها فی بیان اعتقادات والده- علی ما فی (ذخیرة العقبی لعاشق علی خان الدهلوی) قال: «و قد أخرج فی مصنفاته ما لا یحصی من أحادیث مناقب أمیر المؤمنین، و لا سیّما «حدیث غدیر خم» و

«أنت منی و أنا منک»

و

«من فارقک یا علی فقد فارقنی»

و

حدیث «ائتنی بأحب خلقک إلیک»

و «

أنا مدینة العلم و علی بابها»

و

حدیث «هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة»

و أخرج حدیث رد الشمس- الذی اختلف المحدثون فیه- بطریق صحیح عن الشیخ أبی طاهر المدنی عن أبی القاسم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۵

الطبرانی، ثم نقل شواهده عن الطحاوی و غیره من کبار المحدثین، و حکم بصحته، کما روی کرامات عدیدة للمرتضی بطرق صحیحة».

ترجمته ...: ص: ۲۸۵

و الشاه ولی اللّه الدهلوی غنی عن التعریف، فهو شیخ علماء الهند و من علیه اعتمادهم، فقد وصفه محمد معین السندی ب «عالم الهند و عارف وقته» [... ۱].

و فی موضع آخر ب «قدوة علماء دهره یعسوب زماننا، الشیخ الأجل، الصوفی الأکمل، إمام بلاد الهند» [... ۲].

و وصفه رشید الدین الدهلوی فی (غرة الراشدین) ب «عمدة المحدثین، قدوة العارفین»....

و وصفه حیدر علی الفیض آبادی فی (منتهی الکلام) ب «خاتم العارفین، قاصم المخالفین، سید المحدثین، سند المتکلمین، حجة اللّه علی العالمین»....

و ترجم له الصدیق حسن خان القنوجی فی (اتحاف النبلاء) و (أبجد العلوم)، و هذه خلاصة ما ذکر فی الکتاب الثانی:

«مسند الوقت الشیخ الأجل شاه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم المحدّث الدهلوی. له رسالة سماها الجزء اللطیف فی ترجمة العبد الضعیف ذکر فیها ترجمته بالفارسیة مفصلة، حاصلها: إنه ولد یوم الأربعاء رابع شوال وقت طلوع الشمس فی سنة ۱۱۱۴ الهجریة، تاریخه عظیم الدین، و رأی جماعة من الصلحاء منهم والده الماجد مبشرات قبل ولادته، و هی مذکورة فی کتاب القول الجلی فی ذکر آثار الولی للشیخ محمد عاشق بن عبید اللّه البارهوی البهلیتی المخاطب بعلی، و اکتسب فی صغر سنّه الکتب الفارسیة و المختصرات من العربیة، و اشتغل بأشغال المشایخ

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب: ۲۷۳.

[۲] نفس المصدر: ۲۹۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۶

النقشبندیهٔ، و لبس خرقهٔ الصوفیهٔ، و أجیز بالدّرس و فرغ من تحصیل العلم، و أجازه والده بأخذ البیعهٔ ممن یریدها و قال: یده کیده، ثم اشتغل بالدرس نحو اثنی عشرهٔ سنهٔ، و حصل له فتح عظیم فی التوحید و الجانب الواسع فی السلوک، و نزل علی قلبه العلوم الوجدانیهٔ فوجا فوجا، و خاض فی بحار المذاهب الأربعهٔ و اشتاق إلی زیارهٔ الحرمین الشریفین، فرحل إلیهما فی سنهٔ ۱۱۴۳ و أقام هناک عامین کاملین، و تلمذ علی الشیخ أبی الطاهر المدنی و غیره من مشایخ الحرمین.

و من نعم اللّه تعالی علیه أن أولاه خلعهٔ الفاتحیهٔ، و ألهمه الجمع بین الفقه و الحدیث، و أسرار السنن و مصالح الأحکام، و سائر ما جاء به صلّی اللّه علیه و سلّم من ربه عزّ و جل، حتی أثبت عقائد أهل السنهٔ بالأدلهٔ و الحجج، و طهّرها من قذی أهل المعقول، و أعطی علم الإبداع و الخلق و التدبیر و التدلی مع طول و عرض و علم استعداد النفوس الانسانیهٔ لجمیعها، و أفیض علیه الحکمهٔ العملیهٔ و توفیق تشییدها بالکتاب و السنهٔ، و تمییز العلم المنقول من المحرف المدخول، و فرق السنهٔ السنیهٔ من البدعهٔ غیر المرضیهٔ. انتهی.

و کانت وفاته سنهٔ ۱۱۷۶ الهجریهٔ. و له مؤلفات جلیلهٔ ممتعهٔ یجل تعدادها منها: فتح الرحمن فی ترجمهٔ القرآن، و الفوز الکبیر فی أصول التفسیر، و المسوّی و المصفّی فی شروح الموطإ، و القول الجمیل و الخیر الکثیر، و الانتباه، و الدر الثمین، و کتاب حجهٔ اللّه البالغهٔ، و کتاب إزالهٔ الخفا عن خلافهٔ الخلفاء، و رسائل التفهیمات. و غیر ذلک.

و قد ذکرت له ترجمهٔ حافلهٔ فی کتابی إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین، و ذکر له معاصرنا المرحوم المولوی محمد محسن بن یحیی البکری التیمی الترهتی رحمه اللّه ترجمهٔ بلیغهٔ فی رسالته الیانع الجنی، و بالغ فی الثناء علیه، و أتی بعبارهٔ نفیسهٔ جدا، و أطال فی ذکر أحواله الأولی و الأخری و أطاب».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۷

۱۲۹ إثبات محمد معین السندی ... ص: ۲۸۷

اشارهٔ

و قال معین بن محمد أمین السندی: «و استدلّوا علی حجیهٔ القیاس بعمل جمع کثیر من الصحابهٔ، و أن ذلک نقل عنهم بالتواتر، و إن کانت تفاصیل ذلک آحادا، و أیضا: عملهم بالقیاس و ترجیح البعض علی البعض تکرر و شاع من غیر نکیر، و هذا وفاق و إجماع علی حجیهٔ القیاس.

فالجواب: إنه کما نقل عنهم القیاس نقل ذمّهم القیاس أیضا، فعن باب مدینهٔ العلم رضی اللّه عنه أنه قال: لو کان الدین بالقیاس لکان باطن الخف أولی بالمسح من ظاهره» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۷

و محمد معین السندی من مشاهیر محققی أهل السنهٔ، و من تلامذهٔ الشیخ عبد القادر مفتی مکّهٔ المکرّمهٔ و من معاصری شاه ولی اللّه، و کتابه (دراسات اللبیب) من الکتب المعتبرهٔ المشهورهٔ، قال فیه: «و قد وافقنا علی هذا الرأی قدوهٔ علماء دهره یعسوب زماننا الشیخ الأجل الصوفی الأکمل إمام بلاد الهند الشیخ ولی اللّه ابن عبد الرحیم مشافها، فی جملهٔ صالحهٔ من آرائنا مخاطبا لی فی تفرّدی ببعض

ما خالفت فیه الجماهیر: و من الردیف فقد رکبت غضنفرا؟. و الحمد للّه تعالی علی ذلک حمدا کثیرا طیبا مبارکا فیه کما یحب ربنا و یرضی».

و قد ذکره المولوی صدیق حسن خان القنوجی فی (إتحاف النبلاء المتقین

---

[۱] دراسات اللبیب: ۲۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۸

بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین) و وصفه ب «الشیخ الفاضل المحقق» و أثنی علیه و علی کتابه المذکور، و نوّه بالقصیدة التی أنشدها بعض معاصری السندی- و هو القاضی البشاوری- فی وصف (دراسات اللبیب) و استجودها، و هی مطبوعة فی آخر الکتاب المذکور.

۱۳۰ إثبات محمد سالم الحفنی ... ص: ۲۸۸

اشارة

و أثبته الشیخ محمد بن سالم الحفنی الشافعی فی (حاشیة الجامع الصغیر) بقوله: «قوله (فلیأت الباب) یعنی: علیا، فقد ورد إن العلم جزّا عشرة أجزاء أعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزء، و لذا سئل سیدنا معاویة فقال للسائل:

سل علیا فإنه أعلم منی».

ترجمته ...: ص: ۲۸۸

۱- محمد بن محمد الأمیر الأزهری فی (أسانیده) بعد ذکر أخیه جمال الدین الحفنی «و منهم أخوه طراز عصابة العلماء المحققین، و بقیة السادة الهداة العارفین، بهجة الدنیا و زینة الملة و الدین، موصل السالکین و مجمل الواصلین، الأستاذ الأعظم شیخ الشیوخ، أبو عبد اللّه بدر الدین سیدی محمد الحفنی رضی اللّه عنه و أرضاه، حضرته فی مجالس من الجامع الصغیر و النجم الغیطی فی مولده صلّی اللّه علیه و سلّم، و فی متن الشمائل للترمذی، و مات رحمه اللّه أثناء قراءتها، و تلقنت عنه الذکر من طریق الخلوتیة، و أجازنی إجازة عامّة»....

۲- المرادی: «محمد الحفنی- الشیخ العالم المحقق المدقق العارف باللّه تعالی قطب وقته أبو المکارم نجم الدین، ولد سنة ۱۱۰۱ و دخل الأزهر و اشتغل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۹

بالعلم علی من به من الفضلاء، و ألّف التآلیف النافعة، و کان یحضر درسه أکثر من خمسمائة طالب، و کان حسن التقریر ذا فصاحة و بیان، شهما مهابا محققا مدققا یهرع إلیه الناس جمیعا، و اشتهرت طریقة الخلوتیة عنه فی مشرق الأرض و مغربها فی حیاته. و کانت وفاته فی شهر ربیع الأول سنة ۱۱۸۱» انتهی ملخصا [۱].

۱۳۱ روایة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۸۹

اشارة

و روی محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی حدیث مدینهٔ العلم و أثبت صحته، إذ قال فی (الروضهٔ الندیهٔ فی شرح التحفهٔ العلویهٔ) ما نصه:

«قوله:

[باب علم المصطفی إن تأته فهنیئا لک بالعلم مریا] البیت

إشارهٔ إلی الحدیث المشهور المروی من طرق ابن عباس و غیره، و لفظه

عن ابن عباس أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. أخرجه العقیلی و ابن عدی و الطبرانی و الحاکم.

أخرج ابن عدی أیضا و الحاکم من حدیث جابر، و

أخرج الترمذی من حدیث علی علیه السلام بلفظ: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها

. قال الترمذی: هذا حدیث غریب- و فی نسخهٔ: منکر-.

و قال العلّامهٔ الحافظ الکبیر المجتهد محمد بن جریر الطبری: هذا حدیث عندنا صحیح، صحیح سنده. و قال الحاکم فی حدیث ابن عباس: صحیح الاسناد. و روی الخطیب فی تاریخه عن یحیی بن معین أنه سئل عن حدیث ابن

---

[۱] سلک الدرر ۴/ ۳۸.

عباس و قال: هو صحیح.

و قال ابن عدی: إنه موضوع، و أورد ابن الجوزی الحدیثین حدیث جابر و ابن عباس فی الموضوعات، و قال الحافظ صلاح الدین العلائی: قد قال ببطلانه أیضا الذهبی فی المیزان و غیره، و لم یأتوا فی ذلک بعلهٔ قادحهٔ سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر.

و قال الحافظ ابن حجر: هذا الحدیث له طرق کثیرهٔ فی مستدرک الحاکم أقل أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع و قال:

الصواب خلاف قول الحاکم إنه صحیح و خلاف قول ابن الجوزی إنه موضوع، بل هو من قسم الحسن، لا یرتقی إلی الصحهٔ و لا ینحطّ إلی الکذب.

قال الحافظ السیوطی: قد کنت أجیب بهذا الجواب- و هو أنه من قسم الحسن- دهرا إلی أن وقفت [علی تصحیح ابن جریر لحدیث علی فی تهذیب الآثار مع تصحیح الحاکم لحدیث ابن عباس، فاستخرت اللّه تعالی و جزمت بارتقاء الحدیث عن رتبهٔ الحسن إلی رتبهٔ الصحهٔ. انتهی.

قلت: قد قسم أئمهٔ الحدیث الصحیح من الأحادیث إلی أقسام سبعهٔ أحدها: أن ینص إمام من أئمهٔ الحدیث غیر الشیخین [علی أنه صحیح، و هذا الحدیث قد نص إمامان حافظان کبیران الحاکم أبو عبد اللّه و العلامهٔ محمد بن جریر الذی قال الخطیب البغدادی فی حقه: و کان ابن جریر من الأئمهٔ یحکم بقوله و یرجع إلی رأیه لمعرفته و فضله، جمع من العلوم ما لم یشارکه أحد من أهل عصره، و قال فی حقه المعروف عندهم بإمام الأئمهٔ ابن خزیمهٔ: ما أعلم علی أدیم الأرض أعلم من محمد بن جریر، و أما الحاکم فهو إمام غیر منازع. قال الذهبی فی حقه: المحدّث الحافظ الکبیر إمام المحدّثین، و قال الخلیل بن عبد اللّه: هو ثقهٔ واسع بلغت تصانیفه قریبا من خمسمائهٔ.

قلت: فأین یقع ابن الجوزی عند هذین الإمامین؟ و أین هو من طبقتهما و حفظهما و اتقانهما؟ و هو الذی قال الحافظ الذهبی فی

حقه- نقلا عن الموقانی- أن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۱

ابن الجوزی کان کثیر الغلط فیما یصنفه، ثم قال الذهبی قلت: نعم له و هم کثیر فی توالیفه، یدخل علیه الداخل من العجلهٔ و التحوّل من کتاب إلی آخر. انتهی.

قلت: و سمعت ما قاله الحافظ العلائی أنه لا علهٔ قادحهٔ، و إنما دعوی الوضع دفع بالصدر، و قد قال الذهبی فی حق العلائی: إنه قرأ و أفاد و انتقی و نظر فی الرجال و العلل، و تقدّم فی هذا الشأن مع صحهٔ الذهن و سرعهٔ الفهم. انتهی.

هذا کلام الذهبی فیه و هو عصریّه و من أقرانه، و قد أثنی علیه غیره ممن تأخر عن عصره بأکثر من هذا.

فظهر لک بطلان دعوی الوضع و صحهٔ القول بالصحهٔ کما أختاره الحافظ السیوطی، و هو قول الحاکم و ابن جریر».

و فی (الروضهٔ الندیهٔ) أیضا:

«و کفاه کونه للمصطفی ثانیا فی کلّ ذکر وصفیّا

قوله: و کفاه، أی کفاه شرا و فخرا أنه یذکر ثانیا و تالیا لذکره صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنه صفی و مختار للّه تعالی و لرسوله کما تقدم من إکرامه، و البیت یشیر إلی ما خص اللّه الوصی علیه السلام من إلقاء ذکره الشریف علی ألسنهٔ العالم من صبی و مکلّف و حر و عبد و ذکر و أنثی، فإنهم إذ ذکروا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکروه لذکره، و هذا من إکرام اللّه له، ینشأ الصبی فیهتف یا محمد یا علی، و العامی و غیرهما، و هذا من رفع الذکر الذی طلبه خلیل اللّه فی قوله: وَ اجْعَلْ لِی لِسانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ و هو الذی امتن اللّه به علی رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی قوله تعالی: وَ رَفَعْنا لَکَ ذِکْرَکَ.

و کفاه شرفا أنه أول السابقین إلی الإسلام.

و کفاه شرفا أنه أول من صلّی، و الذی رقی جنب أبی القاسم صلّی اللّه علیه و سلّم لکسر الأصنام.

و کفاه شرفا أنه الذی فداه بنفسه لیلهٔ مکر الذین کفروا به.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۲

و کفاه شرفا أنه الذی أدّی عنه الأمانات.

و کفاه شرفا أنه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلهٔ الرأس من البدن.

و کفاه شرفا أنه من رسول اللّه و أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم منه.

و کفاه شرفا أنه سلّمت علیه الأملاک یوم بدر.

و کفاه شرفا أنه الذی قطر أبطال المشرکین فی کلّ معرکهٔ.

و کفاه شرفا أنه قاتل عمرو بن عبد ود.

و کفاه شرفا أنه فاتح خیبر.

و کفاه شرفا أنه مبلّغ براءهٔ إلی المشرکین.

و کفاه شرفا أن اللّه سبحانه زوّجه البتول.

و کفاه شرفا أن أولاده لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أولاد.

و کفاه شرفا أنه خلیفته یوم غزوهٔ تبوک، و أنه منه بمنزلهٔ هارون من موسی.

و کفاه شرفا أنه أحب الخلق إلی اللّه بعد رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه أحبّ الخلق إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أن اللّه باهی به ملائکته.

و کفاه شرفا أنه قسیم النار و الجنة.

و کفاه شرفا أنه أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه من آذاه فقد أذی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أن النظر إلی وجهه عبادة.

و کفاه شرفا أنه لا یبغضه إلّا منافق و لا یحبّه إلّا مؤمن.

و کفاه شرفا أن فیه مثلا من عیسی بن مریم علیهما السلام.

و کفاه شرفا أنه ولی کلّ مؤمن و مؤمنة.

و کفاه شرفا أنه سیّد العرب.

و کفاه شرفا أنه سید المسلمین.

و کفاه شرفا أنه یحشر راکبا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۳

و کفاه شرفا أنه یسقی من حوض رسول اللّه المؤمنین و یذود المنافقین.

و کفاه شرفا أنه لا یجوز أحد الصراط إلّا بجواز منه.

و کفاه شرفا أنه یکسی حلة خضراء من حلل الجنة.

و کفاه شرفا أنه ینادی من تحت العرش نعم الأخ أخوک علی.

و کفاه شرفا أنه مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی قصره مع ابنته سیدة نساء العالمین.

و کفاه شرفا أنه حامل لواء الحمد، آدم و من ولده یمشون فی ظله.

و کفاه شرفا أنه یقول أهل المحشر حین یرونه: ما هذا إلّا ملک مقرب أو نبی مرسل، فینادی مناد لیس هذا بملک مقرب و لا نبی مرسل، و لکنه علی بن أبی طالب أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه مکتوب اسمه مع اسم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

محمد رسول اللّه أیدته بعلی و نصرته به.

و کفاه شرفا أنه یقبض روحه کما یقبض روح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و کفاه شرفا أنه تشتاق الیه الجنة کما فی حدیث أنس: تشتاق الجنة إلی ثلاثة علی و عمار و سلمان.

و کفاه شرفا أنه باب مدینة علمه.

و کفاه شرفا أنها سدّت الأبواب إلّا بابه.

و کفاه شرفا أنه لم یرمد بعد الدعوة النبویة و لا أصابه حر و لا برد.

و کفاه شرفا أنه أول من یقرع باب الجنة.

و کفاه شرفا أن قصره فی الجنة بین قصری خلیل الرحمن و سید ولد آدم صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا نزول آیة الولایة فیه.

و کفاه شرفا أن اللّه سماه مؤمنا فی عشرة آیات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۴

و کفاه شرفا أکله من الطائر مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا بیعة الرضوان.

و کفاه شرفا أنه رأس أهل بدر.

و کفاه شرفا أنه وصی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه وزیره.

و کفاه شرفا أنه أعلم أمته.

و کفاه شرفا أنه یقاتل علی تأویل القرآن کما قاتل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی تنزیله.

و کفاه شرفا أنه قاتل الناکثین و القاسطین و المارقین.

و کفاه شرفا أنه حامل لوائه صلّی اللّه علیه و سلّم فی کلّ معرکهٔ.

و کفاه شرفا أنه الذی غسل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و تولّی دفنه.

و کفاه شرفا ما أعطاه اللّه من الزهادهٔ و العبادهٔ و التأله.

و کفاه شرفا ما فاز به من الزهادهٔ و الزلفی.

هذی المفاخر لا قعبان من لبن شیبا بماء فعادا بعد أبوالا

ترجمته ...: ص: ۲۹۴

توجد مفاخره السامیهٔ و ترجمته الحافلهٔ فی الکتب التالیهٔ:

۱- البدر الطالع ۲/ ۱۳۳- ۱۳۹.

۲- الجنهٔ فی الاسوهٔ الحسنهٔ بالسنّهٔ للقنوجی.

۳- إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین.

۴- الحطهٔ فی ذکر الصحاح الستهٔ للقنوجی.

۵- ذخیرهٔ المآل فی عدّ مناقب الآل، للعجیلی.

۶- أبجد العلوم ۸۶۸.

۷- التاج المکلل ۴۱۴.

و غیرها ...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۵

۱۳۲ روایهٔ محمّد الصبان ... ص: ۲۹۵

و قال محمد بن علی الصبان: «أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر ابن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء، و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی. قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، و فی روایهٔ: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، و

فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها

، و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی.

و قد اضطرب الناس فی هذا الحدیث، فجماعة علی أنه موضوع، منهم ابن الجوزی و النووی، و بالغ الحاکم علی عادته فقال: إن الحدیث صحیح، و صوّب بعض محققی المتأخرین المطّلعین من المحدّثین أنه حسن» [۱].

۱۳۳ إثبات سلیمان الجمل ... ص: ۲۹۵

[۲] و قال الشیخ سلیمان جمل فی کتاب (الفتوحات الأحمدیة بالمنح المحمدیة)

---

[۱] اسعاف الراغبین هامش نور الأبصار: ۱۵۶.

و أبو العرفان الشیخ محمد بن علی الصبان الشافعی المتوفی سنة ۱۲۰۶ عالم کبیر محقق، ولد بمصر و تخرج علی علمائها حتی برع فی العلوم النقلیة و العقلیة، و اشتهر بالتحقیق و التدقیق و شاع ذکره فی مصر و الشام، و له مؤلفات کثیرة مفیدة.

[۲] هو الشیخ سلیمان بن عمر بن منصور العجیلی الأزهری المعروف بالجمل، فاضل من أهل منیة عجیل- إحدی قری الغربیّة بمصر- انتقل الی القاهرة، له مؤلفات» ... الاعلام ۳/ ۱۳۱ و أرخ وفاته بسنة ۱۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۲۹۶

بشرح:

«و وزیر ابن عمه فی المعالی و من الأهل تسعد الوزراء»

و قوله «و من الأهل إلخ» من تلک السعادة ما أمدّ به من المؤاخاة،

فقد أخرج الترمذی: آخی صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه، فجاء علی تدمع عیناه فقال:

یا رسول اللّه آخیت بین أصحابک و لم تواخ بینی و بین أحد. فقال: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة

، و منها العلوم التی أشار إلیها

بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب».

۱۳۴ إثبات الاورنقابادی ... ص: ۲۹۶

اشارة

و قال قمر الدین الحسینی الاورنقابادی فی (نور الکونین) فی ذکر بیت النبوة:

«حدیث: أنا مدینة العلم و علی بابها، و سدّوا کلّ خوخة إلّا خوخة أبی بکر، و سدّوا کل خوخة إلّا باب علی

، فیها إشارة إلی کلیة هذا البیت، و إلی أبوابه».

ترجمته ...: ص: ۲۹۶

۱- غلام علی آزاد فی سبحة المرجان ۱۰۱.

۲- صدیق حسن خان القنوجی فی (أبجد العلوم): «السید قمر الدین الحسینی الأورنگ‌آبادی، کان قمرا طالعا فی میزان الشرع المبین، و کوکبا ساطعا فی أوج الشرف الرصین، آباؤه من سادات خجند، و السید ظهیر الدین منهم هاجر منها إلی الهند، و توفّی فی أمن‌آباد

من توابع لاهور، ثم ابنه السيد محمد رحل إلى الدكن، و كان ابنه السيد عناية اللّه من العرفاء، أخذ الطريقة النقشبندية عن

الشيخ أبى المظفر البرهانفورى عن الشيخ محمد معصوم عن أبيه الشيخ أحمد السهرندى، و توطّن ببلدة بالابور على أربع منازل برهانفور، و توفى بها سنة ۱۱۱۷، و ابنه السيد منيب اللّه المتوفى سنة ۱۱۶۱ كان من العرفاء أيضا، و صاحب هذه الترجمة ولده الأرشد. ولد سنة ۱۱۲۳ و ساح فى مناهج الفنون و برع فى العلوم العقلية و النقلية، حتى صار فى النقليات إماما بارعا، و فى العقليات برهانا ساطعا، حفظ القرآن وزان العلم بالعمل و راح إلى دهلى و سهرند، و زار قبر المجدد، و رحل إلى لاهور و اجتمع بطائفة من العلماء و العرفاء فى تلك البلاد، ثم رجع إلى بالابور، و جاء إلى أورنك‌آباد، و انعقد الوداد بينه و بين السيد آزاد، فكانا فرقدين على فلك الاتحاد، ثم ارتحل إلى الحرمين الشريفين مع ابنيه الكريمين مير نور الهدى و مير نور العلى، و رجع إلى الهند، ثم انتهض مع أهل بيته إلى أورنك‌آباد، له كتاب فى مسألة الوجود سماه مظهر النور، بين فيه مذاهب العلماء و مسالك المتكلمين و الحكماء، ذكر طرفا منها السيد آزاد فى السبحة، و أرخ له بأبيات عربية...

توفى فى أورنك‌آباد فى سنة ۱۱۹۳ و دفن داخل البلد. قال آزاد فى تاريخ وفاته: موت العلماء ثلمة».

۱۳۵ رواية شهاب الدين العجيلى ... ص: ۲۹۷

و قال شهاب الدين أحمد بن عبد القادر العجيلى الشافعى ما نصه:

«و دعوة الحق و باب العلم و أعلم الصحب بكل حكم

قالت أم سلمة رضى اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول: أما ترضين يا فاطمة أن زوّجتك أقدم أمتى سلما و أكثرهم علما و أعظمهم

حلما؟

و

قالت أم سلمة رضى اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: على مع القرآن و القرآن مع على لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض، فهو الداعى إلى الحق، و هو دعوة الحق

. و

فى الجامع الكبير: قسمت الحكمة عشرة أجزاء فأعطى على تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا و على أعلم بالواحد منهم.

و أخرج الترمذى أنه قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب

، و لهذا كانت الطرق و السلسلات راجعة اليه. و

فى الكبير للسيوطى رحمه اللّه قال صلّى اللّه عليه و سلّم: على باب علمى و مبين لأمّتى ما أرسلت به من بعدى، رواه أبو ذر

. و

فيه قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: على بن أبى طالب أعلم الناس باللّه و أكثر الناس حبا و تعظيما لأهل لا إله إلّا اللّه. أخرجه أبو نعيم

. و كان عمر رضى اللّه عنه يقول: أعوذ باللّه من معضلة ليس فيها أبو الحسن، و يقول: إن عليا أقضانا، و لو لا على لهلك عمر. و قالت عائشة رضى اللّه عنها: إنه أعلم من بقى بالسنة، و

من كلامه رضى اللّه عنه: لو شئت لأوقرت سبعين بعيرا من تفسير سورة الفاتحة

. و

کان یشیر إلی صدره و یقول: کم من علوم هاهنا لو وجدت لها حاملا» [۱].

و قال أیضا: «و المراد بقولی علی اصطلاح العلماء، أعنی مدینهٔ العلم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أعنی أعلم خلق اللّه بمراد اللّه، و أعنی باب المدینهٔ و نقطهٔ الباء رضی اللّه عنه، و أعنی عالم قریش الذی یملأ طباق الأرض علما، و من تابعهم علی ذلک المنهج سلفا و خلفا، فإن صریح أقوالهم ما ذکرته فی المنظومهٔ: إن الشیعهٔ کلّ من تولّی علیا و أهل بیته و تابعهم فی أقوالهم و أفعالهم، فمن سلک منهجهم القویم و اتخذهم أولیاء صدق علیه اسم التشیع، إذ هو المتبع لهم حقیقهٔ و لا نفضّل مذهبا من مذهب و لا فرقهٔ من فرقهٔ، و من أظهر اتباعهم و تشیع به و هو عار منه فهو من أعدائهم و ان تسمی بذلک الاسم، فالأسماء لا تغیّر المعانی، و من تبعنی فإنّه منی».

---

[۱] ذخیرهٔ المآل فی شرح عقد جواهر اللئال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۹

و قال بعد نقل کلام نسبوه إلی أمیر المؤمنین علیه السلام فی حق الشیخین «فانظر إلی کلام باب مدینهٔ العلم و شهادته لهما بالحق، فإنک تعرف بذلک من دخل الباب و من خرج» [۱].

۱۳۶ روایهٔ محمد مبین السهالوی ... ص: ۲۹۹

اشارهٔ

و قال محمد مبین بن محب اللّه السهالوی:

«و أما بیان علمه و حکمته و حلّه للمشکلات و فقاهته و ذکائه و جوده، فالقلم عاجز عنه، و لکن نتعرض إلی طرف منه، و یکفی لطالبی الحقیقهٔ

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حقه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. أخرجه البزار عن جابر ابن عبد اللّه و العقیلی و ابن عدی عن ابن عمر، و الطبرانی عن کلیهما، و الحاکم عن علی و ابن عمر، و زاد الطبرانی فی روایهٔ عن ابن عباس مرفوعا: فمن أراد العلم فلیأته من بابه.

و هذا الحدیث صحیح علی رأی الحاکم و قال ابن حجر حسن، و هو

عند الترمذی و أبی نعیم عن علی بلفظ: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها.

بار بگشا أی علی مرتضی ای پس از سوء القضا حسن القضا

چون تو بابی آن مدینه علم را چون شعاعی آفتاب حلم را

باز باش ای باب رحمت تا ابد بارگاه ما له کفوا أحد

از همه طاعات اینت بهترست سبق یأبی بر هر آن سابق که هست» [۲].

---

[۱] و العجیلی من کبار علماء القرن الثالث عشر و أدبائه، ترجم له القنوجی: «بالشیخ العلامهٔ المشهور، عالم الحجاز علی الحقیقهٔ لا المجاز» ... إلخ. التاج المکلل: ۵۰۹.

[۲] وسیلهٔ النجاهٔ: ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۰

و کفاه شرفا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انتجاه.

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

ذکرنا مآثره و مفاخره عن أهل السنة فی مجلد (حدیث الولایة)، و قد وصفه صاحب نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳ بالشیخ الفاضل الکبیر... أحد الفقهاء الحنفیة ... ثم ذکر کتابه، و أرخ وفاته بسنة ۱۲۲۵.

۱۳۷ روایة ثناء اللّه بانی‌بتی ... ص: ۳۰۰

اشارة

و قال ثناء اللّه بانی‌بتی فی (السیوف المسلول): «الخامس حدیث جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. رواه البزار و الطبرانی عن جابر

، و له شواهد من حدیث ابن عمر و ابن عباس و علی و أخیه، و صحّحه الحاکم، و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات و قال یحیی بن معین: لا أصل له، و قال البخاری و الترمذی: إنه منکر و لیس له وجه صحیح، و قال النووی و الجزری: إنه موضوع. و قال الحافظ ابن حجر: الصواب خلاف قول الفریقین- یعنی من قال إنه صحیح و من قال إنه موضوع- فالحدیث حسن لا صحیح و لا موضوع.

أقول: ما ذکره ابن حجر هو الصواب بالنظر إلی سند الحدیث، و أما بالنظر إلی کثرة شواهده فیحکم بصحته.

و الجواب: إن هذا الحدیث لا دلالة فیه علی الامامة».

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

قال الصدیق حسن‌خان القنوجی فی (إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین) ما حاصله: «القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی، من أحفاد الشیخ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۱

جلال الدین الجشتی کبیر الأولیاء، و ینتهی نسبه إلی عثمان رضی اللّه عنه، کان متبحّرا فی العلوم العقلیة و النقلیة، و قد بلغ مرتبة الاجتهاد فی الفقه و الأصول، له کتاب واسع فی الفقه ذکر فیه أدلة الأقوال و فتاوی المجتهدین الأربعة فی کلّ مسألة، و قد ذکر مختاره مع دلیله فی رسالة مستقلة أسماها بمأخذ الأقوی، کما حرّر مختاراته فی الأصول، و له تفسیر کبیر جمع فیه أقوال المفسرین، و له رسائل فی التصرف و تحقیق معارف مجدّد الألف الثانی الشیخ أحمد السرهندی، و کان شاه عبد العزیز الدهلوی یعبر عنه ببیهقی العصر، له تآلیف کثیرة نافعة و مقبولة، و کان یروی عنه شاه ولی اللّه المحدّث الدهلوی.

و کمالاته و فضائله أکثر من أن تحصر فی هذا المختصر، و لم یظهر له نظیر فی علماء الحنفیة فی بلاد الهند من حیث التحقیق و الإنصاف و عدم التعصب و متابعة الدلیل. توفی سنة ۱۲۲۵».

۱۳۸ إثبات الدّهلوی ... ص: ۳۰۱

و لقد أثبت (الدهلوى) حديث مدينة العلم فى فتوى له موجودة بخط بعض أفاضل أهل السنة، و هذه صورة السؤال و الجواب:

«السؤال: لقد ثبت لدى أهل الحق- أعنى أهل السنّة و الجماعة- بالبراهين العقلية و النقلية اختصاص العصمة بالأنبياء و الملائكة فقط، و أنه لا يصح وصف أحد سواهم بالعصمة، و لذا منع الفقهاء و المتكلّمون من ذلك، و لكن ذكر جناب فخر المحدثين جناب شاه ولى اللّه قدس سره فى التفهيمات و غيره تحقق الصفات الأربعة- و هى العصمة و الحكمة و الوجاهة و القطبية الباطنية- فى الأئمة الاثنى عشر، كما أنه أثبت ذلك لهم فى رسالته التى ألّفها فى اعتقاداته- فعلى أىّ وجه صحيح يمكن حمل هذا الكلام؟ و ما الدليل عليه من الكتاب و السنّة و الإجماع؟

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۲

و كيف الجمع بينه و بين مذهب أهل السنة؟

و أيضا: فإنّه ينافى تفضيل الخلفاء الثلاثة رضى اللّه عنهم خصوصا حضرات الشيخين، و الحال أن هذا التفصيل مما أجمع عليه أهل السنة الذين يعتدّ بهم، على أنه قدّس سرّه قد قرر مسألة التفضيل هذه بكلّ جهده بالدلائل العقلية و النقلية و الكشفية و الوجدانية، فما يرفع هذا التخالف و التعارض؟

الجواب من مولانا شاه عبد العزيز المحدّث الدهلوى: - إن للعصمة و الحكمة و الوجاهة معان اصطلاحية لدى الصوفية، و قد ذكر ذلك فى كتب هذا الشأن لا سيّما مصنفات حضرة الوالد الماجد قدس سره...

و الحكمة معناها العلم النافع، فإن كان مكتسبا لم يسم حكمة فى اصطلاحهم بل يسمونه «فضيلة» و إن كان نازلا على قلب شخص عن طريق الوهب سمّى عندهم «حكمة» نحو قوله تعالى: وَ آتَيْناهُ الْحِكْمَةَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ وَ كُلًّا آتَيْنا حُكْماً وَ عِلْماً سواء ذاك العلم فى باب العقائد أو الاعمال أو الأخلاق، و هذا المعنى أيضا يختص بالأنبياء كقوله تعالى: وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ الآية، فما كان حاصلا بالوحى فهو خاص بالأنبياء، و فى

الحديث: أنا دار الحكمة و على بابها

، و

فى الحديث المشهور: أنا مدينة العلم و على بابها

، و المراد من العلم هنا هو المعنى المذكور كذلك»....

كما أن (الدهلوى) أثبت حديث مدينة العلم فى رسالته التى كتبها فى اعتقادات والده شاه ولى اللّه الدهلوى، و قد تقدم كلامه فى الوجه (۱۲۸) فلا نعيد.

فهذا (الدهلوى) الماهر، قد ألجأه الحق القاهر، فأثبت بنفسه هذا الحديث السافر الزاهر، و اعترف بشهرته فى جواب مسألة له بالاعتراف الجلى الظاهر، و أثبته أيضا فى رسالته المعمولة لتبرئة والده الزائغ المجاهر عن شين عناد الأطيبين الأطاهر، فيا عجبا من صنع (الدهلوى) الشاهر للخلاف الفاضح الجاهر، كيف آثر طعن الحديث فى (تحفته) المردودة بالحجج القواهر، و رام من غمط الحق ما هو

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۳

فوق كل قنة و ظاهر؟!

۱۳۹ إثبات الساباطى الحنفى ... ص: ۳۰۳

و قال الشيخ جواد ساباط بن إبراهيم ساباط الحنفى [۱] فى (البراهين الساباطية) فى البرهان السابع من براهين المقالة الثالثة من التبصرة الثالثة بعد نقل عبارة من رؤيا يوحنا- قال: «و ترجمته العربية و الأبواب الاثنا عشر اثنا عشر لؤلؤة كل واحد من الأبواب كان من لؤلؤة

واحدة و ساحة المدينة من الذهب الأبريز كالزجاج الشفاف.

أقول: هـذا بيان لما قبله و صـفة للأبواب و كون كل باب من لؤلؤة واحـدة فيه البشارة إلى ما يـدّعيه الاماميّون من عصـمة أئمتهم، لأن اللؤلؤة كرويـة، و لاـ شـكّ أن الشـكل الكروى لاـ يمكن انثلامه، لأـنه لاـ يباشـر الأجسـام إلّا على ملتقى نقطـة واحـدة كما صـرح به اوقليدس، و الأصل فى عصـمة الامام أمّا عند أهل السنة و الجماعة فإن العصـمة ليست بشرط بل العمدة فيه انعقاد الإجماع، و أما عند الاماميـة فهى واجبـة فيه، لأنه لطف و لأن النفوس الزكيـة الفاضـلة تأبى عن اتباع النفوس الدنيـة المفضولـة، و عـدم العصـمة علّة عدم الفضيلة، و لهما فيها بحث طويل لا يناسب هذا المقام.

قوله: و ساحة المدينة من الذهب الإبريز كالزجاج الشفاف، يريد بذلك

---

[۱] قال فى هدية العارفين ۱/ ۲۵۸: «جواد ساباط بن ابراهيم ساباط بن محمد ساباط باسيفين الحسينى الهجرى الأصل البصرى الحنفى. ولد فى مارية ۱۱۸۸ و توفى فى حدود سنة ۱۲۵۰. من تصانيفه:

أنمـوذج السابـاطى فى العروض و القـوافى. الـبراهين الساباطيـة فيمـا يسـتقيم به دعـائم الملـة المحمديـة و تنهـدم به أسـاطين الشـريعة المنسوخة العيسوية فرغ منها سنة ۱۲۲۸»....

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۴

أهـل ملّته صـلّى اللّه عليه و سـلّم، لأـنهم لا ينحرفون عن اعتقادهم و لا ينصـرفون عن مـذهبهم فى حالـة العسـرة، و أما الـذين أغواهم قسوس الانكتاريين فمن الجهال الذين لا معرفة لهم بأصول دينهم، و هذا هو مصداق

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها».

۱۴۰ رواية الخربوتى الحنفى ... ص: ۳۰۴

اشارة

و قال عمر بن أحمـد الخربوتى الحنفى [۱] فى (عصـيدة الشـهدة فى شـرح قصيدة البردة) بشرح: «فاق النبيين فى خلق و فى خلق و لم يدانوه فى علم و لا كرم» قال ما نصه: «ثم اعلم أن بيان علمه ثابت بقوله تعالى وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ و بقوله عليه السلام: أنا مدينة العلم. الحديث. و غير ذلك».

ترجمته ...: ص: ۳۰۴

لقـد أثنى عليه و قرّض كتـابه المـذكور أفاضل عصـره و أماثل جهابـذة وقته، و قـد ذكرت نصوص تلك التقريظات فى آخر الكتاب، فراجع.

۱۴۱ رواية الشوكانى ... ص: ۳۰۴

اشارة

و قال القاضی محمد بن علی الشوکانی الصنعانی فی (الفوائد المجموعة فی

---

[۱] قال الزرکلی: «عمر بن أحمد بن محمد سعید الخربوتی الرومی المتخلص بنعیمی: ففیه حنفی أدیب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۵

الأحادیث الموضوعة):

«حدیث: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب، رواه الخطیب عن ابن عباس مرفوعا، و رواه الطبرانی و ابن عدی و العقیلی و ابن حبان عن ابن عباس

أیضا مرفوعا، و فی إسناده جعفر بن محمد البغدادی و هو متهم، و فی إسناد الطبرانی أبو الصلت الهروی عبد السلام بن صالح، قیل هو الذی وضعه. و فی إسناد ابن عدی أحمد بن سلمة الجرجانی یحدّث عن الثقات بالأباطیل، و فی إسناد العقیلی عمر بن إسماعیل بن مجالد کذاب، و فی إسناد ابن حبان إسماعیل بن محمد بن یوسف و لا یحتج به، و قد رواه ابن مردویه عن علی مرفوعا، و فی اسناد من لا یجوز الاحتجاج به، و

رواه أیضا ابن عدی عن جابر مرفوعا بلفظ: هذا- یعنی علیا- أمیر البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره مخذول من خذله أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب

، قیل: لا یصح و لا أصل له، و قد ذکر هذا الحدیث ابن الجوزی فی الموضوعات من طرق عدة، و جزم ببطلان الکل، و تابعه الذهبی و غیره.

و أجیب عن ذلک بأن محمد بن جعفر البغدادی الفیدی قد وثّقه یحیی بن معین، و أن أبا الصلت الهروی قد وثّقه ابن معین و الحاکم، و قد سئل یحیی عن هذا الحدیث فقال: صحیح، و أخرجه الترمذی عن علی مرفوعا، و أخرجه الحاکم فی المستدرک عن ابن عباس مرفوعا و قال: صحیح الإسناد، قال الحافظ بن حجر: و الصواب خلاف قولهما معا- یعنی ابن الجوزی و الحاکم- و إن الحدیث من قسم الحسن لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحط إلی الکذب. انتهی. و هذا هو الصواب لأن یحیی بن معین و الحاکم قد خولفا فی توثیق أبی الصلت و من تابعه، فلا یکون مع هذا الخلاف صحیحا بل حسنا لغیره، لکثرة طرقه کما بیّناه، و له طرق أخری ذکرها صاحب اللآلی و غیره».

مولده و وفاته فی خربوت بترکیا. کان مفتیا لها، و صنف کتبا منها: عصیدة الشهدة فی شرح قصیدة البردة. ط. و شروح و حواش و رسائل» الاعلام ۵/ ۴۱. و أرخ وفاته بسنة ۱۲۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۶

ترجمته ...: ص: ۳۰۶

و ترجمة القاضی الشوکانی فی کافة المصادر تجدها منقولة عنها فی مجلّدات کتابنا، و قد ترجم له علماء الهند أیضا فی کتبهم: فالصدیق حسن ترجم له فی (التاج المکلّل) و فی (أبجد العلوم) و فی (اتحاف النبلاء) قال فی الأول نقلا عن کتاب (الدیباج الخسروانی) لحسن البهلکی:

«السنة الخمسون بعد المائتین و الالف، و فیها فی شهر جمادی الآخرة کانت وفاة شیخنا محمد بن علی الشوکانی، و هو قاضی الجماعة، شیخ الإسلام، المحقق العلامة الامام، سلطان العلماء، إمام الدنیا، خاتمة الحفاظ بلا مراء، الحجة النقاد، عالی الاسناد، السابق

فی میدان الاجتهاد، المطلع علی حقائق الشریعهٔ و غوامضها، العارف بمدارکها و مقاصدها. و علی الجملهٔ فما مثل نفسه و لا رأی من رآه مثله، علما و ورعا و قیاما بالحق بقوهٔ جنان و سلاطهٔ لسان، قد أفرد ترجمته تلمیذه الأدیب العلامهٔ محمد بن حسن الشیخی الذماری بمؤلف سماه: (التقصار فی جید زمن عالم الأقالیم و الأمصار) قصره علی ذکر مشایخه و تلامذته و سیرته، و ما انطوت علیه شمائله، و ما قاله من شعر و ما قیل فیه من مدح و ثناء بالنظم و النثر، جاء فی مجلّد ضخم.

مولده یوم الاثنین الثامن و العشرین من ذی القعدهٔ الحرام سنهٔ اثنین و سبعین بعد المائهٔ و الألف»....

و قال صدیق حسن خان: «محمد بن علی بن محمد الشوکانی، شیخنا الامام العلّامهٔ الربّانی و السهیل الطالع من القطر الیمانی، إمام الأئمهٔ و مفتی الأمهٔ، بحر العلوم و شمس الفهوم، سند المجتهدین الحفاظ، فارس المعانی و الألفاظ، فرید العصر نادرهٔ الدهر، شیخ الإسلام قدوهٔ الأنام علامهٔ الزمان ترجمان الحدیث و القرآن، علم الزهاد أوحد العباد قامع المبتدعین آخر المجتهدین، رأس الموحّدین تاج المتّبعین، صاحب التصانیف التی لم یسبق إلی مثلها، قاضی الجماعهٔ شیخ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۷

الروایهٔ و السماعهٔ، عالی الاسناد السابق فی میدان الاجتهاد علی الأکابر الأمجاد، المطّلع علی حقائق الشریعهٔ و مواردها، العارف بغوامضها و مقاصدها.

قال القاضی العلامهٔ عبد الرحمن بن أحمد البهکلی فی کتابه نفح العود فی أیام الشریف حمود ... صار مشارا إلیه فی علوم الاجتهاد بالبنان، و المجلّی فی معرفهٔ غوامض الشریعهٔ عند الرهان، له المؤلفات فی أغلب العلوم ... و قد تفضل علیه بالاجتهاد ... و قد جمعت فتاواه و رسائله فجاءت فی مجلدات...

قال السید الجلیل العلامهٔ عبد الرحمن بن سلیمان بن یحیی بن عمر مقبول الأهدل رحمه اللّه فی کتابه المسمی بالنفس الیمانی و الروح الریحانی فی إجازهٔ القضاهٔ بنی الشوکانی ما عبارته: و ممن تخرّج بسیدی الامام عبد القادر بن أحمد الحسنی: إمام عصرنا فی سائر العلوم و خطیب دهرنا فی إیضاح دقائق المنطوق و المفهوم، الحافظ المسند الحجهٔ الهادی فی إیضاح السنن النبویهٔ إلی المحجهٔ عز الإسلام، محمد بن علی الشوکانی بلغه اللّه فی الدارین أقصی الأمانی ... و قد ذکر لی بعض المعتمدین أن مؤلفاته الحاصلهٔ الآن مائهٔ و أربعهٔ عشر مؤلّفا عدد سور کتاب اللّه تعالی، قد شاعت فی الأمصار الشاسعهٔ فضلا عن القریبهٔ...

و قد اعتنی بشرح مناقبه و فضائله عدّهٔ من العلماء الأعلام و الجهابذهٔ الفخام» [... ۱].

۱۴۲ إثبات رشید الدین الدهلوی ... ص: ۳۰۷

اشارهٔ

و قد وصف محمد رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب مدینهٔ العلم» حیث قال فی (إیضاح لطافهٔ المقال): «إن الحق

---

[۱] ابجد العلوم ۳۰۵- ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۸

الذی کان مع باب مدینهٔ العلم کان مؤهلا له للخلافهٔ، و لا ریب فی استحقاق من خالف هذا الحق للطعن و الملامهٔ»....

ترجمته ...: ص: ۳۰۸

و رشید الدین خان هذا من أکابر متکلمی و محدّثی أهل السنة، و قد مدحه شیخه (الدهلوی) کما ذکر هو فی کتابه (غرة الراشدین).
و استند إلی أقواله حیدر علی الفیض آبادی فی کتابه (إزالة الغین).
و ذکره الصدیق حسن خان فی (ابجد العلوم) فی أصحاب (الدهلوی) بقوله:
«و منهم الشیخ رشید الدین خان الدهلوی. کان فاضلا جامعا بین کثیر من العلوم الدرسیة، و کان حسن العبارة و آیة الذب عن حمی أهل السنة و الجماعة و النکایة فی الرافضة المشائیم، صنّف فی الردّ علیهم کتابه الشوکة العمریة و غیرها، مما یعظم موقعه عند الجدلیین من أهل النظر، و نجاره کشمیری» و ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۱۷۷ و أثنی علیه الثناء الکبیر، و ذکر تتلمذه علی صاحب التحفة و أخویه حتی صار علما مفردا فی العلم معقولا و منقولا ...
ثم ذکر مصنّفاته و أرخ وفاته بسنة ۱۲۴۳.

۱۴۳ روایة میرزا حسن المحدّث ... ص: ۳۰۸

اشارة

و قال جمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد العلی القرشی المعروف بمیرزا حسن علی المحدّث، تلمیذ (الدهلوی):
«و أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر و أبو نعیم فی المعرفة عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها
، هذا حدیث
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۹
حسن علی الصواب، لا صحیح کما قال الحاکم و لا موضوع کما قاله جماعة منهم ابن الجوزی و النووی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۹

لقد أثنی علیه و نقل کلماته رشید الدین فی (إیضاحه) و سلامة اللّه البدایونی فی (إشباع الکلام ...)

۱۴۴ روایة نور الدین السلیمانی ... ص: ۳۰۹

و رواه نور الدین بن إسماعیل السلیمانی فی (الدرر الیتیم) نقلا عن الاکتفاء حیث قال:
«و عنه- أی عن علی رضی اللّه عنه- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها. أخرجه أبو نعیم فی المعرفة».
و فیه نقلا عنه: «و عنه- أی عن ابن عباس رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. أخرجه الحاکم فی المستدرک و الخطیب فی المفترق و المتفق».

۱۴۵ روایة ولی اللّه السهالوی ... ص: ۳۰۹

اشارة

و قال ولی اللّه بن حبیب اللّه بن محب اللّه السهالوی اللکهنوی فی بیان

---

[۱] تفریح الأحباب: ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۰

فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام: «و منها

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حق علی رضی اللّه عنه: أنا مدینة العلم و علی بابها.

أخرج الحاکم عن علی و ابن عمر و أبو نعیم فی المعرفة عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و الطبرانی عن ابن عباس أنه قال: فمن أراد العلم فلیأته من بابه، و صححه الحاکم، و أنکر ابن الجوزی، و اختار الحافظ ابن حجر أنه حسن لا صحیح و لا موضوع، و أورد الترمذی لفظ الدار مکان المدینة» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷ و وصفه بالشیخ الفاضل العلامة أحد الأساتذة المشهورین. ثم ذکر مصنفاته منها کتابه المذکور. و وفاته سنة ۱۲۷۰.

۱۴۶ إثبات شهاب الدین الآلوسی ... ص: ۳۱۰

اشارة

و قال شهاب الدین محمود بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی فی تفسیره (روح المعانی) فی بحثه حول رؤیة اللوح المحفوظ ما نصه: «ثم إن الإمکان ممّا لا نزاع فیه، و لیس الکلام إلّا فی الوقوع، و ورد ذلک عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أجلة الصحابة، کالصّدیق و الفاروق و ذی النورین و باب مدینة العلم و النقطة تحت الباء رضی اللّه عنهم أجمعین».

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

ترجم له الصدیق حسن خان القنوجی حیث قال: «السید شهاب الدین

---

[۱] مرآة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۱

محمود ابن السید عبد اللّه أفندی آلوسی‌زاده البغدادی، ینتهی نسبه الشریف من جهة الأب إلی الحسین، و من جهة الأم إلی الحسن رضی اللّه عنهما، بواسطة الشیخ الربانی السید عبد القادر الجیلانی قدس سره، و کان رحمه اللّه خاتمة المفسرین و نخبة المحدّثین،

أخذ العلم عن فحول العلماء، منهم والده العلامة و منهم الشيخ السويدى و منهم خالد النقشبندى و الشيخ على الموصلى، و كل ذلك مفصل فى (حديقة الورود فى مدائح السيد شهاب الدين محمود). و كان أحد أفراد الدنيا بقول الحق و اتّباع الصدق و حب السنن و تجنب الفتن، حتى جاء مجدّدا و للدين الحنيفى مسدّدا.

دنيا بها انقرض الكرام فأذنبت و كأنما بوجوده استغفارها

و كان جلّ ميله إلى خدمة كتاب اللّه و حديث جدّه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، لأنهما المشتملان على جميع العلوم و إليهما المرجع فى المنطوق و المفهوم، و كان غاية فى الحرص على تزايد علمه و توفير نصيبه منه و سهمه، و كان كثيرا ما ينشد:

سهرى لتنقيح العلوم ألذّ لى من وصل غانية و طيب عناق

و اشتغل بالتدريس و التأليف و هو ابن ثلاثة عشر سنة، و درّس و وعظ و أفتى للحنفية فى بغداد المحمية، و أكثر من إملاء الخطب و الرسائل و الفتاوى و المسائل، و خطه كأنه اللؤلؤ و المرجان أو العقود فى أجياد الحسان، قلد الإفتاء سنة ۱۲۴۸ و هو عام ولادة محرر هذه السطور، أرسل إليه السلطان بنيشان ذى قدر و شأن.

قال نجله السيد أحمد- كان اللّه له خير ناصر- فى ترجمته المسماة بأرج الند و العود: كان عالما باختلاف المذاهب، مطلعا على الملل و النحل و الغرائب، سلفى الاعتقاد شافعى المذهب كآبائه الأمجاد، إلّا أنه فى كثير من المسائل يقتدى بالإمام الأعظم، ثم فى آخر أمره مال إلى الاجتهاد كأمثاله من العلماء النقاد، حسبما صرّح به الأئمة فى كتب الأصول و تعرفه الجهابذة الفحول، قال: و من مؤلفاته ما هو أعظمها قدرا و أجلها فخرا تفسيره المسمى بروح المعانى فى تفسير القرآن و السبع

المثانى...

توفى رحمه اللّه فى ۲۱ ذى القعدة سنة ۱۲۷۰» [... ۱].

۱۴۷ رواية البلخى القندوزى ... ص: ۳۱۲

و رواه سليمان بن إبراهيم البلخى القندوزى [۲] فى كتابه (ينابيع المودة) بالأسانيد المتنوعة و الطرق المختلفة...

فقد قال: «الحموينى فى فرائد السمطين بسنده عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على أنا مدينة العلم و أنت بابها، و لن تؤتى المدينة، إلّا من قبل الباب، و كذب من زعم أنه يحبّنى و يبغضك، لأنك منى و أنا منك، لحمك لحمى و دمك من دمى، و روحك من روحى، و سريرتك من سريرتى و علانيتك من علانيتى، سعد من أطاعك و شقى من عصاك، و ربح من تولّاك و خسر من عاداك، فاز من لزمك و هلك من فارقك، و مثل الأئمة من ولدك بعدى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلف عنها غرق، و مثلكم كمثل النجوم كلما غاب نجم طالع نجم إلى يوم القيامة».

و قال: «الباب الرابع عشر فى غزارة علمه عليه السلام [۳]: و فى الدر المنظم لابن طلحة الحلبى الشافعى ... قال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها و قال اللّه تعالى: وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها فمن أراد العلم

---

[۱] التاج المكلل: ۳۶۰ و له ترجمة فى الاعلام ۷/ ۱۷۶ عن عدة من المصادر، و ذكر أنه قد ألفت فى ترجمته رسائل مفصلة.

[۲] هو الشيخ سليمان ابن الشيخ ابراهيم المعروف ب (خواجه كلان) الحسينى البلخى القندوزى الحنفى، المتوفى فى القسطنطينية بسنة ۱۲۷۰، أو ۱۲۹۳.

[۳] ينابيع المودة ۶۵- ۷۸.

فليأت الباب.

و قال: «ابن المغازلی بسنده عن مجاهد عن ابن عباس، و أيضا عن جابر بن عبد اللّه رضـی اللّه عنهما قالا: أخذ النبی صـلّی اللّه عليه و سلّم بعضد علی و قال:

هـذا أمير البررة و قاتل الكفرة منصور من نصـره مخـذول من خـذله، فمدّ بها صوته ثم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. أيضا: أخرج هـذا الحديث موفق بن أحمد و الحموينی و الديلمی فی الفردوس و صاحب كتاب المناقب عن مجاهد عن ابن عباس.

أيضا:

ابن المغازلی أخرج عن حذيفـة بن اليمان عن علی رضـی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و سـلّم: أنا مدينـة العلم و علی بابها و لا تؤتی البيوت إلّا من أبوابها

. ابن المغازلی بسـنده عن محمـد بن عبد اللّه قال حدثنا علی بن موسـی الرضا عن أبيه عن آبائه عن أمير المؤمنين علی رضـی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: يا علی أنا مدينة العلم و أنت بابها، كذب من زعم أنه يصل إلی المدينة إلّا من قبل الباب

. عن الأصـبغ بن نباتـة قال: لمّا جلس علی عليه السـلام فی الخلافـة خطب خطبة ذكرها أبو سـعيد البحتری إلی آخرها ثم قال للحسـن عليه السـلام: يا بنی فاصعد المنبر و تكلّم، فصعد و بعد الحمد و التصلية قال: أيها الناس سمعت جدی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: أنا مدينة العلم و علی بابها و هل تدخل المدينة إلّا من بابها فنزل. ثم قال للحسين عليه السلام فاصعد المنبر و تكلّم، فصعد فقال بعـد الحمد و التصـلية: أيها الناس سـمعت جدی صـلّی اللّه عليه و آله و سـلّم يقول: إن عليا مدينة هدی فمن دخلها نجی و من تخلّف عنها هلك. فنزل ثم قال علی عليه السـلام: أيها الناس إنهما والدا رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و آله و سـلّم و وديعته التی استودعها علی أمته و سائل عنهما».

و قال: «عن كنوز الحقائق: أنا مدينة العلم و علی بابها. للطبرانی و الديلمی».

و قال: عن الجامع الصـغير: «أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. للعقيلی و ابن عدی و الطبرانی فی الكبير و الحاكم عن ابن عباس،

و أيضا رواه ابن عدی و الحاكم عن جابر».

و قال: عن ذخائر العقبی: «فی ذكر كثرة علم علی: و عن علی مرفوعا: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه البغوی فی المصابيح

، و

أخرجه أبو عمر: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأته من بابه».

و قال: نقلا عن كتاب السـبعين: «الحديث الثانی و العشـرون قال جابر: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم عضد علی و قال: هذا إمام البررة و قاتل الفجرة مخـذول من خذله منصور من نصـره، ثم مدّ صوته و قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. رواه ابن المغازلی.

و قال: عن مودة القربی: «جابر رفعه: أنا مدينة العلم و علی بابها. و رواه ابن مسعود و أنس مثله».

و قال: نقلا عن الصواعق: «أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر ابن عبـد اللّه. و أيضا الطبرانی و الحاكم و العقيلی و ابن عـدی عن ابن عمر، و الترمذی و أيضا

الحاكم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها.

و

فی روایهٔ: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، و

فی أخری عن الترمذی عن علی: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

و قال عن درّهٔ المعارف: «ثم إن الامام علیا کرّم اللّه وجهه ورث علم أسرار الحروف من سیدنا و مولانا محمد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلیه الإشارهٔ بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، و هو أول من وضع وفق مائهٔ من مائهٔ فی الإسلام».

و قال نقلا عن الدر المنظم: «و الغرض من هذا السر الباهر و الرمز الفاخر إظهار لوائح لأرباب الذوق، لأنه من العلوم الجسیمهٔ الفاتحهٔ لأبواب المدینهٔ لا یسمّه ناسوتی و لا ینظر به إلّا لاهوتی، و هذا هو العلم الذی خصّ به آل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، و العلم الذی محمد صلّی اللّه علیه و سلّم مدینته و علی بابها».

و قال: عن الکتاب المذکور: «و هما کتابان جلیلان أحدهما: ذکره الامام

علی کرم اللّه وجهه علی المنبر و هو قائم یخطب بالکوفهٔ علی ما سیأتی بیانه و هو المسمی بخطبهٔ البیان، و الآخر: أسره رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا العلم المکنون هو المشار إلیه

بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، و أمره بتدوینه، فکتبه الامام علی رضی اللّه عنه حروفا مفرّقهٔ علی طریقهٔ سفر آدم علیه السلام فی جفر

، یعنی فی رق قد صنع من جلد البعیر و اشتهر بین الناس بالجفر الجامع و النور اللامع، و قیل الفجر و الجامعهٔ».

و قال عن الدر المکنون و الجوهر المصون: «و الامام علی رضی اللّه عنه ورث علم الحروف من سیدنا محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلیه الإشارهٔ بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فعلیه بالباب».

۱۴۸ إثبات البدایونی ... ص: ۳۱۵

و قد وصف سلامهٔ اللّه البدایونی الامام أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب مدینهٔ العلم» فی (معرکهٔ الآراء) حیث قال بعد إیراد حدیث «أصبت و أخطأت» الموضوع قال: «و الحاصل أنه لما خطّأ السائل جواب باب مدینهٔ العلم قال: لقد أصبت و أخطأت، و فوق کل ذی علم علیم».

۱۴۹ إثبات حسن الزمان ... ص: ۳۱۵

و قال المولوی حسن الزمان ما نصه: «تنبیه: من أحسن بینهٔ علی معنی ختم الأولیاء الحدیث المشهور الصحیح الذی صحّحه جماعات من الأئمهٔ منهم: أشد

الناس مقالا فی الرجال سند المحدثین ابن معین کما أسنده عنه و وافقه الخطیب فی تاریخه و قد کان قال أولا لا أصل له، و منهم: الامام الحافظ المنتقد المجتهد المستقل المجدّد الجامع من العلوم، کما ذکره السیوطی و ابن حجر و التاج السبکی و الذهبی و النووی عن الامام الحافظ الخطیب البغدادی ما لم یشارکه فیه أحد من أهل عصره، و یؤیّده قول إمام الأئمهٔ ابن خزیمهٔ ما أعلم علی أدیم الأرض أعلم من ابن جریر- فی تهذیب الآثار، و قد قال الخطیب: لم أر مثله فی معناه کما نقل کلامه السیوطی فی مسند علی من

جمع الجوامع، و منهم: الحاکم و من آخرهم الحافظ المجد الشیرازی شیخ ابن حجر فی نقد الصحیح و أطنب فی تحقیقه کما نقله الدهلوی فی لمعات التنقیح، و اقتصر علی تحسینه العلائی و الزرکشی و ابن حجر فی أقوام أخر ردّا علی ابن الجوزی من قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها و لا یؤتی المدینة إلّا من بابها.

قال اللّه تعالی:

وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها و هو أقوی شاهد لصحة روایة صحّحها الحاکم: فمن أراد العلم فلیأت الباب، و هذا مقام الختم من أنه لا ولیّ بعده إلّا و هو راجع إلیه آخذ من لدیه، و إلیه الإشارة بما فی الحدیث الصحیح المستفیض المشهور بل المتواتر من الأمر بسدّ کلّ باب إلّا بابه مستندا إلی أمر اللّه تعالی بذلک» [... ۱].

و فیه: «و قد صحّ عن أئمة الصحابة کباب مدینة العلم و ابن مسعود و ابن عباس تأویل فواتح السور و هی من المتشابه».

و فیه بعد کلام له: «و الأخبار و الآثار فی ذلک عن باب مدینة العلم و دار الحکمة لا تکاد تحصی کثرة» [... ۲].

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن: ۴۵۲.

[۲] القول المستحسن فی فخر الحسن، انظر مثلا: ۶۵.

۱۵۰ إثبات علی بن سلیمان الشاذلی ... ص: ۳۱۷

و قد أثبته علی بن سلیمان الدمنتی المغربی المالکی الشاذلی [۱]، حیث تکلّم علیه بالتفصیل، و أجاب عن المناقشة فی سنده بکلام الحافظین الصلاح العلائی و ابن حجر [... ۲].

۱۵۱ إثبات عبد الغنی الغنیمی ... ص: ۳۱۷

و وصف عبد الغنی أفندی الغنیمی أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب مدینة العلم» کما ذکر سلیم فارس أفندی. مدیر الجوائب- فی (قرة الأعیان و مسرّة الأذهان) حیث قال: «و قال العالم المتفنن النحریر المتقن السید عبد الغنی أفندی الغنیمی: الحمد للّه الذی جعل العلماء ورثة الأنبیاء، و اجتباهم لحفظ الشریعة الغرّاء شریعة نبیه المصطفی، و خصّهم بمزید الهبات و أدام بدوامهم آثار من مضی وفات، و میّز بین مراتبهم تحقیقا لقوله تعالی: وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ أحمده سبحانه من إله کریم جواد، جعل العلم مجازا فی الحقیقة لکل إسعاد، و الصلاة و السلام علی سیّدنا محمد أشرف مرسل و أکرم مبعوث و أفضل

---

[۱] ترجم له فی الأعلام ۴/ ۲۹۲ قال: «فقیه من أعلام المغاربة» و ذکر مؤلفاته. و لم یذکر شرحه علی الترمذی- و أرخ وفاته بسنة ۱۳۰۶.

[۲] نفع قوت المغتذی: ۱۴۸.

و علی آله و أصحابه و ذریته الذین حازوا الشرف بتبعیته.

أما بعد: فقد وقفت علی هذا التألیف المیمون، فوجدته و هو بغرر الدرر مشحون، حیث أخذ بأطراف الفنون و أظهر سرها المکنون، و کیف لا- و منشؤه ملک العلماء الأکرمین، و ابن أمیر المؤمنین خاتمة الخلفاء الأربعة الراشدین، باب مدینة العلم علی ابن عم سید

المرسلين، فهو الحائز للشرفين الحسب و النسب الأفخم و الجامع بين الفضيلتين السيف و القلم» [... ١].

---

[١] و ترجم له فى الاعلام بقوله: «عبد الغنى بن طالب بن حمادة بن ابراهيم الغنيمى الدمشقى الميدانى. فاضل من فقهاء الحنفية» ثم ذكر مؤلفاته. و قد أرخ وفاته بسنة ١٢٩٨.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ٣١٩

شواهد حديث أنا مدينة العلم ... ص: ٣١٩

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ٣٢١

و الآن ... و بعد أن أسمعناك نصوص روايات الأئمة الأعلام و كلماتهم بالنسبة إلى حديث أنا مدينة العلم ... و تحقّق لديك صحة هذا الحديث و ثبوته عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... فلنذكر طائفة من الشواهد و المؤيّدات للحديث المذكور- و هى أحاديث معتبرة يصلح كل منها باستقلاله للاستدلال به ... و منها:

١ أنا دار الحكمة و على بابها ... ص: ٣٢١

اشارة

و ممن رواه أو أرسله إرسال المسلم:

١- أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل.

٢- أبو عيسى الترمذى.

٣- أبو مسلم إبراهيم بن عبد اللّه الكجى.

۴- أبو جعفر محمد بن جرير الطبرى.

۵- أبو بكر محمد بن محمد الباغندى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١٠، ص: ٣٢٢

۶- أبو الحسين محمد بن المظفر البغدادى.

٧- أبو عبد اللّه عبيد اللّه بن محمد العكبرى المعروف بابن بطة.

٨- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاكم النيسابورى.

٩- أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه الاصبهانى.

١٠- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانى.

١١- أبو الحسن على بن محمد بن الطيّب المعروف بابن المغازلى.

١٢- أبو المظفر منصور بن محمد السمعانى.

١٣- أبو شجاع شيرويه بن شهردار الديلمى.

١۴- أبو محمد الحسين بن مسعود الفراء البغوى.

۱۵- أحمد بن محمد بن علی العاصمی.

۱۶- کمال الدین أبو سالم محمد بن طلحهٔ الشافعی.

۱۷- أبو المظفر یوسف بن قزعلی المعروف بسبط ابن الجوزی.

۱۸- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی.

۱۹- محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۲۰- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموئی.

۲۱- ولیّ الدین محمد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی.

۲۲- جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی.

۲۳- صلاح الدین خلیل بن کیکلدی العلائی.

۲۴- مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی.

۲۵- شمس الدین محمد بن محمد الجزری.

۲۶- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی.

۲۷- شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

۲۸- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۲۹- شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۳

۳۰- شمس الدین محمد العلقمی.

۳۱- شمس الدین محمد بن یوسف الشامی.

۳۲- أحمد بن محمد ابن حجر المکی.

۳۳- علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی.

۳۴- إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی.

۳۵- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی.

۳۶- رحمهٔ اللّه بن عبد اللّه السندی.

۳۷- جمال الدین عطاء بن فضل اللّه الشیرازی.

۳۸- محمد عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی.

۳۹- محمد حجازی بن محمد الشعرانی.

۴۰- ملا یعقوب البنبانی اللّاهوری.

۴۱- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی.

۴۲- الشیخ عبد الحق الدهلوی.

۴۳- شیخ بن علی بن محمد الجفری.

۴۴- نور الدین علی بن أحمد العزیزی.

۴۵- نور الدین علی بن علی الشبراملسی.

۴۶- محمد بن عبد الباقی الزرقانی.

۴۷- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشی.

۴۸- محمد صدر العالم.

۴۹- نظام الدین بن قطب الدین السهالوی.

۵۰- شاه ولی اللّه بن عبد الرحیم الدهلوی.

۵۱- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

۵۲- محمد بن علی الصبّان المصری.

۵۳- محمد مبین بن محب السهالوی اللکهنوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۴

۵۴- عبد العزیز بن ولی اللّه (الدهلوی).

۵۵- محمد إسماعیل بن عبد الغنی الدهلوی.

۵۶- حسن علی المحدّث الدّهلوی.

۵۷- نور الدین بن إسماعیل السلیمانی.

۵۸- ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی.

۵۹- سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی.

۱ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۲۴

لقد رواه أحمد بن حنبل بسنده عن الصنابحی فی کتاب (المناقب) علی ما جاء فی (تفریح الأحباب) حیث قال: «عن علی رضی اللّه عنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الترمذی و قال: هذا حدیث غریب. و قال: روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکر فیه عن الصنابحی، و لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک. و رواه أحمد عن الصنابحی» [۱]

۲ روایة الترمذی ... ص: ۳۲۴

و رواه أبو عیسی الترمذی فی (الجامع الصحیح) کما فی (ذخائر العقبی):

---

[۱] تفریح الأحباب ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۵

«عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی و قال: حدیث حسن» [۱].

و فی (الریاض النضرة): «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی و قال: حسن غریب».

و تعلم روایته من (المشکاة) و (أجوبة العلائی) و (تاریخ ابن کثیر) و (نقد الصحیح) و (أسنی المطالب) (و الجامع الصغیر) و

(الصواعق) و (کنز العمال) و (المرقاة) و غیرها أیضا.

۳ روایة أبی مسلم الکجّی ... ص: ۳۲۵

اشارة

و رواه أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه الکجی بسنده عن علی علیه السلام کما تقدم فی مواضع من الکتاب، نقلا عن صلاح الدین العلائی قوله: «و مع ذلک فله شاهد

رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی الفزاری عن محمد بن عمر بن الرومی عن شریک بن عبد اللّه عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی عبد اللّه الصنابحی عن علی مرفوعا: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و رواه أبو مسلم الکجی و غیره عن محمد بن عمر بن الرومی».

و تقدّم عن الفیروزآبادی قوله: «و للحدیث طریق آخر رواه الترمذی فی جامعه ... و تابعه أبو مسلم الکجی و غیره علی روایته»....

ترجمته ...: ص: ۳۲۵

۱- السمعانی: «الکجی ... اشتهر بهذه النسبة أبو مسلم إبراهیم بن

---

[۱] ذخائر العقبی ۷۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۶

عبد اللّه ... کان من ثقات المحدّثین و کبارهم» [... ۱].

۲- الذهبی: «أبو مسلم الکجّی الحافظ المسند ... صاحب کتاب السنن و بقیة الحفاظ ... وثّقه الدارقطنی و غیره، و کان سرّیا نبیلا عالما بالحدیث ... مات ببغداد فی المحرم سنة ۲۹۲ و حمل إلی البصرة و قد قارب المائة» [۲].

و فی (العبر): «الحافظ صاحب السنن و مسند الوقت ... وثّقه الدارقطنی.

و کان محدّثا حافظا محتشما کبیر الشأن» [۳].

و فی (دول الإسلام): «شیخ المحدثین» [۴].

۳- الیافعی: «الحافظ صاحب السنن و مسند الوقت، و کان محدّثا حافظا محتشما کبیر الشأن» [۵].

۴- السیوطی: «أبو مسلم الکجی الحافظ المسند، وثقه [بقیة] الشیوخ قال الدارقطنی: کان ثقة نبیلا عالما بالحدیث» [۶].

۴ روایة الطبری ... ص: ۳۲۶

و رواه أبو جعفر محمد بن جریر الطبری فی کتابه (تهذیب الآثار) و نصّ علی صحّته بقوله: «هذا الخبر عندنا صحیح» و قد عرفت ذلک من عدة کتب فیما سلف. و قال السیوطی: «کنت أجیب بهذا الجواب دهرا إلی أن وقفت علی

---

[۱] الأنساب- الکجی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۲۶۰.

[۳] العبر- حوادث ۲۹۲.

[۴] دول الإسلام- حوادث ۲۹۲.

[۵] مرآهٔ الجنان- حوادث ۲۹۲.

[۶] طبقات الحفاظ ۲۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۷

تصحیح ابن جریر لحدیث علی فی تهذیب الآثار، مع تصحیح الحاکم لحدیث ابن عباس، فاستخرت اللّه تعالی و جزمت بارتقاء الحدیث عن مرتبهٔ الحسن إلی مرتبهٔ الصحهٔ».

۵ روایهٔ ابن بطهٔ ... ص: ۳۲۷

و رواه أبو عبد اللّه العکبری المعروف بابن بطهٔ بالسند الآتی:

«أبو علی محمد بن أحمد الصواف، ثنا أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه البصری، ثنا محمد بن عمر بن الرومی، ثنا شریک عن سلمهٔ بن کهیل عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

کما علمت روایته من کلام ابن عراق. الوجه (۹۸).

۶ روایهٔ الحاکم ... ص: ۳۲۷

و رواه أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری فی (المستدرک)، کما سیأتی فی کلام الصالحی و الشبراملسی و الزرقانی.

۷ روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۳۲۷

و رواه أبو بکر ابن مردویه الاصبهانی، بسنده عن الشعبی عن: «علی قال

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۸

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

کما علمت روایته فی کلام ابن عراق. الوجه (۹۸) أیضا.

۸ روایهٔ أبی نعیم ... ص: ۳۲۸

و رواه أبو نعیم الاصبهانی حیث قال: «حدثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، نا الحسن بن سفیان، ثنا عبد الحمید بن بحر، ثنا شریک عن سلمهٔ ابن کهیل عن الصنابحی عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. رواه الأصبغ بن نباتهٔ و الحارث عن علی نحوه، و مجاهد عن ابن عباس. عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثله» [۱].

و رواه فی کتاب (المعرفهٔ) أیضا

۹ روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۳۲۸

و رواه أبو الحسن ابن المغازلی الواسطی حیث قال: «قوله علیه السلام: أنا دار الحکمهٔ:
أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان البغدادی- قدم علینا واسطا- أنا أبو الحسن علی بن محمد بن لؤلؤ إذنا، نا عبد الرحمن بن محمد بن المغیرهٔ، نا محمد ابن یحیی، نا محمد بن جعفر الکوفی عن محمد بن الطفیل، عن أبی معاویهٔ عن

---

[۱] حلیهٔ الأولیاء ۱/ ۶۴.

الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. فمن أراد الحکمهٔ فلیأت الباب.
أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان بن الفرج قال أنا محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی الحافظ إجازهٔ نا الباغندی محمد بن محمد بن سلیمان نا سوید عن شریک عن سلمهٔ بن کهیل عن الصنابحی عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها فمن أراد الحکمهٔ فلیأتها من بابها» [۱].

۱۰ روایهٔ أبی المظفّر السمعانی ... ص: ۳۲۹

و رواه أبو المظفر السمعانی فی کتابه (مناقب الصحابهٔ): «عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها» [۲].

۱۱ روایهٔ الدیلمی ... ص: ۳۲۹

و رواه الدیلمی صاحب (فردوس الأخبار) بقوله: «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها» [۳].

۱۲ روایهٔ العاصمی ... ص: ۳۲۹

و رواه العاصمی صاحب (زین الفتی) حیث ذکر مشابه أمیر المؤمنین علیه

---

[۱] المناقب ۸۶- ۸۷.

[۲] مناقب الصحابهٔ- مخطوط.

[۳] فردوس الأخبار.

السلام لآدم أبی البشر. فقال فی شبهه به فی العلم و الحکمهٔ: «و لذلک
قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. و فی بعض الروایات: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

و رواه أیضا فی مقام تفصیل الأسماء التی سمّی بها النبی صلّی اللّه علیه و آله علیا علیه السلام، قال: «و أما باب دار الحکمهٔ، فإنه أخبرنا الشیخ أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن نصر رحمه اللّه، قال أخبرنا الشیخ إبراهیم بن أحمد الحلوانی رحمه اللّه، عن محمود بن محمد بن رجا، عن المأمون بن أحمد و عمّار بن عبد المجید و سلیمان بن خمیرویه، عن الامام محمد بن کرّام رحمه اللّه، عن أحمد بن محمد بن فضیل عن زیاد بن زیاد، عن عبید بن أبی جعد، عن جابر بن عبد اللّه قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها فمن أراد الحکمهٔ فلیأت الباب

. مذکور فی کتاب المکتفی.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه، قال أخبرنا علی بن إبراهیم بن علی قال: حدثنا أو الحسن أحمد بن محمد بن عبدوس الطرائفی، قال حدثنا حکیم بن الحجاج الهروی قال حدثنا إسماعیل بن بنت السدی، قال حدثنا محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمهٔ بن کهیل عن الصنابحی، عن علی قال قال رسول اللّه: صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها.

و أخبرنا محمد بن أبی زکریا رحمه اللّه قال أخبرنا أبو إبراهیم إسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن أحمد الواعظ قراءهٔ علیه بنیسابور، قال أخبرنا أبو بکر هلال ابن محمد بالبصرهٔ قال حدثنا أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه البصری، قال حدثنا محمد بن عمر بن عبد اللّه، قال حدثنا شریک عن سلمهٔ عن الصنابحی عن علی.

و ذکر الحدیث» [۱].

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورهٔ هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۱

۱۳ روایهٔ ابن طلحهٔ الشافعی ... ص: ۳۳۱

و رواه أبو سالم محمد بن طلحهٔ الشافعی بد حدیث مدینهٔ العلم کما سمعت سابقا حیث قال: «و نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسوم بالمصابیح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها» [۱].

۱۴ روایهٔ سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۳۱

و رواه یوسف سبط ابن الجوزی حیث قال بعد حدیث مدینهٔ العلم: «و فی روایهٔ: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. و فی روایهٔ: أنا مدینهٔ الفقه و علی بابها» [۲].

۱۵ روایهٔ الکنجی الشافعی ... ص: ۳۳۱

و رواه أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی حیث عقد بابا خاصا به و هو: «الباب الحادی و العشرون، فیما خصّ اللّه تعالی علیا رضی اللّه عنه بالحکمهٔ. قال اللّه تعالی: وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَهَٔ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً.

أخبرنا عبد اللطیف بن محمد ببغداد، أخبرنا محمد بن عبد الباقی، أخبرنا أبو الفضل بن أحمد حدثنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، حدثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، حدثنا الحسن بن سفیان، حدثنا عبد الحمید بن بحر حدثنا شریک عن سلمهٔ بن کهیل عن

الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی

---

[۱] مطالب السئول: ۶۱.

[۲] تذکرة خواص الأمة: ۴۸.

علیه و آله و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

قلت: هذا حدیث حسن عال. و قد فسّرت الحکمة بالسنّة لقوله عز و جل:

وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ الآیة: یدل علی صحة هذا التأویل ما

قد قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أوتیت الکتاب و مثله معه.

أراد بالکتاب القرآن. و مثله معه ما علّمه اللّه تعالی من الحکمة، و بیّن له من الأمر و النهی و الحلال و الحرام.

فالحکمة هنا هی السنة، فلهذا

قال: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

۱۶ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۳۲

و رواه محب الدین الطبری الشافعی حیث قال: «ذکر اختصاصه بأنه باب دار الحکمة-

عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب» [۲].

و قال أیضا: «ذکر أنه رضی اللّه عنه باب دار الحکمة-

عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

، و قال: حدیث حسن» [۳].

۱۷ روایة الحمّوئی ... ص: ۳۳۲

و رواه صدر الدین الحمّوئی بسنده حیث قال: «أخبرنا شیخنا الامام أبو

---

[۱] کفایة الطالب ۱۱۸- ۱۱۹.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۲۵۵.

[۳] ذخائر العقبی: ۷۷.

عمرو ابن الموفق بقراءتی علیه، قال أنبأ شیخ الإسلام سعد الحق و الدین محمد بن المؤید الحموئی قدّس اللّه روحه إجازة قال: أنبأ شیخ الإسلام نجم الدین أحمد بن عمر ابن محمد بن عبد اللّه الخیوقی إجازة إن لم یکن سماعا قال أنبأ محمد بن عمر ابن علی الطوسی سماعا علیه بقراءتی علیه بنیسابور، قال أنبأ أبو العباس أحمد ابن أبی الفضل السقائی أنبأ أبو سعید محمد بن طلحة الجنابذی،

أنبأ أبو علی أحمد ابن عبد الرحمن الدمشقی، أنبأ أبو بکر یوسف بن القاسم القاضی، نبّأ أبو عبد اللّه ابن محمد القاضی الکوفی، أنبأ إسماعیل بن موسی الفزاری، أنبأنا محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

۱۸ روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۳۳

و رواه ولیّ الدین الخطیب التبریزی صاحب (المشکاة) عن علی علیه السلام: «قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

رواه الترمذی

و قال: هذا حدیث غریب. و قال: روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی، و لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک» [۲].

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۹۹.

[۲] مشکاة المصابیح ۳/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۴

۱۹ روایة الزرندی ... ص: ۳۳۴

و أرسله محمد بن یوسف الزرندی إرسال المسلم، حیث قال بمدح الامام علی علیه السلام: «المخصوص من الحضرة النبویة بکرامة الأخوة و الانتخاب، المنصوص علیه بأنه لدار الحکمة و مدینة العلم باب».

۲۰ روایة العلائی ... ص: ۳۳۴

و دافع صلاح الدین العلائی عن هذا الحدیث و أثبت صحته، ردا علی من طعن فیه ... و قد تقدم نص کلماته عن (اللآلی المصنوعة) فی الوجه (۶۹).

۲۱ روایة الفیروزآبادی ... ص: ۳۳۴

و رواه مجد الدین الفیروزآبادی فی (نقد الصحیح) و حقّقه. و قد تقدمت عبارته سابقا. الوجه (۷۵).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۵

۲۲ روایة ابن الجزری ... ص: ۳۳۵

و رواه شمس الدین ابن الجزری فی کتابه (أسنی المطالب) و قد تقدم نص عبارته. (۷۸).

۲۳ روایهٔ العسقلانی ... ص: ۳۳۵

و رواه ابن حجر العسقلانی و أفتی بحسنه، کما ستعلم من عبارهٔ الشامی و العلقمی و المناوی و الزرقانی.

۲۴ روایهٔ شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۳۵

و رواه السید شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل) فی: «الباب الخامس عشر- فی أنّ النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلم دار الحکمهٔ و مدینهٔ علم و علی لهما باب. و أنه أعلم باللّه تعالی و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب».

قال: «عن علی رحمهٔ اللّه و رضوانه علیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. رواه الحافظ أبو نعیم و الطبری.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۶

و رواه فی المشکاهٔ و قال: أخرجه الترمذی» [۱].

۲۵ روایهٔ السیوطی ... ص: ۳۳۶

و رواه جلال الدین السیوطی فی عدهٔ من کتبه: ففی (القول الجلی):

«الحدیث الخامس عشر- عن علی کرّم اللّه وجهه إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال غریب» [۲].

و فی (الجامع الصغیر): أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. ت عن علی» [۳].

و فی (جمع الجوامع): «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. ت غریب. حل».

و کذا فی (اللئالی المصنوعهٔ) و (شرح الترمذی). و قد أورد کلام ابن جریر و العلائی.

۲۶ إثبات القسطلانی ... ص: ۳۳۶

و أثبته شهاب الدین القسطلانی بوصف النبی صلّی اللّه علیه و آله ب «دار الحکمهٔ» حیث قال: «د- دار الحکمهٔ، الداعی إلی اللّه، دعوهٔ إبراهیم، دعوهٔ النبیین، دلیل الخیرات» [۴].

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۲] القول الجلی: ۳۳.

[۳] الجامع الصغیر ۱/ ۱۰۸.

[۴] المواهب اللدنیة ۱/ ۱۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۷

۲۷ روایة العلقمی ... ص: ۳۳۷

و رواه العلقمی فی شرحه علی الجامع الصغیر حیث قال: «حدیث أنا دار الحکمة و علی بابها.
و قـال فی الکبیر: ت غریب. قلت: و زعم القزوینی و ابن الجوزی بـأنه موضوع. و ردّ علیهمـا الحافظ العلائی و ابن حجر و المؤلف بما یبطل قولیهما» [۱].

۲۸ روایة الشامی ... ص: ۳۳۷

و قال محمد بن یوسف الشامی فی أسماء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:
«حرف الـدال- دار الحکمـة. أخـذه الشـیخ رحمه اللّه تعـالی من حـدیث علی رضـی اللّه عنه: إن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنـا دار الحکمة و علی بابها. رواه الحاکم فی المستدرک
و صـحّحه، و ادعی ابن الجوزی أنه موضوع. و تعقّبه الشـیخ رحمه اللّه تعـالی فی النکت و فی اللآلـی. و قـال الحافظـان العلائی و ابن حجر: الصواب أنه حسن لا صحیح و لا موضوع. و قد بسطت الکلام علیه فی کتاب الفوائد المجموعة فی بیان الأحادیث الموضوعة».

---

[۱] الکوکب المنیر- شرح الجامع الصغیر- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۸

۲۹ روایة ابن حجر المکی ... ص: ۳۳۸

و رواه شهاب الدین ابن حجر المکی فی (الصواعق المحرقة) کما سمعت سابقا حیث قال: «و فی أخری عند الترمذی عن علی قال: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱] و کذا فی (المنح المکیة).

۳۰ روایة المتقی ... ص: ۳۳۸

و رواه علی المتقی الهندی فی فضائله علیه السلام حیث قال: «أنا دار الحکمة و علی بابها. ت عن علی» [۲].
و رواه عن الترمذی و ابن جریر
ثم ذکر قول ابن جریر: «هذا خبر صحیح سنده».

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۳.

[۲] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۹

۳۱ روایة الوصابی ... ص: ۳۳۹

و رواه إبراهیم الوصابی الیمنی: «و عنه- أی عن أمیر المؤمنین- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها.
أخرجه الترمذی فی جامعه
و قال: غریب و أبو نعیم فی المعرفة» [۱].

۳۲ روایه العیدروس ... ص: ۳۳۹

و رواه شیخ بن عبد اللّه العیدروس قائلا: «و فی أخری عن الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۲]

۳۳ روایة السندی ... ص: ۳۳۹

و رواه رحمه اللّه السندی قائلا: «حدیث- أنا دار الحکمة و علی بابها. ابن

---

[۱] الاکتفاء فی مناقب الأربعة الخلفاء- مخطوط.
[۲] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۰

بطة. نع مرطب حب عد خط و فی لفظ: أنا مدینة الفقه. و آخر: أنا مدینة العلم» [... ۱].

۳۴ إثبات المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۰

و أثبته جمال الدین المحدّث فی (أربعینه) حیث وصف الامام علیا علیه السلام ب «المنصوص علیه بأنه لدار الحکمة و مدینة العلم باب» [۲].

۳۵ روایة المناوی ... ص: ۳۴۰

و رواه عبد الرءوف المناوی فی (کنوز الحقائق) و فی (التیسیر) و فی (فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر). و هذا نص عبارته فی الکتاب الأخیر: «أنا دار الحکمة- و فی روایة: أنا مدینة العلم- و علی بابها
، أی علی بن أبی طالب هو الباب الذی یدخل منه إلی الحکمة، و ناهیک بهذه المرتبة ما أسناها و هذه المنقبة ما أعلاها.
و من زعم أن المراد
بقوله: «و علی بابها»

إنه مرتفع من العلو و هو الارتفاع، فقد تحمّل لغرضه الفاسد بما لا یجدیه و لا یسمنه و لا یغنیه.

أخرج أبو نعیم عن ترجمان القرآن مرفوعا: ما أنزل اللّه عزّ و جلّ یا أیها

---

[۱] مختصر تنزیه الشریعة- مخطوط.

[۲] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۳۴۱

الذین آمنوا إلّا و علی رأسها و أمیرها

، و

أخرج عن ابن مسعود قال: کنت عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فسئل عن علی کرّم اللّه وجهه، فقال: قسمت الحکمة عشرة أجزاء فأعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا

، و

عنه أیضا: أنزل القرآن علی سبعة أحرف ما منها حرف إلّا له ظهر و بطن، و أما علی فعنده منه علم الظاهر و الباطن

، و

أخرج أیضا: علی سید المرسلین [المسلمین و إمام المتقین،

و أخرج أیضا: أنا سید ولد آدم و علی سید العرب

، و

أخرج أیضا: علی رایة الهدی،

و أخرج أیضا: إن اللّه أمرنی أن أدنیک و أعلمک لتعی و أنزلت علیّ هذه الآیة:

وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ

و أخرج أیضا عن ابن عباس: کنا نتحدث أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد إلی علی کرّم اللّه وجه سبعین عهدا لم یعهد إلی غیره.

و الأخبار فی هذا الباب لا تکاد تحصی.

«ت» عن اسماعیل بن موسی الفزاری عن محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی أمیر المؤمنین «و قال غریب» و زعم القزوینی کابن الجوزی وضعه، و أطال العلائی ردّه و قال: لم یأت أبو الفرج و لا غیره بعلة قادحة فی هذا الخبر سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر.

و سئل عنه الحافظ ابن حجر فی فتاویه فقال: هذا حدیث صحّحه الحاکم و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات و قال إنه کذب، و الصواب خلاف قولیهما معا و أنه من قسم الحسن لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحط إلی الکذب، قال: و بیانه یستدعی طولا، لکن هذا هو المعتمد» [۱].

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۳/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۳۴۲

۳۶ روایة الشعرانی ... ص: ۳۴۲

و رواه محمد حجازی الشعرانی فی (فتح المولی النصیر بشرح الجامع الصغیر) و حکم بکونه حسنا کما فی شرح العزیزی، فإنه المراد من «قال الشیخ» ... و سیأتی.

۳۷ إثبات یعقوب اللّاهوری ... ص: ۳۴۲

و أثبته الملّا یعقوب البنبانی اللاهوری. و سیأتی کلامه فیما بعد.

۳۸ روایهٔ ابن باکثیر المکی ... ص: ۳۴۲

و رواه أحمد بن الفضل المکی حیث قال: «و عنه أیضا کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. أخرجه الترمذی» [۱].

---

[۱] وسیلهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۳

۳۹ إثبات عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۴۳

و أثبته الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات شرح المشکاهٔ) و کذا فی (أشعهٔ اللمعات). کما ذکر «دار الحکمهٔ» فی أسماء النبی فی (مدارج النبوهٔ).

۴۰ روایهٔ الجفری ... ص: ۳۴۳

و أرسله شیخ بن علی الجفری إرسال المسلّم حیث قال فی (کنز البراهین الکسبیهٔ): «قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

۴۱ روایهٔ العزیزی ... ص: ۳۴۳

و رواه الشیخ علی العزیزی بشرح الجامع الصغیر و قال: «قال العلقمی:
و زعم القزوینی و ابن الجوزی أنه موضوع. و ردّ علیهما الحافظ العلائی و ابن حجر و المؤلف بما یبطل قولهما ... و قال الشیخ: حدیث حسن» [۱].

---

[۱] السراج المنیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۶۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۴

۴۲ روایهٔ الشبراملسی ... ص: ۳۴۴

و رواه علی الشبراملسی فی حاشیته علی المواهب اللدنیهٔ بشرح «دار الحکمهٔ» من أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله قال: «قوله: دار الحکمهٔ. أخذه الشیخ من حدیث علی: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. رواه الحاکم فی المستدرک و صححه».

۴۳ روایهٔ الزرقانی ... ص: ۳۴۴

و أثبته الزرقانی المالکی شارح المواهب اللدنیهٔ و حققه بشرح «دار الحکمهٔ» قال: «لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. رواه الحاکم فی المستدرک

و صححه، و زعم ابن الجوزی و الذهبی أنه موضوع. و ردّ بما یطول.

قال الحافظان العلائی و ابن حجر: الصواب إنه حسن لا صحیح و لا موضوع» [۱].

---

[۱] شرح المواهب اللدنیهٔ ۳/ ۱۲۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۵

۴۴ روایهٔ البدخشانی ... ص: ۳۴۵

و رواه المیرزا محمد البدخشانی فی کتابه (نزل الأبرار) حیث قال بعد ذکر حدیث مدینهٔ العلم: «و هو عند الترمذی و أبی نعیم فی الحلیهٔ عن علی کرم اللّه وجهه بلفظ: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

و فی کتابه (مفتاح النجا): «و أخرجه الترمذی و أبو نعیم فی الحلیهٔ عن علی کرم اللّه وجهه مرفوعا بلفظ: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

و فی کتابه (تحفهٔ المحبین) عن الترمذی و حکم بحسنه بالنظر إلی شواهده.

۴۵ روایهٔ محمد صدر العالم ... ص: ۳۴۵

و رواه محمد صدر العالم فی (معارج العلی) نقلا عن (جمع الجوامع) و قد مرّت عبارته فیما سبق.

۴۶ إثبات النظام السهالوی ... ص: ۳۴۵

و أثبته نظام الدین السهالوی فی (الصبح الصادق) کما ستعرف.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۶

۴۷ روایهٔ ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۴۶

و رواه شاه ولی اللّه الدهلوی فی (قرهٔ العینین) و اختار أنه حسن.

۴۸ روایهٔ الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۴۶

و رواه محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی عن الترمذی، و نقل تصحیح الطبری فی (الروضهٔ الندیهٔ).

۴۹ روایهٔ محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۳۴۶

و رواه المولوی محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلهٔ النجا) عن الترمذی و أبی نعیم.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۷

۵۰ روایهٔ (الدهلوی ...) ص: ۳۴۷

و قال عبد العزیز (الدهلوی) فی کتابه (عزیز الاقتباس): «حدیث أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. رواه الترمذی».
و ذکره (الدهلوی)
فی جواب سؤال بعض السائلین و احتج به، و قد مضت عبارته.

۵۱ إثبات محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۳۴۷

و هو ابن أخ (الدهلوی ...) فإنه أثبت حدیث أنا دار الحکمهٔ فی رسالته (منصب امامت) قال: «و من ذلک الحکمهٔ. قال اللّه تبارک و تعالی وَ لَقَدْ آتَیْنا لُقْمانَ الْحِکْمَهَٔ أَنِ اشْکُرْ لِلَّهِ و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها
. و دعا صلّی اللّه علیه و سلّم لابن عباس: اللهم علمه الحکمهٔ».

۵۲ روایهٔ المحدّث الدهلوی ... ص: ۵۲

و رواه حسن علی المحدث الدهلوی تلمیذ (الدهلوی) قائلا: «عن علی
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۸
رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها.
رواه الترمذی و قال: هذا حدیث غریب، و قال روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکر فیه عن الصنابحی، و لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک، و رواه أحمد عن الصنابحی».

و کذا أثبته فی کتابه (شرح عزیز الاقتباس).

۵۳ روایهٔ السلیمانی ... ص: ۳۴۸

و رواه نور الدین السلیمانی فی (الدر الیتیم) نقلا عن کتاب (الاکتفاء):
«و عنه- أی عن علی علیه السلام- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. أخرجه الترمذی فی جامعه و قال غریب. و أبو نعیم فی المعرفهٔ».

۵۴ روایهٔ ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۴۸

و رواه ولی اللّه اللکهنوی حیث قال بعد حدیث مدینهٔ العلم: «و أورد الترمذی لفظ الدار مکان المدینهٔ».
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۹

۵۵ روایهٔ البلخی القندوزی ... ص: ۳۴۹

و رواه الشیخ سلیمان القندوزی حیث قال: «الترمذی و الحموینی بسندیهما عن سوید بن غفلهٔ عن الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها و فی الباب عن ابن عباس.
الحموینی عن سلمهٔ بن کهیل عن الصنابحی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها.
ابن المغازلی بسنده عن مجاهد عن ابن عباس
. و
أیضا عن سلمهٔ بن کهیل عن الصنابحی عن علی کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».
و روی عن (کنوز الحقائق): «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. للترمذی» و کذا عن (الجامع الصغیر) و عن (الصواعق المحرقهٔ).

۵۶ روایهٔ الشاذلی ... ص: ۳۴۹

و رواه الشاذلی الدمنتی فی (شرح الترمذی) حیث أخرجه.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۰

۲ أنا مدینهٔ الحکمهٔ و علی بابها ... ص: ۳۵۰

اشارهٔ

و ممن رواه أو أرسله إرسال المسلّم:

۱- إسماعیل المدنی الأنماطی ۲- أبو الحسن شاذان الفضلی.

۳- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۴- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۵- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۶- أبو المجامع ابراهیم بن محمد الحموئی.

۷- السید شهاب الدین أحمد.

۸- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۹- عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی.

۱۰- شاه ولی اللّه الدهلوی.

۱۱- المولوی ولی اللّه اللکهنوی.

۱۲- الشیخ سلیمان البلخی القندوزی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۱

۱ روایهٔ الأنماطی ... ص: ۳۵۱

لقد روی هذا الحدیث بترجمهٔ مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام من کتابه فی (تاریخ الصحابهٔ) قائلا: «حدثنا أبو بکر ابن خلاد و فاروق الخطابی قالا: أخبرنا أبو مسلم الکجی، عن محمد بن عمر بن الرومی، عن شریک عن سلمهٔ بن کهیل، عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ الحکمهٔ و علی بابها»

۲ روایهٔ شاذان الفضلی ... ص: ۳۵۱

و رواه أبو الحسن شاذان الفضلی فی کتابه فی (خصائص علی) علیه السلام علی ما نقل عنه جلال الدین السیوطی، کما ستعلم.

۳ روایهٔ الدارقطنی ... ص: ۳۵۱

و رواه أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی أیضا ... کما ستعلم من عبارهٔ الحافظ الخطیب البغدادی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۲

۴ إثبات أبی نعیم ... ص: ۳۵۲

و أثبت الحافظ أبو نعیم هـذا الحـدیث بوصـفه سـیدنا أمیر المؤمنین علیه السـلام ب «مدینهٔ الحکمهٔ»، إذ فی مدحه بقوله: «سـید القوم، محب الشهود و محبوب العبود، باب مدینهٔ الحکمهٔ و العلوم» [... ۱].

۵ روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۲

و رواه الحافظ أبو بکر الخطیب البغدادی فی (تاریخ بغداد) حیث قال:
«أخبرنا علی بن أبی علی المعدّل و عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن سابور، حدثنا عثمان بن إسماعیل بن مجالد، حدثنا أبو معاویهٔ الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ الحکمهٔ و علی بابها فمن أراد الحکمهٔ فلیأت الباب» [۲].
و فی کتاب (تلخیص المتشابه فی الرسم) بقوله: «أخبرنی الحسن بن أبی طالب نا علی بن عمر الحافظ، ثنا محمد بن إبراهیم الأنماطی، نا الحسین بن عبید اللّه التمیمی، نا حبیب بن النعمان قال: أتیت المدینهٔ لأجاور بها، فسألت

---

[۱] حلیهٔ الأولیاء ۱/ ۶۱.

[۲] تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۳

من خیر أهلها فأشاروا إلی جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب، فأتیته فسلّمت علیه، فقال لی: أنت الأعرابی الذی سمعت من أنس بن مالک خمسهٔ عشر حدیثا؟ قال قلت: نعم. قال: فأملها علی، قال: فأملیتها علی ابنه و هو یسمع فقلت له: الا تحدثنی بحدیث عن جدّک أخبرک به أبوک؟ قال: یا أعرابی ترید أن یبغضک الناس و ینسبوک إلی الرفض؟ قال قلت: لا. قال: حدثنی أبی عن جدّی قال حدثنی جابر بن عبد اللّه قال رسول اللّه: أبو بکر و عمر سیدا کهول أهل الجنهٔ.
قال: فعجّلت. فعرف الذی أردت. قال:
و حدثنی أبی عن أبیه عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ الحکم- أو الحکمهٔ- و علی بابها، فمن أراد المدینهٔ فلیأت الباب» [۱].
کما و ستعلم ذلک من عبارهٔ السیوطی الآتیهٔ.

۶ روایهٔ الحموئی ... ص: ۳۵۳

و رواه صدر الدین أبو المجامع الحموینی، کما ستعلم من عبارهٔ القندوزی.

۷ روایهٔ شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۵۳

و قال شهاب الدین أحمد: «قال الامام الهمام المتفق علی علو شأنه فی العلوم

---

[۱] تلخیص المتشابه ۱/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۴

و الأعمال، المتّسق له دراری الفضل فی سلک النظم بألسنهٔ أهل الکمال، الحافظ الورع البارع العالم العامل العارف الکامل بلا شک و مریهٔ: أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی، فی کتابه الفائق اللائق المسمی بالحلیهٔ: «و سید القوم محب الشهود و محبوب المعبود،

باب مدینهٔ الحکم و العلوم» [... ۱].

۸ روایهٔ السیوطی ... ص: ۳۵۴

و قال جلال الـدین السیـوطی: «قال أبو الحسن شاذان الفضـلی فی خصائص علی: ثنا أبو بکر محمد بن ابراهیم بن فیروز الأنماطی، ثنا الحسین بن عبـد اللّه التمیمی، ثنـا حبیب بن النعمان، حـدثنی جعفر بن محمـد، حـدثنی أبی عن جـدی عن جابر بن عبـد اللّه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ الحکمهٔ و علی بابها فمن أراد المدینهٔ فلیأت إلی بابها.

أخرجه الخطیب فی تلخیص المتشابه من طریق الدارقطنی، ثنا محمد بن ابراهیم الأنماطی به» [۲]

۹ روایهٔ المناوی ... ص: ۳۵۴

و رواه عبد الرءوف المناوی حیث قال: «أنا دار الحکمهٔ. و فی روایهٔ: أنا

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۲] اللئالی المصنوعهٔ ۱/ ۳۳۵.

مدینهٔ الحکمهٔ- و علی بابها

. أی: علی بن أبی طالب هو الباب الذی یدخل منه إلی الحکمهٔ» [۱].

۱۰ روایهٔ ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۵۵

و رواه شاه ولی اللّه الدهلوی فی (إزالهٔ الخفا) مستشهدا به مرسلا إیّاه إرسال المسلّم حیث قال فی ذکر مآثر أمیر المؤمنین علیه السلام: «و حکمته أکثر من أن تحصـر و تحصـی و کیف یتیسـر ذلـک و قـد قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنا مدینـهٔ الحکمـهٔ و علی بابها»؟

۱۱ روایهٔ ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۵۵

و کذا قال المولوی ولی اللّه اللکهنوی فی ذکر مناقب الامام علیه السلام من کتابه (مرآهٔ المؤمنین).

۱۲ روایهٔ القندوزی ... ص: ۳۵۵

اشارهٔ

و قال القندوزی البلخی الحنفی: «أخرج الحموینی عن سعید بن جبیر عن

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۶

ابن عباس رضـی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة الحکمة و أنت بابها و لن تؤتی المدینة إلّا من قبل البـاب، و کـذب من زعم أنه یحبّنی و یبغضـک، لأنـک منی و أنا منک، لحمک من لحمی و دمک من دمی و روحک من روحی و سریرتک من سریرتی و علانیتک من علانیتی. و أنت إمام أمّتی و وصیی.

سعد من أطاعک و شـقی من عصاک و ربح من تولاک و خسر من عاداک. فاز من لزمک و هلک من فارقک و مثلک و مثل الأئمة من ولدک مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق. و مثلکم مثل النجوم کلما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامة» [۱].

تنبیه ... ص: ۳۵۶

یظهر من الحافظ الدارقطنی أن له کلاما فی ثبوت

حدیث: (أنا مدینة الحکمة و علی بابها) عن سیدنا علی علیه السلام.

و هذا نص کلامه

فی (العلل): «و سـئل عن حـدیث الصـنابحی عن علی عن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنا مدینة الحکمة و علی بابها فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها.

فقال: هو حدیث یرویه سلمة بن کهیل. و اختلف عنه. فرواه شریک عن سلمة عن الصنابحی عن علی. و اختلف عن شریک، فقیل عنه عن سلمة عن رجل عن الصنابحی. و رواه یحیی بن سلمة بن کهیل عن أبیه عن سوید بن غفلة عن الصنابحی و لم یسنده.

و الحدیث مضطرب غیر ثابت. و سلمة لم یسمع من الصنابحی» [۲].

أقول: هـذا من الـدارقطنی غیر مقبول. إذ لا تنافی بین طرق الحـدیث، بل إن بعضـها یقوّی البعض الآخر، و لا اضـطراب ... و توضیح ذلک:

---

[۱] ینابیع المودة: ۱۳۰/ ۶/ ۲۳۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۱۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۷

إن الطریق الذی فیه «شـریک عن سلمة عن الصنابحی عن علی» لا کلام فی ثبوت الحدیث به، و دعوی الدارقطنی أن «سلمة لم یسمع من الصـنابحی» غیر مسموعة، لأنها شهادة علی النفی، بل لا وجه لاستبعاد سماعه منه، لأن سلمة ولد سنة ۷۴ کما ذکر ابن حجر [۱]. و قد مات الصنابحی- و هو عبد الرحمن بن عسیلة- زمن عبد الملک، و ذکره البخاری فیمن مات بین السبعین إلی الثمانین کما قال ابن حجر. فلو کانت وفاته سنة ۷۰ کان سلمة من أبناء الثالثة و العشرین.

فلا إشکال فی سماعه منه.

و الطریق الذی فیه: «شـریک عن سلمة عن رجل عن الصنابحی» یثبت به الحدیث کذلک، لأن «الرجل» فیه هو «سوید بن غفلة» بقرینة الطریق الآخر و هو من ثقات التابعین قال الـذهبی: «سویـد بن غفلـة الجعفی أبو أمیة ولد عام الفیل قدم المدینة حین دفنوا النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم. و سمع أبا بکر و عدّة.

و عنه سلمهٔ بن کهیل و عبدهٔ بن أبی لبابهٔ. ثقهٔ إمام زاهد قوّام» [۲].

و أما قول الدارقطنی: «و رواه یحیی بن سلمهٔ بن کهیل عن أبیه عن سوید ابن غفلهٔ عن الصنابحی و لم یسنده» أی: لم یسنده إلی الصنابحی، بل رواه عن أمیر المؤمنین علیه السلام من دون ذکر له.

ففیه: إن «سوید بن غفلهٔ» تابعی مخضرم، روی عن الخلفاء الأربعهٔ کما لا یخفی علی من لاحظ کتب الرجال، و قد نص علی ذلک الحافظ العلائی فی (أجوبته) و الفیروزآبادی فی (نقد الصحیح). علی أنه و الصنابحی فی طبقهٔ واحدهٔ و لم یکن بین قدومهما المدینهٔ المنورهٔ إلّا أیّام معدودهٔ. قال ابن حجر: «سوید بن غفلهٔ- بفتح المعجمهٔ و الفاء- أبو أمیهٔ الجعفی، مخضرم من کبار التابعین، قدم المدینهٔ یوم دفن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و کان مسلما فی حیاته، ثم نزل الکوفهٔ

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۲۳۰.

[۲] الکاشف ۱/ ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۸

و مات سنهٔ ۸۰ و له مائهٔ و ثلاثون سنهٔ» [۱].

و قال: «عبد الرحمن بن عسیلهٔ- بمهملهٔ مصغرا- المرادی أبو عبد اللّه الصنابحی ثقهٔ من کبار التابعین. قدم المدینهٔ بعد موت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بخمسهٔ أیام، مات فی خلافهٔ عبد الملک» [۲].

فلا مانع من سماع کلا الرجلین الحدیث من أمیر المؤمنین علیه السلام مباشرهٔ، فعدم إسناد «سوید بن غفلهٔ» الحدیث إلی «الصنابحی» لا یوجب الطعن فی هذا الطریق.

فظهر أن تعلّل الدارقطنی بهذا فی (العلل) لیس إلّا عن جهل و غفلهٔ إن لم یکن من علهٔ فی قلبه...

و لا یخفی أن ما ذکره یدور حول الحدیث عن أمیر المؤمنین خاصهٔ ... و قد علمت من عبارهٔ الخطیب و السیوطی أن الدارقطنی من رواته عن جابر. کما عرفت من روایهٔ الحموینی ورود هذا الحدیث عن ابن عباس أیضا.

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۳۴۱.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۹

۳ أنا دار العلم و علی بابها ... ص: ۳۵۹

اشارهٔ

و ممن رواه أو أثبته:

۱- أبو محمد الحسین بن مسعود البغوی.

۲- محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۳- علی بن سلطان القاری.

۴- أحمد بن الفضل بن باکثیر المکی.

۵- شیخ بن علی الجفری.

۶- سلیمان بن إبراهیم القندوزی.

۱ روایة البغوی ... ص: ۳۵۹

أما البغوی فقد روی هذا الحدیث الشریف فی کتابه (مصابیح السنة) کما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۳۶۰

ستعلم من عبارة المحب الطبری الآتیة.

۲ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۶۰

فقد قال محب الدین الطبری فی (ذخائر العقبی) إذ قال: «ذکر أنه رضی اللّه عنه باب دار العلم و باب مدینة العلم. عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها.

أخرجه البغوی فی المصابیح فی الحسان.

و أخرجه أبو عمرو قال: أنا مدینة العلم و علی بابها. و زاد: فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۱].

و فی (الریاض النضرة): «ذکر اختصاصه بأنه دار العلم و باب مدینة العلم. عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه فی المصابیح فی الحسان»....

و فیه: «ذکر علمه و فقهه. و قد تقدم- فی ذکر أعلمیته مطلقا و أعلمیته بالسنة، و أنه باب دار العلم، و أن أحدا من الصحابة لم یکن یقول: «سلونی» غیره، و إحالة جمع من الصحابة علیه- معظم أحادیث هذا الذکر».

۳ روایة القاری ... ص: ۳۶۰

و قال علی القاری: «و عنه. أی عن علی. قال قال رسول اللّه صلّی اللّه

---

[۱] ذخائر العقبی ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۳۶۱

علیه و سلّم: أنا دار الحکمة. و فی روایة: أنا مدینة العلم.

و

فی روایة المصابیح: أنا دار العلم و علی بابها. و فی روایة زیادة: فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۱].

۴ روایة ابن باکثیر ... ص: ۳۶۱

و قال ابن باکثیر المکی: «و عن سیدنا علی کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه

البغوی فی الحسان من المصابیح»

۵ روایة الجفری ... ص: ۳۶۱

و قال الجفری فی (کنز البراهین): «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها»

۶ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۱

و رواه القندوزی البلخی عن (ذخائر العقبی) کما تقدم.

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۲

۴ أنا میزان العلم و علی کفّتاه ... ص: ۳۶۲

اشارة

و من رواته:

۱- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی ۲- السید علی بن شهاب الدین الهمدانی.

۳- عبد الوهاب بن محمد رفیع الدین البخاری.

۴- سلیمان القندوزی البلخی.

۱ روایة الدیلمی ... ص: ۳۶۲

قال الدیلمی فی (فردوس الأخبار): «ابن عباس: أنا میزان العلم، و علی کفّتاه، و الحسن و الحسین خیوطه، و فاطمة علاقته، و الأئمة من أمتی عموده. یوزن فیه أعمال المحبین لنا و المبغضین لنا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۳

۲ روایة الهمدانی ... ص: ۳۶۳

و رواه السید علی الهمدانی فی (روضة الفردوس) و (مودة القربی) و (السبعین فی فضائل أمیر المؤمنین) کذلک عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۳ روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۶۳

و رواه عبد الوهاب البخاری فی تفسیره (تفسیر أنوری) عن صاحب الفردوس عن ابن عباس کذلک.

۴ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۳

و أورد الشیخ سلیمان القندوزی روایات الهمدانی فی کتابه (ینابیع المودة).

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۴

۵ أنا مدینة الجنة و علی بابها ... ص: ۳۶۴

و من رواته:

۱- أبو الحسن علی بن محمد- ابن المغازلی.

۲- سلیمان القندوزی البلخی.

قال ابن المغازلی:

«قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة الجنة:

أخبرنا محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه إذنا، عن أبی طاهر ابراهیم بن محمد بن عمر بن یحیی العلوی، نا عمر بن عبد اللّه بن محمد بن عبید اللّه، نا عبد الرزاق ابن سلیمان بن غالب الأزدی، نا رباح و محمد بن سعید ابن شرحبیل، نا أبو عبد الغنی الحسن بن علی نا عبد الوهاب بن همام، حدثنی أبی عن أبیه عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة الجنة و علی بابها فمن أراد الجنة فلیأتها من بابها» [۱].

و رواه القندوزی عن ابن المغازلی کذلک.

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین لابن المغازلی: ۸۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۵

۶ أنا مدینة الفقه و علی بابها ... ص: ۳۶۵

اشارة

و من رواته:

۱- أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد- ابن بطة العکبری.

۲- شمس الدین یوسف بن قزعلی- سبط ابن الجوزی.

۳- أبو الحسن علی بن محمد بن عراق الکنانی.

۴- رحمة اللّه بن عبد اللّه السندی.

۱ رواية ابن بطة ... ص: ۳۶۵

رواه ابن بطـة العكبرى بالسـند الآـتى: «ثنـا أبو بكر محمـد بن القـاسم النحوى قال ثنا عبـد اللّه بن ناجيـة، قال ثنا أبو منصور شـجاع بن شجاع، قال ثنا عبد الحميد بن بحر البصرى، قال ثنا شريك، قال حدثنا سلمة بن كهيل عن
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۶
عبد الرحمن عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة الفقه و على بابها».

۲ رواية سبط ابن الجوزى ... ص: ۳۶۶

و قال سـبط ابن الجوزى فى ذكر حـديث أنا مدينـة العلم: «و فى رواية: أنا دار الحكمة و على بابها. و فى رواية: أنا مدينة الفقه و على بابها» [۱].

۳ رواية ابن عراق ... ص: ۳۶۶

و قال ابن عراق كما سمعت سابقا: «أنا دار الحكمة و على بابها. ابن بطة نع مرطب حب عد خط.
و
فى لفظ: أنا مدينة الفقه. و فى آخر: أنا مدينة العلم»....

۴ رواية السندى ... ص: ۳۶۶

و أورد رحمة اللّه السندى فى (مختصر تنزيه الشريعة) عبارة ابن عراق بنصها.

---

[۱] تذكرة خواص الامة: ۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۷

۷ أنا ميزان الحكمة و على لسانه ... ص: ۳۶۷

و ممن أثبته:
۱- أبو حامد محمد بن محمد الغزالى.
۲- كمال الدين الحسين الميبدى اليزدى.
قال الميبدى:
«و يجب على طالبى طريق الإيقان و شاربى رحيق العرفان- بحكم:
«أنا مدينة العلم و على بابها» أخرجه الترمذى.

و

«أنا میزان الحکمهٔ و علی لسانه» المذکور فی الرسالهٔ العقلیهٔ للإمام الغزالی

– التوجه إلی باطن ملکوت موطن سیدنا أمیر المؤمنین، إمام المحسنین، یعسوب الواصلین، مطلوب الکاملین» [... ۱].

---

[۱] الفواتح– شرح دیوان أمیر المؤمنین: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۸

۸ أنا المدینهٔ و أنت الباب و لا تؤتی المدینهٔ إلّا من بابها ... ص: ۳۶۸

و ممن رواه: العاصمی.

قال أبو محمد أحمد بن محمد العاصمی ما نصه: «و أخبرنا محمد بن أبی زکریا الثقهٔ رحمه اللّه، قال حدثنا أبو الحسن علی بن أحمد بن عبدان، قال أخبرنا محمد ابن عمر بن سلم الجعابی الحافظ أبو بکر، قال حدثنی أبو محمد القاسم بن محمد ابن جعفر بن محمد بن عبد اللّه بن محمد بن عمد بن علی، قال حدثنی أبی عن أبیه عن محمد بن عبد اللّه عن أبیه عبد اللّه بن محمد عن أبیه محمد عن أبیه عمر عن أبیه علی بن أبی طالب رضی اللّه عنهم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: إن اللّه أمرنی أن أدنیک و لا أقصیک، و أعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذا الآیهٔ: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌ فأنت الاذن الواعیهٔ لعلمی یا علی، و أنا المدینهٔ و أنت الباب و لا تؤتی المدینهٔ إلّا من بابها» [۱].

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورهٔ هل أتی– مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۹

۹ فهو باب مدینهٔ علمی– أو– فهو باب علمی ... ص: ۳۶۹

اشارهٔ

قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث المعراج، و من رواته:

۱– أبو الحسن علی بن محمد– ابن المغازلی.

۲– أبو المؤیّد الموفق بن أحمد– الخطیب الخوارزمی.

۳– الشیخ سلیمان القندوزی البلخی.

۱ روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۳۶۹

قال أبو الحسن ابن المغازلی: «قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبرئیل بدرنوک من درانیک الجنهٔ:

أخبرنا أبو محمد الحسن بن أحمد بن موسی الکندجانی، نا أبو الفتح هلال ابن محمد الحفّار، نا إسماعیل بن علی بن رزین، نا أخی دعبل بن علی، نا شعبهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۰

ابن الحجّاج عن أبی التیاح عن ابن عبّاس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبرئیل بدرنوک من الجنهٔ، فجلست علیه، فلمّا صرت بین یدی ربی فکلّمنی و ناجانی، فما علّمنی شیئا إلّا علمه علی، فهو باب مدینهٔ علمی.

ثم دعاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلیه فقال له: یا علی، سلمک سلمی و حربک حربی، و أنت العلم بینی و بین أمتی من بعدی» [۱].

۲ روایهٔ الخوارزمی ... ص: ۳۷۰

و رواه الموفّق الخوارزمی المکی بلفظ ...: «فهو باب علمی» ... علی ما نقل عنه القندوزی. فإنه بعد أن أورد الحدیث عن ابن المغازلی کما تقدّم رواه عن الخوارزمی بسنده عن ابن عباس، لکن بلفظ «فهو باب علمی» [۲].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۵۰.

[۲] ینابیع المودهٔ ۶۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۱

۱۰ علی منی و أنا من علی، فهو باب علمی و وصیی ... ص: ۳۷۱

قاله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث لعبد الرحمن بن عوف.

رواه السید علی الهمدانی، و عنه القندوزی، و هذا لفظه:

«عن عکرمهٔ عن ابن عباس رضی اللّه عنه: - قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعبد الرحمن بن عوف: یا عبد الرحمن، إنّکم أصحابی، و علی بن أبی طالب أخی و منی و أنا من علی، فهو باب علمی و وصیی. و هو و فاطمهٔ و الحسن و الحسین هم خیر أهل الأرض عنصرا و شرفا و کرما» [۱].

---

[۱] ینابیع المودهٔ ۲۶۳ عن المودهٔ فی القربی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۲

۱۱ علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به ... ص: ۳۷۲

اشارهٔ

و من رواته:

۱- شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۲- شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۳- السید علی الهمدانی.

۴- جلال الدین السیوطی.

۵- عبد الوهاب البخاری.

۶- علی المتقی الهندی.

۷- إبراهیم الوصابی الیمنی.

۸- جلال الدین المحدّث الشیرازی.

۹- محمد صدر العالم.

۱۰- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۱۱- نور الدین السلیمانی.

۱۲- ولی اللّه اللکهنوی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۳

۱۳- سلیمان القندوزی البلخی.

۱ روایهٔ شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۷۳

أما شیرویه الدیلمی فتعلم من عبارهٔ الهمدانی فی (المودهٔ القربی) و المتقی فی (کنز العمال) و غیرهما.

۲ روایهٔ شهردار الدیلمی ... ص: ۳۷۳

و أما روایهٔ شهردار الدیلمی فتعلم من عبارهٔ السیوطی فی (اللآلی) و الوصابی فی (الاکتفاء) و غیرهما.

۳ روایهٔ الهمدانی ... ص: ۳۷۳

و أما روایهٔ الهمدانی فهی فی کتابه (السبعین من مناقب أمیر المؤمنین):

«الحدیث التاسع و العشرون. عن أبی الدرداء [أبی ذر] رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفهٔ و مودهٔ عبادهٔ. رواه صاحب

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۴

الفردوس» [۱]

۴ روایهٔ السیوطی ... ص: ۳۷۴

و أما روایهٔ السیوطی فهذا نصها فی (اللآلی المصنوعهٔ): «و قال الدیلمی:

أنا أبی، أنا المیدانی، أنا أبو محمد الحلّاج، أنا أبو الفضل محمد بن عبد اللّه، ثنا أحمد بن عبید الثقفی، ثنا محمد بن علی بن خلف العطار، ثنا موسی بن جعفر ابن إبراهیم بن محمد بن علی بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، ثنا عبد المهیمن ابن العباس عن أبیه، عن جده سهل بن سعد عن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی،

حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفهٔ» [۲].

و رواه فی کتابه (جمع الجوامع) و لفظه: «علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفهٔ. الدیلمی عن أبی ذر».

و قال فی (القول الجلی فی فضائل علی): «الحدیث الثامن و الثلاثون- عن أبی ذر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إیمان و بغضه نفاق و النظر إلیه رأفهٔ».

---

[۱] انظر: ینابیع المودهٔ: ۲۵۴.

[۲] اللئالی المصنوعهٔ ۱/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۵

۵ روایهٔ عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۷۵

و أما روایهٔ عبد الوهاب البخاری فهی فی تفسیره (تفسیر أنوری) عن الدیلمی صاحب الفردوس باللفظ المتقدم.

۶ روایهٔ المتقی ... ص: ۳۷۵

و أما روایهٔ علی المتقی فهی: «علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفهٔ. الدیلمی عن أبی ذر» [۱].

۷ روایهٔ الوصابی ... ص: ۳۷۵

و أما روایهٔ الوصابی فهی عن (مسند الفردوس) عن ابن عباس. قال:

«و عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۶

رأفهٔ أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس» [۱].

۸ روایهٔ الجمال المحدّث ... ص: ۳۷۶

و أمّا روایهٔ جمال الدین المحدّث فهذا لفظها: «الحدیث الثامن عشر- عن أبی ذر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: علی باب علمی و هدیی، و مبیّن لأمّتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إیمان و بغضه نفاق» [۲].

۹ روایة صدر العالم ... س: ۳۷۶

و أما روایة محمد صدر العالم فهی فی (معارج العلی) عن الدیلمی عن أبی ذر.

۱۰ روایة العجیلی ... ص: ۳۷۶

و أمّا روایة أحمد العجیلی فقوله: «و فی الکبیر للسیوطی رحمه اللّه، قال صلّی

---

[۱] الاکتفاء فی مناقب الخلفاء- مخطوط.

[۲] الأربعین فی مناقب أمیر المؤمنین الحدیث: ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۷

اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی. رواه أبو ذر» [۱].

۱۱ روایة السلیمانی ... ص: ۳۷۷

و أما روایة نور الدین السلیمانی فهی هذه: «و عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إیمان و بغضه نفاق و النظر إلیه رأفة. أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس» [۲].

۱۲ روایة اللکهنوی ... ص: ۳۷۷

و أمّا روایة ولی اللّه اللکهنوی فهی قوله: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفة» [۳].

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۲] الدر الیتیم- مخطوط.

[۳] مرآة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۸

۱۳ روایة القندوزی ... ص: ۳۷۸

و أما روایة الشیخ سلیمان القندوزی فهی فی (ینابیع المودة) عن (السبعین) باللفظ المتقدم. و کذا عن (المودة فی القربی) [۱].

---

[۱] ینابیع المودهٔ: ۲۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۹

۱۲ ... و أنت باب علمی ... ص: ۳۷۹

اشارهٔ

هو فی حدیث طویل مشتمل علی جملهٔ من فضائل علی علیه السلام، روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، مخاطبا للإمام علیه السلام یوم خیبر ... و من رواته:

۱- أبو سعد عبد الملک الخرکوشی.

۲- أبو نعیم الاصبهانی.

۳- أبو منصور شهردار الدیلمی.

۴- أبو المؤیّد الموفّق الخوارزمی.

۵- أبو العلاء العطّار الهمدانی.

۶- أبو حامد محمود الصالحانی.

۷- أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی.

۸- السید شهاب الدین أحمد.

۹- الشیخ سلیمان القندوزی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۰

۱ روایهٔ الخرکوشی ... ص: ۳۸۰

أما روایهٔ الخرکوشی فهی فی (شرف النبوهٔ) کما ستعلم من (توضیح الدلائل).

۲ روایهٔ أبی نعیم ... ص: ۳۸۰

و أما روایهٔ أبی نعیم فستعلم من عبارهٔ (توضیح الدلائل).

۳ روایهٔ الدیلمی ... ص: ۳۸۰

و أما روایهٔ الدیلمی فستعلمها من عبارهٔ الموفّق الخوارزمی، فإنه یروی الحدیث عنه معبّرا عنه ب «سید الحفّاظ».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۱

۴ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۸۱

فقد قال ما نصه: «حدثنا سیّد الحفاظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی- فیما کتب إلیّ من همدان- حدثنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه ابن عبدوس الهمدانی کتابة، أخبرنا الشیخ أبو طاهر الحسین بن علی بن سلمة رضی اللّه عنه- من مسند زید بن علی رضی اللّه عنه،- حدثنا الفضل بن الفضل ابن العباس، حدّثنا أبو عبد اللّه محمد بن سهل، حدّثنا محمد بن عبد اللّه البلدی، حدثنی إبراهیم بن عبید اللّه بن العلا، حدثنی أبی عن زید بن علی رضی اللّه عنه عن أبیه عن جدّه عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال:

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لولا أن یقول فیک طوائف من أمتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم، لقلت الیوم فیک مقالا لا تمرّ علی ملأ من المسلمین إلّا أخذوا من تراب نعلیک و فضل طهورک یستشفون به.

و لکن حسبک أن تکون منی و أنا منک، ترثنی و أرثک. و أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی. أنت تؤدّی دینی و تقتل علی سنتی، و أنت فی الآخرة أقرب الناس منی، و أنک غدا علی الحوض خلیفتی و تذود عنه المنافقین، و أنت أول من یرد علی الحوض، و أنت أول داخل الجنة من أمتی، و إن شیعتک علی منابر من نور رواء مرویین مبیضّة وجوههم حولی، أشفع لهم فیکونون غدا فی الجنة جیرانی. و إن عدوّک ظماء مظمئون مسودّة وجوههم مقمحون، حربک حربی و سلمک سلمی، و سرک سری و علانیتک علانیتی، و سریرة صدرک کسریرة صدری، و أنت باب علمی.

و إن ولدک ولدی، و لحمک لحمی، و دمک دمی. و إن الحق معک، و الحق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۲

علی لسانک، و فی قلبک، و بین عینیک، و الإیمان مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی. و إن اللّه عزّ و جلّ أمرنی أن أبشرّک أنک و عترتک فی الجنة و أن عدوک فی النار، لا یرد الحوض علیّ مبغض لک، و لا یغیب عنه محب لک.

قال علی: فخررت له سبحانه و تعالی ساجدا، و حمدته علی ما أنعم به علی من الإسلام و القرآن، و حبّبنی إلی خاتم النبیین و سید المرسلین صلّی اللّه علیه و آله و سلّم» [۱].

۵ روایة العطّار الهمدانی ... ص: ۳۸۲

و أما روایة الحفاظ أبی العلاء العطّار فستعلمها من عبارة الکنجی، فإنه من أعلام سند روایته.

۶ روایة الصالحانی ... ص: ۳۸۲

و أما روایة أبی حامد الصالحانی فتعلم من عبارة (توضیح الدلائل)، فقد نقل عنه الحدیث.

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین. و عنه القندوزی فی الینابیع: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۳

۷ روایة الکنجی ... ص: ۳۸۳

و أما روایة الکنجی الشافعی ... فقد قال ما نصه: «أخبرنی أبو إسحاق إبراهیم بن یوسف بن برکة الکتبی، أخبرنا الحافظ أبو العلاء الهمدانی، أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه الهمدانی، حدثنا أبو طاهر الحسین بن علی بن سلمة عن مسند زید بن علی رضی اللّه عنه، حدثنا الفضل بن الفضل بن العباس»...

إلی آخره [۱]، کما تقدم فی الخوارزمی.

۸ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۸۳

و أما روایة شهاب الدین أحمد فهی: «عن زید بن علی بن الحسین بن علی ابن أبی طالب، عن أبیه عن جده عن علی بن أبی طالب رضی اللّه تعالی عنه و عنهم، قال قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لولا أن تقول طوائف من أمتی فیک ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم...

رواه الامام الحافظ الصالحانی و قال: أخبرنا محمد بن إسماعیل بن أبی نصر بدانکفاد بقراءتی علیه قال: حدثنا الحسن بن أحمد قال: أخبرنا الامام الحافظ العالم الربانی أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی بسنده إلی زید بن علی.

فذکر سنده

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۴

و رواه أیضا الإمام أبو سعد فی شرف النبوة بتغییر یسیر فی اللفظ و زیادة هی: لیس أحد من الأمة یتقدّمک، و أن أمیر المؤمنین علیا کرم اللّه تعالی وجهه خرّ ساجدا، ثم قال: الحمد للّه الذی أنعم علیّ بالإسلام، و هدانی بالقرآن، و حبّبنی إلی خیر البریة خاتم النبیین و سید المرسلین، إحسانا منه و تفضّلا.

أقول: هذا حدیث جامع یدخل فیه أشتات أبواب المناقب، و یشتمل أسباب خصائص الفضائل و علو المراتب، قد رواه أجلة الثقات من أهل السنة و عناه أدلة الثقاة، و للّه الفضل و المنة، و المراد من إیراده فی هذا الباب کما خطّه قلمی لفظة: و تقاتل علی سنتی و الایمان مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی» [۱].

۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۸۴

و أما روایة القندوزی فهی: «الموفق بن أحمد قال: أخبرنا سیّد الحفاظ أبو منصور» ... إلی آخر ما تقدم فی الخوارزمی [۲].

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

[۲] ینابیع المودة: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۵

۱۳ عیبة علمی و بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۸۵

اشارهٔ

و من رواته:

۱- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۲- أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد الخوارزمی.

۳- أبو القاسم عبد الکریم بن محمد الرافعی.

۴- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی.

۵- أبو المجامع صدر الدّین الحموئی.

۶- حسام الدین أبو عبد اللّه حمید المحلی.

۷- السید شهاب الدین أحمد.

۸- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

۹- سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۶

۱ روایهٔ أبی نعیم ... ص: ۳۸۶

رواه أبو نعیم الاصـفهانی بإسناده عن ابن عباس- حیث قال: «حدثنا أبو الفرج أحمد بن جعفر النسائی قال: حدثنا محمد بن جریر قال: حدّثنا عبد اللّه بن داهر الرازی قال: حدّثنی أبی داهر بن یحیی الأحمری المقری قال: حدّثنا الأعمش عن عبایهٔ، عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی و دمه من دمی، و هو منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی.

و قـال: یا أم سـلمهٔ، اشـهدی و اسـمعی: هـذا علی أمیر المؤمنین و سـید المسـلمین و عیبـهٔ علمی بابی الـذی أوتی منه، و الوصـی علی الأموات من أهل بیتی، أخی فی الدنیا و خدینی فی الآخرهٔ، و معی فی السّنام الأعلی» [۱].

۲ روایهٔ الخوارزمی ... ص: ۳۸۶

و رواه الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی فی (المناقب) بقوله: «أنبأنی مهذب الأئمهٔ هذا قال: أنبأنا محمد بن علی الشاهد قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقری- قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ قال: حدّثنا حبیب بن الحسن قال: حدثنا

---

[۱] منقبهٔ المطهرین أهل بیت محمد سید الأولین و الآخرین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۷

عبـد اللّه بن أیوب القرنی قال: حـدّثنا زکریا بن یحیی المنقری قال: حـدّثنا إسـماعیل ابن عباد المـدنی، عن شـریک، عن منصور، عن ابراهیم بن علقمهٔ، عن عبد اللّه قال: خرج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من عند زینب بنت جحش، فأتی بیت أم سلمهٔ- و کان یومها من رسول اللّه- فلم یلبث أن جاء علی رضـی اللّه عنه فـدقّ الباب دقّا خفیفا، فاسـتثبت رسول اللّه الدقّ و أنکرته أمّ سـلمهٔ، فقال لها رسول

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قومی فافتحی له الباب. فقالت: یا رسول اللّه من هذا الذی بلغ من خطره ما أفتح له الباب فأتلقاه بمعاصمی و قد نزلت فیّ آیهٔ من کتاب اللّه بالأمس؟ فقال- کالمغضب-: إنّ طاعهٔ الرسول طاعهٔ اللّه، و من عصی الرسول فقد عصی اللّه. إنّ بالباب رجلا- لیس بالنزق و لا- الخرق، یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله. ففتحت له الباب، فأخذ بعضادتی الباب، حتی إذا لم یسمع حسّا و لا حرکهٔ، و صرت إلی خدری- استأذن فدخل.

فقال رسول اللّه: أ تعرفینه؟ قلت: نعم، هذا علی بن أبی طالب. قال:

صدقت. سجیّته من سجیّتی، و لحمه من لحمی، و دمه من دمی، و هو عیبهٔ علمی.

اسمعی و اشهدی: و هو قاتل الناکثین و القاسطین و المارقین من بعدی.

اسمعی و اشهدی: لو أن عبدا عبد اللّه ألف عام من بعد ألف عام بین الرکن و المقام، ثمّ لقی اللّه مبغضا لعلی رضی اللّه عنه لأکبّه اللّه یوم القیامهٔ علی منخریه فی نار جهنم».

و قال الخوارزمی: «أنبأنی أبو العلاء هذا، أخبرنا الحسن بن أحمد المقری قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ قال: أخبرنا أبو الفرج أحمد بن جعفر النسائی» ... إلی آخر ما تقدم فی أبی نعیم

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۸

۳ روایهٔ الرّافعی ... ص: ۳۸۸

و رواه عبد الکریم الرافعی فی (التدوین فی أخبار قزوین) حیث قال:

«کتب إلینا أبو الفتح محمد بن عبد الباقی- و قرأت علی یوسف بن عمر بسماعه منه- قال: ثنا أبو الفضل أحمد بن حسن خیرون، أنبأ أبو علی أحمد بن إبراهیم بن الحسن بن شاذان، ثنا أبو بکر بن کامل، ثنا القاسم بن العباس، ثنا زکریا بن یحیی الحراز، ثنا إسماعیل بن عبّاد، ثنا شریک عن منصور عن إبراهیم، عن علقمهٔ عن عبد اللّه قال: خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من بیت زینب»... بنحو ما تقدم إلی آخره.

۴ روایهٔ الکنجی ... ص: ۳۸۸

و رواه أبو عبد اللّه الکنجی بقوله: «أخبرنا المعمّر أبو إسحاق إبراهیم بن عثمان بن یوسف الکاشغری، أخبرنا الشیخان ابن النبطی و الکاغذی، قال أبو الفتح أخبرنا أبو الفضل ابن خیرون، و قال أبو المظفر أخبرنا أبو بکر أحمد بن علی الطریثیثی قالا: أخبرنا أبو علی ابن شاذان، أخبرنا عبد اللّه بن جعفر بن درستویه، أخبرنا الحافظ أبو یوسف یعقوب بن سفیان الفارسی الفسوی فی مشیخته، حدثنا أبو طاهر محمد بن قسیم الحضرمی، حدثنا حسن بن حسین العرنی، حدثنی یحیی بن عیسی الرملی، عن الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن سعید بن جبیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۹

عن ابن عباس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأمّ سلمهٔ: هذا علی بن أبی طالب، لحمه من لحمی و دمه من دمی، و هو منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی. یا أم سلمهٔ: هذا علی أمیر المؤمنین و سیّد المسلمین و وعاء علمی و وصیی و بابی الذی أوتی منه. أخی فی الدنیا و الآخرهٔ، و معی فی المقام الأعلی، یقتل القاسطین و الناکثین و المارقین» [۱].

و قال الكنجي الشافعي: «الباب السادس و الثمانون: في أن خلق على رضـى اللّه عنه مثل خلق النبي: أخبرنا أبو الحسن بن أبي عبـد اللّه بن [أبي الحسن الأرجي بـدمشق، عن الحافظ أبي الفضل محمـد بن ناصـر بن على السّلامي، أخبرنا محمـد بن على بن عبيـد اللّه، ثنا عمي أحمد بن عبيد اللّه، حدثنا أبو الحسين بن الصواف، حدثنا عبد اللّه بن أبي سفيان، حدثنا محمد بن الكديمي، حدثنا زكريا ابن يحيى، حدثنا إسماعيل بن عبّاد عن شريك النخعي، عن سعيد بن زيد قال:

خرج علينـا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من بيت زينب حتى دخل بيت أم سلمة- و كان يومها من رسول اللّه- فلم يلبث أن جاء على بن أبي طالب فدقّ الباب» ... إلى آخر ما تقدم [۲].

۵ رواية الحموئي ... ص: ۳۸۹

و رواه صدر الدّين الحموئي بسنده عن ابن درستويه عن الفسوي...

عن الأعمش عن حبيب بن أبي ثابت عن سعيد بن جبير عن ابن عباس، كما تقدم

---

[۱] كفاية الطالب: ۱۶۷.

[۲] المصدر: ۱۹۸.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۰

في الكنجي [... ۱].

۶ رواية المحلى ... ص: ۳۹۰

و رواية حميد المحلى تعلم من كلام الأمير الصنعاني الآتي.

۷ رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۳۹۰

و رواه السيد شهاب الدين أحمد في (توضيح الدلائل) عن ابن عباس، كما تقدم.

۸ رواية الأمير الصنعاني ... ص: ۳۹۰

و رواه محمـد بن إسـماعيل الأمير الصـنعاني في (الروضة الندية- شرح التحفة العلوية) حيث قال: «ذكر الفقيه العلامة حميد رحمه اللّه في شـرحه بعضا من الروايات في الخوارج و لم يستوف كما سقناه، إلّا أنه ذكر ما لم نذكره فيما مضـى، و ذكر بسنده الى ابن عباس قال: كان ابن عباس جالسا بمكة يحدّث الناس على شـفير زمزم، فلما انقضـى حديثه نهض إليه رجل من القوم فقال: يا ابن عباس، إنّي رجل من أهل الشام. قال: أعوان كلّ ظالم إلّا من عصم اللّه منكم، سل عما

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۱

بدا لک قال: یا ابن عباس إنی جئت أسألک عن علی بن أبی طالب و قتله أهل لا إله إلّا اللّه لم یکفروا بقبلة و لا حج و لا صیام رمضان. فقال له: ثکلتک أمّک سل عما یعنیک قال: یا عبد اللّه ما جئتک أضرب من حمص لحج و لا عمرة، و لکن أتیتک لتخرج لی أمر علی و فعاله. فقال ویحک إن علم العالم صعب لا یحتمل، و لا تقربه القلوب (إلی أن نقل عن ابن عباس أنه قال فی خطاب الشامی) فاجلس حتی أخبرک الذی سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و عاینته:

إن رسول اللّه تزوّج بنت جحش فأولم، و کانت ولیمته الحیس، و کان یدعو عشرة عشرة من المؤمنین، فکانوا إذا أصابوا من طعام نبی اللّه استأنسوا إلی حدیثه ... فمکث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سبعة أیام و لیالیها، ثم تحوّل إلی بیت أم سلمة بنت أمیة- و کان لیلتها و صبحها و یومها من رسول اللّه- فلما تعالی النهار و انتهی علی إلی الباب، فدقه دقا خفیفا، فعرف رسول اللّه دقّه و أنکرته أم سلمة، فقال: یا أم سلمة قومی و افتحی الباب...

فقال الشامی: فرّجت عنی یا ابن عباس، أشهد أن علیا مولای و مولی کل مسلم».

۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۹۱

و رواه القندوزی عن الخوارزمی بسنده عن ابن عباس. و عن الحموینی بسنده عن ابن مسعود».

أقول: و یؤید هذا الحدیث:

۱- قول أمیر المؤمنین علیه السلام فی کلام له «أنا عیبة العلم أنا أوبة الحلم» رواه صاحب (توضیح الدلائل)

و قد تقدّم النص الکامل له فی الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۲

۲-

قوله علیه السلام فی خطبة له فی وصف آل محمد: «هم موضع سره و لجأ أمره و عیبة علمه» رواها باختصار القندوزی فی (ینابیع المودة- ۵۲۰).

۳-

قول سیدنا علی بن الحسین علیه السلام: «نحن أبواب اللّه و نحن الصراط المستقیم و نحن عیبة علمه»

و سیأتی نصّه قریبا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۳

۱۴ و هو بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۹۳

اشارة

و من رواته:

۱- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه.

۲- أبو القاسم علی بن الحسن ابن عساکر.

۳- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی.

۱ روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۳۹۳

أما روایهٔ أبی بکر ابن مردویه الاصبهانی فهذا نصها علی ما نقل: «حدثنا سلیمان بن أحمد قال: حدثنا عبد اللّه بن داهر: قال حدثنی أبی عن الأعمش عن عبایهٔ الأسدی عن ابن عباس قال: ستکون فتنهٔ فمن أدرکها- أو فإن أدرکها أحد منکم- فعلیه بخصلتین، کتاب اللّه و علی بن أبی طالب، فإنّی سمعت رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۳۹۴

صلّی اللّه علیه و سلّم یقول- و هو آخذ بید علی بن أبی طالب-: هذا أوّل من آمن بی و أوّل من یصافحنی یوم القیامهٔ، و هو فاروق هذه الأمهٔ یفرق بین الحق و الباطل، و هو یعسوب المؤمنین و المال یعسوب الظلمهٔ، و هو الصّدیق الأکبر و هو بابی الذی أوتی منه».

۲ روایهٔ ابن عساکر ... ص: ۳۹۳

و أما روایهٔ ابن عساکر، فقد ذکرها الکنجی، و إلیک نص کلامه:

۳ روایهٔ الکنجی ... ص: ۳۹۴

فی الباب الرابع و الأربعین من کتابه: «أخبرنا العلّامهٔ مفتی الشام أبو نصر محمد بن هبهٔ اللّه القاضی، أخبرنا أبو القاسم الحافظ، أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبرنا أبو القاسم ابن مسعدهٔ، أخبرنا أبو عبد الرحمن بن عمرو الفارسی، أخبرنا أبو أحمد ابن عدی، حدثنا علی بن سعید بن بشیر، حدثنا عبد اللّه بن داهر الرازی، حدثنا أبی عن الأعمش عن عبایهٔ عن ابن عباس قال: ستکون فتنهٔ فمن أدرکها منکم فعلیه بخصلهٔ من کتاب اللّه تعالی و علی بن أبی طالب ... هکذا أخرجه محدّث الشّام فی فضائل علی فی الجزء التاسع و الأربعین بعد الثلاثمائهٔ من کتابه بطرق شتی» [۱].

---

[۱] کفایهٔ الطالب ۱۷۸- ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۳۹۵

۱۵ علی بن أبی طالب باب حطّهٔ ... ص: ۳۹۵

اشارهٔ

و من رواته:

۱- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۲- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۳- السید علی بن شهاب الهمدانی.

۴- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۵- عبد الوهاب بن محمد رفیع البخاری.

۶- أحمد بن محمد- ابن حجر المکی.

۷- علی بن حسام الدین المتقی.

۸- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی.

۹- علی بن أحمد العزیزی الشافعی.

۱۰- میزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۱- محمد صدر العالم.

۱۲- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۶

۱۳- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۱۴- سلیمان بن إبراهیم القندوزی.

۱ روایة الدّارقطنی ... ص: ۳۹۶

أما روایة الدارقطنی، فستعلمها من نقل السیوطی و ابن حجر و المتقی و غیرهم.

۲ روایة الدیلمی ... ص: ۳۹۶

و أمّا الـدیلمی، فقـد رواه عن ابن عباس فی کتاب (فردوس الأخبار) حیث قال: «ابن عباس: علی باب حطة من دخل منه کان مؤمنا، و من خرج منه کان کافرا».

۳ روایة الهمدانی ... ص: ۳۹۶

و أمّا الهمدانی، فقد رواه فی (روضة الفردوس) و فی (المودة فی القربی) کذلک عن ابن عباس باللفظ المتقدم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۷

۴ روایة السیوطی ... ص: ۳۹۷

و أما السیوطی فرواه بقوله: «علی باب حطة من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا. قط فی الأفراد» [۱].

و هو الحدیث التاسع و الثلاثون من (القول الجلی).

۵ روایة ابن حجر ... ص: ۳۹۷

و أما ابن حجر المکی، فرواه عن الـدارقطنی فی (الصواعق) حیث جعله الحدیث الرابع و الثلاثین من مناقب أمیر المؤمنین علیه السـلام [۲].

۶ روایة المتقی ... ص: ۳۹۷

و أما المتقی، فقـد رواه بقوله: «علی بن أبی طالب باب حطة من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا. قط فی الأفراد عن ابن عباس» [۳].

---

[۱] الجامع الصغیر ۲/ ۶۶.

[۲] الصواعق المحرقة: ۷۵.

[۳] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۸

۷ روایة العیدروس ... ص: ۳۹۸

و أما العیدروس، فرواه عن الدارقطنی عن ابن عباس کذلک [۱].

۸ روایة العزیزی ... ص: ۳۹۸

و أما العزیزی، فقال فی شرحه: «علی باب حطة- أی طریق حط الخطایا، من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا. یحتمل أن المراد الحثّ علی اتّباعه و الزجر عن مخالفته. و قال المناوی: أی إنه تعالی کما جعل لبنی إسـرائیل دخولهم الباب متواضـعین خاشعین سببا للغفران، جعل الاهتـداء بهـدی علی سـببا للغفران. و هذا نهایة المدح. و قال العلقمی: أشار إلی قوله تعالی وَ قُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَکُمْ خَطایاکُمْ أی قولوا حط عنا ذنوبنا، و ارتفعت علی معنی مسألتنا أو أمرنا. فعلی رضـی اللّه عنه و من اقتدی به و اهتدی بهدیه و تبعه فی أحواله و أقواله کان مؤمنا کامل الإیمان. قط الأفراد عن ابن عباس» [۲].

---

[۱] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

[۲] السراج المنیر- شرح الجامع الصغیر- ۲/ ۴۱۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۹

۹ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۹۹

و أما الأمير الصنعانى فقد قال:

قل من المدح بما شئت فلم تأت فيما قلته شيئا فريّا

كلّ من رام يدانى شأوه فى العلى فاعدده روما أ شعبيا

هذه فذلكة لما تقدم من فضائله، كأنه قال: إذا قد عرفت أنه أحرز كل كمال و بذ فى كل فضيلة كملة الرجال، فقلت ما شئت فى مدحه. كأن تمدحه بالعبادة فإنه بلغ رتبتها العليّة. و بالشجاعة فإنه أنسى من سبقه من أبطال البرية، و بالزهادة فإنّه إمامها الذى به يقتدى، و بالجود فإنه الذى إليه فيه المنتهى.

و بالجملة، فلا فضيلة إلّا و هو حامل لوائها و مقدّم أمرائها. فقل فى صفاته ما انطلق به اللسان، فلن يعيبك فى ذلك إنسان.

و فى هذا إشارة إلى عدم انحصار فضائله كما قد أشرنا إليه سابقا، و كيف تحصر لنا و قد قال إمام المحدثين أحمد بن حنبل: إنه ما ثبت لأحد من الفضائل الصحيحة مثل ما ثبت للوصى عليه السلام. و قد علم أن كتب السنة قد شرقت و غربت و بلغت مبلغ الرياح، فلا يمكن حصرها. و لنشر إلى ما لم نورده سابقا.

فمن ذلك: إنه من الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم بمنزلة الرأس من البدن.

كما أخرجه الخطيب من حديث البراء. و

الديلمى فى مسند الفردوس من حديث ابن عباس رضى اللّه عنهما عنه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى بمنزلة رأسى من بدنى

. و من ذلك: إنه باب حطّة كما

أخرجه الدارقطنى فى الأفراد عن ابن عباس عنه صلّى اللّه عليه و سلّم: على باب حطة من دخل منه كان مؤمنا و من خرج منه كان كافرا»

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۴۰۰

۱۶ على بن أبى طالب باب الدين ... ص: ۴۰۰

و من رواته:

۱- أبو شجاع شيرويه الديلمى ۲- السيد على الهمدانى.

۳- سليمان القندوزى البلخى.

روى القندوزى فى (ينابيع المودة) عن كتاب (السبعين) للسيّد على الهمدانى: «الحديث الأربعون- عنه- أى عن ابن عباس- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على ابن أبى طالب باب الدين. من دخل فيه كان مؤمنا و من خرج منه كان كافرا. رواه صاحب الفردوس» [۱].

و يؤيد هذا الحديث: قول أم الخير بنت حريش بن سراقة البارقى، فى كلام لها فى فضل أمير المؤمنين عليه السلام: «فإلى أين تريدون- يرحمكم اللّه- عن ابن عم رسول اللّه و صهره و أبى سبطيه؟ خلق من طينته و تفرّغ من نبعته و جعله

---

[۱] ينابيع المودة ۲۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۴۰۱

باب دينه».

و قد أورد كلامها بتمامه ابن عبد ربه القرطبى فى كتاب الجمانة، تحت عنوان «وفود أم الخير بنت حريش على معاوية» [۱].

---

[۱] العقد الفرید ۲/ ۱۱۵.

۱۷ و أنت باب اللّه ... ص: ۴۰۲

و من رواته:

القندوزی البلخی. رواه حیث قال: «و عن یاسر الخادم عن علی الرضا، عن أبیه، عن آبائه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: یا علی أنت حجة اللّه و أنت باب اللّه، و أنت الطریق إلی اللّه، و أنت النبأ العظیم، و أنت الصراط المستقیم، و أنت المثل الأعلی، و أنت إمام المسلمین، و أمیر المؤمنین، و خبر الوصیین، و سید الصدّیقین، یا علی: أنت الفاروق الأعظم، و أنت الصدّیق الأکبر، و إن حزبک حزبی و حزبی حزب اللّه، و إن حزب أعدائک حزب الشیطان» [۱].

و یؤیّده: ما جاء فی خطبة لأمیر المؤمنین علیه السلام،

رواها القندوزی حیث قال: «فی المناقب عن أبی بصیر عن جعفر الصادق قال: قال أمیر المؤمنین علی سلام اللّه علیه فی خطبته: أنا الهادی و أنا المهتدی، و أنا أبو الیتامی و المساکین

---

[۱] ینابیع المودة ۴۹۵.

و زوج الأرامل، و أنا ملجأ کلّ ضعیف و مأمن کلّ خائف، و أنا قائد المؤمنین إلی الجنة، و أنا حبل اللّه المتین، و أنا العروة الوثقی و کلمة التقوی، و أنا عین اللّه و باب اللّه و لسان اللّه الصادق، و أنا جنب اللّه الذی یقول اللّه تعالی فیه أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ و أنا ید اللّه المبسوطة علی عباده بالرحمة و المغفرة، و أنا باب حطة من عرفنی و عرف حقی فقد عرف ربّه، لأنی وصی نبیه فی أرضه و حجّته علی خلقه، لا ینکر هذا إلّا راد علی اللّه و رسوله» [۱].

و یؤیده:

قول سیدنا زین العابدین «نحن أبواب اللّه» رواه القندوزی حیث قال: «و فی المناقب عن ثابت الثمالی عن علی بن الحسین رضی اللّه عنهما قال: لیس بین اللّه و بین حجته حجاب، و لا للّه دون حجته سر، نحن أبواب اللّه، و نحن الصراط المستقیم، و نحن عیبة علم اللّه و تراجمة وحیه، و نحن أرکان توحیده و موضع سرّه» [۲].

---

[۱] ینابیع المودة ۴۹۵.

[۲] ینابیع المودة ۲۲.

۱۸ أنا باب المدینة ... ص: ۴۰۴

قاله الامام فی خطبة له. رواها:

۱- کمال الدین ابن طلحة.

۲-

القندوزی البلخی، عن ابن طلحة، و هی خطبة طویلة ننقل منها ما یلی:

قال علیه السلام: «أنا سرّ الأسرار، أنا شجر الأنوار، أنا دلیل السماوات، أنا أنیس المسبحات، أنا خلیل جبرائیل، أنا صفی میکائیل، أنا قائد الأملاک، أنا سمندل الأفلاک، أنا سریر الصراح، أنا حفیظ الألواح، أنا قطب الدیجور، أنا البیت المعمور، أنا مزن السحائب، أنا نور الغیاهب، أنا فلک اللجج، أنا حجة الحجج، أنا مسدد الخلائق، أنا محقق الحقائق، أنا مأول التأویل، أنا مفسر الإنجیل، أنا خامس الکساء، أنا تبیان النساء، أنا ألفة الإیلاف، أنا رجال الأعراف.

أنا سرّ إبراهیم، أنا ثعبان الکلیم، أنا ولی الأولیاء، أنا ورثة الأنبیاء، أنا أوریا الزبور، أنا حجاب الغفور، أنا صفوة الجلیل، أنا إیلیاء الإنجیل، أنا شدید

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۵

القوی، أنا حامل اللوا، أنا إمام المحشر، أنا ساقی الکوثر، أنا قسیم الجنان، أنا مشاطر النیران، أنا یعسوب الدین، أنا إمام المتقین، أنا وارث المختار، أنا ظهیر الاظهار، أنا مبید الکفرة.

أنا أبو الأئمة البررة، أنا قالع الباب، أنا مفرّق الأحزاب، أنا الجوهرة الثمینة، أنا باب المدینة، أنا مفسّر البیّنات، أنا مبیّن المشکلات، أنا النون و القلم، أنا مصباح الظلم، أنا سؤال متی، أنا ممدوح هل أتی، أنا النبأ العظیم، أنا الصراط المستقیم، أنا لؤلؤ الأصداف، أنا جبل قاف، أنا سرّ الحروف، أنا نور الظروف، أنا الجبل الراسخ، أنا العلم الشامخ، أنا مفتاح الغیوب، أنا مصباح القلوب، أنا نور الأرواح، أنا روح الأشباح، أنا الفارس الکرّار، أنا نصرة الأنصار، أنا السیف المسلول.

أنا الشهید المقتول، أنا جامع القرآن، أنا بنیان البیان، أنا شقیق الرسول، أنا بعل البتول، أنا عمود الإسلام، أنا مکسر الأصنام، أنا صاحب الأذن، أنا قاتل الجن، أنا صالح المؤمنین، أنا إمام المفلحین، أنا إمام أرباب الفتوة، أنا کنز أسرار النبوة، أنا المطلع علی أخبار الأوّلین، أنا المخبر عن وقائع الآخرین» [... ۱].

---

[۱] ینابیع المودة ۴۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۶

۱۹ علی منی و أنا منه و لا یؤدّی إلّا أنا أو علی ... ص: ۴۰۶

ذکره السخاوی مؤیّدا لحدیث أنا مدینة العلم، و هو من أشهر أحادیث مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام و خصائصه، رواه و أخرجه کبار الأئمة و الحفاظ و العلماء فی مختلف القرون و منهم:

۱- أبو بکر عبد اللّه ابن أبی شیبة.

۲- أبو الحسن عثمان بن أبی شیبة.

۳- أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل.

۴- أبو عبد اللّه محمد بن ماجة القزوینی.

۵- أبو عیسی الترمذی.

۶- أبو بکر ابن أبی عاصم.

۷- أبو عبد الرحمن النسائی.

۸- أبو القاسم البغوی.

۹- أبو الحسین ابن قانع البغدادی.

۱۰- أبو القاسم الطبرانی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۷

۱۱- أبو الحسن الجلّابی- ابن المغازلی الواسطی.

۱۲- أبو محمد الحسین بن مسعود البغوی.

۱۳- أبو طاهر السّلفی الاصبهانی.

۱۴- مجد الدّین ابن الأثیر الجزری.

۱۵- ضیاء الدین المقدسی الحنبلی.

۱۶- أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی.

۱۷- أبو الفتح محمد بن محمد الباوردی.

۱۸- محیی الدین النووی.

۱۹- محب الدین الطبری الشافعی.

۲۰- صدر الدین أبو المجامع الحموئی.

۲۱- شمس الدین الذّهبی.

۲۲- ولی اللّه الخطیب التبریزی.

۲۳- شمس الدین السّخاوی.

۲۴- جلال الدین السّیوطی.

۲۵- أحمد ابن حجر الهیثمی المکی.

۲۶- علی بن حسام المتقی.

۲۷- إبراهیم الوصّابی الیمنی.

۲۸- شیخ بن عبد اللّه العیدروس.

۲۹- عبد الرءوف المناوی.

۳۰- علی بن أحمد العزیزی البولاقی.

۳۱- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۳۲- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

۳۳- محمد بن علی الصبان المصری.

۳۴- شهاب الدین الحفظی العجیلی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۸

۳۵- محمد مبین اللکهنوی.

۳۶- ولی اللّه اللکهنوی.

۳۷- سلیمان بن إبراهیم القندوزی.

۳۸- سید مؤمن الشبلنجی المصری.

و لو أردنا إیراد روایات هؤلاء جمیعا بأسنادها و متونها لطال بنا المقام جدّا...

غیر أنا نذکر منها و نکتفی بالإشارهٔ إلی البقیهٔ، و نذکر عدّهٔ من المصادر لیراجع من أراد التفصیل ... فنقول:

قال أحمد: «ثنا يحيى بن آدم و ابن أبى بكير قالا: ثنا إسرائيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة، قال يحيى بن آدم السلولى- و كان قد شهد يوم حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۱].

«ثنا أسود بن عامر، أنا شريك عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على.

ثنا يحيى بن آدم ثنا شريك عن أبى إسحاق، عن حبشى بن جنادة السلولى قال سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على. قال شريك: قلت لأبى إسحاق: أنت سمعته منه؟ قال: موضع كذا و كذا، لا أحفظه.

ثنا أبو أحمد ثنا إسرائيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة السلولى- و كان قد شهد حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۲].

و قال ابن ماجة القزوينى: «حدثنا أبو بكر بن أبى شيبة و سويد بن سعيد

---

[۱] المسند ۴/ ۱۶۴- ۱۶۵.

[۲] المسند ۴/ ۱۶۴- ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۹

و إسماعيل بن موسى قالوا ثنا شريك عن أبى إسحاق» [... ۱].

و قال الترمذى: «حدثنا إسماعيل بن موسى، نا شريك عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا من على و لا يؤدّى عنّى إلّا أنا أو على.

هذا حديث حسن غريب صحيح» [۲].

و قال أبو عبد الرحمن النسائى: «ذكر قوله صلّى اللّه عليه و سلّم لا يؤدّى إلّا أنا أو على: أخبرنا أحمد بن سليمان قال [حدثنا يحيى بن آدم قال حدثنا إسماعيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة السلولى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه، فلا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۳].

و قال النووى: «و عن حبشى بن جنادة الصحابى رضى اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا من على و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على. رواه الترمذى و النسائى و ابن ماجة

. قال الترمذى: حديث حسن و فى بعض النسخ: حسن صحيح» [۴].

و قال المحب الطبرى تحت عنوان «ذكر اختصاصه بالتبليغ عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: «و عن حبشى بن جنادة ... خرّجه الحافظ السلفى» [۵].

و رواه الذهبى بترجمة سويد بن سعيد عن طريق أبى القاسم البغوى عن أبى إسحاق عن حبشى» [... ۶].

و قال المتقى: «على منى و أنا من على و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على ش حم ت حسن صحيح غريب. ن ه و ابن أبى عاصم و البغوى و الباوردى. و ابن قانع

---

[۱] سنن ابن ماجة ۱/ ۴۴.

[۲] صحيح الترمذى ۵/ ۶۳۶.

[۳] الخصائص للنسائى: ۹۰.

[۴] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۷.

[۵] الریاض النضرة ۲/ ۱۷۴.

[۶] تذکرة الحفاظ ۲/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۰

طب ص عن حبشی بن جنادة السلولی» [۱].

و قال الوصابی: «و عن حبشی بن جنادة- و کان قد شهد حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی منی و أنا منه و لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی. أخرجه الإمام أحمد فی مسنده، و الترمذی فی جامعه، و النسائی و عثمان بن أبی شیبة فی سننهما، و الحافظ أبو طاهر أحمد بن محمد بن سلفة فی السلفیات.

و

فی روایة أخری عنه: إن رسول اللّه قال: علی منی و أنا من علی و لا یؤدّی عنّی إلّا أنا أو علی. أخرجه ابن ماجة و ابن أبی عاصم فی سننهما، و البغوی فی المعجم، و الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة، و الباوردی و ابن قانع» [۲].

و انظر: مشکاة المصابیح ۳/ ۲۴۳، الجامع الصغیر ۲/ ۶۶ الصواعق المحرقة: ۸۳، المقاصد الحسنة: ۹۸، جامع الأصول ۹/ ۴۷۱ المناقب لابن المغازلی ۲۲۲ فرائد السمطین ۱/ ۵۸، کفایة الطالب ۲۷۶، إسعاف الراغبین ۱۵۵، ینابیع المودة ۱۸۰، ۲۸۱، کنوز الحقائق- هامش الجامع الصغیر- ۲/ ۱۶، نزل الأبرار: ۳۸.

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۳.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۱

۲۰ فهم الباب المبتلی بهم، من أتاهم نجا و من أباهم هوی ... ص: ۴۱۱

اشارة

قاله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی خطبة له فی فضل أهل البیت علیهم السلام، و من رواتها المشهورین:

أبو نعیم الاصبهانی، رواها بإسناده:

«عن جابر بن عبد اللّه قال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما- و معه علی و الحسن و الحسین- فخطبنا فقال: أیها الناس! إن هؤلاء أهل بیت نبیکم، قد شرّفهم اللّه بکرامته و استحفظهم سرّه و استودعهم علمه، فهم عماد الدین و شهداء علی أمته، برأهم قبل خلقه إذ هم أظلة تحت عرشه نجباء فی علمه، و ارتضاهم و اصطفاهم، فجعلهم علماء و فقهاء لعباده، و دلّهم علی صراطه، فهم الأئمة المهدیّة و القادة الداعیة و الأئمة الوسطی و الرحم الموصولة [الموصولة]، هم الکهف الحصین للمؤمنین، و نور أبصار المهتدین، و عصمة من لجأ إلیهم و نجاة لمن احترز بهم، یغتبط من والاهم و یهلک من عاداهم، و یفوز من تمسّک بهم، الراغب عنهم مارق من الدین، و المقصّر عنهم زاهق، و اللازق لهم لاحق، فهم الباب المبتلی بهم، من أتاهم نجی و من أباهم هوی، هم حطّة لمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۲

دخله و حجّة اللّه علی من جهله، إلی اللّه یدعون و بأمر اللّه یعملون و بآیاته یرشدون، فیهم نزلة الرسالة و علیهم هبطت ملائکة الرحمة و إلیه بعث الروح الأمین، تفضلا من اللّه و رحمة و آتاهم ما لم یؤت أحدا من العالمین، فعندهم- بحمد اللّه- ما یلتمس و یحتاج من

العلم و الهدی فی الدین، و هم النور من الضـلالة عند دخول الظلم، و هم الفروع الطیبة من الشجرة المبارکة، و هم معدن العلم و أهل بیت الرحمة و موضع الرسالة و مختلف الملائکة، الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم تطهیرا» [۱].

و یؤیّده ...: ص: ۴۱۲

قال ابن عباس فی کلام له فی مـدح أمیر المؤمنین و أهل البیت علیهم السـلام: «هم الرحم الموصولة و الأئمة المتخیرة و الباب المبتلی به الناس، من أتاهم نجی و من نأی عنهم هوی، حطة لمن دخلهم و حجة علی من ترکهم».

رواه العاصمی [۲].

و قد أوردنا نصه بتمامه فی مجلد (حدیث السفینة).

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

[۲] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۳

۲۱ مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة ... ص: ۴۱۳

اشارة

و هذا الحدیث أیضا ذکره السـخاوی مؤیّدا لحدیث أنا مدینة العلم، و هو من أشهر الأحادیث فی مناقب العترة الطاهرة، رواه و أخرجه عدد کبیر من مشاهیر الأئمة و الحفاظ و المحدثین و منهم:

۱- أبو بکر أحمد بن عبد الخالق البزار.

۲- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۳- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۴- أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری.

۵- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی.

۶- أبو شجاع شیرویه الدیلمی.

۷- أبو محمد العاصمی.

۸- أبو محمد عبد العزیز الجنابذی.

۹- صدر الدین أبو المجامع الحموئی.

۱۰- السید علی الهمدانی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۴

۱۱- شمس الدین السخاوی.

۱۲- جلال الدین السیوطی.

۱۳- نور الدين السمهودی.

۱۴- ابن حجر الهيتمی المكی.

۱۵- علی المتقی الهندی.

۱۶- شاه ولی اللّه الدهلوی.

۱۷- الشيخ سليمان القندوزی.

۱۸- أحمد زينی دحلان.

و لو أردنا إيراد روايات هؤلاء جميعا لخرجنا عن المقصود كذلك، و لذا نكتفی بذكر الأهم منها فنقول:

قال الحاكم: «أخبرنی أحمد بن جعفر بن حمدان الزاهد ببغداد، ثنا العباس ابن ابراهيم القراطيسی، ثنا محمد بن إسماعيل الأحمسی، ثنا مفضل بن صالح عن أبی إسحاق عن حنش الكنانی قال: سمعت أبا ذر رضی اللّه عنه يقول- و هو أخذ بباب الكعبة-: من عرفنی فأنا من عرفنی، و من أنكرنی فأنا أبو ذر، سمعت النبی صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح فی قومه من ركبها نجا و من تخلف عنها غرق، و مثل حطّة لبنی إسرائيل» [۱].

و رواه أبو نعيم الاصفهانی عن أبی سعيد الخدری و أبی ذر فی كتابه (منقبة المطهرين).

و رواه السيد علی الهمدانی عن الديلمی صاحب الفردوس فی كتابه (السبعين فی مناقب أمير المؤمنين) [۲]. و كذا فی (روضة الفردوس).

و قال السخاوی بعد أن رواه عن الحاكم: «و أخرجه أبو يعلی أيضا من حديث أبی الطفيل عن أبی ذر رضی اللّه عنه بلفظ: إن مثل أهل بيتی فيكم مثل

---

[۱] المستدرك علی الصحيحين ۳/ ۱۵۰.

[۲] أنظر ينابيع المودة ۲۴۰.

سفينة نوح من ركب فيها نجی و من تخلف عنها غرق. و إن أهل بيتی مثل باب حطة. و أخرجه البزار من طريق سعيد بن المسيب عن أبی ذر نحوه.

و

عن أبی سعيد الخدری رضی اللّه عنه سمعت النبی صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: إنما مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلف عنها غرق. و إنما مثل أهل بيتی فيكم مثل باب حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له. رواه الطبرانی فی الصغير و الأوسط» [۱].

و قال السمهودی بعد أن رواه عن عدة من الحفاظ: «و أخرجه الحافظ أبو محمد عبد العزيز بن الأخضر فی معالم العترة النبوية»... [۲].

و انظر: فرائد السمطين ۲/ ۲۴۲، الصّواعق المحرقة ۱۴۰، كنز العمال ۱۳/ ۸۵، ينابيع المودة ۵۲۷، الفتح المبين ۲/ ۲۸۲ و غيرها.

و يؤيّده ...: ص: ۴۱۵

قول أمير المؤمنين عليه فی السلام فی وصف العترة: «و مثلهم باب حطة و هم باب السلم» رواه القندوزی حيث قال: «و فی تفسير يا

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ فی المناقب: عن مسعدة بن صدقة عن جعفر الصادق عن أبيه عن جدّه عن الحسين عن أمير المؤمنين على عليهم السلام قال: ألا إن العلم الذی هبط به آدم عليه السلام و جميع ما فضّلت به النبيون إلى خاتم النبيين فی عترة خاتم النبيين، فأين يتاه بكم، و أين تذهبون؟

و إنهم فيكم كأصحاب الكهف، و مثلهم باب حطة و هم باب السلم فی قوله تعالى: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ [۳].

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

[۳] ينابيع المودة ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۶

۲۲ و هم أبواب العلم فی أمّتی ... ص: ۴۱۶

اشارة

قاله فی وصف أهل بيته عليهم السلام. و من رواته:

القندوزی البلخی حيث قال: «و فی المناقب بالاسناد عن أبی الزّبير المكّی عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری رضی اللّه عنهما، قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ اللّه تبارك و تعالى اصطفانی و اختارنی و جعلنی رسولا، و أنزل علیّ سيد الكتب فقلت: إلهی و سيّدی إنك أرسلت موسى إلى فرعون فسألك أن تجعل معه أخاه هارون وزيرا يشد به عضده و يصدّق به قوله، و إنی أسألك يا سيدی و إلهی أن تجعل لی من أهلی وزيرا تشد به عضدی، فاجعل لی عليا وزيرا و أخا، و اجعل الشجاعة فی قلبه و ألبسه الهيبة على عدوّه، و هو أول من آمن بی و صدّقنی، و أوّل من وحّد اللّه معی، و إنی سألت ذلك ربی عزّ و جل فأعطانيه و هو سيد الأوصياء، اللحوق به سعادة و الموت فی طاعته شهادة، و اسمه فی التوراة مقرون إلى اسمی و زوّجته الصديقة الكبرى ابنتی، و ابناه سيدا شباب أهل الجنة ابنای، و هو و هما و الأئمة من بعدهم حجج اللّه على خلقه بعد النبيين، و هم أبواب العلم فی أمتی، من تبعهم نجا من النار و من اقتدى بهم هدى إلى صراط مستقيم، لم يهب اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۷

محبّتهم لعبد إلّا أدخله اللّه الجنة» [۱].

و يؤيّده ...: ص: ۴۱۷

قول أمير المؤمنين عليه السلام فی خطبة له: «نحن الشّعار و الأصحاب و الخزنة و الأبواب، و لا تؤتى البيوت إلّا من أبوابها».

رواها القندوزی أيضا [۲].

---

[۱] ينابيع المودة: ۶۲.

[۲] ینابیع المودهٔ: ۲۵.

[الجزء الحادی عشر]

تتمهٔ حدیث أنا مدینهٔ العلم ... ص: ۵

ملحق سند حدیث أنا مدینهٔ العلم ... ص: ۵

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین و الصلاهٔ و السلام علی سیّدنا محمد و آله الطاهرین و لعنهٔ اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

(و بعد):

فهذه أسماء جماعهٔ آخرین من کبار الأئمهٔ و الحفّاظ و العلماء الأعلام من أهل السنّهٔ، الرواهٔ الحدیث أنا مدینهٔ العلم فی مختلف القرون ... استخرجتها من الأسانید أو نقلتها من المصادر بقدر الاستطاعهٔ و کلّما سنحت فرصهٔ، أوردها هنا تتمیما للفائدهٔ، و اللّه هو الموفق.

(۱) روایهٔ داود بن سلیمان الغازی ... ص: ۷

اشارهٔ

و هو من کبار مشایخ الحدیث بقزوین، اشتهر بروایته عن سیدنا الامام علی بن موسی الرضا علیه السلام.

روی الحافظ ابن النجار الحدیث الشریف عن طریقه عن الامام الرضا علیه السلام [۱].

---

[۱] راجع روایهٔ ابن النجار فی الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۸

ترجمته ...: ص: ۸

قال الرافعی: «داود بن سلیمان بن یوسف الغازی أبو أحمد القزوینی شیخ اشتهر بالروایهٔ عن علی بن موسی الرضا و یقال: ان علیا کان مستخفیا فی داره مدهٔ مکثه بقزوین، و له نسخهٔ عنه یرویها أهل قزوین عن داود. کإسحاق بن محمد و علی بن محمد بن مهرویه و غیرهما» [۱]

(۲) روایهٔ أبی معاویهٔ الضّریر ... ص: ۸

اشارهٔ

من أشـهر و أعظم رواهٔ حـدیث أنا مدینـهٔ العلم: أبو معاویهٔ محمد بن خازم التمیمی الضـریر، المتوفی سـنهٔ ۱۹۵. فـإنّه وقع فی کثیر من أسانید القوم فی روایهٔ هذا الحدیث عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس ... کما لا یخفی علی من نظر فیها.

ترجمته ... ص: ۸

: ۱- الخطیب: «روی عنه: أحمد بن حنبل و یحیی بن معین و أبو خیثمهٔ زهیر ابن حرب» ... ثم أورد کلمات الثناء علیه و وثّقه [۲].

۲- الذهبی: «أبو معاویهٔ الحافظ الثبت، محدّث الکوفهٔ» [... ۳].

---

[۱] التدوین بذکر أهل العلم بقزوین: ۳/ ۳.

[۲] تاریخ بغداد: ۵/ ۲۴۲.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ: ۱/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹

۳- ابن حجر: «ثقهٔ، أحفظ الناس لحدیث الأعمش» [... ۱].

۴- السیوطی: «وثقه ابن معین و العجلی و النسائی و الدار قطنی» [۲].

(۳) روایهٔ أبی عبید ... ص: ۹

اشارهٔ

و هو القاسم بن سلام البغدادی المتوفی سنهٔ ۲۲۴.

رواه عن أبی معاویهٔ الضریر، کما فی (فتح الملک العلی) عن ابن حبّان [۳].

ترجمته ...: ص: ۹

۱- الخطیب: ترجم له ترجمهٔ مطوّلهٔ جدّا [۴].

۲- الذهبی: «الإمام، المجتهد، البحر، القاسم بن سـلام البغدادی اللغوی الفقیه صاحب المصنفات» فحکی قول إسحاق بن راهویه: «اللّه یحبّ الحقّ، أبو عبید أعلم منّی و أفقه» و قوله: «نحن نحتاج إلی أبی عبید، و أبو عبید لا یحتاج إلینا» و قول أحمدک «أبو عبید أستاذ، و هو یزداد کـلّ یوم خیرا» و قول یحیی بن معین- و قـد سـئل عنه-: «أبو عبیـد یسأل عن الناس» و قول أبی داود: «ثقـهٔ مأمون». ثم قال الذهبی:

«من نظر فی کتب أبی عبیـد علم مکانه من الحفظ و العلم، و کان حافظا للحدیث و علله، و معرفته متوسـطهٔ، عارفا بالفقه و الاختلاف، رأسا فی اللغهٔ،

[۱] تقریب التهذیب: ۲/ ۱۵۷.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۲۲.

[۳] فتح الملک: ۴۴.

[۴] تاریخ بغداد: ۱۲/ ۴۰۳- ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰

إماما فی القراءات له فیها مصنّف، ولّی قضاء الثغور مدهٔ. مات بمکهٔ سنهٔ ۲۲۴» [۱].

۳- ابن حجر العسقلانی، فذکر جملهٔ من الکلمات فی حقّه [۲].

و توجد ترجمته فی الطبقات ۷/ ۳۵۵، المعارف ۵۴۹، معجم الأدباء ۱۶/ ۳۵۴ وفیات الأعیان ۴/ ۶۰، النجوم الزاهرهٔ ۲/ ۲۴۱ و غیرها.

(۴) روایهٔ الفیدی ... ص: ۱۰

اشارهٔ

و هو: محمد بن جعفر العلّاف، المتوفی سنهٔ ۲۳۶. رواه عنه یحیی بن معین. و هو فی طریق روایهٔ الحاکم.

ترجمته ...: ص: ۱۰

۱- الذهبی: «خ، محمد بن جعفر الفیدی العلّاف. عن وکیع و نحوه.

و عنه: البخاری. مات بعد الثلاثین» [۳].

۲- ابن حجر: «خ، محمد بن جعفر ... روی عنه البخاری حدیثا واحدا فی الهبهٔ ... ذکره ابن حبان فی الثقات. قال أبو القاسم: مات یوم الخمیس غرهٔ جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۲۳۶» [... ۴].

[۱] تذکرهٔ الحفاظ: ۲/ ۴۱۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۱۵.

[۳] الکاشف: ۳/ ۲۸.

[۴] تهذیب التهذیب ۹/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱

(۵) روایهٔ ابن خداش ... ص: ۱۱

اشارهٔ

و هو أبو محمد بن خداش الطالقانی، المتوفی سنهٔ ۲۵۰.

رواه عن أبی معاویهٔ الضریر کما فی (فتح الملک) [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۱

۱- الخطیب: «محمود بن خداش، أبو محمد الطالقانی، سکن بغداد و حدّث بها» ثم روی ثقته عن ابن معین و أبی الفتح محمد بن الحسین الأزدی الحافظ ... و ذکر عن البخاری أنه مات سنهٔ ۲۵۰ [۲].

۲- الذهبی: «الامام الحافظ الثقهٔ» [۳].

۳- ابن حجر: «روی عنه: الترمذی و النسائی فی مسند علی و ابن ماجهٔ و إبراهیم الحربی.

قال ابن محرز عن ابن معین: ثقهٔ.

و قال أبو الفتح الأزدی: من أهل الصدق و الثقهٔ.

و ذکره ابن حبان فی الثقات.

و قال مسلمهٔ: ثقهٔ» [۴].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۴۳.

[۲] تاریخ بغداد: ۱۳/ ۹۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۲/ ۱۷۹.

[۴] تهذیب التهذیب: ۱۰/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲

(۶) روایهٔ إسحاق الحربی ... ص: ۱۲

اشارهٔ

هو من رواهٔ الحدیث عن أبی الصّلت الهروی، و قد رواه الحافظ الخطیب عن طریقه فی تاریخه [۱]، و أورد الحافظ المغربی روایته فیمن رواه عن أبی الصلت [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۲

قال الحافظ الذهبی: «الامام الحافظ الصدوق: أبو یعقوب إسحاق بن الحسن بن میمون البغدادی الحربی، ولد سنهٔ نیف و تسعین و مائهٔ. حدّث عنه:

محمد بن مخلد، و أبو بکر النجار، و أبو سهل بن زیاد، و أبو بکر الشافعی، و أبو علی ابن الصواف، و أبو بکر القطیعی، و خلق کثیر.

قال الدار قطنی: قال لنا أبو بکر الشافعی: سئل إبراهیم الحربی عن إسحاق بن الحسن فقال: هو ینبغی أن یسأل عنا.

و قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: هو ثقهٔ ...

قلت: کان من العلماء السّادة. مات فی شوال ۲۸۴ و قد جاوز التسعین» [۳].

و له ترجمة فی: المنتظم ۵/ ۱۷۴، الوافی بالوفیات ۸/ ۴۰۹، شذرات

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۱/ ۴۸۰.

[۲] فتح الملک العلی: ۲۴.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۳/ ۴۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳

(۷) روایة محمّد بن إسماعیل الضراری ... ص: ۱۳

اشارة

قال الحافظ المغربی: «أما روایة محمد بن إسماعیل فأخرجها ابن جریر فی تهذیب الآثار قال: حدثنا محمد بن إسماعیل الضراری، ثنا عبد السلام بن صالح الهروی، ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۳

قال الحافظ ابن حجر: «محمد بن إسماعیل بن أبی ضرار الضرائری أبو صالح الرازی. روی عن یونس بن محمد المؤدب، و یعلی بن عبید، و عبد الرزاق، و عبید اللّه بن موسی، و عبد اللّه بن یزید المقری، و أبی نعیم، و الفریابی، و غیرهم.

و عنه: ابن ماجة، و أبو حاتم و قال: صدوق، و أبو بشر الدولابی، و أبو جعفر محمد بن جریر الطبری» [۲].

و قال الذهبی: «سمع عبد الرزاق و طبقته. و عنه: ق و محمد بن جریر، و جماعة. صدوق» [۳].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۳.

[۲] تهذیب التهذیب: ۹/ ۶۰. و انظر الجرح و التعدیل: ۷/ ۱۹۰.

[۳] الکاشف: ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴

(۸) روایة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری ... ص: ۱۴

اشارة

هو من رواة الحدیث عن أبی الصّلت الهروی. و قد رواه الحافظ الخطیب بسنده عنه [... ۱].

و قال الحافظ ابن حجر: «قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: سألت یحیی بن معین عن حدیث حدّثنا به أبو الصلت ... فقال: هو

صحیح» [۲].

و قال الحافظ المغربی: «و أمّا روایة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری فأخرجها الخطیب [... ۳].

ترجمته ...: ص: ۱۴

و ترجم له الحافظ ابن حجر حیث قال: «و فی الرواة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری- بالموحدة بعد النون- و اسم جده زیاد. روی عن أبی جعفر النفیلی و غیره. و عنه: أبو عمرو بن السمّاک و طبقته» [... ۴].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۲/ ۴۳۷.

[۲] تهذیب التهذیب: ۶/ ۳۲۰.

[۳] فتح الملک العلی: ۲۴.

[۴] لسان المیزان: ۴/ ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۵

(۹) روایة المبرّد ... ص: ۱۵

اشارة

و هو أبو العباس محمد بن یزید الأزدی المتوفی سنة ۲۸۶.

رواه عن أمیر المؤمنین علیه السّلام مرسلا حیث قال: «قال علی رحمة اللّه علیه فی حدیث: و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵

۱- الخطیب: «محمد بن یزید ... أبو العباس الأزدی، ثمّ الثمالی، المعروف بالمبرد، شیخ أهل النحو و حافظ علم العربیة ... و کان عالما فاضلا موثوقا به فی الروایة» [... ۲].

۲- الذهبی: «کان إماما علّامة جمیلا و سیما فصیحا مفوّها موثقا صاحب نوادر و ظرف ... مات ۲۸۶» [۳].

۳- الداودی: «کان عالما فاضلا فصیحا بلیغا مفوها ثقة أخباریا موثوقا به فی الروایة» [... ۴].

---

[۱] کتاب الفاضل: ۳.

[۲] تاریخ بغداد: ۳/ ۳۸۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۳/ ۵۷۶.

[۴] طبقات المفسرین: ۲/ ۲۶۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶

(۱۰) روایة أبی عبد اللّه الصائغ ... ص: ۱۶

اشارة

هو ممن روی الحدیث عن أبی الصّیلت، فقد أخرج الطبرانی الحدیث عنه و عن الحسن بن علی المعمری جمیعا عن أبی الصّیلت، عن أبی معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس [۱].

و أورده الحافظ المغربی فی کتابه [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۶

و ترجم الحافظ الذهبی بقوله: «الصائغ المحدّث الامام الثقة أبو عبد اللّه محمّد بن علی بن زید المکی الصائغ، سمع ...

مع الصدق و الفهم و سعة الروایة.

حدث عنه: دعلج بن أحمد، و أبو محمد الفاکهی، و سلیمان الطبرانی، و خلق کثیر من الرّحالین.

وفاته بمکة فی ذی القعدة سنة ۲۹۱» [۳].

و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۵۹، العبر ۲/ ۹۰، شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹.

---

[۱] المعجم الکبیر: ۱۱/ ۶۵ رقم ۱۱۰۶۱.

[۲] فتح الملک العلی: ۲۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ملخصا: ۱۳/ ۴۲۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷

(۱۱) روایة أحمد بن حفص ... ص: ۱۷

اشارة

و هو: أحمد بن حفص السعدی الجرجانی المتوفی سنة ۲۹۳، أو ۲۹۴، و هو شیخ ابن عدی الجرجانی، روی عنه حدیث أنا مدینة العلم بسنده عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عبّاس [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۱۷

قال الحافظ السّیهمی: «أبو محمّد أحمد بن حفص بن عمر بن حاتم بن النجم بن ماهان السعدی الجرجانی، یعرف ب «حمدان». روی عن: علی بن الجعد، و سوید بن سعید، و محمد بن عبد اللّه بن نمیر، و ابنی أبی شیبة أبی بکر و عثمان، و أحمد بن حنبل، و یحیی بن

معین، و یحیی بن أکثم. و غیرهم.

مات فی سنهٔ ثلاث أو أربع و تسعین و مائتین.

سمعت الامام أبا بکر الإسماعیلی یقول: کان یعرف الحدیث، صدوقا، و کان ممرورا» [... ۲].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۴۴.

[۲] تاریخ جرجان: ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸

(۱۲) روایهٔ صالح بن محمد جزرهٔ ... ص: ۱۸

اشارهٔ

هو ممّن روی الحدیث الشّریف عن أبی الصّلت الهروی، فقد رواه الحافظ السمرقندی فی کتابه (بحر الأسانید) عن أبی طالب حمزهٔ بن محمد الحافظ، عن محمد بن أحمد الحفاظ، عن أبی صالح الکرابیسی، عن صالح بن محمد، عن أبی الصلت الهروی، أنا أبو معاویهٔ، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۸

و هو: صالح بن محمّد المتوفی سنهٔ ۲۹۴.

قال الذهبی: «صالح بن محمّد ... الامام الحافظ الکبیر الحجّهٔ محدّث المشرق أبو علی الأسدی البغدادی الملقب جزرهٔ ... حدّث عنه مسلم بن الحجاج خارج الصحیح، و هو أکبر منه بقلیل ...

قال الدار قطنی: کان ثقهٔ حافظا غازیا.

و قال الحافظ أبو سعد الإدریسی: ما أعلم فی عصره بالعراق و خراسان فی الحفظ مثله.

الخطیب: کان صدوقا ثبتا ذا مزاح» [... ۲].

---

[۱] أنظر فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۲۳ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹

و توجد ترجمته فی: تاریخ بغداد ۹/ ۳۲۲، تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۶۴۱، النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۱۶۱، شذرات الذهب ۲/ ۲۱۶، تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۰۲ و غیرها.

(۱۳) روایهٔ المعمری ... ص: ۱۹

اشارهٔ

و هو الحسن بن علی المعمری المتوفی سنهٔ ۲۹۵. و هو شیخ الطبرانی الذی روی عنه حدیث أنا مدینهٔ العلم فی (المعجم الکبیر) [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۹

۱- الخطیب: «الحسن بن علی بن شبیب أبو علی المعمری الحافظ، رحل فی الحدیث الی البصرهٔ و الکوفهٔ و الشام و مصر ... کان من أوعیهٔ العلم، یذکر بالفهم و یوصف بالحفظ، ذکره الدار قطنی فقال: صدوق حافظ ... مات سنهٔ ۲۹۵» [... ۲].

۲- ابن الجوزی: «أبو علی المعمری الحافظ ...، کان من أوعیهٔ العلم، و له حفظ و فهم. و قال الدار قطنی: صدوق حافظ ... و کان فی الحدیث و جمعه و تصنیفه إماما ربّانیا» [... ۳].

۳- السیوطی: «المعمری الحافظ العلامهٔ البارع أبو علی» [... ۴].

---

[۱] المعجم الکبیر ۱۱/ ۶۵.

[۲] تاریخ بغداد: ۷/ ۳۶۹.

[۳] المنتظم: ۶/ ۷۸.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰

(۱۴) روایهٔ ابن زاطیا ... ص: ۲۰

اشارهٔ

و هو علی بن إسحاق بن عیسی بن زاطیا المتوفی سنهٔ ۳۰۶. فقد وقع فی طریق اسناد روایهٔ الحافظ ابن عدی بترجمهٔ «عثمان بن عبد اللّه الأموی» و روایهٔ الحافظ الکنجی فی کتابه (کفایهٔ الطالب).

ترجمته ...: ص: ۲۰

۱- الخطیب: «علی بن إسحاق بن عیسی بن زاطیا ... روی عنه: أبو عمرو ابن السّماک، و أبو بکر الشافعی، و عبد العزیز بن محمد بن الواثق باللّه، و عبد اللّه بن إبراهیم الزبیبی، و عیسی بن حامد الرخجی، و أبو حفص ابن الزیات، و علی بن عمر السکری و غیرهم.

و کان صدوقا» [... ۱].

۲- الذهبی: «المحدّث ... روی عنه ... و أبو بکر ابن السنّی و قال: لا بأس به. قلت: کفّ بصره بأخرهٔ. توفی فی جمادی الأولی سنهٔ ۳۰۶» [۲].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۱/ ۳۴۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱

(۱۵) روایة الخثعمی الأشنانی ... ص: ۲۱

اشارة

و هو أبو جعفر محمد بن الحسین المتوفی سنة ۳۱۵، شیخ الخطیب البغدادی، رواه عنه فی (تاریخه) و (تلخیص المتشابه).

ترجمته ...: ص: ۲۱

۱- الخطیب: «کان ثقة حجة» [۱].

۲- الذهبی: «الخثعمی: الامام الحجة المحدث أبو جعفر ... قال الدار قطنی: أبو جعفر ثقة مأمون» [۲].

۳- السمعانی: «أبو جعفر محمد بن الحسین بن حفص بن عمر الأشنانی الکوفی، ثقة صالح مأمون، سمع عباد بن یعقوب الرواجنی... و کان تقوم به الحجة. وفاته سنة ۳۱۵» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۲/ ۲۳۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۵۲۹.

[۳] الأنساب- الاشنانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲

(۱۶) روایة ابن مروان القرشی ... ص: ۲۲

اشارة

و هو إبراهیم بن عبد الرحمن بن عبد الملک بن مروان القرشی الدمشقی المتوفی سنة ۳۱۹.

و هو شیخ عبد الوهاب الکلابی روی عنه الحدیث.

ترجمته ...: ص: ۲۲

۱- الذهبی: «ابن مروان. هو الحافظ الامام أبو إسحاق إبراهیم بن عبد الرحمن بن عبد الملک بن مروان القرشی الدمشقی، محدّث رحّال ... عنه ... عبد الوهاب الکلابی، و حمید الورّاق، و آخرون. مات فی رجب سنة ۳۱۹» [۱].

۲- الذهبی: «ابن مروان الامام الحافظ الثقة الرّحال» [... ۲].

۳- الصفدی: «الأموی الدمشقی ... الحافظ» [۳].

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ: ۸۰۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۵/ ۶۲.

[۳] الوافی بالوفیات: ۶/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳

(۱۷) روایهٔ أبی الطیب الدقّاق ... ص: ۲۳

اشارهٔ

و هو محمد بن عبد الصمد المتوفی سنهٔ ۳۱۹. رواه عنه الخطیب البغدادی فی تاریخه.

ترجمته ...: ص: ۲۳

قال الخطیب: «محمد بن عبد الصمد أبو الطّیب الدقاق یعرف بالبغوی.
و کان ابن خالهٔ عبد اللّه بن محمد البغوی ... حدّث عنه: القاضی أبو الحسن الجراحی، و أبو حفص ابن شاهین، و محمد بن عبد اللّه ابن أخی میمی، و ما علمت من حاله إلّا خیرا» [... ۱].

(۱۸) روایهٔ عبد الملک الجرجانی ... ص: ۲۳

اشارهٔ

و هو عبد الملک بن محمد بن عدی، أبو نعیم، الفقیه الجرجانی، المعروف بالاسترابادی، المتوفی سنهٔ ۳۲۲- أو ۳۲۳. و هو شیخ أبی أحمد ابن عدی الجرجانی، و قد وقعا فی طریق روایهٔ الحافظ الکنجی الحدیث فی کتابه (کفایهٔ

---

[۱] تاریخ بغداد: ۲/ ۳۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴

الطالب) [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۴

۱- الخطیب البغدادی: «کان أحد أئمهٔ المسلمین، و من الحفّاظ لشرائع الدین، مع صدق و تورع و ضبط و تیقّظ، سافر الکثیر، و کتب بالعراق و الحجاز، و الشام و مصر، و ورد بغداد قدیما» [... ۲].

۲- الذهبی: «أبو نعیم ابن عدی الامام الحافظ الکبیر الثقة ... قال حمزة ابن یوسف: کان مقدّما فی الفقه و الحدیث و کانت الرحلة الیه ... قال الحاکم:
هو الفقیه الحافظ للمسانید و الفقهیّات عن الصحابة و التابعین» [... ۳].
۳- الأسنوی: «کان إماما حافظا ورعا فقیها رحّالا إلی الآفاق، قال أبو الولید حسان القرشی: لم یکن فی عصرنا بخراسان أحفظ للفقه و أقاویل الصحابة منه. و کان الرحال تشدّ إلیه. ولد سنة ۲۴۲ و مات سنة ۳۲۳» [... ۴].

(۱۹) روایة مکرم بن أحمد ... ص: ۲۴

اشارة

المتوفی سنة ۳۴۵. فقد ورد فی طریق روایة الحافظ ابن الأثیر فی (أسد الغابة).

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۲۱.

[۲] تاریخ بغداد: ۱۰/ ۴۲۸.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۵۴۱.

[۴] طبقات الشافعیة: ۱/ ۷۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵

ترجمته ...: ص: ۲۵

۱- الخطیب: «حدثنا عنه: أبو الحسن ابن رزقویه و أبو الحسین بن الفضل القطّان و أبو علی ابن شاذان.
و کان ثقة. أخبرنا ابن شاذان: توفی سنة ۳۴۵» [... ۱].
۲- الذهبی: «حدّث عنه: ابن مندة، و الحاکم، و أبو الحسن ابن رزقویه، و ابن الفضل القطّان، و أبو علی ابن شاذان، و آخرون. وثّقه الخطیب» [... ۲].

(۲۰) روایة أحمد بن فاذویه الطحّان ... ص: ۲۵

قال الخطیب: «أحمد بن فاذویه بن عزرة أبو بکر الطحان، حدّث عن أحمد ابن محمد بن یزید بن سلیم. روی عنه محمد بن المظفر، و أبو القاسم بن الثلّاج.
أخبرنی أحمد بن محمد العتیقی، حدثنا عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه الشاهد، حدثنا أبو بکر أحمد بن فاذویه بن عزرة الطحان، حدثنا أبو عبد اللّه أحمد بن محمد ابن یزید بن سلیم، حدثنی رجاء بن سلمة، حدثنا أبو معاویة الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۳/ ۲۲۱.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۵/ ۲۱۷، العبر: ۲/ ۲۶۹.

[۳] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶

(۲۱) روایهٔ النعمان بن هارون البلدی ... ص: ۲۶

اشارهٔ

هو من رجال الحاکم فی (المستدرک) و قد صحّح الحدیث.

ترجمته ...: ص: ۲۶

و ذکره الحافظ الخطیب فی (تاریخه) فقال: «النعمان بن هارون بن محمد بن هارون بن جابر بن النعمان، أبو القاسم الشیبانی البلدی، یعرف بابن أبی الدلهاث. قدم بغداد و حدّث بها...
روی عنه: محمد بن المظفر، و علی بن عمر السکری. و ما علمت من حاله إلّا خیرا» [۱].

(۲۲) روایهٔ عبد الرحمن بن سلیمان بن موسی الجرجانی ... ص: ۲۶

اشارهٔ

هو شیخ الحافظ ابن عدی. و عنه روی الحدیث الشریف کما سیأتی.

ترجمته ...: ص: ۲۶

قال السهمی: «عبد الرحمن بن سلیمان بن موسی بن عدی أبو سعید

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۳/ ۴۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷

الجرجانی نزیل مکهٔ. روی عن أحمد بن سعید الرازی، حدّثنا عنه عبد اللّه بن عدی الحافظ، و أبو بکر محمد بن أحمد المفید بجرجرایا» [... ۱].

(۲۳) روایهٔ ابن مهرویه ... ص: ۲۷

اشارهٔ

و هو: علی بن محمد بن مهرویه القزوینی، کان حیا سنهٔ ۳۵۵.

فقد وقع فی طریق روایهٔ الحافظ ابن النجار حدیث أنا مدینهٔ العلم عن الامام الرّضا علیه السلام عن آبائه الطاهرین علیهم السلام [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۷

۱- السمعانی: «و أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی حدّث فی القریهٔ ببغداد و الجبال عن یحیی بن عبدک القزوینی، و داود بن سلیمان الغازی، و محمد بن المغیرهٔ، و الحسن بن علی بن عفان. روی عنه: عمر بن محمد بن سنبک، و أبو بکر محمد بن عبد اللّه الابهری، و محمد بن عبید اللّه بن الشخیر، و أبو حفص ابن شاهین الواعظ و غیرهم.

ذکره أبو الفضل صالح بن محمد بن أحمد الحافظ فی طبقات أهل همدان و قال ...: کان یأخذ علی نسخهٔ علی بن موسی الرضا. و کان شیخا مسنّا و محلّه الصدق» [۳].

---

[۱] تاریخ جرجان: ۲۷۴.

[۲] أنظر روایهٔ ابن النّجار، فتح الملک العلی: ۵۴.

[۳] الأنساب- القزوینی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸

۲- الرافعی: ذکره کذلک و أضاف أنه حدّث ببغداد سنهٔ ۳۲۳. [۱]

(۲۴) روایهٔ ابن خلّاد ... ص: ۲۸

اشارهٔ

و هو أبو بکر أحمد بن یوسف المتوفی سنهٔ ۳۵۹ شیخ الحافظ أبی نعیم.

قال أبو نعیم: «حدثنا أبو بکر ابن خلاد و فاروق الخطابی قالا: ثنا أبو مسلم الکشی، ثنا محمد بن عمر بن الرومی، ثنا شریک، عن سلمهٔ بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۸

قال الذهبی: «الشیخ الصدوق المحدّث مسند العراق ... روی عنه:

الدار قطنی، و ابن رزقویه، و هلال الحفار، و أبو علی ابن شاذان، و محمد بن عبد الواحد بن رزمهٔ، و أبو نعیم الحافظ و آخرون.

قال الخطیب: کان لا یعرف شیئا من العلم غیر أنّ سماعه صحیح.

و قال أبو نعیم: کان ثقهٔ.

و کذا وثّقه أبو الفتح ابن أبی الفوارس» [۳].

و توجد ترجمته فی تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۰.

[۱] التدوین فی أهل العلم بقزوین: ۳/ ۴۱۷.

[۲] معرفة الصحابة- مخطوط.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۶/ ۶۹ باختصار.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹

(۲۵) روایة فاروق الخطابی ... ص: ۲۹

اشارة

و هو شیخ الحافظ أبی نعیم.

و قد عرفت روایته من عبارة (معرفة الصحابة).

ترجمته ...: ص: ۲۹

قال الذهبی: «فاروق بن عبد الکبیر بن عمر. المحدّث المعمّر، مسند البصرة أبو حفص الخطابی البصری...

حدّث عنه: أبو بکر محمد بن أبی علی الذکوانی، و أحمد بن محمد بن الصقر البغدادی، و علی بن عبد کویه، و أبو نعیم الحافظ و آخرون.

و ما به بأس.

بقی إلی سنة ۳۶۱» [۱].

(۲۶) روایة ابن عدی ... ص: ۲۹

اشارة

روی الحدیث بترجمة «سعید بن عقبة أبی الفتح الکوفی» و بترجمة «أحمد بن سلمة» و بترجمة «عثمان بن عبد اللّه الأموی». قال فی الأول:

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۱۶/ ۱۴۰ ملخصا.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰

«حدّثنا أحمد بن حفص، ثنا سعید بن عقبة أبو الفتح الکوفی، ثنا سلیمان الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

قال الشیخ: و هذا یروی عن أبی معاویة عن الأعمش، و عن أبی معاویة یعرف بأبی الصلت الهروی عنه، و قد سرقه من أبی الصّلت جماعة ضعفاء» [۱].

و روی أبو القاسم السهمی الحدیث عن ابن عدی بسنده [... ۲].

و ابن عساکر عن السهمی عنه بسنده [... ۳].

ترجمته ...: ص: ۳۰

و هو الحافظ أبو أحمد عبد اللّه بن علی ابن عدی صاحب (الکامل فی الضعفاء) المتوفی سنة ۳۶۵:

قال السمعانی: «أبو أحمد بن عبد اللّه بن علی بن محمد الجرجانی المعروف بابن القطّان الحافظ من أهل جرجان، کان حافظ عصره، رحل إلی الإسکندریة و سمرقند، و دخل البلاد و أدرک الشیوخ. کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه مثله» [۴].

و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۶۱، مرآة الجنان ۲/ ۳۸۱، العبر ۳/ ۵۱.

---

[۱] الکامل ۳/ ۱۲۴۷.

[۲] تاریخ جرجان: ۲۴.

[۳] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق: ۲/ ۴۶۲.

[۴] الأنساب- الجرجانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱

(۲۷) روایة شمس الدین المقدسی ... ص: ۳۱

اشارة

و هو: صاحب کتاب (أحسن التقاسیم) من علماء القرن الرابع علی ما فی بعض المصادر، رواه فی کتابه المذکور [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱

۱- حاجی خلیفة: «أحسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم للشیخ شمس الدین أبی عبد اللّه محمد بن أحمد المقدسی الحنفی المتوفی سنة ...و هو کتاب مرتّب علی الأقالیم العرفیّة» [... ۲].

۲- الزرکلی: «محمد بن أبی بکر البناء المقدسی و یقال له: البشاری، شمس الدین أبو عبد اللّه، رحّالة جغرافی، ولد فی القدس، و تعاطی التجارة، فتجشّم أسفارا هیّأت له المعرفة بغوامض أحوال البلاد، ثم انقطع إلی تتّبع ذلک فطاف أکثر بلاد الإسلام، و صنّف کتابه أحسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم»...

و أرخّ وفاته بسنة: نحو ۳۸۰. [۳].

۳- کحالة: «مؤرّخ رحّالة جغرافی» و أرخّه بسنة ۳۷۵ [۴].

۴- و أرخ وفاته فی هدیة العارفین بحدود سنة ۴۱۴.

---

[۱] أحسن التقاسیم: ۱۲۷.

[۲] کشف الظنون: ۱/ ۱۶.

[۳] الاعلام: ۵/ ۳۱۲.

[۴] معجم المؤلفین: ۸/ ۲۳۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲

(۲۸) روایهٔ ابن شاذان ... ص: ۳۲

اشارهٔ

و هو أحمد بن إبراهیم بن شاذان البزاز المتوفّی سنهٔ ۳۸۳. فقد وقع فی سند روایهٔ ابن المغازلی، کما لا یخفی علی من راجعه.

ترجمته ...: ص: ۳۲

۱- الخطیب: «روی عنه الدار قطنی ... و کان ثقهٔ ثبتا صحیح السّماع کثیر الحدیث ... سمعت الأزهری یقول: کان ابن شاذان ثقهٔ ثبتا حجّهٔ ...

أخبرنا أحمد بن محمّد العتیقی قال: سنهٔ ۳۸۳ فیها توفی أبو بکر ابن شاذان لثلاث عشرهٔ لیلهٔ بقین من شوال، ثقهٔ مأمون فاضل کثیر الکتب، صاحب أصول حسان» [۱].

۲- الذهبی: «ابن شاذان الشیخ الامام المحدّث الثقهٔ المتقن» [... ۲].

(۲۹) روایهٔ الدار قطنی ... ص: ۳۲

اشارهٔ

و هو أبو الحسن علی بن عمر البغدادی المتوفی سنهٔ ۳۸۵. فقد وقع فی غیر واحد من أسانید روایهٔ حدیث أنا مدینهٔ العلم، منها روایهٔ الحافظ ابن عساکر فی

---

[۱] تاریخ بغداد: ۴/ ۱۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۶/ ۴۲۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳

تاریخ دمشق بترجمهٔ مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام [۱].

ترجمته ...: ص:

الذهبی: «الدار قطنی- أبو الحسن علی بن عمر البغدادی الحافظ المشهور، صاحب التصانیف. ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، إماما فی القرّاء و النحاهٔ، صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها. و قال الخطیب: کان فرید عصره و فزیع دهره و نسیج وحده و إمام وقته، انتهی إلیه علم الأثر و المعرفهٔ بالعلل و أسماء الرجال، مع الصّدق و صحهٔ الاعتقاد و الاضطلاع من علوم سوی علم الحدیث ... و قال أبو ذر الهروی قلت للحاکم: هل رأیت مثل الدار قطنی؟ فقال: هو إمام لم یر مثل نفسه فکیف أنا.

و قال البرقانی: کان الدار قطنی یملی علیّ العلل من حفظه. و قال القاضی أبو الطیب الطبری: الدارقطنی أمیر المؤمنین فی الحدیث» [۲].

(۳۰) روایهٔ الکلابی ... ص: ۳۳

اشارهٔ

و هو أبو الحسین عبد الوهاب بن الحسن بن الولید الکلابی، المعروف بابن أخی تبوک، المتوفی سنهٔ ۳۹۶.

روی حدیث مدینهٔ العلم حیث قال:

«حدثنا إبراهیم بن عبد الرحمن قال: حدثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملهٔ قال: حدثنا أبو الصلت الهروی عبد السلام بن صالح قال: حدثنا أبو

---

[۱] ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق، الحدیث رقم: ۹۹۵.

[۲] العبر: ۳/ ۲۸، حوادث سنهٔ: ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴

معاویهٔ عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴

۱- الذهبی: «الکلابی المحدّث الصّادق المعمّر» ثم ذکر مشایخه و الرواهٔ عنه، و أرخّ وفاته بالسنهٔ المذکورهٔ. و نقل عن عبد العزیز الکتانی قوله: کان ثقهٔ نبیلا مأمونا [۲].

۲- الذهبی کذلک فی العبر [۳].

۳- ابن العماد، فذکر عبارهٔ العبر علی عادته [۴].

(۳۱) روایهٔ أبی الحسن العلوی ... ص: ۳۴

اشارهٔ

و هو أبو الحسن محمد بن الحسین العلوی النیسابوری المتوفی سنة ۴۰۱، و کان من شیوخ الحاکم و أبی بکر البیهقی ... و قد وقع فی طریق إسناد روایة الموفق بن أحمد الخطیب الخوارزمی فراجعه.

ترجمته ...: ص: ۳۴

۱- الذهبی: «العلوی- الامام السید المحدّث الصدوق، مسند

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب- المطبوع مع ابن المغازلی-: ۴۲۶.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۶/ ۵۵۷.

[۳] العبر: ۳/ ۶۱.

[۴] شذرات الذهب: ۳/ ۱۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۵

خراسان، أبو الحسن محمد بن الحسین بن داود بن علی العلوی الحسنی النیسابوری. الحسیب، رئیس السادة ... حدّث عنه الحاکم و أبو بکر البیهقی و هو أکبر شیخ له ... قال الحاکم: هو ذو الهمّة العالیة و العبادة الظاهریة، و کان یسئل أن یحدّث فلا یحدّث، ثم فی الآخر عقدت له مجلس الاملاء و انتقیت له ألف حدیث، و کان یعدّ فی مجلسه ألف محبرة، فحدّث و أملی ثلاث سنین. مات فجأة فی جمادی الآخرة سنة ۴۰۱» [۱].

۲- السبکی و ساق نسبه نقلا عن الحاکم قال: و أثنی علیه و قال: شیخ الشرق فی عصره [... ۲].

۳- الأسنوی، حیث ترجم له و لأخیه أبی علی محمد و قال: «کانا من سادات الشافعیة، و أعیان العلماء و خیار أهل السنة» [۳].

(۳۲) روایة محمد بن أحمد بن رزق ... ص: ۳۵

اشارة

و هو شیخ الحافظ الخطیب البغدادی. روی عنه هذا الحدیث الشریف فی تاریخه [۴].

ترجمته ...: ص: ۳۵

۱- الخطیب: «محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رزق ... أبو الحسن البزاز المعروف بابن رزقویه ... و کان ثقة صدوقا کثیر السماع و الکتابة، حسن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۸۹.

[۲] طبقات الشافعیة: ۳/ ۱۴۸.

[۳] طبقات الشافعیة: ۱/ ۸۴.

[۴] تاریخ بغداد: ۱۱/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۶

الاعتقاد، جمیل المذهب، مدیما لتلاوهٔ القرآن، شدیدا علی أهل البدع، و مکث یملی فی جامع المدینهٔ من بعد سنهٔ ۳۸۰ إلی قبل وفاته بمدهٔ. و هو أول شیخ کتبت عنه، و أوّل ما سمعت منه فی سنهٔ ۴۰۳» [... ۱].

۲- الذهبی: «الإمام المحدّث المتقن المعمّر شیخ بغداد» [... ۲].

۳- ابن تغری بردی: «سمع الحدیث فأکثر، و کان ثقهٔ صدوقا کثیر السماع حسن الاعتقاد جمیل المذهب» [۳].

(۳۳) روایهٔ الصّیرفی ... ص: ۳۶

اشارهٔ

و هو: أبو سعید محمد بن موسی بن الفضل بن شاذان النیسابوری المتوفی سنهٔ ۴۲۱. و قد طریق روایهٔ ابن المغازلی فراجعه.

ترجمته ...: ص: ۳۶

۱- الذهبی: «الصّیرفی الشیخ الثقهٔ المأمون ... و سمع أیضا من أبی عبد اللّه محمد بن یعقوب الشیبانی ... حدّث عنه أبو بکر البیهقی و الخطیب» [... ۴].

۲- ابن العماد: «أبو سعید الصیرفی محمد بن موسی ... کان ثقهٔ» [... ۵].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱/ ۳۵۱.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱/ ۲۵۸.

[۳] النجوم الزاهرهٔ: ۴/ ۲۵۶.

[۴] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۳۵۰.

[۵] شذرات الذهب: ۳/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۷

(۳۴) روایهٔ البرقانی ... ص: ۳۷

اشارهٔ

و هو أبو بکر أحمد بن محمد بن أحمد الخوارزمی الشافعی المتوفی سنهٔ ۴۲۵.

فقد وقع فی طریق روایهٔ الحافظ ابن عساکر فی تاریخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۷

۱- الخطیب: «أحمد بن محمد بن أحمد بن غالب، أبو بکر، الخوارزمی، المعروف بالبرقانی- فذکر أسفاره و مشایخه فی البلاد. ثم قال- ثم عاد إلی بغداد فاستوطنها و حدّث بها، فکتبنا عنه، و کان ثقة ورعا متقنا متثبّتا فهما، لم یر فی شیوخنا أثبت منه...

سمعت أبا القاسم الأزهری یقول: البرقانی إمام إذا مات ذهب هذا الشأن. یعنی الحدیث.

سمعت أبا محمد الخلّال- ذکر البرقانی فقال-: کان نسیج وحده...

و مات رحمه اللّه فی یوم الأربعاء أول یوم من رجب سنة ۴۲۵» [۲].

۲- الذهبی: «البرقانی، الامام الحافظ شیخ الفقهاء و المحدّثین ... شیخ بغداد» [... ۳].

۳- الأسنوی: «کان إماما حافظا ورعا مجتهدا فی العبادة حافظا للقرآن» [... ۴].

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق، الحدیث رقم: ۹۹۴.

[۲] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۷۳.

[۳] تذکرة الحفاظ: ۳/ ۱۰۷۴.

[۴] طبقات الشافعیة: ۱/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۸

(۳۵) روایة النرسی ... ص: ۳۸

اشارة

و هو محمد بن عمر النرسی المتوفی سنة ۴۲۶ شیخ الخطیب البغدادی، رواه عنه فی تاریخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸

و قال بترجمته: «محمد بن عمر بن القاسم بن بشر بن عاصم بن أحمد، أبو بکر النرسی، یعرف بابن عدسیّة، کتبنا عنه، و کان شیخا صالحا صدوقا من أهل السنة، معروفا بالخیر» [... ۲].

(۳۶) روایة الثعلبی ... ص: ۳۸

اشارة

و هو أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم المتوفی سنة ۴۲۷ أو ۴۳۷.

رواه فی تفسیره المعروف، عن طریق أحمد و الترمذی، بعین لفظهما.

ترجمته ...: ص: ۳۸

۱- السبکی: «کان أوحد زمانه فی علم القرآن» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۱/ ۴۸.

[۲] تاریخ بغداد: ۳/ ۳۷.

[۳] طبقات الشافعیة: ۴/ ۵۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۹

۲- الداودی: «کان أوحد زمانه فی علم القرآن، حافظا للّغة، بارعا فی العربیة، واعظا، موثقا» [... ۱].

۳- الأسنوی: «ذکره ابن الصلاح و النووی من الفقهاء الشافعیة، و کان إماما فی اللغة و النحو» [۲].

(۳۷) روایة الدسکری ... ص: ۳۹

اشارة

و هو أبو طالب یحیی بن علی المتوفی سنة ۴۳۱، شیخ الخطیب البغدادی، روی عنه الحدیث الشریف فی تاریخه [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۹

۱- عبد الغافر الفارسی: «أبو طالب الدسکری یحیی بن علی بن الطیب، الفقیه الصوفی، الدسکری، أبو طالب، المقیم بحلوان، خادم الفقراء بها، و شیخ البلد، و المفتی و المحدّث و القاضی، کتب بجرجان و نیسابور و أصبهان، و حدّث عن الغطریفی و ابن المقری، و روی الکثیر، فسمع منه الغرباء تبرّکا بروایته، و توفی یوم الجمعة فی رجب سنة ۴۳۱. روی عنه: أحمد بن أبی سعد بن علی النیسابوری ...المؤذن» [۴].

---

[۱] طبقات المفسرین: ۱/ ۶۵.

[۲] طبقات الشافعیة: ۱/ ۴۲۹.

[۳] تاریخ بغداد: ۲/ ۳۷۷.

[۴] تاریخ نیشابور: ۷۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۰

۲- السبکی: «یحیی بن علی ... الشیخ الجوّال فی البلاد، سمع أبا أحمد الغطریفی و غیره. روی عنه أبو بکر الخطیب و غیره» ... ثم أورد کلام الفارسی المذکور [۱].

(۳۸) روایة الصّیمری ... ص: ۴۰

اشارة

و هو الحسین بن علی المتوفی سنة ۴۳۶، شیخ الخطیب البغدادی، روی عنه الحدیث الشریف فی تاریخه [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۰

۱- الخطیب: «سکن بغداد، و کان أحد الفقهاء المذکورین من العراقیین، حسن العبارة جید النظر، ولی قضاء المدائن فی أول أمره، ثم ولّی بأخرة القضاء بربع الکرخ، و لم یزل یتقلّده إلی حین وفاته ... کتبت عنه، و کان صدوقا وافر العقل جمیل المعاشرة، عارفا بحقوق أهل العلم ... مات سنة ۴۳۶» [۳].

۲- ابن الجوزی: ترجمة بعبارة الخطیب المتقدمة [۴].

۳- الذهبی: «الصیمری القاضی العلّامة ... و کان من کبار الفقهاء المناظرین، صدوقا وافر العقل» [... ۵].

---

[۱] طبقات السبکی: ۵/ ۳۵۷.

[۲] تاریخ بغداد: ۷/ ۱۷۲.

[۳] تاریخ بغداد: ۸/ ۷۸.

[۴] المنتظم: ۸/ ۱۱۵.

[۵] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۶۱۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۱

۴- السمعانی: «أحد الفقهاء المذکورین من أصحاب أبی حنیفة» ثم ذکر عبارة الخطیب. [۱]

(۳۹) روایة السهمی ... ص: ۴۱

اشارة

و هو حمزة بن یوسف السّهمی أبو القاسم الجرجانی المتوفی سنة ۴۳۷.

روی هـذا الحـدیث الشـریف حیث قال: «أخبرنا ابن عدی: أحمد بن سـلمة هذا حدیث عن الثقات. أخبرنا أبو أحمد ابن عدی، حدثنا عبـد الرحمن بن سـلیمان بن موسـی بن عـدی الجرجـانی بمکـة، حـدثنا أحمـد بن سـلمة بن عمرو الجرجـانی، حـدثنا أبو معاویـة عن الأعمش عن مجاهـد عن ابن عبـاس قـال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنا مدینـة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأتها من بابها» [۲]

ترجمته ...: ص: ۴۱

۱- ابن الجوزی: «حمزة بن یوسف ... أبو القاسم الجرجانی. روی الحدیث الکثیر» [۳].

۲- الذهبی: «السـهمی الامام الحافظ المحدّث المتقن المصنف أبو القاسم ... محدّث جرجان ... صنف التصانیف و تکلّم فی العلل و الرجال ... مات سنة ۴۲۸ و قیل ۲۷. حدّث الخطیب عن رجل عنه» [۴].

---

[۱] الأنساب- الصیمری.

[۲] تاریخ جرجان: ۲۴، ط حیدرآباد.

[۳] المنتظم: ۸/ ۸۷.

[۴] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۴۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۲

۳- السیوطی: «الامام الثبت ... جال البلاد ... و صنّف و رجح و عدّل و صحّح و علّل. مات سنهٔ ۴۲۷» [۱].

(۴۰) روایهٔ العتیقی ... ص: ۴۲

اشارهٔ

و هو أحمد بن محمد العتیقی المتوفی سنهٔ ۴۴۱، شیخ الخطیب البغدادی روی عنه الحدیث فی تاریخه [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۲

۱- الخطیب: «کتبت عنه و کان صدوقا ... سمعت أبا القاسم الأزهری ذکر أبا الحسن العتیقی فأثنی علیه خیرا و وثّقه. مات العتیقی سحر یوم الثلاثاء الحادی و العشرین من صفر سنهٔ ۴۴۱» [۳].

۲- السمعانی: «کان أحد الثقات المکثرین من الحدیث، رحل إلی الشام و دیار مصر و سمع الحدیث الکثیر، روی عنه أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب» [۴].

۳- ابن الجوزی: «کان صدوقا» [۵].

۴- الذهبی: «الامام المحدّث الثقهٔ» [۶].

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۲۲.

[۲] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۴۸.

[۳] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۷۹.

[۴] الأنساب: ۸/ ۳۹۳.

[۵] المنتظم: ۸/ ۱۴۲.

[۶] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۶۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۳

(۴۱) روایهٔ أبی سعید الفقیه ... ص: ۴۳

اشارهٔ

رواه الحافظ ابن عساكر عن الحافظ زاهر بن طاهر الشحامى عنه.. [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۳

قال الذهبى: «الشيخ الفقيه الامام، الأديب النحوى الطبيب، مسند خراسان، أبو سعد محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن أحمد بن محمد بن جعفر النيسابورى الكنجرودى أو الجنرودى- و جنزرود محلة- عنه: البيهقى و السّكرى.

و روى الكثير، و انتهى إليه علوّ الإسناد. حدّث عنه ...: و زاهر الشحامى ...

قلت: توفى فى صفر سنة ۴۵۳. سمعنا كثيرا من حديثه بالاجازة العالية» [۲].

و له ترجمة فى:

الوافى بالوفيات ۳/ ۲۳۱، طبقات الشافعية لابن قاضى شهبة ۱/ ۷۸، شذرات الذهب ۳/ ۲۹۱، العبر ۳/ ۲۳۰.

---

[۱] التجريد لابن عساكر- مخطوط.

[۲] سير أعلام النبلاء: ۱۸/ ۱۰۱.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۴

(۴۲) رواية الجوهرى ... ص: ۴۴

اشارة

و هو أبو محمد الحسن بن على البغدادى المتوفى سنة ۴۵۴، وقع فى طريق رواية الحافظ ابن عساكر للحديث الشريف فى تاريخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۴

۱- الخطيب: «كتبنا عنه، و كان ثقة أمينا كثير السماع» [۲].

۲- الذهبى: «انتهت اليه علو الرواية فى الحديث، و أملى مجالس كثيرة، و كان صاحب حديث» [۳].

۳- ابن الأثير: «بغدادى ثقة مكثر، أصل من شيراز و ولد ببغداد، و سمع أبا بكر القطيعى و أبا عمرو ابن حيويه و غيرهما. روى عنه أبو بكر الخطيب ...

و توفى سنة ۴۵۴» [۴].

(۴۳) رواية العيّار ... ص: ۴۴

اشارة

و هو أبو عثمان سعيد بن أحمد النيسابوری المتوفی سنهٔ ۴۵۷. وقع فی طریق

---

[۱] تاریخ دمشق. ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام. الحدیث: ۹۹۵.

[۲] تاریخ بغداد: ۷/ ۳۹۳.

[۳] العبر: ۳/ ۲۳۱.

[۴] اللباب: ۱/ ۳۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۵

روایهٔ الحافظ ابن النجاری. [۱]

ترجمته ...: ص: ۴۵

۱- الذهبی: «العیّار الشیخ العالم الزاهد المعمّر أبو عثمان سعید بن أبی سعید أحمد بن محمد بن نعیم بن أشکاب النیسابوری الصوفی المعروف بالعیّار ... حدّث عنه: محمد بن الفضل الفراوی، و زاهر الشحامی، و أبو المعالی محمد ابن اسماعیل الفارسی، وعدّهٔ. و من أصبهان: غانم بن أحمد الجلودی، و فاطمهٔ بنت محمد البغدادی ... قال عبد الغافر: مات العیار بغزنهٔ فی ربیع الأول سنهٔ ۴۵۷» [۲].

۲- الصفدی: «عمّر حتی جاوز المائهٔ، و تفرّد بالروایهٔ عن أشیاخه...

و روی عنه الکبار و الأئمهٔ. و توفی بغزنهٔ سنهٔ ۴۵۷» [۳].

۳- ابن العماد کذلک [۴].

(۴۴) روایهٔ الحسکانی ... ص: ۴۵

اشارهٔ

و هو الحافظ القاضی أبو القاسم الحسکانی الحذّاء المتوفی بعد سنهٔ ۴۷۰.

روی حدیث أنا مدینهٔ العلم بقوله: «أخبرنا السیّد أبو الحسن محمد بن الحسینی رحمه اللّه قراءهٔ، أخبرنا محمد بن محمد بن سعد الهروی- و کتبه لی بخطّه

---

[۱] أنظر: روایته و فتح الملک العلی: ۵۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱/ ۸۶.

[۳] الوافی بالوفیات: ۱۵/ ۱۹۸.

[۴] شذرات الذهب: ۳/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۶

- أخبرنا محمد بن عبد اللّه الشامی و أبو الصّیلت الهروی و أبو معاویهٔ، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۶

۱- عبد الغافر: «أبو القاسم الحسکانی الحذاء عبید اللّه بن عبد اللّه بن أحمد ... الحافظ المتقن، من أصحاب أبی حنیفهٔ، فاضل، عن بیت العلم و الوعظ و الحدیث ... سمع عالیا، و انتخب علی الشیوخ، و جمع الأبواب و الکتب و الطرف ... و لم یأل فی الطلب ثم فی النشر و الإفادهٔ» [۲].

۲- الذهبی: «الحسکانی القاضی المحدّث ... الحافظ، شیخ متقن ذو عنایهٔ تامّهٔ بعلم الحدیث ... و کان معمّرا عالی الإسناد ... و ما زال یسمع و یجمع و یفید، و قد أکثر عنه المحدّث عبد الغافر بن اسماعیل الفارسی و ذکره فی تاریخه، لکن لم أجده ذکر له وفاهٔ، و قد توفی بعد ۴۷۰، و وجدت له مجلسا یدل علی تشیّعه و خبرته بالحدیث، و هو تصحیح خبر ردّ الشمس لعلی رضی اللّه عنه و ترغیم النواصب الشمس» [۳].

(۴۵) روایهٔ ابن مسعدهٔ ... ص: ۴۶

اشارهٔ

و هو أبو القاسم إسماعیل بن مسعدهٔ الجرجانی المتوفی سنهٔ ۴۷۴.

---

[۱] شواهد التنزیل: ۸۱.

[۲] السیاق فی تاریخ نیسابور: ۴۶۳.

[۳] تذکرهٔ الحفاظ: ۳/ ۱۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۷

وقع فی طریق روایهٔ الحافظ ابن عساکر [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۷

الذهبی: «الإمام المفتی الرئیس أبو القاسم إسماعیل بن مسعدهٔ بن إسماعیل ابن الامام الکبیر أبی بکر الإسماعیلی الجرجانی، سمع أباه و عمه المفضل و حمزهٔ بن یوسف الحافظ، و القاضی محمد بن یوسف الشالنجی، و أحمد بن إسماعیل الرباطی.

و عنه: زاهر الشحامی و أخوه وجیه ... ولد سنهٔ ۴۰۴ و مات بجرجان و له ۷۰ سنهٔ، و کان صدرا معظّما إماما واعظا بلیغا، له النظم و النثر وسعهٔ العلم.

روی ابن السمرقندی عنه کتاب الکامل لابن عدی» [۲].

و له ترجمهٔ فی المنتظم ۹/ ۱۰، الوافی بالوفیات ۹/ ۲۲۳، شذرات الذهب ۳/ ۳۵۴ و غیرها.

(۴۶) روایهٔ أبی الولید الباجی ... ص: ۴۷

اشارهٔ

و هو أبو الولید سلیمان بن خلف الأندلسی المتوفی سنهٔ ۴۷۴. وقع فی سند روایهٔ العلّامهٔ المحدّث أحمد المغربی فی کتابه فتح الملک [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۷

۱- ابن خلکان: «أبو الولید الباجی سلیمان بن خلف ... من علماء

---

[۱] ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق: ۲/ ۴۶۴، رقم: ۹۸۶.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۶۴.

[۳] فتح الملک العلی: ۵۷.

الأندلس و حفّاظها ... و هو أحد أئمهٔ المسلمین ... و توفی بالمریهٔ سنهٔ ۴۷۴» [۱].

۲- الذهبی: «أبو الولید الباجی، الامام العلامهٔ الحافظ ذو الفنون القاضی، أبو الولید سلیمان بن خلف» [... ۲].

۳- الیافعی: «کان من علماء الأندلس و حفاظها» ثم ذکر کلمات ابن خلکان و الذهبی [۳].

۴- السیوطی: «العلامهٔ الحافظ ذو الفنون ... برع فی الحدیث و علله و رجاله و الفقه و غوامضه و الکلام و مضایقه، و تفقه به الأصحاب، و روی عنه خلائق» [... ۴].

(۴۷) روایهٔ السّمرقندی ... ص: ۴۸

اشارهٔ

و هو أبو محمد الحسن بن أحمد بن محمد السمرقندی المتوفی سنهٔ ۴۹۱.

وقع فی کثیر من الطرق و الأسانید ... و قال المغربی: «و أخرجه الحافظ أبو محمد الحسن ابن أحمد السمرقندی فی (بحر الأسانید فی صحاح المسانید) الذی جمع فیه مائهٔ ألف حدیث بالأسانید الصحیحهٔ».

ترجمته ...: ص: ۴۸

۱- الذهبی: «السمرقندی، الحافظ الامام الرجال أبو محمد الحسن بن

---

[۱] وفیات الأعیان: ۲/ ۴۰۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۸/ ۵۳۵.

[۳] مرآهٔ الجنان: ۳/ ۱۰۸.

[۴] طبقات الحفاظ: ۴۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۴۹

أحمد بن محمد ... قال أبو سعد السمعانی: سألت إسماعیل الحافظ عنه فقال:

إمام حافظ سمع و جمع و صنف. و قال عمر بن محمد النسفی فی کتاب القند:

الامام الحافظ قوام السنّهٔ أبو محمد السمرقندی نزیل نیسابور، لم یکن فی زمانه فی فنّه مثله فی الشرق و الغرب.

له کتاب (بحر الأسانید فی صحاح المسانید) جمع فیه مائهٔ ألف حدیث، لو رتب و هذّب لم یقع فی الإسلام مثله، و هو ثمانمائهٔ جزء ...مات فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۴۹۱» [۱].

۲- السیوطی: «کان إماما حافظا عدیم النظیر فی حفظه، لم یکن فی وقته مثله فی الشرق و الغرب» [۲].

(۴۸) روایهٔ الراغب الاصبهانی ... ص: ۴۹

اشارهٔ

و هو أبو القاسم الحسین بن محمّد المتوفی- علی ما قیل- سنهٔ ۵۰۲، رواه مرسلا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حیث قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۹

۱- الذهبی: «الراغب العلامهٔ الماهر المحقّق الباهر، أبو القاسم الحسین ابن محمد بن المفضل الاصبهانی الملقب بالراغب، صاحب التصانیف، کان من

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ: ۴/ ۱۲۳۰.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۴۹.

[۳] المفردات: ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۵۰

أذکیاء المتکلمین. لم أظفر له بوفاهٔ و لا بترجمهٔ» [۱].

۲- السیوطی: «الراغب، صاحب المصنفات، کان فی أوائل المائهٔ الخامسهٔ. له «مفردات القرآن» و «أفانین البلاغهٔ» و «المحاضرات» وقفت علی الثلاثهٔ. و قد کان فی ظنّی أن الراغب معتزلی حتی رأیت بخط الشیخ بدر الدین الزرکشی علی ظهر نسخهٔ من القواعد الصغری لابن عبد السلام ما نصه: ذکر الامام فخر الدین الرازی فی تأسیس التقدیس فی الأصول أن أبا القاسم الراغب من أئمهٔ السنهٔ، و قرنه بالغزالی. قال: و هی فائدهٔ حسنهٔ، فإن کثیرا من الناس یظنون أنه معتزلی» [۲].

(۴۹) روایهٔ ابن قبیس ... ص: ۵۰

اشارهٔ

هو من رجال الحافظ ابن عساكر [۳].

ترجمته ...: ص: ۵۰

قال الـذهبی: «الشيـخ الامام الفقيه، النحوی، الزاهـد العابـد القـدوة، أبو الحسن علی بن أحمـد بن منصور بن محمـد بن قبيس الغسانی الدمشقی المالكی، ولد سنة ۴۴۲..

سمع أباه و أبا القاسم السمياطی و أبا بكر الخطيب...

حدّث عنه: أبو القاسم ابن عساكر...

---

[۱] سير أعلام النبلاء: ۱۸/ ۱۲۰.

[۲] بغية الوعاة: ۲/ ۲۹۷.

[۳] ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق: ۲/ ۴۶۴ رقم: ۹۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۱

قال ابن عساكر: كان ثقة متحرّزا متيقّظا منقطعا فی بيته بدرب النقاشة أو بيته فی المنارة الشـرقية بالجامع، و كان فقيها مفتيا يقرئ النحو و الفرائض، و كان متغاليا فی السـنّة، محبّا لأصـحاب الحديث، و كان لا يحدث إلّا من أصل، سـمعت منه الكثير، و مات يوم عرفة سنة ۵۳۰.

و قـال السـلفی: كـان يسـكن المنارة، و كان زاهـدا عابـدا ثقـة لم يكن فی وقته مثله بـدمشق، و هو مقـدّم فی علوم شتّی، محـدث ابن محدث» [۱].

و له ترجمة له: مرآة الجنان ۳/ ۲۵۷، العبر ۴/ ۸۲، النجوم الزاهرة ۵/ ۲۵۹، إنباه الرواة ۲/ ۲۳۲...

(۵۰) رواية ابن القشيری ... ص: ۵۱

اشارة

و هو شيخ الحافظ ابن عساكر. روی عنه الحديث الشريف [۲]. و توفی سنة ۵۳۲.

ترجمته ...: ص: ۵۱

قال الذهبی: «ابن القشـيری: عبد المنعم الشـيخ الامام المسـند المعمّر أبو المظفّر ابن الأستاذ أبی القاسم عبد الكريم بن هوازن القشيری النيسابوری. ولد سنة ۴۴۵.

حدّث عنه: عبد الوهاب الانماطی، و أبو الفتح ابن عبد السلام، و أبو سعد السمعانی، و ابن عساكر.

---

[۱] سير أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۸.

[۲] ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق: ۲/ ۴۶۴ رقم: ۹۸۴.

قال السمعانی: شیخ ظریف مستور الحال سلیم الجانب، غیر مداخل للأمور» [... ۱].

و له ترجمهٔ فی: المنتظم ۱۰/ ۷۵، طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۷/ ۱۹۲ و غیرهما.

(۵۱) روایهٔ زاهر الشّحامی ... ص: ۵۲

اشارهٔ

و هو أبو القاسم زاهر بن طاهر الشحامی المتوفی سنهٔ ۵۳۳، وقع فی غیر واحد من الأسانید، منها طریق الحافظ ابن عساکر فی تاریخه [۲].

ترجمته ...: ص: ۵۲

۱- الذهبی: و وصفه ب «مسند خراسان» [۳].

۲- ابن الجوزی فی حوادث سنهٔ ۵۳۳ [۴].

۳- ابن الجزری: «زاهر بن طاهر بن محمد بن محمد أبو القاسم الشحامی المستملی، ثقهٔ صحیح السماع. کان مسند نیسابور، توفی فی ربیع الآخر سنهٔ ۵۳۳» [۵].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۱۹/ ۶۲۳ باختصار.

[۲] ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام. الحدیث: ۹۸۴.

[۳] العبر: ۴/ ۹۱.

[۴] المنتظم: ۱۰/ ۷۹.

[۵] طبقات القراء: ۱/ ۲۸۸.

(۵۲) روایهٔ أبی منصور القزّاز ... ص: ۵۳

اشارهٔ

و هو أبو منصور عبد الرحمن بن محمد بن زریق القزاز المتوفی سنهٔ ۵۳۵، وقع فی طریق روایهٔ ابن الأثیر حیث رواه عنه بواسطهٔ أبی الیمن الکندی [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۳

۱- ابن الجوزی: «کان صحیح السماع ... و کان ساکنا قلیل الکلام خیّرا سلیما صبورا علی العزلهٔ حسن الأخلاق» [... ۲].

۲- الذهبی: «القزاز الشیخ الجلیل الثقهٔ أبو منصور ... راوی تاریخ الخطیب عنه ... حدّث عنه: ابن عساکر، و السمعانی، و أبو موسی المدینی، و ابن الجوزی ... و أبو الیمن الکندی ... و کان شیخا صالحا، متوددا سلیم القلب حسن الأخلاق صبورا، مشتغلا بما یعنیه. توفی سنهٔ ۵۳۵ و کان صحیح السماع، أثنی علیه السمعانی و غیره» [۳].

۳- ابن الأثیر: «روی عنه الناس فأکثروا. و من طریقه اشتهر تاریخ بغداد للخطیب» [۴].

---

[۱] أسد الغابهٔ: ۴/ ۲۲.

[۲] المنتظم: ۱۰/ ۹۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۶۹.

[۴] اللباب: ۳/ ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۴

(۵۳) روایهٔ الزمخشری ... ص: ۵۴

اشارهٔ

و هو جار اللّه محمود بن عمر الزمخشری المتوفی سنهٔ ۵۳۸. رواه فی کتابه فی غریب الحدیث، و فی (خصائص العشرهٔ) [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۴

۱- ابن خلکان: «أبو القاسم محمود بن عمر ... الامام الکبیر فی التفسیر و الحدیث و النحو و اللغهٔ و علم البیان. کان إمام عصره من غیر مدافع. تشدّ إلیه الرّحال فی فنونه» [... ۲].

۲- یاقوت الحموی: «کان إماما فی التفسیر و النحو و اللغهٔ و الأدب، واسع العلم، کبیر الفضل، متفنّنا فی علوم شتی، معتزلی المذهب، متجاهرا بذلک» [... ۳].

۳- الداودی: «کان واسع العلم کثیر الفضل، غایهٔ فی الذکاء وجودهٔ القریحهٔ، متفننا فی کلّ علم، لقی الکبار و صنف التصانیف المفیدهٔ» [... ۴].

---

[۱] الفائق فی غریب الحدیث: ۱/ ۲۸، خصائص العشرهٔ ط بغداد سنهٔ ۱۳۸۸: ۹۸.

[۲] وفیات الأعیان: ۵/ ۱۶۸.

[۳] معجم الأدباء: ۷/ ۱۴۷.

[۴] طبقات المفسرین: ۲/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۵

(۵۴) روایهٔ الأنماطی ... ص: ۵۵

اشارهٔ

و هو أبو البرکات عبد الوهاب الانماطی المتوفی سنهٔ ۵۳۸ من مشایخ الحافظ ابن عساکر و ممّن روی عنه الحدیث الشریف فی تاریخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۵

۱- الذهبی: «قال السمعانی: هو الحافظ ثقهٔ متقن واسع الروایهٔ دائم البشر سریع الدمعهٔ عند الذکر حسن المعاشرهٔ ... قال السلفی: کان عبد الوهاب رفیقنا حافظا ثقهٔ، لدیه معرفهٔ جیدهٔ، قال ابن ناصر: کان بقیهٔ الشیوخ، سمع الکثیر، و کان یفهم، مضی مستورا، و کان ثقهٔ» [۲].

۲- السیوطی: «الأنماطی الحافظ العالم محدّث بغداد أبو البرکات» [... ۳].

(۵۵) روایهٔ ابن خیرون ... ص: ۵۵

اشارهٔ

و هو: أبو منصور محمد بن خیرون البغدادی المتوفی سنهٔ ۵۳۹. رواه عنه الحافظ ابن عساکر فی تاریخه [۴].

---

[۱] ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق. الحدیث: ۹۹۴.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ: ۴/ ۱۲۸۲. و له ترجمهٔ فی سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۳۴.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۶۴.

[۴] ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام: الحدیث: ۹۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۶

ترجمته ...: ص: ۵۶

۱- ابن الجوزی: «کان ثقهٔ، و کان سماعه صحیحا، سمعت علیه الکثیر و قرأت علیه» [۱].

۲- الذهبی: «ابن خیرون الشیخ الامام المعمّر- قال السمعانی: ثقهٔ صالح ماله شغل سوی التلاوهٔ و الاقراء. و قال ابن الخشّاب: کان شافعیّا من أهل السنهٔ ... مات فی رجب سنهٔ ۵۳۹ ببغداد» [۲].

۳- ابن الجزری: «روی عنه الحافظ ... و کان صالحا خیّرا إماما فی القراءات» [... ۳].

(۵۶) روایهٔ فاطمهٔ بنت محمّد البغدادی ... ص: ۵۶

اشارهٔ

المتوفاهٔ سنهٔ ۵۳۹. شیخه السمعانی، و ابن عساکر، و أبی موسی المدینی، و غیرهم من الأعلام الحفّاظ. وقعت فی طریق روایهٔ الحافظ ابن النجار الحدیث الشریف، حیث رواه عنها بواسطهٔ واحدهٔ، و هی ترویه عن العیّار النیسابوری المتقدم ذکره.

ترجمتها ...: ص: ۵۶

۱- الذهبی: «فاطمهٔ بنت البغدادی، الشیخهٔ العالمهٔ الواعظهٔ الصالحهٔ

---

[۱] المنتظم: ۱۰/ ۱۱۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۹۴.

[۳] طبقات القراء: ۲/ ۱۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۷

المعمرهٔ، مسندهٔ أصبهان، أم البهاء فاطمهٔ بنت محمد بن أبی سعد أحمد بن الحسن ابن علی بن البغدادی الاصبهانی. مولدها بعد الأربع و أربعمائهٔ ... و عمّرت و تفرّدت بأشیاء. حدّث عنها: السمعانی، و ابن عساکر، و أبو موسی المدینی ...، قال السمعانی، شیخهٔ معمّرهٔ مسندهٔ. و أرخ مولدها. و قال أبو موسی:

توفیت فی الخامس و العشرین من رمضان سنهٔ ۵۳۹. قال: و لها قریب من ۹۴ سنهٔ» [۱].

۲- ابن العماد: «مسندهٔ أصبهان ... و سمعت صحیح البخاری من سعید العیّار» [... ۲].

(۵۷) روایهٔ وجیه بن طاهر ... ص: ۵۷

اشارهٔ

و هو: وجیه بن طاهر الشحامی البغدادی التوفی سنهٔ ۵۴۱، وقع فی طریق روایهٔ الحافظ الحموینی فی (فرائد السمطین) و الحافظ الذهبی فی (تذکرهٔ الحفاظ)، حیث روی هذا الحدیث الشریف عن الحسن بن أحمد السمرقندی.

ترجمته ...: ص: ۵۷

۱- ابن الجوزی: «کان شیخا صالحا صدوقا صالحا، حسن السیرهٔ، منوّر الوجه و الشیبهٔ، سریع الدمعهٔ، کثیر الذکر، ولی منه إجازهٔ بمسموعاته و مجموعاته» [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۴۸، العبر: ۴/ ۱۰۹.

[۲] شذرات الذهب: ۴/ ۱۲۳ و لها ترجمهٔ فی أعلام النساء: ۴/ ۱۱.

[۳] المنتظم: ۱۰/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۸

۲- الذهبی: «کان خیّرا متواضعا متعبّدا لا کأخیه، و قد تفرد فی عصره» [۱].

و قال أیضا: «الشیخ العدل مسند خراسان ... حدّث عنه ابن عساکر و السمعانی ... قال السمعانی: کتبت عنه الکثیر، و کان کخیر الرجال متواضعا متوددا ألوفا، دائم الذکر، کثیر التلاوهٔ، وصولا للرّحم، تفرّد فی عصره بأشیاء» [۲].

(۵۸) روایهٔ القاضی عیاض ... ص: ۵۸

اشارهٔ

و هو: عیاض بن موسى المتوفى سنهٔ ۵۴۴. وقع فی سند روایهٔ الحافظ المغربی فی کتابه (فتح الملک) [۳].

ترجمته ...: ص: ۵۸

۱- ابن الوردی: «القاضی عیاض بن موسى بن عیاض البستی بمراکش. و مولده بسبته سنهٔ ۴۷۶. أحد الأئمهٔ الحفاظ المحدثین الأدباء، و تآلیفه و أشعاره شاهدهٔ بذلک» [۴].

۲- ابن خلکان: «إمام وقته فی الحدیث و علومه» [۵].

---

[۱] العبر: ۴/ ۱۱۳.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۰۹.

[۳] فتح الملک العلی: ۵۷.

[۴] تتمهٔ المختصر: ۲/ ۷۲.

[۵] وفیات الأعیان: ۳/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۹

۳- الذهبی: «قال ابن بشکوال: هو من أهل العلم و الیقین و الذکاء و الفهم» [۱].

(۵۹) روایهٔ الدهلقی ... ص: ۵۹

رواه فی کتابه (لباب الألباب فی فضائل الخلفاء) فی فصل الأخبار المسندهٔ فی شأن أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «أخبرنا أستادی الفقیه الامام الأقبل، صائن الدین شرف الإسلام، أبو حفص عمر بن عیسى الخطیبی قال: أخبرنا منصور بن هبهٔ اللّه الأسدآبادی- فی یوم الجمعهٔ الثالث عشر من ذی القعدهٔ سنهٔ ۵۴۳- قال: أخبرنا أبو الدرداء سعد بن أبی عبد اللّه الحسین بن محمد الزوزنی قال: أخبرنا أبو الفضل عبد الملک بن أبی الحسن بن محمد الهروی قال: ثنا أبو عثمان قال: ثنا قتیبهٔ بن سعید قال: ثنا یعقوب بن عبد الرحمن و عبد العزیز بن أبی خازم- و اللفظ لیعقوب- قال: أخبرنا سهل بن سعد الساعدی عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

(۶۰) روایهٔ الملا ... ص: ۵۹

اشارهٔ

و هو: عمر بن محمد بن خضر الموصلی المعروف بالملّا، المتوفّی سنهٔ ۵۷۰.

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ: ۴/ ۱۳۰۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۰

روی هذا الحدیث الشریف فی کتابه (وسیلهٔ المتعبدین) الذی اعتمد علیه القوم و نقلوا عنه فی کتب الحدیث و السّیرهٔ النبویّهٔ [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۰

ترجم له و أثنی علیه جماعهٔ کبیرهٔ من الأعلام، منهم:

۱- ابن الجوزی فی تاریخه [۲].

۲- سبط ابن الجوزی فی تاریخه [۳].

۳- ابن تغری بردی فی تاریخه [۴].

۴- ابن کثیر فی تاریخه [۵].

(۶۱) روایهٔ ابن الأنباری ... ص: ۶۰

اشارهٔ

و هو: أبو البرکات عبد الرحمن بن محمّد ابن الأنباری المتوفی سنهٔ ۵۷۷، رواه مرسلا إیّاه إرسال المسلّم حیث قال: «و الرّسول یقول فی حقّه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۶].

---

[۱] وسیلهٔ المتعبدین: ۲/ ۱۶۴.

[۲] المنتظم: ۱۰/ ۲۴۹.

[۳] مرآهٔ الزمان: ۸/ ۳۱۰.

[۴] النجوم الزاهرهٔ: ۶/ ۶۷.

[۵] البدایهٔ و النهایهٔ: ۲/ ۲۸۲.

[۶] لمع الأدلهٔ فی النحو: ۴۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۱

ترجمته ...: ص: ۶۱

۱- الأسنوی: «ابن الأنباری اللغوی أبو البرکات عبد الرحمن بن محمد ابن عبید اللّه ... تبحّر فی علم الأدب إلی أن صار إمام وقته بتصانیف و تلامیذ ... توفی ببغداد لیلة الجمعة تاسع شعبان سنة ۵۷۷. ذکره ابن خلکان» [۱].

۲- ابن شاکر الکتبی: «کان إماما ثقة صدوقا، غزیر العلم و رعا زاهدا تقیا عفیفا، لا یقبل من أحد شیئا» [۲].

۳- ابن العماد: «العبد الصالح أبو البرکات ... کان زاهدا عابدا مخلصا ناسکا تارکا للدنیا» [... ۳].

(۶۲) روایة الطّالقانی ... ص: ۶۱

اشارة

و هو: رضی الدین أبو الخیر أحمد بن إسماعیل الطالقانی القزوینی المتوفی سنة ۵۹۰.

رواه فی کتابه (الأربعین) فی الباب الثالث و العشرین و الذی عنونه بأنه «فی کون علی باب مدینة العلم» بقوله:

«و به قال الحاکم: أنا أبو العباس الأموی، نا محمد بن عبد الرحمن الهروی. قال الحاکم: و حدّثنا أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الصفار، نا إبراهیم ابن إسحاق السّراج النیسابوری ببغداد، نا أبو الصّلت عبد السلام بن صالح بن سلیمان بن میسرة الهروی بنیسابور، نا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن

---

[۱] طبقات الشافعیة: ۱/ ۱۲۰.

[۲] فوات الوفیات: ۲/ ۲۹۲.

[۳] شذرات الذهب: ۴/ ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۲

عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۲

۱- الذهبی: «الطالقانی الشیخ الامام العلامة الواعظ ذو الفنون رضی الدین أبو الخیر أحمد بن إسماعیل بن یوسف الطالقانی القزوینی الشافعی ... قال ابن النجار: کان إماما فی المذهب و الأصول و التفسیر و الخلاف و التذکیر ... و کان کثیر العبادة و الصلاة، دائم الذکر، قلیل المأکل ... و هو ثقة فی روایته ... و قال ابن الدّبیثی: أملی عدة مجالس، و کان مقبلا علی الخیر کثیر الصلاة ... إلی أن توفی فی المحرم سنة ۵۹۰» [... ۲].

۲- السبکی: «الشیخ الامام الفقیه الصوفی الواعظ الملقّب رضی الدین أحد الأعلام» ... و أطال فی ترجمته [۳].

(۶۳) روایة أبی الیمن الکندی ... ص: ۶۲

اشارة

و هو: زيـد بن الحسن الكنـدى البغدادى المتوفى سـنة ۶۱۳، فقـد وقع فى طريق روايـة الحافـظ الكنجى و الحافظ ابن الأثير فى (أسـد الغابة).

ترجمته ...: ص: ۶۲

۱- الذهبى: «العلّامة تاج الدين الكندى أبو اليمن زيد بن الحسن بن

---

[۱] كتاب الأربعين المنتقى من مناقب المرتضى- مخطوط.

[۲] سير أعلام النبلاء: ۲۱/ ۱۹۰.

[۳] طبقات الشافعية: ۶/ ۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۳

زيد بن الحسن البغدادى المقرئ اللغوى، شيخ الحنفية و القراء و النحاة بالشام، و مسند العصر» [... ۱].

۲- ابن الجزرى: «ولد فى شعبان سنة ۵۲۰ ببغداد، و تلقى القرآن على سبط الخياط و له نحو من سبع سنين و هذا عجيب. و أعجب من ذلك أنه قرأ القراءات العشـر و هو ابن عشـر، و هذا لا يعرف لأحد قبله، و أعجب من ذلك طول عمره و انفراده فى الدنيا بعلوّ الاسناد فى القراآت و الحديث، فعاش بعد أن قرأ القراآت ثلاثا و ثمانين سنة، و هذا ما نعلمه وقع فى الإسلام» [۲].

۳- ابن الأثير: «كان إماما فى النحو و اللغة، و له الاسناد العالى فى الحديث، و كان ذا فنون كثيرة من أنواع العلوم» [۳].

(۶۴) رواية الرّافعى ... ص: ۶۳

اشارة

و هو: أبو القاسم عبد الكريم بن محمد الرافعى القزوينى المتوفى سنة ۶۲۴، وقع فى طريق رواية الحافظ الحموينى فى (فرائد السمطين) [۴].

ترجمته ...: ص: ۶۳

و هـو من كبـار أعلاـم السـنة المعتمـدين عنـدهم فى الحـديث و التاريـخ و الرّجـال، أثنى عليه مـترجموه و أطروه و مـدحوه، و كتـابه (التدوين بذكر أهل العلم

---

[۱] العبر حوادث سنة: ۶۱۳.

[۲] طبقات القراء: ۱/ ۲۹۷.

[۳] الكامل فى التاريخ: ۱۲/ ۱۳۰.

[۴] فرائد السمطين: ۱/ ۹۸.

بقزوین) من الکتب المعتبرهٔ المشهورهٔ بینهم ... أنظر:

۱- السبکی فی طبقات الشافعیهٔ ۵/ ۱۱۹.

۲- ابن الوردی فی تتمهٔ المختصر ۲/ ۱۴۸.

۳- ابن شاکر فی فوات الوفیات ۲/ ۳.

و غیرها من الکتب المصنفهٔ فی الرجال و التاریخ.

(۶۵) روایهٔ أبی نصر الدمشقی ... ص: ۶۴

اشارهٔ

و هو: أبو نصر شمس الدین محمد بن هبهٔ اللّه الدمشقی المتوفی سنهٔ ۶۳۵ و هو شیخ الحافظ الکنجی الذی روی عنه الحدیث، و وصفه بالعلامهٔ قاضی القضاهٔ.

ترجمته ...: ص: ۶۴

۱- الذهبی: «أبو نصر ابن الشیرازی القاضی شمس الدین محمد بن هبهٔ اللّه بن محمد بن هبهٔ اللّه بن یحیی الدمشقی الشافعی. ولد سنهٔ ۵۴۹ و أجاز له أبو الوقت و طائفهٔ. و سمع من أبی یعلی بن الحبوبی و طائفهٔ کبیرهٔ و له مشیخهٔ فی جزء. درّس و أفتی و ناظر و صار من کبار أهل دمشق ذی العلم و الروایهٔ و الریاسهٔ و الجلالهٔ. درّس مدهٔ بالشامیهٔ الکبری، و توفی فی ثانی جمادی الآخرهٔ» [۱].

۲- ابن قاضی شهبهٔ: «کان فقیها فاضلا خیّرا دیّنا منصفا، علیه سکینهٔ و وقار، حسن الشکل، یصرف أکثر أوقاته فی نشر العلم» [۲].

---

[۱] العبر: ۵/ ۱۴۵.

[۲] طبقات الشافعیهٔ: ۲/ ۱۱۳، و له ترجمهٔ فی: البدایهٔ و النهایهٔ ۱۳/ ۱۵۱، شذرات الذهب: ۵/ ۱۷۴، طبقات السبکی: ۵/ ۴۳.

(۶۶) روایهٔ أبی الرجا الخوارزمی ... ص: ۶۵

اشارهٔ

المتوفی سنهٔ ۶۵۸.

روی هذا الحدیث الشریف فی کتاب (فضائل شهر رمضان) فی «اللیلهٔ السادسهٔ عشرهٔ-: ابن عباس رضی اللّه عنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب».

ترجمته ...: ص: ۶۵

و هو: أبو الرجا نجم الـدین مختار بن محمود بن محمـد الزاهـدی الخوارزمی الحنفی. ترجم له و أثنی علیه فی غیر واحد من المصادر راجع: تاج التراجم ۵۴، الجواهر المضیّة ۲/ ۱۶۶، الفوائد البهیّة ۲۱۳ معجم المؤلفین ۱۲/ ۲۱۱.

و کتابه المذکور لا یزال مخطوطا.

(۶۷) روایة ابن أبی جمرة المالکی ... ص: ۶۵

اشارة

و هو: أبو محمد عبد اللّه بن أبی جمرة المتوفی سـنة ۶۹۹. أرسـله إرسال المسلّم فی کتابه بلفظ: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

---

[۱] بهجة النفوس: ۲/ ۱۷۵، ۴/ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۶

ترجمته ...: ص: ۶۶

۱- محمـد مخلوف: «أبو محمـد عبـد اللّه بن أبی جمرة المحـدّث الراویـة القدوة المقرئ العمدة الولی الصالح الزاهد العارف باللّه، له کرامات جمعت فی کراریس.

أخذ عن جماعة منهم أبو الحسن الزیات، أخذ عنه صاحب المدخل ابن الحاج.

ألف مختصر البخاری و شرحه بهجة النفوس مشهور. توفی سنة ۶۹۹» [۱].

۲- حاج خلیفة فی شـروح البخاری: «و شـرح العارف القدوة عبد اللّه بن سعد بن أبی جمرة- بالجیم- الاندلسی. و هو علی ما اختصره من البخاری، و هو نحو ثلاثة آلاف حدیث. و سمّاه: بهجة النفوس و غایتها بمعرفة ما لها و ما علیها» [۲].

(۶۸) روایة النویری ... ص: ۶۶

اشارة

و هو: شهاب الدین أبو العباس أحمد بن عبد الوهاب المتوفی سنة ۷۳۲

رواه بقوله: «و روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنّه قال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۳].

ترجمته ...: ص: ۶۶

قال ابن تغری بردی: «الشیخ الامام المؤرخ الفقیه شهاب الدین أبو

---

[۱] شجرة النور الزکیة فی طبقات المالکیة: ۱۹۹.

[۲] کشف الظنون: ۱/ ۵۵۰.

[۳] نهایة الأرب: ۲۰/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۷

العباس أحمد بن عبد الوهاب بن أحمد بن عبد الوهاب بن عبادة البکری النویری الشافعی. صاحب التاریخ المعروف بتاریخ النویری. فی یوم الحادی و العشرین من شهر رمضان.

کان فقیها فاضلا مؤرّخا بارعا، و له مشارکة جیّدة فی علوم کثیرة» [... ۱].

(۶۹) روایة الذهبی ... ص: ۶۷

اشارة

و هو: محمد بن أحمد المتوفی سنة ۷۴۸ ... رواه فی (تذکرة الحفاظ) بسنده عن السمرقندی قال: «أخبرنا إسحاق بن یحیی، أنا الحسن بن عباس، أنا عبد الواحد بن حمویه، أنا وجیه بن طاهر، أنا الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ» [... ۲].

ترجمته ...: ص: ۶۷

ترجم له السبکی فی طبقاته ۵/ ۲۱۶، و ابن حجر العسقلانی فی الدرر الکامنة ۴/ ۴۲۶، و السیوطی فی طبقات الحفاظ ۵۱۷، و الشوکانی فی البدر الطالع ۲/، ۱۱۰ و هذا خلاصة ما قال الشوکانی:

«محمد بن أحمد الذهبی الحافظ الکبیر المؤرخ صاحب التصانیف السائرة فی الأقطار، مهر فی فن الحدیث، قال ابن حجر: کان أکثر أهل عصره تصنیفا، و جمیع مصنفاته مقبولة مرغوب فیها»....

---

[۱] النجوم الزاهرة: ۹/ ۲۹۹.

[۲] تذکرة الحفاظ: ۴/ ۲۸، حیدرآباد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۸

(۷۰) روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۶۸

اشارة

و هو: إسماعیل بن عمر بن کثیر المتوفی سنة ۷۷۴.

روی حدیث أنا مدینة العلم فی تاریخه بقوله: «و أمّا حدیث ابن عباس فرواه ابن عدی من طریق أحمد ابن سلمة أبی عمرو الجرجانی،

ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت باب المدینة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۸

ترجم له ابن حجر العسقلانی فی الدرر الکامنة ۱/ ۳۹۹ و السیوطی فی طبقات الحفاظ: ۵۲۹. و قال الداودی بترجمته:
«إسماعیل بن عمر بن کثیر ... کان قدوة العلماء و الحفاظ و عمدة أهل المعانی و الألفاظ، سمع الکثیر، و أقبل علی حفظ القرآن و معرفة الأسانید و العلل و الرجال و التاریخ، حتی برع فی ذلک و هو شاب» ثم ذکر کلمات الذهبی و ابن حجر و غیرهما فی وصفه [۲].

---

[۱] البدایة و النهایة: ۷/ ۳۵۸.

[۲] طبقات المفسرین: ۱/ ۱۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۹

(۷۱) روایة الزین العراقی ... ص: ۶۹

اشارة

و هو: عبد الرحیم بن الحسین المعروف بالزین العراقی المتوفی سنة ۸۰۶.
وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی فی کتابه فتح الملک [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۹

۱- ابن الجزری: «عبد الرحیم بن الحسین ... المعروف بالعراقی، حافظ الدیار المصریّة و محدّثها و شیخها ... برع فی الحدیث متنا و إسنادا، و تفقّه علی شیخنا الأسنوی و غیره. و کتب و ألّف و جمع و خرّج و انفرد فی وقته. توفی یوم الأربعاء ثانی شعبان سنة ۸۰۶» [۲].
۲- السیوطی: «العراقی. الحافظ الامام الکبیر الشهیر ... حافظ العصر ... کان شیوخ عصره یبالغون فی الثناء علیه بالمعرفة، کالسبکی و العلائی و العز ابن جماعة و العماد بن کثیر و غیرهم» [... ۳].
۳- السخاوی. ترجم له ترجمة مطوّلة [۴].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] طبقات القراء: ۱/ ۳۲۸.

[۳] طبقات الحفاظ: ۵۴۳.

[۴] الضوء اللامع: ۴/ ۱۷۱- ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۷۰

(۷۲) روایهٔ الهیثمی ... ص: ۷۰

اشارهٔ

و هو: نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی المتوفی سنهٔ ۸۰۷.

روی حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها بقوله: «و عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه. رواه الطبرانی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۰

السّخاوی: «علی بن أبی بکر الحافظ و یعرف بالهیثمی، ولد فی رجب سنهٔ ۷۳۵. و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادهٔ و الأوراد.

قال شیخنا فی معجمه: و کان خیّرا ساکنا لیّنا سلیم الفطرهٔ شدیدهٔ الإنکار للمنکر.

و قال البرهان الحلبی: إنه کان من محاسن القاهرهٔ.

و قال التقی الفاسی: کان کثیر الحفظ للمتون و الآثار، صالحا خیّرا.

و قال الأقفهسی: کان إماما عالما حافظا زاهدا متواضعا متودّدا فی الناس، ذا عبادهٔ و تقشّف و ورع.

و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدّا، بل هو فی ذلک کلمهٔ اتفاق» [۲].

---

[۱] مجمع الزوائد: ۹/ ۱۱۴.

[۲] الضوء اللامع: ۵/ ۲۰۰ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۷۱

(۷۳) روایهٔ القلقشندی ... ص: ۷۱

اشارهٔ

و هو: أبو العباس أحمد بن علی المتوفی سنهٔ ۸۲۱.

قال: «و من السجلّات بالوظائف الدینیّهٔ علی هذه الطریقهٔ ما کتب به القاضی الفاضل عن العاضد بولایهٔ بعض القضاهٔ و هو:

الحمد للّه الواسعهٔ عطایاه ... و علی أخیه و ابن عمه القائم مقامه بفصل حکمه و فضل علمه: أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب، الذی حرز له من المکرمات لبابها، و طابت بغبار حلمه إقامهٔ الألباب و إلبابها، و میزّه عن الکافّهٔ بقوله: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۷۱

قال السخاوی: «أبو العباس أحمد بن علی بن أحمد القلقشندی ثم القاهری. کان أدیبا مؤرخا مفنّنا، اشتهر بکتابه صبح الأعشی. و هو أفضل تصانیفه، لکونه جامعا بین الأدب و التاریخ و وصف البلدان و نحو ذلک. و له غیره. توفی سنهٔ ۸۲۱» [۲].

---

[۱] صبح الأعشی ۱۰/ ۴۲۵.

[۲] الضوء اللامع ۲/ ۸ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۲

(۷۴) روایهٔ العینی ... ص: ۷۲

اشارهٔ

و هو: بدر الدین محمود بن أحمد الحنفی العینی المتوفی سنهٔ ۸۵۵.

رواه فی شرحه علی صحیح البخاری [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۲

۱- ابن العماد: «بدر الدین أبو الثناء و أبو محمد محمود ... الحنفی المعروف بالعینی. قال تلمیذه ابن تغری بردی: هو العلامهٔ، فرید عصره و وحید دهره، عمدهٔ المؤرخین مقصد الطالبین قاضی القضاهٔ ... و کان أحد أوعیهٔ العلم. و أخذ عنه من لا یحصی» [... ۲].

۲- السخاوی. ترجم له ترجمهٔ مفصّلهٔ و وصفه بقوله: «و کان إماما عالما علّامهٔ عارفا بالصرف و العربیهٔ و غیرها، حافظا للتاریخ، و للّغهٔ، کثیر الاستعمال لها، مشارکا فی الفنون، اشتهر اسمه و بعد صیته، مع لطف العشرهٔ و التواضع، حدّث و أفتی و درّس» ثم ذکر ترجمته عن ابن حجر و غیره [۳].

---

[۱] عمدهٔ القاری ۷/ ۶۳۱.

[۲] شذرات الذهب حوادث: ۸۵۵.

[۳] الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱- ۱۳۵. ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۳

(۷۵) روایهٔ الأعور الواسطی ... ص: ۷۳

اشارهٔ

و هو صاحب الرّسالهٔ المشهورهٔ التی ألّفها فی الردّ علی الامامیّهٔ. فأجاب عنه غیر واحد من کبار علمائها. روی حدیث أنا مدینهٔ العلم

فی رسالته فی مقام الجواب عن الاستدلال بها. و سیأتی التعرّض لأقاویله فی موضعها من الکتاب ان شاء اللّه. تعالی.

ترجمته ...: ص: ۷۳

قال السخاوی: «یوسف. الجمال أبو المحاسن الواسطی الشافعی تلمیذ النجم السکاکینی. ممّن لقیه الشیخ عبد اللّه البصری نزیل مکة. رأیت له مؤلّفا سماه: الرسالة المعارضة فی الرد علی الرافضة. و کذا اختصر الملحة نظما» [۱].

(۷۶) روایة ابن الوزیر الحنفی ... ص: ۷۳

المتوفی سنة ۹۲۰.

رواه فی کتابه (الروضة) مرسلا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بلفظ: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

---

[۱] الضوء اللامع فی أعیان القرن التاسع ۱۰/ ۳۳۸.

[۲] الروضة المربعة فی سیرة الخلفاء الأربعة- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۴

(۷۷) روایة ابن الدیبع ... ص: ۷۴

اشارة

و هو: عبد الرحمن بن علی المتوفی سنة ۹۴۱.

رواه من طریق الترمذی فی صحیحه عن علی علیه السلام.

و من طریق الحاکم فی المستدرک عن ابن عباس رضی اللّه عنه [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۴

۱- ابن العیدروس ترجم له ترجمة مطولة، و بالغ فی الثناء علیه و وصفه بأعلی الأوصاف: «الامام الحافظ الحجة المتقن، شیخ الإسلام علامة الأنام، الجهبذ الامام مسند الدنیا أمیر المؤمنین فی حدیث سید المرسلین، خاتمة المحققین شیخ مشایخنا المبرزین» [۲].

۲- الغزی: «عبد الرحمن بن علی ... الشیخ الامام العلامة الأوحد المحقق الفهامة، محدّث الیمن و مؤرّخها و محیی علوم الأثر بها، وحید الدین أبو الفرج الشیبانی الزبیدی الشافعی، المعروف بابن الدیبع بکسر الدال المهملة» [۳].

۳- الشوکانی نحو ذلک [۴].

---

[۱] تمييز الطيب من الخبيث: ۴۱.

[۲] النور السافر ۲۱۲- ۲۲۱.

[۳] الكواكب السائرة ۲/ ۱۵۸.

[۴] البدر الطالع ۱/ ۳۳۵.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۵

(۷۸) رواية النجم الغيطى ... ص: ۷۵

اشارة

و هو نجم الدين محمد بن أحمد الغيطى السكندرى الشافعى المتوفى سنة ۹۸۴، الواقع فى طريق رواية الحافظ المغربى [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۵

و توجد ترجمته فى الكواكب السائرة و شذرات الذهب و غيرهما...

قال ابن العماد بعد أن عنونه كذلك: «الامام العلامة المحدث المسند شيخ الإسلام...

قال فى الكواكب ... انتهت إليه الرياسة فى علم الحديث و التفسير و التصوف ... أجمع أهل مصر على جلالته، و ما رأيت أحدا من أولياء مصر إلّا يحبّه و يجلّه.

و ذكره القاضى محب الدين الحنفى فى رحلته إلى مصر و قال: و أمّا حافظ عصره، و محدّث مصره و وحيد دهره، الرحلة الامام و العمدة الهمام الشيخ نجم الدين الغيطى، فإنه محدّث هذه الديار على الإطلاق، جامع للكمالات الجميلة و محاسن الأخلاق... أجمعت على صدارته فى العلم علماء البلاد» [... ۲].

---

[۱] فتح الملك العلى: ۲۲.

[۲] شذرات الذهب حوادث سنة: ۹۸۴، ۸/ ۴۰۶.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۶

(۷۹) رواية أحمد بن خليل السبكى ... ص: ۷۶

اشارة

و هو الشيخ شهاب الدين أحمد بن خليل بن ابراهيم الشافعى المصرى المتوفى سنة ۱۰۳۲ الواقع فى سند رواية الحافظ المغربى صاحب كتاب فتح الملك العلى [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۶

قال المحبی: «الشـیخ أحمد ... ذکره الشیخ مدین القوصونی فیمن ترجم من علماء عصره و قال فی حقّه: الفاضل العلامة الفقیه المفید ...و أخذ عن الشیخ محمد الرملی ... و له من المؤلفات حاشیة علی الشفا للقاضی عیاض...

و رأیت فی تعالیق أخینا الفاضل مصـطفی بن فتـح اللّه ترجمته و ذکر: إنه أخذ عن النجم الغیطی و من فی طبقته من علماء وقته. و عنه الشیخ سلطان الزاجی و الشمس محمد البابلی و غیرهما. و کان له مهارة فی علوم الحدیث...

و کانت وفاته سنة ۱۰۳۲» [۲].

(۸۰) روایة الشمس البابلی ... ص: ۷۶

اشارة

و هو أبو عبد اللّه محمد بن علاء الدین- أو علی- القاهری الأزهری

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] خلاصة الأثر: ۱/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۷

الشافعی شمس الدین البابلی. المتوفی سنة ۱۰۷۷.

وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی.

ترجمته ...: ص: ۷۷

۱- قال الزرکلی: «فقیه شافعی من علماء مصر» [۱].

۲- قال کحالة: «محدّث، حافظ، فقیه» [۲].

(۸۱) روایة المقدسی الحنفی ... ص: ۷۷

رواه فی کتابه (مناقب الخلفاء) فی الباب الرابع فی مناقب علی بن أبی طالب. فصل فی خصائصه:

«منها: أنه باب دار الحکمـة و باب دار العلم و أنه أقضـی الامـة: عن علی رضـی اللّه عنه: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و فی روایة: أنا دار العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه».

(۸۲) روایة عبد القادر الکردی ... ص: ۷۷

رواه فی کتابه (الریحانة الشّمیمة فی شرح الموضحة القویمة فی فضل

---

[۱] الأعلام: ۶/ ۲۷۰.

[۲] معجم المؤلفين: ۱۱/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۸

الخلفاء الأربعة الكريمة) حيث قال: «و عنه: قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها»

و «عن سعيد بن المسيب قال: لم يكن أحد من الصحابة يقول: «سلونى» الّا على

. و عن ابن مسعود قال: أفرض أهل المدينة و أقضاها على. و عن عائشة: إن عليا ذكر عندها: أما أنه أعلم من بقى بالسنة».

(۸۳) رواية عبد الكريم بن ولى الدين ... ص: ۷۸

رواه فى كتابه (مزيل الاشتباه فى أسماء الصحابة) بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام قائلا: «أنا مدينة العلم و على بابها. رواه محيى السنة فى مصابيحه و أبو عمر و العقيلى و ابن عدى و الطبرانى عن ابن عباس، و الحاكم عن جابر، كما فى الجامع».

(۸۴) رواية المغربى ... ص: ۷۸

اشارة

و هو: محمد بن محمّد المالكى المتوفى سنة ۱۰۹۴، رواه عن على عليه السلام مرفوعا حيث قال: «على- رفعه: أنا مدينة العلم و على بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۸

قال المحبى: «محمد بن محمد ... المغربى المالكى نزيل الحرمين: الامام

---

[۱] جمع الفوائد: ۳/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۹

الجليل المحدّث المفنن، فرد الدنيا فى العلوم كلّها، الجامع بين منطوقها و مفهومها، و المالك لمجهولها و معلومها. نقلت عن شيخنا المرحوم عبد القادر بن عبد الهادى- هو ممّن أخذ عنه و سافر إلى الروم فى صحبته و انتفع به، و كان يصفه بأوصاف بالغة حدّ الغلو- فإنه كان يقول: إنه يعرف الحديث و الأصول معرفة ما رأينا من يعرفها ممّن أدركناه. و أمّا علوم الأدب فإليه النهاية ...، و قد أخذ عنه بمكة و المدينة و الروم خلق، و مدحه جماعة و أثنوا عليه. و كان وفاته بدمشق يوم الأحد عاشر ذى القعدة سنة ۱۰۹۴» [۱].

(۸۵) رواية المغربى ... ص: ۷۹

اشارة

و هو عبد الملک بن حسین العصامی المکی المتوفی سنهٔ ۱۱۱۱.
روی الحدیث الشریف فی کتابه سمط النجوم [۲].

ترجمته ...: ص: ۷۹

۱- البدر الطالع للشوکانی [۳].
۲- سلک الدرر للمرادی [۴].

---

[۱] خلاصهٔ الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر: ۴/ ۲۰۴.
[۲] سمط النجوم العوالی: ۴۹۱.
[۳] البدر الطالع: ۱/ ۴۰۲.
[۴] سلک الدرر: ۳/ ۱۳۹.
نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۰

(۸۶) روایهٔ العجلونی ... ص: ۸۰

اشارهٔ

و هو: إسماعیل بن محمّد، المتوفی سنهٔ ۱۱۶۲. رواه فی کتابه (کشف الخفا) الحدیث رقم ۶۱۸.

ترجمته ...: ص: ۸۰

قال المرادی: «إسماعیل بن محمد ... الشیخ الامام العالم الهمام الحجهٔ الرحلهٔ العمدهٔ الورع العلامهٔ. کان عالما بارعا صالحا مفیدا محدّثا مبجّلا قدوهٔ سندا خاشعا، له ید فی العلوم، لا سیّما الحدیث و العربیهٔ و غیر ذلک مما یطول شرحه، و لا یسع فی هذه الطروس وصفه. له القدم الراسخ فی العلوم و الید الطولی فی دقائق المنطوق و المفهوم ... اشتغل علی جماعهٔ أجلّاء بالفقه و الحدیث و التفسیر و العربیهٔ و غیر ذلک، إلی أن تمیّز علی أقرانه بالطلب ... و مشایخه کثیرون، و الکتب التی قرأها لا تعد لکثرتها.
ترجمه الشیخ سعید السمّان فی کتابه و قال فی وصفه: خاتمهٔ أئمهٔ الحدیث.
و بالجملهٔ، فهو أحد الشیوخ الذین لهم القدم العالی فی العلوم و الرسوخ و کانت وفاته ۱۱۶۲» [۱].

---

[۱] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر: ۱/ ۲۵۹- ۲۷۲، ملخصا.
نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۱

(۸۷) روایهٔ الزبیدی ... ص: ۸۱

اشارة

و هو: محمد مرتضی الحسینی الحنفی المتوفی سنة ۱۲۰۵.
رواه من طریق الحاکم و الطبرانی عن أبی معاویة الضـریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. لکنّه قال: من أتی العلم فلیأت الباب [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۱

قال الزرکلی: «علّامة باللغة و الحدیث و الرجال و الأنساب، من کبار المصنفین، أصله من واسط فی العراق، و مولده بالهند فی بلجرام، و منشؤه فی زبید بالیمن. رحل إلی الحجاز و أقام بمصـر، فاشتهر فضله و انهالت علیه الهدایا و التحف، و زاد اعتقاد الناس فیه، و توفی بالطاعون فی مصر» ثم ذکر مؤلفاته [۲].

(۸۸) روایة محمد الکزبری ... ص: ۸۱

اشارة

المتوفی سنة ۱۲۲۱. وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی [۳].

---

[۱] إتحاف السادة المتقین فی شرح إحیاء علوم الدین: ۶/ ۲۴۴.
[۲] الأعلام: ۷/ ۷۰.
[۳] فتح الملک العلی: ۲۲.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۲

ترجمته ...: ص: ۸۲

ذکره صاحب معجم المؤلفین و قال: محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن زین الدین بن عبد الکریم الصفدی العطار الشهیر بالکزبری، محدّث مسند. ولد فی ۱۳ شعبان، و درّس الحدیث فی جامع بنی أمیة، و توفی بدمشق ... من آثاره» [... ۱].

(۸۹) روایة الآلوسی ... ص: ۸۲

اشارة

و هو نعمان بن محمود البغدادی المتوفی سنة ۱۲۵۲. یرویه حیث یصف مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «هو باب مدینة العلم و النقطة تحت الباء» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۲

قال الزرکلی: «نعمان بن محمود بن عبد اللّه، أبو البرکات خیر الدین الآلوسی. واعظ فقیه باحث. من أعلام الأسرة الآلوسیة فی العراق، ولد و نشأ ببغداد، و ولی القضاء فی بلاد متعددة، منها الحلة، و ترک المناصب.

من کتبه: جلاء العینین فی محاکمة الأحمدین ابن تیمیة و ابن حجر» [۳].

---

[۱] معجم المؤلفین: ۱۰/ ۱۵۲.

[۲] جلاء العینین: ۷۰.

[۳] الأعلام: ۷/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۳

(۹۰) روایة عبد الرحمن الکزبری ... ص: ۸۳

اشارة

المتوفی سنة ۱۲۶۲. وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۳

ذکره صاحب معجم المؤلفین بقوله:

«عبد الرحمن بن محمد بن عبد الرحمن الکزبری الدمشقی الشافعی. أبو المحاسن وجیه الدین. عالم محدث. ولد بدمشق و توفی بمکة حاجا فی ۱۹ ذی الحجة. له ثبت» [۲].

(۹۱) روایة زینی دحلان ... ص: ۸۳

اشارة

و هو: أحمد زینی دحلان الشافعی المتوفی سنة ۱۳۰۴. رواه فی کتابه (الفتوحات الإسلامیة) [۳].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] معجم المؤلفین: ۵/ ۱۷۷.

[۳] الفتوحات الإسلامیة: ۲/ ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۴

ترجمته ...: ص: ۸۴

هو: أحمد زينى دحلان الشافعى المكى، فقيه محدّث، مؤرّخ مشارك فى أنواع العلوم، مفتى الشّافعية بمكة، و المدرّس بها.

له مؤلّفات عديدة. توفى سنة ۱۳۰۴ [۱].

و للشيخ عثمان الدمياطى- كان حيّا سنة ۱۳۰۰- كتاب نفحة الرحمن فى مناقب السيد أحمد زينى دحلان [۲].

(۹۲) رواية الأبيارى ... ص: ۸۴

اشارة

و هو الأستاذ عبد الهادى الأبيارى المصرى المتوفى سنة: ۱۳۰۵.

أرسله فى كتابه (جالية الكدر) عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بقوله: «قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها».

ترجمته ...: ص: ۸۴

قال الزركلى: «عبد الهادى نجا بن رضوان نجا بن محمد الأبيارى المصرى. كاتب أديب، له نظم ... توفى فى القاهرة. له نحو أربعين كتابا» [۳].

---

[۱] الأعلام: ۱/ ۱۳۰، معجم المؤلفين: ۲/ ۲۲۹.

[۲] معجم المؤلفين: ۶/ ۲۷۰.

[۳] الأعلام: ۴/ ۲۷۳.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۵

(۹۳) رواية الولاتى ... ص: ۸۵

اشارة

و هو: محمد بن يحيى بن عمر المتوفى سنة ۱۳۲۹. أو ۱۳۳۰ وقع فى طريق رواية الحافظ المغربى.

ترجمته ...: ص: ۸۵

۱- قال الزركلى: «عالم بالحديث، من فقهاء المالكية، شنقيطى الأصل، كان قاضى القضاة بجهة الحوض بصحراء الغرب الكبرى»...

[۱].

۲- قال کحالهٔ: «محدّث، فقیه، أصولی، ناظم» [... ۲].

(۹۴) روایهٔ البرزنجی ... ص: ۸۵

اشارهٔ

و هو: احمد بن إسماعیل الشافعی المتوفی سنهٔ ۱۳۳۲ رواه فی (مقاصد الطالب) مرسلا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

---

[۱] الأعلام: ۷/ ۱۴۲.

[۲] معجم المؤلفین: ۱۲/ ۱۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۶

ترجمته ...: ص: ۸۶

قال کحالهٔ: «أحمد بن إسماعیل البرزنجی الحسینی الموسوی المدنی. عالم مشارک فی علوم مختلفهٔ. توفی بالمدینهٔ.
من مؤلفاته: رسالهٔ فی مناقب عمر بن الخطاب.
مقاصد الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب» [۱].

(۹۵) روایهٔ بهجت أفندی ... ص: ۸۶

و رواه الشیخ القاضی محمد بهجهٔ أفندی المتوفی سنهٔ ۱۳۵۰ فی کتابه (تاریخ آل محمد: ۵۶).

(۹۶) روایهٔ النبهانی ... ص: ۸۶

اشارهٔ

و هو: یوسف بن إسماعیل الشافعی المتوفی سنهٔ ۱۳۵۰:
رواه فی غیر واحد من مؤلّفاته، ففی (الفتح الکبیر): «قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. عق، عد، طب ک عن ابن عباس» [۲].
و رواه فی (الشرف المؤبّد) [۳].

---

[۱] معجم المؤلفین: ۱/ ۱۶۴.

[۲] الفتح الکبیر: ۲/ ۱۷۶– ۱۷۷.

[۳] الشرف المؤبد: ۱۱۱.

ترجمته ...: ص: ۸۶

قال کحالهٔ: «یوسف بن إسماعیل بن یوسف النبهانی الشافعی أبو المحاسن. أدیب شاعر صوفی. من القضاهٔ ... تولی القضاء فی قصبهٔ جنین من أعمال نابلس، و رحل إلی القسطنطینیهٔ، و عیّن قاضیا بکوی سنجق من أعمال ولایهٔ الموصل، فرئیسا لمحکمهٔ الجزاء باللاذقیهٔ، ثم بالقدس فرئیسا لمحکمهٔ الحقوق ببیروت» [۱].

(۹۷) روایهٔ محمّد مخلوف المالکی ... ص: ۸۷

اشارهٔ

المتوفی سنهٔ ۱۳۶۰ رواه حیث ذکر مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله:

«و یروی من فضائله أنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۷

قال الزرکلی: «محمد بن محمد بن عمر بن علی بن سالم مخلوف، عالم بتراجم المالکیهٔ، من المفتین. مولده و وفاته فی المنستیر بتونس. تعلّم بجامع الزیتونهٔ، و درّس فیه ثم بالمنستیر و ولی الإفتاء بقابس سنهٔ ۱۳۱۳ فالقضاء بالمنستیر ۱۳۱۹. فوظیفهٔ باش مفتی بها. أی المفتی الأکبر سنهٔ ۱۳۵۵ إلی أن توفی.

اشتهر بکتابه: شجرهٔ النور فی طبقات المالکیهٔ» [۳].

---

[۱] معجم المؤلفین: ۱۳/ ۲۷۵.

[۲] شجرهٔ النور الزکیهٔ: ۲/ ۷۱.

[۳] الأعلام: ۷/ ۸۲.

(۹۸) روایهٔ الشنقیطی ... ص: ۸۸

اشارهٔ

محمد حبیب بن عبد اللّه، المتوفی سنهٔ ۱۳۶۳.

رواه فی کتابه (کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۴۸).

ترجمته ...: ص: ۸۸

قال کحالة: «محمّد حبیب اللّه بن عبد اللّه بن أحمد الشنقیطی...

محدّث ... اختیر مدرّسا فی کلیّة أصول الدین بجامعة الأزهر، و توفی بالقاهرة فی ۸ صفر، و دفن بمقابر الامام الشافعی» [... ۱].

(۹۹) روایة أحمد عبد الجواد و عباس أحمد صقر ... ص: ۸۸

رویا حدیث مدینة العلم فی کتاب (جامع الأحادیث) حیث جاء فیه: «أنا مدینة العلم و علی بابها. أبو نعیم فی المعرفة. عن علی» [۲].

---

[۱] معجم المؤلفین: ۹/ ۱۷۶.

[۲] جامع الأحادیث: ۳/ ۲۳۷.

(۱۰۰) روایة ابن الصدیق المغربی ... ص: ۱۰۰

اشارة

صاحب کتاب (فتح الملک العلی بصحّة حدیث باب مدینة العلم علی).

قال فی مقدمته: «فإنّ الأحادیث الصحیحة الواردة بفضل أمیر المؤمنین علی ابن أبی طالب عدیدة متکاثرة و شهیرة متواترة، حتی قال جمع من الحفاظ: إنه لم یرد من الفضائل لأحد من الصحابة بالأسانید الصحیحة الجیاد ما ورد لعلی بن أبی طالب. إلّا أن هناک أحادیث اختلف فیها أنظار الحفاظ، فصحّحها بعضهم و تکلّم فیها آخرون، منها: حدیث الطیر، و حدیث الموالاة، و حدیث ردّ الشمس، و حدیث باب العلم.

...و أما حدیث باب العلم فلم أر من أفرده بالتألیف، و لا وجّه العنایة الیه بالتصنیف. فأفردت هذا الجزء لجمع طرقه و ترجیح قول من حکم بصحته»....

ثم روی الحدیث بقوله: «أنبأنا عشرة قالوا: أنبأنا البرهان السقاء، أنا ثعیلب، أنا الملوی و الجوهری قالا: أنا أبو العز محمد بن أحمد العجمی، أنا الشمس البابلی، أنا أحمد بن خلیل السبکی، أنا النجم الغیطی، أنا زکریا، أنا محمد بن عبد الرحیم، أنا عبد الوهاب بن علی.

ح- و أنبأنا العفری، أنا البرزنجی، أنا الفلانی، أنا ابن سنه، أنا الوولاتی، أنا ابن أرکماش، أنا أحمد بن علی الحافظ، أنا عبد الرحیم بن الحسین الحافظ، أنا الصلاح بن کیکلدی الحافظ.

قالا: أنا محمد بن أحمد بن عثمان الحافظ، أنا إسحاق بن یحیی، أنا الحسن ابن عباس، أنا عبد الواحد بن حمویه، أنا وجیه بن طاهر، أنا الحسن بن أحمد

السمرقندی الحافظ، أنا أبو طالب حمزة بن محمد الحافظ، أنا محمد بن أحمد الحافظ، أنا أبو صالح الکرابیسی، أنا صالح بن محمد، أنا أبو الصلت الهروی، أنا أبو معاویة، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس:

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد بابها فلیأت علیا.

أخرجه الحافظ أبو محمد الحسن بن أحمد السمرقندی فی کتابه (بحر الأسانید فی صحاح المسانید) الذی جمع فیه مائة ألف حدیث بالأسانید الصحیحة، و فیه یقول الحافظ أبو سعد ابن السمعانی: لو رتّب و هذّب لم یقع فی الإسلام مثله، و هو فی ثمانمائة جزء.

قلت: و الحدیث رواه عن أبی الصلت جماعة منهم:

محمد بن إسماعیل الضراری.

و محمد بن عبد الرحیم الهروی.

و الحسن بن علی المعمری.

و محمد بن علی الصائغ.

و إسحاق بن حسن بن میمون الحربی.

و القاسم بن عبد الرحمن الأنباری.

و الحسین بن فهم بن عبد الرحمن.

أمّا روایة محمد بن إسماعیل، فأخرجها ابن جریر فی تهذیب الآثار قال...

و أمّا روایة محمد بن عبد الرحیم، فأخرجها الحاکم فی المستدرک علی الصحیحین قال...

و أمّا روایة الحسن بن علی و محمد بن الصائغ، فأخرجها الطبرانی فی المعجم الکبیر قال...

و أمّا روایة إسحاق بن الحسن الحربی، فأخرجها الخطیب ... قال...

و أمّا روایة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری، فأخرجها الخطیب أیضا قال...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۱

و أمّا روایة الحسین بن فهم، فأخرجها الحاکم فی المستدرک قال...

فهذا الحدیث بمفرده علی شرط الصحیح، کما حکم به یحیی بن معین، و الحاکم، و أبو محمد السمرقندی. و بیان ذلک من تسعة مسالک».…

ثم شرع فی ذکر المسالک حتی آخر الکتاب حیث ردّ فی نهایته علی کلام من ناقش فی صحة الحدیث ... فراجعه من أوّله إلی آخره، فإنّه من خیر ما کتب من هذا الباب...

ترجمته ...: ص: ۹۱

و أمّا مؤلّفه فإنّ المعلومات عن حاله قلیلة جدّا، و لعلّه لکونه فی بلاد المغرب العربی. قال کحالة: «أبو الفیض أحمد بن محمد بن الصدیق الحسینی المغربی.

محدّث، حافظ، من أهل المغرب الأقصی. توفی سنة ۱۳۸۰» [۱].

---

[۱] معجم المؤلفین: ۱۳/ ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۳

مع الدهلوی فی سند حدیث المدینهٔ ... ص: ۹۳

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۹۵

مقدمهٔ الرد ... ص: ۹۵

قوله:

«الحدیث الخامس: ما رواه جابر: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

أقول:

عبارته توهم أن لم یرو هذا الحدیث من الصّحابهٔ إلّا جابر، و قد علمت- فی الفائدهٔ الأولی من الفوائد العشرهٔ المتقدّمهٔ فی أوّل الکتاب- روایهٔ کبار الأئمهٔ و الحفّاظ حدیث مدینهٔ العلم عن جملهٔ من الأصحاب، منهم: سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و سیّدنا الامام الحسن علیه السلام، و سیّدنا الامام الحسین علیه السلام، و عبد اللّه بن عباس، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن مسعود، و حذیفهٔ ابن الیمان، و عبد اللّه بن عمر، و أنس بن مالک، و عمرو بن العاص.

بل تقدّم عن الحافظ الزرندی قوله عند ذکر هذا الحدیث: «فضیلهٔ اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا» ...

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۹۶

و لا یتوهّم أنّ (الدهلوی) لعلّه رواه عن جابر من جههٔ کونه من حدیث جابر أشهر منه من حدیث غیره من الأصحاب، إذ لا یخفی علی الخبیر أنّ الأشهر بین المحدّثین حدیث ابن عباس دون غیره من الأصحاب.

کما لا یتوهّم: لعلّ (الدهلوی) ذکره من حدیث جابر لکون حدیثه هو مورد استدلال الإمامیّهٔ دون حدیث غیره، لأنّ علماء أهل الحق رووا حدیث مدینهٔ العلم عن جابر و غیره من الأصحاب، محتجّین به فی الکتب الکلامیهٔ، کما لا یخفی من راجع (المناقب لابن شهرآشوب) و (العمدهٔ لابن بطریق) و (غایهٔ المرام للبحرانی) و غیرها من الأسفار.

هذا ... ولیت (الدهلوی) حیث اقتصر علی حدیث جابر- لیوهم الناظرین فی کتابه أنّه لم یروه أحد من الأصحاب سواه- ذکر حدیث جابر بتمامه، و لم یسقط منه الفقر المتعدّدهٔ، و بالرغم من وضوح ذلک ممّا تقدّم نعید ذکر النصّ الکامل له

بروایهٔ الحافظ الخطیب البغدادی بسنده عن عبد الرحمن بن بهمان:

«قال سمعت جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم الحدیبیهٔ- و هو آخذ بید علی- هذا أمیر البررهٔ و قاتل الفجرهٔ، منصور من نصره مخذول من خذله، فمدّ بها صوته و قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

فهذا ما رواه جابر علی حقیقته، و هو حدیث یشتمل علی کلمات تکشف عن مدی اهتمام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إثبات خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و بیان أفضلیّته من غیره ... و لکن لم یرق (للدهلوی) ذکر هذه الجمل.

بل الأعجب من ذلک إسقاطه ذیل الحدیث، و هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

مع بلوغه أقصی درجات الشهرهٔ و الإعتبار، و عدم خلوّ لفظ من ألفاظ الحدیث- فی روایهٔ جابر و غیره- منه...

[۱] تاريخ بغداد ۲/ ۳۷۷، ۴/ ۲۱۹.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۷

و هـذه مؤاخذات لا مفرّ (للدهلوى) منها، إلّا الاعتراف بقصور باعه و عدم اطّلاعه على طرق الحديث و أسانيده، غير أنّه تبع الكابلى و قلّده فى هذا الموضع كسائر مواضع كتابه،

فقد قال الكابلى فى (صواقعه):

«الخامس- ما رواه جابر: إنّ النّبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينهٔ العلم و على بابها

. و هـو باطـل، لأنّ الخبر مطعـون فيه، قـال يحيى بن معين: لاـ أصـل له، و قـال البخـارى: إنه منكر و أنّه ليس له وجه صـحيح. و قـال الترمذى أيضا:

إنّه منكر. و قال الشـيخ تقى الـدين ابن دقيق العيـد: هـذا الحـديث لم يثبتوه. و قال الشـيخ محى الدين النووى، و الحافظ شـمس الدين الذهبى، و الشـيخ شـمس الدين الجزرى: إنه موضوع فلا يجوز الاحتجاج به. و لأنّ من كان باب مدينهٔ العلم لا يلزم أن يكون صاحب الزعامهٔ الكبرى. و لأنّه لا يقاوم الأخبار الصحاح الدالهٔ على خلافهٔ المتقدّمين عليه».

(قوله):

«و هذا الخبر أيضا مطعون فيه».

أقول:

على رسـلك أيّهـا الشـيخ المهـذار، و على ضـلعك أيّها المتفيهق المتنطّع المكثار، أمالك حياء؟! كيف نصـبت نفسك لقـدح فضائل وصـىّ المختار- عليهما و آلهما الصّـلاهٔ و السلام- و رمى مناقبه بالوضع و الصّغار؟ لقد تهت فى باديهٔ عظيمهٔ الأهوال، و ارتقيت مرقبا صعب المنال، و أتعبت نفسك بالمحال و المحال، و بالغت فى الخدع و الاحتيال...

كيف تبطل و ترد و تنفى مثل هذا الحديث المشهور الشائع، و الخبر

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۸

المستفيض الذائع، الصـحيح سندا و الواضح جدا، اللّامع منارا البالغ أنوارا، الذى نقله و رواه و خرّجه جهابذهٔ الأخبار و منقّدوا الآثار، و نظمه الأعلام الأحبار فى الأشـعار، و ذكروه فى الكتب و الأسـفار على مـدى تحوّل الأعصار، و هو من الاشـتهار و الشّـيوع و الثقـهٔ و الاعتبار، و تمسّك الخلف و السـلف و الاعتناء بشأنه بمكان عظيم الشأن لا تمسّه يد الإنكار و التضـعيف، و لا تصل إليه غائلهٔ التوهين و التسـخيف؟! و لعمرى إنّ الطّاعنين فى الحديث الشريف شذاذ لا يعبأ بهم ذو و التحقيق، و معاندون لا يحتفل بهم أولوا النظر الدقيق، قد أخطئوا وجه الصواب فهم فى غلواء العصبيّهٔ متمادون، و فى سورهٔ حميّهٔ الجاهليهٔ عادون...

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۹

ردّ نسبهٔ القدح الى ابن معين ... ص: ۹۹

اشارهٔ

(قوله):

«قال يحيى بن معين: لا أصل له».

أقول:

نسبة القدح فی خصوص حدیث مدینة العلم و علی بابها إلی یحیی بن معین مکذوبة، و لا یخفی بطلانها علی أهل النّظر و التحقیق، و نحن نوضّح ذلک فی وجوه:

۱- إنّه صحّحه فی جواب سؤال الأنباری ... ص: ۹۹

لقد أفتی یحیی بن معین بصحّة حدیث مدینة العلم فی جواب سؤال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: «سألت یحیی عن هذا الحدیث فقال: هو صحیح. قال الخطیب: أراد إنّه صحیح من حدیث أبی معاویة و لیس بباطل، إذ

قد رواه غیر واحد عنه».

و فی تهذیب الکمال بترجمة أبی الصّیلت عبد السلام بن صالح الهروی: «قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: حدّثنا أبو الصّیلت الهروی قال: حدّثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت بابه.

قال القاسم:

سألت یحیی بن معین عن هذا الحدیث فقال: صحیح. قال أبو بکر بن ثابت الحافظ: أراد إنّه صحیح من حدیث أبی معاویة و لیس بباطل، إذ قد رواه غیر واحد عنه» [۱].

و فی تهذیب التهذیب بترجمة أبی الصّیلت: «و قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: سألت یحیی بن معین عن حدیث حدّثنا به أبو الصلت عن أبی معاویة، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها.

الحدیث. فقال: هو صحیح. قال الخطیب: أراد به صحیح عن أبی معاویة، إذ قد رواه غیر واحد عنه» [۲].

و قد ورد تصحیح ابن معین للحدیث فی کتب أخری غیر ما ذکر، کما مرّ فیما مضی.

۲- إنّه أثبته فی جواب الدوری ... ص: ۱۰۰

لقد أثبت یحیی بن معین حدیث مدینة العلم فی جواب سؤال عباس بن محمد الدّوری...

فقد قال الحاکم النیسابوری بعد إخراج حدیث مدینة العلم

---

[۱] تهذیب الکمال ۱۸/ ۷۹.

[۲] تهذیب التهذیب: ۶/ ۳۲۰.

بطریق أبی الصلت الهروی-: «و أبو الصّلت ثقة مأمون، فإنّی سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب فی التاریخ یقول: سمعت العباس بن محمد الدوری یقول: سألت یحیی بن معین عن أبی الصّیلت الهروی، فقال: ثقة، فقلت: ألیس قد حدّث عن أبی معاویة عن الأعمش: أنا مدینة العلم؟ فقال: قد حدّث به محمد ابن جعفر الفیدی و هو ثقة مأمون» [۱].

و قال الخطیب فی (تاریخ بغداد)- علی ما نقل عنه السّیوطی: «قال عباس الدّوری: سمعت یحیی بن معین یوثّق أبا الصّلت عبد السّلام بن صالح فقلت له: إنّه حدّث عن أبی معاویة عن الأعمش: أنا مدینة العلم و علی بابها! فقال:

ما تريدون من هذا المسكين؟ أليس قد حدّث به محمّد بن جعفر الفيدى عن أبى معاوية» [۲].

و قال عبد الغنى المقدسى بترجمة أبى الصّلت: «قال عباس بن محمد: سمعت يحيى بن معين يوثق أبا الصلت، فقيل له: إنه حدّث عن أبى معاوية:

أنا مدينة العلم و على بابها! فقال: ما تريدون من هذا المسكين؟ أليس قد حدّث به محمد الفيدى عن أبى معاوية؟» [۳].

و قال المزى بترجمته: «قال عباس بن محمد الدورى: سمعت يحيى بن معين يوثّق أبا الصّلت عبد السلام بن صالح، فقلت: إنه حدّث عن أبى معاوية عن الأعمش: أنا مدينة العلم و على بابها! فقال: ما تريدون من هذا المسكين؟ أليس قد حدّث محمد بن جعفر الفيدى عن أبى معاوية فقال نحوه» [۴].

و قال ابن حجر: «و قال الدورى: سمعت ابن معين يوثق أبا الصلت و قال

---

[۱] المستدرك على الصحيحين: ۳/ ۱۲۶- ۱۲۷.

[۲] اللآلى المصنوعة: ۱/ ۳۳۲.

[۳] الكمال فى اسماء الرجال- مخطوط.

[۴] تهذيب الكمال- ۱۸/ ۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۲

فى حديث أنا مدينة العلم و على بابها: قد حدّث به محمد بن جعفر الفيدى عن أبى معاوية» [۱].

و قد استشهد بهذا الكلام العلائى و الفيروزآبادى فى دفاعهما عن هذا الحديث كما مرّ فيما مضى.

۳- إنّه أثبته فى جواب ابن المحرز ... ص: ۱۰۲

و أثبته يحيى بن معين فى جواب سؤال أحمد بن محمد بن القاسم بن المحرز عن أبى الصلت عبد السّلام الهروى، فقد ذكر الخطيب فى (تاريخه)- على ما نقل عنه السيوطى ما نصّه: «و قال أحمد بن محمد بن القاسم بن المحرز: سألت يحيى ابن معين عن أبى الصلت عبد السلام بن صالح الهروى فقال: ليس ممّن يكذب، فقيل له فى حديث أبى معاوية أنا مدينة العلم، فقال: هو من حديث أبى معاوية، أخبرنى ابن نمير قال: حدّث به أبو معاوية قديما، ثمّ كفّ عنه، و كان أبو الصّلت رجلا موسرا يطلب هذه الأحاديث و يلزم المشايخ، فكانوا يحدّثونه بها» [۲].

و فى تهذيب الكمال: «و قال أحمد بن محمد القاسم بن محرز: سألت يحيى ابن معين عن أبى معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس: أنا مدينة العلم و على بابها. فقال: هو من حديث أبى معاوية و فى حديث أبى معاوية، أخبرنى ابن نمير قال: حدّث به أبو معاوية قديما ثمّ كفّ عنه، و كان ابو الصلت رجلا موسرا يطلب هذه الأحاديث و يلزم المشايخ، و كانوا يحدّثونه بها» [۳].

و فى قوت المغتذى عن الحافظ العلائى: «و قال أحمد بن محمّد بن محرز: سألت يحيى بن معين عن أبى الصّلت فقال: ليس ممّن يكذب، فقيل له فى حديث

---

[۱] تهذيب التهذيب: ۶/ ۳۲۱.

[۲] اللآلى المصنوعة: ۱/ ۳۳۳.

[۳] تهذيب الكمال- ۱۸/ ۷۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۳

أبی معاویـهٔ أنا مدینهٔ العلم، فقال: هو من حدیث أبی معاویهٔ، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویهٔ قدیما ثم کفّ عنه، و کان أبو الصّلت رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یلزم المشایخ» [۱].

و تجده کذلک فی نقد الصّحیح کما تقدّم، و فی تهذیب التهذیب.

۴- إنّه أثبته فی جواب صالح جزرهٔ ... ص: ۱۰۳

و کذلک أثبت ابن معین هذا الحدیث فی جواب سؤال صالح بن محمد جزرهٔ عن أبی الصّیلت الهروی، قال الحاکم: «سمعت أبا نصر أحمـد بن سـهل الفقیه القبـانی إمام عصـره ببخاری یقول: سـمعت صالـح بن محمـد بن حبیب الحافظ یقول: و سئل عن أبی الصلت الهروی فقـال: دخل یحیی بن معین- و نحن معه- علی أبی الصّیلت فسلّم علیه، فلما خرج تبعته، فقلت له: ما تقول- رحمک اللّه- فی أبی الصّیلت؟ فقـال: هو صـدوق، فقلت له: إنه یروی حـدیث الأعمش عن مجاهـد عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینـهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأتها من بابها فقال: قـد روی هـذا ذاک الفیـدی عن أبی معاویهٔ عن الأعمش، کما رواه أبو الصّلت» [۲].

و فی اللآلی المصـنوعهٔ عن الخطیب البغـدادی: «و قال عبد المؤمن بن خلف النسـفی: سألت أبا علی صالح بن محمد عن أبی الصلت الهروی فقـال: رأیت یحیی بن معین یحسن القول فیه، و رأیته سئل عن الحـدیث الـذی روی عن أبی معاویـهٔ: أنـا مدینـهٔ العلم و علی بابها، فقال: رواه أیضا الفیدی. قلت: ما اسمه؟

قال: محمد بن جعفر» [۳].

---

[۱] قوت المغتذی- کتاب المناقب، مناقب علی.

[۲] المستدرک علی الصحیحین: ۳/ ۱۲۷.

[۳] اللآلی المصنوعهٔ: ۱/ ۳۳۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۴

و فی قوت المغتـذی عن الحافظ العلائی- بعـد نقل روایـهٔ الـدوری السالفـهٔ الـذکر- «و کذلک روی صالح جزرهٔ أیضا عن ابن معین» [۱].

و فی نقد الصحیح کذلک: «و کذلک روی صالح بن محمد الحافظ و أحمد ابن محمد بن محرز عن یحیی بن معین أیضا» [۲].

أقول:

فظهر أنّ «یحیی بن معین» ممّن یصـحّح حدیث مدینهٔ العلم و یثبته، و قد علم من الوجوه المذکورهٔ أنه قد سـعی- السّـعی الجمیل- فی سبیل إثبات هذا الحدیث و ردّ الشّبهات عنه، فکیف یجوز نسبهٔ کلمهٔ «لا أصل له» إلیه؟

اللّهمّ إلّـا أن یقـال بـأنّ هـذه الکلمـات قـد صـدرت منه قبل وقوفه علی حقیقـهٔ أمر الحـدیث، ثم صـرّح بما هو الحق الثابت و الحقیقهٔ الراهنـهٔ، و هـذا هو الـذی اختـاره المولوی حسن الزمـان حیث قـال: «تنبیه: من أحسن بیّنـهٔ علی معنی ختم الأولیـاء الحـدیث المشـهور الصـحیح الـذی صـحّحه جماعـات من الأئمـهٔ، منهم أشـدّ النـاس مقالا فی الرّجال، سـند المحـدثین ابن معین، کما أسـنده عنه و وافقه الخطیب فی تاریخه، و قد کان قال أوّلا: لا أصل له» [... ۳].

لکنّ المستفاد من کلام السّیخاوی أن هذه الکلمهٔ لم تصدر من ابن معین بالنسبهٔ إلی حدیث مدینهٔ العلم فی حین من الأحیان، بل إن

ذلک- علی فرض ثبوته- کان منه بالنسبة إلی

حدیث: أنا دار الحکمة

...قال السخاوی: «

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها. الحاکم فی المناقب من مستدرکه، و الطبرانی فی معجمه الکبیر، و ابو الشیخ ابن حیان فی السّنة له، و غیرهم، کلّهم من حدیث أبی معاویة

---

[۱] قوت المغتذی- کتاب المناقب، مناقب علی.

[۲] نقد الصحیح لمجد الدین الفیروزآبادی.

[۳] القول المستحسن: ۴۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۵

الضریر، عن الأعمش، عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا به بزیادة: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و رواه الترمذی فی المناقب من جامعه، و أبو نعیم فی الحلیة، و غیرهما، من حدیث علی: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها.

قال الدار قطنی فی العلل عقیب ثانیهما: إنّه حدیث مضطرب غیر ثابت، و قال الترمذی: إنه منکر، و کذا قال شیخه البخاری و قال: إنه لیس له وجه صحیح، و قال یحیی بن معین- فیما حکاه الخطیب فی تاریخ بغداد- إنه کذب لا أصل له.

و قال الحاکم عقیب أوّلهما: إنّه صحیح الإسناد» [۱].

أقول:

لکنّ صدوره بالنّسبة إلی هذا الحدیث أیضا مستبعد عندی، لأنّه- کحدیث مدینة العلم- حدیث صحیح، و قد نصّ علی صحته ابن جریر الطبری، و العلائی، و الفیروزآبادی، و غیرهم.

فالعجب من (الدهلوی) کیف غفل عن هذا کلّه؟! و کأنّه لم یحفظ من کلمات أعلام طائفته شیئا، و اقتصر علی استراق هفوات الکابلی العنید فی صواقعه!! و لقد بلغ دفاع ابن معین عن حدیث مدینة العلم من المتانة و القوّة حدّا لم یتمکّن أحد من القادحین فیه من الإتیان بجواب عنه، و من هنا قال العلائی- فیما نقل عنه السّیوطی فی (قوت المغتذی)-: «و لم یأت کلّ من تکلّم علی

حدیث أنا مدینة العلم

بجواب عن هذه الروایات الثابتة عن یحیی بن معین». و قال ابن حجر المکی فی المنح المکیّة نقلا عن العلائی: «و لم یأت أحد ممن تکلّم فی هذا

---

[۱] المقاصد الحسنة: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۶

الحدیث بجواب عن هذه الروایات الصحیحة عن یحیی بن معین».

و من شواهد ما ذکره العلائی و الفیروزآبادی ما جاء فی سیر أعلام النبلاء بترجمة أبی الصّلت الهروی، حیث حکی توثیق یحیی بن معین إیّاه و إثباته حدیث مدینة العلم بقوله: «و قال عباس: سمعت ابن معین یوثّق أبا الصّلت، فذکر له حدیث أنا مدینة العلم فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویة» [۱].

و قد أقرّ الذّهبی ما رواه عباس الدّوری عن یحیی بن معین، غیر أنّه اعترض علیه من ناحیة أخری، فعقّبه بقوله: «قلت: جبلت القلوب

على حبّ من أحسن إليها، و كان هذا بارّا بيحيى، و نحن نسمع من يحيى دائما و نحتجّ بقوله فى الرجال، ما لم يتبرهن لنا و هن رجل انفرد بتقويته أو قوّة من وهّاه».

و هذا الكلام يضرّ بمذهب أهل السّنة، بل يمكن القول بأنّه يهدم أساس مذهبهم، إذ لا يخفى علوّ قدر ابن معين و جلالة منزلته فى علوم الحديث- و لا سيّما.

فن الجرح و التعديل- على من راجع تراجمه فى تهذيب التهذيب ۱۱/ ۲۸۰ و تهذيب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۵۶ و وفيات الأعيان ۶/ ۱۳۹ و تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۲۹ و مرآة الجنان حوادث: ۲۰۳ و غيرها.

بل ذكر ابن الرّومى- فيما نقل عنه ابن خلكان-: «ما سمعت أحدا قط يقول الحق غير ابن معين، و غيره كان يتحامل بالقول».

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۴۶.

ردّ قدح البخارى ... ص: ۱۰۷

اشارة

(قوله):

«و قال البخارى: انه منكر و ليس له وجه صحيح».

أقول:

أوّلا: صدور هذا الكلام من البخارى بالنّسبة إلى

حديث «أنا مدينة العلم»

ممنوع، بل إنّه قد تفوّه به بالنّسبة إلى

حديث «أنا دار الحكمة»

كما علمت بذلك من عبارة السّخاوى المتقدّمة، فذكر (الدّهلوى) إيّاه بصدد ردّ

حديث «أنا مدينة العلم»

باطل.

و ثانيا: لو سلّمنا صدوره بالنّسبة إلى

حديث «أنا مدينة العلم»

فإنه مردود بوجوه:

۱- البخارى مجروح ... ص: ۱۰۷

إنّ البخارى مقدوح و مجروح، حسب إفادات أكابر علماء أهل السّنة،

فلاحظ نبذا من مثالبه و قوادحه فی کتاب (استقصاء الإفحام) و مجلّد حدیث الغدیر من هذا الکتاب، فلا وزن لکلامه لدی أهل النظر و التحقیق و لا سیّما فی خصوص هذا الحدیث العظیم.

۲– البخاری منحرف ... ص: ۱۰۸

و إن البخاری من أعداء أهل البیت علیهم السلام و المنحرفین عن أمیر المؤمنین، و الشواهد الصحیحهٔ علی هذا کثیرهٔ، و هو أمر قد اعترف به أعاظم علمائهم، کما لا یخفی علی من طالع کتاب (استقصاء الافحام) و مجلّد حدیث الولایهٔ من هذا الکتاب، فلا یلتفت إلی طعنه فی هذه الفضیلهٔ العظیمهٔ و المنقبهٔ الباهرهٔ الثابتهٔ لسیّدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السّلام.

۳– روایهٔ عبد الرّزاق الحدیث ... ص: ۱۰۸

و لقد روی عبد الرزاق بن همام الصنعانی حدیث مدینهٔ العلم بطریقین صحیحین کما دریت سابقا، و عبد الرزاق- هذا- من کبار مشایخ البخاری، و قد أکثر من الروایهٔ عنه فی صحیحه کما لا یخفی علی المتتبع، و مع هذا لا یبقی ریب فی سقوط قدح البخاری.

۴– روایهٔ أحمد ... ص: ۱۰۸

و لقد أخرج أحمد بن حنبل حدیث مدینهٔ العلم، و أحمد أحد الأئمّهٔ الأربعهٔ، و من مشایخ البخاری أیضا، أخرجه- کما علمت سابقا- بطرق متعددهٔ، و قد نصّ سبط ابن الجوزی و غیره علی أنّ أحمد متی روی حدیثا وجب المصیر إلی روایته، فلا یعبأ حینئذ بقدح البخاری أو غیره فی هذا الحدیث

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۹

۵– روایهٔ ابن معین ... ص: ۱۰۹

و قد رواه یحیی بن معین أیضا، و هو من أرکان ثقات علمائهم، و من أعاظم مشایخ البخاری کذلک، و قد أثبته و صرّح بصحته مرهٔ بعد أخری کما سبق آنفا، فلا قیمهٔ لقدح البخاری بعد تصحیح ابن معین إیّاه.

۶– روایهٔ الطبری ... ص: ۱۰۹

و لقد حکم محمد بن جریر الطبری بصحّهٔ حدیث «أنا دار الحکمهٔ» فی کتابه (تهذیب الآثار)

کما علمت سابقا، و اختار اتّحاده مع

حدیث «أنا مدینهٔ العلم».

و مع تصحیح هذا الامام العظیم لا یصغی منصف إلی قدح البخاری فی هذا الحدیث.

۷- روایهٔ الحاکم ... ص: ۱۰۹

و أخرج الحاکم النیسابوری حدیث «أنا مدینهٔ العلم» فی (المستدرک علی الصحیحین)

و صحّحه علی شرط الشیخین، و هذا من أوضح الشواهد علی أنّ قدح البخاری لیس إلّا من تعصّبه و عناده مع الحق و أهله، و هو یکفی دلیلا علی سقوط هذا القدح.

۸- روایهٔ الترمذی ... ص: ۱۰۹

و أخرج الترمذی حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فی صحیحه

، علی ما نقل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۰

عنه ابن طلحهٔ الشافعی فی (مطالب السئول) کما تقدّم، و هذا أیضا یسقط قدح البخاری فیه عن درجهٔ الاعتبار.

۹- جزم جماعهٔ من الحفاظ بصحّته ... ص: ۱۱۰

کما جزم و حکم جماعهٔ من أعیان حفّاظ أهل السّنهٔ بصحّهٔ حدیث مدینهٔ العلم، غیر مبالین بقدح البخاری فیه، و منهم: سبط ابن الجوزی، و أبو عبد اللّه الکنجی، و جلال الدین السیوطی، و المتقی الهندی، و محمد صدر العالم، و محمد البدخشانی، و الأمیر الصنعانی، و المولوی حسن زمان.

و إعراض هؤلاء عن قدح البخاری دلیل آخر علی وهنه...

۱۰- تحسین جماعهٔ ... ص: ۱۱۰

و حکم بحسن

حدیث أنا مدینهٔ العلم

جماعهٔ آخرون من الحفاظ و العلماء، و صرّحوا ببطلان قدح القادحین فیه، و منهم: العلائی، و الفیروزآبادی، و ابن حجر العسقلانی، و السخاوی، و محمد بن یوسف الشامی، و ابن حجر المکی، و محمد طاهر الفتنی، و محمد حجازی، و عبد الحق الدهلوی، و العزیزی، و الشبراملسی، و الزرقانی، و الصبّان، و الشوکانی، و المیرزا حسن علی المحدّث...

فقدح البخاری باطل لدی کلّ هؤلاء المحقّقین...

۱۱- کلام الزرکشی ... ص: ۱۱۰

و حکم بدر الدین الزرکشی الشّافعی بأنّ حدیث أنا مدینهٔ العلم ینتهی إلی درجهٔ الحسن المحتجّ به، و لا یکون ضعیفا فضلا عن کونه موضوعا، فهو- إذن- یری بطلان دعوی البخاری کما هو واضح.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۱

۱۲- فتوی ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۱

و أفتی ابن حجر المکّی فی (فتاواه الحدیثیهٔ) بحسن

حدیث أنا مدینهٔ العلم،

بل صرّح بصحته تبعا للحاکم، ثم اعترض علی قدح البخاری و غیره فیه، و هذا نصّ کلامه: «و أمّا

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، فهو حدیث حسن، بل قال الحاکم صحیح، و قول البخاری: لیس له وجه صحیح، و الترمذی: منکر، و ابن معین: کذب- معترض، و إن ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات و تبعه الذهبی علی ذلک».

۱۳- إعراض جماعهٔ عن قدح البخاری ... ص: ۱۱۱

و لقد نقل جماعهٔ من أعیان علماء أهل السنهٔ کلمهٔ البخاری فی حدیث أنا مدینهٔ العلم ثم أعرضوا عنها و لم یعبئوا بها، و ذهبوا إلی اعتبار الحدیث و تحسینه و الاحتجاج به، و منهم: السّیوطی- فی (الدرر المنتثرهٔ)- و السمهودی، و القاری، و المنّاوی، و ثناء اللّه بانی‌بتی- و هو بیهقی عصره فی رأی (الدهلوی)-.

فاستناد (الدّهلوی) إلی کلام البخاری مع روایهٔ مشایخ البخاری الحدیث و تصحیحهم له، و تصحیح جماعهٔ من الحفاظ و تحسین آخرین له، و هکذا إعراض کبار العلماء عن قدح البخاری- عجیب جدا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۲

ردّ نسبهٔ القدح إلی الترمذی ... ص: ۱۱۲

اشارهٔ

(قوله):

«و قال الترمذی: إنّه منکر غریب».

أقول:

إنّ نسبهٔ القدح فی حدیث أنا مدینهٔ العلم إلی الترمذی کذب محض لوجوه:

(۱) نقل جماعهٔ الحدیث عن صحیح الترمذی ... ص: ۱۱۲

۱- ابن طلحهٔ الشافعی ... ص: ۱۱۲

قال ابن طلحهٔ الشافعی فی مطالب السئول فی حق أمیر المؤمنین علیه السلام: «و لم یزل بملازمهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یزیده

اللّه تعالی علما، حتی قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیما نقله الترمذی فی صحیحه بسنده عنه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۳

۲- ابن تیمیّهٔ ... ص: ۱۱۳

فقد أورده عن صحیح الترمذی و استدل به، و لو کان ثمهٔ قدح من الترمذی لما تمّ استدلاله.
قال ابن تیمیّهٔ فی منهاجه: «و
حدیث أنا مدینهٔ العلم
أضعف و أوهی و لهذا إنّما یعدّ فی الموضوعات و إن رواه الترمذی، و ذکره ابن الجوزی و بیّن أنّ سائر طرقه موضوعهٔ».
و لو کان للترمذی قدح فی حدیث مدینهٔ العلم لذکره هذا الناصب العنید، إذ هو بصدد ردّ هذا الحدیث، کما هو واضح!!

۳- ابن روزبهان ... ص: ۱۱۳

لقد اعترف الفضل ابن روزبهان بروایهٔ الترمذی هذا الحدیث فی صحیحه، اعترف به فی ردّه علی کلام العلّامهٔ الحلّی قدس سره، و لو کان الترمذی قد قال فیه «إنه منکر غریب» لذکر کلامه البتّهٔ، و هذا من الظهور بمکان...

۴- المیبدی ... ص: ۱۱۳

و نقل الحسین المیبدی حدیث أنا مدینهٔ العلم فی (الفواتح) عن صحیح الترمذی و احتجّ به لمرامه
، کما وقفت فیما سبق علی نصّ کلامه...،

۵- محمد بن یوسف الشامی ... ص: ۱۱۳

و تقدّم نصّ
کلام محمد بن یوسف الشامی فی سیرته حیث قال «روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها
، و الصواب إنه حدیث
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۴
حسن» ... و لو کان الترمذی قد قدح فیه لما جاز له السّکوت عن نقل قدحه.

۶- ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۴

و ذکر ابن حجر المکی فی صواعقه روایهٔ الترمذی هذا الحدیث الشریف، و لم ینسب إلیه أیّ قدح فیه، و لو کان لذکره قطعا.

۷- المیرزا مخدوم ... ص: ۱۱۴

و نقل المیرزا مخدوم حدیث مدینهٔ العلم فی نواقضه عن الترمذی، و أورده فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، قال: «إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، أخرجه الترمذی».
و لو کان ما نسب (الدهلوی) إلی الترمذی صحیحا لما أثبت المیرزا مخدوم هذا الحدیث فی فضائل علی علیه السلام، و لذکر- علی الأقل- قدح التّرمذی فیه.

۸- العیدروس الیمنی ... ص: ۱۱۴

و ذکر العیـدروس الیمنی فی العقد النّبوی حدیث مدینهٔ العلم بروایهٔ الترمذی فی فضائل سیدنا أمیر المؤمنین علیه السـلام، و هذا یدل علی عدم صدور القدح فیه من التّرمذی.

۹- الشیخانی القادری ... ص: ۱۱۴

و کذلک الشیخانی القادری فی الصـراط السّوی، رواه عن الترمذی و هو بصدد ذکر رواته، فلو کان ثمهٔ قدح منه لذکره أو نوّه به فی الأقل.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۵

۱۰- عبد الحق الدهلوی ... ص: ۱۱۵

و الشیخ عبد الحق الدهلوی ذکر إخراج الترمذی حدیث مدینهٔ العلم فی رجال المشکاهٔ.

۱۱- الشبراملسی ... ص: ۱۱۵

و تقدّم فی محلّه قول نور الدین الشبراملسی فی تیسیر المطالب:

«قوله مدینهٔ العلم: روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، و الصواب إنه حدیث حسن کما قاله الحافظ العلائی و ابن حجر» و هذا أیضا یبطل دعوی قدح الترمذی فی هذا الحدیث الشریف.

۱۲- الکردی ... ص: ۱۱۵

و قال إبراهیم الکردی الکورانی فی نبراسه کما سمعت فیما مضی: «و أمّا أنه باب مدینهٔ علمه ففی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، رواه البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الترمذی و الحاکم عن علی».

و هذا أیضا ممّا یدفع نسبهٔ صدور القدح فی هذا الحدیث عن الترمذی.

۱۳- الزرقانی ... ص: ۱۱۵

و هکذا رواه محمد بن عبد الباقی الزرقانی فی شرح المواهب اللدنیهٔ و قد مضت عبارته...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۶

۱۴- الصبّان ... ص: ۱۱۶

و ذکر الصبّان المصـری فی إسعاف الراغبین روایـهٔ الترمذی حدیث مدینهٔ العلم و هو بصدد إثباته کما دریت فی مضـی، و هذا دلیل آخر علی کذب ما نسب إلی الترمذی...

۱۵- العجیلی ... ص: ۱۱۶

و تقدم أیضا قول العجیلی فی ذخیرهٔ المآل: «و أخرج الترمذی أنّه قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم

فلیأت الباب، و لهذا کانت الطرق و السلسلات راجعهٔ إلیه».

فالعجیلی رواه عن الترمذی

و هو بصدد إثباته و بیان أعلمیهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من غیره علی ضوء الحدیث، و لو کان الترمذی قادحا فیه لما استند إلیه، و ذلک ظاهر کلّ الظهور.

(۲) تحسین الترمذی الحدیث ... ص: ۱۱۶

بل إنّ الترمذی قد حسّن حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فضلا عن روایته له، جاء ذلک فی اللّمعات فی شرح المشکاهٔ و هذه عبارته- کما سمعت سابقا- «و اعلم أن المشهور من لفظ الحدیث فی هذا المعنی: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

و قد تکلّم النقّاد فیه، و أصله من أبی الصّلت عبد السلام و کان شیعیّا و قد تکلّم فیه، و صحّح هذا الحدیث الحاکم و حسّنه الترمذی ....»

فهل یبقی شک فی کذب دعوی (الدهلوی)؟!

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۱۷

(۳) اعتراض السّیوطی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۱۷

لقد ذکر السّیوطی إخراج الترمذی حدیث مدینهٔ العلم فی النکت البدیعات علی الموضوعات، معترضا به علی قدح ابن الجوزی فی الحدیث و إیراده إیّاه فی الموضوعات، و هذا نصّ کلامه: «حدیث- ق ک- أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

أورده من حدیث علی و ابن عباس و جابر.

قلت: حدیث علی أخرجه الترمذی و الحاکم، و حدیث ابن عباس أخرجه الحاکم و الطبرانی، و حدیث جابر أخرجه الحاکم»....

و قال السّیوطی فی اللآلی المصنوعهٔ بعد ذکر قدح ابن الجوزی: «قلت:

حدیث علی أخرجه الترمذی»....

فکأنّه یقول لابن الجوزی: کیف تورد حدیث مدینهٔ العلم من حدیث علی فی الموضوعات و تقدح فیه و قد أخرجه الترمذی؟!...

(۴) کلام الشوکانی ... ص: ۱۱۷

و قد نقل الشوکانی فی الفوائد المجموعهٔ القدح فی هذا الحدیث عن بعض المتعنّتین ثمّ قال: «و أجیب عن ذلک بأنّ محمد بن جعفر البغدادی الفیدی قد وثّقه یحیی بن معین، و أن أبا الصلت الهروی قد وثّقه ابن معین و الحاکم، و قد سئل عن هذا الحدیث فقال: صحیح، و أخرجه الترمذی عن علی مرفوعا، و أخرجه الحاکم فی المستدرک عن ابن عباس مرفوعا و قال: صحیح الإسناد»....

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۱۸

ردّ قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۱۸

اشارة

(قوله):

«و ذكره ابن الجوزى فى الموضوعات».

أقول:

احتجاج (الدهلوى) بذكر «ابن الجوزى» حديث مدينة العلم فى «الموضوعات» غريب جدّا، و ذلك لسقوط ابن الجوزى و كتابه المذكور عن درجة الاعتبار، لدى أكابر العلماء الأعلام، و لنذكر شطرا من كلماتهم فى هذا المضمار:

من كلمات العلماء فى ابن الجوزى ... ص: ۱۱۸

قال ابن الأثير فى حوادث سنة ۵۹۷ من الكامل: - «و فى هذه السّنة فى شهر رمضان توفى أبو الفرج عبد الرحمن بن على بن الجوزى الحنبلى الواعظ ببغداد، و تصانيفه مشهورة، و كان كثير الوقيعة فى الناس، لا سيّما فى العلماء المخالفين

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۹

لمذهبه و الموافقين له، و كان مولده سنة ۵۱۰».

و كذا فى الخميس فى حوادث السنة المذكورة.

و فى المختصر فى أخبار البشر: «و كان كثير الوقيعة فى العلماء».

و فى الكامل بترجمة عبد الكريم السمعانى: «و قد جمع مشيخته فزادت عدّتهم على أربعة آلاف شيخ، و قد ذكره أبو الفرج ابن الجوزى فقطّعه، فمن جملة قوله فيه: إنه كان يأخذ الشيخ ببغداد و يعبر به إلى فوق نهر عيسى فيقول: حدثنى فلان بما وراء النهر. و هذا بارد جدا، فإنّ الرجل سافر إلى ما وراء النهر حقّا، و سمع فى عامة بلاده من عامة شيوخه، فأىّ حاجة به إلى هدا التدليس البارد، و إنّما ذنبه عند ابن الجوزى أنه شافعى، و له أسوة بغيره، فإن ابن الجوزى لم يبق على أحد إلّا مكثرى الحنابلة» [۱].

و ذكره ابن الوردى [۲].

و قال اليافعى فى مرآة الجنان حوادث ۵۹۵ «و فيها أخرج ابن الجوزى من سجن واسط و تلقّاه الناس، و بقى فى المطمورة خمس سنين، كذا ذكره الذهبى، و لم يتبيّن لأىّ سبب سجن، و كنت قد سمعت فيما مضى أنه حبس بسبب الشيخ عبد القادر بأنّه كان ينكر عليه، و كان بينه و بين أبيه عداوة بسبب الإنكار المذكور، و أخبرنى من وقف على كتاب له أنّه ينكر فيه على قطب الأولياء تاج المفاخر الذى خضعت لقدمه رقاب الأكابر الشيخ محى الدين عبد القادر قدس اللّه روحه و نوّر ضريحه، و إنكار ابن الجوزى عليه و على غيره من الشيوخ أهل المعارف و النور من جملة الخذلان و تلبيس الشيطان و الغرور، و العجب منه فى إنكاره عليهم و بمحاسنهم يطرز كلامه فقد ملأت- و الحمد للّه- محاسنهم الوجود، فلا مبالاة بذم كلّ مغرور و حسود».

---

[۱] الكامل- حوادث: ۵۹۷.

[۲] تتمة المختصر- حوادث: ۵۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۰

و قال الذهبى بترجمة أبان بن يزيد العطّار: «ثم قال ابن عدى: هو حسن الحديث متماسك، يكتب حديثه، و عامّتها مستقيمة، و أرجو أنّه من أهل الصدق.

قلت: بل هو ثقة حجة، ناهیک بأن أحمد بن حنبل ذکره فقال: کان ثبتا فی کلّ المشایخ، و قال ابن معین و النسائی: ثقة. و قد أورده العلامة أبو الفرج ابن الجوزی فی الضعفاء و لم یذکر فیه اقوال من وثّقه، و هذا من عیوب کتابه، یسرد الجرح و یسکت عن التوثیق، و لو لا أنّ ابن عدی و ابن الجوزی ذکرا أبان بن یزید لما ذکرته أصلا» [۱].

و قال الذهبی فی تذکرة الحفاظ: «قرأت بخطّ الموقانی أن ابن الجوزی شرب البلاذر فسقطت لحیته فکانت قصیرة جدّا، و کان یخضبها بالسواد، و کان کثیر الغلط فیما یصنّفه، فإنه کان یفرغ من الکتاب و لا یعتبره. قلت: له و هم کثیر فی توالیفه، یدخل علیه الداخل من العجلة و التحول إلی مصنف آخر، و من أن جلّ علمه من کتب و صحف ما مارس فیه أرباب العلم کما ینبغی» [۲].

و قال ابن حجر بترجمة ثمامة بن الأشرس البصری: «و ذکر أبو منصور بن طاهر التمیمی فی کتاب الفرق بین الفرق، أنّ الواثق لما قتل أحمد بن نصر الخزاعی- و کان ثمامة ممّن سعی فی قتله- فاتفق أنه حجّ فقتله ناس من خزاعة بین الصّفا و المروة. و أورد ابن الجوزی هذه القصّة فی حوادث سنة ثلاث عشرة، و ترجم لثمامة فیمن مات فیها و فیها تناقض، لأن قتل أحمد بن نصر تأخّر بعد ذلک بدهر طویل، فإنه قتل فی خلافة الواثق سنة بضع و عشرون، فکیف یقتل قاتله سنة ثلاث عشرة، و الصّواب أنه مات فی سنة ثلاث عشرة، و دلّت هذه القصة علی أن ابن الجوزی حاطب لیل لا ینتقد ما یحدّث به» [۳].

---

[۱] میزان الاعتدال: ۱/ ۱۶.

[۲] تذکرة الحفاظ: ۴/ ۱۳۴۲.

[۳] لسان المیزان: ۲/ ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۱

و فی طبقات الحفاظ للسیوطی و طبقات المفسّرین للداودی بترجمة ابن الجوزی «قال الذهبی فی التاریخ الکبیر: لا یوصف ابن الجوزی بالحفظ عندنا باعتبار الصنعة، بل باعتبار کثرة اطلاعه و جمعه» [۱].

من کلمات العلماء فی الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۲۱

قال ابن الصلاح: «و لقد أکثر الذی جمع فی هذا العصر الموضوعات فی نحو مجلّدین، فأودع فیها کثیرا ممّا لا دلیل علی وضعه، و إنما حقّه أن یذکر فی مطلق الأحادیث الضعیفة» [۲].

و قال محمد بن إبراهیم بن جماعة الکنانی فی المنهل الروی فی علم أصول حدیث النبیّ: «و صنّف الشیخ أبو الفرج ابن الجوزی کتابه فی الموضوعات، فذکر کثیرا من الضعیف الذی لا دلیل علی وضعه».

و قال ابن کثیر «و قد صنّف الشیخ أبو الفرج ابن الجوزی کتابا حافلا فی الموضوعات، غیر أنّه أدخل فیه ما لیس منه، و أخرج عنه ما کان یلزمه ذکره، فسقط علیه و لم یهتد إلیه» [۳].

و قال الزین العراقی بشرح قوله:

«و أکثر الجامع فیه إذ خرج لمطلق الضعف عنی أبا الفرج».

قال: «قال ابن الصلاح: و لقد أکثر الذی جمع ... و أراد ابن الصلاح بالجامع المذکور أبا الفرج ابن الجوزی، و أشرت إلی ذلک بقولی عنی أبا الفرج» [۴].

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۷۸، طبقات المفسرین: ۱/ ۲۷۴.

[۲] علوم الحدیث: ۲۱۲.

[۳] الباعث الحثیث: ۷۵.

[۴] شرح الألفیّهٔ: ۱/ ۲۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۲

و قال ابن حجر العسقلانی بعد إثبات حدیث سدّ الأبواب إلّا باب علی علیه السلام: «و قد أورد ابن الجوزی هذا الحدیث فی الموضوعات، و أخرجه من حدیث سعد بن أبی وقاص و زید بن أرقم و ابن عمر مقتصرا علی بعض طرقه عنهم، و أعلّه ببعض من تکلّم فیه من رواته، و لیس بقادح، لما ذکرت من کثرهٔ الطرق، و أعلّه أیضا بأنّه مخالف للأحادیث الصحیحهٔ الثابتهٔ فی باب أبی بکر، و زعم أنه من وضع الرافضهٔ قابلوا به الحدیث الصحیح فی باب أبی بکر. انتهی، و أخطأ فی ذلک خطأ شنیعا فإنه سلک ردّ الأحادیث الصحیحهٔ بتوهّمه المعارضهٔ، مع أنّ الجمع بین القصتین ممکن».

و قال ابن حجر أیضا فی بحثه حول الحدیث المذکور: «قول ابن الجوزی فی هذا الحدیث إنه باطل و إنه موضوع، دعوی لم یستدل علیها إلّا بمخالفهٔ الحدیث الذی فی الصحیحین، و هذا إقدام علی ردّ الأحادیث الصحیحهٔ بمجرّد التوهّم، و لا ینبغی الإقدام علی الحکم بالوضع إلّا عند عدم إمکان الجمع، و لا یلزم من تعذّر الجمع فی الحال أنه لا یمکن بعد ذلک، لأن فوق کلّ ذی علم علیم، و طریق الورع فی مثل هذا أن لا یحکم علی الحدیث بالبطلان، بل یتوقّف فیه إلی أن یظهر لغیره ما لم یظهر له، و هذا الحدیث من هذا الباب، هو حدیث مشهور له طرق متعددهٔ، کلّ طریق منها علی انفراده لا تقصر عن رتبهٔ الحسن، و مجموعها ممّا یقطع بصحّته علی طریقه کثیر من أهل الحدیث» [۱].

و قال السخاوی: «و یوجد الموضوع کثیرا فی الکتب المصنفهٔ فی الضعفاء و کذا فی العلل، و لقد أکثر الجامع فیه مصنفا نحو مجلّدین، إذ خرج عن موضوع کتابه لمطلق الضعف، حیث أخرج فیه کثیرا من الأحادیث الضعیفهٔ التی لا دلیل معه علی وضعها، و عنی ابن الصلاح بهذا الجامع الحافظ الشهیر أبا الفرج ابن الجوزی، بل ربما أدرج فیها الحسن و الصحیح مما هو فی أحد الصحیحین فضلا

---

[۱] القول المسدّد فی الذب عن مسند أحمد: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۳

عن غیرهما، و هو- مع إصابته فی أکثر ما عنده- توسع منکر ینشأ عنه غایهٔ الضرر، من ظن ما لیس بموضوع بل هو صحیح موضوعا، مما قد یقلّده فیه العارف تحسینا للظن به، حیث لم یبحث فضلا عن غیره، و لذا انتقد العلماء صنیعه إجمالا، و الموقع له استناده فی غالبه بضعف راویه الذی رمی بالکذب مثلا، غافلا عن مجیئه من وجه آخر» [... ۱].

و فیه: «ثم إنّ من العجب إیراد ابن الجوزی فی کتابه العلل المتناهیهٔ فی الأحادیث الواهیهٔ کثیرا ممّا أورده فی الموضوعات، کما أن فی الموضوعات کثیرا من الأحادیث الواهیهٔ، بل قد أکثر فی تصانیفه الوعظیهٔ و ما أشبهها من إیراد الموضوع و شبهه. قال شیخنا: وفاته من نوعی الموضوع و الواهی فی الکتابین قدر ما کتب، قال: و لو انتدب شخص لتهذیب الکتاب ثم لإلحاق ما فاته لکان حسنا، و إلّا فیما تقرر عدم الانتفاع به إلّا للناقد، إذ ما من حدیث إلّا و یمکن أن لا یکون موضوعا» [۲].

و قال السّیوطی: «و قد جمع فی ذلک الحافظ أبو الفرج ابن الجوزی کتابا، فأکثر فیه من إخراج الضعیف الذی لم ینحط إلی رتبهٔ الوضع بل و من الحسن و من الصحیح، کما نبّه علی ذلک الأئمهٔ الحفاظ و منهم ابن الصّلاح فی علوم الحدیث و أتباعه» [۳].

و فیه: «و اعلم أنه جرت عادهٔ الحفّاظ کالحاکم و ابن حبّان و العقیلی و غیرهم أنهم یحکمون علی حدیث بالبطلان من حیثیّهٔ سند مخصوص، لکون راویه اختلق ذلک السند لذلک المتن، و یکون ذلک المتن معروفا من وجه آخر، و یذکرون ذلک فی ترجمهٔ ذلک الراوی یجرحونه به، فیغتّر ابن الجوزی بذلک و یحکم علی المتن

[۱] فتح المغيث- شرح ألفية الحديث ۱/ ۲۳۶.

[۲] نفس المصدر ۱/ ۲۳۷.

[۳] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۴

بالوضع مطلقا و يورده فی كتاب الموضوعات، و ليس هذا بلائق، و قد عاب عليه الناس ذلك، آخرهم الحافظ ابن حجر».…

و فيه فی تحقيق حديث «من قرأ آية الكرسی دبر كلّ صلاة»…

قال: «و قال الحافظ ابن حجر فی تخريج أحاديث المشكاة: غفل ابن الجوزی فأورد هذا الحديث فی الموضوعات، و هو أسمج ما وقع له.

و قال الحافظ شرف الدين الدمياطی فی جزء جمعه فی تقوية هذا الحديث:

محمد بن حمير القضاعی الشبلنجی الحمصی كنيته ابو عبد الحميد، احتج به البخاری فی صحيحه، و كذلك محمد بن زيد الألهانی أبو سفيان الحمصی، احتج به البخاری أيضا، و قد تابع أبا أمامة علی بن أبی طالب، و عبد اللّه بن عمرو بن العاصی، و المغيرة بن شعبة، و جابر، و أنس، فرووه عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم، و أورد حديث علی من الطريقين السابقين، و حديث ابن عمرو، و المغيرة، و جابر، و أنس، من الطرق التی سأزيدها، ثم قال: و إذا انضمّت هذه الأحاديث بعضها إلی بعض أخذت قوة.

و قال الذهبی فی تاريخه: نقلت من خط السيف أحمد بن أبی المجد الحافظ قال: صنّف ابن الجوزی كتاب الموضوعات فأصاب فی ذكره أحاديث مخالفة للنقل و العقل، و مما لم يصب فيه إطلاقه الوضع علی أحاديث بكلام بعض الناس فی أحد رواتها، كقوله فلان ضعيف، أو ليس بالقوی، أولیّن، و ليس ذلك الحديث مما يشهد القلب ببطلانه، و لا فيه مخالفة و لا معارضة لكتاب و لا سنة و لا اجماع، و لا حجة بأنه موضوع سوی كلام ذلك الرجل فی راويه، و هذا عدوان و مجازفة. قال:

فمن ذلك أنه أورد حديث أبی أمامة فی قراءة آية الكرسی بعد الصّلاة، لقول يعقوب بن سفيان فی راويه محمد بن حمير: ليس بالقوی، و محمد هذا روی له البخاری فی صحيحه، و وثّقه أحمد و ابن معين» [۱].

[۱] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۵

و فيه فی الكلام حول حديث «أوّلكم ورودا علیّ الحوض أوّلكم إسلاما علی ابن أبی طالب»

: «و العجب من المصنف أنه قال فی العلل باب فضل علی بن أبی طالب: قد وضعوا أحاديث خارجة عن الحدّ ذكرت جمهورها فی كتاب الموضوعات، و إنّما أذكر هاهنا ما دون ذلك، ثمّ أورد هذا الحديث، و هذا يدل علی أن متنه عنده ليس بموضوع فكيف يورده فی الموضوعات؟ و قد عاب عليه الحفاظ هذا الأمر بعينه فقالوا: إنّه يورد حديثا فی كتاب الموضوعات و يحكم بوضعه، ثم يورده فی العلل و موضوعه الأحاديث الواهية التی لم تنته إلی أن يحكم عليها بالوضع، و هذا تناقض» [۱].

و فيه بعد حديث «إن طالت بك مدة أو شك أن تری قوما يغدون فی سخط اللّه و يروحون فی لعنته فی أيديهم مثل أذناب البقر» و ذكر قدح ابن الجوزی:

«قلت: لا و اللّه ما هو بباطل، بل صحيح فی نهاية الصحة، أخرجه مسلم فی صحيحه

، قال شيخ الإسلام ابن حجر فی القول المسدد: هذا حديث صحيح خرجه مسلم عن جماعة من مشايخه … و قد أخطأ ابن الجوزی فی تقليده لابن حبان فی هذا الموضع خطأ شديدا، و غلط ابن حبان فی أفلح فضعّفه بهذا الحديث … و لقد أساء ابن الجوزی لذكره

فی الموضوعات حدیثا فی صحیح مسلم، و هذا من عجائبه».

و فیه بعد حدیث «إذا أتاکم کریم قوم فأکرموه»

«قلت: بل وا عجبا من المؤلّف کیف یحتم علی رد الأحادیث الثابتة من غیر تثبت و لا تتبع، فإن

حدیث إذا أتاکم کریم قوم فأکرموه

ورد من روایة أکثر من عشرة من الصحابة، فهو متواتر علی رأی من یکتفی فی التواتر بعشرة»....

و قال السّیوطی فی صدر النکت البدیعات علی الموضوعات «و بعد، فإنّ کتاب الموضوعات جمع الامام أبی الفرج ابن الجوزی قد نبّه الحفاظ قدیما و حدیثا

---

[۱] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۳۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۶

علی أنّ فیه تساهلا کثیرا، و أحادیث لیست بموضوعة، بل هی من وادی الضعیف، و فیه أحادیث حسان و أخری صحاح، بل و فیه حدیث من صحیح مسلم نبّه علیه الحافظ أبو الفضل ابن حجر، و وجدت فیه حدیثا من صحیح البخاری روایة حماد بن شاکر، و آخر متنه فی البخاری من روایة صحابی غیر الذی أورده عنه»....

و قال فی خاتمته: «هذا آخر ما أوردته فی هذا الکتاب من الأحادیث المتعقّبة، التی لا سبیل إلی إدراجها فی سلک الموضوعات، و عدّتها نحو ثلاثمائة حدیث، منها فی صحیح مسلم حدیث، و فی صحیح البخاری روایة حماد بن شاکر حدیث، و فی مسند أحمد ثمانیة و ثلاثون حدیثا، و فی سنن أبی داود تسعة أحادیث، و فی جامع الترمذی ثلاثون حدیثا، و فی سنن النسائی عشرة أحادیث، و فی سنن ابن ماجة ثلاثون حدیثا، و فی مستدرک الحاکم ستون حدیثا، علی تداخل فی العدة، فجمیع ما فیه من الکتب الستة و المسند و المستدرک مائة حدیث و ثلاثون حدیثا، و فیه من مؤلفات البیهقی: السنن، و الشعب، و البعث، و الدلائل، و غیرها، و من صحیح ابن خزیمة و التوحید له، و صحیح ابن حبان، و مسند الدارمی، و تاریخ الطبری، و خلق أفعال العباد، و جزء القراءة له، و سنن الدار قطنی جملة وافرة».

و قال السّیوطی: «و قد أکثر جامع الموضوعات فی نحو مجلّدین أعنی أبا الفرج ابن الجوزی، فذکر فی کتابه کثیرا مما لا دلیل علی وضعه، بل هو ضعیف بل و فیه الحسن بل و الصحیح» [... ۱].

و قال الشامی فی سبل الهدی و الرشاد: «و قد نص ابن الصّلاح فی علوم الحدیث و سائر من تبعه علی أن ابن الجوزی تسامح فی کتابه الموضوعات، فأورد فیه أحادیث و حکم بوضعها و لیست بموضوعة، بل هی ضعیف فقط و ربما تکون

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۷

حسنة أو صحیحة، قال زین الدین العراقی فی ألفیّته:

و أکثر الجامع فیه إذ خرج لمطلق الضعف عنی أبا الفرج.

و ألّف شیخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر- رحمه اللّه تعالی- کتابا سمّاه:

القول المسدّد»....

و إن شئت المزید من کلماتهم فراجع: صدر (مختصر تنزیه الشریعة) و صدر (تذکرة الموضوعات) و (أسماء رجال المشکاة لعبد الحق) و (کشف الظنون) و (المسلک الوسط الدانی إلی الدر الملتقط للصغانی) و (شرح المواهب اللدنیّة) و (نیل الأوطار) و (القول

المستحسن فی فخر الحسن) و (الفوائد المجموعهٔ).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۸

ردّ العلماء علی قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۲۸

و بالاضافهٔ إلی ما تقدّم: فإن کبار الحفاظ و العلماء أبطلوا بالأدّلهٔ القاطعهٔ دعوی ابن الجوزی، و انتقدوا إیداعه حدیث أنا مدینهٔ العلم

فی الموضوعات، و قد تقدّمت نصوص عباراتهم فی ذلک فی مواضعها من الکتاب، و نکتفی هنا بذکر أسمائهم:

۱- الحافظ صلاح الدین العلائی.

۲- الحافظ بدر الدین الزرکشی.

۳- شیخ الإسلام الحافظ العسقلانی.

۴- الحافظ السخاوی.

۵- الحافظ السیوطی.

۶- الحافظ السمهودی.

۷- الحافظ ابن عرّاق.

۸- الحافظ ابن حجر المکّی.

۹- العلّامهٔ مجد الدین الفیروزآبادی.

۱۰- العلّامهٔ المتقی الهندی.

۱۱- العلّامهٔ القاری.

۱۲- العلّامهٔ المنّاوی.

۱۳- العلّامهٔ الشیخ عبد الحق الدهلوی.

۱۴- العلّامهٔ الزرقانی.

۱۵- العلّامهٔ البدخشانی.

۱۶- العلّامهٔ محمد صدر العالم.

۱۷- العلّامهٔ الأمیر الصنعانی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۲۹

۱۸- العلّامهٔ الصبان المصری.

۱۹- العلّامهٔ القاضی ثناء اللّه الهندی.

۲۰- قاضی القضاهٔ الشوکانی.

۲۱- العلّامهٔ المیرزا حسن علی المحدّث.

۲۲- العلّامهٔ ولی اللّه اللکهنوی.

۲۳- العلّامهٔ المولوی حسن الزمان.

۲۴- العلّامهٔ الدمنتی الشّاذلی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۰

ردّ قدح ابن دقيق العيد ... ص: ۱۳۰

(قوله):

«و قال الشّيخ تقیّ الدين ابن دقيق العيد: هذا الحديث لم يثبتوه».

أقول:

إنّ هـذا الكلام بعيـد عن الصـدق و الصّواب غايـهٔ البعـد، فقـد علمت فيما تقـدّم إثبات كبار المحـدّثين و أعاظم المسـندين و مشاهير الحفاظ المعتمدين هذا الحديث الشـريف، فی كتبهم المعتبرهٔ و أسفارهم المعتمدهٔ، مصرّحين بصحته أو حسنه أو ثبوته عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، كما أنّ جماعـهٔ كبيرهٔ منهم وصـفوا سيّدنا أمير المؤمنين عليه السـلام ب «باب مدينهٔ العلم» و «باب مدينهٔ الحكم و العلوم» و أمثال ذلك، كما نظم آخرون منهم هذه المأثرهٔ فی أشعارهم...

فهل يبقی مع هـذا كلّه وزن لقول هـذا الرّجل «هذا الحديث لم يثبتوه»؟! و هل يجوز لأحد أن يحتجّ بمثل هذا الكلام؟! و من هنا تری إعراض جماعهٔ من محققيهم عن هذا الكلام مع ذكرهم له،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۱

كالزركشی فی (اللآلی المنثورهٔ) و السخاوی فی (المقاصد الحسنهٔ) و السيوطی فی (الدرر المنتشرهٔ) و القاری فی (المرقاهٔ...)

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۲

الكلام علی رأی النووی و الذهبی و الجزری ... ص: ۱۳۲

اشارهٔ

(قوله):

«و قال الشيخ محی الدين النواوی و الحافظ شمس الدين الذهبی و الشيخ شمس الدين الجزری: إنه موضوع».

أقول:

لا بدّ من تحقيق الحال و بيان الحقيقهٔ فی مقامات:

(۱) رأی الشّيخ محيی الدّين النواوی ... ص: ۱۳۲

اشارهٔ

أمّا محيی الدين النواوی، فالواقع أنّه قد قدح فی

حديث «أنا دار الحكمهٔ و علیّ بابها»

، و هذا نصّ كلامه «و أمّا

الحديث المروی عن الصنابحی عن علی قال

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۳

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و

فی روایة: أنا مدینة العلم و علی بابها، فحدیث باطل، رواه الترمذی

و قال: هو حدیث منکر، و فی بعض النسخ: غریب، قال: و لم یروه من الثقات غیر شریک، و روی مرسلا» [۱].

فظهر أنّ قدحه متوجّه فی الأصل إلی

حدیث «أنا دار الحکمة»

، غیر أنّه توهّم أنّ

حدیث «أنا مدینة العلم»

روایة من روایات ذاک الحدیث، و لا یخفی سقوط هذا التوهّم علی من لاحظ روایات المحدثین و طرق الحدیثین المذکورین فی مختلف الکتب و الأسفار، لأنّ کلّا منهما قد روی و أخرج فیها بطرق و أسانید کثیرة خاصة به، بحیث لا یلزم من القدح فی أحدهما القدح فی الآخر ... فهذا و هم من (الدهلوی) إن لم یکن کذب و تدلیس.

ثبوت حدیث: «أنا دار الحکمة و علیّ بابها ...» ص: ۱۳۳

اشارة

علی أنّ

حدیث «أنا دار الحکمة و علیّ بابها»

حدیث ثابت، قد أخرجه جهابذة الحدیث و أعلام الحفاظ و العلماء، فدعوی بطلانه ساقطة، و من المناسب أن نعید ذکر بعض من أخرجه من مشاهیر محدثی أهل السّنة ... فنقول:

۱- روایة أحمد ...: ص: ۱۳۳

لقد روی أحمد حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها» عن الصنابحی عن أمیر المؤمنین علیه السلام ... ذکر ذلک المولوی حسن علی فی (تفریح الأحباب)،

و قد تقدّم سابقا عن جماعة قولهم: إذا روی أحمد حدیثا وجب المصیر إلیه ...

۲- روایة الترمذی و تحسینه ...: ص: ۱۳۳

و لقد أخرجه الترمذی فی صحیحه و حکم بحسنه کما فی ذخائر العقبی حیث

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات: ۱/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۴

قال: «ذکر أنه- رضی اللّه عنه- باب دار الحکمة: عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها، أخرجه الترمذی

و قال: حدیث حسن» [۱].

و قوله «حدیث حسن» دلیل علی اعتباره، لأنّه قال «و ما ذکرنا فی هذا الکتاب فی إسناده من یتهم بالکذب، و لا یکون الحدیث شاذا و

یروی من غیر وجه نحو ذاک فهو عندنا حدیث حسن».

۳- روایهٔ الطبری و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴

و علم فیما تقدّم روایهٔ أبی جعفر محمد بن جریر الطبری هذا الحدیث فی (تهذیب الآثار) و حکمه بصحّته...

۴- روایهٔ الحاکم و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴

و أخرجه الحاکم فی (المستدرک علی الصحیحین) و صحّحه، قاله محمد بن یوسف الشامی فی سبل الهدی و الرشاد، و الشبراملسی فی تیسیر المطالب السنیهٔ و الزرقانی فی شرح المواهب اللدنیهٔ.

۵- روایهٔ جماعهٔ آخرین ...: ص: ۱۳۴

کما علم ممّا تقدّم روایهٔ جماعهٔ آخرین لحدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها» و هم بین من یثبته، و من یصحّحه، و من یقول إنه حسن و منهم: الکنجی، و المحبّ الطبری، و العلائی، و الفیروزآبادی، و الجزری، و العسقلانی، و السیوطی، و العلقمی، و الشامی، و المناوی، و الدهلوی، و العزیزی، و الزرقانی، و البدخشانی، و شاه ولیّ اللّه...،

فظهر بطلان قول النواوی: «فحدیث باطل».

---

[۱] ذخائر العقبی: ۷۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۵

ردّ نسبهٔ القدح فی الحدیث المذکور للترمذی ... ص: ۱۳۵

و أمّا قوله «رواه الترمذی و قال: هو حدیث منکر، و فی بعض النسخ:

غریب» فمن المنکرات الفاضحهٔ، بل الحق الثابت أنّه رواه و قال «حسن غریب» کما تقدّم عن المحبّ الطبری فی (ذخائره) و سیأتی عن (ریاضه) أیضا.

تحریف عبارهٔ الترمذی ... ص: ۱۳۵

غیر أنّ الأیدی الأثیمهٔ قد غیّرت و حرّفت عبارهٔ التّرمذی، و قد عمد النواوی إلی اعتماد هذه العبارهٔ المحرّفهٔ، جحدا لفضیلهٔ من فضائل سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام...

لقد قال الترمذی فی هذا الحدیث إنه «حسن غریب» کما علمت من روایهٔ محبّ الدین الطبری عنه فی (ذخائر العقبی). و

قال فی الریاض النضرهٔ: «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب» [۱].

هذا ما نقله المحبّ الطبری عن الترمذی، و هو من أقدم و أوثق نقلهٔ هذا الحدیث عن صحیح الترمذی...

لکنّ بعض المعاندین أسقطوا کلمهٔ «حسن» و ترکوا کلمهٔ «غریب» من کلام الترمذی من بعض نسخ صحیحه، و من هنا نسب غیر واحد ممّن تأخّر عن المحبّ الطبری إلی الترمذی قوله فی هذا الحدیث «غریب» من دون کلمهٔ «حسن»!! کالخطیب التبریزی فی (المشکاهٔ)، و العلائی فی (أجوبته)، و ابن کثیر فی

[۱] الرياض النضرة: ۲/ ۲۵۵.

(تأريخه)، و الفيروزابادى فی (نقد الصحيح)، و السّيوطى فی (القول الجلى)، و الوصّابى فی (الاكتفاء)، و المناوى فی (التيسير) و (فيض القدير)، و العزيزى فی (السّراج المنير...)

و جاء آخرون ... فلم يتركوا كلمة «غريب» بعد حذف «حسن» على حالها، بل أبدلوها بلفظ «منكر»، و كأنّ النواوى قد قدّم هذه النسخة على تلك، إذ نسب إلى الترمذى أنّه «حديث منكر»، ثم قال: «و فی بعض النسخ: غريب»!! كما اغتر بهذا التحريف السخاوى فی (المقاصد الحسنة).

و قد ترقّى آخرون حتى جمعوا فی بعض نسخ صحيح الترمذى- بعد حذف لفظ «حسن» - بين «منكر» و «غريب»، و قد نسب ذلك بعضهم إلى الترمذى غفلة أو تغافلا، كما فعله ولى اللّه الدهلوى فی (قرة العينين)!! فتنبّه، و لا تكن من المغترين الغافلين، و المنخدعين الذاهلين، و استعذ باللّه من تبديل المدغلين و تحريف المبطلين...

و كم له من نظير ...!! ص: ۱۳۶

و لا تستبعد هذا الذى حقّقناه، فكم له من نظير عندهم، و لا بأس بذكر أحد موارد تحريفاتهم:

لقد التزم البغوى فی (مصابيحه) الإعراض عن ذكر الحديث المنكر، فإنّه قال فی صدر كتابه ما نصه «و تجد أحاديث كلّ باب منها تنقسم إلى صحاح و حسان، و أعنى بالصحاح ما أخرجه الشيخان أبو عبد اللّه محمد بن إسماعيل الجعفى البخارى، و أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيرى النيسابورى- رحمهما اللّه- فی جامعيهما، و أعنى بالحسان ما أورده أبو داود سليمان بن الأشعث السجستانى، و أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذى، و غيرهما من الأئمة فی تصانيفهم- رحمهم اللّه-، و أكثرها صحاح بنقل العدل عن العدل، غير أنّها لم

تبلغ غاية شرط الشيخين فی علوّ الدرجة من صحة الإسناد، إذ أكثر الأحكام ثبوتها بطريق حسن.

و ما كان فيها من ضعيف أو غريب أشرت إليه، و أعرضت عن ذكر ما كان منكرا أو موضوعا، و اللّه المستعان و عليه التكلان».

و لكنّك تجد كلمة «منكر» بعد حديث فی مدح قبيلة «حمير»، و هذا نصّ عبارته فی «باب فی مناقب قريش و ذكر القبائل»:

«عن أبی هريرة قال: كنّا عند النّبى عليه السلام، فجاءه رجل أحسبه من قريش فقال: يا رسول اللّه العن حميرا! فقال النبى عليه السلام: رحم اللّه حميرا، أفواههم سلام، و أيديهم طعام، و هم أهل أمن و إيمان. منكر» [۱].

و لقد صرّح شارحه الخلخالى بإلحاق بعضهم لفظ «منكر» حيث قال:

«قوله: منكر، أى هذا الحديث منكر، يحتمل أنّ إلحاق لفظ المنكر هاهنا من غير المؤلّف من بعض أهل المعرفة بالحديث، لأنه لو كان يعلم أنه منكر لم يتعرّض له، لأنّه قد التزم الإعراض عن ذكر المنكر فی عنوان الكتاب» [۲].

و فی المرقاة فی شرح الحديث: «و قال شارح المصابيح قوله منكر، هذا إلحاق من بعض أهل المعرفة بالحديث» [... ۳].

تصرّف النووى فی كلام الترمذى ... ص: ۱۳۷

ثمّ إنّ النووى ذكر عن الترمذى أنّه «قال: و لم يروه من الثقات غير شريك» و هذا لا يطابق عبارة التّرمذى فی صحيحه، و هذا لفظه «و لا نعرف هذا الحديث

[۱] مصابیح السنهٔ: ۲/ ۱۹۲.

[۲] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۳] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ: ۵/ ۵۱۲- ۵۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۸

عن أحد من الثقات غیر شریک» و لا یخفی الفرق بین الکلامین علی ذوی الفضل و النظر الدقیق.

و علی کلّ حال ... فإنّ هذا الکلام لا یقتضی قدحا فی

حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها»

، إذ لو سلّم ذلک کان هذا الحدیث من أفراد شریک، و هذا لا یمنع صحته أو حسنه، و لهذا قال الترمذی نفسه- فیما نقله عنه المحبّ الطبری- حدیث حسن ... و قال العلائی: «و شریک هو ابن عبد اللّه النخعی القاضی، احتج به مسلم و علّق له البخاری، و وثّقه یحیی بن معین، و قال العجلی: ثقهٔ حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون بمفرده حسنا» و قال الفیروزابادی:

«و شریک هذا احتج به مسلم، و علّق له البخاری، و وثّقه ابن معین و العجلی و زاد: حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون بمفرده حسنا».

علی أنّه قد علمت سابقا أنه قد رواه غیر شریک من الثقات.

تحریف آخر لکلام الترمذی ... ص: ۱۳۸

و من عجائب الأمور تحریف بعض الزائغین لهذه العبارهٔ أیضا من کلام الترمذی، فإنّهم لما رأوا أنّ هذه العبارهٔ تدلّ علی ثبوت هذا الحدیث و اعتباره، بدّلوا کلمهٔ «غیر شریک» إلی «عن شریک ...» جاء ذلک فی المرقاهٔ بشرح کلام الترمذی هذا حول

حدیث أنا مدینهٔ العلم

: «و لا نعرف» أی نحن «هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک» بالنصب علی الاستثناء، و فی نسخهٔ بالجر علی أنه بدل من أحد. قیل: و فی بعض نسخ الترمذی: عن شریک بدل غیر شریک، و اللّه أعلم» [۱].

[۱] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۵/ ۵۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۹

و لا یخفی غرضهم من هذا التحریف و ما یؤول إلیه معنی العبارهٔ علی النّبیه ... و لکنّ هذا التحریف لم یلق رواجا بل جاءت عبارهٔ الترمذی علی أصلها و واقعها لدی المحدثین، کما فی (المشکاهٔ) و (نقد الصحیح) و (أسنی المطالب) و (جمع الجوامع) و (کنز العمّال) و (معارج العلی) و غیرها ...

توهّم النووی ... ص: ۱۳۹

و نقل النووی عن التّرمذی فی ذیل کلامه أنّه قال «و روی مرسلا» و هذا أیضا و هم صریح، فقد قال الترمذی- بعد أن أخرج حدیث: أنا دار الحکمهٔ بسنده عن شریک عن سلمهٔ عن سوید عن الصنابحی عن أمیر المؤمنین علیه السلام- «روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی» [۱] فتوهّم النووی من قوله «و لم یذکروا فیه عن الصنابحی» کونه مرسلا، و الحال أن هذا لا

یوجب الإرسال، لأن «سوید بن غفلة» تابعی مخضرم، أدرک الخلفاء الأربعة و سمع منهم الحدیث، فحدیثه عن أمیر المؤمنین علیه السلام بلا واسطة متصل لا منقطع، فذکر الترمذی أو غیره «الصنابحی» فیه من المزید فی متصّل الأسانید، و کأنّ النووی قد غفل عن هذا فزعم إرساله، لکن صرّح به الحافظ العلائی- کما دریت سابقا- حیث قال «و لا یرد علیه روایة من أسقط منه الصنابحی، لأنّ سوید بن غفلة تابعی مخضرم أدرک الخلفاء الأربعة و سمع منهم، فذکر الصنابحی، فیه من المزید فی متّصل الأسانید ...» و کذا صرّح به الفیروزآبادی أیضا فی (نقد الصحیح...)

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۰

رواة حدیث أنا دار الحکمة من الصّحابة و التابعین ... ص: ۱۴۰

و لا یخفی عدم انفراد الصنابحی، و سوید بن غفلة، فی روایة حدیث «أنا دار الحکمة» عن أمیر المؤمنین علیه السلام، بل رواه عنه جماعة من التابعین کذلک أیضا و هم:

۱- أبو عمرو عامر بن شراحیل الشّعبی، و قد أخرج حدیثه ابن مردویه.

۲- أبو القاسم أصبغ بن نباته التمیمی الحنظلی الکوفی، و قد أخرج حدیثه أبو نعیم فی (الحلیة) و الجزری فی (أسنی المطالب).

۳- أبو زهیر الحارث بن عبد اللّه الأعور الهمدانی الکوفی، کما فی (الحلیة) و (أسنی المطالب).

کما قد تابع علیا أمیر المؤمنین علیه السلام فی روایته من الصحابة:

۱-

عبد اللّه بن عباس، ففی حلیة الأولیاء: «حدّثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، نا الحسن بن سفیان، نا عبد المجید بن بحر، نا شریک، عن سلمة ابن کهیل، عن الصنابحی، عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الأصبغ بن نباتة و الحارث عن علی نحوه، و مجاهد عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثله» [۱].

۲-

جابر بن عبد اللّه الأنصاری، ففی زین الفتی: - «أخبرنا الشیخ أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن نصر رحمه اللّه قال: أخبرنا الشیخ إبراهیم بن أحمد الحلوائی رحمه اللّه، عن محمود بن محمد بن رجا، عن المأمون بن أحمد و عمار بن عبد المجید و سلیمان بن خمیرویه، عن الامام محمد بن کرام رحمه اللّه، عن أحمد، عن محمد بن فضیل، عن زیاد بن زیاد، عن عبید بن أبی جعد، عن جابر بن

---

[۱] حلیة الأولیاء: ۱/ ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۱

عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا دار الحکمة و علی بابها، فمن أراد الحکمة فلیأت الباب، مذکور فی کتاب المکتفی» [۱].

نتیجة البحث ... ص: ۱۴۱

فتلخص مما تقدّم: بطلان تکلّم النووی فی

حدیث «أنا دار الحکمهٔ»

، و من ذلک یتضّح بطلان ما یتوجّه من ذلک من القدح فی

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

بناء علی تسلیم کونه روایهٔ من روایات الحدیث الأوّل، فظهر سقوط الاحتجاج بکلام النووی مطلقا.

بطلان قدحه من کلام العلماء ... ص: ۱۴۱

و لقد تعرّض جماعهٔ من العلماء لقدح النووی و أعرضوا عنه أو أبطلوه، و منهم:

۱- السیوطی فی تاریخ الخلفاء: ۱۷۰.

۲- ابن حجر المکی فی المنح المکیّهٔ فی شرح الهمزیّهٔ و الصّواعق.

۳- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی أسماء رجال المشکاهٔ.

۴- محمد بن علی الصبان فی إسعاف الرّاغبین: ۱۵۶.

۵- القاضی ثناء اللّه فی السّیف المسلول و هو بیهقی عصره عند (الدهلوی).

۶- المولوی حسن علی المحدّث فی تفریح الأحباب و هو تلمیذ (الدهلوی).

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورهٔ هل اتی. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۴۲

ثبوت حدیث مدینهٔ العلم من شعر للنووی ... ص: ۱۴۲

و من آیات علوّ الحق أن النووی أثبت

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

فی أبیات له من الشعر ذکرها شهاب الدین أحمد فی توضیح الدلائل و قد تقدّمت سابقا.

(۲) رأی شمس الدین الذّهبی ... ص: ۱۴۲

اشارهٔ

و أمّا شمس الدین الذّهبی فإنّه و إن قدح فی حدیث مدینهٔ العلم غیر أنّه لا یلتفت إلی قدحه و لا یعبأ به، لوجوه:

۱- انحراف الذّهبی و تعصّبه ... ص: ۱۴۲

لقد اشتهر الذهبی بالانحراف عن أهل البیت علیهم السلام، و تعصّبه علیهم و نصبه العداء لهم، و قد فصّلنا الکلام حول ذلک علی ضوء کلمات و اعترافات کبار علماء أهل السنهٔ فی مجلد حدیث الطیر، و علی هذا الأساس فلا أثر و لا قیمهٔ لطعنه فی حدیث مدینهٔ العلم...

۲- تحقیق العلائی ... ۱۴۲

و قـد تعرّض الحافظ العلائی لقـدح الـذهبی و ردّ علیه الرّد الصریح و حقّق هـذا الحـدیث الصّحیح، و هـذا نصّ کلامه علی ما نقله السیوطی حیث قال: «و قال

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۳

الحافظ صلاح الـدین العلائی فی أجوبته: هـذا الحـدیث ذکره أبو الفرج ابن الجوزی فی الموضوعات من طرق عـدّهٔ، و حکم ببطلان الکل، و کذلک قال بعده جماعهٔ منهم الذهبی فی المیزان و غیره.

و المشهور به روایهٔ أبی الصّیلت عبد السلام بن صالح الهروی، عن أبی معاویهٔ، عن الأعمش، عن مجاهد، عن ابن عباس مرفوعا، و عبد السلام هذا تکلّموا فیه کثیرا، قال النسائی: لیس بثقهٔ، و قال الدار قطنی و ابن عدی: متّهم زاد الدار قطنی: رافضی، و قال أبو حاتم: لم یکن عندی بصدوق، و ضرب أبو زرعهٔ علی حدیثه.

و مع ذلک

فقد قال الحاکم: حدّثنا الأصم، حدثنا عباس- یعنی الدوری- قال: سألت یحیی بن معین عن أبی الصلت فقال: ثقهٔ، فقلت: ألیس قد حدّث عن أبی معاویهٔ حدیث أنا مدینهٔ العلم؟ فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی- و هو ثقهٔ- عن أبی معاویهٔ، و کذلک روی صالح جزرهٔ أیضا عن ابن معین

. ثمّ ساقه الحاکم من طریق محمد بن یحیی بن الضریس- و هو ثقهٔ حافظ- عن محمد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویهٔ. و

قال أبو الصّیلت أحمد بن محمد بن محرز: سألت یحیی ابن معین عن أبی الصلت فقال: لیس ممّن یکذب، فقال: له فی حدیث أبی معاویهٔ، أنا مدینهٔ العلم، فقال: هو من حدیث أبی معاویهٔ، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویهٔ قدیما ثمّ کفّ عنه، و قال: کان أبو الصلت رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یلزم المشایخ.

قلت: فقد برئ أبو الصّیلت عبد السلام من عهدته، و أبو معاویهٔ ثقهٔ مأمون من کبار الشیوخ و حفّاظهم المتّفق علیهم، و قد تفرّد به عن الأعمش فکان ما ذا؟ و أیّ استحالهٔ فی أن یقول النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثل هذا فی حقّ علی؟

و لم یأت کلّ من تکلّم فی هذا الحدیث و جزم بوضعه بجواب عن هذه الروایات الصحیحهٔ عن یحیی بن معین، و مع ذلک فله شاهد [...]» [۱].

---

[۱] قوت المغتذی- کتاب المناقب، مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۴

۳- ردّ ابن حجر العسقلانی علی الذهبی ... ص: ۱۴۴

و قـد بلغت دعوی الـذهبی هـذه من البطلان حـدّا حتی ردّ علیها الحافظ ابن حجر العسـقلانی، و تعقّبه بکلامه الحق الحقیق بالقبول، و لنورد أوّلا نصّ کلام الذهبی فی المیزان:

قـال «جعفر بن محمـد الفقیه، فیه جهالـهٔ، قـال مطین: حـدثنا جعفر، حـدثنا أبو معاویـهٔ عن الأعمش عن مجاهـد عن ابن عباس [قال : سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. [و] هذا موضوع» [۱].

فقال ابن حجر: «هـذا الحـدیث له طرق کثیرهٔ فی مسـتدرک الحاکم، أقلّ أحوالها أن یکون للحـدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع» [۲].

۴- ردّ ابن حجر المکی علیه ... ص: ۱۴۴

و ردّ ابن حجر المکّی- علی ما هو علیه من التعصّب و التعنّت- علی القول بوضع الحدیث بعد أن نسبه إلی جماعهٔ- منهم الذهبی فی میزانه- و هذا نصّ کلامه: «و هؤلاء و إن کانوا أئمّهٔ أجلّاء، لکنّهم تساهلوا تساهلا کثیرا کما علم مما قرّرته، و کیف ساغ الحکم بالوضع مع ما تقرّر أنّ رجاله کلّهم رجال الصحیح إلّا واحد فمختلف فیه؟! و یجب تأویل کلام القائلین بالوضع بأن ذلک لبعض طرقه لا لکلّها، و ما أحسن قول بعض الحفاظ فی أبی معاویهٔ أحد رواته المتکلّم فیهم بما لا یسمع: هو ثقهٔ مأمون من کبار المشایخ و حفّاظهم، و قد تفرّد به عن الأعمش، فکان ما ذا؟ و أیّ استحالهٔ فی أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول مثل هذا فی حق علی»...؟

---

[۱] میزان الاعتدال: ۱/ ۴۱۵.

[۲] لسان المیزان: ۲/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۵

هذا کلامه فی المنح المکیهٔ فی شرح الهمزیّهٔ و قال فی فتاواه: «و أمّا

حدیث: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، فهو حدیث حسن بل قال الحاکم صحیح، و قول البخاری لیس له وجه صحیح، و الترمذی منکر، و ابن معین کذب- معترض و ان ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات و تبعه الذهبی و غیره علی ذلک».

۵- إعراض جماعهٔ آخرین و ردّهم علیه ... ص: ۱۴۵

و لقد أعرض جماعهٔ آخرون عن قدح الذهبیّ و ردّوا علیه، مثبتین للحدیث و مستشهدین بأجوبهٔ العلائی و ابن حجر و غیرهما علی ذلک و منهم:

۱- السّیوطی فی (اللآلی المصنوعهٔ) و (جمع الجوامع) و (قوت المغتذی).

۲- السخاوی فی (المقاصد الحسنهٔ).

۳- المتقی فی (کنز العمال).

۴- عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاهٔ).

۵- القاری فی (المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ).

۶- المناوی فی (فیض القدیر).

۷- محمد صدر العالم فی (معارج العلی).

۸- محمد الأمیر الصنعانی فی (الروضهٔ الندیّهٔ فی شرح التحفهٔ العلویهٔ).

۹- الدمنتی الشاذلی فی (نفح قوت المغتذی).

و قد تقدمت نصوص عباراتهم سابقا.

۶- من آیات علوّ الحق ... ص: ۱۴۵

و من آثار علوّ الحق و آیاته روایهٔ الذهبی هذا الحدیث بسنده، عن سوید بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۶

سعید، عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ضمن ما وقع له من عالی حدیثه، فقد قال بترجمهٔ سوید من میزانه ما نصّه: «قلت: عاش

سوید مائة سنة، و مات فی سنة أربعین و مائتین، وقع لنا من عالی حدیثه:

أخبرنا أبو المعالی الأبرقوهی، أنا المبارک بن أبی الجود أنا أحمد بن أبی غالب، أنا عبد العزیز بن علی، أنا أبو طاهر الذهبی، ثنا عبد اللّه بن محمّد، ثنا سوید بن سعید، ثنا زیاد بن الربیع، عن صالح الدهان، عن جابر بن زید قال: نظرت فی أعمال المرء، فإذا الصّلاة تجهد بالبدن و لا تجهد بالمال، و کذلک الصیام، و الحج یجهد المال و البدن، فرأیت أنّ الحجج أفضل من ذلک کلّه.

أخبرنا محمد بن عبد السّلام، عن زینب بنت أبی القاسم، أنا عبد المنعم ابن القشیری، أنا أبو سعید الأدیب، ثنا محمد بن بشیر، ثنا أبو لبید السرخسی، ثنا سوید، ثنا علی بن مسهر، عن داود، عن عکرمة عن ابن عباس قال: صاحب الذبح إسحاق، و قوله: وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ أی بنبوّته.

و به نا علی، عن أشعب، عن ابن سیرین، عن الجارود العبدی قال: أتیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أبایعه فقلت: إنی علی دین. و إنّی إن ترکت دینی و دخلت فی دینک لا یعذّبنی اللّه فی الآخرة؟ قال: نعم.

و به ثنا عبد الرحیم بن سلیمان، عن عبید بن أبی الجحد قال: سئل جابر عن قتال علی، فقال: ما یشکّ فی قتاله إلّا کافر.

و به ثنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد المدینة فلیأت باب المدینة» [۱].

هذا کلام الذهبی فی المیزان، و بعد هذا البیان، و غبّ ذلک التبیان، لا یخلد إلی قدح هذا الحدیث إلّا من غلب علی قلبه العناد و ران، و استهام به الغرور

---

[۱] میزان الاعتدال: ۲/ ۲۵۰- ۲۵۱ بتقدیم و تأخیر فی العبارة.

و استهواه الشیطان، و اللّه العاصم عمّا یروث سخط الرحمن و یقود إلی لظی النیران...

(۳) رأی شمس الدین الجزری ... ص: ۱۴۷

اشارة

و أمّا نسبة القدح فی حدیث مدینة العلم إلی شمس الدین الجزری فکذب فاضح و فریة واضحة.

فلقد روی الجزری حدیث أنا مدینة العلم فی کتابه (أسنی المطالب فی مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب) و بالغ فی إثباته و تحقیقه، و هذه عبارته فیه بلفظها:

«أخبرنا الحسن بن أحمد بن هلال- قراءة علیه- عن علی بن أحمد بن عبد الواحد، أخبرنا احمد بن محمد بن محمد- فی کتابه من أصبهان- أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسین المقرئ، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، أخبرنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، أخبرنا الحسن بن سفیان، أخبرنا عبد الحمید بن بحر، أخبرنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی، حدّثنا محمد بن عمر الرومی، حدثنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن سوید بن غفلة، عن الصنابحی عن علی و قال:

حدیث غریب، و رواه بعضهم عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی، قال:

و لا نعرف هذا الحدیث عن واحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

قلت: و رواه بعضهم عن شریک عن سلمة و لم یذکر فیه عن سوید، و رواه الأصبغ بن نباتة و الحارث عن علی نحوه، و

رواه الحاكم من طريق مجاهد عن ابن

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۴۸

عباس عن النبی صلّى اللّه عليه و سلّم و لفظه: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأتها من بابها.

و قال الحاكم: صحيح الإسناد و لم يخرجاه. و

رواه أيضا من حديث جابر بن عبد اللّه و لفظه: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

هذا، و قد قال الجزرى فى صدر كتابه المذكور: «و بعد، فهذه أحاديث مسندة ممّا تواتر و صحّ و حسن من أسنى مناقب الأسد [اسد اللّه الغالب، مفرّق الكتائب و مظهر العجائب، ليث بنى غالب أمير المؤمنين أبى الحسن على بن أبى طالب- كرّم اللّه تعالى وجهه و رضى عنه و أرضاه- أردفتها بمسلسلات من حديثه و بمتّصلات من روايته و تحديثه، و بأعلى إسناد صحيح إليه، من القرآن و الصحبة و الخرقة التى اعتمد فيها أهل الولاية عليه، نسأل اللّه تعالى أن يثيبنا على ذلك و يقرّبنا لديه».

و قال بعد إيراد أحاديث المناقب التى أشار إليها «قلت: فهذا نزر من بحر، و قل من كثر، بالنسبة إلى مناقبه الجليلة و محاسنه الجميلة، و لو ذهبنا لاستقصاء ذلك بحقّه لطال الكلام بالنسبة إلى هذا المقام، و لكن نرجو من اللّه تعالى أن ييسّر إفراد ذلك بكتاب نستوعب فيه ما بلغنا من ذلك، و اللّه الموفق للصّواب».

فظهر أنّ الجزرى قد روى حديث مدينة العلم فى هذا الكتاب، الذى ألّفه لما تواتر و صحّ و حسن من أسنى مناقب أمير المؤمنين عليه السلام الجليلة و محاسنه الجميلة، و هو يرجو اللّه تعالى أن يثيبه على ذلك و يقرّبه لديه...

فوا عجباه!! كيف يستجيز (الدهلوى) نسبة القدح إليه مع كلّ هذا؟

و يرتكب هذا الإفك المبين؟ و لكن ليس هذا منه ببديع و طريف، فقد عرف قدما بالتهالك على الافتراء و التحريف، و اللّه المجازى كلّ من يعتدى لزيغه على الحق و يحيف.

---

[۱] أسنى المطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۶۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۴۹

هذا، و الجدير بالذكر: إن القاضى بانىبتى نسب القدح كذلك إلى الجزرى، غير أنّه أبطله بكلام ابن حجر، و أضاف أنّه بالنظر إلى كثرة شواهد هذا الحديث يمكن الحكم بصحّته...

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۵۰

(قوله):

«فالتّمسك بهذه الأحاديث الموضوعة- التى أخرجها أهل السنة عن دائرة ما يجوز التّمسك و الاحتجاج به- فى مقام إلزامهم بها، دليل واضح على مزيد فهم علماء الشيعة!!».

أقول:

لقد علم- ممّا تقدّم فى الكتاب من كلمات كبار الأئمة و الحفاظ، و مشاهير العلماء و المحققين- أن حديث مدينة العلم من الأحاديث الصحيحة و الأخبار المعتبرة المحتج بها ... و أن ذلك كلّه يشهد بصحّة استدلال أهل الحق به لإثبات خلافة أمير المؤمنين عليه السلام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بلا فصل، و كذا إلزامهم من خالف ذلك بهذا الحديث الشريف...

فقد عنى بروايته و إخراجه و إثباته جمّ غفير من الحفّاظ المسندين، و نصّ على صحّته طائفة منهم، و على حسنه آخرون، و صرّح بعضهم ببلوغه درجة

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۵۱

الحسن المحتج به...

استدلال علماء أهل السنة بحديث مدينة العلم ... ص: ۱۵۱

بل احتج بحديث مدينة العلم جماعة من مشاهير علمائهم، و استدلّوا به فی مختلف بحوثهم، و هذا من أقوى الشواهد على أنّه من الأحاديث المحتج بها...

فمنهم: العاصمی، حيث قال فی ذكر الشّبه بين أمير المؤمنين و داود عليهما السلام «فكذلك المرتضى رضوان اللّه عليه أوتى من فصل الخطاب، كما ذكرناه فی معنى

قوله عليه السلام: أنا مدينة العلم و على بابها، و فی فصل قضائه» [۱].

و منهم: الخوارزمی، حيث استدل بحديث مدينة العلم على غزارة علم أمير المؤمنين عليه السلام [۲].

و منهم: أبو الحجاج البلوى، استدل به على علوّ مكانه عليه السلام فی العلم [۳].

و منهم: ابن عربی إذ قال فی كتاب (الدرر المكنون و الجوهر المصون)- على ما نقل عنه القندوزی البلخی-: «و الامام على رضی اللّه عنه ورث علم الحروف من سيّدنا محمد صلّى اللّه عليه و سلّم، و إليه الاشارة

بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فعليه بالباب» [۴].

و منهم: ابن طلحة الشافعی حيث استشهد به فی الفصل الرابع، فی كلام له حول وصف أمير المؤمنين عليه السلام ب «الأنزع البطين»، و قد تقدم نصّه [... ۵].

---

[۱] زين الفتى- مخطوط.

[۲] مناقب أمير المؤمنين للخوارزمی: ۴۰.

[۳] الالف باء ۱/ ۱۳۲.

[۴] ينابيع المودة: ۴۱۴.

[۵] مطالب السئول: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۲

و منهم: الكنجی الحافظ، استدل به على أولويّة الامام عليه السلام فی قتال أهل البغی [... ۱].

و منهم: محبّ الدين الطبرى، استشهد به فی ذخائر العقبى على أنه عليه السلام باب مدينة العلم، و استدل به على اختصاصه بهذه الفضيلة فی الرياض النضرة [۲].

و منهم: سعيد الدين الفرغانی، ذكره فی شرح التائيّة فی بيان حصّة أمير المؤمنين من العلم...

و منهم: السيد على الهمدانی، احتج به فی مشارب الأذواق و قد تقدم كلامه.

و منهم: إمام الدين الهجروى، استدل بهذا الحديث على كون «باب مدينة العلم» من أسمائه عليه السلام فی كتابه أسماء النبیّ و خلفائه الأربعة.

و منهم: الخوافی، أورده تأييدا لما ذكره من اختصاصه عليه السلام بمزيد العلم و الحكمة.

و منهم: الدولتآبادی، احتجّ به فی كتابه هداية السّعداء.

و منهم: شهاب الدين احمد، استدل به فی الفصل الخامس عشر من كتابه توضيح الدلائل على أنّه عليه السلام «باب مدينة العلم».

و منهم: ابن الصباغ المالكی، تمسّك به فی بيان تفجّر بحار العلوم من صدره عليه السلام [۳].

و منهم: البسطامی فی درة المعارف حیث استدل به علی أنّه علیه السلام ورث علم الحروف من النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

---

[۱] كفایة الطالب: ۱۶۸.

[۲] ذخائر العقبی: ۷۷، الریاض النضرة: ۲/ ۲۵۵.

[۳] الفصول المهمة: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۳

و منهم: شمس الدین اللاهیجی، استدل به فی مفاتیح الإعجاز علی أنّه علیه السلام أقرب النّاس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و منهم: الكاشفی، استدلّ به فی روضة الشهداء فی مدح علم الامام علیه السلام.

و منهم: ابن روزبهان، استدل به علی وفور علمه فی كتابه الباطل.

و منهم: المیبدی، استدل به فی شرح الدیوان علی وجوب توجّه أهل العرفان إلی أمیر المؤمنین علیه السلام.

و منهم: الشّامی صاحب السّیرة استدل به علی كون «مدینة العلم» من أسماء الرّسول الكریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی سیرته.

و منهم: ابن حجر المكی، استدل به فی المنح المكیة علی أنّ الامام علیه السلام وارث معظم علم القرآن من النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فی تطهیر الجنان علی أعلمیّته...

و منهم: جمال الدین المحدّث، استدل به فی روضة الأحباب فی مدح علم الامام علیه السلام.

و منهم: السید محمد البخاری فی تذكرة الأبرار علی وفور علمه.

و منهم: العزیزی فی السراج المنیر، استدل به علی أنه ینبغی للعالم أن یخبر الناس بفضل من علم فضله [... ۱].

و منهم: الشبراملسی فی تیسیر المطالب علی أن من أسماء النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «مدینة العلم».

و منهم: الكردی فی النبراس علی أن «باب مدینة العلم» من أسماء الامام علیه السلام...

و منهم: إسماعیل الكردی فی جلاء النظر، استدل به علی براءة ساحته علیه

---

[۱] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر: ۲/ ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۴

السلام عن الخطأ...

و منهم: الزرقانی، استدل به فی شرح المواهب اللدنیّة علی كون «مدینة العلم» من أسماء النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. [۱].

و منهم: سلیمان جمل، استدل به فی الفتوحات الأحمدیة علی إمداد النبی علیا بالعلوم.

و منهم: الأورنقابادی، استدل به فی نور الكریمتین علی أن النبی أشار إلی كلّیة بیت النبوّة...

و منهم: العجیلی، احتج به فی ذخیرة المآل علی أنه علیه السلام باب مدینة العلم.

إحتجاج شاه ولی اللّه ... ص: ۱۵۴

و من العجیب إنكار (الدهلوی) صلوح حدیث مدینة العلم للاحتجاج به، مع احتجاج والده فی مواضع من (قرة العینین) و كذا فی (إزالة الخفاء) به...

إحتجاج (الدهلوی) نفسه ... ص: ۱۵۴

و الأعجب من ذلک أنّه یقول هـذا مع اسـتدلاله هو بحدیث مدینهٔ العلم فی فتوی له، و قد تقدّم ذکر السؤال و جوابه عنه فی محلّه من الکتاب، و هل هذا إلّا تناقض؟! و من هنا یتضّح لک أنّ «الحقّ یعلو و لا یعلی علیه» و الحمد للّه علی ذلک حمدا جزیلا.

---

[۱] شرح المواهب اللدنیهٔ: ۳/ ۱۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۵

(قوله):

«إنّ هذا العمل منهم لیشبه حال من تعامل مع خادم- لشخص عزله عن الخدمهٔ لتقصیراته و خیانته، و أخرجه من داره، و نادی المنادی بـذلک بأمره، معلنا أن لا علاقـهٔ لفلان الخادم بفلان و لا ذمّـهٔ له عنـده- ثم جاء هـذا المتعامل مع هـذا الخادم عالما بکلّ ما ذکر، إلی سیّده، لیطالبه بدینه علی الخادم!! إنّ هذا الشخص فی أعلی مراتب الحمق فی نظر العقلاء».

(أقول):

لا یخفی علی المنصف النبیل أن (الدهلوی) قد ضلّ سواء السبیل فی هذا التمثیل العلیل، کبر مقتا عند اللّه أن یرمی الحدیث الصـحیح بالسّـِخریهٔ و الاستهزاء، و یعزو الحق الواضح إلی الکذب و الافتراء، و لا یخاف بطش اللّه و سطوته، و لا یخشی أخذه بالقدرهٔ و نقمته. و لکنّ حب الباطـل یعمی البصـائر و یغشـی السـرائر، و یصمّ الآـذان و یفسـد الإیمان، و یبعث علی الاقتحام فی المهالک و التوغّل فی الحوالک.

و قـد حاق- و الحمـد للّه- بنفسه و بال هـذا التمثیل الأعوج، و نزل به بوالده نکال هذا الهذر الأسـمج، فإنّهما بنفسـهما قد اعتمدا علی هذا الحدیث الشریف و استندا بهذا الخبر المنیف، فکیف ینسب نفسه و والده إلی الاعتماد علی الخادم الخائن، و الرکون إلی السارق المائن، هل هذا إلّا هذر قبیح و هراء فضیح؟!

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۷

دلالهٔ حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها ... ص: ۱۵۷

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۹

(قوله):

«و مع هـذا، فإنّ هـذا الحدیث غیر مفید لما یدّعونه! فأیّ ملازمهٔ بین کون الشـخص باب مدینهٔ العلم و کونه صاحب الرئاسهٔ العامهٔ بلا فصل بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم؟».

أقول:

إنّ انکـار دلالـهٔ حـدیث مدینـهٔ العلم علی مـذهب أهـل الحق عـدوان محض و غمـط للحق، و لاـ یرتضـیه ذوو الإنصاف و البصـیرهٔ و المتجنّبون للعناد و العصبیّهٔ، و نحن نوضّح دلالته فی وجوه:

۱- دلالهٔ حدیث مدینهٔ العلم علی الأعلمیّهٔ ... ص: ۱۵۹

اشارهٔ

إنّ

حديث أنا مدينة العلم و على بابها

يدلّ على أعلميّة أمير المؤمنين عليه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۰

السلام، و الأعلمية تستلزم الأفضليّة، و لا ريب فى استحقاق الأفضل الامامة و تعيّنه لها دون غيره.

أمّا دلالته على أعلميّته فلأنّه باب مدينة العلم، إذ لو كان غيره أعلم منه لزم النقص فى الباب، و النقص فيه يفضى إلى النقص فى المدينة، و ذلک ما لا يجترئ مسلم على تقوّله و لا مؤمن على تخيّله...

و أيضا: صريح الحديث إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مدينة العلم، و إنّ أمير المؤمنين عليه السلام باب تلک المدينة، و العقل السليم يحكم بأنّه لا يكون بابا لمدينة العلم إلّا من أحاط بجميع علومها ... و هذا المعنى يستلزم أعلميّة أمير المؤمنين عليه السلام من كافّة الخلائق- فضلا عن سائر الأصحاب- لأنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان أفضل و أكمل من جميع الأنبياء و المرسلين و الملائكة المقرّبين بالإجماع...

و نحن نورد فى المقام كلمات بعض العلماء الأعلام فى تقرير أعلميّة مدينة العلم عليه و آله السلام، لئلّا يرتاب أحد فى حصول كمالاته و علومه لباب المدينة عليه السلام:

قال أبو حامد الغزالى فى (الرسالة اللدنيّة):

«و الطريق الثانى: التعليم الرّبانى، و ذلک على وجهتين: الأوّل: إلقاء الوحى و هو أنّ النفس إذا كملت بذاتها يزول عنها دنس الطبيعة و درن الحرص و الأمل، و ينفصل نظرها عن شهوات الدنيا و ينقطع نسبها عن الامانى الفانية، و تقبل بوجهها على بارئها و منشئها، و تتمسّک بجود مبدعها و تعتمد على إفادته و فيض نوره، و اللّه تعالى- بحسن عنايته- يقبل على تلک النفس إقبالا كلّيا و ينظر إليها نظرا إليها، و يتّخذ منها ألواحا و من النفس الكلّى قلما، و ينقش فيها جميع علومه، و يصير العقل الكلّى كالمعلّم و النفس القدسى كالمتعلّم، فيحصل جميع العلوم لتلک النفس و ينقش فيها جميع الصّور من غير تعلّم و تفكّر، و مصداق هذا قول اللّه تعالى لنبيّه صلّى اللّه عليه و سلّم: وَ عَلَّمَکَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ الآية.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۱

فعلم الأنبياء أشرف مرتبة من جميع علوم الخلائق، لأنّ حصوله من اللّه تعالى بلا واسطة و وسيلة، و بيان هذه الكلمة يوجد فى قصة آدم و الملائكة، فإنّهم تعلّموا طول عمرهم و حصلوا بفنون الطرق الكثيرة العلوم حتى صاروا أعلم المخلوقات و أعرف الموجودات، و آدم لمّا جاء ما كان عالما لأنّه ما تعلّم و ما رأى معلّما، فتفاخرت الملائكة عليه و تجبّروا و تكبروا و قالوا: نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ و نعلم حقائق الأشياء، فرجع آدم إلى باب خالقه و أخرج قلبه و أقبل بالاستغاثة على الربّ تعالى، وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها، ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلائِكَةِ فَقالَ: أَنْبِئُونِی بِأَسْماءِ هؤُلاءِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ فصغر حالهم عند آدم و قلّ علمهم و انكسرت سفينة جبروتهم، فغرقوا فى العجز فقالوا: لا عِلْمَ لَنا، فقال تعالى:

يا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ فأنبئهم آدم عن مكنونات الغيب و مستترات الأمر.

فتقرّر الأمر عند العقلاء: أن العلم الغيبى المتولّد عن الوحى أقوى و أكمل من العلوم المكتسبة، و صار علم الوحى إرث الأنبياء و حق الرسل، حتى أغلق اللّه باب الوحى فى عهد سيدنا محمد عليه الصلاة و السلام، فكان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خاتم النبيين، و كان أعلم و أفصح العرب و العجم، و كان

يقول: أدّبنى ربّى فأحسن تأديبى

، و

قال لقومه: أنا أعلمكم باللّه و أخشاكم من اللّه

، و إنّما كان علمه أشرف و أكمل و أقوى لأنّه حصل عن التعليم الربانى و ما اشتغل قط بالتعلّم و التعليم الانسانى، فقال تعالى: عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوى .

و قال القاضى عياض:

«فصل: و من معجزاته الباهرة: ما جمعه اللّه تعالى له من المعارف و العلوم، و خصّه به من الاطّلاع على جميع مصالح الدنيا و الدين، و معرفته بأمور شرائعه و قوانين دينه و سياسة عباده و مصالح أمته، و ما كان فى الأمم قبله، و قصص الأنبياء و الرسل و الجبابرة و القرون الماضية من لدن آدم إلى زمنه، و حفظ شرائعهم و كتبهم، و وعى سيرهم و سرد أنبائهم و أيّام اللّه فيهم، و صفات أعيانهم و اختلاف آرائهم، و المعرفة بمددهم و أعمارهم، و حكم حكمائهم، و محاجّة كلّ أمّة من الكفرة،

و معارضة كلّ فرقة من الكتابيين بما فى كتبهم، و إعلامهم بأسرارها و مخبّآت علومها، و إخبارهم بما كتموه من ذلك و غيره.

إلى الاحتواء على لغات العرب و غريب ألفاظ فرقها و الإحاطة بضروب فصاحتها، و الحفظ لأيّامها و أمثالها و حكمها و معانى أشعارها، و التخصيص بجوامع كلمها، إلى المعرفة بضرب الأمثال الصحيحة و الحكم البيّنة، لتقريب التفهيم للغامض و التبيين للمشكل.

إلى تمهيد قواعد الشرع الذى لا تناقض فيه و لا تخاذل، مع اشتمال شريعته على محاسن الأخلاق و محامد الآداب و كلّ شيء مستحسن مفضّل لم ينكر منه ملحد ذو عقل سليم شيئا إلّا من جهة الخذلان، بل كلّ جاحد له و كافر به من الجاهلية إذا سمع ما يدعو إليه صوّبه و استحسنه، دون طلب إقامة برهان عليه، ثمّ ما أحلّ لهم من الطّيبات و حرّم عليهم من الخبائث، و صان به أنفسهم و أعراضهم و أموالهم من المعاقبات و الحدود عاجلا و التخويف بالنار آجلا.

إلى الاحتواء على ضروب العلوم و فنون المعارف كالطب و العبادة و الفرائض و الحساب و النسب و غير ذلك من العلم، ممّا اتّخذ أهل هذه المعارف كلامه عليه السلام فيها قدوة و أصولا فى علمهم ...

هذا، مع أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم كان لا يكتب، و لكنّه أوتى علم كلّ شيء ... و لا سبيل إلى جحد الملحد بشيء ممّا ذكرناه، و لا وجد الكفرة حيلة فى دفع ما نصصناه، إلّا قولهم: أساطير الأوّلين، و إنّما يعلّمه بشر، فردّ اللّه قولهم بقوله: لِسانُ الَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» [... ۱].

و قال الرازى فى بيان الحجج على أفضليّة نبيّنا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من سائر الأنبياء عليهم السلام:

«الحجة السادسة عشرة: قال محمّد بن عيسى الحكيم الترمذى فى تقرير

---

[۱] الشفاء بتعريف حقوق المصطفى: ۴۱۲- بشرح القارى.

هذا المعنى: إنّ كلّ أمير فإنّه مزيّته على قدر رعيّته، فالأمير الذى تكون إمارته على قرية تكون إمارته و مزيّته بقدر تلك القرية، و من ملك الشرق و الغرب احتاج إلى أموال و ذخائر أكثر من أموال تلك القرية، فكذلك كلّ رسول بعث إلى قومه فأعطى من كنوز التوحيد و جواهر المعرفة على قدر ما حمل من الرّسالة، فالمرسل إلى قومه فى طرف مخصوص من الأرض إنّما يعطى من هذه الكنوز الروحانيّة بقدر ذلك الموضع، و المرسل إلى كلّ أهل الشرق و الغرب- إنسهم و جنّهم- لا بدّ و أن يعطى من المعرفة بقدر ما يمكنه أن يقوم بسعيه بأمور أهل الشرق و الغرب.

و إذا كان كذلك كان نسبة نبوة محمد صلّى اللّه عليه و سلّم إلى نبوة سائر الأنبياء كنسبة كلّ المشارق و المغارب إلى ملك بعض

البلاد المخصوصهٔ، و لو کان کذلک لا جرم أعطی من کنوز الحکمهٔ و العلم ما لم یعط أحد قبله، فلا جرم بلغ فی العلم إلی الحدّ الذی لم یبلغه أحد من البشر قال تعالی فی حقّه: فَأَوْحی إِلی عَبْدِهِ ما أَوْحی و فی الفصاحهٔ إلی أن

قال: أوتیت جوامع الکلم

، و صار کتابه مهیمنا علی الکتب و صارت امّته خیر الأمم» [۱].

و قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیّهٔ) بشرح قول البوصیری:

«لک ذات العلوم من عالم الغیب و منها لآدم الأسماء».

قال ... «و احتاج الناظم إلی هذا التفصیل مع العلم به ممّا قبله، لأنّ آدم میّزه اللّه تعالی علی الملائکهٔ بالعلوم التی علّمها له، و کانت سببا لأمرهم بالسجود و الخضوع له، بعد استعلائهم علیه بذمّه و مدحهم أنفسهم بقولهم أ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ إلخ، فربما یتوهم أنّ هذه المرتبهٔ الباهرهٔ لم تحصل لنبیّنا صلّی اللّه علیه و سلّم، إذ قد یوجد فی المفضول ما لیس فی الفاضل، فردّ ذلک التوهّم ببیان أن آدم علیه الصلاهٔ و السلام لم یحصل له من العلوم إلّا مجرّد العلم بأسمائها، و أن الحاصل لنبیّنا صلّی اللّه علیه و سلّم هو العلم بحقائقها و مسمّیاتها، و لا ریب أن

---

[۱] تفسیر الرازی.

العلم بهذا أعلی و أجلّ من العلم بمجرّد أسمائها، لأنّها إنّما یؤتی بها لتبیین المسمّیات فهی المقصودهٔ بالذات و تلک بالوسیلهٔ و شتان ما بینهما.

و نظیر ذلک أن المقصود من خلق آدم صلّی اللّه علیه و سلّم انّما هو خلق نبیّنا صلّی اللّه علیه و سلّم من صلبه، فهو المقصود بطریق الذّات و آدم بطریق الوسیلهٔ، و من ثمّ قال بعض المحققین: إنّما سجد الملائکهٔ لأجل نور محمد صلّی اللّه علیه و سلّم الذی فی جبینه ....»

و قال الشیخ خالد الأزهری شارحا قول البوصیری:

«فاق النبیین فی خلق و فی خلق و لم یدانوه فی علم و لا کرم

و کلّهم من رسول اللّه ملتمس غرفا من البحر أو رشفا من الدیم

و واقفون لدیه عند حدّهم من نقطهٔ العلم أو من شکلهٔ الحکم»

قال الأزهری: «و معنی الأبیات الثلاثهٔ: إنّه صلّی اللّه علیه و سلّم علا جمیع النبیین فی الخلقهٔ و السجیّهٔ، و لم یقاربوه فی العلم و لا فی الکرم، کما سیأتی بیانه فی قوله: یا أکرم الرسل، و فی قوله: و من علومک علم اللوح و القلم. و کلّ النبیّین أخذ من علم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مقدار غرفهٔ من البحر أو مصّهٔ من المطر الغزیر، و کلّهم واقفون عند غایتهم من نقطهٔ العلم أو من شکلهٔ الحکم، و خصّ الشکلهٔ بالحکم لزیادهٔ التفهیم بها علی النقطهٔ» [۱].

و کذا قال العصام بشرح الأبیات المذکورهٔ فی (شرح البردهٔ) فقال فی شرح الأول: «قال: لم یدانوه- و لم یقل: لم یدانه کلّ واحد منهم، لأنّ ذلک أبلغ، إذ معناه أنهم لو جمعوا و قوبلوا بمحمّد علیه الصّلاهٔ و السّلام وحده لم یدانوه، فکیف لو قوبل واحد بواحد... و فی قوله: فی کرم- دلالهٔ علی أنهم لا- یدانوه فی علم وحده و لا- فی کرم وحده، لا- أنهم لا- یدانوه فی العلم و الکرم من حیث المجموع»

---

[۱] شرح البردهٔ الأزهری: ۶۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۵

انتهى ملخصا.

و قال فی شرح الثانی: «فإن قلت: هم علیهم الصّلاهٔ و السّلام سابقون على النّبی صلّى اللّه علیه و سلّم کیف یلتمسون غرفا من بحره؟ قلت: هم سألوا منه مسائل مشکلهٔ فی علم التوحید و الصفات، فأجاب النبی صلّى اللّه علیه و سلّم و حلّ مشکلاتهم، و بین یدیه جرت المحاجّهٔ بین آدم صفی اللّه و بین موسى کلیم اللّه لیلهٔ المعراج، و إلیه أشار

بقوله: حاج موسى آدم فحج آدم موسى.

أو تقول:

«الاعتبار بتقدّم الروح العلوی لا القالب السفلی، و روح نبیّنا مقدم على سائر الأنبیاء، و إلیه أشار

بقوله: کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین.

و الحاصل: کلّ الأنبیاء من نبینا لا من غیره استفادوا العلم و طلبوا الشفقهٔ إذ هو البحر من العلم و السّحاب من الجود و هم کالأنهار و الأشجار». انتهى ملخصا.

فظهر أنّ النبی صلّى اللّه علیه و آله و سلّم أعلم من جمیع الأنبیاء و المرسلین و الملائکهٔ، و کلّهم ملتمس منه غرفا من البحر أو رشفا من الدیم، و هذه المراتب بعض مراتب علم «مدینهٔ العلم» صلّى اللّه علیه و آله و سلّم، فأمیر المؤمنین علی علیه السلام أعلم منهم جمیعا، لأنّه «باب مدینهٔ العلم» و لأنّه صلّى اللّه علیه و آله و سلّم نصّ على أنّ من أراد «المدینهٔ» فلیأتها من «بابها».

اعترافهم بدلالهٔ الحدیث على الأعلمیّهٔ ... ص: ۱۶۵

و لقد بلغت دلالهٔ حدیث مدینهٔ العلم على أعلمیهٔ الإمام علی علیه السلام حدّا من الظهور و الوضوح حتّى صرّح بذلک جماعهٔ من علماء أهل السّنهٔ و لنذکر کلمات بعضهم:

قال شهاب الدین أحمد فی (توضیح الدلائل): «الباب الخامس عشر- فی أنّ النبی صلّى اللّه علیه و على آله و بارک و سلّم دار حکمهٔ و مدینهٔ علم و علی لهما باب، و أنّه أعلم الناس باللّه تعالى و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۶

عن مولانا أمیر المؤمنین علی رضی اللّه تعالى عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و على آله و بارک و سلّم: یا علی إنّ اللّه أمرنی أن أدنیک فأعلّمک لتعی و أنزلت هذه الآیهٔ: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌ و أنت أذن واعیهٔ لعلمی. رواه الحافظ الامام أبو نعیم فی الحلیهٔ

، و

رواه سلطان الطریقهٔ و برهان الحقیقهٔ الشیخ شهاب الدین أبو حفص عمر السهروردی فی الشوارق بإسناده إلى عبد اللّه بن الحسن رضی اللّه تعالى عنهما و لفظه قال: حین نزلت هذه الآیهٔ وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌ قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و على آله و بارک و سلّم لعلی رضی اللّه تعالى عنه: سألت اللّه أن یجعلها أذنک یا علی، قال علی کرم اللّه تعالى وجهه: فما نسیت شیئا بعده، و ما کان لی أن أنسى

. قال شیخ المشایخ فی زمانه و واحد الأقران فی علومه و عرفانه الشیخ زین الدین أبو بکر محمد بن علی الخوافی قدس اللّه تعالى سرّه: فلذا اختص علی کرم اللّه وجهه بمزید العلم و الحکمهٔ، حتى قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه و على آله و بارک و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. و قال عمر: لو لا علی لهلک عمر».

و قال ابن روزبهان بجواب قول العلامة الحلی: «التاسع عشر- فی مسند أحمد بن حنبل و صحیح مسلم قال: لم یکن احد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: سلونی إلّا علی بن أبی طالب، و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها».

قال: «هذا یدل علی وفور علمه و استحضاره أجوبة الوقائع، و اطّلاعه علی أشتات العلوم و المعارف، و کلّ هذه الأمور مسلّمة و لا دلیل علی النصّ، حیث أنه لا یجب أن یکون الأعلم خلیفة، بل الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمّة، و لو لم یکن أبو بکر أصلح للامامة لما اختاروه کما مرّ».

و قال المناوی بشرح

حدیث مدینة العلم ما نصه: «أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

فإنّ المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم المدینة الجامعة لمعالی الدیانات کلّها، و لا بدّ للمدینة من باب، فأخبر أنّ بابها هو علی کرم اللّه وجهه، فمن أخذ طریقه دخل المدینة، و من أخطأه أخطأ طریق الهدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۶۷

و قد شهد له بالأعلمیة الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف: أخرج الکلاباذی أنّ رجلا سأل معاویة عن مسألة فقال: سل علیا هو أعلم منی، فقال:

أرید جوابک، قال: و یحک کرهت رجلا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یغره بالعلم غرا. و کان أکابر الصحب یعترفون له بذلک، و کان عمر یسأله عمّا أشکل علیه: جاءه رجل فسأله فقال: هاهنا علی فاسأله، فقال: أرید أن أسمع منک یا أمیر المؤمنین، قال: قم لا أقام اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان. و صحّ عنه من طرق أنه کان یتعوّذ من قوم لیس هو فیهم، حتی أمسکه عنده و لم یولّه شیئا من البعوث لمشاورته فی المشکل.

و أخرج الحافظ عبد الملک بن سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من الصحب أفقه من علی؟ قال: لا و اللّه.

و قال الحرالی: قد علم الأوّلون و الآخرون أنّ فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی، و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه عن القلوب الحجاب حتی یتحقّق الیقین الذی لا یتغیّر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [۱].

و فیه: «أنا دار الحکمة

- و

فی روایة: أنا مدینة الحکمة- و علی بابها

، أی علی ابن أبی طالب هو الباب الذی یدخل منه إلی الحکمة و ناهیک بهذه المرتبة ما أسناها و هذه المنقبة ما أعلاها، و من زعم ان المراد

بقوله: و علی بابها

- أنه مرتفع من العلوّ و هو الارتفاع فقد تمحّل لغرضه الفاسد، لا یجدیه و لا یسمنه و لا یغنیه.

أخرج أبو نعیم عن ترجمان القرآن مرفوعا: ما أنزل اللّه عز و جل یا أیّها الذین آمنوا إلّا و علی رأسها و أمیرها

. و

أخرج عن ابن مسعود قال: کنت عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فسئل عن علی کرّم اللّه وجهه فقال: قسّمت الحکمة عشرة أجزاء، فأعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزء واحدا.

و

عنه أیضا: أنزل القرآن

[۱] فيض القدير: ۱/ ۴۶- ۴۷.

على سبعة أحرف، ما منها حرف إلّا و له ظهر و بطن، و أمّا على فعنده منه علم الظاهر و الباطن.

و

أخرج أيضا: على سيد المسلمين و إمام المتقين

. و

أخرج أيضا: أنا سيد ولد آدم و على سيد العرب.

و

أخرج أيضا: على راية الهدى.

و

أخرج أيضا: يا على إنّ اللّه أمرنى أن أدنيك و أعلّمك لتعى، و أنزلت علىّ هذه الآية وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ

و أخرج أيضا عن ابن عباس: كنّا نتحدّث أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عهد إلى على كرّم اللّه وجهه سبعين عهدا لم يعهد إلى غيره.

و الأخبار فى هذا الباب لا تكاد تحصى» [۱].

و قال ابن حجر المكى فى (المنح المكّية): «تنبيه: ممّا يدلّ على أنّ اللّه سبحانه اختص عليا من لعلم بما تقصر عنه العبارات

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أقضاكم على

، و هو حديث صحيح لا نزاع فيه، و

قوله: أنا دار الحكمة

- و

فى رواية أنا مدينة العلم- و على بابها».

و قال ابن حجر أيضا فى (تطهير الجنان) فى الدفاع عن معاوية: «السادس:

خروجه على على كرّم اللّه وجهه و محاربته له، مع أنّه الامام الحق بإجماع أهل الحل و العقد، و الأفضل الأعدل الأعلم بنصّ الحديث الحسن- لكثرة طرقه- خلافا لمن زعم وضعه و لمن زعم صحته و لمن اطلق حسنه:

أنا مدينة العلم و على بابها...

». و اما استلزام الأعلمية للأفضلية فهو موضع وفاق بين العلماء و العقلاء. لأنّ العلم أشرف الفضائل و أعلى المناقب و أسنى المراتب، و إن من فاق الناس علما كان أفضلهم و أشرفهم مقاما و أعلاهم درجة...

و بالرّغم من تقرّر هذا المعنى و ثبوته، و لكن من المناسب إيراد عبارات بعض كبار العلماء لمزيد الوضوح و التّبيين:

قال الحكيم الترمذى: «الأصل الخامس و الثلاثون و المائة- حدثنا إسماعيل ابن نصر بن راشد قال: حدّثنا مسدّد قال: حدّثنا بشر بن المفضل قال: حدّثنا

[۱] فيض القدير: ۱/ ۴۶.

عمر مولی عقدة قال: سمعت أیوب بن صفوان یذکر عن جابر بن عبد اللّه قال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أیّها الناس من کان یحبّ أن یعلم منزلته عند اللّه فلینظر کیف منزلة اللّه عنده، فإن اللّه ینزل العبد منه حیث أنزله من نفسه، و إن للّه سرایا من الملائکة تحلّ و تقف علی مجالس الذکر، فاغدوا و روحوا فی ذکر اللّه، ألا فارتعوا فی ریاض الجنة. قالوا: و أین ریاض الجنة یا رسول اللّه؟ قال: مجالس الذکر فاغدوا و روحوا فی ذکر اللّه و ذکّروه بأنفسکم.

فمنزلة اللّه عند العبد إنّما هو علی قلبه علی قدر معرفته إیّاه و علمه و هیبته منه و إجلاله له، و تعظیمه و الحیاء منه و الخشیة منه و الخوف من عقابه و الوجل عند ذکره و إقامة الحرمة لأمره و نهیه، و قبول منته و رویة تدبیره، و الوقوف عند احکامه و طیب النفس بها، و التسلیم له بدنا و روحا و قلبا، و مراقبة تدبیره فی أموره و لزوم ذکره و النهوض بأثقال نعمه و إحسانه، و ترک مشیّاته لمشیّاته، و حسن الظن به فی کلّ ما نابه.

و الناس فی هذه الأشیاء علی درجات یتفاضلون، فمنازلهم عند ربهم علی قدر حظوظهم من هذه الأشیاء، و إنّ اللّه تبارک اسمه أکرم المؤمنین بمعرفته، فأوفرهم حظا من المعرفة أعلمهم به، و أعلمهم بهم أوفرهم حظا من هذه الأشیاء، و أوفرهم حظا منها أعظمهم منزلة عنده، و أرفعهم درجة و أقربهم وسیلة، و علی قدر نقصانه من هذه الأشیاء ینتقص حظّه و ینحط درجته و تبعد وسیلته و یقل علمه به و تضعف معرفته إیّاه و یسقم إیمانه و یملکه نفسه. قال اللّه تبارک اسمه وَ لَقَدْ فَضَّلْنا بَعْضَ النَّبِیِّینَ عَلی بَعْضٍ وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً فإنّما فضّل الخلق بالمعرفة له و العلم به لا بالأعمال، و الیهود و النصاری و سائر أهل الملل قد علموا أعمال الشریعة فصارت هنا هباء منثورا، فبالمعرفة تزکو الأعمال، و بها تقبل منهم، و بها تطهر الأبدان، فمن فضّل بالمعرفة فقد أوتی حظّا من العلم به، و من فضل بالعلم به یکون هذه الأشیاء التی وصفنا موجودة عنده» [۱].

---

[۱] نوادر الأصول- الأصل: ۱۳۵.

و قال الغزالی فی (الرّسالة اللّدنیة): «اعلم أنّ العلم هو تصوّر النفس الناطقة المطمئنّة حقائق الأشیاء و صورها المجرّدة عن المواد بأعیانها و کیفیّاتها و کمّیاتها و جواهرها و ذواتها إن کانت مفردة و ان کانت مرکبة، فالعالم هو المحیط المدرک المتصوّر، و المعلوم هو ذات الشیء الذی ینتقش علمه فی النفس، و شرف العلم بقدر شرف معلومه و رتبة العالم بحسب رتبة العلم.

و لا شک أنّ أفضل المعلومات و أعلاها و أشرفها و أجلّها هو اللّه تعالی الصانع المبدع الحق الواحد، فعلمه- و هو علم التوحید- أفضل العلوم و أجلّها و أکملها، و هذا العلم الضروری واجب تحصیله علی جمیع العقلاء، کما قال صاحب الشّرع علیه الصلاة و السلام: طلب العلم فریضة علی کلّ مسلم، و أمر بالسّفر فی طلب العلم فقال: اطلبوا العلم و لو بالصین.

و عالم هذا العلم أفضل العلماء، و بهذا السبب خصّهم اللّه تعالی بالذکر فی أجلّ المراتب، فقال: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِکَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ فعلماء التوحید لا بإطلاق هم الأنبیاء، و بعدهم العلماء الذین هم ورثة الأنبیاء، و هذا العلم و إن کان شریفا فی ذاته کاملا بنفسه لا ینفی سائر العلوم، بل لا یحصل إلّا بمقدمات کثیرة، و تلک المقدمات لا تنتظم إلّا عن علوم شتی، مثل علم السماوات و الأفلاک و جمیع علوم المصنوعات، و یتولّد عن علم التوحید علوم أخر کما سنذکرها بأقسامها فی مواضعها» و قد ذکر الغزالی فی الباب الأوّل من کتاب العلم من کتاب (إحیاء علوم الدین) فضل العلم و التّعلیم و التعلّم و شواهده من النقل و العقل ... و بحث حول ذلک بالتّفصیل [۱].

و قال الفخر الرازی فی تفسیره:

«و اعلم أنه یدل علی فضیلة العلم: الکتاب و السّنة و المعقول، أمّا الکتاب فوجوه:

---

[۱] احیاء علوم الدین: ۱/ ۵- ۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۱

الأول: إنّ اللّه تعالی سمّی العلم بالحکمهٔ، ثم أنّه تعالی عظّم أمر الحکمهٔ، و ذلک یدل علی عظم شأن العلم.

الثانی: قوله تعالی: قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ.

الثالث: قوله تعالی: أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ المراد بأولی الأمر العلماء فی أصحّ الأقوال، لأن الملوک یجب علیهم طاعهٔ العلماء و لا ینعکس.

ثم انظر إلی هذه المرتبهٔ، فإنه تعالی ذکر العالم فی موضعین من کتابه فی المرتبهٔ الثانیهٔ قال: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِکَهُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ قائِماً بِالْقِسْطِ و قال: أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ ثم إنّه سبحانه و تعالی زاد فی الإکرام فجعلهم فی المرتبهٔ الأولی فی آیتین فقال تعالی: وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ و قال تعالی: کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ.

الرابع: یَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ.

و اعلم أنه تعالی ذکر الدرجات لأربعهٔ أصناف، أوّلها: للمؤمنین من أهل بدر قوله: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ إِذا ذُکِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ إلی قوله: لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ و الثانیهٔ: للمجاهدین قوله: وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِینَ عَلَی الْقاعِدِینَ و الثالثهٔ: للصالحین: وَ مَنْ یَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِکَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلی و الرابعهٔ: للعلماء وَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ.

فاللّه تعالی فضّل أهل بدر علی غیرهم من المؤمنین بدرجات، و فضّل المجاهدین علی القاعدین أجرا عظیما درجات منه، و فضل الصالحین علی هؤلاء بدرجات، ثم فضّل العلماء علی جمیع الأصناف بدرجات.

فوجب کون العلماء أفضل الناس.

الخامس: قوله: إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ و إن اللّه تعالی وصف

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۲

العلماء فی کتابه بخمس مناقب:

أحدها: الایمان: وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ یَقُولُونَ آمَنَّا.

و ثانیها: التوحید و الشهادهٔ: شَهِدَ اللَّهُ إلی قوله وَ أُولُوا الْعِلْمِ.

و ثالثها: البکاء: یَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ یَبْکُونَ.

و رابعها: الخشوع: إِنَّ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ.

و خامسها: الخشیهٔ: إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.

و أمّا الأخبار فوجوه» [... ۱].

و قال النیسابوری فی تفسیره: «البحث الثالث فی فضل العلم: لو کان فی الإمکان شیء أشرف من العلم لأظهر اللّه تعالی فضل آدم بذلک الشیء، و ممّا یدل علی فضله الکتاب و السّنهٔ و المعقول..» فذکر الآیات التی ذکرها الرازی، ثم الأحادیث عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی فضل العلم و العلماء» [... ۲].

کما خصّ السمهودی الباب الأول من کتاب (جواهر العقدین) للکلام «فی إیراد الدلائل الدالهٔ علی فضل العلم و العلماء، و وجوب توقیرهم و احترامهم و التحذیر من بعضهم و الأذی لبعضهم، و قد تظاهرت الآیات و صحیح الأخبار و الآثار و تواترت، و تطابقت الدلائل العقلیهٔ و النقلیّهٔ و توافقت علی هذا الغرض الذی أشرنا إلیه، و عوّلنا فی هذا الباب علیه»....

و قال المولوی عبد العلی فی (شرح مسلم) فی الکلام علی مقامات الأولیاء و التفاضل بینهم، قال بعد کلام له: «لأنّ التفاضل لیس إلّا

بالعلم، و الفضل بما عداه غیر معتد به».

---

[۱] تفسیر الرازی: ۱/ ۱۷۸.

[۲] تفسیر النیسابوری ۱/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۳

قصّة استخلاف آدم علیه السلام ... ص: ۱۷۳

قال اللّه تعالی فی کتابه العزیز وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَةِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَةً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ قالَ إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ* وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَی الْمَلائِکَةِ فَقالَ أَنْبِئُونِی بِأَسْماءِ هؤُلاءِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ* قالُوا سُبْحانَکَ لا عِلْمَ لَنا إِلَّا ما عَلَّمْتَنا إِنَّکَ أَنْتَ الْعَلِیمُ الْحَکِیمُ* قالَ یا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمائِهِمْ قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکُمْ إِنِّی أَعْلَمُ غَیْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ أَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما کُنْتُمْ تَکْتُمُونَ.

قال الرازی:

«اعلم أنّ الملائکة لمّا سألوا عن وجه الحکمة فی خلق آدم و ذرّیته، و إسکانه تعالی إیّاهم فی الأرض، و أخبر اللّه تعالی عن وجه الحکمة فی ذلک علی سبیل الإجمال بقوله تعالی: إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ أراد تعالی أن یزیدهم بیانا و أن یفصّل لهم ذلک المجمل، فبیّن تعالی لهم من فضل آدم علیه السلام ما لم یکن ذلک معلوما لهم، و ذلک بأن علّم آدم الأسماء کلّها ثم عرضهم علیهم، لیظهر بذلک کمال فضله و قصورهم عنه فی العلم، فیتأکّد ذلک الجواب الإجمالی بهذا الجواب التفصیلی» [۱].

قال: «المسألة السادسة: هذه الآیة دالّة علی فضل العلم، فإنه سبحانه ما اظهر کمال حکمته فی خلقة آدم علیه السلام إلّا بأن أظهر علمه، فلو کان فی الإمکان وجود شیء أشرف من العلم لکان من الواجب إظهار فضله بذلک الشیء لا بالعلم» [۲].

---

[۱] تفسیر الرازی: ۱/ ۱۷۵.

[۲] المصدر: ۱/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۴

قال: «ثم خذ من أوّل الأمر، فإنه سبحانه لمّا قال إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَةً فلما قالت الملائکة أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها قال سبحانه إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ فأجابهم سبحانه بکونه عالما، فلم یجعل سائر صفات الجلال من القدرة و الإرادة و السمع و البصر و الوجوب و القدم و الاستغناء عن المکان و الجهة جوابا لهم و موجبا لسکوتهم، و إنما جعل صفة العلم جوابا لهم، و ذلک یدل علی أن صفات الجلال و الکمال و ان کانت بأسرها فی نهایة الشرف إلّا أنّ صفة العلم أشرف من غیرها.

ثم إنّه سبحانه إنّما أظهر فضل آدم علیه السلام بالعلم، و ذلک یدل أیضا علی أنّ العلم أشرف من غیره.

ثم إنّه سبحانه لمّا أظهر علمه جعله مسجود الملائکة و خلیفة العالم السفلی، و ذلک یدل علی أنّ تلک المنقبة إنّما استحقّها آدم علیه السلام بالعلم.

ثم إنّ الملائکة افتخرت بالتسبیح و التقدیس، و الافتخار بهما إنما یحصل لو کانا مقرونین بالعلم، فإنهما إن حصلا بدون العلم کان ذلک نفاقا، و النفاق أخسّ المراتب، قال تعالی: إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ أو تقلیدا و التقلید مذموم فثبت أن تسبیحهم و تقدیسهم إنما صار موجبا للافتخار ببرکة العلم» [۱].

و قال بتفسیر وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ...

«اعلم أنّ هذا هو النعمة الرابعة من النعم العامة علی جمیع البشر، و هو أنّه سبحانه و تعالی جعل أبانا مسجود الملائکة، و ذلک لأنه تعالی ذکر تخصیص آدم بالخلافة أوّلا، ثم تخصیصه بالعلم الکثیر ثانیا، ثمّ بلوغه فی العلوم إلی أن صارت الملائکة عاجزین عن بلوغ درجته فی العلم، و ذکر الآن کونه مسجودا للملائکة» [۲].

---

[۱] تفسیر الرازی: ۱/ ۱۹۹.

[۲] تفسیر الرازی: ۱/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۵

و هکذا قال بتفسیر الآیات المذکورة کلّ من النیسابوری فی تفسیره (غرائب القرآن) و البیضاوی فی (تفسیر: ۱۴۰) و الخطیب الشربینی فی (السراج المنیر ۱/ ۴۸) و غیرهم من مشاهیر المفسّرین.

المشابهة بین علی و آدم علیهما السلام ... ص: ۱۷۵

و من لطائف المقام أنّ العاصمی ذکر- لإثبات المشابهة بین أمیر المؤمنین و آدم علیهما السلام فی العلم و الحکمة أنه کما أنّ آدم فضّل علی جمیع الملائکة بالعلم- و هو أفضل الخصال- فکذلک سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام فضّل علی جمیع الأمّة بالعلم و الحکمة- ما خلا الخلفاء الماضین-.

إلّا أنّه باستدلاله علی هذا المطلب

بحدیث: «یا علی ملئت علما و حکمة»،

و

بحدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

قد أبطل- من حیث لا یشعر- استثنائه الخلفاء الثلاثة، و أیّد استدلال أهل الحق بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها» علی أفضلیّة الامام علیه السلام- عن طریق الأعلمیة- عن جمیع الخلائق سوی أخیه و صنوه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و هذا نصّ کلامه فی (زین الفتی): «و أمّا العلم و الحکمة، فإنّ اللّه تعالی قال لآدم علیه السلام وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها ففضّل بالعلم العباد الذین لا یعصون اللّه ما أمرهم و یفعلون ما یؤمرون و استحق بذلک منهم السجود له، فکما لا یصیر العلم جهلا و العالم جاهلا فکذلک لم یصر آدم المفضّل بالعلم مفضولا، و کذلک حال من فضّل بالعلم فأمّا من فضل بالعبادة فربّما یصیر مفضولا، لأنّ العابد ربّما یسقط عن درجة العبادة إن ترکها معرضا عنها، أو یتوانی فیها تغافلا عنها فیسقط فضله، و لذلک قیل: بالعلم یعلو و لا یعلی، و العالم یزار و لا یزور و من ذلک وجوب وصف اللّه سبحانه بالعلم و العالم، و فساد الوصف له بالعبادة و العابد، و لذلک منّ علی نبیّه علیه السلام بقوله: وَ عَلَّمَکَ ما لَمْ تَکُنْ تَعْلَمُ وَ کانَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۶

فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکَ عَظِیماً فعظّم الفضل علیه بالعلم دون سائر ما أکرمه به من الخصال و الأخلاق، و ما فتح علیه من البلاد و الآفاق.

و کذلک المرتضی- رضوان اللّه علیه- فضّل بالعلم و الحکمة ففاق بهما جمیع الأمة ما خلا الخلفاء الماضین- رضی اللّه عنهم أجمعین- و لذلک

وصفه الرسول علیه السلام بهما حیث قال: یا علی ملئت علما و حکمة

، و ذکر
فی الحدیث عن المرتضی رضوان اللّه علیه أنّ النبی صلّی اللّه علیه کان ذات لیلهٔ فی بیت أمّ سلمهٔ فبکرت إلیه بالغداهٔ، فإذا عبد اللّه بن عباس بالباب، فخرج النبی صلّی اللّه علیه إلی المسجد و علی عن یمینه و ابن عباس عن یساره، فقال النبی علیه السلام: یا علی ما أوّل نعم اللّه علیک؟ قال: أن خلقنی فأحسن خلقی، قال: ثم ما ذا؟ قال:
أن عرّفنی نفسه، قال: ثم ما ذا؟ قال قلت: و إن تعدّوا نعمهٔ اللّه لا تحصوها.
قال: فضرب النبی صلّی اللّه علیه یده علی کتفی و قال: یا علی ملئت علما و حکمهٔ و لذلک قال النبی صلّی اللّه علیه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. و فی بعض الروایات: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

۲- دلالته علی العصمهٔ ... ۱۷۶

إنّ حدیث مدینهٔ العلم یدلّ علی عصمهٔ سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السّلام، و لا ریب حینئذ فی خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل...
و أمّا دلالته علی العصمهٔ فقد أفصح عنها المحقّقون من أهل السّنهٔ، قال إسماعیل بن سلیمان الکردی فی (جلاء النظر فی دفع شبهات ابن حجر) بعد کلام له: «و إیّاک و الاغترار بظواهر الآثار و الأحوال من التزیّی بزیّ آثار الفقر، کلبس المرقّعات، و حمل العکاز و غیر ذلک، لأنها لیست نافعهٔ لمن اتصف بها و هو لیس علی شیء من المعرفهٔ باللّه، بل قد یکون المتصف بها صاحب انتقاد علی المشایخ

بنظره إلی نفسه، حیث أنه یری حقیقهٔ الأمر عنده دون غیره، و کثیر من اهل هذا الشأن هلکوا فی أودیهٔ الحیرهٔ، لأنّهم اغتراهم الجهل المرکب، فلا یدرون و لا یدرون أنّهم لا یدرون، کابن تیمیّهٔ و ابن المقری و السّعد التفتازانی و ابن حجر العسقلانی و غیرهم، فإنّ اعتراضهم علی معاصریهم و علی من سبق من الموتی دال علی حصرهم طریق الحق عندهم لا غیر.
و قد زاد ابن تیمیّهٔ بأشیاء و من جملتها: ما ذکره الفقیه ابن حجر الهیتمی- رحمه اللّه- فی فتاواه الحدیثیهٔ، عن بعض أجلّاء عصره أنّه سمعه یقول- و هو علی منبر جامع الجبل بالصالحیهٔ-: إنّ سیدنا عمر- رضی اللّه عنه- له غلطات و أیّ غلطات، و إن سیّدنا علی- رضی اللّه عنه- أخطأ فی أکثر من ثلاثمائهٔ مکان!! فیا لیت شعری من أین یحصل لک الصواب إذا أخطأ عمر و علی رضی اللّه عنهما بزعمک؟ أما سمعت
قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حقّ سیدنا علی: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»....؟
فإنّ ظاهر عبارته و استدلاله بحدیث مدینهٔ العلم فی الردّ علی ذاک المتعصّب العنید دلالهٔ هذا الحدیث الشریف علی عصمهٔ الامام علیه السلام...
و قال المولوی نظام الدین السهالوی الأنصاری فی (الصبح الصادق) ما نصّه: «إفاضهٔ- قال الشیخ ابن همام فی فتح القدیر- بعد ما أثبت عتق أمّ الولد و انعدام جواز بیعها عن عدّهٔ من الصحابهٔ رضوان اللّه تعالی علیهم، و بالأحادیث المرفوعهٔ، و استنتج ثبوت الإجماع علی بطلان البیع- ممّا یدلّ علی ثبوت ذلک الإجماع ما أسنده عبد الرزاق، أنبأنا معمر، عن أیوب، عن ابن سیرین، عن عبیدهٔ السلمانی قال: سمعت علیا یقول: اجتمع رأیی و رأی عمر فی أمّهات الأولاد أن لا یبعن، ثمّ رأیت بعد أن یبعن، فقلت له: فرأیک و رأی عمر فی الجماعهٔ أحبّ إلیّ من رأیک وحدک فی الفرقهٔ، فضحک علی رضی اللّه تعالی عنه.
و اعلم أن رجوع علی- رضی اللّه تعالی عنه- یقتضی أنّه یری اشتراط انقراض العصر فی تقرّر الإجماع، و المرجّح خلافه، و لیس یعجبنی أنّ لأمیر المؤمنین

شأنا یبعد اتباعه أن یمیلوا إلی دلیل مرجوح و رأی مغسول و مذهب مرذول، فلو کان عدم الاشتراط أوضح لا کوضوح شمس النهار کیف یمیل هو إلیه، و

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، رواه الصحیحان

، و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. رواه الترمذی

، فالانقراض هو الحق.

لا- یقال: إن الخلفاء الثلاثهٔ أیضا أبواب العلم، و قد حکم عمر بامتناع البیع. لأنّ غایهٔ ما فی الباب أنهما تعارضا، ثم المذهب أن أمیر المؤمنین عمر أفضل، و هو لا یقتضی أن یکون الأفضلیّهٔ فی العلم أیضا، و قد ثبت أنه باب دار الحکمهٔ، و الحکمهٔ حکمه».

و مفاد هذا الکلام دلالهٔ

حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها»

علی عصمهٔ الامام علیه السلام، و حینئذ تکون دلالهٔ

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

ثابتهٔ علیها بالأولویّهٔ، لما سیأتی عن ابن طلحهٔ قوله: «لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خصّ العلم بالمدینهٔ و الدار بالحکمهٔ لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فنونا و أکثر شعبا و أغزر فائدهٔ و أعمّ نفعا من الحکمهٔ، خصص الأعم بالأکبر و الأخص بالأصغر».

۳- دلالته علی أنّ الامام واسطهٔ العلوم ... ص: ۱۷۸

و یدل حدیث مدینهٔ العلم علی أنّ الأمّهٔ یجب أن تستمدّ العلوم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بواسطهٔ سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و هذا شرف یتضاءل عنه کلّ شرف، و فضیلهٔ لیس فوقها فضیلهٔ، و مرتبهٔ تثبت الأفضلیّهٔ فضلا عن غیرها من الأدلّهٔ ... و من هنا أیضا تثبت خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بلا کلام:

قال محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی فی (الروضهٔ الندیهٔ) بعد تصحیح الحدیث: «نعم، و لعلّک تقول: کیف حقیقهٔ هذا الترکیب النبوی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۹

أعنی

قوله: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

؟ فأقول: الکلام فیه استعارهٔ تخییلیّهٔ و مکنیّهٔ و ترشیح، و ذلک أنّه شبّه العلم بمحسوس من الأموال یحاز و یحرز، لأنّ بین العلم و المال تقارن فی الأذهان، و لذلک یقرن بینهما کثیرا، مثل ما فی کلام الوصی علیه السلام: العلم خیر من المال، فی کلامه المشهور الثابت لکمیل بن زیاد، و

فی الحدیث النبوی: منهومان لا یشبعان طالب علم و طالب دنیا

، فشبّه العلم بالمال بجامع النفاسهٔ فی کلّ منهما، و الحرص علی طلبهما و الفخر بحیازتهما، و لذلک قال الشافعی رحمه اللّه:

قیمهٔ المرء علمه عند ذی العلم و ما فی یدیه عند الرّعاع

و إذا ما جمعت علما و مالا کنت عین الوجود بالإجماع

و لمّا شبّه العلم بالمال أثبت له ما هو من لوازم المال، و هو ما یجمعه و یحفظ فیه من المکان، و جعل المکان المدینهٔ، لأنّه لم یرد نوعا من العلم مشبّها بنوع من المال، بل علوم جمهٔ واسعهٔ من فنون مختلفهٔ کالأموال المتعددهٔ الأنواع التی لا یحفظها إلّا مدینهٔ، ثم

طوی ذکر المشبّه به أعنی المال کما هو شأن المکنیّهٔ، و رمز إلیه بلازمه و هو المدینهٔ استعارهٔ تخییلیهٔ، ثم أثبت لها الباب ترشیحا، مثل قولهم:

أظفار المنیّهٔ نشبت بفلان، ثم حمل ضمیر قوله: مدینهٔ العلم علی ضمیر نفسه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبر عنه بها، و أخبر عن علی علیه السلام بأنه بابها، فلمّا کان الباب للمدینهٔ من شأنه أن یجلب منه إلیها منافعهما و یستخرج منه إلی غیرها مصالحها کان فیه إیهام أنه صلّی اللّه علیه و سلّم یستمدّ من غیره بواسطهٔ الباب الذی هو علی علیه السلام، دفع صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الإیهام

بقوله: «فمن أراد العلم فلیأت من الباب»

، إخبارا بأنّ هذا باب تستخرج منه العلوم و تستمد بواسطته، لیس له من شأن الباب إلّا هذا، لا کسائر الأبواب فی المدن، فإنّها للجلب إلیها و الإخراج عنها، فللّه درّ شأن الکلام النبوی ما أرفع شأنه و أشرفه و أعظم بنیانه، و یحتمل وجوها من التخریج أخر، إلّا أنّ هذا أنفسها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۰

و إذا عرفت هذا عرفت أنّه قد خصّ اللّه الوصیّ علیه السلام بهذه الفضیلهٔ العجیبهٔ، و توّه شأنه، إذ جعله باب أشر فما فی الکون و هو العلم، و أن منه یستمد ذلک منه أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم و هی العلوم النبویهٔ، ثم لأجمع خلف اللّه علما و هو سیّد رسله صلّی اللّه علیه و سلّم، و إنّ هذا الشرف یتضاءل عنه کلّ شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کلّ من سلف و خلف، و کما خصّه باب مدینهٔ العلم فاض عنه منها ما یأتیک من دلائل ذلک قریبا».

۴- دلالته علی أنّ الامام حافظ العلم ... ص: ۱۸۰

و یدلّ حدیث مدینهٔ العلم علی أن أمیر المؤمنین علیه السلام حافظ علوم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا المعنی بوحده دلیل علی أفضلیّته علیه السلام من سائر الأصحاب، و هو المطلوب فی هذا الباب.

و لقد صرّح بما ذکرنا کمال الدین ابن طلحهٔ حیث قال فی ذکر شواهد علم الامام و فضله:

«و من ذلک ما

رواه الامام الترمذی فی صحیحه بسنده، و قد تقدّم ذکره فی الاستشهاد فی صفهٔ أمیر المؤمنین بالأنزع البطین: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، و

نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسوم بالمصابیح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها

، لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خصّ العلم بالمدینهٔ و الدار بالحکمهٔ، لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فنونا و أکثر شعبا و أغزر فائدهٔ و أعمّ نفعا من الحکمهٔ خصّص الأعم بالأکبر و الأخص بالأصغر.

و فی قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ذلک إشارهٔ إلی کون علی علیه السلام نازلا من العلم و الحکمهٔ منزلهٔ الباب من المدینهٔ و الباب من الدار، لکون الباب حافظا لما هو داخل المدینهٔ و داخل الدار من تطرّق الضّیاع و اعتداء ید الذهاب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۱

علیه، و کان معنی الحدیث أنّ علیا علیه السلام حافظ العلم و الحکمهٔ، فلا یتطرّق إلیهما ضیاع و لا یخشی علیها ذهاب، فوصف علیا بأنّه حافظ العلم و الحکمهٔ، و یکفی علیا علیه السلام علوّا فی مقام العلم و الفضیلهٔ أن جعله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حافظا للعلم و الحکمهٔ» [۱].

۵- دلالته علی وجوب الرجوع إلیه ... ص: ۱۸۱

و یدلّ حدیث مدینهٔ العلم علی وجوب رجوع الأمّهٔ إلی أمیر المؤمنین علیه السلام لأخذ العلم منه، و لذا قال صلّی اللّه علیه و آله فی ذیله «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

و

قال «کذب من زعم أنه یصل إلی المدینهٔ إلّا من الباب».

و هذا أیضا وجه آخر لإثبات المطلوب. و الحمد للّه.

قال العلّامهٔ ابن شهرآشوب علیه الرحمهٔ بعد نقل الحدیث من طرق المخالفین: «و هذا یقتضی وجوب الرجوع إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّه کنّی عنه بالمدینهٔ و أخبر أن الوصول إلی علمه من جههٔ علی خاصهٔ، لأنه جعله کباب المدینهٔ الذی لا یدخل إلیها إلّا منه. ثمّ أوجب ذلک الأمر به

بقوله: «فلیأت الباب»

. و فیه دلیل علی عصمته، لأنّه من لیس بمعصوم یصحّ منه وقوع القبیح، فإذا وقع کان الاقتداء به قبیحا فیؤدّی إلی أن یکون علیه السلام قد أمر بالقبیح و ذلک لا یجوز، و یدلّ أیضا: أنه أعلم الأمهٔ، یؤید ذلک ما قد علمناه من اختلافها و رجوع بعضها إلی بعض و غناه علیه السلام عنها، و أبان علیه السلام ولایهٔ علی علیه السلام و إمامته و أنّه لا یصح أخذ العلم و الحکمهٔ فی حیاته و بعد وفاته إلّا من قبله و روایته عنه کما قال اللّه تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها» [۲].

---

[۱] مطالب السئول: ۶۱- ۶۲.

[۲] مناقب آل أبی طالب: ۲/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۲

و قال القاضی التستری الشهید نوّر اللّه مرقده فی (إحقاق الحق):

«أقول: فی الحدیث إشارهٔ إلی قوله تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها و فی کثیر من روایات ابن المغازلی تصریح بذلک، ففی بعضها مسندا إلی جابر رضی اللّه عنه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب

. و

فی بعضها مسندا إلی علی علیه السلام: یا علی أنا مدینهٔ و أنت الباب کذب من زعم أنّه یصل إلی المدینهٔ إلّا من الباب

. و

روی عن ابن عباس: أنا مدینهٔ الجنهٔ و علی بابها فمن أراد الجنّهٔ فلیأتها من بابها

. و

عن ابن عباس أیضا بطریق آخر: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها فمن أراد الحکمهٔ فلیأت الباب.

و هذا یقتضی وجوب الرجوع إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کنّی عن نفسه الشریفهٔ بمدینهٔ العلم و بدار الحکمهٔ، ثم أخبر أن الوصول إلی علمه و حکمته و إلی جنّهٔ اللّه سبحانه من جههٔ علی خاصهٔ، لأنّه جعله کباب مدینهٔ العلم و الحکمهٔ و الجنهٔ التی لا یدخل إلیها إلّا منه، و کذّب علیه السلام من زعم أنّه یصل إلی المدینهٔ لا من الباب، و تشیر إلیه الآیهٔ أیضا کما ذکرناه.

و فیه دلیل علی عصمته و هو ظاهر، لأنّه علیه السلام أمر بالاقتداء به فی العلوم علی الإطلاق، فیجب أن یکون مأمونا عن الخطأ، و یدل

علی أنه إمام الأمهٔ لأنه الباب لتلک العلوم، و یؤید ذلک ما علم من اختلاف الأمهٔ و رجوع بعض إلی بعض و غناؤه علیه السلام عنها، و یدل أیضا علی ولایته و إمامته علیه السلام، و أنّه لا یصح أخذ العلم و الحکمهٔ و دخول الجنهٔ فی حیاته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلّا من قبله، و روایهٔ العلم و الحکمهٔ إلّا عنه، لقوله تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها حیث کان علیه السلام هو الباب، و للّه در القائل:

«مدینهٔ علم و ابن عمک بابها فمن غیر ذاک الباب لم یؤت سورها».

و یدل أیضا: علی أنه من أخذ شیئا من هذه العلوم و الحکم التی احتوی علیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من غیر جههٔ علی علیه السلام کان

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۳

عاصیا کالسارق و المتسوّر، لأنّ السارق و المتسوّر إذا دخلا من غیر الباب المأمور بها و وصلا إلی بغیتهما کانا عاصیین، و

قوله علیه السلام: «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

لیس المراد به التخییر، بل المراد به الإیجاب و التهدید کقوله عز و جل فَمَنْ شاءَ فَلْیُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْیَکْفُرْ و الدلیل علی ذلک: أنّه لیس هاهنا نبی غیر محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو مدینهٔ العلم و دار الحکمهٔ، فیکون العالم مخیّرا بین الأخذ من أحدهما دون الآخر. و فقد ذلک دلیل علی إیجابه و أنّه فرض لازم.

و الحمد للّه».

و قال: ثمّ لا- یخفی علی أولی الألباب أن المراد بالباب فی هذه الأخبار الکنایهٔ عن الحافظ للشیء الذی لا یشذّ عنه منه شیء و لا یخرج الّا منه و لا یدخل علیه الّا به، و إذا ثبت أنه علیه السلام الحافظ لعلوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و حکمته، و ثبت أمر اللّه تعالی و رسوله بالتوصّل به إلی العلم و الحکمهٔ وجب اتباعه و الأخذ عنه، و هذا حقیقهٔ معنی الامام کما لا یخفی علی ذوی الأفهام».

۶- دلالته علی أنّ الامام أوّل من یقاتل أهل البغی ... ص: ۱۸۳

و ممّا یدلّ علیه حدیث مدینهٔ العلم ما ذکره الکنجی من أنّ أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السلام أوّل من یقاتل أهل البغی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و هذا الوجه أیضا یقتضی أفضلیّهٔ الامام علیه السلام من سائر الأصحاب، و صحّهٔ الاستدلال به علی مطلوب أهل الحق ... و هذا نصّ کلام الحافظ الکنجی:

«قلت- و اللّه أعلم-: إنّ وجه هذا عندی

أنّ النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، أراد صلّی اللّه علیه و سلّم أن اللّه تعالی علّمنی العلم و أمرنی بدعاء الخلق إلی الإقرار بوحدانیّته فی أوّل النّبوهٔ، حتی مضی شطر زمان الرسالهٔ علی ذلک، ثم أمرنی اللّه بمحاربه من أبی الإقرار للّه عز و جل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۴

بالوحدانیّهٔ بعد منعه من ذلک، فأنا مدینهٔ العلم فی الأوامر و النواهی و فی السلم و الحرب، حتی جاهدت المشرکین، و علی بن أبی طالب بابها، أی: هو أوّل من یقاتل أهل البغی بعدی من أهل بیتی و سائر أمتی، و لو لا أنّ علیا بیّن الناس قتال أهل البغی، و شرع الحکم فی قتلهم و إطلاق الأساری منهم و تحریم سلب أموالهم و سبی ذراریهم، لما عرف ذلک، فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم سنّ فی قتال المشرکین و نهب أموالهم و سبی ذراریهم، و سنّ علیّ فی قتال أهل البغی أن لا یجهز علی جریح و لا یقتل الأسیر و لا تسبی النساء و الذریّهٔ و لا تؤخذ أموالهم، و هذا وجه حسن صحیح.

و مع هذا، فقد قال العلماء من الصّحابهٔ و التابعین و أهل بیته: بتفضیل علی، و زیادهٔ علمه، و غزارته، و حدّته فهمه و وفور حکمته، و حسن قضایاه و صحّهٔ فتواه، و قد کان أبو بکر و عمر و عثمان و غیرهم من علماء الصّحابهٔ یشاورونه فی الأحکام، و یأخذون بقوله فی

النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحة عقله و صحة حكمه، و ليس هذا الحديث فی حقّه بكثير، لأنّ رتبته عند اللّه عزّ و جل و عند رسوله و عند المؤمنين من عباد أجلّ و أعلى من ذلك» [۱].

۷- الحديث فی رواية جابر ... ص: ۱۸۴

قال الخطيب: «أخبرنا أبو طالب يحيى بن على الدسكرى قال: أخبرنا أبو بكر بن المقرى قال: ثنا أبو الطيب محمد بن عبد الصّمد الدقاق قال: حدثنا أحمد ابن عبيد اللّه أبو جعفر المكتّب قال: أخبرنا عبد الرزاق قال: ثنا سفيان عن عبد اللّه ابن عثمان بن خثيم عن عبد الرحمن بن بهمان قال: سمعت جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم الحديبيّة و هو آخذ بيد على: هذا أمير

---

[۱] كفاية الطالب: ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۵

البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله، يمدّ بها صوته، أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

و قال ابن المغازلى: «أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفّر بن أحمد العطّار الفقيه الشافعى- رحمه اللّه تعالى، بقراءتى عليه فأقرّ به، سنة أربع و ثلاثين و أربعمائة- قلت له: أخبركم أبو محمّد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المزنى- الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطى رحمه اللّه- نا عمر بن الحسن الصيرفى رحمه اللّه، نا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد، نا عبد الرزاق قال: أنا سفيان الثورى عن عبد اللّه بن عثمان عن عبد الرحمن بن بهمان عن جابر بن عبد اللّه قال: أخذ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بعضد على فقال: هذا أمير البررة و قاتل الكفرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب».

و قال: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسى، أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصّلت القرشى، نا على بن محمد بن المقرى، نا محمد بن عيسى ابن شعبة البزاز، نا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدب، نا عبد الرزاق، أنا معمر عن عبد اللّه بن عثمان عن عبد الرحمن قال سمعت جابر بن عبد اللّه الأنصارى يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول- يوم الحديبيّة، و هو آخذ بضبع على بن أبى طالب-: هذا أمير البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۲].

و قال الكنجى: «أخبرنا العلامة قاضى القضاة أبو نصر محمد بن هبة اللّه ابن قاضى القضاة محمد بن هبة اللّه بن محمد الشيرازى، أخبرنا الحافظ أبو القاسم، أخبرنا القاسم بن السمرقندى، أخبرنا أبو القاسم بن مسعدة، أخبرنا حمزة بن يوسف، أخبرنا أبو أحمد بن عدى، حدثنا النعمان بن هارون البلدى

---

[۱] تاريخ بغداد ۲/ ۳۷۷، ۴/ ۲۱۹.

[۲] مناقب أمير المؤمنين لابن المغازلى: ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۶

و محمد بن أحمد بن المؤمّل الصيرفى و عبد الملك بن محمد قالوا: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدّب، حدثنا عبد الرزاق، عن سفيان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثيم عن عبد الرحمن بن بهمان قال: سمعت جابرا يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول- يوم الحديبيّة و هو آخذ بضبع على بن أبى طالب و هو يقول-: هذا أمير البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول منخذله، ثمّ مدّ بها صوته و قال: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد المدينة فليأت الباب. قلت:

هکذا رواه ابن عساکر فی تاریخه

، و ذکر طرقه عن مشایخه» [۱].

أقول: فهذا الحدیث قد رواه کبار الحفّاظ أمثال:

عبد الرّزاق بن همام الصنعانی.

و ابن السقاء الواسطی.

و أبی الحسن العطّار الشافعی.

و الخطیب البغدادی.

و أبی محمد الغندجانی.

و ابن المغازلی.

و ابن عساکر، و الکنجی الشافعی.

و هذا الحدیث یدلّ من جهات عدیدة علی اهتمام النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالإفصاح عن إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و أفضلیّته قولا و فعلا، و تلک الجهات هی:

۱- إیراده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا الکلام «یوم الحدیبیة»، و هو مشهد عظیم من مشاهد المسلمین یجتمع فیه الوضیع و الشریف و الصغیر و الکبیر...

۲- أخذه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بضبع أمیر المؤمنین علیه السلام لمزید التأکید و إتمام الحجة علی الحاضرین و الغائبین...

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۷

۳-

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حقه: «هذا أمیر البررة و قاتل الکفرة»

و هو نصّ صریح فی إمامته...

۴-

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «منصور من نصره مخذول من خذله»

إیجابا لطاعته و إلزاما لاتّباعه...

۵-

مدّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم صوته بقوله: «أنا مدینة»...

إبلاغا لجمیع الحاضرین...

فکیف یقال: إنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یقصد بهذا الحدیث إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام؟ و أنّ هذا الحدیث لیس فیه دلالة علی مدّعی أهل الحق؟

۸- الحدیث فی خطبة الامام الحسن علیه السلام ... ص: ۱۸۷

روی القندوزی الحنفی:

«عن الأصبغ بن نباتة قال: لمّا جلس علی علیه السلام فی الخلافة خطب خطبة ذکرها أبو سعید البختری إلی آخرها، ثم قال للحسن

علیهما السلام: یا بنی فاصعد المنبر و تکلّم، فصعد و بعد الحمد و التّصلیهٔ قال: أیها الناس سمعت جدّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، و هل تدخل المدینهٔ إلّا من بابها. فنزل.

ثمّ قال الحسین علیه السلام فاصعد المنبر و تکلّم فصعد، فقال بعد الحمد و التّصلیهٔ: أیّها الناس سمعت جدّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول:

إنّ علیا مدینهٔ هدی فمن دخلها نجی و من تخلّف عنها هلک، فنزل.

ثم قال علی علیه السلام: أیها الناس إنّهما ولدا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ودیعته التی استودعهما علی أمّته، وسائل عنهما» [۱].

---

[۱] ینابیع المودهٔ: ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۸

فذکر الامام الحسن علیه السلام حدیث مدینهٔ العلم فی هذا الحال- أی عند جلوس الامام علی علیه السلام فی الخلافهٔ- و اقتصاره علیه، من أوضح البراهین علی دلالته علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، و وجوب متابعته و الانقیاد له...

۹- رجوع الطرق إلی الامام علیه السلام ... ص: ۱۸۸

قال شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی:

«و دعوهٔ الحق و باب العلم و أعلم الصّحب بکلّ حکم».

قالت أم سلمهٔ رضی اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: أما ترضین- یا فاطمهٔ- أن زوّجتک أقدم أمتی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم حلما

. و

قالت أمّ سلمهٔ رضی اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: علی مع القرآن و القرآن مع علی لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

فهو الداعی إلی الحق و هو دعوهٔ الحق.

و فی الجامع الکبیر: قسّمت الحکمهٔ عشرهٔ أجزاء، فأعطی علی سبعهٔ أجزاء و الناس جزء و علی أعلم بالواحد منه منهم

. و أخرج الترمذی أنه قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و لهذا کانت الطرق و السّلسلات راجعهٔ إلیه».

أی: لمّا کان علی علیه السلام باب مدینهٔ العلم کانت الطرق و السّلسلات راجعهٔ إلیه، و هذا المعنی أیضا یثبت أفضلیته، و ثبوتها کاف فی هذا الباب کما لا یخفی علی أولی الألباب» [۱].

---

[۱] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۹

۱۰- دلالهٔ الحدیث علی أنّ الامام خاتم الأولیاء ... ص: ۱۸۹

قال المولوی حسن الزمان:

«تنبیه: و من أحسن بیّنهٔ علی معنی ختم الأولیاء: الحدیث المشهور الصحیح الذی صحّحه جماعات من الأئمهٔ:

منهم: أشدّ الناس مقالا فی الرجال سند المحدثین ابن معین، کما أسنده و وافقه الخطیب فی تاریخه- و قد کان قال أوّلا لا أصل له-.

و منهم: الامام الحافظ المنتقد المجتهد المستقل المجدد الجامع من العلوم- کما ذکره السیوطی، و ابن حجر، و التاج السبکی، و الذهبی، و النووی، عن الامام الحافظ الخطیب البغدادی ما لم یشارکه فیه أحد من أهل عصره، و یؤیده قول إمام الأئمهٔ ابن خزیمهٔ: ما أعلم علی أدیم الأرض أعلم من ابن جریر- فی تهذیب الآثار، و قد قال الخطیب: لم أرد مثله فی معناه، کما نقل کلامه السیوطی فی مسند علی من جمع الجوامع.

و منهم: الحاکم.

و من آخرهم: المجد الشیرازی شیخ ابن حجر، فی نقد الصحیح، و أطنب فی تحقیقه کما نقله الدهلوی فی لمعات التنقیح.

و اقتصر علی تحسینه: العلائی، و الزرکشی، و ابن حجر، فی أقوام أخر، ردّا علی ابن الجوزی.

من قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها و لا تؤتی المدینهٔ إلّا من بابها، قال اللّه تعالی:

وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها.

و هو أقوی شاهد لصحهٔ

روایهٔ صحّحها الحاکم: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و هذا مقام الختم من أنّه لا ولیّ بعده إلّا و هو راجع إلیه، آخذ من لدیه،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۰

و إلیه الاشارهٔ بما فی الحدیث الصحیح المستفیض المشهور بل المتواتر، من الأمر بسدّ کلّ باب فی المسجد إلّا بابه، مستندا إلی أمر اللّه تعالی بذلک، فهو سدّ کلّ باب من صاحب الشریعهٔ إلّا ما شاء فی الطریقهٔ إلی الحقیقهٔ إلّا بابه، فلا جرم قد انحصرت سلاسل الطریقهٔ فی باب المرتضی إلّا ما ندر کخوخهٔ الصدیق أبی بکر، و یؤیّده الأحادیث الصحیحهٔ المذکورهٔ و غیرها المشهورهٔ.

و من هنا کان المرتضی مثل عیسی- علی نبیّنا و کلّ الأنبیاء الصلاهٔ و السلام- فی إفراط و تفریطهم فیه کما ورد، و قد استشهد لیلهٔ رفع فیها عیسی کما ورد من طرق عن الامام الحسن بن علی فی الخطبهٔ، فإنّه خاتم الولایهٔ العامهٔ من آدم إلی آخر ولی.

و المرتضی کرّم اللّه وجهه خاتم الولایهٔ الخاصهٔ المحمدیهٔ الأکبر، فالمهدی الوارد فیه- عند الطبرانی و جماعهٔ: المهدی منّا أهل البیت یختم الدین به کما فتح بنا- فولی آخر من العرب من أکرمها أصلا، و یدا کان الشیخ الأکبر خاتم الولایهٔ المحمدیهٔ الأصغر عاصره و لقیه و نفیه خاتما خاصا فی العالم غیره قبل تحققه برتبته و إن کان بشّر به فنسی، ثم لمّا تحقّق حقّق» [۱].

و حاصل هذا الکلام: إن حدیث مدینهٔ العلم من أحسن بیّنهٔ علی أن أمیر المؤمنین علیه السلام خاتم الأولیاء، و أنّ کلّ ولی راجع إلیه، آخذ من لدیه، و هذا وجه آخر لدلالهٔ حدیث مدینهٔ العلم علی أفضلیته فإمامته علیه السلام...

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن ۱۸۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۱

(قوله):

«غایهٔ ما فی الباب أنّه قد تحقّق فیه شرط من شروط الامامهٔ علی الوجه الأتم، و مع وجدان أحد الشروط لا یلزم وجود المشروط».

أقول:

لقد ثبت- من البحوث المتقدّمهٔ- دلالهٔ حدیث مدینهٔ العلم علی إمامهٔ سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السلام، و کلام (الدهلوی)

هـذا یؤیّد استدلال أهل الحق بهذا الحدیث الشریف علی الامامة و الخلافة، لأنّ تحقق أحد شروط الامامة فیه- و هو العلم- بالوجه الأتم ثبتت أعلمیة الامام علیه السلام، و هذه تقتضی أفضلیّته و حینئذ لا یبقی ریب فی وجدانه لسائر شرائط الامامة.

أدلة أخری علی استلزام الأعلمیة للأفضلیة فالامامة ... ص: ۱۹۱

اشارة

و بالرغم من ثبوت استلزام الأعلمیة للأفضلیة، و أیضا استحقاق الأعلم للإمامة و الخلافة، من الوجوه المذکورة سابقا، لکنّا نذکر فیما یلی بعض الأدلّة المحکمة علی هذا المطلب:

۱- قصّة جالوت ... ص: ۱۹۱

قال اللّه تعالی: أَ لَمْ تَرَ إِلَی الْمَلَإِ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ مِنْ بَعْدِ مُوسی إِذْ قالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ قالَ هَلْ عَسَیْتُمْ إِنْ کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتالُ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۲

أَلَّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلَّا نُقاتِلَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِیارِنا وَ أَبْنائِنا فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ* وَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَکُمْ طالُوتَ مَلِکاً قالُوا أَنَّی یَکُونُ لَهُ الْمُلْکُ عَلَیْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْکِ مِنْهُ وَ لَمْ یُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمالِ قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَیْکُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ یُؤْتِی مُلْکَهُ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ.

قال الثعلبی و البغوی و النسفی و غیرهم: «قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ اختاره عَلَیْکُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فضیلة وسعة فِی الْعِلْمِ و ذلک أنه کان أعلم بنی إسرائیل فی وقته» [۱].

۲- قصّة استخلاف داود سلیمان علیهما السلام ... ص: ۱۹۲

و هذه القصّة ذکرها أبو الحسن محمد بن عبد اللّه الکسائی فی (قصص الأنبیاء)، و أبو إسحاق أحمد بن محمد الثعلبی فی (العرائس)، و عبید اللّه الکاشغری فی (نفائس العرائس) بألفاظ متقاربة، و هذه هی القصة بلفظ أبی إسحاق الثعلبی:

«باب فی قصّة استخلاف داود ابنه سلیمان- علیهما السلام- و ذکر بدو الخاتم. قال أبو هریرة رضی اللّه عنه:

أنزل اللّه تعالی کتابا من السماء علی داود علیه السلام مختوما بخاتم من ذهب فیه ثلاثة عشر مسألة، فأوحی اللّه تعالی إلیه أن سل عنها ابنک، فإن هو أخرجهنّ فهو الخلیفة من بعدک، قال: فدعا داود علیه السلام سبعین قسّا و سبعین حبرا، و أجلس سلیمان بین أیدیهم و قال: یا بنیّ إن اللّه تعالی أنزل علیّ کتابا من السماء فیه مسائل، و أمرنی أن أسألک منها، فإن أخرجتهنّ فأنت الخلیفة من بعدی. فقال سلیمان: لیسأل نبیّ اللّه عمّا بدا له و ما توفیقی إلا باللّه، قال داود:

---

[۱] معالم التنزیل ۱/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۳

یا بنی ما أقرب الأشیاء؟ و ما أبعد الأشیاء؟ و ما آنس الأشیاء؟ و ما أوحشها؟ و ما أحسن الأشیاء؟ و ما أقبحها؟ و ما أقل الأشیاء؟ و ما أکثرها؟ و ما القائمان؟ و ما الساعیان؟ و ما المشترکان؟ و ما المتباغضان؟ و ما الأمر الذی إذا رکبه الرجل حمد آخره؟ و ما الأمر

الذی إذا رکبه الرجل ذم آخره؟

فقال سلیمان علیه السلام: أمّا أقرب الأشیاء فالآخرهٔ، و أما أبعد الأشیاء فما فاتک من الدنیا، و أما آنس الأشیاء فجسد فیه روح، و أما أوحش الأشیاء فجسد لا روح فیه، و أمّا أحسن الأشیاء فالإیمان بعد الکفر، و أمّا أقبح الأشیاء فالکفر بعد الایمان، و أما أقل الأشیاء فالیقین، و أما أکثر الأشیاء فالشک، و أما القائمان فالسماء و الأرض، و أما الساعیان فالشمس و القمر، و أما المشترکان فاللیل و النهار، و أما المتباغضان فالموت و الحیاهٔ، و أما الأمر الذی إذا رکبه الرجل حمد آخره فالحلم عند الغضب، و أما الأمر الذی إذا رکبه الرجل ذم آخره فالحدّهٔ عند الغضب.

قال: ففکّوا الخاتم، فإذا جواب المسائل سواء علی ما نزل من السماء فقال القسیسون: لا نرضی حتی نسأله عن مسألهٔ، فإن أخرجها فهو الخلیفهٔ من بعدک، فقال سلیمان علیه السلام: سلونی و ما توفیقی إلّا باللّه، فقالوا له: ما الشیء الذی إذا صلح صلح کلّ شیء من الإنسان، و إذا فسد فسد کلّ شیء من الإنسان؟ فقال: هو القلب.

فقام داود فصعد المنبر فحمد اللّه تعالی و أثنی علیه ثم قال: إن اللّه تعالی یأمرنی أن أستخلف علیکم سلیمان. قال: فضجّت بنو إسرائیل و قالوا: غلام حدث یستخلف علینا! و فینا من هو أفضل منه و أعلم! فبلغ ذلک داود علیه السلام، فدعا أسباط رؤساء بنی إسرائیل و قال لهم: إنه قد بلغنی مقالتکم، فأرونی عصیّکم، فأیّ عصاه أثمرت فإنّ صاحبها ولی هذا الأمر بعدی، قالوا:

قد رضینا فجاءوا بعصّیهم، فقال لهم داود: لیکتب کلّ رجل منکم اسمه علی عصاه، فکتبوا، ثم جاء سلیمان بعصاه، فکتب علیها اسمه، ثم أدخلت بین

العصیّ و أغلق علیها الباب و حرست رؤس أسباط بنی إسرائیل، فلما أصبح صلّی بهم الغداهٔ ثم أقبل ففتح فأخرج عصّیهم فإذا هی کما هی، و عصا سلیمان قد أورقت و أثمرت، قال: فسلّموا ذلک لداود علیه السلام، فلما رأی ذلک داود حمد اللّه و جعل سلیمان خلیفهٔ ثم سار به فی بنی إسرائیل فقال: إنّ هذا خلیفتی علیکم من بعدی».

۳- حدیث: من استعمل عاملا ... ص: ۱۹۴

و من الأدّلهٔ علی تعیّن الأعلم للخلافهٔ و الامامهٔ: ما جاء فی (کنز العمال) من قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«من استعمل عاملاـ من المسلمین و هو یعلم أنّ فیهم أولی بذلک منه و أعلم بکتاب اللّه و سنّهٔ نبیّه فقد خان اللّه و رسوله و جمیع المسلمین. م د. عن ابن عباس» [۱].

لأنّه إذا کان استعمال عامل هذا شأنه فی أمر صغیر خیانهٔ للّه و رسوله و جمیع المسلمین، فما ظنّک بالولایهٔ العامهٔ و الامامهٔ الکبری و الخلافهٔ العظمی عن رسول اللّه؟!

۴- الدلیل من الأشعار المرویّهٔ ... ص: ۱۹۴

و من الأدلهٔ علی اقتضاء الأعلمیهٔ للامامهٔ: الأشعار التی رویت عن واحد من الصحابهٔ أنه قالها بعد السقیفهٔ فی مدح علی علیه السلام، و بیان أنّه صاحب الخلافهٔ بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، دون أبی بکر بن أبی قحافهٔ، و هذه هی:

---

[۱] کنز العمال: ۶/ ۴۰.

ما کنت أحسب أنّ الأمر منحرف عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

أليس أوّل من صلّی لقبلتکم و أعلم الناس بالآثار و السّنن

و أقرب الناس عهدا بالنبی و من جبريل عون له فی الغسل و الکفن

من فيه ما فی جميع الناس کلّهم و ليس فی الناس ما فيه من الحسن

ما ذا الذی ردّکم عنه فنعرفها إن بيعتکم من أول الفتن»

و هذه الأبيات ذکرها الخوارزمی و نسبها إلی «العباس بن عبد المطلب» [۱].

و ذکرها الأيوبی فی (المختصر فی أخبار البشر) إلّا البيت الأخير منها مع اختلاف يسير فی بعض الألفاظ، ناسبا إيّاها إلی «عتبهٔ بن أبی لهب» [۲] و عزاها فی (الموفقيات) إلی «بعض ولد أبی لهب بن عبد المطلّب» و هذا نصّ کلامه:

«روی محمد بن إسحاق: إن أبا بکر لمّا بويع افتخرت تيم بن مرهٔ، قال:

و کان عامهٔ المهاجرين و جلّ الأنصار لا يشکّون أن عليا هو صاحبها بعد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فقال الفضل بن عباس: يا معشر قريش- و خصوصا يا بنی تيم- إنکم إنّما أخذتم الخلافهٔ بالنبوهٔ و نحن أهلها دونکم، و لو طلبنا هذا الأمر الذی نحن أهله لکانت کراهۀ الناس لنا أعظم من کراهتهم لغيرنا، حسدا منهم لنا و حقدا علينا، و إنا لنعلم أن عند صاحبنا عهدا هو ينتهی إليه، و قال بعض ولد أبی لهب بن عبد المطلب:

ما کنت أحسب أنّ الأمر منصرف عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

أليس أوّل من صلّی لقبلتکم و أعلم الناس بالقرآن و السّنن

و أقرب الناس عهدا بالنبی و من جبريل عون له فی الغسل و الکفن

من فيه ما فيهم لا يمترون به و ليس فی الناس ما فيه من الحسن

ما ذا الذی ردّهم عنه فنعلمها إنّ ذا غبننا من أعظم الغبن»

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۸.

[۲] المختصر فی اخبار البشر: ۱/ ۱۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۶

و عزاها الزين العراقی فی (شرح الألفيهٔ) و فی (التقييد و الإيضاح)، و کذا السخاوی فی (فتح المغيث- شرح ألفيهٔ الحديث) فی البحث حول أوّل من أسلم ... إلی «خزيمهٔ بن ثابت» و هذا نصّ کلام العراقی فی کتابه الثانی:

«و الصحيح أنّ عليّا أوّل ذکر أسلم، و حکی ابن عبد البر الاتفاق عليه کما سيأتی، و قال ابن إسحاق فی السيرهٔ: أول من آمن خديجهٔ ثم علی بن أبی طالب، و کان أوّل ذکر آمن برسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و هو ابن عشر سنين، ثم زيد ابن حارثهٔ فکان أول ذکر أسلم بعد علی، ثم أبو بکر فأظهر إسلامه إلی آخر کلامه. و ما ذکرنا أن الصحيح من أن عليا أول ذکر أسلم هو قول أکثر الصحابهٔ: أبی ذر، و سلمان الفارسی، و خباب بن الأرت، و خزيمهٔ بن ثابت، و زيد بن أرقم، و أبی أيوب الأنصاری، و المقداد بن الأسود، و يعلی بن مرهٔ، و جابر بن عبد اللّه، و أبی سعيد الخدری، و أنس بن مالک، و عفيف الکندی.

و أنشد أبو عبد اللّه المرزبانی لخزيمهٔ بن ثابت:

ما کنت أحسب هذا الأمر منصرفا عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

أليس أوّل من صلّی لقبلتهم و أعلم الناس بالفرقان و السنن» [۱]

و کذا نسبها إليه الشيرازی فی (روضهٔ الأحباب) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنيهٔ).

و عزاها بعضهم کالفخر الرازی فی تفسیره (مفاتیح الغیب) و النیسابوری فی تفسیره (غرائب القرآن) و البیضاوی فی (تفسیره) إلی «حسّان بن ثابت» [۲].

و عزاها بعضهم کأبی جعفر الإسکافی فی (نقض العثمانیّة) إلی «أبی سفیان ابن حرب» حیث قال فی بیان أنه علیه السلام أوّل من أسلم: «و أما الأشعار المرویّة

---

[۱] فتح المغیث ۳/ ۱۲۴.

[۲] الرازی النیسابوری البیضاوی تفسیر الآیة: ۳۴ من سورة البقرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۷

فمعروفة کثیرة منتشرة، فمنها قول عبد اللّه بن أبی سفیان بن الحارث بن عبد المطلب مجیبا للولید بن عقبة بن أبی معیط:

و إنّ ولیّ الأمر بعد محمد علی و فی کل المواطن صاحبه

وصی الرسول حقا و صنوه و أوّل من صلّی و من لاذ جانبه

و قال خزیمة بن ثابت:

وصیّ رسول اللّه من دون أهله و فارسه مذ کان فی سالف الزمن

و أوّل من صلّی من الناس کلّهم سوی خیرة النسوان و اللّه ذو منن

و قال أبو سفیان بن حرب بن أمیة بن عبد شمس حین بویع أبو بکر:

ما کنت أحسب أن الأمر منصرف عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

ألیس أوّل من صلّی لقبلتهم و أعلم الناس بالأحکام و السنن

و قال أبو الأسود الدؤلی یهدّد طلحة و الزبیر:

و إنّ علیا لکم مصحر یماثله الأسد الأسود

أما إنه أوّل العابدین بمکّة و اللّه لا یعبد

و قال سعید بن قیس الهمدانی یرتجز بصفین:

هذا علی و ابن عم المصطفی أوّل من أجابه فیما روی

هو الامام لا یبالی من غوی و قال زفر بن یزید بن حذیفة الأسدی:

فحوطوا علیا و انصروه فإنّه وصی و فی الإسلام أول أول

و إن تخذلوه و الحوادث جمّة فلیس لکم عن أرضکم متحوّل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۸

و الأشعار کالأخبار إذا امتنع فی مجیء القبیلتین التواطی و الاتفاق کان ورودهما حجة».

۵- قول عمر: لو أدرکت معاذ بن جبل ... ص: ۱۹۸

و من غرائب الأمور: ما رووه عن عمر بن الخطاب أنّه کان یتمنّی وجود معاذ بن جبل حین موته لیستخلفه من بعده، و کان السبب فی ذلک ما کان سمعه- علی حدّ زعمه- من قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حقّ معاذ «إن العلماء إذا اجتمعوا یوم القیامة کان معاذ بن جبل بین أیدیهم».

و ممّن روی هذه القصّة: ابن سعد (الطبقات) و أحمد (المسند) و ابن قتیبة (الامامة و السیاسة) و أبو نعیم (الحلیة) و ابن حجر و

العسقلانی (فتح الباری) و المتقی (كنز العمال...)

قال ابن سعد: «أخبرنا یزید بن هارون، أنا سعید بن أبی عروبهٔ: سمعت شهر بن حوشب یقول: قال عمر بن الخطاب: لو أدركت معاذ بن جبل فاستخلفته، فسألنی عنه ربی لقلت: ربی! سمعت نبیّك یقول: إن العلماء إذا اجتمعوا یوم القیامهٔ كان معاذ بن جبل بین أیدیهم بقذفهٔ حجر».

و من هنا یعلم أن تقدّم الرجل فی العلم كاف لاستخلافه، و أن عمر كان یری جواز ذلك بالاستناد إلی تلك الجههٔ، و هذا من أقوی الشواهد علی أفضلیّهٔ الأعلم و أولویّته بالخلافهٔ و الامامهٔ، و من ادعی خلاف هذا المعنی فقد سفّه عمر و جهّله...

هذا، مع عدم وجدان معاذ غیر العلم من الشروط المعتبرهٔ فی الامام، منها القرشیّهٔ و قد تقرّر أن «الأئمهٔ من قریش...»

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۹۹

(قوله):

«لا سیّما مع وجود ذاك الشرط أو ما یفوقه فی غیره، كما

ثبت بروایهٔ أهل السنهٔ، مثل: ما صبّ اللّه شیئا فی صدری إلّا و قد صببته فی صدر أبی بكر».

أقول:

إنّ من له أدنی تتبع للأخبار و الآثار یعلم أنّ الشیوخ الثلاثهٔ كانوا علی جانب عظیم من الجهل و الغباوهٔ، و قد ذكر العلامهٔ السید محمد قلی طرفا من براهین ذلك فی (تشیید المطاعن) و من شاء فلیراجع.

و بالنظر إلی هذه الحقیقهٔ الراهنهٔ لم یشترط أهل السنهٔ فی الامام أن یكون عالما بالفعل بجمیع الأحكام، بل اكتفی جمهورهم باشتراط الاجتهاد، إلّا أن بعضهم لم یشترطها و جوّز أن یكون الامام مقلّدا للمجتهدین فی أمور الدین، و لیس هذا إلّا محاولهٔ منهم لتصحیح خلافهٔ المشایخ...

و قد ذكر ذلك كلّه التفتازانی فی (شرح المقاصد) فی ذكر شروط الامام حیث قال «و زاد الجمهور اشتراط أن یكون شجاعا لئلّا یجبن عن إقامهٔ الحدود و مقاومهٔ الخصوم، مجتهدا فی الأصول و الفروع لیتمكّن من القیام بأمر الدین، ذا رأی فی تدبیر الأمور لئلّا یخبط فی سیاسهٔ الجمهور.

و لم یشترطها بعضهم لندرهٔ اجتماعها فی الشخص، و جواز الاكتفاء فیها بالاستعانهٔ من الغیر، بأن یفوّض أمر الحروب و مباشرهٔ الخطوب إلی الشجعان، و یستفتی المجتهدین فی أمور الدین، و یستشیر أصحاب الآراء الصائبهٔ فی أمور الملك» [۱].

---

[۱] شرح المقاصد ۵/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۰۰

و لقد أیّد صدیق حسن خان قول هذا البعض و دافع عنه فی (إكلیل الكرامهٔ فی تبیان الامامهٔ).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۰۱

دحض المعارضهٔ ب «ما صبّ اللّه شیئا فی صدری إلّا و صببته فی صدر أبی بكر ...» ص: ۲۰۱

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۰۳

قوله: «مثل: ما صبّ اللّه شیئا فی صدری إلّا و صببته فی صدر أبی بكر».

أقول:

هذه المعارضة مردودة باطلة لوجوه:

۱- الحديث مختلق ... ص: ۲۰۳

إنّ آثار الاختلاق على هذا الحديث ظاهرة، و العقل السّليم يحكم ببطلانه، و ذلك لأنّ مفاده المساواة بين رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و أبى بكر فى جميع العلوم، و هذا مما يقطع ببطلانه كلّ مسلم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۴

۲- مصادمته للواقع ... ص: ۲۰۴

و أيضا، يفيد هذا الكلام أنّ أبا بكر كان حاملا لجملة علوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو باطل من هذا الحيث كذلك، لأنّ جهل أبى بكر بالأحكام و غيرها لا يكاد يخفى على أحد، و قد فصّل الكلام على موارد من ذلك فى كتاب (تشييد المطاعن)، حيث يظهر بمراجعته جهل أبى بكر بكثير من الأحكام و المعارف اليقينيّة و الآيات القرآنيّة و مسائل الشّريعة ... حتى لقد اعترف بالجهل فى مواضع و رجع إلى غيره يستفتيه فى الحوادث الواقعة ... و هذا ما يدلّ على أنّ «ما صبّ اللّه فى صدرى شيئا إلّا و صببته فى صدر أبى بكر» كذب موضوع على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

۳- رأى ابن الجوزى ... ص: ۲۰۴

و قال ابن الجوزى بعد إيراد نبذة من الموضوعات فى شأن أبى بكر: «قال المصنف: و قد تركت أحاديث كثيرة يروونها فى فضل أبى بكر، منها صحيح المعنى لكنه لا يثبت منقولا، و منها ما ليس بشيء، و ما أزال أسمع
العوام يقولون عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و سلّم أنه قال: ما صبّ اللّه فى صدرى شيئا إلّا و صببته فى صدر أبى بكر. و إذا اشتقت إلى الجنة قبّلت شيبة أبى بكر. و كنت أنا و أبو بكر كفرسى رهان سبقته فاتّبعنى و لو سبقنى لاتّبعته
فى أشياء ما رأينا لها أثرا لا فى الصحيح و لا فى الموضوع، و لا فائدة فى الإطالة بمثل هذه الأشياء» [۱].

و فى هذا الكلام فوائد:

---

[۱] الموضوعات: ۱/ ۳۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۵

الأولى: لقد بلغ هذا الحديث المزعوم من البطلان حدّا حتّى لم يفرده ابن الجوزى بالذكر و القدح فيه، بل تركه مع الأحاديث الواضحة الهوان و البيّنة البطلان...

الثانية: إن هذا الكلام ممّا افتراه العوام و تناقلوه، و أنّ العلماء لم يتطرّقوا إلى ذكره مطلقا...

الثالثة: إنّه من المفتريات التى لا أثر لها لا فى الصحيح و لا فى الموضوع، و هذا غاية السّقوط...

الرابعة: إنّه لا فائدة فى الاطالة بمثله.

و من عجيب صنع (الدهلوى) أنه عند ما يحاول عبثا الطعن فى حديث (مدينة العلم) يستند إلى كلام (ابن الجوزى)، و لكنّه يعرض عن طعنه فى: «ما صبّ اللّه فى صدرى» ... المزعوم!! ... و هذا ممّا لا يكاد يقضى منه العجب إلى آخر الأبد، و كم مثله (للدهلوى)

المتعوّد للأود و اللد...

۴- رأى الطّيبى ... ص: ۲۰۵

اشارة

و نصّ على وضعه الحسين بن عبد اللّه الطّيبى فى كتابه (الخلاصة فى أصول الحديث) كما سيعلم من عبارتى الفتنى و الشوكانى...

ترجمة الطّيبى ... ص: ۲۰۵

و الطيبى- هذا- من مشاهير محققى أهل السّنة فى الحديث:
قال الخطيب التبريزى فى خاتمة (الإكمال فى أسماء الرجال): «و فرغت من هذه تصنيفا يوم الجمعة عشرين رجب الحرام الفرد، سنة أربعين و سبعمائة من جمعه و تهذيبه و تشذيبه، و أنا أضعف العباد الراجى عفو اللّه تعالى و غفرانه محمد بن

عبد اللّه الخطيب ابن محمّد، بمعاونة شيخى و مولاى سلطان المفسّرين و إمام المحققين، شرف الملة و الدين، حجة اللّه على المسلمين، الحسين بن عبد اللّه بن محمد الطيبى، متعهّم اللّه بطول بقائه، ثم عرضته عليه كما عرضت المشكاة، فاستحسنه كما استحسنها، و استجاده كما استجادها، و الحمد للّه رب العالمين، و الصلاة و السلام على محمد و آله و أصحابه أجمعين».
و قال ابن حجر: «الحسين بن محمد بن عبد اللّه الطيبى، الامام المشهور، صاحب شرح المشكاة و غيره ... كان كريما متواضعا حسن المعتقد ... مقبلا على نشر العلم، آية فى استخراج الدقائق من القرآن و السنن» [... ۱].
و قال السيوطى ...: «الامام المشهور العلّامة فى المعقول و العربية و المعانى و البيان» ثم نقل كلام ابن حجر العسقلانى [۲].

۵- رأى ابن القيّم ... ص: ۲۰۶

اشارة

و هذا الكلام فى رأى ابن قيم الجوزية «مما وضعه جهلة المنتسبين إلى السّنة» و سيأتى كلامه بعينه عن القارى قريبا.

ترجمة ابن القيّم ... ص: ۲۰۶

و نكتفى لترجمة ابن القيّم بما ذكره السيوطى و هذا نصّه «محمد بن أبى بكر ابن أيوب بن سعيد بن جرير، الشمس ابن قيم الجوزية الحنبلى العلامة، ولد فى سابع صفر سنة ۶۹۱، و قرأ العربية على المجد التونسى، و ابن أبى الفتح البعلى،

---

[۱] الدرر الكامنة: ۲/ ۶۸.

[۲] بغية الوعاة: ۲۲۸.

و الفقه و الفرائض علی ابن تیمیهٔ، و الأصلین علیه و علی الصفی الهندی، و سمع الحدیث من التقی سلیمان، و أبی بکر بن عبد الدائم، و أبی نصر ابن الشیرازی، و عیسی المطعم، و غیرهم.

و صنّف و ناظر و اجتهد، و صار من الأئمهٔ الکبار فی التفسیر و الحدیث و الفروع و الأصلین العربیهٔ، و له من التصانیف: زاد المعاد، و مفتاح دار السعادهٔ، مهذّب سنن أبی داود، سفر النجدین بین رفع الیدین فی الصلاهٔ، معالم الموقعین عن ربّ العالمین» [...، ۱].

۶- رأی الفیروزابادی ... ص: ۲۰۷

و قال مجد الدین محمد بن یعقوب الشیرازی الفیروزآبادی فی خاتمهٔ کتابه (سفر السعادهٔ): «و من أشهر الموضوعات فی باب فضائل أبی بکر رضی اللّه عنه

حدیث: إنّ اللّه یتجلّی یوم القیامهٔ للناس عامهٔ و لأبی بکر خاصهٔ

، و

حدیث: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر

، و

حدیث: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إذا اشتاق الجنهٔ قبّل شیبهٔ [أبی بکر]

و

حدیث: أنا و أبو بکر کفرسی رهان

و

حدیث: إن اللّه تعالی لمّا اختار الأرواح اختار روح أبی بکر.

و أمثالها من المفتریات المعلوم بطلانها ببداههٔ العقل».

فهل یجوز الاستناد إلی مثل هذا الکلام و الاعتماد علیه لاثبات علم لأبی بکر؟ إنّ هذا لعمری من أفظع الفظائع و أشنع الشنائع و أفجر الصنائع!!

---

[۱] بغیهٔ الوعاهٔ: ۲۵. و له ترجمهٔ فی الدرر الکامنهٔ ۳/ ۴۰۰، و الوافی بالوفیات ۲/ ۲۷۰، و البدر الطالع: ۲/ ۱۴۳.

۷- رأی الفتنی ... ص: ۲۰۸

و صرّح محمد طاهر الکجراتی الفتنی بوضعه حیث

قال: «فی الخلاصهٔ: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا صببته فی صدر أبی بکر

، موضوع». [۱].

۸- رأی القاری ... ص: ۲۰۸

و قال القاری فی (الموضوعات الکبری) نقلا عن ابن القیّم: «و ممّا وضعه جهلهٔ المنتسبین إلی السنهٔ فی فضل الصّدیق

حدیث: إن اللّه یتجلی للناس عامهٔ یوم القیامهٔ و لأبی بکر خاصهٔ

. و

حدیث: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا صببته فی صدر أبی بکر

. و

حدیث: کان إذا اشتاق إلی الجنهٔ قبّل شیبهٔ أبی بکر

و

حدیث: أنا و أبکر کفرسی رهان

و

حدیث: إنّ اللّه لمّا اختار الأرواح اختار روح أبی بکر

و حدیث عمر: کان رسول اللّه علیه السلام و أبی [أبو] بکر یتحدثان و کنت کالزنجی بینهما و حدیث: لو حدّثتکم بفضائل عمر عمر نوح فی قومه ما فنیت و إنّ عمر حسنهٔ من حسنات أبی بکر، و

حدیث: ما سبقکم أبی [أبو] بکر بکثرهٔ صوم و لا صلاهٔ و إنّما سبقکم بشیء وقر فی صدره، و هذا من کلام أبی بکر ابن عیّاش».

و من هنا یعلم أنّ احتجاج (الدهلوی) بهذا الإفک المبین- مع ما یدّعیه لنفسه من الفضل و العلم- لیس إلّا مکابرهٔ و معاندهٔ للحق و أهله ...

۹- رأی عبد الحق الدّهلوی ... ص: ۲۰۸

و لقد أیّد الشیخ عبد الحق الدهلوی رأی الفیروزآبادی فی (شرح سفر

---

[۱] تذکرهٔ الموضوعات: ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۹

السعادهٔ) بقوله: «قال المصنف: إن أمثال هذه الأحادیث- لاستلزامها الأفضلیهٔ من جمیع الخلائق من الأنبیاء و غیرهم، أو إفادتها المساواهٔ لسید المرسلین صلّی اللّه علیه و سلّم فی رتبته، أو خروجها عن دائرهٔ حکم العقل و العادهٔ- کلّها موضوعات».

۱۰- رأی الإله آبادی ... ص: ۲۰۹

اشارهٔ

و اعترف محمد فاخر الإله آبادی بوضع هذا الفریهٔ الشّنیعهٔ و أثبت ذلک بما لا مزید علیه ... و بیان ذلک:

إنّ النیسابوری قال بتفسیر آیهٔ الغار: «استدل أهل السنهٔ بالآیهٔ علی أفضلیهٔ أبی بکر، و غایهٔ إنجاده و نهایهٔ صحبته و موافقهٔ باطنه ظاهره، و إلّا لم یعتمد الرسول علیه فی مثل تلک الحالهٔ، و أنه کان ثانی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الغار، و فی العلم

لقوله: ما صبّ شیء فی صدری إلّا و صببته فی صدر أبی بکر» [... ۱].

فردّ علیه العلّامهٔ نور اللّه التستری فی (کشف العوار فی تفسیر آیهٔ الغار) بقوله: «و أما ما ذکره من انضمام کون ثانی اثنین فی العلم، ثم الاستدلال علیه

بقول: ما صبّ فی صدری إلّا صببته فی صدر أبی بکر

، فمن فضول الکلام و لا تعلّق له بالاستدلال من الآیة علی أفضلیة أبی بکر، علی أنّ الشیخ الفاضل خاتم محدثی الشافعیة مجد الدین الفیروزآبادی- صاحب القاموس فی اللغة- قد ذکر فی خاتمة کتابه المشهور الموسوم بسفر السعادة: إنّ هذا الحدیث و غیره مما روی فی شأن أبی بکر من أشهر الموضوعات و المفتریات المعلوم بطلانها ببداهة العقل إلخ».

فقال محمد فاخر الإله‌آبادی فی کتابه (درّة التحقیق فی نصرة الصدّیق) فی ردّه علی القاضی التستری مع الإشارة إلی کلام النیسابوری.

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۱۰/ ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۰

«و أمّا خامسا: فلأن الحدیث الذی أتی به دلیلا علی الثانویّة فی العلم فنحن أیضا بحمد اللّه تعالی نعرفه من الموضوعات، صرّح به غیر واحد من الجهابذة الثقات، وددت أنّ العلامة المستدل به لم یحتج به، و أسقط هذه الثانویة من نضد الکلام، لضعف الاحتجاج و إیهامه سوء الأدب، هل یکون أحد ثانیا لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی العلم نبیّا کان أو ولیّا؟ هذا دأب من لا خلاق له من الدین، و لا یعرف مقام سید المرسلین صلّی اللّه علیه و سلّم، کما یذکره الشیعة فی فضائل أئمة أهل البیت سلام اللّه علیهم، عفا اللّه تعالی عنا و عن العلامة و عن سائر من اجترأ مثل جرأته، فاللّه تعالی و رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم و الصدّیق و الأئمة- رضی اللّه تعالی عنهم- برآء عن أمثال هذه الإطراءات، و للّه در الامام الهمام- رحمه اللّه تعالی- حیث لم یذکر هذه الثانویة، کما یظهر من عبارة التفسیر الکبیر، و مرّ سابقا».

أقول: و هذا الکلام یدل علی بطلان الحدیث المزعوم من جهات عدیدة لا تخفی، و أمّا ما شنّع به بزعمه علی الشّیعة فهو منبعث من عدم معرفته بمراتب أئمة أهل البیت و منازلهم السّامیة من جهة، و من عدم وقوفه علی الأحادیث الصحیحة الواردة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حقهم فی هذا الباب من جهة أخری، و قد تقدّم منا ذکر شطر منها فی مؤیّدات حدیث مدینة العلم فلیراجع.

ترجمة الإله‌آبادی ... ص: ۲۱۰

و الإله‌آبادی من کبار محدّثی أهل السّنة، فی الهند. ترجم له و بالغ فی الثناء علیه: الصدیق حسن خان فی (إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۱

۱۱- رأی الشوکانی ... ص: ۲۱۱

و قال قاضی القضاة الشوکانی فی (الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة): «حدیث: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر، ذکره صاحب الخلاصة

و قال: موضوع».

۱۲- بطلانه من کلام الدهلوی ... ص: ۲۱۱

و یثبت بطلان هـذا الکلام المنسوب إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کذبا و افتراء من کلام (الدهلوی) نفسه. فقد ذکر فی (التحفة) أنّ کلّ حدیث لا سند له لا یصغی إلیه، و قد تقدّم نصّ ابن الجوزی علی أنّه من الأحادیث التی لا أثر لها لا فی الصحیح و لا فی الموضوع، فمن العجیب- اذن- احتجاج (الدهلوی) بهذا الکلام المزعوم.

خلاصة و نقاط ... ص: ۲۱۱

فتلخّص ممّا تقدّم أمور:

الأوّل: إنّه لیس لأهل السّنة دلیل یحتجّون به علی اتّصاف أبی بکر بالعلم، لا من الصحاح و لا من الموضوعات، و إلّا لم یحتجّوا بمثل هذا الکلام من خرافات العوام و هفوات الجهّال...

الثانی: لقـد علم من کلام ابن الجوزی أنّ هـذا الکلام من أخسّ الموضوعات و أرذل المفتریات، و لم نجد أحدا من جهابذة الحدیث خالفه فی هـذا الحکم، فکیف أعرض (الـدهلوی) عن کلامه المقبول لـدی الجمیع فاسـتند إلی تجاسـره فی القـدح فی حـدیث مدینة العلم مع ردّ کبار الحفاظ علیه؟ إن هذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۲

عجیب!! و من هنا یظهر مجانبة (الدهلوی) للانصاف و سلوکه طریق الغیّ و الاعتساف...

الثـالث: لقـد علم من کلاـم الفیروزابادی أنّه من الموضوعات و المفتریات المعلوم بطلانها ببداهـة العقل ... فما ظنّک ب (الـدهلوی) الّذی یحتجّ به...؟!!

الرّابع: لقد علم من کلام ابن القیّم أنّ هذا الکلام ممّا وضعه جهلة المنتسبین إلی السّنة...

و منه یعلم أنّ (الـدهلوی) قـد اقتفی أثر الجهلـة باحتجاجه بهـذا الکلام، فعدّه حینئذ فی زمرة العلماء و نظمه فی سـلک المحدثین ظلم قبیح.

الخـامس: لقـد علم من کلاـم ابن الجوزی أنّ هـذا الکلاـم ممّـا صـدر من العوام و سـمع منهم، و أنّه لا أثر له لا فی الصـحیح و لا فی الموضوع ... و بذلک یعرف شأن (الدهلوی...)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۳

دحض المعارضة ب «لو کان بعدی نبی لکان عمر ...» ص: ۲۱۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۵

قوله: «و مثل: لو کان بعدی نبی لکان عمر».

أقول:

إن هذا باطل، و المعارضة به ساقطة لوجوه:

۱- کفر عمر سابقا ... ص: ۲۱۵

لا خلاف بین المسـلمین فی أنّ عمر بن الخطاب کان قـد أمضـی شـطرا کبیرا من عمره فی الشـرک و عبادة الأوثان، و هـذا الأمر ثبت

بالتواتر و لا يحتاج إلى الاستدلال و البرهان، و لا يسع أحدا- و لو كان فى غاية العصبيّة و العناد- جحده، فمن المستحيل صدور هذا الكلام- الدال على استحقاق عمر للنبوّة- من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لأنّه يخالف الإجماع القائم بين المسلمين على أنّ الكفر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۱۶

مانع عن النّبوة، و المسبوق بالكفر لا يكون نبيا.

و أمّا دلالته على استحقاقه النبوّة فواضحة جدا، و ظاهرة من كلمات القوم و يشهد بذلك:

أوّلا: أنّهم أوردوا هذا الكلام فى باب فضائل عمر بن الخطّاب...

و ثانيا: أن الطيبيّ زعم بلوغ عمر درجة الأنبياء فى الإلهام، ثمّ ذكر أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كأنّه تردّد فى أنه هل هو نبى أم لا!! ثم ذكر هذا الحديث المزعوم تأييدا لكلامه، و هذا نصّه كما

جاء فى (المرقاة) بشرح حديث أبى هريرة: «لقد كان فيما قبلكم من الأمم محدّثون فإن يك من أمتى أحد فإنّه عمر».

قال:

«قال الطيبى: هذا الشرط من باب قول الأجير: إن كنت عملت لك فوفّنى حقّى، و هو عالم بذلك، و لكنّه يخيّل من كلامه أن تفريطك فى الخروج عن الحق فعل من له شك فى الاستحقاق مع وضوحه، و المراد بالمحدّث: الملهم المبالغ فيه الذى انتهى إلى درجة الأنبياء فى الإلهام، فالمعنى: لقد كان فيما قبلكم من الأمم أنبياء يلهمون من قبل الملأ الأعلى، فإن يك فى أمتى أحد هذا شأنه فهو عمر، جعله لانقطاع قرينه و تفوّقه على أقرانه فى هذا، كأنّه تردّد فى أنه هل هو نبى أم لا، فاستعمل إن، و يؤيّده ما ورد فى الفصل الثانى:

لو كان بعدى نبى لكان عمر بن الخطّاب

، ف «لو» فى الحديث بمنزلة «إن» على سبيل الفرض و التقدير، كما فى قول عمر رضى اللّه عنه: نعم العبد صهيب لو لم يخف اللّه لم يعصه» [۱].

و ثالثا: لقد ذكر الشيخ أحمد السرهندى المجدّد فى مكاتيبه [۲]: انّ الشيخين

---

[۱] المرقاة فى شرح المشكاة: ۵/ ۵۳۱- ۵۳۲.

[۲] المكتوب رقم: ۲۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۱۷

يعدّان فى الأنبياء، و هما محفوفان بفضائل الأنبياء. ثمّ احتجّ لذلك بهذا الكلام الباطل.

و رابعا: قال الشيخ عبد الحق الدهلوى فى (اللمعات فى شرح المشكاة) بشرحه: «قوله: لكان عمر بن الخطاب. لعلّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال ذلك لأجل كون عمر ملهما محدّثا، يلقى الملك فى روعه الحق، و له مناسبة بعالم الوحى و النبوة. و اللّه أعلم».

و خامسا: قال الشيخ ولى اللّه الدهلوى: «النوع التاسع و الثلاثون: لو كان بعده صلّى اللّه عليه و سلّم نبى لكان عمر،

فقد روى عن عقبة بن عامر أنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لو كان بعدى نبى لكان عمر بن الخطاب.

أخرجه الترمذى» [۱].

۲- عمر غير معصوم ... ص: ۲۱۷

اتفق المسلمون على أنّ عمر لم يكن معصوما. و الشواهد على هذا من كلامه هو و غيره كثيرة جدا، و من لم يكن معصوما فلا يجوز

أن یکون نبیّا البتّهٔ، فالکلام المحتجّ به- الدالّ علی جواز نبوّهٔ عمر لو کان بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نبیّ- باطل.

۳- استلزامه أفضلیّهٔ عمر من أبی بکر ... ص: ۲۱۷

ثمّ إنّ هذا الکلام یستلزم أن یکون عمر أفضل من أبی بکر، و لکنهم أجمعوا علی أنّ الأفضل منهما هو أبو بکر، فهذا دلیل آخر علی بطلان هذا الحدیث

---

[۱] قرهٔ العینین: ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۸

المزعوم.

و من الغریب ذکر بعضهم إیّاه فی الأدلّهٔ الدالّهٔ علی أنّ الأفضلیهٔ بترتیب الخلافهٔ، قال التفتازانی فی (تهذیب الکلام): «و الأفضلیهٔ بترتیب الخلافهٔ، أما إجمالاً فلأنّ اتّفاق أکثر العلماء علی ذلک یشعر بوجود دلیل لهم علیه. و أمّا تفصیلا فلقوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی و هو أبو بکر.

و لقوله علیه السلام: و اللّه ما طلعت الشمس و لا غربت بعد النبیّین و المرسلین علی أحد أفضل من أبی بکر

. و

قوله: خیر أمّتی أبو بکر ثم عمر.

و

قال: لو کان بعدی نبی لکان عمر

. و

قال: عثمان أخی و رفیقی فی الجنهٔ».

لکنّ الملّا یعقوب اللّاهوری- نبّه إلی خطأ هذا الاستدلال فقال فی (شرح التهذیب): «و

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: خیر أمتی أبو بکر ثم عمر

. و

قال علیه السلام: لو کان بعدی نبی لکان عمر.

لا شکّ أنّ هذا و ما بعده یدل علی فضل من ورد فی فضله، و أما علی الوجه الذی یدّعیه أهل الحق ففی ثباته له نوع تردّد، و لو قرّرنا هذا الدلیل بأنّه لو کان بعده علیه السلام نبی لکان هو خیرا من غیره و أنّ عمر وحده صالح لنیل النبوهٔ علی تقدیر عدم ختمها، یلزم أن یکون عمر أفضل من أبی بکر، و التخصیص یخلّ بالتنصیص».

۴- بطلانه ببداههٔ العقل ... ص: ۲۱۸

إنّ هذا الحدیث المزعوم من الموضوعات المعلوم بطلانها ببداههٔ العقل، کسائر ما روی فی شأن أبی بکر و عمر، و قد أورد الفیروزآبادی بعضها- و قد تقدّم نصّ کلامه-. بل إنّه أعظم و أطمّ من تلک کما هو واضح.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۹

۵- ضعف أسانیده ... ص: ۲۱۹

اشارة

و هو- بالإضافة الی ما تقدّم- ضعیف سندا، و لنوضّح ذلک فیما یلی:

إنهم یروونه- فی الأکثر- من حدیث «عقبة بن عامر» و مداره علی «مشرح ابن هاعان».

قال الترمذی: «حدثنا سلمة بن شبیب، نا المقری، عن حیاة بن شریح، عن بکر بن عمرو، عن مشرح بن هاعان، عن عقبة بن عامر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو کان نبی بعدی لکان عمر بن الخطّاب

.هذا حدیث غریب لا نعرفه إلّا من حدیث مشرح بن هاعان» [۱].

ضعف مشرح بن هاعان ... ص: ۲۱۹

فنقول: إنّ «مشرح بن هاعان» من ضعفاء المحدّثین، ذکره ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین) قائلا: «مشرح بن هاعان المغافری المصری لا یحتج به».

و قال بعد القدح. فیه و هو الحدیث الثانی من فضائل عمر:

«قال ابن حبان: انقلبت علی مشرح صحائفه فبطل الاحتجاج به» [۲].

و قال الذهبی:

«د ت ق: مشرح بن هاعان المصری، عن عقبة بن عامر، صدوق، لیّنه ابن حبان، و قال عثمان بن سعید عن ابن معین ثقة، و قال ابن حبان: یکنی أبا مصعب، یروی عن عقبة مناکیر لا یتابع علیها. روی عنه اللیث و ابن لهیعة.

---

[۱] صحیح الترمذی: ۵/ ۶۱۹.

[۲] الموضوعات: ۱/ ۳۲۱.

فالصواب ترک ما انفرد به. و ذکره العقیلی فما زاد فی ترجمته من أن: قیل: إنه جاء مع الحجاج إلی مکة و نصب المنجنیق علی الکعبة» [۱].

و فی (حسن المحاضرة) بترجمته: «قال ابن حبان: یروی عن عقبة مناکیر لا یتابع علیها» [۲].

فظهر ضعف الرجل و سقوط حدیثه فقد أورده ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین) و العقیلی فی (الضعفاء) و قال ابن الجوزی: «لا یحتج به»، و قال ابن حبّان: «انقلبت علیه صحائفه فبطل الاحتجاج به».

و لأنّه جاء مع الحجاج إلی مکة و نصب المنجنیق علی الکعبة، و أیّ قدح أعلی من هذا؟ و هل یجوز الاحتجاج بحدیث من هذا حاله و فعله؟

و من هنا یظهر أیضا سقوط توثیق ابن معین- علی فرض ثبوته- له، علی أنّ الجرح المفسّر سببه مقدّم علی التعدیل کما تقرّر فی محلّه، و کأنّ الذهبی استصغر هذه الطامّة من الرّجل فقال: صدوق...!!

و یزید سقوط الحدیث وضوحا قول ابن حبان: «یروی عن عقبة مناکیر لا یتابع علیها». و قد علمت أنّ هذا الحدیث منها، و قوله أیضا: «فالصواب ترک ما انفرد به» و قد علمت من کلام الترمذی انفراده به...

ضعف بکر بن عمرو ... ص: ۲۲۰

ثم إن راویه عن مشرح هو: «بکر بن عمرو المغافری» و هو أیضا مطعون فیه، قال ابن حجر: «قال الحاکم: سألت الدار قطنی عنه فقال: ینظر فی أمره» [۳]

---

[۱] میزان الاعتدال: ۴/ ۱۱۷.

[۲] حسن المحاضرة: ۱/ ۲۷۰.

[۳] تهذیب التهذیب: ۱/ ۴۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۱

و قال الذهبی: «قال أبو عبد اللّه الحاکم: ینظر فی أمره» [۱] و فی (تهذیب التهذیب) «قال ابن القطّان: لا نعلم عدالته» [۲].

و من هنا فقد ذکره ابن حجر العسقلانی فی مقدمة (فتح الباری) فی سیاق أسماء من طعن فیه من رجال البخاری. [۳].

الحدیث من طریق آخر ... ص: ۲۲۱

و رواه الطّبرانی فی (المعجم الصّغیر) من روایة «عصمة بن مالک» لکنّ إسناده ضعیف کذلک، قال المناوی: «لو کان بعدی نبی لکان عمر بن الخطاب.

أخبر عمّا لم یکن لو کان کیف یکون، و فیه إبانة عن فضل ما جعله اللّه لعمر من أوصاف الأنبیاء و خلال المرسلین، حم ت ک عن عقبة بن عامر الجهنی طب عن عصمة بن مالک و إسناده ضعیف» [۴].

و قال بعد قول السیوطی: «طب عن عصمة بن مالک» قال: «قال البیهقی: و فیه: الفضل بن مختار، و هو ضعیف» [۵].

ضعف الفضل بن المختار ... ص: ۲۲۱

أقول: و لنذکر بعض کلماتهم فی ضعف هذا الرجل:

قال ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین): «الفضل بن المختار أبو سهل

---

[۱] میزان الاعتدال: ۱/ ۳۴۷.

[۲] تهذیب التهذیب: ۱/ ۴۸۶.

[۳] هدی الساری ۳۹۱.

[۴] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر: ۲/ ۳۱۰.

[۵] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر: ۵/ ۳۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۲

البصری. منکر الحدیث. و قال ابو حاتم الرازی: یحدث بالأباطیل، سمع محمد ابن مسلم الطائفی، و أبان بن أبی عیّاش. روی عنه

إبراهيم بن مخلّد، و سعيد بن عفير».

و في (ميزان الاعتدال): «الفضل بن المختار أبو سهل البصرى، عن ابن أبى ذئب و غيره، قال أبو حاتم: أحاديثه منكرة يحدّث بالأباطيل. و قال الأزدى:

منكر الحديث جدّا، و قال ابن عدى: أحاديثه منكرة عامّتها لا يتابع عليها» ثم روى عنه أحاديث فقال: «فهذه أباطيل و عجائب» [۱].

و في (المغنى في الضعفاء): «الفضل بن المختار أبو سهل عن ابن أبى ذئب، مجهول، قال أبو حاتم: و يحدّث بأباطيل» [۲].

و في (لسان الميزان): «و قال العقيلي يحدّث عن محمد بن مسلم الطّائفي، و هو منكر الحديث» [... ۳].

و قال السّيوطى في (ذيل اللآلى المصنوعة): «ابن عدى: حدثنا الحسين بن عبد الغفار الأزدى، حدثنا سعيد بن كثير بن عفير، حدثنا الفضل بن المختار، عن أبان، عن أنس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لأبى بكر: يا أبا بكر ما أطيب مالك، منه بلال مؤذّنى و ناقتى التى هاجرت عليها، و زوجتنى ابنتك، و واسيتنى بنفسك و مالك، كأنى أنظر إليك على باب الجنّة تشفع لأمتى. أورده ابن الجوزى في الواهيات، و قال: أبان متروك، و الفضل بن المختار قال أبو حاتم الرازى: يحدّث بالأباطيل، و أورده صاحب الميزان في ترجمة الفضل

و قال: هذا باطل».

---

[۱] ميزان الاعتدال: ۳/ ۳۵۸.

[۲] المغنى في الضعفاء: ۲/ ۵۱۳.

[۳] لسان الميزان: ۴/ ۴۴۹.

نفحات الأزهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۳

الحديث بلفظ آخر ... ص"۲۲۳

و جاء بعض الوضّاعين

فنسب إلى النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال لعمر بن الخطاب: «لو كان بعدى نبى لكنته».

لكنّ المحققّين النقاد من أهل السّنة كالخطيب البغدادى و ابن عساكر أنكروه،

فقد قال المتقى: «عن ابن عمر: قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لعمر بن الخطاب: لو كان بعدى نبى لكنته.

خط و قال: منكر، كر» [۱].

و قال: «لو كان بعدى نبى لكنته قاله لعمر. الخطيب في رواة مالك، و ابن عساكر عن ابن عمر

و قال: منكر» [۲].

بل لقد أورده ابن الجوزى في (الموضوعات...)

قال البدخشاني في (تحفة المحبين): «لو كان بعدى نبى لكنته. قاله لعمر. خط في رواة مالك، عس و قال:

منكر، كلاهما عن ابن عمر، و أورده ابن الجوزى في الموضوعات»

الغرض من وضع هذا الحديث ... ص: ۲۲۳

ثمّ إنّ الغرض من هذا الافتراء و التزویر هو مقابلهٔ

الحدیث المتواتر الوارد فی حق أمیر المؤمنین علیه السلام: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی»

إذ فیه إیماء لطیف إلی أنّه لو کان بعده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نبی لکان علی علیه السلام، و قد اعترف علماء أهل السنهٔ بهذا المعنی، کما لا یخفی علی من لاحظ (المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ).

---

[۱] کنز العمال: ۱۴/ ۲۴۴.

[۲] کنز العمال: ۱۲/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۴

بل لقد صرّح النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بهذا فی بعض طرق حدیث المنزلهٔ...

قال العلامهٔ ابن شهرآشوب: «و فی روایات کثیرهٔ: إلّا أنه لا- نبی بعدی و لو کان لکنته. رواه الخطیب فی التاریخ، و عبد الملک العکبری فی الفضائل، و أبو بکر بن مالک، و ابن الثلاج، و علی بن الجعد، فی أحادیثهم، و ابن فیاض فی شرح الأخبار عن عمّار بن مالک، عن سعید بن خالد، عن أبیه» [۱].

و قال السیوطی فی (بغیهٔ الوعاهٔ) فی «باب فی أحادیث منتقاهٔ من الطبقات الکبری، عنّ لنا أن نختم بها هذا المختصر، لیکون المسک ختامه و الکلم الطیب تمامه» بعد أحادیث رواها بسنده عن الخطیب:

«و به إلیه: أنبأنا أبو القاسم الأزهری، حدثنا المعافی بن زکریا، حدثنا ابن أبی الأزهر، حدثنا أبو کریب محمد بن العلا، حدثنا محمد بن إسماعیل بن صبیح، حدثنا أبو أویس، حدثنا محمد بن المنکدر، حدثنا جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی و لو کان لکنته» [۲].

بل إنّ هناک أحادیث أخری من فضائله تدل علی هذا المعنی،

ففی کتاب (المودّهٔ فی القربی للهمدانی): «عن أنس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه اصطفانی علی الأنبیاء و اختار لی وصیّا و خیرت ابن عمی وصیّی، و شدّ به عضدی کما شدّ عضد موسی بأخیه هارون، و هو خلیفتی و وزیری، و لو کان بعدی النبوهٔ لکان نبیا».

و یؤیّده أخبار أخری، منها

ما رواه النطنزی فی (الخصائص العلویهٔ) بقوله:

«أخبرنی أبو علی الحداد قال: حدّثنی أبو نعیم الأصفهانی بإسناده عن الأشج قال: سمعت علی بن أبی طالب یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

---

[۱] مناقب آل أبی طالب: ۳/ ۶.

[۲] بغیهٔ الوعاهٔ: ۴۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۵

یقول: یا علی إنّ اسمک فی دیوان الأنبیاء الذین لم یوح إلیهم».

تقلیب الحدیث الموضوع ... ص: ۲۲۵

و الجدير بالذكر أن بعض مهرة الوضع قلب متن ذاك الحديث الموضوع فذكره بلفظ «لو لم أبعث فيكم لبعث عمر» فقد جاء في (ميزان الاعتدال) ما نصه:

«رشدين بن سعد المهرى المصرى، عن زهرة بن معبد، و يونس بن يزيد و عنه:

قتيبة، و أبو كريب، و عيسى بن مثرود، و خلق. قال أحمد: لا ـ يبالى عمّن روى، و ليس به بأس فى الرقاق و قال: أرجو أنه صالح الحديث. و قال ابن معين: ليس بشىء، و قال أبو زرعهٔ: ضعيف، و قال الجوزجانى: عنده مناكير كثيرة. قلت:

كان صالحا عابدا سيّئ الحفظ غير معتمد. مات سنهٔ ۱۸۸. و قال أبو يوسف الرقى: إذا سمعت بقيّهٔ يقول ثنا أبو الحجاج المهرى فاعلم أنّه رشدين بن سعد، و عن قتيبهٔ قال: ما وضع فى يد رشدين شىء إلّا و قرأه، و قال س: متروك.

عمرو الناقد، ثنا عبد اللّه بن سليمان الرقى، ثنا رشدين، عن عقيل، عن الزهرى، عن أبى سلمهٔ، عن أبى هريرهٔ مرفوعا: لكلّ شىء قمامهٔ و قمامهٔ المسجد لا و اللّه و بلى و اللّه.

رشدين، عن ريان بن قائد، عن سهل بن معاذ، عن أبيه مرفوعا: الذى يتخطّى رقاب الناس يوم الجمعهٔ يتّخذ جسرا إلى جهنم.

أحمد بن الحجاج القهستانى، ثنا ابن المبارك، ثنا رشدين بن سعد، عن عمرو بن الحرث، عن أبى السمج، عن أبى الهيثم، عن أبى سعيد: لعن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الفاعل و المفعول به و قال: أنا منهم برىء.

ابن أبى السرى العسقلانى، ثنا رشدين، ثنا ابن لهيعهٔ، عن مشرح بن هاعان، عن عقبهٔ بن عامر مرفوعا: لو لم أبعث فيكم لبعث عمر نبيا. قال ابن

عدى: قلّب رشدين متنه، إنما متنه لو كان بعدى نبى لكان عمر» [۱]

أورده ابن الجوزى فى الموضوعات ... ص: ۲۲۶

بل لقد أورده ابن الجوزى فى (الموضوعات) ضمن الأحاديث الموضوعهٔ فى فضل عمر قائلا:

«الحديث الثانى: أنبأنا إسماعيل بن أحمد قال: أنبأنا ابن مسعدهٔ قال: أنبأ حمزهٔ قال: أنبأ ابن عدى قال: ثنا على بن الحسن بن قديد قال: ثنا زكريا ابن يحيى الوقار قال: ثنا بشر بن بكر، عن أبى بكر بن عبد اللّه بن أبى مريم، عن ضمرهٔ بن حبيب، عن عصيف بن الحارث، عن بلال بن رباح قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و سلّم: لو لم أبعث فيكم لبعث عمر.

قال ابن عدى: و ثنا عمر بن الحسن بن نصر الحلبى قال: ثنا مصعب بن سعد أبو خيثمهٔ قال: ثنا عبد اللّه بن واقد قال: حدّثنا حيوهٔ بن شريح، عن بكر ابن عمرو، عن مشرح بن هاعان، عن عقبهٔ بن عامر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و سلّم: لو لم أبعث فيكم لبعث عمر.

قال المصنف: هذان حديثان لا ـ يصحّان عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و سلّم. أمّا الأوّل: فإن زكريا بن يحيى كان من الكذّابين الكبار، قال ابن عدى: كان يضع الحديث. و أمّا الثّانى: فقال أحمد و يحيى: عبد اللّه بن واقد ليس بشىء. و قال النسائى: متروك الحديث، و قال ابن حبّان: انقلبت على مشرح صحائفه فبطل الاحتجاج به» [۲].

---

[۱] ميزان الاعتدال: ۲/ ۴۹.

[۲] الموضوعات: ۱/ ۳۲۰.

دفاع السّیوطی ... ص: ۲۲۷

و من الصنائع المستفظعة: کلام السّیوطی فی تعقیب کلام ابن الجوزی و الدفاع عن هذا الحدیث الباطل و الکذب الواضح، إذ قال: «ابن عدی، ثنا علی بن الحسین بن قدیر، ثنا زکریا بن یحیی الوقار، ثنا بشر بن بکر، عن أبی بکر بن عبد اللّه بن أبی مریم الغسّانی، عن ضمرة، عن عصیف بن الحارث، عن بلال ابن رباح مرفوعا: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر.

و قال: ثنا عمر بن الحسن بن نصر الحلبی، ثنا معصب بن سعد أبو حنیفة، ثنا عبد اللّه بن واقد، ثنا حیاة بن شریح، عن بکر بن عمرو، عن مشرح ابن هاعان، عن عقبة بن عامر مرفوعا: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر. لا یصح.

زکریا کذّاب یضع، و ابن واقد متروک، و مشرح لا یحتج به.

قلت: زکریا ذکره ابن حبان فی الثقات، و ابن واقد هو أبو قتادة الحرانی وثّقه ابن معین و أحمد و غیرهما، و مشرح ثقة صدوق، روی له أبو داود و الترمذی و ابن ماجة.

و قال أبو العباس الزوزنی فی کتاب شجرة العقل: ثنا علی بن الحسین بالرقة، ثنا أبو عبد اللّه محمد بن عتبة المعروف بالرملی، ثنا الحسین بن الفضل الواسطی، ثنا عبد اللّه بن واقد، عن صفوان بن عمرو، عن راشد بن سعد، عن عبد اللّه بن جبیر الحضرمی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعمر: لو لم أبعث لبعثت.

و قد ورد من حدیث أبی بکر و أبی هریرة.

قال الدیلمی: أنا أبی، أنا عبد الملک بن عبد الغفار، أنا عبد اللّه بن عیسی بن هارون، عطاء بن میسرة الخراسانی، عن أبی هریرة رفعه: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر، أیّد اللّه عمر بملکین یوفّقانه و یسدّدانه، فإذا أخطأ صرفاه حتی یکون صوابا

. قال الدیلمی:

تابعه راشد بن سعد، عن المقدام بن معدی کرب، عن أبی بکر الصدیق. و اللّه

أعلم» [۱].

الرّد علی دفاع السّیوطی ... ص: ۲۲۸

و دفاع السّیوطی عن هذا الحدیث المصنوع الموضوع مردود و ذلک:

أوّلا: لأنّ السّیوطی قد حرّف کلام ابن الجوزی، فقد جاء فی کلامه فی جرح (زکریّا بن یحیی) قوله: «کان من الکذابین الکبار» لکنّ السّیوطی ذکر بدل هذه الجملة کلمة «کذّاب».

کما ذکر ابن الجوزی عن أحمد و یحیی قولهما فی (عبد اللّه بن واقد): «لیس بشیء». لکنّ السّیوطی أسقط ذلک من عبارة ابن الجوزی تمهیدا لزعمه بعد ذلک «وثّقه ابن معین و أحمد».

و أیضا، جاء فی کلام ابن الجوزی عن ابن حبان «انقلبت علی مشرح صحائفه فبطل الاحتجاج به» لکنّ السّیوطی حوّرها إلی کلمة «لا یحتج به».

إلی غیر ذلک من الدقائق التی لا تخفی علی أهل النظر...

و ثانیا: لأنّ قوله فی حق (زکریا بن یحیی): «ذکره ابن حبان فی الثقات» لو سلّم فهو معارض بطعن و جرح جماعة من الأئمة، قال

الـذهبی: «زکریا بن یحیی المصری، أبو یحیی الوقار، عن ابن وهب فمن بعده، قال ابن عدی: یضع الحدیث، کذّبه صالح جزرة، قال صالح: ثنا زکریا الوقار و کان من الکذّابین الکبار، و قال ابن یونس: کان فقیها صاحب حلقة، عاش ثمانین سنة، و قیل کان من الصلحاء العباد الفقهاء نزح عن مصر أیام محنة القرآن إلی طرابلس المغرب، ضعّفه ابن یونس و غیره» [۲].

---

[۱] اللئالی المصنوعة: ۱/ ۳۰۲.

[۲] میزان الاعتدال: ۲/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۹

و قال (المغنی فی الضعفاء): «زکریا بن یحیی الوقار عن ابن وهب، و کان احد الفقهاء اتّهم بالکذب» [۱].

بل لقد ضعّفه السّیوطی نفسه و نقل کلمات الأعلام فی ذلک، فقد جاء فی کتاب الأنبیاء و القدماء من (ذیل اللآلی المصنوعة) بعد حدیث: «قلت: زکریا الوقار، قال ابن عدی: یضع الحدیث. و قال صالح جزرة: کان من الکذّابین الکبار. و قال ابن حبان: أخطأ فی هذا الحدیث. و قال العقیلی: حدّث عن ابن وهب حدیثا باطلا».

و ثالثا: لأنّ ما ذکره لتوثیق «ابن واقد» مردود بما تقدّم فی کلام ابن الجوزی عن احمد و یحیی من أنّه «لیس بشیء» و عن النسائی: «متروک الحدیث». لکنّ السّیوطی أسقط من کلام ابن الجوزی قدح أحمد و یحیی، و لم ینسب قدح النسائی إلیه بل قال: «متروک» من دون ما نسبة إلی قائل ... و هل هذا إلّا تخدیع شنیع؟!.

و لو کان السیوطی بصدد التحقیق فی المسألة لکان مقتضی القاعدة عدم تحریف کلام ابن الجوزی، و ذکر نصه بتمامه ثم التحقیق فی ثبوت قدح أحمد و یحیی، فإمّا یذعن بذلک و إما یبطله و یثبت توثیقهما الرجل ببرهان مبین، أو یرجّح التوثیق علی الجرح- لو ثبت کلا الطرفین- بدلیل ...

لکنّه سلک غیر سبیل المحقّقین و ارتکب ما لا یجوز ...

و التحقیق: إنّه لو ثبت توثیق أحمد و یحیی «لابن واقد» لعارضه جرحهما إیّاه- بنقل ابن الجوزی- و تکون النتیجة سقوطهما معا، و بقاء جرح النسائی بلا معارض، و هو کاف لضعف الرجل. فکیف و قد وافقه علی ذلک جماعة، کأبی زرعة، و أبی حاتم، و البخاری، و ابن سعد، و صالح جزرة، و الحربی، و ابن عدی، و الدار قطنی، و أبی داود، و أبی نعیم، و غیرهم؟!. بل لو فرض ثبوت توثیق

---

[۱] المغنی: ۱/ ۲۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳۰

أحمد و یحیی لم یلتفت إلیه مع ذلک ... قال الذهبی: «ق: عبد اللّه بن واقد، أبو قتادة الحرانی، مات سنة عشر و مائتین. قال البخاری: سکتوا عنه، و قال أیضا:

ترکوه، و قال أبو زرعة و الدار قطنی: ضعیف، و قال أبو حاتم: ذهب حدیثه، و روی عبد اللّه بن أحمد عن ابن معین: لیس بشیء، و روی الدولابی عن عباس عن یحیی: لیس بشیء، و قال أیضا: لیس به بأس، کثیر الغلط.

ابن عدی، ثنا ابن حوصا، ثنا عباس بن محمد عن ابن معین: أبو قتادة الحرانی ثقة. و قال عبد اللّه بن أحمد: قلت لأبی: إن یعقوب بن إسماعیل بن صبیح ذکر أن أبا قتادة الحرانی کان یکذب، فعظم ذلک عنده جدّا و قال: هؤلاء أهل حران یحملون علیه، کان أبو قتادة یتحرّی الصّدق، و لقد رأیته یشبه أصحاب الحدیث، و قال أحمد فی موضع آخر: ما به بأس، رجل صالح یشبه أهل النسک و ربّما أخطأ و قال الجوزجانی: متروک.

و قال یحیی بن بکیر: قدم ابو قتادة علی اللیث و علیه جبّة صوف و هو یکتب فی کتف قد وضع صوفة فی قشر جوزة فکتب منها، فلمّا

ذهب إلى منزله بعث إليه سبعين دينارا فردّها.

و قال ابن حبان: كان أبو قتادة من عبّاد الجزيرة فغفل عن الإتقان، فوقعت المناكير فى أخباره، فلا يجوز أن يحتجّ بخبره» [۱].

و قال ابن حجر: «قال الميمونى عن أحمد: ثقة إلّا أنّه كان ربما أخطأ، و كان من أهل الخير يشبه النسّاك، و كان له ذكاء، و قال عبد اللّه عن أبيه نحو ذلك، و زاد: فقيل له: إن قومه يتكلّمون فيه، قال: لم يكن به بأس، فقلت: إنهم يقولون: لم يكن يفصل بين سفيان و يحيى بن أبى أنيسة، قال: لعلّه اختلط، أما هو فكان ذكيا، فقلت: إن يعقوب بن إسحاق بن صبيح ذكر أنه كان يكذب، فعظم ذلك عنده جدّا و قال: كان أبو قتادة يتحرى الصّدق و أثنى عليه قال: قد رأيته

---

[۱] ميزان الاعتدال: ۲/ ۵۱۷.

يشبه أصحاب الحديث، و أظنّه كان يدلّس، و لعله كبر فاختلط.

قال عبد اللّه بن أحمد: و قال يحيى بن معين: ليس بشيء، و قال الدورى عن يحيى: ثقة، و قال ابن أبى حاتم: سألت أبا زرعة عنه فقلت: ضعيف الحديث؟ قال: نعم لا- يحدّث عنه. قال: و سألت أبى عنه، فقال: تكلّموا فيه، منكر الحديث و ذهب حديثه، و قال البخارى: تركوه منكر الحديث و قال فى موضع آخر: سكتوا عنه، و قال النسائى: ليس بثقة، و قال الجوزجانى: متروك الحديث.

قال البخارى مات سنة ۲۰۷. و قال أبو عروبة الحرانى: ذكر أصحابنا أنه مات سنة ۲۱۰.

قلت: و قال ابن سعد: كان لأبى قتادة فضل و عبادة و لم يكن فى الحديث بذاك، و قال البزار: لم يكن بالحافظ، و كان عفيفا متفقّها بقول أبى حنيفة، و كان يغلط و لا- يرجع إلى الصواب. و قال ابن حبان: كان من عبّاد الجزيرة فغفل عن الإتقان و حدّث عن الوهم فوقع المناكير فى حديثه، فلا يجوز الاحتجاج بخبره.

و قال صالح جزرة: ضعيف مهين. و قال الحربى: غيره أوثق منه- و هذه العبارة يقولها الحربى فى الذى يكون شديد الضعف- و قال أبو عروبة: كان يتكّل على حفظه فيغلط، و قال ابن عدى: ليس هو عندى ممّن يتعمّد الكذب، إنما يخطئ، و قال أبو داود: أهل حرّان يضعّفونه و أحمد ثنا عنه. و قال: إنما كان يؤتى من لسانه، و قال الحاكم أبو أحمد: حديثه ليس بقائم، و قال أبو نعيم الاصبهانى: روى عن هاشم و ابن جريح منكرات» [۱].

و أمّا دعوى السيوطى توثيق «غيرهما» - أى غير أحمد و يحيى- «لابن واقد» فلم نجد فى كتب الرجال ما يدلّ عليها، و على المدّعى إثبات ذلك ... نعم ذكروا القدح فيه عن جماعة من الأساطين بالاضافة إلى أحمد و يحيى، كما علم من عبارات (الميزان) و (تهذيب التهذيب) و كذا فى غيرهما من الكتب ... ففى

---

[۱] تهذيب التهذيب: ۶/ ۶۶.

(الضعفاء المتروكين لابن الجوزى): «عبد اللّه بن واقد أبو قتادة الحرانى مشهور بالحديث و الزهد. قال أبو حاتم: ذهب حديثه. و قال الدار قطنى و غيره: ضعيف.

و أما أحمد فقال: ما به بأس و ربما أخطأ، و قال البخارى: تركوه».

و فى (تقريب التهذيب): «عبد اللّه بن واقد الحرانى أبو قتادة، أصله من خراسان-: متروك، و كان أحمد يثنى عليه و قال: لعلّه كبر و اختلط و كان يدلّس.

من التاسعة. مات سنة ۲۱۰» [۱].

و قال السندی فی (مختصر تنزیه الشریعة): «عبد اللّه بن واقد أبو قتادة الحرانی، روی خبرا موضوعا مهتوکا قال الذهبی هو آفته، و قال ابن الجوزی:

دسّ فی حدیثه، و کان مغفّلا».

بل انّ السّیوطی نفسه طعن فیه، و هذا من العجائب المستطرفة-

فقد جاء فی کتاب الجهاد من (ذیل اللآلی المصنوعة) ما نصه: «الدیلمی: أنبأنا أبی، أنبأنا عبد الباقی بن محمد، أنبأنا أحمد بن محمد بن عمران، أنبأنا الحسن بن أحمد بن سعید الرهاوی، حدثنی سعید، عن عثمان بن مطر، عن قیس بن الربیع، عن أبی إسحاق، عن عبد اللّه بن واقد، عن أبی سعید رفعه: من رابط یوما فی سبیل اللّه کان له کعتاقه ألف رجل کل رجل عبد اللّه ألف عام.

عثمان بن مطر متروک، و کذا عبد اللّه بن واقد».

فتخلّص: أن ضعف «عبد اللّه بن واقد» ثابت لدی المحققین. بل لقد زاد الحدیث المفتعل «لو لم أبعث فیکم لبعث عمر» ضعفا و هوانا وقوعه فی سنده، و من هنا ذکره الذهبی فی (المیزان) بترجمة ابن واقد ضمن الأحادیث الضّعیفة بسببه حیث

قال: «ابو خیثمة مصعب بن سعید، ثنا عبد اللّه بن واقد، ثنا حیاة بن شریح، عن بکر بن عمرو، عن مشرح، عن عقبة بن عامر قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو لم أبعث فیکم لبعث فیکم عمر» [۲].

---

[۱] تقریب التهذیب: ۱/ ۴۵۹.

[۲] میزان الاعتدال: ۲/ ۵۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳۳

و رابعا: لأنّ ما ذکره بصدد توثیق «مشرح» یبطله ما تقدم سابقا من وجوه ضعفه عن العقیلی، و ابن حبان، و ابن الجوزی...

و خامسا: لأنّ ما أورده عن الزوزنی فی سنده «ابن واقد» أیضا و قد عرفته، و أیضا فی سنده «راشد بن سعد الحمصی» و قد ضعّفه الدار قطنی و ابن حزم. قال ابن حجر بترجمته: «و ذکر الحاکم أن الدار قطنی ضعّفه، و کذا ضعّفه ابن حزم.

و قد ذکر البخاری أنه شهد صفین مع معاویة» [۱].

بل یکفی فی سقوطه ما ذکره البخاری من خروجه مع الفئة الباغیة...

علی أنّه من أهل حمص، و أهل حمص معروفون ببغض أمیر المؤمنین علیه السلام و نصبهم العداء له، کما أنّهم موصوفون بالرّقاعة، کما لا یخفی علی من راجع (معجم البلدان) [۲] و (شرح مقامات الحریری) و غیرهما.

و سادسا: لأنّ حدیث أبی هریرة- الذی رواه الدیلمی و ذکره السیوطی مؤیّدا للحدیث المفتعل- فی طریقه «إسحاق بن نجیح» و هو من أکذب النّاس لدی نقّاد الحدیث و علماء الرجال:

قال ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین): «إسحاق بن نجیح أبو صالح الملطی أکذب الناس».

و قال الذهبی فی (میزان الاعتدال): «قال أحمد: هو من أکذب الناس.

و قال یحیی: معروف بالکذب و وضع الحدیث، و قال یعقوب الفسوی: لا- یکتب حدیثه، و قال س و الدار قطنی: متروک. و قال الفلّاس: کان یضع الحدیث صراحا...

و قال یزید بن مروان الخلّال: ثنا إسحاق بن نجیح، عن عطا، عن أبی

---

[۱] تهذیب التهذیب: ۳/ ۲۲۶.

[۲] معجم البلدان: ۲/ ۳۰۴: «و من عجیب ما تأمّلته من أمر حمص فساد هوائها و تربتها اللذین یفسدان العقل حتی یضرب بحماقتهم

المثل، ان أشد الناس على على رضى اللّه عنه بصفين مع معاوية كان اهل حمص و أكثرهم تحريضا عليه وجدّا فى حربه».

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۳۴

هريرة مرفوعا: إن لكلّ نبى خليلا من أمته و إنّ خليلى عثمان.

و هذا باطل، و يدل على ذلك

قوله عليه السلام: لو كنت متّخذا من هذه الأمة خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا.

قال أحمد بن حنبل فيما رواه عنه ابنه عبد اللّه: إسحاق بن نجيح من أكذب الناس، يحدّث عن النّبى و عن ابن سيرين برأى أبى حنيفة. و قال أحمد بن محمد القاسم بن المحرز: سمعت يحيى بن معين يقول: إسحاق بن نجيح الملطى كذاب عدوّ اللّه رجل سوء خبيث. و قال عبد اللّه بن على المدينى: سألت أبى عن إسحاق الملطى فقال بيده هكذا، أى ليس بشىء. و من على المدينى: سألت أبى عن إسحاق الملطى فقال بيده هكذا، أى ليس بشىء. و من أباطيل الملطى» [... ۱].

و ذكره الذهبى فى (المغنى فى الضعفاء) قائلا: «إسحاق بن نجيح الملطى، عن عطاء الخراسانى و ابن نجيح: معروف بالوضع» [۲].

و قال ابن حجر: «قال أحمد: إسحاق من أكذب الناس يحدّث عن النبىّ- يعنى عثمان- و عن ابن سيرين برأى أبى حنيفة. و قال ابن محرز: سمعت ابن معين يقول: كذاب عدوّ اللّه رجل سوء خبيث. و قال ابن أبى شيبة عنه: كان ببغداد قوم يضعون الحديث منهم إسحاق بن نجيح الملطى، و قال ابن أبى مريم عنه:

من المعروفين بالكذب و وضع الحديث. و قال عبد اللّه بن على بن المدينى: سألت أبى عنه فقال بيده هكذا، أى ليس بشىء و ضعّفه، و قال فى موضع آخر: روى عجائب، و قال عمرو بن على: كذّاب كان يضع الحديث، و قال الجوزجانى: غير ثقة و لا من أوعية الأمانة، و قال على بن نصر الجهضمى و البخارى: منكر الحديث، و قال النسائى: متروك الحديث، و قال يعقوب الفسوى: لا يكتب حديثه، و قال صالح بن محمد: ترك حديثه، و قال أبو أحمد بن عدى: أحاديثه موضوعات وضعها هو و عامّة ما أتى عن ابن جريج بكلّ منكر وضعه عليه، و هو بيّن الأمر فى الضعفاء، و هو ممّن يضع الحديث.

---

[۱] ميزان الاعتدال: ۱/ ۲۰۰.

[۲] المغنى فى الضعفاء: ۱/ ۷۴.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۳۵

قلت: و قال النسائى فى التمييز: كذّاب، و قال أبو أحمد الحاكم: منكر الحديث، و قال ابن حبان: دجال من الدجاجلة يضع الحديث صراحا، و قال البرقى: نسب إلى الكذب، و قال الجوزجانى: كذّاب وضّاع لا يجوز قبول خبره و لا الاحتجاج بحديثه و يجب بيان أمره، و أبو سعيد النّقاش: مشهور بوضع الحديث، و قال ابن طاهر: دجال كذاب، و قال ابن الجوزى: أجمعوا على أنه كان يضع الحديث. و ذكره الدولابى و الساجى و العقيلى و غيرهم فى الضعفاء» [۱].

بل لقد ضعّفه السيوطى نفسه،

فقد قال فى (ذيل اللآلى المصنوعة) بعد أن روى حديثه «إن لكلّ نبى خليلا من أمته و إن خليلى عثمان بن عفان» قال: أورده ابن الجوزى فى الواهيات

و قال: إسحاق بن نجيح معروف بالكذب و وضع الحديث. و قال ابن حبان: كان يضع الحديث على رسول اللّه صراحا. و يزيد بن مروان قال يحيى: كذّاب. و قال ابن حبان: يروى الموضوعات عن الأثبات لا يجوز الاحتجاج به. و قال فى الميزان: هذه من أباطيل إسحاق».

و فى كتاب الأطعمة منه بعد حديث: «إسحاق بن نجيح كذّاب يضع الحديث».

فالعجب کیف یذکر فی هذا المقام حدیث هذا الدجّال الکذّاب مؤیّدا للحدیث المفتعل الموضوع فی فضل عمر...؟!

هذا کلّه مضافا إلی:

أن فی إسناد حدیث أبی هریرة «عطاء الخراسانی» و قد ذکره البخاری و العقیلی فی الضعفاء، و کان یکذب علی سعید بن المسیب، و قال ابن حبان: کان ردیّ الحفظ یخطئ و لا یعلم، فبطل الاحتجاج به ... جاء ذلک بترجمته فی (میزان الاعتدال ۳/ ۷۴) و (تهذیب التهذیب ۷/ ۲۱۲).

و إلی أنّ عطاء عن أبی هریرة مرسل، قال ابن حجر: «روی عن الصحابة

---

[۱] تهذیب التهذیب: ۱/ ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳۶

مرسلا کابن عباس، و عدی بن عدی الکندی، و المغیرة بن شعبة، و أبی هریرة، و أبی الدرداء، و أنس، و کعب بن عجرة، و معاذ بن جبل. و غیرهم».

قال «و قال الطبرانی: لم یسمع من أحد من الصّحابة إلّا من أنس» [۱].

و إذا کان مرسلا و لم یعرف الواسطة فلا اعتبار لهذا الحدیث من هذه الجهة کذلک.

و باختصار: إنّ هذا الحدیث موهون للغایة، و من هنا قال المناوی: «و أما

خبر الدیلمی عن أبی هریرة: لو لم أبعث لبعث عمر

فمنکر» [۲].

و أمّا حدیث أبی بکر الذی جعله السیوطی مؤیّدا للحدیث الموضوع فمداره علی «راشد بن سعد». و قد عرفته فیما تقدّم.

فظهر: بطلان حدیث الدیلمی بکلا طریقیه و سقوطه عن درجة الاعتبار، و من هنا أورده البدخشانی فی (تحفة المحبّین) عن الفردوس عن أبی بکر و أبی هریرة، فی الفصل الثالث- من باب فضائل عمر- الذی خصّه بالأحادیث الضّعاف، کما لا یخفی علی من راجع الکتاب المذکور.

فسقط دفاع السّیوطی عن الحدیث المفتعل الموهون، و سقوط ما ذکره بالتفصیل، و للّه الحمد علی ذلک حمدا کثیرا.

---

[۱] تهذیب التهذیب: ۷/ ۲۱۲.

[۲] فیض القدیر: ۵/ ۳۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳۷

وجوه استدلال الشیعة بروایات أهل السنة ... ص: ۲۳۷

اشارة

(قوله):

«فإن اعتبرت روایات أهل السنة فهی معتبرة بالنسبة إلی الکل، و إلّا سقط إلزامهم، لأنهم لا یلزمون بروایة واحدة».

أقول:

یتضّح سقوط هذا الکلام و سخافته بالوجوه التالیة:

۱- بطلان احتجاجاته به ... ص: ۲۳۷

إنه یجوز للشّیعهٔ إلزام (الدهلوی) و سائر علماء أهل السنهٔ بنفس هذا البیان الذی أورده لإلزامهم، فلهم أن یقولوا- لمن احتجّ بروایهٔ من روایاتهم من باب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۳۸

الإلزام- هذا الکلام فی جوابه، و علی هذا الأساس تبطل جمیع احتجاجات (الدهلوی) فی کتابه (التحفهٔ).

۲- النقض باستدلال المسلمین ... ص: ۲۳۸

و لو کان هذا الکلام صحیحا لبطل استدلال المسلمین بروایات المخالفین من الیهود و النصاری و غیرهم و إلزامهم بها، إذ یجوز لهم- بناء علیه- أن یجیبوا عن ذلک بمثل هـذا الکلام، و به یبطل ما یـذکره المسـلمون و یسـتدلون به علی نبوّهٔ نبیّنا صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی ضوء روایات المخالفین.

و کأنّ (الدهلوی) حیث یرید نصرهٔ المشایخ الثلاثهٔ لا یدری- أو لا یلتفت- إلی ما یترتّب علی کلامه من المفاسد!!

۳- لزوم غلق باب الإلزام ... ص: ۲۳۸

بـل إنّه یسـتلزم غلق بـاب الإلزام و الاحتجاج، و هو أهمّ أبواب علم الکلام و المناظرهٔ، لأنّ کلّا من المتخاصـمین یحتـجّ بروایات الآخر لیلزمه بهـا، فلکل منهما أن یقول هـذا الکلام فی جواب الآخر، و حینئـذ ینسـدّ باب المناظرهٔ، و تبطل جمیع اسـتدلالات المتکلّمین فی سائر کتب الکلام.

۴- وجه استدلال الشّیعهٔ ... ص: ۲۳۸

إنّ استدلال أهل الحق

بحدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

بـإخراج أهـل السّـنهٔ إیّاه فی کتبهم، لیس من جهـهٔ أنّهم یعتقـدون صـحهٔ تلک الروایات و اعتبارها، بل إنّما یسـتدّلون بتلک الرّوایات لإتمام الحجهٔ علی أهل السّنهٔ،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۳۹

و دعوتهم الی الأخذ به و العمل بمقتضاه، و بذلک یسقط ما ذکره (الدهلوی) و لا یصغی إلیه.

۵- قاعدهٔ الإقرار ... ص: ۲۳۹

إنّه لمّا کانت قضـیهٔ (إقرار العقلاء علی أنفسـهم مقبول و علی غیرهم مردود) مسلّمهٔ لدی جمیع العقلاء، و کان حدیث مدینهٔ العلم قد رواه و أخرجه کبار علماء أهل السّنهٔ، و أوضحوا دلالته علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بلا فصل، صحّ للشّیعهٔ الاستدلال علی مطلوبهم بروایات أهل السّنهٔ، و کان فی غایهٔ المتانهٔ.

و أمّا احتجاج (الدهلوی) بروایات بعض أهل نحلته فی فضل الخلفاء فهی من متفردات رواتها و واضعیها، فلا یجوز له الاستناد إلیها، و إلزام أهل الحق بها البتّهٔ...

و بهذا الوجه أيضا يبطل هذا الكلام...

۶- اعتبار اقرار الخصم ... ص: ۲۳۹

إن موقف أهل السّنة- حيث يروون و يثبتون

حديث «أنا مدينة العلم»

و غيره من فضائل أمير المؤمنين عليه السلام- موقف الخصم المقر، و فى مورد رواية فضائل الشّيوخ موقف الخصم المدعى، و قد تقرّر لدى الجميع اعتبار إقرار الخصم على كلّ حال، و بطلان دعواه إلّا أن يقيم عليها الدليل و البرهان.

و على هذا الأساس يتم استدلال أهل الحق برواياتهم حديث «مدينة العلم» و لا يتمّ (للدهلوى) الاحتجاج بحديث «ما صبّ اللّه» ... و حديث «لو كان بعدى». ... لأنّه ادعاء محض، و كان على (الدهلوى) إقامة البرهان و الدليل

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۰

على صحّة هذين الحديثين ليجوز له الاحتجاج بهما.

و لا يخفى أنّ الشّواهد على ما ذكرنا من اعتبار إقرار الخصم دون دعواه- إلّا مع الدليل- كثيرة جدا، لكنّا نكتفى هنا بذكر واحد منها، و ذلك ما جاء فى (تاريخ الخلفاء) حيث قال: «و أخرج عن إبراهيم بن الحسن قال قال المدائنى للمأمون:

إن معاوية قال: بنو هاشم أسود و أحداء و نحن أكثر سيدا، فقال المأمون: إنّه قد أقرّ و ادّعى، فهو فى ادّعائه خصم و فى إقراره مخصوم» [۱].

فظهر أنّ ما أراده (الدهلوى) من إلزام أهل الحق- الذين يحتجون برواية أهل السنة فضائل الامام عليه السلام- بقبول «ما صبّ اللّه»... و غيره من الخرافات لا يلتفت إليه أدنى التفات...

۷- كلام رشيد الدين ... ص: ۲۴۰

و لقد قال رشيد الدين خان تلميذ (الدهلوى) فى (الشوكة العمرية): «إنّه و إن كان الأئمة الأطهار عليهم السلام- بمقتضى الأحاديث التى ذكرها صاحب الرسالة و غيرها من الأحاديث الشائعة المستفيضة- سادة الأمّة، و إن أخبار أولئك الأخيار هى مفاتيح المغلقات و مصابيح الظلمات و مصادر الحكمة و مظاهر الشريعة، إلّا أنّ الكلام فى أسانيد تلك الأخبار، و كثيرا ما يكون رواة إحدى الفرق لديهم مأمونين ولدى غيرهم مطعونين، و لذا ترى كلّ فرقة صحّة ما ورد عن طريق رواتها و تقدح ما ورد عن طريق رواة الفرقة المخالفة لها».

فمن العجيب تغافل (الدهلوى) عن هذا الأصل الذى ذكره تلميذه فى مقام البحث و المناظرة ... فيطالب الشيعة بقبول «ما صبّ اللّه » ...و أمثاله من الخرافات، فى مقابل احتجاجهم بروايات أهل السّنة فى باب فضائل أمير المؤمنين

---

[۱] تاريخ الخلفاء: ۳۲۵.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۱

عليه السلام و أهل البيت الطاهرين.

۸- كلام الدهلوى فى صدر التحفة ... ص: ۲۴۱

و لقـد ذکر (الـدهلوی) نفسه فی صـدر کتابه (التحفـهٔ) بأنه قـد التزم فیه الاحتجاج مع الشـیعهٔ بما ورد فی کتبهم المعتبرهٔ، لأنّ کلا من الطرفین المتخاصمین ینسب الآخر إلی التّعصب و العناد و لا یثق بروایاته ... فالعجب منه کیف نسی هذا الإلزام؟! و کیف احتجّ ب «ما صبّ اللّه» ... و غیره من الخرافات؟! و کیف طالب الشیعهٔ بقبول هذه الخرافات؟! و هل هذا إلّا تهافت غریب و تناقض عجیب؟!!

۹- کلام والده ... ص: ۲۴۱

و بمثل کلام الرشـید صـرّح شاه ولی اللّه الدهلوی فی خاتمهٔ کتابه (قرهٔ العینین فی تفضیل الشیخین). و قد صرّح بأنّه لا یجوز المناظرهٔ مع الامامیهٔ بأحادیث الصحیحین فضلا عن غیرها ... فلیراجع.

۱۰- بطلان الحدیثین المزعومین ... ص: ۲۴۱

لقد ظهر بالتفصیل صحّهٔ حدیث مدینهٔ العلم و ثبوته سندا و دلالهٔ، حسب تصریحات کبار أعلام أهل السنهٔ. و ظهر بطلان «ما صبّ اللّه » ...و «لو کان بعدی» ... حسب تصریحات کبار علمائهم کذلک.

فمطالبهٔ أهل الحق باعتبار هذین الحدیثین- بعد ذلک- و عدم الالتزام بمقتضی حدیث (مدینهٔ العلم) سخیف للغایهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۲

و من هنـا یظهر انطبـاق المثـل الـذی ذکره علی نفسه، و اللّه سـبحانه العـاصم و هو ولی التوفیق، و صـلّی اللّه علی سـیدنا محمـد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنهٔ اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و الحمد للّه رب العالمین.

قال المیلانی: هذا آخر الکلام علی ما تفّوه به (الدهلوی) فی الجواب عن

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

و لنتعرّض لما أتی به غیره من علماء أهل السنهٔ فی هذا الباب و اللّه المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۳

مع العلماء الآخرین فیما قالوه حول حدیث مدینهٔ العلم ... ص: ۲۴۳

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۵

و إذ فرغنا من نقض کلمات (الدهلوی) حول

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

و إبطال هفواته فی تضعیفه، کان من المناسب التعرّض لکلمات غیره من علماء و محدّثی أهل السّنهٔ بالنّسبهٔ إلی هذا الحدیث، أو

حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها»

إفحاما للخصام و استیفاء للکلام، و اللّه ولیّ التوفیق:

(۱) مع العاصمی فی کلامه حول حدیث أنا مدینهٔ العلم ... ص: ۲۴۵

اشارهٔ

قال أبو محمد أحمد بن محمد بن علی العاصمی ما نصّه:

«و تکلّموا فی تأویل هذا الحدیث.

فذهبت الخوارج و من قال بقولهم إلی أنه أراد

بقوله «و علی بابها»

الرفیع الباب من العلوّ، علی بمعنی العالی لا الاسم العلم الذی کان المرتضی رضوان اللّه علیه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۶

مسمّی به، یقال: شیء عال و علیّ، و باب عال و علیّ، مثل سامع و سمیع، و عالم و علیم، و قادر و قدیر.

و إنما أرادوا بذلک الوقیعهٔ فی المرتضی رضوان اللّه علیه و الحطّ عن رتبته.

و هیهات لا یخفی علی البصر النّهار.

و ذهب بعض من یخالفهم الی أنّ المرتضی- رضوان اللّه علیه- لما کان باب المدینهٔ، و لا یوصل إلی المدینهٔ إلّا من جههٔ بابها، فکذلک النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مدینهٔ العلم و النبوهٔ، و لا یوصل إلی علم النبی إلّا من جههٔ علی.

و هذا أیضا غلو و تجاوز عن الحدّ، نستعیذ باللّه مما یوجب سخط اللّه، لأنّهم یتطرّقون بذلک إلی إبطال إمامهٔ الشیخین، ثم إلی إبطال إمامهٔ ذی النورین! و إن کان الأمر علی ما قالوا لما کان یوصل إلی العلم و الأحکام و الحدود و شرائع الإسلام إلّا من جهته، و لکان فیه إبطال کلّ حدیث لم یکن المرتضی طریقه، و لکان فیه إبطال کثیر من شرائع الدین التی أجمعت علیها الأمهٔ بالیقین.

و وجه الحدیث عندنا: إنّ المدینهٔ لا تخلو من أربعهٔ أبواب، لأنّها مبنیّهٔ علی أربعهٔ أرکان و أسباب، ففی کل رکن باب، و قد کان المرتضی أحد أبوابها، و کان الخلفاء الثلاثهٔ قبله هم الأبواب الثلاثهٔ، و هذا و إن کان صحیحا فی المعنی و الحکم فإنّ تخصیص النبی علیه السلام إیّاه بلفظهٔ باب مدینهٔ العلم یدل علی تخصیص کان له فی العلم و الخبرهٔ و کمال فی الحکمهٔ و نفاذ فی القضیهٔ، و کفی بها رتبهٔ و فضیلهٔ و منقبهٔ شریفهٔ جلیلهٔ» [۱].

دلالهٔ الحدیث علی مذهب الامامیهٔ ... ص: ۲۴۶

أقول: لا ریب فی أنّ الصحیح هو الوجه الثانی، لکنّ العاصمی رماه بالغلو و التّجاوز، لأنّه یقتضی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللّه صلّی

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورهٔ هل أتی. مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۷

اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل فاستعاذ منه، و الحال أن ما ذکره الامامیهٔ هو المعنی الحقیقی

لحدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم «فمن أراد العلم فلیأت الباب» کما رواه الحاکم

و غیر واحد، و

قوله «فمن أراد العلم فليأت باب المدينة» كما رواه سويد الحدثاني

، و

قوله: «فمن أراد المدينة فليأت الباب» كما رواه الحاكم في المستدرك،

و

قوله: «فمن أراد المدينة فليأتها من بابها» كما رواه محمد ابن جرير الطبرى في تهذيب الآثار

، و

قوله: «فمن أراد العلم فليأته من بابه» كما رواه الطبراني في المعجم الكبير

، و

قوله: «يا على كذب من زعم أنه يدخلها من غير بابها» كما رواه أبو الحسن الحربى في كتاب الأمالى

، و

قوله: «و لا تؤتى البيوت إلّا من أبوابها» كما رواه ابن المغازلى في المناقب

، و

قوله: «كذب من زعم أنه يصل إلى المدينة إلّا من قبل الباب» كما رواه ابن المغازلى أيضا في المناقب...

كلّ ذلك من الشواهد الواضحة و الدلائل الساطعة على هذا المعنى.

بل إنّ كلمات كبار علماء أهل السّنة في شرح

حديث «أنا مدينة العلم»

صريحة في هذا المعنى، قال المناوى: «فإنّ المصطفى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم المدينة الجامعة لمعانى الديانات كلّها و لا بدّ لها من باب، فأخبر أنّ بابها هو على كرم اللّه وجهه، فمن أخذ طريقه دخل المدينة، و من أخطأه أخطأ طريق المهدى» [۱].

و قال أيضا: «قال الحرالى: قد علم الأوّلون و الآخرون أنّ فهم كتاب اللّه منحصر إلى علم على، و من جهل ذلك فقد ضلّ عن الباب الذى من ورائه يرفع اللّه من القلوب الحجاب، حتى يتحقّق اليقين الذى لا يتغيّر بكشف الغطاء. إلى هنا كلامه» [۲].

---

[۱] فيض القدير في شرح الجامع الصغير ۳/ ۴۶.

[۲] المصدر نفسه ۳/ ۴۷.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۸

و قال أيضا: «فإنّ المصطفى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هو المدينة الجامعة لمعانى الديانات كلّها، و لا بدّ للمدينة من باب يدخل منه، فأخبر أنّ بابها هو على، فمن أخذ طريقه دخل المدينة، و من لا فلا» [۱].

و قال محمد بن إسماعيل الأمير اليماني- بعد كلام له في معنى هذا الحديث-: «و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصىّ عليه السلام بهذه الفضيلة العجيبة و نوّه شأنه، إذ جعله باب أشرف ما في الكون و هو العلم، و أنّ منه يستمد ذلك من أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم و هى العلوم النبوية، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سيد رسله صلّى اللّه عليه و سلّم، و أنّ هذا الشرف يتضاءل عنه كلّ شرف، و يطأطئ رأسه تعظيما له كلّ من سلف و خلف» [۲].

فإنكار العاصمى هذا المعنى الواضح الذى ينادى به الحديث الشريف بمختلف ألفاظه، و يعترف به غير واحد من شرّاحه و غيرهم، عجيب للغاية.

و من آيات علوّ الحق:

أنّ السخاوی و الزرکشی قد أيّدا فی (المقاصد الحسنة) و (الدرر المنتثرة) حديث مدينة العلم بحديث: «علی منی و أنا من علی لا يؤدّی عنی إلّا أنا أو علی»

الدال بصراحة علی انحصار أداء الأحكام و غيرها عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بعلیّ عليه الصلاة و السلام، فيكون معنی حديث مدينة العلم عندهما نفس المعنی الذی ذكرناه، و هو أنّه لا يمكن الوصول إلی علم رسول اللّه إلّا من طريق أمير المؤمنين. فمن شاء فليؤمن و من شاء فليكفر! و أمّا قول العاصمی: «و إن كان الأمر علی ما قالوا لما كان يوصل إلی العلم و الأحكام و الحدود و شرائع الإسلام إلّا من جهته» فكلام عاطل، لأنّ النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم أخبر أنّ الطريق الموصل إلی ذلك هو طريق علی عليه السلام لا غير، و أنّ من زعم الوصول إلی ذلك لا عن طريقه فهو مفتر كذّاب، و يكفی فی

---

[۱] التيسير فی شرح الجامع الصغير ۱/ ۲۸۴.

[۲] الروضة الندية: ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۹

إظهار كذبهم

قوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: «يا علی كذب من زعم أنه يدخلها من غير بابها»

و أيضا

قوله عليه و آله الصلاة و السلام: «كذب من زعم أنه يصل إلی المدينة إلّا من قبل الباب».

و لو سلّم وصول بعضهم إلی بعض الأمور لا عن طريقه لم يكن ذلك وصولا علی المنهج المعتبر و الوجه المأمور به، بل يكون وصولهم كوصول السّارق و المتسوّر، قال اللّه عزّ و جلّ: وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها [۱]. و من هنا

قال أمير المؤمنين عليه السلام فی بعض خطبه: «و نحن الشعار و الأصحاب و الخزنة و الأبواب و لا تؤتی البيوت إلّا من أبوابها، فمن أتاها من غير أبوابها سمّی سارقا»

و قد ذكر الشيخ سليمان القندوزی هذا الكلام ضمن شواهد حديث مدينة العلم [۲] كما ورد فی كتاب (نهج البلاغة) الذی اعترف أكابر علماء أهل السّنة بأنّه من كلام سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، و قد قال عبد الحميد بن أبی الحديد المعتزلی بشرحه: [۳] «ثم ذكر أن البيوت لا تؤتی إلّا من أبوابها. قال اللّه تعالی: وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها ثم قال:

من أتاها من غير أبوابها سمّی سارقا، و هذا حق ظاهرا و باطنا. أما الظاهر فلأن من يتسوّر البيوت من غير أبوابها هو السارق. و أما الباطن فلأن من طلب العلم من غير أستاذ محقق فلم يأته من بابه فهو أشبه شیء بالسارق» [۴].

ثم إنّ هذا المعنی الذی يذكره أهل الحق لا يستلزم إبطال كلّ حديث لم يكن الامام عليه السلام فی طريقه، بل ينظر فإن كان من طريق الصحابة العدول

---

[۱] سورة البقرة: ۱۷۷.

[۲] ينابيع المودة ۱/ ۷۵.

[۳] نهج البلاغة ط صبحی الصالح: ۲۱۵.

[۴] شرح نهج البلاغة ۹/ ۱۶۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۰

المقبولین، و کان موافقا لما وصل من طریق باب مدینهٔ العلم، لم یکن لابطاله وجه، و إلّا کان باطلا بلا ریب، فبطل ما زعمه العاصمی. و الحمد للّه.

و أیضا: لا یستلزم ذلک إبطال شیء من شرائع الدین التی أجمعت علیها الأمّه، لأنّ الإجماع علی تلک الشرائع إن کان أمیر المؤمنین علیه السلام داخلا فیه وجب اتباع تلک الشّرائع- و لا یجوز إنکار الوصول إلیها من طریقه علیه السلام- و إن لم یکن الامام داخلا فیه لم یجز اتّباعها و العلم بها، بل لا یجوز دعوی اجماع الأمّهٔ علیها حینئذ، بل إطلاق «شرائع الدین» علیها بعید عن الصّواب.

وجوه الجواب عن تأویل العاصمی ... ص: ۲۵۰

اشارهٔ

و أمّا قوله: «و وجه الحدیث عندنا أنّ المدینهٔ لا تخلو من أربعهٔ أبواب، لأنها مبنیّهٔ علی أربعهٔ أرکان و أسباب، ففی کلّ رکن باب، و قد کان المرتضی أحد أبوابها، و کان الخلفاء الثلاثهٔ قبله هم الأبواب الثلاثهٔ» فالجواب عنه من وجوه:

۱- إنه دعاوی فارغهٔ ... ص: ۲۵۰

إنّ هذا الوجه لیس إلّا دعاوی فارغهٔ و تخرّصات عاطلهٔ، فإنّه یدّعی أولا «أن المدینهٔ لا تخلو من أربعهٔ أبواب» ثم یعلّل هذه الدعوی بقوله «لأنّها مبنیّهٔ علی أربعهٔ أرکان و أسباب» ... و یستنتج: «و قد کان المرتضی» ... و کلّ ذلک دعوی بلا دلیل، بل إنّها دعاوی ممنوعهٔ، لأنّ المدینهٔ قد تخلو من أربعهٔ أبواب، و لا یشترط أن تکون مبنیّهٔ علی أربعهٔ أرکان و أسباب، و لو سلّم ذلک فلا یشترط أن یکون فی کلّ رکن باب، و مع التّسلیم فکیف یجوز قیاس مدینهٔ العلم بالمدینهٔ المادیهٔ الظاهریّهٔ؟

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۱

إنّ أهل الحق لیترفّعون عن التفّوه بمثل هذه الکلمات و التخیّلات، و التشبث بها فی مقام الاستدلال...

۲- لم یذکر النبی الّا بابا واحدا ... ص: ۲۵۱

و لو کان الخلفاء الثلاثهٔ الأبواب الثلاثهٔ الأخری للمدینهٔ لذکر النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک کما ذکر علیّا علیه السلام، بل کان علیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن یذکرهم قبله- علی ما یدّعی العاصمی- و الّا لزم ترجیح المرجوح فی الذکر و ترک ذکر الراجح و الأسبق، و هو غیر جائز.

و حیث لم یذکر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بابا للمدینهٔ سوی أمیر المؤمنین علیه السلام ظهر بطلان ما زعمه العاصمی فی معنی الحدیث.

و بما ذکرنا یظهر لنقّاد الکلام إن ما تفوّه به العاصمی- علی أثر حبّ الشیوخ الثّلاثهٔ- من الکلام الباطل العاطل فی نفسه یستلزم نسبهٔ الظلم إلی النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و العیاذ باللّه.

۳- أمر النبی بإتیان هذا الباب فقط ... ص: ۲۵۱

و أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی ذیل الحدیث- بإتیان الباب، و هو لا یرید من «الباب» إلّا «علیّا علیه السلام»، بل لقد

صرّح باسمه

فی بعض ألفاظ الحدیث بقوله: «فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و من الواضح جیّدا: أنّه لو كان الخلفاء الثلاثة قد بلغوا هذه المرتبة لذكرهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم كما ذكره، إذ لو كان ثمّة مصلحة لعدم ذكرهم فی صدر

---

[۱] من ذلك: الحدیث فی فرائد السمطین، فراجع.

الحدیث فلا أقل من الإرجاع إلیهم و الأمر بإتیانهم فی ذیله! و إذ لم یشر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی هذا الأمر، و اقتصر علی ذكر علی علیه السلام كیف یجوز أن یقال بأنّهم كانوا الأبواب الثلاثة؟ و هل هذا إلّا مجرّد الإفك و الافتراء؟

۴- عدم ذكره الثلاثة فی حدیث آخر ... ص: ۲۵۲

و لو فرض وجود مصلحة لترك الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذكر كون الثلاثة الأبواب الأخری لمدینة العلم فی هذا الحدیث، كان من اللازم أن یصرّح بهذا المعنی فی حدیث آخر، و لكن دون إثبات ذلك خرط القتاد.

و من هنا أیضا یظهر أنّ دعوی العاصمی ذلك لیس إلّا من الهواجس النفسانیة.

۵- اعترافهم بالجهل فی مواضع عدیدة ... ص: ۲۵۲

و مما یبطل الوجه الذی ذكره العاصمی جهل المشایخ بالأحكام و القضایا، و اعترافهم بعدم التفقّه فی الدین، فی مواضع كثیرة جدا، فمن لم یكن له حظ من العلم كیف یكون بابا لمدینة العلم؟.

۶- النقض علیه بكلام نفسه ... ص: ۲۵۲

و بالتّالی، فإنّ هذا الوجه الذی ذكره العاصمی منقوض بما قاله هو فی الجواب عمّا یذهب إلیه الشیعة من أنه «إن كان الأمر علی ما قالوا لما كان یوصل إلی العلم و الأحكام و الحدود و شرائع الإسلام إلّا من جهته، و لكان فیه إبطال كلّ حدیث لم

یكن المرتضی طریقه، و لكان فیه إبطال كثیر من شرائع الدین التی أجمعت علیها الامّة بالیقین» فإنّ هذا الكلام بعینه یتوجّه إلی الوجه الذی اختاره، و لا سیّما و أنّ أهل السّنة یأخذون عن كلّ من دبّ و درج من أصحابهم، و أنّ روایات غیر الخلفاء فی مصادر الحدیث عندهم اكثر بكثیر من روایات الخلفاء.

۷- بطلانه من ذیل كلامه ... ص: ۲۵۳

و من الطّریف قول العاصمی بعدئذ: «و هذا و إن كان صحیحا فی المعنی و الحكم، فإن تخصیص النبی علیه السلام إیّاه بلفظة باب مدینة العلم یدلّ علی تخصیص كان له فی العلم و الخبرة و كمال فی الحكمة و نفاذ فی القضیّة، و كفی بها رتبة و فضیلة و منقبة شریفة جلیلة». فإنه بعد ما حاول تأویل الحدیث و توجیهه بما ذكره لم یجد بدّا من الاعتراف بتخصیص أمیر المؤمنین علیه السلام بهذه الفضیلة، لعدم وصف أولئك بلفظ «باب مدینة العلم» أو نحوه لا فی هذا الحدیث و لا فی غیره من الأحادیث، فاعترف بدلالة هذا التخصیص «علی تخصیص كان له فی العلم و الخبرة و كمال فی الحكمة و نفاذ فی القضیة، و كفی بها رتبة و فضیلة و منقبة

شريفه جليلة» و هذا يفيد أعلمية الامام عليه السلام.

فهذا الحديث يدلّ على إمامته من جهة دلالته على الأعلمية. كما يدلّ على الامامة من جهة دلالته على أنّه لا يوصل إلى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إلّا من جهته عليه الصلاة و السلام.

فكلام العاصمى هذا يتضمّن وجها آخر لدلالة

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام. و اللّه يحق الحق بكلماته، و يبطل الباطل بقواهر حججه و بيّناته.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١١، ص: ٢۵۴

(٢) مع العاصمى أيضا ... ص: ٢۵۴

اشارة

و اعلم أنّ للعاصمى فى كتابه المذكور كلاما آخر حول حديث مدينة العلم هذا نصّه:

«قلت: و معنى الحديث أنّ النبى صلّى اللّه عليه مثل المدينة، و إذا كانت مدينة مثل النبى صلّى اللّه عليه فليس بعجب أن يكون لها أبواب كثيرة، لأن مدينة مثلها مثل النّبى عليه السلام فليس بعجب أن يكون لها طول و سعة و عرض كأوسع مدينة فى الدنيا، و ليس بعجب أن يكون لها أبواب كثيرة.

فعلى باب منها فى القضاء، كما خصّه النبى صلّى اللّه عليه به:

أخبرنا الحسين بن محمد البستى قال: حدّثنا عبد اللّه بن أبى منصور قال: حدّثنا محمد بن بشر قال: حدّثنا محمد بن إدريس قال: حدّثنا محمد بن عبد اللّه بن المثنى قال:

حدّثنى حميد عن أنس قال: قضى على قضاء، فبلغ ذلك رسول اللّه صلّى اللّه عليه فأعجبه فقال: الحمد للّه الذى جعل الحكمة فينا أهل البيت. قال: و بعثه رسول اللّه صلّى اللّه عليه إلى اليمن بالقضاء فقال: يا رسول اللّه لا علم لى بالقضاء.

فوضع النبى صلّى اللّه عليه يده على صدره ثم قال: أللهم اهد قلبه و سدّد لسانه.

قال: فما شككت فى قضاء بين اثنين حتى جلست مجلسى هذا.

ثم يكون أبو بكر الصديق رضوان اللّه عليه بابا منها، و هو أوّل باب و أفضل باب، حيث جعله النبى صلّى اللّه عليه أوّلهم فى الحديث الذى ذكر فيه أصحابه و خصّ كلّ واحد منهم بخاصيّة، فكان رضوان اللّه عليه بابا فى الرحمة و الرأفة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ١١، ص: ٢۵۵

بالمسلمين و الشفقة عليهم كما

قال صلّى اللّه عليه: أرحم أمتى أبو بكر.

و

فى رواية أخرى: أرأف أمتى بأمتى أبو بكر. و لا يكون الرحمة بالمسلمين إلّا من أصل العلم.

و بعد الصّديق كان عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه بابا فى الشدّة على المنافقين و المخالفين فى الدين،

قوله صلّى اللّه عليه: و أشدّهم- و روى: و أصلبهم- فى دين اللّه عمر بن الخطاب.

ثم عثمان بن عفان الباب الثالث منها فى صدق الحياء،

قوله صلّى اللّه عليه: و أصدق أمتى حياء عثمان بن عفان.

و باب منها: أبيّ بن كعب حيث فضّله النبى صلّى اللّه عليه بعلم القرآن و قراءته،

قوله عليه السلام: و أقرؤهم أبيّ بن كعب

، و

روى: و أقرؤهم لكتاب اللّه.

و منها: معاذ بن جبل، لما فضّله النبى صلّى اللّه عليه فى العلم خاصة دون غيره،

قوله عليه السلام: و أعلم أمتى بالحلال و الحرام معاذ بن جبل.

و باب منها: زيد بن ثابت، لما فضّله النبى صلّى اللّه عليه بعلم الفرائض خاصة دون غيره،

قوله عليه السلام: و أفرض أمتى زيد بن ثابت.

و باب منها: أبو عبيدة بن الجراح فى الأمانة فى الإسلام، حيث خصّه النبى عليه السلام بالأمانة فى الإسلام، و الأمانة لا تؤدّى إلّا بالعلم،

قوله عليه السلام: و لكل أمة أمين و أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجرّاح.

ثمّ قال لأبى ذر فى غير هذا الحديث: من أراد أن ينظر إلى بعض زهد عيسى فلينظر إليه

. فينبغى أن يكون له باب فى الزهد من تلك المدينة. و جعل له أيضا باب الصّدق،

قوله صلّى اللّه عليه: ما حملت الأرض و لا أظلّت الخضراء ذا لهجة أصدق من أبى ذر

، فجعل له بابين: باب الصدق و باب الزهد. و الزهد فى الدنيا جامع للعلم كلّه، و قد ذكرنا- فى فضل مشابه أبينا آدم عليه السلام- فى معنى هذا الحديث ما اغنى عن إعادته هاهنا».

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۶

وجوه الجواب عن هذا الكلام ... ص: ۲۵۶

اشارة

و فى هذا الكلام وجوه من النّظر، منها ما نذكره فيما يلى باختصار:

۱- التناقض فى كلماته ... ص: ۲۵۶

إن هذا الكلام يناقض كلامه المردود المتقدّم، لأنّه زعم هناك «إنّ المدينة لا تخلو من أربعة أبواب، لأنّها مبنيّة على أربعة أركان و أسباب» ... فجعل الخلفاء الأربعة الأبواب المؤدية الى المدينة، و هنا يقول: «فليس بعجب أن يكون لها أبواب كثيرة» ... ثم ذكر تسعة أشخاص جعلهم الأبواب الموصلة إليها، مستندا إلى روايات موضوعة سيأتى بيان حالها.

۲- بطلان دعوى اختصاص على بالقضاء ... ص: ۲۵۶

و إن قوله: «فعلى باب منها فى القضاء» تخصيص بلا مخصّص إلّا التعصّب و العناد، و أمّا الحديثان اللذان ذكرهما فى باب قضائه عليه السلام فلا يقتضيان تخصيص

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

بكونه بابها فى القضاء، بل إنّهما يدلّان على علوّ مقامه فى القضاء و أعلميته من سائر الأصحاب، و ذلك يستلزم إمامته و خلافته من

تلک الجههٔ، کما سیأتی بیانه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

علی أنّه لو سلّم هذا التخصیص فی

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

فإنّه سیأتی أن تخصیص النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إیّاه بهذه الفضیلهٔ تصریح منه بأنّه قد جمع له جمیع العلوم و سائر أنواعها و أقسامها، فلو فرض أن یکون معنی حدیث أنا مدینهٔ العلم کون علی علیه السلام بابا لها فی القضاء، ثبت کونه بابا إلیها فی جمیع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۷

العلوم، و من هنا قال ابن حجر المکی: «تنبیه- ممّا یدلّ علی أنّ اللّه سبحانه اختص علیا من العلوم بما تقصر عنه العبارات:

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أقضاکم علی.

و هو حدیث صحیح لا نزاع فیه، و

قوله: أنا دار الحکمهٔ- و فی روایهٔ- مدینهٔ العلم و علی بابها» [۱]

حیث جعل کلا من حدیث «مدینهٔ العلم» و

حدیث «أقضاکم علی»

دالا علی أنّ اللّه سبحانه اختص علیا من العلوم بما تقصر عنه العبارات...

۳- حدیث: أرحم أمتی ... موضوع ... ص: ۲۵۷

اشارهٔ

و استند العاصمی فی هذا الکلام إلی

حدیث: أرحم أمتی أبو بکر...

و هو من الأکاذیب الموضوعهٔ و الأباطیل المصنوعهٔ، حسب اعتراف کبار حفّاظ أهل السّنهٔ و مشاهیر علمائهم، کما سنوضّح ذلک عن قریب.

و لمّا کان هذا الحدیث مما وضعته ألسنهٔ المفترین و صنعته أیدی الوضّاعین و الکذّابین، نجد الاختلاف الفاحش فی ألفاظه، فهو فی بعضها کذب من أوّله إلی آخره، و فی بعضها یشتمل علی بعض الجمل الصادقهٔ الصادرهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حق علی علیه السلام و بعض خواص أصحابه، و هی فضائل واردهٔ فی أحادیث صحیحهٔ خلطتها أیدی الخیانهٔ مع هذا الحدیث الموضوع لغرض التغطیهٔ. و لنرفع السّتار عن ذلک بالإجمال فنقول:

الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۲۵۷

لقد رووا هذا الحدیث عن أنس بن مالک، و أخرجه الترمذی و ابن ماجهٔ من أصحاب الصحاح...

قال الترمذی: «مناقب معاذ بن جبل و زید بن ثابت

---

[۱] المنح المکیهٔ فی شرح القصیدهٔ الهمزیهٔ: ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۸

و أبی و أبی عبیدهٔ بن الجراح رضی اللّه عنهم:

حدثنا سفیان بن وکیع، حدثنا حمید بن عبد الرحمن، عن داود بن العطار، عن معمر، عن قتادهٔ، عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه

صلّی اللّه علیه و سلّم: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و اشدّهم فی أمر اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان ابن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبی بن کعب، و لکل أمهٔ أمین و أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ بن الجراح.

هذا حدیث غریب لا نعرفه من حدیث قتادهٔ إلّا من هذا الوجه.

و قد رواه أبو قلابهٔ عن أنس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نحوه: - حدثنا محمد بن بشار، نا عبد الوهاب بن عبد الحمید الثقفی، حدثنا خالد الحذاء، عن أبی قلابهٔ، عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أشدّهم فی أمر اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أقرؤهم لکتاب اللّه أبی بن کعب، و أفرضهم زید بن ثابت، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ ابن جبل. ألا و إنّ لکلّ أمّهٔ أمینا و إنّ أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ بن الجراح.

هذا حدیث حسن صحیح» [۱].

و قال ابن ماجهٔ: «حدثنا محمد بن المثنی، ثنا عبد الوهاب بن عبد المجید، ثنا خالد الحذاء، عن أبی قلابهٔ، عن أنس بن مالک إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أشدّهم فی دین اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أقرؤهم لکتاب اللّه أبی بن کعب، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زید بن ثابت، ألا و إنّ لکلّ أمهٔ أمینا و أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ ابن الجراح. حدثنا علی بن محمد ثنا وکیع عن سفیان عن خالد الحذاء عن أبی قلابهٔ مثله» [۲].

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۲۳.

[۲] سنن ابن ماجهٔ ۱/ ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۹

نظرهٔ فی رجاله ... ص: ۲۵۹

أمّا «أنس بن مالک» فهو من کبار أعداء أمیر المؤمنین علیه السلام.

و حدیث قصّهٔ الطائر المشوی من أصدق الشواهد علی ذلک، بل یدلّ علی ذلک هذا الحدیث نفسه- علی فرض ثبوته- حیث مدح فیه الثلاثهٔ و جماعهٔ من أشیاعهم، و لم یذکر فیه أمیر المؤمنین علیه السلام.

و أمّا «أبو قلابهٔ» الذی علیه مدار حدیثی ابن ماجهٔ و طریقه الثانی عند الترمذی، فهو أیضا مقدوح و مجروح کما سیأتی.

و أمّا «خالد الحذاء» - و هو من رجال ابن ماجهٔ فی طریقیه و الترمذی فی الطریق الثانی- فقد طعن فیه و جرحه أعلام القوم: کشعبهٔ بن الحجاج، و ابن علّیهٔ و حمّاد بن زید، و سلیمان التیمی، و أبی حاتم، و العقیلی صاحب الضعفاء ... کما لا یخفی علی ناظر کتب القوم، و ستسمع بعض ذلک فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و أمّا «عبد الوهاب بن عبد المجید» - الثقفی الواقع فی الطریق الثانی عند الترمذی، و الأول عند ابن ماجهٔ- فقد قال ابن حجر العسقلانی: «عدّه ابن مهدی فیمن کان یحدّث عن کتب الناس و لا یحفظ ذلک الحفظ» قال: «و قال الدوری عن ابن معین: اختلط بآخره. و قال عقبهٔ بن مکرم: اختلط قبل موته بثلاث سنین أو أربع سنین» و فیه: «و قال عمرو بن علی: اختلط حتی کان لا یعقل، و سمعته و هو مختلط یقول: حدثنا محمد بن عبد الرحمن بن ثوبان باختلاط شدید» [۱] و قال سبط ابن العجمی الحلبی: «عبد الوهاب بن عبد المجید بن الصلت قال عقبهٔ بن مکرم: کان قد اختلط قبل موته بثلاث سنین أو أربع. قال أبو داود: تغیّر، و ذکره العقیلی فقال: تغیّر فی آخر عمره، و ذکره ابن الصلاح أیضا

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۹۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۰

فیهم» [۱].

و أمّا «محمد بن بشار» - راویه عن «عبد الوهاب» فی الطریق الثانی عند الترمذی- فسیأتی القدح فیه إن شاء اللّه تعالی.

و أمّا «سفیان الثوری» - راویه عن «خالد» عند ابن ماجهٔ فی الطریق الثانی- فسیأتی بیان القدح فیه کذلک.

و أمّا «وکیع» - راویه عن «سفیان» عند ابن ماجهٔ فی الطریق الثانی- فقد طعن فیه أحمد و ابن المدینی کما فی (تهذیب التهذیب) [۲] و ذکره الذهبی فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) [۳].

و أمّا «قتادهٔ» - راویه عن «أنس» فی الطریق الأول عند الترمذی- فله قوادح عظیمهٔ و مثالب جسیمهٔ، لا تخفی علی من راجع ترجمته فی (تهذیب التهذیب) [۴] و غیره.

و أمّا «داود بن العطار» - راویه عن «معمر» فی أول طریقی الترمذی- ففی (میزان الاعتدال): «قال الحاکم: قال یحیی بن معین: ضعیف الحدیث. و قال الأزدی: یتکلّمون فیه» [۵].

و أمّا «سفیان بن وکیع» - فی طریق الترمذی- فمقدوح کذلک، قال الذهبی: «قال البخاری: یتکلّمون فیه لأشیاء لقّنوه إیّاها، و قال أبو زرعهٔ: یتّهم بالکذب، و قال ابن أبی حاتم: أشار أبی علیه أن یغیّر ورّاقه فإنّه أفسد حدیثه

---

[۱] الاغتباط بمن رمی بالاختلاط.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۱۰۹.

[۳] میزان الاعتدال ۴/ ۳۳۶.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۱۵.

[۵] میزان الاعتدال ۲/ ۱۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۱

» [...۱] و فی (الکاشف): «ضعیف» [۲] و ذکره الذهبی أیضا فی (المغنی فی الضعفاء) قائلا: «ضعّف. و قال أبو زرعهٔ: کان یتّهم بالکذب» [۳].

إنه لا یخلو عن إرسال ... ص: ۲۶۱

ثمّ إنّ هذا الحدیث لا یخلو عن إرسال، فلو سلم رواته عن الطعن لم یجز الحکم بصحته...

قال ابن حجر بشرح قول عمر «أقرؤنا أبیّ»: «کذا أخرجه موقوفا، و قد أخرجه الترمذی و غیره من طریق أبی قلابهٔ عن أنس مرفوعا فی ذکر أبی و فیه ذکر جماعهٔ و أوّله: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر و فیه: أقرؤهم لکتاب اللّه أبی بن کعب. الحدیث و صححه. لکن قال غیره: إن الصّواب إرساله» [۴].

و قال السخاوی فی

حدیث أرحم أمتی بأمتی أبو بکر

: «و الحدیث أعلّ بالإرسال، و سماع أبی قلابهٔ من أنس صحیح إلّا أنه قیل: إنه لم یسمع منه هذا.

و قد ذکر الدار قطنی فی العلل الاختلاف فیه علی أبی قلابهٔ، و رجّح هو و غیره کالبیهقی و الخطیب فی المدرج أن الموصول منه ذکر أبی عبیدهٔ، و الباقی مرسل، و رجّح ابن الموافق و غیره روایهٔ الموصول» [۵].

---

[۱] میزان الاعتدال ۲/ ۱۷۳.

[۲] الکاشف ۱/ ۳۷۹.

[۳] المغنی ۱/ ۲۶۹.

[۴] فتح الباری فی شرح البخاری ۸/ ۱۳۵.

[۵] المقاصد الحسنهٔ: ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۶۲

المرسل حدیث ضعیف ... ص: ۲۶۲

و من المعلوم أنّ الحدیث المرسل ضعیف و الاحتجاج به ساقط، و قد نصّ علی ذلک ابن الصّلاح فی (علوم الحدیث) و السّیوطی فی (تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی) و کذا غیرهما، و هذه عبارهٔ السیوطی: «ثم المرسل حدیث ضعیف لا یحتجّ به عند جماهیر المحدثین و الشافعی، کما حکاه عنهم مسلم فی صدر صحیحه، و ابن عبد البر فی التمهید، و حکاه الحاکم عن ابن المسیّب و مالک و کثیر من الفقهاء و أصحاب الأصول و النظر» [... ۱].

روایهٔ العاصمی واضحهٔ الإرسال ... ص: ۲۶۲

و أمّا العاصمی نفسه فقد روی هذا الحدیث بسند مرسل، حیث رواه بإسناده عن أبی قلابهٔ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا وساطهٔ أنس، فانّه لم یجرأ علی دعوی سماعها منه، و من المعلوم ان أبا قلابهٔ تابعی لم یدرک صحبهٔ النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا نصّ روایته:

«أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا أبو سعید الرازی قال: حدثنا یوسف بن عاصم الرازی البزار قال: حدثنا إبراهیم بن الحجاج قال: حدثنا حماد عن عاصم الأحول، عن أبی قلابهٔ أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أحدّهم فی دین اللّه عمر، و أکثرهم حیاء عثمان بن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبیّ بن کعب، و لکلّ أمهٔ أمین و أمین هذه الأمّهٔ أبو عبیدهٔ بن الجرّاح».

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۱۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۶۳

روایهٔ قتادهٔ مرسلا ... ص: ۲۶۳

بل یظهر من مراجعهٔ (المصابیح) و (المشکاهٔ) و (فتح الباری) روایهٔ قتادهٔ هذا الحدیث مرسلا، فلم یجرأ علی دعوی سماعها من أنس کذلک، و هذه عبارهٔ

[المصابیح للبغوی : «عن أنس رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أشدّهم بأمّتی فی أمر اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبی، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ ابن جبل، و لکل أمّهٔ أمین و أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ بن الجراح. صح. و رواه بعضهم عن قتادهٔ رضی اللّه عنه مرسلا و فیه: و أقضاهم علی».

حصیلهٔ البحث ... ص: ۲۶۳

إن هذا الحديث عن أنس مرسل، فضلا عن كونه ضعيفا سندا، و جعل الترمذى و ابن ماجة- و من حذا حذوهما- أنسا بين أبى قلابة أو قتادة و بين رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم خطأ فاحش أو تدليس ظاهر.

الحديث عن ابن عمر ... ص: ۲۶۳

و قد روى هذا الحديث الموضوع عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم برواية عبد اللّه بن عمر

قال الحاكم: «حدّثنا عبد الرحمن بن حمدان الجلّاب بهمدان، حدثنا أبو حاتم الرازى، حدثنا محمد بن يزيد بن سنان الرّهاوى، حدثنا الكوثر ابن حكيم أبو محمد الحلبى، عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ أرأف أمتى بها أبو بكر، و إنّ أصلبها فى أمر اللّه عمر، و إنّ أشدّها

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۴

حياء عثمان، و إنّ أقرأها أبىّ بن كعب، و إنّ أفرضها زيد بن ثابت، و إنّ أقضاها على بن أبى طالب، و إنّ أعلمها بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و إنّ أصدقها لهجة أبو ذر، و إنّ أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح، و إنّ حبر هذه الأمة لعبد اللّه بن عباس» [۱].

نظرة فى رجاله ... ص: ۲۶۴

و هذا السند ضعيف أيضا، فأمّا «محمد بن يزيد بن سنان الرهاوى» فقد صرّحوا بضعفه، ففى (الميزان): «قال الدار قطنى: ضعيف ... و قال النسائى:

ليس بالقوى» [۲] و أورده فى (المغنى فى الضّعفاء) [۳] و قال ابن حجر: «قال ابن أبى حاتم: سألت أبى عنه فقال: ليس بشىء، هو أشدّ غفلة من أبيه ... و قال البخارى أبو فروة متقارب الحديث إلا ابنه محمدا يروى عنه مناكير. و قال الآجرى عن أبى داود: و أبو فروة الجزرى ليس بشىء و ابنه ليس بشىء. و قال النسائى ليس بالقوى ... قال الترمذى: لا يتابع على روايته و هو ضعيف و قال الدار قطنى:

ضعيف» [۴] و قال ابن حجر فى (تقريب التهذيب): «ليس بالقوى» [۵].

و أمّا «كوثر بن حكيم» ففى (الضعفاء و المتروكين للبخارى): «كوثر بن حكيم عن نافع: منكر الحديث» و فى (الضّعفاء و المتروكين للنّسائى): «متروك الحديث» و قال الذهبى: «قال أبو زرعة: ضعيف، و قال ابن معين، ليس بشىء، و قال أحمد بن حنبل، أحاديثه بواطيل ليس بشىء، و قال الدار قطنى و غيره:

---

[۱] المستدرك ۳/ ۵۳۵.

[۲] ميزان الاعتدال ۴/ ۶۹.

[۳] المغنى فى الضعفاء ۲/ ۶۴۴.

[۴] تهذيب التهذيب ۹/ ۴۶۲.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۲۱۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۵

متروك» [۱] و قال الذهبى أيضا «تركوا حديثه، له عجائب» [۲].

طريق آخر عن ابن عمر ... ص: ۲۶۵

و قد أورد السیوطی هذا الحدیث الموضوع عن مسند أبی یعلی الموصلی عن ابن عمر حیث قال: «أرأف أمّتی بأمتی أبو بکر، و أشدّهم فی دین اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أقضاهم علی، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبی، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ. ألا و إنّ لکلّ أمهٔ أمینا و أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ ابن الجراح. عن ابن عمر» [۳].

نظرهٔ فی سنده ... ص: ۲۶۵

لا حاجهٔ لأن نراجع مسند أبی یعلی للوقوف علی رجال هذا السند بالتفصیل، لأن الحافظ السخاوی و العلامهٔ المنّاوی قد نصّا- کما ستسمع- علی أنّه من طریق ابن البیلمانی عن أبیه، و کلاهما ساقط عن درجهٔ الاعتبار، فأمّا «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی» فقد قال البخاری: «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی عن أبیه.
منکر الحدیث، کان الحمیدی یتکلّم فیه» و قال النسائی: «منکر الحدیث» [۴] و فی (الموضوعات لابن الجوزی) بعد حدیث فی فضل جدّهٔ: «محمد بن عبد الرحمن قال یحیی: لیس بشیء. و قال ابن حبان: حدّث عن أبیه بنسخهٔ شبیها بمائتی

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۴۱۶.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۳۴.

[۳] الجامع الصغیر بشرح المناوی ۱/ ۴۵۹.

[۴] الضعفاء و المتروکین انظر المجموع: ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۶

حدیث کلّها موضوعهٔ، لا یحل الاحتجاج به» [۱] و فی (میزان الاعتدال): «محمد ابن عبد الرحمن بن البیلمانی عن أبیه: ضعّفوه. و قال البخاری و أبو حاتم: منکر الحدیث، و قال الدار قطنی و غیره: ضعیف ... قال ابن عدی: کلّما یرویه ابن البیلمانی البلاء منه» [۲] و قال فی (المغنی فی الضعفاء): «ضعّفوه. و قال ابن حبان:
روی عن أبیه نسخهٔ موضوعهٔ» [۳] و أورده سبط ابن العجمی فی (الکشف الحثیث عمّن رمی بوضع الحدیث) و قال ابن حجر: «ضعیف، و قد اتّهمه ابن عدی و ابن حبان» [۴].
و أمّا أبوه «عبد الرحمن بن البیلمانی» ففی (میزان الاعتدال): «عبد الرحمن ابن البیلمانی، من مشاهیر التابعین، یروی عن ابن عمر، لیّنه أبو حاتم و قال الدار قطنی: ضعیف لا تقوم به حجهٔ» [۵] و ذکره فی (المغنی فی الضعفاء) [۶] و فی (تقریب التهذیب): «ضعیف» [۷].

حصیلهٔ البحث ... ص: ۲۶۶

فظهر بطلان هذا الحدیث عن ابن عمر بکلا طریقیه، و من هنا قال الحافظ السخاوی: «و عن ابن عمر عند ابن عدی فی ترجمهٔ کوثر بن حکیم، و هو متروک.
و له طریق أخری فی مسند أبی یعلی من طریق ابن البیلمانی عن أبیه عنه» [۸] فإنّ فی

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۵۱.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۶۱۷.

[۳] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۰۳.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۲.

[۵] میزان الاعتدال ۲/ ۵۵۱.

[۶] المغنی ۲/ ۳۷۷.

[۷] تقریب التهذیب ۱/ ۴۷۴.

[۸] المقاصد الحسنهٔ ۱۲۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۷

هذا الکلام فوائد:

۱- إن

حدیث: ارحم أمتی بأمتی ... عن ابن عمر مذکور فی کتاب الکامل لابن عدی

، و ذلک مما یدلّ علی وهنه، لأنّ کتاب الکامل لابن عدی موضوعه الضّعفاء و المجروحون و أحادیثهم.

۲- إن ابن عدی أورد هذا الحدیث فی ترجمهٔ کوثر بن حکیم، و منه یظهر أنّه یتّهم کوثر بن حکیم بوضع هذا الحدیث.

۳- إن راویه کوثر بن حکیم متروک عند الحافظ السخاوی.

۴- إن طریقه الآخر هو من طریق ابن البیلمانی عن أبیه عن ابن عمر.

۵- إن ضعف ابن البیلمانی و أبیه ثابت مشهور إلی حدّ أعرض السخاوی عن بیانه، و اکتفی بالقول بأنه من طریق ابن البیلمانی عن أبیه.

الحدیث عن جابر ... ص: ۲۶۷

و أخرج الطبرانی هذا الحدیث الموضوع عن جابر حیث

قال: «ثنا علی بن جعفر الملحی الاصبهانی، ثنا محمد بن الولید العباسی، ثنا عثمان بن زفر، ثنا مندل بن علی، عن ابن جریح، عن محمد بن المنکدر عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أرفق أمتی لأمّتی عمر بن الخطاب، و أصدق أمتی حیاء عثمان، و أقضی أمتی علی بن أبی طالب، و أعلمها بالحلال و الحرام معاذ بن جبل یجیء یوم القیامهٔ أمام العلماء برتوهٔ، و أقرأ أمتی أبی بن کعب، و أفرضها زید بن ثابت. و قد أوتی عویمر عبادهٔ یعنی أبا الدرداء رضی اللّه عنهم أجمعین. لم یروه عن ابن جریح إلّا مندل» [۱].

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۲۰۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۸

نظرهٔ فی رجاله ... ص: ۲۶۸

و هذا الحدیث أیضا مطروح، لأن فی طریقه «مندل بن علی» - و قد تفرّد به عن ابن جریح کما نص علیه الطبرانی نفسه- قال النسائی (کتاب الضعفاء و المتروکین): «مندل بن علی ضعیف» و قال الذهبی: «قال أبو حاتم: شیخ. و قال أبو زرعهٔ: لیّن. و قال أحمد: ضعیف» [۱] و فی (الضعفاء للذهبی): «فیه لین، ضعّفه أحمد و الدار قطنی» [۲] و قال ابن حجر: «قال الجوزجانی: ذاهب الحدیث، و قال الحاکم أبو أحمد: لیس بالقوی عندهم. و قال الساجی: لیس بثقهٔ، روی مناکیر. و قال ابن معین: کان عبد الرحمن بن مهدی لا یحدّث عنه. و قال ابن قانع و الدار قطنی: ضعیف. و قال ابن حبان: کان ممن یرفع المراسیل و الموقوفات من سوء حفظه فاستحق الترک. و قال الطحاوی: لیس من أهل الثبت فی الروایهٔ بشیء و لا یحتجّ به» [۳] و فی (تقریب التهذیب): «ضعیف» [۴] و قال صفی الدین

الخزرجی: «ضعّفه أحمد و غیره» [۵].

و «ابن جریج» قال ابن حجر العسقلانی «قال الجرمی عن مالک: کان ابن جریج حاطب لیل» قال: «و قال عثمان الدارمی عن ابن معین: لیس بشیء فی الزهری» قال: «و قال جعفر بن عبد الواحد عن یحیی بن سعید: کان ابن جریج صدوقا فإذا قال حدثنی فهو سماع، و إذا قال أخبرنی فهو قراءة، و إذا قال: قال فهو شبه الریح» [۶]. قلت: و أنت تری فی سند الطبرانی أنّه لم یقل: «قال» أیضا.

---

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۱۸۰.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۷۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۶۴.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۴.

[۵] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۸۷.

[۶] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۹

و قال الدار قطنی بأنّه قبیح التّدلیس، ففی (تهذیب التهذیب): «و قال الدار قطنی یتجنّب تدلیس ابن جریج فإنه قبیح التدلیس، لا یدلّس إلّا ممّا سمعه من مجروح» و فیه عن ابن حبان: «و کان یدلّس» و فیه: «و قال أبو بکر: و رأیت فی کتاب علی بن المدینی: سألت یحیی بن سعید عن حدیث ابن جریح عن عطاء الخراسانی فقال: ضعیف. قلت لیحیی: انه یقول: أخبرنی. قال: لا شیء، إنه ضعیف، إنما هو کتاب وقفه علیه» [۱]. قلت: و سیأتی ذکر بعض المطاعن التی تترتّب علی ارتکاب التّدلیس، و لقد بلغت جرأة ابن جریح علی التّدلیس حدّا کان یرتکب الکذب فیه بصراحة و وضوح ففی (تهذیب التهذیب): «قال ابن سعد:

ولد سنة ۸۵ عام الجحاف. أنا محمد بن عمر- یعنی الواقدی- قال ثنا عبد الرحمن ابن أبی الزناد قال: شهدت ابن جریح جاء إلی هشام بن عروة فقال: یا أبا المنذر الصحیفة التی أعطیتها فلانا أ هی من حدیثک؟ قال: نعم. قال محمد بن عمر:

فسمعت ابن جریج بعد ذلک یقول: حدثنا هشام الأحصی» [۲].

الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۲۶۹

و روی ابن عبد البر هذا الحدیث الموضوع عن أبی سعید الخدری حیث

قال: «و قد أخبرنا عبد الوارث بن سفیان قال: حدثنا قاسم بن أصبغ قال: حدثنا أحمد بن زهیر قال: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن یونس قال: حدثنا سلام، عن زید العمی عن أبی الصّدیق الناجی، عن أبی سعید الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أرحم أمتی بها أبو بکر، و أقواهم فی دین اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أقضاهم علی، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم لکتاب اللّه أبی بن کعب، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أمین هذه الأمة أبو عبیدة ابن

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۵۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۰

الجراح، و أبو هریرة و وعاء للعلم- أو قال و وعاء العلم- و عند سلمان علم لا یدرک، و ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء من ذی لهجة أصدق من أبی ذر» [۱].

نظرهٔ فی رجاله ... ص: ۲۷۰

و فی سنده «زید العمّی» قال النسائی (کتاب الضعفاء و المتروکین): «زید العمی ضعیف» [۲] و فی (میزان الاعتدال): «قال ابن معین: صالح، و قال مرهٔ:

لا شیء. و قال مرهٔ: ضعیف یکتب حدیثه. و قال أبو حاتم: ضعیف یکتب حدیثه. و قال الدار قطنی: صالح. و ضعّفه النسائی. و قال ابن عدی: لعلّ شعبهٔ لم یرو عن أضعف منه. و قال السعدی: متماسک» [... ۳] و قال فی (الکاشف):

«فیه ضعف» [۴] و قال ابن حجر: «ضعیف» [۵].

و فی هذا السند «سلام» و هو «سلام بن سلیم الطویل» قال النسائی «متروک الحدیث» [۶] و فی (الموضوعات لابن الجوزی) فی حدیث فی فضل المؤذّنین: «و فیه سلام الطویل قال یحیی: لیس بشیء لا یکتب حدیثه. و قال البخاری: ترکوه.

و قال النسائی و الدار قطنی: متروک و قال ابن حبان: یروی عن الثقات الموضوعات کأنه کان المعتمّد لها» [۷] و قد أورد الذهبی هذا الحدیث بعد کلمات القدح فیه فی (میزان الاعتدال) و ذکره فی (المغنی فی الضعفاء) [۸] و قال ابن حجر: «قال

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۱۷.

[۲] الضعفاء و المتروکین: ۱۰۶.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۱۰۲.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۳۷.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۲۷۴.

[۶] الضعفاء و المتروکین. المجموع: ۱۱۳.

[۷] الموضوعات ۲/ ۸۸.

[۸] میزان الاعتدال ۲/ ۱۷۶، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۱

أحمد: روی أحادیث منکرهٔ. و قال ابن أبی مریم عن ابن معین: له أحادیث منکرهٔ. و قال الدوری و غیره عن ابن معین: لیس بشیء. و قال ابن المدینی:

ضعیف. و قال ابن عمار: لیس بحجهٔ. و قال الجوزجانی: لیس بثقهٔ. و قال البخاری: ترکوه. و قال مرهٔ: یتکلّمون فیه. و قال أبو حاتم: ضعیف الحدیث، ترکوه. و قال أبو زرعهٔ: ضعیف. و قال النسائی: متروک و قال مرهٔ: لیس بثقهٔ و لا یکتب حدیثه. قال ابن خراش: کذّاب، و قال مرهٔ: متروک. و قال أبو القاسم البغوی: ضعیف الحدیث جدّا. و روی ابن عدی أحادیث و قال: لا یتابع علی شیء منها ...و قال ابن حبان: روی عن الثقات الموضوعات کأنه کان المتعمّد لها ... و قال العجلی: ضعیف. و قال الساجی: عنده مناکیر. و قال الحاکم:

روی أحادیث موضوعهٔ. و قال أبو نعیم فی الحلیهٔ فی ترجمهٔ الشعبی: سلام بن سلیم الخراسانی متروک باتفاق» [... ۱].

و من هنا تری الحافظ السخاوی یقول فی هذا الحدیث بهذا الطریق: «و عن أبی سعید عن قاسم بن أصبغ، عن ابن أبی خیثمهٔ. و عنه العقیلی فی الضعفاء عن علی بن عبد العزیز کلاهما عن أحمد بن یونس عن سلام عن زید العمی عن أبی الصدیق عنه. و زید و سلام ضعیفان» [۲].

و قال محمد بن معتمد خان فی (تحفهٔ المحبین) فی فصل الأحادیث الضّعیفهٔ: «أرحم أمتی بها أبو بکر ... أخرجه ابن عبد البر فی

الاستيعاب عن أبی سعید الخدری

. و فی سنده سلام و هو الطویل متروک عن زید العمی ضعیف» [۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۴/ ۲۴۷.

[۲] المقاصد الحسنهٔ: ۱۲۴.

[۳] تحفهٔ المحبین- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۲

الحدیث عن أبی محجن الثقفی ... ص: ۲۷۲

و أخرجه ابن عبد البر عن أبی محجن الثقفی حیث قال: «و قد وصف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وجوه أصحابه و خلالهم لیقتدی به فیهم بمثل ذلک، فیما رواه شیخنا عیسی بن سعید بن سعدهٔ المقری قال: حدّثنا أبو بکر أحمد بن إبراهیم ابن شاذان قال: حدّثنا أبو محمد یحیی بن محمد بن صاعد، و أنبأنا به أبو عثمان سعید بن عثمان قال: حدّثنا أحمد بن دحیم قال: حدّثنا یحیی بن محمد بن صاعد قال: حدّثنا محمد بن عبید بن ثعلبهٔ العامری بالکوفهٔ قال: حدّثنا عبد الحمید بن عبد الرحمن أبو یحیی الحمانی قال: حدّثنا أبو سعد الأعور. یعنی البقال و کان مولی لحذیفهٔ- قال حدثنا شیخ من الصحابهٔ یقال له أبو محجن أو محجن بن فلان قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ أرأف أمتی بأمتی أبو بکر، و أقواها فی دین اللّه عمر، و أصدقها حیاء عثمان، و أقضاها علی بن أبی طالب، و أقرأها أبی بن کعب، و أفرضها زید بن ثابت، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و لکل أمهٔ أمین و أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ بن الجراح» [۱].

نظرهٔ فی سنده ... ص: ۲۷۲

و فی سنده «سعید البقّال» قال النسائی: «ضعیف» [۲] و قال الذهبی: «ترکه الفلّاس. و قال ابن معین: لا یکتب حدیثه. و قال أبو زرعهٔ: صدوق مدلس.

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۱۶.

[۲] الضعفاء و المتروکین. أنظر: المجموع: ۱۷۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۳

و قال ح: منکر الحدیث» [... ۱] و ذکره فی (المغنی فی الضعفاء) [۲] و قال «ابن حجر:

ضعیف مرسل» [۳] و قال صفی الدین الخزرجی: «قال الذهبی مات سنهٔ بضع و أربعین و مائهٔ و ما علمت أحدا وثّقه» [۴] و قد نصّ ابن حجر فی الاصابهٔ بترجمهٔ أبی محجن علی ضعف الرجل و أنه لم یدرک أبا محجن [۵].

و أما «أبو محجن الثقفی» فکان فاسقا فاجرا منهمکا فی الشّراب لا یکاد یقلع عنه و لا یردعه حد و لا لوم، جلده عمر بن الخطاب فی الخمر مرارا- و قد کان عمر یحاول ان لا یجری الحدّ فی شاربی الخمر من أصحابه لأنه کان منهم- لانهماکه و تجریه و فعله ذلک علانیهٔ و جهارا، و نفاه إلی جزیرهٔ فی البحر، و قد حضر القادسیهٔ و هو سکران من الخمر، فأمر به سعد بن أبی وقاص إلی القید... فهذا طرف من قبائح هذا الرجل و فضائحه و من شاء التفاصیل فلیرجع إلی ترجمته فی (الاستیعاب) و (أسد الغابهٔ) و (الاصابهٔ) و غیرها من مصادر تراجم الصحابهٔ.

الحديث عن شدّاد بن أوس فى الموضوعات ... ص: ۲۷۳

و قـد أخرج أبـو جعفر العقيلی هـذا الحـديث الموضوع عن شـداد بن أوس فی (كتـاب الضـعفاء) و ابن عسـاكر فی (تاريـخ دمشق) و ضعفه، و أورده ابن الجوزی فی (الموضوعـات) و فی سـنده مجروحون، و اتّهم منهم بشـير بن زاذان فإمّا وضـعه و إمّا دلّسه عن بعض الضعفاء...

قال محمد بن معتمد خان البدخشانی فی (تحفة

---

[۱] ميزان الاعتدال ۲/ ۱۵۸.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۲۶۶.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۳۰۵.

[۴] خلاصة تذهيب الكمال: ۱۴۲.

[۵] الاصابة ۴/ ۱۷۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۴

المحبين) فی الفصل الذی عقده للأحاديث الضـعيفة: «أبو بكر أرأف أمتی و أرحمها، و عمر بن الخطاب خير أمتی و أعدلها، و عثمان بن عفان أحيا أمتی و أكرمها، و علی بن أبی طالب ألبّ أمتی و أشجعها. عق عس و ضعّفه عن شداد ابن أوس. و فی سنده مجروحون و اتّهم منهم بشير فإمّا وضعه و إمّا دلّس عن بعض الضعفاء. و أورده ابن الجوزی فی الموضوعات» [۱].

و هذه عبارة ابن الجوزی فی (الموضوعات):

«حديث فی ذكر جماعة من الصحابة: أنبأنا عبد الوهاب بن المبارك قال:

أنبأنا محمـد بن المظفر قال: أنبأ أبو الحسن أحمـد بن محمـد العتيقی قال: أخبرنا يوسف بن الـدخيل قال: ثنا أبو جعفر العقيلی قال: ثنا بشـر بن موسـی قال: ثنا عبد الرحيم بن واقد الواقدی قال: ثنا بشير بن زاذان، عن عمر بن صبيح عن كن عن شدّاد بن أوس: إن رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و آله و سـلّم قـال: أبو بكر أوزن أمتی و أرجحهـا، و عمر بن الخطـاب خير أمتی و أكملهـا، و عثمـان أحيـا أمتی و أعـدلها، و علی بن أبی طالب ولی أمتی و أوسـمها، و عبـد اللّه بن مسـعود أمين أمتی و أوصـلها، و أبو ذر أزهـد أمتی و أرأفها، و أبو الدرداء أعدل أمتی و أرحمها، و معاوية بن أبی سفيان أحلم أمتی و أجودها

. طريق آخر- أخبرنا علی بن عبيد اللّه قال: أنبأ علی بن أحمد البندار قال:

أنبأنا أبو عبـد اللّه ابن بطـة قال: حدّثنی أبو صالح محمد بن أحمد قال: ثنا خلف ابن عمرو العكبری قال: حدّثنا محمد بن إبراهيم قال: ثنا يزيد الحلال صاحب ابن أبی الشوارب قال: حدّثنا أحمد بن القاسم بن بهرام قال: ثنا محمد بن بشير عن بشير بن زاذان عن عكرمة عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و سلّم: أبو بكر خير أمتی و أتقاها، و عمر أعزّها و أعدلها، و عثمان أكرمها و أحياها، و علی ألبّها و أوسمها، و ابن مسعود آمنها و أعدلها، و أبو ذر أزهدها و أصدقها، و أبو

---

[۱] تحفة المحبّين- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۵

الدرداء أعبدها، و معاوية أحلمها و أجودها.

قال المصـنف: هذا حديث موضوع علی رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و سـلّم، و فی الطريقين جماعة مجروحون، و المتهم به عندی بشـير

بن زاذان، إما أن يكون من فعله أو من تدليسه عن الضعفاء و قد خلط فى إسناده. قال ابن عدى: هو ضعيف يحدّث عن الضّعفاء» [۱].
و «بشير بن زاذان» ضعّفه الذهبى أيضا، إذ ذكره فى (المغنى فى الضعفاء) و قال: «ضعّفه الدار قطنى و غيره» [۲].

الحديث عن ابن عباس لا سند له ... ص: ۲۷۵

و روى الملّا فى سيرته هذا الافك الشنيع و الكذب الفظيع عن ابن عباس:
قال المحبّ الطبرى فى: «الفصل الرابع فى وصف كلّ واحد من العشرة بصفة حميدة- عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و أقواهم فى دين اللّه عمر، و أشدّهم حياء عثمان، و أقضاهم على بن أبى طالب، و لكل نبى حوارى و حواريّ طلحة و الزبير، و حيثما كان سعد ابن أبى وقاص كان الحق معه، و سعد بن زيد من أحباء الرحمن، و عبد الرحمن بن عوف من تجار الرحمن، و أبو عبيدة بن الجراح أمين اللّه و أمين رسوله، و لكل نبى صاحب و صاحب سرّى معاوية بن أبى سفيان، فمن أحبّهم فقد نجا و من أبغضهم فقد هلك. خرجه الملّا فى سيرته» [۳].
و هذا الحديث باطل قطعا، إذ لا سند له أبدا، و ركاكة ألفاظه و سخافة

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۲۹.

[۲] المغنى فى الضعفاء ۱/ ۱۰۸.

[۳] الرياض النضرة ۱/ ۳۶.

معانيه تشهد بوضعه، و ممّا ينادى بذلك اشتماله على فضيلة لمعاوية بن أبى سفيان، و قد نصّ كبار الأئمة كالبخارى، و النسائى، و الحاكم، و ابن الجوزى، و ابن تيمية، و ابن حجر، و غيرهم، على أنّه لم يثبت حديث فى فضل معاوية بن أبى سفيان ... كما ستطلع عليه فى ما بعد إن شاء اللّه تعالى.

حصيلة البحث ... ص: ۲۷۶

و قد علم من هذا البحث بوضوح: أن
حديث «أرحم أمتى بأمتى»....
حديث موضوع و مفتعل بجميع طرقه و ألفاظه، على ضوء كلمات كبار أئمة الجرح و التعديل، و مشاهير حفاظ الحديث و الأخبار.

آراء المحققين الآخرين ... ص: ۲۷۶

و قد نصّ جماعة من مشاهير محقّقى أهل السّنة فى الحديث و الرجال على وضع هذا الحديث أو بطلانه أو ضعفه و لا بأس بذكر بعض كلماتهم فى هذا المقام:
قال المناوى بشرح هذا الحديث: «ع من طريق ابن البيلمانى عن أبيه عن ابن عمر بن الخطاب. و ابن البيلمانى حاله معروف. لكن فى الباب أيضا عن أنس و جابر و غيرهما عند الترمذى، و ابن ماجة، و الحاكم و غيرهم. لكن قالوا فى روايتهم بدل أرأف: ارحم. و قالت: حسن صحيح. و قال ك: على شرطهما.
و تعقّبهم ابن عبد الهادى فى تذكرته بأن فى متنه نكارة، و بأن شيخه ضعّفه، بل رجح وضعه» [۱].

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۴۶۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۷

ترجمة ابن عبد الهادی ... ص: ۲۷۷

و ابن عبد الهادی- الذی تعقّب القوم فی تذکرته بأنّ فی الحدیث نکارة و بأنّ شیخه ابن تیمیّة ضعّفه بل رجح وضعه- من محققی حفّاظ أهل السّنة المشاهیر، قال الحافظ الذهبی فی ذکر مشایخه:

«و سمعت من الامام الأوحد الحافظ، ذی الفنون، شمس الدین محمد بن أحمد بن عبد الهادی. ولد سنة خمس أو ست و سبعمائة، و سمع من القاضی ولی الدین عبد الدائم و المطعم، و اعتنی بالرجال و العلل و برع و جمع، و تصدی للافادة و الاشتغال فی القراءات و الحدیث و الفقه و الأصول و النحو، و له توسّع فی العلوم و ذهن سیّال. توفی فی شهر جمادی الأولی سنة ۷۴۴» [۱].

و قال ابن رجب بترجمته: «المقرئ الفقیه المحدّث الحافظ الناقد النحوی المتفنّن ... عنی بالحدیث و فنونه و معرفة الرجال و العلل و برع فی ذلک، و تفقّه فی المذهب و أفتی و قرأ الأصلین و العربیة و برع فیها، و لازم الشیخ تقی الدین ابن تیمیّة مدة ... و کتب بخطه المتقن الکثیر، و صنف کتبا کثیرة» [... ۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «مهر فی الحدیث و الفقه و الأصول و العربیة و غیرها. قال الصفدی: لو عاش لکان آیة ... و قال الذهبی فی معجمه المختص: الفقیه البارع المقرئ المجوّد المحدّث الحافظ النحوی الحاذق ذو الفنون، کتب عنی و استفدت منه. و قال ابن کثیر: کان حافظا علّامة ناقدا، حصّل من العلوم ما لا یبلغه الشیوخ الکبار، و برع فی الفنون، و کان جبلا فی العلل و الطرق و الرجال، حسن الفهم جدا صحیح الذهن» [... ۳].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۵۰۸.

[۲] طبقات ابن رجب ۲/ ۴۳۶.

[۳] الدرر الکامنة ۳/ ۴۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۸

۴- بطلان دعوی ان ابا بکر اوّل باب لأنه باب فی الرحمة ... ص: ۲۷۸

اشارة

و قول العاصمی: «ثم یکون أبو بکر الصدیق رضوان اللّه علیه بابا منها، و هو أول باب و أفضل باب، حیث جعله النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أوّلهم فی الحدیث الذی ذکر فیه أصحابه، و خصّ کلّ واحد منهم بخاصّیة، فکان رضوان اللّه علیه بابا فی الرحمة و الرأفة بالمسلمین و الشفقة علیهم، کما

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أرحم أمتی أبو بکر

. و

فی روایة أخری: أرأف أمتی بأمتی أبو بکر. و لا یکون الرحمة بالمسلمین إلّا من أصل العلم».

واضح البطلان، لأنّ شواهد جهل أبی بکر متظافرة جدّا، و من کان جاهلا بمعنی «الأب» و «الکلالة» و «إرث العمّة و الخالة» کیف یجوز أن یکون بابا لمدینة العلم؟! و کیف یکون أوّل باب و أفضل باب؟! و قد عرفت أن الحدیث المذکور موضوع، فبطل الاستدلال به.

نوادر الأثر فی شدهٔ أبی بکر ... ص: ۲۷۸

علی أن هناک فی کتب أهل السّـنهٔ، أحادیث و آثارا تحکی شدّهٔ أبی بکر علی المسلمین، و هذا من وجوه بطلان قوله: «فکان بابا فی الرحمهٔ و الرأفهٔ بالمسلمین و الشفقهٔ علیهم ...» و من تلک القضایا ما یلی:

(۱) مـا أخرجه البخاری فی کتاب الأدب قائلا: «باب ما یکره من الغضب و الجزع عنـد الضـیف- حـدّثنا عیّاش بن الولیـد، حـدّثنا عبد الأعلی قال: حدّثنا سـعید الجریری، عن أبی عثمان، عن عبد الرحمن بن أبی بکر: إن أبا بکر تضـیّف رهطا فقال لعبد الرحمن: دونک أضیافک فإنی منطلق إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فافرغ من قراهم قبل أن أجیء. فانطلق عبد الرحمن فأتاهم بما عنده

فقـال: اطعموا. فقـالوا: این ربّ منزلنا؟ قال: أطعموا. قالوا: ما نحن بآکلین حتی یجیء رب منزلنا. قال: اقبلوا عنا قراکم فإنه إنّ جاء و لم تطعموا لنلقینّ منه، فأبوا. فعرفت انه یجد علیّ، فلما جاء تنحیّت عنه. فقال: ما صنعتم؟ فأخبروه.

فقال: یا عبد الرحمن، فسکتّ. ثم قال: یا عبد الرحمن. فسکتّ. فقال: یا غنثر أقسمت علیک إن کنت تسمع صوتی لمّا جئت. فخرجت فقلت: سل أضیافک.

فقـالوا: صـدق، أتانـا به. قـال: فإنما انتظرتمونی، و اللّه لا أطعمه اللیلـهٔ. فقال الآخرون: و اللّه لا نطعمه حتی تطعمه. قال: لم ار فی الشر کاللّیلهٔ! ویلکم ما أنتم! لما لا تقبلون عنا قراکم. هات طعامک. فجاء به، فوضع یده فقال: بسم اللّه الأولی للشیطان. فأکل و أکلوا» [۱].

و أخرجه مسـلم فی باب إکرام الضّـیف و فضل إیثاره: «حدثنا محمد بن مثنی قال: نا سالم بن نوح العطار عن الجریری عن أبی عثمان عن عبد الرحمن بن أبی بکر قال: نزل علینا أضیاف لنا. قال و کان أبی یتحدّث إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من اللیل فانطلق و قال: یا عبد الرحمن افرغ من أضیافک. قال: فلما أمسیت جئنا بقراهم قال: فأبوا فقالوا: حتی یجیء أبو منزلنا فیطعم معنا. قال فقلت لهم: إنه رجل حدید و إنکم إن لم تفعلوا خفت أن یصیبنی منه أذی. قال:

فأبوا. فلما جاء لم یبدأ بشیء أول منهم فقال: أفرغتم من أضیافکم. قال: قالوا:

لاـ و اللّه مـا فرغنـا. قـال: الم آمر عبـد الرحمن؟ قال: و تنحّیت عنه. فقال: یا عبـد الرحمن! قال: فتنحیّت عنه. قال فقال: یا غنثر أقسـمت علیک إن کنت تسـمع صوتی إلّا جئت. قال: فجئت. قال فقلت: و اللّه ما لی ذنب، هؤلاء أضـیافک فسـلهم، قـد أتیتهم بقراهم فأبوا أن یطعموا حتی تجیء قـال فقـال: مـا لکم ألّـا تقبلوا عنـا قراکم؟ قال فقال أبو بکر: فو اللّه لا أطعمه اللیلـهٔ. قال فقالوا و اللّه لا نطعمه حتی تطعمه. قال فقال: ما رأیت فی الشر کاللیلهٔ قط، ویلکم مالکم ألّا تقبلوا

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۳۶۴.

عنا قراکم! قال: ثم قال: أما الأولی فمن الشـیطان هلمّوا قراکم. قال: فجیء بالطعام فسمّی فأکل و أکلوا. قال: فلما أصبح غدا علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا رسول اللّه برّوا و حنثت. قال فأخبره. فقال: بل أنت أبرّهم و أخیرهم.

قال: و لم تبلغنی کفارهٔ» [۱].

أقول: و هذا الحدیث یدل علی الشدّهٔ و الغضب من جهات:

فالأولی: قول عبـد الرحمن: «إنه رجل حدیـد، و إنکم إن لم تفعلوا خفت أن یصـیبنی منه أذی» فهـذا یشـهد بأنّ ما رووه من أنه أرحم الامّهٔ بالأمّهٔ ... کذب مختلق.

و الثّانیهٔ: تنحّی عبد الرحمن عنه.

و الثّالثهٔ: نداؤه عبد الرحمن: «یا غنثر» و هو شتم أی: یا لئیم أو نحو ذلک من المعانی القبیحهٔ. و قد اخرج البخاری فی باب قول الضیف «لا آکل حتی تأکل» القصّهٔ و فیها: «فغضب أبو بکر فسبّ و جدع» قال القسطلانی فی شرحه:

«فسبّ أی شتم لظنّه أنّهم فرّطوا فی حق ضیفه، و جدّع بالجیم المفتوحهٔ و الدال المهملهٔ المشددهٔ و بعدها عین مهملهٔ: دعا بقطع الأنف أو الاذن أو الشفهٔ» فهذا یدلّ علی شدهٔ غضبه و بذاءهٔ لسانه و سوء خلقه، حیث جعل یدعو علیهم بذلک من غیر استعلام منهم هل فرّطوا فی حق ضیفه أولا!! بل المستفاد من البخاری أنه فعل ذلک بعد أن سأل أهله: «ما صنعتم؟ فأخبروه» و حینئذ یکون سبّه إیّاهم أشنع و أفظع.

و الرّابعهٔ: قوله للأضیاف: «فو اللّه لا أطعمه اللیلهٔ» صنیع قبیح منه تجاه إبائهم عن الأکل حتی یجیء، یکشف عن غضبه معهم و عدم إکرامه لهم، من دون أن یکون منهم شیء یستحقّون ذلک به!! بل یجب إکرام الضیف عقلا و عرفا و شرعا علی کلّ حال، و هذا أمر یعرفه و یفعله حتی أجلاف العرب...

---

[۱] صحیح مسلم ۶/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۱

بل من عادهٔ الأضیاف أنّهم لا یأکلون حتی یأکل معهم مضیّفهم، کما یشهد بذلک ما أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب الأدب: إنّ سلمان زار أبا الدرداء «فصنع له طعاما فقال: کل فإنی صائم. قال: ما أنا بآکل حتی تأکل ...» فلو کان فی أبی بکر شیء من الرحمهٔ و الرأفهٔ لأکل مع أضیافه بعد انتظارهم له و إن کان صائما، لا أن یقول بکلّ خشونهٔ: و اللّه لا أطعمه اللیلهٔ!! و الخامسهٔ: إنه لا ریب فی مرجوحیهٔ هذا القسم، لظهور رجحان الأکل مع الأضیاف و لو استلزم الترک هتکهم کان حراما لحرمهٔ هتک المسلم- و هذا من آیات جهله و سوء خلقه.

و السادسهٔ: قوله: «ما رأیت فی الشر کاللیلهٔ قط» کلام خشن یؤذی الأضیاف بلا موجب.

و السابعهٔ: قوله لهم: «ویلکم» ... ینافی الأدب و الإکرام...

(۲)

ما أخرجه محی السّنهٔ البغوی فی (المصابیح) و الخطیب التبریزی فی (مشکاهٔ المصابیح): «عن النعمان بن بشیر إنه قال: استاذن أبو بکر رضی اللّه عنه علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمع صوت عائشهٔ رضی اللّه عنها عالیا، فلمّا دخل تناولها لیلطمها و قال: لا أراک ترفعین صوتک علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعل النبی یحجزه، و خرج أبو بکر مغضبا فقال النبی حین خرج أبو بکر:

کیف رأیتنی أنقذتک من الرجل؟ قالت: فمکث أبو بکر أیاما ثم استأذن فوجدهما قد اضطجعا فقال لهما: أدخلانی فی سلمکما کما أدخلتمانی فی حربکما. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: قد فعلنا، قد فعلنا» [۱].

و من الواضح: أنه کان علیه بادئ بدء أن ینهاها عن ذلک بلسانه، ثم إذا لم تنته بادر إلی لطمها، فإنّ ذلک طریق الأمر بالمعروف و النّهی عن المنکر.

أقول: و سبب هذه القضیّهٔ اعتراض عائشهٔ علی النبی صلّی اللّه علیه و آله

---

[۱] مشکاهٔ المصابیح ۳/ ۱۳۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۲

و سلّم فی أنّ علیا أحبّ إلیه من أبیها و منها، حسدا منها و عنادا له علیه الصلاهٔ و السّلام، و لکن أبا داود و من حذا حذوه أسقطوا من الحدیث هذه الفقرهٔ و قد جاء بتمامه فی (المسند) حیث قال: «ثنا أبو نعیم، ثنا یونس، ثنا العیزار بن حریث قال قال النعمان بن بشیر:

استأذن أبو بكر على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسمع صوت عائشهٔ عاليا و هى تقول: و اللّه لقد عرفت أن عليّا أحبّ إليك من أبى و منّى- مرتين أو ثلاثا- فاستأذن أبو بكر فدخل فأهوى إليها فقال: يا بنت فلانهٔ! لا أسمعك ترفعين صوتك على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم».

و رواه النسائى قائلا: «أخبرنى عبدهٔ بن عبد الرحيم المروزى قال: أنبأنا عمر بن محمد قال: أنبأنا يونس بن أبى إسحاق، عن العيزار بن حريث عن النعمان بن بشير قال: استأذن أبو بكر على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فسمع صوت عائشهٔ عاليا و هى تقول: و اللّه لقد علمت أن عليا أحبّ إليك من أبى، فأهوى لها ليلطمها و قال لها: يا بنت فلانهٔ أراك ترفعين صوتك على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم! فامسكه رسول اللّه و خرج أبو بكر مغضبا. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يا عائشهٔ! كيف رأيتنى أنقذتك من الرجل! ثم استأذن أبو بكر بعد ذلك و قد اصطلح رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و عائشهٔ فقال: أدخلانى فى السلم كما أدخلتمانى فى الحرب. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: قد فعلنا» [۱].

و قد جاء فى هذا اللفظ قوله لعائشهٔ: «يا بنت فلانهٔ» و لا يخفى عليك معناه!! (۳)

ما رواه محى السّنهٔ البغوى فى تفسيره قائلا: «أخبرنا إسماعيل بن عبد القاهر، أنا عبد الغافر بن محمد، أنا محمد بن عيسى الجلودى، أنا ابراهيم بن محمد بن سفيان، أنا مسلم بن الحجاج، أنا زهير بن حرب، أنا روح بن عبادهٔ،

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۲۷۵، خصائص على: ۸۱.

أنا زكريا بن إسحاق، أنا أبو الزبير، عن جابر بن عبد اللّه قال: دخل أبو بكر يستأذن على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فوجد الناس جلوسا ببابه و لم يؤذن لأحد منهم. قال: فأذن لأبى بكر فدخل، ثم أقبل عمر فاستأذن فأذن له، فوجد النبى جالسا حوله نساؤه واجما ساكتا قال: فقال: لأقولنّ شيئا أضحك النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال: يا رسول اللّه ما لو رأيت بنت خارجهٔ سألتنى النفقهٔ فقمت إليها فوجأت عنقها؟ فضحك رسول اللّه و قال: هنّ حولى كما ترى يسألننى النفقهٔ. فقام أبو بكر إلى عائشهٔ يجأ عنقها، و قام عمر الى حفصهٔ يجأ عنقها، كلاهما يقول: تسألن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ما ليس عنده؟! قلن: و اللّه لا نسأل رسول اللّه شيئا أبدا ليس عنده» [۱ ...].

و انظر (لباب التأويل) عن مسلم، (تفسير ابن كثير) عن أحمد، (الدر المنثور) عن أحمد و النسائى و ابن مردويه.

(۴)

ما أخرجه أحمد قال: «ثنا عبد اللّه بن إدريس قال: ثنا ابن إسحاق عن يحيى بن عباد بن عبد اللّه بن الزبير عن أبيه: إن أسماء بنت أبى بكر قالت: خرجنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حجاجا، حتى إذا كنا بالعرج نزل رسول اللّه، فجلست عائشهٔ إلى جنب رسول اللّه و جلست إلى جنب أبى، و كانت زمالهٔ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و زمالهٔ أبى بكر واحدهٔ مع غلام أبى بكر، فجلس أبو بكر ينتظره أن يطلع عليه، فطلع و ليس معه بعير فقال: أين بعيرك؟ قال: قد أضللته البارحهٔ. فقال أبو بكر: بعير واحد تضلّه! فطفق يضربه و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتبسّم و يقول: أنظروا إلى هذا المحرم و ما يصنع» [۲].

و انظر: (سنن أبى داود) و (سنن ابن ماجهٔ) و (الدر المنثور) بتفسير فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ فِي الْحَجِّ عن الحاكم - قال و صححه ...- لكن عند ابن

---

[۱] معالم التنزيل ۴/ ۴۶۰.

[۲] المسند ۶/ ۳۴۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۸۴

ماجة «و كانت زمالتنا و زمالة أبی بكر واحدة مع غلام أبی بكر» و عند الحاكم:

«و كانت زاملتنا مع غلام أبی بكر».

(۵) ما أخرجه فی (مشكاة المصابیح) فی باب حفظ اللسان و الغیبة و الشتم:

«و عن عائشة قالت: مرّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بأبی بكر- و هو یلعن بعض رقیقه- فالتفت إلیه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: لعّانین و صدّیقین!! كلّا و ربّ الكعبة، فأعتق أبو بكر یومئذ بعض رقیقه ثم جاء إلی النبی فقال: لا أعود» [۱].

أقول: من الواضح أن ذلک البعض من رقیقه لم یكن مستحقا للّعن، إذ لو كان مستحقا له لما منع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن لعنه، و لما اعتقه أبو بكر یومئذ، و لما قال للنبی: لا أعود...

و یستفاد من هذا الحدیث أنّ اللّعان لا یكون صدّیقا، لأن هاتین الصفتین لا یجتمعان، و قد بلغ امتناع اجتماعهما حدّا أقسم علیه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقوله: «كلّا و ربّ الكعبة ...» و حیث ثبت من هذا الحدیث كون أبی بكر لعّانا فهو لیس صدّیقا، فمن هنا أیضا یثبت بطلان ما نسبوه إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی باب تلقیبه أبا بكر بالصدّیق...

هذا، و

فی (المشكاة): «عن أبی هریرة: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا ینبغی لصدّیق أن یكون لعّانا. رواه مسلم.

و عن أبی الدرداء قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن اللعانین لا یكونون شهداء، و لا شفعاء یوم القیامة. رواه مسلم» [۲].

و فیه: «و عن ابن مسعود قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لیس المؤمن بالطعّان و لا باللّعان و لا الفاحش و لا البذی. رواه الترمذی و البیهقی فی

---

[۱] مشكاة المصابیح ۳/ ۱۳۶۵.

[۲] مشكاة المصابیح ۳/ ۱۳۵۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۸۵

شعب الإیمان. و فی أخری له: و لا الفاحش البذی

و قال الترمذی: هذا حدیث غریب.

و عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یكون المؤمن لعّانا.

و

فی روایة: لا ینبغی للمؤمن أن یكون لعّانا. رواه الترمذی.

و عن سمرة بن جندب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تلاعنوا بلعنة اللّه و لا بغضب اللّه و لا بجهنّم

. و

فی روایة: و لا بالنار. رواه الترمذی و أبو داود» [... ۱].

(۶) ما رواه الطبری و ابن الأثیر فی تاریخیهما فی ذكر جیش أسامة و اللفظ للأول: «فوقف أسامة بالناس ثم قال لعمر: إرجع إلی خلیفة رسول اللّه فاستأذنه یأذن لی أن أرجع بالناس، فإنّ معی وجوه الناس و جلّتهم، و لا آمن علی خلیفة رسول اللّه و ثقل رسول اللّه و أثقال المسلمین أن یتخطّفهم المشركون. و قالت الأنصار: فإن أبی إلّا أن نمضی فأبلغه عنّا، و اطلب إلیه أن یولّی أمرنا رجلا أقدم سنّا من أسامة. فخرج عمر بأمر أسامة و أتی أبا بكر فأخبره بما قال أسامة. فقال أبو بكر: لو خطفتنی الكلاب و الذیاب لم أرد قضاء قضی

به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: فإنّ الأنصار أمرونی أن أبلغک، و أنهم یطلبون إلیک أن تولّی أمرهم رجلا اقدم سنّا من أسامة.

فوثب أبو بکر– و کان جالسا– فأخذ بلحیة عمر فقال له: ثکلتک أمک و عدمتک یا ابن الخطاب! استعمله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و تأمرنی أن أنزعه؟! فخرج عمر إلی الناس فقالوا له: ما صنعت؟ قال: امضوا ثکلتکم أمهاتکم، ما لقیت فی سببکم من خلیفة رسول اللّه!» [۲].

---

[۱] مشکاة المصابیح ۳/ ۱۳۶۲.

[۲] تاریخ الطبری ۳/ ۲۲۶. الکامل لابن الأثیر ۲/ ۳۳۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۶

لکنّ ابن الأثیر حرّف الروایة و أسقط منها جملة «قال: امضوا ثکلتکم أمّهاتکم» ... لأنّه کلام شدید قاله عمر للأصحاب، تشفیا من قول أبی بکر له: «ثکلتک أمّک و عدمتک یا ابن الخطاب».

و لمّا کانت القصّة– علی کلّ حال– تدلّ علی غلظة الرجلین و شدّتهما و عدم رأفتهما فقد رواها ابن خلدون محرفة محوّرة فقال: «و وقف أسامة للناس و رغب من عمر التخلّف عن هذا البعث، و المقام مع أبی بکر شفقة من أن یدهمه أمر. و قالت له الأنصار: فإن أبی إلّا المضیّ فلیولّ علینا أسنّ من أسامة. فأبلغ عمر ذلک کلّه أبا بکر. فقام و قعد و قال: لا أترک أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی أخرج و أنفذه» [۱] فانظر کیف جعل جملة «فقام و قعد و قال» ... مکان: «فوثب أبو بکر و کان جالسا فأخذ بلحیة عمر»!!...

و ما أکثر صنائع ید الأمانة!! من نظائر المقام...

قال أبو بکر: إنّ لی شیطانا یعترینی ... ص: ۲۸۶

و ما ذکرنا بعض الأدلّة و الشواهد علی أنّ أبا بکر ارحم الأمة بالأمة!!! و سبب وقوع هذه الصّنائع القبیحة منه– بالإضافة إلی قساوته الطبیعیّة و جفائه الباطنی– شیطانه الذی کان یعتریه و یتخبّطه من المسّ، و هذا أمر قد اعترف به علی رءوس الأشهاد فی أوّل خطبة خطبها ... قال الحافظ جلال الدین السیوطی:

«أخرج ابن سعد عن الحسن البصری قال: لما بویع أبو بکر قام خطیبا فقال: أمّا بعد فإنّی ولیّت هذا الأمر و أنا له کاره، و اللّه لوددت أنّ بعضکم کفانیه، ألا- و إنّکم إن کلّفتمونی أن أعمل فیکم بمثل عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لم أقم به، کان رسول اللّه عبدا أکرمه اللّه بالوحی و عصمه به، ألا- و إنما أنا بشر و لست بخیر من أحدکم فراعونی، فإذا رأیتمونی استقمت فاتّبعونی، و إذا رأیتمونی زغت

---

[۱] تاریخ ابن خلدون ۴/ ۸۵۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۷

فقوّمونی. و اعلموا أنّ لی شیطانا یعترینی، فإذا رأیتمونی غضبت فاجتنبونی لا أوثر فی أشعارکم و أبشارکم» [۱].

و انظر: (الطبری) و (الریاض النضرة) و (منهاج السنة) و (کنز العمال) و (الصّواعق) و غیرها.

هذا ... و لو سلّمنا کون أبی بکر أرحم الأمة بالأمة، فإنّ هذا لا یتمّ للعاصمی مرامه، لأنّ قوله: «و لا تکون الرحمة بالمسلمین إلّا من أصل العلم» ممنوع، و إلّا لزم أن یکون کثیر من النسوان و الصبیان ذوی الرحمة بالمسلمین علماء، و هذا ممّا یضحک الثکلی...

و لو سلّمنا کونه أرحم الأمة و أن الرحمة بالمسلمین لا تکون إلّا من أصل العلم ... فإنّ هذا یستلزم ثبوت علم له فی الجملة، و من

الواضح أنّ حصول علم فی الجملة لأحد لا- یکفی لأن یکون باب مدینة العلم، و الّا للزم أن یکون کلّ من حصل علی علم مّا فی الجملة بابا لمدینة العلم، و هذا من البطلان بمکان، لا یتجاسر علیه أحد من أهل الإیمان.

۵- بطلان دعوی أنّ عمر باب المدینة بعد أبی بکر ... ص: ۲۸۷

اشارة

قال العاصمی: «و بعد الصدیق کان عمر بن الخطاب بابا فی الشدة علی المنافقین و المخالفین فی الدین، قوله: «صلّی اللّه علیه: و أشدّهم- و روی:

و أصلبهم- فی دین اللّه عمر بن الخطّاب».

و هو باطل جدّا، فإنّ «و أشدّهم» ... فقرة من الحدیث الموضوع الذی أوّله:

أرحم أمّتی بأمّتی

...و قد تقدّم إثبات وضعه بجمیع طرقه و ألفاظه. فهذا

---

[۱] تاریخ الخلفاء: ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۸

أولا.

من شواهد محاماة عمر للمنافقین و المخالفین ... ص: ۲۸۸

و ثانیا: دعوی کونه شدیدا علی المنافقین و المخالفین کذب صریح، و تلک قضایاه فی المحاماة لهم و المجاملة معهم و الثناء علیه مدوّنة فی کتب الحدیث و التاریخ، نتعرض لبعضها هنا باختصار:

(۱)

ما رواه الحافظ السّیوطی فی الدر المنثور بتفسیر قوله تعالی: وَ إِذْ یَعِدُکُمُ اللَّهُ إِحْدَی الطَّائِفَتَیْنِ عن دلائل النبوة للبیهقی فی روایة مطوّلة فی غزوة بدر: «ثم سار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لا- یلقاه خبر و لا یعلم بنفرة قریش، فقال رسول اللّه أشیروا علینا فی أمرنا و مسیرنا. فقال أبو بکر: یا رسول اللّه أنا أعلم الناس بمسافة الأرض، أخبرنا عدی بن أبی الزغباء أنّ العیر کانت بوادی کذا و کذا، فکأنّا و إیّاهم فرسا رهان إلی بدر.

ثم قال: أشیروا علیّ. فقال عمر بن الخطاب: یا رسول اللّه إنها قریش و عزّها، و اللّه ما ذلّت منذ عزّت و لا آمنت منذ کفرت، و اللّه لتقاتلنّک، فتأهّب لذلک أهبته و أعدد له عدّته.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أشیروا علیّ. فقال المقداد بن عمرو:

إنّا لا- نقول لک کما قال أصحاب موسی فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ و لکن اذهب أنت و ربّک فقاتلا إنّا معکم متبعون» [۱].

و فی (السیرة الحلبیة): «ثم قال: أشیروا علیّ. فقال عمر: یا رسول اللّه إنها قریش و عزّها، و اللّه ما ذلّت منذ عزّت و لا آمنت منذ کفرت، و اللّه لتقاتلنّک،

---

[۱] الدر المنثور ۳/ ۱۶۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۹

فتأهّب لذلک أهبته و أعدّ لذلک عدّته» [۱].

أقول: لقد آذی عمر بکلامه المذکور رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أغضبه حتی احمرّت وجنتاه، و لقد حاول أهل السنّهٔ إخفاء هذا الأمر، و لکنّه لا یخفی علی المتتبع للأخبار و الآثار، قال الطبری فی ذکر غزوهٔ بدر: «ثنا محمد بن عبید المحاربی قال: ثنا إسماعیل بن ابراهیم ابو یحیی قال: ثنا المخارق، عن طارق، عن عبد اللّه بن مسعود قال: لقد شهدت من المقداد مشهدا لأن أکون أنا صاحبه أحبّ إلیّ ممّا فی الأرض من شیء، کان رجلا فارسا و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذا غضب احمارّت وجنتاه، فأتاه المقداد علی تلک الحال فقال:

أبشر یا رسول اللّه، فو اللّه لا نقول لک کما قالت بنو إسرائیل لموسی: فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ و لکن و الذی بعثک بالحق لنکوننّ من بین یدیک و من خلفک و عن یمینک و عن شمالک، أو یفتح اللّه لک» [۲].

و قد أسقط بعض مؤرّخیهم کلامی أبی بکر و عمر الدال أحدهما علی الجبن و الخور و الآخر علی مدح أهل الکفر و الجور ... ففی (طبقات ابن سعد) «و مضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، حتی إذا کان دون بدر أتاه الخبر بمسیر قریش، فأخبر به رسول اللّه «ص» أصحابه و استشارهم، فقال المقداد بن عمرو البهرانی:

و الذی بعثک بالحق لو سرت إلی برک الغماد لسرنا معک حتی ننتهی إلیه» [۳].

و أسقطهما البعض الآخر، و جعل فی مکان کلّ واحد «قال فأحسن» ثم ذکر کلام المقداد بتمامه ... ففی (سیرهٔ ابن هشام): «و أتاه الخبر عن قریش بمسیرهم لیمنعوا غیرهم، فاستشار الناس و أخبرهم عن قریش. فقام أبو بکر الصدیق فقال و أحسن. ثم قام عمر بن الخطاب فقال و أحسن. ثم قام المقداد بن عمرو فقال:

---

[۱] السیرهٔ الحلبیهٔ ۲/ ۳۸۶.

[۲] تاریخ الطبری ۲/ ۱۴.

[۳] طبقات ابن سعد ۲/ ۴۳۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۰

یا رسول اللّه، امض لما أراک اللّه فنحن معک، و اللّه لا نقول لک کما قالت بنو إسرائیل لموسی فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ و لکن اذهب أنت و ربک فقاتلا إنا معکما مقاتلون، فو الذی بعثک بالحق لو سرت بنا إلی برک الغماد لجالدنا معک من دونه حتی تبلغه. فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خیرا و دعا له به» [۱].

و لکنّ صنیع هؤلاء لا ینفع الشّیخین بحال، فقد رفعت روایتا السیوطی و الطبری السّتار عن حقیقهٔ أمرهما، و کشفتا النقاب عن باطن سرّهما، و علم أنه کیف أغضب عمر بکلامه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنه کیف أزال المقداد کربته بکلامه فدعا له و قال له خیرا، حتی تمنی ابن مسعود أن یکون صاحب هذا الموقف الکریم و المشهد العظیم...

(۲)

ما أخرجه الحاکم فی کتاب قسم الفیء حیث قال:

«أخبرنا أبو جعفر محمد بن علی الشیبانی، ثنا ابن أبی عزرهٔ، ثنا محمد بن سعید الاصبهانی، ثنا شریک، عن منصور، عن ربعی بن خراش، عن علی قال: لما فتح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مکهٔ أتاه ناس من قریش فقالوا: یا محمد إنا حلفاؤک و قومک، و إنه لحق بک أرقّاؤنا، لیس لهم رغبهٔ فی الإسلام، و إنهم فرّوا من العمل، فارددهم.

فشاور أبا بکر فی أمرهم فقال: صدقوا یا رسول اللّه.

فقال لعمر: ما ترى؟ فقال قول أبى بكر.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا معشر قريش، ليبعثنّ اللّه عليكم رجلا منكم امتحن اللّه قلبه للإيمان يضرب رقابكم على الدين.

فقال أبو بكر: أنا هو يا رسول اللّه؟ قال: لا.

قال عمر: أنا هو يا رسول اللّه؟ قال: لا.

---

[۱] السيرة لابن هشام ۱/ ۶۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۱

و لكن خاصف النعل فى المسجد، و قد كان ألقى نعله إلى على يخصفها. ثم قال: أما إنى سمعته يقول: لا تكذبوا علىّ فإنه من يكذب علىّ يلج النار.

هذا حديث صحيح على شرط مسلم و لم يخرجاه» [۱].

و انظر: (مسند أحمد) و (الخصائص) و (كنز العمال) و غيرها. و قد عدّ القضية شاه ولى اللّه الدهلوى فى (إزالة الخفا) من مآثر أمير المؤمنين عليه السلام و صرّح بدلالته على خلافته.

أقول: و لمّا كانت هذه القصّة دالة على مجاراة الشيخين للكفّار و محاماتهما لهم و التصديق لقولهم، فقد رجّح بعض محدثى القوم تحريفها بإسقاط كلامهما فى النقل رأسا...

ففى (صحيح الترمذى) ما هذا لفظه: «حدثنا سفيان بن وكيع، نا أبى عن شريك، عن منصور عن ربعى بن حراش قال: نا على بن أبى طالب بالرّحبة فقال: لمّا كان يوم الحديبيّة خرج إلينا ناس من المشركين، فيهم سهيل بن عمرو و أناس من رؤساء المشركين فقالوا: يا رسول اللّه خرج إليك ناس من أبنائنا و إخواننا و أرقّائنا، و ليس لهم فقه فى الدين، و إنّما خرجوا فرارا من أموالنا و ضياعنا، فارددهم إلينا، فإن لم يكن لهم فقه فى الدين سنفقّهم.

فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: يا معشر قريش لتنتهينّ أو ليبعثن اللّه عليكم من يضرب رقابكم بالسّيف على الدّين» [... ۲].

لكن البعض الآخر منهم رجّح الإبقاء على نصّ الرواية، لكن جعل كلمة «فقال ناس: صدقوا يا رسول اللّه ردّهم إليهم» بدل اسم الشيخين سترا عليهما...

فى (سنن أبى داود) ما نصّه: «باب فى عبيد المشركين يلحقون بالمسلمين فيسلمون- حدثنا عبد العزيز بن يحيى الحرانى قال: ثنا محمد- يعنى ابن سلمة- عن محمد بن إسحاق، عن أبان بن صالح، عن منصور بن المعتمر، عن ربعى

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۲۳

[۲] صحيح الترمذى ۵/ ۵۹۲

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۲

ابن خراش عن على بن أبى طالب قال: خرج عبدان إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يعنى يوم الحديبيّة قبل الصلح- فكتب إليه مواليهم فقالوا: يا محمد، و اللّه ما خرجوا إليك رغبة فى دينك، و انما خرجوا هربا من الرق. فقال ناس: صدقوا يا رسول اللّه ردّهم إليهم. فغضب رسول اللّه و قال: ما أراكم تنتهون يا معشر قريش حتى يبعث اللّه عليكم من يضرب رقابكم على هذا. و أبى أن يردّهم و قال:

هم عتقاء اللّه عز و جل» [۱].

و انظر: (المستدرک) و (المصابیح) و (المشکاة) و غیرها.

و هذا التحریف و إن کان لغرض حمایة الشیخین، لکن شاء اللّه تعالی أن یکون سببا لمزید هتکهما و ظهور کفرهما و وضوح نفاقهما ...و ذلک لأنّ شرّاح (المصابیح) و (المشکاة)- حیث شرحوا هذا الحدیث المحرّف و غفلوا عن أنّ القائل لهذا القول هما الشیخان- ذکروا فی تعلیل غضب النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«لأنّهم عارضوا حکم الشرع فیهم بالظن و التخمین، و شهدوا لأولیائهم المشرکین بما ادّعوه ... فکان معاونتهم لأولیائهم تعاونا علی العدوان».

و لنذکر نصوص عباراتهم لتعرف حقیقة أمر الرجلین و معنی کلامهما فی تصدیق المشرکین:

قال فضل اللّه بن الحسن التوربشتی فی (شرح المصابیح): «و إنما غضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنهم عارضوا حکم الشّرع فیهم بالظن و التخمین، و شهدوا لأولیائهم المشرکین بما ادّعوه أنهم خرجوا من الرق لا رغبة فی الإسلام، و کان حکم الشرع فیهم أنّهم صاروا بخروجهم عن دار الحرب مستعصمین بعروة الإسلام أحرارا، فکان معاونتهم لأولیائهم تعاونا علی العدوان» [۲].

---

[۱] سنن أبی داود ۱/ ۴۲۳.

[۲] المیسّر فی شرح المصابیح- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۳

و قال الخلخالی: «قوله: ردّهم إلیهم. أمر مخاطب. فغضب رسول اللّه علیه السلام، لأنهم عارضوا حکم الشرع فیهم بالظنّ و التخمین، و شهدوا لأولیائهم المشرکین بما ادّعوه أنهم خرجوا هربا من الرق لا رغبة فی الإسلام، و کان حکم الشرع فیهم أنهم صاروا بخروجهم من دار الحرب مستعصمین بعروة الإسلام أحرارا، فکان معاونتهم لأولیائهم تعاونا علی العدوان.

قوله: ما أراکم تنتهون

. النفی و إن دخل علی أراکم ظاهرا لکنه بالحقیقة ینفی الانتهاء، أی أراکم ما تنتهون من تعصب أهل مکة.

حتی یبعث اللّه علیکم من یضرب رقابکم علی هذا

. أی علی هذا الحکم.

و أبی أن یردهم

. أی و أبی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أن یردّ العبدان» [۱].

و قال الطیبی: «و

قوله: ما أراکم تنتهون

. فیه تهدید عظیم...

التوربشتی: و إنّما غضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأنهم عارضوا حکم الشرع فیهم» [... ۲].

و کذا جاء فی (المرقاة فی شرح المشکاة) و (أشعة اللمعات فی شرح المشکاة لعبد الحق الدهلوی) فراجع.

(۳) ما رواه القوم من امتناعه من قتل ذی الثّدیة المنافق، بالرغم من أمر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقتله، فقد قال الحافظ ابن حجر بترجمة ذی الثدیة: «و قال أبو یعلی فی مسنده- روایة ابن المقری عنه- ثنا محمد بن الفرج، ثنا أحمد بن الزبرقان، حدثنی موسی بن عبیدة، أخبرنی هود بن عطا، عن أنس قال: کان فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رجل یعجبنا تعبّده و اجتهاده، فذکرنا ذلک لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم باسمه فلم یعرفه، و وصفناه بصفته فلم یعرفه، فبینا نحن نذکره إذ طلع الرجل فقلنا: هو هذا، قال: إنکم لتخبرونی عن

[۱] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۲] الکاشف فی شرح المشکاة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۹۴

رجل إنّ فی وجهه سفعة من الشیطان، فأقبل حتی وقف علیهم و لم یسلّم، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنشدک اللّه هل قلت حین وقفت علی المجلس ما فی القوم أحد أفضل منی أو خیر منی؟

قال: أللهم نعم. ثم دخل یصلّی، فقال رسول اللّه: من یقتل الرجل؟ قال أبو بکر: أنا، فدخل علیه فوجده یصلی فقال: سبحان اللّه أقتل رجلا یصلی و قد نهی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن قتل المصلّین! فخرج. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما فعلت؟ قال: کرهت أن أقتله و هو یصلی و قد نهیت عن قتل المصلین! فقال: من یقتل الرجل؟ قال عمر: أنا. فدخل فوجده واضعا جبهته، قال عمر: أبو بکر أفضل منّی، فخرج! فقال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: مه؟ قال:

وجدته واضعا جبهته للّه فکرهت أن أقتله! فقال: من یقتل الرجل؟ فقال علی: أنا. فقال: أنت إن أدرکته، قال:

فدخل علیه فوجده قد خرج. فرجع إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال له:

مه؟ قال: وجدته قد خرج. قال: لو قتل ما اختلف من أمتی رجلان کان أوّلهم و آخرهم.

قال موسی: فسمعت محمد بن کعب یقول: هو الذی قتله علی، ذو الثدیة» [۱].

و انظر: (نوادر الأصول) و (حلیة الأولیاء) و (الباهر فی حکم النبی بالباطن و الظاهر) قال السیوطی بعد الحدیث: «أخرجه أبو یعلی فی مسنده من طرق عن موسی به. و موسی و شیخه فیهما لین. و لکن للحدیث طرق متعددة تقتضی ثبوته» ... فذکر تلک الطرق بالتفصیل عن أبی یعلی، و البزار، و البیهقی، و المحاملی من حدیث أنس، و عن ابن أبی شیبة، و ابن منیع، و أبی یعلی من حدیث

[۱] الاصابة ۱/ ۴۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۹۵

جابر، و قال: «هذا إسناد صحیح علی شرط مسلم».

و رواه السیوطی فی (الخصائص الکبری) عن ابن أبی شیبة و أبی یعلی، و البزار، و البیهقی من حدیث أنس...

(۴)

ما رووه من امتناعه عن قتل منافق فی قضیّة مشابهة للقضیّة السّابقة، قال أحمد: «ثنا روح، ثنا عثمان الشحام، ثنا مسلم بن أبی بکرة عن أبیه: أنّ نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مرّ برجل ساجد و هو ینطلق الی الصلاة، فقضی الصلاة و رجع علیه و هو ساجد، فقام النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: من یقتل هذا؟

فقام رجل فحسر عن یدیه فاخترط سیفه و هزّه، ثم قال: یا نبی اللّه بأبی أنت و أمّی کیف أقتل رجلا ساجدا یشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله؟! ثم قال: من یقتل هذا؟ فقام رجل فقال: أنا، فحسر عن ذراعیه و اخترط سیفه و هزّه حتی أرعدت یده، فقال: یا نبی اللّه، کیف أقتل رجلا ساجدا یشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله؟! فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: و الذی نفس محمد بیده لو قتلتموه لکان أوّل فتنة و آخرها» [۱].

و رواه أبو العباس المبرّد فی (الکامل) و السیوطی فی (الباهر) عن المسند، ثم قال: «هذا الاسناد أیضا صحیح علی شرط مسلم، فإنّ روحا من رجال الصحیحین، و عثمان الشحام و مسلم بن أبی بکرة کلاهما من رجال مسلم

. و سیاق هذه القصة فیه مغایرة لسیاق حدیث أنس و جابر، فلعلّها قصة أخری وقعت لرجل آخر»....

(۵) ما رووه فی قصة أخری تتعلّق بالخوارج أیضا...

قال أحمد: «ثنا بکر ابن عیسی، ثنا جامع بن مطر الحبطی، ثنا أبو روبة شداد بن عمران القیسی، عن أبی سعید الخدری، إن أبا بکر جاء إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال:

یا رسول اللّه إنی مررت بوادی کذا و کذا، فإذا رجل متخشّع حسن الهیئة یصلّی.

---

[۱] المسند ۵/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۶

فقال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اذهب إلیه فاقتله. قال: فذهب إلیه أبو بکر، فلمّا رآه علی تلک الحال کره أن یقتله! فرجع إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعمر: اذهب فاقتله. فذهب عمر فرآه علی تلک الحال التی رآه أبو بکر، فکره أن یقتله. فرجع فقال: یا رسول اللّه إنّی رأیته یصلّی متخشّعا فکرهت أن أقتله. قال: یا علی اذهب فاقتله. قال: فذهب علی فلم یره. فرجع علی فقال: یا رسول اللّه إنی لم أره. قال فقال النبی: إنّ هذا و أصحابه یقرؤن القرآن لا یجاوز تراقیهم، یمرقون من الدین کما یمرق السهم من الرمیة، ثم لا یعودون فیه حتی یعود السهم فی قوسه، فاقتلوهم هم شرّ البریة» [۱].

و فی (فتح الباری): «تنبیه: جاء عن أبی سعید الخدری قصة أخری تتعلق بالخوارج، فیها ما یخالف هذه الروایة، و ذلک فیما أخرجه أحمد بسند جید عن أبی سعید قال: جاء أبو بکر ... و له شاهد من حدیث جابر. أخرجه أبو یعلی و رجاله ثقات» [۲].

(۶) ما رووه فی قصّة الرجل المنافق الأسود الذی اعترض علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تقسیمه غنائم خیبر، فأمر الشیخین بقتله فأبیا و لم یطیعاه...

قال المبرّد: «و یروی أنّ رجلا أسود شدید السواد، شدید بیاض الثیاب، وقف علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو فیهم یقسّم غنائم خیبر، و لم تکن إلّا لمن شهد الحدیبیّة، فأقبل ذلک الأسود علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: ما عدلت منذ الیوم. فغضب رسول اللّه حتی رؤی الغضب فی وجهه الشریف. فقال عمر بن الخطاب رضی اللّه تعالی عنه: ألا أقتله یا رسول اللّه؟

فقال: لا، إنه یکون لهذا و أصحابه نبأ.

قال أبو العباس: و فی حدیث آخر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال له: ویحک فمن یعدل إذا لم أعدل؟ ثم قال لأبی بکر رضی اللّه تعالی عنه: أقتله.

---

[۱] المسند ۳/ ۱۵.

[۲] فتح الباری ۱۲/ ۲۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۷

فمضی ثم رجع فقال: یا رسول اللّه رأیته راکعا. ثم قال لعمر: أقتله. فمضی ثم رجع فقال: یا رسول اللّه رأیته ساجدا. ثم قال لعلی: أقتله فمضی ثم رجع فقال: یا رسول اللّه لم أره، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو قتل هذا ما اختلف اثنان فی دین اللّه».

هذا، و

فی بعض الروایات: أنّ عثمان ذهب لیقتله بعد رجوع الشیخین «فوجده فی السجود. فقال: إن أبا بکر و عمر لم یقتلاه فی القیام و الرکوع، فکیف أقتله فی السجود؟ فرجع» [۱].

(۷) و من المواقف التی أظهر فیها عمر ضعفه فی الدّین و رأفته بالمنافقین قضیّة المرتدّین، قال ابن الأثیر فی حدیث طویل عن عمر:

«و أمّا يومه، فلما قبض رسول اللّه ارتدت العرب و قالوا: لا نؤدّى زكاة. فقال: لو منعونى عقالا لجاهدتهم عليهم. فقلت: يا خليفة رسول اللّه تألّف الناس و ارفق بهم. فقال لى: أ جبّار فى الجاهلية و خوّار فى الإسلام؟! إنه قد انقطع الوحى و تمّ الدين، أ ينقص و أنا حى؟!» [۲].

و. انظر: (الرياض النّضرة) و (المشكاة) و (تاريخ الخلفاء) و (كنز العمال) و (الصواعق) و غيرها.

أقول: و إنّ لم تؤمن بدلالة كلام عمر و جواب أبى بكر على ضعف عمر و وهنه فى أمر الدّين، و رفقه و رأفته تجاه المنافقين، فعليك بمراجعة شروح المشكاة ... و هذا نصّ عبارة الطّيبى فى (الكاشف) نورده ليطمئنّ قلبك: «قوله: خوّار فى الإسلام. يه: هو من خار يخور، إذا ضعفت قوته و وهنت. أقول: أنكر عليه ضعفه و وهنه فى أمر الدين، و لم يرد أن يكون جبّارا، بل أراد به التصلّب و الشدة فى الدين، لكن لما ذكر الجاهلية قرنه بذكر الجبار. و من العجب أن أبا بكر رضى

---

[۱] الكامل فى الأدب ۲/ ۱۴۱.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۴۴۲.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۹۸

اللّه عنه كان منسوبا إلى الرفق و الدماثة، و عمر رضى اللّه عنه الى الشدة و الصّلابة، فعكس الأمر فى هذه القضيّة».

اختلاق آخر ... ص: ۲۹۸

و لمّا رأى القوم أنّ ما وضعوه على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من أنّ

«أشدّهم فى دين اللّه عمر»

لا يصدق فى حق عمر، و تنّبهوا إلى أنّ الحقائق التاريخيّة تكشف عن ذلك لا محالة ... التجئوا إلى وضع جملة أخرى بدلها، فنسبوا إليه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قوله: «أرحم أمتى بأمتى أبو بكر و أرفق أمّتى لأمتى عمر»

أخرجه الطبرانى و رواه عنه المحبّ الطبرى حيث قال: «ذكر ما جاء فى وصف جمع كلا بصفة حميدة. عن أنس بن مالك قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و أشدّهم فى دين اللّه عمر...

و

خرّجه الطبرانى فقال: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و أرفق أمتى لأمتى عمر، و أقضى أمتى على بن أبى طالب.

ثم معنى ما بقى» [۱].

و لكن قد غفل واضعه عمّا قصده واضع الحديث الأول من «وصف جمع كلا بصفة حميدة» حيث وصف أبا بكر «بالرحمة» و وصف عمر «بالشدّة فى الدين» أمّا فى هذا الاختلاق الجديد فقد وصف أبو بكر «بالرحمة» و وصف عمر «بالرّفق» و كلاهما واحد.

و بعد، فلو سلّم كون عمر «أشدّهم فى دين اللّه» فإنّ هذا الوصف لا يقتضى لأن يكون عمر بابا لمدينة العلم أعنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فبطل ما ادّعاه العاصمى و الحمد للّه رب العالمين.

---

[۱] الرياض النضرة: ۴۰.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۹۹

اختصاص حذيفة بعلم المنافقين ... ص: ۲۹۹

و من الجدير بالذكر هنا ما جاءت به أحاديث القوم من جهل عمر بالمنافقين و اختصاص حذيفة بن اليمان بهذا العلم، فإنّ عمر كان يسأل حذيفة عنهم و كان هو المعروف بين الصحابة بهذا العلم، بل فی بعض رواياتهم أن عمر خاطبه بقوله: «يا حذيفة، باللّه أنا من المنافقين ...!» و إليك بعض ما جاء فی ذلك:

قال ابن عبد البر بترجمة حذيفة: «و كان عمر بن الخطاب يسأله عن المنافقين و هو معروف فی الصحابة بصاحب سرّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. و كان عمر ينظر إليه عند موت من مات منهم، فإن لم يشهد جنازته حذيفة لم يشهدها عمر» [۱].

و فی (إحياء علوم الدين): «و لقد كان عمر رضی اللّه عنه يبالغ فی تفتيش قلبه، حتى كان يسأل حذيفة رضی اللّه عنه أنه هل يعرف به من آثار النفاق شيئا، إذ كان قد خصّه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بعلم المنافقين» [۲].

و قال الذهبی: «زيد بن وهب الجهنی الكوفی من جلة التابعين و ثقاتهم، متفق على الاحتجاج به، إلّا ما كان عن يعقوب الفسوی، فإنه قال فی تاريخه: فی حديثه خلل كثيرة و لم يصب الفسوی، ثم إنه ساق من روايته قول عمر: يا حذيفة باللّه أنا من المنافقين! قال: و هذا محال، أخاف أن يكون كذبا. قال: و مما يستدل به على ضعف حديثه روايته عن حذيفة: إن خرج الدجال تبعه من كان يحبّ عثمان. و من خلل روايته قوله: ثنا- و اللّه- أبو ذر، ثنا بريدة قال: كنت مع النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فاستقبلنا أحدا. الحديث.

---

[۱] الاستيعاب ۱/ ۳۳۵.

[۲] احياء علوم الدين ۱/ ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۰

فهذا الذی استنكره الفسوی من حديثه ما سبق إليه، و لو فتحنا هذه الوساوس علينا رددنا كثيرا من السنن الثابتة بالوهم الفاسد، و لا نفتح علينا فی زيد بن وهب خاصة باب الاعتزال بردّ حديثه الثابت عن ابن مسعود حديث الصادق المصدوق. و زيد سيد جليل القدر، هاجر إلى النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فقبض و زيد فی الطريق، و روى عن: عمر، و عثمان، و علی، و السابقين، و حدّث عنه خلق، و وثّقه ابن معين و غيره، حتى أن الأعمش قال: إذا حدّثك زيد بن وهب عن أحد فكأنّك سمعته من الذی حدّثك عنه. قلت: مات سنة تسعين أو بعدها» [۱].

و فی (السيرة الحلبية) فی ذكر واقعة عقبة: «و كان يقال لحذيفة رضی اللّه عنه: صاحب سر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ... فلما توفی رسول اللّه كان عمر بن الخطاب- رضی اللّه عنه- فی خلافته إذا مات الرجل ممن يظنّ به أنه من أولئك، أخذ بيد حذيفة رضی اللّه عنه فناداه إلى الصّلاة عليه، فإن مشى معه حذيفة صلّى عليه عمر رضی اللّه عنه، و إن انتزع يده من يده ترك الصلاة عليه» [۲].

أقول: فإذا كان هذا حال عمر فی الجهل بالمنافقين، كيف يعقل أن يصفه النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بأنّه «أشدّهم على المنافقين»! بل لو كان الأشدّ عليهم لكان من المناسب أن يعرّفه النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بالمنافقين، لا أن يسرّ بأسمائهم إلى حذيفة دونه! بل لقد عرفت أنّه كان يسأل حذيفة «أنّه هل يعرف به من آثار النفاق شيئا؟»! بل جاء فی حديث زيد بن وهب- المتفق على الاحتجاج به- أنه قال لحذيفة: «باللّه أنا من المنافقين»! فهل يعقل أن يكون «أشدّهم على المنافقين» و الحال هذه؟!

---

[۱] ميزان الاعتدال ۲/ ۱۰۷.

[۲] السّيرة الحلبّية ۳/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۱

۶- بطلان دعوى أن عثمان باب المدينة بعد عمر ... ص: ۳۰۱

قال العاصـمی: «ثم عثمان بن عفان الباب الثالث منها فی صدق الحیاء، قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: و أصدق أمتی حیاء عثمان بن عفان».

أقول: و هـذا باطـل أیضا، لأنّ هـذا الـذی نسبه إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو من أجزاء الحـدیث الطویل الموضوع الـذی أوضحنا وضعه بالتّفصیل سابقا.

علی أنّ ثبوت الحیاء لعثمان- فضلا عن صـدقه- یعدّ من المستحیلات، لأنّ کلّ واحد من قضایاه و أموره و ما أحدثه دلیل قاطع علی عدم حیائه من اللّه و من النّاس، حتی جاهده القوم و فعلوا به ما فعلوا، ثم قتلوه شرّ قتله...

و لمّا کانت تلک القضایا التی نقم علیه بها من ضروریّات التّاریخ التی لا تقبل أیّ بحث و جـدال، فلا نطیل المقام بذکرها و لا نسوّد الصّفحات بإیرادها.

۷- بطلان دعوی کون أبیّ من أبواب مدینهٔ العلم ... ص: ۳۰۱

ثم قال العاصـمی: «و باب منها أبیّ بن کعب، حیث فضّله النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم بعلم القرآن و قراءته. قوله علیه السلام: و أقرؤهم أبی بن کعب.

و روی: و أقرؤهم لکتاب اللّه»

. أقول: دعوی أنّ أبیّ بن کعب من أبواب مدینهٔ العلم استنادا إلی دعوی أنّ النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فضّله بعلم القرآن و قراءته، فی غایهٔ الغرابهٔ، و هی باطلهٔ لوجوه:

الأول: إنّه لا دلیل من النصوص و الأحادیث علی کونه بابا للمدینهٔ، و کونه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۲

أقرأ الأصحاب للقرآن- لو صحّ- لا یقتضی ذلک البتهٔ.

الثانی: استدلاله بما نسب إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأنه

قال «و أقرؤهم أبی بن کعب»

باطل، لأن ذلک من أجزاء الحدیث الطویل الذی أوضحنا کونه موضوعا بالتفصیل.

الثالث: لو سلّمنا صحهٔ الحدیث، لکنه لا یقتضی تفضیل أبی علی جمیع الأصحاب فی علم قراءهٔ القرآن، کما تشهد بهذا کلمات أعلام القوم، حیث صرّحوا بکونه أقرأ «بالنسبهٔ لجماعهٔ مخصوصین أو وقت من الأوقات، فإنّ غیره کان أقرأ منه ...» قاله المناوی فی (فیض القدیر) و انظر أیضا کلامه فی (التیسیر) و کلام نور الدین العزیزی فی (السراج المنیر فی شرح الجامع الصّغیر).

فظهر أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یفضّله بعلم القرآن و قراءته، فبطل ما ادّعاه العاصمی فی هذا المقام أیضا.

۸- بطلان دعوی کون معاذ من أبواب مدینهٔ العلم ... ص: ۳۰۲

اشارهٔ

ثم قال العاصـمی: «و باب منها معاذ بن جبل، لما فضّله النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی العلم خاصهٔ دون غیره، قوله علیه السلام: و أعلم أمّتی بالحلال و الحرام معاذ بن جبل».

وجوه بطلان هذه الدعوی ... ص: ۳۰۲

أقول: و هذه الدعوی باطلهٔ کذلک لوجوه:

الأول: إنّ دعوى كون «معاذ بن جبل» بابا من أبواب مدينهٔ العلم من غير نصّ صريح فی ذلک عن مدينهٔ العلم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تجاسر قبيح و تخرّص فضيح.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۳

الثاني: استشهاده بما

نسب إليه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال: «و أعلم أمتى بالحلال و الحرام معاذ بن جبل»

يبطله كون هذا من الحديث الطويل الثابت وضعه و اختلاقه على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

الثالث: إن كون معاذ بن جبل بابا من أبواب المدينهٔ إنّما يثبت فی حال اختصاص علم الحلال و الحرام به دون غيره من الأصحاب، او إثبات كونه مبرّزا من بينهم فی هذا العلم، و كلا الأمرين غير ثابت، فإن كونه مخصوصا بهذا العلم دونهم- بأن يكون هو العالم بهذا العلم و ليس لغيره منهم نصيب منه- ظاهر البطلان جدّا، و لا يلتزم به أحد من أهل السنهٔ أبدا. و أمّا الأمر الثانی فغير ثابت كذلک، لتنصيص العلماء المحققين على أنه «يصير كذلک بعد انقراض عظماء الصحابهٔ و أكابرهم» قال المناوی (فيض القدير): «يعنی انه يصير كذلک بعد انقراض عظماء الصحابهٔ و أكابرهم، و إلّا فأبو بكر و عمر و على أعلم منه بالحلال و الحرام» ... و فی (التيسير): «يعنی: سيصير أعلمهم بعد انقراض أكابر الصحابهٔ» و قال العزيزی «يعنی سيصير أعلمهم بعد انقراض أكابر الصحابهٔ».

من شواهد جهل معاذ بالحلال و الحرام ... ص: ۳۰۳

الرابع: إنه مع قطع النظر عمّا تقدّم هناک فی أمهات مصادر أهل السّنهٔ شواهد على جهل معاذ بالحلال و الحرام، و معها تبطل دعوى العاصمی من أصلها ... و من ذلک ما رواه ابن سعد بترجمته حيث قال:

«أخبرنا عبيد اللّه بن موسى، أنا شيبان، عن الأعمش، عن شقيق قال:

استعمل النبی صلّى اللّه عليه و سلّم معاذا على اليمن، فتوفی النبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم و استخلف أبو بكر و هو عليها و كان عمر عامئذ على الحج، فجاء معاذ إلى مكهٔ و معه رقيق و وصفاء على حدهٔ. فقال له عمر: يا أبا عبد الرحمن لمن هؤلاء الوصفاء؟ قال: هم لی. قال: من أين هم لک؟ قال: أهدوا لی. قال: أطعنی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۴

و أرسل بهم إلى أبی بكر، فإن طيّبهم لک فهم لک. قال: ما كنت لأطيعک فی هذا، شیء أهدى لی أرسل بهم إلى أبی بكر؟! قال: فبات ليلهٔ ثم أصبح فقال:

يا ابن الخطاب ما أرانی إلّا مطيعک، إنی رأيت اللّيلهٔ فی المنام كأنّی أجّر و أقاد- أو كلمهٔ تشبهها- إلى النار و أنت آخذ بحجزتی! فانطلق بی و بهم إلى أبی بكر. فقال:

أنت أحق بهم. فقال أبو بكر: هم لک. فانطلق بهم إلى أهله فصفّوا خلفه يصلّون. فلما انصرف قال: لمن تصلّون؟ قالوا: للّه تبارک و تعالى. قال: فانطلقوا فأنتم له» [۱].

و فيه أيضا: «أخبرنا محمد بن عمر، حدثنی عيسى بن النعمان، عن معاذ ابن رفاعهٔ، عن جابر بن عبد اللّه قال: كان معاذ بن جبل- رحمه اللّه- من أحسن الناس وجها و أحسنه خلقا و أسمحه كفّا، فادّان دينا كثيرا، فلزمه غرماؤه حتى تغيّب منهم أيّاما فی بيته، حتى استأدى غرماؤه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فأرسل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى معاذ يدعوه، فجاءه و معه غرماؤه، فقالوا: يا رسول اللّه خذلنا حقّنا منه.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: رحم اللّه من تصدّق عليه.

قال: فتصدّق عليه ناس و أبى آخرون و قالوا: يا رسول اللّه، خذلنا حقّنا منه.

فقال رسول اللّه: اصبر لهم یا معاذ.

قال: فخلعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من ماله فدفعه إلی غرمائه فاقتسموه بینهم فأصابهم خمسهٔ أسباع حقوقهم.

قالوا: یا رسول اللّه بعه لنا.

قال لهم رسول اللّه «ص»: خلّوا عنه فلیس لکم إلیه سبیل.

---

[۱] الطبقات ۳/ ۵۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۵

فانصرف معاذ الی بنی سلمهٔ فقال له قائل: یا أبا عبد الرحمن، لو سألت رسول اللّه، فقد أصبحت الیوم معدما. قال: ما کنت لأسأله. قال: فمکث یوما، ثم دعاه رسول اللّه فبعثه إلی الیمن و قال: لعلّ اللّه یجبرک و یؤدّی عنک دینک.

قال: فخرج معاذ إلی الیمن فلم یزل بها حتی توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فوافی السنهٔ التی حجّ فیها عمر بن الخطاب- استعمله أبو بکر علی الحج- فالتقیا یوم الترویهٔ بمنی، فاعتنقا و عزّی کلّ واحد منهما صاحبه برسول اللّه، ثم أخلدا إلی الأرض یتحدّثان، فرأی عمر عند معاذ غلمانا فقال: ما هؤلاء یا أبا عبد الرحمن؟ قال: أصبتهم فی وجهی هذا. فقال عمر: من أیّ وجه؟ قال: أهدوا إلیّ و أکرمت بهم فقال عمر: أذکرهم لأبی بکر. فقال معاذ: ما ذکری هذا لأبی بکر؟

و نام معاذ، فرأی فی النوم کأنّه علی شفیر النّار و عمر آخذ بحجزته من ورائه یمنعه أن یقع فی النار، ففزع معاذ فقال: هذا ما أمرنی به عمر. فقدم معاذ، فذکرهم لأبی بکر، فسوّغه ابو بکر ذلک و قضی بقیّهٔ غرمائه و قال: إنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: لعلّ اللّه یجبرک» [۱].

أقول: و هذه القصّهٔ فیها دلالهٔ واضحهٔ علی جهل معاذ بالحلال و الحرام، و عدم تورّعه فی جمع الأموال، و حینئذ لا یعقل أن یصدق فی حقه کونه أعلم الأصحاب و الأمّهٔ بالحلال و الحرام.

حدیث موضوع فی الذّب عن معاذ ... ص: ۳۰۵

و ممّا یضحک الثکلی وضع بعض أسلاف القوم حدیثا فی حمایهٔ معاذ و ذبّ هذه المنقصهٔ المذکورهٔ عنه ... و ذلک ما جاء فی (الاصابهٔ) بترجمهٔ معاذ و هذا

---

[۱] الطبقات ۳/ ۵۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۶

نصّه: «و

ذکر سیف فی الفتوح بسند له عن عبید بن صخر قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لمعاذ- حین بعثه إلی الیمن-: إنی قد عرفت بلاءک فی الدین، و قد طیّبت لک الهدیهٔ، فإن أهدی لک شیء فاقبل. قال: فرجع حین رجع بثلاثین رأسا أهدیت له» [۱].

الوجوه الدالهٔ علی وضعه ... ص: ۳۰۶

أقول: و هذا حدیث موضوع مختلق لوجوه:

الأول: إنّه من حدیث «سیف بن عمر الکوفی» صاحب کتاب الفتوح و هو ضعیف جدا، بل إنه متهم بالزندقهٔ ... قال الذهبی: «قال عباس عن یحیی:

ضعیف. و روی مطین عن یحیی: فلیس خیر منه. و قال أبو داود: لیس بشیء.

و قال أبو حاتم متروک. و قال ابن حبان: اتّهم بالزندقهٔ. و قال ابن عدی: عامّهٔ حدیثه منکر».

قال: «و کان سیف یضع الحدیث و قد اتّهم بالزندقهٔ» [۲].

و قد أورد ابن حجر هذه الکلمات و غیرها بترجمته من (تهذیب التهذیب) [۳].

الثانی: لقد أغفل ابن حجر فی (الاصابهٔ) ذکر سند روایهٔ سیف، فلم نعلم حاله، لکن غالب من یروی عنه سیف من المجهولین کما نصّ علیه الذهبی، و یؤید ذلک انّ

فی (الاصابهٔ) بترجمهٔ عبید بن صخر بن لوذان الأنصاری- بعد ذکر أخبار رواها سیف عن سهل بن یوسف بن سهل، عن أبیه، عن عبید بن صخر-: «و بهذا الاسناد: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کتب إلی معاذ أنّی عرفت بلاءک فی الدین، و الذی ذهب من مالک حتی رکبک الدین، و قد طیّبت لک الهدیهٔ،

---

[۱] الاصابهٔ ۳/ ۴۲۷.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۲۵۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۷

فإن أهدی إلیک شیء فاقبل» [۱]

و هذا نفس حدیث سیف الذی أسقط ابن حجر سنده، و «سهل بن یوسف»، و «یوسف بن سهل» کلاهما مجهولان.

و لعلّه من هنا أفتی الامام أبو جعفر الطبری بضعف هذا الحدیث،

ففی (کنز العمال) ما نصه: «عن معاذ بن جبل: لمّا بعثنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی الیمن، قال: إنی قد علمت ما لقیت فی اللّه و رسوله و ما ذهب من مالک، و قد طیّبت لک الهدیّهٔ، فما أهدی لک من شیء فهو لک.

ابن جریر و ضعّفه» [۲].

الثالث: لقد ورد فی الأحادیث الکثیرهٔ تحریم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هدایا العمّال و جعلها «غلولا» و نهی عن قبولها قولا و فعلاء و قد أخرج تلک الأحادیث البخاری فی صحیحه فی «باب من لم یقبل الهدیهٔ لعلّهٔ» و «باب کیف کانت یمین النبی» و «باب احتیال العامل لیهدی له» و «باب هدایا العمال» و «باب محاسبهٔ الامام عماله».

و مسلم فی «باب تحریم هدایا العمال».

و أحمد بن حنبل فی مسنده.

و من الأحادیث التی اتفقوا علیها ما أخرجه أحمد قائلا: «ثنا سفیان، عن الزهری سمع عروهٔ یقول: أنا أبو حمید الساعدی. قال: استعمل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم رجلا من الأزد یقال له ابن اللتبیهٔ علی صدقهٔ فجاء فقال: هذا لکم و هذا أهدی لی. فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی المنبر فقال: ما بال العامل نبعثه فیجیء فیقول: هذا لکم و هذا أهدی لی!! أفلا جلس فی بیت أمّه و أبیه فینظر أ یهدی إلیه أم لا؟! و الذی نفس محمد بیده، لا یأتی أحد منکم منها بشیء إلّا جاء به یوم القیامهٔ علی رقبته، إن کان بعیرا له رغاء أو بقرهٔ لها خوار أو شاهٔ تبعر. ثم رفع یدیه حتی رأینا عفرهٔ یدیه ثم قال: اللهم هل بلّغت- ثلاثا-.

---

[۱] الاصابهٔ ۲/ ۴۴۴.

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۵۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۸

و زاد هشام بن عروهٔ: قال أبو حمید: سمع أذنی و أبصر عینی، و سلوا زید بن ثابت» [۱].

و فی (المسند) أیضا: «حدثنا إسحاق بن عیسی، ثنا إسماعیل بن عیاش، عن یحیی بن سعید، عن عروهٔ بن الزبیر عن أبی حمید الساعدی: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: هدایا العمال غلول» [۲].

الرابع: انه لو کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد طیّب الهدیهٔ لمعاذ بن جبل لاعتذر بذلک معاذ امام عمر بن الخطاب، عند ما أمره بإرسال الغلمان إلی أبی بکر حتی یطیّبهم له، فإنّه لو صحّ تطییب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم له ذلک لم یکن مورد لتطییب أبی بکر أو عدم تطییبه، لا أن یعتذر بقوله: «ما کنت لأطیعک فی هذا، شیء أهدی لی، أرسل بهم إلی أبی بکر!!».

الخامس: إنه لو کان لهذا الحدیث الموضوع أصل لما رأی معاذ فی المنام «کأنّه علی شفیر النار و عمر آخذ بحجزته من ورائه یمنعه أن یقع فی النّار»...

لأنّ ما طیّبه له النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یوجب تملّکه دخول النار البتّهٔ، فرؤیته ذلک فی المنام و فزعه منه ثم مجیؤه بهم إلی أبی بکر- کما أمره عمر بن الخطّاب- یدلّ بوضوح علی ارتکابه الذّنب العظیم الموجب لدخول النّار، و یدل أیضا علی أنّ حدیث سیف موضوع باطل لا أصل له.

و ممّا یؤکّد ما ذکرنا و یقطع الألسنهٔ و یحسم النّزاع فی المقام: ما أخرجه الترمذی فی صحیحه من نهی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم معاذ نهیا قاطعا عن إصابهٔ شیء من الأموال بغیر اذن منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و إلیک نصّ الحدیث:

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۴۲۳.

[۲] مسند أحمد ۵/ ۴۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۹

«باب ما جاء فی هدایا الأمراء. حدثنا أبو کریب، حدثنا أبو أسامهٔ، عن داود بن یزید الأودی، عن المغیرهٔ بن شبیل، عن قیس بن أبی حازم، عن معاذ ابن جبل قال: بعثنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی الیمن، فلمّا سرت أرسل فی أثری فرددت فقال: أ تدری لم بعثت إلیک؟ لا تصیبنّ شیئا بغیر إذنی، فإنّه غلول و من یغلل یأت بما غلّ یوم القیامهٔ. لهذا دعوتک. فامض لعملک.

قال: و فی الباب عن عدی بن عمیرهٔ، و بریدهٔ، و المستورد بن شداد، و أبی حمید، و ابن عمر» [۱].

فإن هذا الحدیث نهی قاطع مع التحذیر و التّخویف الشدیدین، و ینبغی أن یعدّ هذا الحدیث من معاجز النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و من آیات نبوّته، حیث یظهر منه علمه بما سیرتکبه معاذ فی مسیره هذا، فمنعه عن ذلک من ذی قبل، و ذکّره بحرمهٔ إصابهٔ شیء من تلک الأموال، و لکنّ ذلک کلّه لم ینفع معاذا و لم یردعه عن التّصرف فی الأموال.

اتّجار معاذ فی مال اللّه ... ص: ۳۰۹

و ممّا ارتکبه معاذ جهلا بالأحکام اتّجاره فی مال اللّه الذی کان بیده «و کان أوّل من اتّجر فی مال اللّه» حتی ذکّره عمر فأبی، إلی أن رأی فی منامه ما رأی، و إلیک نصّ الخبر الوارد بترجمته حیث قال ابن عبد البر:

«حدثنا خلف بن قاسم، حدثنا ابن المفسّر، حدثنا أحمد بن علی، حدثنا یحیی بن معین، حدثنا عبد الرزاق، أنبأنا معمر عن الزهری، عن عبد الرحمن ابن عبد اللّه بن کعب بن مالک، عن أبیه قال: کان معاذ بن جبل شابا جمیلا أفضل من شباب قومه سمحا لا یمسک، فلم یزل یدّان حتی أغلق ماله من الدین،

[۱] صحیح الترمذی ۳/ ۶۲۱.

فأتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فطلب إلیه أن یسأل غرمائه أن یضعوا له فأبوا، و لو ترکوا لأحد من أجل أحد لترکوا معاذ من أجل رسول اللّه.

فباع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ماله کلّه فی دینه، حتی قام معاذ بغیر شیء، حتی إذا کان عام فتح مکة بعثه النبی إلی طائفة من الیمن لیجبره، فمکث معاذ بالیمن أمیرا- و کان أوّل من اتّجر فی مال اللّه هو- فمکث حتی قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلمّا قدم قال عمر لأبی بکر رضی اللّه عنهما: أرسل إلی هذا الرجل فدع له ما یعیّشه و خذ سائره منه، فقال أبو بکر: إنما بعثه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیجبره، و لست بآخذ منه شیئا إلّا أن یعطینی. فانطلق عمر إلیه إذ لم یطعه أبو بکر فذکر ذلک لمعاذ. فقال معاذ: إنما أرسلنی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لیجبرنی و لست بفاعل. ثم لقی معاذ عمر فقال: قد أطعتک و أنا فاعل ما أمرتنی به، إنی رأیت فی المنام أنی فی حومة ماء قد خشیت الغرق فخلّصتنی منه یا عمر، فأتی معاذ أبا بکر فذکر ذلک له و حلف أن لا یکتمه شیئا، فقال أبو بکر رضی اللّه عنه: لا آخذ منک شیئا قد وهبته. فقال: هذا حین حل و طاب، و خرج معاذ عند ذلک إلی الشام» [۱].

۹- بطلان دعوی کون زید من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۱۰

ثم قال العاصمی: «و باب منها: زید بن ثابت لما فضّله النبی صلّی اللّه علیه بعلم الفرائض خاصة دون غیره.

قوله علیه السلام: و افرض أمتی زید بن ثابت».

أقول: و هذا باطل لوجوه:

الأول: إنّه لم یثبت عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و هو مدینة العلم- ما یفید کون زید بابا لهذه المدینة.

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۴۰۴.

الثانی: استدلاله بجملة

«و أفرض أمتی زید بن ثابت»

واضح البطلان، لأنّ هذه الجملة من أجزاء الحدیث الطویل الذی بیّنا کونه موضوعا بالتفصیل سابقا.

الثالث: مقتضی هذه الجملة الموضوعة اختصاص علم الفرائض بزید بن ثابت أو کونه الأفضل فیه من بین جمیع الأصحاب، أمّا اختصاصه به بحیث لم یکن لغیره حظ من هذا العلم فواضح البطلان. و أمّا کونه الأفضل فیه فلا سبیل إلی إثباته، بل لقد صرّح المحققون من أهل السّنة بأن معناه صیرورة زید أفرض الأمّة بعد انقراض عظماء الصحابة، بل یتضّح بطلان هذا الکلام بما نقل المناوی عن ابن عبد الهادی من أنه لم یکن زید فی عهد المصطفی مشهورا بالفرائض أکثر من غیره، و لا اعلم انه تکلّم فیها علی عهده و لا علی عهد أبی بکر ... قال المناوی:

«و أعلمهم بالحلال و الحرام. أی بمعرفة ما یحل و یحرم من الأحکام معاذ بن جبل الأنصاری، یعنی أنه یصیر کذلک بعد انقراض عظماء الصحابة و أکابرهم، و إلّا فأبو بکر و عمر و علی أعلم منه بالحلال و الحرام، و أعلم من زید بن ثابت بالفرائض. ذکره ابن عبد الهادی، قال: و لم یکن زید فی عهد المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم مشهورا بالفرائض أکثر من غیره، و لا أعلم أنه تکلّم فیها علی عهده و لا علی عهد أبی بکر رضی اللّه عنه» [۱].

و فى (التيسير): «أى: إنه سيصير كذلك بعد انقراض أكابر الصحابة. و الّا فعلى و أبو بكر و عمر أفرض منه» فظهر بطلان دعوى العاصمى و قوله: «لما فضّله النبى»....

۱۰- بطلان دعوى كون أبى عبيدة من أبواب مدينة العلم ... ص: ۳۱۱

اشارة

ثم قال العاصمى: «و باب منها أبو عبيدة بن الجراح فى الأمانة فى

---

[۱] فيض القدير ۱/ ۴۶۰.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۲

الإسلام، حيث خصّه النبى عليه السلام بالأمانة فى الإسلام، و الأمانة لا تؤدّى إلّا بالعلم.

قوله عليه السلام: و لكلّ أمة أمين و أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح».

أقول: و هذا باطل كذلك، و نحن نوضح ذلك فى وجوه:

وجوه بطلان هذه الدعوى ... ص: ۳۱۲

الوجه الأول ... ص: ۳۱۲

: لقد ذكرنا غير مرّة عدم جواز جعل أحد بابا لمدينة العلم إلّا مع وصول نصّ صحيح صريح فى ذلك عن مدينة العلم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم نفسه.

الوجه الثانى ... ص: ۳۱۲

اشارة

: إنّ ما ذكره من

«قوله عليه السلام: و لكلّ أمّة أمين»...

تقوّل على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و هو كلام مختلق موضوع لا أصل له.

و لقد ذكروا هذا الكلام ضمن

حديث «أرحم أمتى بأمّتى»...

و قد سبق أنّ هذا الحديث طويل موضوع بطوله.

و رووه أيضا حديثا مستقلا برأسه، لكنّ جميع طرقه فى الصحيحين مقدوحة و موهونة سندا، فإنّ عامّة طرقه مطعونة و لم يسلم منها شىء، فإذا لم يصح هذا الحديث بطرق الكتابين فكيف بأسانيده الأخرى؟

و لنذكر طرقه فى البخارى أوّلا، ثم نتبعها بطرقه عند مسلم فنتكلّم عليها بالتفصيل:

طرق الحديث فى صحيح البخارى ... ص: ۳۱۲

قال البخارى فى كتاب المناقب: «مناقب أبى عبيدة بن الجراح- حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۳

عمرو بن علی، ثنا عبد الأعلی، ثنا خالد، عن أبی قلابهٔ قال: حدّثنی أنس بن مالک: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لکلّ أمّهٔ أمین و إنّ أمیننا أیتها الأمهٔ أبو عبیدهٔ بن الجراح.

حدثنا مسلم بن إبراهیم، ثنا شعبهٔ، عن أبی إسحاق، عن صلهٔ، عن حذیفهٔ قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لأهل نجران: لأبعثنّ- یعنی علیکم- أمینا حق أمین، فأشرف أصحابه، فبعث أبا عبیدهٔ».

و فی کتاب المغازی: «باب قصهٔ أهل نجران- حدثنی عباس بن الحسین، حدثنا یحیی بن آدم، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن صلهٔ بن زفر، عن حذیفهٔ قال: جاء العاقب و السید صاحبا نجران إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یریدان أن یلاعناه قال فقال أحدهما لصاحبه: لا تفعل، فو اللّه لئن کان نبیّا فلاعنّا لا نفلح نحن و لا عقبنا من بعدنا، قالا: إنّا نعطیک ما سألتنا فابعث معنا رجلا أمینا و لا تبعثه معنا إلّا أمینا. فقال: لأبعثنّ معکم رجلا أمینا حق أمین، فاستشرف له أصحاب رسول اللّه فقال: قم یا أبا عبیدهٔ بن الجراح، فلما قام قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هذا أمین هذه الأمهٔ.

حدثنی محمد بن بشار، حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبهٔ، قال سمعت أبا إسحاق عن صلهٔ بن زفر عن حذیفهٔ قال: جاء أهل نجران إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: ابعث لنا رجلا أمینا، فقال: لأبعثنّ إلیکم رجلا أمینا حق أمین، فاستشرف له الناس فبعث أبا عبیدهٔ.

حدثنا أبو الولید، حدثنا شعبهٔ، عن خالد عن أبی قلابهٔ عن أنس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لکلّ أمهٔ أمین، و أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ بن الجراح».

و فی کتاب أخبار الآحاد: «حدثنا سلیمان بن حرب، حدثنا شعبهٔ، عن أبی إسحاق، عن صلهٔ عن حذیفهٔ: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لأهل نجران: لأبعثنّ إلیکم رجلا أمینا حق أمین، فاستشرف لها أصحاب النبی، فبعث أبا عبیدهٔ

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۴

حدثنا سلیمان بن حرب، حدثنا شعبهٔ، عن خالد، عن أبی قلابهٔ، عن أنس قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لکلّ أمهٔ أمین، و أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ» [۱].

طرق الحدیث فی صحیح مسلم ... ص: ۳۱۴

و قال مسلم: «حدثنا أبو بکر بن أبی شیبهٔ، نا إسماعیل بن علیهٔ، عن خالد. ح و حدثنی زهیر بن حرب، نا إسماعیل بن علیهٔ، أنا خالد عن أبی قلابهٔ قال قال أنس قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن لکلّ أمهٔ أمینا و إن أمیننا أیتها الأمهٔ أبو عبیدهٔ بن الجراح.

حدثنی عمرو الناقد قال: نا عفّان، نا حماد، عن ثابت عن أنس: إنّ أهل الیمن قدموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: ابعث معنا رجلا یعلّمنا السنهٔ و الإسلام. قال: فأخذ بید أبی عبیدهٔ فقال: هذا أمین هذه الأمهٔ.

حدثنا محمد بن المثنی و ابن بشار- و اللفظ لابن المثنی- قالا: ثنا محمد بن جعفر قال: سمعت أبا إسحاق یحدّث عن صلهٔ بن زفر، عن حذیفهٔ قال: جاء أهل نجران إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: یا رسول اللّه ابعث إلینا رجلا أمینا. فقال: لأبعثنّ إلیکم رجلا أمینا حق أمین، قال: فاستشرف لها الناس. قال: فبعث أبا عبیدهٔ بن الجراح.

حدثنا إسحاق بن إبراهیم قال: أنا أبو داود الحفری قال: نا سفیان عن أبی إسحاق بهذا الاسناد نحوه» [۲].

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۷۴۰.

[۲] صحیح مسلم ۷/ ۱۲۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۵

وجوه الوهن فی هذه الطرق ... ص: ۳۱۵

و غیر خاف علی ذوی العلم و التحقیق أن عامة هذه الطرق مطعون، و إلیک البیان:

أمّا الطّریق الأول عند البخاری فمداره علی «أنس بن مالک» و من أعظم قوادح أنس عداؤه لأمیر المؤمنین علیه السلام، و قد فصّلنا الکلام فی ذلک فی مجلّد حدیث الغدیر، و مجلّد حدیث الطائر.

* و فیه «أبو قلابة عبد اللّه بن زید الجرمی» و هو أیضا من المشهورین بالنصب و التحامل علی سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و هذا من أعظم الجرائم و أقبح الآثام المسقطة عن العدالة و الوثاقة، بل الموجبة للکفر و الخلود فی العذاب الألیم- لکنّ القوم یوثّقونه مع اعترافهم بذلک!!- قال ابن حجر: «و قال العجلی:

بصری تابعی ثقة، و کان یحمل علی علی و لم یرو عنه شیئا» [۱].

و من قوادحه إنه کان یدلّس ... قال الذهبی «إمام شهیر من علماء التابعین، ثقة فی نفسه، إلّا أنه یدلّس عمن لحقهم و عمّن لم یلحقهم، و کان له صحف یحدّث منها و یدلّس» [۲].

و من هنا فقد أورده البرهان سبط ابن العجمی فی (التّبیین لأسماء المدلّسین).

و من الواضح أنّ ارتکاب التدلیس خیانة واضحة علی الشرع، و قد ذهب فریق من المحدثین و الفقهاء إلی أنّ من عرف بارتکاب التدلیس و لو مرة صار مجروحا مردودا...

هذا کلّه بالاضافة إلی تصریح جماعة من الحفّاظ و أعیان العلماء بأنّ أبا قلابة

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۹۷.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۴۲۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۶

معدود عند الناس فی البلّه، و علی هذا الأساس تعجّبوا من عمر بن عبد العزیز إبطال حکم القسامة الثابت بحکم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و عمل الخلفاء الراشدین بقول أبی قلابة، فی قضیة ذکرها البخاری فی (صحیحه).

فراجع کلماتهم فی (عمدة القاری) و (إرشاد الساری) و کذا فی ترجمة أبی قلابة من (تهذیب التهذیب).

فظهر أنّ الرجل مجروح مقدوح للغایة، و انّ أعظم قوادحه و جرائمه انحرافه عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام کأنس بن مالک، و لذا نراه قد ابتلاه اللّه تعالی- کما ابتلی أنسا- بالأسقام و الأمراض، قال الذهبی: «و أخبرنی عبد المؤمن بن خالد الحافظ قال: و أبو قلابة ممن ابتلی فی بدنه و دینه، أرید علی القضاء بالبصرة فهرب إلی الشام فمات بعریش مصر سنة أربع، و قد ذهبت یداه و رجلاه و بصره، و هو مع ذلک حامد شاکر» [۱].

و فی (حاشیة میزان الاعتدال): «أبو قلابة ابتلی فی دینه فأرید للقضاء فهرب الی الشام، و فی بدنه فأصابه الجذام، فذهبت یداه و رجلاه و بصره و هو مع ذلک شاکر، زاره عمر بن عبد العزیز فقال له: یا ابا قلابة تشدّد لا یشمت بنا المنافقون».

* و فی هذا الطریق «خالد بن مهران الحذّاء» و هو أیضا مجروح جدّا، قال أبو حاتم: لا یحتجّ به، و وقع فیه شعبة، و ضعّفه ابن علّیة... کما فی ترجمته من (تهذیب التهذیب).

و فی (تقریب التهذیب): «قد أشار حمّاد بن زید إلی أنّ حفظه تغیّر لمّا قدم من الشام، و عاب علیه بعضهم دخوله فی عمل السلطان».

* و فی هذا الطریق «عبد الأعلی بن عبد الأعلی البصری» قال الذهبی:

«قال محمد بن سعد: لم يكن بالقوى، و مات سنة تسع و ثمانين و مائة. و قال أحمد:

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۱/ ۹۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۷

كان يرى القدر، و قال بندار: و اللّه ما كان يدرى أىّ رجليه أطول» [۱] و كذا ذكره فى (المغنى فى الضعفاء) و ابن حجر فى (تهذيب التهذيب).

و قد عدّه السيوطى فى (تدريب الراوى) فى «من رمى ببدعة ممّن أخرج لهم البخارى و مسلم أو أحدهما» [۲].

و أمّا الطريق الثانى عند البخارى الذى جاء فى- كتاب المناقب- أيضا ففيه «أبو إسحاق السبيعى» و قد كان مختلطا قال الذهبى: «و روى جرير عن مغيرة قال: ما أفسد حديث أهل الكوفة غير أبى إسحاق و الأعمش. و قال الفسوى قال ابن عيينة: ثنا أبو إسحاق فى المسجد ليس معنا ثالث. قال الفسوى: قال بعض أهل العلم: كان قد اختلط، و انما تركوه مع ابن عيينة لاختلاطه» [۳].

و كان مدلّسا ... قال ابن حجر: «و قال ابن حبان فى كتاب الثقات: كان مدلّسا: ولد سنة ۲۹ و يقال: ۳۲. و كذا ذكره فى المدلّسين: حسين الكرابيسى و أبو جعفر الطبرى. و قال ابن المدينى فى العلل قال شعبة: سمعت أبا إسحاق يحدّث عن الحرث بن الأرمع بحديث فقلت له: سمعت منه؟ فقال:

حدثنى به مجالد عن الشعبى عنه. قال شعبة: و كان أبو إسحاق إذا أخبرنى عن رجل قلت له: هذا أكبر منك؟ فإن قال: نعم علمت أنه لقى، و إن قال: أنا أكبر منه تركته.

و قال أبو إسحاق الجوزجانى: كان قوم من أهل الكوفة لا تحمد مذاهبهم- يعنى التشيّع- هم رؤس محدّثى الكوفة مثل: أبى إسحاق، و الأعمش، و منصور و زبيد، و غيرهم من أقرانه، احتملهم الناس على صدق ألسنتهم فى الحديث، و وقفوا عند ما أرسلوا، لما خافوا أن لا يكون مخارجها صحيحة فأمّا أبو إسحاق يروى عن قوم لا يعرفون، و لم ينشر عنهم عند أهل العلم إلّا ما حكى أبو إسحاق

---

[۱] ميزان الاعتدال ۲/ ۵۳۱.

[۲] تدريب الراوى ۱/ ۲۷۹.

[۳] ميزان الاعتدال ۳/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۸

عنهم، فإذا روى تلك الأشياء عنهم كان التوقف فى ذلك عندى الصّواب، و قد حدّثنا أبو إسحاق، ثنا جرير عن مغيرة قال: أفسد حديث أهل الكوفة الأعمش و أبو إسحاق- يعنى للتدليس-. و قال يحيى بن معين: سمع منه ابن عيينة بعد ما تغيّر» [۱].

و قد ذكره سبط ابن العجمى فى (التبيين لأسماء المدلّسين) و فى (الاغتباط بمن رمى بالاختلاط).

و من قوادحه العظيمة روايته عن عمر بن سعد- لعنه اللّه- قاتل سيّدنا الحسين بن علىّ عليهما السلام ... قال الذهبى: «عمر بن سعد بن أبى وقاص عن أبيه. و عنه ابنه ابراهيم و أبو إسحاق. و أرسل عنه الزهرى و قتادة. قال ابن معين: كيف يكون من قتل الحسين ثقة؟! قتله المختار سنة ۶۵ أو سنة ۶۷» [۲] و فى (ميزان الاعتدال): «عمر بن سعد بن أبى وقاص الزهرى، هو فى نفسه غير متهم، لكنه باشر قتال الحسين عليه السلام و فعل الأفاعيل، روى شعبة عن أبى إسحاق عن العيزار بن حريث عن عمر بن سعد فقام إليه رجل فقال: أما تخاف اللّه! تروى عن عمر بن سعد؟ فبكى و قال: لا أعود. و قال العجلى: روى عنه الناس، تابعى ثقة. و قال أحمد بن زهير: سألت ابن معين: أعمر بن سعد ثقة؟

فقال: كيف يكون من قتل الحسين ثقة؟! قال: خليفة: قتله المختار سنة خمس و ستين» [۳].

و الأفظع من ذلک روایته عن شمر بن ذی الجوشن قال الذهبی: «شمر بن ذی الجوشن أبو السابغهٔ الضبابی. عن أبیه. و عنه أبو إسحاق السبیعی. لیس بأهل للروایهٔ، فإنه أحد قتلهٔ الحسین رضی اللّه عنه، و قد قتله أعوان المختار.

روی أبو بکر ابن عیاش عن أبی إسحاق قال: کان شمر یصلّی معنا ثم یقول:

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۵۹.

[۲] الکاشف ۲/ ۳۱۱.

[۳] میزان الاعتدال ۳/ ۱۹۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۹

أللهم إنّک تعلم أنی شریف فاغفر لی. قلت: کیف یغفر لک و قد أعنت علی قتل ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: و یحک فکیف نصنع! إنّ أمراءنا هؤلاء أمرونا بأمر فلم نخالفهم، و لو خالفنا هم کنّا شرّا من هذه الحمیر السقاهٔ. قلت: إنّ هذا العذر قبیح، فإنما الطاعهٔ فی المعروف» [۱].

و أمّا الطریق الثالث عند البخاری فی کتاب المغازی: * ففیه «أبو إسحاق السبیعی». و قد عرفته قریبا.

* و فیه: «إسرائیل بن یونس» و قد ضعّفه ابن المدینی شیخ البخاری، و کان یحیی القطّان لا یرضاه و لا یحدّث عنه، و عن أحمد أنه قال «فیه لین» و قال عبد الرحمن بن مهدی: «لصّ یسرق الحدیث» راجع: (میزان الاعتدال) و (تهذیب التهذیب) و غیرهما.

* و فیه: «عباس بن الحسین القنطری» و هو مجهول، قال ابن حجر (تهذیب التهذیب): «و قال ابن أبی حاتم عن أبیه: مجهول» [۲].

و أمّا الطریق الرابع عند البخاری فی کتاب المغازی فمداره علی «أبو إسحاق السبیعی». و قد عرفته آنفا.

* و فیه «محمد بن جعفر غندر» و قد کان من المغفّلین قال الذهبی: «و قیل: کان مغفّلا» [۳] و فی (تذکرهٔ الحفاظ): «و مع إتقانه کان فیه تغفّل». قال علی بن غنام: أتیت غندرا فذکر من فضله و علمه بحدیث شعبهٔ، فقال لی: هات کتابک، فأبیت إلّا أن یخرج کتابه و أخرجه و قال: یزعم الناس أنی اشتریت سمکا فأکلوه و أنا نائم و لطّخوا به یدی، ثم قالوا: أکلت فشمّ یدک، أ فما کان یدلّنی بطنی» [۴].

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۲۷۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۲.

[۳] میزان الاعتدال ۳/ ۵۰۲.

[۴] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۲۷۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲۰

و ممّا یقتضی ضعفه و یقضی بسقوطه عن درجهٔ الاعتبار ما حکاه الذهبی قائلا: «قال الدینوری فی المجالسهٔ: نا جعفر بن أبی عثمان سمعت یحیی بن معین یقول: دخلنا علی غندر فقال: لا أحدّثکم بشیء حتی تمشوا خلفی إلی السوق فیراکم الناس فیکرمونی، فمشینا خلفه فجعل الناس یقولون: من هؤلاء یا أبا عبد اللّه؟ فیقول: هؤلاء أصحاب الحدیث جاءونی من بغداد یکتبون عنّی» [۱].

و من هنا کان یحیی بن سعید إذا ذکر غندر عنده عوّج فمه کأنّه یستضعفه، قال ابن حجر: «قال ابن المدینی: کنت إذا ذکرت غندرا عند یحیی بن سعید عوّج فمه کأنّه یستضعفه» [۲].

* و فیه: «محمد بن بشار بندار» و له قوادح کثیرهٔ، منها: انهماکه فی المجون حتی کان یستهزئ عند التحدث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال الذهبی:

«قال إسحاق بن إبراهیم الفزاری: کنّا عند بندار فقال فی حدیث عن عائشهٔ:

قال قالت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. فقال رجل: تمزح؟! أعیذک باللّه فما أفضحک!! فقال: کنا إذا خرجنا من عند روح دخلنا علی أبی عبیدهٔ فقال: قد بان علیک ذاک» [۳] و قال ابن حجر: «قال إسحاق بن إبراهیم الفزاری: کنّا عند بندار فقال فی حدیث عن عائشهٔ قال قالت رسول اللّه. فقال له رجل: تسخر منه أعیذک باللّه ما أفضحک؟! فقال: کنّا إذا خرجنا من عند روح دخلنا إلی أبی عبیدهٔ فقال: قد بان ذلک علیک» [۴].

و منها: إن عمرو بن علی الفلّاس کان یحلف أن بندارا یکذب، قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن محمد بن سیّار: سمعت عمرو بن علی یحلف أن بندارا یکذب فیما یروی».

---

[۱] تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۲۷۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۹/ ۸۴.

[۳] میزان الاعتدال ۳/ ۴۹۰.

[۴] تهذیب التهذیب ۹/ ۶۱.

و منها: إنّ علی بن المدینی کذّب حدیثه،

قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن علی بن المدینی: سمعت أبی- و سئل عن حدیث رواه بندار، عن ابن مهدی، عن أبی بکر بن عیاش، عن عاصم عمن روی- عن عبد اللّه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال تسحّروا فإن فی السحور برکهٔ

- فقال: هذا کذب، و أنکره أشدّ الإنکار و قال حدثنی أبو داود موقوفا».

و منها: إنّ یحیی بن معین کان لا یعبأ به و یستضعفه، قال الذهبی: «قال عبد اللّه بن الدورقی: کنّا عند ابن معین فجری ذکر بندار فرأیت یحیی بن معین لا یعبأ به و یستضعفه» [۱].

و منها: إنّ القواریری کان لا یرضاه و قال: کان صاحب حمام ... قال الذهبی: «قال عبد اللّه بن الدورقی: کنا عند یحیی بن معین فجری ذکر بندار، فرأیت یحیی لا یعبأ به و یستضعفه، و رأیت القواریری لا یرضاه و قال: کان صاحب حمام» [۲].

و کذا بترجمته من (تهذیب التهذیب).

و لقد بلغ حال بندار فی الضعف و القدح حدّا جعل الأدفوی روایهٔ الشیخین عن بندار من وجوه الجرح فی صحیحهما حیث قال (الامتاع فی أحکام السّماع):

«و وراء هذا بحث آخر و هو: إنّ قول الشیخ أبی عمرو بن الصلاح: إنّ الأمّهٔ تلقّت الکتابین بالقبول، إن أراد کلّ الأمهٔ فلا یخفی فساد ذلک، إذ الکتابان إنّما صنّفا فی المائهٔ الثالثهٔ بعد عصر الصحابهٔ و التابعین و تابعی التابعین و أئمهٔ المذاهب المتّبعهٔ و رؤس حفاظ الأخبار و نقّاد الآثار، المتکلّمین فی الطّرق و الرّجال، الممیّزین بین الصحیح و السّقیم.

و إن أراد بالأمهٔ الذین وجدوا بعد الکتابین فهم بعض الأمهٔ، فلا یستقیم له دلیله الذی قرّره من تلقی الأمهٔ و ثبوت العصمهٔ لهم، و الظاهریهٔ إنّما یعتنون

---

[۱] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۵۹.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۴۹۰.

بإجماع الصّحابهٔ خاصهٔ، و الشیعهٔ لا تعتد بالكتابین و طعنت فیهما، و قد اختلف فی اعتبار قولهم فی الإجماع و انعقاده.

ثمّ إن أراد كلّ حدیث فیهما تلقی بالقبول من الناس كافهٔ فغیر مستقیم، قد تكلّم جماعهٔ من الحفّاظ فی أحادیث فیهما، فتكلّم الدار قطنی فی أحادیث و علّلها، و تكلّم ابن حزم فی أحادیث كحدیث شریك فی الإسراء قال إنه خلط، و وقع فی الصحیحین أحادیث متعارضهٔ لا یمكن الجمع بینهما، و القطع لا یقع التعارض فیه.

و قد اتّفق البخاری و مسلم علی إخراج حدیث محمد بن بشار بندار، و أكثرا من الاحتجاج بحدیثه، و تكلّم فیه غیر واحد من الحفاظ و أئمهٔ الجرح و التعدیل، و نسب إلی الكذب، و حلف عمرو بن علی الفلاس شیخ البخاری أنّ بندارا یكذب فی حدیثه عن یحیی، و تكلّم فیه أبو موسی، و قال علی بن المدینی فی الحدیث الذی رواه فی السحور: هذا كذب. و كان یحیی لا یعبأ به و یستضعفه و كان القواریری لا یرضاه».

و أمّا الطریق الخامس عند البخاری الذی أخرجه فی كتاب المغازی أیضا فمداره علی «أبو قالبهٔ» و «خالد الحذاء». و قد عرفت أنّهما مجروحان و مقدوحان...

و أمّا الطریق السادس عند البخاری الذی أخرجه فی كتاب أخبار الآحاد فمداره علی «أبو إسحاق السبیعی». و قد عرفت أنه مقدوح.

و أمّا الطریق السابع عند البخاری الذی أخرجه فی كتاب أخبار الآحاد كذلك، فمداره علی «أبو قلابهٔ» و «خالد الحذاء». و قد عرفت أنّهما مقدوحان و مجروحان.

و أمّا طرق مسلم، فالطریق الأول منها مداره علی «أبی قلابهٔ» و «خالد الحذاء». و قد سبق قدحهما بالتفصیل.

* و فیه «إسماعیل بن علیهٔ»، و هو أیضا لا یخلو عن قدح، قال الذهبی:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۲۳

«سهل بن شادویه، سمعت علی بن خشرم یقول: قلت لوكیع: رأیت ابن علیهٔ یشرب النبیذ حتی یحمل علی الحمار یحتاج من یردّه إلی منزله. قال وكیع: إذا رأیت البصری یشرب فاتّهمه. قلت: و كیف؟ قال: الكوفی یشربه تدیّنا و البصری یتركه تدیّنا.

قال عفان: ثنا حماد بن سلمهٔ: ما كنا نشبّه شمائل ابن علیه إلّا بشمائل یونس بن عبید حتی دخل فیما دخل فیه. و قال مرّهٔ: حتی أحدث ما أحدث» [۱].

و أمّا الطریق الثانی عند مسلم فمداره علی «ثابت البنانی» و قدح فیه بالاختلاط، قال ابن حجر: «و فی سؤالات أبی جعفر محمد بن الحسین البغدادی لأحمد بن حنبل: سئل أبو عبد اللّه عن ثابت و حمید أیّهما أثبت فی أنس؟ فقال قال یحیی القطان: ثابت اختلط، و حمید أثبت فی أنس منه» [۲].

* و فیه «حمّاد بن سلمهٔ» و هو كذلك، قال ابن حجر: «حماد بن سلمهٔ بن دینار البصری، أبو سلمهٔ، ثقهٔ عابد، أثبت الناس فی ثابت، و تغیّر حفظه بآخره، من كبار الثامنهٔ، مات سنهٔ ۶۷» [۳] و فی (الكاشف): «هو ثقهٔ صدوق یغلط و لیس فی قوهٔ مالک» و فی (الموضوعات لابن الجوزی) فی حدیث فیه حماد بن سلمهٔ: «هذا حدیث لا یثبت. قال ابن عدی الحافظ: كان ابن أبی العوجاء ربیب حماد بن سلمهٔ و كان یدسّ فی كتبه الأحادیث».

* و فیه «عمرو الناقد» قال ابن حجر: «و أنكر علی بن المدینی علیه روایته عن ابن عیینهٔ، عن ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن أبی معمر، عن ابن مسعود:

إن ثقفیّا و قرشیا و أنصاریا عند أستار الكعبهٔ. الحدیث. و قال: هذا كذب لم یرو هذا ابن عیینهٔ عن ابن أبی نجیح. قال الخطیب: و الأصح أن حجّاجا سأل أحمد

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۲۱۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۳.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲۴

عنه فقال أحمد ذلک» [۱].

و أمّا الطریق الثالث عند مسلم فإنّ مداره علی «أبی إسحاق السبیعی» و قد تقدم القدح فیه بالتفصیل قریبا.

* و فیه: «محمد بن جعفر غندر» و قد تقدم قدحه أیضا.

* و فیه: «محمد بن بشار بندار» و قد تقدم قدحه ایضا.

و أمّا الطریق الرابع عند مسلم فمداره علی «أبو إسحاق السبیعی» المذکور قدحه سابقا.

أقول:

و إذا عرفت القدح و الجرح فی طرق البخاری و مسلم التی هی أحسن طرق هذا الحدیث فی فضل أبی عبیدهٔ، فلا حاجهٔ إلی الخوض فی بیان بطلان أسانید الترمذی، فإن تلک الأسانید مشتملهٔ علی بعض هؤلاء الرجال المقدوحین، کما لا تخفی علی من راجعها.

حدیث أمانهٔ أبی عبیدهٔ بلفظ آخر و قدح الحفاظ فیه ... ص: ۳۲۴

ثم إنّ بعض رواهٔ أهل السنهٔ رووا حدیث أمانهٔ أبی عبیدهٔ بلفظ و سیاق آخر، لکنه قد بلغ من البطلان حدّا التجأ الحافظ الذهبی، و الحافظ العسقلانی، إلی الاعتراف ببطلانه.

قال الذهبی: «الحسین بن محمد بن عباد. بغدادی لا یعرف. روی البزار عنه عن محمد بن یزید بن سنان، ثنا کوثر بن حکیم، عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ أمین هذه الأمهٔ أبو عبیدهٔ، و إن حبر هذه الأمهٔ ابن عباس.

و هذا باطل» [۲].

و قال ابن حجر العسقلانی: «الحسین بن محمد بن عباد بغدادی لا یعرف،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۸۵.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲۵

روی البزار عنه ... هذا باطل. و هذا لا ذنب فیه لشیخ البزار، و الحمل فیه علی کوثر بن حکیم فانه متهم بالکذب و سیأتی» [۱].

الوجه الثالث: بطلان الحدیث معنی ... ص: ۳۲۵

اشارهٔ

و بالإضافهٔ إلی بطلان حدیث أمانهٔ أبی عبیدهٔ سندا، فإنّ هذا الحدیث موضوع باطل معنی، لأمور نذکرها فیما یلی باختصار:

۱- خیانهٔ أبی عبیدهٔ فی کتمان خبر عزل خالد ... ص: ۳۲۵

اشارهٔ

لو کان أبو عبیدهٔ أمینا لما کتم خبر عزل خالد بن الولید عن أمارهٔ جیوش المسلمین فی فتح الشّام، و قد ذکر المؤرّخون الأثبات أنّ

عمرا قد كتب إلى أب المسلمين فى فتح الشّام، و قد ذكر المؤرّخون الأثبات أنّ عمر قد كتب إلى أبى عبيدة بولاية الشّام و أمارة جيوش للمسلمين و عزل خلاد عن ذلك، فكتم أبو سمرته إلى البياض و غضب ... و قد ذكر الواقدى الخبر بالتفصيل فى كتاب (فتوح الشام).

اعتذار الطبرى و ردّه ... ص: ۳۲۵

و بالرّغم من أنّه لم يكن لأبى عبيدة فى كتم الخبر عذر إلّا الضّعف و اللين و الخيانة و الاستهانة بدماء المسلمين و أموالهم و أمورهم، فقد حاول رواة أهل السنة و علماؤهم أن يعتذروا له، فذكروا لهذا الأمر أعذارا شتّى، فجعل الطبرى عذره

---

[۱] لسان الميزان ۲/ ۳۰۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۲۶

الاستحياء حيث قال:

«ثم ساروا إلى دمشق و خالد على مقدمة الناس و قد اجتمعت الروم إلى رجل منهم يقال له ياهان بدمشق، و قد كان عمر عزل خالد بن الوليد و استعمل أبا عبيدة على جميع الناس، فالتقى المسلمون و الروم فيما حول دمشق فاقتتلوا قتالا شديدا، ثم هزم اللّه الروم و أصاب منهم المسلمون، و دخلت الروم دمشق فغلّقوا أبوابها، و جثم المسلمون عليها فرابطوها حتى فتحت دمشق و أعطوا الجزية. و قد قدم الكتاب على أبى عبيدة بإمارته و عزل خالد، فاستحيى أبو عبيدة أن يقرئ خالدا الكتاب حتى فتحت دمشق، و جرى الصلح على يدى خالد و كتب الكتاب باسمه» [۱].

و لكنّ هذا العذر غير مقبول، إذ لا مجال للحياء فى إنفاذ الأمور الدّينية و لا سيّما الأمارة و نحوها، على أن كتاب عمر إلى أبى عبيدة ينادى ببطلان هذا العذر، حيث كتب له- كما فى (فتوح الشام للواقدى): «بسم الله الرحمن الرحيم: من عبد اللّه أمير المؤمنين و أجير المسلمين إلى أبى عبيدة عامر بن الجراح- سلام عليكم، فإنى أحمد اللّه الذى لا إله إلّا هو، و أصلّى على نبيه محمد صلّى اللّه عليه و سلّم.

و قد ولّيتك على أمور المسلمين، فلا تستحى فإنّ اللّه لا يستحى من الحقّ شيئا».

اعتذار سبط ابن الجوزى و وجوه ردّه ... ص: ۳۲۶

و اعتذر له سبط ابن الجوزى بأنه قد كتم الحال حياء من خالد و خوفا من اضطراب الأمور، حيث قال فى (مرآة الزّمان): «فكتب عمر إلى أبى عبيدة: سلام عليك، أما بعد فإنّى قد عزلت خالدا عن جند الشام و ولّيتك أمرهم، فقم به.

و السلام. فوصل الكتاب إلى أبى عبيدة، فكتم الحال حياء من خالد و خوفا من

---

[۱] تاريخ الطبرى ۳/ ۴۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۲۷

اضطراب الأمور، و لم يوقفه على الكتاب حتى فتحت دمشق و كان خالد على عادته فى الإمرة و أبو عبيدة يصلّى خلفه».

و هذا العذر غير مقبول كذلك لوجوه:

(الأول): لو كان هناك خوف من اضطراب أمر المسلمين لما صدر هذا الأمر من عمر، إذ لا يشكّ أهل السّنة فى بصيرة عمر بأمور الرّعية و إدارة الدولة، بل ظاهر كلماتهم تقدّمه على أبى بكر فى هذا الشأن.

(الثانی): لو کان الخوف من اضطراب الأمور هو العذر الحقیقی لأبی عبیدة- فی کتم الحال عن خالد- لما غضب عمر من ذلک، بل کان یستحسن ذلک من أبی عبیدة و یشکره علیه، و قد ذکر الواقدی أن عمر قال: «یا ابن قرط: ما علم المسلمون بموت أبی بکر الصدیق و لا بولایتی علیهم أبا عبیدة؟ قال: لا، فغضب و جمع الناس إلیه و قام علی المنبر»....

(الثالث): إنّه لو فرض بأنّ غضب عمر کان علی عادته فی الغلظة و الفظاظة، و أنه لو کان قد علم بهذا العذر من أبی عبیدة لما غضب، لکان علی عبد اللّه بن قرط أن یخبر عمر بواقع العذر لیمنعه عن هذا الغضب، و لکنّا لم نجد لذلک أثرا فی التّاریخ، و ذلک دلیل علی بطلان هذا الاعتذار.

(الرابع): أنّه لو سلّم هذا العذر باعتبار أنّ الظروف لم تکن مساعدة للإخبار بالعزل و المسلمون محاصرون لدمشق، فلو أخبر احتمل اضطراب أمورهم و ضعف عزائمهم ... فإنه لا محال لهذا العذر فی کتم الکتاب الثانی الذی أرسله عمر بعد فتح دمشق، و لکنّ أبا عبیدة کتم الحال عن خالد، حتی کتب خالد بفتح الشام و ما جری من الأمور باسم أبی بکر، و أرسل الکتاب علی ید عبد اللّه بن قرط الذی حمل الکتاب الأول من عمر إلی أبی عبیدة، و من هنا لما وجد عمر الکتاب باسم أبی بکر خاطب عبد اللّه بقوله: «یا ابن قرط ...»

و غضب من ذلک غضبا شدیدا...

فظهر بطلان هذا العذر أیضا کسابقه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲۸

فإن قیل: إن عمرو إن کتب إلی أبی عبیدة بأمارة الجیوش و عزل خالد عنها، لکنّه لم یعلم أبا عبیدة سبب عزل خالد و هو ارتکابه القبائح و صدور الفسوق منه، و إلّا لما توانی أبو عبیدة فی إطاعة الأمر و امتثاله.

قلنا: إنّ هذا ایضا لا یکون عذرا لأبی عبیدة کذلک.

أمّا أولا فلأنّ التفریط فی أوامر الخلیفة و التأخیر فی امتثالها- و لا سیّما مثل هذا الأمر- غیر جائز، و الجهل بسبب النصب و العزل لا یجوّز ذلک.

و أمّا ثانیا فلأن عمر قد أعلم أبا عبیدة بسبب عزل خالد کما فی (الطبری) و (الکامل) و (مرآة الزمان) و (تاریخ ابن کثیر) قال الطبری:

«و أما ابن إسحاق فإنه قال فی أمر خالد و عزل عمر إیّاه ما: ثنا محمد بن حمید قال: ثنا سلمة عنه قال:

إنّما نزع عمر خالدا فی کلام کان خالد تکلّم به فیما یزعمون، و لم یزل عمر علیه ساخطا و لأمره کارها فی زمان أبی بکر، کلّمه لوقعته بابن نویرة و ما کان یعمل به فی حربه، فلما استخلف عمر کان أول ما تکلّم به عزله، فقال: لا یلی لی عملا أبدا.

فکتب إلی أبی عبیدة: إن خالد أکذب نفسه فهو أمیر علی ما هو علیه، و إن هو لم یکذّب نفسه فأنت الأمیر علی ما هو علیه، ثم انزع عمامته عن رأسه و قاسمه ماله نصفین» [۱].

و ممّا ذکرنا یظهر أنّ الواقدی لم یذکر النّص الکامل للکتاب الأوّل الذی أرسله عمر إلی أبی عبیدة...

۲- مخالفة أخری لأبی عبیدة فی باب کتمان عزل خالد ... ص: ۳۲۸

و لأبی عبیدة فی قضیّة عزل خالد بن الولید مخالفة صریحة لحکم عمر بن الخطاب، توجب القدح فی أمانته و دیانته، و إلیک تفصیل القضیّة من الطبری:

---

[۱] تاریخ الطبری ۴/ ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲۹

«و فی هذه السنهٔ (سنهٔ ۱۷) أدرب خالد بن الولید و عیاض بن غنم فی روایهٔ سیف عن شیوخه. ذکر ذلک: کتب إلیّ السری: عن شعیب عن سیف عن أبی عثمان و أبی حارثهٔ و المهلّب، قالوا: و أدرب سنهٔ ۱۷ خالد و عیاض، فسارا فأصابا أموالا عظیمهٔ، و کانا توجّها من الجابیهٔ، فرجع عمر إلی المدینهٔ و علی حمص أبو عبیدهٔ، و خالد تحت یدیه علی قنّسرین، و علی دمشق یزید بن أبی سفیان، و علی الأردن معاویهٔ، و علی فلسطین علقمهٔ بن مجزز، و علی الاهراء عمرو بن عبسهٔ، و علی السّواحل عبد اللّه بن قیس، و علی کلّ عمل عامل، فقامت مسالح الشام و مصر و العراق علی ذلک إلی الیوم لم تجز أمّهٔ إلی أخری عملها، بعد إلّا أن یفحموا علیهم بعد کفرهم منهم فیقدموا مسالحهم بعد ذلک، فاعتدل ذلک سنهٔ ۱۷.

کتب إلیّ السری: عن شعیب، عن سیف، عن أبی المجالد و أبی عثمان و الربیع و أبی حارثهٔ قالوا: و لمّا قفل خالد و بلغ الناس ما أصابت تلک الصائفهٔ انتجعه رجال، فانتجع خالدا رجال من أهل الآفاق، فکان الأشعث بن قیس ممّن انتجع خالدا بقنسرین فأجازه بعشرهٔ آلاف، و کان عمر لا یخفی علیه شیء فی عمله، و کتب معه إلی أبی عبیدهٔ أن یقیم خالدا و یعقله بعمامته و ینزع عنه قلنسوته، حتی یعلمهم من أین إجازهٔ الأشعث، أ من ماله؟ أ من إصابهٔ أصابها؟

فإن زعم أنها من إصابهٔ أصابها فقد أقرّ بخیانهٔ، و إن زعم أنها من ماله فقد أسرف. و اعزله علی کلّ حال و اضمم إلیک عمله.

فکتب أبو عبیدهٔ إلی خالد، فقدم علیه، ثم جمع الناس و جلس لهم علی المنبر، فقام البرید فقال: یا خالد أ من مالک أجزت بعشرهٔ آلاف أم من إصابهٔ؟

فلم یجبه، حتی أکثر علیه و أبو عبیدهٔ ساکت لا یقول شیئا. فقام بلال إلیه فقال:

إن أمیر المؤمنین أمر فیک بکذا و کذا. ثم تناول قلنسوته فعقله بعمامته و قال: ما تقول أ من مالک أم من إصابهٔ؟ قال: لا، بل من مالی، فأطلقه و أعاد قلنسوته ثم عمّمه بیده ثم قال: نسمع و نطیع لولاتنا و نفخم و نخدم موالینا.

قالوا: و أقام خالد متحیّرا لا یدری أ معزول أم غیر معزول؟ و جعل أبو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۰

عبیدهٔ لا- یخبره، حتی إذا طال علی عمر أن یقدم ظنّ للذی قد کان، فکتب إلیه بالإقبال، فأتی خالد أبا عبیدهٔ فقال: رحمک اللّه ما أردت إلی ما صنعت!! کتمتنی أمرا کنت أحبّ أن أعلمه قبل الیوم.

فقال أبو عبیدهٔ: إنی و اللّه ما کنت لأروّعک ما وجدت لذلک بدّا، و قد علمت أنّ ذلک یروّعک. قال: فرجع خالد إلی قنسرین فخطب أهل عمله و ودّعهم و تحمل، ثم أقبل إلی حمص فخطبهم و ودّعهم، ثم خرج نحو المدینهٔ حتی قدم علی عمر فشکاه و قال: لقد شکوتک إلی المسلمین، و باللّه إنک فی أمری غیر مجمل یا عمر.

فقال عمر: من أین هذا الثراء؟ قال: من الأنفال و السهمان ما زاد علی الستین ألفا فلک. فقوّم عمر عروضه، فخرجت إلیه عشرون ألفا فأدخلها بیت المال. ثم قال: یا خالد و اللّه إنک علیّ لکریم و إنک إلیّ لحبیب، و لن تأتینی بعد الیوم علی شیء» [۱].

و قد رواه عز الدین ابن الأثیر فی تاریخه کذلک [۲].

۳- تهاون أبی عبیدهٔ فی إجراء الحدّ الشرعی و هو خیانهٔ عظیمهٔ ... ص: ۳۳۰

و ممّا ینافی الأمانهٔ و یؤکّد وضع الحدیث الموضوع فی أمانهٔ أبی عبیدهٔ: تهاونه فی إجراء حدّ شرب الخمر فی أبی جندل و صاحبیه، فإن التهاون تجاه الحدود الإلهیّهٔ خیانهٔ کبیرهٔ و ذنب عظیم. قال ابن عبد البر بترجمهٔ أبی جندل: «و ذکر عبد الرزاق عن ابن جریح قال: أخبرت أن أبا عبیدهٔ بالشّام وجد أبا جندل بن سهیل و ضرار ابن الخطاب و أبا الأزور- و هم من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قد

[۱] تاريخ الطبرى ۴/ ۶۶.

[۲] الكامل فى التاريخ ۲/ ۵۳۵.

شربوا الخمر. فقال أبو جندل: لَيسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِيما طَعِمُوا الآية كلها. فكتب أبو عبيدة إلى عمر: إن أبا جندل خصمنى بهذه الآية. فكتب عمر: إن الذى زيّن لأبى جندل الخطيئة زيّن الخصومة، فأحددهم.

قال أبو الأزور: أ تحدّوننا؟ قال أبو عبيدة: نعم. قال: فدعونا نلقى العدوّ غدا، فإن قتلنا فذاك و إن رجعنا إليكم فحدّونا. فلقى أبو جندل و ضرار و ابو الأزور العدو فاستشهد أبو الأزور و حدّ الآخران» [۱].

و رواه ابن حجر العسقلانى بترجمة أبى الأزور [۲]، و ابن الأثير بترجمة أبى جندل [۳] و الطبرى فى حوادث سنة ۱۸ [۴] و المتقى عن عروة بن الزبير [۵].

۴- رأى أبى عبيدة فى أهل حمص ينافى الأمانة و الديانة ... ص: ۳۳۱

و ذكر المؤرخون: إن أبا عبيدة صالح أهل حمص على أن لا يخرجهم من ديارهم، ثم ارتأى نقض العهد معهم و إخراجهم، إلّا أن أصحابه منعوه من ذلك. فقد جاء فى كتاب (فتوح الشام) تحت عنوان جمع الروم للمسلمين بعد أن أخرجهم المسلمون من الشام:

«فلما جاء أبا عبيدة خبرهم و عددهم و كثرتهم و ما أقبلوا به من غيرهم ممن كان على دينهم و طاعتهم من الجنود، رأى ألّا يكتم ذلك المسلمين، و أن يستشيرهم فيه لينظر ما يؤول إليه رأى جماعتهم، فدعا رؤس المسلمين و ذوى الهيئة و الصّلاح منهم، ثم قام فحمد اللّه و أثنى عليه و صلّى على النبى صلّى اللّه عليه ثم قال:

---

[۱] الاستيعاب ۴/ ۱۶۲۲.

[۲] الاصابة ۴/ ۵.

[۳] اسد الغابة ۵/ ۱۶۰.

[۴] تاريخ الطبرى ۴/ ۹۷.

[۵] كنز العمال ۵/ ۵۰۰.

أمّا بعد فإنّ اللّه عزّ و جل و له الحمد قد أبلاكم أيها المؤمنون فأحسن البلاء عندكم، و صدقكم الوعد و أعزّكم بالنصر، و أراكم فى كلّ موطن ما تسرّون به، و قد سار إليكم عدوّكم من المشركين بعدد كثير، و نفروا إليكم فيما حدثنى عيون نفير الروم الأعظم، فجاءوكم برّا و بحرا حتى خرجوا إلى صاحبهم بأنطاكية، ثم قد وجّه إليكم ثلاثة عساكر فى كلّ عسكر منها ما لا يحصيه إلّا اللّه من البشر، و قد أحببت ألّا أغرّكم من أنفسكم و أن لا أطوى عنكم خبر عدوّكم، ثم تشيرون علىّ برأيكم و أشير عليكم برأى، فإنّما أنا كأحدكم.

فقام يزيد بن أبى سفيان فحمد اللّه و أثنى عليه و صلّى على النبى صلّى اللّه عليه ثم قال له: نعم ما رأيت رحمك اللّه، إذ لم تكتم عنّا ما أتاك من عدوّنا و أنا مشير عليك، فإن كان صوابا فذاك ما نويت، و إن لم يكن الرأى غير ما أشير به فإنّى لا اعتمد غير ما يصلح المسلمين. أرى أن تعسكر على باب مدينة حمص بجماعة المسلمين، و تدخل النساء و الأبناء و الأولاد داخل المدينة ثم تجعل المدينة فى ظهورنا، ثم تبعث إلى خالد بن الوليد فيقدم عليك من دمشق، و تبعث إلى عمرو ابن العاص فيقدم عليك من الأردن و أرض فلسطين، فتلقاهم بجماعة من معك من المسلمين.

و قام شرحبیل بن حسنهٔ، فحمد اللّه و أثنی علیه و صلّی علی النبی صلّی اللّه علیه ثم قال: أمّا بعد فإنّ هذا مقام لا بدّ فیه من النصیحهٔ للمسلمین، و إن خالف الرجل منّا أخاه فإنما علی کلّ امرئ منّا أن یجهد نفسه و رأیه للمسلمین فی النصیحهٔ، و أنا الآن فقد رأیت غیر ما رأی یزید و هو- و اللّه- عندی من الناصحین لجماعهٔ المسلمین، و لکن لا أجد بدّا من أن أشیر علیکم بما أظنّه خیرا للمسلمین، إنی لا أری أن تدخل ذراری المسلمین مع أهل حمص و هم علی دین عدوّنا هذا الذی أقبل إلینا من المشرکین، و لا آمن إن وقع بیننا و بینهم من الحرب ما نتشاغل به أن ینقضوا عهدنا و أن یثبوا علی ذرارینا، فیتقرّبون بهم إلی عدونا.

فقال له أبو عبیدهٔ: إنّ اللّه قد أذلّهم لکم، و سلطانکم أحبّ إلیهم من

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۳۳

سلطان عدوّکم، و أما إذ ذکرت ما ذکرت و خوّفتنا ما خوفتنا، فإنی أخرج أهل المدینهٔ منها و أنزلها عیالنا، و أدخل رجالا من المسلمین فیقومون علی سورها و أبوابها، و نقیم نحن بمکاننا هذا حتی یقدم علینا إخواننا.

فقال له شرحبیل: إنه لیس لک و لا لنا معک أن نخرجهم من دیارهم و قد صالحناهم علیها و علی أموالهم ألّا نخرجهم منها».

و من رواهٔ الخبر أیضا: صاحب کتاب (روضهٔ الصفا) و المحدّث الشیرازی فی (روضهٔ الأحباب).

۵- ما کان بین أبی عبیدهٔ و الروم فی قصّهٔ التمثال ... ص: ۳۳۳

و جوّز أبو عبیدهٔ أن یصنع تمثال منه و تفقأ عین التمثال إرضاء للکفّار فی مقابل أنّ بعض المسلمین فقأ عین تمثال ملکهم من غیر عمد، فقد روی الواقدی:

«عن ملتمس بن عامر قال: کنّا فی بعض الغارات إذ نظرت إلی العمود علیه صورهٔ الملک هرقل، فعجبنا منه، و جعلنا نحوم حوله و نحن نلعب بخیولنا و نعلّمها الکرّ و الفرّ، و کان بید أبی جندلهٔ قناهٔ تامّهٔ، فقرّب به فرسه من الصورهٔ و هو لا یرید ذلک، و هو غیر متعمّد، ففقأ عین الصّورهٔ. و کان قوم من الروم من غلمان صاحب قنّسرین یحفظون المدد، فرجع بعضهم إلی البطریق و حدّثه بذلک، فدفع صلیبا من الذهب إلی بعض أصحابه، و سلّم إلیه مائهٔ فارس من أعلام الروم علیهم الدیباج، و فی أوساطهم المناطق المزخرفهٔ، و أمر إصطخر أن یصیر معهم، و قال له: إرجع إلی أمیر العرب و قل له: غدرتم بنا، و لم تفوا بذمّتکم، و من غدر خذل.

فأخذ إصطخر الصلیب و سار مع المائهٔ، حتی أشرف علی أبی عبیدهٔ، فلمّا نظر المسلمون إلی الصلیب و هو مرفوع، أسرعوا إلیه و نکسوه، و وثب أبو عبیدهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۳۴

و استقبلهم و قال: من أنتم؟ قال إصطخر: أنا رسول إلیک من صاحب قنسرین، و قد غدرتم و نقضتم. قال أبو عبیدهٔ: و ما سبب نقضنا لصلحکم؟ و من نقض؟

قال: نقضه الذی فقأ عین ملکنا. فقال أبو عبیدهٔ: و حقّ رسول اللّه ما علمت بذلک، و سوف أسأل عن ذلک.

قال: ثم نادی أبو عبیدهٔ فی العرب: یا معاشر العرب، من فقأ عین التمثال فلیخبرنا عن ذلک! قال أبو جندلهٔ بن سهیل بن عمرو: أنا فعلت ذلک من غیر تعمد. فما الذی یرضیک منا؟ قالت الأعلاج: لا نرضی حتی نفقأ عین ملککم- یریدون بذلک لینظروا إلی وفاء ذمهٔ المسلمین-. فقال أبو عبیدهٔ: فها أنا، اصنعوا بی مثل ما صنع بصورتکم. قالوا: لا نرضی بذلک، و لا نرضی إلّا بملککم الأکبر الذی یلی العرب کلّها. قال أبو عبیدهٔ: إن عین ملکنا أمنع من ذلک، قال: و غضب المسلمون إذ ذکروا عین عمر رضی اللّه عنه و همّوا بقتلهم، فنهاهم أبو عبیدهٔ عن ذلک. فقال المسلمون: نحن دون إمامنا، نفدیه بأنفسنا، و نفقأ عیوننا دونه. فقال إصطخر عند ما نظر إلی المسلمین قد همّوا بقتله: لا نفقأ عینه و لا عیونکم، لکن نصوّر صورهٔ أمیرکم علی عمود، و نصنع به مثل الذی صنعتم بصورهٔ ملکنا.

فقال المسلمون: إن صاحبنا ما صنع ذلک إلّا من غیر تعمّد، و أنتم تریدون العمد.

فقال أبو عبیدهٔ: مهلا یا قوم، فإذا رضی القوم بصورتی فأنا أجیبهم إلی ذلک، لا نغدر و لا یتحدّث القوم، إنّا عاهدنا ثم غدرنا، فإنّ هؤلاء القوم لا عقل لهم. ثم أجابهم أبو عبیدهٔ إلی ذلک. قال: فصوّرت الروم مثل صورهٔ أبی عبیدهٔ علی عمود له عینان من الزجاج، فأقبل رجل منهم حنقا و فقأ عین الصورهٔ برمحه، ثم رجع إصطخر إلی صاحب قنسرین، فأخبره بذلک. فقال لقومه: بهذا الأمر تمّ لهم ما یریدون» [۱].

---

[۱] فتوح الشام للواقدی ۱/ ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۵

۶- ظن عمر بأبی عبیدهٔ الظنون ... ص: ۳۳۵

و عند ما صالح أبو عبیدهٔ أهل قنّسرین ظنّ عمر به الظنون، و حسب أنه قد داخله جبن و رکن الی القعود عن الجهاد، فکتب إلیه کتابا یتوعّده فیه و یحذّره المعصیهٔ ... و من الواضح أنه لو کان أبو عبیدهٔ «أمین الأمّهٔ» لما کان ذلک من عمر، و لما جاز له أن یظنّ به الظنون...

قال الواقدی: «فقام ابو عبیدهٔ علی حمص یغار یمینا و شمالا، ینتظر خروج السّنهٔ، ثم ینظر ما یفعل بعد ذلک، و أبطأ خبر أبی عبیدهٔ علی عمر رضی اللّه عنه، إذ لم یر له کتابا و لا فتحا، فأنکر ذلک من أمره، و ظن به الظنون، و حسب أنه قد داخله جبن و رکن إلی القعود عن الجهاد، فکتب إلیه: بسم الله الرحمن الرحیم، إلی أبی عبیدهٔ بن الجراح: سلام علیکم، فإنی أحمد اللّه الذی لا إله إلّا هو، و أصلّی علی نبیّه، و آمرک بتقوی اللّه و أحذّرک معصیته، و أنهاک أن تکون ممن قال اللّه فیهم فی کتابه: قُلْ إِنْ کانَ آباؤُکُمْ وَ أَبْناؤُکُمْ وَ إِخْوانُکُمْ وَ أَزْواجُکُمْ وَ عَشِیرَتُکُمْ الآیهٔ. و صلّی اللّه علی خاتم النبیین. و نفذ الکتاب إلیه.

فلما قرأه علی المسلمین علموا أنه یحرّضهم علی الجهاد، ندم أبو عبیدهٔ علی ما صالح أهل قنسرین. و لم یبق أحد من المسلمین إلّا بکی من کتاب عمر رضی اللّه عنه».

۷- اعتراف أبی عبیدهٔ بمخالفهٔ النّبی و قلقه من لقائه ... ص: ۳۳۵

اشارهٔ

و قد خالف أبو عبیدهٔ أمر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی التقلیل من الخیل و الخدم، فملأ بیته رقیقا و مربطهٔ خیلا، حتی کان یبکی و یقول: کیف ألقی رسول اللّه؟!...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۶

قال أحمد: «ثنا أبو المغیرهٔ، ثنا صفوان بن عمرو، ثنا أبو حسبه مسلم بن أکیس مولی عبد اللّه بن عامر عن أبی عبیدهٔ بن الجراح قال: ذکر من دخل علیه فوجده یبکی. فقال: ما یبکیک یا أبا عبیدهٔ؟ فقال: یبکینی أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر یوما ما یفتح اللّه علی المسلمین و یفیء علیهم، حتی ذکر الشام فقال: إن ینسأ فی أجلک یا أبا عبیدهٔ فحسبک من الخدم ثلاثهٔ: خادم یخدمک، و خادم یسافر معک، و خادم یخدم أهلک و یرد علیهم. و حسبک من الدواب ثلاثهٔ: دابّهٔ لرحلک، و دابهٔ لثقلک، و دابهٔ لغلامک.

ثمّ ها أنا ذا أنظر إلی بیتی قد امتلأ رقیقا، و أنظر إلی مربطی قد امتلأ دوابّ و خیلا، فکیف ألقی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعد هذا!! و قد أوصانا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنّ أحبّکم إلیّ و أقربکم منی من لقینی علی مثل الحال الذی [التی. ظ] فارقنی علیها» [۱].

و أخرجه محبّ الدین الطبری عن أحمد [۲].

و الملّا علی المتقی عن ابن عساکر [۳].

حدیث مفتعل فی زهد أبی عبیدهٔ ... ص: ۳۳۶

و مع هذا، فقد اختلق أهل السنهٔ حدیثا فی زهد أبی عبیدهٔ، لکن آثار الاختلاق و الافتعال لائحهٔ علیه، ففی کتاب (الریاض النضرهٔ): «ذکر زهده: عن عروهٔ بن الزبیر قال: لمّا قدم عمر بن الخطاب الشام تلقّاه أمراء الأجناد و عظماء أهل الأرض، فقال عمر: این أخی؟ قالوا: من؟ قال: أبو عبیدهٔ. قالوا: یأتیک الآن. فلما أتاه نزل فاعتنقه. ثم دخل علیه بیته فلم یر فی

---

[۱] المسند ۱/ ۱۹۶.

[۲] الرّیاض النضرهٔ ۴/ ۳۵۳.

[۳] کنز العمّال ۱۳/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۷

بیته إلّا سیفه و ترسه و رحله، فقال له عمر: ألا اتّخذت ما اتّخذ أصحابک! فقال:

یا أمیر المؤمنین: هذا یبلغنی المقیل. أخرجه فی الصفوهٔ و الفضائل، و زاد بعد قوله یأتیک الآن: فجاء علی ناقهٔ مخطومهٔ بحبل.

و فی روایهٔ: إن عمر قال له: اذهب بنا إلی منزلک. قال: و ما تصنع! ما ترید إلّا أن ینغص عیشک علی. قال: فدخل منزله فلم یر شیئا. قال: أین متاعک فإنی لا أری إلّا لبدا و صحفهٔ و سیفا و أنت أمیرا!! أ عندک طعام؟ فقام أبو عبیدهٔ إلی جونهٔ فأخذ منها کسرات. فبکی عمر. فقال له أبو عبیدهٔ: قد قلت لک سینغص عیشک علی یا أمیر المؤمنین، یکفیک ما یبلغک المقیل. فقال عمر: غرّتنا الدنیا کلّنا غیرک یا أبا عبیدهٔ» [۱].

(الوجه الرابع) لو سلّمنا هذا الحدیث فلا یتم للعاصمی مقصوده، لأنه إن أراد من اختصاص أبی عبیدهٔ بالأمانهٔ عدم اتّصاف أحد غیره من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بصفهٔ الأمانهٔ، فإنّ بطلانه فی غایهٔ الوضوح و الظّهور.

و إن أراد من ذلک أن اتّصاف أبی عبیدهٔ بتلک الصفهٔ أکثر و أشد من اتّصاف غیره من الصحابهٔ بها، فهذا أیضا فی غایهٔ البطلان، إذ لا یصدّق عاقل من المسلمین أن یکون اتّصافه أکثر من اتّصاف نفس رسول اللّه أمیر المؤمنین علیه السلام، و سائر الأصحاب الأطیاب أمثال سلمان و أبی ذر و المقداد و عمّار بتلک الصفهٔ.

و أیضا، فإنّ من البعید التزام أهل السّنهٔ بکون أبی عبیدهٔ أکثر أمانهٔ من الشیخین، و إن احتملنا التزامهم بذلک بالنسبهٔ إلی الثالث لاشتهاره بالخیانهٔ فی مال اللّه و حقوق المسلمین.

و علی کلّ حال فلا مزیّهٔ لأبی عبیدهٔ علی سائر الأصحاب فی صفهٔ الأمانهٔ، و حینئذ کیف یجوز جعله باب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الأمانهٔ، و أحد أبواب مدینهٔ العلم؟!

---

[۱] الریاض النضرهٔ ۴/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۸

(الوجه الخامس) قول العاصمی: «و الأمانهٔ لا تؤدّی إلّا بالعلم» ممنوع، فأیّ ملازمهٔ بین العلم و الأمانهٔ؟ إنّ «الأمانهٔ» منفکّهٔ عن «العلم» بالقطع و الوجدان، و علی هذا، فلو سلّمنا کون أبی عبیدهٔ أمینا فلا دلیل علی کون أدائه للأمانهٔ بالعلم...

(الوجه السادس) إنه مع غض النظر عن جمیع ما ذکرنا: إذا کان أبو عبیدهٔ باب مدینهٔ العلم فی الأمانهٔ، کان من المناسب وصول أخبار

الأمانـة و أحكامها عن مدينـة العلم عن طريق أبى عبيدة، و لا أقل من وصول جلّها عن طريقه، و لكن لم يؤثر عن أبى عبيدة شىء فى هذا الباب بتلك المثابة، و لم يدّع احد من أهل السّنة ذلك أبدا، فكيف يجوز أن يكون باب مدينة العلم فى الأمانة؟

(الوجه السابع) إنه مع التنزّل عما سبق كله نقول: إذا كان أبو عبيـدة باب مدينـة العلم فى الأمانـة أليس كان من اللازم أن تكون آثار الأمانة و علائمها لائحة فى سيرته و أعماله، فيكون بابا للمدينة فى الامانة بحسب سيرته و أفعاله، و يكون حاكيا لأمانة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى أعماله و أقواله؟! (الوجه الثامن) لو تنزلنا عن ذلك فلا أقلّ من نزاهة هذا الرجل و براءته عن كلّ ما يتنافى و الأمانة ... إن هذا أقلّ ما يرجى ممّن يتصف بالأمانة، و يريد أن يكون بابا لمدينة العلم فى هذه الصفة...

لكن التأمّل فى سيرة أبى عبيدة و التدبّر فى أخباره و أحواله يظهر لنا بعد هذا الرجل عن هذه الصفة، و عدم لياقته لتلك المنزلة ... و قد تقدّمت عما قريب نماذج تغنينا فى هذا المقام. و باللّه التوفيق.

۱۱- بطلان دعوى كون أبى ذر من أبواب مدينة العلم ... ص: ۳۳۸

اشارة

قال العاصمى فى نهاية كلامه: «ثمّ قال لأبى ذر رضى اللّه عنه فى غير هذا الحديث: من أراد أن ينظر إلى بعض زهد عيسى فلينظر إليه . فينبغى أن يكون

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۹

له باب فى الزهد من تلك المدينة و جعل له أيضا باب الصدق،

قوله صلّى اللّه عليه: ما حملت الأرض و لا أظلّت الخضراء ذا لهجة أصدق من أبى ذر

، فجعل له بابين باب الصدق و باب الزهد. و الزهد فى الدنيا جامع للعلم كله»....

و نقول: فى كلامه وجوه من النّظر:

۱- عبارة العاصمى حول أبى ذر تختلف عن عبارته حول من سبقه ... ص: ۳۳۹

ذكر العاصـمى حول أبى ذر أنّه «ينبغى أن يكون له باب فى الزهـد من تلك المدينة» و هذه العبارة تختلف عن عبارته حول الصّحابة الآخرين الذين جعل لهم أبوابا على سبيل الجزم، فإن أراد من «ينبغى» معناه الحقيقى، فهذا لا ينافى مطلوب الشيعة و مقصودهم، لأنّهم يـذعنون بجلالـة قـدر سيدنا أبى ذر رضـى اللّه عنه و بلوغه الذروة العليا فى الزهد و الورع، و إن أبا ذر عند الشيعة الامامية ممّن أتى مدينة العلم من بابها، و حصل له من الشأن و المقام الرفيع ما لم يحصل إلّا لأفراد معدودين من أصحاب سيّد المرسلين صلوات عليه و آله أجمعين.

و إن أراد من «ينبغى» معناه المجازى، و قصد إثبات باب لأبى ذر كما زعم ذلك لغيره ففيه:

أوّلا: إنّه لا يجوز جعل أحـد من الصـحابة بابا لتلك المدينـة الّا بنص صـريح من النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم، و لو كان ذاك الصحابى كثير الفضائل و جليل القدر.

ثانيا: كون الرجل بابا لهذه المدينة شـرف عظيم يستلزم العصـمة كما دريت فيما سـبق، و أبو ذر الغفارى رضى اللّه عنه على جلالته و عظمته بين الفريقين غير معصوم اجماعا.

ثالثا: إن باب المدينـة متّحـد مع المدينـة، و أبو ذر و ان بلغ المقامات الرفيعـة و الـدرجات الشامخة لم يصل إلى مقام الاتحاد مع النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۰

النفس.

رابعا: إنه لم يبلغ أبو ذر تلك الدرجات و لم يحصّل تلك الفضائل إلّا بولائه لأهل البيت عليهم السلام و متابعته و مشايعته لهم، بل إن أعلى مناقبه و أفضل محامده هو انقياده لهم و اقتفاؤه لآثارهم، فلا يعقل أن يكون مشاركا لهم فى مقاماتهم الخاصة بهم، و من المعلوم أن كونهم باب مدينهٔ العلم من فضائلهم الخاصهٔ كما شهدت بذلك الأحاديث المنقولهٔ سابقا.

خامسا: كونه باب مدينهٔ العلم فى الزهد يتوقف على تقدّمه على جميع الأصحاب فى هذه الصفهٔ، لكن بلوغه فى ذلك إلى مرتبهٔ سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام غير مقبول فضلا عن كونه أزهد منه، و ليس لأحد من المسلمين فضلا عن المؤمنين أن يدّعى ذلك، فكيف يكون أبو ذر باب المدينهٔ فى الزهد و لا يكون على عليه السلام بابا لها فيه؟

۲- أحاديث شبه أبى ذر بعيسى من متفرّدات أهل السّنهٔ ... ص: ۳۴۰

إن فضائل أبى ذر و مناقبه على كثرتها مقبولهٔ لدى الفريقين، و كتبهم مشحونهٔ بنقلها، و لا يجوز لأحد نفيها و إنكارها، لكنّ أحاديث شبه أبى ذر بعيسى بن مريم من متفرّدات أهل السّنهٔ، فإن الشيعهٔ لا يروون تلك الأحاديث و لا يرون صحّهٔ مضمونها، لأنّ تشبيه غير المعصوم بالمعصوم عندهم غير جائز.

۳- شذوذ الحديث الذى ذكره العاصمى فى زهد أبى ذر ... ص: ۳۴۰

و إن هذا الحديث الذى ذكره العاصمى هنا غير موجود فى كتب الحديث المشهورهٔ و الأسفار المعتبرهٔ، فالأحاديث التى رواها أهل السنهٔ فى تشبيه زهد أبى ذر بزهد عيسى بن مريم هى:

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۱

ما أخرجه الترمذى بإسناده «عن أبى ذر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء من ذى لهجهٔ أصدق و لا أوفى من أبى ذر شبه عيسى بن مريم عليه السلام. فقال عمر بن الخطاب كالحاسد: يا رسول اللّه أ فتعرف ذلك له؟ قال: نعم فاعرفوه له

. هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه. و

قد روى بعضهم هذا الحديث فقال: أبو ذر يمشى فى الأرض بزهد عيسى بن مريم عليه السلام» [۱].

و ما أخرجه ابن عبد البر قال: «و روى عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: أبو ذر فى أمّتى شبيه عيسى بن مريم فى زهده» [۲].

و ما أخرجه ابن عبد البر أيضا: «و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أبو ذر فى أمتى على زهد عيسى بن مريم» [۳].

ما أخرجه المتقى قال: «ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء على ذى لهجهٔ اصدق من أبى ذر. من سرّه أن ينظر إلى زهد عيسى بن مريم فلينظر إلى أبى ذر.

ابن سعد عن مالك بن دينار مرسلا.

ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء على ذى لهجهٔ أصدق من أبى ذر ثم رجل من بعدى، من سره أن ينظر إلى عيسى بن مريم زهدا و سمتا فلينظر إلى أبى ذر. ابن عساكر عن الهجنع بن قيس مرسلا» [۴].

۴- النظر فى كلام العاصمى حول صدق لهجهٔ أبى ذر ... ص: ۳۴۱

و أمّا قول العاصمى: «و جعل له أيضا باب الصّدق» ... فهو كعبارته

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۲۸.

[۲] الاستیعاب، حرف الجیم ۱/ ۲۵۵.

[۳] المصدر، باب الکنی ۴/ ۱۶۵۵.

[۴] کنز العمال ۱۱/ ۶۶۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۲

السابقهٔ حول زهد أبی ذر محتمل للوجهین المذکورین، فإن أراد بیان اتّصاف أبی ذر بهذه الصّفهٔ الحمیدهٔ فلا کلام فی ذلک لأحد من المسلمین، و إن کذّبه عثمان ابن عفان و أتباعه. و إن أراد کونه باب مدینهٔ العلم فی الصّدق فهذا باطل بنفس ما تقدّم، و انّ صدق اللهجهٔ لا یستلزم کونه باب مدینهٔ العلم.

و بما ذکرنا یبطل قوله: «فجعل له بابین باب الصدق و باب الزهد» إن أراد الجعل الحقیقی.

۵- تصرّف العاصمی فی حدیث: ما أظلّت ... ص: ۳۴۲

و قد رأیت تصرّف العاصمی فی حدیث «ما أظلّت» ... لأنّ اللّفظ الذی ذکره یغایر لفظ الحدیث المذکور فی کتب الفریقین و المشهور علی ألسنهٔ المسلمین، و لم یظهر لنا وجه هذا التّصرف.

۶- بطلان دعوی ان الزهد جامع للعلم کلّه ... ص: ۳۴۲

و أمّا قوله: «و الزّهد جامع للعلم کلّه» فکلام باطل، کما هو ظاهر کلّ الظّهور، علی أنّه إن کان أبو ذر جامعا للعلم کلّه- بسبب زهده- کان فی درجهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام فی العلم، و هذا لا یلتزم به أحد، و الأدلّهٔ علی أعلمیهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من جمیع الأصحاب لا تحصی کثرهٔ.

بل یلزم من کلام العاصمی هذا مساواهٔ أبی ذر للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی العلم ... و هذا فی غایهٔ البطلان.

هذا تمام الکلام علی کلمات العاصمی فی هذا المقام.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۳

(۳) مع الطیبی فی کلامه حول حدیث أنا دار الحکمهٔ ... ص: ۳۴۳

اشارهٔ

و للحسین بن عبد اللّه بن محمد الطیبی شارح المشکاهٔ تأویل

الحدیث «أنا دار الحکمهٔ»

نری من الضروری أن نذکره و نکشف عواره ... قال:

«قوله: و علی بابها

. لعلّ الشیعهٔ تتمسّک بهذا التمثیل أنّ أخذ الحکمهٔ و العلم مختصّ به رضی اللّه عنه لا یتجاوز إلی غیره إلّا بواسطته رضی اللّه عنه، لأن الدار إنما یدخل فیها من بابها، و قد قال تعالی لَیْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها.

و لا حجة لهم. إذ ليس دار الجنة بأوسع من دار الحكمة، و لها ثمانية أبواب» [۱].

أقول: هذا كلامه، و هو فاسد بوجوه متكاثرة، يتّضح أكثرها ممّا تقدّم، و نشير هنا إلى بعضها.

وجوه بطلان كلام الطّيبی ... ص: ۳۴۳

۱- سعة الدار لا تستلزم وجود أكثر من باب ... ص: ۳۴۳

إنّ سعة الدار لا تستلزم أبدا أن يكون لها أكثر من باب، و إنّما اللازم اتّساع باب الدار بما يتناسب وسعتها، و لا ريب فی سعة باب دار الحكمة بما يتناسب

---

[۱] الكاشف فی شرح المشكاة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۴

وسعة دار الحكمة، و لقد بلغت سعة هذا الباب حدّا تقصر عنه عقول الحكماء و عبارات البلغاء ... و سيأتی مزيد بيان لهذا فی غضون الكتاب، و به صرّح ابن حجر المكی حيث قال:

«مما يدلّ على أنّ اللّه سبحانه اختص عليا من العلوم بما تقصر عنه العبارات

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أقضاكم على

. و هو حديث صحيح لا نزاع فيه، و

قوله: أنا دار الحكمة

- و

فی رواية: مدينة العلم- و على بابها» [۱].

۲- تعدّد أبواب الجنة بحسب أفعال أهل الجنة لا بحسب سعتها ... ص: ۳۴۴

و تدلّ الأخبار الكثيرة الواردة فی كتب أهل السنة على أن تعدّد أبواب الجنة و تعيينها هو بحسب أفعال الخير الصادرة من أهل الجنة فی دار الدنيا، و ليس ذلك بحسب سعة الجنة حتى يقال بأن دار الجنة ليست بأوسع من دار الحكمة، و لها ثمانية أبواب، فيلزم أن يكون لدار الحكمة ثمانية أبواب كذلك أو أكثر ... و لا بأس بذكر نصوص من هذه الأخبار:

قال السّيوطی: «باب عدد أبواب الجنة و أسمائها: قال اللّه تعالى وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها.

أخرج الشيخان عن سهل بن سعد: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: فی الجنة ثمانية أبواب، منها: باب الرّيان، لا يدخله إلّا الصائمون، و فی لفظ: إن فی الجنة بابا يقال له: الريان، يدخل منه الصائمون يوم القيامة، لا يدخل معهم أحد غيرهم، يقال: أين الصائمون؟ فيدخلون منه، فإذا دخل آخرهم أغلق فلم يدخل منه أحد.

و أخرج الطبرانی فی الأوسط من حديث أبی هريرة نحوه.

و أخرج الشيخان عن أبی هريرة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

---

[۱] المنح المكية: ۱۲۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۵

من أنفق زوجین من ماله فی سبیل اللّه دعی من أبواب الجنة، و للجنة أبواب، فمن کان من أهل الصلاة دعی من باب الصلاة، و من کان من أهل الصیام دعی من باب الرّیان، و من کان من أهل الصدقة دعی من باب الصدقة، و من کان من أهل الجهاد دعی من باب الجهاد» [... ۱].

و قال السیوطی بتفسیر حَتَّی إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها:

«أخرج البخاری و مسلم و الطبرانی عن سهل بن سعد رضی اللّه عنه: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: فی الجنة ثمانیة أبواب، منها: باب یسمّی الرّیان، لا یدخله إلّا الصائمون.

و أخرج مالک و أحمد و البخاری و مسلم و الترمذی و النسائی و ابن حبان عن أبی هریرة رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أنفق زوجین من ماله فی سبیل اللّه دعی من أبواب الجنة، و للجنة أبواب، فمن کان من أهل الصّلاة دعی من باب الصلاة، و من کان من أهل الصیام دعی من باب الرّیان، و من کان من أهل الصدقة دعی من باب الصدقة، و من کان من أهل الجهاد دعی من باب الجهاد» [... ۲].

و فیه: «و أخرج ابن أبی حاتم عن ابن عبّاس رضی اللّه عنهما قال: للجنة ثمانیة أبواب: باب للمصلّین، و باب للصائمین، و باب للحاجّین، و باب للمعتمرین، و باب للمجاهدین، و باب للذاکرین، و باب للشاکرین.

و أخرج أحمد عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لکلّ عمل أهل من أبواب الجنة، یدعون منه بذلک العمل» [۳].

و قال النووی: «قوله صلّی اللّه علیه و سلّم من باب کذا و من باب کذا، فذکر الصلاة و الصدقة و الصیام و الجهاد.

قال القاضی: و قد جاء ذکر بقیة أبواب

---

[۱] البدور السافرة عن أمور الآخرة: ۳۴.

[۲] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۵/ ۳۴۲.

[۳] الدر المنثور ۵/ ۳۴۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۶

الجنة الثمانیة

فی حدیث آخر فی باب التوبة، و باب الکاظمین الغیظ، و العافین عن الناس، و باب الراضین

. فهذه سبعة أبواب جاءت فی الأحادیث. و جاء فی حدیث السبعین ألفا الذین یدخلون الجنة بغیر حساب أنهم یدخلون من الباب الأیمن، فلعلّه الباب الثامن» [۱].

و قال القسطلانی: «و فی نوادر الأصول: من أبواب الجنة باب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو باب الرحمة، و هو باب التوبة. و سائر الأبواب مقسومة علی أعمال البرّ: باب الزکاة، باب الحج، باب العمرة. و عند عیاض: باب الکاظمین الغیظ، باب الراضین، الباب الأیمن الذی یدخل منه من لا حساب علیه. و عند

الآجری عن أبی هریرة مرفوعا: إن فی الجنة بابا یقال له الضحی، فإذا کان یوم القیامة ینادی مناد: أین الذین کانوا یدیمون صلاة الضحی، هذا بابکم فادخلوا منه.

و

فی الفردوس عن ابن عباس یرفعه: للجنة باب یقال له الفرح، لا یدخل منه الّا مفرّح الصبیان و عند الترمذی: باب للذکر. و عند ابن

بطّال: باب للصابرين.

و الحاصل: إن كلّ من أكثر نوعا من العبادة خص بباب يناسبها، ينادى منه جزاء و قدرا. و قل من يجتمع له عمل بجميع انواع التطّوعات، ثم إنّ من يجتمع له ذلك إنما يدعى من جميع الأبواب على سبيل التكريم، و الّا فالدخول إنما يكون من باب واحد، و هو باب العمل الذى يكون أغلب عليه» [۲].

۳- تمثيل النبی نفسه ب «دار الجنة ...» ص: ۳۴۶

على أنّ النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد ورد عنه تمثيل نفسه الشريفه ب

---

[۱] المنهاج فی شرح صحيح مسلم ۷/ ۱۱۷.

[۲] ارشاد السارى إلى صحيح البخارى ۳/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۷

«دار الجنّة»، كما ورد التمثيل ب «دار الحكمة»، و لا ريب فی أنّه كان يعلم بأن للجنة ثمانية أبواب، و أنّ نفسه الشريفة أوسع من دار الجنّة، و هو مع ذلك جعل أمير المؤمنين عليه السلام بمفرده باب دار الجنّة. فظهر بطلان كلام الطّيبى، و لعلّه لم يقف على الحديث المذكور.

۴- لو كان لدار الحكمة أبواب فهم الأئمة المعصومون ... ص: ۳۴۷

و لو كان لدار الحكمة أبواب عديدة فليس تلك الأبواب إلّا الأئمة المعصومون عليهم السلام، لأنهم أبواب العلم، و أنّهم الموصوفون ب «الباب المبتلى به من أتاهم نجى و من أباهم هوى» و أنّهم الذين

قال فيهم: «مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة من دخله غفر له»

...و لم يرد فی حقّ غيرهم شیء من هذا القبيل، بل إن غيرهم لا يليق لهذا المقام، للمفضولية و عدم العصمة و غيرهما من الموانع.

۵- ظاهر الحديث وحدة الباب ... ص: ۳۴۷

ثم إنّ ظاهر

حديث «أنا دار الحكمة و على بابها»

وحدة الباب، فلو تصوّر تعدّد الباب بوجه من الوجوه، وجب أن يكون لتلك الأبواب نوع من الوحدة و الاتّحاد، لكنّ هذه الوحدة لا تتحقّق بالنسبة إلى الأصحاب، لكثرة التفرّق و الاختلاف فيما بينهم، بخلاف الأئمّة المعصومين، فإنهم بحكم الباب الواحد و حقيقتهم واحدة و من هنا ترى وصف جميعهم بالباب فی

قوله: «فهم الباب المبتلى به»...

كما صحّ التعبير عنهم بالأبواب كما فی

قوله: «و هم أبواب العلم فی أمّتی من تبعهم نجا من النار و من اقتدى بهم هدى إلى صراط مستقيم».

و قد ذكرنا سابقا الخطبة المشتملة على جملة: «فهم الباب» ... عن كتاب (منقبة المطهرين لأبی نعيم)، و لنورد هنا نصّ رواية أبی الفتح النطنزى لتلك

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۸

الخطبة، فإنه

قال:

«أخبرنا أبو بكر محمد بن أبى نصر شجاع بن أبى بكر الحافظ قراءة عليه و أنا أسمع، قال: أخبرنا أبو الخير محمد بن أحمد بن هارون، قال: أخبرنا أبو بكر أحمد ابن موسى الحافظ، قال: حدثنا أبو أحمد بن يوسف الجرجانى، قال: حدثنا محمد ابن إبراهيم البزاز، قال: حدثنا محمد بن حميد. قال: حدثنا هارون بن عيسى، قال حدثنا زاهر بن الحكم، قال: حدثنا أبو حكيم الحناط، عن جابر بن يزيد عن أبى جعفر عن أبيه عن جابر بن عبد اللّه الأنصارى قال: خرج علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوما و معه على و الحسن و الحسين، فخطب ثم قال: أيها الناس إن هؤلاء أهل بيت نبيّكم، قد شرّفهم اللّه بكرامته، و استحفظهم سرّه، و استودعهم علمه، عماد الدين، شهداء على أمته، برأهم قبل خلقه، إذ هم أظلّة تحت عرشه، نجباء فى علمه، اختارهم فارتضاهم و اصطفاهم، فجعلهم علماء فقهاء لعباده، فهم الأئمة المهديّة، و القادة الباعثة، و الأمة الوسطى، و الرحمة الموصولة، هم الكهف الحصين للمؤمنين، و نور أبصار المهتدين، و عصمة لمن لجأ إليهم، و نجاة لمن احترز بهم، يغتبط من والاهم، و يهلك من عاداهم، و يفوز من تمسّك بهم، الراغب عنهم مارق، و المقصّر عنهم زاهق، و اللازم بهم لاحق، فهم الباب المبتلى به، من أتاهم نجا، و من أباهم هوى، هم حطة لمن دخله، و حجة اللّه على من جهله، إلى اللّه يدعون، و بأمر اللّه يعملون، و بآياته يرشدون، فيهم نزلت الرسالة، و عليهم هبطت ملائكة الرحمة، و إليهم بعث الروح الأمين تفضلا من اللّه و رحمة، و آتاهم ما لم يؤت أحدا من العالمين، و عندهم- بحمد اللّه- ما يلتمس و يحتاج من العلم و الهدى فى الدين، و هم النور فى الضلالة عند دخول الظلمة، و هم الفروع الطيبة من الشجرة المباركة، و هم معدن العلم، و أهل بيت الرحمة، و موضع الرسالة، و مختلف الملائكة، هم الذين أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم تطهيرا» [۱].

---

[۱] الخصائص العلوية- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴۹

و من هنا أيضا جعل النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عليا بوحده باب حطة، كما جعل أهل بيته باب حطّة فى حديث آخر ... و قد مرّت طرق هذا الحديث بالتفصيل، كما أن عليا عليه السلام قال: «مثلنا» ليشير إلى الاتحاد المذكور بينه و بين سائر أهل البيت،

فقد روى السيوطى قائلا: «أخرج ابن أبى شيبة عن على ابن أبى طالب قال: إنما مثلنا فى هذه الأمة كسفينة نوح و كباب حطة فى بنى إسرائيل» [۱].

فسواء كان لدار الحكمة باب واحد أو أبواب، فإن الأمر لا يخرج عن على و أهل البيت إلى غيرهم، فبطل ما توخّاه الطيبى. و الحمد للّه.

۶- الأئمة الإثنا عشر أبواب النبى ... ص: ۳۴۹

و من آيات علوّ الحق: اعتراف بعض علماء أهل السنة بأنّ الأئمة الاثنى عشر هم أبواب النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، بل ذكر هذا المطلب عن رسالة يوحنّا المسيحى، ضمن البراهين التى أقامها لإثبات نبوة نبيّنا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و جعله مصداقا

لقوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها:

قال العلامة جواد الساباطى فى المقالة الثالثة من التبصرة الثالثة من كتابه (البراهين الساباطية) بعد إيراد البرهان الخامس عن رسالة يوحنا: «و ترجمته بالعربية: فأخذتنى الروح إلى جبل عظيم شامخ، و أرتنى المدينة العظيمة أورشليم المقدسة نازلة من السماء من عند اللّه، و فيها مجد اللّه، و ضوؤها كالحجر الكريم كحجر اليشم و البلور، و كان لها سور عظيم عال، و اثنا عشر بابا، و على الأبواب اثنا عشر ملكا، و كان قد كتب عليها أسماء أسباط إسرائيل الاثنى عشر.

[۱] الدر المنثور ۱/ ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۵۰

أقول: لا تأویل لهذا النص، بحیث أن یدل علی غیر مکهٔ شرّفها اللّه تعالی، و المراد بمجد اللّه بعثته محمدا صلّی اللّه علیه و سلّم فیها، و الضوء عبارهٔ عن الحجر الأسود، و تشبیهه بالیشم و البلور إشارهٔ إلی صحیح

الروایات التی وردت فی أنه لمّا نزل کان أبیض

، و المراد بالسور هو رب الجنود صلّی اللّه علیه و سلّم.

و الأبواب الاثنی عشر: أولاده الأحد عشر و ابن عمه علی، و هم: علی، و الحسن، و الحسین، و علی، و محمد، و جعفر، و موسی، و علی، و محمد، و علی، و الحسن، و القائم المهدی محمد رضی اللّه عنهم. و

قوله: و علی الأبواب الاثنی عشر اثنا عشر ملکا.

یدل علی عظم مرتبته، و علی عموم نبوّته، و قیام دعوته، و علی انقیاد جمیع الأسباط له، و الأسباط الاثنا عشر عبارهٔ عن أولاد یعقوب علیه السلام، و هم: روبیل، و شمعون، و لاوی، و یهودا، و اسخر، و زابلون، و بن یامین، و دان، و نفتالی، و یاد، و عاشر، و یوسف، علیه السلام. و هذا مصداق

لقوله: لولاک لما خلقت الأفلاک».

و فی (البراهین الساباطیهٔ) أیضا بعد إیراد البرهان السادس عن الرسالهٔ المذکورهٔ: «و ترجمته بالعربیهٔ: و لسور المدینهٔ اثنا عشر أساسا، و علیها أسماء رسل الحمل الاثنی عشر.

أقول: هذا تأکید صریح لما قبله، و الاثنا عشر الأساس هم: الأئمهٔ الاثنا عشر، و رسل الحمل الاثنا عشر الحواریون الاثنا عشر رضی اللّه عنهم، و هم:

سمعون، بطرس، و اندریاس، و یعقوب، و یوحنا، و فیلبوس، و برتولوماؤس، و توما، و متی، و یعقوب، و لباؤس، و سمعون القالی، و بولوص [۱] علی رأیی أنا، لأنّ یهودا الاسخریوطی کان قد خنق نفسه و هلک، و أقیم بولوص مقامه. و فیه إشارهٔ إلی انقیاد جمیع المذاهب العیسویهٔ لشریعهٔ خیر البریهٔ».

و فی (البراهین الساباطیهٔ) أیضا بعد إیراد البرهان السابع عن الرسالهٔ

[۱] جاء فی هامش عبقات الأنوار: فیه ما فیه، کما لا یخفی علی النبیه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۵۱

المذکورهٔ: «و ترجمته بالعربیهٔ: و الأبواب الاثنا عشر اثنا عشر لؤلؤهٔ، کلّ واحد من الأبواب کان من لؤلؤهٔ واحدهٔ، و ساحهٔ المدینهٔ من الذهب الإبریز کالزجاج الشفاف.

أقول: هذا بیان لما قبله، و صفهٔ الأبواب، و کون کلّ باب من لؤلؤهٔ واحدهٔ.

فیه إشارهٔ إلی ما یدّعیه الإمامیون من عصمهٔ أئمتهم، لأنّ اللؤلؤهٔ کرویهٔ، و لا شک أن الشکل الکروی لا یمکن انثلابه، لأنه لا یباشر الأجسام إلّا علی ملتقی نقطهٔ واحدهٔ کما صرح به أوقلیدس، و الأصل فی عصمهٔ الامام، أمّا عند أهل السنهٔ و الجماعهٔ فإنّ العصمهٔ لیست بشرط، بل العمدهٔ فیه انعقاد الإجماع، و أما عند الإمامیهٔ فهی واجبهٔ فیه لأنه لطف، و لأن النفوس الزکیهٔ الفاضلهٔ تأبی عن اتباع النفوس الدنیهٔ المفضولهٔ، و عدم العصمهٔ علهٔ عدم الفضیلهٔ. و لهما فیها بحث طویل لا یناسب هذا المقام. و قوله: و ساحهٔ المدینهٔ من الذهب الإبریز کالزجاج الشفاف. یرید بذلک أهل ملته صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنهم لا ینحرفون عن اعتقادهم، و لا ینصرفون عن

مذهبهم فی حالهٔ العسرهٔ. و أما الذین أغواهم قسوس الانکتاریین فمن الجهال الذین لا معرفهٔ لهم بأصول دینهم. و هذا هو مصداق قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

».

[الجزء الثانی عشر]

اشارهٔ

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵

[تتمهٔ حدیث أنا مدینهٔ العلم ... ص: ۵

[تتمهٔ کلام العلماء حول حدیث «أنا مدینهٔ العلم ...»] ص: ۵

۴ مع ابن تیمیّهٔ الحرّانی فی کلامه حول حدیث «أنا مدینهٔ العلم ...» ص: ۵

اشارهٔ

و من المواضع التی یتبیّن فیها بوضوح نصب ابن تیمیّهٔ و عناده للحق و أهله هو: مبحث

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

، فقد بالغ فی هذا المقام فی الکذب و الافتراء، فی سبیل ردّ هذا الحدیث الشریف و تکذیبه، و نحن نذکر أوّلا عبارته، ثم نتکلّم حولها، فهذا نصّ عبارته:

«و

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

أضعف و أوهی، و لهذا إنّما یعدّ فی الموضوعات، و إن رواه الترمذی، و ذکره ابن الجوزی و بیّن أن سائر طرقه موضوعهٔ.

و الکذب یعرف من نفس متنه، فإنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إذا کان مدینهٔ العلم، و لم یکن لها إلّا باب واحد، و لم یبلّغ عنه العلم إلّا واحد فسد أمر الإسلام، و لهذا اتفق المسلمون علی أنه لا یجوز أن یکون المبلّغ عنه العلم إلّا واحدا، بل یجب أن یکون المبلّغون أهل التواتر، الذین یحصل العلم بخبرهم للغائب، و خبر الواحد لا یفید العلم إلّا بقرائن، و تلک قد تکون منتفیهٔ أو خفیّهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶

عن أکثر الناس، فلا یحصل لهم العلم بالقرآن و السنن المتواترهٔ.

و إذا قالوا: ذلک الواحد معصوم یحصل العلم بخبره.

قیل لهم: فلا بدّ من العلم بعصمته أوّلا، و عصمته لا تثبت بمجرد خبره قبل أن تعلم عصمته فإنه دور، و لا تثبت بالإجماع فإنه لا إجماع فیها، و عند الإمامیهٔ إنما یکون الإجماع حجهٔ لأن فیهم الإمام المعصوم، فیعود الأمر إلی إثبات عصمته بمجرد دعواه، فعلم أن عصمته لو کانت حقّا لا بدّ أن تعلم بطریق آخر غیر خبره، فلو لم یکن لمدینهٔ العلم باب إلّا هو لم یثبت لا عصمته و لا غیر ذلک من أمور الدین.

فعلم أنّ هذا الحديث إنما افتراه زنديق جاهل ظنّه مدحا، و هو يطرق الزنادقة إلى القدح فى دين الإسلام، إذ لم يبلّغه إلّا واحد.

ثم إن هذا خلاف المعلوم بالتواتر، فإن جميع مدائن الإسلام بلغهم العلم عن الرسول من غير على:

أما أهل المدينة و مكة فالأمر فيهما [فيهم ظاهر، و كذلك الشام و البصرة، فإن هؤلاء لم يكونوا يروون عن علىّ إلّا شيئا قليلا، و إنما كان غالب علمه فى الكوفة، و مع هذا فأهل الكوفة كانوا تعلّموا القرآن و السنّة قبل أن يتولى عثمان فضلا عن على. و فقهاء أهل المدينة تعلّموا الدّين فى خلافة عمر، و تعليم معاذ بن جبل لأهل اليمن و مقامه فيهم أكثر من علىّ، و لهذا روى أهل اليمن عن معاذ بن جبل أكثر ممّا رووا عن على، و شريح و غيره من أكابر التابعين إنما تفقّهوا على معاذ ابن جبل، و لمّا قدم على الكوفة كان شريح فيها قاضيا، و هو و عبيدة السلمانى تفقّها على غيره، فانتشر علم الإسلام فى المدائن قبل أن يقدم على الكوفة» [۱].

۱- بطلان دعوى ضعف الحديث ... ص: ۶

اشارة

نقول: دعوى أن حديث مدينة العلم أضعف و أوهى، و لهذا إنما يعدّ فى

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۳۸.

الموضوعات، إفك فضيح، لما عرفت سابقا من صحّة هذا الحديث و استفاضته و شهرته بل و تواتره، حتى تجلّى ذلك كالشمس المنجلى عنها الغمام على رغم آناف المنكرين الطّغام، فمن العجيب تعامى ابن تيميّة عن جميع تلك النصوص و التصريحات من كبار المحقّقين، و مشاهير نقدة الأخبار و الحديث المعتمدين!!

ثناء ابن تيمية على ابن معين و أحمد ... ص: ۷

أليس فيمن صحّح حديث «أنا مدينة العلم و على بابها» يحيى بن معين هذا الرجل الذى أذعن ابن تيميّة نفسه- فيمن أذعن- بجلالة قدره و سمّو منزلته فى علم الحديث و نقده؟ بل لقد عدّه ابن تيميّة فيمن يرجع إليه فى التمييز بين الصّدق و الكذب حيث قال: «المنقولات فيها كثير من الصدق و كثير من الكذب، و المرجع فى التمييز بين هذا و هذا إلى أهل العلم بالحديث، كما يرجع إلى النحاة فى الفرق بين لحن العرب و نحو العرب، و يرجع إلى علماء اللغة فيما هو من اللغة و ما ليس من اللغة، و كذلك علماء الشعر و الطب و غير ذلك، فلكلّ علم رجال يعرفون به.

و العلماء بالحديث أجلّ هؤلاء، و أعظم قدرا، و أعظمهم صدقا، و أعلاهم منزلة، و أكثرهم دينا، فإنهم من أعظم الناس صدقا و دينا و أمانة و علما و خبرة بما يذكرونه من الجرح و التعديل، مثل: مالك، و شعبة، و سفيان بن عيينة، و سفيان الثورى، و يحيى بن سعيد القطّان، و عبد الرحمن بن مهدى، و عبد اللّه بن المبارك، و وكيع بن الجراح، و الشافعى، و أحمد بن حنبل، و إسحاق ابن راهويه، و يحيى ابن معين، و على بن المدينى، و البخارى، و مسلم، و أبى داود، و أبى زرعة، و أبى حاتم، و النسائى، و العجلى، و أبى أحمد ابن عدى، و أبى حاتم البستى، و أبى الحسن الدار قطنى.

و أمثال هؤلاء خلق كثير لا يحصى عددهم، من أهل العلم بالرجال و الجرح و التعديل، و إن كان بعضهم أعلم من بعض، و بعضهم أعدل من بعض فى وزن

كلامه، كما أنّ الناس فی سائر العلوم كذلك» [۱].

فإذا كان «یحیی بن معین» فی هـذه المرتبـهٔ من الجلالـهٔ و العظمهٔ عند ابن تیمیّهٔ، فلما ذا لا ینظر ابن تیمیّهٔ إلی تنصیص یحیی بن معین علی صحهٔ حدیث مدینهٔ العلم بعین الاعتبار؟ و لما ذا یقول ما لا یفعل؟ و اللّه تعالی یقول: لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ* كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ.

و ذكر ابن تیمیّهٔ «یحیی بن معین» فی موضع آخر من كتابه فی جماعهٔ من أئمهٔ أهل السنهٔ، وصفهم ب «أئمهٔ الحدیث و نقّاده و حكّامه و حفّاظه، الذین لهم خبرهٔ و معرفهٔ تامهٔ بأقوال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و أحوال من نقل العلم و الحدیث عن النبی من الصحابهٔ و التابعین و تابعیهم، و من بعد هؤلاء من نقلهٔ العلم» و إلیك نصّ عبارته كاملهٔ لما فیها من الفوائد فی هذا المقام:

«فإن قیل: فهذا الحدیث قد ذكره طائفهٔ من المفسّرین و المصنّفین فی الفضائل، كالثعلبی و البغوی و أمثالهما، و المغازلی و أمثاله.

قیل له: مجرّد روایـهٔ هؤلاء لا توجب ثبوت الحـدیث باتّفاق أهل العلم بالحدیث، فإن فی كتب هؤلاء من الأكاذیب الموضوعهٔ ما اتّفق أهـل العلم علی أنه كـذب، و الثعلبی و أمثاله لا یتعمّـدون الكـذب، بل فیهم من الصـلاح و الـدّین ما منعهم من ذلك، لكن ینقلون ما وجدوه فی الكتب، و یدوّنون ما سـمعوه، و لیس لأحدهم من الخبرهٔ بالأسانید ما لأئمهٔ الحدیث، كشـعبهٔ، و یحیی بن سـعید القطّان، و عبـد الرحمن بن مهـدی، و أحمد بن حنبل، و علی بن المدینی، و یحیی بن معین، و إسـحاق بن راهویه، و محمّد بن یحیی الذهلی، و البخاری، و مسـلم، و أبی داود، و النسائی، و أبی حاتم و أبی زرعـهٔ الرازیین، و أبی عبـد اللّه بن منـدهٔ، و الـدار قطنی، و عبد الغنی بن سعید، و أمثال هؤلاء من أئمهٔ الحدیث و نقّاده...

و قد صنّفوا الكتب الكثیرهٔ فی معرفهٔ الرجال الذین نقلوا الآثار و أسمائهم،

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۱۰.

و ذكروا أخبارهم و أخبار من أخـذوا عنه، و من أخذ عنهم، مثل: كتاب العلل و أسـماء الرجال عن یحیی بن سـعید القطان، و علی بن المدینی، و أحمد بن حنبل، و یحیی بن معین، و البخاری، و مسـلم، و أبی زرعهٔ، و أبی حاتم، و النسائی، و الترمذی، و أبی أحمد ابن عدی، و أبی حاتم ابن حبان، و أبی الفتح الأزدی، و الدارقطنی، و غیرهـم» [۱].

فلما ذا یعدّ حدیث مدینهٔ العلم فی الموضوعات مع تصـحیح یحیی بن معین إیّاه، و هو كالبخاری و مسـلم و مشایخهما و أضرابهما من نقدهٔ الحدیث و حفاظه، و المرجع إلیهم فی تمییز صدقه من كذبه؟

و فی موضع ثالث یزید فی المبالغهٔ و الإغراق فی مدح یحیی بن معین فیقول فی كلام له:

«و من أراد أن یعرف فضـائلهم و منـازلهم عنـد النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فلیتـدبّر الأحـادیث الصـحیحهٔ الـتی صـحّحها أهـل العلم بالحدیث، الذین كملت خبرتهم بحال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و محبّتهم له و صدقهم فی التبلیغ عنه، و صار هواهم تبعا لما جاء به، فلیس لهم غرض إلّا معرفـهٔ ما قاله، و تمییزه عمّا یخلط بذلك من كذب الكاذبین و غلط الغالطین، كأصـحاب الحدیث مثل: البخاری، و مسـلم، و الإسـماعیلی، و البرقانی، و أبی نعیم، و الـدار قطنی، ثم مثل صـحیح [۲] ابن خزیمـهٔ، و ابن منـدهٔ، و أبی حـاتم البستی، ثم الحاكم، و ما صحّحه أئمهٔ أهل الحدیث الذین هم أجلّ من هؤلاء، أو مثلهم من المتقدمین و المتأخرین، مثل:

مالك بن أنس، و شـعبهٔ بن الحجاج، و یحیی بن سعید، و عبد الرحمن بن مهدی، و عبد اللّه بن المبارك، و أحمد بن حنبل، و یحیی بن معین، و علی بن المدینی، و أبی حاتم و أبی زرعهٔ الرازیین، و خلائق لا یحصی عددهم إلّا اللّه.

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۸۴.

[۲] لفظهٔ «الصحیح» لا تناسب المقام، فلعلّها من هفوات القلم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰

فإذا تدبّر العاقل للأحادیث الصحیحهٔ الثابتهٔ عند هؤلاء و أمثالهم، عرف الصّدق من الکذب، فإنّ هؤلاء من أکمل الناس معرفهٔ بذلک، و أشدّهم رغبهٔ فی التمییز بین الصّدق و الکذب، و أعظمهم ذبّا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فهم المهاجرون إلی سنّته و حدیثه و الأنصار له فی الدین، یقصدون ضبط ما قاله و تبلیغه للناس، و ینفون عنه ما کذبه الکاذبون، و غلط فیه الغالطون، و من شرکهم فی عملهم علم ما قالوه، و علم بعض قدرهم، و إلّا فلیسلّم القوس إلی باریها، کما یسلم إلی الأطباء طبّهم، و إلی النحاهٔ نحوهم، و إلی الفقهاء فقههم، و إلی الحسّاب حسابهم، و إلی أهل العلم بالأوقات علمهم» [۱].

فهذا الکلام صریح فی أنّ «یحیی بن معین» ممّن کملت خبرته، و کبرت معرفته، بحال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و حدیثه، و أنّ ما صحّحه صدق، و أنّه لا بدّ من تسلیم أمر التمییز بین الصدق و الکذب إلیه...

فلما ذا یقف هذا الموقف تجاه حدیث مدینهٔ العلم الذی ثبت تصحیح یحیی ابن معین إیّاه؟

و هل هذا إلّا تهافت؟

و أیضا، فإنّ من رواهٔ حدیث مدینهٔ العلم هو «أحمد بن حنبل»، و قد عرفت من کلمات ابن تیمیّهٔ ثنائه علی أحمد أیضا، إذ قد ذکره فی عداد أئمهٔ الحدیث و نقدته و حفّاظه...

لقد روی أحمد بن حنبل حدیث مدینهٔ العلم فی فضائل و مناقب سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام بطرق متعدّدهٔ، أ فهل یعقل أنّ یروی أحمد حدیثا موضوعا بطرق عدیدهٔ، و یعدّه من فضائل علی علیه السلام، و هو و مصنّفاته علی تلک الجلالهٔ و العظمهٔ التی وصفه بها ابن تیمیّهٔ؟

و لو کان

حدیث أنا مدینهٔ العلم

من الموضوعات لجعل ابن تیمیّهٔ مصنّفات

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱

أحمد کمصنّفات الثعلبی و البغوی و أمثالهما الموصوفهٔ عنده بالاشتمال علی الصّدق و الکذب، لکنّه جعل مصنفات أحمد و أمثاله فی مقابل مصنفات أولئک ... کما رأیت فی عبارته السابقهٔ، فإن هذا یدل علی أنّ أحمد ما کان یدوّن فی کتبه کلّ ما سمعه، فضلا عن تعمّد الکذب و نقل الأحادیث الموضوعهٔ.

فثبت بطلان زعم ابن تیمیّهٔ بکلام نفسه حول أحمد بن حنبل و مصنفاته.

بل لقد نصّ ابن تیمیّهٔ علی أنّ أحمد بن حنبل کان من العلماء الذین لا یروون عن شخص لیس بثقهٔ عندهم، و لا یروون حدیثا یعلمون أنه عن کذّاب، و هذا نصّ کلامه حیث قال:

«و الناس فی مصنّفاتهم منهم من لا یروی عمّن یعلم أنه یکذب مثل:

مالک، و شعبهٔ، و یحیی بن سعید، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد بن حنبل. فإن هؤلاء لا یروون عن شخص لیس بثقهٔ عندهم، و لا یروون حدیثا یعلمون أنّه عن کذاب، و لا یروون أحادیث الکذابین الذین یعرفون بتعمّد الکذب» [۱].

فإذا کان هذا حال أحمد بن حنبل فی اعتقاد ابن تیمیّهٔ، و قد عرفت أنّ أحمد یروی حدیث مدینهٔ العلم بطرق عدیدهٔ، فإن هذا الحدیث لیس بموضوع، و لیس رواته غیر ثقاهٔ، و إلّا لما رواه أحمد.

فظهر خزی ابن تیمیّهٔ حسب ما اعترف به فی حق أحمد بن حنبل، و الحمد للّه ربّ العالمین.

اعتراف ابن تیمیّهٔ بروایهٔ الترمذی ... ص: ۱۱

و اعترف ابن تیمیّهٔ فی کلامه فی ردّ حدیث مدینهٔ العلم بروایهٔ الترمذی إیّاه، و الترمذی من أرباب الصحاح الستّهٔ عند أهل السنّهٔ، و قد وصفوا جامعه الصحیح بأعلی أوصاف المدح، و بعجائب المآثر العالیهٔ، و بجّلوه غایهٔ التبجیل، حتّی لو أنّ

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲

أحدا حلف علی صحّهٔ أحادیثه بالطلاق لم یحنث، بل زعموا اتّفاق أهل الشرق و الغرب علی صحّهٔ أحادیث الکتب الستهٔ و منها کتاب الترمذی ... و قد ذکرنا ذلک مفصّلا فی مجلّد حدیث الطیر.

فحدیث مدینهٔ العلم- المخرّج عند الترمذی باعتراف ابن تیمیّهٔ- لا یحنث من حلف علی صحته بالطلاق، و یکون من الأحادیث المجمع علی صحتها بین أهل الشرق و الغرب، فمن طعن فیه فهو خارج عن دائرهٔ الإجماع کما قرّروا، و تکون عاقبته النار و بئس المصیر.

ثناء ابن تیمیّهٔ علی الترمذی و اعتماده علیه ... ص: ۱۲

هذا کلّه من جههٔ، و من جههٔ أخری فإنّ من یلاحظ کلمات ابن تیمیّهٔ نفسه فی حقّ الترمذی، و اعتماده علی روایاته فی مواضع عدیدهٔ من بحوثه، یتّضح له شناعهٔ ردّه لحدیث مدینهٔ العلم مع اعترافه بروایهٔ الترمذی له، فمن ذلک: عدّه الترمذی فی نقدهٔ الحدیث و حکّامه و حفّاظه ... و أنّه لیس کالثعلبی و أمثاله، الذین یروون الأحادیث الموضوعهٔ، و یدوّنون کلّ ما سمعوه فی کتبهم ... و قد تقدّم نصّ کلامه فی ذلک قریبا.

و إذا کان هذا شأن الترمذی فإنّ العاقل لا یجوّز الطعن فی حدیث مدینهٔ العلم- الذی اعترف ابن تیمیّهٔ روایهٔ الترمذی له-، إذ لو صحّ الطّعن فیه لزم اشتمال کتاب الترمذی علی الموضوعات کذلک، فلا یبقی فرق بینه و بین الثعلبی و غیره، و هذا ممّا لا یرتضیه ابن تیمیّهٔ، فلا مناص لابن تیمیّهٔ من التسلیم بصحهٔ حدیث مدینهٔ العلم شاء أو أبی.

و من ذلک قوله:

«قال الرافضی: الثانی ما رووه

عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنّه قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر

. و الجواب: المنع من الروایهٔ، و من دلالته علی الإمامهٔ، فإن الاقتداء بالفقهاء لا یستلزم کونهم أئمهٔ. و أیضا: فإن أبا بکر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳

و عمر قد اختلفا فی کثیر من الأحکام، فلا یمکن الاقتدا بهما. و أیضا: فإنه معارض بما

رووه من قوله: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم

، مع إجماعهم علی انتفاء إمامتهم.

و الجواب من وجوه أحدها: أن یقال: هذا الحدیث أقوی من النص الذی یروونه فی إمامهٔ علی، فإن هذا معروف فی کتب أهل الحدیث المعتمدهٔ، رواه أبو داود فی سننه، و الإمام أحمد فی مسنده، و الترمذی فی جامعه. و أمّا النص علی علی فلیس فی شیء من کتب أهل الحدیث» [۱].

فكتاب الجامع الصحیح للترمذی من كتب أهل الحدیث المعتمدهٔ عند ابن تیمیّهٔ، و من هنا یحتجّ به فی مقابلهٔ الشیعهٔ، و یجعل ما أخرج فیه أقوی من النص علی أمیر المؤمنین علیه السّلام، و العیاذ باللّه.

و هل یجوز أن یكون هذا الكتاب معتمدا فی مورد حدیث الاقتداء المزعوم- بالرغم من ثبوت وضعه بوجوه عدیدهٔ، و قد طعن الترمذی فی بعض طرقه- و لا یكون معتمدا فی مورد حدیث مدینهٔ العلم؟ لكن ابن تیمیّهٔ باحتجاجه بكتاب الترمذی قد أفحم نفسه فی مورد حدیث مدینهٔ العلم الذی اعترف بروایهٔ الترمذی له، و أوضح للملإ أنّ طعنه فی هذا الحدیث لیس إلّا للعناد و التعصّب، نستجیر باللّه.

و من ذلك قوله:

«و مع هذا، فقد أخبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حق عمر من العلم و الدین و الإلهام بما لم یخبر بمثله، لا فی حق عثمان و لا علی لا طلحهٔ و لا الزبیر،

ففی الترمذی عن ابن عمر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن اللّه جعل الحق علی لسان عمر و قلبه

. قال: و قال ابن عمر: ما نزل بالناس أمر قط فقالوا فیه و قال فیه عمر إلّا نزل فیه القرآن علی نحو ما قال عمر. و

فی سنن أبی داود عن

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۲۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴

أبی ذر رضی اللّه عنه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن اللّه وضع الحق علی لسان عمر یقول به

. و

فی الترمذی عن عقبهٔ بن عامر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو كان بعدی نبی لكان عمر بن الخطاب» [۱].

فأیّ إنصاف هذا؟! یجعل حدیث الترمذی حجهٔ علی الشیعهٔ، و مستندا فی إثبات فضیلهٔ لعمر بن الخطاب یدعی أنها لم تكن لغیره، و یسقط عن الإعتبار و الاعتماد فی باب فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، و حدیث مدینهٔ العلم الصحیح الثابت؟!

غلوّ ابن تیمیّهٔ فی ابن جریر الطبری ... ص: ۱۴

و من رواهٔ حدیث مدینهٔ العلم و مصحّحیه هو: أبو جعفر محمد بن جریر الطبری، إذ أخرج هذا الحدیث فی كتابه (تهذیب الآثار) و أثبته و حكم بصحته، كما عرفت سابقا من عبارهٔ (جمع الجوامع) لجلال الدین السّیوطی.

و قد ذكر ابن تیمیّهٔ ابن جریر الطبری بما لا- یجوز لنا الإذعان به، بل لا یجوز نقله و التفوّه به، و لكنّ ضرورهٔ البحث تلجأ إلی إیراد نصّ عبارته هنا، حتی یتّضح مدی فظاعهٔ ردّه للحدیث الذی رواه الطبری ... لقد قال ابن تیمیّهٔ ما نصّه:

«و أمّا قوله: و لم یلتفتوا إلی القول بالرأی و الاجتهاد، و حرّموا الأخذ بالقیاس و الاستحسان، فالكلام علی هذا من وجوه:

أحدها: إن الشیعهٔ فی هذا مثل غیرهم، ففی أهل السنهٔ النزاع فی الرأی و الاجتهاد و القیاس و الاستحسان، كما فی الشیعهٔ النزاع فی ذلك، فالزیدیّهٔ تقول بذلك و تروی فیه الروایات عن الأئمهٔ.

الثانی: إن كثیرا من أهل السنهٔ العامهٔ و الخاصهٔ لا تقول بالقیاس، فلیس كلّ من قال بإمامهٔ الخلفاء الثلاثهٔ قال بالقیاس، بل المعتزلهٔ البغدادیون لا یقولون

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵

بالقیاس، و حینئذ، فإن کان القیاس باطلا أمکن الدخول فی أهل السنهٔ و ترک القیاس، و إن کان حقا أمکن الدخول فی أهل السنهٔ و الأخذ بالقیاس.

الثالث: أن یقال: القول بالرأی و الاجتهاد و القیاس و الاستحسان، خیر من الأخذ بما ینقله من یعرف بکثرهٔ الکذب عمّن یصیب و یخطی، نقل غیر مصدق عن قائل غیر معصوم.

و لا یشک عاقل أن رجوع مثل مالک، و ابن أبی ذئب، و ابن الماجشون، و اللیث بن سعد، و الأوزاعی، و الثوری، و ابن أبی لیلی، و شریک، و أبی حنیفهٔ، و أبی یوسف، و محمد بن الحسن، و زفر، و حسن بن زیاد اللؤلؤی، و الشافعی، و البویطی، و المزنی، و أحمد بن حنبل، و أبی داود السجستانی، و الأثرم، و إبراهیم الحربی، و البخاری، و عثمان بن سعید الدارمی، و أبی بکر بن خزیمهٔ، و محمد بن جریر الطبری، محمد بن نصر المروزی، و غیر هؤلاء إلی اجتهادهم و اعتبارهم، مثل أن یعلموا سنهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الثابتهٔ عنه و یجتهدوا فی تحقیق مناط الأحکام، و تنقیحها و تخریجها، خیر لهم من أن یتمسّکوا بنقل الروافض عن العسکریین و أمثالهما!! فإنّ الواحد من هؤلاء أعلم بدین اللّه و رسوله من العسکریین أنفسهما!! فلو أفتاه أحدهما بفتیا کان رجوعه إلی اجتهاده أولی من رجوعه إلی فتیا أحدهما، بل هو الواجب علیه!! فکیف إذا کان ذلک نقلا عنهما من مثل الرافضهٔ.

و الواجب علی مثل العسکریین و أمثالهما أن یتعلّموا من الواحد من هؤلاء!!» [۱].

إن صریح هذا الکلام أعلمیّهٔ محمد بن جریر الطبری من الإمامین المعصومین العسکریین، و هما الإمام علی بن محمد الهادی، و الإمام الحسن بن علی

---

[۱] منهاج السنهٔ ۴/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶

علیهما الصلاهٔ و السلام، و أنّه یجب علیهما أن یتعلّما منه و من أمثاله، نعوذ باللّه من الضلالهٔ و الکفر.

فهذا صریح کلامه فی الطبری، و هو فی نفس الوقت لا ینظر إلی تصحیحه لحدیث مدینهٔ العلم بنظر الاعتبار، بل یتجاسر فیعدّه فی الأحادیث الموضوعهٔ، و ما هذا إلّا من شدّهٔ العناد و کثرهٔ التعصّب...

فاللّه حسیبه و حسیب أمثاله، و هو المنتصر من أعدائه بمخزیات عقابه و نکاله.

ثناء ابن تیمیّهٔ علی الحاکم ... ص: ۱۶

و ممّن أخرج حدیث مدینهٔ العلم و صحّحه هو الحاکم النیسابوری، لکن ابن تیمیّهٔ لا یعتنی بروایهٔ الحاکم و تصحیحه و مساعیه الجمیلهٔ فی سبیل إثبات هذا الحدیث و تحقیقه علی شرط البخاری و مسلم، بالرغم من علوّ مرتبته فی علوم الحدیث عند أهل السنّهٔ قاطبهٔ، و أنّ ابن تیمیّهٔ ذکره فی أهل العلم بالحدیث، الذین کانوا أکمل الناس خبرهٔ بحال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کانوا أشدهم رغبهٔ فی التمییز بین الصدق و الکذب، فهم المهاجرون إلی سنهٔ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و حدیثه، یقصدون ضبط ما قاله و تبلیغه للناس، و ینفون ما کذبه الکاذبون، و غلط فیه الغالطون، إلی آخر ما قال.

فمن الغریب أمره العاقل بالتدبّر للأحادیث الصحیحهٔ الثابتهٔ عند هؤلاء و أمثالهم، لغرض معرفهٔ الصدق من الکذب، ثم لا یفعل هو بما أمر به، و کأنّه لیس من العقلاء! و علی الجملهٔ، فإن دعواه أنّ هذا الحدیث الشریف «أضعف و أوهی، و لهذا إنما یعدّ فی الموضوعات» من الأکاذیب الصّریحهٔ الواضحهٔ، و الأباطیل الفضیحهٔ اللائحهٔ، و وجوه بطلانها لا تعدّ و لا تحصی کثرهٔ، و قد أشبعنا الکلام فی إثبات هذا الحدیث و تحقیقه بما لا مزید علیه، و الحمد للّه علی التوفیق.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷

۲- سقوط التمسّک بقدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷

و أمّا تمسّک ابن تیمیّة بقدح ابن الجوزی فی حدیث مدینة العلم، فقد تقدّم الجواب عنه فی ضمن ردّ کلام (الدهلوی)، بحیث یذعن کلّ منصف بصحة ما ذکرناه إذا وقف علیه، و لو تظاهر عظماء العلماء لما تمکّنوا من إنکاره و جحده، و کیف لا؟ و قد نصّ المحققون من أهل السنّة علی تجاسر ابن الجوزی و تهوّره فی الحکم علی الأحادیث مطلقا، و أنّ جماعة منهم ردّوا کلامه فی خصوص حدیث مدینة العلم.

إذن، لا یجوز الاعتماد علی کلام من اشتهر بین علماء أهل السنة و حفّاظهم بهذه الصفة، و علی هذا الأساس أعرضوا عن کلماته فی الأحادیث، أو توقّفوا عن قبولها، و قد بلغ سقوط تقوّلاته فی خصوص هذا الحدیث إلی حدّ انبری جماعة من أعلام المحققین للردّ علیه و بیان فساده و بطلانه، إلّا أنّ ابن تیمیّة لا یستحی من التمسّک بکلام ابن الجوزی الباطل، و «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

و نحن کما فنّدنا کلام ابن تیمیّة بالنسبة إلی حدیث مدینة العلم بکلام نفسه، نثبت بطلان کلام ابن الجوزی الذی تمسّک به ابن تیمیّة فی ردّ هذا الحدیث مزیدا للإفحام و الإلزام، و ذلک أنّ ابن الجوزی یقول فی کتابه (الموضوعات): «فمتی رأیت حدیثا خارجا عن دواوین الإسلام، کالموطأ، و مسند أحمد، و الصحیحین، و سنن أبی داود، و الترمذی، و نحوها، فانظر فیه، فإن کان له نظیر فی الصحاح و الحسان فرتّب أمره، و إن ارتبت به فرأیته یباین الأصول فتأمّل رجال إسناده، و اعتبر أحوالهم من کتابنا المسمّی بالضعفاء و المتروکین، فإنک تعرف وجه القدح فیه» [۱].

ففی هذا الکلام اعتراف بکون (کتاب الترمذی) من دواوین الإسلام،

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۹۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸

و أنّ کلّ حدیث مخرج فیه مقبول و معتبر بلا نظر و تردّد فیه، بل فیه تصریح بأنّ ما کان خارجا عنه و عن غیره من دواوین الإسلام، و کان له نظیر فی الصحاح و الحسان المخرجة فی هذه الدواوین یرتّب أمره بلا ارتیاب ... و هذا مقام جلیل، و شأن عظیم لکتاب الترمذی و أمثاله ... و إذا کان کذلک فلما ذا یرمی ابن الجوزی حدیث مدینة العلم المخرج فی صحیح الترمذی مع الحکم بالحسن- کما مضی بیانه- بالوضع؟ هذا من موارد تسرّع ابن الجوزی، و من مصادیق التهوّر کما وصفه بذلک کبار المحقّقین المتأخرین عنه.

فاللّازم من کلام ابن الجوزی نفسه أن یتوب عمّا قال فی حدیث مدینة العلم، و بذلک یزید سقوط تمسّک ابن تیمیّة بکلامه وضوحا و ظهورا، و للّه الحمد علی ما أبان دحوض حجة هذا الناصب العنید.

ثمّ إنّ قوله: «و ذکره ابن الجوزی و بیّن أنّ سائر طرقه موضوعة» کذب آخر، فإنّ ابن الجوزی لم یذکر جمیع طرق حدیث مدینة العلم، و إنما ذکر بعض طرقه التی کان یمکنه الخدشة فی أسانیدها بزعمه، مع أنّ ما قاله بالنسبة إلی تلک الطرق غیر مقبول لدی المحققین، و من هنا تعقّبوا کلماته فیها. و أمّا سائر طرقه الصحیحة المخرجة فی کتب علماء الحدیث المعتمدة فلم یذکرها ابن الجوزی أصلا، فقول ابن تیمیّة أنه «بیّن أنّ سائر طرقه موضوعة» إفک صریح، و کذب فضیح.

۳- قوله: «و الکذب یعرف من نفس متنه ...» ص: ۱۸

فإن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذا کان مدینة العلم، و لم یکن لها إلّا باب واحد، و لم یبلّغ عنه العلم إلّا واحد، فسد أمر الإسلام» من الخرافات الواضحة البطلان.

و من یلاحظ ردود ابن تیمیّة علی الإمامیة، یری أنّ کلماته فی الغالب تنتهی إلی هدم مبانی دین الإسلام، و تشیید أفکار المنکرین لنبوة الرسول الأعظم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إلّا أنّه لفرط نفاقه و شدة شقاقه یسعی فی سبیل الردّ علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹

الإمامیة غیر مبال بما یترتّب علی أباطیله.

إنّ هذا الذی ذکره ابن تیمیّة فی جحد حدیث مدینة العلم یمهّد الطّریق للکفّار لأن یقولوا: إنّه إذا کان اللّه عالما بشرائع الدین و الأحکام التکلیفیة للعباد، و لم یبلّغها من جانبه فی کلّ عصر إلّا واحد، لفسد أمر الدین و بطلت الشرائع، لأن التبلیغ عن اللّه فی کلّ عصر یلزم أن یکون بواسطة عدد کثیر من الأنبیاء یبلغون إلی حدّ التّواتر.

و هذا النقض کاف للرد علی ما ذکره ابن تیمیّة، لأنّ کلّما أجیب به عنه فهو جوابنا علی کلامه الباطل.

و أیضا: کما أنّ نبیّنا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بوحده کاف للإبلاغ عن اللّه عزّ و جلّ، و أنّه لثبوت حقّیّته غیر محتاج إلی أن یشارکه فی الإخبار عن اللّه غیره، کذلک یکفی فی الإبلاغ عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وجود سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و لا حاجة إلی أن یشارکه أحد فی الإبلاغ کائنا من کان، للقطع بحقّیّة ما یبلّغه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و إنّ حدیث مدینة العلم- بالإضافة إلی غیره من الأدلة- شاهد صدق علی ذلک. و من هنا جعل أهل العلم و الیقین حدیث مدینة العلم من أدلة عصمة أمیر المؤمنین، و قد مرّ التصریح بذلک من نصوص أعاظم المخالفین.

و الحاصل: کما لا یضر توحّد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إبلاغه، بعد ثبوت حقّیّته، کذلک لا یضرّ توحّد الإمام فی تبلیغه عن النبی، بعد ثبوت حقّیّته بالأدلة الکثیرة و منها حدیث مدینة العلم.

۴- بطلان دعوی وجوب أن یکون المبلّغون أهل التواتر ... ص: ۱۹

و أمّا قول ابن تیمیّة: «و لهذا اتفق المسلمون علی أنّه لا یجوز أن یکون المبلّغ عنه العلم واحدا، بل یجب أن یکون المبلّغون أهل التواتر، الذین یحصل العلم بخبرهم» فظاهر السقوط جدّا، لمنافاته لتصریحات أئمة علم أصول الفقه و علوم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰

الحدیث، کما لا یخفی علی المتتبع لها، فإنّ قاطبة أهل السنة یوجبون العمل بخبر الواحد، و لم یخالف فی هذا الحکم إلّا شاذ لا یعبأ به، و إلیک نصّ عبارة أبی الحسن البزدوی فی هذا المطلب، لیتّضح بطلان دعوی ابن تیمیّة بوجوه عدیدة:

قال البزدوی: «باب خبر الواحد [۱]، و هو الفصل الثالث من القسم الأول، و هو کلّ خبر یرویه الواحد أو الاثنان فصاعدا، لا عبرة للعدد فیه، بعد أن یکون دون المشهور و المتواتر، و هذا یوجب العمل و لا یوجب العلم یقینا عندنا، و قال بعض الناس: لا یوجب العمل، لأنه لا یوجب العلم، و لا عمل إلّا عن علم. قال اللّه تعالی: وَ لا تَقْفُ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ و هذا لأن صاحب الشرع موصوف بکمال القدرة، فلا ضرورة له فی التجاوز عن دلیل یوجب علم الیقین، بخلاف المعاملات لأنها من ضروراتنا، و کذلک الرأی من ضروراتنا، فاستقام أن یثبت غیر موجب علم الیقین. و قال بعض أهل الحدیث: یوجب علم الیقین، لما ذکرنا أنه أوجب العمل، و لا عمل من غیر علم، و قد ورد الآحاد فی أحکام الآخرة مثل: عذاب القبر، و رؤیة اللّه تعالی بالأبصار، و لا حظّ لذلک إلّا العلم. قالوا:

و هذا العلم یحصل کرامة من اللّه تعالی، فثبت علی الخصوص للبعض دون البعض، کالوطء تعلّق من بعض دون بعض، و دلیلنا فی أنّ خبر الواحد یوجب العمل واضح، من الکتاب و السنة و الإجماع و الدلیل المعقول.

أمّا الکتاب: قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ لَتُبَیِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ و کل واحد إنما یخاطب بما فی وسعه، و لو لم یکن خبره حجهٔ لما أمر ببیان العلم. و قال جلّ ذکره: فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ و هذا فی کتاب اللّه أکثر من أن یحصی.

و أمّا السنهٔ: فقد صحّ عن النبی علیه السلام قبوله خبر الواحد، مثل خبر بریرهٔ فی الهدیهٔ، و خبر سلمان فی الهدیهٔ و الصدقهٔ، و ذلک لا یحصی عدده، و مشهور

---

[۱] فی هذه العبارهٔ و أمثالها شیء کثیر من الأدلهٔ و الوقائع التی لا یصحّحها الامامیّهٔ، فلیتنبّه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱

عنه أنّه بعث الأفراد إلی الآفاق، مثل علی و معاذ و عتاب بن أسید و دحیهٔ و غیرهم رضی اللّه عنهم، و هذا أکثر من أن یحصی و أشهر من أن یخفی. و کذلک أصحابه رضی اللّه عنهم عملوا بالآحاد و حاجّوا بها، قد ذکر محمد رحمه اللّه فی هذا غیر حدیث فی کتاب الاستحسان، و اقتصرنا علی هذه الجملهٔ لوضوحها و استفاضتها.

و أجمعت الأمهٔ علی قبول أخبار الآحاد من الوکلاء و الرسل و المضاربین و غیرهم.

و أما المعقول فلأن الخبر یصیر حجهٔ بصفهٔ الصدق، و الخبر یحتمل الصدق و الکذب، و بالعدالهٔ بعد أهلیهٔ الأخبار یترجّح الصدق، و بالفسق الکذب، فوجب العمل برجحان الصّدق لیصیر حجهٔ للعمل، و یعتبر احتمال السهو و الکذب لسقوط علم الیقین، و هذا لأن العمل صحیح من غیر علم الیقین، ألا تری أنّ العمل بالقیاس صحیح بغالب الرأی، و عمل الحکام بالبیّنات صحیح بلا یقین، فکذلک هذا الخبر من العدل یفید علما بغالب الرأی، و ذلک کاف للعمل، و هذا ضرب علم فیه اضطراب، فکان دون علم الطمأنینهٔ» [۱].

و لقد أکّد هذا المعنی و أوضح دلالهٔ الأدلهٔ علیه من الکتاب و السنهٔ و الإجماع و العقل: عبد العزیز بن أحمد البخاری فی (کشف الأسرار- شرح أصول البزدوی)، و هذا نصّ عبارته بطولها:

«قوله: و هذا أی خبر الواحد یوجب العمل و لا یوجب العلم یقینا، أی لا یوجب علم یقین و لا علم طمأنینهٔ و هو مذهب أکثر أهل العلم و جملهٔ الفقهاء، و ذهب بعض الناس إلی أن العمل بخبر الواحد لا یجوز أصلا و هو المراد من قوله:

لا یوجب العمل. ثم منهم من أبی جواز العمل به عقلا مثل الجبائی و جماعهٔ من المتکلمین، و منهم من منعه سمعا مثل القاسانی و أبی داود و الرافضهٔ. و احتجّ من منع عنه سمعا بقوله تعالی: وَ لا تَقْفُ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ أی لا تتّبع ما لا

---

[۱] الأصول- بشرح البخاری ۲/ ۶۷۸- ۶۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲

علم لک به و خبر الواحد لا یوجب العلم، فلا یجوز اتّباعه و العمل به بظاهر هذا النص.

قالوا: و لا معنی لقول من قال: إن العلم ذکر نکرهٔ فی موضع النفی فیقتضی انتفاءه أصلا، و خبر الواحد یوجب نوع علم و هو علم غالب الظن الذی سماه اللّه تعالی علما فی قوله تعالی فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فلا یتناوله النهی.

لأنّا إن سلّمنا أنه یفید الظن فهو محرّم الاتّباع أیضا بقوله تعالی: إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنَّ الظَّنَّ لا یُغْنِی مِنَ الْحَقِّ شَیْئاً.

ثم أشار الشیخ إلی شبههٔ من منع عنه عقلا بقوله: و هذا أی عدم جواز العمل به لأنّ صاحب الشرع أی من یتولی وضع الشرائع- و هو اللّه تعالی إذ الرسول مبلّغ عنه- موصوف بکمال القدرهٔ، فکان قادرا علی إثبات ما شرعه بأوضح دلیل، فأی ضرورهٔ له فی التجاوز عن الدلیل القطعی إلی ما لا یفید إلّا الظن؟ کیف و إنه یؤدّی إلی مفسدهٔ عظیمهٔ، و هی أن الواحد لو روی خبرا فی سفک دم أو استحلال بضع و ربّما یکذب فنظر أنّ السفک و الإباحهٔ بأمر اللّه تعالی و لا یکونان بأمره فکیف یجوز الهجوم بالجهل؟ و من شککنا فی إباحهٔ بضعه و سفک دمه لا یجوز الهجوم بالشک، فیقبح من الشارع حوالهٔ الخلق علی الجهل و اقتحام الباطل بالتوهم، بل إذا أمر اللّه تعالی

بـأمر فلیعرّفنـا أمره لنکون علی بصیـرة إمـا ممتثلون أو مخـالفون، بخلاـف المعاملاـت فـإنّ خبر الواحـد یقبل فیها بلا خلاف، لأنّها من ضروراتنا أی قبوله فیها من باب الضـرورة لأنّا نعجز عن إظهار کلّ حق لنا بطریق لا یبقی فیه شبهة، فلهذا جوّزنا الاعتماد فیها علی خبر الواحد.

و قوله: و کـذلک الرأی من ضـروراتنا جواب عن تمسّـکهم بالقیاس فی الأحکام، مع أنّه لا یفیـد إلّا الظن فقال: هو من باب الضـرورة أیضـا، لأـن الحادثـة إذا وقعت و لم یکن فیها نص یعمل به یحتاج إلی القیاس ضـرورة، و لأن القیاس لیس بمثبت بل هو مظهر، و خبر الواحد مثبت، و الإظهار دون الإثبات، و هذا علی قول من جوّز التمسّک بالقیاس منهم، فأمّا علی قول من لم یجعل القیاس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳

حجة مثل النظام و أهل الظاهر فلا حاجة إلی الفرق.

قوله: و قال بعض أصحاب الحدیث، کذا ذهب أکثر الحدیث إلی أن الأخبار التی حکم أهل الصنعة بصحتها توجب علم الیقین بطریق الضرورة، و هو مذهب أحمد بن حنبل، و ذهب داود الظاهری إلی أنها توجب علما استدلالیا.

و أشار الشـیخ إلی شـبهة الفریقین، فمن قال بأنه یوجب العلم الاسـتدلالی تمسک بأن خبر الواحـد لو لم یفد العلم لما جاز اتّباعه لنهیه تعالی عن اتّباع الظنّ بقوله تعالی: وَ لا تَقْفُ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ و ذمّه علی اتّباعه فی قوله جلّ جلاله:

إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ مـا لاـ تَعْلَمُونَ. و قـد انعقـد الإجمـاع علی وجوب الاتبـاع علی ما تبیّن، فیسـتلزم إفادة العلم لا محالة. و من قال إنه یوجب علما ضـروریا قال: إنا نجد فی أنفسنا فی خبر الواحد الذی وجد شرائط صحته العلم بالمخبر به ضرورة من غیر استدلال و نظر بمنزلة العلم الحاصل بالمتواتر.

و یرد علیهم: أنه لو کان ضروریا لما وقع الاختلاف فیه، و لا استوی الکل فیه.

فقالوا هذا العلم یحصل کرامة من اللّه تعالی فیجوز أن یختص به البعض، و وقوع الاختلاف لا یمنع من کونه ضـروریا کالعلم الحاصل بالمتواتر فإنه ضروری و قد وقع الاختلاف فیه.

قوله: قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَـذَ اللَّهُ مِیثاقَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ الآیـة، أخبر اللّه تعالی أنه أخـذ المیثاق و العهـد من الـذین أوتوا الکتاب لیبیّنوه للنـاس و لاـ یکتموه منهم، فکان هـذا أمرا بالبیان لکلّ واحـد منهم و نهیا له عن الکتمان، لأنهم إنما یکلّفون بما فی وسـعهم، و لیس فی وسـعهم أن یجتمعوا ذاهبین إلی کل واحد من الخلق شـرقا و غربا للبیان، فیتعین أن الواجب علی کلّ واحد منهم أداء ما عنده من الأمانـة و الوفاء بالعهـد، و لأن الحکم فی الجمع المضاف إلی الجماعـة أنه یتناول کل واحـد منهم، و لأن أخـذ المیثاق من أصـل الـدین و الخطاب للجماعـة بما هو أصل الدین یتناول کلّ واحد من الأفراد، ثم ضـرورة توجه الأمر بالإظهار إلی کل واحد أمر السامع بالقبول منه و العمل به، إذ أمر الشرع لا یخلو عن فائدة حمیدة، و لا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴

فائدة فی الأمر بالبیان و النهی عن الکتمان سوی هذا.

و اعترض علیه: بأن انحصار الفائدة علی القبول غیر مسـلّم، بل الفائدة هی الابتلاء فیستحق الثواب إن امتثلوا و العقاب إن لم یمتثلوا. ألا تری أنّ الفـاسق منهم داخـل فی هـذا الخطـاب مأمور بالبیان بحیث لو امتنع عنه یأثم ثم لا یقبل ذلک منه، و کـذا الأنبیاء صـلوات اللّه علیهم أجمعین مأمورون بالتبلیغ، و إن علم قطعا بالوحی أنه لا یقبل منهم.

و أجیب عنه: بأن للبیان و التبلیغ طرفین، طرف المبلّغ و طرف السامع، و لا بـدّ من أن یتعلّق بکل طرف فائـدة، ثم ما ذکرتم من الفائدة مختص بجانب المبلّغ و لیس فی طرف السامع فائدة سوی وجوب القبول و العمل به.

و لاـ یقال: بل فیه فائـدة أخری و هی جواز العمل به. لأنا نقول: جواز العمل مسـتلزم لوجوبه، لأن من قال بالجواز قال بالوجوب، و من أنکر الوجوب أنکر الجواز. و أما الفاسق فلا نسلّم وجوب البیان علیه قبل التوبة، بل الواجب علیه التوبة ثم ترتیب البیان علیه، فعلی هذا

بیانه یفید وجوب القبول علیه و العمل به کذا قال شمس الأئمة.

قوله: و قال: فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ الآیـة، وجه التمسک به: إنه تعالی أوجب علی کلّ طائفـة خرجت من فرقة الإنذار- و هو الإخبـار المخوف- عنـد الرجوع إلیهم، و إنمـا أوجب الإنـذار طلبـا للحـذر لقوله: لَعَلَّهُمْ یَحْـذَرُونَ و الترجّی من اللّه تعـالی محـال، فیحمل علی الطلب اللازم و هو من اللّه تعالی أمر فیقتضـی وجوب الحـذر، و الثلاثـة فرقـة و الطائفـة منها إمّا واحد أو اثنان، فإذا روی الراوی ما یقتضـی المنع من فعل وجب ترکه لوجوب الحـذر علی السامع، و إذا وجب العمل بخبر الواحد و الاثنین هاهنا وجب مطلقا، إذ لا قائل بالفرق.

و لا یقال: الطائفـة اسم للجماعـة، بدلیل لحوق هاء التأنیث بها فلا یصح حملها علی الواحد و الاثنین. لأنا نقول: اختلف المتقدّمون فی تفسیرها، فقیل:

هی اسم لعشرة، و قیل: لثلاثة، و قیل: لاثنین، و قیل: لواحد و هو الأصح، فإنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵

المراد من قوله تعالی: وَ لْیَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ الواحد فصاعدا. کذا قال قتادة، و کذا نقل فی سبب نزول قوله تعالی: وَ إِنْ طائِفَتـانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ اقْتَتَلُوا إنهمـا کانـا رجلین أنصـاریین بینهمـا مدافعـة فی حق فجاء أحـدهما إلی النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم دون الآخر. و قیل: کان أحدهما من أصـحاب النبی علیه السـلام و الآخر من أتباع عبد اللّه بن أبی المنافق علی ما عرف. علی أنّا لو حملناها علی أکثر ما قیل و هو العشرة لا ینتفی توهّم الکذب عن خبرهم، و لا یخرج خبرهم عن الآحاد إلی التواتر.

و لا یقال: سـلّمنا أن الراجع مأمور بالإنذار بما سـمعه، و لکن لا نسـلّم أن السامع مأمور بالقبول، کالشاهد الواحد مأمور بأداء الشهادة و لا یجب القبول ما لم یتم نصاب الشـهادة و تظهر العدالـة بالتزکیـة. لأنا نقول: وجوب الإنـذار مسـتلزم لوجوب القبول علی السامع کما بیّنا، کیف و قوله تعالی: لَعَلَّهُمْ یَحْذَرُونَ یشـیر إلی وجوب القبول و العمل. فأما الشاهد الواحد فلا نسـلّم أن علیه وجوب أداء الشـهادة، لأن ذلک لا ینفع المدعی و ربما یضرّ بالشاهد بأن یحدّ حد القذف إذا کان المشهود به زنا و لم یتم نصاب الشهادة.

و هذا أی الدلیل علی قبول خبر الواحد فی کتاب اللّه أکثر من أن یحصی.

منه:

قـوله تعـالی: فَسْـئَلُوا أَهْـلَ الـذِّکْرِ إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ أمر بسؤال أهـل الـذکر و لم یفرّق بین المجتهـد و غیره، و سؤال المجتهـد لغیره منحصر فی طلب الاخبار بما سمع دون الفتوی، و لو لم یکن القبول واجبا لما کان السؤال واجبا.

و منه: قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوَّامِینَ بِالْقِسْطِ شُـهَداءَ أمر بالقیام بالقسط و الشـهادة للّه. و من أخبر عن الرسول بما سـمع فقد قام بالقسط و شهد للّه و کان ذلک واجبا علیه بالأمر، و إنما یکون واجبا لو کان القبول واجبا و إلّا کان وجوب الشهادة کعدمها و هو ممتنع.

و منه: قوله تعالی: إِنَّ الَّذِینَ یَکْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَیِّناتِ وَ الْهُدی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶

الآیة. أوعد علی کتمان الهدی فیجب علی من سـمع من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم شیئا إظهاره، فلو لم یجب علینا قبوله لکان الاظهار کعدمه.

و منه: قوله تعـالی: یـا أَیُّهَـا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوَّامِینَ بِالْقِسْـطِ شُـهَداءَ لِلَّهِ أمر بـالتبیّن و التثبت، و علّل بمجیء الفاسق بالخبر، إذ ترتیب الحکم علی الوصف لمناسب یشـعر بالعلیّـة، و لو کان کون الخبر من أخبار الآحاد مانعا من القبول لم یکن لهـذا التعلیل فائدة، إذ علّیة الوصف اللازم تمنع من علیّة الوصف العارض، فإنّ من قال: المیت لا یکتب لعدم الدواة و القلم عنده یسـتقبح و یسـفّه، لأن الموت ما کان وصفا لازما صالحا لعلیة امتناع صدور الکتابة عن المیت استحال تعلیل امتناع الکتابة بالوصف العارض و هو عدم الدواة و القلم.

و فی کلّ من هذا التمسکات اعتراضات مع أجوبتها ترکناها احترازا عن لإطناب.

قوله: مثل خبر بریرة فی الهدیة. فإنه روی أنه علیه السلام قبل قولها فی الهدیة. و

خبر سلمان فی الهدیة و الصدقة، فإنه روی أنّ سلمان رضی اللّه عنه کان من قوم یعبدون الخیل البلق، فوقع عنده أنه لیس علی شیء، و جعل ینتقل من دین إلی دین طالبا للحق حتی قال له بعض أصحاب الصوامع: لعلّک تطلب الحنیفیة و قد قرب أوانها فعلیک بیثرب، و من علامات النبی المبعوث أنه یأکل الهدیة و لا یأکل الصدقة و بین کتفیه خاتم النبوة. فتوجّه نحو المدینة فأسره بعض العرب و باعه من الیهود بالمدینة، و کان یعمل فی نخیل مولاه بإذنه، حتی هاجر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی المدینة، فلما سمع بمقدم النبی علیه الصلاة و السلام أتاه بطبق فیه رطب و وضعه بین یدیه فقال: ما هذا؟ فقال: صدقة. فقال لأصحابه: کلوا، و لم یأکل. فقال سلمان فی نفسه: هذه واحدة. ثم أتاه من الغد بطبق فیه رطب فقال: ما هذا یا سلمان؟ فقال: هدیة. فجعل یأکل و یقول لأصحابه: کلوا. فقال سلمان: هذه أخری. ثم تحوّل خلفه فعرف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مراده فألقی الرداء من کتفیه حتی نظر سلمان إلی خاتم النبوّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷

بین کتفیه فأسلم. فقبل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قوله فی الصدقة و الهدیة، مع أنه کان عبدا حینئذ

. و ذلک أی قبول خبر الواحد منه کثیر، فإنّه قبل خبر أم سلمی فی الهدایا أیضا. و کانت الملوک یهدون إلیه علی أیدی الرسل و کان یقبل قولهم، و لا شک أن الإهداء منهم لم یکن علی أیدی قوم لا یتصور تواطؤهم علی الکذب. و کان یجیب دعوة المملوک و یعتمد علی خبره أنی مأذون. و قبل شهادة الأعرابی فی الهلال، و قبل خبر الولید بن عقبة حین بعثه ساعیا إلی قوم فأخبر أنهم ارتدّوا حتی أجمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی غزوهم فنزل قوله تعالی: إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ الآیة.

و کان یقبل أخبار الجواسیس و العیون المبعوثة إلی أرض العدو.

و مشهور عنه أی قد اشتهر و استفاض بطریق التواتر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه بعث الأفراد إلی الآفاق لتبلیغ الرسالة و تعلیم الأحکام، فإنه بعث علیا رضی اللّه عنه إلی الیمن أمیرا، و بعده بعث معاذا أیضا إلی الیمن أمیرا لتعلیم الأحکام و الشرائع، و بعث دحیة بن خلیفة الکلبی بکتابه إلی قیصر و هرقل بالروم، و بعث عتّاب بن أسید إلی مکة أمیرا معلّما للشرائع، و بعث عبد اللّه بن حذافة السهمی بکتابه إلی کسری، و عمرو بن أمیة الضمری إلی الحبشة، و عثمان ابن أبی العاص إلی الطائف و حاطب بن أبی بلتعة إلی المقوقس صاحب الإسکندریة، و شجاع بن وهب الأسدی إلی الحارث بن أبی شمر الغسانی بدمشق، و سلیط بن عمرو العامری إلی هوذة بن خلیفة بالیمامة، و أنفذ عثمان بن عفان إلی أهل مکة عام الحدیبیة، و ولّی علی الصدقات عمر، و قیس بن عاصم، و مالک بن نویرة، و الزبرقان بن بدر، و زید بن حارثة، و عمرو بن العاص، و عمرو ابن حزم، و أسامة بن زید، و عبد الرحمن بن عوف، و أبا عبیدة بن الجراح، و غیرهم ممن یطول ذکرهم. و إنما بعث هؤلاء لیدعوا إلی دینه و لیقیموا الحجة، و لم یذکر فی موضع مّا أنه بعث فی وجه واحد عددا یبلغون حدّ التواتر و قد ثبت باتفاق أهل السیر أنّه کان یلزمهم قبول قول رسله و سعاته و حکامه، و إن احتاج فی کل رسالة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸

إلی إنفاذ عدد التواتر لم یف بذلک جمیع أصحابه و خلت دار هجرته عن أصحابه و أنصاره، و تمکّن منه أعداؤه و فسد النظام و التدبیر، و ذلک و هم باطل قطعا.

فتبین بهذا أنّ خبر الواحد موجب للعمل مثل التواتر، و هذا دلیل قطعی لا یبقی معه عذر فی المخالفة. کذا ذکر الغزالی و صاحب القواطع.

قوله: و کذلک الصحابة عملوا بالآحاد و حاجّوا بها فی وقائع خارجة عن العد و الحصر من غیر نکیر منکر و لا مدافعة دافع، فکان

ذلک منهم إجماعا علی قبولها و صحة الإحتجاج بها.

فمنها:

ما تواتر أن یوم السقیفة لّما احتجّ أبو بکر رضی اللّه عنه علی الأنصار بقوله علیه الصلاة و السلام: الأئمة من قریش

، قبلوه من غیر إنکار علیه.

و منها: رجوعهم إلی

خبر أبی بکر رضی اللّه عنه فی قوله علیه الصلاة و السلام: الأنبیاء یدفنون حیث یموتون.

و

قوله علیه الصلاة و السلام: نحن معاشر الأنبیاء لا نورّث ما ترکناه صدقة.

و منها: رجوعه إلی توریث الجدّة

بخبر المغیرة و محمد بن مسلمة أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أعطاها السدس

، و نقضه حکمه فی القضیة التی أخبر بلال أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حکم فیها بخلاف ما حکم هو فیها.

و رجوع عمر رضی اللّه عنه عن تفصیل الأصابع فی الدیة- حیث کان یجعل فی الخنصر ستة من الإبل و فی البنصر تسعة و فی الوسطی و السبابة عشرة عشرة و فی الإبهام خمسة عشر- إلی خبر عمرو بن حزم أن فی کل إصبع عشرة. و عن عدم توریث المرأة من دیة زوجها إلی توریثها منها

بقول الضحاک بن مزاحم أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کتب إلیه أن یورّث امرأة أشیم الضبابی من دیة زوجها،

و عمله

بخبر عبد الرحمن بن عوف فی أخذ الجزیة من المجوس و هو قوله علیه الصلاة و السلام: سنّوا بهم سنّة أهل الکتاب

، و عمله

بخبر حمل بن مالک و هو قوله: کنت بین جارتین لی یعنی ضرّتین فضربت إحداهما الأخری بمسطح فألقت جنینا میّتا، فقضی فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغرّة

. فقال عمر رضی اللّه عنه: لو لم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹

نسمع هذا لقضینا فیه برأینا.

و منها: إن عثمان رضی اللّه عنه أخذ

بروایة فریعة بنت مالک حین قالت: جئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم استأذنه بعد وفاة زوجی فی موضع العدة فقال: امکثی حتی تنقضی عدّتک

، و لم ینکر الخروج للاستفتاء فی أن المتوفی عنها زوجها تعتدّ فی منزل الزوج و لا تخرج لیلا و لا نهارا إذا وجدت من یقوم بأمرها.

و منها: ما اشتهر من عمل علی رضی اللّه عنه بروایة المقداد فی حکم المذی، و من قبوله خبر الواحد و استظهاره بالیمین حتی

قال فی الخبر المشهور: کنت إذا سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیثا نفعنی اللّه بما شاء منه، و إذا حدّثنی غیره حلّفته فإذا حلف صدّقته

. و التحلیف إنما کان للاحتیاط فی سیاق الحدیث علی وجهه، و لئلا یقدم علی الروایة بالظن، لا لتهمة الکذب.

و منها: رجوع الجمهور إلی خبر عائشة رضی اللّه عنها فی وجوب الغسل بالتقاء الختانین.

و منها: عمل ابن عباس بخبر أبی سعید الخدری فی الرّبا فی النقد بعد أن کان لا یحکم بالربا فی غیر النسیئة. و منها: عمل زید بن

ثابت رضی اللّه عنه بخبر امرأة من الأنصار أنّ الحائض تنفر بلا وداع، بعد أن کان لا یری ذلک. و منها:

ما روی عن أنس رضی اللّه عنه قال: کنت أسقی أبا عبیدة و أبا طلحة و أبی بن کعب شرابا إذ أتانا آت و قال: إن الخمر قد حرّمت، فقال أبو طلحة: قم یا أنس إلی هذه الجرار فاکسرها، فقمت إلی مهر لیس لنا فضربتها إلی أسفله حتی تکسّرت. و منها: ما اشتهر من عمل أهل قبا فی التحوّل عن القبلة إلی الکعبة حیث أخبرهم واحد أن القبلة نسخت. و منها:

ما روی عن ابن عمر رضی اللّه عنه أنه قال: کنا نخابر أربعین سنة و لا نری به بأسا، حتی روی لنا رافع بن خدیج أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نهی عن المخابرة فانتهینا.

و علی ذلک جرت سنّة التابعین کعلی بن الحسین، و محمد بن علی، و سعید ابن جبیر، و نافع بن جبیر، و خارجة بن زید، و أبی سلیمان بن عبد الرحمن، و سلیمان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۰

ابن بشار، و عطاء بن بشار، و طاوس، و سعید بن المسیب، و فقهاء الحرمین.

و فقهاء البصرة، کالحسن، و ابن سیرین. و فقهاء الکوفة و تابعیهم، کعلقمة و الأسود و الشعبی، و مسروق. و علیه جری من بعدهم من الفقهاء من غیر إنکار علیهم من أحد فی عصر.

و اعلم أنّ هذه الأخبار و إن کانت أخبار آحاد لکنها متواترة من جهة المعنی، کالأخبار الواردة بسخاء حاتم و شجاعة علی رضی اللّه عنه. فلا یکون لقائل أن یقول: ما ذکرتموه فی إثبات کون خبر الواحد حجة هی أخبار آحاد، و ذلک یتوقف علی کونها حجة فیدور. و لئن قال الخصوم: لا نسلّم أنهم عملوا بها بل لعلّهم عملوا بغیرها من نصوص متواترة أو أخبار آحاد مع ما اقترن بها من المقاییس و قرائن الأحوال. فلا وجه له، لأنه عرف من سیاق تلک الأخبار أنهم إنما عملوا بها علی ما قال عمر رضی اللّه عنه: لو لم نسمع بهذا لقضینا برأینا، و حیث قال ابنه: حتی روی رافع بن خدیج إلی آخره.

فإن قیل: ما ذکرتم من قبولهم خبر الواحد معارض بإنکارهم إیّاه فی وقائع کثیرة، فإن أبا بکر رضی اللّه عنه أنکر خبر المغیرة فی میراث الجدّة حتی انضمّ إلیه روایة محمد بن مسلمة، و أنکر عمر رضی اللّه عنه خبر فاطمة بنت قیس فی السکنی، و أنکرت عائشة رضی اللّه عنها خبر ابن عمر فی تعذیب المیت ببکاء أهله علیه، وردّ علی رضی اللّه عنه خبر معقل بن سنان الأشجعی فی قصة بروع بنت واشق. قلنا: إنهم إنما أنکروا لأسباب عارضة، من وجود معارض أو فوات شرط، لا لعدم الاحتجاج بها فی جنسها. فلا یدل علی بطلان الأصل، کما أن ردّهم بعض ظواهر الکتاب و ترکهم بعض أنواع القیاس، وردّ القاضی بعض الشهادات لا یدل علی بطلان الأصل.

قوله: و قد ذکر محمد فی هذا أی قبول خبر الواحد غیر حدیث أی أحادیث کثیرة، و قد ذکرنا أکثرها فیما أوردناه و اختصرنا هذه الجملة، أی اکتفینا بإیراد ما ذکرنا من خبر بریرة و سلمان و تبلیغ معاذ و غیرها و لوضوحها. أو معناه: لم نذکر ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۱

أورده محمد لشهرتها. و لفظ التقویم: و نحن سکتنا عنها اختصارا و اکتفاء بما فعل الناس.

قوله: و أجمعت الامة علی کذا. أی الإجماع منهم فی هذه الصور علی القبول یدل علی ثبوت الحکم فی المتنازع فیه. و بیانه: إن الإجماع قد انعقد منهم علی قبول خبر الواحد فی المعاملات، فإن العقود کلّها بنیت علی أخبار الآحاد، مع أنّه قد یترتّب علی خبر الواحد فی المعاملات ما هو حق اللّه تعالی کما فی الإخبار بطهارة الماء و نجاسته، و الإخبار بأن هذا الشیء أو هذه الجاریة أهدی إلیک فلان، و أنّ فلانا وکّلنی ببیع هذه الجاریة، أو بیع هذا الشیء. و أجمعوا أیضا علی قبول شهادة من لا یقع العلم بقوله، مع أنها قد یکون فی إباحة دم و إقامة حدّ و استباحة فرج، و علی قبول قول المفتی للمستفتی مع أنه قد یجیب بما بلغه عن الرسول علیه التحیة و السلام بطریق الآحاد، فإذا جاز القبول فیما ذکرنا من أمر الدین و الدنیا جاز فی سائر المواضع.

فإن قیل: الفرق بین المحلّین ثابت، فإنّ فی بعض المعاملات قد یقبل خبر من یسکن القلب إلی صدقه من صبی و فاسق بل کافر، و لا یقبل خبر هؤلاء فی أخبار الدین، فکیف یحتجّ بهذا الفصل مع وقوع الفرق بینهما؟ قلنا: محل الاستدلال هو استعمال قول من لا یؤمن الغلط علیه و وقوع الکذب منه و هو موجود فی الأمرین، و إن کان أحدهما یتساهل فیه ما لا یتساهل فی الآخر، و إنما یراعی فی الجمع و الفرق الوصف الذی یتعلق به الحکم دون ما عداه. و ما ذکروا من الفرق بین المعاملات و أخبار الدین لیس بصحیح، لأن الضرورهٔ متحققهٔ فی الأخبار کتحققها فی المعاملات، لأن المتواتر لا یوجد فی کل حادثهٔ و لو ردّ خبر الواحد بشبههٔ فی النقل لتعطّلت الأحکام، فأسقطنا اعتبارها فی حق العمل کما فی القیاس و الشهادهٔ.

و أما الجواب عن تمسّکهم بالآیتین فنقول: لا نسلّم أن المراد منهما المنع عن اتّباع الظن مطلقا، بل المراد المنع من اتّباعه فیما المطلوب منه العلم الیقین من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۲

اصول الدین و فروعه. و قیل: المراد من الآیهٔ أعنی قوله تعالی: وَ لا تَقْفُ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ منع الشاهد من جزم الشهادهٔ إلّا بما یتحقق. علی أنّا ما اتّبعنا الظن فیه و إنما اتّبعنا الدلیل القاطع الذی یوجب العمل بخبر الواحد من السنّهٔ المتواترهٔ و الإجماع» [۱].

و قال الفخر الرازی ما نصه: «المسلک الرابع: الإجماع. العمل بالخبر الذی لا یقطع مجمع علیه بین الصحابهٔ، فیکون العمل به حقّا. إنما قلنا: إنه مجمع علیه بین الصحابهٔ، لأن بعض الصحابهٔ عمل بالخبر الذی لا یقطع علی صحته، و لم یبد من أحدهم إنکار علی فاعله، و ذلک یقتضی حصول الإجماع.

و إنما قلنا إن بعض الصحابهٔ عمل به لوجهین:

الأول: و هو أنه روی بالتواتر أن یوم السقیفهٔ لّما احتج أبو بکر رضی اللّه عنه علی الأنصار بقوله علیه السلام: الأئمهٔ من قریش، مع کونه مخصصا لعموم قوله تعالی: أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ قبلوه و لم ینکر علیه أحد، و لم یقل أحد: کیف تحتجّ علینا بخبر لا نقطع بصحته، فلمّا لم یقل أحد منهم ذلک علمنا أن ذلک کالأصل المقرّر عندهم.

الثانی: الاستدلال بأمور لا ندّعی التواتر فی کلّ واحد منها بل فی مجموعها، و تقریره: إن الصحابهٔ عملوا علی وفق خبر الواحد، ثم نبیّن أنهم عملوا به لا بغیره. و أما المقام الأول فبیانه بصور:

(أ) رجوع الصحابهٔ إلی

خبر الصدیق رضی اللّه عنهم فی قوله علیه السلام: الأنبیاء یدفنون حیث یموتون

. و

فی قوله: الأئمهٔ من قریش.

و

فی قوله علیه السلام: نحن معاشر الأنبیاء لا نورّث.

(ب) روی أن أبا بکر رضی اللّه عنه رجع فی توریث الجدّهٔ إلی خبر المغیرهٔ ابن شعبهٔ و محمد بن مسلمهٔ، و نقل عنه أیضا أنه قضی بقضیّهٔ بین اثنین فأخبره

---

[۱] کشف الأسرار ۲/ ۶۷۸- ۶۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۳

بلال أنه علیه السلام قضی بخلاف قضائه فنقضه.

(ج) روی أن عمر رضی اللّه عنه کان یجعل فی الأصابع نصف الدیهٔ و یفصل بینهما، فیجعل فی الخنصر ستّهٔ و فی البنصر تسعهٔ و فی

الوسطى و السبابة عشرة عشرة، و فى الإبهام خمسة عشر، فلما روى له فى كتاب عمرو بن حزم أن فى كل إصبع عشرة رجع من رأيه. و

قال فى الجنين: رحم اللّه أمرأ سمع من رسول اللّه عليه السلام شيئا. فقام إليه حمل بن مالك فأخبره بأن الرسول عليه الصلاة و السلام قضى بغرّة

. فقال عمر رضى اللّه عنه: لو لا سمعنا هذا لقضينا فيه بغيره.

(د) و إنه كان لا يرى توريث المرأة من دية زوجها، فأخبره الضحاك أنه عليه السلام كتب إليه أن يورّث امرأة أشيم الضبابى من دية زوجها. فرجع إليه.

(ه)

تظاهرت الرواية أن عمر رضى اللّه تعالى عنه قال فى المجوس: ما أدرى ما الذى أصنع بهم، فقال عبد الرحمن بن عوف: أشهد أنى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: سنّوا بهم سنة أهل الكتاب، فأخذ منهم الجزية و أقرّهم على دينهم.

(و) أنه ترك رأيه فى بلاد الطاعون بخبر عبد الرحمن.

(ز)

روى عن عثمان أنه رجع إلى قول فريعة بنت مالك اخت أبى سعيد الخدرى حين قالت: جئت إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أستأذنه بعد وفاة زوجى فى موضع العدة فقال عليه السلام: امكثى فى بيتك حتى تنقضى عدّتك،

و لم ينكر عليها الاستفتاء، فأخذ عمر روايتها فى الحال فى أن المتوفى عنها زوجها تعتد فى منزل الزوج، و لا تخرج ليلا و تخرج نهارا إن لم يكن لها من يقوم بأحوالها.

(ح) اشتهر عن على رضى اللّه تعالى عنه أنه كان يحلّف الراوى، و قبل رواية أبى بكر رضى اللّه عنه من غير حلف. و أيضا: قبل رواية المقداد فى حكم المذى.

(ط) رجوع الجماهير إلى قول عائشة رضى اللّه عنها فى وجوب الغسل من التقاء الختانين.

(ى) رجوع الصحابة فى الربا إلى خبر أبى سعيد.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۴

(يا)

قال ابن عمر رضى اللّه عنهما: كنّا نخابر أربعين سنة و لا نرى بها بأسا حتى روى لنا رافع بن خديج نهيه عليه السلام عن المخابرة.

(يب) قال أنس: كنت أسقى أبا عبيدة و أبا طلحة و أبىّ بن كعب شرابا أتانا آت فقال: حرمت الخمر. فقال أبو طلحة: قم يا أنس إلى هذه الجرار فاكسرها، فقمت فكسرتها.

(يج) اشتهر عمل أهل قبا فى التحوّل عن القبلة بخبر الواحد.

(يد)

قيل لابن عباس رضى اللّه عنهما: إن فلانا يزعم أن موسى صاحب الخضر ليس موسى بنى إسرائيل فقال ابن عبّاس: كذب عدو اللّه، أخبرنى أبىّ بن كعب قال: خطبنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ذكر موسى و الخضر بشىء يدل على أن موسى صاحب الخضر هو موسى بنى إسرائيل.

(يه)

عن أبى الدرداء أنّه لّما باع معاوية شيئا من أوانى الذهب و الفضّة بأكثر من وزنها قال أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ينهى عنه.

فقال معاویـهٔ: لا أری به بأسا. فقال أبو الـدرداء: من معذری من معاویهٔ! أخبره عن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، و هو یخبرنی عن رأیه، لا أساکنک بأرض أبدا.

فهـذه الأخبار قطرهٔ من بحار هذا الباب، و من نظر فی کتب الأخبار وجد فیها من هذا الجنس ما لا حدّ له و لا حصـر، و کل واحد منها و إن لم یکن متواترا لکنّ القـدر المشترک بین الکـلّ و هو العمـل علی وفق الخبر الـذی لا یعلم صـحته معلوم، فصار ذلک متواترا فی المعنی.

أمـا المقـام الثـانی، و هو أنهم إنما عملوا علی وفق هـذه الأخبار لأجلها، فبیانه من وجهین: الأول: لو لم یعملوا لأجلها بل لأمر آخر، إما لاجتهاد تجـدّد لهم، أو ذکروا شـیئا سـمعوه من الرسول علیه السـلام، لوجب من جهـهٔ الـدین و العادهٔ أن ینقلوا ذلک. أما العادهٔ: فلأن الجمع العظیم إذا اشتد اهتمامهم بأمر قد التبس علیهم، ثم زال اللبس عنهم فیه بدلیل سمعوه أو لرأی حدث لهم فإنّه لا بدّ لهم

من إظهـار ذلک الـدلیل و الاستبشار بسبب الظفر و العجب من ذهاب ذلک علیهم، فإن جاز فی الواحـد أن لا یظهر له ذلک لم یجز ذلک فی الکل. و أما الدین:

فلأن سـکوتهم عن ذکر ذلک الـدلیل و عملهم عند الخبر بموجبه یوهم أنهم عملوا لأجله کما یدل عملهم بموجب آیهٔ سـمعوها علی أنهم عملوا لأجلها. و إیهام الباطل غیر جائز» [۱].

و قـال عضـد الـدین الإیجی بشـرح مختصـر ابن الحاجب: «قـد ثبت جواز التعبّـد بخبر الواحـد و هو واقع، بمعنی أنه یجب العمل بخبر الواحـد، و قـد أنکره القاشـانی و الرافضـهٔ و ابن داود. و القائلون بالوقوع قـد اختلفوا فی طریق إثباته، و الجمهور علی أنه یجب بـدلیل السمع، و قال أحمد و القفال و ابن سریج و أبو الحسین البصری بدلیل العقل.

لنا: إجماع الصـحابهٔ و التابعین، بدلیل ما نقل عنهم من الاسـتدلال بخبر الواحد و عملهم به فی الوقائع المختلفهٔ التی لا تکاد تحصی، و قـد تکرّر ذلـک مرهٔ بعـد أخری و شـاع و ذاع بینهم، و لم ینکر علیهم أحـد و إلّـا نقـل، و ذلـک یوجب العلم العادی باتّفاقهم کالقول الصریح، و إن کان احتمال غیره قائما فی واحد.

فمن ذلک: عمل أبو بکر بخبر المغیرهٔ فی میراث الجدّهٔ، و عمل عمر بخبر عبد الرحمن فی جزیهٔ المجوس، و بخبر حمل بن مالک فی وجوب الغرهٔ بالجنین، و بخبر الضـحاک فی میراث الزوجهٔ من دیهٔ الزوج، و بخبر عمرو بن حزم فی دیهٔ الأصابع. و عمل عثمان و علی بخبر فریعهٔ فی أن عدّهٔ الوفاهٔ فی منزل الزوج، و عمل ابن عباس بخبر أبی سعید بالربا فی النقد، و عمل الصحابهٔ

بخبر أبی بکر: الأئمهٔ من قریش، و الأنبیاء یدفنون حیث یموتون، و نحن معاشر الأنبیاء لا نورّث.

إلی غیر ذلک مما لا یجدی استیعاب النظر فیه إلّا التطویل، و موضعه کتب السیر.

و قد اعترض علیه بوجوه، الأول: قولهم: لا نسلّم أن العمل فی هذه

---

[۱] المحصول فی علم الأصول ۲/ ۱۸۰- ۱۸۴.

الوقائع کان بهـذه الأخبار، إذ لعلّه بغیرها، و لا یلزم من موافقـهٔ العمل الخبر أن یکون به علی أنه السبب للعمل. و الجواب: إنه قـد علم من سیاقها أن العمل بها، و العادهٔ تحیل کون العمل بغیرها.

الثانی: قولهم: هذا معارض بأنه أنکر أبو بکر خبر المغیرهٔ حتی رواه محمد ابن مسـلمهٔ، و أنکر عمر خبر أبی موسی فی الاستیذان حتی رواه أبو سـعید، و أنکر خبر فاطمـهٔ بنت قیس و قال: کیف نترک کتاب اللّه بقول امرأهٔ لا نعلم أصـدقت أم کذبت، وردّ علی خبر أبی سنـان و کـان یحلّف غیر أبی بکر، و أنکرت عائشـهٔ خبر ابن عمر فی تعـذیب المیت ببکـاء أهله علیه. و الجواب: إنهم إنما أنکروه مع

الارتیاب و قصروه فی إفادهٔ الظن، و ذلک مما لا نزاع فیه. و أیضا: فلا یخرج بانضمام ما ذکرتم من کونه خبر واحد و قد قبل مع ذلک فهو دلیل علیکم لا لکم.

الثالث: إنهم انما قالوا لعلّها أخبار مخصوصهٔ تلقّوها بالقبول، فلا یلزم فی کلّ خبر. الجواب: إنا نعلم أنهم عملوا بها لظهورها و إفادتها الظن لا بخصوصیاتها کظواهر الکتاب المتواتر، و هو اتفاق علی وجوب العمل بما أفاد الظن.

و لنا أیضا: تواتر أنه کان صلّی اللّه علیه و سلّم ینفذ الآحاد إلی النواحی لتبلیغ الأحکام، مع العلم بأن المبعوث إلیهم کانوا مکلّفین بالعمل بمقتضاه».

و قال التفتازانی فی شرح التوضیح: «و استدلّ علی کون الخبر الواحد موجبا للعمل بالکتاب و السنّهٔ. أمّا الکتاب: فقوله تعالی: فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَةٍ الآیهٔ. و ذلک أن لعلّ هنا للطلب أی الإیجاب لامتناع الترجی علی اللّه تعالی، و الطائفهٔ بعض من الفرقهٔ واحد و اثنان، إذ الفرقهٔ هی الثلاثهٔ فصاعدا. و بالجملهٔ لا یلزم أن یبلغ حد التواتر، فدل علی أن قول الآحاد یوجب الحذر. و قد یجاب:

بأن المراد الفتوی فی الفروع بقرینهٔ التفقّه، و یلزم تخصیص القوم بغیر المجتهدین بقرینهٔ أن المجتهد لا یلزمه وجوب الحذر بخبر الواحد، لأنه ظنّی و للمجتهد فیه مساغ و مجال. علی أن کون لعلّ للإیجاب و الطلب محل نظر. ثم قوله تعالی: کُلِ

فِرْقَةٍ و إن کان عاما إلّا أنه قد خصّ بالإجماع علی عدم خروج واحد من کل ثلاثهٔ.

و أما السنّهٔ فلأنّه علیه السلام قبل خبر بریرهٔ فی الهدیهٔ، و خبر سلمان فی الهدیهٔ و الصدقهٔ حین أتی بطبق رطب فقال: هذا صدقهٔ فلم یأکل منه، و أمر أصحابه بالأکل، ثمّ أتی بطبق رطب و قال: هذا هدیهٔ، فأکل و أمر أصحابه بالأکل. و لأنه علیه السلام کان یرسل الأفراد من أصحابه إلی الآفاق لتبلیغ الأحکام و إیجاب قبولها علی الأنام. و هذا أولی من الأول لجواز أن یحصل للنبی علیه السلام علم بصدقهما، علی أنه إنما یدل علی القبول دون وجوبه.

فإن قیل: هذه أخبار آحاد فکیف یثبت به کون خبر الواحد حجهٔ و هو مصادرهٔ علی المطلوب؟ قلنا: تفاصیل ذلک و إن کانت آحادا إلّا أن جملتها بلغت حد التواتر، کشجاعهٔ علی رضی اللّه عنه وجود حاتم، و إن لم یلزم التواتر فلا أقل من الشهرهٔ.

و ربما یستدل بالإجماع، و هو أنه نقل من الصحابهٔ و غیرهم الاستدلال بخبر الواحد و عملهم به فی الوقائع المختلفهٔ التی لا تکاد تحصی، و تکرّر ذلک و شاع من غیر نکیر، و ذلک یوجب العلم عادهٔ بإجماعهم کالقول الصریح، و قد دلّ سیاق الأخبار علی أن العمل فی تلک الوقائع کان بنفس خبر الواحد، و ما نقل من إنکارهم بعض أخبار الآحاد إنما کان عن قصور فی إفادهٔ الظن و وقوع ریبهٔ فی الصدق» [۱].

و لقد أکثر العلماء من الأدلهٔ المختلفهٔ فی هذه المسألهٔ، و بلغ القول بحجیّهٔ خبر الواحد حدا من الخطورهٔ، حتّی ألّف الکثیرون من علماء أهل السنهٔ فی هذه المسألهٔ مصنّفات مستقلّات، نصّ علی ذلک الحافظ النووی حیث قال: «و قد تظاهرت دلائل النصوص الشرعیّهٔ و الحجج العقلیّهٔ، علی وجوب العمل بخبر.

---

[۱] التلویح فی شرح التوضیح- مبحث خبر الواحد.

الواحد، و قد قرّر العلماء فی کتب الفقه و الأصول ذلک بدلائله، و أوضحوه أوضح [أبلغ إیضاح، و صنّف جماعات من أهل الحدیث و غیرهم مصنّفات مستکثرات مستقلات فی خبر الواحد و وجوب العمل به. و اللّه أعلم» [۱].

۵- قوله: «خبر الواحد لا یفید العلم الا بقرائن ... ص: ۳۸

اشارة

و تلك قد تكون منتفية أو خفيّة عن أكثر الناس، فلا يحصل لهم العلم بالقرآن و السنن المتواترة» و الكلام عليه فی وجوه:

۱) قال أحمد: خبر الواحد يفيد العلم مطلقا ... ص: ۳۸

إنّ هـذا الكلام ردّ على أحمد بن حنبل، القائل بإفادة خبر الواحد العلم حتى مع عدم القرينة، فقد ذكر القاضـی عضد الدين الإيجی ما نصّه: «قـد اختلف فی خبر الواحـد العـدل هل يفيـد العلم أو لا؟ و المختار: إنه يفيد العلم لانضـمام القرائن، و عنی به الزائدة على ما لا ينفك التعريف عنه عادة. و قال قوم:

يحصل العلم به بغير قرينـة أيضا. ثم اختلفوا فقال أحمـد فی قول: يحصل العلم به بلا قرينة و يطرد، أی كلّما حصل خبر الواحد حصـل العلم. و قال قوم: لا يطرد، أی قـد يحصل العلم به، لكن ليس كلما حصل حصل العلم به. و قال الأكثرون: لا يحصل العلم به، لا بقرينة و لا بغير قرينة» [۲].

و قال جلال الـدين المحلّی فی (شـرح جمع الجوامع): «[مسألـة: خبر الواحـد لا يفيد العلم إلّا بقرينة] كما فی إخبار الرجل بموت ولده المشرف على الموت، مع قرينة البكاء، و إحضار الكفن و النعش. [و قال الأكثر لا يفيد مطلقا] و ما ذكره من القرينة يوجد مع الإغماء. [و قال الإمام [أحمد] يفيد [مطلقا] بشرط العدالة»....

و قد ردّ عليه العالم الحنفی عبد العلی الملقّب ببحر العلوم حيث قال:

---

[۱] المنهاج فی شرح صحيح مسلم ۱/ ۸۵ هامش القسطلانی.

[۲] شرح المختصر ۲/ ۵۵- ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۹

«و قيـل: خبر الواحـد العـدل يفيـد العلم مطلقـا، محفوفـا بالقرائن أو لا. فعن الامام أحمـد: هـذا الحكم مطرد، فيكون كلّما أخبر العـدل حصل العلم. و هذا بعيد عن مثله، فإنه مكابرة ظاهرة، قال الإمام فخر الإسـلام: و أما دعوى علم اليقين فباطل بلا شبهة، لأن العيان يردّه من قبل، و إنّا قـد بيّنا أن المشـهور لا يوجب علم اليقين، فهذا أولى، و هذا لأن خبر الواحد محتمل لا محالة، و لا يقين مع الاحتمال، و من أنكر هذا فقد أسـفه نفسه، و أضلّ عقله. و قيل: لا يطرد هذا الحاكم بل قد يفيد فی بعض الصور، كرامة من اللّه تعالى. و هو فاسد أيضا، لأنه تحكّم صريح» [۱].

بل قد علمت من عبارة شرح العضد على مختصر ابن الحاجب أنّ القول بإفادة خبر الواحد للعلم مطلقا هو قول جماعة.

۲) قال الأكثر: لا يفيد العلم مطلقا ... ص: ۳۹

و من ناحية أخرى: قد عرفت من عبارة القاضی العضد و الجلال المحلّی:

أنّ القول بعدم إفادة خبر الواحد للعلم مطلقا هو مذهب أكثر الأصوليين من أهل السنة.

۳) لا حاجة إلى القرينة بعد النّص ... ص: ۳۹

ثم إنّ الحق الحقيق بالقبول هو: أنّه لا بدّ للمنصوب من قبل النبی صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم لأجل الإخبار و التبليغ عنه إلى الأمّة، من حجـة- من نص أو دليـل- تثبت حقيّته، كی تقبـل منه الأمّـة مـا يبلّغه إليهـا، و مع وجود النّص أو الـدليل لاـ حاجـة إلى احتفاف خبره

بقرینهٔ، حتی یقال بأنها: «قد تکون منتفیهٔ أو خفیهٔ عن أکثر الناس، فلا یحصل لهم العلم بالقرآن و السنن المتواترهٔ»، بل إنّ خبره یکون- بسبب النص علیه- مفیدا للعلم. و هذا المعنی ثابت فیما نحن فیه، لإفادهٔ حدیث مدینهٔ العلم نصب علی علیه السلام لهذا المنصب، فخبره علیه

---

[۱] فواتح الرحموت- شرح مسلم الثبوت ۲/ ۱۲۱ هامش المستصفی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۰

السلام مفید للعلم و الیقین.

و من هنا یظهر أنّ قیاس خبره علیه الصلاهٔ و السلام علی خبر غیره من آحاد المخبرین کقیاس الماء علی السّراب، و هو یخالف الحق و الصواب.

۴) لما ذا التخصیص بالقرآن و السنهٔ المتواترهٔ ...؟ ص: ۴۰

ثم إنّ التخصیص بالقرآن و السنهٔ لا وجه له، لأنه بناء علی ما توهّمه ابن تیمیّهٔ لا یثبت بخبر هذا المخبر علم مطلقا، سواء کان قرآنا أو سنهٔ متواترهٔ، أو سنهٔ غیر متواترهٔ، فقصر نفی العلم علی القرآن و السنّهٔ المتواترهٔ لا وجه له، بل کان مقتضی القاعدهٔ أن یقول: «بالقرآن و السنهٔ غیر المتواترهٔ، بل السنّهٔ المتواترهٔ» کما لا یخفی علی البصیر بأسالیب الکلام.

۶- الإشارهٔ إلی أدلّهٔ عصمهٔ علی علیه السلام ... ص: ۴۰

و أمّا قوله: «و إذا قالوا: ذلک الواحد معصوم یحصل العلم بخبره. قیل لهم: فلا بدّ من العلم بعصمته أولا» فالکلام علیه بوجوه:

الأول: کأنّ ابن تیمیّهٔ لا یعلم بأنّ مقتضی مذهب الإمامیهٔ هو القول بعصمهٔ هذا المبلّغ المنصوب للتبلیغ!!.

الثانی: إنّ عصمهٔ هذا المبلّغ الواحد ثابتهٔ من حدیث مدینهٔ العلم کما عرفت ذلک سابقا، و قد اعترف به بعض المنصفین من أهل السّنهٔ، فیکون حدیث مدینهٔ العلم دالا علی مبلّغیهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و عصمته معا. فبطل قوله: «فلا بدّ من العلم بعصمته أوّلا».

الثالث: إن عصمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام ثابتهٔ من آیات من الکتاب، و أحادیث کثیرهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و تفصیل هذا المطلب موکول إلی محلّه.

الرابع: إن نصب هذا المبلّغ من قبل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو- عند التأمل- عین النصب للإمامهٔ و الخلافهٔ، و قد ثبت فی محلّه ضرورهٔ کون

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۱

الإمام معصوما، فیکون مجرّد النصب دلیل العصمهٔ.

الخامس: لقد دلّت الآیهٔ المبارکهٔ: وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی علی أن جملهٔ أفعال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هی من جانب اللّه عز و جل، و علی هذا یمکن أن یقال بکون الناصب للتبلیغ هو اللّه عزّ و جل نفسه، و لّما کان هذا النصب عین النصب للإمامهٔ و الخلافهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هی لا تثبت إلّا للمعصوم، فالنصب الإلهی للتبلیغ کاشف عن اتّصاف المنصوب له بالعصمهٔ.

و بما ذکرنا یظهر الجواب عن قوله: «و عصمته لا تثبت بمجرّد خبره، قبل أن یعلم عصمته، فإنّه دور» إذ لا توقف لثبوت عصمته علی

خبره، لكن يمكن إثبات عصمته بخبره أيضا، لأن خبره ليس مجردا بل مقرون بالمعجزات الباهرة المتواترة الموجبة للعلم بالعصمة، فلا دور كذلك.

و أمّا قوله: «و لا تثبت بالإجماع، فإنه لا إجماع فيها عند الإمامية، و إنما يكون الإجماع حجة لأن فيهم الامام المعصوم، فيعود الأمر إلى إثبات عصمته بمجرّد دعواه» فجوابه: أنه إن أراد نفى الإجماع من أصحاب الضلال فهذا لا يضرّنا أبدا، إذ لا حجّية لإجماع هؤلاء أصلا، و إن أراد نفى إجماع الامامية فهذا إنكار للبداهة، لأن الإمامية أجمعين أكتعين قائلون بعصمة هذا الواحد المبلّغ عن الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

ثم إنّ المراد من هذا المبلّغ هو أمير المؤمنين عليه السلام، و النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم داخل فى الإجماع المتحقّق على عصمته- و عصمة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا يرتاب فيها مؤمن، و إن كان لأهل السنة فيها كلام-.

و أيضا: فإنّ الحسنين عليهما السلام داخلان فى المجمعين، و عصمتهما ثابتة بالدلائل القطعية الأخرى غير الإجماع.

و أيضا: فى المجمعين سائر أئمة أهل البيت، المعصومون بالأدلة من الكتاب و السنّة.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۲

فظهر بطلان دعواه بعود الأمر إلى إثبات عصمته بمجرّد دعواه، و ظهر جواز الاستدلال بالإجماع لإثبات عصمة كلّ واحد من الأئمة الأطهار، لأنه ليس من قبيل إثبات عصمة ذاك الامام بقول نفسه ليلزم الدور، و أمّا عصمة كلّهم فقد ثبتت بالأدلة القطعيّة الأخرى غير الإجماع، كما ثبت عصمة كلّ واحد واحد منهم بها كما أشرنا، و ظهر أيضا بطلان قوله بعد ذلك:

«فعلم أنّ عصمته لو كانت حقّا، لا بدّ أن تعلم بطريق آخر غير خبره».

لما عرفت من إمكان ثبوت عصمته بخبره، لاقترانه بما يوجب العلم و اليقين، فضلا عن ثبوتها بالأدلّة و الطرق الأخرى.

و إذ ظهر بطلان كلماته، فقد ظهر بطلان ما قاله كنتيجة لتلك الكلمات، و هو قوله:

«فلو لم يكن لمدينة العلم باب إلّا هو، لم يثبت لا عصمته و لا غير ذلك من أمور الدّين».

و تحصّل: أنّ أمير المؤمنين عليه السلام هو الباب لمدينة العلم، و هو المبلّغ الوحيد عن النبى الكريم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. و إذا ثبت ذلك ثبتت عصمته و غير ذلك من امور الدين، و الحمد للّه رب العالمين.

۷- لازم قوله: هذا الحديث إنما افتراه زنديق ... ص: ۴۲

اشارة

و أمّا ما تفوّه به ابن تيميّة لشدة عناده و حقده: «فعلم أنّ هذا الحديث إنما افتراه زنديق جاهل، ظنّه مدحا و هو يطرق الزنادقة إلى القدح فى دين الإسلام، إذ لم يبلّغه إلّا واحد» فمن الكفريّات الشنيعة، و اللّه سبحانه و تعالى حسيبه و المنتقم منه يوم القيامة.

لقد علمت أنّ حديث مدينة العلم حديث رواه أكابر العلماء الثقات من أهل السّنة، طبقة بعد طبقة، و جيلا بعد جيل، و فيهم من حكم بصحّته، و جعله جماعة من أجلى فضائل و مناقب النبى و الوصى عليهما و آلهما الصلاة و السّلام...

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۳

و قد وقفت على عبارات هؤلاء الكبار، و إفادات أولئك الأحبار، فيلزم من تقوّل ابن تيمية هذا أنّ يكون كلّ أولئك الأئمة الكبار و المشايخ العظام:

عبد اللّه بن عثمان القارئ، و سفيان بن سعيد الثورى، و عبد الرزاق الصنعانى، و يحيى بن معين، و سويد بن سعيد الحدثانى شيخ مسلم، و أحمد بن حنبل، و عباد بن يعقوب الرواجنى شيخ البخارى، و أبو عيسى الترمذى، و الحسين بن فهم البغدادى، و أبو بكر

البزّار، و محمد بن جریر الطبری، و أبو بکر الباغندی، و أبو العباس الأصم، و أبو الحسن القنطری، و أبو بکر الجعابی، و أبو القاسم الطبرانی، و أبو بکر القفّال، و أبو الشیخ الأصبهانی، و ابن السقاء الواسطی، و أبو اللیث السمرقندی، و محمد بن المظفر البغدادی، و ابن شاهین البغدادی، و أبو الحسن السکری الحربی، و ابن بطة العکبری.

و الحاکم النیسابوری، و ابن مردویه الأصبهانی، و أبو نعیم الأصبهانی، و أبو الحسن العطّار، و أبو الحسن الماوردی، و أبو بکر البیهقی، و ابن بشران، و الخطیب البغدادی، و ابن عبد البر، و أبو محمد الغندجانی، و ابن المغازلی، و ابو المظفر السمعانی، و أبو علی البیهقی، و شیرویه الدیلمی، و عبد الکریم السمعانی، و أخطب خوارزم، و ابن عساکر، و أبو الحجاج الأندلسی، و مجد الدین ابن الأثیر، و عز الدین ابن الأثیر، و...

أن یکون کلّ واحد من هؤلاء زندیقا جاهلا!!، و إذا کان هؤلاء زنادقة جهالا فهل تبقی لمذهب أهل السنة من باقیة؟!.

و إنّ ما ذکره ابن تیمیّة ینطبق علی من روی حدیث مدینة العلم، من علماء أهل السنة المتأخرین عن ابن تیمیّة، و هم جماعات غیر محصورة، أمثال: جمال الدّین الزرندی، و صلاح الدّین العلائی، و علی الهمدانی، و نور الدّین البدخشانی، و بدر الدّین الزرکشی، و کمال الدّین الدمیری، و مجد الدّین الفیروزآبادی، و إمام الدّین الهجروی، و شمس الدّین الجزری، و زین الدّین الخوافی، و شهاب الدّین الدولتآبادی، و ابن حجر العسقلانی، و شهاب الدّین

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۴

أحمد، و ابن الصبّاغ المالکی، و عبد الرحمن البسطامی، و شمس الدّین الجیلانی، و شمس الدّین السخاوی، و حسین الواعظ الکاشفی، و جلال الدّین السیوطی، و نور الدّین السمهودی، و فضل اللّه ابن روزبهان، و عز الدّین بن فهد الهاشمی المکّی، و شهاب الدّین القسطلانی، و جلال الدّین الدوانی، و کمال الدّین المیبدی، و غیاث الدّین بن همام الدین، و جلال الدّین البخاری، و شمس الدّین الشامی، و ابن عراق الکنانی.

و ابن حجر المکی، و علی المتقی الهندی، و إبراهیم الوصابی، و محمد طاهر الفتنی، و عباس بن معین الدّین الجرجانی، و کمال الدّین الجهرمی، و العیدروس الیمنی، و جمال الدّین المحدّث الشیرازی، و علی القاری الهروی، و عبد الرءوف المنّاوی، و یعقوب اللاهوری، و أبی العباس المقری، و أحمد بن الفضل المکّی، و محمود القادری، و تاج الدّین السنبهلی، و عبد الحق الدهلوی، و السید محمد البخاری، و عبد الرحمن الجشتی، و علی بن محمد الجشتی، و علی بن محمد الجفری، و علی العزیزی، و نور الدین الشبراملسی، و إبراهیم الکردی، و إسماعیل الکردی، و الزرقانی المالکی، و سالم بن عبد اللّه البصری، و محمد بن عبد الرسول البرزنجی، و المیرزا محمد البدخشانی، و محمد صدر العالم، و ولی اللّه الدّهلوی، و محمد معین السندی، و الشیخ محمد الحفنی، و محمد بن إسماعیل الیمانی، و الصبّان المصری، و سلیمان جمل، و قمر الدین الأورنقابادی، و شهاب الدین العجیلی، و محمد مبین اللکهنوی، و ثناء اللّه بانی‌بتی.

و عبد العزیز الدهلوی، و جواد ساباط، و عمر الخربوتی، و القاضی الشوکانی، و رشید الدین الدهلوی، و جمال الدین القرشی، و نور الدین السلیمانی، و ولی اللّه اللکهنوی، و شهاب الدین الآلوسی، و القندوزی البلخی، و البدایونی، و المولوی حسن زمان، و علی الدمنتی، و عبد الغنی الغنیمی، و غیرهم.

بل عرفت أنّ هذا الحدیث الشریف قد رواه التابعون العظام، عن صحابة النبی علیه و آله السلام، فاعترفوا به و جعلوه فضیلة لمولانا أمیر المؤمنین، لا سیّما

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۵

أصحاب الشوری، الذین تلقّوه بالتسلیم، و قد صرّح بثبوته عبد الرحمن بن عوف منهم تصریحا تامّا.

و لقد عرفت سابقا أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یکتف بمجرّد

قوله أنا مدینة العلم و علی بابها

، بل إنّه بـذل غایـة الاهتمام فی إبلاغ ذلک إلی الامـة، إذ قاله فی یوم الحدیبیّـة، مادّا صوته، و آخذا بعضد أمیر المؤمنین ... إلی غیر ذلک من الأمور الدالّة علی اهتمامه بإبلاغ هذا المعنی إلی الامّة.

و بما ذکرنا یظهر أنّ ما قاله ابن تیمیّة لا یقول به إلّا «زندیق جاهل، و هو یطرق الزنادقة إلی القدح فی دین الإسلام».

من الأحادیث الدالّة علی أنّ علیا مبلّغ علوم النبی ... ص: ۴۵

و لا یخفی علی ذوی النهی أنّ هذا الذی ذکره ابن تیمیّة لیس إنکارا

لحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فقط، بل یستلزم إنکار أحادیث کثیرة رواها أعلام الحفّاظ من السّابقین و اللّاحقین فی حق مولانا أمیر المؤمنین، لابتناء کلامه علی أنّ حـدیث مدینـة العلم یـدل علی أنّ علیا هو المبلّغ الوحیـد عن النبی، لکن المبلّغ لا یکون واحـدا و إلّا فسد أمر الإسـلام، فهذا الحدیث باطل.

إلّا أنّه لا ریب لأهل الحق و الإیقان فی أنّه علیه السـلام هو الباب الوحیـد لمدینة العلم، و لا مبلّغ عن النبی سواه، و قد دلّت علی ذلک الأحادیث الأخری بالإضافة إلی حدیث مدینة العلم، مثل:

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «علی باب علمی، و مبیّن لامّتی ما أرسلت به من بعدی»....

و قوله فی حدیث طویل ...: «و أنت باب علمی»....

و قوله فی حدیث فی حق علی: «عیبة علمی، و بابی الذی أوتی منه».

و قوله: «هذا أول من آمن بی، و أول من یصافحنی یوم القیامة ... و هو بابی الذی أوتی منه»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۶

و

قوله: «علی باب حطّة، من دخل منه کان مؤمنا، و من خرج منه کان کافرا».

و قوله: «علی بن أبی طالب باب الدّین، من دخل فیه کان مؤمنا، و من خرج منه کان کافرا».

و قوله علیه و آله الصلاة و السلام: «یا علی! أنت حجة اللّه، و أنت باب اللّه».

و قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «علی منی و أنا منه، و لا یؤدی عنی إلّا أنا أو علی»

. و قـد وقفت علی طرف من طرق هـذه الأحادیث و غیرها من مؤیّدات حدیث مدینة العلم، و سـنذکر طائفة أخری من الأحادیث فی مبحث الأعلمیّة إن شاء اللّه تعالی.

و لقد تسالم الأصحاب علی أنّ علیا علیه السلام هو الأعلم من بینهم- و لذا کانوا یرجعون إلیه فیما أشکل علیهم، و یسألون عمّا جهلوه أو أبهم علیهم- و أنه المبلّغ الوحید عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، حتی ورد عن ابن عباس وصفه بهذه الصّفة فی کلام له فی أهـل البیت: «فروع طیّبـة، و أصول مبارکـة، معـدن الرحمـة، و ورثـة الأنبیـاء، بقیّـة النقباء، و أوصـیاء الأوصـیاء، منهم الطیّب ذکره، المبـارک اسـمه، أحمـد الرضـی و رسوله الامی، من الشـجرة المبارکـة، صـحیح الأدیم، واضـح البرهان. و المبلّغ بعـده ببیان التأویل و بحکم التفسیر علی بن أبی طالب، علیه من اللّه الصلاة الرضیّة و الزکاة السنیّة، لا یحبّه إلّا مؤمن تقی، و لا یبغضه إلّا منافق شقی» [۱].

فقـد تسالم الأصـحاب علی هـذه الحقیقـة، و اقتفی أثرهم من بعـدهم، لثبوته عنـدهم بکلّ وضوح، حتی اعترف به جماعـة من مشاهیر علماء أهل السّنة، و أذعن

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورهٔ هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۷

بعض متعصّبیهم کابن روزبهان الشیرازی، حیث نص علی أنّ الامام علیه السلام «هو وصی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی إبلاغ العلم» بلا نزاع، و هذه عبارته فی جواب العلّامهٔ الحلّی رحمه اللّه: «و ما ذکره من علم أمیر المؤمنین فلا شکّ فی أنّه من علماء الامهٔ، و الناس محتاجون إلیه فیه، و کیف لا؟ و هو وصیّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع فیه لأحد».

۸- انتشار العلم عن علی ... ص: ۴۷

اشارهٔ

ثم قال ابن تیمیّهٔ: «ثم إنّ هذا خلاف المعلوم بالتواتر، فإنّ جمیع مدائن الإسلام بلغهم العلم عن الرسول من غیر علی». و هذا کلام متعصّب سفیه لأنه:

أولا: دعوی باطلهٔ ظاهرهٔ الکذب.

و ثانیا: دعوی تواتره کذب آخر.

و ثالثا: یخالف إفادات أکابر علماء أهل السنّهٔ، کما ستسمع، و فیها التصریح بانتشار العلوم عن أمیر المؤمنین علیه السلام، فی البلاد المختلفهٔ.

و رابعا: لو سلّمنا بلوغ العلم إلی جمیع المدائن الإسلامیهٔ من غیر علی، فمن أین یثبت أنّ ما بلغها کان «العلم عن الرسول»، و من الواضح أنّ مجرّد النسبهٔ إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یثبت کونه منه، و إلّا لزم تصدیق کلّ من یدّعی الإبلاغ عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فیه من الفساد ما لا یخفی، کیف و قد کثرت الکذّابهٔ علیه علی عهده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حتی قال: «من کذب علیّ متعمدا فلیتبوّأ مقعده من النار».

و خامسا: سلّمنا کونه علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لکن هذا لا یضرّنا، بل یضر الآخذین لذلک العلم العاملین به، لأنهم أخذوه من غیر باب مدینهٔ العلم، و کلّ ما أخذ عن غیر باب مدینهٔ العلم فلا یجوز العمل به، بل إنّه من قبیل السرقهٔ و یستتبع الحدّ الشرعی علی ارتکابه، و من هنا

قال مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «نحن الشعار و الأصحاب و الخزنهٔ و الأبواب، و لا تؤتی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۸

البیوت إلّا من أبوابها، فمن أتاها من غیر أبوابها سمّی سارقا».

أقول: و هذا القدر کاف فی ردّ ما ادّعاه ابن تیمیّهٔ، و جمیع ما بناه علی هذا الکلام، و لکن لّما کانت عبارته مشتملهٔ علی أکاذیب أخری، فنحن مضطرّون إلی التنبیه علی مواضع کذبه بالتفصیل. قال ابن تیمیّهٔ: «أما أهل المدینهٔ و مکهٔ فالأمر فیهما [فیهم ظاهر. و کذلک الشام و البصرهٔ، فإن هؤلاء لم یکونوا یروون عن علی إلّا شیئا قلیلا».

قلت: هذه دعوی بلا دلیل، علی أنه من الممکن بلوغ علم الرسول إلیهم عن علی علیه السلام و لکنّهم لم یرووه عنه لعداوتهم له، أو رووا و لکن سلاطین الجور و أمراء الفسق- الذین کانوا یمنعون من ذکر مجرّد اسمه- حالوا دون انتشار تلک الروایات، علی أنّ قلهٔ الروایهٔ- لو سلّمنا کونها کاشفهٔ عن قلّهٔ الأخذ- لا تنافی کون الامام علیه السلام باب مدینهٔ العلم، و إنّما تکشف عن إعراض هؤلاء عن باب مدینهٔ العلم. و ذلک علیک و علیهم، لو کنت تعقل و یعقلون، و سیعلم الذین ظلموا أی منقلب ینقلبون.

المدينة المنوّرة ... ص: ۴۸

ثم نقول: أما المدينة المنوّرة فقد قضى عليه الصّلاة و السلام فيها الشطر الأعظم من حياته المباركة، و كان الرجوع إليه فيها فى جميع المشكلات، لمن تصدّى أمر الخلافة و غيرهم من الأصحاب، و هذا مما لا ريب فيه لأحد و لا نزاع، بل اعترف و أقرّ به جمع من العلماء الأعيان:

قال النووى: «و سؤال كبار الصحابة له، و رجوعهم إلى فتاواه و أقواله فى المواطن الكثيرة و المسائل المعضلات، مشهور» [۱].

و قال ابن روزبهان: «رجوع الصّحابة إليه فى الفتوى غير بعيد، لأنه كان

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۹

من مفتى الصحابة، و الرجوع إلى المفتى من شأن المستفتين، و إن رجوع عمر إليه كرجوع الأئمة و ولاة العدل إلى علماء الأمة» [۱].

و قال العجيلى: «و لم يكن يسأل منهم واحدا، و كلّهم يسأله مسترشدا، و ما ذاك إلّا لخمود نار السؤال تحت نور الاطّلاع» [۲].

إلى غير ذلك من كلماتهم الآتية فى مبحث الأعلمية إن شاء اللّه تعالى.

مكّة المكرّمة ... ص: ۴۹

و أمّا مكّة المكرّمة فقد عاش فيها عليه الصلاة و السلام منذ الولادة حتى الهجرة، و قد أتاها بعد الاستيطان فى المدينة المنوّرة مرّات عديدة، فكيف يقال بعدم بلوغ العلم عنه إلى أهل مكة؟

على أنّ تلميذه الخاص به «عبد اللّه بن عباس» أقام فى مكة زمنا طويلا يعلّمهم القرآن و ينشر العلم، قال الذهبى بترجمة ابن عباس: «الأعمش، عن أبى وائل قال: استعمل على ابن عباس على الحج، فخطب يومئذ خطبة لو سمعها الترك و الروم لأسلموا. ثم قرأ عليهم سورة النّور، فجعل يفسّرها» [۳].

و قال ابن سعد: «أخبرنا محمد بن عمر حدّثنى واقد بن أبى ياسر عن طلحة ابن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبى بكر عن أبيه عن عائشة: إنها نظرت إلى ابن عباس- و معه الخلق ليالى الحج، و هو يسئل عن المناسك- فقالت: هو أعلم من بقى بالمناسك» [۴].

و قال أبو عمر ابن عبد البر: «روينا: أن عبد اللّه بن صفوان مرّ يوما بدار عبد اللّه بن عباس بمكة، فرأى فيها جماعة من طالبى الفقه، و مرّ بدار عبيد اللّه بن

---

[۱] إبطال الباطل لابن روزبهان الشيرازى- مخطوط.

[۲] ذخيرة المال- مخطوط.

[۳] تذكرة الحفّاظ ۱/ ۳۸.

[۴] الطبقات الكبرى لابن سعد ۲/ ۳۶۹. و فيه «الحلق» بدل «الخلق».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۰

عباس، فرأى فيها جمعا يتناولونها للطّعام، فدخل على ابن الزبير فقال له:

أصبحت و اللّه كما قال الشاعر:

فإن تصبك من الأيّام قارعة لم تبك منك على دنيا و لا دين

قال: و ما ذاك يا أعرج؟ قال: هذان ابنا عباس، أحدهما يفقّه الناس، و الآخر يطعم الناس، فما أبقيا لك مكرمة. فدعا عبد اللّه بن مطيع

فقال: انطلق إلى ابنى عباس، فقل لهما: يقول لكما أمير المؤمنين أخرجا عنّى أنتما و من أصغى إليكما من أهل العراق، و إلّا فعلت و فعلت. فقال عبد اللّه بن عباس: قل لابن الزبير و اللّه ما يأتينا من الناس إلّا رجلين، رجل يطلب فقها، و رجل يطلب فضلا، فأىّ هذين تمنع!. و كان يحضر أبو الطفيل عامر بن واثلة الكنانى، فجعل يقول:

لا درّ درّ الليالى كيف يضحكنا منها خطوب أعاجيب و تبكينا

و مثل ما يحدث الأيام من غير فى ابن الزبير من الدنيا تسلينا

كنّا نجىء ابن عباس فيفتينا فقها و يكسبنا أجرا و يهدينا

و لا يزال عبيد اللّه مترعة جفانه مطعما ضيفا و مسكينا

فالبر و الدين و الدنيا بدارهما ننال منها الذى نبغى إذا شينا

إلى آخر الأبيات» [۱].

و لقد ثبت نشر ابن عبّاس- تلميذ أمير المؤمنين- تفسير القرآن فى أهل مكة و تحقّق، حتى اعترف بذلك ابن تيمية نفسه، و من هنا وصف أهل مكة بأنهم أعلم الناس بالتفسير، ففى (الإتقان): «قال ابن تيميّة: أعلم الناس بالتفسير أهل مكة، لأنهم أصحاب ابن عباس رضى اللّه عنهما، كمجاهد، و عطاء بن أبى رباح، و عكرمة مولى ابن عباس، و سعيد بن جبير، و طاوس، و غيرهم» [۲].

---

[۱] الاستيعاب ۳/ ۹۳۷.

[۲] الإتقان فى علوم القرآن ۲/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۱

الشام ... ص: ۵۱

و أما أهل الشام فأعلمهم و أفقههم أبو الدرداء، و هو أخذ من عبد اللّه بن مسعود، و ابن مسعود من تلامذة أمير المؤمنين عليه السلام، قال الذهبى بترجمة أبى الدرداء: «و كان عالم أهل الشام، و مقرئ أهل دمشق، و فقيههم و قاضيهم» [۱].

و قال الموفّق بن أحمد المكى: «عن أبى الدرداء رضى اللّه عنه: العلماء ثلاثة، رجل بالشام- يعنى نفسه-، و رجل بالكوفة- يعنى عبد اللّه بن مسعود-، و رجل بالمدينة- يعنى عليا. فالذى بالشام يسأل الذى بالكوفة، و الذى بالكوفة يسأل الذين بالمدينة، و الذى بالمدينة لا يسأل أحدا» [۲].

و قال محبّ الدّين الطبرى: «عن أبى الزعراء عن عبد اللّه قال: علماء الأرض ثلاثة، عالم بالشام، و عالم بالحجاز، و عالم بالعراق، فأمّا عالم أهل الشام فهو أبو الدرداء، و أمّا عالم أهل الحجاز فعلى بن أبى طالب، و أما عالم أهل العراق فأخ لكم، و عالم أهل الشام و عالم أهل العراق يحتاجان إلى عالم أهل الحجاز، و عالم أهل الحجاز لا يحتاج إليهما. أخرجه الحضرمى» [۳].

هذا، بالإضافة إلى رجوع معاوية- و هو حاكم أهل الشام- إلى أمير المؤمنين فى المعضلات بكثرة، كما ستطّلع على تفاصيل ذلك فيما بعد، إن شاء اللّه، فى مبحث الأعلميّة.

البصرة ... ص: ۵۱

و أما البصرة فورود الامام عليه السلام إليها بنفسه، و كثرة خطبه و إرشاداته و مواعظه فيها غير مخفى على أحد، و إن شئت تفاصيل ذلك فارجع إلى التواريخ،

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۴.

[۲] مناقب أمير المؤمنين: ۵۵.

[۳] الرياض النضرة ۲/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۲

كتاريخ ابن جرير الطبرى و غيره.

كما لا يخفى على أحد ولاية ابن عباس على البصرة من قبله، و أخذ أهلها منه الفقه و التفسير مدة إقامته فيها، فلا يبقى أىّ ريب فى بلوغ العلم من الإمام عليه السلام إلى أهل البصرة، و إليك بعض الكلمات الصريحة فى أخذ أهل البصرة من ابن عباس تلميذ الامام عليه السلام، و الوالى عليها من قبله:

«المدائنى عن نعيم بن حفص قال أبو بكرة: قدم ابن عباس علينا البصرة، و ما فى العرب مثله جسما و علما و بيانا و جمالا و كمالا» [۱].

و قال ابن سعد: «أخبرنا عبد اللّه بن جعفر الرقى نا معتمر بن سليمان عن أبيه عن الحسن قال: أوّل من عرف بالبصرة عبد اللّه بن عباس، قال: و كان مثجة كثير العلم. قال: فقرأ سورة البقرة ففسّرها آية آية» [۲].

و قال ابن حجر: «و أخرج الزبير بسند له أن ابن عباس كان يعشى الناس فى رمضان، و هو أمير البصرة، فما ينقضى الشهر حتى يفقّههم» [۳].

فظهر أنّ الامام عليه السلام قد انتشر علمه فى جميع البلدان الإسلامية، من مكة و المدينة و الشام و البصرة و غيرها، إلّا أنّ ذلك لا يلزم أن يكون كلّ من أخذ منه أو بلغه علمه عليه السلام من التابعين له و القائلين بإمامته، كما هو واضح.

الكوفة ... ص: ۵۲

و أمّا

قول ابن تيميّة: «و إنّما كان غالب علمه بالكوفة» ففيه: أنّ علم الامام عليه السلام- و هو بعينه علم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- كان فى الكثرة

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۸. الاصابة ۲/ ۳۲۲. و فيه «حشما» بدل «جسما» و «ثيابا» بدل «بيانا».

[۲] الطبقات ۲/ ۳۶۷.

[۳] الاصابة ۲/ ۳۲۵. و فيه «يغشى» بدل «يعشى».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۳

و الغزارة بحيث لو أخذ منه أهل العالم كلّهم أجمعون لوسعهم من غير أن تنفد علومه، و أنّى كان للكوفة و أهلها أن يسعوا غالب علمه عليه السلام و هو القائل على منبر الكوفة: «سلونى قبل أن تفقدونى، فإنما بين الجوانح منّى علم جم، هذا سفط العلم، هذا لعاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، هذا ما زقّنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم زقا من غير وحى أوحى اللّه إلى، فو اللّه لو ثنّيت لى و سادة فجلست عليها لأفتيت لأهل التوراة بتوراتهم، و لأهل الإنجيل بإنجيلهم، حتى ينطق اللّه التوراة و الإنجيل، فيقول: صدق على، أفتاكم بما أنزل فىّ، و أنتم تتلون الكتاب، أفلا تعقلون».

و كان يقول عليه السلام مشيرا إلى صدره الشريف: «كم من علوم هاهنا لو وجدت لها حاملا».

و قال أيضا: «لو شئت لأوقرت سبعين بعيرا من تفسير سورة الفاتحة».

و إن أراد ابن تيميّة أنّ غالب ما ظهر من علومه كان بالكوفة، ففيه: إن غالب علمه كان بالمدينة لا بالكوفة، فإن رجوع الشيوخ الثّلاثة

و غیرهم من الأصحاب إلیه فی المعضلات و المشکلات کان بالمدینهٔ، و أمّا فی الکوفهٔ فلم یتفرّغ للتعلیم و الإرشاد، لاشتغاله علیه السلام فیها غالبا بما یتعلّق بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین.

قال: «و مع هذا فأهل الکوفهٔ قد تعلّموا القرآن و السنهٔ من قبل أن یتولّی عثمان فضلا عن علی».

أقول: یرید ابن تیمیّهٔ تعلّم أهل الکوفهٔ القرآن و السنهٔ علی عهد عمر بن الخطاب، و لکن هذا توهّم باطل و خیال فاسد، و ذلک لوجوه:

الأول: إن الکوفهٔ إنما اختطّت للمسلمین فی السنهٔ السابعهٔ عشرهٔ، و قد کان موت عمر بن الخطاب فی السنهٔ الثالثهٔ و العشرین من الهجرهٔ، فکیف تعلّم أهل الکوفهٔ القرآن و السنهٔ- أو أکثرهما- فی مدهٔ ستهٔ سنوات، مع أنّ عمر بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۴

الخطاب قد تعلّم سورهٔ البقرهٔ وحدها فی اثنی عشرهٔ سنهٔ کما فی (الدر المنثور) [۱] و غیره؟.

الثانی: کیف یدعی ابن تیمیّهٔ تعلّم أهل الکوفهٔ القرآن و السنهٔ عن عمر بن الخطاب، مع ما ثبت و اشتهر من جهل عمر بألفاظ القرآن و معانیه، و مجانبته للسنّهٔ الشریفهٔ و معالمها؟ فإن أراد تعلّمهم القرآن و السنهٔ من أتباعه و أشیاعه فهم أدنی مرتبهٔ و أقلّ شأنا من إمامهم.

الثالث: إنّ الذی ورد الکوفهٔ من قبل عمر بن الخطاب هو عمار بن یاسر یصحبه عبد اللّه بن مسعود، فإن أراد ابن تیمیّهٔ تعلّم أهل الکوفهٔ من هذین الرجلین فذاک یضرّه و لا ینفعه، فإن هذین الصحابیّین الجلیلین- و إن کان المرسل لهما إلی الکوفهٔ هو عمر بن الخطّاب- من أشهر و أفضل تلامذهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و الآخذین عنه، فثبت أنّ أهل الکوفهٔ قد تعلّموا القرآن و السنّهٔ و أخذوهما عن باب مدینهٔ العلم و هو علی، و الحمد للّه علی ظهور الحق. و إلیک بعض الشواهد علی ما ذکرناه:

قال ابن سعد: «أخبرنا عفان بن مسلم و موسی بن إسماعیل قالا: نا وهیب عن داود عن عامر: إن مهاجر عبد اللّه بن مسعود کان بحمص، فحدره عمر إلی الکوفهٔ و کتب إلیهم: إنی- و اللّه الذی لا إله إلّا هو- آثرتکم به علی نفسی فخذوا منه» [۲].

و قال ابن سعد: «أخبرنا وکیع بن الجراح عن سفیان عن أبی إسحاق عن حارثهٔ بن مضرب قال: قرئ علینا کتاب عمر بن الخطاب أمّا بعد: فإنی بعثت إلیکم عمّار بن یاسر أمیرا و ابن مسعود معلّما و وزیرا، و قد جعلت ابن مسعود علی بیت مالکم، و إنهما لمن النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، من أهل بدر، فاسمعوا لهما و أطیعوا و اقتدوا بهما، و قد آثرتکم بابن أم عبد علی نفسی،

---

[۱] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۱/ ۲۱.

[۲] طبقات ابن سعد ۳/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۵

و بعثت عثمان بن حنیف علی السواد، و رزقتهم کل یوم شاهٔ فاجعلوا شطرها و بطنها لعمار، و الشطر الباقی بین هؤلاء الثلاثهٔ» [۱].

و قال ابن عبد البر: «و بعثه عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه إلی الکوفهٔ، مع عمار بن یاسر، و کتب إلیهم: إنی بعثت علیکم بعمّار بن یاسر و عبد اللّه بن مسعود معلّما و وزیرا، و هما من النجباء من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من أهل بدر، فاقتدوا بهما و اسمعوا من قولهما، و قد آثرتکم بعبد اللّه بن مسعود علی نفسی» [۲].

و قال: «و روی شعبهٔ عن أبی إسحاق عن حارثهٔ بن المضرب قال: قرأت کتاب عمر إلی أهل الکوفهٔ أمّا بعد: فإنی بعثت إلیکم عمّارا أمیرا و عبد اللّه بن مسعود وزیرا و معلما، و هما من النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، فاسمعوا لهما و اقتدوا بهما، فإنی قد آثرتکم بعبد اللّه علی نفسی أثرهٔ» [۳].

و قال ابن الأثیر: «و استعمله عمر بن الخطاب علی الکوفهٔ، و کتب إلی أهلها: أما بعد فإنی قد بعثت إلیکم عمّارا أمیرا، و عبد اللّه بن مسعود وزیرا و معلّما، و هما من نجباء أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، فاقتدوا بهما» [۴].

و قال الذهبی: «الثوری، عن أبی إسحاق، عن حارثة بن مضرب قال:

قرئ علینا کتاب عمر: إنی قد بعثت إلیکم عمار بن یاسر أمیرا، و عبد اللّه بن مسعود معلّما و وزیرا، و هما من النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم من أهل بدر، فاقتدوا بهما و اسمعوا، و قد آثرتکم بعبد اللّه بن مسعود علی نفسی» [۵].

و قال ابن حجر: «و سیّره عمر إلی الکوفة، لیعلّمهم أمور دینهم، و بعث عمارا

---

[۱] المصدر نفسه ۳/ ۲۵۵.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۹۹۲.

[۳] المصدر نفسه ۳/ ۱۱۴۰.

[۴] أسد الغابة ۳/ ۲۵۸.

[۵] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۶

أمیرا و قال: إنهما من النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فاقتدوا بهما» [۱].

و قال بترجمة عمّار: «ثم استعمله عمر علی الکوفة، و کتب إلیهم أنه من النجباء من أصحاب محمد» [۲].

و من جمیع ما ذکرنا یظهر بطلان قوله الآخر: «و فقهاء أهل المدینة تعلّموا الدین فی خلافة عمر». بالإضافة إلی ما ثبت و اشتهر من رجوع عمر بنفسه إلی الامام علیه السلام فی المعضلات بکثرة، فلو أنّ أهل المدینة تعلّموا الدّین فی خلافة عمر فلا بدّ و أنهم قد تعلّموه من أمیر المؤمنین، باب مدینة علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لا من عمر الذی اشتهر عنه قوله: «لو لا علی لهلک عمر» و قوله: «کلّ الناس أفقه من عمر حتی المخدّرات فی الحجال» و قوله: «ألا تعجبون من إمام أخطأ و امرأة أصابت، ناضلت إمامکم فنضلته».

الیمن ... ص: ۵۶

و أمّا قوله: «و تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن و مقامه فیهم أکثر من علی، و لهذا روی أهل الیمن عن معاذ بن جبل أکثر مما رووا عن علی». فیشتمل علی دعاوی عدیدة باطلة:

۱- تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن.

۲- مقام معاذ بن جبل فی أهل الیمن.

۳- إن تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن أکثر من تعلیم علی علیه السلام.

۴- إن مقام معاذ فیهم أکثر من مقام علی علیه السلام.

۵- روایة أهل الیمن عن معاذ.

۶- إنّ ما رووه عن معاذ أکثر ممّا رووا عن علی علیه السلام.

---

[۱] الاصابة ۲/ ۳۶۱.

[۲] الاصابة ۲/ ۵۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۷

و لیس لابن تیمیّة أیّ دلیل أو شاهد لشیء من هذه الدعاوی، فذکر هذه الأمور فی مقابلة الامامیة لیس إلّا سفاهة و رقاعة، بل إنّ

کثیرا منها لا یقبل الإثبات علی ضوء کلمات أهل السنهٔ و روایاتهم أیضا، و تفصیل ذلک هو:

أنّ الأصل فی هذا المطلب بعث النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمیر المؤمنین علیه السلام و معاذ بن جبل إلی الیمن، لکن بعث الامام متّفق علیه بین الفریقین. أمّا بعث معاذ فممّا رواه أهل السّنهٔ خاصهٔ، و لا یجوز لهم إلزام الشیعهٔ به، و لو سلّمنا ذلک لم یکن فیه نفع لابن تیمیّهٔ، لعدم الریب فی أنّ بعث الامام علیه السلام کان للتعلیم و الإرشاد، و أنّ بعث معاذ بن جبل کان لأجل جبر حالته الدنیویّهٔ کما دریت ممّا ذکرناه سابقا فی جواب کلام العاصمی. و أما ما ذکره بعض أهل السنّهٔ من أنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعث معاذا إلی الیمن للقضاء فباطل محض، و افتعال صرف، لم یرد به حدیث صحیح، بل الأصل فی ذلک الحدیث الذی رواه الترمذی، و قدح فیه هو و غیره من أکابر علمائهم، و إن شئت تفصیل الکلام فی إثبات وضع هذا الحدیث حسب کلمات مشاهیر أهل السنهٔ، فراجع کتاب (استقصاء الإفحام فی الرد علی منتهی الکلام).

و إذا کان بعث معاذ بن جبل إلی الیمن لأمر دنیوی خاص به، لم یجز القول بأنّه راح إلیها للتعلیم، فضلا عن القول بأنّ تعلّم أهل الیمن منه کان أکثر من تعلّمهم من علی، و لو فرض قیام معاذ ببعض التعلیم مع ذلک، فلا ریب فی فساد ما ألقاه إلیهم، لما تقدّم سابقا من جهل معاذ بمسائل الحلال و الحرام، و من شاء فلیرجع إلیه، و حینئذ فلو کان معاذ قد عمّر عمر نوح و أقام فی أهل الیمن کلّ تلک المدّهٔ لما أفادهم مثل نقیر، فضلا عن أن یفوق علی باب مدینهٔ العلم فی تعلیمهم.

و مع تسلیم أنّه بعث إلی الیمن للتعلیم کما یدّعی المتخرّصون من أهل السنهٔ، فإنّ ترجیح تعلیمه علی تعلیم الإمام علیه السلام غیر جائز، لعدم الخلاف بین المسلمین فی أنّه علیه السلام أفضل من معاذ بن جبل، و علی هذا فلو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۸

بقی معاذ فی أهل الیمن عمر نوح، و لم یلبث فیهم الامام إلّا یسیرا لرجح تعلیم الامام علی تعلیم معاذ و کان أفضل و أشدّ تأثیرا و أکثر فائدهٔ، و ستعلم فیما بعد أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعث خالد بن الولید إلیهم أولا، و لبث فیهم خالد ستهٔ أشهر یدعوهم إلی الإسلام فلم یجبه أحد، ثم بعث الامام علیه السلام فأسلم علی یده همدان فی أول یوم، و هذا أصدق شاهد علی أنّ کلام الفاضل أشد تأثیرا من کلام المفضول، و إن کانت إقامته أطول و دعوته أکثر ... من هنا یظهر بطلان قیاس تعلیم الامام علیه السلام بتعلیم غیره، فضلا عن تعلیم معاذ علی تعلیمه، و لنعم ما

قال علیه السلام: «لا یقاس بآل محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من هذه الامهٔ أحد، و لا یسوّی بهم من جرت نعمته علیهم أبدا».

و أمّا ما ادّعاه ابن تیمیّهٔ فی قوله: «و شریح و غیره من أکابر التابعین إنما تفقّهوا علی معاذ بن جبل» فکذب شنیع، لا یمکن لأحد من أولیاء ابن تیمیّهٔ تصحیحه علی اصول السنّیهٔ، فضلا عن طریق الإمامیهٔ، فإنّ تعلّم شریح من معاذ لم یذکره إلّا علی بن المدینی غیر جازم به، بل حکاه عن قائل مجهول، ففی (الإصابهٔ) بترجمهٔ شریح: «و قال ابن المدینی: ولی قضاء الکوفهٔ ثلاثا و خمسین سنهٔ، و نزل البصرهٔ سبع سنین، و یقال: إنه تعلم من معاذ، إذ کان بالیمن» [۱]، و من الواضح أنّ هکذا أمر لا یثبت بمجرد قول من مجهول.

بل إنّ التتبع لکتب الرجال و التراجم یفید بعض القرائن علی النفی، منها:

عدم ذکر معاذ فیمن روی عنه شریح، و لو کان متفقّها علیه لذکر اسمه فیمن روی عنه قبل غیره قطعا، و لا أقل من ذکره فیما بینهم. و إلیک نصّ ترجمهٔ ابن حبان لشریح: «شریح بن الحارث القاضی الکندی حلیف لهم ... کنیته أبو أمیهٔ، و قد قیل: أبو عبد الرحمن، کان قائفا، و کان شاعرا، و کان قاضیا، یروی عن عمر بن الخطاب، روی عنه الشعبی، مات سنهٔ ثمان و سبعین أو سبع

---

[۱] الاصابهٔ ۲/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۹

و ثمانین، و هو ابن مائهٔ و عشر سنین، و قد قیل: ابن مائهٔ و عشرین سنهٔ، و کان قد بقی علی القضاء خمسا و سبعین سنهٔ، ما تعطّل فیه

الّا ثلاث سنين فی فتنة ابن الزبیر» [۱].

و قال النووی: «أدرك النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و لم یلقه، و قیل: لقیه، و المشهور الأول، قال یحیی بن معین: كان فی زمن النبی و لم یسمع منه. روی عن: عمر بن الخطاب، و علی، و ابن مسعود، و زید بن ثابت، و عبد الرحمن بن أبی بكر، و عروة البارقی رضی اللّه عنهم» [۲].

و قال ابن حجر: «روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مرسلا، و عن عمر و علی و ابن مسعود و عروة البارقی و عبد الرحمن بن أبی بكر» [۳].

و قال الخزرجی: «كان من أجلّة العلماء و أذكی العالم، عن: علی و ابن مسعود. و عنه: الشعبی و أبو وائل» [۴].

و عدم ذكرهم معاذا فیمن روی عنه شریح قرینة جلیّة علی عدم روایته عنه، لأنه لو روی عنه و لو قلیلا لذكر، لأن ابن تیمیّة یری أنّ قلّة الروایة دلیل علی قلّة الأخذ، فإذ لم یذكر أصلا فإنه لم یأخذ عنه أبدا.

هذا كلّه بالنسبة إلی دعوی تفقّه شریح علی معاذ.

و أما دعوی تفقّه غیره من أكابر التابعین علی معاذ بن جبل، فهی دعوی عاریة عن الدلیل، و لم یقل بها قائل معروف و لا مجهول.

و أمّا قوله: «و لمّا قدم علی الكوفة كان شریح فیها قاضیا» فكلام لا نفع له فیه أبدا، فأیّ دلیل علی صحّة قضاءه فی الكوفة قبل ورود الامام علیه السلام، و ما أكثر الذین نصبوا للقضاء و هم جهال؟ سلّمنا لكنّه ممّن روی عن أمیر المؤمنین

---

[۱] الثقات لابن حبان ۴/ ۳۵۲.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۲۴۳.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۲۶.

[۴] خلاصة تذهیب التهذیب: ۱۶۵.

علیه السلام كما عرفت. هذا مع أنّه كان یرجع فی المعضلات الواردة علیه إلی الإمام علیه السلام و عبیدة السلمانی و هو من تلامذة الامام ... كما ستعرف عن قریب، فلم یكن مستغنیا عن الأخذ من الامام علیه السلام، كما لم یستغن عنه الثلاثة و أكابر الصحابة.

فقوله: «و هو و عبیدة السلمانی تفقّها علی غیره» مردود، لأنّ تفقّه شریح علی غیر الإمام علیه السلام دعوی بلا دلیل، أمّا تفقّهه علی معاذ بن جبل- كما زعم- فقد عرفت عدم الدلیل علیه، بل الدلیل علی عدمه، و أمّا تفقّهه علی غیر معاذ فمن هو ذلك الغیر؟

و أمّا دعوی تفقّه عبیدة السلمانی علی غیر الإمام علیه السلام فمن أعاجیب الأكاذیب، لإجماع علماء الرجال علی تفقه عبیدة السلمانی علی الامام و عبد اللّه بن مسعود، قال السمعانی: «هو من أصحاب علی و ابن مسعود، حدیثه مخرّج فی الصحیحین ... و قال أحمد بن عبد اللّه العجلی: عبیدة السلمانی كان أعور، و كان أحد أصحاب عبد اللّه الذین یقرؤن و یفتون. و كان شریح إذا أشكل علیه الشیء قال: إن هاهنا رجلا فی بنی سلمة فیه خبرة، فیرسلهم إلی عبیدة، و كان ابن سیرین من أروی الناس عنه، و كلّ شیء روی ابن سیرین عن عبیدة سوی رأیه فهو عن علی. و مات سنة اثنتین و سبعین أو ثلاث من الهجرة» [۱].

و قال النووی: «هو مشهور بصحبة علی. روی عنه: الشعبی و النخعی و أبو حصین و ابن سیرین و آخرون، نزل الكوفة، و ورد المدینة، و حضر مع علی قتال الخوارج، و كان أحد أصحاب ابن مسعود الذین یقرؤن و یفتون، و كان شریح إذا أشكل علیه شیء أرسل إلی عبیدة» [۲ ...].

و قال المزی: «قال العجلی: كوفی تابعی ثقة، أسلم قبل وفاة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بسنتین، و لم یر النبی، و كان من أصحاب علی و ابن مسعود، و كان

[۱] الأنساب- السّلمانی.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۱۷. و فیه: «أرسلهم» بدل «أرسل».

أعور، و کان شریح إذا أشکل علیه الشیء بعث إلیه، و کلّ شیء روی ابن سیرین عن عبیدهٔ فهو عن علی سوی رأیه» [۱].

و قال ابن حجر: «و کان من اصحاب علی و عبد اللّه» [۲].

و قال أیضا: «وعدّه علی بن المدینی فی الفقهاء من أصحاب ابن مسعود» [۳].

فظهر أن ما ذکره من تفقّه عبیدهٔ السلمانی علی غیر الامام علیه السلام إفک محض و بهت بحت، لأن تفقّهه لیس إلّا علیه إمّا مباشرهٔ و إمّا بواسطهٔ تلمیذه عبد اللّه بن مسعود، لکنّ التفقّه علی الامام علیه السلام و الأخذ عنه لا یلازم التشیّع و المتابعهٔ، کما ذکرنا، و من هنا نری أنّ هذین الرجلین لم یکونا علی مذهب الإمام علیه السلام، بل کان بعض فتاویهما فی الکوفهٔ علی خلاف رأیه، إلّا أنّ الامام ترکهما علی ذلک خشیهٔ الفتنهٔ و الإختلاف،

ففی البخاری: «حدثنا علی بن الجعد، نا شعبهٔ بن أیوب، عن ابن سیرین، عن عبیدهٔ عن علی قال: أقضوا کما کنتم تقضون، فإنی أکره الاختلاف، حتی یکون الناس جماعهٔ، أو أموت کما مات أصحابی» [۴].

و قد أوضح ذلک شرّاح البخاری، قال ابن حجر: «قوله: عن علی قال:

أقضوا کما فی روایهٔ الکشمیهنی علی ما کنتم تقضون

. قیل: و فی روایهٔ حماد بن زید عن أیوب: أنّ ذلک بسبب قول علی فی بیع أم الولد، و أنّه کان یری هو و عمر أنهنّ لا یبعن، و أنّه رجع عن ذلک فرأی أن یبعن. قال عبیدهٔ: فقلت له: رأیک و رأی عمر فی الجماعهٔ أحبّ إلیّ من رأیک وحدک فی الفرقهٔ، فقال علی ما قال. قلت:

و قد وقفت علی روایهٔ حماد بن زید، أخرجها ابن المنذر عن علی بن عبد العزیز عن أبی نعیم عنه، و عنده قال لی عبیدهٔ: بعث إلیّ علی و إلی شریح فقال: إنی أبغض

[۱] تهذیب الکمال ۱۹/ ۲۶۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۸۴.

[۳] المصدر نفسه ۷/ ۸۵.

[۴] صحیح البخاری ۵/ ۸۱- فضائل أصحاب النبی مناقب علی.

الإختلاف،

فاقضوا کما کنتم تقضون

، فذکره إلی قوله أصحابی، قال: فقتل علی قبل أن یکون جماعهٔ. قوله: فإنی أکره الإختلاف، أی الذی یؤدّی إلی النزاع، قال ابن التین: یعنی مخالفهٔ أبی بکر و عمر. و قال غیره: المراد المخالفهٔ التی تؤدّی إلی النزاع و الفتنهٔ، و یؤیّده قوله بعد ذلک: حتی یکون الناس جماعهٔ» [... ۱].

فاندفع ما توخّاه بقوله: «فانتشر علم الإسلام فی المدائن قبل أن یقدم علی الکوفهٔ» لما عرفت من أنّ علم الإسلام انتشر فی المدائن عن طریق باب مدینهٔ العلم فقط دون غیره، و أنّه لا سبیل إلی علم النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلّا من هذا الباب، فمن أتاه فقد امتثل

أمر النبی، و من لم یأته هلک و خسر، و کلّ ما خرج من هذا الباب فهو علم و نور و هدایهٔ، و کلّ ما کان من غیره فهو جهل و ظلمهٔ و ضلالهٔ.

و لقد دمّرنا بفضل اللّه علی تزویقات ابن تیمیّهٔ تدمیرا، و تبرنا قاطبهٔ تلفیقاته تتبیرا، و لم نترک من کلماته الزائغهٔ نقیرا و لا قطمیرا، و للّه الحمد علی ذلک حمدا کثیرا کثیرا.

---

[۱] فتح الباری ۷/ ۵۹. و انظر: عمدهٔ القاری ۱۶/ ۲۱۸. و إرشاد الساری ۶/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۳

۵ مع یوسف الأعور فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۶۳

اشارهٔ

و أجاب یوسف الأعور الواسطی فی (رسالته) فی الردّ علی الشیعهٔ، عن حدیث مدینهٔ العلم بقوله: «الثانی من حجج الرافضهٔ بالعلم:

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. و الجواب عنه أیضا من وجوه:

أحدها: إن هذا الحدیث یتضمّن ثبوت العلم لعلی رضی اللّه عنه، و لا شکّ أنه بحر علم زاخر لا یدرک قعره، إلّا أنّه لا یتضمّن ثبوت الرجحان علی غیره، بدلیل ثبوت العلم لغیره علی وجه المساواهٔ،

بقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن مجموع الأصحاب: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم.

فثبت العلم لکلّهم.

ثانیها: إن بعض أهل السنهٔ ینقل زیادهٔ علی هذا القدر، و ذلک قولهم إنّ

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، و أبو بکر و عمر و عثمان حیطانها و أرکانها.

و الباب فضاء فارغ، و الحیطان و الأرکان طرف محیط، فرجحانهنّ علی الباب ظاهر.

ثالثها: دفع فی تأویل علی بابها. أی مرتفع. و علی هذا یبطل الإحتجاج به للرافضهٔ».

أقول: أمّا الوجه الأول فالجواب عنه من وجوه:

دلالهٔ الحدیث علی رجحان علم الامام ... ص: ۶۳

أحدها: إن

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

یتضمن رجحان علم الامام علیه السلام علی علم غیره، لا علی ثبوت العلم له علیه السلام کما زعم الأعور، لأنّ من بلغ فی العلم مرتبهٔ جعله النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بابا إلی نفسه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۴

- و هو مدینهٔ العلم- یکون أعلی مرتبهٔ و أرجح علما من غیره، و هذا ظاهر کلّ الظهور.

دلالته على الإحاطة بعلوم النبى ... ص: ۶۴

و ثانيها: إن هذا الحديث يدلّ على إحاطة أمير المؤمنين عليه السلام و علمه بجميع علوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و رجحان علم النبىّ لا يشك فيه أحد، فمن كان عالما بجميع علومه يكون علمه راجحا على غيره بالضرورة.

دلالته على الأعلمية ... ص: ۶۴

و ثالثها: إنّ هذا الحديث يدل على أعلمية الامام عليه السلام، كما اعترف به جماعة من أهل السنة الأعلام، أمثال أبى بكر محمد بن على الخوافى، و شهاب الدين أحمد، و ابن روزبهان الشيرازى، و عبد الرءوف المناوى، و ابن حجر المكى، و غيرهم، و عليك بمراجعة كلمات هؤلاء و غيرهم لئلّا تغترّ بأقاويل الأعور.

بطلان دعوى المساواة بين الأصحاب فى العلم ... ص: ۶۴

و رابعها: ما ذكره بقوله: بدليل ثبوت العلم لغيره على وجه المساواة، من الأباطيل الواضحة، فإنّ اختلاف مراتب الصحابة فى العلم من الأمور الضروريّة عند كلّ ذى فهم فضلا عن العلماء الأعلام.

حديث أصحابى كالنجوم موضوع ... ص: ۶۴

و خامسها: إحتجاجه

بحديث «أصحابى كالنجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم»

من غرائب الأمور، فإنّ هذا الحديث كذب، و قد حكم بوضعه أكابر المحققين من أهل السّنة، كما دريت ذلك بالتفصيل فى قسم حديث الثقلين، و نشير هنا إلى بعض كلمات القوم:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۵

۱- قال حافظ المغرب أبو عمر ابن عبد البرّ القرطبى ما نصه:

«قال المزنى رحمه اللّه فى

قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أصحابى كالنجوم

قال: إن صحّ هذا الخبر فمعناه فيما نقلوا عنه و شهدوا به عليه، فكلّهم ثقة مؤتمن على ما جاء به، لا يجوز عندى غير هذا. و أمّا ما قالوا فيه برأيهم فلو كان عند أنفسهم كذلك ما خطّأ بعضهم بعضا و لا أنكر بعضهم على بعض، و لا رجع منهم أحد إلى قول صاحبه. فتدبّر.

و عن محمد بن أيوب الرقى قال قال لنا أبو بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار: سألتم عمّا يروى عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ممّا فى أيدى العامّة،

يروونه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: مثل أصحابى كمثل النجوم و أصحابى كالنجوم فبأيهما اقتدوا اهتدوا. قال: و هذا الكلام لا يصح عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم. رواه عبد الرحيم بن زيد العمى عن أبيه عن سعيد بن المسيب عن ابن عمر عن النبى

صلّی اللّه علیه و سلّم. و ربّما رواه عبد الرحیم عن أبیه عن ابن عمر

. و إنّما أتی ضعف هذا الحدیث من قبل عبد الرحیم بن زید، لأن أهل العلم قد سکتوا عن الروایهٔ لحدیثه.

و الکلام أیضا منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قد روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بإسناد صحیح: علیکم بسنّتی و سنّهٔ الخلفاء الراشدین المهدیّین بعدی فعضّوا علیها بالنواجذ. و هذا الکلام یعارض حدیث عبد الرحیم لو ثبت فکیف و لم یثبت، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یبیح الاختلاف بعده من أصحابه. و اللّه أعلم. هذا آخر کلام البزار.

قال أبو عمر: قد روی أبو شهاب الخیّاط عن حمزهٔ الجزری عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما أصحابی مثل النجوم فأیّهم أخذتم بقوله اهتدیتم

. و هذا لا یصح و لا یرویه عن نافع من یحتج به. و لیس کلام البزار بصحیح علی کلّ حال. لأن الاقتداء بأصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم منفردین إنما هو لمن جهل ما یسأل عنه، و من کانت هذه حاله فالتقلید لازم له،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۶

و لم یأمر أصحابه أن یقتدی بعضهم ببعض، إذا تأوّلوا تأویلا سائغا جائزا ممکنا فی الأصول، و إنما کلّ واحد منهم نجم جائز أن یقتدی به العامی الجاهل بمعنی ما یحتاج إلیه من دینه، و کذلک سائر العلماء من العامهٔ، و اللّه أعلم.

و قد روی فی هذا الحدیث إسناد غیر ما ذکر البزار،

عن سلام بن سلیم قال: حدّثنا الحارث بن غصین عن الأعمش عن أبی سفیان عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم

. قال أبو عمر: هذا إسناد لا تقوم به حجهٔ، لأن الحارث بن غصین مجهول» [۱].

و فی هذا الکلام دلالهٔ علی بطلان حدیث النجوم من وجوه عدیدهٔ لا تخفی علی النبیه.

۲- و قال ابن تیمیّهٔ الحرانی: «أما

قوله: أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، فهذا الحدیث ضعیف، ضعّفه أئمهٔ الحدیث. قال البزار: هذا حدیث لا یصح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و لیس هو فی کتب الحدیث المعتمدهٔ» [۲].

۳- و قال أبو حیّان محمد بن یوسف الغرناطی: «قال الزمخشری: فإن قلت: کیف کان القرآن تبیانا لکلّ شیء؟ قلت: المعنی أنّه بیّن کل شیء من أمور الدین، حیث کان نصّا علی بعضها، و إحالهٔ علی السّنهٔ حیث أمر فیه باتّباع رسول اللّه و طاعته و قیل: وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی و حثّا علی الإجماع فی قوله: وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ و قد رضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأمته إتّباع أصحابه و الاقتداء بآثارهم فی

قوله: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

. و قد اجتهدوا و قاسوا و وطّأوا طرق القیاس و الاجتهاد، فکانت السنّهٔ و الإجماع و القیاس و الاجتهاد مستندهٔ إلی تبیین الکتاب، فمن ثمّ کان تبیانا لکلّ شیء. انتهی.

و قوله: و قد رضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی قوله اهتدیتم. لم یقل

---

[۱] جامع بیان العلم ۲/ ۸۹- ۹۰.

[۲] منهاج السنّهٔ ۴/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۷

ذلک رسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو حدیث موضوع لا یصح بوجه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال الحافظ أبو محمّد علی بن أحمد بن حزم فی رسالته فی إبطال الرأی و القیاس و الاستحسان و التعلیل و التقلید ما نصه: و هذا خبر مکذوب موضوع باطل لم یصح قط. و ذکر إسنادا إلی البزّار صاحب المسند قال: سألتم عمّا روی عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم مما فی أیدی العامّهٔ ترویه

عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: ربما مثل أصحابی کمثل النجوم أو کالنجوم بأیّها اقتدوا اهتدوا، و هذا کلام لم یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، رواه عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن ابن عمر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم

. و إنما أتی ضعف هذا الحدیث من قبل عبد الرحیم، لأن أهل العلم سکتوا عن الروایهٔ لحدیثه. و الکلام أیضا منکر و لم یثبت، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یبیح الإختلاف بعده من أصحابه. هذا نصّ کلام البزار. و قال ابن معین:

عبد الرّحیم بن زید کذّاب خبیث لیس بشیء. و قال البخاری: و هو متروک. و رواه أیضا حمزهٔ، و حمزهٔ هذا ساقط متروک» [۱].

۴- و

قال أبو الفضل عبد الرحیم بن الحسین العراقی: «حدیث: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم. رواه الدار قطنی فی الفضائل و ابن عبد البر فی العلم من طریقه من حدیث جابر و قال: هذا اسناد لا یقوم حجهٔ، لأن الحارث ابن غصین مجهول، وراه عبد بن حمید فی مسنده من روایهٔ عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن ابن المسیب عن ابن عمر

. قال البزّار: منکر لا یصح. و

رواه ابن عدی فی الکامل من روایهٔ حمزهٔ بن أبی حمزهٔ النصیبی بلفظ: فأیّهم أخذتم بقوله بدل اقتدیتم.

و إسناده ضعیف من أجل حمزهٔ، فقد اتّهم بالکذب. و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر، و من حدیث ابن عباس بنحوه، من وجه آخر

---

[۱] البحر المحیط ۵/ ۵۲۷- ۵۲۸.

مرسلا و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفهٔ لم یثبت فی هذا إسناد. و قال ابن حزم:

مکذوب موضوع باطل. قال البیهقی: یروی بعض معناه» [۱].

۵- و

قال الحافظ ابن حجر: «(حدیث) أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم. عبد بن حمید فی مسنده من طریق حمزهٔ النصیبی عن نافع ابن عمر، و حمزهٔ ضعیف جدا. و رواه الدار قطنی فی غرائب مالک من طریق جمیل بن زید عن مالک عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر، و جمیل لا یعرف، و لا أصل له فی حدیث مالک و لا من فوقه، و ذکره البزار من روایهٔ عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن عمر، و عبد الرّحیم کذّاب. و من حدیث أنس أیضا و إسناده واه. و رواه القضاعی فی مسند الشهاب له من حدیث الأعمش عن أبی صالح عن أبی هریرهٔ، و فی إسناده جعفر بن عبد الواحد الهاشمی و هو کذّاب، و رواه أبو ذر الهروی فی کتاب السنّهٔ من حدیث مندل عن جویبر عن الضحّاک بن مزاحم منقطعا

، و هو فی غایهٔ الضعف.

قال أبو بکر البزار: هذا الکلام لم یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قال ابن حزم: هذا خبر مکذوب موضوع باطل. و

قال البیهقی فی الإعتقاد عقب حدیث أبی موسی الأشعری الذی أخرجه مسلم بلفظ: النجوم أمنهٔ أهل السماء فإذا ذهبت النجوم أتی

أهل السّماء ما یوعدون، و أصحابی أمنة لامتی فإذا ذهب أصحابی أتی أمتی ما یوعدون.

قال البیهقی: روی فی حدیث موصول بإسناد غیر قوی، یعنی حدیث عبد الرّحیم العمی، و فی حدیث منقطع، یعنی حدیث الضحّاک بن مزاحم: مثل أصحابی کمثل النجوم فی السّماء من أخذ بنجم منها اهتدی.

قال: و الذی رویناه هاهنا من الحدیث الصحیح یؤدّی بعض معناه.

قلت: صدق البیهقی، هو یؤدی صحّة التشبیه للصحابة بالنجوم خاصة، أمّا فی الاقتداء فلا یظهر فی حدیث أبی موسی. نعم یمکن أن یتلمّح ذلک من

---

[۱] تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۹

معنی الاهتداء بالنجوم. و ظاهر الحدیث إنما هو إشارة إلی الفتن الحادثة بعد انقراض عصر الصّحابة من طمس السنن و ظهور البدع و فشو الفجو فی أقطار الأرض. فاللّه المستعان» [۱].

عدم دلالة حدیث النجوم علی المساواة ... ص: ۶۹

و سادسها: إن

حدیث أصحابی کالنجوم

لا یثبت العلم للصحابة علی وجه المساواة کما یزعم الأعور، بل هو ظاهر فی اختلاف مراتب الأصحاب فی العلم، کما ذکر الشیخ علی القاری فی کلامه الآتی نصّه فیما بعد إن شاء اللّه.

و قال إبراهیم بن الحسن الکردی الکورانی فی کتابه (النبراس): «إن اللّه تعالی ما أمرنا فی کتابه إلّا باتّباع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ و قال: فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ الَّذِی یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ کَلِماتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ و قال: ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا و قال: مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ و قال للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم: قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما یُوحی إِلَیَّ مِنْ رَبِّی هذا بَصائِرُ مِنْ رَبِّکُمْ وَ هُدیً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ.

فکان اتّباع النبی هو عین اتباع ما یوحی إلیه من ربّه. و لذا قال: اتَّبِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ وَ لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ فاتّباع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فیما جاء به من عند اللّه و إطاعته هو المأمور به.

فرجعنا إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حتی ننظر ما ذا یأمرنا به و ما ذا ینهانا عنه، حتی نأخذ بالأول و ننتهی عن الثانی، فرأیناه یقول: مهما أوتیتم من کتاب اللّه فالعمل به لا عذر لأحد فی ترکه، فإن لم یکن فی کتاب اللّه فبسنّة منّی ماضیة، فإن لم تکن سنّة فما قال أصحابی، إن أصحابی بمنزلة النجوم فی السّماء فأیّما أخذتم

---

[۱] التلخیص الحبیر ۴/ ۱۹۰- ۱۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۰

به اهتدیتم، و اختلاف أصحابی لکم رحمة.

فعلمنا أن ما یوجد منصوصا علیه فی کتاب اللّه لا بدّ من الأخذ به، و المخالف التارک للعمل به لا عذر له فهو زائغ، ثم ما لم یوجد منصوصا علیه فی الکتاب و وجد منصوصا علیه فی السنّة وجب الأخذ به و المخالف مخطئ آثم، ثم إن لم یوجد منصوصا علیه فیهما

رأيناه قد أحالنا على الأخذ بقول المجتهدين من الصحابة رضى اللّه عنهم، و صوّب الجميع حيث نصّ على أن الآخذ بقول أيّهم كان مهتديا، و لا يكون التابع مهتديا إلّا إذا كان المتبوع مهتديا بلا شبهة. و أشار بتشبيههم بالنجوم إلى تفاوت مراتبهم فى العلم، فإن النجوم و إن كانت مشتركة فى أصل النور الذى يهتدى به فى ظلمات البر و البحر، لكنه لا خفاء فى تفاوت مراتبها فى النور و الإشراق و الإضاءة. و أشار بذلك أيضا إلى أنّ تفاوت مراتبهم فى نور العلم لا يوجب خللا فى الاهتداء بهم، و لا أن الآخذ بقول أقلّهم علما غير مهتد، كما لا يوجب تفاوت مراتب النجوم فى النور أن يكون الآخذ بالأقل نورا غير مهتد.

يوضحه

ما أخرجه السجزى فى الابانة و ابن عساكر عن عمر رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: سألت ربى تبارك و تعالى فيما يختلف فيه أصحابى من بعدى، فأوحى إلىّ يا محمد: إن أصحابك عندى بمنزلة النجوم فى السّماء بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ شيئا مما هم عليه من اختلافهم فهو عندى على هدى.

انتهى. و ما أحسن قول القائل:

من تلق منهم تقل لاقيت سيّدهم مثل النجوم التى يسرى بها السارى

و سيّدنا الامام على و ابناه رضى اللّه تعالى عنهم داخلون فى الصّحابة كما لا يخفى. فعلمنا أنّ جميع الصّحابة مشتركون فى أصل الاهتداء بهم مع تفاوت درجاتهم».

إثبات العلم لكلّ الصحابة محال ... ص: ۷۰

و سابعها: كيف يتمكّن الأعور من إثبات العلم لكلّ الصحابة، على وجه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۱

المساواة أو التفاوت؟ و أى دلالة فى حديث النجوم الموضوع على ذلك؟ و من هنا ترى الكردى ينزّل الحديث على المجتهدين من الصحابة فيقول: «ثم إن لم يوجد منصوصا عليه فيهم، رأيناه قد أحالنا على الأخذ بقول المجتهدين من الصحابة رضى اللّه عنهم، و صوب الجميع حتى نصّ على أنّ الآخذ بقول أيّهم كان مهتديا».

و يقول نصر اللّه الكابلى فى (الصواقع) عند ذكر حديث النجوم: «و المراد من الأصحاب من لازمه عليه السلام، من المهاجرة و الأنصار و غيرهم، غدوة و عشية، و صحبه فى السفر و الحضر، و تلقّى الوحى منه طريّا، و أخذ عنه الشريعة و الأحكام و آداب الإسلام، و عرف الناسخ و المنسوخ، كالخلفاء الراشدين و غيرهم، لا كل من رآه مرة أو أكثر».

و أمّا الوجه الثانى فالجواب عنه أيضا من وجوه:

حديث مدينة العلم ثابت عن طرق الفريقين ... ص: ۷۱

أحدها: إنّ

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

ثابت من طرق الفريقين، فليثبت الأعور تلك الزيادة المزعومة من طرق الفريقين كذلك، و ليس له إلى آخر الدهر من سبيل.

ليس للزيادة المزعومة طريق واحد موثوق به ... ص: ۷۱

و ثانیها: و هل بوسع الأعور أن یـذکر لهذه الزیادهٔ المزعومهٔ فی الحدیث طریقا واحدا عن أهل مذهبه؟ لا سبیل له إلی ذلک کذلک، فإنّ أحدا من علماء أهل السنهٔ الأثبات لم یثبت هذه الزیادهٔ، و من ادّعی فعلیه البیان.

و من الذی رواها ...؟ ص: ۷۱

و ثالثهما: إنه لا أقل من أن یذکر الأعور أسماء بعض رواهٔ هذه الزیادهٔ،
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۲
و الناقلین لها فی کتبهم، لننظر فی أحوالهم، و نراجع ألفاظهم و أقوالهم.

لو ثبتت لم تکن حجهٔ علی الامامیهٔ ... ص: ۷۲

و رابعها: إنه لو فرض ذکر الأعور أسـماء نقلـهٔ هـذه الزیادهٔ، و زعمه أنهم من أکابر أهل السـنهٔ، فإن من المعلوم أنّ حدیث الخصم من طرقه لاـ یکون حجـهٔ الطرف الآـخر فی مقـام الاحتجـاج، و لاـ یجوز له إلزامه به، فکیف بزیـادهٔ بعض الوضّاعین الأفّاکین فی حـدیث مروی عن سید المرسلین، بطرق معتبرهٔ لدی جمیع المسلمین؟

الأصل فی الزیادهٔ و الکلمات فیه و فی واضعها ... ص: ۷۲

فمن هو الأصل فی هذه الزّیادهٔ؟ و ما هی آراء أئمهٔ الحدیث فیها و فی واضعها؟.
قال السـیوطی: «و قال ابن عساکر فی تاریخه، أنا أبو الحسن بن قبیس ثنا عبد العزیز بن أحمد، ثنا أبو نصـر عبد الوهاب بن عبد اللّه بن عمر المری، ثنا أبو القاسم عمر بن محمد بن الحسـین الکرخی، ثنا علی بن محمد بن یعقوب البرذعی، ثنا أحمد بن محمد بن سلیمان قاضـی القضاهٔ حدثنی أبی، ثنا الحسن بن تمیم بن تمام عن أنس مرفوعا: أنا مدینهٔ العلم و أبو بکر و عمر و عثمان سورها و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب.
قال ابن عساکر: منکر جدّا إسنادا و متنا.
و قـال ابـن عسـاکر: أنبأنـا أبـو الفرج غیث بن علی الخطیب، حـدثنی أبـو الفرج الإسـفرائنی قـال: کـان أبـو سـعد إسـماعیل بن المثنی الأسترآبادی یعظ بـدمشق، فقام إلیه رجل فقال: أیها الشّـیخ ما تقول فی قول النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها؟ قال: فأطرق لحظـهٔ ثم رفع رأسه و قال: نعم، لا یعرف هذا الحدیث علی التمام إلّا من کان صدرا فی الإسـلام، إنما قال النبی صـلّی اللّه علیه
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۳
و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها.
قـال: فاسـتحسن الحاضـرون ذلـک و هـو یردّده. ثـم سـألوه أن یخرج لهـم إسـناده فـأنعم و لم یخرجه لهم. ثم قـال شـیخی أبـو الفرج الإسفرائنی: ثم وجدت هذا الحدیث بعد مدهٔ فی جزء علی ما ذکره ابن المثّنی. انتهی» [۱].
یفید هذا الکلام أنّ واضع هذه الزیادهٔ فی

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

هو «إسماعيل الأسترآبادى»، و لا ينافى ذلك قول أبى الفرج أنّه قد وجد هذا الحديث بعد مدّة فى جزء على ما ذكره إسماعيل بن المثنى الأسترآبادى، لاحتمال كون صاحب الجزء قد سمع الحديث من الأسترآبادى المذكور، و من هنا ذكر ابن حجر هذا الحديث شاهدا على اتّهام إسماعيل الأسترآبادى حيث قال:

«إسماعيل بن على بن المثنّى الأسترآبادى الواعظ. كتب عنه أبو بكر الخطيب و قال: ليس بثقة. و قال ابن طاهر: مزّقوا حديثه بين يديه ببيت المقدس.

و فى تاريخ الخطيب عنه: حدّثنا أبى، حدّثنا محمد بن إسحاق الرّملى، حدّثنا هشام بن عمار، أنا إسماعيل بن عياش عن بحير بن سعد، عن خالد عن شداد ابن أوس مرفوعا قال: بكى شعيب من حبّ اللّه حتى عمى. فذكر الحديث و فيه:

فلذا أخدمتك موسى كليمى.

قلت: هذا حديث باطل لا أصل له. انتهى. و قد رواه الواحدى فى تفسيره عن أبى الفتح محمد بن على المكفوف عن على بن الحسن بن بندار والد إسماعيل،

فبرئ إسماعيل من عهدته، و التصقت الجناية بأبيه و سيأتى.

و إسماعيل مع ذلك متّهم،

قال غيث بن على الصورى: حدّثنى سهل بن بشير بلفظه غير مرة قال: كان إسماعيل يعظ بدمشق فقام إليه رجل فسأله عن حديث أنا مدينة العلم و على بابها. فقال: هذا مختصر و إنما هو: أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها . قال: فسألوه أن يخرج

---

[۱] اللآلى المصنوعة فى الأحاديث الموضوعة ۱: ۳۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۴

لهم إسناده فوعدهم به.

قال الخطيب: سألته عن مولده فقال: ولدت بأسفراين سنة ۳۷۵ قال و مات فى المحرّم سنة ۴۴۸.

و قال أبو سعد ابن السمعانى فى الأنساب: كان يقال له كذّاب ابن كذّاب، ثم نقل عن عبد العزيز النخشبى قال: و حدّث عن شافع بن أبى عوانة و أبى سعد ابن أبى بكر الإسماعيلى و الحاكم و السلمى و أبى الفضل الخزاعى و غيرهم، و كان يقص و يكذب، و لم يكن على وجهه سيما المتّقين. قال النخشبى: دخلت على أبى نصر عبيد اللّه بن سعيد السجزى بمكة فسألته عنه فقال: هذا كذّاب ابن كذّاب لا يكتب عنه و لا كرامة. قال: و تبيّنت ذلك فى حديثه و حديث أبيه، يركّب المتون الموضوعة على الأسانيد الصحيحة، و لم يكن موثوقا به فى الرواية» [۱].

و هذا هو النصّ الكامل لعبارة السمعانى بترجمة الرجل: «و أبو سعد إسماعيل بن على بن الحسين بن بندار بن مثنى التميمى الأسترآبادى العنبرى، من أهل أسترآباد. قيل: هو كذّاب ابن كذّاب يروى عن أبيه و أبوه أبو الحسن من الكذّابين أيضا. رحل إلى الشام و العراق و الحجاز يروى عن شيوخ كثيرة مثل:

أبى عبد اللّه محمد بن إسحاق الرّملى و ابن كرمون الأنطاكى. روى عنه ابنه أبو سعد و أبو محمد بن إسماعيل بن كثير الأسترآبادى، و هو آخر من روى عنه فيما أظن.

قال أبو محمد عبد العزيز بن محمد النخشبى: أبو سعد الأسترآبادى التميمى كذّاب و أبوه كذّاب ايضا، يروى عن أبى بكر الجارودى، و كان هذا الجارودى يروى عن يونس بن عبد الأعلى و طبقته الذين ماتوا بعد الستّين و مائتين، فروى أبو الحسن بن المثنى عنه عن

هشام بن عمار فکذب علیه ما لم یکن یجتری أن یکذب هو بنفسه، لا یحلّ الروایهٔ عنه إلّا علی وجه التعجّب.

قال أبو سعد: ولد والدی بآمل و أصله من البصرهٔ عاش أظنه مائهٔ و إحدی

---

[۱] لسان المیزان ۱/ ۴۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۵

عشر سنهٔ کما سمعت، قرأ الفقه علی أبی إسحاق المروزی، و شاهد أبا بکر بن مجاهد المقری، و أبا الحسن الأشعری، و نفطویه، و غلام ثعلب، و أبا بکر الشبلی و غیرهم من أئمهٔ العلماء، و توفی باستراباد فی رجب سنهٔ أربعمائهٔ. و ابنه أبو سعد التمیمی حدّث عن أبیه، و شافع بن محمد بن أبی عوانهٔ الإسفرائنی، و أبی العبّاس الضریر الرازی، و أبی سعد بن أبی بکر الإسماعیلی، و أبی عبد اللّه بن البیّع الحافظ، و أبی عبد الرحمن السلمی، و أبی الفضل محمد بن جعفر الخزاعی و غیرهم.

روی عنه عبد العزیز بن محمد النخشبی، و أحمد بن علی بن ثابت الخطیب الحافظان قال الخطیب: قدم علینا بغداد حاجّا سمعت منه حدیثا واحدا مسندا منکرا. و ذکره النخشبی فی معجم شیوخه فقال: أبو سعد ابن المثنی التمیمی، و فی التمیمی نظر، شیخ کذّاب ابن کذّاب، یقصّ و یکذب علی اللّه و علی رسوله، و یجمع الذهب و الفضّهٔ، لم یکن علی وجهه سیما الإسلام. دخلت علی الشیخ أبی نصر عبید اللّه بن سعید السجزی العالم بمکهٔ فسألته عنه فقال: هو کذّاب ابن کذّاب، لا یکتب عنه و لا کرامهٔ، تبیّنت ذلک فی حدیثه و حدیث أبیه، یرکّب المتون الموضوعهٔ علی الأسانید الصحاح و نعوذ باللّه من الخذلان. قال أبو بکر الخطیب بعد أن روی حدیثا و بیتین من الشعر عنه عن طاهر الخثعمی عن الشبلی ثم قال:

هذا جمیع ما سمعت من أبی سعد ببغداد. و لم یکن موثوقا به فی الروایهٔ ثم لقیته ببیت المقدس عند عودی من الحج سنهٔ ۴۴۶، فحدّثنی عن جماعهٔ و سألته عن مولده فقال: ولدت باسفراین فی سنهٔ ۳۷۵ و مات ببیت المقدس فی المحرّم سنهٔ ۴۴۸» [۱].

فهذا هو الذی وضع هذه الزیادهٔ، و هذه هی حاله، و الأعور ذکر هذه الزیادهٔ باختلاف فی لفظها، إمّا من نفسه و إمّا من بعض الکذّابین الآخرین، إلّا

---

[۱] الأنساب- التمیمی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۶

أنّ أبا شکور السّلمی یذکرها بلفظ آخر حیث یقول:

«القول الخامس فی تفضیل الصّحابهٔ بعضهم علی بعض رضی اللّه عنهم.

قال أهل السّنهٔ و الجماعهٔ: إنّ أفضل الخلق بعد الأنبیاء و الرسل و الملائکهٔ علیهم السّلام کان أبو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی رضی اللّه عنهم. و روی عن أبی حنیفهٔ رضی اللّه عنه أنّه قال: من السّنهٔ أن تفضّل الشیخین و تحبّ الختنین. و روی عنه رضی اللّه عنه أنه قال: علیک أن تفضّل أبا بکر و عمر رضی اللّه عنهما. و تحب عثمان و علیا رضی اللّه عنهما. و فی روایهٔ و تحب علیا و عثمان رضی اللّه عنهما. و لم یرد بهذا أفضلیهٔ علی رضی اللّه عنه علی عثمان رضی اللّه عنه، لأن الترتیب فی الذکر لا یوجب الترتیب فی الحکم. و روی عن جماعهٔ من الفقهاء قالوا: ما رأینا أحدا أحسن قولا فی الصحابهٔ رضی اللّه عنهم من أبی حنیفهٔ رضی اللّه عنه. و لما

روی عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: أنه کان علی المنبر بالکوفهٔ فقال ابنه محمد ابن الحنفیهٔ رضی اللّه عنه: من خیر هذه الامهٔ بعد نبیّنا علیه السلام؟ فقال: أبو بکر رضی اللّه عنه. فقال: ثمّ من؟ فقال: عمر رضی اللّه عنه. فقال: ثم من؟

فقال: عثمان رضی اللّه عنه. فقال: ثم من؟ فسکت علی رضی اللّه عنه، ثم قال: لو شئت لأنبأتکم بالرابع و سکت فقال محمد رضی اللّه عنه: أنت؟ فقال:

أبوک امرؤ من المسلمین

. و

روی عن النبی علیه السّلام: أنا مدینهٔ العلم و أساسها أبو بکر و جدرانها عمر و سقفها عثمان و بابها علی» [۱].

و سیجیء إن شاء اللّه تعالی شطر من الکلام فی هذا الباب، فی ردّ هفوات ابن حجر.

دلالهٔ الزّیادهٔ علی خلاف مرامهم ... ص: ۷۶

و خامسها: إن هذه الزیادهٔ الموضوعهٔ تدلّ علی خلاف مرام واضعها و من

---

[۱] التمهید فی بیان التوحید- القول الخامس من مباحث النبّوهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۷

یحتجّ بها، لأنّ کون الثلاثهٔ حیطان المدینهٔ و أرکانها معناه کونهم الحائل و المانع عن الدخول إلی المدینهٔ و من حال دون وصول الامهٔ إلی مدینهٔ العلم فلیس بأهل للإمامهٔ. لکن الأعور قد أعمی قلبه فلم یتفطّن إلی ما یؤول إلیه معنی هذه الزیادهٔ المزعومهٔ.

و قد أشار إلی ما ذکرنا بعض علماء أهل السنهٔ فی شرح

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

، عند ذکر أسماء الإمام علی علیه السلام،

فقال: «و منها: باب مدینهٔ عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابها. رواه الطبری من تخریج أبی عمر. و أورده الامام الفقیه المذکور و قال کما فی الحدیث.

و اعلم أنّ الباب سبب لزوال الحائل و المانع عن الدخول إلی البیت، فمن أراد الدخول و أتی البیوت من غیر أبوابها شقّ و عسر علیه دخول البیت، فهکذا من طلب العلم و لم یطلب ذلک من علی رضی اللّه عنه و بیانه، فإنه لا یدرک المقصود، فإنه رضی اللّه عنه کان صاحب علم و عقل و بیان، و ربّ من کان عالما و لا یقدر علی البیان و الإفصاح، و کان علی رضی اللّه عنه مشهورا من بین الصحابهٔ بذلک، فباب العلم و روایته و استنباطه من علی رضی اللّه عنه، و هو کان بإجماع الصحّابهٔ مرجوعا إلیه فی علمه، موثوقا بفتواه، و حکمه، و الصحابهٔ کلّهم یراجعونه مهما أشکل علیهم و لا یسبقونه، و من هذا المعنی قال عمر: لو لا علی لهلک عمر. رضی اللّه تعالی عنهم» [۱].

ثم إن قول الأعور: «و الباب فضاء فارغ، و الحیطان و الأرکان طرف محیط، فرجحانهنّ علی الباب ظاهر» کلام سفیه لا یعقل ما یقول، لأن کون الباب فضاء فارغا ممنوع أولا. و ثانیا: لو سلّمنا ذلک، فإنّ کونه کذلک کمال له و لیس نقصا، لأن الوصول إلی المدینهٔ موقوف علی أنّ یکون للباب فضاء، بخلاف الحیطان

---

[۱] توضیح الدلائل بتصحیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۸

و الأرکان فإنها مانعهٔ عن الوصول، و حائلهٔ دون الدخول، و بطلان ترجیح المانع عن الدخول علی سبب الدخول من أوضح الواضحات.

و أمّا الوجه الثالث فالجواب عنه أیضا من وجوه:

تأويل لفظ «على» من صنع الخوارج ... ص: ۷۸

أحدها: إن تأويل «على» فى

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «أنا مدينة العلم و على بابها»

من أقبح وجوه التحريف و التّضليل، و من جملة صنائع الخوارج و النواصب، لا يرتضيه من كان فى قلبه أقل مراتب حبّ أهل البيت عليهم السّلام، فقد نصّ أبو محمد أحمد بن على العاصمى فى (زين الفتى) على أنّ الغرض من هذا التأويل هو «الوقيعة فى المرتضى رضوان اللّه عليه و الحطّ عن رتبته» و قد تقدمت عبارته سابقا.

إنّه خلاف ما فهمه الناس ... ص: ۷۸

و الثانى: إنّ هذا التأويل تخطئة لفهم الناس أجمعين من هذا الحديث الشريف، كما صرّح بذلك العلامة محمد بن إسماعيل بن صلاح الأمير فى عبارته الآتية.

يبطله ذكرهم الحديث فى مناقب الامام ... ص: ۷۸

و الثالث: إنّ هذا التأويل تسفيه و تجهيل للجماعات الكثيرة من أكابر العلماء و أئمة المحدثين، الذين ذكروا

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

ضمن مناقب أمير المؤمنين عليه السلام و فضائله، فهل يرضى عاقل من أهل السنّة بتجهيل و تضليل هؤلاء الأئمة و المهرة فى الحديث؟

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۹

وضع الزيادة فيه دليل بطلان تأويله ... ص: ۷۹

و الرابع: إنه إذا كان المراد من «على» فى الحديث هو «المرتفع» لا سيدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام فلما ذا صدرت تلك التمحّلات و التكّلفات فى ردّ الحديث؟ و لما ذا وضع بعضهم زيادة كون المشايخ حيطان المدينة و أركانها؟ إن هذا الحديث من فضائل الامام عليه السلام، و لهذا أقحموا فيه أسماء المشايخ الثلاثة، حتى لا يكون فضيلة خاصّة به، فجعلوهم الحيطان و الأركان كما جعله النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و سلّم الباب. و من العجيب جمع الأعور بين الأمرين، حيث احتجّ بتلك الزيادة الموضوعة المزعومة فى الوجه الثانى، و تمسّك بهذا التأويل الباطل فى الوجه الثالث.

طعن بعضهم فى سنده دليل بطلان تأويله ... ص: ۷۹

و الخامس: إنّ هذا الحديث من فضائل مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام، و لو كان «على» فيه بمعنى «مرتفع» لما كان فيه أى ضرر على

الثلاثة و خلافتهم، لکن طعن بعض متعصّبیهم فی سند هذا الحدیث دلیل آخر علی أن «علی» فیه اسم الامام، و أنّ تأویله بمعنی «مرتفع» باطل حتی عند هؤلاء الطاعنین فی سنده بالرغم من روایة الأئمة الأثبات إیّاه و إثباته.

قول الامام: أنا باب المدینة ... ص: ۷۹

و السادس:

قول الامام علی علیه السلام- فی خطبة رواها أبو سالم کمال الدین محمد بن طلحة الشافعی-: «أنا باب المدینة»، و إلیک نصّ الخطبة:

«و قد ثبت عند علماء الطریقة و مشایخ الحقیقة بالنقل الصحیح و الکشف الصریح أن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه قام علی المنبر بالکوفة و هو یخطب فقال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۰

بسم الله الرحمن الرحیم، الحمد للّه بدیع السّماوات و الأرض و فاطرها و ساطح المدحیات و وازرها، و مطوّد الجبال و قافرها، و مفجر العیون و نافرها، و مرسل الریاح و زاجرها، و ناهی القواصف و آمرها، و مزیّن السّماء و زاهرها، و مدبّر الأفلاک و مسیّرها، و مقسّم المنازل و مقدّرها، و منشئ السّحاب و مسخرّها، و مولج الحنادس و منوّرها، و محدث الأجسام و مقررها، و مکوّر الدهور و مکرّرها، و مورد الأمور و مصدرها، و ضامن الأرزاق و مدبّرها، و محی الرفات و ناشرها.

أحمده علی آلائه و توافرها و أشکره علی نعمائه و تواترها، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه وحده لا شریک له، شهادة تؤدّی إلی السّلامة ذاکرها، و تؤمّن من العذاب ذاخرها، و أشهد أن محمّدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الخاتم لما سبق من الرسل و فاخرها، و رسوله الفاتح لما استقبل من الدعوة و ناشرها، أرسله إلی أمة قد شعر بعبادة الأوثان شاعرها، فأبلغ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی النصیحة وافرها، و أنار منار أعلام الهدایة و منابرها، و محا بمعجز القرآن دعوة الشیطان و مکائرها، و أرغم معاطیس غواة العرب و کافرها، حتی أصبحت دعوته الحق بأوّل زائرها، و شریعته المطهرة إلی المعاد یفخر فاخرها، صلّی اللّه علیه و آله الدوحة العلیا و طیب عناصرها.

أیّها الناس سار المثل و حقق العمل، و تسلّمت الخصیان و حکّمت النسوان، و اختلفت الأهواء و عظمت البلوی، و اشتدّت الشکوی و استمرت الدعوی، و زلزلت الأرض و ضیّع الفرض، و کتمت الأمانة و بدت الخیانة، و قام الأدعیاء و نال الأشقیاء، و تقدّمت السفهاء و تأخر الصلحاء و ازورّ القرآن و احمرّ الدبران، و کملت الفترة و درست الهجرة، و ظهرت الأفاطس فحسمت الملابس، یملکون السرائر و یهتکون الحرائر، و یجیئون کیسان و یخربون خراسان، فیهدمون الحصون و یظهرون المصون، و یفتحون العراق بدم یراق، فآه آه ثم آه لعریض الأفواه و ذبول الشفاه، ثم التفت یمینا و شمالا و تنفّس الصعداء، لا ملالا، و تأوّه خضوعا و تغیّر خضوعا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۱

فقام إلیه سوید بن نوفل الهلالی فقال: یا أمیر المؤمنین، أنت حاضر بما ذکرت و علم به؟ فالتفت إلیه بعین الغضب و قال له: ثکلتک الثواکل و نزلت بک النوازل، یا ابن الجبان الخبیث و المکذب الناکث، سیقصر بک الطول و یغلبک الغول.

أنا سرّ الأسرار، أنا شجرة الأنوار، أنا دلیل السّماوات أنا أنیس المسبّحات، أنا خلیل جبرائیل، أنا صفی میکائیل، أنا قائد الأملاک، انا سمندل الأفلاک، أنا سریر الصّراح أنا حفیظ الألواح، أنا قطب الدیجور، أنا البیت المعمور، أنا مزن السّحائب أنا نور الغیاهب أنا فلک اللجج أنا حجة الحجج، أنا مسدّد الخلائق أنا محقّق الحقائق، أنا مأوّل التأویل أنا مفسّر الإنجیل، أنا خامس الکساء أنا تبیان النساء، أنا ألفة الإیلاف أنا رجال الأعراف، أنا سرّ إبراهیم أنا ثعبان الکلیم، أنا ولی الأولیاء أنا وارث الأنبیاء، أنا أوریا الزبور أنا حجاب الغفور، أنا صفوة الجلیل أنا إیلیاء الإنجیل، أنا شدید القوی أنا حامل اللواء، أنا إمام المحشر أنا ساقی الکوثر، أنا قسیم الجنان أنا مشاطر

النيران، أنا يعسوب الدين أنا إمام المتقين، أنا وارث المختار أنا طهر الأطهار، أنا مبيد الكفرة أنا أبو الأئمة البررة، أنا قالع الباب أنا مفرّق الأحزاب، أنا الجوهرة الثمينة أنا باب المدينة إلخ» [۱].

و قال شهاب الدين أحمد فى ذكر أسماء الامام عليه السلام:

«و منها الفاروق، و قد تقدّم حديثه قبل ذلك. و إنّى قد وجدت بخطّ بعض سادة العلماء و الأكابر ما هذه صورته بتحبير المحابر: مما قال أمير المؤمنين و إمام المتقين على بن أبى طالب كرّم اللّه تعالى وجهه، على المنبر: أنا النون و القلم و أنا النور و مصباح الظلم، أنا الطريق الأقوم أنا الفاروق الأعظم، أنا عيبة العلم أنا أوبة الحكم، أنا النبأ العظيم أنا الصراط المستقيم،

---

[۱] ينابيع المودة: ۴۸۶- ۴۸۸.

أنا وارث العلوم أنا هيولى النجوم، أنا عمود الإسلام أنا مكسر الأصنام، أنا ليث الزّحام، أنا أنيس الهوام، أنا الفخار الأفخر أنا الصديق الأكبر، أنا إمام المحشر أنا ساقى الكوثر، أنا صاحب الرايات أنا سريرة الخفيات، أنا جامع الآيات أنا مؤلّف الشتات، أنا مفرّج الكربات، أنا دافع الشقاة أنا حافظ الكلمات، أنا مخاطب الأموات أنا حلّال المشكلات، أنا مزيل الشبهات أنا صنيعة الغزوات، أنا صاحب المعجزات، أنا الزمام الأطول أنا محكم المفصل، أنا حافظ القرآن، أنا تبيان الايمان، أنا قسيم الجنان أنا مشاطر النيران، أنا مكلم الثعبان أنا حاطم الأوثان، أنا حقيقة الأديان أنا عين الأعيان، أنا قرن الأقران، أنا مذل الشجعان أنا فارس الفرسان، أنا سؤال متّى أنا الممدوح بهل أتى أنا شديد القوى، أنا حامل اللواء أنا كاشف الردى أنا بعيد المدى أنا عصمة الورى أنا ذكى الوغى أنا قاتل من بغى، أنا موهوب الشذى أنا إثمد القذى أنا صفوة الصفا أنا كفو الوفا، أنا موضّح القضايا أنا مستودع الوصايا، أنا معدن الإنصاف أنا محض العفاف أنا صواب الخلاف أنا رجال الأعراف، أنا سور المعارف أنا معارف العوارف، أنا صاحب الاذن أنا قاتل الجن، أنا يعسوب الدين و صالح المؤمنين و إمام المتقين، أنا أول الصدّيقين أنا الحبل المتين أنا دعامة الدين، أنا صحيفة المؤمن أنا ذخيرة المهيمن، أنا الامام الأمين أنا الدرع الحصين، أنا الضّارب بالسيفين أنا الطاعن بالرمحين أنا صاحب بدر و حنين، أنا شقيق الرسول أنا بعل البتول أنا سيف اللّه المسلول، أنا أوام الغليل أنا شفاء العليل، أنا سؤال المسائل أنا نجعة الوسائل، أنا قالع الباب أنا مفرّق الأحزاب، أنا سيد العرب أنا كاشف الكرب، أنا ساقى العطاش أنا النائم على الفراش، أنا الجوهرة الثمينة أنا باب المدينة إلخ» [۱].

و فى (توضيح الدلائل) أيضا: «قال سلطان العلماء فى عصره، و برهان العرفاء فى دهره: الشيخ القدوة الامام فى الأجلة الأعلام، مفتى الأنام عز الدين

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

عبد العزيز بن عبد السلام، عن لسان حال أوّل الأصحاب بلا مقال، و أفضل الأتراب لدى عدّ الخصال، على ولى اللّه فى الأرض و السماء رضى اللّه تعالى عنه و نفعنا به فى كل حال: يا قوم نحن أهل البيت عجنت طينتنا بيد العناية فى معجن الحماية بعد أن رشّ عليها فيض الهداية، ثم خمرت بخميرة النبوّة و سقيت بالوحى و نفخ فيها روح الأمر، فلا أقدامنا تزلّ و لا أبصارنا تضل و لا أنوارنا تقل. و إذا نحن ضللنا فمن بالقوم يدل الناس؟ من أشجار شتّى و شجرة النبوة واحدة، محمد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم أصلها و أنا فرعها و فاطمة الزهراء ثمرها و الحسن و الحسين أغصانها، أصلها نور و فرعها نور و ثمرها نور و غصنها نور، يكاد زيتها يضىء و لو لم تمسسه نار نور على نور، يا قوم، لمّا كانت الفروع تبنى على الأصول بنيت فصل فضلى على أطيب اصلى، فورثت علمى عن ابن عمى و كشفت به غمى، تابعت رسولا- أمينا و ما رضيت غير الإسلام دينا، فلو كشف الغطاء ما ازددت يقينا و لقد

توجّنی بتاج: من کنت مولاه فعلی مولاه، و منطقنی بمنطقة: أنا مدینة العلم و علی بابها. و قلّدنی بتقلید: أقضاکم علی. و کسانی حلّة: أنا من علی و علی منّی.

عجبت منک أشغلتنی بک عنّی أدنیتنی منک حتی ظننت أنک أنّی

و کما أنه لا نبیّ بعده کذلک لا وصیّ بعدی، فهو خاتم الأنبیاء و أنا خاتم الخلفاء إلخ».

إحتجاج الامام بالحدیث یوم الشوری ... ص: ۸۳

و السابع من وجوه بطلان هذا التأویل هو: إحتجاج الامام علیه السّلام

بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فی یوم الشوری، ضمن الفضائل الأخری التی احتجّ بها علی أصحاب الشوری فی ذلک الیوم، و إذعان القوم بجمیع ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۴

احتجّ و ناشدهم به. فلو کان المراد من «علی» فی الحدیث هو «مرتفع» لا اسم الامام علیه السّلام لما احتج به البتّة کما هو واضح، و لو احتجّ لردّ علیه القوم بأن المراد هو «المرتفع».

و قد روی تلک المناشدة جمال الدین عطاء اللّه المحدّث الشیرازی فی کتابه (روضة الأحباب) عن بعض کتب التواریخ.

استدلال ابن عباس بالحدیث ... ص: ۸۴

و الثامن:

ما رواه جمال الدین المحدّث الشیرازی المذکور أیضا من أن ابن عباس احتجّ بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فی مکالمة له مع عائشة، و أنّ عائشة قابلت استدلاله بالسکوت.

احتجاج عمرو بن العاص به علی معاویة ... ص: ۸۴

و التاسع: إنه

قد ورد حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فی جملة من مناقب الامام، احتجّ بها عمرو بن العاص فی کتاب له إلی معاویة، حیث قال فیه: «و أما ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه إلی الحسد و البغی علی عثمان، و سمّیت الصّحابة فسقة و زعمت أنه أشلاهم علی قتله، فهذا غوایة.

ویحک یا معاویة، أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بین یدی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و بات علی فراشه، و هو صاحب السبق إلی الإسلام و الهجرة، و

قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هو منی و أنا منه و هو منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبیّ بعدی.

و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم خیبر: لأعطینّ الرّایة غدا رجلا یحب

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۵

اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله.

و هو الذی

قال فیه علیه السّلام یوم الطیر: أللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فلمّا دخل إلیه قال: و إلی و إلی.

و قد قال فیه یوم النضیر: علی إمام البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله.

و قد قال فی: علی ولیّکم من بعدی.

و أکّد القول علیکم و علیّ و علی جمیع المسلمین و

قال: إنی مخلّف فیک الثقلین کتاب اللّه عزّ و جل و عترتی.

و قد قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و قد علمت- یا معاویة- ما أنزل اللّه تعالی من الآیات المتلوّات فی فضائله التی لا یشرک فیها أحد کقوله تعالی: یُوفُونَ بِالنَّذْرِ و إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ أ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و قال اللّه تعالی لرسوله علیه السّلام قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

و قد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن یکون سلمک سلمی و حربک حربی، و تکون أخی و ولیّی فی الدنیا و الآخرة. یا أبا الحسن من أحبّک فقد أحبّنی و من أبغضک فقد أبغضنی، و من أحبّک أدخله اللّه الجنة و من أبغضک أدخله اللّه النار.

و کتابک یا معاویة الذی کتبت هذا جوابه، لیس مما ینخدع به من له عقل أو دین و السّلام» [۱].

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی آخر الحدیث: «فلیأت علیّا ...» ص: ۸۵

العاشر:

لقد جاء فی بعض ألفاظ الحدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۱۲۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۶

فمن أراد بابها فلیأت علیا»

قال الزرندی: «فضیلة أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا:

عن ابن عباس رضی اللّه عنهما أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم علی بابها فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و أورده شهاب الدین أحمد عن الزّرندی [۲].

و أخرج ابن عساکر فقال: «و أخبرناه أبو علی الحسن بن المظفّر، و أبو عبد اللّه الحسین بن محمد بن عبد الوهاب، و أم أبیها فاطمة بنت علی بن الحسین، قالوا:

أنبأنا أبو الغنائم محمد بن علی بن علی الدجاجی، أنبأنا أبو الحسن علی بن عمر ابن محمد الحربی، أنبأنا الهیثم بن خلف الدوری، أنبأنا عمر بن إسماعیل بن مجالد، أنبأنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد الباب فلیأت علیا» [۳].

و رواه صدر الدین الحموئی بسنده عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس کذلک [۴].

و عبارة الزرندی صریحة فی اتفاق جمیع الأصحاب و اعترافهم بهذه الفضیلة لأمیر المؤمنین علیه السلام، فالتأویل المذکور مخالف لفهم الصحابة و إجماعهم علی هذا المعنی، و قد تقرر عند أهل السنة أنّ المخالف لإجماع الصحابة مصداق لقوله تعالی: وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً.

---

[۱] نظم درر السمطین: ۱۱۳.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] ترجمة أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق ۲: ۴۶۹.

[۴] فرائد السمطین ۱: ۹۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۷

القرائن فی بعض الألفاظ ... ص: ۸۷

و الحادی عشر: إنّ فی بعض ألفاظ حدیث المدینة قرائن تبطل هذا التأویل بکلّ وضوح،

فعن جابر بن عبد اللّه الأنصاری: «سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الحدیبیة و هو آخذ بید علی: هذا أمیر البررة، منصور من نصره مخذول من خذله، فمد بها صوته و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب».

رواه الخطیب [۱]

و غیره. و فیه دلالة علی إمامة الامام و خلافته من وجوه.

و قال الکنجی الشافعی: «الباب الثامن و الخمسون فی تخصیص علی علیه السلام بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها، أخبرنا العلامة قاضی القضاة صدر الشام أبو المفضل محمد بن قاضی القضاة شیخ المذاهب أبی المعالی محمد بن علی القرشی، أخبرنا حجة العرب زید بن الحسن الکندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا زین الحفاظ و شیخ أهل الحدیث علی الإطلاق أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، أخبرنا عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه، حدّثنا محمد بن المظفر، حدّثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی، حدثنا عبّاد بن یعقوب، حدثنا یحیی بن بشیر الکندی، عن إسماعیل بن إبراهیم الهمدانی، عن أبی إسحاق عن الحارث عن علی، و عن عاصم بن ضمرة عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه خلقنی و علیا من شجرة أنا أصلها و علی فرعها و الحسن و الحسین ثمرها، و الشیعة ورقها، فهل یخرج من الطّیب إلّا الطّیب؟. أنا مدینة العلم و علی بابها من أراد المدینة فلیأت الباب. قلت: هکذا روی الخطیب فی تاریخه و طرّقه» [۲].

و قال أبو الحسن علی بن عمر السکری الحربی فی (کتاب الأمالی): «ثنا

---

[۱] تاریخ بغداد ۲: ۳۷۷، ۴/ ۲۱۹.

[۲] کفایة الطالب: ۲۲۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۸

إسحاق بن مروان، ثنا أبی، ثنا عامر بن کثیر السّراج، عن أبی خالد عن سعد بن طریف عن الأصبغ بن نباته، عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و أنت بابها، یا علی کذب من زعم أنّه یدخلها من غیر بابها».

و قال أبو الحسن الجلابی المعروف بابن المغازلی: «أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه تعالی- فیما أذن لی

فی روایته- أنّ أبا طاهر إبراهیم ابن عمر بن یحیی حدّثهم: نا محمد بن عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن المطلب، نا أحمد بن محمد بن عیسی سنة ۳۱۰، نا محمد بن عبد اللّه بن عمر بن مسلم اللاحقی الصفار بالبصرة ۲۴۴، نا أبو الحسن علی بن موسی الرضا قال: حدّثنی أبی عن أبیه عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه علی بن الحسین عن أبیه الحسین عن أبیه علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة العلم و أنت الباب، کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من قبل الباب» [۱]

شواهد الحدیث تکذّب التأویل ... ص: ۸۸

و الثانی عشر: إنّ لحدیث مدینة العلم شواهد و مؤیّدات من الأحادیث الأخری، و هی الأخری تبطل هذا التأویل و تکذّبه، و من ذلک:

ما رواه ابن المغازلی بإسناده عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «أتانی جبرئیل بدرنوک من الجنة، فجلست علیه، فلما صرت بین یدی ربی کلّمنی و ناجانی، فما علمت شیئا إلّا علمه علی، فهو باب مدینة علمی.

ثم دعاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلیه فقال له: یا علی سلمک سلمی و حربک حربی، و أنت العلم بینی و بین أمتی من بعدی» [۲].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۵.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۹

و ما رواه العاصمی بإسناده: «عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنهم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: إن اللّه أمرنی أن أدنیک و لا أقصیک، و أعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذه الآیة: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ فأنت الأذن الواعیة لعلمی یا علی، و أنا المدینة و أنت الباب، و لا یؤتی المدینة إلّا من بابها» [۱].

و ما رواه السید علی الهمدانی عن أبی نعیم بإسناده: «عن أبی ذر رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفة و مودّة عبادة» [۲].

و ما رواه الخوارزمی بإسناده قائلا: «حدّثنا سیّد الحفاظ أبو منصور شهردار ابن شیرویه بن شهردار الدیلمی- فیما کتب إلیّ من همدان- حدّثنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابة، أخبرنا الشیخ أبو طاهر الحسین ابن علی مسلمة رضی اللّه عنه- من مسند زید بن علی رضی اللّه عنه- حدّثنا الفضل ابن العباس، حدثنا أبو عبد اللّه محمد بن سهل، حدّثنا محمد بن عبد اللّه البلدی، حدّثنی إبراهیم بن عبید اللّه بن العلا، حدّثنی أبی عن زید بن علی رضی اللّه عنه عن أبیه عن جدّه عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لو لا أن یقول فیک طوائف من أمتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم لقلت الیوم فیک مقالا- لا- تمرّ علی ملأ- من المسلمین إلّا أخذوا من تراب رجلیک و فضل طهورک، یستشفون به، و لکن حسبک أن تکون منّی و أنا منک، ترثنی و أرثک.

و أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، و أنت تؤدّی دینی و تقاتل عن سنّتی، و أنت فی الآخرة أقرب الناس منّی، و أنک غدا علی الحوض خلیفتی تذود عنه المنافقین، و أنت أوّل من یرد علیّ الحوض، و أنت أوّل داخل

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] المودة فی القربی، ینابیع المودّة: ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۰

الجنة من أمتی، و أن شیعتک علی منابر من نور رواء مرویّین مبیضّة وجوههم حولی، أشفع لهم فیکونون غدا فی الجنة جیرانی، و ان عدوّک ظماء مضمئون مسودّة وجوههم مقمحون حربک حربی و سلمک سلمی و سرّک سرّی و علانیتک علانیتی، و سریرة صدرک کسریرة صدری، و أنت باب علمی، و أن ولدک ولدی و لحمک لحمی و دمک دمی، و أن الحق معک و الحق علی لسانک و فی قلبک و بین عینیک، و الإیمان مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی، و أن اللّه عزّ و جلّ أمرنی أن أبشرک أنک و عترتک فی الجنة، و أن عدوّک فی النار، لا یرد الحوض علیّ مبغض لک و لا یغیب عنه محب لک.

قال علیّ: فخررت له سبحانه و تعالی ساجدا، و حمدته علی ما أنعم به علیّ من الإسلام و القرآن، و حبّبنی إلی خاتم النبیین و سید المرسلین صلّی اللّه علیه و آله» [۱].

و ما رواه الخوارزمی أیضا بسنده:

«عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی و دمه من دمی، و هو منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی. و قال: یا أم سلمة اشهدی و اسمعی، هذا علی أمیر المؤمنین و سید المسلمین و غیبة علمی و بابی الذی أوتی منه، أخی فی الدنیا و خدنی فی الآخرة، و معی فی السنام الأعلی» [۲]

. و ما رواه الکنجی بسنده:

«عن ابن عباس قال: ستکون فتنة فمن أدرکها منکم فعلیکم بخصلتین:

کتاب اللّه و علی بن أبی طالب، فإنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو آخذ بید علی، و هو یقول: هذا أوّل من آمن بی و أوّل من یصافحنی، و هو فاروق هذه الأمة، یفرّق بین الحق و الباطل، و هو یعسوب المؤمنین، و المال یعسوب

---

[۱] مناقب الخوارزمی: ۷۵.

[۲] المناقب للخوارزمی: ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۱

الظالمین، و هو الصدّیق الأکبر، و هو بابی الذی أوتی منه، و هو خلیفتی من بعدی» [۱].

و ما رواه الهمدانی عن ابن عباس قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی بن أبی طالب باب الدین، من دخل فیه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا. رواه صاحب الفردوس» [۲].

و ما رواه القندوزی:

«عن یاسر الخادم عن علی الرضا عن أبیه عن آبائه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: یا علی أنت حجة اللّه و أنت باب اللّه، و أنت الطریق إلی اللّه، و أنت النبأ العظیم، و أنت الصراط المستقیم، و أنت المثل الأعلی، و أنت إمام المسلمین و أمیر المؤمنین و خیر الوصیّین و سیّد الصدّیقین. یا علی، أنت الفاروق الأعظم، و أنت الصدّیق الأکبر، و إن حزبک حزبی و حزبی حزب اللّه، و إن حزب أعدائک حزب الشیطان» [۳].

و ما رواه السیوطی:

«عن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: علی بن أبی طالب باب حطّة من دخل منه کان مؤمنا، و من خرج منه کان کافرا. أخرجه الدارقطنی فی الافراد» [۴].

و قد عرفت سابقا- من کلام الحافظ السخاوی- کون حدیث «باب حطّة» من مؤیّدات

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها».

و ما روی بطرق متکاثرة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من قوله: «علی

---

[۱] کفایة الطالب: ۱۸۷.

[۲] السبعین فی مناقب أمیر المؤمنین، ینابیع المودّة: ۲۸۱.

[۳] ینابیع المودة.

[۴] القول الجلی فی مناقب علی. رقم الحدیث: ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۲

منی و أنا منه و لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی» أخرجه أحمد [۱] و غیره.

ردّ أعلام القوم التأویل المذکور ... ص: ۹۲

و الثالث عشـر: و قد بلغ هذا التأویل من السـخافة و الهوان حدّا، دعا طائفة من أعلام القوم- و فیهم بعض المتعصّبین- إلی الردّ علیه، و التنصیص علی بطلانه و هو انه، و إلیک نصوص عبارات هؤلاء:

العاصمی: «و إنما أرادوا بذلک الوقیعة فی المرتضی رضوان اللّه علیه، و الحط عن رتبته، و هیهات لا یخفی علی البصیر النهار» [۲].

ابن حجر المکی: «و احتـجّ بعض من لا تحقیق عنـده علی الشـیعة بان «علی» اسم فاعل من العلو، أی «عال بابها»، فلا ینال لکلّ أحد. و هو بالسفساف أشبه، لا سیّما و

فی روایة رواها ابن عبد البر فی استیعابه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه

، إذ مع تحدیق النظر فی هذه الروایة لا یبقی تردد فی بطلان ذلک الرأی، فاستفده بهذا» [۳].

المناوی: «و من زعم أنّ المراد بقوله «و علی بابها» إنه مرتفع من العلو، فقـد تمحّل لغرضه الفاسـد بما لا یجـدیه و لا یسـمنه و لا یغنیه» [۴].

محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر فی (الروضة الندیّة): «و أمّا ما قیل فی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «و علی بابها»

إن علیّا هنا صفة مشبهة بالفعل، أی مرتفع بابها علی متناوله، و عال عن أیدی متعاطیه، فکلام من جنس کلام الباطنیّة لا تقبله الأسماع.

أمّا أوّلا: فلأنه خلاف ما فهمه الناس أجمعون من الحدیث.

و أما ثانیا: فلأنه ینافی

ما ثبت من قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: بعثت بالحنیفیة

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۱۶۴- ۱۶۵.

[۲] زین الفتی- مخطوط.

[۳] المنح المکیّة فی شرح القصیدة الهمزیة.

[۴] فیض القدیر ۳/ ۴۶. و انظر التیسیر ۱: ۳۷۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۳

السّمحة السهلة

، فـإنّ علومه صـلّی اللّه علیه و سـلّم علوم واضـحة الألفاظ ظاهرة الـدلالات فهمها أهل الحضـر البوادی. و أمّا ثالثا: فلأنه لا طائل تحت الإخبار بأن باب علومه صـلّی اللّه علیه و سـلّم عال مرتفع، إلّا تبعید العلم و توعیر مسلکه و سدّ بابه، و قد علم أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم مـا شـدد فی ذلـک، و لاـ کـان من هـدیه صـلّی اللّه علیه و سـلّم توعیر مسالک العلم، سـیّما العلوم النبویـة، و کیف یوعر مسالک علم الشـریعة؟ و قـد بعث مبیّنـا للناس ما نزل إلیهم، و بالجملـة: لو لا عمی البصائر و العصبیّـة التی تکنّها الضـمائر لما کان مثل هـذا الکلام یکتب، و لا یفتقر إلی الجواب».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۴

۶ مع السخاوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۹۴

اشارة

و قد أغرب السخاوی إذ قال بعد ذکر حدیث مدینة العلم و تحقیقه:

«و لیس فی هذا کلّه ما یقدح فی إجماع أهل السنّة، من الصحابة و التابعین فمن بعدهم، علی أنّ أفضل الصـحابة بعد النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم علی الإطلاـق أبو بکر ثم عمر رضـی اللّه عنهما. و قال ابن عمر رضـی اللّه عنهما: کنّا نقول و رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم حی: أفضل هذه الأمة بعد نبیّها أبو بکر و عمر و عثمان، فیسمع ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا ینکره. بل

ثبت عن علی نفسه أنه قـال: خیر النـاس بعـد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم أبو بکر ثم عمر ثم رجـل آخر، فقـال له ابنه محمـد بن الحنفیة: ثم أنت یا أبت؟ فکان یقول: ما أبوک إلّا رجل من المسلمین.

رضی اللّه عنهم و عن سائر الصحابة أجمعین» [۱].

نقول: لا یخفی علی المتتبّع الخبیر أنّ السـخاوی قـد ذکر فی هذا المقام حدیث ابن عمر بسـیاق یخالف سـیاق البخاری، و فیه زیادات عدیدة منکرة مکذوبة قطعا، لا سیّما قوله: «فیسمع ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلا ینکره» فإنه أنکر شیء فی هذا الخبر، و لم توجـد هـذه الزیادة، إلّا فی طریق مقـدوح جدّا، و لیس فی جامع البخاری و أمثاله منه عین و لا أثر، و بالجملة فلیت السـخاوی إذ ذکر هـذا الإفک ذکره بلفظ إمامه البخاری، الـذی أورده فی صـحیحه الـذی یعـدّونه أصـحّ الکتب بعـد کتاب الباری، مع أن لفظ البخاری أیضا محرّف غیر صحیح کما ستراه عن قریب، إن شاء اللّه تعالی، فیما سیأتی.

و أیضا: فإنّ الذی ذکره السخاوی منسوبا إلی الإمام علی علیه السّلام،

---

[۱] المقاصد الحسنة: ۴۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۵

و إن کان کـذبا بجمیع سیاقاته، و لکن السیّاق الذی أورده هاهنا أردی و أخبث و أظهر کذبا من الجمیع، و هو أیضا مخالف لسـیاق البخـاری، کما سـتعرف أیضا، و فیه زیادات باطلـة لا یخفی بطلانها علی متأمّل، منها: و قال: ثم رجل آخر. فإنها زیادة أقحمت لإظهار فضـل عثمان، و المقصود منها أنّ یظن الناظر أنّ أمیر المؤمنین علیه السـلام- و العیاذ باللّه- بعـد ما اعترف بفضل الشـیخین أبان فضـل عثمان أیضا بقوله: ثم رجل آخر.

و لعمری إن واضع هـذه الزیـادهٔ أجرأ من واضع أصـل الخبر، لأـن واضع أصـل الخبر- کما سـتعرف عن سـیاق البخاری- اقتصـر علی تفضـیل الشـیخین، و لم یجترئ علی عز و تفضـیل عثمان إلی أمیر المؤمنین علیه السـلام، نعم وضع علی محمـد ابن الحنفیهٔ أنه بعد ما سمع من أبیه تفضـیل الشـیخین قال: و خشیت أن یقول عثمان، فقلت: ثم أنت؟ و هذا المتجاسر الذی زاد هذه الزیادهٔ قد نسب تفضیل عثمان أیضا إلی علی علیه السلام و لو بالإبهام، حتی یتم له تفضیل الثلاثهٔ.

ثم لا أدری أیّ داع دعا هذا الواضع إلی اختلاق هذه الزیادهٔ بهذا الإبهام؟

و لعلّه استحیا أن یعزو تفضیل عثمان إلی علی علیه السلام صراحهٔ، فلهذا أتی بقوله: ثم رجل آخر.

و علی الجملهٔ: فسیاق البخاری یشهد ببطلان هذه الزیادهٔ.

و أمّا بطلان أصل الخبرین و ما ذکره السخاوی فی هذا الکلام فیظهر بالوجوه الآتیهٔ:

دعوی إجماع الصحابهٔ و التابعین علی أفضلیهٔ الشیخین فاسدهٔ ... ص: ۹۵

أحـدها: إن دعوی اجمـاع الصـحابهٔ و التابعین فمن بعـدهم علی أنّ أفضل الصـحابهٔ أبو بکر ثم عمر، کـذب محض، و لنا علی بطلانها وجوه عدیدهٔ و براهین سدیدهٔ، ذکرناها فی قسم (حدیث الطیر).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۶

لو سلّمنا انعقاده فحدیث مدینهٔ العلم و غیره یبطله ... ص: ۹۶

و الثانی: و علی فرض انعقاد هذا الإجماع، فإن

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

و غیره من أحادیث مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام، الدالّهٔ علی أفضلیّته تبطل هذا الإجماع، و تسقطه عن الإعتبار، لأن الإجماع القائم علی خلاف النّص لا اعتبار به و لا یصغی إلیه.

عدم صحّهٔ معنی حدیث ابن عمر فی المفاضلهٔ ... ص: ۹۶

و الثالث: إنّ الاسـتدلال بحـدیث ابن عمر من قبیل استشـهاد ابن آوی بـذنبه، فمن هو ابن عمر و أیّ وزن لکلامه فی مثل هذه الأمور؟ علی أنّه رجـل مقـدوح مطعون فیه، کمـا لا یخفی علی من یراجع کتاب (اسـتقصاء الإفحام فی ردّ منتهی الکلام). و مع ذلک کلّه فقد نصّ الحافظ ابن عبـد البر علی انّه لا یصـح معناه حیث قال ما نصّه: «قال أبو عمر: من قال بحـدیث ابن عمر: کنّا نقول علی عهد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم: أبو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت. یعنی فلا نفاضل. و هو الذی أنکر ابن معین، و تکلّم فیه بکلام غلیظ، لأن القائل بذلک قد قال خلاف ما اجتمع علیه السنّهٔ من السلف و الخلف، من أهل الفقه و الآثار، أنّ علیا کرم اللّه وجهه أفضل الناس بعد عثمان، هذا ممّا لم یختلفوا فیه، و إنما اختلفوا فی تفضـیل علی و عثمان. و اختلف السـلف أیضا فی تفضـیل علی رضی اللّه عنه و أبی بکر رضـی اللّه عنه. و فی إجماع الجمیع الذین وصـفناه دلیل علی أن حدیث ابن عمر و هم و غلط، و أنّه لا یصح معناه و إن کان اسناده صـحیحا، و یلزم من قال به أن یقول بحـدیث جابر و حدیث أبی سـعید: کنّا نبیع أمهات الأولاد علی عهد رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم و هم لا یقولون بذلک، فقد ناقضوا. و باللّه التوفیق» [۱].

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۷

عدم صحّة سند حدیث ابن عمر ... ص: ۹۷

و الرّابع: إنّه و إن نصّ ابن عبد البر علی بطلان حدیث ابن عمر معنی، فإنّه لم ینصف فی وصف هذا الحدیث بالصحة سندا، و شرح ذلک: أنّ لهذا الحدیث طریقین فقط فی البخاری، و کلاهما مقدوح و مجروح. و نحن نذکر أوّلا کلا طریقی الحدیث ثم نتکلّم فی سندیهما:

قال البخاری فی مناقب أبی بکر: «حدّثنا عبد العزیز بن عبد اللّه، ثنا سلیمان عن یحیی بن سعید عن نافع عن ابن عمر قال: کنا نخیّر بین الناس فی زمان [زمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فنخیّر أبا بکر ثم عمر بن الخطاب ثم عثمان بن عفان» [۱].

و قال فی مناقب عثمان: «حدّثنا محمد بن حاتم بن بزیع، ثنا شاذان، ثنا عبد العزیز بن أبی سلمة الماجشون عن عبید اللّه عن نافع عن ابن عمر قال: کنّا فی زمن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا نعدل بأبی بکر أحدا ثم عمر ثم عثمان. ثم نترک أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا نفاضل بینهم. تابعه عبد اللّه بن صالح عن عبد العزیز» [۲].

النّظر فی الطریق الأوّل ... ص: ۹۷

أما الطریق الأول- ففیه: «عبد العزیز بن عبد اللّه الأویسی» ضعّفه أبو داود، قال ابن حجر: «و فی سؤالات أبی عبید الآجری عن أبی داود قال:

عبد العزیز الأویسی ضعیف» [۳].

و فیه: «سلیمان بن بلال» و هو أیضا مجروح، قال ابن حجر: «و قال ابن

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۶۳.

[۲] صحیح البخاری ۵/ ۷۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۸

الجنید عن ابن معین انما وضعه عند اهل المدینة أنّه کان علی السوق، و کان أروی الناس عن یحیی بن سعید» [۱]. قال: «قال ابن شاهین فی کتاب الثقات: قال عثمان بن أبی شیبة: لا بأس به و لیس ممن یعتمد علی حدیثه» [۲].

و فیه: «نافع» و هو أیضا مجروح، قال ابن عبد البر: «و قد روی عن أبی حنیفة أنه قیل له: مالک لا تروی عن عطا؟ قال: لأنی رأیته یفتی بالمتعة. و قیل له: مالک لا تروی عن نافع؟ قال: رأیته یفتی بإتیان النساء فی أعجازهنّ فترکته» [۳] و فی (تفسیر الرازی): «ذهب أکثر العلماء إلی ان المراد من الآیة: أنّ الرجل مخیّر بین أن یأتیها من قبلها فی قبلها، و بین أن یأتیها من دبرها فی قبلها.

فقوله: أَنَّی شِئْتُمْ محمول علی ذلک. و نقل نافع عن ابن عمر أنه کان یقول:

المراد من الآیة تجویز إتیان النساء فی أدبارهنّ، و سائر الناس کذبّوا نافعا فی هذه الروایة» [۴].

أقول: و قد کان علی أهل الإنصاف تکذیب نافع فی هذه الرّوایهٔ أیضا.

أضف إلی ذلک إنکاره أن یکون علی عمر بن الخطاب دین، و هذا الإنکار یدلّ علی تمادی الرجل فی الکذب و جرأته علی الافتراء، لأنّ دین عمر أمر محقّق ثابت لا یقبل الإنکار من أی شخص. أخرج البخاری عن عمر أنّه قال: «یا عبد اللّه بن عمر، أنظر ما علیّ من الدّین، فحسبوه فوجدوه ستهٔ و ثمانین ألفا أو نحوه. قال: إن و فی له مال آل عمر فأدّه من أموالهم، و الّا فسل فی بنی عدی بن کعب، فإن لم تف أموالهم فسل فی قریش، و لا تعدهم إلی غیرهم، فأدّ عنّی هذا المال» [۵].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۴/ ۱۵۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۱۴۵.

[۳] جامع بیان العلم ۲/ ۱۵۳.

[۴] تفسیر الرازی ۶/ ۷۱.

[۵] صحیح البخاری ۵/ ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۹

و قد ذکر ابن حجر إنکار نافع هذا الدّین، فی شرح الحدیث بقوله: «و قد أنکر نافع مولی ابن عمر أن یکون علی عمر دین، فروی عمر بن شبّهٔ فی کتاب المدینهٔ بإسناد صحیح أنّ نافعا قال: من أین یکون علی عمر دین؟ و قد باع رجل من ورثته میراثه بمائهٔ ألف. انتهی» ثم قال ابن حجر: «و هذا لا ینفی أن یکون عند موته علیه دین، فقد یکون الشخص کثیر المال، و لا یستلزم نفی الدین عنه، فلعلّ نافعا أنکر أن یکون دینه لم یقض» [۱].

و لا یخفی علیک أنّ الاحتمال الذی ذکره ابن حجر لا یساعده لفظ الروایهٔ عن نافع: «من أین یکون علی عمر دین» فإنه ینکر أصل الدین، و لا تعرّض له لقضائه و عدم قضائه. هذا أوّلا. و ثانیا: إنما استشهد نافع ببیع أحد ورثهٔ عمر میراثه بمائهٔ ألف لأجل إنکار الدین من أصله، لا لأجل انکار أن یکون دینه لم یقض.

علی أنّ ابن حجر نفسه قال: و قد أنکر نافع مولی ابن عمر أن یکون علی عمر دین، فالحمل الذی ذکره ابن حجر لا ینفع نافعا، و لعلّه من هنا ذکر العینی إنکار نافع و لم یذکر ما ذکره ابن حجر العسقلانی [۲].

النّظر فی الطریق الثانی ... ص: ۹۹

و أمّا الطرق الثانی- فمداره علی «نافع» و قد عرفته.

و فیه: «عبید اللّه بن عمر العمری» و هو من أولاد عمر، و لذلک فهو متّهم فی هذا الحدیث و أمثاله.

حدیث ابن عمر بلفظ صریح فی أفضلیّهٔ الامام ... ص: ۹۹

و الخامس: و علی فرض التسلیم بأن یکون لحدیث ابن عمر أصل من جههٔ

---

[۱] فتح الباری ۷: ۵۳.

[۲] عمدهٔ القاری فی شرح البخاری ۱۶/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۰

السند، فإنّ أصله من جههٔ المتن لا یدل علی مطلوب أهل السنّهٔ، بل یدل علی عکسه، و هذا نصّه «عن أبی وائل عن عبد اللّه بن عمر رضی اللّه عنه قال: کنّا إذا عددنا أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قلنا: أبو بکر و عمر و عثمان. فقال رجل: یا أبا عبد الرحمن فعلی؟! قال: علی من أهل البیت لا یقاس به أحد، مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فی درجته، إنّ اللّه یقول: الَّذِینَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّیَّتُهُمْ بِإِیمانٍ أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ ففاطمهٔ مع رسول اللّه (صلّی اللّه علیه و سلّم) فی درجته و علی معها» [۱].

فابن عمر یصرّح فی هذا الحدیث بأفضلیّهٔ الامام علیه السلام من الصحابهٔ قاطبهٔ، و أنه کان یفضّل الثلاثهٔ علی الترتیب المذکور فی خصوص الصحابهٔ، و أما علی علیه السلام فلا یقاس به، مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی درجته بحکم الآیهٔ المبارکهٔ.. و بعد هذا التصریح من ابن عمر لیس لأحد أن ینسب إلیه تفضیل أبی بکر علی الامام علیه الصلاهٔ و السّلام، و یستند إلیه فی مقابلهٔ الامامیهٔ.

و من هنا یظهر لک تحریف البخاری و تصرّفه فی هذا الحدیث، و هذه من عظائم مکایده فی کتابه.

تصریح ابن عمر بأفضلیهٔ الامام فی أحادیث أخری ... ص: ۱۰۰

أضف إلی ذلک الأحادیث الأخری، التی صرّح ابن عمر فیها بأفضلیهٔ الامام علیه السلام مطلقا، و نهی عن المقایسهٔ بینه و بین سائر الأصحاب، مستشهدا ببعض فضائله الثابتهٔ، قال ابن حجر: «و عن ابن عمر قال: کنّا نقول زمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خیر الناس، ثم أبو بکر ثم عمر. و لقد أعطی علی بن أبی طالب ثلاث خصال، لأن یکون لی واحدهٔ منهن أحبّ إلیّ من حمر النعم: زوّجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ابنته

---

[۱] المودهٔ فی القربی، ینابیع المودّهٔ: ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۱

و ولدت له، و سدّ الأبواب إلّا بابه فی المسجد، و أعطاه الرایهٔ یوم خیبر. أخرجه أحمد، و إسناده حسن.

و أخرج النسائی من طریق العلاء بن عراء- بمهملات- قال: فقلت لابن عمر: أخبرنی عن علی و عثمان. فذکر الحدیث و فیه: و أما علی فلا تسأل عنه أحدا، و انظر إلی منزلته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قد سدّ أبوابنا فی المسجد و أقرّ بابه. و رجاله الصحیح، إلّا العلاء و قد وثّقه یحیی بن معین و غیره.

و هذه الأحادیث یقوّی بعضها بعضا، و کلّ طریق منها صالح للاحتجاج فضلا عن مجموعها» [۱].

و قال ابن حجر: «و قد اعترف ابن عمر بتقدیم علی علی غیره. کما تقدّم فی حدیثه الذی أوردته فی الباب الذی قبله» [۲].

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاهٔ) بشرح حدیث ابن عمر فی المفاضلهٔ: «قوله: لا نفاضل بینهم. قالوا: أراد الشیوخ و ذوی الأسنان، الذین إذا حزن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أمر شاورهم. و علی رضی اللّه عنه کان فی زمنه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیث السن. و إلّا فأفضلیته من ورائهم لا ینکرها أحد. و أیضا: التفاضل ثابت بین الصحابهٔ بلا شبهٔ، کأهل بدر و أهل بیعهٔ الرضوان و علماء الصحابهٔ. و أخرج أحمد عن ابن عمر أنه قال: کنّا فی زمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نری خیر الناس بعد رسول اللّه أبا بکر ثم عمر.

و قال: و أمّا علی بن أبی طالب فقد أوتی ثلاث خصال لو کان لی واحد منها کان خیرا من الدنیا و ما فیها، زوّجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بنته فکان له منه ولد، و سدّ أبواب الناس إلّا بابه، و أعطاه رایته یوم خیبر.

و روی النسائی أنّه سئل ابن عمر: ما تقول فی عثمان و علی؟ فحدّث بهذا

[۱] فتح الباری ۷/ ۱۲.

[۲] نفس المصدر ۷/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۲

الحديث ثم قال: لا تسألوا عن علی و لا تقيسوا أحدا عليه، سدّ أبوابنا إلّا بابه».

و يؤيّد

ما أخرجه النسائی ما رواه أبو الحسن ابن المغازلی بسنده عن نافع قال: «قلت لابن عمر: من خير الناس بعد رسول اللّه؟ قال: ما أنت و ذاك لا أم لك. ثم قال: استغفر اللّه، خيرهم بعده من كان يحلّ له ما كان يحلّ له، و يحرم عليه ما كان يحرم عليه. قلت: من هو؟ قال: علی سدّ أبواب المسجد و ترك باب علی و قال له: لك فی هذا المسجد ما لی و عليك فيه ما علیّ، و أنت وارثی و وصیّ، تقضی دينی و تنجز عداتی و تقتل علی سنّتی، كذب من زعم أنه يبغضك و يحبنی» [۱].

و هذه الأحاديث و غيرها ألجأت الملّا علی القاری إلی أن يبذل بعض الإنصاف، فيقول فی شرح حديث ابن عمر الذی تمسّك به السخاوی: «و لعلّ هذا التفاضل بين الأصحاب، و أمّا أهل البيت فهم أخص منهم، و حكمهم يغايرهم، فلا يرد عدم ذكر علی و الحسنين و العمّين رضی اللّه عنهم أجمعين» [۲].

تأملات القوم فی حديث ابن عمر ... ص: ۱۰۲

ثم إن حديث ابن عمر فی المفاضلة- و إن ذكره بعض أسلاف أهل السنة فی فضل المشايخ- غير واضح لدی المحققين المنقّدين منهم فی الحديث، فقد احتملوا فيه وجوها مختلفة، و لم يتحقّق عندهم كونه واردا فی مسألة التفضيل و التقديم فحسب. قال ابن عبد البر: «روی يحيی بن سعيد و عبيد اللّه بن عمر و عبد العزيز ابن أبی سلمة عن نافع عن أبن عمر أنه قال: كنّا نقول علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم نسكت. فقيل: هذا فی الفضل، و قيل: فی الخلافة» [۳].

و قال ابن الأثير: «قال: و حدّثنا محمد بن عيسی حدثنا أحمد بن إبراهيم

[۱] المناقب لابن المغازلی ۲۶۱.

[۲] المرقاة فی شرح المشكاة ۵/ ۵۲۷.

[۳] الاستيعاب ۳/ ۱۰۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۳

الدورقی، حدثنا العلاء بن عبد الرحمن العطار، حدّثنا الحارث بن عمير عن عبيد اللّه بن عمر عن نافع عن ابن عمر قال: كنّا نقول و رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم حی: أبو بكر و عمر و عثمان. فقيل: فی التفضيل. و قيل: فی الخلافهٔ» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانی: «و قد جاء فی بعض الطرق فی حديث ابن عمر تقييد الخيرية المذكورة و الأفضلية بما يتعلّق بالخلافهٔ، و ذلك فيما أخرجه ابن عساكر عن عبد اللّه بن يسار عن سالم عن ابن عمر قال: إنكم لتعلمون أنا كنّا نقول علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أبو بكر و عمر و عثمان- يعنی فی الخلافهٔ- كذا فی أصل الحديث. و من طريق عبيد اللّه عن نافع عن ابن عمر كنّا نقول فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: من يكون أولی الناس بهذا الأمر. فنقول:

أبو بكر ثم عمر» [۲].

و من الوجوه المذكورة فيه هو: أنّ اللّه قد رضـى عن الثلاثة، فلا علاقة للحديث بالتفضيل و لا بالخلافة، قال شـمس الدين الخلخالى: «قوله: [أبو بكر و عمر و عثمان مقول لقوله: [نقول و [رسول اللّه حى جملة حالية معترضة، أبو بكر و ما عطف عليه مبتدأ، و خبره: [رضى اللّه عنهم » [۳].

و قال القارى: «عن ابن عمر رضـى اللّه عنهما قال: [كنّا نقول و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حى جملة حالية معترضة بين القول و مقوله [أبو بكر و عمر و عثمان أى على هذا الترتيب عند ذكرهم و بيان أمرهم [رضى اللّه عنهم و قال شارحه: أبو بكر و ما عطف عليه مبتدأ، خبره رضى اللّه عنهم، و الجملة مقول القول، و رسول اللّه حى جملة معترضة، أى: كنا نذكر هؤلاء الثلاثة بأنّ اللّه تعالى رضى عنهم» [۴].

---

[۱] أسد الغابة ۳/ ۳۷۹.

[۲] فتح البارى ۷/ ۱۳.

[۳] المفاتيح فى شرح المصابيح- مخطوط.

[۴] المرقاة فى المشكاة ۵/ ۵۶۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۴

و قال عبد الحق الدهلوى فى (اللّمعات): «قوله: أبو بكر و عمر و عثمان رضى اللّه عنهم. أى: كنّا هؤلاء الثلاثة بأنّ اللّه تعالى رضى عنهم. و يحتمل أن يكون [رضى اللّه عنهم دعاء من الرواة»....

أقول: فانظر يرحمك اللّه و أنصف ... أ فهل يجوز التمسّك لمسألة التفضيل البالغة الأهمية بمثل حديث هذا حاله عند اهل السّنة أنفسهم؟

رأى على فى الشيخين ... ص: ۱۰۴

و السادس:

قول السخاوى «بل ثبت عن على نفسه أنه قال: خير الناس بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أبو بكر ثم عمر ثم رجل آخر، فقال له ابنه محمد بن الحنفيّة: ثم أنت يا أبت؟ فكان يقول: ما أبوك إلّا رجل من المسلمين»

فرية واضحة، و كذبة لائحة، فإنّ الحديث المذكور واحد من الأخبار المتعدّدة التى وضعها القوم و اختلقوها فى هذا الباب، و هذا لفظه فى البخارى:

«حدثنا محمد بن كثير أنا سفيان، ثنا جامع بن أبى راشد، ثنا أبو يعلى عن محمد ابن الحنفية قال قلت لأبى: أىّ الناس خير بعد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قال:

أبو بكر. قال قلت: ثم من؟ قال: عمر. و خشيت أن يقول: عثمان قلت: ثم أنت؟ قال: ما أنا إلّا رجل من المسلمين» [۱].

إن هذا الحديث تكذبه الأدلّة القطعية من الكتاب و السنّة المتواترة و الآثار الثابتة، الدالّة على أفضلية الإمام أمير المؤمنين بعد النبى صلّى اللّه عليهما و آلهما و سلّم، و هذه الأدلّة كثيرة لا تعدّ و لا تحصى. و أيضا تكذّبه المطاعن الثابتة بالأدلة القطعيّة للشيخين و الثلاثة، و هى أيضا تفوق حدّ الحصر و العد...

و من أبين الدلائل على بطلان هذا الحديث الموضوع هو: أنّه لا ريب فى أنّ الامام عليه السلام كان يقول- فى مسألة منع أبى بكر الزهراء عليها السلام من الميراث- بكذب أبى بكر و عمر و ظلمهما و خيانتهما، و كان يظهر هذا الأمر للناس

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۶۷.

كما اعترف به عمر بن الخطاب نفسه، و نعوذ باللّه من أن ننسب إلى الامام علیه السلام القول بتفضيل من يراه كاذبا آثما غادرا خائنا ...

أمّا أنّه كان يرى أبا بكر و عمر كذلك فذاك أمر لا يخفى على أدنى المتتبعين و المسلّمين بالأخبار و الأحاديث، إلّا أنّا نذكر هنا طرفا من الشواهد على ذلك،

فقد أخرج مسلم فی (الصحيح) فی كتاب الجهاد عن مالك بن أوس فی حديث طويل أنّه قال عمر بن الخطاب لعلی و العباس ما هذا نصه: «فلّما توفی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال أبو بكر: أنا ولّی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فجئتما تطلب ميراثك من ابن أخيك، و يطلب هذا ميراث امرأته من أبيها، فقال ابو بكر: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لا نوّرث ما تركنا صدقة.

فرأيتماه كاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه يعلم إنه لصادق بارّ راشد تابع للحق. ثم توفی أبو بكر فكنت أنا ولی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ولیّ أبی بكر، فرأيتمانی كاذبا غادرا خائنا، و اللّه يعلم أنی لصادق بار راشد تابع للحق» [۱].

تحريف من البخاری ... ص: ۱۰۵

و الجدير بالذكر هنا أنّ البخاری قد أخرج هذا الحديث فی مواضع من كتابه، مع التصرّف فی متنه بأشكال مختلفة من التصرّف، كالتحريف و الإسقاط و التقطيع، كما هی عادته بالنسبة إلى أحاديث كثيرة، فأخرجه فی باب فرض الخمس باللفظ التالی: «قال عمر: ثم توفی اللّه نبيّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال أبو بكر: أنا ولی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و اللّه يعلم أنه فيها لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بكر فكنت أنا ولی أبی بكر فقبضتها سنتين من أمارتی، أعمل فيها بما عمل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و بما عمل فيها

[۱] صحیح مسلم- كتاب الجهاد ۵/ ۱۵۲.

أبو بكر، و اللّه يعلم أنی فيها لصادق بار راشد تابع للحق» [۱].

و أخرجه فی كتاب المغازی باب حديث بنی النضير: «ثم توفی النبی صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال أبو بكر: فأنا ولی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقبضه أبو بكر فعمل فيه بما عمل به رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أنتم حينئذ- فأقبل على علی و عباس و قال- تذكران أن أبا بكر فيه كما تقولان، و اللّه يعلم إنه فيه لصادق بار راشد تابع للحق، ثم توفی اللّه أبا بكر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أبی بكر، فقبضته سنتين من أمارتی أعمل فيه بما عمل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أبو بكر، و اللّه يعلم أنی فيه صادق بار راشد تابع للحق» [۲].

و أخرجه فی كتاب النفقات باب حبس نفقة الرجل قوت سنته: «ثم توفی اللّه نبيه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال أبو بكر: أنا ولی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقبضها أبو بكر يعمل فيها بما عمل به فيها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و أنتما حينئذ- و أقبل على علی و عباس- تزعمان أن أبا بكر كذا و كذا، و اللّه يعلم أنه فيها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بكر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أبی بكر، فقبضتها سنتين أعمل فيها بما عمل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أبو بكر» [۳].

و أخرجه فی كتاب الفرائض باب قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لا نورّث ما تركناه صدقهٔ

: «فتوفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال أبو بكر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقبضها فعمل بما عمل به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم توفی اللّه أبا بكر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقبضتها سنتین أعمل فیها ما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بكر» [۴].

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۵۰۳.

[۲] صحیح البخاری ۵/ ۱۸۸.

[۳] صحیح البخاری ۷/ ۱۲۰.

[۴] صحیح البخاری ۸/ ۵۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۷

و أخرجه فی كتاب الاعتصام باب ما یكره من التعمّق و التنازع: «ثم توفی اللّه نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال أبو بكر: أنا ولی رسول صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضها أبو بكر، فعمل فیها بما عمل فیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و أنتما حینئذ، و أقبل علی علی و عباس فقال-: تزعمان أن أبا بكر فیها كذا. و اللّه یعلم أنه فیها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بكر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بكر، فقبضتها سنتین أعمل فیها بما عمل به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بكر» [۱].

و إنّ كلّ سعی البخاری ینصبّ علی ستر معایب الشیخین التی لا تخفی علی كلّ ذی عینین، لكنّ شرّاح صحیح البخاری لم یهتدوا إلی الغرض الذی دعا البخاری إلی ما صنع، فباحوا بالحقیقهٔ التی أراد البخاری كتمها، مع نسبهٔ هذه الصنیعهٔ الشنیعهٔ إلی الزهری، قال ابن حجر العسقلانی فی شرح الحدیث فی باب الخمس: «قوله: ثم توفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال أبو بكر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضها أبو بكر فعمل فیها بما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. زاد فی روایهٔ عقیل: و أنتما حینئذ و أقبل علی علی و عباس:

تزعمان أنّ أبا بكر كذا و كذا. و فی روایهٔ شعیب: كما تقولان، و

فی روایهٔ مسلم من الزیادهٔ: فجئتما تطلب میراثك من ابن أخیك، و یطلب هذا میراث امرأته من أبیها، فقال أبو بكر: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا نورّث ما تركناه صدقهٔ

، فرأیتماه كاذبا آثما غادرا خائنا.

و كأنّ الزهری كان یحدّث به تارهٔ فیصرّح، و تارهٔ فیكنی، و كذلك مالك».

و قال ابن حجر بشرح الحدیث فی باب ما یكره من التعمق و التنازع:

«و قوله: تزعمان أن أبا بكر فیها كذا. هكذا هنا وقع بالإبهام، و قد بیّنت فی شرح الروایهٔ الماضیهٔ فی فرض الخمس أن تفسیر ذلك وقع فی روایهٔ مسلم، و خلت

---

[۱] صحیح البخاری ۹/ ۷۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۸

الروایهٔ المذكورهٔ عن ذلك إبهاما».

تحریف من أبی بكر الجوهری ... ص: ۱۰۸

و کـذلک فعل أبو بکر أحمـد بن عبـد العزیز الجوهری، صاحب کتاب (السـقیفهٔ)، حیث ذکر حدیث «کاذبا آثما غادرا خائنا» بألفاظ أخری، فقد أورد فی کتابه المذکور حدیث مالک بن أوس باللفظ الآتی: «ثم توفی فقال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضه اللّه و قد عمل فیها بما عمل به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنتما حینئذ، و التفت إلی علی و العباس: تزعمان أنّ أبا بکر فیها ظالم فاجر، و اللّه یعلم أنه فیها لصادق بار راشـد تابع للحق، ثم توفی اللّه أبا بکر فقلت: أنا أولی الناس بأبی بکر و برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضـتها سـنتین- أو قال: سنین- من أمارتی أعمل فیها مثل ما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر، ثم قال- و أقبل علی العباس و علی- تزعمان أنی فیها ظالم فاجر، و اللّه یعلم أنی لصادق بار راشد تابع للحق».

و رواه مرهٔ أخری بطریق آخر أنّ عمر قال: «فلما توفّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقبضها أبو بکر، فجئت یا عباس تطلب میراثک من ابن أخیـک، و جئت یا علی تطلب میراث زوجتک من أبیها، و زعمتما أنّ أبا بکر کان فیها خائنا فاجرا، و اللّه لقـد کان امرأ مطیعا تابعـا للحق، ثم توفی أبو بکر فقبضـتها فجئتمـانی تطلبان میراثکما، أما أنت یا عباس فتطلب میراثک من ابن أخیک، و أما علی فیطلب میراث زوجته من أبیها، و زعمتما أنی فیها خائن فاجر، و اللّه یعلم أنی فیها مطیع تابع للحق».

و رواه مرهٔ ثالثهٔ عن أبی البختری: «فکـان رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم یتصّـدق به و یقسم فضـله، ثم توفی فولیه أبو بکر سـنتین، یصـنع فیها ما کان یصـنع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم، و أنتما تقولان أنه کان بذلک خاطئا و کان بذلک ظالما، و ما کان بذلک إلّا راشدا، ثم ولیته بعد أبی بکر فقلت لکما: إن شئتما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۹

قبلتکماه علی عمل رسول اللّه و عهـده الذی عهد فیه، فقلتما: نعم، و جئتمانی الآن تختصـمان یقول هذا: أرید نصـیبی من ابن أخی، و یقول هذا: أرید نصیبی من امرأتی، و اللّه لا أقضی بینکما إلّا بذلک».

نظرهٔ فی سند حدیث مختلق ... ص: ۱۰۹

و إنّ ما ذکرناه یکفی فی الدلالهٔ علی فساد الحـدیث المزعوم الـذی تمسّک به السـخاوی، هذا مع أنّه مخدوش سـندا، فقد عرفت أن البخاری یرویه عن محمـد ابن کثیر و هو العبـدی و هـذا مجروح کما ذکر الـذهبی بترجمته، حیث قال: «و روی أحمـد ابن أبی خیثمهٔ قـال لنا: ابن معین لا تکتبوا عنه لم یکن بالثقـهٔ» [۱] و قال العسـقلانی: «قال ابن معین: لم یکن بالثقـهٔ». قال: «و قال ابن الجنیـد عن ابن معین: کان فی حدیثه ألفاظ کامنهٔ ضعیفهٔ، ثم سألت عنه فقال: لم یکن بأهل أن یکتب عنه» [۲].

و فی طریقه سفیان الثوری و قد کان یدلّس عن الضعفاء کما ذکره الذهبی و ابن حجر العسقلانی [۳] و غیرهما.

بل لقد اشـتهر بتدلیس التسویهٔ، الذی قالوا بأنّه أفحش أنواع التدلیس مطلقا و شـرّها [۴]، قال السّـیوطی: «قال العراقی: و هو قادح فیمن تعمّد فعله، و قال شـیخ الإسـلام: لا شک أنه جرح و إن وصف به الثوری و الأعمش، فلا اعتذار أنهما لا یفعلانه إلّا فی حق من یکون ثقهٔ عندهما ضعیفا عند غیرهما» [۵].

و قال القاری: «و هذا القسم من التدلیس مکروه جدّا، و فاعله مذموم عند أکثر

---

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۱۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۹/ ۳۷۱.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۱۶۹، تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۱.

[۴] أنظر تدريب الراوی ۱/ ۱۸۶ و غيره.

[۵] تدريب الراوی ۱/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۰

العلماء، و من عرف به فهو مجروح عند جماعهٔ، لا يقبل روايته بيّن السّماع أو لم يبيّنه» [۱].

و قال ابن الجوزی فی ذم التدليس: «هذا خيانهٔ منهم علی الشرع» [۲].

و قال أيضا: «هو من أعظم الجنايات علی الشريعهٔ» [۳].

و قال النووی: «التدليس قسمان: أحدهما: أن يروی عمّن عاصره ما لم يسمع منه، موهما سماعه، قائلا: فلان أو عن فلان أو نحوه، و ربما لم يسقط شيخه و أسقط غيره، ضعيفا أو صغيرا، تحسينا لصورهٔ الحديث. و هذا القسم مكروه جدا، ذمّه أكثر العلماء، و كان شعبهٔ من أشدّهم ذمّا له، و ظاهر كلامه أنه حرام، و تحريمه ظاهر، فإنه يوهم الاحتجاج بما لا يجوز الاحتجاج به، و يسبب أيضا إلی إسقاط العمل بروايات نفسه، مع ما فيه من الغرور، ثم إنّ مفسدته دائمهٔ، و بعض هذا يكفی فی التحريم، فكيف باجتماع هذه الأمور» [۴].

هذا، و لسفيان الثوری قوادح أخری، منها: القول بمذهب الخوارج، و منها: الحسد لأبی حنيفهٔ و العداوهٔ له و الطعن فيه ... ذكرها أبو المؤيّد محمود بن محمد الخوارزمی [۵]، و هذا القوادح تسقط الثوری عن درجهٔ الاعتبار لدی أهل السنهٔ، لا سيّما الحنفيّهٔ منهم كما لا يخفی.

و من أعظم قوادح «سفيان الثوری» اعتراضه علی الإمام الصادق عليه السّلام،

قال الشعرانی: «و دخل عليه الثوری رضی اللّه عنه، فرأی عليه جبّهٔ من خز، فقال له: إنكم من بيت نبّوهٔ تلبسون هذا!! فقال: ما تدری، أدخل يدک، فإذا تحته مسح من شعر خشن، ثم قال: يا ثوری أرنی تحت جبّتک، فوجد تحتها

---

[۱] شرح شرح نخبهٔ الفكر ۱۱۲.

[۲] تلبيس إبليس ۳۴.

[۳] الموضوعات ۱/ ۵۲.

[۴] المنهاج فی شرح صحيح مسلم ۱/ ۳۳.

[۵] جامع مسانيد أبی حنيفهٔ ۲/ ۴۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۱

قميصا أرق من بياض البيض، فخجل سفيان، ثم قال: يا ثوری لا تكثر الدخول علينا، تضرّنا و نضرّک» [۱].

فظهر أنّ الحديث الذی أخرجه البخاری عن محمد بن الحنفيّهٔ، حديث مختلق مكذوب.

حديث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱

و مثله فی الاختلاق و البطلان الحديث الآخر، الذی رواه المتقی: «عن زيد ابن علی بن الحسينی قال: سمعت أبی علی بن الحسين يقول: سمعت أبی الحسين ابن علی يقول: قلت لأبی بكر: يا أبا بكر من خير الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم؟ فقال لی: أبوک. فسألت أبی عليا فقلت: من خير الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم؟ فقال: أبو بكر- الدغولی، كر» [۲].

فإنّ آثار الكذب و الافتراء لائحهٔ عليه و باديهٔ فيه، كما لا يخفی علی كلّ منصف نبيه، علی أنّه حديث لم نقف له علی سند، و قد صرّح (الدهلوی) بأنّ كلّ حديث لا سند صحيح له فهو ساقط عن درجهٔ الاعتبار.

حديث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱

و لّما رأى بعض الوضّاعين من أهل السنّة وضوح فظاعة ما وضع عن لسان الامام عليه السلام فى تفضيل الشيخين مطلقا، عمد إلى وضع حديث عن لسانه ينصّ على أفضليتهما من جميع الأصحاب سوى أهل البيت،

فقد روى المتقى:

«عن أبى البخترى قال: خطب على فقال: ألا- إن خير هذه الأمة بعد نبّيها أبو بكر و عمر. فقال رجل: و أنت يا أمير المؤمنين؟ فقال: نحن أهل البيت لا يوازينا

---

[۱] لواقح الأنوار ۱/ ۳۲.

[۲] كنز العمال ۱۲/ ۴۸۹.

أحد. حل» [۱]

. و هذا أيضا حديث مختلق، فإنّ من يرى الشيخين «كاذبين آثمين غادرين خائنين» كيف يفضّلهما على سلمان و أبى ذر و المقداد و عمار بن ياسر و نظرائهم؟! إن هذا إلّا إفك مبين.

على أنّ راويه «أبو البخترى» لم يسمع من الامام عليه السلام شيئا، و إنما كان يرسل عنه كثيرا، قال ابن حجر: «سعيد بن فيروز، و هو ابن أبى عمران، أبو البخترى الطائى مولاهم الكوفى، روى عن: أبيه، و ابن عباس، و ابن عمر، و أبى سعيد، و أبى كبشة و أبى برزة، و يعلى بن مرة، و أبى عبد الرحمن السلمى، و الحارث الأعور. و أرسل عن: عمر، و على و حذيفة، و سلمان، و ابن مسعود. و عنه: عمرو بن مرة، و عبد الأعلى بن عامر، و عطاء بن السائب، و سلمة بن كهيل و يونس بن حبان، و حبيب بن أبى ثابت، و يزيد بن أبى زياد، و غيرهم.

قال عبد اللّه بن شعيب عن ابن معين: أبو البخترى الطائى اسمه سعيد، و هو ثبت، و لم يسمع من على شيئا» [۲].

و لكثرة روايته عن الأصحاب مع عدم سماعه منهم حكم بعض نقدة الحديث بضعف مراسيله قال ابن سعد ...: «كان كثير الحديث، يرسل حديثه و يروى عن الصحابة، و لم يسمع من كثير أحد، فما كان من حديثه سماعا فهو حسن، و ما كان عن إرسال فهو ضعيف» [۳].

و قال بن حجر ايضا: «قال أبو أحمد الحاكم فى الكنى: ليس بالقوى عندهم» ثم قال ابن حجر: «كذا قال و هو سهو» [۴] قلت: و هو تحكّم محض.

---

[۱] كنز العمّال ۱۳/ ۷.

[۲] تهذيب التهذيب ۴/ ۶۵.

[۳] تهذيب التهذيب ۴/ ۶۵.

[۴] تهذيب التهذيب ۴/ ۶۵.

۷ مع السيوطى فى كلامه حول الحديث ... ص: ۱۱۳

و ممّن تنطّع و تعنّت فی باب حدیث مدینة العلم: جلال الدین السّیوطی، إذ قال بشرح

حدیث: أنا دار الحکمة

: «قال الطیبی: تمسّک الشیعة بهذا الحدیث فی أنّ أخذ العلم و الحکمة مختص به، لا یتجاوزه إلی غیره إلّا بواسطته، لأن الدار إنما یدخل إلیها من بابها. و لا حجة لهم فیه، إذ لیس دار الجنة بأوسع من دار الحکمة، و لها ثمانیة أبواب» [۱].

و هذا نفس کلام الطّیبی الذی تقدّم الکلام علیه بالتّفصیل، و أوضحنا بطلانه بما لا مزید علیه، و اللّه ولی التوفیق.

---

[۱] قوت المغتذی فی شرح الترمذی. کتاب المناقب، باب مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۴

۸ مع السمهودی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۱۴

اشارة

و حاول علی بن عبد اللّه السمهودی صرف

حدیث أنا مدینة العلم

عن مفاده الصّریح فیه، بما یحیّر الأفهام، فقال بعد أن أورد بعض ما یدل علی أعلمیّة الإمام علیه السلام: «قلت: و هذا و أشباهه مما جاء فی فضیلة علی فی هذا الباب شاهد

لحدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه الامام أحمد فی الفضائل عن علی رضی اللّه عنه، و الحاکم فی المناقب من مستدرکه، و الطبرانی فی معجمه الکبیر، و أبو الشیخ ابن حیان فی السنة له، و غیرهم کلّهم عن ابن عباس مرفوعا به بزیادة: فمن أتی العلم فلیأت الباب.

و رواه الترمذی من حدیث علی مرفوعا: انا مدینة العلم و علی بابها

، و قال الترمذی عقب هذا: انه منکر. و کذا قال شیخه البخاری، و قال الحاکم عقب الأول: إنه صحیح الإسناد، أورده ابن الجوزی من الثانی فی الموضوعات. و قال الحافظ أبو سعید العلائی: الصواب أنه حسن باعتبار طرقه، لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا. و کذا قال الحافظ ابن حجر فی فتوی له.

و لا ینافیه تفضیل أبی بکر رضی اللّه عنه مطلقا، بشهادة علی و غیره بذلک له، و شهد له بالعلم أیضا،

فقد قال علی: أبو بکر أعلمهم و أفضلهم و ما اختلفوا فی شیء إلّا کان الحق معه

. و عدم اشتهار علمه لعدم طول مدّته بعد الاحتیاج إلیه بموت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

و فی هذا الکلام نظر من وجوه:

۱- نسبة الطعن إلی البخاری و الترمذی کذب ... ص: ۱۱۴

إنّ السمهودی- و إن لم ینکر أصل الحدیث، بل حقّقه و أثبته عن جماعة من

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۵

أئمهٔ مذهبه- نسب إلی الترمذی أنه قال عقب الحدیث: «هذا منکر». و قد أثبتنا سابقا عدم صحّهٔ هذه النسبهٔ، و أنّ الترمذی لم یقل هذا بعد هذا الحدیث أبدا، بل صریح الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاهٔ) أنّ الترمذی قال: إنه حسن.

و یؤیّد هذا أنّ الترمذی قد حسّن حدیث «أنا دار الحکمهٔ» – المؤیّد لحدیث:

«أنا مدینهٔ العلم» – کما صرّح به المحبّ الطبری فی (ذخائر العقبی) و فی (الریاض النضرهٔ). و کما نسب بعض المفسّرین إلی الترمذی القدح فی

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

فقد نسب إلیه ذلک بالنسبهٔ إلی

حدیث «أنا دار الحکمهٔ»

أیضا، کما فصّلناه فیما مضی فی ردّ کلام النووی.

علی أنّ کثیرا من محققی أهل السنّهٔ ینقلون الحدیثین معا عن الترمذی، و ظاهر عباراتهم أنّه قد أخرجهما فی (الصحیح) من دون أیّ غمز فیهما، کما لا یخفی علی من راجع ما ذکرناه سابقا فی إثبات إخراج الترمذی لحدیث مدینهٔ العلم، و فی إثبات إخراجه لحدیث دار الحکمهٔ، من عبارات أئمهٔ القوم الدالّهٔ علی ذلک، و علیک بالتأمّل فیما ذکره ابن حجر المکی فی (الصواعق) و ما قاله العیدروس الیمنی فی (العقد النبوی) و ما أورده الصبان المصری فی (إسعاف الراغبین). فإن عبارات هؤلاء الأعلام أصرح فی المقصود و المطلوب.

و علی الجملهٔ، فإن نسبهٔ السمهودی القدح فی

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

إلی الترمذی کذب واضح، و لعلّه ذکر ذلک من غیر أن یراجع جامع الترمذی، فلو کان راجع النسخهٔ الصحیحهٔ منه لما نسب إلی الترمذی ذلک، بل النسخهٔ المحرّفهٔ من الترمذی کذلک، لأنّ الذی فعله المحرّفون هو إسقاط

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

و إبقاء

حدیث «أنا دار الحکمهٔ»

مع إضافهٔ کلمهٔ «منکر» إلیه، و لم نجد نسخهٔ صحیحهٔ و لا محرّفهٔ ذکر فیها

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

مع لفظهٔ «منکر»، و من ادّعی فعلیه البیان.

و أما نسبهٔ القول بأنّه منکر إلی البخاری فباطلهٔ کذلک، ففی (اللآلی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۶

المنثورهٔ) و (المقاصد الحسنهٔ) أنّ البخاری قاله بالنسبهٔ إلی

حدیث «أنا دار الحکمهٔ».

فذکر هذا بالنّسبهٔ إلی

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

باطل.

۲- دعوی عدم المنافاهٔ بین الحدیث و تفضیل أبی بکر باطلهٔ ... ص: ۱۱۶

ثم إنّ
حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»
یدل من وجوه کثیرهٔ و بدلالهٔ واضحهٔ علی إمامهٔ الامام أمیر المؤمنین علیه السلام، و لا یشک عاقل فی دلالته علی أفضلیّهٔ الامام و أعلمیّته المطلقهٔ، فإمّا ینکر هذا الحدیث و یحکم بوضعه- کما صنع بعض النواصب- و إمّا ترفع الید عن الاعتقاد بتفضیل أبی بکر علی الامام علیه السّلام. فظهر بطلان قول السمهودی- بعد إثبات الحدیث و تحقیقه-: «و لا ینافیه تفضیل أبی بکر مطلقا»، إذ لا مناص من القول بأفضلیهٔ الإمام علیه السلام مطلقا، بعد القول بثبوت الحدیث الشریف.

۳- دعوی شهادهٔ الامام بتفضیل أبی بکر باطلهٔ ... ص: ۱۱۶

و مثله فی البطلان دعواه شهادهٔ الامام أمیر المؤمنین علیه السلام بتفضیل أبی بکر، فقد عرفت فی جواب السخاوی: أن لا أصل للروایات المتضمّنهٔ لهذا المعنی عن أمیر المؤمنین علیه السلام، فإنها روایات مختلقهٔ مکذوبهٔ، باطلهٔ سندا و متنا، و لا سیّما ما أخرجه البخاری و هو العمدهٔ فیها، کما لا یخفی.

۴- دعوی شهادهٔ غیر الامام بذلک باطلهٔ ... ص: ۱۱۶

و من الذی شهد بذلک غیر الامام علیه السلام حتّی یقول السمهودی:
«بشهادهٔ علی و غیره بذلک له»؟ لم نجد أحدا شهد بذلک من الصحابهٔ العدول، و من ادّعی فعلیه البیان، و علینا إبطاله بأوضح الدلیل و البرهان ... و علی فرض صدور شیء فی حق أبی بکر من أحدهم فلا ریب فی عدم صلاحیته لأن یقابل به الوجوه الکثیرهٔ علی أفضلیهٔ أمیر المؤمنین المطلقهٔ.

۵- دعوی شهادهٔ الامام له بالعلم کاذبهٔ ... ص: ۱۱۶

و من الدعاوی الکاذبهٔ للسمهودی فی هذا الکلام قوله: «و شهد له بالعلم أیضا، فقد قال علی: أبو بکر أعلمهم و أفضلهم». فمن الذی روی ذلک؟ ولیت
نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۷
السمهودی ذکر له مصدرا و لو من موضوعات أسلافه؟! فالعجب منه کیف یستدلّ بما لا عین له و لا أثر فی الموضوعات فضلا عن الکتب الموصوفهٔ بالصحاح!! مع أنّه لو کان قد أخرج فی الصحاح عندهم فضلا عن الموضوعات لم یکن حجهٔ علی الإمامیهٔ، و ما کان یجوز الاحتجاج به فی مقابلتهم...

۶- دعوی کون الحق مع أبی بکر فی موارد الاختلاف کاذبهٔ ... ص: ۱۱۷

و من الـدعاوى الكاذبـة قول السـمهودى: «و ما اختلفوا فى شـىء إلّا كان الحق معه»، و هى دعوى بلا برهان، بل الأدلّة و البراهين على بطلانها لا تعـد و لا تحصـى، و لو لم يمكن إلّا واقعـة السـقيفة و قضـية فدك و مسألة الخمس لكفى دليلا و برهانا على كون أبى بكر على الخطأ و الباطل، فإنها أمور وقع فيها الاختلاف بين على و أبى بكر، و لا يصدّق عاقل بكون الحق فيها مع أبى بكر، لثبوت عصـمة أمير المؤمنين و الصدّيقة الزهراء بالكتاب و السنة، أما أبو بكر فيعرّف نفسه بقوله: «إن لى شيطانا يعترينى».

۷- الاعتذار بقصر مدّة أبى بكر غير مسموع ... ص: ۱۱۷

و كـأنّ السـمهودى ملتفـت إلى ورود الإشـكال عليه بـأنه: لـو كـان أبـو بكر أعلم الأصـحاب مطلقـا، فـأين أقـواله و آراؤه فى القضـايا المختلفة؟ و لما ذا لم يشتهر بالعلم؟

فالتجأ إلى الاعتذار عن أبى بكر بقوله: «و عدم اشـتهار علمه لعدم طول مدّته بعد الاحتياج إليه بموت النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم». إلّا أنّ هذا الاعتذار غير مسموع لدى ذوى الألباب و الأبصار، لوجوه:

أحدها: إن توقف اشـتهار العلم على طول المدة ممنوع، بل إن ملاك اشـتهار العلم هو الكمال العلمى للشخص، فكلّما كان العلم أكثر كان الاشـتهار به أكثر، ألا ترى أنّ النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم- على قلة مكثه فى أمّته- اشـتهر علمه بحيث لم يبلغ اشتهار علوم الأنبياء السابقين عليه معشار اشتهار علمه، مع وجود مثل نوح فيهم الذى اشتهر بطول العمر حتى ضرب به المثل فيه.

فالحق هو أنّ أبا بكر لم يشتهر علمه لانتفاء الموضوع- و هو العلم- لا لوجود

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۸

المانع و هو قصر مدّته.

و الثانى: سـلّمنا التوقف المذكور، لكن مدّة أبى بكر منذ إسـلامه حتى موته كانت طويلة، فلو كان أعلم الصحابة لظهرت آثار أعلميته فى هـذه المـدة، و لاشـتهر علمه، و أما التعلّل بعـدم الاحتياج إليه فى حياة النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم، و عنـد الاحتياج إليه بعد موت النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم لم تطـل مـدته، فليس بنـافع، لأن أعلم الصـحابة محتاج إليه على كلّ حال، و لـذا نرى احتياج الناس إلى أمير المؤمنين عليه السـلام- و هو الأعلم فى الواقع و الحقيقة- على حياة النبى و بعد وفاته صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من هنا نرى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يدلّ الأمة و يرشدهم نحو الامام

بقوله: «أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب».

و أيضـا: قـد اشـتهرت قضايـا الامام عليه السـلام و فتاواه على عهـد النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم سواء فى سـفره إلى اليمن أو فى المدينة المنوّرة.

أما أبو بكر فلم ينقل عنه ما يدل على علمه فضلا عن أعلميته فى مدّة خلافته مع احتياج الامة إليه بعد النبى، فضلا عن زمان حياة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

ثم إن ما ذكره السمهودى من أنّ زمان خلافة أبى بكر كان وقت اشتهار علمه، لكن منع من ذلك عدم طول مدتّه. ينافيه ما سيأتى عن البنبانى من أن عصـر خلافـة الثلاثة لم يكن زمان ظهور علومهم، بل إنّ اشـتغالهم بأمور الخلافة حال دون إفادة الأمة و تعليمهم، و أنّ ذلك هو السبب فى رجوعهم إلى أمير المؤمنين عليه السلام. فإنّ بين هذين الزّعمين من التضاد ما لا يخفى على أهل السداد و الرشاد.

و الثالث: سـلّمنا أنّ السّـبب فى عدم اشـتهار علمه عدم طول مدتّه بعد الاحتياج إليه، إلّا أنّ هذا لا يحقّق غرض السمهودى، لأنه إن لم يشـتهر علمه فلا أقل من عـدم اشـتهار جهله و ضـلاله، و لكنّ المتتبّع للأخبار و الآثار يعلم جيّدا بكثرة الموارد التى ظهر فيها جهل أبى بكر و عدم علمه بالأحكام الشرعية، و قد

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۹

تضمّن کتاب (تشیید المطاعن) طرفا من تلک الأخبار، و حینئذ لا مساغ لدعوی العلم لأبی بکر فضلا عن دعوی الأعلمیهٔ المطلقهٔ!!

۸- اعتراف الشیخین بأعلمیّهٔ علی و رجوعهما إلیه ... ص: ۱۱۹

و بعد، فالعجب من السمهودی، کیف یدّعی الأعلمیّهٔ لأبی بکر، و هو نفسه یروی- فیمن یروی- قسما من أخبار رجوع أبی بکر و عمر إلی أمیر المؤمنین و اعترافهما بما یفید أعلمیّته منهما؟! لقد ذکر السمهودی فی کتابه (جواهر العقدین) فی قضیّهٔ حکم عمر برجم المرأهٔ المجنونهٔ، و نقض الامام علیه السلام ذلک الحکم: «و فی روایهٔ: فقال عمر:

لو لا علی لهلک عمر. و روی بعضهم: إنه اتفق لعلی مع أبی بکر رضی اللّه عنهما نحو ذلک».

و قال فیه أیضا: «و قد أخرج ابن السّمان عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه أنّه سمع عمر یقول لعلی رضی اللّه عنهما- و قد سأله عن شیء فأجابه ففرّج عنه-: لا أبقانی اللّه بعدک یا علی»، و هذا دلیل واضح علی أعلمّیهٔ الإمام علیه السّلام. و قد اعترف السمهودی نفسه بکونه من شواهد

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

حیث قال: «قلت: هذا و أشباهه مما جاء فی فضیلهٔ علی فی هذا الباب شاهد

لحدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

و قال السمهودی فی (جواهر العقدین): «قال الزّین العراقی فی شرح التقریب فی ترجمهٔ علی رضی اللّه عنه، قال عمر: أقضانا علی، و کان یتعوّذ من معضلهٔ لیس لها أبو حسن».

قال: «و هذا التعوّذ رواه الدار قطنی و غیره، و لفظه: أعوذ باللّه من معضلهٔ لیس لها أبو حسن».

قال: «و فی روایهٔ له عن أبی سعید الخدری قال: قدمنا مع عمر مکهٔ و معه علی بن أبی طالب، فذکر له علی شیئا، فقال عمر: أعوذ باللّه أن أعیش فی قوم لست فیهم أبا حسن».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۰

و قال: «أخرج الحافظ الذهبی عن عبد الملک بن أبی سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفقه من علی؟ قال: لا و اللّه ما علمته».

و قال: «و قول عمر رضی اللّه عنه: علی أقضانا. رواه البخاری فی صحیحه، و نحوه عن جماعهٔ من الصحابهٔ».

و قال: «و الحاکم فی المستدرک عن ابن مسعود قال: کنا نتحدّث أنّ أقضی أهل المدینهٔ علی. و قال: إنه صحیح و لم یخرجاه».

و قال: «و أصل ذلک: قصهٔ بعثه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی رضی اللّه عنه إلی الیمن قاضیا، فقال: یا رسول اللّه بعثتنی أقضی بینهم و أنا شاب لا أدری ما القضاء؟ فضرب صلّی اللّه علیه و سلّم فی صدری و قال: اللهم اهده و ثبّت لسانه.

قال: فو الذی فلق الحبّهٔ و برئ النسمهٔ ما شککت فی قضاء بین اثنین. رواه أبو داود و الحاکم

و قال: صحیح الإسناد».

و قال: «روی أحمد و الطبرانی برجال وثّقوا: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لفاطمهٔ رضی اللّه عنهما: أما ترضین أن زوّجتک أقدم أمّتی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم حلما».

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۱

۹ مع ابن روزبهان فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۲۱

اشارة

و قال الفضل بن روزبهان الشیرازی- و هو من مشاهیر المتکلّمین من أهل السنة، و المتأخرون عنه عیال علیه- فی جواب احتجاج العلّامة الحلّی

بقول الامام علیه السلام «سلونی قبل أن تفقدونی» و قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

قال ما نصه: «أقول: هذا یدل علی وفور علمه و استحضاره أجوبة الوقائع و اطّلاعه علی أشتات العلوم و المعارف. و کلّ هذه الأمور مسلّمة، و لا دلیل علی النص، حیث أنّه لا یجب أن یکون الأعلم خلیفة، بل الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمة، و لو لم یکن أبو بکر أصلح للإمامة لما اختاروه».

أقول: لم یجد ابن روزبهان مناصا من الاعتراف بدلالة

حدیث أنا مدینة العلم

علی الأعلمیّة المطلقة لأمیر المؤمنین علیه السلام، غیر أنّه ینکر اشتراط الأعلمیّة فی الخلیفة، و من هنا یقول بأنّ هذا الحدیث لا یکون نصّا علی خلافة الامام علیه السلام، و یستدل باختیار الأمة أبا بکر للإمامة مع کونه غیر أعلم، و ما ذکره مردود من وجوه:

أحدها: إنّ

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

من الأدلة الواضحة علی خلافة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و قد بیّنا ذلک بوجوه عدیدة فیما سبق من الکتاب.

و الثانی: لقد دلّ الکتاب و السنة المتأیدة بأقوال المفسرین من أهل السنّة، علی تعیّن الأعلم للإمامة و الخلافة، و قد تقدّم بیان ذلک بالدلائل الکثیرة المفیدة للقطع و الیقین، و لو لم یکن فیها سوی ما ذکره اللّه سبحانه فی قصة آدم، و قصة طالوت، لکفی فی ذلک دلیلا و برهانا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۲

و الثالث: إنّه لا ریب فی کون الأعلم هو الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمة، و من هنا یظهر بطلان دعوی کون أبی بکر الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمة، مع الاعتراف بکونه غیر أعلم، متی کان أبو بکر أحفظ للحوزة؟ أ فی میادین القتال و الجهاد مع الکفار؟ أو فی حلّ المشکلات و المعضلات؟

و الرّابع: إنّ الاستدلال باختیار الناس أبا بکر للخلافة واضح الفساد، إذ لو سلّمنا وقوع الاختیار من الناس، فإنّ الاشکال یرد أوّلا علی الذین اختاروه، ثم علی الذین یستدلّون بهذا الاختیار علی صحّة إمامة أبی بکر...

کلام آخر لابن روزبهان ... ص: ۱۲۲

اشارة

و لابن روزبهان فی باب حدیث مدینة العلم و

حدیث أنا دار الحکمة

، کلام آخر هو أعجب و أغرب من کلامه الذی ذکرناه، و بیان ذلک: أن العلّامة الحلی رحمه اللّه یقول: «المطلب الثانی- العلم. و

الناس کلّهم بلا خلاف عیال علی علیه السلام، فی المعارف الحقیقیهٔ و العلوم الیقینیهٔ و الأحکام الشرعیّهٔ و القضایا النقلیهٔ، لأنه علیه السلام کان فی غایهٔ الذکاء و الحرص علی التعلّم، و ملازمته لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الذی هو أشفق الناس علیه عظیمهٔ جدا، لا ینفکّ عنه لیلا و لا نهارا، فیکون بالضرورهٔ أعلم من غیره. و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی حقّه: أقضاکم علی

. و القضاء یستلزم العلم و الدین. و

روی الترمذی فی صحیحه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

و

روی البغوی فی الصحاح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

فقال ابن روزبهان فی جواب هذا الکلام: «ما ذکره المصنف من علم أمیر المؤمنین فلا شک فی أنه من علماء الأمهٔ، و الناس محتاجون إلیه فیه، و کیف لا و هو وصی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع فیه لأحد. و أما ما ذکره من صحیح الترمذی فصحیح. و ما ذکره من صحاح

البغوی فإنه قال: الحدیث غریب لا یعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک، و إسناده مضطرب، فکان ینبغی أن یذکر ما ذکره من معایب الحدیث، لیکون أمینا فی النقل».

و هذا الکلام غریب من وجوه:

۱- علی أعلم الأمهٔ لا أنه من علماء الأمهٔ فقط ... ص: ۱۲۳

إن قول ابن روزبهان: «ما ذکره المصنف من علم أمیر المؤمنین فلا شک أنّه من علماء الأمهٔ» تفریط فی حق الامام علیه السلام، لأنّ الامام علیه السلام أعلم الأمهٔ بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما أثبتناه سالفا. هذا بالإضافهٔ إلی اعتراف ابن روزبهان فی کلامه السابق بأعلمیّهٔ الامام علیه الصلاهٔ و السلام.

۲- الناس محتاجون الیه کاحتیاجهم الی النبی ... ص: ۱۲۳

و لیس احتیاج الناس إلی أمیر المؤمنین علیه السلام کاحتیاجهم إلی واحد من علماء الأمهٔ، بل إنّ الناس کلّهم عیال علیه فی جمیع العلوم و الأحکام- کما ذکر العلّامهٔ الحلی- لأنّه أقرب الناس إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أکثرهم ملازمهٔ له، فهم کانوا یحتاجون إلیه فی العلم لکونه أعلمهم، فإن أراد ابن روزبهان من قوله: «و الناس محتاجون إلیه فیه» هذا المعنی فمرحبا بالوفاق، لانّ هذا المعنی یثبت خلافهٔ الامام بعد النبی بلا فصل، لقبح تأمیر المحتاج البیّن الاحتیاج العظیم الاحواج، علی من هو غنی ملی بعلم صاحب المعراج صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و إن أراد ابن روزبهان معنی آخر فقد کابر مکابرهٔ بیّنهٔ، و أغلب الظّن أنّه یرید المعنی الأوّل، لأنه اعترف بأعلمیته علیه السلام فی الکلام السابق.

۳- اعتراف ابن روزبهان بکون الامام وصی النبی فی إبلاغ العلم ... ص: ۱۲۳

و قول ابن روزبهان فی هذا الکلام: «کیف لا، و هو وصی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف» صریح فی أنه الامام بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ لا یعقل أن یکون وصی النبی فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف غیر الأعلم و غیر الامام من بعده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۴

لعدم انفکاک الأعلمیهٔ عن مثل هذا العلم المنصوب، المخصوص بالعلم المصبوب، و لقبح ترجیح المرجوح و بطلان تفضیل المفضول.

ثم إنّ قوله: «فلا نزاع فیه لأحد» کلمهٔ حق جرت علی لسانه، لکنّ ما استشهد به العلّامهٔ الحلّی یدلّ علی أعلمیهٔ الامام علیه السلام، و هذا هو المطلوب من الاستشهاد و الاستدلال، و الأعلمیهٔ تلازم الامامهٔ و الخلافهٔ کما مرّ غیر مرهٔ.

فإذا کان علی ابن روزبهان التسلیم بإمامهٔ الامام، و ترک النزاع فی إمامته أیضا.

۴- اعترافه بروایهٔ الترمذی ... ص: ۱۲۴

و قول ابن روزبهان: «و أما ما ذکره من صحیح الترمذی فصحیح» اعتراف بصحهٔ

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

سندا، و قد اعترف ابن روزبهان بدلالهٔ هذا الحدیث علی أعلمیّهٔ الامام علیه السّلام بالرغم من قیام البراهین المحکمهٔ علی تعیّن الأعلم للخلافهٔ عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و أیضا، فإن حدیث مدینهٔ العلم یدل بالوجوه العدیدهٔ المذکورهٔ سابقا علی إمامهٔ الامام علیه السلام، فکان علی ابن روزبهان الاعتراف بالنتیجهٔ کما اعترف بالمقدّمهٔ.

۵- دفع إیراد ابن روزبهان علی العلامهٔ الحلی ... ص: ۱۲۴

اشارهٔ

و أمّا ما ذکره ابن روزبهان للطعن علی العلامهٔ الحلی بقوله: «و ما ذکره من صحاح البغوی فإنه قال: الحدیث غریب لا یعرف هذا من أحد من الثقات غیر شریک، و إسناده مضطرب. فکان ینبغی أن یذکر ما ذکره من معایب الحدیث، لیکون أمینا فی النقل» فمردود بوجوه عدیدهٔ:

اسقاطهم حدیث أنا مدینهٔ العلم من صحیح الترمذی ... ص: ۱۲۴

أحدها: - ما الدلّیل علی وجود الجملهٔ التی ذکرها ابن روزبهان فی نسخهٔ العلّامهٔ الحلی؟

إن اختلاف النسخ فی کتب الحدیث غیر عزیز، بل إنّ الکتب الموصوفهٔ بالصّحاح عند أهل السنهٔ مختلفهٔ زیادهٔ و نقیصهٔ و تغییرا و تبدیلا، کما لا یخفی علی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۵

من راجع (جامع الأصول لابن کثیر) و (مشکاهٔ المصابیح للخطیب التبریزی) و (المرقاهٔ لعلی القاری ...) و من الشواهد علی ذلک

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

و (صحیح الترمذی). فقد عرفت أنّ العلامهٔ الحلی رحمه اللّه ینقل هذا الحدیث عن (صحیح الترمذی)، و یعترف ابن روزبهان بصحهٔ ذلک قائلا: «و أمّا ما ذکره من صحیح الترمذی فصحیح»، و قد نقله عن الترمذی قبل العلّامهٔ: ابن الأثیر الجزری فی (جامع الأصول) و محمد بن طلحهٔ الشافعی فی (مطالب السؤول).

و اعترف ابن تیمیهٔ الحرانی- و هو معاصر العلامهٔ- فی (منهاج السنهٔ) بروایهٔ الترمذی حدیث مدینهٔ العلم.

و نقله عن الترمذی جماعهٔ من علماء السنّهٔ المتأخرین عن العلامهٔ الحلّی رحمه اللّه أمثال:

السید شهاب الدین أحمد فی کتابه (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل).

و جلال الدین السیوطی فی (تاریخ الخلفاء).

و حسین بن معین الدین المیبدی فی (الفواتح- شرح دیوان علی).

و محمد بن یوسف الشامی فی سیرته (سبل الهدی و الرشاد).

و ابن حجر المکی فی (الصواعق المحرقهٔ).

و المیرزا مخدوم فی کتابه (نواقض الروافض).

و شیخ بن عبد اللّه العیدروس فی (العقد النبوی).

و محمود الشیخانی القادری فی (الصراط السوّی).

و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أسماء رجال المشکاهٔ).

و نور الدین الشبراملسی فی (تیسیر المطالب السنیهٔ).

و إبراهیم الکردی الکورانی فی (النبراس).

و محمد بن عبد الباقی الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنّیهٔ).

و محمد الصبّان المصری فی (إسعاف الراغبین).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۶

و شهاب الدین العجیلی الشافعی فی (ذخیرهٔ المآل).

و المولوی عبد العلی المشهور ببحر العلوم فی (شرح المثنوی).

...و مع ذلک کلّه ... فإنّ

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

غیر مذکور فی نسخ (الترمذی) الموجودهٔ، و الموجود فیها هو حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها».

التّحریف فی المصابیح للبغوی ... ص: ۱۲۶

و کذلک الحال فی کتاب مصابیح السنهٔ للبغوی، فکما أخرج فیه

حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها»

أخرج

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

، و قد نقل جماعهٔ من أکابر علماء أهل السنهٔ کالمحبّ الطبری فی (الریاض النضرهٔ) و فی (ذخائر العقبی) و القاری فی (المرقاهٔ) و أحمد بن الفضل المکی فی (وسیلهٔ المآل) و غیرهم ... حدیث مدینهٔ العلم عن (المصابیح للبغوی)، بل صرّح بعضهم بإخراج البغوی إیّاه فی قسم الحسان من أحادیث الکتاب المذکور ... لکنّ النسخ التی وقفنا علیها من (المصابیح) خالیهٔ عن

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

فهذا تحریف فی (المصابیح) حذفا و إسقاطا، و لهم فیه تحریف زیادهٔ و إلحاق، ففی الوقت الذی یلتزم البغوی بعدم إخراج المناکیر فی کتابه، و یصرّح فی أوّل کتابه بأن «ما کان فیها من ضعیف أو غریب أشرت إلیه، و أعرضت عن ذکر ما کان منکرا أو موضوعا» تجد فیه حدیثا وصف بأنه «منکر»، و هذا نصّه:

«عن أبی هریرهٔ رضی اللّه عنه قال: کنّا عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فجاءه رجل أحسبه من قیس، فقال یا رسول اللّه: ألعن حمیرا؟

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: رحم اللّه حمیرا أفواههم سلام و أیدیهم طعام و هم أهل أمن و إیمان- منکر» [۱]

---

[۱] مصابیح السنهٔ- باب مناقب قریش و ذکر القبائل ۴/ ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۷

و من هنا تری المحققین من علمائهم یعترفون بأن لفظ «منکر» إلحاق و إقحام فی الکتاب، من قبل بعض من وصفوه بأهل المعرفهٔ بالحدیث، قال شمس الدین محمد بن مظفر الخلخالی: «قوله: منکر. أی هذا الحدیث منکر. یحتمل أن إلحاق لفظ المنکر هاهنا من غیر المؤلّف، من بعض أهل المعرفهٔ بالحدیث، لأنه لو کان یعلم أنه منکر لم یتعرّض له، لأنه قد التزم الإعراض عن ذکر المنکر فی عنوان الکتاب».

و فی (المرقاهٔ): «قال شارح المصابیح: قوله منکر. هذا إلحاق من بعض أهل المعرفهٔ بالحدیث، لأن المؤلف رحمه اللّه- یعنی محیی السنهٔ- لو کان یعلم أنه منکر لم یتعرّض له، لأنه قد التزم الإعراض عن ذکر المنکر فی عنوان الکتاب، و اللّه أعلم بالصواب».

و بعد ... فإنّا لا نستبعد أن تکون العبارهٔ التی ذکرها ابن روزبهان من المقحمات فی کتاب (المصابیح) من قبل بعض المتعصّبین، و إن وصفوا بأهل المعرفهٔ بالحدیث ... و أنّها لم تکن فی نسخهٔ العلّامهٔ الحلّی رحمه اللّه و لذا لم یذکرها، فإشکال ابن روزبهان علی العلامهٔ فی غیر محلّه.

و الثانی: لو فرضنا کون العبارهٔ من کلام البغوی، و أنّها کانت موجودهٔ فی نسخهٔ العلامهٔ الحلّی رحمه اللّه، فإنّ الذی تفوّه به ابن روزبهان غیر وارد کذلک، لأنا نقول حینئذ: بأنّ إعراض العلامهٔ الحلّی عن ذکر العبارهٔ مبنی علی ما تقرّر من أنّ «إقرار العقلاء علی أنفسهم مقبول و علی غیرهم مردود»، و أنّ «الإنکار بعد الإقرار غیر مسموع».

و توضیح ذلک هو: أنّ البغوی قال فی صدر کتابه المعروف بالمصابیح: «أمّا بعد: فهذه ألفاظ صدرت عن صدر النبوّهٔ، و سنن سارت عن معدن الرّسالهٔ، و أحادیث جاءت عن سید المرسلین و خاتم النبیّین، هنّ مصابیح الدجی خرجت عن مشکاهٔ التقوی، مما أورده الأئمهٔ فی کتبهم، جمعتها للمنقطعین إلی العبادهٔ، لتکون لهم بعد کتاب اللّه حظا من السنن، و عونا علی ما هم فیه الطاعهٔ، و ترکت ذکر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۸

أسانیدها حذرا من الإطالهٔ علیهم، و اعتمادا علی نقل الأئمهٔ».

فهذا ما وصف به أحادیث کتابه، فالأوصاف هذه منطبقهٔ علی حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها» باعترافه، فلو کان ادّعی البغوی بعد ذلک کون الحدیث منکرا فقد أنکر بعد أن أقر، و الإنکار بعد الإقرار غیر مسموع، و لذا أعرض العلامهٔ عن ذکر إنکاره.

الثالث: سلّمنا، لکنّ إعراض العلّامهٔ عن ذکر الکلام المزبور ستر لمعائب البغوی، لا ستر لمعائب الحدیث کما زعم ابن روزبهان.

و بیان ذلک هو: أنّ قوله: «الحدیث غریب لا یعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک، و إسناده مضطرب» یشتمل علی دعویین:

أحداهما: إن الحدیث غریب لا یعرف عن أحد من الثقات غیر شریک.

و هذه الدعوی تدلّ علی قصر باعه و قلّهٔ اطّلاعه، لأنّ الأمر لیس کذلک کما لا یخفی علی المتتبع الخبیر، بل إنّه حدیث مشهور رواه غیر شریک من الثقات، کما دریت سابقا بالتّفصیل.

علی أنّه لو کان کذلک فهو مما تفرّد به شریک، و هذا لا یمنع صحته أو حسنه، و من هنا حسّنه الترمذی کما صرح به المحبّ الطبری فی (الرّیاض النضرهٔ) و (ذخائر العقبی)، مع أنّ روایهٔ الترمذی مقتصرهٔ علی طریق شریک، و صحّحه ابن جریر الطبری فی (تهذیب الآثار) کما نقله السّیوطی فی (جمع الجوامع) و هو أیضا لم یروه إلّا عن شریک، و صحّحه الحاکم أیضا کما صرّح به الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد) و الشبراملسی فی (تیسیر المطالب السنیهٔ) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنّیهٔ). و حسّنه الحافظ العلائی و

المجد الفيروزآبادی، فقد قال العلائی - كما فی (اللآلی المصنوعة) نقلا عن أجوبة عن اعتراضات السّراج القزوينی علی أحاديث المصابيح للبغوی-: «و شريك هو ابن عبد اللّه النخعی القاضی، احتجّ به مسلم، و علّق له البخاری، و وثّقه يحيی بن معين، و قال العجلی: ثقة حسن الحديث، و قال عيسی بن يونس: ما رأيت أحدا قط أورع فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۹

علمه من شريك. فعلی هذا يكون تفرّده حسنا».

و كذا قال الفيروزآبادی فی كتابه (نقد الصحيح) بعد

حديث: أنا دار الحكمة.

فعلی هذا لا يكون تفرّد شريك بمانع عن صحة الحديث أو حسنه، و لا يوجب و هنا فيه أبدا، فكيف مع اشتراك غير شريك من الثقات فی رواية هذا الحديث الشريف!! و الثانية: إن إسناده مضطرب. و هذا باطل بحت، فإن من نظر فی أسانيد هذا الحديث وجدها متعددة، و كلّها ثابتة بلا تزلزل و اضطراب، و أغلب الظن فی سبب هذه الدعوی الباطلة هو الغلط فی فهم كلام الترمذی فی هذا المقام. و بيان ذلك هو:

أنّ الترمذی أخرج حديث «أنا دار الحكمة» بإسناده عن: شريك عن سلمة بن كهيل عن سويد بن غفلة عن الصنابحی عن أمير المؤمنين عليه السلام

، ثم قال: «روی بعضهم هذا الحديث عن شريك، و لم يذكروا فيه عن الصنابحی» و هذا الكلام مفاده رواية بعض المحدّثين هذا الحديث عن: شريك عن سلمة بن كهيل عن سويد بن غفلة عن أمير المؤمنين عليه السلام، فلمّا رأی البغوی وجود «الصنابحی» فی رواية بعضهم، و عدم وجوده فی رواية البعض الآخر، توهّم كون إسناده مضطربا، و لم يتفطّن إلی أنّ كلا السندين صحيح، لأن «سويد بن غفلة» من التابعين الرواة عن الامام أمير المؤمنين عليه السلام بلا واسطة، فهو يروی الحديث عنه عليه السلام بلا واسطة تارة، و بواسطة «الصنابحی» تارة أخری، فكلا الروايتين صحيح متّصل، و ذكر الصنابحی فی أحدهما من باب المزيد فی متّصل الأسانيد.

و بما ذكرنا صرّح بعض المحققين من أعلام السّنة، فقد قال الحافظ صلاح الدّين العلائی: «و لا يرد عليه رواية من أسقط منه الصنابحی، لأن سويد بن غفلة تابعی مخضرم، أدرك الخلفاء الأربعة و سمع منهم، فذكر الصنابحی فيه من المزيد فی متّصل الأسانيد».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۰

و قال الفيروزآبادی: «و لا يرد عليه رواية من أسقط الصنابحی منه، لأن سويد بن غفلة تابعی مخضرم، روی عن أبی بكر و عمر و عثمان و علی رضی اللّه عنهم، و سمع منهم، فيكون ذكر الصنابحی من باب المزيد فی متّصل الأسانيد».

و علی تقدير تسليم الغلط فی إسقاط الصنابحی من الأسناد، و أن سويد بن غفلة لم يسمع هذا الحديث من الامام عليه السلام بل سمعه من الصنابحی، فإنّ هذا لا يوجب الاضطراب فی الإسناد، فإنّ من أسقط «الصنابحی» من الإسناد فقد أخطأ، و الصحيح رواية البعض الآخر المذكور فيها الصنابحی، و خطأ الراوی فی إسناد لا يوجب العيب فی إسناد آخر صحيح، و لا يضرّ بأصل سند الحديث... فالتعلّل بمثل هذه الأمور للقدح فی الأحاديث المسندة الصحيحة من كثرة التعنّت و قلّة الحياء، كما نصّ عليه ابن حزم فی (المحّلی). و قد سبق كلامه حيث ذكرنا مؤيدات

حديث «أنا مدينة العلم»،

و أثبتنا

حديث «أنا مدينة الحكمة و علی بابها»

، و تكلّمنا علی كلام الدار قطنی فی هذا الحديث، فراجعه إن شئت، فهو أحری بالرجوع لمثل هذا التحقيق، و اللّه ولی التوفيق.

فظهر أنّ دعوی اضطراب إسناد

حدیث «أنا دار الحکمهٔ»

لیست إلّا توهّما و سوء فهم، فلو أنّ العلّامهٔ الحلّی رحمه اللّه أعرض عن ذکرها، فقد ستر معایب البغوی و لیس فی الحدیث عیب أبدا

...و إنّ هذا الذی زعمه ابن روزبهان لم یثمر إلّا الکشف عن توهّم البغوی و قلّهٔ فهمه للدقائق العلمیّهٔ، قال اللّه تعالی:

یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ.

و ان تشدّق القوم و تعنّتوا قطعنا ألسنتهم بنقل کمال الدین ابن طلحهٔ الشافعی- و هو أقدم زمانا من العلامهٔ الحلّی رحمه اللّه، و قد ترجم له بکل تبجیل فی (مرآهٔ الجنان) و (طبقات الشافعیهٔ) للسبکی و الاسنوی و غیرها-

حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها» - عن (المصابیح للبغوی) کما نقل العلّامهٔ الحلی، و هذا عین عبارته فی بیان أدلّهٔ علم الامام علیه السلام:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۱

«و من ذلک: ما رواه الامام الترمذی فی صحیحه بسنده، و قد تقدّم ذکره فی الاستشهاد فی صفهٔ أمیر المؤمنین بالأنزع البطین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. و

نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسوم بالمصابیح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها.

لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خص العلم بالمدینهٔ و الدار بالحکمهٔ، لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فنونا و أکثر شعبا و أغزر فائدهٔ و أعم نفعا من الحکمهٔ، خصّص الأعم بالأکبر و الأخصّ بالأصغر» [۱].

فهذا نقل هذا الفقیه المحدّث الشافعی، المتقدم زمانا علی العلّامهٔ الحلّی، و هو یطابق نقل العلّامهٔ الحلّی، و لیس فیه العبارهٔ التی زعمها ابن روزبهان، فالعلامهٔ أمین فی النقل، و لکن نسخ المصابیح حرّفتها الأیدی الأثیمهٔ، و اللّه ولی التوفیق، و هو المستعان.

---

[۱] مطالب السؤول: ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۲

۱۰ مع ابن حجر المکی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۳۲

اشارهٔ

و قال ابن حجر المکی فی مبحث أعلمیهٔ أبی بکر بزعمه: «لا- یقال: بل علی أعلم منه للخبر الآتی فی فضائله: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

لأنا نقول: سیأتی أن ذلک الحدیث مطعون فیه، و علی تسلیم صحّته أو حسنه فأبو بکر محرابها،

و روایهٔ: فمن أراد العلم فلیأت الباب

لا تقتضی الأعلمیهٔ، فقد یکون غیر الأعلم یقصد لما عنده من زیادهٔ الإیضاح و البیان و التفرغّ للناس، بخلاف الأعلم. علی أنّ تلک الروایهٔ معارضهٔ

بخبر الفردوس: أنا مدینهٔ العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها

.فهذه صریحة فی أنّ أبا بکر أعلمهم، و حینئذ فالأمر بقصد الباب إنما هو لنحو ما قلناه، لا لزیادة شرفه علی ما قبله، لما هو معلوم ضرورة أن کلا من الأساس و الحیطان و السقف أعلی من الباب. و شذّ بعضهم فأجاب بأنّ معنی: و علی بابها. أی من العلو، علی حدّ قراءة: هذا صراط علی مستقیم، برفع علی و تنویه، کما قرأ به یعقوب» [۱].

علی الأعلم لحدیث مدینة العلم ... ص: ۱۳۲

أقول: إنّ حدیث مدینة العلم یدل علی أعلمیّة الامام أمیر المؤمنین علیه السلام کما سبق تقریره منّا، فهو أعلم الخلائق بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله، حتّی الملائکة المقربین و الأنبیاء و المرسلین، فهذه دلالة

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

، و قد شهدت بذلک کلمات کثیر من أعلام أهل السنّة، و کان منها عبارات ابن حجر المکی نفسه فی کتابه (المنح المکیة)، فمن الغریب بعدئذ دعواه فی

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۰.

(الصواعق) أعلمیّة من جهل حتی معنی «الأب» و «الکلالة»، استنادا إلی دعاوی فارغة و أکاذیب واضحة کما سیأتی، فإذن، من الحق أن یقال: علی أعلم.

۱- دعوی أنّ الحدیث مطعون باطلة ... ص: ۱۳۳

اشارة

و أمّا قوله: «لأنا نقول: سیأتی أن ذلک الحدیث مطعون» فمن فظائع المناقشات، لما عرفت من صحة هذا الحدیث و ثبوته بل تواتره و قطعیة صدوره، حسب إفادات أکابر الأعلام و المحقّقین من أهل السنّة، بحیث لا یبقی مجال لأیّ قیل و قال...

ثم إنّ کلام ابن حجر فی الموضع الذی أحال إلیه بقوله «سیأتی» یتضمّن وجوها عدیدة علی فساد زعمه «أنّ ذلک الحدیث مطعون»

...و شرح ذلک هو:

أن ابن حجر قال فی الفصل الثانی من الباب التاسع من (الصواعق): «ثم اعلم أنه سیأتی فی فضائل أهل البیت أحادیث مستکثرة من فضائل علی رضی اللّه عنه، فلتکن منک علی ذکر، و أنّه مرّ فی کثیر من الأحادیث السابقة فی فضائل أبی بکر جمل من فضائل علی، و اقتصرت هنا علی أربعین حدیثا، لأنها من غرر فضائله» ثم

قال: «الحدیث التاسع- أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر ابن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء، و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و

فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و

فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة و علی بابها

، و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی.

و قد اضطرب الناس فی هذا الحدیث، فجماعهٔ علی أنه موضوع، منهم ابن الجوزی و النووی، و ناهیک بهما معرفهٔ بالحدیث و طرقه، حتی قال بعض محققی المحدّثین: لم یأت بعد النووی من یدانیه فی علم الحدیث فضلا عن أن یساویه.

و بالغ الحاکم علی عادته فقال: إن الحدیث صحیح، و صوّب بعض محققی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۴

المتأخرین المطلعین علی الحدیث: أنه حدیث حسن. و مرّ الکلام علیه» [۱].

و هذا الکلام- الذی أوردناه فی مبحث الردّ علی قدح النووی- أعدناه هنا بنصه لیعلم أنّ ابن حجر یعدّ

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

من فضائل الامام علیه السلام، و «غرر فضائله» و من «الأربعین حدیثا» التی رجّحها فی الذکر علی سائر فضائله علیه السلام. ثم ینصّ علی إخراج «البزار» و «الطبرانی» و «العقیلی» و «ابن عدی» و «الترمذی» و «الحاکم» له عن عدهٔ من الصحابهٔ، و «العقیلی» و ان کان قد أخرجه فی الضعفاء، إلّا أن ابن حجر یری روایته صالحهٔ للتأیید، و کذا روایهٔ ابن عدی ... و هؤلاء الحفّاظ کما تعلم من مشاهیر أئمهٔ الحدیث عند اهل السنّهٔ، و من بینهم الترمذی و کتابه یعدّ من الصحاح الستهٔ عندهم.

ثم

إن ابن حجر یقول: «و فی روایهٔ: فمن أراد العلم فلیأت الباب»

و هذا ظاهر فی ثبوت هذا اللفظ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ثم

یقول:

«و فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمهٔ»

و هذا من مؤیّدات

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

و من هنا ذکره ابن حجر فی هذا المقام، و کذا

حدیث «علی باب علمی».

ثم إنّه ینص علی تصحیح الحاکم حدیث «أنا مدینهٔ العلم» و علی أنه قد «صوّب بعض محققی المتأخّرین المطّلعین علی الحدیث أنه حدیث حسن».

فإذن الحدیث من غرر فضائل الامام، و قد أخرجه جماعهٔ من الأئمهٔ الحفّاظ عن جماعهٔ من الصحابهٔ، و له مؤیّدات أخرجها جماعهٔ منهم کذلک، و هو صحیح عند الحاکم، و صوّب بعض المحققین أنه حدیث حسن، هذه أمور اعترف بها ابن حجر المکی فی کلامه الذی أحال إلیه بقوله «سیأتی» و هذه الأمور تکفینا فی مقام الاحتجاج و إلزام الخصم، و لإبطال قوله «مطعون».. و الحمد للّه ربّ العالمین.

---

[۱] الصواعق: ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۵

و أما قوله: «و قد اضطرب الناس» ففیه: إن المنصفین لم یضطربوا فی هذا الحدیث. و أمّا المتعصّبون فلا یلتفت إلیهم البتّهٔ.

آراء العلماء فی ابن الجوزی ... ص: ۱۳۵

و أمّا قوله: «فجماعة على أنه موضوع منهم ابن الجوزی و النووی» ففیه أوّلاً: إن ما ذکراه حول الحدیث باطل مردود، کما تقدّم فی الکتاب بالتفصیل.

و ثانیا: ان المحقّقین من أهل السنّة لا یعبئون بقدح ابن الجوزی و طعنه فی الأحادیث، و قد نصّ جماعة منهم على معایب لابن الجوزی، و صدرت منهم کلمات مختلفة فی ذمّه و الطعن علیه ... و من هؤلاء:

ابن الأثیر فی الکامل فی التأریخ.

و أبی الفداء الأیوبی فی المختصر فی أحوال البشر.

و عبد اللّه بن أسعد الیافعی فی مرآة الجنان.

و خواجه بارسا فی الفصول الستة.

و شمس الدین الذهبی فی میزان الاعتدال فی نقد الرجال، و فی تذکرة الحفاظ.

و ابن حجر العسقلانی فی لسان المیزان.

و جلال الدین السیوطی فی طبقات الحفاظ.

و شمس الدین الداودی فی طبقات المفسرین.

و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی أسماء رجال المشکاة.

کما نصّ جماعة منهم على تسرّع ابن الجوزی فی الطعن فی الأحادیث الصّحیحة فی کتابه (الموضوعات). و من هؤلاء:

ابن الصلاح فی علوم الحدیث، و ابن جماعة فی المنهل الروی، و الطیبی فی الکاشف، و ابن کثیر فی الباعث الحثیث، و الزین العراقی فی ألفیّة الحدیث و شرحها، و ابن حجر العسقلانی فی فتح الباری و القول المسدّد، و السخاوی فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۶

فتح المغیث، و السیوطی فی اللآلی المصنوعة و النکت البدیعات و تدریب الراوی، و محمد بن یوسف الشامی فی سبل الهدى و الرشاد، و رحمة اللّه السندی فی مختصر تنزیه الشریعة، و محمد طاهر الفتنی فی تذکرة الموضوعات، و الشیخ عبد الحق فی أسماء رجال المشکاة، و الجلبی فی کشف الظنون، و إبراهیم الکردی فی المسلک الوسط الدانی، و الزرقانی فی شرح المواهب، و السندی فی دراسات اللبیب، و محمد ابن إسماعیل الأمیر فی الروضة الندیة، و الشوکانی فی الفوائد المجموعة و فی نیل الأوطار، و المولوی حسن الزمان فی القول المستحسن، و المولوی القنوجی فی إتحاف النبلاء المتقین.

ردّ العلماء على طعن ابن الجوزی فی حدیث مدینة العلم ... ص: ۱۳۶

فهذه آراؤهم فی ابن الجوزی و آرائه فی الأحادیث بصورة عامّة، و قد ردّ علیه فی خصوص طعنه فی

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

جماعة من مشاهیر علماء أهل السنّة النحاریر، و نقدة الحدیث و المطّلعین على الأخبار، منهم:

الحافظ صلاح الدین العلائی فی أجوبة سؤالات السّراج القزوینی.

و المحقق بدر الدین الزرکشی فی اللآلی المنثورة.

و العلامة مجد الدین الفیروزآبادی فی نقد الصحیح.

و شیخ الإسلام الحافظ ابن حجر فی فتوى له.

و العلامة شمس الدین السخاوی فی المقاصد الحسنة.

و الحافظ جلال الدین السیوطی فی تاریخ الخلفاء، و النکت البدیعات، و اللآلی المصنوعهٔ، و قوت المغتذی، و جمع الجوامع.

و العلامهٔ نور الدین السمهودی فی جواهر العقدین.

و العلامهٔ ابن عراق فی تنزیه الشریعهٔ.

و علی بن حسام الدین المتقی فی کنز العمال.

و محمد طاهر الفتنی فی تذکرهٔ الموضوعات.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۷

و علی القاری الهروی فی المرقاهٔ.

و العلامهٔ الزرقانی فی شرح المواهب اللدّنیهٔ.

و المیرزا محمد البدخشانی فی نزل الأبرار، و مفتاح النجاهٔ، و تحفهٔ المحبین.

و محمد صدر العلم فی معارج العلی.

و محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر فی الروضهٔ الندیهٔ.

و محمد الصبان المصری فی إسعاف الراغبین.

و القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی فی السیف المسلول.

و قاضی القضاهٔ الشوکانی فی الفوائد المجموعهٔ.

و المیرزا حسن علی المحدّث فی تفریح الأحباب.

و ولی اللّه اللکهنوی فی مرآهٔ المؤمنین.

و المولوی حسن الزمان فی القول المستحسن.

و امّا «النووی» فلا یجوز الاستناد إلی کلامه فی المقام، لما عرفت سابقا من أنّ النووی یقدح فی

حدیث «أنا دار الحکمهٔ»

و قد بیّنا بطلان قدحه، و أوردنا کلمات کبار الحفاظ فی ردّ کلامه ... و أمّا قدحه فی

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

المستفاد من لحن کلامه، فقد بلغ فی السخافهٔ حدّا حمل جماعهٔ من الأعلام علی الردّ علیه بصراحهٔ: کالسیوطی فی تاریخ الخلفاء، و الشیخ عبد الحق فی أسماء رجال المشکاهٔ، و الصّبان المصری فی إسعاف الراغبین، و القاضی ثناء اللّه فی السیف المسلول، و حسن علی المحدّث فی تفریح الأحباب.

و بما ذکرنا یظهر سقوط قول ابن حجر المکی فی تعظیم الرجلین: «و ناهیک بهما معرفهٔ بالحدیث و طرقه» ... فإن هذا المدح لهما لیس بنافع فی المقام، بعد الکلمات التی قالها الأعلام فی ابن الجوزی، و فی الردّ علی طعن ابن الجوزی و النووی فی خصوص

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

بل إنّ ما ذکره ابن حجر کذب صریح، و تعصّب مقیت، إذ من المستبعد جدّا أن تخفی هذه الکلمات فی القدح فی ابن الجوزی و نسبته إلی کثرهٔ الغلط و الوهم و شدهٔ الغفلهٔ و الاشتباه...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۸

علی مثل ابن حجر المکی ... و کذا الکلام فی مدحه للنّووی، فإن ما ذکرناه سابقا فی ردّ کلامه یکشف عن تعصّبه، و یعلن للملإ العلمی قصر باعه و عدم معرفته بالحدیث و طرقه.

و أمّا قول ابن حجر: «و بالغ الحاکم علی عادته فقال: إن الحدیث صحیح» ففیه: أنّه قد سبقه یحیی بن معین، و محمد بن جریر الطبری،

إلی الحكم بصّحة هذا الحديث الشريف، كما سبق بالتّفصيل ... إذن لم يكن الحاكم مبالغا فی هذا القول، علی أن الحاكم- بالإضافة إلی تصحيح الحديث- يذكر الدلائل السديدة و البراهين العديدة علی صحته كما لا يخفی علی من راجع كلماته.

و من هنا يظهر وجه آخر من وجوه تعصّب ابن حجر، فهو يذكر أنّ بعض المحققين صوّب حسن الحديث، و لا يذكر الذين نصّوا علی صحّته كيحيی بن معين و الطبری، و أما الحاكم فيصفه بالمبالغة.. فاعترافه بتحسين بعض المحققين- و إن كان يردّ علی طعن الطاعنين كابن الجوزی- لكنّه فی نفس الوقت محاولة لستر حقيقة راهنة لا تقبل الستر بنحو من الأنحاء، و اللّه العاصم عن بغی كل معاند لدود.

۲- تحسين ابن حجر فی المنح المكيّة ... ص: ۱۳۸

و يرد كلام ابن حجر ما ذكره هو فی كتاب (المنح المكية- شرح القصيدة الهمزية) من تحسين

حديث «أنا مدينة العلم»

بكلّ صراحة، و الاستدلال به علی أن الامام عليه السلام ورث علوم القرآن عن النبی عليه و آله الصلاة و السلام، فقد قال بشرح قول البوصيری:

«كم أبانت آياته من علوم عن حروف أبان عنها الهجاء»

قال ابن حجر بعد أن ذكر أقوالا عن الشافعی: «و تبعه- يعنی الشافعی- العلماء علی ذلك فقال واحد: ما قال صلّی اللّه عليه و سلّم شيئا أو قضی أو حكم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۲، ص: ۱۳۹

بشی‌ء إلّا و هو أو أصله فی القرآن قرب أو بعد. و قال آخر: ما من شی‌ء فی العالم إلّا و هو فيه، فقيل له: أين ذكر الخانات فيه؟ فقال: فی قوله تعالی: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فهی الخانات. و قال آخر: ما من شی‌ء إلّا و يمكن استخراجه من القرآن لمن فهمه اللّه تعالی حتی أن عمر النبی صلّی اللّه عليه و سلّم ثلاث و ستّون سنة استنبط من آخر سورة المنافقين، لأنها رأس ثلاث و ستين سورة و عقبها بالتغابن لظهوره بفقده صلّی اللّه عليه و سلّم. قال آخر: لم يحط بالقرآن إلّا المتكلّم به، ثم نبيّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فيما عدا ما استأثر اللّه تعالی بعلمه.

ثم ورث عنه معظم ذلك أعلام الصحابة مع تفاوتهم فيه بحسب تفاوت علومهم، كأبی بكر، فإنه أعلمهم بنص ابن عمر و غيره، و كعلی كرّم اللّه وجهه لقوله صلّی اللّه عليه و سلّم فی الحديث الحسن خلافا لمن زعم وضعه:

أنا مدينة العلم و علی بابها

. و من ثمّ قال ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما: جميع ما أبرزته لكم من التفسير فإنما هو عن علی كرم اللّه وجهه. و كابن عباس حتی أنه قال: لو ضاع لی عقال بعير لوجدته فی كتاب اللّه تعالی. ثم ورث عنه التابعون معظم ذلك، ثم تقاصرت الهمم عن حمل ما حمله أولئك من علومه و فنونه، فنوّعوا علومه أنواعا ليضبط كل طائفة علما و فنّا و يتوسّعوا فيه بحسب مقدرتهم، ثم أفرد غالب تلك العلوم و تلك الفنون التی كادت أن تخرج عن الحصر و قد بيّن هذا القائل وجه استنباط غالبها منه بتآليف لا تحصی».

فبطل قوله: «إن الحديث مطعون» بكلام نفسه.

و أمّا دعواه أنّ أبا بكر أعلمهم بنص ابن عمر و غيره، فمن غرائب الكلام، إذ كيف يدّعی أعلمية من جهل «الكلالة» و «الأب»؟ و نصّ ابن عمر- إن صّح- لا ينفع فی مثل المقام، إذ الاستشهاد به فيه من قبيل استشهاد ابن آوی بذنبه، بل هو أوضح شناعة منه، لكثرة ما اشتهر من الجهل عن ابن عمر.

أمّا نصّ غيره على ذلك، فدعوى كاذبة، و من ادّعى فعليه البيان، و علينا

ردّه و إبطاله بأمنع دليل و أتم برهان.

و أيضا: لا نسلّم كون ابن عباس قد ورث عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم علم القرآن، لدلالة الأدلّة الكثيرة المتقنة مثل

حديث: إنى تارك فيكم الثقلين

، و حديث باب حطّة.. و غيرهما.. على اختصاص علم القرآن و سائر علوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بالأئمة المعصومين من أهل بيته الطّاهرين ... نعم، لا ريب فى تحصيل ابن عباس طرفا كبيرا من علم التفسير و التأويل ببركة تتلمذه على سيّدنا أمير المؤمنين باب مدينة العلم عليه السّلام، كما اعترف بذلك فى كلامه الذى أورده ابن حجر، أعنى قوله: «جميع ما أبرزته لكم من التفسير فإنما هو من على»، و قد رويت عنه كلمات أخرى فى هذا المضمار ستسمع جانبا منها فيما بعد إن شاء اللّه تعالى.

و قال ابن حجر المكى فى موضع آخر من (المنح المكية) بشرح قول البوصيرى:

«لم يزده كشف الغطاء يقينا بل هو الشمس ما عليه غطاء»

قال ما نصّه: «تنبيه: مما يدل على أن اللّه سبحانه و تعالى اختص عليّا من العلوم بما تقصر عنه العبارات

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أقضاكم علي.

و هو حديث صحيح لا نزاع فيه. و

قوله: أنا دار الحكمة

، و

رواية أنا مدينة العلم و على بابها

قد كثر اختلاف الحفّاظ و تناقضهم فيه بما يطول بسطه و ملخصه: إن لهم فيه أربعة آراء:

صحيح، و هو ما ذهب إليه الحاكم و يوافقه قول الحافظ العلائى، و قد ذكر له طرقا و بيّن عدالة رجالها، و لم يأت أحد ممن تكلّم فى هذا الحديث بجواب عن هذه الروايات الصحيحة عن يحيى بن معين، و بيّن ردّ ما طعن فيه فى بعض رواته كشريك القاضى، بأن مسلما احتج به و كفاه بذلك فخرا له و اعتمادا عليه، و قد قال النووى فى حديث رواه فى البسملة ردّا على من طعن فيه: يكفينا أن نحتج

بمن احتج به مسلم. و لقد قال فيه بعض معاصريه: ما رأيت أحدا قط أورع منه فى علمه.

حسن، و هو التحقيق، و يوافقه قول شيخ الإسلام الحافظ ابن حجر:

رجاله رجال الصحيح إلّا عبد السّلام الهروى فإنه ضعيف عندهم. انتهى.

و سبقه إلى آخر كلامه الحافظ العلائى فقال: إن الهروى هذا تكلّموا فيه كثيرا.

انتهى. و يعارض ذلك تصويب أبى زرعة على حديثه، و نقل الحاكم عن يحيى بن معين أنه وثّقه. فثبت أنه حسن مقارب للصحيح لما علمت من قول ابن حجر إن رواته كلهم رواة الصحيح إلّا الهروى، و إن الهروى وثّقه جماعة و ضعّفه آخرون.

ضعيف، أى بناء على رأى من ضعف الهروى.

موضوع، و عليه كثيرون أئمة حفّاظ، كالقزوينى و ابن الجوزى و جزم ببطلان جميع طرقه، و الذهبى فى ميزانه و غيره. و هؤلاء و إن كانوا أئمة أجلّاء لكنّهم تساهلوا تساهلا كثيرا، كما علم مما قرّرته. و كيف ساغ الحكم بالوضع مع ما تقرر أن رجاله كلّهم جال الصحيح إلّا واحد فمختلف فيه، و يجب تأويل كلام القائلين بالوضع بأن ذلك لبعض طرقه لا كلّها. و ما أحسن قول بعض الحفّاظ فى

أبی معاویـهٔ أحد رواته المتکلّم فیهم بما لم یسـمع: هو ثقهٔ مأمون من کبار المشایخ و حفّاظهم، و قد تفرد به عن الأعمش فکان ما ذا؟ و أیّ استحالهٔ فی أن صلّی اللّه علیه و سلّم یقول مثل هذا فی حق علیّ؟».

فـالعجب منه کیف یقول فی (الصواعق): «ان الحـدیث مطعون»؟ فـإنّ هـذا الکلام- و إن کان لا یخلو بعض مواضـعه من کلام- یـدلّ علی ثبوت

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

و صحهٔ الاحتجاج به، و یبطل ما ذکره فی (الصواعق) من وجوه عدیدهٔ لا تخفی علی الخبیر.

۳- تحسین ابن حجر فی تطهیر الجنان ... ص: ۱۴۱

و أیضا، حکم بحسنه فی کتابه الآخر (تطهیر الجنان) حیث قال فی ذکر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۲

مطـاعن معاویـهٔ و الجواب عنهـا: «السـادس: خروجه علی علی کرم اللّه وجهه و محـاربته له، مع أنه الامـام الحق بإجمـاع أهـل الحل و العقد، و الأفضل الأعدل الأعلم بنص الحدیث- الحسن لکثرهٔ طرقه خلافا لمن زعم وضعه، و لمن زعم صحته، و لمن أطلق حسنه-:

أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. قال الأئمهٔ الحفّاظ: لم یرد لأحد من الصحابهٔ رضی اللّه عنهم من الفضائل و المناقب و المزایا ما ورد لعلی کرّم اللّه وجهه. و سببه أنه رضـی اللّه عنه و کرّم وجهه لما اسـتخلف کثرت أعداؤه و ساورت المتقوّلون علیه، فأظهروا له معایب و مثالب زورا و بهتانا و إلحادا و عدوانا، و ورث ذلک من تبعهم علی ضلالتهم، فلما رأی الحفّاظ ذلک نصبوا نفوسهم لبیان الباطل من ذلک و إظهار ما یردّه مما ورد عندهم فی حقه، فبادر کلّ أحد إلی بثّ جمیع ما عنده من فضائله و مناقبه.

و الجواب: إن ذلـک لاـ یکون قادحا فی معاویـهٔ إلّا لو فعله من غیر تأویل محتمل. و قـد تقرر المرّهٔ بعـد المرّهٔ أنه لتأویل محتمل بنص کلام علی کرم اللّه وجهه، و أنه من أهل الاجتهاد، و غایته أنه مجتهد مخطئ، و هو مأجور غیر مأزور» [۱].

و من هـذا الکلام یظهر أنّ قوله فی (الصواعق): «هـذا الحـدیث مطعون» لیس إلّا عن عناد و عصبیّـهٔ، و إلّا لأجاب عن الحدیث بالطعن فی سنده، قبـل أن یعتـذر لمعاویـهٔ بالاجتهاد فی محاربته لإمام وقته ... إلّا أنّ قوله: «الحسن لکثرهٔ طرقه خلافا لمن زعم وضـعه و لمن زعم صـحته و لمن أطلق حسـنه» لا یخفی ما فیه، لما عرفت من صـحهٔ هـذا الحـدیث و ثبوته فضـلا عن إطلاق حسـنه، بل إنّه حـدیث متواتر مقطوع صدوره، کما نصّ علی ذلک الأئمهٔ الکبار، فلتکن منک علی ذکر.

و قال ابن حجر فی (تطهیر الجنان) أیضا: «قال ابن عباس رضی اللّه عنهما:

و هذا- أی کون علی یخبر بالأشیاء المغیّبهٔ فیقع- لما کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یخبره بالمغیبات، فیخبر بها کما أخبره صلّی اللّه علیه و سلّم، و من استند إخباره

---

[۱] تطهیر الجنان- هامش الصواعق: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۳

إلی إخبار الصادق صـلّی اللّه علیه و سـلّم لا یکون إلّا صادقا. و فی هـذا منقبـهٔ علیّهٔ جدّا لعلی، لما أتحفه صـلّی اللّه علیه و سـلّم به من العلوم المغیبهٔ، و لذا کان باب مدینهٔ العلم النبوی، و أمین السرّ العلوی» [۱].

ألا تری کیف یذکر هذا الحدیث جازما به و یرسـله إرسال المسـلّمات و یستشهد به لکلام ابن عباس فی مدح الامام علیه السلام...؟

إلّا أنّه حیث یستدل الإمامیهٔ بهذا الحدیث علی الأعلمیهٔ فالامامهٔ تثور عصبیّته و تضیق الدنیا فی عینه، فیبادر إلی الطعن فی سنده و یقول: «هذا الحدیث مطعون»، و لعمری إن أمثال هذه البدائع، و أضراب تلک الشنائع، مما یحیّر الأفهام و الأفکار، و یدهش أصحاب الأحکام و الأبصار!!.

۴– تحسین ابن حجر فی بعض فتاویه ... ص: ۱۴۳

و صوّب ابن حجر حسن هذا الحدیث، بل صحّته فی بعض فتاویه،
فقد جاء فی (فتاویه): «سئل رضی اللّه عنه: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها
. هل الحدیث صحیح أم لا؟
فأجاب بقوله: الحدیث رواه صاحب مسند الفردوس، و تبعه ابنه بلا- إسناد، عن ابن مسعود رضی اللّه عنه مرفوعا، و هو حدیث ضعیف،
کحدیث: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها و معاویهٔ حلقتها
، فهو ضعیف أیضا.
و أمّا
حدیث: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها
، فهو حدیث حسن، بل قال الحاکم صحیح- و قول البخاری: لیس له وجه صحیح، و الترمذی: منکر، و ابن معین: کذب- معترض، و إن ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات، و تبعه الذهبی و غیره علی ذلک».

---

[۱] تطهیر الجنان- هامش الصواعق: ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۴

و هو یدل علی ثبوت هذا الحدیث، و بطلان طعن الطاعنین، و کذا قوله نفسه فی (الصواعق): «مطعون» من وجوه عدیدهٔ لا تخفی.
ثم إنّ ما نسبه إلی البخاری و الترمذی و ابن معین- و إن اعترضه- غیر ثابت بالنسبهٔ إلی
حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»
، لا سیّما علی النهج الذی ذکره، و قد فصّلنا ذلک فی الردّ علی کلمات (الدّهلوی) فراجعه حتی تتّضح لک حقیقهٔ الأمر، و اللّه ولی التوفیق.

۵ ...– و أبو بکر محرابها ...؟! ص: ۱۴۴

اشارهٔ

ثم قال ابن حجر: «و علی تسلیم صحّته أو حسنه فأبو بکر محرابها».
أقول: أمّا حسن الحدیث بل صحّته فلا کلام، بل الحق المحقّق تواتر هذا الحدیث و قطعیّهٔ صدوره، و قد عرفت ذلک کلّه و الحمد للّه، فلا مجال لقوله: «و علی تسلیم».

و أمّا «أبو بكر محرابها» فالجواب من وجوه.

أحدها: إنه على تسليم صحة هذه الزيادة أو حسنها فالاحتجاج بها فى مقابلة الامامية لا وجه له، لأنّ أصل

حديث: «أنا مدينة العلم»

متّفق عليه بين الفريقين، و هذه الزيادة ممّا تفرّد به أهل السنّة، فكيف و ثبوت صحّتها أو حسنها غير ممكن على أصول أهل السنّة؟! و من ادّعى فعليه البيان، و ليس له إلى ذلك من سبيل إلى آخر الدهر و الزمان.

الحديث ضعفه ابن حجر نفسه ... ص: ۱۴۴

و الثانى: إنّ هذه الزيادة نصّ ابن حجر المكى نفسه على ضعفها، حيث قال فى (المنح المكية) بشرح البوصيرى: «لم يزده كشف الغطاء» ... ما نصّه:

«و فى حديث عند الواحدى لكنّه ضعيف: و على بابها و أبو بكر محرابها»!.

الثالث: إنّ هذه الزّيادة نصّ المولوى ولى اللّه اللكهنوى على كونها فرية

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۵

موضوعة، كما لا يخفى على من راجع عبارته التى نقلناها عن كتابه (مرآة المؤمنين) فى ردّ كلام (الدهلوى).

الرابع: إن هذه الزيادة واضحة البطلان من حيث المفاد و المعنى أيضا، فإنّ «المحراب» بمعناه المعروف ليس ممّا يصح إضافته إلى «المدينة»، بل لا يضاف إلّا إلى «المسجد»، نعم فى (القاموس): «و المحراب: الغرفة، و صدر البيت، و أكرم مواضعه، و مقام الامام من المسجد، و الموضع يتفرّد به الملك فيتباعد عن الناس، و الأجمة، و عنق الدابة و محاريب بنى إسرائيل مساجدهم التى كانوا يجلسون فيها» [۱]، فمن معانيه: «صدر البيت و أكرم مواضعه» فهو مخصوص «بالبيت»، و كذا المعنى الآخر من معانيه و هو «الموضع يتفرّد به الملك فيتباعد عن الناس»، و نسبته إلى «المدينة» غلط.

إحداث المحاريب بدعة عند أهل السنة ... ص: ۱۴۵

ثم لو التجأ بعض أهل العناد إلى القول بأنّ المراد من «محراب المدينة» هو «محراب مسجد المدينة» فالجواب- مضافا إلى أنّه تعسّف و تكلّف واضح- هو: إن إحداث المحاريب فى المساجد- فى رأى أهل السنّة- من جملة البدع المخترعة، فإنّ مسجد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم يكن له محراب فى زمان الخلفاء الأربعة، بل لم يحدث إلّا فى أوائل القرن الثانى ... هذا مع نهى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى أخبار أهل السنة و أحاديثهم، و أنّه من أشراط الساعة...

فكيف ينسب «و أبو بكر محرابها» إلى النبى؟ و كيف يوافق أهل السنّة على تشبيه أبى بكر بشىء ينهى النبى عن إحداثه و يذمّه؟

و نحن فى هذا المقام نكتفى بإيراد نصّ الرسالة التى صنّفها الحافظ السيوطى فى هذه المسألة، و إليك نسختها:

---

[۱] القاموس المحيط ۱/ ۵۳ «حرب».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۶

بسم الله الرحمن الرحيم قال شيخنا الامام العالم العلّامة حافظ العصر و مجتهد الوقت و فريد الدهر، إنسان عين الزمان حافظ العصر و الأوان، الجلال السيوطى، أعاد اللّه تعالى علينا و على سائر المسلمين من بركاته و توجّهاته و تهجداته و أوراده فى الدنيا و الآخرة.

الحمد للّه و سلام على عباده الذين اصطفى: هذا جزء سميته إعلام الأريب بحدوث بدعة المحاريب، لأن قوما خفى عليهم كون المحراب فى المسجد بدعة، و ظنوا أنه كان فى مسجد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى زمنه، و لم يكن فى زمانه قط محراب و لا فى

زمان الخلفاء الأربعة فمن بعدهم إلى آخر المائة الأولى، و إنما حدث فى أول المائة الثانية، مع ورود الحديث بالنهى عن اتّخاذه، و أنه من شأن الكنائس، و أن اتّخاذه فى المسجد من أشراط الساعة:

قال البيهقى فى السنن الكبرى باب فى كيفية بناء المساجد: أخبرنا أبو نصر ابن قتادة، أنا أبو الحسن محمد بن الحسن البراج، نبأ مطين نبأ سهل بن زنجلة الرازى نبأ أبو زهير عبد الرحمن بن مغرا، عن ابن أبجر عن نعيم بن أبى هند عن سالم بن أبى الجعد، عن عبد اللّه بن عمرو رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اتّقوا هذه المذابح يعنى المحاريب.

هذا حديث ثابت. فإنّ سالم بن أبى الجعد من رجال الصحيحين بل الأئمة الستة، و نعيم بن أبى هند من رجال مسلم، و ابن أبجر اسمه عبد الملك بن سعيد من رجال مسلم أيضا، و أبو زهير عبد الرحمن بن مغرا من رجال الأربعة قال الذهبى فى الكاشف: وثّقه أبو زرعة الرازى و غيره و ليّنه ابن عدى. و قال فى الميزان: ما به بأس. و قال فى المغنى: صدوق. فالحديث على رأى أبى زرعة و متابعيه صحيح، و على رأى ابن عدى حسن. و الحسن إذا ورد من طريق ثان ارتقى إلى درجة الصحيح، و هذا له طرق أخرى تأتى، فيصير المتن صحيحا من قسم الصحيح لغيره، و هو أحد قسمى الصحيح. و لهذا احتج به البيهقى فى الباب مشيرا إلى كراهة اتّخاذ المحاريب.

و البيهقى مع كونه من كبار الحفاظ فهو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۷

أيضا من كبار أئمة الشافعية الجامعين للفقه و الأصول و الحديث، كما ذكره النووى فى شرح المهذب، فهو أهل أن يستنبط و يخرج و يحتج. و أمّا سهل بن زنجلة و مطين فإمامان حافظان ثقتان و فوق الثقة.

و قال البزار فى مسنده نبأ محمد بن مرداس نبأ محبوب بن الحسن نبأ أبو حمزة عن إبراهيم بن علقمة عن عبد اللّه بن مسعود: إنه كره الصلاة فى المحراب و قال:

إنما الكنائس فلا تشبّهوا بأهل الكتاب يعنى: إنه كره الصلاة فى الطاق. قال شيخ شيوخنا الحافظ أبو الحسن الهيثمى فى مجمع الزوائد: رجال موثوقون.

و قال ابن أبى شيبة فى المصنّف: وكيع نبأ إسرائيل عن موسى الجهنى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لا تزال هذه الأمّة أو قال أمتى بخير ما لم يتّخذوا فى مساجدهم مذابح كمذابح النصارى

. هذا مرسل صحيح الإسناد، فإنّ وكيعا أحد الأئمة الأعلام من رجال الأئمة الستة، و كذا شيخه، و موسى من رجال مسلم، قال فى الكاشف: حجة. و الموصل عند الأئمة الثلاثة صحيح مطلقا، و عند الامام الشافعى رضى اللّه عنه صحيح إذا اعتضد بواحد من عدة أمور منها مرسل آخر أو مسند ضعيف أو قول صحابى أو فتوى أكثر أهل العلم بمقتضاه أو مسند صحيح. و أوردوا على هذا الأخير أنه إذا وجد المسند الصحيح استغنى عن المرسل، فإن الحجة تقوم به وحده. و أجيب: بأن وجود المسند الصحيح يصيّر المرسل حديثا صحيحا و يصير فى المسألة حديثان صحيحان.

قال العراقى فى ألفيّته مشيرا إلى ذلك:

فإن يقل فالمسند المعتمد فقل دليلان به يعتضد

و هذا المرسل قد عضده المسند المبتدأ بذكره، و قد تقدم أنه صحيح على رأى من وثّق راويه، و حسن على رأى من ليّنه. و لهذا اقتصر البيهقى على الإحتجاج به، و عضده قول ابن مسعود السابق، و عضده أحاديث أخر مرفوعة و موقوفة و فتوى جماعة من الصحابة و التابعين بمقتضاه.

و أخرج ابن أبى شيبة عن أبى ذر قال: إن من أشراط الساعة أن تتّخذ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۸

المذابح فى المسجد

. هذا له حکم الرفع، فإن الإخبار عن أشراط الساعة و الأمور الآتیة لا مجال للرأی فیه، و إنما یدرک بالتوقیف من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و أخرج ابن أبی شیبة عن عبید بن أبی الجعد قال: کان أصحاب محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم یقولون: إن من أشراط الساعة أن تتّخذ المذابح فی المساجد. یعنی الطاقات.

هذه بمنزلة عدّة أحادیث مرفوعة، فإن کلّ واحد من الصحابة المذکورین سمع ذلک من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أخبر به.

و أخرج ابن أبی شیبة عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: إنه کره الصلاة فی الطاق.

و أخرج ابن أبی شیبة عن ابن مسعود رضی اللّه عنه قال: اتقوا هذه المحاریب.

و أخرج ابن أبی شیبة عن إبراهیم النخعی: إنه کان یکره الصلاة فی الطاق.

و أخرج ابن أبی شیبة عن سالم بن أبی الجعد قال: لا تتّخذوا المذابح فی المساجد.

و أخرج ابن أبی شیبة عن کعب: إنه کره المذابح فی المسجد.

و أخرج عبد الرزاق فی المصنف عن کعب قال: یکون فی آخر الزمان قوم یزیّنون مساجدهم و یتّخذون بها مذابح کمذابح النصاری، فإذا فعلوا ذلک صبّ علیهم البلاء.

و أخرج عبد الرزاق عن الضحاک بن مزاحم قال: أوّل شرک کان فی هذه الصلاة هذه المحاریب.

و قال عبد الرزاق عن الثوری عن منصور و الأعمش عن إبراهیم: إنه کان یکره أن یصلّی فی طاق الامام. و قال الثوری: و نحن نکره.

و أخرج عبد الرزاق عن الحسن: إنه صلّی و اعتزل الطاق أن یصلی فیه.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۹

فائدة:

روی الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن أسامة قال: لقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی أصحابه بالسوق فقلت: أین یرید رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: یرید أن یخطّ لقومک مسجدا فأتیت و قد خطّ لهم مسجدا و عن غربی قبلته خشبة فأقامها قبلة.

تم ذلک. و الحمد للّه و له الفضل و المنة علی ذلک. من یهدی اللّه فلا مضلّ له و من یضلل فلا هادی له، و لا حول و لا قوة الا باللّه العلی العظیم. علق بیده الفانیة لنفسه زکریا بن محمد المحلی الشافعی، لطف اللّه تعالی به و رحم أبویه.

و کان الفراغ من تعلیق ذلک فی سادس عشر رمضان سنة إحدی عشرة و تسعمائة».

أول من أحدث المحراب عمر بن عبد العزیز ... ص: ۱۴۹

هذا، و قد ذکروا أنّ أول من أحدث المحراب هو عمر بن عبد العزیز، فقد قال السمهودی: «و لیحیی عن عبد المهیمن بن عباس عن أبیه: مات عثمان و لیس فی المسجد شرفات و لا محراب. فأوّل من أحدث المحراب و الشرفات عمر بن عبد العزیز» [۱].

و قال القاری: «و عن أنس قال: رأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نخامة بالضم فی القبلة. أیّ جدار المسجد الذی یلی القبلة، و لیس المراد بها المحراب الذی یسمّیه الناس قبلة، لأن المحاریب من المحدثات بعده صلّی اللّه علیه و سلّم، و من ثمّ کره جمع من السلف اتخاذها و الصلاة فیها، قال القضاعی: و أوّل من أحدث ذلک عمر بن عبد العزیز، و هو یومئذ عامل للولید بن عبد الملک علی المدینة، لّما أسس مسجد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هدمه و زاد فیه» [۲].

---

[۱] خلاصة الوفا: ۱۲۹.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۱/ ۴۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۰

واقع حال أبی بكر لا يناسب تلک النسبهٔ ... ص: ۱۵۰

الخامس: و علی فرض تسليم نسبهٔ «المحراب» إلی «المدينهٔ» بأحد معانيه فلا يتم جملهٔ «و أبو بكر محرابها» فی حديث مدينهٔ العلم، إذ يلزم علی تقدير الانتساب أن يكون للمحراب حظ وافر من علوم المدينهٔ، بل يزعم ابن حجر كون «المحراب» أعلم من «الباب»، و لكنّ النظر فی حال أبی بكر و مراجعهٔ أخباره و سيرته تكذّب هذه النّسبهٔ، فقد كان أبو بكر جاهلا حتی بالنسبهٔ إلی أبسط الأمور و أوضح المفاهيم، و ما أكثر ما أعلن بنفسه عن جهله بالأحكام الشرعيّهٔ و علم القرآن، و ما أكثر موارد عجزه عن حلّ المشكلات و المعضلات الواردهٔ عليه...

كما ستقف علی تفاصيل ذلک فيما بعد إن شاء اللّه تعالی ... فلا أظن أن يصرّ أحد من المسلمين- مع هذه الحال- علی صحّهٔ هذه الزيادهٔ الموضوعهٔ، بل إنّ ذلک يمسّ بكرامهٔ النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و يشين بمقامه ... كما لا يخفی علی ذوی الأفهام.

الفروق بين «الباب» و «المحراب ...» ص: ۱۵۰

السادس: - سلّمنا ... لكنّ هذه الزيادهٔ لا تفيد أعلميّهٔ أبی بكر من أمير المؤمنين بوجه من الوجوه ... فأیّ دليل و برهان علی رجحان «المحراب» علی «الباب»؟ و من ادّعی فعليه البيان.

بل الأمر علی العكس من ذلک، فإنّ للباب مزايا خاصهٔ هی غير حاصلهٔ للمحراب، و ذلک:

أوّلا: إنه لا بدّ للمدينهٔ من باب، بخلاف المحراب فلا يلزم وجوده فيها، من هنا قال المناوی بشرح

حديث «أنا مدينهٔ العلم»

: «فإن المصطفی صلّی اللّه عليه و سلّم المدينهٔ الجامعهٔ لمعانی الديانات كلّها، و لا بدّ للمدينهٔ من باب، فأخبر أن بابها هو علی كرّم اللّه وجهه».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۱

و ثانيا: إنّه لا- بدّ لمن يطلب الوصول إلی المدينهٔ من إتيان الباب علی كلّ حال، و لا يتيسّر لأحد الوصول إليها إلّا من قبل بابها، بخلاف المحراب فإنه ليس كذلک، إذ من الممكن أن يصل إلی المدينهٔ و لا يمرّ علی محرابها أصلا.

و ثالثا: إنّ من عدل عن باب المدينهٔ لا- يصل إليها و يبقی فی خارجها، بخلاف المحراب إذ من الممكن أن يدخل إلی المدينهٔ و يعدل عن محرابها ... و من هنا تری المناوی يقول: «فمن أخذ طريقه دخل المدينهٔ، و من أخطأ أخطأ طريق الهدی».

و رابعا: إن الباب هو الواسطهٔ لخروج ما فی المدينهٔ من العلوم إلی خارجها، و ليس للمحراب هذه الصفهٔ ... و من هنا

قال صاحب (المعارف فی شرح الصحائف): «قوله عليه السلام: أنا مدينهٔ العلم و علی بابها

. معناه: إنه يصل علومی إليه و منه إلی الخلق، كما أنّ الباب يصل إليه من يخرج من البلد». و قال محمد بن إسماعيل الأمر اليمانی فی (الروضهٔ النديهٔ): «فلمّا كان الباب للمدينهٔ من شأنه أن تجلب منه إليها منافعها، و تستخرج منه إلی غيرها مصالحها، كان فيه إيهام أنّه صلّی اللّه عليه و سلّم يستمدّ من غيره بواسطهٔ الباب الذی هو عليه السلام، دفع صلّی اللّه عليه و سلّم هذا الإيهام

بقوله: فمن أراد العلم فليأت الباب

، إخبارا بأنّ هذا باب يستخرج منه العلوم و يستمد بواسطته، ليس له من شأن الباب إلّا هذا، لا كسائر الأبواب فی المدن فإنّها للجلب إليها و الإخراج عنها. فللّه قدر شأن الكلام النبوی ما أرفع شأنه و أشرفه و أعظم بنيانه، و يحتمل وجوها من التخريج أخر، إلّا أنّ هذا أنفسها».

ثم قال: «و إذا عرفت هـذا عرفت أنه قـد خصّ اللّه الوصـی علیه السـلام بهذه الفضـیلهٔ العجیبهٔ، و نوّه شأنه، إذ جعله باب أشـرف ما فی الکون و هو العلم، و أنّ منه یستمد ذلک من أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم و هی العلوم النبویهٔ، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سید رسله صلّی اللّه علیه و سلّم. و هذا هو الشرف یتضاءل عنه کل شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کل من سلف و خلف».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۲

و خامسا: إنّ الباب یحفظ جمیع ما فی المدینهٔ، بخلاف المحراب فلا علاقهٔ له بهذه الجههٔ أصـلا ... و بهذا المعنی صـرّح بعض أعلام السنّهٔ، قال ابن طلحهٔ فی (مطالب السئول): «و فی قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ذلک إشارهٔ إلی کون علی علیه السلام نازلا من العلم و الحکمـهٔ منزلـهٔ البـاب من المدینـهٔ، و الباب من الـدار، لکون الباب حافظا لما هو داخل المدینـهٔ و داخل الـدار من تطرّق الضـیاع، و اعتـداء ید الذهاب علیه، و کان معنی الحدیث: إن علیا علیه السـلام حافظ العلم و الحکمهٔ، فلا یتطرّق إلیهما ضـیاع، و لا یخشـی علیها ذهاب، فوصف علیا بأنه حافظ العلم و الحکمهٔ، و یکفی علیا علیه السـلام علّوا فی مقام العلم و الفضـیلهٔ أن جعله رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم حافظا للعلم و الحکمهٔ».

و سادسا: إنه لا بـدّ للباب من الاطّلاع علی جمیع ما یـدخل فی المدینـهٔ، بخلاف المحراب إذ لا یلزم أن یکون کـذلک، کما لا یخفی علی من له حظّ من البصر و البصیرهٔ ... و بهذا المعنی صرّح النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بنفسه فی حدیث الدرنوک، الذی رواه الفقیه ابن المغـازلی بقوله: «قوله صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أتانی جبریل بـدرنوک من درانیک الجنـهٔ. أخبرنا أبو محمـد الحسن بن أحمد ابن موسـی الکندرجانی، نا أبو الفتح هلال بن محمد الحفار، نا إسـماعیل بن علی ابن رزین، نا أخی دعبل بن علی، نا شعبهٔ بن الحجاج عن أبی التیاح عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبرئیل علیه السلام بدرنوک من الجنهٔ، فجلست علیه، فلما صـرت بین یدی ربی کلّمنی و ناجانی، فما علّمنی شـیئا إلّا علمه علی، فهو باب مدینهٔ علمی. ثم دعاه النبی صـلّی اللّه علیه و سلّم إلیه فقال له: یا علی سلمک سلمی و حربک حربی و أنت العلم بینی و بین أمتی من بعدی» [۱].

و سابعا: إن الباب محیط و مطّلع بالضرورهٔ علی جمیع ما یخرج من المدینهٔ،

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۳

و لیس المحراب کذلک...

و ثامنا: إن الباب هو الواسـطهٔ للوصول إلی المدینهٔ لمن هو فی خارجها، بخلاف المحراب حیث لا وساطهٔ له من هذه الناحیهٔ بنحو من الأنحاء...

فتحصّل: أنا لو سـلّمنا أن یکون للمدینـهٔ محراب، و أن أبا بکر محراب مدینـهٔ العلم، فإنّ کلّ واحـد من هـذه الفروق التی ذکرناها بین «الباب» و «المحراب» یکفی فی الرد علی الاستدلال بهذه الزیادهٔ المزعومهٔ علی أعلمیّهٔ أبی بکر. بل الأمر بالعکس، فإنّ کل واحد منها دلیل مسـتقل علی أعلمیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام من جمیع الصـحابهٔ، بل من جمیع الأنبیاء و المرسلین، ما عدا نبیّنا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و السابع: من الوجوه المبطلهٔ لهذه الزیادهٔ و دلالتها علی زعم ابن حجر هو:

أنّه لو کـان لأبی بکر حظ من العلم لما رجع إلی أمیر المؤمنین علیه السـلام فی شـیء من الحوادث الواقعـهٔ، بداهـهٔ أنّ الأعلم لا یرجع إلی غیره، لکن القضایا التی رجع فیها إلی أمیر المؤمنین علیه السـلام کثیرهٔ جـدّا، و قـد حوی کتاب (تشـیید المطاعن) طرفا منها، کما سیأتی فی کتابنا نبذهٔ من تلک القضایا، فانتظر.

۶- قوله: «فمن أراد العلم» ... لا یقتضی الأعلمیهٔ ... ص: ۱۵۳

اشارهٔ

و أمّا

قول ابن حجر: «و روایهٔ: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، لا تقتضی الأعلمیهٔ، فقد یکون غیر الأعلم یقصد لما عنده من زیادهٔ الإیضاح و البیان و التفرّغ للناس، بخلاف الأعلم» فمن غرائب المکابرات، و نحن نوضّح ذلک فی وجوه:

قوله: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» بوحده یقتضی الأعلمیهٔ ... ص: ۱۵۳

أحدها: إن مجرّد

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

یقتضی الأعلمیّهٔ و یدلّ علیها بوجوه عدیدهٔ سدیدهٔ کما تقدم سابقا، و قد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۴

اعترف بذلک کثیرون من کبار علماء أهل السنّهٔ کما دریت هناک، بل قد عرفت أن ابن حجر نفسه من المعترفین بذلک فی (المنح المکیهٔ) و فی (تطهیر الجنان). فالمناقشهٔ بعد هذا فی دلالهٔ جملهٔ: «فمن أراد العلم» ... علی الأعلمیهٔ لا مورد لها.

هل یجوز الإرجاع إلی غیر الأعلم ...؟ ص: ۱۵۴

الثانی: إن

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

یقتضی أعلمیهٔ الامام علیه السلام، و إلّا لزم إرجاعه الناس إلی غیر الأعلم مع وجود الأعلم، و هذا غیر صحیح شرعا و عقلا ... و یخالف سیرهٔ العقلاء و العلماء...

و أیضا: هو ینافی مقتضی نصح النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لأمّته، مع أنّه أنصح الخلائق لها...

و أیضا: هو ظلم بالنسبهٔ إلی الأعلم.

و أیضا: هو ترجیح للمرجوح، و ذلک لا یکون من أدنی المتشرّعین فضلا عن شارع دین الإسلام علیه و آله الصلاهٔ و السّلام.

و أیضا: فی

قوله: «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

دلالهٔ ظاهرهٔ علی حصر المرجعیّهٔ بالباب، و ذلک یقتضی الأعلمیّهٔ، و إلّا فإنّ الإرجاع إلی غیر الأعلم مع وجود الأعلم قبیح کما تقدّم، فکیف بحصر المرجعیّهٔ فیه؟.

إبطال توجیه ابن حجر ... ص: ۱۵۴

الثالث: قول ابن حجر فی توجیه الإرجاع إلی غیر الأعلم: «فقد یکون غیر الأعلم یقصد لما عنده من زیادهٔ الإیضاح و البیان و التفرغ للناس» فیه: أنّ باب مدینهٔ العلم، و الحائز لجمیع علوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما هو حق الباب، و المقدّم علی غیره من حیث الإیضاح و البیان هو الأعلم من غیره بالضرورهٔ لا غیره، و دعوی انفکاک «الأعلمیهٔ» عن هکذا شخص مکابرهٔ واضحهٔ...

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۵

فظهر أنّ ما ذکره ابن حجر فی توجیه دعواه هو فی الحقیقة دلیل علی بطلان مدّعاه، و هذا من جلائل آثار علوّ الحق و الصواب.

علی أنّه لا- یخفی ما فی کلامه من دعوی وجود الإیضاح و البیان عند أبی بکر، لکن للإمام علیه السلام زیادة علیه!! و أمّا «التفرغ للناس» فما الدلیل علی أنّ تفرّغ الامام علیه السلام للناس علی عهد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان أکثر من تفرّغ أبی بکر؟ و من ادّعی فعلیه البیان ... بل إذا نظرت فی تاریخ الرجلین و سیرتهما رأیت الامام علیه السلام خائضا فی الحروب و المغازی و البعوث و السّرایا ... بخلاف أبی بکر...

فقد کان فی معزل عن تحمّل هذه المکاره لخوره و جبنه، فأیهما کان المتفرّغ؟! إذن، لیس الإرجاع فی العلوم بسبب التفرّغ للناس، بل الملاک هو الأعلمیّة کما هو مقتضی السیرة العقلائیّة ... هذا بالنسبة إلی زمن الحیاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و أمّا بعده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حیث کان أبو بکر خلیفة و الامام علیه السلام جلیس بیته، ألیس من أهمّ و أجلّ وظائف الخلیفة و أعماله تعلیم الأمة و نشر العلوم الدینیّة بین الناس؟ فهل یعقل أن یسند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمر الخلافة عنه إلی شخص ثمّ یرجع الناس فی أهمّ واجباته و وظائفه- مع کونه أعلم الناس- إلی غیره؟! بل الحق أنّ إرجاع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الأمة إلی الامام علیه السلام فی أخذ العلم منه دلیل واضح علی إمامته، و برهان لائح علی خلافته، و إنّ ما کان منه علیه السلام من نشر علم الدین علی عهد النبی و بعده علی عهد حکومة الخلفاء من أقوی الأدلة علی ذلک، و إن تغلّب القوم علی الخلافة...

فالخلیفة الحقیقی عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حفظ دینه و نشر علومه، و حلّ المشکلات و المعضلات...

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۶

۷- حدیث: أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها ... ص: ۱۵۶

اشارة

ثم إن ابن حجر عارض

حدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

بحدیث مختلق موضوع فقال: «علی أن تلک الروایة معارضة بخبر الفردوس: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها. فهذه صریحة فی أن أبا بکر أعلمهم» لکنّها معارضة باطلة سندا و دلالة، أما سندا فمن وجوه:

هو من وضع إسماعیل الأسترآبادی ... ص: ۱۵۶

أحدها: إنّ هذا الحدیث من وضع «إسماعیل الأسترآبادی» کما سبق بیانه فی ردّ کلام الأعور بالتفصیل، و قد کان الأحری بابن حجر أن لا یفضح نفسه بالتفوّه بهذا الإفک المبین.

السخاوی و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۶

و الثانی: لقد ضعّف الحافظ السخاوی هذا الحدیث و أمثاله من الموضوعات المختلقة المختلفة فی مدح الثلاثة أو الأربعة، فقد قال: «و أورده صاحب الفردوس، و تبعه ابنه المذکور بلا إسناد، عن ابن مسعود رفعه: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها

. و

عن أنس مرفوعا: أنا مدينة العلم و معاوية حلقتها.

و بالجملة فكلّها ضعيفة، و ألفاظ أكثرها ركيكة» [۱].

و لا يخفى أنّ ذكر ابنه هـذا الحديث بلا اسناد- مع أنّ موضوع كتابه (مسند الفردوس) ذكر أسانيد كتاب والده الفردوس- من أقوى الشواهد على كون الحديث موضوعا، فلو وجد الابن سندا لهذا الحديث و لو ضعيفا لأورده مثل كثير من الأسانيد الضعيفة الواردة فى مسند الفردوس ... و أنى للديلمى ذلك و أين!!

---

[۱] المقاصد الحسنة: ۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۷

و قد عرفت سابقا عن ابن عساكر فى تاريخه أن هـذا الحديث وضعه إسماعيل الأسترآبادى، و لما سئل عن سنده عجز حتى عن اختلاق سند له ...

و كيف كان، فما ذكرناه عن السخاوى فى شأن هـذا الحديث كاف لإبطال احتجاج ابن حجر به فى هـذا المقام ... و من الغريب أنّ الشيخ عبد الحق الدهلوى نقل فى (اللّمعات فى شرح المشكاة) عبارة السخاوى هذه مبتورة منقوصة ... فلاحظ.

ابن حجر نفسه و هذا الحديث ... ص: ۱۵۷

و الثالث: ان ابن حجر نفسه يضعّف هذا الحديث،

فقد جاء فى كتاب (الفتاوى الحديثية): «و سئل رضى اللّه عنه: ان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها. هل الحديث صحيح أم لا؟ فأجاب: الحديث رواه صاحب مسند الفردوس، و تبعه ابنه بلا إسناد عن ابن مسعود رضى اللّه عنه مرفوعا، و هو حديث ضعيف كحديث أنا مدينة العلم و على بابها و معاوية حلقتها

، فهو ضعيف أيضا».

ألا يظنّ ابن حجر أنّه مؤاخذ بهذا التناقض و التهافت؟

البدخشانى و هذا الحديث ... ص: ۱۵۷

و الرابع: إنه قد أنصف العلامة البدخشانى، حيث صرّح بكونه موضوعا، و نصّ على الغرض الواقعى من وضعه،

فقال: «أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها لا تقولوا فى أبى بكر و عمر و عثمان و على إلّا خيرا. فرب لا إسناد عن ابن مسعود. و هو منكر جدّا و أظنه موضوعا، و إنما وضعه من وضعه ليقابل به حديث أنا مدينة العلم و على بابها

. و سيأتى» [۱].

---

[۱] تحفة المحبين بمناقب الخلفاء الراشدين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۸

اللكهنوى و هذا الحديث ... ص: ۱۵۸

و الخامس: إنّ ولی اللّه اللکهنوی نصّ فی (مرآهٔ المؤمنین) بعد ذکر حدیث مدینهٔ العلم علی: «إن ما ألحق بهذا الحدیث فی بعض ألفاظه فی حق الأصحاب موضوع و مفتری علی ما فی الصواعق».

فالحمد للّه المتفضّل بإفاضهٔ الحقائق، حیث ظهر بنص هذا الفاضل أن ما أتی به ابن حجر المائق فی (الصواعق) هو من الموضوعات و المفتریات التی ألحقها الوضّاعون فی هذا الحدیث الرائق...

هذا کلّه بالنسبهٔ إلی سند هذا الحدیث.

...أبو بکر أساسها ...!! ... ص: ۱۵۸

و أما بالنظر إلی متن هذا الحدیث و معناه نقول: بأنّه باطل من وجوه کذلک:

أحدها: جعل من وضع هذا الحدیث أبا بکر «أساس المدینهٔ»، و جعله واضع الحدیث السابق «محرابها»، و هذا التناکر الشنیع بین الحدیثین دلیل قطعی علی أنّ کلیهما موضوع، و لا غرابهٔ فی وقوع هذا التنافر بین الموضوعات، فأحد الوضّاعین یضع لفظا من غیر اطّلاع منه علی ما وضعه الآخر، لکنّ الغرابهٔ فی مناقضهٔ ابن حجر لنفسه فی کلام واحد، لأنّ أبا بکر إذا کان «محراب المدینهٔ» فلیس هو «أساسها»، و إذا کان «أساسها» فلیس «محرابها ...» لکنّ هذا من آثار خذلان ابن حجر ... فاللّه حسیبه و حسیب أمثاله، و هو المؤاخذ إیّاه علی سوء فعاله.

و الثانی: إن الواقع و الحقیقهٔ یکذّب و ینفی أن یکون أبو بکر أساس مدینهٔ العلم، و ذلک لجهل أبی بکر بالأحکام الشرعیهٔ و المعارف الدینیّهٔ، و الأمثلهٔ و الشواهد علی جهله کثیرهٔ جدا، و مشهورهٔ بین الفریقین، و سیأتی ذکر طرف منها.

و أیضا: رجوعه إلی أمیر المؤمنین علیه السلام فی المعضلات و المشکلات

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۹

مشهور کذلک، بل لقد أدّی جهله و ضلاله إلی أن یقول علی رءوس الأشهاد:

«إنّ لی شیطانا یعترینی فإذا استقمت فأعینونی و إذا زغت فقوّمونی».

و الثالث: إنّ کون أبی بکر «أساسها» یستلزم معنی باطلا لا یلتزم به مسلم، و ذلک لأنّ أساس المدینهٔ مقدّم علی نفس المدینهٔ، فیکون أبو بکر مقدّما علی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا کفر صریح، لا یطیق أهل السنهٔ إظهاره و إن اعتقدوا به فی قلوبهم...

هذا بالنسبهٔ إلی فقرهٔ «و أبو بکر أساسها».

...و عمر حیطانها ...!! ... ص: ۱۵۹

و أمّا بالنسبهٔ إلی فقرهٔ «و عمر حیطانها» فنقول: هو باطل من وجوه:

أحدها: إنّ جعل «الحیطان» للمدینهٔ غلط ... و من هنا کان اللفظ فی الحدیث الموضوع الآخر: «سورها»، لکن واضعها جعل ثلاثتهم «سورها» فلفظه:

«أنا مدینهٔ العلم و أبو بکر و عمر و عثمان سورها و علی بابها»

...!! و أمثال هذه الاختلافات فی أشباه تلک الاختلاقات مما یهتک أستارها، و یکشف أسرارها، و یبدی عوارها، و یعلن عارها.

و الثانی: کیف یکون «عمر حیطانها» و قد کان کلّ الناس أعلم منه حتی ربّات حجالها؟! ألیس قال عمر نفسه: «کلّ أحد أفقه من عمر»؟ و قال: «کلّ الناس أفقه من عمر»؟ و قال: «کلّ الناس أفقه من عمر حتی المخدّرات فی الحجال»؟ و قال:

«کلّ الناس أفقه من عمر حتی النساء»؟ و قال: «کلّ الناس أعلم من عمر حتی العجائز»؟

بل إنّ جعل هکذا شخص من مدینهٔ العلم «حیطانها» یوجب انخرام المدینهٔ، و ذلک ممّا یهدم أساس الدین، و لا یلتزم به أحد من

المميّزين فضلا عن الراشدين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۰

و الثالث: انه ما أكثر القضايا التی رجع فيها عمر إلى أمير المؤمنين عليه السلام، بل إلى جماعة من تلامذته، مثل ابن عباس، و ابن مسعود. بل لقد اتّفق رجوعه إلى بعض الأصحاب القاصرين مثل: معاذ بن جبل، و عبد الرحمن بن عوف؟

فكيف يجوز جعل هكذا شخص سورا لمدينة العلم؟ إن هذا إلّا جرأة عظيمة من الوضّاعين الكذّابين، الذين لا يتورّعون عن الخدشة فی مقام النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی سبيل مدح أئمتهم...

هذا بالنسبة إلى: «و عمر حيطانها».

...و عثمان سقفها ...!! ... ص: ۱۶۰

و أمّا بالنسبة إلى فقرة: «و عثمان سقفها» فنقول هو باطل من وجوه أيضا:

أحدها: إنّ المدينة لا يكون لها سقف ... كما هو واضح، فهل يعقل صدور هذا الكلام من النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم؟، فذكر الديلمی الحديث فی (الفردوس) و احتجاج ابن حجر به فی (الصواعق) فی غاية الغرابة.

و الثانی: إنّه مع الغضّ عن ذلك، فليس عثمان قابلا لأن يكون جزء من أجزاء مدينة العلم، لفرط جهله بالمعارف الدينية و الأحكام الشرعيّة، و ستطّلع على جانب من ذلك فيما بعد إن شاء اللّه بالتّفصيل ... فلا مناسبة بين عثمان و بين مدينة العلم على أی نهج كان، فضلا عن التعبير عنه بكونه سقفا لها، فإنّه من التعبيرات الباطلة السخيفة.

و الثالث: ما اشتهر عن عثمان من الاعتراف بالجهل. و أيضا: رجوعه إلى أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام فی القضايا و الحوادث الواقعة ... كما ستقف على ذلك فيما بعد إن شاء اللّه تعالى، مبطل لهذا الحديث.

و لنا على بطلان هذا الحديث الموضوع وجوه أخرى كثيرة ذكرناها فی جواب كلمات (الدهلوی) و العاصمی و الطيّبیّ و ابن تيميّة و الأعور ... و كلّ ذلك يكون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۱

جوابنا عن ذكر محمد بن محمد الحافظی المعروف بخواجة بارسا فی (فصل الخطاب) و حسين بن محمد الديار بكری فی (الخميس فی أحوال أنفس نفيس) هذا الحديث الموضوع المصنوع عن كتاب (الفردوس) من غير ردّ و نكير...

و بعد كلّ هذا الذی ذكرناه يسقط قول ابن حجر بعد ذلك: «فهذه صريحة فی أنّ أبا بكر أعلمهم، و حينئذ فالأمر بقصد الباب إنما هو لنحو ما قلناه، لا لزيادة شرفه على ما قبله» ... لما عرفت من سقوط هذا الحديث سندا و دلالة، فكيف بمعارضته مع

حديث «أنا مدينة العلم و علی بابها»

، فكيف بالاستدلال به على أعلميّة أبی بكر من أمير المؤمنين عليه السلام، فكيف بدعوى صرف دلالة الجملة:

«فمن أراد العلم فليأت الباب»

عن مدلولها الصريح فی أعلمية الامام عليه السلام بسبب هذا الحديث الموضوع...؟!!

و كذا ما ذكره فی نهاية كلامه تعليلا لدعواه السابقة قائلا: «لما هو معلوم بالضرورة أنّ كلّا من الأساس و الحيطان و السقف أعلى من الباب». لأنّه يبتنی على الحديث المذكور، و قد عرفت كونه موضوعا و باطلا سندا و دلالة.

ثم ما أراد من العلو فی هذا الكلام؟ فإن أراد من العلو: العلوّ الظاهری الحسیّ فهو باطل لوجهين: أحدهما: أنّ ذلك يصادم العيان و يخالف الحس و الوجدان، فإنّ كل ذی عينين يرى أنّ الباب أعلى من الأساس، و إذا كان الأعلى أزيد شرفا- كما زعم- فأمير المؤمنين عليه السلام الأشرف و الأعلم.

و الثانی: إنه إذا کـان المـدار علی العلو الظـاهری، فلا ریب فی أن الحیطان أعلی من الأساس، و السـقف أعلی من الحیطان، فیلزم أن یکون عمر أعلم من أبی بکر، و أن یکون عثمان أعلم من کلیهما. و هذا مع کونه خلاف الواقع لا یرضی به أحد منهم.

و إن أراد من العلوّ: العلوّ المعنوی الحقیقی، فإنّ الباب أعلی و اشرف من الأساس و الحیطان و السقف بلا شبهة و ارتیاب، و إن هذه الأجزاء من المدینة أو الدار- مجموعة أو کلا علی انفراد- لیس لها أدنی مراتب العلو المعنوی، بل الباب

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۲

أعلی و أرفع منهـا بمراتب لا- تعـدّ و لا- تحصـی، علوّا معنویـا حقیقیـا، و بالنظر إلی المعانی المقصودة من الباب و الآثار المترتبـة علی وجوده، اعترف أکابر علماء أهل السنّة بالأعلمیّـة المطلقـة لأمیر المؤمنین علیه السـلام، بسـبب کونه باب مدینة العلم و أثبتوا له فضائل عظیمة و خصائص جلیلة کلّها مستنبطة من

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها».

فظهر أنّ العلوّ الحقیقی المعنوی ثابت للباب، لا للأساس المرفوض الموهوم و الحیطان و السـقف المهـدوم المعدوم، فالأعلمیة المطلقة ثابتـة له علیه السـلام علی کلا التقدیرین المذکورین فی «العلو»، و إنکار ابن حجر المکی هذا المعنی لا أساس له، و ذلک منه عجیب جدا، و قد اعترف هو فی (المنح المکیّة) و فی (تطهیر الجنان) بما ذکرناه ... و قد تقدّمت عبارته فی الکتابین.

رأی ابن حجر فی تأویل «علی ...» ص: ۱۶۲

ثم إن ابن حجر تعرّض فی (الصواعق) إلی تأویل «علی» فی الحدیث الشّریف قائلا: «و شذّ بعضهم فأجاب بأن معنی:

و علی بابها

. أی من العلو، علی حدّ قراءة: هذا صـراط علی مسـتقیم، برفع علی و تنوینه کما قرأ به یعقوب» فعبّر عن هذا التأویل ب «الشذوذ» و لم یصرّح ببطلانه و سخافته، و قد تقدّم منا الجواب علی هذا التأویل فی جواب کلام الأعور، فراجع.

أمّا فی (المنـح المکیّة) فقد ردّ علی هذا التأویل و أجاد بقوله: «و احتجّ بعض من لا تحقیق عنده علی الشـیعة، بأنّ «علی» اسم فاعل من العلو، أی عال بابها فلا ینال لکلّ أحد، و هو بالسفساف أشبه، لا سیّما

فی روایة رواها ابن عبد البر فی استیعابه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه

، إذ مع تحدیق النّظر فی هذه الرّوایة لا یبقی تردّد فی بطلان ذلک الرأی، فاستفده بهذا».

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۳

قوله تعالی: هـذا صِـراطٌ عَلَیَّ مُسْـتَقِیمٌ فی قراءة أهل البیت و أمّا الآیـة الکریمة التی أشار إلیها ابن حجر فی عبارته فإنّ لفظ «علی» فیها هو اسم سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام- کما هو الحال فی

حدیث: «أنا مدینة العلم»

فالصـراط مضاف إلی علی، و هـذه هی قراءة أهل البیت، الـذین هم أدری بما فی البیت، و هم المقرونون بالکتاب فی حـدیث الثقلین ...و هی أیضا قراءة الحسن البصری کما عن أبی بکر الشیرازی، ففی کتاب (مناقب آل أبی طالب):

«أبو بکر الشیرازی فی کتابه، بالإسناد عن شعبة عن قتادة، سمعت الحسن البصری یقرأ هذا الحرف: هذا صراط علی مستقیم. قلت: ما معناه؟ قال: هذا طریق علی بن أبی طالب و دینه طریق و دین مستقیم، فاتّبعوه و تمسّکوا به، فإنه واضح لا عوج فیه [۱].

و کتاب أبی بکر الشـیرازی- الموسوم بکتاب ما نزل من القرآن فی علی- یرویه ابن شـهر آشوب عن مؤلّفه أبی بکر محمـد بن مؤمن الشـیرازی بالاجازة کما قال رحمه اللّه فی أول کتابه: «و حدّثنی محمود بن عمر الزمخشـری بکتاب الکشاف و الفائق و ربیع الأبرار. و أخبرنی الکیاشـیرویه بن شـهردار الـدیلمی بـالفردوس. و أنبـأنی أبو العلاء العطـار الهمـدانی بزاد المسـافر، و کاتبنی الموفق بن احمد

المکی خطیب خوارزم بالأربعین، و روی لی القاضی أبو السعادات الفضائل، و ناولنی أبو عبد اللّه محمد ابن أحمد النطنزی بالخصائص العلویة، و أجاز لی أبو بکر محمد بن مؤمن الشیرازی روایة کتاب ما نزل من القرآن فی علی علیه السلام، و کثیرا ما أسند إلی أبی العزیز کادش العکبری، و أبی الحسن العاصمی الخوارزمی، و یحیی بن سعدون القرطبی، و أشباههم».

و الکتاب المذکور لأبی بکر الشیرازی من الکتب المعتمدة عند أهل السنة،

---

[۱] مناقب آل أبی طالب: ۳/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۴

بل هو من جملة الکتب التی یفتخر (الدهلوی) بتألیف أهل السنة إیّاها فی مناقب أهل البیت کما فی حاشیة التعصّب الثالث عشر، من الباب الحادی عشر، من کتابه (التحفة).

...و حلقتها معاویة ...!! ... ص: ۱۶۴

و زاد بعض الوضّاعین فی

حدیث «أنا مدینة العلم»

جملة فی فضل معاویة،

فقد روی الدیلمی فی (فردوس الأخبار) هذا الحدیث باللفظ التالی: «أنا مدینة العلم و علی بابها و حلقتها معاویة» [۱]

...فهذا إفک شنیع، و قد کفانا مؤنة الردّ علیه السخاوی فی (المقاصد الحسنة) و ابن حجر المکّی فی (الفتاوی الحدیثیة)، حیث صرّحا بعدم صحّته، فمن العجیب

نقل المناوی إیّاه فی (کنوز الحقائق) بقوله: «أنا مدینة العلم و علی بابها و معاویة حلقتها. فر» [۲]. أی أخرجه الدیلمی فی الفردوس

لا یصحّ عن النبی فی فضل معاویة شیء ... ص: ۱۶۴

بل لقد نصّ کبار الأئمة و الحفّاظ علی أنّه لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی فضل معاویة شیء، و هذا من الأمور المسلّمة بینهم، و لمزید الفائدة و البیان نذکر بعض نصوصهم فی هذا المقام:

قال ابن الجوزی: «أنبأنا زاهر بن طاهر، قال: أنبأنا أحمد بن الحسین البیهقی، قال: ثنا أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاکم، قال: سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب بن یوسف یقول: سمعت أبی یقول: سمعت إسحاق بن إبراهیم الحنظلی یقول: لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم فی فضل معاویة

---

[۱] فردوس الأخبار ۱/ ۴۴ رقم ۱۰۸.

[۲] کنوز الحقائق هامش الجامع الصغیر: ۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۵

ابن أبی سفیان شیء.

أنبأنا هبة اللّه بن أحمد الحریری قال: أنبأنا محمد بن علی بن الفتح، قال أنبأ الدارقطنی قال حدثنا أبو الحسین محمد بن إبراهیم بن جعفر بن بیان الرزاز قال: ثنا أبو سعید الخرقی قال: حدّثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل قال: سألت أبی فقلت: ما تقول فی علی و معاویة؟ فأطرق ثم قال: انشر قولی فیهما: اعلم أن علیا کان کثیر الأعداء ففتّش له أعداؤه عیبا فلم یجدوا فجاءوا إلی رجل قد حاربه و

قاتله فأطروه کیادا منهم له» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانی: «تنبیه: عبّر البخاری فی هذه الترجمة بقوله:

«ذکر» و لم یقل «فضیلة» و لا «منقبة» لکون الفضیلة لا تؤخذ من حدیث الباب، إلّا أنّ ظاهر شهادة ابن عباس له بالفقه و الصحبة دالّة علی الفضل الکثیر. و قد صنف ابن أبی عاصم جزءا فی مناقبه، و کذلک أبو عمر غلام ثعلب، و أبو بکر النقاش. و أورد ابن الجوزی فی الموضوعات بعض الأحادیث التی ذکروها ثم ساق عن إسحاق بن راهویه أنه قال: لم یصح فی فضائل معاویة شیء. فهذه النکتة فی عدول البخاری عن التصریح بلفظ منقبة اعتمادا علی قول شیخه لکن بدقیق نظره استنبط ما یدمغ به رؤس الروافض و قصة النسائی فی ذلک مشهورة و کأنه اعتمد أیضا علی قول شیخه إسحاق، و کذلک فی قصة الحاکم.

و أخرج ابن الجوزی أیضا من طریق عبد اللّه بن أحمد بن حنبل سألت أبی:

ما تقول فی علی و معاویة؟ فأطرق ثم قال: اعلم أن علیا کان کثیر الأعداء ففتّش أعداؤه له عیبا فلم یجدوا، فعمدوا إلی رجل قد حاربه فأطروه کیادا منهم لعلی.

فأشار بهذا إلی ما اختلقوه لمعاویة من الفضائل مما لا أصل له. و قد ورد فی فضائل معاویة أحادیث کثیرة لکن لیس فیها ما یصح من طریق الإسناد، و بذلک جزم إسحاق ابن راهویه و النسائی و غیرهما و اللّه أعلم» [۲].

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۲۴.

[۲] فتح الباری ۷/ ۸۳.

و قال العینی: «مطابقته للترجمة من حیث أن فیه ذکر معاویة، و لا یدل هذا علی فضیلته. فإن قلت: قد ورد فی فضیلته أحادیث کثیرة. قلت: نعم، و لکن لیس فیها حدیث یصح من طریق الإسناد، نصّ علیه إسحاق بن راهویه و النسائی و غیرهما، و لذلک قال: باب ذکر معاویة و لم یقل فضیلة و لا منقبة» [۱].

و قال ابن خلکان بترجمة النسائی: «قال محمد بن إسحاق الأصبهانی سمعت مشایخنا بمصر یقولون: إنّ أبا عبد الرحمن فارق مصر فی آخر عمره و خرج إلی دمشق، فسئل عن معاویة و ما روی من فضائله فقال: أما یرضی معاویة أن یخرج رأسا برأس حتی یفضل! و فی روایة أخری: ما أعرف له فضیلة إلّا لا أشبع اللّه بطنک» [۲].

و قال أبو الفداء بترجمته: «ثم عاد إلی دمشق فامتحن فی معاویة و طلب منه أن یروی شیئا من فضائله فامتنع و قال: ما یرضی معاویة أن یکون رأسا برأس حتی یفضل!» [۳].

و قال أبو الحجاج المزی نقلا عن أبی بکر المأمونی: «و قیل له و أنا حاضر:

ألا تخرج فضائل معاویة؟ فقال: أی شیء أخرج! اللهم لا تشبع بطنه! و سکت و سکت السائل»

. قال «قال الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ: سمعت علی بن عمر یقول: کان أبو عبد الرحمن أفقه مشایخ مصر فی عصره و أعرفهم بالصحیح و السقیم من الآثار، و أعلمهم بالرجال. فلما بلغ هذا المبلغ حسدوه، فخرج إلی الرملة فسئل عن فضائل معاویة، فأمسک عنه، فضربوه فی الجامع فقال:

أخرجونی إلی مکة، فأخرجوه إلی مکة و هو علیل و توفی بها مقتولا شهیدا. قال الحاکم أبو عبد اللّه: و مع ما جمع أبو عبد الرحمن من الفضائل رزق الشهادة فی آخر عمره، فحدّثنی محمد بن إسحاق الأصبهانی قال: سمعت مسائخنا بمصر

---

[۱] عمدة القاری ۱۶/ ۲۴۸.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۵۹.

[۳] المختصر فی أخبار البشر حوادث: ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۷

یـذکرون أن أبا عبـد الرحمن فارق مصـر فی آخر عمره و خرج إلی دمشق، فسئل بها عن معاویة بن أبی سفیان و ما روی من فضائله فقال: ألا یرضـی معاویة رأسا برأس حتی یفضل! فما زالوا یدفعون فی حضـنیه حتی أخرج من المسجد، ثم حمل إلی مکة و مات بها» [۱].

و قـال الـذهبی نقلا عن المأمونی «سـمعت قوما ینکرون علی أبی عبـد الرحمن کتاب الخصائص لعلی رضـی اللّه عنه و ترکه تصـنیف فضائل الشـیخین، فـذکرت له ذلک فقال: دخلت دمشق و المنحرف عن علی بها کثیر، فصـنّفت کتاب الخصائص رجوت أن یهـدیهم اللّه. ثم إنه صـنّف بعـد ذلک فضائل الصـحابة فقیل له و أنا أسـمع: ألا تخرج فضائل معاویـة؟ فقال: أی شـیء أخرج! حدیث اللهم لا تشبع بطنه! فسکت السائل. قلت: لعلّ هذه منقبة معاویة لقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم من لعنته أو شتمته فاجعل ذلک له زکاة و رحمة».

قال: «قال أبو عبد اللّه ابن مندة عن حمزة العقبی المصـری و غیره: إن النسائی خرج من مصـر فی آخر عمره إلی دمشق، فسـئل بها عمّا جاء من فضائله فقال: ألا یرضی رأسا برأس حتی یفضل! قال: فما زالوا یدفعون فی خصیته حتی أخرج من المسجد، ثم حمل إلی مکة فتوفی بها. کذا فی هذه الروایة إلی مکة و صوابه: الرملة» [۲].

و قال ابن الوردی: «و عاد إلی دمشق فامتحن فی معاویـة و طلب منه أن یروی شـیئا من فضائله فقال: ما یرضـی معاویة أن یکون رأسا برأس حتی یفضل» [۳].

و قال صـلاح الدین الصـفدی: «و أنکر علیه قوم کتاب الخصائص لعلی رضـی اللّه عنه و ترکه تصنیفه فضائل الشیخین، فذکر له ذلک فقال: دخلت دمشق و المنحرف بها عن علی کثیر، فصنّفت الخصائص رجاء أن یهدیهم اللّه تعالی. ثم

---

[۱] تهذیب الکمال ۱/ ۳۲۸.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۶۹۸.

[۳] تتمة المختصر حوادث: ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۸

صنف بعـد ذلک فضائل الصـحابة فقیل له: ألا تخرج فضائل معاویـة! فقال: أی شـیء أخرج! اللهم لا تشـبع بطنه! فسـکت السائل. قال شمس الدین: لعل هذا فضیلة له لقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم من لعنته و سببته فاجعل ذلک له زکاة و رحمة»

قال «و لما خرج من مصـر إلی دمشق فی آخر عمره سـئل عن معاویـة رضـی اللّه عنه و ما دوّن من فضائله فقال: لا یرضـی رأسا برأس حتی یفضل! فما زالوا یطعنون فی خصیتیه حتی أخرج من المسجد، ثم حمل إلی مکة و قیل الرملة، و توفی بها» [۱].

و قال الیافعی: «و خرج إلی دمشق فسئل عن معاویة و ما روی من فضائله فقال: أما یرضی معاویة أن یخرج رأسا برأس حتی یفضل! و فی روایة أخری: ما أعرف له فضیلة إلّا لا أشبع اللّه بطنک» [۲].

و قال الفاسـی: «قال الدار قطنی: و کان أفقه مشایخ مصـر فی عصـره و أعلمهم بالحدیث و الرجال، فلما بلغ هذا المبلغ حسدوه، فخرج إلی الرملة فسـئل عن فضائل معاویة فأمسک عنه، فضربوه فی الجامع فقال: أخرجونی إلی مکة، فأخرجوه إلی مکة و هو علیل، و توفی بها مقتولا شهیدا» [۳].

و قـال ابن حجر العسـقلانی بترجمـة النسـائی نقلاـ عن الحـاکم: «سـمعت علی ابن عمر یقول: النسائی أفقه مشایـخ مصـر فی عصـره و

أعرفهم بالصحيح و السقيم و أعلمهم بالرجال. فلما بلغ هذا المبلغ حسدوه فخرج إلى الرملة فسئل عن فضائل معاوية فأمسك عنه، فضربوه فى الجامع فقال: أخرجونى إلى مكة فأخرجوه و هو عليل و توفى مقتولا شهيدا»

قال «و قال أبو بكر المأمونى سألته عن تصنيفه كتاب الخصائص فقال: دخلت دمشق و المنحرف بها عن على كثير، فصنفت كتاب الخصائص رجاء أن يهديهم اللّه تعالى. ثم صنف بعد ذلک كتاب فضائل

---

[۱] الوافی بالوفیات ۶/ ۴۱۶.

[۲] مرآة الجنان حوادث: ۳۰۳.

[۳] العقد الثمین ۳/ ۴۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۹

الصحابة و قرأها على الناس و قيل له- و أنا حاضر- ألا تخرج فضائل معاوية؟

فقال: أى شىء أخرج! اللهم لا تشبع بطنه! و سكت و سكت السائل» [۱].

و قال المناوى بترجمة النسائى: «دخل دمشق فذكر فضائل علىّ فقيل له فمعاوية؟ قال: ما كفاه أن يذهب رأسا برأس حتى يذكر له فضائل. فدفع فى خصيتيه حتى أشرف على الموت فأخرج فمات فى الرملة أو فلسطين سنة ثلاث و ثلاثمائة. و حمل للمقدس أو مكة فدفن بين الصفا و المروة» [۲].

و قال الشيخ عبد الحق الدهلوى فى رجال المشكاة بترجمة النسائى: «قال الأمير جمال الدين المحدّث عن الشيخ الإمام عبد اللّه اليافعى أنه ذكر فى تأريخه: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائى صاحب المصنفات و مقتدى زمانه، سكن مصر ثم جاء بدمشق، فقال له أهل تلک الناحية يوما فى المسجد: ما تقول فى معاوية و ما ورد فى فضله؟ فأجاب: أما يرضى معاوية أن يخرج عنى رأسا برأس حتى يفضل! و فى رواية: قال: لا أعرف له فضيلة إلّا لا أشبع اللّه بطنه. فقام الناس و وقعوا فيه و أهانوه و ضربوه و جرّوه من المسجد، و أذهبوه برملة فمرض فمات بذلک.

و فى رواية: أذهبوه بمكة فمرض و مات بمكة. و دفنوه بين الصّفا و المروة» و قال ابن تيمية الحرّانى: «و معاوية ليس له بخصوصه فضيلة فى الصحيح، لكن قد شهد مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حنينا و الطائف و غزوة تبوک، و حجّ معه حجة الوداع، و كان يكتب الوحى، فهو ممّن ائتمنه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم على كتابة الوحى، كما ائتمن غيره من الصحابة» قال «بل قد رووا فى فضائل معاوية أحاديث كثيرة، و صنّف فى ذلک مصنفات، و أهل العلم بالحديث لا يصحّحون لا هذا و لا هذا» [۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۲.

[۲] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۵.

[۳] منهاج السنة ۲/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۰

بطلان الجملة الموضوعة معنى ... ص: ۱۷۰

ثم إنّ «معاوية حلقتها» باطل من وجوه:

أحدها: المدينة مطلقا لا حاجة لها إلى الحلقة، بل لا ينسبها أحد من العقلاء إليها أصلا، و من ادّعى فعليه البيان، و علينا دمغ رأسه بمقمعة البرهان.

و الثانی: مدینهٔ العلم بالخصوص لا حاجهٔ لها إلی الحلقهٔ.

و الثالث: جعل معاویهٔ کالحلقهٔ لمدینهٔ العلم عیب للمدینهٔ، لا یجرأ علی التفوّه بذلک إلّا من خرج عن الإیمان بل عن العقل و الشّعور.

و الرابع: معنی احتیاج المدینهٔ إلی الحلقهٔ هو احتیاج النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی معاویهٔ فی العلم، و هذا مما یهدم أرکان الدین.

و الخامس: معنی کونه حلقهٔ المدینهٔ أنّ معاویهٔ له حظ من العلم، لکنّ جهله بالأحکام الشرعیّهٔ فضلا عن المعارف العالیهٔ و الحقائق السامیهٔ أظهر من أن یذکر.

و السادس: إنّ لمعاویهٔ مطاعن عظیمهٔ و معایب کثیرهٔ، تمنعه من أن یکون له أدنی اتّصال بالنبی الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و السابع: و لو قیل معنی الجملهٔ هو کونه حلقهٔ الباب، أی:

أنا مدینهٔ العلم و علی بابها و معاویهٔ حلقهٔ بابها

، فیبطله أنّ باب مدینهٔ العلم غیر محتاج إلی الحلقهٔ کنفس المدینهٔ. و أیضا: جهل معاویهٔ خیر دلیل علی بطلان کونه حلقهٔ باب مدینهٔ العلم. و أیضا: مطاعنه تمنع من أن یکون له هذا الاتصال بالمدینهٔ. أضف إلی ذلک عدائه لأمیر المؤمنین علیه السلام.

و هناک وجوه أخری تبطل هذه الجملهٔ الموضوعهٔ من حیث المعنی، نحیل استنباطها و استخراجها إلی الناظر فیها و فی الوجوه التی ذکرناها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۱

حدیث المدینهٔ بلفظ آخر موضوع ... ص: ۱۷۱

إلی هنا تمّ الکلام علی تصرّفات بعض القوم فی لفظ

حدیث: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

...و اختلق بعضهم لفظا آخر لحدیث المدینهٔ یتّضح بطلانه سندا و دلالهٔ من البحوث المذکورهٔ فی الألفاظ المتقدمهٔ ... و ذلک ما جاء

فی کتاب (کنج سعادت) لمعین الدین بن خواجهٔ خاوند محمود الخوارزمی النقشبندی من أنه: «قال علیه السلام: أنا مدینهٔ الصدق و أبو بکر بابها، و أنا مدینهٔ العدل و عمر بابها، و أنا مدینهٔ الحیاء و عثمان بابها، و أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

لکن العجیب استناد بعضهم إلی هذا الحدیث الموضوع فی مسألهٔ المفاضلهٔ بین الأصحاب، و هو الشیخ رجب بن أحمد التیری فی کتابه (الوسیلهٔ الأحمدیهٔ و الذریعهٔ السّرمدیهٔ فی شرح الطریقهٔ المحمدیهٔ) حیث قال فی مبحث التفضیل:

«و نحن نقول: الأولی فی تفضیل الخلفاء الأربعهٔ: أن کلّ واحد منهم أفضل من الآخر باعتبار الوصف الذی اشتهر به، لأنّ فضیلهٔ الإنسان لیست من حیث ذاته، بل باعتبار أوصافه، و

قد قال علیه السلام: أنا مدینهٔ الصّدق و أبو بکر بابها، و أنا مدینهٔ العدل و عمر بابها، و أنا مدینهٔ الحیاء و عثمان بابها، و أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. رواه الزاهدی فی کتابه عن بعض الأفاضل

. و علی هذا نقول: إن أبا بکر الصدیق أفضل الصحابهٔ باعتبار، کثرهٔ صدقه و اشتهاره فیما بینهم به، و عمر أفضلهم من جهةٔ العدل، و عثمان أفضلهم من جهةٔ الحیاء، و علی أفضلهم من جهةٔ العلم و اشتهاره به، و بهذا یستقیم المرام و یتم الکلام».

فإنّ ما ذکره فی التفضیل شیء لم یقل به أحد، فهو خرق للإجماع المرکّب، و الحدیث موضوع مختلق، و فی کلّ فقرهٔ من فقره بحث واضح طویل الذیل، یتجلّی جانب منه بمراجعهٔ کتاب (تشیید المطاعن) و غیره من کتب الباب.

بل الحق الثابت بالأدلهٔ القطعیّهٔ أنّ الامام علیا علیه السلام أفضل القوم من جمیع الجهات، بل هو الأفضل من جمیع الخلائق بعد النبی

صلّى اللّه عليه و آله

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۲

و سلّم من الأولين و الآخرين ... على أنّ هذا الحديث الموضوع اشتمل على جملهٔ

«و على بابها»

، و قد عرفت أنّ كونه باب مدينهٔ العلم يوجب الأعلميهٔ الموجبهٔ للأفضليهٔ على الإطلاق، حسب إفادات المحقّقين من أهل السنّهٔ، فيكون هذا الحديث الموضوع أيضا مفيدا للافضليّهٔ المطلقهٔ للإمام، خلافا لمن أراد إثبات الأفضليهٔ له من جهة واحدهٔ ... و الحمد للّه رب العالمين.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۳

۱۱ مع القاری فی كلامه حول الحديث ... ص: ۱۷۳

اشارهٔ

و قال الملّا على القارى بشرح حديث «أنا دار الحكمهٔ» ما نصّه:

«و عنه أی عن علی قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا دار الحكمهٔ- و فی روايهٔ: أنا مدينهٔ العلم

. و

فی روايهٔ المصابيح: أنا دار العلم- و على بابها.

و فی روايهٔ زيادهٔ: فمن أراد العلم فليأته من بابه

. و المعنى: علیّ باب من أبوابها، و لكن التخصيص يفيد نوعا من التعظيم و هو كذلك. لأنه بالنسبهٔ إلى بعض الصحابهٔ أعظمهم و أعلمهم. و مما يدلّ على أن جميع الأصحاب بمنزلهٔ الأبواب

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أصحابى كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

، مع الإيماء إلى اختلاف مراتب أنوارها فی الاهتداء.

و مما يحقق ذلک أن التابعين أخذوا أنواع العلوم الشرعيّهٔ من القراءهٔ و التفسير و الحديث و الفقه من سائر الصحابهٔ غير على رضى اللّه عنه أيضا، فعلم عدم انحصار البابيهٔ فی حقّه. اللهم إلّا أن يختص بباب القضاء فإنه ورد فی شأنه إنّه:

أقضاكم. كما أنه جاء فی حق أبی: أقرؤكم. و فی حق زيد بن ثابت: إنه أفرضكم. و

فی حق معاذ بن جبل: إنه أعلمكم بالحلال و الحرام.

و ممّا يدل على جزالهٔ علمه ما

فی الرياض عن معقل بن يسار قال: وضّأت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال هل لک فی فاطمهٔ نعودها؟ فقلت: نعم، فقام متوكئا علیّ فقال: إنه سيحمل ثقلها غيرک و يكون أجرها لک. قال: فكأنّه لم يكن علیّ شیء، حتى دخلنا على فاطمهٔ فقلنا: كيف تجدينک؟ قالت: لقد اشتد حزنی و اشتدّ فاقتی و طال سقمی

. قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: وجدت بخط أبی فی هذا الحديث قال: أو ما ترضين أنّ زوجک أقدمهم سلما و أكثرهم علما و أعظمهم حلما. أخرجه أحمد

. و عن ابن عباس و قد سأله الناس فقالوا: أیّ رجل كان علی؟

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۴

قال: کان قد ملئ جوفه حکما و علما و بأسا و نجدهٔ، مع قرابته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. أخرجه أحمد فی المناقب. و عن سعید بن المسیب قال: کان عمر یتعوّذ من معضلهٔ لیس لها أبو حسن. أخرجه أحمد.

قال الطیبی: لعلّ الشیعهٔ تتمسک بهذا التمثیل: أن أخذ العلم و الحکمهٔ منه مختص به لا یتجاوزه إلی غیره إلّا بواسطته رضی اللّه عنه، لأن الدار إنما یدخل إلیها من بابها و قد قال تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها. و لا حجهٔ لهم فیه، إذ لیس دار الجنهٔ بأوسع من دار الحکمهٔ و لها ثمانیهٔ أبواب. رواه الترمذی و قال: هذا حدیث غریب. أی إسنادا و قال أی الترمذی: روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک، و هو شریک بن عبد اللّه قاضی بغداد ذکره الشارح، و لم یذکروا أی ذلک البعض فیه أی فی إسناد هذا الحدیث عن الصنابحی بضم صاد و کسر موحدهٔ و مهملهٔ، و لا نعرف أی نحن هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک بالنصب علی الاستثناء، و فی نسخهٔ بالجرّ علی أنه بدل من أحد، قیل: و فی بعض نسخ الترمذی: عن شریک بدل غیر شریک. و اللّه أعلم.

ثم اعلم أن

حدیث: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، رواه الحاکم فی المناقب من مستدرکه من حدیث ابن عباس

و قال صحیح. و تعقّبه الذهبی فقال: بل هو موضوع. و قال أبو زرعهٔ: کم خلق افتضحوا فیه. و قال یحیی بن معین: لا أصل له. کذا قال أبو حاتم و یحیی بن سعید و قال الدار قطنی ثابت. و رواه الترمذی فی المناقب من جامعه و قال: إنه منکر، و کذا قال البخاری: إنه لیس له وجه صحیح. و أورده ابن الجوزی فی الموضوعات. و قال ابن دقیق العید: هذا الحدیث لم یثبتوه. و قیل: إنه باطل. لکن قال الحافظ أبو سعید العلائی: الصواب إنه حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا. ذکره الزرکشی. و سئل الحافظ العسقلانی عنه فقال: إنه حسن لا صحیح کما قال الحاکم و لا موضوع کما قال ابن الجوزی. قال السیوطی: و قد بسطت کلام العلائی و العسقلانی فی التعقبات التی علی الموضوعات. انتهی. و

فی خبر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۵

الفردوس: أنا مدینهٔ العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علیّ بابها

. و شذّ بعضهم فأجاب: إن معنی و علیّ بابها إنه فعیل من العلوّ علی حد قراءهٔ صراط علیّ مستقیم برفع علی و تنوینه کما قرأ به یعقوب» [۱].

علی باب المدینهٔ لا سواه ... ص: ۱۷۵

أقول: و فی هذا الکلام خلط بین الغث و السّمین، و نحن نشیر إلی ما فیه بالإجمال:

أمّا أن یکون المعنی: «علی باب من أبوابها» فأوّل من قاله هو العاصمی، و قد بیّنا بطلانه بالتفصیل، و هنا نقول باختصار: إنّ لفظ الحدیث یدلّ علی انحصار البابیّهٔ فی الامام علیه السلام، و غیره لا یلیق لأن یکون بابا لدار الحکمهٔ و مدینهٔ العلم، فلا یجوز دعوی ذلک لأحد إلّا بنص من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. علی أنّ لهؤلاء الثلاثهٔ قبائح و مطاعن تمنعهم من أن یکونوا أبوابا لمدینهٔ العلم، بل تمنعهم عن أن یکون لهم أقل اتّصال به، و قد تکفّل کتاب (تشیید المطاعن) بذکر بعضها فراجعه إن شئت.

ثم إنّ کون الشخص بابا لمدینهٔ العلم و الحکمهٔ یستلزم العصمهٔ له، و أن یکون محیطا لما فی المدینهٔ من حکمهٔ و علم ... و قد کان أمیر المؤمنین علیه السلام و لم یکن غیره کذلک، و یشهد بذلک استغناؤه عن الکلّ و احتیاج الکلّ إلیه کما هو معروف عند الکلّ.

علی أنّه جاء فی بعض ألفاظ الحدیث الأمر بإتیان علی علیه السلام،

ففی لفظ: «أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب

، و

فی آخر: «أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب»

، و الناس بین مطیع و عاص، فمن أتاه علیه السلام و أخذ الحکمة منه فهو محتاج إلیه و لا یکون بابا لها

---

[۱] المرقاة- شرح المشکاة ۵/ ۵۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۶

مثله، و من لم یمتثل أمر الرّسول فغیر لائق لأن یکون بابا له، فلیس للمدینة باب سوی الامام علیه السلام.

و بما ذکرنا یظهر ما فی قوله:

«و لکنّ التّخصیص یفید نوعا من التعظیم، و هو کذلک، لأنه بالنسبة إلی بعض الصحابة أعظمهم و أعلمهم».

لأنّ التخصیص المذکور فی الحدیث تخصیص حقیقی لا إضافی، و قد عرفت سابقا دلالة الحدیث علی أنه علیه السلام من الصحابة کلّهم أعظمهم و أعلمهم، لا بالنسبة إلی بعضهم.

حدیث النجوم موضوع ... ص: ۱۷۶

و أمّا قوله: «و مما یدلّ علی أنّ جمیع الأصحاب بمنزلة الأبواب قوله»....

ففیه: إنّ

حدیث أصحابی کالنّجوم

ممّا ثبت وضعه و اختلاقه، و قد تکلّمنا علیه سابقا فی الرّد علی کلام الأعور، و لو سلّمنا صحته فإنه لا یقتضی أن یکون الأصحاب کلّهم أبوابا، لما عرفت من أن هذا الشرف العظیم و المنصب الجلیل مخصوص بسیدنا علی علیه السلام، و إن دلّ علی شیء فإنّما یدل علی حصول بعضهم علی العلم، و هذا لا یکفی لأن یکونوا أبوابا لمدینة العلم، لأن باب المدینة یجب أن یکون محیطا بجمیع علوم المدینة، فبین کون الرّجل ذا علم فی الجملة، و بین کونه بابا لدار الحکمة و مدینة العلم بون بعید، إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ.

و من العجیب استدلال القاری بهذا الحدیث، و هو یذکر فی کتابه (المرقاة) کلمات أعلام طائفته فی قدحه، فقد قال بشرحه ما نصّه:

«قال ابن الدیبع: اعلم أن

حدیث أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم. أخرجه ابن ماجة کذا ذکره الجلال السیوطی فی تخریج أحادیث الشفاء، و لم أجده فی سنن ابن ماجة بعد البحث عنه. و قد ذکره ابن حجر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۷

العسقلانی فی تخریج أحادیث الرافعی فی باب أدب القضاء

و أطال الکلام علیه، و ذکر أنه ضعیف واه، بل ذکر عن ابن حزم أنه موضوع باطل. لکن ذکر عن البیهقی أنه قال: إن حدیث مسلم یؤدّی بعض معناه، یعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمنة للسماء.

الحدیث. قال ابن حجر: صدق البیهقی هو یؤدی صحة التشبیه للصحابة بالنجوم أما فی الاقتداء فلا یظهر. نعم یمکن أن یتلمّح ذلک

من معنی الاهتداء بالنجوم. قلت: الظاهر إن الاهتداء فرع الاقتداء.

قال: و ظاهر الحدیث إنما هو إشارة إلی الفتن الحادثة بعد انقراض الصحابة من طمس السنن و ظهور البدع و نشر الجور فی أقطار الأرض انتهی.

و تکلّم علی هذا الحدیث ابن السبکی فی شرح ابن الحاجب الأصلی فی الکلام علی عدالة الصحابة و لم یعزه لابن ماجة، و ذکره فی جامع الأصول و لفظه:

عن ابن المسبب عن عمر بن الخطاب مرفوعا: سألت ربی. الحدیث إلی قوله اهتدیتم.

و کتب بعده: أخرجه. فهو من الأحادیث التی ذکرها رزین فی تجرید الأصول و لم یقف علیها ابن الأثیر فی الأصول المذکورة، و ذکره صاحب المشکاة و قال: أخرجه رزین» [۱].

و ما ذکره القاری فی تأیید الاستدلال بحدیث النجوم بقوله: «و ممّا یحقّق ذلک أن التابعین أخذوا أنواع العلوم الشرعیة من القراءة و التفسیر و الحدیث و الفقه من سائر الصحابة غیر علی رضی اللّه عنه، فعلم عدم انحصار البابیّة فیه» فرکیک فی الغایة، لأنّه استدلال بفعل التابعین فی مقابلة النصّ الصریح من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هو غیر جائز، فلیس هناک إلّا انّهم خالفوا أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و کیف یقول القاری بعدم انحصار البابیّة فیه علیه السلام؟ و النبی نفسه ینصّ علی هذا الانحصار و یقول: «یا علی کذب من زعم أنه یدخلها من غیر

---

[۱] المرقاة- شرح المشکاة ۵/ ۵۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۸

بابها»

، و

یقول: «کذب من زعم أنّه یصل إلی المدینة لا من قبل الباب»

...و قد کان هذا المعنی هو ما اعترف به الأصحاب و ابتهجوا کما ظهر سابقا من إفادة الزرندی فی (نظم درر السمطین) و من حدیث الشوری الذی ذکره جمال الدین المحدّث الشیرازی.

ثم إنّ التّابعین الآخذین من غیره علیه السلام ینقسمون إلی قسمین لا- ثالث لهما، فالقسم الأول من أخذ عمّن أخذ من الإمام علیه السلام کسلمان، و المقداد، و أبی ذر، و عمار، و عبد اللّه بن مسعود، و عبد اللّه بن عباس و أمثالهم...

و هؤلاء التابعون لا یرون أولئک الصحابة أبوابا للعلوم، بل أخذهم فی الحقیقة من الامام علیه السلام ... و القسم الثانی من خالف قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فمن أراد العلم فلیأت الباب و من أراد الحکمة فلیأتها من بابها»

و أعرض عنه عنادا و انحرافا عن باب مدینة العلم و باب دار الحکمة، و من الواضح أنّ هؤلاء لا یعبأ بأقوالهم و أفعالهم أبدا...

دعوی تخصیص الحدیث باب القضاء ... ص: ۱۷۸

و أمّا ما ذکره القاری: «أللهم إلّا أن یختص بباب القضاء، فإنه ورد فی شأنه أنه أقضاکم، کما أنه جاء فی حق أبیّ أنه أقرؤکم، و فی حقّ زید بن ثابت أنه أفرضکم، و

فی حق معاذ بن جبل: أنه أعلمکم بالحلال و الحرام»

فقد عرفت الجواب عنه فی الردّ علی کلام العاصمی، و علی فرض التسلیم فإن هذا الاختصاص یفید الأعلمیّة المطلقة له علیه السلام، لأنّ کونه أقضی الأصحاب یستلزم إحاطته بأنواع العلوم الشرعیّة، مع المزیّة و الأفضلیّة من غیره فی هذا الباب، و سیأتی مزید توضیح لذلک فیما بعد إن شاء اللّه.

أمّا قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أقضاکم علی»

فممّا لا ریب فیه و لا کلام، کما ستعرف فیما بعد إن شاء اللّه تعالی مفصّلا، لکنّ ما ذکره فی حقّ غیره موضوع و باطل سندا و دلالة، کما بیّناه بالتفصیل فی جواب کلام العاصمی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۹

فراجع إن شئت.

و قوله: «و مما یدل علی جزالة علمه» ... و إن اشتمل علی بعض فضائل الامام علیه السلام، فلا یخفی ما فیه، لأنّ ما ذکره یدلّ علی أعلمیة الإمام بصراحة کاملة،- لا أنّه یدلّ علی جزالة علمه- أضف إلی ذلک النصوص الصریحة الواردة عن مشاهیر الأصحاب- من الموافقین له و المعادین- فی أعلمیّته، و من هنا قال المناوی: «و قد شهد له بالأعلمیة الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف» [۱] بل قال القاری نفسه فی (شرح الفقه الأکبر) بشرح قول الماتن: «ثم علی بن أبی طالب» قال ما نصه:

«أی ابن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصی، القرشی الهاشمی، و هو المرتضی زوج فاطمة الزهراء و ابن عمّ المصطفی، و العالم فی الدرجة العلیا، و المعضلات التی سأله کبار الصحابة و رجعوا إلی فتواه فیها فضائل کثیرة شهیرة تحقق قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها، و قوله علیه السلام: أقضاکم علی» [۲].

فظهر أنّ الامام علیه السلام هو الأعلم من جمیع الأصحاب، لا فی القضاء بل فی جمیع الأبواب...

الاشارة إلی جواب سائر کلمات القاری ... ص: ۱۷۹

و أمّا کلمات القاری الأخری فنشیر إلیها و إلی الجواب عنها:

۱- قوله: «قال الطّیبی». ... و قد تقدّم الجواب عن کلام الطیبی هذا فی موضعه فلا نعید.

۲- قوله: «رواه الترمذی». ... قد عرفت الکلام علیه فی جواب کلام النووی.

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۴۳.

[۲] شرح الفقه الأکبر: ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۰

۳- قوله: «ثم اعلم أن حدیث». ... فیه اعتراف بتصحیح الحاکم...

و أما أقوال القادحین فی الحدیث فقد تعرّضنا لها فی مواضعها.

۴- قوله: «و فی خبر الفردوس» ... و قد تقدّم الکلام علی هذا الحدیث الموضوع فی جواب کلام الأعور و ابن حجر المکی...

۵- قوله: «و شذّ بعضهم». ... هذا کلام ابن حجر المکی فی (الصواعق) و قد عرفت ما فیه.

و لیکن هذا آخر ما نردّ به کلام القاری العاری، و الحمد للّه الفاطر الباری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۱

۱۲ مع البنبانی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۸۱

اشارهٔ

و قال الملّا محمد یعقوب البنبانی فی (عقائده) فی الجواب علی استدلال الشیعهٔ

بحدیث «أنا مدینهٔ العلم»

و

حدیث «أنا دار الحکمهٔ»

ما نصّه: «و استدلّ الخصم علی تفضیل علی رضی اللّه عنه بأنه أعلم، و هو أولی بالخلافهٔ لأنه تعالی فضّل آدم علیه السلام علی الملائکهٔ و اختاره للخلافهٔ بالعلم. أمّا أنّه کان أعلم

فلقوله علیه الصلاهٔ و السلام: أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها. و أنا دار الحکمهٔ و علیّ بابها

. و علم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کما هو أزید کذلک علم علیّ، و أنه لا یخرج ما فی الدار إلّا من الباب. فعلمه صلّی اللّه علیه و سلّم إنما وصل بمن وصل من قبل علی رضی اللّه عنه.

و الجواب: إنّ هذا یوجب أنه لم یبلّغ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ما أرسل به إلّا علیّا، ثم هو بلّغ غیره. و لا یخفی أنه مما لا یقول به الخصم أیضا. و المراد من الحدیث المذکور- و اللّه أعلم- بیان أن علیّا باب العلوم بالنسبهٔ إلی جماعهٔ لم یدرکوا شرف الصحبهٔ. و هذا مبنی علی أمر و هو: إن أعلم الصحابهٔ هم الخلفاء الراشدون، و قد کان أبو بکر رضی اللّه عنه مقیّدا بأمر الخلافهٔ بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مدهٔ حیاته، ثم عمر رضی اللّه عنه کذلک، ثم عثمان کذلک رضی اللّه عنه، و قد کان علی رضی اللّه عنه فی أیام خلافتهم مشغولا بالإفادهٔ و الإفاضهٔ، فالذین لم یدرکوا شرف الصحبهٔ أتوا الیه و أخذوا منه رضی اللّه عنه.

ثم لا أدری أیّ لفظ فی الحدیث یدل علی أن لیس لمدینهٔ العلم إلّا باب واحد هو علی رضی اللّه عنه، بل یجوز أن یکون لها أبواب و یکون علی کرّم اللّه وجهه بابا منها».

و الجواب عنه من وجوه:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۲

أحدها: إن أساس استدلال الشیعهٔ

بحدیث «أنا مدینهٔ العلم»

کما ذکر البنبانی أیضا هو بدلالته علی أعلمیهٔ الامام أمیر المؤمنین، و هی تکشف عن الأفضلیهٔ و تستلزم الخلافهٔ و الامامهٔ کما یدلّ علیه قصهٔ آدم علیه السلام ... و قد علمت أنّ دلالهٔ الحدیث علی الأعلمیّهٔ تامّهٔ بکلّ وضوح، حتی اعترف بها جماعهٔ من علماء أهل السنّهٔ، و ذکر المنّاوی أنها مما اتّفق علیه الموافق و المخالف، و من هنا تری البنبانی عاجزا عن الجواب علی هذا الاستدلال القوی المتین، بل زاد فی تقریره جملهٔ: «و علم النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما هو أزید کذلک علم علی».

الثانی: قد ذکر البنبانی وجه استدلال الشیعهٔ

بحدیث «أنا دار الحکمهٔ»

بقوله: «و أنه لا یخرج ما فی الدار». ... لکنّه لم یفهم مراد الشیعهٔ من ذلک، و إلّا لم یقل فی الجواب: «و الجواب- إن هذا یوجب»... إذ لیس مرادهم ذلک أبدا، بل المراد أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أودع جمیع علوم الشریعهٔ- المعبّر عنها بالحکمهٔ- عند علی علیه السلام، و أمر الأمهٔ بالرجوع إلیه و الأخذ منه، و أنّه لم یصل شیء من علومه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی الأمّهٔ إلّا بواسطهٔ

الإمام علیه السلام.

علی أنّه لا یخفی علی المتأمّل الفرق بین تبلیغ النبی ما أرسل به، و تبلیغه علم ما أرسل به، و من هنا تری أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلّغ ما أرسل به- و هو القرآن- إلی جمیع الناس، و لکن لا- یمکن القول بأنّه بلّغ علم القرآن إلی جمیع الناس کذلک، نعم علّمه أمیر المؤمنین علیه السلام و جعله مبلّغا لعلوم القرآن إلی الناس قاطبهٔ، و من هنا ذکروا أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علمه علیه السلام، قال المناوی: «قال الحرالی: قد علم الأوّلون و الآخرون أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی، و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه عن القلوب [الغیوب الحجاب، حتی یتحقق الیقین الذی لا یتغیّر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [۱]

...فإذا کان هذا حال علم القرآن الذی أمر

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۳

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بتبلیغه إلی جمیع الناس، فالعلوم الأخری منحصرهٔ إلی فهمه علیه السلام بالأولویهٔ القطعیّهٔ.

دعوی تخصیص کونه بابا لغیر الصحابهٔ ... ص: ۱۸۳

الثالث: دعوی تخصیص کون الامام علیه السلام باب العلوم إلی جماعهٔ لم یدرکوا شرف الصحبهٔ، هذه الدعوی التی ذکرها بقوله: «و المراد من الحدیث المذکور- و اللّه أعلم- بیان أن علیا باب العلوم الشّرعیّهٔ» ... تخرّص باطل، فإنّه تخصیص بلا مخصّص، و یبطله اعتراف أصحاب الشوری- فیما رواه المحدّث الشیرازی فی (روضهٔ الأحباب) بأنّ حدیث: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» جاء لیعلم الصحابهٔ بأنّ علیا باب مدینهٔ علم الأوّلین و الآخرین، فکیف تختص با بیّته بجماعهٔ لم یدرکوا شرف الصحبهٔ؟ بل لو کان معنی الحدیث ما ذکره البنبانی لما احتج به الامام علیه السلام- فیما احتج به- علی أصحاب الشوری، و لما اعترف القوم بما أراد الامام من الاحتجاج به.

و مما یبطل هذا المعنی الذی ذکره البنبانی إقرار الأصحاب بأعلمیّهٔ الإمام علیه السلام،

فهذا ابن عباس یقول- فیما یرویه الشیخانی القادری فی (الصراط السوی)-: «من أتی العلم فلیأت الباب و هو علی رضی اللّه عنه»

، و

هذا عمرو ابن العاص یحتجّ بهذا الحدیث علی معاویهٔ فی کتاب له إلیه- فیما رواه الخوارزمی فی (المناقب) و یقول: «و أکّد القول علیک و علی جمیع المسلمین و قال: إنی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه عزّ و جلّ و عترتی، و قد قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

و من هنا تری الحافظ الزرندی یقول فی عنوان الحدیث: «فضیلهٔ أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا- عن ابن عباس رضی اللّه عنهما: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا»

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۴

دعوی أنّ أعلم الصحابهٔ هم الخلفاء ... ص: ۱۸۴

ثم إنّ الأمر الذی بنی علیه البنبانی المعنی الذی ذکره لحدیث المدینهٔ، و هو: «أنّ أعلم الصحابهٔ هم الخلفاء الراشدون» ... باطل من

وجوه أيضا.

أمّا أولا: فإن الثلاثة ليسوا من الخلفاء الراشدين عن رسول رب العالمين صلّى اللّه عليه و آله المعصومين.

و أمّا ثانيا: فلأن أحدا من أهل الإنصاف لا يرتضى القول بأعلميّة الثلاثة من: سلمان، و أبى ذر، و المقداد، و عمار، و ابن عباس، و حذيفة، و ابن مسعود، و أبى بن كعب، و أبى الدرداء، و جابر بن عبد اللّه، و أبى سعيد الخدرى، و أمثالهم من مشاهير الأصحاب... بل إنّ هؤلاء، بل و معاذ بن جبل و أبو هريرة و زيد ابن ثابت و أضرابهم ... أعلم من الثلاثة قطعا ... بل الحق أن الثلاثة لم يحصلوا على شيء من العلوم، و تلك آثار جهلهم بالأمور الواضحة مشهودة و مشهورة، و ستقف على ذلك فيما بعد بالتفصيل إن شاء اللّه.

و أمّا ثالثا: فلأنهم لو كانوا علماء لأفادوا و أفاضوا، و ظهرت الآثار و اشتهرت الشواهد على بلوغهم المراتب العلميّة فى الموارد المختلفة، و انتشرت بواسطتهم أحكام الحلال و الحرام، من غير أن يمنعهم عن ذلك الخلافة، بل إنه من أجلّ و أهمّ أعمال خليفة النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. ألا ترى أنّ الامام عليه السلام- على قصر مدّته- لم تشغله الحروب عن نشر العلوم الجليلة و المعارف السّامية،

و لقد صدق ضرار حيث قال فى وصفه عليه السلام: «يتفجر العلم من جوانبه و تنطق الحكمة من نواحيه» كما رواه ابن عبد البر القرطبى بترجمته عليه السلام فى (الاستيعاب).

و أمّا رابعا: سلّمنا أنّ تقيّدهم بأمر الخلافة منعهم عن الإفادة، فما الذى منعهم عنها فى حياة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم؟ و ما الذى منع عمر و عثمان عنها أيام أبى بكر؟ و ما الذى منع عثمان عنها أيام عمر؟ نعم إنهم يقولون بأن عمر

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۵

و عثمان كانا يفتيان فى خلافة أبى بكر، و أن عثمان كان يفتى فى خلافة عمر،...

قال ابن سعد: «أخبرنا محمد بن عمر الأسلمى، نا جارية بن أبى عمران، عن عبد الرحمن بن القاسم عن أبيه: إن أبا بكر الصديق كان إذا نزل به أمر يريد فيه مشاورة أهل الرأى و أهل الفقه، دعا رجالا من المهاجرين و الأنصار، دعا عمر و عثمان و عليا و عبد الرحمن بن عوف و معاذ بن جبل و أبيّ بن كعب و زيد بن ثابت، و كلّ هؤلاء كان يفتى فى خلافة أبى بكر، و إنما تصير فتوى الناس إلى هؤلاء، فمضى أبو بكر على ذلك، ثمّ ولّى عمر فكان يدعو هؤلاء النفر، و كانت الفتوى تصير و هو خليفة إلى عثمان و أبى و زيد» [۱].

لكن ما السّبب فى عدم ظهور آثار أعلميّة عمر و عثمان للمستفيدين و المستفتين بل لغيرهم؟ بل لم تظهر آثار عالميّتهم، و لم نعثر على ما يدلّ على رسوخ قدم لهم فى العلم...

و قد رووا أيضا: إنّ عمر كان يشغل منصب القضاء على عهد أبى بكر، روى ابن عبد البرّ عن إبراهيم النخعى: «قال: أول من ولّى شيئا من أمور المسلمين عمر بن الخطاب، ولّاه أبو بكر القضاء، و كان أول قاض فى الإسلام، و قال: اقض بين الناس فإنى فى شغل» [۲]، و روى الطبرى: «و استقضى أبو بكر فيها عمر بن الخطاب، فكان على القضاء أيام خلافته» [۳]. و روى ابن الأثير:

«و فيها استقضى أبو بكر عمر بن الخطاب، و كان يقضى بين الناس خلافته كلّها» [۴]، و القضاء من أحسن أسباب ظهور الآثار، فأين قضايا عمر الدالّة على سعة علمه فضلا عن أعلميّته؟ و لما ذا لم يذكروا قضية واحدة- و لو مفتعلة- من قضاياه على عهد أبى بكر، تدلّ على عالميّته فضلا عن أعلميّته؟

---

[۱] الطبقات الكبرى ۲/ ۳۵۰.

[۲] الاستيعاب ۳/ ۱۱۵۰.

[۳] تاريخ الطبرى حوادث سنة ۱۱.

[۴] الکامل فی التاریخ. حوادث سنهٔ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۶

بل إنهم یروون اشتغال الثلاثهٔ بالقضاء أیّام خلافتهم ... قال السیوطی: «و أخرج أبو القاسم البغوی عن میمون بن مهران قال: کان أبو بکر إذا ورد علیه الخصم نظر فی کتاب اللّه فإن وجد فیه ما یقضی بینهم قضی به، و إن لم یکن فی الکتاب و علم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی ذلک الأمر سنّهٔ قضی به، فإن أعیاه خرج فسأل المسلمین و قال: أتانی کذا و کذا فهل علمتم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قضی فی ذلک بقضاء؟ فربما اجتمع علیه النفر کلّهم یذکر من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیه قضاء، فیقول أبو بکر: الحمد للّه الذی جعل فینا من یحفظ عن نبینا، فإن أعیاه أن یجد فیه سنّهٔ من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جمع رؤس الناس و خیارهم فاستشارهم، فإن أجمع أمرهم علی رأی قضی به. و کان عمر رضی اللّه عنه یفعل ذلک فإن أعیاه أن یجد فی القرآن و السنّهٔ نظر هل کان لأبی بکر فیه قضاء، فإن وجد أبا بکر قد قضی فیه بقضاء قضی به و إلّا دعا رؤس المسلمین فإذا اجتمعوا علی أمر قضی به» [۱]. و قد رواه المتقی فی (کنز العمال) و المحبّ الطبری- قبل السیوطی- فی (الریاض النضرهٔ).

و لکن أین آثار أعلمیّتهم؟ بل إنّ أکثر تلک الأخبار یشتمل علی شواهد بیّنهٔ علی جهلهم و بلادتهم ... و سنذکر بعضهم فیما بعد إن شاء تعالی فانتظر.

و أمّا خامسا: فرضنا أنّ تقیّدهم بأمر الخلافهٔ منعهم عن الإفادهٔ و نشر العلوم و الآثار الدالّهٔ علی أعلمیتهم، لکنّ التقیّد بأمر الخلافهٔ لا یوجب ظهور آثار الجهل و الضلال منهم، فإذا کان من المعقول اختفاء أعلمیّهٔ شخص أو علم عالم بوجه من الوجوه، فإن شیئا لا یکون سببا فی ظهور جهله، بل لا یعقل ذلک مع فرض عالمیّته فضلا عن کونه الأعلم، لأن العلم و الجهل ضدّان، مع أنّ آثار الجهل المنقولهٔ عنهم کثیرهٔ جدّا بحیث لا تقبل الستر و الکتمان.

---

[۱] تاریخ الخلفاء: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۷

أخذ الخلفاء و غیرهم من الامام ... ص: ۱۸۷

و أمّا قول البنبانی: «و قد کان علی رضی اللّه عنه فی أیام خلافتهم مشغولا بالإفادهٔ و الإفاضهٔ، فالذین لم یدرکوا شرف الصحّبهٔ أتوا إلیه و أخذوا منه رضی اللّه عنه» ففیه: إنّ الامام علیه السلام کان مشغولا بالإفادهٔ و الإفاضهٔ و سائر شئون الإمامهٔ و الخلافهٔ طیلهٔ أیام حیاته الکریمهٔ الشّریفهٔ، و لم یکن الأخذ منه منحصرا بالذین لم یدرکوا شرف الصحّبهٔ، بل لقد أخذ منه کبار الصحابهٔ، و الخلفاء الثلاثهٔ، و أئمهٔ التابعین ... کما عرفت و ستعرف إن شاء اللّه ربّ العالمین...

و لقد اشتهر عن عمر قوله: «لو لا علی لهلک عمر» و قوله: «أعوذ باللّه من معضلهٔ لیس لها أبو الحسن» حتی صار من الأمثال ... و اشتهر رجوعهم إلیه حتی اعترف بذلک کبار علماء أهل السنهٔ سلفا و خلفا:

قال ابن الأثیر: «و له أخبار کثیرهٔ نقتصر علی هذا منها، و لو ذکرنا ما سأله الصحابهٔ مثل عمر و غیره رضی اللّه عنهم لأطلنا» [۱].

و قال الکنجی: «و مع هذا، فقد قال العلماء من الصحابهٔ و التابعین و أهل بیته بتفضیل علی، و زیادهٔ علمه و غزارته و حدّهٔ فهمه و وفور حکمته و حسن قضایاه و صحهٔ فتواه، و قد کان أبو بکر و عمر و عثمان و غیرهم من علماء الصحابهٔ یشاورونه فی الأحکام، و یأخذون بقوله فی النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحهٔ عقله و صحهٔ حکمه» [۲].

و قال النووی: «و سؤال کبار الصحابهٔ له و رجوعهم إلی فتاویه و أقواله فی المواطن الکثیرهٔ و المسائل المعضلات مشهور» [۳].

و قال شهاب الدين أحمد: «و هو كان بإجماع الصحابة مرجوعا إليه فى

---

[۱] أسد الغابة ۴/ ۲۳.

[۲] كفاية الطالب: ۲۲۳.

[۳] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۸

علمه، موثوقا بفتواه و حكمه، و الصحابة كلّهم يراجعونه فيما أشكل عليهم و لا يسبقونه، و من هذا المعنى قال عمر: لو لا على لهلك عمر. رضى اللّه تعالى عنهم» [۱].

و قال القارى: «و المعضلات التى سأله كبار الصحابة و رجعوا إلى فتواه فيها [فيها] فضائل كثيرة شهيرة، تحقق

قوله عليه السلام: أنا مدينة العلم و على بابها،

و

قوله عليه السلام: أقضاكم على» [۲].

و قال عبد الحق الدهلوى: «و سؤال كبار الصحابة و رجوعهم إلى فتاواه و أقواله فى المواطن الكثيرة و المسائل المعضلات مشهور، و كان عمر رضى اللّه عنه يرجع إليه و يسأله و لا يحكم حتى يسأله، و كان

يقول: أقضانا على» [۳].

و قال نصر اللّه الكابلى- فى مبحث حديث السفينة، فى ذكر أهل البيت-:

«و لا شك أن الفلاح منوط بولائهم و هداهم، و الهلاك بالتخلّف عنهم، و من ثمة كان الخلفاء و الصحابة يرجعون إلى أفضلهم فيما أشكل عليهم من المسائل» [۴].

و قال العجيلى: «و لم يكن يسأل منهم واحدا، و كلّهم يسأله مسترشدا، و ما ذلك إلّا لخمود نار السؤال تحت نور الإطّلاع» [۵].

و قال الحفنى: «قوله: عيبة علمى. أى وعاء علمى الحافظ له، فإنه باب مدينة العلم، و لذا كانت الصحابة تحتاج إليه فى فكّ المشكلات» [۶].

و قال البنبانى نفسه: «و كفاك شاهدا على كونه أعلم: إن سلاسل العلماء من المفسرين و أهل العربية و غيرهم و العرفاء تنتهى إليه، و أن الحكماء كانوا يعظّمونه غاية التعظيم، و الكبراء من الصحابة كانوا يرجعون إليه فيما كان يشكل

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۲] شرح الفقه الأكبر: ۱۱۳.

[۳] أسماء رجال المشكاة- ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام.

[۴] الصواقع الموبقة- مخطوط.

[۵] ذخيرة المآل- مخطوط.

[۶] حاشية الجامع الصغير: ۱۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۹

عليهم، و هو المجيب عن شبهات اليهود و ظلمات النصارى، كما هو المعروف و المشهور» [۱].

فهذه كلمات القوم فى رجوع الصحابة و الخلفاء إلى الامام عليه السلام، و هذا كلام البنبانى نفسه، و كفى بذلك شاهدا على خزيه و

افتضاحه.

دلالة الحديث على أنّ للمدينة بابا واحدا فقط ... ص: ۱۸۹

و آخر ما قال البنبانی هنا هو قوله: «ثم لا أدری أیّ لفظ فی الحدیث یدلّ علی أن لیس لمدینة العلم إلّا باب واحد هو علی رضی اللّه عنه، بل یجوز أن یکون لها أبواب، و یکون علی کرّم اللّه وجهه بابا» و هو یدلّ علی شدة جهله، إذ لا ریب فی وجود لفظ «بابها» فی هذا الحدیث، و من کان له أدنی شعور فهم منه وحدة الباب.

و أیضا: یدل علی وحدة الباب سیاق الحدیث بجمیع ألفاظه، الدال علی أنّ غرض النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اختصاص شرف البابیة بعلی علیه السلام، کما اختصّ بنفسه الشریفة شرف کونه مدینة العلم ... و للحدیث ذیل فی کثیر من طرقه یزید معنی الحدیث وضوحا و یؤکّده،

کقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

و

قوله: «فمن أراد العلم فلیأت باب المدینة»

و

قوله: «فمن أراد المدینة فلیأت الباب»

و

قوله: «فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها»

و

قوله: «فمن أراد العلم فلیأته من بابه»

و

قوله: «أنا مدینة العلم و أنت بابها یا علی کذب من زعم أنه یدخلها من غیر بابها»

و

قوله: «أنا مدینة العلم و أنت الباب، کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من قبل الباب»

...و هذه الألفاظ وردت فی طرق الحاکم، و الحدثانی، و الطبری، و الطبرانی، و الحربی، و ابن المغازلی، کما دریت سابقا فلا تکن من الذاهلین.

---

[۱] شرح تهذیب الکلام- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۰

مضافا: إلی ما سبق

عن کتاب (المناقب لابن المغازلی) من أنّ جابر بن عبد اللّه الأنصاری روی الحدیث قائلا: «سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول یوم الحدیبیّة- و هو آخذ بضبع علی بن أبی طالب-: هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره، مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

و من هنا: رأیت الأصحاب متّفقین علی هذا المعنی، احتج به الامام علی أصحاب الشوری و اعترفوا به، و احتج به ابن عباس فی مقابلة

عائشة، و عمرو بن العاص فی مقابلة معاویة...

و لمّا رأى علماء أهل السنّة ذلک: اعترفوا بهذا المعنی و لم یکن لهم مناص من ذلک:

قال الکنجی: «الباب الثامن و الخمسون- فی تخصیص علی رضی اللّه عنه بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

و قال محبّ الدین الطبری: «ذکر اختصاصه بأنه باب دار العلم و باب مدینة العلم- عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه فی المصابیح فی الحسان

، و

أخرجه أبو عمر و قال: أنا مدینة العلم، و زاد: فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۳].

و قال الحسین بن محمد الفوزی فی (نزهة الأرواح) فی مدح الامام: «هو الذی لولاه لم یکن لمدینة العلم باب، و معه لا حاجة لملک الدین إلی باب».

و قال نظام الدین محمد بن أحمد البخاری فی (ملفوظاته ...): «و هو المخصوص من بین جملة الصحابة بکثرة العلم، لقول رسول اللّه: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و لهذا قال عمر بن الخطاب: لو لا علی لهلک عمر».

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۴.

[۲] کفایة الطالب: ۲۲۰.

[۳] الریاض النضرة ۲/ ۱۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۱

و قال مغلطای بن قلیج فی (التلویح- شرح البخاری) علی ما نقله بدر الدین العینی حیث قال: «و فی التلویح: و من خواصّه- أی خواص علی رضی اللّه تعالی عنه- فیما ذکره أبو الثناء: إنه کان أقضی الصحابة، و إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تخلّف عن أصحابه لأجله، و أنه باب مدینة العلم، و إنّه لما أراد کسر الأصنام التی فی الکعبة المشرفة أصعده النبی صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم برجلیه علی منکبیه، و إنّه حاز سهم جبرئیل علیه الصلاة و السلام بتبوک فقیل فیه:

علی حوی سهمین من غیر أن غزا غزاة تبوک حبّذا سهم مسهم

و أنّ النظر إلی وجهه عبادة، روته عائشة رضی اللّه تعالی عنها، و أنه أحبّ الخلق إلی اللّه بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. رواه أنس فی حدیث الطائر.

و سمّاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یعسوب الدین، و سمّاه أیضا زر الأرض. و قد رویت هذه اللفظة مهموزة و ملیّنة» [... ۱].

و قال محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر فی (الروضة الندیة) بعد أن بیّن معنی

حدیث أنا مدینة العلم

کما مرّ: «و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصی علیه السلام بهذه الفضیلة العجیبة، و نوّه شأنه إذ جعله باب أشرف ما فی الکون و هو العلم، و أن منه یستمد ذلک من أراده. ثم إنه باب لأشرف العلوم و هی العلوم الدینیة، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سید رسله صلّی اللّه علیه و سلّم.

و أن هذا الشرف یتضاءل عنه کل شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کلّ من سلف و خلف.

و کما خصّه اللّه بأنه باب مدینة العلم فاض عنه منها ما یأتیک من ذلک قریبا».

فتلخص: أن دعوی عدم دلالة الحدیث علی اختصاص الأمیر علیه السلام بالبابیّة ... مندفعة، و أنّه لا یدّعیها إلّا المکابر للحق، و

المعاند لأهل

---

[۱] عمدة القارى ۱۶/ ۲۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۲

البيت الطاهرين، و المخالف لما عليه جميع الأصحاب و أعاظم علماء أهل مذهبه.

و مع التنزّل عن جميع ما ذكر نقول: من المراد من الأبواب فى قول البنبانى:

«بل يجوز أن يكون لها أبواب، و يكون على كرم اللّه وجهه بابا منها»؟ و ما الدليل على كونهم أبوابا؟ إن أريد من الأبواب المشايخ الثلاثة، فيكون للمدينة أربعة أبواب، فهذا ما ادّعاه العاصمى و أجبنا عنه بالتفصيل. و إن أريد منهم الثلاثة و أبى و معاذ و زيد بن ثابت و أبو عبيدة و أبو ذر ... فهذا قد ادّعاه العاصمى أيضا، و سبق أن أجبنا عنه فى محلّه. و إن أريد أن جميع الأصحاب هم الأبواب لها، فهذا ما زعمه القارى، و قد أبطلناه. و إن أريد من قوله: «يجوز أن يكون لها أبواب» جعل أبواب تخييلية للمدينة، فإنّ أمير المؤمنين عليه السلام هو الباب الحقيقى لمدينة العلم، و البابيّة الحقيقية منحصرة فى وجوده الشريف، و من هنا قال فخر الدين ابن مكانس المصرى فى مدحه:

«يا ابن عم النبى إن أناسا قد توالوك بالسعادة فازوا

أنت للعلم فى الحقيقة باب يا إماما و ما سواك مجاز» [۱]

على أنّ جعل بعض الأصحاب أبوابا للمدينة- مع أنّه ثبت بطلانه بوجوه غير محصورة- لا ينفع البنبانى و غيره على حال من الأحوال، و من هنا لم يتفوّه به أحد قبل العاصمى، و كيف يتخيّل أحد ذلك مع أنه لا مجال له فى الحديث أبدا، و من هنا ترى الوضّاعين يتصرّفون فى الحديث و يضعون له زيادات و ألفاظا ركيكة كما رأيت، و لا تجد أحدا منهم يجرأ على افتعال

حديث بلفظ: أنا مدينة العلم و أبو بكر و عمر و عثمان و على و معاوية أبوابها

، فلو جاز ذلك لوضعوه كما وضعوا الألفاظ الأخرى.

ثم أنّه لو لا دلالة الحديث على اختصاص هذا المقام العظيم بالإمام عليه السلام لما كانت تلك المكابرات الفاضحة فى مقابلة هذا الحديث المخرّج فى

---

[۱] خزانة الأدب لابن حجة الحموى: ۷۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۳

الصّحاح و المسانيد و الجوامع المعتبرة الأخرى، لكنّهم لما رأوا دلالته على الإختصاص المذكور المقتضى للأعلميّة المستلزمة للامامة قدحوا فيه، لأنه يهدم أساس مذهبهم و يبطل كيان خلافتهم، ألا ترى إلى ابن تيميّة كيف لا يمكنه المناقشة فى دلالة هذا الحديث، و أنّ الداعى على الطعن فيه هو نفس دلالته على الإختصاص؟! إنّه يقول: «و الكذب يعرف من نفس متنه، فإن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إذا كان مدينة العلم و لم يكن لها إلّا باب واحد و لم يبلّغ عنه العلم إلّا واحد فسد أمر الإسلام» و حينئذ يقع التنافر و التهافت بين كلام ابن تيميّة و كلام يعقوب البنبانى، فبكلام ابن تيميّة أيضا يسقط كلام البنبانى ... أما كلام ابن تيميّة فقد أبطلناه فى موضعه، فراجع ما ذكرناه هناك إن شئت ... بل إنّ كلام البنبانى نفسه متناقض متهافت، فإنّ الناظر فيه لا يشك فى دلالة الحديث على أنّ للمدينة بابا واحدا عند البنبانى أيضا، و هو يعترف بأنّ الباب هو على، و يعتذر للخلفاء بتقيّدهم بأمر الخلافة، غاية ما فى الباب إنّه يزعم كونه بابا للتابعين فقط لا للصّحابة- و هذا أمر آخر بيّنا بطلانه فيما سبق ...- و الحمد للّه رب العالمين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۴

۱۳ مع القادری فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۹۴

و انتحل محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری کلام السمهودی فی تأویل حدیث مدینهٔ العلم فقال: «و
روی الإمام أحمد فی الفضائل و الترمذی مرفوعا: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.
و لهذا کان ابن عباس یقول: من أتی العلم فلیأت الباب. و هو علی رضی اللّه عنه.
و قال الترمذی عقب هذا: إنه منکر. و کذا قال شیخه البخاری. و صحّحه الحاکم. و أورده ابن الجوزی فی الموضوعات. و قال الحافظ أبو سعید العلائی:
الصواب إنه حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا. و کذا قال شیخ الإسلام الحافظ ابن حجر فی فتوی له.
و لا ینافیه تفضیل أبی بکر عنه مطلقا بشهادهٔ علی و غیره بذلک له، و شهد له بالعلم أیضا، فقد قال علی: أبو بکر أعلمهم و أفضلهم. و ما اختلفوا فی شیء إلّا کان الحق معه، و عدم اشتهار علمه لعدم طول مدته بعد الاحتیاج بموت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].
و هذا عین ألفاظ السمهودی فی (جواهر العقدین) انتحلها الشیخانی من غیر أن یشیر إلی ذلک، و أمّا تصرّفه الطفیف فی أوّل الکلام فلا یخرجه عن دائرهٔ الانتحال، بل یکشف عن قلّهٔ فهمه، کما لا یخفی علی من طابق بین الکلامین.
و علی کلّ حال، یکفی فی الجواب عما قاله الشیخانی ما ذکرناه فی جواب کلام السمهودی، فراجعه لتظهر لک حقیقهٔ الحال.
ثم إنّه کما ذکر السّمهودی- قبل کلامه المتعلّق بحدیث مدینهٔ العلم و بعده- بعض الأخبار و الآثار المثبتهٔ لأعلمیّهٔ الإمام علیه السلام، و الکاشفهٔ عن

---

[۱] الصراط السوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۵

جهل الشیخین، کذلک القادری ذکر تلک الآثار و الأخبار، و أبطل بها مقالته حول حدیث مدینهٔ العلم من حیث لا یشعر، و هذا نصّ ما ذکره القادری قبل مقالته، بعد ذکر روایهٔ حکم عمر برجم المرأهٔ المجنونهٔ: «و فی روایهٔ فقال عمر: لو لا علی لهلک عمر. و روی بعضهم: إنه اتّفق لعلی مع أبی بکر رضی اللّه عنهما نحو ذلک، و کان عمر یقول لعلی: لا أبقانی اللّه بعدک یا علی. کذا أخرجه ابن السّمان. و کان عمر یقول: أقضانا علی، و کان یتعوّذ من معضلهٔ لیس لها أبو حسن. رواه الدارقطنی. و لفظ التعوذ: أعوذ باللّه من معضلهٔ لیس لها أبو حسن. و کان عمر یقول: أعوذ باللّه أن أعیش فی قوم لست فیهم أبا حسن، و کان عمر لا یبعث علیا لبعوث لأخذ رأیه و مشاورته. و کان عطا یقول: و اللّه ما علمت أحدا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفقه من علی. کذا أخرجه الحافظ الذهبی» [۱].
و قال بعد مقالته: «و قول عمر رضی اللّه عنه: علی أقضانا. رواه البخاری فی صحیحه و نحوه عن جماعهٔ من الصحابهٔ. و للحاکم فی المستدرک عن ابن مسعود قال: کنّا نتحدّث أنّ أقضی أهل المدینهٔ علی و قال: إنه صحیح، و لم یخرجاه.
و أصل ذلک قصهٔ بعثه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی رضی اللّه عنه إلی الیمن قاضیا فقال: یا رسول اللّه بعثتنی أقضی بینهم و أنا شاب لا أدری ما القضاء!! فضرب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی صدره و قال: اللهم اهده و ثبّت لسانه. قال:
فو الذی فلق الحبهٔ و برأ النسمهٔ ما شککت فی قضاء بین اثنین. رواه أبو داود و الحاکم
و قال: صحیح الإسناد».
و قال أیضا: «و عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال لفاطمهٔ: أما ترضین أن زوّجتک أقدم أمتی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم

حلما؟!. رواه أحمد و الطبرانی

برجال وثقوا بهم».

و اللّه یحقّ بكلماته، و الحمد للّه رب العالمین.

---

[۱] الصراط السوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۶

۱۴ مع عبد الحق فی كلامه حول الحدیث ... ص: ۱۹۶

اشارة

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی تأویل

حدیث: «أنا دار الحكمة»

ما نصه:

«قوله: أنا دار الحكمة و علی بابها.

قیل: لا شك أنّ العلم قد جاء منه صلّی اللّه علیه و سلّم من قبل باقی الصحابة، و لیس بمنحصر فی علی المرتضی رضی اللّه عنه، فلا بدّ أن یكونوا أبواب العلم، لكن لا بدّ للتخصیص من وجه، بأن یكون متمیّزا من سائر الأبواب بالسّعة و الفتح و العظمة و نحوها، و اللّه أعلم» [۱].

أقول: و ما ذكره مردود من وجوه:

أحدها: دعوی مجیء العلم من قبل باقی الصحابة باطلة بالضّرورة، فقد كان فی الصحابة من لا حظّ له من العلم و لا كلمة، و علیك بمراجعة أسامی الصحابة فی (الإستیعاب) و (أسد الغابة) و (الإصابة) و أمثالها لیتّضح لك واقع الأمر.

و الثانی: إنه لا یكفی نقل شیء من العلم عن رجل لأن یكون بابا للعلم، لما قرّرنا بالتفصیل من أنّ باب مدینة العلم محیط بجمیع علم المدینة، و تحقّق هذه المرتبة لجمیع أفراد الأصحاب من المستحیلات.

و الثالث: إنه لیس كلّ ما نقل عن كلّ صحابی بعلم، فبعض ما یرویه أهل السنّة عن الصحابة و أودعوه فی أسفارهم و جوامعهم لیس بعلم، فإنّ كثیرا من الأشیاء المنقولة عندهم تكذّبها الآیات القرآنیة و أحادیث اهل بیت العصمة علیهم السلام بصراحة، و من الواضح أنّ نقلة هكذا أشیاء لا یعدّون علماء و لا

---

[۱] اللّمعات فی شرح المشكاة- باب مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۷

یكونون أبوابا للعلوم.

بل كان فیهم أشخاص معروفون بالكذب و الاختلاق كأبی هریرة و أمثاله، و منافاة الكذب و الافتراء علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لبابیّة مدینة العلم، و بعد المتّصف بهذه الصفة عن مدینة العلم فی غایة الوضوح.

و الرابع: إن الصحابة كلّهم- كما صرّح به العجیلی فی (ذخیرة المآل)- كانوا یسألون الامام أمیر المؤمنین علیه السلام، و یرجعون إلیه

فی القضایا و الأحکام، و لا سیّما الثلاثة منهم، فإن رجوعهم إلیه فی نهایة الشّهرة و التواتر، فکیف یکونون أبوابا لمدینة العلم کما هو سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام؟! بل إنّ بعضهم اشتهر- علی العکس من ذلک- بالجهالات الفاضحة حتی ضرب به المثل، فالقول بأنّ العلم قد جاء منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من قبل باقی الصّحابة مکابرة واضحة.

و الخامس: إن کثیرا من الصحابة کانت لهم مطاعن عظیمة و معایب بادیة- کما فصّل فی (تشیید المطاعن)- خرجوا بها عن العدالة، بل لقد صدرت من بعضهم أعمال شنیعة خرجوا بها عن الإسلام- کما فصّل فی کتب الأصحاب لا سیّما (تشیید المطاعن)- و حینئذ کیف یکون باقی الصحابة کلّهم أبواب العلم.

السادس: لقد کان فی الصحابة أناس کثیرون یعادون النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یعاندونه، و کان فیهم جمیع کثیر یبغضون أمیر المؤمنین علیه السلام ... فهل یجوّز العاقل أن یکونوا أبواب العلم؟!

دعوی أنّ وجه التخصیص تمیّزه بالسّعة ... ص: ۱۹۷

فظهر أنّ غیر الامام علیه السلام لیس بابا لمدینة العلم، فلا وجه لقول عبد الحق بعدئذ: «لکن لا بدّ للتخصیص من وجه بأن یکون متمیّزا من سائر الأبواب بالسعة و الفتح و العظمة و نحوها» لکن قائله بعد أن فرض کون باقی الصّحابة أبوابا لما لم یجد فی الحدیث ذکرا لغیر الامام علیه السلام استدرک قائلا ذلک، لکنّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۸

غیر نافع له أبدا، لأنّ کلمات أهل السنّة الصریحة فی اختصاص هذا الشرف العظیم و المقام الجلیل بسیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام تردّه و تبطله، بل اعترف بذلک أکابر الأصحاب من الموالین و المخالفین لأمیر المؤمنین، بالاضافة إلی احتجاج الامام نفسه بهذا الاختصاص.

و لو سلّمنا کلام القائل هذا، فإنّ التمیز الذی ذکره هو دلیل الأعلمیّة، و الأعلمیة دلیل الخلافة، فبطلت خلافة المتقدّمین علیه.

فظهر من هاهنا أن صاحب القیل فی هذا التوجیه و التأویل لا یحصل الّا علی ما یورث له التعییر و التخجیل، و یجعل کیده فی تضلیل.

فهذا جواب ما ذکره عبد الحق الدّهلوی عن قائل لم یصرّح باسمه.

ثم قال عبد الحق الدهلوی بعد کلام له: «و لکن لا یقتضی ذلک الحصر فی هذا الباب، و هذا باب خاص و مخصوص بدخول العلم، فقد جاء أقضاکم علی، و لکل من الخیرات و المبرّات و الأنوار و الأسماء التی أشرقت و ظهرت من شمس النبوّة لها مظاهر و مجالی متعددة، بل لا تعدّ و لا تحصی:

فإنه شمس فضل هم کواکبها یظهرن أنوارها للناس فی الظلم

أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم

. و فی الحقیقة لمسألة الفضیلة وجوه و حیثیات، و هذا هو المخلص و المسلک فی هذا الباب، و اللّه أعلم بالحق و الصواب، و إلیه المرجع و المآب».

و هو أیضا مردود من وجوه:

أحدها: قد عرفت مرارا أن

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

یقتضی ذلک الحصر، و أنّ بعض روایاته صریح فی ذلک، مع اعتراف الصحابة به سواء کانوا من الموالین المؤالفین أو من المعاندین المخالفین.

و الثانی: قوله: «و هذا باب خاص و مخصوص بدخول العلم

فقد جاء أقضاکم علی»

من غرائب الکلام، لأنه إن أراد- کما هو ظاهر العبارهٔ- أن هذا الباب- یعنی الإمام علیه السلام- خاص و مخصوص بدخول العلم منه إلی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۹

المدینهٔ، فبطلانه ظاهر جدّا، و إن أراد أنّ الامام علیه السلام خاص و مخصوص بدخول مدینهٔ العلم لأخذ العلم، أی إنّ من أراد الدخول إلی مدینهٔ العلم فلا بدّ أن یدخل من هذا الباب الخاص المخصوص. فهذا حق و صدق، لکنّ عبارته قاصرهٔ عن أداء هذا المعنی، و هو حینئذ یبطل ما ذکره سابقا عن قائل مجهول، و کذا قوله هنا: و لکن لا یقتضی ذلک الحصر، اللهم إلّا أن یقول بأنّ کلّ واحد من الأصحاب باب فی صفهٔ من الصفات، فأبو بکر فی الرأفهٔ، و عمر فی الشّدهٔ ... و إلی هذا الوجه یوحی استدلاله

بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أقضاکم علی»

فیبطله وجوه:

۱- إنّ عبارته قاصرهٔ عن أداء هذا المعنی.

۲- إنّ کون کلّ واحد من الأصحاب بابا فی صفهٔ من الصفات ... ذکره العاصمی استنادا إلی حدیث موضوع، و قد تکلّمنا علیه سابقا بالتفصیل، فراجع إن شئت.

۳- إن کون الإمام علیه السلام أقضی الأصحاب یستلزم کونه بابا لمدینهٔ العلم فی جمیع علومها، و سیأتی مزید بیان لهذا إن شاء اللّه تعالی.

لا مظاهر لصفات النبوهٔ إلّا أهل البیت ... ص: ۱۹۹

الثالث: و قوله: «و لکل من الخیرات و المبرات و الأنوار و الأسرار التی أشرقت من شمس النبوهٔ لها مظاهر و مجالی متعدّدهٔ بل لا تعدّ و لا تحصی» زعم فاسد، لأنّ مظاهر و مجالی ذلک کلّه هم أهل البیت المعصومون، لأنّهم المخلوقون من نوره و طینته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما تحقّق فی (قسم حدیث النور) من (کتابنا ...) و لو کان وراءهم من الأصحاب أحد له الأهلیّهٔ لهذه المنزلهٔ فهم أشخاص معدودون، فقوله: «لا تعد و لا تحصی» ساقط ... علی أنّ من حصل علی ذلک فبواسطهٔ أهل البیت علیهم السلام حصل، قال أمیر المؤمنین علیه السلام: «نحن الشعار و الأصحاب و الخزنهٔ و الأبواب و لا تؤتی البیوت إلّا من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۰

أبوابها»

...فهم أفضل من هؤلاء الأصحاب المعدودین قطعا.

العلم أجلّ الصفات ... ص: ۲۰۰

و الرابع: إنّ العلم أجلّ الصّفات و أعلاها، فمن کان مظهر العلم و مجلاهٔ فهو أفضل من غیره الذی هو مظهر صفهٔ من الصّفات الأخری، و هذا فی غایهٔ الوضوح.

ثم إنه إن أراد عبد الحق: أنّ لکلّ واحد من «الخیرات و المبرات و الأنوار و الأسرار» مظاهر و مجالی متعددهٔ بل لا تعد و لا تحصی،

فلا- یرتاب عاقل فی بطلانه، إذ لم یتحقق لواحد من الأنوار و الأسرار مظاهر و مجالی لا تعد و لا تحصی، فکیف بکل واحد واحد منها؟! نعم لّما کان أهل بیته جمیعا مظاهر و مجالی الخیرات و المبرّات و الأنوار و الأسرار، و کانوا متعدّدین، أمکن إثبات المظاهر و المجالی لکل واحد واحد من الخیرات و المبرات...

و إن أراد: أنّ لمجموع الخیرات و المبرات ... من حیث المجموع مظاهر و مجالی لا تعد و لا تحصی ... فهذا أقلّ شناعهٔ من الفرض الأول، لکنّه باطل کذلک قطعا، إلّا أهل البیت الأطهار علیهم الصلاهٔ و السلام، الذین لم یختلفوا عنه لا خلقا و لا خلقا ... بالأدلّهٔ المتکاثرهٔ من الکتاب و السّنّهٔ المتواترهٔ...

و الخامس: الشعر الذی استشهد به هو من أبیات البردهٔ البوصیریّهٔ و المراد من الضمیر فی «فإنه» هو النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فی «هم کواکبها» هم الأنبیاء علیهم السلام:

قال الشیخ خالد الأزهری بشرحه:

و کل آی أتی الرسل الکرام بها فإنما اتّصلت من نوره بهم

فإنه شمس فضل هم کواکبها یظهرن أنوارها للناس فی الظلم

(اللغهٔ) أی جمع آیهٔ بمعنی علامهٔ، و أتی أی جاء، و الرسل جمع رسول و هو إنسان أوحی إلیه بالعمل و التبلیغ، و الکرام جمع کریم، و الاتصال ضدّ الانقطاع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۱

و النور ضد الظلام.

(و الإعراب) و کلّ مبتدأ، آی بمد الهمزهٔ مضاف إلیه، أتی فعل ماض، الرسل فاعل، الکرام نعت الرسل، بها متعلق بأتی، فإنما حرف حصر، اتصلت فعل ماض و فاعله ضمیر مستتر فیه یعود علی آی، من نوره بهم متعلّقان باتّصلت، فإنه شمس، إن و اسمها و خبرها فضل مضاف إلیه، هم کواکبها مبتدأ و خبر و الضمیر المضاف إلیه الشمس، یظهرن بضم الیاء التحتیهٔ و کسر الهاء فعل مضارع و فاعل و النون ضمیر الکواکب، أنوارها مفعول یظهرن و الضمیر المضاف إلیه للشمس، للناس فی الظلم متعلّقان بیظهرن.

(و معنی البیتین) أی جمیع الآیات التی جاءت بها المرسلون إنما اتّصلت بهم من نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنّ خلق نوره سابق علیهم، و هو صلّی اللّه علیه و سلّم بالنسبهٔ إلی الفضل و الشرف کالشمس و المرسلون کالکواکب، و نور الکواکب مستفاد من نور الشمس، فإن الکواکب تظهر أنوار الشمس للناس فی الظلام، فإذا أظهرت الشمس لا یبقی للکواکب نور یری بل تستتر عن العیون».

و قال الشیخ إبراهیم الباجوری: «قوله: و کلّ آی أتی الرسل إلخ. أی:

و کلّ المعجزات التی أتی بها الرسل الکرام لأممهم فلم تتصل بهم إلّا من معجزاته صلّی اللّه علیه و سلّم، أو من نوره الذی هو أصل الأشیاء کلّها، فالسماوات و الأرض من نوره، و الجنهٔ و النار من نوره، و معجزات الأنبیاء من نوره، و هکذا.

فالآی بمعنی المعجزات جمع آیهٔ بمعنی المعجزهٔ، و الرسل بسکون السین و یقال فی غیر النظم رسل بضمها جمع رسول، و الکرام جمع کریم. و قوله بها متعلق بأتی و الضمیر راجع للآی، و إنما للحصر، و المراد بنوره معجزاته و سمیت نورا لأنه یهتدی بها، و یصح حمله علی النور المحمدی الذی هو أصل المخلوقات کلها، کما حمله علیه بعض الشارحین. و من للابتداء و الباء للإلصاق.

لا یقال: کیف تکون المعجزات التی أتی بها الرسل الکرام لأممهم من نوره صلّی اللّه علیه و سلّم، مع أنهم متقدّمون علیه فی الوجود؟ لأنا نقول: هو صلّی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۲

علیه و سلّم متقدّم علی جمیع الأنبیاء من حیث النور المحمدی.

(قوله فإنه شمس فضل إلخ) هذا البیت تعلیل للبیت قبله و المعنی علی التشبیه أی: فإنه کالشمس فی الفضل و قوله هم کواکبها أی

الرسل كواكب الشمس و المعنى على تشبيه أيضا أى مثل كواكبها. و وجه التشبيه فيهما: إن الشمس جرم مضىء بذاته و الكواكب أجرام غير مضيئة بذاتها لكنها صقيلة تقبل الضوء، فإذا كانت الشمس تحت الأرض فاض نورها من جوانبها فيطلب الصعود، لأن النور يطلب مركز العلو فيصادف أجرام الكواكب الصقيلة المقابلة له، فيرتسم فيها فتضىء فى الظلمات و تظهر أنوار الشمس فيها للناس من غير ان ينقص من نور الشمس شىء. فنوره صلّى اللّه عليه و سلّم لذاته و نور سائر الأنبياء ممتد من نوره من غير أن ينقص من نوره شىء، فيظهرون ذلك النور فى الكفر الشبيه بالظلم فلذلك قال المصنف: يظهرن أنوارها للناس فى الظلم. و كما أن الشمس إذا بدت لم يبق اثر للكواكب، فكذلك شريعته صلّى اللّه عليه و سلّم لما بدت نسخت غيرها من سار الشرائع، كما يشير لذلك قوله فى بعض النسخ:

حتى إذا طلعت فى الأفق عمّ هداها العالمين و أحيت سائر الأمم

و ظاهر هذا البيت أنه صلّى اللّه عليه و سلّم مرسل للأمم السابقة لكن بواسطة الرسل، فهم نوّاب عنه صلّى اللّه عليه و سلّم، و بهذا قال الشيخ السبكى و من تبعه أخذا ممن قوله تعالى: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ و الذى عليه الجمهور: إنه صلّى اللّه عليه و سلّم مرسل لهذا الأمّة دون الأمم السابقة، فالمسألة خلافية، و الحق الأوّل».

حديث النجوم موضوع ... ص: ۲۰۲

و أمّا استدلاله

بحديث «أصحابى كالنجوم»

فلا يخفى على ذوى العلم ما فيه، لأنّه حديث موضوع مختلق، كما ذكرنا فى جواب الأعور فيما سبق، على أنّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۳

- إن صحّ- يدلّ على صدق الأصحاب فى النقل و الرواية كما ذكر المزنى، و أين هذا عن كونهم مجالى و مظاهر الكمالات النبويّة؟ هذا كلّه مع الغض عن اتصاف كثير من الأصحاب بمساوئ و مطاعن تتنافى و هذا المقام العظيم و المنزلة الرّفيعة.

و أمّا قوله: «و فى الحقيقة» ... فكلام بارد، فإنّ حديث مدينة العلم يدلّ على حصر الأفضلية فى الامام عليه السلام، فلا ربط لما ذكره بالبحث ... و لو فرض أن مراده من «الفضيلة» هو «الأفضلية» ففيه: إن محطّ الكلام هو الأفضلية المطلقة، لا الأفضلية من جهة من الجهات ... فأين «المخلص و المسلك...»!!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۴

۱۵ مع ولى اللّه فى كلامه حول الحديث ... ص: ۲۰۴

اشارة

و قال شاه ولى اللّه الدهلوى ما معرّبه: «لقد شاء اللّه تعالى أن ينتشر دينه فى الآفاق بواسطة نبيّه، و ذلك ما كان يمكن إلّا بسبب العلماء و القرّاء الذين أخذوا القرآن عنه صلّى اللّه عليه و سلّم، فأجرى اللّه على لسانه صلّى اللّه عليه و سلّم فضائل جماعة من الصّحابة ترغيبا فى أخذ العلم و القرآن منهم، فكانت تلك الفضائل بمنزلة الإجازات المتداولة بين المحدّثين و تلامذتهم، ليعرف الأقوال بالرجال من

لا یمکنه معرفة الرجال بالأقوال، و أنّ جمیع علماء الصحابة مشترکون فی هذه الفضائل کما یظهر من کتب الحدیث، و من هذا الباب: أنا مدینة العلم و علی بابها، و أقرؤکم أبی و أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ» [۱].

و هذا الکلام مخدوش بوجوه:

أحدها: إن انتشار دین اللّه تعالی ممکن بواسطة خلیفة النبی المنصوص علیه من قبل اللّه و رسوله، المعصوم و الأفضل من جمیع الخلائق، بل تحقّق ذلک بواسطته أتمّ و أحسن من تحقّقه بواسطة العلماء و قرّاء القرآن من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و الثانی: لو لم ینصب الخلیفة المتّصف بالصفات المذکورة لأجل روایة القرآن عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فلا بدّ من بلوغ الرّواة عنه حدّ التواتر و إن لم یکونوا من العدول، لا أن یکونوا رواة معدودین ... و إنّ الأفراد الذین ذکرهم ولی اللّه رواة للقرآن عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یبلغون حدّ التواتر کما هو واضح ... و قد نصّ علی اشتراط بلوغ الحدّ المذکور ابن تیمیّة الحرّانی- الذی

---

[۱] قرة العینین: ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۵

طالما اقتدی به ولی اللّه الدهلوی و أخذ بأقواله فی مباحث الإمامة و الردّ علی الامامیّة- حیث قال: «و لهذا اتّفق المسلمون علی أنّه لا یجوز أن یکون المبلّغ عنه العلم واحدا، بل یجب أن یکون المبلّغون أهل التواتر الذین یحصل العلم بخبرهم للغائب، و خبر الواحد لا یفید العلم إلّا بقرائن، و تلک قد تکون منتفیة أو خفیّة عن أکثر الناس، فلا یحصل لهم العلم بالقرآن و السنّة المتواترة».

و الثالث: لقد دلّت الأدلّة المتکاثرة من الکتاب و السنّة علی أنّ علم الکتاب و السنة لا یؤخذ إلّا من أهل بیت النبوة، کقوله تعالی: کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ و قوله: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً و قوله: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها و حدیث «باب حطّة» و «حدیث الثقلین» و حدیث «أنا مدینة العلم»

و

حدیث «علی مع القرآن و القرآن مع علی»

و ما یماثل ذلک...

و الرابع: تنزیل الفضائل بمنزلة الإجازات الرّوائیة سخیف جدّا، لأنّ إجازة الحدیث تتعلّق بمجرّد روایة الحدیث علی اللفظ المسموع أو الوجه المجاز، لکنّ الفضائل الثابتة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تدلّ علی مقامات جلیلة، بل إنّ حدیث «أنا مدینة العلم» نص صریح فی الأعلمیة و الأفضلیة المستلزمة للخلافة و الإمامة العامّة ... یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ.

و الخامس: إن المبلّغین إن بلغوا حدّ التواتر أفاد خبرهم العلم لمن یعرف الرجال بالأقوال و من یعرف الأقوال بالرجال علی السواء، و إن لم یبلغوا ذلک الحدّ لم یفد خبرهم العلم مطلقا کذلک و إن کانوا أصحاب فضائل و مناقب، إلّا أن یکون أحدهم الامام المعصوم، فإن إخباره بوحده کاف.

و السادس: دعوی اشتراک جمیع الصحابة فی الفضائل باطلة:

أمّا أولا: فلأنّ إطلاق صفة «علماء الصحابة» علی غیر المتّبعین لباب المدینة إطلاق فی غیر محلّه.

و أمّا ثانیا: فلأنه لا دلیل علی الاشتراک المذکور، و من ادّعی فعلیه البیان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۶

و أمّا ثالثا: فلأن ثبوت بعض الفضائل لبعض الصحابة لیکون ترغیبا للناس فی الأخذ منهم، منوط باتّباعهم الثقلین و رجوعهم إلی باب

مدینهٔ العلم، و مشروط ببقائهم علی حالهٔ الإطاعهٔ و الولایهٔ للثقلین و رکوب سفینهٔ النجاهٔ...

فظهر أنّ من ثبت فی حقّه من الفضائل بعض الشیء فذلک بفضل متابعهٔ أهل البیت، فبطلت دعوی المشارکهٔ فی الفضائل.

و السابع: إن

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

یدل علی شأن جلیل خاص بسیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام کما تقدّم بالتفصیل مرارا. و أمّا ما ذکره فی حق أبی و معاذ فهو بعض الحدیث الطویل الموضوع، الذی بحثنا عنه بالتفصیل فی جواب کلام العاصمی، فراجع.

ثم لو کان أبی بن کعب من علماء الدین الذین انتشر بهم دین اللّه و جری علی لسان نبیّه بعض فضائله لیرغب فی الأخذ منه ... کما زعم ولی اللّه، فما هذا الذی کان من عمر بن الخطاب فی أبی، و قد رواه شاه ولی اللّه نفسه فی نفس کتابه حیث قال: «و عن سلیمان بن حنظلهٔ قال: أتینا أبی بن کعب لنتحدّث إلیه، فلما قام قمنا و نحن نمشی خلفه، فرهقنا عمر فتبعه فضربه عمر بالدرهٔ، قال: فاتّقاه بذراعیه فقال: یا أمیر المؤمنین ما تضع؟! قال: أو ما تری فتنهٔ للمتبوع مذلّهٔ التابع. أخرجه الدارمی» [۱].

کلام آخر لولی اللّه ... ص: ۲۰۶

و لولیّ اللّه الدهلوی کلام آخر فی حدیث مدینهٔ العلم، قال ما تعریبه:

«و مثلا:

أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. مقرون بأحادیث کثیرهٔ فی حق الشیخین، مثل حدیث الاقتداء، و حدیث رؤیا اللبن و القمیص، و فی حقّ غیرهما، کفضائل ابن مسعود و عائشهٔ و معاذ و أبی بن کعب، و کلّ واحد من هؤلاء مبشر بالعلم، و قد أمر بأخذ العلوم منهم» [۲].

---

[۱] قرهٔ العینین: ۸۴.

[۲] قرهٔ العینین: ۲۳۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۷

و هذا الکلام کسابقه مرفوض و مردود من وجوه:

الأول: دعوی أنّ حدیث أنا مدینهٔ العلم مقرون بفضائل کثیرهٔ للشیخین باطلهٔ:

أمّا أوّلا: فلا أحادیث دالّهٔ علی فضل الشیخین مطلقا.

و أمّا ثانیا: فلا أحادیث دالّهٔ علی علم الشیخین، و ما رواه أهل السنهٔ فی حقّهما فی هذا الباب غیر ثابت.

و أمّا ثالثا: فلأنّ حدیث أنا مدینهٔ العلم متّفق علیه بین الفریقین، و ما زعم من فضائل للشیخین انفرد بروایته أهل السنّهٔ، فکیف یقارن المنفرد به المتّفق علیه؟

النظر فی حدیث الاقتداء ... ص: ۲۰۷

و الثانی: إن حدیث الاقتداء الذی ذکره الدهلوی هنا قرینا لحدیث مدینهٔ العلم، حدیث مقدوح سندا و دلالهٔ عند أهل السنّهٔ، بل نصّ بعض المحققین منهم علی کونه موضوعا، و تفصیل البحث حوله فی قسم حدیث الطیر من (کتابنا ...) و نکتفی فی هذا المقام بکلام

ابن حزم ... و هذا نصّه:

«و أیضا، فإنّ الروایة قد صحّت بأنّ امرأة قالت: یا رسول اللّه، أ رأیت إن رجعت و لم أجدک- کأنها ترید الموت- قال: فأتی أبا بکر. و هذا نص جلی علی استخلاف أبی بکر.

و أیضا،

فإن الخبر قد جاء من الطرق الثابتة إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعائشة رضی اللّه عنها فی مرضه الذی توفی فیه علیه السلام: لقد هممت أن أبعث إلی أبیک و أخیک، فأکتب کتابا و أعهد عهدا لکیلا یقول قائل: أنا أحق. أو یتمنّی متمنّ، و یأبی اللّه و المؤمنون إلّا أبا بکر

. و

روی أیضا: و یأبی اللّه و النبیّون إلّا أبا بکر.

فهذا نص جلی علی استخلافه علیه الصلاة و السلام أبا بکر علی ولایة الأمة بعده.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۸

قال أبو محمد: و لو أننا نستجیز التدلیس- و الأمر الذی لو ظفر به خصومنا طاروا به فرحا أو أبلسوا أسفا- لاحتجنا بما

روی: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر

.قال أبو محمد: و لکنه لم یصح، و یعیذنا اللّه من الاحتجاج بما لا یصح» [۱].

النظر فی حدیث اللبن سندا ... ص: ۲۰۸

و الثالث: إنّ حدیث اللبن الذی ذکره ولی اللّه أیضا، مقدوح کذلک سندا، لأنّ عمدة أسانیده فی البخاری، و مدارها جمیعا علی (ابن عمر) و (حمزة بن عبد اللّه) و (ابن شهاب الزهری)، و هؤلاء کلّهم مقدوحون مجروحون ... و لنذکر أولا الحدیث

عن البخاری، فنقول:

أخرج فی صحیحه: «باب فضل العلم: حدثنا سعید بن عفیر قال:

حدّثنی اللیث قال: حدثنی عقیل عن ابن شهاب عن حمزة بن عبد اللّه بن عمر:

أن ابن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت حتی أنی لأری الریّ یخرج من أظفاری، ثم أعطیت فضلی عمر ابن الخطاب. قالوا فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۲].

«حدّثنی محمد بن الصلت أبو جعفر الکوفی، حدّثنا ابن المبارک عن یونس عن الزهری أخبرنی حمزة عن أبیه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال بینا أنا نائم شربت- یعنی اللبن- حتی أنظر إلی الرّی یجری فی ظفری، أو فی أظفاری. ثم ناولت عمر قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۳].

«باب اللبن: حدّثنا عبدان، أخبرنا عبد اللّه، أخبرنا یونس عن الزهری، أخبرنی حمزة بن عبد اللّه: أن ابن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] الفصل فی الملل و النحل ۴/ ۸۸.

[۲] صحیح البخاری- کتاب العلم ۱/ ۱۰۶.

[۳] صحیح البخاری- کتاب الفضائل، مناقب عمر ۵/ ۷۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۹

و سلّم یقول: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه، حتی أنی لأری الریّ یخرج من أظفاری، ثم أعطیت فضلی- یعنی عمر- قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال:

العلم».

«باب إذا جری اللبن فی أطرافه أو أظافیره. حدّثنا علی بن عبد اللّه، حدثنا یعقوب بن إبراهیم، حدثنا أبی عن صالح عن ابن شهاب، حدثنی حمزهٔ بن عبد اللّه بن عمر، أنه سمع عبد اللّه بن عمر رضی اللّه عنهما یقول: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه حتی أنی لأری الریّ یخرج من أطرافی، فأعطیت فضلی عمر بن الخطاب فقال من حوله: فما أوّلت ذلک یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۱].

«باب إذا أعطی فضله غیره فی النوم: حدّثنا یحیی بن بکیر، حدّثنا اللیث عن عقیل عن ابن شهاب أخبرنی حمزهٔ بن عبد اللّه بن عمر: ان عبد اللّه بن عمر قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قول: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه حتی إنی لأری الریّ یجری، ثم أعطیت فضله عمر. قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۲].

«باب القدح فی النوم: حدّثنا قتیبهٔ بن سعید، حدّثنا اللیث عن عقیل عن ابن شهاب عن حمزهٔ بن عبد اللّه بن عمر رضی اللّه عنهما قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه، ثم أعطیت فضلی عمر بن الخطاب. قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۳].

تحقیق فی حال رواته ... ص: ۲۰۹

ثم نقول: أمّا ابن عمر فقد تکفّل ببیان قوادحه و مطاعنه کتاب (استقصاء

---

[۱] صحیح البخاری- کتاب تعبیر الرؤیا ۹/ ۶۵۶.

[۲] صحیح البخاری- کتاب تعبیر الرؤیا ۹/ ۶۶۳.

[۳] صحیح البخاری- کتاب تعبیر الرؤیا ۹/ ۶۶۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۰

الإفحام فی ردّ منتهی الکلام) بالتفصیل، فراجعه.

و أمّا حمزهٔ بن عبد اللّه بن عمر فیکفی فی قدحه بیعته لیزید بن معاویهٔ، و قد جمع ابن عمر حشمه و ولده و نهاهم عن نقض بیعهٔ یزید،

أخرج البخاری فی کتاب الفتن: «باب إذا قال عند قوم شیئا ثم خرج فقال بخلافه: حدّثنا سلیمان بن حرب، حدّثنا حماد بن زید عن أیوب عن نافع قال: لّما خلع أهل المدینهٔ یزید بن معاویهٔ، جمع ابن عمر حشمه و ولده فقال: إنی سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ینصب لکل غادر لواء یوم القیامهٔ، و إنا قد بایعنا هذا الرجل علی بیع اللّه و رسوله، و إنی لا أعلم غدرا أعظم من أن یبایع رجل علی بیع اللّه و رسوله، ثم ینصب له القتال، و إنی لا أعلم أحدا منکم خلعه و لا بایع فی هذا الأمر إلّا کانت الفیصل بینی و بینه» [۱].

و أمّا ابن شهاب الزهری فقد ذکر القوم له قوادح کثیرهٔ جدا، ذکر جملهٔ منها فی (تشیید المطاعن)، و إلیک بعضها:

۱- کونه من المنحرفین عن أمیر المؤمنین علیه السلام- قال ابن أبی الحدید:

«و کان الزهری من المنحرفین عنه. و روی جریر بن عبد الحمید عن محمد بن شیبهٔ قال: شهدت مسجد المدینهٔ، فإذا الزهری و عروهٔ

بن الزبير جالسان يذكران عليّا، فنالا منه، فبلغ ذلك على بن الحسين- عليهما السلام- فجاء حتى وقف عليهما فقال: أما أنت يا عروة فإن أبى حاكم أباك إلى اللّه فحكم لأبى على أبيك. و أما أنت يا زهرى فلو كنت بمكة لأريتك كير أبيك» [۲].

و من انحرافه ما ذكره ابن عبد البر بترجمة زيد بن حارثة إنّه «قال: ما علمنا أحدا أسلم قبل زيد بن حارثة. قال عبد الرزاق: و ما أعلم أحدا ذكره غير الزهرى» [۳].

---

[۱] صحيح البخارى ۹/ ۶۹۰.

[۲] شرح نهج البلاغة ۹/ ۶۹۰.

[۳] الاستيعاب ۲/ ۵۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۱

۲- روايته عن عمر بن سعد قاتل الحسين عليه السلام- ذكر ذلك علماء الرجال بترجمة عمر بن سعد ... قال الذهبى: «عنه الزهرى و قتادة. قال ابن معين: كيف يكون من قتل الحسين ثقة؟» [۱].

۳- مجالسته لبنى أميّة و عمله لهم- و حكم من خالط الظالمين و جالسهم، و عمل لهم و أخذ جوائزهم- واضح. قال الذهبى: «قال سعيد بن عبد العزيز:

أدّى هشام عن الزهرى سبعة آلاف دينار دينا، و كان يؤدّب ولده و يجالسه، قلت:

وفد فى حدود سنة ۸۰ على الخليفة عبد الملك، فأعجب بعلمه و وصله و قضى دينه» [۲].

و قال ابن حجر بترجمة الأعمش: «حكى الحاكم عن ابن معين أنّه قال:

أجود الأسانيد: الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبد اللّه. فقال له إنسان:

الأعمش مثل الزهرى. فقال: تريد من الأعمش أن يكون مثل الزهرى! الزهرى يرى العرض و الإجازة، و يعمل لبنى أمية. و الأعمش فقير صبور مجانب للسلطان، ورع عالم بالقرآن» [۳].

و قال عبد الحق الدهلوى: «و يقال: إنه قد ابتلى بصحبة الأمراء بقلّة الديانة، لضرورات عرضت له، و كان أقرانه من العلماء و الزهّاد يأخذون عليه و ينكرون ذلك منه، و كان يقول: أنا شريك فى خيرهم دون شرّهم، فيقولون:

ألا ترى ما هم فيه و تسكت» [۴].

كتاب أبى حازم إلى الزهرى ... ص: ۲۱۱

و من هنا كتب إلى الزهرى أخ له فى الدّين كتابا ينكر عليه ما كان منه من

---

[۱] الكاشف ۲/ ۳۱۱. و أنظر تهذيب التهذيب ۷/ ۳۹۶. و خلاصة تذهيب تهذيب الكمال ۲/ ۲۷۰.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۰۸.

[۳] تهذيب التهذيب ۴/ ۱۹۷.

[۴] رجال المشكاة- ترجمة الزهرى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۲

مخالطة سلاطين الجور ... قال أبو حامد الغزّالى: «و لما خالط الزهرى السلطان كتب أخ له فى الدين إليه: عافانا اللّه و إيّاك أبا بكر

من الفتن، فقـد أصـبحت بحال ينبغى لمن عرفک أن يدعو لک اللّه و يرحمک، أصـبحت شـيخا كبيرا قد أثقلتک نعم اللّه لما فهّمک من كتابه و علّمک من سنّة نبيّه محمد صلّى اللّه عليه و سلّم، و ليس كذلک أخذ اللّه الميثاق على العلماء. قال اللّه تعالى: لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَ لا تَكْتُمُونَهُ و اعلم أن أيسر ما ارتكبت و أخف ما احتملت أنک آنست وحشة الظالم و سهّلت سبيل البغى، بدنوّک ممن لم يؤدّ حقا و لم يترک باطلا حين أدناک، اتّخذوک قطبا تدور عليک رحى ظلمهم، و جسرا يعبرون عليک إلى بلائهم، و سلّما يصعدون فيه إلى ضلالـتهم، يـدخلون بـک الشـک على العلمـاء و يقتادون بک قلوب الجهلاء، فما أيسـر ما عمروا لک فى جنب ما خرّبوا عليک، و ما أكثر ما أخـذوا منک فيما أفسـدوا عليک من دينک، فما يؤمنک أن تكون ممن قال اللّه تعالى فيهم فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاةَ الآية. و إنک تعامل من لا يجهل و يحفظ عليک من لا يغفل فداو دينک فقد دخله سـقم، و هيّئ زادک فقد حضـر سفر بعيد، و ما يخفى على اللّه من شىء فى الأرض و لا فى السماء. و السلام» [۱].

و أورده جار اللّه الزمخشرى فى تفسير قوله تعالى: وَ لا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ [۲...]

و قال الطيبى بشرح

الحديث: «إذا مدح الفاسق غضب الرب تعالى و اهتزّ له العرش»

ما نصّه: «

قوله: اهتز له العرش.

اهتزاز العرش عبارة عن وقوع أمر عظيم و داهية دهياء، لأن فيه رضـى بما فيه سـخط اللّه و غضـبه، بل يقرب أن يكون كفرا، لأنه يكاد يفضـى إلى اسـتحلال ما حرّمه اللّه تعالى. و هـذا هو الداء العضال لأكثر العلماء و الشـعراء و القرّاء و المرائين فى زماننا هذا. و إذا كان هذا حكم من مدح

---

[۱] احياء علوم الدين- كتاب الحلال و الحرام ۲/ ۱۴۳.

[۲] تفسير الكشاف ۲/ ۴۳۳.

الفاسق فكيف بمن مدح الظالم و ركن إليه ركونا و قد قال تعالى: وَ لا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ.

الكشـاف: النهى متنـاول للانحطاط فى هواهم و الانقطاع إليهم، و مصاحبتهم و مجالسـتهم و زيارتهم و مـداهنتهم و الرضا بأعمالهم و التشبّه بهم، و التزّيى بزيّهم و مدّ العين إلى زهرتهم و ذكرهم بما فيه تعظيم لهم. و لّما خالط الزهرى السلاطين» [... ۱].

و قد نقل عبارة الطيبى الملّا على القارى فى شرح الحديث المذكور فى (المرقاة) [۲].

و يظهر من (شـرح الإحيـاء) أنّ الكتـاب أطول ممّـا ذكروا، و أنّ كـاتبه هو «أبو حـازم الأعرج» [۳]، فلأـمر مّا لم يـذكروا النصّ الكامل للكتاب، و لم يـذكروا اسم كاتبه، و إليک ما أورد الزبيـدى بعـد شـرح النّص المتقـدّم القصّة كاملة عن (حلية الأولياء) ننقلها لفوائدها الجمّة: «هذه القصّة أوردها أبو نعيم فى الحلية فى ترجمة أبى حازم بأطول مما هنا، وها أنا أسوقها بتمامها. قال: حدّثنا أحمد بن محمد بن مقسم أبو الحسن، و أبو بكر محمـد بن أحمـد بن هـارون الوراق الأجهـانى قالا: حـدّثنا أحمـد بن محمـد بن عبـد اللّه صاحب ابن شجرة، حدّثنا هارون بن حميد الذهلى، حدثنا الفضـيل بن عتبة عن رجل قد سمّاه و أراه عبد الحميد بن سليمان، عن الذيالى ابن عباد قـال: كتب أبو حـازم الأـعرج إلى الزهرى: عافانـا اللّه و إيّـاک أبـا بكر من الفتن و رحمـک من النار، فقـد أصـبحت بحال ينبغى لمن عرفک بها أن يرحمک بها،

---

[۱] الكاشف للطيّبى- مخطوط.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۴/ ۶۴۰.

[۳] هذا بناء علی ما جاء فی کتب القوم، لکن الصحیح أنّ الکاتب هو الامام علی بن الحسین السجّاد علیه الصلاة و السلام کما فی کتاب (تحف العقول عن آل الرسول) لکن فی المتن الوارد فی کتب القوم زیادات علی المتن الوارد فی الکتاب المذکور. فلأمر مّا کتموا اسم الکاتب أو نسبوه إلی غیره و زادوا فیه!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۴

أصبحت شیخا کبیرا قد أثقلتک نعم اللّه علیک بما أصح من بدنک و أطال من عمرک، و علمت حجج اللّه تعالی بما حمّلک من کتابه و فقّهک فیه من دینه و فهّمک من سنّة نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فرمی بک فی کل نعمة أنعمها علیک و کلّ حجة یحتج بها علیک الغرض الأقصی، ابتلی فی ذلک شکرک و أبدی فیه فضله علیک، و قد قال: لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ.

أنظر أیّ رجل تکون إذا وقفت بین یدی اللّه فیسألک عن نعمه علیک کیف رعیتها، و عن حججه علیک کیف قضیتها، و لا تحسبن اللّه تعالی راضیا منک بالتغریر، و لا قابلا منک التقصیر، هیهات لیس کذلک فی کتابه إذ قال: لَتُبَیِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَ لا تَکْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ الآیة. إنک تقول: إنک جدل ماهر عالم، قد جادلت الناس فجدلتهم و خاصمتهم فخصمتهم، إدلالا منک بفهمک و اقتدارا منک برأیک، فأین تذهب عن قول اللّه تعالی ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ جادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا فَمَنْ یُجادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ الآیة.

اعلم أن أدنی ما ارتکبت و أعظم ما اقتفیت أن آنست الظالم و سهّلت له طریق الغی بدنوّک حین أدنیت و بإجابتک حین دعیت، فما أخلقک أن ینوّه باسمک غدا مع الجرمة، و أن تسئل بإغضائک عمّا أردت عن ظلم الظلمة، إنک أخذت ما لیس لمن أعطاک، و دنوت ممن لم یرد علی أحد حقّا و لا یرد باطلا حین أدناک، و أجبت من أراد للتدلیس بدعائه إیّاک حین دعاک، جعلوک قطبا تدور رحی باطلهم و جسرا یعبرون بک إلی بلائهم، و سلّما إلی ضلالتهم، و داعیا إلی غیّهم، سالکا سبیلهم، یدخلون بک الشک علی العلماء و یقتادون بک قلوب الجهلاء، فلم یبلغ أخص وزرائهم و لا أقوی أعوانهم لهم إلّا دون ما بلغت من إصلاح فسادهم و اختلاف الخاصة و العامة إلیهم. فما أیسر ما عمروا لک فی جنب ما خرّبوا علیک، و ما أقلّ ما أعطوک فی قدر ما أخذوا منک، فانظر لنفسک فإنه لا ینظر لها غیرک، و حاسبها حساب رجل مسئول، و انظر کیف إعظامک أمر من جعلک بدینه فی الناس مبجّلا، و کیف صیانتک من جعلک بکسوته ستیرا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۵

و کیف قربک و بعدک ممن أمرک أن تکون منه قریبا.

مالک لا تنتبه من نومتک و تستقل من عثرتک فتقول: و اللّه ما قمت للّه مقاما واحدا أحیی له فیه دینا و لا أمتّ فیه باطلا، إنما شکرک لمن استحملک کتابه و استودعک علمه، فما یؤمنک أن تکون من الذین قال اللّه تعالی: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْکِتابَ یَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنی إنک لست فی دار مقام و إخلاد، أذنت بالرحیل فما بقاء امرئ بعد أقرانه. طوبی لمن کان فی الدنیا علی و جل، یا بؤس من یموت و تبقی ذنوبه من بعده. إنک لن تؤمر بالنظر لوارثک علی نفسک، لیس أحد أهلا أن تترکه علی ظهرک، ذهبت اللذّة و بقیت التبعة، ما أشقی من سعد بکسبه غیره، احذر فقد أتیت و تخلّص فقد ذهبت. إنک تعامل من لا یجهل و الذی یحفظ علیک لا یغفل، تجهّز فقد دنا منک سفر بعید، و داو دینک فقد دخله سقم شدید. و لا تحسبنّی أنی أردت توبیخک أو تعییرک و تعنیفک، و لکن أردت أن تنعش ما فات من رأیک، و ترد علیک ما غرب عنک من حلمک، و ذکرت قوله تعالی وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ.

أغفلت ذکر من مضی من أسنانک و أقرانک، و بقیت بعدهم کقرن أعضب. فانظر هل ابتلوا بمثل ما ابتلیت به، أو دخلوا فی مثل ما دخلت فیه، و هل تراه ادخر لک خیرا منعوه، أو عملت شیئا جهلوه، بل جهلت ما ابتلیت به من حالک فی صدور العامة. و کلفهم بک،

أن صاروا يقتدون برأيک و يعملون بأمرک، إن أحللت أحلوا و إن حرّمت حرّموا، و ليس ذلک عندک و لکنهم أکبهم عليک رغبتهم فيما فی يدک و تغلب عماهم و غلبة الجهل عليک و عليهم وحب الرياسة و طلب الدنيا منک و منهم. أما ترى ما أنت فيه من الجهل و الغرّة، و ما الناس فيه من البلاء و الفتنة، ابتليتهم بالشغل عن مکاسبهم و فتنتهم بما رأوا من أثر العلم عليک، و تاقت أنفسهم إلى أن يدرکوا بالعلم ما أدرکت و يبلغوا منه مثل الذى بلغت، فوقعوا منک فی بحر لا يدرک قعره و فی بلاء لا يقدّر قدره، فاللّه لنا و لک و لهم المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۶

اعلم أن الجاه جاهان: جاه يجريه اللّه على يدى أوليائه لأوليائهم فهؤلاء قال اللّه تعالى: أُولئِکَ حِزْبُ الشَّيْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ و ما أخوفنى أن تکون نظيرا لمن عاش مستورا عليه فی دينه مقتورا عليه فی رزقه، معزولة عنه البلايا مصروفة عنه الفتن فی عنفوان شبابه و ظهور جلده و کمال شهوته، فغنى بذلک، حتى إذا کبرت سنّة و دقّ عظمه و ضعفت قوته و انقطعت شهوته و لذّته فتحت عليه الدنيا شر مفتوح، فلزمته تبعتها و علقته فتنتها و أعشت عينيه زهرتها وصفت لغيره منفعتها. فسبحان اللّه ما أبين هذا الغبن و أخسر هذا الأمر، فهلّا إذا عرضت لک فتنها ذکرت أمير المؤمنين عمر رضى اللّه عنه فی کتابه إلى سعد حين خاف عليه مثل الذى وقعت فيه- عند ما فتح اللّه على سعد- أمّا بعد فأعرض عن زهرة ما أنت فيه حتى تلقى الماضين الذين دفنوا فی أرماسهم لاصقة بطونهم بظهورهم، ليس بينهم و بين اللّه حجاب، لم تفتنهم الدنيا و لم يفتتنوا بها رغبوا فطلبوا فما لبثوا أن لحقوا.

فإذا کانت الدنيا تبلغ من مثلک هذا فی کبر سنّک و رسوخ علمک و حضور أجلک فمن يلوم الحدث فی شبيبته الجاهل فی علمه فی رأيه المدخول فی عقله. إنّا للّه و إنّا إليه راجعون على من المعوّل و عند من المستغاث. و نشکو إلى اللّه شيئا و ما نرى منک. و نحمد اللّه الذى عافانا مما ابتلاک به. و السلام عليک و رحمة اللّه تعالى» [۱].

ترجمة أبی حازم الأعرج ... ص: ۲۱۶

و لا يخفى أنّ أبا حازم الأعرج من کبار علماء أهل السنّة، و من مشاهير رجال الصحاح الستّة، قال ابن حبان: «سلمة بن دينار ... و کان قاصّ أهل المدينة، من عبّادهم و زهّادهم، بعث إليه سليمان بن عبد الملک بالزهرى أن ايتنى، فقال

---

[۱] حلية الأولياء ۳/ ۲۴۶- ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۷

له الزهرى: أجب الأمير، فقال له: مالى إليه حاجة، فإن کان له حاجة فليأتنى» [۱].

و قال ابن الأثير: «من عبّاد أهل المدينة و ثقاتهم، و المشهورين من تابعيهم» [... ۲].

و قال الذهبى: «أحد الأعلام ... قال ابن خزيمة: ثقة لم يکن فی زمانه مثله. توفى سنة ۱۴۰ و قيل ۱۳۵ و قيل ۱۴۲» [۳].

و قال الذهبى: «مناقب أبی حازم کثيرة، و کان فقيها ثبتا کبير القدر» [۴].

و قال ابن حجر: «ثقة عابد، من الخامسة، مات فی خلافة المنصور» [۵].

حال والد الزهرى و جدّه ... ص: ۲۱۷

و لا يخفى أنّ الزهرى قد ورث العداء لأهل البيت من أجداده، فقد «کان أبو جدّه عبد اللّه بن شهاب شهد مع المشرکين بدرا، و کان

أحد النفر الذين تعاقدوا يوم أحد لئن رأوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ليقتلنّه أو ليقتلنّ دونه.

و روى: أنه قيل للزهرى: هل شهد جدك بدرا؟ فقال: نعم و لكن من ذلك الجانب. يعنى إنه كان فى صف المشركين.

و كان أبوه مسلم مع مصعب بن الزبير» [... ۶].

بل ذكر بعض العلماء: أن جدّه هو الذى شجّ وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [۷].

---

[۱] الثقات ۴/ ۳۱۶.

[۲] جامع الأصول- مخطوط.

[۳] الكاشف ۱/ ۱۳۴.

[۴] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۳۴.

[۵] تقريب التهذيب ۱/ ۳۱۶.

[۶] وفيات الأعيان ۳/ ۳۱۷.

[۷] أنظر ترجمة عبد اللّه بن شهاب من الاستيعاب و أسد الغابة، و غزوة أحد من كتب السّير: السيرة

۴- اشتهاره بالتّدليس- قال الذهبى: «كان يدلّس فى النادر» [۱]. و قال أيضا: «قال قدامة السرخسى قال يحيى بن سعيد: مرسل الزهرى شرّ من مرسل غيره» [... ۲]. و ذكره سبط ابن العجمى فى (التبيين لأسماء المدلّسين) و نصّ على أنّه «مشهور به».

هذا، و قد أعرض ولى اللّه الدهلوى نفسه عن حديث الزهرى فى المتعة فى كتاب (قرة العينين) و قال بأنّ ما رواه لم يروه الثقات. و من أراد أن يقف على تفصيل هذا المرام، فليرجع إلى مبحث تحريم المتعة من كتاب (تشييد المطاعن).

النظر فى حديث اللبن دلالة ... ص: ۲۱۸

و الرابع: إنّ حديث اللبن مقدوح من حيث المعنى و الدّلالة أيضا، فقد كان حينذاك فى الأصحاب من هو أفضل من عمر بن الخطاب، فيقتضى هذا الحديث أن يكون النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد رجّح المفضول على الفاضل، و هو قبيح قطعا، و لا يجوز نسبة القبيح إلى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و أيضا: ينافى مذهب أهل السنة فى التفضيل، لأنّه يقتضى تفضيل عمر بن الخطاب على أبى بكر...

و أيضا: يصادم الواقع و العيان، فقد علم الكلّ بجهل عمر بأوضح المسائل، فلو كان للحديث حظ من الصحّة، و كان عمر قد حصل على قطرة من بحار علوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و لو فى عالم المنام- لما كان بهذه الدرجة من الجهل و الغباوة ... حتى أنهم رووا عنه قوله: «و إنى لا أدع بعدى شيئا أهم إلىّ من الكلالة، و ما أغلظ لى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى شىء منذ صاحبته

النبويّة لابن هشام، و زاد المعاد لابن القيّم، و سبل الهدى و الرشاد، و إنسان العيون لنور الدين الحلبى.

[۱] ميزان الاعتدال ۴/ ۴۰.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۰۸.

مـا أغلـظ لی فی الکلالـة، و ما راجعته فی شـیء ما راجعته فی الکلالـة، حتی طعن بإصـبعه فی صـدری و قال: یا عمر ألا تکفیک آیة الصیف التی فی آخر سورة النساء» [۱]. و عنه أنّه قال فی الکلالة: «ما أرانی أعلمها أبدا، و قد قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم ما قال» [۲].

و من هنا یعلم عدم اطّلاع واضع الخبر علی واقع حال عمر.

ثم أیّ مناسبة لهذا الحدیث من

حدیث أنا مدینة العلم

؟ فإنه لو سـلّمنا صـحته سـندا، و فرضـنا ثبوت معناه، فإنّ غایة مدلوله حصول جزء یسیر ممّا فضل عن علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعمر بـن الخطـاب، و أین من حصـل علی جزء یسـیر من العلم عمّن کـان بـاب مدینـة العلم!! إنّ حـدیث مدینـة العلم یـدلّ علی المسـاواة بین النبی و علی علیهما و آلهما السـلام فی العلم، و قـد تحقّق ذلک فیما سـبق بنصوص أساطین أهل السـنة، و حـدیث اللبن یدلّ علی حصول ما فضل عن علم النبی لعمر، و قد نصّ علی ذلک أساطین أهل السنة کذلک، فقد قال الحافظ ابن حجر: «قوله: باب فضـل العلم. الفضـل هنـا بمعنی الزیادة، أی ما فضل عنه» [۳ ...] و قـال بشـرحه فی کتـاب المناقب: «و المراد بالعلم هنا العلم بسیاسـة الناس بکتاب اللّه و سـنة رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، و اختص عمر بذلک لطول مدّته بالنسبة إلی أبی بکر، و باتّفاق الناس علی طاعته بالنسبة إلی عثمان، فإن مدّة أبی بکر کانت قصیرة، فلم

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۲۷.

[۲]

کنز العمال ۱۱/ ۷۸: «عن سـعید بن المسـیّب: انّ عمر سأل رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم کیف یورث الکلالة؟ قال: أو لیس قد بیّن اللّه ذلـک؟ قرأ وَ إِنْ کـانَ رَجُلٌ یُورَثُ کَلالَـةً أَوِ امْرَأَةٌ إلی آخر الآیـة. و کان عمر لم یفهم. فأنزل اللّه یَسْتَفْتُونَکَ قُلِ اللَّهُ یُفْتِیکُمْ فِی الْکَلالَةِ إلی آخر الآیة.

فکان عمر لم یفهم. فقال لحفصـة: إذا رأیت من رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم طیب نفس اسألیه عنها! فقال: أبوک ذکر لک هذا؟ ما أری أباک یعلمها أبدا! فکان یقول: ما أرانی أعلمها أبدا و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال. ابن راهویه و ابن مردویه. و هو صحیح».

[۳] فتح الباری ۱/ ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۰

یکثر فیها الفتوح التی هی أعظم الأسـباب فی الاختلاف، و مع ذلک فساس عمر فیها مع طول مـدّته الناس، بحیث لم یخالفه أحـد، ثم ازدادت اتّساعـا فی خلافـة عثمـان، فانتشـرت الأـقوال و اختلفت الآـراء، و لم یتفق له ما اتفق لعمر من طواعیـة الخلق له، فنشأت من ثم الفتن إلی أن أفضی الأمر إلی قتله، و استخلف علی فما ازداد الأمر إلّا اختلافا و الفتن إلّا انتشارا» [۱].

و قال فی کتاب التعبیر: «و أمّا إعطاؤه فضـله عمر ففیه إشارة إلی ما حصل لعمر من العلم باللّه، بحیث کان لا یأخـذه فی اللّه لومـة لائم » [۲...].

و کذا قال غیره من شراح البخاری کالعینی و القسطلانی فراجع.

و لا تجد أحدا منهم یجرأ علی القول بتساوی النبی و عمر فی العلم، استنادا إلی هذا الحدیث المصنوع الموضوع ...

النظر فی حدیث القمیص سندا ... ص: ۲۲۰

و الخامس: إنّ حديث القميص الذى ذكره ولى اللّه، فى مقابلة حديث مدينة العلم، من أضغاث أحلام أسلاف السنّية، و ليس له ذكر فى أخبار الشيعة الاماميّة، بخلاف حديث مدينة العلم المتفق عليه بين الفريقين، و هذا كاف لبطلان كلام ولى اللّه.

على أنّه حديث مقدوح سندا كحديث اللّبن، فإن مدار عمدة أسانيده- و هى أسانيد البخارى- على «ابن شهاب الزهرى» الذى عرفت حاله عن قريب، و إن شئت التأكّد ممّا ذكرناه فانظر إلى سنده

فى (صحيح البخارى):

«حدثنا محمد بن عبيد اللّه قال: حدّثنا إبراهيم بن سعد عن صالح عن ابن شهاب عن أبى أمامة بن سهل أنه سمع أبا سعيد الخدرى يقول قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: بينا أنا نائم رأيت الناس يعرضون علىّ و عليهم قمص، منها

---

[۱] المصدر نفسه ۷/ ۳۵.

[۲] المصدر نفسه ۱۲/ ۳۳۲.

ما يبلغ الثدى و منها ما دون ذلك، و عرض علىّ عمر بن الخطاب و عليه قميص يجرّه. قالوا: فما أوّلت ذلك يا رسول اللّه؟ قال: الدين» [۱].

«حدثنا يحيى بن بكير، حدّثنا الليث عن عقيل عن ابن شهاب قال:

أخبرنى أبو أمامة بن سهل بن حنيف عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: بينا أنا نائم رأيت الناس عرضوا علىّ و عليهم قمص، فمنها ما يبلغ الثدى و منها ما يبلغ دون ذلك. و عرض علىّ عمر و عليه قميص اجتره. قالوا: فما أوّلته يا رسول اللّه؟ قال: الدين» [۲].

«باب القميص فى المنام. حدّثنا على بن عبد اللّه، حدّثنا يعقوب بن إبراهيم، حدّثنى أبى عن صالح عن ابن شهاب، حدّثنى أبو أمامة بن سهل أنه سمع أبا سعيد الخدرى يقول قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: بينما أنا نائم رأيت الناس يعرضون علىّ و عليهم قميص، منها ما يبلغ الثدى و منها ما يبلغ دون ذلك. و مر علىّ عمر بن الخطاب و عليه قميص يجره. قالوا: ما أوّلت يا رسول اللّه؟ قال: الدين».

«باب جرّ القميص فى المنام. حدّثنا سعيد بن عفير، حدّثنى الليث، حدّثنى عقيل عن ابن شهاب، أخبرنى أبو أمامة بن سهل، عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. يقول: بينا أنا نائم رأيت الناس عرضوا علىّ و عليهم قمص، فمنها ما يبلغ الثدى و منها ما يبلغ دون ذلك. و عرض علىّ عمر بن الخطاب و عليه قميص يجترّه. قالوا: فما أوّلته يا رسول اللّه؟ قال: الدين» [۳].

هذا من جهة. و من جهة أخرى ترى الزهرى ينسب الحديث تارة إلى أبى سعيد الخدرى، كما فى روايات البخارى المذكورة، و أخرى يبهم فينسبه إلى بعض

---

[۱] صحيح البخارى- كتاب الايمان ۱/ ۷۴.

[۲] صحيح البخارى- كتاب المناقب ۵/ ۷۳.

[۳] صحيح البخارى- كتاب التعبير ۹/ ۶۵۷.

أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، کما

فی روایة الترمذی، قال: «حدّثنا الحسین بن محمد الجریری البلخی، حدّثنا عبد الرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن أبی امامة بن سهل بن حنیف، عن بعض أصحاب النبی: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: بینما أنا نائم رأیت الناس یعرضون علیّ و علیهم قمص، منها ما یبلغ الثدی و منها ما یبلغ أسفل من ذلک، فعرض علیّ عمر و علیه قمیص یجرّه، قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: الدّین» [۱].

و لّما کان الزهری مشهورا بالتصرّف فی الأسانید، کما سبق التنبیه علیه عن قریب فی قوادحه، و یلاحظه کل من راجع ترجمته فی کتب الرجال، فإنّ اضطرابه فی خصوص هذا الحدیث یوجب وهنه و هوانه عند أهل الإنصاف و الإمعان.

النّظر فی حدیث القمیص دلالة ... ص: ۲۲۲

ثم إنّ هذا الحدیث یشتمل علی أنّ عمر کان علیه قمیص یجرّه، لکنّ تطویل القمیص و جرّه ممّا ثبت الوعید علیه، کما لا یخفی علی من نظر فی أحادیث کتاب اللباس من (صحیح البخاری)، و کأنّ واضع هذا الحدیث غفل عمّا یستتبع هذا الحدیث من نسبة تقریر الفعل غیر المشروع فی الشریعة إلی صاحبها صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و من هنا قال بعض الشرّاح بأنّ جرّ القمیص فی الیقظة مذموم و فی المنام محمود، لکن لا دلیل لهم علی ذلک، و الاستناد فیه إلی نفس هذا الحدیث مصادرة ... قال ابن حجر و القسطلانی: «و هذا من أمثلة ما یحمد فی المنام و یذمّ فی الیقظة شرعا، أعنی جرّ القمیص، لما ثبت من الوعید علی تطویله» [۲].

و ممّا یدلّ علی بطلانه دلالة هو: إنّه ینافی مذهب أهل السنّة، لأنّه یدلّ علی أفضلیّة عمر من أبی بکر، فاضطرّ القوم إلی توجیهه و تأویله بنحو من الأنحاء- و لو

---

[۱] صحیح الترمذی ۴/ ۴۶۷.

[۲] فتح الباری ۱۲/ ۳۳۳، إرشاد الساری ۱۰/ ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۳

لم یکن فی البخاری لأسقطوه رأسا- لکنّ کلماتهم متهافتة و أقوالهم متناقضة، «و لن یصلح العطّار ما أفسده الدهر»:

قال ابن حجر: «و قد استشکل هذا الحدیث بأنه یلزم منه أن عمر أفضل من أبی بکر الصدّیق، و الجواب عنه: تخصیص أبی بکر من عموم قوله: عرض علیّ الناس. فلعلّ الذین عرضوا إذ ذاک لم یکن فیهم أبو بکر، و إن کون عمر علیه قمیص یجرّه لا- یستلزم أن لا یکون علی أبی بکر قمیص أطول منه و أسبغ، فلعلّه کان کذلک، إلّا أن المراد کان حینئذ بیان فضیلة عمر فاقتصر علیها. و اللّه أعلم» [۱].

«و فیه فضیلة لعمر، و قد تقدّم الجواب عمّا یستشکل من ظاهره، و إیضاح أنه لا یستلزم أن یکون أفضل من أبی بکر، و ملخّصه: إن المراد بالأفضل من یکون أکثر ثوابا و الأعمال علامات الثواب، فمن کان عمله أکثر فدینه أقوی، و من کان دینه أقوی فثوابه أکثر، و من کان ثوابه أکثر فهو أفضل، فیکون عمر أفضل من أبی بکر. و ملخّص الجواب: إنه لیس فی الحدیث تصریح بالمطلوب، فیحتمل أن یکون أبو بکر لم یعرض فی أولئک الناس، إمّا لأنه کان قد عرض قبل ذلک، و إما لأنه لا یعرض أصلا، أو أنّه لما عرض کان علیه قمیص أطول من قمیص عمر، و یحتمل أن یکون سرّ السکوت عن ذکره الاکتفاء بما علم من أفضلیته.

و یحتمل أن یکون وقع ذکره فذهل عنه الراوی. و علی التنزل بأن الأصل عدم جمیع هذه الاحتمالات فهو معارض بالأحادیث الدالّة علی أفضلیّة الصدّیق، و قد تواترت تواترا معنویا، فهی المعتمدة. و أقوی هذه الاحتمالات أن لا یکون أبو بکر عرض مع المذکورین.

و المراد من الخبر التنبيه على أنّ عمر ممن حصل له الفضل البالغ فى الدين، و ليس فيه ما يصرّح بانحصار ذلك فيه» [۲].

و كذا قال غيره من شرّاح البخارى، فراجع العينى و القسطلانى فى المواضع المذكورة.

---

[۱] فتح البارى ۷/ ۴۱.

[۲] فتح البارى ۱۲/ ۳۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۴

و أيضا: لو صحّ هذا الحديث لما ظهرت عورة جهل عمر، لأنّهم قالوا فى شرحه بأنّ الدين يستر عورة الجهل ... قال ابن حجر فى كتاب التعبير: «و قال ابن العربى: إنما أوّله النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بالدّين، لأنّ الدين يستر عورة الجهل كما يستر الثوب عورة البدن ...» و الحال أنّ عورة جهل عمر بادية لكلّ ناظر فى أحواله و سيره، كما هو مفصّل فى كتب أصحابنا الأعلام، لا سيّما (تشييد المطاعن ...) و لعلّ واضع الحديث لم يقف على حقيقة حال الخليفة و إلّا لم يضعه، و هكذا يفتضح الخرّاصون بما يعملون، و اللّه خبير بما يفتعلون و يفعلون.

إيقاظ و تنبيه ... ص: ۲۲۴

إنّ احتجاج ولىّ اللّه الدهلوى بخبر رؤيا اللبن و حديث رؤيا القميص على علم عمر بن الخطاب، يدل بوضوح على شدّة فقره و خلوّ يده من حديث لائق بالاحتجاج فى هذا الباب، و إلّا لم يتمسّك بمنامين مصنوعين، فى مقابلة حديث مدينة العلم المتفق عليه بين الفريقين، لكنّ الإمامية يتمسّكون بحديث المدينة و نظائره من الأحاديث المعتبرة- مضافا إلى الآيات القرآنية- لإثبات أعلميّة سيدنا أمير المؤمنين من جميع الخلائق بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... لكنّ أعلميته ثابتة عن طريق المنامات أيضا، فقد ثبت فى علم تعبير الرؤيا أن من رأى الامام عليه السلام فى المنام رزقه اللّه العلم، و ليس هذا إلّا لكونه أعلم الأمة بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و أنّه لم ينل هذه المرتبة أحد من أصحابه...

و إليك كلمات بعض علماء السنّة الصريحة فيما ذكرنا:

قال أبو سعد الخركوشى: «و إن رأى أمير المؤمنين على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه حيّا أكرم بالعلم و رزق الشجاعة و الزهد» [۱].

و قال خليل بن شاهين الظاهرى: «و من رأى على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه فإنه يكون عالى المحلّ و رفيع المكان و طلق اللسان و شجاعا و قوى القلب

---

[۱] كتاب التعبير. الباب الرابع.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۵

مؤثّرا مصدّقا. و قيل: من رآه و هو طلق الوجه ينال علما و شجاعة، و من رآه حيّا فى مكان ينال أهل ذلك المكان العلم و العدل و الإنصاف، و يرفع عنهم الجور و الاعتساف» [۱].

و قال عبد الغنى ابن النابلسى: «و إن رآه عالم ينال علما و نسكا و جلالا و قوة على مناظرته» [۲].

قال: «و ربما دلّت رؤياه على الخلافة و الامامة و الأسفار الشاقة و الغنائم للمؤمنين و على إظهار الكرامات، و من رآه أكرم بالعلم و رزق السخاء و الشجاعة و الزهد، و من رآه حيّا صار محسودا، و آتاه اللّه تعالى الحكم و نفاذ الأمر و التقوى و اتّباع السّنة».

دعوی مقارنهٔ ما ورد فی فضل ابن مسعود لحدیث المدینهٔ ... ص: ۲۲۵

ثم إن ولی اللّه الدهلوی ادّعی مقارنهٔ

ما ورد فی فضل عبد اللّه بن مسعود لحدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

...و هـذه دعوی مردودهٔ، لأنّ ما أشار إلیه الدّهلوی ممّا تفرّد به أهل السـنّهٔ، و لا یقارن المتفرد به المتّفق علیه، و لأنّ تلک الأحادیث التی رووها فی باب علم ابن مسـعود لا تقابل حـدیث المدینهٔ من حیث السّـند، فإنّه حدیث متواتر کما بیّنا سابقا، و تلک الأحادیث لم تبلغ حدّ التواتر، کما لا یخفی علی من رجع إلیها، و غیر المتواتر لا یقارن المتواتر.

هـذا، علی أنّ ابن مسـعود من تلامـذهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام، و من المعترفین بأعلمیّته کما سـیأتی إن شاء اللّه فیما بعد بالتفصـیل، فکلّ فضیلهٔ تثبت له فهی ببرکهٔ تتلمذه علی الإمام، فما یروونه فی حقّه مؤیّد لمطلوب الامامیهٔ لا مخالف

---

[۱] الإشارات فی علم العبارات ۲/ ۲۵ هامش تعطیر الأنام.

[۲] تعطیر الأنام فی تعبیر المنام ۲/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۶

دعوی مقارنهٔ ما ورد فی فضل عائشهٔ لحدیث المدینهٔ ... ص: ۲۲۶

و أمّا دعواه مقارنهٔ ما ورد فی فضل عائشهٔ

لحدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

فأضـعف من سابقتها، إذ لم یثبت فی فضل عائشـهٔ حـدیث واحـد من طرق أهل السـنّهٔ، و من ادّعی فعلیه البیان و علینا دمغ رأسه بأبین الدّلیل و البرهان...

و مع التسلیم فهو ممّا تفرّد به أهل السنّهٔ، و هو لا یقارن ما اتفق علیه الطرفان.

ثمّ إنّ عائشهٔ تعترف بأعلمیّهٔ الامام علیه السلام- کما سیأتی- فکیف یدّعی معارضهٔ ما وضع فی شأنها مع

حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها؟!

و أیضـا، جهلهـا بـأقوال النبی و حالاـته، و اسـتدراکاتها الباطلـهٔ علی أصـحابه ... من القضایا المشـهورهٔ، و قـد ألّفت فی ذلک الکتب الخاصـهٔ مثـل (الاصابـهٔ لإیراد مـا اسـتدرکته عائشـهٔ علی الصـحابهٔ، للزّرکشـی) و (عین الإصابـهٔ فی اسـتدراک عائشـهٔ علی الصّـحابهٔ، للسّیوطی...)

دعوی مقارنهٔ ما ورد فی فضل معاذ و أبیّ لحدیث المدینهٔ ... ص: ۲۲۶

و کذا الکلام فی دعواه معارضهٔ ما ورد فی فضل معاذ بن جبل و أبیّ بن کعب لحدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، فلو ورد فی حقّهما شیء فی هـذا البـاب، و ثبت سـندا، فـإنه حـدیث تفرّد به أهـل السـنهٔ، و هو من أخبـار الآحـاد قطعا، و ما کان من هـذا القبیل لا یقاوم حدیث مدینهٔ العلم المتواتر المتّفق علیه بین الجمیع، و الدال علی العصمهٔ و الأعلمیهٔ المطلقهٔ بالأدلهٔ و الوجوه الکثیرهٔ المتقنهٔ.

و بما ذکرنا ظهر سـقوط کلامه الأخیر من أن هؤلاء الصـحابهٔ الذین ذکرهـم هم المبشّرون للعلم، و الذین ورد الأمر بأخذ العلوم عنهم،

إذ لم يثبت كونهم مبشّرين للعلم، فضلا عن الأمر بأخذ العلوم عنهم، و من ادّعى فعليه الإثبات.

و لو سلّم كون ابن مسعود و أبيّ مبشرين له فأين الأمر بالأخذ عنهما؟ و لو سلّم فهو بفضل تتلمذهما على الامام عليه السلام، فلا ينافى ما نحن بصدده من إثبات

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۷

الأعلميّة له.

توقيف فيه تعنيف ... ص: ۲۲۷

ثم إذا كان الأمر كما ذكر الدهلوى، فلما ذا نهى عمر ابن مسعود من نشر علمه و حال دون أخذ الأمّة منه ...؟! فقد ذكر الدهلوى نفسه: «عن محمد بن سيرين قال قال عمر لابن مسعود: ألم أنبأ- أو أنبئت- أنك تفتى و لست بأمير، ولّ حارّها من تولى قارّها- أخرجه الدارمى» [۱].

و لما ذا فعل به عثمان ما فعل ممّا طفحت به الكتب و الأسفار؟! و أيضا: لما ذا اشتد عمر على أبيّ بن كعب و أغلظ له و أساء إليه فى مواضع كثيرة:

منها: فى قوله تعالى: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ

قال الحاكم: «حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب، أخبرنا العباس بن الوليد بن مزيد، ثنا محمد بن شعيب بن شابور ثنا عبد اللّه بن العلاء بن زبر عن بسر بن عبيد اللّه عن أبى إدريس عن أبيّ بن كعب: إنه كان يقرأ: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ و لو حميتم كما حموا لفسد المسجد الحرام فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ. فبلغ ذلك عمر فاشتدّ عليه، فبعث إليه و هو يهنا ناقة له، فدخل عليه فدعا ناسا من أصحابه فيهم زيد بن ثابت فقال: من يقرأ منكم سورة الفتح؟ فقرأ زيد على قراءتنا اليوم، فغلظ له عمر فقال له أبيّ: أتكلم فقال:

تكلّم. فقال: لقد علمت أنى كنت أدخل على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و يقرئنى و أنتم بالباب، فإن أحببت أن أقرئ الناس على ما أقرأنى و إلّا لم أقرأ حرفا ما حييت. قال له: بل أقرئ الناس

. هذا حديث صحيح على شرط الشيخين و لم يخرجاه» [۲].

---

[۱] قرة العينين: ۱۸۸.

[۲] المستدرك على الصحيحين ۲/ ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۸

و

روى المتقى: «عن أبى إدريس الخولانى قال: كان أبيّ يقرأ: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ و لو حميتم كما حموا لفسد المسجد الحرام، فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ. فبلغ ذلك عمر فاشتدّ عليه، فبعث إليه فدخل عليه فدعا ناسا من أصحابه فيهم زيد بن ثابت فقال: من يقرأ منكم سورة الفتح؟ فقرأ زيد على قراءتنا اليوم، فغلظ له عمر. فقال أبيّ: أتكلّم؟ قال:

تكلّم، فقال: لقد علمت أنى كنت أدخل على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و يقرئنى و أنت بالباب. فإن أحببت أن أقرئ الناس على ما أقرأنى و إلّا لم أقرئ حرفا ما حييت! قال: بل أقرئ الناس. رن و ابن أبى داود فى المصاحف، ك. و روى ابن خزيمة بعضه» [۱].

و رواه ولى اللّه الدهلوى نفسه فى المقصد الثانى من (إزالة الخفاء) و فى (قرة العينين) عن الحاكم.

و منهـا: فی قوله تعـالی: مِنَ الَّذِینَ اسْـتَحَقَّ عَلَیْهِمُ الْأَوْلَیـانِ الآیـة- قـال المتقی: «عن أبی مجلز: إن أبی بن كعب قرأ: مِنَ الَّذِینَ اسْـتَحَقَّ عَلَیْهِمُ الْأَوْلَیانِ.

فقال عمر: كذبت. قال: أنت أكذب. فقال رجل: تكذّب أمیر المؤمنین!! قال:

أنا أشدّ تعظیما لحق أمیر المؤمنین منک، و لكن كذّبته فی تصدیق كتاب اللّه، و لم أصدّق أمیر المؤمنین فی تكذیب كتاب اللّه. فقال عمر: صدق. عبد بن حمید، و ابن جریر، عد» [۲].

و منهـا: فی قوله تعـالی: وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهـاجِرِینَ وَ الْأَنْصـارِ روی المتقی: «عن عمر بن عامر الأنصاری: إن عمر بن الخطاب قرأ: وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهـاجِرِینَ وَ الْأَنْصـارِ الـذین اتّبعوهم بإحسـان. فرفع الأنصار و لم یلحق الواو فی الـذین. فقال له زیـد بن ثابت: و الذین اتّبعوهم بإحسان. فقال عمر:

الذین اتّبعوهم بإحسان. فقال زید: أمیر المؤمنین أعلم. فقال عمر: ایتونی بأبی

---

[۱] كنز العمال ۲/ ۵۶۸، ۵۹۴.

[۲] كنز العمال ۲/ ۵۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۹

ابن كعب، فسأله عن ذلک. فقال أبیّ: و الـذین اتّبعوهم بإحسان. فجعل كل واحـد منهما یشـیر إلی أنف صاحبه بإصـبعه. فقال أبیّ: و اللّه أقرأنیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنت تتبع الخبط. فقال عمر: نعم اذن. فنعم اذن. نتابع أبیّا.

أبو عبید فی فضائله و ابن جریر. و ابن المنذر. و ابن مردویه» [۱].

كلام آخر لولیّ اللّه ... ص: ۲۲۹

و فی موضع آخر من (قرة العینین) خصّ ولیّ اللّه الدهلوی «العلم» فی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

بعلم البـاطن، زاعما المساواة بین الامام و سائر الصـحابة فی علم الظاهر ... ثم ذكر أنّ لهـذا الحـدیث نظائر: خـذوا ربع العلم عن هـذه الحمیراء. اقتدوا باللذین من بعدی أبی بكر و عمر. رضیت لكم ما رضی ابن أم عبد [۲].

فنقول: أمّا التخصـیص بعلم الباطن فلا دلیل علیه، بل الحـدیث مطلق، و هو یـدلّ علی أعلمیة علی علیه السـلام مطلقا، فی علم الظاهر و علم الباطن، و من جمیع الصحابة بل جمیع الخلائق- ما عدا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ...-

و الأدلة و الشواهد علی ذلک كتابا و سنة و اعترافا من الصحابة و كبار العلماء، و غیر ذلک، كثیرة جدا ...

و أمّا دعوی وجود النظـائر له، فیظهر بطلانهـا ممّـا ذكرنا، لأنّ مـدلول هـذا الحـدیث مقام عظیم یعـدّ من خصائص أمیر المؤمنین علیه السـلام التی لا یشاركه فیها أحد من الأصحاب، و قد نصّ علی ذلک أساطین العلماء ... قال محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی ...: «

و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصی علیه السلام بهذه الفضیلة العجیبة، و نوّه شأنه، إذ جعله باب أشرف ما فی الكون

---

[۱] كنز العمال ۲/ ۵۹۷.

[۲] قرة العینین: ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۰

و هو العلم، و أن منه یستمد ذلک من أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم، و هی العلوم النبویهٔ، ثم لأجمع خلق اللّه علما، و هو سید رسله صلّی اللّه علیه و سلّم، و إنّ هذا لشرف یتضاءل عنه کل شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کلّ من سلف و خلف» [۱].

النظر فی سند حدیث خذوا عن الحمیراء ... ص: ۲۳۰

و أمّا تعدیده حدیث: «خذوا ربع العلم عن هذه الحمیراء» فی نظائر حدیث «مدینهٔ العلم» بزعمه فباطل من وجوه:

۱- إن حدیث مدینهٔ العلم من أحادیث الفریقین، و ما ذکره من متفردات أهل السنهٔ، بل من تقوّلات الدهلوی.

۲- حدیث مدینهٔ العلم متواتر، و ما ذکره الدهلوی لا سند له أصلا.

۳- حدیث مدینهٔ العلم من الأحادیث الصحاح، و ما ذکره الدهلوی لا أثر له حتی فی الکتب الموضوعهٔ لجمع الموضوعات ... نعم یوجد فی کلمات المحدّثین ما یقرب منه مع التنصیص علی قدحه و جرحه: قال ابن القیّم فی جواب السؤال: «هل یمکن معرفهٔ الحدیث الموضوع بضابط من غیر أن ینظر فی سنده» قال: «فصل- و منها أن یکون الحدیث باطلا فی نفسه، فیدلّ بطلانه علی أنه لیس من کلامه علیه السلام: کحدیث المجرهٔ التی فی السماء من عرق الأفعاء التی تحت العرش. و

حدیث: إذا غضب الرب أنزل الوحی بالفارسیهٔ، و إذا رضی أنزله بالعربیهٔ

، و

حدیث: ست خصال تورث النسیان: سؤر الفأر، و إلقاء القمّل فی النار، و البول فی الماء الراکد، و مضغ العلک، و أکل التفاّح الحامض.

و

حدیث: الحجامهٔ علی القفاء تورث النسیان.

و

حدیث: یا حمیراء لا تغتسلی بالماء المشمّس فإنه یورث البرص.

و کلّ حدیث فیه «یا حمیراء» أو ذکر «الحمیراء» فهو کذب مختلق، و کذا:

---

[۱] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۱

یا حمیراء لا تأکلی الطین فإنه یورث کذا و کذا

. و

حدیث: خذوا شطر دینکم عن الحمیراء» [۱].

و قال ابن أمیر الحاج بعد ذکر

حدیث النجوم: «و الثانی- أی خذوا شطر دینکم عن الحمیراء

- معناه إنکم ستأخذون، فلا یعارضان الأوّلین. و الحق: إنهما لا یعارضانهما. أما الأول فلما قدّمناه. و أما الثانی فقد قال شیخنا الحافظ: لا أعرف له إسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث إلّا فی النهایهٔ لابن الأثیر، ذکره فی مادهٔ- ح م ر. و لم یذکر من خرّجه. و رأیته أیضا

فی کتاب الفردوس لکن بغیر لفظه، ذکره من حدیث أنس بغیر إسناد أیضا، و لفظه: خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء

، و بيّض له صاحب مسند الفردوس فلم يخرج له إسنادا. و ذكر الحافظ عماد الدين ابن كثير أنه سأل الحافظين المزّى و الذهبى عنه فلم يعرفاه. و قال الذهبى: هو من الأحاديث الواهية التى لا يعرف لها إسناد. بل قال تاج الدين السبكى: و كان شيخنا الحافظ أبو الحجّاج المزى يقول: كلّ حديث فيه لفظ الحميراء لا أصل له إلّا حديثا واحدا فى النسائى، فلا يحتاج إلى هذا التأويل» [۲].

و قال السخاوى: «حديث: خذوا شطر دينكم عن الحميراء

. قال شيخنا فى تخريج ابن الحاجب من إملائه: لا أعرف له إسنادا ... و ذكر الحافظ عماد الدين» [... ۳].

و قال السيوطى: «حديث: خذوا شطر دينكم عن الحميراء

- لم أقف عليه.

و قال الحافظ عماد الدين ابن كثير فى تخريج أحاديث مختصر ابن الحاجب: هو حديث غريب جدا بل هو حديث منكر. سألت عنه شيخنا الحافظ أبا الحجّاج المزّى فلم يعرفه قال: و لم أقف له على سند إلى الآن. و قال شيخنا الذهبى: هو من الأحاديث الواهية التى لا يعرف لها إسناد. انتهى- لكن

فى الفردوس من

---

[۱] أورد هذا القارى فى الموضوعات الكبرى: ۱۹۰- ۱۹۱.

[۲] التقرير و التحبير فى شرح التحرير ۳/ ۹۹.

[۳] المقاصد الحسنة: ۱۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۲

حديث أنس: خذوا ثلث دينكم من بيت عائشة.

و لم يذكر له إسنادا» [۱].

و هكذا قال ابن الديبع الزبيدى فى (تمييز الطيّب من الخبيث) و الفتنى فى (تذكرة الموضوعات) و القارى فى (الموضوعات) و (المرقاة) و الشوكانى فى (الفوائد المجموعة فى الأحاديث الموضوعة) و نظام الدين فى (الصبح الصادق- شرح المنار) و عبد العلى فى (فواتح الرحموت فى شرح مسلّم الثبوت ...) و غيرهم من أئمة الحديث و الرجال و الأصول ...

النظر فى حديث خذوا عن الحميراء دلالة ... ص: ۲۳۲

ثم إنّ الحديث المزعوم يدلّ بالمطابقة على علم عائشة بربع الدين. و أمّا

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

فيدلّ على: إحاطة أمير المؤمنين عليه السلام بجميع علوم مدينة العلم، و على أعلميّته المطلقة حتى من الأنبياء و المرسلين- ما عدا نبيّنا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم-، و على عصمته ... و أين معنى الحديث المزعوم عن معنى هذا الحديث المتواتر المعلوم؟!.

النظر فى حديث الاقتداء سندا و دلالة ... ص: ۲۳۲

و أمّا

حديث «اقتدوا باللّذين» ...

فباطل کـذلک. أمّا دلالـهٔ فبأکثر الوجوه المذکورهٔ فی إبطال الحدیث السابق. و أمّا سـندا فقد تقدّم کلام ابن حزم فیه عن قریب، و قد تکلّمنا علیه فی قسم (حدیث الثقلین) و قسم (حدیث الطیر) بالتفصیل.

النظر فی حدیث «رضیت لکم ...» ... ص: ۲۳۲

و أمّا

حدیث: «رضیت لکم ما رضی ابن أم عبد»

أی عبد اللّه بن مسعود.

---

[۱] الدرر المنتثرهٔ: ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۳

فـالجواب عن الاسـتدلال به هنا نفس الجواب عن الاسـتدلال بالحـدیثین السابقین ... علی أنّه لا یـدلّ علی فضل لابن مسـعود، بل إنه کلام قاله النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قضیهٔ فی واقعهٔ،

فقد أخرج الحاکم قائلا: «أخبرنا أبو الفضل الحسن بن یعقوب بن یوسف العدل، ثنا محمد بن عبد الوهاب العبدی، أنبأ جعفر بن عون أنبأ المسعودی عن جعفر بن عمرو بن حریث عن أبیه قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعبد اللّه بن مسعود: اقرأ. قال: أقرأ و علیک أنزل؟

قال: إنی أحبّ أن أسمعه من غیری. قال: ففتتح سورهٔ النساء حتی بلغ:

فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً فاستعبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و کفّ عبد اللّه. فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

تکلّم.

فحمد اللّه فی أول کلامه و أثنی علی اللّه، و صلّی علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و شهد شهادهٔ الحق و قال: رضینا باللّه ربا و بالإسلام دینا. و رضیت لکم ما رضی اللّه و رسوله.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: رضیت لکم ما رضی لکم ابن أم عبد.

هذا حدیث صحیح الإسناد، و لم یخرجاه» [۱].

هذا، و قد بحثنا عن هذا الحدیث فی قسم (حدیث الثقلین) أیضا فراجع.

و علی الجملهٔ، فإنّ شیئا ممّا ذکره ولی اللّه الدهلوی لا یقابل

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

لا سندا و لا دلالهٔ، و إنّ کلّ ما ذکره تعصب مقیت و مکابرهٔ واضحهٔ ...

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۳۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۴

۱۶ مع الأورنق‌آبادی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۳۴

اشارهٔ

و قال قمر الدین الأورنق آبادی فی کتابه (نور الکریمتین): «و حدیث: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها
، و سدّوا کلّ خوخهٔ إلّا خوخهٔ أبی بکر، و سدّوا کلّ خوخهٔ إلّا باب علی. إشارهٔ إلی کلّیهٔ هذا البیت، و إلی أبوابه، لکن إضافهٔ الباب إلی علی کرم اللّه وجهه یمکن أن تکون إضافهٔ بیانیّهٔ، لأن علیا نفسه باب، کما کان عمر رضـی اللّه عنه نفسه بابا فی حـدیث حذیفهٔ رضی اللّه عنه. و فی
حدیث: أنا مدینهٔ العلم
إشارهٔ إلی أنّ ما کان فی بیت النبوهٔ من متاع فهو العلم، أمّا النقود و الأعیان الأخری فمعدومـهٔ هناک، و هـذا العدم و الفقدان للنقود و الأعیـان هو حقیقـهٔ الفقر و الإفلاـس، و لهـذا قال: إنّ الأنبیاء لم یورّثوا دینارا و لا درهما، إنما أورثوا العلم فمن أخـذه أخـذ بحظ وافر ....»
و هذا الکلام باطل و سخیف من وجوه:
أحـدها: کون حـدیث مدینـهٔ العلم إشارهٔ إلی کلّیـهٔ البیت، فإنّ ذلک إن تمّ علی مـذاقه لزم أن یکون النبی علیه و آله السـلام بیتا کلیا للنبوهٔ، و أن لا یکون من أهل بیت النبوهٔ، لکنّ هذا اللازم- مع کونه منافیا لمطلوبه- لا یلتزم به أحد من أهل الإسـلام، لأنّ کونه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من أهـل بیت النبـوهٔ من الأـمور المسلّمهٔ الضـروریّهٔ، و لو تمثّلت النبوهٔ فی بیت کـان هو و أهله ذاک الـبیت بلا ریب.
الثانی: کون الحـدیث إشارهٔ إلی أبواب البیت ... و قـد عرفت أنّ الحدیث لیس إیماء و إشارهٔ بل تصـریح صـریح بأنّ الامام علیا علیه السـلام هو الباب الوحیـد لمدینهٔ العلم، و لیس للمدینهٔ أبواب متعدّدهٔ، ألّلهم إلّا الأئمهٔ الأطهار المتحقّقهٔ فیهم الوحدهٔ فی عین التعدد و الکثرهٔ.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۵

النظر فی حدیث الخوخهٔ ... ص: ۲۳۵

الثالث: حدیث الخوخهٔ الذی ذکره حدیث موضوع، وضـعه واضعه لیقابل به حدیث سدّ الأبواب الوارد فی حق أبی الأئمهٔ الأطیاب...
و لمزید الوضوح و البیان نورده أولا عن (صحیح البخاری) ثم نتکلّم علی سنده:
قال البخاری: «حدّثنا عبد اللّه بن محمد الجعفی، قال حدّثنا وهب بن جریر، قال حدّثنا أبی قال سمعت یعلی بن حکیم عن عکرمهٔ عن ابن عباس قال خرج رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی مرضه الذی مات فیه عاصبـا رأسه بخرقهٔ، فقعد علی المنبر فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: إنه لیس من الناس أحـد امنّ علیّ فی نفسه و ماله من أبی بکر بن أبی قحافـهٔ، و لو کنت متّخذا من الناس خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا، و لکن خلّهٔ الإسلام أفضل، سدّوا عنّی کل خوخهٔ فی هذا المسجد غیر خوخهٔ أبی بکر» [۱].
«حـدّثنا إسـماعیل بن عبـد اللّه قـال: حـدّثنی مالـک عن أبی النضـر مولی عمر ابن عبیـد اللّه عن عبیـد یعنی ابن حنین، عن أبی سـعید الخدری رضـی اللّه عنه: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم جلس علی المنبر فقال: إنّ عبدا خیّره اللّه بین أن یؤتیه من زهرهٔ الدنیا ما شاء و بین ما عنـده، فاختار ما عنـده. فبکی أبو بکر و قال فـدیناک بآبائنا و أمهاتنا. فعجبنا له و قال الناس: أنظروا إلی هذا الشـیخ یخبر رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم عن عبـد خیّره اللّه بین أن یؤتیه من زهرهٔ الـدنیا و بین ما عنـده، و هو یقول: فدیناک بآبائنا و أمهاتنا. فکـان رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم هو المخیّر و کـان أبو بکر هو أعلمنـا به. و قـال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: إن من أمنّ

الناس علیّ فی صحبته و ماله أبا بکر، و لو کنت متّخذا خلیلا من أمتی لاتّخذت أبا بکر إلّا خلّهٔ الإسلام، لا یبقینّ فی المسجد خوخهٔ إلّا خوخهٔ أبی

---

[۱] صحیح البخاری- باب الخوخهٔ و الممر فی المسجد ۱/ ۲۶۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۶

بکر» [۱].

ترجمهٔ جریر بن حازم ... ص: ۲۳۶

ففی الطریق الأول (جریر بن حازم) و قد قدح فیه البخاری فضلا عن غیره من الأعلام، قال الذهبی: «جریر بن الحازم ثقهٔ إمام، تغیّر قبل موته، فحجبه ابنه وهب، فما حدّث حتی مات. قال ابن معین: هو فی قتادهٔ ضعیف. و قال البخاری: ربما یهم» [۲].

و قال الذهبی: «و قال یحیی القطان: کان جریر یقول فی حدیث الضبع:

عن جابر عن عمر، ثم جعله بعد عن جابر إن رسول اللّه سئل عن الضبع.

فقال: هی من الصید. و جعل فیها إذا أصابها المحرم کبشا. تابعه ابن جریج عن عبد اللّه.

و فی الجملهٔ: لجریر عن قتادهٔ أحادیث منکرهٔ. قال عبد اللّه بن أحمد:

سألت یحیی عن جریر بن حازم فقال: لیس به بأس فقلت: إنه یحدث عن قتادهٔ عن أنس بمناکیر! فقال: هو عن قتادهٔ ضعیف».

قال: «و قال البخاری: ربّما یهمّ فی الشیء» [۳].

و قال ابن حجر: «و قال عبد اللّه بن أحمد: سألت ابن معین عنه فقال: لیس به بأس فقلت: إنه یحدّث عن قتادهٔ عن أنس أحادیث مناکیر؟ فقال: لیس بشیء هو عن قتادهٔ ضعیف».

«و قال ابن عدی: و قد حدّث عنه أیوب السختیانی و اللیث بن سعد، و له أحادیث کثیرهٔ عن مشایخه، و هو مستقیم الحدیث صالح فیه إلّا روایته عن قتادهٔ، فإنه یروی عنه أشیاء لا یرویها غیره».

---

[۱] صحیح البخاری- باب هجرهٔ النبی و أصحابه إلی المدینهٔ ۵/ ۱۳۸.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۲۹.

[۳] میزان الاعتدال ۱/ ۳۹۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۷

«و قال مهنا عن أحمد: جریر کثیر الغلط. و قال ابن حبان فی الثقات: کان یخطئ لأن أکثر ما کان یحدّث من حفظه».

«و قال الساجی: صدوق حدّث بأحادیث و هم فیها و هی مقلوبهٔ. حدّثنی حسین عن الأثرم قال قال أحمد: جریر بن حازم حدّث بالوهم بمصر و لم یکن یحفظ. و حدّثنی عبد اللّه بن خراش ثنا صالح عن علی بن المدینی قلت لیحیی بن سعید: أبو الأشهب أحب إلیک أم جریر بن حازم؟ قال: ما أقربهما، و لکن کان جریر أکبرهما، و کان یهم فی الشیء، و کان یقول فی حدیث الضبع عن جابر عن عمر ثم صیّره عن جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. قال و حدّث عن عبد اللّه ابن أحمد حدثنی أبی عن عفان قال: راح أبو جری نصر بن طریف إلی جریر یشفع لإنسان یحدّثه فقال جریر: حدّثنا قتادهٔ عن أنس قال: کانت قبیعهٔ سیف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من فضهٔ. فقال أبو جری: ما حدّثناه قتادهٔ إلّا عن سعید ابن أبی الحسن. قال أبی: القول قول أبی جری و أخطأ جریر» «و قال

الحسن بن على الحلوانى: ثنا عفان ثنا جرير بن حازم سمعت أبا فروة يقول حدّثنى جار لى أنه خاصم إلى شريح قال عفان فحدّثنى غير واحد عن الأغصف قال: سألت جريرا عن حديث أبى فروة هذا فقال: حدّثنيه الحسن بن عمارة.

و ذكره العقيلى من طريق عفان قال: اجتمع جرير بن حازم و حماد بن زيد فجعل جرير يقول سمعت محمدا يقول سمعت شريحا يقول، فقال له حماد:

يا أبا النضر محمد عن شريح.

و قال الميمونى عن أحمد: كان حديثه عن قتادة غير حديث الناس، يوقف أشياء و يسند أشياء. ثم أثنى عليه. و قال: صالح صاحب سنّة و فضل.

و قال الأزدى: جرير صدوق خرج عنه بمصر أحاديث مقلوبة و لم يكن بالحافظ، حمل رشدين و غيره عنه مناكير» «و نسبه يحيى الحمانى إلى التدليس» [۱].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۲/ ۶۰.

ترجمة عكرمة ... ص: ۲۳۸

و فيه (عكرمة الخارجى)، و قوادح هذا الرجل لا تعدّ و لا تحصى: قال ابن سعد بترجمته فى كتاب (الطبقات): «أخبرنا إسماعيل بن إبراهيم عن أيوب قال:

نبّئت عن سعيد بن جبير أنه قال: لو كفّ عنهم عكرمة من حديثه لشدّت إليه المطايا».

«أخبرنا سليمان بن حرب، قال ثنا حماد بن زيد عن أيوب، قال قال عكرمة: أ رأيت هؤلاء الذين يكذّبونى من خلفى أفلا يكذّبونى فى وجهى، فإذا كذّبونى فى وجهى فقد و اللّه كذّبونى. أخبرنا سليمان بن حرب، قال ثنا حماد بن زيد قال قال رجل لأيوب يا أبا بكر عكرمة كان يتّهم؟ قال: فسكت ثم قال: أما أنا فإنى لم أكن أتّهمه».

«أخبرنا عفّان بن مسلم، قال ثنا حماد بن زيد، قال ثنا أيوب عن إبراهيم ابن ميسرة عن طاوس قال: لو أنّ مولى ابن عباس هذا اتّقى اللّه و كفّ من حديثه لشدّت إليه المطايا».

«أخبرنا شبابة بن سوار، قال أخبرنى أبو الطيّب موسى بن يسار، قال رأيت عكرمة جائيا من سمرقند و هو على حمار، تحته جوالقان أو خرجان فيهما حرير، أجازه بذلك عامل سمرقند، و معه غلام. قال و سمعت عكرمة بسمرقند- و قيل له: ما جاء بك إلى هذه البلاد؟- قال: الحاجة».

«أخبرنا شبابة بن سوار قال أنا شعبة عن عمران بن حدير قال: رأيت عكرمة و عمامته متخرقة فقلت: ألا أعطيك عمامتى؟ فقال: إنا لا نقبل إلّا من الأمراء.

أخبرنا عبد الوهاب بن عطاء العجلى قال: أنا عمران بن حدير قال:

انطلقت أنا و رجل إلى عكرمة فرأينا عليه عمامة مشقّقة فقال له صاحبى: ما هذه العمامة؟ إن عندنا عمائم. فقال عكرمة: إنا لا نأخذ من الناس شيئا إنما نأخذ من

الأمراء. قلت: بل الإنسان على نفسه بصيرة. فسكت قلت: إن الحسن قال: يا ابن آدم عملك أحق بك. قال: صدق الحسن».

«أخبرنا عبيد اللّه بن موسى قال أنا حسن بن صالح عن سماك قال: رأيت فی يد عكرمة خاتما من ذهب».

«أخبرنا محمد بن عمر قال حدثتنی ابنة عكرمة ان عكرمة توفی سنة خمس و مائة و هو ابن ثمانين سنة. أخبرنا محمد بن عمر قال حدّثنی خالد بن القاسم البياضی قال: مات عكرمة و كثير عزّة الشاعر فی يوم واحد سنة خمس و مائة، فرأيتهما جميعا صلّی عليهما فی موضع واحد بعد الظهر فی موضع الجنائز فقال الناس: مات اليوم أفقه الناس و أشعر الناس. قال و قال غير خالد بن القاسم:

و عجب الناس من اجتماعهما فی الموت و اختلاف رأيهما، عكرمة يظن أنه يری رأی الخوارج يكفّر بالنظرة، و كثير شيعی يؤمن بالرجعة.

و قد روی عكرمة عن ابن عباس و أبی هريرة و الحسين بن علی و عائشة و قال أبو نعيم الفضل بن دكين: مات عكرمة سنة سبع و مائة. و قال غير الفضل بن دكين: سنة ست و مائة. أخبرنا مصعب بن عبد اللّه بن مصعب بن ثابت الزبيری قال: كان عكرمة يری رأی الخوارج فطلبه بعض ولاة المدينة فتغيّب عند داود بن الحصين حتی مات عنده. قالوا: و كان عكرمة كثير الحديث و العلم بحرا من البحور، و ليس يحتج بحديثه، و يتكلّم الناس فيه» [۱].

و قال ابن قتيبة: «عكرمة مولی ابن عباس، كان عبدا لابن عباس و مات و عكرمة عبد، فباعه علی بن عبد اللّه بن عباس علی خالد بن يزيد بن معاوية بأربعة آلاف دينار، فأتی عكرمة عليا فقال له: ما خير لك بعت علم أبيك بأربعة آلاف دينار. فاستقاله فأقاله و أعتقه، و كان يكنی أبا عبد اللّه. و روی جرير عن يزيد بن أبی زياد عن عبد اللّه بن الحارث قال: دخلت علی علیّ بن عبد اللّه بن

---

[۱] الطبقات لابن سعد ۵/ ۲۲۸- ۲۹۳.

عباس و عكرمة موثّق علی باب كنيف، فقلت: أ تفعلون هذا بمولاكم؟ قال: إن هذا يكذب علی أبی. حدثنی ابن الخلّال قال سمعت يزيد بن هارون يقول: قدم عكرمة البصرة فأتاه أيوب و سليمان التيمی و يونس، فبينا هو يحدّثهم سمع صوت غناء فقال عكرمة: اسكتوا فتسمّع ثم قال: قاتله اللّه لقد أجاد أو قال: ما أجود ما غنّی. فأما سليمان و يونس فلم يعودا إليه و عاد إليه أيوب. قال يزيد: و قد أحسن أيوب.

حدثنی الرياشی عن الأصمعی عن نافع المدنی قال: مات كثير الشاعر و عكرمة فی يوم واحد قال الرياشی: فحدثنی ابن سلام أن الناس ذهبوا فی جنازة كثير.

و كان عكرمة يری رأی الخوارج و طلبه بعض الولاة فتغيّب عند داود بن الحصين حتی مات عنده. و مات عكرمة سنة خمس و مائة و قد بلغ ثمانين سنة» [۱].

«و برد مولاه و قال له: يا برد إيّاك و أن تكذب علیّ كما يكذب عكرمة علی ابن عباس. فقال كلّ حديث حدّثكموه برد ليس معه غيره مما تنكرون فهو كذب» [۲].

و قال الطبری فی (ذيل المذيّل): «حدثنی الضرار بن محمد بن إسماعيل قال نا إسماعيل قال ثنا إبراهيم بن سعد عن أبيه قال: كان سعيد بن المسيب يقول لبرد مولاه: يا برد لا تكذب علیّ كما يكذب عكرمة علی ابن عباس، كلّ حديث حدّثكموه برد عنّی مما تنكرون ليس معه فيه غيره فهو كذب. ثنا ابن حميد قال ثنا جرير عن يزيد بن أبی زياد عن عبد اللّه بن الحارث قال: دخلت علی علیّ بن عبد اللّه بن عباس و عكرمة مقيّد علی باب الحشّ قال قلت له: ما لهذا كذا؟ قال:

إنه يكذب علی أبی».

«و قال آخرون ممن لا يری الاحتجاج بخبر عكرمة: لم ننكر من أمر عكرمة روايته ما روی من الأخبار، و إنما أنكرنا من أمره مذهبه. و قالوا: إنّه كان يری رأی

[۱] المعارف- ترجمة عكرمة: ۲۵۸.

[۲] المعارف- ترجمة سعيد بن المسيب: ۲۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۱

الصفرية من الخوارج. و ذكر أنه نحل ذلك الرأى إلى ابن عباس، و كان ذلك كذبه على ابن عباس.

و حدّثت عن مصعب الزبيرى قال: كان عكرمة يرى رأى الخوارج، فطلبه بعض ولاة المدينة فتغيّب عند داود بن الحصين و مات عنده.

و ذكر عن يحيى بن معين أنه قال: إنما لم يذكر مالك بن أنس عكرمة لأن عكرمة كان ينتحل رأى الصفرية.

و قد اختلفوا فى وقت وفاة عكرمة فقال بعضهم: توفى سنة ۱۰۵.

ذكر محمد بن عمر أن ابنة عكرمة حدّثته أن عكرمة توفى سنة ۱۰۵ و هو ابن ثمانين سنة. قال ابن عمر: و حدّثنى خالد بن القاسم البياضى قال: مات عكرمة و كثير عزّة الشاعر فى يوم واحد سنة ۱۰۵ فرأيتهما جميعا صلّى عليهما فى موضع واحد بعد الظهر فى موضع الجنائز فقال الناس: مات اليوم أفقه الناس و أشعر الناس.

قال: و قال غير خالد بن القاسم: و عجب الناس لاجتماعهما فى الموت و اختلاف رأيهما، عكرمة يظن به أنه يرى رأى الخوارج يكفر بالنظرة، و كثير شيعى يؤمن بالرجعة.

حدثنى يحيى بن عثمان بن صالح السهمى قال: ثنا ابن بكير قال ثنا الدراوردى قال: توفى عكرمة و كثير عزّة الشّاعر بالمدينة فى يوم واحد، فما حمل جنازتهما إلّا الزنج.

و قال أبو نعيم الفضل بن دكين: مات عكرمة فى سنة ۱۰۷.

و روى عن يحيى بن معين أنه قال: مات عكرمة سنة ۱۰۵.

و كان عكرمة جوّالا فى البلاد، قدم البصرة فسمع منه أهلها، و الكوفة فحمل عنه كثير ممّن بها، و اليمن فكتب عنه بها كثير من أهلها، و المغرب فسمع منه به جماعة من أهله، و المشرق فكتب عنه به.

حدثنى يحيى بن عثمان بن صالح قال ثنا نعيم بن حماد قال ثنا عبد المؤمن بن خالد الحنفى قال: قدم علينا عكرمة خراسان فقلت له: ما أقدمك إلى بلادنا؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۲

قال: قدمت آخذ من دنانير ولاتكم و دراهمهم.

و أما أبو تميلة فإنه روى عن عبد العزيز بن أبى رواد قال قلت لعكرمة:

تركت الحرمين و جئت إلى خراسان؟ قال: أسعى على بناتى. غير أنّ وفاته كانت بمدينة رسول اللّه».

و قال بتفسير: وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ الآية [۱] من (تفسيره): «حدثنا ابن وكيع قال ثنى أبى عن عبد الجبار بن ورد عن القاسم بن أبى بزة قال قال لى مجاهد: سل عنها عكرمة وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ. فسألته فقال:

الإخصاء. قال مجاهد: ماله؟ لعنه اللّه! فو اللّه لقد علم أنه غير الإخصاء. ثم قال: سله، فسألته فقال عكرمة: ألم تسمع إلى قول اللّه تبارك و تعالى: فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ؟ قال: لدين اللّه. فحدثت به مجاهد فقال: ماله أخزاه اللّه».

«حدثنى المثنى قال ثنا مسلم بن إبراهيم قال ثنا هارون النحوى قال ثنا مطر الوراق قال: ذكرت لمجاهد قول عكرمة فى قوله فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ. فقال:

كذب العبد وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ قال: دين اللّه».

و قال الزمخشرى بتفسير الآية [۲] من (الكشاف): «و قيل للحسن: أن عكرمة يقول: هو الخصاء. فقال: كذب عكرمة، هو دين اللّه».

و قال الشهرستانی: «و لنختم المذاهب بذكر رجال الخوارج من المتقدمين:

عكرمة، و أبو هارون العبدی، و أبو الشعثاء، و إسماعيل بن سميع» [۳].

و قال ياقوت بترجمة عكرمة: «و مات- فيما قرأت بخط الصولی من كتاب البلاذری- سنة خمس و مائة، و قيل ست و مائة، و هو ابن ثمانين سنة قال: و كان موته و موت كثير عزّة الشاعر فی يوم واحد، فوضعا جميعا و صلّى عليهما، و كثير كان

---

[۱] سورة النساء: ۱۱۹.

[۲] سورة النساء: ۱۱۹.

[۳] الملل و النحل ۱/ ۱۲۳.

شيعيا و عكرمة يرى رأی الخوارج، ذكره الحاكم أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه ابن البيع فی تاريخ نيسابور».

«و ذكر القاضی أبو بكر محمد بن عمر الجعابی فی كتاب الموالی عن ابن الكلبی قال: و عكرمة هلك بالمغرب، و كان قد دخل فی رأی الحرورية الخوارج، فخرج يدعوهم بالمغرب إلى الحروری.

أبو علی الأهوازی قال: لّما توفی عبد اللّه بن عباس كان عكرمة عبدا مملوكا، فباعه علی بن عبد اللّه بن عباس على خالد بن يزيد بن معاوية بأربعة آلاف دينار، فأتى عكرمة عليا فقال له: ما خير لك، أ تبيع علم أبيك؟ فاستقال خالدا فأقاله و أعتقه، و كان يرى رأی الخوارج و يميل إلى استماع الغناء. و قيل عنه: إنه كان يكذب على مولاه. و اللّه أعلم.

و قال عبد اللّه بن الحارث: دخلت على علیّ بن عبد اللّه بن عباس و عكرمة موثق على باب الكنيف، فقلت: أ تفعلون هذا بمولاكم؟ فقال: إن هذا يكذب على أبی.

و قد قال ابن المسيب لمولاه: لا تكذب علیّ كما كذب عكرمة على ابن عباس.

و قال يزيد بن هارون: قدم عكرمة مولى ابن عباس البصرة، فأتاه أيوب السختيانی و سليمان التيمی و يونس بن عبيد، فبينا هو يحدّثهم إذ سمع غناء فقال عكرمة: اسكتوا، فتسمع، ثم قال: قاتله اللّه فلقد أجاد، أو قال: ما أجود ما قال. فأما سليمان و يونس فلم يعودا إليه و عاد إليه أيوب. فقال يزيد بن هارون:

لقد أحسن أيوب.

الرياشی عن الأصمعی عن نافع المدنی قال: مات كثير الشاعر و عكرمة فی يوم واحد، قال الرياشی: فحدّثنا ابن سلام: إن أكثر الناس كانوا فی جنازة كثير، لأن عكرمة كان يرى رأی الخوارج، و تطلّبه بعض الولاة فتغيّب عند داود بن الحصين حتى مات عنده سنة سبع و مائة فی أيام هشام بن عبد الملك، و هو يومئذ

ابن ثمانين سنة».

«حماد بن زائدة ثنا عثمان بن مرة قلت للقاسم: إن عكرمة مولى ابن عباس قال ثنا ابن عباس: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم نهى عن المزفت و المقيّر و الدباء و الحنتم و الجرار

فقال: يا ابن أخی إن عكرمة كذّاب يحدّث غدوة حديثا يخالفه عشيا.

يحيى بن البكاء سمعت ابن عمر يقول لنافع: اتّق اللّه- ويحك يا نافع- و لا تكذب علیّ كما كذب عكرمة على ابن عباس.

يزيد بن زنّاد قال دخلت على علی بن عبد اللّه بن عباس و عكرمة مقيّد على باب الحش، قلت: ما لهذا كذا؟ قال: إنه يكذب على أبی» [۱].

و قال النووی بترجمته: «و قال محمد بن سعد: کان کثیر العلم بحرا من البحور، لیس یحتجّ بحدیثه، و یتکلّم الناس فیه» [۲].

و قال ابن خلکان: «و قد تکلّم الناس فیه، لأنه کان یری رأی الخوارج» قال: «و قال عبد اللّه بن أبی الحارث: دخلت علی علی بن عبد اللّه بن عباس و عکرمهٔ موثق علی باب کنیف. فقلت: أ تفعلون هذا بمولاکم؟ فقال: إن هذا یکذب علی أبی» [۳].

و قال المزی بترجمته: «قال بشر بن المفضل عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم:

سألت عکرمهٔ أنا و عبد اللّه بن سعید عن قوله تعالی: وَ النَّخْلَ باسِقاتٍ لَها طَلْعٌ نَضِیدٌ قال: بسوقها کبسوق النساء عند ولادتها. قال: فرجعت إلی سعید بن جبیر فذکرت ذلک له فقال: کذب، بسوقها طولها.

و قال إسرائیل عن عبد الکریم الجزری عن عکرمهٔ إنه کره کری الأرض.

قال: فذکرت ذلک لسعید بن جبیر فقال: کذب عکرمهٔ سمعت ابن عباس: إن

---

[۱] معجم الأدباء ۱۲/ ۱۸۱.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۱.

[۳] وفیات الأعیان ۲/ ۴۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۵

أمثل ما أنتم صانعون استیجار الأرض البیضاء سنهٔ بسنهٔ.

و قال مسلم بن إبراهیم عن الصلت بن دینار أبی شعیب المجنون: سألت محمد بن سیرین عن عکرمهٔ قال: ما یسوءنی أنه یکون من أهل الجنهٔ، و لکنّه کذّاب.

و قال عامر عن الصلت بن دینار قلت لمحمد بن سیرین: إن عکرمهٔ یؤذینا و یسمعنا ما نکره. قال فقال کلاما فیه لین: أسأل اللّه أن یمیته و یریحنا منه.

و قال وهب بن خالد سمعت یحیی بن سعید الأنصاری و أیوب ذکرا عکرمهٔ فقال یحیی: کان کذّابا.

و قال أبو بکر الإسماعیلی عن هشام بن عبد اللّه بن عکرمهٔ المخزومی سمعت ابن أبی ذیب یقول: رأیت عکرمهٔ مولی ابن عباس و کان غیر ثقهٔ.

قال إبراهیم بن المنذر الحزامی عن معین بن عیسی و مطرف بن عبد اللّه المدنی و محمد بن الضحاک قالوا: کان مالک لا یری عکرمهٔ ثقهٔ و یأمر أن لا یؤخذ عنه.

و قال أبو بکر بن أبی خیثمهٔ: رأیت فی کتاب علی بن المدینی سمعت یحیی ابن سعید یقول: حدّثونی- و اللّه- عن أیوب أنه ذکر له أن عکرمهٔ لا یحسن الصلاهٔ. قال أیوب: و کان یصلی؟.

و قال الفضل بن موسی عن رشدین بن کریب: رأیت عکرمهٔ قد أقیم قائما فی لعب النرد.

قال أحمد بن سلیمان عن إسماعیل بن علیّهٔ: ذکر أیوب عکرمهٔ فقال: کان قلیل العقل.

قال سعید: کان عکرمهٔ یحدّث بالحدیث ثم یقول فی نفسه إن کان کذلک.

قال أحمد: کان من أعلم الناس و لکنّه کان یری رأی الخوارج، و لم یدع موضعا إلّا خرج إلیه، و رأی الصفریهٔ من عکرمهٔ لما کان عندهم.

قال الحاکم أبو أحمد: احتجّ بحدیثه الأئمهٔ القدماء، لکن بعض المتأخّرین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۶

أخرج حدیثه من حیّز الصحاح.

و قال مصعب بن عبد اللّه الزبيرى: كان يرى رأى الخوارج، فطلبه بعض ولاة المدينة فتغيّب عند داود بن الحصين حتى مات عنده.

و قال أبو داود السنجى عن الأصمعى عن أبى الزناد: مات كثير و عكرمة مولى ابن عباس فى يوم واحد قال: فأخبرنى غير الأصمعى قال: فشهد الناس جنازة كثير و تركوا جنازة عكرمة.

و قال يحيى بن بكير عن الدراوردى، فما شهدهما إلّا سودان المدينة.

عن على بن المدينى قال: سمعت بعض المدنيين يقول: اتفقت جنازته و جنازة كثير عزة بباب المسجد فى يوم واحد، فما قام إليها أحد من أهل المسجد، و من هناك لم يرو عنه مالك.

قال الواقدى قال غير خالد بن القاسم: عجب الناس لاجتماعهما فى الموت و اختلاف رأيهما، عكرمة يظن أنه يرى رأى الخوارج يكفر بالنظرة، و كثير شيعى يؤمن بالرجعة» [۱].

و قال الذهبى بترجمته: «حماد بن زيد: قيل لأيّوب: أ كان عكرمة يتّهم؟

فسكت ساعة ثم قال: أما أنا فلم أكن أتّهمه.

عفان ثنا وهب قال شهدت يحيى بن سعيد الأنصارى و أيوب فذكرا عكرمة فقال يحيى: كذّاب، و قال أيوب: لم يكن بكذّاب.

جرير بن يزيد عن أبى زياد عن عبد اللّه بن الحارث قال: دخلت على على ابن عبد اللّه فإذا عكرمة فى وثاق عند باب الحش، فقلت له: ألا تتق اللّه؟ فقال:

إن هذا الخبيث يكذب على أبى.

و يروى عن ابن المسيب أنه كذّب عكرمة.

الحصيب بن ناصح ثنا خالد بن خداش: شهدت حماد بن زيد فى آخر يوم

---

[۱] تهذيب الكمال ۲۰/ ۲۶۴.

مات فيه فقال: أحدّثكم بحديث لم أحدّث به قط، لأنى أكره أن ألقى اللّه و لم أحدّث به: سمعت أيوب يحدّث عن عكرمة قال: إنما أنزل اللّه متشابه القرآن ليضلّ به. قلت: ما أسوأها عبارة و أخبثها! بل أنزله ليهدى به و ليضل به الفاسقين.

فطر بن خليفة قلت لعطا: إن عكرمة يقول قال ابن عباس: سبق الكتاب الخفين. فقال: كذب عكرمة، سمعت ابن عباس يقول: لا بأس بمسح الخفين و إن دخلت الغائط. قال عطا: و اللّه إن كان بعضهم ليرى أن المسح على القدمين يجزى.

إبراهيم بن ميسرة عن طاوس قال: لو أن عبد ابن عباس اتّقى اللّه و كفّ من حديثه لشدّت إليه المطايا.

مسلم بن إبراهيم ثنا الصلت أبو شعيب قال سألت: محمد بن سيرين عن عكرمة فقال: ما يسوءنى أن يكون من أهل الجنة و لكنّه كذّاب.

ابن عيينة عن أيوب: أتينا عكرمة فحدّث فقال أ يحسن حسنكم مثل هذا.

إبراهيم بن المنذر ثنا هشام بن عبد اللّه المخزومى سمعت ابن أبى ذئب يقول: رأيت عكرمة و كان غير ثقة.

قال محمد بن سعد: كان عكرمة كثير العلم و الحديث بحرا من البحور، و ليس يحتج بحديثه، و يتكلّم الناس فيه».

«و قال مطرف بن عبد اللّه: سمعت مالكا يكره أن يذكر عكرمة و لا يرى أن يروى عنه.

قال أحمد بن حنبل: ما علمت أن مالكا حدّث بشىء لعكرمة إلّا فى الرجل يطأ امرأته قبل الزيارة. رواه عن ثور عن عكرمة.

أحمد بن أبى خيثمة قال: رأيت فى كتاب على بن المدينى سمعت يحيى بن سعيد يقول: حدّثونى- و اللّه- عن أيوب أنه ذكر له عكرمة لا يحسن الصلاة فقال أيوب: و كان يصلى؟

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۸

الفضل السینانی عن رجل قال: رأیت عکرمة قد أقیم قائما فی لعب النرد.

یزید بن هارون: قدم عکرمة البصرة فأتاه أیوب و یونس و سلیمان التیمی فتسمع صوت غناء فقال: اسکتوا. ثم قال: قاتله اللّه لقد أجاد. فأما یونس و سلیمان التیمی فما عادا إلیه.

عمرو بن خالد بمصر ثنا خلاد بن سلیمان الحضرمی عن خالد بن أبی عمران قال: کنّا بالمغرب و عندنا عکرمة فی وقت الموسم فقال: وددت أن بیدی حربة فأعترض بها من شهد الموسم یمینا و شمالا.

ابن المدینی عن یعقوب الحضرمی عن جدّه قال: وقف عکرمة علی باب المسجد فقال: ما فیه إلّا کافر. قال: و کان یری رأی الأباضیّة.

یحیی بن بکیر قال: قدم عکرمة مصر و هو یرید المغرب، قال: فالخوارج الذین هم بالمغرب عنه أخذوا.

قال ابن المدینی: کان یری رأی نجدة الحروری. قال مصعب الزبیری کان عکرمة یری رأی الخوارج قال: و ادّعی علی ابن عباس أنه کان یری رأی الخوارج.

خالد بن نزار ثنا عمر بن قیس عن عطا بن أبی رباح: إن عکرمة کان إباضیا.

أبو طالب سمعت أحمد بن حنبل یقول: کان عکرمة من أعلم الناس و لکنه کان یری رأی الصفریة، و لم یدع موضعا إلّا خرج إلیه: خراسان و الشام و الیمن و مصر و إفریقیة، کان یأتی الأمراء فیطلب جوائزهم، و أتی الجند إلی طاوس فأعطاه ناقة.

و قال مصعب الزبیری: کان عکرمة یری رأی الخوارج، فطلبه متولی المدینة فتغیّب بالمدینة عند داود بن الحصین حتی مات عنده.

و روی سلیمان بن معبد السنجی قال: مات عکرمة و کثیر عزّة فی یوم فشهد الناس جنازة کثیر و ترکوا جنازة عکرمة.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۹

و قال عبد العزیز الدراوردی: مات عکرمة و کثیر عزّة فی یوم، فما شهدهما إلّا سودان المدینة.

إسماعیل بن أبی أویس عن مالک عن أبیه قال: أتی بجنازة عکرمة مولی ابن عباس و کثیر عزة بعد العصر، فما علمت أن أحدا من أهل المسجد حل حبوته إلیهما.

قال جماعة: مات سنة خمس و مائة. و قال الهیثم و غیره: سنة ست و قال جماعة: سنة سبع و مائة.

و عن ابن المسیب أنه قال لمولاه برد: لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس.

و یروی ذلک عن ابن عمر أنه قال لنافع، و لم یصحّ سنید بن داود فی تفسیره.

ثنا عباد بن عباد عن عاصم الأحول عن عکرمة فی رجل قال لغلامه: إن لم أجلدک مائة سوط فامرأتی طالق. قال: لا یجلد غلامه و لا یطلق امرأته. هذه من خطوات الشیطان. ذکره فی تفسیر لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ [۱].

و قال فی (المغنی فی الضعفاء): «عکرمة مولی ابن عباس. من أوعیة العلم، تکلّموا فیه لرأیه لا لحفظه، اتهم برأی الخوارج، وثّقه غیر واحد، و کذّبه مجاهد و ابن سیرین و مالک. فاللّه أعلم. و اعتمده البخاری، و أما مسلم فروی له مقرونا بآخر» [۲].

و قال فی (تذکرة الحفاظ): «و قد تکلّم فیه بأنه علی رأی الخوارج، و من ثمّ أعرض عنه مالک الامام، و مسلم». قال: «و قال طاوس: لو أن عبد ابن عباس اتّقی اللّه و أمسک عن بعض حدیثه لشدّت إلیه المطایا» [۳].

و قال ابن حجر بترجمته: «و قال حماد بن زید عن أیوب قال عکرمة: أ رأیت

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۹۳- ۹۷.

[۲] المغنی ۲/ ۴۳۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۰

هؤلاء الذین یکذّبونی من خلفی أفلا یکذّبونی فی وجهی، فإذا کذّبونی فی وجهی فقد و اللّه کذّبونی.

و قال ابن لهیعهٔ عن أبی الأسود قال: کان عکرمهٔ قلیل العقل خفیفا، کان قد سمع الحدیث من رجلین، و کان إذا سئل حدّث به عن رجل، ثم یسئل عن بعد ذلک فیحدّث به عن الآخر، فکانوا یقولون: ما أکذبه.

قال ابن لهیعهٔ: و کان قد أتی نجدهٔ الحروری فأقام عنده ستهٔ أشهر، ثم أتی ابن عباس فسلّم علیه فقال ابن عباس: قد جاء الخبیث قال: و کان یحدّث برأی نجدهٔ.

و قال ابن لهیعهٔ عن أبی الأسود: کان أوّل من أحدث فیهم- أی أهل المغرب- رأی الصفریهٔ.

و قال یعقوب بن سفیان: سمعت ابن بکیر یقول: قدم عکرمهٔ مصر و هو یرید المغرب، و نزل هذه الدار و خرج إلی المغرب، فالخوارج الذین بالمغرب عنه أخذوا.

و قال علی بن المدینی: کان عکرمهٔ یری رأی نجدهٔ.

و قال یحیی بن معین: إنما لم یذکر مالک بن أنس عکرمهٔ لأن عکرمهٔ کان ینتحل رأی الصفریهٔ.

و قال عطا: کان إباضیا.

و قال الجوزجانی: قلت لأحمد عکرمهٔ کان إباضیا؟ فقال یقال: إنه کان صفریا.

و قال خلاد بن سلیمان عن خالد بن أبی عمران: دخل علینا عکرمهٔ إفریقیهٔ وقت الموسم فقال: وددت أنی الیوم بالموسم بیدی حربهٔ أضرب بها یمینا و شمالا. قال: فمن یومئذ رفضه أهل إفریقیهٔ.

و قال مصعب الزبیری: کان عکرمهٔ یری رأی الخوارج و زعم أن مولاه کان کذلک.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۱

و قال أبو خلف الخراز عن یحیی البکاء: سمعت ابن عمر یقول لنافع: اتّق اللّه ویحک یا نافع و لا تکذب علیّ کما کذب عکرمهٔ علی ابن عباس.

و قال إبراهیم بن سعد عن أبیه عن سعید بن المسیب: إنه کان یقول لغلامه برد: یا برد لا تکذب علیّ کما یکذب عکرمهٔ علی ابن عباس.

و قال اسحق بن عیسی الطباع: سألت مالک بن أنس: أبلغک أن ابن عمر قال لنافع لا تکذب علیّ کما کذب عکرمهٔ علی ابن عباس؟ قال: لا، و لکن بلغنی أن سعید بن المسیب قال ذلک لبرد مولاه.

و قال جریر بن عبد الحمید عن یزید بن أبی زیاد: دخلت علی علی بن عبد اللّه بن عباس و عکرمهٔ مقید علی باب الحش قال قلت: ما لهذا؟ قال: إنه یکذب علی أبی. و قال هشام بن سعد عن عطاء الخراسانی قلت لسعید بن المسیب: إن عکرمهٔ یزعم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تزوّج میمونهٔ و هو محرم فقال: کذب مخبثان.

و قال شعبهٔ عن عمرو بن مرهٔ: سأل رجل ابن المسیب عن آیهٔ من القرآن فقال: لا تسألنی عن القرآن و سل عنه من یزعم أنه لا یخفی علیه منه شیء. یعنی عکرمهٔ.

و قال فطر بن خلیفهٔ قلت لعطا: إن عکرمهٔ یقول سبق الکتاب المسح علی الخفّین فقال: کذب عکرمهٔ سمعت ابن عباس یقول: امسح علی الخفین و إن خرجت من الخلاء.

و قال إسرائیل عن عبد الکریم الجزری عن عکرمهٔ أنه کره کری الأرض، قال: فذکرت ذلک لسعید بن جبیر فقال: کذب عکرمهٔ سمعت ابن عباس یقول: إن أمثل ما أنتم صانعون استیجار الأرض البیضاء سنهٔ بسنهٔ.

و قال وهیب بن خالد عن یحیی بن سعید الأنصاری: کان کذّابا.

و قال إبراهيم بن المنذر عن معن بن عيسى و غيره: كان مالك لا يرى عكرمة ثقة و يأمر أن لا يؤخذ عنه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۲

و قال الدورى عن ابن معين: كان مالك يكره عكرمة قلت: فقد روى عن رجل عنه قال: نعم شيء يسير.

و قال الربيع عن الشافعى و هو- يعنى مالك بن أنس- سيّء الرأى فى عكرمة قال: لا أرى لأحد أن يقبل حديثه.

و قال حنبل بن إسحاق عن أحمد بن حنبل: عكرمة- يعنى ابن خالد المخزومى- أوثق من عكرمة مولى ابن عباس.

و قال أبو عبد اللّه: و عكرمة مضطرب الحديث يختلف عنه و ما أدرى.

و قال ابن عليّة: ذكره أيوب فقال: كان قليل العقل.

و قال الأعمش عن إبراهيم: لقيت عكرمة فسألته عن البطشة الكبرى قال: يوم القيامة. فقلت إنّ عبد اللّه كان يقول: يوم بدر، فأخبرنى من سأله بعد ذلك فقال: يوم بدر.

و قال عباس بن حماد بن زائدة و روح بن عبادة عن عثمان بن مرة قلت للقاسم: إنّ عكرمة مولى ابن عباس قال كذا و كذا. فقال: يا ابن أخى إن عكرمة كذّاب يحدّث غدوة حديثا يخالفه عشية.

و قال القاسم بن معن بن عبد الرحمن: حدّثنى أبى عن عبد الرحمن قال:

حدّث عكرمة بحديث فقال: سمعت ابن عباس يقول كذا و كذا. قال فقلت:

يا غلام هات الدواة فقال: أعجبك؟ قلت: نعم. قال: تريد أن تكتبه؟ قلت:

نعم. قال: إنما قلته برأيى.

و قال إبراهيم بن ميسرة عن طاوس: لو أن مولى ابن عباس اتّقى اللّه و كفّ من حديثه لشدّت إليه المطايا».

«و قال الحاكم أبو أحمد: احتجّ بحديثه الأئمة القدماء، لكن بعض المتأخرين أخرج حديثه من حيّز الصحاح.

و قال مصعب الزبيرى: كان يرى رأى الخوارج، فطلبه بعض ولاة المدينة فتغيّب عند داود بن الحصين حتى مات عنده.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۳

و قال البخارى و يعقوب بن سفيان عن على بن المدينى: مات بالمدينة سنة ۱۰۴. زاد يعقوب عن على: فما حمله أحد، اكتروا له أربعة. و سمعت بعض المدنيّين يقول: اتّفقت جنازته و جنازة كثير عزّة بباب المسجد فى يوم واحد فما قام إليها أحد. قال: فشهد الناس جنازة كثير و تركوا عكرمة.

و عن أحمد نحوه لكن قال: فلم يشهد جنازة عكرمة كثير أحد.

و قال الدراوردى نحو الذى قبله لكن قال: فما شهدهما إلّا السودان، و من هنا لم يرو عنه مالك.

و قال مالك بن أنس عن أبيه نحوه لكن قال: فما علمت أن أحدا من أهل المسجد حل حبوته إليهما.

و قال أبو داود السنجى عن الأصمعى عن ابن أبى الزناد: مات كثير و عكرمة فى يوم واحد فأخبرنى غير الأصمعى [قال فشهد الناس جنازة كثير و تركوا جنازة عكرمة].

و قال عمرو بن على و غير واحد مات سنة ۱۰۵.

و قال الواقدى: حدثتنى ابنته أم داود أنه توفى سنة ۱۰۵ و هو ابن ثمانين سنة.

و قال أبو عمر الضرير و الهيثم بن عدى: مات ۱۰۴.

و قال عثمان بن أبى شيبة و غير واحد: مات سنة ۱۰۷، و قيل: إنه مات سنة ۱۱۵ و ذلك و هم.

قلت: و نقل الإسماعيلى فى المدخل أن عكرمة ذكر عند أيوب و أنه لا يحسن الصلاة فقال أيوب: أو كان يصلى؟

و من طريق هشام بن عبد اللّه المخزومى: سمعت ابن أبى ذيب يقول: كان عكرمة غير ثقة و قد رأيته.

و عن مطرف: كان مالك يكره أن يذكر عكرمة و لا يرى أن يروى عنه.

و من طريق جرير بن حازم عن أيوب: كنّا نأتى عكرمة فيحلف أن لا يحدّثنا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۴

فما نكون بأطمع منه فى ذلك إذا حلف، فقال له رجل فى ذلك فقال: تحديثى لكم كفارته» [۱].

و قال العينى: «السابعة: فى الصحيح جماعة جرحهم بعض المتقدّمين، و هو محمول على أنه لم يثبت جرحهم بشرطه، فإن الجرح لا يثبت إلّا مفسّرا مبيّن السبب عند الجمهور، و مثّل ذلك ابن الصلاح بعكرمة، و إسماعيل بن أبى اويس، و عاصم بن على، و عمرو بن مرزوق، و غيرهم. قال و أحتج مسلم بسويد ابن سعيد و جماعة منهم اشتهر الطعن فيهم، قال: و ذلك دال على أنهم ذهبوا إلى أن الجرح لا يقبل إلّا إذا فسّر سببه.

قلت: قد فسّر الجرح فى هؤلاء. أمّا عكرمة فقال ابن عمر- رضى اللّه عنه- لنافع: لا تكذب علىّ كما كذب عكرمة على ابن عباس رضى اللّه تعالى عنهما.

و كذّبه مجاهد و ابن سيرين و مالك. و قال أحمد: يرى رأى الخوارج الصفرية. و قال ابن المدينى: يرى رأى نجدة. و يقال: كان يرى السيف. و الجمهور وثّقوه و احتجوا به، و لعلّه لم يكن داعية» [۲].

و قال السيوطى فى (الأوائل): «أول من قال برأى الصفرية فى المغرب:

عكرمة مولى ابن عباس. أخرجه ابن عساكر من طريق ابن لهيعة عن أبى الأسود».

و قال عبد الحق الدهلوى فى (رجال المشكاة) بترجمة عكرمة: «و قيل: إنه كان يرى رأى الخوارج، و ينسبه إلى عباس أيضا. و قال ابن عمر لنافع: اتّق اللّه و لا تكذب علىّ كما كذب عكرمة على ابن عباس» قال: «و قال القاسم: عكرمة كذّاب، يحدّث بكرة و ينسى عشيّة. و قال طاوس: لو أنّ مولى ابن عباس اتّقى اللّه و كفّ عن حديثه لشدّت إليه المطايا».

---

[۱] تهذيب التهذيب ۷/ ۲۳۴.

[۲] عمدة القارى- المقدّمات ۱/ ۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۵

ترجمة إسماعيل بن أبى أويس ... ص: ۲۵۵

و فى الطريق الثانى (إسماعيل بن عبد اللّه الأصبحى المعروف بابن أبى أويس) و هو ابن أخت مالك. و لا تخفى مثالب هذا الرجل و قوادحه على من نظر فى كتب الرجال لأهل السنة. قال النّسائى فى (الضعفاء): «إسماعيل بن أبى أويس ضعيف» [۱] و قال الذهبى: «و قال ابن عدى قال أحمد بن أبى يحيى: سمعت ابن معين يقول: هو و أبوه يسرقان الحديث. و قال الدولابى فى الضعفاء: سمعت النضر بن سلمة المروزى يقول: كذّاب، كان يحدّث عن مالك بمسائل ابن وهب. و قال العقيلى: حدثنى أسامة البصرى سمعت يحيى بن معين يقول:

إسماعيل بن أبى أويس يساوى فلسين فلسين. قلت: و ساق له ابن عدى ثلاثة أحاديث ثم قال: روى عن خاله مالك غرائب لا يتابعه عليها أحد» [۲].

و قال فى (الكاشف): «إسماعيل بن عبد اللّه بن أبى أويس الأصبحى، عن خاله مالك و أبيه و أخيه أبى بكر عبد الحميد و سلمة بن وردان. و عنه خ م و إسماعيل القاضى و على البغوى و أمم قال أبو حاتم: مغفّل محلّه الصدق. و ضعّفه النسائى مات سنة ۲۲۶» [۳].

و قال ابن حجر العسقلانی: «و قال ابن أبی خیثمة عنه (أی عن ابن معین) صدوق ضعیف العقل لیس بذاک. یعنی إنه لا- یحسن الحدیث و لا یعرف أن یؤدّیه أو یقرأ من غیر کتابه.

و قال معاویة بن صالح عنه: هو و أبوه ضعیفان.

و قال عبد الوهاب بن عصمة عن أحمد بن أبی یحیی عن ابن معین: ابن أبی أویس و أبوه یسرقان الحدیث.

---

[۱] الضعفاء للنسائی- المجموع فی الضعفاء و المتروکین: ۵۴.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۲۲۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۲۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۶

و قال إبراهیم بن الجنید عن یحیی: مخلّط یکذب و لیس بشیء.

و قال أبو حاتم: محلّه الصدق و کان مغفّلا.

و قال النسائی: ضعیف.

و قال فی موضع آخر: غیر ثقة.

و قال اللالکائی: بالغ النسائی فی الکلام علیه إلی أن یؤدّی إلی ترکه و لعلّه بان له ما لم یبن لغیره، لأنّ کلام هؤلاء کلّهم یؤول إلی أنه ضعیف.

و قال ابن عدی: روی عن خاله أحادیث غرائب لا یتابعه علیها أحد.

و قال الدولابی فی الضعفاء: سمعت النضر بن سلمة المروزی یقول: ابن أبی أویس کذّاب کان یحدّث عن مالک بمسائل ابن وهب.

و قال العقیلی فی الضعفاء: ثنا أسامة الرفاف بصری سمعت یحیی بن معین یقول: ابن أبی أویس یسوی فلسین.

و قال الدار قطنی: لا أختاره فی الصحیح» «و حکی ابن أبی خیثمة عن عبد اللّه بن عبید اللّه العباسی صاحب الیمن أن إسماعیل ارتشی من تاجر عشرین دینارا حتی باع له علی الأمیر ثوبا یساوی خمسین بمائة.

و ذکره الإسماعیلی فی المدخل فقال: کان ینسب فی الخفة و الطّیش إلی ما أکره ذکره.

قال و قال بعضهم: جانبناه للسنّة.

و قال ابن حزم فی المحلی قال أبو الفتح الأزدی: حدّثنی سیف بن محمد أن ابن أبی أویس کان یضع الحدیث. و قرأت علی عبد اللّه بن عمر عن أبی بکر بن محمد: إن عبد الرحمن بن مکی أخبرهم کتابة أنا الحافظ أبو طاهر السلفی، أنا أبو غالب محمد بن الحسن بن احمد البقلانی، أنا الحافظ أبو بکر أحمد بن محمد بن غالب البرقانی، ثنا أبو الحسن الدار قطنی، قال ذکر محمد بن موسی الهاشمی- و هو أحد الأئمة و کان النسائی یخصه بما لم یخص به ولده- فذکر عن أبی عبد

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۷

الرحمن قال: حکی لی سلمة بن شبیب قال: بم توقّف أبو عبد الرحمن. قال: فما زلت بعد ذلک أداریه أن یحکی لی الحکایة حتی قال قال لی سلمة بن شبیب:

سمعت إسماعیل بن أبی أویس یقول: ربما کنت أضع الحدیث لأهل المدینة إذا اختلفوا فی شیء فیما بینهم.

قال البرقانی قلت للدار قطنی: من حکی لک هذا عن محمد بن موسی؟

قال: الوزیر، کتبتها من کتابه و قرأتها علیه. یعنی بالوزیر الحافظ الجلیل جعفر بن خنزابة.

قلت: و هذا هو الذی بان للنسائی منه حتی تجنّب حدیثه، و أطلق القول فیه بأنه لیس بثقة، و لعل هذا کان من إسماعیل فی شبیبته ثم

انصلح. و أما الشيخان فلا يظن بهما أنهما أخرجا عنه إلّا الصحيح من حديثه الذى شارك فيه الثقات. و قد أوضحت ذلک فی مقدمهٔ شرحی علی البخاری و اللّه أعلم» [۱].

قلت: ما ذكره ابن حجر أخيرا من قوله: «لعلّ هذا كان من إسماعيل فی شبيبته ثم انصلح» فاحتمال- لو قبل- لم يبق مجالا للطعن فی راو من الرواهٔ أبدا، و قوله «و أمّا الشيخان فلا يظن بهما أنهما أخرجا عنه إلّا الصحيح من حديثه الذی شارک فيه الثقات» ظن لا يغنی عن الحق، و لا- يغيّر من الواقع و الحقيقهٔ شيئا، و أمّا قوله «و قد أوضحت ذلک فی مقدمهٔ شرحی علی البخاری» فهذا نصّ ما قاله هناک:

«إسماعيل بن أبی أويس عبد اللّه بن عبد اللّه بن أويس بن مالک بن عامر الأصبحی، ابن أخت مالک بن أنس، احتج به الشيخان إلّا أنهما لم يكثرا من تخريج حديثه، و لا أخرج له البخاری مما ينفرد به، سوی حديثين. و أمّا مسلم فأخرج له أقل مما خرّج له البخاری. و روی له الباقون سوی النسائی فإنه أطلق القول بضعفه. و روی عن سلمهٔ بن شبيب ما يوجب طرح روايته و اختلف فيه قول ابن معين فقال مرهٔ: ضعيف. و قال مرهٔ: كان يسرق الحديث هو و أبوه. و قال

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۲۷۱.

أبو حاتم محلّه الصدق و كان مغفّلا- و قال أحمد بن حنبل: لا بأس به. و قال الدار قطنی: لا أختاره فی الصحيح. قلت: و روينا فی مناقب البخاری بسند صحيح إن إسماعيل أخرج له أصوله و أذن له أن ينتقی منها، و أن يعلّم له علی ما يحدّث به، و يعرض عمّا سواه، و هو مشعر بأنّ ما أخرجه البخاری عنه هو من صحيح حديثه، لأنه كتب من أصوله، و علی هذا فلا يحتجّ بشیء من حديثه غير ما فی الصحيح، من أجل ما قدح فيه النسائی و غيره، إلّا أن يشاركه غيره فيعتبر به» [۱].

و أنت تری أنّه لم يذكر فی هذه العبارهٔ كثيرا من كلمات الجرح فی الرّجل، التی أوردها هو نفسه بترجمته من (تهذيب التهذيب...) بل حتی أنه سلک سبيل الإجمال فيما ذكره، حمايهٔ للبخاری و ذبّا عن كتابه مهما أمكن...

و أما دعوی أنّ «ما أخرجه البخاری عنه هو من صحيح حديثه لأنه كتب من أصوله» - و لعلّ هذا هو المقصود من قوله: «و قد أوضحت» - ... فالجواب عنها: أنّ هذا غير مسلّم، و لو سلّم فلا ينفع، لأنّ الرجل بالإضافهٔ إلی ضعف عقله و تخليطه و كذبه... يعترف علی نفسه بالوضع ... فإذا كان الرّجل بنفسه معترفا بالوضع كيف يطمئن و يوثق بأخباره حتی أصوله ...؟ و من هنا تری ابن حجر يقول بالتالی: «فلا يحتجّ بشیء من حديثه غير ما فی الصحيح» ... و هذا حسن ظن بالبخاری و فعله لا غير.

و قال العينی فی المقدّمهٔ السابعهٔ: «و أما إسماعيل بن أبی أويس فإنه أقرّ علی نفسه بالوضع كما حكاه النسائی عن سلمهٔ بن شعيب [شبيب عنه. و قال ابن معين: لا يساوی فلسين، هو و أبوه يسرقان الحديث، و قال النضر بن سلمهٔ المروزی فيما حكاه الدّولابی عنه: كذّاب كان يحدّث عن مالک بمسائل ابن وهب».

---

[۱] مقدمهٔ فتح الباری: ۳۸۸.

مالک بن أنس ... ص: ۲۵۹

و فی الطريق الثانی (مالک بن أنس) و له قوادح عظيمهٔ، أعظمها: العداء لأمير المؤمنين عليه الصلاهٔ و السلام و أهل بيته الطاهرين، و

تفصیل ذلک کلّه مذکور فی (استقصاء الإفحام) فلیرجع إلیه من شاء ... هذا کلّه بالنسبة إلی سند هذا الحدیث.

و أمّا متنه و دلالته فأضعف و أوهن، و إن شئت بیان ذلک فارجع إلی کتاب (شوارق النصوص)، فإن هناک ما یبهر الناظر اللبیب، و یقضی منه العجب العجیب.

تحریف البخاری فی حدیث الخوخة و ضعف أسانیده ... ص: ۲۵۹

ثم إنّ بعض المتضلّعین من أهل السنة فی الاختلاق و الافتعال لم یکتف بجعل «الخوخة» لأبی بکر، فأبدلها بلفظ «الباب» لتتمّ بزعمه المعارضة

لحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

...ألا- تری أنّ البخاری بعد أن روی حدیث الخوخة تحت عنوان «باب الخوخة و الممرّ فی المسجد» من کتاب الصلاة، عن ابن عباس.

قال فی کتاب المناقب: «باب قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: سدّوا الأبواب إلّا باب أبی بکر. قاله ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

و قد تنبه شرّاحه إلی هذا التحریف، فحاولوا إصلاحه فقالوا: بأنّه نقل بالمعنی، قال ابن حجر: «وصله المصنف فی الصلاة بلفظ: سدّوا عنی کلّ خوخة. فکأنه ذکره بالمعنی» [۱]. و قال العینی: «هذا وصله البخاری فی الصلاة بلفظ: سدّوا عنی کل خوخة فی المسجد. و هذا هنا نقل بالمعنی، و لفظه فی الصلاة فی باب الخوخة و الممرّ فی المسجد» [۲].

---

[۱] فتح الباری ۱/ ۴۴۲.

[۲] عمدة القاری ۴/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۰

و لا یخفی علیک ما فی هذا التأویل، أمّا أولا: فلأنّه ینافی تلک المبالغات و الإغراقات التی یذکرها أولیاء البخاری له فی احتیاطه فی النقل و التزامه بنقل ألفاظ الأحادیث کما هی من غیر تصرّف، کما لا یخفی علی ناظر کلماتهم و متتبع سقطاتهم. و أمّا ثانیا: فلأنه لیس تصرف البخاری هذا من النقل بالمعنی، لوضوح الفرق بین «الخوخة» و «الباب» حتی علی الأطفال و ربّات الحجال، فضلا عن ذوی الألباب من الرجال.

و کما حرّف البخاری لفظ الحدیث عن ابن عباس، کذلک حرّفه نقلا عن أبی سعید الخدری أیضا، فقد عرفت أنّه أخرجه عن أبی سعید فی «باب هجرة النبی و أصحابه إلی المدینة» بلفظ «الخوخة»، لکنّه ذکر نفس

الحدیث فی مناقب أبی بکر فی «باب قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: سدّوا الأبواب إلّا باب أبی بکر، واضعا لفظ «الباب» بدلا عن «الخوخة» و هذا نصّ کلامه:

«حدثنی عبد اللّه بن محمد، حدثنی أبو عامر، حدثنا فلیح قال حدثنی سالم أبو النضر، عن بسر بن سعید عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: خطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الناس و قال: إن اللّه خیّر عبدا بین الدنیا و بین ما عنده، فاختار ذلک العبد ما عند اللّه. قال: فبکی أبو بکر، فعجبنا لبکائه أن یخبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن عبد خیّر، فکان رسول اللّه هو المخیّر، و کان أبو بکر أعلمنا، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ من أمنّ الناس علیّ فی صحبته و ماله أبا بکر، و لو کنت متّخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت أبا بکر خلیلا، و لکن أخوة الإسلام و مودّته. لا یبقینّ فی المسجد باب إلّا سدّ إلّا باب أبی بکر» [۱].

و قد بذل شرّاحه قصاری سعیهم فی سبیل عز و هذا التحریف الشنیع إلی رواهٔ الحدیث، و أنّ البخاری نفسه بریئ من ذلک ... لکنّ حقیقهٔ الحال لا تخفی علی أهل التحقیق، و إن حاول الشراح الإخفاء و التّلبیس ...

---

[۱] صحیح البخاری- مناقب أبی بکر ۵/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۱

ثم إنّ هذا السّند مقدوح أیضا کالسّندین السابقین، لوقوع (فلیح بن سلیمان) فی طریقه ... قال النسائی فی (الضعفاء): «فلیح بن سلیمان، لیس بالقوی، مدنی»..

و قال الذّهبی: «فلیح بن سلیمان العدوی مولاهم، المدنی ... قال ابن معین و أبو حاتم و النسائی: لیس بالقوی. مات سنهٔ ۱۶۸» [۱]. و قال فی (المغنی) بترجمته: «و قد قال ابن معین و أبو حاتم و النسائی: لیس بالقوی» [۲]. و قال فی (المغنی) بترجمهٔ محمد بن طلحهٔ بن مصرف: «قال عبد اللّه بن أحمد: سمعت ابن معین یقول: ثلاثهٔ یتّقی حدیثهم: محمد بن طلحهٔ بن مصرف، و أیوب بن عتبهٔ، و فلیح بن سلیمان. قلت لابن معین: عمّن سمعت هذا؟ قال: سمعته من أبی کامل مظفر بن مدرک» [۳].

و قال الذهبی فی (المیزان) بترجمهٔ فلیح: «فلیح بن سلیمان المدنی أحد العلماء الکبار عن نافع و الزهری و عدّهٔ. احتجّا به فی الصحیحین.

و قد قال ابن معین و أبو حاتم و النسائی: لیس بالقوی و قال أبو حاتم:

سمعت معاویهٔ بن صالح سمعت یحیی بن معین یقول: فلیح بن سلیمان لیس بثقهٔ و لا ابنه ثم قال أبو حاتم: کان ابن معین یحمل علی محمد بن فلیح. و روی عثمان بن سعید عن یحیی: ضعیف ما أقربه من أبی اویس. و روی عباس عن یحیی: لا یحتجّ به. و قال عبد اللّه بن أحمد: سمعت ابن معین یقول: ثلاثهٔ یتّقی حدیثهم: محمد ابن طلحهٔ بن مصرف، و أیوب بن عتبهٔ، و فلیح بن سلیمان. قلت له: ممن سمعت هذا؟ قال: من مظفر بن مدرک و کنت آخذ عنه هذا الشأن.

قلت: مظفر هو أبو کامل من حفّاظ بغداد من طبقهٔ عفّان.

---

[۱] الکاشف ۲/ ۳۸۷.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۱۶.

[۳] المصدر نفسه ۲/ ۵۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۲

و روی معاویهٔ بن صالح عن یحیی: فلیح ضعیف. و قال الساجی: یهمّ و إن کان من أهل الصدق. و أصعب ما رمی به ما ذکر عن ابن معین عن أبی کامل قال: کنّا نتّهمه لأنه کان یتناول من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

قلت: قد اعتمد أبو عبد اللّه البخاری فلیحا فی غیر ما حدیث،

کحدیث: إن فی الجنهٔ مائهٔ درجهٔ

.و

حدیث: هل فیکم أحد لم یقارف اللیلهٔ

.و

حدیث: إذا سجد أمکن جبهته و أنفه من الأرض. صحّحه الترمذی.

و

حدیث: یخالف الطریق یوم العید.

سعید بن منصور نبأ فلیح عن أبی طوالة عن سعید بن یسار عن أبی هریرة قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من تعلّم علما مما یبتغی به وجه اللّه لا یستعمله إلّا لیصیب به عرضا من عرض الدنیا لم یجد عرف الجنة.

و قال أبو داود: لا یحتج بفلیح.

و قال الدار قطنی: یختلفون فیه و لا بأس به.

قلت: مات سنة ثمان و ستین و مائة» [۱].

و قال ابن حجر: «قال عثمان الدارمی عن ابن معین: ما أقربه من أبی أویس.

و قال الدوری عن ابن معین: لیس بالقوی و لا یحتجّ بحدیثه و هو دون الدراوردی.

و قال أبو حاتم: لیس بقوی.

و قال الآجری: قلت لأبی داود: أبلغک أن یحیی بن سعید کان یقشعرّ من أحادیث فلیح؟ قال: بلغنی عن یحیی بن معین قال: کان أبو کامل مظفر بن مدرک یتکلّم فی فلیح. قال أبو کامل: کانوا یرون أنه یتناول رجال الزهری. قال أبو داود: و هذا خطأ، هو یتناول رجال مالک.

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۳

و قال الآجری قلت لأبی داود: قال ابن معین: عاصم بن عبید اللّه و ابن عقیل و فلیح لا یحتج بحدیثهم. قال: صدق.

و قال النسائی: ضعیف.

و قال مرة: لیس بالقوی و قال الحاکم أبو أحمد: لیس بالمتین عندهم.

و قال الدارقطنی: یختلفون فیه و لیس به بأس.

و قال ابن أبی شیبة: قال علی بن المدینی: کان فلیح و أخوه عبد الحمید ضعیفین.

و قال البرقی عن ابن معین: ضعیف و هم یکتبون حدیثه و یشتهونه.

و قال الساجی: هو من أهل الصدق و یهم. و قال الرملی عن داود: لیس بشیء.

و قال الطبری: ولّاه المنصور علی الصدقات لأنه کان أشار علیهم بحسن ابن حسن لما طلب محمد بن عبد اللّه بن الحسن.

و قال ابن القطان: أصعب ما رمی به ما روی عن یحیی بن معین عن أبی کامل قال: کنّا نتّهمه لأنه کان یتناول أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. کذا ذکر هذا هکذا ابن القطان فی کتاب البیان له، و هو من التصحیف الشنیع الذی وقع له. و الصّواب ما تقدم. ثم رأیته مثل ما نقل ابن القطان فی رجال البخاری للساجی، فالوهم منه» [۱].

و قال ابن حجر: «احتج به البخاری و أصحاب السنن، و روی له مسلم حدیثا واحدا و هو حدیث الإفک. و ضعّفه یحیی بن معین و النسائی و أبو داود، و قال الساجی: هو من أهل الصدق و کان یهم. و قال الدار قطنی: یختلف فیه و لا بأس به. و قال ابن عدی: له أحادیث صالحة مستقیمة و غرائب، و هو عندی لا بأس به.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۲۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۴

قلت: لم یعتمد علیه البخاری اعتماده علی مالک و ابن عیینة و أضرابهما.

و إنما خرّج له أحاديث أكثرها فی المتابعات و بعضها فی الرقائق» [۱].

و من غرائب الأمور: أن البخاری يذكر هذه الروايهٔ المسندهٔ إلی أبی سعيد الخدری مع هذا التحريف، أعنی تبديل لفظهٔ «الخوخهٔ» بلفظهٔ «الباب» فی كتاب الصلاهٔ، باب الخوخهٔ و الممرّ فی المسجد، و هذا نصّ عبارته:

«حدّثنا محمد بن سنان قال: حدّثنا فليح قال حدّثنا أبو النضر عن عبيد بن حنين عن بسر بن سعيد عن أبی سعيد الخدری قال: خطب النبی فقال: إن اللّه سبحانه خيّر عبدا» [... ۲].

و هذا السند أيضا مقدوح: لاشتماله علی (فليح بن سليمان) أيضا، و قد عرفته، و لأنّ ظاهره روايهٔ: (عبيد بن حنين) عن (بسر بن سعيد)، و هذا غلط واضح، و من هنا انبری أولياء البخاری لإصلاحه بطرق مختلفهٔ، و كان الأحری أن يعترفوا بالعجز عن إصلاحه...

قال ابن حجر فی مقدمهٔ (فتح الباری) فی الكلام علی الأحاديث التی اعترض الحفّاظ فيها علی البخاری: «الحديث الرابع- قال البخاری باب الخوخهٔ و الممرّ فی المسجد: حدّثنا محمد بن سنان...

الحديث. قال الدار قطنی: هذا السّياق غير محفوظ، و اختلف فيه علی فليح فرواه محمد بن سنان هكذا و تابعه المعافی بن سليمان الحرانی، و رواه سعيد بن منصور و يونس بن محمد المؤدّب و أبو داود الطيالسی عن فليح عن أبی النضر عن عبيد بن حنين و بسر بن سعيد جميعا عن أبی سعيد.

قلت: أخرجه مسلم عن سعيد، و أبو بكر بن أبی شيبهٔ عن يونس، و ابن حبّان فی صحيحه من حديث الطيالسی، و رواه أبو عامر العقدی عن فليح عن أبی النضر عن بسر بن سعيد عن أبی سعيد، و لم يذكر عبيد بن حنين، أخرجه

---

[۱] مقدمهٔ فتح الباری: ۴۳۵.

[۲] صحيح البخاری- كتاب الصلاهٔ ۱/ ۲۶۰.

البخاری فی مناقب أبی بكر. فهذه ثلاثهٔ أوجه مختلفهٔ. فأما روايهٔ أبی عامر فيمكن ردّها إلی روايهٔ سعيد بن منصور بأن يكون اقتصر فيها علی أحد شيخی أبی النضر دون الآخر، و قد رواه مالك عن أبی النضر عنهما جميعا، حدّث به القعنبی فی الموطأ عنه و تابعه جماعهٔ عن مالك خارج الموطأ، و أخرجه البخاری أيضا عن ابن أبی أويس عن مالك فی الهجرهٔ، لكنه اقتصر فيه علی عبيد بن حنين حسب. و أما روايهٔ محمد بن سنان فوهم، لأنه صيّر بسر بن سعيد شيخا لعبيد بن حنين، و إنما هو رفيقه فی روايهٔ هذا الحديث. و يمكن أن يكون الواو سقطت قبل قوله عن بسر، و قد صرّح بذلك البخاری فيما رواه أبو علی بن السكن الحافظ فی زوائده فی الصحيح قال: أنا الفربری قال قال البخاری: هكذا رواه محمد بن سنان عن فليح، و إنما هو عن عبيد بن حنين و عن بسر بن سعيد. يعنی بواو العطف فقد أفصح البخاری بأن شيخه سقطت عليه الواو من هذا السياق، و أن من إسقاطها نشأ هذا الوهم. و إذا رجعنا إلی الإنصاف لم تكن هذه علهٔ قادحهٔ مع هذا الإيضاح. و اللّه أعلم» [۱].

و قال بشرح الحديث: «(قوله عن عبيد بن حنين عن بسر بن سعيد) هكذا فی أكثر الروايات، و سقط من روايهٔ الأصيلی عن أبی زيد ذكر بسر بن سعيد فصار عن عبيد بن حنين عن أبی سعيد، و هو صحيح فی نفس الأمر لكن محمد بن سنان

---

[۱] كيف لا تكون فی هذا الخبر علهٔ قادحهٔ، و قد اضطرب فيه فليح اضطرابا عظيما أدّی إلی روايته بثلاثهٔ أوجه، أوّلها و هم صريح و الحمل فيه علی ابن سنان كما اختاره البخاری ليس بصحيح، فقد تابعه فيه المعافی بن سليمان الحرانی، فبرئ ابن سنان عن العهدهٔ و صار الأمر إلی فليح و هو مطعون فی نفسه. و مع ذلك فقد اضطرب فی هذا الخبر اضطرابا لا مزيد عليه. و أما مالك فقد اضطرب أيضا فی هذا الخبر و إن كان اضطرابه دون اضطراب فليح. و هو أيضا مطعون أما البخاری فلا يكاد يتخلص من ورطهٔ إيراده هذا

الخبر بسند قد اشتمل على و هم صريح، و العذر عنه بأنه أفصح للفربرى خلط شيخه محمد بن سنان لا يجدى شيئا، لأن الحمل على شيخه غير مسلم، بل الحمل على فليح المطعون كما عرفت، و لو سلّم فسكوت البخارى فى الصحيح على هذا الغلط كائنا عمّن كان مع عدم التنبيه عليه مع الشعور به قادح. و اللّه العاصم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۶

إنما حدّث به كالذى وقع فى بقية الروايات، فقد نقل ابن السكن عن الفربرى عن البخارى أنه قال: هكذا حدّث به محمد بن سنان، و هو خطأ و إنما هو عن عبيد بن حنين و عن بسر بن سعيد. يعنى بواو العطف. فعلى هذا يكون أبو النضر سمعه من شيخين حدّثه كل منهما به عن أبى سعيد، و قد رواه مسلم كذلك عن سعيد بن منصور عن فليح عن أبى النضر عن عبيد و بسر جميعا عن أبى سعيد، و تابعه يونس بن محمد عن فليح، أخرجه أبو بكر بن أبى شيبة عنه. و رواه أبو عامر العقدى من فليح عن أبى النضر عن بسر وحده، أخرجه المصنف فى مناقب أبى بكر. فكأن فليحا كان يجمعهما مرّة و يقتصر مرة على أحدهما. و قد رواه مالك عن أبى النضر عن عبيد وحده عن أبى سعيد، أخرجه المصنف أيضا فى الهجرة، و هذا مما يقوى أن الحديث عند أبى النضر عن شيخين، و لم يبق إلّا أن محمد بن سنان أخطأ فى حذف الواو العاطفة، مع احتمال أن يكون الخطأ من فليح حال تحديثه له به. و يؤيد هذا الاحتمال: أن المعافى بن سليمان الحرانى رواه عن فليح كرواية محمد بن سنان، و قد نبّه المصنف على أن حذف الواو خطأ، فلم يبق للاعتراض عليه سبيل. قال الدار قطنى: رواية من رواه عن أبى النضر عن عبيد عن بسر غير محفوظة» [۱].

و هكذا قال العينى بشرح الحديث من (عمدة القارى) [۲].

الرابع: ما ادعاه من كون حديث الخوخة إشارة إلى كلّية بيت النبوّة- مع غض النظر عن بطلان الحديث المزعوم- سخيف جدا، فأين الاشارة المذكورة؟

و أين خوخة بيت أبى بكر عن بيت النبوة؟

و الخامس: اللفظ الذى ذكره لحديث سدّ الأبواب لفظ مهمل، و سياقه مختلّ لم نعلم من أين ينقله ... و لما ذا وضع هذا اللفظ فى موضع الجملة

---

[۱] فتح البخارى ۱/ ۴۴۳.

[۲] عمدة القارى ۴/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۷

الشريفة:

«سدّوا هذه الأبواب إلّا باب على»

الصريحة الواضحة الدلالة، و الواردة عن أكابر الأئمة من أحمد، و النسائى، و الحاكم، و الضياء المقدسى، و غيرهم...!! ...

و السادس: كيف تكون إضافة «الباب» إلى «على» إضافة بيانية؟ مع أنّ شرط الإضافة البيانية أن يكون المضاف من جنس المضاف إليه، كخاتم فضة ... و أيضا: فى الاضافة البيانية يجوز إظهار «من» فيقال: خاتم من فضة، و هنا لا يصح: باب من على.

و السابع: لقد اشتبه الأمر على الأورنقابادى، فتوهّم الاتّحاد بين حديث مدينة العلم، و حديث سدّوا الأبواب، من جهة وجود لفظ «الباب» فى الحديثين، لكن «الباب» فى الأوّل معنوى، و فى الثانى ظاهرى، كما لا يخفى على أولى الأفهام.

النظر فى حديث حذيفة فى بابيّة عمر ... ص: ۲۶۷

و الثامن: جعله عمر بابا استنادا إلی حدیث حذیفهٔ واضح البطلان و الاعتساف، فإنّ هذا الحدیث من متفرّدات أهل السنّهٔ، علی أنّه ذمّ لعمر و لیس مدحا، إذ هو ظاهر فی کونه «باب الفتنهٔ» لا «باب العلم ...» و

قد ذکره الأورنقابادی نفسه فی حاشیهٔ هذا الموضع من کتابه بقوله: «و هو مخرج فی البخاری و مسلم عن سفیان [شقیق عن حذیفهٔ: قال کنّا عند عمر فقال: أیّکم یحفظ حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الفتنهٔ؟ فقلت: أنا أحفظ کما قال.

قال: هات، إنک لجری، و کیف قال؟ قلت: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: فتنهٔ الرجل فی أهله و ماله و نفسه و ولده و جاره، یکفّرها الصیام و الصّلاهٔ و الصدقهٔ و الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر

.فقال عمر: لیس هذا أرید، إنما أرید التی تموج کموج البحر. قال قلت: مالک و لها یا أمیر المؤمنین، إن بینک

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۸

و بینها بابا مغلقا. قال: فیکسر الباب أو یفتح؟ قال قلت: لا بل یکسر. قال:

ذاک أحری أن لا یغلق أبدا. قال: فقلنا لحذیفهٔ: هل کان عمر یعلم من الباب؟

قال: نعم کما یعلم أن دون غد لیلهٔ، إنی حدّثته حدیثا لیس بالأغالیط. قال:

فهبنا أن نسأل حذیفهٔ من الباب. فقلنا لمسروق: سله. فقال: عمر»....

فأنت تری حذیفهٔ یقول لعمر فی هذا السیاق: «إنّک بینک و بینها بابا مغلقا ...» و هو ظاهر فی کونه «باب الفتنهٔ» غیر أنه «مغلق ...» و قد توهّم الأورنقابادی أنّ کونه مغلقا مدح لعمر، مع أنّ کون الشخص «باب الفتنهٔ» ذم له و إن کان مغلقا.

هذا بالنسبهٔ إلی السیاق الذی ذکره الأورنقابادی، و أمّا سیاقاته الأخری فلا یفید شیء منها کون عمر بابا...

ففی (صحیح مسلم) کتاب الإیمان: «حدّثنا محمد بن عبد اللّه بن نمیر قال ثنا أبو خالد- یعنی سلیمان بن حیّان- عن سعد بن طارق، عن ربعی عن حذیفهٔ قال: کنّا عند عمر فقال: أیّکم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یذکر الفتن؟ فقال قوم: نحن سمعناه. فقال: لعلّکم تعنون فتنهٔ الرجل فی أهله و ماله و جاره. قالوا: أجل. قال: تلک تکفّرها الصلاهٔ و الصیام و الصدقهٔ، و لکن أیّکم سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یذکر التی تموج موج البحر؟ قال حذیفهٔ: فأسکت القوم. فقلت: أنا. فقال: أنت للّه أبوک! قال حذیفهٔ: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تعرض الفتن علی القلوب کالحصیر عودا عودا، فأیّ قلب أشربها نکت فیه نکتهٔ سوداء، و أیّ قلب أنکرها نکت فیه نکتهٔ بیضاء، حتی تصیر علی قلبین علی أبیض مثل الصفا فلا تضرّه فتنهٔ ما دامت السماوات و الأرض، و الآخر أسود مربادّا کالکوز مجنحیّا لا یعرف معروفا و لا ینکر منکرا إلّا ما أشرب من هواه. قال حذیفهٔ: و حدّثته أن بینک و بینها بابا مغلقا یوشک أن یکسر قال عمر: أ کسرا لا أبالک، فلو أنّه فتح لعلّه کان یعاد.

قلت: لا- بل یکسر. و حدّثته أن ذلک الباب رجل یقتل أو یموت حدیثا لیس بالأغالیط. قال أبو خالد فقلت لسعد: یا أبا مالک، ما أسود مربادّا؟ قال: شدهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۹

البیاض فی سواد. قال قلت: فما الکوز مجنحیّا؟ قال: منکوسا» [۱]

.و فی هذا السیاق: «إن بینک و بینها بابا مغلقا» فالباب غیر عمر ... و لا تخفی وجوه الفرق الأخری بین هذا السّیاق و السیاق الذی ذکره الأورنقابادی.

و کیف کان، فلا دلالهٔ فی هذا الحدیث علی معنی یصلح لأن یذکر فی مقابلهٔ

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها».

دعوی دلالهٔ حدیث المدینهٔ علی عدم تملّک بیت النّبوهٔ شیئا من المال ... ص: ۲۶۹

و التاسع: و زعم الأورنقابادى كون

حديث «أنا مدينة العلم»

إشارة و إيماء إلى أنّ بيت النبوة خال من جميع الأموال إلّا العلم، ثم استشهد لذلك بما رووا عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال: إن الأنبياء لم يورّثوا...

فنقول: أوّلا: لا ذكر فى حديث المدينة لبيت النّبوة و لا سيّما بالمعنى الذى توهّمه ... و ثانيا: الإشارة المذكورة ممنوعة، أ فهل يجوز القول بخلوّ بيت النبوة من متاع الصلاة و الصوم و الزكاة و الحج و الجهاد ... و من متاع الزهد و الورع و التقوى و الشجاعة و العدالة و حسن الخلق ... و ما سواها من الخصال الحميدة؟ نعم يدلّ الحديث على انحصار أخذ العلم من باب مدينة العلم دلالة ظاهرة أظهر من الشّمس و أبين من الأمس، و لكن هذا الانحصار يأتى على مذهب الأورنقابادى بالدمار. و ثالثا: لو سلّمنا كون الحديث إشارة إلى انحصار متاع البيت فى «العلم» فغاية ذلك هو: أنّ متاع بيت النبوة فى بيت النبوة من حيث أنه بيت النبوة هو «العلم» و أنّ الأموال لا يعتنى إليها فيه، لا ـ أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و هو صاحب بيت النبوة- لم يكن يملك شيئا من الأموال، كما هو مزعوم جمع من المتصوّفين، و إليه يميل كلام الأورنقابادى المهين.

و أمّا حديث: «إنّ الأنبياء» ... فلا يدلّ على الفقر بالمعنى الذى يتوهّمه

[۱] صحيح مسلم- كتاب الايمان ۱/ ۸۹.

المتصوّفة، بل يدلّ على الزهد و الورع و الكرم و الإيثار ... هذا، على أنّ هذا الحديث فى (جامع الترمذى) مقدوح سندا، فقد قال: «حدّثنا محمود بن خداش البغدادى: نا محمد بن يزيد الواسطى نا عاصم بن رجاء بن حياة عن قيس بن كثير قال: قدم رجل من المدينة على أبى الدرداء و هو بدمشق فقال: ما أقدمك يا أخى؟ قال: حديث بلغنى أنك تحدّثه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، قال:

أما جئت لحاجة؟ قال: لا، قال: فإنى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من سلك طريقا يبتغى فيه علما سلك اللّه به طريقا إلى الجنة، و إن الملائكة لتضع أجنحتها رضى لطالب العلم، و إن العالم ليستغفر له من فى السماوات و من فى الأرض حتى الحيتان فى الماء، و فضل العالم على العابد كفضل القمر على سائر الكواكب، إن العلماء ورثة الأنبياء، ان الأنبياء لم يورّثوا دينارا و لا درهما، إنما ورّثوا العلم، فمن أخذ به فقد أخذ بحظّ وافر.

و لا نعرف هذا الحديث إلا من حديث عاصم بن رجاء بن حيوة، و ليس إسناده عندى بمتصل. هكذا حدّثنا محمود بن خداش هذا الحديث، و إنما يروى هذا الحديث عن عاصم بن رجاء بن حيوة عن داود بن جميل عن كثير بن قيس عن أبى الدرداء عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، و هذا أصح من حديث محمود بن خداش» [۱].

فإن كلام الترمذى نفسه كاف لسقوط الحديث، و نضيف إلى ذلك أنّ:

كثير بن قيس- راوى الحديث عن أبى الدرداء- ضعّفه الدار قطنى و غيره، قال الذهبى: «كثير بن قيس، تابعى، تقدّم فى الدال تضعيف الدارقطنى له» [۲].

و قال ابن حجر: «كثير بن قيس الشامى، و يقال قيس بن كثير- و الأول أكثر- ضعيف، من الثالثة، و وهم ابن قانع فأورده فى الصحابة» [۳]. و قال الخزرجى:

[۱] جامع الترمذی ۵/ ۴۶.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۴۰۹.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۱

«د ت ق. کثیر بن قیس- أو عکسه- عن أبی الدرداء. و عنه: داود بن جمیل.

و الاسناد مضطرب» [۱].

و داود بن جمیل راویه عن کثیر بن قیس- و قد أسقطه شیخ الترمذی من السند- قال الذهبی: «داود بن جمیل- و بعضهم یقول: الولید بن جمیل- عن:

کثیر بن قیس عن أبی الدرداء بخبر من سلک طریقا یطلب علما. و عنه: عاصم ابن رجا بن حیاهٔ. حدیثه مضطرب، و ضعّفه الأزدی. و أما ابن حبّان فذکره فی الثقات، و داود لا یعرف کشیخه، و قال الدار قطنی فی العلل: عاصم و من فوقه ضعفاء و لا یصح» [۲]. و هذا صریح لا فی ضعف داود بن جمیل فقط، بل فی ضعف عاصم و من فوقه أیضا، فالحدیث غیر صحیح.

و قال الذهبی: «وثّق و أما الأزدی فضعّفه، و فیه جهالهٔ» [۳]. و قال ابن حجر: «ضعیف» [۴]. و قال الخزرجی: «هو مضطرب» [۵ ...] و من هنا: تعرف السرّ فی إسقاط داود بن جمیل من سند الترمذی.

و عاصم بن رجاء- عرفت ضعفه عند الدار قطنی، قال ابن حجر العسقلانی بعد نقل توثیقه عن بعضهم: «قلت: و تکلّم فیه» [۶ ...] و قال هو: «صدوق یهم» [۷].

الأئمهٔ الأطهار فی العلم سواء ... ص: ۲۷۱

العاشر: زعم الأورنقابادی فی آخر کلامه أنّ أهل البیت علیهم السلام

---

[۱] خلاصهٔ تذهیب تهذیب الکمال ۲/ ۳۶۳.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۴.

[۳] المغنی ۱/ ۲۱۷.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۳۱.

[۵] خلاصهٔ التهذیب ۱/ ۳۰۰.

[۶] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۷.

[۷] تقریب التهذیب ۱/ ۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۲

ورثوا العلم عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بحسب إختلاف مراتبهم فی باب الإرث ... نشأ من قلّهٔ معرفته بأحوال الأئمهٔ المعصومین علیهم السلام، و من نظر فی سیرهم و فضائلهم علم أنهم فی العلم سواء، و قد اعترف بهذا المعنی علماء أهل السنّهٔ أیضا:

قال ابن الصبّاغ المالکی فی ذکر الامام الحسین علیه السلام: «فصل فی علمه و شجاعته و شرف نفسه و سیادته علیه السلام قال بعض أهل العلم: علوم أهل البیت لا تتوقف علی التکرار و الدرس، و لا یزید یومهم فیها علی ما کان فی الأمس، لأنهم المخاطبون فی أسرارهم و المحدّثون فی النفس، فسماء معارفهم و علومهم بعیدهٔ عن الإدراک و اللمس، و من أراد سترها کان کمن أراد ستر وجه

الشمس، و هذا مما یجب أن یکون ثابتا و مقررا فی النفس، فهم یرون عالم الغیب فی عالم الشهادة، و یقفون علی حقائق المعارف فی خلوات العبادة و تناجیهم ثواقب أفکارهم فی أوقات أذکارهم بما تسنّموا به غارب الشرف و السیادة و حصلوا بصدق توجّههم إلی جناب القدس، فبلغوا به منتهی السؤال و الإرادة فهم کما فی نفوس أولیائهم و محبّیهم و زیادة، فما تزید معارفهم فی زمان الشیخوخة علی معارفهم فی زمن الولادة، و هذه أمور تثبت لهم بالقیاس و النظر، و مناقب واضحة الحجول بادیة الغرر، و مزایا تشرق إشراق الشمس و القمر، و سجایا تزیّن عیون التواریخ و عنوانات الأثر، فما سألهم مستفید أو ممتحن فوقفوا، و لا أنکر منکر أمرا من الأمور إلّا علموا و عرفوا، و لا جری معهم غیرهم فی مضمار شرف إلّا سبقوا و قصر مجاروهم و تخلّفوا، سنّة جری علیها الذین تقدّموا منهم، و أحسن أتباعهم الذین خلفوا، و کم عانوا فی الجدال و الجلاد أمورا فبلغوها بالرأی الأصیل و الصبر الجمیل، فما استکانوا و لا ضعفوا، فبهذا و أمثاله سموا علی الأمثال و شرفوا، تفتر الشقاشق إذا هدرت شقاشقهم و تصغی الأسماع إذا قال قائلهم أو نطق ناطقهم، و یکثف الهواء إذا قیست به خلائقهم، و یقف کل ساع عن شأوهم فلا یدرک فائتهم و لا ینال طرائقهم، و سجایا منحهم بها خالقهم، و أخبر بها صادقهم فسرّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۳

بها أولیاؤهم و أصادقهم و حزن لها مباینهم و مفارقهم» [۱].

و قال العجیلی: «قال بعض أهل العلم: علوم أهل البیت لا تتوقف علی التکرار و الدرس، و لا یزید یومهم فیها علی ما کان فی الأمس، لأنهم المخاطبون فی أسرارهم المحدّثون فی النفس، فسماء معارفهم و علومهم بعیدة عن الإدراک و اللمس، و من أراد سترها کان کمن أراد ستر الشمس، فهم یرون عالم الغیب فی عالم الشهادة و یقعون علی حقائق المعارف فی خطوات العبادة، و یناجیهم ثواقب أفکارهم فی أوقات أذکارهم، فهم کما فی نفوس أولیائهم و محبّیهم و زیادة، فما تزید معارفهم فی زمان الشیخوخة علی معارفهم فی زمن الولادة، و هذه أمور تثبت لهم بالقیاس و النظر، و مناقب واضحة الحجول و الغرر، و مزایا تشرق إشراق الشمس و القمر، و سجایا تزیّن عیون التواریخ و عنوان الأثر، فما سألهم مستفید أو ممتحن فتوقفوا، و لا أنکر منکر أمرا من الأمور إلّا عرفوا و علموا، و لا جری معهم غیرهم فی مضمار شرف إلّا سبقوا و قصر مجاریهم و تخلفوا، سنّة جری علیه الذین تقدّموا منهم و أحسن أتباعهم الذین خلفوا. و کم عانوا فی الجدال و الجلاد أمورا فبلغوا بالرأی الأصیل و الصبر الجمیل، فما استکانوا و لا ضعفوا، سجایا منحهم بها خالقهم، و أخبر بها صادقهم، فرح بها أولیاؤهم و أوصیاؤهم، و حزن بها مباینهم و مفارقهم» [۲].

لم یرث العلم إلّا الأئمة الأطهار ... ص: ۲۷۳

ثم إنّ العلم لم یرثه عن «المدینة» إلّا الأئمة الأطهار من «أهل بیت المدینة»، و قد دلّ علی هذا المعنی

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و غیره من الأدلّة، و به صرّح و علیه نصّ کبار الأعلام و العرفاء الکرام من أهل السنّة، کالقاضی شهاب

---

[۱] الفصول المهمة: ۱۵۹.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۴

الدین فی کتاب (هدایة السعداء) و الشیخ سعد الدین الحموی کما فی کتاب (ینابیع المودة للقندوزی) و القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی فی خاتمة کتابه (سیف مسلول...)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۵

۱۷ مع القاضی ثناء اللّه فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۷۵

اشارهٔ

و حمل القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی

حدیث: «أنا دار الحکمهٔ»

و

«حدیث أنا مدینهٔ العلم»

کلیهما علی العلوم الباطنهٔ ... إذ قال: فی ذیل الآیهٔ: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ ما نصّه: «و قیل: الشاهد هو علی بن أبی طالب.

قال البغوی قال علی رضی اللّه عنه: ما من رجل من قریش إلّا و قد نزلت فیه آیهٔ من القرآن. فقال له رجل: و أنت أیش نزل فیک؟ قال: و یتلوه شاهد منه.

فإن قیل: فما وجه تسمیهٔ علی بالشاهد؟ قلت: لعلّ وجه ذلک أنه أوّل من أسلم من الناس، فهو أول من شهد بصدق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. و الأوجه عندی أن یقال: إن علیا رضی اللّه عنه کان قطب کمالات الولایهٔ، و سائر الأولیاء حتی الصحابهٔ رضوان اللّه علیهم أتباع له فی مقام الولایهٔ، و أفضلیهٔ الخلفاء الثلاثهٔ علیه بوجه آخر. کذا حقّق المجدّد رضی اللّه عنه فی مکتوب من أواخر مکتوباته.

فکان معنی الآیهٔ: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ یعنی حجهٔ واضحهٔ و برهان قاطع و هو محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنه کان علی حجهٔ واضحهٔ من ربّه و برهان قاطع یفید العلم بالقطع أنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و ذلک معجزاته و أفضلها القرآن و علومه المستندهٔ إلی الوحی وَ یَتْلُوهُ أی یتبعه شاهِدٌ من اللّه علی صدقه، و هو علی و من شاکله من الأولیاء، فإن کرامات الأولیاء معجزات النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و علومهم المستندهٔ إلی الإلهام و الکشف ظلال لعلوم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم المستندهٔ إلی الوحی، فتلک الکرامات و العلوم شاهدهٔ علی صدق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها. رواه الترمذی بسند

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۶

صحیح عن علی

و.

أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه ابن عدی فی الکامل و العقیلی فی الضعفاء و الطبرانی و الحاکم عن ابن عباس، و ابن عدی و الحاکم عن جابر

، إشارهٔ إلی علوم الأولیاء دون علوم الفقهاء، فإن أخذ علوم الفقهاء لم ینحصر علی علی رضی اللّه عنه، بل

قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم».

و هذا الکلام و إن اشتمل علی بعض المطالب الصادقهٔ مخدوش من وجوه:

الحمل علی العلوم الباطنهٔ باطل ... ص: ۲۷۶

أحـدها: إنّه و إن کان اعترافه بکون أمیر المؤمنین علیه السـلام «قطب کمالات الولایـهٔ، و سائر الأولیاء حتی الصّـحابهٔ أتباع له فی مقام الولایهٔ» دلیلا علی أفضلیهٔ الامام من الصّحابهٔ من وجه، لکنّ

حدیث «أنا مدینهٔ العلم»

و نظائره یدلّ علی أفضلیّته و أعلمیّته منهم من جمیع الجهات و الوجوه...

و حمله

حدیث: «أنا دار الحکمهٔ»

علی أنه «إشـارهٔ إلی علوم الأولیاء دون علوم الفقهاء» باطل قطعا، لأن «الحکمـهٔ» هو «العلم النافع ...» و لا ریب فی أنّ علوم الفقهاء من العلم النّافع.

أمّا أنّ «الحکمهٔ» هو «العلم النافع» فقد صـرّح به عبد العزیز (الدهلوی) فی جواب سؤال عن ثبوت «العصـمهٔ» و «الحکمهٔ» و «الوجاههٔ» و «القطبیّهٔ» للأئمهٔ الاثنی عشر علیهم السلام ... و نصّ علی أنه المراد من

حدیث «أنا دار الحکمهٔ و علی بابها»

و

حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

...و لمزید الفائدهٔ نذکر کلمات بعض العلماء حول معنی

حدیث: «أنا دار الحکمهٔ»

لیتّضح لک بطلان الحمل المذکور علی لسان علماء أهل السنّهٔ:

العاصـمی: «أمّا العلم و الحکمهٔ فإنّ اللّه تعالی قال لآدم علیه السـلام وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها ففضّل بالعلم العباد الذین کانوا لا یعصون اللّه ما أمرهم و یفعلون ما یؤمرون، و استحق بذاک منهم السجود له، فکما لا یصیر العلم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۷

جهلا و العالم جاهلا فکذلک لم یصـر آدم المفضل بالعلم مفضولا. و کذلک حال من فضّل بالعلم. فأمّا من فضل بالعبادهٔ فربّما یصیر مفضولا لأن العابـد ربما یسـقط عن درجهٔ العبادهٔ إن ترکها معرضا عنها، أو توانی فیها تغافلا عنها، فیسـقط فضـله. و لذلک قیل: بالعلم یعلو و لاـ یعلی، و العالم یزار و لا یزور. و من ذلک وجوب الوصف للّه سـبحانه بالعلم و العالم، و فساد الوصف له بالعبادهٔ و العابـد و لـذلک منّ علی نبیّه علیه السـلام بقوله وَ عَلَّمَکَ ما لَمْ تَکُنْ تَعْلَمُ. وَ کانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکَ عَظِیماً فعظم الفضل علیه بالعلم دون سائر ما أکرمه به من الخصال و الأخلاق، و ما فتح علیه من البلاد و الآفاق.

و کذلک المرتضـی رضوان اللّه علیه، فضّل بالعلم و الحکمهٔ ففاق بهما جمیع الأمهٔ ما خلا الخلفاء الماضـین رضی اللّه عنهم أجمعین. و لذلک وصفه الرسول علیه السلام بهما حیث

قال «یا علی ملئت علما و حکمهٔ»

و ذکر فی

الحدیث عن المرتضـی رضوان اللّه علیه: إن النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم کان ذات لیلهٔ فی بیت أم سـلمهٔ، فبکّرت إلیه بالغداهٔ فإذا عبد اللّه بن عباس بالباب، فخرج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلی المسجد و أنا عن یمینه و ابن عباس عن یساره فقال النبی علیه السلام:

یا علی ما أول نعم اللّه علیک؟ قال: أن خلقنی فأحسن خلقی. قال: ثم ما ذا؟

قال: أن عرّفنی نفسه. قال: ثم ما ذا؟ قال قلت: وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها قال: فضرب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده علی کتفی و قال: یا علی ملئت علما و حکمة. و لذلک قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. و فی بعض الروایات: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

الکنجی الشافعی: «الباب الحادی و العشرون، فیما خصّ اللّه تعالی علیا رضی اللّه عنه بالحکمة. قال اللّه تعالی: وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَةَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً.

---

[۱] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۸

أخبرنا عبد اللطیف بن محمد ببغداد، أخبرنا محمد بن عبد الباقی، أخبرنا أبو الفضل بن أحمد، حدّثنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، حدّثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، حدّثنا الحسن بن سفیان، حدّثنا عبد الحمید بن بحر، حدّثنا شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

قلت: هذا حدیث حسن عال. و قد فسّرت الحکمة بالسنّة لقوله عزّ و جل:

وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْکَ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ. الآیة. یدل علی صحة هذا التأویل ما

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أوتیت الکتاب و مثله معه

. أراد بالکتاب القرآن. و مثله معه ما علّمه اللّه تعالی من الحکمة. و بیّن له من الأمر و النهی و الحلال و الحرام. فالحکمة هی السنّة، فلهذا

قال: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

السید شهاب الدین أحمد: «الباب الخامس عشر: فی أن النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم دار حکمة و مدینة علم و علی لهما باب، و أنه أعلم باللّه تعالی و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب ... و عن علی رحمة اللّه و رضوانه علیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الحافظ أبو نعیم، و الطبری، و رواه فی المشکاة و قال: أخرجه الترمذی» [۲]

. المناوی: «أنا دار الحکمة

و

فی روایة: أنا مدینة الحکمة و علی بابها.

أی علی ابن أبی طالب هو الباب الذی یدخل منه إلی الحکمة. و ناهیک بهذه المرتبة ما أسناها و هذه المنقبة ما أعلاها. و من زعم أنّ المراد

بقوله: و علی بابها

أنه مرتفع من العلوّ و هو الارتفاع، فقد تمحّل لغرضه الفاسد بما لا یجدیه و لا یسمنه و لا یغنیه.

أخرج أبو نعیم عن ترجمان القرآن مرفوعا: ما أنزل اللّه عزّ و جل یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إلّا و علی رأسها و أمیرها

. و

أخرج عن ابن مسعود قال: کنت عند

---

[۱] کفایة الطالب: ۱۱۸.

[۲] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۹

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فسئل عن علی کرّم اللّه وجهه فقال: قسّمت الحکمة عشرة أجزاء فاعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا

. و

عنه أیضا: أنزل القرآن علی سبعة أحرف ما منها حرف إلّا له ظهر و بطن، و أما علیّ فعنده منه علم الظاهر و الباطن

. و

أخرج أیضا: علی سید المسلمین و إمام المتقین

. و

أخرج أیضا: أنا سیّد ولد آدم و علی سید العرب

. و

أخرج أیضا: علی رایة الهدی

. و

أخرج أیضا: یا علی، إنّ اللّه أمرنی أن أدنیک و أعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذه الآیة وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ

. و أخرج أیضا عن ابن عباس: کنّا نتحدّث أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد إلی علی کرّم اللّه وجهه سبعین عهدا لم یعهد إلی غیره.

و الأخبار فی هذا الباب لا تکاد تحصی» [۱].

ابن حجر المکی فی (المنح المکیّة): «و مما یدلّ علی أنّ اللّه سبحانه اختص علیا من العلوم بما تقصر عنه العبارات: قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أقضاکم علی

. و هو حدیث صحیح لا نزاع فیه، و

قوله: أنا دار الحکمة،

و

روایة: أنا مدینة العلم و علی بابها».

العزیزی: «أنا دار الحکمة

. قال المناوی: و فی روایة مدینة الحکمة. و علی ابن أبی طالب بابها.

فیه التنبیه علی فضل علی، و استنباط الأحکام الشرعیة منه» [۲].

نظام الدین السهالوی فی (الصبح الصادق): «إفاضة: قال الشیخ ابن همام فی فتح القدیر بعد ما أثبت عتق ام الولد و انعدام جواز بیعها عن عدّة من الصحابة رضوان اللّه تعالی علیهم، و بالأحادیث المرفوعة، استنتج ثبوت الإجماع علی بطلان البیع. ممّا یدل علی ثبوت ذلک الإجماع:

ما أسنده عبد الرزاق أنبأنا معمر عن أیوب عن ابن سیرین عن عبیدة السلمانی قال: سمعت علیا یقول:

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۳/ ۴۶.

[۲] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۰

اجتمع رأیی و رأی عمر فی أمهات الأولاد أن لا یبعن، ثم رأیت بعد أن یبعن.

فقلت له: فرأیک و رأی عمر فی الجماعهٔ أحب إلیّ من رأیک وحدک فی الفرقهٔ.

فضحک علی رضی اللّه تعالی عنه.

و اعلـم أن رجـوع علی رضـی اللّـه تعـالی عنه یقتضـی أنه یری اشـتراط انقراض العصـر فی تقرّر الإجمـاع، و المرجّـح خلافه، و لیس یعجبنی أن لأمیر المؤمنین شأنا یبعد اتّباعه أن یمیلوا إلی دلیل مرجوح و رأی مغسول و مذهب مرذول، فلو کان عدم الاشتراط أوضـح لا کوضوح شمس النهار کیف یمیل هو إلیه، و

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی. رواه الصحیحان

و.

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی و آله و سلّم: أنا دار الحکمهٔ و علی بابها رواه الترمذی

.فالانقراض هو الحق.

لاـ یقال: إن الخلفاء الثلاثـهٔ أیضا أبواب العلم، و قـد حکم عمر بامتناع البیع. لأن غایـهٔ ما فی الباب أنهما تعارضا. ثم المـذهب أن أمیر المؤمنین عمر أفضل، و هو لا یقتضی أن یکون الأفضلیهٔ فی العلم أیضا، و قد ثبت أنه باب دار الحکمهٔ فالحکمهٔ حکمه».

هذا کلّه بالنسبهٔ إلی

حدیث «أنا دار الحکمهٔ».

و بالنسبهٔ إلی معنی

حدیث: «أنا مدینهٔ العلم»:

ابن طلحـهٔ الشـافعی فی معنی «الأـنزع البطین»: «و لما اکتنفت العنایـهٔ الإلهیـهٔ، و أحاطت الألطاف الربانیـهٔ، و أحـدقت الرأفـهٔ الملکوتیّهٔ برسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فجعلت قلبه مشـکاهٔ لأـنوار النبوّهٔ و الرسالـهٔ، و أنزل اللّه علیه الکتـاب و الحکمـهٔ و علّمه ما لم یکن یعلم، و علی یومئذ مشـمول ببرکات تربیته محصول له ثمرات حنوه علیه، فبشفقته لمع من تلک الأنوار بارقها و طلع من آفاق مشکاتها شارقها، فاستنار قلب علی بتلک الأنوار و زکا بتلک الآثار، و صفا من شوائب الأکدار و استعدّ بقبول ما یفیض علیه من أسرار العلوم و علوم الأسرار، و یحلّ فیه من مقدار الحکم و حکم الأقدار، فتحلّی بیمن الإیمان و تزیّن بعوارف

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۱

المعرفـهٔ، و اتّصف بمحکم الحکمهٔ و أدرک أنواع العلم، فصارت الحکم من ألفاظه ملتقطهٔ، و شوارد العلوم الظاهرهٔ و الباطنهٔ به آنسهٔ، و عیونها من قلیب قلبه متفجرهٔ.

و لم یزل بملازمهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یزیده اللّه تعالی علما حتی

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- فیما نقله الترمذی فی صحیحه بسنده عنه-: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. فکان من غزارهٔ علمه یذلّل جوامع القضایا، و یوضّح مشـکلات الوقائع، و یسـهّل مستصعب الأحکام. فکلّ علم کان له فیه أثر، و کل حکمهٔ کان له علیها استظهار. و سیأتی تفصیل هذا التأصیل فی الفصل السادس المعقود لبیان علمه و فضله إن شاء اللّه تعالی.

و حیث اتّضـح مـا آتاه اللّه تعالی من أنواع العلم و أقسام الحکمـهٔ، فباعتبار ذلک وصف بلفظـهٔ البطین، فإنها لفظـهٔ یوصف بها من هو عظیم البطن متّصف بامتلائه. و لّما کان علیه السـلام قـد امتلأ علما و حکمهٔ، و تضـلّع من أنواع العلوم و أقسام الحکمهٔ ما صار غذاء له مملوّا به وصف باعتبار ذلک بکونه بطینا من العلم و الحکمهٔ، کمن تضـلّع من الأغذیهٔ الجسمانیهٔ ما عظم به بطنه و صار باعتباره بطینا، فأطلقت هذه اللفظهٔ نظرا إلی ذلک» [۱].

الکنجی الشافعی: «قلت: و اللّه أعلم: إن وجه هذا عندی:

أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. أراد صلّی اللّه علیه و سلّم أن اللّه تعالی علّمنی العلم و أمرنی بدعاء الخلق إلی الإقرار بوحدانیّته فی أول النبوهٔ، حتی مضی شطر زمان الرسالهٔ علی ذلک. ثم أمرنی اللّه بمحاربهٔ من أبی الإقرار للّه عزّ و جل بالوحدانیّهٔ بعد منعه من ذلک، فأنا مدینهٔ العلم فی الأوامر و النواهی و فی السلم و الحرب حتی جاهدت المشرکین، و علی بن أبی طالب بابها، أی هو أول من یقاتل أهل البغی بعدی من أهل بیتی و سائر أمتی، و لو لا أنّ علیا بیّن للناس قتال أهل البغی و شرّع الحکم فی قتلهم، و إطلاق الأساری منهم، و تحریم

---

[۱] مطالب السئول: ۳۵.

سلب أموالهم و سبی ذراریهم، لما عرف ذلک، فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم سنّ فی قتال المشرکین و نهب أموالهم و سبی ذراریهم، و سنّ علی فی قتال أهل البغی أن لا یجهز علی جریح و لا یقتل الأسیر و لا تسبی النساء و الذریهٔ، و لا تؤخذ أموالهم.

و هذا وجه حسن صحیح.

و مع هذا، فقد قال العلماء من الصحابهٔ و التابعین و أهل بیته بتفضیل علیّ، و زیادهٔ علمه و غزارته وحدّهٔ فهمه و وفور حکمته و حسن قضایاه و صحهٔ فتواه، و قد کان أبو بکر و عمر و عثمان و غیرهم من علماء الصحابهٔ یشاورونه فی الأحکام و یأخذون بقوله فی النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحهٔ عقله و صحهٔ حکمه، و لیس هذا الحدیث فی حقّه بکثیر، لأنّ رتبته عند اللّه عزّ و جل و عند رسوله و عند المؤمنین من عباده أجلّ و أعلی من ذلک» [۱].

النووی:

«إمام المسلمین بلا ارتیاب أمیر المؤمنین أبو تراب

نبی اللّه خازن کلّ علم علی للخزانهٔ مثل باب»

ذکر البیتین شهاب الدین فی (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل).

أبو بکر الخوافی، فقد قال شهاب الدین أحمد: «الباب الخامس عشر فی أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم دار حکمهٔ و مدینهٔ علم و علی لهما باب. و أنه أعلم الناس باللّه تعالی و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب.

عن مولانا أمیر المؤمنین علی رضی اللّه تعالی عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: یا علی إن اللّه أمرنی أن أدنیک فاعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذه الآیهٔ وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌ فأنت اذن واعیهٔ لعلمی. رواه الحافظ الامام أبو نعیم فی الحلیهٔ.

و رواه سلطان الطریقهٔ و برهان الحقیقهٔ الشیخ شهاب الدین أبو جعفر عمر

---

[۱] کفایهٔ الطالب: ۲۲۲.

السهروردی فی العوارف بإسناده إلی عبد اللّه بن الحسن رضی اللّه عنهما و لفظه: قال حین نزلت هذه الآیهٔ وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم لعلی رضی اللّه تعالی عنه: سألت اللّه أن یجعلها اذنک یا علی. قال علی کرّم اللّه تعالی وجهه: فما نسیت شیئا بعده و ما کان لی أن أنسی.

قال شیخ المشایخ فی زمانه و واحد الأقران فی علومه و عرفانه الشیخ زین الدین أبو بکر محمد بن محمد بن علی الخوافی قدس اللّه تعالی سرّه: فلذا اختص علی کرّم اللّه وجهه بمزید العلم و الحکمهٔ حتی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی و آله و بارک و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

. و قال عمر: لو لا علی لهلک عمر».

شهاب الدین أحمد، قال بعد حدیث مدینهٔ العلم: «و اعلم أن الباب سبب لزوال الحائل و المانع من الدخول إلی البیت، فمن أراد الدخول و أتی البیوت من غیر أبوابها شقّ و عسر علیه دخول البیت، فهکذا من طلب العلم و لم یطلب ذلک من علی رضی اللّه عنه و بیانه، فإنه لا یدرک المقصود، فإنه رضی اللّه عنه کان صاحب علم و عقل و بیان، و ربّ من کان عالما و لا یقدر علی البیان و الإفصاح، و کان علی رضی اللّه عنه مشهورا من بین الصحابهٔ بذلک. فباب العلم و روایته و استنباطه من علی رضی اللّه عنه، و هو کان بإجماع الصحابهٔ مرجوعا إلیه فی علمه، موثوقا بفتواه و حکمه، و الصحابهٔ کلهم یراجعونه مهما أشکل علیهم، و لا یسبقونه، و من هذا المعنی قال عمر: لو لا علی لهلک عمر. رضی اللّه تعالی عنهم».

ابن الصباغ المالکی بعد نقل حکم الامام فی الخنثی: «فانظر رحمک اللّه إلی استخراج أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه بنور علمه و ثاقب فهمه ما أوضح به سبیل السداد، و بیّن به طریق الرشاد، و أظهر به جانب الذکورهٔ علی الأنوثهٔ من مادهٔ الإیجاد، و حصلت له هذه المنهٔ الکاملهٔ و النعمهٔ الشاملهٔ بملاحظهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم له، و تربیته و حنّوه علیه و شفقته، فاستعدّ لقبول الأنوار و تهیّأ لفیض العلوم و الأسرار، فصارت الحکمهٔ من ألفاظه ملتقطهٔ، و العلوم الظاهرهٔ و الباطنهٔ بفؤاده مرتبطهٔ، لم تزل بحار العلوم تنفجر من صدره و یطفو عبابها. حتی

قال صلّی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۴

اللّه علیه و سلّم: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» [۱].

نور الدین السمهودی: «و قد أخرج ابن السمّان عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه أنه سمع عمر یقول لعلی رضی اللّه عنهما- و قد سأله عن شیء فأجابه ففرّج عنه- لا أبقانی اللّه بعدک یا علی. قال الزین العراقی فی شرح التقریب فی ترجمهٔ علی رضی اللّه عنه: قال عمر رضی اللّه عنه: أقضانا علیّ، و کان یتعوّذ من معضلهٔ لیس لها أبو حسن. انتهی. و هذا التعوّذ رواه الدار قطنی و غیره و لفظه:

أعوذ باللّه من معضلهٔ لیس لها أبو حسن. و فی روایهٔ له عن أبی سعید الخدری قال: قدمنا مع عمر مکهٔ و معه علی بن أبی طالب فذکر له علی شیئا فقال عمر:

أعوذ باللّه أن أعیش فی قوم لست فیهم أبا حسن. قالوا: و إنما لم یولّه شیئا من البعوث لأنه کان یمسکه عنده لأخذ رأیه و مشاورته. و أخرج الحافظ الذهبی عن عبد الملک بن أبی سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفقه من علی؟ قال: لا و اللّه ما علمته.

قلت: و هذا و أشباهه مما جاء فی فضیلهٔ علی فی هذا الباب شاهد

لحدیث: أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها» [۲].

الفضل ابن روزبهان، فی جواب کلام العلّامهٔ الحلّی و قد استدل فیه

بقوله علیه السلام: سلونی

، و بحدیث مدینهٔ العلم کما سمعت: «هذا یدل علی وفور علمه و استحضاره أجوبهٔ الوقائع و اطّلاعه علی العلوم و المعارف، و کلّ هذه الأمور مسلّمهٔ» [۳].

الملّا علی القاری: «ثم علی بن أبی طالب. أی ابن عبد المطلب بن هاشم ابن عبد مناف بن قصی القرشی الهاشمی. و هو المرتضی، زوج فاطمهٔ الزهراء،

---

[۱] الفصول المهمهٔ: ۱۹.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

[۳] إبطال الباطل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۵

و ابن عم المصطفی، و العالم فی الدرجهٔ العلیا، و المعضلات التی سأله کبار الصحابهٔ عنها و رجعوا إلی فتواه، فیها فضائل کثیرهٔ شهیرهٔ، تحقق

قوله علیه السلام: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها

.و

قوله علیه السلام: أقضاکم علی» [۱].

القاری أیضا بعد نقل حکایهٔ مکذوبهٔ فی تعلّم الخضر علیه السلام من أبی حنیفهٔ: «و لا یخفی أن هذا من کلام بعض الملحدین الساعی فی فساد الدین، إذ حاصله أن الخضر- الذی قال اللّه تعالی فی حقّه: عَبْداً مِنْ عِبادِنا آتَیْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً و قد تعلّم موسی علیه السلام بعض العلوم منه بما أوتی علما- من جملهٔ تلامیذ أبی حنیفهٔ، ثم عیسی علیه السلام یأخذ أحکام الإسلام من تلمیذ تلمیذ أبی حنیفهٔ فی ذلک المقام، و ما أسرع فهم التلمیذ حیث أخذ عن الحضر فی ثلاث سنین ما تعلّم الخضر من أبی حنیفهٔ حیّا و میّتا فی ثلاثین سنهٔ. و أعجب منه أن أبا القاسم القشیری لیس معدودا فی طبقات الحنفیهٔ و إنما هو أحد أکابر الشافعیهٔ.

ثم العجب من الخضر أنه أدرک النبی علیه السلام و لم یتعلّم منه الإسلام و لا- من علماء الصحابهٔ الکرام، کعلیّ باب مدینهٔ العلم و أقضی الصحابهٔ، و زید أفرضهم، و أبی أقرأ القرّاء، و معاذ بن جبل الأعلم بالحلال و الحرام. و لا من التابعین العظام کالفقهاء السبعهٔ. و سعید بن المسیّب بالمدینهٔ، و عطاء بمکهٔ، و الحسن بالبصرهٔ، و مکحول بالشام. و قد رضی لجهله بالشریعهٔ الحنیفیّهٔ حتی تعلّم مسائلها بدلائلها فی أواخر عمر أبی حنیفهٔ، فهذا مما لا یخفی بطلانه علی العقول السخیفهٔ و الفهوم الضعیفهٔ. بل لو أطلق علی هذه المقالهٔ الردیّهٔ علماء الشّافعیهٔ أو الحنابلهٔ أو المالکیهٔ أخذوها علی وجه السخریّهٔ و جعلوها وسیلهٔ فی قلهٔ عقل الطائفهٔ الحنفیهٔ، حیث لم یعلموا أن أحدا منهم لم یرض بهذه القضیهٔ بالکلیّهٔ. ثم لو تعرّضت لما فی منقوله من الخطأ فی مبانیه و معانیه الدالهٔ علی نقصان

---

[۱] شرح الفقه الأکبر: ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۶

معقوله لصار کتابا مستقلا فی ردّ محصوله، إلّا أنی أعرضت عنه صفحا لقوله تعالی خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ و قال عزّ و جل فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ» [۱].

المنّاوی: «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

فإن المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم المدینهٔ الجامعهٔ لمعالی الدیانات کلّها، و لا بدّ للمدینهٔ من باب، فأخبر أن بابها هو علی کرّم اللّه وجهه، فمن أخذ طریقه دخل المدینهٔ، و من أخطأه أخطأ طریق الهدی. و قد شهد له بالأعلمیّهٔ الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف. و خرّج الکلاباذی أن رجلا سأل معاویهٔ عن مسألهٔ فقال: سل علیا هو أعلم منی. فقال: أرید جوابک. قال: ویحک کرهت رجلا- کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یغرّه بالعلم غرّا. و کان أکابر الصحب یعترفون له بذلک، و کان عمر یسأله عمّا أشکل علیه. جاءه رجل فسأله فقال: هاهنا علی فاسأله فقال: أرید أن أسمع منک یا أمیر المؤمنین قال: قم لا أقام اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان. و صحّ عنه من طریق: أنه کان یتعوّذ من قوم لیس هو فیهم حتی أمسکه عنده و لم یولّه شیئا من البعوث لمشاورته فی المشکل. و أخرج الحافظ الذهبی عن عبد الملک بن أبی سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من الصحب أفقه من علی؟

قال: لا- و اللّه. و قال الحرالی: قد علم الأوّلون و الآخرون أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی. و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه من القلوب الحجاب حتی یتحقق الیقین الذین لا یتغیر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [۲].

عبد الحق الدهلوی. و قد تقدّم کلامه.

عبد الرحمن بن عبد الرسول الجشتی، فی مقدمهٔ کتابه (مرآهٔ الأسرار).

---

[۱] المشرب الوردی فی مذهب المهدی- مخطوط.

[۲] فیض القدیر ۳/ ۴۶.

إسماعیل بن سلیمان الکردی. فی کتابه (جلاء النظر فی دفع شبهات ابن حجر).

محمد بن عبد الرسول البرزنجی- فی کتابه (الاشاعهٔ لأشراط الساعهٔ).

ولی اللّه الدهلوی- و قد تقدمت عباراته عن قریب.

محمد معین السندی- فی جواب استدلال القائلین بالقیاس: «و استدلّوا أیضا علی حجیهٔ القیاس بعمل جمیع کثیر من الصحابهٔ، و أن ذلک نقل عنهم بالتواتر، و إن کانت تفاصیل ذلک آحادا. و أیضا: عملهم بالقیاس و ترجیح البعض علی البعض تکرر و شاع من غیر نکیر، و هذا وفاق و إجماع علی حجیهٔ القیاس. فالجواب: إنه کما نقل عنهم القیاس نقل ذمّهم القیاس أیضا، فعن باب مدینهٔ العلم رضی اللّه عنه أنه قال: لو کان الدین بالقیاس لکان باطن الخف أولی بالمسح من ظاهره» [۱].

محمد بن إسماعیل الأمیر ...: «و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصی علیه السلام بهذه الفضیلهٔ العجیبهٔ، و نوّه شأنه إذ جعله باب أشرف ما فی الکون و هو العلم، و أنه منه یستمد ذلک من أراده. ثم أنه باب لأشرف العلوم و هی العلوم الدینیهٔ، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سیّد رسله صلّی اللّه علیه و سلّم.

و إن هذا لشرف یتضاءل عنه کل شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کل من سلف و خلف. و کما خصّه اللّه بأنّه باب مدینهٔ العلم فاض عنه منها ما یأتیک من دلائل ذلک قریبا» [۲].

الشیخ سلیمان جمل حیث قال بشرح:

«و وزیره ابن عمه فی المعالی و من الأهل تسعد الوزراء»

قال: «و قوله: و من الأهل ... إلخ. من تلک السعادهٔ ما أمدّ به من المؤاخاهٔ

فقد أخرج الترمذی: آخی صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه فجاء علی

---

[۱] دراسات اللّبیب: ۱۸۸.

[۲] الروضهٔ الندیهٔ.

تدمع عیناه فقال: یا رسول اللّه آخیت بین أصحابک و لم تؤاخ بینی و بین أحد.

فقال: أنت أخی فی الدنیا و الآخرهٔ.

و منها: العلوم التی أشار إلیها

بقوله: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها. فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

العجیلی الشافعی: «و لّما أصاب أهل مکهٔ جدب شدید أخذه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من عمه أبی طالب و ربّاه و أزلفه، و هداه

إلی مکارم الأخلاق، فحصلت له العلوم بملاحظته له و حنوّه علیه و شفقته، فاستعد لقبول الأنوار و تهیّأ لفیض العلوم و الأسرار، فصارت الحکمة من ألفاظه ملتقطة، و العلوم الظاهرة و الباطنة بفؤاده مرتبطة، یتفجّر بحار العلوم من صدره. و لذلک قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

حدیث «أنا مدینة الفقه و علی بابها ...» ص: ۲۸۸

الثانی: و إنّ ممّا یردّ الحمل علی العلوم الباطنة

حدیث «أنا مدینة الفقه و علی بابها»

فکما ورد الحدیثان عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فقد ورد هذا الحدیث الشریف عنه أیضا، و أخرجه و أثبته جماعة من العلماء الأعیان ... کما علمت سابقا ... و کما لا مجال للتأویل و الحمل فیه کذلک لا مجال له فی الحدیثین، فظهر بطلان ما ذکره القاضی الهندی بهذا البیان أیضا، فلیمت الجاحد المنکر لذلک غیظا.

الثالث: إنّ جمیع هذه الأحادیث تدلّ علی اختصاص العلوم مطلقا و انحصارها بمولانا أمیر المؤمنین علیه السلام ... و قد ذکرنا الوجوه الدالّة علی ذلک فی جواب کلمات العاصمی و القاری و غیرهما، و ذکرنا هناک کلمات الأعلام

---

[۱] الفتوحات الاحمدیة بشرح الهمزیة.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۹

فی هذا الباب، و قد کان منها ما نقله المناوی عن الحرالی: «قد علم الأوّلون و الآخرون أنّ فهم کتاب اللّه منحصر إلی علی، و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه من القلوب الحجاب، حتی یتحقّق الذی لا یتغیّر بکشف الغطاء».

فبطل قوله: «فإن أخذ علوم الفقهاء لم ینحصر علی علی رضی اللّه عنه».

قدح حدیث النجوم ... ص: ۲۸۹

الرابع: تمسّکه

«بحدیث أصحابی کالنجوم»

لما زعمه من عدم الانحصار المذکور، أضعف و أوهن ...، فإنّ هذا الحدیث موضوع باعتراف أکابر الحفاظ و الأئمة من أهل السنّة، ...و قد تقدم قدحه فی جواب کلام الأعور الواسطی، و ممّن نصّ علی بطلان هذا الحدیث: ابن عبد البر، و ابن تیمیة، و أبو حیان، و الزین العراقی، و ابن حجر العسقلانی، و ابن أمیر الحاج، و السیوطی، و الخفاجی، و الشوکانی ... و تفصیل الکلام فیه مذکور فی قسم (حدیث الثقلین) من کتابنا.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۰

۱۸ مع الدهلوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۹۰

و قال عبد العزیز الدهلوی فی الباب الحادی عشر من (التحفة) فی بیان أنواع أوهام الشیعة علی زعمه: «النوع الثالث- أن یکون

المطلوب شیئا، و نتیجهٔ الاستدلال شیئا آخر، لکنّهم یتوهّمون و یجعلونها عین المطلوب لکمال القرب و المجاورهٔ بینها و بین المطلوب، و علی هذا الأساس یتم أکثر استدلالات الشیعهٔ، کما تقدّم بالتفصیل فی مباحث الإمامهٔ، من ذلک: أنّ الأمیر باب مدینهٔ العلم، و کل من کان باب مدینهٔ العلم فهو الامام، و من جهةٔ أنّ الامام رئیس الأمهٔ، و الباب له رئاسهٔ الدار بوجه من الوجوه، و إذا کان الأمیر الباب فهو الإمام.

و الحال أنّ کونه باب مدینهٔ العلم أمر، و کونه الامام أمر آخر، و لیس بین الأمرین اتّحاد و لا تلازم».

أقول: و هذا الکلام مرفوض و مردود بوجوه کثیرهٔ. نکتفی هنا بإیراد بعضها:

أحدها: دعوی عدم تفرقهٔ الشیعهٔ بین المطلوب و النتیجهٔ زعم فاسد، فإنّ الشیعهٔ أجلّ شأنا و أعظم قدرا من ذلک، کما ستراه عمّا قریب بعون المنعم المثیب.

و الثانی: دعواه أنّ أکثر استدلالات الشیعهٔ من هذا القبیل، دعوی کاذبهٔ، و یکفیک مراجعهٔ استدلالاتنا فی المواضع المختلفهٔ من مباحث الامامهٔ و الثالث: ما ذکره حول استدلال الشیعهٔ بحدیث أنا مدینهٔ العلم باطل، فقد عرفت من بحوث کتابنا هذا حول حدیث «أنا مدینهٔ العلم و علی بابها» سندا و دلالهٔ، متانهٔ استدلالاتنا، و تمامیّهٔ دلالهٔ هذا الحدیث علی مطلوبنا.

و الرابع: إنّ طریق استدلال الشیعهٔ بحدیث مدینهٔ العلم موجود و مضبوط فی کتبها، و لیس طریق الاستدلال المبهم و المجمل الذی نسبه (الدهلوی) إلیهم

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۱

فی شیء من مؤلّفاتهم، و نحن نورد هنا طریق الاستدلال عن بعض أصحابنا لتری خیانهٔ (الدهلوی) و کذبه فی هذه المقالهٔ:

قال أبو جعفر محمد بن علی بن شهر آشوب السروی بعد نقل الحدیث عن المخالفین: «و هذا یقتضی وجوب الرجوع إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنه کنّی عنه بالمدینهٔ، و أخبر أن الوصول إلی علمه من جههٔ علیّ خاصهٔ، لأنه جعله کباب المدینهٔ الذی لا یدخل إلیها إلّا منه. ثم أوجب ذلک الأمر به بقوله: فلیأت الباب. و فیه دلیل علی عصمته، لأنه من لیس بمعصوم یصحّ منه وقوع القبیح، فإذا وقع کان الاقتداء به قبیحا فیؤدّی إلی أن یکون علیه السلام قد أمر بالقبیح، و ذلک لا یجوز. و یدلّ أیضا علی أنه أعلم الأمهٔ، یؤید ذلک ما قد علمناه من اختلافها و رجوع بعضها إلی بعض و غناءه علیه السلام عنها، و أبان علیه السلام ولایهٔ علی علیه السلام و إمامته، و أنه لا یصح أخذ العلم و الحکمهٔ فی حیاته و بعد وفاته إلّا من قبله و روایته عنه کما قال اللّه تعالی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها» [۱].

و قال یحیی بن الحسن الحلی المعروف بابن البطریق: «و اعلم أن هذا الفصل قد جمع أشیاء فی فنون شتی من مناقبه کلّها یوجب لأمیر المؤمنین علیه السلام السیادهٔ و اتّباع الأمهٔ و الاقتداء به. منها،

قوله: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها فمن أراد المدینهٔ فلیأت الباب

. و کذلک

قوله: أنا مدینهٔ الجنهٔ.

و قد قدّمنا فضل العالم علی من لیس بعالم، و أن اللّه قد میّز العالم علی من لیس بعالم، و أن اللّه تعالی قد أوجب اتّباع من یهدی إلی الحق و هو أحق بالاتّباع من غیره، و لیس ذلک إلّا لتفضیل العالم علی من لیس کذلک، فقد وجبت له السیادهٔ و وجب اتّباعه. و قد استوفینا ذلک فیما مضی فلا وجه لإعادته» [۲].

و قال القاضی السید نور اللّه التستری: «أقول: فی الحدیث إشارهٔ إلی قوله تعالی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها و فی کثیر من روایات ابن المغازلی تصریح

[۱] مناقب آل أبى طالب ۲/ ۳۴.

[۲] العمدة: ۳۶۳.

بذلك،

ففى بعضها مسندا إلى جابر: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

و

فى بعضها مسندا إلى على عليه السلام: يا على أنا المدينة و أنت الباب. كذب من زعم أنه يصل إلى المدينة إلّا من الباب.

و

روى عن ابن عباس: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

و

عن ابن عباس أيضا: أنا مدينة الجنة و على بابها فمن أراد الجنة فليأتها من بابها.

و

عن ابن عباس أيضا بطريق آخر: أنا دار الحكمة و على بابها فمن أراد الحكمة فليأت الباب.

فهذا يقتضى وجوب الرجوع إلى أمير المؤمنين عليه السلام، لأنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كنّى عن نفسه الشريفة بمدينة العلم و مدينة الجنة و بدار الحكمة، ثم أخبر أن الوصول إلى علمه و حكمته و إلى جنة اللّه سبحانه من جهة على خاصة، لأنه جعله كباب مدينة العلم و الحكمة و الجنة التى لا يدخل إليها إلّا منه، و كذّب عليه السلام من زعم أنه يصل إلى المدينة لا من الباب. و تشير إليه الآية أيضا كما ذكرناه.

و فيه دليل على عصمته و هو ظاهر، لأنه عليه السلام أمر بالاقتداء به فى العلوم على الإطلاق، فيجب أن يكون مأمونا عن الخطأ.

و يدل على أنه إمام الأمة، لأنه الباب لتلك العلوم. و يؤيّد ذلك ما علم من اختلاف الأمة و رجوع بعض إلى بعض و غناءه عليه السلام عنها.

و يدل أيضا على ولايته و إمامته عليه السلام و أنه لا يصح أخذ العلم و الحكمة و دخول الجنّة فى حياته صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إلّا من قبله، و رواية العلم و الحكمة إلّا عنه لقوله تعالى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها حيث كان عليه السلام هو الباب. و للّه درّ القائل:

مدينة علم و ابن عمك بابها فمن غير ذاك الباب لم يؤت سورها

و يدل أيضا على أن من أخذ شيئا من هذه العلوم و الحكم التى احتوى عليها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من غير جهة على عليه السلام كان عاصيا كالسارق و المتسوّر، لأن السارق و المتسوّر إذا دخلا من غير الباب المأمور به و وصلا

إلى بغيتهما كانا عاصيين. و

قوله عليه السلام: فمن أراد العلم فليأت الباب

، ليس المراد به التخيير، بل المراد به الإيجاب و التهديد كقوله عزّ و جل فَمَنْ شاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْيَكْفُرْ و الدليل على ذلك أنه ليس هاهنا نبىّ غير محمد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هو مدينة العلم و دار الحكمة، فيكون العالم مخيّرا بين الأخذ من أحدهما دون الآخر، و فقد ذلك دليل على إيجابه و أنّه فرض لازم. و الحمد للّه.

ثم لا يخفى على أولى الألباب أن المراد بالباب فى هذه الأخبار الكناية عن الحافظ للشىء الذى لا يشذّ عنه منه شىء، و لا يخرج إلّا منه و لا يدخل عليه إلّا به. و إذا ثبت أنه عليه السلام الحافظ لعلوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و حكمته، و ثبت أمر اللّه تعالى و

رسوله بالتوصّل به إلى العلم و الحكمة وجب اتّباعه و الأخذ عنه، و هذا حقيقة معنى الامام، كما لا يخفى على ذوى الأفهام» [۱].

و الخامس: لقد توهّم (الدهلوى) فى هذه العبارة، فذكر أنّ الباب له رئاسة الدار، و قد كان عليه أن يقول هنا: باب المدينة له رئاسة المدينة، ألا يفرّق (الدهلوى) بين «الدار» و «المدينة»؟

و السادس: إن للدهلوى هنا غلطا آخر، فإنّ للباب رئاسة على الداخلين و الخارجين من المدينة أو الدار، لا على نفس المدينة أو الدار ...و هذا مما لا يرتاب فيه عاقل ... فهذا خطأ من (الدهلوى) فى خطأ فى خطأ.

و السابع: قد عرفت أنّ كونه عليه السلام باب مدينة العلم يثبت إمامته و مرجعيّته لجميع الخلائق فى جميع العلوم ...، و كونه باب مدينة العلم بهذا المعنى متحد مع الإمامة كما لا يخفى.

و أيضا: يدل الحديث على الأعلمية، و الأعلمية مستلزمة للإمامة.

---

[۱] احقاق الحق- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۴

إذن، بين الحديث و الامامة اتحاد من جهة، و ملازمة من جهة ... فنفى (الدهلوى) ذلك باطل...

تمّ الكتاب، و الحمد للّه ربّ العالمين، و صلّى اللّه على محمّد و آله الطّاهرين

[الجزء الثالث عشر]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحيم)

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵

(إهداء) الى حامل لواء الامامة الكبرى و الخلافة العظمى ولى العصر المهدى المنتظر الحجّة ابن الحسن العسكرى أرواحنا فداه يا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِى الْمُتَصَدِّقِينَ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷

حديث الطّير ... ص: ۷

اشارة

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ يأكل معى فجاء علىّ- بعد أن ردّه أنس مرّات- فأكل معه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹

كلمة المؤلّف ... ص: ۹

اشارة

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد للّه ربّ العالمين، و الصلاة و السلام على سيدنا محمّد و آله الطاهرين، و لعنة اللّه على أعدائهم

أجمعين، من الأوّلين و الآخرين.

و بعد، فهذا هو البحث عن (حديث الطّير) سندا و دلالهٔ.

هذا الحديث الذى أخرجه المئات من أعلام أهل السنّهٔ فى القرون المختلفهٔ عن عشرات من التابعين، عن اثنى عشر شخصا من صحابهٔ رسول ربّ العالمين عليه و آله الصلاهٔ و السّلام، و هم:

۱- أمير المؤمنين عليه السّلام، أخرجه ابن عساكر و أشار إليه الحاكم [۱].

۲- سعد بن أبى وقاص، أخرجه أبو نعيم فى الحليهٔ.

۳- أبو سعيد الخدرى، أخرجه ابن كثير فى تاريخه، و أشار إليه الحاكم.

۴- أبو رافع، أخرجه ابن كثير.

۵- أبو الطفيل، أخرجه ابن عقدهٔ، و الحاكم، و غيرهما.

---

[۱] نكتفى هنا بذكر واحد أو اثنين للاختصار.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰

۶- جابر بن عبد اللّه الأنصارى، أخرجه ابن عساكر و ابن كثير.

۷- حبشى بن جنادهٔ، أخرجه ابن كثير.

۸- يعلى بن مرهٔ، أخرجه الخطيب، و ابن كثير.

۹- ابن عباس، أخرجه الطّبرانى.

۱۰- سفينهٔ مولى رسول اللّه، أخرجه أحمد و أبو يعلى، و أشار إليه الحاكم.

۱۱- أنس بن مالك، و هو المشهور بروايته.

۱۲- عمرو بن العاص، فى كتاب له إلى معاويهٔ، رواه الخوارزمى.

و رواه الإمامان الباقر و الصّادق عليهما السلام، فى روايهٔ أبى الشيخ الأصفهانى الحافظ.

و لكثرهٔ طرقه ألّف جماعهٔ من الأعلام كتبا مفردهٔ فيه، ستعرفهم.

و جاء فى غير واحد من الكتب الصحاح أو الملتزم فيها بالصحّهٔ، كصحيح الترمذى، و سنن النسائى، و صحيح ابن حبّان، و صحيح الحاكم، و المختارهٔ...

و فى عدّهٔ من المسانيد، كمسند أبى يعلى، و مسند البزّار...

و رواه من أئمّهٔ المذاهب الأربعهٔ و غيرهم: أبو حنيفهٔ، و أحمد بن حنبل، و مالك بن أنس، و الأوزاعى...

و رواه جماعهٔ كبيرهٔ من مشايخ البخارى و مسلم...

و آخرون من رجال الصّحاح الستّهٔ...

و البخارى فى (تاريخه الكبير).

و الأئمّهٔ الأعلام... فى كلّ قرن...

و قد نصّ غير واحد منهم على صحّهٔ بعض طرقه...

كما صحّحنا عدّهٔ من أسانيده فى بعض الكتب، على ضوء كلمات الأئمهٔ...

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱

* و لعظمهٔ هذا الحديث و ما تنطوى عليه قصّهٔ الطّير من فضيلهٔ لأمير المؤمنين عليه السّلام- لا يشاركه فيها أحد، فتدلّ على إمامته بعد

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و من مداليل أخری فی مجال معرفهٔ الصّحابهٔ ...

فقد بذل المتعصّبون قصاری جهودهم فی المنع من نقله و انتشاره، ثمّ فی إبطاله من الناحیهٔ السندیّهٔ أوّلا، ثمّ من الناحیهٔ الدلالیّهٔ، بالتلاعب بمتنه فیسقط عن الدّلالهٔ، أو بحمله و تأویله ... حتّی إذا أعیتهم السّبل عارضوه بما یروونه فی حقّ غیر الإمام علیه السّلام من الفضائل.

و نحن نشیر إلی بعض الوقائع و القضایا ... و الأسالیب و التمحّلات ...

فی کلّ مرحلهٔ باختصار، لیتجلّی سمّو هذا الحدیث و رفعته، و أنّه لو لا ثبوته و قوّهٔ دلالته لما بذلت تلک الجهود، و ما کان ذاک الإنکار و الجحود ...

قصّهٔ الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۱

فإن الحاکم أخرج هذا الحدیث فی (المستدرک علی الصحیحین) و أصرّ علی صحّته علی شرط الشیخین، و أنّه کان علیهما إخراجه و لم یخرجاه! فقامت القیامهٔ علیه و علی کتابه، فرمی الحاکم بالرّفض ممّن رمی حدیث الطیر بالوضع! و هو: محمّد بن طاهر المقدسی، فردّ علیه: «إنّ اللّه یحبّ الإنصاف، ما الرجل برافضی» [... ۱]. و رمی کتابه بأن لیس فیه حدیث واحد علی شرط البخاری و مسلم! فأجیب: «هذه مکابرهٔ و غلوّ» [۲]، و حکی ابن طاهر: إنّ المستدرک ذکر بین یدی الدار قطنی فقال: نعم، یستدرک علیهما حدیث الطّیر! فأجیب: «هذه حکایهٔ منقطعهٔ، بل لم تقع» [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۴، لسان المیزان ۵/ ۲۳۳.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۵.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲

و کأنّ رمی الکتاب و مؤلّفه لم یشف غلیل ابن طاهر و من لّف لفّه، فزعم:

«انّ الحاکم أخرج حدیث الطیر من المستدرک» لمّا بلغه اعتراض الدار قطنی، فأجیب «إن حدیث الطیر موجود فی المستدرک» [۱] و قد ألّفه بعد موت الدار قطنی بمدّهٔ [۲].

و قال السبکی: «حکی شیخنا أنّ الحاکم سئل عن حدیث الطیر فقال:

لا یصحّ، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

ثمّ قال شیخنا: و هذه الحکایهٔ سندها صحیح، فما باله أخرج حدیث الطیر فی المستدرک؟!».

قال السبکی: «و قد جوّزت أن یکون زید فی کتابه، و ألّا یکون هو أخرجه! و بحثت عن نسخ قدیمهٔ من المستدرک، فلم أجد ما ینشرح الصدر لعدمه، و تذکّرت قول الدارقطنی: إنّه یستدرک حدیث الطیر، فغلب علی ظنّی أنّه لم یوضع علیه، ثمّ تأمّلت قول من قال: إنّه أخرجه من الکتاب، فجوّزت أن یکون خرّجه، ثمّ أخرجه من الکتاب، و بقی فی بعض النسخ، فإن ثبت هذا صحّت الحکایات و یکون خرّجه فی الکتاب قبل أن یظهر له بطلانه، ثم أخرجه منه لاعتقاده عدم صحته، کما فی هذه الحکایهٔ التی صحّح الذهبی سندها، و لکنّه بقی فی بعض النسخ، إمّا لانتشار النسخ بالکتاب، أو لإدخال بعض الطاعنین إیّاه فیه، فکلّ هذا جائز، و العلم عند اللّه تعالی» [۳].

فلما ذا کلّ هذه الاحتمالات و التمحّلات یا تری؟! و لهذا الحدیث و أمثاله ممّا أخرجه الحاکم و صحّحه، فقد کسر

---

[۱] طبقات السبکی ۴/ ۱۶۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۶.

[۳] طبقات السبکی ۴/ ۱۶۸- ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳

المتعصّبون منبر الحاکم و منعوه من الخروج من داره!! [۱].

قصّهٔ ابن السقّاء ... ص: ۱۳

و هکذا فعل بالحافظ ابن السقّاء لمّا حدّث بحدیث الطیر: «قال السلفی:

سألت خمیسا الحوزی عن ابن السقّاء فقال: هو من مزینهٔ مضر ... و اتّفق أنّه أملی حدیث الطائر، فلم تحتمله أنفسهم، فوثبوا به، و أقاموه، و غسلوا موضعه، فمضی و لزم بیته، لا یحدّث أحدا من الواسطیّین، و لهذا قلّ حدیثه عندهم» [۲].

فهکذا کانوا یقابلون أخبار فضائل علی و أهل البیت- علیهم السلام- و رواتها علی جلالهٔ شأنهم و علوّ مقامهم!! ألم یدوسوا خصیتی النّسائی فی دمشق، حتی أخرج و مات علی أثر ذلک؟ [۳].

ألم یبقروا بطن الحافظ الکنجی فی وسط جامع دمشق، لأنّه أملی فضائل علی و ألّف فیها؟ [۴].

اضطراب المتعصبین تجاه الحدیث ... ص: ۱۳

لکنّ هذه الأسالیب لم تجد نفعا، فالحدیث کثرت طرقه و رواته، حتی أنّ جماعهٔ من الأعلام عمدوا إلی جمعها فی کتب خاصّهٔ ... و لذا کان قول بعضهم تبعا لمحمّد بن طاهر المقدسی: «هو حدیث موضوع» [۵] مردودا عندهم، حتی أن السبکی ردّه تبعا للصلاح العلائی [۶].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۲.

[۳] راجع ترجمته فی مختلف الکتب.

[۴] أنظر ترجمته فی الکتاب.

[۵] التحفهٔ الإثنا عشریهٔ: ۲۱۲.

[۶] طبقات الشافعیهٔ ۴/ ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴

و حتی ابن الجوزی لم یدرجه فی (الموضوعات)- و إن قیل ذلک کذبا و زورا [۱] و إنّما ذکره فی کتابه الآخر (العلل المتناهیهٔ فی الأحادیث الواهیهٔ) [۲] لکنّک إذا راجعته رأیته یتکلّم علی بعض أسانیده علی مبانیه و یسکت عن بعض، و کذلک ابن کثیر یقول: «له طرق متعددهٔ و فی کلّ منها نظر، و نحن نشیر إلی شیء من ذلک» لکنّه لا یشیر- لا من قریب و لا بعید- إلی شیء من ذلک بالنسبهٔ إلی بعض الطّرق [۳].

و زاد بعضهم أنّ کثرهٔ طرقه یزیده وهنا!! قال الزیلعی: «و کم من حدیث کثرت رواته و تعدّدت طرقه و هو حدیث ضعیف، کحدیث الطیر، و حدیث الحاجم و المحجوم، و حدیث من کنت مولاه فعلیّ مولاه، قد لا یزید الحدیث کثرهٔ الطرق إلّا ضعفا» [۴].

مع أن القاعدة المقرّرة عندهم أنّ الحديث إذا تعدّدت طرقه يتقوّى و يبلغ إلى درجة الحسن، قال المنّاوى بشرح بعض الأحاديث- و هو يرد على ابن تيميّة: «و هذه الأخبار و إن فرض ضعفها جميعا، لكن لا ينكر تقوّى الحديث الضعيف بكثرة طرقه و تعدّد مخرّجيه إلّا جاهل بالصناعة الحديثية أو معاند متعصّب، و الظنّ به- يعنى ابن تيميّة- أنّه من القبيل الثانى» [۵].

و على هذا الأساس قال غير واحد من علمائهم الكبار بحسن حديث الطّير.

---

[۱] كالقارى فى (المرقاة) و الشوكانى فى (الفوائد المجموعة) و الصبّان فى (إسعاف الراغبين).

[۲] العلل المتناهية ۱/ ۲۲۸.

[۳] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۵۰.

[۴] تخريج الهداية ۱/ ۱۸۹ عنه تحفة الأحوذى ۱۰/ ۱۵۴.

[۵] فيض القدير- شرح الجامع الصغير ۳/ ۱۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵

اضطراب كلمات الذهبى ... ص: ۱۵

و اضطربت كلمات الذّهبى فى كتبه تجاه حديث الطير:

ففى (تلخيص المستدرك): «قلت: ابن عياض لا أعرفه. و لقد كنت زمانا طويلا أظن أن حديث الطير لم يجسر الحاكم أن يودعه فى مستدركه، فلمّا علّقت هذا الكتاب رأيت الهول من الموضوعات التى فيه، فإذا حديث الطير بالنسبة إليها سماء. قال: و قد رواه عن أنس جماعة أكثر من ثلاثين نفسا، ثمّ صحّت الرواية عن على و أبى سعيد و سفينة» [۱].

و فى هذه العبارة مطالب:

الأول: أن سند الحديث فيه «ابن عياض» و الذهبى لا يعرفه.

و الثانى: إن حديث الطير بالنسبة إلى الموضوعات التى هى فى (المستدرك) سماء.

و الثالث: إنّ الحاكم قال: «ثمّ صحّت الرواية عن على و أبى سعيد و سفينة» فوافقه الذهبى على هذا القول.

إذن، الذهبى هنا يقر بصحّة الحديث عن: على و أبى سعيد و سفينة.

و أمّا «ابن عياض» و هو: «محمّد بن أحمد بن عياض» الذى قال هنا «لا أعرفه» فقد عرفه فى كتابه الآخر (ميزان الاعتدال) فقال هناك ما هذا نصّه:

«محمّد بن أحمد بن عياض. روى عن أبيه أبى غسّان أحمد بن عياض، عن [۲] أبى طيبة المصرى، عن يحيى بن حسّان، فذكر حديث الطير.

و قال الحاكم: هذا على شرط البخارى و مسلم.

قلت: الكلّ ثقات إلّا هذا، فأنا اتّهمته به، ثم ظهر لى أنه صدوق...

---

[۱] تلخيص المستدرك. ط معه ۳/ ۱۳۱.

[۲] كذا، و الصحيح: بن.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶

فأمّا أبوه فلا أعرفه» [۱].

فالذی کان یتّهمه به صدوق، و بقی الإشکال فی «أبیه» و قد رفعه ابن حجر العسقلانی، کما ستعلم، فی أول ملحق السند.

إذن، فالحدیث فی (المستدرک) صحیح وفاقا للحاکم عن: علی و أبی سعید و سفینهٔ.

و علی هذا، فاقتصاره فی (تذکرهٔ الحفاظ) علی القول: «بأنّ للحدیث أصلا» عجیب، و هذه عبارته:

«و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرهٔ جدّا، قد أفردتها بمصنف، و مجموعها یوجب أن یکون الحدیث له أصل» [۲].

و کذا اقتصاره علی عبارهٔ أخری له فی (تاریخ الإسلام) بترجمهٔ أمیر المؤمنین فی سیاق مناقبه، فلم ینص علی الصحّهٔ!! قال:

«و له طرق کثیرهٔ عن أنس، متکلّم فیها، و بعضها علی شرط السنن، من أجودها: قطن بن نسیر- شیخ مسلم- ثنا جعفر بن سلیمان، ثنا عبد اللّه بن المثنی، عن عبد اللّه بن أنس بن مالک، عن أنس» [... ۳].

خلاصهٔ مدلول الحدیث ... ص: ۱۶

ثمّ إنّ العمدهٔ فی مدلول الحدیث الشریف أمران:

أحدهما: دلالته علی أنّ أحبّ الخلق إلی اللّه و الرسول هو «علی»، و «الأحب» هو «الأحق» لأن یکون خلیفهٔ للنبی.

و الثانی: کذب أنس بن مالک مرات، و منعه علیّا من الدخول علی

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۴۶۵.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۱۰۳۹.

[۳] تاریخ الإسلام ۳/ ۶۳۳.

الرسول علیه و آله السلام و الصلاهٔ.

و قد کان هذان الأمران هما الباعث لهم علی إنکار الحدیث أو إبطاله، و کما جاء التصریح بذلک علی لسان بعضهم:

«أبو نعیم الحداد: سمعت الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ، سمعت أبا عبد الرحمن الشاذیاخی الحاکم یقول: کنا فی مجلس السید أبی الحسن، فسئل أبو عبد اللّه الحاکم عن حدیث الطیر. فقال: لا یصح، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

قال الذهبی بعد أن حکاه: «فهذه حکایهٔ قویّهٔ، فما باله أخرج حدیث الطیر فی المستدرک؟! فکأنّه اختلف اجتهاده. و قد جمعت طرق حدیث الطیر فی جزء، و طرق حدیث: من کنت مولاه، و هو أصحّ، و أصحّ منهما ما أخرجه مسلم عن علی قال: إنّه لعهد النبی الامی إلیّ: إنّه لا یحبّک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا منافق. و هذا أشکل الثلاثهٔ، فقد أحبّه قوم لا خلاق لهم، و أبغضه بجهل قوم من النواصب، فاللّه أعلم» [۱].

و قال السبکی: «غایهٔ جمع هذا الحدیث أن یدلّ علی أنّ الحاکم یحکم بصحته، و لو لا ذلک لما أودعه المستدرک، و لا یدل ذلک منه علی تقدیم علی رضی اللّه عنه علی شیخ المهاجرین و الأنصار، أبی بکر الصدیق رضی اللّه عنه، إذ له معارض أقوی لا یقدر علی دفعه، و کیف یظن بالحاکم- مع سعهٔ حفظه- تقدیم علی، و من قدّمه علی أبی بکر فقد طعن علی المهاجرین و الأنصار، فمعاذ اللّه أن یظنّ ذلک بالحاکم» [۲].

هذا بالنسبهٔ إلی الأمر الأوّل.

و بالنسبهٔ إلی الأمر الثانی قال الذهبی: «قال أبو أحمد ابن عدی:

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶۸- ۱۶۹.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۴/ ۱۶۵- ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸

سمعت علی بن عبد اللّه الداهری یقول: سألت ابن أبی داود عن حدیث الطیر فقال: إن صحّ حدیث الطیر فنبوهٔ النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- باطلهٔ، لأنّه حکی عن حاجب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم خیانهٔ- یعنی أنسا- و حاجب النبیّ لا یکون خائنا».

قال الـذهبی: «قلت: هـذه عبارهٔ ردیئهٔ و کلام نحس، بل نبوهٔ محمّـد صـلّی اللّه علیه و سـلّم حق قطعی، إن صـحّ حدیث الطیر و إن لم یصـح، و ما وجه الارتباط؟! هـذا أنس قـد خـدم النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم قبل أن یحتلم و قبل جریان القلم، فیجوز أن تکون قصّـهٔ الطائر فی تلک المـدهٔ، فرضـنا أنّه کان محتلما ما هو بمعصوم من الخیانـهٔ، بل فعل هـذه الجنایـهٔ الخفیفـهٔ متأوّلا. ثم إنّه حبس علیّا عن الـدخول کما قیل فکان ما ذا؟ و الـدعوهٔ النبویـهٔ قـد نفـذت و اسـتجیبت، فلو حبسه أو ردّه مرات ما بقی یتصور أن یـدخل و یأکل مع المصطفی سواه إلّا» [... ۱].

قلت: لکنّ الباعث لابن أبی داود أن یقول هذا بالنسبهٔ إلی حدیث الطیر إنّما هو لکونه من أصح و أشهر مناقب علی الدالهٔ علی إمامته بعد رسول اللّه علیه و آله الصلاهٔ و السلام، و بغض هذا الرجل و نصبه لأمیر المؤمنین معروف مذکور بتراجمه، فلاحظ [۲].

التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۸

و لهذه الأمور و غیرها عمد بعض القوم إلی اختصار لفظ الحدیث لدی روایته و بعض آخر إلی تحریفه...

فالبخاری أخرجه باللفظ التالی: «عن أنس: اهدی للنبی صلّی اللّه

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۲۹- ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹

علیه و سلّم طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک. فجاء علی» [۱].

و بلفظ:

«عن أنس بن مالـک قال: اهـدی للنبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم طائر کان یعجبه فقال: اللّهم ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل هـذا الطیر، فاستأذن علی، فسمع کلامه فقال: أدخل» [۲].

أمّا أحمد فأسقط ما دلّ علی الفضیلهٔ لعلی علیه السّلام و ما دلّ علی الخیانهٔ و الکذب من أنس...

فقال: «قال: سمعت أنس بن مالک و هو یقول: أهدیت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاث طوائر فأطعم خادمه طائرا، فلما کان من الغد أتت به فقال لها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ألم أنهک أن ترفعی شیئا، فإن اللّه عزّ و جلّ یأتی برزق کلّ غد» [۳].

و قد روی جماعهٔ غیره هذه الواقعهٔ و فیها الفقرتان الدالّتان علی الأمرین المذکورین.

أمّا فی روایهٔ أبی الشیخ- مثلا- فجاء فیه ما یدل علی الأمر الأول و أسقط الثانی:

«عن أنس بن مالـک قـال: اهـدی لرسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم طیر فقـال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هـذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

فذکر الحدیث» [۴].

و أمّا بعضهم فحذف الفقرتین و أبقی اعتذار النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لأنس فیما یروون فقال:

...«عن أنس عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا یلام الرجل

---

[۱] التاریخ الکبیر ۱/ ۳۵۷.

[۲] التاریخ الکبیر ۲/ ۲.

[۳] مسند أحمد ۳/ ۱۹۸.

[۴] طبقات المحدّثین بأصبهان ۳/ ۴۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰

علی قومه».

قال ابن حجر: «هذا طرف من حدیث الطیر» [۱].

تأویل الحدیث و التشکیک فی دلالته ... ص: ۲۰

لکنّ الإنکار ... و التکذیب ... و التحریف ... لا تحلّ المشکلهٔ...

فلجأوا إلی التأویل، و باب التأویل واسع لمن یتکلّم بجهل أو هوی، لأنّهم قد ألزموا أنفسهم [۲] دفع کل ما یدلّ علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام...

فذکروا وجوها ما أنزل اللّه بها من سلطان، مصرّحین قبل ذلک بأنّ الحدیث یدل علی أفضلیهٔ علی من أبی بکر، و قد اتّخذه الشیعهٔ ذریعهٔ للطعن فی خلافهٔ المتقدّمین علیه، فلا بدّ من تأویله ... فلاحظ شروح (المصابیح) و (مشکاهٔ المصابیح) و غیرها...

و قد کان عمدهٔ تأویلاتهم حمل لفظهٔ

«أحبّ خلقک إلیک و إلیّ»

علی «من أحبّ خلقک إلیک و إلیّ».

و کانت عمدهٔ التشکیکات فی دلالته علی الأفضلیّهٔ احتمال عدم وجود الشیخین فی المدینهٔ المنوّرهٔ یوم قصّهٔ الطّیر ... لکنّه غفلهٔ أو تغافل عمّا جاء فی الحدیث فی روایهٔ بعضهم من أنّه لمّا قال النبیّ- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- ذلک قالت عائشهٔ: «اللّهم اجعله أبی» و قالت حفصهٔ: «اللّهم اجعله

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۵۸.

[۲] جاء فی تفسیر النیسابوری تعقیبا علی ما ذکره الرازی جوابا عن الاستدلال بآیهٔ النجوی: «قلت: هذا الکلام لا یخلو عن تعصّب مّا! و من أین یلزمنا أن نثبت مفضولیهٔ علی رضی اللّه عنه فی کلّ خصلهٔ؟ و لم لا یجوز أن یحصل له فضیلهٔ لم توجد لغیره من أکابر الصحابهٔ؟ فقد روی عن ابن عمر. کان لعلی رضی اللّه عنه ثلاث لو کانت لی واحدهٔ منهنّ کانت أحب إلیّ من حمر النعم:

تزویجه فاطمهٔ رضی اللّه عنها، و إعطاؤه الرایهٔ یوم خیبر، و آیهٔ النجوی». هامش الطبری ۲۸/ ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱

أبی» و قال أنس: «اللّهمّ اجعله سعد بن عبادهٔ». أخرجه أبو یعلی. و جاء فی روایهٔ البعض الآخر: «فجاء أبو بکر فردّه، فجاء عمر فردّه». أخرجه النسائی.

و هذه من موارد تحریفاتهم.

دعوی المعارضة ... ص: ۲۱

و أخيرا ... المعارضة ... ذكرت فی كثير من الكتب، و أشار إليها السبكی، لكنّهم اخفقوا فی إثباتها، إذ لم يأتوا بمعارض قویّ- حتّی من طرقهم و علی ضوء كلمات علمائهم- يقابل حديث الطّير المقطوع بصدوره، المتفق عليه بين الفريقين.

و قد كان عمدة ما عارضوا به

حديث: «اقتدوا باللذين من بعدی أبی بكر و عمر»

و سنقف علی حقيقة الحال فيه.

و تلخّص ...: ص: ۲۱

إنّ حديث الطير مقطوع بصدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم.

و إنّ دلالته علی الأفضليّة تامة، و لا يعتريها أی شک، و لا يسمع فيها أی تأويل أو تشكيک.

و إنّ ما ذكر فی مقابله لا يصلح للمعارضة.

فهو حديث صادر عن رسول اللّه، و دال علی إمامة أمير المؤمنين بعده مباشرة، علی ضوء كتب أهل السنّة...

و التّفصيل ... فی الكتاب...

علی الحسينی الميلانی محرم الحرام/ ۱۴۱۶

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳

كلمة السيّد صاحب العبقات ... ص: ۲۳

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد للّه الذی أبان أحبّية الوصیّ إليه و إلی النّبی فی قصّة الطائر المشویّ، و أظهر بالحجج الدامغة و البراهين السابغة عيث كلّ قاصر دنی و عجز كلّ خاسر ونی، و طيّب لنا ببركة موالاة أهل البيت- عليهم السلام- العيش الرّافع الهنیّ، و صلّی اللّه علی نبيّه المعتام لإنقاذ الخلق من إشراک الضّلال الردی، و الدالّ لهم علی اقتفاء الحق و الصواب المنجی من إضلال كلّ غوی، و آله الكرام السّادة القادة الأقيال الذين لا يزورّ و لا يحيد عن التمسّک بحبلهم إلّا كلّ شقی، و لا سيّما ابن عمّه و وزيره الذی لا يبلغ إليه الطّير و إن طار كلّ مطير و سعی فی مجاراته بالإبكار و العشی.

و بعد فيقول القاصر العاثر حامد حسين ابن العلّامة السيد محمد قلی الموسوی النيسابوری- عفا اللّه عن جرائمه، و تجاوز برحمته عن عظائمه-:

هذا هو المجلّد الرابع من المنهج الثانی من كتاب: عبقات الأنوار فی إمامة الأئمّة الأطهار، و هو مؤسس لحصد نواجم شبهات صاحب (التحفة) علی حديث (الطير) الشائع بين العام و الخاص، و قد جعله هذا المتحذلق القمقام

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴

الحديث الرابع من الأحاديث الدّالة علی إمامة علی بن أبی طالب عليه السلام، و ذكر فی الفصية عنه ما يحيّر الأذهان و الأفهام، و يدهش أفكار أولی الأحلام، و يقضی علی صاحبه بالانحياز التام، عن التدبر و الإمعان و الإنعام، و هذا أوان الأخذ و الشروع فی المرام، و من اللّه الاستعانة فی المبدأ و الختام.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵

کلام الشیخ عبد العزیز الدهلوی ... ص: ۲۵

«الحدیث الرابع: عن أنس بن مالک: إنّه کان عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له أو اهدی إلیه، فقال: اللهم ائتنی بأحبّ الناس یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی.

و اختلفت الروایات فی الطیر المشوی،

ففی روایة: إنّه النحام

، و

فی روایة: إنّه حباری

، و

فی روایة: إنّه حجل.

و هذا الحدیث قال أکثر المحدثین: إنّه موضوع، و ممّن صرّح بوضعه:

الحافظ شمس الدین الجزری، و قال إمام أهل الحدیث شمس الدین أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الدمشقی الذهبی فی تلخیصه: لقد کنت زمنا طویلا- أظنّ أن حدیث الطیر لم یحسن الحاکم أن یودعه فی مستدرکه، فلمّا علّقت هذا الکتاب رأیت الهول من الموضوعات التی فیه.

و مع هذا، فإنّه لا یفید المدّعی، إذ القرینة تدل علی أنّ المراد هو أحبّ الناس إلی اللّه فی الأکل مع النبی، و لا ریب فی کون الأمیر أحبّ الناس إلی اللّه فی هذه الصفة، إذ مشارکة الابن أو من کان بمنزلة الابن فی الأکل یوجب تضاعف لذّة الطعام. و لو کان المراد هو الأحب مطلقا لم یفد المدعی کذلک، إذ لا ملزم لأن یکون أحب الخلق إلی اللّه صاحب الرئاسة العامّة، فما أکثر الأولیاء الکبار و الأنبیاء العظام الذین کانوا أحبّ الخلق إلی اللّه و لم تکن لهم الرئاسة العامّة، مثل: زکریا و یحیی، بل شموئیل الذی کانت الرئاسة العامة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶

فی عصره- بنص الکتاب- لطالوت.

و أیضا: یحتمل أن لا یکون أبو بکر حاضرا فی ذلک الوقت فی المدینة المنورة، و قد کان الدعاء خاصّا بالحاضرین دون الغائبین، لقوله: اللهم ائتنی،

لأن الإتیان بالغائب من المسافة البعیدة فی لمحة واحدة لیحضر مجلس الأکل و الشرب إنّما یتصوّر حصوله عن طریق الإعجاز، و الأنبیاء لا یطلبون من اللّه تعالی خرق العادة إلّا عند التحدّی مع الکفّار، و إلّا لم یلجئوا إلی الحرب و القتال و تهیئة الأسباب الظاهریّة، و توصّلوا إلی مقاصدهم بالمعجزات.

و یحتمل أن یکون المراد بمن هو من أحبّ الناس إلیک، و هذا استعمال رائج و معروف کما فی قولهم: فلان أعقل الناس و أفضلهم.

و علی تقدیر الدلالة علی المدّعی، فإنّه لا یقاوم الأخبار الصحاح الدالّة بصراحة علی خلافة أبی بکر و عمر، مثل:

اقتدوا باللّذین من بعدی أبی بکر و عمر

، و غیر ذلک» [۱].

---

[۱] التحفة الإثنا عشریة: ۲۱۱- ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷

أقول:

إنّ حدیث (الطیر) من الأحادیث الصادرة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالقطع و الیقین، و إنّ استدلال أهل الحق به لإثبات إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام من بعده بلا فصل فی أعلی مراتب الصحّة و الرّزانة، و سیتجلّی ذلک بالتّفصیل لکلّ منصف، و اللّه هو الموفّق.

و لا بدّ قبل الورود فی البحث سندا و دلالة، من ذکر فوائد:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹

فوائد حول حدیث الطّیر ... ص: ۲۹

اشارة

* ذکر أسامی رواته فی القرون المختلفة* ثلّة من الرواة مشایخ إجازة والد الدهلوی* ذکر من أفرد طرقه بالتألیف* ذکر من أورده بصیغة الجزم* ذکر الکتب المشهورة التی اخرج فیها* ذکر رواته من التابعین* ذکر رواته من الصحابة* ذکر وجوه صحّته* ذکر وجوه شهرته* ذکر وجوه القطع بصدوره

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱

الفائدة الأولی فی ذکر أسامی رواته فی القرون المختلفة ... ص: ۳۱

لقد روی هذا الحدیث کبار الأئمّة الأعلام من أهل السنّة فی مختلف القرون، و منهم:

۱- أبو حنیفة النعمان بن ثابت الکوفی (سنة ۱۵۰). ذکر روایته: ابن الأثیر فی اسد الغابة.

۲- أبو عبد اللّه أحمد بن محمد بن حنبل (سنة ۲۴۱). رواه فی: کتاب مناقب علی علیه السلام.

۳- عبّاد بن یعقوب الرواجنی (سنة ۲۵۰). رواه فی: کتاب المعرفة.

۴- أبو حاتم محمّد بن إدریس الرازی (سنة ۲۷۷). ذکر روایته:

الخوارزمی المکی فی کتاب: المناقب.

۵- أبو عیسی محمد بن عیسی الترمذی (سنة ۲۸۹). رواه فی: الجامع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲

الصحیح.

۶- أحمد بن یحیی بن جابر البلاذری. رواه فی: تاریخه.

۷- أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل (سنة ۲۹۰). رواه فی زوائد المناقب.

۸- أبو بکر أحمد بن عمر بن عبد الخالق البزار (سنة ۲۹۲). رواه فی مسنده.

۹- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی (سنة ۳۰۳). رواه فی کتاب: خصائص علی.

۱۰- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی (سنة ۳۰۶). رواه فی مسنده.

۱۱- أبو جعفر محمد بن جریر الطبری (سنة ۳۱۰). رواه فی مجلّد جمع فیه طرقه و ألفاظه.

۱۲- أبو القاسم عبد اللّه بن محمد البغوی (سنة ۳۱۷). رواه فی:

معجم الصّحابة.

۱۳- أبو محمّد یحیی بن صاعد (سنة ۳۱۸). ذکر روایته: الخوارزمی المکّی، فی کتاب: المناقب.

۱۴- أبو محمّد عبد الرحمن بن أبی حاتم (سنة ۳۲۷). ذکر روایته: ابن کثیر فی: تاریخه.

۱۵- أبو عمر أحمد بن محمّد بن عبد ربّه القرطبی (سنة ۳۲۸). ذکره فی کتابه: العقد.

۱۶- أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی (سنة ۳۳۰). رواه فی کتابه: الأمالی.

۱۷- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید ابن عقدة (سنة ۳۳۳). رواه فی: کتاب الطیر.

۱۸- أبو الحسین علی بن الحسین المسعودی (سنة ۳۴۵). أثبته فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳

تاریخه: مروج الذهب.

۱۹- أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی. ذکر روایته الذهبی فی: المیزان، و ابن حجر فی: لسان المیزان.

۲۰- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی (سنة ۳۶۰). رواه فی:

المعجم الکبیر، و المعجم الأوسط.

۲۱- أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد الواسطی المعروف بابن السّقاء (سنة ۳۷۳). ذکر روایته: ابن المغازلی، و الذّهبی.

۲۲- أبو اللّیث نصر بن محمّد السّمرقندی (سنة ۳۷۶). رواه فی:

المجالس.

۲۳- أبو القاسم اسماعیل بن عبّاد الملقّب بالصاحب (سنة ۳۸۵). ذکر شعره فیه: الخوارزمی المکّی.

۲۴- أبو حفص عمر بن أحمد الواعظ ابن شاهین (سنة ۳۸۵). رواه فی جزء من حدیثه، و ذکر روایته: ابن المغازلی.

۲۵- أبو الحسن علی بن عمر الدار قطنی (سنة ۳۸۵)، أثبته فی کتابه:

العلل.

۲۶- أبو الحسن علی بن عمر ابن شاذان السکّری الحربی (سنة ۳۸۶). ذکر روایته: المحب الطبری فی: الریاض النضرة.

۲۷- أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمّد ابن بطّة العکبری (سنة ۳۸۷). رواه فی: کتاب الإبانة.

۲۸- أبو بکر محمّد بن عمیر بن بکیر النّجار. رواه فی جزء له، و ذکر روایته: المحب الطبری و غیره.

۲۹- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه النیسابوری الحاکم (سنة ۴۰۵). رواه فی کتاب: المستدرک علی الصحیحین، و فی کتاب فی طرقه.

۳۰- أبو سعد عبد الملک بن محمّد النیسابوری الخرکوشی (سنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴

۴۰۷). رواه فی: شرف المصطفی.

۳۱- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی (سنة ۴۱۰). رواه فی کتاب فی طرقه.

۳۲- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الأصبهانی (سنة ۴۳۰). رواه فی: حلیة الأولیاء، و فی: کتاب الطیر.

۳۳- أبو طاهر محمّد بن أحمد بن حمدان الخراسانی (سنة ۴۴۱). رواه فی کتاب طرق حدیث الطیر.

۳۴- أحمد بن مظفّر العطّار الفقیه الشافعی (سنة ۴۴۱). ذکر روایته:

ابن المغازلی فی: کتاب المناقب.

۳۵- أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی (سنة ۴۵۸). ذکر روایته:

الخوارزمی المکّی فی کتاب المناقب.

۳۶- محمّد بن أحمد بن سهل المعروف بابن بشران (سنة ۴۶۲). ذکر روایته: ابن المغازلی.

۳۷- أبو عمر يوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البرّ القرطبی (سنة ۴۶۳). رواه فی كتاب: بهجة المجالس.

۳۸- أبو بكر أحمد بن علی الخطيب البغدادی (سنة ۴۶۳). رواه فی:

تاريخ بغداد.

۳۹- أبو الحسن علی بن محمّد الجلّابی المعروف بابن المغازلی (سنة ۳۸۳). رواه فی كتاب المناقب.

۴۰- أبو المظفّر منصور بن محمّد السّمعانی (سنة ۴۸۹). رواه فی:

فضائل الصحابة.

۴۱- محيی السنّة أبو محمّد الحسين بن مسعود الفرّاء البغوی (سنة ۵۱۶). رواه فی: مصابيح السنّة.

۴۲- أبو الحسن رزين بن معاوية العبدری (سنة ۵۳۵). رواه فی كتاب:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵

الجمع بين الصحاح الستّة.

۴۳- محمّد بن علی بن إبراهيم النطنزی. رواه فی كتاب: الخصائص العلويّة.

۴۴- أبو المؤيد الموفق بن أحمد الخوارزمی المكّی (سنة ۵۶۸). رواه فی: مناقب علی بن أبی طالب.

۴۵- عمر بن محمّد بن خضر الأردبيلی المعروف بالملّا. رواه فی:

وسيلة المتعبّدين.

۴۶- أبو القاسم علی بن الحسن المعروف بابن عساكر (سنة ۵۷۱).

رواه فی: تاريخه.

۴۷- أبو السعادات المبارك بن محمّد المعروف بابن الأثير الجزری (سنة ۶۰۶). رواه فی: جامع الأصول.

۴۸- أبو الحسن علی بن محمّد المعروف بابن الأثير الجزری (سنة ۶۳۰). رواه فی: اسد الغابة.

۴۹- أبو عبد اللّه محمّد بن محمود المعروف بابن النّجار (سنة ۶۴۳).

رواه فی: تاريخه.

۵۰- أبو سالم محمّد بن طلحة القرشی (سنة ۶۵۲). أورده فی: مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول.

۵۱- شمس الدين أبو المظفر يوسف سبط ابن الجوزی (سنة ۶۵۴).

أورده فی: تذكرة خواص الامة.

۵۲- أبو عبد اللّه محمّد بن يوسف الكنجی الشافعی (سنة ۶۵۸). رواه فی: كفاية الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب.

۵۳- محبّ الدين أحمد بن عبد اللّه الطبری (سنة ۶۹۴). أثبته فی كتابيه: الرياض النضرة، و ذخائر العقبی.

۵۴- إبراهيم بن محمّد الحموينی (سنة ۷۲۲). رواه فی: فرائد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶

السمطين فی فضائل المرتضی و البتول و السبطين.

۵۵- فخر الدين الهانسوی. أثبته فی: دستور الحقائق.

۵۶- ولیّ الدّين أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الخطيب التبريزی. رواه فی: مشكاة المصابيح.

۵۷- أبو الحجّاج يوسف بن عبد الرحمن المزّی (سنة ۷۴۲). رواه فی:

تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف.

۵۸- شمس الدين أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد الذهبی (سنة ۷۴۸).

رواه فی کتاب جمع فیه طرقه، و ذکره فی بعض تآلیفه.

۵۹- محمّد بن یوسف الزرندی (بضع و خمسین و سبعمائهٔ). رواه فی:

نظم درر السمطین، و فی: معارج الوصول.

۶۰- شهاب الدین أحمد. رواه فی: توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل.

۶۱- شهاب الدین بن شمس الدین الزاولی الدولتآبادی الهندی ملک العلماء (سنهٔ ۸۴۹). ذکره فی: هدایهٔ السعداء.

۶۲- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی (سنهٔ ۸۵۲). رواه فی: المطالب العالیهٔ. و غیره.

۶۳- علی بن محمّد المعروف بابن الصبّاغ المالکی (سنهٔ ۸۵۵). رواه فی: الفصول المهمّهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ.

۶۴- حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی (سنهٔ ۸۷۰). ذکره فی:

الفواتح فی شرح دیوان علی.

۶۵- عبد اللّه بن محمّد المطیری. رواه فی: الریاض الزاهرهٔ فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرهٔ.

۶۶- أحمد بن محمّد الحافی الحسینی. ذکره فی: التبر المذاب فی بیان ترتیب الأصحاب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷

۶۷- عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری. أثبته فی: نزههٔ المجالس و منتخب النفائس.

۶۸- فضل اللّه بن روزبهان الخنجی الشیرازی. أثبته فی: کتابه الباطل.

۶۹- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی (سنهٔ ۹۱۱).

رواه فی: جمع الجوامع.

۷۰- أحمد بن محمّد المعروف بابن حجر المکی (سنهٔ ۹۷۳). ذکره فی: المنح المکیهٔ بشرح الهمزیهٔ.

۷۱- علی بن حسام الدین المتقی الهندی (سنهٔ ۹۷۵). رواه فی: کنز العمال.

۷۲- عباس الشهیر بمیرزا مخدوم الجرجانی (سنهٔ ۹۹۵). أورده فی:

نواقض الروافض.

۷۳- إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی الیمنی الشافعی. رواه فی: الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء.

۷۴- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی (سنهٔ ۱۰۰۰). رواه فی:

الأربعین.

۷۵- شیخ بن علی بن محمّد الجفری (سنهٔ ۱۰۶۳). أثبته فی: کنز البراهین الکسبیّهٔ.

۷۶- أبو مهدی عیسی بن محمّد الثعالبی (سنهٔ ۱۰۸۰). ذکره فی:

مقالید الأسانید، نقلا عن الذهبی.

۷۷- حسام الدین بن محمّد بایزید السهارنفوری. أثبته فی: مرافض الروافض.

۷۸- المیرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانی. نقله فی: مفتاح النجا، عن الترمذی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸

۷۹- محمّد صدر عالم. نقله فی: معارج العلی، عن الترمذی.

۸۰- ولیّ اللّه أحمد بن عبد الرحیم العمری (سنهٔ ۱۱۷۶) والد (الدهلوی). أثبته فی: قرّهٔ العینین، و ذکره فی: إزالهٔ الخفا.

۸۱- محمّد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی (سنهٔ ۱۱۸۲). أثبته فی:

الروضهٔ الندیهٔ.

۸۲- المولوی مبین بن محبّ اللّه السهالی اللکهنوی (سنهٔ ۱۲۲۵). رواه فی: وسیلهٔ النجاهٔ.

۸۳- عبد العزیز بن ولی اللّه (الدّهلوی) المتوفی سنهٔ (۱۲۳۹) و هو المخاطب. ذکره فی الرسالهٔ التی موضوعها بیان عقیدهٔ والده، و أثبته فی: بستان المحدثین، و فی فتاواه بجواب بعض السائلین.

۸۴- محمّد بن إسماعیل العمری (سنهٔ ۱۲۴۷) و هو ابن أخ (الدهلوی). أورده فی: منصب الإمامهٔ.

۸۵- المولوی حسن علی المحدّث، و هو تلمیذ (الدهلوی). نقله فی:

تفریح الأحباب، عن الترمذی.

۸۶- نور الدین السلیمانی، نزیل رامفور، رواه فی: الدر الیتیم.

۸۷- المولوی ولیّ اللّه بن حبیب اللّه السهالی اللکهنوی (سنهٔ ۱۲۷۰).

رواه فی: مرآهٔ المؤمنین.

۸۸- سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی (سنهٔ ۱۲۷۰). رواه فی:

ینابیع المودهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹

الفائدهٔ الثّانیهٔ فی أنّ ثلّهٔ من الأعلام الرواهٔ للحدیث هم من مشایخ إجازات والد (الدهلوی ...) ص: ۳۹

ثمّ إنّ ثلّهٔ من الأئمّهٔ الأعلام المذکورین- فی الفائدهٔ الأولی- هم من مشایخ إجازات والد (الدهلوی ...) فإنّه یروی عنهم بواسطهٔ المشایخ السّبعهٔ المشهورین بالحرمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین ... کما قال ... فی عبارته الآتیهٔ.

و هؤلاء هم:

۱- أبو حنیفهٔ النعمان بن ثابت.

۲- أحمد بن محمّد بن حنبل.

۳- أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی.

۴- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۵- أبو بکر أحمد بن عمرو البزّار.

۶- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی.

۷- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۸- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری.

۹- أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی.

۱۰- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۱۱- أبو الحسن علی بن عمر الدار قطنی.

۱۲- أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمّد ابن بطهٔ العکبری.

۱۳- أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الحاکم النیسابوری.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰

۱۴- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۱۵- أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی.

۱۶- أبو عمر یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر القرطبی.

۱۷- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۱۸- محیی السنة حسین بن مسعود البغوی.

۱۹- علی بن الحسن ابن عساکر الدمشقی.

۲۰- مجد الدین المبارک بن الأثیر الجزری.

۲۱- عز الدین علی بن الأثیر الجزری.

۲۲- محمّد بن محمود المعروف بابن النجار البغدادی.

۲۳- یوسف بن قزغلی المعروف بسبط ابن الجوزی.

۲۴- محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۲۵- أبو المجامع إبراهیم بن محمّد الحموینی.

۲۶- ولی الدین محمّد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی.

۲۷- أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزّی.

۲۸- شمس الدین محمد بن أحمد الذهبی.

۲۹- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی.

۳۰- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۳۱- أحمد بن محمّد المعروف بابن حجر المکی.

۳۲- علی بن حسام الدین المتّقی الهندی.

۳۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

فهؤلاء من رواة حدیث الطیر- أو المعترفین به- عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و الشیخ ولی اللّه والد (الدهلوی) یروی عنهم بواسطة مشایخه الذین یصفهم فی أوّل کتابه (الإرشاد إلی مهمّات الاسناد) بقوله:

«فصل- قد اتّصل سندی- و الحمد للّه- بسبعة من المشایخ الجلّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۱

الکرام، الأئمّة القادة الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین: الشیخ محمّد بن العلاء البابلی، و الشیخ عیسی المغربی الجعفری، و الشیخ محمّد بن محمّد بن سلیمان الردانی المغربی، و الشیخ إبراهیم بن الحسن الکردی المدنی، و الشیخ حسن بن علی العجیمی المکی، و الشیخ أحمد بن محمّد النخلی المکی، و الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری ثمّ المکی.

و لکلّ واحد منهم رسالة جمع هو فیها- أو جمع له فیها- أسانیده المتنوّعة فی علوم شتّی:

أمّا البابلی، فأجازنی بجمیع ما فی (منتخب الأسانید) الذی جمعه الشیخ عیسی له، شیخنا الثقة الأمین أبو طاهر محمّد بن إبراهیم الکردی عن أبیه، و عن مشایخه الثلاثة الذین سردنا أسمائهم بعد أبیه، کلّهم عن البابلی.

و أمّا الشیخ عیسی، فناولنی (مقالید الأسانید) تألیفه شیخنا أبو طاهر، و أجازنی بجمیع ما فیه أبو طاهر عن الأربعة المذکورین عنه.

أمّا ابن سلیمان، فأجازنی بجمیع ما فی (صلة الخلف) تألیفه، شیخنا أبو طاهر مشافهة عن المصنف مکاتبة. ح و أجازنی بجمیع ما فیه ولده محمّد، وفد اللّه عنه. ح و أجازنی بجمیعه السیّد عمر ابن بنت الشیخ عبد اللّه بن سالم، عن جدّه، عنه.

و أمّا الکردی، فأخبرنی بجمیع (الأمم) تألیفه- سماعا علیه-: أبو طاهر، بقراءته علی أبیه المذکور.

و أمّا العجیمی فألّف الشیخ تاج الدین الدهّان (رسالهٔ) ببسط فیها أسانیده، أجازنی بجمیع ما رواه العجیمی: أبو طاهر، عنه، و کان أبو طاهر قاری دروسه و أخص تلامذته، و قرأ علیه الستهٔ بکمالها. ح سمعت من الشیخ تاج الدین القلعی الحنفی مفتی مکّهٔ أوائل الستّهٔ، و شیئا من مسند الدارمی، و موطّأ محمّد و آثاره، و أجازنی بسائرها و بجمیع ما تصح له روایته عن العجیمی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۲

أمّا النخلی فله (رسالهٔ) فیها أسانیده، أجازنی بها أبو طاهر عنه. ح ناولنیها الشیخ عبد الرحمن النخلی ابن الشیخ أحمد المذکور، و أجازنی بها عن أبیه.

و أمّا البصری فألّف ولده الشیخ سالم (رسالهٔ) أجازنی بها و بجمیع ما تصحّ له روایته: السید عمر عن جدّه الشیخ عبد اللّه المذکور. و سمعت عنه أوائل الکتب. ح أجازنی أبو طاهر عنه، و قد سمع منه أبو طاهر مسند الإمام أحمد بکماله عند قبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قرأ علیه شمائل الترمذی بکماله، إلّا حدیث سمر النساء، فإنّه سمعه منه».

أقول:

فإذا راجعنا هذه الکتب التی جمع فیها أسانید هؤلاء المشایخ السّبعهٔ وجدنا:

* أن (أبا حنیفهٔ) من مشایخ الإجازهٔ للشیخ إبراهیم الکردی- الذی هو أحد السّبعهٔ- فإنّه یقول فی (الأمم لإیقاظ الهمم): «مسند الإمام أبی حنیفهٔ- رضی اللّه عنه- للحسین بن محمّد بن خسرو البلخی، بالسند إلی الفخر ابن البخاری، عن أبی طاهر برکات بن إبراهیم الخشوعی الدمشقی عن مؤلّفه».

* و أن (أحمد بن حنبل) من مشایخ إجازهٔ الشیخ عیسی المغربی- الذی هو أحد السّبعهٔ- کما لا یخفی علی من راجع (مقالید الأسانید) حیث یذکر مسند أحمد بن حنبل، و طرقه فی روایته.

و أیضا: هو من مشایخ إبراهیم الکردی، فإنّه یقول فی (الأمم): «مسند الإمام أحمد بن محمّد بن حنبل الشیبانی- رضی اللّه عنه و شکر سعیه-:

سمعت طرفا منه علی شیخنا الإمام صفی الدین أحمد- روّح اللّه روحه- بسنده السابق إلی الفخر ابن البخاری: أنا أبو علی حنبل بن عبد اللّه بن الفرج المکبر، أنا أبو القاسم هبهٔ اللّه بن محمّد بن عبد الواحد بن الحصین، أنا أبو علی الحسن ابن علی التمیمی المذهب الواعظ، أنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، ثنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۳

عبد اللّه ابن الإمام أحمد، ثنی أبی».

و أیضا: هو من مشایخ الشیخ حسن العجیمی ... کما جاء فی (رسالهٔ الدهّان) التی أسماها ب (کفایهٔ المتطّلع لما ظهر و خفی من غالب مرویّات شیخنا العلّامهٔ الحسن بن علی العجیمی الحنفی).

و أیضا: هو من مشایخ الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری- و هو أحد المشایخ السبعهٔ- کما لا یخفی علی من راجع (رسالهٔ) أسانیده المسمّاهٔ ب (الإمداد بمعرفهٔ علوّ الأسناد).

* و أنّ (الترمذی) من مشایخ الشیخ عیسی المغربی، کما لا یخفی علی من راجع (مقالید الأسانید) فإنّه یقول: «کتاب الجامع الکبیر لأبی عیسی الترمذی، أخبرنا به إجازهٔ مع ما بآخره من العلل، عن شیوخه الثلاثهٔ بسندهم، إلی ابن غازی، عن أبی عبد اللّه محمّد بن محمّد بن یحیی السرّاج عن أبیه، عن جدّه، عن أبی العبّاس أحمد بن قاسم بن عبد الرحمن القبّا- بفتح القاف و تشدید الموحّدهٔ- عن یحیی بن محمّد بن عمر بن رشید، عن أبیه، عن شرف الدین محمّد بن عبد الخالق بن طرخان القرشی الاموی، عن أبی الحسن علی ابن نصر بن المبارک الأنصاری المکی المشهور بابن البنّا- لأنّ أباه کان بنّاء بالحرم الشریف.

ح و بسند الشهاب المرزوق إلی ابن مرزوق الحفید، عن أبی طیّب محمّد بن علوان التونسی عن أبی العبّاس أحمد العبرینی، عن أبی

عبد اللّه محمّد بن صالح، عن القاضى أبى قطران، عن أبى الحسن بن كوثر، قال هو- و ابن البنا-: أخبرنا أبو الفتح عبد الملك بن أبى سهل الكروخى، سماعا- بسماعه- من القاضى عامر بن محمود بن القاسم الأزدى قال: أخبرنا به أبو محمّد عبد الجبار بن محمّد الجراحى المروزى قال: حدّثنا أبو العباس محمّد ابن أحمد بن محبوب المحبوبى المروزى قال: أخبرنا به الحافظ أبو عيسى محمّد بن عيسى بن سورة الترمذى، فذكره».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۴

و أيضا: هو من مشايخ الكردى فى (الأمم).

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى فى (كفاية المتطلّع).

و أيضا: هو من مشايخ البصرى فى (الامداد).

و أيضا: هو من مشايخ النخلى- و هو أحد السبعة- فى (الرسالة).

* و أنّ (عبد اللّه بن أحمد) من مشايخ: عيسى المغربى، و البصرى، و العجيمى، و ذلك ظاهر لمن راجع أسانيدهم فى روايتهم لمسند أحمد بن حنبل.

* و أن (البزّار) من مشايخ الشيخ عيسى المغربى فى (مقاليد الأسانيد) و العجيمى كما فى (كفاية المتطلّع) حيث تذكر الأسانيد إلى (مسند البزّار).

* و أن (النّسائى) من مشايخ الشيخ المغربى فى (مقاليد الأسانيد) و الكردى فى (الأمم)، و العجيمى كما فى (كفاية المتطلّع)، و البصرى فى (الامداد)؛ و النخلى كما فى (الرسالة ...) و هذه عبارة (الأمم):

«سنن الحافظ أبى عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائى- رحمه اللّه تعالى- سمعت طرفا منه على شيخنا الإمام صفى الدين أحمد- قدّس سرّه- بسنده السابق إلى التنوخى، بسماعه على أيّوب بن نعمة اللّه النابلسى، أنبأنا إسماعيل بن أحمد العراقى، عن عبد الرزاق بن إسماعيل القوينى أنا أبو محمّد عبد الرحمن بن حمد الدونى، أنا أبو النصر أحمد بن الحسين القاضى الدينورى المعروف بالكسّار، أنا الحافظ أبو بكر أحمد بن محمّد بن إسحاق القاضى الدينورى المعروف بابن السنى، أنا النسائى».

* و أن (أبا يعلى) من مشايخ المغربى، و العجيمى.

* و أن (الطبرى) من مشايخ العجيمى، ففى (كفاية المتطلّع): «كتاب التاريخ الكبير للإمام أبى جعفر محمد بن جرير الطبرى، أخبر به عن العلّامة على الأجهورى، عن السرّاج عمر بن الجائى عن قاضى القضاة زكريا الأنصارى، عن الشرف أبى الفتح محمّد ابن القاضى أبى بكر المراغى، عن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۵

أبى الحسن على بن محمّد بن أبى المجد الدمشقى، عن أبى محمّد القاسم ابن عساكر، عن أبى الحسن بن المقرى، عن أبى الفتح ابن البطّى، عن أبى عبد اللّه محمّد بن فتوح الحميدى، عن الإمام أبى عمر يوسف بن عبد البرّ و الحافظ أبى محمّد على بن أحمد بن سعيد بن حزم قالا: أخبرنا به أبو عمر أحمد بن محمّد بن الجوربى، عن أبى بكر أحمد بن الفضل بن العباس الدينورى قال: أخبرنا به مؤلّف الإمام أبو جعفر محمّد بن جرير الطبرى، فذكره».

* و أن (المحاملى) من مشايخ المغربى حيث يذكر فى (مقاليد الأسانيد) إسناده إلى (أمالى المحاملى).

* و أن (الطبرانى) من مشايخ المغربى، حيث يذكر فى (مقاليد الأسانيد) إسناده إلى (المعاجم الثلاثة) للطبرانى.

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى، كما فى (كفاية المتطلّع).

و أيضا: هو من مشايخ البصرى، كما فى (الامداد).

و أيضا: هو من مشايخ الكردى كما فى (الأمم).

* و أن (الدار قطنى) من مشايخ الشيخ عيسى المغربى، كما فى (مقاليد الأسانيد) فى رواية (سنن الدار قطنى).

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى، كما فى (كفاية المتطلّع) فى سند رواية الكتاب المذكور.

و أيضا: هو من مشايخ البصرى كما فى (الإمداد) و الكردى كما فى (الأمم).

* و أن (ابن بطة) من مشايخ الشيخ المغربى، لأنّ ابن بطة من مشايخ الجلال السيوطى كما فى (زاد المسير) له، و المغربى يروى بالاسناد (زاد المسير) بكماله، فكلّ من كان شيخا للسيوطى فيه فهو شيخ للمغربى، و عليه يكون (ابن بطة) من مشايخ (المغربى) الذى هو أحد المشايخ السبعة.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۶

* و أن (الحاكم) من مشايخ المغربى فى (مقاليد الأسانيد) حيث يذكر طريقه إلى (صحيح الحاكم، و هو المستدرك).

و أيضا: هو من مشايخ الكردى فى (الأمم) حيث يقول: «المستدرك للحاكم، هو الحافظ أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه النيسابورى، بالسند إلى ابن المقيّر، عن أبى الفضل أحمد بن طاهر الميهنى، عن أبى بكر أحمد بن على ابن خلف الشيرازى، عن الحاكم، به و سائر كتبه».

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى كما فى (كفاية المتطلّع).

و أيضا: هو من مشايخ البصرى فى (الامداد) يرويه بالسند المتقدّم عن (الأمم).

* و أن (أبا نعيم) شيخ الشيخ المغربى، كما فى (مقاليد الأسانيد) و الكردى كما فى (الأمم) و العجيمى كما فى (كفاية المتطلّع) و البصرى كما فى (الامداد). قال الأخير:

«و أما الحلية لأبى نعيم، فبالسند إلى الفخر ابن البخارى، عن ابن اللبّان، عن الحدّاد، عنه».

* و أن (البيهقى) من مشايخ الشيخ المغربى، و الكردى، و العجيمى، و البصرى، و النخلى.

* و أن (ابن عبد البرّ) من مشايخ المغربى، و العجيمى، حيث يذكر الإسناد إلى كتاب (الاستيعاب) له.

* و أن (الخطيب البغدادى) من مشايخ المغربى، و العجيمى.

* و أن (البغوى) من مشايخ المغربى، لكونه من مشايخ أبى زيد عبد الرحمن بن محمّد بن مخلوف الثعالبى كما فى كتاب (غنيمة الوافد و بغية الطالب الماجد) لأبى زيد المذكور، و هذا الكتاب يرويه الشيخ المغربى بالإجازة فى (مقاليد الأسانيد)، فكلّ من ذكر فى كتاب (غنيمة الوافد) شيخا لأبى زيد فهو من مشايخ الشيخ المغربى، و منهم البغوى.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۷

و أيضا: هو من مشايخ الكردى، فقد جاء فى (الأمم): «معالم التنزيل للحافظ أبى محمد الحسين بن مسعود البغوى، الملّقب بمحيى الدين و السنّة، و سائر تصانيفه كشرح السنّة و المصابيح، بالإسناد إلى الفخر ابن البخارى، عن فضل اللّه بن أبى سعد النوقانى، عن البغوى».

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى، كما فى (كفاية المتطلّع).

و أيضا: هو من مشايخ البصرى، كما فى (الإمداد).

* و أن (ابن عساكر) من مشايخ العجيمى. قال فى (كفاية المتطلّع):

«تاريخ دمشق للإمام الحافظ أبى القاسم على بن الحسن بن هبة اللّه بن عساكر الدمشقى- رحمه اللّه تعالى- أخبر به عن العلّامة الشهاب أحمد الخفاجى، عن الشيخ حسن الكرخى، عن شيخ الإسلام زكريا بن محمّد الأنصارى، عن الحافظ تقى الدين محمّد بن فهد المكّى، عن ام عبد اللّه عائشة بنت محمّد بن عبد الهادى المقدسية، عن محمّد بن محمّد بن الشيرازى، عن جدّه محمّد الشيرازى، عن مؤلّفه».

* و أن (مجد الدين ابن الأثير) من مشايخ العجيمى، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى كتاب (جامع الأصول) له.

* و أن (عز الدين ابن الأثير) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى كتاب (اسد الغابة) له.

* و أن (ابن النجّار) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (تاريخ المدينة) له.

* و أن (سبط ابن الجوزى) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى كتاب (مرآة الزمان) له.

* و أن (المحبّ الطبرى) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (الرياض النضرة) له.

* و أن (الحموينى) من مشايخ العجيمى كذلك، لكون الحموينى فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۸

طريق إسناد العجيمى إلى كتاب (الحاوى) و كتاب (اللباب) و كلاهما لعبد الغفار بن عبد الكريم القزوينى، فقد جاء فى (كفاية المتطلّع) ما نصه:

«كتاب الحاوى، و اللباب و شرحه العجاب، و غير ذلك، للعلّامة نجم الدين عبد الغفار بن عبد الكريم القزوينى، أخبر بها عن الشيخ أحمد العجل، عن الإمام يحيى الطبرى، عن الحافظ عبد العزيز ابن فهد، و الحفاظ عبد الرحمن بن أبى بكر السيوطى، عن المشايخ الثلاثة خاتمة الحفاظ شهاب الدين أحمد بن على بن حجر العسقلانى، و القاضى كمال الدين أبى الفضل محمّد، و أخته أم الكمال كمالية، ابنى العلّامة نجم الدين محمّد بن أبى بكر المرجانى: زاد العز ابن فهد فقال: و المسندة الأصلية أم الفضل هاجر ابنة المحدّث شرف الدين محمّد بن محمّد بن أبى بكر المقدسى، زاد الحافظ السيوطى فقال: و خليل بن عبد القادر بن جلال الدين النابلسى، و فاطمة بنت أبى القاسم ابن على البسرى، قالوا جميعا: أخبرنا مسند الشام زين الدين أبو هريرة عبد الرحمن، عن الحافظ شمس الدين محمّد بن أحمد بن عثمان الذهبى، عن أبى المجامع إبراهيم بن محمّد بن حمويه الجوينى، عن مؤلّفه العلّامة».

و قد ظهر من هذا الإسناد أن الحموينى من مشايخ ابن حجر العسقلانى و السيوطى بل و الذهبى.

* و أن (الخطيب التبريزى) من مشايخ العجيمى، حيث يذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (مشكاة المصابيح).

* و أن (المزّى) من مشايخ العجيمى، حيث يذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (تهذيب الكمال).

و أيضا: هو من مشايخ المغربى فى (مقاليد الأسانيد).

* و أن (الذهبى) من مشايخ العجيمى، فقد جاء فى (كفاية المتطلّع):

«تواريخ الحافظ الكبير شمس الدين محمّد بن أحمد بن عثمان الذهبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۹

الدمشقى، أخبر بها عن الشيخ محمّد بن علاء الدين البابلى، عن المعمر محمّد حجازى الشعرانى، عن المعمر محمّد بن أركماس، عن الحافظ أحمد ابن حجر العسقلانى قال: أخبرنا به جماعة منهم ابن مؤلّفها المسند أبو هريرة عبد الرحمن، عن والده الحافظ»....

* و أن (ابن حجر العسقلانى) من مشايخ الشيخ عيسى المغربى، فقد جاء فى (مقاليد الأسانيد): «و أمّا فتح البارى و مقدّمته للحافظ أبى الفضل ابن حجر، فأخبرنا بهما سماعا و قراءة لكثير منهما و إجازة لسائرهما، عن أعلامه الثلاثة، بسندهم إلى ابن غازى، عن الحافظ شمس الدين محمّد بن عبد الرحمن السخاوى، و الحافظ أبى عمرو عثمان الديمى. ح و بسندهم إلى شيخ الإسلام زكريا الأنصارى قالوا ثلاثتهم: أخبرنا الحافظ أبو الفضل شهاب الدين أحمد بن على بن حجر العسقلانى- رحمه اللّه- بهما و بجميع تصانيفه، فذكرهما».

و أيضا: هو من مشايخ الكردى كما فى (الأمم) فى طريق رواية صحيح البخارى.

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى، حيث يذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (فتح البارى).

و أيضا: هو من مشايخ البصرى كما فى (الإمداد).

و أیضا: هو من مشایخ النخلی، کما فی (رسالته).

* ثمّ إنّ (السیوطی) من مشایخ المشایخ السبعة کلّهم، فقد جاء فی (الإرشاد إلی مهمّات الإسناد): «فصل- سند هؤلاء المشایخ السبعة ینتهی إلی الإمامین الحافظین القدوتین الشهیرین بشیخ الإسلام: زین الدین زکریا، و الشیخ جلال الدین السیوطی»....

* و أمّا (ابن حجر المکّی) فمن مشایخ الکردی، کما فی (الأمم) فی ذکر طریق روایة صحیح البخاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۰

و أیضا: هو من مشایخ العجیمی، فقد ذکر طریق روایته (شرح الهمزیة) و (شرح الشمائل) لابن حجر المکّی.

و أیضا: هو من مشایخ البصری کما فی (الإمداد) و النخلی کما فی (رسالته).

* و أمّا (علی المتقی الهندی) فمن مشایخ العجیمی، ففی (کفایة المتطلّع): «کتابا التبویبین للجامع الکبیر و الصغیر المذکورین مع زیادة فی الکبیر، للإمام العلّامة قبلة أهل السلوک نور الدین علی بن حسام الدین المتّقی- رحمه اللّه تعالی- أخبر بهما و سائر مؤلفاته عن العلّامة علی ابن الامام عبد القادر الطبری المکّی، عن صهره الشیخ محمّد عارف عن والده شیخ أهل العرفان عبد الوهاب بن ولی اللّه الهندی، عن مؤلّفها أستاذه العارف باللّه تعالی الشیخ علی بن حسام الدین المتقی، فذکرها».

* و أمّا (جمال الدین المحدّث الشیرازی) فهو من مشایخ الشیخ عبد اللّه البصری فی (الإمداد) فقد وقع فی طریق روایته (مشکاة المصابیح) الخطیب التبریزی، کما لا یخفی علی من راجعه.

أقول:

فالعجب کلّ العجب من (الدهلوی)، حیث أنه کذّب هذا الحدیث الشریف، و لم یدر أنّه رواه طائفة من کبار شیوخ مشایخ والده، و حدّث به جماعة من أساتذة أساتذته! فلیت شعری کیف أعرض عن هذا الحدیث و حاد، فأبطل فخار والده النقّاد، باتّصال سنده إلی شیوخه السبعة الأمجاد، و أظهر أنّ شیوخهم رواة لموضوعات الروایات و الأخبار، و مفتراة الأحادیث و الآثار؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۱

الفائدة الثالثة فی ذکر من جمع طرقه و أفراده بالتألیف ... ص: ۵۱

اشارة

لقد أفرد جماعة من أعلام المحدّثین الکبار حدیث الطیر بالتألیف، و جمعوا طرقه و أسانیده فی کتب مفردة و مؤلّفات خاصّة، و منهم:

۱- أبو جعفر محمد بن جریر الطبری، ذکره ابن کثیر الشامی فی تاریخه [۱].

۲- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید المعروف بابن عقدة، ذکره ابن شهرآشوب [۲].

۳- أبو عبد اللّه الحاکم، ذکره الکنجی [۳]، و ابن تیمیّة [۴]، و العسقلانی [۵].

۴- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی، ذکره ابن تیمیّة [۶]، و العسقلانی [۷] و ابن حجر المکی [۸].

۵- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الأصبهانی، ذکره ابن تیمیّة [۹] نقلا عن أبی موسی المدینی.

---

[۱] البدایة و النهایة ۷/ ۳۵۴.

[۲] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

[۳] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۵۲.

[۴] منهاج السنهٔ ۴/ ۹۹.

[۵] لسان المیزان ۱/ ۴۲.

[۶] منهاج السنهٔ ۴/ ۹۹.

[۷] لسان المیزان ۱/ ۴۲.

[۸] المنح المکیهٔ فی شرح الهمزیهٔ.

[۹] منهاج السنهٔ ۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۲

۶- أبو طاهر محمّد بن أحمد المعروف بابن حمدان، ذکره الذهبی [۱] و ابن کثیر فی تاریخه [۲] و السیوطی [۳].

۷- شمس الدین محمد بن أحمد الذهبی، نصّ علی ذلک هو بنفسه [۴].

وجوه دلالهٔ ذلک علی اعتبار الحدیث ... ص: ۵۲

اشارهٔ

و إفراد هؤلاء الأئمهٔ هذا الحدیث بالتألیف و جمعهم أسانیده فی کتاب مفرد یدل علی اعتباره و بطلان تقوّلات (الدّهلوی) و نظرائه من وجوه:

۱- الظنّ القوی بصدوره ... ص: ۵۲

إنّ کثرهٔ طرقه و رواته- بحیث أفرد بالتألیف- یوجب الظنّ المتاخم للیقین بصدقه و صدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم، إذ یستحیل- عادهٔ- اجتماع هذه الکثرهٔ من الرواهٔ فی الطبقات المختلفهٔ و تواطؤهم علی الکذب.
و لقد کان من الجدیر ب (الدهلوی) الوقوف علی هذه التآلیف القیّمهٔ قبل التفوّه بالقدح فی هذا الحدیث الشریف، إلّا أنّ تصدیه لشؤون الزعامهٔ و الرئاسهٔ!! حال دون إتعاب نفسه فی البحث عنها و التحقیق فی هذا المضمار...

۲- صحّته ... ص: ۵۲

قال السّبکی بترجمهٔ الحاکم النیسابوری صاحب المستدرک فی مقام

---

[۱] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۱۱۲.

[۲] البدایهٔ و النهایهٔ ۷/ ۳۵۴.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۴۲۶.

[۴] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۰۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۳

الدفاع عنه:

«ثم ذکر ابن طاهر أنه رأی بخط الحاکم حدیث الطیر فی جزء ضخم جمعه، قال: و قد کتبته للتعجب. قلت: و غایهٔ جمع هذا الحدیث أن یدل علی أنّ الحاکم یحکم بصحته، و لولا ذلک لما استودعه المستدرک، و لا یدل ذلک منه علی تقدیم علی رضی اللّه عنه علی

شیخ المهاجرین و الأنصار أبی بکر الصدیق رضی اللّه عنه، إذ له معارض أقوی لا یقدر علی دفعه، و کیف یظن بالحاکم- مع سعهٔ حفظه- تقدیم علی؟ و من قدّمه علی أبی بکر فقد طعن علی المهاجرین و الأنصار، فمعاذ اللّه أن یظنّ ذلک بالحاکم» [۱].

فظهر- إذن- أنّ جمع هذا الحدیث یدلّ علی الحکم بصحته، فالجامعون طرقه یحکمون بصحته، و لو لا ذلک لما استودعه الحاکم کتابه المستدرک علی الصحیحین...

۳- حسنه ... ص: ۵۳

و لو سلّمنا- علی سبیل التنزّل- عدم دلالهٔ جمع الطّرق علی الحکم بالصحّهٔ، لکنّه یدلّ علی کثرهٔ طرقه و أسانیده علی کلّ حال، و من المعلوم أنّ تعدّد طرق الحدیث یبلغ به درجهٔ الحسن، و إن لم یکن کلّ واحد واحد منها حسنا، فلا أقل من أن یکون حدیث الطیر حسنا.

أمّا حسن الحدیث باعتبار کثرهٔ طرقه فذلک أمر مسلّم به لدی المحققین، و الشواهد علیه فی کلماتهم کثیرهٔ جدا:

قال المنّاوی بشرح

(أحبّ الأدیان إلی اللّه الحنیفیّهٔ السمحهٔ)

: «قال الهیثمی: فیه عبد اللّه بن إبراهیم الغفاری، منکر الحدیث، قال قیل یا رسول اللّه: أیّ الأدیان أحب إلی اللّه؟ فذکره. و قال شیخنا العراقی: فیه محمد بن

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ الکبری ۴/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۴

إسحاق، رواه بالعنعنهٔ، أی و هو یدلّس عن الضعفاء، فلا یحتج إلّا بما صرّح فیه بالتحدیث. انتهی، قال العلائی: لکن له طرق لا ینزل عن درجهٔ الحسن بانضمامها» [۱].

و قال المناوی بشرح (أحب الطّعام إلی اللّه): «قال البیهقی- بعد ما عزاه للطبرانی و أبی یعلی-: فیه عبد المجید بن أبی رواد، و فیه ضعف. و قال الزین العراقی: إسناده حسن. انتهی، و لعلّه باعتبار طرقه، و إلّا فقد قال البیهقی عقب تخریجه ما نصّه: تفرّد به عبد المجید بن عبد العزیز بن أبی روّاد عن ابن جریج. انتهی، و عبد المجید أورده الذهبی فی الضعفاء و المتروکین، و قال المنذری: رواه أبو یعلی، و الطبرانی، و أبو الشیخ فی الثواب، کلّهم من روایهٔ عبد المجید بن أبی روّاد و قد وثّق، قال: لکن فی الحدیث نکارهٔ. انتهی» [۲].

و قال بشرح (اطلبوا العلم و لو بالصین): «... و حکم ابن الجوزی بوضعه، و نوزع بقول المزی: له طرق ربما یصل بمجموعها إلی الحسن» [۳].

۴- قوّته ... ص: ۵۴

و لو سلّمنا عدم وصول حدیث الطّیر بتعدّد طرقه إلی درجهٔ الحسن، و أنّه لا یحتج بشیء من طرقه بمفرده، لکن المقرر لدی أهل السنهٔ أنّ الطرق یقوّی بعضها بعضا، فیتقوّی المتن بذلک و یصلح للاحتجاج و الاستدلال، و الشواهد علی هذه القاعدهٔ المقررهٔ کثیرهٔ:

قال ابن حجر العسقلانی بشرح حدیث الولایهٔ من حدیث بریدهٔ: «و أخرج أحمد أیضا هذا الحدیث من طریق أجلح الکندی عن عبد اللّه بن بریدهٔ بطوله، و زاد فی آخره: لا تقع فی علی فإنه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی. و

أخرجه

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۶۹

[۲] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۷۲

[۳] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۵۴۲

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۵

أحمد أیضا و النسائی، من طریق سعد بن عبیدهٔ، عن عبد اللّه بن بریدهٔ مختصرا، و فی آخره: فإذا النبی صلّی اللّه علیه و سلم قد احمرّ وجهه یقول: من کنت ولیّه فعلی ولیه. أخرجه الحاکم

من هذا الوجه مطولا، و فیه قصهٔ الجاریهٔ نحو روایهٔ عبد الجلیل. و هذه طرق یقوی بعضها ببعض» [۱].

و قال ابن الوزیر فی کلامه حول حدیث (یحمل هذا العلم من کلّ خلف عدوله) قال: «و قد یکثر الطرق الضعیفهٔ فیقوی المتن علی حسب ذلک الضعف فی القلهٔ و الکثرهٔ، کما یعرف ذلک من عرف کلام أهل هذا العلم فی مراتب التجریح و التعدیل» [۲].

و قال المناوی بشرح (آفهٔ العلم النسیان): «... و ظاهر اقتصار المصنف علی عزوه لابن أبی شیبهٔ من طریقیه: أنه لا یعرف لغیره و الّا لذکره تقویهٔ لهما، لکونه معلولا، و الأمر بخلافه، فقد رواه بتمامه من هذا الوجه: الدارمی فی مسنده، و العسکری فی الأمثال، عن الأعمش. و

رواه عنه ابن عدی من عدهٔ طرق بلفظ: آفهٔ العلم النسیان و إضاعته أن تحدّث به من لیس له بأهل

، و

رواه من طریق عن قیس بن الربیع بلفظ: و إضاعته أن تضعه عند غیر أهله

. و

روی صدره عن ابن مسعود أیضا البیهقی فی المدخل، قال الحافظ العراقی: و رواه مطین فی مسنده من حدیث علی بلفظ: آفهٔ الحدیث الکذب و آفهٔ العلم النسیان.

فکان ینبغی للمصنف الإکثار من مخرجیه إشارهٔ إلی تقویته» [۳].

۵- صیانته عن الطعن ... ص: ۵۵

إن تعدّد طرق الحدیث و کثرهٔ مخرجیه یصونه عن ورود الطعن فیه، فقد

[۱] فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۸/ ۵۴ کتاب المغازی.

[۲] الروض الباسم فی الذب عن سنهٔ أبی القاسم: ۳۲.

[۳] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۶

قال المناوی بشرح (اتق اللّه حیثما کنت): «... أکثر المصنف- رحمه اللّه- من مخرجیه إشارهٔ إلی ردّ الطعن فیه» [۱].

و علی هذا الأساس نقول: إن کثرهٔ طرق حدیث الطیر و رواته و مخرجیه- حتی أفرد جماعهٔ لجمعها مصنفات خاصّهٔ- کافیهٔ لردّ طعن (الدهلوی) فیه. و للّه الحمد علی ذلک.

۶- لو کان فیه شیء لبیّنوا ... ص: ۵۶

قال الـذهبی بترجمـهٔ أبی زرعهٔ ما نصّه: «قلت: له التصانیف الكثیرهٔ، یروی فیها المناكیر كغیره من الحفاظ و لا یبیّن حالها، و ذلک مما یزری بالحافظ» [۲].

و علی ضوء هـذا الكلام نقول: إذا كان روایـهٔ المناكیر مع عدم تبیین حالها یزری بالحافظ، فإن تصـنیف الكتاب حول حدیث موضوع مع عـدم تبیین حـاله یزری به بالأولویـهٔ، بل یؤدّی به إلی السـقوط الفظیع و الوهن الشـنیع، و كیف یظن بمثل ابن جریر الطبری، و ابن عقدهٔ، و الحاكم أن یصنّفوا فی هذا الحدیث و یجمعوا طرقه و لا یبیّنوا حاله إن كان فیه شیء؟! فمعاذ اللّه أن یظنّ ذلک بهم...

۷- لو كان باطلا لما كتبوه ... ص: ۵۶

قال السبكی بترجمهٔ الحاكم بعد عبارته التی تقدّم نقلها:

«ثمّ ینبغی أن یتعجب من ابن طـاهر فی كتـابته هـذا الجزء، مع اعتقـاده بطلان الحـدیث، مع أن كتابته سـبب شـیاع هـذا الخبر الباطل و اغترار الجهّال به،

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۲۰.

[۲] تذكرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۰۰۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۷

أكثر مما یتعجّب من الحاكم ممن یخرجه و هو یعتقد صحته» [۱].

و علی ضوء هذا الكلام نقول: إن جلالهٔ هؤلاء- المصـنّفین فی حدیث الطیر- وسعهٔ حفظهم و عظمهٔ شأنهم ... كلّ ذلک یمنع من أن یكتبوا هـذا الحـدیث و یجمعوا طرقه مع اعتقـادهم بطلانه، فهم- إذن- یعتقـدون بصـحّته و یعترفون بمفاده، و هـذا كاف لإثبات هـذا الحدیث، و بطلان شبههٔ (الدهلوی)، و اللّه الموفّق.

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ الكبری ۴/ ۱۶۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۸

الفائدهٔ الرّابعهٔ فی ذكر من أورده بصیغهٔ الجزم و أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۵۸

اشارهٔ

لقد أورد جماعهٔ من الأعلام حدیث الطیر و نسـبوه إلی سـیدنا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم بصیغهٔ الجزم، و سیأتی أن ذلک یدلّ علی صحّته أو حسنه ... و من هؤلاء.

-۱

أبو الحسن المسـعودی، حیث قال فی عداد فضائل أمیر المؤمنین علیه السـلام: «ثمّ دعاؤه- یعنی النبی علیه السلام- و قد قدّم إلیه أنس الطائر:

اللهم أدخل إلیّ أحبّ خلقک إلیک یأكل معی من هذا الطائر، فدخل علی، إلی آخر الحدیث.

فهذا و غیره من فضائله و ما اجتمع فیه من الخصال مما تفرّق فی غیره» [۱].

۲- ابن عبد البرّ، حیث قال: «اهدی للنبی صلّی اللّه علیه و سلم طوائر ... إلخ» [۲].

۳- محمد بن طلحة، حیث قال: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوما- و قد احضر الیه الطیر لیأکله» [...- ۳].

۴-

الصفوری، حیث قال: «قال أنس رضی اللّه عنه: قدّمت للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم طعاما، فسمّی و أکل لقمة و قال: اللهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ» [... ۴].

---

[۱] مروج الذهب ۱/ ۷۱۱.

[۲] بهجة المجالس.

[۳] مطالب السؤول: ۴۲.

[۴] نزهة المجالس.

۵- ابن روزبهان، حیث قال: «حدیث الطیر مشهور، و هو فضیلة عظیمة و منقبة جسیمة، و لکن لا تدل علی النص» [۱].

۶- الخفری، حیث قال: «اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر ... إلخ» [۲].

۷- شاه ولی اللّه، حیث قال: «قدّم لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فرخ مشوی ... إلخ» [۳].

ذکر الحدیث بصیغة الجزم حکم بالصحّة أو الحسن ... ص: ۵۹

: هذا، و قد تقرر لدی المحدّثین و رواة الأخبار: أن ذکر الحدیث بصیغة الجزم حکم بصحّته أو حسنه، و إذا لم یکن حسنا أو صحیحا لا یذکر کذلک، و قد نصّ علی ذلک جماعة:

قال النووی: «قال العلماء: ینبغی لمن أراد روایة الحدیث أو ذکره أن ینظر، فإن کان صحیحا أو حسنا قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم کذا أو فعله، أو نحو ذلک من صیغ الجزم، و إن کان ضعیفا فلا یقل: قال، أو فعل، أو أمر، أو نهی أو شبه ذلک من صیغ الجزم، بل یقول: روی عنه کذا، و جاء عنه کذا، أو یروی، أو یذکر، أو یحکی، أو یقال، أو بلغنا، أو ما أشبهه، و اللّه أعلم» [۴].

و قال السیوطی فی الکلام علی تعلیقات الصحیحین ما نصّه: «فما کان منه بصیغة الجزم کقال، أو فعل، أو أمر، و روی و ذکر فلان، فهو حکم بصحته عن المضاف إلیه، لأنّه لا یستجیز أن یجزم بذلک عنه إلّا و قد صحّ عنده

---

[۱] إبطال الباطل مخطوط.

[۲] کنز البراهین الکسبیّة.

[۳] قرة العینین فی تفضیل الشیخین.

[۴] المنهاج- شرح صحیح مسلم ۱/ ۷۱.

عنه» [۱].

و قال- بعد أن ذکر وضع ما یروی عن أبی بن کعب فی فضل القرآن سورة سورة-: «و قد أخطأ من ذکره من المفسّرین فی تفسیره: کالثعلبی، و الواحدی، و الزمخشری، و البیضاوی. قال العراقی: لکن من أبرز إسناده منهم- کالأوّلین- فهو أبسط لعذره، إذ أحال ناظره

علی الکشف عن سنده، و إن کان لا یجوز له السکوت علیه. و أمّا من لم یبرز سنده و أورده بصیغهٔ الجزم فخطؤه أفحش» [۲].
و کیف یظنّ بهؤلاء الأعلام أن یذکروا حدیث الطیر بصیغهٔ الجزم مع اعتقادهم عدم صحّته أو حسنه، فیکونوا قد ارتکبوا هذا الخطأ الفاحش الذی لا یغتفر؟

---

[۱] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۹۰.

[۲] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۱

الفائدهٔ الخامسهٔ فی ذکر الکتب التی أخرج فیها و هی من مرویّات علمائهم ... ص: ۶۱

اشارهٔ

لقد أخرج حدیث الطیر فی جملهٔ من الکتب المشهورهٔ و الأسفار المعتبرهٔ، التی یرویها کبار العلماء الأعلام، و یذکرونها فی سلاسل إجازاتهم ... و منها:

۱- مناقب أمیر المؤمنین، لأحمد بن حنبل.

۲- الجامع الصحیح، لمحمد بن عیسی الترمذی.

۳- زوائد المناقب، لأحمد بن حنبل، روایهٔ ابنه عبد اللّه.

۴- المسند، لأبی یعلی الموصلی.

۵- العلل، لأبی الحسن الدار قطنی.

۶- الإبانهٔ، لأبن بطّهٔ.

۷- المستدرک، لأبی عبد اللّه الحاکم.

۸- حلیهٔ الأولیاء، لأبی نعیم الأصبهانی.

۹- بهجهٔ المجالس، لأبن عبد البرّ القرطبی.

۱۰- تاریخ بغداد، لأبی بکر الخطیب.

۱۱- مصابیح السنّهٔ، لمحیی السنهٔ البغوی.

۱۲- الجمع بین الصحاح الستهٔ، لرزین العبدری.

۱۳- تاریخ دمشق، لابن عساکر الدمشقی.

۱۴- جامع الأصول، لابن الأثیر الجزری.

۱۵- اسد الغابهٔ، لابن الأثیر الجزری.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۲

۱۶- الریاض النضرهٔ، لمحبّ الدین الطبری.

۱۷- ذخائر العقبی، لمحب الدین الطبری.

۱۸- مشکاهٔ المصابیح، للخطیب التبریزی.

۱۹- تحفة الأشراف، لأبى الحجّاج المزى.
۲۰- تذكرة الحفّاظ، لشمس الدين الذهبى.
۲۱- لسان الميزان، لابن حجر العسقلانى.
۲۲- جمع الجوامع، لجلال الدين السيوطى.
۲۳- المنح المكيّة، لابن حجر المكى.
۲۴- كنز العمال، لعلى المتقى الهندى.

أما المناقب لأحمد ...: ص: ۶۲

فهو من مرويّات السيوطى مع غيره من مصنفات أحمد، قال السيوطى فى (زاد المسير):
«مسند الإمام احمد بن حنبل:
أخبرنى شيخنا الإمام تقى الدين الشمنى- بقراءتى عليه لنحو الثلث الأول منه و إجازة لباقيه-، و شيخنا قاضى القضاة عز الدين أبو البركات أحمد ابن قاضى القضاة برهان الدين إبراهيم ابن قاضى القضاة ناصر الدين نصر اللّه الكنانى الحنبلى، و أولاد خاله الشهاب أحمد و إلف و نشوان أولاد الجمال عبد اللّه بن قاضى القضاة علاء الدين على الكنانى الحنبلى،- سماعا على الأربعة لثلاثياته و إجازة منه لسائره- قالوا: نا الجمال عبد اللّه المذكور- قال الثلاثة: سماعا لجميعه، و قالت إلف و نشوان: سماعا للثلاثيات و إجازة لسائره- قال: أنا علاء الدين ابو الحسن على بن أحمد العرضى، قال أخبرتنا به زينب بنت مكى بن على الدين الحرّانية- سماعا- و الفخر بن البخارى إجازة.
ح و أنبأنى عاليا محمد بن مقبل عن الصلاح بن أبى عمر قال: أنا الفخر
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۳
ابن البخارى سماعا.
قالا: أبو على حنبل ابن عبد اللّه ابن الفرج المكبر، أنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد بن الحصين، أنا أبو على الحسن التميمى المذهب الواعظ، أنا أبو بكر أحمد بن جعفر القطيعى، قال: ثنا عبد اللّه بن الإمام أحمد قال: حدثنى به أبى.
ح و به إلى الفخر بن البخارى، عن أبى اليمن الكندى، عن أبى بكر محمد بن عبد الباقى الأنصارى، عن الحسن بن على الجوهرى، عن أبى بكر القطيعى.
قال السرّاج القزوينى: نروى بهذا الإسناد جميع مصنفات الإمام أحمد و مصنفات ولده عبد اللّه- سماعا لبعضها و إجازة لسائرها- من كلّ شيخ لمن روى عنه من المذكورين».
هذا، و لا يخفى أن (زاد المسير) من مرويّات أبى مهدى الثعالبى، فالمناقب من مرويات الثعالبى أيضا.

و أمّا جامع الترمذى ...: ص: ۶۳

فهو من مرويّات: السيوطى، و الثعالبى، و الكردى، و العجيمى، و البصرى، و النخلى، و الأمير، و الشوكانى، و شاه ولى اللّه، و قد سمعت آنفا عبارات الثعالبى و الكردى و العجيمى و البصرى و النخلى، و إليك عبارات سائرهم: قال السيوطى فى (زاد المسير):
«الجامع للتّرمذى: أخبرنى به السيّدان أبو العباس أحمد بن عبد القادر ابن محمد بن طريق الساوى- بقراءتى عليه لبعضه و إجازة

لباقيه- و أبو الفضل محمد بن عمر بن حصين الأزهرى- إجازة- قالا: أنا به أبو إسحاق التنوخى- قال الأول إجازة، و الثانى سماعا لبعضه و إجازة لباقيه- قال: أنا به أبو الحسن على بن محمد بن محمود بن جامع البندنيجى، أنا أبو منصور محمد بن على ابن عبد الصمد البغدادى المعروف بابن الهنى، أنا الحافظ أبو محمد عبد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۴

العزيز بن محمود بن الأخضر، أنا أبو الفتح عبد الملك بن أبى سهل بن أبى القاسم الكروخى.

قال البندنيجى: و أنا به عاليا أبو محمد عبد الخالق بن الأنجب البشتبرى- إجازة- عن الكروخى، قال: أنا أبو عامر محمود بن القاسم الأزدى، و أبو بكر أحمد بن عبد الصمد الفورجى، قالا: أنا أبو محمد عبد الجبار بن محمد بن عبد اللّه بن الجراح المروزى، أنا أبو العباس محمد بن أحمد بن محبوب، أنا الترمذى».

و قال محمد الأمير فى (رسالة الأسانيد): «و أمّا الجامع للحافظ أبى عيسى الترمذى، فأرويه مسلسلا بالصّوفيّة عن شيخنا الشيخ عن الصميدى الصوفى، عن شيخه الشيخ عقيلة المكى الصوفى، عن الشيخ حسن العجيمى الصوفى، عن الشيخ أحمد بن محمد القشاشى الصوفى، عن شيخه الشيخ أحمد بن على الشناوى الصوفى، عن والده الشيخ على بن عبد القدوس الشناوى الصوفى، عن الشيخ عبد الوهاب الشعرانى الصوفى، عن الشيخ زكريا بن محمد الفقيه الصوفى، عن العارف باللّه تعالى زين الدين المراغى العثمانى الصوفى، عن أستاذ الصّوفية شرف الدين إسماعيل بن إبراهيم الجبرتى العقيلى الصوفى، عن المسند أبى الحسن على بن عمر الدابى الصوفى، عن أستاذ أهل التحقيق الشيخ محبّ الدين محمد بن على ابن عربى الطائى الحاتمى الصوفى، عن شيخ الشيوخ عبد الوهاب بن على بن سكينة البغدادى الصوفى، عن أبى الفتح عبد الملك بن عبد اللّه الكروخى الصوفى، عن شيخه المحقق الحافظ أبى إسماعيل عبد اللّه بن محمد الأنصارى الهروى شيخ الإسلام الصوفى، عن عبد الجبار الجراحى، عن أبى العباس محمد بن أحمد بن محبوب المحبوبى، عن مؤلّفه الترمذى أبى عيسى محمد بن سورة بن موسى الضحّاك السّلمى الضرير البوغى».

و قال الشوكانى فى (إتحاف الأكابر بأسناد الدفاتر):

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۵

سنن الترمذى: أرويها بالسّماع لجميعها من لفظ شيخنا السيد العلامة عبد القادر بن أحمد، بإسناده المتقدم فى تفسير الثعلبى، إلى الشماخى، عن أحمد بن محمد السراجى اليمنى، عن زاهر بن رستم الأصفهانى، عن القاسم ابن أبى سهيل الهروى، عن محمود بن القاسم الأزدى، عن عبد الجبار بن محمد المروزى، عن محمد بن أحمد بن محبوب المروزى، عن المؤلف.

ح و أرويها عن شيخنا المذكور بإسناده المتقدم فى أول هذا المختصر إلى محمد البابلى، عن النور على بن يحيى الزيادى، عن الرملى، بإسناده المتقدم قريبا إلى ابن طبرزد، عن عبد الملك بن أبى سهل الكروخى، عن محمود بن القاسم الأزدى، عن عبد الجبار بن محمد المروزى، عن محمد بن محبوب، عن المؤلّف.

ح و أرويها عن شيخنا المذكور عن محمد بن طيب المغربى، عن إبراهيم بن محمد المراغى، عن أحمد بن محمد العجل، عن يحيى بن مكرم الطبرى، عن جدّه المحبّ الطبرى، عن الزين المراغى، عن أبى العباس أحمد بن أبى طالب الحجّار، عن أبى النجا اللتى، عن أبى الوقت عن أبى عامر الأزدى، عن أبى محمد الجراحى، عن أبى العباس المحبوبى، عن المؤلّف.

ح و أرويها عن شيخنا السيّد على بن إبراهيم بن عامر بإسناده السابق فى سنن أبى داود، إلى الربيع، عن السخاوى، عن ابن حجر، عن البرهان التنوخى، عن القاسم بن عساكر، عن عبد الرحمن بن محمد بن مسعود، عن محمد بن على بن صالح، عن أبى عامر الأزدى، عن أبى محمد الجراحى، عن أبى العباس محمد بن أحمد المحبوبى، عن المؤلف.

ح و أرويها عن شيخنا الحسن بن إسماعيل المغربى بالاسناد المتقدم فى سنن أبى داود إلى على بن احمد المرحومى، عن إبراهيم الدماوى، عن الشهاب القليوبى، عن النور الزيادى، عن الشمس الرملى، عن زكريا الأنصارى عن الشمس اللقانى، عن احمد بن أبى

زرعهٔ، عن أبیه الزین عبد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۶

الرحیم العراقی، عن عمر العراقی، عن علی بن البخاری، عن ابن طبرزد، بإسناده السابق إلی المؤلّف.

ح و أرویها عن شیخنا یوسف بن محمد بن علاء الدین المزجاجی، عن أبیه، عن جده عن إبراهیم الکردی، بإسناده المتقدّم فی سنن أبی داود، إلی ابن طبرزد، بإسناده المذکور هاهنا إلی المؤلّف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد إلی مهمّات الأسناد)- بعد ذکر أسناده إلی المشایخ السبعهٔ إلی زین الدین زکریا، و جلال الدین السیوطی إلی شهاب الدین أحمد بن أبی طالب الحجار المعروف بابن شحنه، و فخر الدین أبو الحسن علی بن أحمد بن عبد الواحد المعروف بابن البخاری، و شرف الدین عبد المؤمن بن خلف الدمیاطی- قال:

«و أمّا جامع الترمذی، فرواه ابن البخاری عن عمر بن طبرزد، أنا أبو الفتح عبد الملک بن أبی القاسم عبد اللّه بن أبی سهل الکروخی، عن أبی عامر محمود بن القاسم الأزدی، و أبی بکر أحمد بن عبد الصمد التاجر الغورجی، و أبی نصر عبد العزیز بن أحمد الهروی التریاقی.- إلّا الجزو الأخیر، و هو من أول مناقب ابن عباس إلی آخر الکتاب، فسمعه الکروخی من أبی المظفر عبید اللّه بن علی بن یاسین الدهان الهروی- قالوا جمیعا: أنا أبو محمد عبد الجبار ابن محمد بن عبد اللّه ابن أبی الجراح الجراحی المروزی، أنا الشیخ الثقهٔ الأمین أبو العباس محمد بن أحمد بن محبوب بن فضیل التاجر المحبوبی، عن الترمذی».

و أمّا زوائد کتاب المناقب ... ص: ۶۶

فهو من مرویّات السیوطی، کما علم من عبارهٔ (زاد المسیر) المتقدمهٔ، و هذا الکتاب من مرویّات الثعالبی. (فالزوائد) من مرویات الثعالبی أیضا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۷

و أمّا مسند أبی یعلی ...: ص: ۶۷

فهو من مرویّات السیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه، قال السیوطی فی (زاد المسیر): «مسند أبی یعلی: أنبأنی به محمد بن مقبل، عن الصلاح بن أبی عمر، عن أبی الحسن بن البخاری، و أبی الفضل أحمد بن هبهٔ اللّه بن عساکر، کلاهما عن أبی روح عبد المعز بن محمد الهروی، أنا تمیم بن أبی سعید الجرجانی، أنا أبو سعید محمد بن عبد الرحمن الکنجرودی، أنا أبو عمرو حمدان، أنا أبو یعلی به».

و قال محمد الأمیر فی (رسالهٔ الأسانید): «مسند الحافظ أبی یعلی أحمد ابن علی التمیمی الموصلی، أرویه بالسّند المتقدم إلی الفخر بن البخاری، عن أبی روح عبد المعز بن محمد الهروی، حدّثنا تمیم بن أبی سعید الجرجانی، حدّثنا أبو سعید محمد بن عبد الرحمن الکنجرودی، حدّثنا محمد بن أحمد بن حمدان، حدّثنا أبو یعلی».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «مسند أبی یعلی، أرویه بالإسناد المتقدم إلی الفخر بن البخاری، عن أبی روح عبد العزیز بن محمد الهروی، عن تمیم بن أبی سعید الجرجانی، عن أبی سعید محمد بن عبد الرحمن الکنجرودی، عن محمد بن أحمد بن حمدان، عن المؤلّف.

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد إلی مهمات الأسناد): «و أما مسند أبی یعلی، فرواه ابن البخاری، عن أبی روح عبد المعز بن محمّد

الهروی، أنا تمیم بن أبی سعید الجرجانی، أنا أبو سعید محمد بن عبد الرحمن الکنجرودی، أنا محمد بن أحمد بن حمدان، أنا أبو یعلی».

و أمّا العلل ...: ص: ۶۷

فهو من مرویات السیوطی، کما علم من عبارهٔ (زاد المسیر) المتقدمهٔ،
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۸
و هذا الکتاب من مرویات الثعالبی (فالزوائد) من مرویات الثعالبی أیضا.

و أمّا الابانهٔ ...: ص: ۶۸

فهو من مرویّات السیوطی، لأنه یروی جمیع تصانیف ابن بطّهٔ، کما علم سابقا من عبارهٔ (زاد المسیر)، و هو من مرویات الثعالبی، (فالابانهٔ) من مرویات الثعالبی أیضا.

و أمّا المستدرک ...: ص: ۶۸

فهو من مرویّات السیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه. و قد تقدم عبارات الثعالبی و الکردی و العجیمی و البصری، و قال السیوطی فی (زاد المسیر): «المستدرک للحاکم: بالإسناد السابق و المتأخر إلی ابن المقیّر، عن أبی الفضل المیهنی، عن أبی بکر أحمد بن علی بن خلف، عن الحاکم به و سائر کتبه، و السند کلّه إجازات».
و قال الأمیر فی (رسالهٔ الأسانید): «المستدرک للحاکم أبی عبد اللّه محمد ابن عبد اللّه النیسابوری- و یقال له ابن البیّع، بفتح الموحدهٔ و کسر المثنّاهٔ التحتیّهٔ و تشدیدها، بعدها عین مهملهٔ ...- أرویه بالسّند السابق إلی ابن المقیر، عن أبی الفضل أحمد بن طاهر المیهنی، عن أبی بکر أحمد بن علی ابن خلف الشیرازی، عن الحاکم، إجازهٔ بسائر کتبه».
و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «مستدرک الحاکم: أرویه عن شیخنا یوسف بن محمد بن علاء الدین المزجاجی، عن أبیه، عن جدّه، عن الشیخ إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا السیّد عبد القادر بن احمد، عن شیخه عبد الخالق بن أبی بکر المزجاجی عن محمد ابراهیم الکردی، عن أبیه. ح و أرویه عن شیخنا السیّد المذکور، عن الشیخ علاء الدین بن عبد
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۹
الباقی، عن محمد بن علاء الدین، عن أبیه، عن إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا المذکور، عن شیخه محمد حیات السّندی، عن سالم بن عبد اللّه ابن سالم البصری، عن أبیه، عن إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا السیّد العلامهٔ علی بن إبراهیم بن عامر، عن شیخه أبی الحسن السندی، عن شیخه محمد حیات السندی، عن سالم بن عبد اللّه البصری، عن أبیه، عن إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا صدیق بن علی المزجاجی، عن شیخه سلیمان ابن یحیی الأهدل، عن أحمد بن محمد الأهدل، عن أحمد بن محمد النخلی، عن إبراهیم الکردی.
و إبراهیم الکردی یرویه عن شیخه أحمد بن محمد المدنی، عن الشمس الرملی، عن الزین زکریا، عن عبد الرحیم بن محمد بن الفرات، عن محمود بن خلیفهٔ المنیحی، عن عبد المؤمن بن خلف الدمیاطی، عن علی بن الحسین بن المقیر، عن أحمد بن طاهر

الميهنى، عن أحمد بن على بن خلف الشيرازى، عن المؤلّف».

و قال شاه ولى اللّه فى (الإرشاد): «و أمّا المستدرك للحاكم، فرواه الدمياطى، عن ابن المقير، عن أبى الفضل أحمد بن طاهر الميهنى، عن أبى بكر أحمد بن على بن خلف الشيرازى، عن الحاكم».

و أمّا حلية الأولياء ...: ص: ۶۹

فهو من مرويّات السيوطى، و الثعالبى، و الكردى، و العجيمى، و البصرى، و الأمير، و الشوكانى، و شاه ولى اللّه الدّهلوى:

قال السيوطى فى (زاد المسير): «الحلية لأبى نعيم: أخبرنى بها: هاجر بنت محمد القدسى- سماعا لبعضها و إجازة لسائرها- قالت: أنا إبراهيم بن داود الآمدى- كذلك-، أنا إبراهيم بن على بن يوسف الزرزائى- سماعا عليه لجميع الكتاب- أنا الحافظ شرف الدين الدمياطى- سماعا- أنا الحافظ أبو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۰

الحجاج يوسف بن خليل، أنا أبو المكارم احمد بن محمد اللّبان، أنا أبو على الحدّاد، أنا أبو نعيم. ح قال الزرزائى: أخبرنا- عاليا- النجيب الحرانى- سماعا- عن أبى المكارم- إجازة به-. ح و أنبأنى- عاليا، بدرجة أخرى- محمد بن مقبل، عن الصلاح، عن ابن عمر، عن الفخر بن البخارى، عن أبى المكارم به».

و قال الأمير فى (رسالة الأسانيد): «الحلية و المستخرج على صحيح مسلم لأبى نعيم أحمد بن عبد اللّه ... أرويه بالسّند إلى الفخر بن البخارى، عن أبى جعفر محمد بن أحمد بن نصر، عن أبى على حسن الحدّاد، عن الحافظ أبى نعيم».

و قال الشوكانى فى (إتحاف الأكابر): «الحلية لأبى نعيم: أرويها- مع سائر تصانيفه- بالإسناد المتقدم إلى الشماخى، عن على بن محمد حرّويه الموصلى، عن مجد الدين أبى الفرج يحيى بن محمد الثقفى، عن الحسن بن على الحدّاد، عن المؤلّف».

و قال شاه ولى اللّه فى (الإرشاد): «و أما الحلية للحافظ أبى نعيم فرواه ابن البخارى، عن ابن اللّبان، عن الحدّاد عنه».

و أمّا بهجة المجالس ...: ص: ۷۰

فهو من مرويّات السّيوطى مع سائر كتبه، فقد قال فى (زاد المسير):

«التّمهيد و الاستيعاب لابن عبد البر و سائر كتبه: أخبرتنى آسية بنت جار اللّه بن صالح الطبرى إجازة، عن إبراهيم بن محمد بن صديق، عن أبى العبّاس الحجّار، عن جعفر بن على الهمدانى، عن أبى القاسم بن بشكوال، عن أبى عمران موسى بن أبى تليد، عن أبى عمر بن عبد البر، بجميع تصانيفه سماعا لما سمع و إجازة لسائرها».

و هو من مرويات الثعالبى أيضا، لما تقدم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۱

و أمّا تاريخ بغداد:

فهو من مرويّات السيوطى، و الثعالبى، و العجيمى، و الأمير، و الشوكانى، و شاه ولى اللّه الدّهلوى:

قال السيوطى فى (زاد المسير): «تاريخ بغداد للخطيب و سائر كتبه: أخبرنى بها أبو الفضل المرجانى- إجازة- عن أبى الفرج الغزى، عن يونس بن إبراهيم الدبوسى، عن أبى الحسن ابن المقيّر، عن الفضل بن سهل الأسفراينى، عن الخطيب إجازة».

و قال الأمير فى (رسالة الأسانيد): «أمّا تآليف الخطيب البغدادى فمن طريق الصدفى، عن القاضى أبى القاسم على بن محمد بن أحمد

المحاملی، عن الخطیب البغدادی».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «مؤلفات أبی بکر الخطیب، أرویها بالإسناد المتقدم فی تفسیر الثعلبی إلی نفیس الدین العلوی، عن أبیه، عن محمد بن أحمد الطبری، عن عبد الرحمن بن محمد بن علی الطبری، عن أبی الحسن بن المقیّر، عن الامام أبی المعالی الفضل بن سهل بن بشر الإسفرائنی، عن المؤلّف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد): «و أما تصانیف الخطیب، فرواها الدمیاطی، عن ابن المقیر، عن أبی المعالی الفضل بن سهل الإسفرائنی إجازة عن مؤلّفها إجازة».

و أمّا مصابیح السنّة ...: ص: ۷۱

فهو من مرویات: السّیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه، و قد مضت عبارات: الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، الدالة علی ذلک. و قال السیوطی فی (زاد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۲

المسیر): «معالم التنزیل، و شرح السّنة، و المصابیح، و سائر تصانیف البغوی:

أخبرنی بها محمد بن مقبل- إجازة- عن الصلاح بن أبی عمر- و هو آخر من روی عنه- عن الفخر البخاری- و هو آخر من روی عنه- عن أبی المکارم فضل ابن محمّد النوقانی- و هو آخر من روی عنه- عن البغوی، و هو آخر من روی عنه».

و قال محمد الأمیر فی (رسالة الأسانید): «و أمّا تآلیف البغوی: شرح السنّة و المصابیح و السیر و غیر ذلک، فمن طریق ابن البخاری، عن محیی السنة أبی القاسم الحسین بن مسعود الفراء».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «المصابیح للبغوی، أرویها بالإسناد المتقدّم فی أول الکتاب إلی البابلی، عن علی بن یحیی الزیادی، عن أحمد بن محمد الرملی، عن محمد بن عبد الرحمن السحاری، عن العزّ عبد الرحیم بن الفرات، عن الصلاح بن أبی عمر، عن الفخر بن البخاری، عن فضل اللّه بن أبی سعید النوقانی، عن المؤلف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد إلی مهمّات الإسناد):

«و أما شرح السنّة و المصابیح و معالم التنزیل للبغوی، فرواها ابن البخاری، عن فضل اللّه بن أبی سعد النوقانی، عن مؤلّفها محیی السنّة الحسین بن مسعود الفراء البغوی».

و أمّا الجمع بین الصحاح الستّة ...: ص: ۷۲

فهو من مرویّات محمد الأمیر، قال فی (رسالته): «جامع الأصول لرزین من طریق السلفی عنه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۳

و أمّا تاریخ دمشق ...: ص: ۷۳

فهو من مرویّات حسن العجیمی کما دریته سابقا.

و من مرویات الأمیر، ففی (رسالته): «و أمّا تآلیف ابن عساکر: الأربعین و غیرها، فبسند شیخنا السقّاط المتقدم فی الصحیح للبخاری،

المسلسل بالمالکیهٔ إلی أبی عبد اللّه الغربری، عن المنبوذی أبی عبد اللّه محمد بن عبد الملک القیسی، عن القاضی أبی بکر أحمد بن محمد بن جزء، عن أبی محمد عبد المهیمن بن محمد الحضرمی، عن أبی الیمن ابن عساکر، عن نصر بن شمیل، عن الحافظ أبی القاسم علی بن الحسین بن هبهٔ اللّه بن عبد اللّه بن الحسن بن عساکر الدمشقی».

و أمّا جامع الأصول ...: ص: ۷۳

فهو من مرویّات العجیمی، و الشوکانی و شاه ولی اللّه الدهلوی. و قد تقدمت عبارهٔ العجیمی، و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «جامع الأصول لابن الأثیر، أرویه عن شیخنا السید عبد القادر بن أحمد عن محمد حیاهٔ السندی، عن الشیخ أبی المکارم محمد بن محمد، عن الشیخ حسن بن علی العجیمی، عن الشیخ أحمد بن محمد العجل، عن الإمام یحیی بن مکرّم الطبری، عن عز الدین بن فهد، عن القاضی عبد الرحیم بن ناصر الدین بن الفرات، عن محمد البیانی، عن الفخر علی بن أحمد البخاری، عن المؤلّف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد): «و أما جامع الأصول، فرواه ابن البخاری، عن مؤلّفه الامام مجد الدین ابن الأثیر الجزری».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۴

و أما اسد الغابهٔ ...: ص: ۷۴

فهو من مرویّات العجیمی، و قد اطّلعت علی عبارته فیما سبق.

و أمّا الریاض النضرهٔ ...: ص: ۷۴

فهو من مرویّات العجیمی، و محمد عابد بن علی السندی. أمّا عبارهٔ الأول فقد تقدمت سابقا، و أما السّندی فقد قال فی (حصر الشارد): «و أما الریاض النضرهٔ فی مناقب العشرهٔ للمحب الطبری، فأرویه بالسّند المتقدم إلی أبی إسحاق التنوخی، عن محمد بن أحمد بن خلف، أنا المؤلّف».

و أمّا ذخائر العقبی ...: ص: ۷۴

فهو من مرویّات الشوکانی، قال فی (إتحاف الأکابر): «ذخائر العقبی فی فضائل ذوی القربی للطبری، أرویه بالإسناد المتقدّم فی تفسیر الثعلبی إلی الشماخی، عن المؤلّف».

و أمّا مشکاهٔ المصابیح ...: ص: ۷۴

فهو من مرویّات العجیمی، و البصری، و الشوکانی، و السندی. و قد تقدمت عبارتا العجیمی و البصری سابقا، و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر):

«المشکاهٔ للتبریزی: أرویها بالإسناد المتقدم إلی إبراهیم الکردی، عن شیخه أحمد بن محمد المدنی، عن احمد بن علی العباسی

الشناوی، عن السیّد غضنفر بن جعفر النهروانی، عن محمد بن سعید المشهور بمیرکلان، عن نسیم الدین میرکشاه، عن والده عطاء اللّه بن غیاث الدین، عن السید عبد اللّه ابن عبد الرحمن بن عبد اللطیف الشیرازی، عن عبد الرحیم بن عبد الکریم الصدیقی، عن علی بن مبارکشاه الصدیقی، عن المؤلّف».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۵

و قال السندی فی (حصر الشارد):

«و أما مشکاهٔ المصابیح للحافظ الخطیب ولی الدّین محمد بن علی التبریزی، فأرویه بالأسانید المتقدّمهٔ فی صحیح البخاری إلی ابن الربیع أی الزین السرجی، أنا محمد بن محمد بن محمد الجزری، أنا الشیخ أبو إسحاق إبراهیم بن الشیخ تقی الدین أبی الفتح محمد بن محمد بن علی بن الهمام، عن والده عن المؤلّف.

ح و ابن الربیع یرویه أیضا عن الشمس السخاوی، أنا أبو الفتح محمد ابن أبی بکر بن الحسین العثمانی المراغی، أنا أبو محمد الحسن بن محمد الأبیوردی، أنا ابو عبد اللّه أحمد بن نصر القزوینی المشهور بالشیخ، عن مؤلّفه.

ح و السخاوی یرویه أیضا عن ابن حجر، عن مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی، عن جمال الدین حسین الأخلاطی و شمس الدین المقدسی، کلاهما عن مؤلّفه، و کذلک یرویان کلاهما عن الطّیبی شرحه المشکاهٔ أیضا.

ح و أرویه عن عمی الشیخ محمد حسین الأنصاری، عن أبیه محمد مراد ابن یعقوب الأنصاری السندی، عن الشیخ محمد هاشم بن عبد الغفور السندی، عن الشیخ عبد القادر بن أبی بکر بن عبد القادر الصدیقی- نسبا، مفتی الإنصاف بمکهٔ- عن الشیخ أحمد بن علی العبّاسی الشناوی ثم المدنی، عن السید غضنفر بن السید جعفر النهروانی ثم المدنی، عن شیخ الحرم المکی فی القرن العاشر محمد سعید المشهور بمیرکلان بن مولانا خواجه، عن نسیم الدین میرکشاه، عن والده عطاء اللّه بن غیاث الدین فضل اللّه بن عبد الرحمن، عن عمه أصیل الدین عبد اللّه بن عبد الرحمن بن عبد اللطیف بن محیی الدین الشیرازی الحسینی، عن عبد الرحیم بن عبد الکریم الجرمی الصدیقی، عن علی بن مبارکشاه الصدیقی، عن مؤلّفه».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۶

و أمّا تحفهٔ الأشراف ...: ص: ۷۶

فهو من مرویّات: الشوکانی، و السندی، قال الأوّل فی (إتحاف الأکابر): «الأطراف للمزّی، أرویها بالإسناد المتقدم قریبا إلی السخاوی، عن عبد الرحیم بن محمد بن الفرات، عن ابن الحریری، عن عائشهٔ بنت محمد المقدسیهٔ، عن المؤلف».

و قال السندی فی (حصر الشارد): «و أما تحفهٔ الأشراف فی معرفهٔ الأطراف للحافظ المزی، فأرویها بالسّند المتقدم فی البیّنات إلی مؤلّفها أبی الحجّاج المزی. ح و أرویها بالسّند المتقدم فی البعث و النشور للبیهقی إلی الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن علی بن عبد الحق، عن مؤلفها».

و أمّا تذکرهٔ الحفّاظ ...: ص: ۷۶

فهو من مرویّات محمد عابد السندی، قال فی (حصر الشارد):

«و أمّا تذکرهٔ الحفاظ للحافظ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی، فأرویها بالأسانید المتقدمهٔ فی الإکلیل إلی الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری، عن الشمس محمد بن علاء الدین البابلی، عن علی بن یحیی الزیادی، عن الشهاب أحمد بن محمد الرملی، عن

الشمس محمد بن عبد الرحمن السخاوی، عن أبی المعالی عبد الکافی بن أحمد الذهبی، عن أبی هریرة عبد الرحمن بن الحافظ محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی، عن أبیه المؤلّف».

و أمّا لسان المیزان ...: ص: ۷۶

فهو من مرویّات: الشوکانی، و السندی. قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «لسان المیزان لابن حجر: أرویه بالإسناد المتقدم إلیه فی بلوغ المرام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۷

له».

و قال السّندی فی (حصر الشارد) «أما لسان المیزان للحافظ ابن حجر فأرویه بالسند المتقدم إلی مؤلّفه».

و أمّا جمع الجوامع ...: ص: ۷۷

فهو من مرویّات: الأمیر، و الشوکانی. قال الأمیر فی (رسالته): «الجامع الکبیر و الصغیر للحافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی- و بقیة مؤلّفاته- عن شیخنا الصعیدی بالسّند السابق، إلی السنهوری، عن الشمس العلقمی، عن المؤلّف».

و قال الشوکانی (إتحاف الأکابر): «الجامع الکبیر و الجامع الصغیر للسیوطی: أرویها بالإسناد المتقدم فی غیر موضع إلی البابلی، عن علی بن یحیی الزیادی، عن یوسف بن عبد اللّه الأرمیونی، عن المؤلّف».

و أمّا المنح المکیة ...: ص: ۷۷

فهو من مرویّات العجیمی- کما عرفته آنفا-، و الأمیر إذ قال فی (رسالته): «أمّا تآلیف أحمد بن محمد بن حجر الهیتمی- بالمثناة الفوقیة، نسبة إلی هیتم من قری مصر- فعن الجعفی، عن البدیری، عن الشهاب أحمد بن عبد اللطیف البشیشی، عن العلامة محمد البابلی، عن الشیخ أحمد السنهوری، عن مؤلّفها».

و أمّا کنز العمال ...: ص: ۷۷

فهو من مرویّات العجیمی، و قد دریته أیضا فیما مضی.

فظهر أن هذا الحدیث مروی فی جلائل المصنفات التی رواها العلماء الکبار، و حدّث بها الأساطین الأحبار، و من الواضح أنّ الروایة لکلّ ما فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۸

الکتاب یستلزم روایة جزئه بلا ارتیاب.

فثبت أنّ کلّ شیخ وقع فی سلسلة روایة هذه الکتب و الأسفار راو لحدیث الطیر بلا احتجاج و لا استتار، و للّه الحمد أوّلا و آخرا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۹

الفائدهٔ السادسهٔ فی ذکر رواهٔ الحدیث من التابعین ... ص: ۷۹

اشارهٔ

لقد روی حدیث الطیر جماعهٔ کبیرهٔ من التّابعین، فمنهم:

۱- أبو سعد أبان بن تغلب الکوفی.

۲- أبو إسماعیل أبان بن أبی عیّاش البصری.

۳- أبو إسحاق إبراهیم بن مهاجر البجلی.

۴- أبو هدبهٔ إبراهیم بن هدبهٔ.

۵- أبو یحیی إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحهٔ المدنی الأنصاری.

۶- إسماعیل بن سلمان بن أبی المغیرهٔ الأزرق التمیمی الکوفی.

۷- إسماعیل بن سلیمان التیمی.

۸- إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب الهاشمی.

۹- إسماعیل بن عبد الرحمن بن أبی کریمهٔ السدّی.

۱۰- إسماعیل بن وردان.

۱۱- بریدهٔ بن سفیان الأسلمی.

۱۲- برذعهٔ بن عبد الرحمن البنانی.

۱۳- أبو الحسن بسّام بن عبد اللّه الصیرفی الکوفی.

۱۴- أبو محمد ثابت بن أسلم البنانی البصری.

۱۵- ثابت البلخی.

۱۶- ثمامهٔ بن عبد اللّه بن أنس بن مالک الأنصاری البصری.

۱۷- جعفر بن سلیمان الضبعی.

۱۸- الحرث بن مجد.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۰

۱۹- الحسن بن أبی حسن البصری.

۲۰- حسن بن الحکم البجلی.

۲۱- أبو عبیدهٔ حمید بن أبی حمید الطویل الخزاعی البصری.

۲۲- أبو عصام خالد بن عبید العتکی البصری.

۲۳- دینار الذی روی عن أنس.

۲۴- أبو عبد اللّه زبیر بن عدی الهمدانی الیامی الکوفی.

۲۵- زیاد بن ثروان.

۲۶- زیاد بن محمد الثقفی.

۲۷- أبو النصر سالم بن أبی أمیّهٔ مولی عمر بن عبید اللّه التیمی المدنی.

۲۸- سعید بن المسیب القرشی المخزومی.

۲۹- سعید بن المیسرة البکری.

۳۰- سلیمان بن الحجاج الطائفی.

۳۱- أبو المعتمر سلیمان بن طرخان التیمی البصری.

۳۲- سلیمان بن عامر بن عبد اللّه بن عباس.

۳۳- أبو محمد سلیمان بن مهران الأسدی الکاهلی الأعمش.

۳۴- شقیق بن أبی عبد اللّه الکوفی.

۳۵- أبو عمرو عامر بن شراحیل الشعبی.

۳۶- عباد بن عبد الصمد.

۳۷- عبد الأعلی بن عامر الثعلبی الکوفی.

۳۸- عبد اللّه بن مالک الأنصاری البصری.

۳۹- عبد اللّه بن سلیمان، الذی یروی عن أنس.

۴۰- عبد اللّه القشیری، الذی یروی عنه أیضا.

۴۱- عبد الرحمن بن أبی لیلی الأنصاری المدنی ثم الکوفی.

۴۲- عبد العزیز بن زیاد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۱

۴۳- عبد الملک بن أبی سلیمان میسرة العرزمی.

۴۴- عبد الملک بن عمیر بن سوید اللخمی الکوفی.

۴۵- عثمان الطویل.

۴۶- عطاء بن أبی رباح أسلم القرشی المکّی.

۴۷- عطیة بن سعد بن جنادة العوفی الجدلی.

۴۸- علی بن أبی رافع، الذی روی عن أنس.

۴۹- علی بن عبد اللّه بن عباس الهاشمی.

۵۰- أبو معاویة عمّار بن معاویة الدهنی البجلی الکوفی.

۵۱- عمر بن أبی حفص الثقفی.

۵۲- عمر بن یعلی بن مرّة الثقفی الکوفی.

۵۳- عمر بن سلیم البجلی.

۵۴- أبو إسحاق عمرو بن عبد اللّه الهمدانی السبیعی.

۵۵- عمران بن مسلم الطائی.

۵۶- عمران بن هیثم، الراوی عن أنس.

۵۷- أبو بکر عیسی بن طهمان الجشمی البصری.

۵۸- أبو الفضل فضیل بن غزوان بن جریر الضبی.

۵۹- أبو الخطّاب قتادة بن دعامة بن قتادة السدوسی البصری.

۶۰- كلثوم بن جبر البصرى.

۶۱- محمد بن جحادهٔ الكوفى.

۶۲- محمد بن خالد المنتصر الثقفى.

۶۳- محمد بن سليم، الراوى عن أنس.

۶۴- أبو الرجال محمد بن عبد الرحمن بن حارثهٔ الأنصارى المدنى.

۶۵- الامام الهمام أبو جعفر محمد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب الهاشمى عليه السلام.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۲

۶۶- محمد بن عمرو بن علقمهٔ بن وقّاص اللّيثى المدنى.

۶۷- محمد بن مالك الثقفى.

۶۸- أبو بكر محمد بن مسلم القرشى الزهرى.

۶۹- أبو حسان مسلم بن عبد اللّه الأحرد الأعرج البصرى.

۷۰- أبو عبد اللّه مسلم بن كيسان الملّائى البرّاد الأعور.

۷۱- مصعب بن سليمان الأنصارى.

۷۲- أبو الرجا مطرب بن طهمان الورّاق السلمى الخراسانى.

۷۳- مطير بن أبى خالد، الراوى عن أنس.

۷۴- أبو موسى بن عبد اللّه الجهنى الكوفى.

۷۵- ميمون بن جابر السّلمى.

۷۶- أبو أيوب ميمون بن مهران الجزرى الكوفى.

۷۷- أبو خلف ميمون، الذى روى عن أنس.

۷۸- أبو عبد اللّه نافع المدنى، مولى ابن عمر.

۷۹- هلال بن سويد، الراوى عنه.

۸۰- أبو سعيد يحيى بن سعيد بن قيس الأنصارى المدنى.

۸۱- أبو داود يحيى بن هانى بن عروهٔ المرادى الكوفى.

۸۲- أبو المهزم يزيد بن سفيان التميمى البصرى.

۸۳- يعلى بن مرهٔ الكوفى.

۸۴- يغنم بن سالم بن قنبر، الراوى عن أنس.

۸۵- أبو شيبهٔ يوسف بن إبراهيم التميمى الواسطى.

۸۶- أبو الجارود بن طارق.

۸۷- أبو جعفر السبّاك.

۸۸- أبو حذيفهٔ العقيلى.

۸۹- أبو حمزهٔ الواسطى.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۳

۹۰- أبو داود السبيعى.

۹۱- أبو الهندی.

ذکر مواضع روایات هؤلاء ... ص: ۸۳

و فیما یلی نذکر بعض من أخرج أو اثبت روایهٔ کلّ واحد من هؤلاء التابعین:

حدیث أبان بن تغلب: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبان بن أبی عیّاش: الحاکم، الکنجی.

حدیث إبراهیم بن مهاجر: الحاکم، الکنجی.

حدیث ابن هدبهٔ: الحاکم، الکنجی.

حدیث إسحاق بن عبد اللّه: الحاکم، أبو نعیم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث الأزرق: أبو حاتم، البیهقی، الحاکم، ابن المغازلی، العاصمی، الخوارزمی، الکنجی.

حدیث إسماعیل التیمی: الحاکم، الکنجی.

حدیث إسماعیل بن عبد اللّه: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، محمد الأمیر الیمانی.

حدیث السدّی: الترمذی، النسائی، أبو یعلی، الحاکم، ابن المغازلی، أبو المظفر السّمعانی، البغوی، رزین، الخوارزمی، ابن الأثیر، سبط ابن الجوزی، الکنجی، الخطیب التبریزی، المزّی، البلخی القندوزی.

حدیث ابن وردان: الحاکم، الکنجی.

حدیث بریدهٔ بن سفیان: المحاملی، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث بسّام الصیرفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث ثابت بن أسلم: الحاکم، الکنجی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۴

حدیث ثابت البلخی: الحموینی.

حدیث ثمامهٔ: الحاکم، ابن مردویه، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث جعفر بن سلیمان: الحاکم، الکنجی.

حدیث الحرث بن محمد: الخوارزمی أخطب خطباء خوارزم.

حدیث الحسن البصری: الحاکم، ابن الأثیر، الکنجی.

حدیث الحسن بن حکم: الحاکم، ابن مردویه، الکنجی.

حدیث حمید الطّویل: ابن السقاء، الحاکم، أحمد بن المظفر، ابن المغازلی، ابن الأثیر، الکنجی.

حدیث خالد بن عبید: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث دینار: ابن عساکر، ابن النجار، السّیوطی، المتقّی، الوصّابی، الأمیر.

حدیث الزبیر بن عدی: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الحموینی.

حدیث زیاد بن ثروان: الحاکم، الکنجی.

حدیث زیاد الثقفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث سالم بن أبی أمیّهٔ: أحمد بن سعید الجدیّ.

حدیث سعید بن المسیب: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الأمیر، البلخی.

حدیث سعید بن میسرهٔ: الحاکم، الکنجی.

حدیث سلیمان الطّائفی: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الأمیر، حدیث سلیمان التیمی: الحاکم، الکنجی.

حدیث سلیمان بن عامر: الحاکم، الکنجی.

حدیث سلیمان الأعمش: الحاکم، الکنجی.

حدیث شقیق: الحاکم، الکنجی.

حدیث عامر الشعبی: الحاکم، الکنجی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۵

حدیث عبّاد بن عبد الصمد: الحاکم، الکنجی.

حدیث عبد الأعلی الثعلبی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عبد اللّه بن أنس: أبو یعلی، الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث عبد اللّه بن سلیمان: ابن المغزلی.

حدیث عبد اللّه القشیری: ابن عساکر، السّیوطی، المتّقی، الوصّابی، الأمیر.

حدیث عبد الرحمن بن أبی لیلی: أبو نعیم الأصبهانی.

حدیث عبد العزیز بن زیاد: الحاکم، الکنجی.

حدیث عبد الملک بن أبی سلیمان: ابن أبی حاتم، الدار قطنی، الحاکم، ابن بشران النحوی، ابن المغازلی، الکنجی، ابن حجر العسقلانی.

حدیث عبد الملک بن عمیر: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الحموینی.

حدیث عثمان الطویل: ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث عطاء بن أبی رباح: الدار قطنی، الخطیب، العقیلی، ابن حجر العسقلانی.

حدیث عطیّهٔ العوفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث علی بن أبی رافع: الحاکم، الکنجی.

حدیث علی بن عبد اللّه بن العبّاس: یحیی بن محمد بن صاعد، الخوارزمی، البلخی.

حدیث عمار الدهنی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عمر الثقفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عمر بن یعلی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عمر البجلی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی إسحاق السّبیعی: ابن المغازلی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۶

حدیث عمران الطائی: الحاکم، أبو المظفر السمعانی، الکنجی.

حدیث عمران بن هیثم: الحاکم، الکنجی.

حدیث عیسی الجشمی: الحاکم، الکنجی.

حدیث قتادهٔ السّدوسی: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث کلثوم بن جبر: الحاکم الکنجی.

حدیث محمد بن جحادة: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن خالد: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن سلیم: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی الرجال الأنصاری: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث الإمام محمد بن علی الباقر علیه السلام: الحاکم، ابن مردویه، الکنجی.

حدیث محمد بن عمرو: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن مالک: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن مسلم الزهری: الحاکم، ابن المغازلی، ابن النجار، الکنجی، السیوطی، المتقی.

حدیث مسلم بن عبد اللّه: ابن مردویه، ابن المغازلی.

حدیث مسلم بن کیسان: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث مصعب بن سلیمان: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی الرجا مطر بن طهمان: الحاکم، ابن النجار، الکنجی.

حدیث مطیر بن أبی خالد: الحاکم، الکنجی.

حدیث موسی بن عبد اللّه: الحاکم، الکنجی.

حدیث میمون بن جابر: الحاکم، الکنجی.

حدیث میمون بن مهران: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی خلف میمون: الحاکم، الکنجی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۷

حدیث نافع مولی ابن عمر: الحاکم، ابن بشران، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث هلال بن سوید: الحاکم، الکنجی.

حدیث یحیی بن سعید: الحاکم، الکنجی.

حدیث یحیی بن هانی: الحاکم، الکنجی.

حدیث یزید بن سفیان: الحاکم، الکنجی.

حدیث یعلی بن مرّة: الحاکم، الخطیب، الکنجی.

حدیث یغنم بن سالم: ابن شاهین، الحاکم، ابن المغازلی، ابن الأثیر، الکنجی، الأمیر.

حدیث یوسف بن إبراهیم: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث أبی الجارود: ابن المغازلی.

حدیث أبی جعفر السبّاک: ابن المغازلی.

حدیث أبی حذیفة العقیلی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی حمزة الواسطی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی داود السبیعی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی الهندی: الحاکم، ابن المغازلی، ابن الأثیر، الکنجی، الأمیر.

فضائل التّابعين ... ص: ۸۷

هذا، و غير خاف على أهل العلم أن أهل السنّة يعتبرون التابعين خير الناس بعد صحابة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و أنّ قرنهم خير القرون بعد قرنهم، فهم موصوفون عندهم بالصّدق و الورع و العدالة، و يروون فى حقهم الأحاديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

قال أبو حاتم محمد ابن حبان البستى فى أوّل كتاب التّابعين:

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۸

«أنا الحسن بن سفيان، ثنا أبو بكر بن أبى شيبة، ثنا أبو الأحوص، عن منصور، عن إبراهيم، عن عبيدة، عن عبد اللّه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: خير أمتى القرن الذى أنا فيه، ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم، ثم يجيء قوم يسبق شهادة أحدهم يمينه و يمينه شهادته.

قال: خير الناس قرنا بعد الصحابة من شافه أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و حفظ عنهم الدين و السنن» [۱].

و قال فى أوّل كتاب أتباع التابعين:

«حدثنا أبو يعلى أحمد بن على بن المثنى بالموصل، حدثنا إبراهيم بن الحجاج الشامى، قال سمعت أبان بن يزيد يحدّث عن أبى حمزة، عن زهدم الجرمى، عن عمران بن حصين عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: خير أمّتى القرن الذى بعثت فيهم، ثمّ الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم، ثم يفشو قوم يشهدون و لا يستشهدون، و يحلفون و لا يستحلفون، و يخونون و لا يؤتمنون، و يفشو فيهم السمن» [۲].

و قال فى أوّل الثقات: «فأوّل ما أبدأ فى كتابنا هذا ذكر المصطفى صلّى اللّه عليه و سلّم، و مولده و مبعثه و هجرته، إلى أن قبضه اللّه تعالى إلى جنّته، ثم نذكر بعده الخلفاء الراشدين المهذّبين بأيّامهم، إلى أن قتل على رحمة اللّه عليه، ثم نذكر صحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم واحدا واحدا، إذ هم خير الناس قرنا بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، ثم نذكر بعدهم التابعين الذين شافهوا أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى الأقاليم كلّها على المعجم، إذ هم خير الناس قرنا بعد الصحابة، ثم نذكر القرن الثالث الذين رأوا التابعين، فأذكرهم على نحو ما ذكرنا الطبقتين الأولیين ثم نذكر القرن

---

[۱] الثقات ۴/ ۲.

[۲] الثقات ۶/ ۱.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۹

الرابع الذين هم أتباع على سبيل من قبلهم، و هذا القرن ينتهى إلى زماننا هذا» [۱].

و قد صنّف الحافظ السّيوطى رسالة فى فضل القرون الثلاثة- أعنى الصحابة و التابعين و أتباع التابعين- و قد جاء فيها:

«قد أجمعت الامة على أن القرون الثلاثة الاول هى الفاضلة، و جعلوا لها مزّية على ما بعدها، و أجمعوا على أن قرن الصحابة أفضل، ثمّ قرن التابعين، ثم قرن أتباع التابعين، و ذكروا فى مناقب الأمام أبى حنيفة هذا الحديث بيانا لفضيلته التى امتاز بها على سائر الامة، و هى أنه رأى من رأى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم».

و قال عبد العزيز بن أحمد البخارى- بعد ذكر إجماع الصّحابة على قبول الخبر المرسل-:

«فإن قيل: نحن نسلّم ذلك فى الصحابة و نقبل مراسيلهم، لثبوت عدالتهم قطعا بالنصوص، و إن الكلام فيمن بعدهم. قلنا: لا فرق بين

صحابی یرسل و تابعی یرسل، لأنّ عدالتهم تثبت بشهادهٔ الرسول أیضا، خصوصا إذا کان إرسال من وجوه التابعین مثل: عطاء بن أبی رباح من أهل مکهٔ، و سعید بن المسیب من أهل المدینهٔ، و بعض الفقهاء السبعهٔ، و مثل الشعبی و النخعی من أهل الکوفهٔ، و أبی العالیهٔ و الحسن من أهل البصرهٔ، و مکحول من أهل الشام.

فإنهم کانوا یرسلون و لا یظن بهم إلّا الصدق» [۲].

و قد نصّ (الدهلوی) علی ثبوت صدق و صلاح الصحابهٔ و التابعین حسب

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خیر القرون قرنی ثمّ الذین یلونهم.

و الخلاصهٔ: إن احتمال صدور الکذب من هذه الجماعهٔ علی أصول

---

[۱] الثقات ۸/ ۱.

[۲] کشف الأسرار فی شرح الأصول ۳/ ۱۱.

أهل السنهٔ محض المجون و عین الخلاعهٔ، لأنّهم خیر القرون بعد قرن الصّحابهٔ بنص الرسول علیه و آله الصلاهٔ و السلام، و إجماع العلماء الأعلام...

الفائدهٔ السابعهٔ فی ذکر رواهٔ الحدیث من الصّحابهٔ ... ص: ۹۱

اشارهٔ

لقد روی جماعهٔ من الأصحاب حدیث الطیر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

أوّلهم و أفضلهم: أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السّلام و یوجد الحدیث عنه عند:

ابن عقدهٔ، و الحاکم، و ابن مردویه، و ابن المغازلی، و الخوارزمی، و الکنجی الشافعی.

الثانی: عبد اللّه بن عباس، و حدیثه عند:

یحیی بن محمد بن صاعد، و الخوارزمی، و الکنجی، و البلخی القندوزی.

الثالث: أبو سعید الخدری، و حدیثه عند:

الحاکم، و الکنجی.

الرابع: سفینهٔ، و حدیثه عند:

أحمد، و عبد اللّه بن أحمد، و البغوی، و المحاملی، و الحاکم، و ابن المغازلی، و سبط ابن الجوزی، و الکنجی، و المحب الطبری، و الحموینی، و محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

الخامس: أبو الطفیل عامر بن واثلهٔ، و حدیثه عند:

ابن عقدهٔ، و الحاکم، و ابن مردویه، و ابن المغازلی، و الخوارزمی، و الکنجی.

السّادس: أنس بن مالک، و حدیثه عند:

أبی حنیفهٔ، و الترمذی، و أبی حاتم، و البزار، و النسائی، و أبی یعلی، و ابن أبی حاتم، و أحمد بن سعید الجدّی، و الطبری، و أبی اللیث، و ابن شاهین، و أبی الحسن السکری الحربی، و الحاکم، و ابن مردویه، و أبی نعیم، و أحمد ابن المظفّر، و البیهقی، و ابن بشران، و الخطیب، و ابن المغازلی، و أبی المظفر السمعانی، و البغوی، و رزین، و الخوارزمی، و ابن عساکر، و أبی السعادات ابن الأثیر، و أبی الحسن بن الأثیر، و ابن النجّار، و سبط ابن الجوزی، و الکنجی، و المحب الطبری، و الحموینی، و الخطیب التبریزی، و المزی، و الزرندی، و شهاب الدین أحمد، و الدولت‌آبادی، و ابن حجر العسقلانی، و ابن الصباغ، و المیبدی، و المطیری، و الخافی، و الصفوری، و السیوطی، و ابن حجر المکی، و المتقی، و المیرزا مخدوم، و الوصابی، و الجمال المحدّث، و محمد المصری، و السهارنفوری، و البدخشانی، و محمد صدر العالم، و شاه ولی اللّه، و الأمیر الصنعانی، و المولوی مبین اللکهنوی، و المولوی حسن علی المحدّث، و نور الدین السلیمانی، و المولوی ولی اللّه اللکهنوی، و البلخی القندوزی.

السّابع: سعد بن أبی وقاص، و حدیثه عند:

أبی نعیم الأصبهانی.

الثامن: عمرو بن العاص، ذکر حدیث الطیر فی کتاب له إلی معاویهٔ، رواه الخوارزمی.

التاسع: أبو مرازم یعلی بن مرّهٔ، و حدیثه عند:

أبی عبد اللّه الکنجی الشّافعی.

هذا، و من المعلوم أن أهل السنّهٔ یذهبون إلی عدالهٔ جمیع الصّحابهٔ، و یستدلّون لذلک بآیات من الکتاب العزیز، و بأحادیث عن سیّدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و من شاء الوقوف علی طرف من فضائل هؤلاء الأصحاب فلیراجع کتب هذا الشأن، مثل (الإستیعاب) و (اسد الغابهٔ) و (الإصابهٔ) و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۳

امّا مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام بالخصوص ف

«لو أنّ الفیاض أقلام، و البحر مداد، و الجنّ حسّاب، و الإنس کتّاب، لما أحصوا فضائله» کما فی الحدیث الشریف المتّفق علیه بین الفریقین.

تکمیل و تذییل ... ص: ۹۳

و سیأتی فی ما بعد- إن شاء اللّه تعالی- حدیث مناشدهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام فی الشوری، حیث احتجّ بجملهٔ من فضائله و ذکر منها «حدیث الطیر» مخاطبا عثمان، و سعد بن أبی وقاص، و عبد الرحمن بن عوف، و طلحهٔ، و الزبیر، و قد سلّم جمیعهم بتلک الفضائل کلّها. و تسلیم هؤلاء- و لو لم یکونوا رواهٔ لحدیث الطیر ما عدا سعد لما تقدم- یکفی دلیلا لصحّهٔ احتجاج الإمامیهٔ بحدیث الطیر، فالحمد للّه علی ذلک.

تنبیه ...: ص: ۹۳

لم یذکر السیّد قدّس سرّه من الصحابهٔ:

۱- جابر بن عبد اللّه الأنصاری، و حدیثه عند: ابن عساکر، ابن کثیر.

۲- أبو رافع، و حديثه عنه: ابن كثير.

۳- حبشى بن جنادهٔ، و حديثه عند: ابن كثير.

و قد أشرنا إلى روايتهم فى مقدمهٔ الكتاب، و ستعرف بالتفصيل فى غضون الكتاب.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۴

الفائدهٔ الثامنهٔ فى ذكر وجوه صحهٔ هذا الحديث ... ص: ۹۴

اشارهٔ

إن حديث الطير صحيح ثابت لوجوه:

۱- عدالهٔ رواته ... ص: ۹۴

إن حديث الطير صحيح باعتبار رجال جملهٔ من طرقه، كما سيتضحّ ذلك كلّ الوضوح لدى ترجمهٔ رجاله و تعديلهم، على ضوء كلمات علماء الجرح و التعديل من أهل السّنهٔ.

۲- تصحيح جماعهٔ إيّاه ... ص: ۹۴

لقد نصّ جماعهٔ من أعلام المحدثين و علماء أهل السّنهٔ على صحّهٔ حديث الطير، و هم:

۱- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاكم النيسابورى، و هو من أشهر نقّاد الحديث المرجوع إليهم فى معرفته و لذا لقّب بالحاكم.

۲- قاضى القضاهٔ عبد الجبّار بن أحمد المعتزلى.

۳- أبو عبد اللّه محمد بن يوسف الكنجى.

۴- شهاب الدين بن شمس الدين الزاولى الدولت‌آبادى.

۵- على بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالكى.

۶- عبد اللّه بن محمد المطيرى.

و ممن صرّح بصحته أيضا: إسحاق بن إبراهيم بن إسماعيل بن حمّاد ابن زيد، فإنّه قد اعترف بصحته لدى مناظرته مع المأمون العبّاسى، كما ستسمعه إن شاء اللّه تعالى.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۵

و حيث أنّ الحاضرين فى مجلس المناظرهٔ سلّموا بإقرار إسحاق بن إبراهيم بصحهٔ الحديث، و قد كانوا ثلاثين رجلا من كبار الفقهاء و مشاهير العلماء مع قاضى القضاهٔ يحيى بن أكثم ... فإنّ تسليمهم بذلك يعتبر قبولا لصحهٔ الحديث، و دليلا على اعتقادهم بثبوته... بناء على ما ذكره (الدهلوى)- فى مواضع من كتابه، و تبعه تلميذه (الرشيد)- من أن السّكوت دليل التسليم و القبول...

بل قال يحيى بن أكثم فى نهايهٔ البحث مخاطبا المأمون: «يا أمير المؤمنين، قد أوضحت الحق لمن أراد اللّه به الخير، و أثبتّ ما لا يقدر أحد أن يدفعه» و هذا يقتضى اعترافه بصحّهٔ حديث الطّير سندا، و أنّه يدلّ على مطلوب أهل الحق و لا يقدر أحد أن يدفعه لأنّه من

جملهٔ ما أثبته المأمون فی بحثه، و أوضح به الحق لمن أراد اللّه به خیرا.

و کیف یظنّ بهؤلاء جمیعا أنّهم صحّحوا ما لیس بصحیح، أو صرّحوا بصحّهٔ الباطل أکمل التصریح؟!

۳- الحسن کالصّحیح بل قسم منه ... ص: ۹۵

إنّه و إن أبی بعض علمائهم کالعسقلانی و ابن حجر المکی التنصیص علی صحّهٔ حدیث الطیر، لکنّهم ذهبوا إلی حسنه و صرّحوا بذلک کما ستدری عن کثب إن شاء اللّه...

و من المعلوم أنّ الحدیث الحسن یحتجّ به کالصحیح، بل ذهب بعض العلماء إلی أنّه قسم من الصحیح، و علیه، فإن القول بحسن حدیث الطیر یؤیّد ما یذهب إلیه أهل الحق من القول بصحّته، و هو المطلوب.

۴- القول بمضمون الحدیث یقتضی صحّته ... ص: ۹۵

لقد احتجّ المأمون العبّاسی بحدیث الطیر کما سیأتی، و هکذا الشیخ أبو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۶

عبد اللّه- کما ذکر القاضی عبد الجبار- علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه الصّلاهٔ و السّلام. و هذا بنفسه یقتضی اعتقادهما بصحّهٔ هذا الحدیث الشریف کما هو واضح، و من هنا قال السّیوطی فی رسالته فی فضل القرون الثلاثهٔ الاولی- بعد کلام له-: «و یضاف إلی ذلک ما قاله جمع من العلماء أنّ مما یقتضی صحهٔ الحدیث قول أهل العلم بمقتضاه».

فظهر أن المأمون و الشیخ أبو عبد اللّه یعتقدان صحهٔ حدیث الطیر.

۵- عقد الحدیث فی الشعر یدل علی اشتهاره و صحته ... ص: ۹۶

إنّ عقد حدیث من الأحادیث فی الشّعر یدلّ علی ثبوته و شهرته فی الصدر الأوّل، لقول السیوطی فی خطبهٔ کتاب له فی هذا الشأن: «هذا جزء جمعت فیه الأشعار التی عقد فیها شیء من الأحادیث و الآثار، سمّیته بالازهار، و له فوائد:

منها: الاستدلال به علی شهرهٔ الحدیث فی الصدر الأول و صحته، و قد وقع ذلک لجماعهٔ من المحدثین».

و لقد عقد أبو القاسم إسماعیل بن عبّاد المعروف بالصاحب، حدیث الطّیر، فی أشعار عدیدهٔ له، نقلها المحققون الکبار، کالخطیب الخوارزمی و الحافظ الکنجی الشافعی، و هکذا عقده الخوارزمی فی قصیدته البائیهٔ، و الإمام المنصور باللّه، و محمد بن إسماعیل الأمیر فی (التحفهٔ العلویهٔ) [۱].

و هذا أیضا من الأدلّهٔ علی شهرهٔ حدیث الطیر فی الصدر الأوّل و صحته...

---

[۱] و راجع أیضا: ترجمهٔ أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق. ۲/ ۱۵۵- ۱۵۸. الهامش.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۷

الفائدهٔ التاسعهٔ فی ذکر وجوه اشتهار الحدیث و تواتره ... ص: ۹۷

اشارة

بل إنّ حديث الطير يعد من الأحاديث المتواترة، حسب كلمات كبار أساطين علماء أهل السنّة، و نحن نذكر ذلك في وجوه:

۱- كلام ابن حجر المكى فى مسألة صلاة أبى بكر ... ص: ۹۷

قال ابن حجر المكى بعد الحديث الموضوع: (مروا أبا بكر فليصلّ بالناس) قال: «و اعلم أنّ هذا الحديث متواتر، فإنه ورد من حديث: عائشة، و ابن مسعود، و ابن عباس، و ابن عمر، و عبد اللّه بن زمعة، و أبى سعيد، و على ابن أبى طالب، و حفصة» [۱].
و إذا كان ابن حجر يدّعى تواتر هذا الحديث الموضوع بزعم وروده من ثمانية من الصّحابة، فإنّ حديث الطير الذى رواه أحد عشر منهم- بالإضافة إلى سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام- يكون متواترا بالأولويّة، هذا، بغض النظر عن تسليم عثمان و عبد الرحمن بن عوف و طلحة و الزبير يوم الشّورى، و أمّا معه فيكون تواتر اكثر و آكد.

۲- كلام ابن حزم فى مسألة بيع الماء ... ص: ۹۷

اشارة

و قال ابن حزم فى (المحلّى) فى مسألة عدم جواز بيع الماء- بعد إيراد أحاديث المنع عن أربعة من الأصحاب-: «فهؤلاء أربعة من الصحابة رضى

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۱۳.

اللّه عنهم، فهو نقل تواتر لا تحلّ مخالفته».
فابن حزم يرى بلوغ الخبر حدّ التواتر بنقل أربعة من الصحابة، و قد علمت أنّ حديث الطير ورد عن اثنى عشر من الصحابة، فهو نقل متواتر قطعا.

توفّر شروط التواتر فيه ... ص: ۹۸

لقد روى الجم الغفير و الجمع الكثير من أعيان أهل السنّة و مشاهير الأمّة من الصّحابة و التابعين و أتباعهم و غيرهم، من العلماء المتقدمين و المتأخّرين من الصدر الأوّل إلى هذا الحين، حديث الطير، و هو نقل تواتر قطعا، لأنّ رواته مستندون فيه إلى الحس، و قد بلغت كثرتهم حدّا يمنع تواطئهم على الكذب، و بلغت طبقاتهم فى الأوّل و الآخر و الوسط عدد التواتر، و هذه هى الشروط التى يعتبرها أرباب الأصول فى التواتر، قال عضد الدّين الإيجى:
«قد ذكر فى التواتر شروط صحيحة و شروط فاسدة، أمّا الشروط الصحيحة فثلاثة، كلّها فى المخبرين: أحدها- تعدّدهم تعدّدا يبلغ فى الكثرة إلى أن يمنع الاتفاق بينهم و التواطؤ على الكذب عادة. ثانيها- كونهم مستندين لذلك الخبر إلى الحس فإنّه فى مثل حدوث العالم لا يفيد قطعا. ثالثها- استواء الطرفين و الواسطة، أعنى بلوغ جميع طبقات المخبرين فى الأول و الآخر و الوسط، بالغا ما بلغ عدد

التواتر» [۱].

و لا یخفی، أنه لا یشترط فی حصول التواتر عدالهٔ الرّواهٔ بل لا یشترط الإسلام، فلو کان جمیع هؤلاء الرواهٔ غیر عدول بل غیر مسلمین لحصل المطلوب، فکیف و کلّهم من عدول رجال القوم!! أمّا عدم اشتراط ذلک فقد قال الإیجی: «ما ذکرناه هی الشروط المتفق علیها فی التواتر، أما المختلف فیه فقال قوم: یشترط الإسلام و العدالهٔ کما فی

---

[۱] شرح مختصر الأصول ۲/ ۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۹

الشهادهٔ، و إلّا أفاد إخبار النصاری بقتل المسیح العلم به و إنه باطل.

و الجواب: منع حصول شرائط التواتر لاختلال فی الأصل و الوسط، أی قصور الناقلین عن عدد التواتر فی المرتبهٔ الاولی، أو فی شیء مما بینهم و بین الناقلین إلینا. من عدد التواتر، و لذلک یعلم أنّ أهل قسطنطینیهٔ لو أخبروا بقتل ملکهم حصل العلم به» [۱].

إشکال ورّد ... ص: ۹۹

و لو قال مشکّک أو متعصّب بأنّه لو کان هذا الحدیث متواترا لصرّح بذلک بعض العلماء فی الأقلّ، و إذ لیس فلیس.

فجوابه من وجوه:

الأوّل: إنّه شهادهٔ علی النّفی، و هی غیر مقبولهٔ کما علیه المحقّقون.

و الثانی: إنّ عدم الوجدان لا یدلّ علی عدم الوجود.

و الثالث: سلّمنا عدم تنصیص أحد منهم بتواتره، لکن لا غرابهٔ فی ذلک من علماء أهل السنّهٔ، لأنّهم طالما حاولوا کتم فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام وسعوا فی طمس مناقبه، فلم تسمح لهم أنفسهم بروایتها فکیف بالاعتراف بتواترها!! و الرّابع: و لو سلّمنا وجود من ینصف فیهم لکن لعلّهم لم یصرحوا بتواتره لغفلتهم عن طرقه، إلّا أنّ عدم علم أحد به لا یمنع من حصول العلم به لغیره.

قال القاضی عیاض: «و لا یبعد أن یحصل العلم بالتواتر عند واحد و لا یحصل عند آخر، فإنّ أکثر الناس یعلمون بالخبر کون بغداد موجودهٔ، و أنها مدینهٔ عظیمهٔ و دار الإمامهٔ و الخلافهٔ، و آحاد من الناس لا یعلمون اسمها فضلا عن وصفها، و هکذا یعلم الفقهاء من أصحاب مالک بالضرورهٔ و تواتر النقل عنه أن مذهبه

---

[۱] شرح مختصر الأصول ۲/ ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۰

إیجاب قراءهٔ ام القرآن فی الصلاهٔ للمنفرد و الإمام، و إجزاء النیّهٔ فی أوّل لیلهٔ من رمضان عن ما سواه، و أنّ الشافعی یری تجدید النیهٔ کلّ لیلهٔ، و الاقتصار فی المسح علی بعض الرأس، و إنّ مذهبهما القصاص فی القتل بالمحدود و غیره، و إیجاب النیّهٔ فی الوضوء، و اشتراط الولی فی النکاح، و إن أبا حنیفهٔ- رضی اللّه عنه- یخالفهما فی هذه المسائل، و غیرهم ممّن لا یشتغل بمذاهبهم و لا روی أقوالهم لا یعرف هذا من مذاهبهم، فضلا عمّن سواهم» [۱].

و الخامس: و لو فرض أن متعصّبا أنکر تواتر حدیث الطیر، فإنه لا یصغی إلی کلامه البتّهٔ، فکیف یوجب عدم تصریح واحد منهم بتواتره- مع قیام الأدلّهٔ القاهرهٔ و البراهین الباهرهٔ علی تواتره- خللا فی ذلک؟!! إلّا أنّ الحلیمی و أتباعه- کوالد (الدهلوی)- أنکروا خبر انشقاق القمر فضلا عن تواتره، لکنّ المحققین لم یعبئوا بذلک، و لم یشکوا فی تواتر ذاک الحدیث و ثبوته، قال القاضی عیاض فیه ما نصه: «و أنا أقول صدعا بالحق: إنّ کثیرا من هذه الآیات المأثورهٔ عنه علیه السلام معلومهٔ بالقطع. أما انشقاق القمر فالقرآن نصّ

بوقوعه و أخبر عن وجوده، و لا يعدل عن ظاهره إلّا بدليل، و جاء برفع احتماله صحيح الأخبار من طرق كثيرة، فلا يوهن عزمنا خلاف أخرق منحلّ عرى الدين، و لا يلتفت إلى سخافة مبتدع يلقى الشك على قلوب ضعفاء المؤمنين، بل يرغم بهذا أنفه و ينبذ بالعراء سخفه» [۲].

---

[۱] الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۲/ ۴۷۱ بشرح الخفاجى.

[۲] الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۲/ ۴۶۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۱

الفائدة العاشرة فى ذكر الوجوه المفيدة للقطع بصدوره ... ص: ۱۰۱

اشارة

بل إنّ حديث الطير حديث مقطوع بصدوره من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم للوجوه المتينة التالية:

۱- رواية الفريقين بالطرق المتضافرة ... ص: ۱۰۱

يكفى لحصول القطع بصدور هذا الحديث إثبات أركان الفريقين- من السابقين و اللاحقين- إيّاه بالطّرق الكثيرة و الأسانيد المتضافرة، خلفا عن سلف، عن الصّحابة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم...

و لا يقدح فى ذلك قدح شرذمة قليلة من أهل العناد و العصبية و الهوى ... كما هو واضح.

۲- وجوب الأخذ بالمتّفق عليه ... ص: ۱۰۱

إنه لو فرضنا وقوع الخلاف بين أهل السنّة فى هذا الحديث، لكنّ كونه موضع الوفاق بين أهل الحقّ يقتضى أن يكون ثبوته متفقا عليه بين المسلمين، لما ذكره (الدهلوى) فى الجواب عن الأدلّة العقلية التى يذكرها الإمامية لإمامة أمير المؤمنين عليه السلام، حيث قال:

«الدليل الرابع: إن أمير المؤمنين- رضى اللّه عنه- كان يتظلّم دائما و يشكو الخلفاء الثلاثة، و يصرّح بأنه مظلوم و مقهور، و ما ذلك إلّا لغصب الإمامة عنه، فيكون الإمامة حقّه دون غيره، لأنه صادق بالإجماع.

و الجواب عنه: المنع من صحّة تلك الرّوايات، إذ لم يرد عند أهل السنّة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۲

شىء منها، بل الرّوايات فى الموافقة و النصح و الثناء عليهم و الدعاء لهم و إعانتهم متواترة لدى أهل السنة. أمّا روايات الإمامية فمختلفة، فأكثرها موافقة لروايات أهل السنّة، فإنها تدل على موافقته للخلفاء و نصحه لهم و إشارته عليهم ما داموا احياء، كما فى قصة عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه، كما عن نهج البلاغة، و كذا بعد موتهم فإنّه كان يثنى عليهم، و يمدح أعمالهم، و يشهد لهم بالخير و النّجاة كما

عن نهج البلاغة من قوله: للّه بلاد أبى بكر

، إلى آخر الخطبة.

فأخذ أهل السنّة المتّفق عليه و طرحوا المختلف فيه الذى انفرد به الشيعة- و حال رواتهم معلوم- و كلّ عاقل يأخذ بالمتّفق عليه و يترك المختلف فيه» [۱].

و على ضوء هذا الكلام نقول بوجوب الأخذ بحديث الطّير، لأنّه المتّفق عليه بين الشيعة و أهل السنّة، حتى لو كان المخالفون من أهل السنّة يعادلون الموافقين للشيعة فى العدد، كما يفهم من كلام (الدهلوى) المذكور.

۳- رواية أمير المؤمنين عليه السلام ... ص: ۱۰۲

لقد ورد حديث الطير من حديث سيّدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام- كما ستطّلع عليه فيما بعد إن شاء اللّه تعالى- و بما أنه عليه السلام معصوم- حسب كلمات العلماء المحققين الأعلام من أهل السنّة، كما لا يخفى على من راجع (تشييد المطاعن) و لا سيّما شاه ولى اللّه فى (التفهيمات الإلهية)، و كذا صرّح بذلك (الدهلوى) نفسه فى (التحفة) و تفسيره (فتح العزيز)- فإنّ هذا بوحده يفيد اليقين و يوجب القطع بصدور هذا الحديث من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

---

[۱] التحفة الاثنا عشرية: ۲۲۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۳

۴- احتجاج الأمير به ... ص: ۱۰۳

و لقد احتجّ به عليه الصلاة و السلام- فيما احتجّ- يوم الشورى كما سيأتى فى ما بعد إن شاء اللّه- لأولويّته بالإمامة و الخلافة و أفضليّته من سائر الصّحابة، و لقد سلّم الحاضرون منهم بذلك و اعترفوا بتلك الفضائل، و من المحال- حسب اعتقاد أهل السنة فى الصحابة- أن يعترفوا و يسلّموا بما لم يثبت، و لا سيّما أهل الشّورى منهم الذين فوضّ إليهم أمر الخلافة، و زعم عمر أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مات و هو راض عنهم...

و لنعم ما أفاد الشيخ المفيد قدّس سرّه حيث قال: «إن التواتر قد ورد بأن أمير المؤمنين عليه السلام احتج به فى مناقبه يوم الدار فقال: أنشدكم اللّه هل فيكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: اللهم ايتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطائر، فجاء أحد غيرى؟ قالوا: اللهم لا. قال:

اللهم اشهد. فاعترف الجميع بصحته

، و لم يكن أمير المؤمنين عليه السلام ليحتج بباطل، لا- سيّما و هو فى مقام المنازعة و التوصل بفضائله إلى أعلى الرتب التى هى الإمامة و الخلافة للرسول صلّى اللّه عليه و آله، و إحاطة علمه بأنّ الحاضرين معه فى الشورى يريدون الأمر دونه، مع

قول النبى صلّى اللّه عليه و آله: على مع الحق و الحق مع على يدور معه حيثما دار» [۱].

۵- كلام القاضى عياض حول معاجز النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... ص: ۱۰۳

قال القاضى عياض بعد كلامه الذى أوردناه سابقا حول القطع بقصّة انشقاق القمر: «و كذلك قصة نبع الماء و تكثير الطعام، رواها

الثقات و العدد الکثیر عن الجمّاء الغفیر عن العدد الکثیر من الصحابة، و منها ما رواه الکافّة

---

[۱] الفصول المختارة من العیون و المحاسن: ۶۵.

عن الکافّة متّصلا عمّن حدّث بها من جملة الصحابة، و إخبارهم أن ذلک کان فی مواطن اجتماع الکثیر منهم، فی یوم الخندق، و فی غزوة بواط، و عمرة الحدیبیّة، و غزوة تبوک، و أمثالها من محافل المسلمین و مجمع العساکر، و لم یؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة للراوی فیما حکاه، و لا- إنکار لما ذکر عنهم أنهم رووه، فسکوت الساکت منهم کنطق الناطق، إذ هم المنزّهون عن السکوت علی باطل و المداهنة فی کذب، و لیس هناک رغبة و لا رهبة تمنعهم، و لو کان ما سمعوه منکرا عندهم غیر معروف لدیهم لأنکروا کما أنکر بعضهم علی بعض أشیاء رووها من السنن و السیر و حروف القرآن، و خطأ بعضهم بعضا و وهّمه فی ذلک، مما هو معلوم، فهذا النوع کلّه مما یلحق بالقطعی من معجزاته، لما بیّناه.

و أیضا، فإنّه أمثال الأخبار التی لا أصل لها و بنیت علی باطل لا بدّ مع مرور الأزمان و تداول الناس و أهل البحث من انکشاف ضعفها و خمول ذکرها کما یشاهد فی کثیر من الأخبار الکاذبة و الأراجیف الطاریة، و أعلام نبیّنا هذه الواردة من الطریق الآحاد لا تزداد مع مرور الزمان إلّا ظهورا، و مع تداول الفرق و کثرة طعن العدو و حرصه علی توهینها و تضعیف أصلها و اجتهاد الملحد علی إطفاء نورها إلّا قوة و قبولا، و للطاعن علیها إلّا حسرة و غلیلا.

و کذلک إخباره عن الغیوب و إنباؤه بما یکون و کان معلوم من آیاته علی الجملة بالضرورة، و هذا حق لا غطاء علیه و قد قال به من أئمتنا القاضی و الأستاذ أبو بکر و غیرهما رحمهم اللّه، و ما عندی أوجب قول القائل أنّ هذه القصص المشهورة من باب خبر الواحد إلّا قلّة مطالعته للأخبار و روایتها، و شغله بغیر ذلک من المعارف، و إلّا فمن اعتنی بطرق النقل و طالع الحدیث و السیر لم یرتب فی صحة هذه القصص المشهورة علی الوجه الذی ذکرناه» [۱].

---

[۱] الشفا بتعریف حقوق المصطفی ۲/ ۴۶۶.

قوله: «و کذلک قصة نبع الماء و تکثیر الطّعام رواها الثقات و العدد الکثیر عن الجمّاء الغفیر عن العدد الکثیر من الصحابة» أی: إنّها معلومة بالقطع لذلک.

أقول: و کذلک حدیث الطّیر ... فیجب أن یکون معلوما بالقطع.

۶- فائدة أخری فی کلام القاضی ... ص: ۱۰۵

قوله: «و منها ما رواه الکافة عن الکافة متّصلا عمّن حدّث بها من جملة الصحابة و إخبارهم أن ذلک کان فی مواطن اجتماع الکثیر منهم ... و لم یؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة للراوی فی ما حکاه و لا إنکار..»

أقول: و کذلک حدیث الطّیر، فإن أمیر المؤمنین علیه السلام رواه و احتجّ به لأحقیّته بالإمامة و الخلافة فی اجتماعهم یوم الدّار، و لم یؤثر عن أحد منهم مخالفة و لا إنکار.

بل إنّه أولی بالقطع، لأنّهم فضلا عن السکوت عن الإنکار قد نطقوا بالتسلیم و الاعتراف بصحّته، کما سیأتی ذلک کلّه إن شاء اللّه تعالی.

و لأنّ هؤلاء الصّحابة- الذين فوض إليهم أمر الخلافة- كانوا أبعد منهم عن السّكوت على باطل و المداهنة على كذب، و ليس هناك رغبة و لا رهبة تمنعهم، و لا سيّما أنّهم قد اجتمعوا للشورى حول الخلافة و كان المقام مقام المنازعة حولها. فلو كان ما سمعوه منكرا غير معروف لديهم لأنكروا، لتوفّر الدواعى على ذلك، كما لا يخفى.

۷- فائدة ثالثة من كلام القاضى ... ص: ۱۰۵

قوله: «و أيضا، فإنّ أمثال الأخبار التى لا أصل لها»...

أقول: «و كذلك فضائل أمير المؤمنين عليه السلام و أعلام إمامته، فإنها لا تزداد مع مرور الزمان إلّا ظهورا، و مع تداول الفرق و كثرة طعن العدو و حرصه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۶

على توهينها و تضعيف أصلها و اجتهاد الفجار على إطفاء نورها إلّا قوة و قبولا، و للطاعن عليها إلّا حسرة و غليلا ... فهذا دليل آخر على ثبوتها و قطعيّة صدورها.

و لا سيّما حديث الطّير، فقد ابتلى بهذه الأمور من المتعصبين المتعنّتين، و قد قدح فيه شرذمة من المتنطّعين، و لكنّه مع ذلك ازداد نورا و قبولا مع مرور الأزمان، و لنعم ما قال الصّاحب:

«علىّ له فى الطير ما طار ذكره و قامت له أعداؤه و هى تشهد»

۸- كلام (الدهلوى) فى الدفاع عن أبى بكر ... ص: ۱۰۶

و لقد قال (الدهلوى) فى كتابه فى الدفاع عن أبى بكر: «و أمّا ما قيل من عدم ردّ أحد فاطمة إلّا هو، فكذب محض، فقد صحّ هذا الخبر و ثبت فى كتب أهل السنة من حديث: حذيفة بن اليمان، و الزبير بن العوام، و أبى الدرداء، و أبى هريرة، و العباس، و على، و عثمان، و عبد الرحمن بن عوف، و سعد بن أبى وقاص، و هؤلاء هم أجلّة الصحابة و فيهم من بشّر بالجنّة، و قد روى الملا عبد اللّه المشهدى فى إظهار الحق عن النبى فى حقّ حذيفة: ما حدّثكم به حذيفة فصدّقوه، و فيهم المرتضى على المعصوم بإجماع الشيعة و الصّادق بإجماع أهل السنة- و لا اعتبار فى هذا المقام برواية عائشة و أبى بكر و عمر-:

أخرج البخارى عن مالك بن أوس بن الحدثان النصرى: إنّ عمر بن الخطاب قال بمحضر من الصحابة- فيهم: على و العباس و عثمان عبد الرحمن ابن عوف و الزبير بن العوام و سعد بن أبى وقاص-: أنشدكم باللّه الذى بإذنه تقوم السماء و الأرض، أ تعلمون أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لا نورّث ما تركناه صدقة؟ قالوا: اللهم نعم.

ثم أقبل على على و العباس و قال: أنشدكما باللّه، هل تعلمان أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد قال ذلك؟ قالا: اللهم نعم

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۷

فعلم أنّ هذا الخبر يعادل الآية من الكتاب فى القطعيّة، لأنّ هؤلاء الذين ذكرت أسماؤهم يفيد خبر الواحد منهم لليقين فكيف بهذا الجمع الكثير، و لا سيّما و أنّ عليا المرتضى معصوم لدى الشيّعة، و رواية المعصوم يوازى القرآن فى إفادة اليقين عندهم» [۱].

أقول: و على ضوء هذا الكلام يجب القطع بصدور حديث الطّير، بل إنّه أولى بذلك، لوروده من حديث سعد بن أبى وقاص- و هو أحد الذين ذكر أنّ رواية أحدهم بوحده تفيد اليقين- بالإضافة إلى اعترافه هو و عثمان و عبد الرحمن ابن عوف و الزبير- بل و طلحة- بصحّة هذا الحديث الشريف.

فیجب الاعتقاد بصدور هذا الحدیث و افادته القطع کالاعتقاد بالآیة الشریفة من القرآن العظیم فی ذلک...

۹- فائدة أخری من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷

ثم إنّ کلّ ما دلّ علی إفادة حدیث أبی الدرداء و أبی هریرة و العباس و أمثالهم الیقین، و کون حدیثهم کالآیة الشریفة من القرآن فی قطعیّة الصدور، یدلّ بنفسه أو بالاولویة إفادة روایة سائر رواة حدیث الطیر من الصحابة للیقین کذلک.

۱۰- فائدة ثالثة من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷

ثم إنّ من رواة حدیث الطیر هو مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، و قد صرّح (الدهلوی) بکون حدیثه کالقرآن فی إفادة القطع و الیقین.
و أما عصمته علیه السلام فقد أثبتها (الدهلوی) نفسه فی کتابه (التحفة) و تفسیره (فتح العزیز) و کذا والده فی (التفهیمات الالهیة) و غیرهم من علماء أهل السنة کما فی (تشیید المطاعن)، فلا وجه لما ذکره (الدهلوی) بالنسبة إلیها هنا

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۹

سند حدیث الطّیر ... ص: ۱۰۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۱
و الآن ... فلنشرع فی ذکر أسانید حدیث الطّیر بروایة الأئمة و الأعلام و جهابذة علم الحدیث من أهل السنّة ... عبر القرون المختلفة ...

(۱) روایة أبی حنیفة ... ص: ۱۰۹

اشارة

لقد روی أبو حنیفة النعمان بن ثابت- إمام الحنفیّة- حدیث الطّیر فقد قال ابن الأثیر: «أنا أبو الفرج الثقفی، أنبأنا الحسن بن عیسی، حدّثنا الحسن عن أحمد بن عبد اللّه الحافظ، ثنا محمد بن إسحاق بن إبراهیم الأهوازی، حدّثنا الحسن بن عیسی، ثنا الحسن بن السمیدع، ثنا موسی بن أیوب، عن شعیب بن إسحاق، عن أبی حنیفة، عن مسعر، عن حماد، عن إبراهیم، عن أنس قال: أهدی إلی النبی طیر فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فجاء علی، فأکل معه.
تفرّد به شعیب عن أبی حنیفة» [۱].

---

[۱] اسد الغابة فی معرفة الصحابة ۴/ ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۲

ترجمة شعیب بن إسحاق ...: ص: ۱۱۲

و فضائل أبی حنیفة- إمامهم الأعظم- و جلالة شأنه و رفعة مکانه و علوّ مقامه ... کلّ ذلک من الشیوع و الشّهرة بمکان، فلا حاجة به إلی الشرح و البیان، لکنّا ننقل هنا طرفا من کلمات علماء أهل السنّة فی الثناء علی تلمیذه شعیب بن إسحاق: - ۱- الذهبی: «شعیب بن إسحاق الدمشقی، عن هشام بن عروة، و عبید اللّه بن عمر. و عنه: إسحاق و دحیم. قال أبو داود: ثقة مرجئ. توفی سنة ۱۸۹» [۱].

۲- ابن حجر العسقلانی: «خ م د س ق: شعیب بن إسحاق بن عبد الرحمن بن عبد اللّه بن راشد الدمشقی الاموی، مولی رملة بنت عثمان، أصله من البصرة، روی عن أبیه و أبی حنیفة،- و تمذهب له- و ابن جریج و الأوزاعی ... قال ابن طاهر: ثقة ما أصحّ حدیثه و أوثقه، و قال أبو داود: ثقة و هو مرجئ ... و قال ابن معین و دحیم و النسائی: ثقة، و قال أبو حاتم: صدوق، و قال الولید بن مسلم: رأیت الأوزاعی یقرّبه و یدنیه. قال دحیم: ولد سنة ۱۰۸ و مات سنة ۱۸۹...

قلت: و فی سنة ۱۸۹ أرّخه ابن حبّان فی الثقات، و نقل أبو الولید الباجی عن أبی حاتم قال: شعیب بن إسحاق: ثقة مأمون» [۲].

---

[۱] الکاشف ۲/ ۱۱.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۳

(۲) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۳

اشارة

و رواه أحمد بن حنبل- إمام الحنابلة- فی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین ...) و هذا نصّ روایته: «حدثنا عبد اللّه بن محمد، نا عبد اللّه بن عمر، نا یونس بن أرقم، قال حدثنا مطیر بن أبی خالد، عن ثابت البجلی، عن سفینة قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- طیرین بین رغیفین فقدّمت إلیه الطیرین. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من هذا؟ فقال: علیّ. قال: فافتح له، ففتحت، فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الطیرین حتی فنیا» [۱].

و قال محب الدین الطبری: «عن سفینة قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقدّمت إلیه الطیرین، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک- ثمّ ذکر معنی حدیث النجار و قال فی آخره-: فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی من الطیرین حتی فنیا. خرّجه أحمد فی المناقب» [۲].

و قال سبط ابن الجوزی: «حدیث الطائر و قد أخرجه أحمد فی الفضائل، و الترمذی فی السنن، فأمّا أحمد فأسنده إلی سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و اسمه مهران- قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه

---

[۱] فضائل علی، الحدیث رقم: ۹۴۵، و فی اللفظ سقط واضح.

[۲] الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۴

صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فإذا بالباب یفتح، فدخل علی فأکل معه» [۱].

و قال (الدهلوی) فی جواب سؤال بعد روایة الترمذی: «و قد أخرجه الامام أحمد فی المناقب من حدیث سفینة» و سیأتی نص کلامه فی محلّه إن شاء اللّه تعالی.

روایة أحمد دلیل الثبوت ... ص: ۱۱۴

و لقد تقرر لدی المحققین: أنّ روایة أحمد لحدیث یقتضی صحّته و ثبوته: قال أخطب خوارزم- فی بیان کثرة فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام- ما نصه: «أنبأنی أبو العلاء الحافظ هذا قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقرئ، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، حدّثنا أحمد بن یعقوب بن المهرجان، حدّثنا علی بن محمد النخعی القاضی، حدّثنا الحسین بن الحکم، حدّثنا الحسن ابن الحسین، عن عیسی بن عبد اللّه، عن أبیه، عن جدّه قال قال رجل لابن عباس: سبحان اللّه ما أکثر مناقب علی و فضائله، إنّی لأحسبها ثلاث آلاف. فقال ابن عباس: أو لا تقول إنها إلی الثلاثین ألفا أقرب؟

و یدلّک علی ذلک أیضا: ما یروی عن الامام الحافظ أحمد بن حنبل، و هو- کما عرف أصحاب الحدیث فی علم الحدیث- قریع أقرانه و إمام زمانه، و المقتدی به فی هذا الفن فی إبانه، و الفارس الذی یکبّ فرسان الحفاظ فی میدانه، و روایته عنه مقبولة و علی کاهل التصدیق محمولة، لما علم أن الامام أحمد بن حنبل و من احتذی علی أمثاله- و تسبح علی منواله و حطب فی حبله و انضوی الی حفله، مالوا إلی تفضیل الشیخین رضوان اللّه علیهما، فجاءت روایته فیه کعمود الصباح لا یمکن ستره بالراح، و هو: ما رواه الشیخ الإمام الزّاهد

---

[۱] تذکرة خواص الأمة: ۳۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۵

فخر الأئمة أبو الفضل بن عبد الرحمن الحفربندی الخوارزمی رحمه اللّه تعالی ... إلخ» [۱].

و قال محمد بن یوسف الحافظ الکنجی: «أخبرنا أبو إسحاق إبراهیم بن یوسف بن برکة الکتبی بالموصل، عن الحافظ أبی العلاء الحسن بن أحمد، أخبرنا الحسین بن أحمد المقری ... عن عیسی بن عبد اللّه، عن أبیه، عن جدّه، قال قال رجل لابن عباس: سبحان اللّه ما أکثر مناقب علی و فضائله! إنّی لأحسبها ثلاثة آلاف. فقال ابن عباس: او لا تقول إنها إلی ثلاثین ألفا أقرب.

خرّج هذا الأثر عن ابن عباس الأئمة فی کتبهم.

قلت: و یدلّک علی ذلک ما روینا عن إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل، و هو أعرف أصحاب الحدیث فی علم الحدیث، قریع أقرانه و إمام زمانه و المقتدی به فی هذا الفن فی إبّانه، و الفارس الذی یکبّ فرسان الحفاظ فی میدانه، و روایته مقبولة و علی کاهل التصدیق محمولة، و لا یتّهم فی دینه و لا یشکّ أنه یقول بتفضیل الشیخین أبی بکر و عمر، فجاءت روایته فیه کعمود الصّباح، لا یمکن ستره بالراح، و هو ما أخبرنا العلّامة مفتی الشام أبو نصر محمد بن هبة اللّه بن محمد بن جمیل الشیرازی؟» [... ۲].

و قال سبط ابن الجوزی بتصحیح حدیث المواخاة من حدیث مجدوح بن زید الباهلی: «و أحمد مقلّد فی الباب، متی روی حدیثا

وجب المصیر إلی روایته، لأنه إمام زمانه، و عالم أوانه، و المبرّز فی علم النقل علی أقرانه، و الفارس الذی لا یجاری فی میدانه، و هذا هو الجواب عن جمیع ما یرد فی الباب فی أحادیث الکتاب» [۳].

و قال السبکی فی مقام توثیق رجال حدیث (من زار قبری وجبت له

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۳.

[۲] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۵۳.

[۳] تذکرة خواص الأمة: ۲۲.

شفاعتی) ردّا علی ابن تیمیة- بعد کلام له-: «و أحمد- رحمه اللّه- لم یکن یروی إلّا عن ثقة، و قد صرّح الخصم بذلک فی الکتاب الذی صنّفه فی الردّ علی البکری بعد عشر کراریس منه، قال: إنّ القائلین بالجرح و التعدیل من علماء الحدیث نوعان، منهم من لم یرو إلّا عن ثقة عنده، کمالک، و شعبة، و یحیی بن سعید، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد بن حنبل، و کذلک البخاری و أمثاله... و قد کفانا الخصم بهذا الکلام مؤنة تبیین أنّ أحمد لا یروی إلّا عن ثقة و حینئذ لا یبقی له مطعن فیه» [۱].

من مصادر ترجمة أحمد ... ص: ۱۱۶

و إلیک بعض مصادر ترجمة أحمد بن حنبل و فضائله الجمّة:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۷۷.

۲- تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۱.

۳- وفیات الأعیان ۱/ ۶۳.

۴- حلیة الأولیاء ۹/ ۱۶۱.

۵- تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۱۰.

۶- الوافی بالوفیات ۶/ ۳۶۳.

۷- مرآة الجنان ۲/ ۱۳۲.

۸- طبقات السبکی ۲/ ۲۷.

۹- طبقات الحفاظ: ۱۸۶.

۱۰- طبقات المفسرین ۱/ ۷۰.

۱۱- العبر ۱/ ۴۳۵.

---

[۱] شفاء الأسقام فی زیارة خیر الأنام: ۱/ ۱۱.

۱۲- تاریخ بغداد ۴/ ۴۱۲.

۱۳- تهذیب التهذیب ۱/ ۶۲.

۱۴- طبقات القراء ۱/ ۱۱۲.

۱۵- البدایة و النهایة ۱۰/ ۲۳۵.

و قد ذکرنا طرفا من فضائله فی القسم الثانی من مجلّد حدیث الغدیر، و فی مجلّد حدیث التشبیه.

و من جلائل مناقبه ما جاء «عن إبراهیم بن الحارث من ولد عبادة بن الصامت: قیل لبشر الحافی- حین ضرب أحمد بن حنبل فی المحنة-: لو قمت و تکلّمت کما تکلّم، فقال: لا أقوی علیه، إن أحمد قام مقام الأنبیاء» [۱].

و فی (رجال المشکاة) بترجمته: «قال المیمونی: قال لی ابن المدینی بالبصرة بعد المحنة: یا میمونی ما قام أحد فی الإسلام ما قام أحمد، فعجبت من هذا و أبو بکر قد قام فی الردّة، قلت: بأیّ شیء؟ قال: إن أبا بکر وجد أنصارا، و إن أحمد لم یجد ناصرا».

(۳) روایة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۷

اشارة

و رواه أبو سعید عبّاد بن یعقوب الرّواجنی الأسدی فی (کتاب المعرفة) [۲]

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۱۲.

[۲] نقل عنه الذهبی حدیثا بترجمة فطر بن خلیفة قال: «قال عبّاد بن یعقوب فی کتاب المناقب له: أنبأنا أبو عبد الرحمن الأصباغی و غیره، عن جعفر الأحمر قال: دخلنا علی فطر بن خلیفة- و هو مغمی علیه، فأفاق فقال-: یا عبد اللّه: ما یسرّنی أن مکان کلّ شعرة فی جسدی لسان یسبّح اللّه بحبّی أهل البیت» سیر أعلام النبلاء ۷/ ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۸

- الذی ألّفه فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام- حیث قال: «حدّثنا عیسی، عن عبد اللّه بن محمد بن عمر بن علی، حدّثنی أبی عن أبیه عن جدّه علی قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر- یقال له الحباری- فوضع بین یدیه، و کان انس بن مالک یحجبه، فرفع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده إلی اللّه ثمّ قال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر- قال أنس: فجاء علیّ فأستأذن، فقال له أنس: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع، ثمّ أعاد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الدعاء، فجاء علی فردّه أنس، ثمّ دعا الثالث، فجاء فأدخله، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللهم و إلیّ، فأکل معه، ثمّ خرج علی. قال أنس قلت: یا أبا الحسن استغفر لی، فإنّ لی إلیک ذنبا، و إنّ عندی بشارة، فأخبرته بما کان من دعاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه و استغفر لی و رضی عنّی، و أذهب ذنبی عنده بشارتی إیّاه».

وجوه وثاقة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۸

اشارة

و عباد بن یعقوب الرواجنی من کبار المحدّثین الثقات، حسب تصریحات المحقّقین، فیجوز الاحتجاج بحدیثه، و لنوضّح ذلک فی الوجوه التالیة إفحاما للمکابرین:

۱- إنّه شیخ البخاری ... ص: ۱۱۸

إنّ عبّاد بن یعقوب من شیوخ البخاری صاحب الصّحیح، نصّ علی ذلک السمعانی حیث قال: «الرواجنی بفتح الراء و الواو و کسر الجیم و فی آخرها النون، هذه بالنسبهٔ سألت عنها استاذی أبو القاسم إسماعیل بن محمد بن الفضل الحافظ بإصبهان فقال: هذا نسبهٔ أبی سعید عبّاد بن یعقوب شیخ البخاری، و أصل هذه النسبهٔ الدواجن بالدال المهملهٔ، و هی جمع داجن و هو الشاهٔ التی تسمن فی الدار، فجعلها الناس الرواجن بالراء، و نسب عباد إلی

ذلک. هکذا قال و لم یسند الحکایهٔ إلی أحد. و ظنّ أنّ الرواجن بطن من بطون القبائل، و اللّه أعلم» [۱].

و یدل علی ذلک أیضا روایته عنه فی صحیحه حیث قال فی کتاب التوحید: «باب و سمی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الصّلاهٔ عملا و قال: لا صلاهٔ لمن لم یقرأ بفاتحهٔ الکتاب: حدّثنی سلیمان قال: حدّثنا شعبهٔ بن الولید. ح و حدّثنی عبّاد بن یعقوب الأسدی قال قال: أخبرنا عبّاد بن العوّام، عن الشیبانی، عن الولید بن العیزار، عن أبی عمرو الشیبانی عن ابن مسعود: إن رجلا سأل النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم أیّ الأعمال أفضل؟ قال: الصلاهٔ لوقتها و برّ الوالدین ثم الجهاد فی سبیل اللّه» [۲].

فثبت کون عباد بن یعقوب شیخ البخاری، و ناهیک به دلالهٔ علی کمال الاعتماد و الاعتبار و الوثوق، و زهوق شکوک أرباب الجحود و المروق.

۲- إنه شیخ الترمذی ... ص: ۱۱۹

إنّ عباد بن یعقوب من مشایخ الترمذی صاحب الصحیح کما سیأتی.

۳- إنه شیخ ابن ماجهٔ ... ص: ۱۱۹

و هو من مشایخ ابن ماجهٔ صاحب السنن، الذی هو أحد الصّحاح الستهٔ کما سیأتی.

۴- روایهٔ الأساطین عنه ... ص: ۱۱۹

و لقد روی عنه غیر هؤلاء جماعهٔ من کبار الأئمهٔ الاعلام و أساطین

---

[۱] الأنساب- الرواجنی.

[۲] صحیح البخاری ۴/ ۸۳۳.

الحدیث قال عبد الغنی المقدسی بترجمته: «عبّاد بن یعقوب، أبو سعید الرواجنی الکوفی الأسدی، روی عن: شریک، و حاتم بن إسماعیل، الولید بن أبی ثور، و علی بن هاشم بن البرید، و محمد بن فضل، و عمرو بن ثابت، و الحسین بن زید بن علی، و إسماعیل بن عیّاش، و عبد اللّه بن عبد القدوس، و عبد الرحمن بن محمد بن عبید اللّه العزرمی.

روی عنه: البخاری، و الترمذی، و ابن ماجهٔ، و محمد بن إسحاق بن خزیمهٔ، و أبو بکر بن أبی داود، و أحمد بن إسحاق بن البهلول، و أبو حاتم- و سئل عنه فقال: کوفی شیخ- و الحسین بن إسحاق، و جعفر بن محمد بن مالک الغزاری الکوفی.

مات سنهٔ ۲۵۰» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانی: «روی عن: شریک النخعی، و عباد بن الکلام، و عبد اللّه بن عبد القدّوس، و إبراهیم بن محمد بن أبی یحیی...

و عنه: البخاری حدیثا واحدا مقرونا، و الترمذی، و ابن ماجة، و أبو حاتم و أبو بکر البزار، و علی بن سعید بن بشر الرازی، و محمد بن علی الحکیم الترمذی، و صالح بن محمد جزرة، و ابن خزیمة، و ابن صاعد، و ابن أبی داود، و القاسم بن زکریا المطرز، و خلق» [۲].
و یفید التتبع لکلمات المحققین منهم: أنّ روایة الأکابر عن رجل تدل علی جلالته بل اعتباره و وثاقته، و قد ذکرنا فی مجلّد حدیث الولایة بعض الشواهد علی ذلک، کاستدلال الذهبی لجلالة أحمد بن عمر بن أنس بن دلهاث الأندلسی بروایة ابن عبد البر و ابن حزم عنه [۳]، و استدلال ابن حجر

---

[۱] الکمال فی معرفة الرجال- مخطوط.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۹.

[۳] العبر فی حوادث من غبر- حوادث ۴۷۸: و من جلالته أنّ إمامی الأندلس ابن عبد البر و ابن حزم رویا عنه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۱

المکی بروایة الصّحابة و التابعین عن معاویة، علی علم معاویة و فقهه [۱...]

و قال ابن قیم الجوزیّة بأنّ مجرّد روایة العدل عن غیره تعدیل له علی أحد القولین، و إن لم ینص الراوی علی ثقة المروی عنه.

۵- توثیق أبی حاتم ... ص: ۱۲۱

و قد وثّقه أبو حاتم محمد بن إدریس الرازی، قال الذهبی: «عبّاد بن یعقوب الرّواجنی، أبو سعید، شیعی جلد، عن الولید بن أبی ثور و شریک و عدّة. عنه (خ) مقرونا و (ت- ق) و ابن خزیمة و ابن صاعد و خلق. وثّقه أبو حاتم. توفی سنة ۲۵۰» [۲].
و فی (تهذیب التهذیب): «قال أبو حاتم: شیخ ثقة» [۳].
و قال ابن حجر: «عبّاد بن یعقوب الرواجنی الکوفی، أبو سعید، رافضی مشهور إلّا أنّه کان صدوقا، وثّقه أبو حاتم» [... ۴].
و توثیق أبی حاتم یکفی للاعتماد علی الرجل، فإنّ (کلّ الصیّد فی جوف الفرا) لأن الذهبی الذی تعصّبه و تعنته ظاهر جلی قال بترجمة أبی حاتم ما لفظه: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا فتمسّک بقوله فإنّه لا یوثّق إلّا رجلا صحیح الحدیث، و إذا لیّن رجلا أو قال فیه: لا یحتج به فتوقّف حتی تری ما قال غیره فیه، فإن وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم، فإنّه متعنّت فی الرجال، قد قال فی طائفة من رجال الصحاح لیس بحجة، لیس بقوی، أو نحو ذلک» [۵].

---

[۱] تطهیر الجنان- هامش الصواعق المحرقة: ۵۳.

[۲] الکاشف ۲/ ۶۳.

[۳] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۹.

[۴] مقدمة فتح الباری: ۴۱۰.

[۵] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۲

۶- توثیق ابن خزیمة ... ص: ۱۲۲

اشارة

و کذا وثّقه ابن خزیمة بصراحة، قال ابن حجر: «قال الحاکم: کان ابن خزیمة یقول: حدّثنا الثقة فی روایته المتّهم فی دینه عبّاد بن

يعقوب» [۱].

و قال: «قال الحاكم: كان ابن خزيمة إذا حدّث عنه يقول: حدّثنا الثقة فى روايته المتّهم فى دينه عباد بن يعقوب» [۲].

و أمّا جواب اتّهام ابن يعقوب فى الدين فسيجىء بالبيان الظاهر المبين إن شاء اللّه المعين.

ترجمة ابن خزيمة ... ص: ۱۲۲

و ابن خزيمة من مشاهير أئمّة أهل السنّة و أساطين محدّثيهم: قال الذهبى: «إن خزيمة الحافظ الكبير، إمام الأئمة، شيخ الإسلام أبو بكر محمد ابن إسحاق بن خزيمة ... جوّد و صنّف و اشتهر اسمه و انتهت إليه الإمامة و الحفظ فى عصره بخراسان، حدّث عنه الشيخان خارج صحيحيهما، و محمد ابن عبد اللّه بن عبد الحكم أحد شيوخه، و أحمد بن المبارك المستملى، و إبراهيم ابن أبى طالب، و أبو على النيسابورى، و إسحاق بن سعيد النسائى، و أبو عمرو ابن حمدان، و أبو حامد أحمد بن محمد بن بالويه، و أبو بكر أحمد بن مهران المقرى، و محمد بن أحمد بن بصير، و حفيده محمد بن الفضل بن محمد، و خلق لا يحصون.

قال أبو عثمان الحيرى: حدّثنا ابن خزيمة قال: كنت إذا أردت أن اصنّف الشىء دخلت فى الصّلاة مستخيرا حتى يقع لى فيها ثم ابتدئ، ثم قال

---

[۱] تهذيب التهذيب ۵/ ۱۰۹.

[۲] مقدمة فتح البارى: ۴۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۳

أبو عثمان الزاهد: إنّ اللّه ليدفع البلاء عن أهل نيسابور بابن خزيمة.

قال أبو على النيسابورى: لم أر مثل ابن خزيمة...

قلت: هذا الامام كان فريد عصره، فأخبرنى الحسن بن على ... أنا أبو حاتم محمّد بن حبّان التميمى قال: ما رأيت على وجه الأرض من يحسن صناعة السنن و يحفظ ألفاظها الصحاح و زياداتها- حتى كأن السنن بين عينيه- إلّا محمد بن إسحاق بن خزيمة فقط.

قال الدار قطنى: كان ابن خزيمة إماما ثبتا معدوم النظير، و حكى أبو بشر القطان قال: رأى جار لابن خزيمة من أهل العلم كأنّ لوحا عليه صورة نبيّنا صلّى اللّه عليه و سلّم و ابن خزيمة يصقله، فقال المعبّر: هذا رجل يحيى سنة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. قال أبو العباس بن شريح و ذكر ابن خزيمة فقال: يستخرج النكت من حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بالمنقاش.

و قال الحاكم فى كتاب علوم الحديث: فضائل ابن خزيمة مجموعة عندى فى أوراق كثيرة، و مصنفاته تزيد على مائة و أربعين كتابا، سوى المسائل و المسائل المصنفة مائة جزء، و له فقه حديث بريدة فى ثلاثة أجزاء.

قال أحمد بن عبد اللّه المعدّل: سمعت عبد اللّه بن خالد الأصبهانى يقول: سئل عبد الرحمن بن أبى حاتم عن ابن خزيمة فقال: و يحكم، هو يسأل عنّا و لا نسأل عنه، هو إمام يقتدى به...

و كانت وفاته فى ثانى ذى القعدة سنة ۳۱۱ و هو فى تسع و ثمانين سنة» [۱].

۷- قال الدار قطنى: صدوق ... ص: ۱۲۳

و قد نصّ الدار قطنى على أنّ عبّاد بن يعقوب صدوق قال ابن حجر:

«قال الدار قطنى: شيعى صدوق» [۲].

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۲/ ۷۲۰.

[۲] تهذيب التهذيب ۵/ ۱۰۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۴

و فى نصّ الدار قطنى كفاء لمكتف و شفاء لمشتف، فجاء الحق و زهق الباطل، إنّ الباطل كان زهوقا.

۸- صحّة حديثه ... ص: ۱۲۴

و جاء فى (تهـذيب التهذيب) بترجمته: «و قال ابن ابراهيم بن أبى بكر بن أبى شـيبة: لو لا رجلان من الشيـعة ما صحّ لهم حديث: عبّاد بن يعقوب، و إبراهيم بن محمد بن ميمون» [۱].

فثبت بهذا التصريح أن حديث عبّاد صحيح.

۹- قال ابن حجر: صدوق ... ص: ۱۲۴

اشارة

و قد حكم بصدقه ابن حجر العسـقلانى كذلك، حيث قال: «صدوق رافضـى؛ حديثه فى البخارى مقرون، بالغ ابن حبان فقال: يستحق الترك، من العاشرة، مات سنة خمسين» [۲].

و فى (هدى السارى): «رافضى مشهور، إلّا أنّه كان صدوقا، وثّقه أبو حاتم..» [۳].

و فيه كفاية لأهل الرشاد و الإيقان، و قمع لأساس هواجس أصحاب الرّيب و العدوان...

الرّفض لا يوجب التّرك ... ص: ۱۲۴

و أمّا قولهم: «رافضى» فتلك شكاة ظاهر عنك عارها، و غير خاف على الممارس فى هذا الشأن أنّ ترك حديث أحد لأجل «الرفض» و «التشيع» عين

---

[۱] تهذيب التهذيب ۵/ ۱۰۹.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۳۹۴.

[۳] مقدمة فتح البارى ۱/ ۳۹۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۵

التهوّر و التنطّع، أما سمعت ابن قتيبة يقول: «أسماء الغالية من الرافضة: أبو الطفيل صاحب راية المختار، و كان آخر من راى رسول اللّه صلّى اللّه عليه موتا، و المختار، و أبو عبد اللّه الجدلى، و زرارة بن أعين، و جابر الجعفى» [۱].

فقد علم منه كون «أبو الطفيل الصـحابى» من «غلاة الرّافضة» فكون «عبّاد بن يعقوب» هذا «رافضـيا» فحسب لا يقتضى الطعن بالأولويّة، و لو كان «الرفض» بل «الغلو فى الرفض» موجبا للقدح و الجرح للزم سقوط دعوى عدالة الصحابة أجمعين أكتعين...

و عليه، فلو رفع القادحون فى «عبّاد بن يعقوب» اليد عن دعوى «عدالة جميع الصحابة» فإنّا نرفع اليد عن توثيق «عبّاد بن يعقوب» و لكنّا لا نظنّهم يختارون ذلك، فإنّه قوام مـذهبهم، بل يختارون التّسـليم بوثاقة «عبّاد بن يعقوب ...» و مرام أهل الحق حاصل على كلّ حال، كما لا يخفى.

و على هذا الأساس نجيب عمّا قيل فى حقّ عبّاد بن يعقوب فى الكتب الرجاليّة، فقد جاء فى (تهذيب التهذيب):

«قال ابن عدی: سمعت عبدان یذکر عن أبی بکر بن أبی شیبة أو هنّاد السّری أنّهما أو أحدهما فسّقه و نسبه إلی أنه یشتم السلف، قال ابن عدی:

و عبّاد فیه غلو فی التشیّع، و روی أحادیث أنکرت علیه فی الفضائل و المثالب، و قال صالح بن محمد: کان یشتم عثمان قال: و سمعته یقول: اللّه أعدل من أن یدخل طلحة و الزبیر الجنّة، لأنهما بایعا علیا ثم قاتلاه.

و قال القاسم بن زکریا المطرز: وردت الکوفة فکتبت من شیوخها کلّهم إلّا عبّاد بن یعقوب، فلمّا فرغت دخلت علیه و کان یمتحن من یسمع منه، فقال لی: من حفر البحر؟ فقلت: اللّه خلق البحر، قال: هو کذلک و لکن من حفره؟

قلت: یذکر الشیخ؟ قال: علی. ثم قال: من أجراه؟ قلت: اللّه أجری الأنهار

---

[۱] المعارف: ۶۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۶

و وسّع العیون، قال: هو کذلک لکن من أجراها؟ قلت: یذکر الشیخ، قال:

أجراها الحسین. قال: و کان مکفوفا، و رأیت فی بیته سیفا معلقا فقلت: لمن هذا؟ قال: أعددته لأقاتل به مع المهدی. قال: فلما فرغت من سماع ما أردت و عزمت علی السفر دخلت علیه، فسألنی فقال: من حفر البحر؟ فقلت: حفره معاویة و أجراه عمرو بن العاص، ثم وثبت، فجعل یصیح: أدرکوا الفاسق عدو اللّه فاقتلوه.

قال البخاری: مات فی شوال، و قال محمد بن عبد اللّه الحضرمی: فی ذی القعدة سنة ۲۵۰» [۱].

فإنّ حاصل ذلک کلّه «رفض» عبّاد بن یعقوب، و قد ذکرنا الجواب، و أوضحنا أنّ ذلک لا یضرّ بعدالة الرجل بحال.

و أمّا قول ابن حجر: «ذکر الخطیب أن ابن خزیمة ترک الروایة عنه آخرا» فیجاب عنه علی تقدیر تسلیمه: بأنّه لا یعبأ به بعد تصریحه بوثاقته، لأنّ ذلک مؤیّد بتوثیق أبی حاتم و غیره من أعلام الجرح و التعدیل، علی أنّه قد تقدم عن ابن حجر العسقلانی قوله فی (التقریب): «و بالغ ابن حبان فقال: یستحق الترک» فلو لم یسبق توثیقه الترک أیضا لما التفت الیه المحققون حسب تصریح ابن حجر العسقلانی.

و أمّا قول ابن حجر: «قال ابن حبان: کان رافضیا داعیة و مع ذلک یروی المناکیر عن المشاهیر فاستحق الترک، روی عن شریک عن عاصم عن زر عن عبد اللّه بن عوف: إذا رأیتم معاویة علی منبری فاقتلوه» فنقول:

أمّا کونه «رافضیا» فلا یضرّ، کما تقدّم.

و أمّا کونه «داعیة» فهی دعوی أجاب عنها السمعانی بقوله: «قلت: روی عنه جماعة من مشاهیر الأئمة مثل: أبی عبد اللّه محمد بن إسماعیل البخاری،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۷

لأنه لم یکن داعیة إلی هواه». علی أنّا قد ذکرنا فی مجلّد حدیث الولایة- حسب تصریحات المحققین المنصفین من أهل السنة- أن کون الراوی داعیة لا یسبب طرح حدیثه و عدم الاعتماد علیه، فلیراجع.

و أمّا کونه «یروی المناکیر عن المشاهیر» فدعوی بلا دلیل، فهی غیر مسموعة.

و أمّا کونه مستحقّ الترک، فقد تقدّم الجواب عنه.

و أمّا روایته عن شریک عن عاصم ... فإنّها لا توجب القدح، لأنّ مطاعن معاویة کثیرة جدا بحیث لا یستبعد منصف- بعد النّظر فیها-

صحّهٔ هذا الحدیث.

هذا، و قد أورد السّمعانی کلام ابن حبّان هذا الذی ظهر فساده من أوّله إلی آخره، فأجاب عنه بما تقدم نقله عنه آنفا، فلا نعید.

و من لطائف المقام: قول السمعانی بعد ذلک: «و روی عنه حدیث أبی بکر رضی اللّه عنه: أنه قال: لا تفعل یا خالد ما أمرتک به. سألت الشریف عمر ابن إبراهیم الحسینی بالکوفهٔ عن معنی هذا الأثر فقال: کان أمر خالد بن الولید أن یقتل علیا، ثم ندم بعد ذلک، فنهی عن ذلک».

و بما أنّ السمعانی قد سکت عن الکلام فی هذا الحدیث فإنّ سکوته یدلّ علی تسلیمه بصحّته، علی ما تقرّر لدی علماء أهل السنّهٔ، کما لا یخفی علی من تتبّع کلماتهم، و علی هذا الأساس استدل (الدهلوی) فی الباب الرابع من (التحفهٔ) بسکوت القاضی التستری- رحمه اللّه- فی (مجالس المؤمنین) أمام کلام الذهبی فی (المیزان) فی القدح فی (زرارهٔ بن أعین).

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۸

(۴) روایهٔ أبی حاتم ... ص: ۱۲۸

اشارهٔ

و ممّن رواه أبو حاتم محمد بن إدریس الرازی، قال أخطب خوارزم: «أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، قال:

أخبرنا القاضی الامام شیخ القضاهٔ إسماعیل بن أحمد الواعظ قال: أخبرنا والدی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، قال: أخبرنا أبو علی الحسین بن محمد بن علی الرودباری قال: أخبرنا أبو بکر محمد بن مهرویه بن عباس بن سنان الرازی قال: حدّثنا أبو حاتم الرازی قال: حدّثنا عبید اللّه بن موسی قال:

أخبرنا إسماعیل الأزرق، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فقلت: اللهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، قال: فذهب ثم جاء، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، قال:

فذهب ثم جاء، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح، ففتحت، ثم دخل فقال: ما حبسک یا علی؟ قال: هذه آخر ثلاث کرّات یردّنی أنس، یزعم أنک علی حاجهٔ، قال: ما حملک علی ما صنعت یا أنس؟ قال: سمعت دعائک فأحببت أن یکون فی رجل من قومی، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحبّ قومه» [۱].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۶۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۹

ترجمهٔ أبی حاتم ... ص: ۱۲۹

و أبو حاتم من مشاهیر أئمهٔ الحدیث و نقدهٔ الأخبار و نحاریر الجرح و التعدیل:

۱- السمعانی: «و أبو حاتم کان إماما حافظا فهما، من مشاهیر العلماء، له رحلهٔ إلی الشام و مصر و العراق، روی عنه أبو عمرو بن

حکیم، و عالم لا یحصون کثرهٔ، توفی سنهٔ ۲۷۷» [۱].

۲- ابن الأثیر: «هو من أقران البخاری و مسلم» [۲].

۳- الذهبی: «و فی سنهٔ سبع مات حافظ زمانه: أبو حاتم محمد بن إدریس الحنظلی الرازی، فی شعبان، و هو فی عشر التسعین، و کان جاریا فی مضمار أبی زرعهٔ و البخاری» [۳].

۴- ابن حجر: «أحد الحفاظ» [۴].

و قد جاءت ترجمته مفصّلهٔ فی مجلّد حدیث التشبیه [۵].

(۵) روایهٔ الترمذی ... ص: ۱۲۹

اشارهٔ

و رواه أبو عیسی محمد بن عیسی الترمذی فی مناقب أمیر المؤمنین علیه

---

[۱] الأنساب- الجزّی.

[۲] الکامل فی التاریخ حوادث: ۲۷۷.

[۳] دول الإسلام حوادث: ۲۷۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۳.

[۵] و من مصادر ترجمته أیضا: تاریخ بغداد ۲/ ۷۳، سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۴۲۷، تهذیب التهذیب ۹/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۰

السلام حیث قال: «باب: حدّثنا سفیان بن وکیع، نا عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

هذا حدیث غریب لا نعرفه من حدیث السدّی إلّا من هذا الوجه، و قد روی هذا الحدیث من غیر وجه عن أنس، و السدّی اسمه: إسماعیل بن عبد الرحمن، و قد أدرک أنس بن مالک، و رأی الحسین بن علی» [۱].

و إذا کان الترمذی- و هو أحد الأرکان الستّهٔ- راویا لهذا الحدیث الشریف، فإنه لا یرتاب فی صحته إلّا المعاند المارق أو المتعصّب المائق، و اللّه ولی التوفیق.

ثم

إن سبط ابن الجوزی نقل عن التّرمذی توثیق السدّی و تعدیله، و هذه عبارته- فی ذکر حدیث الطائر-: «و أمّا الترمذی فقال: ثنا سفیان بن وکیع، عن عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی فأکل معه.

قال الترمذی: السدّی: اسمه إسماعیل بن عبد الرحمن، سمع من أنس بن مالک، و رأی الحسین بن علی، و وثّقه سفیان الثوری، و شعبهٔ، و یحیی بن سعید القطّان، و غیرهم.

قلت: امّا ذکر الترمذی هذا فی تعدیل السدّی لأنّ جماعهٔ تعصّبوا علیه لیبطلوا هذا الحدیث، فعدّله الترمذی» [۲].

وثاقة السدّی ... ص: ۱۳۰

اشارة

و بالرغم من كفاية توثيق الترمذی و تعديله للاعتماد على هذا

---

[۱] صحيح الترمذی ۵/ ۵۹۵.

[۲] تذكرة الخواص من الامة: ۳۹.

الحديث، و دفع تشكيكات أهل المراء و اللجاج، فإنّا نذكر وجوها أخرى لوثاقته: -

۱- توثيق أحمد ... ص: ۱۳۱

لقد وثّقه أحمد بن حنبل، كما جاء فی (تهذيب التهذيب) بترجمته: «قال أبو طالب عن أحمد: ثقة» [۱].

و توثيق أحمد يدل على وثاقة الرّجل، لأن مجرّد روايته عن أحد يدل على ذلك، فتوثيقه الصريح بالأولويّة.

۲- توثيق العجلی ... ص: ۱۳۱

و وثّقه أحمد بن عبد اللّه [۲] على ما جاء فی (تهذيب التهذيب) أيضا حيث قال: «قال العجلی: ثقة، عالم بالتفسير، رواية له» [۳].

۳- قال النسائی: صالح ... ص: ۱۳۱

و قال النسائی فی حقه مرة: «صالح» و قال أخرى: «ليس به بأس»، قال ابن حجر بترجمته: «قال النسائی فی الكنى: صالح، و قال فی موضع آخر:

ليس به بأس» [۴].

هذا، و قد ذكر علماء الدّراية: أنّ النّسائی أشدّ شرطا فی الرجال من الشيخين، فقوله: «صالح» و «ليس به بأس» يفيد غاية وثاقة السدّی و نهاية الاعتماد عليه، لا سيّما و أنّه قد أخرج حديثه فی صحيحه كما ستعرف إن شاء

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۳۱۳.

[۲] توجد ترجمته فی: سير أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۰۵.

[۳] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۳۱.

[۴] تهذيب التهذيب ۱/ ۳۱۳.

اللّه تعالى.

۴- قال ابن عدی: مستقيم الحديث صدوق ... ص: ۱۳۲

و قال ابن عدی [۱]: «هو عندی مستقيم الحديث صدوق لا بأس به». قال ابن حجر: «قال ابن عدی: له أحاديث يرويها عن عدة شيوخ،

و هو عندی مستقیم الحدیث صدوق لا بأس به» [۲].

۵- ذکره ابن حبان فی الثقات ... ص: ۱۳۲

و قد ذکره ابن حبان فی (الثقات) حیث قال: «إسماعیل بن عبد الرحمن ابن أبی ذویب السدّی الأعور، مولی زینب بنت قیس بن مخرمة من بنی عبد مناف، یروی عن أنس بن مالک، و قد رأی ابن عمر. روی عنه: الثوری، و شعبة، و زائدة. مات سنة سبع و عشرین و مائة، فی إمارة ابن هبیرة» [۳].

هذا، و قد قال ابن حبّان فی أوّل کتابه المذکور: «و لا أذکر فی هذا الکتاب الأول إلّا الثقات الذین یجوز الاحتجاج بخبرهم».

و قال: فکلّ من أذکره فی هذا الکتاب الأول فهو صدوق یجوز الاحتجاج بخبره إذا تعدّی خبره عن خصال خمس» ثم قال بعد أن ذکر تلک الخصال «و إنما أذکر فی هذا الکتاب الشیخ بعد الشیخ، و قد ضعّفه بعض المشایخ و وثقه بعضهم، فمن صح عندی منهم أنه ثقة بالدلائل النّیرة التی بیّنتها فی کتاب الفصل بین النقلة، أدخلته فی هذا الکتاب، لأنه یجوز الاحتجاج بخبره، و من صحّ عندی منهم أنه ضعیف بالبراهین الواضحة التی ذکرتها فی کتاب

---

[۱] من مصادر ترجمته: سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۱۵۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۱۳.

[۳] الثقات ۴/ ۲۰.

الفصل بین النقلة، لم أذکره فی هذا الکتاب، لکنّی أدخلته فی کتاب الضعفاء بالعلل، لأنه لا یجوز الاحتجاج بخبره، فکل من ذکرته فی کتابی هذا إذا تعدّی خبره عن الخصال الخمس التی ذکرتها فهو عدل یجوز الاحتجاج بخبره».

۶- توثیق السمعانی ... ص: ۱۳۳

و وثّقه السمعانی حیث قال مترجما ایّاه ...: «و هو السدّی الکبیر، ثقة مأمون، روی عنه: الثوری، و شعبة و زائدة ... قال یحیی بن سعید: ما سمعت أحدا یذکر السدّی إلّا بخیر، و ما ترکه أحد» [۱].

۷- تخریج مسلم حدیثه ... ص: ۱۳۳

و السدّی من رجال صحیح مسلم، قال المقدسی ابن القیسرانی فی أفراد مسلم ممّن اسمه إسماعیل: «إسماعیل بن عبد الرحمن بن أبی کریمة الهاشمی المعروف بالسدّی الأعور الکوفی، أصله حجازی، مولی زینب بنت قیس بن مخرمة من بنی عبد المطلب، یکنّی أبا محمد، سمع أنس بن مالک، و لقی عبد اللّه و سعد بن عبادة و یحیی بن عبّاد، روی عنه: أبو عوانة، و الثوری، و الحسن بن صالح، و زائدة، و إسرائیل مات سنة سبع و عشرین و مائة» [۲].

هذا، و قد ذکر ابن القیسرانی فی صدر کتابه المذکور: أنّه قد صحّ لدی حفّاظ الحدیث کابن عدی و الدار قطنی و ابن مندة و الحاکم و غیرهم من السابقین و اللّاحقین ممّن تأخر عن الشیخین: أنّ من أخرجا له صحیح الحدیث، لأنهما لم یخرجا إلّا عن ثقة عدل حافظ ...

و قال ابن حجر: «ینبغی لکلّ منصف أن یعلم أن تخریج صاحب

---

[۱] الأنساب- السدّی.

[۲] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۴

الصحیح لأیّ راو کان متقض لعدالته عنده و صحهٔ ضبطه و عدم غفلته، و لا سیّما ما انضاف ذلک من اطباق جمهور الأئمهٔ علی تسمیهٔ الکتابین بالصحیحین، و هذا معنی لم یحصل لغیر من خرّج عنه فی الصحیح، فهو بمثابهٔ إطباق الجمهور علی تعدیل من ذکر فیهما».

و قال القاری: «و قد کان أبو الحسن المقدسی یقول فیمن خرّج أحدهما فی الصحیح: هذا جاز القنطرهٔ، یعنی: لا یلتفت إلی ما قیل فیه، لأنهما مقدّمان علی أئمهٔ عصرهما و من بعدهما فی معرفهٔ الصحیح و العلل» [۱].

۸- إنه من رجال الصّحاح ... ص: ۱۳۴

هذا، بالإضافهٔ إلی أنّ السدّی من رجال صحیح أبی داود و صحیح الترمذی و صحیح النسائی و صحیح ابن ماجهٔ ... کما یفهم من الرموز الموضوعهٔ علی ترجمته فی (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب) و غیرهما من کتب رجال الحدیث.

و قد ذکرنا فی مجلّد حدیث الولایهٔ عن بعض علماء أهل السنّهٔ: أنّ رجال الصحاح الستهٔ کلّهم عدول ثقات، و معروفون بالتقی و الدیانهٔ فی کلّ عصر...

و قد علمت أن «السدّی» من رجال البخاری و مسلم و الأربعهٔ.

۹- کونه شیخ شعبهٔ ... ص: ۱۳۴

و علی فرض عدم توثیق شعبهٔ إیّاه، فإنّ السدی من شیوخه، و قد علمت من کلام السبکی فی (شفاء الأسقام) عن ابن تیمیّهٔ أنّ شعبهٔ ممّن لا یروی إلّا عن ثقهٔ، و به قال ابن حجر فی صدر کتابه (لسان المیزان) کما لا یخفی علی من طالعه.

---

[۱] مرقاهٔ المفاتیح فی شرح مشکاهٔ المصابیح ۱/ ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۵

۱۰- روایهٔ الأعاظم عنه ... ص: ۱۳۵

و لقد روی عنه جماعهٔ من أعاظم العلماء، کأبی عوانهٔ، و الثوری، و الحسن بن صالح، و زائدهٔ، و إسرائیل، و سماک بن حرب، و إسماعیل بن أبی خالد، و سلیمان التیمی، و أبی بکر بن عیاش ... و قد علمت آنفا أن فی روایهٔ الأکابر دلالهٔ علی وثاقهٔ الرّجل، بل هی تعدیل له.

۱۱- تصریح الکابلی بوثاقته ... ص: ۱۳۵

و قد صرّح نصر اللّه الکابلی صاحب (الصواقع) المعروف بتعصّبه و عناده للحق و أهله. بثقهٔ السدّی، حیث قال فی الکتاب المذکور فی المطلب السادس فی بیان المکاید من المقصد الأول: «السّادسهٔ و العشرون: نقل أخبار عن بعض کتب أهل السنهٔ مما رواه بعض محدّثیهم عن رجل یشارکه غیره فی اسمه أو لقبه أو کلیهما، أحدهما صدوق و الآخر کذوب، و ترک ما یمیّز به أحدهما عن الآخر، لیعلم أنه صحیح، کالسدّی، فإنه مشترک بین رجلین أحدهما الکبیر و الآخر الصغیر، و الأول منهما ثقهٔ و الآخر کذّاب وضّاع رافضی،

فينخدع من لا يعرف حقيقة الأمر و ليس له دربة»

۱۲- تصريح (الدهلوى) بوثاقته ... ص: ۱۳۵

و هكذا. نصّ (الدهلوى) على وثاقة السدّى فى كتابه (التحفة)، فى الباب الثانى فى بيان المكيدة التاسعة عشر.

تتمّة فى وصف التّرمذى الحديث بالغرابة ... ص: ۱۳۵

و أمّا بالنسبة الى وصف الترمذى حديث الطّير بالغرابة- كما فى النسخة- فنقول:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۶

أولا: لم يرد هذا فى نقل سبط ابن الجوزى.

ثانيا: إنّ الغرابة لا تدل على عدم الصّحة، لأنّ الحديث الغريب قد يكون صحيحا، فالغريب يعم الصحيح و غير الصحيح، و لا دلالة للعام على الخاص، لكنّ إخراج الترمذى إيّاه فى صحيحه و توثيقه السدّى- ردا على جماعة تعصّبوا عليه ليبطلوا الحديث- يدل بصراحة على تصحيحه له و إن وصفه بالغرابة.

و يشهد بما ذكرنا من عموم «الغريب» كلمات علماء الدراية فى تعريفه، قال ابن الصّلاح بتعريفه: «ثم إنّ الغريب ينقسم إلى صحيح كالأفراد المخرّجة فى الصحيح، و إلى غير صحيح، و ذلك هو الغالب على الغرائب، روينا عن أحمد بن حنبل رضى اللّه عنه أنه قال غير مرة: لا تكتبوا هذه الأحاديث الغرائب فإنها مناكير و عامّتها من الضعفاء» [۱]. و هذا الكلام يدل على المطلوب من وجهين:

الأول: إنّ الغريب ينقسم الى صحيح و الى غير صحيح، فليس كل غريب غير صحيح.

الثانى: لو كان حديث الطير من الغريب غير الصّحيح لما أخرجه أحمد ابن حنبل و قد قال غير مرة: لا تكتبوا هذه الأحاديث الغرائب ...

فثبت أنّ حديث الطير ليس من الغرائب غير الصحيحة، بل إنّه حديث صحيح رواه الثقات المعتمدون.

جامع التّرمذى صحيح ... ص: ۱۳۶

هذا كلّه، بالإضافة إلى أنّهم صرّحوا بصحّة أحاديث جامع التّرمذى و اعتبارها، و على هذا الأساس يصحّ الاحتجاج بحديث الطير المخرّج فيه،

---

[۱] علوم الحديث: ۳۹۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۷

و بذلك يظهر بطلان تكذيبه ... و لنذكر فى هذا المقام طرفا من كلماتهم فى حقّ الترمذى و جامعه:

۱- قال السيوطى بترجمته: «قال أبو سعيد الإدريسى: كان أحد الأئمة الذين يقتدى بهم فى علم الحديث، صنّف كتاب الجامع و العلل و التاريخ، تصنيف رجل عالم متقن، كان يضرب به المثل فى الحفظ» [۱].

۲- السمعانى: «أحد الأئمة الذين يقتدى بهم فى علم الحديث، صنف كتاب الجامع و التاريخ و العلل تصنيف رجل عالم متقن، و كان يضرب به المثل فى الحفظ و الضبط» [... ۲].

۳- ابن خلّكان: «الحافظ، أحد الأئمة الذين يقتدى بهم فى علم الحديث، صنّف كتاب الجامع و العلل تصنيف رجل متقن، و به يضرب المثل» [... ۳].

فثبت من هذه الكلمات أنّ صحيحه موصوف بالإتقان، حرىّ بالاعتماد، محفوظ من الطعن...

۴- و قال ابن الأثير ...: «و هذا كتابه الصحيح أحسن الكتب، و أكثرها فائدهٔ، و أحسنها ترتيبا، و أقلّها تكرارا، و فيه ما ليس فى غيره من ذكر المذاهب و وجوه الاستدلال، و تبيين أنواع الحديث من الصحيح و الحسن و الغريب، و فيه جرح و تعديل، و فى آخره كتاب العلل، قد جمع فيه فوائد حسنهٔ لا يخفى قدرها على من وقف عليها.

قال الترمذى رحمه اللّه: صنّفت هذا الكتاب فعرضته على علماء الحجاز فرضوا به، و عرضته على علماء العراق فرضوا به، و عرضته على علماء خراسان

[۱] طبقات الحفّاظ: ۲۷۸.

[۲] الأنساب- الترمذى.

[۳] وفيات الأعيان ۴/ ۲۷۸.

فرضوا به، و من كان فى بيته هذا الكتاب فكأنّما فى بيته نبى يتكلّم» [... ۱].

فقد وصف ابن الأثير كتاب الترمذى بالصحّهٔ، و ذكر أنه أحسن الكتب، و نقل عن الترمذى رضا علماء الأقطار بهذا الكتاب بعد أنّ عرضه عليهم، و قوله: «من كان فى بيته هذا الكتاب فكأنّما فى بيته نبىّ يتكلّم».

و قد جاءت هذه الكلمهٔ و قضيهٔ العرض على علماء البلاد عن الترمذى فى كثير من الكتب ك (تذكرهٔ الحفاظ) و (رجال المشكاهٔ) و (كشف الظنون) و (مقاليد الأسانيد) و نحوها.

۵- و ذكر أبو الحجّاج المزىّ فى (تحفهٔ الأشراف بمعرفهٔ الأطراف): «أما بعد، فإنى قد عزمت على ان أجمع فى هذا الكتاب- إن شاء اللّه تعالى- أطراف الكتب الستهٔ، التى هى عمدهٔ كتب أهل الإسلام، و عليها مدار عامهٔ الأحكام، و هى: صحيح محمد بن إسماعيل البخارى، و صحيح مسلم بن الحجاج النيسابورى، و سنن أبى داود السجستانى، و جامع أبى عيسى الترمذى، و سنن أبى عبد الرحمن النسائى، و سنن أبى عبد اللّه ابن ماجهٔ القزوينى» [... ۲].

فكتاب الترمذى أحد «الكتب الستّهٔ التى هى عمدهٔ كتب أهل الإسلام و عليها مدار عامهٔ الأحكام».

۶- و قال الكاتب الجلبى: «و الكتب المصنّفهٔ فى علم الحديث أكثر من أن تحصى، إلّا أن السلف و الخلف قد اطبقوا على أنّ أصح الكتب بعد كتاب اللّه سبحانه و تعالى: صحيح البخارى، ثم صحيح مسلم، ثم الموطّأ، ثم بقيّهٔ الكتب الستهٔ و هى: سنن أبى داود، و الترمذى، و النسائى، و ابن ماجهٔ، و الدار قطنى، و المسندات المشهورهٔ» [۳].

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۱۴.

[۲] تحفهٔ الأشراف بمعرفهٔ الأطراف- المقدمهٔ.

[۳] كشف الظنون عن أسامى الكتب و الفنون ۱/ ۵۵۹.

۷- و قال عبد اللّه بن سالم البصرى فى ختم جامع الترمذى- نسخهٔ مكتبهٔ الحرم المكى-: «قال القاضى أبو بكر ابن العربى أوّل شرح الترمذى:

اعلموا أنار اللّه افئدتكم: ان كتاب الجعفى أى البخارى هو الأصل الثانى فى هذا الباب، و الموطّأ هو الأوّل و اللّباب، و عليهما بنى الجميع كالقشيرى، و الترمذى، فمن دونهما، ما طفقوا يصنعونه، و ليس فى قدر كتاب أبى عيسى مثله حلاوهٔ مقطع و نفاسهٔ منزع و

عذوبة مشرع، و فيه أربعة عشر علما: صنف- و ذلک أقرب إلى العمل- و أسند و صحّح و أسقم، و عدّد الطرق، و جرح و عدّل، و أسمى و أكنى، و وصل و قطع، و أوضح المعمول به و المتروک، و بيّن اختلاف العلماء فی الردّ و القبول لآثاره، و ذكر اختلافهم فی تأويلها، و كلّ علم من هذه العلوم أصل فی بابه و فرد فی نصابه، و القارئ له لا يزال فی رياض مونقة و علوم متفتقة.

قال: و وجدت بخطّ الشيخ أبی الصّبر أيّوب بن عبد أبياتا فی شرح مصنّف الترمذی غير منسوبة و هی هذه:

كتاب الترمذی رياض علم حكت أزهاره زهر النجوم

به الآثار واضحة أبينت بألقاب أقيمت كالرسوم

فأعلاها الصحاح و قد أنارت نجوما للخصوص و للعموم

و من حسن يليها أو غريب و قد بان الصّحيح من السّقيم

فعلّله أبو عيسى مبينا معالمه لطلّاب العلوم

و طرّزه بآثار صحاح تخيّرها أولو النظر السّليم

من العلماء و الفقهاء قدما و أهل الفضل و النهج القويم

فجاء كتابه علقا نفيسا ينافس فيه أرباب العلوم

و يقتبسون منه نفيس علم يفيد نفوسهم أسنى الرسوم».

۸- و قد ذكر الثعالبی هذه القصيدة مع زيادة الأبيات التالية:

«كتبناه رويناه لنروى من التسنيم فی دار النّعيم

و غاص الفكر فی بحر المعانی فأدرک كل معنى مستقيم

جزى الرّحمن خيرا بعد خير أبا عيسى على الفكر الكريم».

أقول: و من هذه الأوصاف الحسنة يعلم أنّ حديث «الطير» و حديث «الولاية» و أمثالهما ممّا أورده الترمذی فی صحيحه موصوفة بتلک الصفات و معدودة فی الصّحاح و متلقاة بالقبول، و إنّ المكذّب لها خارج عن أرباب النظر السليم، و متنكّب عن طريقة أهل الفضل و أرباب النهج القويم، منهمک فی التخديع و التدسيس، مولع بالتلميع و التلبيس، مستحق للطّعن المليم و الجرح الذّميم...

۹- و قال الكمال الأدفوی [۱] فی (الأمتاع): «قد تلقّت الامّة الكتب الخمسة أو الستة بالقبول، و أطلق عليها جماعة أسم الصحيح و رجّح بعضهم بعضها على كتاب مسلم و غيره، قال أبو سليمان أحمد الخطابی: كتاب السنن لأبی داود كتاب شريف لم يصنّف فی الدين كتاب مثله، و قد رزق من الناس القبول كافة، فصار حكما بين فرق العلماء و طبقات الفقهاء على اختلاف مذاهبهم، و كتاب السّنن أحسن وضعا و أكثر فقها من كتاب البخاری و مسلم.

و قال الحافظ أبو الفضل محمد بن طاهر المقدسی: سمعت الإمام أبا الفضل عبد اللّه بن محمد الأنصاری بهراة يقول- و قد جرى بين يديه ذكر أبی عيسى الترمذی و كتابه فقال- كتابه عندی أنفع من كتاب البخاری و مسلم»....

۱۰- و قد ذكر الطيّبی: «خطّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أی خط لأجل تفهيمنا سبيل الاعتقاد الحق و العمل الصالح و ذا لا يتعدد أنحاؤه، ثم خط

---

[۱] و هو: جعفر بن ثعلب، المتوفى سنة ۷۴۸ أو ۷۴۹. توجد ترجمته فی: طبقات السبكی ۶/ ۸۶ و الأسنوی ۱/ ۸۶ ابن قاضی شهبة ۲/ ۱۷۲ الدرر الكامنة ۲/ ۷۲، حسن المحاضرة ۱/ ۳۲۰ و غيرها.

خطوطا عن يمينه و شماله، إشارة إلى أن سبيله وسط بين الإفراط و التفريط كالجبر و القدر، و تلك الخطوط مذاهب أهل الأهواء اثنتين و سبعين فرقة.

فإن قلت: ما وثوقك أنك على الصراط المستقيم، فإن كلّ فرقة تدّعى أنّها عليه؟

قلت: بالنقل عن الثقات المحدّثين، الذين جمعوا صحاح الأحاديث فى أموره صلّى اللّه عليه و سلّم و أحواله، و فى أحوال الصحابة، مثل الصحاح الستة التى اتّفق الشرق و الغرب على صحتها، و شرّاحها كالخطّابى، و البغوى، و النووى، اتفقوا عليه، فبعد ملاحظته ينظر من الذى تمسّك بهديهم و اقتفى أثرهم» [۱].

و كذا قال محمد طاهر الفتنى فى (مجمع البحار) بشرح الحديث المذكور.

و قال المنّاوى بشرح حديث افتراق الامّة: «فإن قيل: ما وثوقك بأنّ تلك الفرقة الناجية هى أهل السنة و الجماعة، مع أنّ كلّ واحد من الفرق يزعم أنه هى دون غيره؟

قلنا: ليس ذلك بالادّعاء و التشبث باستعمال الوهم القاصر و القول الزاعم، بل بالنقل على جهابذة أهل الصنعة و أئمة الحديث، الذين جمعوا صحاح الأحاديث فى امور المصطفى صلّى اللّه عليه و سلّم و أحواله و أفعاله و حركاته و سكناته، و أحوال الصحب و التابعين، كالشيخين و غيرهما من الثقات المشاهير، الذين اتّفق أهل المشرق و المغرب على صحة ما فى كتبهم، و من تكلّف باستنباط معانيها و كشف مشكلاتها، كالخطّابى، و البغوى، و النووى، جزاهم اللّه خيرا، و من اقتفى أثرهم و اهتدى بسيرتهم فى الأصول و الفروع، فيحكم بأنهم هم» [۲].

---

[۱] الكاشف فى شرح المشكاة- مخطوط.

[۲] فيض القدير فى شرح الجامع الصغير ۲/ ۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۲

أقول: فثبت أنّ حديث «الطير» و «الولاية» و غيرهما ممّا أخرج فى صحيح الترمذى و غيره من الكتب الستة، مما اتّفق عليه أهل الشرق و الغرب، و حكموا بصحّته...

۱۱- و قال الشنوانى فى (الدرر السنّية فيما علا من الأسانيد الشنوانية) بعد أن ذكر أسانيد الصحّاح الستّة- و منها صحيح الترمذى-: «تنبيه: هذه الكتب المذكورة- أعنى البخارى و ما ذكر بعده- هى الكتب الستّة المشهورة بين المحدثين بالفضل المتين، قالوا: و ينبغى لطالب الحديث أن يتلقّنها على ترتيبها المذكور: البخارى، فمسلم، فسنن أبى داود، سواء كان ذلك التلقى قراءة منه على شيخه أو سماعا من شيخه أو إجازة منه، و كذا كتب الأئمة الآتى ذكرها يتلقّى على ترتيبها الآتى».

أقول: فظهر أن «حديث الطير» من الأحاديث المشهورة بين المحدّثين، و من الآثار المأثورة الشائعة بين المنقّدين، و متصف بالفضل المتين و الشرف المبين، و ينبغى لطالب الحديث أن يتلقاه بالقبول، و يعدّ تلقيه أسنى مقصد و أشرف مأمول.

۱۲- و قال محمّد بن إبراهيم الصنعانى المعروف بابن الوزير- بعد أن ذكر كلام ابن دحية حول استشهاد الإمام الحسين السبط عليه السلام-: «و فيما ذكره ابن دحية أوضح دليل على براءة المحدّثين و أهل السنة، فيما افتراه عليهم المعترض من نسبتهم إلى التشيّع ليزيد و تصويب قتله الحسين، و كيف! و هذه رواياتهم مفصحة بضدّ ذلك- كما بيّناه- فى مسند أحمد، و صحيح البخارى، و جامع الترمذى، و أمثالها، و هذه الكتب هى مفزعهم و إلى ما فيها مرجعهم، و هى التى يخضعون لنصوصها و يقصرون التعظيم عليها بخصوصها» [۱].

و قد ترجم الشوكانى لابن الوزير و أثنى عليه الثّناء البالغ [۲].

---

[۱] الروض الباسم فی الذبّ عن سنّهٔ أبی القاسم: ۱۱۲.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۸۱. و انظر أیضا: الضوء اللامع ۶/ ۲۷۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۳

۱۳- و قال ابن روزبهان فی کتابه (الباطل): «و لیس أخبار الصحاح الستّهٔ مثل أخبار الروافض، فقد وقع إجماع الأئمهٔ علی صحتها».

و قال أیضا: «و صحاحنا لیس ککتب الشیعهٔ- التی اشتهر عند السنّهٔ أنها من موضوعات یهودی کان یرید تخریب بناء الإسلام، فعملها و جعلها ودیعهٔ عند الإمام جعفر الصادق، فلمّا توفی حسب الناس أنّه من کلامه و اللّه أعلم بحقیقهٔ هذا الکلام، و هذا من المشهورات، و مع هذا لا ثقهٔ لأهل السنّهٔ بالمشهورات، بل لا بدّ من الإسناد الصحیح حتی تصح الروایهٔ و أمّا صحاحنا فقد اتفق العلماء أنّ کلّ ما عدّ من الصحاح- سوی التعلیقات- فی الصحاح الستهٔ لو حلف الطلاق أنه من قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أو من فعله و تقریره، لم یقع الطلاق و لم یحنث».

۱۴- و قال معین الدین الشهیر بمیرزا مخدوم حفید الشریف الجرجانی فی (نواقض الروافض): «العاشر: إنکارهم کتب الأحادیث الصحاح التی اتفقت الامهٔ بقبولها، منها صحیحا البخاری و مسلم، اللذین مرّ ذکرهما رضوان اللّه علیهما ... و قد بلغ القدر المشترک مما ذکر فی میامنهما و برکاتهما حدّ التواتر، و صارا فی الإسلام رفیقی المصحف الکریم و القرآن العظیم، فهؤلاء من کثرهٔ جهلهم و قلّهٔ حیائهم ینکرون الصحیحین المزبورین و سائر صحاحنا».

أقول: أ لیست هذه التشنیعات منطبقهٔ علی (الدهلوی) المنکر لحدیث «الطیر» و حدیث «الولایهٔ» المخرّجین فی صحیح الترمذی؟! ۱۵- و قال الشاه ولی اللّه والد (الدهلوی): «الطبقهٔ الثانیهٔ: کتب لم تبلغ مبلغ الموطّأ و الصحیحین و لکنّها تتلوها، کان مصنفوها معروفین بالوثوق و العدالهٔ و الحفظ و التبحّر فی فنون الحدیث، و لم یرضوا فی کتبهم هذه بالتساهل فیما اشترطوا علی أنفسهم، فتلقّاها من بعدهم بالقبول و اعتنی بها المحدثون و الفقهاء، طبقهٔ بعد طبقهٔ، و اشتهرت فیما بین الناس، و تعلّق بها القوم شرحا لغریبها و فحصا عن رجالها و استنباط لفقهها، و علی تلک الأحادیث بناء عامهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۴

العلوم: کسنن أبی داود، و جامع الترمذی، و مجتبی النسائی، و هذه الکتب- مع الطبقهٔ الأولی- اعتنی بأحادیثها رزین فی تجرید الصحاح، و ابن الأثیر فی جامع الأصول، و کاد مسند أحمد یکون من جملهٔ هذه الطبقهٔ، فإن الإمام أحمد جعله أصلا یعرف به الصحیح و السقیم، قال: و ما لیس فیه فلا تقبلوه» [۱].

أقول: فالعجب من (الدهلوی) الفخور المختال کیف طاب نفسا لعقوق (والده) السابق فی مضمار الکمال، فلم یصغ إلی وعظه، و لم یعرّج علی ندائه، و لم یحتفل بتصریحه، و لم یکترث بتحقیقه...!!

۱۶- بل لقد أورد (الدهلوی) کلام والده فی کتابه (اصول الحدیث)، و أیضا: مدح الترمذی و أثنی علی (صحیحه) و رجحه علی سائر الکتب من جهات و أورد مدائح القوم له، کقصیدهٔ الأندلسی المتقدمهٔ مسبقا، فی کتابه الآخر (بستان المحدثین).

فمن عجائب الأمور أن یثبت (الدهلوی) الجسور هذه المدائح الجلیلهٔ لصحیح الترمذی، ثم ینسی ذلک أو یتناسی، و یتساهل و یغفل أو یتغافل، و یکذّب حدیث «الطیر» و «الولایهٔ» المذکورین فی هذا الصحیح، البریء- حسب إفادته- عن الخلل، جریا فی مضمار فاحش الزلل، و اللّه العاصم من دحض الأقدام فی القول و العمل.

(۶) روایهٔ البلاذری ... ص: ۱۴۴

اشارهٔ

و رواه أحمد بن یحیی البلاذری ... فقد قال ما نصّه: «المدائنی، عن

---

[۱] حجهٔ اللّه البالغهٔ: ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۵

المثنی بن أبـان، عن أنس قـال: کنت مع النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی حائط، و بین یـدیه طائر، فقال: یا رب ائتنی بأحبّ الخلق إلیّ یأکل منه فجاء علی فأکل معه» [۱].

و رواه عنه الحافظ ابن شـهر آشوب المازنـدرانی فی (مناقب آل أبی طالب): «روی حـدیث الطیر جماعـهٔ، منهم الترمذی فی جامعه، و أبو نعیم فی حلیهٔ الأولیاء و البلاذری فی تاریخه» [... ۲].

ترجمهٔ البلاذری ... ص: ۱۴۵

و البلاذری من مشاهیر حفّاظ أهل السـنّهٔ، قال الـذهبی- بعـد أن ترجم لأحمـد بن محمّـد البلاذری: «قلت: هذا البلاذری الصـغیر، فأمّا الکبیر فإنّه أحمد بن یحیی صاحب التاریخ المشهور، من طبقهٔ أبی داود السجستانی، حافظ أخباری» [۳].

و کذا قال السیوطی [۴].

و من مصادر ترجمهٔ البلاذری ما یلی:

۱- معجم الأدباء ۵/ ۸۹.

۲- الوافی بالوفیات ۸/ ۲۳۹.

۳- فوات الوفیات ۱/ ۱۵۵.

۴- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۱/ ۶۵.

۵- سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۶۲.

---

[۱] أنساب الأشراف ۲/ ۱۴۲ رقم ۱۴۱.

[۲] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

[۳] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۸۹۲.

[۴] طبقات الحفّاظ: ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۶

ترجمهٔ ابن شهرآشوب ... ص: ۱۴۶

۱- الصّـلاح الصفدی [۱] بقوله: «محمّـد بن علی بن شـهرآشوب- الثانیهٔ بسـین مهملهٔ- أبو جعفر السـروی المازندرانی، رشـید الدین، الشـیعی، أحد شیوخ الشیعهٔ، حفظ أکثر القرآن و له ثمان سنین، و بلغ النهایهٔ فی اصول الشیعهٔ، کان یرحل إلیه من البلاد، ثمّ تقدّم فی علم القرآن و الغریب و النحو، و وعـظ علی المنبر أیّام المقتفی ببغـداد فأعجبه و خلع علیه، و کان بهیّ المنظر، حسن الوجه و الشـیبهٔ، صـدوق اللهجهٔ، ملیح العبارهٔ، واسع العلم، کثیر الخشوع و العبادهٔ و التهجّد، لا یکون إلّا علی وضوء، أثنی علیه ابن أبی طی فی تاریخه

ثناء کثیرا، توفی سنهٔ ۵۸۸» [۲].

۲- السّیوطی: «قال الصفدی: کان مقدّما فی علم القرآن و الغریب و النحو، واسع العلم، کثیر العبادهٔ و الخشوع. ألّف: الفصول فی النحو، أسباب نزول القرآن، متشابه القرآن، مناقب آل أبی طالب، المکنون، المائدهٔ و الفائدهٔ فی النوادر و الفوائد. مات سنهٔ ۵۸۸» [۳].

۳- الداودی ...: «و کان إمام عصره و واحد دهره، و کذا التألیف، غلب علیه علم القرآن و الحدیث، و هو عند الشیعهٔ کالخطیب البغدادی لأهل السنّهٔ فی تصانیفه، فی تعلیقات الحدیث و رجاله و مراسیله و متفّقه و مفترقه، إلی غیر ذلک من أنواعه» [... ۴].

---

[۱] توجد ترجمته فی: الدرر الکامنهٔ ۲/ ۸۷، البدر الطالع ۱/ ۲۴۳، شذرات الذهب ۶/ ۲۰۰، طبقات ابن قاضی شهبهٔ ۲/ ۲۴۱، طبقات السبکی ۶/ ۹۴.

[۲] الوافی بالوفیات ۴/ ۱۴۶.

[۳] بغیهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغویین و النحاهٔ: ۷۷.

[۴] طبقات المفسّرین ۲/ ۲۰۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۷

و کذا ترجم له ابن حجر [۱] و الفیروزآبادی.

(۷) روایهٔ عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۴۷

اشارهٔ

رواه فی (زوائد المسند) حیث قال: «حدثنی أبی قال: أخبرنا ابن مالک قال: حدّثنا عبد اللّه بن عمر قال: حدّثنا یونس بن أرقم قال: حدّثنا مطیر بن أبی خالد، عن البجلی، عن سفینهٔ مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أهدت امرأهٔ من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقدمت إلیه الطیرین، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فجاء علی فرفع صوته. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من هذا؟ قلت: علی، قال: فافتح له، ففتحت له، فأکل مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من الطیرین حتی فنیا»

. و قال محمّد بن إسماعیل فی (الروضهٔ الندیهٔ): «أخرج عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل- من حدیث سفینهٔ مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدت امرأهٔ من الأنصار طیرین بین رغیفین، فقدمت إلیه الطیرین، فقال:

اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فجاء علی فرفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من هذا؟ قلت: علی قال: فافتح له، ففتحت له، فأکلا من الطیرین حتی فنیا».

ترجمته ... ص: ۱۴۷

۱- عبد الغنی المقدسی: «قال أبو بکر الخطیب: کان ثقهٔ ثبتا فهما.

و قال بدر بن أبی بدر البغدادی: عبد اللّه بن أحمد جهبذ ابن جهبذ. و قال أبو

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۸

الحسین ابن المنادی: لم یکن فی الدنیا أروی عن أبیه منه ... قال: و ما زلنا نری أکابر شیوخنا یشهدون له بمعرفهٔ الرجال، و علل الحدیث، و الأسماء و الکنی، و المواظبهٔ علی طلب الحدیث، فی العراق و غیرها، و یذکرون عن أسلافهم الإقرار له بذلک، حتی أن بعضهم لیسرف فی تقریظه إیّاه بالمعرفهٔ و زیادهٔ السماع للحدیث علی أبیه» [... ۱].

۲- ابن حجر: «قال عباس الدّوری: سمعت أحمد یقول: قد وعی عبد اللّه علما کثیرا. و قال الخطبی: بلغنی عن أبی زرعهٔ قال قال لی أحمد:

ابنی عبد اللّه محفوظ من علم الحدیث لا یکاد یذاکر إلّا بما أحفظ. و قال أبو علی الصّواف: قال عبد اللّه بن أحمد: کلّ شیء أقول: قال أبی، فقد سمعته مرّتین أو ثلاثهٔ، و قال ابن أبی حاتم: کتب إلیّ بمسائل أبیه و بعلل الحدیث...

و قال ابن عدی: نبل بأبیه و له فی نفسه محل فی العلم، و لم یکتب عن أحد إلّا من أمره أبوه أن یکتب عنه ... و قال النسائی: ثقهٔ. و قال السّلمی: سألت الدار قطنی عن عبد اللّه بن أحمد و حنبل بن إسحاق فقال: ثقتان نبیلان. و قال أبو بکر الخلّال: کان عبد اللّه رجلا صالحا صادق اللهجهٔ کثیر الحیاء» [۲].

۳- الذهبی: «و فیها توفی الحافظ أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل الذهلی الشیبانی، ببغداد، فی جمادی الآخرهٔ، و له سبع و سبعون سنهٔ کأبیه، و کان إماما خبیرا بالحدیث و علله مقدّما فیه، و کان من أروی الناس عن أبیه، و قد سمع من صغار شیوخ أبیه، و هو الذی رتّب مسند والده» [۳].

۴- السیوطی: «عبد اللّه بن أحمد بن حنبل البغدادی الحافظ، روی عن: أبیه، و ابن معین، و خلق. و عنه: النسائی، و ابن صاعد، و أبو عوانهٔ،

---

[۱] الکمال فی معرفهٔ الرجال- مخطوط.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۴۱.

[۳] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۹

و الطبرانی، و أبو بکر النجار، و القطیعی، و أبو بکر الشافعی، و خلق» [... ۱].

(۸) روایهٔ أبی بکر البزّار ... ص: ۱۴۹

اشارهٔ

أخرج الحدیث فی (مسنده) بقوله:

«حدثنا عبد الأعلی بن واصل، ثنا عون بن سلام، ثنا سهل بن شعیب، ثنا بریدهٔ بن سفیان، عن سفینهٔ- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر و صنعت له بعضها، فلمّا أصبح أتیته به فقال: من أین لک هذا؟ فقلت: من الذی أتیت به أمس، قال:

ألم أقل لک لا تدّخرنّ لغد طعاما: لکلّ یوم رزقه. ثمّ قال: اللهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فدخل

علی- رضی اللّه عنه- فقال: اللهم ولی.

حدّثنا أحمد بن عثمان بن حکیم، ثنا عبید اللّه بن موسی، ثنا إسماعیل ابن سلمان الأزرق، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها بین نساءه، فأصاب کلّ امرأهٔ منها ثلاثهٔ، فأصبح عند بعض نساءه- صفیهٔ أو غیرها- فأتته بهنّ، فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا، فقلت: اللهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، انظر من علی الباب، فنظرت فإذا علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ جئت فقمت بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: انظر من علی الباب، فإذا علی، حتی فعل ذلک ثلاثا، فدخل یمشی و أنا خلفه،

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۲۹۲.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من حبسک رحمک اللّه؟ فقال: هذا آخر ثلاث مرات، یردّنی أنس، یزعم أنک علی حاجهٔ، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ما صنعت؟ قلت: یا رسول اللّه، سمعت دعاءک، فأحببت أن یکون من قومی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحب قومه، إنّ الرجل قد یحبّ قومه. قالها ثلاثا.

قلت: عند الترمذی طرف منه.

قال البزار: قد روی عن أنس من وجوه، و کلّ من رواه عن أنس فلیس بالقوی، و إسماعیل کوفی حدّث عن أنس بحدیثین» [۱].

* و قد أخرج الحدیث عن الحافظ البزّار غیر واحد من المتأخرین عنه، منهم: الحافظ الهیثمی فی (مجمعه) فإنّه قال:

«و عن أنس بن مالک قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها بین نسائه، فأصاب کلّ امرأهٔ منها ثلاثهٔ، فأصبح عند بعض نسائه- صفیّهٔ أو غیرها- فأتته بهنّ فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا. فقلت: اللهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی رضی اللّه عنه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، انظر من علی الباب، فنظرت فإذا علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ جئت فقمت بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: انظر من علی الباب، فإذا علی، حتی فعل ذلک ثلاثا، فدخل یمشی و أنا خلفه، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من حبسک رحمک اللّه؟ فقال: هذا آخر ثلاث مرّات یردّنی أنس، یزعم أنک علی حاجهٔ. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ما صنعت؟ قلت: یا رسول اللّه، سمعت دعاءک، فأحببت أن یکون من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحبّ

---

[۱] کشف الأستار عن زوائد البزّار ۳/ ۱۹۳- ۱۹۴. رقم ۲۵۴۷، ۲۵۴۸.

قومه، إنّ الرجل قد یحبّ قومه. قالها ثلاثا.

رواه البزّار

. و فیه إسماعیل بن سلمان، و هو متروک.

و عن سفینهٔ- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر فصنعت لها بعضها، فلمّا أصبح أتیته به فقال: من أین لک هذا؟ فقلت من التی أتیت به أمس. فقال: ألم أقل لک لا تدّخرنّ لغد طعاما، لکلّ یوم رزقه، ثم قال: اللهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فدخل علی رضی اللّه عنه علیه، فقال: اللهم و إلیّ.

رواه البزار و الطّبرانی باختصار

، و رجال الطبرانی رجال الصّحيح غير فطر ابن خليفة و هو ثقة» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۵۱

و توجد ترجمة أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزّار المتوفى سنة ۲۹۲ فی:

۱- تذكرة الحفّاظ ۲/ ۶۵۳.

۲- تاريخ بغداد ۴/ ۳۳۴.

۳- الوافی بالوفيات ۷/ ۸.

۴- سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۴.

۵- العبر فی خبر من غبر ۲/ ۹۲.

۶- طبقات الحفّاظ: ۲۸۵.

إلی غير ذلک من المصادر.

و قد عنونه الذهبی فی (سير أعلام النبلاء) بقوله: «البزّار: الشيخ، الامام الحافظ الكبير، أبو بكر، أحمد بن عمرو بن عبد الخالق، البصری، البزار،

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۲

صاحب المسند الكبير الذی تكلّم علی أسانيده».

(۹) رواية النّسائی ... ص: ۱۵۲

اشارة

رواه بسند صحيح حيث قال: «أخبرنی زكريّا بن يحيی قال: أخبرنا الحسن بن حمّاد قال: ثنا مسهر بن عبد الملک، عن عيسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک: إنّ النبی صلّی اللّه عليه و سلّم كان عنده طائر فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إليک يأكل معی من هذا الطائر، فجاء أبو بكر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له» [۱].

رجال السّند ... ص: ۱۵۲

اشارة

و غير خاف علی أهل العلم أنّ رجال هذا السند من مشاهير الثقات عند أهل السنّة، و مع ذلک نورد تراجمهم هنا باختصار:

النسائی ... ص: ۱۵۲

امّا النسائی فمدائحه أکثر من أن تحصر، و أشهر من أن تذکر، و إلیک بعض کلماتهم فی الثناء علیه:

۱- ابن خلکان: «أبو عبد الرحمن أحمد بن علی بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر النسائی، الحافظ، کان إمام عصره فی الحدیث، و له کتاب السنن، و سکن مصر، و انتشرت بها تصانیفه، و أخذ عنه الناس» [... ۲].

۲- أبو الحجاج المزّی: «أحمد بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر بن

---

[۱] خصائص علی الحدیث: ۱۲.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۷۷.

دینار، أبو عبد الرحمن النسائی، القاضی، الحافظ، صاحب کتاب السنن و غیره من المصنفات المشهورة، أحد الأئمة المبرّزین، و الحفّاظ المتقنین، و الأعلام المشهورین، طاف البلاد، و سمع بخراسان و العراق و الحجاز و مصر و الشام و الجزیرة، من جماعة یطول ذکرهم، قد ذکرنا روایته عنهم فی تراجمهم من کتابنا هذا» [... ۱].

۳- الخطیب التبریزی: «و هو أحد الأئمّة الحفّاظ، و العلماء الفقهاء، لقی المشایخ الکبار، و أخذ الحدیث عن: قتیبة بن سعید، و هنّاد بن السری، و محمّد بن بشار، و محمّد بن غیلان، و أبی داود سلیمان بن أشعث، و غیر هؤلاء من المشایخ الحفاظ، و أخذ الحدیث عنه خلق کثیر منهم: أبو القاسم ابن الطبرانی، و أبو جعفر الطحاوی، و أبو بکر إسحاق النسفی الحافظ، و له کتب کثیرة فی الحدیث و العلل و غیر ذلک.

قال مأمون المصری الحافظ: خرجنا مع أبی عبد الرحمن إلی طرسوس، فاجتمع جماعة من مشایخ الإسلام، و اجتمع من الحفّاظ عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، و محمّد بن إبراهیم، و غیرهما، فتشاوروا من ینتقی لهم علی الشیوخ، فأجمعوا علی أبی عبد الرحمن النسائی، و کتبوا کلّهم بانتخابه.

و قال الحاکم النیسابوری: أما کلام أبی عبد الرحمن علی فقه الحدیث فأکثر من أن یذکر، و من نظر فی کتاب السنن له تحیّر فی حسن الکلام، و قال:

سمعت علی بن عمر الحافظ غیر مرّة یقول: أبو عبد الرحمن مقدّم علی کلّ من یذکر بهذا العلم فی زمانه، کان شافعی المذهب، و کان ورعا متبحرا رحمه اللّه.

النسائی، بفتح النون و تخفیف السین. المهملة و بالمد و الهمزة، منسوب إلی مدینة نسأ من خراسان» [۲].

---

[۱] تهذیب الکمال ۱/ ۲۳.

[۲] الإکمال فی أسماء الرجال المشکاة ط معه.

۴- ابن الوردی ...: «إمام حافظ محدّث» [... ۱].

۵- الصلاح الصفدی ...: «مصنف السنن و غیرها، بقیة الأعلام ...

و قال ابن طاهر المقدسی: سألت سعد بن علی الزنجانی عن رجل فوثّقه، فقلت: ضعّفه النسائی، فقال: یا بنی، إن لأبی عبد الرحمن شرطا فی الرجال أشدّ من شرط البخاری و مسلم. و قال الدار قطنی: کان ابن حدّاد أبو بکر کثیر الحدیث و لم یحدّث عن غیر النسائی و قال: قد رضیت به حجة بینی و بین اللّه» [... ۲].

۶- الذهبی فی حوادث ۳۰۳: «و فیها توفی الامام أحد الأعلام صاحب التصانیف أبو عبد الرحمن» [... ۳].

۷- اليافعى: «فيها توفى الحافظ، أحد الأئمّة الأعلام، صاحب المصنّفات، أبو عبد الرحمن أحمد بن على النسائى، كان إمام عصره فى الحديث» [... ۴].

۸- الأسنوى: «الإمام أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن على النسائى، المشهور فى الحديث اسمه، و كتابه الجامع بين الحديث و الفقه، سكن مصر و أخذ عن يونس بن عبد الأعلى صاحب الشافعى، و كان أفقه مشايخ مصر فى عصره و أعلمهم بالحديث» [... ۵].

۹- السبكى: «أحمد بن شعيب بن على بن سنان بن بحر، الإمام الجليل، أبو عبد الرحمن النسائى، أحد أئمة الدنيا فى الحديث، و المشهور اسمه و كتابه ... قال أبو على النيسابورى. حافظ خراسان فى زمانه: حدّثنا

---

[۱] تتمة المختصر فى أحوال البشر حوادث: ۳۰۳.

[۲] الوافى بالوفيات ۶/ ۴۱۶.

[۳] العبر فى خبر من غبر ۲/ ۱۲۳.

[۴] مرآة الجنان ۲/ ۱۲۳.

[۵] طبقات الشافعية ۲/ ۴۸۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۵

الإمام فى الحديث بلا مدافعة أبو عبد الرحمن النسائى. و قال المنصور الفقيه و أبو جعفر الطحاوى رحمهما اللّه: النسائى إمام من أئمة المسلمين...

قلت: سمعت شيخنا أبا عبد اللّه الذهبى الحافظ و سألته: أيّهما أحفظ مسلم بن الحجاج صاحب الصحيح أو النسائى؟ فقال: النسائى، ثم ذكرت ذلك للشيخ الإمام الوالد- تغمّده اللّه برحمته- فوافق عليه» [... ۱].

و من مصادر ترجمة النسائى أيضا:

۱- الأنساب- النسائى.

۲- تذكرة الحفّاظ ۲/ ۶۹۸.

۳- البداية و النهاية ۱۱/ ۱۲۳.

۴- طبقات القراء ۱/ ۶۱.

۵- تهذيب التهذيب ۱/ ۳۶.

۶- حسن المحاضرة ۱/ ۳۴۹.

۷- العقد الثمين ۳/ ۴۵.

۸- طبقات الحفاظ: ۳۰۳.

۹- النجوم الزاهرة ۳/ ۱۸۸.

۱۰- شذرات الذهب ۲/ ۲۳۹.

زكريا بن يحيى ... ص: ۱۵۵

و أما زكريا بن يحيى، فهذه بعض كلماتهم فى حقّه:

۱- الذهبى: «س- زكريا بن يحيى السجزى الحافظ، أبو عبد الرحمن، عن شيبان و قتيبة، و عنه: س رفيقه، و الطبرانى. ثقة، ولد ۱۹۵، و مات ۲۸۹» [۲].

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۴.

[۲] الکاشف ۱/ ۳۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۶

۲- ابن حجر: «قال النسائی: ثقة، و قال عبد الغنی بن سعید: ثقة، و قال ابن یونس: قدم مصر و کتب عنه و خرّج» [... ۱].

۳- و قال: «یعرف بخیّاط السنّة، ثقة حافظ، من الثانیة عشرة..» [۲].

حسن بن حماد ... ص: ۱۵۶

و أما حسن بن حماد:

۱- ابن حبان: «الحسن بن حماد الضبی الکوفی، أبو علی، الذی یقال له سجادة، یروی عن وکیع و أهل بلده، ثنا عنه أبو یعلی و جماعة من شیوخنا، مات یوم السبت لثمان بقین من رجب سنة ۲۴۱» [۳].

۲- الذهبی: «س- حسن بن حماد الضبّی الکوفی ... ثقة توفی ۲۳۸» [۴].

۳- ابن حجر: «قال ابن أبی حاتم: سألت موسی بن إسحاق عنه فقال:

ثقة مأمون، و قال السرّاج: کوفی ثقة، قدم بغداد سنة ۳۵ و حدّث بها، و قال مطین: مات فی رجب سنة ۲۳۸. له فی السنن حدیث واحد فی اعتکاف عمر.

قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۵].

۴- و قال أیضا: «ثقة، من العاشرة، مات سنة ۳۸» [۶].

مسهر بن عبد الملک ... ص: ۱۵۶

و أمّا مسهر بن عبد الملک فقد ترجم له:

* الذهبی بقوله: «مسهر بن عبد الملک بن سلع الهمدانی الکوفی، عن

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۳۴.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۲۶۲.

[۳] الثقات ۸/ ۱۷۵.

[۴] الکاشف ۱/ ۲۲۰.

[۵] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۳۷.

[۶] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۷

أبیه، و الأعمش، و عیسی بن عمر القاری، و عنه: ابن راهویه، و الحسن بن علی، الحلوانی، و أبو سعید الأشج، و الحسین بن عیسی البسطامی، و محمّد ابن عبد اللّه بن المبارک المخزومی، و جماعة. وثّقه الحسن بن حمّاد الوراق، و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۱].

عیسی بن عمر ... ص: ۱۵۷

و أما عیسی بن عمر:

۱- ابن حبان: «عیسی بن عمر القاری الهمدانی، أبو عمر الأعمی، من أهل الکوفة، یروی عن الشعبی و الکوفیین، روی عنه ابن المبارک و جریر و وکیع» [۲].

۲- الذهبی: ت، س- عیسی بن عمر الأسدی الکوفی المقری، صاحب الحروف، و یعرف بالهمدانی ... قال أحمد: لیس به بأس. مات سنة ۱۵۶» [۳].

۳- ابن حجر: «قال المیمونی عن أحمد: لیس به بأس، و قال إسحاق ابن منصور عن ابن معین: ثقة، و قال الدوری عن ابن معین: عیسی بن عمر الکوفی صاحب الحروف هو همدانی، و عیسی بن النحوی بصری، و قال النسائی: ثقة، و قال أبو حاتم: لیس بحدیثه بأس، و قال أیضا: ثنا مقاتل بن محمّد، ثنا وکیع، عن عیسی بن عمر الهمدانی و کان ثقة، قال الخطیب: کان ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات ... قلت: و قال العجلی: کوفی ثقة، رجل صالح، کان أحد قرّاء الکوفة، رأسا فی القرآن، و قال أبو بکر البزار: لیس به بأس، و قال ابن خلفون: وثّقه ابن نمیر» [... ۴].

---

[۱] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الثقات ۷/ ۲۳۳.

[۳] الکاشف ۲/ ۳۶۹.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۸

۴- و قال: «ثقة، من السابعة، مات سنة ست و خمسین» [۱].

السدّی ... ص: ۱۵۸

و أمّا السدّی، فقد مرّت ترجمته و کلمات المدح و الثناء فیه بالتفصیل سابقا.

أنس بن مالک ... ص: ۱۵۸

و أمّا أنس بن مالک، فهو صحابیّ من أشهر أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد تقرر عندهم عدالة جمیعهم، فلا حاجة إلی ذکر تراجمهم له.

أقول: فإذا کان النسائی عمدة أهل التحقیق، قد روی هذا الحدیث الشریف الأنیق، بطریق صحیح وثیق، إظهارا للحق الذی هو بالإذعان حقیق، کیف یرکن ذو خبر بصیر أفیق إلی إبطاله و ردّه، فیلقی نفسه فی العذاب الواصب و ألیم الحریق؟!

صحّة أحادیث الخصائص و جواز الاحتجاج بها ... ص: ۱۵۸

ثمّ إنّه مع قطع النّظر عن خصوص هذه الرّوایة الصحیحة السند کما عرفت، فإنّ مجرّد إخراج النسائی إیّاه فی کتاب (الخصائص) دلیل علی صحّته و جواز الاحتجاج به، و ذلک لأمرین:

أحدهما: إنّ سبب تصنیفه هذا الکتاب هو: أنّه لمّا دخل دمشق وجد المنحرف بها عن أمیر المؤمنین علیه السلام کثیرا، فصنّف (الخصائص) رجاء لأن یهدیهم اللّه تعالی به ... فی قضیّة مفصّلة مذکورة بترجمته فی الکتب

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۹

المعتبرة، راجع منها:

وفیات الأعیان، و تذهیب التهذیب، و تهذیب التهذیب، و تهذیب الکمال، و تذکرة الحفّاظ، و مرآة الجنان، و طبقات السّبکی...

و من الواضح: إن هدایة المنحرفین عن سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام لا تتحقّق بذکر الأحادیث غیر الصحیحة، بل إنّه یزیدهم عنادا و انحرافا...

فظهر أنّ حدیث «الطیر» و کذا حدیث «الولایة» و أمثالهما ممّا أخرج النسائی فی (خصائصه) أحادیث صحیحة سندا و تامّة دلالة، یرجی بها الهدایة للمنحرفین عن أهل البیت الطّاهرین، و رجوعهم إلی الحق و إلی الطریق المستقیم.

لکنّ هذا الکتاب- و إن نفع بعض النواصب، و أنقذهم من بغض علی علیه السلام- لم ینفع (الدهلوی) الذاهب من الجفاء و الانحراف إلی أقصی المذاهب!! و الثانی: إنّ کتاب (الخصائص) جزء من کتاب (السنن) للنسائی، الذی هو أحد الصحاح الستّة ... قال الذهبی: «و قد صنّف مسند علی، و کتابا حافلا فی الکنی. و أما کتاب خصائص علی فهو داخل فی سننه الکبیر» [۱].

و قال ابن حجر:

«و قد ذکر المؤلّف- یعنی المزّی- الرقوم: للستة ع، و للأربعة ۴، و للبخاری خ، و لمسلم م، و لأبی داود د، و للترمذی ت، و للنسائی س، و لابن ماجة ق، و للبخاری: فی التعالیق خت، و فی الأدب المفرد بخ، و فی جزء رفع الیدین ی، و فی خلق أفعال العباد عخ، و فی جزء القراءة خلف الامام ر.

و لمسلم فی مقدمة کتابه مق، و لأبی داود فی المراسیل مد، و فی القدر قد، و فی الناسخ و المنسوخ خد، و فی کتاب التفرّد ف، و فی فضائل الأنصار ص، و فی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۰

المسائل ل، و فی مسند مالک کد، و للترمذی فی الشمائل تم، و للنسائی فی الیوم و اللیلة سی، و فی مسند مالک کن، و فی خصائص علی ص، و فی مسند علی عس، و لابن ماجة فی التفسیر، فق.

هذا الذی ذکره المؤلّف من توالیفهم، و ذکر أنّه ترک تصانیفهم فی التواریخ عمدا، لأن الأحادیث التی تورد فیها غیر مقصودة بالاحتجاج» [... ۱].

فإنّ کلامه هذا یفهم أن أحادیث «الخصائص». مثل کتب الصحاح و نحوها «مقصودة بالاحتجاج ...» ثم قال ابن حجر:

«و بقی علیه من تصانیفهم التی علی الأبواب عدّة کتب ... و کذلک أفرد خصائص علی و هو من جملة المناقب فی روایة ابن سیّار » ...أی: إنّ کتاب «الخصائص» من جملة (المناقب فی سنن النسائی) فی روایة ابن سیّار فما وجه إفراده بالذکر؟

و هذا یعنی أن «الخصائص» من (السنن) الذی هو أحد الصّحاح الستة، فهذا وجه آخر لصحّة الاحتجاج بأحادیث «الخصائص».

و قد صرّح ابن حجر العسقلانی باعتبار أحادیث هذا الکتاب حیث قال:

«قد أخرج المصنّف من مناقب علی أشیاء فی غیر هذا الموضع، منها: حدیث عمر: علیّ أقضانا، و سیأتی فی تفسیر البقرة، و له شاهد صحیح من حدیث ابن مسعود عند الحاکم. و منها: حدیث قتاله البغاة، و هو فی حدیث أبی سعید فی علامات النبوة، و غیر ذلک مما یعرف بالتتبع، و رغب فی جمع مناقبه من الأحادیث الجیاد النسائی فی کتاب الخصائص».

فظهر أن حدیث (الطیر) المذکور فی (الخصائص) جیّد من حیث الإسناد، قمین بالاحتجاج و الاستناد، و ما صدر من (الدهلوی)

محض الخبط و العناد، بحت العصبیّهٔ و اللّداد...

---

[۱] تهذیب التهذیب- المقدمهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۱

و قد ذکر (الدهلوی) فی (أصول الحدیث) له، و الصدّیق حسن خان فی (الحطهٔ فی ذکر الصحاح الستهٔ) کتاب «الخصائص» فی الکتب المصنفهٔ فی (المناقب) قالا: «و للنسائی رسالهٔ طویلهٔ الذیل فی مناقبه کرّم اللّه وجهه، و علیها نال الشهادهٔ فی دمشق من أیدی نواصب الشام، لفرط تعصبهم و عداوتهم معه رضی اللّه عنه».

و استشهد (الدهلوی) فی کتابه (التحفهٔ) بقصّهٔ النسائی و کتابه «الخصائص» فی مقام الدفاع عن أهل السنّهٔ، و دفع ما قیل من أنّهم یبطنون بغض أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ و السّلام، و لکن العجب منه تکذیبه حدیث الطیر و حدیث الولایهٔ المخرجین فی هذا الکتاب، فهو مرهٔ یستشهد باستشهاد النسائی علی أیدی النواصب و بتصنیفه کتاب الخصائص لولاء أهل نحلته لأهل البیت الأمجاد، و مرهٔ یشاقق النسائی بتکذیب حدیث الولایهٔ، و أخری بتکذیب حدیث الطیر، و یسرّ قلوب أهل النصب و العناد، و هل هذا إلّا تدافع و تهافت و تناقض...؟!

و هکذا، فقد باهی تلمیذه رشید الدین خان فی کتابه (إیضاح لطافهٔ المقال) و افتخر بکتاب «الخصائص»، و عدّه من مصنّفات عظماء أهل التحقیق من أهل السنّهٔ فی فضائل أهل البیت علیهم السلام، و لکن شیخه (الدهلوی) قد أبطل هذا الافتخار بإبطال حدیث الولایهٔ و حدیث الطیر، المسرودین فی (الخصائص) و غیره من الأسفار المشهورهٔ بالاعتبار...

(۱۰) روایهٔ أبی یعلی ... ص: ۱۶۱

اشارهٔ

رواه بقوله: «ثنا الحسن بن حمّاد الوراق ثنا مسهر بن عبد الملک بن سلع- ثقهٔ- ثنا عیسی بن عمر عن إسماعیل السدّی، عن أنس بن مالک: إن رسول

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۲

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء أبو بکر فردّه ثم جاء عمر فردّه ثم جاء عثمان فردّه ثم جاء علی فأذن له» [۱].

و قال أبو یعلی أیضا: «ثنا قطن بن نسیر، ثنا جعفر بن سلیمان الضبعی، ثنا عبد اللّه بن مثنی، ثنا عبد اللّه بن أنس، عن أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام، فقالت عائشهٔ:

اللّهم اجعله أبی، و قالت حفصهٔ: اللّهم اجعله أبی، قال أنس فقلت أنا: اللّهم اجعله سعد به عبادهٔ. قال أنس: سمعت حرکهٔ الباب، فإذا علی فسلّم، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فانصرف، ثم سمعت حرکهٔ الباب فسلّم علی، فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال:

انظر من هذا؟ فخرجت فإذا علی، فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبرته، فقال: ائذن له فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ».

اعتبار مسند أبی یعلی ... ص: ۱۶۲

و مسند أبی یعلی من المسانید المعتبرة المشهورة، و الأسفار المقبولة المعروفة، و من مرویّات مشاهیر العلماء: کالسیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه، و غیرهم.

و قال الذهبی بترجمة أبی یعلی: «أبو یعلی، الموصلی، الحافظ الثقة، محدّث الجزیرة ... صاحب المسند الکبیر».

قال: «قال السمعانی: سمعت إسماعیل بن محمّد بن الفضل الحافظ یقول: قرأت المسانید، کمسند العدنی و مسند أبی منیع، و هی کالأنهار، و مسند

---

[۱] مسند أبی یعلی ۷/ ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۳

أبی یعلی کالبحر یکون مجتمع الأنهار.

قلت: سمعنا مسند أبی یعلی بفوت نصف جزء بالإجازة العالیة، و یقع من حدیثه بعلو لابن البخاری» [۱].

و قال فی (العبر) له: «أبو یعلی الموصلی، أحمد بن علی بن المثنی بن یحیی، التمیمی، الحافظ، صاحب المسند» [... ۲].

و کذا قال: صلاح الدین الصفدی، و الیافعی بترجمته. و قد أورد السیّوطی، و الثعالبی فی (طبقات الحفاظ) و (مقالید الأسانید) و (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین) کلمة إسماعیل بن الفضل الحافظ المتقدمة.

* و قال الحافظ الهیثمی: «عن أنس بن مالک قال: کنت أخدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقدّم فرخا مشویّا، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ، فجاء علی و دقّ الباب، فقال أنس: من هذا؟ قال: علی، فقلت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف، ثمّ تنّحی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أکل، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ، فجاء علی فدقّ الباب دقّا شدیدا، فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا أنس، من هذا؟ قلت: علی. قال:

أدخله، فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لقد سألت اللّه ثلاثا أن یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ، فقال علی: و أنا- یا رسول اللّه- فقد جئت ثلاثا، کلّ ذلک یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟ قال: أحببت أن تدرک الدعوة رجلا من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۷.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۴

حبّ قومه.

و فی روایة: کنت مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حائط، و قد أتی بطائر.

و فی روایة قال: أهدت أمّ أیمن إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طائرا بین رغیفین، فجاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: هل عندکم شیء؟

فجاءته بالطائر.

قلت: عند الترمذی طرف منه.

رواه الطبرانى فى الأوسط و الكبير باختصار.

و أبو يعلى باختصار كثير، إلّا أنّه قال: فجاء أبو بكر فردّه، ثم جاء عمر فردّه، ثم جاء على فأذن له.

و فى إسناد الكبير: حمّاد بن المختار و لم أعرفه، و بقيّة رجاله رجال الصحيح.

و فى أحد أسانيد الأوسط: أحمد بن عياض بن أبى طيبة، و لم أعرفه، و بقية رجاله رجال الصحيح.

و رجال أبى يعلى ثقات، و فى بعضهم ضعف» [۱].

رجال الحديث ... ص: ۱۶۴

و رجال أبى يعلى ثقات. أمّا الحديث الأوّل فرجاله رجال النسائى فى الخصائص، و قد عرفتهم، و أمّا الحديث الثانى فهم ثقات بلا كلام.

و قول الهيثمى- بعد توثيق رجال إسناد أبى يعلى- «و فى بعضهم ضعف» ما هو إلّا إشارة إلى تكلّم بعضهم- عن تعصّب- فى «السدّى»، و قد عرفت أنّه من رجال الصّحاح.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۵

ترجمة أبى يعلى ... ص: ۱۶۵

و أبو يعلى- أحمد بن على بن المثنى التميمى الموصلى- فهو من الحفاظ المشاهير الأعلام، و هذه طائفة من مصادر ترجمته- و قد ترجمنا له فى بعض المجلّدات بالتفصيل-:

۱- تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۰۷.

۲- العبر ۲/ ۱۳۴.

۳- الوافى بالوفيات ۷/ ۲۴۱.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۴۹.

۵- البداية و النهاية ۱۱/ ۱۳۰.

۶- النجوم الزاهرة ۳/ ۱۹۷.

۷- طبقات الحفاظ: ۳۰۶.

۸- دول الإسلام ۱/ ۱۸۶.

۹- سير أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۷۴.

و قد وصفه الذهبى فى (سيره) ب «الإمام، الحافظ، شيخ الإسلام»....

(۱۱) رواية ابن جرير الطّبرى ... ص: ۱۶۵

اشارهٔ

و أبو جعفر محمـد بن جریر الطّبری من رواهٔ حـدیث الطّیر، و قـد جمع طرقه فی مؤلّف مفرد لکثرتهـا. قـال الحافظ ابن کثیر- فی ذکر الحـدیث-: «و قـد جمع الناس فی هـذا الحـدیث مصـنّفات مفردهٔ، منهم: أبو بکر ابن مردویه، و الحافظ أبو طاهر محمّـد بن أحمـد بن حمدان- فیما رواه شیخنا الذهبی- و رأیت فیه مجلّدا فی جمع طرقه و ألفاظه لأبی جعفر محمّد بن جریر الطبری المفسّر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۶

صاحب التاریخ» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۶۶

و قد ترجمنا لابن جریر الطّبری فی بعض المجلّدات. و من مصادرها:

۱- تاریخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۲- معجم الأدباء ۱۸/ ۴۰.

۳- الأنساب- الطبری.

۴- تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۵- طبقات الحفّاظ: ۳۰۷.

۶- تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۱۰.

۷- طبقات السبکی ۳/ ۱۲۰.

۸- طبقات الداودی ۲/ ۱۰۶.

۹- الوافی بالوفیات ۲/ ۲۸۴.

۱۰- العبر ۲/ ۱۴۶.

۱۱- طبقات القراء ۲/ ۱۰۶.

۱۲- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۶۰.

۱۳- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۱/ ۱۴۵.

۱۴- شذرات الذهب ۲/ ۲۶۰.

هفوهٔ من ابن کثیر ... ص: ۱۶۶

و أمّـا قول ابن کـثیر بعـد العبـارهٔ المـذکورهٔ: «ثمّ وقفت علی مجلّـد کـبیر فی ردّه و تضـعیفه سـندا و متنـا، للقاضـی أبی بکر الباقلاـنی المتکلّم».

---

[۱] البدایهٔ و النهایهٔ ۷/ ۳۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۷

فیضعّف بأنّ الباقلانی لا- یبلغ أدنی المراتب الحاصلة للطبری فی معرفة الحدیث و الرجال، و أین الثریّا من الثّری؟ و أین الدرّ من الحصی؟! فلا وجه لهذه المعارضة...

بل لا یخفی علی الممارس لعلم الحدیث و العارف بأحوال العلماء و الرّجال: أنّ الباقلانی لا یعدّ من علماء الحدیث، و لا یلتفت إلی أقواله فی هذا الفن، و قد نصّ علی ذلک شاه ولیّ اللّه والد (الدهلوی) فی کتاب (قرة العینین).

(۱۲) روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۱۶۷

اشارة

رواه من حدیث سفینة مولی- رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- «قال: أهدت امرأة من الأنصار طائرین فی رغیفین إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و لم یکن فی البیت غیری و غیر أنس، فجاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فدعا بغدائه فقلت: یا رسول اللّه، قد أهدت لک امرأة من الأنصار هدیّة، فقدّمت إلیه الطّائرین فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فجاء علی بن أبی طالب، فضرب الباب ضربا خفیفا، فقلت: من هذا؟ فقال:

أبو الحسن، ثمّ ضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

من هذا؟ قلت: علی بن أبی طالب، قال: افتح له، ففتحت له، فأکل معه من الطیرین حتی فنیا» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۶۷

۱- السمعانی: «أبو القاسم عبد اللّه بن محمّد بن عبد العزیز بن المرزبان

---

[۱] معجم الصحابة- مخطوط.

ابن سابور بن شاهنشاه البغوی ابن بنت أحمد بن منیع البغوی ... کان محدّث العراق فی عصره، عمّر العمر الطویل حتی رحل الناس إلیه، و کتب عنه الأجداد و الأحفاد و الآباء و الأولاد، و کان ثقة مکثرا فهما عارفا بالحدیث، و کان یورق أوّلا ثم رجع، و صنف المعجم الکبیر للصحابة، و جمع حدیث علی بن الجعد، و غیره.

سمع: أحمد بن حنبل، و علی بن المدینی، و علی بن الجعد، و خلف ابن هشام، و محمّد بن عبد الوهاب الهارونی، ... و خلقا یطول ذکرهم من شیوخ البخاری و مسلم سوی هؤلاء.

روی عنه: یحیی بن محمّد بن صاعد، و علی بن إسحاق بن البحتری الماوردی، و عبد الباقی بن قانع، و حبیب بن الحسن الفرّاء، و أبو بکر محمّد ابن عمر بن الجعابی، و أبو حاتم البستی، و أبو أحمد بن عدی الحافظ، و أبو بکر الإسماعیلی، و أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، و أبو بکر ابن المقرئ، و أبو الحسن الدار قطنی، و محمّد بن المظفّر، و خلق کثیر سوی هؤلاء» [... ۱].

۲- الذهبی: «البغوی، الحافظ الثقة الکبیر، مسند العالم ... قال ابن أبی حاتم: أبو القاسم البغوی یدخل فی الصحیح، و قال الدار قطنی: کان البغوی قلّ أن یتکلّم علی الحدیث، فإذا تکلّم کان کلامه کالمسمار فی السّاج. قال ابن عدی: کان البغوی صاحب حدیث...

قلت: و قد احتجّ به عامّة من خرّج الصحیح، کالإسماعیلی، و الدار قطنی، و البرقانی. و عاش مائة سنة و ثلاث سنین، قال الخطیب: أبو

بکر کان ثقة ثبتا فهما عارفا. و قال السلمی: سألت الدّار قطنی عن البغوی فقال:

ثقة إمام جبل إمام، أقلّ المشایخ خطأ» [... ۲].

---

[۱] الأنساب- البغوی.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۹

۳- الذهبی أیضا: «و کان محدّثا حافظا مجوّدا مصنفا، انتهی إلیه علوّ الإسناد فی الدنیا» [... ۱].

۴- السیوطی: «البغوی، الحافظ الکبیر الثقة مسند العالم» [... ۲].

(۱۳) روایة ابن صاعد ... ص: ۱۶۹

اشارة

قال الخوارزمی: «أخبرنا صمصام الأئمة أبو عفان عثمان بن أحمد الصرام الخوارزمی قال: أخبرنا عماد الدین أبو بکر بن الحسن النسفی قال:

حدّثنی الشیخ الفقیه أبو القاسم میمون بن علی المیمونی قال: حدّثنا الشیخ.

الزاهد أبو محمّد إسماعیل بن الحسین قال: حدّثنا أبو الحسن القاضی علی ابن الحسن بن علی بن مطرف الجراحی ببغداد قال: حدّثنا یحیی بن صاعد قال: حدّثنا إبراهیم بن سعید الجوهری قال: حدّثنا أبو أحمد الحسین بن محمّد قال: حدّثنا سلیمان بن قرم، عن محمّد بن شعیب، عن داود بن علی ابن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه عبد اللّه بن عباس- رضی اللّه عنه- قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فجائه علی بن أبی طالب» [۳].

ترجمته ... ص: ۱۶۹

۱- الذهبی: «یحیی بن صاعد بن کاتب، مولی أبی جعفر المنصور، الحافظ الإمام الثقة ... قال الدار قطنی: ثقة ثبت حافظ، و قال أحمد بن عبدان

---

[۱] العبر ۲/ ۱۷۰.

[۲] طبقات الحفاظ: ۳۱۲.

[۳] مناقب علی بن أبی طالب: ۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۰

الشیرازی: هو أکثر حدیثا من محمّد بن محمّد الباغندی، و لا یتقدّمه أحد فی الدرایة، قال أبو علی النیسابوری: لم یکن بالعراق فی أقران ابن صاعد أحد فی فهمه، و الفهم عندنا أجلّ من الحفظ، و هو فوق ابن أبی داود فی الفهم و الحفظ، و سئل ابن الجعابی: هل کان ابن صاعد یحفظ؟ فتبسّم و قال: لا یقال لأبی محمّد یحفظ، کان یدری ... قال الخطیب: کان ابن صاعد ذا محلّ من العلم، و له

تصانیف فی السنن و الأحکام...

قلت: لابن صاعد کلام متین فی الرجال و العلل، یدل علی تبحّره، مات فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۳۱۸» [۱].

۲- الیافعی و وصفه ب «الحافظ الحجهٔ» [۲].

۳- السیوطی: «یحیی بن محمّد بن صاعد بن کاتب، مولی أبی جعفر المنصور، الحافظ الإمام الثقهٔ» [... ۳].

(۱۴) روایهٔ ابن أبی حاتم الرازی ... ص: ۱۷۰

اشارهٔ

رواه بإسناد أجود من إسناد الحاکم، قال ابن کثیر فی ذکر حدیث الطّیر فی فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «و رواه ابن أبی حاتم، عن عمّار ابن خالد الواسطی، عن إسحاق الأزرق، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس، فذکر الحدیث. و هذا أجود من إسناد الحاکم» [۴].

---

[۱] تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۷۷۶.

[۲] مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۷۷.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۲۳۵.

[۴] البدایهٔ و النهایهٔ ۷/ ۳۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۱

ترجمته ... ص: ۱۷۱

۱- الذهبی: فی حوادث ۳۲۷ «و فیها: توفی عبد الرحمن بن أبی حاتم محمّد بن إدریس بن المنذر، الحافظ الجامع، التمیمی الرازی بالراء، و قد قارب التسعین، رحل به أبوه فی سنهٔ خمس و خمسین و مائتین، فسمع أبا سعید الأشج، و الحسن بن عرفهٔ و طبقتهما، قال أبو یعلی الخلیلی: أخذ عن أبیه و أبی زرعهٔ، کان بحرا فی العلوم و معرفهٔ الرجال، صنّف فی الفقه و اختلاف الصحابهٔ و التابعین و علماء الأمصار، ثمّ قال: و کان زاهدا یعدّ من الإبدال» [۱].

۲- الیافعی و وصفه ب «الحافظ العالم» ثمّ نقل کلام الخلیلی المتقدم [۲].

۳- السبکی: «الإمام ابن الإمام، حافظ الری و ابن حافظها، کان بحرا فی العلم، و له المصنفات المشهورهٔ» [... ۳].

و قد ترجمنا له فی مجلد حدیث الغدیر.

(۱۵) روایهٔ ابن عبد ربّه ... ص: ۱۷۱

اشارهٔ

رواه فی کتابه فی إحتجاج للمأمون علی الفقهاء، فی بحوث مفصّلهٔ جرت، فذکر حدیث الطیر و مفاده، و هذه عبارهٔ ابن عبد ربّه حیث

قال: «إحتجاج المأمون على الفقهاء فی فضل علی: إسحاق بن إبراهيم بن إسماعيل بن حماد ابن زيد قال: بعث إلیّ يحيى بن أكثم و إلی عدهٔ من أصحابی، و هو يومئذ قاضی القضاهٔ فقال: إن أمير المؤمنين أمرنی أن أحضر معی غدا مع الفجر أربعين

---

[۱] العبر ۲/ ۲۰۸.

[۲] مرآهٔ الجنان حوادث: ۳۲۷.

[۳] طبقات السبكی ۳/ ۳۲۴.

رجلا، كلّهم فقيه يفقه ما يقال له و يحسن الجواب، فسمّوا من تظنّونه يصلح لما يطلب أمير المؤمنين، فسمّينا له عدّهٔ و ذكر هو عدّهٔ، حتی تم العدد الذی أراد، و كتب تسميهٔ القوم و أمر بالبكور فی السحر، و بعث إلی من لم يحضر فأمره بذلك، فغدونا عليه قبل طلوع الفجر، فوجدناه قد لبس ثيابه و هو جالس ينتظرنا، فركب و ركبنا معه حتی صرنا إلی الباب، فإذا بخادم واقف فلمّا نظر إلينا قال: يا أبا محمّد، أمير المؤمنين ينتظرك. فأدخلنا، فأمرنا بالصلاهٔ، فأخذنا فيها، فلم نستتمها حتی خرج الرّسول فقال: ادخلوا، فدخلنا فإذا أمير المؤمنين جالس علی فراشه و عليه سوادهٔ و طيلسانه و الطويلهٔ و عمامته، فوقفنا و سلّمنا فردّ السلام، و أمر لنا بالجلوس، فلمّا استقرّ بنا المجلس تحدّر عن فراشه و نزع عمامته و طيلسانه و وضع قلنسوته، ثمّ أقبل علينا فقال: إنّما فعلت ما رأيتم لتفعلوا مثل ذلك، و أما الخف فمنع من خلفه علّهٔ، من قد عرفها منكم فقد عرفها، و من لم يعرفها فسأعرّفه، و مدّ رجله. و قال: انزعوا قلانسكم و خفافكم و طيالستكم، قال: فأمسكنا فقال لنا يحيی: انتهوا إلی ما أمركم به أمير المؤمنين، فتنحّينا، فنزعنا أخفافنا و طيالستنا و قلانسنا و رجعنا، فلمّا استقرّ بنا المجلس قال:

إنما بعثت إليكم- معشر القوم- فی المناظرهٔ، فمن كان به شیء من الخبثين لم ينتفع بنفسه و لم يفقه ما يقول، فمن أراد منكم الخلاء فهناك، و أشار بيده، فدعونا له.

ثمّ ألقی مسألهٔ من الفقه فقال: يا أبا محمّد قل و ليقل القوم من بعدك، فأجابه يحيی، ثمّ الذی يلی يحيی، ثمّ الذی يليه، حتی أجاب آخرنا فی العلّهٔ و علّهٔ العلّهٔ و هو مطرق لا يتكلّم، حتی إذا انقطع الكلام التفت إلی يحيی فقال:

يا أبا محمّد، أصبت الجواب و تركت الصواب فی العلّهٔ، ثمّ لم يزل يردّ علی كلّ واحد منا مقالته، و يخطّئ بعضنا و يصوّب بعضنا، حتی أتی علی آخرنا.

ثمّ قال: إنی لم أبعث فيكم لهذا، و لكنی أحببت أن أبسطكم، إنّ أمير

المؤمنين أراد مناظرتكم فی مذهبه الذی هو عليه و الذی يدين اللّه به، قلنا:

فليفعل أمير المؤمنين وفّقه اللّه فقال:

إن أمير المؤمنين يدين اللّه علی أنّ علی بن أبی طالب خير خلفاء اللّه بعد رسوله صلّی اللّه عليه و سلّم، و أولی الناس بالخلافهٔ له.

قال إسحاق: فقلت: يا أمير المؤمنين، إنّ فينا من لا يعرف ما ذكر أمير المؤمنين فی علی، و قد دعانا أمير المؤمنين للمناظرهٔ! فقال: يا إسحاق، اختر، إن شئت سألتك أسألك، و إن شئت أن تسأل فقل. قال إسحاق: فاغتنمتها منه. فقلت: بل أسألك يا أمير المؤمنين قال: سل.

قلت: من أين قال أمير المؤمنين إن علی بن أبی طالب أفضل الناس بعد رسول اللّه و أحقّهم بالخلافهٔ بعده؟

قال: يا إسحاق، خبّرنی عن الناس بما يتفاضلون حين يقال: فلان أفضل من فلان؟ قلت: بالأعمال الصالحهٔ، قال: صدقت. قال: فأخبرنی عمّن فضل صاحبه علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، ثمّ إنّ المفضول عمل بعد وفاهٔ رسول اللّه بأفضل من عمل الفاضل علی

عهـد رسول اللّه یلحق به. قال: فأطرقت، فقال لی: یا أبا إسـحاق لا تقل: نعم، فإنّک إن قلت نعم أوجـدتک فی دهرنا هذا من هو أکثر منه جهادا و حجا و صیاما و صلاهٔ و صدقهٔ، فقلت: أجل، یا أمیر المؤمنین لا یلحق المفضول علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الفاضل أبدا.

قـال: یـا إسـحاق فـانظر ما رواه لک أصـحابک- و من أخـذت عنهم دینک و جعلتهم قـدوتک- من فضائل علی بن أبی طالب فقس علیهـا مـا أتوک به من فضائـل أبی بکر، فإنّی رأیت فضائل أبی بکر تشاکل فضائل علی فقل إنّه أفضل منه، لا و اللّه، و لکن قس إلی فضـائله مـا روی لک من فضائل أبی بکر و عمر، فإن وجـدت لهما من الفضائل ما لعلی وحـده فقل إنّهما أفضل منه، لا و اللّه، و لکن قس إلی فضائله فضائل أبی بکر و عمر و عثمان، فإن وجدتها مثل فضائل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۴

علی فقل إنّهم أفضل منه، لا و اللّه، و لکن قس بفضائل العشرهٔ الذین شـهد لهم رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم بالجنّهٔ، فإن وجدتها تشاکل فضائله فقل إنّهم أفضل منه.

قال: یا إسحاق، أیّ الأعمال کانت أفضل یوم بعث اللّه رسوله؟ قلت:

الإخلاص بالشهادهٔ، قال: ألیس السبق إلی الإسلام؟ قلت: نعم، قال: اقرأ ذلک فی کتاب اللّه تعالی، یقول: وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ إنّما عنی من سبق إلی الإسلام، فهل علمت أحدا سبق علیا إلی الإسلام؟

قلت: یا أمیر المؤمنین إنّ علیا أسـلم و هو حـدیث السن لا یجوز علیه الحکم، و أبو بکر أسـلم و هو مسـتکمل یجوز علیه الحکم. قال: أخبرنی أیّهمـا أسـلم قبل ثمّ أناظرک من بعـده فی الحداثـهٔ و الکمال؟ قلت: علی أسـلم قبل أبی بکر، علی هـذه الشـریطهٔ، فقال: نعم. فأخبرنی عن إسلام علی حین أسلم لا یخلو من أن یکون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعاه إلی الإسلام أو یکون إلهاما من اللّه؟

قال: فأطرقت، فقال لی: یا إسـحاق لا تقل إلهاما، فتقدّمه علی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، لأنّ رسول اللّه لم یعرف الإسلام حتی أتـاه جبرئیل عن اللّه تعالی. قلت: أجل، بل دعاه رسول اللّه إلی الإسـلام، قال: یا إسـحاق، فهل یخلو رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم حین دعـا إلی الإسـلام، من أن یکون دعاه بأمر اللّه أو تکلّف ذلک من نفسه؟ قال: فأطرقت، فقال: یا إسـحاق لا تنسب رسول اللّه إلی التکلف، فإنّ اللّه یقول: وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَکَلِّفِینَ.

قلت: أجـل، یا أمیر المؤمنین، بل دعاه بأمر اللّه، قال: فهل من صـفهٔ الجبّار- جلّ ذکره- أن یکلّف رسـله دعاء من لا یجوز علیه حکم؟ قلت: أعوذ بـاللّه، فقال: أ فتراه فی قیاس قولک- یا إسـحاق-: إنّ علیا أسـلم صبیّا لا یجوز علیه الحکم، قـد کلّف رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم من دعاء الصبیان ما لا یطیقون، فهل یـدعوهم السّاعهٔ و یرتدّون بعد ساعهٔ فلا یجب علیهم فی ارتدادهم شـیء، و لا یجوز علیهم حکم الرسول علیه السلام، أ تری هذا جائزا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۵

عندک أن تنسبه إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قلت: أعوذ باللّه، قال:

یا إسـحاق فأراک إنّما قصدت لفضیلهٔ فضّل بها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا علی هذا الخلق، إبانهٔ بها منهم لیعرفوا فضله، و لو کان اللّه أمره بدعاء الصبیان لدعاهم کما دعا علیا، قلت: بلی، قال: فهل بلغک أنّ الرسول صـلّی اللّه علیه و سـلّم دعا أحدا من الصبیان من أهله و قرابته لئلّا تقول: إنّ علیا ابن عمّه؟ قلت: لا أعلم و لا أدری فعل أو لم یفعل، قال: یا إسـحاق، أ رأیت ما لم تـدره و لم تعلمه هل تسئل عنه؟ قلت: لا، قال: فدع ما قد وضعه اللّه عنا و عنک.

قال: ثمّ أیّ الأعمال کانت أفضل بعد السبق إلی الإسلام؟ قلت:

الجهاد فی سبیل اللّه، قال: صدقت، فهل تجد. لأحد من أصـحاب رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم ما تجد لعلی فی الجهاد؟ قلت: فی أیّ وقت؟ قال: فی أیّ الأوقات شئت.

قلت: بدر. قال: لا أريد غيرها، فهل تجد لأحد إلّا دون ما تجد لعلى يوم بدر؟ أخبرنى كم قتلى بدر؟ قلت: نيف و ستّون رجلا من المشركين. قال:

فكم قتل على وحده؟. قلت: لا أدرى، قال: ثلاثة و عشرين، أو اثنين و عشرين، و الأربعون لسائر الناس، قلت: يا أمير المؤمنين: كان أبو بكر مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى عريشه، قال: ما ذا يصنع؟ قلت: يدبّر، قال: ويحك يدبّر دون رسول اللّه، أو معه شريكا، أم افتقارا مره رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى رأيه؟ أىّ الثلاث أحبّ إليك؟ قلت: أعوذ باللّه أن يدبّر أبو بكر دون رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أو يكون معه شريكا، أو أن يكون برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم افتقار إلى رأيه، قال: فما الفضيلة بالعريش إذا كان الأمر كذلك؟ أليس من ضرب بسيفه بين يدى رسول اللّه أفضل ممّن هو جالس؟ قلت: يا أمير المؤمنين كلّ الجيش كان مجاهدا، قال:

صدقت كلّ مجاهد، و لكنّ الضارب بالسيف المحامى عن رسول اللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۶

عليه و سلّم و عن الجالس أفضل من الجالس، أما قرأت كتاب اللّه: لا يَسْتَوِي الْقاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَ الْمُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ، فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقاعِدِينَ دَرَجَةً وَ كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنى وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ عَلَى الْقاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً؟ قلت:

و كان أبو بكر و عمر مجاهدين، قال: فهل كان لأبى بكر و عمر فضل على من لم يشهد ذلك المشهد؟ قلت: نعم، قال: فكذلك سبق الباذل نفسه فضل أبى بكر و عمر، قلت: أجل.

قال: يا إسحاق هل تقرأ القرآن؟ قلت: نعم، قال: اقرأ علىّ هَلْ أَتى عَلَى الْإِنْسانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً فقرأت منها حتى بلغت:

يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كانَ مِزاجُها كافُوراً- إلى قوله- وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً قال: على رسلك، فيمن نزلت هذه الآيات؟ قلت: فى على، قال: فهل بلغك أنّ عليا حين أطعم المسكين و اليتيم و الأسير قال: إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ؟ و هل سمعت اللّه وصف فى كتابه أحدا بمثل ما وصف به عليا؟ قلت: لا، قال: صدقت، لأن اللّه- جلّ ثناؤه- عرف سيرته.

يا إسحاق، أ لست تشهد أنّ العشرة فى الجنّة؟ قلت: بلى يا أمير المؤمنين، قال: أ رأيت لو انّ رجلا قال: و اللّه ما أدرى هذا الحديث صحيح أم لا، و لا أدرى أن كان رسول اللّه قاله أم لم يقله، أ كان عندك كافرا؟ قلت: أعوذ باللّه، قال: أ رأيت لو أنّه قال: ما أدرى هذه السورة من كتاب اللّه أم لا كان كافرا؟ قلت: نعم، قال: يا إسحاق أرى بينهما فرقا، يا إسحاق: أ تروى الحديث؟ قلت: نعم.

قال: فهل تعرف حديث الطير؟

قلت: نعم.

قال: فحدثنى به.

قال: فحدّثته الحديث. فقال:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۷

يا إسحاق، إنى كنت أكلّمك و أنا أظنّك غير معاند للحق، فأمّا الآن فقد بان لى عنادك، إنّك توقن أنّ هذا الحديث صحيح؟ قلت: نعم، رواه من لا يمكننى ردّه، قال: أ فرأيت أنّ من أيقن أنّ هذا الحديث صحيح ثمّ زعم أنّ أحدا أفضل من على. لا يخلو من إحدى ثلاثة: من أن يكون دعوة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عنده مردودة عليه، أو أن يقول: عرف الفاضل من خلقه و كان المفضول أحبّ إليه، أو أن يقول: إن اللّه عزّ و جلّ لم يعرف الفاضل من المفضول، فأىّ الثلاثة أحبّ إليك أن تقول؟ فأطرقت، ثم قال: يا إسحاق لا تقل منها شيئا، فإنّك إن قلت منها شيئا استتبتك، و إن كان للحديث عندك تأويل غير هذه الثلاثة الأوجه فقله.

قلت: لا أعلم.

و إنّ لأبی بکر فضلا، قال: أجل لو لا أن له فضلا لما قیل إنّ علیا أفضل منه، فما فضله الذی قصدت له الساعهٔ؟

قلت: قول اللّه عزّ و جلّ: ثانِیَ اثْنَیْنِ إِذْ هُما فِی الْغارِ إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فنسبه إلی صحبته. قال: یا إسحاق، أمّا إنی لا أحملک علی الوعر من طریقک إنی وجدت اللّه تعالی نسب إلی صحبهٔ من رضیه و رضی عنه کافرا و هو قوله: قالَ لَهُ صاحِبُهُ وَ هُوَ یُحاوِرُهُ أَ کَفَرْتَ بِالَّذِی خَلَقَکَ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاکَ رَجُلًا لکِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّی وَ لا أُشْرِکُ بِرَبِّی أَحَداً قلت:

إن ذلک کان صاحبا کافرا، و أبو بکر مؤمن، قال: فإذا جاز أن ینسب إلی صحبته من رضیه کافرا جاز أن ینسب إلی صحبهٔ نبیّه مؤمنا، و لیس بأفضل المؤمنین و لا الثانی و لا الثالث. قلت: یا أمیر المؤمنین إن قدر الآیهٔ عظیم، إنّ اللّه یقول:

ثانِیَ اثْنَیْنِ إِذْ هُما فِی الْغارِ إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا قال:

یا إسحاق تأبی الآن إلّا أن أخرجک إلی الاستقصاء علیک، أخبرنی عن حزن أبی بکر، أ کان رضا أم سخطا؟ قلت: إن أبا بکر إنّما حزن من أجل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خوفا علیه و غمّا أن یصل إلی رسول اللّه شیء من

المکروه، قال: لیس هذا جوابی، إنّما کان جوابی أن تقول رضی أم سخط، قلت: بل کان رضا للّه، قال: و کان اللّه جلّ ذکره بعث إلینا رسولا ینهی عن رضا اللّه عزّ و جلّ و عن طاعته! قلت: أعوذ باللّه، قال: أ و لیس قد زعمت أن حزن أبی بکر رضا للّه؟ قلت: بلی قال: أ و لم تجد أنّ القرآن یشهد

أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا تحزن

، نهیا له عن الحزن؟ قلت: أعوذ باللّه. قال:

یا إسحاق إنّ مذهبی الرفق بک، لعلّ اللّه یردّک إلی الحق، و یعدل بک عن الباطل، لکثرهٔ ما تستعیذ به.

و حدثنی عن قول اللّه: فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ من عنی بذلک، رسول اللّه أم أبو بکر؟ قلت: بل رسول اللّه قال: صدقت.

قال: فحدّثنی عن قول اللّه عزّ و جلّ: وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْکُمْ کَثْرَتُکُمْ- إلی قوله- ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ، أتعلم من «المؤمنین» الذین أراد اللّه فی هذا الموضع؟ قلت: لا أدری یا أمیر المؤمنین، قال: الناس جمیعا انهزموا یوم حنین، فلم یبق مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا سبعهٔ نفر من بنی هاشم: علی یضرب بسیفه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و العباس آخذ بلجام بغلهٔ رسول اللّه، و الخمسهٔ محدقون به خوفا من أن یناله من جراح القوم شیء، حتی أعطی اللّه لرسوله الظفر، فالمؤمنون فی هذا الموضع علیّ خاصهٔ ثم من حضره من بنی هاشم، قال: فمن أفضل، من کان مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی ذلک الوقت أم من انهزم عنه و لم یره اللّه موضعا لینزلها علیه؟ قلت: بل من أنزلت علیه السکینهٔ.

قال: یا إسحاق، من أفضل، من کان معه فی الغار أم من نام علی فراشه و وقاه بنفسه حتّی تمّ لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما أراد من الهجرهٔ؟

إن اللّه تبارک و تعالی أمر رسوله أن یأمر علیا بالنوم علی فراشه، و أن یقی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بنفسه، فأمره رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بذلک،

فبکی علی رضی اللّه عنه فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما یبکیک یا علی أ جزعا من الموت؟ قال: لا و الذی بعثک بالحق یا رسول اللّه، و لکن خوفا علیک، أ فتسلم یا رسول اللّه؟ قال: نعم، قال: سمعا و طاعهٔ و طیبهٔ نفسی بالفداء لک یا رسول اللّه، ثمّ أتی مضجعه و اضطجع و تسجّی بثوبه، و جاء المشرکون من قریش فحفّوا به لا یشکّون أنّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و قد أجمعوا أن یضربه من کلّ بطن من بطون قریش رجل ضربهٔ بالسیف، لئلّا یطلب الهاشمیّون من البطون بطنا بدمه، و علی یسمع القوم فیه من

تلاف نفسه و لم يدعه ذلك إلى الجزع كما جزع صاحبه فى الغار، و لم يزل على صابرا محتسبا، فبعث اللّه ملائكته فمنعته من مشركى قريش حتى أصبح، فلمّا أصبح قام فنظر القوم إليه فقالوا: أين محمّد؟ قال: و ما علمى بمحمّد أين هو؟ قال:

فلا نراك إلّا مغررا بنفسك منذ ليلتنا

، فلم يزل على أفضل ما بدأ به يزيد و لا ينقص حتى قبضه اللّه إليه.

يا إسحاق، هل تروى حديث الولاية؟ قلت: نعم يا أمير المؤمنين، قال:

اروه، ففعلت، قال: يا إسحاق، أ رأيت هذا الحديث هل أوجب على أبى بكر و عمر ما لم يوجب لهما عليه؟ قلت: إن النّاس ذكروا أنّ الحديث إنّما كان بسبب زيد بن حارثة، لشيء جرى بينه و بين على و أنكر ولاء على،

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه

، قال: فى أىّ موضع قال هذا؟ أليس بعد منصرفه من حجة الوداع؟

قلت: أجل، قال: فإن قتل زيد بن حارثة قبل الغدير، كيف رضيت لنفسك بهذا؟ أخبرنى لو رأيت ابنا لك قد أتت عليه خمسة عشر سنة يقول: مولاى مولى ابن عمى أيها الناس فاعلموا ذلك، أ كنت منكرا ذلك عليه تعريفه الناس ما لا ينكرون و لا يجهلون؟ فقلت: اللّهم نعم، قال: يا إسحاق أ فتنزّه ابنك عمّا لا تنزّه عنه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟.

و يحكم لا تجعلوا فقهائكم أربابكم، إنّ اللّه جلّ ذكره قال فى كتابه:

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۰

اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ و لم يصلّوا لهم و لا صاموا و لا زعموا أنّهم أرباب، و لكن أمروهم فأطاعوا أمرهم.

يا إسحاق: أ تروى

حديث: أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى

؟ قلت:

نعم يا أمير المؤمنين، قد سمعته و سمعت من صحّحه و جحده، قال: فمن أوثق عندك، من سمعت منه فصحّحه أو من جحده؟ قلت: من صحّحه، قال: فهل يمكن أن يكون الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم مزح بهذا القول؟ قلت: أعوذ باللّه، قال: فقال قولا لا معنى له فلا يوقف عليه؟ قلت: أعوذ باللّه، قال: أ فما تعلم ان هارون كان أخا موسى لأبيه و أمّه؟ قلت: بلى، قال: فعلى من رسول اللّه لأبيه و امّه؟ قلت: لا، قال: أ و ليس هارون نبيا و على غير نبى؟ قلت: بلى، قال: فهذان الحالان معدومان فى على و قد كانا فى هارون فما معنى أنت منّى بمنزلهٔ هارون من موسى؟

قلت له: إنّما أراد أن يطيّب بذلك نفس على لمّا قال المنافقون إنّه خلّفه استثقالا له، قال: فأراد أن يطيّب نفسه بقول لا معنى له؟ قال: فأطرقت، قال: يا إسحاق له معنى فى كتاب اللّه بيّن، قلت: و ما هو يا أمير المؤمنين؟ قال: قوله عزّ و جلّ حكايهٔ عن موسى أنّه قال لأخيه هارون: اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ قلت: يا أمير المؤمنين: إن موسى خلّف هارون فى قومه و هو حى و مضى إلى ربّه، و إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خلّف عليا كذلك حين خرج إلى غزاته، قال: كلّا ليس كما قلت، أخبرنى عن موسى حين خلّف هارون هل كان معه حين ذهب إلى ربّه أحد من أصحابه أو أحد من بنى إسرائيل؟ قلت: لا، قال: أو ليس استخلفه على جماعتهم؟ قلت: نعم، قال: فأخبرنى عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حين خرج إلى غزاته هل خلّف إلّا الضعفاء و النساء و الصبيان؟ فأنّى يكون مثل ذلك؟! و له عندى تأويل آخر من كتاب اللّه يدلّ على استخلافه إيّاه، لا يقدر أحد أن يحتجّ فيه، و لا أعلم أحدا احتجّ به، و أرجو أن يكون توفيقا من اللّه. قلت:

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۱

و ما هو يا أمير المؤمنين؟ قال: قوله عزّ و جلّ حين حكى عن موسى قوله:

وَ اجْعَلْ لِي وَزِيراً مِنْ أَهْلِي هارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي وَ أَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيراً وَ نَذْكُرَكَ كَثِيراً إِنَّكَ كُنْتَ بِنا بَصِيراً
فأنت منّى يا على بمنزلة هارون من موسى وزيرى من أهلى و أخى، شدّ اللّه به أزرى و أشركه فى أمرى،
كى نسبّح اللّه كثيرا و نذكره كثيرا، فهل يقدر أحد أن يدخل فى هذا شيئا غير هذا؟ و لم يكن ليبطل قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم،
و أن يكون لا معنى له.

قال: فطال المجلس و ارتفع النهار، فقال يحيى بن أكثم القاضى: يا أمير المؤمنين، قد أوضحت الحق لمن أراد اللّه به الخير، و أثبت ما لا يقدر أحد أن يدفعه، قال إسحاق: فأقبل علينا و قال: ما تقولون؟ فقلنا كلّنا: نقول بقول أمير المؤمنين أعزّه اللّه،

فقال: و اللّه لو لا أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: اقبلوا القول من الناس

، ما كنت لأقبل منكم القول.

اللّهم قد نصحت لهم القول، اللّهم إنى قد أخرجت الأمر من عنقى، اللّهم أدينك بالتقرّب إليك بحبّ على و ولايته» [۱].

ابن عبد ربّه و العقد الفريد ... ص: ۱۸۱

ثمّ إنّ «ابن عبد ربّه» القرطبى من مشاهير علماء أهل السنّة و أدبائهم، و كتابه «العقد الفريد» من الكتب المشهورة و الأسفار الممتعة:

۱- قال ابن ماكولا: «أحمد بن محمّد بن عبد ربّه بن حبيب بن جدير ابن سالم، مولى هشام بن عبد الملك بن مروان، أبو عمر، أندلسى مشهور بالعلم و الأدب و الشعر، و هو صاحب كتاب العقد فى الأخبار، و شعره كثير جدا، و هو مجيد» [۲].

۲- ابن خلكان: «كان من العلماء المكثرين من المحفوظات و الاطلاع

---

[۱] العقد الفريد ۵/ ۳۴۹.

[۲] الإكمال ۶/ ۳۶.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۳، ص: ۱۸۲

على أخبار الناس، و صنف كتابه العقد، و هو من الكتب الممتعة، حوى من كلّ شىء» [... ۱]

۳- الذهبى: «و فيها أبو عمر ... العلّامة مصنّف العقد، و له اثنتان و ثمانون سنة، و شعره فى الذروة العليا، سمع من بقى بن مخلد و محمّد بن وضاح» [۲].

۴- أبو الفدا: «و كان من العلماء المكثرين من المحفوظات، و صنّف كتاب العقد، و هو من الكتب النفيسة، و مولده فى سنة ست و أربعين و مائتين» [۳].

۵- المقرى: «و قال- يعنى لسان الدين- فى ترجمة صاحب العقد» الفقيه العالم أبى عمر ابن عبد ربّه: عالم ساد بالعلم و راس، و اقتبس به من الحظوة أيّما اقتباس، و شهر بالأندلس حتى سار إلى المشرق ذكره، و استطار بشرر الذكاء فكره، و كانت له عناية بالعلم و ثقة و رواية له متسقة، و أما الأدب فهو كان حجّته و به غمرت الأفهام لجّته، مع صيانة و ورع، ورد مائها فكرع، و له التأليف المشهور الذى سمّاه بالعقد، و حماه عن عثرات النقد، لأنّه أبرزه مثقف القناة مرهف الشباة تقصر عنه ثواقب الألباب، و يبصر السحر منه فى كلّ باب، و له شعر انتهى منتهاه، و تجاوز سماك الإحسان و سماه» [... ۴].

و من مصادر ترجمته أيضا:

۱- سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۸۳.

۲- معجم الأدباء ۴/ ۲۱۱.

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۹۵.

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۱۱۰.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۲۱۱.

[۳] المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۹۲.

[۴] نفح الطیب عن غصن الأندلس الرطیب ۴/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۳

۴- البدایة و النهایة ۱۱/ ۱۹۳.

۵- بغیة الوعاة: ۱۶۱.

و قال الذهبی: «ابن عبد ربّه، العلّامة الأدیب الأخباری، صاحب کتاب العقد ... و کان موثّقا نبیلا بلیغا شاعرا، عاش ۸۲ سنة، و توفی سنة ۳۲۸».

(۱۶) روایة المحاملی ... ص: ۱۸۳

اشارة

و رواه القاضی المحاملی حیث قال:

«حدّثنا الحسین، ثنا عبد الأعلی بن واصل، ثنا عون بن سلّام، ثنا سهل ابن شعیب، عن بریدة بن سفیان عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر قال: و رفعت له ام أیمن بعضها، فلمّا أصبح أتته بها فقال: ما هذا یا ام أیمن؟ فقالت: هذا بعض ما فاهدی لک أمس. قال: أ و لم أنهک أن ترفعی لأحد- أو لغد- طعاما! إنّ لکلّ غد رزقه. ثمّ قال: أللّهم أدخل بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علی علیه السلام فقال: اللّهم و إلیّ» [۱].

قال ابن المغازلی: «أخبرنا أبو طالب محمّد بن علی بن أحمد البیّع البغدادی رحمه اللّه- قدم علینا واسطا- ثنا أبو عبد اللّه محمّد بن أبی بکر، أنّه قال: حدّثنا الحسین بن إسماعیل المحاملی، نا عبد الأعلی بن واصل، ثنا عون بن سلام، ثنا سهل بن شعیب، عن بریدة بن سفیان عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر، قال: فرفعت له أم أیمن بعضها، فلمّا أصبح أتته بها فقال:

---

[۱] الأمالی: ۴۴۳- ۴۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۴

ما ذا یا ام أیمن؟ فقالت: هذا بعض ما اهدی إلیک أمس، قال: أولم أنهک أن ترفعی لغد طعاما، إنّ لکلّ غد رزقه؟ ثم قال: اللّهم أدخل أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علی، فقال: اللّهم و إلیّ.

هذا حدیث غریب من هذا الطریق» [۱].

و تظهر روایته للحدیث من سند روایة الکنجی الشافعی الآتیة فی محلّها إن شاء اللّه.

ترجمته ... ص: ۱۸۴

۱- السمعانى: «أبو عبد اللّه الحسين بن إسماعيل المحاملى، كان:

فاضلا، صادقا، ثبتا، ديّنا، ثقة، صدوقا» [... ۲].

۲- ابن الأثير فى حوادث ۳۳۰: «و فيها توفى القاضى أبو عبد اللّه الحسين بن إسماعيل بن محمّد بن إسماعيل المحاملى الفقيه الشافعى: و هو من المكثرين فى الحديث، و كان مولده سنة خمس و ثلاثين و مائتين، و كان على قضاء الكوفة و فارس فاستعفى من القضاء و ألحّ فى ذلك، فأجيب إليه» [۳].

۳- الذهبى: «المحاملى، القاضى الإمام العلّامة الحافظ، شيخ بغداد و محدّثها، أبو عبد اللّه الحسين بن إسماعيل بن محمّد الضبى البغدادى. ولد فى أوّل سنة خمس و ثلاثين و مائتين، و أول سماعه فى سنة أربع و أربعين، سمع: أبا حذافة أحمد بن إسماعيل السهمى صاحب مالك، و عمرو بن على الفلّاس، و زياد بن أيوب، و أحمد بن المقدام العجلى، و يعقوب بن إبراهيم الدورقى، و محمّد بن المثنى العنزى، و أبا هشام، و عبد الرحمن بن يونس السراج، و الزبير بن بكّار، و طبقتهم و من بعدهم، فأكثر و صنّف و جميع.

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب: ۱۷۵.

[۲] الأنساب ۵/ ۲۰۸- المحاملى.

[۳] الكامل فى التاريخ ۸/ ۳۹۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۳، ص: ۱۸۵

روى عنه: دعلج، و الدار قطنى، و ابن جميع، و إبراهيم بن جرولة الباجى، و ابن الصّلت الأهوازى، و أبو عمرو ابن مهدى، و أبو محمّد بن البيّع، و آخرون.

قال الخطيب: كان: فاضلا، ديّنا، صادقا، شهد عند القضاة و له عشرون سنة، ولى قضاء الكوفة ستّين سنة» [... ۱].

۴- اليافعى: «الإمام الكبير، القاضى أبو عبد اللّه المحاملى الشهير ...

قال أبو بكر الدراوردى: كان يحضر مجلس المحاملى عشرة آلاف رجل» [۲].

۵- السيوطى: «المحاملى القاضى، الإمام العلّامة الحافظ، شيخ بغداد و محدّثها ... و كان: فاضلا، ديّنا، صدوقا» [... ۳].

و من مصادر ترجمته أيضا:

۱- سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۵۸.

۲- تاريخ بغداد ۸/ ۱۹.

۳- الوافى بالوفيات ۱۲/ ۳۴۱.

۴- العبر ۲/ ۲۲۲.

۵- البداية و النهاية ۱۱/ ۲۰۳.

(۱۷) رواية ابن عقدة ... ص: ۱۸۵

اشارة

لقـد رواه فی «کتاب الطیر» الذی جمع فیه طرقه و ألفاظه کما قال ابن شـهر آشوب السّرِوی- المترجم له ببالغ الثناء فی معاجم التراجم کما علمت

---

[۱] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۸۲۴.

[۲] مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۹۷.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۶

سابقا-: «روی حدیث الطیر جماعهٔ ... و رواه ابن بطهٔ فی الإبانهٔ من طریقین، و الخطیب أبو بکر فی تاریخ بغداد من سبعهٔ طرق، و قد صنّف أحمد ابن محمّد بن سعید کتاب الطیر» [... ۱].

أقول: و من ذلک

قوله: «ثنا محمّد بن أحمد بن الحسن، ثنا یوسف بن عدی، ثنا حمّاد بن المختار الکوفی، ثنا عبد الملک بن عمیر، عن أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر، فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال: فجاء علی فدقّ الباب فقال: من ذا؟ فقال: أنا علی»....

کما تظهر روایته من کلام ابن المغازلی، الآتی فی محلّه.

ترجمته ... ص: ۱۸۶

و ابن عقدهٔ من أعلام الحدیث و مشاهیر الأئمهٔ الثقات، و قد ترجمنا له و أثبتنا ثقته علی ضوء المصادر المعتبرهٔ فی بعض مجلّدات الکتاب.

و توجد ترجمته فی الکتب الآتیهٔ:

۱- تاریخ بغداد ۵/ ۱۴.

۲- تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۸۳۹.

۳- مرآهٔ الجنان ۲/ ۳۱۱.

۴- الوافی بالوفیات ۷/ ۳۹۵.

۵- النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۲۸۱.

۶- العبر ۲/ ۲۳۰.

۷- طبقات الحفاظ: ۳۴۸.

۸- شذرات الذهب ۲/ ۳۳۲.

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۷

(۱۸) روایهٔ المسعودی ... ص: ۱۸۷

اشارهٔ

لقد أثبته فی تاریخه أیّما إثبات، و ذکره فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام الخاصّهٔ به، حیث قال: «و الأشیاء التی استحق بها أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الفضل هی: السبق إلی الإیمان، و الهجرهٔ و النصرهٔ لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و القربی منه، و القناعهٔ، و بذل النفس له، و العلم بالکتاب و التنزیل، و الجهاد فی سبیل اللّه، و الورع، و الزهد، و القضاء و الحکم، و العفهٔ و العلم.

و کل ذلک لعلی- رضی اللّه عنه- منه النّصیب الأوفر و الحظ الأکبر، إلی ما ینفرد به من

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین آخی بین أصحابه:

أنت أخی

، و هو صلّی اللّه علیه و سلّم لا ضدّ له و لا ند، و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی

، و

قوله علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه

، ثم

دعاؤه علیه السلام- و قد قدم إلیه أنس الطائر-: اللّهم أدخل إلیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر

، فدخل علیه علی علیه السلام إلی آخر الحدیث، فهذا و غیره من فضائله و ما اجتمع فیه من الخصال ممّا تفرّق فی غیره» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۷

۱- ابن شاکر الکتبی: «علی بن الحسین بن علی، أبو الحسین،

---

[۱] مروج الذهب ۱/ ۷۱۱.

المسعودی المؤرّخ، من ذریهٔ عبد اللّه بن مسعود رضی اللّه عنه، قال الشیخ شمس الدین: عداده فی البغدادیین و أقام بمصر مدهٔ، و کان أخباریّا علّامهٔ، صاحب غرائب و ملح و نوادر، مات سنهٔ ۳۴۶، و له من التّصانیف: کتاب مروج الذهب» [... ۱].

۲- السبکی: «و کان أخباریا متفنّنا، علّامهٔ، صاحب ملح و غرائب، سمع من نفطویه و ابن زبر القاضی و غیرهما، و دخل إلی البصرهٔ، فلقی بها أبا خلیفهٔ الجمحی، و لم یعمّر علی ما ذکر، و قیل: إنّه کان معتزلی العقیدهٔ، مات سنهٔ خمس و أربعین أو ست و أربعین و ثلاثمائهٔ، و هو الذی علّق عن أبی العباس ابن شریح رسالهٔ البیان عن أصول الأحکام، و هذه الرسالهٔ عندی نحو خمس عشرهٔ ورقهٔ»... [۲].

(۱۹) روایهٔ أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی ... ص: ۱۸۸

لقد روی حدیث الطیر بإسناد الصّحیحین، لکنّ الذهبی- الشهیر بتعصّبه علی الحق و إنکاره لفضائل أمیر المؤمنین (علیه السلام)-

اتّهمه بوضعه، و هذا نصّ کلامه بترجمته:

«أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی، روی عن أبی حمّهٔ، و عنه الطبرانی، فذکر حدیث الطیر بإسناد الصحیحین، فهو المتّهم بوضعه» [۳].

لکن تعقّبه ابن حجر فذکر إخراج الحاکم الحدیث عن طریق أحمد بن سعید، ثمّ أضاف بأنّ الرجل معروف و من شیوخ الطبرانی، و هذا نصّ کلامه:

---

[۱] فوات الوفیات ۲/ ۴۵.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۳۰۷.

[۳] میزان الاعتدال ۱/ ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۹

«قلت: أخرجه الحاکم عن محمّد بن صالح الأندلسی عن أحمد- هذا- عن أبی حمهٔ محمّد بن یوسف، عن أبی قرهٔ موسی بن طارق، عن موسی بن عقبهٔ، عن سالم أبی النضر، عن أنس. و أحمد بن سعید معروف من شیوخ الطبرانی، و أظنّه دخل علیه إسناد فی إسناد» [۱].

و أمّا ظنّ العسقلانی أنّه «دخل علیه إسناد فی إسناد» فهو ظن لا یغنی من الحق شیئا، و تضلیل لیس لأحد إلی قبوله من سبیل، و اللّه الهادی الصائن عن کید کلّ خادع ضئیل...

هذا، و قد صرّح السمعانی ایضا بروایهٔ الطبرانی عن أحمد بن سعید [۲]، و قد تقرّر فی محلّه أن روایهٔ الأکابر الأعلام دلیل علی کمال الشرف و الجلالهٔ، بل هی عین التوثیق و التعدیل عند بعض أئمهٔ هذا الشأن الجلیل، و اللّه الهادی إلی سواء السبیل...

(۲۰) روایهٔ الطبرانی ... ص: ۱۸۹

اشارهٔ

رواه بسند صحیح. حیث قال:

«نا أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی، قال: نا أبو حمهٔ محمّد بن یوسف الیمانی قال: نا أبو قرهٔ موسی بن طارق، عن موسی بن عقبهٔ، عن أبی النضر سالم مولی عمر بن عبید اللّه، عن أنس بن مالک قال: بینا أنا واقف عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذ اهدی إلیه طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی بن أبی طالب فقلت: رسول اللّه علی حاجهٔ، ثمّ

---

[۱] لسان المیزان ۱/ ۱۷۷.

[۲] الأنساب- الجدّی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۰

جاء علی فدخل، فقال له رسول اللّه: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ، فأکل معه».

فقد رواه الطبرانی عن شیخه أحمد بن سعید، بإسناده عن أنس

، و هو نفس الإسناد الذی صرّح الذهبی- و سلّم به العسقلانی- بأنّه إسناد الصحیحین ... فظهر روایهٔ الطبرانی حدیث الطیر بسند صحیح. و الحمد للّه علی ذلک.

و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۰

«حدثنا عبید العجلی، ثنا إبراهیم بن سعید الجوهری، ثنا حسین بن محمّد، ثنا سلیمان بن قرم، عن فطر بن خلیفة، عن عبد الرحمن بن أبی نعیم، عن سفینة مولی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أتی بطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی رضی اللّه عنه فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم و إلیّ» [۱].

و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۰

«حدثنا عمرو بن أبی الطاهر بن السّرح المصری، ثنا یوسف بن عدی، ثنا حمّاد بن المختار، عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس- رضی اللّه عنه- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر، فوضع بین یدیه فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- فدقّ الباب، فقلت: ذا؟ فقال: أنا علی، فقلت: النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع، ثلاث مرار، کلّ ذی یجئ، قال: فضرب الباب برجله فدخل فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک؟ قال: قد جئت ثلاث مرات، کلّ ذلک یقول: النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی

---

[۱] المعجم الکبیر ۷/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۱

حاجة: فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک؟ قلت: کنت أردت أن یکون رجل من قومی» [۱].

و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۱

«عن أنس بن مالک قال: أهدت أم أیمن إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طائرا بین رغیفین، فجاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: هل عندکم شیء؟

فجاءته بالطائر، فرفع یدیه فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، و إنّما دخل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم آنفا [۲ ...] النبی من الطائر شیئا، ثمّ رفع یده فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی، فارتفع الصوت بینی و بینه، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لها: خلّه من کان یدخل، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: و إلیّ یا رب- ثلاث مرات- فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی فرغا.

لم یرو هذا الحدیث عن الأوزاعی إلّا عبد الرزاق، تفرّد به سلمة» [۳].

* و جاء التصریح فی غیر واحد من الکتب بروایة الطبرانی حدیث الطّیر، و قد أورد الهیثمی الحدیث عن الطّبرانی بأسانید، فنصّ علی أن رجال إسناده فی (المعجم الکبیر) رجال الصحیح ما عدا واحد فقال: «لم أعرفه و بقیّة رجاله رجال الصحیح» و أنّ له أسانید فی (المعجم الأوسط) فسکت إلّا عن واحد منها فقال: «و فی أحد أسانید الأوسط أحمد بن عیاض بن أبی طیبة و لم أعرفه، و بقیّة و رجاله رجال الصحیح»، ثمّ أخرجه عن البزار و الطبرانی عن سفینة فقال: «و رجال

---

[۱] المعجم الکبیر ۱/ ۲۵۳.

[۲] فی النسخهٔ: هنا کلمهٔ لا تقرأ.

[۳] المعجم الأوسط ۲/ ۴۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۲

الطبرانی رجال الصحیح، غیر فطر بن خلیفهٔ و هو ثقهٔ» [۱] فإذن، الطبرانی یروی حدیث الطیر بسند آخر اعترف الهیثمی بصحّته، فإذا ثبت ثقهٔ من قال «لم أعرفه» کانت الأسانید الصحیحهٔ عند الطبرانی فی روایهٔ حدیث الطیر کثیرهٔ، و اللّه الموفق.

ترجمته ... ص: ۱۹۲

۱- السمعانی: «أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب بن مطیر اللخمی الطبرانی، حافظ عصره، صاحب الرّحلهٔ، رحل إلی دیار: مصر، و الحجاز، و الیمن، و الجزیرهٔ، و العراق، و أدرک الشیوخ، و ذاکر الحفّاظ، و سکن أصبهان إلی آخر عمره، و صنّف التصانیف، یروی عن: إسحاق بن إبراهیم الدیری الصنعانی، و جمع شیوخه الذین سمع منهم و کانوا ألف شیخ، روی عنه: أبو أحمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی، و أبو نعیم الحافظ، و العالم.

ولد سنهٔ ستین و مائتین بطبریهٔ، مات للیلتین بقیتا من ذی القعدهٔ سنهٔ ستّین و ثلاثمائهٔ بإصبهان، و کان یقول: أول ما قدمت أصبهان سنهٔ تسعین و مائتین» [۲].

۲- ابن خلّکان: «کان حافظ عصره ... و له المصنفات الممتعهٔ النافعهٔ الغریبهٔ، منها: المعاجم الثلاثهٔ» [... ۳].

۳- الذهبی حوادث ۳۶۰: «و فیها: الطبرانی الحافظ العلم مسند العصر ... و کان ثقهٔ صدوقا واسع الحفظ، بصیرا بالعلل و الرجال و الأبواب، کثیر التصانیف» [... ۴].

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵ ۱۲۶.

[۲] الأنساب- الطبرانی.

[۳] وفیات الأعیان ۲/ ۴۰۷.

[۴] العبر ۲/ ۳۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۳

۴- السیوطی: «الطّبرانی: الإمام العلّامهٔ بقیّهٔ الحفّاظ ... مسند الدنیا، و أحد فرسان هذا الشأن ... قال ابن مندهٔ: أحد الحفّاظ المذکورین ...قال أبو العباس الشیرازی: کتبت عن الطبرانی ثلاث مائهٔ ألف حدیث، و هو ثقهٔ» [... ۱].

هذا، و قد اعتمد العلماء علی کتبه و احتّجوا بروایاته فی مختلف کتبهم ... کما احتجّ بروایاته (الدهلوی) نفسه فی مواضع من (التحفهٔ).

(۲۱) روایهٔ ابن السقّاء ... ص: ۱۹۳

اشارهٔ

لقد روی ابن السقّاء حدیث الطیر و أملاه فی واسط، فلم تحمل نفوس المتعصّبین المنطویهٔ علی بغض أهل البیت سماع هذه الفضیلهٔ

الجلیلهٔ، الهادمهٔ لأساس التزویر و القالعهٔ لبنیان التلمیع، حتی وثبوا به لنصبهم الشدید، فأقاموه و غسلوا موضعه لاعتقادهم نجاسته بذلک! فمضی ابن السقّاء و لزم بیته...

و لقد أورد هذه القضیهٔ الذهبی بترجمته حیث قال: «قال السلفی: سألت الحافظ خمیسا الحوزی عن ابن السقاء. فقال: هو من مزینهٔ مضر و لم یکن سقاء بل لقب له، من وجوه الواسطیّین و ذوی الثروهٔ و الحفظ، رحل به أبوه فأسمعه من: أبی خلیفهٔ، و أبی یعلی، و ابن زیدان البجلی، و المفضل بن الجندی. و بارک اللّه فی سنّه و علمه، و اتفق أنّه أملی حدیث الطیر، فلم تحمله نفوسهم فوثبوا به، فأقاموه و غسلوا موضعه، فمضی و لزم بیته، و لم یحدّث أحدا من الواسطیین، فلهذا قلّ حدیثه عندهم، و توفّی سنهٔ إحدی و سبعین و ثلاثمائهٔ،

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۳۷۲.

حدّثنی به شیخنا أبو الحسن المغازلی» [۱].

کما تظهر روایته من عبارهٔ ابن المغازلی الآتیهٔ فیما بعد.

ترجمته ... ص: ۱۹۴

۱- قال الذهبی: «ابن السقاء، الحافظ الإمام محدّث واسط، أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان الواسطی ... روی عنه: الدار قطنی، و أبو الفتح یوسف القوّاس، و أبو العلاء محمّد بن علی القاضی ... و آخرون.

قال أبو العلاء ابن المظفر و الدار قطنی: یقولون لم نر مع ابن السقاء کتابا و إنّما حدّثنا حفظا، و قال علی بن محمّد بن الطیّب الجلابی فی تاریخه: ابن السقّاء من أئمهٔ الواسطیین و الحفاظ المتقنین، توفی فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۳۷۳» [... ۲].

و قال: «ابن السقاء: الإمام الحافظ الثّقهٔ الرّحال» [... ۳].

۲- السمعانی: «و اشتهر به أبو محمّد ... المعروف بابن السقاء، من أهل الفهم و الحفظ و المعرفهٔ بالحدیث» [... ۴].

۳- السیوطی: «ابن السقّاء- الحافظ الإمام محدّث واسط، أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان، سمع: أبا خلیفهٔ، و أبا یعلی، و منه: الدار قطنی و أبو نعیم، و کان من أئمهٔ الواسطیین، و الحفّاظ المتقنین، و ذوی المروهٔ و الوجاههٔ، یحدّث حفظا، مات فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۳۷۳» [۵].

---

[۱] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۹۶۵، سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۲.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۹۶۵.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۱.

[۴] الأنساب ۷/ ۹۰.

[۵] طبقات الحفّاظ: ۳۸۵.

(۲۲) روایهٔ أبی اللّیث السّمرقندی ... ص: ۱۹۵

اشارهٔ

رواه فی (المجالس) له حیث قال: «قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أفضلکم علی بن أبی طالب، و عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاث طوائر فقال: اللّهم سق إلیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال أنس: فکنت علی الباب فجاء علی فرددته رجاء أن یجئ رجل من الأنصار، ثمّ جاء علی فأذنت له، فقال رسول اللّه: کل یا علی، فأنت أحبّ خلقک اللّه إلیه، و قد دعوت أن یسوق أحبّ خلقه إلیه».

ترجمته ... ص: ۱۹۵

۱- الذهبی: «أبو اللیث: الإمام الفقیه المحدّث الزاهد» [... ۱].

۲- الکفوی: «الشیخ الإمام أبو اللّیث الفقیه نصر بن محمّد بن إبراهیم السمرقندی، کان یعرف بإمام الهدی، و کان مشهور بالکنیهٔ و الفقیه، و فی تقدمهٔ المقدمهٔ: قیل: سماه النبی فقیها لما روی أنّه لما صنّف کتابه المسمّی تنبیه الغافلین عرضه علی روضهٔ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و بات اللیلهٔ، فرأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فناوله کتابه فقال: هذا کتابک یا فقیه، فانتبه فوجد فیه مواضع ممحوّهٔ، فکان یتبرّک باسم الفقیه فاشتهر به» [... ۲].

۳- محی الدین القرشی: «نصر بن محمّد بن أحمد بن إبراهیم السّمرقندی الفقیه أبو اللیث المعروف بإمام الهدی، تفقّه علی الفقیه أبی جعفر

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۲۲.

[۲] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

الهندوانی، و هو الإمام الکبیر صاحب الأقوال المفیدهٔ و التصانیف المشهورهٔ، توفی رحمه اللّه تعالی لیلهٔ الثلاثاء لإحدی عشرهٔ خلت من جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۳۷۳» [... ۱].

(۲۳) إثبات الصّاحب ابن عبّاد ... ص: ۱۹۶

اشارهٔ

و لقد أثبت أبو القاسم إسماعیل بن عبّاد الملقّب بالصاحب حدیث الطیر، إذ أورده فی أشعار له فی مدح مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «فقد جاء فی کتاب (المناقب) ما نصه: «و للصاحب کافی الکفاهٔ:

یا أمیر المؤمنین المرتضی إن قلبی عندکم قد وقفا

کلما جدّدت مدحی فیکم قال ذو النصب یسبّ السّلفا

من کمولای علی زاهدا طلّق الدنیا ثلاثا و وفی؟

من دعی للطیر یأکله؟ و لنا فی مثل هذا مکتفی

من وصی المصطفی عندکم فوصیّ المصطفی یصطفی؟» [۲].

و فیه: «و قال الصاحب کافی الکفاهٔ فی مدح علی:

هو البدر فی هیجاء بدر و غیره فرائصه من ذکره السیف ترعد

و کم خبر فی خیبر قد رویتم و لکنکم مثل النعام تشرد؟

و فی احد ولیّ رجال و سیفه یسوّد وجه الکفر و هو مسوّد

علیّ له فی الطیر ما طار ذکره و قامت به أعداؤه و هی تشهد

و ما شدّ عن خیر المساجد بابه و أبوابهم إذ ذاک عنه تسدّد

---

[۱] الجواهر المضیهٔ فی طبقات الحنفیّهٔ ۲/ ۱۹۶.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی: ۶۵.

و زوجته الزهراء خیر کریمهٔ لخیر کریم فضلها لیس یجحد»

و ذکر أشعارا أخری له فی الباب [۱].

ترجمته ... ص: ۱۹۷

فهـذا الصاحب بن عباد، الذی فاق فی الفضل و ساد، قد أبان صـحهٔ هذا الحدیث لکل ذی سداد، حیث نظمه جازما بثبوته لأبی الأئمهٔ الأمجـاد، علیه و آله آلاـف السـلام من ربّ العبـاد، فقلع أسّ المکابرهٔ و العناد، و ألقم الحجر فی فم کل شاحن ذی احتـداد منطو علی کوامن الضغائن و الأحقاد، و اللّه المتفضل بالهدایهٔ و الإرشاد...

و قد أثنی علی الصاحب و مدحه کبار علماء أهل السنّهٔ و صفوه بالمآثر الجمیلهٔ و المکارم الجلیلهٔ ...، راجع:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۲۲۸.

۲- معجم الأدباء ۶/ ۱۶۸.

۳- یتیمهٔ الدهر ۳/ ۱۸۸.

۴- العبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۸.

۵- الکامل ۸/ ۳۵۲.

۶- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۳۰.

۷- مرآهٔ الجنان ۲/ ۴۲۱.

۸- تتمهٔ المختصر ۱/ ۳۱۲.

۹- بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۴۴۹.

۱۰- شذرات الذهب ۳/ ۱۱۳.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی: ۲۴۰.

(۲۴) رواية ابن شاهين ... ص: ۱۹۸

اشارة

أخرجه عن طريقه ابن عساكر بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام غير مرة، فمن ذلك قوله:

«أخبرنا أبو الأعز قراتكين بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهرى، أنبأنا أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان، أنبأنا يحيى بن محمّد بن صاعد، أنبأنا إبراهيم بن سعيد الجوهرى، أنبأنا حسين بن محمّد، أنبأنا سليمان بن قرم، عن محمّد بن شعيب، عن داود بن على بن عبد اللّه بن عباس، عن أبيه، عن جدّه ابن عباس قال: أتى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بطائر، فقال: اللّهم ائتنى برجل يحبّه اللّه و رسوله. فجاء على عليه السلام، فقال: اللّهم و إلىّ».

و قوله: «أخبرنا أبو الأعز قراتكين بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهرى، أنبأنا أبو حفص ابن شاهين، أنبأنا يحيى بن محمّد بن صاعد، أنبأنا عبد القدوس بن محمّد بن عبد الكبير بن الحبحاب- بالبصرة- حدثنى عمى صالح ابن عبد الكبير، أنبأنا عبد اللّه بن زياد أبو العلاء، عن على بن زيد، عن سعيد ابن المسيب، عن أنس بن مالك قال...

قال ابن شاهين: تفرّد بهذا الحديث عبد القدوس بن محمّد بن عمّه، لا أعلم حدّث به غيره، و هو حديث حسن غريب».

و قوله: «حدثنا أبو الأعز قراتكين بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهرى، أنبأنا أبو حفص بن شاهين، أنبأنا محمّد بن إبراهيم الأنماطى، أنبأنا محمّد بن عمرو بن نافع، أنبأنا على بن الحسن، أنبأنا خليد بن دعلج، عن قتادة، عن

أنس» [... ۱].

و قال ابن المغازلى: «أخبرنا محمّد بن على- إجازة- أنّ أبا حفص عمر ابن أحمد بن شاهين الواعظ حدّثهم: نا محمّد بن الحسين الجواربى، نا إبراهيم بن صدقة، نا يغنم بن سالم، نا أنس قال: اهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائر، و ذكر الحديث» [۲].

و قال: «أخبرنا أبو طالب بن محمّد بن على بن الفتح الحربى البغدادى- فيما كتب به إلىّ- أن أبا حفص عمر بن أحمد بن شاهين حدثهم قال: نا نصر ابن القاسم الفرضى، نا عيسى بن مساور الجوهرى قال: قال لى يغنم بن سالم ابن قنبر- و لقيته سنة تسعين و مائة و قال يغنم بن سالم: لى اثنى عشرة و مائة سنة- قال لى أنس بن مالك: اهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير مشوى فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك أو بمن تحبّه- الشك من عيسى بن مساور الجوهرى- فجاء على، فرددته، فدخل فى الثالثة أو فى الرابعة، فقال له النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حبسك- أو ما أبطأك- عنّى يا على؟ قال: جئت فردّنى أنس، ثمّ جئت فردّنى أنس، ثمّ جئت فردّنى أنس. قال: يا أنس، ما حملك على ما صنعت؟ أ رجوت أن يكون رجلا من الأنصار؟ فقلت: نعم، فقال: يا أنس، أوفى الأنصار أفضل من على؟!» [۳].

و قال المحبّ الطبرى: «و خرّجه الحافظ أبو حفص عمر بن عثمان بن شاهين، فى جزء من حديثه، و لم يذكر زيادة الحربى، و قال بعد قوله: فجاء على فرددته: ثمّ جاء فرددته، فدخل فى الثالثة أو فى الرابعة، فقال له النبى

---

[۱] ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق ج ۲ الأحاديث: ۶۱۱، ۶۱۸، ۶۲۱.

[۲] مناقب على بن أبى طالب: ۱۶۴.

[۳] المصدر نفسه: ۱۶۵.

صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک عنی- أو ما أبطأ بک عنّی- یا علی؟ قال:

جئت فردّنی أنس، ثم جئت فردّنی أنس، قال: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟ قال: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار، فقال: أو فی الأنصار خیر من علی- أو أفضل من علی-؟!» [۱].

و قال ابن شهر آشوب: «و حدّثنی أبو العزیز کادش العکبری، عن أبی طالب الحربی العشاری، عن ابن شاهین الواعظ- فی کتابه ما قرب سنده- قال: حدّثنی نصر بن القاسم الفرائضی قال: أخبرنا أبو محمّد عیسی الجوهری قال قال یغنم بن سالم بن قنبر قال: قال أنس بن مالک. الخبر» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۰۰

و ابن شاهین من کبار علماء أهل السنّهٔ و محدّثیهم الثقات و حفاظهم الأعیان، و سنذکر ترجمته فی مجلّد حدیث التشبیه، و من مصادر ترجمته:

۱- الأنساب- الشاهینی.

۲- الکامل فی التاریخ ۹/ ۱۱۵.

۳- تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۹۸۷.

۴- طبقات القرّاء ۱/ ۵۸۸.

۵- العبر ۳/ ۲۹.

۶- مرآهٔ الجنان ۲/ ۴۲۶.

۷- طبقات الحافظ: ۳۹۲.

۸- طبقات المفسرین ۲/ ۲.

۹- تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۶۵.

---

[۱] الریاض النضرهٔ ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

[۲] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

نفحات الآزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۱

۱۰- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۱/ ۳۱۶.

۱۱- شذرات الذهب ۳/ ۱۱۷.

۱۲- شرح المواهب اللدنیّهٔ ۱/ ۱۶۶.

(۲۵) روایهٔ الدار قطنی ... ص: ۲۰۱

اشارهٔ

رواه فی کتابه (المؤتلف و المختلف) حیث قال:

«و حدّثنا أحمد بن محمّد بن سعيد، حدّثنا إبراهيم بن محمّد بن صدقة العامرى، حدّثنا يغنم بن سالم بن قنبر، عن أنس بن مالك، عن النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم بحديث الطير فى فضيلة على: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى. الحديث» [۱].

و جاء فى (العلل):

«سئل: عن حديث عطاء بن أبى رباح، عن أنس: حديث الطير فقال:

يرويه ابن حميد الرازى و اختلف عنه، فرواه إسماعيل بن الفضل، عن ابن حميد، عن إسحاق بن إسماعيل بن حبويه، عن عبد الملك بن أبى سليمان، عن عطا، عن أنس. و غيره يرويه عن ابن حميد، عن إسماعيل بن سليمان الرازى- أخى إسحاق- عن عبد الملك. و هو أشبه» [۲].

و عن طريقه أخرجه غير واحد من الأعلام:

قال الحافظ ابن عساكر: «أخبرنا أبو محمّد ابن الأكفانى- بقراءتى- أنبأنا أبو محمّد عبد العزيز بن أحمد، أنبأنا أبو الحسن على بن موسى بن الحسين،

---

[۱] المؤتلف و المختلف ۴/ ۲۲۳۴.

[۲] العلل- مخطوط.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۲

أنبأنا أبو الحسن على بن عمر الدار قطنى، أنبأنا محمّد بن مخلّد بن حفص العطّار، أنبأنا حاتم بن اللّيث الجوهرى، أنبأنا عبد السلام بن راشد، أنبأنا عبد اللّه بن المثنى، عن ثمامة، عن أنس» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۲۰۲

۱- السمعانى ...: «كان أحد الحفّاظ المتقنين المكثرين، و كان المثل فى الحفظ ... و ذكره أبو بكر أحمد بن على بن ثابت الخطيب فى التاريخ و قال: أبو الحسن الدار قطنى، كان فريد عصره و قريع دهره و نسيج وحده و إمام وقته، انتهى إليه علم الأثر و المعرفة بعلل الحديث و أسماء الرجال و أحوال الرواة، مع الصدق و الأمانة و الثقة و العدالة و قبول الشهادة، و صحة الإعتقاد و سلامة المذهب، و الاضطلاع بعلوم سوى علم الحديث ... و كان عبد الغنى ابن سعيد يقول: أحسن الناس كلاما على حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ثلاثة: على بن المدينى فى وقته، و موسى بن هارون فى وقته، و على بن عمر الدار قطنى فى وقته ...

ولد الدار قطنى سنة ست و ثلاثمائة، و مات فى ذى القعدة سنة خمس و ثمانين و ثلاثمائة، و دفن بمقبرة باب الدير، قريبا من قبر معروف الكرخى» [۲].

۲- ابن خلكان: «الحافظ المشهور، كان عالما حافظا فقيها على مذهب الإمام الشافعي ... و سأل الدار قطنى يوما أصحابه: هل رأى الشيخ مثل نفسه؟

فامتنع من جوابه و قال: قال اللّه تعالى: فَلا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ فألحّ عليه فقال:

إن كان فى فن واحد فقد رأيت من هو أفضل منى، و إن كان من اجتمع فيه مثل لما اجتمع فىّ فلا.

---

[۱] ترجمة أمير المؤمنين من تاريخ دمشق ج ۲ حديث رقم: ۶۱۳.

[۲] الأنساب ۵/ ۲۴۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۳

و کان مفننا فی علوم کثیرة، إماما فی علوم القرآن» [... ۱].

۳- الذهبی: «الدار قطنی الإمام شیخ الإسلام حافظ الزمان ... و قال أبو ذر الحافظ: قلت للحاکم: هل رأیت مثل الدار قطنی؟ فقال: هو لم یر مثل نفسه فکیف أنا ... قال القاضی أبو الطیب الطبری: الدار قطنی أمیر المؤمنین فی الحدیث» [... ۲].

۴- الذهبی أیضا ...: «الحافظ المشهور، و صاحب التصانیف...

ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و إماما فی القرّاء و النحاة، صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها» [... ۳].

۵- السبکی ...: «الإمام الجلیل، أبو الحسن الدارقطنی البغدادی، الحافظ المشهور صاحب المصنفات، إمام زمانه و سید أهل عصره، و شیخ أهل الحدیث» [۴].

و انظر أیضا:

۱- تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۴.

۲- المنتظم ۷/ ۱۸۳.

۳- المختصر ۲/ ۱۳۰.

۴- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۴۹.

۵- طبقات الأسنوی ۱/ ۵۰۸.

۶- طبقات القراء ۱/ ۵۵۸.

۷- طبقات الحفّاظ: ۳۹۳.

و قال الفخر الرازی فی (مناقب الشافعی): «و أمّا المتأخّرون من

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۲۹۷.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۹۹۱.

[۳] العبر ۳/ ۲۸.

[۴] طبقات الشافعیّهٔ ۳/ ۴۶۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۴

المحدّثین، فأکثرهم علما و أقواهم قوة و أشدّهم تحقیقا فی علم الحدیث هؤلاء، و هم: أبو الحسن الدار قطنی و الحاکم ... فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، و هم بأسرهم متفقون علی تعظیم الشافعی»....

و قال ابن تیمیهٔ فی (المنهاج): «الثعلبی و أمثاله لا یتعمّدون الکذب، بل فیهم من الصلاح و الدین ما منعهم من ذلک، لکن ینقلون ما وجدوه فی الکتب و یدونون ما سمعوه، و لیس لأحدهم من الخبرة بالأسانید ما لأئمّهٔ الحدیث، کشعبهٔ، و یحیی بن سعید القطان، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد بن حنبل، و علی بن المدینی، و یحیی بن معین، و إسحاق بن راهویه، و محمّد بن یحیی الذهلی، و البخاری، و مسلم، و أبی داود، و النسائی، و أبی حاتم و أبی زرعهٔ الرازیان، و أبی عبد اللّه بن مندة، و الدار قطنی، و عبد الغنی بن سعید، و أمثال هؤلاء من أئمهٔ الحدیث و نقّاده و حکّامه و حفاظه، الذین لهم خبرة و معرفهٔ تامهٔ بأقوال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و أحوال من نقل العلم و الحدیث عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

(۲۶) رواية أبى الحسن الحربى ... ص: ۲۰۴

أخرج هذا الحديث فى (فوائده) المعروفة ب (الحربيّات) [۲].

و قال ابن عساكر: «أخبرنا أبو الفرج قرام بن زيد بن عيسى، و أبو القاسم ابن السمرقندى قالا: أنبأنا أبو الحسين ابن النقور، أنبأنا على بن عمر بن محمد الحربى، أنبأنا أبو الحسن على بن سراج المصرى، أنبأنا أبو محمّد فهد بن

---

[۱] منهاج السنّة ۴/ ۸۳.

[۲] موجودة فى المجموع رقم ۱۰۴ فى دار الكتب الظاهرية.

سليمان بن النحاس، أنبأنا أحمد بن يزيد الورتنيس، أنبأنا زهير، أنبأنا عثمان الطويل، عن أنس بن مالك» [... ۱].

و قال محبّ الدين الطبرى: «عن أنس بن مالك قال: كان عند النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل هذا الطير، فجاء على بن أبى طالب فأكل معه. خرّجه الترمذى و قال: غريب و البغوى فى المصابيح فى الحسان

و

خرجه الحربى و زاد بعد قوله: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير و كان ممّا يعجبه أكله، و زاد بعد قوله: فجاء على بن أبى طالب فقال: استأذن على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقلت: ما عليه إذن و كنت أحبّ أن يكون رجلا من الأنصار» [۲].

و قال المولوى حسن زمان فى (القول المستحسن): «و فى الرياض النضرة بعد ذكر تخريج الترمذى له و البغوى فى المصابيح فى الحسان: و خرّجه الحربى، أى: الحافظ أبو الحسن على بن عمر بن الحسن السكرى الحربى فى أجزاء من حديثه»....

ترجمته ۱- السمعانى: «أبو الحسن على بن عمر بن محمّد بن الحسن بن شاذان بن إبراهيم بن إسحاق السكّرى الحميرى، ذكره أبو بكر الخطيب الحافظ فى التاريخ و قال: أبو الحسن الحميرى- أصله ناحية من حضر موت إلى جبل- و يعرف بالسكّرى، و بالصيرفى، و بالكيّال، و بالحربى، سمع:

أحمد بن الحسن بن عبد الجبار الصوفى، و جعفر بن أحمد بن محمّد الصبّاح الجرجرائى، و الهيثم بن خلف الدورى، و محمّد بن محمّد بن سليمان بن

---

[۱] ترجمة أمير المؤمنين من تاريخ دمشق ۲/ ۱۱۷ حديث: ۶۲۲.

[۲] الرياض النضرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

الباغندى، و أبا القاسم البغوى، و غيرهم. روى عنه: القاضى أبو الطيب الطبرى، و أبو القاسم الأزهرى، و أبو محمّد الخلّال، و أبو القاسم التنوخى، و أبو الحسن ابن حسنون بن النرسى- فى جماعة- آخرهم: أبو الحسن بن النّقور البزاز. و تكلّم فيه أبو بكر البرقانى و قال: لا يساوى فلسا، و قال أبو القاسم الأزهرى: هو صدوق، و كان سماعه فى كتب أخيه، لكن بعض أصحاب الحديث قرأ عليه شيئا منها لم يكن فيه سماعه و ألحق فيه السماع، و جاء آخرون فحكوا الإلحاق و أنكروه، و أما الشيخ فكان فى نفسه ثقة. و قال عبد العزيز الأرجى: الحربى كان صحيح السّماع، و لمّا أضرّ قرأ بعض الطلبة عليه شيئا لم يكن فيه سماعه و لا ذنب له فى ذلك، و كفّ بصره فى آخر عمره. و قال العتيقى:

كان ثقة مأمونا.

و كان ولادته مستهل المحرم من سنة ۲۹۶، و مات فى شوال سنة ۳۸۶ ببغداد» [۱].

۲- الذهبى: «و الحربى، أبو الحسن على بن عمر الحميرى البغدادى، و يعرف أيضا بالسكرى» [... ۲].

۳- و ذكره ابن الأثير: فى حوادث سنة ۳۸۶ [۳].

(۲۷) رواية ابن بطّة ... ص: ۲۰۶

اشارة

رواه فى كتاب (الإبانة)، فقد تقدّم عن ابن شهر آشوب قوله: «قد روى

---

[۱] الأنساب ۷/ ۹۶.

[۲] العبر ۳/ ۳۳.

[۳] الكامل فى التاريخ ۹/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۷

حديث الطير جماعة منهم: الترمذى فى جامعه، و أبو نعيم فى حلية الأولياء ... و رواه ابن بطة فى الإبانة من طريقين».

ترجمته ... ص: ۲۰۷

و ابن بطّة العكبرى من كبار محدّثى أهل السنّة الثقات، و سنذكر ترجمته فى مجلّد حديث التشبيه.

و من مصادر ترجمته:

۱- تاريخ بغداد ۱۰/ ۳۷۱.

۲- سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۲۹.

۳- تاريخ ابن كثير ۱۱/ ۳۲۱.

۴- العبر ۳/ ۳۵.

۵- شذرات الذهب ۳/ ۱۲۲.

و قد عنونه الذهبى بقوله: «ابن بطة الإمام القدوة، العابد الفقيه المحدث، شيخ العراق، أبو عبد اللّه، عبيد اللّه بن محمّد بن حمدان العكبرى الحنبلى، ابن بطة، مصنف كتاب: الإبانة الكبرى، فى ثلاث مجلدات».

و يذكر ان ابن بطة من شيوخ المشايخ السبعة الذين يتباهى والد (الدهلوى) باتّصال أسانيده بهم.

و يكفى لإثبات جلالته اعتماد ابن تيميّة المتعصّب العنيد على روايته فى كتابه (المنهاج).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۸

(۲۸) رواية أبى بكر النجّار ... ص: ۲۰۸

اشارة

قال المحبّ الطبرى: «و خرّجه النجّار عنه و قال: قدمت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائر، فسمّى فأكل لقمة و قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ، فأتى على فضرب الباب فقلت: من أنت؟ قال: على، قلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثم أكل لقمة و قال مثل الأول، فضرب على فقلت: من أنت؟ قال: على، قلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثمّ أكل لقمة و قال مثل ذلك، قال: فضرب على و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس، افتح الباب، قال:

فدخل، فلمّا رآه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم تبسّم و قال: الحمد للّه الذى جعلك، فإنّى أدعو فى كل لقمة أن يأتينى اللّه بأحبّ الخلق إليه و إلىّ، فكنت أنت، قال: فو الذى بعثك بالحقّ نبيا، إنى لأضرب الباب ثلاث مرّات و يردنى أنس، قال: فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لم رددته؟ قال: كنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسم النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و قال: ما يلام الرجل على حبّ قومه» [۱].

و ستعلم ذلك من (ذخائر العقبى) و (توضيح الدلائل) و (الروضة الندية) أيضا.

ترجمته ... ص: ۲۰۸

الخطيب: «محمّد بن عمر بن بكر [۲] بن ود بن وداد، أبو بكر النجّار، جار

---

[۱] الرياض النضرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

[۲] فى العبر ۲/ ۲۶۷: «بكير».

أبى القاسم بن بشران، فى الجانب الشرقى، بدرب الديوان.

سمع: أبا بكر ابن خلاد النصيبى، و أبا بحر بن كوثر البر بهارى، و أبا إسحاق المزكّى، و أحمد بن جعفر بن سلم، و أبا بكر ابن مالك القطيعى، و الحسن بن أحمد الشماخى الهروى، و محمّد بن يوسف بن يعقوب الصواف، و أبا الحسن بن مقسم، و جماعة نحوهم.

كتبت عنه، و كان شيخا مستورا ثقة، من أهل القرآن.

قرأ على البزوردى- صاحب أحمد بن فرج- و سمعته يقول: «ولدت لثمان خلون من شوال سنة ۳۴۶، و مات فى يوم الخميس الثالث من شهر ربيع الأول، سنة ۴۳۲. و دفن من الغد فى مقبرة الخيزران» [۱].

(۲۹) رواية الحاكم و تصنيفه فى جمع طرقه ... ص: ۲۰۹

اشارة

رواه فى كتاب (المستدرك على الصحيحين)، و نصّ على أنّه صحيح على شرط الشيخين، و أضاف بأنّه «قد رواه عن أنس جماعة من أصحابه زيادة على ثلاثين نفسا» قال: «ثمّ صحّت الرواية عن على و أبى سعيد الخدرى و سفينة...»

و قد أحرق الحاكم بذلك قلوب منكرى هذا الحديث الشريف، و للّه الحمد على وضوح الحق جهرة مرة بعد أخرى ... و إليك نصّ كلامه.

«حدثنى أبو على الحافظ، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد بن أيوب الصفار و حميد بن يوسف بن يعقوب الزيّات قالا: ثنا محمّد بن

أحمد بن عیاض

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۰

ابن أبی طیبهٔ، ثنا یحیی بن حسان، عن سلیمان بن بلال، عن یحیی بن سعید، عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال: کنت أخدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقدّم لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فرخ مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر قال فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی رضی اللّه عنه فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ جاء فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح، فدخل فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ما صنعت؟ فقلت: یا رسول اللّه، سمعت دعائک فأحببت أن یکون رجلا من قومی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن الرجل قد یحبّ قومه.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه، و قد رواه عن أنس جماعهٔ من أصحابه زیادهٔ علی ثلاثین نفسا، ثمّ صحّت الروایهٔ عن علی و أبی سعید الخدری و سفینهٔ.

و فی حدیث ثابت البنانی عن أنس زیادهٔ ألفاظ، کما حدّثنا به الثقهٔ المأمون أبو القاسم الحسن بن محمّد بن الحسین بن إسماعیل بن محمّد بن الفضل بن علیهٔ بن خالد السکونی- بالکوفهٔ من أصل کتابه- ثنا عبید بن کثیر العامری، ثنا عبد الرحمن بن دبیس.

و حدّثنا أبو القاسم، ثنا محمّد بن عبد اللّه بن سلیمان الحضرمی، ثنا عبد اللّه بن عمر بن أبان بن صالح قالا: ثنا إبراهیم بن ثابت البصری القصار، ثنا ثابت البنانی: إن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- کان شاکیا فأتاه محمّد بن الحجاج یعوده فی أصحاب له، فجری الحدیث حتی ذکروا علیا- رضی اللّه عنه- فتنقّصه محمّد بن الحجاج، فقال أنس: من هذا؟ أقعدونی، فأقعدوه فقال: یا ابن الحجاج أراک تنقّص علی بن أبی طالب! و الذی بعث محمّدا- صلّی اللّه علیه و سلّم- بالحق، لقد کنت خادم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین یدیه، و کان کلّ یوم یخدم بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۱

غلام من أبناء الأنصار، و کان ذلک الیوم یومی، فأتت أمّ أیمن مولاهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر، فوضعته بین یدی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: یا امّ أیمن ما هذا الطائر؟

قالت: هذا الطائر أصبته فصنعته لک.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطائر، و ضرب الباب فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، فانظر من علی الباب، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فذهبت فإذا علی بالباب، قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فجئت حتی قمت مقامی، فلم ألبث أن ضرب الباب فقال: یا أنس انظر من علی الباب، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فذهبت فإذا علی بالباب، قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فجئت حتی قمت مقامی، فلم ألبث أن ضرب الباب، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، اذهب فأدخله، فلست بأوّل رجل أحبّ قومه، لیس هو من الأنصار. فذهبت فأدخلته فقال: یا أنس قرّب إلیه الطیر، قال: فوضعته بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأکلا جمیعا.

قال محمّد بن الحجاج: یا أنس کان هذا بمحضر منک؟ قال: نعم، قال: اعطی اللّه عهدا أن لا أنتقص علیا بعد مقامی هذا، و لا أعلم أحدا ینتقصه إلّا أشبت له وجهه» [۱].

هذا، و عن محمّد بن طاهر المقدسی: «قال أبو عبد اللّه الحاکم: حدیث الطائر لم یخرّج فی الصحیح، و هو صحیح» [۲].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۰.

[۲] المنتظم ۷/ ۲۷۵ ترجمة الحاکم- حوادث ۴۰۵.

کلام الحاکم فی کتاب الطّیر ... ص: ۲۱۲

و قد نصّ علی أنّ الحدیث من الأحادیث الصحاح المشهورة الکثیرة الطّرق و الأسانید حیث قال: «فربّ حدیث مشهور لم یخرّج فی الصحیح، من ذلک

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: طلب العلم فریضة ... الخوارج کلاب النار ...

فکلّ هذه الأحادیث مشهورة بأسانیدها و طرقها، و أبواب یجمعها أصحاب الحدیث، و کلّ حدیث منها تجمع طرقه فی جزء أو جزءین ... و من الطوالات المشهورة التی لم تخرج فی الصحیح: حدیث الطیر» [۱].

و قد کان هذا ممّا دعا الحاکم إلی تألیف کتاب مفرد، قال:

«جمع الأبواب التی یجمعها أصحاب الحدیث ... و أنا أذکر ...

الأبواب التی جمعتها و ذاکرت جماعة من المحدثین ببعضها، فمن هذه الأبواب: قصّة الخوارج، لا تذهب الأیّام و اللیالی، قصة الغار، من کنت مولاه ...

لأعطینّ الرایة

، قصة المخدّج، قصة الطیر ...

أنت منی بمنزلة هارون من موسی

...

تقتل عمّارا الفئة الباغیة» [۲].

و قد کان کتابه کتابا ضخما، قال محمّد بن طاهر: «و رأیت أنا حدیث الطیر جمع الحاکم بخطّه فی جزء ضخم، فکتبته للتعجّب!» [۳].

و قد أخرج هذا الحدیث- فی کتابه- عن أنس بن مالک عن ستة و ثمانین رجلا، قال الحافظ محمّد بن یوسف الکنجی: «و حدیث أنس الذی صدّرته فی أول الباب خرّجه الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ النیسابوری، عن ستة و ثمانین رجلا، کلّهم رووه عن أنس، و هذا ترتیبهم علی حروف المعجم:

---

[۱] علوم الحدیث: ۱۱۴.

[۲] علوم الحدیث: ۳۱۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۶.

إبراهیم بن هدبة، أبو هدبة.

و إبراهیم بن مهاجر أبو إسحاق البجلی.

و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب.

و إسماعیل بن عبد الرحمن السدّی.

و إسماعيل بن سلمان بن المغيرة الأزرق.

و إسماعيل بن وردان.

و إسماعيل بن سليمان.

و إسماعيل- غير منسوب- من أهل الكوفة.

و إسماعيل بن سليمان التيمى.

و إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة.

و أبان بن أبى عيّاش أبو إسماعيل.

و بسّام الصيرفى الكوفى.

و برذعة بن عبد الرحمن، و ثابت بن أسلم البنانيان.

و ثمامة بن عبد اللّه بن أنس.

و جعفر بن سليمان الضبعى.

و حسن بن أبى حسن البصرى.

و حسن بن الحكم البجلى.

و حميد بن تيرويه الطّويل.

و خالد بن عبيد أبو عصام.

و الزبير بن عدى.

و زياد بن محمّد الثقفى.

و زياد بن ثروان.

و سعيد بن المسيب.

و سعيد بن ميسرة البكرى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج١٣، ص: ٢١۴

و سليمان بن طرخان التيمى.

و سليمان بن مهران الأعمش.

و سليمان بن عامر بن عبد اللّه بن عبّاس.

و سليمان بن الحجاج الطائفى.

و شقيق بن أبى عبد اللّه.

و عبد اللّه بن أنس بن مالك.

و عبد الملك بن عمير.

و عبد الملك بن أبى سليمان.

و عبد العزيز بن زياد.

و عبد الأعلى بن عامر الثعلبى.

و عمر بن أبى حفص الثقفى.

و عمر بن سليم البجلى.

و عمر بن یعلی الثقفی.

و عثمان الطویل.

و علی بن أبی رافع.

و عامر بن شراحیل الشعبی.

و عمران بن مسلم الطائی.

و عمران بن هیثم.

و عطیّهٔ بن سعد العوفی.

و عبّاد بن عبد الصمد.

و عیسی بن طهمان.

و عمّار بن معاویهٔ الدّهنی.

و فضیل بن غزوان.

و قتادهٔ بن دعامهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۵

و کلثوم بن جبر.

و محمّد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب الباقر.

و محمّد بن مسلم الزهری.

و محمّد بن عمرو بن علقمهٔ.

و محمّد بن عبد الرحمن أبو الرجال.

و محمّد بن خالد بن المنتصر الثقفی.

و محمّد بن سلیم.

و محمّد بن مالک الثقفی.

و محمّد بن جحادهٔ.

و مطیر بن أبی خالد.

و معلی بن هلال.

و میمون بن أبی خلف.

و میمون- غیر منسوب-.

و مسلم الملّائی.

و مطر بن طهمان الورّاق.

و میمون بن مهران.

و مسلم بن کیسان.

و میمون بن جابر السلمی.

و موسی بن عبد اللّه الجهنی.

و مصعب بن سلیمان الأنصاری.

و نافع مولى عبد اللّه بن عمر.

و نافع أبو هرمز.

و هلال بن سويد.

و يحيى بن سعيد الأنصارى.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۶

و يحيى بن هانى.

و يوسف بن إبراهيم و يوسف أبو شيبة- و قيل: هما واحد-.

و يزيد بن سفيان.

و يعلى بن مرّة.

و نعيم بن سالم.

و أبو الهندى.

و أبو مليح.

و أبو داود السبيعى.

و أبو حمزة الواسطى.

و أبو حذيفة العقيلى.

و رجل من آل عقيل.

و شيخ- غير منسوب-» [۱].

* و ممّا رواه الحاكم فى كتاب الطير حديث مناشدة أمير المؤمنين عليه السلام أهل الشورى بعدّة من فضائله الباهرة، و منها حديث الطير، قال الكنجى:

«روى عن عامر بن واثلة أبو الطفيل قال: كنت يوم الشّورى على الباب، و على يناشد عثمان، و طلحة، و الزّبير، و سعدا، و عبد الرحمن- بعدّة من فضائله- منها ردّ الشّمس.

كما أخبرنا أبو بكر بن الخازن، أخبرنا أبو زرعة، أخبرنا أبو بكر بن خلف الحاكم، أخبرنا أبو بكر بن أبى دارم الحافظ بالكوفة- من أصل كتابه- حدّثنا منذر بن محمّد بن منذر، حدّثنا أبى، حدّثنا عمّى، حدّثنا أبى، عن أبان بن تغلب، عن عامر بن واثلة قال: كنت على الباب يوم الشورى و على فى البيت

---

[۱] كفاية الطالب: ۱۴۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۷

يقول:

استخلف أبو بكر و أنا فى نفسى أحق بها منه، فسمعت و أطعت، و استخلف عمر و أنا فى نفسى أحق بها منه، فسمعت و أطعت، و أنتم تريدون أن تستخلفوا عثمان، إذا لا أسمع و لا أطيع، جعل عمر فى خمسة أنا سادسهم لا يعرف لهم فضل، أما- و اللّه- لأحاجّنهم بخصال لا يستطيع عربيّهم و لا عجميّهم المعاهد منهم و المشرك أن ينكر منها خصلة:

أنشدكم باللّه- أيها الخمسة- أمنكم أخو رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم غيرى؟ قال: لا.

قال: أمنكم أحد له أخ مثل أخى، المزيّن بجناحين يطير مع الملائكة فى الجنّة؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد له زوجة مثل زوجتى فاطمة سيدة نساء الامة؟

قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد له سبطان مثل الحسن و الحسين سبطى هذه الامة ابنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، غيرى؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد قتل مشركى قريش، قبلى؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد ردّت عليه الشمس بعد غروبها حتى صلّى العصر، غيرى؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- حين قرّب إليه الطير فأعجبه-: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجئت و أنا أعلم ما كان من قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فدخلت، قال:

و إلىّ يا رب، و إلىّ يا رب، غيرى؟ قالوا: لا.

هكذا رواه الحاكم فى كتابه بجمع طرق حديث الطير

، و ناهيک به

راويا» [۱].

ترجمته و إليک قائمة بأسماء مصادر ترجمة الحاكم الحافلة بالتعظيم و التبجيل و الثناء العظيم:

۱- تهذيب الأسماء و اللغات.

۲- وفيات الأعيان ۴/ ۲۸۰.

۳- تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۰۳۹.

۴- تاريخ بغداد ۵/ ۴۷۳.

۵- الأنساب ۲/ ۳۷۰.

۶- المنتظم ۷/ ۲۷۴.

۷- الوافى بالوفيات ۳/ ۳۲۰.

۸- طبقات السبكى ۴/ ۱۵۵.

۹- طبقات القرّاء ۲/ ۱۸۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۰۹.

و لا بأس بإيراد بعض الكلمات فى حقه.

قال عبد الغافر (ذيل تاريخ نيسابور): «أبو عبد اللّه الحاكم: هو إمام أهل الحديث فى عصره، العارف به حق معرفته ... و لقد سمعت مشايخنا يذكرون أيّامه و يحكون أن مقدّمى عصره- مثل الصعلوكى و الإمام ابن فورک و سائر الأئمة- يقدّمونه على أنفسهم، و يراعون حق فضيلته، و يعرفون له الحرمة الأكيدة».

و بعد ما أطنب فى تعظيمه و تبجيله قال: «هذه جمل يسيرة، و هو غيض

---

[۱] كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۳۶۸.

من فيض سيرته و أحواله، و من تأمّل كلامه فى تصانيفه و تصرّفه فى أماليه و نظره فى طرق الحديث، أذعن بفضله و اعترف له بالمزية على من تقدّمه، و إتعابه من بعده، و تعجيزه اللّاحقين عن بلوغ شأنه، عاش حميدا و لم يخلف فى وقته مثله» [۱].

و قـال السـبکی (الطبقـات ...): «کـان إمامـا جلیلاـ و حافظا حفیلا، اتفق علی إمامته و جلالته و عظمـة قـدره ... قال أبو حازم عمر بن أحمـد بن إبراهیم العبـدوی الحافظ: إن الحافظ أبا عبد اللّه قلّد قضاء نسأ سـنة تسع و خمسـین فی أیام السامانیّة و وزارة العتبی، فدخل الخلیل بن أحمد السجزی القاضی علی أبی جعفر العتبی فقال: هنأ اللّه الشیخ فقد جهّز إلی نسأ ثلاثمائة ألف حدیث لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فتهلّل وجهه، (قال): و قلّد بعد ذلک قضاء جرجان، فامتنع.

قال: و سـمعت مشـیختنا یقولون: کان الشـیخ أبو بکر بن إسـحاق و أبو الولیـد النیسابوری یرجعان إلی أبی عبد اللّه الحاکم فی السؤال عن الجرح و التعدیل و علل الحدیث و صحیحه و سقیمه، (قال): و أقمت عند الشیخ أبی عبد اللّه العصمی قریبا من ثلاث سنین- و لم أر فی جملة مشایخنا أتقی منه و لا أکثر تنقیرا- فکان إذا أشـکل علیه شـیء أمرنی أن أکتب إلی الحاکم أبی عبد اللّه، و إذا ورد علیه جوابه حکم به و قطع بقوله.

و حکی القاضـی أبو بکر الحیری: أن شـیخا من الصالحین حکی أنّه رأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام، قال: قلت یا رسول اللّه بلغنی أنّک قلت: ولـدت فی زمن الملک العادل، و إنّی سألت الحاکم أبا عبـد اللّه عن هذا الحدیث فقال: هذا کذب و لم یقله رسول اللّه، فقال: صدق أبو عبد اللّه.

قال أبو حازم ... و تفرّد الحاکم أبو عبد اللّه فی عصرنا من غیر أن یقابله

---

[۱] ذیل تاریخ نیسابور- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۰

أحد: بالحجاز، و الشام، و العراقین، و الجبال، و الری، و طبرستان، و قومس، و خراسان بأسرها، و ما وراء النهر»....

(۳۰) روایة الخرکوشی ... ص: ۲۲۰

اشارة

رواه فی کتابه (شـرف المصـطفی) کما علمت سابقا من عبارة ابن شـهر آشوب إذ قال: «قـد روی حدیث الطیر جماعة، منهم: الترمذی فی جامعه، و أبو نعیم فی حلیة الأولیاء، و البلاذری فی تاریخه، و الخرکوشی فی شرف المصطفی».

ترجمته ... ص: ۲۲۰

۱- السـمعانی: «و أما أبو سـعید عبـد الملک بن أبی عثمان محمّـد بن إبراهیم الواعظ الخرجوشـی من أهل نیسابور: کان إماما زاهـدا فاضلا عالما، له البر و أعمال الخیر، و القیام بمصالح الناس و إیصال النفع إلیهم، سمع ببلده:

أبا عمرو بن بخید السلـمی، و جماعة کثیرة سواهم، و رحل إلی: العراق، و الحجاز، و دیار مصر، و أدرک الشیوخ، و صنّف التصانیف المفیدة ... و توفی فی جمادی الاولی سنة سبع و أربع مائة» [۱].

و أضاف فی (الخرکوشـی): «تفقّه فی حداثـة السنّ، و تزهّد و جالس الزهّاد و المجردین، إلی أن جعله اللّه خلف الجماعة ممّن تقدّمه من العباد المجتهـدین و الزهاد القانعین، و تفقّه بفقه الشافعی علی أبی الحسن الماسرخسـی، و سـمع بالعراق بعد السـبعین و الثلاثمائة، ثمّ خرج إلی الحجاز و جاور حرم اللّه و أمنه

[۱] الأنساب- الخرجوشی.

مکّة، و صحب به العباد الصالحین، و سمع الحدیث من أهلها و الواردین، و انصرف إلی نیسابور و لزم منزله» [... ۱].

۲- الذّهبی فی حوادث سنة ۴۰۷: «و عبد الملک بن أبی عثمان أبی سعد النیسابوری، الواعظ القدوة، المعروف بالخرکوشی، صنّف: کتاب الزهد، و کتاب دلائل النبوة، و غیر ذلک. قال الحاکم: لم أر أجمع منه علما و زهدا و تواضعا و إرشادا إلی اللّه، زاده اللّه توفیقا و أسعدنا بأیّامه. قلت: روی عن حامد الرفاء و طبقته، و توفی فی جمادی الاولی» [۲].

۳- ابن الأثیر حوادث ۴۱۶: «و فیها توفی: عبد الملک بن أبی عثمان الخرکوشی الواعظ النیسابوری، و کان صالحا خیّرا، و کان إذا دخل علی محمود ابن سبکتکین یقوم و یلتقیه، و کان محمود قد قسط علی نیسابور مالا یأخذه منهم فقال له الخرکوشی: بلغنی أنّک تکدّی الناس و ضاق صدری، فقال: و کیف؟

قال: بلغنی أنّک تأخذ أموال الضعفاء و هذه کدیة، فترک القسط و أطلقه» [۳].

۴- الأسنوی: «الأستاذ الکامل، الزاهد ابن الزاهد، الواعظ، من أفراد خراسان» [... ۴].

۵- السّبکی: کذلک [۵].

[۱] الأنساب- الخرکوشی.

[۲] العبر ۳/ ۹۶.

[۳] الکامل ۹/ ۳۵۰.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۲۸.

[۵] طبقات الشافعیة ۵/ ۲۲۲.

(۳۱) تصنیف ابن مردویه فی جمع طرق الحدیث و روایته له ... ص: ۲۲۲

اشارة

لقد صنّف طراز المحدّثین أبو بکر ابن مردویه الأصبهانی کتابا جمع فیه طرق حدیث الطیر، جاء ذلک فی کلام جماعة:

قال ابن حجر العسقلانی بترجمة إبراهیم بن ثابت القصّار: «قد جمع طرق حدیث الطیر ابن مردویه و الحاکم و جماعة، و أحسن شیء منها طریق أخرجه النسائی فی الخصائص» [۱].

و قال ابن کثیر: «و قد جمع الناس فی هذا الحدیث مصنفات مفردة، منهم أبو بکر ابن مردویه» [۲].

و قال ابن تیمیة: «قال الحافظ أبو موسی المدینی: قد جمع غیر واحد من الحفّاظ طرق حدیث الطیر للاعتبار و المعرفة، کالحاکم النیسابوری، و أبی نعیم، و ابن مردویه» [۳].

و قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیة) بعد کلام له: «فالحق ما سبق أن کثرة طرقه- أی کثرة طرق حدیث الطیر- صیّرته حسنا یحتج به، و لکثرتها جدّا أخرج الحافظ أبو بکر ابن مردویه فیها جزءا».

و قال الموفق المکی الخوارزمی: «و أخرج الحافظ ابن مردویه هذا الحدیث بمائة و عشرین اسنادا» [۴].

---

[۱] لسان المیزان ۱/ ۴۲.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۵۴.

[۳] منهاج السنة ۴/ ۹۹.

[۴] مقتل الحسین ۱/ ۴۶.

أقول: لقد أخرجه فیه من طرق عدیدة، هذا بعضها:

«نا علی بن إبراهیم بن حمّاد قال: نا محمد بن خلید بن الحکم قال: نا محمد بن طریف قال: نا مفضل بن صالح، عن الحسن بن الحکم، عن أنس ابن مالک: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أتی بطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک- ثلاثا-. فدق علی، فقال: یا أنس، افتح له، فدخل».

«نا فهد بن إبراهیم البصری قال: نا محمد بن زکریا قال: نا العباس بن بکار الضبی قال: نا عبد اللّه بن المثنی الأنصاری، عن عمّه ثمامة بن عبد اللّه، عن أنس بن مالک: إن ام سلمة صنعت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا- أو اضباعا- فبعثت به إلیه، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب، فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع علی (فدعا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب، فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع علی. ظ) و اجتهد النبی فی الدعاء قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیک و أوجههم عندک، فجاء علی، فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، قال أنس: فرفع علی یده فوکز فی صدری ثم دخل، فلمّا نظر إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام قائما فضمّه إلیه قال: یا رب و إلیّ یا ربّ و إلیّ. ما أبطأ بک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه، قد جئت ثلاثا کلّ ذلک یردّنی أنس، قال أنس: فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: یا أنس ما حملک علی ردّه؟ قلت: یا رسول اللّه سمعتک تدعو فأحببت أن تکون الدعوة فی الأنصار، قال: لست بأوّل رجل أحبّ قومه، أبی اللّه- یا أنس- إلّا أن یکونه ابن أبی طالب».

«نا محمد بن الحسین قال: حدّثنا أحمد بن محمد بن عبد الرحمن قال:

نا علی بن الحسن السّمالی قال: حدّثنی محمد بن الحسن بن الجهم، عن

عبد اللّه بن میمون، عن جعفر بن محمد، عن أبیه عن أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فأعجبه، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر، قال أنس قلت:

اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرف به، قال: فإذا علی، فلمّا أن رأیته حسدته فقلت: النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، فرجع، قال: فدعا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الثانیة، فأقبل علی کأنّما یضرب بالسّیاط، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح افتح، فدخل فسمعته یقول: اللّهم و إلیّ، حتی أکل معه من ذلک الطیر» [۱].

---

[۱] قال المیلانی: و هذه الأحادیث الثلاثة أوردها ابن الجوزی عن ابن مردویه فی کتابه (العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة ۱/ ۲۳۴) و الذی نحن بصدده- الآن- ذکر رواة حدیث الطّیر و أسانیدهم، و لسنا فی مقام مناقشة الأقوال، إلّا أن تعصّب ابن الجوزی یضطّرنا

إلى أن نتعقّب بعض كلامه، لتبيّن حقيقة الحال، و عليه فقس ما سواه.

قال ابن الجوزى- بعد الحديث الثانى من الأحاديث الثلاثة المذكورة-: «قال المصنف:

فى هذا الحديث (عبد اللّه بن المثنى) و كان ضعيفا. و فيه (العباس بن بكّار) قال الدار قطنى: هو كذّاب».

فنقول:

إن ابن الجوزى لم يطعن فى هذا السّند إلّا من جهة (عبد اللّه بن المثنى) و (العباس بن بكّار) لكنّ:

الأوّل: من رجال: البخارى و الترمذى و ابن ماجة كما بترجمته من (تهذيب التهذيب ۵/ ۳۳۸) و قال: «قال ابن معين- فى رواية إسحاق بن منصور- و أبو زرعة و أبو حاتم: صالح، زاد أبو حاتم: شيخ» ثمّ نقل ثقته عن: ابن حبان و العجلى و الترمذى و الدّار قطنى. و هذا القدر يكفى للاحتجاج به، لا سيّما كلام أبى حاتم، بالنظّر إلى ما سننقله عن الذّهبى.

و أمّا الثانى، فإنّه و إن أورده الذهبى فى (الميزان ۲/ ۳۸۲) و نقل عن الدار قطنى قوله «كذّاب» فقد أوضح العلّة فى رميه بالكذب بقوله: «قلت: اتهم بحديثه

عن خالد بن عبد اللّه، عن بيان، عن شعبة، عن أبى جحيفة، عن على- مرفوعا- إذا كان يوم القيامة نادى مناد: يا أهل الجمع غضّوا أبصاركم عن فاطمة حتى تمرّ على الصراط إلى الجنّة.

و قال العقيلى: الغالب عن حديثه الوهم و المناكير» فذكر حديثا.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۵

هذا، و سيأتى عن أخطب خوارزم رواية ابن مردويه حديث مناشدة الإمام (عليه السلام) فى الشورى، المشتمل على حديث الطير، مع جملة من فضائله عليه الصلاة و السلام.

ترجمته ... ص: ۲۲۵

و ابن مردويه من أعلام الحفّاظ المشاهير، تجد الثناء العظيم عليه فى:

۱- تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۵۰.

۲- سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۳۰۸.

۳- الوافى بالوفيات ۸/ ۲۰۱.

۴- طبقات المفسرين ۱/ ۹۳.

ثمّ زعم الاتحاد بينه و بين «العباس بن الوليد بن بكار» الذى عنونه ابن حبان و جعل من أباطيله: «عن خالد بن أبى عمرو الأزدى، عن الكلبى، عن أبى صالح، عن أبى هريرة قال:

مكتوب على العرش: لا إله إلّا اللّه وحدى، محمّد عبدى و رسولى، أيّدته بعلى» و من مصائبه:

«حدثنا عبد اللّه بن زياد الكلابى عن الأعمش، عن زر، عن حذيفة- مرفوعا- فى المهدى، فقال سلمان: يا رسول اللّه، من أى ولدك؟ قال: من ولدى هذا، و ضرب بيده على الحسين».

أقول:

كأنّ الرجل يستكثر مثل هذا النداء فى حق فاطمة الزهراء بضعة النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فيرى مثل هذا الخبر كذبا فيتّهم الرّاوى له!!.

و الجدیر بالالتفات هنا أنّ الذهبی لا یذکر قدحا للرجل إلّا هذا، و لو کان هناک جرح من أحد الأئمة کیحیی بن معین و أبی حاتم و أمثالهما لأورده، لکنّه تعنّت و لم یذکر کلمة أبی حاتم المادحة له: قال ابن أبی حاتم فی (الجرح و التعدیل ۶/ ۲۱۶): «عباس بن بکّار الضبیّ أبو الولید، بصری، روی عن أبی بکر الهذلی، و حماد بن سلمة، و سعید بن زربی. سمع منه أبی بالبصرة أیّام الأنصاری. نا عبد الرحمن قال: سئل أبی عنه فقال: شیخ».

فإذا عرفنا علّة القدح و أنّها واهیة، بقی هذا المدح بلا معارض. و علی فرض التنزّل تقدّم کلام أبی حاتم إذ لا یعارض قول الدار قطنی قوله، و علی فرض التکافؤ تقدّم قول: أبی حاتم لقول الذهبی نفسه: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا-فتمسّک بقوله، فإنّه لا یوثّق إلّا رجلا صحیح الحدیث» سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۶

۵- طبقات الحفّاظ: ۴۱۲.

۶- العبر ۳/ ۱۰۲.

۷- تاریخ أصبهان ۱/ ۱۶۸.

۸- النجوم الزاهرة ۴/ ۲۴۵.

قال الذهبی فی (السّیر) ما ملخّصه: «ابن مردویه- الحافظ المجود العلّامة، محدّث أصبهان، قال أبو بکر بن أبی علی- و ذکر أبا بکر ابن مردویه- هو أکبر من أن تدل علیه و علی فضله و علمه و سیره، و أشهر بالکثرة و الثقة من أن یوصف حدیثه.

و کان من فرسان الحدیث، فَهِما یَقِظا متقنا، کثیر الحدیث جدّا، و من نظر فی توالیفه عرف محلّه من الحفظ».

(۳۲) تصحیح القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۲۶

اشارة

لقد أثبت القاضی عبد الجبّار بن أحمد الهمدانی حدیث الطیر و ذکر رجوع الشیخ أبی عبد اللّه البصری إلی هذا الحدیث لإثبات أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام، فقد قال أبو محمد الحسن بن أحمد بن متّویه فی (المجموع المحیط بالتکلیف)- و هو فی الأصل تصنیف القاضی- ما نصّه:

«و قد ذکر- یعنی قاضی القضاة- فی الکتاب إنه قد یستعمل لفظ الفضل فیما لا یتعلق بفعل العبد و اختیاره، کنحو تفضیل العاقل علی غیره، و تفضیل الشجاع علی غیره، و تفضیل من له نسب مخصوص علی من لیس له ذلک النسب، و لیس هذا هو المقصود بهذه المسألة، فإنّا نتکلم فی الفضل الذی یقتضی مدحا و تعظیما فی الدین، فهذا لا بدّ من تعلّقه باختیار الفاضل و وقوفه علی فعله، و فی هذا الباب خاصّة یجوز وقوع الخلاف بین العلماء دون الأول.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۷

و إذا کان کذلک وقف العلم بالقطع علی الأفضل علی سمع وارد به، لأنّه لا مجال للعقل فیه، و علی هذا لا یصح الرجوع فی إثبات الأفضل إلی عدّ الفضائل، لأنّ تلک الأفعال تختلف مواقعها بحسب ما ینضاف علیها من النیّات و القصود، و ذلک مما هو عنّا مغیب، فلا یمکن القضاء بفعل أحد و القطع علی ثوابه فضلا عن تفضیله علی غیره، فیجب الاعتماد فی ذلک علی السمع، فلهذا رجع الشیخ أبو عبد اللّه إلی خبر الطیر، لأنّه قد دلّ بظاهره علی ثبوته أفضل فی الحال، و کل من أثبته فی تلک الحال أفضل قضی باستمرار هذه القضیة فیه، و هکذا خبر المنزلة لأنّها إذا لم یرد بها ما یتّصل بالإمامة فیجب أن نرید به الفضل الذی یلی هارون فیه موسی علیهما

السلام، و أراد بعضهم إثباته فی غالب الظنّ بالرجوع إلی أمارات مخصوصة من نحو ما انتشر عنه من الزّهد و العبادة و العناء فی الحرب و السبق إلی الإسلام و غیر ذلک، فهذا غیر ممنوع، و إلیه ذهب بعض الشیوخ الذین آثروا الموازنة»....

فظهر من هذا الکلام أنّ الشیخ أبا عبد اللّه البصری یری ثبوت حدیث الطیر، و یعتقد بدلالته علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام.

کما أن قاضی القضاة عبد الجبار نفسه یری صحّة حدیث الطیر أیضا فقد قال ابن شهر آشوب: «قال القاضی عبد الجبار: قد صح عندی حدیث الطّیر، و قال أبو عبد اللّه البصری: إن طریقة أبی علی الجبائی فی تصحیح الأخبار یقتضی القول بصحة هذا الخبر، لا یراده یوم الشوری فلم ینکر أحد» [۱].

أقول: و جاء فی کتاب (المغنی) ما نصّه: «فصل- فیما یدلّ قطعا علی أنّ أمیر المؤمنین أفضل: قد استدلّ شیخنا أبو عبد اللّه علی ذلک بأمور، و استدلّ بها الإسکافی، لکنّه فی نصرته بلغ ما لم یبلغه، فمن ذلک

قوله علیه السلام- و قد أهدی إلیه طیر مشوی-: اللّهم أدخل إلیّ أحبّ أهل الأرض إلیک یأکل

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۸

معی، فدخل علی علیه السلام.

و

فی خبر آخر: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک فإذا علی علیه السلام قد جاء.

و

فی بعض الأخبار: اللّهم إن کان أحب خلقک إلیک فهو أحبّ خلقک إلیّ- ثلاثا- قال: روی ذلک: أنس، و سعد بن أبی وقاص، و أبو رافع مولی النبی، و صفیّه [۱]، و ابن عبّاس.

فاستدلّ علی صحة ذلک بطریقین:

أحدهما: إن هذه الأخبار کانت مشهورة بین الصحابة، لم یختلفوا فی قبولها، مع وقوع الکلام بینهم فی التفضیل، و لم یقع من أحدهم الردّة و النکیر، و لم یجروه مجری أخبار الآحاد.

و الثانی: إنّ أمیر المؤمنین أنشد ذلک أهل الشوری، مع سائر الفضائل، و قام به خطیبا علیهم، و معرّفا حالهم، فأقرّوا بذلک.

فکما ظهر فیهم ظهر فی غیرهم، فلم ینکروا کلا الوجهین.

فدلّ علی صحّة الخبر» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۲۸

۱- الخطیب: «سمع علی بن إبراهیم بن سلمة القزوینی و ... و کان ینتحل مذهب الشافعی فی الفروع و مذاهب المعتزلة فی الأصول، و له فی ذلک مصنفات، و ولی قضاء القضاة بالری، و ورد بغداد حاجّا و حدّث بها، حدثنا عنه...

مات عبد الجبار بن أحمد قبل دخولی الری فی رحلتی إلی خراسان، و ذلک فی سنة ۴۱۵» [۳].

---

[۱] کذا، و لعلّه «سفینة».

[۲] المغنی ج ۲۰/ ق ۲ ص ۱۲۲.

[۳] تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۱۳.

۲- الرافعی: «الخامس: عبد الجبّار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد ابن خلیل بن عبد اللّه الأسدآبادی، قاضی القضاهٔ، أبو الحسن، تولّی القضاء:

بالری، و قزوین، و أبهر، و زنجان، و سهرورد، و قم، و دنباوند، و غیرها، و هذه نسخهٔ عهده حین استقضی فی هذه البلاد، أنشأه الصّاحب إسماعیل بن عباد» ... ثمّ أورد متن العهد، و هو یشتمل علی أوصاف جلیلهٔ له» [... ۱].

۳- السبکی ...: «و هو الذی تلقّبه المعتزلهٔ قاضی القضاهٔ، و لا یطلقون هذا اللقب علی سواه و لا یعنون به عند الإطلاق غیره، کان إمام أهل الاعتزال فی زمانه، و کان ینتحل مذهب الشّافعی فی الفروع، و له التصانیف السائرهٔ و الذکر الشائع بین الأصولیین، عمّر دهرا طویلا حتی ظهر له الأصحاب، و بعد صیته، و رحلت إلیه الطّلاب» [... ۲].

و أنظر:

۱- الأنساب ۱/ ۲۲۵.

۲- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۶۲.

۳- مرآهٔ الجنان ۳/ ۲۹.

۴- طبقات المفسرین ۱/ ۲۵۶.

۵- دول الإسلام ۱/ ۲۴۷.

۶- شذرات الذهب ۳/ ۲۰۲.

---

[۱] التدوین بذکر أهل العلم بقزوین ۳/ ۱۱۹.

[۲] طبقات السبکی ۵/ ۹۷.

(۳۳) روایهٔ أبی نعیم الأصبهانی و تصنیفه فی هذا الحدیث ... ص: ۲۳۰

اشارهٔ

لقد جمع أبو نعیم الأصبهانی طرق حدیث الطّیر فی مصنّف منفرد، فقد قال ابن تیمیّهٔ: «قال الحافظ أبو موسی المدینی: قد جمع غیر واحد من الحفاظ طرق حدیث الطیر للاعتبار و المعرفهٔ: کالحاکم النیسابوری، و أبی نعیم، و ابن مردویه» [۱].

أقول: و من روایات هذا الکتاب ما یلی: «نا علی بن حمید الواسطی، نا أسلم بن سهل قال: نا محمد بن صالح بن مهران قال: نا عبد اللّه بن محمد ابن عمارهٔ قال: سمعت من مالک بن أنس.

ح عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحهٔ عن أنس: قال: بعثتنی ام سلیم إلی رسول اللّه بطیر مشوی- و مع أرغفهٔ من شعیر- فأتیته به فوضعته بین یدیه، فقال: یا أنس ادع لنا من یأکل معنا هذا الطیر، اللّهم ائتنا بخیر خلقک، فخرجت فلم یکن بی همهٔ إلّا رجل من أهلی آتیه فأدعوه، فإذا أنا بعلی بن أبی طالب، فدخلت فقال: أما وجدت أحدا؟ فقلت: لا، قال: انظر، فنظرت فلم أجد أحدا إلّا علیا، ففعلت ذلک ثلاث مرات، فرجعت فقلت: هذا علی ابن أبی طالب فقال: ائذن له، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ».

و قال أبو نعيم، بترجمة ابن أبى ليلى: «حدّثنا محمّد بن المظفر قال: ثنا زيد بن محمّد قال: ثنا أحمد بن محمّد بن الحميم قال: نا رجا بن الجارود أبو

---

[۱] منهاج السنّة ۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۱

المنذر قال: ثنا سليمان بن محمّد المباركى قال: ثنا محمّد بن جرير الصنعانى- و أثنى عليه خيرا- قال: ثنا شعبة، عن الحكم، عن ابن أبى ليلى، عن سعد ابن أبى وقاص قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: فى على بن أبى طالب ثلاث خصال: لأعطينّ الراية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله، و حديث الطير، و حديث غدير خم.

غريب من حديث شعبة و الحكم، ما كتبناه إلّا من هذا الوجه» [۱].

و قال أبو نعيم ...: ص: ۲۳۱

«حدّثنا على بن حميد الواسطى، ثنا أسلم بن سهل، ثنا محمّد بن صالح ابن مهران، ثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة القداحى ثمّ السعدى قال: سمعت هذا من مالك بن أنس سماعا يحدّثنا به عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة، عن أنس قال: بعثتنى ام سليم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بطير مشوى- و معه أرغفة من شعير-، فأتيته به، فوضعته بين يديه، فقال: يا أنس، ادع لنا من يأكل معنا من هذا الطير، اللّهم آتنا بخير خلقك، فخرجت فلم تكن لى همة إلّا رجل من أهلى آتيه فأدعوه، فإذا أنا بعلى بن أبى طالب، فدخلت، فقال: أما وجدت أحدا؟ قلت: لا، قال: انظر، فنظرت فلم أجد أحدا إلّا عليا، ففعلت ذلك ثلاث مرّات، ثمّ خرجت فرجعت فقلت: هذا على بن أبى طالب يا رسول اللّه، فقال: ائذن له، اللّهم وال، اللّهم وال، و جعل يقول ذلك بيده، و أشار بيده اليمنى يحرّكها.

غريب من حديث مالك و إسحاق. رواه الجم الغفير عن أنس. و حديث مالك لم نكتبه إلّا من حديث القداحى، تفرّد به» [۲].

---

[۱] حلية الأولياء ۴/ ۳۵۶.

[۲] حلية الأولياء ۶/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۲

و قال أبو نعيم ...: ص: ۲۳۲

اشارة

حدثنا أبو بكر الطلحى و محمّد بن عبد اللّه الكاتب قالا: ثنا محمّد بن عبد اللّه الحضرمى، ثنا الحسن بن حماد، ثنا مسهر بن عبد الملك بن سلع، عن عيسى بن عمر، عن إسماعيل السدّى، عن أنس: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك يأكل معى من هذا الطير، فجاء على فأذن له، فأكل معه» [۱].

و قال:

«حدثنا أبو بكر ابن خلّاد، ثنا محمّد بن هارون بن مجمّع، ثنا الحجاج ابن يوسف بن قتيبة، ثنا بشر بن الحسين، عن الزبير بن عدى، عن أنس بن مالك قال: اهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير مشوى، فلمّا وضع بين يديه قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك يأكل

معی من هذا الطیر، فقرع الباب فقلت: من هذا؟ فقال: علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ. الحدیث» [۲].

کتاب «حلیهٔ الأولیاء» و کتاب (حلیهٔ الأولیاء) من أشهر کتب أبی نعیم الأصبهانی و أحسنها، و هو من مرویّات السیوطی و الثعالبی و غیرهما، کما علمت سابقا، و قال ابن خلکان بترجمته:

«و کتابه الحلیهٔ من أحسن الکتب» [۳].

---

[۱] تاریخ أصبهان ۱/ ۲۰۵.

[۲] تاریخ أصبهان ۱/ ۲۳۲.

[۳] وفیات الأعیان ۱/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۳

و قال الذهبی: «صنّف التصانیف الکبار المشهورهٔ فی الأقطار» [۱].

و قال السبکی: «قال حمزهٔ بن العباس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی أبو نعیم أربع عشرهٔ سنهٔ بلا نظیر، لا شرقا و لا غربا أعلی إسنادا منه و لا أحفظ، و کانوا یقولون: لمّا صنّف کتاب الحلیهٔ حمل إلی نیسابور حال حیاته، و اشتروه بأربع مائهٔ دینار، و قال ابن الفضل الحافظ: قد جمع شیخنا السلفی أخبار أبی نعیم، و ذکر من حدّث عنه، و هم نحو ثمانین رجلا، قال:

و لم یصنّف مثل کتابه حلیهٔ الأولیاء، سمعنا علی أبی المظفر القاسانی عنه، سوی فوت عنه یسیر» [۲].

و قال الصفدی: «أملی فی فنون الحدیث کتبا سارت فی البلاد و انتفع بها العباد ... و صنّف مصنّفات کثیرهٔ منها: حلیهٔ الأولیاء، و المستخرج علی الصحیحین، ذکر فیهما أحادیث ساوی فیها البخاری و مسلم، و أحادیث علا علیهما فیها کأنّهما سمعاها منه، و ذکر فیهما حدیثا کأن البخاری و مسلم سمعاه ممّن سمعه منه ... و لمّا کتب کتاب الحلیهٔ و حمل إلی نیسابور بیع بأربعمائهٔ دینار» [۳].

و قال ابن قاضی شهبهٔ الأسدی: «و له التصانیف المشهورهٔ، منها: کتاب الحلیهٔ، و هو کتاب جلیل حفیل» [۴].

و فی (فیض القدیر): «قالوا: لمّا صنّف بیع فی حیاته بأربع مائهٔ دینار، و اشتهرت برکته و علت فی الخافقین درجته، و ناهیک بقول الإمام أبی عثمان الصابونی- کما نقله عنه فی الضوء و غیره- کل بیت فیه حلیهٔ الأولیاء لأبی نعیم

---

[۱] العبر ۳/ ۱۷۰.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۴/ ۱۸.

[۳] الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

[۴] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۴

لا یدخل [لا یدخله الشیطان» [۱].

و فی (کشف الظنون ...): «و هو کتاب حسن معتبر» [... ۲].

هذا، و قد ذکر (الدهلوی) بترجمهٔ أبی نعیم من (بستان المحدثین): «إن من نوادر کتبه کتاب حلیهٔ الأولیاء الذی لم یصنّف له نظیر فی الإسلام».

ترجمته ... ص: ۲۳۴

و لقد ترجم لأبی نعیم و أثنی علیه کبار أئمهٔ علماء أهل السنّهٔ کما لا یخفی علی من راجع:

۱- الکامل لابن الأثیر ۹/ ۴۶۶.

۲- وفیات الأعیان ۱/ ۹۱.

۳- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۹۲.

۴- طبقات القرّاء ۱/ ۷۱.

۵- العبر ۳/ ۱۷۰.

۶- طبقات السبکی ۴/ ۱۸.

۷- الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

۸- مرآة الجنان ۳/ ۵۲.

۹- طبقات الأسنوی ۲/ ۴۷۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۲۳.

و غیرها، و قد أوردنا ترجمته بالتفصیل فی مجلّد حدیث التشبیه.

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۲۸.

[۲] کشف الظنون ۱/ ۶۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۵

(۳۴) تصنیف ابن حمدان فی طرق هذا الحدیث ... ص: ۲۳۵

اشارة

لقد جمع أبو طاهر محمّد بن أحمد بن علی بن حمدان- و هو من مشاهیر الحفّاظ- طرق حدیث الطیر فی مجلّد، و قد ذکر المترجمون له هذا الکتاب فی مؤلفاته.

قال الذهبی:

«ابن حمدان الإمام الحافظ الثبت، أبو طاهر، محمّد بن أحمد بن علی ابن حمدان، خراسانی رحّال، صحب الحاکم ابن البیّع، و تخرّج به، و سمع ... و له توالیف منها: طرق حدیث الطیر. سمع منه» [... ۱].

و قال:

«ابن حمدان الحافظ، أبو طاهر محمّد بن أحمد بن علی بن حمدان، الخراسانی، أحد الرّحالین المصنّفین المجوّد أبو طاهر محمّد بن أحمد بن علی ابن حمدان الخراسانی، أحد الرحّالین المصنّفین. صحب أبا عبد اللّه الحاکم و تخرّج به، سمع من: أبی بکر الطرازی، و الحافظ أبی بکر الجوزقی، و أبی الحسین القنطری، و أبی طاهر بن خزیمة، و زاهر بن أحمد الفقیه، و إبراهیم ابن محمّد بن موسی السرخسی، و نحوهم بنیسابور ... و له مسند بهز بن حکیم، و طرق حدیث الطیر.

سمع منه: أبو سعید محمّد بن أحمد بن حسین النیسابوری، توفی سنة

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۶

۴۴۱» [...۱].

و قال السّيوطى ...: ص: ۲۳۶

«ابن حمـدان الحافظ المجوّد، أبو طاهر محمّـد بن أحمـد بن علی بن حمـدان الخراسانی، أحد الرّحالين المصـنّفين، صـحب الحاكم و تخرّج به، و سمع الطبرانی، و الجوزقی، و له مسند بهز بن حكيم، و طرق حديث الطير، مات سنهٔ ۴۴۱» [۲].

(۳۵) روايهٔ أبی الحسن العطّار ... ۲۳۶

اشارهٔ

قـال ابن المغـازلی: «أخبرنـا أبو الحسن أحمـد بن المظفر بن أحمـد العطّار الفقيه الشافعی رحمه اللّه- بقراءتی عليه فأقرّ به سـنهٔ أربع و ثلاثين و أربعمائـهٔ- قلت: أخبركم أبو محمّـد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان المزنی الملقب بابن السـقاء الحافظ الواسـطی رحمه اللّه، نا أبو الحسن علی بن محمّـد بن صدقـهٔ الجوهری الواسـطی رحمه اللّه- سـنهٔ ثلاث و ثلاثمائـهٔ- نا محمّـد بن زكريا بن دويـد العبدی، نا حميـد الطويـل عن أنس بن مالـك، قال: اهـدی إلی النبی صـلّی اللّه عليه و سـلّم بحمامـهٔ مشويّـهٔ فقال: اللّهم ابعث إلیّ أحبّ خلقك إليـك و إلی نبيّـك يأكل معنا من هـذه المائـدهٔ، قال: فأتی علی فقال: يا أنس اسـتأذن لی علی رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و سـلّم، قال فقلت:

النبیّ عنک مشغول، فرجع علی و لم يلبث إلّا قليلا أن رجع فقال: يا أنس

---

[۱] تذكرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۱۱۱.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۴۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۷

استأذن لی علی النبی صلّی اللّه عليه و سلّم فقلت: النبیّ عنک مشغول، فرجع و لم يلبث إلّا قليلا أن رجع فقال: يا أنس استأذن لی علی رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و سلّم، فهممت أن أقول مثل قولی الأوّل و الثانی، فسمع النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم من داخل الحجرهٔ كلام علی فقال: ادخل يا أبا الحسن، ما أبطأ بک عنی؟ قال: جئت يا رسول اللّه، هذه الثالثهٔ، كلّ ذلک يردّنی أنس يقول:

النبی عنک مشـغول، فقال: يا أنس ما حملک علی هـذا؟ فقال: يا رسول اللّه، سـمعت الـدعوهٔ فأحببت أن يكون رجلا من قومی، فقال النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم: يا أنس، كلّ يحبّ قومه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۷

قال الذهبی فی حوادث ۴۴۱: «و أحمد بن المظفر بن أحمد بن يزداد الواسـطی العطّار، أبو الحسن، راوی مسند مسدّد عن ابن السقاء، توفی فی شعبان» [۲].

(۳۶) روایهٔ أبی بکر البیهقی ... ص: ۲۳۷

اشارهٔ

و رواه أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی- الذی یری صاحب المشکاهٔ أنّ إسناد الحدیث إلیه کإسناده إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- فقد قال ابن الجوزی:

«أنا زاهر بن طاهر قال: أنبأنا إسماعیل بن عبد الرحمن الصابونی و أبو بکر

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۵۶.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۲۷۸.

البیهقی قالا: أنا محمّد بن عبد اللّه الأندلسی قال: نا سلیمان بن أحمد اللخمی قال: نا أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی قال: نا أبو حمهٔ محمّد بن یوسف الیمامی قال: نا أبو قرهٔ یوسف بن طارق، عن موسی بن عقبهٔ، عن أبی النضر سالم مولی عمر بن عبید اللّه، عن أنس بن مالک قال: بینا أنا واقف عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذ اهدی إلیه طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی، فقلت: رسول اللّه علی حاجهٔ، ثمّ جاء فدخل فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ. فأکل معه» [۱].

أقول:

لقد سکت ابن الجوزی عن الکلام علی هذا الطریق، و سکوته إقرار بصحّته، و قد تقدّم هذا الطریق تحت عنوان «أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی» و عرفت صحّته.

و قال الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی:

«أخبرنا الشّیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، أخبرنا القاضی الإمام شیخ القضاهٔ إسماعیل بن أحمد الحافظ، أخبرنا والدی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، أخبرنا أبو علی الحسین بن محمّد بن علی الروذباری، أخبرنا أبو بکر محمّد بن مهرویه بن عباس بن سنان الرازی، حدّثنا أبو حاتم الرازی، حدّثنا عبید اللّه بن موسی، أخبرنا إسماعیل الأزرق، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار،

---

[۱] العلل المتناهیهٔ ۱/ ۲۳۰.

فجاء علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، قال:

فذهب ثمّ جاء فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فذهب ثمّ جاء، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح، ففتحت، ثمّ دخل، فقال: ما حدیثک یا علی؟ فقال: هذه آخر ثلاث کرّات یردّنی أنس، یزعم أنک علی حاجهٔ!! قال: ما حملک علی ما صنعت یا أنس؟ قال: سمعت دعاءک فأحببت أن تکون فی رجل من قومی، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحبّ قومه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۹

و البیهقی- هذا- من أکابر أئمة أهل السنّة و مشاهیر حفّاظهم، و قد أثنی علیه علماؤهم الثناء البالغ، کما لا یخفی علی من راجع:

۱- معجم البلدان ۱/ ۵۳۸.

۲- الأنساب ۲/ ۳۸۱.

۳- التاریخ الکامل ۱۰/ ۵۲.

۴- وفیات الأعیان ۱/ ۷۵.

۵- تذکرة الحفاظ ۲/ ۱۱۳۲.

۶- دول الإسلام ۱/ ۲۶۹.

۷- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۵.

۸- طبقات السبکی ۴/ ۸.

۹- الوافی بالوفیات ۶/ ۳۵۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۳۳.

و غیرها، و هذه خلاصة ما ذکره السبکی بترجمته:

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۰

«أحمد بن الحسین بن علی بن عبد اللّه بن موسی الحافظ، أبو بکر البیهقی النیسابوری الخسروجردی، کان الإمام البیهقی أحد أئمة المسلمین و هداة المؤمنین و الدعاة إلی حبل اللّه المتین، فقیه جلیل، حافظ کبیر، اصولی نحریر، زاهد ورع، قانت للّه، قائم بنصرة المذهب، اصولا و فروعا، جبلا من جبال العلم. اشتغل بالتّصنیف بعد أن صار أوحد زمانه و فارس میدانه، و أحذق المحدّثین ذهنا و أسرعهم فهما و أجودهم قریحة، و بلغت تصانیفه ألف جزء، و لم یتهیّأ لأحد مثلها.

أمّا السنن الکبیر فما صنّف فی علم الحدیث مثله تهذیبا و ترتیبا وجودة، و أما المعرفة معرفة السنن و الآثار فلا یستغنی عنه فقیه شافعی، و سمعت الشیخ الإمام [الوالد- ظ] رحمه اللّه یقول: مراده معرفة الشافعی بالسنن و الآثار، و أمّا المبسوط فی نصوص الشافعی فما صنّف فی نوعه مثله، و أمّا کتاب الأسماء و الصفات فلا أعرف له نظیرا، و أمّا کتاب الاعتقاد، و کتاب دلائل النبوة، و کتاب شعب الإیمان، و کتاب مناقب الشافعی، و کتاب الدعوات الکبیر، فأقسم ما لواحد منها نظیر، و أمّا کتاب الخلافیات فلم یسبق إلی نوعه و لم یصنف مثله، و هو طریقة مستقلة حدیثیة لا یقدر علیها إلّا مبرز فی الفقه و الحدیث.

قال عبد الغفار: و کان علی سیرة العلماء، قانعا من الدنیا بالیسیر، متجمّلا فی زهده و ورعه، عاد إلی الناحیة فی آخر عمره، و کانت وفاته بها.

قال شیخنا الذهبی: کان البیهقی واحد زمانه، و فرد أقرانه، و حافظ أوانه...

و قال إمام الحرمین: ما من شافعی إلّا و للشافعی علیه منّة إلّا البیهقی، فإنّه له علی الشافعی منّة»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۱

(۳۷) روایة أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۲۴۱

اشارة

قال ابن المغازلی: «أخبرنا محمـد بن أحمـد بن سـهل النحوی- رحمه اللّه، إذنا- أنّ أبا نصـر أحمـد بن محمّـد بن أحمد بن سـهل بن مردویه البزّاز- حـدّثهم إملاء فی صـفر سـنة أربعمائة- نا أحمد بن عیسـی الناقد، نا صالح بن مسـمار، نا ابن أبی فدیک، نا الحسن بن عبد اللّه، عن نافع، عن أنس بن مالک، إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم قرّب إلیه الطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب، فأکل معه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۴۱

۱- الذهبی حوادث سنة ۴۶۲: «و أبو غالب بن بشران الواسطی، صاحب اللغة، محمّد بن أحمد بن سهل المعدل الحنفی، و یعرف بابن الخالة، و له اثنتان و ثمانون سنة، و لم یکن بالعراق أعلم منه باللغة، روی عن أحمد بهری و طبقته» [۲].
۲- و قال: «العلامة، شیخ الأدب، أبو غالب، محمّد بن أحمد بن سهل ابن بشران، الواسطی، اللغوی، الحنفی، المعدّل، و کان جدّه للأمّ هو ابن عم المحدّث أبی الحسین ابن بشران. مولد أبی غالب فی سنة ۳۸۰. و سمع من ... روی عنه ...
و قال أحمد بن صالح الجیلی: کان أحد شهود واسط، و کان عالما

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۶۷.

[۲] العبر، حوادث ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۲

بالأدب، روایة له، ثقة، بارعا فی النحو، صار شیخ العراق فی اللغة فی وقته، و انتهت الرحلة إلیه فی هذا العلم ...

مات فی نصف رجب سنة ۴۶۲.

قلت: شاخ و عمّر» [۱] ۳- عبد القادر القرشـی ...: «أحد الأئمة فی اللغة، مولده سنة ۳۸۰، سمع و حدّث و حرّض، روی عنه فضل اللّه بن محمّد العراقی، قال السـمعانی فی ذیله: أحد الأئمة اللغویة [کان فاضلا مکثرا بارعا شیخ العراق فی وقته، مات رحمه اللّه تعالی سنة ۴۶۲» [۲].

۴- الیافعی: «و فیها الإمام اللغوی أبو غالب» [... ۳].

(۳۸) روایة ابن عبد البر ... ص: ۲۴۲

اشارة

رواه فی سـیاق فضائل سـیّدنا أمیر المؤمنین علیه السّـلام حیث قال: «و اهدی للنبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم ثلاث طوائر فقال: اللّهم سـق أحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فقال: کل یا علی فأنت أحبّ خلق اللّه إلیه» [۴].

ترجمته أثنی علیه و بالغ فی مدحه، و وصفه بأجلّ الصفات جمیع الأعلام

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۳۵.

[۲] الجواهر المضیهٔ فی طبقات الحنفیهٔ ۲/ ۱۱.

[۳] مرآهٔ الجنان، حوادث ۴۶۲.

[۴] بهجهٔ المجالس.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۳

المترجمین له، فی الکتب و التواریخ، راجع منها:

۱- الأنساب القرطبی.

۲- وفیات الأعیان ۷/ ۶۶.

۳- تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۱۲۸.

۴- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۷.

۵- تتمهٔ المختصر ۱/ ۵۶۴.

۶- مرآهٔ الجنان ۳/ ۸۹.

۷- دول الإسلام ۱/ ۲۷۳.

۸- طبقات الحفاظ: ۴۳۲.

و قد أوردنا ترجمته عن هذه و غیرها فی مجلّد حدیث الولایهٔ.

کتاب بهجهٔ المجالس ... ص: ۲۴۳

و کتابه (بهجهٔ المجالس و أنس الجالس) من الکتب المعتبرهٔ کما نصّ علیه فی (کشف الظنون) حیث قال: «بهجهٔ المجالس و أنس الجالس للحافظ أبی عمر یوسف بن عبد اللّه بن عبد البرّ النمری القرطبی، المتوفی سنهٔ ۴۶۳، و هو فی مجلّد، من الکتب المعتبرهٔ فی المحاضرات، مرتب علی مائهٔ و أربعهٔ و عشرین بابا» [... ۱].

(۳۹) روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۲۴۳

اشارهٔ

لقد روی حدیث الطیر فی (تاریخه) بطرق عدیدهٔ، قال ابن شهر آشوب:

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۴

«و رواه ابن بطهٔ فی الإبانهٔ من طریقین، و الخطیب أبو بکر فی تاریخ بغداد، من سبعهٔ طرق» [۱].

أقول: منها:

قوله: «أخبرنا التنوخی، حدّثنا أبو الطیّب ظفران بن الحسن بن الفیرزان النخّاس المعروف بالفأفاء- فی سنهٔ ۳۸۴- حدّثنا أبو هارون

موسى بن محمّد ابن هارون الأنصارى، حدّثنا أحمد بن محمّد بن عاصم الرازى، حدّثنا حفص ابن عمر المهرقانى.

و أخبرنا أبو بكر عبد القاهر بن محمّد بن عترة الموصلى، أخبرنا أبو هارون موسى بن محمّد الأنصارى الزرقى، حدّثنا أحمد- يعنى ابن على الخراز- حدّثنا محمّد بن عاصم الرازى، حدثنا حفص بن عمر المهرقانى:

حدّثنا النجم بن بشير، عن إسماعيل بن سليمان- أخى إسحاق بن سليمان- الرازى، عن عبد الملك بن أبى سليمان عن عطاء عن أنس بن مالك قال: أتى النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- بطائر فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك يأكل معى من هذا الطائر، فجاء على بن أبى طالب فدقّ الباب، و ذكر الحديث» [۲].

و قوله: «أخبرنا أبو محمّد عبد اللّه بن على بن عياض القاضى- بصور- أخبرنا محمّد بن أحمد بن جميع الغسّانى، حدّثنا محمّد بن مخلد، حدّثنى أبو محمّد على بن الحسن بن إبراهيم بن قتيبة بن جبلة القطّان، حدّثنا سهل بن زنجلة، حدّثنا الصباح- يعنى ابن محارب- عن عمر بن عبد اللّه بن يعلى بن

---

[۱] مناقب آل أبى طالب ۲/ ۲۸۲.

[۲] تاريخ بغداد ۹/ ۳۶۹.

مرّة، عن أبيه، عن جدّه و عن أنس بن مالك قالا: أهدى إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- طير- ما نراه إلّا حبارى- فقال: اللّهم ابعث إلىّ أحبّ أصحابى إليك يؤاكلنى هذا الطير

. و ذكر الحديث» [۱].

و قوله: «أنبأنا الحسن بن أبى بكر، حدّثنا أبو بكر محمّد بن العباس بن نجيح، حدّثنا محمّد بن القاسم النحوى أبو عبد اللّه، حدّثنا أبو عاصم، عن أبى الهندى عن أنس قال: أتى النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- بطائر فقال: اللّهم آتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى، فجاء على، فحجبته مرتين، فجاء فى الثالثة فأذنت له فقال:

يا على ما حبسك؟ قال: هذه ثلاث مرّات قد جئتها فحجبنى أنس. قال: لم يا أنس؟ قال: سمعت دعوتك يا رسول اللّه، فأحببت أن يكون رجلا من قومى، فقال النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- الرجل يحبّ قومه» [۲].

و قوله: «قرأت فى كتاب عبيد اللّه بن أحمد النحوى- المعروف بجحجح- سماعه من أحمد بن كامل قال: قال لنا محمّد بن موسى البربرى: رأيت شيخا فى المسجد الجامع بالرصافة- سنة ۲۹- طويلا أسود يخضّب بالحنّاء فسمعته يقول: سمعت أنس بن مالك يقول: اهدى للنبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك يأكل معى من هذا الطير» و ذكر الحديث.

فسألت عن الشيخ فقيل: هذا دينار خادم أنس بن مالك» [۳].

قلت: و قد سكت الحافظ الخطيب البغدادى عن التكلّم فى سند

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۱/ ۳۷۶.

[۲] تاريخ بغداد ۳/ ۱۷۱.

[۳] تاريخ بغداد ۸/ ۳۸۲.

الحديثين الأول و الثانى، و كذلك الآخران غير أنّه ذكر أن «أبا الهندى» و «دينارا» الراويين عن «أنس» مجهولان.

* ثمّ إنّ

الخطیب أخرج هذا الحدیث فی کتاب (موضّح أوهام الجمع التفریق) حیث قال:

«أخبرنی أبو الحسن محمّد بن أحمد بن رزقویه قال: حدّثنا عثمان بن أحمد الدقّاق- إملاء- حدّثنا أحمد بن القاسم بن مساور الجوهری، حدّثنا عبید اللّه بن عمر بن میسرة أبو سعید الجشمی، حدّثنا یونس بن أرقم، حدّثنا مسلم بن کیسان الضّبی، عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال: اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک.

قال أنس فقلت: اللّهم إن شئت جعلته رجلا من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما أنت بأوّل رجل أحبّ قومه، فجاء علی، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ» [۱].

و قال الخطیب: «أخبرنا الحسن بن محمّد الخلّال، حدّثنا محمّد بن إسحاق القطیعی، حدّثنا أحمد بن نصر بن طالب حدّثنا عبد الملک بن یحیی ابن عبد اللّه بن بکیر، حدّثنا أبی، حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن المغیرة، عن أبی الخلیل قال: حدّثنی أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال: أهدت أم أیمن لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا فقال: اللّهم ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فدخل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فقال:

اللّهم و إلیّ.

قال أحمد بن نصر: أبو الخلیل هذا اسمه: عائذ بن شریح» [۲].

* ثمّ إنّ کثیرا من الأعلام أخرجوا هذا الحدیث عن الخطیب بهذه

---

[۱] موضّح أوهام الجمع و التفریق ۲/ ۳۹۸.

[۲] موضّح أوهام الجمع و التفریق ۲/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۷

الأسانید:

کالحافظ ابن عساکر فی تاریخ دمشق، بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام، کالحدیث رقم: ۶۲۸، ۶۳۸.

و کالحافظ ابن کثیر فی تاریخه ۷/ ۳۵۱.

و کالحافظ الکنجی فی کفایة الطالب: ۵۹.

کما ستعلم روایة الخطیب هذا الحدیث من کلام شهاب الدین أحمد الآتی فی محلّه، إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۲۴۷

۱- السمعانی: «و الإمام أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن مهدی، الخطیب الحافظ الثابتی البغدادی، صاحب التصانیف فی الحدیث، منها کتاب تاریخ مدینة السلام بغداد، أشهر من أن یذکر» [... ۱].

و فیه أیضا ...: «کان إمام عصره بلا مدافعة، و حافظ وقته بلا منازعة، صنّف قریبا من مائة مصنّف صارت عمدة لأصحاب الحدیث، منها التاریخ الکبیر لمدینة السلام بغداد» [... ۲].

۲- السمعانی أیضا: «و الخطیب فی درجة القدماء من الحفّاظ و الأئمة الکبار: کیحیی بن معین، و علی بن المدینی، و أحمد بن أبی خیثمة، و طبقتهم، و کان علّامة العصر، اکتسی به هذا الشأن غضارة و بهجة و نضارة، و کان مهیبا وقورا نبیلا خطیرا، ثقة صدوقا متبحرا، حجة فیما یصنّفه و یقوله و یجمعه، حسن النقل و الخط، کثیر الشکل و الضبط، قاریا للحدیث فصیحا، و کان فی درجة الکمال و الرتبة العلیا خلقا و خلقا و هیئة و منظرا، انتهی إلیه علم

[۱] الأنساب- الثابتی.

[۲] الأنساب- الخطیب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۸

الحدیث و حفظه، و ختم به الحفّاظ رحمهم اللّه» [... ۱].

۳- ابن خلکان: «الحافظ أبو بکر ... صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنّفات المفیدهٔ، کان من الحفّاظ المتقنین و العلماء المتبحّرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه، فإنّه یدلّ علی اطّلاع عظیم، و صنّف قریبا من مائهٔ مصنف، و فضله أشهر من أن یوصف ... و کان قد انتهی إلیه علم الحدیث و حفظه فی وقته» [... ۲].

۴- الذهبی: «الخطیب الإمام الأوحد صاحب التصانیف و خاتمهٔ الحفّاظ، ولد سنهٔ ۳۹۲ ... کتب الکثیر و تقدم فی هذا الشأن و بذّ الأقران و جمع و صنّف و صحّح و علّل و جرح و عدّل و أوضح، و صار أحفظ أهل عصره علی الإطلاق ... و کان من کبار الشافعیهٔ ...قال ابن ماکولا: کان أبو بکر آخر الأعیان ممّن شاهدناه معرفهٔ و حفظا و إتقانا و ضبطا لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و تفنّنا فی علله و أسانید، و علما بصحیحه و غریبه و فرده و منکره و مطروحهٔ، و لم یکن للبغدادیین بعد أبی الحسن الدار قطنی مثله. سألت أبا عبد اللّه الصوری عن الخطیب و أبی نصر السجزی أیّهما أحفظ؟ ففضّل الخطیب تفضیلا بیّنا. قال المؤتمن السّاجی: ما أخرجت بغداد بعد الدار قطنی أحفظ من أبی بکر الخطیب، و قال أبو علی البردانی: لعلّ الخطیب لم یر مثل نفسه ... و قال أبو إسحاق الشیرازی الفقیه: أبو بکر الخطیب یشبه الدار قطنی و نظرائه فی معرفهٔ الحدیث و حفظه، و قال أبو الفتیان الحافظ: کان الخطیب إمام هذه الصنعهٔ، ما رأیت مثله ... و قال السّلفی: سألت شجاعا الذهلی عن الخطیب فقال: إمام مصنّف حافظ لم یدرک مثله » [۳...]

[۱] ذیل تاریخ بغداد- مخطوط.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۹

۵- الذهبی أیضا: «الخطیب الحافظ الکبیر، الإمام محدّث الشام و العراق» [... ۱].

۶- الذهبی أیضا حوادث ۴۶۳: «و أبو بکر الخطیب، احمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن مهدی، البغدادی الحافظ، أحد الأئمهٔ الأعلام و صاحب التوالیف المنتشرهٔ فی الإسلام. قال: ولدت سنهٔ ۳۹۲ ... و توفی ببغداد فی سابع ذی الحجهٔ، رحمه اللّه» [۲].

۷- ابن الأثیر: فی حوادث السنهٔ المذکورهٔ: «و فی هذه السنهٔ فی ذی الحجهٔ توفی الخطیب أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، صاحب التاریخ، و المصنّفات الکثیرهٔ ببغداد، و کان إمام الدنیا فی زمانه، و ممّن حمل جنازته الشیخ أبو إسحاق الشیرازی» [۳].

۸- أبو الفداء: «کان إمام الدنیا فی زمانه، و ممّن حمل جنازته الشیخ أبو إسحاق الشیرازی، و صنّف تاریخ بغداد الذی ینبئ عن اطّلاع عظیم، و کان من الحفاظ المتبحّرین، و کان فقیها و غلب علیه الحدیث و التاریخ، و مولده فی جمادی الأخری سنهٔ ۳۹۲. و کان الخطیب المذکور فی وقته حافظ المشرق، و أبو عمر یوسف بن عبد البرّ صاحب الاستیعاب حافظ المغرب، و ماتا فی هذه السنهٔ، و لم یکن للخطیب عقب، و صنّف أکثر من ستین کتابا، و وقف جمیع کتبه رحمه اللّه» [۴].

و راجع أیضا إن شئت:

۱- معجم الأدباء ۴/ ۱۳.

۲- الوافى بالوفيات ۷/ ۱۹۰.

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۳۵.

[۲] العبر ۳/ ۲۵۳.

[۳] الكامل ۱۰/ ۶۸.

[۴] المختصر فى أخبار البشر ۲/ ۱۸۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۰

۳- مرآة الجنان ۳/ ۸۷.

۴- طبقات السبكى ۴/ ۲۹.

۵- طبقات الحفاظ: ۴۳۴.

۶- تتمة المختصر ۱/ ۵۶۴.

۷- النجوم الزاهرة ۵/ ۸۷.

۸- الخميس ۲/ ۳۵۸.

۹- طبقات الاسنوى ۱/ ۲۰۱.

۱۰- البداية و النهاية ۱۲/ ۱۰۱.

(۴۰) رواية ابن المغازلى ... ص: ۲۵۰

رواه بطرق عديدة و ألفاظ مختلفة و هذه نصوص عباراته [۱].

«حدّثنا أبو يحيى زكريّا بن أحمد البلخى قال: حدّثنا محمّد بن إبراهيم الحلوانى قال: حدّثنا يوسف بن عدى قال: حدّثنا حماد بن مختار- من أهل الكوفة- عن عبد الملك بن عمير، عن أنس بن مالك قال: اهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طعام، فوضع بين يديه فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى، قال: فجاء على بن أبى طالب فدقّ الباب، قلت: من ذا؟

قال: أنا على، قال [قلت- ظ]: النبى صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، فأتى ثلاث مرّات، كلّ ذلك يجىء فأردّه، فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حبسك؟ قال: جئت ثلاث مرّات، كلّ ذلك يقول [أنس النبى على حاجة، فقال لى: ما حملك على ذلك؟ قال [قلت. ظ]

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب: ۱۵۶- ۱۷۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۱

كنت أحبّ أن يكون رجل من قومى».

«حديث الطائر و طرقه: أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفّر بن أحمد العطّار الفقيه الشافعى رحمه اللّه- بقراءتى عليه، فأقرّ به سنة أربع و ثلاثين و أربعمائة- قلت: أخبركم أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان المزنى، الملقّب بابن السقاء الحافظ الواسطى- رحمه اللّه تعالى- نا أبو الحسن على بن محمّد بن صدقة الجوهرى الواسطى- رحمه اللّه تعالى، سنة ثلاث و ثلاثمائة- نا محمّد بن زكريا بن دويد العبدى، نا حميد الطويل، عن أنس بن مالك قال: اهدى إلى النّبى صلّى اللّه عليه و سلّم بحمامة مشويّة، فقال: اللّهم ابعث إلىّ أحبّ خلقك إليك و إلى نبيّك يأكل معنا من هذه المائدة، قال: فأتى على فقال:

يا أنس، استأذن لى على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، قال فقلت: النبىّ عنك مشغول، فرجع و لم يلبث إلّا قليلا أن رجع فقال: يا أنس، استأذن لى على النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فقلت: النبىّ عنك مشغول، فرجع و لم يلبث إلّا قليلا أن رجع فقال: يا أنس، استأذن لى على النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فهممت أن أقول مثل قولى الأول و الثانى، فسمع النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم من داخل الحجرة كلام على فقال: ادخل أبا الحسن، ما أبطأ بك عنى؟ قال: جئت يا رسول اللّه [مرتين هذه الثالثة، كلّ ذلك يردّنى أنس يقول: النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم عنك مشغول، فقال:

يا أنس ما حملك على هذا؟ فقال: يا رسول اللّه سمعت الدعوة فأحببت أن يكون رجلا من قومى، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس كلّ يحبّ قومه.

أخبرنا أبو بكر أحمد بن محمّد بن عبد الوهاب بن طاوان السمسار- بقراءتى عليه، فأقرّ به سنة تسع و أربعين و أربعمائة- قلت له: حدّثكم القاضى أبو الفرج أحمد بن على بن جعفر بن محمّد بن المعلّى الحنوطى الحافظ الواسطى، و أخبرنا القاضى أبو على إسماعيل بن محمّد بن الطيّب الفقيه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۲

العرّاف الواسطى- بقراءتى عليه فأقرّ به- قلت له: أخبركم أبو بكر أحمد بن عبيد بن المفضل بن سهل بن برى الواسطى، و أخبرنا أبو غالب محمّد بن أحمد ابن سهل النحوى- سنة أربع و خمسين و أربعمائة- نا أبو الحسن على بن الحسن الجاذرى الطحّان قالوا: نا محمّد بن عثمان بن سمعان المعدّل الحافظ الواسطى، نا أبو الحسن أسلم بن سهل الرزاز المعروف ببحشل الواسطى، نا وهب بن بقيّة أبو محمّد الواسطى، نا إسحاق بن يوسف الأزرق- و هو واسطى- عن عبد الملك بن أبى سليمان، عن أنس بن مالك قال: دخلت على محمّد بن الحجاج فقال: يا أبا حمزة حدّثنا عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حديثا، ليس بينك و بينه فيه أحد، فقلت: تحدّثوا، فإنّ الحديث شجون يجرّ بعضه بعضا، فذكر إنسان حديثا عن على بن أبى طالب، فقال له محمّد بن الحجاج:

عن أبى تراب تحدّثنا؟! دعنا من أبى تراب! فغضب أنس و قال: أ لعلىّ تقول هذا؟ [أما و اللّه إذا قلت هذا] لأحدّثنّك حديثا فيه سمعت عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، ليس بينى و بينه أحد:

أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يعاقيب، فأكل منها و فضلت فضلة و شيء من خبز، فلمّا أصبح أتيته به فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطائر، فجاء رجل فضرب الباب، فرجوت أن يكون رجلا من الأنصار، فإذا بعلىّ فقلت [رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة] فرجع، ثمّ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجاء رجل فضرب الباب، و إذا به على، فقلت: أليس إنّما جئت الساعة، فرجع، ثمّ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجاء رجل فضرب الباب، و إذا به على، فسمعه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ائذن له، فلمّا رآه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: اللّهم و إلىّ، اللّهم و إلىّ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۳

قال أسلم: روى هذا الحديث عن أنس بن مالك:

يوسف بن إبراهيم الواسطى.

و إسماعيل بن سليمان الأزرق.

و الزهرى.

و إسماعيل السدى.

و إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة.

و ثمامهٔ بن عبد اللّه بن أنس.

و سعید بن زربی.

قال ابن سمعان: سعید بن زربی إنّما حدّث به عن أنس.

و قد روی جماعهٔ عن أنس منهم:

سعید بن المسیب.

و عبد الملک بن عمیر.

و مسلم الملّائی.

و سلیمان بن الحجاج الطائفی.

و ابن أبی الرجال المدنی.

و أبو الهندی.

و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر.

و یغنم بن سالم بن قنبر.

و غیرهم.

قال ابن سمعان: و وهم ابن أسلم فی قوله: سعید بن زربی، لأن سعید ابن زربی إنّما حدّث به عن ثابت البنانی عن أنس.

أخبرنا أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان قلت له: أخبرکم أبو بکر أحمد بن إبراهیم بن الحسن بن شاذان البزّاز البغدادی- إذنا- أن محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع حدّثهم: ناجدی، نا عبد اللّه بن موسی نا إسماعیل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۴

ابن أبی المغیرهٔ، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها بین نسائه، فأصاب کلّ إمرأهٔ منهنّ ثلاثهٔ، فأصبح عند بعض نسائه طیران، فبعثت بهما إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک یأکل معی من هذا الطعام، فقلت:

اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انظر من علی الباب، فنظرت فإذا علی، فقلت له: رسول اللّه علی حاجهٔ، ثمّ جئت فقمت بین یدی رسول اللّه، فجاء علیّ فقال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: یا أنس انظر من علی الباب؟ فنظرت فإذا علیّ [حتّی فعل ذلک ثلاثا] ففتحت له فدخل یمشی و أنا خلفه.

فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک؟ فقال: هذا آخر ثلاث مرّات یردّنی أنس یزعم أنک علی حاجهٔ، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: ما حملک علی ما صنعت؟ قلت یا رسول اللّه سمعت دعاءک فأحببت أن یکون رجلا من قومی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

إنّ الرّجل قد یحبّ قومه، إنّ الرّجل قد یحبّ قومه، إنّ الرّجل قد یحبّ قومه.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن عثمان أنّ أبا الحسین محمّد بن المظفّر بن موسی بن عیسی الحافظ البغدادیّ أخبرهم- إذنا- حدّثنا محمّد بن موسی الحضرمیّ بمصر، حدّثنا محمّد بن سلیمان، حدّثنا أحمد بن یزید، حدّثنا زهیر، حدّثنا عثمان الطویل، عن أنس بن مالک قال: اهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر کان یعجبه أکله فقال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل من هذا الطائر معی، فجاء علیّ فاستأذن علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فقلت: ما علیه إذن- و کنت أحبّ أن یکون رجلا من الأنصار- فذهب ثمّ رجع فقال: استأذن لی علیه: فسمع النبیّ کلامه فقال: ادخل یا علیّ، ثمّ قال:

و إلیّ.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن عثمان، أخبرنا أبو عمر محمّد بن العبّاس بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٣، ص: ٢٥٥

حيّويه الخزّاز و أبو بكر أحمد بن إبراهيم بن الحسن بن شاذان البزّاز البغداديّان- إذنا- أنّ الحسين بن محمّد حدّثهم قال: حدّثنا الحجّاج بن يوسف بن قتيبهٔ الاصفهانيّ، حدّثنا بشر بن الحسين، حدّثنی الزبير بن عدیّ، عن أنس قال:

اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم طير مشویّ، فلمّا وضع بين يديه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطائر، قال: فقلت فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، قال: فجاء علیّ فقرع الباب قرعا خفيفا فقلت: من هذا؟ فقال: علیّ. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم علی حاجهٔ، فانصرف.

قال: فرجعت إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم فسمعته يقول الثانيهٔ: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطائر، فقلت فی نفسی: اللّهمّ اجعله رجلا من الأنصار، قال: فجاء علیّ فقرع الباب فقلت:

ألم أخبرك أنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم علی حاجهٔ؟ فانصرف و رجعت إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم فسمعته يقول الثالثهٔ: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير، فجاء علیّ فضرب الباب ضربا شديدا فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: افتح افتح افتح! قال:

فلمّا نظر إليه رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم قال: اللّهمّ و إلیّ، اللّهمّ و إلیّ، اللّهمّ و إلیّ. قال: فجلس مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم فأكل معه من الطير.

أخبرنا محمّد بن علیّ إجازهٔ أنّ أبا حفص عمر بن أحمد بن شاهين الواعظ حدّثهم قال: حدّثنا محمّد بن الحسين الجواربیّ، حدّثنا إبراهيم بن صدقهٔ، حدّثنا يغنم بن سالم، حدّثنا أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم طائر ... و ذكر الحديث.

أخبرنا أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان البغدادیّ- قدم علينا واسطا، بقراءتی عليه فأقرّ به- قلت له: أخبركم عمر بن أحمد بن شاهين أبو حفص

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٣، ص: ٢٥٦

- إذنا- حدّثنا يحيی بن محمّد بن صاعد، حدّثنا إبراهيم بن سعيد الجوهریّ، حدّثنا حسين بن محمّد، حدّثنا سليمان بن قرم، عن محمّد بن شعيب، عن داود بن علیّ بن عبد اللّه بن عبّاس، عن أبيه عن جدّه: ابن عبّاس قال: أتی النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بطائر فقال: اللّهمّ ائتنی برجل يحبّه اللّه و رسوله، فجاء علیّ فقال: اللّهمّ و إلیّ.

هذا حديث غريب تفرّد به حسين المروزیّ عن سليمان بن قرم و لم يحدّث به إلّا إبراهيم بن سعيد.

أخبرنا أبو طالب محمّد بن علیّ بن الفتح الحربیّ البغدادیّ- فيما كتب به إلیّ- أنّ أبا حفص عمر بن أحمد بن شاهين حدّثهم قال: حدّثنا نصر بن القاسم الفرضی حدّثنا عيسی بن مساور الجوهریّ قال: قال لی يغنم بن سالم ابن قنبر- و لقيته سنهٔ تسعين و مائهٔ؛ و قال يغنم بن سالم: لی اثنا عشر و مائهٔ سنهٔ-: قال لی أنس بن مالك: اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم طير مشویّ فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقك إليك- أو بمن تحبّه- الشكّ من عيسی بن مساور الجوهریّ- فجاء علیّ فرددته ثمّ جاء فرددته، فدخل فی الثالثهٔ أو فی الرابعهٔ فقال له النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: ما حبسك عنّی- أو ما أبطأ بك عنّی- يا علیّ؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت فردّنی أنس! قال لی: يا أنس ما حملك علی ما صنعت؟ أ رجوت أن يكون رجلا من الأنصار؟ فقلت: نعم، فقال: يا أنس أوفی الأنصار خير من علیّ؟ أو فی الأنصار أفضل من علیّ؟.

أخبرنا أبو القاسم عبد الواحد بن علیّ بن العبّاس البزاز الواسطیّ، أخبرنا أبو القاسم عبيد اللّه بن محمّد بن أحمد بن أسد البزّار، حدّثنا محمّد بن العبّاس ابن أحمد أبو مقاتل، حدّثنا العبّاس حدّثنا أبو عاصم، عن أبی الهندیّ عن أنس أنّ النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم أتی بطير فقال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير، قال: فجاء علیّ بن أبی طالب فقال: اللّهمّ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۷

و إلیّ اللّهمّ و إلیّ.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن سهل النحویّ رحمه اللّه- إذنا- أنّ أبا نصر أحمد بن محمّد بن سهل بن مردویه البزار حدّثهم- إملاء فی صفر من سنهٔ أربعمائهٔ- قال: حدّثنا أحمد بن عیسی الناقد، حدّثنا صالح بن مسمار، حدّثنا ابن أبی فدیک، حدّثنا الحسن بن عبد اللّه، عن نافع، عن أنس بن مالک أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قرّب إلیه طیر فقال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر! قال: فجاء علیّ بن أبی طالب فأکل معه.

حدّثنی أبو غالب محمّد بن الحسین بن أبی صالح المقرئ العدل- رحمه اللّه تعالی- حدّثنا أبو نصر أحمد بن أحمد بن سهل بن مردویه البزّار، حدّثنا أبو بکر أحمد بن عیسی الناقد، حدّثنا إبراهیم بن محمّد بن الهیثم، حدّثنا عبید اللّه ابن عمر القواریریّ، حدّثنا یونس بن أرقم، حدّثنا مسلم بن کیسان، عن أنس بن مالک قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأطیار فوضعهنّ بین یدیه فقال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فقلت: اللّهمّ إن شئت جعلته امرأ من الأنصار، فقال- یعنی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-: إنّک لست بأوّل من أحبّ قومه، فجاء علیّ فضرب الباب فأذنت له، فلمّا دخل قال: اللّهمّ و إلیّ.

أخبرنا الحسن بن موسی، أخبرنا هلال بن محمّد بن جعفر بن سعدان أبو الفتح، حدّثنا إسماعیل بن علیّ بن رزین بن عثمان بن عبد الرّحمن بن عبد اللّه بن بدیل بن ورقاء الخزاعیّ البزّار- بحرّان- حدّثنا وهب بن بقیّهٔ عن أبی جعفر السبّاک، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طائر مشویّ أهدته له امرأهٔ من الأنصار، فدخل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فوضعت ذلک بین یدیه فقال: اللّهمّ أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک من الأوّلین و الآخرین لیأکل معی من هذا الطائر قال أنس: فقلت فی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۸

نفسی: اللّهمّ اجعله رجلا من الأنصار من قومی، فجاء علیّ فطرق الباب فرددته و قلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم متشاغل، و لم یعلم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بذلک، فقال: اللّهمّ أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک من الأوّلین و الآخرین یأکل معی من هذا الطائر قلت: اللّهمّ اجعله رجلا من قومی الأنصار، فجاء علیّ، فرددته.

فلمّا جاء الثالثهٔ قال لی رسول اللّه: قم فافتح الباب لعلیّ، فقمت ففتحت الباب فأکل معه، فکانت الدّعوهٔ له.

أخبرنا أبو الحسن علیّ بن الحسین بن الطیّب الصوفیّ الواسطیّ- بقراءتی علیه فی المحرّم سنهٔ خمس و ثلاثین و أربعمائهٔ قلت له-: أخبرکم أبو القاسم عبید اللّه بن أحمد بن جعفر بن محمّد الصفّار قال: حدّثنا قاضی القضاهٔ أبو محمّد عبید اللّه بن أحمد بن معروف قال: قرئ علی أبی بکر محمّد بن إبراهیم بن نیروز الأنماطیّ- و أنا أسمع- حدّثکم محمّد بن عمر بن نافع، حدّثنا علیّ بن الحسن، حدّثنا خلید- و هو ابن دعلج- عن قتادهٔ عن أنس قال: قدّمت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیرا مشویّا فسمّی و أکل منه ثمّ قال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، قال: فأتی علیّ فضرب الباب فقلت: من أنت؟ فقال: أنا علیّ قال: قلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی حاجهٔ، قال: ثمّ أکل منه لقمهٔ ثمّ قال مثل قوله الأوّل، فضرب الباب، فقلت: من أنت، فقال: أنا علیّ قال: قلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی حاجهٔ قال: ثمّ أکل منه لقمهٔ ثمّ قال مثل قوله الأوّل و الثانی فضرب الباب فقلت: من أنت؟ فقال علیّ: أنا، قال: قلت: إنّ رسول اللّه علی حاجهٔ قال: ثمّ أکل منه لقمهٔ ثمّ قال مثل قوله الأوّل و الثانی [و الثالث ، قال فضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: یا أنس افتح الباب قال: فدخل فلمّا رآنا تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الّذی جعلک، أدعو فی کلّ لقمهٔ أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ، قال: فکنت أنت، قال:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۹

فو الّذی بعثک بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات یردّنی أنس، قال: فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: لا یلام الرجل

على حبّ قومه.

أخبرنا أبو بكر أحمد بن محمّد بن عبد الوهّاب بن طاوان السّمسار- إجازة- أنّ أبا أحمد عمر بن عبد اللّه بن أحمد بن عمر بن شوذب المقرئ الواسطىّ أخبرهم قال: أخبرنا أبو عبد اللّه محمّد بن الحسين بن سعيد الزّعفرانىّ العدل الواسطىّ قال: أخبرنا أبو الأحوص محمّد بن الهيثم حدّثنا يوسف بن عدىّ قال: حدّثنا حمّاد بن المختار رجل من أهل الكوفة عن عبد الملك بن عمير عن أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه بن عمر بن شوذب، حدّثنا محمّد بن الحسن بن زياد- يعنى النّقاش- أخبرنا أبو الجارود مسعود بن محمّد- بالرّملة- حدّثنا عمران بن هارون، حدّثنا يغنم حدّثنا أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه بن عمر بن شوذب، حدّثنا أحمد بن عيسى، حدّثنا ابراهيم بن محمّد بن الهيثم، حدّثنا عبيد اللّه بن عمر القواريرىّ، حدّثنا يونس بن أرقم، حدّثنا مسلم بن كيسان عن أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه قال: حدّثنى عيسى بن محمّد بن أحمد بن جريح- يعنى الطومارىّ- حدّثنا محمّد بن عبد اللّه بن سليمان، حدّثنا حسن بن حمّاد، حدّثنا مسهر بن عبد الملك، عن عيسى بن عمر، عن السدىّ...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد اللّه بن زياد، حدّثنا أحمد بن الحسن، حدّثنا الحسن بن حمّاد، حدّثنا مسهر بن عبد الملك ابن سلع الهمدانىّ، عن عيسى بن عمر، عن إسماعيل السدّى...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، أخبرنا أبى رحمه اللّه، حدّثنا أحمد بن عمّار، حدّثنا قطن بن نسير الذّراع أبو عبّاد، حدّثنا جعفر- و هو ابن سليمان الضبعىّ- حدّثنا عبد اللّه بن المثنّى، عن عبد اللّه بن أنس عن أنس...

و أخبرنا [أبى عبد اللّه بن عمر، حدّثنا محمّد بن إسحاق السوسىّ، حدّثنا

الحسين بن إسحاق الدّقيقى، حدّثنا بشر بن هلال، حدّثنا جعفر بن سليمان، عن عبد اللّه بن المثنّى بن عبد اللّه، عن عبد اللّه بن أنس قال: قال: أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن عثمان بن سمعان المعدل، حدّثنا أسلم بن سهل، حدّثنا وهب بن بقيّة، أخبرنا إسحاق بن يوسف الأزرق، عن عبد الملك بن أبى سليمان، عن أنس بن مالك...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا إبراهيم بن محمّد، حدّثنا صالح بن مسمار، حدّثنا ابن أبى فديك، عن الحسن بن عبد اللّه، عن نافع عن أنس بن مالك...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن يونس بن الحسين، حدّثنا أبو جعفر الحسن بن علىّ بن الوليد الفسوىّ، حدّثنا إبراهيم بن مهدى المصيّصىّ، حدّثنا علىّ بن مسهر، عن مسلم بن أبى عبد اللّه، عن أنس بن مالك...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن الحسن بن زياد، حدّثنا أحمد ابن روح المروزىّ بمروز، حدّثنا العلاء بن عمران، حدّثنا خالد بن عبيد قال:

قال أنس بن مالك: بينا أنا ذات يوم بباب النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إذ جاءه رجل بطبق مغطّى فقال: هل من إذن؟ فقلت: نعم، فوضع الطبق بين يدى رسول اللّه و عليه طائر مشوىّ فقال: أحبّ أن تملأ بطنك من هذا يا رسول اللّه: قال: غطّ عليه، ثمّ شال يديه فقال: اللّهمّ أدخل علىّ أحبّ خلقك إليك ينازعنى هذا الطعام، قال أنس: فلمّا سمعت ذلك قلت: اللّهمّ اجعل هذه الدعوة فى رجل من الأنصار، فخرجت أشوف رجلا من الأنصار.

بينا أنا كذلك إذ دخل علىّ فقال: هل من إذن؟ فقلت: لا، و لم يحملنى على ذلك إلّا الحسد، فانصرف فجعلت أنظر يمينا و شمالا هل من أنصارىّ فلم أجد، ثمّ عاد علىّ فقال: هل من إذن؟ فقلت: لا، فانصرف! فنظرت يمينا و شمالا و لا أنصارىّ إذ عاد علىّ فقال:

هل من إذن؟ إذ نادى النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أن ائذن له، فدخل، فجعل ینازع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

فیومئذ ثبتت مودّهٔ علیّ علیه السلام فی قلبی.

قال عمر بن عبد اللّه: هذا لفظ النقّاش فی حدیث المروزیّ، و فی حدیث محمّد بن یونس: قال أنس: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر مشویّ فوضع بین یدیه فقال: اللّهمّ أدخل علیّ من تحبّه و أحبّه، فجاء علیّ ... و ذکر الحدیث.

«أخبرنا أبو طالب محمّد بن علیّ بن محمّد بن البیّع البغدادیّ- رحمه اللّه قدم علینا واسطا- أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن بکران قال: حدّثنا الحسین بن إسماعیل المحاملیّ، حدّثنا عبد الأعلی بن واصل، حدّثنا عون بن سلام [حدّثنا] سهل بن شعیب عن بریدهٔ بن سفیان عن سفینهٔ- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طوائر، قال: فرفعت له امّ أیمن بعضها فلمّا أصبح أتته به فقال: ما ذا یا امّ أیمن؟ فقالت: هذا بعض ما اهدی إلیک أمس، قال: أ و لم أنهک أن ترفعی بعد طعاما؟ إنّ لکلّ غد رزقه، ثمّ قال: اللّهمّ أدخل أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علیّ علیه السلام فقال: اللّهمّ و إلیّ.

هذا حدیث غریب من هذا الطریق».

ترجمته و ابن المغازلی من أعاظم محدّثی أهل السنّهٔ و حفّاظهم المعتمدین الثقات، فقد أثنی علیه و مدحه السّمعانی فی (الأنساب) و نصّ علی روایته عنه بواسطهٔ ابنه و علی بن طراد الوزیر. و أورده العلّامهٔ البدخشانی فی (تراجم الحفّاظ) ناقلا ما ذکره السّمعانی بعین لفظه.

مضافا إلی اعتماد أعیان العلماء علی أقواله و وثوقهم بنقوله، فالعلّامهٔ الحافظ خمیس المترجم له فی (تذکرهٔ الحفّاظ) و (العبر) و (مرآهٔ الجنان) و (طبقات الحفّاظ) و غیرها، ینقل بواسطهٔ ابن المغازلی إملاء ابن السّقاء حدیث

الطیر فی مدینهٔ واسط معبرا عن ابن المغازلی بکلمهٔ «شیخنا».

و الحافظ الذّهبی یترجم ابن السّقاء فی (تذکرته) و یصفه بالإمامهٔ و الحفظ ... نقلا عن تاریخ ابن المغازلی.

و الحفّاظ و العلماء: کالسمهودی، و ابن حجر المکّی، و البرزنجی، و ابن باکثیر، و القندوزی ... و غیرهم ... یحتجّون بمرّویاته ... فی کتبهم ...

و (الدهلوی) نفسه یذکر ابن المغازلی فی عداد أعلام العلماء من أهل السنّهٔ، الذین صنّفوا فی فضائل علی و أهل البیت ... و کذلک تلمیذه الرشید فی (عزهٔ الراشدین ...) و المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی فی (إزالهٔ الغین ...)

(۴۱) روایهٔ أبی المظفّر السّمعانی ... ص: ۲۶۲

روی حدیث الطیر بطریقین قال:

«عن عمران الطائی قال: سمعت أنسا یقول: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، و جاء علی یستأذن. فقال أنس: و أحببت أن یکون من الأنصار فقلت له: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ. ثمّ جاء الثانیهٔ، فقلت له: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ الثالثهٔ فقلت له: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فدفعنی و دخل. فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ» [۱].

و رواه أیضا: «عن السدّی عن أنس بن مالک قال: کان عند النبی

[۱] الرسالهٔ القوامیهٔ فی مناقب الصحابهٔ- مخطوط.

صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۱].

ترجمته ۱- عبد الکریم بن محمّد السمعانی: «وجدّنا الإمام أبو المظفر منصور ابن محمّد بن عبد الجبار السّمعانی: إمام عصره بلا مدافعهٔ و عدیم النظیر فی فنّه و لا أقدر علی أن أصف بعض مناقبه، و من طالع تصانیفه و أنصف عرف محلّه من العلم، صنّف التفسیر الحسن الملیح الّذی استحسنه کلّ من طالعه، و أملی المجالس فی الحدیث، و تکلّم علی کل حدیث بکلام مفید، و صنّف التصانیف فی الحدیث مثل: منهاج أهل السنّهٔ، و الانتصار، و الردّ علی القدریّهٔ، و غیرها، و صنّف فی اصول الفقه و القواطع، و هو مغن عمّا صنّف فی ذلک الفنّ، و فی الخلاف: البرهان، و هو مشتمل علی قریب من ألف مسألهٔ خلافیّهٔ، و الأوسط، و المختصر الّذی سار فی الآفاق و الأقطار الملّقب بالاصطلام. و ردّ فیه علی زید الدّبوسی و أجاب عن الأسرار الّتی جمعها.

و کان فقیها مناظرا، فانتقل بالحجاز فی سنهٔ اثنتین و ستین و أربعمائهٔ إلی مذهب الشافعی رحمه اللّه، و أخفی ذلک و ما أظهره، إلی أن وصل إلی مرو، و جری له فی الانتقال محن و مخاصمات و ثبت علی ذلک و نصر ما اختاره.

و کانت مجالس وعظه کثیرهٔ النّکت و الفوائد.

سمع الحدیث الکثیر فی صغره و کبره، و انتشرت عنه الرّوایهٔ و کثر أصحابه، و تلامذته، و شاع ذکره.

سمع بمرو أباه و أبا غانم أحمد بن الحسین الکراعی و أبا بکر محمّد بن عبد الصمد الترابی المعروف بابن أبی الهیثم و جماعهٔ کثیرهٔ، بخراسان و العراق

---

[۱] الرسالهٔ القوامیهٔ- مخطوط.

و جرجان و الحجاز، و قد جمع الأحادیث الألف الحسان عن مسموعات عن مائهٔ شیخ، له عن کلّ شیخ عشرهٔ أحادیث.

أدرکت جماعهٔ من أصحابه، و تفقّهت علی صاحبیه أبی حفص عمر بن محمّد بن علی السّرخسی و أبی إسحاق إبراهیم بن أحمد بن محمّد المروروذی و اللّه یرحمهما.

و روی لی عنه الحدیث أبو نصر محمّد بن محمّد بن یوسف القاشانی بمرو، و أبو القاسم الجنید بن محمّد بن علیّ القائنی بهراهٔ، و أبو طاهر محمّد ابن أبی بکر السنحی ببلخ، و أبو بکر أحمد بن محمّد بن بشار الجرجردی بنیسابور، و أبو البدر حسان بن کامل بن صخر القاضی بطوس، و أبو منصور محمود بن أحمد بن عبد المنعم بن ماشادهٔ بأصبهان، و جماعهٔ کثیرهٔ تزید علی خمسین نفرا.

و کانت ولادته فی ذی الحجهٔ سنهٔ ستّ و عشرین و أربعمائهٔ، و توفی یوم الجمعهٔ الثالث و العشرین من شهر ربیع الأول سنهٔ تسع و ثمانین و أربعمائهٔ، و دفن بأقصی سنجدان إحدی مقابر مرو و رزق من الأولاد خمسهٔ: أبو بکر محمّد والدی، و أبو محمّد الحسن، و أبو القاسم أحمد، و ابن مراهق و بنت ماتا عقیب موته بمدهٔ یسیرهٔ» [۱].

۲- الذهبی: «و أبو المظفر السمعانی ... العلّامهٔ الحنفی ثمّ الشافعی.

برع علی والده أبی منصور فی المذهب، و سمع أبا غانم الکراعی و طائفهٔ. ثمّ تحوّل شافعیا، و صنّف التّصانیف، و خرّج له الأصحاب. توفی فی ربیع الأول عن ثلاث و ستین سنهٔ» [۲].

۳- الیافعی: «الإمام العلّامهٔ ... و کان إمام عصره بلا مدافعهٔ، أقرّ له

---

[۱] الأنساب- السمعانی.

[۲] العبر ۳/ ۳۲۶.

بذلک الموافق و المخالف» [... ۱].

۴- السبکی: «الإمام الجلیل، العالم الزاهد الورع، أحد أئمهٔ الدنیا، أبو المظفر ابن الإمام أبی منصور ابن السمعانی، الرفیع القدر، العظیم المحلّ، المشهور الذکر، أحد من طبّق الأرض ذکره، و عبّق الکون نشره».

ثمّ إنّ السّبکی شرح ابتداء حال أبی المظفّر و ترجم له و أثنی علیه ثمّ جعل یذکر کلمات الأعلام فی حقّه قائلا: «و من ثناء الأئمهٔ علی الشیخ أبی المظفر قال إمام الحرمین: لو کان الفقه ثوبا طاویا لکان أبو المظفر طرازه.

و قال أبو القاسم ابن إمام الحرمین: أبو المظفر ابن السّمعانی شافعی وقته.

و قال أبو علیّ بن أبی القاسم الصّفار: إذا ناظرت أبا المظفر فکأنی اناظر رجلا من التّابعین.

و قال عبد الغافر الفارسی: أبو المظفر وحید عصره فی وقته فضلا و طریقهٔ و زهدا و ورعا.

قال ابن ابنه الحافظ أبو سعد ابن الإمام أبی بکر بن أبی المظفر السّمعانی هو: أمام عصره بلا مدافعهٔ و عدیم النّظیر فی وقته و لا أقدر علی أن أصف بعض مناقبه، و من طالع تصانیفه و أنصف عرف محلّه من العلم، صنّف التفسیر الحسن الملیح الّذی استحسنه کلّ من طالعه، و أملی المجالس فی الحدیث مثل منهاج السّنّهٔ، و الانتصار، و الردّ علی القدّریّهٔ، و غیرها، و صنّف فی اصول الفقه: القواطع، و هو یغنی عن کل ما صنّف فی ذلک الفن، و فی الخلاف:

البرهان و هو یشتمل علی قریب من ألف مسألهٔ خلافیّهٔ، و الأوسط، و المختصر الّذی سار فی الأقطار المسمّی بالاصطلام ردّ فیه علی أبی زید الدّبوسی، و أجاب عن الأسرار التی جمعها انتهی. ذکره فی الأنساب.

---

[۱] مرآهٔ الجنان- حوادث سنهٔ ۴۸۹.

قلت: و لا أعرف فیه أجل و لا أفحل من برهان إمام الحرمین، فبینهما فی الحسن عموم و خصوص، و کان رجوع أبی المظفّر عن مذهب أبی حنیفهٔ فی دار والی البلد میکائیل بحضور أئمهٔ الفریقین فی شهر ربیع الأول سنهٔ ثمان و ستین و أربعمائهٔ، و اضطرب أهل مرو، و أدی الأمر إلی تشویش العوام و الخصومهٔ بین أهل المذهبین، و اغلق باب الجامع الأقدم، و ترک الشافعیّهٔ الجمعهٔ إلی أن وردت الکتب من جهۀ میکائیل من بلخ فی شأنه و التشدید علیه، فخرّج من مرو لیلهٔ الجمعهٔ أوّل لیلهٔ من شهر رمضان سنهٔ ثمان و ستّین و أربعمائهٔ، و صحبه الشیخ الأجلّ ذو المجد ابن أبی القاسم الموسوی و طائفهٔ من الأصحاب، و سار إلی طوس، ثمّ قصد نیسابور، و استقبلوه استقبالا عظیما حسنا، و کان فی نوبهٔ نظام الملک و عمید الحضرهٔ أبی سعد محمّد بن منصور، فأکرم مورده و انزل فی عزّ و حشمهٔ، و عقد له مجلس التذکیر، و کان بحذاقته حافظا لکثیر من الحکایات و النکت و الأشعار، فظهر له القبول عند الخاص و العامّ، و استحکم أمره فی مذهب الشّافعی و التذکیر و علا شأنه، و قدّمه نظام الملک علی أقرانه و کان خلیقا بذلک من أئمهٔ المسلمین و أعلام الدّین، یقول:

ما حفظت شیئا نسیته، و جمیع تصانیفه علی مذهب الشّافعی (رض) و لم یوجد له شیء علی مذهب أبی حنیفهٔ. توفی یوم الجمعهٔ ثالث عشری ربیع الأول سنهٔ تسع و ثمانین و أربعمائهٔ بمرو (إلی أن قال السبکی) قال ابن السّمعانی فی الرسالهٔ القوامیّهٔ- و کأنّه صنّفها لنظام الملک- فی تقدیم أدلّهٔ الإمامهٔ: قال أهل السنّهٔ: أبو بکر (رض) أفضل الصحابهٔ فی جمیع الأشیاء قال: و جملهٔ من وسم بالنفاق علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نیف و ثمانون رجلا» [۱].

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ الکبری ۵/ ۳۳۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۷

(۴۲) روایهٔ البغوی ... ص: ۲۶۷

رواه فی کتابه (المصابیح) فی باب مناقب الإمام علیه السلام حیث قال:

«و من الحسان: عن عمران بن الحصین: إن النبیّ علیه السلام قال: إن علیا منّی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن.

عن زید بن أرقم عن النبیّ علیه السلام قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

عن حبشی بن جنادهٔ قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی منّی و أنا منه، و لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی.

عن ابن عمر قال: آخی رسول اللّه علیه السلام بین أصحابه، فجاء علی تدمع عیناه فقال: آخیت بین أصحابک و لم تواخ بینی و بین أحد. فقال رسول اللّه علیه السلام: أنت أخی فی الدّنیا و الآخرهٔ

. غریب.

عن أنس قال: کان عند النبیّ علیه السلام طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه

. غریب» [۱].

و قد نصّ البغوی فی صدر کتابه المذکور علی اعتقاده بأنّ أکثر أخبار هذا الکتاب صحاح، بنقل العدل عن العدل عن رسول اللّه. فذکره حدیث الطیر فی الحسان لا ینافی صحته، و هذا متن عبارته:

«أما بعد: فهذه ألفاظ صدرت عن صدر النّبوّهٔ و سنن سارت عن معدن الرسالهٔ، و أحادیث جاءت عن سیّد المرسلین و خاتم النّبیّین، عن مصابیح خرجت عن مشکاهٔ التّقوی، ممّا أوردها الأئمهٔ فی کتبهم، جمعتها للمنقطعین إلی العبادهٔ لیکون لهم بعد کتاب اللّه تعالی حظّا من السّنن، و عونا علی ما هم

---

[۱] مصابیح السنّهٔ ۴/ ۱۷۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۸

فیه من الطاعهٔ، ترکت ذکر أسانیدها حذرا من الإطالهٔ علیهم، و اعتمادا علی نقل الأئمهٔ، و ربّما سمّیت فی بعضها الصحابی الّذی یرویه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمعنی دعا إلیه.

و تجد أحادیث کلّ باب منها تنقسم إلی صحاح و حسان، و أعنی بالصّحاح ما أخرجه الشیخان: أبو عبد اللّه محمّد بن إسماعیل الجعفی البخاری، و أبو الحسین مسلم بن الحجاج القشیری النّیسابوری رحمهما اللّه فی جامعهما أو أحدهما، و أعنی بالحسان ما أورده أبو داود و سلیمان بن الأشعث السجستانی، و أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی و غیرهما من الأئمهٔ فی تصانیفهم، و أکثرها صحاح بنقل العدل عن العدل، غیر أنّها لم تبلغ غایهٔ شرط الشیخین فی علو الدّرجهٔ من صحّهٔ الإسناد، إذ أکثر الأحکام ثبوتها بطریق حسن، و ما کان فیها من ضعیف أو غریب أشرت إلیه، و أعرضت عن ذکر ما کان منکرا أو موضوعا، و اللّه المستعان و علیه التکلان».

ترجمته ۱- ابن خلکان: «أبو محمّد الحسین بن مسعود بن محمّد المعروف بالفرّاء البغوی، الفقیه الشافعی المحدّث المفسّر، کان بحرا فی العلوم، و أخذ الفقه عن القاضی حسین بن محمّد کما تقدّم فی ترجمته. و صنّف فی تفسیر کلام اللّه تعالی، و أوضح المشکلات من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و روی الحدیث، و درّس، و کان لا یلقی الدرس إلّا علی الطهارهٔ، و صنّف کتبا کثیرهٔ ... و رأیت فی کتاب الفوائد السفریهٔ التی جمعها الشیخ الحافظ زکی الدین عبد العظیم المنذری أنّه توفی فی سنهٔ ست عشرهٔ و خمس مائهٔ. و من خطّه نقلت. و اللّه أعلم» [... ۱].

[۱] وفيات الأعيان ۲/ ۱۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۹

۲- الـذهبى: «البغوى، الإمام الحافظ المجتهـد محيى السنّهٔ ... و بورك له فى تصانيفه لقصـده الصالـح، فإنّه كان من العلماء الربانيين، كان ذا تعبّد و نسك و قناعهٔ باليسير ... توفى سنهٔ ۵۱۶» [۱].

۳- الذهبى أيضا: «المحدّث المفسّر، صاحب التّصانيف، و عالم أهل خراسان ... و كان سيّدا زاهدا قانعا» [... ۲].

۴- اليافعى: كذلك [۳].

۵- علاء الدين الخازن: «الشيخ الجليل و الحبر النبيل، الإمام العالم الكامل، محيى السنّهٔ، مدره الأمهٔ و إمام الأئمّهٔ، مفتى الفرق، ناصر الحديث» [... ۴].

۶- السبكى: «كان إماما جليلا، ورعا زاهدا فقيها، محدّثا مفسرا، جامعا بين العلم و العمل، سالكا سبيل السلف، له فى الفقه اليد الباسطهٔ ...

و كان يلقّب بمحيى السنّهٔ، و بركن الدين، و لم يدخل بغداد، و لو دخلها لاتّسعت ترجمته، و قدره عال فى الدين و فى التفسير و فى الحديث، و فى الفقه متّسع الدائرهٔ نقلا و تحقيقا، كان الشيخ الإمام يجلّ مقداره جدا، و يصفه بالتحقيق مع كثرهٔ النقل» [... ۵].

۷- الأسنوى: «الإمام فى التفسير و الحديث و الفقه ... و كان ديّنا ورعا قانعا باليسير» [... ۶].

۸- ابن قاضى شهبهٔ: «أحد الأئمهٔ ... جامع لعلوم القراآت و السنّهٔ

[۱] تذكرهٔ الحفّاظ ۴/ ۱۲۵۷.

[۲] العبر ۴/ ۳۷.

[۳] مرآهٔ الجنان ۳/ ۲۱۳.

[۴] لباب التأويل تفسير الخازن. المقدمهٔ.

[۵] طبقات الشافعيهٔ ۷/ ۷۵.

[۶] طبقات الشافعيهٔ ۱/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۰

و الفقه» [۱].

۹- الخطيب التبريزى: «كان إماما فى الفقه و الحديث، و كان متورعا صحيح العقيدهٔ فى الدين» [... ۲].

۱۰- السيوطى: «الإمام الفقيه الحافظ المجتهد» [... ۳].

۱۱- الداودى: «كان إماما فى التفسير، إماما فى الحديث، إماما فى الفقه» [... ۴]

۱۲- القارى: «كان مفسّرا محدّثا فقيها من أصحاب الوجوه. قال بعض مشايخنا: ليس له قول ساقط، و كان ماهرا فى علم القراءهٔ، عابدا زاهدا، جامعا بين العلم و العمل على طريقهٔ السلف الصالحين ... و قد روى عنه جماعهٔ من الأكابر، كالحافظ أبى موسى المدينى»... [۵].

(۴۳) روايهٔ رزين العبدرى ... ص: ۲۷۰

اشارهٔ

رواه فی کتابه (الجمع بین الصّحاح الستهٔ) [۶] حیث قال:

«عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی. فجاء علی فأکل

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۸۸.

[۲] اسماء رجال المشکاهٔ ۳/ ۸۰۷.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۴۰۰.

[۴] طبقات المفسرین ۱/ ۱۵۷.

[۵] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ. المقدمهٔ.

[۶] جاء فی (کشف الظنون) فی ذکر الکتب الستّهٔ: «جمعها رزین بن معاویهٔ العبدری المتوفی سنهٔ ۵۳۴. و رتّبها علی الأبواب أیضا. ذکر فیها فقه مالک الذی فی الموطأ، و تراجم أبواب البخاری».

معه» [۱].

و تظهر روایته من عبارهٔ (جامع الأصول) لابن الأثیر و (جامع الفوائد) للمغربی أیضا.

ترجمته ... ص: ۲۷۱

و رزین العبدری المتوفی سنهٔ ۵۳۴ من أعاظم ثقات محدثی أهل السنّهٔ:

۱- ذکره الخطیب التبریزی فی أوّل کتابه (المشکاهٔ) فی عداد الأئمهٔ الذین وصفهم بقوله: «إنی إذا نسبت الحدیث إلیهم کأنّی أسندت إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ...» ... و لا بأس بإیراد نصّ عبارته:

«أمّا بعد فإنّ التمسّک بهدیه لا یستتب إلّا بالاقتفاء لما صدر من مشکاته، و الاعتصام بحبل اللّه لا یتم إلّا ببیان کشفه، و کان کتاب المصابیح الّذی صنّفه الإمام محیی السنّهٔ قامع البدعهٔ أبو محمّد الحسین بن مسعود الفرّاء البغوی رفع اللّه درجته أجمع کتاب صنّف فی بابه و أضبط لشوارد الأحادیث و أوابدها، و لما سلک رضی اللّه عنه طریق الاختصار و حذف الأسانید، تکلّم فیه بعض النقّاد و إن کان نقله و إنّه من الثقات کالاسناد، لکن لیس ما فیه أعلام کالاغفال، فاستخرت اللّه تعالی و استوقفت فأعلمت ما أغفله و أودعت کل حدیث منه فی مقرّه، کما رواه الأئمهٔ المتقنون و الثقات الرّاسخون.

مثل أبی عبد اللّه محمّد بن إسماعیل البخاری، و أبی الحسین مسلم بن الحجّاج القشیری، و أبی عبد اللّه مالک بن أنس الأصبحی، و أبی عبد اللّه محمّد ابن إدریس الشافعی، و أبی عبد اللّه أحمد بن محمّد بن حنبل الشّیبانی، و أبی عیسی محمّد بن عیسی الترمذی، و أبی داود سلیمان بن الأشعث السجستانی، و أبی عبد الرّحمن أحمد بن شعیب النّسائی، و أبی عبد اللّه محمّد بن یزید بن

---

[۱] الجمع بین الصحاح الستهٔ- مخطوط.

ماجة القزوینی، و أبی محمّد عبد اللّه بن عبد الرّحمن الدّارمی، و أبی الحسن علی بن عمر الدّار قطنی، و أبی بکر أحمد بن الحسن البیهقی، و أبی الحسن زرین بن معاویة العبدری، و غیرهم و قلیل ما هو.

و إنّی إذا نسبت الحدیث إلیهم کأنّی أسندت إلی النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنهم قد فرغوا منه و أغنونا عنه، و سردت الکتب و الأبواب کما سردها، و اقتفیت أثره فیها، و قسمت کلّ باب غالبا علی فصول ثلاثة، أوّلها ما أخرجه الشیخان أو أحدهما و اکتفیت بهما و إن اشترک فیه الغیر لعلو درجتهما فی الرّوایة، و ثانیها ما أورده غیرهما من الأئمة المذکورین، و ثالثها ما اشتمل علی معنی الباب من ملحقات مناسبة مع محافظة علی الشریطة، و إن کان مأثورا عن السلف و الخلف».

فیظهر من هذا الکلام أنّ العبدری من الأئمة المتقنین و الثقات الراسخین، و أنه فی ذلک مثل: البخاری، و مسلم، و مالک، و الشافعی، و أحمد، و سائر أصحاب الصحاح و المسانید المعتمدین ... و أنّه إذا نسب إلیه الحدیث کأنّه قد أسند إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و ناهیک بهذا المقام من فخر لا یباری و عظمة لا تجاری، و وثوق لا یشق غباره، و اعتماد لا تلحق آثاره...

۲- ابن الأثیر: «و أمّا کتاب رزین فأخبرنا به الشیخ الإمام العالم أبو جعفر المبارک بن أحمد بن رزین الحدّاد المقری الواسطی إجازة، فی سنة ۵۸۹ قال:

أخبرنا الإمام الحافظ أبو الحسن رزین بن معاویة العبدری کتابه فی سنة ۵۲۳» [۱].

۳- الذهبی: «و فیها مات ... الحافظ رزین بن معاویة العبدری بمکة» [۲].

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۲۳.

[۲] دول الإسلام، حوادث ۵۳۵. و انظر العبر و مرآة الجنان أیضا.

۴- الخطیب التبریزی: «رزین بن معاویة العبدری هو أبو الحسن رزین ابن معاویة العبدری الحافظ، صاحب کتاب التجرید فی الجمع بین الصحاح.

مات بعد العشرین و خمسمائة. رحمه اللّه تعالی» [۱].

۵- و قال القاری فی رسالته (الحظّ الأوفر فی الحج الأکبر): «و أمّا إطلاق الحجّ الأکبر علی حجّ مخصوص بطریق العموم علی یوم عرفة إذا وافق یوم الجمعة علی ما اشتهر علی الألسنة، و ألسنة الخلق أقلام الحق فإنّما هو أمر آخر، و صار اصطلاحا عرفیّا فی الأثر، لکن ما رآه المسلمون حسنا فهو عند اللّه حسن، و مقصودنا فی هذه الرّسالة ما یدل علی تلک المسألة و ما یترتب علیها من الأجوبة و الأسئلة فنقول- و باللّه التّوفیق و بیده أزمّة التحقیق-.

إنّه ذکر الإمام الزیلعی فی شرح کنز الحقائق- و هو من جملة الأئمة الحنفیّة، من أجلّة المحدّثین فی الملّة الحنیفیة- عن طلحة بن عبد اللّه- و هو أحد العشرة المبشّرة تغمدهم اللّه بالرضوان و المغفرة- أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أفضل الأیام یوم عرفة إذا وافق یوم الجمعة، و هو أفضل من سبعین حجّة فی غیر جمعة. رواه رزین بن معاویة فی تجرید الصّحاح.

و أمّا ما ذکر بعض المحدّثین فی إسناد هذا الحدیث بأنّه ضعیف فعلی تقدیر صحّته لا یضرّ فی المقصود، فإنّ الحدیث الضعیف معتبر فی فضائل الأعمال عند جمیع العلماء من أرباب الکمال.

و أمّا قول بعض الجهّال بأن هذا الحدیث موضوع، فهو باطل مصنوع مردود علیه و منقلب إلیه، لأنّ الإمام رزین بن معاویة العبدری من کبراء المحدّثین و من علماء المخرجین و نقله سند معتمد عند المحققین، قد ذکره فی تجرید صحاح السّت، فإن لم یکن روایته صحیحة فلا أقل من أنّها ضعیفة، کیف و قد اعتضد بما ورد من أن العبادة تضاعف فی یوم الجمعة مطلقا بسبعین

---

[۱] الإکمال فی أسماء الرجال ۳/ ۸۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۴

ضعفا بل بمائهٔ ضعف علی ما سیأتی».

(۴۴) روایهٔ النطنزی ... ص: ۲۷۴

و رواه أبو الفتح محمد بن علی بن إبراهیم النطنزی فی کتابه (الخصائص العلویّهٔ) [۱] علی ما فی کتاب (المناقب) لابن شهر آشوب حیث قال فی حدیث الطیر:

«قد رواه ابن بطهٔ فی الإبانهٔ بطریقین، و الخطیب فی تاریخ بغداد بسبعهٔ طرق. و قد صنّف أحمد بن محمّد بن سعید کتاب الطیر، و رواه الترمذی فی جامعه، و البلاذری فی تاریخه، و ابن البیع فی صحیحه، و أبو یعلی فی مسنده، و أحمد فی فضائله، و أبو نعیم فی حلیته، و النطنزی فی خصائصه»....

ترجمته و «النطنزی» من أعلام الحدیث و اللغهٔ و الأدب، ترجم له و أثنی علیه:

۱- السمعانی، و نصّ علی قراءته علیه [۲].

۲- الصفدی، و أرّخ وفاته بحدود ۵۵۰ [۳].

۳- یاقوت [۴].

---

[۱] انظر: إیضاح المکنون ۱/ ۴۳۰.

[۲] الأنساب- النطنزی.

[۳] الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۱.

[۴] معجم البلدان- نطنز.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۵

(۴۵) روایهٔ الخطیب الخوارزمی المکّی ... ص: ۲۷۵

رواه الموفّق بن أحمد المکّی، أخطب خطباء خوارزم، فقال:

«و أخبرنا صمصام الأئمهٔ أبو عفان عثمان بن أحمد الصرام الخوارزمی، أخبرنی عماد الدین أبو بکر محمّد بن الحسن النسفی، حدّثنی الشیخ الفقیه أبو القاسم میمون بن علی المیمون، حدثنی الشّیخ الزاهد أبو محمّد إسماعیل ابن الحسین، حدّثنی أبو الحسن القاضی علی بن الحسن بن علی بن مطرف الخرّاجی- ببغداد- حدّثنی یحیی بن صاعد، حدّثنی إبراهیم بن سعید الجوهری، حدّثنی أبو أحمد الحسین بن محمّد بن سلیمان بن حزم، عن محمّد بن شعیب، عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، فجائه علی بن أبی طالب علیه السلام فقال: اللّهم ... و إلیّ.

و أخبرنا الشیخ الصالح العالم الأوحد أبو الفتح عبد الملک بن أبی القاسم بن أبی سهل الکروجی الهروی، عن مشایخه الثلاثهٔ: القاضی أبی عمر محمود بن القاسم الأزدی و أبی نصر عبد العزیز بن محمّد التریاقی و أبی بکر أحمد بن عبد الصمد الغورجی ثلاثتهم، عن أبی محمّد بن عبد الجبار بن محمّد الجراحی، عن أبی العباس محمّد بن أحمد المحبوبی، عن الإمام الحافظ أبی عیسی

محمّد بن عیسی الترمذی، حدّثنی سفیان، عن وکیع، حدّثنی عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۶

خلقک إلیک و إلیّ لیأکل معی من هذا الطیر، فجائه علی علیه السلام فأکل معه.

قال رضی اللّه عنه: أخرج أبو عیسی الترمذی هذا الحدیث فی جامعه».

* و روی بإسناده خبر المناشدة فی الشوری، و جاء فیه مناشدة الإمام علیه السلام القوم بحدیث الطیر، و هذا هو النص:

«و أخبرنی الشیخ الإمام شهاب الدین، أفضل الحفّاظ، أبو النجیب سعد ابن عبد اللّه بن الحسن الهمدانی المعروف بالمروزی- فیما کتب إلیّ من همدان- أخبرنی الحافظ أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد- فیما أذن لی فی الروایة عنه- أخبرنی الشیخ الأدیب أبو یعلی عبد الرزاق بن عمر بن إبراهیم الطهرانی- سنة ثلاث و سبعین و أربعمائة- أخبرنی الإمام الحافظ طراز المحدثین أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی. قال الشیخ الإمام شهاب الدین أبو النجیب سعد بن عبد اللّه الهمدانی: و أخبرنا بهذا الحدیث عالیا الإمام الحافظ سلیمان بن إبراهیم الاصبهانی- فی کتابه إلیّ من أصبهان سنة ۴۸۸- عن أبی بکر أحمد بن موسی بن مردویه، حدّثنی سلیمان بن محمّد ابن أحمد، حدّثنی یعلی بن سعد الرازی، حدّثنی محمّد بن حمید، حدّثنی زاهر بن سلیمان بن الحرث بن محمّد، عن أبی الطفیل عامر بن واثلة قال: کنت مع علی فی البیت یوم الشوری و سمعته یقول لهم: لأحتجنّ علیهم بما لا یستطیع عربیّکم و لا عجمیّکم تغییر ذلک ثم قال:

أنشدکم اللّه أیها النفر جمیعا: أ فیکم أحد وحّد اللّه، قبلی؟ قالوا: لا.

قال: فأنشدکم اللّه هل منکم أحد له أخ مثل جعفر الطیّار فی الجنّة مع الملائکة؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أنشدکم اللّه هل فیکم أحد له عم کعمّی حمزة أسد اللّه و أسد رسوله سید الشهداء، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أنشدکم باللّه هل فیکم أحد له زوجة مثل زوجتی فاطمة بنت محمّد سیدة نساء أهل الجنّة، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أنشدکم باللّه هل فیکم أحد له سبطان مثل سبطیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۷

الحسن و الحسین سیدا شباب أهل الجنّة، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد ناجی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عشر مرات، قدّم بین یدی نجواه صدقة، قبلی؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، لیبلّغ الشاهد الغائب، غیری؟

قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، و أشدهم لک حبّا ولی حبّا، یأکل معی من هذا الطیر، فأتاه و أکل معه، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

لأعطینّ الرایة غدا رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله، لا یرجع حتی یفتح اللّه علی یده، إذ رجع غیری منهزما، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال فیه رسول اللّه لوفد بنی ولیعة: لتنتهینّ أو لأبعثنّ إلیکم رجلا نفسه کنفسی و طاعته کطاعتی و معصیته کمعصیتی، یقتلکم بالسیف غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال رسول اللّه:

کذب من زعم أنّه یحبنی و یبغض هذا، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد سلّم علیه فی ساعة واحدة ثلاثة آلاف ملک من الملائکة منهم جبرئیل و میکائیل و إسرافیل، حیث جئت بالماء إلی رسول اللّه من القلیب، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له جبرئیل: هذه هی المواساة، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: إنّه منّی و أنا منه، و قال

جبرئیل: و أنا منکما، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد نودی من السّماء: لا سیف إلّا ذو الفقار و لا فتی إلّا علی، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد یقاتل الناکثین و القاسطین و المارقین علی لسان النبیّ، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إنی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۸

قاتلت علی تنزیل القرآن و تقاتل علی تأویل القرآن، غیری؟ قالوا: اللّهم لا.

قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد ردّت علیه الشمس حتی صلّی العصر فی وقتها، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد أمره رسول اللّه أن یأخذ براءهٔ من أبی بکر، فقال أبو بکر: یا رسول اللّه نزل فیّ شیء؟

فقال: إنّه لا- یؤدّی عنّی إلّا علی، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: لا یحبک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا کافر، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون أنّه تعالی أمر بسدّ أبوابکم و فتح بابی، فقلتم فی ذلک، فقال رسول اللّه: ما سددت أبوابکم و لا فتحت بابه، بل اللّه سد أبوابک و فتح بابه، غیری؟ قالوا: اللّهم نعم. قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون أنه ناجانی یوم الطائف دون الناس، فأطال ذلک، فقلتم: ناجاه دوننا، فقال: ما أنا انتجیته، بل اللّه انتجاه. غیری؟ قالوا: اللّهم نعم. قال:

فأنشدکم اللّه أ تعلمون أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: الحق مع علی و علی مع الحق یدور الحق مع علی کیف ما دار؟ قالوا: اللّهم نعم.

قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون أن رسول اللّه قال: إنی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی لن تضلّوا ما إن تمسکتم بهما و لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض؟ قالوا: اللّهم نعم. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد وقی رسول فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد بارز عمرو بن عبد ود العامری حیث دعاکم إلی البراز، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد أنزل اللّه فیه آیهٔ التطهیر حیث قال إِنَّما یُرِیدُ إلخ غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: أنت سید العرب، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: ما سألت اللّه شیئا إلّا سألت لک، غیری؟ قالوا: اللّهم لا.

قال أبو الطفیل: کنت علی الباب یوم الشوری، فارتفعت الأصوات بینهم، فسمعت علیا علیه السلام یقول: بایع الناس أبا بکر و أنا- و اللّه- أولی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۹

بالأمر و أحق به منه، فسمعت و أطعت مخافهٔ أن یرجع الناس کفّارا یضرب بعضهم رقاب بعض بالسیف، ثمّ بایع أبو بکر لعمر و أنا- و اللّه- أحق بالأمر منه، فسمعت و أطعت مخافهٔ أن یرجع الناس کفّارا، ثمّ أنتم تریدون أن تبایعوا لعثمان إذا لا أسمع و لا أطیع، إن عمر جعلنی فی خمس نفر أنا سادسهم، لأیم اللّه لا یعرف لی فضل فی الصلاح و لا یعرفونه لی کما نحن فیه شرع سواء، و أیم اللّه لو أشاء أن أتکلّم ثم لا یستطیع عربهم و لا عجمهم و لا المعاهد منهم و لا المشرک أن یرد خصلهٔ منها ثم قال:

أنشدکم اللّه أیها الخمسهٔ أمنکم أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له عم مثل عمّی حمزهٔ بن عبد المطلب أسد اللّه و أسد رسوله، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له ابن عم مثل ابن عمّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له أخ مثل أخی المزیّن بالجناحین یطیر مع الملائکهٔ فی الجنّهٔ؟ قالوا: لا. قال:

أمنکم زوجهٔ مثل زوجتی فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سیدهٔ نساء هذه الامهٔ؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له سبطان مثل ولدیّ الحسن و الحسین سبطی هذه الامهٔ ابنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم غیری؟

قالوا: لا. قال: أمنک أحد قتل مشرکی قریش، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد و حدّ اللّه قبلی؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد صلّی إلی

القبلتين غيرى؟

قالوا: لا. قال: أمنكم أحد أمر اللّه بمودّته، غيرى؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد غسّل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، غيرى؟ قالوا: لا. قال:

أمنكم أحد سكن المسجد يمر فيه جنبا، غيرى؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد ردّت عليه الشمس بعد غروبها حتى صلّى العصر، غيرى؟ قالوا: لا. قال:

أمنكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حين قرّب إليه الطير فأعجبه: أللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجئت و أنا لا أعلم ما كان من قوله، فدخلت فقال: و إلىّ يا ربّ و إلىّ يا ربّ، غيرى؟

قالوا: لا. قال: أمنكم أحد كان أعظم عناء عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم منى، حتى اضطجعت على فراشه و وقيته بنفسى و بذلت مهجتى، غيرى؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد كان يأخذ الخمس غيرى و غير زوجتى فاطمة؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد كان له سهم فى الخاص و سهم فى العام، غيرى؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد يطهّره كتاب اللّه غيرى حتى سدّ النبىّ أبواب المهاجرين و فتح بابى إليه، حتى قام إليه عمّاه حمزة و العباس فقالا: يا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: سددت أبوابنا و فتحت باب على! فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: ما أنا فتحت بابه و لا سددت أبوابكم، بل اللّه فتح بابه و سدّ أبوابكم؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد تمّم اللّه نوره من السماء حين قال فَآتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ غيرى؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

أمنكم أحد ناجى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ستة عشر مرة غيرى حين قال: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا ناجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْواكُمْ صَدَقَةً أعمل بها أحد غيرى؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أمنكم أحد ولى غمض رسول اللّه، غيرى؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أمنكم أحد آخر عهده برسوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حين وضعه فى حفرته، غيرى؟ قالوا: لا» [۱].

* و جاء حديث الطّير فيما ذكّر به عمرو بن العاص معاوية بن أبى سفيان من فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، و ذلك فى كتاب وجّهه إليه جوابا لكتاب منه إليه.

و هذا هو نصّ الكتابين،

فى رواية الخطيب الخوارزمى: «فكتب إليه معاوية:

من معاوية بن أبى سفيان خليفة عثمان بن عفّان، إمام المسلمين ذو النورين ختن المصطفى على ابنته، و صاحب جيش العسرة، و بئر دومة،

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب: ۲۲۱- ۲۲۵.

المعدوم الناصر، الكثير الخاذل، المحصور فى منزله، المقتول عطشا و ظلما فى محرابه، المعذب بأسياف الفسقة. إلى عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ثقته و أمير عسكره بذات السلاسل، المعظم رأيه، المفخم تدبيره: أما بعد، فلن يخفى عليك احتراق قلوب المؤمنين، و ما أصيبوا به من الفجيعة بدم عثمان، و ما ارتكب به جاره حسدا و بغيا بامتناعه من نصرته و خذلانه إياه، واشيا به العامة عليه، حتى قتلوه فى محرابه، فيا لها من مصيبة عمّت جميع المسلمين و فرضت عليهم طلب دمه من قتلته، و أنا أدعوك إلى الحظ الأجزل من الثواب و النصيب الأوفر من حسن المآب، بقتال من آوى قتلة عثمان.

فكتب إليه عمرو: من عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه، إلى معاوية ابن أبى سفيان: أما بعد، فقد وصل إلىّ كتابك، فقرأته و فهمته، فأما ما دعوتنى إليه من خلع ربقة الإسلام من عنقى و التهور فى الضلالة معك، و إعانتى إياك على الباطل، و اختراط السيف

فی وجه علی- و هو أخو رسول اللّه، و وصیّه، و وارثه، و قاضی دینه، و منجز وعده، و زوج ابنته سیدهٔ نساء أهل الجنّهٔ، و أبو السبطین الحسن و الحسین سیّدی شباب أهل الجنّهٔ- فلن یکون. و أما ما قلت:

إنک خلیفهٔ عثمان، فقد صدقت و لکن تبیّن الیوم عزلک عن خلافته، و قد بویع لغیرک، فزالت خلافتک. و أما ما عظّمتنی به و نسبتنی إلیه من صحبهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنی صاحب جیشه، فلا أغتر بالتزکیهٔ و لا أمیل بها عن الملهٔ.

و أما ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه إلی البغی و الحسد علی عثمان و سمیت الصحابهٔ فسقهٔ، و زعمت أنّه أشلاهم علی قتله، فهذا کذب و غوایهٔ، ویحک- یا معاویهٔ- أما علمت أن أبا الحسن بذل نفسه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و بات علی فراشه و هو صاحب السبق إلی الإسلام و الهجرهٔ. و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هو

منّی و أنا منه. و هو منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی. و قال فیه یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله. هو الذی قال فیه یوم خیبر: لأعطینّ الرّایهٔ رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله. و قال فیه یوم الطیر: اللّهم آتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، فلمّا دخل إلیه قال: إلیّ و إلیّ و إلیّ. و قد قال فیه یوم بنی النضیر: علی قاتل الفجرهٔ و إمام البررهٔ منصور من نصره مخذول من خذله. و قال فیه: علی إمامکم بعدی. و أکّد القول علیّ و علیک و علی خاصته و قال: إنی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی. و قد قال فیه: أنا مدینهٔ العلم و علی بابها.

و قد علمت- یا معاویهٔ- ما أنزل اللّه تعالی فی کتابه من الآیات المتلوات فی فضائله التی لا یشارکه فیها أحد کقوله تعالی: یُوفُونَ بِالنَّذْرِ و قوله تعالی:

إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ هُمْ راکِعُونَ و قوله تعالی: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ و قوله تعالی: رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی و قد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن یکون سلمک سلمی و حربک حربی و تکون أخی و ولی فی الدنیا و الآخر: یا أبا الحسن من أحبک فقد أحبنی و من أبغضک فقد أبغضنی، و من أحبک أدخله اللّه الجنهٔ و من أبغضک أدخله اللّه النار.

و کتابک- یا معاویهٔ الذی هذا جوابه- لیس مما ینخدع به من له عقل أو دین. و السلام.

ثمّ کتب إلیه معاویهٔ یعرض علیه الأموال و الولایات، و کتب فی آخر کتابه هذا الشعر» [...: ۱].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۲۹- ۱۳۰.

* و

روی الخوارزمی المکّی حدیث الطیر بسند له قال:

«و أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، أخبرنی القاضی الإمام شیخ القضاهٔ إسماعیل بن أحمد الواعظ، أخبرنی والدی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، أخبرنی أبو علی الحسین بن محمّد بن علی الروذباری، أخبرنی أبو بکر محمّد بن مردویه بن عباس بن سنان الرازی، حدّثنی أبو حاتم الرازی، حدّثنی عبید اللّه بن موسی، أخبرنی إسماعیل الأزرق، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم آتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی علیه السلام فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ قال: فذهب ثمّ جاء، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ قال: فذهب ثمّ جاء، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح الباب، ففتحت، ثمّ دخل فقال له: ما حدیثک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هذا آخر ثلاث کرات قد أتیت و یردنی أنس، و یزعم

أنّک علی حاجة قال: النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم:

ما حملک علی ما صنعت یا أنس؟ قال: سمعت دعاک، فأحببت أن یکون فی رجل من قومی الأنصار، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: إن الرجل لیحب قومه.

و للصاحب کافی الکفاة یمدح الإمام علی بن أبی طالب علیه السلام:

یا أمیر المؤمنین المرتضی إن قلبی عندکم قد وقفا

کلّما جدّدت مدحی فیکم قال ذو النصب تسبّ السلفا

من کمولای علی زاهدا طلّق الدنیا ثلاثا و وفی؟

من دعی للطیر أن یأکله و لنا فی بعض هذا مکتفی

من وصی المصطفی عندکم فوصی المصطفی من یصطفی» [۱]

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۶۴- ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۴

و قال الخطیب الخوارزمی:

و قال الصاحب کافی الکفاة یمدح أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام:

هو البدر فی هیجاء بدر و غیره فرائصه من ذکره السیف ترعد

و کم خبر فی خیبر قد رویتم و لکنکم مثل النعام تشرد

و فی احد ولّی الرجال و سیفه یسود وجه الکفر و هو مسود

علی له فی الطیر ما طار ذکره و قامت به أعداؤه و هی تشهد

و ما سدّ عن خیر المساجد بابه و أبوابهم إذ ذاک عنه تسدد

و زوجته الزهراء خیر کریمة لخیر کریم فضلها لیس یجحد

و قال الصاحب أیضا فی مدحه علیه السلام:

ما لعلی العلی أشباه لا و الذی لا إله إلّا هو

مبناه مبنی النبیّ تعرفه و ابناه عند التفاخر ابناه

إن علیا علا إلی شرف لو رامه الوهم ذلّ مرقاه

أیا غداة الکساء لا تهنی عن شرح علیاه إذ تکساه

یا صحوة الطیر تنبئ شرفا فاز به لا ینال أقصاه

براءة اعلمی بلاغک من أقعد عنه و من تولّاه

یا مرحب الکفر من أذاقک من حد الضبا ما کرهت ملقاه

یا عمرو من ذا الذی أنالک من صارمه الحتف حین تلقاه

أما رأیتم محمّدا حذرا علیه قد حاطه و ربّاه

و اختصه یافعا و آثره و اعتامه مخلصا و آخاه

زوجه بضعة النبوة إذ رآه خیر امرئ و أتقاه» [۱]

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۰.

و نظم الخوارزمی هذه المأثرهٔ فی قصیدهٔ له. قال:

هل أبصرت عيناك فی المحراب كأبی تراب من فتی محراب

للّه درّ أبی تراب إنّه أسد الحراب و زينهٔ المحراب

هو ضارب و سيوفه كثواقب هو مطعم و جفانه كجواب

هو ماهد الأرض الدماء و مطلع شهب الأسنهٔ فی سماء تراب

هو قاصم الأصلاب غير مدافع يوم الهياج و قاسم الأسلاب

إن النبیّ مدينهٔ لعلومه و علی الهادی لها كالباب

لو لا علی ما اهتدی فی مشكل عمر الإصابهٔ و الهدی لصواب

قد نازع الطير النبیّ و ردّه من ردّه فاصدق و قل بكذاب» [۱]

ترجمته و توجد ترجمهٔ الخطيب المكّی الخوارزمی المتوفی سنهٔ ۵۶۸ فی بعض مجلّدات كتابنا، و من مصادرها:

۱- العقد الثمين فی أعلام البلد الأمين ۷/ ۳۱۰.

۲- الجواهر المضيّهٔ فی طبقات الحنفيهٔ ۲/ ۱۸۸.

۳- إنباه الرواهٔ علی أنباء النحاهٔ ۳/ ۳۳۲.

۴- إعلام الأخيار بأعلام فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

۵- بغيهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغويين و النحاهٔ: ۴۰۱.

۶- المختصر المحتاج إليه ۱۵/ ۳۶۰.

ثمّ إنّ الخطيب الخوارزمی من أعلام تلامذهٔ جار اللّه الزمخشری، كما إنّه قد تخرّج به جماعهٔ من الأعلام، منهم: ناصر بن عبد السيّد المطرزی

---

[۱] القصيدهٔ مطبوعهٔ فی آخر المناقب.

الخوارزمی، كما فی وفيات الأعيان، و معجم الأدباء، و غيرهما من المصادر بترجمهٔ المطرزی المذكور.

(۴۶) روايهٔ الملّا الأردبيلی ... ص: ۲۸۶

رواه فی كتابه (وسيلهٔ المتعبّدين) [۱] كما ذكر الشيخ حسن بن محمّد بن علی السهمی فی (الأنوار البدريّهٔ) حيث قال: «و قد أخرجه الفرّاء فی مصابيحه فی الغريب- و هو قسم من الصحيح- و أخرجه صاحب جامع الأصول، و أخرجه صاحب الوسيلهٔ فيما خصّ به علی» [۲].

قلت: و هذا نصّ عبارته:

«قوله فيما خصّ به- عن أنس بن مالك رضی اللّه عنه- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی، فجاء علی- رضی اللّه عنه- يستأذن قال أنس: و أحببت أن يكون من الأنصار، فقلت لعلی: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجهٔ مشغول، فانصرف علی، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك

يأكـل معى، فعاد على فى الثالثـة، فقلت: إن رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم على الحاجـة، قال: فـدفعنى و دخل، فلما رآه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: اللّهم وال، اللّهم وال. و فى أخرى: فجاء على- رضى اللّه عنه- و أكل معه» [۳].

---

[۱] قال كاشف الظنون: «وسـيلة المتعبدين للشـيخ الصالح عمر بن محمّد بن خضـر الأردبيلى المتوفى سـنة و هو الذى كان يعتقده نور الدين الشهيد».

[۲] الأنوار البدرية فى الردّ على رسالة الأعور الواسطى- مخطوط.

[۳] وسيلة المتعبدين ج ۵ ق ۲ ص ۱۶۰.

ترجمته و الملّا من أكابر الحفاظ المشـهورين المسـتندين، فقد أثنى عليه علماء أهل السنّة، و وصفوه بالصلاح و الديانة، و جعلوه أسوة و قـدوة لهم فى عقائـدهم و أعمالهم ... قال الحافظ الدمشـقى الصالحى: «قال الإمام الحافظ أبو محمّد ابن عبد الرحمن بن إسـماعيل المعروف بـأبى شامـة فى كتـابه (الباعث على إنكار البـدع و الحوادث) قال الربيع قال الشافعى رحمه اللّه تعالى: المحـدثات من الأمور ضربان أحدهما: ما أحدث مما يخالف كتابا أو سنّة أو أثرا أو إجماعا.

فهـذه البدعة هى الضـلالة. و الثانى: ما أحدث من الخير لا خلاف فيه لأحد من هذا، فهى محدثة غير مذمومة. قال عمر رضـى اللّه عنه فى قيام رمضان: نعمـة البدعـة هـذه. يعنى أنها محدثـة لم تكن. و إذا كانت فليس فيها ردّ لما مضـى، فالبـدع الحسـنة متفق على جواز فعلها، و الاسـتحباب لها، و رجاء الثواب لمن حسـنت نيّته فيها، و هى كل مبتدع موافق للقواعد الشـرعية، غير مخالف لشـىء منها، و لا يلزم من فعله محذور شرعى، و ذلك نحو بناء المنائر و الربط و المدارس و خانات السبيل، و غير ذلك من أنواع البرّ التى لم تعهد فى الصدر الأول، فإنّه موافق لما جاءت به السنّة من اصطناع المعروف، و المعاونة على البرّ و التقوى.

و من أحسن البـدع ما ابتـدع فى زماننا هـذا من هـذا القبيل: ما كان يفعل بمدينة إربل كلّ عام فى اليوم الموافق ليوم مولد النبىّ صـلّى اللّه عليه و سلّم، من الصدقات و المعروف، و إظهار الزينة و السرور، فإن ذلك- مع ما فيه من الإحسان إلى الفقراء- يشعر بمحبّة النبىّ صلّى اللّه عليه و سـلّم و تعظيمه و إجلالـه فى قلب فـاعله، و شـكر اللّه تعـالى على ما منّ به من إيجاد رسوله الـذى هو رحمـة للعاملين صلّى اللّه عليه و سلّم.

و كان أوّل من فعل بالموصل عمر بن محمّد الملّا أحد الصالحين

المشهورين، و به اقتدى فى ذلك صاحب إربل و غيره، رحمهم اللّه تعالى».

قلت: و من أكابر العلماء و الرجال الذين اقتدوا به. الحافظ السـخاوى، و الحافظ ابن الجزرى، و الحافظ أبو شامة، و ابن طغريل صاحب (الدر المنتظم)، و الشـيخ ابن فضل، و يوسف الحجّار، و ابن البطّاح، و الإمام جمال الدين، و الإمام ظهير الدين، و الشـيخ نصير الدين، و الإمام الحافظ أبو محمّد، و الإمام العلّامة صدر الدين، و الحافظ السـيوطى ... و غيرهم ... هؤلاء كلّهم اقتدوا بالملّا فى إقامة الشعائر المذكورة يوم ميلاد الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و ناهيك بذلك من فضيلة جليلة و منقبة جميلة...

و قد أورد المولوى سلامة اللّه عبارة الحافظ الصالحى بطولها فى كتابه (إشباع الكلام).

و اعتمد على روايات الملّا و أوردها كلّ من: الحافظ المحبّ الطبرى و الحافظ نور الدين السـمهودى. بل استند إلى أحاديثه و تمسّك بها الكابلى فى (صواقعه) و (الدهلوى) فى (تحفته).

و كتابه (وسـيلة المتعبّـدين) من مشاهير الكتب المصـنّفة فى السّـيرة النبويّة، و قد ذكره (الدهلوى) فى رسالته فى (أصول الحديث) فى عداد السيرة لابن إسحاق، و السّيرة لابن هشام...

و أورد صدیق حسن خان کلام (الدهلوی) فی کتابه (الحطّهٔ).

(۴۷) روایهٔ ابن عساکر ... ص: ۲۸۸

روی الحدیث بطرق جمّهٔ بترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۹

(تاریخه) حیث قال:

«أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبر أبو الفتح هبهٔ اللّه بن علی بن محمّد بن الطیب بن الجار القرشی الکوفی ببغداد، أنبأنا أبو الحسن محمّد بن جعفر بن محمّد التمیمی النحوی- یعرف بابن النجار الکوفی- أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن القاسم بن زکریا المحاربی، أنبأنا عباد بن یعقوب:

أنبأنا عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی، حدثنی أبی، عن أبیه، عن جده، عن علی قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یقال له الحباری فوضعت بین یدیه- و کان أنس بن مالک یحجبه- فرفع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده إلی اللّه ثمّ قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر. قال: فجاء علی فاستأذن فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ! فرجع، ثمّ دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [الثانیهٔ فجاء علی فاستأذن فقال أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ] فرجع!! ثمّ دعا الثالثهٔ فجاء علی فأدخله، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ. فأکل معه، فلمّا کان رسول اللّه [کذا] صلّی اللّه علیه و سلّم خرج علی قال أنس: اتبعت علیا فقلت: یا أبا حسن استغفر لی فإن لی إلیک ذنبا، و إن عندی [لک بشارهٔ! فأخبرته بما کان من النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه، و استغفر لی و رضی عنی، أذهب ذنبی عنده بشارتی إیاه.

أخبرنا أبو الأعز قراتکین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمد الجوهری، أنبأنا أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان، أنبأنا یحیی بن محمد بن صاعد، أنبأنا إبراهیم بن سعید الجوهری، أنبأنا حسین بن محمد، أنبأنا سلیمان بن قرم، عن محمّد بن شعیب:

عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جده ابن عباس قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی برجل یحبه اللّه و رسوله. فجاء علی علیه السلام فقال: اللّهم و إلیّ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۰

و

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، و أبو غالب أحمد بن علی بن الحسین، قالا: أنبأنا أبو الحسین بن النقور، أنبأنا محمّد بن عبد اللّه بن الحسن، أنبأنا یحیی بن محمّد، أنبأنا إبراهیم بن سعید الجوهری، أنبأنا أبو أحمد حسین بن محمّد، أنبأنا سلیمان بن قرم، عن محمّد بن شعیب:

عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه ابن عباس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. فجاءه علی فقال: اللّهم و إلیّ.

أخبرنا أبو محمّد بن الأکفانی- بقراءتی- أنبأنا أبو محمّد عبد العزیز بن أحمد، أنبأنا أبو الحسن علی بن موسی بن الحسین، أنبأنا أبو الحسن علی بن عمر الدار قطنی، أنبأنا محمّد بن مخلد بن حفص العطّار، أنبأنا حاتم بن اللیث الجوهری، أنبأنا عبد السلام بن راشد.

أنبأنا عبد اللّه بن المثنی، عن ثمامهٔ، عن أنس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی منه. فجاء علی علیه السلام فأکل معه.

و رواه غیره عن [عبد اللّه بن المثنی، عن عبد اللّه بن أنس:

أخبرتنا [به أم المجتبی بنت ناصر، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقری، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا قطن بن نسیر،

أنبأنا جعفر بن سلیمان الضبعی، أنبأنا عبد اللّه بن المثنی:

عن عبد اللّه بن أنس، عن أنس بن مالک، قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی بخبزهٔ و صبابهٔ، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام. فقالت عائشهٔ: اللّهم اجعله أبی. و قالت حفصهٔ: اللّهم اجعله أبی. قال أنس: و قلت:

اللّهم اجعله سعد بن عبادهٔ، قال أنس: فسمعت حرکهٔ بالباب فخرجت فإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فانصرف

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۱

ثمّ سمعت حرکهٔ بالباب، فخرجت فإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ فانصرف، ثمّ سمعت حرکهٔ بالباب فسلّم علی فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا.

فخرجت فإذا هو علی، فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فأخبرته.

فقال: ائذن له، فدخل علی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو الفضل عبید اللّه بن محمّد بن عبد الرحمن بن محمّد الزهری، أنبأنا عبد اللّه بن إسحاق المداینی، أنبأنا عبد القدوس بن محمّد بن شعیب الحبحاب، حدّثنی عمّی صالح بن عبد الکبیر ابن شعیب، حدّثنی عبد اللّه بن زیاد أبو العلاء:

عن سعید بن المسیب، عن أنس، قال: اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ أهل الأرض إلیک یأکل معی. قال أنس: فجاء علی فحجبته، ثمّ جاء ثانیهٔ فحجبته، ثمّ جاء ثالثهٔ فحجبته رجاء أن تکون الدعوهٔ لرجل من قومی، ثمّ جاء الرابعهٔ فأذنت له، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: اللّهم و أنا أحبه. فأکل معه من الطیر.

[و بالسند المتقدم قال: و أنبأنا عبد اللّه، أنبأنا أبو هشام محمّد بن یزید الرفاعی، عن ابن فضیل:

عن مسلم الملائی، عن أنس بن مالک، قال: أهدت أم أیمن إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا مشویا، فقال: اللّهم أدخل [علیّ من تحبه یأکل معی من هذا الطیر. فجاء رجل فاستأذن و أنا علی الباب، فقلت: أنّه علی حاجهٔ، فرجع ثمّ جاء الثانیهٔ فاستأذن فقلت: إنّه علی حاجهٔ! فرجع ثمّ جاء الثالثهٔ فاستأذن فسمع [النبیّ صوته فقال: ائذن له. [قال: فأذنت له فجاءه و هو موضوع بین یدیه، فأکل [معه .

أخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنبأنا أبو عثمان بن سعید بن محمّد بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۲

أحمد البجیری، أنبأنا زاهر بن أحمد، أنبأنا محمّد بن نوح، قال: قرئ علی عبد القدوس بن محمّد بن شعیب، أنبأنا عمّی صالح، أنبأنا عبید [۱] اللّه بن زیاد أبو العلاء، عن علی بن زید:

عن سعید بن المسیب، عن أنس بن مالک، قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک من أهل الأرض یأکل معی منه. قال أنس: فجاء علی فحجبته، ثمّ جاء الثانیهٔ فحجبته، ثمّ جاء الثالثهٔ فحجبته رجاء أن تکون الدعوهٔ لرجل من قومی، ثمّ جاء الرابعهٔ فأذنت له فدخل، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: اللّهم إنی أحبه. فأکل معه من ذلک الطیر.

أخبرنا أبو الأعز قراتکین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو حفص ابن شاهین، أنبأنا یحیی بن محمّد بن صاعد، أنبأنا عبد القدوس بن محمّد بن عبد الکبیر بن الحبحاب بالبصرهٔ، حدّثنی عمّی صالح بن عبد الکبیر، أنبأنا عبد اللّه بن زیاد أبو العلاء، عن علی بن زید:

عن سعید بن المسیب، عن أنس بن مالک، قال: اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ [أهل الأرض إلیک یأکل معی. قال أنس: فجاء علی بن أبی طالب فحجبته، ثمّ جاء الثانیهٔ فحجبه أنس، ثمّ جاء الثالثهٔ فحجبه أنس

رجاء أن تكون الدعوة لرجل من قومه! قال: ثمّ جاء الرابعة فأذن له، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: و أنا أحبّه. فأكل معه.

قال ابن شاهین: تفرّد بهذا الحدیث عبد القدوس بن محمّد عن عمّه، لا أعلم حدّث به غیره، و هو حدیث حسن غریب.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنبأنا أبو القاسم بن مسعدة، أنبأنا

---

[۱] فی الحدیث السابق علیه و الآتی بعده: «عبد اللّه».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۳

حمزة بن یوسف، أنبأنا أبو أحمد بن عدی، أنبأنا جعفر بن أحمد بن عاصم.

حیلولة: و أنبأنا أبو محمّد ابن الأكفانی، أنبأنا أبی أبو الحسین، أنبأنا أبو الحسن ابن السمسار، أنبأنا أبو الحسین أحمد بن علی بن إبراهیم الأنصاری، أنبأنا أبو محمّد جعفر بن عاصم بن الرواس، أنبأنا محمّد بن مصفی، أنبأنا حفص بن عمر، عن موسى بن سعد:

عن الحسن، عن أنس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر جبلی، فقال: اللّهم ائتنی برجل یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله. فإذا علی یقرع الباب، قال أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول- زاد الأكفانی: قال: و كنت أحبّ أن یكون رجلا من الأنصار. و قالا: - ثمّ أتی الثانیة، فقال أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول!! ثمّ أتی الثالثة فقال: یا أنس أدخله فقد عنیته! قال: فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أخبرناه عالیا أبو القاسم الشحامی، أنبأنا أبو سعد الجنزرودی، أنبأنا الحاكم أبو أحمد، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن عمرو بن الحسن الأشعری بحمص، أنبأنا محمّد بن مصفی، أنبأنا حفص بن عمر العدنی، أنبأنا موسى ابن سعد البصری، قال:

سمعت الحسن یقول: سمعت أنس بن مالك یقول: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، طیر فقال: اللّهم ائتنی برجل یحبه اللّه و یحبه رسوله.

قال أنس: فأتی علی فقرع الباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول- و كنت أحبّ أن یكون رجلا من الأنصار- ثمّ إن علیّا فعل مثل ذلك، ثمّ أتی الثانیة فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس أدخله فقد عنیته! فلمّا أقبل إلیه قال: اللّهم إلیّ اللّهم إلیّ.

أخبرنا أبو الأعز قراتكین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو حفص بن شاهین، أنبأنا محمّد بن إبراهیم الأنماطی، أنبأنا محمّد بن عمرو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۴

ابن نافع، أنبأنا علی بن الحسن [الشامی أنبأنا خلید بن دعلج:

عن قتادة، عن أنس، قال قدّمت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا مشویا فسمی و أكل منه، ثمّ قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیك و إلیّ.

[قال:] فذكر الحدیث.

أخبرنا أبو الفرج قرام بن زید بن عیسى، و أبو القاسم بن السمرقندی قالا: أنبأنا أبو الحسین بن النقور، أنبأنا علی بن عمر بن محمّد الحربی، أنبأنا أبو الحسن علی بن سراج المصری، أنبأنا أبو محمّد فهد بن سلیمان بن النحاس، أنبأنا أحمد بن یزید الورتنیس أنبأنا زهیر:

أنبأنا عثمان الطویل، عن أنس بن مالك، قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر كان یعجبه أكله، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إلیك یأكل معی. فجاء علی فقال: استأذن [لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقلت: ما علیه إذن- و كنت أحب أن یكون رجل من الأنصار- فذهب ثمّ رجع فقال: استأذن لی علیه. فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم كلامه فقال: ادخل یا علی، ثمّ قال:

اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنبأنا أبو الحسین بن النقور، أنبأنا أبو سعد إسماعیل بن أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی، أنبأنا أبو جعفر محمّد بن علی بن دحیم، أنبأنا أحمد بن حازم، أنبأنا عبید اللّه بن موسی، أنبأنا سکین بن عبد العزیز:

عن میمون أبی خلف، حدثنی أنس بن مالک، قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحامات فقال: اللّهم وفق لی أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. قال أنس: قلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار. فجاء علی فضرب الباب، قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ.

قال فدفع الباب ثمّ دخل فقال [رسول اللّه لمّا رآه:] اللّهم و إلیّ.

قال الدار قطنی: هذا حدیث غریب، من حدیث میمون أبی خلف عن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۵

أنس، تفرّد به سکین بن عبد العزیز عنه.

أخبرناه عالیا أبو عبد اللّه الخلال و فاطمهٔ بنت ناصر- و اللفظ للخلال، قالا: أنبأنا إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقری، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا إبراهیم الشامی، أنبأنا سکین:

أنبأنا میمون الرفاء أبو خلف، عن أنس بن مالک، قال أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحامات، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: [اللّهم وفق لی أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فقال أنس فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار. قال: فبینما أنا کذلک إذ جاء علی فضرب الباب، فقلت: إن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فرجع فلم یلبث أن رجع فضرب الباب، فقلت: إن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فرجع فلم یلبث أن رجع فضرب الباب، فقلت إن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فرمی الباب و دخل، فلمّا رآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أخبرنا أبو بکر محمّد بن أبی نصر بن أبی بکر، أنبأنا أبو الخیر محمّد بن أحمد بن محمّد بن عبد اللّه الإمام، و أبو مسعود سلیمان بن إبراهیم بن سلیمان، قالا: أنبأنا أبو الفرج عثمان بن أحمد بن إسحاق البرجی أنبأنا أبو جعفر محمّد بن عمر بن حفص الجورجیری، أنبأنا أبو یعقوب إسحاق بن الفیض، أنبأنا العناء بن [کذا] الجارود:

عن عبد العزیز بن زیاد، أن الحجاج بن یوسف دعا أنس بن مالک من البصرهٔ فسأله عن علی بن أبی طالب، فقال: أهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فأمر به فطبخ و صنع، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیّ یأکل معی. فجاء علی فرددته، ثمّ جاء ثانیهٔ فرددته، ثمّ جاء الثالثهٔ فرددته فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس إنی قد دعوت ربّی و قد استجیب لی، فانظر من کان بالباب فأدخله، فخرجت فإذا أنا بعلی فأدخلته

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۶

فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی قد دعوت ربّی أن یأتینی بأحبّ خلقه إلیّ و قد استجیب لی فما حبسک؟ قال: یا نبیّ اللّه جئت أربع مرات کل ذلک یردنی أنس، قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک یا أنس؟

قال: قلت: یا نبیّ اللّه بأبی أنت و أمی، إنّه لیس أحد إلّا و هو یحب قومه، و إن علیا جاء فأحببت أن یصیب دعاؤک رجلا من قومی، قال: و کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم نبیّ الرحمهٔ، فسکت و لم یقل شیئا.

کتب إلیّ أبو علی الحسن بن أحمد المقری فی کتابه، و حدثنی أبو مسعود المعدل عنه، أنبأنا أبو نعیم الحافظ، أنبأنا أبو بکر بن خلاد، أنبأنا محمّد بن هارون بن مجمع، أنبأنا الحجاج بن یوسف بن قتیبهٔ، أنبأنا بشر بن الحسین:

عن الزبیر بن عدی، عن أنس بن مالک، قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر. فقرع الباب فقلت: من هذا؟ فقال: علی فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی

حاجهٔ، الحدیث.

أخبرنا أبو بكر محمّد بن الحسین، أنبأنا أبو الحسین بن المهتدی، أنبأنا أبو القاسم عبید اللّه بن أحمد بن علی الصیدلانی، أنبأنا محمّد بن مخلد بن حفص العطار قال أبو العیناء [كذا] أنبأنا أبو عاصم:

عن أبی الهندی، عن أنس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إلیك. فجاء علی. فقال: اللّهم و إلیّ.

كتب إلیّ أبو بكر أحمد بن المظفر بن الحسن بن سوسن التمار، و أخبرنی أبو طاهر محمّد بن أبی بكر بن عبد اللّه عنه، أنبأنا أبو علی الحسن بن أحمد بن إبراهیم بن شاذان، أنبأنا أبو بكر محمّد بن جعفر بن محمّد الآدمی القارئ، أنبأنا محمّد بن القاسم مولی بنی هاشم.

و أخبرنا أبو طاهر أیضا و أبو محمّد بختیار بن عبد اللّه الهندی، قالا: أنبأنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۷

أبو سعد محمّد بن عبد الملك بن عبد القاهر الأسدی، أنبأنا أبو علی بن شاذان.

حیلولهٔ: و أخبرنا أبو القاسم علی بن إبراهیم، و أبو الحسن علی بن أحمد، و أبو منصور بن زریق، أنبأنا أبو بكر الخطیب، أنبأنا الحسن بن أبی بكر، أنبأنا أبو بكر محمّد بن العباس بن النجیح، أنبأنا محمّد بن القاسم النحوی أبو عبد اللّه، أنبأنا أبو عاصم:

عن أبی الهندی، عن أنس قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إلیك یأكل معی

-.

زاد الآدمی: جئنی بأحبّ خلقك إلیك یأكله معی. و قال الآدمی: و إلیك و إلیّ یأكل معی- [قال فجاء علی فحجبته- و فی حدیث الخطیب: فحجبه مرتین فجاء فی الثالثهٔ. و قال الآدمی: فحجبته- ثمّ جاء الثانیهٔ فحجبته، ثمّ الثالثهٔ- و قالا: - فأذنت له، فقال [النبیّ یا علی ما حبسك؟ قال: هذه ثلاث مرات قد جئتها- و قال الآدمی: قد جئت- فحجبنی أنس. قال: لم یا أنس؟ قال: سمعت دعوتك یا رسول اللّه.

- و قال الآدمی: قلت: لأنی سمعت دعوتك. و قالا: - فأحببت أن یكون رجلا من قومی. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: الرجل یحبّ قومه.

أخبرنا أبو علی الحسن بن المظفر، و أبو عبد اللّه الحسین بن محمّد بن عبد الوهاب، و أم البهاء فاطمهٔ بنت علی بن الحسین بن جدا، قالوا: أنبأنا محمّد بن علی بن علی، أنبأنا علی بن عمر بن محمّد، أنبأنا أبو محمّد عبد اللّه ابن إسحاق المدائنی- سنهٔ عشر و ثلاثمائهٔ- أنبأنا عبد اللّه بن علی بن الحسن، أنبأنا محمّد بن علی.

أنبأنا الحكم بن محمّد بن سلیم، عن أنس بن مالك، قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی، فقال: اللّهم أدخل علیّ من تحبه و أحبه یأكل معی من هذا الطیر فجاء علی بن أبی طالب، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فرجع ثمّ قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۸

اللّهم أدخل- زاد ابن السبط: علیّ. و قالوا: - من تحبه و أحبّه یأكل معی من هذا الطیر. فجاء علی بن أبی طالب، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ فرجع ثمّ قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم أدخل- زاد ابن السبط: علیّ- من تحبه و أحبّه یأكل معی من هذا الطیر. فجاء علی بن أبی طالب، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی حاجهٔ، فدفعنی و دخل فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما بّطأ بك یا ابن أبی طالب؟ قال:

قد جئت ثلاث مرّات كل ذلك یردنی أنس. قال: ما حملك علی هذا یا أنس؟

قلت: يـا رسول اللّه سـمعتك تـدعو فـأحببت أن يكون رجلا من قومى. فقال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: لست بأوّل رجل أحبّ قومه.

أخبرنا أبو غالب بن البناء، أنبأنا أبو الحسين بن الآبنوسى، أنبأنا أبو الحسن الدار قطنى، أنبأنا محمّد بن مخلد بن حفص، أنبأنا حاتم بن الليث، أنبأنا عبيد اللّه بن موسى، عن عيسى بن عمر القارى:

عن السدى [قال أنبأنا أنس بن مالك، قال: أهدى إلى رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم أطيار، فقسـمها و ترك طيرا فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير. فجاء على بن أبى طالب، فدخل يأكل معه من ذلك الطير.

قال الدار قطنى: تفرّد به عيسى بن عمر، عن السدى.

أخبرنا أبو المظفر ابن القشيرى، أنبأنا أبو سعد الأديب، أنبأنا أبو عمرو الحيرى.

حيلولة: و أخبرتنا أم المجتبى فاطمة بنت ناصر، قالت: قرئ على إبراهيم بن منصور، أنبأنا أبو بكر ابن المقرئ قالا: أنبأنا أبو يعلى، أنبأنا الحسن بن حمّاد- زاد ابن المقرئ: الورّاق- أنبأنا مسـهر بن عبـد الملك بن سـلع- و هو ثقـة- أنبأنا- و قال ابن المقرئ: عن عيسـى بن عمر:

عن إسماعيل السدى عن أنس- زاد ابن حمدان: ابن مالك- أنّ النبىّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۹

صلّى اللّه عليه و سلّم كـان عنـده طائر فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك يأكل معى من هـذا الطير.- فجاء أبو بكر فردّه، ثمّ جاء عمر- و قال الحيرى: عثمان- فردّه، ثمّ جاء على فأذن له.

أخبرنا أبو القاسم ابن السـمرقندى، أنبأنا أبو الحسـين عاصم بن الحسن، أنبأنا أبو العباس ابن عقـدة، أنبأنا محمّـد بن أحمد بن الحسن، أنبأنا يوسف بن عدى، أنبأنا حمّاد بن المختار الكوفى:

أنبأنـا عبـد الملـك بن عمير، عن أنس بن مالك قال: أهـدى لرسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم طائر فرفع بين يـديه، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى. قال: فجاء على بن أبى طالب فدق الباب فقلت: من ذا؟

قال: أنا على. فقلت: أنّ النبىّ صـلّى اللّه عليه و سـلّم على حاجة، حتى فعل ذلك ثلاثا، فجاء الرابعة فضـرب الباب برجله، فدخل، فقال النبىّ صـلّى اللّه عليه و سـلّم: ما حبسك؟ قال: قد جئت ثلاث مرات [و منعنى أنس . فقال النبىّ صـلّى اللّه عليه و سلّم: ما حملك على ذلک [يا أنس ؟ قال: قلت: كنت أحبّ أن يكون رجلا من قومى.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندى، أنبأنا أبو محمّد أحمد بن على بن الحسن بن أبى عثمان، و أبو طاهر أحمد بن محمّد بن إبراهيم.

حيلولة: و أخبرنا أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد، أنبأنا أبى أبو طاهر، قالا:

أنبأنـا أبو طـاهر قالاـ أنبأنا أبو القاسم إسـماعيل بن الحسن بن عبـد اللّه، أنبأنا حمزة بن القاسم الهاشـمى، أنبأنا محمّـد بن الهيثم، أنبأنا يوسف بن عدى، أنبأنا حمّاد بن المختار من أهل الكوفة:

عن عبد الملك بن عمير، عن أنس قال: أهدى لرسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم طائر فوضع بين يديه فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك ليأكل.

قال: فجاء على فـدق الباب فقلت: من ذا؟ فقال: أنا على. فقلت: النبىّ صـلّى اللّه عليه و سـلّم على حاجـة، فرجع ثلاث مرات كل ذلك يجىء فأقول له

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۰

ذلك فيذهب، حتى جاء فى المرة الرابعة، فقلت له مثل ما قلت فى الثلاث مرات قال: فضـرب الباب برجله فدخل فقال النبىّ صـلّى اللّه عليه و سلّم:

ما حبسک؟ قال: قد جئت ثلاث مرّات کل ذلک یقول [أنس : النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم [یا أنس ما حملک علی ذلک؟ قال: کنت أحبّ أن یکون رجلا من قومی.

أخبرنا أبو سعد بن أبی صالح، أنبأنا أبو بکر بن خلف، أنبأنا أبو عبد اللّه الحافظ، أنبأنا عبدان بن یزید بن یعقوب الدقاق بهمدان، أنبأنا إبراهیم بن الحسین الکسائی، أنبأنا أبو توبة الربیع بن نافع الحلبی، أنبأنا حسین بن سلیمان:

عن عبد الملک بن عمیر، قال: کنا عند أنس بن مالک فدخل علینا محمّد بن الحجاج یشتم علی بن أبی طالب، قال [أنس : ویحک أنت الشاتم علیا؟ کنت خادما للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم إذ أهدی له طائر.

[قال:] فذکر الحدیث بطوله. قال الحاکم: لم نکتبه إلّا بهذا الإسناد.

أخبرنا أبو عبد اللّه الفراوی، و أبو القاسم زاهر الشحامی، قالا: أنبأنا أبو یعلی الصابونی، أنبأنا أبو سعید الرّازی، أنبأنا محمّد بن أیوب الرازی، أنبأنا مسلم بن إبراهیم، أنبأنا الحرث بن نبهان:

أنبأنا إسماعیل- رجل من أهل الکوفة- عن أنس بن مالک: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أهدی له طیر، ففرّق بعضها فی نسائه و وضع بعضها بین یدیه، فقال: اللّهم سق أحب خلقک إلیک یأکل معی.

قال: و ذکر حدیث الطیر.

أخبرنا أبو القاسم بن مندویه، أنبأنا أبو الحسن علی بن محمّد، أنبأنا أبو الحسن أحمد بن محمّد بن موسی، أنبأنا أبو العباس ابن عقدة، أنبأنا أحمد بن یحیی بن زکریا، أنبأنا إسماعیل بن أبان:

أنبأنا عبد اللّه بن مسلم الملائی، عن أبیه عن أنس، قال: أهدت أم أیمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۱

إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا مشویا فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی منه. فجاء علی فأکل معه.

أخبرتنا- أعلا من هذه أو أتم- أم المجتبی فاطمة العلویة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقری، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا أبو هشام، أنبأنا ابن فضیل:

أنبأنا مسلم الملائی، عن أنس [بن مالک قال: أهدت أم أیمن إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا مشویا فقال: اللّهم ائتنی بمن تحبه یأکل معی من هذا الطیر. قال أنس فجاء علی فاستأذن، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: ائذن له. فدخل و هو موضوع بین یدیه، فأکل منه، و حمد اللّه.

أخبرنا أبو الحسن علی بن الحسن بن سعید، أنبأنا أبو النجم بدر بن عبد اللّه الشیحی، [کذا] أنبأنا أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت، أنبأنا التنوخی، أنبأنا أبو الطیب ظفران بن الحسن بن الفیرزان النخاس المعروف بالفأفاء- سنة أربع و ثمانین و ثلاث مائة- أنبأنا أبو هارون موسی بن محمّد بن هارون الأنصاری، أنبأنا أحمد بن محمّد بن عاصم الرازی، أنبأنا حفص بن عمر المهرقانی.

حیلولة: قال: و أنبأنا أبو بکر عبد القاهر بن محمّد بن عترة الموصلی، أنبأنا أبو هارون موسی بن محمّد الأنصاری الزرقی، أنبأنا أحمد بن علی الخراز، أنبأنا محمّد بن عاصم الرازی، أنبأنا حفص بن عمر المهرقانی، أنبأنا النجم بن بشیر، عن إسماعیل بن سلیمان الرازی- أخی إسحاق بن سلیمان- عن عبد الملک بن أبی سلیمان:

عن عطاء، عن أنس بن مالک، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. فجاء علی بن أبی طالب فدق الباب. و ذکر الحدیث

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۲

أخبرنا أبو القاسم عبد الصمد بن محمّد، أنبأنا أبو الحسن الحسن آبادی، أنبأنا أحمد بن محمّد، أنبأنا أبو العباس الکوفی، أنبأنا محمّد ابن سالم بن عبد الرحمن الطحان الأزدی، أنبأنا أحمد بن النضر بن الربیع بن سعد مولی جعفر بن علی، حدثنی سلیمان بن قرم، عن

محمّد بن على السلمى:

عن أبى حذيفة العقيلى، عن أنس بن مالك، قال: كنت أنا و زيد بن أرقم نتناوب [باب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم فأتته أم أيمن بطير أهدى له من الليل، فلمّا أصبح أتته بفضله، فقال: ما هذا؟ قالت: فضل الطير الذى أكلت البارحة. فقال: أما علمت أن كل صباح يأتى برزقه؟ اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير. قال: فقلت: اللّهم اجعله من الأنصار. قال:

فنظرت فإذا على قد أقبل فقلت له: إنّما دخل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الساعة فوضع ثيابه، فسمعنى أكلّمه فقال: من هذا الذى تكلّمه؟ قلت على.

فلمّا نظر إليه قال: اللّهم أحب خلقك إليك و إلىّ.

و روى عن سفينة عن النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

أخبرنا أبو محمّد بن طاوس، أنبأنا أبو الغنائم بن أبى عثمان، أنبأنا أبو محمّد عبد اللّه بن عبيد اللّه بن يحيى، أنبأنا أبو عبد اللّه المحاملى، أنبأنا عبد الأعلى بن واصل، أنبأنا عون بن سلام، أنبأنا سهل بن شعيب:

عن بريدة بن سفيان، عن سفينة- و كان خادما لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طوائر قال: فرفعت أم أيمن بعضها، فلمّا أصبحت أتته بها فقال: ما هذا يا أم أيمن؟ فقالت:

هذا بعض ما أهدى لك أمس. فقال: أ و لم أنهاك أن ترفعى لأحد أو لغد طعاما، إن لكل غد رزقه. ثمّ قال: اللّهم و إلىّ إلىّ.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى، و أبو عبد اللّه الحسين بن ظفر بن

الحسين الناطقى، قالا: أنبأنا أبو الحسين بن النقور، أنبأنا أبو طاهر المخلص، أنبأنا أبو القاسم البغوى، أنبأنا يونس بن أرقم، أنبأنا مطير: عن ثابت البجلى، عن سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، قال: أهدت امرأة من الأنصار إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائرين بين رغيفين، و لم يكن فى البيت غيرى و غير أنس، فجاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فدعا بغدائه، فقلت: يا رسول اللّه قد أهدت لك امرأة من الأنصار هديه، فقدمت الطائرين إليه، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك. فجاء على بن أبى طالب فضرب الباب ضربا خفيفا فقلت من هذا؟ قال: أبو الحسن، ثمّ ضرب الباب و رفع صوته، فقال صلّى اللّه عليه و سلّم: من هذا؟ قلت: على بن أبى طالب. قال: افتح له، ففتحت له فأكل معه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فنيا.

و أخبرتنا به أم المجتبى قالت: قرئ على إبراهيم، أنبأنا ابن المقرئ أنبأنا أبو يعلى، أنبأنا عبيد اللّه القواريرى، أنبأنا يونس بن أرقم، أنبأنا مطير بن أبى خالد:

عن ثابت البجلى، عن سفينة- صاحب دار النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: أهدت امرأة من الأنصار إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرين بين رغيفين، و كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى المسجد [و] لم يكن فى البيت غيرى و غير أنس بن مالك، فجاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فدعا بالغذاء فقلت: يا رسول اللّه قد أهدت لك امرأة هديهٔ، فقدّمت إليه الطيرين فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك- أحسبه قال: إليك و إلى رسولك.- قال فجاء على فضرب الباب ضربا خفيفا فقلت من هذا؟ قال أبو الحسن، ثمّ ضرب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من هذا؟ قلت: على. قال: افتح له. ففتحت [له الباب فأكل مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فنيا».

ترجمته ۱- ياقوت: «هو أبو القاسم على بن الحسن ... الشّافعى. الحافظ.

أحد أئمة الحديث المشهورين، و العلماء المذكورين. ولد فى المحرم سنة ۴۹۹. و مات فى الحادى عشر من رجب سنة ۵۷۱» [۱].

۲- ابن خلکان: «الحافظ أبو القاسم ... الملقب ثقة الدین. کان محدّث الشام فی وقته، و من أعیان الفقهاء الشافعیة. غلب علیه الحدیث فاشتهر به، و بالغ فی طلبه إلی أن جمع منه ما لم یتّفق لغیره. و رحل و طوّف و جاب البلاد و لقی المشایخ، و کان رفیق الحافظ أبی سعد عبد الکریم بن السمعانی فی الرحلة، و کان حافظا دیّنا، جمع بین معرفة المتون و الأسانید...

و کان حسن الکلام علی الأحادیث، محظوظا فی الجمع و التألیف، صنّف التاریخ الکبیر لدمشق فی ثمانین مجلدة، أتی فیه بالعجائب، و هو علی نسق تاریخ بغداد» [... ۲].

۳- الذهبی: «ابن عساکر- الإمام الحافظ الکبیر، محدّث الشام، فخر الأئمة ثقة الدین ... قال السمعانی: أبو القاسم، حافظ، ثقة، متقن، دیّن، خیّر، حسن السمت، جمع بین معرفة المتن و الإسناد، کان کثیر العلم غزیر الفضل صحیح القراءة مثبتا، رحل و تعب و بالغ فی الطلب، و جمع ما لم یجمعه غیره، و أربی علی الأقران...

قال سعد الخیر: ما رأیت فی سنن ابن عساکر مثله.

قال القاسم ابن عساکر: سمعت التاج المسعودی یقول: سمعت أبا العلاء الهمدانی یقول لرجل استأذنه فی الرحلة: إن عرفت أحدا أفضل منی

---

[۱] معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۳۰۹.

حینئذ آذن لک أن تسافر إلیه، إلّا أن تسافر إلی ابن عساکر فإنه حافظ کما یجب. حدّثنی أبو المواهب بن صصری قال: لمّا دخلت همدان قال لی الحافظ: أنا أعلم أنّه لا یساجل الحافظ أبا القاسم فی شأنه أحد.

سمعت أبا الحسن علی بن محمّد الحافظ سمعت الحافظ أبا محمّد المنذری یقول: سألت شیخنا أبا الحسین علی بن المفضل عن أربعة تعاصروا أیّهم أحفظ؟ فقال: من؟ قلت: الحافظ ابن ناصر و ابن عساکر. فقال: ابن عساکر أحفظ. قلت: الحافظ أبو العلاء و ابن عساکر. قال: ابن عساکر أحفظ.

قلت: الحافظ أبو طاهر السلفی و ابن عساکر. فقال: السلفی شیخنا، السلفی شیخنا.

قلت: یعنی أنّه ما أحبّ أن یصرّح بتفضیل ابن عساکر علی السلفی فإنّه شیخه. ثمّ أبو موسی أحفظ من السلفی مع أن السلفی من بحور الحدیث و علمائه. و کان شیخنا أبو الحجاج یمیل إلی ابن عساکر و یقول: ما رأی حافظا مثل نفسه.

قال الحافظ عبد القادر: ما رأیت أحفظ من ابن عساکر.

و قال ابن النجار: أبو القاسم إمام المحدثین فی وقته، انتهت إلیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفة التامة، و به ختم هذا الشأن.

فقرأت بخطّ الحافظ معمر بن الفاخر فی معجمه: ثنا الحافظ أبو القاسم الدمشقی بمنی- و کان أحفظ من رأیت من طلبة الحدیث و الشأن. و کان شیخنا إسماعیل بن محمّد الإمام یفضّله علی جمیع من لقیناهم، قدم أصبهان و نزل فی داری و ما رأیت شابا أورع و لا أحفظ و لا أتقن منه» [... ۱].

۴- الیافعی: «الفقیه، الإمام، المحدّث البارع، الحافظ المتقن، الضابط ذو العلم الواسع، شیخ الإسلام و محدث الشام، ناصر السنّة قامع

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۲۸.

البدعة، زين الحفّاظ و بحر العلوم الزاخر، و رئيس المحدثين، المقرّ له بالتقدم، العارف الماهر، ثقة الدين أبو القاسم على بن الحسن بن هبة اللّه ابن عساكر، الذى اشتهر فى زمانه بعلوّ شأنه و لم ير مثله فى أقرانه، الجامع بين المعقول و المنقول، و المميّز بين الصحيح و المعلول، كان محدّث زمانه و من أعيان الفقهاء الشافعية» [... ۱].

۵- السبكى: «الإمام الجليل، حافظ الامة، أبو القاسم ابن عساكر، هو الشيخ الإمام ناصر السنّة و خادمها، و هازم جند الشيطان بعساكر اجتهاده و هادمها، إمام أهل الحديث فى زمانه، و ختام الجهابذة الحفّاظ و لا ينكر أحد منهم مكين مكانه، محطّ رحال الطالبين و موئل ذوى الهمم من الراغبين، الأوحد الذى أجمعت الامة عليه، و الواصل إلى ما لا تطمح الآمال إليه...

ولد فى مستهل رجب سنة ۴۹۹، و سمع خلائق، و عدة شيوخه ألف و ثلاثمائة شيخ، و من النساء بضع و ثمانون امرأة. و ارتحل إلى العراق و مكّة و المدينة، و ارتحل إلى بلاد العجم ... و لمّا دخل بغداد أعجب به العراقيون و قالوا: ما رأينا مثله، و كذلك قال مشيخة الخراسانيين.

و قال شيخه أبو الفتح المختار بن عبد الحميد: قدم علينا أبو على ابن الوزير فقلنا: ما رأينا مثله، ثمّ قدم علينا أبو سعد ابن السمعانى فقلنا: ما رأينا مثله، حتى قدم علينا هذا فلم نر مثله.

و قال فيه الشيخ محى الدين النووى- و من خطه نقلت- هو حافظ الشام بل هو حافظ الدنيا، الإمام مطلقا، الثقة الثبت» [... ۲].

۶- الأسنوى ... كذلك [۳].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳.

[۲] طبقات الشافعية ۷/ ۲۱۵.

[۳] طبقات الشافعية ۲/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۷

۷- و ابن قاضى شهبة [... ۱].

۸- السيّوطى: «ابن عساكر، الإمام الكبير، حافظ الشام، بل حافظ الدنيا، الثقة الثبت الحجة، ثقة الدنيا ... و كان من كبار الحفّاظ المتقنين، من أهل الدين و الخير، غزير العلم، كثير الفضل، جمع بين معرفة المتن و الإسناد، و أملى مجالس متينة» [... ۲].

۹- أبو الفداء: «الحافظ أبو القاسم ... كان إماما فى الحديث من أعيان الشافعيّة، صنّف تاريخ دمشق فى ثمانين مجلدة» [۳].

۱۰- ابن الوردى: «الحافظ أبو القاسم على بن الحسن بن هبة اللّه بن عساكر الدمشقى نور الدين. من أعيان الشافعية و المحدّثين»... [۴]

(۴۸) رواية مجد الدين المبارك ابن الأثير ... ص: ۳۰۷

روى حديث الطير من فضائل الإمام عليه السّلام حيث قال:

«أنس قال: كان عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطائر. فجاء على فأكل معه.

أخرجه الترمذى

. و

قال رزين: قال أبو عيسى: فى هذا الحديث قصة، و فى آخرها: إن أنسا قال لعلى: استغفر لى و لك عنى بشارة، ففعل فأخبره بقول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم

. انتهی» [۵].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۴۵.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۴۷۴.

[۳] المختصر فی أخبار البشر ۳/ ۵۹.

[۴] تتمة المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۳۲.

[۵] جامع الأصول ۹/ ۴۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۸

ترجمته ۱- ابن الأثیر: «و فیها فی سلخ ذی الحجة توفی أخی مجد الدین أبو السعادات المبارک بن محمّد بن محمّد بن عبد الکریم الکاتب. مولده فی أحد الربیعین سنة أربع و أربعین. و کان عالما فی عدة علوم منها: الفقه و الاصولان و النحو و الحدیث و اللغة. و له تصانیف مشهورة فی التفسیر و الحدیث و النحو و الحساب و غریب الحدیث. و له رسائل مدوّنة. و کان کاتبا مفلقا یضرب به المثل، ذا دین متین، و لزوم طریق مستقیم، رحمه اللّه و رضی عنه، فلقد کان من محاسن الزمان، و لعلّ من یقف علی ما ذکرته یتّهمنی فی قولی، و من عرفه من أهل عصرنا یعلم إنی مقصّر» [۱].

۲- ابن خلکان نقلا عن ابن المستوفی: «اشتهر العلماء ذکرا و أکبر النبلاء قدرا، و أحد الفضلاء المشار إلیهم، و فرد الأماثل المعتمد فی الأمور علیهم» [... ۲].

۳- الذهبی، و وصفه بالعلّامة [۳].

۴- أبو الفداء: «و کان عالما بالفقه و الأصولین و النحو و الحدیث و اللغة.

و له تصانیف مشهورة: و کان کاتبا مفلقا» [۴].

و هکذا تجد ترجمته و الثناء علیه فی کتب أخری منها:

۱- سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۴۸۸.

۲- معجم الأدباء ۶/ ۲۳۸.

۳- العبر ۵/ ۱۹.

---

[۱] الکامل ۱۲/ ۱۲۰.

[۲] وفیات الأعیان ۴/ ۱۴۱.

[۳] العبر ۵/ ۱۹ دول الإسلام ۲/ ۸۴.

[۴] المختصر فی أحوال البشر ۳/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۹

۴- طبقات السبکی ۵/ ۱۵۳.

۵- بغیة الوعاة ۲/ ۲۷۴.

۶- شذرات الذهب ۵/ ۲۲.

(۴۹) روایة أبی الحسن علی ابن الأثیر ... ص: ۳۰۹

روی حدیث الطیر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام بأسانیده عن أنس ابن مالک حیث قال ما نصّه:

«أنبأنا المنصور بن أبی الحسن الفقیه، بإسناده إلی أبی یعلی قال:

حدّثنا الحسن بن حمّاد، حدّثنا مسهر بن عبد الملک، حدّثنا عیسی بن عمر، عن السدی، عن أنس بن مالک: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء أبو بکر فردّه، فجاء عمر فردّه، فجاء عثمان فردّه. فجاء علی فأذن له.

ذکر أبی بکر و عمر و عثمان فی هذا الحدیث غریب جدا.

و قد روی من غیر وجه عن أنس. و رواه غیر أنس من الصّحابة.

أنا أبو الفرج الثقفی، أنبأنا الحسن بن عیسی، حدّثنا الحسن بن أحمد- و أنا حاضر أسمع- أنبأنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، ثنا محمّد بن إسحاق بن إبراهیم الأهوازی، حدّثنا الحسن بن عیسی، ثنا الحسن بن السمیدع، ثنا موسی بن أبی أیوب، عن شعیب بن إسحاق، عن أبی حنیفة، عن مسعر، عن حماد، عن إبراهیم عن أنس قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. فجاء علی فأکل معه.

تفرد به شعیب عن أبی حنیفة.

أخبرنا محمّد بن أبی الفتح بن الحسن النقّاش الواسطی، ثنا أبو روح عبد

المعز بن محمّد بن أبی الفضل البزاز، أنبأنا زاهر بن طاهر الشحامی، أنا أبو سعید الکنجرودی أخبرنا الحاکم أبو أحمد، أنا عبد اللّه محمّد بن عمرو بن الحسین الأشعری بحمص، نا محمّد بن مصفی، نا حفص بن عمر المعرّی، نا موسی بن سعد البصری قال: سمعت الحسن یقول: سمعت أنس بن مالک یقول: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی برجل یحبّه اللّه و یحبّه رسوله. قال أنس: فأتی علی فقرع الباب. فقلت: إن رسول اللّه مشغول- و کنت أحبّ أن یکون رجلا من الأنصار- ثمّ إن علیا فعل مثل ذلک، ثمّ أتی الثالثة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، أدخله فقد عنیته. فلمّا أقبل قال: اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ.

و قد رواه عن أنس غیر من ذکرنا: حمید الطویل، و أبو الهندی، و یغنم ابن سالم- یغنم بالیاء تحتها نقطتان و الغین المعجمة و النون و آخره میم. و هو اسم مفرد. و اللّه أعلم» [۱].

ترجمته ۱- ابن خلکان: «أبو الحسن علی بن أبی الکرم محمّد بن محمّد بن عبد الکریم بن عبد الواحد الشیبانی، المعروف بابن الأثیر الجزری، الملقب عزّ الدین ... کان إماما فی حفظ الحدیث و معرفته و ما یتعلّق به، و حافظا للتواریخ المتقدمة و المتأخرة، و خبیرا بأنساب العرب و أخبارهم و أیامهم و وقائعهم ... و لمّا وصلت إلی حلب فی أواخر سنة ۶۲۶ کان عزّ الدین المذکور مقیما بها... فاجتمعت به فوجدته رجلا مکمّلا فی الفضائل و کرم الأخلاق و کثرة التواضع، فلازمت التردّد إلیه...

و توفی فی شعبان سنة: ۶۳۰» [... ۲].

---

[۱] أسد الغابة ۴/ ۳۰.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۳۴۸.

۲- الذهبی: «ابن الأثیر الإمام العلّامة الحافظ فخر العلماء عز الدین أبو الحسن ... المحدّث اللغوی، صاحب التاریخ. و معرفة الصحابة و غیر ذلک ... و کان مکمّلا فی الفضائل، علّامة، نسّابة، أخباریا، عارفا بالرجال و أنسابهم و لا سیّما الصحابة، مع الأمانة و التواضع و الکرم» [... ۱].

۳- الیافعی: «الإمام الحافظ، ابن الأثیر أبو الحسن» [... ۲].

۴- الأسنوی ...: «فأمّا عز الدین فکان محدّثا حافظا، و مؤرخا» [... ۳].

۵- السیوطی: «ابن الأثیر، الإمام العلّامة الحافظ» [... ۴].

و کذا ترجم له فی (المختصر) و (العبر) و (دول الإسلام) و (روضة المناظر) فی حوادث سنة ۶۳۰.

(۵۰) روایة محبّ الدّین ابن النّجار ... ص: ۳۱۱

روی حدیث الطّیر فی (ذیل تاریخ بغداد) بترجمة «سهل بن عبید بن سورة الخراسانی الأصبهانی» علی ما نقل عنه. حیث قال عن سهل المذکور أنّه:

«حدّث عن إسماعیل بن هارون عن الصعق بن حرب عن مطر الورّاق قال: أهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یقال له النحام، فأکله و استطابه و قال: اللّهم أدخل إلیّ أحبّ خلقک إلیک- و أنس رضی اللّه تعالی عنه،

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۹۹.

[۲] مرآة الجنان- حوادث ۶۳۰.

[۳] طبقات الشافعیة ۱/ ۷۱.

[۴] طبقات الحفّاظ: ۴۹۵.

بالباب- فجاء علی رضی اللّه تعالی عنه، فقال: یا أنس، استأذن لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: إنّه علی حاجة، فدفع صدره و دخل، فقال رضی اللّه تعالی عنه: یوشک أن یحال بیننا و بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم وال من ولاه».

و ستعلم روایته من عدّة من الکتب أیضا.

ترجمته ۱- الذهبی: «ابن النجار، الحافظ الإمام البارع مؤرّخ العصر، مفید العراق، محبّ الدین أبو عبد اللّه محمّد بن محمود بن الحسن بن هبة اللّه بن محاسن بن النجار البغدادی، صاحب التصانیف. ولد سنة ۵۷۸ ... و کان من أعیان الحفّاظ الثقات، مع الدین و الصیانة و الفهم و سعة الرّوایة ... و اشتملت مشیخته علی ثلاثة آلاف شیخ ... و کان من محاسن الدنیا. توفی فی خامس شعبان سنة ۶۴۳» [۱].

۲- ابن شاکر: «الحافظ الکبیر محبّ الدین ابن النجار البغدادی صاحب التاریخ- و کان إماما ثقة حجة مقریا مجوّدا حسن المحاضرة کیسا متواضعا» [... ۲].

۳- الصفدی: «و کان إماما ثقة حجة» [... ۳].

۴- الیافعی: «الحافظ الکبیر ... و کان ثقة متقنا، واسع الحفظ، تام المعرفة» [۴].

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۲۸ و أنظر العبر، دول الإسلام- حوادث ۶۴۳.

[۲] فوات الوفیات ۴/ ۳۶.

[۳] الوافی بالوفیات ۵/ ۹.

[۴] مرآة الجنان. حوادث ۶۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۳

۵- الأسنوی: «کان إماما حافظا» [۱].

(۵۱) روایهٔ محمّد بن طلحهٔ ... ص: ۳۱۳

رواه فی کتابه (مطالب السؤول) بقوله:

«و قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوما- و قد أحضر إلیه طیر لیأکله- اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه منه. و کان أنس حاضرا یسمع قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قبل المجیء، فبعد ذلک جاء أنس إلی علی فقال: استغفر لی و لک عندی بشارهٔ. ففعل. فأخبره بقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۲].

ترجمته توجد ترجمهٔ أبی سالم محمّد بن طلحهٔ و مآثره الفاخرهٔ فی:

۱- مرآهٔ الجنان ۲/ ۱۲۸.

۲- طبقات الأسنوی ۲/ ۵۰۳.

۳- طبقات ابن قاضی شهبهٔ ۲/ ۵۳.

۴- سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۲۹۳.

۶- العبر ۵/ ۲۱۳.

و هذه عبارهٔ ابن قاضی شهبهٔ: «محمّد بن طلحهٔ بن محمّد بن الحسن، الشیخ کمال الدین، أبو سالم القرشی العدوی النصیبی... مصنّف کتاب

---

[۱] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۵۰۲.

[۲] مطالب السؤول: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۴

العقد الفرید، أحد الصدور و الرؤساء المعظمیّن ولد سنهٔ ۵۸۲ و تفقّه و شارک فی العلوم، و کان فقیها بارعا عارفا بالمذهب و الأصول و الخلاف، ترسّل عن الملوک، و ساد و تقدّم، و سمع الحدیث، و حدّث فی بلاد کثیرهٔ ... قال السید عز الدین: أفتی و صنّف، و کان أحد العلماء المشهورین و الرؤساء المذکورین ... توفی فی حلب فی رجب سنهٔ ۶۵۲ و دفن فی المقام».

و قد اعتمد جماعهٔ من الأعلام علی روایاته و کلماته فی کتابه (مطالب السؤول) و منهم: الکنجی الشافعی فی (کفایهٔ الطالب) و البدخشانی فی (مفتاح النجا ...) و قد مدح هو نفسه کتابه المذکور فی خطبته ... فراجعه.

(۵۲) روایهٔ سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۱۴

اشارهٔ

و رواه أبو المظفّر سبط ابن الجوزی حیث قال فی ذکر أحادیث فضائل الإمام علیه السلام: «و أمّا السنّهٔ فأخبار. فنبتدئ منها بما ثبت فی الصحیح و المشاهیر من الآثار...

حدیث الطائر:

و قد أخرجه: أحمد فی الفضائل، و الترمذی فی السنن.

فأمّا أحمد فأسنده إلی سفینهٔ مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و اسمه مهران- قال: أهدت امرأهٔ من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا بین رغیفین، فقدّمته إلی رسول اللّه- و فی روایهٔ: طیرین بین رغیفین- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. فإذا بالباب یفتح، فدخل علی فأکل معه.

و أمّا الترمذی فقال: ثنا سفیان بن وکیع، عن عبید اللّه بن موسی، عن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۵

عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی فأکل معه.

قال الترمذی: السدّی اسمه: إسماعیل بن عبد الرحمن، سمع من أنس بن مالک، و رأی الحسین بن علی، و وثّقه سفیان الثوری و شعبهٔ و یحیی بن سعید القطان و غیرهم.

قلت: إنّما ذکر الترمذی هذا فی تعدیل السدّی، لأن جماعهٔ تعصّبوا علیه لیبطلوا هذا الحدیث، فعدّله الترمذی.

و قال الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری: حدیث الطائر صحیح، یلزم البخاری و مسلما إخراجه فی صحیحیهما، لأنّه من شرطهما» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۵

و سبط ابن الجوزی من کبار الحفّاظ المشهورین العلماء الاعلام المعتمدین، فقد ترجم له و وصفه بذلک، و اعتمد علی روایاته و أقواله مشاهیر الأئمهٔ فی الکتب المختلفهٔ، و قد أوردنا طرفا من ذلک فی قسم (حدیث النور) و من مصادر ترجمته الکتب التالیهٔ:

۱- وفیات الأعیان ۳/ ۱۴۲.

۲- فوات الوفیات ۴/ ۳۵۶.

۳- ذیل مرآهٔ الزمان ۱/ ۳۹.

۴- المختصر فی أحوال البشر ۳/ ۲۰۶.

۵- تتمهٔ المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۲۸۶.

۶- العبر ۵/ ۲۲۰.

۷- طبقات المفسرین ۲/ ۲۸۳.

---

[۱] تذکرهٔ خواص الامهٔ: ۳۸- ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۶

۸- مرآهٔ الجنان ۴/ ۱۳۶.

۹- الجواهر المضیّهٔ فی طبقات الحنفیّهٔ ۲/ ۲۳۰.

۱۰- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۳/ ۱۹۴.

۱۱- النجوم الزاهرهٔ ۷/ ۳۹.

۱۲- النجوم الزاهرهٔ ۷/ ۳۹.

۱۳- سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۲۹۶.

هذا، و لا يخفى على أهل العلم أنّ (الدّهلوى) أيضا ممّن يعتمد على سبط ابن الجوزى و يستند إلى روايته، فى نفس كتابه (التحفة).

(۵۳) رواية الكنجى الشّافعى ... ص: ۳۱۶

اشارة

رواه فى باب عقده لنقله بأسانيده قائلا:

«الباب الثالث و الثلاثون- فى حديث الطائر:

أخبرنا منصور بن محمّد أبو غالب المراتبى بها، أخبرنا أبو الفرج بن أبى الحسين الحافظ، أخبرنا أحمد بن محمّد السدّى، أخبرنا على بن عمر بن محمّد السكرى، أخبرنا أبو الحسن على بن السراج المصرى، حدّثنا أبو محمّد فهد بن سليمان النحاس، حدّثنا أحمد بن يزيد، حدّثنا زهير، حدّثنا عثمان الطويل، عن أنس بن مالك، أهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طائر و كان يعجبه أكله، فقال: ائتنى بأحبّ الخلق يأكل معى من هذا الطائر، فجاء على بن أبى طالب فقال: استأذن على رسول اللّه، قال: فقلت ما عليه إذن- و كنت أحب أن يكون رجلا من الأنصار- فذهب، ثمّ رجع فقال:

استأذن لى عليه، فسمع النبىّ صلّى اللّه عليه و آله كلامه فقال: ادخل يا على،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۷

ثمّ قال: اللّهم و إلىّ اللّهم و إلىّ.

أخبرنا الشيخ العلّامة أبو محمّد عبد اللّه بن أبى الوفا محمّد بن الحسن الباذرائى الحافظ، عن الحافظ أبى محمّد عبد العزيز بن محمود بن الأخضر قال: أخبرنا أبو الفتح عبد الملك بن أبى القاسم بن أبى سهل الهروى، أخبرنا أحمد بن عبد الصمد بن أبى الفضل بن أبى حامد، و القاضى أبو عامر محمود ابن القاسم الأزدى، و أبو نصر عبد العزيز بن محمّد بن إبراهيم الترياقى، قالوا:

أخبرنا أبو محمّد عبد الجبار بن محمّد بن عبد اللّه بن أبى الجراح المروزى، أخبرنا أبو العباس محمّد بن أحمد بن محبوب، أخبرنا الحافظ أبو عيسى محمّد ابن عيسى الترمذى، حدّثنا سفيان بن وكيع، حدّثنا عبيد اللّه بن موسى عن عيسى ابن عمر، عن السدّى، عن أنس بن مالك، قال: كان عند النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك يأكل معى هذا الطائر، فجاء على فأكل معه.

قلت: هكذا أخرجه الترمذى فى جامعه، و هو أحد الصحاح الستّة.

و قد صحّح الترمذى سماع السدّى من أنس، و وثقه أحمد بن حنبل و سفيان الثورى، و شعبة، و عبد الرحمن بن مهدى، و يحيى بن سعيد القطان.

و قال الحاكم النيسابورى: حديث الطائر يلزم البخارى و مسلم إخراجه فى صحيحيهما لأن رجاله ثقات.

و أخبرنا إبراهيم بن بركات بن إبراهيم الخشوعى، أخبرنا الحافظ أبو القاسم، أخبرنا أبو القاسم السمرقندى، أخبرنا أبو محمّد أحمد بن على بن الحسن بن أبى عثمان، و أبو طاهر أحمد بن محمّد بن إبراهيم، قالا: أخبرنا أبو القاسم إسماعيل بن الحسن بن عبد اللّه، حدّثنا حمزة بن القاسم الهاشمى، حدّثنا محمّد بن الهيثم، حدّثنا يوسف بن عدى، حدّثنا حماد بن المختار عن عبد الملك بن عمير، عن أنس قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائر فوضع بين يديه، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى، فجاء

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۸

على فدّق الباب فقلت: من ذا؟ فقال: أنا على، فقلت: إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، فرجع، ثلاث مرات كل ذلک يجىء،

قال: فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک؟ قال: جئت ثلاث مرات کل ذلک یقول النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة.

فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک؟ قال قلت:

کنت أحب أن یکون رجلا من قومی.

قلت: هکذا رواه الحافظ فی تاریخه و طرّقه عن جماعة من الصحابة و التابعین.

أخبرنا شیخ الشیوخ أبو البرکات عبد الرحمن بن أبی الحسن عبد اللطیف بن إسماعیل بن أبی السعید الصوفی- قراءة علیه و أنا أسمع ببغداد- أخبرنا أبو الفتح عبید اللّه بن عبد اللّه بن شاتیل، أخبرنا أحمد بن المظفر بن الحسین بن سوسن، أخبرنا أبو علی الحسن بن أحمد بن شاذان، أخبرنا محمّد ابن العباس بن نجیح، حدّثنا محمّد بن القاسم النحوی، حدّثنا أبو عاصم، عن أبی الهندی، عن أنس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی فحجبته مرتین، فجاء فی الثالثة فأذنت له، فقال: یا علی ما حبسک؟ قال: هذه ثلاث مرات قد جئتها فحبسنی أنس، قال: لم یا أنس؟ قال: سمعت دعوتک یا رسول اللّه فأحببت أن یکون رجلا من قومی. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: الرجل یحب قومه.

قلت: رزقناه عالیا، ذکره ابن نجیح البزاز فی الأوّل من منتقی أبی حفص عمر البصری.

و قد رواه أیضا سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، کما أخبرتنا الشیخة الصالحة شرف النساء، و ابنة الإمام أبی الحسن أحمد بن عبد اللّه بن علی الأبنوسی إجازة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۹

و حدّثنی عنها الإمام الحافظ أبو محمّد الحسین بن الحافظ عبد اللّه بن الحافظ عبد الغنی من لفظه، قالت: أخبرنا والدی أبو الحسن، أخبرنا أبو الغنائم محمّد بن علی بن الحسن الدقاق، أخبرنا أبو محمّد بن البیع، أخبرنا أبو عبد اللّه المحاملی، حدّثنا عبد الأعلی بن واصل، حدّثنا عون بن سلام، حدّثنا سهل بن شعیب، عن بریدة بن سفیان، عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر. قال: فرفعت له أم أیمن بعضها فلمّا أصبح أتته بها، فقال: ما هذا أم أیمن؟ فقالت: هذا بعض ما أهدی لک أمس. قال: أو لم أنهک أن ترفعی لأحد أو لغد طعاما، إن لکلّ غد رزقه ثمّ قال: اللّهم أدخل لی أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علی فقال: اللّهم و إلیّ.

قلت: رواه المحاملی فی الجزء التاسع من أمالیه، کما أخرجناه سواه،

و فیه دلالة واضحة علی أن علیا علیه السلام أحبّ الخلق إلی اللّه، و أدل الدلالة علی ذلک دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فیما دعا به.

و قد وعد اللّه تعالی من دعاه بالاجابة، حیث قال عزّ و جلّ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ فأمر بالدعاء و وعد بالإجابة، و هو عزّ و جلّ لا یخلف المیعاد.

و ما کان اللّه عزّ و جلّ لیخلف وعده رسله و لا یرد دعاء رسوله لأحب الخلق إلیه، و من أقرب الوسائل إلی اللّه تعالی محبته و محبة من یحب لحبه، کما أنشدنی بعض أهل العلم فی معناه:

بالخمسة الغرّ من قریش و سادس القوم جبرئیل

بحبهم ربّ فاعف عنی بحسن ظنی بک الجمیل

العدد الموسوم فی هذا البیت أراد بهم أهل البیت أصحاب العباء الذین قال اللّه تعالی فی حقهم: لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً و هم محمّد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و علی، و فاطمة، و الحسن، و الحسین صلوات اللّه علیهم و سادس القوم

جبرئیل علیه السلام.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۰

و حدیث أنس الذی صدّرته فی أوّل الباب أخرجه الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ النیسابوری عن ستهٔ و ثمانین رجلا، کلهم رووه عن أنس، و هذا ترتیبهم علی حروف المعجم.

- أ- إبراهیم بن هدبهٔ أبو هدبهٔ، و إبراهیم بن مهاجر أبو إسحاق البجلی، و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و إسماعیل بن عبد الرحمن السدّی، و إسماعیل بن سلیمان بن المغیرهٔ الأزرق، و إسماعیل بن وردان، و إسماعیل بن سلیمان، و إسماعیل غیر منسوب من أهل الکوفهٔ، و إسماعیل بن سلیمان التیمی، و إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحهٔ، و أبان بن أبی عیاش أبو إسماعیل.

- ب- بسام الصیرفی الکوفی، و برذعهٔ بن عبد الرحمن.

- ث- ثابت بن أسلم البنانیان، و ثمامهٔ بن عبد اللّه بن أنس.

- ج- جعفر بن سلیمان الضبعی.

- ح- حسن بن أبی الحسن البصری، و حسن بن الحکم البجلی، و حمید بن التیرویه الطویل.

- خ- خالد بن عبید أبو عاصم.

- ز- الزبیر بن عدی، و زیاد بن محمّد الثقفی، و زیاد بن ثروان.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۱

- س- سعید بن المسیب، و سعید بن میسرهٔ البکری، و سلیمان بن طرخان التیمی، و سلیمان بن مهران الأعمش، و سلیمان بن عامر بن عبد اللّه بن عباس، و سلیمان بن الحجاج الطائفی.

- ش- شقیق بن أبی عبد اللّه.

- ع- عبد اللّه بن أنس بن مالک، و عبد الملک بن عمیر، و عبد الملک بن أبی سلیمان، و عبد العزیز بن زیاد، و عبد الأعلی بن عامر الثعلبی، و عمر بن أبی حفص الثقفی، و عمر بن سلیم البجلی، و عمر بن یعلی الثقفی، و عثمان الطویل، و علی بن أبی رافع، و عامر بن شراحیل الشعبی، و عمران بن مسلم الطائی، و عمران بن هیثم، و عطیهٔ بن سعد العوفی، و عباد بن عبد الصمد، و عیسی بن طهمان، و عمار بن أبی معاویهٔ الدهنی.

- ف- فضیل بن غزوان.

- ق- قتادهٔ بن دعامهٔ.

- ک- کلثوم بن جبر.

- م- محمّد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب علیهم السلام، و محمّد بن مسلم الزهری، و محمّد بن عمر بن علقمهٔ، و محمّد بن عبد الرحمن أبو الرجال، و محمّد بن خالد بن المنتصر الثقفی، و محمّد بن سلیم، و محمّد ابن مالک الثقفی، و محمّد بن جحادهٔ، و مطیر بن أبی خالد، و معلّی بن هلال،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۲

و میمون أبو خلف، و میمون غیر منسوب، و مسلم الملائی، و مطر بن طهمان الوراق، و میمون بن مهران، و مسلم بن کیسان، و میمون بن جابر السلمی، و موسی بن عبد اللّه الجهنی، و مصعب بن سلیمان الأنصاری.

- ن- نافع مولی عبد اللّه بن عمر، و نافع أبو هرمز.

- ه- هلال بن سوید.

- ی- یحیی بن سعید الأنصاری، و یحیی بن هانی، و یوسف بن إبراهیم، و یوسف أبو شیبهٔ- و قیل هما واحد- و یزید بن سفیان، و

یعلی بن مرّهٔ، و یغنم ابن سالم.

- أبو- أبو الهندی، و أبو ملیح، و أبو داود السبیعی، و أبو حمزهٔ الواسطی، و أبو حذیفهٔ العقیلی، و رجل من آل عقیل، و شیخ غیر منسوب.

و رواه عن أنس و سفینهٔ الإمام أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام:

أخبرنا أبو بکر محمّد بن سعید بن الموفق، أخبرنا أبو زرعهٔ، أخبرنا أبو بکر بن خلف، أخبرنا الحاکم أبو عبد اللّه، أخبرنی أبو القاسم الحسن بن محمّد ابن الحسن السکونی بالکوفهٔ، حدّثنی محمّد بن إبراهیم الفزاری، حدّثنا أحمد ابن موسی بن إسحاق، حدّثنا عیسی بن عبد اللّه.

قال الحاکم: و أخبرنا علی بن عبد الرحمن بن عیسی، حدّثنا محمّد بن إبراهیم العامری، حدّثنا محمّد بن راشد، حدّثنا عیسی بن عبد اللّه بن محمّد ابن عمر بن علی بن أبی طالب، عن أبیه، عن جدّه عمر بن علی بن أبی طالب علیه السلام قال:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۳

أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر- یقال له الحباری- و کان أنس بن مالک یحجبه، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، قال أنس: أرید أن یأکله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وحده، فجاء علی فقلت: رسول اللّه نائم، ثمّ قال:

فرفع یده ثانیهٔ و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فقلت: رسول اللّه نائم، قال: فرفع یده الثالثهٔ فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. قال أنس: کم أرد علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم!!، أدخل، فلمّا رآه قال: اللّهم و إلیّ. قال: فأکلا جمیعا.

قال أنس: فخرج فتبعته فقلت: استغفر لی یا أبا الحسن، فإنّ لی إلیک ذنبا، و لک عندی بشارهٔ فأخبرته بما کان من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه و أثنی علیه و غفر لی ذنبی عنده ببشارتی إیاه.

و روی من وجه آخر و فی ردّ الشمس علیه، ذکرته فی فصل ردّ الشمس.

و رواه عبد اللّه بن عباس، و أبو سعید الخدری، و یعلی بن مرّهٔ الثقفی، کلهم عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و من الرواهٔ عدّهٔ کثیرهٔ من کبار التابعین المتفق علی ثقتهم و عدالتهم المخرّج حدیثهم فی الصحاح ممّن لا ارتیاب فی واحد منهم.

و الحدیث مشهور و بالصحّهٔ مذکور».

* و

قال الکنجی فی فصل «ردّ الشمس» ما نصّه: «روی عن عامر بن واثلهٔ أبی الطفیل قال: کنت یوم الشوری علی الباب، و علی یناشد عثمان و طلحهٔ و الزبیر و سعدا و عبد الرحمن بعدّهٔ من فضائله منها: ردّ الشمس.

کما أخبرنا أبو بکر بن الخازن، أخبرنا أبو زرعهٔ، أخبرنا أبو بکر بن خلف الحاکم، أخبرنا أبو بکر بن أبی دارم الحافظ- بالکوفهٔ من أصل کتابه- حدّثنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۴

منذر بن محمّد بن منذر، حدّثنا أبی، حدّثنا عمّی، حدّثنا أبی، عن أبان بن تغلب، عن عامر بن واثلهٔ قال: کنت علی الباب یوم الشوری و علیّ فی البیت فسمعته یقول:

استخلف أبو بکر و أنا فی نفسی أحقّ بها منه، فسمعت و أطعت، و استخلف عمر و أنا فی نفسی أحقّ بها منه، فسمعت و أطعت، و أنتم تریدون أن تستخلفوا عثمان، إذا لا أسمع و لا أطیع، جعل عمر فی خمسه أنا سادسهم لا یعرف لهم فضل، أما و اللّه لأحاجنّهم بخصال لا یستطیع عربیّهم و لا عجمیّهم، المعاهد منهم و المشرک أن ینکر منها خصلهٔ.

أنشدکم باللّه أیّها الخمسهٔ أمنکم أخو رسول اللّه، غیری؟ قالوا: لا.
قال: أمنکم أحد له عمّ مثل عمّی حمزهٔ بن عبد المطّلب أسد اللّه و أسد رسوله، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له أخ مثل أخی المزّین بالجناحین یطیر مع الملائکهٔ فی الجنّهٔ؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له زوجهٔ مثل زوجتی فاطمهٔ سیدهٔ نساء الامّهٔ، غیری؟ قالوا: لا.
قال: أمنکم أحد له سبطان مثل الحسن و الحسین سبطی هذه الامهٔ ابنی رسول اللّه، غیری؟ قالوا: لا.
قال: أمنکم أحد قتل مشرکی قریش قبلی؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد ردّت علیه الشمس بعد غروبها حتّی صلّی العصر، غیری؟ قالوا: لاـ قال: أمنکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین قرّب إلیه الطیر فأعجبه: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجئت و أنا أعلم ما کان من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فدخلت قال: و إلیّ یا رب و إلیّ یا رب، غیری؟ قالوا: لا.
هکذا رواه الحاکم فی کتابه بجمع طرق حدیث الطیر و ناهیک به راویا».

ترجمته ... ص: ۳۲۴

و قد ذکرنا فی بعض المجلّدات بعض ما یدلّ علی جلالهٔ شأن أبی
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۵
عبد اللّه الکنجی فی الحدیث و غیره من العلوم، حتی أنّ المتأخّرین عنه یصفونه لدی النقل عنه ب «الحافظ» و کذلک (کاشف الظنون) حیث یذکر مؤلّفاته.
و قال الصفدی: «عنی بالحدیث، و سمع، و رحل، و حصّل، و کان إماما محدّثا، لکنه کان یمیل إلی الرفض» [۱].
غیر أنّ المؤرّخین و الرجالیین یحاولون إهمال الرّجل، لتألیفه (کفایهٔ الطالب) و غیره، فی أهل البیت علیهم الصلاهٔ و السّلام، و هو الأمر الذی کان السبب فی قیام العامّهٔ ضدّه و قتله فی وسط الجامع الذی یحدّث فیه، و فی شهر رمضان المبارک:
قال ابن شامهٔ: «و فی ۲۹ من رمضان قتل بالجامع: الفخر محمّد بن یوسف ابن محمّد الکنجی، و کان من أهل العلم بالفقه و الحدیث، لکنّه کان فیه کثرهٔ کلام و میل إلی مذهب الرافضهٔ، جمع لهم کتبا توافق أغراضهم» [... ۲].
و قال الیونینی ...: «فثار العوام بدمشق و قتلوا الفخر محمّد بن یوسف ابن محمّد الکنجی فی جامع دمشق، و کان المذکور من أهل العلم، لکنه کان فیه شر و میل إلی مذهب الشیعهٔ» [۳].
و قال ابن کثیر: «و قتلت العامّهٔ وسط الجامع شیخا رافضیّا» [... ۴].
و کان بسنهٔ ۶۵۸.

---

[۱] الوافی بالوفیات ۵/ ۲۵۴.
[۲] ذیل الروضتین: ۲۰۸.
[۳] ذیل مرآهٔ الزمان ۱/ ۳۶۰.
[۴] البدایهٔ و النهایهٔ ۱۳/ ۲۲۱.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۶

(۵۴) روایهٔ محبّ الدین الطبری ... ص: ۳۲۶

اشارهٔ

و رواه الحافظ محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری بقوله:

«عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه.

خرّجه الترمذی و قال غریب.

و البغوی فی المصابیح فی الحسان.

و خرّجه الحربیّ و زاد بعد قوله أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر: و کان ممّا یعجبه أکله. و زاد بعد قوله: فجاء علی بن أبی طالب فقال:

استأذن علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقلت: ما علیه إذن- و کنت أحب أن یکون رجلا من الأنصار-.

و خرّجه عمر بن شاهین و لم یذکر زیادهٔ الحربی و قال بعد قوله فجاء علی فردده: ثمّ جاء فردده فدخل فی الثالثهٔ أو فی الرابعهٔ فقال له النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک عنّی أو ما أبطأ بک عنّی یا علی؟ قال: جئت فردّنی أنس قال: یا أنس ما حملک علی ما صنعت؟ قال: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار فقال: یا أنس أوفی الأنصار خیر من علی أو أفضل من علی.

و خرّجه النجّار عنه قال: قدّمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا فسمّی فأکل لقمهٔ و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، فأتی علی فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ قال: علی، قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ أکل لقمهٔ و قال مثل الأوّل، فضرب علی فقلت:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۷

من أنت؟ قال: علی، قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ أکل لقمهٔ و قال مثل ذلک قال: فضرب علی و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح الباب قال: فدخل، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم و قال: الحمد للّه الّذی جعلک، فإنّی أدعو فی کلّ لقمهٔ أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ، فکنت أنت، قال: فو الّذی بعثک بالحقّ نبیّا إنی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس، قال فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لم رددته؟ قال: کنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: ما یلام الرجل علی حبّ قومه.

و عن سفینهٔ قال: أهدت امرأهٔ من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقدّمت إلیه الطیرین فقال صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، ثمّ ذکر معنی حدیث النجار و قال فی آخره: فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّ من الطیرین حتی فنیا.

خرّجه أحمد فی المناقب» [۱].

کتاب (الریاض النضرهٔ ...): ص: ۳۲۷

و کتاب الریاض النضرهٔ للحافظ محبّ الدین الطبری من الکتب المعروفهٔ ذکره الجلبی فی (کشف الظنون) و علماء الإجازات فی الکتب التی یروونها بالأسانید المعتبرهٔ و یعتمدون علی أخبارها و روایاتها فی بحوثهم، فقد ذکره تاج الدین الدّهان فی کتابه (کفایهٔ المتطلّع) الذی وضعه فی مرویات شیخه العجیمی، و محمّد عابد السندی فی کتابه فی الأسانید المسمی ب (حصر الشارد).

[۱] الرياض النضرة فى مناقب العشرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۸

و ذكره الحسين الديار بكرى فى مصادر كتابه (الخميس) و وصفه بالاعتبار، و أورده (الدهلوى) فى رسالته فى (اصول الحديث) فيما ألّف فى المناقب. بل اعتمد عليه فى كتابه (التحفة) فى الردّ على الإمامية تبعا لوالده فى كتاب (إزالة الخفا)، و كذا المولوى حيدر على الفيض آبادى فى كتابه (منتهى الكلام) حيث احتج برواياته بل جعله كصحيح البخارى شاهد عدل على مطلوبه.

فلا أدرى كيف يرد (الدهلوى) حديث الطير المذكور فى الرياض النضرة، مع أنّه سفر عظيم من الأسفار الشهيرة المعتبرة، لا سيّما و قد تمسّك برواياته والده بل المخاطب بنفسه جعل روايته حجة مختبرة؟

* و

روى الحافظ المحبّ الطبرى حديث الطّير حيث قال:

«ذكر أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه تعالى بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عن أنس بن مالك رضى اللّه عنه قال: كان عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير. فجاء على بن أبى طالب فأكل معه. أخرجه الترمذى و البغوى فى المصابيح فى الحسان.

و أخرجه الحربى و قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير و كان ممّا يعجبه أكله، ثمّ ذكر الحديث.

و أخرجه الإمام أبو بكر محمّد بن عمير بن بكير النجّار و قال: عن أنس ابن مالك قدمت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا فسمّى و أكل لقمة و قال:

اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك و إلىّ، فجاء على رضى اللّه عنه فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ فقال علىّ، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة. قال ثمّ أكل لقمة و قال مثل الأولى، فضرب على رضى اللّه عنه الباب فقلت: من أنت؟ قال: علىّ، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، قال: ثمّ أكل لقمة و قال مثل ذلك قال: فضرب علىّ رضى اللّه عنه الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس افتح الباب،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۹

قال: فدخل، فلمّا رآه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الذى جعلك، فإنّى أدعو فى كل لقمة أن يأتينى اللّه أحب الخلق إليه و إلىّ، فكنت أنت: قال علىّ: و الذى بعثك بالحق نبيّا إنّى لأضرب الباب ثلاث مرات و يردنى أنس قال فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: لم رددته؟ قلت: كنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم و قال: لا يلام الرجل على حبّ قومه» [۱].

كتاب (ذخائر العقبى ...): ص: ۳۲۹

و كتاب (ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى) للحافظ المحبّ الطبرى من الكتب المعروفة المعتبرة لدى القوم، فابن الوزير جعله فى (الروض الباسم) من مصادر مناقب أهل البيت، و كذا أحمد بن الفضل بن باكثير المكّى فى (وسيلة المآل) و ذكر أنّه ينبغى أن يكتب هذا الكتاب بماء الذهب، و عدّه (الدهلوى) فى رسالته فى (أصول الحديث) فى الكتب المصنّفة من قبل علماء أهل السنّة فى مناقب أهل البيت، و محمّد بن إسماعيل الأمير فى (الروضة الندية) من أجّل ما اعتمد عليه، و قال العجيلى فى (ذخيرة المآل) بأنّ هذا الكتاب من مصنّفات أجلّة العلماء. و ذكره الحسين الديار بكرى فى مصادر كتابه (الخميس) و السندى فى (حصر الشارد) و الشّوكانى فى

(إتحاف الأکابر) فی مرویاتهما.

فإذا کان کتاب (ذخائر العقبی) من معاریف الکتب المعتبرهٔ عنـد أهل السنّهٔ، فلا یجحد حدیث الطیر الوارد فیه إلّا من لم ینه نفسه عن الهوی، و تبع سنن البغضاء و التعصّب الأعمی...

---

[۱] ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۰

ترجمته و توجد ترجمهٔ المحبّ الطبری المفعمهٔ بآیات الثناء و التکریم فی:

۱- تذکرهٔ الحفّاظ ۴/ ۱۴۷۴.

۲- الوافی بالوفیات ۷/ ۱۳۵.

۳- مرآهٔ الجنان ۴/ ۲۲۴.

۴- النجوم الزاهرهٔ ۸/ ۷۴.

۵- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۳/ ۳۴۰.

۶- طبقات السبکی ۵/ ۸.

۷- طبقات الأسنوی ۲/ ۱۷۹.

۸- طبقات الحفّاظ: ۵۱۰.

۹- العبر ۵/ ۳۸۲.

۱۰- تتمهٔ المختصر ۲/ ۳۴۳.

و هذا نصّ ما قاله الأسنوی:

«المحبّ الطبری شیخ الحرم محبّ الـدین أبو العبّاس أحمـد بن عبد اللّه ابن محمّد الطبری ثمّ المکّی شـیخ الحجاز، کان عالما عاملا، جلیل القدر، عالما بالآثار و الفقه ... ولد یوم الخمیس ۲۷ جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۶۱۵ و توفی سنهٔ ۶۹۴»....

(۵۵) روایهٔ صدر الدّین الحموینی ... ص: ۳۳۰

اشارهٔ

و رواه صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمّد الحموینی بطرق متعددهٔ حیث قال ما نصّه فی کتاب (فرائد السمطین):

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۱

«الباب الثانی و الأربعون:

فضیلهٔ طار ذکرها فی الآفاق، و أمنت ملابس فخرها من الأخلاق:

«أخبرنا الشیخ الزاهـد عفیف الـدین أبو محمّـد عبـد السـلام بن محمّد بن مزروع البصـری- بقراءتی علیه بالمدینهٔ المعظّمهٔ، فی الحرم الشـریف النبویّ بین الروضـهٔ و المنبر، صـلوات اللّه و سـلامه علی الحـالّ به، ضـحوهٔ یوم الثانی عشـر من شـهر اللّه الحرام، محرّم، سـنهٔ ثمانین و ست مائهٔ- قال: أخبرنا الشیخ موفق الدین أبو المحاسن فضل اللّه بن أبی بکر عبد الرزاق بن عبد القادر الحنبلی رحمهم اللّه- بقراءهٔ محیی الـدین علی بن إبراهیم بن الدردانـهٔ الحربی، فی یوم الخمیس سـنهٔ خمس و خمسـین و ست مائـهٔ، ببـاب الأزج ببغـداد و

أجاز لنا جمیع روایاته لفظا- قال: أخبرنا أبو الفتح عبد اللّه بن عبد اللّه بن محمّد بن نجاء بن شاتیل الدباس- قراءة [علیه و أنا أسمع، فی یوم الجمعة من شوال، سنة ثمان و سبعین و خمس مائة، بجامع القصر ببغداد قبل صلاة الجمعة-.

و أخبرنی الشیخ الصالح أبو عبد اللّه محمّد بن یعقوب ابن أبی الفرج- إذنا- بروایته، عن أبی الفتح عبد اللّه بن شاتیل- إجازة- قال: أخبرنا أبو غالب محمّد بن الحسن بن أحمد الباقلانی- قراءة علیه و أنا أسمع، فی رمضان سنة تسع و تسعین و أربع مائة- قال: أخبرنا أبو عبد اللّه أحمد بن الحسین بن إسماعیل المحاملی- فی صفر سنة ثمان و عشرین و أربع مائة- قال: أخبرنا أبو بکر محمّد بن أحمد بن أحمد بن مالک الأشجعی- قراءة علیه فی شهر ذی القعدة، من سنة خمسین و ثلاث مائة- قال: حدّثنا أبو الأحوص محمّد بن الهیثم بن حمّاد القاضی العکبری- سنة ست و سبعین و مائتین- قال: حدّثنا یوسف بن عدی قال: حدّثنا حمّاد بن المختار- من أهل الکوفة- عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فوضع بین یدیه فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک لیأکل معی. فجاء علی فدقّ الباب، فقلت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۲

من ذا؟ فقال: أنا علی. فقلت: النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع ثلاث مرات کلّ ذلک یجیء، فأقول له ذلک فیذهب، حتّی جاء فی المرة الرابعة فقلت له مثل ما قلت فی الثلاث مرّات قال: فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک؟ قال: قد جئت ثلاث مرات کلّ ذلک یقول [لی أنس : النبیّ علی حاجة، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: [یا أنس ما حملک علی ذلک؟ قال: کنت أحبّ أن یکون رجلا من قومی!!!

منقبة فاضلة، و فضیلة للحساد مناضلة ... ص: ۳۳۲

أخبرنی الإمام العلّامة تاج الدین أبو المفاخر محمّد بن أبی القاسم محمود السدیدی- کتابة إلیّ من کرمان فی رجب سنة أربع و ستّین و ستّ مائة- قال: أخبرنا الصدر الکبیر رکن الإسلام إمام الأئمة مفتی الشرق و الغرب ابن ثابت عبد العزیز بن عبد الجبار بن علی الکوفی إجازة- فی رجب سنة اثنتین و ثمانین و خمس مائة- قال: أخبرنا قاضی القضاة عماد الدین شیخ الإسلام ذو المعالی أبو سعید محمّد بن أحمد بن محمّد بن صاعد- إجازة- قال: حدّثنا الشیخ یعقوب بن أحمد بن محمّد- صاحب التخریج للأحادیث- قال: حدّثنا الشیخ الصالح أبو بکر محمّد بن إسماعیل بن محمّد بن إبراهیم المؤذن رحمه اللّه- فی شوال سنة عشر و أربع مائة- قال: حدّثنا أبو العباس الفضل بن عباس الکندی الهمذانی الإمام فی جامع همذان [قال:] حدّثنی أبو یعقوب إسحاق ابن إبراهیم بن بهرام الزنجانی- سنة ستّ و تسعین و مائتین- قال: حدّثنا بشر بن الحسین ابن أبی محمّد الأصفهانی قال: حدّثنا الزبیر بن عدی عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. قال [أنس :

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۳

فقلت فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار قال: فجاء علی بن أبی طالب علیه السلام فقرع الباب قرعا خفیفا، فقلت: من هذا؟ قال: علیّ. فقلت: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف [علیّ قال: فرجعت إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول الثانیة: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی [من هذا الطیر. فقلت فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی فقرع الباب، فقلت: ألم أخبرک أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف [علیّ قال: فرجعت إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول الثالثة: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی [من هذا الطیر. فجاء علیّ فضرب الباب ضربا شدیدا فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح افتح [ففتحت له الباب فدخل فلمّا نظر إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ. قال: فجلس مع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و أکل معه الطیر.

فضیلهٔ مثلها فی الشیوع و الاستفاضهٔ ... ص: ۳۳۳

أخبرنا الشیخ الإمام نجم الدین عثمان بن الموفّق الأذکانی، عن والدی شیخ الإسلام سعد الحق و الدین محمّد بن المؤید الحموئی قدس اللّه روحه- بقراءتی علیه بمدینهٔ أسفرایین، فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ خمس و ستین و ست مائهٔ، إجازهٔ کتبها له فی سنهٔ أربعین و ست مائهٔ- بروایته عن شیخ الإسلام نجم الدین أبی الجناب أحمد بن عمر بن محمّد الخیَوقی رحمه اللّه- إجازهٔ- قال: أخبرنا محمّد بن عمر بن علی الطوسی قال: أخبرنا أبو العباس أحمد ابن أبی الفضل الشقانی قال: أخبرنا أبو سعید محمّد بن طلحهٔ الجنابذی قال: أخبرنا والدی أبو منصور طلحهٔ، قال: أخبرنا محمّد بن محمّد بن عبد الرحمن الذهلی ببغداد، حدّثنا عبد اللّه بن عمر بن عبد العزیز البغوی، حدّثنا عبد اللّه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۴

ابن عمر القواریری، حدّثنا یونس بن أرقم، حدّثنا مطیر [بن أبی خالد]، عن ثابت البجلی، عن سفینهٔ مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [قال : أهدت امرأهٔ من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائرین بین رغیفین [و] لم یکن فی البیت غیری و غیر أنس، فجاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فدعا بغدائه، فقلت: یا رسول اللّه قد أهدت إلینا امرأهٔ من الأنصار هدیهٔ، فقدّمت الطائرین إلیه فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک. فجاء علی بن أبی طالب فضرب الباب ضربا خفیفا، فقلت: من هذا؟ فقال أبو الحسن. ثمّ ضرب الباب فرفع صوته فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح له. [الباب . ففتحت له فأکل مع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من الطیرین حتّی فنیا».

ترجمته ۱-

الحموینی من مشایخ الذهبی، فقد أورده فی (المعجم المختص) بقوله: «إبراهیم بن محمّد بن المؤید بن عبد اللّه بن علی بن محمّد بن حمویه.

الإمام الکبیر المحدّث، شیخ المشایخ صدر الدین أبو المجامع الخراسانی الجوینی الصوفی. ولد سنهٔ ۶۴۴ و سمع بخراسان و بغداد و الشام و الحجاز، و کان ذا اعتناء بهذا الشأن، و علی یده أسلم الملک غازان، توفی بخراسان فی سنهٔ ۷۲۲. قرأنا علی أبی المجامع إبراهیم بن حمویه سنهٔ ۶۹۵، أنا أبو عمرو عثمان بن موفق الأذکانی بقراءتی سنهٔ ۶۴، أنا المؤید بن محمّد الطوسی. ح و أنا أحمد بن هبهٔ اللّه، عن المؤید أنا هبهٔ اللّه ابن سهل، أنا سعید بن محمّد البحری، أنا زاهر بن أحمد الفقیه، أنا إبراهیم بن عبد الصمد، نبأ أبو مصعب، نبأ مالک عن سمّی مولی أبی بکر بن عبد الرحمن عن أبی صالح السمّان، عن أبی هریرهٔ: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: العمرهٔ إلی العمرهٔ کفارهٔ لما بینهما، و الحج المبرور لیس له جزاء إلّا الجنّهٔ. متّفق علیه، و أخرجه ابن

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۵

ماجهٔ عن أبی مصعب الزهری، فوافقناه بعلو» [۱].

و فی (تذکرهٔ الحفّاظ) فی عداد شیوخه:

«و سمعت من الإمام المحدّث الأوحد الأکمل فخر الإسلام صدر الدین إبراهیم بن محمّد بن المؤیّد بن حمّویه الخراسانی الجوینی شیخ الصّوفیهٔ، قدم علینا، حدّث، و روی لنا عن رجلین من أصحاب المؤید الطّوسی، و کان شدید الاعتناء بالروایهٔ و تحصیل الأجزاء، علی یده أسلم غازان الملک. مات سنهٔ ۷۲۲ و له ۷۸ سنهٔ» [۲].

۲- الأسنوی: «کان إماما فی علوم الحدیث و الفقه، کثیر الأسفار فی طلب العلم، طویل المراجعهٔ، مشهورا بالولایهٔ» [... ۳].

۳- ابن حجر العسقلانی: «أکثر عن جماعات بالعراق و الشام و الحجاز، و خرّج لنفسه تساعیّات، و سمع بالحلّهٔ، و تبریز، و بآمل طبرستان، و الشوبک (الشریک) و القدس، و کربلاء، و قزوین، و مشهد علی، و بغداد، و له رحلهٔ واسعهٔ، و عنی بهذا الشأن، و کتب و حصّل.

و کان دیّنا وقورا، ملیح الشکل، جیّد القراءهٔ، و علی یده أسلم غازان، و کان قدم دمشق، و أسمع الحدیث بها فی سنهٔ ۹۵، ثمّ حجّ سنهٔ ۲۱» [۴].

و توجد ترجمته فی مصادر أخری:

کالوافی بالوفیات ۶/ ۱۴۱.

و المنهل الصّافی ۱۰/ ۱۴۱.

و وصفه الحافظ الزرندی لدی النقل عنه ب «الشیخ الإمام العالم» [... ۵].

---

[۱] المعجم المختص: ۶۵.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۴/ ۱۵۰۵.

[۳] طبقات الشافعیّهٔ ۱/ ۴۵۴.

[۴] الدرر الکامنهٔ ۱/ ۶۹.

[۵] نظم درر السمطین: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۶

و کذا اعتمد علی روایته الحافظ السمهودی فی (جواهر العقدین) و شهاب الدین أحمد فی (ترجیح الدلائل).

(۵۶) روایهٔ فخر الدّین الهانسوی ... ص: ۳۳۶

و رواه الشیخ فخر الدین الهانسوی فی کتابه (دستور الحقائق) کما فی کتاب (هدایهٔ السعداء للشهاب الدولتآبادی) حیث جاء فیه: «فی دستور الحقائق: روی الجماعهٔ من الجماعات: أهدی إلیه طیر مشوی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فدقّ الباب فقال أنس بن مالک: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فرجع، ثمّ قال رسول اللّه کما قال أوّلا، فجاء علی فدقّ الباب فقال أنس کما قال فرجع، ثمّ قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما قال فی الأولیین، فجاء علی فدقّ الباب أقوی من الأولیین، فسمع النبیّ و قد قال له أنس: إنّه علی حاجهٔ، فآذنه النبیّ بالدخول و قال له: ما أبطأ بک عنی؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت الثانیهٔ و الثالثهٔ فردّنی، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس ما حملک علی هذا؟ قال: رجوت أن یکون الدعاء لأحد من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علیّ أحبّ الخلق إلی اللّه. فأکل معه» [۱].

ترجمته ۱- ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی و وصفه بالأوصاف الجلیلهٔ [۲].

---

[۱] هدایهٔ السعداء- مخطوط.

[۲] أخبار الأخیار: ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۷

۲- و الشیخ عبد الرحمن الجشتی و قال: کان موصوفا بجمیع الفضائل الإنسانیّهٔ [... ۱].

۳- و وصفه الشیخ شهاب الدین الدولتآبادی لدی النقل عنه فی المواضع العدیدهٔ ب «الإمام».

۴- المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی فی (إزالهٔ الغین) فی بحثه حول جواز لعن یزید بن معاویهٔ عند کبار علماء أهل السنّهٔ، عدّ الهانسوی من جملهٔ المجوّزین و قال عنه أنّه: «قال الذین یعتمد علیهم: إنّه کان راضیا بحرب الحسین رضی اللّه عنه، و هو أمر بقتله، و أهان رأسه و أهل بیته بأنواع الإهانهٔ، و هو المشهور، بتفاصیل مختلفهٔ، فلا یمنع اللعن علیه و من أعانه، لأنّه کفر باللّه حین أمر بقتل الحسین و حربه و إهانهٔ أهل البیت، و الامهٔ اجتمعت و الأئمهٔ اتفقت علی کفره و اللعن علی آمره و قاتله، لأنّ الآمر و الراضی بالکفر یکفر قبل أن یفعله المأمور».

(۵۷) روایهٔ الخطیب التبریزی ... ص: ۳۳۷

اشارهٔ

و رواه ولی الدین الخطیب التبریزی صاحب (المشکاهٔ):

«عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

رواه الترمذی

و قال: هذا حدیث غریب» [۲].

---

[۱] مرآهٔ الأسرار.

[۲] مشکاهٔ المصابیح ۳/ ۱۷۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۸

ترجمته و التعریف بکتابه ...: ص: ۳۳۸

۱- یظهر من کلام الطیبی فی (الکاشف) أنّ کتاب (المشکاهٔ) قد ألّف بمشورهٔ من الطّیبی، و قد صرّح الخطیب التبریزی نفسه فی (أسماء رجال المشکاهٔ) بأنّ الطّیبی استحسن کتابه و استجوده.

۲- و قال القاری فی مقدمهٔ (المرقاهٔ) فی وصف (المشکاهٔ) و مؤلفه: «لمّا کان کتاب مشکاهٔ المصابیح الذی ألّفه مولانا الحبر العلّامهٔ و البحر الفهامهٔ، مظهر الحقائق و موضح الدقائق، الشیخ التّقی النقی، ولی الدین، محمّد بن عبد اللّه، الخطیب التبریزی، أجمع کتاب فی الأحادیث النبویّهٔ، و أنفع لباب من الأسرار المصطفویّهٔ، و للّه درّ من قال من أرباب الحال:

لئن کان فی المشکاهٔ یوضع مصباح فذلک مشکاهٔ و فیها مصابیح

و فیها من الأنوار ما شاع نفعها لهذا علی کتب العلوم تراجیح

ففیه أصول الدّین و الفقه و الهدی حوائج أهل الصدق منه مناجیح

تعلّق الخاطر الفاتر بقراءته، و تصحیح لفظه و روایته، و الاهتمام ببعض معانیه و درایته، رجاء أن أکون عاملا- بما فیه من العلوم فی الدنیا، و داخلا فی زمرهٔ العلماء العاملین فی العقبی.

فقرأت هذا الکتاب المعظّم علی مشایخ الحرم المحترم، نفعنا اللّه بهم و ببرکات علومهم، فهم»....

۳- و (الدهلوی) یروی کتاب (المشکاة) عن والده بسنده عن مؤلفه الخطیب و عن الشّیخ أبی طاهر عن مشایخه عن المؤلف ... کما فی (أصول الحدیث).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۹

(۵۸) روایة أبی الحجاج المزّی ... ص: ۳۳۹

و رواه الحافظ أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزّی فی کتابه (تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف) فی «إسماعیل بن عبد الرحمن بن أبی کریمة السدّی» بقوله:

«حدیث ت: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. الحدیث ت فی المناقب، عن سفیان بن وکیع عن عبید اللّه بن موسی عن عیسی بن عمر عنه به

. و قال: غریب، لا نعرفه من حدیث السدّی إلّا من هذا الوجه.

و قد روی من غیر وجه عن أنس رضی اللّه عنه» [۱].

ترجمته و الحافظ المزی من أئمة حفّاظ أهل السنّة المشهورین المعتمدین، و قد أوردنا ترجمته فی مجلّد (حدیث الولایة) عن عدّة کبیرة من معاجم التّراجم، أمثال:

۱- تذهیب التهذیب- مخطوط.

۲- تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۹۸.

۳- تتمة المختصر ۲/ ۳۳۲.

۴- طبقات السبکی ۶/ ۲۵۱.

۵- طبقات الأسنوی ۲/ ۲۵۷.

---

[۱] تحفة الأشراف ۱/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۰

۶- طبقات ابن قاضی شهبة ۲/ ۲۲۷.

۷- الدرر الکامنة ۵/ ۲۳۳.

۸- النجوم الزاهرة ۱۰/ ۷۶.

۹- طبقات الحفّاظ: ۵۲۱.

۱۰- البدر الطالع ۲/ ۳۵۳.

و هذه عبارة السبکی فی طبقاته ملخّصة:

«یوسف بن الزکی عبد الرحمن، شیخنا و أستاذنا، و قدوتنا، الشیخ جمال الدین أبو الحجاج المزی، حافظ زماننا، حامل رایة السنّة و الجماعة، و القائم بأعباء هذه الصناعة، و المتدرّع جلباب الطاعة، إمام الحفّاظ کلمة لا یجحدونها و شهادة علی أنفسهم یؤدّونها، و رتبة لو بشّر بها أکابر الأعداء لکانوا یودونها، واحد عصره بالإجماع، و شیخ زمانه الذی تصغی لما یقوله الأسماع، ذکره شیخنا الذهبی فی تذکرة الحفّاظ و أطنب محامده، و قد قدّمنا فی ترجمة الشیخ الإمام الوالد أنّی سمعت شیخنا الذهبی یقول: ما رأیت أحفظ منه.

و بالجملة کان شیخنا المزی اعجوبة زمانه، و کان قد انتهت إلیه ریاسة المحدّثین فی الدّنیا» [۱].

(۵۹) روایة الحافظ الذّهبی ... ص: ۳۴۰

و رواه الحافظ شمس الدین الذهبی بطرق ذکرها فی کتاب له مفرد فی هذا الباب و نصّ علی کثرة تلک الطرق جدا و أن مجموعها یوجب أن یکون لهذا الحدیث أصل، و هذا متن عبارته: «و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جدا، أفردتها بمصنّف، و مجموعها یوجب أن یکون الحدیث له أصل. و أمّا

حدیث من

---

[۱] طبقات الشافعیة للسبکی ۶/ ۲۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۱

کنت مولاه

. فله طرق جیدة، و قد أفردت ذلک أیضا» [۱].

و قال الذهبی أیضا:

«و قال عبید اللّه بن موسی و غیره، عن عیسی بن عمر القاری، عن السدّی قال: ثنا أنس بن مالک قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها، و ترک طیرا فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی، و ذکر حدیث الطیر.

و له طرق کثیرة عن أنس متکلّم فیها، و بعضها علی شرط السنن. من أجودها حدیث:

قطن بن نسیر- شیخ مسلم- ثنا جعفر بن سلیمان، ثنا عبد اللّه بن المثنی، عن عبد اللّه بن أنس بن مالک، عن أنس قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، و ذکر الحدیث» [۲].

«و قد جمعت طرق حدیث الطیر فی جزء، و طرق

حدیث: من کنت مولاه.

و هو أصح، و أصح منهما

ما أخرجه مسلم عن علی قال: إنّه لعهد النبیّ الأمیّ إلیّ: إنّه لا یحبّک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا منافق

. و هذا أشکل الثلاثة، فقد أحبّه قوم لا خلاق لهم، و أبغضه بجهل قوم من النواصب، فاللّه أعلم» [۳].

ترجمته ۱- السبکی: «الشیخ الإمام الحافظ، شمس الدین، أبو عبد اللّه،

---

[۱] تذکرة الحفّاظ- بترجمة الحاکم- ۲/ ۱۰۳۹.

[۲] تاریخ الإسلام ۳/ ۶۳۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۲

الذهبی الترکمانی، محدّث العصر و خاتمة الحفّاظ، القائم بأعباء هذه الصناعة و حامل رایة أهل السنّة و الجماعة، إمام أهل العصر حفظا و اتقانا، و فرد الدهر الذی یذعن له أهل العصر، و یقولون لا ننکر أنّک أحفظنا و أتقانا، شیخنا و استأذنا و مخرجنا، و هو علی الخصوص شیخی و سیدی و معتمدی، توفی لیلة الإثنین ثالث ذی القعدة سنة ۷۴۸» [۱].

۲- ابن شاکر: «الشیخ الإمام العلّامة الحافظ شمس الدین، أبو عبد اللّه الذهبی، حافظ لا یجاری، و لافظ لا یباری، أتقن الحدیث و رجاله و نظر علله و أحواله، و عرف تراجم الناس و أزال الإبهام فی تواریخهم و الألباس، جمع الکثیر و نفع الجمّ الغفیر، و أکثر من

التصنیف» [۲].

۳- الأسنوی: «حافظ زمانه، صنّف التصانیف الکثیرة المشهورة النافعة» [۳].

۴- ابن قاضی شهبة: «الإمام العلّامة، الحافظ، المقری، المؤرّخ شیخ الإسلام، تخرّج به حفّاظ العصر، و صنّف التصانیف الکثیرة المشهورة، مع الدین المتین و الورع و الزّهد» [۴].

۵- ابن حجر العسقلانی: «مهر فی فن الحدیث، و جمع فیه المجامیع المفیدة الکثیرة، حتی کان أکثر أهل عصره تصنیفا، و جمع تاریخ الإسلام فأربی فیه علی من تقدمه، بتحریر أخبار المحدثین خصوصا، و رغب الناس فی توالیفه و رحلوا إلیه بسببها، و تداولوها قراءة و نسخا و سماعا. قرأت بخط البدر النابلسی فی مشیخته: کان علّامة زمانه فی الرجال و أحوالهم، حدید الفهم

---

[۱] الطبقات الوسطی- مخطوط.

[۲] فوات الوفیات ۲/ ۱۸۳.

[۳] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۷۳.

[۴] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۰۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۳

ثاقب الذهن، و شهرته تغنی عن الإطناب فیه» [۱].

۶- السیوطی: «الذهبی، الإمام الحافظ، محدّث العصر و خاتمة الحفّاظ، و مؤرخ الإسلام و فرد الدهر، و القائم بأعباء هذه الصناعة، حکی عن شیخ الإسلام أبی الفضل ابن حجر أنّه قال: شربت ماء زمزم لأصل إلی مرتبة الذهبی فی الحفظ» [۲].

۷- و (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدثین) حیث ذکر کتاب (صلاح المؤمن) وصف الذهبی ب «عمدة محدثی زمانه».

(۶۰) روایة الزرندی المدنی ... ص: ۳۴۳

و رواه الحافظ جمال الدین محمّد بن یوسف الزرندی المدنی الأنصاری: «عن أنس رضی اللّه عنه: أهدی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یسمّی الحجل

، و

فی روایة ما أراه إلّا حباری. فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی فحجبته رجاء أن تکون الدعوة لرجل من قومی

، و

فی روایة قال: قلت:

إن شئت یا ربّ جعلته رجلا من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لست بأوّل من أحبّ قومه. ثمّ جاء علی الثانیة، فحجبته، و جاء علی الثالثة فحجبته. ثمّ جاء علی الرابعة فأذنت له فدخل. فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم إنی أحبّه فأحبّه، فأکل معه من ذلک الطیر.

و فی روایة: إنّه قال: ما حبسک رحمک اللّه؟ قال: هذا آخر ثلاث مرّات،

---

[۱] الدرر الکامنة ۴/ ۲۳۶.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۵۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۴

کل ذلک یقول أنس: إنّک مشغول علی حاجهٔ. فقال: یا أنس: ما حملک علی ذلک؟ قال: سمعت دعوتک فأحببت أن تکون لرجل من قومی. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی حبّ قومه.

و روی أنس رضی اللّه عنه أیضا قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک- و فی روایهٔ برجل- یحبّه اللّه و رسوله. قال أنس: فجاء علی فقرع الباب. فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول- و کنت أحبّ أن یکون رجل من الأنصار- ثمّ أتی علی و قرع الباب فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول. ثمّ أتی الثالثهٔ، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته. فلمّا دخل قال: اللّهم و إلیّ.

و عنه أیضا قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر نضیج فأعجبه فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۱].

و رواه الزرندی فی کتابه الآخر (معارج الوصول إلی معرفهٔ فضل آل الرسول) بقوله: «روی أنس رضی اللّه عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی نضیج. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۲].

ترجمته و الحافظ الزرندی من أکابر حفّاظ أهل السنّهٔ الثقات، فقد ترجم له الحافظ ابن حجر فی (الدرر الکامنهٔ) [۳] و جاء وصفه بالحفظ و نحوه فی (جواهر

---

[۱] نظم درر السمطین: ۱۰۰.

[۲] معارج الوصول- مخطوط.

[۳] الدرر الکامنهٔ ۴/ ۲۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۵

العقدین) و (الفصول المهمهٔ) و (سبل الهدی و الرشاد) و (ذخیرهٔ المآل) و غیرها فی کل موضع نقل عنه معتمدین علیه فی المواضع المختلفهٔ.

(۶۱) روایهٔ الصّلاح العلائی ... ص: ۳۴۵

و قد سعی الحافظ صلاح الدین العلائی سعیا جمیلا و بذل جهدا مشکورا فی الردّ عمّا قال بعض المعاندین المفترین فی هذا المقام ...قال السّیوطی بشرح الترمذی:

«حدّثنا سفیان بن وکیع، ثنا عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی، فأکل معه.

هذا أحد الأحادیث التی انتقدها الحافظ السراج القزوینی علی المصابیح و زعم أنّه موضوع.

و قال الحافظ الصلّاح العلائی: لیس بموضوع، بل له طرق کثیرهٔ غالبها واه، و منها ما فیه ضعف قریب، و ربّما یقوی منها بمثله إلی أن ینتهی إلی درجهٔ الحسن.

و السدّی: إسماعیل، احتج به مسلم و الناس. و عیسی بن عمر هو:

الأسدی الکوفی القاری، وثّقه یحیی بن معین و غیره و لم یتکلّم فیه. و عبید اللّه ابن موسی مشهور من رجال الصحیحین، و قد تابعه علی روایته عن عیسی بن عمر: مسهر بن عبد الملک: أخرجه النسائی فی خصائص علی. و مسهر هذا وثقه ابن حبان.

إلى أن قال السيوطى عن العلائى- بعد ذكره الحسن بن حمّاد، و طريق

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۶

الحاكم لحديث الطير-: فهذان الطريقان- أى طريق النسائى و الحاكم- أمثل ما روى فيه.

و قد ساق ابن الجوزى فى العلل المتناهية للحديث طرقا كثيرة عن أنس واهية.

و قال الحاكم فى المستدرك: رواه عن أنس جماعة أكثر من ثلاثين نفسا، ثمّ صحّت الرواية عن على و أبى سعيد و سفينة، و لم يذكر طرق أحاديث هؤلاء.

و خرّج أبو بكر ابن مردويه فى طرق هذا الحديث جزء.

و قال ابن طاهر الحافظ: كل طرقه باطلة معلولة. و هو غلوّ منه فى مقابلة تساهل الحاكم.

و الحكم على الحديث بالوضع بعيدا جدّا، و لذلك لم يذكره أبو الفرج فى كتاب الموضوعات» [۱].

ترجمته ۱- الذهبى فى شيوخه: «و سمعت من الإمام المفتى المحدّث صلاح الدين أبى سعيد العلائى ... و هو عالم ثبت مقدس اليوم» [۲].

و فى (المعجم المختص): «خليل بن كيكلدى. الإمام الحافظ الفقيه البارع المفتى صلاح الدين أبو سعيد العلائى الدمشقى الشّافعى ...» [۳].

۲- الأسنوى: «كان حافظ زمانه، إماما فى الفقه و الأصول و غيرهما.

ذكيا نظّارا فصيحا كريما ذا رياسة و حشمة. توفى سنة ۷۶۰» [۴].

۳- ابن حجر العسقلانى: «صنّف التصانيف فى الفقه و الأصول

---

[۱] قوت المغتذى فى شرح الترمذى.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۲/ ۱۰۵۷.

[۳] المعجم المختص: ۹۲.

[۴] طبقات الشافعية ۲/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۷

و الحديث و كتبه كثيرة جدّا سائرة مشهورة نافعة متقنة محرّرة، و كان ممتعا فى كل باب فتح، و يحفظ تراجم أهل العصر و من قبلهم، و كان له ذوق فى الأدب و نظم حسن، مع الكرم و طلاقة الوجه، و وصفه بالحفظ شيخه الذهبى.

و قال الحسينى: كان إماما فى الفقه و النحو و الأصول، مفننا فى علوم الحديث و فنونه، حتى صار بقية الحفّاظ، عارفا بالرجال، علامة فى المتون و الأسانيد، بقيّة الحفّاظ، و مصنّفاته تنبئ عن إمامته فى كلّ فن، و لم يخلّف بعده مثله.

و قال شيخنا فى الوفيات: درس و أفتى و جمع بين العلم و الدين و الكرم و المروة، و لم يخلّف بعده مثله.

و قال الأسنوى فى الطبقات: كان حافظ زمانه...

و قرأت بخط شيخنا العراقى: توفى حافظ المشرق و المغرب صلاح الدين فى ثالث المحرّم» [۱].

۴- ابن قاضى شهبة: «الإمام البارع المحقق بقيّة الحفّاظ، فاق أهل عصره فى الحفظ و الإتقان، ذكره الذهبى فى معجمه و أثنى عليه، و قال الحسينى ... و قال الأسنوى ... و قال السبكى فى الطبقات الكبرى: كان حافظا ثبتا ثقة» [... ۲].

۵- السيوطى: «العلائى، الشيخ الإمام العلّامة الحافظ الفقيه ذو الفنون صلاح الدين أبو سعيد. و كان إماما محدثا حافظا متقنا جليلا فقيها أصوليا نحويا» [۳].

۶- مجیر الدین العلیمی: «شیخ الإسلام، صلاح الدین، الإمام البارع

---

[۱] الدرر الکامنة ۲/ ۱۷۹.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۴۲.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۵۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۸

المحقق، بقیة الحفّاظ» [۱].

۷- الشوکانی. فأورد کلمات الأعلام فی الثناء علیه [۲].

(۶۲) ردّ السبکی علی الحکم بوضع الحدیث ... ص: ۳۴۸

و ردّ الشیخ عبد الوهّاب السبکی علی الحکم علی حدیث الطیر بالوضع بقوله:

«و أمّا الحکم علی حدیث الطیر بالوضع فغیر جید» [۳] و هذا یکفی لإبطال و تقبیح هذر (الدهلوی) و من سبقه من الذین سوّلت لهم أنفسهم ردّ فضائل آل الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

ترجمته ۱- الذهبی: «عبد الوهاب ابن شیخ الإسلام تقی الدین علی، أجاز له الحجار و طائفة، و أسمعه أبوه من جماعة. کتب عنی أجزاء و نسخها، و أرجو أن یتمیّز فی العلم. ثمّ درّس و أفتی» [۴].

۲- ابن حجر: «أجاز له ابن الشحنة و یونس الدبوسی و قرأ بنفسه علی المزی و لازم الذهبی و تخرج بتقی الدین ابن رافع، و أمعن فی طلب الحدیث و کتب الأجزاء و الطباق، مع ملازمة الاشتغال بالفقه و الأصول و العربیة، حتّی مهر و هو شاب، و خرّج له ابن سعد مشیخة و حدّث بها، و کان جید البدیهة طلق

---

[۱] الأنس الجلیل ۲/ ۱۰۶.

[۲] البدر الطالع ۱۲/ ۲۴۵.

[۳] طبقات الشافعیة- ترجمة الحاکم- ۴/ ۱۵۵.

[۴] المعجم المختص: ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۹

اللسان، أذن له ابن النقیب بالإفتاء و التدریس، و درّس فی غالب مدارس دمشق، و ناب عن أبیه فی الحکم، و انتهت إلیه ریاسة القضاء و المناصب بالشام. مات فی سنة ۷۷۱» [۱].

۳- ابن قاضی شهبة: «إن شمس الدین ابن النقیب أجازه بالإفتاء و التدریس، و لمّا مات ابن النقیب کان عمر القاضی تاج الدین ثمانیة عشر سنة.

و أفتی و درّس و حدّث و صنّف و اشتغل و حصّل فنونا من العلم و الفقه و الأصول، و کان ماهرا فیه، و الدین و الأدب» [... ۲].

(۶۳) روایة السیّد شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹

و رواه السیّد شهاب الدین أحمد صاحب کتاب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) من غیر طریق، و استدلّ به علی کون الأمیر

علیه السلام أحبّ الناس إلی اللّه و النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؛ و هذا نصّ کلامه:

«الباب السّابع، فی ترنّم أغانی النبوّهٔ فی مغانی الفتوّهٔ بأحبیّته إلی اللّه تعالی و رسوله، و تنسّمه شقائق أعالی الولایهٔ، بتسنّمه شواهق معالی العنایهٔ، بما ظهر أنّه أشد حبّا للّه و رسوله:

عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم طیر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه.

رواه الطبری و قال: خرّجه الترمذی و البغوی فی المصابیح فی الحسان.

---

[۱] الدرر الکامنهٔ ۲/ ۲۴۵.

[۲] طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۰

و

أخرجه الحربی. و قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر و کان ممّا یعجبه أکله ثمّ ذکر الحدیث.

و خرّجه الإمام أبو بکر محمّد بن عمر بن بکیر النجّار و قال: عن أنس قدّمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم طیرا فسمّی و أکل لقمهٔ و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ، فأتی علی رحمهٔ اللّه تعالی علیه فضرب الباب فقلت: من أنت؟ فقال: علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم علی حاجهٔ قال: ثمّ أکل لقمهٔ و قال صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مثل الأولی، فضرب علیّ فقلت: من أنت؟ قال: علیّ قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم علی حاجهٔ ثمّ أکل لقمهٔ و قال صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مثل ذلک، فضرب علیّ رضی اللّه عنه و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم:

یا أنس افتح الباب قال: فدخل علیّ، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم تبسّم ثمّ قال الحمد [للّه الذی جعلک، فإنّی أدعو فی کلّ لقمهٔ أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ فکنت أنت، قال رضی اللّه عنه: و الّذی بعثک بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: لم رددته؟ قلت: کنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم و قال:

ما یلام الرّجل علی حبّ قومه.

و عن أنس رضی اللّه تعالی عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک، و فی روایهٔ برجل یحبّه اللّه و رسوله، قال أنس: فجاء علی فقرع الباب فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مشغول- و کنت أحبّ أن یکون لرجل من الأنصار- ثمّ أتی علی رضی اللّه عنه فقرع الباب فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مشغول، ثمّ أتی الثالثهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۱

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: أدخله فقد عنیته، فلمّا أن أقبل قال صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: اللّهم و إلیّ.

و عنه رضی اللّه تعالی عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم طیر نضیج فأعجبه فقال النبیّ صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطّیر، فجاء علی رحمهٔ اللّه تعالی علیه فأکل معه. رواه الزّرندی.

و عنه رضـی اللّه تعالی عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم طائر فوضع بین یدیه فقال صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال فجاء علی ابن أبی طالب رضـی اللّه تعالی عنه فـدقّ الباب فقلت: من هذا؟ قال: أنا علی فقلت: إنّ النبیّ صـلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سـلّم علی حاجة، حتی فعل ذلک ثلاثا، فجاء الرّابعة فضرب الباب برجله فدخل فقال النبیّ صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: ما حبسک؟ قال: جئت ثلاث مرّات کل ذلک یمنعنی أنس، فقال النبیّ صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: ما حملک علی ذلک؟ قلت: کنت أحبّ أن یکون رجلا من قومی. رواه الحافظ أبو بکر الخطیب البغدادی».

ترجمته و المؤلّف هو: شـهاب الـدین أحمـد بن جلال الـدین عبـد اللّه بن قطب الدین محمّد بن جلال الدین عبد اللّه بن قطب الدین محمّد بن معین عبد اللّه بن هادی ابن محمّد الحسینی الإیجی الشافعی، من أعلام القرن التاسع.

ترجم له: السّخاوی فی الضّوء اللّامع [۱].

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۲

و بیت المؤلف بیت فقه و حدیث و تصوّف، ینتمون إلی الحسـین الأصغر ابن الإمام زین العابدین علیه السّلام، و أصلهم من مکران، و کانوا حکّام البلاد، ثمّ إنّ جـدّه الرابع اعتزل الحکم، و آثر العزلة و الانقطاع، فهاجر منها إلی بلاد فارس، و توطّن فی (ایج شبانکاره)، و توفی أبوه سنة ۸۴۰، و جدّه سنة ۷۸۵، و أبو جدّه سنة ۷۶۳، و جدّ جدّه سنة ۷۱۴.

و کـان المؤلّف قـد ألّف کتابـا فی فضائـل الخلفـاء، ثمّ لمّـا رأی أنّ فضائل علی علیه السـلام کثیرة، بـدا له أن یؤلّف فی فضائله کتابا مفردا، فألّف کتاب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) [۱].

(۶۴) روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۲

اشارة

و رواه ملک العلماء شـهاب الـدین بن شـمس الـدین الدولتآبادی الهندی فی مواضع عدیدة من کتابه (هدایة السعداء) عن عدة من کتب أهـل السنّة، و احتـج به علی کـون أمیر المـؤمنین علیه السـلام أحبّ الخلق، کمـا نصّ علی صـحته بإسـناد النسـائی عن أنس بن مالک، و إلیک نصّ عبارته:

«بیان: خطاب علی کرّم اللّه وجهه بأحبّ الخلق، فی دسـتور الحقائق روی الجماعـة عن الجماعات: أهـدی إلیه طیر مشوی فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی هـذا الطّیر، فجاء علی فـدقّ الباب فقال أنس بن مالک: إنّ النبیّ علی حاجة فرجع، ثمّ قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم کما قال أوّلا فجاء علی فدق الباب فقال أنس کما قال فرجع، ثمّ قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما قال فی الأولیین، فجاء علی

---

[۱] أهل البیت علیهم السلام- فی المکتبة العربیة، مجلة تراثنا العدد: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۳

فدقّ الباب أقوی من الأوّلیین، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و قد قال له أنس إنّه علی حاجة: فآذنه النبیّ بالدخول و قال له: ما أبطأ

بک عنّی؟ قال جئت فردّنی أنس ثمّ جئت الثّانیة و الثّالثة فردّنی. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس ما حملک علی هذا؟ قال: رجوت أن یکون الدّعاء لأحد من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی أحبّ الخلق إلی اللّه فأکل معه.

و فی النسائی بإسناد صحیح عن أنس بن مالک لمّا قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الحدیث جاء أبو بکر فردّه، فجاء عمر فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له و أکل معه» [... ۱].

و قال أیضا: «اعلم أنّ أحادیث فضیلة علی کرّم اللّه وجهه من الصحاح و لکن احتجاجهم علی الخطأ. احتج الشیعة بخبر الطیر، و تمام الخبر ذکرناه» [... ۲].

کتاب (هدایة السعداء ...) ص: ۳۵۳

و کتاب (هدایة السعداء) لملک العلماء من محاسن الکتب المعتمدة لدی أهل السنّة، احتج به محمّد محبوب العالم فی (تفسیره)، و قد ذکر ملک العلماء فی مقدمته أنّه قد استخرج روایاته من بطون کتب تبلغ الثلاثمائة.

ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۳

و أمّا مؤلفه ملک العلماء الدولت‌آبادی الهندی الذی ترجمنا له فی مجلّد (حدیث النور) عن عدة من مصادر التراجم لأهل السنّة، فمن أکابر أهل السنّة و مشاهیر محدثیهم فی الدیار الهندیّة ... قال الصدیق حسن خان القنوجی

---

[۱] هدایة السعداء. الجلوة العاشرة من الهدایة التاسعة.

[۲] المصدر. الجلوة السابعة من الهدایة الاولی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۴

بترجمته فی (أبجد العلوم):

«القاضی شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر الزاولی، ولد بدولت‌آباد دهلی، و تلمذ علی القاضی عبد المقتدر و مولانا خواجکی الدهلوی، و هو من تلامذة مولانا معین الدین العمرانی، وفاق أقرانه و سبق إخوانه. و کان استاذه القاضی یقول فی حقه: أتانی من الطلبة من جلده علم و لحمه علم و عظمه علم. توفی سنة ۸۴۹».

(۶۵) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۴

رواه فی غیر واحد من کتبه:

قال فی (المطالب العالیة): «أنس- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی بخبزة و صبابة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام، فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی. و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی. قال أنس:

فقلت: اللّهم اجعله سعد بن عبادة. قال: فسمعت حرکة بالباب، فخرجت، فإذا علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف، ثمّ سمعت حرکة بالباب، فخرجت، فإذا علی کذلک، فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا؟ فخرجت، فإذا هو علی، فجئت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبرته، فقال: اللّهم وال، اللّهم وال.

أنس- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها بین نسائه، فأصاب کلّ امرأهٔ ... به. الحدیث.

هذا لفظ البزار.

سفینهٔ صاحب زاد النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدت امرأهٔ من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۵

الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، و کان فی المسجد، و لم یکن فی البیت غیری و غیر أنس بن مالک، فجاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فدعا بالغداء، فقلت: یا رسول اللّه، قد أهدت لک امرأهٔ هدیهٔ، فقدّمت إلیه الطیرین فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک- أحسبه قال: - إلیک و إلی رسولک، قال: فجاء علی فضرب بالباب ضربا حفیفا، فقلت: من هذا؟ قال: أبو الحسن. ثمّ ضرب و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من هذا؟ قلت: علی. قال: افتح له، ففتحت، و أکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الطیرین حتی فینا» [۱].

* و

قال فی (الأجوبهٔ عن أحادیث المصابیح)، أی: أن السراج القزوینی زعم وجود أحادیث موضوعهٔ فی (مصابیح السنّهٔ) فسئل عن الحافظ ابن حجر العسقلانی، و کان منها حدیث الطیر، و هذه صورهٔ السؤال:

«الحدیث السادس عشر: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

غریب. قال ابن الجوزی: موضوع. و قال الحاکم: لیس بموضوع».

فأجاب ابن حجر:

«قلت: أخرجه الترمذی من طریق عیسی بن عمر، عن إسماعیل بن عبد الرحمن السدّی، عن أنس و قال: غریب، لا نعرفه من حدیث السدّی إلّا من هذا الوجه.

و قد روی من غیره عن أنس. قال: و السدّی اسمه: إسماعیل بن عبد الرحمن سمع من أنس.

قلت: أخرج له مسلم، و وثّقه جماعهٔ، منهم: شعبهٔ، و سفیان، و یحیی

---

[۱] المطالب العالیهٔ بزوائد المسانید الثمانیهٔ ۴/ ۶۱- ۶۳ الأحادیث: ۳۹۶۲- ۳۹۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۶

القطّان.

و أخرجه الحاکم من طریق سلیمان بن بلال، عن یحیی بن سعید، عن أنس: کنت أخدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقدّم له فرخ مشوی فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فقلت: اجعله رجلا من أهلی الأنصار، فجاء علی فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ جاء فقلت ذلک، فقال: اللّهم ائتنی ... کذلک. فقلت: ذلک

فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح، فدخل، فقال: ما حبسک یا علی؟ فقال: إن هذه آخر ثلاث کرّات یردّنی أنس، فقال: ما حملک علی ما صنعت؟ قلت: أحببت أن یکون رجلا من قومی، فقال: إنّ الرجل محب قومه.

و قال الحاکم: رواه عن أنس أکثر من ثلاثین نفسا، ثمّ ذکر له شواهد عن جماعهٔ من الصحابهٔ.

و فی الطبرانی منها عن: سفینهٔ، و عن ابن عباس

. و سند کلّ منهما متقارب» [۱].

* و قال الحافظ ابن حجر بترجمهٔ إبراهیم بن ثابت القصّار:

«و قد جمع طرق الطیر ابن مردویه و الحاکم و جماعهٔ، و أحسن شیء فیها طریق أخرجه النسائی» [۲].

* و بترجمهٔ إسماعیل بن سلیمان:

«إسماعیل بن سلیمان الرازی، أخو إسحاق بن سلیمان. قال العقیلی:

الغالب علی حدیثه الوهم. حدّثنا جعفر بن أحمد، حدّثنا محمّد بن حمید، حدّثنا إسماعیل بن سلیمان، حدّثنا عبد الملک بن أبی سلیمان، عن عطا، عن

---

[۱] انظر آخر مشکاهٔ المصابیح ۳/ ۱۷۸۸.

[۲] لسان المیزان ۱/ ۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۷

عبد اللّه بن عمر- رضی اللّه عنهما-: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان یطعن فی البیت بمخصرته و یقول ها إنّ هذا البیت مسئول عن أعمالکم یوم القیامهٔ، ما ذا یخبر عنکم:

و روی: عن عطا، عن أنس: حدیث الطیر. یروی من غیر وجه بأسانید لیّنهٔ.

و حدیث عبد اللّه بن عمر یروی من قوله.

قلت: و الحدیث الأول رواه البزار فی مسنده، من طریق لیث بن أبی سلیم، عن عبد الرحمن بن سابط، عن عبد اللّه بن عمر.

و حدیث الطیر قد توبع فیه أیضا. و تقدّم أیضا فی ترجمهٔ إبراهیم بن ثابت القصّار» [۱].

ترجمته ۱- الشوکانی: «الحافظ الکبیر الشهیر، الإمام المتفرد بمعرفهٔ الحدیث و علله فی الأزمنهٔ المتأخرهٔ، ارتحل إلی: بلاد الشام، و الحجاز، الیمن، و مکّهٔ، و ما بین هذه النواحی، و أکثر جدّا من المسموع و الشیوخ، و سمع العالی و النازل، و اجتمع له من ذلک ما لم یجتمع لغیره، و أدرک من الشّیوخ جماعهٔ کل واحد رأس فی فنه الذی اشتهر به، ثمّ تصدّی لنشر الحدیث، و قصر نفسه علیه مطالعهٔ و إقراء و تصنیفا و إفتاء، و تفرّد بذلک، و شهد له بالحفظ و الإتقان القریب و البعید و العدو و الصدیق، حتی صار إطلاق لفظ «الحافظ» علیه کلمهٔ إجماع، و رحل إلیه الطّلبهٔ من الأقطار، و طارت مؤلّفاته فی حیاته، و انتشرت فی البلاد، و تکاتب الملوک من قطر إلی قطر فی شأنها. مات فی أواخر ذی الحجهٔ سنهٔ ۸۵۲» [۲].

---

[۱] لسان المیزان ۱/ ۴۰۸.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۸۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۸

۲- السیوطی: «ابن حجر- شیخ الإسلام، و إمام الحفّاظ فی زمانه، و حافظ الدیار المصریّهٔ، بل حافظ الدنیا مطلقا قاضی القضاهٔ، شهاب الدین أبو الفضل أحمد بن علی ... ولد سنهٔ ۷۷۳، و عانی أوّلا الأدب، فبلغ فیه الغایهٔ، ثمّ طلب الحدیث ... و تقدّم فی جمیع فنونه... و صنّف التصانیف التی عمّ النفع بها، کشرح البخاری، الذی لم یصنّف أحد فی الأولین و لا فی الآخرین مثله ... توفی فی ذی الحجهٔ سنهٔ ۸۵۲ ... و قد غلق بعده الباب، و ختم به هذا الشأن» [... ۱].

۳- الصدّیق القنوجی: «الحافظ ابن حجر العسقلانی ... ترجمه تلمیذه السخاوی فی کتاب سمّاه الجواهر و الدرر فی ترجمهٔ شیخ الإسلام ابن حجر، و ترجمه البلقینی أیضا فی کتاب وقف علیه فی حیاته. و قال المعلّم بطرس البستانی فی دائرهٔ المعارف: جدّ فی الفنون حتی بلغ الغایهٔ، و عکف علی الزین العراقی و انتفع به، و أخذ عن الشیوخ، و أذن له فی الإفتاء و التدریس، و شهد له أعیان

شیوخه بالحفظ، و زادت تصانیفه التی معظمها فی فنون الحدیث و فنون الأدب و الفقه و غیر ذلک علی مائهٔ و خمسین تصنیفا، و رزق فیها السعد و القبول، خصوصا فتح الباری» [... ۲].

و له ترجمهٔ فی:

۱- حسن المحاضرهٔ فی أخبار مصر و القاهرهٔ ۱/ ۳۶۳.

۲- ذیل طبقات الحفّاظ: ۳۸۰.

۳- شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰.

۴- الضوء اللامع ۲/ ۳۶.

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۵۵۲.

[۲] التاج المکلّل: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۹

(۶۶) روایهٔ ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۵۹

و رواه نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، مصرّحا بوروده صحیحا فی کتب الحدیث، و فی الأخبار الصریحهٔ حیث قال:

«فصل- فی محبهٔ اللّه تعالی و رسوله له. و ذلک أنّه صحّ النقل فی کتب الأحادیث الصحیحهٔ و الأخبار الصریحهٔ عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه.

قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی یسمّی الحجل

- و

فی روایهٔ: ما أراه إلّا الحباری- فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فحجبته و قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، رجاء أن تکون الدعوهٔ لرجل من قومی، ثمّ جاء علی ثانیهٔ فحجبته، ثمّ جاء الثالثهٔ فقرع الباب فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته، فلمّا دخل قال له النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ما حبسک عنا یرحمک اللّه؟ قال: هذه آخر ثلاث مرّات و أنس یقول: إنّک مشغول. فقال: یا أنس: ما حملک علی ذلک؟ قال: سمعت دعوتک فأحببت أن تکون لرجل من قومی. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی حبّه لقومه. رواه الترمذی» [۱].

ترجمته و نور الدین علی بن محمّد المعروف بابن الصبّاغ المالکی، المتوفی سنهٔ ۸۵۵ من أعلام المحدثین و کبار فقهاء المالکیهٔ:

---

[۱] الفصول المهمهٔ: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۰

۱- ترجم له السّخاوی، و ذکر له کتاب (الفصول المهمّهٔ) و أنّ له منه إجازهٔ [۱].

۲- ذکره عمر بن فهد المکّی فیمن کان بمکّهٔ من الأعلام [۲].

۳- و ذکر أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی اختلاف الفقهاء فی حکم الخنثی ثمّ قال: «وجدت حکم أمیر المؤمنین فی کتاب الفصول المهمّهٔ فی فضل الأئمهٔ، تصنیف الشیخ الإمام علی بن محمّد الشهیر بابن الصبّاغ من علماء المالکیهٔ» [۳].

و فی هذه العبارهٔ: صحّهٔ نسبهٔ الکتاب إلیه، و وصفه بالشیخ الإمام، و التصریح بکونه من علماء المالکیهٔ.

۴- و ذکر عبد اللّه بن محمّد المطیری کتابه (الفصول المهمّهٔ) فی مصادر کتابه (الریاض الزاهرهٔ).

۵- و نصّ رشید الدین الدهلوی علی أنّه من کتب أهل السنّهٔ المؤلّفهٔ فی فضائل الأئمّهٔ.

۶- و اعتمد علیه و نقل عنه جمع من العلماء المشاهیر فی مصنفاتهم:

کالسمهودی فی (جواهر العقدین)، و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی)، و محمّد محبوب فی (تفسیر شاهی).

(۶۷) روایهٔ المیبدی الیزدی ... ص: ۳۶۰

و رواه الحسین بن معین الدین المیبدی الیزدی، حیث أورده بشرح دیوان

---

[۱] الضوء اللّامع ۵/ ۲۸۳.

[۲] إتحاف الوری بأخبار أم القری. حوادث ۸۵۵.

[۳] ذخیرهٔ المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۱

أمیر المؤمنین علیه السلام، عن الترمذی عن أنس [۱].

ترجمته العلّامهٔ المیبدی من أکابر العلماء المشاهیر، و کتابه (الفواتح) من الکتب المعروفهٔ و المعتمدهٔ لدی أهل السنّهٔ، وصفه صاحب (حبیب السّیر) بأنّه من أفاضل علماء العراق بل من أعظم علماء الآفاق، و أورده الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار)، و اعتمد علی کتابه ولی اللّه الدهلوی فی (النوادر من حدیث سید الأوائل و الأواخر)، و ذکر الجلبی کتابه فی (کشف الظنون) معبّرا عن المیبدی ب «مولانا» و سیأتی تفصیل هذا کلّه فی قسم حدیث (الأشباه) إن شاء اللّه.

(۶۸) روایهٔ المطیری ... ص: ۳۶۱

و رواه عبد اللّه بن محمّد المطیری حیث قال:

«الحدیث الثامن و الثمانون، فی محبّهٔ اللّه تعالی لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: و ذلک إنّ صحّ فی کتب الحدیث.

عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی یسمی الحجل- و فی روایهٔ: ما أراه إلّا الحباری- فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فحجبته و قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، رجاء أن یکون الدعوهٔ لرجل من قومی، ثمّ جاء علی- رضی اللّه عنه-

---

[۱] الفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام: ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۲

فحجبته، ثمّ جاء الثالثهٔ، فقرع الباب فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته، فلمّا دخل قال له صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک عنّا یرحمک اللّه؟ قال: هذه آخر ثلاث مرّات و أنس یقول: إنّک مشغول، فقال: یا أنس: ما حملک علی ذلک؟ قال: سمعت دعوتک و أحببت أن یکون لرجل من قومی، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی حبّه لقومه.

رواه الترمذی» [۱]

(۶۹) روایهٔ الحافی الشّافعی ... ص: ۳۶۲

و رواه أحمد بن محمّد بن أحمد الحافی الحسینی الشافعی، فی فضائل الإمام علیه السلام بقوله:

«فی روایهٔ: قدمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا فسمّی و أکل لقمهٔ و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ، فأتی علی فضرب الباب فقلت: من أنت؟ قال: علی. قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ أکل لقمهٔ و قال مثل الاولی، فضرب علی فقلت: من أنت؟ قال:

علی. قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ أکل لقمهٔ و قال مثل مقالته، فضرب علی و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح الباب، ففتحته، فدخل علی، فلمّا رآه النبیّ تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الذی جعلک هو، فإنّی أدعو فی کلم لقمهٔ أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلی اللّه و إلیّ، فکنت أنت، فقال: و الذی بعثک بالحق نبیا إنّی لأضرب

---

[۱] الریاض الزاهرهٔ فی فضل آل بیت النبیّ و عترته الطاهرهٔ- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۳

الباب ثلاث مرّات، و یدرأنی أنس. قال: لم رددته؟ قال: کمن أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: ما یلام الرجل علی حبّ قومه» [۱].

(۷۰) روایهٔ الصّفوری ... ص: ۳۶۳

و رواه الشیخ عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری الشّافعی، فی باب مناقب سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال:

«قال أنس- رضی اللّه عنه-: قدّمت للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طعاما فسمّی و أکل لقمهٔ و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ. فطرق علی الباب فقلت: من؟ قال: علی. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، فأکل لقمهٔ ثمّ قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ، فطرق علی الباب و رفع صوته فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح الباب یا أنس، ففتح، فدخل علی، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم و قال الحمد للّه فإنّی أدعو اللّه فی کل لقمهٔ أن یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ. فقال: و الذی بعثک بالحق إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ما صنعت یا أنس؟ قال: رجوت یا نبیّ اللّه أن یکون رجلا من الأنصار. فقال: أوفی الأنصار خیر من علی و أفضل؟!» [۲].

---

[۱] التبر المذاب فی بیان ترتیب الأصحاب- مخطوط.

[۲] نزههٔ المجالس.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۴

(۷۱) روایهٔ ابن روزبهان ... ص: ۳۶۴

اشارهٔ

و الفضل ابن روزبهان الخنجی الشیرازی ممّن یروی حدیث الطیر، و یصفه بالشهرهٔ، و یعترف بکونه فضیلهٔ عظیمهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام حیث یقول: «أقول: حدیث الطیر مشهور. و هو فضیلهٔ عظیمهٔ و منقبهٔ جسیمهٔ، و لکن لا تدل علی النصّ» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۶۴

۱- السخاوی: «فضل اللّه بن روزبهان بن فضل اللّه الأمین، أبو الخیر، ابن القاضی أبی الخیر بأصبهان أمین الدین، الخنجی الأصل، الشیرازی، الشافعی، الصوفی، و یعرف ب «خواجه ملّا». لازم جماعة کعمید الدین الشیرازی، و تسلک بالجمال الأردستانی و تجرّد معه، و تقدّم فی فنون من عربیة و معان و أصلین و غیرها، مع حسن سلوک و توجّه و تقشّف و لطف عشرة و انطراح و ذوق و تقنّع، قدم القاهرة ... و زار بیت المقدس ... و سافر إلی المدینة المنوّرة، فجاور بها أشهرا من سنة ۸۷ و لقینی ... و قرء علیّ البخاری و غیره بالروضة ... و کتبت له إجازة حافلة» [... ۲].

۲- و قد أکثر الفاضل رشید الدین خان الدهلوی من الاستدلال و الاحتجاج بأقاویل (ابن روزبهان) فی ردوده علی الشیعة و بحوثه معهم، مبجّلا له و مثنیا علیه، و من ذلک استشهاده بکلماته فی نفی إمامة معاویة و خلافته، فی

---

[۱] إبطال الباطل- مخطوط.

[۲] الضوء اللامع ۶/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۵

کتابه (غرة الراشدین).

۳- و کذلک المولوی حیدر علی الفیض فی کتابه (منتهی الکلام) کما لا یخفی علی من راجعه.

(۷۲) روایة جلال الدین السیّوطی ... ص: ۳۶۵

اشارة

و روی جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی حدیث الطیر بطرق متعدّدة، فی کتابه (جمع الجوامع) کما لا یخفی علی من راجع ترتیبه (کنز العمال) و سیأتی ذکرها أیضا إن شاء اللّه. و من ذلک

ما أخرجه فی کتابه المذکور:

«عن الزهری، عن أنس قال: کنت جالسا علی باب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأتته أم أیمن بطیر أهدی لها من اللیل، فأکل منه ثمّ أعطانی فضلة، فجئت حتی انتهیت بفضل ذلک فقال: اللّهم اطلع أحبّ خلقک إلیک، فوقفت علی الباب و أنا أقول: اللّهم أطلع رجلا من الأنصار، فو اللّه إنی لواقف إذ طلع علی بن أبی طالب، فقلت: هذا علی بن أبی طالب، قد أتی الباب، قال: اللّهم أدخله، الحمد للّه الذی أطلع أحبّ خلقه إلیّ، ادن، فکل معی.

ابن النجار» [۱].

کتاب (جمع الجوامع ...): ص: ۳۶۵

و قد مدح السیوطی کتابه (جمع الجوامع) فی مقدّمته، و وصفه بأنّه «کتاب شریف حافل، و لباب منیف رافل، بجمع الأحادیث الشریفة النبویّة کافل،

[۱] جمع الجوامع ۲/ ۲۸۶.

قصدت فيه إلى استيعاب الأحاديث النبويّة، و أرصدته مفتاحا لأبواب المسانيد العليّة» ... و قال كاشف الظنون:

«ثمّ إن الشيخ العلّامة علاء الدين على بن حسام الدين الهندى الشهير بالمتقى المتوفى سنة ۹۷۵، رتّب هذا الكتاب الكبير، كما رتّب الجامع الصغير، و سماه: كنز العمال فى سنن الأقوال و الأفعال، ذكر فيه أنّه وقف على كثير مما دوّنه الأئمة من كتب الحديث، فلم ير فيها أكثر جمعا منه، حيث جمع فيه بين الأصول الستة و أجاد، مع كثرة الجدوى و حسن الإفادة» [... ۱].

و ذكر العيدروس بترجمة السيوطى أنّه: «حكى عنه أنّه قال: رأيت فى المنام كأنّى بين يدى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فذكرت له كتابا شرعت فى تأليفه فى الحديث و هو جمع الجوامع، فقلت له: أقرأ عليكم شيئا منه؟ فقال:

هات يا شيخ الحديث. قال: هذه البشرى عندى أعظم من الدنيا بحذافيرها» [۲].

ترجمته و جلال الدين السّيوطى يلقّب عندهم ب «مجدّد القرن التاسع» و هو شيخ مشايخ (الدّهلوى)، و توجد مناقبه و فضائله بترجمته فى:

۱- الضوء اللامع ۴/ ۶۵.

۲- البدر الطالع ۱/ ۳۲۸.

۳- النور السافر: ۵۴.

۴- الكواكب السائرة ۱/ ۲۲۶.

و قد ترجم لنفسه ترجمة مفصّلة جدا فى كتابه (حسن المحاضرة).

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۵۹۷.

[۲] النور السّافر: ۵۴.

كما ترجم له فى مقدّمات مؤلّفاته، من قبل المحققين.

و ألّف بعضهم كتابا خاصّا بمؤلّفاته.

و قد ترجمنا له نحن فى بعض مجلّدات الكتاب، على ضوء المصادر المذكورة و غيرها.

(۷۳) رواية ابن حجر المكّى ... ص: ۳۶۷

و نصّ ابن حجر الهيتمى المكّى على كثرة طرق هذا الحديث و قال بأنّ «كثرة طرقه صيّرته حسنا يحتجّ به ...» و هذه عبارته حيث قال:

«تنبيه: ورد فى مناقب على حديث كثر كلام الحفّاظ فيه، فأردت أن الخصّ المعتمد منه، و لفظه عن أنس: كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير. فجاء على فأكل مع. رواه الترمذى.

و المعتمد عند محققى الحفّاظ فيه: أنّه ليس بموضوع، بل له طرق كثيرة. قال الحاكم فى المستدرك: رواه عن أنس أكثر من ثلاثين نفسا. انتهى.

و حینئذ، فیقوی کلّ من تلک الطرق بمثله، و یصیر سنده حسنا لغیره.

و المحققون أیضا علی أنّ الحسن لغیره یحتجّ به کالحسن لذاته. و فی جملة طرقه طریق رواتها کلّهم ثقات إلّا واحد قال بعض الحفّاظ: لم أر من وثّقه و لا من جرحه. و له طریق أخری رواتها کلّهم ثقات أیضا إلّا واحد قال النسائی فیه:

لیس بالقوی، و هو معارض بأنّ غیر واحد وثّقه. و ذکر الحاکم: أنّه صح عن:

علی، و أبی سعید، و سفینة. لکن تساهله فی التصحیح معلوم.

فالحقّ ما سبق أنّ کثرة طرقه صیّرته حسنا یحتج به، و لکثرتها جدّا أخرج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۸

الحافظ أبو بکر ابن مردویه فیها جزء.

و أما قول بعضهم: إنّه موضوع، و قول ابن طاهر: طرقه کلها باطلة معلولة. فهو الباطل. و ابن طاهر معروف بالغلو الفاحش. و ابن الجوزی مع تساهله فی الحکم بالوضع- کما هو معلوم- ذکر فی کتابه العلل المتناهیة له طرقا کثیرة واهیة، و لذلک لم یذکره فی موضوعاته.

فالحقّ ما تقرر أوّلا أنّه حسن یحتج به» [۱].

ترجمته و ابن حجر المکّی صاحب (الصواعق المحرقة) من أشهر علماء القوم فی الفقه و الحدیث و الکلام، یثنون علیه و ینقلون عنه و یستندون إلیه فی مختلف بحوثهم ... فراجع:

۱- لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار- مخطوط.

۲- ریحانة الألباء: ۲۱۱.

۳- النور السافر عن أخبار القرن العاشر: ۲۸۷.

۴- التحفة البهیة فی طبقات الشافعیّة.

۵- المرقاة فی شرح المشکاة.

۶- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۰.

۷- البدر الطالع ۱/ ۱۰۹.

و غیرها من کتب التراجم و الأسانید و الأخبار...

و قد ألّف بعضهم بترجمته کتاب (نفائس الدرر فی ترجمة شیخ الإسلام ابن حجر).

---

[۱] المنح المکیّة فی شرح الهمزیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۹

(۷۴) روایة المتّقی ... ص: ۳۶۹

رواه بطرق عدیدة فی (کنز العمال) فقال:

«عن أنس- إنّ أم سلیم أتت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بحجلات قد شوتهنّ بأضباعهنّ و خمرهنّ، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطائر. قال أنس: فجاء علی بن أبی طالب فقال: استأذن علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقلت: هو علی حاجة، فأحببت أن یجئ رجل من الأنصار، ثمّ رجع فعاد، فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: ادخل علیّ. اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ.

كر» أى أخرجه ابن عساكر.

«مسند أنس- عن دينار عن أنس قال: كنت مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى بستان، فأهدى لنا طائر مشوى، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك، فجاء على بن أبى طالب، فقلت: رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مشغول، فرجع، ثمّ جاء بعد ساعة و دقّ الباب، و رددته مثل ذلك. ثمّ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس، افتح له فطالما رددته، فقلت: يا رسول اللّه، كنت أطمع أن يكون رجلا من الأنصار، فدخل على بن أبى طالب فأكل معه من الطير، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: المرء يحب قومه. كر و ابن النجار أيضا» [۱].

«عن عبد اللّه القشيرى قال: حدّثنى أنس بن مالك قال: كنت أحجب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم و سمعته يقول: اللّهم أطعمنا من طعام الجنّة، فأتى

---

[۱] كنز العمّال ۱۳/ ۱۶۶- ۱۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۰

بلحم مشوى فوضع بين يديه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبّه و يحبّك و يحبّ نبيّك و يحبّه نبيّك. قال أنس: فخرجت فإذا على بالباب فاستأذننى فلم آذن له، ثمّ عدت فسمعت من النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم مثل ذلك. فخرجت فإذا على بالباب فاستأذننى فلم آذن له- أحسب أنّه قال ثلاثا- فدخل بغير إذنى، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: ما الذى أبطأ بك يا على؟ قال: يا رسول اللّه جئت لأدخل فحجبنى أنس. قال: يا أنس لم حجبته؟ قال: يا رسول اللّه، لمّا سمعت الدعوة أحببت أن يجئ رجل من قومى فتكون له. فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: لا يضرّ الرجل محبّة قومه ما لم يبغض سواهم» [۱]

ترجمته و إن شئت الوقوف على ما ذكروا للمتقى من فضائل و مناقب فراجع:

۱- لواقح الأنوار فى طبقات الأخيار- مخطوط.

۲- النور السّافر عن أخبار القرن العاشر: ۳۱۵.

۳- سبحة المرجان فى آثار هندوستان: ۴۳.

۴- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹.

۵- أبجد العلوم: ۸۹۵.

۶- أخبار الأخيار: ۲۴۵.

و غيرها من الكتب ... و إليك نبذة من كلماتهم فى حقه:

قال الشعرانى: «منهم- الشيخ الصالح، الورع الزاهد، سيدى على الهندى رضى اللّه عنه، اجتمعت به فى سنة سبع و أربعين، بمكّة المشرّفة مدة إقامتى بها للحج، و انتفعت برؤيته و لحظه»....

و قال العيدروس: «فى ليلة الثلاثاء وقت السحر توفى العالم الصّالح،

---

[۱] كنز العمّال ۱۳/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۱

الولى الشهير، العارف باللّه تعالى، على المتقى بن حسان الدين. و كان من العلماء العاملين و عبّاد اللّه الصالحين، على جانب عظيم من الورع و التقوى و الاجتهاد فى العبادة و رفض السوى. و له مصنفات عديدة، و ذكروا عنه أخبارا حميدة ... مؤلّفاته كثيرة نحو مائة مؤلّف، ما بين صغير و كبير، و محاسنه جمّة و مناقبه ضخمة، و قد أفردها العلّامة عبد القادر بن أحمد الفاكهى فى تأليف لطيف سمّاه:

القول النقی فی مناقب المتقی ... فما کان هذا الرجل إلّا من حسنات الدهر و خاتمهٔ أهل الورع و مفاخر الهند، و شهرته تغنی عن ترجمته، و تعظیمه فی القلوب یغنی عن مدحته».

(۷۵) روایهٔ المیرزا مخدوم ... ص: ۳۷۱

و روی المیرزا مخدوم الشریفی هذا الحدیث فی کتابه، و جعله من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال:

«فی فضائل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: عن أنس بن مالک قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الإثنین، و صلّی علیّ یوم الثلاثاء.

أخرجه الترمذی.

و عن ابن عباس قال: أوّل من صلّی علی. أخرجه الترمذی.

و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: أوّل من أسلم علی. قال عمر بن مرة: فذکرت ذلک لإبراهیم النخعی فأنکره و قال: أوّل من أسلم أبو بکر الصدّیق. أخرجه الترمذی.

و عن سعد بن أبی وقاص قال: لمّا آخی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه، جاءه علی تدمع عیناه فقال: یا رسول اللّه، آخیت بین أصحابک فلم تواخ بینی و بین أحد! فقال: فسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۲

یقول: أنت أخی فی الدنیا و الآخرهٔ. أخرجه الترمذی.

و عن ابن عمر: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. أخرجه الترمذی.

و عن زید بن أرقم إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوهٔ تبوک فقال علی: یا رسول اللّه، أ تخلفنی فی النساء و الصبیان! فقال: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا- نبیّ بعدی! أخرجه البخاری و مسلم و الترمذی.

عن سعد بن أبی وقاص: إنّ معاویهٔ بن أبی سفیان أمره فقال: ما یمنعک أن تسبّ أبا تراب؟ فقال: أمّا ما ذکرت ثلاثا قالهنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلن أسبّه، لئن یکون لی واحدهٔ أحبّ من حمر النعم: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له- و خلّفه فی بعض مغازیه- فقال له علی:

یا رسول اللّه خلفتنی مع النساء و الصّبیان، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبوّهٔ بعدی! و سمعته یقول یوم خیبر: لاعطینّ الرایهٔ غدا رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله. فتطاولنا، فقال: ادعوا لی علیا، فأتی به أرمد، فبصق فی عینیه، و دفع الرایهٔ إلیه، ففتح اللّه علیه. و لمّا نزلت هذه الآیهٔ: تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا و فاطمهٔ و حسنا و حسینا فقال: اللّهم هؤلاء أهلی. أخرجه مسلم و الترمذی.

و عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریّهٔ فأصاب جاریهٔ، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعهٔ من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علی،- و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثمّ انصرفوا إلی رحالهم- فلمّا قدمت السریّهٔ فسلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۳

فقام أحد الأربعهٔ فقال: ألم تر إلی علی بن أبی طالب فعل کذا و کذا، فأعرض عنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. ثمّ قام الثانی فقال

مثل ما قال، فأعرض عنه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. ثمّ قام الثالث فقال مثل مقالتهما. ثمّ قام الرابع فقال ما قالوا. فأقبل إليهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و الغضب يعرف فى وجهه- فقال: ما تريدون من علىّ- ثلاثا- إنّ عليا منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى. أخرجه الترمذى.

و عن حبشى بن جنادة: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: علىّ منّى و أنا من على و لا يؤدّى عنّى إلّا أنا أو على. أخرجه الترمذى.

و عن أنس قال: كان عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال:

اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير، فجاء على فأكل معه.

أخرجه الترمذى» [۱].

(۷۶) رواية الوصّابى اليمنى ... ص: ۳۷۳

اشارة

رواه بطرق متعدّدة ... قال: «عن أنس رضى اللّه عنه قال: قدّمت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا، فسمّى و أكل لقمة و قال: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك و إلىّ. فأتى على فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ فقال:

على. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثمّ أكل لقمة فقال مثل الأول، فضرب على الباب، فقلت: من أنت؟ قال: على. فقلت:

إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثمّ أكل لقمة فقال مثل ذلك.

فضرب على فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم:

---

[۱] نواقض الروافض- الفصل الثانى.

يا أنس، افتح الباب، فدخل، فلمّا رآه النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم تبسّم، ثمّ قال: الحمد للّه الذى جعلك ممّن يحبّه اللّه و رسوله، فإنى دعوت اللّه فى كلّ لقمة أن يأتينى بأحبّ الخلق إليه و إلىّ، فكنت أنت. قال: فو الذى بعثك بالحقّ إنّى لأضرب الباب ثلاث مرّات و يردّنى أنس.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لم رددته؟ قال: كنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و قال: ما يلام الرجل على حبّ قومه.

أخرجه ابن عساكر و الحافظ محبّ الدين ابن النجار فى تاريخه».

و قال الوصابى: «و عنه- أى أنس- رضى اللّه عنه: إنّ أم سلمة أتت النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم بحجلات قد شوتهنّ، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير. قال أنس: فجاء على ابن أبى طالب فقال: استأذن لى على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقلت:

هو على حاجة، و أحببت أن يجئ رجل من الأنصار، فرجع ثمّ عاد فسمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: أدخل يا على، اللّهم و

إلیّ، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ. أخرجه ابن عساکر فی تاریخه».

و قال: «عن عبد اللّه القشیری قال: حدّثنی أنس رضـی اللّه عنه قال: کنت أحجب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسمعته یقول: اللّهم أطعمنـا من طعـام الجنّة، فأتی بلحم طیر مشوی فوضع بین یـدیه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبّه و یحبّک و یحبّ نبیّک و یحبّه نبیّک، فإذا علی بن أبی طـالب علی البـاب، فاستأذننی فلم آذن له- أحسب أنّه قـال: ثلاث مرّات- فـدخل بغیر إذنی، فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سلّم: مـا أبطأ بـک یـا علی؟ قـال: یـا رسول اللّه جئت لأدخـل فحجبنی أنس. فقال: لم حجبت؟ قال: یا رسول اللّه لمّا سـمعت الـدعوة أحببت أن یجئ رجل من قومی فتکون له. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یضرّ الرجل محبّة الرجل قومه ما لم یبغض سواهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۵

أخرجه ابن عساکر فی تاریخه» [۱].

الوصّابی و کتابه ...: ص: ۳۷۵

و الشـیخ إبراهیم الوصّـابی الیمنی من أعلاـم محـدّثی أهـل السـنّة، وصـفه العلّامـة العجیلی فی (ذخیرة المـآل) بأنّه من أجلّاء العلماء، و المولـوی حسـن زمـان الترکمـانی صـاحب (القـول المستحسن فی فخر الحسن) بالشـیخ المحـدّث ... و کتـابه (الاکتفـاء) من الکتب المعتمدة لدی مؤلّفیهم، کما لا یخفی علی من راجع (ذخیرة المآل) و (تفسیر شاهی) و (القول المستحسن) و غیرها من الکتب.

(۷۷) روایة جمال الدین الشیرازی «المحدّث ...» ص: ۳۷۵

اشارة

رواه فی (الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین) حیث قال: «الحادی و العشـرون- عن أنس قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یسمّی الحجل- و فی روایة: ما أراه إلّا حباری.

و

فی روایة: أهدی لرسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم طیر نضـیج فأعجبه- فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی ففرع الباب. فقلت: إنّ رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم مشـغول- و کنت أحبّ أن یکون لرجل من الأنصار- ثمّ أتی علی فقرع الباب فقلت: إنّ رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم مشـغول، ثمّ أتی الثالثة. فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته. فلمّا أن أقبل قال:

---

[۱] الاکتفاء فی مناقب الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۶

ما حبسک یرحمک اللّه؟ قال: هذه آخر ثلاث مرّات. کلّ ذلک کان أنس یقول:

إنّک مشـغول علی حاجـة، فقال: یا أنس ما حملک علی ذلک. قال: قـد سـمعت دعوتک فأحببت أن تکون لرجل من الأنصار- و فی روایة قال: من قومی- قال:

فجلس علی فأکل معه».

ترجمته ... ص: ۳۷۶

و جمال الدین عطاء اللّه الشیرازی المعروف ب «المحدّث» من مشاهیر المحدّثین الثقات و العرفاء الکبار عند أهل السنّة، یوجد الثناء علیه و الاستناد إلی روایاته و أقواله فی مختلف کتب الحدیث و الأسانید و التاریخ و الفضائل و الکلام أمثال (حبیب السیر) و (المرقاة فی شرح المشکاة) و (تاریخ الخمیس) و (منتهی الکلام) و (إتحاف الأکابر...)

(۷۸) روایة الجفری ... ص: ۳۷۶

و روی شیخ بن علی الجفری حدیث الطیر حیث قال:

«و أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل من هذا الطّیر، أو أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فأتی علی فضرب الباب، فقال له أنس: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ ضرب الباب فقال له مثل ذلک، ثمّ ضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح الباب.

فلمّا رآه صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم ثمّ قال:

الحمد للّه الذی جعلک أحبّ الخلق إلیه، کنت آکل ثمّ أدعو فی کلّ لقمة أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۷

یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ، فکنت أنت. فقال: و الذی بعثک بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لم رددته؟ قال: کنت أحب معه رجلا من الأنصار. فتبسّم صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: لا یلام الرجل علی حبّ قومه» [۱].

ترجمته:

و ترجم المحبّی للجُفْری ترجمة حسنة هذا نصّها: «شیخ بن علی...

الأستاذ الأعظم الفقیه المقدّم، عرف کسلفه بالجفری- بضم الجیم و سکون الفاء ثمّ بعدها راء- المفضال الکامل الماجد، القاضی الأجلّ المحترم. کان من رؤساء العلم، جلیل المقدار، ذائع الذکر، مقبول السمعة، وافر الحرمة.

ولد بقریة تریس- بالسین المهملة- و حفظ القرآن، و أخذ عن جماعة من العارفین. ثمّ دخل بلاد الهند و السواحل، و أخذ عن أجلّاء لقاهم من العلماء الأعلام، و ضبط و قیّد، و رحل إلی الحرمین، وفاق فی العلوم النقلیة و العقلیة.

ثمّ تدیّر بندر الشحر فاشتهر بها و علا صیته و أقبل علیها أهلها و عظّموه و أجلّوه، و ولی بها مشیخة التدریس بالمدرسة السلطانیة، فدرّس فی العلوم الشرعیة و أفاد، و انتفع به خلق کثیر، و ولی خطابة الجامع، ثمّ ولّی القضاء و جمع بین أطراف الریاسة و المراتب.

و بالجملة، فقد کان من صدور العلماء الأعلام. و کانت وفاته ببندر الشحر فی صفر سنة ۱۰۶۳» [۲].

---

[۱] کنز البراهین الکسبیّة.

[۲] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۲/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۸

(۷۹) روایة أبی مهدی الثّعالبی ... ص: ۳۷۸

اشارهٔ

و قال أبو مهدی عیسی بن محمّد الثعالبی فی (مقالید الأسانید) بترجمهٔ الحاکم:

«و قال الخطیب البغدادی: کان الحاکم ثقهٔ، و کان یمیل إلی التشیّع، و جمع أحادیث و زعم أنّها صحاح علی شرط البخاری و مسلم، منها: حدیث الطیر، و

من کنت مولاه فعلی مولاه

. فأنکرها علیه أصحاب الحدیث و لم یلتفتوا إلی قوله. قال الحافظ الذهبی: و لا ریب أن فی المستدرک أحادیث کثیرهٔ لیست علی شرط الصحّهٔ، بل فیه أحادیث موضوعهٔ شان المستدرک بإخراجها فیه. و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرهٔ جدّا قد أفردتها بمصنف، و مجموعها یوجب أن الحدیث له أصل. و أمّا

حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

فله طرق جیدهٔ و قد أفردت ذلک أیضا».

فقد تعقّب الثعالبی البغدادی، و استشهد بکلام الذهبی لیثبت حدیث الطّیر و غیره و یدافع عن الحاکم و کتابه ... و أنّه إذا ثبت أنّ الحدیث الشریف له طرق کثیرهٔ جدّا، و له أصل بشهادهٔ مثل الذّهبی، فالقول بالبطلان و الوضع جزاف محض و تعصّب بحت.

ترجمته ... ص: ۳۷۸

و الثعالبی من مشایخ والد (الدهلوی) الذین منّ اللّه بهم علیه حسب تعبیره، و قد ترجم له:

۱- المحبی ترجمهٔ مطوّلهٔ فی أعیان قرنه، و إلیک ملخصها بلفظه:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۹

«عیسی بن محمّد بن محمّد بن أحمد بن عامر، جار اللّه، أبو مکتوم، المغربی، الجعفری، الثعالبی، الهاشمی، نزیل المدینهٔ المنوّرهٔ ثمّ مکّهٔ المشرّفهٔ. إمام الحرمین و عالم المغربین و المشرقین، الإمام العالم العامل، الورع الزاهد، المفنّن فی کل العلوم الکثیر الإحاطهٔ و التحقیق ... و شوهدت له کرامات، و کانت سائر أوقاته معمورهٔ بأنواع العبادهٔ. و انتفع به جماعهٔ من العلماء الکبار، منهم الأستاذ الکبیر إبراهیم بن حسن الکورانی، و شیخنا الحسن بن علی العجیمی، و شیخنا أحمد بن محمّد النخلی، و غیرهم، و له مؤلفات منها (مقالید الأسانید) ذکر فیه شیوخه المالکیین، و أسماء رواهٔ الإمام أبی حنیفهٔ، و فهرست البابلی. و کانت وفاته سنهٔ ۱۰۸۰» [۱].

۲- النخلی (و هو من مشایخ والد (الدهلوی) أیضا) قال بترجمهٔ مشایخه: «و منهم: الشیخ الإمام، الجهبذ الهمام، حبر لا یباری فی تحقیق العلوم، و بحر لا یجاری فی تدقیق الفهوم، من وصف بحسن التقریر و التألیف إطباق الآفاق، و وضعها بلطف الترصیف الحذّاق علی الأحداق، الشیخ عیسی ابن محمّد بن محمّد الثعالبی الجعفری المالکی، رحمه اللّه تعالی رحمهٔ واسعهٔ فی الدنیا و الآخرهٔ آمین. حضرت درسه فی مجاورته بمکّهٔ المشرّفهٔ، و قد جاور بها سنین کثیرهٔ، و لازمت درسه إلی أن مات بها، و دفن بالمعلّاهٔ» [۲].

۳- ولیّ اللّه الدّهلوی: «فصل- قد اتصّل سندی- بحمد اللّه- بسبعهٔ من المشایخ الجلّهٔ الکرام، الأئمهٔ القادهٔ الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین الشیخ محمّد بن العلاء البابلی، و الشیخ عیسی المغربی الجعفری، و الشیخ محمّد بن سلیمان الردانی

[۱] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۲۴۰.

[۲] رسالة أسانید النخلی: ۱۴.

المغربی، و الشیخ إبراهیم بن الحسن الکردی المدنی، و الشیخ حسن بن علی العجیمی المکّی، و الشیخ أحمد بن محمّد النخلی المکّی، و الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری ثمّ المکّی. و لکلّ واحد منهم رسالة جمع هو فیها أو جمع له فیها أسانیده المتنوعة فی علوم شتی» [... ۱].

۴- القنوجی: «تلمّذ علیه جمهور أهل الحرمین الشریفین، و صار استاذا لهم، و کان من أدعیة الحدیث و القراءة. قال السید حسن باعمر: من أراد أن ینظر إلی شخص لا یشک فی ولایته فلینظر إلی هذا. و کان لا یعمل إلّا بالسنّة المطهّرة» [... ۲].

(۸۰) روایة حسام الدین السّهارنفوری ... ص: ۳۸۰

و قال حسام الدین بن محمّد با یزید السهارنفوری، فی الفصل الذی عقده من کتابه لبیان الآیات و الأحادیث الواردة فی مناقب أمیر المؤمنین:

«عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجائه علی فأکل معه. رواه الترمذی

و قال: هذا حدیث غریب».

ثمّ ترجمه إلی الفارسیة و قال: «الحدیث الغریب عند المحدّثین هو الحدیث الذی رواه الواحد و لو فی موضع واحد من إسناده» [۳].

و بالجملة: فالسّهارنفوری یروی حدیث الطیر و یعدّه من مناقب الأمیر،

---

[۱] الإرشاد إلی مهمات الاسناد لولی اللّه الدهلوی

[۲] أبجد العلوم للقنوجی

[۳] مرافض الروافض- الفصل التاسع. الباب الأول.

من غیر غمز فی سنده، و (الدّهلوی) یقتدی به و ینتحل أباطیله، لکن لا ینظر إلی موقفه من هذا الحدیث بعین الإعتبار!!

(۸۱) روایة البدخشانی ... ص: ۳۸۱

اشارة

و رواه محمّد بن معتمد خان البدخشانی الحارثی- الذی صرّح (الدهلوی) و تلمیذه الرشید بکونه من أعاظم أهل السنّة- حیث قال: «أخرج الترمذی عن أنس رضی اللّه عنه قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۸۱

و ترجم له الندوی اللکهنوی فی مشاهیر علماء الهند و وصفه ب «الشیخ العالم المحدّث، محمّد بن رستم بن قباد الحارثی البدخشی، أحد الرجال المشهورین فی الحدیث و الرجال» ثمّ ذکر کتبه: تراجم الحفّاظ، مفتاح النجا، نزل الأبرار، تحفهٔ المحبّین [۲].

(۸۲) روایهٔ محمّد صدر العالم ... ص: ۳۸۱

و رواه محمّد صدر العالم فی کتابه (معارج العلی) حیث قال: «أخرج

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزههٔ الخواطر ۶/ ۲۵۹.

الترمذی عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۱].

و قد ذکر صدر العالم فی خطبهٔ کتابه: أنّه رأی أمیر المؤمنین علیه السلام فی مبشرهٔ فبایعه قال: «و توجّهت إلیه لأبایع معه، فمدّ إلیّ یده الکریمهٔ فأخذتها و تمسّکت و اعتصمت، و بایعت معه کما یبایع مع الشیوخ، فأرشدنی و أخذ منّی المواثیق الجلیلهٔ: فصرت تلمیذا له و مریدا.

فبعثنی حبّ التلمیذ لاستاذه، و المرید لشیخه، بل العبد لمولاه و العاشق لعشیقه: أن أمدحه و أذکر مناقبه العلیا، و أقرّ عین المحبّین ببیان فضائله الفضلی، و مآثره السمیا، لکی أدخل فی زمرهٔ المدّاحین له و المثنین علیه، و أحسب فی شیعته و المقرّبین لدیه.

ثمّ إنّی ما أردت بکلمهٔ الشیعهٔ الفرقهٔ الرّافضهٔ الشنیعهٔ، و لکنّی قصدت بها الأمهٔ العارفهٔ المحققهٔ الصوفیّهٔ، التی هی الشیعهٔ علی الحقیقهٔ، فشرعت فی تألیف مختصر مسمّی بمعارج العلی فی مناقب المرتضی»....

ترجمته قال الندوی اللکهنوی: «الشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین، و عباد اللّه الصالحین»، ثمّ ذکر مصنّفاته و منها (معارج العلی) و ذکر کلمهٔ ولی اللّه الدهلوی و قصیدته فی تقریظ الکتاب المذکور [۲].

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

[۲] نزههٔ الخواطر ۶/ ۱۱۳.

(۸۳) روایهٔ محمّد الأمیر الصّنعانی ... ص: ۳۸۳

و الشیخ محمّد بن إسماعیل الأمیر الیمنی الصّنعانی روی هذا الحدیث و حقّقه و أثبته و شیّده ... و هذه عبارته کاملهٔ:

«و غداهٔ الطیر من شارکه فیه إذ جاء له الطیر شوّیا

الغداهٔ أرید الیوم نفسه، و الطیر هو الحجل- بالحاء المهملهٔ و الجیم کما یأتی به الروایهٔ- و الشوی: المشوی.

و البیت: إشارهٔ إلی حدیث الطیر المشهور، و ما فیه من الفضیلهٔ القاضیهٔ له لمحبّهٔ اللّه له و محبّهٔ الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، بل بما أحبّه اللّه له و أحبّه رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم له. قال المحبّ الطبری رحمه اللّه: ذکر أنّه علیه السلام أحبّ الخلق إلی اللّه بعد رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم:

عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هـذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه. خرّجه الترمـذی، و البغوی فی المصابیـح- فی الحسان-.

و أخرجه الحربی و قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، و کان ممّا یعجبه أکله.

ثمّ ذکر الحدیث.

و خرّجه الإمـام أبو بکر محمّـد بن عمیر بن بکیر النجار و قال: عن أنس قال: قـدمت لرسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم طیرا، فسـمّی و أکل لقمهٔ ثمّ قال:

اللّهم ائتنی بـأحبّ خلقـک إلیـک و إلیّ، فأتی علی فضـرب الباب. فقلت: من أنت؟ فقال: علی. فقلت: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثمّ أکل لقمهٔ فقال مثل الاولی. قال: فضرب علی فقلت: من أنت؟ فقال:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۴

علی. فقلت: إنّ رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ. ثمّ أکل لقمهٔ فقال مثل ذلک. قال: فضرب علی و رفع صوته. فقال رسول اللّه: یا أنس، افتح الباب. قال: فدخل علی، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم ثمّ قال:

الحمـد للّه الـذی جعلـک. فـإنّی أدعو فی کـل لقمـهٔ أن یـأتینی بـأحبّ الخلق إلیه و إلیّ. فکنت أنت. فقال: و الـذی بعثک بالحقّ إنّی لأضـرب البـاب ثلاث مرّات و یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: لم رددته؟ قال: کنت أحبّ معه رجل من الأنصار. فتبسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

لا یلام الرّجل علی حبّه قومه.

قلت: و

فی الجامع الکبیر فی مسـند أنس قال: إن أم سـلمهٔ أتت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بحجلان قد شـرکتهنّ بأصابعهن و خمرهن، فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: اللّهم ایتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. قال أنس: فجاء علی بن أبی طالب فقال: اسـتأذن لی علی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم. فقلت: هو علی حاجـهٔ، و أحببت أن یجئ رجـل من الأنصـار. فرجع ثمّ عاد، فسـمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: ادخل یا علی، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ. أخرجه ابن عساکر.

و أخرج ابن عساکر أیضا عن دینار عن أنس قال: کنت مع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فأهـدی له طائر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک، فجاء علی بن أبی طالب. فقلت: رسول اللّه مشـغول، فرجع ثمّ جاء بعـد ساعـهٔ، فدقّ الباب و رددته مثل ذلک. ثمّ قال رسول اللّه: یا أنس، افتح له فطال ما رددته. قلت: یا رسول اللّه، کنت أطمع أن یکون رجلا من الأنصار.

فدخل علی بن أبی طالب، فأکل معه من الطیر. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: المرء یحبّ قومه.

و أخرج ابن عساکر أیضا عن عبـد اللّه القشیری قال: حـدّثنی أنس بن مالک قال: کنت أحجب النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فسـمعته یقول: اللّهم أطعمنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۵

من طعـام الجنّهٔ، فـأتی بلحم طیر مشوی فوضع بین یـدیه فقـال: اللّهم ائتنـا بمن نحبه و یحبّک و یحبّ نبیّک و یحبّه نبیّک. قال أنس: فخرجت فـإذا علی بالبـاب، فاسـتأذننی فلم آذن له، ثمّ عـدت فسـمعت من النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم مثـل ذلک، فخرجت فإذا علی بالباب فاستأذننی فلم آذن له- أحسب أنّه قال ثلاثا- فدخل بغیر إذنی. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما الذی أبطأ بک یا علی؟

قال: یا رسول اللّه جئت لأدخل فحجبنی أنس. قال: یا أنس لم حجبته؟ قال:

یا رسول اللّه لمّا سـمعت الدعوهٔ أحببت أن یجئ رجل من قومی فیکون له. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یضر الرجل محبّهٔ قومه

ما لم یبغض سواهم.

و أخرج عبد اللّه بن أحمد بن حنبل من حدیث سفینهٔ مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أهدت امرأهٔ من الأنصار طیرین بین رغیفین، فقدمت إلیه الطّیرین فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فجاء علی فرفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من هذا؟ قلت: علی.

قال: فافتح له، ففتحت له، فأکلا من الطیرین حتی فنیا.

و أخرج ابن المغازلی فی مناقبه بسنده إلی أنس قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیّ یأکل معی من هذا الطائر، قال: فقلت: فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، قال: فجاء علی فقرع الباب قرعا خفیفا فقلت: من هذا؟

قال: علی. قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ. فانصرف.

فرجعت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول الثانیهٔ: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. فقلت فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار. قال: فجاء علی فقرع الباب. فقلت: ألم أخبرک أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ! فانصرف. قال: فرجعت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول الثالثهٔ: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. فجاء علی فضرب الباب ضربا شدیدا. فقال رسول اللّه

صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح افتح. فلمّا نظر إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ. قال: فجلس مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یأکل معه من الطیر.

قلت: و هذا الخبر رواه جماعهٔ عن أنس، منهم: سعید بن المسیب، و عبد الملک بن عمیر، و شیبهٔ بن الحجاج الطائفی، و ابن أبی الرجال الکوفی، و أبو الهندی، و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر، و یغنم بن سالم بن قنبر.

و غیرهم» [۱].

ترجمته ۱- الشوکانی: «السید محمّد بن إسماعیل بن صلاح ... الصنعانی المعروف بالأمیر. الإمام الکبیر، المجتهد المطلق، صاحب التصانیف...

رجل إلی مکّهٔ و قرأ الحدیث علی أکابر علمائها و علماء المدینهٔ، و برع فی جمیع العلوم، وفاق الأقران، و تفرّد برئاسهٔ العلم فی صنعاء، و تظهر بالاجتهاد، و عمل بالأدلّهٔ، و نفر عن التقلید، و زیّف ما لا دلیل علیه من الآراء الفقهیهٔ، و جرت له مع أهل عصره خطوب و محن ... و له مصنّفات جلیلهٔ حافلهٔ، و قد أفرد کثیرا من المسائل بالتّصنیف.

و بالجملهٔ، فهو من الأئمهٔ المجددین لمعالم الدین ... و توفی رحمه اللّه فی یوم الثلاثاء، ثالث شهر شعبان، سنهٔ ۱۱۸۲» [... ۲].

۲- القنوجی: «هو الإمام الکبیر المحدّث الاصولی المتکلم الشهیر، قرأ کتب الحدیث و برع فیها، و کان إماما فی الزهد و الورع، یعتقده العامّهٔ و الخاصهٔ، و یأتونه بالنذور...

---

[۱] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ

[۲] البدر الطالع ۲/ ۱۳۳.

قال الشیخ أحمد بن عبد القادر الحفظی الشافعی فی ذخیرهٔ المآل فی شرح عقد جواهر اللآل: الإمام السید المجتهد الشهیر، المحدّث الکبیر السراج المنیر، محمّد بن إسماعیل الأمیر، مسند الدّیار و مجدّد الدین فی الأقطار، صنّف أکثر من مائهٔ مؤلّف، و هو لا ینسب

إلى مذهب بل مذهبه الحديث.

له مصـنفات جليلـهٔ ممتعـهٔ، تنبئ عن سـعهٔ علمه و غزارهٔ اطلاعه على العلوم النقلية و العقلية، و كان ذا علم كبير و رياسهٔ عالية، و له فى النظم اليد الطولى، بلغ رتبهٔ الاجتهاد المطلق، و لم يقلّد أحدا من أهل المذاهب، و صار إماما كاملا مكملا بنفسه» [... ۱].

(۸۴) روايهٔ محمّد مبين السهالى ... ص: ۳۸۷

اشارهٔ

و رواه المولوى محمّد مبين بن محبّ اللّه بن أحمد عبد الحقّ السهالى، قال:

«عن أنس بن مالك، قال: كنت أخدم رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: فقدّم لرسول اللّه فرخ مشوى فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هـذا الطير. قال فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء على فقلت: إنّ رسول اللّه على حاجهٔ. ثمّ جاء فقال رسول اللّه: افتح. فدخل، فقال رسول اللّه: ما حملك على ما صنعت؟ فقلت: يا رسول اللّه: سمعت دعاءك فأحببت أن يكون رجلا من قومى. فقـال رسـول اللّه: إنّ الرجـل قـد يحبّ قـومه. و فى بعض الروايـات: ذلِـكَ فَضْـلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشـاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْـلِ الْعَظِيمِ. و هـذا الحديث

---

[۱] أبجد العلوم: ۸۶۸.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۸

فى المشكاهٔ أيضا بروايهٔ الترمذى» [۱].

ترجمته و كتابه ...: ص: ۳۸۸

و المولوى محمّد مبين من أكابر محدّثى أهل السنّهٔ و علمائهم الأعلام فى بلاد الهند، و قد ترجمنا له فى قسم (حديث الولايهٔ).

و قال النـدوى اللكهنوى: «الشـيخ الفاضل الكبير مبين بن محبّ اللكهنوى، أحـد الفقهاء الحنفيّـهٔ» ... ثمّ ذكر كتابه، و أرّخ وفاته بسـنهٔ ۱۲۲۵ [۲].

و كتابه (وسـيلهٔ النجاهٔ) من الكتب المعروفـهٔ المؤلّفـهٔ فى فضل أهل البيت، و قـد ذكر مؤلّفه فى خطبته قصهٔ قال بعدها: «و بهذه القصـهٔ حدانى صدق النيّهٔ- و أنا أضـعف الخليقهٔ، بل لا شـىء فى الحقيقهٔ، خادم العلماء الراسـخين، و تراب أقدام العرفاء و الكاملين، المدعو بمحمّد مبين، نوّر اللّه قلبه بنور الصدق و اليقين، و رزقه شـفاعهٔ سـيد المرسلين و آله الطيّبين الطاهرين عليهم الصلاهٔ و السلام من ربّ العالمين- على أن أؤلّف رسالهٔ مشتملهٔ على الآيات النازلهٔ و الأحاديث الواردهٔ فى مودّهٔ القربى، متضمنهٔ لبيان الشمائل و الخصائل التى كـانت لهم فى الـدنيا، و مـا ثبت بالآيـات القرآنيّـهٔ و الأحـاديث النبويّـهٔ من مقامـاتهم و درجـاتهم الرفيعـهٔ فى العقـبى. و قـد و شـح به المحدّثون صحائفهم، و الأولياء تصانيفهم، و العلماء كتبهم.

فاسـتخرجت من الصّـِحاح بعـد كتاب اللّه صـحيح البخارى و صـحيح مسـلم و صـحيح الترمذى، و الكتب الموثوقهٔ كجامع الأصول، و الصواعق المحرقـهٔ لشـهاب الـدين ابن حجر المكّى، و الإشاعـهٔ فى أشـراط الساعـهٔ للعلوى الموسوى المـدنى، و فصل الخطاب لقـدوهٔ العرفاء خواجه محمّد بارسا النقشبندى و إزالهٔ

[۱] وسیلهٔ النجاهٔ: ۲۴۲.

[۲] نزههٔ الخواطر ۷/ ۴۰۳.

الخفاء لرئیس العلماء و عمدهٔ الفضلاء شاه ولی اللّه المحدّث الدهلوی، و مدارج النبوّهٔ للشیخ الکامل عبد الحقّ المحدّث الدهلوی، و شواهد النبوّهٔ لعبد الرحمن الجامی. و غیرها من الکتب المعتبرهٔ فی الأحادیث الشریفهٔ، و القصص الصحیحهٔ، و جمعتها فی هذه الرسالهٔ.

و أعرضت عن الضّعاف المتروکهٔ، و الموضوعات المطروحهٔ، و تمسکت بذیل العدل و الإنصاف، و تجّنبت عن مذهب البغی و الاعتساف، فیما جری بین أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و عملت بحدیث: إیّاکم و ما شجر بین أصحابی.

و اقتصرت علی ما کان ثابتا و حقّا، و ما التفتّ إلی ما کان باطلا و ضعیفا.

و أوردت ما کان فی کتب المحدّثین من تحقیق الواجبات، و رفضت ما کان فی کتب المؤرّخین من الواهیات، و سمیتها ب (وسیلهٔ النجاهٔ فی مناقب الحضرات).

من استمسک بها فقد استمسک بالعروهٔ الوثقی، و من شکّ فقد ضلّ و غوی. إن هی إلّا تذکرهٔ لمن اتّقی، و سیذکّر من یخشی.

و أرجو أن تکون بضاعتی للشفاعهٔ و المغفرهٔ فی العقبی، و وسیلتی للنجاهٔ و الفوز بالدرجات العلی».

(۸۵) روایهٔ محمّد إسماعیل الدّهلوی ... ص: ۳۸۹

ابن أخ (الدهلوی) فهو: محمّد إسماعیل بن عبد الغنی بن ولی اللّه، صاحب کتاب (منصب إمامت ...) فلقد أثبت حدیث الطّیر و احتجّ به فی کتابه المذکور و قال فی القسم الثانی من الفصل الأول منه ما حاصله بتعریبنا:

«التنبیه الأول، فی بیان أن بعض عباد اللّه المقربین- و إن لم یکونوا أئمهٔ- قد حصلت لهم بعض کمالات منصب الإمامهٔ بحسب مراتب

استعداداتهم ... و الدلائل الدالهٔ من الکتاب و السنّهٔ علی هذا المعنی کثیرهٔ، و لو أردنا استقصائها لطال بنا المقام ... لکنّا نذکر هنا أهم تلک الکمالات و الأدلهٔ الدالهٔ علیها بالإجمال فنقول:

یستفاد ثبوت الوجاههٔ الاجتبائیهٔ لغیر الأنبیاء من قوله تعالی: إِذْ قالَتِ الْمَلائِکَهُ یا مَرْیَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاکِ وَ طَهَّرَکِ وَ اصْطَفاکِ عَلی نِساءِ الْعالَمِینَ و قوله:

فَتَقَبَّلَها رَبُّها بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَ أَنْبَتَها نَباتاً حَسَناً و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لفاطمهٔ: إن اللّه اطّلع علی أهل الأرض فاختار أباک و بعلک.

و أمّا ذکر شعب هذه الوجاههٔ بالتفصیل ... فقد جاء ذکر محبوبیّهٔ أصحاب هذه الوجاههٔ عند اللّه ربّ العالمین فی الآیات و الأحادیث.

قال اللّه تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ و

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

و

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه تبارک و تعالی أمرنی بحبّ أربعهٔ و أخبرنی أنه یحبّهم. قیل:

یا رسول اللّه سمّهم لنا. قال: علی منهم.- یقول ذلک ثلاثا- و أبو ذر، و مقداد، و سلمان. أمرنی بحبّهم و أخبرنی أنّه یحبّهم».

فالحمد للّه الملک المهیمن القادر، حیث رمی المخاطب المکابر، بأدهی الدواهی و القواهر، و أخذه علی ید ابن أخیه العلّامهٔ الکابر.

ترجمته و الشیخ محمّد إسماعیل الدّهلوی من العلماء الکبار و المحدثین الأجلّهٔ.

قال صدیق حسن القنوجی فی (أبجد العلوم) فی ذکر أصحاب (الدهلوی) و تلامذته: «و منهم: ابن أخیه إسماعیل بن عبد الغنی. کان من أذکی الناس بأیّامه، و کان أشدّهم فی دین اللّه و أحفظهم للسنّهٔ، یغضب لها و ینـدب إلیها، و یشنّع علی البـدع و أهلها ... و من مصنفاته»....

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۱

و قال بترجمته من (إتحاف النبلاء المتّقین): «محمّد إسماعیل بن الشیخ عبد الغنی العمری ابن مستند الوقت الشاه ولی اللّه المحدّث الدهلوی- رحمهم اللّه تعالی- أحد أئمهٔ الدین و الفقهاء المتقنین و نبلاء المحدثین» ... ثمّ ذکر مساعیه فی حفظ السنّهٔ و قمع البدعهٔ، و أشار إلی بعض آرائه و أفکاره التی أثارت الخصومات و الفتن بینه و بین بعض علماء عصره، و أثنی علی مؤلّفاته و دافع عن مواضیعها و مطالبها، و ذکر أنّه قتل غیلهٔ برصاص الأعداء فی ولایهٔ من ولایات أفغانستان، سنهٔ ۱۲۴۷ تقریبا.

(۸۶) روایهٔ المولوی حسن علی المحدّث ... ص: ۳۹۱

تلمیذ (الدهلوی ...) حیث

قال فی (تفریح الأحباب) «عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاءه علی فأکل. رواه الترمذی

و قال: هذا حدیث غریب»

(۸۷) روایهٔ نور الدین السلیمانی ... ص: ۳۹۱

و رواه نور الدین بن إسماعیل السلیمانی صاحب کتاب (الدر الیتیم) بطرق عدیدهٔ، قال:

«عن أنس رضی اللّه عنه قال: قدّمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا، فسمّی و أکل لقمهٔ و قال: اللّهم ایتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ. فأتی علی، فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ فقال: علی. فقلت: إنّ رسول اللّه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۲

صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ. ثمّ أکل لقمهٔ فقال مثل الأوّل. فضرب علی الباب فقلت: من أنت؟ قال: علی. قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ. ثمّ أکل لقمهٔ فقال مثل ذلک. فضرب علی الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح الباب. فدخل، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قال: الحمد للّه الذی جعلک، فإنّی دعوت فی کلّ لقمهٔ أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ. فکنت أنت. قال: فو الذی بعثک بالحق إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لم رددته؟ قال: کنت أحبّ معه رجلا من الأنصار. فتبسم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: ما یلام الرجل علی حبّ قومه. أخرجه ابن عساکر و الحافظ محبّ الدین ابن النجار فی تاریخیهما».

ثمّ رواه عن ابن عساکر عن أنس قال: إنّ أم سلمهٔ أتت»....

و عنه عن القشیری عن أنس»...

(۸۸) روایهٔ ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۹۲

اشارهٔ

و رواه المولوی ولی اللّه بن حبیب اللّه السهالی اللکهنوی صاحب (مرآة المؤمنین فی مناقب آل سیّد المرسلین) بقوله: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

و فی الخصائص عن أنس بن مالک: أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی هذا الطائر. فجاء أبو بکر فرده و جاء عمر فرده، ثمّ جاء علی فأذن له...

و وقع فی روایة الطبرانی و أبی یعلی و البزار بعد قوله: فجاء علی- رضی اللّه عنه- فرددته. ثمّ جاء فرددته. فدخل فی الثالثة أو فی الرابعة. فقال له النبیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۳

صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک عنی- أو ما أبطأ بک عنّی- یا علی؟ قال:

جئت فردّنی أنس. ثمّ جئت فردّنی أنس. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم:

یا أنس ما حملک علی ما صنعت؟ قال: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار.

فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: أوفی الأنصار خیر من علی أو أفضل من علی؟».

ترجمته و کتابه ...: ص: ۳۹۳

و قال الندوی اللکهنوی بترجمته: «الشیخ الفاضل العلّامة ... أحد الأساتذة المشهورین» ثمّ ذکر مصنفاته و منها هذا الکتاب و أرّخ وفاته بسنة ۱۲۷۰ [۱].

و المولوی ولی اللّه ملتزم فی هذا الکتاب بنقل الأحادیث المتواترة و المشتهرة عن الکتب المعتبرة، و الأعراض عن الأحادیث المتروکة عند علماء الحدیث ... و هذه عبارته:

«و بعد، فهذه أحادیث مشتملة علی مناقب أهل البیت النبویّة و العترة الطاهرة المصطفویة، من الکتب المعتبرة من الصحاح و التواریخ، منبها علی أسامی الکتب، معرضا عن الضعاف المتروکة عند علماء الحدیث، مقتصرا علی ما تواتر من الأحادیث أو اشتهر أو من الحسان. و جعلته وسیلة الوصول إلی جناب الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم بوساطة أهل بیته و الانسلاک فی سلک محبّیهم، المبشّرین بالدخول فی الجنان منه صلّی اللّه علیه و سلّم. فبه وسیلة النجاة و به مناط الشفاعة، و سمیناه ب (مرآة المؤمنین فی مناقب آل سید المرسلین»....)

و ذکر فی آخره أسامی الکتب التی نقل عنها و قال: «و ذکرت فی مقام الاستنباط نصوص عبارات الکتب المذکورة بألفاظها من غیر تغییر، مکتفیا بترجمتها.

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۴

و أعرضت غالبا عن الأحادیث الموضوعة أو الضعیفة عند المحدّثین، و علی فرض التعرض لشیء من ذلک نبّهت علی تضعیفه بصراحة لئلّا یبقی مجال للفریة و البهتان. و بالجملة، فإنّ هذا الکتاب منتخب الکتب الصحاح، و لیس فیه مجال للریب و الاشتباه ابدا. و ذلک فضل من اللّه و بتأیید منه».

(۸۹) روایة القندوزی الحنفی ... ص: ۳۹۴

اشارة

و رواه الشیخ سلیمان القندوزی الحنفی، عن أحمد و الترمذی، عن أنس و عن الموفق بن أحمد المکّی، بسنده عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه، قال: کان عند النبیّ ...

و عنه، عن أنس بطریقین.

قال: «و قد روی أربعة و عشرون رجلا حدیث الطیر عن أنس، منهم:

سعید بن المسیب و السدّی، و إسماعیل. و لابن المغازلی حدیث الطیر من عشرین طریقا» [۱].

کتاب ینابیع المودّة ...: ص: ۳۹۴

و قد ذکر القندوزی أنّ کتاب (ینابیع المودّة) مؤلّف من أخبار الکتب المعتبرة قال:

«و لمّا کانت مودّتهم علی طریق التحقیق و البصیرة موقوفة علی معرفة فضائلهم و مناقبهم، و هی موقوفة علی مطالعة کتب التفاسیر و الأحادیث التی هی المعتمد بین أهل السنّة و الجماعة، و هی الکتب الصحاح الستة من: البخاری،

---

[۱] ینابیع المودة ۱/ ۶۲- ۶۳.

و مسلم، و النسائی، و الترمذی، و أبی داود، باتفاق المحدّثین و المتأخرین، و أمّا السّادس فابن ماجة أو الدارمی أو الموطأ، فبالاختلاف.

فجمع مناقب أهل البیت کثیر من المحدّثین، و ألّفوها کتبا مفردة، منهم:

أحمد بن حنبل، و النسائی- و سمّیاه المناقب- و منهم: أبو نعیم الحافظ الأصفهانی و سمّاه نزول القرآن فی مناقب أهل البیت. و منهم: الشیخ محمّد ابن إبراهیم الجوینی الشافعی الخراسانی و سمّاه: فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و الزهراء و السبطین. و منهم: علی بن عمر الدار قطنی سمّاه مسند فاطمة، و منهم: أبو المؤیّد الموفق بن أحمد أخطب خطباء خوارزم الحنفی سمّاه فضائل أهل البیت. و منهم: علی بن محمّد الخطیب الفقیه الشافعی المعروف بابن المغازلی سمّاه المناقب. رحمهم اللّه. و هؤلاء أخذوا الأحادیث عن مشایخهم ...

و منهم من جمع فضائل أهل البیت فی کتاب مفرد و سمّاه المناقب ...

و منهم من جمعها و کتب فیها کتابا مفردا، آخذا عن کتب المفسرین و المحدّثین المتقدمین، کصاحب جواهر العقدین، و هو الشریف العلّامة السمهودی المصری رفع اللّه درجاته و وهب لنا برکاته، و صاحب ذخائر العقبی، و صاحب مودّة القربی و هو جامع الأنساب الثلاثة میر سید علی بن شهاب الهمدانی قدّس اللّه سرّه، و وهب لنا برکاته و فتوحه.

و منهم من ذکر فضائلهم فی کتبهم من غیر إفراد کتاب لها، کصاحب الصواعق المحرقة، و هو المحدّث الفقیه المفاضل الشیخ ابن حجر الهیثمی الشافعی الثقة، و المعتمد بین علماء الشافعیة، و صاحب کتاب الإصابة و هو الشیخ الحافظ ابن حجر العسقلانی رحمهما اللّه، و صاحب کتاب جمع الفوائد الذی جمع فیه من الکتابین الکبیرین، أحدهما جامع الأصول الذی جمع فیه ما فی الصحاح الستة

للشيخ الحافظ مجد الدين أبى السعادات المبارك بن محمّد الأثير الجزرى الموصلى. و ثانيهما كتاب مجمع الزوائد للحافظ نور

الدين أبى الحسن على بن أبى بكر بن سليمان الهيثمى، جمع فيه ما فى مسند الإمام أحمد بن حنبل، و أبى يعلى الموصلى، و أبى بكر البزار، و معاجم الطبرانى الثلاثـهٔ. و صاحب كنوز الـدقائق و هو الشيخ عبد الرءوف المناوى المصرى. و صاحب الجامع الصغير و هو الشيخ جلال الدين السيوطى المصرى.

و منهم من جمع الأحاديث الواردهٔ فى قيام القائم المهدى عليه الصّلاهٔ و السلام، كعلى القارى الخراسانى الهروى، و غيره.

فالمؤلّف- الفقير إلى اللّه المنّان سليمان بن إبراهيم المعروف بخواجهٔ كلان ابن محمّد معروف المشتهر ببابا خواجهٔ ابن إبراهيم بن محمّد معروف ابن الشيخ السيد ترسون الباقى الحسينى البخلى القندوزى. غفر اللّه لى و لهم و لآبائهم و أمهاتهم و لمن ولدوا بلطفه و منه- ألّف هذا الكتاب آخذا من هؤلاء الكتب المذكورين»....

(۹۰) روايهٔ شاه ولىّ اللّه الدّهلوى ... ص: ۳۹۶

اشارهٔ

و رواه شاه ولى اللّه والد (الدهلوى) فى غير كتاب من كتبه.

* فى كتابه (إزالهٔ الخفا عن خلافهٔ الخلفاء) وعدّه فى فضائل أمير المؤمنين عليه السـلام بقوله: «عن أنس بن مالك رضـى اللّه عنه قال: كنت أخدم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقدم لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فرخ مشوى فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، قال فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء على رضى اللّه عنه فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجهٔ، ثمّ جاء فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: افتح، فدخل، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حملك

على ما صنعت؟ فقلت: يا رسول اللّه سمعت دعائك فأحببت أن يكون رجلا [رجل من قومى. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ الرجل قد يحبّ قومه.

قال الترمذى: غريب. و جاء الحاكم بأسانيد خرج بها عن الغرابهٔ المحضهٔ».

كتاب (إزالهٔ الخفاء ...): ص: ۳۹۷

و هـذا الكتاب من الكتب المعتمدهٔ و الأسـفار المعتبرهٔ، مدحه و أثنى عليه (الدهلوى) فى بحوثه و أرجع إليه و اعتمد عليه فى كتبه... كما لا يخفى على من لاحظ (التحفهٔ) فى موارد من الباب السابع و غيره.

* و

فى كتابه (قرّهٔ العينين) و عدّه كذلك فى فضائل أمير المؤمنين عليه السلام حيث قال فيه: «و قدّم لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فرخ مشوى فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجاء على، فأكلا منه».

و قال فيه أيضا ناقلا عبارهٔ المحقّق الطوسى فى التجريد «قوله: خبر الطّير عن أنس قال: كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير. فجاءه على فأكل معه. أخرجه الترمذى»

و علّق علیه قائلا: «و لیعلم أنّه قد ورد فی حقّ الشیخین أیضا مثل هذه الفضائل».

* و فی (رسالهٔ عقائده) الّتی ألّفها ولده (الدهلوی) اعترف بروایته لحدیث الطیر فی مؤلفاته ضمن فضائل أخری لأمیر المؤمنین علیه السلام. قال (الدهلوی) فی الرسالهٔ المذکورهٔ علی ما فی کتاب (ذخیرهٔ العقبی): «و مناقب حضرهٔ أمیر المؤمنین خاصهٔ «حدیث غدیر خم» و

«أنت منی و أنا منک»

و

«من فارقک یا علی فقد فارقنی»

و

حدیث: «ائتنی بأحبّ خلقک إلیک»

و

«أنا مدینهٔ العلم و علی بابها»

و

حدیث: «هذا أمیر البررهٔ و قاتل الفجرهٔ»

و غیرها من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۸

الأحادیث التی لا تحصی مثبتهٔ فی تصانیفه. و حدیث «ردّ الشمس لحضرهٔ المرتضی» الذی اختلف المحدّثون منذ القدیم فی صحّته، رواه بطریق عن الشیخ أبی طاهر المدنی إلی أبی القاسم الطبرانی، و أورد شواهده عن الطحاوی و غیره من أجلّهٔ المحدّثین، و حکم بصحته، کما روی عدّهٔ وقائع من کرامات حضرهٔ المرتضی بطرق صحیحهٔ».

فهذا ولی اللّه والد (الدهلوی) قد روی و أثبت الحدیث فی کتاب و فی آخر نسبه تارهٔ بالجزم إلی سید الثقلین، و عدّه من فضائل وصیّه المنوّرهٔ للقلب و العین، و أخری ساق لفظه نقلا عن الترمذی و سلّم بکونه من فضائل أبی الحسنین، کما اعترف ولده فی مؤلّفه فی عقائد أبیه بإثباته فی تصانیفه ... فکیف ساغ له أن یعاند والده و یردّه فیرتکب العقوق، و یضیع قاطبهٔ الذّمم و الحقوق؟

(۹۱) روایهٔ (الدهلوی ...) ص: ۳۹۸

اشارهٔ

و لو أنّ (الدهلوی) استمرّ فی العناد و المکابرهٔ، و أعرض عن إفادات هذا الجمع الکثیر و الجم الغفیر من الأئمهٔ النحاریر و الأساطین المشاهیر من أبناء قومه، لا سیّما والده الذی طالما یتباهی به و صرّح بکونه آیهٔ من الآیات الإلهیّهٔ و معجزهٔ من المعاجز النبویّهٔ ... فإنّا نبطل خرافاته و نکشف عن تعنّتاته بکلام نفسه، و بتصریح له بکثرهٔ طرق حدیث الطیر و اعترافه بأنّ له أصلا ... فلقد قال (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدّثین) بترجمهٔ الحاکم النیسابوری:

«و قد خطّأ العلماء الأعلام الحاکم فی حکمه بصحهٔ کثیر من أحادیث المستدرک و جعله إیّاها بمثابهٔ أحادیث الصحیحین و أنکروا علیه ذلک، و من ذلک حدیث الطیر المشهور کونه من مناقب علی المرتضی، و من هنا قال الذهبی:

لا یحلّ لأحد أن یغتّر بتصحیح الحاکم ما لم یلحظ تعقباتی له. و قال أیضا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۹

کثیر من أحادیث المستدرک لیس علی شرط الصّحة بل فیه أحادیث موضوعة عاب بها المستدرک. أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جمعها الذهبی فی رسالة مفردة یعلم من مجموع تلک الطرق أنّ للحدیث أصلا فی الجملة».

وجوه دلالة کلام (الدهلوی) علی المطلوب ...: ص: ۳۹۹

و فی هذا الکلام دلالة علی مطلوب أهل الحقّ من وجوه:

(الأوّل): اعترافه بکثرة طرق حدیث الطیر. و فی ذلک کفایة لإثبات الحدیث و إحقاقه، و إکفاء الباطل و إهراقه، و إرغام أنف المبطل و إزهاقه.

(الثانی): أنّ الذهبی أفردها بالتألیف لکثرتها. و قد علمت فیما سبق أنّ جمع الأجزاء المخصوصة فی الخبر یفید کمال ثبوته عند أهل الخبرة و البصر، و یؤذن بأقصی تحققه لمن نقد و سبر.

(الثالث): إنّ مجموع ذلک یفید عند (الدهلوی) أنّ للحدیث أصلا.

و هذا واف بالمطلوب و منوّر للصدور و القلوب ... فالجارح لهذا الحدیث مطعون مقصوب، و القادح له مقدوح مجروح مثلوب.

فکیف جاز (للدهلوی) أن یدّعی- فی قبال أهل الحقّ- بأنّه حدیث موضوع مکذوب، و أن أکثر المحدّثین یحکمون بکونه موضوعا؟! و من الطریف قول (الدهلوی) فی باب المکاید طاعنا علی الشّیعة:

«و أعجب العجائب أن کبار علمائهم یروون فی کتبهم روایات غسل الیدین، و لا یأتون بجواب لهم عن تلک الروایات، و لا یذکرون عذرا لرواتها!! إنّ خیر عذر یقال من قبلهم هو أن: لا ذاکرة لکذوب، و النسیان عذر شرعی بالإجماع!!».

فمن أعجب العجائب و أغرب الغرائب و أفظع الشنائع و أشنع الفظائع أن یحکم بوضع حدیث الطّیر فی (التحفة) و ینقل قدح الذهبی له. و فی (بستان المحدّثین) ینصّ علی کثرة طرقه و تصنیف الذهبی جزء فی جمعها لکثرتها،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۰

و یحکم بأنّ للحدیث أصلا، و هو فی غفلة عمّا لو تمسّک الإمامیة بکلماته هذه لوقع فی حیص بیص! لکن خیر عذر و جواب أن یقال بأن لا ذاکرة لکذوب، و النسیان عذر شرعی بالإجماع!! لکن هل یرضی أولیاء (الدّهلوی) بهذا العذر؟

فتوی للدهلوی حول حدیث الطّیر ...: ص: ۴۰۰

و فی مجموعة فتاوی (الدهلوی) الموجودة عند المولوی عبد الحی ابن المولوی عبد الحلیم السّهالی اللکهنوی أنّه سئل:

«قد أخرج النسائی حدیث الطیر فی رسالته، و فیه: «جاء أبو بکر فردّه.

إلی آخر ما قال. و بین الناس حول هذا اللفظ کلام». فأجاب:

«إنّ مدار حدیث الطیر بجمیع طرقه و وجوهه علی شخص أنس بن مالک فقط، و هو غیر مخرّج فی الصحاح إلّا عند الترمذی، و لفظه عنده مجمل و مختصر فی الغایة کما هو معلوم. و أخرجه الإمام أحمد فی المناقب عن سفینة أیضا، لکن یظهر منه أنّه سمع القصة من أنس بن مالک، و علی کلّ حال ففی روایة النّجار عن أنس أنّه ردّ علیا مرّتین و عذره أنّ النبیّ علی حاجة و لیس الآن وقت الدخول علیه، و کان أنس یقصد أن تکون هذه المزیّة لرجل من الأنصار کما قال عند ما سئل عن السبب فیما صنع، و لمّا علا صوت علی فی الثالثة و دقّ الباب سمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم صوته و أمر بنفسه بدخوله.

و قد روی النسائی هذه القصهٔ فی رسالته عن السدّی، عن أنس و فیه: فجاء أبو بکر فردّه ثمّ جاء عمر فردّه ثمّ جاء علی فأذن له. و السدّی له أوهام».

أقول: لم یجد (الدهلوی) بدّا من الاعتراف بوجود هذا الحدیث و ثبوته، و لا سیّما باللفظ الذی أخرجه النّسائی، و قد أخفق فی الجواب و دفع الاشکال کما ستری.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۱

اعترافات (الدهلوی) فی فتواه ...: ص: ۴۰۱

و علی کلّ حال ففی جوابه اعترافات نذکرها و نعلّق علیها:

(الأوّل) و (الثانی) قوله: إنّ هذا الحدیث بجمیع طرقه و وجوهه مداره علی أنس. و فی هذه العبارهٔ اعتراف بأمرین: أحدهما أنّ للحدیث طرقا و وجوها عدیدهٔ. و الآخر: أنّ مدارها علی أنس ... فکیف یسعی فی (التحفهٔ) وراء إبطال هذا الحدیث و إنکاره و یحکم بوضعه؟ لکن دعوی أنّ مدار جمیع الطرق و الوجوه علی أنس فقط کذب کما عرفت من غضون الکتاب!! (الثالث) قوله: إنّه غیر مخرّج فی الصّحاح إلّا الترمذی. تصریح صریح و إقرار صحیح بوجود حدیث الطیر فی صحیح الترمذی و أنّه أحد الصحاح ... فهل یجوز له تکذیب هذا الحدیث المخرّج فی صحیح الترمذی لا سیّما بالنظر إلی ما ذکره هو فی حقّ الترمذی و صحیحه فی کتاب (بستان المحدّثین) من المدح و الثناء و الإطراء؟

ثمّ إن کان مراده من «الصحاح» خصوص الستّهٔ، فهذا مردود بأنّ حدیث الطّیر موجود فی الخصائص للنسائی، و هو جزء من سننه الذی هو من الصحاح الستّهٔ. و إن أراد الأعم منها و غیرها، فهو باطل لإخراج الحاکم حدیث الطیر فی صحیحه المستدرک علی الصّحیحین و حکمه بصحهٔ طرقه و وجوهه العدیدهٔ کما سبق.

(الرابع) قوله: «و هو مجمل و مختصر»، اعتراف بثبوت حدیث الطیر و إبطال لإبطاله، لکن دعوی أنّ «لفظ الترمذی مجمل و مختصر فی الغایهٔ» باطلهٔ فی الغایهٔ، لأنّ مورد الاستدلال و الإحتجاج

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک»

و انطباق ذلک علی «أمیر المؤمنین» علیه السلام، و هذا موجود فی روایهٔ الترمذی. و هذه ألفاظ

الخبر المذکور فیه: «کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۲

خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی. فأکل معه».

(الخامس) قوله: «کما هو معلوم» اعتراف باشتهار وجود هذا الحدیث فی صحیح الترمذی، بحیث لا یخفی علی أحد.

(السادس): اعترافه بإخراج أحمد حدیث الطّیر، دلیل آخر علی بطلان إنکاره و إبطاله إیّاه.

(السابع): دعوی ظهور خبر أحمد فی أن سفینهٔ سمع القصّهٔ من أنس کذب واضح. و إلیک لفظ الخبر عن سبط ابن الجوزی و المحبّ الطبری.

قال سبط ابن الجوزی فی (تذکرهٔ خواص الامهٔ):

«حدیث الطائر. و قد أخرجه أحمد فی الفضائل، و الترمذی فی السنن، فأمّا أحمد فأسنده إلی سفینهٔ مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و اسمه مهران- قال: أهدت امرأهٔ من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا بین رغیفین، فقدمته إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و فی روایهٔ: طیرین بین رغیفین- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فإذا بالباب

یفتح، فدخل علی فأکل معه».

و قال المحبّ الطبری فی (الرّیاض النضرهٔ):

«و عن سفینهٔ: قال: أهدت امرأهٔ من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین- فقدمت إلیه الطیرین فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک- ثمّ ذکر معنی حدیث النجار و قال فی آخره-: فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی من الطیرین حتی فینا. خرّجه أحمد فی المناقب».

بل لفظ الخبر عن عبد اللّه بن أحمد فی (زوائد المسند)، عن سفینهٔ یدل بوضوح علی حضور سفینهٔ بنفسه قصهٔ الطائر عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کما هو ظاهر «قدمت» أو «قدّمته» فی روایهٔ أحمد فی المناقب.

و أیضا، خبر سفینهٔ فی روایهٔ البغوی فی (المعجم) یفید بوضوح حضور

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۳

سفینهٔ بنفسه القصهٔ عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کذا فی روایهٔ الحموینی فی (فرائد السمطین) فراجع.

(الثامن): ذکره معنی حدیث الطیر بروایهٔ النّجار، عن أنس ... اعتراف بثبوته و تحقّقه، هو کاف فی إبطال ما حاوله فی (التحفهٔ).

(التاسع): ما ذکره من العذر عن أنس، یدلّ بوضوح علی تحقّق واقعهٔ الطیر و ثبوت القصهٔ. و أنّ السبّب الأصلی لرد أنس الإمام علیه السلام لیس إلّا الحسد. و أمّا جملهٔ «و لیس الآن وقت الدخول علیه» فلیست فی روایهٔ النّجار و لا فی شیء من ألفاظ خبر القصّهٔ، و إنّما هی زیادهٔ من (الدهلوی).

(العاشر): ما ذکره من أنّ أنس کان یحبّ أن تکون الدعوهٔ و المزیهٔ لواحد من الأنصار، شاهد آخر علی ثبوت القضیهٔ و تحقّق القصّهٔ.

(الحادی عشر): ما ذکره من أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سأل أنسا عن سبب ردّ الأمیر علیه السلام ... شاهد آخر علی ثبوت القصّهٔ ...

لکنّ السّبب الأصلی هو العداء و الحسد، لا ما ذکره من حبّه قومه ...

(الثانی عشر): ما ذکره من رفع الإمام علیه السلام صوته فی المرهٔ الثالثهٔ و دقّه الباب اعتراف آخر بحقیّهٔ القصهٔ و تحقق الواقعهٔ. و من ذلک یظهر أنّ الإمام علیه السّلام بعد أن ظهرت دعوهٔ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مرتین لم یبال بأنس و ممانعته فی الثالثهٔ، و اضطر إلی رفع صوته و دقّه الباب بقوهٔ.

(الثالث عشر): قد اعترف (الدهلوی) بأنّ النبیّ سمع صوت علی و أنّه أمره بالدخول علیه.

(الرابع عشر): لقد اعترف (الدهلوی) بروایهٔ النسائی هذه القصهٔ عن السدّی فی کتاب الخصائص ... و لم ینبس ببنت شفهٔ حول هذه القصّهٔ و ثبوتها و تحقّقها، و أنّی له ذلک ...! و لکتاب «الخصائص» خصائص و مزایا ذکرها الأعلام و الأکابر من أهل السنّهٔ یرقی بها إلی حدّ الصّحاح. مضافا إلی تصریح بعض الحفّاظ بکونه من سننه الصحیح من الصّحاح الستهٔ. بل إن (الدهلوی)

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۴

نفسه یذکر هذا الکتاب فی کتب أهل السنّهٔ فی مناقب أهل البیت و یعتز و یفتخر به ... کما لا یخفی علی من راجع باب المکاید من (التحفهٔ).

(الخامس عشر): لقد اعترف (الدهلوی) بوجود: «فجاء أبو بکر فردّه» ... فی روایهٔ النسائی عن السدّی. و أمّا دعوی أنّ للسدّی أوهاما، فلیس إلّا تضلیلا و تسویلا ... فإنّ النصوص الصّریحهٔ و الشواهد الصحیحهٔ قائمهٔ علی عدالهٔ الرّجل، بل قال یحیی بن سعید القطّان- علی ما فی الأنساب للسمعانی- إنّه لم یترکه أحد، و لم یذکره أحد إلّا بخیر، و قال ابن عدی: هو مستقیم الحدیث، بل إنّه من رجال مسلم فی صحیحه ...

و بعد، فالعجب من (الدهلوی) کیف یقدم علی إبطال مثل هذا الحدیث الذی یرویه هذا الجمّ الغفیر، و الجمع الکثیر من الأئمّهٔ و

الحفّاظ و العلماء الأعلام، و الـذی یعترف هو فی حقّه هذه الاعترافات السّدیدهٔ و الأقاریر العدیدهٔ؟!! نعم، إنّ العداء لأهل البیت علیهم السـلام یحمـل صـاحبه علی إنکـار فضـائلهم، و إن أدّی ذلک إلی تکـذیب أئمته و عظماء طائفته و أعلام فرقته، و إن أدّی ذلک إلی التهافت و التناقض فی کلمات نفسه!! لقد ثبت- و الحمد للّه- أنّ الجاحدین الذین وَلَّوْا عَلی أَدْبارِهِمْ نُفُوراً، قد خَتَمَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ عَلی سَـمْعِهِمْ و جعـل بینهم و بین الحـقّ حجابـا مسـتورا، فهم یسـلکون لغیّهم و جمـاحهم سبیلاـ مهجورا، و یُوحِی بَعْضُـهُمْ إِلی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً، و سـیندمون حین یرون العـذاب إِنَّ عَـذابَ رَبِّکَ کانَ مَحْـذُوراً ثمّ لا ینفعهم الندم، فکلّهم یلقی فِی جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدْحُوراً. فلیندب (الدهلوی) و أحزابه و لیدعوا ویلا و ثبورا، و لیبکوا علی سوء صنیعهم و خاسر عملهم أحقابا و دهورا، فقد افحمناهم و خصمناهم. و کان ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِٔ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً.

[الجزء الرابع عشر]

اشارهٔ

(بسم الله الرحمن الرحیم)

[تتمهٔ حدیث الطّیر ...] ص: ۶

ملحق سند حدیث الطّیر ... ص: ۶

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمـد للّه رب العـالمین، و الصـلاهٔ و السـلام علی سـیدنا محمّـد و آله الطاهرین، و لعنـهٔ اللّه علی أعـدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و بعـد، فقـد عرفت الرّواهٔ لهـذا الحدیث من الصـحابهٔ، و التابعین، و العلماء الأعلام و المحدّثین فی مختلف القرون ... و عرفت الذین أفردوه بالتألیف، و الذین أخرجوه فی الصّحیح ... بما لا یبقی مجالا للریب فی صدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

ثمّ إنّا من خلال مراجعاتنا للأسانید و بعض المؤلّفات الأخری وقفنا علی جماعهٔ من رواهٔ هذا الحدیث من الأکابر، وجدنا روایاتهم فی کتبهم أو روایهٔ غیرهم عنهم فی أسانیدهم ... فرأینا من المناسب إلحاقهم لمزید الفائدهٔ.

و قد تبیّن لنا من خلال البحث صـحّهٔ عدّهٔ کبیرهٔ من أسانید الحدیث فی خارج الصـحاح، مضافا إلی ما کان فیها، فکان من الضـروری ذکر ذلک فی هذا المقام، فنقول و باللّه التوفیق:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸

ذکر أسانید صحیحهٔ للحدیث فی خارج الصحاح ... ص: ۸

ما رواه البخاری ... ص: ۸

روی الحـدیث بإسـناده الآـتی عن زهیر عن عثمان الطّویل عن أنس، و لم یشـکل فی السّـند إلّا أن قال: «و لا یعرف لعثمان سـماع عن

أنس».

قلت: قال ابن حبّان: «یروی عن أنس ... و عنه: زهیر» ... و سنذکر عبارته بترجمهٔ عثمان.

فالسند صحیح.

* و رواه عن «عبد الملک- هو ابن أبی سلیمان- عن أنس» فلم یقل إلّا «مرسل».

قلت: الراوی عن أنس هو «عطاء» کما فی سند الحافظ الطبرانی فی الأوسط [۱] و الحافظ الخطیب [۲] رویاه باسنادهما عن «عبد الملک، عن عطاء، عن أنس» و «عطاء» هو «ابن أبی رباح» من رجال الکتب الستّهٔ و قد ذکروا فی الرواهٔ عنه «عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی» [۳] و هو ثقهٔ [۴] فالسند صحیح.

ما رواه عبّاد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۸

* رواه عن: عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی، عن أبیه عبد اللّه، عن أبیه، عن جدّه، عن علی...

و عن الرّواجنی: ابن عساکر و ابن کثیر و غیر هما، و سند الأوّل إلیه صحیح، کما سیأتی.

---

[۱] المعجم الأوسط ۸/ ۲۲۵ رقم: ۷۴۶۲. و سیأتی قریبا.

[۲] تاریخ بغداد ۹/ ۳۶۹، و قد تقدم فی الأصل.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۱۸۰.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۵۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹

أمّا «الرّواجنی» فمن شیوخ البخاری، و أخرج له فی غیر واحد من الصحّاح، و نصّوا علی صدقه و ثقته.

و أمّا السّند المذکور فصحیح، کما سیأتی تحت عنوانه.

ما رواه أبو یعلی ... ص: ۹

رواه بسندین:

* الحسن بن حمّاد، عن مسهر بن عبد الملک بن سلع، عن عیسی بن عمر، عن السدّی.

و «الحسن» ثقهٔ [۱] و «مسهر» و ثّقهٔ هو، و أخرج له النسائی- و شرطه فی صحیحه أشد من شرط البخاری و مسلم، کما ذکروا- و ذکره ابن حبّان فی الثقات، و «عیسی» - هو القاری- ثقهٔ [۲]، و «السدّی» ثقهٔ کما فصّل فی الأصل.

فالسند صحیح.

* قطن بن نسیر، عن جعفر بن سلیمان الضبعی، عن عبد اللّه بن مثنی، عن عبد اللّه بن أنس، عن أنس.

و «قطن» ثقهٔ، ذکرناه فی الملحق، و کذا «جعفر» [۳] و «عبد اللّه» ذکرناه فی الملحق.

فالسند صحیح، و هذا هو السند الذی قال عنه الذهبی: «و من أجودها:

حدیث قطن بن نسیر- شیخ مسلم- حدّثنا جعفر»....

ما رواه ابن أبی حاتم ... ص: ۹

* رواه عن: عمّار بن خالد الواسطی، عن إسحاق الأزرق، عن عبد

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۱۶۵.

[۲] تقريب التهذيب ۲/ ۱۰۰.

[۳] تقريب التهذيب ۳/ ۱۳۱.

الملك بن أبی سليمان، عن أنس.

كذا فی (البداية و النهاية) و قال: «هذا أجود من إسناد الحاكم».

قلت: لأنّ «عمار» ثقة [۱] و كذا «إسحاق» [۲] و «عبد الملك» تقدم.

و لو كان مرسلا- كما زعم البخاری- فقد عرفت الواسطة.

فالسند صحيح.

ما وراه الطبرانی ... ص: ۱۰

* رواه فی (الكبير) و (الأوسط) و عنه الهيثمی فی (مجمع الزوائد) فذكر عن أنس روايات و قال: «رواه الطبرانی فی الأوسط و الكبير باختصار ... و فی أحد أسانيد الأوسط «أحمد بن عياض بن أبی طيبة» و لم أعرفه، و بقيّة رجاله رجال الصحيح» [۳].

(قلت):

و كذا قال الذهبی [۴] و الصلاح العلائی [۵] بالنسبة إلی هذا السّند، لكن الحافظ ابن حجر تعقّب الذهبی بإخراج الرجل عن الجهالة، و ثبت مما ذكره- بالإضافة إلی إخراج الحاكم عنه فی مستدركه و الطبرانی و غيرهما- كون الرجل ثقة ... فيكون الحديث صحيحا، و يلزم القوم كلّهم القول بصحّته، لأنّ توقفهم عن ذلك لم يكن إلّا من جهته.

---

[۱] تقريب التهذيب ۲/ ۴۷.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۶۳.

[۳] مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۵.

[۴] ميزان الاعتدال ۳/ ۴۶۵.

[۵] طبقات السبكی ۴/ ۱۷۰ قال: «و رجال هذا السند كلهم ثقات معروفون، سوی أحمد بن عياض، فلم أر من ذكره بتوثيق و لا جرح».

و هذه عبارة ابن حجر الحافظ، بعد إيراد كلام الذهبی:

«قلت: ذكره ابن يونس فی تاريخ مصر قال: أحمد بن عياض بن عبد الملك بن نصر الفرضی مولی حبيب، يكنّی أبا غسّان، يروی عنه يحيی بن حسان، توفی سنة ۲۹۳ هكذا ذكره، و لم يذكر فيه جرحا. ثم أسند له حديثا

فقال: حدّثنی المعافی بن عمر بن حفص الرازی، ثنا أبو غسان أحمد بن عیاض المحسّبی، ثنا یحیی بن حسان، عن سلیمان بن بلال، عن یحیی بن سعید، عن أنس- رضی اللّه عنه- عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا یلام الرجل علی قومه.

و هذا طرف من حدیث الطیر. و أمّا ابنه فذکر مسلمة بن قاسم أنّه مات فی حبس ابن طولون قال: و کان سبب حبسه أن قوما ذکروا عنه أنّه کان یسب علیا- رضی اللّه عنه- فأحضرت البیّنة، فأمر به فجرّد فضرب نحو الثمانین سوطا فی الحبس، و ذلک فی السابع عشر رمضان فلما کان بعد سبعة أیام اخرج میتا. و قال أبو عمر الکندی: کان مازحا هو و ابنه و أبوه» [۱].

* ثم إن الهیثمی قال: «و فی أحد أسانید الأوسط» ... و ظاهره عدم الإشکال فی غیره من أسانیده.

(قلت):

مما أخرجه الطبرانی فی (الأوسط) ما ذکر فی الأصل، و سنده:

«حدّثنا أحمد، قال: حدّثنا سلمة بن شبیب، قال: حدّثنا عبد الرزاق قال: أخبرنا الأوزاعی، عن یحیی بن أبی کثیر عن أنس»....

أمّا «سلمة بن شبیب» فمن رجال مسلم و الأربعة [۲].

و أمّا «عبد الرزاق» و «الأوزاعی» فذکرناهما فی الملحق.

و أمّا «یحیی بن أبی کثیر» فمن رجال الکتب الستة.

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۵۸.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲

و بقی «أحمد» شیخ الطّبرانی، و الأحمدون فی مشایخه کثیرون، فأیّهم هذا؟ لا أدری الآن.

* و أخرجه فی (الکبیر) قال: «حدّثنا عبید العجلی، ثنا إبراهیم بن سعید الجوهری، ثنا حسین بن محمّد، ثنا سلیمان بن قرم، عن فطر بن خلیفة، عن عبد الرحمن بن أبی نعیم، عن سفینة مولی النبی» [... ۱].

و هذا هو الذی قال الهیثمی: «رجال الطبرانی رجال الصحیح، غیر فطر ابن خلیفة، و هو ثقة» [۲].

فهذا سند آخر صحیح.

ما رواه الدار قطنی ... ص: ۱۲

* و أخرجه ابن عساکر الحافظ عن طریقه، و هو: عن شیخه «ابن الأکفانی» عن «عبد العزیز الکتانی» عن «ابن السمسار» عن «الدار قطنی» عن «ابن مخلد الدوری» عن «حاتم بن لیث» عن «عبد السلام بن راشد» عن «عبد اللّه ابن المثنی» عن «ثمامة» عن «أنس».

و قد ذکرنا ثقة کلّ واحد من هؤلاء بعنوانه.

فالسند صحیح.

ما رواه الحربی ... ص: ۱۲

* و أخرجه ابن عساکر الحافظ عن طریقه، و هو: عن شیخه «ابن السمرقندی» عن «ابن النقور» عن «الحربی» عن «ابن سراج» عن «فهد بن سلیمان» عن «أحمد الورتنیس» عن «زهیر» عن «عثمان الطویل» عن «أنس».

[۱] المعجم الكبير ۷/ ۸۲ رقم: ۶۴۳۷.

[۲] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳

و قد ذكرنا ثقة كلّ واحد من هؤلاء بعنوانه.

فالسند صحيح.

ما رواه بحشل ... ص: ۱۳

* رواه عن: وهب بن بقيّة، عن إسحاق الأزرق، عن عبد الملك، عن أنس.

و عنه الفقيه ابن المغازلى بسند صحيح، كما سيأتى.

و رجال «بحشل» كلّهم ثقات كما تجدهم فى الملحق.

فسنده صحيح.

ما رواه أبو نعيم الأصبهانى ... ص: ۱۳

* رواه بسند صحيح ... فإنّه قال:

«حدّثنا على بن حميد الواسطى، ثنا أسلم بن سهل، ثنا محمّد بن صالح ابن مهران، ثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة القداحى السّعدى قال: سمعت هذا من مالك بن أنس سماعا، يحدّثنا به عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة، عن أنس» ... ثمّ قال أبو نعيم:

«غريب من حديث مالك و إسحاق، رواه الجم الغفير عن أنس. و حديث مالك لم نكتبه إلّا من حديث القداحى، تفرّد به» [۱].

أقول:

«على بن حميد» ترجم له الخطيب قال:

«على بن حميد بن أحمد بن عبد اللّه بن أبى مخلد، أبو الحسين الواسطى، قدم بغداد، و حدّث عن: بشر بن موسى، و محمّد بن أحمد بن

[۱] حلية الأولياء ۶/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴

النضر، و أسلم بن سهل المعروف ببحشل. حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقويه، و ذكر أنّه سمع منه فى سنة ۳۵۰ فى دار كعب. أخبرنى محمّد بن أحمد بن رزق» [... ۱].

و «أسلم بن سهل» و هو «بحشل» ترجمنا له فى الملحق.

و «محمد بن صالح بن مهران» قال الخطيب: «محمّد بن صالح بن مهران، المعروف بابن النطاح، مولى بنى هاشم، يكنى أبا عبد اللّه و قيل أبا جعفر بصرى قدم بغداد، و حدّث بها عن: يوسف بن عطيّة الصفار، و عون بن كهمس، و المنذر بن زناد الطائى، و ارطأة أبى حاتم، و معتمر بن سليمان.

و روى عنه: أحمد بن على الخزاز، و بشر بن موسى الأسدى، و أحمد بن القاسم بن مساور الجوهرى، و الهيثم بن خالف الدورى، و عبد اللّه بن محمّد ابن ناجية، و كان أخباريّا ناسبا، رواية للسير، و له كتاب الدولة، و هو أول من صنّف فى أخبارها كتابا» ثمّ أسند عنه حديثا فقال: «حدّثنا أبو نعيم الحافظ إملاء...

أخبرنى أحمد بن على بن الحسين التوزى، حدّثنا عبيد اللّه بن محمّد بن أحمد البزاز، حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبدان الصفّار، حدّثنا أحمد بن على الخزاز، حدّثنا أبو عبد اللّه محمد بن صالح- قدم علينا بغداد- أخبرنى أبو بشر محمد بن عمر الوكيل، حدّثنا عمر بن أحمد بن عثمان قال: سنة ۲۵۲ فيها مات محمد بن صالح النطّاح» [۲].

و «عبد اللّه بن محمّد بن عمارة» قال الذهبى: «مدنى أخبارى، عن أبى ذئب و نحوه. مستور، ما وثّق و لا ضعّف، و قلّ ما روى» [۳].

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۱/ ۴۲۲.

[۲] تاريخ بغداد ۵/ ۳۵۷.

[۳] ميزان الاعتدال ۲/ ۴۹۸.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵

قلت: و قد ترجم له الخطيب فقال: «من أهل مدينة رسول اللّه، صلّى اللّه عليه و سلّم. حدّث عن: محمّد بن عبد الرحمن بن أبى ذئب، و سليمان بن بلال، و يعقوب بن محمّد بن أبى صعصعة الحارثى، و إبراهيم بن إسماعيل بن أبى حبيبة الأشهلى، و سليمان بن داود بن الحصين، و مخرمة بن عبد اللّه بن بكير، و عبد الرحمن بن أبى الزناد. روى عنه: محمّد بن سعد كاتب الواقدى، و يحيى بن معلّى بن منصور، و محمّد بن على بن المغيرة الأثرم، و عمر بن شبة النميرى، و الفضل بن سهل الأعرج. و كان عالما بالنسب، سكن بغداد، و له كتاب فى نسب الأنصار خاصة، يرويه عنه مصعب بن عبد اللّه الزبيرى، و ابن القداح، يقول فى كتابه: كان فلان هاهنا- يعنى ببغداد- ثم انتقل إلى المدينة» ثم أسند عنه حديثا فقال:

«حدّثنا أبو عمر عبد الواحد بن محمّد بن عبد اللّه بن مهدى، أخبرنا القاضى أبو عبد اللّه الحسين بن إسماعيل المحاملى- إملاء- حدثنا فضل الأعرج، حدثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة، حدّثنا مخرمة بن بكير» [... ۱].

و «مالك بن أنس» هو الإمام المعروف.

و «إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة» من رجال الكتب الستة، قال ابن حجر: «ثقة، حجّة، مات سنة: ۳۳ و قيل بعدها/ ع» [۲].

ما رواه الخطيب البغدادى ... ص: ۱۵

* رواه بسند صحيح فقال:

«أخبرنى محمّد بن أحمد بن رزق، حدثنا أبو الحسن على بن حميد بن أحمد بن أبى مخلّد الواسطى، حدّثنا أسلم بن سهل الواسطى أبو الحسن

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۰/ ۶۲.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۵۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶

بحشل، حدّثنا محمّد بن صالح بن مهران، حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة القداحى ثمّ الظفرى قال: سمعت هذا من مالك بن أنس

سماعا، فحدّثنا به مترسّلا عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة، عن أنس بن مالک قال: بعثتنی ام سلیم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر مشوی و معه أربعة أرغفة من شعیر. و ساق الحدیث» انتهی [۱].

أقول:

«محمّد بن أحمد بن رزق» شیخ الخطیب، حافظ ثقة.

و أمّا سائر رجال الحدیث فقد عرفتهم فی روایة أبی نعیم الحافظ.

ما رواه ابن المغازلی الواسطی ... ص: ۱۶

* رواه عن أنس بن مالک بإسناد صحیح عن طریق بحشل، فقال:

أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن عثمان بن سمعان المعدّل، حدّثنا أسلم بن سهل، حدّثنا وهب بن بقیة، أخبرنا إسحاق بن یوسف الأزرق، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس.

و هؤلاء کلّهم ثقات، و قد عنونّا کلّ واحد منهم، کما قدّمنا روایة بحشل.

فالسند صحیح.

ما رواه ابن عساکر ... ص: ۱۶

* رواه بسند صحیح عن طریق الدار قطنی، کما تقدم ذکره.

* و بسند صحیح إلی عبّاد بن یعقوب بسنده المتقدم الصحیح، قال ابن عساکر:

«أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبر أبو الفتح هبة اللّه بن علی بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۴۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷

محمّد بن الطیب بن الجار القرشی الکوفی ببغداد، أنبأنا أبو الحسن محمّد بن جعفر بن محمّد التمیمی النحوی- یعرف بابن النجار- الکوفی، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن القاسم بن زکریا المحاربی، أنبأنا عباد بن یعقوب»....

و رجال سند ابن عساکر إلی عباد کلّهم ثقات، ذکرنا هم واحدا واحدا فی الملحق.

فالسند صحیح.

* و رواه ابن عساکر بسند آخر، قال: «أخبرنا أبو سعد أحمد بن محمّد ابن البغدادی، أنبأنا أبو المظفر محمود بن جعفر بن محمّد الکوسج و أبو منصور محمّد بن أحمد بن شکرویه قالا: أنبأنا أبو علی الحسن بن علی بن أحمد بن سلیمان ابن البغدادی، أنبأنا أبو الحسن أحمد بن محمّد بن عمر بن أبان العبدی، أنبأنا أبو إسماعیل محمّد بن إسماعیل الترمذی، أنبأنا أبو صالح عبد اللّه بن صالح، حدّثنی ابن لهیعة، عن محمّد بن المنکدر، عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری...

و قد ذکرنا رجال هذا السند و ثقتهم کلا علی حده.

فالسند صحیح.

* و رواه ابن عساکر بإسناده عن أبی یعلی، عن قطن بن نسیر ... إلی آخر ما تقدم فی روایة أبی یعلی.

و طریقه إلی أبی یعلی هو: «أخبرتنا ام المجتبی بنت ناصر، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر ابن المقری، أنبأنا أبو یعلی»....

هؤلاء ذکرناهم کلا فی موضعه.

فالسند صحیح.

* و رواه بسنده عن الحربی بإسناده المتقدم فی محلّه.

و هو عن: ابن السمرقندی، عن ابن النقور، عن الحربی...

و الکلّ ثقات.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸

فالسند صحیح.

* و رواه بسند صحیح آخر و هو قوله:

«أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنبأنا أبو الحسین ابن النقور، أنبأنا أبو سعد إسماعیل بن أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی، أنبأنا أبو جعفر محمّد بن علی بن دحیم، أنبأنا أحمد بن حازم، أنبأنا عبید اللّه بن موسی، أنبأنا سکین بن عبد العزیز، عن میمون أبی خلف، حدّثنی أنس بن مالک»....

و هؤلاء کلّهم ثقات، کما ذکرنا بتراجمهم، کلّ فی موضعه فی الملحق.

فالسند صحیح.

هذا، و لو وجدنا فراغا لصحّحنا أسناد أخری غیر هذه، إلّا أنّ بما ذکرنا کفایهٔ للمنصف ... فلنشرع فی ذکر أسماء طائفهٔ من أعلام رواهٔ حدیث الطّیر، ممّن لم یذکروا فی الأصل:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹

[أسماء طائفهٔ من أعلام رواهٔ حدیث الطّیر ...] ص: ۱۹

(۱) روایهٔ عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی علیه السلام ... ص: ۱۹

عن أبیه، عن جدّه، عن علی.

أخرجه عباد بن یعقوب الرّواجنی.

و أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناده عنه...

أمّا (عیسی بن عبد اللّه) فقد ذکره ابن حبّان فی الثقات و قال:

«کنیته أبو بکر، فی حدیثه بعض المناکیر» [۱].

و أمّا (عبد اللّه بن محمّد) فقد قال الحافظ ابن حجر:

«عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی بن أبی طالب، أبو محمّد العلوی، المدنی، مقبول، من السادسهٔ، مات فی خلافهٔ المنصور/ دس» [۲].

و أمّا (محمّد بن عمر) فقد قال الحافظ ابن حجر:

«محمّد بن عمر بن علی بن أبی طالب. صدوق، من السادسهٔ، و روایته عن جدّه مرسلهٔ. مات بعد الثلاثین/ ع» [۳].

و أمّا (عمر بن علی) فقد قال الحافظ ابن حجر:

«عمر بن علی بن أبی طالب الهاشمی، ثقهٔ، من الثالثهٔ. مات فی زمن الولید، و قیل قبل ذلک/ ع» [۴].

أقول: فالسند معتبر. و وجود المناکیر فی حدیث (عیسی بن عبد اللّه)

---

[۱] کتاب الثقات ۸/ ۴۹۲.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۴۸.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۴.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰

لا یضر بوثاقته، و لذا عدّه ابن حبان فی الثقات مع تنصیصه علی ذلک، و للتفصیل یراجع معنی «المنکر» فی کتب علوم الحدیث، و لعلّ النکارهٔ عندهم من جهۀ کون کثیر من روایاته من فضائل أهل البیت علیهم السلام.

(۲) روایهٔ سعید بن المسیّب ... ص: ۲۰

و هو: أبو محمّد القرشی المخزومی، المتوفی سنهٔ: ۹۳، أو ۹۴، أو ۹۵، أو ۱۰۵ و تعلم روایته من أسانید ابن عساکر و ابن کثیر، رواه عن أنس بن مالک.

الذهبی: «الإمام العلم، عالم أهل المدینهٔ، و سید التابعین، روی عنه خلق، و کان ممّن برّز فی العلم و العمل» ثم ذکر مناقبه فی فصول، یتقدّمها ذکر کلمات الأعلام فی حقّه، من الصحابهٔ و التابعین فمن بعدهم [۱].

و من مصادر ترجمته:

التاریخ الکبیر ۳/ ۵۱۰، طبقات ابن سعد ۵/ ۱۱۹، حلیهٔ الأولیاء ۲/ ۱۶۱، تهذیب التهذیب ۴/ ۸۴.

(۳) روایهٔ عثمان الطویل ... ص: ۲۰

و هو: راوی الحدیث عن أنس بن مالک.

و عنه: زهیر بن معاویهٔ بن خدیج.

فی أسانید الحافظ ابن عساکر.

و قد أورده ابن حبّان فی الثقات و قال:

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۴/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱

«یروی عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه-، ربما أخطأ. روی عنه: شعبهٔ، و زهیر» [۱].

(۴) روایهٔ میمون بن أبی خلف ... ص: ۲۱

و هو: الراوی للحدیث عن أنس بن مالک.

و رواه عنه «سکین بن عبد العزیز».

و جاء کذلک فی أسانید ابن عساکر الحافظ.

ابن حجر: «میمون بن جابر أبو خلف البرقانی، عن أنس- رضی اللّه عنه- بحدیث الطیر. قال أبو زرعهٔ: متروک، یروی عنه سکین بن عبد العزیز.

انتهی. و ذکره العقیلی و قال: لا یصح حدیثه» [۲].

قلت: و الأصل فی ذلک ما جاء فی الجرح و التعدیل: «میمون أبو خلف الرفاء، روی عن أنس بن مالک قصهٔ الطیر، روی عنه سکین بن عبد العزیز. نا عبد الرحمن قال: سألت أبا زرعهٔ عنه فقال: منکر الحدیث و ترک حدیثه و لم یقرأ علینا» [۳].

فالرجل منکر الحدیث، و الظاهر أنّهم یقصدون حدیث الطیر، فإنّ معناه عندهم منکر! لکنّ الرجل من التابعین، و التابعون عند أهل السنّهٔ کالأصحاب

لقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فیما رووه-: «خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم»

و لذا لم نجد تصریحا بضعفه، و إنّما یقولون منکر الحدیث، و قد تقرّر عندهم أن روایهٔ الحدیث المنکر لا یکون جرحا للراوی.

---

[۱] کتاب الثقات ۵/ ۱۵۷.

[۲] تقریب التهذیب ۶/ ۱۴۰.

[۳] الجرح و التعدیل ۸/ ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲

(۵) روایهٔ محمّد بن المنکدر ... ص: ۲۲

و هو: راوی الحدیث عن جابر بن عبد اللّه.

و عنه: عبد اللّه بن لهیعهٔ.

أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناد له.

و ابن المنکدر من رجال الصحاح الستّهٔ:

ابن حجر: «محمد بن المنکدر بن عبد اللّه بن الهریز- بالتصغیر- التیمی المدنی. ثقهٔ فاضل، من الثالثهٔ، مات سنهٔ ۳۰ أو بعدها/ ع» [۱].

(۶) روایهٔ ثمامهٔ بن عبد اللّه ... ص: ۲۲

و هو حفید أنس بن مالک.

و قد رواه عن أنس. و رواه عنه ابن أخیه عبد اللّه بن المثنی، کما فی الأسانید، منها عند الحافظ ابن عساکر.

قال الحافظ: «ثمامهٔ بن عبد اللّه بن أنس بن مالک، الأنصاری، البصری، قاضیها، صدوق، من الرابعهٔ، عزل سنهٔ عشر. و مات بعد ذلک

بمدهٔ» و قد وضع علیه علامهٔ الکتب الستّهٔ» [۲].

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۲۱۰.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳

(۷) روایهٔ عبد اللّه بن المثّنی ... ص: ۲۳

و هو: عبد اللّه بن المثنی بن عبد اللّه بن أنس بن مالک.

و تعلم روایته من کثیر من الأسانید المذکورهٔ فی الکتاب، منها أسانید ابن عساکر الحافظ.

و هو من رجال البخاری و الترمذی و ابن ماجهٔ.

قال ابن حجر الحافظ: «صدوق، کثیر الغلط، من السادسهٔ» [۱].

(۸) روایهٔ جعفر بن سلیمان الضبعی ... ص: ۲۳

المتوفی سنهٔ: ۷۸.

و تعلم روایته من کثیر من الأسانید، رواه عن «عبد اللّه بن المثّنی».

قال الذهبی: «و لحدیث الطیر طرق کثیرهٔ عن أنس، متکلّم فیها، و بعضها علی شرط السنن، و من أجودها حدیث:

قطن بن نسیر- شیخ مسلم- حدّثنا جعفر بن سلیمان، حدّثنا عبد اللّه بن المثّنی، عن عبد اللّه بن أنس، عن أنس» [... ۲].

و قال ابن حجر: «صدوق زاهد، لکنه کان یتشیّع» و وضع علیه علامهٔ:

بخ م ۴ [۳].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۴۵.

[۲] تاریخ الإسلام ۲/ ۱۹۷.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴

(۹) روایهٔ سکین بن عبد العزیز ... ص: ۲۴

و هو: راوی الحدیث عن «میمون أبی خلف عن أنس».

و رواه عنه: «عبید اللّه بن موسی».

و قد أخرجه عنه بإسناده ابن عساکر الحافظ.

ابن حجر: «سکین- بالتصغیر- ابن عبد العزیز بن قیس العبدی، العطار، البصری، و هو سکین بن أبی الفرات. صدوق، یروی عن

الضعفاء.

من السّابعة/ د» [۱].

(۱۰) روایة الصباح بن محارب ... ص: ۲۴

و تعلم روایته من أسانید الخطیب، فقد رواه عنده عن «عمر بن عبد اللّه ابن یعلی بن مرّة» [۲].

و هو من رجال ابن ماجة.

ابن حجر: «قال أبو زرعة و أبو حاتم صدوق. و قال عبد الرحمن بن الحکم بن بشـیر بن سلیمان: رأیت کتابه و کان صحیح الکتاب. و ذکره ابن حبان فی الثقات. قلت: و قال العقیلی: یخالف فی بعض حدیثه. و نقل ابن خلفون فی الثقات عن العجلی توثیقه» [۳].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۳.

[۲] تاریخ بغداد ۱۱/ ۳۷۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵

(۱۱) روایة ابن لهیعة ... ص: ۲۵

و هو: عبد اللّه بن لهیعة بن عقبة الحضرمی.

روی هذا الحدیث عن: محمد بن المنکدر، عن جابر بن عبد اللّه.

و رواه عنه: أبو صالح المصری، کاتب اللیث.

و أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناد له.

ابن حجر: «عبد اللّه بن لهیعة- بفتح اللام و کسـر الهاء- ابن عقبة الحضـرمی، أبو عبد الرحمن المصری، القاضی، صدوق، من السابعة، خلط بعد احتراق کتبه، و روایة ابن المبارک و ابن وهب عنه أعدل من غیرهما. و له فی مسـلم بعض شـیء مقرون. مات سنة ۷۴ و قد ناف علی الثمانین/ م د ت ق» [۱].

(۱۲) روایة عبد اللّه بن صالح ... ص: ۲۵

و هو: کاتب اللیث، أبو صالح المصری.

روی هذا الحدیث عن ابن لهیعة.

و رواه عنه: محمّد بن إسماعیل التّرمذی...

و أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناده.

ابن حجر: «عبـد اللّه بن صالـح بن محمّـد بن مسـلم الجهنی، أبو صالح المصـری، کاتب اللیث، صدوق، کثیر الغلط، ثبت فی کتابه، و کانت فیه

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶

غفلهٔ. من العاشرهٔ. مات سنهٔ ۲۲ و له ۸۵ سنهٔ/ خت د ت ق» [۱].

(۱۳) روایهٔ عبد السلام بن راشد ... ص: ۲۶

و هو: راوی الحدیث عن «عبد اللّه بن المثنی» و عنه: «حاتم بن اللیث الجوهری» الحافظ الثقهٔ المکثر المتقن الثبت کما وصفه الخطیب و الذهبی، کما ذکرنا بترجمته.

فبقرینهٔ الراوی یعرف «عبد السلام بن راشد» و یعلم کونه معتمدا، کما أنّ الحدیث بهذا الطریق الّذی أخرجه به الحافظ ابن عساکر معتبر صحیح، لأنّه:

عن شیخه ابن الأکفانی، عن عبد العزیز الکتانی، عن ابن السمسار، عن الدار قطنی، عن ابن مخلد الدوری، عن حاتم بن لیث، عن عبد السلام ابن راشد، عن عبد اللّه بن المثنی، عن ثمامهٔ، عن أنس.

و بهذا تعرف ما فی کلام الذهبی بترجمهٔ عبد السلام بن راشد:

«عبد السلام بن راشد، عن عبد اللّه بن المثنی بحدیث الطیر. لا یعرف و الخبر لا یصح».

بل الخبر صحیح بهذا السند فضلا عن أسانیده الصحاح الأخری، و لذا تعقّبه الحافظ بقوله:

«و قد تابعه علی روایهٔ حدیث الطیر عن عبد اللّه بن المثنی: جعفر بن سلیمان الضبعی، و هو مشهور من حدیثه» [۲].

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۲۳.

[۲] لسان المیزان ۴/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷

(۱۴) روایهٔ قطن بن نسیر ... ص: ۲۷

و هو: أبو عباد قطن بن نسیر البصری المعروف بالذرع المتوفی سنهٔ:

و تعلم روایته من کثیر من الأسانید.

ابن حجر: «روی عن جعفر بن سلیمان الضبعی ... روی عنه مسلم حدیثا واحدا، و أبو داود، روی الترمذی عن أبی داود عنه» [... ۱].

فهو من رجال مسلم و أبی داود و الترمذی، و کذلک وضع علیه علائم الکتب الثلاثهٔ...

و الذهبی أثبت وثاقته [۲].

و ابن حجر قال: «صدوق یخطئ، من العاشرهٔ» [۳].

(۱۵) روایهٔ الحکم بن عتیبهٔ ... ص: ۲۷

و هو: الراوی لحدیث سعد بواسطهٔ ابن أبی لیلی، توفی سنهٔ: ۱۱۵.

و عنه رواه شعبهٔ بن الحجاج ... فی روایهٔ الحافظ أبی نعیم.

و هو من رجال الکتب الستهٔ.

الذهبی: «الإمام الکبیر، عالم أهل الکوفهٔ» ... ثم أورد کلمات الثناء بالجمیل علیه» [۴].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۴۱.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۳۹۰.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۶.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۵/ ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸

(۱۶) روایهٔ إسحاق بن عبد اللّه ... ص: ۲۸

و هو: إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحهٔ المتوفی سنهٔ: ۱۳۳.

راوی الحدیث عن أنس، فی روایهٔ عند الحافظین أبی نعیم و الخطیب.

و هو من رجال الکتب الستهٔ.

قال ابن حجر: «ثقهٔ حجهٔ» [۱].

(۱۷) روایهٔ عبد الملک بن عمیر ... ص: ۲۸

و هو: عبد الملک بن عمیر بن سوید المتوفی سنهٔ ۱۳۶.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الذهبی: «حدّث عن ... و خلق من الصحابهٔ و کبار التابعین، و عمّر دهرا طویلا، و صار مسند أهل الکوفهٔ» ... ثم ذکر الکلمات فی حقّه و قد وضع علیه علامهٔ الکتب الستهٔ [۲].

و له ترجمهٔ فی:

التاریخ الکبیر ۵/ ۴۲۶، تهذیب التهذیب ۶/ ۴۱۱ و غیرهما.

(۱۸) روایهٔ الأوزاعی ... ص: ۲۸

و هو: عبد الرحمن بن عمرو، المتوفی سنهٔ: ۱۵۷.

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۵۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۵/ ۴۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹

و تعلم روایته من إسناد الحافظ الطبرانی فی المعجم الأوسط.

الذهبی: «عبد الرحمن بن عمرو بن یحمد، شیخ الإسلام و عالم أهل الشام، أبو عمرو الأوزاعی، قال محمد بن سعد: کان ثقة، و کان خیّرا، فاضلا، مأمونا، کثیر العلم و الحدیث و الفقه، حجة، توفی سنة ۱۵۷، و قال أحمد: یصلح للإمامة. و عن مالک قال: الأوزاعی إمام یقتدی به. قال الخریبی: کان الأوزاعی أفضل أهل زمانه» [... ۱].

و له ترجمة فی:

طبقات ابن سعد ۷/ ۴۸۸، التاریخ الکبیر ۵/ ۳۲۶، حلیة الأولیاء ۶/ ۱۳۵، تهذیب التهذیب ۶/ ۲۳۸. و غیرها.

(۱۹) روایة شعبة ... ص: ۲۹

و هو: ابن الحجاج، المتوّفی سنة: ۱۶۰.

و تعلم روایته من إسناد أبی نعیم الحافظ [۲].

الذهبی: «شعبة/ ع. ابن الحجاج بن الورد، الإمام الحافظ، أمیر المؤمنین فی الحدیث، روی عنه عالم عظیم و انتشر حدیثه فی الآفاق» ثم ذکر فضائله و مناقبه و أطنب فیها [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۷/ ۱۰۷ ملخصّا.

[۲] حلیة الأولیاء ۴/ ۳۵۶.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۷/ ۲۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰

(۲۰) روایة زهیر بن معاویة ... ص: ۳۰

و هو: زهیر بن معاویة بن خدیج الجعفی، المتوفی سنة ۱۷۳ أو ۱۷۷ [۱].

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر ... فقد أخرجه بإسناده عن أحمد بن یزید الورتنیس قال: «أنبأنا زهیر، أنبأنا عثمان الطویل، عن أنس بن مالک» و «زهیر» هو «ابن معاویة» المذکور کما بترجمة «أحمد بن یزید» من (تهذیب التهذیب) [۲].

و «زهیر» من رجال الصحاح الستّة.

قال ابن حجر: «زهیر بن معاویة بن خدیج، أبو خیثمة الجعفی الکوفی، نزیل الجزیرة، ثقة ثبت، إلّا أن سماعه عن أبی إسحاق بأخرة، من السابعة.

مات سنة ۳۲ أو ۳ أو أربع و سبعین، و کان مولده سنة ۱۰۰/ ع» [۳].

(۲۱) روایة مالک بن أنس ... ص: ۳۰

و هو: الإمام المشهور المعروف، المتوفّی سنة: ۱۷۹.

و تعلم روایته من إسناد أبی نعیم الحافظ فی الحلیة.

السیوطی: «شیخ الأئمة، و إمام دار الهجرة. روی عن: نافع، و محمد ابن المنکدر، و جعفر الصادق، و حمید الطویل، و خلق. و عنه: الشافعی، و خلائق جمعهم الخطیب فی مجلّد ... قال الشافعی: إذا جاء الأثر فمالک

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۰۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۷۸.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۲۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱

النجم» [... ۱].

و له ترجمة فی کافّة المصادر الحدیثیة و التاریخیة و الرجالیة و غیرها.

(۲۲) روایة إسحاق الأزرق ... ص: ۳۱

و هو: إسحاق بن یوسف الواسطی المتوفی سنة: ۱۹۵.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «روی عنه: أحمد بن حنبل، و یحیی بن معین، و عمرو الناقد، و الحسن بن حماد سجادة ... ورد إسحاق بغداد و حدّث بها و کان من الثقات المأمونین، و أحد عباد اللّه الصالحین» ... ثم روی ثقته عن أحمد بن حنبل، و یحیی بن معین، و العجلی، و ابن سعد [۲].

(۲۳) روایة یونس بن أرقم ... ص: ۳۱

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

البخاری: ترجم له بلا جرح [۳].

و ابن أبی حاتم کذلک [۴].

و ابن حجر و قال: «قال البخاری: کوفی معروف الحدیث، کان یتشیّع، و کذا قال ابن حبان فی الثقات لکن قال: بصری» [... ۵].

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۹۶.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۳۱۹- ۳۲۱.

[۳] التاریخ الکبیر ۸/ ۴۱۰.

[۴] الجرح و التعدیل ۹/ ۳۳۶.

[۵] تعجیل المنفعة: ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲

قال: «و قال البزار فی مسنده: یونس بن أرقم کان صدوقا، روی عنه أهل العلم و احتملوا حدیثه، علی أنّ فیه شیعیّة شدیدة» [۱].

(۲۴) روایة الریاحی ... ص: ۳۲

و هو: أبو العوام أحمد بن یزید، المتوفی سنة ...

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «حدّث عن مالک بن أنس و ... روی عنه: ابنه محمّد.

و کان ثقة» [... ۲].

(۲۵) روایة عبد الرزّاق الصنعانی ... ص: ۳۲

و هو: أبو بکر عبد الرزاق بن همام المتوفی سنة: ۲۱۱.

و تعلم روایته من إسناد الحافظ الطبرانی فی المعجم الأوسط.

و هو من رجال الکتب الستّة ...

الذهبی: «عبد الرزاق بن همام/ ع.

ابن نـافع، الحافظ الکبیر، عـالم الیمن، أبو بکر، الحمیری مولاـهم، الصـنعانی، الثقـة، الشـیعی» ... ثم نقل ثقته و الکلمات فی حقه بما یطول المقام به فلاحظه [۳] و راجع غیره من المصادر مثل:

الطبقات ۵/ ۵۴۸، تذکرة الحفّاظ ۱/ ۳۶۴، تهذیب التهذیب ۶/ ۳۱۰.

---

[۱] لسان المیزان ۶/ ۳۳۱.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۹/ ۵۶۳.

(۲۶) روایة عبید اللّه بن موسی ... ص: ۳۳

هو: عبید اللّه بن موسی بن أبی المختار المتوفی سنة ۲۱۳ أو ۲۱۴.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الـذهبی: «الإمام، الحافظ، العابـد، و کان من حفّاظ الحدیث، مجوّدا للقرآن ... و حدّث عنه: أحمد بن حنبل قلیلا- کان یکرهه لبدعة ما فیه- و إسحاق، و ابن معین، و محمد بن عبد اللّه بن نمیر، و عبد بن حمید، و ...

و روی عنه البخاری فی صحیحه، و یعقوب الفسوی فی مشیخته، و ثّقه ابن معین و جماعة.

و حدیثه فی الکتب الستة» [... ۱].

و توجد ترجمته فی:

تهذیب التهذیب ۲/ ۵۰، تذکرة الحفّاظ ۱/ ۳۵۳، الکاشف ۲/ ۲۳۲.

(۲۷) روایة أبی عاصم النبیل ... ص: ۳۳

و هو: الضحّاک بن مخلد الشیبانی المتوفی سنة: ۲۱۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

السیوطی: «عنه: أحمد، و إسحاق، و البخاری، و ابن المدینی، و عبد ابن حمید، و ابن المثّنی، و خلق.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۹/ ۵۵۳.

و کان فقیها، حافظا، عابدا، متقنا» [۱].

و له ترجمة فی مصادر کثیرة.

(۲۸) روایة المصیّصی ... ص: ۳۴

و هو: إبراهیم بن مهدی، المتوفی سنة: ۲۲۵.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «روی عنه: أحمد بن حنبل، و یعقوب الدورقی ... ذکره ابن أبی حاتم الرازی فقال: بغدادی الأصل، سکن المصیصة. و قال أیضا:

سمعت أبی یقول: حدثنا إبراهیم بن مهدی و کان ثقة.

...و سئل یحیی بن معین عن إبراهیم بن مهدی الطرسوسی فقال: کان رجلا مسلما، فقیل له: أهو ثقة؟ فقال: ما أراه یکذب» [... ۲].

(۲۹) روایة القواریری ... ص: ۳۴

و هو: عبید اللّه بن عمر بن میسرة، المتوفی سنة: ۲۳۵.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الذهبی: «الإمام الحافظ، محدّث الإسلام ... حدّث عنه: البخاری، و مسلم، و أبو داود، و أبو زرعة، و إبراهیم الحربی، و أبو حاتم، و عبد اللّه بن أحمد ... و کتب عنه: یحیی بن معین، و أحمد بن حنبل، و ابن سعد.

و ثّقه یحیی، و صالح جزرة الحافظ، و النسائی.

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۱۵۹.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۱۷۸.

و قال ابن سعد: ثقة کثیر الحدیث.

و قال أبو حاتم: صدوق» [... ۱].

و توجد ترجمته فی:

طبقات ابن سعد ۷/ ۳۵۰، التاریخ الکبیر ۵/ ۳۹۵، تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۲۰، تهذیب التهذیب ۷/ ۴۰ ... و غیرها.

(۳۰) روایة سهل بن زنجلة ... ص: ۳۵

و هو: سهل بن أبی سهل الرّازی الخیاط المتوفی سنة: ۲۳۸.

و تعلم روایته من أسانید الخطیب فی تاریخه.

الـذهبی: «الحافظ الإمام الکبیر ... قال أبو حاتم: صـدوق، و قال أبو یعلی الخلیلی: سـهل ثقـة حجة، ارتحل مرتین، و له تصانیف، و لا یقدّم علیه أحد فی الإتقان و الدیانة من أقرانه فی وقته» [... ۲].

و له ترجمة فی:

تهذیب التهذیب ۴/ ۲۵۱، تاریخ بغداد ۹/ ۱۱۶، و غیرهما.

(۳۱) روایة وهب بن بقیة ... ص: ۳۵

و هو: وهب بن بقیّة الواسطی المعروف بوهبان، المتوفی سنة: ۲۳۹.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «روی عنه: محمد بن إسماعیل البخاری، و مسلم بن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۴۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۶۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶

الحجاج، و حنبل بن إسحاق، و أبو داود السجستانی...

و کان ثقة ... و کان قدم إلی بغداد فحمل عنه شیوخنا» [۱].

(۳۲) روایة محمّد بن مصفّی ... ص: ۳۶

و هو: ابن بهلول الحمصی، المتوفی سنة: ۲۴۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الحافظ الإمام، عالم أهل حمص ... حدّث عنه: أبو داود، و النسائی، و ابن ماجة، و...

قال أبو حاتم: صدوق» [... ۲].

(۳۳) روایة البخاری ... ص: ۳۶

و هو:

أبو عبد اللّه محمّد بن إسماعيل، المتوفى سنة: ۲۵۶.

و هو صاحب الصحيح، و هو غنى عن التعريف.

قال:

«إسماعيل بن سلمان الأزرق الكوفى، سمع أباه و الشّعبى و أبا عمر، سمع منه وكيع. و قال عبيد اللّه بن موسى: أخبرنا إسماعيل بن سلمان بن أبى المغيرة الأزرق عن أنس: أهدى للنبىّ طائر فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك، فجاء على.

و سمعت أنسا: مرّ أبو ذر برجل عرّس فلم يسلّم عليه. قال أبو عبد اللّه:

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۳/ ۴۸۷.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۲/ ۹۴.

لا يتابع عليه.

و روى ابن الفضيل، عن مسلم، عن أنس فى الطير.

و قال عبيد اللّه بن موسى: أخبرنا سكين بن عبد العزيز، عن ميمون أبى خلف حدّثه عن أنس، عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى الطير» [۱].

و قال:

«أحمد بن يزيد بن إبراهيم أبو الحسن الحرّانى، قال لى محمّد بن يوسف: حدّثنا أحمد قال: ثنا زهير قال: ثنا عثمان الطويل، عن أنس بن مالك قال: اهدى للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم طائر كان يعجبه فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل هذا الطير، فاستأذن على، فسمع كلامه فقال:

ادخل.

و لا يعرف لعثمان سماع من أنس: و قال إسحاق بن عبد اللّه بن يوسف، عن عبد الملك- هو ابن أبى سليمان- عن أنس: شهد النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم بهذا. مرسل» [۲].

(۳۴) رواية حاتم بن الليث ... ص: ۳۷

و هو: أبو الفضل حاتم بن الليث البغدادى الجوهرى المتوفى سنة: ۲۶۲.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الخطيب: «روى عنه: محمّد بن محمّد الباغندى، و أبو العباس السراج النيسابورى، و جماعة آخرهم: محمّد بن مخلد الدورى. و بعض الرواة عنه

---

[۱] التاريخ الكبير ۱/ ۳۵۷- ۳۵۸.

[۲] التاريخ الكبير ۲/ ۲- ۳

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸

یقول: حدّثنا حاتم بن اللیث و کان ثقهٔ ثبتا متقنا حافظا» [۱].

الذهبی: «الحافظ المکثر الثقهٔ» [... ۲].

(۳۵) روایهٔ فهد بن سلیمان ... ص: ۳۸

و هو الدلّال المتوفی سنهٔ: ۲۷۵.

روی الحدیث عن «أحمد بن یزید الورتنیس».

و رواه عنه: «علی بن سراج المصری».

کما فی أسانید الحافظ ابن عساکر.

و ذکره الذهبی فیمن روی عنه «علی بن سرّاج المصری» و فی وفیات سنهٔ ۲۷۵ من سیر الأعلام [۳].

و قال ابن أبی حاتم: «کتبت فوائده و لم یقض لنا السّماع منه» [۴].

(۳۶) روایهٔ أحمد بن حازم ... ص: ۳۸

و هو: أحمد بن حازم بن محمّد، أبو عمرو الغفاری الکوفی المتوفی سنهٔ ۲۷۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الإمام الحافظ الصدوق أحمد بن حازم ... سمع: جعفر بن عون، و یعلی بن عبید، و عبید اللّه بن موسی ... حدّث عنه: مطیّن، و ابن

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۲۴۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۱۹.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۷۷.

[۴] الجرح و التعدیل ۷/ ۸۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹

دحیم الشیبانی...

و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: کان متقنا» [۱].

و له ترجمهٔ فی:

تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۵۹۴، الوافی بالوفیات ۶/ ۲۹۸، اللباب ۲/ ۳۷۷.

(۳۷) روایهٔ أبی الأحوص ... ص: ۳۹

و هو: محمّد بن الهیثم بن حماد بن واقد المتوفی سنهٔ ۲۷۹.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «کان من أهل الفضل، و رحل فی الحدیث إلی الکوفة، و البصرة، و الشام، و مصر، فسمع من ... روی عنه: موسی بن هارون الحافظ، و محمّد بن عبد اللّه الحضرمی مطین، و» ... فروی عن: ابن خراش أنّه: «من الأثبات المتقنین» و عن الدار قطنی: «کان من الثقات الحفّاظ» [۲].

(۳۸) روایة محمّد بن إسماعیل الترمذی ... ص: ۳۹

و هو: محمّد بن إسماعیل بن یوسف، أبو إسماعیل السّلمی الترمذی، المتوفی سنة: ۲۸۰.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «سمع ... فی أمثالهم من الشیوخ، و کان فهما متقنا مشهورا بمذهب السنّة، و سکن بغداد، و حدّث بها، فروی عنه ... و روی عنه أیضا أبو

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۹.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰

عیسی الترمذی، و أبو عبد الرحمن النسائی، فی صحیحیهما» ... ثم نقل ثقته عن غیر واحد من الأعلام [۱].

(۳۹) روایة الباغندی ... ص: ۴۰

و هو: محمّد بن سلیمان بن الحارث أبو بکر الواسطی الباغندی المتوفی سنة: ۲۸۳.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «و الباغندی مذکور بالضّعف، و لا أعلم لأیّة علّة ضعّف! فإنّ روایاته کلّها مستقیمة، و لا أعلم فی حدیثه منکرا» [۲].

الذهبی: «الإمام، المحدّث، العالم، الصادق، أبو بکر» [... ۳].

(۴۰) روایة الحسین بن فهم ... ص: ۴۰

و هو: أبو علی الحسین بن محمّد بن عبد الرحمن بن فهم البغدادی، المتوفی سنة: ۲۸۹.

و تعلم روایته من أسانید ابن المغازلی الفقیه الشافعی.

الخطیب: «کان ثقة، و کان عسرا فی الروایة متمنّعا إلّا لمن أکثر ملازمته» [... ۴].

---

[۱] تاریخ بغداد ۲/ ۴۲.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۲۹۸.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۸۶.

[۴] تاريخ بغداد ۸/ ۹۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱

الذهبی: «هو الحافظ، العلّامهٔ، النسّابهٔ، الأخباری» [... ۱].

(۴۱) روايهٔ بحشل ... ص: ۴۱

و هو: أبو الحسن أسلم بن سهل بن أسلم الرزاز المتوفی سنهٔ: ۲۹۲.

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلی الشافعی.

الذهبی: «الحافظ، الصّدوق، المحدّث، مؤرّخ مدينهٔ واسط ... ثقهٔ، ثبت، إمام، يصلح للصحيح» [... ۲].

السيوطی: «هو الحافظ الصدوق، محدّث واسط و صاحب تاريخها...

قال خميس الحافظ: ثقهٔ ثبت إمام يصلح للصحيح. مات سنهٔ ۲۹۲» [۳].

(۴۲) روايهٔ أبی جعفر الفسوی ... ص: ۴۱

هو: الحسن بن علی بن الوليد، المتوفّی سنهٔ ۲۹۰ أو ۲۹۶.

و تعلم روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلی.

الخطيب: «سكن بغداد و حدّث بها عن ... روی عنه: أبو عمرو ابن السمّاك، و عبد الصّمد بن علی الطستی، و عبد الباقی ابن قانع القاضی، و أبو بكر الشافعی، و أبو علی ابن الصوّاف، و محمّد بن علی بن حبيش.

و ذكره الدار قطنی فقال: لا بأس به» [۴].

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۴۲۷.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۳.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۲۹۳.

[۴] تاريخ بغداد ۷/ ۳۷۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲

(۴۳) روايهٔ مطيّن ... ص: ۴۲

و هو: أبو جعفر محمّد بن عبد اللّه بن سليمان الحضرمی، المتوفی سنهٔ:

۲۹۷.

و تعلم روايته من إسناد الحاكم.

الذهبی: «الحافظ الكبير ... كان من أوعيهٔ العلم، حدّث عنه: أبو بكر النجار، و أبو القاسم الطبرانی، و أبو بكر الإسماعيل، و علی بن حسّان الدممی، و...

قال أبو بكر بن أبى دارم الحافظ: كتبت عن مطين مائة ألف.

و سئل عنه الدار قطنى فقال: ثقة جبل» [... ۱].

(۴۴) روایهٔ ابن صدقهٔ ... ص: ۴۲

و هو: إبراهيم بن صدقة...

و تعلم روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى.

الخطيب: «إبراهيم بن صدقة، من أهل المدائن. حدّث عن: داود بن المحبّر، و أبى يحيى زكريا بن عبد الرحمن الملطى. روى عنه: أبو الحسن بن البراء، و بكر بن أحمد بن مقبل البصرى» [... ۲].

---

[۱] تذكرة الحفّاظ: ۶۶۲.

[۲] تاريخ بغداد ۶/ ۱۰۴.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳

(۴۵) روایهٔ الورتنیس ... ص: ۴۳

و هو: أحمد بن يزيد بن إبراهيم.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

ابن حجر: «أحمد بن يزيد بن إبراهيم الورتنّيس- بفتح الواو و سكون الراء و فتح التاء الفوقانية و كسر النون الثقيلة، بعدها ياء أخيرة ساكنة ثمّ سين مهملة- يكنّى أبا الحسن الحرّانى.

ضعّفه أبو حاتم، من العاشرة. و لم يرو عنه البخارى إلّا حديثا واحدا متابعة/ خ» [۱].

أقول:

فالرّجل من رجال البخارى فى صحيحه.

و قد رضيه غير أبى حاتم، قال الذهبى: «ضعّفه أبو حاتم و مشّاه غيره» [۲].

و تضعيف أبى حاتم لا يعبأ به- خاصة إذا عارضه توثيق من غيره- لما ذكره الذهبى بترجمته من أنّه متعنّت فى الرجال، يقدّم توثيق غيره على تضعيفه [۳].

(۴۶) روایهٔ الجاذری الواسطی ... ص: ۴۳

و هو: أبو الحسن على بن الحسن الجاذرى الطّحان المتوفى سنة:

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى.

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۲۸.

[۲] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۶۳.

[۳] سير أعلام النبلاء- ترجمة أبى حاتم الرازى ۱۳/ ۲۴۷.

السمعانى: «قال ابن ماكولا: هو شيخ حدّث عنه أبو غالب ابن بشران، يروى عن محمّد بن عثمان بن سمعان تاريخ بحشل» [۱] ياقوت: فى «جاذر» [۲].

(۴۷) رواية الناقد ... ص: ۴۴

و هو: أحمد بن عيسى بن الهيثم بن بابويه أبو بكر التمّار.

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى.

الخطيب: «سمع: أحمد بن على البربهارى، و أبا مسلم الكجى، و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، و موسى بن إسحاق الأنصارى، و أحمد بن يحيى الحلوانى، و الحسن بن على المعمرى، و جعفر بن محمّد الفريابى.

حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقويه.

و كان ثقة» [۳].

(۴۸) رواية أبى القاسم القطيعى ... ص: ۴۴

و هو: إبراهيم بن محمّد بن الهيثم المتوفى سنة: ۳۰۱.

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى.

الخطيب: «روى عنه: القاضى أبو عبد اللّه المحاملى، و أبو الحسين ابن المنادى، و عبد الصمد بن على الطستى، و إسماعيل بن على الخطبى،

---

[۱] الأنساب- الجاذرى ۳/ ۱۵۷.

[۲] معجم البلدان ۲/ ۹۲.

[۳] تاريخ بغداد ۴/ ۲۸۳.

و غيرهم.

و ذكره الدار قطنى فقال: ثقة صدوق.

...كان حسن المعرفة بالحديث، و ثقة متيقّظا، منزله فى الجانب الغربى فى قطيعة عيسى. كتب الناس عنه» [۱].

(۴۹) رواية القرشى الكوفى ... ص: ۴۵

و هو: أبو الفتح هبة اللّه بن على، المتوفى سنة ۳۰۱ أو ۳۰۲.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الخطيب: «سكن بغداد، و حدّث بها عن القاضى أبى عبد اللّه ابن الهروانى، و محمّد بن جعفر بن النّجار.

كتبت عنه، و كان سماعه صحيحا» [... ۲].

(۵۰) رواية ابن متّويه ... ص: ۴۶

و هو: أبو إسحاق إبراهيم بن محمّد بن الحسن الأصبهانى المتوفى سنة ۳۰۲.

و تعلم روايته من رواية أبى الشيخ و هو شيخه.

الذهبى: «الإمام المأمون القدوة ... إمام جامع أصبهان، كان من العبّاد و السادة، يسرد الصوم، و كان حافظا حجة، من معادن الصدق ...حدّث عنه: أبو الشيخ ابن حيان، و أبو القاسم الطبرانى ... و قال أبو الشيخ: كان من

---

[۱] تاريخ بغداد ۶/ ۱۵۴.

[۲] تاريخ بغداد ۱۴/ ۷۳

معادن الصدق. و قال أبو نعيم: كان من العبّاد الفضلاء. مات فى جمادى الآخرة سنة ۳۰۲. قلت: نيف على الثمانين. رحمه اللّه» [۱].

و له تراجم فى كثير من الكتب.

(۵۱) رواية ابن الأنبارى ... ص: ۴۶

و هو: محمّد بن القاسم بن بشار النحوى المتوفى سنة ۳۰۴.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجى.

الخطيب: «كان ابن الأنبارى، صدوقا ديّنا، من أهل السنّة» [... ۲].

الذهبى: «الإمام الحافظ اللغوى ذو الفنون» ... و نقل كلمة الخطيب المذكورة و غيرها [۳].

(۵۲) رواية أبى الحسن ابن سراج ... ص: ۴۶

و هو: على بن سراج الحرشى البصرى المتوفى سنة ۳۰۸.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر و غيره.

الخطيب: «كان عارفا بأيام الناس و أحوالهم، حافظا» [۴].

الذهبى: الإمام الحافظ البارع ... حدّث عنه: أبو بكر الشافعى، و أبو بكر الإسماعيلى، و أبو أحمد العسّال، و أبو بكر الجعابى، و أبو عمرو ابن حمدان، و على بن عمر السّكرى، و آخرون.

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۴۲.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۱۸۱.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷۴.

[۴] تاریخ بغداد ۱۱/ ۴۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۷

قال الدار قطنی: کان یحفظ الحدیث.

و قال الخطیب: کان عارفا بأیام الناس و أحوالهم حافظا.

و قیل: مات سنهٔ ۳۰۸ فی ربیع الأول.

إلّا أن الدار قطنی قال: کان یشرب و یسکر» [۱].

(۵۳) روایهٔ الزیادی ... ص: ۴۷

و هو: عمر بن عبد اللّه بن عمر، المعروف بابن أبی حسان المتوفی سنهٔ:

۳۱۴.

و قد عرفت روایته من أسانید ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «روی عنه: محمّد بن جعفر زوج الحرهٔ، و محمّد بن إسحاق القطیعی و أبو الحسن بن لؤلؤ، و محمّد بن المظفّر، و عبد اللّه بن موسی الهاشمی، و أبو حفص ابن شاهین.

و کان ثقهٔ» [۲].

(۵۴) روایهٔ أبی اللیث الفرائضی ... ص: ۴۷

و هو: نصر بن القاسم بن نصر بن زید المتوفی سنهٔ: ۳۱۴.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «روی عنه أبو الحسین بن البوّاب المقرئ، و عمر بن محمّد ابن سبنک، و أبو الفضل الزهری، و أبو حفص ابن شاهین، و غیرهم.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۲۸۳.

[۲] تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۸

و کان ثقهٔ مأمونا» [... ۱].

الذهبی: «الإمام العلّامهٔ المحدّث المقرئ ... کان إماما فی الفقه کبیر الشأن، حدّث عنه ... و قد وثّق» [... ۲].

(۵۵) روایهٔ أبی الطیّب اللخمی ... ص: ۴۸

و هو: محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع بن مالک أبو الطیّب اللخمی المتوفی سنهٔ: ۳۱۸.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «أبو الطیّب اللخمی الکوفی، سکن بغداد و حدّث بها عن ... أخبرنا أحمد بن محمّد بن غالب قال: أنبأنا أبو یعلی الطوسی قال:

محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع کان ثقهٔ یفهم.

و کان ثقهٔ صاحب مذهب حسن، و جماعهٔ، و أمر بمعروف و نهی عن منکر» [... ۳].

(۵۶) روایهٔ ابن نیروز الأنماطی ... ص: ۴۸

و هو: أبو بکر محمّد بن إبراهیم بن نیروز المتوفی سنهٔ: ۳۰۸ أو ۳۱۹.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی، و الحافظ ابن عساکر.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۳/ ۲۹۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۶۵.

[۳] تاریخ بغداد ۲/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۹

الخطیب: «روی عنه: أبو بکر محمّد بن عبد اللّه الشافعی، و عبید اللّه بن أبی سمرهٔ البغوی، و محمّد بن إبراهیم بن حمدان العاقولی، و محمّد بن عبید اللّه بن الشخیر الصیرفی، و محمّد بن المظفر، و أبو الحسن الدار قطنی، و یوسف بن عمر القواس.

و حدّثنی الحسن بن محمّد الخلال: أن یوسف القوّاس ذکره فی جملهٔ شیوخه الثقات» [... ۱].

الذهبی: «ابن نیروز: الشیخ المسند الصدوق ... و ثّقه القوّاس» [... ۲].

(۵۷) روایهٔ المحاربی ... ص: ۴۹

و هو: أبو عبد اللّه محمّد بن القاسم بن زکریا المحاربی المتوفی سنهٔ: ۳۲۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ المعمر المحدّث» [... ۳].

ابن حجر: «عن علی بن المنذر الطریقی و جماعهٔ. تکلّم فیه و قیل: کان مؤمنا بالرجعهٔ ... حدّث عنه: الدار قطنی، و محمّد بن عبد اللّه القاضی الجعفی» [۴].

قلت: إنّما تکلّم فیه لما قیل من أنّه کان مؤمنا بالرجعهٔ، لکنّ إیمانه بذلک غیر ثابت، و علی فرضه فغیر مضر، و إلّا لما روی عنه مثل الدار قطنی.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۴۰۸.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۸.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۷۳

[۴] لسان الميزان ۵/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۰

(۵۸) روايهٔ الجوجيرى ... ص: ۵۰

و هو: أبو جعفر محمّد بن عمر بن حفص الأصبهانى المتوفى سنهٔ: ۳۳۰.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبى: «الجورجيرى، الشيخ الصدّوق» [... ۱].

و له ترجمهٔ في:

أخبار أصبهان ۲/ ۲۷۲، الأنساب ۳/ ۳۵۶- الجورجيرى. و غيرها.

(۵۹) روايهٔ ابن مخلد العطّار ... ص: ۵۰

و هو: أبو عبد اللّه محمّد بن مخلد بن حفص الدورى البغدادى المتوفى سنهٔ: ۳۳۱.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الخطيب: «كان أحد أهل الفهم، موثوقا به فى العلم، متسع الروايهٔ، مشهورا بالديانهٔ، موصوفا بالأمانهٔ، مذكورا بالعبادهٔ» [۲].

الذهبى: «الإمام الحافظ الثقهٔ القدوهٔ ... و كان موصوفا بالعلم و الصلاح و الصدق و الاجتهاد فى الطلب، طال عمره و اشتهر اسمه و انتهى إليه العلو مع القاضى المحاملى ببغداد. سئل الدار قطنى عنه فقال: ثقهٔ مأمون» [۳].

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷۱.

[۲] تاريخ بغداد ۳/ ۳۱۰.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۱

(۶۰) روايهٔ العبدى اللنبانى ... ص: ۵۱

و هو: أبو الحسن أحمد بن محمّد بن عمر بن أبان الاصبهانى المتوفى سنهٔ: ۳۳۲.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

السمعانى: «محدّث مشهور ثقهٔ معروف مكثر» [... ۱].

الذهبى: «الإمام المحدّث ... ارتحل فسمع كثيرا من ابن أبى الدنيا و سمع المسند كلّه من ابن الإمام أحمد ... روى عنه ... توفى فى

ربیع الآخر سنة ۳۳۲» [۲].

(۶۱) روایة حمزة الهاشمی ... ص: ۵۱

و هو: أبو عمر حمزة بن القاسم بن عبد العزیز الهاشمی المتوفی سنة:
۳۳۵.
و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.
الخطیب: «کان ثقة مشهورا بالصّلاح، استسقی للناس فقال: اللّهم إن عمر بن الخطاب استسقی بشیبة العباس فسقی، و هو أبی و أنا استسقی به.
فجاء المطر و هو علی المنبر» [۳].
الذهبی: «الإمام القدوة إمام جامع المنصور ... روی عنه: الدار قطنی،

---

[۱] الأنساب ۵/ ۱۴۲- اللنبانی.
[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۵- ۳۱۱.
[۳] تاریخ بغداد ۸/ ۱۸۱.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۲
و أبو الحسین ابن المتّیم ... قال الخطیب ... توفی سنة ۳۳۵» [۱].

(۶۲) روایة الزعفرانی الواسطی ... ص: ۵۲

و هو: أبو عبد اللّه محمّد بن الحسین بن محمّد بن سعید المتوفی سنة:
۳۳۷.
و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.
الخطیب: «قدم بغداد، و حدّث بها، فروی عنه من أهلها: عیاش بن الحسن بن عیاش مناقب الشافعی، تصنیف زکریا الساجی، و حدّثنا عنه القاضی أبو عمر القاسم بن جعفر الهاشمی، و کان سمع منه بالبصرة.
و کان ثقة» [... ۲].

(۶۳) روایة ابن شوذب البغدادی ... ص: ۵۲

و هو: أبو محمّد عبد اللّه بن عمر المتوفی سنة: ۳۴۲.
و تعلم روایته من أسانید ابن المغازلی الفقیه الشافعی.
الذهبی: «المقرئ المحدّث ... ولد سنة ۴۹. قال أبو بکر أحمد بن بیری: ما رأیت أحدا أقرأ لکتاب اللّه منه» [۳].
و له ترجمة فی:

العبر ۲/ ۲۵۹، طبقات القراء ۱/ ۴۳۷.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۳۷۴.

[۲] تاریخ بغداد ۲/ ۲۴۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۳

(۶۴) روایة ابن نجیح ... ص: ۵۳

و هو: أبو بکر محمّد بن العبّاس البغدادی البزّاز المتوفی سنة: ۳۴۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الخطیب: عن ابن رزقویه: «کان حافظا» [۱].

الذهبی: «المحدّث الإمام ... وصفه ابن رزقویه بالحفظ، مات فی جمادی الآخرة سنة ۳۴۵» [۲].

(۶۵) روایة أبی العباس ابن محبوب ... ص: ۵۳

و هو: محمّد بن أحمد المحبوبی المروزی المتوفی سنه: ۳۴۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الإمام المحدّث، مفید مرو، راوی جامع أبی عیسی عنه ...

حدّث عنه: أبو عبد اللّه ابن مندة، و أبو عبد اللّه الحاکم ... و کانت الرحلة إلیه فی سماع الجامع.

و کان شیخ البلد ثروة و إفضالا ... قال الحاکم: سماعه صحیح» [... ۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۱۱۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۱۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۴

(۶۶) روایة السوسی ... ص: ۵۴

هو: أبو بکر محمّد بن إسحاق، المتوفّی حدود سنة: ۳۵۰.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «قدم بغداد فی إحدی و أربعین و ثلاثمائة، و حدّث بها عن ... أحادیث مستقیمة. حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقویه، و أبو الحسین ابن الفضل القطّان، و روی عنه أبو الحسن الدار قطنی» [... ۱].

السمعانی: کذلک [۲].

(۶۷) روایهٔ أبی جعفر ابن دحیم ... ص: ۵۴

و هو: محمّد بن علی الشیبانی الکوفی المتوفی سنهٔ: ۳۵۲.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «ابن دحیم، الشیخ الثقهٔ المسند الفاضل محدّث الکوفهٔ أبو جعفر محمّد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی.

سمع من إبراهیم بن عبد اللّه العبسی القصّار...

حدّث عنه: الحاکم، و أبو بکر ابن مردویه...

و کان أحد الثقات» [... ۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۲۵۸.

[۲] الأنساب ۳/ ۳۳۶- السوّسی.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۵

(۶۸) روایهٔ أبی بکر ابن خلّاد ... ص: ۵۵

و هو: أحمد بن یوسف النصیبی البغدادی المتوفی سنهٔ: ۳۵۹.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «روی عنه: أبو الحسن الدار قطنی، و حدّثنا عنه: أبو الحسن ابن رزقویه، و...

کان ابن خلاد لا یعرف من العلم شیئا، غیر أنّ سماعه کان صحیحا، سمعت أبا نعیم الحافظ یقول: حدّثنا أبو بکر ابن خلاد- و کان ثقهٔ- قال...

و کان ثقهٔ، مضی أمره علی جمیل، و لم یکن یعرف الحدیث» [۱].

الذهبی: «الشیخ الصدوق المحدّث، مسند العراق» ... ثم نقل ثقته.

عن الخطیب و أبی نعیم و ابن أبی الفوارس [۲].

(۶۹) روایهٔ الطوماری ... ص: ۵۵

و هو: أبو علی عیسی بن محمّد بن أحمد بن جریح المتوفی سنهٔ: ۳۶۰.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «حدّث عن: أبی الحارث بن أسامهٔ، و الحسین بن فهم...

حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقویه، و علی بن عبد اللّه الهاشمی، و علی بن أحمد الرزاز، و أبو علی ابن شاذان، و أبو عبد اللّه الخالع، و

محمّد بن جعفر بن علّان،

---

[۱] تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۰.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۶۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۶

و أحمد بن محمّد بن أبی جعفر الأخرم، و أبو نعیم الأصبهانی» [... ۱].

السمعانی: کذلک [۲].

(۷۰) روایهٔ ابن عدی ... ص: ۵۶

و هو: أبو أحمد عبد اللّه بن عدی المتوفی سنهٔ: ۳۶۵.

و تعلم روایته من إسناد الحافظ حمزهٔ السّهمی.

الذهبی: «هو الإمام الحافظ الناقد الجوّال ... قال الحافظ ابن عساکر:

کان ثقهٔ، علی لحن فیه ... قال حمزهٔ السهمی: کان ابن عدی حافظا متقنا، لم یکن فی زمانه أحد مثله ... و قال أبو یعلی الخلیلی:

کان أبو أحمد عدیم النظیر حفظا و جلالهٔ» [... ۳].

و انظر:

طبقات السبکی ۳/ ۳۱۵، مرآهٔ الجنان ۲/ ۳۸۱، طبقات الحفاظ:

.۳۸۰

(۷۱) روایهٔ أبی الشیخ الأصبهانی ... ص: ۵۶

اشارهٔ

و هو:

أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد المتوفی سنهٔ: ۳۶۹.

قال:

«حدّثنا إبراهیم قال: ثنا أحمد بن الولید بن برد، قال عبد اللّه بن میمون،

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۷۶.

[۲] الأنساب ۴/ ۸۲- الطوماری.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۱۵۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۷

عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

فذکر الحدیث» [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۷

الذهبی: «أبو الشیخ: الإمام الحافظ الصادق ... عنه: ابن مندة، و ابن مردویه، و...

قال ابن مردویه: ثقة مأمون.

و قال أبو بکر الخطیب: کان أبو الشیخ حافظا ثبتا متقنا.

و قال أبو القاسم السوذرجانی: هو أحد عباد اللّه الصالحین، ثقة مأمون.

و قال أبو نعیم: کان أحد الأعلام و کان ثقة» [... ۲].

(۷۲) روایة أبی أحمد الحاکم ... ص: ۵۷

و هو: محمّد بن محمّد النیسابوری الکرابیسی صاحب الکنی المتوفی سنة: ۳۷۸.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «أبو أحمد الحاکم، الإمام الحافظ العلامة الثبت، محدّث خراسان، و کان من بحور العلم، حدّث عنه: أبو عبد اللّه الحاکم... فقال:

هو إمام عصره فی هذه الصنعة، کثیر التصنیف، مقدّم فی معرفة شروط الصحیح و الأسامی و الکنی ... و کان مقدّما فی العدالة أوّلا ...من الصّالحین الثابتین علی سنن السلف، و من المنصفین فیما نعتقده فی أهل البیت

---

[۱] طبقات المحدثین بأصبهان ۳/ ۴۵۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۸

و الصّحابة ... و هو حافظ عصره بهذه الدیار» [... ۱].

و راجع:

المنتظم ۷/ ۱۴۶، مرآة الجنان ۲/ ۴۰۸، طبقات الحفاظ: ۳۸۸.

(۷۳) روایة محمّد بن المظفر ... ص: ۵۸

هو: أبو الحسین محمّد بن المظفر بن موسی البغدادی، المتوفی سنة:

.۳۷۹

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «کان حافظا فهما صادقا مکثرا ... أخبرنی أحمد بن علی المحتسب: حدّثنا محمّد بن أبی الفوارس قال: کان محمّد بن المظفر ثقة أمینا مأمونا حسن الحفظ، و انتهی إلیه الحدیث و حفظه و علمه ... قال العتیقی:

و کان ثقة مأمونا حسن الخط» [۲].

الذهبی: «الشیخ الحافظ المجوّد، محدّث العراق ... تقدّم فی معرفهٔ الرجال، و جمع و صنّف، و عمّر دهرا، و بعد صیته، و أکثر الحفّاظ عنه، مع الصدق و الإتقان، و له شهرهٔ ظاهرهٔ، و إن کان لیس فی حفظ الدار قطنی» [... ۳].

(۷۴) روایهٔ ابن معروف ... ص: ۵۸

و هو: عبید اللّه بن أحمد بن معروف، قاضی القضاهٔ ببغداد، المتوفی سنهٔ

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ملخصا ۱۶/ ۳۷۰.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۲.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۸.

۳۸۱.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «حدّث عن: یحیی بن محمّد بن صاعد، و محمّد بن إبراهیم ابن نیروز، و ... حدّثنا عنه: أبو محمّد الخلّال، و الأزهری، و العتیقی...

و کان ثقهٔ.

قلت: کان من أجلّاء الرجال، و ألبّاء الناس، مع تجربهٔ و حنکهٔ و معرفهٔ و فطنهٔ، و بصیرهٔ ثاقبهٔ، و عزیمهٔ ناصبهٔ» [... ۱].

(۷۵) روایهٔ ابن المقرئ ... ص: ۵۹

و هو: أبو بکر محمّد بن إبراهیم الأصبهانی المتوفی سنهٔ: ۳۸۱.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الحافظ الجوّال الصدوق مسند الوقت...

قال ابن مردویه فی تاریخه: ثقهٔ مأمون، صاحب أصول.

و قال أبو نعیم: محدّث کبیر ثقهٔ، صاحب مسانید، سمع ما لا یحصی» [۲].

و له ترجمهٔ فی:

أخبار أصبهان ۲/ ۲۹۷، الوافی بالوفیات ۱/ ۳۴۲، طبقات الحفاظ:

۳۸۷ و غیرها.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۶۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۹۸.

(۷۶) روایة ابن حیّویه ... ص: ۶۰

و هو: أبو عمر محمّد بن العباس بن حیّویه الخراز المتوفی سنة: ۳۸۲.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «سمع: عبد اللّه بن إسحاق المدائنی، و محمّد بن محمّد بن سلیمان الباغندی، و محمّد بن خلف بن المرزبان، و إبراهیم بن محمّد الخنازیری، و أبا القاسم البغوی، و أبا بکر بن أبی داود، و یحیی بن محمّد بن صاعد، و خلقا یطول ذکرهم.

و کان ثقة، سمع الکثیر، و کتب طول عمره، و روی المصنّفات الکبار».

ثمّ حکی ثقته عن الأزهری، و العتیقی، و البرقانی. و قال مرة أخری:

و کان ثقة متیقّظا [۱].

(۷۷) روایة ابن شاذان البزّاز ... ص: ۶۰

و هو: أبو بکر أحمد بن إبراهیم بن الحسن بن محمّد بن شاذان المتوفی سنة: ۳۸۳.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «روی عنه: الدار قطنی. و أخبرنا عنه: ابناه الحسن و عبد اللّه، و أحمد بن علی البادا، و أبو بکر البرقانی، و أبو القاسم الأزهری، و أبو محمّد الخلّال، و جماعة سواهم.

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۱

و کان ثقة، ثبتا، صحیح السماع، کثیر الحدیث...

سمعت الأزهری یقول: کان ابن شاذان ثقة ثبتا حجة...

ثقة، مأمون، فاضل، کثیر الکتب، صاحب أصول حسان» [۱].

(۷۸) روایة ابن بیری الواسطی ... ص: ۶۱

و هو: أحمد بن عبید بن الفضل بن سهل المتوفی حدود سنة: ۳۹۰.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

السمعانی: «بیری، و هو اسم جدّ أبی بکر أحمد بن عبید بن الفضل بن سهل بن بیری الواسطی، ثقة صدوق من أهل واسط. روی مسند أحمد بن علی ابن سنان القطّان ... روی عنه» [... ۲].

(۷۹) روایة أبی طاهر المخلّص ... ص: ۶۱

و هو: محمّد بن عبد الرحمن البغدادی المتوفی سنة: ۳۹۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کان ثقة» [۳].

الذهبی: «الشیخ المحدّث المعمّر الصّدوق» [... ۴].

و راجع:

المنتظم ۷/ ۲۲۵، اللباب ۳/ ۱۸۱، النجوم الزاهرة ۴/ ۲۰۸.

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۱۸.

[۲] الأنساب ۱/ ۴۳۰.

[۳] تاریخ بغداد ۲/ ۳۲۲.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۲

(۸۰) روایة الإسماعیلی ... ص: ۶۲

و هو: أبو سعد إسماعیل بن أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی المتوفی سنة: ۳۹۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کان ثقة فاضلا، فقیها علی مذهب الشافعی، و کان سخیّا جوادا مفضلا علی أهل العلم، و الرّیاسة بجرجان الیوم فی ولده و أهل بیته» [۱].

الذهبی: «العلّامة شیخ الشافعیّة ... قال حمزة السّهمی: کان أبو سعد إمام زمانه، مقدّما فی الفقه و أصوله و العربیّة و الکتابة و الشروط و الکلام، صنّف فی اصول الفقه کتابا کبیرا، و تخرّج به جماعة، مع الورع الثخین و المجاهدة و النصح للإسلام» [... ۲].

(۸۱) روایة عبد الوهاب الکلابی ... ص: ۶۲

اشارة

و هو:

المعروف بابن أخی تبوک المتوفی سنة: ۳۹۶.

قال: «حدّثنا أبو یحیی زکریا بن أحمد البلخی قال: حدّثنا محمّد بن إبراهیم الحلوانی قال: حدّثنا یوسف بن عدی قال: حدّثنا حماد بن المختار- من أهل الکوفة- عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فوضع بین یدیه، فقال:

---

[۱] تاریخ بغداد ۶/ ۳۰۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۸۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۳

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إلیك یأكل معی، قال: فجاء علی بن أبی طالب فـدقّ الباب، قلت: من ذا؟ قال: أنا علی. قال قلت: النبیّ علی حاجهٔ. فأتی ثلاث مرّات، كلّ ذلك یجئ فأردّه، فضـرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: هلمّ ما حبسك؟ قال: قد جئت ثلاث مرّات، كلّ ذلك یقول:

النبیّ علی حاجهٔ. فقال لی: ما حملك علی ذلك؟ قال قلت: كنت أحبّ أن یكون رجل من قومی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۳

الذهبی: «الكلابی، المحدّث الصّادق المعمّر، أبو الحسـین، عبد الوهاب بن الحسن بن الولید بن موسـی الكلابی الدمشقی أخو تبوك. حدّث عن ... حدّث عنه ... و مات فی ربیع الأول سنهٔ ۳۹۶، و له ۹۰ تسعون سنهٔ.

قاله عبد العزیز الكتّانی و قال:

كان ثقهٔ نبیلا مأمونا» [۲].

(۸۲) روایهٔ ابن طاوان ... ص: ۶۳

و هو: أبو بكر أحمد بن محمّد بن عبد الوهاب المتوفی سنهٔ:

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

السـمعانی: «أحمد بن محمّد بن عبد الوهاب بن طاوان البزاز الواسطی الطاوانی، من أهل واسط، له رحلهٔ إلی البصرهٔ ... روی عنه: أبو محمّد عبد العزیز بن محمّد بن محمّد النخشبی، و ذكر أنّه سمع منه بواسط» [۳].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب. الحدیث رقم: ۱۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۵۷.

[۳] الأنساب- الطّاوانی ۸/ ۱۸۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۴

(۸۳) روایهٔ المعدّل الواسطی ... ص: ۶۴

و هو: محمّد بن عثمان بن سمعان المتوفی سنهٔ...

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «أدركته و لم یقض لی السّماع عنه، و كتب عنه أصحابنا:

و كان ثقهٔ» [۱].

(۸۴) روایهٔ ابن النجار التمیمی الكوفی ... ص: ۶۴

و هو: أبو الحسن محمّد بن جعفر النحوی، المتوفّی سنة: ۴۰۲.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «من أهل الکوفة، قدم بغداد، و حدّث بها عن ... و محمّد ابن القاسم بن زکریّا المحاربی ... قال العتیقی: ثقة» [۲].

(۸۵) روایة البرجی ... ص: ۶۴

و هو: الفرج عثمان بن أحمد البرجی المتوفی سنة: ۴۰۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

السمعانی: «و المشهور بها: أبو الفرج عثمان بن أحمد بن إسحاق بن بندار البرجی، من أهل أصبهان، کان ثقة، یروی عن: أبی جعفر محمّد بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۵۲.

[۲] تاریخ بغداد ۲/ ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۵

عمر بن حفص الجورجیری، روی عنه: أبو عبد اللّه القاسم بن الفضل الثقفی، و أبو مسعود سلیمان بن إبراهیم الحافظ، و غیرهما. و توفی لیلة الفطر من سنة ۴۰۶. و کانت ولادته سنة ۳۱۲» [۱].

(۸۶) روایة ابن البیّع ... ص: ۶۵

و هو: أبو محمّد عبد اللّه بن عبید اللّه البغدادی المتوفی سنة: ۴۰۸.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ المعمّر، مسند بغداد ... حدّث عن القاضی أبی عبد اللّه المحاملی ... حدّث عنه: أبو الغنائم محمّد بن أبی عثمان... قال الخطیب: کان یسکن بدرب الیهود، و کان ثقة، لم ارزق السّماع منه، و أعرف لمّا ذهبوا إلیه، فلم أذهب لأجل الحر. مات فی رجب سنة ۴۰۸ و له ۸۷ سنة» [۲].

(۸۷) روایة ابن أبی الجراح المروزی ... ص: ۶۵

و هو: أبو محمّد عبد الجبّار بن محمّد المرزبانی الجرّاحی المتوفی سنة:

۴۱۲.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الصالح الثقة ... قال أبو سعد السّمعانی: توفی سنة ۴۱۲ إن شاء اللّه. قال: و هو صالح ثقة» [۳].

---

[۱] الأنساب ۱/ ۳۱۱. البرجی.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۲۱.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۶

(۸۸) روایهٔ أبی علی ابن شاذان ... ص: ۶۶

و هو: أبو علی الحسن بن أبی بکر أحمد ابن شاذان البغدادی البزاز المتوفی سنهٔ: ۴۲۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبنا عنه و کان صدوقا صحیح الکتاب» [...، ۱].

الذهبی: «الإمام الفاضل الصدوق مسند العراق ... حدّث عنه:

الخطیب، و البیهقی، و أبو إسحاق الشیرازی و» ... ثم نقل ثقته عن غیر واحد [۲].

و له ترجمهٔ فی:

المنتظم ۸/ ۸۶، البدایهٔ و النهایهٔ ۱۲/ ۳۹، الجواهر المضیّهٔ ۲/ ۳۸.

(۸۹) روایهٔ السّهمی ... ص: ۶۶

اشارهٔ

و هو:

أبو القاسم حمزهٔ بن یوسف الجرجانی المتوفی سنهٔ: ۴۲۷ أو ۴۲۸.

قال:

«جعفر بن محمّد بن محمّد بن عامر، أبو محمّد الدینوری. روی بجرجان عن محمّد بن إسماعیل الأصفهانی. حدّثنا عبد اللّه بن عدی الحافظ، حدّثنا جعفر بن محمّد بن محمّد الدّینوری- بجرجان- حدّثنا محمّد بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۲۷۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۷

إسماعیل الأصفهانی، حدّثنا أبو مکیس- یعنی دینار- قال: سمعت أنس بن مالک یقول: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحب خلقک إلیک.

و ذکر الحدیث» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۷

الذهبی: «الإمام الحافظ، المحدّث المتقن، المصنّف، محدّث جرجان ... حدّث عنه: أبو بکر البیهقی و ... و صنّف التصانیف، و تکلّم فی العلل و الرّجال» [... ۲].

(۹۰) رواية ابن السمسار ... ص: ۶۷

و هو: أبو الحسن على بن موسى بن الحسين الدمشقى المتوفى سنة:
.۴۳۳
و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.
الذهبى: «الشيخ الجليل المسند العالم ... كان مسند أهل الشام فى زمانه، حدّث عنه: عبد العزيز الكتّانى، و أبو نصر بن طلاب، و أبو القاسم المصيّصى، و الحسن بن أحمد بن أبى الحديد، و الفقيه نصر بن إبراهيم، و أحمد بن عبد المنعم الكريدى، و سعد بن على الزنجانى، و آخرون.
قال الكتّانى: كان فيه تشيّع و تساهل. و قال أبو الوليد الباجى: فيه تشيع يفضى به إلى الرفض، و هو قليل المعرفة، فى أصوله سقم.
مات ابن السمسار فى صفر سنة ۴۳۳ و قد كمل التسعين، و تفرّد بالرواية عن ابن أبى العقب و طائفة، و لعلّ تشيّعه كان تقية لا سجيّة، فإنّه من بيت

---

[۱] تاريخ جرجان: ۱۷۶.
[۲] سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۴۶۹.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۸
الحديث. و لكن غلت الشام فى زمانه بالرفض» [... ۱].

(۹۱) رواية أبى طالب السّوادى ... ص: ۶۸

و هو: محمّد بن أحمد بن عثمان بن الفرج بن الأزهر المتوفى سنة:
.۴۴۵
و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشّافعى.
الخطيب: «سمع أبا حفص ابن الزيّات، و الحسين بن محمّد بن عبيد العسكرى، و على بن محمّد بن لؤلؤ الورّاق، و محمّد بن إسحاق القطيعى، و محمّد بن المظفر، و أبا بكر ابن شاذان.
كتبنا عنه، و كان صدوقا» [۲].

(۹۲) رواية ابن العشّارى الحربى البغدادى ... ص: ۶۸

و هو: أبو طالب محمّد بن على بن الفتح ابن العشّارى الحربى المتوفى سنة: ۴۵۱.
و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى.
الخطيب: «سمع: على بن عمر السكرى، و أبا حفص ابن شاهين، و أبا الحسن الدار قطنى، و يوسف بن عمر القوّاس، و أبا الهيثم بن حبابة، و خلقا من هذه الطبقة.

کتبت عنه، و کان ثقهٔ دیّنا صالحا» [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۵۰۶.

[۲] تاریخ بغداد ۱/ ۳۱۹.

[۳] تاریخ بغداد ۳/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۹

(۹۳) روایهٔ أبی سعد الجنزرودی ... ص: ۶۹

و هو: محمّد بن عبد الرحمن النیسابوری، المتوفی سنهٔ: ۴۵۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الفقیه، الإمام الأدیب، النحوی، الطبیب، مسند خراسان ... عنه: البیهقی: و السّکری، و روی الکثیر، و انتهی إلیه علوّ الإسناد. حدّث عنه: إسماعیل بن عبد الغافر» [... ۱].

و له ترجمهٔ فی:

الأنساب ۱۰/ ۴۷۹، الوافی بالوفیات ۳/ ۲۳۱، بغیهٔ الوعاهٔ ۱/ ۱۵۷.

(۹۴) روایهٔ أبی محمّد الجوهری ... ص: ۶۹

و هو: الحسن بن علی بن محمّد أبو محمّد، المتوفی سنهٔ: ۴۵۴.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبنا عنه و کان ثقهٔ أمینا کثیر السّماع» [... ۲].

الذهبی: «الشیخ الإمام، المحدّث الصدوق، مسند الآفاق ... و کان من بحور الروایهٔ، روی الکثیر، و أملی مجالس عدّهٔ» [... ۳].

و له ترجمهٔ فی:

المنتظم ۸/ ۲۲۷، الکامل فی التاریخ ۱۰/ ۲۴، اللباب ۱/ ۳۱۳.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۰۱.

[۲] تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۰

(۹۵) روایهٔ سبط بحرویه ... ص: ۷۰

و هو: إبراهیم بن منصور السّلمی الکرّانی الاصبهانی المتوفی سنهٔ:

.۴۵۵

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الـذهبی: «الشیخ الصالح، الثقهٔ المعمر، أبو القاسم ... سـمع مسـند أبی یعلی الموصـلی من أبی بکر بن المقرئ، و کتاب التفسیر لعبد الرزاق.

حدّث عنه: یحیی بن مندهٔ و قال: کان رحمه اللّه صالحا عفیفا، ثقیل السمع، مات فی ربیع الأول سنهٔ ۴۵۵.

قلت: و حدّث عنه أیضا ...: و فاطمهٔ العلویهٔ أم المجتبی، و آخرون» [۱].

(۹۶) روایهٔ ابن الآبنوسی ... ص: ۷۰

و هو: أبو الحسین محمّد بن أحمد البغدادی المتوفی سنهٔ: ۴۵۷.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبت عنه و کان سماعه صحیحا» [۲].

الذهبی: «الشیخ الثقهٔ أبو الحسین ... سمع أبا القاسم ابن حبابهٔ، و الدار قطنی، و ابن شاهین ... قال الخطیب» [... ۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۷۳.

[۲] تاریخ بغداد ۱/ ۳۵۶.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۱

(۹۷) روایهٔ أبو الحسن الحسن آبادی ... ص: ۷۱

و هو: علی بن محمّد بن أحمد المعروف بابن أبی عیسی، المتوفی بعد سنهٔ: ۴۶۰.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

السمعانی: «کان شیخا ثقهٔ صدوقا مکثرا من الحدیث، یرجع إلی فضل و درایهٔ ... روی لنا عنه ابن عمّه أبو الخیر عبد السلام» [... ۱].

(۹۸) روایهٔ ابن المهتدی ... ص: ۷۱

و هو: أبو الحسین محمّد بن علی العبّاسی البغدادی المتوفی سنهٔ:

.۴۶۵

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبت عنه و کان فاضـلا نبیلا ثقهٔ صدوقا، و ولی القضاء بمدینهٔ المنصور و ما اتّصل بها، و هو ممن اشتهر ذکره و شاع أمره بالصلاح و العبادهٔ، حتی کان یقال له: راهب بنی هاشم» [۲].

الذهبی: «الإمام العالم الخطیب، المحدّث الحجهٔ، مسند العراق» ... ثم نقل ثقته عن: الخطیب و السمعانی، و أبیّ النرسی، و ابن خیرون

و غیرهم [۳].

---

[۱] الأنساب ۲/ ۲۲۰- الحسن آبادی.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۱۰۸.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۲

و توجد ترجمته أیضا فی:

المنتظم ۸/ ۲۸۳، الوافی بالوفیات ۴/ ۱۳۷، الکامل ۱۰/ ۸۸.

(۹۹) روایهٔ الکتّانی ... ص: ۷۲

و هو: أبو محمّد عبد العزیز بن أحمد التمیمی الدمشقی المتوفی سنهٔ: ۴۶۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الکتّانی، الإمام الحافظ المفید، الصدوق، محدّث دمشق، حدّث عنه: الخطیب، و الحمیدی، و أبو الفتیان الدهستانی، و أبو القاسم النسیب، وهبهٔ اللّه ابن الأکفانی ...

و جمع و صنف، و معرفته متوسطهٔ، و أول سماعه فی سنهٔ ۴۰۷.

قال ابن ماکولا: کتب عنّی و کتبت عنه، و هو مکثر متقن.

و قال الخطیب: ثقهٔ أمین.

و قال ابن الأکفانی: کان کثیر التلاوهٔ، صدوقا، سلیم المذهب» [... ۱].

(۱۰۰) روایهٔ ابن النقور ... ص: ۷۲

و هو: أبو الحسین أحمد بن محمّد البغدادی البزّاز المتوفی سنهٔ: ۴۷۰.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کان صدوقا» [۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۴۸.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۳۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۳

الذهبی: «الشیخ الجلیل، الصدوق، مسند العراق ... و کان صحیح السماع، متحریّا فی الروایهٔ» ... ثم نقل ثقته عن جماعهٔ [۱].

ابن الجوزی: کذلک [۲].

(۱۰۱) روایهٔ أبی المظفر الکوسج ... ص: ۷۳

و هو: محمود بن جعفر التمیمی الأصبهانی المتوفی سنهٔ: ۴۷۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «روی عن: عم أبیه الحسین بن أحمد، و الحسین بن علی ابن البغدادی. و عنه: إسماعیل بن محمّد الحافظ ... عدل مرضی. توفی سنهٔ ۴۷۳» [۳].

(۱۰۲) روایهٔ أبی القاسم ابن مسعدهٔ ... ص: ۷۳

و هو: إسماعیل بن مسعدهٔ بن إسماعیل الإسماعیلی الجرجانی المتوفی سنهٔ: ۴۷۴.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الإمام المفتی، الرئیس ... و کان صدرا، معظّما، إماما، وعاظا، بلیغا، له النظم و النثر، وسعهٔ العلم. روی ابن السمرقندی عنه کتاب الکامل لا بن عدی» [۴].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۷۲.

[۲] المنتظم ۸/ ۳۱۴.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۴۹.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۴

و له ترجمهٔ فی:

المنتظم ۹/ ۱۰، الوافی بالوفیات ۹/ ۲۲۳، الکامل ۱۰/ ۱۴۱.

(۱۰۳) روایهٔ الغورجی ... ص: ۷۴

و هو: أبو بکر أحمد بن عبد الصمد بن أبی الفضل المتوفی سنهٔ: ۴۸۱.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الثقهٔ الجلیل ... و ثّقه المحدّث الحسین بن محمّد الکتبی. توفی فی ذی الحجهٔ سنهٔ ۴۸۱ بهراهٔ، و هو فی عشر التسعین» [۱].

و له ترجمهٔ فی:

المنتظم ۹/ ۴۴، الکامل ۱۰/ ۱۶۸، اللباب ۲/ ۳۹۳ و غیرها.

(۱۰۴) روایهٔ أبی نصر التریاقی ... ص: ۷۴

و هو: عبد العزيز بن محمّد الهروى المتوفى سنة: ۴۸۳.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجى.

الذهبى: «الشيخ الإمام الأديب المعمّر الثقة» [... ۲].

و له ترجمة فى:

الأنساب ۳/ ۵۰، العبر ۳/ ۳۰۲، معجم البلدان ۲/ ۲۸.

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۷.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۶.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الأنوار، ج۱۴، ص: ۷۵

(۱۰۵) رواية أبى الغنائم الدقاق ... ص: ۷۵

و هو: محمّد بن على بن الحسن البغدادى المتوفى سنة: ۴۸۵.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجى.

الذهبى: «الشيخ الجليل، الصالح، المسند ...، و كان خيّرا ديّنا، كثير السماع» [... ۱].

و له ترجمة فى:

المنتظم ۹/ ۵۴، الوافى بالوفيات ۴/ ۱۴۱، شذرات الذهب ۳/ ۳۶۹.

(۱۰۶) رواية ابن خلف ... ص: ۷۵

و هو: أبو بكر أحمد بن على النيسابورى، المتوفى سنة: ۴۸۷.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبى: «الشيخ العلّامة النحوى ... سمع فى سنة ۴۰۴ ثم بعدها من أبى عبد اللّه الحاكم ... قال عبد الغافر ... أما شيخنا ابن خلف فهو الأديب المحدّث، المتقن، الصحيح السماع، أبو بكر، ما رأينا شيخا أروع منه، و لا أشدّ إتقانا، حصل على خطّ وافر من العربية، و كان لا يسامح فى فوات لفظة مما يقرأ عليه، و يراجع فى المشكلات، و يبالغ، رحل إليه العلماء، سمّعه أبوه الكثير، و أملى على الصحة، و سمعنا منه الكثير.

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۸۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الأنوار، ج۱۴، ص: ۷۶

قال إسماعيل بن محمّد الحافظ: كان حسن السّيرة، من أهل الفضل و العلم، محتاطا فى الأخذ، ثقة.

و قال السمعانى: كان فاضلا، عارفا باللّغة و الأدب و معانى الحديث، فى كمال العفّة و الورع.

مات فى ربيع الأول سنة ۴۸۷» [۱].

(۱۰۷) روایهٔ القاضی الأزدی ... ص: ۷۶

و هو: أبو عامر محمود بن القاسم المهلّبی الهروی الشافعی المتوفی سنهٔ: ۴۸۷.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الإمام المسند القاضی أبو عامر ... من کبار أئمهٔ المذهب، حدّث بجامع الترمذی عن عبد الجبّار الجرّاحی. قال أبو النضر الفامی: شیخ عدیم النظیر زهدا و صلاحا و عفّهٔ ... قال السمعانی: هو جلیل القدر کبیر المحلّ عالم فاضل ... و قال أبو جعفر بن أبی علی: کان شیخ الإسلام یزور أبا عامر و یعوده إذا مرض و یتبرّک بدعائه» [۲].

و له ترجمهٔ فی:

طبقات السبکی ۵/ ۳۲۷، العبر ۳/ ۳۱۸ و غیرهما.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۷۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۷

(۱۰۸) روایهٔ ابن سوسن ... ص: ۷۷

و هو: أبو بکر أحمد بن المظفر بن حسین التمّار المتوفی سنهٔ: ۵۰۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ المعمّر ... حدّث عن: أبی علی ابن شاذان، و أبی القاسم الحرفی، و عبد الملک بن بشران. حدّث عنه: إسماعیل ابن السمرقندی، و عبد الوهّاب الأنماطی، و أبو طاهر السلفی، و یحیی بن شاکر، و آخرون.

قال الأنماطی: شیخ مقارب» [... ۱].

(۱۰۹) روایهٔ اسماعیل ابن البیهقی ... ص: ۷۷

و هو: أبو علی إسماعیل بن أحمد بن الحسین، المتوفی سنهٔ: ۵۰۷.

و تعلم روایته من أسناد الخوارزمی المکی.

ابن الجوزی: «کان فاضلا مرضی الطریقهٔ» [۲].

الذهبی: «الفقیه الإمام، شیخ القضاهٔ ...، و کان عارفا بالمذهب، مدرسا، جلیل القدر» [... ۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۲۴۱.

[۲] المنتظم ۱۷/ ۱۳۴ حوادث ۵۰۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۸

(۱۱۰) روایهٔ ابن الأکفانی ... ص: ۷۸

و هو: أبو محمّد هبهٔ بن أحمد الأنصاری الدمشقی المتوفی سنهٔ: ۵۲۴.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الإمام، المفنّن المحدّث الأمین، مفید الشام، أبو محمّد ... حدّث عنه ... ابن عساکر ... قال ابن عساکر: سمعت منه الکثیر و کان ثقهٔ ثبتا متیقظا، معتیا بالحدیث و جمعه ... و قال السلفی: هو حافظ مکثر ثقهٔ، کان تاریخ الشام، کتب الکثیر» [... ۱].

و له ترجمهٔ فی عدّهٔ من المصادر.

(۱۱۱) روایهٔ ابن البنّاء ... ص: ۷۸

و هو: أحمد بن الحسن بن أحمد البغدادی المتوفی سنهٔ: ۵۲۷.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الصالح الثقهٔ، مسند بغداد ... سمع أبا محمّد الجوهری، و تفرّد عنه بأجزاء عالیهٔ، و أبا الحسین ابن حسنون النرسی، و القاضی أبا یعلی ابن الفرّاء ... حدّث عنه: السلفی، و ابن عساکر، و أبو موسی المدینی ...

و کان من بقایا الثّقات» [... ۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۵۷۶.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۹

(۱۱۲) روایهٔ زاهر بن طاهر ... ص: ۷۹

و هو: النیسابوری الشحامی المتوفی سنهٔ: ۵۳۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ العالم، المحدّث المفید المعمّر، مسند خراسان ...

الشاهد ... روی الکثیر، و استملی علی جماعهٔ، و خرّج، و جمع، و انتقی ...

و کان ذا حبّ للرّوایهٔ، فرحل لمّا شاخ، و روی الکثیر ببغداد، و بهراهٔ، و أصبهان، و همدان، و الری، و الحجاز، و نیسابور ... قال أبو سعد السمعانی:

کان مکثرا متیقظا، ورد علینا بمرو قصدا للروایهٔ بها، و خرج معی إلی أصبهان، لا شغل له إلّا الروایهٔ بها، و ازدحم علیه الخلق، و کان یعرف الأجزاء، و جمع و نسخ و عمر، قرأت علیه تاریخ نیسابور فی أیام قلائل ... و لکنّه کان یخلّ بالصلوات إخلالا ظاهرا» [... ۱].

(۱۱۳) روایهٔ أم المجتبی ... ص: ۷۹

و هی: فاطمة العلویة بنت ناصر الاصبهانیة، المتوفاة سنة: ۵۳۳.

و یعلم روایتها من أسانید ابن عساکر.

و هی شیخة ابن عساکر و السمعانی، إذ قال فی ترجمتها: «امرأة علویة معمرة، کتبت عنها بأصبهان، و ماتت فی سنة ۵۳۳» [۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۹.

[۲] التحبیر ۲/ ۴۳۴ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۰

(۱۱۴) روایة ابن زریق ... ص: ۸۰

و هو: أبو منصور عبد الرحمن بن أبی غالب البغدادی القزّاز المتوفی سنة ۵۳۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الجلیل الثقة ... راوی تاریخ الخطیب ... و له مشیخة حدّث عنه: ابن عساکر، و السمعانی ... و کان شیخا صالحا متودّدا، سلیم القلب، حسن الأخلاق، صبورا، مشتغلا بما یعنیه ... و کان صحیح السماع، أثنی علیه السمعانی و غیره» [۱].

و له ترجمة فی:

المنتظم ۱۰/ ۹۰، الأنساب- الزریقی، العبر ۴/ ۹۵، مرآة الزّمان ۸/ ۱۰۷.

(۱۱۵) روایة أبی القاسم ابن السمرقندی ... ص: ۸۰

(۱۱۵) روایة أبی القاسم ابن السمرقندی

و هو: إسماعیل بن أحمد الدمشقی البغدادی المتوفی سنة: ۵۳۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر و غیره.

الذهبی: «الشیخ الإمام المحدّث المفید المسند، حدّث عنه: السلفی، و ابن عساکر، و السمعانی...،

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۱

قال السمعانی: قرأت علیه الکتب الکبار و الأجزاء، و سمعت أبا العلاء العطّار بهمدان یقول: ما أعدل بأبی القاسم ابن السمرقندی أحدا من شیوخ العراق و خراسان.

و قال عمر البسطامی: أبو القاسم إسناد خراسان و العراق...

قال ابن عساکر: کان ثقة مکثرا، صاحب أصول، دلّالا فی الکتب...

قال السلفی: هو ثقة» [۱...]

(۱۱۶) روایة أبی الفتح الهروی ... ص: ۸۱

و هو: عبد الملک بن أبی القاسم عبد اللّه الکروخی المتوفی سنة: ۵۴۸.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الإمام الثقة ... قال السمعانی: هو شیخ صالح، دیّن خیّر، حسن السیرة، صدوق، ثقة، قرأت علیه» [... ۲].

و له ترجمة فی:

المنتظم ۱۰/ ۱۵۴، تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۱۳، الکامل فی التاریخ ۱۱/ ۱۹۰.

(۱۱۷) روایة أبی سعد ابن أبی صالح ... ص: ۸۱

و هو: عبد الوهاب بن الحسن الکرمانی المتوفی سنة: ۵۵۹.

و تعلم روایته من أسانید ابن عساکر الحافظ.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۲

الذهبی: «الشیخ الصالح المعمر أبو سعد ... سمع من أبی بکر ابن خلف ... و تفرّد فی وقته، حدّث عنه: السمعانی ... و جماعة. توفی سنة ۵۵۹» [۱]

(۱۱۸) روایة أبی الخیر الباغبان ... ص: ۸۲

و هو: محمّد بن أحمد الأصبهانی المتوفی سنة: ۵۵۹.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ المعمر الثقة الکبیر ... حدّث عنه: السمعانی و ...

قال ابن نقطة: هو ثقة صحیح السّماع» [... ۲].

و له ترجمة فی:

الوافی بالوفیات ۲/ ۱۱۱، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۶۶، العبر ۴/ ۱۶۸.

(۱۱۹) روایة أبی زرعة المقدسی ... ص: ۸۲

و هو: طاهر بن محمّد بن طاهر الشیبانی المقدسی المتوفی سنة: ۵۶۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ العالم المسند الصّدوق أبو زرعة ... کان یقدم بغداد، و یحدّث بها، و تفرّد بالکتب و الأجزاء ... حدّث عنه: السمعانی، و ابن الجوزی ... و أبو بکر محمّد بن سعید ابن الخازن، و آخرون.

...قال ابن النجار ... کان شیخا صالحا» [... ۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۳۳۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۳۷۸.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۵۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۳

(۱۲۰) روایة ابن شاتیل ... ص: ۸۳

و هو: أبو الفتح عبید اللّه بن عبد اللّه البغدادی الدبّاس المتوفی سنة:

۵۸۱.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الجلیل المسند المعمر ... عمّر دهرا و تفرّد و رحلوا إلیه ... انتهی إلیه علوّ الإسناد، حدّث عنه: السمعانی، و ابن الأخضر، و الشیخ الموفّق، و» [... ۱].

(۱۲۱) روایة ابن الأخضر ... ص: ۸۳

و هو: عبد العزیز بن أبی نصر محمود الجنابذی البغدادی المتوفی سنة:

۶۱۱.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الإمام العالم المحدّث الحافظ المعمر مفید العراق...

صنّف و جمع و کتب عن أقرانه، و حدّث نحوا من ستّین عاما، و کان ثقة فهما خیّرا دیّنا عفیفا» ... ثم نقل ثقته عن ابن نقطة و ابن النّجار [... ۲].

و له ترجمة فی کثیر من الکتب الرجالیّة، و التاریخیة، مثل:

الکامل ۱۲/ ۱۲۶، تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۸۳، النجوم الزاهرة ۶/ ۲۱۱...

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۱۷.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۴

(۱۲۲) روایة المراتبی ... ص: ۸۴

و هو: أبو غالب منصور بن أحمد الخلّال ابن المعوّج المتوفی سنة:

.۶۴۳

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الـذهبی: «الشـیخ أبو غالب ... سـمع ... روی عنه: مجـد الدین ابن العدیم و بالإجازة الفخر ابن عساکر، و أبو المعالی ابن البالسـی، و القاضی الحنبلی، و عیسی المطعّم، و ابن سعد، و أحمد بن الشحنة، و ستّ الفقهاء الواسطیة.

توفی فی جمادی الآخرة سنة ۶۴۳» [۱].

و له ترجمة فی:

العبر ۵/ ۱۸۱، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۵۵ و غیرهما.

(۱۲۳) روایة ابن الخازن ... ص: ۸۴

و هو: أبو بکر محمّد بن سعید بن الموفق النیسابوری البغدادی المتوفی سنة: ۶۴۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الجلیل الصالح المسند ... سمع أبا زرعة المقدسی و ... حدّث عنه ... و کان شیخا صیّنا متدیّنا مسمتا» [... ۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۲۲۰.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۲۴.

و له ترجمة فی:

تاریخ بغداد لا بن الدبیثی ۱/ ۲۸۳، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۵۵، العبر ۵/ ۱۷۹.

(۱۲۴) روایة الباذرائی ... ص: ۸۵

و هو: أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن حسن البغدادی المتوفی سنة:

.۶۵۵

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الإمام قاضی القضاة ... قال أبو شامة: و کان فقیها عالما دیّنا متواضعا دمث الأخلاق منبسطا» [... ۱].

و له ترجمة فی:

طبقات السبکی ۸/ ۱۵۹، البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۹۶، ذیل مرآة الزمان ۱/ ۷۰- ۷۲، العبر ۵/ ۲۲۳.

(۱۲۵) روایة ابن کثیر ... ص: ۸۵

اشارة

و هو: إسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی المتوفی سنة: ۷۷۴.

قال:

«حدیث الطیر: و هذا الحدیث قد صنّف الناس فیه، و له طرق متعددة، فی کلّ منها نظر، و نحن نشیر إلی شیء من ذلک:

قال الترمذی: حدّثنا سفیان بن وکیع، ثنا عبد اللّه بن موسی، عن عیسی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۳۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۶

ابن عمر، عن السدّی عن أنس قال: «کان عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه

، ثم قال الترمذی: غریب لا نعرفه من حدیث السدّی إلّا من هذا الوجه، قال: و قد روی من غیر وجه عن أنس.

و قد رواه أبو یعلی: عن الحسن بن حمّاد، عن مسهر بن عبد الملک، عن عیسی بن عمر، به.

و قال أبو یعلی: ثنا قطن بن بشیر، ثنا جعفر بن سلیمان الضبعی، ثنا عبد اللّه بن مثنی، ثنا عبد اللّه بن أنس، عن أنس بن مالک قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی بخبزة و ضیافة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام. فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی، و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی، و قال أنس: و قلت: اللّهم اجعله سعد بن عبادة، قال أنس: فسمعت حرکة بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف.

ثم سمعت حرکة بالباب فخرجت فإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف. ثم سمعت حرکة بالباب، فسلّم علی فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا؟

فخرجت فإذا هو علی، فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبرته فقال: ائذن له یدخل علیّ، فأذنت له فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم وال من والاه».

و رواه الحاکم فی مستدرکه، عن أبی علی الحافظ، عن محمّد بن أحمد الصفار و حمید بن یونس الزیات، کلاهما عن محمّد بن أحمد بن عیاض، عن أبی غسان أحمد بن عیاض، عن أبی ظبیة، عن یحیی بن حسان، عن سلیمان ابن بلال، عن یحیی بن سعید، عن أنس

فذکره، و هذا إسناد غریب. ثم قال الحاکم: هذا الحدیث علی شرط البخاری و مسلم. و هذا فیه نظر، فإن أبا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۷

علاثة محمّد بن أحمد بن عیاض هذا غیر معروف، لکن روی هذا الحدیث عنه جماعة، عن أبیه، و ممن رواه عنه أبو القاسم الطبرانی ثم قال: تفرد به عن أبیه و اللّه أعلم.

قال الحاکم: و قد رواه عن أنس أکثر من ثلاثین نفسا. قال شیخنا الحافظ الکبیر أبو عبد اللّه الذهبی: فصلهم بثقة یصحّ الإسناد إلیه. ثم قال الحاکم:

و صحّت الروایة عن علی و أبی سعید و سفینة، قال شیخنا أبو عبد اللّه: لا- و اللّه- ما صح شیء من ذلک.

و رواه الحاکم من طریق إبراهیم بن ثابت القصار- و هو مجهول- عن ثابت البنانی عن أنس قال: دخل محمّد بن الحجاج، فجعل یسب علیا، فقال أنس: اسکت عن سب علی، فذکر الحدیث مطولا، و هو منکر سندا و متنا. لم یورد الحاکم فی مستدرکه غیر هذین الحدیثین.

و قد رواه ابن أبی حاتم، عن عمار بن خالد الواسطی، عن إسحاق الأزرق، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس. و هذا أجود من إسناد الحاکم.

و رواه عبد اللّه بن زیاد أبو العلاء، عن علی بن زید، عن سعید بن المسیب، عن أنس بن مالک. فقال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر.

فذکر نحوه.

و رواه محمّد بن مصفی، عن حفص بن عمر، عن موسی بن سعید، عن الحسن، عن أنس فذکره.

و رواه علی بن الحسن الشامی، عن خلیل بن دعلج، عن قتادهٔ، عن أنس بنحوه.

و رواه أحمد بن یزید الورتنیس، عن زهیر، عن عثمان الطویل، عن أنس فذکره.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۸

و رواه عبید اللّه بن موسی، عن سکین بن عبد العزیز، عن میمون أبی خلف، حدّثنی أنس بن مالک فذکره. قال الدار قطنی: من حدیث میمون أبی خلف تفرد به سکین بن عبد العزیز.

و رواه الحجاج بن یوسف بن قتیبهٔ، عن بشر بن الحسین، عن الزبیر بن عدی، عن أنس.

و رواه ابن یعقوب إسحاق بن الفیض، ثنا المضاء بن الجارود، عن عبد العزیز بن زیاد: أن الحجاج بن یوسف دعا أنس بن مالک من البصرهٔ، فسأله عن علی بن أبی طالب فقال: اهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فأمر به فطبخ و صنع فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیّ یأکل معی. فذکره.

و قال الخطیب البغدادی: أنا الحسن بن أبی بکیر، أنا أبو بکر محمّد بن العباس بن نجیح، ثنا محمّد بن القاسم النحوی أبو عبد اللّه، ثنا أبو عاصم، عن أبی الهندی عن أنس فذکره.

و رواه الحاکم بن محمّد، عن محمّد بن سلیم، عن أنس بن مالک.

فذکره.

و قال أبو یعلی: حدّثنا الحسن بن حماد الوراق، ثنا مسهر بن عبد الملک ابن سلع- ثقهٔ- ثنا عیسی بن عمر، عن إسماعیل السدی: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء أبو بکر فردّه، ثم جاء عمر فردّه، ثم جاء عثمان فردّه، ثم جاء علی فأذن له.

و قال أبو القاسم بن عقدهٔ: ثنا محمّد بن أحمد بن الحسن، ثنا یوسف ابن عدی، ثنا حماد بن المختار الکوفی، ثنا عبد الملک بن عمیر، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فوضع بین یدیه فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی قال: فجاء علی فدّق الباب، فقلت من ذا؟ فقال: أنا علی، فقلت: إن رسول اللّه علی حاجهٔ. حتی فعل ذلک

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۹

ثلاثا، فجاء الرابعهٔ فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ما حبسک؟ فقال: قد جئت ثلاث مرات فیحبسنی أنس، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک؟ قال قلت: کنت أحب أن یکون رجلا من قومی.

و قد رواه الحاکم النیسابوری، عن عبدان بن یزید، عن یعقوب الدقاق، عن إبراهیم بن الحسین الشامی، عن أبی توبهٔ الربیع بن نافع، عن حسین ابن سلیمان، عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس

فذکره. ثم قال الحاکم: لم نکتبه إلّا بهذا الإسناد.

و ساقه ابن عساکر من حدیث الحرث بن نبهان، عن إسماعیل- رجل من أهل الکوفهٔ- عن أنس بن مالک فذکره. و من حدیث حفص بن عمر المهرقانی، عن الحکم بن شبیر بن إسماعیل أبی سلیمان- أخی إسحاق بن سلیمان الرازی- عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس فذکره، و من حدیث سلیمان بن قرم، عن محمّد بن علی السلمی، عن أبی حذیفهٔ العقیلی، عن أنس فذکره.

و قال أبو يعلى: ثنا أبو هشام، ثنا ابن فضيل، ثنا مسلم الملائى، عن أنس قال: أهدت أم أيمن إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا مشويا فقال: اللّهم ائتنى بمن تحبه يأكل معى من هذا الطير، قال أنس: فجاء على فاستأذن فقلت: هو على حاجته، فرجع ثم عاد فاستأذن فقلت: هو على حاجته فرجع، ثم عاد فاستأذن فسمع النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم صوته فقال: ائذن له فدخل- و هو موضوع بين يديه- فأكل منه و حمد اللّه.

فهذه طرق متعددة عن أنس بن مالك، و كل منها فيه ضعف و مقال.

و قال شيخنا أبو عبد اللّه الذهبى- فى جزء جمعه فى هذا الحديث بعد ما أورد طرقا متعددة نحوا مما ذكرنا-: و يروى هذا الحديث من وجوه باطلة أو مظلمة عن: حجاج بن يوسف، و أبى عاصم خالد بن عبيد، و دينار أبى كيسان،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۰

و زياد بن محمّد الثقفى، و زياد العبسى، و زياد بن المنذر، و سعد بن ميسرة البكرى، و سليمان التيمى، و سليمان بن على الأمير، و سلمة بن وردان، و صباح ابن محارب، و طلحة بن مصرف، و أبى الزناد، و عبد الأعلى بن عامر، و عمر بن راشد، و عمر بن أبى حفص الثقفى الضرير، و عمر بن سليم البجلى، و عمر بن يحيى الثقفى، و عثمان الطويل، و على بن أبى رافع، و عيسى بن طهمان، و عطية العوفى، و عباد بن عبد الصمد، و عمار الدّهنى، و عباس بن على، و فضيل بن غزوان، و قاسم بن جندب، و كلثوم بن جبر، و محمّد بن على الباقر، و الزهرى، و محمّد بن عمرو بن علقمة، و محمّد بن مالك الثقفى، و محمّد بن جحادة، و ميمون بن مهران، و موسى الطويل، و ميمون بن جابر السلمى، و منصور بن عبد الحميد، و معلى بن أنس، و ميمون أبى خلف الجراف، و قيل أبو خالد، و مطر بن خالد، و معاوية بن عبد اللّه بن جعفر، و موسى بن عبد اللّه الجهنى، و نافع مولى ابن عمر، و النضر بن أنس بن مالك، و يوسف بن إبراهيم، و يونس بن حيان، و يزيد بن سفيان، و يزيد بن أبى حبيب، و أبى المليح، و أبى الحكم، و أبى داود السبيعى، و أبى حمزة الواسطى، و أبى حذيفة العقيلى، و إبراهيم بن هدبة.

ثم قال بعد أن ذكر الجميع: الجميع بضعة و تسعون نفسا، أقربها غرائب ضعيفة، و أردؤها طرق مختلقة مفتعلة، و غالبها طرق واهية.

و قد روى من حديث سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال أبو القاسم البغوى و أبو يعلى الموصلى قالا: حدّثنا القواريرى، ثنا يونس بن أرقم، ثنا مطير بن أبى خالد، عن ثابت البجلى، عن سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أهدت امرأة من الأنصار طائرين بين رغيفين- و لم يكن فى البيت غيرى و غير أنس- فجاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فدعا بغدائه. فقلت: يا رسول اللّه، قد أهدت لك امرأة من الأنصار هدية، فقدمت الطائرين إليه فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۱

إليك و إلى رسولك، فجاء على بن أبى طالب فضرب الباب خفيا فقلت: من هذا؟ قال أبو الحسن، ثم ضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه من هذا: قلت على بن أبى طالب. قال: افتح له، ففتحت له فأكل معه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فنيا.

و روى عن ابن عباس، فقال أبو محمّد يحيى بن محمّد بن صاعد: ثنا إبراهيم بن سعيد الجوهرى، ثنا حسين بن محمّد، ثنا سليمان بن قرم، عن محمّد بن شعيب، عن داود بن عبد اللّه بن عباس، عن أبيه، عن جده ابن عباس قال: إن النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم أتى بطائر فقال: اللّهم ائتنى برجل يحبه اللّه و رسوله. فجاء على فقال: اللّهم و إلىّ.

و روى عن على نفسه فقال عباد بن يعقوب: ثنا عيسى بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن على، حدّثنى أبى، عن أبيه، عن جده، عن على قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير يقال له الحبارى، فوضعت بين يديه- و كان أنس بن مالك يحجبه- فرفع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يده إلى اللّه ثم قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير. قال فجاء على فاستأذن فقال له أنس: إن رسول اللّه يعنى على حاجته، فرجع. ثم أعاد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الدعاء، فرجع. ثم دعا الثالثة فجاء على فأدخله، فلما

رآه رسول اللّه قال: اللّهم و إلیّ. فأکل معه. فلما أکل رسول اللّه و خرج علی قال أنس: تبعت علیا فقلت: یا أبا الحسن استغفر لی فإن لی إلیک ذنبا، و إن عندی بشارة، فأخبرته بما کان من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه و استغفر لی و رضی عنی، أذهب ذنبی عنده بشارتی إیاه.

و من حدیث جابر بن عبد اللّه الأنصاری، أورده ابن عساکر من طریق عبد اللّه بن صالح کاتب اللیث، عن ابن لهیعة.، عن محمّد بن المنکدر، عن جابر. فذکره بطوله.

و قد روی أیضا من حدیث أبی سعید الخدری- و صححه الحاکم- و لکن

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۲

إسناده مظلم. و فیه ضعفاء.

و روی من حدیث حبشی بن جنادة. و لا یصح أیضا.

و من حدیث یعلی بن مرة، و الإسناد إلیه مظلم.

و من حدیث أبی رافع نحوه. و لیس بصحیح.

و قد جمع الناس فی هذا الحدیث مصنفات مفردة منهم: أبو بکر بن مردویه، و الحافظ أبو طاهر محمّد بن أحمد بن حمدان فیما رواه شیخنا أبو عبد اللّه الذّهبی، و رأیت فیه مجلدا فی جمع طرقه و ألفاظه لأبی جعفر بن جریر الطبری المفسر صاحب التاریخ، ثم وقفت علی مجلد کبیر فی ردّه و تضعیفه سندا و متنا للقاضی أبی بکر الباقلانی المتکلم.

و بالجملة، ففی القلب من صحة هذا الحدیث نظر و إن کثرت طرقه.

و اللّه أعلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۲

و توجد ترجمته و الثناء علیه فی:

۱- الدرر الکامنة ۱/ ۳۹۹.

۲- طبقات ابن قاضی شهبة ۲/ ۱۱۳.

۳- طبقات الحفّاظ: ۵۲۹.

۴- طبقات المفسّرین ۱/ ۱۱۰.

و هی مشحونة بالثناء و الإکبار و التوثیق ... و لا حاجة إلی نقلها.

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۵۱- ۳۵۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۳

(۱۲۶) روایة العاقولی ... ص: ۹۳

اشارة

و هو:

محمّد بن محمّد بن عبد اللّه العاقولی المتوفی سنة: ۷۹۷.

قال:

«عن أنس قال: کان عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطائر. فجاء علی فأکل معه.

أخرجه الترمذی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۳

و کان العاقولی فقیها، محدّثا، أدیبا، له مصنّفات، منها الردّ علی الرافضة، شرح المشکاة، و شرح منهاج البیضاوی، و غیر ذلک [۲].

(۱۲۷) روایة الهیثمی ... ص: ۹۳

و هو:

نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی المتوفی سنة: ۸۰۷.

قال:

«و عن أنس بن مالک قال: کنت أخدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقدّم فرخا مشویّا فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ، فجاء علی و دقّ الباب. فقال

---

[۱] الرصف فیما روی عن النبیّ من الفضل و الوصف: باب علی علیه السلام: ۳۶۹.

[۲] بغیة الوعاة: ۹۷، شذرات الذهب ۶/ ۳۵۱ و غیرهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۴

أنس: من هذا؟ قال: علی. فقلت: النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف. ثمّ تنّحی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أکل، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ. فجاء علی فدق الباب دقا شدیدا فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا أنس، من هذا؟ قلت علی، قال: أدخله، فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لقد سألت اللّه ثلاثا أن یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ. فقال علی: و أنا- یا رسول اللّه- لقد جئت ثلاثا، کلّ ذلک یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟ قال: أحببت أن تدرک الدعوة رجلا من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی حبّ قومه.

و فی روایة: کنت مع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فی حائط و قد أتی بطائر.

و فی روایة قال: أهدت ام أیمن إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائرا بین رغیفین فجاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: هل عندک شیء؟ فجاءته بالطائر.

قلت: عند الترمذی طرف منه.

رواه الطبرانی فی الأوسط باختصار

، و

أبو یعلی باختصار کثیر، إلّا أنه قال: فجاء أبو بکر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له.

و فی إسناد الکبیر: حماد بن المختار، و لم أعرفه، و بقیّة رجاله رجال الصحیح.

و فی أحد أسانید الأوسط: أحمد بن عیاض بن أبی طیبهٔ، و لم أعرفه، و بقیّهٔ رجاله رجال الصحیح.

و رجال أبی یعلی ثقات و فی بعضهم ضعف.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۵

و عن أنس بن مالک قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار فقسّمها بین نسائه، فأصاب کل امرأهٔ منها ثلاثهٔ، فأصبح عند بعض نسائه- صفیّهٔ أو غیرها- فأتته بهنّ، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا. فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، أنظر من علی الباب، فنظرت فإذا علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، ثم جئت فقمت بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: أنظر من علی الباب؟ فإذا علی، حتی فعل ذلک ثلاثا، فدخل یمشی و أنا خلفه، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من حبسک- رحمک اللّه-؟ فقال هذا آخر ثلاث مرات یردّنی أنس یزعم أنک علی حاجهٔ. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

ما حملک علی ما صنعت؟ قلت: یا رسول اللّه، سمعت دعاءک فأحببت أن یکون من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن الرجل قد یحبّ قومه، إنّ الرجل قد یحبّ قومه. قالها ثلاثا.

رواه البزار

، و فیه: إسماعیل بن سلمان، و هو متروک.

و عن سفینهٔ- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر، فصنعت له بعضها، فلمّا أصبح أتیته به فقال: من أین لک هذا؟ فقتل: من التی أتیت به أمس: فقال: ألم أقل لک لا تدّخرّن لغد طعاما، لکلّ یوم رزقه؟ ثم قال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فدخل علی رضی اللّه عنه علیه فقال: اللّهم و إلیّ.

رواه البزار و الطبرانی باختصار

. و رجال الطبرانی رجال الصحیح غیر فطر ابن خلیفهٔ، و هو ثقهٔ.

و عن ابن عباس قال: أتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فجاء علی فقال: اللّهم و إلیّ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۶

رواه الطبرانی

، و فیه: محمّد بن سعید، شیخ یروی عنه سلیمان بن قرم، و لم أعرفه. و بقیّهٔ رجاله و ثّقوا و فیه ضعف» [۱].

ترجمته:

و قد ترجم له فی الموسوعات الرجالیهٔ بکل تفخیم و تجلیل:

السیوطی: «الهیثمی الحافظ ... قال الحافظ ابن حجر: کان خیّرا ساکنا، صیّنا لیّنا، سلیم الفطرهٔ، شدید الإنکار للمنکر، لا یترک قیام اللیل» [... ۲].

السخاوی: «کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد، و الإقبال علی العلم و العبادهٔ و الأوراد» ... ثم نقل کلمات الأعلام کابن حجر، و الحلبی، و الفاسی، و ابن خطیب الناصریهٔ، و الأقفهسی ثمّ قال:

«و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدا، بل هو فی ذلک کلمهٔ اتفاق» [... ۳]

(۱۲۸) روایهٔ الجزری ... ص: ۹۶

و هو: أبو الخیر شمس الدین بن محمّد الجزری الشافعی المتوفی سنهٔ:

.۸۳۳

و تعلم روايته من رواية العصامى.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵- ۱۲۶.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۵۴۱.

[۳] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۷

ترجمته:

و توجد ترجمته و الثناء البالغ عليه فى:

۱- أنباء الغمر ۳/ ۴۶۷.

۲- البدر الطّالع ۲/ ۲۵۷.

۳- شذرات الذهب ۷/ ۲۰۴.

(۱۲۹) رواية المغربى ... ص: ۹۷

و هو:

محمّد بن محمّد المتوفى سنة: ۱۰۹۴.

قال:

«أنس- كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير، فجاء على فأكل معه. هما للترمذى.

زاد رزين: إن أنسا قال لعلى: استغفر لى ذلك، عندى بشارة، ففعل، فأخبره بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

ترجمته:

المحبّى: «الإمام الجليل، المحدّث المفنّن، فرد الدنيا فى العلوم كلّها، الجامع بين منطوقها و مفهومها، و المالك لمجهولها و معلومها، ولد سنة ۱۰۳۷ ... نقلت عن شيخنا المرحوم عبد القادر بن عبد الهادى- و هو ممّن أخذ عنه، و سافر إلى الروم فى صحبته و انتفع به- و كان يصفه بأوصاف بالغة حدّ الغلو ... فإنّه كان يقول: إنّه يعرف الحديث و الأصول معرفة ما رأينا من يعرفها

---

[۱] جمع الفوائد ۳/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۸

ممّن أدركناه ... و قد أخذ عنه بمكة و المدينة و الروم خلق، و مدحه جماعة و أثنوا عليه» [... ۱].

(۱۳۰) رواية العصامى ... ص: ۹۸

اشارة

و هو:

عبد الملک بن حسین المکّی، المتوفی سنة: ۱۱۱۱.

قال- فی: الأحادیث فی شأن أبی الحسنین کرّم اللّه تعالی وجهه-:

«الحدیث الحادی عشر: عن أنس رضی اللّه عنه قال: کان عنده طیر اهدی إلیه و کان مما یعجبه أکله، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی، فأکل معه. خرّجه الترمذی، و البغوی فی المصابیح. و خرّجه الجزری و زاد بعد قوله: فجاء علی: فقال: استأذن علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقلت: ما علیه إذن. ثمّ جاء فرددته، ثمّ دخل الثالثة أو الرابعة. فقال علیه الصلاة و السلام: ما حبسک عنّی، أو ما أبطأک عنّی، یا علی؟ قال: جئت فردّنی أنس. و کان أنس خادم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟

قلت: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار. فقال: یا أنس أوفی الأنصار خیر من علی، أو أفضل من علی؟ خرّجه البخاری» [۲].

ترجمته ...: ص: ۹۸

۱- الشوکانی: البدر الطالع ۱/ ۴۰۲.

۲- المرادی: سلک الدرر ۳/ ۱۳۹.

---

[۱] خلاصة الأثر ۴/ ۲۰۴.

[۲] سمط النجوم العوالی فضائل علی، الحدیث: ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۹

(۱۳۱) روایة النابلسی ... ص: ۹۹

و هو: عبد الغنی بن إسماعیل المتوفّی سنة: ۱۱۴۳.

رواه فی کتابه (ذخائر المواریث ۱/ ۱۲۸).

و توجد ترجمته فی:

۱- نفحة الریحانة ۲/ ۱۳۷.

۲- سلک الدرر ۳/ ۳۰.

(۱۳۲) روایة الشبراوی ... ص: ۹۹

اشارة

و هو:

عبد اللّه بن محمّد بن عامر المتوفی سنة: ۱۱۷۱.

قال:

«و أخرج الحاکم عن ثابت البنانی: إن أنسا کان شاکیا، فأتاه محمّد بن الحجاج یعوده فی أصحاب له، فجری بینهم الحدیث، حتی

ذکروا علیّا، فانتقصه ابن الحجاج، فقال أنس: من هـذا؟ أقعـدونی فأقعـدوه. فقال: یا ابن الحجاج! أراک تنقص علی بن أبی طالب؟ و الـذی بعث محمّـدا صـلّی اللّه علیه و سـلّم بالحق، لقد کنت خادم رسول اللّه بین یدیه، فجاءت ام أیمن بطیر فوضـعته بین یدی رسول اللّه. فقال: یا ام أیمن ما هـذا؟ قالت: طیر أصبته فصـنعته لک. فقال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیّ و إلیک یأکل معی من هـذا الطیر، فضـرب البـاب. فقال: یا أنس، أنظر من بالباب؟ فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فـذهبت فإذا علی بالباب فقلت له: إنّ رسول اللّه علی حاجة، و جئت حتی قمت مقامی، فلم ألبث أن ضرب الباب فقال رسول اللّه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۰

اذهب فـانظر من علی البـاب؟ فقلت: اللّهم اجعله رجلاـ من الأنصـار، فـإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه علی حاجـة، و جئت حتی قمت مقـامی، فلم ألبث أن ضـرب البـاب. فقـال: یا أنس، أدخله فلست بأوّل رجل أحب قومه، لیس هو من الأنصار، فـذهبت فأدخلته. فقال: یا أنس قرّب إلیه الطیر، فوضعته فأکلا جمیعا.

قال ابن الحجاج: یا أنس، کان هذا بمحضر منک؟ قال: نعم. قال:

أعطی اللّه عهدا أن لا انتقص علیّا بعد مقامی هذا، و لا أسمع أحدا ینقصه إلّا أشنت له وجهه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۰

و الشبراویّ: محدّث، فقیه، أصولی، متکلّم، أدیب، ولی مشیخة الجامع الأزهر، و له مصنفات منها: الإتحاف بحبّ الأشراف [۲].

(۱۳۳) روایة عبد القادر بدران ... ص: ۱۰۰

اشارة

الحنبلی المتوفی سنة: ۱۳۴۶، صاحب تهذیب تاریخ دمشق.

رواه بترجمة حمزة بن حراس. قال:

...«فقال القشـیری: حدّثنی أنس بن مالک فقال: کنت أصحب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمعته و هو یقول: اللّهم أطعمنا من طعام الجنّة.

قـال: فـأتی بلحم طیر مشوی فوضع بین یـدیه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبه و یحبّک و یحبّ نبیک و یحبّه نبیک. قال أنس: فخرجت فإذا علی بن أبی طالب

---

[۱] الإتحاف بحب الأشراف: ۲۸.

[۲] سلک الدرر ۳/ ۱۰۷ عنه: معجم المؤلفین ۶/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۱

بالباب فقال لی: اسـتأذن لی، فلم آذن له. و فی روایة: انه قال ذلک ثلاثا، فدخل بغیر إذنی، فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: ما الذی أبطأ بک یا علی؟

فقال: یا رسول اللّه، جئت لأدخل فحجبنی أنس. فقال: یا أنس لم حجبته؟

فقـال: یـا رسول اللّه، لما سـمعت الـدعوة أحببت أن یجئ رجل من قومی فتکون له. فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: لا تضـر الرجل محبة قومه ما لم یبغض سواهم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۱

کحّالة: «فقیه، أصولی، أدیب، ناثر، ناظم، مؤرّخ، مشارک فی أنواع من العلوم، من مؤلّفاته الکثیرة» [... ۲].

(۱۳۴) روایة بهجت افندی ... ص: ۱۰۱

المتوفی سنة: ۱۳۵۰.

رواه فی (تاریخ آل محمّد: ۳۸) و ترجمه إلی الفارسیة و أوضح مدلوله و معناه.

(۱۳۵) روایة منصور ناصف ... ص: ۱۰۱

اشارة

و هو:

الشیخ منصور علی ناصف، المتوفی بعد سنة: ۱۳۷۱، من علماء الأزهر.

---

[۱] تهذیب تاریخ دمشق ۴/ ۴۴۳.

[۲] معجم المؤلفین ۵/ ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۲

قال:

«عن أنس- رضی اللّه عنه- قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه».

و قال بشرحه:

«فیه: إنّ علیّا- رضی اللّه عنه- أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی».

ترجمته ...: ص: ۱۰۲

و یکفی للوقوف علی شخصیة الرّجل العلمیة و مزایا کتابه المذکور النظر فی التقاریظ الصادرة عن علماء عصره و المطبوعة فی مقدمة کتابه، فلاحظ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۳

تفنید مزاعم الکابلی و الدهلوی حول سند حدیث الطّیر ... ص: ۱۰۳

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۵

(قوله):

«الحدیث الرّابع ما رواه أنس: إنّه کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له أو أهدی إلیه، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الناس إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فجاءه علی».

تصرّفات (الدهلوی) فی الحدیث و تلبیساته لدی نقله ... ص: ۱۰۵

أقول:

(للدهلوی) هنا تسویلات و تعسّفات نشیر إلیها:

(۱) من الواضح جدّا أنّ علماء الإمامیّهٔ، کالشیخ المفید، و ابن شهر آشوب و أمثالهما، یثبتون تواتر هذا الحدیث، و لهم فی ذلک بیانات و تقریرات. فکان علی (الدهلوی) أن یشیر إلی تواتر هذا الحدیث- و لو عن الإمامیهٔ، و لو مع تعقیبه بالردّ- لکنّ إعراضه عن ذکر ذلک لیس إلّا لتخدیع عوام أهل نحلته، کیلا یخطر ببال أحد منهم، و لا یطرق آذانهم تواتر هذا الحدیث، حتّی نقلا عن الإمامیّهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۶

لکن ثبوت تواتره- حسب إفادات أئمهٔ أهل السنّهٔ- بل قطعیّهٔ صدوره و مساواته للآیهٔ القرآنیهٔ فی القطعیهٔ- حسب إفادهٔ (الدهلوی) نفسه، کما عرفت ذلک کلّه- یکشف النّقاب عن تسویل (الدهلوی) و تلبیسه ... و اللّه یحق الحقّ بکلماته.

(۲) إنّ قوله: «ما رواه أنس» تخدیع و تلبیس آخر، إنّه یرید- لفرط عناده و تعصّبه- إیهام أنّ روایهٔ هذا الحدیث منحصرهٔ فی أنس بن مالک، و أنّه لم یرو عن غیره من أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

لکن قد عرفت أنّ رواهٔ هذا الحدیث یروونه عن عدّهٔ من الصحابهٔ عن الرسول الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هم:

۱- أمیر المؤمنین علیه السّلام.

۲- أنس بن مالک.

۳- عبد اللّه بن العباس.

۴- أبو سعید الخدری.

۵- سفینهٔ مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۶- سعد بن أبی وقاص.

۷- عمرو بن العاص.

۸- أبو الطفیل عامر بن واثلهٔ.

۹- یعلی بن مرّهٔ.

و لا یتوّهم: لعلّ (الدهلوی) إنّما نسبه إلی أنس بن مالک فحسب، لانتهاء طرق أکثر الرّوایات إلیه، و لیس مراده حصر روایته فیه.

لأنّ صریح عبارته فی فتواه المنقولهٔ سابقا أنّ مدار حدیث الطیر بجمیع طرقه و وجوهه علی أنس بن مالک فحسب...

(۳) إنّه بالإضافهٔ إلی ما تقدّم کتم کثرهٔ طرق هذا الحدیث و وجوهه عن أنس.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۷

(۴) إنّه- بالإضافهٔ إلی کلّ ما ذکر- لم یذکر لفظا کاملا من ألفاظ الخبر عن أنس بن مالک، المتقدمهٔ فی أسانید الحدیث.

(۵) إنّه قد ارتکب القطع و التغییر فی نفس هذا اللّفظ الذی ذکره...

بحیث أنّا لم نجد فی کتاب من کتب الفریقین روایهٔ حدیث الطیر بهذا اللّفظ ... بل إنّ لفظه لا یطابق حتی لفظ الکابلی المنتحل منه کتابه ... و هذه

عبارهٔ الکابلی کاملهٔ:

«الرابع: ما رواه أنس بن مالک: إنّه کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الناس إلیک یأکل معی. فجاء علی، فأکله معه.

و هو باطل، لأنّ الخبر موضوع، قال الشیخ العلّامهٔ إمام أهل الحدیث شمس الدین أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد الدمشقی الذهبی فی تلخیصه: لقد کنت زمنا طویلا أظنّ أنّ حدیث الطیر لم یحسن الحاکم أن یودعه فی مستدرکه، فلمّا علّقت هذا الکتاب رأیت القول من الموضوعات التی فیه.

و ممّن صرّح بوضعه الحافظ شمس الدین الجزری.

و لأنّه لیس بناص علی المدّعی، فإنّ أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی لا یجب أن یکون صاحب الزعامهٔ الکبری کأکثر الرسل و الأنبیاء.

و لأنّه یحتمل أن یکون الخلفاء غیر حاضرین فی المدینهٔ حینئذ، و الکلام یشمل الحاضرین فیها دون غیرهم، و دون إثبات حضورهم خرط قتاد هوبر.

و لأنّه یحتمل أن یکون المراد بمن هو من أحبّ الناس إلیک کما فی قولهم فلان أعقل الناس و أفضلهم. أی من أعقل و أفضلهم.

و لأنّه اختلف الروایات فی الطیر المشوی، ففی روایهٔ هو النحام، و فی روایهٔ إنّه الحباری، و فی أخری إنّه الحجل.

و لأنّه لا یقاوم الأخبار الصحاح لو فرضت دلالته علی المدّعی».

فقد أضاف (الدهلوی) جملهٔ «أو أهدی إلیه». و نقص جملهٔ «فأکله معه»

بتغییر «فجاء علی» إلی «فجاءه علی».

ثمّ إنّ (الدهلوی) وضع- تبعا للکابلی- کلمهٔ «أحبّ الناس» فی مکان «أحبّ الخلق ...» فلما ذا هذا التبدیل و التغییر منهما؟ و الحال أنّه لم یرد لفظ «أحبّ الناس» فی طریق من طرق حدیث الطّیر، لا عند السابقین و لا اللّاحقین ... من أهل السنّهٔ ... و تلک ألفاظهم قد تقدمت فی قسم السّند ... کما لا تجده فی لفظ من ألفاظ الإمامیّهٔ فی شیء من موارد استدلالهم بحدیث الطّیر علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم! و لعمری، إنّ مثل هذه التبدیلات و التصرّفات و التحریفات، لا یلیق بمثل (الدهلوی) عمدهٔ الکبار، بل هو دأب المحرّفین الأغمار، و دیدن المسوّلین الأشرار ... و اللّه الصائن الواقی عن العثار.

اختلاف الرّوایات فی الطیر غیر قادح فی الحدیث ... ص: ۱۰۸

(قوله):

«و اختلفت الرّوایات فی الطیر المشوی، ففی روایهٔ إنّه النحام، و فی روایهٔ إنّه حباری، و فی روایهٔ إنّه حجل».

(أقول):

لا أدری ما ذا یقصد (الدهلوی) من ذکر اختلاف الروایات فی الطیر المشوی!! إن أراد أن ذلک موجود فی کلمات علماء الإمامیّهٔ، فهو محض الکذب و الافتراء. و إن أراد إفهام کثرهٔ تتّبعه فی الحدیث و إحاطته بألفاظ هذا الحدیث بالخصوص، فهذا یفتح علیه باب اللّوم و التعییر، لأنّ معنی ذلک أنّه قد وقف علی الطرق الکثیرهٔ و الألفاظ العدیدهٔ لهذا الحدیث، ثمّ أعرض عن

جمیعها، عنادا للحقّ و أهله. و إن کان ذکر هذا الإختلاف عبثا، فهذا یخالف شأنه، لا سیّما فی هذا الکتاب الموضوع علی الاختصار و الإیجاز، کما یدّعی أولیاؤه.

لکنّ الحقیقهٔ، إنّه قد أخذ هذا المطلب من الکابلی، کغیره ممّا جاء به، فقد عرفت قول الکابلی: «و لأنّه اختلفت الرّوایات فی الطیر المشوی،

ففی روایهٔ هو النحام

، و

فی روایهٔ إنّه الحباری

، و

فی أخری إنّه الحجل».

غیر أنّ الکابلی ذکر هذا الاختلاف فی وجوه الإبطال بزعمه، و کأن (الدهلوی) استحیا من أن یورده فی ذاک المقام، و إن لم یمکنه کف نفسه فیعرض عنه رأسا.

مجرّد اختلاف الأخبار لا یجوّز تکذیب أصل الخبر ... ص: ۱۰۹

و علی کلّ حال، فإنّ الاستناد إلی إختلاف الروایات فی «الطیر المشوّی»، لأجل القدح و الطعن فی أصل الحدیث، جهل بطریقهٔ علماء الحدیث أو تجاهل عنها، فإنّهم فی مثل هذا المورد لا یکذّبون الحدیث من أصله، و لا ینفون الواقعهٔ التی أخبرت عنها تلک الأخبار، بل إنّهم یجمعون بینها بطرق شتی، منها الحمل علی تعدّد الواقعهٔ ... هذا الطریق الّذی علی أساسه الجمع بین الروایات المختلفهٔ فی واقعهٔ حدیث الطیر...

و لا بأس بذکر بعض موارد الجمع علی هذا الطریق فی کتب الحدیث:

قال الحافظ ابن حجر- بعد ذکر الأحادیث المختلفهٔ فی رمی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وجوه الکفّار یوم حنین، حیث جاء فی بعضها: أنّه رماهم بالحصی، و فی آخر: بالتراب، و فی ثالث: أنّه نزل عن بغلته و تناول بنفسه، و فی رابع: أنّه طلب الحصی أو التراب من غیره. و اختلفت فی المناول، ففی بعضها: إنّه ابن مسعود، و فی آخر: إنّه أمیر المؤمنین علی علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۰

السلام- قال ابن حجر:

«و یجمع بین هذه الأحادیث:

إنّه صلّی اللّه علیه و سلّم أولا قال لصاحبه: ناولنی، فناوله، فرماهم. ثمّ نزل عن البغلهٔ فأخذه بیده فرماهم أیضا،

فیحتمل: أنه الحصی فی إحدی المرتین، و فی الأخری التراب. و اللّه أعلم» [۱].

و قال الحافظ ابن حجر بشرح قول البرّاء بن عازب: «و أبو سفیان بن الحارث آخذ برأس بغلته البیضاء»، و هو الحدیث الثانی فی باب غزوهٔ حنین عند البخاری:

«و فی حدیث العباس عند مسلم: شهدت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم حنین، فلزمته أنا و أبو سفیان بن الحارث، فلم نفارقه. الحدیث.

و فیه: ولّی المسلمون مدبرین، فطفق رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یرکض بغلته قبل الکفّار. قال العباس: و أنا آخذ بلجام بغلهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أکفّها إرادهٔ أن لا یسرع، و أبو سفیان آخذ برکابه».

قال ابن حجر: «و يمكن الجمع: بأنّ أبا سفيان أخذ أوّلا بزمامها، فلمّا ركّضها النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم إلى جهة المشركين خشى العباس، فأخذ بلجام البغلة يكفّها، و أخذ أبو سفيان بالركاب و ترك اللجام للعباس إجلالا له، لأنّه كان عمه» [۲].

و قال شهاب الدين القسطلانى [۳] بشرح قول البّراء: «و لقد رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على بغلته البيضاء» و هو الحديث الرابع فى باب غزوة حنين عند البخارى. قال:

«عند مسلم من حديث سلمة: على بغلته الشهباء. و عند ابن

---

[۱] فتح البارى- شرح صحيح البخارى ۸/ ۲۶.

[۲] فتح البارى- شرح صحيح البخارى ۸/ ۲۴.

[۳] و هو: أحمد بن محمد، المتوفّى سنة: ۹۲۳، الضوء اللّامع ۲/ ۱۰۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۱

سعد و من تبعه: على بغلته دلدل. قال الحافظ ابن حجر: و فيه نظر، لأنّ دلدل أهداها له المقوقس، يعنى لأنّه ثبت فى صحيح مسلم من حديث العباس: و كان على بغلة له بيضاء أهداها له فروة بن نفاثة الجذامى.

قال القطب الحلبى: فيحتمل أن يكون يومئذ ركب كلّا من البغلتين إن ثبت أنها كانت صحبته، و إلّا فما فى الصحيح أصح» [۱].

و قال الشّامى [۲]: «السابع- البغلة البيضاء. و فى مسلم عن سلمة بن الأكوع: الشهباء التى كان عليها يومئذ أهداها له فروة- بفتح الفاء و سكون الراء و فتح الواو و بالتاء- ابن نفاثة- بنون مضمومة ففاء مخففة فألف فثاء مثلثة. و وقع فى بعض الروايات عند مسلم فروة بن نعامة- بالعين و الميم- و الصحيح المعروف الأوّل.

و وقع عند ابن سعد و تبعه جماعة ممّن ألّف فى المغازى: إنّه صلّى اللّه عليه و سلّم كان على بغلته دلدل. و فيه نظر، لأنّ دلدل أهداها له المقوقس.

قال القطب: يحتمل أن يكون النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم ركب يومئذ كلا من البغلتين، و إلّا فما فى الصحيح أصّح» [۳].

و قال القسطلانى: «حدّثنى بالإفراد عمرو بن على- بفتح العين و سكون الميم- ابن بحر أبو حفص الباهلى البصرى الصيرفى قال: حدّثنا أبو عاصم النبيل الضحاك بن مخلد قال: حدّثنا سفيان الثورى قال: حدّثنا أبو صخرة جامع بن شداد- بالمعجمة و تشديد الدال المهملة الاولى- المحاربى قال:

حدّثنا صفوان بن محرز- بضم الميم و سكون الحاء المهملة و كسر الراء بعدها زاء- المازنى: قال: حدّثنا عمران بن حصين قال:

---

[۱] إرشاد السارى- شرح صحيح البخارى ۶/ ۴۰۳.

[۲] محمد بن يوسف الصالحى، المتوفّى سنة: ۹۴۲، شذرات الذهب ۸/ ۲۵۰، كشف الظنون ۲/ ۹۷۸.

[۳] سبل الهدى و الرشاد فى سيرة خير العباد ۵/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۲

جاء بنو تميم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال لهم: ابشروا- بهمزة قطع- بالجنّة يا بنى تميم قالوا: أمّا إذا بشّرتنا فأعطنا من المال، فتغيّر وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فجاء ناس من أهل اليمن- و هم الأشعريون- فقال النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم لهم: اقبلوا البشرى يا أهل اليمن إذ لم يقبلها بنو تميم ... قالوا: قد قبلناها يا رسول اللّه

. كذا ورد هذا الحديث هنا مختصرا، و سبق تاما فى بدء الخلق، و مراده منه هنا قوله: فجاء ناس من أهل اليمن.

قال فى الفتح: و استشكل بأنّ قدوم و فد بنى تميم كان سنة تسع، و قدوم الأشعريين كان قبل ذلك عقب فتح خيبر سنة سبع. و أجيب:

باحتمال أن یکون طائفة من الأشعریین قدموا بعد ذلک» [۱].

و قال القسطلانی: «حدّثنی بالإفراد و لأبی ذر حدّثنا محمّد بن العلاء بن کریب الهمدانی الکوفی قال: حدّثنا أبو أسامة حمّاد بن أسامة، عن برید بن عبد اللّه- بضم الموحدة و فتح الراء- ابن أبی بردة- بضم الموحدة و سکون الراء- عن جدّه أبی بردة عامر بن أبی موسی عبد اللّه بن قیس الأشعری رضی اللّه عنه أنّه قال: أرسلنی أصحابی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أسأله الحملان لهم- بضم الحاء المهملة و سکون المیم- أی ما یرکبون علیه و یحملهم، إذ هم معه فی جیش العسرة و هی غزوة تبوک. فقلت: یا نبیّ اللّه، إنّ أصحابی أرسلونی إلیک لتحملهم فقال: و اللّه لا أحملکم علی شیء، و وافقته، أی صادفته و هو غضبان و لا أشعر، أی و الحال أنی لم أکن أعلم غضبه، و رجعت إلی أصحابی حال کونی حزینا من منع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم أن یحملنا، و من مخافة أن یکون النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم وجد فی نفسه، أی غضب علیّ، فرجعت إلی أصحابی فأخبرتهم الذی قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم.

---

[۱] إرشاد الساری- شرح صحیح البخاری ۶/ ۴۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۳

فلم ألبث- بفتح الهمزة و الموحدة بینهما لام ساکنة. آخره مثلثة- إلّا سویعة،- بضم السّین المهملة و فتح الواو مصّغر ساعة- و هی جزء من الزمان، أو من أربعة و عشرین جزء من الیوم و اللیلة، إذ سمعت بلالا ینادی، أی عبد اللّه بن قیس، یعنی یا عبد اللّه، و لأبی ذرّ ابن عبد اللّه بن قیس: فأجبته. فقال: أجب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یدعوک، فلمّا أتیته قال: خذ هذین القرینین و هاتین القرینتین. أی: الناقتین. لستة أبعرة. لعلّه قال: هذین القرینین- ثلاثا- فذکر الراوی مرّتین اختصارا.

لکن قوله فی الروایة الأخری: فأمر لنا بخمس ذود.

مخالف لما هنا.

فیحمل علی التعدد، أو یکون زادهم واحدا علی الخمس، و العدد لا ینفی الزائد» [۱].

فالعجب من الکابلی المتتبع النظّار، کیف عرّض الحدیث للقدح و الإنکار بمجرّد اختلاف الروایات فی الطّیر المشوی، و لم یقف علی دأب خدّام الحدیث النبوی، حیث أنّهم حملوا اختلاف کثیر من الأحادیث علی تعدّد الواقعة، و جعلوه حجة نافیة للشبهات قاطعة، فلیت شعری هل یقف الکابلی عن مقالته السمجة الشنیعة، و یتوب عن هفوته الغثة الفظیعة، أم یصرّ علی ذنبه و یدع النصفة فی جنبه، فیبطل شطرا عظیما من الروایات و الأخبار، و یعاند جمعا کثیرا من العلماء و الأحبار.

بطلان دعوی حکم أکثر المحدّثین بوضع الحدیث ... ص: ۱۱۳

(قوله):

«و هذا الحدیث قال أکثر المحدّثین بأنّه موضوع».

---

[۱] إرشاد الساری- شرح صحیح البخاری ۶/ ۴۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۴

أقول:

هذا کذب مبین و تقوّل مهین ... فقد عرفت أنّ رواة هذا الحدیث و مخرجیه فی کلّ قرن یبلغون فی الکثرة حدّا لا یبقی معه شکّ فی

تواتره و قطعیّة صدوره و وقوعه...

و أیضا ... قد عرفت أنّ حدیث الطیر مخرّج فی صحیح الترمذی الذی هو أحد الصحّاح الستّة التی ادّعی جمع من أکابرهم إجماع السابقین و اللاحقین علی صحّة الأحادیث المخرّجة فیها ... فیکون هذا الحدیث صحیحا لدی جمیع العلماء الأعلام بل الأمة قاطبة...

فهل تصدق هذه الدعوی من (الدهلوی)؟

و هل من الجائز جهله بروایة هؤلاء الذین ذکرناهم و غیرهم لحدیث الطّیر، و هو یدّعی الإمامة و التبحر فی الحدیث؟

لکن هذا القول من (الدهلوی) لیس إلّا تخدیعا للعوّام، و إلّا فإنّه لم ینسب القول بوضع هذا الحدیث إلّا إلی الجزری و الذهبی!! فیا لیته ذکر أسامی طائفة من «أکثر المحدّثین» القائلین بوضع حدیث الطیر!! بل الحقیقة، إنّه لا یملک إلّا ما قاله و تقوّله الکابلی ... و قد عرفت أنّ الکابلی لم یعز هذه الفریة إلّا إلی الرجلین المذکورین فقط. لکن لما ذا زاد علیه دعوی حکم أکثر المحدثین بذلک؟

و سواء کان القول بالوضع لهذین الرجلین فحسب أو لأکثر أو أقلّ منهما فإنّه قول من أعمته العصبیّة العمیاء، و تغلّب علیه العناد و الشقاء، فخبط فی الظلماء و عمه فی الطخیة الطخیاء، و بالغ فی الاعتداء و صرم حبل الحیاء.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۵

حول نسبة القول بوضعه إلی الجزری ... ص: ۱۱۵

اشارة

(قوله):

«و ممّن صرّح بوضعه الحافظ شمس الدین الجزری».

أقول:

فی أی کتاب قال ذلک؟

أوّلا: فی أیّ کتاب و أیّ مقام صرّح الجزری بوضع حدیث الطیر؟

لم یفصح (الدهلوی) عن ذلک کی نراجع و نطابق بین الحکایة و العبارة.

و لکن أنّی له ذلک و أین؟! فإنّ إمامه الکابلی أیضا قد أغفل و أجمل، و کلّ ما عند (الدهلوی) فمأخوذ منه و من أمثاله...

کذب (الدهلوی) فی نسبة القول بوضع حدیث المدینة إلیه ... ص: ۱۱۵

و ثانیا: لقد عزا الکابلی القول بوضع

حدیث أنا مدینة العلم

إلی الجزری، و قلّده (الدهلوی) فی ذلک ... مع أنّ الجزری روی حدیث المدینة بسنده، و لم یحکم بوضعه بل نقل

عن الحاکم تصحیحه ... و هذه عبارته:

«أخبرنا الحسن بن أحمد بن هلال- قراءة علیه- عن علی بن أحمد بن عبد الواحد، أخبرنا أحمد بن محمّد بن محمّد- فی کتابه من أصبهان- أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسین المقری، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، أخبرنا أبو أحمد محمّد بن أحمد الجرجانی، أخبرنا الحسن بن سفیان، أخبرنا عبد الحمید بن بحر، أخبرنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۶

رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی، حدّثنا محمّد بن رومی، حدّثنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن سوید بن غفلة، عن الصنابحی، عن علی و قال: حدیث غریب. و روی بعضهم عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی. قال: لا یعرف هذا الحدیث عن واحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

قلت: و رواه بعضهم عن شریک، عن سلمة و لم یذکر فیه عن سوید.

و رواه الأصبغ بن نباتة، و الحارث، عن علی نحوه.

و رواه الحاکم من طریق مجاهد عن ابن عباس عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأتها من بابها

. و قال الحاکم: صحیح الإسناد و لم یخرجاه. و

رواه أیضا من حدیث جابر بن عبد اللّه و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

أقول: فمن یری النسبة بلا تعیین للکتاب و لا نقل لنصّ العبارة و الکلام- ثمّ یری کذب نسبة القول بالوضع فی حدیث أنا مدینة العلم- یقطع بکذب النّسبة فی حدیث الطیر.

لو قال ذلک فلا قیمة له ... ص: ۱۱۶

و ثالثا: و لو فرضنا جدلا و سلّمنا صدور مثل هذه الهفوة من الجزری، فلا ریب فی أنّه لا یعبأ و لا یعتنی به، فی قبال تصریحات أساطین الأئمة المحققین بثبوت حدیث الطیر و تحقق قصّته...

قال ابن حجر و غیره: القول بوضعه باطل ... ص: ۱۱۶

و رابعا: لقد تقدم قول السبکی فی (طبقاته) بترجمة الحاکم: «و أمّا

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۶۹- ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۷

الحکم علی حدیث الطیر بالوضع، فغیر جید» و قول ابن حجر المکّی فی (المنح المکّیة): «و أمّا قول بعضهم: إنّه موضوع، و قول ابن طاهر: طرقه کلها باطلة معلولة، فهو الباطل». فلو کان الجزری قد قال بذلک کان باطلا.

الجزری متّهم بالمجازفة فی القول ... ص: ۱۱۷

و خامسا: إنّ الجزری کان متّهما لدی العلماء بالمجازفة فی القول و بأشیاء أخری ... کما لا یخفی علی من راجع ترجمته. فلو کان قد قال فی حدیث الطیر ما زعمه الکابلی و (الدهلوی) فهو من مجازفاته فی القول.

و إلیک عبارة السّخاوی بترجمته، المشتملة علی ما ذکرنا:

«و قال شیخنا فی (معجمه ...) خرّج لنفسه أربعین عشاریة لفظها من أربعین شیخنا العراقی، و غیّر فیها أشیاء و وهم فیها کثیرا، و خرّج جزء فیه مسلسلات بالمصافحة و غیرها، جمع أوهامه فیه فی جزء الحافظ ابن ناصر الدین، وقفت علیه و هو مفید. و کذا انتقد علیه شیخنا فی مشیخة الجنید البلبانی من تخریجه...

و وصفه فی (الإنباء) بالحافظ الإمام المقری ... ثم قال: و ذکر أنّ ابن الخبّاز أجاز له، و اتّهم فی ذلک، و قرأت بخط العلاء ابن خطیب الناصریّة: أنّه سمع الحافظ أبا إسحاق البرهان سبط ابن العجمی یقول: لمّا رحلت إلی دمشق قال لی الحافظ الصدر الیاسوفی:

لا تسمع من ابن الجزرى شيئا.

انتهى. و بقيّة ما عند ابن خطيب الناصرية: إنّه كان يتّهم فى أول الأمر بالمجازفة، و أنّ البرهان قال له: أخبرنى الجلال ابن خطيب داريا: أن ابن الجزرى مدح أبا البقاء السبكى بقصيدة زعم أنّها له، بل و كتب خطّه بذلك، ثم ثبت للممدوح أنّها فى ديوان قلاقش.

قال شيخنا: و قد سمعت بعض العلماء يتّهمه بالمجازفة فى القول، و أمّا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۸

الحديث فما أظنّ به ذلك، إلّا أنه كان إذا رأى للعصريّين شيئا أغار عليه و نسبه لنفسه، و هذا أمر قد أكثر المتأخّرون منه، و لم ينفرد به.

قال: و كان يلقّب فى بلاده: الإمام الأعظم. و لم يكن محمود السّيرة فى القضاء» [... ۱].

حول نسبة القول بوضعه إلى الذّهبى ... ص: ۱۱۸

اشارة

(قوله):

«قال إمام أهل الحديث شمس الدين ابو عبد اللّه محمّد بن أحمد الذهبى فى تلخيصه».

(أقول):

تصريح الذهبى بأنّ للحديث طرقا كثيرة و أصلا ... ص: ۱۱۸

أوّلا: قد عرفت سابقا تصريح الذهبى بأنّ لحديث الطّير طرقا كثيرة و أنّ له أصلا، بل إنّ الذهبى أفرد طرقه بالتّصنيف، و عرفت أيضا ذكر (الدهلوى) هذا فى كتابه (بستان المحدّثين)، و إقرار العقلاء على أنفسهم مقبول و على غيرهم مردود.

و عليه، فإنّ إقرار الذهبى بما ذكر يؤخذ به، و دعواه وضع الحديث لا يعبأ بها، إذ ليست إلّا عن التعصّب و العناد، و يبطلها إقراره المذكور. لكن العجب من (الدهلوى) كيف يحتّج بكلام الذهبى الصّادر عن البغض و التعصّب، و يعرض عمّا اعترف به فى ثبوت الحديث و أنّ له أصلا؟ إنّه ليس إلّا التعصب و العناد ... إذ يقبل كلام الذهبى الباطل و لا يقبل كلامه الحق!!

---

[۱] الضوء اللامع فى أعيان القرن التاسع ۳/ ۴۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۹

رجوعه عن كلامه الذى استند إليه الدهلوى و سلفه ... ص: ۱۱۹

و ثانيا: لقد رجع الذهبى عمّا كان يدّعيه و نصّ على ذلك، فكيف أخذ (الدهلوى) بما قاله الذهبى فى السابق، و لم يلتفت إلى رجوعه و عدوله عنه؟

لقد قال الذهبى فى (ميزان الاعتدال) ما نصّه: «محمّد بن أحمد بن عياض بن أبى طيبة المصرى عن يحيى بن حسّان. فذكر حديث الطّير. و قال الحاكم: هذا على شرط البخارى و مسلم.

قلت: الكلّ ثقات إلّا هذا، فإنّه اتّهمته به، ثمّ ظهر لى أنّه صدوق.

روى عنه: الطبرانى، و على بن محمّد الواعظ، و محمّد بن جعفر الرافقى، و حميد بن يونس الزّيات، و عدة. يروى عن: حرملة، و

طبقته.

و یکنّی أبا علاثة. مات سنة ۲۹۱. و کان رأسا فی الفرائض.

و قد یروی أیضا عن: مکّی بن عبد اللّه الرعینی، و محمّد بن سلمة المرادی، و عبد اللّه بن یحیی بن معبد صاحب ابن لهیعة.

فأمّا أبوه فلا أعرفه» [۱].

فظهر أنّ الذی قاله الذهبی- حول ما رواه الحاکم- کان قبل انکشاف حال «محمّد بن أحمد بن عیاض» عنده إذ رواته الآخرون ثقات، فلمّا ظهر له حاله و أنّه صدوق- و رأس فی الفرائض و هو نصف الفقه- رفع الید عمّا قاله، فالحدیث عنده صحیح و الحقّ مع الحاکم. فسقط اعتماد الکابلی و (الدهلوی) علی کلام الذهبی السابق.

قال السبکی و غیره: الذهبی متعصّب متهوّر ... ص: ۱۱۹

و ثالثا: و لو فرضنا أنّ الذّهبی لم یعترف بالحق و الأمر الواقع الصحیح فی

---

[۱] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۴۶۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۰

باب حدیث الطیر، و أنّه لیس بین أیدینا إلّا حکمه بوضعه ... فالحقیقة أنّه لا تأثیر لکلامه و لا قیمة له حتی یعتمد علیه فی مقام ردّ هذا الحدیث، لأنّ کبار المحققین من أهل السنّة لم ینظروا إلی کلامه فی موارد کثیرة من الجرح و التعدیل بعین الاعتبار، لفرط تعصّبه، حتی خشی علیه بعض تلامذته یوم القیامة من غالب علماء المسلمین ... و إلیک شواهد من کلماتهم فی هذا الباب:

قال السبکی بترجمة أحمد بن صالح المصری: «و ممّا ینبغی أن یتفقّد عند الجرح حال العقائد و اختلافها بالنسبة إلی الجارح و المجروح، فربّما خالف الجارح المجروح فی العقیدة فجرحه لذلک، و إلیه أشار الرّافعی بقوله: و ینبغی أن یکون المزکّون برآء من الشحناء و العصبیّة فی المذهب، خوفا من أن یحملهم ذلک علی جرح عدل أو تزکیة فاسق، و قد وقع هذا لکثیر من الأئمة، جرحوا بناء علی معتقدهم و هم المخطئون و المجروح مصیب.

و قد أشار شیخ الإسلام، سید المتأخرین تقی الدین بن دقیق العید فی کتابه (الاقتراح) إلی هذا و قال: أعراض المسلمین حفرة من حفر النار، وقف علی شفیرها طائفتان من النّاس: المحدّثون و الحکّام.

قلت: و من أمثلته قول بعضهم فی البخاری: ترکه أبو زرعة و أبو حاتم من أجل مسألة اللّفظ، فیا للّه و المسلمین! أ یجوز لأحد أن یقول: البخاری متروک؟ و هو حامل لواء الصناعة و مقدّم أهل السنّة و الجماعة، و یا للّه و المسلمین! أ تجعل ممادحه مذام؟! فإنّ الحقّ فی مسألة اللّفظ معه، إذ لا یستریب عاقل من المخلوقین فی أنّ تلفظّه من أفعاله الحادثة التی هی مخلوقة للّه تعالی؟ و إنّما أنکرها الإمام أحمد لبشاعة لفظها.

و من ذلک قول بعض المجسّمة فی أبی حاتم ابن حبان: لم یکن له کثیر دین! نحن أخرجناه من سجستان لأنّه أنکر الحدّ للّه. فلیت شعری! من أحق بالإخراج؟ من یجعل ربّه محدودا أو من ینزّهه عن الجسمیّة!

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۱

و أمثلة هذا تکثر.

و هذا شیخنا الذهبی من هذا القبیل، له علم و دیانة، و عنده علی أهل السنّة تحامل مفرط، فلا یجوز أن یعتمد علیه.

و نقلت من خطّ الحافظ صلاح الدین خلیل بن کیکلدی العلائی رحمه اللّه ما نصّه: الشیخ الحافظ شمس الدین الذهبی لا شکّ فی دینه و ورعه و تحرّیه فیما یقوله فی الناس، و لکنه غلب علیه مذهب الإثبات و منافرة التأویل و الغفلة عن التنزیه، حتّی أثّر ذلک فی

طبعه انحرافا شديدا عن أهل التنزيه و ميلاـ قويا إلى أهل الإثبات، فإذا ترجم واحدا منهم يطنب فی وصفه بجميع ما قيل فيه من المحاسن، و يبالغ فی وصفه و يتغافل عن غلطاته و يتأوّل له ما أمكن، و إذا ذكر أحدا من الطرف الآخر كإمام الحرمين و الغزّالی و نحوهما لا يبالغ فی وصفه، و يكثر من قول من طعن فيه، و يعيد ذلك و يبديه و يعتقده دينا و هو لا يشعر، و يعرض عن محاسنهم الطافحة فلا يستوعبها، و إذا ظفر لأحد منهم بغلطة ذكرها. و كذا فعله فی أهل عصرنا إذا لم يقدر على أحد منهم بتصريح يقول فی ترجمته: و اللّه يصلحه. و نحو ذلك. و سببه المخالفة فی العقائد.

انتهی.

و الحال فی شيخنا الذهبی أزيد ممّا وصف، هو شيخنا و معلّمنا، غير أنّ الحق أحق أن يتّبع. و قد وصل من التعصّب المفرط إلى حدّ يسخر منه، و أنا أخشى عليه يوم القيامة من غالب علماء المسلمين و أئمتهم، الذين حملوا لنا الشريعة النّبويّة، فإن غالبهم أشاعرة، و هو إذا وقع بأشعری يبقی و لا يذر، و الذی أعتقده أنّهم خصماؤه يوم القيامة عند من أدناهم عنده أوجه منه. فاللّه المسئول أن يخفّف عنه، و أن يلهمهم العفو عنه، و أن يشفّعهم فيه.

و الذی أدركنا عليه المشايخ النهی عن النظر فی كلامه، و عدم اعتبار قوله...

فلينظر كلامه من شاء ثمّ يبصر، هل الرّجل متحرّ عند غضبه أو غير

متحر، و أعنی بغضبه وقت ترجمته لواحد من علماء المذاهب الثلاثة المشهورين من الحنفية و المالكية و الشافعية، فإنّی أعتقد أن الرجل كان إذا مدّ القلم لترجمة أحدهم غضب غضبا مفرطا، ثمّ قرطم الكلام و مزّقه و فعل من التعصّب ما لا يخفی على ذی بصيرة.

ثمّ هو مع ذلك غير خبير بمدلولات الألفاظ كما ينبغی، فربّما ذكر لفظة من الذم لو عقل معناها لما نطق بها، و دائما أتعجب من ذكره الإمام فخر الدين الرازی فی كتاب (الميزان) و فی (الضعفاء). و كذلك السيف الآمدی و أقول:

يا للَّه العجب، هذان لا رواية لهما، و لا جرحهما أحد، و لا سمع عن أحد أنّه ضعّفهما فی ما ينقلانه من علومهما، فأیّ مدخل لهما فی هذين الكتابين. ثمّ إنا لم نسمع أحدا سمّی الإمام فخر الدين بالفخر، بل إمّا الإمام و إمّا ابن الخطيب، و إذا ترجم كان فی المحمدين، فجعله فی حرف الفاء و سمّاه الفخر، ثمّ حلف فی آخر الكتاب أنّه لم يتعمّد فيه هوی نفس، فأیّ هوی نفس أعظم من هذا؟ فإما أنّ يكون ورّی فی يمينه، أو استثنی غير الرواة. فيقال له: فلم ذكرت غيرهم. و إمّا أن يكون اعتقد أنّ هذا ليس هوی نفس، و إذا وصل إلی هذا الحدّ- و العياذ باللّه- فهو مطبوع على قلبه» [۱].

و قال السبكی بترجمة أحمد بن صالح:

«قاعدة فی المؤرخين نافعة جدّا، فإنّ أهل التاريخ قد وضعوا من أناس أو رفعوا أناسا، إمّا لتعصّب، أو لجهل، أو لمجرّد اعتماد على من لاـ يوثق به، أو غير ذلك من الأسباب. و الجهل فی المؤرّخين أكثر منه فی أهل الجرح و التعديل. و كذلك التعصّب قلّ أن رأيت تاريخا خاليا من ذلك.

و أمّا تاريخ شيخنا الذهبی- غفر اللّه له- فإنّه على جمعه و حسنه، مشحون بالتعصّب المفرط، لا واخذه اللّه، فلقد أكثر الوقيعة فی أهل الدين، أعنی

---

[۱] طبقات الشافعيّة ۲/ ۱۲- ۱۵.

الفقراء الذين هم صفوة الخلق، و استطال بلسانه على كثير من أئمة الشافعيين و الحنفيين، و مال فأفرط على الأشاعرة، و مدح فزاد فی المجسّمة، هذا و هو الحافظ المدره و الإمام المبجّل، فما ظنّك بعوام المؤرخين» [۱].

و قال السبكی- بترجمة الحسين الكرابيسی، بعد الكلام فی مسألة اللفظ-:

«فإذا تأمّلت ما سطرناه و نظرت قول شيخنا فی غير موضع من تاريخه:

أنّ مسألة اللفظ ممّا ترجع إلی قول جهم، عرفت أن الرجل لا يدری فی هذه المضايق ما يقول، و قد أكثر هو و أصحابه من ذكر جهم بن صفوان، و ليس قصدهم إلّا جعل الأشاعرة- الذين قدّر اللّه لقدرهم أن يكون مرفوعا، و للزومهم للسنّة أنّ يكون مجزوما به و مقطوعا- فرقة جهميّة.

و اعلم أنّ جهما شر من المعتزلة كما يدريه من ينظر الملل و النحل، و يعرف عقائد الفرق، و القائلون بخلق القرآن هم المعتزلة جميعا، و جهم لا خصوص له بمسألة خلق القرآن، بل هو شر من القائلين بالمشاركة إيّاهم فيما قالوه و زيادته عليهم بطامّات.

فما كفی الذهبی أن يشير إلی اعتقاد ما يتبرّأ العقلاء عن قوله من قدم الألفاظ الجارية علی لسانه، حتی ينسب هذه العقيدة إلی مثل الإمام أحمد بن حنبل و غيره من السّادات، و يدّعی أنّ المخالف فيها يرجع إلی قول جهم؟

فليته دری ما يقول! و اللّه يغفر لنا و له، و يتجاوز عمّن كان السّبب فی خوض مثل الذهبی فی مسائل هذا الكلام، و إنّه ليعزّ علیّ الكلام فی ذلك، و لكن كيف يسعنا السكوت، و قد ملأ شيخنا تاريخه بهذه العظائم التی لو وقف عليها العامّی لأضلّته ضلالا مبينا.

و لقد يعلم اللّه منّی كراهيّة الإزراء بشيخنا، فإنّه مفيدنا و معلّمنا، و هذا

---

[۱] طبقات الشافعيّة ۲/ ۲۲.

النزر اليسير الحديثی الذی عرفناه منه استفدناه، و لكن أری أنّ التنبيه علی ذلك حتم لازم فی الدين» [۱].

و قال السبكی:

«زكريا بن يحيی بن ... السّاجی الحافظ، كان من الثقات الأئمة ...

روی عنه الشيخ أبو الحسن الأشعری. قال شيخنا الذهبی: و أخذ عنه مذهب أهل الحديث.

قلت: سبحان اللّه، هنا تجعل الأشعری علی مذهب أهل الحديث، و فی مكان آخر- لو لا خشيتك سهام الأشاعرة- لصرّحت بأنّه جهمی، و ما أبو الحسن إلّا شيخ السنّة و ناصر الحديث و قامع المعتزلة و المجسّمة و غيرهم» [۲].

و قال السبكی- بترجمة الأشعری-:

«و أنت إذا نظرت بترجمة هذا الشيخ- الذی هو شيخ السنّة و إمام الطائفة- فی تاريخ شيخنا الذهبی، و رأيت كيف مزّقها و حار كيف يضع من قدره، و لم يمكنه البوح بالغض منه خوفا من سيف أهل الحقّ، و لا الصبر عن السكوت لما جبلت عليه طوّيته من نقصه، بحيث اختصر ما شاء اللّه أن يختصر فی مدحه، ثمّ قال فی آخر الترجمة: من أراد أن يتبحّر فی معرفة الأشعری فعليه بكتاب تبيين كذب المفتری لأبی القاسم ابن عساكر، اللّهم توفّنا علی السنّة، و أدخلنا الجنّة، و اجعل أنفسنا مطمئنّة، نحبّ فيك أولياءك و نبغض فيك أعداءك، و نستغفر للعصاة من عبادك، و نعمل بمحكم كتابك، و نؤمن بمتشابه ما وصفت به نفسك. انتهی.

فعند ذلك يقضی العجب من هذا الذهبی، و يعلم إلی ما ذا يشير المسكين، فويحه ثمّ ويحه، و أنا قد قلت غير مرة: إنّ الذهبی أستاذی، و به

---

[۱] طبقات الشافعيّة ۲/ ۱۱۹- ۱۲۰.

[۲] طبقات الشافعيّة ۳/ ۲۹۹.

تخرّجت فی علم الحدیث، إلّا أنّ الحقّ أحقّ أن یتّبع، و یجب علیّ تبیین الحقّ، فأقول» [... ۱].

و قال السبکی- بترجمة إمام الحرمین الجوینی، بعد کلام عبد الغافر الفارسی-:

«انتهی کلام عبد الغافر، و قد ساقه بکماله الحافظ ابن عساکر، فی کتاب التبیین. و أمّا شیخنا الذهبی- غفر اللّه له- فإنّه حار کیف یصنع فی ترجمة هذا الإمام، الذی هو من محاسن هذه الامة المحمّدیة، و کیف یمزّقها، فقرطم ما أمکنه، ثمّ قال: و قد ذکره عبد الغافر و أسهب و أطنب ... فیقال له:

هلّا زیّنت کتابک بها، و طرّزته بمحاسنها، فإنّها أولی من خرافات تحکیها لأقوام لا یعبأ اللّه بهم...

و قد حکی شیخنا الذهبی کسر المنبر و الأقلام و المحابر، و أنهم أقاموا علی ذلک حولا، ثمّ قال: و هذا من فعل الجاهلیة و الأعاجم، لا من فعل أهل السنّة و الاتباع.

قلت: و قد حار هذا الرجل ما الذی یؤذی به هذا الإمام، و هذا لم یفعله الإمام، و لا أوصی به بأن یفعل، حتی یکون غضّا منه، و إنّما حکاه الحاکون إظهارا لعظمة الإمام عند أهل عصره، و أنّه حصل لأهل العلم- علی کثرتهم، فقد کانوا نحو أربعمائة تلمیذ- ما لم یتمالکوا معه الصبر، بل أدّاهم إلی هذا الفعل، و لا یخفی أنّه لو لم تکن المصیبة عندهم بالغة أقصی الغایات لما وقعوا فی ذلک. و فی هذا أوضح دلالة لمن وفّقه اللّه علی حال هذا الإمام- رضی اللّه عنه- و کیف کان شأنه بین أهل العلم فی ذلک العصر المشحون بالعلماء و الزّهاد» [۲].

---

[۱] طبقات الشافعیّة ۵/ ۱۸۲.

[۲] طبقات الشافعیّة ۶/ ۲۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۶

و قال السبکی بترجمة أبی حامد الغزالی:

«ذکر کلام عبد الغافر: و أنا أری أن أسوقه بکماله علی نصّه حرفا حرفا، فإن عبد الغافر ثقة عارف، و قد تحزّب الحاکون لکلامه حزبین، فمن ناقل لبعض الممادح و تال لجمیع ما أورده ممّا عیب علی حجة الإسلام، و ذلک صنیع من یتعصّب علی حجة الإسلام، و هو شیخنا الذهبی، فإنّه ذکر بعض الممادح نقلا معجرف اللّفظ محکیا بالمعنی، غیر مطابق فی الأکثر، و لمّا انتهی إلی ما ذکره عبد الغافر ممّا عیب علیه استوفاه، ثمّ زاد و وشّح و بسط و رشح، و من ناقل لکلّ الممادح، ساکت عن ذکر ما عیب به، و هو الحافظ أبو القاسم ابن عساکر» [... ۱].

و قال السبکی- بترجمة الخبوشانی-:

«و کان ابن الکیزانی- رجل من المشبّهة- مدفونا عند الشافعی- رضی اللّه عنه- فقال الخبوشانی: لا یکون صدّیق و زندیق فی موضع واحد، و جعل ینبش و یرمی عظامه و عظام الموتی الذین حوله من أتباعه، و تعصّبت المشبّهة علیه و لم یبال بهم، و ما زال حتی بنی القبر و المدرسة، و درّس بها، و لعلّ الناظر یقف علی کلام شیخنا الذهبی فی هذا الموضع من ترجمة الخبوشانی فلا یحتفل به و بقوله فی ابن الکیزانی أنّه من أهل السنّة، فالذهبی- رحمه اللّه- متعصّب جدّا، و هو شیخنا، و له علینا حقوق، إلّا أنّ حقّ اللّه مقدّم علی حقّه.

و الذی نقوله: إنّه لا ینبغی أن یسمع کلامه فی حنفی و لا شافعی، و لا تؤخذ تراجمهم من کتبه، فإنّه یتعصّب علیهم کثیرا» [... ۲].

و قال الیافعی فی سنة ۵۹۵:

«قال الذهبی: و فیها کانت فتنة الفخر الرازی صاحب التصانیف، و ذلک

---

[۱] طبقات الشافعیّة ۶/ ۲۰۳.

[۲] طبقات الشافعیّهٔ ۷/ ۱۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۷

و حمیت الفتنهٔ، فأرسل السلطان الجند و سکّنهم، و أمر الرازی بالخروج.

قلت: هکذا ذکر من المؤرخّین من له غرض فی الطعن عل، الأئمهٔ و فی طائر جاءت به أم أیمن شعر بیان لمن بالحقّ یرضی و یقنع.

ثمّ أتبع ذلک بقوله: و فیها کانت بدمشق فتنهٔ الحافظ عبد الغنی، و کان أمّارا بالمعروف، داعیا إلی السنّهٔ، فقامت علیه الأشعریّهٔ، و أفتوا بقتله، فأخرج من دمشق مطرودا.

انتهی کلامه بحروفه فی القصّتین معا، و مذهب الکرامیّهٔ و الظاهریّهٔ معروف، و الکلام علیهما إلی کتب الأصول الدّینیّهٔ مصروف، فهنالک یوضح الحق البراهین القواطع، و یظهر الصّواب عند کشف النقاب للمبصر و السامع» [۱].

و قال السیوطی فی (قمع المعارض فی نصرهٔ ابن الفارض):

«و إن غرّک دندنهٔ الذهبی، فقد دندن علی الإمام فخر الدین ابن الخطیب ذی الخطوب، و علی أکبر من الإمام، و هو أبو طالب المکّی صاحب قوت القلوب، و علی أکبر من أبی طالب، و هو الشیخ أبو الحسن الأشعری، الذی یجول ذکره فی الآفاق و یجوب، و کتبه مشحونهٔ بذلک: المیزان، و التاریخ، و سیر النبلاء، فقابل أنت کلامه فی هؤلاء، کلّا و اللّه لا یقابل کلامه فیهم، بل نوصلهم حقّهم و نوفیهم».

أقول: و إذا کان هذا حال تعصّب الذّهبی بالنسبهٔ إلی من خالفه فی العقیدهٔ من أهل السنّهٔ، فما ظنک بحاله بالنسبهٔ إلی من روی منهم شیئا فی مناقب أهل البیت؟ و ما ظنّک بحاله بالنسبهٔ إلی علماء الإمامیّهٔ؟ و ما ظنّک بحاله بالنسبهٔ إلی الأئمهٔ من العترهٔ الطاهرهٔ؟

من تعصباته ضدّ أهل البیت و مناقبهم ... ص: ۱۲۷

فلقد أورد فی کتابه (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) الإمام جعفرا

---

[۱] مرآهٔ الجنان- حوادث ۵۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۸

الصّادق، و الإمام موسی الکاظم، و الإمام علی بن موسی الرضا، علیهم السلام، و عددا کبیرا من أبناء أئمّهٔ أهل البیت و ذریّهٔ العترهٔ الطّاهرهٔ...

بل لقد جرح الرّجل من أهل البیت لا لشیء، بل لمجرّد روایته الفضیلهٔ من فضائل جدّه أمیر المؤمنین علیه السلام ... فاستمع إلی قوله:

«الحسن بن محمّد بن یحیی بن الحسن بن جعفر بن عبد اللّه بن الحسین ابن زین العابدین علی ابن الشهید الحسین العلوی، ابن أخی أبی طاهر النسّابهٔ، عن إسحاق الدبّری، روی بقلّهٔ حیاء عن الدیری، عن عبد الرزاق بإسناد کالشمس: علی خیر البشر.

و عن الدبری، عن عبد الرزاق، عن معمر، عن محمّد بن عبد اللّه بن الصامت، عن أبی ذر مرفوعا قال: علی و ذریّته یختمون الأوصیاء إلی یوم القیامهٔ.

فهذان دالّان علی کذبه و رفضه، عفا اللّه عنه» [۱].

بل الأشنع و الأفظع من هذا: ترجمته یزید بن معاویهٔ، من غیر أن یذکر ما ارتکبه بحق سبط رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و ریحانته، الإمام الحسین الشهید و أهل بیته علیهم السّلام، فقد أعرض عن ذلک و کأنه لم یکن.

أو کأنّه من الأمور السهلهٔ و القضایا الجزئیهٔ التی لا تستحق الذّکر ... إنّه قال فی کتابه (تذهیب التهذیب) ما نصّه:

«یزید بن معاویهٔ، أبو شیبهٔ الکوفی، عن عبد الملک بن عمیر، و عنه سعید بن منصور. ذکر للتمییز.

قلت: و يزيـد بن معاوية الاموى، الذى ولى الخلافة و فعل الأفاعيل سامحه اللّه. و أخباره مسـتوفاة فى تاريخ دمشق، و لا رواية له. مات فى نصف ربيع الأول سنة ۶۴ و خلافته أقل من أربع سنين، و عمره ۳۹ سنة. قال نوفل بن

---

[۱] ميزان الاعتدال فى نقد الرجال ۱/ ۵۲۱.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۹

أبى الفرات: كنت عند عمر بن عبد العزيز فذكر رجل يزيد بن معاوية فقال:

قال أمير المؤمنين يزيد. قال عمر: تقول أمير المؤمنين يزيد! و أمر فضـرب عشرين سوطا. رواها يحيى بن عبد الملك بن أبى عتبة أحد الثقات عن نوفل.

ذكرته للتمييز» [۱].

و أمّا طعنه فى الرجال و المحدّثين الكبار من أهل السنّة بسبب روايـة مناقب أهل البيت عليهم السـلام فالشّواهـد عليه كثيرة ... الأمر الـذى جعل العلماء منهم إذا حقّق فضـيلة من فضائل أمير المؤمنين عليه السّلام نبّه على أنّه من أهل السنّة، و أكّد براءته من الشـيعة و التشيع، لئلّا يرمى بالتشيع و يتهم بالخروج عن طريقة أهل السنّة ... و نحن هنا نكتفى بذكر كلام العلّامة الشيخ محمّد معين السندى بعد إثبات عصمة أئمة أهل البيت عليهم السلام:

«و ممّا يجب أن أنبّه عليه أنّ الكلام فى عصـمة الأئمة إنّما جرينا فيها على ما جرى الشـيخ الأكبر- قدّس سرّه- فيها فى المهدى رضى اللّه تعالى عنه، من حيث أن مقصودنا منه أن قوله صلّى اللّه عليه و سلّم فيه: «يقفو أثرى، لا يخطأ» لمّا دلّ عنـد الشيخ على عصـمته، فحديث الثقلين يـدلّ على عصـمة الأئمـة الطاهرين رضـى اللّه عنهم، كما مرّ تبيانه. و ليست عقـدة الأنامل على أنّ العصـمة الثابتـة فى الأنبياء عليهم الصلاة و السـلام توجـد فى غيرهم، و إنّما أعتقـد فى أهل الولايـة قاطبة العصـمة بمعنى الحفظ و عدم صدور الذنب، لا استحالة صـدوره، و الأئمـة الطاهرون أقـدم من الكلّ فى ذلك، و بذلك يطلق عليهم الأئمة المعصومون. فمن رمانى من هذا المبحث باتّباع مذهب غير السنّة ممّا يعلم اللّه سبحانه براءتى منه فعليه إثم فريته، و اللّه خصيمه.

و كيف لا أخاف الاتّهام من هـذا الكلام، و قـد خاف شـيخ أرباب السيّر فى السيرة الشاميّة من الكلام على طرق حديث ردّ الشـمس بدعائه صلّى اللّه عليه

---

[۱] تذهيب التهذيب- مخطوط.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۰

و سلّم لصلاة على رضـى اللّه عنه، و توثيق رجالها، أن يرمى بالتشيع، حيث رأى الحافظ الحسكانى فى ذلك سلفا له، و لننقل ذلك بعين كلامه. قـال رحمه اللّه تعـالى لمّا فرغ من توثيق رجـال سـنده: ليحـذر من يقف على كلامى هـذا هنا أن يظنّ بى أنى أميل إلى التشيّع، و اللّه تعالى أعلم أنّ الأمر ليس كذلك.

قال: و الحامل على هذا الكلام- يعنى قوله: و ليحذر إلى آخره- أن الذهبى ذكر فى ترجمة الحسـكانى أنّه كان يميل إلى التشيّع، لأنّه أملى جزء فى طرق حديث ردّ الشمس. قال: و هذا الرجل- يعنى الحسكانى- ترجمه تلميذه الحافظ عبد الغافر الفارسى فى ذيل تاريخ نيسابور، فلم يصـفه بذلك، بل أثنى عليه ثناء حسـنا، و كذلك غيره من المؤرّخين، و نسأل اللّه تعالى السلامة من الخوض فى أعراض الناس بما لا نعلم. و اللّه تعالى أعلم. انتهى.

أقول: و هذا الجرح فى الحافظ الحسـكانى إنّما نشأ من كمال صعوبة الجارح و انحرافه من مناهج العدل و الإنصاف، و إلّا فالحافظ من خدمة الحديث، بذل جهده فى تصـحيح الحديث و جمع طرقه و أسناده، و أثبت بذلك معجزة من أعظم علامات النبوّة و أكملها، ممّا

یقرّ بصحّته عین کلّ من یؤمن باللّه تعالی و رسوله صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم. و کیف یتّهم و نسب إلی التشیّع بملابسة القضیة لعلی رضی اللّه عنه؟ و لو صحح حافظ حدیثا متمحّضا فی فضله لا یتّهم بذلک، و لو کان کذلک لترک أحادیث أهل البیت رأسا.

و من مثل هذه المؤاخذات الباطلة طعن کثیر من المشایخ العظام.

و مولع هذا الفن الشریف إذا صحّ عنده حدیث فی أدنی شیء من العادات کاد أن یتّخذ لذلک طعاما فرحا بصحة قول الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم عنده، و أین هذا من ذاک؟ و لمّا اطّلع هذا الفقیر علی صحّته کأنّه ازداد سمنا من سرور ذلک و لذّته. أقرّ اللّه سبحانه و تعالی عیوننا بأمثاله. و الحمد للّه ربّ العالمین» [۱].

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب- مبحث العصمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۱

قوله: نقلا عن الذهبی ...: ص: ۱۳۱

«لقد کنت زمنا طویلا- أظنّ أنّ هذا الحدیث لم یحسن الحاکم أن یودعه فی مستدرکه، فلمّا علقت هذا الکتاب رأیت القول من الموضوعات التی فیه».

أقول:

أوّلا: نقول (للدهلوی) الجسور: لقد صحّفت لفظ «لم یجسر» بلفظ «لم یحسن» فأسأت الفهم و لم تحسن النقل، و هذا دلیل علی طول باعک!! و ثانیا: نقول للذهبی: إن قولک: لقد کنت زمنا طویلا ... اعتراف منک بأنّک قد تهت زمنا طویلا فی مهامة الجهل، و لم تقف علی کتاب المستدرک السائر فی البلدان و الأمصار، و المتداول بین خدمة الأخبار و الآثار، فلم کنت مع جهلک تزعم أن إدخال حدیث الطیر فی المستدرک جسارة، و هل هذا الزعم منک إلّا خسارة و أیّ خسارة؟! و مع ذلک: فکیف تحکم وقت التعلیق بالوضع علی هذا الحدیث الشریف، و لا- تأخذ بطرف من التحقیق، و لا تقبل قول الحاکم، و لا تحتفل بأنّه من مرویات الأساطین و أجلّة المحدّثین؟ کیف رمیت الحدیث بالوضع من غیر دلیل، فأردیت أتباعک بالإضلال و التضلیل؟ و لکن- للّه الحمد- حیث أفقت من سکر التعصّب و الشنآن و غلبة البغی و العدوان، فاعترفت فی کتاب (المیزان) بالحقّ الصریح الواضح البرهان، کما اعترفت فی (تذکرة الحفّاظ) بأنّ طرق هذا الحدیث کثیرة جدّا حتّی أفردتها بمصنف مجدّا.

و ثالثا: نقول لأساطین العلم و مراجیح الحلم: أنظروا بعین الإنصاف تارکین للاعتساف، کیف سفر الحق غایة السفور، و وضح نهایة الظهور، و بانت الطریقة الواضحة، و استنارت المحجة اللّائحة، حیث أقرّ مثل هذا الجاحد بتفریطه فی أمر هذا الخبر الرفیع الأثیر، و ظهر صدق قوله تعالی فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقاً لِأَصْحابِ السَّعِیرِ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۲

کلام (الدّهلوی) فی الحاشیة ... ص: ۱۳۲

اشارة

و إذ عرفت بطلان ما قاله (الدّهلوی) فی متن (التحفة) فلنبطل کلامه فی الحاشیة فی هذا الموضع ... قال فی الحاشیة:

«قالت النواصب: لقد کذب أنس ثلاثا فی قوله لعلی: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة ... علی ما فی کتاب المجالس للشیخ المفید، فکیف یجوز قبول روایته لهذا الحدیث؟».

وجوه الجواب عن هذا الكلام ... ص: ۱۳۲

أقول:

قبل كلّ شیء: هل هذه الشبهة التی نقلها عن النواصب صحیحة و واردة عند (الدهلوی) أو باطلة مردودة؟ إن قال بصحّتها فقد قلّد النّواصب و ألقی بنفسه و أتباعه فی درکات أسفل السّافلین، و تلک عاقبة الذین ظلموا آل محمّد و نصبوا لهم العداء إلی أبد الآبدین ...و المتیقّن هذا الشقّ، لأنّ نقل القول و السکوت علیه دلیل التّسلیم و القبول ... کما ذکر (الدهلوی) و تلمیذه (الرشید ...) و یشهد بذلک جدّه و جهده فی متن (التحفة) لأجل ردّ حدیث الطیر و دعوی وضعه.

و إن قال ببطلانها فلما ذا ذکرها و لم یجب عنها؟

ثمّ إنّ الأصل فی هذه الشبهة هو «الأعور الواسطی» فإن کان مراد (الدهلوی) من «النواصب» هو «الأعور» فمرحبا بالإنصاف و حبّذا الائتلاف- و لا مانع من إطلاق «النّواصب» بصیغة الجمع علیه، لشدّة عداوة «الأعور» و نصبه-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۳

و کیف کان ... فالشبهة- هذه- مندفعة بوجوه:

کذب «أنس» موجود فی روایات أهل السنّة ... ص: ۱۳۳

الأوّل: إنّ کذب «أنس» فی قصّة حدیث الطیر ثلاث مرّات لا اختصاص له بروایات الإمامیّة للقصة، بل موجود فی روایات أهل السنّة أیضا کما عرفت فی قسم السند ... و اعترف به (الدهلوی) فی (فتواه) المذکورة سابقا، و قد

روی العیدروس الیمنی قائلا:

«روی عن أنس قال: کنت أحجب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمعته یقول: اللّهم أطعمنا من طعام الجنّة، فأتی بلحم طیر مشوی، فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبه و یحبّک و یحبّ نبیّک. قال أنس: فخرجت فإذا علی بالباب، فاستأذننی فلم آذن له، ثمّ عدت فسمعت النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ذلک، فخرجت فإذا علی بالباب، فاستأذننی فلم آذن له- أحسب أنه قال: ثلاثا- فدخل بغیر إذن، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما الذی أبطأ بک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه جئت لأدخل فحجبنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لم حجبته؟ فقلت: یا رسول اللّه، لمّا سمعت الدعوة أحببت أن یجئ رجل من قومی فتکون له. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: ما یضرّ الرجل محبّة قومه ما لم یبغض سواهم. أخرجه ابن عساکر» [۱].

استدلال الإمامیّة بروایته من باب الإلزام ... ص: ۱۳۳

و الثانی: إن روایة أنس مقبولة لدی أهل السنّة، و احتجاج الإمامیّة بروایته إلزاما علیهم و إفحاما لهم صحیح و تام ... و لا یضرّ بذلک کونه عندهم فاسقا کاذبا ... کما هو واضح ...

---

[۱] العقد النبوی و السرّ المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۴

الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۱۳۴

و الثالث: إنّه لا ریب فی عداء أنس لأمیر المؤمنین علیه السلام، و الشواهد علی ذلک عدیدة، منها موقفه منه علیه السّلام فی قصة

الطائر- فإذا روى شيئا فى فضله و منقبته قبل، لأنّ الفضل ما شهدت به الأعداء ... و من الواضح أنّه لو روى هذا الحديث عمر بن الخطاب أو أبو بكر لكان اعتباره أكثر و الاعتماد عليه أشد، و كان أدخل فى الإلزام و الإفحام.

قال الشيخ رحمة اللّه السندى فى بيان أمارات الحديث الموضوع: «منها إقرار واضعه به، و ليس هذا قبولا لقوله مع فسقه، و إنّما هو مؤاخذة بموجب إقراره، كما يؤخذ بالاعتراف بالزنّا أو القتل، و لذا جعل إقراره أمارة، لأنا لا نقطع على حديثه بالوضع، لاحتمال كذبه فى إقراره بفسقه، نعم إذا انضم إلى إقراره قرائن تقتضى صدقه فيه قطعنا به، سيّما بعد التوبة» [۱].

رواية غير «أنس» من الصّحابة ... ص: ۱۳۴

الرابع: إنّه لم ينفرد أنس برواية هذا الحديث ليقال: كيف تعتمدون على رواية الفاسق الكاذب. بل لقد رواه جمع غيره من الصّحابة، و على رأسهم سيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام. و من رواته منهم: ابن عباس، و أبو سعيد الخدرى، و سفينة مولى النبىّ، و أبو الطفيل، و سعد بن أبى وقاص، و عمرو بن العاص، و أبو مرازم يعلى بن مرّة ... إذن، لقد رواه غيره من الصّحابة. بل إن رواية الأمير كافية للإحتجاج و الاستدلال و قاطعة للسان القيل و القال.

---

[۱] مختصر تنزيه الشريعة- المقدمة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۵

كلام آخر له فى الحاشية ... ص: ۱۳۶

اشارة

و ذكر (الدهلوى) فى الحاشية وجها آخر لإبطال حديث الطّير، نتعرّض له و نجيب عنه، لئلّا يبقى شىء من ناحيته لم يتّبين فساده فى هذا المقام...

لقد قال (الدهلوى) فى الحاشية هنا:

«قال السيد الحميرى:

و فى طائر جاءت به أم أيمن بيان لمن بالحقّ يرضى و يقنع.

و قال الصاحب ابن عباد:

على له فى الطير ما طار ذكره و قامت به أعداؤه و هى تشهد

هذه الرواية تكذّبها

رواية أبى على الطبرسى فى كتاب الاحتجاج عن الإمام أبى عبد اللّه عليه السلام: إن الطير جاء به جبرئيل إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حين كان جائعا، و دعا اللّه أن يشبعه»

انتهى.

وجوه الجواب عن هذا الكلام ... ص: ۱۳۵

و هذا الوجه كسابقه- و كسائر كلمات (الدهلوى)- مردود ... و بالرغم من وضوح بطلانه و سقوطه لدى أولى الألباب و أصحاب الأنظار فإنا نفصّل الكلام فى ردّه و بيان وهنه فى وجوه:

هذا الاعتراض یتوجه إلی روایات أهل السنّة أیضا ... ص: ۱۳۵

الأوّل: إنّه لمّا کان أهل السنّة یروون هذا الحدیث، و ینصّ کبار علمائهم علی صحته أو حسنه و یجعلونه حجة، فإنّ علیهم الجواب عن هذا الاعتراض، لأنّ الإختلاف الذی أشار إلیه (الدهلوی) موجود فی روایاتهم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۶

ففی بعضها: أنّ الطیر أرسلته أم سلیم

، و

فی آخر: إنّه أرسلته أم سلمة رضی اللّه عنها

، و

فی ثالث: أنّه جاءت به أم أیمن

، و

فی رابع: أنّه جاء من الجنّة...

بل إنّ (الدهلوی) لمّا ذکر الحدیث قال: «کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له أو أهدی إلیه»....

و بالجملة، فإنّ روایات أهل السنّة فی کیفیة مجیء الطائر إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و حضوره عنده مختلفة ... و کما أنّ هذا الاختلاف غیر قادح فی ثبوت الحدیث لدی رواته و مصححیه و مثبتیه ... من أهل السنّة ... فکذلک الإمامیّة.

مقتضی القاعدة الجمع کما فی نظائر المقام ... ص: ۱۳۶

و ثانیا: إنّ هذا الاعتراض من (الدهلوی) یکشف عن جهله بفنون الحدیث و علومه و قواعده، هذا الجهل الذی أدّی به إلی الحکم بوضع الحدیث بمجرّد اختلاف ألفاظه ... لکن هذا لا یختص بهذا الحدیث أو ببعض الأحادیث الأخری، فإنّ الاختلاف موجود فی مئات الأخبار الحاکیة للقضایا و الحوادث و الخصوصیّات، و لا یقول أحد ببطلان جمیع تلک الأحادیث و کذب کلّ تلک الحوادث، بل یجمع بینها مهما أمکن علی تعدد الواقعة و أمثال ذلک من طرق الجمع، کما عرفت سابقا من تصریحات أساطین القوم.

و هذا الجمع المشار إلیه ممکن هنا، بأن تکون الواقعة متعدّدة، فمرة جاء جبرئیل علیه السلام بالطائر من الجنّة، و مرة قدّمته أم أیمن إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

لا منافاة بین مفادی شعر الحمیری و روایة الاحتجاج ... ص: ۱۳۶

و ثالثا: لا منافاة بین مجیء أم أیمن بالطیر وقت الأکل، و بین مجیء جبرئیل علیه السلام به، إذ من الممکن أن یکون النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سلّمه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۷

إیّاها بعد مجیء جبرئیل علیه السلام به، ثمّ جاءت به إلیه بعد ذلک. و أمّا ما وقع

فی روایة المستدرک للحاکم من أن أم أیمن لمّا سألها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن الطّیر قالت: «هذا الطائر أصبته فصنعته لک»

فلیس بمناف لما ذکرنا، لأن کلامنا مسوق للجمع بین ما ورد فی طرق أهل الحقّ، لا للجمع بین ما ورد من طرق أهل الخلاف و لم یقع فی روایة من روایات أهل الحق أن الطائر صنعته أم أیمن. انتهی. قاله السید محمّد قلی طاب ثراه.

خلط و خطأ للدهلوی فی المقام ... ص: ۱۳۷

و رابعا: إنّه لا دخل لشعر الصاحب ابن عبّاد الـذی ذکره بعـد شـعر السـید الحمیری بالاختلاف، إذ لم یتعرّض الصاحب فی هذا البیت إلی کیفیهٔ مجیء الطائر إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لیکون مدلوله مخالفا لشعر الحمیری أو لروایهٔ الطبرسی فی الاحتجاج. و من هنا یظهر اختلاط الأمر علی (الدّهلوی) مع أنّه قد أدّعی متانهٔ بحوثه فی هذا الکتاب فی مقابلهٔ أهل الحقّ.

نتیجهٔ البحث: سقوط دعوی الوضع ... ص: ۱۳۷

و قد تحصّل إلی هنا- حیث تعرضـنا لما ذکره (الدهلوی) فی متن (التحفهٔ) و حاشـیتها- سقوط دعوی وضع حدیث الطّیر، و قد عرفت التنصیص من ابن حجر المکّی و غیره علی بطلان هذه الدّعوی.
و هذا تمام الکلام مع (الدهلوی) فی هذا المقام. و الحمد للّه وحده.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۹

مع العلماء الآخرین فی أباطیلهم حول حدیث الطّیر ... ص: ۱۳۹

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۱

سقوط دعوی ابن طاهر بطلان طرقه ... ص: ۱۴۱

اشارهٔ

و کمـا بطل دعوی وضع حـدیث الطیر، فقـد بطل دعوی بطلان طرقه کما عن ابن طاهر و من تبعه ... قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیّهٔ): «أما قول بعضهم: إنّه موضوع و قول ابن طاهر: طرقه کلها باطلهٔ معلولهٔ، فهو الباطل، و ابن طاهر معروف بالغلو الفاحش».
و الحمـد للّه الـذی أظهر بطلان ما قاله ابن طاهر علی لسان ابن حجر الـذی هو من کبار المتعصّبین ضـدّ الحقّ و أهله، لأنّه المدافع عن معاویـهٔ و القائـل بخلافته و المؤلّف فی فضـائله و منـاقبه الأحـادیث الموضوعـهٔ کتـاب (تطهیر اللسـان و الجنـان). و هو أیضـا صاحب (الصّواعق المحرقـهٔ) المشـتمل علی التعصّب و العنـاد لأهل البیت و أتباعهم، کما اعترف الشـیخ عبـد الحق الـدهلوی، و رشـید الـدین صاحب (إیضاح لطافهٔ المقال) بذلک.
و بالجملهٔ، فإنّ ما ذکره ابن طاهر باطل مردود، حتی لدی المتعصّبین من أهل نحلته و طائفته.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۲

ترجمهٔ محمّد بن طاهر المقدسی ... ص: ۱۴۲

و کما وصف ابن حجر المکّی محمّد بن طاهر المقدسـی بالغلوّ الفاحش فقد أورده الذهبی فی کتاب (المغنی فی الضعفاء) حیث قال: «محمّـد بن طـاهر المقدسـی الحافـظ لیس بـالقوی، فـإنّ له أوهامـا فی توالیفه. و قال ابن ناصـر: کان لحنـهٔ و کان یصـحف. و قال ابن

عساکر: جمع أطراف الکتب الستّهٔ، رأیته بخطه و أخطأ فیه فی مواضع خطأ فاحشا» [۱].

و فی (میزان الاعتدال) بعد أن ذکر ما تقدّم عن (المغنی): «قلت: و له انحراف عن السنّهٔ إلی تصوّف غیر مرضی، و هو فی نفسه صدوق لم یتهم، و له حفظ و رحلهٔ واسعهٔ» [۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «قال الدقاق فی رسالته: کان ابن طاهر صوفیا ملامتیا، له أدنی معرفهٔ بالحدیث فی باب شیوخ البخاری و مسلم، و ذکر لی عنه حدیث الإباحهٔ. أسأل اللّه أن یعافینا منها، و ممّن یقول بها من صوفیهٔ وقتنا. و قال ابن ناصر: ابن طاهر یقرأ و یلحن، فکان الشیخ یحرّک رأسه و یقول: لا حول و لا قوهٔ إلّا باللّه. و قال ابن عساکر: له شعر حسن مع أنّه کان لا یعرف النحو» [۳].

و قال السیوطی: «کان ظاهریّا یری إباحهٔ السّماع و النظر إلی المرد، و صنّف فی ذلک کتابا، و کان لحنهٔ لا یحسن النحو» [۴].

---

[۱] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۲۸.

[۲] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۵۸۷.

[۳] لسان المیزان ۵/ ۲۰۷.

[۴] طبقات الحفّاظ: ۴۵۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۳

کذب قول جماعهٔ: ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات ... ص: ۱۴۳

و من العجائب أن جماعهٔ من أعلام القوم یعزون إلی ابن الجوزی إیراد حدیث الطیر فی کتاب (الموضوعات):

قال الشعرانی: «البحث الثالث و الأربعون، فی بیان أن أفضل الأولیاء المحمدیین بعد الأنبیاء و المرسلین: أبو بکر ثمّ عمر ثمّ عثمان ثمّ علی- رضی اللّه تعالی عنهم أجمعین- و هذا الترتیب بین هؤلاء الخلفاء قطعی عند الشیخ أبی الحسن الأشعری، ظنّی عند القاضی أبی بکر الباقلانی.

و ممّا تشبّث به الرّافضهٔ فی تقدیمهم علیا- رضی اللّه عنه- علی أبی بکر رضی اللّه عنه

حدیث: إنّه صلّی اللّه علیه و سلّم أتی بطیر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فأتاه علی رضی اللّه عنه.

و هذا الحدیث ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات، و أفرد له الذهبی جزء و قال: إنّ طرقه کلّها باطلهٔ. و اعترض الناس علی الحاکم حیث أدخله فی المستدرک» [۱].

فریهٔ الشعرانی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۳

و فی هذه العبارهٔ من الکذب و الافتراء و التدلیس ما لا یخفی:

أمّا أولا: فإنّ الشعرانی قد افتری علی ابن الجوزی إیراد هذا الحدیث فی کتاب الموضوعات، و هذه فریهٔ قبیحهٔ و کذبهٔ واضحهٔ، فإنّه- بغضّ النظر عن عدم وجدان هذا الحدیث الشریف فی هذا الکتاب رغم التّفحص التام و التتبع

---

[۱] الیواقیت و الجواهر- المبحث الثالث و الأربعون.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۴

الدقیق فی نسخته الخطیّهٔ العتیقهٔ- قد نصّ الحافظ العلائی و ابن حجر المکّی علی أنّ ابن الجوزی لم یذکر هذا الحدیث فی

الموضوعات. فلو فرضنا أنّ الشعرانى لم يراجع كتاب الموضوعات، و لم ير عبارة العلائى، فهلّا اعتمد على ابن حجر المكّى الذى بالغ فى مدحه و الثناء عليه فى (لواقح الأنوار) كى لا يقع فى مثل هذه الورطة؟!

فرية على الذهبى ... ص: ۱۴۴

و أمّا ثانيا: فإنّه قد افترى على الذهبى حيث نسب إليه القول بأنّ طرق هذا الحديث كلّها باطلة، لأنّ الذّهبى ذكر أنّه قد جمع طرقه و أنّها تدل على أن للحديث أصلا، و قد تقدّم نقل عبارة الذهبى هذه عن (تذكرة الحفّاظ) و (مقاليد الأسانيد) و (بستان المحدّثين).

و أيضا: قد عرفت أنّ الذهبى فى (ميزان الاعتدال) يصرّح بأنّ رجال رواية الحاكم ثقات.

تدليس و تلبيس من الشعرانى ... ص: ۱۴۴

و أمّا ثالثا: فإنّ الشعرانى ذكر اعتراض الناس على الحاكم حيث أدخله فى المستدرك، و لم يتعرض لوجه الاعتراض و الجواب عنه. و قد عرفت أنّ أول المعترضين هو الذهبى فى (تلخيص المستدرك) و منه أخذ من بعده ... و كان وجه الاعتراض اتّهامه «محمّد بن أحمد بن عياض ...» لكن الذّهبى رجع عن هذا الاتّهام فى (ميزان الاعتدال) و ظهر له صدق الرّجل مع تنصيصه على وثاقة غيره من رجال الحديث عند الحاكم، فيكون قد صحّح الحديث و رفع اليد عن اعتراضه ... و كلّ هذا لم يتطرّق إليه الشعرانى، فهل كان قد جهله؟! أو تجاهله و لم يشأ أن يتطرّق إليه؟

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۵

فرية محمّد طاهر الفتنى على ابن الجوزى ... ص: ۱۴۵

و قال محمّد طاهر الكجراتى الفتنى: «فى المختصر: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك يأكل معى هذا الطير. له طرق كثيرة كلّها ضعيفة. قلت: ذكره أبو الفرج فى الموضوعات» [۱].

و هذه فرية ... إذ أنّه غير مذكور فى (الموضوعات).

و العجيب أيضا: أنّ الفتنى ينسب هذا إلى ابن الجوزى ليعتمد عليه فى ردّ هذا الحديث؟ و هو القائل عن ابن الجوزى فى صدر كتابه ما نصّه:

«و لعمرى إنّه قد أفرط فى الحكم بالوضع، حتى تعقبه العلماء من أفاضل الكاملين، فهو ضرر عظيم على القاصرين المتكاسلين. قال مجدد المائة السيوطى: قد أكثر ابن الجوزى فى الموضوعات من إخراج الضعيف بل و من الحسان و من الصّحاح»....

فظهر أنّ النسبة كاذبة من أصلها. و على فرض الصّحة فإنّه يرى ابن الجوزى مفرطا فى الحكم بالوضع، و أنّ كتاب الموضوعات فيه أحاديث صحاح أيضا.

بل، لقد تعقب الفتنى الهندى ابن الجوزى فى بعض ما حكم بوضعه بأنّ الحديث ممّا أخرجه الترمذى، فلا يحكم عليه بالوضع و إن ضعّفه ... فلو فرض ذكر ابن الجوزى حديث الطّير فى الموضوعات لكان على الفتنى أن يتعقّبه، لكونه من أحاديث الترمذى فى صحيحه، لا سيّما و أن الترمذى لم يحكم عليه بالضعف؟! فما الذى حمل الفتنى على هذا الموقف من الحديث غير التعصّب؟!

---

[۱] تذكرة الموضوعات: ۹۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۶

فرية القارى على ابن الجوزى ... ص: ۱۴۶

و قال الشيخ على القارى: «رواه الترمذى و قال: هذا حديث غريب. أى إسنادا أو متنا، و لا منع من الجمع. قال ابن الجوزى: موضوع» [۱].

و هذه فرية على ابن الجوزى، و لا يخفى أنّه لم يقنع بدعوى ذكره إياه فى الموضوعات بل نسب إليه القول بأنّه «موضوع ...» لكن اين؟ و فى أىّ كتاب؟!

فرية الصبّان على ابن الجوزى ... ص: ۱۴۶

و قال الشيخ محمّد الصبّان المصرى مقتفيا أثر الشعرانى: «و أمّا ما أخرجه الحاكم فى مستدركه من أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم أتى بطير مشوى فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فأتاه على.

فهو- و إن كان ممّا تشبّث به الرافضة فى تفضيلهم عليا- حديث باطل. ذكره ابن الجوزى فى الموضوعات، و أفرده الحافظ الذهبى بجزء و قال: إن طرقه كلها باطلة.

و اعترض الناس على الحاكم حيث أدخله فى المستدرك» [۲].

و يرد عليه ما ورد على الشعرانى، لكنه زاد عليه الحكم ببطلان الحديث، و هذا جزاف محض و عناد بحت...،

فرية الشوكانى على ابن الجوزى ... ص: ۱۴۶

و قال الشوكانى: «اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك يأكل معى هذا الطير.

قال فى المختصر: له طرق كثيرة كلّها ضعيفة. و قد ذكره ابن الجوزى فى

---

[۱] مرقاة المفاتيح- شرح مشكاة المصابيح ۵/ ۵۶۹.

[۲] اسعاف الراغبين فى مناقب النبىّ و أهل بيته الطاهرين: ۱۶۹.

الموضوعات. و أما الحاكم فأخرجه فى المستدرك و صحّحه. و اعترض عليه كثير من أهل العلم و من أراد استيفاء البحث فلينظر ترجمة الحاكم فى النبلاء» [۱].

و يردّه ما ذكرناه فى الجواب عن كلمات من تقدّمه.

و الحاصل: إنّ نسبة إيراد هذا الحديث فى كتاب (الموضوعات) أو الحكم بوضعه إلى ابن الجوزى لا أساس لها من الصّحة، و الذى أظنّ: أنّ هؤلاء لمّا كانوا فى مقام الطعن فى فضائل أمير المؤمنين عليه السلام مهما أمكنهم ذلک، عنادا و لجاجا و تعصّبا، و كانوا يعلمون أنّ ابن الجوزى قد أورد طرفا كبيرا من مناقب أمير المؤمنين و العترة الطاهرة فى كتاب (الموضوعات) فقد نسبوا إليه إيراد هذا الحديث فى الكتاب المذكور، رجما منهم بالغيب من دون مراجعة كتابه.

لكنک قد عرفت أن الحافظ العلائى و ابن حجر المكّى ينفيان أن يكون ابن الجوزى قد ذكر حديث الطير فى موضوعاته ... مضافا، إلى أنّ هذا الكتاب موجود بين الأيدى، فمن يدّعى فليثبت؟.

حديث الطير فى كتاب العلل المتناهية ... ص: ۱۴۷

نعم، لقد أورد ابن الجوزى حديث الطير فى كتابه (العلل المتناهية) و موضوعه الأحاديث الضعيفة بحسب السند- بزعم ابن الجوزى-

و التی لا دلالهٔ لألفاظها علی کونها کاذبهٔ ... أورده بطرقه الکثیرهٔ و تکلّم علیها...

لکن هذا لا یضرّ بمطلوب أهل الحقّ لوجوه:

الأوّل: إن ابن الجوزی متعصب مفرط فی أحکامه ... و هذا أمر ثابت من کلمات أکابر علماء أهل السنّهٔ.

الثانی: إنّ ابن الجوزی لم یناقش فی بعض الطرق التی ذکرها. و إذا

---

[۱] الفوائد المجموعهٔ فی الأحادیث الموضوعهٔ: ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۸

کان طریق البحث و النقاش فی بعض الطرق مسدودا علی مثل ابن الجوزی کان إیراده هذا الحدیث فی کتابه المذکور مجازفهٔ، لأنّ الحدیث حینئذ لا یکون ممّا یناسب الکتاب موضوعا.

و الثالث: إن کثیرا من مناقشاته فی رجال طرقه مردودهٔ.

و الرابع: لو سلّمنا جمیع مناقشاته، کان الحدیث ضعیفا سندا، لکنک قد عرفت سابقا من کلمات أئمهٔ القوم أن اجتماع الطرق الضعیفهٔ علی حدیث واحد یوجب تقوّی بعضها ببعض، و بذلک یرتقی الحدیث إلی درجهٔ الحسن ... و علی هذا، فإنّ مجرّد هذه الطرق الکثیرهٔ التی ذکرها ابن الجوزی و خدش فیها- هی وحدها مع قطع النظر عن غیرها- تقتضی أن یکون الحدیث حسنا لا ضعیفا.

الخامس: إن الوجوه السابقهٔ التی ذکرناها لإثبات صحّهٔ حدیث الطیر و حسنه إذا انضمت إلی هذه الطرق الکثیرهٔ- المفروض ضعفها- بلغت بالحدیث إلی مرتبهٔ القوّهٔ و الاعتبار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۹

خلاصهٔ البحوث ... ص: ۱۴۹

و یتلخّص البحث إلی الآن فی نقاط:

۱- إنّ القول بوضع حدیث الطیر باطل، أیّا من کان قائله.

۲- دعوی قول أکثر المحدّثین بوضعه لا أساس لها من الصحهٔ.

۳- دعوی قول ابن الجزری بوضعه لا یعبأ بها.

۴- دعوی قول الذهبی بوضعه کاذبهٔ.

۵- دعوی بطلان طرقه کما عن ابن طاهر و من تبعه باطلهٔ.

۶- دعوی جماعهٔ ذکر ابن الجوزی إیّاه فی (الموضوعات) کاذبهٔ.

۷- إیراد ابن الجوزی إیاه فی (العلل المتناهیهٔ) لا یضر بمطلوب الإمامیهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۰

مع ابن تیمیّهٔ الحرّانی ... ص: ۱۵۰

اشارهٔ

و لا بن تیمیّهٔ خرافات و أباطیل فی تکذیب هذا الحدیث الشریف نتعرض لها بالتفصیل...

لقد قال ابن تیمیّهٔ المشهور بالعناد و العصبیهٔ فی جواب العلّامهٔ الحلّی ما نصّه، قال:

«الجواب من وجوه: أحدها: المطالبهٔ بتصحیح النقل.

و قوله: روی الجمهور کافّهٔ. کذب علیهم، فإنّ حدیث الطیر لم یروه أحد من أصحاب الصحیح، و لا صحّحه أئمهٔ الحدیث. و لکن هو ممّا رواه بعض الناس کما رووا أمثاله فی فضل غیر علی. بل قد رووا فی فضائل معاویهٔ أحادیث کثیرهٔ، و صنّف فی ذلک مصنفات، و أهل العلم بالحدیث لا یصحّحون هذا و لا هذا».

جواب قوله: لم یروه أحد من أصحاب الصّحیح ...! ص: ۱۵۰

و هذا الکلام کلّه أکاذیب و أباطیل: إنّه یقول: «إنّ حدیث الطّیر لم یروه أحد من أصحاب الصحیح» فنقول له:

إنّ حدیث الطیر مخرّج فی صحیح الترمذی، و صحیح الحاکم، و صحیح النسائی- بناء علی أنّ الخصائص من سننه- فکیف یقال: لم یروه أحد من أصحاب الصحیح؟!

جواب قوله: و لا صححه أئمهٔ الحدیث ... ص: ۱۵۰

و یقول ابن تیمیّهٔ: و لا صحّحه أئمهٔ الحدیث. و هذا کذب و إنکار

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۱

للحقیقهٔ، لأنّ المأمون العباسی، و قاضی القضاهٔ یحیی بن أکثم، و إسحاق بن إبراهیم بن حمّاد بن یزید و أربعین- أو تسعهٔ و ثلاثین- من کبار علماء عصر المأمون. و کذا أبو عمر أحمد بن عبد ربّه القرطبی، و أبو عبد اللّه الحاکم، و قاضی القضاهٔ عبد الجبار بن أحمد، و أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی...

یصحّحون- أو یسلّمون تصحیح- حدیث الطیر ... و هؤلاء علماء متبحرون فی علم الحدیث...

و هل ینکر ابن تیمیّهٔ أن یکون هؤلاء من أئمهٔ الحدیث...؟!

نعم: إنّ من یقول الحقّ و یعترف بما ینفع أهل الحقّ لا یکون من أئمّهٔ الحدّیث عند ابن تیمیهٔ و أمثاله من المتعصبین المعاندین للحق!!

جواب قوله: و لکن هو ممّا رواه بعض الناس ... ص: ۱۵۱

ثمّ یقول: «و لکن هو ممّا رواه الناس ...» و کأنّه یرید إیهام أنّ رواهٔ حدیث الطیر و مخرجیه شرذمهٔ شاذهٔ من آحاد الناس و العوام الجهلهٔ ... لکنّا نسائل أهل العلم و الإنصاف، هل أنّ أمثال:

أبی حنیفهٔ، إمام المذهب الحنفی.

و أحمد بن حنبل، إمام المذهب الحنبلی.

و عبّاد بن یعقوب الرواجنی.

و أبی حاتم الرّازی.

و أبی عیسی الترمذی.

و أحمد بن یحیی البلاذری.

و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

و أبی بکر البزار.

و أحمد بن شعیب النسائی.

و أبی یعلی الموصلی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۲

و محمّد بن جریر الطبری.

و أبی القاسم البغوی.

و یحیی بن صاعد البغدادی.

و ابن أبی حاتم الرّازی.

و أبی عمر ابن عبد ربّه.

و القاضی حسین المحاملی.

و أبی العباس ابن عقدهٔ.

و علی بن الحسین المسعودی.

و أحمد بن سعید الجدّی.

و أبی القاسم الطبرانی.

و ابن السّقاء الواسطی.

و أبی اللّیث الفقیه.

و ابن شاهین البغدادی.

و أبی الحسن الدار قطنی.

و ابن شاذان السکری الحربی.

و ابن بطهٔ العکبری.

و أبی بکر النّجار.

و أبی عبد اللّه الحاکم النیسابوری.

و أبی سعد الخرکوشی.

و أبی بکر ابن مردویه.

و أبی نعیم الأصبهانی.

و أبی طاهر ابن حمدان.

و ابن المظفر العطّار.

و أبی بکر البیهقی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۳

و ابن بشران.

و ابن عبد البرّ.

و أبی بکر الخطیب البغدادی.

و ابن المغازلی الواسطی.

و أبی المظفّر السمعانی.

و محیی السنّهٔ البغوی.

و رزین العبدری.

و ابن عساكر الدمشقى.

و مجد الدين ابن الأثير.

و ابن النّجار البغدادى.

و محمّد بن طلحة الشافعى.

و سبط ابن الجوزى.

و محمّد بن يوسف الكنجى.

و محبّ الدين الطبرى الشافعى.

و إبراهيم الحموينى.

يقال عنهم: «بعض الناس ...» أو أنّ هؤلاء أساطين دين أهل السنّة، و أكابر حفّاظهم المحدّثين، و أئمّتهم المعتمدين؟!

من تناقضات ابن تيمية ... ص: ۱۵۳

و يا ليته استثنى ممّن عبّر عنه ب «بعض الناس» مستهينا له و مستصغرا إياه أبا حنيفة و أحمد بن حنبل، و أبا حاتم، و النسائى، و محمّد بن جرير الطبرى، و الدار قطنى ... لئلّا يلزم التناقض و التهافت فى كلماته:

و ذلك، لأنّ ابن تيمية وصف فى كتابه (المنهاج) أحمد بن حنبل، و أبا حاتم، و النسائى، و الدار قطنى، بأنّهم أئمة و نقّاد و حكّام و حفّاظ للحديث، و لهم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۴

معرفة تامّة بأقوال النبىّ و أحوال الصّحابة و التابعين و سائر رجال الحديث طبقة بعد طبقة، و لهم كتب كثيرة فى معرفة أحوال رجال الحديث...

و زعم أنّ أبا حنيفة، و أحمد بن حنبل، و محمّد بن جرير الطبرى، بلغوا فى العلم مرتبة حتى كانوا- معاذ اللّه- أعلم من الإمامين العسكريّين عليهما السلام بالشريعة!! ... إلى غير ذلك ممّا قال ... فلا نذكره ... و نعوذ باللّه من الضّلالة و الخسران...

مفاد قوله: أهل العلم بالحديث لا يصححون فضائل على و لا فضائل معاوية ... ص: ۱۵۴

و أمّا قوله: «كما رووا أمثاله فى فضائل غير على بل قد رووا فى فضائل معاوية أحاديث كثيرة، و صنّف فى ذلك مصنّفات، و أهل العلم بالحديث لا يصحّحون هذا و لا هذا».

ففيه فوائد:

أمّا أوّلا: فإنّه يبطل دعاوى المتأخرين من علماء أهل السنّة من أن أهل السنّة هم الذين اهتمّوا منذ اليوم الأول برواية فضائل أهل البيت عليهم السلام و تصحيحها و جمعها ... فى مقابلة النواصب و الأعداء ... و أنّ الإماميّة فى هذا الباب عيال على أهل السنّة و مستفيدون منهم ... نعم، إن كلام ابن تيمية هذا يبطل كلّ هذه الدعاوى و يكذب هذه المزاعم، إذ يقول بأنّ أهل العلم بالحديث لا يصحّحون فضائل أمير المؤمنين عليه السلام.

و أمّا ثانيا: فإنّه يقتضى سقوط جميع روايات أهل السنّة عن الإعتبار، لأنّهم قد وضعوا أحاديث فى فضل معاوية ثمّ أفردوها بالتأليف ...لغرض تضليل العوام و تخديعهم ... و حينئذ لا يبقى وثوق و اعتبار لرواياتهم و كتبهم فى الأبواب العلمية الأخرى.

و أمّا ثالثا: فإنّه يفيد أنّ المصحّحين لما رووه فى فضل معاوية ليسوا من

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۵

أهـل العلم بالحـديث ... و بهـذا يعرف حال والـد (الـدهلوی) الـذی حاول إثبات فضائل معاويـة فی (إزالـة الخفاء)، و حال ابن حجر المكّی المؤلّف كتابا خاصا فی ذلک.

إلی هنا انتهی الكلام حول ما ذكره ابن تيمية فی الوجه الأول.

قال:

«الثانی: إنّ حـديث الطير من المكـذوبات الموضوعات عنـد أهل المعرفـة بحقائق النقل. قال الحافظ أبو موسـی المدينی: قد جمع غير واحـد من الحفّاظ طرق أحاديث الطير للاعتبار و المعرفـة: كالحاكم النيسابوری، و أبی نعيم و ابن مردويه. و سئل الحاكم عن حديث الطير فقال: لا يصحّ.

هـذا مع أنّ الحاكم منسوب إلی التشيّع، و قد طلب منه أن يروی حديثا فی فضل معاوية فقال: ما يجئ من قلبی ما يجئ من قلبی، و قد خوصم علی ذلک فلم يفعل، و هو يروی فی المستخرج و الأربعين أحاديث ضـعيفة بل موضوعـة عنـد أئمـة الحـديث، كقوله: تقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين.

لكنّ تشيّعه و تشيّع أمثاله من أهل العلم بالحديث: كالنسائی، و ابن عبد البرّ، و أمثالهما، لا يبلغ إلی تفضـيله علی أبی بكر و عمر، فلا يعرف فی علمـاء الحـديث من يفضـلّه عليهمـا، بـل غايـة التشيع منهم أن يفضـلّه علی عثمان، أو يحصل منه كلام أو إعراض عن ذكر محـاسن من قـاتله، و نحو ذلـک. لأنّ علمـاء الحـديث قـد عصـمهم و قيّـدهم مـا يعرفون من الأحاديث الصـحيحة الدّالـة علی فضـيلة الشـيخين، و من ترفّض ممّن له نوع اشـتغال بالحـديث: كابن عقـدة و أمثاله، فهذا غايته أن يجمع ما يروی فی فضائله من الكذوبات و الموضوعات لا يقـدر أن يدفع ما تواتر من فضائل الشـيخين، فإنّها باتّفاق أهل العلم بالحديث أكثر ممّا صحّ من فضائل علی و أصّح و أصرح فی الدلالة.

و أحمـد بن حنبل لم يقل إنّه صـحّ لعلی من الفضائل ما لم يصـحّ لغيره، بل أحمد أجلّ من أن يقول مثل هذا الكذب، بل نقل عنه أنّه قال: روی له ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۶

لم يرو لغيره، مع أنّ فی نقل هذا عن أحمد كلام ليس هذا موضعه».

جواب قوله: حديث الطير من المكذوبات عند أهل المعرفة ... ص: ۱۵۶

و هـذا الوجه كسابقه كلّه أكاذيب و أباطيل ... إنّه يـدّعی: «أنّ حـديث الطّير من المكـذوبات الموضوعات عنـد أهل المعرفـة بحقائق النقل» و هـذه دعوی باطلة، فالحديث عند أهل التحقيق من أساطين أهل السـنّة من الأحاديث الصـحاح المعتبرة الصالحة للاسـتدلال و الاحتجاج ... كما عرفت ذلک بالتفصيل ...

و ليت شـعری من «أهل المعرفة بحقائق النقل» القائلين بأنّه من المكذوبات الموضوعات؟ لما ذا لم يذكرهم؟ و لم يذكر واحدا منهم؟ ألم يكن من المناسب أن يـذكر و لو اسم واحـد فقط!، و إن كانت دعوی وضـعه فارغـة مردودة لدی المحقّقين الكبار من أهل السـنّة أيضا كالعلائی و السّبكی و ابن حجر المكّی؟

لا علاقة لما نقله عن المدينی بمدّعاه ... ص: ۱۵۶

ثمّ نقل عن أبی موسـی المدينی أنّه قال: «قد جمع غير واحد من الحفّاظ طرق أحاديث الطّير للاعتبار و المعرفة كالحاكم و أبی نعيم و ابن مردويه» و لكن أیّ علاقـة لهـذا الذی نقله عن المدينی بما ادّعاه من كون الحديث من المكذوبات الموضوعات عند أهل المعرفة بحقائق النقل؟ و هل يدلّ علی مدّعاه بإحدی الدلالات الثلاث؟

بل الأمر بالعکس، و ما ذکره ابن تیمیهٔ اعتراف حدیث الطیر، ... إذ قد عرفت أنّ جمع علماء أهل السنّهٔ طرق هذا الحدیث فی أجزاء مفردهٔ و تآلیف خاصهٔ یدل بوجوه عدیدهٔ علی ثبوته و تحقّقه ... لکنّ هذا الرجل و أمثاله إذا أرادوا البحث مع الإمامیّهٔ یضطربون، و قد یتفوّهون بما یضرّهم و هم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۷

لا یشعرون...

ما نقله عن الحاکم کذب علیه ... ص: ۱۵۷

و أمّا ما ذکره من أنّه «سئل الحاکم عن حدیث الطیر فقال: لا یصح» ففیه:

أوّلا: إنّه کذب علی الحاکم ... و کیف یقول الحاکم بعدم صحته و قد أخرجه فی مستدرکه علی الصحیحین و أثبت صحته رغم الجاحدین؟

و مع هذا، فإنّ نقل حکم الحاکم بعدم صحهٔ هذه الحدیث غایته أن یکون ظنیّا، لکن حکمه بصحته فی المستدرک قطعی، و الظّنی لا یعارض القطعی.

و ثانیا: لو سلّمنا ثبوت هذا الذی حکاه عن الحاکم، فإنّه لا یجوز الاحتجاج به، لتصریح الحافظ برجوع الحاکم عن ذلک کما ستعلم.

و ثالثا: لو سلّمنا ثبوته و فرضنا عدم رجوعه کان الاستدلال و الإحتجاج بتصحیحه إیّاه فی المستدرک من باب الإلزام و الافحام للمخالفین تاما، علی القواعد و الأصول المقرّرهٔ فی باب الإحتجاج و المناظرهٔ.

و رابعا: و لو فرضنا أنّه کان قد قدح فیه و لم یخرجه فی المستدرک، فإنّ الأدلهٔ القویمهٔ و البراهین المتینهٔ علی صحهٔ حدیث الطیر و ثبوته کثیرهٔ، بل یکفی لبطلان القول بوضعه ما قاله العلائی و السبکی و ابن حجر المکّی.

هذا، و قد نصّ الحافظ الذهبی فی (تذکرهٔ الحفّاظ)- بعد أن حکی ذلک القول المنسوب إلی الحاکم- علی رجوعه عنه، و قد أورد الشیخ محمّد الأمیر الصنعانی کلام الذّهبی و علّق علیه حیث قال فی (الروضهٔ الندیهٔ):

«هذا الخبر رواه جماعهٔ عن أنس، منهم: سعید بن المسیب، و عبد الملک بن عمیر، و سلیمان بن الحجاج الطائفی، و ابن أبی الرجال الکوفی، و أبو الهندی، و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر، و یغنم بن سالم بن قنبر،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۸

و غیرهم.

و أمّا ما قال الحافظ الذهبی فی التذکرهٔ فی ترجمهٔ الحاکم أبی عبد اللّه المعروف بابن البیّع الحافظ المشهور مؤلّف المستدرک و غیره- بعد أن ساق حکایهٔ: و سئل الحاکم أبو عبد اللّه عن حدیث الطیر فقال: لا یصح، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال الذهبی: قلت: تغیّر رأی الحاکم فأخرج حدیث الطیر فی مستدرکه. قال الذهبی: و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرهٔ قد أفردتها بمصنّف، و مجموعها یوجب أنّ الحدیث له أصل. انتهی کلام الذهبی.

فأقول: کلام الحاکم هذا لا یصح عنه، أو أنّه قاله ثمّ رجع عنه کما قال الذهبی: ثمّ تغیّر رأیه. و إنّما قلنا ذلک لأمرین: أحدهما- و هو أقواهما- أنّ القول بأفضلّیهٔ علی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو مذهب الحاکم کما نقله الذهبی أیضا فی ترجمته عن ابن طاهر، قال الذهبی: قال ابن طاهر: کان- یعنی الحاکم- شدید التعصّب للشیعهٔ فی الباطن، و کان یظهر التسنن فی التقدیم و الخلافهٔ، و کان منحرفا عن معاویهٔ، و أنّه یتظاهر بذلک و لا یعتذر فیه.

انتهی کلام ابن طاهر. و قرّره الذهبی بقوله: قلت: أمّا انحرافه عن خصوم علی فظاهر. و أمّا الشیخان فمعظّم لهما بکلّ حال، فهو شیعی لا رافضی. انتهی.

قلت: إذا عرفت هـذا فكيف يطعن الحاكم فى شـىء هو رأيه و مذهبه و من أدلّهٔ ما يجنح إليه؟ فإن صحّ عنه نفى صـحهٔ حديث الطائر فلا بـدّ من تأويله بأنّه أراد نفى أعلى درجات الصحهٔ، إذ الصـحّهٔ عنـد أئمـهٔ الحديث درجات سبع، أو أنّ ذلك وقع منه قبل الإحاطهٔ بطريق الحديث، ثمّ عرفها بعد ذلك فأخرجه فيما جعله مستدركا على الصحيحين.

و الثانى: إنّ إخراجه فى المستدرك دليل صحته عنده، فلا يصح نفى الصحهٔ عنه إلّا بالتأويل المذكور.

و على كلّ حال فقدح الحاكم فى الحديث لا يتم.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۹

ثمّ هذا الذهبى مع تعاديه و ما يعزى إليه من النصب ألّف فى طرقه جزء.

فعلى كلّ تقدير قول الحاكم: لا يصح. لا بدّ من تأويله.

و لأنّه علّل عـدم صحته بأمر قـد ثبت من غير حـديث الطّير، و هو: إنّه إذا كان أحبّ الخلق إلى اللّه كان أفضل الناس بعـد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه من غير حديث الطائر ... و إذا ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم فإنّه أحب الخلق إلى اللّه سبحانه، فإنّ رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم لا يكون الأحب إليه إلّا الأحب إلى اللّه سبحانه، و أنّه قد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه من أدلهٔ غير حديث الطائر.

فما ذا ينكر من دلالـهٔ حديث الطّير على الأحبيّهٔ الدالّهٔ على الأفضـليهٔ، و أنّها تجعل هذه الدلالهٔ قادحهٔ فى صـحهٔ الحديث كما نقل عن الحاكم، و يقرب أنّ الحافظ أبا عبد اللّه الحاكم ما أراد إلّا الاسـتدلال على ما يذهب إليه من أفضـليهٔ على، بتعليق الأفضـليهٔ على صحهٔ حديث الطير، و قد عرف أنّه صحيح، فأراد استنزال الخصم إلى الإقرار بما يذهب إليه الحاكم فقال:

لا يصـح، و لو صـحّ لما كان أحـد أفضل من على بعـده. و قـد تبيّن صـحته عنـده و عنـد خصـمه. فيلزم تمام ما أراده من الـدليل على مذهبه».

جواب قوله: الحاكم منسوب إلى التشيّع ... ص: ۱۵۹

و أمّا قوله: «مع أنّ الحاكم منسوب إلى التشيّع» ففيه: أنّه إن أراد أنّ بعض المتعصبين نسب الحاكم إلى التشيّع و إن لم يكن متشيّعا فى الواقع، فهذا مسلّم، لكن ايش يجدى هذا؟ و إن أراد أنّ الحاكم متشيّع حقّا، فهذا باطل، إذ لا يخفى على من كان له أدنى تتّبع و نظر فى كتب الرجال عـدم وجود أى دليل متين و برهان مبين على تشيّع الحاكم، و من هنا لم يتعرّض كثير ممّن ترجم له إلى هذه الناحيهٔ ...

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۰

على أنّه لا فائـدهٔ فى الإصـرار على هذه الدعوى و أمثالها، لثبوت أنّ التشيّع لا يكون قادحا فى العدالهٔ أبدا، بل لا ينافى الرّفض الوثاقهٔ أصلا ...

فلو كان الحاكم متشيّعا بل رافضيّا لم يضرّ بوثاقته و جلالته و إمامته فى الحديث، فكيف و هو من كبار أهل السنّهٔ بل أساطينهم، و من صدور علمائهم بل سلاطينهم.

حول ما ذكره من أنّه طلب من الحاكم روايهٔ حديث فى فضل معاويهٔ فقال: ما يجىء من قلبى ... ص: ۱۶۰

و أضاف ابن تيميـهٔ لإثبات تشيّع الحاكم: «و قـد طلب منه أن يروى حـديثا فى فضل معاويـهٔ فقال: ما يجئ من قلبى، ما يجئ من قلبى » ...و هذا عجيب من ابن تيميهٔ جدّا، لأنّه قد ذكر من قبل أنّ أهل العلم بالحديث لا يصـحّحون شيئا فى فضل معاويهٔ، فإذا كان موقف الحاكم من فضائل معاويـهٔ كسائر أهل العلم عـدّ متشيعا؟ اللّهم إلّا أن يـدّعى الملازمـهٔ بين فضائل معاويهٔ و فضائل أمير المؤمنين عليه

السلام، بأن یکون ردّ فضائلهما معا دیدن أهل العلم بالحدیث، و حیث أن الحاکم یصحّح فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام و لا یصحّح شیئا فی فضائل معاویهٔ فهو شیعی، و هذا ممّا یضحک الثکلی...

علی أنّ السبکی أورد خبر امتناع الحاکم من روایهٔ شیء فی فضل معاویهٔ، و کذّبه جدّا، و إلیک نصّ الخبر عنده عن ابن طاهر قال: «سمعت أبا الفتح سمکویه بهراهٔ یقول: سمعت عبد الواحد الملیحی یقول: سمعت أبا عبد الرحمن السلمّی یقول: دخلت علی أبی عبد اللّه الحاکم- و هو فی داره لا یمکنه الخروج إلی المسجد، من أصحاب أبی عبد اللّه، و ذلک أنّهم کسروا منبره و منعوه من الخروج- فقلت له: لو خرجت و أملیت فی فضائل هذا الرجل حدیثا لاسترحت من هذه الفتنهٔ؟ فقال: لا یجئ من قلبی- یعنی معاویهٔ-».

فقال السّبکی: «و الغالب علی ظنّی أنّ ما عزی إلی أبی عبد الرحمن

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۱

السّلمی کذب علیه، و لم یبلغنا أنّ الحاکم ینال من معاویهٔ، و لا یظنّ ذلک فیه، و غایهٔ ما قیل فیه الإفراط فی ولاء علی کرّم اللّه وجهه، و مقام الحاکم عندنا أجلّ من ذلک» [۱].

بطلان حکمه بوضع حدیث: تقاتل الناکثین ... ص: ۱۶۱

و أمّا حکم ابن تیمیّهٔ بوضع حدیث: «تقاتل الناکثین و القاسطین و المارقین» فقلّهٔ حیاء، و قد دعاه إلی هذه الوقاحهٔ اعتقاده الخبیث بخطإ أمیر المؤمنین علیه السلام فی قتال أهل الجمل و صفّین،- کما قد أظهر هذا الاعتقاد فی بعض المواضع من خرافاته- فهو یرید إبطال کلّ حدیث یدلّ علی حقیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام فی قتال أولئک البغاهٔ...

و علی کلّ حال فإنّ هذا الحدیث من الأحادیث الصحاح الثّابتهٔ التی لم یجد طائفهٔ من متعصّبیهم بدّا من الاعتراف به ... و حتی أن والد (الدهلوی) مع میله إلی تخطئهٔ الأمیر علیه السلام فی حروبه مع البغاهٔ و الخارجین علیه ینقل هذا الحدیث فی کتبه بل یصرّح بثبوته، بل (الدهلوی) نفسه ینصّ فی بحث مطاعن عثمان من (التحفهٔ) علی ثبوت هذا الحدیث، فهل یکون (الدهلوی) و والده من الشیعهٔ؟

هذا، وقد روی حدیث أمر النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علیا بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین جمع من أئمهٔ أهل السنّهٔ و حفّاظهم الکبار:

منهم: أبو عمرو ابن عبد البرّ بترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و روی من حدیث علی کرّم اللّه وجهه، و من حدیث ابن مسعود، و من حدیث أبی أیّوب الأنصاری: إنّه: أمر بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین» [۲].

---

[۱] طبقات الشافعیّهٔ للسبکی ۴/ ۱۶۳.

[۲] الاستیعاب فی معرفهٔ الأصحاب ۳/ ۱۱۱۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۲

و منهم:

أبو المؤیّد الموفق بن أحمد الخوارزمی حیث قال: «أخبرنی الشیخ الإمام شهاب الدین أبو النجیب سعد بن عبد اللّه بن الحسن الهمدانی المعروف بالمروزی- فیما کتب إلیّ من همدان- قال: أخبرنا الحافظ أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحدّاد بإصبهان- فیما أذن- قال: أخبرنا الشیخ الأدیب أبو یعلی عبد الرزاق بن عمر بن إبراهیم الطهرانی سنهٔ ۴۷۳ قال: أخبرنا الإمام الحافظ طراز المحدّثین أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی ... و بهذا الإسناد: عن الحافظ أبی بکر أحمد بن موسی بن مردویه هذا قال: حدّثنا محمّد بن علی بن دحیم، قال: حدّثنا أحمد بن حازم قال:

حدّثنا عثمان بن محمّد قال: حدّثنا يونس بن أبى يعقوب قال: حدّثنا حمّاد بن عبد الرحمن الأنصارى، عن أبى سعيد التيمى، عن على عليه السلام قال: عهد إلىّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن أقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين. فقيل له: يا أمير المؤمنين، من الناكثون؟ قال: الناكثون أهل الجمل، و المارقون الخوارج، و القاسطون أهل الشام» [۱].

و منهم:

ابن الأثير الجزرى بترجمة الإمام عليه السلام حيث قال: «أنبأنا أرسلان بن بعان الصّوفى، حدّثنا أبو الفضل أحمد بن طاهر بن سعيد بن أبى سعيد الميهنى، أنبأنا أبو بكر أحمد بن خلف الشيرازى، أنبأنا الحاكم أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الحافظ، أنبأنا أبو جعفر محمّد بن على بن دحيم الشيبانى، حدّثنا الحسين بن الحكم الحيرى، حدّثنا إسماعيل بن أبان، حدّثنا إسحاق بن إبراهيم الأزدى، عن أبى هارون العبدى، عن أبى سعيد الخدرى قال: أمرنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بقتال الناكثين و القاسطين و المارقين. فقلنا: يا رسول اللّه: أمرتنا بقتال هؤلاء فمع من؟ فقال: مع على بن أبى طالب، معه يقتل عمّار بن ياسر.

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين للخوارزمى: ۱۷۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۳

و

أخبر الحاكم: أنبأنا أبو الحسن بن على بن محمشاد المعدّل، حدّثنا إبراهيم بن الحسين بن ديرك، حدّثنا عبد العزيز بن الخطا، حدّثنا محمّد بن كثير، عن الحارث بن حصيرة، عن أبى صادق، عن محنف بن سليم قال: أتينا أبا أيوب الأنصارى فقلنا: قاتلت بسيفك المشركين مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ثمّ جئت تقاتل المسلمين؟ قال: أمرنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بقتل الناكثين و القاسطين و المارقين.

و أنبأنا أبو الفضل بن أبى الحسن، بإسناده عن أبى يعلى، حدّثنا إسماعيل بن موسى، حدّثنا الربيع بن سهل، عن سهل بن عبيد، عن على بن ربيعة قال: سمعت عليّا على منبركم هذا يقول: عهد إلىّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن أقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين» [۱].

و منهم:

شهاب الدين أحمد حيث قال: «عن أبى سعيد- رضى اللّه عنه- قال: ذكر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم لعلى رضوان اللّه تعالى عليه ما يلقى من بعده فبكى و قال: أسألك بقرابتى و صحبتى إلّا دعوت اللّه تعالى أن يقبضنى. قال صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: يا على تسألنى أن أدعو اللّه لأجل مؤجل! فقال يا رسول اللّه: على ما أقاتل القوم؟ قال صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: على الإحداث فى الدين.

و عن أبى سعيد رضى اللّه تعالى عنه، عن على كرّم اللّه تعالى وجهه قال: عهد إلىّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم أن أقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين. فقيل له: يا أمير المؤمنين من الناكثون؟ قال كرّم اللّه تعالى وجهه: الناكثون أهل الجمل، و القاسطون أهل الشام، و المارقون الخوارج.

رواهما الصالحانى و قال: رواهما الإمام المطلق رواية و دراية أبو بكر ابن

---

[۱] أسد الغابة فى معرفة الصحابة ۴/ ۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۴

مردويه، و خطيب خوارزم الموفق أبو المؤيد.

أدام اللّه جمال العلم بمأثور أسانيدهما و مشهور مسانيدهما» [۱].

و منهم:

محمد بن طلحة الشافعی- فی الأحادیث الدالّة علی علم علی و فضله-: «و من ذلک ما نقله القاضی الإمام أبو محمّد الحسین بن مسعود البغوی فی کتابه المذکور- یعنی شرح السنّة- عن ابن مسعود قال: خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأتی منزل أم سلمة، فجاء علی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أم سلمة هذا- و اللّه- قاتل الناکثین و القاسطین و المارقین من بعدی

. فالنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر فی هذا الحدیث فرقا ثلاثة صرّح بأنّ علیّا یقاتلهم من بعده، و هم: الناکثون، و القاسطون، و المارقون» [۲].

و منهم:

محمّد صدر العالم حیث قال: «و أخرج ابن أبی شیبة، و ابن عدی، و الطبرانی، و عبد الغنی بن سعید فی إیضاح الإشکال، و الأصبهانی فی الحجة، و ابن مندة فی غرائب شعبة، و ابن عساکر: عن علی قال: أمرت بقتل الناکثین و القاسطین و المارقین».

قال محمّد صدر العالم: «و أخرج الحاکم فی الأربعین، و ابن عساکر، عن علی قال: أمرت بقتال ثلاثة: القاسطین و الناکثین و المارقین. أمّا القاسطون فأهل الشام، و أمّا الناکثون فذکرهم، و أما المارقون فأهل النهروان- یعنی الحروریة-» [۳]

. و منهم: محمّد بن إسماعیل الأمیر حیث قال:

و سل الناکث و القاسط و ال مارق الآخذ بالإیمان غیّا»

«و البیت إشارة إلی قتال أمیر المؤمنین علیه السلام ثلاث طوائف بعد

---

[۱] توضیح الدلائل فی ترجیح الفضائل- مخطوط.

[۲] مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول ۱/ ۶۷.

[۳] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

إمامته و هم: الناکثون و القاسطون و المارقون.

قال ابن حجر: و قد ثبت عند النسائی فی الخصائص، و البزّار، و الطبرانی من حدیث علی علیه السلام: أمرت بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین.

ذکره الحافظ ابن حجر فی التخلیص الحبیر

ثمّ قال: و الناکثون: أهل الجمل، لأنّهم نکثوا بیعتهم، و القاسطون: أهل الشام، لأنّهم جاروا عن الحقّ فی عدم مبایعته، و المارقون: أهل النهروان، لثبوت الخبر الصحیح أنّه یمرقون من الدین کما یمرق السّهم من الرمیة. انتهی بلفظه» [۱].

و بهذا القدر الذی ذکرناه ظهر ثبوت الحدیث عن أمیر المؤمنین علیه السلام، عند کبار الأئمة و الحفّاظ من أهل السنّة أمثال:

أبی بکر ابن أبی شیبة.

و أبی بکر البزّار.

و أحمد بن شعیب النسائی.

و أبی یعلی الموصلی.

و أبی القاسم الطّبرانی.

و ابن عدی الجرجانی.

و ابن مندة الأصبهانی.

و عبد الغنی بن سعید.

و أبی بکر ابن مردویه.

و ابن عبد البرّ القرطبی.

و أبی القاسم إسماعیل الأصبهانی صاحب کتاب الحجة.

و أخطب الخطباء الخوارزمی المکّی.

و ابن عساکر الدمشقی.

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة.

و أبی حامد الصالحانی.

و ابن الأثیر الجزری.

و شهاب الدین أحمد.

و ابن حجر العسقلانی.

و محمّد صدر العالم.

و محمّد بن إسماعیل الأمیر.

إذن، لا یجوز الشک و الریب فی ثبوت هذا الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لا سیّما مع تأیّده بحدیث: ابن مسعود، و أبی أیوب الأنصاری، و أبی سعید الخدری ... کما عرفت...

بطلان دعوی تشیّع النسائی ... ص: ۱۶۶

و دعوی ابن تیمیّة تشیّع النسائی من العجائب، لأنّ النسائی من أساطین أهل السنّة و أرکان مذهبهم، و کتابه أحد الصحاح الستّة التی یستند إلیها أهل السنّة فی جمیع أمورهم ... فجعل النسائی من أکابر أساطین مذهبهم تارة، و جعله من المتشیّعین تارة أخری ... من عجائب أهل السنّة المختصّة بهم...

بطلان دعوی تشیّع ابن عبد البر ... ص: ۱۶۶

و الأعجب من ذلک دعواه تشیّع ابن عبد البرّ ... مع أنّه من کبار حفّاظهم فی المغرب، و من أشهر فقهاء المذهب المالکی ... تجد مآثره و مفاخره فی کلمات الحفّاظ الکبار و مشاهیر المؤرّخین و المترجمین له أمثال:

أبی سعد عبد الکریم السمعانی فی (الأنساب).

و ابن خلکان فی (وفیات الأعیان).

و شمس الدین الذهبی فی (تذکرة الحفاظ) و (العبر فی خبر من غبر)

و (سیر أعلام النبلاء).

و أبی الفداء فی (المختصر فی أحوال البشر).

و عمر بن الوردی فی (تتمّة المختصر فی أحوال البشر).

و عبد اللّه بن أسعد الیافعی فی (مرآة الجنان).

و ابن الشحنة فی (روضة المناظر فی أخبار الأوائل و الأواخر).

و جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفّاظ).

و الزرقانی المالکی فی (شرح المواهب اللدنیّة).

و (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین).

حول ترّفض ابن عقدة ... ص: ۱۶۷

و إذا کان ابن تیمیّة یتمادی فی الغیّ و الضلالة حتی نسب النسائی و الحاکم و ابن عبد البرّ إلی التشیع، فلا عجب أن ینسب ابن عقدة إلی الترفّض، بل الکفر ... لکن هذه النسبة إلی ابن عقدة باطلة عند محققی أهل السنّة و إن القائل بها متعصّب عنید، یقول محمّد طاهر الفتنی: «حدیث أسماء فی ردّ الشمس. فیه فضیل بن مرزوق، ضعیف، و له طریق آخر فیه ابن عقدة رافضی رمی بالکذب و رافضی کاذب.

قلت: فضیل صدوق احتجّ به مسلم و الأربعة.

و ابن عقدة من کبار الحفّاظ، وثّقه الناس، و ما ضعّفه إلّا عصری متعصّب» [۱].

و تقدّم فی قسم حدیث الغدیر، الأدلة الکثیرة المتینة علی وثاقة ابن عقدة و جلالته ... من شاء فلیرجع إلیه.

---

[۱] تذکرة الموضوعات: ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۸

بطلان دعوی تواتر فضائل الشیخین و أنها أکثر من مناقب علی ... ص: ۱۶۸

و ادّعی ابن تیمیّة تواتر فضائل الشّیخین، و أنّها باتّفاق أهل العلم بالحدیث أکثر ممّا صحّ من فضائل علی و أصحّ و أصرح فی الدلالة ...و هذه دعوی فارغة و عن الصحة عاطلة». إنّ الروایات الّتی یشیر إلیها روایات واهیة متناقضة، وضعها قوم تزلّفا إلی الملوک و تقرّبا إلی السلاطین، ثمّ جاء المدّعون للعلم من تلک الطائفة و أدرجوها فی کتبهم ... و أمّا دعوی أنّها أصح و أکثر من مناقب مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام- المتّفق علیها بین الفریقین- فمصادمة للبداهة و الضرورة.

تکذیبه کلمة أحمد فی فضائل علی کذب ... ص: ۱۶۸

و أمّا قوله: و أحمد بن حنبل لم یقل «إنّه صح لعلیّ من الفضائل ما لم یصح لغیره، بل أحمد أجلّ من أن یقول مثل هذا الکذب»... فمن غرائب الهفوات و عجائب الخرافات ... لقد وجد ابن تیمیة هذه الکلمة الشهیرة عن أحمد بن حنبل مکذّبة لدعوة أکثریة فضائل الشیخین من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، ... و أنّ معناها أفضلّیة الإمام علیه السلام منهما ... فاضطرّ إلی إنکارها ... لکنّ هذا القول منه کسائر أقواله فی السّقوط ... و لا یجدیه النفی و الإنکار ... لکون الکلمة ثابتة عند الأئمة و العلماء الأعلام، ینقلونها عن أحمد بأسانیدهم المتصّلة إلیه أو یرسلونها عنه إرسال المسلّمات ... و قد ذکرها و أکدّ علی قطعیة صدورها العلامة أبو الولید ابن الشّحنة: «و فضائله کثیرة مشهورة. قال أحمد بن حنبل رحمه اللّه: لم یصح فی فضل أحد من الصحابة ما صحّ فی فضل علی رضی اللّه عنه و کرّم اللّه وجهه، و ناهیک به» [۱].

[۱] روضة المناظر- سنة ۴۰، ترجمة أمیر المؤمنین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۹

ثمّ إنّ جماعة منهم: كابن عبد البرّ، و ابن حجر العسقلانی، و السّیوطی، و السّمهودی، و ابن حجر المكّی، و غیرهم نقلوا الكلمة بلفظ «لم یرد» أو «لم یرو»:

قال ابن عبد البرّ: «قال أحمد بن حنبل و إسماعیل بن إسحاق القاضی:

لم یرو فی فضائل أحد من الصحابة بالأسانید الجیاد ما روی فی فضائل علی ابن أبی طالب كرّم اللّه وجهه. و كذلك قال أحمد بن علی بن شعیب النسائی» [۱].

و قال السّمهودی: «قال الحافظ ابن حجر: قال أحمد، و إسماعیل القاضی، و النسائی، و أبو علی النیسابوری: لم یرد فی حق أحد من الصّحابة بالأسانید الجیاد أكثر ممّا جاء فی علی» [۲].

و إنّ جماعة منهم: كالحاكم، و الثعلبی، و البیهقی، و الخوارزمی، و ابن عساكر، و ابن الأثیر الجزری، و الكنجی، و الزرندی، و السّیوطی، و السمهودی، و ابن حجر المكی، و كثیرین غیرهم ... نقلوا الكلمة بلفظ «ما جاء»:

قال الحاكم: «سمعت القاضی أبا الحسن علی بن الحسن الجراحی و أبا الحسین محمّد بن المظّفر یقولان: سمعنا أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمی یقول سمعت أحمد بن حنبل یقول: ما جاء لأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الفضائل ما جاء لعلّی بن أبی طالب رضیّ اللّه عنه» [۳].

و قال الخوارزمی فی بیان كثرة فضائل الإمام علیه السلام: «و یدّلك علی ذلك أیضا ما یروی عن الإمام الحافظ أحمد بن حنبل- و هو كما عرف أصحاب

[۱] الاستیعاب فی معرفة الأصحاب ۳/ ۱۱۱۵.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

[۳] المستدرك علی الصحیحین ۳/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۰

الحدیث فی علم الحدیث، قریع أقرانه و إمام زمانه و المقتدی به فی هذا الفن فی إبّانه، و الفارس الذی یكبّ فرسان الحفّاظ فی میدانه، و روایته فیه رضی اللّه عنه مقبولة و علی كاهل التصدیق محمولة، لما علم أن الإمام أحمد بن حنبل و من احتذی علی مثاله و نسج علی منواله و حطب فی حبله و انضوی إلی حفله مالوا إلی تفضیل الشیخین رضوان اللّه علیهما، فجاءت روایته فیه كعمود الصباح لا یمكن ستره بالراح- و هو:

ما رواه الشیخ الإمام الزاهد فخر الأئمة أبو الفضل ابن عبد الرحمن الحفر بندی الخوارزمی رحمه اللّه- إجازة- قال: أخبرنا الشیخ الإمام أبو محمّد الحسن بن أحمد السمرقندی قال: أخبرنا أبو القاسم عبد الرحمن بن أحمد بن محمّد بن عبدان العطّار و إسماعیل بن أبی نصر عبد الرحمن الصّابونی و أحمد ابن الحسین البیهقی قالوا جمیعا: أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ قال: سمعت القاضی الإمام أبا الحسن علی بن الحسین و أبا الحسن محمّد بن المظفر الحافظ یقولان: سمعنا أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمی یقول: سمعت محمّد بن منصور الطوسی یقول: سمعت أحمد بن حنبل یقول: ما جاء لأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الفضائل ما جاء لعلی بن أبی طالب علیه السلام» [۱].

و قال ابن الأثیر: «قال أحمد بن حنبل: ما جاء لأحد من أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ما جاء لعلی بن أبی طالب» [۲].

و قال ابن حجر المكّى: «الفصل الثانى فى فضائل على كرّم اللّه وجهه، و هى كثيرة عظيمة شهيرة، حتى قال أحمد: ما جاء لأحد من الفضائل ما جاء لعلى. و قال إسماعيل القاضى، و النسائى، و أبو على النيسابورى: لم يرو فى

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب: ۳۳.

[۲] الكامل فى التاريخ ۳/ ۳۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۱

حق أحد من الصحابة بالأسانيد الحسان أكثر ممّا جاء فى على» [۱].

و هذا تمام الكلام على ما ذكره ابن تيمية فى الوجه الثانى فى هذا المقام.

قال:

«الثالث: إنّ أكل الطير ليس فيه أمر عظيم يناسب أن يجئ أحب الخلق إلى اللّه ليأكل معه، فإن إطعام الطعام مشروع للبرّ و الفاجر، و ليس فى ذلك زيادة قربة لعند اللّه لهذا الأكل، و لا معونة على مصلحة دين و لا دنيا، فأىّ أمر عظيم هنا يناسب جعل أحبّ الخلق إلى اللّه بفعله».

جواب إنكار إنّ أكل الطّير مع النبىّ فيه أمر عظيم ... ص: ۱۷۱

و هذا كلام سخيف فى الغاية، و ما أكثر صدور مثله عند ما يحاولون الإجابة من فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، و هم يفقدون كلّ استدلال متين و برهان مبين ...

إنّ من الواضح جدّا لدى جميع العقلاء دلالة المؤاكلة مع العظماء، على الشرف العظيم، فكيف بالمؤاكلة مع النبىّ الكريم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، الذى لا يشك مسلم فى كونها شرفا عظيما جدّا، فدعوة النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أحبّ الخلق لنيل هذا الشرف العظيم فى كمال المناسبة، و من هنا قالت عائشة- لمّا سمعت هذه الدعوة-: «اللّهم اجعله أبى». و قالت حفصة:

«اللّهم اجعله أبى». و قال أنس: «اللّهم اجعله سعد بن عبادة» و فى رواية:

«اللّهم اجعله رجلا منّا حتى نشرّف به».

و أىّ ربط

لقوله: «فإنّ إطعام الطعام مشروع للبرّ و الفاجر..»

بما نحن فيه؟ إذ الكلام فى اختيار النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و دعوته لأن يأكل معه، و لا يلزم من مشروعيّة الإطعام للبرّ و الفاجر أن لا يطلب النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حصول شرف المؤاكلة معه لأحبّ الخلق.

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۲

و قوله: «و ليس فى ذلك زيادة قربة لعند اللّه» ... خطأ فاحش و سوء أدب، و نفيه ترتّب المصلحة عليه خطأ أفحش ... لأنّ تخصيص رجل بالمؤاكلة- التى هى شرف عظيم- و طلب حضوره مرة بعد أخرى، و ردّ غيره، دليل واضح على فضل ذلك الرّجل، و فى هذا مصلحة عظيمة من مصالح الدين.

و لو تنزّلنا عن كلّ هذا و سلّمنا قوله: بأنّ أكل الطّير ليس فيه أمر عظيم يناسب أن يجئ أحبّ الخلق إلى اللّه ليأكل معه، و ليس فيه زيادة قربة، لا معونة على مصلحة و مع أنّ طلبه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ذلك لأحب الخلق لم يكن محرّما و لا مكروها، ليكون

شاهدا علی کون الحدیث موضوعا ... نعم لو تنزّلنا و سلّمنا ما ذکره، فهل کان ابن تیمیّة یقول هذا لو کان هذا الحدیث فی حقّ أحد الشیخین أو الشیوخ، و هل کان یقدح فیه بمثل هذه الوجوه؟ لا و اللّه، بل کانوا یجعلون هذا من أعظم مفاخره و أکبر مآثره؟! و لقالوا: إن مجرّد المؤاکلة مع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فضل عظیم، فکیف بامتناعه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن مؤاکلة الغیر معه، و إرادته هذا الشخص بالخصوص لذلک؟

و علی الجملة، فإنّ التعصّب و العناد هو الباعث لمثل ابن تیمیّة علی الطعن و القدح فی هذا الحدیث الشریف، بمثل هذه الشبهات الرکیکة و الوساوس السّخیفة.

ثمّ إنّه قد جاء فی روایات الإمامیة أنّ الطّیر کان من الجنّة نزل به جبرئیل إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و علی هذا الأساس أیضا تبطل شبهة ابن تیمیّة و تندفع، لأنّ أکل طعام الجنّة أمر عظیم یناسب أن یجئ أحبّ الخلق إلی اللّه لیأکل منه معه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و من الواضح جدّا أن فی أکل طعام الجنّة زیادة قربة، و أنّ اللّه لم یقسّم الأکل منه للبرّ و الفاجر، بل إنّ أهل الحقّ علی أنّ الأکل من طعام الجنّة دلیل علی العصمة و الطّهارة ... قال العلّامة المجلسی طاب ثراه:

«و فی بعض روایات الإمامیّة أنّ الطّیر المشوی جاء به جبرئیل من الجنّة، و یشهد به عدم إشراکه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنسا و غیره- مع جوده و سخائه- فی الأکل معه، لأنّ طعام الجنّة لا یجوز أکله فی الدنیا لغیر المعصوم. فتکون هذه الواقعة دالّة علی فضیلة أمیر المؤمنین علیه السلام من جهتین، إذ تکون دلیلا علی العصمة و الإمامة معا» [۱].

و یؤیّد هذا الکلام

ما رواه أسعد بن إبراهیم الأربلی بقوله:

«الحدیث الثانی و العشرون، یرفعه عبد اللّه التنوخی إلی صعصعة بن صوحان قال: أمطرت المدینة مطرا، فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و معه أبو بکر، و التحق به علی، فساروا مسیر فرحة بالمطر بعد جدب، فرفع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طرفه إلی السماء و قال: اللّهم أطعمنا شیئا من فاکهة الجنّة، فإذا هو برمّانة تهوی من السماء، فأخذها النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و مصّها حتی روی منها، و ناولها علیا فمصّها حتی روی منها. و التفت إلی أبی بکر و قال: لو لا أنّه لا یأکل من ثمار الجنّة فی الدنیا إلّا نبیّ أو وصیّه لأطعمتک منها. فقال أبو بکر: هنیئا لک یا علی» [۲].

و کان هذا الوجه الثالث لا بن تیمیّة.

قال:

«الرّابع: إنّ هذا الحدیث یناقض مذهب الرافضة، فإنّهم یقولون إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان یعلم أنّ علیا أحبّ الخلق إلی اللّه، و أنّه جعله خلیفة من بعده. و هذا الحدیث یدلّ علی أنّه ما کان یعرف أحبّ الخلق إلی اللّه».

---

[۱] بحار الأنوار ۳۸/ ۳۴۸.

[۲] الأربعین فی الحدیث- مخطوط.

بطلان دعوی دلالة الحدیث علی أنّ النبیّ ما کان یعرف أحبّ الخلق ... ص: ۱۷۴

هذا کلامه ... و لیت شعری إلی أیّ حدّ ینجرّ العناد و تؤدّی الضغائن و الأحقاد!! و لیت أتباع شیخ الإسلام؟! یوضّحون لنا موضع دلالة حدیث الطّیر علی أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما کان یعرف أحبّ الخلق إلی اللّه، و کیفیة هذه الدلالة، لیکون الحدیث

مناقضا لمذهب الإمامیّة!!

إن قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک»

لا یدلّ علی ما یدّعیه ابن تیمیّة بإحدی الدّلالات الثلاث، و لا یفهم أهل اللغة و لا أهل العرف و لا أهل الشرع من هذه الجملة ما فهمه ابن تیمیة!! بل إنّ أهل العلم یعلمون بالیقین أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یعرف بأنّ علیّا علیه السلام أحبّ الخلق إلی اللّه، و أنّه لم یکن مراده من «أحبّ الخلق» فی ذلک الوقت إلّا الإمام أمیر المؤمنین علیه السلام. لکنه إنّما دعاه بهذا العنوان لیظهر فضله، کما اعترف بذلک ابن طلحة الشافعی و أوضحه کما ستعرف.

ثمّ إنّ مفاد بعض أخبار الإمامیّة أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد صرّح فی واقعة حدیث الطّیر بتعیّن أحبّ الخلق عنده و معرفته به، بحیث لو لم یحضر الإمام علیه السلام عنده فی المرّة الثالثة لصرّح باسمه...

ففی کتاب (الأمالی) للشیخ ابن بابویه القمی:

«حدّثنا أبی رحمه اللّه قال: حدّثنا علی بن إبراهیم بن هاشم، عن أبیه، عن أبی هدبة قال: رأیت أنس بن مالک معصوبا بعصابة، فسألته عنها فقال:

هی دعوة علی بن أبی طالب، فقلت له: و کیف یکون ذلک؟ فقال: کنت خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فأهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طائر مشوی، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی هذا الطائر. فجاء علی، فقلت له: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عنک

مشغول، و أحببت أن یکون رجلا من قومی، فرفع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یده الثانیة فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی، فقلت له: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عنک مشغول، و أحببت أن یکون رجلا من قومی، فرفع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یده الثالثة فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی، فقلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عنک مشغول و أحببت أن یکون رجلا من قومی.

فرفع علی صوته فقال: و ما یشغل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عنّی، فسمعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. فقال: یا أنس من هذا؟

قلت: علی بن أبی طالب. قال: ائذن له. فلمّا دخل قال له: یا علی، إنّی قد دعوت اللّه عزّ و جلّ ثلاث مرّات أن یأتینی بک. فقال علیه السلام: یا رسول اللّه، إنّی قد جئت ثلاث مرّات کلّ ذلک یردّنی أنس و یقول: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عنک مشغول. فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: یا أنس ما حملک علی هذا؟ فقلت: یا رسول اللّه سمعت الدعوة فأحببت أن یکون رجلا من قومی.

فلمّا کان یوم الدار استشهدنی علی علیه السلام فکتمته، فقلت: إنّی نسیته. قال: فرفع علی علیه السلام یده إلی السماء فقال: اللّهم ارم أنسا بوضح لا یستره من الناس، ثمّ کشف العصابة عن رأسه فقال: هذه دعوة علی.

هذه دعوة علی، هذه دعوة علی» [۱].

فکیف یناقض هذا الحدیث مذهب الإمامیّة یا شیخ الإسلام؟!! و هل هذا إلّا رمی للسّهام فی الظلام، و اتّباع الوساوس و الهواجس و الأوهام؟!! و کان هذا ما ذکره ابن تیمیّة فی الرابع.

---

[۱] الأمالی للشیخ محمّد بن علی بن بابویه: ۷۵۳.

و قال فی الخامس و الأخیر:

«الخامس- أن یقال: إمّا أن یکون النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان یعرف أنّ علیّا أحبّ إلی اللّه أو ما کان یعرف، فإن کان یعرف ذلک کان یمکنه أن یرسل بطلبه کما کان یطلب الواحد من أصحابه، أو یقول: اللّهم ائتنی بعلیّ فإنّه أحبّ الخلق إلیک، فأیّ حاجة إلی الدعاء و الإبهام فی الدعاء، و لو سمّی علیا لاستراح أنس من الرجاء الباطل و لم یغلق الباب فی وجه علی. و إن کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم لم یعرف ذلک، بطل ما یدّعونه من کونه کان یعرف ذلک.

ثمّ إنّ فی لفظة «أحبّ الخلق إلیک و إلیّ» فکیف لا یعرف أحبّ الخلق إلیه؟».

جواب اعتراضه بأنّه إن کان یعرفه فلما ذا الإبهام ...؟ ص: ۱۷۶

قلت: قد عرفت أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یعرف أحبّ الخلق إلی اللّه، و أنّه لم یکن إلّا علی علیه السلام، فالتردید التی ذکره ابن تیمیّة فی غیر محلّه. و أمّا قوله: فأیّ حاجة إلی الدّعاء و الإبهام فی الدّعاء؟

فالجواب:

إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أراد أن یعلم الامّة بأنّ مصداق هذا العنوان لیس إلّا الإمام أمیر المؤمنین علیه السلام، و أنّ اللّه عزّ و جلّ هو الذی جعل علیا أحبّ الخلق إلیه و إلی رسوله، لا أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعل علّیا کذلک من عند نفسه ... و لو أرسل بطلبه أو قال: اللّهم ائتنی بعلّی فإنّه أحبّ الخلق إلیک لم تتبیّن هذه الحقیقة، و لتعنّت المنافقون و قالوا بأنّ الذی قاله النبیّ من عنده لا من اللّه عزّ و جل.

فقضیّة الطّیر هذه علی ما ذکرنا تشبه قضیّة شفاعة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم القیامة بتقدّم و طلب من الأنبیاء واحد بعد واحد کما فی الحدیث المرویّ ... قال الإسکندری ما نصّه:

«أمّا المقدمة، فاعلم أنّ اللّه سبحانه و تعالی لمّا أراد إتمام عموم نعمته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۷

و إفاضة فیض رحمته، و اقتضی فضله العظیم أن یمنّ علی العباد بوجود معرفته، و علم سبحانه و تعالی عجز عقول عموم العباد عن التلّقی من ربوبیّته، جعل الأنبیاء و الرسل لهم الاستعداد العام لقبول ما یرد من إلهیّته، یتلقّون منه بما أودع فیهم من سرّ خصوصیّته، و یلقون عنه جمعا للعباد علی أحدیّته، فهم برازخ الأنوار و معادن الأسرار، رحمة مهداة و منّة مصفّاة، حرّر أسرارهم فی أزله من رقّ الأغیار، و صانهم بوجود عنایته من الرکون إلی الآثار، لا یحبّون إلّا إیّاه و لا یعبدون ربّا سواه، یلقی الروح من أمره علیهم و یواصل الإمداد بالتأیید إلیهم.

و ما زال فلک النبوّة و الرسالة دائرا إلی أن عاد الأمر من حیث الابتداء، و ختم بمن له کمال الاصطفاء، و هو نبیّنا محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو السیّد الکامل القائم الفاتح الخاتم، نور الأنوار و سرّ الأسرار، المبجّل فی هذه الدار و تلک الدار علی المخلوقات، أعلی المخلوقات منارا و أتمّهم فخارا.

دلّ علی ذلک الکتاب المبین قال اللّه سبحانه: وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ و من رحم به غیره فهو أفضل من غیره. و العالم کلّ موجود سوی اللّه تعالی. و أمّا تفضیله علی بنی آدم خصوصا فمن

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّی سید بنی آدم و لا فخر.

و أمّا تفضیله علی آدم علیه اسلام فمن

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت نبیّا و آدم بین الماء و الطین

. و

من قوله: آدم فمن دونه من الأنبياء يوم القيامة تحت لوائى.

و

بقوله: إنّى أوّل شافع و إنّى أوّل مشفّع. و أنا أول من تنشق الأرض عنه

. و حديث الشفاعة المشهور الذى:

أخبرنا به الشيخ الإمام الحافظ بقيّة المحدّثين شرف الدين أبو محمّد عبد المؤمن بن خلف بن أبى الحسن الدمياطى- بقراءتى عليه أو قرئ عليه و أنا أسمع- قال: أخبرنا الشيخان الإمام فخر الدين و فخر القضاة أبو الفضل أحمد ابن محمّد بن عبد العزيز الحبّاب التميمى و أبو التقى صالح بن شجاع بن سيدهم المدلجى الكنانى قالا: أخبرنا الشريف أبو المفاخر سعيد بن الحسين

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۸

ابن محمّد بن سعيد العباسى المأمونى قال: أخبرنا أبو عبد اللّه الفراوى و قال:

أخبرنا عبد الغافر الفارسى قال: أخبرنا أبو أحمد محمّد بن عيسى بن عمرويه الجلودى قال: أخبرنا أبو إسحاق إبراهيم بن محمّد بن سفيان الفقيه قال:

حدّثنا أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيرى النيسابورى قال: حدّثنا أبو الرّبيع العتكى قال: حدّثنا حمّاد بن زيد قال: حدّثنا سعيد بن هلال الغنوى، و حدّثنا سعيد بن منصور- و اللفظ له- قال: حدّثنا حمّاد بن زيد قال: حدّثنا سعيد بن هلال الغنوى قال:

انطلقنا إلى أنس بن مالک و تشفّعنا بثابت، فانتهينا إليه و هو يصلّى الضحى، فاستأذن لنا ثابت، فدخلنا عليه و أجلس ثابتا معه على سريره فقال له:

يا أبا حمزة، إن إخوانک من أهل البصرة يسألونک أن تحدّثهم حديث الشفاعة.

قال:

حدّثنا محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم قال: إذا كان يوم القيامة ماج الناس بعضهم إلى بعض، فيأتون آدم فيقولون: اشفع لذريّتک، فيقول: لست لها و لكن عليكم بموسى فإنّه كليم اللّه. فيأتون موسى فيقول: لست لها و لكن عليكم بعيسى فإنّه روح اللّه و كلمته فيأتون عيسى، فيقول: لست لها و لكن عليكم بمحمّد صلّى اللّه عليه و سلّم فيأتون إلىّ فأقول: أنا لها.

فأنطلق إلى ربّى، فيؤذن لى، فأقوم بين يديه، فأحمده بمحامد لا أقدر عليه إلّا أن يلهمنيه اللّه عزّ و جلّ. ثمّ اخرّ ساجدا فيقال لى: يا محمّد، ارفع رأسک و قل، نسمع لک، و سل تعطه، و اشفع تشفّع. فأقول: ربّى أمّتى أمّتى، فيقال:

انطلق فمن كان فى قلبه أدنى أدنى أدنى من مثقال حبّة من خردل من الإيمان فأخرجه من النار. فأنطلق فأفعل...

فانظر- رحمک اللّه- ما تضمّنه هذا الحديث من فخامة قدره صلّى اللّه عليه و سلّم و جلالة أمره، و إن أكابر الرسل و الأنبياء لم ينازعوه فى هذه الرتبة التى هى مختصة به، و هى الشفاعة العامّة فى كلّ من ضمّه المحشر.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۹

فإن قلت: فما بال آدم أحال على نوح فى حديث و على إبراهيم فى هذا و دلّ نوح على إبراهيم، و إبراهيم على موسى، و موسى على عيسى، و عيسى على محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم، و لم تكن الدلالة على محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم من الأوّل؟

فاعلم أنّه لو وقعت الدلالة على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الأول لم يتبيّن من نفس هذا الحديث أنّ غيره لا يكون له هذه الرتبة، فأراد اللّه سبحانه و تعالى أن يدلّ كلّ واحد على من بعده، و كل واحد يقول لست لها، مسلّما للرتبة غير مدّع لها، حتى أتوا عيسى عليه السلام، فدلّ على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

فقال: أنا لها» [۱].

هذا، و قول ابن تيمية: «و لو سمّى عليا لاستراح أنس» ... اعتراض صريح على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا يجترئ عليه إلّا

هذا الرّجل و أمثاله و نعوذ باللّه منه ... و نشكره سبحانه و تعالى على أن عافانا ممّا ابتلى به هؤلاء...

---

[۱] لطائف المنن- فی مبحث شفاعهٔ نبیّنا بطلب الأنبیاء السابقین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۰

مع الأعور الواسطی ... ص: ۱۸۰

اشارهٔ

و جاء الأعور الواسطی ناسجا علی منوال ابن تیمیّهٔ یقول:

«و منها- حدیث الطائر المنسوب إلی أنس بن مالک خادم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أتی رجل إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل منه، و کان أنس فی الباب فجاء علی رضی اللّه عنه ثلاث مرات و أنس یردّه، فبصق علیه فبرص من فرقه إلی قدمه.

و الجواب من وجوه:

الأوّل- نقول: هذا حدیث مکذوب.

الثانی- نقول: مردود، لأنّهم یدّعون أن أنسا کذب ثلاث مرات فی مقام واحد، فترد شهادته.

الثالث- نسلّم صحته و نقول: معنی

«أحبّ خلقک یأکل منه»

: الذی أحببت أن یأکل منه حیث کتبته رزقا له، لا ما یعنیه الرافضهٔ أنّ علیا أحبّ إلی اللّه، فإنّه یلزم أن یکون أحبّ من النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو ظاهر البطلان» [۱].

بطلان دعوی أنّ هذا حدیث مکذوب ... ص: ۱۸۰

أقول: أمّا الوجه الأوّل فما ذکره فیه مجرّد دعوی فارغهٔ، و لو کان قول القائل «هذا حدیث مکذوب» کافیا فی ردّ شیء من الأحادیث، فمن الممکن أن تردّ جمیع الأحادیث و الآثار بهذه الکلمهٔ لکلّ أحد.

---

[۱] رسالهٔ الأعور فی الردّ علی الإمامیّهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۱

ردّ القدح فیه من جهةٔ کذب راویه ... ص: ۱۸۱

و أمّا الوجه الثانی، فقد عرفت الجواب عنه سابقا ... و لعلّ بطلان هذا الکلام لدی الخاص و العام، هو الذی منع (الدهلوی) و سلفه (الکابلی) و غیرهما من متکلّمی القوم من الاستدلال به فی کتبهم الکلامیّهٔ التی وضعوها للردّ علی الإمامیّهٔ ... نعم ذکره (الدهلوی) فی حاشیهٔ کتابه ناسبا إیّاه إلی النّواصب ... مذعنا بناصبیّهٔ الأعور...

الجواب عن المناقشهٔ فی الدلالهٔ ... ص: ۱۸۱

و أمّا الوجه الثالث ... فسيأتى الجواب عنه عند ما نتكلّم بالتفصيل فى مفاد حديث الطّير و دلالته، فانتظر.

و قال فى (التوضيح الأنور بالحجج الواردهٔ لدفع شبه الأعور):

«و أمّا الثالث فلأنّا لا نسلّم لزوما ما توهمّه ممّا أرادوه، فإن المعنى به كما سبق أحبّ من يأتى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و النبى ممّن يؤتى، فكيف يلزم أن يكون أحبّ منه على ذلك التقدير؟ بل إنّما يلزم ذلك على تأويله الفاسد و قوله الوهمى الفاسد من أنّ معنى

أحبّ خلقك يأكل معى

: الذى أحببت أن يأكل منه حيث كتبته رزقا له، لأنّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أكل منه و كتب رزقا له. ما أعمى قلب الخارجى الخارج عن طريق الصواب، و الأبتر الناصبى الهارب عن المطر الجالس تحت الميزاب».

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۲

مع محسن الكشميرى ... ص: ۱۸۲

اشارهٔ

و على هذه الوتيرهٔ كلمات محمّد محسن الكشميرى فى هذا الباب، فإنّه

قال:

«السابع- خبر الطائر، و هو: أنّه أهدى إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طائر مشوى. فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى. فجاء على و أكل.

و الجواب من وجوه:

الأوّل: إنّه ذكر مهرهٔ فن الحديث أنّه موضوع، كما صرّح به محمّد بن طاهر الفتنى فى الرسالهٔ له فى بيان الصحيح و الضعيف و الوضّاعين و الضعفاء المجهولين.

الثانى: إنّه لا يدلّ على الإمامهٔ بالمعنى المراد عند الخصم، كما مرّ غير مرهٔ.

الثالث: إن مثله وارد فى حقّ أسامهٔ بن زيد،

حين سأل النبىّ عليه السلام رجل عن أحبّ الناس إليه. فقال عليه الصلاهٔ و السلام: أسامهٔ بن زيد

. فلو كان على أحب إلى الحق من بين الصحابهٔ كان أحب إلى النبىّ أيضا، إذ لا يحبّ النبىّ إلّا لما يحبّ اللّه. فلو كان أحبّ إليه عليه السلام مطلقا كان حديث أسامهٔ معارضا له، فلا بدّ من تخصيص، فلم يبق حجهٔ.

الرابع: إنّه مضمحل بتقديم النبىّ أبا بكر فى الصلاهٔ» [۱].

---

[۱] نجاهٔ المؤمنين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۳

دعوى وضع الحديث كاذبهٔ ... ص: ۱۸۳

أقول: أمّا الوجه الأوّل فما ذكره فيه من «أنّه ذكر مهرهٔ فنّ الحديث أنّه موضوع» فنسبهٔ كاذبهٔ و دعوى فارغهٔ، إذ قد عرفت سابقا و آنفا

أن مهرة فن الحدیث لا- یقولون بأنّه موضوع، و من ادّعی ذلک کابن تیمیّة فلیس من مهرة فنّ الحدیث، و لیس لدعوی ذلک وجه یصلح للإصغاء.

فریة علی الفتنی ... ص: ۱۸۳

و قوله: «کما صرّح به محمّد بن طاهر الفتنی» ... فریة واضحة، فقد ذکرنا سابقا عبارة الفتنی فی (تذکرة الموضوعات) و لیس فیها نسبة القول بوضع هذا الحدیث إلی مهرة فنّ الحدیث، و إنّما ذکر عن المختصر أن طرقه ضعیفة و أنّ ابن الجوزی ذکره فی الموضوعات ... و أین هذا من ذاک؟ و قد عرفت أنّ دعوی من یدّعی ضعف جمیع طرق حدیث الطیر کاذبة، و نسبة إیراد ابن الجوزی إیّاه فی الموضوعات افتراء علیه ...

المناقشة فی دلالته مردودة ... ص: ۱۸۳

و أمّا الوجه الثانی- و هو المناقشة فی دلالة حدیث الطیر علی مراد الإمامیة- فسیظهر اندفاعه من الوجوه التی سنذکرها فی بیان دلالة هذا الحدیث علی ما یذهب إلیه الإمامیّة، إذ حاصل ذلک أنّه یدلّ علی أفضلّیة أمیر المؤمنین علیه السلام، و الأفضلیة مستلزمة للإمامة بلا کلام.

دحض المعارضة بما رووه فی حق أسامة ... ص: ۱۸۳

و أمّا الوجه الثالث فواضح البطلان. أمّا أولا: فلأن الحدیث الذی ذکره الکشمیری غیر وارد بهذا اللّفظ فی شیء من روایات أهل السنّة.

و أمّا ثانیا: فلأنّ هذا الحدیث بأیّ لفظ کان- من متفردّات أهل السنّة و ما کان کذلک فهو غیر صالح لإلزام الإمامیّة به، و لا اقتضاء له لحملهم علی رفع الید عن عموم حدیث الطّیر به. و أمّا ثالثا: فلأنّ ما رووه فی أحبیّة أسامة لیس عندهم فی مرتبة حدیث الطّیر، فإنّ حدیث الطّیر- کما فصّل سابقا- متواتر مقطوع بصدوره عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد بلغت طرقه حدّا فی الکثرة حمل بعض أعلام حفّاظهم علی جمعها فی أجزاء مفردة. أما حدیث أحبیّة أسامة فلم تتعدّد طرقه فضلا عن التواتر و الثبوت.

ردّ الاستدلال بما ادّعاه من تقدیم النبیّ أبا بکر فی الصلاة ... ص: ۱۸۴

و أمّا الوجه الرابع- و هو دعوی اضمحلال حدیث الطیر و مفاده بتقدیم النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبا بکر فی الصّلاة- فأوهن و أسخف ممّا تقدمه، و هو یدلّ علی بعد الکشمیری عن أدب المناظرة و الإحتجاج ... و ذلک لأنّ تقدیم النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبا بکر فی الصلاة من الموضوعات، و فیهم من اعترف بوقوع الاختلاف و الاضطراب الفاحش فی روایات القصّة کابن حجر العسقلانی فی شرح البخاری، و هذا الاضطراب و الإختلاف دلیل الوضع و الافتعال لدی جماعة من الأکابر منهم: کابن عبد البرّ، و الأعور، و الکابلی، و (الدهلوی) کما تبین فی (تشیید المطاعن).

علی أنّ الاستخلاف فی الصّلاة لا دلالة فیه علی الإمامة، و بهذا صرّح ابن تیمیّة حیث قال: «الاستخلاف فی الحیاة نوع نیابة لا بدّ لکلّ ولی أمر، و لیس کلّ من یصلح للاستخلاف فی الحیاة علی بعض الامة یصلح أن یستخلف بعد الموت، فإنّ النبیّ استخلف غیر واحد، و منهم من لا یصلح للخلافة بعد موته» [... ۱].

[۱] منهاج السنّهٔ ۴/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۵

موجز الكلام فی تحقیق خبر صلاهٔ أبی بكر ... ص: ۱۸۵

و حدیث صلاهٔ أبی بكر- و إن رووه فی صحاحهم بطرق عدیدهٔ، و اعتنوا به كثیرا، و استندوا إلیه فی بحوثهم فی الأصول و الفروع- لم یسلم سند من أسانیده من قدح فی الرواهٔ، علی أنّ هناک أدلهٔ و شواهد من خارج الخبر و داخله علی أنّ هذه الصلاهٔ لم تكن بأمر من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و العمدهٔ فی هذا الخبر ما أخرجوه عن عائشهٔ، و سیأتی بعض الكلام علیه، و أمّا عن غیرها، فقد جاء عن أبی موسی الأشعری- أخرجه البخاری و مسلم [۱]- و قد قال الحافظ ابن حجر بأنّه مرسل، و یحتمل أن یكون تلقّاه عن عائشهٔ [۲].

و جاء عن عبد اللّه بن عمر [۳]، و مداره علی «الزّهری» و هو من أشهر المنحرفین عن علی علیه الصّلاهٔ و السلام [۴].

و جاء عن ابن عباس، و هو: «عن أبی إسحاق عن الأرقم بن شرحبیل عن ابن عباس» و قد قال البخاری: «لا نذكر لأبی إسحاق سماعا من الأرقم بن شرحبیل» [۵].

و جاء عن عبد اللّه بن مسعود، و فیه «عاصم بن أبی النجود» قال الهیثمی:

«فیه ضعف» [۶] و عن بعضهم «كان عثمانیا» [۷].

---

[۱] صحیح البخاری ۲/ ۱۳۰ بشرح ابن حجر، صحیح مسلم بشرح النووی- هامش القسطلانی ۳/ ۶۳.

[۲] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۲/ ۱۳۰.

[۳] صحیح البخاری ۲/ ۳۰۲ بشرح ابن حجر، صحیح مسلم بشرح النووی ۳/ ۵۹ هامش القسطلانی.

[۴] شرح نهج البلاغهٔ ۴/ ۱۰۲.

[۵] هامش سنن ابن ماجهٔ ۱/ ۳۹۱.

[۶] مجمع الزوائد ۵/ ۱۸۳.

[۷] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۶

و جاء عن سالم بن عبید و فیه «نعیم بن أبی هند» قالوا: «كان یتناول علیا» [۱].

و جاء عن أنس، و فیه: «أبو الیمان عن شعیب عن الزهری» فأمّا «الزهری» فقد تقدم. و أمّا الآخران فقد قالوا: إن «أبا الیمان» لم یسمع من «شعیب» و لا كلمهٔ [۲].

ثمّ إنّ الحدیث عن عائشهٔ ینتهی بجمیع أسانیده إلی:

۱- الأسود بن یزید النخعی، و هذا الرجل من المنحرفین عن علی علیه السلام [۳] و الراوی عنه هو: إبراهیم بن یزید النخعی، و هو من أعلام المدلّسین [۴].

۲- عروهٔ بن الزبیر، و هو من المشتهرین ببغض علی [۵] و الراوی عنه ابنه «هشام» و هو من كبار المدلّسین [۶].

۳- عبید اللّه بن عبد اللّه، و الراوی عنه عند الشیخین هو «موسی بن أبی عائشهٔ» و قد قال ابن أبی حاتم عن أبیه «تریبنی روایهٔ موسی بن أبی عائشهٔ حدیث عبید اللّه بن عبد اللّه فی مرض النبیّ» [۷].

۴- مسروق بن الأجدع، و الراوی عنه: شقیق بن سلمهٔ، و كان عثمانیّا [۸].

[۱] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۴۱۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۳۸۰.

[۳] شرح نهج البلاغهٔ ۴/ ۹۷.

[۴] معرفهٔ علوم الحدیث: ۱۰۸.

[۵] شرح نهج البلاغهٔ ۴/ ۱۰۲.

[۶] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۴۴.

[۷] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳۱۴.

[۸] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۷

ثمّ نقول:

أوّلاً: لقد أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبا بکر بالخروج مع أسامهٔ، إذ لا ریب لأحد فی کونه هو و عمر و غیرهما من کبار المهاجرین و الأنصار فی بعث أسامهٔ [۱].

و ثانیا: إنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بعد أن علم بخروج أبی بکر إلی الصلاهٔ- خرج بنفسه، و هو معتمد علی رجلین، فنحّاه عن المحراب، و صلّی بالناس بنفسه الکریمهٔ [۲].

و ثالثا: إن من الأمور المسلّمهٔ عدم جواز تقدّم أحد علی النبیّ [۳].

و رابعا: إنّ أمیر المؤمنین علیه السلام کان یری أن صلاهٔ أبی بکر کانت بأمر من عائشهٔ [۴] و

«علی مع الحقّ و الحقّ مع علی» [۵]

، و هو ما یدلّ علیه سقوط الأسانید و قرائن الأحوال و الشواهد.

و إن شئت التفصیل فراجع رسالتنا فی الموضوع [۶].

[۱] فتح الباری ۸/ ۱۲۴.

[۲] تجده فی جمیع الروایات فی الصحاح و غیرها.

[۳] فتح الباری ۳/ ۱۳۹، نیل الأوطار ۳/ ۱۹۵، السیرهٔ الحلبیهٔ ۳/ ۳۶۵.

[۴] شرح نهج البلاغهٔ ۹/ ۱۹۶- ۱۹۸.

[۵] صحیح الترمذی ۳/ ۱۶۶، المستدرک ۳/ ۱۲۴، جامع الأصول ۹/ ۴۲۰.

[۶] الإمامهٔ فی أهم الکتب الکلامیهٔ و عقیدهٔ الشیعهٔ الإمامیهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۸

مع القاضی پانی پتی ... ص: ۱۸۸

اشارهٔ

و من الطرائف ردّ القاضی پانی پتی- و هو من مشاهیر متأخری علماء أهل السنّهٔ، بل بیهقی عصره کما

فی (إتحاف النبلاء) عن (الدهلوی)- حدیث الطیر بقوله تبعا للکابلی:

«الرابع- حدیث أنس بن مالک: إنّه کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الناس إلیک یأکل معی، فجاء علی فأکله. رواه الترمذی.

قال شمس الدین أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد الذهبی فی (التلخیص):

لقد کنت زمنا طویلا- أظنّ أن هذا الحدیث لم یحسن الحاکم أن یودعه فی مستدرکه، فلمّا علقت هذا الکتاب رأیت القول من الموضوعات التی فیه.

و قد صرّح شمس الدین الجزری بوضع هذا الحدیث.

و أیضا: هذا الحدیث لا دلالة فیه علی الإمامة کما لا یخفی. و المراد من «أحب الناس»: «من أحبّ الناس إلیک» کما فی قولهم: فلان أعقل الناس.

و من المحتمل عدم حضور الخلفاء الآخرین فی ذلک الوقت.

و قد ورد مثل هذا الحدیث فی حقّ العباس رضی اللّه عنه:

روی ابن عساکر من طریق السبکی عن دحیة قال: قدمت من الشام و أهدیت إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فاکهة یابسة من فستق و لوز و کعک. فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ أهلی إلیک یأکل معی. فطلع العبّاس، فقال: یا عم أجلس. فجلس و أکل.

لکن سنده واه» [۱]

---

[۱] السیف المسلول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۹

تصرّفه فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۸۹

أقول: أوّل ما فی هذا الکلام تحریفه لفظ الحدیث، فقد بدّل لفظ «أحبّ الخلق» إلی «أحبّ الناس».

تصحیفه عبارة الذهبی ... ص: ۱۸۹

ثمّ إنّه ذکر کلمة الذهبی «لم یجسر الحاکم» بلفظ «لم یحسن» و هکذا ترجمها إلی الفارسیّة.

دعواه أنه موضوع مع اعترافه بإخراج الترمذی إیّاه ... ص: ۱۸۹

و هو یدّعی أنّ الحدیث موضوع مع اعترافه بإخراج الترمذی إیّاه حیث قال: «رواه الترمذی ...» و هل فی «الترمذی» حدیث «موضوع»؟

لکنّ الحدیث عند الترمذی بلفظ «أحبّ الخلق» لا «أحبّ الناس» و کلمة الذهبی «لم یجسر» لا «لم یحسن».

و من هذا کلّه یظهر أنّ الرّجل بصدّد أن یکتب شیئا لیکون بزعمه ردّا علی استدلال الإمامیّة بهذا الحدیث، فجاء بعبارات الکابلی و لم یکلّف نفسه مشقة مراجعة (الترمذی) و (تلخیص المستدرک).

نسبة القول بوضعه إلی ابن الجزری ... ص: ۱۸۹

کما أنّه تبع الکابلی فی نسبة القول بأنّه حدیث موضوع إلی ابن الجزری، هذه النسبة التی لا شاهد علی ثبوتها، بل تدل القرائن علی کذبها.

مناقشهٔ فی دلالته و تأویله للفظه ... ص: ۱۸۹

و فی الدلالهٔ تبع الکابلی فی دعوی أنّ هذا الحدیث لا یدلّ علی الإمامهٔ
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۰
لکنها دعوی فارغهٔ عاطلهٔ ... ثمّ ادّعی کون المراد من «أحب الناس» هو «من أحبّ الناس ...» ادعی هذا جاز ما به، و الحال أنّه لو کان هذا الحدیث موضوعا کما یزعم فمن أین یثبت أنّ هذا الذی ذکره هو المراد حتما؟

احتماله عدم حضور الخلفاء وقت القصّهٔ ... ص: ۱۹۰

و مع ذلک، احتمل- تبعا للکابلی- أن لا یکون الخلفاء حاضرین فی المدینهٔ وقت قصّهٔ الطیر و دعوهٔ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بحضور «أحبّ الخلق» إلی اللّه و إلیه، إلّا أنّه لیس إلّا محاولهٔ أخری لإسقاط دلالهٔ الحدیث الشریف علی أفضلیهٔ الإمام أمیر المؤمنین علیه السلام ...
و من أدلّهٔ بطلان هذا الاحتمال و سقوطه: خبر الطیر بروایهٔ النسائی.

معارضته الحدیث بحدیث اعترف بوهنه ... ص: ۱۹۰

و لقد زاد القاضی فی الطّنبور نغمهٔ أخری، فجاء بما لم یذکره أسلافه ... فزعم معارضهٔ حدیث الطیر بما وضعه بعض الکذّابین منهم فی مقابلته ... لکن الذی یهوّن الأمر قوله بالتالی: «لکنّ سنده واه».
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۱

مع حیدر علی الفیض آبادی ... ص: ۱۹۱

اشارهٔ

و لقد اغترّ المولوی حیدر علی الفیض آبادی بکلمات الکابلی و (الدهلوی) فی هذا الباب و حسبها کلمات حقّ فقال علی ضوئها:
«کیف لا تکون أحادیث تقدیم أبی بکر فی الصلاهٔ- هذه الأحادیث التی رواها أکثر فقهاء الصحابهٔ بل الخلفاء الرّاشدون الملازمون لصحبهٔ خاتم النبیّین، و کذا أهل البیت الطّاهرون، و بلغت حدّ التواتر و الاستفاضهٔ، بحیث انقطع بها نزاع المنازعین فی مجمع المهاجرین و الأنصار، و استدلّ بها المرتضی و الزبیر- دلیلا لاستحقاق الصدّیق للخلافهٔ، ثمّ یستدلّ بخبر الطیر غیر الثابت صحّته، و حدیث أنا مدینهٔ العلم و علی بابها، لإثبات مقصود الشیعهٔ؟
و کیف تفید مثل هذه الأحادیث ما یدّعیه المخالفون؟ و الحال أنّ الإمامهٔ عندهم- فی الحقیقهٔ- أصل الأصول، و قد صرّحوا آلاف المرّات بأنّه لا یفید فی هذا الباب إلّا الروایات المتواترات خلافا لجمهور أهل السنّهٔ القائلین بأنّ الإمامهٔ من الفروع؟» [۱].

کیف تکون الأکاذیب أدلّهٔ علی خلافهٔ الثلاثهٔ ...؟ ص: ۱۹۱

أقول: إنّ هذا الکلام الذی تفوّه به الفیض آبادی کلام لا یفضح إلّا نفسه، و لا یثبت إلّا جهله أو تعصبه ... کیف یجعل الأحادیث الّتی وضعها الموالون لأبی بکر ثابتهٔ فضلا عن استفاضتها و تواترها؟ إنّه لا- طریق إلی ذلک إلّا أن یسمّی «الموضوع» ب «الصحیح» و «الخامل» ب «المشهور» و «المنکر»

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن- فضائل أبی بکر، مبحث صلاته.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۲

ب «المستفیض» و «الباطل» ب «المتواتر» فإنّه عندئذ یکون لما ذکره وجه!! إنّ هذه الأحادیث التی یدّعیها الرجل و أمثالها إذا وضعت فی میزان النقد لیست إلّا هباء منثورا، و کانت کأن لم یکن شیئا مذکورا؟!

و لا تکون الصحاح و المتواترات أدلّهٔ علی خلافهٔ الأمیر ...؟ ص: ۱۹۲

و أمّا أدلّهٔ إمّامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و أفضلیته ...: فمن تتّبع أسفار القوم و روایات أئمتهم الأساطین، و نظر فیها بعین الإنصاف، یری أنّها أدلّهٔ محکمهٔ رزینهٔ و براهین متقنهٔ متینهٔ، بحیث لا یؤثر فیها قدح قادح أو طعن طاعن...

و من ذلک حدیث الطّیر ... فإنّ من نظر فی رواته و أسانیده فی کتب القوم یذعن بصحّهٔ إحتجاج الإمامیّهٔ به علی خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام. و کیف لا یکون کذلک؟ و هو حدیث رواه أرکان مذاهب أهل السنّهٔ و أساطین علمائهم و أعاظم فقهائهم فی القرون المختلفهٔ عن التابعین و معاریف الصحابهٔ الملازمین لخاتم النبیّین، بل عن رئیس أهل البیت و سید العترهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام!!...

لقد بلغ حدیث الطیر فی الصحهٔ و الثبوت حدّا حمل جمعا من أکابر أعلامهم المحققین علی الإذعان بذلک.

بل کان ثبوته و صحّته فی زمن المأمون العباسی قاطعا لنزاع النازعین فی مجمع من الفقهاء.

بل لقد استدل و احتّج به سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام یوم الشوری و سلّم به و أذعن بثبوته الزبیر و طلحهٔ و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن أبی وقاص.

بل لقد احتجّ به عمرو بن العاص علی معاویهٔ؟

و کیف لا یجوز الإحتجاج و الاستدلال بهذا الحدیث علی أهل السنّهٔ و هم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۳

یرون الإمامهٔ فرعا من فروع الدین لا أصلا من أصوله حتی لو لم یکن متواترا؟

فکیف و تواتره ثابت بالقطع و الیقین؟

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۵

دلالهٔ حدیث الطّیر ... ص: ۱۹۵

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۷

(قوله):

«و مع هذا فإنّه لا یفید المدّعی».

حاصل مفاد حدیث الطّیر خلافهٔ علی ... ص: ۱۹۷

أقول:

إن منع دلالـهٔ حـدیث الطّیر علی ما یقوله الإمامیـهٔ واضـح البطلان، فإنّ اسـتدلال الإمامیـهٔ بهـذا الحـدیث علی ما یذهبون إلیه فی تمام المتانهٔ و كمال الرزانهٔ. و بیانه:

إنّ علّیا علیه السـلام- حسب دلالهٔ هذا الحدیث الشـریف- أحبّ جمیع الخلق إلی اللّه تعالی و إلی رسوله، و كلّ من كان أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی و رسوله فهو أفضل من جمیع الخلائق عنـد اللّه و رسوله، و كل من كان أفضل من جمیع الخلائق عند اللّه و رسوله فهو متعیّن للخلافهٔ عند اللّه و رسوله، فینتج أنّ علیا علیه السلام متعیّن للخلافهٔ عند اللّه و رسوله.

الأحبیّهٔ تستلزم الأفضلیهٔ ... ص: ۱۹۷

أمّا أن كلّ من كان أحبّ الخلق إلی اللّه و رسوله فهو أفضل من جمیع الخلائق عند اللّه و رسوله ... ففی غایهٔ الوضوح، لكنّا نستشـهد هنا بكلمات لبعض الأساطین حذرا من مكابرهٔ الجاحدین:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۸

شواهد من كلمات العلماء قال القسطلانی ...: ص: ۱۹۸

اشارهٔ

«فإن قلت: من اعتقد فی الخلفاء الأربعهٔ الأفضلیّهٔ علی الترتیب المعلوم، و لكن محبّته لبعضهم تكون أكثر هل یكون آثما أم لا؟

أجاب شـیخ الإسـلام الولی العراقی: إنّ المحبهٔ قد تكون لأمر دینیّ، و قد تكون لأمر دنیوی. فالمحبّهٔ الدینیهٔ لازمهٔ للأفضلیهٔ، فمن كان أفضل كانت محبته الدینیّهٔ له أكثر، فمتی اعتقـدنا فی واحـد منهم أنّه أفضل ثمّ أحببنا غیره من جهـهٔ الـدین أكثر كان تناقضا، نعم إن أحببنا غیر الأفضل أكثر من محبّهٔ الأفضل لأمر دنیوی كقرابهٔ أو إحسان و نحوه فلا تناقض فی ذلك و لا امتناع.

فمن اعترف بـأن أفضـل هـذه الامـهٔ بعـد نبیّهـا أبو بكر ثمّ عمر ثمّ عثمـان ثمّ علی، لكنّه أحبّ علیـا أكثر من أبی بكر مثلا، فإن كانت المحبّهٔ المـذكورهٔ محبـهٔ دینیـهٔ فلا معنی لـذلك، إذ المحبّهٔ الدینیهٔ لازمهٔ للأفضـلیّهٔ كما قرّرناه، و هذا لم یعترف بأفضـلیّهٔ أبی بكر إلّا بلسانه، و أما بقلبه فهو مفضّل لعلی، لكونه یحبّه محبّهٔ دینیـهٔ زائـدهٔ علی محبّهٔ أبی بكر، و هذا لا یجوز. و إن كانت المحبهٔ المذكورهٔ دنیویهٔ لكونه من ذریهٔ علی أو لغیر ذلك من المعانی فلا امتناع فیه.

و اللّه أعلم» [۱].

إذن، المحبّهٔ الدینیّهٔ لازمهٔ للأفضلیّهٔ، و هذا أمر مقرّر.

و قال السبكی ...: ص: ۱۹۸

«محمّد بن أحمد بن نصر الشیخ الإمام أبو جعفر الترمذی شیخ الشافعیهٔ بالعراق قبل ابن شریح ... و كان إماما زاهدا و رعا قانعا بالیسیر ...قال أحمد ابن كامل: لم یكن للشافعیهٔ بالعراق أرأس منه و لا أورع و لا أكثر تقلّلا. و قال

---

[۱] المواهب اللدنیهٔ بالمنح المحمّدیهٔ- بشرح الزرقانی ۷/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۹

الدار قطنی: ثقة مأمون ناسک. توفی أبو جعفر فی المحرم سنة ۲۹۵. و قد کمل أربعا و تسعین سنة. و نقل أنّه اختلط فی آخر عمره. و له کتاب فی المقالات سمّاه کتاب اختلاف أهل الصلاة فی الأصول، وقف علیه ابن الصّلاح و انتقی منه فقال- و من خطّه نقلت- إنّ أبا جعفر قلّ ما تعرض فی هذا الکتاب لما یختار هو، و أنّه

روی فی أوّله حدیث: «تفترق أمتی علی ثلاث و سبعین فرقة» عن أبی بکر ابن أبی شیبة.

و أنّه بالغ فی الردّ علی من فضّل الغنی علی الفقیر، و أنّه نقل: إن فرقة من الشیعة قالوا: أبو بکر و عمر أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، غیر أنّ علیا أحبّ إلینا.

قال أبو جعفر: فلحقوا بأهل البدع حیث ابتدعوا خلاف من مضی» [۱].

و هذا صریح فی أنّ أحبیّة غیر الأفضل لا وجه لها أبدا.

و قال شاه ولی اللّه فی بیان أفضلیة الشّیخین:

«و أمّا أفضلیّتهم المطلقة من جهة وجود الخصائل الأربع فیهم فثابتة بالأحادیث الکثیرة، منها:

حدیث عمرو بن العاص- و هو الحدیث الثانی و الأربعون من أحادیث هذا المسلک- فعن عمرو بن العاص: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بعثه علی جیش ذات السلاسل فأتیته. فقلت: أیّ الناس أحبّ إلیک؟ قال: عائشة فقلت: من الرجال؟! فقال: أبوها. قلت: ثمّ من؟ قال: عمر بن الخطاب.

و ذلک کنایة عن الأفضلیة المطلقة» [۲].

و قال أیضا: «إنّ من ضروریات الدین أن الغرض من العبادات و الطاعات و أشغال الصّوفیة و غیرهم لیس إلّا حصول القرب من اللّه تعالی، و أن الأنبیاء لم یفضلوا علی غیرهم، و الأولیاء لم یتقدموا علی غیرهم، إلّا من جهة قربهم عند

---

[۱] طبقات الشافعیة الکبری ۲/ ۱۸۷.

[۲] إزالة الخفا عن سیرة الخلفا- مبحث أفضلّیة الشیخین.

اللّه. و لمّا کان الشیخان أحبّ إلی رسول اللّه من سائر الصّحابة کانا أحقّ بالخلافة من غیرهما.

أمّا المقدّمة الأولی: فللحدیث المستفیض عن عائشة: قیل لها: أیّ أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان أحبّ إلیه؟ قال: أبو بکر ثمّ عثمان.

و عن عمرو بن العاص قال: عائشة. و من الرجال أبوها ثمّ عمر. و عن أنس مثله.

و المراد من «الأحب» هنا هو «الأقرب منزلة» بدلیل قول عائشة: لو کان مستخلفا لاستخلف أبا بکر ثمّ عمر.

و أمّا المقدّمة الثانیة: فلأنّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما ینطق عن الهوی، و أنّ حبّه بالخصوص لم یکن عن هوی. فالأحبیّة تدل علی أفضلیة الشیخین» [۱].

و قال أیضا فی الوجوه الدالّة علی أفضلیة الشیخین: «النوع الخامس عشر: کون الصدّیق أحبّ من سائر الصّحابة، فعن عائشة عن عمر بن الخطاب قال: أبو بکر سیّدنا و خیرنا و أحبّنا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. أخرجه الترمذی. و من حدیث ابن عباس [۲]، عن عمر فی قصّة البیعة نحوه. رواه الترمذی» [۳].

فهل یبقی ریب لمنصف أو مجال لتعنّت متعصّب فی أنّ الأحبیّة تستلزم الأفضلیّة؟

و قال (الدهلوی) کما فی (مجموعة فتاواه):

«فائدة- کثرة المحبّة الدینیّة لها معنیان، الأوّل: أن یعتقد المحبّ فی محبوبه زیادة فی الأمور الدینیة. و هذا المعنی یستلزم البتّة اعتقاده

[۱] إزالة الخفا عن سيرة الخلفا- مبحث أفضليّة الشيخين.

[۲] هنا وهم بيّن فإنّ البخاری إنّما روی نحو تلك الألفاظ فی مناقب أبی بكر فی ضمن قصة البيعة المرويّة عن عروة، عن ابن عباس، عن عمر من هذه الألفاظ شیء إلّا قول عمر: إنّه كان من خيرنا حين توفی اللّه نبيّه صلّی اللّه عليه و سلّم.

[۳] قرة العينين فی تفضيل الشيخين- النوع الخامس عشر من فضائل أبی بكر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۱

بأفضليّته. و الثانی: أن يكون حصل المحبّ من محبوبه نفع دينی عظيم لم يصل إليه من غيره. و هذا المعنی لا يستلزم اعتقاده الأفضلية، لأنّ هذه المحبّة موجودة بين كلّ شيخ و مريده، و كلّ تلميذ و أستاذه، مع أنّه لا يعتقد تفضيله».

و من الواضح أنّ محبة اللّه و رسوله ليست إلّا من القسم الأول حيث الأحبّيّة تستلزم الأفضلية كما اعترف (الدهلوی). فالحمد للّه الذی أجری الحقّ علی لسانه، و أظهر صحّة استدلال الإماميّة بحديث الطّير من قبله.

و تفيد كلمات بعض الأساطين المحقّقين دلالة الأحبيّة علی الأفضليّة:

قال أبو حامد الغزالی ...: ص: ۲۰۱

«بيان محبّة اللّه للعبد و معناها: اعلم أنّ شواهد القرآن متظاهرة علی أنّ اللّه تعالی يحب عبده، فلا بدّ من معرفة معنی ذلك. و لنقدّم الشواهد علی محبّته، فقد قال اللّه تعالی: يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ. و قال تعالی: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا. و قال تعالی: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ. و لذلك ردّ سبحانه علی من ادّعی أنّه حبيب اللّه فقال: قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ.

و قد روی أنس عن النبيّ صلّی اللّه عليه و سلّم أنّه قال: إذا أحب اللّه تعالی عبدا لم يضره ذنب، و التائب من الذنب كمن لا ذنب له. ثمّ تلی: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ

. و معناه: إنّه إذا أحبّه تاب عليه قبل الموت فلم تضره الذنوب الماضية و إن كثرت، كما لا يضر الكفر الماضی بعد الإسلام، و قد اشترط اللّه تعالی للمحبّة غفران الذنب فقال: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ.

و قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: إن اللّه تعالی يعطی الدنيا من يحب و من لا يحب، و لا يعطی الإيمان إلّا من يحب.

و قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: من تواضع للّه رفعه اللّه، و من تكبر وضعه اللّه، و من أكثر ذكر اللّه أحبّه اللّه

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۲

و قال عليه السلام: قال اللّه تعالی: لا يزال العبد يتقرب إلیّ بالنوافل حتّی أحبّه، فإذا أحببته كنت سمعه الذی يسمع به و بصره الذی يبصر به. الحديث.

و قال زيد بن أسلم: إنّ اللّه ليحبّ العبد حتی يبلغ من حبّه له أن يقول:

اعمل ما شئت فقد غفرت لك.

و ما ورد من ألفاظ المحبّة خارج عن الحصر.

و قد ذكرنا أنّ محبة العبد للّه تعالی حقيقة و ليست بمجاز، إذ المحبة فی وضع اللّسان عبارة عن ميل النفس إلی الشیء الموافق، و العشق عبارة عن الميل الغالب المفرط ...

فأمّا حبّ اللّه للعبد فلا يمكن أن يكون بهذا المعنی أصلا، بل الأسامی كلّها إذا أطلقت علی اللّه تعالی و علی غير اللّه لم تطلق عليهما بمعنی واحد أصلا ... فكلّ ذلك لا يشبه فيه الخالق الخلق، و واضع اللغة إنّما وضع هذه الأسامی أوّلا للخلق، فإنّ الخلق أسبق إلی

العقول و الأفهام من الخالق، فكان استعمالها فى حقّ الخالق بطريق الاستعارة و التّجوز و النقل...

و لذلك قال الشيخ أبو سعيد الميهنى رحمه اللّه تعالى لمّا قرئ عليه قوله تعالى يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ فقال: بحق يحبّهم، فإنه ليس يحبّ إلّا نفسه على معنى أنّه الكلّ، و أن ليس فى الوجود غيره، فمن لا يحبّ إلّا نفسه و أفعال نفسه و تصانيف نفسه فلا يجاوز حبّه و توابع ذاته من حيث هى متعلقة بذاته، فهو إذا لا يحبّ إلّا نفسه.

و ما ورد من الألفاظ فى حبّه لعباده فهو مأوّل، و يرجع معناه إلى كشف الحجاب عن قلب عبده، فهو حادث يحدث بحدوث السبب المقتضى له، كما

قال تعالى: لا يزال عبدى [العبد] يتقرّب إلىّ بالنوافل حتى أحبّه

. فيكون تقرّبه بالنوافل سببا لصفاء باطنه و ارتفاع الحجاب عن قلبه و حصوله فى درجة القرب من ربّه. فكلّ ذلك فعل اللّه تعالى و لطفه به، فهو معنى حبّه...

و القرب من اللّه فى البعد من صفات البهائم و السباع و الشياطين،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۳

و التخلّق بمكارم الأخلاق التى هى الأخلاق الإلهية، فهو قرب بالصّفة لا بالمكان...

فإذا، محبّة اللّه للعبد تقريبه من نفسه بدفع الشواغل و المعاصى عنه و تطهير باطنه عن كدورات الدنيا، و رفع الحجاب عن قلبه حتى يشاهده كأنّه يراه» [... ۱].

أقول: إذا كان هذا حال من أحبّه اللّه فيكف يكون حال أحبّ الخلق إلى اللّه؟ و هل تحصل المراتب الحاصلة لأحبّ الخلق إلى اللّه لغيره؟ و هل يكون أحد فى الفضيلة فى مرتبة أحبّ الخلق إلى اللّه؟ أفلا تدلّ الأحبيّة إليه على الأفضلية عنده؟

و قال القاضى عياض ...: ص: ۲۰۳

«و أصل المحبّة الميل إلى ما يوافق المحبّ، و لكن هذا فى حقّ من يصحّ الميل منه و الانتفاع بالوفق، و هى درجة المخلوق. فأمّا الخالق- جلّ جلاله- فمنزّه عن الأعراض، فمحبّته لعبده تمكينه من سعادته و عصمته و توفيقه و تهيئة أسباب القرب و إفاضة رحمته عليه، و قصواها كشف الحجب عن قلبه حتى يراه بقلبه و ينظر إليه ببصيرته، فيكون كما قال فى

الحديث: فإذا أحببته كنت سمعه الذى يسمع به و بصره الذى يبصر به و لسانه الذى ينطق به

. و لا ينبغى أن يفهم من هذا سوى التجرّد للّه و الانقطاع إلى اللّه و الإعراض عن غير اللّه و صفاء القلب للّه و إخلاص الحركات للّه» [۲].

إذا، الأحبيّة سبب الأفضليّة...

---

[۱] إحياء علوم الدين ۴/ ۳۲۷- ۳۲۸.

[۲] الشفاء بتعريف حقوق المصطفى ۳/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۴

و قال النووى ...: ص: ۲۰۴

«و محبّة اللّه تعالى لعبده تمكينه من طاعته و عصمته و توفيقه، و تيسير ألطافه و هدايته، و إفاضة رحمته عليه. هذه مباديها. و أمّا غايتها فكشف الحجب عن قلبه حتى يراه ببصيرته، فيكون كما قال في

الحديث الصحيح: فإذا أحببته كنت سمعه الذى يسمع به و بصره» [... ۱].

و قال الاسکندری ...: ص: ۲۰۴

«قال الشيخ أبو الحسن: المحبّة أخذة من اللّه لقلب عبده عن كلّ شىء سواه، فترى النفس مائلة لطاعته و العقل متحصّنا بمعرفته، و الروح مأخوذة فى حضرته، و السرّ مغمورا فى مشاهدته، و العبد يستزيد فيزاد و يفاتح بما هو أعذب من لذيذ مناجاته، فيكسى حلل التقريب على بساط القربة، و يمسّ أبكار الحقائق و ثيّبات العلوم، فمن أجل ذلك قالوا: أولياء اللّه عرائس اللّه و لا يرى عرائس اللّه المجرمون» [۲].

فهذه مراتب من أحبّه اللّه، فكيف إذا بلغت هذه المراتب أقصاها و أعلاها بسبب كون العبد أحبّ الخلائق بأجمعها عند اللّه عزّ و جلّ؟! إنّ هذا يدلّ على الأفضليّة و الأكرميّة بلا ريب و لا شبهة.

و قال الفخر الرازی ...: ص: ۲۰۴

بتفسير قوله تعالى: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ [۳]:

---

[۱] المنهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج ۱۵/ ۱۵۱.

[۲] لطائف المنن: ۳۸.

[۳] سورة آل عمران: ۳۱.

«و المراد من محبّة اللّه تعالى له إعطاؤه الثواب» [۱].

و عليه، فالأحبيّة إلى اللّه عزّ و جلّ تستلزم الأكثرية فى الثواب، و هذه هى الأفضلية بلا شبهة و ارتياب...

فی حدیث نبوی ... ص: ۲۰۵

و لو أنّ المتعصّبين و المتعنتين لم يقنعوا بما ذكرنا عن أكابر علمائهم ... فإنّا نستشهد بحديث يروونه فى كتبهم المعتبرة عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم...

«عن أسامة قال: كنت جالسا إذ جاء على و العباس يستأذنان، فقالا لأسامة: استأذن لنا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقلت: يا رسول اللّه، على و العباس يستأذنان. فقال: أ تدرى ما جاء بهما؟ قلت: لا، فقال:

لكنى أدرى. ائذن لهما. فدخلا. فقالا: يا رسول اللّه جئناك نسألك أىّ أهلك أحبّ إليك؟ قال: فاطمة بنت محمّد. قالا: ما جئناك نسألك عن أهلك قال:

أحبّ أهلى إلىّ من قد أنعم اللّه عليه و أنعمت عليه: أسامة بن زيد. قالا: ثمّ من؟ قال: ثمّ على بن أبى طالب. فقال العباس: يا رسول اللّه جعلت فداك عمّك آخرهم؟ قال: إنّ عليا سبقك بالهجرة. رواه الترمذى» [۲].

فظهر أنّ الأحبيّة عنده صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ليس لميل شخصى و هوى نفسى منه، بل إنّ ملاكها الفضائل و الجهات الدينيّة، و لمّا كان على عليه السلام الأحبّ إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بمقتضى حديث الطير، فهو متقدم على جميع الخلائق فى الكمالات الدينية و الفضائل المعنويّة، فيكون الأفضل من الجميع. و أمّا تقديم أسامة عليه فى هذا الحديث فلا يضرّ بالاستدلال، لأنّ هذا من متفردّات أهل السنّة، فلا يكون حجة على الإماميّة.

---

[۱] التفسير الكبير ۸/ ۱۸.

[۲] مشكاة المصابيح ۳/ ۱۷۴۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۶

الأحبيّة دليل الأحقيّة بالخلافة فى رأى عمر ... ص: ۲۰۶

و بعد، فمن الضرورى أن ننقل هنا ما يروونه عن عمر بن الخطاب، الصريح فى دلالة الأحبيّة عند النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على الأحقيّة بالخلافة عنه ... فقد روى البخارى قائلا:

«حدّثنا إسماعيل بن أبى أويس، حدّثنى سليمان بن بلال، عن هشام ابن عروة، أخبرنى عروة بن الزبير، عن عائشة زوج النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مات و أبو بكر بالسنح- قال إسماعيل يعنى بالعالية- و اجتمعت الأنصار إلى سعد بن عبادة فى سقيفة بنى ساعدة، فقال أبو بكر: نحن الأمراء و أنتم الوزراء. فقال عمر: نبايعك أنت، فأنت سيّدنا و خيرنا و أحبّنا إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. فبايعه. فبايعه الناس» [۱].

فالأحبيّة المزعومة عند عمر تدل على الأحقيّة بالخلافة، فلم لا تكون الأحبيّة الثابتة باعتراف الخصوم- بمقتضى حديث الطّير- دالة على ذلك؟!

حبّ اللّه حقّا دليل الأحقيّة بالخلافة عند عمر ... ص: ۲۰۶

بل إنّ «حبّ اللّه حقا» دليل الأحقيّة بالخلافة عنده ... أنظر إلى ما يرويه

أبو نعيم: «حدّثنا أبو حامد بن جبلة، نا محمّد بن إسحاق الثقفى السرّاج، نا محمود بن خداش، نا مروان بن معاوية، نا سعيد قال: سمعت شهر بن حوشب يقول: قال عمر بن الخطاب: لو استخلفت سالما مولى أبى حذيفة، فسألنى عنه ربّى ما حملك على ذلك لقلت: ربّى سمعت نبيّك صلّى اللّه عليه و سلّم و هو يقول: إنّه يحبّ اللّه حقّا من قلبه» [۲].

---

[۱] صحيح البخارى ۵/ ۷- ۸.

[۲] حلية الأولياء ۱/ ۱۷۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۷

و رواه الطبرى و ابن الأثير باللفظ الآتى: «لمّا طعن عمر قيل له: لو استخلفت! فقال: لو كان أبو عبيدة حيّا لاستخلفته و قلت لربّى إن سألنى: سمعت نبيّك يقول: أبو عبيدة أمين هذه الامة. و لو كان سالم مولى أبى حذيفة حيّا استخلفته و قلت لربّى إن سألنى: سمعت نبيّك إنّ سالما شديد الحبّ للّه» [۱].

[۱] تاریخ الطبری ۴/ ۲۲۷، الکامل ۳/ ۶۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۹

إبطال حمل الأحبّیة من الخلق علی خصوص الأحبّیة فی الأکل مع النبی ... ص: ۲۰۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۱

(قوله):

«إذ القرینة تدلّ علی أنّ المراد هو أحبّ الناس فی الأکل مع النبیّ».

أقول:

۱- إنّه خلاف الظّاهر ... ص: ۲۱۱

إنّ هـذا الحمـل خلاـف الظّاهر فـإنّ کلاـم النبیّ صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم ظاهر فی أنّ علیّا علیه السـلام أحبّ الخلق إلیه مطلقا، و الحمل المذکور تأویل لا وجه له، و هو غیر جائز.

و قـد نصّ (الـدهلوی) فی أوّل کتاب (التحفة) علی أنّ مذهب أهل السـنّة هو الأخذ بظواهر کلمات المرتضـی- لا حملها علی التقیّة و غیرها- کما هو الحال بالنسـبة إلی کلام اللّه عزّ و جلّ و کلام الرسول، و علیه، فیجب الأخـذ بما ورد عن المرتضـی فی تفضـیل بعض الأصحاب علی نفسه.

هـذا کلامه، و هـو کـاف لإبطـال جمیـع مـا ورد عنه و عن غیره من أسـلافه و أتبـاعه من التأویـل لهـذا الحـدیث الشـریف و غیره من الأحادیث الواردة فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام ... و للّه الحمد علی ذلک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۲

۲- لو کان المراد ذلک لم یجز إطلاق أفعل التفضیل ... ص: ۲۱۲

فهـذا الکلام الصادر عن النبیّ صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم مطلق، و لو کان المراد الأحب فی خصوص الأکل- لا مطلقا- کان الکلام غلطا مستبشـعا، لانّ إطلاق أفعل التفضـیل بلحاظ بعض الحیثیات غیر المعتـد بها غیر جائز، إذ لو جاز ذلک لزم أن یکون العالم بمسألة جزئیّة واحـدة من مسائـل الوضوء «أعلم» أو «أفقه» ممّن اتفّق جهله بها، و هو عالم بما سواها من مسائل الوضوء بل الطّهارات کلها بل سائر الأبواب الفقهیة ... و هذا بدیهیّ البطلان ...

و أیضا: لو کان معظم أعضاء بـدن زیـد أجمل من عمر إلّا عضوا واحدا من عمر و کإصبعه مثلا فکان أجمل ... فإنّه لا یستریب عاقل فی بطلان قول القائل: عمر و أجمل من زید.

إذن، لا یجوز رفع الیـد عن الإطلاقات بلحاظ هکـذا حیثیّات فی شـیء من الکلمات، فکیف بکلمات الشارع المقـدّس، فإنّ إرادة مثل

هذه الحیثیّات من الإطلاقات أشبه بالألغاز...

۳- لو جاز لزم تفضیل غیر الأنبیاء علی الأنبیاء ... ص: ۲۱۲

و لو جاز إطلاق أفعل التفضیل بلحاظ بعض الأمور غیر المعتبرة فی التفضیل لزم جواز تفضیل من اخترع صناعة أو اکتشف علما... مثلا...

علی الأوصیاء و الأنبیاء المرسلین ... و أن لا یکون مثل هذا من التعریض و سوء الأدب ... لکنّ شناعة هذا واضح لدی الممیّزین من الأطفال فضلا عن أرباب الأدب و الکمال ... و لا نظنّ بأحد من أهل السنّة الالتزام بجوازه، و کیف یظنّ بهم ذلک و هم یوجبون الضرب الشدید و الحبس الطویل علی من أقرّ علی قول من عرّض بابنة أبی بکر؟ قال السّیوطی:

«أفتی أبو المطرف الشعبی فی رجل أنکر تحلیف امرأة باللّیل قال: و لو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۳

کانت بنت أبی بکر الصدّیق ما حلفت إلّا بالنهار. و صوّب قوله بعض المتسمّین بالفقه. فقال أبو المطرف: ذکر هذا لابنة أبی بکر رضی اللّه عنها یوجب علیه الضّرب الشدید و الحبس الطویل، و الفقیه الذی صوّب قوله هو أحقّ باسم الفسق من اسم الفقه، فیتقدم إلیه فی ذلک و یؤخر و لا یقبل فتواه و لا شهادته، و هی جرحة تامة، و یبغض فی اللّه» [۱].

فإذا کان هذا فیمن لم یسب و لم یعرض بل أقرّ علی قول من عرّض، فما ظنّک بمن عرّض أو صرّح بالسب، و الغرض من هذا کلّه تقریر أنّه فاسق مرتکب لعظیم من الکبائر، لا مخلص له إلی العدالة بسبیل.

۴- إذا جاز رفع الید عن الإطلاق لجاز فیما رووه عن ابن العاص ... ص: ۲۱۳

و إذا جاز حمل «الأحبّ المطلق» علی «الأحب بالمعنی الخاص» مثل «الأحبّ فی الأکل» و نحو ذلک جاز للإمامیّة أن تقول بأنّ المراد من أحبیّة أبی بکر و عمر- فیما رواه أهل السنّة عن عمرو بن العاص، و بالنظر إلیه حمل ابن حجر و المحبّ الطبری الأحبیّة فی حدیث الطّیر علی المحمل المذکور و سیأتی الکلام علی ذلک- هو «الأحبیّة فی اللّعن» بقرینة ما أخرجه البخاری: «اللّهم العن فلانا و فلانا و فلانا».

أو «الأحبیّة فی ترک الاستخلاف» بقرینة ما رواه الشبلی فی (آکام المرجان) عن ابن مسعود، الظّاهر فی إعراض النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن استخلاف الشیخین.

أو «الأحبیّة فی ترک النفاق و الرجوع إلی الإیمان الخالص و تطهیر قلوبهم من البغض و الحسد لأهل البیت» هذا الحسد الذی ظهر من الشیخین فیما تکلّما به فی قضیة النجوی، و غیر ذلک.

---

[۱] إلقام الحجر- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۴

أو «الأحبیّة فی الهلاک حتی لا تنعقد سقیفة بنی ساعدة بعد وفاة النبیّ».

و أمثال ذلک من وجوه الحمل و التأویل...

إذن ... خلق هذا الاحتمال فی حدیث الطّیر یفتح الباب لتوجّه ما ذکرناه إلی الحدیث الذی اختلقوه فی أحبیّة الشیخین، فیکون

مصداقا لقوله تعالى: يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ.

۵- أفعل التفضيل بمعنى الزيادة فى الجملة غير وارد قط ... ص: ۲۱۴

هـذا، و قـد نصّ على عدم جواز إطلاق «أفعل التفضيل» و إرادة معنى «الزيادة فى الجملة» المحقّقون من أهل السنّة، بل نصّ بعضهم على أنّ هذا غير وارد فى اللّغة و العرف قطّ ... فقد قال القوشجى فى شرح قول المحقق الطّوسى: «و على أكرم أحبّائه» قال:

«أى: آله و أصحابه الذين هم موصوفون بزيادة الكرم على من عداهم».

ثمّ قال القوشجى:

«قيل: لم يرد به معيّنا بل ما يتناول متعددا، أعنى من اتصّف من محبوبيّة بزيادة الكرم فى الجملة.

و فيه نظر، لأنّ أفعل التفضيل إذا أضيف فله معنيان، الأوّل- و هو الشائع الكثير- أن يقصد به الزيادة على جميع ما عداه ممّا أضيف إليه. و الثانى: أن يقصد به الزيادة مطلقا لا على جميع ما عداه ممّا أضيف إليه. و هو بالمعنى الأوّل يجوز أن يقصد بالمفرد منه المتعدد، دون المعنى الثانى. و أمّا أفعل التفضيل بمعنى الزيادة فى الجملة فلم يردّ قط» [۱].

إذن، ليس «الأحبّ» فى حديث الطّير بمعنى «الأحبّ فى الجملة» بل هو الأحبّ على طريقة العموم و الاستغراق، فبطل التأويلات السّخيفة التى

---

[۱] القوشجى على التجريد: ۳۷۹.

اخترعها أرباب الشّقاق.

و قال صدر الدين الشيرازى فى الردّ على التوّهم المذكور:

«و أيضا: لو كان معناها- أى معنى صيغة التفضيل- ذلك- أى الزيادة فى الجملة- فإذا قال سائل: أىّ ابنيك أعلم؟ يصحّ أن يجاب بكليهما.

و العارف باللّسان لا يشك فى عدم جواز هذا الجواب.

فتبيّن أن معناها ليس على ما ظنّه، و إصراره على ذلك أدلّ دليل» [۱].

۶- إختلاف المسلمين فى الأفضليّة دليل على عدم الجواز ... ص: ۲۱۵

ثمّ إنّ المسلمين مختلفون فى أفضليّة بعض الصّحابة من بعض و هذا واضح ... و لو كانت الأفضليّة فى الجملة جائزة و صحّ إطلاق «الأفضل» و إرادة الأفضليّة من بعض الجهات و الوجوه، لانتفى الخلاف ... و هذا ممّا استدل به صدر الّدين الشيرازى على عدم الجواز حيث قال:

«ثمّ اختلف المسلمون فى أفضليّة بعض الصّحابة على بعض، فذهب أهل السّنّة إلى أنّ أبا بكر أفضلهم، و أثبتوا ذلك بوجوه مذكورة فى موضعها، و بنوا على إثبات ذلك أنّ غيره من الصّحابة ليس أفضل منه، و منعوا إطلاق الأفضل على غيره منهم.

و ذهب الشيّعة إلى أنّ عليّا أفضلهم، و أثبتوا ذلك بما لهم من الدلائل، و بنوا على إثبات ذلك أنّ غيره من الصّحابة ليس أفضل منه، و منعوا أن يطلق الأفضل على آخر من الصحابة.

و استمرّ الخلاف بینهما، و فی کل من الطائفتین علماء کبار عارفون باللغة حقّ المعرفة، فلو کان معنی الصیغة ما ظنّه هذا القائل لصحّ أن یکون کل واحد منهما أفضل من الآخر، و لم یتمشّ هذا الخلاف و البناء و المنع.

---

[۱] الحاشیة علی القوشجی علی التجرید- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۶

و کیف یجوز أن یکون معناها ذلک و لم یتنبّه به أحد من هذه الجماعات الکثیرة، و نفی الخلاف و البناء و المنع المذکورة بین الطائفتین من قریب ثمانمائة سنة» [۱].

و علیه، فإنّه لمّا ثبت «أحبیّة» أمیر المؤمنین علیه السلام من حدیث الطّیر و الأحادیث الکثیرة غیره، کان إطلاق «الأحبّ» علی غیره غیر جائز، و بذلک أیضا یسقط التأویل المذکور، کما یسقط ما وضعوه فی «أحبیّة» غیره علیه الصلاة و السلام.

۷- شواهد عدم الجواز فی أخبار الصّحابة و أقوالهم ... ص: ۲۱۶

و لما ذکرنا من عدم جواز إطلاق «أفعل التفضیل» علی «المفضول»، و بطلان حمل «أفعل التفضیل» علی «الأفضلیة الجزئیّة غیر المعتنی بها» شواهد فی أقوال الصّحابة و الآثار المنقولة عنهم ... و إلیک بعض ذلک:

* قال الغزّالی: «و روی عن ضبّة بن محصن العنزی قال: کان علینا أبو موسی الأشعری أمیرا بالبصرة، فکان إذا خطبنا حمد اللّه و أثنی علیه و صلّی علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنشأ یدعو لعمر رضی اللّه عنه. قال: فغاظنی ذلک منه، فقمت إلیه فقلت له: أین أنت من صاحبه تفضّله علیه؟ فصنع ذلک جمعا.

ثمّ کتب إلی عمر یشکونی یقول: إنّ ضبّة بن محصن العنزی یتعرّض لی فی خطبتی.

فکتب إلیه عمر أن أشخصه إلیّ.

قال: فاشخصنی إلیه، فقدمت فضربت علیه الباب، فخرج إلیّ فقال:

من أنت؟ فقلت: أنا ضبّة بن محصن العنزی. قال فقال لی: فلا مرحبا و لا

---

[۱] الحاشیة علی شرح القوشجی علی التجرید- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۷

أهلا. قلت: أما المرحب فمن اللّه. و أما الأهل فلا أهل لی و لا مال، فبما ذا استحللت- یا عمر- إشخاصی من مصری بلا ذنب أذنبته و لا شیء أتیته؟

فقال: ما الذی شجر بینک و بین عاملی؟ قال قلت: الآن أخبرک به، إنّه کان إذا خطبنا ...

قال: فاندفع عمر- رضی اللّه عنه- باکیا و هو یقول: أنت- و اللّه- أوفق منه و أرشد، فهل أنت غافر لی ذنبی، یغفر اللّه لک؟

قال: قلت: غفر اللّه لک یا أمیر المؤمنین.

قال: ثمّ اندفع باکیا و هو یقول: و اللّه للیلة أبی بکر و یوم خیر من عمر و آل عمر، فهل لک أن احدّثک بلیلته و یومه؟

قلت: نعم.

قال: أمّا اللّیلة، فإنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا أراد الخروج من مکّة هاربا من المشرکین، خرج لیلا، فتبعه أبو بکر ... فهذه لیلته. و أمّا یومه، فلمّا توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ارتدّت العرب ...

ثمّ کتب إلى أبى موسى يلومه» [۱].

فإنّ هـذا الخبر يفيد أنّه- بالإضافهٔ إلى عدم جواز إطلاق صـيغهٔ أفعل التفضـيل على المفضول، و إلى بطلان حمل أفعل التفضـيل على الأفضـليّهٔ غير المعتنى بها- لا يجوز الفعل أو الترك المشعر بتفضيل المفضول على الفاضل، و أنّه لا يجوز تأويل ذلك بإرادهٔ التفضيل من بعض الوجوه، و إلّا لما توجّه غيظ ضـبّهٔ و لا لوم عمر على أبى موسـى الأشـعرى، بل كان على عمر أن يـذكر الوجوه الجزئيّـهٔ التى يكون بها أفضل من أبى بكر، فيحمل ما كان يصنعه أبو موسى على ذلك.

* و روى المتقى: «عن ضبّهٔ بن محصن العنزى قال قلت لعمر بن

---

[۱] إحياء العلوم ۲/ ۲۴۴.

الخطّاب: أنت خير من أبى بكر؟

فبكى و قال: و اللّه لليلهٔ من أبى بكر و يوم خير من عمر عمر. هل لك أن أحدّثك بليلته و يومه؟

قلت: نعم يا أمير المؤمنين.

قال: أمّا ليلته، فلمّا خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هاربا...

و أمّا يومه، فلمّا توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ارتدّ العرب...

الدينورى فى المجالسهٔ، و أبو الحسن ابن بشران فى فوائده، و ق فى الدلائل، و اللّالكائى فى السنّهٔ» [۱].

و لو كـان يجوز أن يقـال «عمر خير من أبى بكر» و يراد «أنّه خير منه من بعض الوجوه» لمّـا «بكى عمر» فقـدّم و فضّـل ليلـهٔ أبى بكر و يومه على «عمر عمر»!! بـل كـان له إثبات أفضـليته من أبى بكر ... من بعض الوجوه أمثال «الشـدّهٔ» و «الغلظـهٔ» و «الفظاظـهٔ»!!* و روى المتّقى قال: «جبير بن نفير- إن نفرا قالوا لعمر بن الخطاب:

و اللّه ما رأينا رجلا أقضـى بالقسط، و لا أقول بالحقّ، و لا أشـدّ على المنافقين، منك يا أمير المؤمنين، فأنت خير الناس بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

فقال عوف بن مالك: كذبتم، و اللّه لقد رأينا خيرا منه بعد النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم.

فقال: من هو يا عوف؟

فقال: أبو بكر.

فقال عمر: صدق عوف و كذبتم و اللّه، لقد كان أبو بكر أطيب من ريح المسك، و أنا أضلّ من بعير أهلى.

---

[۱] كنز العمال ۱۲/ ۴۹۳ رقم: ۳۵۶۱۵.

أبو نعيم فى فضائل الصحابهٔ. قال ابن كثير: إسناده صحيح» [۱].

و من الواضح أنه لو جاز إطلاق أفعل التفضـيل ببعض الوجوه عير المعتبرهٔ، كان الواجب حمل قول القائلين لعمر: «أنت خير الناس بعد رسول اللّه» على تلك الوجوه، فلا يقول عوف و عمر لهم: «كذبتم و اللّه»....

* و روى المتقى: «عن عمر قال: خير هذه الامهٔ بعد نبيّها: أبو بكر، فمن قال غير هذا بعد مقامى هذا فهو مفتر، و عليه ما على المفترى. اللالكائى» [۲].

و لو جاز التفضيل بلحاظ وجه غير معتبر لما حكم عمر على من فضّله على أبى بكر بما حكم...

* و روى المتقى: «عن زياد بن علاقة قال: رأى عمر رجلا يقول: إنّ هذا لخير الامّة بعد نبيّها. فجعل عمر يضرب الرّجل بالدّرة و يقول: كذب الآخر، لأبو بكر خير منّى و من أبى و منك و من أبيك. خيثمة فى فضائل الصّحابة» [۳].

فلو جاز إطلاق ألفاظ التفضيل- و لو بلحاظ بعض الوجوه- لما فعل عمر ذلك قطعا.

* و قال أبو إسماعيل محمّد بن عبد اللّه الأزدى فى أخبار وقعة فحل «فأرسلوا إلى أبى عبيدة أن أرسل إلينا رجلا من صلحائكم نسأله عمّا تريدون و ما تسألون و ما تدعون إليه، نخبره بذات أنفسنا و ندعوكم إلى حظّكم إن قبلتم.

فأرسل إليهم أبو عبيدة معاذ بن جبل، فأتاهم على فرس له، فلمّا دنا منهم نزل عن فرسه و أخذ بلجامه، ثمّ أقبل إليهم يقود فرسه فقالوا لبعض غلمانهم: انطلق إليه فأمسك فرسه، فجاء الغلام ليمسك له دابّته، فقال معاذ: أنا أمسك فرسى،

---

[۱] كنز العمال ۱۲/ ۴۹۷.

[۲] كنز العمال ۱۲/ ۴۹۶.

[۳] كنز العمال ۱۲/ ۴۹۵.

لا أريد أنّ يمسكه أحد غيرى، فأقبل يمشى إليهم، فإذا هم على فرش و بسط و نمارق ... ثمّ أمسك برأس فرسه و جلس على الأرض عند طرف البساط.

فقالوا له: لو دنوت فجلست معنا كان أكرم لك، إنّ جلوسك مع هذه الملوك على هذه المجالس مكرمة لك، و إنّ جلوسك على الأرض متنحيا صنيع العبد بنفسه، فلا نراك إلّا قد أزريت بنفسك.

فأخبره الترجمان بمقالتهم، فجثا معاذ على ركبتيه و استقبل القوم بوجهه و قال للترجمان: قل لهم ...

فلمّا فسّر هذا الترجمان لهم نظر بعضهم إلى بعض و تعجّبوا ممّا سمعوا منه و قالوا لترجمانهم: قل له أنت أفضل أصحابك.

فقال معاذ عند ذلك: معاذ اللّه أن أقول ذلك، وليتنى لا أكون شرّهم» [۱].

و لو كان إطلاق صيغة التفضيل على المفضول بلحاظ بعض الحيثيات جائزا، لما استنكر معاذ قولهم: «أنت أفضل أصحابك» قطعا.

۸- لو كان مراد النبىّ «الأحب فى الأكل» لصرّح به ... ص: ۲۲۰

اشارة

و بعد، فإنّه لو كان مراد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى قصّة الطير طلب أحب الخلق إليه فى الأكل لصرّح به، إذ كان يمكنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أن يقول: اللّهم ائتنى بالأحبّ فى الأكل. لكنّه لم يقل هكذا بل قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك يأكل معى من هذا الطائر.

إن تركه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تلك العبارة المختصرة، و قوله هكذا، يدلّ بكلّ وضوح و صراحة على معنى فوق الأحبيّة فى الأكل، و ليس ذلك إلّا أنّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يريد إثبات أنّ الرجل الذى يطلبه أحبّ الخلق إلى اللّه و إلى رسوله على الإطلاق و العموم ... و إلّا فما وجه العدول عن

---

[۱] فتوح الشام- ذكر وقعة فحل.

الجملهٔ المختصرهٔ الدالّهٔ علی المقصود إلی جملهٔ طویلهٔ غیر واضحهٔ الدلالهٔ علیه؟!

النکات و اللّطائف فیما قاله النبیّ و دعا به ... ص: ۲۲۱

لکنّ

دعائه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقوله: «اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک»

...من جوامع کلمه و سواطع حکمه، فیه لطائف و نکت رفیعهٔ، و هی بمجموعها تدلّ علی اهتمام منه بلیغ بإظهار علوّ مقام أمیر المؤمنین علیه السلام فی ذلک المقام:

۱- خطابه الباری عزّ و جلّ و نداؤه إیّاه باسم ذاته «اللّه» الذی هو أحبّ الأسماء إلیه.

۲- قوله: «اللّهم» دون «یا اللّه» إذ فی الأول دلالهٔ علی التفخیم و التعظیم لیست هی فی الثانی، لاشتماله علی شدّتین لیستا فی «یا اللّه». و هذه النکتهٔ نظیر النکتهٔ فی اختیار ضم الضمیر المجرور فی قوله تعالی: عَلَیْهُ اللَّهَ.

۳- فی «اللّهم» نکتهٔ أخری لیست فی «یا اللّه»، هی أنّ المیم عوض حرف النداء، فدلّت الکلمهٔ علی النداء للّه سبحانه مع الابتداء باسمه العظیم، بخلاف «یا اللّه». و من الواضح أنّ الابتداء باسمه أدخل فی التعظیم و التبرّک.

۴- فی أکثر طرق الحدیث لفظ «ائتنی». و إنّما اختار صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا اللّفظ علی «أرسل إلیّ» و «أبعث إلیّ» و نحوهما لما فی «الإتیان» - مع تعدیته بالباء- من الدّلالهٔ علی مزید العنایهٔ و الاحتفال بشأن المأتیّ به، فکأن المرسل مصاحب للمأتیّ به، کما عن المبرّد فی معنی: «ذهب فلان بزید» أنّه یدّل علی مصاحبهٔ الفاعل للمفعول به، لأنّ الباء المعدیّهٔ عنده بمعنی مع.

۵- قوله: «ائتنی» دون «ائت» لیدلّ علی أنّ مطلوبه حضور أحبّ الخلق عنده، لا مطلق إتیان أحبّ الخلق.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۲

۶- إختیاره لفظ «الأحب» علی غیره من الألفاظ الدالّهٔ علی التفضیل و التّرجیح ... لأنّ کثرهٔ محبّهٔ اللّه تعالی لشخص تدلّ علی جمعه لجمیع صفات الکمال و المجد و العظمهٔ، لأنّ مقام المحبّهٔ أعلی المقامات و أسنی الدرجات.

۷- «الأحب» هو «الأکثر محبوبیهٔ» فأمیر المؤمنین علیه السلام أشدّ الخلق حبا للّه، لأنّ «المحبوبیهٔ» فرع «المحبیّهٔ» قال اللّه تعالی: إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ.

۸- أضاف لفظهٔ «أحب» إلی «الخلق» لیدلّ بصراحهٔ علی أنّ علیا أحبّ خلق اللّه، و لو لا ـ إرادهٔ الدّلالهٔ الصریحهٔ لا کتفی بأن یقول «الأحب» معرفا باللّام.

۹- أضاف کلمهٔ «خلق» إلی ضمیر الخطاب حیث قال: «خلقک» لیظهر أنّه علیه السلام أحبّ جمیع الخلق بحیث کان أهلا لأن یضاف إلی الحقّ جلّ جلاله ... و المراد من «الخلق» هو «المخلصون» فهو الأحبّ من غیر المخلصین بالأولویّهٔ.

۱۰- لفظهٔ «الخلق» اسم جنس. و اسم الجنس المضاف یفید العموم، کما نصّ علیه أکابر العلماء، فالمراد: جمیع الخلق المخلصین.

۱۱- إتیانه بکلمهٔ «إلیک» هو لغرض إفادهٔ الدّلالهٔ الصریحهٔ، و إلّا لکانت مقدرّهٔ أو کانت الدّلالهٔ علی أحبیّته إلی اللّه بالالتزام، لأنّه مع وجود «إلیّ» یکون الأحب إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و من کان أحبّ إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فهو أحبّ إلی اللّه تعالی بالالتزام.

۱۲- أضاف صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لفظ «و إلی رسولک» أو «و إلیّ» لیصرّح و ینصّ علی أن علیّا أحبّ الخلق إلیه، و إن کان فی قوله «إلیک» کفایهٔ، لأنّ «الأحبّ إلی اللّه» هو «الأحبّ إلی الرسول» قطعا ... فهو إذن، «الأحبّ إلی النبیّ» بالدّلالتین.

۱۳- إنّه لم یذکر ل «أحبّ» متعلّقا خاصّا، لیدل علی عموم أحبیّته

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۳

و شمولها لجمیع الأنواع و الأقسام و الأصناف، لأنّ حذف المتعلّق فی مقام البیان دلیل العموم..

-۱۴

قوله «یأکل معی من هذا الطائر»

لإثبات أنّ سبب طلبه للأکل معه هو أحبیّته إلی اللّه و رسوله، و لیس أمرا نفسانیا.

-۱۵ کلمة «معی» فی

قوله: یأکل معی من هذا الطائر

، لإفادة أنّ علیا علیه السلام لا یأکل الطائر بانفراد، بل إنّه لمّا کان الغرض من الطّلب للأکل إظهار شأن علی و منزلته عند اللّه و رسوله فإنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سوف یشارکه فی الأکل من الطیر، لیکشف عن سببیّة مقاماته المعنویة و مراتبه الدینیّة و قربه من اللّه و رسوله لطلب حضوره و المؤاکلة معه.

۹- قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أحبّ الخلق إلیک» یکذّب الحمل المذکور ... ص: ۲۲۳

و أیضا: لو کان المراد هو «الأحبّ فی الأکل» لم یکن لقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «أحبّ الخلق إلیک» معنی، لأنّ «الأحبیّة فی الأکل» میل طبعی، و ذلک محال فی صفة اللّه تعالی، کما سبق فی کلام الغزالی ... بل هذه الأحبیّة هی الثواب و رفعة المقام و المرتبة. و قال السیّد المرتضی:

«قد قال السائل: هب أنا سلّمنا صحة الخبر، ما أنکرت أن لا یفید ما ادّعیت من فضل أمیر المؤمنین علیه السلام علی المجاعة، و ذلک أن معنی فیه:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی

. یرید: أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی فی الأکل معه، دون أن یکون أراد أحبّ الخلق إلیه فی نفسه لکثرة أعماله، إذ قد یجوز أن یکون اللّه تعالی یحبّ أن یأکل مع نبیّه من هو غیر أفضل، و یکون ذلک أحبّ إلیه للمصلحة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۴

فقال الشیخ أیّده اللّه [۱]: هذا الذی اعترضت به ساقط، و ذلک أن محبّة اللّه تعالی لیست میل الطباع و إنّما هی الثواب، کما أنّ بغضه و غضبه لیستا باهتیاج الطباع و إنّما هما العقاب. و لفظ أفعل فی أحبّ و أبغض لا یتوجه إلّا و معناهما من الثواب و العقاب، و لا معنی علی هذا الأصل لقول من زعم أنّ أحبّ الخلق إلی اللّه یأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم توجه إلی محبّة الأکل و المبالغة فی ذلک بلفظ أفعل، لأنّه یخرج اللفظ ممّا ذکرناه من الثّواب إلی میل الطباع، و ذلک محال فی صفة اللّه تعالی» [۲].

۱۰- قوله ...: «بأحبّ خلقک إلیک و أوجههم عندک ...» ... ص: ۲۲۴

عن (کتاب الطیر) قال الحافظ أبو بکر ابن مردویه: «نا فهد بن إبراهیم البصری قال: نا محمّد بن زکریا قال: نا العبّاس بن بکّار الضّبی قال: نا عبد اللّه ابن المثنی الأنصاری، عن عمّه ثمامة بن عبد اللّه، عن أنس بن مالک: إن امّ سلمة صنعت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا أو أضباعا فبعثت به إلیه، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب فقال له أنس: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، و اجتهد النبیّ فی الدعاء و قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیک و أوجههم عندک. فجاء علی، فقال له أنس: إنّ رسول اللّه علی حاجة. قال أنس: فرفع علی یده فوکز علی صدری ثمّ دخل.

فلمّا نظر إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قام قائما فضمّه إليه و قال: يا ربّ و إليّ، يا ربّ و إليّ. ما أبطأ بك يا على؟ قال: يا رسول اللّه، قد جئت ثلاثا كلّ ذلك يردّنى أنس، فرأيت الغضب فى وجه رسول اللّه و قال: يا أنس ما حملك على

---

[۱] يعنى: الشيخ محمّد بن النعمان المفيد البغدادى

[۲] الفصول المختارة: ۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۵

ردّه؟ قلت: يا رسول اللّه، سمعتك تدعو فأحببت أن تكون الدّعوة فى الأنصار.

قال: لست بأوّل رجل أحبّ قومه، أبى اللّه- يا أنس- إلّا أن يكون ابن أبى طالب».

و قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللّهم جئنى بأحبّ خلقك إليك و أوجههم عندك»

يكذّب الحمل و التأويل المذكور، إذ «الأوجه» فى هذا المقام بمعنى «الأفضل على الإطلاق ...» و منه يعلم أنّ «الأحبّ» كذلك... فقد دلّ الحديث على أنّ أمير المؤمنين عليه السلام «أحبّ» و «أوجه» و «أشرف» و «أفضل» جميع «الخلق» عند اللّه سبحانه- عدا النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- من الأنبياء و الملائكة و الناس أجمعين...

۱۱- قوله ...: «بخير خلقك ...» ... ص: ۲۲۵

و عن (كتاب الطير) للحافظ أبى نعيم الأصفهانى: «نا على بن حميد الواسطى، نا أسلم بن سهل، نا محمّد بن صالح بن مهران قال: نا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة قال: سمعت من مالك بن أنس، عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة عن أنس قال بعثتنى أم سليم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بطير مشوى و معه أرغفة من شعير، فأتيته به فوضعته بين يديه فقال: يا أنس ادع لنا من يأكل معنا هذا الطير، اللّهم ائتنا بخير خلقك، فخرجت فلم يكن همّى إلّا رجلا من أهلى آتيه فأدعوه، فإذا أنا بعلى بن أبى طالب، فدخلت، فقال: أما وجدت أحدا؟ قلت: لا. قال: انظر. فنظرت فلم أجد أحدا إلّا عليّا. ففعل ذلك ثلاث مرّات. فرجعت فقلت: هذا على بن أبى طالب. فقال: ائذن له، اللّهم و إليّ، اللّهم و إليّ».

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۶

۱۲- قوله ...: «أدخل علىّ أحبّ خلقك إلىّ من الأوّلين و الآخرين ...» ... ص: ۲۲۶

و روى ابن المغازلى حديث الطير بإسناده عن أنس بن مالك و فيه: «اللّهم أدخل علىّ أحبّ خلقك إلىّ من الأوّلين و الآخرين يأكل معى من هذا الطائر ... فجاء على»...

و قد تقدّم الحديث بتمامه فى موضعه من قسم السّند، لكنّنا نذكر هنا متنه مرة أخرى:

...«عن أنس بن مالك قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائر مشوى- أهدته له امرأة من الأنصار- فدخل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فوضعت ذلك بين يديه. فقال: اللّهم أدخل علىّ أحبّ خلقك إلىّ من الأوّلين و الآخرين يأكل معى من هذا الطائر. قال أنس: فقلت فى نفسى: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار من قومى. فجاء على، فطرق الباب فرددته و قلت:

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم متشاغل- و لم يعلم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بذلك- فقال: اللّهم أدخل علىّ أحبّ الخلق من الأوّلين و الآخرين يأكل معى من هذا الطائر. قلت: اللّهم رجلا من قومى الأنصار. فجاء على فرددته.

فلمّا جاء الثّالثة قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قم یا أنس فافتح الباب لعلی. فقمت ففتحت الباب فأکل معه، فکانت الدعوة له» [۱].

و هل بعد هذه الجملة من مجال لتأویل لفظ «الأحبّ» و تقییده؟ لقد ثبت من هذا الحدیث- أیضا- أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق إلی النبیّ- و إلی اللّه بالملازمة- من جمیع الخلق من الأوّلین و الآخرین ... أی حتی الأنبیاء و المرسلین و الملائکة المقرّبین.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۷

۱۳- لو کان الغرض تضاعف لذّة الطعام لجاءت إحدی نسائه ... ص: ۲۲۷

إنّه لو کان المقصود حضور أحبّ الخلق فی الأکل مع النبیّ حتی یتضاعف لذّة الطعام، لکان مقتضی استجابة هذا الدعاء حضور إحدی زوجات النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لوضوح حصول الغرض من الدعاء- و هو الالتذاذ المتضاعف من الطعام- بمؤاکلة الزوجة المحبوبة، و أنّه لا یسدّ مسدّها فی هذه الناحیة أحد من الأولاد فضلا عن غیرهم.

لکنّ عدم حضور أحد من نسائه- لا سیّما تلک التی یزعمون أنّها أحبّ نسائه بل النساء عامّة إلیه- و کذا عدم حضور فاطمة علیها السلام و هی ابنته لو کان الغرض یحصل بمؤاکلة الأولاد، دلیل علی أنّ غرضه من الدّعاء شیء آخر، و أنّ المقصود من «الأحبّ» لیس «الأحبّ فی الأکل ...»

لقد استجاب اللّه عزّ و جلّ دعاء نبیّه و حبیبه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فأحضر عنده أحبّ الخلق إلیه و أفضل الناس عنده.

۱۴- صنائع أنس دلیل بطلان التأویل ... ص: ۲۲۷

و لو کان المراد مجرّد الأحبیّة فی الأکل فلما ذا کلّ هذا الاهتمام من أنس ابن مالک لأنّ یختص بذلک قومه من الأنصار؟ و لما ذا منع علیا علیه السلام مرة بعد أخری من الدخول علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟

إنّ کلّ عاقل یلحظ أخبار قصّة الطیر و ما کان فیها من أنس من کذب و احتیال و تعلّل، یحصل له الیقین الثابت بأنّ الدخول علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی تلک الساعة و الأکل معه من ذاک الطائر، مرتبة عظیمة و منزلة رفیعة.

و أیضا: من الظّاهر جدّا- بناء علی حمل الأحبیّة علی الأحبیّة فی خصوص الأکل- أنّ الشخص الأحبّ إلیه فی الأکل لیس إلّا من کان أکثر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۸

معاشرة أو أقرب نسبا أو أشدّ ألفة من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و من المعلوم أن الأنصار لم یکونوا حائزین لهذا الشّرف و تلک المرتبة، فکیف یرجو أنس أن یکونوا مصداق دعاء الرسول؟

۱۵- قول أنس: «اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرّف به ...» ص: ۲۲۸

و عن (کتاب الطیر) للحافظ ابن مردویه: «نا محمّد بن الحسین قال:

حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد الرحمن قال: نا علی بن الحسن السمالی قال:

حدّثنی محمّد بن الحسن بن الجهم، عن عبد اللّه بن میمون، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن أنس قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فأعجبه، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر. قال أنس قلت: اللّهم اجعله رجلا منّا حتّی نشرّف به. قال: فإذا علی. فلمّا أن رأیته حسدته فقلت: النبیّ مشغول، فرجع، قال: فدعا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم الثانیة، فأقبل علی کأنّما یضرب بالسیّاط، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح افتح، فدخل، فسمعته یقول: اللّهم و إلیّ، حتی أکل معه من ذلک الطیر».

فإذن ... کانت القضیّة ممّا یتشرف و یعتّز به ... و لم تکن الأحبیّة فی الأکل العاریة من کلّ فضیلة و الخالیة من کلّ شرف ... کما یزعم النّواصب...

و نعم ما أفاد الشیخ المفید البغدادی- طاب ثراه- حیث قال:

«إنّ الذی یسقط ما اعترض به السائل فی تأویل

قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک»

علی المحبّة فی الأکل معه، دون محبّته فی نفسه بإعظام ثوابه بعد الذی ذکرناه فی إسقاطه:

أن الروایة جاءت عن أنس بن مالک أنّه قال: لمّا دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن یأتیه تعالی بأحبّ الخلق إلیه: قلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار لتکون

لی الفضیلة بذلک. فجاء علی فرددته و قلت له إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی شغل، فمضی، ثمّ دعا ثانیة فقال لی: استأذن لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. فقلت له: إنّه علی شغل. ثمّ عاد ثالثة فاستأذنت له، و دخل، فقال له النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: قد کنت سألت اللّه تعالی أن یأتینی بک دفعتین، و لو أبطأت علیّ الثالثة لأقسمت علی اللّه أن یأتینی بک.

و لو أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سأل اللّه تعالی أن یأتیه بأحبّ خلقه إلیه فی نفسه، و أعظمهم ثوابا عنده، و کانت هذه من أجلّ الفضائل، لما آثر أنس أن یختص بها قومه، و لو لا أنّ أنسا فهم ذلک من معنی کلام النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما دافع أمیر المؤمنین علیه السلام عن الدخول، لیکون ذلک الفضل لرجل من الأنصار، فیحصل له جزء منه» [۱].

۱۶- قول أنس: «فإذا علی فلمّا أن رأیته حسدته ...» ص: ۲۲۹

و جاء فی الحدیث- فیما رواه ابن مردویه-: «قلت اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرّف به. قال: فإذا علی، فلمّا أن رأیته حسدته، فقلت: النبیّ مشغول، فرجع». و

فی لفظ خبر ابن المغازلی عنه: «بینا أنا کذلک إذ دخل علی فقال:

هل من إذن؟ فقلت: لا، و لم یحملنی علی ذلک إلّا الحسد».

و هذا دلیل آخر علی أنّ الأحبیّة لم تکن فی الأکل فقط ... بل إنّها کانت أحبیّة جلیلة القدر و عظیمة الفخر ... توجب الأفضلیّة التامّة و الأکرمیة الکاملة...

---

[۱] الفصول المختارة من العیون و المحاسن: ۶۸.

۱۷، ۱۸- قول عائشهٔ و حفصهٔ: «اللّهم اجعله أبی ...» ص: ۲۳۰

و أخرج أبو یعلی حدیث الطیر بسنده باللفظ التالی:
«ثنا قطن بن نسیر، ثنا جعفر بن سلیمان الضبّعی، ثنا عبد اللّه بن مثنّی، نبأ عبد اللّه بن أنس، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام.
فقالت عائشهٔ: اللّهم اجعله أبی.
و قالت حفصهٔ: اللّهم اجعله أبی. قال أنس: فقلت اللّهم اجعله سعد بن عبادهٔ.
قال أنس: سمعت حرکهٔ الباب فسلّم فإذا علی. فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجهٔ، فانصرف ثمّ. ثمّ سمعت حرکهٔ الباب فسلّم علیّ فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا! فخرجت فإذا علی. فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبرته.
فقال: ائذن له، فأذنت له فدخل. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و إلیّ و إلیّ» [۱].
فلو کان معنی الحدیث «الأحبّ فی الأکل» فما هذا الولوع و الشغف من عائشهٔ و حفصهٔ؟! و هلّا فهمتا هذا المعنی من الحدیث، لا سیّما عائشهٔ التی یزعم المتعصّبون من القوم إرجاع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الامهٔ إلیها، لأخذ الدین و الأحکام الفقهیهٔ منها!! فلا تدعوان لوالدیهما اللذین هما- بزعمهما- أعلی مرتبهٔ و أجلّ شأنا، لحضور أمر جزئیّ تافه لا أثر له!! لکنّ هذه الأحبیّهٔ هی الأحبیّهٔ التامّهٔ العامّهٔ المطلقهٔ، المقتضیهٔ للأفضلیهٔ التامهٔ المطلقهٔ ... و هی التی تمنّتها عائشهٔ لأبیها!! و حفصهٔ لأبیها!! و أنس

---

[۱] تاریخ دمشق ۲/ ۱۱۱ رقم: ۶۱۴.

لسعد أو غیره من الأنصار!!

۱۹- تکرار النبیّ الدعاء و اجتهاده فیه ... ص: ۲۳۱

و قد اتّفقت الأخبار علی أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کرّر دعائه و طلبه من اللّه تعالی أن یأتیه بأحبّ الخلق إلیه ... بل فی بعضها: «و اجتهد النبیّ فی الدعاء...»
و هکذا یکشف عن أن لمطلوبه شأنا عظیما و مرتبهٔ عالیهٔ ... فاللازم بحکم العقل أن تکون صفهٔ «الأحبیّهٔ» المذکورهٔ فی دعائه المتکرّر صفهٔ جلیلهٔ تکشف عن مقام صاحبها...

۲۰- قیام النبیّ لدی دخول علی و ضمّه إلیه ... ص: ۲۳۱

و فیما رواه الحافظ ابن مردویه عن أنس: «قال أنس: فرفع علی یده، فوکز علی صدری ثمّ دخل، فلمّا نظر إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام قائما فضمّه إلیه و قال: یا ربّ و إلیّ، یا ربّ و إلیّ، ما أبطأ بک یا علی!».
و هذه قرائن أخری علی أنّ هذه «الأحبیّهٔ» شرف عظیم شاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إظهاره و إثباته لأمیر المؤمنین علیه السلام

باهتمام بالغ ...

۲۱- فلمّا رآه تبسّم و قال: الحمد للّه ... ص: ۲۳۱

و هکذا فی روایهٔ النجار و بعض العلماء الکبار ...
عن أنس: «قال: فدخل، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الذی جعلک. فإنّی أدعو فی کلّ لقمهٔ أن یأتینی أحبّ الخلق إلیه و إلیّ، فکنت أنت».
فما کلّ هذا لو کانت «الأحبیّهٔ» فی الأکل فقط!!
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۲

۲۲- غضبه علی أنس لردّه علیّا ... ص: ۲۳۲

و فی روایهٔ ابن مردویه عنه أنّه قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «ما أبطأ بک یا علی؟. قال: یا رسول اللّه قد جئت ثلاثا، کلّ ذلک یردّنی أنس. قال أنس: فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه و قال: یا أنس ما حملک علی ردّه؟
قلت: یا رسول اللّه، سمعتک تدعو، فأحببت أن تکون الدعوهٔ فی الأنصار.
قال: لست بأوّل رجل أحبّ قومه. أبی اللّه یا أنس إلّا أن یکون ابن أبی طالب».
فلما ذا الغضب من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو علی خلق عظیم؟! الأمر جزئی لا یعبؤ به؟! و لما ذا ذاک السّرور و الاستبشار من حضور أحبّ الخلق إلی اللّه و إلیه؟! أ لأمر جزئی لا یعبؤ به؟!

۲۳- قوله: أبی اللّه یا أنس إلّا أن یکون ابن أبی طالب ... ص: ۲۳۲

من الأدّلهٔ الواضحهٔ و البراهین الساطعهٔ علی أنّ هذه الأحبیّهٔ تشریف خاص من اللّه لعلی بواسطته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و من دون أن یکون لمیله النفسانی دخل فی ذلک ... و إلّا لقال: یا أنس أما علمت أنّ علیا أحبّ الخلق إلیّ فی الأکل، لکونه منی بمنزلهٔ ولدی، فلا یکون الدعاء إلّا فیه.
نعم ... یدل هذا الکلام من النبیّ علیه السّلام أن ذاک المقام کان من اللّه سبحانه، و أنّه لا ینال إلّا علیا علیه السلام ... فظهر بطلان ما سنذکره من تأویلی (الدهلوی ...)

۲۴- قوله له: علی أحبّ الخلق إلی اللّه ... ص: ۲۳۲

و فی روایهٔ فخر الدین الهانسوی: «فآذنه النبیّ بالدخول و قال: ما أبطأ بک عنّی؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت الثانیهٔ و الثالثهٔ فردّنی. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس ما حملک علی هذا؟ قال: رجوت أن یکون
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۳
الدعاء لأحد من الأنصار. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علیّ أحبّ الخلق إلی اللّه. فأکل معه» [۱].

أی: کیف ترجو أن یکون الدعاء لأحد من الأنصار، و علیّ أحبّ الخلق إلی اللّه؟! و قد دعوت أن یأتینی بأحبّ خلقه إلیه ... فبطل تأویل «الأحبیّهٔ» إلی الأحبیهٔ فی الأکل لأجل تضاعف لذّهٔ الطّعام ... بل هی الأحبیّهٔ التامهٔ العامّهٔ ... و بذلک تبطل التأویلات الأخری کذلک ...

۲۵- قوله فی جوابه: ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء ... ص: ۲۳۳

و قال محمّد مبین اللکهنوی: «عن أنس بن مالک قال: کنت أخدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقدّم لرسول اللّه فرخ مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. قال فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار. فجاء علی، فقلت: إن رسول اللّه علی حاجهٔ، ثمّ جاء فقال رسول اللّه: افتح، فدخل. فقال رسول اللّه: ما حملک علی ما صنعت؟ فقلت:
یا رسول اللّه، سمعت دعاءک، فأحببت أن یکون رجلا من قومی. فقال رسول اللّه: الرجل قد یحب قومه. و فی بعض الروایات: ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء و اللّه ذو الفضل العظیم. و هذا الحدیث فی المشکاهٔ أیضا بروایهٔ الترمذی» [۲]
أی: لیس لک أن ترجو أن یکون الذی دعوت اللّه أن یأتینی به رجلا من قومک ... ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء و اللّه ذو الفضل العظیم ... إنّه لا یکون برجاء هذا و ذاک ... بل لیس للنبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أیضا دخل فیه ... إنّه بید اللّه و فضل منه ...

---

[۱] دستور الحقائق- مخطوط.

[۲] وسیلهٔ النجاهٔ: ۲۸.

۲۶- قوله فی جوابه: أو فی الأنصار خیر من علی ...؟! ص: ۲۳۴

قال ولیّ اللّه اللکهنوی: «و وقع فی روایهٔ الطبرانی، و أبی یعلی، و البزار بعد قوله فجاء علی رضی اللّه عنه فرددته، ثمّ جاء فرددته، فدخل فی الثّالثهٔ أو فی الرابعهٔ. فقال له النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک عنّی- أو ما أبطأ بک عنّی- یا علی؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت فردّنی أنس. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟ قال: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: أوفی الأنصار خیر من علیّ، أو أفضل من علی؟» [۱]
. فإذن، ملاک «الأحبیّهٔ» فی حدیث الطیر هو «الأفضلیّهٔ» و أمیر المؤمنین علیه السلام هو الأفضل من جمیع المهاجرین و الأنصار... فهل تأویلها إلی ما ذکره (الدهلوی) إلّا مکابرهٔ و لجاج؟ و هل یجنح إلیه و یقبله إلّا من أعمته العصبیّهٔ العمیاء، و غلبت علی قلبه البغضاء؟

۲۷- قول أنس لعلی: إن عندی بشارهٔ ... ص: ۲۳۴

و عن کتاب (المعرفهٔ) لعبّاد بن یعقوب الرواجنی و فی غیر واحد من الکتب: «قال أنس: قلت: یا أبا الحسن استغفر لی فإنّ لی إلیک ذنبا، و إنّ عندی بشارهٔ. فأخبرته بما کان من دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم. فحمد اللّه و استغفر لی و رضی عنّی و أذهب ذنبی عنده بشارتی إیّاه».

ففی هذا الحدیث: إنّ أنسا طلب من أمیر المؤمنین علیه السلام أن یستغفر له ذنبه و هو ردّه إیّاه مرة بعد مرة، للحیلولة دون دخوله علیه السلام علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و وعده- فی مقابل الاستغفار له- أن یبشّره

---

[۱] مرآة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۵

ببشارة، و هی إخباره بما کان من دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی تلک الواقعة.

فلو کانت «الأحبیّة» خاصّة بالأکل معه لم یجعلها بشارة، لأنّ الأحبیّة علی تقدیر تقییدها بمحض الأکل الذی هو أمر حقیر یسیر، ممّا لا یصلح للاعتناء حتّی یهنّأ به وصیّ البشیر النذیر...

۲۸- حدیث الطیر من خصائص علی عند سعد بن أبی وقاص ... ص: ۲۳۵

و روی الحافظ أبو نعیم عن سعد بن أبی وقاص قوله: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی بن أبی طالب ثلاث خصال: لأعطینّ الرایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله

. و حدیث الطیر. و حدیث غدیر خم» [۱].

إنّ (حدیث الغدیر) و (حدیث الرّایة) من أقوی الأدلّة الصریحة فی خلافة الأمیر علیه السلام، فمقتضی السّیاق- بغض النظر عن الوجوه الأخری- أن یکون حدیث الطیر کذلک ... و کیف یرضی العاقل البصیر أن یکون مدلول حدیث الطیر الواقع فی هذا السیاق مجرّد الأحبیّة فی الأکل لتضاعف لذّة الطعام؟

۲۹- احتجاج الأمیر بحدیث الطیر فی الشوری ... ص: ۲۳۵

و فی حدیث الشوری- الذی رواه: ابن عقدة، و الحاکم، و ابن مردویه، و ابن المغازلی، و الخطیب الخوارزمی، و الکنجی- إنّ الإمام علیه السلام احتجّ علی القوم- فیما احتجّ به علی أفضلیته منهم و أحقیّته بالإمامة- بحدیث الطیر-.

فحدیث الطیر کسائر أحادیث فضائله علیه السلام ممّا یحتجّ به علی

---

[۱] حلیة الأولیاء- ترجمة ابن أبی لیلی ۴/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۶

الإمامة و الخلافة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لوضوح دلالته علی أفضلیّته کالأحادیث الأخری.

و نقول- بقطع النظر عن أدلّة عصمة الأمیر علیه السلام- إنّه لا یجوّز مسلم تطرّق الغلط فی استدلاله، فإن تجویز ذلک فی الشناعة بحیث جعله (الدهلوی) و والده شاهدا علی حمق قائله و جهله.

و أیضا: فلیس فی حدیث الشوری مطلقا ما یدلّ علی عدم تسلیم القوم ما قاله ... بل إنّه ظاهر فی قبولهم و إن أعرضوا عن ترتیب الأثر علیه ظلما و عدوانا!! و حینئذ، فإنّ جمیع التأویلات التی ذکرها المکابرون ساقطة، وهلّا تبعوا أئمتهم فی التسلیم و القبول!! و لنعم ما قال الشیخ المفید طاب ثراه:

«و شیء آخر و هو: أنّه لو احتمل معنی آخر لا یقتضی الفضیلة لأمیر المؤمنین علیه السلام لما احتجّ به أمیر المؤمنین علیه السلام یوم

الـدار، و لا جعله شاهـده على أنّه أفضل من الجماعـة، و ذلك أنّه لو لم يكن الأمر على ما وصـفناه، و كان محتملا لما ظنّه المخالفون من أنّه سأل ربّه تعالى أن يأتيه بأحبّ الخلق إليه فى الأكل معه، لما أمن أمير المؤمنين عليه السـلام من أن يتعلّق بـذلك بعض خصومه فى الحال، أو يشـتبه ذلك على إنسان، فلمّا احتـجّ به أمير المؤمنين عليه السـلام على القوم، و اعتمده فى البرهان، دلّ على أنّه لم يكن مفهوما منه إلّا فضله عليه السلام.

و كان إعراض الجماعة أيضا بتسـليم ادّعائه دليلا على صحة ما ذكرناه، و هذا بعينه يسقط قول من زعم أنّه يجوز مع إطلاق النبىّ عليه السلام ما يقتضى فضله عند اللّه تعالى على الكافّة وجود من هو أفضل منه فى المستقبل، لأنّه لو جاز ذلك لما عدل القوم عن الاعتماد عليه، و لجعلوه شبهة فى منعه ممّا ادّعاه من القطع على نقصانهم عنه فى الفضل.

و فى عدول القوم عن ذلك دليل على أنّ القول مفيد بإطلاقه فضله،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۷

و مؤمن بلوغ أحد منزلته فى الثواب بشىء من الأعمال. و هذا بيّن لمن تدبّره» [۱].

۳۰- حديث الطير من فضائل على و خصائصه عند عمرو بن العاص ... ص: ۲۳۷

و فى كتـاب (منـاقب على بن أبى طـالب) لموفّق بن أحمـد المكّى الخوارزمى: أنّ عمرو بن العـاص كتب إلى معاويـة كتابـا ذكر فيه مناقب لأمير المؤمنين عليه السلام ... و قد جاء حديث الطير ضمن تلك الفضائل و المناقب التى احتّج بها ابن العاص، لعلّو مقام الإمام و سمّو مرتبة...

و هل من المعقول أن يحتّج به ابن العاص لو كان معناه الأحبّ فى الأكل فقط؟

إنّه لو لا دلالته التامّـة على فضل الإمام عليه السـلام لما شـهد به ابن العاص- المعانـد له- فى مقابل رئيس الفرقـة الباغية ... و هذا أمر يعترف به من كان له أقل بصيرة و إنصاف...

أقول:

فمن هـذه الوجوه- و وجوه أخرى لم نـذكرها اختصـارا- لا- يبقى أىّ ريب فى عموم «الأحبيّـة» الواردة فى حـديث الطير ... و بطلان تأويلات (الدّهلوى) و من تقدّمة لهذا الحديث الشـريف، لأجل صـرفه عن الدلالة على أفضـليّة أمير المؤمنين عليه السـلام فخلافته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و بـالرغم من كفايـة تلـك الوجوه المتينـة فى الدلالـة على مـا ذكرنا، فإنّا نورد فيما يلى نبـذة من الأحاديث الدالّـة بوضوح على عموم أحبيّة سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، تأكيدا لفساد تخيّلات (الدهلوى) و غيره من المسوّلين...

---

[۱] الفصول المختارة من العيون و المحاسن: ۶۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۹

الأخبار و الآثار فى أنّ عليّا أحبّ الخلق مطلقا ... ص: ۲۳۹

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۱

من الأحادیث الصّریحهٔ فی: أنّ علیّا أحبّ الخلق إلی اللّه و الرّسول مطلقا ... ص: ۲۴۱

-۱

روی الکنجی و البدخشانی عن الحافظ أبی نعیم فی أربعینه و الطبرانی فی الکبیر، و محبّ الدین الطبری عن الحافظ أبی العلاء الهمدانی فی أربعینه فی المهدی ... کلّهم عن علی بن الهلال، عن أبیه، عن علی- و اللّفظ للطبری- قال: «دخلت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحالهٔ التی قبض فیها، فإذا فاطمهٔ- رضی اللّه عنها- عند رأسه، فبکت حتی ارتفع صوتها، فرفع صلّی اللّه علیه و سلّم طرفه إلیها و قال: حبیبتی فاطمهٔ، ما الذی یبکیک؟

فقالت: أخشی الضّیعهٔ من بعدک. فقال: یا حبیبتی، أما علمت أنّ اللّه تعالی اطّلع علی أهل الأرض اطّلاعهٔ فاختار منها أباک فبعثه برسالته، ثمّ اطّلع اطّلاعهٔ علی أهل الأرض فاختار منها بعلک، و أوحی إلیّ أن أنکحک إیّاه! یا فاطمهٔ: و نحن أهل بیت قد أعطانا اللّه سبع خصال لم یعط أحدا قبلنا، و لا یعطی أحدا بعدنا:

أنا خاتم النبیین و أکرمهم علی اللّه عزّ و جلّ، و أحبّ المخلوقین إلی اللّه تعالی، و أنا أبوک، و وصیی خیر الأوصیاء و أحبّهم إلی اللّه عزّ و جلّ و هو بعلک،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۲

و شهیدنا خیر الشّهداء و أحبّهم إلی اللّه عزّ و جلّ و هو حمزهٔ بن عبد المطلب عمّ أبیک و عمّ بعلک. و منّا من له جناحان أخضران یطیر بهما فی الجنّهٔ حیث یشاء مع الملائکهٔ و هو ابن عمّ أبیک و أخو بعلک. و منّا سبطا هذه الامّهٔ و هما ابناک الحسن و الحسین و هما سیّدا شباب أهل الجنّهٔ و أبوهما- و الذی بعثنی بالحق- خیر منهما.

یا فاطمهٔ، و الذی بعثنی بالحق، إنّ منهما مهدی هذه الامهٔ إذا صارت الدنیا هرجا و مرجا، و تظاهرت الفتن، و تقطّعت السّبل، و أغار بعضهم علی بعض، فلا کبیر یرحم صغیرا و لا صغیر یوقّر کبیرا، یبعث اللّه عزّ و جلّ عند ذلک منها من یفتح حصون الضّلالهٔ، و قلوبا غلفا، یقوم بالدّین فی آخر الزّمان کما قمت به فی أوّل الزمان، و یملأ الأرض عدلا کما ملئت جورا» [۱].

فالنبیّ یصف علیّا- علیه السلام- بقوله: «و وصیی خیر الأوصیاء و أحبّهم إلی اللّه عزّ و جلّ»

و من المعلوم أنّ الأوصیاء السّابقین کانوا أنبیاء ... فعلی علیه السلام أحبّ إلی اللّه من أولئک الأنبیاء ... فمن زید هناک و من عمرو؟! فالحدیث یدلّ علی أحبیّهٔ علی من الأنبیاء بالدلالهٔ المطابقیهٔ، و علی أحبیّهٔ من غیرهم بالأولویّهٔ القطعیّهٔ ... و هذا أیضا مفاد حدیث الطیر، لأنّ الحدیث یفسّر بعضا.

-۲

روی السید علی الهمدانی: «عن أنس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: حدّثنی جبرئیل عن اللّه عزّ و جلّ: إنّ اللّه یحب علیّا ما لا یحبّ الملائکهٔ و لا النبیّین و لا المرسلین، و ما من تسبیح یسبّحه للّه إلّا و یخلق اللّه ملکا یستغفر لمحبّیه و شیعته إلی یوم القیامهٔ» [۲].

---

[۱] البیان فی أخبار صاحب الزمان: ۷. ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۳۵. مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] مودهٔ القربی- ینابیع المودهٔ: ۲۵۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۳

فهل من تأمّل فی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من الثلاثهٔ؟! ۳-

روی الخطیب الخوارزمی بسنده من طریق محمّد بن جریر الطبری، عن عبد اللّه بن عمر قال: «سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و سئل بأیّ لغهٔ خاطبک ربّک لیلهٔ المعراج فقال- خاطبنی بلغهٔ علی بن أبی طالب، فألهمنی أن قلت: یا ربّ خاطبتنی أم علی؟ فقال: یا أحمد، أنا شیء لیس کالأشیاء، لا أقاس بالناس، و لا اوصف بالشبهات، خلقتک من نوری و خلقت علیا من نورک، فاطّلعت علی سرائر قلبک فلم أجد أحدا فی قلبک أحبّ إلیک من علی بن أبی طالب، فخاطبتک بلسانه کیما یطمئنّ قلبک» [۱].

و رواه نور الدین جعفر البدخشی فی (خلاصهٔ المناقب) مرسلا.

و علی ضوء هذا الحدیث یتضّح فساد تأویلات (الدهلوی ...) و أنّ حدیث الطّیر من البراهین السّاطعهٔ علی أفضلیّهٔ مولانا أمیر المؤمنین علیه الصّلاهٔ و السّلام.

و من لطائف هذا المقام:

أنّ السید علی بن أحمد بن معصوم المدنی طاب ثراه یروی هذا الحدیث الشریف بسند أکثره من روایهٔ الأبناء عن الآباء حیث یقول: «حدّثنا والدی الأجل أحمد نظام الدین، عن والده السید الجلیل محمّد معصوم، عن شیخه المحقق المولی محمّد أمین الأسترآبادی، عن شیخه طراز المحدّثین المیرزا محمّد الأسترآبادی، عن السیّد أبی محمّد محسن قال:

حدّثنی أبی علی شرف الآباء، عن أبیه منصور غیاث الدّین أستاذ البشر، عن أبیه محمّد صدر الحقیقهٔ، عن أبیه منصور غیاث الدین، عن أبیه محمّد صدر الدین، عن أبیه إبراهیم شرف الملّهٔ، عن أبیه محمد صدر الدین، عن أبیه إسحاق عزّ الدین، عن أبیه علی ضیاء الدین، عن أبیه عربشاه

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۳۷.

زین الدین، عن أبیه أبی الحسن الأمیر نجیب الدین، عن أبیه الأمیر خطیر الدین، عن أبیه أبی علی الحسن جمال الدین، عن أبیه أبی جعفر الحسین العزیزی، عن أبیه أبی سعید علی، عن أبیه أبی إبراهیم زید الأعثم، عن أبیه أبی شجاع علی، عن أبیه أبی عبد اللّه محمّد، عن أبیه علی، عن أبیه أبی عبد اللّه جعفر، عن أبیه أحمد السکّین، عن أبیه جعفر، عن أبیه أبی جعفر محمّد، عن أبیه زید الشهید، عن أبیه علی زین العابدین، عن أبیه الحسین سیّد الشهداء، عن أبیه أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول- و قد سئل بأیّ لغهٔ خاطبک ربّک لیلهٔ المعراج قال-: خاطبنی بلسان علی، فألهمنی أن قلت...

توضیح: أقول: هذا الحدیث الشریف رواه أیضا أبو المؤید الموفق بن أحمد الخوارزمی المعروف بأخطب خوارزم...

و اللّغهٔ کاللسان کما تطلق علی ما یعبّر به کلّ قوم عن أغراضهم، کلغهٔ العرب و لغهٔ العجم، تطلق علی ما یعبّر به الإنسان الواحد عن غرضه، من النطق و تقطیع الصّوت، الذین یمتاز بهما الأشخاص بعضها عن بعض، و یعبّر عنها باللهجهٔ، فقول السائل فی الحدیث: بأیّ لغهٔ خاطبک ربّک؟ یحتمل المعنیین. و

قوله: خاطبنی بلسان علی

-أو بلغهٔ علی کما فی روایهٔ الخوارزمی-

مراد به المعنی الثانی، و هو یتضمن الجواب عن المعنی الأول أیضا إن کان مرادا، لأنّ لغهٔ علی علیه السلام کانت عربیّهٔ. و قاس الشیء بالشیء قدّره به، أی جعله علی مقداره. و الشبهات جمع شبههٔ کغرفهٔ و غرفات قال فی القاموس:

الشبههٔ بالضم الالتباس و المثل انتهی. و إرادهٔ المعنی الثانی هنا أظهر. أی لا أوصف بالأمثال، و إن کان المعنی الأول أیضا ظاهرا» [۱].

-۴

أخرج الترمذی: «حدّثنا محمّد بن بشّار و یعقوب بن إبراهیم و غیر

---

[۱] التذکرة- مخطوط.

واحد قالوا: نا أبو عاصم، عن أبی الجراح قال: ثنی جابر بن صبیح قال:

حدّثتنی أم شراحیل قالت: حدّثتنی أم عطیّة قالت: بعث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جیشا فیهم علی. قالت: فسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو رافع یدیه یقول: اللّهم لا تمتنی حتی ترینی علیّا

. هذا حدیث غریب حسن، إنّما نعرفه من هذا الوجه» [۱].

و رواه الفقیه ابن المغازلی حیث قال: «قوله علیه السلام: لا- تمتنی حتی ترینی وجه علی. أخبرنا أبو القاسم عبد الواحد بن علی بن العباس البزاز قال:

أخبرنا أبو القاسم عبید اللّه بن الحسین بن محمّد المحاملی، نا علی بن مسلم، نا أبو عاصم قال: حدّثنی أبو الجراح» [... ۲].

و رواه الخطیب الخوارزمی بسنده عن الحافظ البیهقی قال: «أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ و أبو سعید بن أبی عمر قالا: حدّثنا أبو العباس محمّد بن یعقوب قال: حدّثنا أبو أمیّة محمّد بن إبراهیم الطرسوسی، قال: حدّثنا أبو عاصم النبیل» [... ۳].

و رواه الکنجی الشّافعی بسنده عن الترمذی ... قال: «هذا حدیث عال، أخرجه أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی فی صحیحه، و وقع إلینا عالیا من غیر هذا الطریق، لکن اقتصرنا علی هذا لشهرته عند أهل النقل» [۴].

و رواه الزرندی عن ام عطیّة [۵].

و کذا حسام الدین [۶] و البدخشانی [۷] عن الترمذی.

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۰۱.

[۲] مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام: ۱۲۲.

[۳] مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام: ۳۰.

[۴] کفایة الطالب: ۱۳۳.

[۵] نظم درر السمطین: ۱۰۰.

[۶] مرافض الروافض- مخطوط.

[۷] مفتاح النجا- مخطوط.

و هل فی دلالته علی الأحبیّة المطلقة العامّة ریب؟! ۵-

قال الحافظ محبّ الدین الطبری تحت عنوان «ذکر أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» بعد أن روی حدیث الطیر:

«و عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: إنّ علیا دخل علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فقام إلیه و عانقه و قبّل ما بین عینیه، فقال له العباس: أ تحبّ هذا یا رسول اللّه؟ فقال: یا عم، و اللّه للّه أشدّ حبا له منّی. أخرجه أبو الخیر القزوینی [۱]» [۲].

و کرّر روایته فی «ذکر أن اللّه تعالی جعل ذریّته فی صلب علی» [۳].

و قد بلغت دلالة هذا الحديث فى الوضوح حدّا حتى ذكره الطبرى تحت عنوان «ذكر أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه» كما نصّ محمّد بن إسماعيل و غيره على دلالته على ذلك.

فهذا هو الحديث، و هذه تصريحات المحقّقين من أهل السنّة...

فقل ما يقتضيه الإنصاف فى تأويلات المنحرفين؟! ۶-

روى الخطيب الخوارزمى قائلا: «أنبأنى أبو العلاء الحافظ الحسن ابن أحمد العطار الهمدانى قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقرى قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ قال: حدّثنا حبيب بن الحسن قال: حدّثنا عبد اللّه بن أيوب القربى قال: حدّثنا زكريا بن يحيى المنقرى قال: حدّثنا إسماعيل بن عبّاد المدنى، عن شريك عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبد اللّه قال: خرج النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم من عند زينب بنت جحش فأتى بيت أم سلمة- و كان يومها من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- فلم يلبث أن جاء على فدقّ الباب دقّا خفيفا، فاستثبت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الدقّ

---

[۱] هو: أحمد بن إسماعيل المتوفى سنة: ۵۸۹ أو ۵۹۰. ترجم له فى سير أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۹۰.

[۲] ذخائر العقبى: ۶۲.

[۳] ذخائر العقبى: ۶۷.

فأنكرته امّ سلمة. قال لها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: قومى فافتحى له الباب. فقالت: يا رسول اللّه من هذا الذى بلغ من خطره ما أفتح له الباب فأتلقاه بمعاصمى، و قد نزلت فىّ آية من كتاب اللّه بالأمس!! فقال- كالمغضب- إن طاعة الرّسول طاعة اللّه، و من عصى الرسول فقد عصى اللّه! إنّ بالباب رجلا ليس بالنزق و لا الخرق، يحبّ اللّه و رسوله، و يحبّه اللّه و رسوله. ففتحت له الباب، فأخذ بعضادتى الباب حتى إذا لم يسمع حسّا و لا حركة، و صرت إلى خدرى استأذن فدخل.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أ تعرفينه؟ قلت: نعم، هذا على بن أبى طالب. قال: صدقت. سجيّته من سجيّتى، و لحمه من لحمى، و دمه من دمى، و هو عيبة علمى.

اسمعى و اشهدى: هو قاتل الناكثين و القاسطين و المارقين من بعدى.

اسمعى و اشهدى: لو أنّ عبدا عبد اللّه ألف عام من بعد ألف عام بين الركن و المقام، ثمّ لقى اللّه مبغضا لعلى لأكبّه اللّه يوم القيامة على منخريه فى نار جهنم» [۱].

و لا يخفى: أن هذه الصّفات التى ذكرها النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إنّما ذكرها جوابا لسؤال امّ سلمة «من هذا الذى بلغ من خطره»؟ ... فلا يعقل أن يكون

قوله «يحبّه اللّه و رسوله»

إلّا بمعنى «الأحبيّة»، لأنّ كلّ مؤمن يحبّه اللّه و رسوله، فلا بدّ أن يكون قوله فى حق على لإفادة معنى الأحبيّة العامة المطلقة ... و هذا هو المطلوب.

-۷

روى الخطيب الخوارزمى قائلا: «و أنبأنى مهذّب الأئمة هذا قال أخبرنا أبو عبد اللّه أحمد بن محمّد بن على بن أبى عثمان الدّقاق قال: أخبرنا أبو المظفر هنّاد بن إبراهيم النسفى قال: حدّثنا أبو الحسن على بن يوسف بن

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين عليه السلام: ۴۳.

محمّد بن الحجاج الطبری- بساریهٔ طبرستان- قال: حدّثنا أبو عبد اللّه الحسین ابن جعفر بن محمّد الجرجانی قال: حدّثنا أبو عیسی إسماعیل بن إسحاق بن سلیمان النّصیبی قال: حدّثنا محمّد بن علی الکفرثوثی قال: حدّثنی حمید الطویل، عن أنس بن مالک قال: صلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صلاهٔ العصر و أبطأ فی رکوعه فی الرکعهٔ الأولی، حتی ظنّ أنّه قد سهی و غفل، ثمّ رفع رأسه و قال: سمع اللّه لمن حمده، ثمّ أوجز فی صلاته، ثمّ أقبل علینا بوجهه کأنّه القمر لیلهٔ البدر فی وسط النجوم، ثمّ جثی علی رکبتیه و بسط قائمه حتی تلألأ المسجد بنور وجهه، ثمّ رمی بطرفه إلی الصفّ الأوّل یتفقّد أصحابه رجلا رجلا، ثمّ رمی بطرفه إلی الصفّ الثّانی، ثمّ رمی بطرفه إلی الصف الثّالث، یتفقّدهم رجلا رجلا، ثمّ کثرت الصّفوف علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثمّ قال:

ما لی لا أری ابن عمّی علی بن أبی طالب، یا ابن عمّی، فأجابه علی من آخر الصفوف و هو یقول: لبّیک لبّیک یا رسول اللّه. فنادی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بأعلی صوته: ادن منّی یا علی. فما زال علی یتخطّی أعناق المهاجرین و الأنصار حتی دنا المرتضی إلی المصطفی، فقال له النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما الذی خلّفک عن الصفّ الأوّل؟ قال: شککت أنّی علی غیر طهر، فأتیت منزل فاطمهٔ فنادیت یا حسن یا حسین یا فضّهٔ، فلم یجبنی أحد، فإذا بهاتف یهتف بی من ورائی و هو ینادی: یا أبا الحسن یا ابن عمّ النبیّ، التفت، فالتفتّ، فإذا بسطل من ذهب و فیه ماء و علیه مندیل، فأخذت المندیل و وضعته علی منکبی الأیمن و أومأت إلی الماء، فإذا الماء یفیض علی منکبی، فتطّهرت و أسبغت الطهر، و لقد وجدته فی لین الزبد و طعم الشهد و رائحهٔ المسک، ثمّ التفتّ و لا أدری من وضع السّطل و المندیل، و لا أدری من أخذه.

فتبسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی وجهه و ضمّه إلی صدره،

فقبّل ما بین عینیه ثمّ قال: یا أبا الحسن ألا أبشّرک، إنّ السّطل من الجنّهٔ و الماء و المندیل من الفردوس الأعلی، و الذی هیّأک للصّلاهٔ جبرئیل، و الذی مندلک میکائیل. و الذی نفس محمّد بیده ما زال إسرافیل قابضا بیده علی رکبتی حتی لحقت معی الصّلاهٔ.

أ فیلومنی الناس علی حبّک، و اللّه تعالی و ملائکته یحبّونک فوق السماء؟!» [۱].

-۸

روی الحافظ الدار قطنی: «ثنا أبو القاسم الحسن بن محمّد بن بشر البجلی الکوفی، ثنا علی بن الحسین بن عتبهٔ، ثنا إسماعیل بن أبان، ثنا عبد اللّه بن مسلم الملائی، عن أبیه، عن إبراهیم، عن علقمهٔ و الأسود، عن عائشهٔ قالت: لمّا حضر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الموت قال: ادعوا لی حبیبی، فدعوت له أبا بکر فنظر إلیه ثمّ وضع رأسه، فقال: ادعوا لی حبیبی، فدعوت له عمر فنظر إلیه ثمّ وضع إلیّ رأسه، فقال: ادعوا لی حبیبی فقلت: ویلکم ادعوا لی علی بن أبی طالب، فو اللّه ما یرید غیره. فلمّا رآه أخرج الثوب الذی کان علیه ثمّ أدخله فیه، فلم یزل یحتضنه حتی قبض و یده علیه» [۲].

و رواه الخوارزمی: «أخبرنی الشّیخ الإمام شهاب الدین أبو النجیب سعد ابن عبد اللّه بن الحسن الهمدانی- فیما کتب إلیّ من همدان- أخبرنا الحافظ أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحدّاد بأصبهان- فیما أذن لی فی الروایهٔ عنه- قال: أخبرنا الشیخ الأدیب أبو یعلی عبد الرزاق بن عمر بن إبراهیم الطبرانی- سنهٔ ۴۷۳- قال: أخبرنا الإمام الحافظ طراز المحدّثین أبو بکر أحمد ابن موسی بن مردویه الأصبهانی.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۱۵.

[۲] الأفراد للدار قطنی.

و بهـذا الإسـناد قال أبو النجيب سـعد بن عبـد اللّه الهمدانی المعروف بالمروزی قال: و أخبرنا بهذا الحديث الإمام الحافظ سـليمان بن إبراهيم الأصبهانی- فی كتابه إلیّ من أصبهان سنة ۴۸۸- عن أبی بكر أحمد بن موسى ابن مردويه. قال:

حدّثنا عبد الرحمن بن محمّد بن حمّاد قال: حدّثنا القاسم بن علی بن منصور الطائی قال: حدّثنا إسماعيل بن أبان» [... ۱].

و الكنجی: «أخبرنـا أبو محمّـد عبـد العزيز بن محمّـد بن الحسن الصـالحی، أخبرنـا الحافظ أبو القاسم الدمشـقی، أخبرنا أبو غالب ابن البنّاء، أخبرنا أبو الغنائم ابن المأمون، أخبرنا إمام أهل الحديث أبو الحسن الدار قطنی...

قلت: رواه محدّث الشام فی كتابه كما أخرجناه قال الدار قطنی: تفرّد به مسلم الملّائی، و هو قريب فی مثل هذا» [۲].

و رواه محمّد باكثير المكّی عن الدار قطنی عن عائشة [۳].

و محبّ الدين الطبری [۴] و إبراهيم الوصّابی [۵]: عن التّمام الرازی فی فوائده، عن عائشة.

و شـهاب الـدين أحمـد، عن المحبّ الطبری، عن الرازی. و عن الصالحـانی، عن سـليمان الحافظ الأصـبهانی، عن ابن مردويه ... عن عائشة [۶].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۸.

[۲] كفاية الطالب: ۲۶۲.

[۳] وسيلة المآل- مخطوط.

[۴] ذخائر العقبی: ۷۲.

[۵] الاكتفاء- مخطوط.

[۶] توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۱

و أخرجه الحافظ أبو يعلی من حديث عبد اللّه بن عمرو باللفظ التالی:

«ثنا كامل بن طلحـة، ثنا ابن لهيعـة، حـدّثنی حی بن عبـد اللّه المغازی، عن أبی عبد الرحمن الحبلی، عن عبد اللّه بن عمرو: إنّ رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم قال فی مرضه: ادعوا لی أخی، فـدعوا له أبا بكر فأعرض عنه، ثمّ قال: ادعوا لی أخی فدعوا له عمر فأعرض عنه، ثمّ قـال: ادعوا لی أخی فـدعی له عثمـان فأعرض عنه، ثمّ قال: ادعوا لی أخی، فـدعی له علی بن أبی طالب، فستره بثوب و أكبّ عليه، فلمّا خرج من عنده قيل له: ما قال؟ قال: علّمنی ألف باب كلّ باب يفتح ألف باب» [۱].

و يفيد هذا الحديث بطرقه- فيما بعد- أنّ الثلاثة ما كانوا فی نظر النبیّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مصداقا لقوله «حبيبی» أو «أخی...» حتی قامت عائشة لأئمة الحاضرين: «ويلكم ادعوا له علی بن أبی طالب ...» إنّ «حبيبه» و «أخاه» ليس إلّا أمير المؤمنين عليه الصّـلاة و السّلام ... فهو الأحبّ إليه و الأقرب عنده من جميع الخلائق، فهو الأفضل...

فهل فی سقوط تأويلات (الدهلوی) شكّ و ريب!!

---

[۱] العلل المتناهية ۱/ ۲۲۱، رقم: ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۲

من أقوال الصحابة الصّريحة فی: أنّ عليّا أحبّ النّاس إلی النبی ... ص: ۲۵۲

اشارة

و کما کانت الأحادیث الواردة عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم صریحة فی الدلالة علی أنّ علیا علیه السّلام کان أحبّ الخلق عنده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کذلک الآثار التی یروونها عن الصّحابة ... فإنّها صریحة فی أن هذا الأمر کان مفروغا عنه و متسالما علیه بینهم ... سمعوه من النّبیّ...

و فهموه من أحواله و سیرته...

قول أبی ذر الغفاری ... ص: ۲۵۲

عن معاویة بن ثعلبة قال: «جاء رجل إلی أبی ذر- و هو فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فقال: یا أبا ذر، ألا تحدّثنی بأحبّ الناس إلیک! فو اللّه لقد علمت أنّ أحبّهم إلیک أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. قال: أجل و الذی نفسی بیده: إنّ أحبّهم إلیّ أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هو ذلک الشیخ. و أشار إلی علی».

رواه الخوارزمی بسنده عن البیهقی عن معاویة بن ثعلبة [... ۱].

و المحبّ الطبری [۲] و إبراهیم الوصابی [۳] عن الملّا فی سیرته عنه...

و شهاب الدین أحمد، عن الطبری، عن الملّا [... ۴].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۹.

[۲] الریاض النضرة ۳/ ۱۱۶، ذخائر العقبی: ۶۲.

[۳] الاکتفاء- مخطوط.

[۴] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۳

و هل یجوّز عاقل تخصیص هذه «الأحبیّة» بالأحبیّة فی الأکل و ما شابه؟

و ما الدلیل علی ذلک؟

قول بریدة ... ص: ۲۵۳

أخرج الحاکم قائلا: «حدّثنا أبو العبّاس محمّد بن یعقوب، حدّثنا العباس بن محمّد الدوری، حدّثنا شاذان الأسود بن عامر، حدّثنا جعفر بن زیاد الأحمر، عن عبد اللّه بن عطا، عن عبد اللّه بن بریدة عن أبیه قال:

کان أحبّ النساء إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فاطمة و من الرجال علی.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه» [۱].

و رواه المولوی مبین عن الحاکم [۲].

و روی البدخشانی، عن الترمذی، عن بریدة قال: «کان أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاطمة و من الرّجال علی» [۳].

قول عائشة ... ص: ۲۵۳

۱- روی الکنجی: «أخبرنا الحافظ محمّد بن محمود- ببغداد- و یوسف ابن خلیل- بحلب- و خالد بن یوسف- بدمشق- و غیرهم، قالوا جمیعا: أخبرنا حجّة العرب زید بن الحسن الکندی، أخبرنا القزاز، أخبرنا إمام أهل الحدیث أحمد بن علی بن ثابت الخطیب

الحافظ، أخبرنا أبو منصور محمّد بن محمّد ابن عثمان السوّاق، أخبرنا أبو جعفر أحمد بن أبی طالب الکاتب، حدّثنا محمّد بن جریر الطبری، حدّثنا محمّد بن عیسی الدّامغانی، حدّثنی یسع بن

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۵۵. و وافقه الذهبی.

[۲] وسیلة النجاة: ۲۷.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۴

عدی، حدّثنا شاه بن الفضل، عن أبی المبارک، عن حیوة بن شریح بن هانی، عن أبیه، عن عائشة قالت:

ما خلق اللّه خلقا أحب إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من علی ابن أبی طالب» [۱].

فهذا الحدیث الذی رواه الحفّاظ عن الحافظ الطبری، بسنده عن عائشة، نصّ صریح فیما یدلّ علیه حدیث الطیر من «الأحبیّة» العامّة المطلقة، فلا مجال لشیء من التأویلات الفاسدة.

۲- أخرج الترّمذی: «حدّثنا حسین بن یزید الکوفی، نا عبد السلام بن حرب، عن أبی الجحاف، عن جمیع بن عمیر التیمی قال: دخلت مع عمتی علی عائشة فسئلت: أیّ الناس کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قالت: فاطمة. فقیل: من الرجال؟ قالت: زوجها، أن کان- ما علمت- صوّاما قوّاما. هذا حدیث حسن غریب» [۲].

و أخرجه الحاکم بسنده عن عبد السلام بن حرب [... ۳].

و عن الترمذی: ابن الأثیر [۴] و محبّ الدین الطّبری [۵] و شهاب الدین أحمد [۶] و العیدروس [۷] و الوصّابی [۸] و البدخشانی [۹].

إنّ هذه «الأحبیّة» عامّة قطعا ... و لو کان هناک غیر فاطمة و علی لذکرته

---

[۱] کفایة الطالب: ۳۲۴.

[۲] صحیح الترمذی ۵/ ۶۵۸.

[۳] المستدرک ۳/ ۱۵۷.

[۴] أسد الغابة ۵/ ۱۵۷.

[۵] الریاض النضرة ۳: ۱۱۵، ذخائر العقبی.

[۶] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۷] العقد النبوی- مخطوط.

[۸] الاکتفاء- مخطوط.

[۹] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۵

عائشة قطعا...

۳- أخرج الحاکم: «حدّثنا أبو بکر محمّد بن علی الفقیه الشاشی، حدّثنا أبو طالب أحمد بن نصر الحافظ، حدّثنا علی بن سعید بن بشیر، عن عبّاد بن یعقوب، حدّثنا محمّد بن إسماعیل بن رجاء الزبیدی، عن أبی إسحاق الشیبانی، عن جمیع بن عمیر قال:

دخلت مع أمی علی عائشة فسمعتها من وراء الحجاب و هی تسألها عن علی فقالت: تسألینی عن رجل- و اللّه- ما أعلم رجلا کان أحبّ إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- منه و لا امرأة من الأرض کانت أحبّ إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من امرأته.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه» [۱].

و رواه المولوی مبین عن الحاکم کذلک [۲].

و أخرجه النّسائی بسنده عن أبی إسحاق الشیبانی [... ۳] و کذا أبو یعلی الموصلی [۴] و کذا الخطیب الخوارزمی [۵].

و رواه الحافظ المحبّ الطبری عن الحافظین المخلّص الذهبی و أبی القاسم الدمشقی، عن عائشة [۶].

و شهاب الدین أحمد، عن المحبّ عنهما، عن عائشة [۷].

و المولوی ولی اللّه عن النسائی [۸].

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۵۴.

[۲] وسیلة النجاة: ۲۸.

[۳] الخصائص: ۲۹.

[۴] المسند

[۵] مناقب أمیر المؤمنین: ۳۷.

[۶] ذخائر العقبی: ۶۲، الریاض النضرة ۳/ ۱۱۶.

[۷] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۸] مرآة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۶

إذن ... لا أحبّ إلی اللّه و الرسول من أمیر المؤمنین علیه السّلام...

و باعتراف من عائشة ... و «الأحبیّة» أحبیّة مطلقة...

۴- روی الحافظ الزرندی بقوله: «و یروی أنّ امرأة من الأنصار قالت لعائشة رضی اللّه عنها: أیّ أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قالت: علی بن أبی طالب» [۱].

و رواه شهاب الدین أحمد عن الزرندی [۲].

۵- روی الزرندی: «عن جمیع بن عمیر قال: دخلت علی عائشة فسألتها: من کان أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قالت:

فاطمة. قلت: لست أسألک عن النساء، إنّما أسألک عن الرجال! فقالت:

زوجها» [۳].

و کذا رواه الابشیهی [۴].

۶- روی المتّقی: «عن عروة قال: قلت لعائشة: من کان أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قالت: علی بن أبی طالب. قلت: أیّ شیء کان سبب خروجک علیه؟ قالت: لم تزوّج أبوک أمک؟ قلت: ذلک من قدر اللّه. قالت: و کان ذلک من قدر اللّه. ن» [۵].

۷-

روی المحبّ الطبری، و إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی: «عن معاذة الغفاریة قالت: کان لی انس بالنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، أخرج معه فی الأسفار و أقوم علی المرضی و اداوی الجرحی، فدخلت إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی بیت عائشة و علی خارج من عنده و سمعته یقول:

[۱] نظم درر السمطين: ۱۰۲.

[۲] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۳] نظم درر السمطين: ۱۰۲.

[۴] المستطرف من كل فن مستظرف ۱/ ۱۳۷.

[۵] كنز العمال ۱۱/ ۳۳۴، رقم ۳۱۶۷۰ و فيه: (ز).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۷

يـا عائشـة، إنّ هـذا أحبّ الرجال إليّ و أكرمهم عليّ، فاعرفى له حقّه و أكرمى مثواه، [فلمّا أن جرى بينها و بين على بالبصـرة ما جرى رجعت عائشـة إلى المدينة، فدخلت عليها فقلت لها: يا ام المؤمنين كيف قلبك اليوم بعد ما سـمعت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم يقول لـك فيه مـا قـال؟ قالت معاذة قالت: كيف يكون قلبى لرجل كان إذا دخل عليّ و أبى عنـدنا لا يملّ من النظر إليه، فقلت: يا أبة إنّك لتديم النظر إلى عليّ! فقال: يا بنيّة، سـمعت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم يقول: النظر إلى وجه على عبادة]. أخرجه الخجندى [۱]» [۲].

و إنّ هذه الأحاديث لتقلع أساس جميع التأويلات و التسويلات...

لا سيّما و أنّها عن عائشة التى جرى منها على أمير المؤمنين عليه السـلام ما جرى و كان منها ما كان!! و لكن مع ذلك كلّه و بالإضافة إليه ... نورد عنها الحديث التّالى:

۸- أخرج أحمد: «ثنا أبو نعيم، حدّثنا يونس، ثنا عمرو بن حريث قال:

قال النّعمان بن بشـير: اسـتأذن أبو بكر على رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سلّم- فسمع صوت عائشة عاليا و هى تقول: و اللّه لقد عرفت أنّ عليّا أحبّ إليك من أبى- ثلاثا-. فاسـتأذن أبو بكر فدخل فأهوى إليها و قال لها: يا بنت ام رومان لا أسمعك ترفعين صوتك على رسول اللّه صلّى اللّه عليه!» [۳].

و أخرجه النسائى: «أخبرنى عبـدة بن عبـد الرحيم المروزى قال: أنبأنا عمرو بن محمّـد قال: أنبأنا يونس بن أبى إسـحاق، عن عمرو بن حريث، عن النعمان بن بشير قال: استأذن أبو بكر على النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فسمع

[۱] و هو: ابو بكر محمد بن عبد اللطيف الاصفهانى الشافعى المتوفى سنة: ۵۵۲. سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۳۸۶.

[۲] الرياض النضرة ۳/ ۱۱۶، الاكتفاء- مخطوط.

[۳] مسند أحمد ۴/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۸

صوت عائشة عاليا و هى تقول: و اللّه لقد علمت أنّ عليّا أحبّ إليك من أبى.

فأهوى أبو بكر ليلطمها و قال: يا بنت فلانة، أراك ترفعين صوتك على رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- فأمسكه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سـلّم، و خرج أبو بكر مغضـبا، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا عائشة كيف رأيتنى أنقذتك من الرجل! ثمّ استأذن أبو بكر بعد ذلك، و قد اصـطلح رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم و عائشة فقال: أدخلانى فى السّلم كما أدخلتمانى فى الحرب. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: قد فعلنا» [۱].

و قال الحافظ ابن حجر: «أخرج أحمد، و أبو داود، و النسائى، بسـند صحيح، عن النعمان بن بشير قال: استأذن أبو بكر على النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فسمع صوت عائشة عاليا و هى تقول: و اللّه لقد علمت أنّ عليّا أحبّ إليك من أبى» [۲].

تنبیهات علی بطلان دعاوی و تأویلات ... ص: ۲۵۸

اشارهٔ

لقد کانت تلک ثلّهٔ من الأحادیث و الآثار الواضحهٔ الدلالهٔ علی أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق لدی اللّه و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلقا ... لا سیّما ما کان منها عن عائشهٔ ... مع انحرافها عن الإمام علیه السلام ... و من هنا صرّح العلّامهٔ جلال الدین الخجندی- بالنسبهٔ إلی أحادیث عائشهٔ و معاذهٔ الغفاریهٔ و أبی ذر الغفاری- بأنّ هذه الأحادیث لدلالتها علی أحبیّهٔ علی علیه السّلام تعاضد حدیث الطیر و تؤیّده، و نصّ العلّامهٔ محمّد ابن إسماعیل الأمیر علی أنّ الأخبار المذکورهٔ دلیل علی أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کما سنقف

---

[۱] الخصائص: ۲۸.

[۲] فتح الباری ۷/ ۱۸.

علیه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و لکنّ من القوم من سوّلت له نفسه لأن یدّعی المعارضهٔ بین ذلک، و بین ما رووه من أحبیّهٔ عائشهٔ و أبیها ... فیجمع بینهما بحمل ما ورد فی علی و الزهراء علیهما السلام علی الأحبیّهٔ النسبیّهٔ ... فلننقل کلامه و نبیّن ما فیه:

کلام المحبّ الطبری و بطلانه ... ص: ۲۵۹

لقد جاء فی (الرّیاض النضرهٔ): «ذکر اختصاصه بأحبیّهٔ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم.

عن عائشهٔ: سئلت: أیّ الناس أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قالت: فاطمهٔ. فقیل: من الرّجال؟ قالت: زوجها، أن کان- ما علمت- صوّاما قوّاما. أخرجه الترمذی. و قال: حسن غریب.

و عنها- و قد ذکر عندها علی فقالت: ما رأیت رجلا کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا امرأهٔ أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من امرأته. خرّجه المخلّص و الحافظ الدمشقی.

و عن معاذهٔ الغفاریهٔ قالت: کانت لی انس بالنبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- أخرج معه فی الأسفار و أقوم علی المرضی و اداوی الجرحی، فدخلت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی بیت عائشهٔ- و علی رضی اللّه عنه خارج من عنده- فسمعته یقول: یا عائشهٔ، إنّ هذا أحبّ الرجال و أکرمهم علیّ، فاعرفی له حقّه و أکرمی مثواه. خرّجه الخجندی.

و عن مجمع قال: دخلت مع أمی علی عائشهٔ فسألتها عن أمرها یوم الجمل فقال: کان قدرا من قدر اللّه. و سألتها عن علی فقالت: سألت عن أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و زوجه أحبّ الناس کانت إلیه.

و عن معاویهٔ بن ثعلبهٔ قال: جاء رجل إلی أبی ذر- و هو فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال: یا أبا ذر، ألا تخبرنی بأحبّ الناس إلیک، فإنی

أعلم أنّ أحبّ الناس إلیک أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال:

إی و ربّ الکعبهٔ، أحبّهم إلیّ أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، هو ذاک الشیخ. و أشار إلی علی. خرّجه الملّا فی سیرته.

و قد تقدّم لأبی بکر مثل هذه فی المتّفق علیه.

فیحمل هذا علی أنّ علیا أحبّ الناس إلیه من أهل بیته، و عائشهٔ أحبّ إلیه مطلقا، جمعا بین الحدیثین. و یؤیّده

ما رواه الدولابی فی الذریّهٔ الطاهرهٔ:

أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قال لفاطمهٔ: أنکحتک أحبّ أهل بیتی إلیّ.

خرّجه عبد الرزاق، و لفظه: أنکحتک أحبّ أهلی إلیّ» [۱].

و قلّده الوصّابی صاحب (الاکتفاء) فیما قال.

أقول:

إنّ حمل أحبیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام علی الأحبیّهٔ النّسبیهٔ- بأیّ معنی کانت- حمل باطل، تدفعه الأحادیث التی ذکرناها و الآثار التی أوردناها، خصوصا ما کان منها عن عائشهٔ ... فإنّ هذه الأحادیث و الآثار لا تقبل التأویل بشکل من الأشکال...

علی أنّ تخصیص أحبیّهٔ الإمام علیه السلام بأنّها بالنسبهٔ إلی أهل البیت علیهم السلام- علی تقدیر تسلیمه- لا یضرّ بما نقوله، لأنّ مقتضی الأحادیث المعتبرهٔ الکثیرهٔ- کحدیث الثقلین، و حدیث السّفینهٔ، و أمثالهما ... ممّا رواه القوم و منهم المحبّ الطبری نفسه- و کذا الأحادیث الواردهٔ فی أفضلیّهٔ بنی هاشم من سائر قریش، و هی أیضا أحادیث کثیرهٔ معتبرهٔ جدا [۲ ...] هو أفضلیّهٔ أهل البیت علیهم السلام من جمیع الناس علی العموم. فمن کان الأفضل فی أهل البیت- الذین هم أفضل الناس- کان أفضل الناس، بالأولویهٔ القطعیّهٔ

---

[۱] الریاض النضرهٔ فی مناقب العشرهٔ ۳/ ۱۱۵- ۱۱۶.

[۲] انظر: الجزء ۵ ص ۳۱۶- ۳۲۱ من کتابنا.

الواضحهٔ.

و الشواهد علی هذا المعنی من کلام أکابر القوم کثیرهٔ أیضا، من ذلک ما رواه ملک العلماء الهندی عن الحافظ الزرندی: أنّه نقل عن إمام أهل السنّهٔ أبی حنیفهٔ:

«إنّه مرّ یوما فی سکک بغداد، فرأی بعض أولاد السّادات یلعب بالجوز، فنزل من بغلته و أمر أصحابه بالنزول و مشی أربعین خطوهٔ ثم رکب، و توجّه إلی أصحابه فقال: من جال فی قلبه أو ظهر علی لسانه أنّه خیر من صبی أو غلام من أهل بیت رسول اللّه فهو عندی زندیق» [۱].

فانظر إلی حکم هذا الإمام ... و احکم علی طبقته بما شئت علی من شئت.

وجوه ردّ حدیث عمرو بن العاص ... ص: ۲۶۱

اشارهٔ

لکنا- مع کلّ هذا- نبرهن علی أنّ الحدیث الذی عارض به المحبّ الطبری تلک الأحادیث،- و هو حدیث ابن العاص- باطل سندا و دلالهٔ فلا معارضهٔ، و لا موجب للحمل الذی زعمه و بطلانه من وجوه:

الوجه الأول ...: ص: ۲۶۱

إنّ حديث عمرو بن العاص خبر واحد تفرّد بنقله أهل السنّة، و ما كان كذلك فليس بحجة على الإماميّة، إذ لو كانت أخبارهم حجة على الإمامية فلم لا تكون أخبار الإماميّة حجة عليهم كذلك ... و لقد أنصف ولى اللّه الدهلوى فى كتابه (قرّة العينين فى تفضيل الشيخين) حيث نصّ على أنّه لا يجوز الإحتجاج على الإماميّة و الزيديّة بأحاديث الصحيحين، فضلا عن غيرها. و كذا

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۲

قال ولده (الدهلوى) فى غير موضع من كتابه (التحفة).

فهذا الحديث- و إن كان فى الصحيحين- ممّا لا يصلح الإحتجاج به أمام الإماميّة.

الوجه الثاني:

إنّ مدار هذا الحديث المزعوم المتفق عليه!! فى الصحيحين على «خالد بن مهران الحذّاء»

ففى البخارى:

«حدّثنا معلّى بن أسد، ثنا عبد العزيز بن مختار، ثنا خالد الحذّاء، عن أبى عثمان، ثنى عمرو بن العاص: أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم بعثه على جيش ذات السلاسل، فأتيته فقلت: أىّ الناس أحبّ إليك؟ قال: عائشة.

فقلت: من الرجال؟ قال: أبوها. قال فقلت: ثمّ من؟ قال: عمر بن الخطاب، فعدّ رجالا» [۱].

و فيه: «حدّثنا إسحاق قال: حدّثنا خالد بن عبد اللّه، عن خالد الحذّاء، عن أبى عثمان: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعث عمرو بن العاص على جيش ذات السلاسل، قال: فأتيته فقلت: أىّ الناس أحبّ إليك؟ قال:

عائشة. قلت: من الرجال؟ قال: أبوها. قلت: ثمّ من؟ قال: عمر. فعدّ رجالا، فسكتّ مخافة أن يجعلنى فى آخرهم» [۲].

و فى مسلم: «حدّثنا يحيى بن يحيى قال: أنا خالد بن عبد اللّه، عن خالد الحذّاء، عن أبى عثمان قال: أخبرنى عمرو بن العاص» [... ۳].

فمدار الحديث على «خالد الحذّاء»، و هو مقدوح مطعون فيه: قال

---

[۱] صحيح البخارى- باب مناقب أبى بكر ۳/ ۶۴.

[۲] صحيح البخارى- خبر غزوة ذات السلاسل ۳/ ۲۸۶.

[۳] صحيح مسلم- باب مناقب أبى بكر ۷/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۳

الحافظ ابن حجر: «قال أبو حاتم: يكتب حديثه و لا يحتجّ به» [۱]. و قال أيضا:

«قد أشار حمّاد بن زيد إلى أن حفظه تغيّر لما قدم من الشام، و عاب عليه بعضهم دخوله فى عمل السّلطان» [۲].

الوجه الثالث:

إنّه حديث منقطع، لأنّ خالدا لم يسمع عن أبى عثمان- و هو النهدى- شيئا، قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل- فى كتاب العلل- عن أبيه: لم يسمع خالد الحذّاء عن أبى عثمان النهدى شيئا» [۳].

الوجه الرّابع:

إنّ هذا الحديث يدل على أحبيّة عائشة من فاطمة عليها السلام، فيبطله الأحاديث الكثيرة الصحيحة الواردة من طرقهم فى شأن فاطمة عليها السلام، الدالّة على أحبيّتها و أفضليّتها من عائشة و غيرها مثل:

حدیث: «فاطمهٔ سیّدهٔ نساء أهل الجنّهٔ»

. و

حدیث: «فاطمهٔ بضعهٔ منّی فمن أغضبها فقد أغضبنی»

و

حدیث: «إنّما هی بضعهٔ منّی یریبنی ما رابها و یؤذینی ما آذاها»

إلی غیر ذلک من الأحادیث التی لا تحصی کثرهٔ [۴].

فمن العجیب جدّا دعوی المحبّ کون «عائشهٔ أحبّ إلیه مطلقا» فإنّه قلّهٔ حیاء ... علی أنّه لا یستقیم علی اصول السنّهٔ أیضا، لأنّ «الأحبّیهٔ» دلیل «الأفضلیهٔ» [۵]. فیلزم أن تکون أفضل من أبیها أبی بکر أیضا. و هو کما تری!!

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۰۴.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۲۱۹.

[۳] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۰۵.

[۴] راجع أبواب فضائلها فی الصحاح و غیرها.

[۵] هذا واضح جدّا، و قد نصّ علیه العلماء، کالحافظ النووی بشرح حدیث عمرو بن العاص من

الوجه الخامس:

عن أسلم بإسناد صحیح علی شرط الشیخین: «إنّه حین بویع لأبی بکر بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و کان علی و الزبیر یدخلان علی فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فیشاورونها و یرتجعون فی أمرهم- فلمّا بلغ ذلک عمر بن الخطّاب خرج، حتی دخل علی فاطمهٔ فقال:

یا بنت رسول اللّه، و اللّه ما من الخلق أحد أحبّ إلینا من أبیک، و ما من أحد أحبّ إلینا بعد أبیک منک، و أیم اللّه ما ذاک بمانعی إن اجتمع هؤلاء النفر عندک أن آمر بهم أن یحرق علیهم البیت، قال: فلمّا خرج عمر جاءوها فقالت:

أ تعلمون أن عمر قد جاءنی و قد حلف باللّه لئن عدتم لیحرقنّ علیکم البیت، و أیم اللّه لیمضینّ لما حلف علیه، فانصرفوا راشدین، فرأوا رأیکم و لا ترجعوا إلیّ، فانصرفوا عنها فلم یرجعوا إلیها، حتی بایعوا لأبی بکر» [۱]

. و لو کان لحدیث عمرو بن العاص أصل لم یکن وجه لما قاله عمر مع الحلف علیه.

الوجه السادس:

إنّه لو کان لهذا الحدیث المفتری أصل، فلما ذا اعترفت عائشهٔ بأحبّیهٔ علی و الزهراء علیهما السلام؟ و لما ذا لم تجب «جمیع بن عمیر» و «عروهٔ بن الزبیر» و «معاذهٔ الغفاریّهٔ» الذین عیّروها بخروجها علی أمیر المؤمنین علیه السّلام بکونها هی و أبوها أحبّ النّاس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بل قالت:

إنّه کان قضاء و قدرا من اللّه؟

(المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج) فراجعه.

[۱] إزالهٔ الخفا عن سیرهٔ الخلفا. و الحدیث فی کنز العمال ۵/ ۶۵۱ رقم: ۱۴۱۳۸ عن ابن أبی شیبهٔ.

من هنا یظهر أن حدیث عمرو بن العاص ممّا اختلقته یداه، أو بعض الأیدی الحاقدهٔ علی أمیر المؤمنین علیه السلام من العثمانیهٔ أو المروانیّهٔ...

و إلّا لاحتجت به عائشهٔ فی هذه المواضع و نحوها لتبریر مواقفها و أقوالها...

الوجه السابع:

لقد عرفت من الحدیث الذی أخرجه أحمد و أبو داود و النسائی- بسند صحیح کما اعترف ابن حجر- أن عائشهٔ خاطبت النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقولها: «و اللّه لقد علمت أنّ علیا أحبّ إلیک من أبی» و أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أقرّها علی هذا و لم یجبها بشیء ... فما نسبه عمرو بن العاص فی هذا الحدیث إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کذب.

کلام ابن حجر و إبطاله ... ص: ۲۶۵

نعم هو افتراء و کذب، و إن حاول الحافظ ابن حجر ترجیح حدیث عمرو، أو الجمع بینهما- لأنّ حدیث عمرو بن العاص صحیح فی زعمه، لأنّه مخرج فی الصحیحین- فقال ما نصه:

«أخرج أحمد و أبو داود و النّسائی- بسند صحیح- عن النعمان بن بشیر قال: استأذن أبو بکر علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمع صوت عائشهٔ عالیا و هی تقول: و اللّه لقد علمت أنّ علیا أحبّ إلیک من أبی. الحدیث.

فیکون علی ممّن أبهمه عمرو بن العاص أیضا.

و هو و إن کان فی الظاهر یعارض حدیث عمرو، لکن یرجّح عمرو أنّه من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و هذا من تقریره.

و یمکن الجمع باختلاف جههٔ المحبّهٔ، فیکون فی حق أبی بکر علی عمومه بخلاف علی، و یصح حینئذ دخوله فیمن أبهمه عمرو.

و معاذ اللّه أن نقول- کما یقول الرافضهٔ- من إبهام عمرو فیما روی، لما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۶

کان بینه و بین علی رضی اللّه عنهما، فقد کان النعمان مع معاویهٔ علی علی و لم یمنعه ذلک من الحدیث بمنقب علی، و لا ارتیاب فی أنّ عمرا أفضل من النعمان، و اللّه أعلم» [۱].

أقول: لکنّها محاولهٔ یائسهٔ...

أمّا ترجیح حدیث عمرو لکونه من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی حدیث النعمان، لکونه من تقریره، فصدور مثله من شیخ الإسلام عند القوم غریب.

أمّا أوّلا: فلأنّ تقدم أحد المتعارضین لکونه قولا ممنوع فی أمثال المقام.

و أمّا ثانیا: فلأنّ فی حدیث النعمان مرجّحات عدیدهٔ علی اصول أهل السنّهٔ، توجب تقدّمه علی حدیث عمرو بن العاص. منها: جلالهٔ شأن عائشهٔ صاحبهٔ القضیّهٔ، و أنّها أکثر وقوفا علی حالات النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنّها أعرف الناس بحال أبیها من حیث الفضیلهٔ ... إلی غیر ذلک ممّا لا یخفی عند الإمعان.

و من أکبر المرجّحات فی حدیث النّعمان: أنّ هذا الرجل یروی هذا الحدیث مع کونه مع معاویهٔ علی علی علیه السلام، و الفضل ما شهدت به الأعداء، و أیضا: فإنّه من حدیث عائشهٔ، و هی من أشدّ الناس عداوهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام. بخلاف حدیث عمرو بن العاص، فإن عمرا لم یکن له عداوهٔ مع عائشهٔ و أبی بکر و عمر، بل کانوا جمیعا ملهٔ واحدهٔ، و قد کان وزیر معاویهٔ بن أبی سفیان الذی وضعت فی سلطنته الأحادیث الکثیرهٔ فی فضل المخالفین لأهل البیت علیهم السلام، و من الواضح جدّا تقدّم الخبر الذی ینقله مثل النعمان فی فضل أمیر المؤمنین علیه السلام، علی الخبر الذی ینقله مثل ابن العاص فی فضل

[۱] فتح البارى ۷/ ۱۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۷

أبى بكر و عمر...

و أمّا دعوى الجمع بين الحديثين بما ذكر فبطلانها واضح ممّا سبق بالتفصيل، حيث علمت أنّ إطلاق أفعل التفصيل على المفضول بلحاظ وجه حقير، غير جائز...

الوجه الثامن:

أخرج الترمذى: «حدّثنا سفيان بن وكيع، نا محمّد بن بكر، عن ابن جريج، عن زيد بن أسلم، عن أبيه، عن عمر: أنّه فرض لاسامة فى ثلاثة آلاف و خمسمائة، و فرض لعبد اللّه بن عمر فى ثلاثة آلاف. فقال عبد اللّه بن عمر لأبيه: لم فضّلت أسامة علىّ، فواللّه ما سبقنى إلى مشهد؟ قال: لأنّ زيدا كان أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من أبيك، و كان أسامة أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم منك، فآثرت حبّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- على حبّى. هذا حديث حسن غريب» [۱].

فهذا الحديث صريح فى أنّ «زيد بن حارثة» كان أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من «عمر بن الخطاب» بإقرار منه، فما جاء فى ذيل حديث عمرو بن العاص كذب، و لو كان لما ذكره عمرو أصل لعلمه عمر بن الخطاب، و حمل هذا الإقرار من عمر على التواضع غير جائز، لأنّه جاء فى جواب اعتراض من ولده على ما فعله فلا بدّ من أن يحمل على الحقيقة و الإطلاق...

و بالجملة، فلا مناص للقوم من الالتزام بأحد الأمرين، إمّا تكذيب عمر ابن الخطاب فى أحبيّة زيد منه، و إمّا تكذيب عمرو بن العاص فى حديثه! لكنّ الإنسان إذا ابتلى ببليّتين اختار أهونهما ... و الأهون عندهم تكذيب عمرو...

---

[۱] صحيح الترمذى ۵/ ۶۳۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۸

الوجه التّاسع:

روى المتقى: «عن عمرو بن العاص قال قيل: يا رسول اللّه، أىّ الناس أحبّ إليك؟ قال: عائشة. فقال: من الرجال؟ قال: أبو بكر، قال: ثمّ من؟

قال: ثم أبو عبيدة. كر» [۱].

و هذا الحديث الذى رواه المتقى، عن ابن عساكر، عن عمرو بن العاص يعارض حديثه المذكور...

فأىّ النّاس أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بعد أبى بكر:

عمر أو أبو عبيدة؟

لقد وقع الرّجل فى تهافت واضح، و واقع الأمر أنّه عند ما جعل أحد الرجلين أحبّ الناس بعد أبى بكر نسى جعله الآخر من قبل... فكذب مرّتين...

الوجه العاشر:

و روى المتقى أيضا: «عن عمرو بن العاص قال: لمّا قدمت من غزوة السلاسل- و كنت أظن أن ليس أحد أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم منّى- فقلت: يا رسول اللّه، أىّ الناس أحبّ إليك؟ قال: عائشة. قال: إنى لست أسألك عن النساء. قال: أبوها إذن. قلت: فأىّ الناس أحبّ إليك بعد أبى بكر؟ قال: حفصة. قلت: لست أسألك عن النساء، قال: فأبوها إذن.

قلت: يا رسول اللّه فأين على؟ فالتفت إلى أصحابه فقال: إنّ هذا يسألنى عن النفس. ابن النجار» [۲].

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۵۰۰، رقم: ۳۵۶۳۹.

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۱۴۲، رقم: ۳۶۴۴۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۹

و هـذا حـدیث آخر یرویـه المتقی، عن الحافـظ ابن النجـار، عن عمرو بن العـاص ... و فی رجـوعه من غزوهٔ ذات السـلاسل بالـذّات، فنقول: إنّه و إن افتری علی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فی صـدر الحدیث أحبیّهٔ فلان و فلان إلیه، إلّا أنّه صـرّح فی ذیله- بإلجاء من اللّه سبحانه- بما هو الحق...

و بالرغم من أن للإمامیّهٔ الأخذ بالذیل و تکذیب الصدر أخذا بقاعدهٔ إقرار العقلاء علی أنفسـهم مقبول و علی غیرهم مردود، و عملا بما قیل: خـذ ما صـفی ودع ما کـدر ... فلهم الإحتجاج بـذیله علی الأحبیّـهٔ المطلقـهٔ لعلی علیه السـلام، لکن لو سـلّم صـدور الحدیث بکاملهٔ ... فإنّ دلالته علی کونه علیه السّـلام أحبّ الخلق إلی الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أحبیهٔ مطلقهٔ عامهٔ صحیحهٔ و تامّهٔ... و هذا هو المطلوب ... و الحمد للّه الذی أجری الحق علی لسانهم و خرّب بأیدیهم بنیانهم.

هذا تمام الکلام علی ما ادّعاه المحبّ الطبری فی هذا المقام.

کلام آخر للمحبّ الطبری و إبطاله ... ص: ۲۶۹

و کـذا ادّعی المحبّ الطبری فی حـدیث أحبیّهٔ الصدّیقهٔ الزهراء علیها السـلام، حیث قال فی کتابه (ذخائر العقبی): «و ذکر أنّها رضـی اللّه عنها کانت أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

عن أسامهٔ بن زید- رضی اللّه عنه- قالوا: یا رسول اللّه من أحبّ إلیک؟

قال: فاطمهٔ. قالوا: نسألک عن الرجال؟ قال: أما أنت یا جعفر، و ذکر حدیثا سیأتی إن شاء اللّه تعالی فی مناقب جعفر رضـی اللّه عنه و فیه: إنّ أحبّهم إلیه زید بن حارثهٔ رضی اللّه عنه. أخرجه أحمد.

و عن عائشـهٔ رضـی اللّه عنها قالت: إنّها سـئلت: أیّ الناس کان أحبّ إلی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم؟ فقالت: فاطمـهٔ. فقیل: من الرجال؟ قالت:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۰

زوجهـا، أن کـان- ما علمت- صوّاما قوّاما. أخرجه الترمـذی و قال: حـدیث حسن غریب. و أخرجه أبو عمر بن عبیـد، و زاد بعـد قوله قوّاما، جدیرا بقول الحق.

و عن بریدهٔ- رضـی اللّه عنه- قال: أحبّ النساء إلی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم فاطمهٔ رضـی اللّه عنها، و من الرجال علی رضی اللّه عنه. أخرجه أبو عمر. قال إبراهیم: یعنی من أهل بیته.

و یؤیّد تأویل إبراهیم: الحدیث المتقدّم:

أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لفاطمهٔ رضی اللّه عنها: أنکحتک أحبّ أهل بیتی إلیّ.

و فی المصـیر إلیه جمع بینه و بین ما روی فی الصـحیح عن عمرو بن العاص رضـی اللّه عنه أنّه سـئل عن أحبّهم إلیه قال: عائشهٔ. قالوا: من الرجال؟

قـال: أبوها- و قـد ذکرنا ذلک فی مناقب أبی بکر رضـی اللّه عنه فی کتاب الریاض النضـرهٔ فی فضائل العشـرهٔ المبشـرهٔ، و ذکرناه فی مناقب عائشهٔ رضی اللّه عنها فی کتاب السمط الثمین فی مناقب أمهات المؤمنین-.

و ما أخرجه الحافظ أبو القاسم الدمشقی عن أسامهٔ: إنّ علیا رضی اللّه عنه قال: یا رسول اللّه، أی أهل بیتک أحبّ إلیک؟ قال: فاطمهٔ. قال علی رضـی اللّه عنه: و اللّه لا نسألک عن أهلک، قال: فأحبّ أهلی إلیّ من أنعم اللّه علیه و أنعمت علیه: أسامـهٔ بن زید. قال: فقال

العباس: و من یا رسول اللّه؟

قال: علی. ثمّ أنت. قال فقال العباس: یا رسول اللّه، جعلت عمّک آخرهم؟! قال قال: إنّ علیا سبقک بالهجرهٔ» [۱].

أقول:

فالعجب من المحبّ الطبری لقد جهل أو تجاهل دلالهٔ الأحادیث الکثیرهٔ الشائعهٔ- و التی روی هو کثیرا منها فی نفس کتابه هذا- علی أنّ أهل البیت

---

[۱] ذخائر العقبی: ۳۵- ۳۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۱

علیهم السلام أفضل الناس و أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلقا، و إلّا لما ارتضی هذا التأویل؟

و الأعجب جعله هذا التأویل طریق الجمع!! و کأنّه ما دری- بغض النظر عن الأمور و الجهات الأخری- أنّ ذکر حدیث عمرو بن العاص مع تلک المثالب و القبائح التی یتّصف بها فی مقابلهٔ أحادیث سیّدنا أبی ذر- رضی اللّه عنه- و غیره من الصحابهٔ ممّا لا یرتضیه إنسان عاقل فضلا عن المؤمن!! و أمّا ما رواه فی أنّ أحبّهم إلیه زید بن حارثهٔ، فممّا تفرّد به أهل السنّهٔ، علی أنّه غیر صحیح علی أصولهم أیضا، فهو ینافی ما أجمع علیه الشیعهٔ و السنّهٔ.

کلام الشیخ عبد الحق الدهلوی و بطلانه ... ص: ۲۷۱

و ممّا یضحک الثکلی قول الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (شرح المشکاهٔ) بشرح حدیث جمیع بن عمیر:

«قوله: قالت: زوجها.

انظر إلی إنصاف الصدّیقهٔ و صدقها علی رغم من یزعم من الزائغین خلاف ذلک. و لقد استحیت أن تذکر نفسها و أباها. و لا یبعد أن لو سئلت فاطمهٔ عن ذلک لقالت: عائشهٔ و أبوها. و قد ورد کذلک فی روایهٔ عن غیر فاطمهٔ رضی اللّه عنها. و من هاهنا یعلم أنّ الوجوه مختلفهٔ و الحیثیّات متعددهٔ، و بهذا ینحلّ الشبهات و یتخلّص عن الورطات».

أقول:

إنّه لم یتعرّض شرّاح (المصابیح) و (المشکاهٔ) لهذه الورطهٔ فی شرحهم لهذا الحدیث، و کأنّه یعلمون بأن لا مخلص لهم منها، فرأوا المصلحهٔ فی السّکوت ... و لیت الشیخ عبد الحق سار علی نهجهم، لکن منعه من ذلک

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۲

شدّهٔ تعصّبه، فأتی بما یزید الشّبههٔ قوهٔ، و أوقع نفسه فی ورطهٔ...

إن من الواضح جدّا: أنّ مثل هذا الحدیث لا ینفی اتّصاف عائشهٔ بالعداء لأمیر المؤمنین علیه السلام و بغضها له ... لکنّ الفضل ما شهدت به الأعداء ... و هل ینکر الشیخ عداءها للإمام علیه السلام حتی آخر لحظهٔ من حیاته، حیث أنشدت- لمّا بلغها نبأ استشهاده-:

فألقت عصاها و استقر بها النوی کما قرّ عینا بالإیاب المسافر؟!

و أمّا قوله: «و لقد استحیت أن تذکر نفسها و أباها» فنقول فی جوابه: أی نسبهٔ بین تلک المتبرّجهٔ المتجمّلهٔ الخارجهٔ علی إمام زمانها ...و بین الحیاء!!...

ثمّ ما یقول الشیخ بالنسبهٔ إلی اعترافها بأحبیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام مطلقا من غیر سؤال منها عن ذلک ... کقولها: «ما خلق اللّه خلقا أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من علی بن أبی طالب ...»؟ ففی هذا الحدیث الذی رواه الحافظ الکنجی بسنده عنها لم یکن أحد سألها عن أحبّ الناس إلیه، و قد جاءت فیه بعبارهٔ واضحهٔ الدّلالهٔ علی العموم، تشمل نفسها و أباها و سائر الناس

أجمعين ...

و أيضا: ففى الأحاديث المتقدّمة أنّ «جميعا» و «عروة» و «معاذة» لمّا عيّروها بالخروج إلى البصرة لم تسكت، بل اعتذرت بأنّه كان قضاء و قدرا من اللّه، و أنّها استشهدت فى جواب معاذة بحديث عن أبيها أبى بكر فى فضل أمير المؤمنين عليه السلام ... و من الواضح جدّا أنّه متى آل الأمر إلى التعنيف و التعيير- لا مرة بل مرّات- تحتّم الجواب بما يقطع اللّوم و العتاب ... فلو كان لحديث أحبّيّتها و أحبيّة والدها أصل، فأىّ موضع يكون اولى من هذا الموقع للاعتذار به ... يا أولى الألباب!! و أيضا: لو كان لها نصيب من الحياء لما قالت لعروة: «لم تزوّج أبوك أمّك»؟ ألم يكن بإمكانها التمثيل بشىء آخر للقضاء و القدر فى جواب ذاك

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۳

التابعى الجليل عند القوم؟

و أيضا: لو كان الحياء هو المانع لها من ذكر نفسها و أبيها فما الذى حملها على ذكر أحبيّة على و الزهراء عليها السلام؟ هلّا سكتت و لم تجب بشىء أصلا؟! و أيضا: فقد أخرج الحاكم أنّها قالت فى جواب أمّ جميع بن عمير: «و اللّه ما أعلم رجلا كان أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم منه، و لا امرأة من الأرض كانت أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من امرأته» و ليس من شأن أحد من أهل الإيمان أن يذكر- استحياء- أمرا غير واقع و يؤكّده بالحلف الشرعى بلفظ الجلالة غير متأثّم من قوله تعالى: وَ لا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمانِكُمْ!! و أيضا: لقد جاء فى حديث النعمان بن بشير- الذى رووه بسند صحيح ...- «فسمع صوتها عاليا و هى تقول: و اللّه لقد علمت أنّ عليا أحبّ إليك من أبى» ... فلما ذا كلّ ذلك؟ و أين كان حياؤها؟

و أمّا قوله: «و لا يبعد أن لو سئلت فاطمة»....

فكلام من عنده قاله تسكينا لقلبه ... و فاطمة عليها السلام لا تتفوّه بما لا أصل له و ما تعتقد هى خلافه مطلقا...

و أمّا قوله: «و قد ورد كذلك فى رواية عن غير فاطمة»....

فإن أراد حديث عمرو بن العاص، فقد عرفت حاله.

و إن أراد غيره ... فحديث يتفرّدون به ... و الأدلّة السابقة و اللاحقة تبطله...

و أمّا قوله: «و من هنا يعلم»....

فجوابه: أنّ ممّا ذكرنا- و نذكر- يعلم أن ليس لهم لزيغهم خلاص عن الشبهات، و لا مناص عن الورطات، فهم فيها تائهون حائرون جاهلون مفتونون فَمَأْواهُمُ النَّارُ كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها أُعِيدُوا فِيها وَ قِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۴

النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۵

من أقوال التّابعين و الخلفاء الصريحة فى أنّ عليّا أحبّ الناس إلى النبى ... ص: ۲۷۵

و كذلك رأى التّابعين ... و أولئك الذين يقول أهل السنّة فيهم بإمرة المؤمنين ... فإنّهم كانوا يرون أنّ أمير المؤمنين عليه السلام أحبّ الخلق إلى رسول ربّ العالمين:

قول الحسن البصرى ...: ص: ۲۷۵

قال الغزالى: «و يروى عن ابن عائشة: أنّ الحجاج دعا بفقهه البصرة و فقهاء الكوفة. قال: فدخلنا عليه و دخل الحسن البصرى رحمه اللّه آخر من دخل. فقال الحجاج: مرحبا بأبى سعيد مرحبا بأبى سعيد، إلىّ إلىّ، ثمّ دعا بكرسى و وضع إلى جنب سريره، فقعد عليه، فجعل

الحجاج يذاكرنا و يسألنا، إذا ذكر على بن أبى طالب رضى اللّه عنه فنال منه و نلنا منه مقاربة له و فرقا من شره، و الحسن ساكت عاض على إبهامه.

فقال: يا أبا سعيد، مالى أراك ساكتا؟

قال: ما عسيت أن أقول؟

قال: أخبرنى برأيك فى أبى تراب.

قال: سمعت اللّه جلّ ذكره يقول: وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلى عَقِبَيْهِ وَ إِنْ كانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ فعلى ممّن هدى اللّه من أهل الإيمان، فأقول:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۶

ابن عمّ النبىّ عليه السلام، و ختنه على ابنته، و أحبّ الناس إليه، و صاحب سوابق مباركات سبقت له من اللّه، لن تستطيع أنت و لا أحد من الناس أن يحظرها عليه، و لا يحول بينه و بينها. و أقول: إنّه إن كانت لعلى هنات فاللّه حسيبه، و اللّه ما أجد فيه قولا أعدل من هذا.

فبسر وجه الحجاج و تغيّر، و قام عن السرير مغضبا، فدخل بيتا خلفه و خرجنا.

قال عامر الشعبى: فأخذت بيد الحسن فقلت له: يا أبا سعيد، أغضبت الأمير و أو غرت صدره. فقال: إليك عنّى يا عامر. يقول الناس: عامر الشعبى عالم أهل الكوفة، أتيت شيطانا من شياطين الإنس تكلّمه بهواه و تقاربه فى رأيه! و يحك يا عامر، هلّا اتقيت إن سئلت فصدقت أو سكتّ فسلمت. قال عامر:

يا أبا سعيد قلتها و أنا أعلم ما فيها. قال الحسن: فذاك أعظم فى الحجة عليك و أشدّ فى التّبعة» [۱].

قول المأمون العبّاسى ...: ص: ۲۷۶

و روى أبو على مسكويه: إنّ المأمون كتب إلى الناس كتابا يجيب فيه على اعتراضهم فى كتاب لهم إليه على أخذه البيعة منهم لسيّدنا الإمام الرضا عليه السلام، فذكر نصّ الكتاب بطوله، نورد منه قدر الحاجة، و هذا هو:

«بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد للّه ربّ العالمين، و صلّى اللّه على محمّد و آل محمّد رغم أنف الراغمين. أما بعد فقد عرف أمير المؤمنين كتابكم و تدبّر أمركم و مخض زبدتكم، و أشرف على قلوب صغيركم و كبيركم، و عرفكم مقبلين و مدبرين، و ما آل إليه كتابكم قبل كتابكم، فى مراوضة الباطل و صرف وجوه الحق عن مواضعها، و نبذكم كتاب اللّه تعالى و الآثار، و كلّ ما جاءكم به

---

[۱] إحياء علوم الدين ۲/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۷

الصادق محمّد صلّى اللّه عليه و آله، حتى كأنكم من الأمم السالفة التى هلكت بالخسف و القذف و الريح و الصيحة و الصواعق و الرجم أ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلى قُلُوبٍ أَقْفالُها.

و الذى هو أقرب إلى أمير المؤمنين من حبل الوريد، لولا أن يقول قائل:

إنّ أمير المؤمنين ترك الجواب من سوء أحلامكم و قلة أخطاركم و ركاكة عقولكم و من سخافة ما تأوون من آرائكم. فليستمع مستمع و ليبلّغ الشاهد غائبا. أما بعد:

فإنّ اللّه تعالى بعث محمّدا صلّى اللّه عليه و آله على فترة من الرسل، و قريش فى أنفسها و أموالها لا يرون أحدا يساويهم و لا يناويهم، فكان نبيّنا محمّد صلّى اللّه عليه و آله أمينا من أوسطهم بيتا و أقلّهم مالا.

و كان أول من آمن به خديجة بنت خويلد، فواسته بمالها. ثمّ آمن به على ابن أبى طالب- رضى اللّه عنه- و له سبع سنين، لم يشرك

باللّه شیئا، و لم یعبد و ثنا، و لم یأکل ربا، و لم یشاکل أهل الجاهلیهٔ فی جهالاتهم. و کانت عمومهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله إما مسلم مهین أو کافر معاند، إلّا حمزهٔ، فإنّه لم یمتنع من الإسلام و لا امتنع الإسلام منه. فمضی لسبیله علی بیّنهٔ من ربّه.

أمّا أبو طالب فإنّه کفله و ربّاه مدافعا عنه و مانعا منه، فلمّا قبض اللّه أبا طالب همّ به القوم و أجمعوا علیه لیقتلوه، فهاجر إلی القوم الَّذِینَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَ الْإِیمانَ مِنْ قَبْلِهِمْ، یُحِبُّونَ مَنْ هاجَرَ إِلَیْهِمْ، وَ لا یَجِدُونَ فِی صُدُورِهِمْ حاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ کانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ.

فلم یقم مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أحد من المهاجرین کقیام علی بن أبی طالب، فإنّه آزره و وقاه بنفسه و نام فی مضجعه. ثمّ لم یزل بعد ذلک مستمسکا بأطراف الثغور و ینازل الأبطال، و لا ینکل عن قرن، و لا یولی عن جیش. منیع القلب، یأمّر علی جمیع و لا یأمّر علیه أحد.

أشدّ الناس و وطأهٔ علی المشرکین، و أعظمهم جهادا فی اللّه، و أفقههم فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۸

دین اللّه، و أقرأهم لکتاب اللّه، و أعرفهم بالحلال و الحرام.

و هو صاحب الولایهٔ فی حدیث غدیر خم، و صاحب قوله صلّی اللّه علیه و آله: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی، و صاحب یوم الطائف.

و کان أحب الخلق إلی اللّه و إلی رسوله» [... ۱].

---

[۱] الطرائف: ۱۲۲ عن ندیم الفرید.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۹

من تصریحات الأعلام بدلالهٔ حدیث الطّیر علی أفضلیهٔ الإمام علیه السلام ... ص: ۲۷۹

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۱

لقد أثبتنا- و الحمد للّه- أنّ الأحبّیّهٔ فی حدیث الطیر هی الأحبّیّهٔ المطلقهٔ ... و أنّ جمیع تأویلات (الدّهلوی) و غیره باطلهٔ فی الغایهٔ و ساقطهٔ إلی النهایهٔ ... إلّا أنا نذکر فیما یلی تصریحات و نصوصا من عدهٔ من أکابر علماء القوم، فی أنّ حدیث الطیر دلیل علی أفضلیهٔ سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام و أحبیّته المطلقهٔ عند اللّه و النبیّ الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... إتماما للحجّهٔ و تنویرا للمحجّهٔ ...

علماء عصر المأمون ... ص: ۲۸۱

قد تقدّم سابقا عن ابن عبد ربّه فیما رواه تحت عنوان «إحتجاج المأمون علی الفقهاء فی فضل علی» عن إسحاق بن إبراهیم بن إسماعیل بن حمّاد بن زید قال: «بعث إلیّ یحیی بن أکثم و إلی عدّهٔ من أصحابی- و هو یومئذ قاضی القضاهٔ- فقال: إنّ أمیر المؤمنین أمرنی أن احضر معی غدا مع الفجر أربعین رجلا کلّهم فقیه یفقه ما یقال له و یحسن الجواب» أنّ المأمون احتّج علی الفقهاء

الحاضرين- و فيهم إسحاق و ابن أكثم- بفضائل لأمير المؤمنين عليه السلام فى إثبات أفضليّته من غيره من الأصحاب، و كان منها حديث الطّير، حيث قال لإسحاق بن إبراهيم الذى كان المخاطب فيهم:

«يا إسحاق: أ تروى الحديث؟ قلت: نعم. قال: فهل تعرف حديث

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۲

الطّير؟ قلت: نعم. قال: فحدّثنى به. قال: فحدّثته الحديث فقال:

يا إسحاق، إنى كنت اكلّمك و أنا أظنّك غير معاند للحق، فأما الآن فقد بان لى عنادك، إنّك توقن أنّ هذا الحديث صحيح؟ قلت: نعم، رواه من لا يمكننى ردّه. قال:

أ فرأيت أنّ من أيقن أنّ هذا الحديث صحيح ثمّ زعم أن أحدا أفضل من على لا يخلو من إحدى ثلاثة: من أن يكون دعوة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عنده مردودة عليه، أو أن يقول: عرف الفاضل من خلقه و كان المفضول أحبّ إليه، أو أن يقول: إنّ اللّه عزّ و جلّ لم يعرف الفاضل من المفضول. فأىّ الثلاثة أحبّ إليك أن تقل؟

فأطرقت.

ثمّ قال: يا إسحاق: لا تقل منها شيئا، فإنّك إن قلت منها شيئا استتبتك، و إن كان للحديث عندك تأويل غير هذه الثلاثة الأوجه فقله. قلت: لا أعلم»....

ثمّ إنّ يحيى بن أكثم أعرب عن قبوله لما قال المأمون و عجزه عن الجواب بقوله: «يا أمير المؤمنين، قد أوضحت الحق لمن أراد اللّه به الخير، و أثبتّ ما لا يقدر أحد أن يدفعه».

قال إسحاق: «فأقبل علينا و قال: ما تقولون؟ فقلنا: كلّنا نقول بقول أمير المؤمنين» [... ۱].

الحاكم النيسابورى ... ص: ۲۸۲

و قال الذهبى بترجمة الحاكم: «و سئل الحاكم أبو عبد اللّه عن حديث الطير فقال: لا يصحّ، و لو صحّ لما كان أحد أفضل من على بعد رسول اللّه

---

[۱] العقد الفريد ۵/ ۳۵۴- ۳۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۳

صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

فهذا الكلام الذى نسبه الذهبى إلى الحاكم و أقرّه عليه صريح فى دلالة حديث الطّير على الأفضليّة ... و لنعم ما أفاد محمّد بن إسماعيل الأمير فى توضيح هذا الكلام المعزى إلى الحاكم:

«و إذا ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه من أدلة غير حديث الطير، فما ذا ينكر من دلالة حديث الطير على الأحبيّة الدالة على الأفضلية؟ و كيف تجعل هذه الدلالة قادحة فى صحة الحديث كما نقل عن الحاكم؟ و يقرب أن الحافظ أبا عبد اللّه الحاكم ما أراد إلّا الاستدلال على ما يذهب إليه من أفضليّة على، بتعليق الأفضلية على صحة حديث الطير، و قد عرف أنّه صحيح، فأراد استنزال الخصم إلى الإقرار بما يذهب إليه الحاكم فقال: لا يصح و لو صحّ لما كان أحد أفضل من على بعده. و قد تبيّن صحّته عنده و عند خصمه، فيلزم تمام ما أراده من الدليل على مذهبه» [۲].

الفخر الرّازی ... ص: ۲۸۳

قال إمام الأشاعرة الفخر الرازی ما نصّه:

«فأما خبر الطّیر فلا شک أنّه لو صحّ لدلّ علی کونه أفضل من غیره، لکنه من أخبار الآحاد»....

فهـذا کلامه و هو- کما تری- إقرار بالدّلالـة بلا تشـکیک، و أما ما ذکره بالنسـبة إلی سـنده فبطلانه ظاهر ممّا تقـدّم و سـبق فی بحث السند، لا سیّما من الحاکم النیسابوری الممدوح لدی الفخر و المعتمد.

و أیضا:

قال الفخر بعد عبارته المذکورة فی جواب حدیث الطیر: «و هو معارض

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۱۰۳۹.

[۲] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویّة.

بأخبار کثیرة وردت فی حق الشیخین...

لا یقال: الأحادیث المرویّة فی حق علی- رضی اللّه عنه- أقوی، لبقائها مع الخوف الشدید علی روایتها فی زمان بنی أمیّة، فلو لا قوّتها فی ابتداء أمرها لما بقیت.

لأنّا نقول: هذا معارض بما أنّ الروافض کانوا أبدا قادحین فی فضائل الصّحابة- رضی اللّه عنهم- فلو لا قوتها فی ابتدائها و إلّا لما بقی الآن شیء منها» [۱].

هـذا کلام الفخر ... و لو کان هناک مساغ لشـیء من التأویلات التی ذکرها (الدهلوی) أو غیره، أو کان عند الفخر نفسه تأویل غیرها ...لذکره ... فیظهر أن لا طریق عندهم للجواب إلّا الطعن فی السـند، و قد عرفت فساده، و المعارضة بما رووه فی فضائل الشـیخین، و هی معارضـة باطلـة، لکون مـا یروونه فیهمـا لیس بحجـة، و اللّاحجـة لاـ یعـارض الحجـة. و أمّـا ما ذکره فی جواب الاعتراض فواضـح الاندفاع، لأنّه قیاس مع الفارق...

و بالجملة، فهذا الکلام أیضا دال علی المفروغیة عن دلالة حدیث الطّیر علی الأفضلیّة ... و هذا هو المطلوب فی المقام.

محمّد بن طلحة ... ص: ۲۸۴

و قال محمّد بن طلحة الشافعی فی (مطالب السؤول) فی الباب الأول:

«الفصـل الخـامس: فی محبـة اللّه تعالی و رسوله صـلّی اللّه علیه و آله، و مؤاخاة الرسول إیاه، و امتزاجه به، و تنزیله إیاه منزلـة نفسه، و میله إلیه، و إیثاره إیّاه.

و قبل الشروع فی المعاقد المقصودة و المقاصد المعقودة فی هذا الفصل، لا بدّ من شرح حقیقة المحبّة و کیفیة إضافتها إلی اللّه تعالی و إلی

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

العبد، فإن العقل إذا لم يحط بتصوّر ذاتها لم ينتظم قضاؤه عليها لا بنفيها و لا إثباتها، و لم يستقم حكمه لها بشيء من نعوتها و صفاتها فأقول:

المحبّة حالة شريفة أخبر اللّه عزّ و جلّ بوجودها منه لعبده و من عبده له، فقال جلّ و علا: فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ و قال إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ و قال: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ...

إنّ حقيقة محبّة اللّه تعالى لعبده: إرادته سبحانه لإنعام مخصوص يفيضه على ذلك العبد من تقريبه، و إزلافه من محال الطهارة و القدس، و قطع شواغله و تطهير باطنه عن كدورات الدنيا، و رفع الحجاب عن قلبه حتى يشاهده كأنّه يراه، فإرادته بأن يخصّ عبده بهذه الأحوال الشريفة هي محبّته له...

و أمّا محبّة اللّه تعالى فهي ميله إلى نيل هذا الكمال، و إرادته درك هذه الفضائل.

فيكون إضافة المحبة إلى اللّه- تعالى جلّ و علا- و إضافتها إلى العبد مختلفين، نظرا إلى الاعتبارين المذكورين.

فإذا وضح معناهما فمن خصّه اللّه- عزّ و علا- بمحبّته على ما تقدم من إرادته بقربه و إزلافه من مقرّ التقديس و التطهير، و قطع شواغله عنه، و تطهير قلبه من كدورات الدنيا و رفع الحجاب، فقد أحرز قصاب السّابقين، و ارتدى بجلباب الفائزين المقربين.

و هذه المحبّة ثابتة لأمير المؤمنين على، بتصريح رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فإنّه صحّ النقل فى المسانيد الصحيحة و الأخبار الصريحة،

كمسندى البخارى و مسلم و غيرهما: أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال يوم خيبر:

لأعطينّ الراية...

و قال صلّى اللّه عليه و سلّم يوما- و قد احضر إليه طير ليأكله- اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك يأكل معى هذا الطير، فجاء على فأكل معه. و كان أنس

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۶

حاضرا يسمع قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قبل مجىء على. فبعد ذلك جاء أنس إلى على فقال: استغفر لى و لك عندى بشارة، ففعل، فأخبره بقول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم.

إيقاظ و تنبيه: اعلم- أيدك اللّه بروح منه- أن أخبار النبى صلّى اللّه عليه و سلّم صدق و أقواله حق، فإذا أخبر عن شىء فهو محقّق لا يرتاب فى صحته ذوو الإيمان و لا أحد من المهتدين، فكان صلوات اللّه عليه قد اطّلع بنور النبوّة على أنّ عليا ممّن يحبّه اللّه تعالى، و أراد أن يتحقق الناس ثبوت هذه المنقبة السنيّة و الصّفة العليّة التى هى أعلى درجات المتّقين لعلى، و كان بين الصحابة يومئذ منهم حديثو عهد بالإسلام، و منهم سمّاعون لأهل الكتاب، و من فيهم شىء من نفاق، فأحبّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن يثبت ذلك لعلى فى نفوس الجميع فلا يتوقف فيه أحد. فقرن صلّى اللّه عليه و سلّم فى خبره بثبوت هذه الصفة- و هى المحبة الموصوفة من الجانبين لعلى، التى هى صفة معينة معنوية لا تدرك بالعيان- بصفة محسوسة تدرك بالأبصار أثبتها له و هى فتح خيبر على يديه، فجمع قوله صلّى اللّه عليه و سلّم فى وصف على بين المحبة و الفتح، بحيث يظهر لكلّ ناظر صورة الفتح و يدركه بحاسّته، فلا يبقى عنده توقف فى ثبوت الصفة الأخرى المقترنة بهذه الصفة المحسوسة، فيترسّخ فى نفوس الجميع ثبوت هذه الصفة الشريفة العظيمة لعلى.

و هكذا فى حديث الطير، جعل إتيانه و أكله معه- و هو أمر محسوس مرئى- مثبتا عند كلّ أحد من علمه أنّ عليا متصف بهذه الصفة العظيمة، و زيادة الأحبيّة على أصل المحبة. و فى ذلك دلالة واضحة على علّو مكانة على و ارتفاع درجته و سمّو منزلته، و اتّصافه بكون اللّه تعالى يحبّه و أنّه أحبّ خلقه إليه.

و كانت حقيقة هذه المحبة قد ظهرت عليه آثارها و انتشرت لديه أنوارها، فإنّه كان قد أزلفه اللّه تعالى فى مقرّ التقديس، فإنّه

نقل الترمذی فی صحیحه: أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا علیا یوم الطائف فانتجاه فقال الناس:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۷

لقد أطال نجواه مع ابن عمه! فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما انتجیته و لکنّ اللّه انتجاه» [... ۱].

الحافظ الکنجی ... ص: ۲۸۷

و قال الحافظ محمد بن یوسف الکنجی- بعد روایة حدیث الطیر-: «و فیه دلالة واضحة علی أنّ علیّا أحبّ الخلق إلی اللّه، و أدّل الدلالة علی ذلک إجابة دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فما دعا به. و قد وعد اللّه تعالی من دعاه بالإجابة حیث قال: ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ فأمر بالدعاء و وعد بالإجابة، و هو عزّ و جلّ لا یخلف المیعاد، و ما کان اللّه لیخلف وعده رسله. و لا یردّ دعاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأحبّ الخلق إلیه. و من أقرب الوسائل إلی اللّه محبّته و محبّة من یحبّه لحبّه. کما أنشدنی بعض أهل العلم فی معناه:

بالخمسة الغرّ من قریش و سادس القوم جبرئیل

بحبّهم ربّ فاعف عنّی بحسن ظنّی بک الجمیل

العدد الموسوم بالستّة فی هذا البیت أصحاب العباء الذین قال اللّه تعالی فی حقهم: لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً و هم:

محمّد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و علی و فاطمة و الحسن و الحسین، و سادس القوم جبرئیل» [۲].

المحبّ الطّبری ... ص: ۲۸۷

و قال محبّ الدین الطبری فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام:

«ذکر أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] مطالب السؤول ۱/ ۴۲- ۴۳.

[۲] کفایة الطالب: ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۸

و سلّم:

عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه قال: کان عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فأکل معه. أخرجه الترمذی، و البغوی فی المصابیح فی الحسان» [... ۱].

و أیضا:

قال الطبری فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام:

«ذکر اختصاصه بأحبیّة اللّه تعالی له:

عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ» [... ۲].

و أیضا:

قال: «ذکر محبة اللّه عزّ و جلّ و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم له:

تقدّم فی الخصائص ذکر أحبّیته إلی اللّه و رسوله، و هی متضمّنهٔ للمحبّهٔ مع الترجیح فیها علی الغیر» [۳].

فلیمت المنکرون و الجاحدون حنقا و غیظا...

شهاب الدّین أحمد ... ص: ۲۸۸

و قال السید شهاب الدین أحمد- بعد حدیث أبی ذر فی أحبّ الخلق إلی الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«قال الشیخ العارف اسوهٔ ذوی المعارف جلال الدین أحمد الخجندی قدّس سرّه- بعد روایهٔ حدیث عائشهٔ و معاذهٔ و أبی ذر رضی اللّه عنهم کما سبق-:

و هذه الآثار عاضدهٔ حدیث الطیر، إذ لا یکون أحد أحبّ إلی رسول اللّه

---

[۱] ذخائر العقبی: ۶۱.

[۲] الریاض النضرهٔ ۳/ ۱۱۴.

[۳] الریاض النضرهٔ ۳/ ۱۸۸.

صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا أن یکون ذلک أحبّ إلی اللّه عزّ و جل» [۱].

و أیضا:

قال السید شهاب الدین: «الباب السابع، فی ترنّم أغانی النبوّهٔ فی مغانی الفتوهٔ، بأحبّیته إلی اللّه تعالی و رسوله، و تنسّمه شقائق شواهق معالی العنایهٔ بما ظهر أنّه أشدّ حبّا للّه و رسوله:

عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه. و رواه الطبری و قال: خرّجه الترمذی» [... ۲].

فحدیث الطیر عنده دلیل الأحبیّهٔ...

ابن تیمیّهٔ ... ص: ۲۸۹

و قال ابن تیمیهٔ فی الجواب عن حدیث الطیر ما نصّه:

«السادس- إنّ الأحادیث الثّابتهٔ فی الصّحاح التی أجمع أهل الحدیث علی صحّتها و تلقّیها بالقبول تناقض هذا، فکیف یعارض تلک بهذا الحدیث المکذوب الموضوع الذی لم یصحّحوه؟ یتبیّن هذا لکلّ متأمّل ما فی صحیح البخاری و مسلم و غیرهما من فضائل القوم ...

و أیضا: فإنّ الصّحابهٔ أجمعوا علی تقدیم عثمان، الذی عمر أفضل منه، و أبو بکر أفضل منهما. و هذه المسألهٔ مبسوطهٔ فی غیر هذا الموضع، و قد تقدّم بعض ذلک، لکن ذکر هذا لیتبیّن أن حدیث الطیر من الموضوعات» [۳].

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] منهاج السنّة ۴/ ۹۹.

فلو لا دلالة هذا الحديث على الأفضلية عند ابن تيمية لما كان بحاجة إلى المعارضة و الاستدلال بما ذكر ... و لو كانت الأحبيّة فيه نسبية- كما ذكر (الدهلوی) أو يمكن تأويلها بوجه من الوجوه- لم يكن تناقض بين حديث الطير و ما ذكر من أحاديث القوم!! و من هنا يظهر اضطراب القوم فی مقام الجواب عن هذا الحديث الشريف، فالمتقدّمون كالرّازی و ابن تيميّة لم يذكروا شيئا من التأويلات إمّا عن عجز و قصور، و إمّا للالتفات إلى ركاكتها و سخافتها، فعمدوا إلى خرافات شيوخهم فی باب فضائل الشيخين، فزعموا مناقضتها لحديث الطّير، أو ادّعوا وضع هذا الحديث الشّريف، مكذّبين كبار أساطين طائفتهم الذين رووه، و أثبتوه فی كتبهم فی جملة فضائل مولانا أمير المؤمنين عليه السلام.

و المتأخّرون سلكوا سبيل التأويل و إنكار دلالة الحديث على الأحبيّة و الأفضليّة المطلقة، مخطّئين أولئك الذين أذعنوا بالدلالة و ادّعوا المعارضة أو الوضع ...

بل لقد وقع الواحد منهم فی التهافت و التناقض ... فالرازی يعترف فی (نهاية العقول) بدلالة حديث الطير على الأفضلية بصراحة ثمّ يدّعی المعارضة، و يناقض نفسه فی (الأربعين)- كما ستسمع فيما بعد- و يمنع الدّلالة ...

لكن الجمع بين المتناقضات ممتنع، و هم بين أمرين، إمّا رفع اليد عن الحكم بالوضع بدعوى معارضته لما وضعوه فی حق الشيخين، و إمّا الإعتقاد و الإقرار بدلالة الحديث على الأحبيّة و نبذ التأويلات الموهونة ... و أمّا لا هذا و لا ذاك فهذا من وساوس الخناس الأفّاك، و اللّه ولّی التفضّل بالفهم و الإدراك.

محمّد الأمير الصّنعانی ... ص: ۲۹۰

و قال العلّامة محمّد بن إسماعيل الأمير الصنعانی فی دلالة حديث الطّير على أحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام بعد إيراد طرقه:

«قلت: هذا الخبر رواه جماعة عن أنس، منهم: سعيد بن المسيب،

و عبد الملك بن عمير، و سليمان بن الحجاج الطّائفی، و أبو الرجال الكوفی، و أبو الهندی، و إسماعيل بن عبد اللّه بن جعفر، و يغنم بن سالم بن قنبر، و غيرهم.

و أمّا ما قال الحافظ الذهبی فی التذكرة فی ترجمة الحاكم أبی عبد اللّه المعروف بابن البيّع الحافظ المشهور، مؤلّف المستدرك و غيره، بعد أن ساق حكاية: و سئل الحاكم أبو عبد اللّه عن حديث الطير فقال: لا يصح، و لو صحّ لما كان أحد أفضل من على بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. قال الذهبی: قلت: ثمّ تغيّر رأی الحاكم، فأخرج حديث الطير فی مستدركه. قال الذهبی: و أمّا حديث الطير فله طرق كثيرة قد أفردتها بمصنّف، و مجموعها يوجب أن الحديث له أصل. انتهى كلام الذهبی. فأقول:

كلام الحاكم هذا لا يصح عنه، أو أنّه قاله ثمّ رجع عنه كما قال الذهبی ثمّ تغيّر رأيه. و إنّما قلنا ذلك لأمرين:

أحدهما- و هو أقواهما- إنّ القول بأفضليّة على رضی اللّه عنه بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هو مذهب الحاكم، كما نقله الذهبی أيضا فی ترجمته عن ابن طاهر، قال الذهبی قال ابن طاهر: كان- يعنی الحاكم- شديد التعصّب للشيعة فی الباطن، و كان يظهر التسنّن فی التقديم و الخلافة، و كان منحرفا عن معاوية و إنّه يتظاهر بذلك و لا يعتذر منه. انتهى كلام ابن طاهر، و قرّره الذهبی بقوله: أمّا انحرافه عن خصوم على فظاهر، و أمّا الشيخان فمعظّم لهما بكلّ حال، فهو شيعی لا رافضی. انتهى.

قلت: إذا عرفت هذا: فكيف يطعن الحاكم فی شیء هو رأيه و مذهبه و من أدلة ما يجنح إليه؟ فإن صحّ عنه نفی صحة حديث الطائر

فلا بـدّ من تأويله بأنّه أراد نفى أعلى درجات الصحّة، إذ الصحة عنـد أئمـة الحديث درجات سـبع، أو أن ذلك وقع منه قبل الإحاطة بطرق الحديث، ثمّ عرفها بعد ذلك فأخرجه فيما جعله مستدركا على الصحيحين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۲

و الثانى: إنّ إخراجه فى المستدرك دليل صحته عنده، فلا يصح نفى الصحة عنه إلّا بالتأويل المذكور.

فعلى كلّ حال فقدح الحاكم فى الحديث لا يتم.

ثمّ هذا الذهبى- مع تعاديه و ما يعزى إليه من النصب- ألّف فى طرقه جزء. فعلى كلّ تقدير قول الحاكم لا يصح. لا بدّ من تأويله.

و لأنّه علّل عدم صحته بأمر قد ثبت من غير حديث الطير، و هو أنّه: إذا كان أحبّ الخلق إلى اللّه سبحانه كان أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه من غير حديث الطائر، كما

أخرجه أبو الخير القزوينى من حـديث ابن عباس: إنّ عليّا- رضـى اللّه عنه- دخل على النبىّ صـلّى اللّه عليه و سـلّم فقام إليه و عانقه و قبّل بين عينيه، قال له العباس: أ تحب هذا يا رسول اللّه؟ فقال: و اللّه للّه أشدّ حبّا له منّى. ذكره المحبّ الطبرى رحمه اللّه.

قلت: و فى حديث خيبر الماضى- و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: سأعطى الراية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله و يحبّه اللّه و رسوله-

ما يدلّ لذلك. فإنّه ليس المراد من وصفه بحبّ اللّه إيّاه أدنى مراتبها و لا أوسطها بل أعلاها، لما علم ضرورة من أنّ اللّه يحبّ جماعة من الصـحابة غير على رضـى اللّه عنه، قد ثبت ذلك بالنص على أفراد منهم، و ثبت أنّ اللّه يحبّهم جملة، لقوله تعالى: إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ و قـد أخبر اللّه عنهم فى عـدّة آيات أنّهم اتّبعوا رسوله كقوله تعالى: لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِیِّ وَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِی ساعَةِ الْعُسْرَةِ و غيرها من الآيات المثنية عليهم، الدالة على اتّباعهم لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و قد علّق محبّته تعالى باتّباع رسوله، فدلّ أنّهم محبوبون للّه تعالى، و أنّ رتبتهم فى المحبّة متفاوتة.

فلمّا خصّ عليا يوم خيبر بتلك الصّـِفة من بينهم، و قـد علم أنّه قد شاركهم فى محبّة اللّه لهم، لأنه رأس المتّبعين لرسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم، علم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۳

أنّه أعلاهم محبـة للّه، كأنّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم قال: لاعطينّ الرّايـة أحبّ الناس إلى اللّه، و لهذا تطاول لها الصـحابة، و امتدّت إليها الأعناق، و أحبّ كلّ و ترجّى أن يخصّ بها.

و قد ثبت أنّ عليا أحبّ الخلق إلى رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم كما أخرجه الترمذى- و قال حسن غريب- من حديث عائشة أنّها سئلت: أىّ الناس أحب إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قالت: فاطمة. قيل فمن الرجال؟

قالت: زوجها، إنّه كان- ما علمت- صوّاما قوّاما.

و أخرج المخلّص الذهبى و الحافظ أبو القاسم الدمشـقى من حديث عائشة- و قد ذكر عنها على رضى اللّه عنه- قالت: ما رأيت رجلا أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم منه، و لا امرأة أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من امرأته.

و أخرج الخجنـدى عن معاذة الغفاريـة قالت: دخلت على النبىّ صـلّى اللّه عليه و سـلّم فى بيت عائشـة و على خارج من عنده، فسـمعته يقول: يا عائشة إنّ هذا أحبّ الرجال إلىّ و أكرمهم علىّ، فاعرفى له حقّه و أكرمى مثواه.

و أخرج الملّا فى سـيرته عن معاوية بن ثعلبة قال: جاء رجل إلى أبى ذر- و هو فى مسـجد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: يا أبا ذر، ألا- تخبرنى بـأحبّ النـاس إليك، فإنى أعرف أنّ أحبّ الناس إليك أحبّهم إلى رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم. قال: أى و ربّ الكعبة، أحبّهم إلىّ أحبّهم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هو ذاك الشيخ- و أشار إلى على رضى اللّه عنه-.

ذكر هذه الأحاديث المحبّ الطبرى رحمه اللّه.

و إذا ثبت أنّه أحبّ الخلق إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنّه أحبّ الخلق إلی اللّه سبحانه. فإن رسول اللّه لا یکون الأحب إلیه إلّا الأحبّ إلی اللّه سبحانه. و إنّه قد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه من أدلّهٔ غیر حدیث الطائر هذا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۴

فما ذا ینکر من دلالهٔ حدیث الطّیر علی الأحبیّهٔ الدالّهٔ علی الأفضلیّهٔ؟

و انّها تجعل هذه الدلالهٔ قادحهٔ فی صحهٔ الحدیث! کما نقل عن الحاکم.

و یقرب أنّ الحافظ أبا عبد اللّه الحاکم ما أراد إلّا الاستدلال علی ما یذهب إلیه من أفضلیّهٔ علی رضی اللّه عنه، بتعلیق الأفضلیّهٔ علی صحهٔ حدیث الطیر، و قد عرف أنّه صحیح، فأراد استنزال الخصم إلی الإقرار بما یذهب إلیه الحاکم فقال: لا یصح، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی رضی اللّه عنه بعده صلّی اللّه علیه و سلّم، و قد تبیّن صحته عنده و عند خصمه، فیلزم تمام ما أراده من الدلیل علی مذهبه هذا.

و فی حدیث الطیر معجزهٔ لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم باستجابهٔ دعائه فی إتیانه صلّی اللّه علیه و سلّم بأحبّ الخلق.

و فیه دلالهٔ علی أن أحبّ الخلق إلی اللّه علی، فإنّه مقتضی استجابهٔ الدعوهٔ، و أنّه لا أرفع منه درجهٔ فی الأحبیّهٔ عنده تعالی بعد رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا ثلاث مرّات، و کلّها یأتی فیها علی رضی اللّه عنه لا غیره، و یرجع من طریقه مرهٔ بعد مرهٔ، یردّه أمر اللّه و الدعوهٔ النبویّهٔ، و ألقی فی قلب أنس ردّه له رضی اللّه عنه مرهٔ بعد مرهٔ، لیظهر الأمر الإلهی و الدعوهٔ النبویّهٔ، إذ لو فتح له عند أوّل مرهٔ لربّما قیل اتّفق أنّه وصل إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم اتّفاقا، فما وقع التردید من أنس و التردّد منه رضی اللّه عنه إلّا لیعلم اختصاصه، و أنّه لو کان غیره فی رتبته رضی اللّه عنه لجاء به له أو معه، إذ لیست الدعوهٔ مقصورهٔ علی أحد.

و قد قدّمنا فی حدیث المحبّهٔ بحثا نفیسا فی حدیث خیبر فلا نکرّره، و أشار الإمام المنصور باللّه إلی حدیث الطیر بقوله:

و من غداهٔ الطیر کان الذی خصّ بأکل الطّائر المشتوی» [۱]

---

[۱] الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۵

الملّا یعقوب اللّاهوری ... ص: ۲۹۵

و قال الملّا یعقوب اللاهوری فی (شرح تهذیب الکلام) فی البحث عن أدلّهٔ أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام:

«و لحدیث الطیر و هو قوله علیه السلام: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر فجاء علی فأکل معه.

رواه الترمذی.

و لا شکّ أنّ الأحبّ إلی اللّه تعالی من کان أکثر ثوابا عنده.

أقول: و هذا الحدیث یدلّ علی أفضلیّهٔ علی علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو خلاف الإجماع، و العام المخصوص لا یکون حجهٔ».

و دلالهٔ هذا الکلام علی مطلوب الإمامیهٔ واضحهٔ جدّا، فقد نصّ اللّاهوری علی دلالهٔ حدیث الطیر علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین مطلقا حتی من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و العیاذ باللّه-. لکن زعم شمول هذا الإطلاق للنبیّ علیه و آله السلام صریح البطلان، لما نصّ علیه أکابر العلماء المحققین من عدم دخول المتکلّم فی إطلاق کلامه ... و سیجیء ما یدل علی ذلک...

و علیه، فهذا العام لیس مخصّصا حتی یقال: العام المخصوص لا یکون حجهٔ.

و لو سلّمنا کونه عاما مخصوصا فهو- علی ما نصّ علیه أجلّهٔ المحققین فی علم الأصول- حجهٔ أیضا ... بل حجیّته مورد اجماع مستند إلی الصّحابهٔ، و إلیک کلام القاضی عضد الدین الإیجی الصریح فی ذلک، فإنّه قال فی مبحث العام المخصّص من (شرح المختصر): «لنا ما سبق من استدلال الصّحابهٔ مع التخصیص، و تکرر و شاع و لم ینکر، فکان إجماعا. و لنا أیضا: إنا نقطع بأنّه إذا قال: أکرم بنی تمیم و أمّا فلانا منهم فلا تکرمه، فترک إکرام سائر بنی تمیم عدّ عاصیا، فدلّ علی ظهوره فیه و هو المطلوب. و لنا أیضا: إنّه کان متناولا للباقی، و الأصل بقاؤه علی ما کان

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۶

علیه» [۱].

المولوی حسن زمان ... ص: ۲۹۶

و قال المولوی حسن زمان الهندی فی معنی حدیث الطیر: «و کان إتیان الشیخین اتّفاقا، فلذا صرفهما رضی اللّه عنهما، ثمّ إتیان المرتضی إجابهٔ من اللّه عزّ و جلّ لدعائه، و لذا قبله، حیث علم ذلک صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلّا فکیف یسوغ ردّ من أتی اللّه به! و لذا خرّجه النسائی فی ذکر منزلهٔ علی من اللّه عزّ و جلّ.

و به تبطل إرادهٔ «من أحبّ الخلق» فإنّ الصدّیق و الفاروق کذلک قطعا، فما وجه تخصیصه بالأحبیّهٔ بالإتیان به دونهما! و یبطل احتمال أنّهما لم یکونا حینئذ بالمدینهٔ الطیّبهٔ.

و قیل من قال: إنّ المراد: أحبّ الناس إلی اللّه فی الأکل مع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنّ المرتضی هو کذا، إذ الأکل مع من هو فی حکم الولد یوجب تضاعف لذّهٔ الطعام. مردود بأنّ أحبّ الناس کذلک شرعا و عرفا و عقلا إنّما هو فاطمهٔ أو أختها إن کانت، أو الحسن و الحسین إن کانا، أو الأزواج المکرّمات.

و احتمال الأحبیّهٔ للمجموع احتمال ناش من غیر دلیل، فلا اختلال به بالاستدلال» [۲].

---

[۱] شرح المختصر فی علم الأصول: ۲۲۴.

[۲] القول المستحسن فی فخر الحسن- فضائل علی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۷

قوله ...: ص: ۲۹۷

و لا ریب فی کون حضرهٔ الأمیر أحبّ الناس إلی اللّه فی الوصف المذکور.

أقول:

لا ریب فی کون سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی فی ذاک الوصف، بل جمیع الأوصاف الفاضلهٔ و المحامد الکاملهٔ. و لو فرضنا قصر دلالهٔ هذا الحدیث علی الأحبیّهٔ فی الأکل مع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لدلّ ذلک علی أفضلیّته من غیره مطلقا، لأنّ محبّهٔ اللّه لیست منبعثهٔ عن الطبائع النفسانیّهٔ، و إنّما هی دائرهٔ مدار الأفضلیّهٔ الدینیّهٔ، فمن کان الأفضل من حیث الفضائل الدینیهٔ کان الأکثر محبوبیهٔ، لامتناع أحبیّهٔ المفضول من الفاضل عنده سبحانه، و لوضوح أنّه الحکیم علی الإطلاق، و أفعاله و أحکامه مبتیهٔ علی الحکم و المصالح، فهی منزّههٔ عن اللغو و العبث، و لا مساغ للترجیح أو الترجّح بلا مرجّح فی أقواله و

أفعاله.

و على هذا، فكون المفضول أحبّ عند اللّه فی الأكل مع رسوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عبث صريح بل ظلم قبيح و ترجيح للمرجوح، و كلّ ذلك ممتنع فی حقه، و تعالى شأنه عمّا يقول الظالمون علوا كبيرا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۸

فأحبيّهٔ مولانا أمير المؤمنين عليه السلام فی الأكل مثبتهٔ لأفضليته فی الدين و تقدّمه على غيره من المقرّبين فكيف بالمردودين! فاستبصر و لا تكن من الغافلين.

فهذا التأويل لا ينفع السّاعين وراء إنكار فضائل الوصّی، و دلائل إمامته بعد النبیّ صلوات اللّه عليهما.

(قوله):

لأنّ الأكل مع الولد أو من هو فی حكم الولد يوجب تضاعف لذّهٔ الطعام.

أقول:

لا يخفى أنّ هذه الجملهٔ غير واردهٔ فی كلام الكابلی الذی انتحل (الدهلوی) كلماته، و إنّما هی زيادهٔ منه أتى بها تماديا فی الباطل و سعيا وراء إطفاء نور اللّه ... و لكنّه جهل ما يستلزمه ذلك، و أنّ ذلك سيعرّضه إلى مزيد من النقد، لأنّ أكل الولد أو من فی حكمه مع النبیّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إنّما يوجب تضاعف لذّه الطّعام فيما إذا كان ذاك الولد أو من بحكمه أفضل من غيره لدى النبیّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و إلّا فمن الواضح جدّا أنّه لو كان هناك أفضل من هذا الآكل معه لم يكن أكل هذا المفضول أحبّ إليه من أكل الأفضل معه، و قد أشرنا سابقا إلى أنّ ملاك الأحبيّهٔ و الأقربيّهٔ إلى اللّه و الرّسول هو الأفضليّهٔ فی الدين، و النبیّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان يراعی هذا الملاك فی جميع جهات معاشرته مع أصحابه، و لم تكن أفعاله و أقواله منبعثهٔ عن الميول النفسانيّهٔ. و من هنا كان

ما رواه الحافظ ابن مردويه بسنده: «عن رافع مولى عائشهٔ قال: كنت غلاما أخدمها، فكنت إذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عندها ذات يوم، إذ جاء جاء فدقّ الباب، فخرجت إليه، فإذا جاريهٔ مع إناء مغطّى،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۹

فرجعت إلى عائشهٔ فأخبرتها فقالت: أدخلها، فدخلت فوضعته بين يدی عائشهٔ، فوضعته عائشهٔ بين يدی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فجعل يأكل و خرجت الجاريهٔ، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ليت أمير المؤمنين و سيّد المسلمين و إمام المتّقين يأكل معی. فجاء جاء فدقّ الباب، فخرجت إليه، فإذا هو علی بن أبی طالب. قال: فرجعت فقلت: هذا علی. فقال النبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم: مرحبا و أهلا فقد عنيتک مرّتين حتى أبطأت علیّ، فسألت اللّه عزّ و جلّ أن يأتی بک، اجلس فكل معی» [۱].

فهذا الحديث صريح فی أنّ دعاء النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم يكن ناشئا عن الميل النفسانی، بل إنّ دعائه بحضور أمير المؤمنين عليه السلام عنده و أكله معه كان لأجل كونه عليه السلام «أمير المؤمنين و سيّد المسلمين و إمام المتقين» هذه الأوصاف التی يكفی الواحد منها للإمامهٔ و الخلافهٔ من بعد النبیّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بلا فصل.

فلو سلّم كون الأحبيّهٔ فی حديث الطير مقيّدهٔ بالأكل مع النبیّ، فلا ريب فی أنّ السبّب فی هذه الأحبيّهٔ هی الأحبيّهٔ الحقيقيّهٔ العامّهٔ و الأفضليّهٔ المطلقهٔ التامّهٔ الثابتهٔ لأمير المؤمنين عليه السلام.

فإنكار دلالهٔ حديث الطير، و دعوى دلالته على مجرّد الأحبيّهٔ فی الأكل- أو تأويله بغير هذا التأويل ممّا ذكره (الدّهلوی)- لا يسقط الحديث عن الصّلاحيهٔ للاستدلال به للامامهٔ و الخلافهٔ بلا فصل لأمير المؤمنين عليه الصلاهٔ و السلام.

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين عليه السلام لا بن مردويه- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۰

(قوله):

و لو کان المراد الأحبیّة مطلقا فلا دلالة للحدیث علی المدّعی.

أقول:

أمّا أنّ المراد هو الأحبیّة المطلقة فقد بیّنا ثبوته بما لا مزید علیه.

و أمّا أنّ هذه الأحبیّة لا تفید المدّعی فتفوّه (الدهلوی) به بعید، لما أثبتنا بما لا مزید علیه کذلک من دلالة الأحبیّة علی الأفضلیة، و أن الأفضلیّة توجب الإمامة و الرئاسة و الخلافة ... و قد کان عمر بن الخطّاب نفسه یری ذلک، فإنکار استلزام الأحبیّة للأفضلیة الدالّة علی الإمامة تکذیب لخلیفتهم أیضا.

(قوله):

و أیّ دلیل علی أن یکون أحبّ الخلق إلی اللّه صاحب الرئاسة العامّة؟

أقول:

هلّا ألقی (الدهلوی) نظرة فی إفادات والده التی نصّ فیها علی الملازمة بین الأحبیّة و الإمامة؟

لکن لا عجب ... لأنّ الانهماک فی الباطل و السّعی فی إبطال الحق قد یؤدّی إلی ذلک ... و إلّا فإنّ (الدهلوی) متّبع لوالده فی عقائده و أفکاره، و سائر علی نهجه فی أخذه و ردّه...

بل، إنّ هذا الذی قاله تکذیب لجدّه الأعلی، و إبطال لاستدلاله یوم السقیفة علی أولویّة أبی بکر بالخلافة...

و علی کلّ حال، فقد ثبت- و الحمد للّه- وجوب الرئاسة العامة و الإمامة الکبری لأحبّ الخلق إلی اللّه، و أنّ العاقل المنصف لا یجوّز أن یتقدم غیر

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۱

الأحبّ إلی اللّه و رسوله علی الأحبّ إلیهما فی شأن من الشئون فضلا عن الإمامة و الرئاسة العامة، لا سیّما إذا کان ذلک الغیر غیر محبوب عند اللّه و الرّسول أصلا!! (قوله):

فما أکثر الأولیاء الکبار و الأنبیاء العظام الذین کانوا أحبّ الخلق إلی اللّه و لم یکونوا أصحاب الرئاسة العامّة.

أقول:

علی (الدهلوی) إثبات الأمرین المذکورین. و هما: أولا: إنّ کثیرا من الأولیاء الکبار کانوا أحبّ الخلق إلی اللّه. و ثانیا: إنّ هؤلاء لم یکونوا أصحاب الرئاسة العامة. لکنّه لم یذکر شاهدا واحدا لما ادّعاه فضلا عن جمع منهم، فضلا عن کثیر منهم، فضلا عن إثبات الأحبیّة لهم و نفی الرئاسة عنهم، بدلیل قابل للإصغاء و برهان صالح للاعتناء...

إنّ مرادهم- غالبا- من «الأولیاء» هم «الصوفیة» الذین یدّعون لهم المقامات المعنویة العالیة، و بطلان دعوی أحبیّة هؤلاء من البدیهیات الأوّلیة ... إذ لیس مع وجود الأئمة المعصومین- علیهم السلام- أحبّ الخلق إلی اللّه و رسوله کائنا من کان ... و أهل السنّة لا یقدّمون أحدا- غیر الثلاثة- علی الأئمّة المعصومین، فالقول بوجود أولیاء غیر الأئمة المعصومین هم أحبّ الخلق إلی اللّه و لا یکونون أصحاب الرئاسة العامة من أفحش الأقاویل الباطلة، و أوحش الأکاذیب الفاضحة.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۲

(قوله):

مثل سیّدنا زکریا و سیّدنا یحیی.

أقول:

إنّ (الـدهلوی) بعـد أن نفی الرئاسـهٔ العامـهٔ عن کثیر من الأنبیـاء العظام ذکر زکریا و یحیی، و غرضه من ذلک أنّهما مع کونهما أحبّ الخلق إلی اللّه لم تکن لهما الرئاسـهٔ العامّـهٔ. لکن نفی الرئاسهٔ العامهٔ عن هذین النبیّین العظیمین کذب، لأنّه مع ثبوت النبوّهٔ لا ریب فی ثبوت الرئاسـهٔ العامّـهٔ، بـل نفی الرئاسـهٔ نفی للنبوّهٔ، لأنّ معنی النبوّهٔ أن یختار اللّه رجلا معصوما و ینصـبه لهدایـهٔ الخلق و یفرض علیهم طاعته فی جمیع امور الـدین و الـدنیا، و هذه هی الرئاسهٔ العامّهٔ ... و هذا ما نصّ علیه ولی اللّه والد (الدهلوی) أیضا فی غیر موضع من کتابه (إزالهٔ الخفا عن سیرهٔ الخلفا).

و الحاصل: إنّه بعد ثبوت النبوّهٔ لزکریّا و یحیی و الرئاسهٔ العامهٔ ثابتهٔ لهما، و إنکارها إنکار للنبوهٔ، و هو کفر.

(قوله):

بل شموئیل الذی کانت الرئاسهٔ العامّهٔ فی زمانه بالنصّ الإلهی لطالوت.

أقول:

هـذا تخـدیع و تضـلیل، أمّـا أوّلاـ فإنّ ثبوت الرئاسـهٔ العامـهٔ لطالوت غیر متفّق علیه بین أهل السـنّهٔ. و أمّا ثانیا: فإنّه- علی تقـدیر عموم الرئاسهٔ- لم یکن باستقلاله کذلک، بل صریح المحقّقین منهم أنّ طالوت کان حاکما فی بنی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۳

إسرائیل نیابهٔ عن شموئیل ... و ممّن نصّ علیه والد (الدهلوی) فی (إزالهٔ الخفاء).

إذن، لم یثبت انفکاک الرئاسهٔ عن النبوهٔ.

و الحمد للّه ربّ العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۵

بقیّهٔ کلام الدّهلوی احتمالان مردودان ... ص: ۳۰۵

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۷

«۱» إبطال احتمال عدم حضور أبی بکر فی المدینهٔ ... ص: ۳۰۷

اشارهٔ

(قوله):

و أیضا: یحتمل عدم حضور أبی بکر فی المدینهٔ المنّورهٔ.

أقول:

هذا مردود بوجوه:

۱- لا أثر لحضوره و عدم حضوره فی المدینهٔ ... ص: ۳۰۷

إنّه لاـ یخفی علی الممعن المنصـف أن لاـ أثر لحضـور أبی بکر و عـدم حضوره فی المدینـهٔ المنوّرهٔ یوم قصـهٔ الطیر ... فی اسـتدلال

الإماميّة بالحديث، و لا علاقة لذلک بوجه من الوجوه فی الإحتجاج به ... لأنّ محطّ الاستدلال

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أحبّ الخلق إلیک و إلیّ»

، و هذه الجملة صریحة الدّلالة علی أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ إلی اللّه و الرسول من جمیع الحاضرین و الغائبین و السّابقین و اللاحقین، و من کلّ من یدخل تحت عنوان

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۸

«الخلق» و یشمله هذا اللفظ. و غیاب أبی بکر لا یستلزم خروجه عن «الخلق» و ولوجه فی غیر المخلوقات.

نعم لو کان أبو بکر غائبا و کذا عمر و عثمان و

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنی بأحبّ من حضر الآن و فی المدینة إلیک و إلیّ»

أو نحوه ... لکان لما احتمله (الدهلوی) وجه.

و علی الجملة، إنّه لا یکفی إخراج أبی بکر عن المدینة، بل لا بدّ من إخراجه- بل الثانی و الثالث أیضا- عن «الخلق» ثمّ التعرّض للاستدلال بالقدح و الإشکال...

۲- قول عائشة: أللّهم اجعله أبی. و کذا حفصة ... ص: ۳۰۸

إنّ ما أخرجه أبو یعلی فی (المسند) دلیل قاطع علی سقوط هذا الاحتمال الذی أبداه (الدهلوی) تبعا للکابلی ... و ذلک لأنّ فی الحدیث المذکور:

«فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام.

فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی. و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی...

قال أنس: فقلت أنا: اللّهم اجعله سعد بن عبادة»....

فلو کان الأول و الثّانی فی خارج المدینة المنوّرة ساعة دعوة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنّ دعائه کان مختصّا بالحاضرین فی المدینة، فما معنی قول عائشة و حفصة: اللّهم اجعله أبی؟ و هلّا یکون دعاء بلا طائل و کلاما بدون حاصل؟

لقد حاول الکابلی و (الدهلوی) بإبداع هذا الاحتمال حفظ شأن الشیخین، و لکنّ لازمه الإزراء و التهجین لامّهما المکرّمتین!!

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۹

۳- کان الشیخان حاضرین للحدیث الصحیح ... ص: ۳۰۹

و کأنّ (الدهلوی) قد أقسم علی تقلید الکابلی و إن خالف ما قالته الأحادیث الصحیحة الواردة فی کتب قومه ... لقد احتمل فی هذا المقام رجما بالغیب غیاب أبی بکر عن المدینة المنوّرة من دون أن ینظر فی أحادیث و أخبار القصّة ... لقد سمعت- فیما تقدم- روایة أبی یعلی المشتملة علی مجیء الشیخین، و هذا نصّها مرة أخری:

«حدّثنا الحسن بن حماد الوراق، ثنا مسهر بن عبد الملک بن سلع- ثقة-، ثنا عیسی بن عمر، عن إسماعیل السدّی، عن أنس بن مالک: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر. فجاء أبو بکر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء عثمان فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له» [۱].

و رواه النّسائی بقوله: «أخبرنی زکریا بن یحیی قال: ثنا الحسن بن حماد قال: ثنا مسهر بن عبد الملک، ثنا عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطّائر. فجاء أبو بکر فردّه ثمّ جاء عمر فردّه ثمّ جاء علی فأذن له» [۲].

فإذا لم يكن هـذا الحـديث- و بهـذا اللفظ- دليلا على أفضـليّة أمير المؤمنين عليه السّـلام، فما هو مـدلوله يا منصـفون؟ فلقد كان أمير المؤمنين عليه السلام هو المصداق الوحيد ل «أحبّ الخلق» و أنّه الذى أذن له النبيّ بالدخول و الأكل معه، و أمّا غيره فقد ردّ ... فأىّ قصور فى دلالة هذا الحديث

---

[۱] مسند أبي يعلى ۷/ ۱۰۵ رقم: ۱۲۹۷ باختلاف يسير.

[۲] خصائص على ۲۹/ ۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۰

الصحيح على مطلوب الإماميّة، يا منصفون...؟!

و على كلّ حال، فقـد سـقط هـذا الاحتمال الـذى أبداه (الدهلوى) للقدح فى الاسـتدلال بحديث الطّير ... من حديث صـحيح أخرجه الحافـظ أبو يعلى فى (مسـنده) و الحافظ النسائى فى (الخصائص) الـذى ذكره له (الـدهلوى) فى (اصول الحـديث) و فى (التحفـة) فى الكتب المصـنّفة من قبل علماء أهل السنّة فى مناقب أهل البيت عليهم السلام ... لكن لا ندرى هل كان حين إبداع هذا الاحتمال على علم بوجود الحـديث المـذكور فى (الخصـائص) أو لا؟ إنّه- و إن كان الاحتمال الثانى هو الأقوى بالنظر إلى القرائن العديـدة- فللأوّل أيضا مجال، لأنّه- مضافا إلى وجود النظائر العديـدة للمقام حيث وجـدناه ينكر شـيئا عن علم و عمـد- أجاب عن سؤال وجّه إليه حول حديث الطّير فى (الخصائص) بالطعن فى راويه- و هو السدّى- لا بإنكار وجوده فى الكتاب المذكور.

۴- هل كانوا خارجين فى جميع وقائع قضية الطير ...؟ ص: ۳۱۰

لو سلّمنا ترتّب أثر على هـذا التأويـل، فإنّما يترتّب فى حال احتمال خروج أبى بكر و عمر و عثمان كلّهم لا الأوّل وحـده من المـدينة المنوّرة، فى جميع وقـائع حـديث الطير، لثبوت تعـدّد القضـية و تكرّرها، و من العجيب جـدّا خروجهم كـذلك و لم يـذكره أحـد من أصـحاب السّـير، مع شـدّة اعتنائهم بضـبط الأحوال خاصـة أحوال الثلاثـة، و عدم نقلهم هكذا خبر دليل على عدم وقوعه. كما قال ابن تيميّة فى (منهاجه) فى نظائر المقام.

لقـد ادّعى الكابلى خروج الثلاثة جميعا حيث قال: «و يحتمل أن يكون الخلفاء غير حاضـرين فى المدينة، و الكلام يشـمل الحاضـرين فيهـا دون غيرهم، و دون إثبات حضورهم خرط القتاد»، لكن (الـدهلوى) اسـتبعد هـذا الاحتمال فاسـتحيي من ذكره و اكتفى باحتمال خروج أبى بكر فقط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۱

و بما أنّ الكابلى يعترف بأنّ الكلام يشـمل الحاضـرين فى المدينـة، و قـد عرفت حضور الشـيخين بل الثلاثـة كلّهم بالـدلائل القاطعـة، فالكلام شامل لهم، فأمير المؤمنين عليه السلام أحبّ الخلق إلى اللّه و الرسول منهم. و الحمد للّه على ذلك حمدا كثيرا.

و لا يخفى اضـطراب القوم و تناقضـهم فى مسألـة خروج الشـيخين من المدينـة المنوّرة، فإذا اعترض على الشـيخين و طعن فيهما بعدم تأمير النبيّ صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم إياهما فى بعثة أو سريّة و عدم إرساله إيّاهما فى أمر من الأمور- كما كان يفعل مع غيرهما من صحـابته- قـالوا بضـرورة وجودهمـا عنـد النبيّ فى المدينـة، لكونهما وزيرين له، يشاورهما فى أموره و جميع شـئونه، فلم يكن له غنى عنهما حتى يرسـلهما فى عمل، و من هنا وضـعوا على لسانه صـلّى اللّه عليه و سلّم أحاديث فى هذا المعنى. أمّا إذا قيل لهم: إنّ حديث الطير و

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك»

يدلّ على أفضليّة على عليه السلام منهما، قالوا: لعلّهما لم يكونا حاضرين فى المدينة حينذاك!! (قوله):

و کان الدعاء خاصّا بالحاضرین لا الغائبین.

أقول:

إنّ (الدهلوی) بعد أن ذکر احتمال عدم حضور أبی بکر فی المدینهٔ المنوّرهٔ لدی دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. ادعی اختصاص هذا الدعاء بالحاضرین، و لکنّ الدلیل الذی أقامه علی هذه الدعوی- و هو: عدم جواز خرق العادهٔ علی الأنبیاء إلّا فی حال التحدّی مع الکفّار- باطل جدّا و معارض بما ستعلم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۲

و أیضا، فإنّ أحدا لم یدّع اختصاص دعاء النبیّ فی قصهٔ الطیر بالغائبین، بل لیس هذا الاحتمال ممّا یلتفت إلیه أحد من العقلاء، سواء من الشّیعهٔ أو غیرهم ... فنفی (الدهلوی) احتمال اختصاصه بالغائبین لم یکن مناسبا لشأنه المزعوم فی البلاغهٔ و الرصانهٔ فی البیان، فاستبصر و لا تکن من الغافلین.

نعم لو کانت عبارته: و کان الدعاء خاصّا بالحاضرین و لا یعمّ الغائبین، لم یرد علیه هذا الاعتراض.

قوله:

بدلیل أنّه قال: اللّهم ائتنی...

أقول:

لو قال بدلیل «ائتنی» لکانت عبارته أخصر و أمتن کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم، و هذا التطویل غریب ممّن یدّعی التمییز و الفهم المستقیم، و یرمی کلمات علی علیه السلام بما ینبو عنه الأسماع لوهمه السقیم.

(قوله):

لأنّ إحضار الغائب من المسافهٔ البعیدهٔ عن طریق خرق العادهٔ فی تلک اللّمحهٔ الواحدهٔ التی کانت مجلس الأکل و الشرب أمر متصوّر.

أقول:

کون مطلوبه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضور من طلب إتیانه «فی لمحهٔ واحدهٔ» لا دلیل علیه فی شیء من ألفاظ حدیث قضیّهٔ الطیر، فمن أین جاء (الدهلوی) بهذا؟

و أیضا: إذا کان التخصیص باللّمحهٔ الواحدهٔ مستفادا من الحدیث عنده

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۳

فلما ذا تجشّم مؤنهٔ إیجاد احتمال غیبهٔ أبی بکر عن المدینهٔ المنوّرهٔ؟ هلّا اکتفی باحتمال بعد أبی بکر عن مجلس الأکل بمسافهٔ لا یکون حضوره متصوّرا فی لمحهٔ واحدهٔ من دون خرق العادهٔ؟

(قوله):

و الأنبیاء لا یطلبون خرق العادهٔ من اللّه تعالی إلّا عند التحدّی مع الکفّار.

أقول:

إنّ (الدّهلوی) یدّعی هذا المطلب لکونه فی مقام التحدّی مع الإمامیّهٔ، و إلّا فکیف ینسی الکرامات العجیبهٔ الغریبهٔ التی یدّعونها لأئمتهم فی التصوّف و لا شیء منها فی مقام التحدّی مطلقا؟ فإذا جاز هذا المشایخ الصّوفیّهٔ فما المانع عنه بالنّسبهٔ للأنبیاء؟! بل لقد أجاز ابن تیمیهٔ صدور خوارق العادهٔ من آحاد النّاس، فی جوابه عن کرامهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام أوردها العلّامهٔ الحلّی رحمه اللّه، قال ابن تیمیهٔ:

«روی جماعهٔ أهل السیر بأنّ علیّا کان یخطب علی منبر الکوفهٔ، فظهر ثعبان فرقی المنبر، و خاف الناس و أرادوا قتله فمنعهم، فخاطبه ثمّ نزل، فسأل الناس عنه فقال: إنّه حاکم الجن، التبست علیه قضیّهٔ فأوضحتها له. و کان أهل الکوفهٔ یسمّون الباب الذی دخل فیه باب

الثعبان. فأراد بنو أمیهٔ إطفاء هذه الفضیلهٔ، فنصبوا علی ذلک الباب قتلی مدهٔ طویلهٔ حتی سمّی باب القتلی.

و الجواب: إنّه لا ریب أنّ من دون علی بکثیر یحتاج الجن إلیه و تستفتیه و تسأله، و هذا معلوم قدیما و حدیثا. فإن کان هذا قد وقع فقدره أجلّ من ذلک، و هذا من أدنی فضائل من هو دون علی. و إن لم یکن وقع لم ینقص فضله بذلک، و إنّما من باشر أهل الخیر و الذین لهم أعظم من هذه الخوارق، أو رأی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۴

من نفسه ما هو أعظم من هذه الخوارق، لم تکن هذه ممّا توجب أن یفضّل بها علیّا، و نحن لو ذکرنا ما باشرناه من هذا الجنس ممّا هو أعظم من ذلک لذکرنا شیئا کثیرا، و نحن نعلم أنّ من هو دون علی بکثیر من الصحابهٔ خیر منّا بکثیر، فکیف یمکن مع هذا أن یجعل مثل هذا حجهٔ علی فضیلهٔ علی علی الواحد منّا، فضلا عن أبی بکر و عمر؟

و لکنّ الرافضهٔ لجهلهم و ظلمهم و بعدهم عن طریق أولیاء اللّه لیس لهم من کرامات الأولیاء المتقین ما یعتدّ به، فهم لإفلاسهم منها إذا سمعوا شیئا من خوارق العادات عظّموه تعظیم المفلس للقلیل من النقد، و الجائع للکسرهٔ من الخبز. و الرافضهٔ لفرط جهلهم و بعدهم عن ولایهٔ اللّه و تقواه لیس لهم نصیب کثیر من کرامات الأولیاء، فإذا سمعوا مثل هذا علی علی ظنّوا أنّ هذا لا یکون إلّا لأفضل الخلق، و لیس الأمر کذلک.

بل هذه الخوارق المذکورهٔ و ما هو أعظم منها یکون لخلق کثیر من أمهٔ محمّد المعترفین بأنّ أبا بکر و عمر و عثمان و علیا خیر منهم، الذین یتولّون الجمیع و یحبّونهم و یقدّمون من قدّم اللّه و رسوله، لا سیّما الذین یعرفون قدر الصدّیق و یقدّمونه، فإنّه أخصّ هذه الامهٔ بولایهٔ اللّه و تقواه، و اللبیب یعرف ذلک بطرق، إمّا أن یطالع الکتب المصنّفهٔ فی أخبار الصالحین و کرامات الأولیاء، مثل کتاب ابن أبی الدنیا، و کتاب الخلّال، و کتاب اللالکائی، و غیرهم. و مثل ما یوجد من ذلک فی أخبار الصالحین مثل: کتاب الحلیهٔ لأبی نعیم، و صفوهٔ الصفوهٔ، و غیر ذلک. و إمّا أن یکون قد باشر من رأی منه ذلک. و إمّا أن یخبره بذلک من هو عنده صادق، فما زال الناس فی کلّ عصر یقع لهم من ذلک شیء کثیر، و یحکی ذلک بعضهم لبعض، و هذا کثیر فی کثیر من المسلمین. و إمّا أن یکون نفسه وقع له بعض ذلک.

و هذه جیوش أبی بکر و عمر و رعیّتهما، لهم من ذلک ما هو أعظم من ذلک، مثل: العلاء بن الحضرمی و عبوره علی الماء کما تقدّم ذکره، فإنّ هذا

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۵

أعظم من نضوب الماء، و مثل: استسقائه و تغیّیب قبره، و مثل: النفر الذین کلّمهم البقر و کانوا جیش سعد بن أبی وقاص فی وقعهٔ القادسیهٔ، و مثل: نداء عمر: یا ساریهٔ الجبل- و هو بالمدینهٔ و ساریهٔ بنهاوند- و مثل: شرب خالد بن الولید السمّ، و مثل: إلقاء أبی مسلم الخولانی فی النار فصارت علیه بردا و سلاما لمّا ألقاه فیها الأسود العنسی المتنبّی الکذّاب، و کان قد استولی علی الیمن، فلمّا امتنع أبو مسلم من الإیمان به ألقاه فی النار، فجعلها اللّه علیه بردا و سلاما، فخرج منها یمسح جبینه، و غیر ذلک ممّا یطول وصفه» [۱].

(قوله):

و إلّا لم یقوموا بحرب و قتال و تجهیز للأسباب الظاهریهٔ، و توصلّوا إلی مقاصدهم بخرق العادهٔ.

أقول:

کأنّ (الدهلوی) لم یفهم أنّ الإیجاب الجزئی لا ینافی السّلب الکلّی، فأخذ الأنبیاء علیهم السلام فی بعض الأحیان بالأسباب الظاهریهٔ لا یستلزم أن یکونوا دائما کذلک، و أنّه إذا لم یطلبوا من اللّه سبحانه إجراء المعجزهٔ علی أیدیهم و خرق العادات، فإنّه لا یستلزم عدم جواز طلبهم ذلک منه بالکلیّهٔ...

إنّ الحرب و القتال و التوسّل بالأسباب الظّاهریهٔ، کلّ ذلک لا یدلّ بإحدی الدلالات الثلاث علی عدم جواز طلبهم من اللّه بغیر تحدّ

خرق العادة...

إنّ الأنبیاء یتبعون فی أفعالهم و تروکهم المصالح التی شاءها اللّه سبحانه لهم، یمتثلون ما یأمرهم به، و بأمره یعملون ... و إن کانوا لو أرادوا شیئا من اللّه

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۶

أعطاهم و لو طلبوا منه إظهار المعجزة علی أیدیهم أجابهم، سواء حال تحدّی أهل الکفر و الضّلالات و عدمه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۷

«۲» إبطال احتمال کون المراد: بمن هو من أحبّ النّاس ... ص: ۳۱۷

اشارة

(قوله):

و یحتمل أن یکون المراد بمن هو من أحبّ النّاس إلیک.

أقول:

۱- هو باطل بالوجوه المبطلة للتأویل الأوّل ... ص: ۳۱۷

إنّ البراهین الدّامغة و الحجج السّاطعة الّتی أقمناها علی أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحب الخلق إلی اللّه و رسوله مطلقا، من الأحادیث النبویّة، و من تصریحات الصّحابة، و من إفادات العلماء ... لا تدع مجالا لأیّ تأویل فی حدیث الطّیر، و لا حاجة- بالنظر إلیها- إلی دفع هذا التأویل أو غیره بوجه أو وجوه أخری ... لا سیّما هذا التأویل الذی یبطله کثیر من تلک البراهین...

فلاحظ.

۲- هو منقوض باستدلالهم بقوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی ... ص: ۳۱۷

و مع ذلک ینبغی أن نذکر جوابا نقضیّا واحدا، و آخر حلیّا ... عن هذا الاحتمال الواضح الاختلال ... أمّا الجواب النقضی فهو:

إنّ علماء أهل السنّة یزعمون نزول الآیة: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی یُؤْتِی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۸

مالَهُ یَتَزَکَّی [۱] فی أبی بکر. و یدّعون أنّ وصف أبی بکر فیها ب «الأتقی» تصریح بأنّه أتقی من سائر الامة ... قال ابن حجر المکّی فی الآیات الدالّة بزعمه علی فضل أبی بکر: «أمّا الآیات، فالأولی قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلی وَ لَسَوْفَ یَرْضی قال ابن الجوزی: أجمعوا علی أنّها نزلت فی أبی بکر. ففیها التصریح بأنّه أتقی من سائر الامة، و الأتقی هو الأکرم عند اللّه لقوله تعالی: إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ و الأکرم عند اللّه هو الأفضل، فینتج أنّه أفضل من بقیّة الامة» [۲].

فنقول:

إذا کان لفظ «الأتقی» فی هذه الآیة تصریحا بأنّ من نزلت فیه «أتقی من سائر الامّة» فلا ریب فی کون لفظ «أحبّ» فی حدیث الطیر

تصریحا بأنّ أمیر المؤمنین علیه السلام «أحبّ الخلق إلی اللّه و رسوله من سائر الامة...»

فتأویل الحدیث بتقدیر «من» فاسد ... و کیف یکون لفظ «الأتقی» نصّا صریحا فی کون أبی بکر «أتقی الامة» عندهم، و لا یکون لفظ «أحبّ الخلق» نصّا صریحا فی کون أمیر المؤمنین علیه السلام «أحبّ الخلق» من الشیخین و غیرهم إلی اللّه و رسوله؟! مع أنّ حدیث الطّیر معتضد بأحادیث أخری رووها عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم صریحة الدلالة علی أحبیّة أمیر المؤمنین علیه السلام.

ألیس لفظ «الأتقی» و لفظ «الأحبّ» کلاهما من صیغة أفعل التفضیل؟

فهل من فارق إلّا التعصّب و العناد؟! نعم بینهما فرق من جهة أن لفظ «أحبّ» فی الحدیث مضاف إلی

---

[۱] سورة اللیل: ۱۷- ۱۸.

[۲] الصواعق المحرقة: ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۹

«الخلق» فیکون دلالته أصرح من دلالة «الأتقی» فیما یزعمون ... فهل هذه الزیادة فی الصّراحة هی المانعة عن الدلالة علی الأحبیّة من جمیع الخلق؟!

۳- هو غیر مانع من دلالة الحدیث علی أحبیة علی من الشیخین ... ص: ۳۱۹

و أمّا الجواب الحلّی فهو: إنّ الغرض من هذا التأویل لیس إلّا منع دلالة حدیث الطیر علی أحبیّة أمیر المؤمنین علیه السلام من الشیخین، فیکون علیه السلام من أحبّ الخلق إلی اللّه و رسوله، لا الأحب مطلقا لیلزم کونه أحبّ منهما، و لکنّ دلالة الحدیث علی أحبیّته علیه السلام منهما ثابتة حتی علی هذا التأویل، و ذلک ... لأنّ النسائی و أبا یعلی رویا الحدیث و فیه: «فجاء أبو بکر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له».

فظهر أنّ الشیخین لم یکونا أحبّ إلی اللّه و رسوله حتی «من بعض الخلق ...» فیکون هذا التأویل مستوجبا لمزید الحطّ من شأنهما و قدرهما، إذن، بناء علی تقدیر «من» أیضا یکون الحدیث دالا علی أنّه هو الأحبّ إلی اللّه و رسوله و أنّ الشیخین لیسا الأحبّ إلیهما.

لکن (الدهلوی) و من قبله الکابلی ... لم یفهما ما یستلزمه کلامهما و ما ینتهی إلیه مرامهما!! و علی کلّ حال، فإنّ هذا التأویل لا یضرّ باستدلال الشیعة بحدیث الطیر علی کون أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ و أفضل من الشیخین و من سائر الخلق أجمعین ... هذه الأحبیّة المطلقة الثابتة له من أحادیث العترة الطاهرة و الأحادیث التی رواها أهل السنّة- المتقدّم بعضها- الآبیة عن کلّ تأویل، و اللازم هو الأخذ بها- و بحدیث الطیر- علی المعنی الذی هی صریحة فیه...

و الحمد للّه ربّ العالمین.

و أمّا دعوی نزول قوله تعالی: وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ... فی أبی بکر فقد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۰

أثبت علماء الشّیعة بطلانها بما لا مزید علیه. فراجع [۱].

(قوله):

و هذا استعمال رائج و معروف، کما فی قولهم: فلان أعقل النّاس و أفضلهم.

أقول:

نعم ... التّسویل فی هؤلاء القوم رائج ... إنّهم یحاولون صرف أدلّة

---

[۱] قد استدلوا بالآیهٔ الکریمهٔ علی أفضلیهٔ أبی بکر، فی أغلب کتبهم فی التفسیر کتفسیر الرازی و الکلام کالمواقف و شرحها، و شرح المقاصد، و وجه الاستدلال ما ذکرناه، و قد أبطلناه فی کتابنا (الإمامهٔ فی أهم الکتب الکلامیّهٔ و عقیدهٔ الشیعهٔ الإمامیّهٔ) فی (الطرائف علی شرح المواقف) و (المراصد علی شرح المقاصد) بأنّ الاستدلال موقوف علی نزول الآیهٔ فی أبی بکر و صحّهٔ الخبر فی ذلک، و هذا أوّل الکلام، لأنّ:

۱- هذا الخبر ممّا تفرّدوا بنقله، فلا یکون حجهٔ فی مقام الاستدلال و الإحتجاج.

۲- نزول الآیهٔ فی حق أبی بکر غیر متّفق علیه بینهم، و لذا نسب القول به فی (شرح المواقف) إلی أکثر المفسّرین.

۳- من المفسّرین من حمل الآیهٔ علی العموم، و منهم من قال بنزولها فی قصّهٔ أبی الدحداح و صاحب النخلهٔ، کما فی (الدر المنثور ۶/ ۳۵۸).

۴- خبر نزولها فی أبی بکر إنّما یرویه آل الزبیر، و انحراف هؤلاء عن علی علیه السلام مشهور، فلا یکون قولهم حجهٔ.

۵- سند الروایهٔ غیر معتبر. قال الحافظ الهیثمی فی (مجمع الزوائد ۹/ ۵۰): «و عن عبد اللّه الزبیر قال: نزلت فی أبی بکر الصدّیق: وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلی وَ لَسَوْفَ یَرْضی رواه الطبرانی و فیه: مصعب بن ثابت، و فیه ضعف».

قلت: و هو من آل الزبیر، فهو: «مصعب بن ثابت بن عبد اللّه بن الزبیر» قال عبد اللّه بن أحمد، عن أبیه: أراه ضعیف الحدیث، لم أر الناس یحمدون حدیثه، و قال عثمان الدارمی، عن ابن معین: ضعیف، و قال النسائی: لیس بالقوی فی الحدیث، و قال ابن حبان: انفرد بالمناکیر عن المشاهیر فلما کثر ذلک فیه استحقّ مجانبهٔ حدیثه، و قال ابن سعد: یستضعف، و قال الدار قطنی: لیس بالقوی: (تهذیب التهذیب ۱۰/ ۱۴۴).

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۱

مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام عن دلالتها بالتأویلات العلیلهٔ، فهم کقول القائل:

وفی تعب من یحسد الشمس نورها و یجهد أن یأتی لها بضریب

فهل من متکلّم عربی أدیب یقول: «فلان أعقل الناس و أفضلهم» و هو یرید «فلان من أعقل الناس و أفضلهم»؟ سلّمنا فما الدلیل علی حجیّهٔ هکذا قول؟ سلّمنا فما الملازمهٔ بین صحّهٔ هکذا کلام و تمامیّهٔ التأویل المذکور فیه، و بین مجیء نفس التأویل فی حدیث الطّیر؟

و الحمد للّه ربّ الذی وفّقنا لبیان رکاکهٔ هذه التأویلات و سخافتها...

فلننظر فیما قاله غیر (الدهلوی) فی هذا الباب...

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۳

دحض تقوّلات بعض علماء الحدیث ... ص: ۳۲۳

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۵

التّوربشتی ... ص: ۳۲۵

اشارهٔ

قال الشیخ فضل اللّه التوربشتی- شارح مصابیح السنّهٔ- بشرح حدیث الطیر:

«و منه حدیث أنس رضی اللّه عنه قال: کان عند النبیّ علیه السلام طیر.

الحدیث.

قلت: نحن و إن کنا لا نجهل- بحمد اللّه- فضل علی رضی اللّه عنه و قدمه و بلاءه و سوابقه و اختصاصه برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالقرابهٔ القریبهٔ و مؤاخاته إیّاه فی الدین، و نتمسّک من حبّه بأقوی و أولی ممّا یدّعیه الغالون فیه، فلسنا نری أن نضرب عن تقریر أمثال هذه الأحادیث فی نصابها صفحا، لما نخشی فیها من تحریف الغالین و تأویل الجاهلین و انتحال المبطلین، و هذا باب أمرنا بمحافظته و حمی أمرنا بالذبّ عنه، فحقیق علینا أن ننصر فیه الحق و نقدّم فیه الصدّق.

و هذا حدیث یریش به المبتدع سهامه و یوصل به المنتحل جناحه، فیتّخذه ذریعهٔ إلی الطعن فی خلافهٔ أبی بکر رضی اللّه عنه، التی هی أوّل حکم أجمع علیه المسلمون فی هذه الامهٔ، و أقوم عماد أقیم به الدین بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأقول- و باللّه التوفیق-:

هذا الحدیث لا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر و القول بخیریّته، من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۶

الأخبار الصّحاح منضمّا إلیها إجماع الصحابهٔ، لمکان سنده، فإن فیه لأهل النقل مقالا، و لا یجوز حمل أمثاله علی ما یخالف الإجماع، لا سیّما و الصحابی الذی یرویه ممّن دخل فی هذا الإجماع، و استقام علیه مدّهٔ عمره، و لم ینقل عنه خلافه، فلو ثبت عنه هذا الحدیث فالسّبیل أن یأوّل علی وجه لا ینقض علیه ما اعتقده و لا یخالف ما هو أصحّ منه متنا و إسنادا، و هو أن یقال:

یحمل قوله «بأحبّ خلقک» علی أنّ المراد منه: ائتنی بمن هو من أحبّ خلقک إلیک، فیشارکه فیه غیره، و هم المفضلّون بإجماع الامّهٔ، و هذا مثل قولهم: فلان أعقل الناس و أفضلهم. أی: من أعقلهم و أفضلهم. و ممّا یبیّن لک أن حمله علی العموم غیر جائز هو أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من جملهٔ خلق اللّه، و لا جائز أن یکون علی أحبّ إلی اللّه منه. فإن قیل: ذاک شیء عرف بأصل الشرع. قلت: و الذی نحن فیه عرف أیضا بالنصوص الصحیحهٔ و إجماع الامهٔ. فیأوّل هذا الحدیث علی الوجه الذی ذکرناه.

أو علی أنّه أراد به: أحبّ خلقه إلیه من بنی عمّه و ذویه، و قد کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم یطلق القول و هو یرید تقییده، و یعمّ به و هو یرید تخصیصه، فیعرفه ذو الفهم بالنظر إلی الحال أو الوقت أو الأمر الذی هو فیه» [۱].

أقول:

۱- فی کلامه اعتراف بدلالهٔ حدیث الطیر ... ص: ۳۲۶

تفید عبارهٔ التوربشتی بوضوح دلالهٔ حدیث الطیر علی أفضلیهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام و بطلان تقدّم المتغلّبین علیه، إنّه یصرّح بصلاحیّهٔ هذا الحدیث لأن یتخذ ذریعهٔ إلی الطعن فی خلافهٔ أبی بکر ... لکن لمّا کانت

---

[۱] شرح المصابیح- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۷

خلافته إجماعیهٔ- بزعمه- فلا مناص من الطّعن فی سند حدیث الطّیر أو تأویله...

۲- بطلان دعوی أنّ فی سنده مقالا ... ص: ۳۲۷

لکنّ دعوی «إنّ فی سنده مقالا لأهل النقل فلا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر» ... باطلهٔ ... فقد أثبتنا- بحمد اللّه- تواتر حدیث الطیر و قطعیّهٔ صدوره عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و رأیت طرقه العدیدهٔ الصحیحهٔ، و تصریحات أکابر أعلام القوم بصحته... بقطع النظر عن تواتره ... فلو کان بعد ذلک لأحد مقال فی سنده فهو مردود علیه.

۳- بطلان دعوی المعارضهٔ ... ص: ۳۲۷

و من العجیب: أنّ هذا المحدّث المتّبحر لم یفهم أن أخبار أهل السنّهٔ- و إن بلغت عندهم فی الصّحهٔ أعلی درجاتها- لا تکون حجهٔ علی الآخرین، فقوله: «هذا الحدیث لا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر و القول بخیریّته من الأخبار الصحاح» ساقط فی الغایهٔ.

۴- بطلان دعوی الإجماع علی خلافهٔ أبی بکر ... ص: ۳۲۷

و أیضا یرید هذا المحدّث ردّ حدیث الطیر لمخالفته للإجماع المزعوم علی خلافهٔ أبی بکر ... لکن أین الإجماع علی ذلک؟ لقد ثبت و هن التمسّک بهذا الإجماع فی کتب الإمامیهٔ من المتقدمین و المتأخرین مثل (تشیید المطاعن) و غیره، بما لا مزید علیه ... و المؤمن لا یجوّز رفع الید عن حدیث صادر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالقطع و الیقین بهکذا دعوی لا أساس لها من الصحهٔ أصلا...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۸

۵- بطلان قوله: إن الصّحابی الذی یرویه ممّن دخل فی الإجماع ... ص: ۳۲۸

و أمّا دعوی أن «الصّحابی الذی یرویه ممّن دخل فی هذا الإجماع و استقام علیه مدّهٔ عمره و لم ینقل عنه خلافه» فمردودهٔ، لأنّ روایهٔ هذا الحدیث غیر منحصرهٔ فی أنس بن مالک کی یکون لهذه الدعوی حظّ من الواقعیهٔ، بل لقد ثبت أن غیر أنس من الصّحابهٔ کسیدّنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، و ابن عباس، و أبی الطّفیل، و غیرهم، یروون حدیث الطّیر. و من المعلوم أنّ دخول أمیر المؤمنین علیه السلام و ابن عبّاس فی الإجماع المزعوم فی حیّز المنع و الامتناع، و عدم نقل الخلاف عنهما باطل محض، بل الدلائل علی إبطال أمیر المؤمنین علیه السّلام- و کذا ابن عبّاس و سائر بنی هاشم بل غیرهم- خلافهٔ أبی بکر لا تحصی ... و فی کتاب (المعارف) إن أبا الطفیل کان من غلاهٔ الرّوافض [۱] فکیف یقال بأنه ممّن دخل فی الإجماع المدّعی و استقام علیه مدّهٔ عمره و لم ینقل عنه خلافه؟

علی أنّ سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام استدلّ- فیما استدل فی الشوری- بحدیث الطّیر علی أحقیّته بالخلافهٔ، و قد سلّم القوم جمیعا کلامه ... و قد جاء فی حدیث احتجاجه علی القوم بفضائله قوله لهم:

«بایع الناس أبا بکر و أنا و اللّه أولی بالأمر منه و أحق، فسمعت و أطعت مخافهٔ أن یرجع الناس کفّارا یضرب بعضهم رقاب بعض بالسیف، ثمّ بایع أبو بکر لعمر و أنا و اللّه أولی منه بالأمر منه، فسمعت و أطعت مخافهٔ أن یرجع الناس کفّارا، ثمّ أنتم تریدون أن تبایعوا عثمان! إذا لا أسمع و لا أطیع، إنّ عمر جعلنی فی خمسهٔ نفر أنا سادسهم، لا یعرف لی فضل فی الصلاح و لا یعرفونه لی کما نحن فیه شرع سواء، و أیم اللّه لو أشاء أن أتکلّم ثم لا یستطیع عربیّهم

---

[۱] کتاب المعارف: ۶۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۹

و لا عجمیّهم و لا المعاهد منهم و لا المشرک ردّ خصلهٔ منها».

و لو سلّمنا ما ذکره من دخول رواهٔ حدیث الطّیر من الصّحابهٔ فی الإجماع و عدم نقل خلاف عنهم ... فأیّ ضرورهٔ لتوجیه هذا

الحدیث علی وجه لا ینافی اعتقادهم بخلافة أبی بکر؟ إنّه کثیرا ما یتّفق اعتراف الشخص بالحق و هو لا یعتقده، و ذاک مصداق قوله علیه السلام: «الحق یعلو و لا یعلی علیه».

۶- صرف ألفاظ الشّارع عن ظاهرها حرام ... ص: ۳۲۹

ثمّ إنّ التأویل کیفما کان، و من أیّ أحد کان، بلا مجوّز، غیر جائز...

و هذا شیء نصّ علیه کبار العلماء و أرسلوه إرسال المسلّمات ... قال المنّاوی بشرح

حدیث: «اتّقوا الحدیث عنّی إلّا بما علمتم»

: «قال الغزالی: و من الطامات: صرف ألفاظ الشارع عن ظاهرها إلی أمور لم تسبق منها إلی الإفهام کدأب الباطنیة، فإن الصّرف عن مقتضی ظواهرها من غیر اعتصام فیه بالنقل عن الشارع، و بغیر ضرورة تدعو إلیه من دلیل عقلی، حرام» [۱].

و لا ریب فی أنّ ما فعله التوربشتی فی حدیث الطیر من أظهر مصادیق هذا الموضوع المتوجّه إلیه هذا الحکم.

۷- دعوی أن ما دلّ علی تقدیم أبی بکر أصحّ متنا و إسنادا باطلة و أمّا دعوی أنّ حدیث الطیر یخالف ما هو أصحّ متنا و إسنادا فباطلة ...: ص: ۳۲۹

أمّا أوّلا: فلأنّ الفضائل الموضوعة و المناقب المصنوعة موهونة علی أصولهم، کما فصّل فی کتاب (شوارق النّصوص). و أمّا ثانیا: فلأنّ تلک الأحادیث حتّی لو صحّت عند أهل السنّة فلیست بحجة علی خصومهم.

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۰

۸- سخافة التأویل بتقدیر «من ...» ص: ۳۳۰

و أمّا ما ذکره من تقدیر «من» و حمل «أحبّ الخلق» علی «من أحبّ الخلق» فسخیف فی الغایة، و قد عرفت ذلک فی جواب کلام (الدهلوی).

مضافا إلی أنه- بناء علی هذا التأویل- یکون کلّ من المشایخ الثلاثة المفضّلین علی غیرهم بإجماع الامة- کما زعم- داخلا فی دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و «من أحبّ الخلق إلی اللّه»، فلما ذا جعل اللّه سبحانه علیا علیه السلام مصداق الدعاء و من طلب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مجیئه إلیه، و لم یجعله أحد الثلاثة المفضّل کلّ منهم علیه علیه السّلام کما زعم؟! و أیضا، لو کان کذلک لم یکن من المناسب أن یردّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم المشایخ الثلاثة بعد مجیء الواحد منهم تلو الآخر کما ثبت من روایة أبی یعلی، إلّا أن یقال بأن اللّه تعالی أجاب دعوة النبیّ و أتاه بأحبّ الخلق إلیه لکنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ردّهم خلافا لمرضاة ربّه!! و لکنّ هذا ممّا یهدم أرکان الإیمان، و إن لا یبعد التزامهم به! ألا تری (الدهلوی)- فی مقام الجواب عن مطعن حدیث القرطاس- ینکر أن تکون جمیع أقوال النبیّ و أفعاله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطابقة للوحی الإلهی؟!! لکنّ الإصرار علی هذا التأویل العلیل- و الالتزام بهذا اللّازم الفاسد الشنیع- ینجرّ إلی سقوط عمدة أدلّتهم عن الاستدلال، و هو تمسکّهم بقوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی علی أفضلیة أبی بکر. و قد بیّنا وجه ذلک ... فهل یبقون علی إصرارهم؟!!

۹- وجوه الرّد علی طعنه فی العموم باستلزامه دخول النبی ... ص: ۳۳۰

اشارة

و أمّا قوله: «و ممّا يبيّن لك أنّ حمله على العموم غير جائز هو: أنّ

النبيّ» ... فمن أعاجيب، الهفوات ... و قد كنّا نظنّ أنّ صدور هذا و أمثاله من المتسنّنين المتأخّرين من قلة ممارستهم لكلام العرب و قصر باعهم فى فنون الأدب، لكن صدوره من مثل التوربشتى يبيّن لك أنّ الباعث على هذا و نحوه هو التعصب الأعمى للباطل و السقوط فى دركات الهوى ... و كيف كان، فإنّ الجواب عمّا ذكره من وجوه:

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۱

إنّ أحبيّة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إلى اللّه من أمير المؤمنين عليه السلام أمر ثابت فى أصل الشرع بالأدلّة القطعيّة، و عليه الإجماع من الشيعة الإمامية و المخالفين لهم قاطبة، فمن الضرورى رفع اليد عن عموم حديث الطّير كيلا يشمل نفس النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و إذ ليس لتخصيص غيره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم دليل فالحديث بالنسبة إلى من عدا النبيّ باق على عمومه. و تمسّك التوربشتى للتخصيص الزائد «بالنّصوص الصحيحة و إجماع الامة» فباطل. أمّا بالنظر إلى النصوص الصّحيحة فلا نصّ صحيح على أحبيّة أبى بكر و عمر و عثمان- الذين زعم أفضليتهم بإجماع الامة- إلى اللّه و ما يرويه أرباب الكذب و الافتراء فى باب أحبيّة الشيخين إلى النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فإنّما هو كذب مفتعل، مضافا إلى أنّ أحدا من أرباب الكذب لم يرو فى باب أحبيّة عثمان إليه حديثا و لو مفترى عليه. و أمّا بالنّظر إلى إجماع الامّة فدعوى قيامها على أحبيّة أولئك فمن أعاجيب الأكاذيب، لوضوح أنّ الإماميه الاثنى عشرية بل جمهور الشيعة ينفون أصل المحبوبيّة عنهم فضلا عن الأحبيّة، فأين إجماع الامّة؟ و هل يرى التوربشتى أو غيره خروج فرق الشيعة عن الامّة؟

لكنّ دعوى خروج فرق الشيعة عن الامّة و انحصارها فى أهل نحلته لا تخلّصه من الورطة و ذلك:

أوّلا: ما الدليل على قيام إجماع أهل السنّة على أحبيّة القوم؟ و لو كان يكفى مجرد دعوى الإجماع لجاز لكلّ أحد دعواه على مدّعاه.

و ثانيا: سلّمنا، فما الدّليل على حجية إجماعهم على غيرهم؟

و ثالثا: إنّك قد عرفت أن أبا ذر و بريدة كانا يقولان بأحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام، و أنّ عائشة قد اعترفت بذلك غير مرّة حتى أنّها قالت للنبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «و اللّه لقد علمت أنّ عليا أحبّ إليك من أبى» كما ورد عنها ما يدلّ بصراحة على أحبيّة فاطمة الزهراء عليها السلام و أسامة بن زيد إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... فيكون هؤلاء خارجين عن الإجماع على أحبيّة المشايخ، و إذا خرج أبو ذرّ و بريدة و عائشة و رسول اللّه نفسه عن هذا الإجماع فإنّ وصفه بإجماع الامة عجيب!! و كما ظهر بطلان دعوى إجماع الامّة على ما نحن فيه لخروج جملة من الأصحاب عنه ... يظهر بطلانه أيضا من خروج: الحسن البصرى- من التابعين- و المأمون العباسى- من حكّام أهل السنّة- و يحيى بن أكثم و غيره- من كبار قضاتهم- و الشيخ أبى عبد اللّه البصرى، و الحاكم النيسابورى، و قاضى القضاة عبد الجبار، و محمّد بن طلحة الشافعى، و محمّد بن يوسف الكنجى، و جلال الدين الخجندى، و شهاب الدين أحمد، و محمّد بن إسماعيل الأمير ... و غيرهم ... من كبار علمائهم ... المعترفين بالأحبيّة المطلقة لأمير المؤمنين عليه السلام ...

و أيضا، فإنّ كثيرا من الأصحاب و التابعين و علماء الإسلام يقولون بأفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام مطلقا، و بين الأفضلية و الأحبيّة تلازم كما هو واضح.

و أيضا، فإنّ كثيرين منهم فضّلوه على عثمان، فيلزم خروجهم عن الإجماع المدّعى، للتلازم بين الأفضليّة و الأحبيّة ...

و أیضا، فإنّ کثیرین منهم فی مسألهٔ الأفضلیهٔ متوقّفون ... فدخولهم فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۳

الإجماع المزعوم غیر معلوم.

الوجه الثانی ...: ص: ۳۳۳

لقد نصّ أکابر المحققین علی أنّ المتکلّم خارج عن عموم کلامه، و بناء علی هذه القاعدهٔ فإنّ النبیّ- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- غیر داخل من أوّل الأمر فی عموم «أحبّ الخلق» فی حدیث الطیر، و علی هذا أیضا تبطل دعوی عدم عمومه، و لنذکر عبارهٔ واحدهٔ فیها التصریح بالقاعدهٔ المذکورهٔ:

قال شیخ الإسلام عبد اللّه بن حسن الدین ابن جمال الدین الأنصاری المعروف بمخدوم الملک فی کتاب (عصمهٔ الأنبیاء): «اتفق الملیّون و اجتمعت علی أنّهم معصومون قبل البعثهٔ و بعدها من الکفر الحقیقی الاختیاری، غیر أنّ الأزارقهٔ و الفضلیّهٔ من الخوارج یجوّزون صدور ذلک منهم، لا بمعنی فساد العقیدهٔ فی التوحید و الجهل فی معرفهٔ الذات و الصّفات، بل باعتبار أنّ کل ذنب کفر عندهم، و صدور الذنب عنهم جائز، فوقوع الکفر عنهم یکون کذلک. و عن الاضطراری- أی إظهاره تقیهٔ- خلافا للشیعهٔ، فإنّهم یجوّزون إظهار الکفر تقیهٔ، بل أوجبه بعضهم. و معصومون عن الکفر الحکمی أیضا، بمعنی أنّه لا یحکم علیهم فی صباهم بالکفر تبعا للأبوین و لا تبعا للدار، فإنّهم مولودون علی الفطرهٔ و المعرفهٔ باللّه و صفاته و توحیده، و هم نشئوا علی المعرفهٔ من بدو خلقتهم و أوّل فطرتهم، و من طالع سیرتهم مذ صباهم إلی مبعثهم یعلم ذلک یقینا، ثم لم یقدر آباؤهم أن یغووهم عن الفطرهٔ، لکونهم عرفاء باللّه تعالی، عقلاء لدینه، مختارین لتوحیده بتأییده. و إسلام الصبی الذی یعقل دینا صحیح، و عقلهم فی هذه الحالهٔ من فضله و رحمته علیهم، و اللّه یختصّ برحمته من یشاء، فلا یکونون أتباعا للآباء.

و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «ما من مولود إلّا یولد علی فطرهٔ الإسلام و أبواه یهوّدانه أو ینصّرانه أو یمجّسانه»

فلیس علی عمومه علی ما لا یخفی، مع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۴

أنّ المتکلّم لا یدخل تحت الحکم، صرّح به أئمّهٔ الحدیث».

الوجه الثالث:

إنّه لو تأمّل التوربشتی فی لفظ الحدیث لما تفوّه بهذا الذی تفوّه به...

إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: «اللّهم ائتنی»...

فطلب من اللّه إتیان «أحبّ الخلق» إلیه و حضوره عنده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا عند غیره...

فلم یکن داخلا فی عموم کلامه من أوّل الأمر ... و هذا ظاهر کلّ الظّهور، و لکن من لم یجعل اللّه له نورا فما له نور.

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۴

و قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث الطّیر: «یأکل معی هذا الطّیر»

و هل یعقل أن یکون هو نفسه مصداقا لقوله هذا فیکون المؤاکل نفسه؟

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۴

إنّ فی کثیر من طرق الحدیث بعد لفظ

«أحبّ خلقک إلیک»

أو نحوه لفظ «و إلی رسولک» أو نحوه ... و هذا صریح فی أنّ السؤال لغیره، و أن الدعاء لا یشمل نفسه، و لنعم ما أفاد العلّامة ابن بطریق:

«قد سأل اللّه تعالی أن یأتیه بأحبّ خلقه إلیه و إلی رسوله، و تردّد السؤال من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی ذلک، و فی الجمیع لم یأت إلّا أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام. فثبت أنّه دعوة الرسول. و إذا کانت المحبّة من اللّه تعالی له هی إرادة تعظیمه و رفعته و دنوّه منه و قربه من طاعته و قد سألها النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلفظة «أفعل» و هی مما یبالغ به فی المدح، لأنّه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک

، و «الأحبّ» علی وزن «أفعل» فصارت هذه غایة المدحة له، و إذا کان اللّه تعالی یرید قربه و رفعته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۵

و تعظیمه زیادة علی کافة خلقه، فقد ثبت مزیّته علی سائر الخلق، بدلیل ثابت و هو سؤال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کذلک. و إذا کان أحبّ خلق اللّه تعالی إلیه وجب الاقتداء به دون غیره، و هذا غایة التنویه بذکره و دعاء الخلق إلی اتّباعه.

و فی هذه المدحة أیضا قطع النظارة له، لأنّه إذا کان أحبّ خلق اللّه تعالی و لا مماثل له فی ذلک أحد، و النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خارج من هذه الدعوة، یدلّ علی ذلک قوله حین رآه: اللّهم و إلیّ، و فی الخبر الآخر یقول:

إلیک و إلی رسولک. ثبت أنّ السؤال لمن عداه، لئلّا یعترض معترض علی هذا الکلام. و من کان أحبّ خلق اللّه تعالی إلیه و أحبّ خلق اللّه إلی رسوله فقد عدم نظیره و وجب تفردّه بعلوّ المنزلة عند اللّه تعالی و عند رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

إن عدّ أهل التّقی کانوا أئمّتهم أو قیل من خیر أهل الأرض قیل هم

لا یستطیع جواد بعد غایتهم و لا یدانیهم خلق و إن کرموا» [۱]

و لا یخفی أنّه لما لم یکن دخول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی عموم

«أحبّ خلقک إلیک»

متبادرا إلی الأفهام و لا وجه لصحة دعواه من أحد، فقد ذکر المحبّ الطّبری حدیث الطیر تحت عنوان «ذکر أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

۱۰- وجوه الردّ علی التأویل بإرادة الأحبّ من بنی عمّه ... ص: ۳۳۵

اشارة

و قول التوربشتی: «فیأوّل هذا الحدیث ... علی أنّه أراد به أحبّ خلقه إلیه من بنی عمّه و ذویه» فتعصّب بحت، و إلّا فإنّه غیر نافع له أبدا لوجوه:

---

[۱] العمدة: ۲۵۲- ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۶

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۶

إنّه لا یقتضی وجه من الوجوه- و لو کان سخیفا- هذا التأویل، و دعوی أنّه مقتضی أفضلیّة الشیخین مصادرة علی المطلوب.

الوجه الثانی ...: ص: ۳۳۶

إنّه تأویل من غیر دلیل شرعی أو ضرورة عقلیّة، و قد تقدّم أنّ صرف کلام الشارع عن مقتضی ظاهره من غیر اعتصام فیه بالنقل عنه و بغیر ضرورة حرام.

الوجه الثالث ...: ص: ۳۳۶

إنّه تخصیص بلا مخصّص، فهو غیر صحیح و غیر مسموع ... و هذه قاعدة مسلّمة، قال المنّاوی بشرح: «اتّقوا الحدیث عنّی إلّا بما علمتم فمن یکذب علیّ متعمّدا فلیتبوّأ مقعده من النار» قال: «قال الطیّبی: الأمر بالتبوّء تهکّم و تغلیظ، إذ لو قیل: کان مقعده فی النار لم یکن کذلک، و الکذب علیه صلّی اللّه علیه و سلّم من الکبائر الموبقة و العظام المهلکة، لإضراره بالدین و إفساده أصل الإیمان، و الکاذبون علیه کثیرون، و قد اختلفت طرق کذبهم کما هو مبین فی مبسوطات أصول کتب الحدیث. قال بعضهم: و عموم الخبر یشمل الکذب فی غیر الدین، و من خصّ به فعلیه الدلیل» [۱].

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۶

لقد جاء فی صریح الأحادیث المعتبرة الکثیرة عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تفضیل قریش علی غیرها، ثمّ تفضیل بنی هاشم من قریش علی

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۷

غیرهم ... و أنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یزل من خیار فی خیار ... فلو سلّمنا کون المراد أنّ علیا علیه السلام أحبّ الخلق من بنی عمّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ذویه لم یناف مدلول الحدیث مطلوب أهل الحق ... لأنّ المفروض کون بنی عمّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خیر الخلق مطلقا، فیکون علی علیه السلام أحبّ خیر الخلق و هو المطلوب.

و قال محبّ الدین الطبری: «ذکر ما جاء فی أنّه أفضل من رکب الکور بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: عن أبی هریرة- رضی اللّه عنه- قال: ما احتذی النعال و لا انتعل، و لا رکب المطایا و لا رکب الکور بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفضل من جعفر. خرّجه الترمذی و قال: حسن صحیح» [۱].

فإذا کان جعفر أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بحسب هذا الحدیث- فهو أحبّ الناس إلیه، لأنّ الأحبیّة تابعة للأفضلیّه...

و مقتضی التأویل المذکور أن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ إلی رسول اللّه من جعفر، فهو أحبّ الخلق إلیه مطلقا. و هو المطلوب.

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۷

لقد دلّت الأحادیث الکثیرة الصحیحة علی أفضلیة أهل البیت علیهم السلام من جمیع الخلق، فهم أحبّ الخلق إلی اللّه و الرسول... فیکون أمیر المؤمنین علیه السلام- الذی هو أحبّ أهل البیت- أحبّ الخلق مطلقا.

الطّیّبی ... ص: ۳۳۷

اشارهٔ

و قال الحسین بن عبد اللّه الطیّبی- شارح مشکاهٔ المصابیح- بشرح حدیث

---

[۱] ذخائر العقبی: ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۸

الطیر:

«قوله: بأحبّ خلقک إلیک.

التوربشتی: نحن و إن کنّا لا نجهل- بحمد اللّه- فضل علی رضی اللّه عنه و قدمه و سوابقه فی الإسلام و اختصاصه برسول اللّه...

أقول: و الوجه الذی یقتضیه المقام هو الوجه الثّانی، لأنّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان یکره أن یأکل وحده، لأنّه لیس من شیمهٔ أهل المروّهٔ، فطلب من اللّه أن یتیح له من یؤاکله، و کان ذلک برا و إحسانا منه إلیه، و أبرّ المبرّات برّ ذی الرحم وصلته، کأنّه قال: بأحبّ خلقک إلیک من ذوی القرابهٔ و من هو أولی بإحسانی و برّی إلیه» [۱].

أقول:

لقد أورد الطّیبی کلام التوربشتی فی تأویل هذا الحدیث بنصّه ثمّ أعرض عن الوجه الأوّل لسخافته و أیدّ الوجه الثانی من وجهی التأویل بما ذکر، لکنّ ما جاء به تأییدا لما تقوّله التوربشتی باطل من وجوه:

۱- لو کان الدعاء لکراههٔ الأکل وحده فقد کان أنس و غیره عنده ... ص: ۳۳۸

إنّه لا ریب فی حضور أنس بن مالک و سفینهٔ عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی قضیّهٔ الطائر و ساعهٔ سؤاله من اللّه سبحانه أن یأتیه بأحبّ الخلق إلیه، فلو کان السّبب فی دعائه هو «أنّه کان یکره أن یأکل وحده لأنّه لیس من شیمهٔ أهل المروّهٔ» لکان یکفی أکل أحد الحاضرین معه، و لم یکن حاجهٔ لطلب غیره لا مرهٔ بل مرّات.

---

[۱] الکاشف- شرح المشکاهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۹

۲- لو کان الغرض المؤاکلهٔ فلما ذا ردّ المشایخ ...؟ ص: ۳۳۹

و لو کان الغرض أن لا یأکل وحده «فطلب من اللّه أن یتیح له من یؤاکله» کما یقول الطیّبی، فلما ذا ردّ المشایخ الثّلاثهٔ الواحد بعد الآخر، کما فی حدیثی أبی یعلی و النسائی؟ اللّهم إلّا أن یضطّر الطیبی لأن یعترف بعدم أهلیّتهم للمؤاکلهٔ معه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم!!

۳- لو کان المطلوب المؤاکلهٔ و البرّ لکان أهل الحاجات أولی ... ص: ۳۳۹

و لو کان المطلوب هو إتاحهٔ من یؤاکله، و لیکون منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «برا و إحسانا منه إلیه» فقد کان المناسب أن یأتیه اللّه تعالی ببعض الجائعین و أهل الحاجات و المساکین، لا أن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام المصداق الوحید لدعائه، لأنّ أولئک-

و إن کان علی علیه السلام ذا رحم، و أبرّ المبرّات برّ ذی الرحم وصلته- هم أولی من جههٔ افتقارهم و شدّهٔ فاقتهم...

۴- لو سلّمنا أولویّهٔ ذی الرحم ففاطمهٔ أولی من علی ... ص: ۳۳۹

سلّمنا تقدّم ذی الرّحم فی البرّ و الإحسان و الصّلهٔ علی غیر ذی الرّحم مع شدّهٔ افتقار الغیر، لکن ما کان المناسب أن یکون علی علیه السّلام مورد انطباق الدعاء و استجابته، لکون فاطمهٔ علیها السلام أولی منه بالبرّ و الإحسان فی ذوی القرابهٔ القریبهٔ، فکان اللازم أن تکون هی المصداق لدعوته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۵- رجاء أنس أن یکون رجلا من الأنصار یبطل هذا الاحتمال ... ص: ۳۳۹

و لو کان مراد النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من

«أحبّ خلقک إلیک»

هو «أحبّ خلقک إلیک من ذوی القرابهٔ القریبهٔ و من هو أولی بإحسانی و برّی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۰

إلیه» کما زعم الطیبی، فلما ذا رجا أنس بن مالک أن یکون رجلا من الأنصار؟

ألم یعلم أنس أن لا قرابهٔ بینه و بین الأنصار، و أنّهم لیسوا بأولی الناس بإحسانه و برّه؟

إنّ من الطّریف قول الطیبی نقلا عن التوربشتی أنّه «قد کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم یطلق القول و هو یرید التقیید، و یعمّ به و یرید تخصیصه، فیعرفه ذو الفهم بالنظر إلی الحال و الوقت، أو الأمر الذی هو فیه» فإنّه یقول هذا و لا یعبأ بفهم أنس الذی فهم ما یخالف هذا التأویل العلیل الذی أورده، مع أنّ أنسا عندهم من ذوی الفهم!! أضف إلی هذه الوجوه: أنّ کثیرا من ألفاظ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی هذا الحدیث واضحهٔ علی بطلان هذا التأویل،

کقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللّهم جئنی بأحبّ خلقک و أوجههم عندک».

و «اللّهم ائتنا بخیر خلقک».

و «اللّهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیّ من الأوّلین و الآخرین».

و «الحمد للّه الذی جعلک، فإنی أدعو فی کلّ لقمهٔ أن یأتینی اللّه أحبّ الخلق إلیه و إلیّ فکنت أنت».

و «أبی اللّه یا أنس إلّا أن یکون علی بن أبی طالب».

و «ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء و اللّه ذو الفضل العظیم».

و «أوفی الأنصار خیر من علی؟» أو «أفضل من علی».

و غیر ذلک.

الخلخالی ... ص: ۳۴۰

تأویل التوربشتی فقط ... ص: ۳۴۰

و قال شمس الدین محمّد بن مظفر- شارح مصابیح السنّهٔ- بشرح

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۱

الحدیث ناقلا کلا تأویلی التوربشتی: «أوّل بعضهم هذا الحدیث علی أنّ المراد: بمن هو من أحبّ خلقک إلیک، فیشارکه فیه غیره، و

هم المفضلّون بإجماع الأمة، و هو كقولهم: فلان أعقل الناس و أفضلهم. أی: من أعقلهم و أفضلهم. و ممّا يدلّ على أنّ حمله على العموم غير جائز: أنّه عليه السلام من جملة «خلقک» و لا جائز أن يكون على أحبّ إلى اللّه منه. فإن قيل: ذلک شیء عرف بأصل الشرع. أجيب: بأن ما نحن فيه أيضا عرف بالنصوص الصحيحة.

أو يقال: أراد أحبّ خلقه من بنی عمّه، و قد كان عليه السلام يطلق و يريد به التقييد، فيعرفه ذو الفهم بالنظر إلى الحال أو الوقت أو الأمر الذی هو فيه» [۱].

السّیوطی ... ص: ۳۴۱

تأويل التوربشتی فقط ... ص: ۳۴۱

و قال جلال الدين السيوطی- شارح الترمذی- بشرحه: «قال التوربشتی:

قوله: بأحبّ خلقک إليک. أی: من هو من أحبّ خلقک. فيشارک غيره و هم المفضلّون بإجماع الامة، و هذا مثل قولهم: فلان أفضل الناس و أعقلهم. أی:

من أفضلهم و أعقلهم. و مما يتبيّن لک. أنّ حمله على العموم غير جائز: أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم من جملة خلق اللّه، و لا جائز أن يكون على أحبّ إلى اللّه منه.

أو يأوّل على أنّه أراد به: أحبّ خلقه إليه من بنی عمّه و ذويه، و قد كان صلّى اللّه عليه و سلّم يطلق القول و هو يريد تقييده، و يعم به و يريد تخصيصه، فيعرفه ذو الفهم بالنظر إلى الحال أو الوقت أو الأمر الذی هو فيه» [۲].

---

[۱] المفاتيح- شرح المصابيح- مخطوط.

[۲] قوت المغتذی على شرح الترمذی- باب مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۲

القاری ... ص: ۳۴۲

۱- نقله كلامی التوربشتی و الطيّبی ... ص: ۳۴۲

و قال علی بن سلطان القاری- شارح مشكاة المصابيح- بشرحه:

«قال الإمام التوربشتی: نحن و إن كنّا لا نجهل بحمد اللّه فضل علی ...

قال الطيبی: و الوجه الذی يقتضيه المقام هو الوجه الثانی ...

و فيه: إنّه لا شک أنّ العم أولى من ابنه، و كذا البنت و أولادها فی أمر البرّ و الإحسان. على أنّ قول الطيبی هذا إنّما يتم إذا لم يكن أحد هناک ممّن يؤاكله، و لا شک فی وجوده لا سيّما و أنس حاضر و هو خادمه، و لم يكن من عادته أن لا يأكل معه. فالوجه الأول هو المعوّل، و نظيره ما ورد من الأحاديث بلفظ:

«أفضل الأعمال» فی أمور لا يمكن جمعها، إلّا أن يقال فی بعضها: إن التقدير من أفضلها» [۱].

۲- ردّه كلام الطيبی ... ص: ۳۴۲

أقول: لقـد أورد القـاری نصّ عبـارهٔ التوربشـتی، ثمّ نصّ عبـارهٔ الطیـبی فی توجیه الوجه الثـانی من تـأویلی التوربشتی، ثمّ ردّ مـا ذکره الطیبی بما رأیت.

فظهر من مجموع ذلـک: سـقوط الوجه الأوّل عنـد الطیبی، و سـقوط الوجه الثانی عنـد القاری، مضافا إلی ما ذکرناه بالتفصیل فی ردّ الوجهین و الکلامین.

---

[۱] مرقاهٔ المفاتیح فی شرح مشکاهٔ المصابیح ۵/ ۵۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۳

۳- نقد تأیید القاری للوجه الأوّل.

و أمّـا تأییـد القاری الوجه الأوّل بقوله: «فالوجه الأول هو المعوّل، و نظیره ما ورد من الأحادیث بلفظ» ... ففیه: أنّه إذا کان أهل السـنّهٔ مضطرّین إلی التأویل لرفع التهافت فی أحادیثهم تلک، فما الملزم للشیعهٔ الإمامیهٔ لأن یلتزموا بالتأویل فی حدیث الطیر؟!

عبد الحقّ الدّهلوی ... ص: ۳۴۳

۱- نقل کلامی التوربشتی و الطّیبی ... ص: ۳۴۳

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی- شارح مشکاهٔ المصابیح-: «

قوله: بأحبّ خلقک.

أوّله الشّارحون بأنّ المراد من أحبّ خلقک- أو أحبّ خلق اللّه- من بنی عمّه، أو بأحبّ خلقک إلیک من ذوی القرابـهٔ القریبهٔ، أو من هو أولی و أقرب و أحق بإحسانی إلیه. و هذا الوجه الأخیر أقرب و أوفق بالمقام. هکذا قالوا.» [۱].

۲- خطأ فضیع من الدهلوی ... ص: ۳۴۳

و هـذه هی تأویلات التوربشتی و الطّیبی، و قـد عرفت سـخافتها و رکاکتها بالتفصـیل ... فلا حاجـهٔ إلی الإعادهٔ و التکرار ... لکن من العجیب جـدّا أنّ هـذا الشّیخ ینقل- بعـد عبارته المذکورهٔ- کلام التوربشتی- الذی أوردنا نصّه بکاملهٔ و أبطلناه بما لا مزید علیه- عن (الصواعق) ناسبا إیّاه إلی ابن حجر المکّی ... استمع إلیه یقول:

«و لقد أتی الشیخ ابن حجر فی کتاب الصواعق فی الاعتذار عن التأویل

---

[۱] اللمعات فی شرح المشکاهٔ- باب مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۴

لهـذا الحـدیث بکلامـ ملیـح فصـیح طویـل، قال: نحن و إن کنّا لا نجهل- بحمـد اللّه- فضل علی رضـی اللّه عنه و قـدمه و سوابقه فی الإسـلام و اختصاصه برسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم بالقرابهٔ القریبهٔ، و مؤاخاته إیّاه فی الدین، و نتمسّک من حبّه بأقوی و أولی ممّا یدّعیه الغالون فیه، فلسـنا نری أن نضرب عن تقریر أمثال هذه الأحادیث فی نصابها صفحا، لما نخشی فیها من تحریف الغالین و تأویل الجاهلین و انتحال المبطلین. و هذا باب أمرنا بمحافظته، و حمی أمرنا بالذبّ عنه، فحقیق علینا أن ننصر فیه الحق و نقدّم فیه الصّدق. و هـذا حـدیث یریش به المبتـدع سـهامه و یوصل به المنتحل جناحه فیتخـذّه ذریعـهٔ إلی الطّعن فی خلافـهٔ أبی بکر، التی هی أوّل حکم

أجمع علیه المسلمون فی هذه الامة، و أقوم عماد أقیم به الدین بعد رسول اللّه فنقول- و باللّه التوفیق:

هذا الحدیث لا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر و القول بخیریّته، من الأخبار الصّحاح. منضـما إلیه إجماع الصّحابة، لمکان سنده، فإنّ فیه لأهل النقل مقالا، و لا یجوز حمل أمثاله علی ما یخالف الإجماع، لا سیّما و الصّحابی الـذی یرویه ممّن دخل فی هـذا الإجماع و استقام علیه مـدّة عمره و لم ینقـل عنه خلافه، فلو ثبت عنه هـذا الحـدیث فالسّبیـل أن یـأوّل علی وجه لا ـ ینتقض علیه ما اعتقـده و لا یخالف ما هو أصحّ متنا و إسنادا، و هو أن یحمل علی أحد الوجوه المذکورة».

و هـذا کلام التوربشتی الـذی أتینا علیه آنفا، غیر أنّ للدهلوی فیه تصـرّفا مّا فی آخره، و لیس لهذا الکلام فی (الصواعق) عین و لا أثر أبـدا، و لیته نسبه إلی ابن حجر و لم ینص علی أنّه فی (کتاب الصّواعق)!! ثمّ إنّ الـدهلوی تصـدّی لتأویل الحـدیث الشّـریف حسبما یروق له و یسوقه إلیه تعصّبه فقال:

«قال العبد الضعیف- عصمه اللّه عمّا یصمّه و صانه عمّا شانه-: إنّ من الظاهر أنّ الحدیث غیر محمول علی الظاهر، لأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۵

من جملـة خلق اللّه، و هو أحبّ الخلق إلی اللّه من جمیع الوجوه و الحیثیـات، فـالمراد أهل زمان رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم من الصحابة، و غیره إنّما یکون من وجه واحد خاص أو وجوه متعدّدة مخصوصة، فلا حاجة إلی تخصیص الخلق، بل إلی تخصیص الوجه أو الوجوه، لأنّه لیس أحبّ و أفضل من جمیع الوجوه سوی سیّد المحبوبین و أفضل المخلوقین صـلّی اللّه علیه و سـلّم. ثمّ الکلام فی الصـحابة إنّما هو فی الأفضـلیّة من کثرة الثواب و الأحبیّة، کما فی القول المشهور من بعض العلماء فی الفرق بین الأفضلیة و الأحبیّة. و المخلص فی هذه المسألة: اعتبار الوجوه و الحیثیّات. و اللّه أعلم».

۳- تکراره استلزام دخول النبیّ فی العموم ... ص: ۳۴۵

لقد حکم الدهلوی بعدم جواز بقاء هذا الحدیث علی ظاهره فی العموم «لأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من جملة خلق اللّه و هو أحبّ الخلق إلی اللّه من جمیع الوجوه و الحیثیات» و هذا تکرار لما سبق عن التوربشتی، و قد عرفت سقوطه بوجوه...

۴- حمله الحدیث علی أنّه أحبّ أهل زمان الرسول إلیه باطل ... ص: ۳۴۵

و أمّا حمله الحـدیث- بعـد عـدم جواز إبقـائه علی ظاهره، لأنّ النبیّ من جملـة خلق اللّه، و هو أحبّ الخلق إلیه- علی أنّ «المراد أهل زمان رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم من الصحابة» فواضح البطلان، لأنّا لو سلّمنا رفع الید عن ظاهر الحدیث بسبب استلزام کون أمیر المؤمنین علیه السـلام أحبّ إلی اللّه تعالی من رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فإنّ مقتضی القاعدة رفع الید عن ظاهر الحدیث بقدر الضـرورة، بـأن یکون عمومه غیر شامـل للنبیّ صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فقـط، و أمّا غیره من الأنبیاء و الأوصـیاء و الملائکـة و سائر الخلق فباق تحت العموم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۶

إن وجوه بطلان هذا الحمل کثیرة، و هو واضح جدّا، فلا نطیل المقام ببیان تلک الوجوه، و نکتفی بأنّ فی بعض ألفاظ الحدیث: «اللّهم أدخل علیّ أحبّ الخلق من الأوّلین و الآخرین».

۵- دعوی اختصاص النبیّ بالأحبیّة من جمیع الوجوه مردودة ... ص: ۳۴۶

و أمّا قوله: «و غیره إنّمـا یکون من وجه واحـد خاص أو وجوه متعـدّدة مخصوصـة فلا حاجـة إلی تخصـیص الخلق بل إلی تخصـیص

الوجه أو الوجوه، فإنّه ليس أحبّ و أفضل من جميع الوجوه سوى سيّد المحبوبين و أفضل المخلوقين صلّى اللّه عليه و سلّم» فدعوى بلا دليل، لأنّ اجتماع جميع وجوه الأحبيّة المعتبرة فی الأفضليّة فی غير النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم غير ممنوع أبدا، إنّما الممنوع أن يكون كمال جميع الوجوه الموجودة فی غيره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أزيد من كمالها فی شخصه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. إذن، لا مانع من اجتماع جميع وجوه الأحبيّة فی أمير المؤمنين عليه السّلام، و حينئذ فما الملزم لتخصيص أحبيّته بجهة أو جهات دون غيرها و صرف الكلام النبوی عن ظاهره؟ و لو لم يكن لبطلان هذا التخصيص وجه إلّا صرف الحديث عن ظاهره بلا دليل لكفى، فكيف و الوجوه على بطلانه كثيرة! تقدّمت طائفة منها فی ردّ التأويل الأوّل الذی زعمه (الدّهلوی)، فلا تغفل.

ثمّ العجب من هذا الشيخ يدّعی التّخصيص فی الخلق و يقول «فالمراد أهل زمان رسول اللّه من الصحابة» ثمّ يعود بفاصل قليل ليقول: ...«فلا حاجة إلی تخصيص الخلق بل إلی تخصيص الوجه أو الوجوه» ... و هل هذا إلّا تهافت؟!

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۷

۶- مغايرة الأحبيّة للأفضليّة مردودة عند علمائهم ... ص: ۳۴۷

و أمّا قوله: «ثمّ الكلام فی الصّحابة إنّما هو فی الأفضلية من جهة كثرة الثواب، و الأحبيّة غيرها، كما فی القول المشهور من بعض العلماء فی الفرق بين الأفضليّة و الأحبيّة» فعجيب أيضا، فقد صرّح الرازی فی (تفسيره) بأنّ المحبّة من اللّه إعطاء الثواب، فالأحبيّة إليه توجب أكثريّة الثواب بلا ارتياب، و قد تقدّمت عبارته سابقا، كما ستعلم أن أكابر المتكلّمين من أهل السنّة:

كالرازی، و الأصفهانی، و العضد، و الشّريف الجرجانی، و الدولت‌آبادی، وافقوا على كون الأحبيّة بمعنى أكثريّة الثّواب.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۹

دحض تقولات بعض علماء الكلام ... ص: ۳۴۹

اشارة

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۱

القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۵۱

اشارة

قال قاضی القضاة عبد الجبّار بن أحمد الأسترآبادی ما نصّه:

«دليل لهم آخر: و قد تعلّقوا

بقوله عليه السّلام: لأعطينّ الرّاية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله و يحبّه اللّه و رسوله

. و

بما روی من قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطّائر.

قالوا: إذا دلّ على أنّه أفضل خلق اللّه تعالى بعده و أحبّهم إلی اللّه تعالى فيجب أن يكون هو الإمام.

و هذا بعيد، لأنّه إنّما يمكن أن يتعلّق به فی أنّه أفضل، فأمّا فی النصّ على أنّه إمام فغير جائز التعلّق به، إلّا من حيث أن يقال: الإمامة

واجبة للأفضل. و قد بيّنا أنّها غير مستحقّة بالفضل، فإنّه لا يمتنع فى المفضول أن يتولّاها أو من يساويه غيره فى الفضل» [۱].

إقراره بالسّند و الدلالة و إنكاره تعيّن الأفضل للإمامة ... ص: ۳۵۱

أقول: هذا كلام ظاهر فى قبول القاضى عبد الجبّار حديث الطّير سندا و دلالة، و لو كان عنده تأمّل فى جهة سنده أو جهة دلالته على أفضليّة أمير

[۱] المغنى فى الإمامة ج ۲۰ ق ۲/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۲

المؤمنين عليه السّلام لما سكت عن إظهاره، لكنه منع وجوب الإمامة للأفضل و جوّز أن يتولّاها المفضول تصحيحا لخلافة المتغلّبين عليها ... لكن قد أثبتنا فى محلّه أن نصب المفضول لها مع وجود الأفضل غير جائز ... فلا يبقى ريب فى دلالة حديث الطّير على إمامة الإمام و خلافته عن الرّسول بلا فصل.

و لنعم ما أفاد السيّد المرتضى علم الهدى طاب ثراه فى نقض كلام القاضى: «هذان الخبران اللذان ذكرتهما إنّما يدلّان عندنا على الإمامة، كدلالة المؤاخاة و ما جرى مجراها، لأنّا قد بيّنا أنّ كلّ شىء دلّ على التفضيل و التعظيم فهو دلالة على استحقاق أعلى الرتب و المنازل، و إنّ أولى الناس بالإمامة من كان أفضلهم و أحقّهم بأعلى منازل التبجيل و التعظيم، و قد مضى طرف من الكلام فى أنّ المفضول لا يحسن إمامته، و إن ورد من كلامه شىء من ذلك فى المستقبل أفسدناه بعون اللّه» [۱].

الفخر الرّازى ... ص: ۳۵۲

اشارة

و قال الفخر الرّازى- فى ذكر أدلّة الإمامية على أفضليّة الإمام أمير المؤمنين عليه السلام-: «الحجّة الثّانية: التمسّك بخبر الطّير، و هو قوله عليه السلام: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل هذا الطير معى

. و المحبّة من اللّه تعالى عبارة عن كثرة الثواب و التعظيم».

فأجاب: «أمّا الثانى- و هو التمسّك بخبر الطّير- فالاعتراض عليه أن نقول:

قوله عليه السّلام: بأحبّ خلقك.

يحتمل أن يكون [المراد منه أحبّ خلق اللّه فى جميع الأمور، و أن يكون أحبّ خلق اللّه فى شىء معيّن. و الدليل على كونه محتملا لهما: أنّه يصح تقسيمه إليهما فيقال: إمّا أن يكون أحبّ خلق اللّه فى جميع الأمور أو يكون أحبّ خلق اللّه فى هذا الأمر الواحد، و ما به

[۱] الشافى فى الإمامة ۳/ ۸۶- ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۳

الاشتراك غير مستلزم بما به الامتياز، فإذن، هذا اللفظ لا يدلّ على كونه أحبّ إلى اللّه تعالى فى جميع الأمور، فإذن، هذا اللفظ لا يفيد إلّا أنّه أحبّ إلى اللّه فى بعض الأمور، و هذا يفيد كونه أزيد ثوابا من غيره فى بعض الأمور، و لا يمتنع كون غيره أزيد ثوابا منه فى أمر آخر، فثبت أنّ هذا لا يوجب التفضيل. و هذا جواب قوى» [۱].

و جوب الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۳۵۳

و هـذا الاعـتراض الـذی وصـفه بالقوة فی غایـة الضـعف و السـخافة، لما قـدّمنا فی جواب التأویل الأول من تأویلات (الـدهلوی)، من الوجوه القویمة الدالّة علی بطلان تأویل حدیث الطیر و حمل «الأحبیّة» فیه علی بعض الوجوه دون بعض.

و نقول هنا بالإضافة إلی ذلک:

أولا: تخصیص «الأحبیّة» ببعض الأمور صرف للکلام عن ظهوره و هو حرام بلا ریب، کما سبق و سیأتی فیما بعد أیضا.

و ثانیا: صـحّة الاستثناء دلیل العموم، إذ یصحّ أن یقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک إلّا فی کذا، و إذ لم یستثن فالکلام عام، و هذه القاعدة مقررة و مقبولة بلا کلام.

و ثالثـا: لو سـلّمنا أنّ مـدلول حـدیث الطیر کونه «أحبّ إلی اللّه فی بعض الأـمور، و أن هـذا یفیـد کونه أزیـد ثوابا من غیره فی بعض الأمور» فالحـدیث یـدل علی أنّه علیه السـلام أفضل من الثلاثة، إذ لا سبیل لأهل السـنّة لأن یثبتوا للإمامیة أنّ أحدهم یسـتحقّ ثوابا فی الأمر الفلانی المحبوب للّه و رسوله، فضلا عن الأحبیّة و أکثریّة الثواب، فضلا عن أن یکون أحدهم أحبّ و أکثر ثوابا منه

---

[۱] الأربعین فی اصول الدین- مبحث أدلّة الإمامیّة علی أفضلیّة علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۴

علیه السّلام.

الشّمس السّمرقندی ... ص: ۳۵۴

و قال شمس الدین محمّد بن أشرف الحسنی السمرقندی:

«الفصـل الثالث فی أفضل الناس بعـد النبی. المراد بالأفضل هاهنا أن یکون أکثر ثوابا عنـد اللّه. و اختلفوا فیه فقال أهل السـنّة و قـدماء المعتزلة: إنّه أبو بکر. و قال الشیعة و أکثر المتأخرین من المعتزلة: هو علی:

اسـتدلّ أهـل السـنّة بوجهین: الأول: قوله تعالی: وَ سَـیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ السورة. و المراد هو أبو بکر- رضـی اللّه عنه- عند أکثر المفسّرین، و الأتقی أکرم عند اللّه تعالی، لقوله تعالی: إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ و الأکرم عند اللّه أفضل. الثانی: قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: و اللّه ما طلعت شمس و لا غربت علی أحد بعد النبیین و المرسلین أفضل من أبی بکر.

و أجاب الشیعة: بأنّ هذا لا یدلّ علی أنّه أفضل، بل علی أنّ غیره لیس أفضل منه.

و احتجّت الشـیعة: بأنّ الفضـیلة إمّا عقلیّـة أو نقلیّة، و العقلیّة إمّا بالنسب أو بالحسب، و کان علی أکمل الصّـحابة فی جمیع ذلک، فهو أفضل.

أمّـا النسب: فلأـنّه أقرب إلی رسول اللّه، و العبـاس- و إن کان عمّ رسول اللّه لکنه- کان أخا عبـد اللّه من الأب، و کان أبو طالب أخا منهما. و کان علی هاشـمیا من الأب و الأم، لأنّه علی بن أبی طالب بن عبـد المطلب بن هاشم، و علی بن فاطمة بنت أسد بن هاشم، و الهاشمی أفضل

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اصطفی من ولد إسماعیل قریشا و اصطفی من قریش هاشما.

و أمّا الحسب فلأنّ أشرف الصّفات الحمیدة: الزّهد و العلم و الشجاعة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۵

و هی فیه أتم و أکمل من الصحابة.

أمّا العلم: فلأنّه ذكر فى خطبه من أسرار التوحيد و العدل و النبوّة و القضاء و القدر و أحوال المعاد ما لم يوجد فى الكلام لأحد من الصحابة، و جميع الفرق ينتهى نسبتهم فى علم الأصول إليه، فإنّ المعتزلة ينسبون أنفسهم إليه، و الأشعرى أيضا منتسب إليه، لأنّه كان تلميذ الجبائى المنتسب إلى على، و انتساب الشيعة بيّن، الخوارج- مع كونهم أبعد الناس عنه- أكابرهم تلامذته، و ابن عباس رئيس المفسّرين كان تلميذا له. و علم منه تفسير كثير من المواضع التى تتعلّق بعلوم دقيقة مثل: الحكمة و الحساب و الشعر و النجوم و الرمل و أسرار الغيب، و كان فى علم الفقه و الفصاحة فى الدرجة العليا، و علم النحو منه و أرشد أبا الأسود الدؤلى إليه، و كان عالما بعلم السّلوك و تصفية الباطن الذى لا يعرفه إلّا الأنبياء و الأولياء، حتى أخذه جميع المشايخ منه أو من أولاده أو من تلامذتهم، و روى أنّه قال: لو كسرت الوسادة ثمّ جلست عليها لقضيت بين أهل التوارة بتوراتهم و بين أهل الإنجيل بإنجيلهم و بين أهل الزبور بزبورهم و بين أهل الفرقان بفرقانهم، و اللّه ما من آية نزلت فى بر أو بحر أو سهل أو جبل أو سماء أو أرض أو ليل أو نهار إلّا و أنا أعلم فيمن نزلت و فى أىّ شىء نزلت.

و روى أنّه قال: لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا

. و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أقضاكم على.

و القضاء يحتاج إلى جميع العلوم.

و أمّا الزهد: فلمّا علم منه بالتواتر من ترك اللّذات الدنياوية و الاحتراز عن المحظورات من أوّل العمر إلى آخره مع القدرة، و كان زهّاد الصحابة: كأبى ذرّ و سلمان الفارسى و أبى الدرداء تلامذته.

و أمّا الشجاعة: فغنية عن الشرح، حتى

قال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: لا فتى إلّا على لا سيف إلّا ذو الفقار

. و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم يوم الأحزاب: لضربة على خير من عباده الثقلين.

و كذا السخاء: فإنّه بلغ فيها الدرجة القصوى، حتى أعطى ثلاثة أقراص

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۶

ما كان له و لا لأولاده غيرها عند الإفطار، فأنزل اللّه تعالى: وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً.

و كان أولاده أفضل أولاد الصحابة كالحسن و الحسين. و

قال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: هما سيّدا شباب أهل الجنّة

، ثمّ أولاد الحسن مثل:

الحسن المثنى، و الحسن المثلث، و عبد اللّه بن المثنى، و النفس الزكية. و أولاد الحسين مثل: الأئمة المشهورة و هم إثنا عشر. و كان أبو حنيفة و مالك- رحمهما اللّه- أخذا الفقه من جعفر الصادق و الباقون منهما، و كان أبو يزيد البسطامى- من مشايخ الإسلام- سقّاء فى دار جعفر الصادق، و المعروف الكرخى أسلم على يد على الرّضا و كان بوّاب داره.

و أيضا: اجتماع الأكابر من الامة و علمائها على شيعيّته دالّ على أنّه أفضل، و لا عبرة بقول العوام.

و أمّا الفضائل النقليّة: فما روى عن النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

الاولى: خبر الطير، و هو

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير فجاء على و أكل معه.

الثانية: خبر المنزلة، و هو

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا إنّه لا نبی بعدی

. و هذا أقوی من

قوله فی حق أبی بکر: و اللّه ما طلعت شمس و لا غربت بعد النبیّین علی أفضل من أبی بکر

، لأنّه إنّما یدلّ علی أنّ غیره لیس أفضل منه لا علی أنّه أفضل من غیره. و أیضا: یدلّ علی أنّ الغیر ما کان أفضل منه لا علی أنّه ما یکون، فجاز أن لا یکون عند ورود هذا الخبر و یکون بعده. و أیضا: خبر المنزلهٔ یدلّ علی أنّ له مرتبهٔ الأنبیاء

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: إلّا أنّه لا نبی بعدی

، و خبر أبی بکر إنّما یدلّ علی أنّ غیره ممّن هو أولی من مراتب الأنبیاء لیس أفضل منه

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: بعد النبیین و المرسلین،

فجاز أن یکون علی أفضل منه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۷

الثالثهٔ: خبر الرایهٔ،

روی أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث أبا بکر إلی خیبر فرجع منهزما، ثمّ بعث عمر فرجع منهزما، فبات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مغتمّا، فلمّا أصبح خرج إلی الناس و معه الرایهٔ و قال: لأعطینّ الرّایهٔ رجلا یحبّ اللّه و رسوله، و یحبّه اللّه و رسوله، کرّارا غیر فرّار. فتعرّض له المهاجرون و الأنصار فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أین علی؟ فقیل: إنّه أرمد العینین، فتفل فی عینیه، ثمّ دفع إلیه الرّایهٔ.

الرابعهٔ: خبر السّیادهٔ.

قالت عائشهٔ: کنت جالسهٔ عند النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- إذ أقبل علی فقال: هذا سیّد العرب. فقلت: بأبی و أمّی، أ لست سید العرب؟ فقال: أنا سید العالمین، و هو سید العرب.

الخامسهٔ: خبر المولی.

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

و روی أحمد و البیهقی فی فضائل الصحابهٔ أنّه قال صلّی اللّه علیه و سلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، و إلی یوشع فی تقواه، و إلی إبراهیم فی حلمه، و إلی موسی فی هیبته، و إلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی وجه علی.

السادسهٔ:

روی عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ أخی و وزیری و خیر من أترکه من بعدی یقضی دینی و ینجز وعدی: علی بن أبی طالب.

السابعهٔ:

روی عن ابن مسعود أنّه قال صلّی اللّه علیه و سلّم: علی خیر البشر من أبی فقد کفر.

الثامنهٔ:

روی أنّه قال صلّی اللّه علیه و سلّم- فی ذی الثدیهٔ، و کان رجلا منافقا- یقتله خیر الخلق.

و

فی روایهٔ: خیر هذه الامهٔ.

و کان قاتله علی بن أبی طالب. و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم لفاطمهٔ: إنّ اللّه تعالی اطّلع علی أهل الدنیا و اختار منهم أباک و اتّخذه نبیّا، ثمّ اطّلع ثانیا فاختار منهم بعلک

. نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۸

هذا ما قالوا.

و الحق: إنّ كلّ واحد من الخلفاء الأربعهٔ- بل جمیع الصحابهٔ- مكرّم عند اللّه، موصوف بالفضائل الحمیدهٔ» [۱].

إقراره بالدلالهٔ و إعراضه عن التأویل ... ص: ۳۵۸

أقول: لقد أنصف السمرقندی، فنقل استدلالات الشّیعهٔ علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، و إن أضاف إلیها- عن كیاسهٔ أو جهل- كلمات غیر صادرهٔ عنهم، و أذعن بدلالاتها و أقرّ بمتانتها ... و منها حدیث الطّیر، فإنّه أورده و لم یناقش فی سنده، و لم یتّبع الفخر الرازی فی تقوّلاته- و إن قلّده فی مواضع كثیرهٔ و نقل أقواله و لو بالتفریق و التوزیع و وافقه علیها- لما رأی فیها من السّخافهٔ و الركاكهٔ المانعهٔ من التفوّه بها.

و یؤكّد إقراره بالحق أو عجزه عن الجواب تخلّصه عن استدلال الشیعهٔ بقوله: «و الحقّ: إنّ كلّ واحد». ... فإنّه یعلم بأنّ هذه الجملهٔ لا تفی للجواب عن تلك الاستدلالات المتینهٔ و البراهین الرصینهٔ، التی یكفی كل واحد واحد منها لإثبات مطلوب الشیعهٔ، علی أنّ ما قاله مجرّد دعوی فهو مطالب بالدلیل علیها. و لو فرض أنّ الثّلاثهٔ- بل جمیع الصحابهٔ «مكرم عند اللّه موصوف بالفضائل الحمیدهٔ» فإنّ هذا لا ینافی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام منهم.

---

[۱] الصحائف فی علم الكلام- مخطوط. قال كاشف الظنون ۲/ ۱۰۷۵ «أوّله: الحمد للّه الذی استحق الوجود و الوحدهٔ. إلخ. و هو علی مقدمهٔ و ست صحائف و خاتمهٔ، و من شروحه: المعارف فی شرح الصحائف، أوله: الحمد للّه الذی لیس لوجوده بدایهٔ إلخ للسمرقندی شمس الدین محمّد، و شرحه البهشتی أیضا بشرحین» و أرخ وفاته بسنهٔ ۶۰۰. لكن فی هدیّهٔ العارفین ۲/ ۱۰۶: رأیت شرحه علی المقدمهٔ البرهانیّهٔ للنسفی، فرغ منه سنهٔ ۶۹۰ فلیصحح. و ذكر له مؤلّفات أخری.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۹

القاضی البیضاوی ... ص: ۳۵۹

اشارهٔ

و قال القاضی ناصر الدین عبد اللّه بن عمر البیضاوی- فی بیان وجوه استدلال الشیعهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام-:

«السادس- إنّ علیّا كرّم اللّه وجهه كان أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنّه ثبت بالأخبار الصحیحهٔ أنّ المراد من قوله تعالی حكایهٔ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ علی، و لا شكّ أنّه لیس نفس محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم بعینه، بل المراد به أنّه بمنزلته أو هو أقرب الناس إلیه، و كلّ من كان كذلك كان أفضل الخلق بعده. و لأنّه أعلم الصحابهٔ، لأنّه كان أشدّهم ذكاء و فطنهٔ و أكثرهم تدبیرا و رویّهٔ، و كان حرصه علی التعلّم أكثر، و اهتمام الرسول علیه السلام بإرشاده و تربیته أتمّ و أبلغ، و كان مقدّما فی فنون العلوم الدینیهٔ أصولها و فروعها، فإنّ أكثر فرق المتكلّمین ینتسبون إلیه و یسندون اصول قواعدهم إلی قوله، و الحكماء یعظّمونه غایهٔ التعظیم، و الفقهاء یأخذون برأیه.

و قد قال علیه السلام: أقضاكم علی.

و أیضا: فأحادیث كثیرهٔ، كحدیث الطیر و حدیث خیبر، وردت شاهدهٔ علی كونه أفضل. و الأفضل یجب أن یكون إماما».

فقال فی الجواب: «و عن السادس: إنّه معارض بمثله، و الدلیل علی أفضلیهٔ أبی بكر قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی فإنّ المراد به إمّا أبو

بكر أو على وفاقا، و الثانى مـدفوع لقوله تعالى: وَ ما لِأَحَـدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزى لأنّ عليا نشأ فى تربيته و إنفاقه و ذلك نعمة تجزى، و كلّ من كان أتقى كان أكرم عند اللّه و أفضل، لقوله تعالى: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ. و

قوله عليه السلام: ما طلعت الشمس و لا غربت على أحد بعد النبيّين و المرسلين أفضل من أبى بكر.

و

قوله عليه السلام لأبى بكر و عمر: هما سيّدا كهول أهل الجنّة ما خلا

النبيّين و المرسلين» [۱].

إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأويل ... ص: ۳۶۰

أقول: لقـد ذكر البيضاوى أدلّة للشـيعة على أفضـليّة الإمام عليه السـلام، فلم يناقش فى شـىء منها، لا فى السـند و لا فى الدلالة. و ذكر منها حديث الطّير و أقرّ بدلالته، و لم يذكر له أىّ تأويل.

و يؤكّد ما ذكرنا أنّه لم يأت فى الجواب إلّا بالمعارضـة بأشـياء يروونها فى فضل خلفائهم، فإنّ المعارضة- كما هو معلوم- فرع تمامية السّند و الدّلالة...

لكنّ ما استند إليه فى المعارضة باطل حتى على أصولهم [۲]، و على فرض التسليم فإنّه ليس بحجة على الشيعة.

الشّمس الأصفهانى ... ص: ۳۶۰

اشارة

و قال شـمس الدين محمود بن عبد الرحمن الأصـفهانى- فى بيان أدلّة الشـيعة على إمامة سـيدنا أمير المؤمنين عليه السلام: «السادس- إنّ عليّا كان أفضل الناس بعد النبىّ، لأنّه ثبت بالأخبار الصحيحة أنّ المراد من قوله تعالى:

فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ على،

---

[۱] طوالع الأنوار- مخطوط.

[۲]

هذا الحديث أخرجه الهيثمى و حكم بسقوطه، و إليك نصّه:

«عن جابر بن عبـد اللّه قال: رأى رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- أبا الدرداء يمشـى بين يدى أبى بكر، فقال: يا أبا الدرداء تمشـى قـدّام رجل لم تطلع الشـمس بعـد النبيّين على رجل أفضل منه. فما رؤى أبو الـدرداء بعـد يمشـى إلّا خلف أبى بكر. رواه الطبرانى فى الأوسط

، و فيه:

إسماعيل بن يحيى التيمى، و هو كذاب.

و عن أبى الدرداء قال: رآنى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سـلّم- و أنا أمشـى أمام أبى بكر فقال: لا تمشى أمام من هو خير منك، إنّ أبا بكر خير من طلعت عليه الشمس، أو غربت.

رواه الطبرانى، و فيه: بقيّة، و هو مدلّس» مجمع الزوائد ۹/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۱

و لا شکّ أنّ علیّا لیس نفس محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم بعینه، بل المراد أنّ علیّا بمنزلهٔ النبیّ، أو أنّ علیّا هو أقرب الناس إلی النبیّ فضلا، و إذا کان کذلک کان أفضل الخلق بعده.

و لأنّ علیّا کان أعلم الصحابهٔ، لأنّه کان أشدّهم ذکاء و فطنهٔ و أکثرهم تدبیرا و رویّهٔ، و کان حرصه علی العلم أکثر و اهتمام الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم بإرشاده و تربیته أتم و أبلغ، و کان مقدّما فی فنون العلوم الدینیهٔ أصولها و فروعها، فإنّ أکثر فرق المتکلّمین ینتسبون إلیه و یسندون اصول قواعدهم إلی قوله، و الحکماء یعظّمونه غایهٔ التعظیم، و الفقهاء یأخذون برأیه، و

قد قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: أقضاکم علی

، و الأقضی أعلم لاحتیاجه إلی جمیع أنواع العلم.

و أیضا: أحادیث کثیرهٔ وردت شاهدهٔ علی أنّ علیا أفضل.

منها: حدیث الطیر، و هو: إنّه علیه السلام اهدی له طیر مشوی،

فقال علیه السلام: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاءه علی و أکل معه، و الأحبّ إلی اللّه تعالی هو من أراد اللّه تعالی زیادهٔ ثوابه. و لیس فی ذلک ما یدلّ علی کونه علیه السلام أفضل من النبیّ و الملائکهٔ، لأنّه قال: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک

، و المأتی به إلی النبیّ یجب أن یکون غیر النبیّ، فکأنّه قال: أحبّ خلقک إلیک غیری و

لقوله علیه السلام: یأکل معی

، و تقدیره: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک ممّن یأکل فیأکل معی، و الملائکهٔ لا یأکلون، و بتقدیر عموم اللّفظ للکلّ فلا یلزم من تخصیصه بالنسبهٔ إلی النبیّ علیه السلام و الملائکهٔ تخصیصه بالنسبهٔ إلی غیرهما.

و منها:

حدیث خیبر، فإنّ النبیّ علیه السلام بعث أبا بکر إلی خیبر، فرجع منهزما ثمّ بعث عمر فرجع منهزما. فغضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لذلک، فلمّا أصبح خرج إلی الناس و معه رایهٔ و قال: لاعطینّ الرّایهٔ الیوم رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و الرّسول، کرّار غیر فرّار. فعرض له

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۲

المهاجرون و الأنصار قال علیه السلام: أین علی. فقیل له: إنّه أرمد العینین، فتفل فی عینیه، ثمّ دفع الرّایهٔ إلیه.

و ذلک یدلّ علی أنّ ما وصفه به مفقود فیمن تقدم، فیکون أفضل منهما، و یلزم أن یکون أفضل من جمیع الصّحابهٔ. و الأفضل یجب أن یکون إماما».

قال الأصفهانی فی الجواب عمّا ذکر من الأدلّهٔ:

«و عن السّادس: إنّ ما ذکرنا من الدلائل الدالّهٔ علی أنّ علیا أفضل، معارض بما یدلّ علی أنّ أبا بکر أفضل، و الدلیل علی أفضلیّهٔ أبی بکر قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی ... الآیهٔ. فإنّ المراد إمّا أبو بکر أو علی بالاتفاق، و الثانی- و هو أن یکون المراد به علیا- مدفوع، لأنّه تعالی ذکر فی وصف الأتقی قوله الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی .» [۱].

إقراره بالدلالهٔ و إعراضه عن التأویل تبعا للبیضاوی ... ص: ۳۶۲

و تبع الأصفهانی ماتنه البیضاوی فی ذکر طائفهٔ من دلائل الشیعهٔ، و السکوت عنها من حیث السند و الدلالهٔ، و هو إقرار منه کذلک بالأمرین. ثمّ أجاب عن تلک الدلائل بالمعارضهٔ. و الجواب الجواب.

تأویله الحدیث فی کتاب آخر تبعا للرازی ... ص: ۳۶۲

لکنّه فی کتاب آخر له تبع الفخر الرازی فی دعوی التأویل، فإنّه ذکر حدیث الطیر فیما استدل به الإمامیة بقوله:

«و منها:

حدیث الطائر. بیان ذلک: أنّه اهدی له طائر مشوی فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی و أکل معه

. و الأحبّ إلی

---

[۱] مطالع الأنظار شرح طوالع الأنوار- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۳

اللّه تعالی هو من أراد اللّه تعالی زیادة ثوابه، و لیس فی ذلک ما یدلّ علی کونه أفضل من النبیّ و الملائکة، لأنّه

قال: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک

، و المأتی به إلی النبیّ یجب أن یکون غیر النبیّ، فکأنّه قال: أحبّ خلقک إلیک غیری، و

لقوله: یأکل معی

. و تقدیره: ائتنی بأحبّ خلقک ممّن یأکل معی، و الملائکة لا یأکلون. و بتقدیر عموم اللّفظ للکلّ لا یلزم من تخصیصه بالنسبة إلی النبیّ و الملائکة تخصیصه بالنسبة إلی غیرهما».

فأجاب: «و حدیث الطیر لا- یدل علی أنّه أحبّ الخلق مطلقا، بل أمکن أن یکون أحبّ الخلق بالنظر إلی شیء دون شیء، إذ یصحّ الاستفسار بأن یقال: أحبّ خلقک فی کلّ شیء أو فی بعضه، و عند ذلک لا یلزم من زیادة ثوابه فی بعض الأشیاء علی غیره الزیادة فی کلّ شیء، بل جاز أن یکون غیره أزید ثوابا فی شیء آخر.

فإن قیل: فعلی هذا التقدیر أیّ فائدة فی

قوله: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک؟

قلنا: الفائدة فیه تخصیصه عمّن لیس أحبّ عند اللّه من وجه» [۱].

الردّ علی ما ذکره ... ص: ۳۶۳

أقول: أمّا ما ذکره تبعا للفخر الرازی فقد عرفت اندفاعه فلا نعید.

و أمّا ما ذکره فی جواب الاعتراض الذی أورده: فقد کان الأولی به أن لا یتفوّه به، لأنّ الثلاثة و أضرابهم لم یکونوا محبوبین عند اللّه من وجه من الوجوه فضلا عن الأحبّیّة، فیکون الحدیث دلیلا علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام منهم.

و بغض النظر عن ذلک، فقد ثبت أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ردّ

---

[۱] تشیید القواعد شرح تجرید العقائد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۴

الشیخین- بل الثلاثة- من الدخول علیه فی قضیة الطیر، و بناء علی ما ذکره الأصفهانی من أنّ فائدة الحدیث تخصیص علی علیه السلام عمّن لیس بأحبّ عند اللّه من وجه، فالثلاثة لیسوا بأحبّ عند اللّه من وجه، فضلا عن الأحبّیّة المطلقة.

القاضی العضدی و الشریف الجرجانی ... ص: ۳۶۴

اشارة

و قال القاضی عضد الدین عبد الرحمن بن أحمد الإیجی فی (المواقف) و کذا السید الشریف علی بن محمّد الجرجانی فی (شرحه) بتأویل حدیث الطیر ... فقد جاء فی (شرح المواقف) فی وجوه أدلّة الشیعة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام:

«الثانی:

حدیث الطیر، و هو قوله علیه السلام- حین أهدی إلیه طائر مشوی-: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فأتی علی و أکل معه الطیر

. و المحبّة من اللّه کثرة الثّواب و التعظیم، فیکون هو أفضل و أکثر ثوابا.

و أجیب: بأنّه لا یفید کونه أحب إلیه فی کلّ شیء، لصحّة التقسیم و إدخال لفظ الکل و البعض، ألا تری أنّه یصح أن یستفسر و یقال: أحبّ خلقه إلیه فی کلّ شیء أو فی بعض الأشیاء؟ و حینئذ جاز أن یکون أکثر ثوابا فی شیء دون آخر، فلا یدلّ علی الأفضلیّة مطلقا» [۱].

ما ذکراه هو تأویل الرازی و الجواب الجواب ... ص: ۳۶۴

أقول: و إنّ ما ذکراه فی الجواب عن حدیث الطّیر، هو التأویل الّذی اعتمده الفخر الرازی، الذی عرفت سقوطه لدی تعرّضنا لکلامه ...فالجواب

---

[۱] شرح المواقف ۸/ ۳۶۷- ۳۶۸.

الجواب، فلا نطیل المقام.

السّعد التّفتازانی ... ص: ۳۶۵

اشارة

و قال سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی:

«تمسکّت الشیعة القائلون: بأفضلیّة علی رضی اللّه تعالی عنه بالکتاب و السنّة و المعقول.

أمّا الکتاب فقوله تعالی: فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا ... و قوله تعالی:

قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی ... و لا خفاء فی أنّ من وجب محبّته بحکم نصّ الکتاب کأن أفضل...

و أمّا السنّة

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه و إلی نوح فی تقواه و إلی إبراهیم فی حلمه و إلی موسی فی هیبته و إلی عیسی فی عبادته فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

و لا خفاء فی أن من یساوی هذه الأنبیاء فی هذه الکمالات کان أفضل. و

قوله علیه الصلاة و السلام: أقضاکم علی.

و الأقضی أعلم و أکمل. و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر فجاء علی فأکل معه

. و الأحب إلی اللّه أکثر ثوابا، و هو معنی الأفضل. و کقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، و لم یکن عند موسی أفضل من هارون. و کقوله علیه الصلاة و السلام:

من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث. و قوله علیه الصلاة و السلام یوم خیبر...

و قوله علیه الصلاة و السلام: أنا دار الحکمة و علی بابها. و قوله علیه الصلاة و السلام لعلی: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة ... و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم:

لمبارزة علی و عمرو بن عبد ود أفضل من عمل أمتی إلی یوم القیامة. و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: أنت سید فی الدنیا سید فی الآخرة و من أحبّک فقد أحبنی و من أحبّنی هو حبیب اللّه، و من أبغضک فقد أبغضنی، و بغیضی بغیض اللّه، فالویل لمن أبغضک بعدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۶

و أمّا المعقول فهو: إنّه أعلم الصحابة ... و أیضا: هو أشجعهم...

و أیضا: هو أزهدهم ... و أیضا: هو أکثرهم عبادة ... و أکثرهم سخاوة...

و أحلمهم ... و أیضا: هو أفصحهم لسانا علی ما یشهد به کتاب نهج البلاغة و أسبقهم إسلاما...

و بالجملة، فمناقبه أظهر من أن تخفی و أکثر من أن تحصی.

فالجواب: إنّه لا کلام فی عموم مناقبه و وفور فضائله و اتّصافه بالکمالات و اختصاصه بالکرامات، إلّا أنّه لا یدلّ علی الأفضلیّة، بمعنی زیادة الثواب و الکرامة عند اللّه تعالی، بعد ما ثبت من الاتّفاق الجاری مجری الإجماع علی أفضلیة أبی بکر و عمر، و الاعتراف من علی رضی اللّه عنه بذلک. علی أنّ فیما ذکر مواضع بحث لا تخفی علی المحصّل، مثل: أنّ المراد ب أَنْفُسَنا نفس النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما یقال: دعوت نفسی إلی کذا، و أن وجوب المحبة و ثبوت النصرة علی تقدیر تحققه فی حق علی- رضی اللّه عنه- لا اختصاص به، و کذا الکمالات الثابتة للمذکورین من الأنبیاء، و أنّ أحبّ خلقک یحتمل تخصیص أبی بکر و عمر- رضی اللّه تعالی عنهما- عملا بأدلّة أفضلیّتهما، و یحتمل أن یراد أحبّ الخلق إلیک فی أن یأکل منه» [... ۱].

إنکاره دلالة ما ذکره علی الأفضلیة بمعنی زیادة الثواب مردود ... ص: ۳۶۶

أقول: لقد ذکر التفتازانی طائفة من الحجج البالغة و الدلائل الواضحة علی أفضلیة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام ... ثم أنکر أن یکون شیء منها دالا علی أفضلیّته بمعنی زیادة الثواب و الکرامة عند اللّه تعالی ... لکن إنکاره ذلک ساقط مردود، فقد أثبت علماء الشیعة دلالة کلّ واحد واحد من تلک الأدلة فی محلّه...

---

[۱] شرح المقاصد ۵/ ۲۹۵- ۲۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۷

و فی خصوص حدیث الطّیر نقول: إن صریح الفخر الرازی فی (تفسیره)- فی عبارته المتقدّمة سابقا- أنّ معنی محبّة اللّه تعالی لعبده إعطاؤه الثواب...

فلا ریب- إذن- فی أنّ معنی أحبیّة العبد لدیه أکثریّة الثواب منه إلیه، و إذا کانت الأحبیّة بمعنی الأکثریة ثوابا لم یبق أیّ تردید فی

دلالة حديث الطّير على أفضلية الإمام عليه السلام ...

و لقد سلّم- و الحمد للّه- الفخر الرازى فى (نهاية العقول) و (الأربعين) و كذا شمس الدين الأصفهانى فى (شرح التجريد) و القاضى العضدى فى (المواقف) و الشريف الجرجانى فى (شرح المواقف) و الشهاب الدولت‌آبادى فى (هداية السعداء) بأنّ الأحبّية بمعنى الأكثرية فى الثواب.

و إذا رأى المنصف اعتراف هؤلاء الأعاظم- فى مقابلة الشيعة، بكون الأحبّية فى حديث الطير بمعنى الأكثرية فى الثواب- يفهم جيّدا فظاعة ما تفوّه به التفتازانى فى هذا المقام.

و من العجائب: استدلال التفتازانى- فى نفس هذا الكتاب قبل عبارته هذه بورقة تقريبا- بحديث عمرو بن العاص على أفضليّة أبى بكر، من جهة أنّ الأحبيّة تدلّ على الأكثرية ثوابا فالأفضليّة ... فكيف يقول بدلالة ذاك الحديث على أفضلية أبى بكر و كونه أكثر ثوابا، و مع ذلك ينفى- فى جواب إحتجاج الشيعة بحديث الطير- دلالته على أنّ أمير المؤمنين عليه السلام أكثر ثوابا؟

وجوه الردّ على دعوى الاتفاق على أفضليّة أبى بكر و عمر ... ص: ۳۶۷

و أمّا قوله: «بعد ما ثبت من الاتفاق الجارى مجرى الإجماع على أفضليّة أبى بكر ثم عمر» فدعوى كاذبة مردودة بوجوه:

الأول: قال الحافظ ابن عبد البر: «من قال بحديث ابن عمر: كنّا نقول على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أبو بكر ثمّ عمر ثمّ عثمان ثمّ نسكت فلا نفاضل. فهو الذى أنكر ابن معين و تكلّم فيه بكلام غليظ، لأنّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۸

القائل بذلك قد قال خلاف ما اجتمع عليه أهل السنّة من السّلف و الخلف من أهل الفقه و الآثار: إن عليا كرّم اللّه وجهه أفضل الناس بعد عثمان. هذا مما لم يختلفوا فيه، و إنّما اختلفوا فى تفضيل على و عثمان. و اختلف السّلف أيضا فى تفضيل على رضى اللّه عنه و أبى بكر رضى اللّه عنه. و فى إجماع الجميع الذى وصفناه دليل على أنّ حديث ابن عمر وهم و غلط، و أنّه لا يصح معناه و إن كان إسناده صحيحا. و يلزم من قال به أن يقول بحديث جابر و حديث أبى سعيد:

كنّا نبيع امّهات الأولاد على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و هم لا يقولون بذلك. فناقضوا. و باللّه التوفيق» [۱].

الثانى: لقد ثبت أنّ جمعا من أعلام الصحابة قالوا بأفضلية الإمام عليه السلام من أبى بكر ... قال ابن عبد البر: «روى عن سلمان و أبى ذر و المقداد و حذيفة و حباب و جابر و أبى سعيد الخدرى و زيد بن الأرقم: أن على بن أبى طالب أوّل من أسلم، و فضّله هؤلاء على غيره» [۲].

قلت: و من الصحابة القائلين بأفضليته: عبد اللّه بن عمر، فقد روى السيّد على الهمدانى: «عن أبى وائل، عن عبد اللّه بن عمر رضى اللّه عنه قال:

كنا إذا عدّدنا أصحاب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم قلنا: أبو بكر و عمر و عثمان.

فقال رجل: يا أبا عبد الرحمن فعلى! قال: على من أهل البيت، لا يقاس به أحد، مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى درجته، إنّ اللّه يقول: الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمانٍ أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ففاطمة مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى درجته، و على معهما» [۳].

و العبّاس عمّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، قال أبو على يحيى بن عيسى بن جزلة الحكيم البغدادى فى (تاريخ بغداد) بترجمة شريك: «دخل

---

[۱] الاستيعاب فى معرفة الأصحاب ۳/ ۵۲- ۵۳.

[۲] الاستیعاب فی معرفة الأصحاب ۳/ ۲۷.

[۳] المودة فی القربی. انظر: ینابیع المودّة ۱/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۹

شریک علی المهدی فقال له: ما ینبغی أن تقلّد الحکم بین المسلمین. قال:

و لم؟ قال: بخلافک علی الجماعة و قولک بالإمامة. قال: أمّا قولک: بخلافک علی الجماعة فمن الجماعة أخذت دینی، فکیف اخالفهم و هم أصلی فی دینی؟ و أمّا قولک: بالإمامة. فما أعرف إلّا کتاب اللّه و سنة رسوله. و أمّا قولک:

مثلک لا یقلّد الحکم بین المسلمین، فهذا شیء أنتم فعلتموه، فإن کان خطأ فاستغفروا اللّه منه، و إن کان صوابا فأمسکوا عنه. قال: ما تقول فی علی بن أبی طالب؟ قال: ما قال فیه أبوک العبّاس و عبد اللّه. قال: و ما قالا؟ قال: أمّا العباس فمات و علی عنده أفضل الصحابة، و قد کان یری کبراء المهاجرین یسألونه عمّا نزل من النوازل، و ما احتاج هو إلی أحد حتی لحق باللّه. و أمّا عبد اللّه فإنّه کان یضرب بین یدیه، و کان فی حروبه رأسا متّبعا و قائدا مطاعا. فلو کانت إمامة علی جورا کان أولی أن یقعد عنها أبوک، لعلمه بدین اللّه و فقهه فی أحکام اللّه.

فسکت المهدی و أطرق، و لم یمض بعد هذا المجلس إلّا قلیل حتی عزل شریک».

و حسّان بن ثابت. ذکر ذلک (الدهلوی) فی جواب السؤال الرابع من (المسائل البخاریّة).

الثالث: و نفی أبو بکر نفسه کونه خیر الامة، و اعترف بأفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام منه حیث قال علی المنبر مخاطبا المسلمین: «أقیلونی فلست بخیرکم و علی فیکم» [۱].

الرابع: و قال جماعة من أعلام العلماء أیضا بأفضلیة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام من الشیخین. منهم القاضی شریک کما عرفت من (تاریخ بغداد) و منهم عبد الرزاق الصنعانی، و جماعة الصّوفیة کما فی (المسائل البخاریّة).

الخامس: لو سلمنا قیام هذا الإجماع، فإنّه إجماع علی خلاف قول اللّه

---

[۱] إبطال الباطل- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۰

و رسوله، و ما کان کذلک فلا یحتج به و لا یعبأ به. سلّمنا عدم مخالفته، لکنّه غیر ثابت عند الشّیعة فلا وجه لإلزامهم به.

دعوی اعتراف الإمام بأفضلیة أبی بکر مستندة إلی خبر موضوع ... ص: ۳۷۰

و أمّا دعوی التفتازانی «الاعتراف من علی علیه السلام بأفضلیة الشیخین منه» فإنّها کَبُرَتْ کَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْواهِهِمْ إِنْ یَقُولُونَ إِلَّا کَذِباً و ذکرها فی مقابلة الشیعة مباهتة، و لکن «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

و علی کل حال، فإنّه لم یکن اعتراف من الإمام بأفضلیة الشیخین أو أحدهما منه أبدا، و ما رواه أسلاف القوم فی هذا الباب فخبر مکذوب موضوع قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّی یُؤْفَکُونَ وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ.

تأویل حدیث الطّیر باطل ... ص: ۳۷۰

و أمّا مناقشته فی دلالة الأدلة التی ذکرها، فمردودة فی مواضع الاستدلال و الاحتجاج بها من کتب الإمامیّة، کما أنّ تأویل حدیث الطیر بما ذکره، قد عرفت أنّ جمیع التأویلات التی ذکروها لها فاسدة، فلا نعید.

العلاء القوشجی ... ص: ۳۷۰

اشارهٔ

و قال علاء الدین علی بن محمد القوشجی: «و خبر الطائر: اهدی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طائر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک حتی یأکل معی. فجاء علی و أکل.
و الأحب إلی اللّه تعالی أفضل» فأجاب:
«و أجیب بأنّه: لا کلام فی عموم مناقبه» [... ۱].

---

[۱] شرح التجرید: ۳۷۹.

ذکر عبارهٔ التفتازانی و الجواب الجواب ... ص: ۳۷۱

أقول: لقد تبع القوشجی التفتازانی فی هذا المقام فی الجواب عن الاستدلال بحدیث الطّیر، حیث نقل کلامه بحذافیره، فنکتفی فی الجواب:
بما ذکرناه فی الرد علی التفتازانی و لا نعید.

الشّهاب الدّولت آبادی ... ص: ۳۷۱

اشارهٔ

و قال شهاب الدین ملک العلماء الدولت آبادی الهندی: «اعلم أنّ أحادیث فضیلهٔ علی- کرم اللّه وجهه- من الصحاح، و لکن احتجاجهم علی الخطأ.
احتجّ الشیعهٔ بخبر الطیر ... قال أهل السنّهٔ: هذا الحدیث لا یدل علی أنّه أحب فی کلّ شیء من أبی بکر- رضی اللّه تعالی عنه-. لعل المراد: خیرا لأکل هذا الطیر» [۱].

اعتراف بصحته و تأویل عرفت بطلانه ... ص: ۳۷۱

أقول: قد اعترف هذا الرجل بصحّهٔ حدیث الطّیر، لکنّه أجاب عن الاستدلال به بتأویله عن ظاهره، ناسبا هذا التأویل إلی أهل السنّهٔ، و قد عرفت بطلان هذا التأویل و فساده کغیره ممّا ذکروه، و إنّ کثیرا منهم لم یلجئوا إلی التأویل لوضوح وهنه و سخافته، فزعموا المعارضهٔ بما وضعوه فی فضل الشیخین، أو أحدهما.

---

[۱] هدایهٔ السعداء. الهدایهٔ الاولی من الجلوهٔ السابعهٔ.

إسحاق الهروی ... ص: ۳۷۲

اشارة

و قال إسحاق الهروی- سبط المیرزا مخدوم- مقتصرا علی بعض هفوات التفتازانی فی جواب حدیث الطیر: «و الجواب: إنّه یحتمل تخصیص أبی بکر و عمر- رضی اللّه تعالی عنهما- عملا بأدلّة أفضلیّتهما. و أیضا: یحتمل أن یکون أحب الخلق إلیک فی أن یأکل، لا مطلق الأحب».

ذکر تأویل التفتازانی و قد عرفت فساده ... ص: ۳۷۲

و ما ذکره هذا الرجل لیس إلّا تأویل التفتازانی، و قد عرفت فساده فلا نعید.

حسام الدّین السّهارنفوری ... ص: ۳۷۲

تأویل تقدّم فساده ... ص: ۳۷۲

و اقتصر حسام الدّین السّهارنفوری فی (مرافض الروافض) علی بعض هفوات عبد الحق الدهلوی الذی عرفت فسادها فیما سبق.

محمّد البدخشانی ... ص: ۳۷۲

اشارة

و أجاب المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی عن الاستدلال بحدیث الطیر لا بالقدح فی سنده، و لا بالتأویل، بل بالمعارضة بالحدیث الموضوع فی فضل عمر بن الخطّاب: «ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر» [۱].

---

[۱] ردّ البدعة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۳

اعتراف بالسّند و الدلالة و دعوی المعارضة ... ص: ۳۷۳

و المهمّ اعترافه الضمنی بسند حدیث الطّیر و تمامیّة دلالته علی أفضلیة مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام، فإن فی ذلک تخطئة لکلّ أولئک الذین حاولوا القدح فی سنده أو تأویله عن ظاهره. و أمّا دعوی معارضته بالحدیث الموضوع المذکور فهی متابعة لبعض أسلافه، و قد أجبنا عنها فیما تقدّم. و حاصل ذلک:

أن هذا الحدیث موضوع، و علی فرض تمامیته سندا فهو معتبر عندهم و لیس بحجّة علی الشّیعة، بخلاف حدیث الطّیر الذی ثبت من طرق أهل السنّة فیکون حجة علیهم ... و من المعلوم أنّ ما لیس بحجة لا یعارض الحجة.

ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۷۳

اشارة

و تشبّث الشیخ ولی اللّه الدهلوی (والد الدهلوی) فی الجواب عن الاستدلال بحدیث الطیر بأباطیل عدیدة ... حیث قال بجواب المحقّق الطوسی صاحب التجرید:

«قوله: و خبر الطیر، عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه. أخرجه الترمذی.

لا یخفی ورود مثل هذه الفضائل فی حقّ الشّیخین

کقوله: «یتجلّی اللّه تعالی لأبی بکر خاصّة و للنّاس عامّة». و «ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر».

و أیضا: لا یخفی أنّ لفظ «الأحب» وارد بحق کثیر من الصّحابة.

و ترتفع المعارضة بأحد وجوه ثلاثة:

إمّا أن نقول: بأنّ الحب علی أنواع: حبّ الرجل زوجته، و تارة یطلقون لفظ «الأحب» و یریدون هذا الحب. و حبّ الرجل أولاده و أقربائه، و حبّ الرجل للیتیم، و حبّ الرجل لشیخه، و حبّ الرجل مشارکه فی العلم. و الحبّ الوارد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۴

فی هذه الأخبار یمکن تنزیله بالتأمّل علی أحد هذه المعانی، کما عن عائشة الصدیقة أنّها قالت: کان أبو بکر أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثم عمر. ثم قالت: لو استخلف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لاستخلف أبا بکر ثم عمر. و عن جمیع بن عمیر، قال: دخلت مع عمّتی علی عائشة فسألت: أیّ الناس کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

قالت: فاطمة. فقیل: من الرجال؟ قالت: زوجها. أخرجه الترمذی.

فظهر أنّ المراد من الأحبیّة فی الحدیث الأول حبّ المشابهة فی الفضائل التی هی المناط فی الاستخلاف، و فی الحدیث الثانی حبّ الأولاد و الأقارب.

و أمّا أن نقول: بأنّ الحبّ یتعلّق بالصّفات المحمودة التی یحصل بسببها القرب من اللّه تعالی و الرسول و یوجب الرّضا عندهما. و لکلّ صفة من تلک الصفات مقام من الرضا و الحبّ، فیجوز أن یکون شخص أحبّ لصفة مثل الشجاعة و محاربة الأعداء، و الآخر أحبّ بصفة أخری مثل الحل و العقد فی أمر الخلافة.

و إمّا أن نقول: إنّ «الأحب» بمعنی «من الأحب» فیکون صنف من المحبوبین أرجح علی سائر المحبوبین، و «الأحب» لفظ یمکن إطلاقه بإزاء کلّ فرد من هذا الصنف» [۱].

دعوی المعارضة ب «یتجلّی اللّه لأبی بکر ...» ... ص: ۳۷۴

أقول: إنّ هذا الکلام فی أقصی درجات الهوان و مراتب الفساد، کما لا یخفی علی من نظر فی مباحثنا المتقدمة بإمعان و إنصاف... و لکن من المناسب أن نبیّن حال هذا الکلام بإیجاز فنقول:

---

[۱] قرة العینین فی تفضیل الشیخین: ۲۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۵

أمّا دعواه المعارضة بحدیث: یتجلّی اللّه لأبی بکر خاصة و للناس عامّة فباطلة جدا، فمن العجب تمسّک هذا المحدّث الکبیر!! بمثل هذا الحدیث الموضوع عند محقّقی أهل نحلته!!.

ألا یعلم بتنصیص المجد الفیروزآبادی علی أنّه من المفتریات التی یعلم بطلانها ببداهة العقل [۱].

و أنّه قد أورده ابن الجوزی فی (الموضوعات) [۲].

و أخرجه ابن عدی فی کتابه (الکامل فی الضعفاء) و صرّح ببطلانه [۳].

و اعترف الذهبی فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) بسقوطه فی غیر موضع [۴...]

و قد فصّل ذلک کلّه فی کتاب (شوارق النصوص).

فما یقول أولیاء والد (الدهلوی) فی مقام الدفاع عنه و توجیه ما ادّعاه؟!

دعوی المعارضة ب «ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر ...» ص: ۳۷۵

و أمّا دعواه المعارضة

بحدیث: «ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر»

فکذلک، لأنّه حدیث موضوع مفتعل باطل، کما فصّل فی (شوارق النصوص) کذلک، و إلیک عبارة المنّاوی المشتملة علی إبطال جماعة إیّاه:

«ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر. أخرجه الترمذی فی المناقب و الحاکم فی فضائل الصحابة عن أبی بکر

. قال الترمذی: غریب و لیس إسناده بذاک. انتهی. و قال الذهبی: فیه عبد اللّه بن داود الواسطی ضعفوه، و عبد الرحمن بن أخی محمّد المنکدر لا یکاد یعرف، و فیه کلام.

---

[۱] سفر السعادة- باب فضائل أبی بکر.

[۲] الموضوعات ۱/ ۳۰۴.

[۳] الکامل فی الضعفاء ۴/ ۱۵۵۷.

[۴] میزان الاعتدال ۲/ ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۶

و الحدیث شبه الموضوع. انتهی. و قال فی المیزان- فی ترجمة عبد اللّه بن داود الواسطی-: فی أحادیثه مناکیر، و ساق هذا منها ثم قال: هذا کذب. و أقرّه فی اللسان علیه» [۱].

و بعد، فإنّ تمسّک ولیّ اللّه بهذین الحدیثین عجیب من جهة أخری و هی: إنّ هذا المحدّث ینصّ فی نفس کتابه (قرّة العینین) علی أنّ أحادیث الصحیحین- فضلا عن غیرها- غیر صالحة للإحتجاج علی الإمامیة بل الزیدیة ... فکیف یحتج فی هذا الکتاب بهکذا حدیثین و الحال هذه؟

دعوی المعارضة ب «من أحبّ الناس إلیک ...» ...؟ ص: ۳۷۶

و أمّا دعواه ورود لفظ «الأحب» المطلق فی حقّ کثیر من الصّحابة فممنوعة، و کذا المعارضة بما لا یجوز الاحتجاج به من أخبارهم:

أمّا حدیث عمرو بن العاص المشتمل علی مجیء هذا اللفظ بالنّسبة إلی عائشة و أبیها، فحاله فی القدح و الجرح معلوم.

و أمّا حدیث أنس الوارد فیه ذلک أیضا، فهو من روایة «حمید عن أنس» و قد نصّوا علی عدم جواز الإحتجاج به إلّا إذا قال: «حدّثنا أنس».

أمّا أنّه من روایة «حمید عن أنس» من غیر قول «حدّثنا» فذلک ظاهر من روایة ابن ماجة و الترمذی.

قال ابن ماجة: «حدّثنا أحمد بن عبدة و الحسین بن الحسن المروزی قال: ثنا المعتمر بن سلیمان، عن حمید، عن أنس قال: قیل: یا رسول اللّه أیّ الناس أحبّ إلیک؟ قال: عائشة. قیل: من الرجال؟

قال: أبوها» [۲].

و قال الترمذی: «حدّثنا أحمد بن عبدة الضبّی، نا المعتمر بن سلیمان،

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر: ۵/ ۴۵۴.

[۲] سنن ابن ماجة ۱/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۷

عن حمید، عن أنس قال قیل: یا رسول اللّه، من أحبّ الناس إلیک؟ قال:

عائشة. قیل: من الرجال؟ قال: أبوها

. هذا حدیث حسن [صحیح غریب من هذا الوجه من حدیث أنس» [۱].

و أمّا أن روایة «حمید عن أنس» لا تقبل إلّا إذا قال حمید «حدّثنا أنس» فقد نصّ علیه ابن حجر بترجمته بقوله: «قال أبو بکر البردیجی: و أمّا حدیث حمید، فلا نحتجّ منه إلّا بما قال: حدّثنا أنس» [۲].

و بالجملة، فإنّ حدیث أنس- کحدیث عمرو بن العاص- لا یجوز الإحتجاج به و إن حکم الترمذی بحسنه و صحّته، لکنه مع ذلک حکم بغرابته ... علی أنّه حدیث اتّفق الشیخان علی الإعراض عنه.

و إذ لا حدیث معتبر محتج به مشتمل علی إطلاق «الأحب» مطلقا علی غیر سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، کان حدیث الطّیر بلا معارض، حتّی یحتاج إلی ما ذکره من وجه لرفع المعارضة.

هذا، و علی فرض وجود لفظ «الأحبّ» علی الإطلاق فی حق کثیر من الصحابة فی الأخبار المتناقضة المتکاذبة عند أهل السنّة، فأیّ ملزم للإمامیّة لأن یتکلّفوا و یتجشّموا التأویلات المخترعة لأجل رفع التعارض بین تلک الأحادیث و بین حدیث الطیر، مع أنّ تلک الأحادیث لیست من أحادیثهم؟ إنّه لا علیهم إلّا التمسّک بالأحادیث الدالّة علی أحبیّة أمیر المؤمنین علیه السلام، و طرح غیرها من الأحادیث حتی و لو کانت فی أعلی درجات الصحّة عند أهل السنّة؟! علی أنّه لو کان علی الشیعة جمع الأخبار المتعارضة الواردة عند أهل السنّة فی هذا الباب، فلا موجب لتجشّم الجمع بین ما رووه فی حقّ الشیوخ

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۷۰۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۸

و أحزابهم، و بین أحادیث أحبیّة أمیر المؤمنین علیه السلام، بل مقتضی الإنصاف أنّ أخبارهم فی أحبیّة الشیخین و غیرهما معارضة بأخبار أخری لهم لا تحصی، فی کفرهم و نفاقهم و فسقهم، فلا تصل النّوبة إلی وقوع المعارضة بین أخبار أحبیّة أولئک، و أخبار أحبیّة الإمام علیه السلام، حتی یحتاج إلی جمع!!

دعوی تنوّع حبّ اللّه و الرّسول ... ص: ۳۷۸

و أمّا قوله: «و ترفع المعارضة بأحد وجوه ثلاثة: إمّا أن نقول بأنّ الحبّ علی أنواع ... و الحبّ الوارد فی هذه الأخبار یمکن تنزیله بالتأمّل علی أحد هذه المعانی» فمردود بوجوه:

أمّا أوّلاـ فلاـ ریب فی بطلان القول بتنوّع حبّ اللّه تعالی بهـذه الأنواع، إذ لیس له تعالی زوجـهٔ و لا أولاد و لا شـیخ، و مفاد حـدیث الطّیر بصراحهٔ أحبّیهٔ أمیر المؤمنین علیه السّلام إلی اللّه عزّ و جلّ. فلو تأمّل المتأمّلون إلی یوم القیامهٔ لم یمکن تنزیل حدیث الطّیر علی شیء من هذه المعانی.

و أمّا ثانیا: فإنّه إذا اضطرّ أولیاء ولیّ اللّه إلی القول بأنّ مراده رفع المعارضهٔ بین الأحادیث الأخری غیر حدیث الطّیر، و تلک الأحادیث مفادها الأحبّیهٔ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لاـ إلی اللّه تعالی، فذلک باطل کذلک، لما نصّ علیه أکابر القوم- کما مضی سابقا- من کون الأحبّ إلی الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو الأحب إلی اللّه تعالی، فمن ورد فی حقّه فی الأخبار أنّه أحب الخلق إلی الرسول فالمراد منه الأحبّ إلی اللّه تعالی، و قد عرفت أنّ بطلان تنوع حبّ اللّه إلی تلک الأنواع من القطعیّات. فما ذکره ولی اللّه لا یرفع المعارضهٔ من بین تلک الأخبار أیضا.

و أمّا ثالثا: فإنّ فی انقسام حبّ الرسول- بقطع النظر عمّا ذکر- مناقشات عدیدهٔ، بل تجویز بعض أنواع الحبّ بالنسبهٔ إلیه واضح الفساد، لعلم الکلّ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۹

- حتّی الصبیان- بأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یکن له شیخ حتی یکون له محبوبا عنده و یطلق علیه «الأحبّ» باعتبار کونه شیخا له.

و أمّا رابعا: فلأنّ کلّ عاقل یعلم- بالنظر إلی الأدلّهٔ السّابقهٔ- بابتناء حبّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم للأشخاص علی أساس سوابقهم الدینیّهٔ، فمن لم یکن- سواء من الیتامی أو الأولاد أو الأزواج أو غیرهم- أفضل فی الدین من غیره لم یجز أن یکون أحبّ الناس إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و أمّا خامسا: فلأنّه لو جازت أحبّیهٔ بعض الأزواج أو الأولاد إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حیث کونها زوجهٔ له أو کونه ولدا- حتی مع عدم الأفضلیهٔ فی الدین- لم یجز إطلاق لفظ «الأحب» بنحو الإطلاق فی ذاک المورد، لما عرفت- بحمد اللّه- بالتفصیل من عدم جواز إطلاق صیغهٔ أفعل التفضیل بلحاظ بعض الحیثیّات غیر المعتبرهٔ...

فظهر عدم جواز تنزیل «الأحب» فی الأخبار المعتبرهٔ علی بعض تلک المعانی التی ذکرها ولی اللّه الدهلوی.

الاستدلال بقول عائشهٔ: کان أبو بکر أحبّ الناس ثم عمر ... ص: ۳۷۹

و أمّا قوله: «کما عن عائشهٔ الصدّیقهٔ أنها قالت: کان أبو بکر أحب الناس إلی رسول اللّه ثم عمر. ثم قالت: لو استخلف رسول اللّه لاستخلف أبا بکر ثم عمر» ... فتزویر غریب مطعون فیه بوجوه:

أوّلا: لو صحّ فی أخبارهم صدور هذین القولین من عائشهٔ، فلا ثبوت لهما عند الشیعهٔ، لعدم اعتبارهم بأخبار أهل السنّهٔ هذه.

و ثانیا: علی فرض ثبوتهما عنها، فلا اعتبار بها عند الشیعهٔ لیحتجّ بأقوالها علیهم.

و ثالثا: إنّه قد رووا عن عائشهٔ أحبّیهٔ أبی عبیدهٔ بعد الشیخین، و کذا استخلاف النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- لو استخلف!!- أبا عبیدهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۰

بعدهما ... و قد روی ولیّ اللّه الدّهلوی نفسه هذین القولین عنها کذلک فی نفس کتاب (قرهٔ العینین) و هذا لفظه: «قیل لها: أیّ أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان أحبّ إلیه؟ قالت: أبو بکر. قیل: ثم من؟ قالت: عمر. قیل:

ثم من؟ قال: أبو عبیدهٔ. أخرجه الترمذی و ابن ماجهٔ».

«سئلت: من کان رسول اللّه مستخلفا لو استخلف؟ قالت: أبو بکر. فقیل لها: ثم من بعد أبی بکر؟ قالت: عمر. ثم قیل لها: من بعد عمر؟

قالت: أبو عبيدة ابن الجراح. ثم انتهت إلى هذا. أخرجه البخارى و مسلم».

لكن هذين القولين باطلان بالضّرورة، لأنّ الذى بعد الشيخين- بناء على مذهب أهل السنة فى التفضيل- إمّا عثمان و إمّا أمير المؤمنين عليه السّلام، فلا مناص من تكذيب أو تخطئة ما رووا عن عائشة فى هذا الباب.

و رابعا: إن إقرار العقلاء على أنفسهم مقبول و على غيرهم مردود. فقول عائشة فى حقّ غير على و فاطمة عليهما السّلام فى مقابلة قوله الجميع بن عمير غير مقبول.

و خامسا: إنه بقطع النظر عمّا ذكر، فإنّ ما تقوله عائشة فى فضل أبيها غير مقبول لدى العقلاء، لكونها بلا ريب متهمّة فى هذا الباب، بخلاف قولها فى أحبيّة أمير المؤمنين عليه السّلام، فإنّه لا احتمال لأن تكون كاذبة فيه.

و سادسا: إنه لا ريب فى أن عائشة تحبّ أباها أبا بكر بخلاف مولانا أمير المؤمنين عليه السلام الذى بلغت عداوتها له الحدّ الأقصى، فكيف يعبأ عاقل بقولها فى حقّ محبوبها فى مقابلة قولها فى حق المبغوض عندها؟

و سابعا: إن ما رووه عنها فى حقّ أبيها خبر واحد، و ما رووه عنها فى باب أمير المؤمنين عليه السّلام مستفيض، و الواحد لا يقابل الكثير المستفيض.

و ثامنا: إن كلماتها المنقولة عنها فى حقّ أمير المؤمنين عليه السلام أقوى دلالة ممّا قالته فى حقّ أبى بكر، فمن ذلك قولها: «ما خلق اللّه خلقا أحب إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من على بن أبى طالب» و قولها: «و اللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۱

ما أعلم رجلا كان أحب إلى رسول اللّه من على و لا فى الأرض امرأة كانت أحب إلى رسول اللّه من امرأته».

و تاسعا: إنّ بعض المنقول عنها فى حق أمير المؤمنين عليه السلام مؤيّد باليمين بخلاف ما رووه عنها فى حق أبيها.

و عاشرا: إن أقوالها فى حقّه عليه السلام مؤيّدة ببراهين منها نفسها حيث قالت: «أن كان ما علمت صوّاما قوّاما» هكذا رواه الترمذى، و إن أطرح منه ولى اللّه الدهلوى هذه الجملة لدى نقله عن الترمذى! و فى لفظ آخر: «فو اللّه لقد كان صوّاما قوّاما، و لقد سالت نفس رسول اللّه فى يده فردّها إلى فيه». و ليست هذه الأشياء فى قولها فى حق أبى بكر.

و الحادى عشر: لو كان أحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بمعنى مجرّد محبّة الإنسان لأولاده و أقربائه، لما أجابت عائشة سؤال المرأة من الأنصار «أىّ أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم»؟ فقالت: «على بن أبى طالب»، لأن الأصحاب لم يكونوا منحصرين فى الأولاد و الأقارب، فالسؤال و الجواب لم يكن فى حدود الأولاد و الأقرباء فقط، حتى يحمل ما ورد عن عائشة فى أحبيّة الإمام إلى النبى على أنّه كان أحبّ الأولاد و الأقرباء.

و الثانى عشر: إنّ حمل كلامها على ذلك يبطله أيضا قولها للنبىّ: «و اللّه لقد علمت أن عليا أحبّ إليك من أبى» فما قالته لجميع بن عمير باق على إطلاقه، و تأويله من قبيل تأويل الكلام بما لا يرضى صاحبه.

و الثالث عشر: إنّه لو كان مرادها أحبيّة الإمام إلى النبىّ من بين الأولاد و الأقرباء فقط، لكان ذلك خير طريق لها للتخلّص عن تعيير جميع بن عمير و عروة بن الزبير و معاذة الغفارية، لخروجها على أمير المؤمنين عليه السلام.

و الرابع عشر: إنه لو سلّمنا ما ادّعاه ولىّ اللّه الدهلوى من أنّ مراد عائشة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۲

- فيما روى عنها فى أحبيّة الأمير عليه السلام إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- أنّه أحبّ إليه من بين الأولاد و الأقرباء ... فإنّ ذلك لم يكن إلّا اجتهادا منها فى مقابلة النصّ الوارد عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من ذلك

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مخاطبا إيّاها: «يا عائشة، إن هذا أحب الرجال إلىّ و أكرمهم علىّ، فاعرفى له حقّه و أكرمى مثواه»

و من المعلوم أن لا اعتبار باجتهادها فى مقابل النص عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، بل يظهر من ذلك كونها فى مقام

العناد و المخالفة له صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و كذا حال وليّ اللّه الدهلوى الذى يحاول تثبيت التأويل المذكور، و حال غيره أصحاب التأويلات الأخرى.

تأويل الحديث ببعض الوجوه ... ص: ۳۸۲

و بالجملة، فقد ثبت- و الحمد للّه- إطلاق أحبيّة أمير المؤمنين عليه السّلام إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو أحبّ الخلق إليه من جميع الجهات، و إنّ تأويل ذلك بشىء من التأويلات تأباه ألفاظ حديث الطير و غيره من الأخبار و الرّوايات، فيبطل قول ولى اللّه:

«و إمّا أن نقول بأنّ الحبّ يتعلّق بالصّفات المحمودة»....

مضافا إلى بطلان ما يومى إليه كلامه من أنّ أحبيّة الإمام عليه السّلام كانت لمجرّد الشجاعة و محاربة الأعداء، فإنّه باطل بالأدلة المتكثرة و منها أقوال عائشة المشتملة على التعليل بكونه «صوّاما قوّاما» و هو الشيء الذى حذفه ولى اللّه!! و مضافا إلى بطلان ما يومى إليه كلامه من كون الشيخين أحبّ إليه من حيث صفة الحلّ و العقد، فإنّه لو كان كذلك فلما ذا أعرض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عمّا قال له ابن مسعود ليلة الجنّ بشأن استخلافهما من بعده كما فى (آكام المرجان لبدر الدين محمّد بن عبد اللّه الشبلى)؟!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۳

و مما ذكرنا- من إطلاق أحبيّة الإمام إلى النبىّ و بطلان تقييده بجهة من الجهات- يبطل أيضا قوله:

«و إمّا أن نقول: إن الأحبّ بمعنى من الأحب»....

فإنّ هذا تأويل التوربشتي و من تبعه ... و قد عرفت سقوطه بحمد اللّه ... فلا نعيد.

الخلاصة ...: ص: ۳۸۳

إنّ كلّ مساعى القوم فى ردّ حديث الطّير لا تسمن و لا تغنى من جوع، و إنّ كلّ أعمالهم ذاهبة هباء منثورا...

لقد سعوا كثيرا و بذلوا جهدا كبيرا ... لكن ضلّ سعيهم و ما شروا بذلك إلّا جهنّم و سعيرا...

كلمات فى ذم التأويل ... ص: ۳۸۳

إنّه ما كان عند القوم أزيد من القدح فى السند، و المعارضة فى الدلالة، و الحمل و التأويل ... و قد عرفت سقوط ذلك كلّه ... و لننقل بعض الكلمات فى ذم التأويل لآيات الكتاب و الأحاديث النبويّة عن بعض أكابرهم:

قال الغزالى: «و أمّا الطامّات فيدخلها ما ذكرناه فى الشطح، و أمر آخر يخصّها و هو: صرف ألفاظ الشرع عن ظواهرها المفهومة إلى أمور باطنة لا يسبق منها إلى الأفهام شىء يوثق به، كدأب الباطنيّة فى التأويلات، فهذا أيضا حرام و ضرره عظيم، فإنّ الألفاظ إذا صرفت عن مقتضى ظواهرها بغير اعتصام فيه بنقل عن صاحب الشرع و من غير ضرورة تدعو إليه من دليل العقل، اقتضى ذلك بطلان الثقة بالألفاظ، و سقط به منفعة كلام اللّه تعالى و رسوله صلّى اللّه عليه و سلّم، فإن ما يسبق منه إلى الفهم لا يوثق به و الباطن لا ضبط له، بل يتعارض فيه الخواطر و يمكن تنزيلها على وجوه شتّى. و هذا أيضا من البدع

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۴

الشائعة العظيمة الضرر، و إنّما قصد أصحابها الإغراب، لأنّ النفوس مائلة إلى الغريب، و مستلّذة له، و بهذا الطريق توصّل الباطنية إلى هدم جميع الشريعة بتأويل ظواهرها و تنزيلها على رأيهم» [... ۱].

و قال ابن قيّم الجوزيّة: «إذا سئل عن تفسير آية من كتاب اللّه و سنّة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و أصحابه و سلّم فليس أن يخرجها عن ظاهرها بوجوه التأويلات الفاسدة الموافقة نحلته و هواه، و من فعل ذلک استحق المنع من الإفتاء و الحجر عليه، و هذا الذى ذكرناه هو الذى صرح به أئمة الكلام قديما و حديثا» [۲].

قال: «و قال بعض أهل العلم: كيف لا- يخشى الكذب على اللّه و رسوله من يحمل كلامه على التأويلات المستنكرة و المجازات المستكرهة التى هى بالألغاز و الأحاجى أولى منها بالبيان و الهداية؟ و هل يأمن على نفسه أن يكون ممن قال اللّه فيهم: وَ لَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ...؟

و يكفى المتأوّلين كلام اللّه و رسوله بالتأويلات التى لم يردها و لم يدل عليها كلامه أنهم قالوا برأيهم على اللّه، و قدّموا آراءهم على نصوص الوحى، و جعلوا آراءهم عيارا على كلام اللّه و رسوله؟ و لو علموا علموا أىّ باب شرّ فتحوا على الامّة بالتأويلات الفاسدة، و أىّ بناء الإسلام هدموا بها، و أىّ معاقل و حصون استباحوها، و كان أحدهم لأن يخرّ من السماء إلى الأرض أحبّ إليه من أن يتعاطى شيئا من ذلک» [... ۳].

و قال محمّد معين السندى: «و من أشنع ما يخرجون كلام الشارع- صلّى اللّه عليه و سلّم- عن الحقيقة و المجاز، و يفتحون فيه باب التأويل، فهو فعلهم ذلک إذا حملهم عليه نصرة إمامهم على غيره من الأئمة،

---

[۱] إحياء علوم الدين ۱/ ۳۷.

[۲] أعلام الموقعين ۴/ ۲۴۵.

[۳] أعلام الموقعين ۴/ ۲۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۵

فحفظ رأيه أهم عليهم من إخراج كلام نبيّهم صلّى اللّه عليه و سلّم عن الحقيقة ... و الإمام ليس بمعصوم حتى نأوّل له كلمات الشريعة و نترک حقيقة الكلام، و لم يأذن اللّه تعالى و رسوله لأحد بهذه النصرة لأحد» [... ۱].

---

[۱] دراسات اللبيب- الدراسة الثامنة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۷

تفنيد المعارضة بحديث الاقتداء بالشيخين ... ص: ۳۸۷

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۹

و بقى شيء ... و هو آخر ما تذرّع به (الدّهلوى) فى جواب حديث الطّير ... دعوى معارضته بحديث الاقتداء الذى يروونه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... و هذا:

(قوله):

«و أيضا، فإنّه- على تقدير دلالته على المدعى- لا يقاوم الأخبار الصحاح الدالة على خلافة أبى بكر و عمر، مثل:

اقتدوا باللّذين من بعدى أبى بكر و عمر

، و غير ذلک».

أقول:

هذا الكلام المشتمل على الإحتجاج بحديث الاقتداء فی غاية الوهن و الهوان، لأنّ الحديث المذكور من الأحاديث الموضوعة، فدعوی صحّته و الاحتجاج به باطلة، مضافا إلی الوجوه الأخری لبطلان هذا الكلام...

فنقول:

۱- المعارضة بما اختصوا بروايته غير مسموعة ... ص: ۳۸۹

إنّ هذا الكلام لا يناسب شأن (الدّهلوی ...) لأنّ من القواعد المقرّرة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۰

للبحث و المناظرة، المعلومة لأصاغر الطلبة فضلا عن الأفاضل: عدم جواز الإحتجاج على الخصم بما لا يرويه و لا يرضاه، فكيف يحتّج (الدّهلوی) بحديث الاقتداء و نحوه ممّا اختصّ أهل السنّة بروايته و يريد إلزام الشيعة بذلك؟

إنّه لا يجوز الإحتجاج على الشيعة بما لا ترضاه حتی لو كان فی غاية الصحة عند أهل السنّة...

۲- المعارضة به ينافی ما التزم به (الدّهلوی ...) ص: ۳۹۰

بل معارضة (الدّهلوی) و استدلاله بهذا الحديث ينافی ما التزم به فی نفس كتابه (التحفة ...) فإنّه قد صرّح فی أوّله بأنّه قد التزم فيه بعدم النقل إلّا عن الكتب المعتبرة للشيعة، و أن يكون إلزامهم بها لا بما يرويه أهل السنّة...

فالعجب منه كيف نسی هذا الأصل فی غير موضع من بحوث كتابه!! و الأعجب من ذلك تكراره لهذا الذی التزم به و تأكيده إيّاه، فراجع كلامه فی الباب الرابع بعد ذكر حديث الثقلين، و فی الباب السادس بعد ذكر مسألة تفضيل غير الأنبياء، و فی الباب السّابع أيضا- و هو باب الإمامة- نصّ على عدم تمسكّه بغير روايات الشيعة ... فی مقابلتها! فقد تعهّد (الدّهلوی) و جدّد عهده و ميثاقه غير مرة، و لكنّه نقض العهد و خالف الالتزام غير مرة كذلك!!

۳- المعارضة به ينافی ما نصّ عليه والده ... ص: ۳۹۰

و ينافی أيضا ما نصّ عليه والده ولی اللّه الدهلوی، و هو إمامه و استاذه و مقتداه فی كلّ شیء ... فقد نص ولیّ اللّه فی آخر كتابه (قرة العينين فی تفضيل الشيخين) على عدم جواز المناظرة مع الإمامية و الزيدية حتی بأحاديث الصحيحين و أمثالها، لكونهم لا يرون صحّتها، فكيف يلزمون بها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۱

۴- المعارضة به ينافی ما نصّ عليه تلميذه ... ص: ۳۹۰

و هذا هو الذی نصّ عليه و قرّره تلميذه رشيد الدين الدهلوی، فقد نصّ فی كتابه (الشوكة العمرية على أنّ كلّ فرقة من الشيعة و السنة لا تعتمد على ما تختص به الأخری، إذن، لا يجوز الإحتجاج بهكذا روايات من الطّرفين...

و تلخص- إلی الآن- أنّ احتجاج (الدهلوی) بحديث الاقتداء، و كذا احتجاجه بغير هذا الحديث من أخبارهم التی اختصّوا بها، و كذا احتجاج غيره من علماء القوم ... باطل ... بمقتضی المناظرة ... و هو ما نصّ عليه (الدهلوی) نفسه و والده و تلميذه...

۵- هذا الحدیث واه بجمیع طرقه حسب تصریحاتهم ... ص: ۳۹۱

و بعد ... فإنّ ما ذکرناه هو القاعدهٔ العامّهٔ التی یسقط علی أساسها کثیر من احتجاجات القوم و استدلالاتهم ... و منها الإحتجاج و المعارضهٔ بحدیث الاقتداء ...

لکنّ هذا الحدیث مقدوح مطعون فیه بجمیع طرقه ... فوصف (الدهلوی) إیاه بالصحّهٔ جهل أو کذب ... و إلیک بیان ذلک فی رسالهٔ خاصّهٔ استفید فیها کثیرا من تحقیقات السیّد فی هذا الحدیث:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۳

رسالهٔ فی تحقیق حدیث الاقتداء بالشّیخین ... ص: ۳۹۳

اشارهٔ

تألیف السیّد علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۵

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه ربّ العالمین، و الصلاهٔ و السلام علی محمّد و آله الطیّبین الطاهرین، و لعنهٔ اللّه علی أعدائهم أجمعین، من الأولین و الآخرین.

و بعد، فلا یخفی أنّ السنّهٔ النبویهٔ هی المصدر الثانی من مصادر التشریع الإسلامی عند المسلمین- و إن وقع الخلاف بینهم فی طریقها- فمنها- بعد القرآن الکریم- تستخرج الأحکام الإلهیهٔ، و أصول العقائد الدینیهٔ، و المعارف الفذّهٔ، و الأخلاق الکریمهٔ، بل فیها بیان ما أجمله الکتاب، و تفسیر ما أبهمه، و تقیید ما أطلقه، و إیضاح ما أغلقه ...

فنحن مأمورون باتّباع السنّهٔ و العمل بما ثبت منها، و محتاجون إلیها فی جمیع الشئون و مناحی الحیاهٔ، الفردیهٔ و الاجتماعیّهٔ ...

إلّا أنّ الأیدی الأثیمهٔ تلاعبت بالسنّهٔ الشریفهٔ حسب أهوائها و أهدافها ... و هذا أمر ثابت یعترف به الکلّ ...

و لهذا و ذاک ... انبری علماء الحدیث لتمییز الصحیح من السقیم، و الحقّ من الباطل ... فکانت کتب (الصحاح) و کتب (الموضوعات ...)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۶

و لکنّ الحقیقهٔ هی تسرّب الأغراض و الدوافع الباعثهٔ إلی الاختلاق و التحریف إلی المعاییر التی اتّخذوها للتمییز و التمحیص ... فلم تخل (الصحاح) من الموضوعات و الأباطیل، و لم تخل (الموضوعات) من الصحاح و الحقائق ...

و هذا ما دعا آخرین إلی وضع کتب تکلّموا فیها علی ما اخرج فی الصحاح و أخری تعقّبوا فیها ما أدرج فی الموضوعات ... و قد تعرّضنا لهذا فی بعض بحوثنا المنشورهٔ ...

و حدیث: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

أخرجه غیر واحد من أصحاب الصحاح ... و قال بصحّته غیرهم تبعا لهم ... و من ثمّ استندوا إلیه فی البحوث العلمیّهٔ.

ففی کتب العقائد ... فی مبحث الإمامهٔ ... جعلوه من أقوی الحجج علی إمامهٔ أبی بکر و عمر بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ...

و فی الفقه ... استدلّوا به لترجیح فتوی الشیخین فی المسألهٔ إذا خالفهما غیرهما من الأصحاب ...

و فی الأصول ... فی مبحث الإجماع ... یحتجّون به لحجّیّهٔ اتّفاقهما و عدم جواز مخالفتهما فیما اتّفقا علیه ...

فهل هو حدیث صحیح حقّا؟
لقد تناولنا هذا الحدیث بالنقد، فتتبعنا أسانیده فی کتب القوم، و دقّقنا النظر فیها علی ضوء کلمات أساطینهم، ثم عثرنا علی تصریحات لجماعهٔ من کبار أئمّتهم فی شأنه، ثم کانت لنا تأمّلات فی معناه و متنه...
فإلی أهل الفضل و التحقیق هذه الصفحات الیسیرهٔ المتضمّنهٔ تحقیق هذا الحدیث فی ثلاثهٔ فصول ... و اللّه أسأل أن یهدینا إلی صراطه المستقیم، و أن یجعل أعمالنا خالصهٔ لوجهه الکریم ... إنّه خیر مسئول.
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۷

(۱) نظرات فی أسانید حدیث الاقتداء ... ص: ۳۹۷

اشارهٔ

إنّ حدیث الاقتداء من الأحادیث المشهورهٔ فی فضل الشیخین، فقد رووه عن عدّهٔ من الصحابهٔ و بأسانید کثیرهٔ ... لکن لم یخرجه البخاری و مسلم فی صحیحیهما مطلقا، و لم یخرج فی شیء من الصحاح عن غیر حذیفهٔ و عبد اللّه بن مسعود، و قد ذهب غیر واحد من أعلام القوم إلی عدم قبول ما لم یخرجه الشیخان من المناقب، و کثیرون منهم إلی عدم صحّهٔ ما أعرض عنه أرباب الصحاح.
و علی ما ذکر یسقط حدیث الاقتداء مطلقا أو ما کان من حدیث غیر ابن مسعود و حذیفهٔ.
لکنّا ننظر فی أسانید هذا الحدیث عن جمیع من روی عنه من الصحابهٔ، إلّا أنّا نهتمّ فی الأکثر بما کان من حدیث حذیفهٔ و ابن مسعود، و نکتفی فی البحث عن حدیث الآخرین بقدر الضرورهٔ فنقول:
لقد رووا هذا الحدیث عن:
۱- حذیفهٔ بن الیمان.
۲- عبد اللّه بن مسعود.
۳- أبی الدرداء.
۴- أنس بن مالک.
۵- عبد اللّه بن عمر.
۶- جدّهٔ عبد اللّه بن أبی الهذیل.
و نحن نذکر الإسناد إلی کلّ واحد منهم، و ننظر فی رجاله:
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۸

حدیث حذیفهٔ ... ص: ۳۹۸

رواه أحمد بن حنبل قال ...: ص: ۳۹۸

«حدّثنا سفیان بن عیینهٔ، عن زائدهٔ، عن عبد الملک بن عمیر، عن ربعی ابن حراش، عن حذیفهٔ: أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم، قال اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر» [۱]
و قال أیضا:
«حدثنا وکیع، حدّثنا سفیان، عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی ابن حراش، عن ربعی بن حراش، عن حذیفهٔ، کنّا جلوسا عند

النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم فقال: إنّی لست أدری ما قدر بقائی فیکم، فاقتدوا باللذین من بعدی- و أشار إلی أبی بکر و عمر- قال: و ما حدّثکم ابن مسعود فصدّقوه» [۲].

و رواه الترمذی حیث قال ...: ص: ۳۹۸

«حدّثنا الحسن بن الصباح البزّاز، أخبرنا سفیان بن عیینة، عن زائدة، عن عبد الملک بن عمیر، عن ربعی عن حذیفة، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

قال أبو عیسی: هذا حدیث حسن.

و فیه عن ابن مسعود قال: «روی سفیان الثوری هذا الحدیث عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی، عن ربعیّ، عن حذیفة، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم».

قال: «حدّثنا أحمد بن منیع و غیر واحد، قالوا: أخبرنا سفیان بن عیینة،

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۸۲.

[۲] مسند أحمد ۵/ ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۹

عن عبد الملک بن عمیر، نحوه».

«و کان سفیان بن عیینة یدلّس فی هذا الحدیث فربّما ذکره عن زائدة عن عبد الملک بن عمیر، و ربّما لم یذکر فیه عن زائدة».

«و روی هذا الحدیث ابراهیم بن سعد، عن سفیان الثوری، عن عبد الملک بن عمیر، عن هلال مولی ربعی، عن ربعی، عن حذیفة، عن النبیّ صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم» [۱].

و قال:

«حدّثنا محمود بن غیلان، أخبرنا وکیع، أخبرنا سفیان، عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی، عن ربعی بن حراش، عن حذیفة، قال: کنّا جلوسا» [... ۲].

و رواه ابن ماجة بسنده ... ص: ۳۹۹

«عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی بن حراش، عن ربعی بن حراش، عن حذیفة بن الیمان، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: إنّی لا أدری ما قدر بقائی فیکم» [... ۳].

و رواه الحاکم بإسناده ...: ص: ۳۹۹

«عن عبد الملک بن عمیر، عن ربعی بن حراش، عن حذیفة بن الیمان، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم یقول: اقتدوا باللذین من بعدی: أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن امّ عبد»

---

[۱] صحیح الترمذی- مناقب أبی بکر و عمر ۵/ ۶۰۹.

[۲] صحیح الترمذی- مناقب عمّار بن یاسر.

[۳] سنن ابن ماجة- مناقب أبی بکر ۱/ ۳۷.

و

عنه، عن ربعی، عن حذیفهٔ، قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و إذا حدّثکم ابن امّ عبد فصدّقوه».

و عنه:

«عن هلال مولی ربعی، عن ربعی بن حراش، عن حذیفهٔ، أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر».

و بإسناده:

«عن عبد الملک بن عمیر عن ربعی بن حراش، عن حذیفهٔ بن الیمان:

أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن أمّ عبد».

ثمّ قال الحاکم: «هذا حدیث من أجلّ ما روی فی فضائل الشیخین، و قد أقام هذا الإسناد عن الثوری و مسعر: یحیی الحمّانی، و أقامه أیضا عن مسعر:

وکیع و حفص بن عمر الإیلی [۱] ثم قصر بروایته عن ابن عیینهٔ: الحمیدی و غیره، و أقام الإسناد عن ابن عیینهٔ: إسحاق بن عیسی بن الطبّاع.

فثبت بما ذکرنا صحّهٔ هذا الحدیث و إن لم یخرجاه» [۲].

---

[۱] لقد اقتصرنا فی النقد علی الکلام حول «عبد الملک بن عمیر» الذی علیه مدار هذا الحدیث الذی بذل الحاکم جهدا فی تصحیحه فکان أکثر حرصا من الشیخین علی روایهٔ ما وصفه ب «أجلّ ما روی فی فضائل الشیخین» و إلّا فإنّ «حفص بن عمر الإیلی» هذا مثلا أدرجه العقیلی فی الضعفاء و روی عنه حدیث الاقتداء ثم قال: «أحادیثه کلّها إمّا منکر المتن، أو منکر الإسناد، و هو إلی الضعف أقرب» الضعفاء ۲/ ۷۹۷.

و «یحیی الحمّانی» قال الحافظ الهیثمی بعد أن روی الحدیث عن الترمذی و الطبرانی فی الأوسط:

«و فیه یحیی بن عبد الحمید الحمّانی و هو ضعیف» مجمع الزوائد ۹/ ۲۹۵.

[۲] المستدرک ۳/ ۷۵.

نقد السند ... ص: ۴۰۱

۱- هذه أشهر طرق هذا الحدیث عن حذیفهٔ بن الیمان، و یری القارئ الکریم أنّها جمیعا تنتهی إلی:

(عبد الملک بن عمیر) و هو رجل مدلّس، ضعیف جدّا، کثیر الغلط، مضطرب الحدیث جدّا:

قال أحمد: «مضطرب الحدیث جدّا مع قلّهٔ روایته، ما أری له خمسمائهٔ حدیث، و قد غلط فی کثیر منها» [۱].

و قال: إسحاق بن منصور: «ضعّفه أحمد جدّا» [۲].

و قال: أحمد أیضا: «ضعیف یغلط» [۳].

أقول: فمن العجيب جدّا روايهٔ أحمد فى مسنده حديث الاقتداء و غيره عن هذا الرجل الذى يصفه بالضعف و الغلط، و قد جعل المسند حجّهٔ بينه و بين اللّه!! و قال ابن معين: «مخلط» [۴] و قال أبو حاتم: «ليس بحافظ، تغيّر حفظه» [۵].

و قال ابن خراش: «كان شعبهٔ لا يرضاه» [۶].

و قال الذهبى: «و أمّا ابن الجوزى فذكره فحكى الجرح و ما ذكر التوثيق» [۷].

و قال السمعانى: «كان مدلّسا» [۸].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۱ و غيره.

[۲] تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۲، ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۳] ميزان الاعتدال ۶/ ۶۶۰.

[۴] ميزان الاعتدال ۶/ ۶۶۰، المغنى ۲/ ۴۰۷، تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۲.

[۵] ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۶] ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۷] ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۸] الأنساب ۱۰/ ۵۰ فى «القبطى».

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۲

و كذا قال ابن حجر العسقلانى [۱].

و عبد الملك- هذا- هو الذى ذبح عبد اللّه بن يقطر أو قيس بن مسهر الصيداوى و هو رسول الحسين عليه السلام إلى أهل الكوفهٔ، فإنّه لمّا رمى بأمر ابن زياد من فوق القصر و بقى به رمق أتاه عبد الملك بن عمير فذبحه، فلمّا عيب ذلك عليه قال: إنّما أردت أن أريحه [۲].

۲- ثمّ إنّ (عبد الملك بن عمير) لم يسمع هذا الحديث من (ربعى بن حراش) و (ربعى) لم يسمع من (حذيفهٔ بن اليمان ...) ذكر ذلك المناوى حيث قال: «قال ابن حجر: اختلف فيه على عبد الملك، و أعلّه أبو حاتم، و قال البزّار كابن حزم: لا يصحّ لأنّ عبد الملك لم يسمعه من ربعى، و ربعى لم يسمع من حذيفهٔ. لكن له شاهد» [۳].

قلت: الشاهد إن كان حديث ابن مسعود كما هو صريح الحاكم و المناوى فستعرف ما فيه..

و إن كان حديث حذيفهٔ بسند آخر

عن ربعى فهو ما رواه الترمذى بقوله:

«حدّثنا سعيد بن يحيى بن سعيد الأموى، نا وكيع، عن سالم بن العلاء المرادى، عن عمرو بن هرم، عن ربعى بن حراش، عن حذيفهٔ، قال: كنّا جلوسا عند النبىّ صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم فقال: إنّى لا أدرى ما بقائى فيكم، فاقتدوا باللّذين من بعدى، و أشار إلى أبى بكر و عمر» [۴].

و رواه ابن حزم بقوله:

«و أخذناه أيضا عن بعض أصحابنا، عن القاضى أبى الوليد بن الفرضى، عن ابن الدّخيل، عن العقيلى، ثنا محمد بن إسماعيل، ثنا محمد بن فضيل، ثنا

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۵۲۱.

[۲] تلخیص الشافی ۳/ ۳۵، روضة الواعظین: ۱۷۷، مقتل الحسین: ۱۸۵.

[۳] فیض القدیر ۲/ ۵۶.

[۴] صحیح الترمذی- مناقب أبی بکر و عمر ۵/ ۶۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۳

وکیع، ثنا سالم المرادی، عن عمرو بن هرم، عن ربعی بن حراش و أبی عبد اللّه- رجل من أصحاب حذیفة- عن حذیفة» [۱].

و فی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۰۳

۱- «سالم بن العلاء المرادی» و علیه مداره.

قال ابن حزم بعد أن روی الحدیث کما تقدّم: «سالم ضعیف».

و فی: «میزان الاعتدال»: «ضعّفه ابن معین و النسائی» [۲].

و فی «الکاشف»: «ضعّف» [۳].

و فی «تهذیب التهذیب»: «قال الدوری عن ابن معین: ضعیف الحدیث» [۴].

و فی «لسان المیزان»: «ذکره العقیلی ... و ضعّفه ابن الجارود» [۵].

۲- «عمرو بن هرم» و قد ضعّفه القطّان [۶].

۳- «وکیع بن الجرّاح» و هو مقدوح [۷].

ثم إنّ فی سند الحدیث عن حذیفة فی أکثر طرقه «مولی ربعی بن حراش» و هو مجهول کما نصّ علیه ابن حزم.

و قد سمّی هذا المولی فی بعض الطرق ب «هلال» و هو أیضا مجهول، قال ابن حزم:

---

[۱] الإحکام فی اصول الأحکام ۲/ ۲۴۲.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۱۱۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۳۴۴.

[۴] تهذیب التهذیب ۳/ ۴۴۰.

[۵] لسان المیزان ۳/ ۷.

[۶] میزان الاعتدال ۳/ ۲۹۱.

[۷] میزان الاعتدال ۴/ ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۴

«و قد سمّی بعضهم المولی فقال: هلال مولی ربعی، و هو مجهول لا یعرف من هو أصلا» [۱].

حدیث ابن مسعود ... ص: ۴۰۴

رواه التّرمذی حیث قال ...: ص: ۴۰۴

«حدّثنا إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمة بن کهیل، حدّثنی أبی، عن أبیه، عن سلمة بن کهیل، عن أبی الزّعراء، عن ابن مسعود، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی:

أبی بکر و عمر. و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود» [۲].

و الحاکم حیث قال- بعد أن أخرج الحدیث عن حذیفة-:

«و قد وجدنا له شاهدا بإسناد صحیح عن عبد اللّه بن مسعود: حدّثنا أبو بکر ابن إسحاق، أنبأ عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، ثنا إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمة بن کهیل، حدّثنا أبی، عن أبیه، عن أبی الزعراء، عن عبد اللّه بن مسعود رضی اللّه عنه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللّذین من بعدی: أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود» [۳].

نقد السند ...: ص: ۴۰۴

۱- لقد صرّح الترمذی بغرابته و قال: «لا نعرفه إلّا من حدیث یحیی بن

---

[۱] الإحکام فی اصول الأحکام ۲/ ۲۴۳.

[۲] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

[۳] مستدرک الحاکم ۳/ ۷۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۵

سلمة بن کهیل» ثم ضعّف الرجل، و هذا نصّ کلامه:

«هذا حدیث غریب من هذا الوجه من حدیث ابن مسعود، لا نعرفه إلّا من حدیث یحیی بن سلمة بن کهیل، و یحیی بن سلمة یضعّف فی الحدیث» [۱].

۲- فی هذا الإسناد: «یحیی بن سلمة بن کهیل» و هو رجل ضعیف، متروک، منکر الحدیث، لیس بشیء:

قال التّرمذی: «یضعّف فی الحدیث».

و قال المقدسی: «ضعّفه ابن معین، و قال أبو حاتم: لیس بالقویّ؛ و قال البخاری: فی حدیثه مناکیر؛ و قال النسائی: لیس بثقة؛ و قال الترمذی:

ضعیف» [۲].

و قال الذهبی: «ضعیف» [۳].

و قال ابن حجر: «ذکره ابن حبّان أیضا فی الضعفاء فقال: منکر الحدیث جدّا، لا یحتجّ به، و قال النسائی فی الکنی: متروک الحدیث؛ و قال ابن نمیر:

لیس ممّن یکتب حدیثه؛ و قال الدار قطنی: متروک، و قال مرّة: ضعیف؛ و قال العجلی: ضعیف» [... ۴].

۳- و فیه: «إسماعیل بن یحیی بن سلمة» و هو رجل ضعیف متروک:

قال الدار قطنی و الأزدی و غیرهما: «متروک» [۵].

۴- و فیه: «إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی» و هو لیّن، متروک، ضعیف، مدلّس:

قال الذهبی: «لیّنه أبو زرعة، و ترکه أبو حاتم [۶]».

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

[۲] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط-.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۵۱.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۵.

[۵] میزان الاعتدال ۱/ ۲۵۴، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۸۹، تهذیب التهذیب ۱/ ۳۶۶.

[۶] میزان الاعتدال ۱/ ۲۰، المغنی ۱/ ۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۶

و قال ابن حجر: «قال ابن أبی حاتم: کتب أبی حدیثه و لم یأته و لم یذهب بی إلیه و لم یسمع منه زهادهٔ فیه، و سألت أبا زرعهٔ عنه فقال: یذکر عنه أنّه کان یحدّث بأحادیث عن أبیه ثم ترک أباه، فجعلها عن عمّه لأنّ عمّه أجلی عند الناس.

و قال العقیلی: «عن مطیّن: کان ابن نمیر لا یرضاه و یضعّفه و قال: روی أحادیث مناکیر.

قال العقیلی: و لم یکن إبراهیم هذا بقیّم الحدیث» [... ۱].

و لهذا ذکر الحافظ العقیلی «یحیی بن سلمهٔ بن کهیل» فی کتابه «الضعفاء الکبیر» و أورد کلمات عدّهٔ من الأعلام فی قدحه کالبخاری و یحیی بن معین و النسائی، ثم

روی الحدیث عنه بنفس السند الذی فی «صحیح الترمذی» و هذا نصّ عبارته:

«ثنا علی بن أحمد بن بسطام، ثنا سهل بن عثمان، ثنا یحیی بن زکریّا، ثنا ابن أبی زائدهٔ، ثنا یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، عن أبیه، عن أبی الزعراء، عن عبد اللّه بن مسعود، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا» [... ۲].

و قال الحافظ الذهبی مشیرا إلی الحدیث الذی حکم الحاکم بصحّته:

«قلت: سنده واه» [۳].

و قال الحافظ السیوطی: «اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود، ت غریب ضعیف.

طب. ک و تعقّب. عن ابن مسعود» [۴].

فالعجب من تصحیح الحاکم لهذا الحدیث و استشهاده به، و کذا

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

[۲] کتاب الضعفاء الکبیر ۷/ ۲۶۵۴.

[۳] تلخیص المستدرک ۳/ ۷۶.

[۴] الجامع الکبیر ۱/ ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۷

المناوی [۱]. و الأعجب قوله: «الترمذی- و حسّنه- عن ابن مسعود» [۲].

و لقائل أن یقول: فما فائدهٔ إخراج الترمذی إیّاه مع التّنصیص علی ضعفه فی کتابه الموصوف بالصحّهٔ؟! قلت: لعلّه إنّما أخرجه و نصّ علیه بما ذکر لئلّا یغترّ به أحد و یتوهّم صحّته ... بالرّغم من اشتمال کتابه- لا سیّما فی باب المناقب- علی موضوعات کما نص علیه الحافظ الذهبی بترجمته من «سیر أعلام النبلاء».

حدیث أبی الدّرداء ... ص: ۴۰۷

رواه ابن حجر المکّی عن الطبرانی حیث قال ...: ص: ۴۰۷

«الحدیث الثانی و السّبعون: أخرج الطبرانی عن أبی الدرداء: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، فإنّهما حبل اللّه الممدود، من

تمسّک بهما فقد تمسّک بالعروهٔ الوثقی التی لا انفصام لها» [۳].

نقد السند ...: ص: ۴۰۷

۱-

لقد روی الحافظ الهیثمی هذا الحدیث عن الطبرانی و قال: «فیه من لم أعرفهم» و هذا نصّ کلامه:

«و عن أبی الدرداء، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، فإنّهما حبل اللّه الممدود، و من تمسّک بهما فقد تمسّک بالعروهٔ الوثقی التی لا انفصام لها.

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۵۶.

[۲] فیض القدیر ۱/ ۵۷.

[۳] الصواعق: ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۸

رواه الطبرانی

: و فیه من لم أعرفهم» [۱].

۲- إنّ معاجم الطبرانی لیست من الکتب التی وصفت بالصّحهٔ، و لا من الکتب التی التزم فیها بالصحّهٔ.

و علی هذا ... لا یجوز التمسّک بالحدیث بمجرّد کونه فی أحد المعاجم الثلاثهٔ للطبرانی.

۳- لقد جاء فی الصحیح فی مسند أبی الدرداء ما نصّه:

«قالت امّ الدرداء: دخل علیّ أبو الدرداء و هو مغضب: فقلت: ما أغضبک؟ فقال: و اللّه ما أعرف من أمر محمّد صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم شیئا إلّا أنّهم یصلّون جمیعا».

و لو کان أبو الدرداء قد سمع

قوله صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: «اقتدوا»...

لما قال هذا البتّهٔ!!

حدیث أنس بن مالک ... ص: ۴۰۸

قال جلال الدین السیوطی ...: ص: ۴۰۸

«اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود.

التّرمذی عن ابن مسعود، الرویانی عن حذیفهٔ، ابن عدیّ فی الکامل عن أنس [۲].

نقد السند ...: ص: ۴۰۸

فأمّا حدیث ابن مسعود: فإنّ التّرمذی ضعّفه بعد أن رواه کما تقدّم.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۵۳.

[۲] الجامع الصغیر بشرح المناوی ۱/ ۵۶.

و أمّا حدیث حذیفهٔ فقد ثبت ضعف جمیع طرقه ... کما تقدّم أیضا.

و أمّا

حدیث أنس، فقد جاء فی «الکامل» لابن عدیّ ما نصّه: «حمّاد بن دلیل. قاضی المدائن. یکنّی أبا زید. حدّثنا علی بن الحسین بن سلیمان، ثنا أحمد ابن محمد بن المعلّی الآدمی، ثنا مسلم بن صالح أبو رجاء، ثنا حمّاد بن دلیل، عن عمر بن نافع، عن عمرو بن هرم، قال: دخلت أنا و جابر بن زید علی أنس ابن مالک فقال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبو بکر [۱] و عمر، و تمسّکوا بعهد ابن امّ عبد، و اهتدوا بهدی عمّار.

ثنا محمد بن عبد الحمید الفرغانی، ثنا صالح بن حکیم البصری، ثنا أبو رجاء مسلم بن صالح، ثنا أبو زید قاضی المدائن حمّاد بن دلیل، عن عمر بن نافع. فذکر بإسناده نحوه.

ثنا محمد بن سعید الحرانی، ثنا جعفر بن محمد بن الصباح، ثنا مسلم بن صالح البصری. فذکر بإسناده نحوه.

ثنا علی بن الحسن بن سلیمان، ثنا أحمد بن محمد المعلّی الآدمی، ثنا مسلم ابن صالح، ثنا حمّاد بن دلیل، عن عمر بن نافع، عن عمرو بن هرم، عن ربعی، عن حذیفهٔ، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله نحوه.

قال ابن عدیّ: و حمّاد بن دلیل هذا قلیل الرّوایهٔ. و هذا الحدیث قد روی له حمّاد بن دلیل إسنادین. و لا یروی هذین الإسنادین غیر حمّاد بن دلیل».

انتهی بطوله [۲].

نقد السند ...: ص: ۴۰۹

فی جمیع هذه الأسانید: مسلم بن صالح، عن حمّاد بن دلیل، عن عمر

---

[۱] کذا.

[۲] الکامل ۲/ ۶۶۶.

ابن نافع، عن عمرو بن هرم.

أمّا «عمرو بن هرم» فقد عرفت أنّه مقدوح مطعون فیه.

و أمّا «عمر بن نافع» فعن یحیی بن معین: حدیثه لیس بشیء [۱]، و عن ابن سعد: لا یحتجّ بحدیثه [۲].

و أمّا «حمّاد بن دلیل» فقد أورده ابن عدیّ فی (الکامل فی الضعفاء) و الذهبی فی (المغنی فی الضعفاء) [۳] و فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) و أضاف: «ضعّفه أبو الفتح الأزدی و غیره» [۴] و ابن الجوزی فی (الضعفاء) [۵].

و أمّا «مسلم بن صالح» فلم أعرفه حتی الآن.

حدیث عبد اللّه بن عمر ... ص: ۴۱۰

رواه الذهبی حیث قال ...: ص: ۴۱۰

«أحمد بن صلیح، عن ذی النّون المصری، عن مالک، عن نافع، عن ابن عمر بحدیث اقتدوا باللذین من بعدی» ثم قال: «و هذا غلط من أحمد لا یعتمد علیه» [۶].

و رواه مرة أخرى، قال:

«محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن عاصم

---

[۱] الكامل ۵/ ۱۷۰۳.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۴۹۹.

[۳] المغنى فى الضعفاء ۱/ ۱۸۹.

[۴] ميزان الاعتدال ۱/ ۵۹۰.

[۵] انظر: هامش تهذيب الكمال ۷/ ۲۳۶.

[۶] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۱

ابن عمر بن الخطّاب العدوى العمرى، ذكره العقيلى و قال: لا يصحّ حديثه و لا يعرف بنقل الحديث:

نبّأه أحمد بن الخليل، حدّثنا إبراهيم بن محمد الحلبى، حدّثنى محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم، أخبرنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر مرفوعا: اقتدوا باللذين من بعدى.

فهذا لا أصل له من رواية مالك...

و قال الدار قطنى: العمرى هذا يحدّث عن مالك بأباطيل، و قال ابن مندة: له مناكير» [۱].

و رواه ابن حجر و قال ...: ص: ۴۱۱

«قال العقيلى بعد تخريجه: هذا حديث منكر لا أصل له.

و أخرجه الدار قطنى من رواية أحمد بن الخليل البصرى بسنده و ساق نسبه كذلك ثم قال: لا يثبت، و العمرى هذا ضعيف [... ۲].

كما أورد الذهبى و ابن حجر هذا الحديث بترجمة «أحمد بن محمد بن غالب الباهلى» فبعد نقل كلماتهم فى ذمّه و جرحه، قالا:

«و من مصائبه: قال: حدّثنا محمّد بن عبد اللّه العمرى، ثنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر».

ثم قالا:

---

[۱] ميزان الاعتدال ۳/ ۶۱۰.

[۲] لسان الميزان ۵/ ۲۳۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۲

«فهذا ملصق بمالك، و قال أبو بكر النقّاش: و هو واه [... ۱]».

نقد السند ...: ص: ۴۱۲

لقد علم من كلمات الذّهبى و ابن حجر و غيرهما: أنّ حديث عبد اللّه بن عمر هذا باطل بجميع طرقه ... و بذلك نكتفى عن إيراد نصوص كلمات سائر علماء الرجال فى رجاله روما للاختصار.

فالعجب من الحافظ ابن عساكر [۲] و أمثاله الّذين ملأوا كتبهم و سوّدوا صحائفهم بهذه المناكير و أشباهها!!

حديث جدّة عبد اللّه بن أبى الهذيل ... ص: ۴۱۲

رواه ابن حزم حيث قال ...: ص: ۴۱۲

...«كما حدّثنا أحمد بن محمد بن الجسور، ثنا أحمد بن الفضل الدينورى، ثنا محمد بن جرير، ثنا عبد الرحمن بن الأسود الطفاوى، ثنا محمد بن كثير الملائى، ثنا المفضّل الضبىّ، عن ضرار بن مرّة، عن عبد اللّه بن أبى الهذيل، عن جدّته، عن النبى صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر، و اهتدوا بهدى عمّار، و تمسّكوا بعهد ابن امّ عبد».

نقد السند ...: ص: ۴۱۲

و نقتصر- فى الكلام على الحديث بهذا السند- على ما ذكره الحافظ ابن حزم نفسه قبل ذلك، و هذا نصّه:

---

[۱] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۴۲، لسان الميزان ۱/ ۲۷۳.

[۲] تاريخ دمشق ۹/ ۶۴۵.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۳

«و أمّا الرّواية: اقتدوا ... فحديث لا يصحّ، لأنّه مروى عن مولى لربعى مجهول، و عن المفضّل الضبىّ و ليس بحجّة، كما حدّثنا أحمد بن محمد بن الجسور»....

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۴

(۲) كلمات الأئمة و كبار العلماء حول سند حديث الاقتداء ... ص: ۴۱۴

اشارة

قد عرفت سقوط أسانيد هذا الحديث فيما عرف بالصحيح من الكتب فضلا عن غيره ... و فى هذا الفصل نذكر نصوص عبارات أئمتهم فى الطّعن فيه إمّا على الإطلاق بكلمة: «موضوع» و «باطل» و «لم يصحّ» و «منكر» و إمّا على بعض الوجوه التى وقفنا على كلماتهم فيها ... فنقول:

(۱) أبو حاتم الرّازى ... ص: ۴۱۴

لقد طعن الإمام أبو حاتم محمد بن إدريس الرازى فى هذا الحديث...

فقد ذكر العلّامة المناوى بشرحه ...: «و أعلّه أبو حاتم، و قال البزّار كابن حزم:

لا يصحّ، لأنّ عبد الملك لم يسمعه من ربعى، و ربعى لم يسمعه من حذيفة، لكن له شاهد» [... ۱].

ترجمته:

و ابو حاتم الرازى، المتوفّى سنة ۲۷۷ ه، يعدّ من أكابر الأئمة الحفّاظ المجمع على ثقتهم و جلالتهم، بل جعلوه من أقران البخارى و مسلم...

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۵

قال السمعانی: «إمام عصره و المرجوع إلیه فی مشکلات الحدیث ... کان من مشاهیر العلماء المذکورین الموصوفین بالفضل و الحفظ و الرحلهٔ ... و کان أوّل من کتب الحدیث» [... ۱].

و قال ابن الأثیر: «هو من أقران البخاری و مسلم» [۲].

و قال الذّهبی: «أبو حاتم الرازی الإمام الحافظ الکبیر محمد بن إدریس بن المنذر الحنظلی، أحد الأعلام» [... ۳].

و قال أیضا: «الإمام الحافظ الناقد، شیخ المحدّثین ... و هو من نظراء البخاری» [... ۴].

و له ترجمهٔ فی:

تاریخ بغداد ۲/ ۷۳، تهذیب التهذیب ۹/ ۳۱، البدایهٔ و النهایهٔ ۱۱/ ۵۹، الوافی بالوفیات ۲/ ۱۸۳، طبقات الحفّاظ: ۲۵۵.

(۲) أبو عیسى الترمذی ... ص: ۴۱۵

و کذا طعن فیه أبو عیسى الترمذی صاحب «الجامع الصحیح» فإنّه

قال ما نصّه: «حدثنا إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، ثنی أبی، عن أبیه سلمهٔ بن کهیل، عن أبی الزعراء، عن ابن مسعود، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر،

---

[۱] الأنساب- الحنظلی ۴/ ۲۵۱- ۲۵۲.

[۲] الکامل فی التاریخ ۶/ ۶۷.

[۳] تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۵۶۷.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۶

و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود.

هذا حدیث غریب من هذا الوجه من حدیث ابن مسعود، لا نعرفه إلّا من حدیث یحیی بن سلمهٔ بن کهیل. و یحیی بن سلمهٔ یضعّف فی الحدیث. و أبو الزعراء اسمه عبد اللّه بن هانی، و أبو الزعراء الذی روى عنه شعبهٔ و الثوری و ابن عیینهٔ اسمه عمرو بن عمرو، و هو ابن أخی أبی الأحوص صاحب ابن مسعود» [۱].

ترجمته:

و الترمذی، أبو عیسى محمد بن عیسى، المتوفّى سنهٔ ۲۷۹ ه، صاحب أحمد الصحاح الستّهٔ ... غنیّ عن الترجمهٔ و التعریف، إذ لا کلام بینهم فی جلالته و عظمته و اعتبار کتابه، و هذه أسماء بعض مواضع ترجمته:

وفیات الأعیان ۴/ ۲۷۸، تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۶۳۳، سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۷۰، تهذیب التهذیب ۹/ ۳۸۷، البدایهٔ و النهایهٔ ۱۱/ ۶۶، الوافی بالوفیات ۴/ ۲۹۴، طبقات الحفّاظ: ۲۷۸.

(۳) أبو بکر البزّار ... ص: ۴۱۶

و أبطله الحافظ الشهیر أبو بکر أحمد بن عبد الخالق البزّار صاحب «المسند» المتوفّى سنهٔ ۲۹۲ ه، کما عرفت من کلام العلّامهٔ المناوی الآنف الذکر.

ترجمته:

قال الذهبی: «الحافظ العلّامة أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۷

البصری، صاحب المسند الکبیر و المعلّل» [... ۱].

و وصفه الذهبی أیضا ب «الشیخ الإمام الحافظ الکبیر» [... ۲].

و هکذا وصف و اثنی علیه فی المصادر التاریخیة و الرجالیّة ... فراجع:

تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴، النجوم الزاهرة ۳/ ۱۵۷، المنتظم ۶/ ۵۰، تذکرة الحفّاظ ۲/ ۶۵۳، الوافی بالوفیات ۷/ ۲۶۸، طبقات الحفّاظ: ۲۸۵، تاریخ أصفهان ۱/ ۱۰۴، شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹.

(۴) أبو جعفر العقیلی ... ص: ۴۱۷

اشارة

و قال الحافظ الکبیر أبو جعفر العقیلی، المتوفّی سنة ۳۲۲ ه، فی کتابه فی الضعفاء: «محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم العمری عن مالک. و لا یصحّ حدیثه و لا یعرف بنقل الحدیث حدّثناه أحمد بن الخلیل الخریبی، حدثنا إبراهیم ابن محمد بن الحلبی، حدثنی محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبید اللّه بن إبراهیم بن عمر بن الخطّاب، قال: أخبرنا مالک، عن نافع، عن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا بالأمیرین من بعدی أبی بکر و عمر.

حدیث منکر لا أصل له من حدیث مالک» [۳].

و قد أورد الحافظان الذهبی و ابن حجر طعن العقیلی هذا و اعتمدا علیه کما ستعرف.

و أیضا: ترجم العقیلی «یحیی بن سلمة بن کهیل» فی «الضعفاء» و أورد

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۲۲۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۴.

[۳] الضعفاء الکبیر ۴/ ۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۸

الحدیث عنه عن ابن مسعود بنفس السند الذی فی «صحیح الترمذی» و قد تقدّم نصّ عبارته فی الفصل الأول.

ترجمته ...: ص: ۴۱۸

و قد أثنی علی العقیلی کلّ من ترجم له ... قال الذهبی: «الحافظ الإمام أبو جعفر ... قال مسلمة بن القاسم: کان العقیلی جلیل القدر، عظیم الخطر، ما رأیت مثله ... و قال الحافظ أبو الحسن ابن سهل القطّان: أبو جعفر ثقة جلیل القدر، عالم بالحدیث، مقدّم فی الحفظ، توفّی سنة ۳۲۲» [۱] و انظر: سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۳۶، الوافی بالوفیات ۴/ ۲۹۱، طبقات الحفّاظ: ۳۴۶، و غیرها.

(۵) أبو بکر النقّاش ... ص: ۴۱۸

و طعن فیه الحافظ الکبیر أبو بکر النقّاش- المتوفّی سنهٔ ۳۵۴ ه- فقد قال الحافظ الذهبی بعد أن رواه بترجمهٔ أحمد بن محمّد بن غالب الباهلی: «و قال أبو بکر النقّاش: و هو واه» [۲].

ترجمته:

ترجم له الحافظ الذهبی فی «سیر أعلام النبلاء» و وصفه ب «العلّامهٔ المفسّر شیخ القرّاء» [۳]. و هکذا ترجم له و وصفه بجلائل الأوصاف غیره من الأعلام

---

[۱] تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۸۳۳.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۱۴۲.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۹

...فراجع:

تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۹۰۸، تاریخ بغداد ۲/ ۲۰۱، المنتظم ۷/ ۱۴، وفیات الأعیان ۴/ ۲۹۸، الوافی بالوفیات ۲/ ۳۴۵، مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۴۷، طبقات الحفّاظ: ۳۷۱.

(۶) ابن عدی ... ص: ۴۱۹

و أورده الحافظ أبو أحمد ابن عدی، المتوفّی سنهٔ ۳۶۵ ه، عن أنس بن مالک بترجمهٔ حمّاد بن دلیل فی «الضعفاء» و عنه السیوطی فی الجامع الصغیر، و نصّ هناک علی أنّ «هذا الحدیث قد روی له حمّاد بن دلیل إسنادین، و لا یروی هذین الإسنادین غیر حمّاد بن دلیل».

و قد تقدّم ذکر عبارته کاملهٔ، حیث عرفت ما فی الإسنادین المذکورین عند ابن عدیّ و غیره من الأئمّهٔ فی الفصل الأول.

ترجمته:

و الحافظ ابن عدیّ من أعاظم أئمّهٔ الجرح و التعدیل لدی القوم...

قال السمعانی بترجمته: «کان حافظ عصره، رحل إلی الاسکندریهٔ و سمرقند، و دخل البلاد و أدرک الشیوخ. کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه مثله.

قال حمزهٔ بن یوسف السهمی: سألت الدار قطنی أن یصنّف کتابا فی ضعفاء المحدّثین، قال: أليس عندک کتاب ابن عدیّ؟ فقلت: نعم، فقال: فیه کفایهٔ لا یزاد علیه» [۱].

---

[۱] الأنساب- الجرجانی ۳/ ۲۲۱- ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۰

و انظر: تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۶۱، شذرات الذهب ۳/ ۵۱، مرآهٔ الجنان ۲/ ۳۸۱، و غیرها.

(۷) أبو الحسن الدار قطنی ... ص: ۴۲۰

و قال الحافظ الشهیر أبو الحسن الدار قطنی- المتوفی سنهٔ ۳۸۵ ه- بعد أن أخرج الحدیث بسنده عن العمری: «لا یثبت، و العمریّ هذا ضعیف» [۱].

ترجمته:

و کتب الرجال و التاريخ مشحونة بالثناء على الدار قطنی...

قال الذهبی: «الدار قطنی- أبو الحسن على بن عمر بن أحمد البغدادی الحافظ المشهور، صاحب التصانيف ... ذكره الحاكم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و إماما فی القرّاء و النحاة، صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنّفات يطول ذكرها. و قال الخطيب: كان فريد عصره، و فريع دهره، و نسيج وحده، و إمام وقته ... و قال القاضی أبو الطيّب الطبری: الدار قطنی أمير المؤمنين فی الحديث!!» [۲].

و قال ابن كثير ...: «الحافظ الكبير، أستاذ هذه الصناعة و قبله بمدة و بعده إلى زماننا هذا ... كان فريد عصره و نسيج وحده و إمام دهره ... و له كتابه المشهور ... و قال ابن الجوزی: قد اجتمع له معرفة الحديث و العلم بالقراءات و النحو و الفقه و الشعر، مع الإمامة و العدالة و صحّة العقيدة» [۳].

---

[۱] انظر: لسان الميزان ۵/ ۲۳۷.

[۲] العبر ۳/ ۲۸.

[۳] البداية و النهاية ۱۱/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۱

و راجع: وفيات الأعيان ۲/ ۴۵۹، تاريخ بغداد ۱۲/ ۳۴، النجوم الزاهرة ۴/ ۱۷۲، طبقات الشافعية ۳/ ۴۶۲، طبقات القرّاء ۱/ ۵۵۸، و غيرها.

(۸) ابن حزم الأندلسی ... ص: ۴۲۱

و قد نصّ الحافظ ابن حزم الأندلسی، المتوفّى سنة ۴۷۵، ه، على بطلان هذا الحديث و عدم جواز الإحتجاج به...

فإنّه قال فی رأی الشيخين ما نصّه:

«أمّا الرواية: اقتدوا باللذين من بعدی

. فحديث لا يصحّ. لأنّه مروىّ عن مولى لربعیّ مجهول، و عن المفضّل الضبیّ و ليس بحجّة.

كما حدّثنا أحمد بن محمد بن الجسور، نا محمد بن كثير الملّائی، نا المفضّل الضبیّ، عن ضرار بن مرّة، عن عبد اللّه بن أبی الهذيل العنزی، عن جدّته، عن النبی صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم، قال: اقتدوا باللذين من بعدی أبی بكر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّكوا بعهد ابن امّ عبد.

و كما حدّثنا أحمد بن قاسم، قال: نا أبی قاسم بن محمد بن قاسم بن أصبغ، قال: حدّثنی قاسم بن أصبغ، نا إسماعيل بن إسحاق القاضی، نا محمد ابن كثير، أنا سفيان الثوری، عن عبد الملك بن عمير، عن مولى لربعی، عن ربعی، عن حذيفة...

و أخذناه أيضا عن بعض أصحابنا، عن القاضی أبی الوليد ابن الفرضی، عن ابن الدخيل، عن العقيلی، نا محمد بن إسماعيل، نا محمد بن فضيل، نا وكيع، نا سالم المرادی، عن عمرو بن هرم، عن ربعی بن حراش و أبی عبد اللّه- رجل من أصحاب حذيفة- عن حذيفة.

قال أبو محمد: سالم ضعيف. و قد سمّى بعضهم المولى فقال: هلال مولى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۲

ربعیّ. و هو مجهول لا يعرف من هو أصلا. و لو صحّ لكان عليهم لا لهم، لأنّهم- نعنی أصحاب مالك و أبی حنيفة و الشافعی- أترك الناس لأبی بكر و عمر. و قد بيّنا أنّ أصحاب مالك خالفوا أبا بكر ممّا رووا فی الموطّأ خاصة فی خمسة مواضع، و خالفوا عمر

فی نحو ثلاثین قضیة ممّا رووا فی الموطّأ خاصة. و قد ذکرنا أیضا أنّ عمر و أبا بکر اختلفا، و أنّ اتّباعهما فیما اختلفا فیه متعذّر ممتنع لا یعذر علیه أحد».

و قال فی الفصل:

«قال أبو محمد: و لو أنّنا نستجیز التدلیس و الأمر الذی لو ظفر به خصومنا طاروا به فرحا أو أبلسوا أسفا- لاحتججنا بما

روی: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

قال أبو محمد: و لکنّه لم یصحّ، و یعیذنا اللّه من الاحتجاج بما لا یصحّ» [۱].

ترجمته:

و أبو محمد علی بن أحمد بن حزم الأندلسی، حافظ، فقیه، ثقة، له تراجم حسنة فی کتبهم، و إن کانوا ینتقدون علیه صراحته و شدّته فی عباراته...

قال الحافظ ابن حجر: «الفقیه الحافظ الظاهری، صاحب التصانیف، کان واسع الحفظ جدّا، إلّا أنّه لثقة حافظته کان یهجم، کالقول فی التعدیل و التجریح و تبیین أسماء الرواة، فیقع له من ذلک أوهام شنیعة.

قال صاعد بن أحمد الربعی: کان ابن حزم أجمع أهل الأندلس کلّهم لعلوم الإسلام و أشبعهم معرفة، و له مع ذلک توسّع فی علم البیان، و حظّ من البلاغة، و معرفة بالسیر و الأنساب.

قال الحمیدی: کان حافظا للحدیث، مستنبطا للأحکام من الکتاب

---

[۱] الإحکام فی اصول الأحکام: المجلّد ۲ الجزء ۶ ص ۲۴۲- ۲۴۳. الفصل فی الملل و النحل ۴/ ۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۳

و السنّة، متفنّنا فی علوم جمّة، عاملا بعلمه، ما رأینا مثله فیما اجتمع له من الذکاء و سرعة الحفظ و التدیّن و کرم النفس، و کان له فی الأثر باع واسع.

قال مؤرّخ الأندلس أبو مروان ابن حیّان: کان ابن حزم حامل فنون من حدیث و فقه و نسب و أدب، مع المشارکة فی أنواع التعالیم القدیمة، و کان لا یخلو فی فنونه من غلط، لجرأته فی السؤال علی کل فنّ» [۱].

و راجع: وفیات الأعیان ۳/ ۱۳، نفح الطیب ۱/ ۳۶۴، العبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۳۹.

(۹) برهان الدین العبری الفرغانی ... ص: ۴۲۳

و قد نصّ العلّامة عبید اللّه بن محمد العبری الفرغانی الحنفی- المتوفّی سنة ۷۴۳ ه- علی أنّه حدیث موضوع لا یجوز الاستدلال به و الاستناد إلیه، و هذا نصّ کلامه: «و قیل: إجماع الشیخین حجّة لقوله صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم:

اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. فالرسول أمرنا بالاقتداء بهما، و الأمر للوجوب، و حینئذ یکون مخالفتهما حراما. و لا نعنی بحجّیّة إجماعهما سوی ذلک.

الجواب: إنّ الحدیث موضوع لما بیّنّا فی شرح الطوالع» [۲].

ترجمته:

و العبری من کبار أئمّة القوم فی علم الکلام و المعقول، و شرحه علی «المنهاج» و علی «الطوالع» للقاضی البیضاوی من أشهر کتبهم فی الکلام و الأصول

---

[۱] لسان المیزان ۴/ ۱۹۸.

[۲] شرح المنهاج- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۴

...و قد ترجموا له و أثنوا علیه و اعترفوا بفضله.

قال الحافظ ابن حجر: «كان عارفا بالأصلین، و شرح مصنّفات ناصر الدین البیضاوی ... ذكره الذهبی فی المشتبه- فی العبری- فقال: عالم كبیر فی وقتنا و تصانیفه سائرة. و مات فی شهر رجب سنة ۷۴۳. قلت: رأیت بخطّ بعض فضلاء العجم أنّه مات فی غرّة ذی الحجّة منها و هو أثبت، و وصفه فقال: هو الشریف المرتضى قاضی القضاة، كان مطاعا عند السلاطین، مشهورا فی الآفاق، مشارا إلیه فی جمیع الفنون، ملاذ الضعفاء، كثیر التواضع و الإنصاف» [۱].

و قال الأسنوی: «كان أحد الأعلام فی علم الكلام و المعقولات، ذا حظّ وافر من باقی العلوم، و له التصانیف المشهورة» [۲].

و قال الیافعی: «الإمام العلّامة، قاضی القضاة، عبید اللّه بن محمد العبری الفرغانی الحنفی، البارع العلّامة المناظر، یضرب بذكائه و مناظرته المثل، كان إماما بارعا، متفنّنا، تخرج به الأصحاب، یعرف المذهبین الحنفی و الشافعی،

و أقرأهما و صنّف فیهما. و أمّا الأصول و المعقول فتفرّد فیها بالإمامة، و له تصانیف ... و كان أستاذ الاستاذین فی وقته» [۳].

(۱۰) شمس الدین الذهبی ... ص: ۴۲۴

و أبطل الحافظ الكبیر الذهبی- المتوفّى سنة ۷۴۸ ه- هذا الحدیث مرّة بعد

---

[۱] الدرر الكامنة فی أعیان المائة الثامنة ۲/ ۴۳۳.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۳۶.

[۳] مرآة الجنان ۴/ ۳۰۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۵

أخرى، و استشهد بكلمات جهابذة فنّ الحدیث و الرجال ... و إلیك ذلك:

قال: «أحمد بن صلیح، عن ذی النون المصری، عن مالك، عن نافع، عن ابن عمر بحدیث: اقتدوا باللذین من بعدی.

و هذا غلط، و أحمد لا یعتمد علیه» [۱] و قال: «أحمد بن محمد بن غالب الباهلی غلام خلیل، عن إسماعیل بن أبی اویس و شیبان و قرّة بن حبیب. و عنه: ابن كامل و ابن السماك و طائفة.

و كان من كبار الزّهاد ببغداد. قال ابن عدیّ: سمعت أبا عبد اللّه النهاوندی یقول: قلت لغلام خلیل: ما هذه الرقائق التی تحدّث بها؟ قال: قال وضعناها لنرقّق بها قلوب العامة.

و قال أبو داود: أخشى أن یكون دجّال بغداد.

و قال الدارقطنی: متروك.

و من مصائبه:

قال: حدّثنا محمد بن عبد اللّه العمری، حدّثنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بكر و عمر.

فهذا ملصق بمالك. و قال أبو بكر النقّاش: و هو واه» [... ۲].

و قال: «محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبید اللّه بن عاصم بن عمر بن الخطّاب العدوی، العمری.

ذکره العقیلی و قال: لا یصحّ حدیثه، و لا یعرف بنقل الحدیث،

حدّثنا أحمد ابن الخلیل، حدّثنا إبراهیم بن محمد الحلبی، حدّثنی محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم، أنا مالک، عن نافع، عن ابن عمر مرفوعا: اقتدوا باللذین من بعدی.

فهذا لا أصل له من حدیث مالک، بل هو معروف من حدیث حذیفهٔ بن

---

[۱] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۱/ ۱۰۵.

[۲] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۱/ ۱۴۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۶

الیمان.

و قال الدار قطنی: العمری هذا یحدّث عن مالک بأباطیل.

و قال ابن مندهٔ: له مناکیر» [۱].

و قال: «عن یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، عن أبیه، عن أبی الزعراء، عن ابن مسعود مرفوعا: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود.

قلت: سنده واه جدّا» [۲].

ترجمته:

و الذهبی أعرف من أن یعرّف، فهو إمام المتأخرین فی التواریخ و السّیر، و الحجّهٔ عندهم فی الجرح و التعدیل ... و إلیک بعض مصادر ترجمته: الدرر الکامنهٔ ۳/ ۳۳۶، الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳، طبقات الشافعیهٔ ۵/ ۲۱۶، فوات الوفیات ۲/ ۳۷۰، البدر الطالع ۲/ ۱۱۰، شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳، النجوم الزاهرهٔ ۱۰/ ۱۸۲، طبقات القرّاء ۲/ ۷۱.

(۱۱) نور الدّین الهیثمی ... ص: ۴۲۶

و نصّ الحافظ نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی- المتوفّی سنهٔ ۸۰۷ ه- علی سقوط الحدیث عن أبی الدرداء حیث قال: «و عن أبی الدرداء، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر،

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۶۱۰.

[۲] تلخیص المستدرک ۳/ ۷۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۷

فإنّهما حبل اللّه الممدود، و من تمسّک بهما فقد تمسّک بالعروهٔ الوثقی التی لا انفصام لها.

رواه الطبرانی. و فیه من لم أعرفهم» [۱].

و کذا عن ابن مسعود

. و قد تقدّمت عبارته.

ترجمته:

و الحافظ الهیثمی من أکابر حفّاظ القوم، و أئمّتهم.

قال الحافظ السخاوی بعد وصفه بالحفظ: «و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادهٔ و الأوراد و خدمهٔ

الشیخ ...

قال شیخنا فی معجمه: کان خیّرا ساکنا لیّنا سلیم الفطرهٔ، شدید الإنکار للمنکر، کثیر الاحتمال لشیخنا و لأولاده، محبّا فی الحدیث و أهله ...

و قال البرهان الحلبی: إنّه کان من محاسن القاهرهٔ.

و قال التقیّ الفاسی: کان کثیر الحفظ للمتون و الآثار، صالحا خیّرا.

و قال الأقفهسی: کان إماما عالما حافظا زاهدا...

و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدّا» [... ۲].

و راجع أیضا: حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۶۲، طبقات الحفّاظ: ۵۴۱، البدر الطالع ۱/ ۴۴.

(۱۲) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۴۲۷

اشارهٔ

و اقتفی الحافظ ابن حجر العسقلانی- المتوفّی سنهٔ ۸۵۲ ه- أثر الحافظ

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۵۳.

[۲] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۸

الذهبی، فأبطل الحدیث فی غیر موضع.

فقال بترجمهٔ أحمد بن صلیح:

«أحمد بن صلیح، عن ذی النون المصری، عن مالک، عن نافع، عن ابن عمر رضی اللّه عنهما بحدیث: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

و هذا غلط. و أحمد لا یعتمد علیه» [۱].

و قال بترجمهٔ غلام خلیل بعد کلام الذهبی: «و قال الحاکم: سمعت الشیخ أبا بکر ابن إسحاق یقول: أحمد بن محمد بن غالب ممّن لا أشکّ فی کذبه.

و قال أبو أحمد الحاکم: أحادیثه کثیرهٔ لا تحصی کثرهٔ، و هو بیّن الأمر فی الضّعف.

و قال أبو داود: قد عرض علیّ من حدیثه فنظرت فی أربعمائهٔ حدیث أسانیدها و متونها کذب کلّها. و روی عن جماعهٔ من الثقات أحادیث موضوعهٔ علی ما ذکره لنا القاضی أحمد بن کامل، مع زهده و ورعه. و نعوذ باللّه من ورع یقیم صاحبه ذلک المقام» [۲].

و أضاف إلی کلام الذهبی بترجمهٔ محمد العمری: «و قال العقیلی بعد تخریجه: هذا حدیث منکر لا أصل له. و أخرجه الدار قطنی من روایهٔ أحمد الخلیلی البصری بسنده و ساق بسند کذلک ثم قال: لا یثبت، و العمری هذا ضعیف» [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۲۸

و ابن حجر العسقلانی حافظهم علی الإطلاق، و شیخ الإسلام عندهم فی جمیع الآفاق، إلیه المرجع فی التاریخ و الحدیث و الرجال، و علی کتبه المعوّل فی جمیع العلوم ... قال الحافظ السیوطی:

«الإمام الحافظ فی زمانه، قاضی القضاهٔ، انتهت إلیه الرحلهٔ و الریاسهٔ فی

[۱] لسان المیزان ۱/ ۱۸۸.

[۲] لسان المیزان ۱/ ۲۷۲.

[۳] لسان المیزان ۵/ ۲۳۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۹

الحدیث فی الدنیا بأسرها، لم یکن فی عصره حافظ سواه. و ألّف کتبا کثیرة کشرح البخاری، و تعلیق التعلیق، و تهذیب التهذیب، و تقریب التهذیب، و لسان المیزان، و الإصابة فی الصحابة، و نکت ابن الصلاح، و رجال الأربعة و شرحها، و الألقاب» [... ۱].

و هکذا وصف فی کلّ کتاب توجد فیه ترجمة له ... فراجع: البدر الطالع ۱/ ۸۷، الضوء اللامع ۲/ ۳۶، شذرات الذهب ۸/ ۲۷۰، ذیل رفع الإصر:

۸۹، ذیل تذکرة الحفّاظ: ۳۸۰.

(۱۳) شیخ الإسلام الهروی ... ص: ۴۲۹

و قال الشیخ أحمد بن یحیی الهروی الشافعی- المتوفّی سنة ۹۱۶ ه- ما نصّه:

«من موضوعات أحمد الجرجانی:

من قال القرآن مخلوق فهو کافر. الإیمان یزید و ینقص. لیس الخبر کالمعاینة. الباذنجان شفاء من کلّ داء. دانق من حرام أفضل عند اللّه من سبعین حجة مبرورة. موضوع. اقتدوا باللّذین من بعدی أبی بکر و عمر. باطل.

إنّ اللّه یتجلّی للخلائق یوم القیامة و یتجلّی لأبی بکر خاصّة. باطل» [۲].

ترجمته:

و هذا الشیخ من فقهاء الشّافعیة، و کان شیخ الإسلام بمدینة هراة، و هو

[۱] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳.

[۲] الدرّ النضید: ۹۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۰

حفید السّعد التفتازانی.

قال الزرکلی: «أحمد بن یحیی بن محمد بن سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی الهروی، شیخ الإسلام، من فقهاء الشافعیة، یکنّی سیف الدین و یعرف ب «حفید السعد» التفتازانی. کان قاضی هراة مدّة ثلاثین عاما، و لمّا دخل الشاه إسماعیل بن حیدر الصفوی کان الحفید ممّن جلسوا لاستقباله فی دار الإمارة، و لکنّ الوشاة اتّهموه عند الشاه بالتعصّب، فأمر بقتله مع جماعة من علماء هراة، و لم یعرف له ذنب، و نعت بالشهید. له کتب منها: مجموعة سمّیت: الدرّ النضید من مجموعة الحفید ط. فی العلوم الشرعیة و العربیّة»... [۱].

(۱۴) عبد الرءوف المناوی ... ص: ۴۳۰

و طعن العلّامة عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی المصری- المتوفّی سنة ۱۰۲۹ ه- فی سند الحدیث عن حذیفة، و تعقّب عن ابن مسعود بکلمة الذهبی.

و هذا نصّ عبارته:

«(اقتدوا باللذين) بفتح الذال. أی الخليفتين اللذين يقومان (من بعدی:

أبو بكر و عمر) أمره بمطاوعتهما يتضمّن الثناء عليهما، ليكونا أهلا لأن يطاعا فيما يأمران به و ينهيان عنه، المؤذن بحسن سيرتهما و صدق سريرتهما، و إيماء لكونهما الخليفتين بعده. و سبب الحثّ على الاقتداء بالسابقين الأولين ما فطروا عليه من الأخلاق المرضيّة و الطبيعة القابلة للخيور السنيّة، فكأنّهم كانوا قبل الإسلام كأرض طيّبة فی نفسها، لكنّها معطّلة عن الحرث بنحو عوسج و شجر عضاة. فلمّا

---

[۱] الأعلام ۱/ ۲۷۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۱

ازيل ذلک منها بظهور دولة الهدی أنبتت نباتا حسنا، فلذلک كانوا أفضل الناس بعد الأنبياء، و صار أفضل الخلق بعدهم من اتّبعهم بإحسان إلی يوم الصراط و الميزان.

فإن قلت: حيث أمر باتّباعهما فكيف تخلّف علی رضی اللّه عنه عن البيعة؟

قلت: كان لعذر ثم بايع. و قد ثبت عنه الانقياد لأوامرهما و نواهيهما و إقامة الجمع و الأعياد معهما و الثناء عليهما حيّين و ميّتين.

فإن قلت: هذا الحديث يعارض ما عليه أهل الأصول من أنّه لم ينصّ علی خلافة أحد.

قلت: مرادهم لم ينصّ نصّا صريحا. و هذا كما يحتمل الخلافة يحتمل الاقتداء بهم فی الرأی و المشورة و الصلاة و غير ذلک.

(حم ت) فی المناقب و حسّنه (ه) من حديث عبد الملک بن عمير عن ربعی (عن حذيفة) بن اليمان.

قال ابن حجر: اختلف فيه علی عبد الملک. و أعلّه أبو حاتم. و قال البزّار كابن حزم: لا يصحّ. لأنّ عبد الملک لم يسمعه من ربعی، و ربعی لم يسمعه من حذيفة. لكن له شاهد. و قد أحسن المصنّف حيث عقّبه بذكر شاهده فقال:

(اقتدوا باللذين)

بفتح الذال

(من بعدی من أصحابی أبی بكر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار)

بن ياسر، أی سيروا بسيرته و استرشدوا بإرشاده فإنّه ما عرض عليه أمران إلّا اختار أرشدهما، كما يأتی فی

حديث (و تمسّكوا بعهد ابن مسعود)

عبد اللّه، أی ما يوصيكم به.

قال التوربشتی: أشبه الأشياء بما يراد من عهده أمر الخلافة، فإنّه أوّل من شهد بصحّتها و أشار إلی استقامتها قائلا: ألا نرضی لدنيانا من رضيه لديننا بيننا، كما يومئ إليه المناسبة بين مطلع الخبر و تمامه.

(ت) و حسّنه (عن ابن مسعود. الرويانی عن حذيفة) قال: بينا نحن عند رسول اللّه صلّی اللّه عليه [و آله و سلّم إذ قال: لا أدری ما قدر بقائی فيكم، ثم

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۲

ذكره. (عد عن أنس).

و رواه الحاكم عن ابن مسعود باللفظ المذكور

قال الذهبی: و سنده واه» [۱].

ترجمته:

و المناویّ علّامة محقّق کبیر، و کتابه (فیض القدیر) من الکتب المفیدة و قد ترجم له و أثنى علیه العلّامة المحبّی و وصفه ب «الإمام الکبیر الحجّة» و هذه عبارته:

«عبد الرءوف بن تاج العارفین بن علی بن زین العابدین، الملقّب بزین الدین، الحدادی ثم المناوی، القاهری، الشافعی.

الإمام الکبیر الحجّة، الثبت القدوة، صاحب التصانیف السائرة، و أجلّ أهل عصره من غیر ارتیاب.

و کان إماما فاضلا، زاهدا، عابدا، قانتا للّه خاشعا له، کثیر النفع، و کان متقرّبا بحسن العمل، مثابرا على التسبیح و الأذکار، صابرا صادقا، و کان یقتصر یومه و لیلته على أکلة واحدة من الطعام.

و قد جمع من العلوم و المعارف- على اختلاف أنواعها و تباین أقسامها- ما لم یجتمع فی أحد ممّن عاصره» [... ۲].

(۱۵) ابن درویش الحوت ... ص: ۴۳۲

و قال العلّامة ابن درویش الحوت- المتوفّى سنة ۱۰۹۷ ه-: «خبر (اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر).

رواه أحمد و الترمذی و حسّنه. و أعلّه أبو حاتم، و قال البزّار کابن حزم: لا

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۵۶.

[۲] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۲/ ۴۱۲- ۴۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۳

یصحّ. و

فی روایة للترمذی و حسّنها: و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود

. و قال الهیثمی: سندها واه» [۱].

---

[۱] أسنى المطالب: ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۴

(۳) تأمّلات فی متن و دلالة حدیث الاقتداء ... ص: ۴۳۴

اشارة

قد أشرنا فی المقدّمة إلى استدلال القوم بحدیث الاقتداء فی باب الخلافة و الإمامة و فی الفقه و الأصول فی مسائل مهمّة...

فقد استدلّ به القاضی البیضاوی فی کتابه الشهیر «طوالع الأنوار فی علم الکلام» و ابن حجر المکّی فی «الصواعق المحرقة» و ابن تیمیّة فی «منهاج السنّة» و ولی اللّه الدهلوی- صاحب: حجّة اللّه البالغة- فی کتابه «قرّة العینین فی تفضیل الشیخین ...» و من الطریف جدّا أنّ هذا الأخیر

ینسب روایة الحدیث إلى البخاری و مسلم ... و هذه عبارته:

«قوله صلّى اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

فعن حذیفة: قال رسول اللّه صلّى اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

متّفق علیه.

و عن ابن مسعود، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى من أصحابى أبى بكر و عمر، و اهتدوا بهدى عمّار، و تمسّكوا بعهد ابن مسعود. أخرجه الترمذى» [۱].

إذ لا يخفى أنّ النسبة كاذبة ... إلّا أن يكون «متّفق عليه» اصطلاحا خاصا بالدهلوى، يعنى به اتّفاقهما على عدم الإخراج!! و استدلّ به الشيخ على القارى ... و وقع فيما وقع فيه الدهلوى...

---

[۱] قرّة العينين: ۱۸۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۵

فقد جاء فى «شرح الفقه الأكبر»: «مذهب عثمان و عبد الرحمن بن عوف: أنّ المجتهد يجوز له أن يقلّد غيره إذا كان أعلم منه بطريق الدين، و أن يترك اجتهاد نفسه و يتّبع اجتهاد غيره. و هو المروى عن أبى حنيفة، لا سيّما و

قد ورد فى الصحيحين: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر

. فأخذ عثمان و عبد الرحمن بعموم هذا الحديث و ظاهره».

و لعلّه يريد غير صحيحى البخارى و مسلم!! و إلّا فقد نصّ الحاكم- كما عرفت- على أنّهما لم يخرجاه!! و هكذا فإنّك تجد حديث الاقتداء ... يذكر أو يستدلّ به فى كتب الأصول المعتمدة ... فقد جاء فى المختصر:

«مسألة: الإجماع لا ينعقد بأهل البيت وحدهم خلافا للشيعة. و لا بالأئمة الأربعة عند الأكثرين خلافا لأحمد. و لا بأبى بكر و عمر- رضى اللّه عنهما- عند الأكثرين. قالوا:

عليكم بسنّتى و سنّة الخلفاء الراشدين من بعدى.

اقتدوا باللذين من بعدى.

قلنا: يدلّ على أهلية اتّباع المقلّد، و معارض بمثل:

أصحابى كالنجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم.

و

خذوا شطر دينكم عن هذه الحميراء».

قال شارحه العضد: «أقول: لا ينعقد الإجماع بأهل البيت وحدهم مع مخالفة غيرهم لهم، أو عدم الموافقة و المخالفة، خلافا للشيعة. و لا بالأئمّة الأربعة عند الأكثرين خلافا لأحمد. و لا بأبى بكر و عمر عند الأكثرين خلافا لبعضهم.

لنا: أنّ الأدلّة لا تتناولهم. و قد تكرّر فلم يكرّر. أمّا الشيعة فبنوا على أصلهم فى العصمة، و قد قرّر فى الكلام فلم يتعرّض له. و أمّا الآخرون فقالوا:

قال عليه الصلاة و السلام: عليكم بسنّتى و سنّة الخلفاء الراشدين من بعدى.

و قال: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر.

الجواب: أنّهما إنّما يدلّان على أهلية الأربعة أو الاثنين لتقليد المقلّد لهم، لا على حجّيّة قولهم على المجتهد. ثم إنّه معارض بقوله: أصحابى كالنجوم» [... ۱].

---

[۱] شرح المختصر فى الأصول ۲/ ۳۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۶

و فى المنهاج و شرحه: «و ذهب بعضهم إلى أنّ إجماع الشيخين وحدهما حجّة

لقوله علیه السلام: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. رواه أحمد بن حنبل و ابن ماجهٔ و الترمذی و قال: حسن، و ذکره ابن حبان فی صحیحه.

و أجاب الإمام و غیره عن الخبرین بالمعارضهٔ

بقوله: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم

. و هو حدیث ضعیف. و أجاب الشیخ أبو إسحاق فی (شرح اللمع) بأنّ ابن عبّاس خالف جمیع الصحابهٔ فی خمس مسائل انفرد بها، و ابن مسعود انفرد بأربع مسائل، و لم یحتجّ علیهما أحد بإجماع» [... ۱].

و فی مسلّم الثبوت و شرحه: «و لا ـ ینعقد الإجماع بالشیخین أمیری المؤمنین أبی بکر و عمر عند الأـکثر، خلافا للبعض، و لا ینعقد بالخلفاء الأربعهٔ خلافا لأحمد الإمام و لبعض الحنفیهٔ ... قالوا: کون اتّفاق الشیخین إجماعا، قالوا:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. رواه أحمد

، فمخالفتهما حرام ... قلنا: هذا خطاب للمقلّدین، فلا یکون حجّهٔ علی المجتهدین، و بیان لأهلیّهٔ الاتّباع، لا حصر الاتّباع فیهم، و علی هذا فالأمر للإباحهٔ أو للندب، و أحد هذین التأویلین ضروری، لأنّ المجتهدین کانوا یخالفونهم، و المقلّدون کانوا قد یقلّدون غیرهم و لم ینکر علیهم أحد، لا الخلفاء أنفسهم و لا غیرهم، فعدم حجّیهٔ قولهم کان معتقدهم. و بهذا اندفع ما قیل إنّ الإیجاب ینافی هذا التأویل» [... ۲].

فهذه نماذج من استدلال القوم بحدیث الاقتداء بالشیخین ... فی مسائل الفقه و الأصولیین ...

لکنّ الذی یظهر من مجموع هذه الکلمات أنّ الأکثر علی عدم حجّیهٔ إجماعهما ...

---

[۱] الإبهاج فی شرح المنهاج ۲/ ۳۶۷.

[۲] فواتح الرحموت فی مسلّم الثبوت ۲/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۷

و إذا ضممنا إلی ذلک أنّ الأکثر- أیضا- علی أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم ینصّ علی خلافهٔ أحد من بعده ... کما جاء فی المواقف و شرحها «و الإمام الحقّ بعد النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: أبو بکر ثبتت إمامته بالإجماع، و إن توقّف فیه بعضهم ... و لم ینصّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم علی أحد خلافا للبکریهٔ، فإنّهم زعموا النصّ علی أبی بکر، و للشیعهٔ فإنّهم یزعمون النصّ علی علی کرّم اللّه وجهه، إمّا نصّا جلیا و إمّا نصّا خفیّا. و الحقّ عند الجمهور نفیهما» [۱].

و قال المناوی بشرحه: «فإن قلت: هذا الحدیث یعارض ما علیه أهل الأصول من أنّه لم ینصّ علی خلافهٔ أحد.

قلت: مرادهم: لم ینصّ نصّا صریحا، و هذا کما یحتمل الخلافهٔ یحتمل الاقتداء بهم فی الرأی و المشورهٔ و الصلاهٔ و نحو ذلک [۲].

علمنا أنّ المستدلّین بهذا الحدیث فی جمیع المجالات- ابتداء بباب الإمامهٔ و الخلافهٔ، و انتهاء بباب الاجتهاد و الإجماع- هم «البکریهٔ» و أتباعهم ...

إذن ... فالأکثر یعرضون عن مدلول هذا الحدیث و مفاده ... و إنّ المستدلّین به قوم متعصّبون لأبی بکر و إمامته ... و هذا وجه آخر من وجوه وضعه و اختلاقه ...

قال الحافظ ابن الجوزی: «قد تعصّب قوم لا خلاق لهم یدّعون التمسّک بالسنّهٔ فوضعوا لأبی بکر فضائل» [... ۳].

لکن من هم؟

هم «البکریهٔ» أنفسهم!!

---

[۱] شرح المواقف- مباحث الإمامة ۸/ ۳۵۴.

[۲] فيض القدير ۲/ ۵۶.

[۳] الموضوعات ۱/ ۳۰۳.

قال العلّامهٔ المعتزلی: «فلمّا رأت البكرية ما صنعت الشيعة [۱]، وضعت لصاحبها أحاديث فی مقابلة هذه الأحاديث، نحو:

(لو كانت متّخذا خليلا)

فإنّهم وضعوه فی مقابلة (حديث الإخاء). و نحو (سدّ الأبواب) فإنّه كان لعلی عليه السلام، فقلبته البكرية إلى أبی بكر. و نحو:

(ايتنی بدواة و بياض أكتب فيه لأبی بكر كتابا لا يختلف عليه اثنان) ثم قال: (يأبى اللّه و المسلمون إلّا أبا بكر)

فإنّهم وضعوه فی مقابلة

الحديث المروی عنه فی مرضه: (ايتونی بدواة و بياض أكتب لكم ما لا تضلّون بعده أبدا. فاختلفوا عنده و قال قوم منهم: لقد غلبه الوجع، حسبنا كتاب اللّه)

و نحو

حديث: (أنا راض عنك، فهل أنت عنّی راض؟)

و نحو ذلك» [۲].

و بعد، فما مدلول هذا الحديث و نحن نتكلّم هنا عن هذه الجهة و بغضّ النظر عن السند؟

يقول المناوی: «أمره بمطاوعتهما يتضمّن الثناء عليهما، ليكونا أهلا لأن يطاعا فيما يأمران به و ينهيان عنه»....

لكنّ أوّل شیء يعترض عليه به تخلّف أمير المؤمنين عليه السلام و من تبعه عن البيعة مع أمرهما به، و لذا قال:

«فإن قلت: حيث أمر باتّباعهما فكيف تخلّف علی رضی اللّه عنه عن البيعة؟

قلت: كان لعذر ثم بايع، و قد ثبت عنه الانقياد لأوامرهما و نواهيهما» [... ۳].

أقول: لقد وقع القوم- بعد إنكار النصّ و حصر دليل الخلافة فی الإجماع- فی مأزق كبير و إشكال شديد، و ذلك لأنّهم قرّروا فی علم الأصول أنّه إذا خالف

---

[۱] الذی صنعته الشيعة أنّها استدلّت بالأحاديث التی رواها أهل السنّة فی فضل أمير المؤمنين عليه السلام باعتبار أنّها نصوص جليّة أو خفيّة على إمامته كما ذكر صاحب «شرح المواقف» و غيره.

[۲] شرح نهج البلاغة ۱۱/ ۴۹.

[۳] فيض القدير ۲/ ۵۶.

واحد من الامّة أو اثنان لم ينعقد الإجماع.

قال الغزّالی: «إذا خالف واحد من الامّة أو اثنان لم ينعقد الإجماع دونه، فلو مات لم تصر المسألة إجماعا، خلافا لبعضهم. و دليلنا: أنّ المحرّم مخالفة الامّة كافّة» [... ۱].

و فی مسلّم الثبوت و شرحه: «قيل: إجماع الأكثر مع ندرة المخالف بأن يكون واحدا أو اثنين إجماع ... و المختار أنّه ليس بإجماع لانتفاء الكلّ الذی هو مناط العصمة. ثم اختلفوا فقيل: ليس بحجّة أصلا كما أنّه ليس بإجماع، و قيل:

بل حجّة ظنّية غير الإجماع، لأنّ الظاهر إصابة السواد الأعظم ... قيل: ربّما كان الحقّ مع الأقل و ليس فيه بعد»....

فقال المکتفون بإجماع الأکثر: «صحّ خلافة أبی بکر مع خلاف علی و سعد ابن عبادة و سلمان».

فأجیب: «و یدفع بأنّ الإجماع بعد رجوعهم إلی بیعته. هذا واضح فی أمیر المؤمنین علی».

فلو سلّمنا ما ذکروه من بیعة أمیر المؤمنین علیه السلام، فما الجواب عن تخلّف سعد بن عبادة»؟! أمّا المناوی فلم یتعرّض لهذه المشکلة ...و تعرّض لها شارح مسلّم الثبوت فقال بعد ما تقدّم: «لکنّ رجوع سعد بن عبادة فیه خفاء، فإنّه تخلّف و لم یبایع و خرج عن المدینة، و لم ینصرف إلی أن مات بحوران من أرض الشام لسنتین و نصف مضتا من خلافة أمیر المؤمنین عمر، و قیل: مات سنة إحدی عشرة فی خلافة أمیر المؤمنین الصدّیق الأکبر. کذا فی الاستیعاب و غیره. فالجواب الصحیح عن تخلّفه: أنّ تخلّفه لم یکن عن اجتهاد، فإنّ أکثر الخزرج قالوا: منّا أمیر و منکم أمیر، لئلّا تفوت رئاستهم ... و لم یبایع سعد لما کان له حبّ السیادة، و إذا لم

---

[۱] المستصفی ۱/ ۲۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۰

تکن مخالفته عن الاجتهاد فلا یضرّ الإجماع ...

فإن قلت: فحینئذ قد مات هو رضی اللّه عنه شاقّ عصا المسلمین مفارق الجماعة و

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و أصحابه و سلّم: لم یفارق الجماعة أحد و مات إلّا مات میتة الجاهلیة. رواه البخاری.

و الصحابة لا سیّما مثل سعد برآء عن موت الجاهلیة.

قلت: هب أنّ مخالفة الإجماع کذلک، إلّا أنّ سعدا شهد بدرا علی ما فی صحیح مسلم، و البدریّون غیر مؤاخذین بذنب، مثلهم کمثل التائب و إن عظمت المصیبة، لما أعطاهم اللّه تعالی من المنزلة الرفیعة برحمته الخاصة بهم.

و أیضا: هو عقبی ممّن بایع فی العقبة، و قد وعدهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و أصحابه و سلّم الجنّة و المغفرة. فإیّاک و سوء الظنّ بهذا الصنیع. فاحفظ الأدب» [... ۱].

و لو تنزّلنا عن قضیة سعد بن عبادة، فما الجواب عن تخلّف الصدّیقة الزهراء علیها السلام؟! و هی من الصحابة، بل بضعة الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

فإذا کان الصحابة- لا سیّما مثل سعد- برآء عن موت الجاهلیة، فما ظنّک بالزهراء التی

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فاطمة بضعة منّی فمن أغضبها أغضبنی» [۲]

و

قال: «فاطمة بضعة منّی، یقبضنی ما یقبضها و یبسطنی ما یبسطها» [۳]

. و

قال: «فاطمة سیّدة نساء أهل الجنّة إلّا مریم بنت عمران» [۴]

هذه الأحادیث التی استدلّ بها الحافظ السهیلی و غیره من الحفّاظ علی أنّها أفضل من الشیخین فضلا عن غیرهما [۵].

---

[۱] فواتح الرحموت- شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۲۲۳- ۲۲۴.

[۲] فیض القدیر ۴/ ۴۲۱ عن البخاری فی المناقب.

[۳] فیض القدیر ۴/ ۴۲۱.

[۴] فیض القدیر ۴/ ۴۲۱.

[۵] فیض القدیر ۴/ ۴۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۱

...فإنّ من ضروريّات التاريخ أنّ الزهراء عليها السلام فارقت الدنيا و لم تبايع أبا بكر ... و أنّ أمير المؤمنين عليه السلام لم يأمرها بالمبادرة إلى البيعة، و هو يعلم أنّه «لم يفارق الجماعة أحد و مات إلّا مات ميتة الجاهليّة»!! أقول:

إذن ... لا يدلّ هذا الحديث على شيء ممّا زعموه أو أرادوا له الاستدلال به فما هو واقع الحال؟

سنذكر له وجها على سبيل الاحتمال فی نهاية المقال...

ثمّ إنّ ممّا يبطل هذا الحديث من حيث الدلالة و المعنى وجوها أخر.

– ۱ ...– ص: ۴۴۱

إنّ أبا بكر و عمر اختلفا فی كثير من الأحكام، و الأفعال، و اتّباع المختلفين متعذّر غير ممكن ... فمثلا: أقرّ أبو بكر جواز المتعة و منعها عمر. و أنّ عمر منع أن يورّث أحدا من الأعاجم إلّا واحدا ولد فی العرب ... فبمن يكون الاقتداء؟! ثم جاء عثمان فخالف الشيخين فی كثير من أقواله و أفعاله و أحكامه...

و هو عندهم ثالث الخلفاء الراشدين...

و كان فی الصّحابة من خالف الشيخين أو الثلاثة كلّهم فی الأحكام الشرعية و الآداب الدينيّة ... و كلّ ذلك مذكور فی مظانّه من الفقه و الأصول ... و لو كان واقع هذا الحديث كما يقتضيه لفظه لوجب الحكم بضلالة كلّ هؤلاء!!

– ۲ ...– ص: ۴۴۱

إنّ المعروف من الشيخين الجهل بكثير من المسائل الإسلاميّة ممّا يتعلّق

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۲

بالأصول و الفروع، و حتّى فی معانی بعض الألفاظ العربية فی القرآن الكريم...

فهل يأمر النبی صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم بالاقتداء المطلق لمن هذه حاله و يأمر بالرجوع إليه و الانقياد له فی أوامره و نواهيه كلّها؟!

– ۳ ...– ص: ۴۴۲

إنّ هذا الحديث بهذا اللفظ يقتضی عصمة أبی بكر و عمر و المنع من جواز الخطأ عليهما، و ليس هذا بقول أحد من المسلمين فيهما، لأنّ إيجاب الاقتداء بمن ليس بمعصوم إيجاب لما لا يؤمن من كونه قبيحا...

– ۴ ...– ص: ۴۴۲

و لو كان هذا الحديث عن النبی صلّى اللّه عليه و آله لاحتجّ به أبو بكر نفسه يوم السقيفة ... و لكن لم نجد فی واحد من كتب الحديث و التاريخ أنّه احتجّ به على القوم ... فلو كان لنقل و اشتهر، كما نقل خبر السقيفة و ما وقع فيها من النزاع و المغالبة...

بل لم نجد احتجاجا له به فی وقت من الأوقات.

– ۵ ...– ص: ۴۴۲

بل وجدناه فی السقيفة يخاطب الحاضرين بقوله: «بايعوا أیّ الرجلين شئتم» يعنی: أبا عبيدة و عمر بن الخطّاب [۱].

[۱] انظر: صحیح البخاری- باب فضل أبی بکر، مسند أحمد ۱/ ۵۶، تاریخ الطبری ۳/ ۲۰۹، السیرة الحلبیة ۳/ ۳۸۶، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۳

و یلتفت إلی أبی عبیدة الجرّاح قائلا: «امدد یدک أبایعک» [۱].

- ۶ ...- ص: ۴۴۳

ثمّ لمّا بویع بالخلافة قال:

«أقیلونی، أقیلونی، فلست بخیرکم» [... ۲].

- ۷ ...- ص: ۴۴۳

ثمّ لمّا حضرته الوفاة قال:

«وددت أنّی سألت رسول اللّه لمن هذا الأمر، فلا ینازعه أحد، وددت أنی کنت سألت: هل للأنصار فی هذا الأمر نصیب» [۳].

- ۸ ...- ص: ۴۴۳

و جاء عمر یقول:

«کانت بیعة أبی بکر فلتة، وقی المسلمین شرّها، فمن عاد إلی مثلها فاقتلوه» [۴]

---

[۱] الطبقات الکبری ۳/ ۱۲۸، مسند أحمد ۱/ ۳۵، السیرة الحلبیة ۳/ ۳۸۶.

[۲] الإمامة و السیاسة ۱/ ۱۴، الصواعق المحرقة: ۳۰، الریاض النضرة ۱/ ۱۷۵، کنز العمّال ۳/ ۱۳۲.

[۳] تاریخ الطبری ۳/ ۴۳۱، العقد الفرید ۲/ ۲۵۴، الإمامة و السیاسة ۱/ ۱۸، مروج الذهب ۲/ ۳۰۲.

[۴] صحیح البخاری ۵/ ۲۰۸، الصواعق المحرقة: ۵، تاریخ الخلفاء: ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۴

و بعد:

فما هو متن الحدیث؟ و ما هو مدلوله؟

قد عرفت سقوط هذا الحدیث معنی علی فرض صدوره...

و علی الفرض المذکور ... فلا بدّ من الالتزام بأحد أمرین: إمّا وقوع التحریف فی لفظه، و إمّا صدوره فی قضیّة خاصّة...

أمّا الأوّل فیشهد به: أنّه قد روی هذا الخبر بالنصب، أی جاء بلفظ «أبا بکر و عمر» بدلا عن «أبی بکر و عمر» و جعل أبو بکر و عمر منادیین مأمورین بالاقتداء [... ۱].

فالنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یأمر المسلمین عامة بقوله «اقتدوا» - مع تخصیص لأبی بکر و عمر بالخطاب- «باللذین من بعده» و هما «الکتاب و العترة»، و هما ثقلاه اللذان طالما أمر بالاقتداء و التمسّک و الاعتصام بهما [۲].

و أمّا الثانی ... فهو ما قیل: من أنّ سبب هذا الخبر: أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان سالکا بعض الطرق، و کان أبو بکر و عمر متأخّرین عنه، جائیین علی عقبه،

فقال النبی صلّی اللّه علیه و آله لبعض من سأله عن الطریق الذی سلکه فی اتّباعه و اللحوق به: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

و عنی فی سلوک الطریق دون غیره [۳].

و علی هذا فلیس الحدیث علی إطلاقه، بل کانت تحفّه قرائن تخصّه بمورده، فأسقط الرّاوی القرائن عن عمد أو سهو، فبدا بظاهره أمرا مطلقا بالاقتداء بالرجلین ... و کم لهذه القضیة من نظیر فی الأخبار و الأحادیث الفقهیة و التفسیریّة

---

[۱] تلخیص الشافی ۳/ ۳۵.

[۲] إشارة إلی حدیث: «إنّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی». راجع: الأجزاء الثلاثة الاولی من کتابنا، تجد البحث عنه مستقصی.

[۳] تلخیص الشافی ۳/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۵

و التاریخیّة ... و من ذلک ... ما فی ذیل «حدیث الاقتداء» نفسه فی بعض طرقه ... و هذا ما نتکلّم علیه بإیجاز ... لیظهر لک أنّ هذا الحدیث- لو کان صادرا- لیس حدیثا واحدا، بل أحادیث متعدّدة صدر کلّ منها فی مورد خاصّ لا علاقة له بغیره...

تکملة ...: ص: ۴۴۵

لقد جاء فی بعض طرق هذا الحدیث: «اقتدوا باللذین...

و اهتدوا بهدی عمّار.

و تمسّکوا بعهد ابن أمّ عبد: أو: إذا حدّثکم ابن أمّ عبد فصدّقوه. أو: ما حدّثکم ابن مسعود فصدّقوه».

فالحدیث مشتمل علی ثلاث فقرات، الاولی تخصّ الشیخین، و الثانیة عمّار ابن یاسر، و الثالثة عبد اللّه بن مسعود.

أمّا الفقرة الاولی فکانت موضوع بحثنا، فلذا أشبعنا فیها الکلام سندا و دلالة ... و ظهر عدم جواز الاستدلال بها و الأخذ بظاهر لفظها، و أنّ من المحتمل قویّا وقوع التحریف فی لفظها أو لدی النقل لها بإسقاط القرائن الحافّة بها الموجب لخروج الکلام من التقیید إلی الإطلاق، فإنّه نوع من أنواع التحریف، بل من أقبحها و أشنعها کما هو معلوم لدی أهل العلم.

و أمّا الفقرتان الأخریان فلا نتعرّض لهما إلّا من ناحیة المدلول و المفاد لئلّا یطول بنا المقام ... و إن ذکرا فی فضائل الرجلین، و ربّما استدلّ بهما بعضهم فی مقابلة بعض فضائل أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام ... فنقول:

قوله: «اهتدوا بهدی عمار»

معناه: «سیروا بسیرته و استرشدوا بإرشاده».

فکیف کانت سیرة عمار؟ و ما کان إرشاده؟

و هل سار القوم بسیرته و استرشدوا بإرشاده؟!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۶

هذه کتب السیر و التواریخ بین یدیک!! و هذه نقاط من «سیرته» و «إرشاده»:

تخلّف عن بیعة أبی بکر [۱] و قال لعبد الرحمن بن عوف- حینما قال للناس فی قصة الشوری: أشیروا علیّ- «إن أردت أن لا یختلف المسلمون فبایع علیّا» [۲].

و قال: بعد أن بویع عثمان-: «یا معشر قریش، أمّا إذ صدفتم هذا الأمر عن أهل بیت نبیکم هاهنا مرّة هاهنا مرّة، فما أنا بآمن من أن ینزعه اللّه فیضعه فی غیرکم کما نزعتموه من أهله و وضعتموه فی غیر أهله» [۳] و کان مع علی علیه السلام منذ الیوم الأول حتی استشهد معه بصفّین و

قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: «عمار تقتله الفئة الباغية» [۴] و «من عادى عمّارا عاداه اللّه» [۵].

ثم لما ذا أمر النبيّ صلّى اللّه عليه و آله بالاهتداء بهدى عمّار و السير على سيرته؟ لأنّه

قال له من قبل: «يا عمّار، إن رأيت عليا قد سلك واديا و سلك الناس كلّهم واديا غيره فاسلك مع على، فإنّه لن يدليك فى ردى و لن يخرجك من هدى ... يا عمار: إنّ طاعة على من طاعتى، و طاعتى من طاعة اللّه عزّ و جلّ [۶].

و

قوله: «و تمسّكوا بعهد ابن أمّ عبد»

أو

«إذا حدّثكم ابن أمّ عبد فصدّقوه»

ما معناه؟

إن كان «الحديث» فهل يصدّق فى كلّ ما حدّث؟

هذا لا يقول به أحد ... و قد وجدناهم على خلافه ... فقد منعوه من

---

[۱] المختصر فى أخبار البشر ۱/ ۱۵۶، تتمّة المختصر ۱/ ۱۸۷.

[۲] تاريخ الطبرى ۳/ ۲۹۷، الكامل ۳/ ۳۷، العقد الفريد ۲/ ۱۸۲.

[۳] مروج الذهب ۲/ ۳۴۲.

[۴] المسند ۲/ ۱۶۴، تاريخ الطبرى ۴/ ۲ و ۴/ ۲۸، طبقات ابن سعد ۳/ ۲۵۳، الخصائص: ۱۳۳، المستدرك ۳/ ۳۷۸، عمدة القارى ۲۴/ ۱۹۹۲، كنز العمّال ۱۶/ ۱۴۳.

[۵] الاستيعاب ۳/ ۱۱۳۸، الإصابة ۲/ ۵۰۶، كنز العمال ۱۳/ ۲۹۸، إنسان العيون ۲/ ۲۶۵.

[۶] تاريخ بغداد ۱۳/ ۱۸۶، كنز العمّال ۱۲/ ۲۱۲، فرائد السمطين ۱/ ۱۷۸، المناقب- للخوارزمى-: ۵۷ و ۱۲۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۴، ص: ۴۴۷

الحديث، بل كذّبوه، بل ضربوه ... فراجع ما رووه و نقلوه [... ۱].

و إن كان «العهد» فأىّ عهد هذا؟

لا بدّ أن يكون إشارة إلى أمر خاصّ ... صدر فى مورد خاصّ ... لم تنقله الرواة ...

لقد رووا فى حقّ ابن مسعود حديثا آخر- جعلوه من فضائله- بلفظ: «رضيت لكم ما رضى به ابن أمّ عبد» [۲]

...و لكن ما هو؟

لا بدّ أن يكون صادرا فى مورد خاصّ ... بالنسبة إلى أمر خاصّ ... لم تنقله الرواة ...

إنّه- فيما

رواه الحاكم- كما يلى:

«قال النبىّ صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم لعبد اللّه بن مسعود: اقرأ.

قال: أقرأ و عليك انزل؟! قال: إنّى أحبّ أن أسمع من غيرى.

قال: فافتتح سورة النساء حتى بلغ: فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً فاستعبر رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم، و كفّ عبد اللّه.

فقال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: تكلّم.

فحمد اللّه فی أول کلامه و أثنی علی اللّه و صلّی علی النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم و شهد شهادة الحقّ. و قال:

رضینا باللّه ربّا و بالإسلام دینا، و رضیت لکم ما رضی اللّه و رسوله.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: رضیت لکم ما رضی لکم ابن أمّ عبد.

---

[۱] مسند الدارمی ۱/ ۶۱، طبقات ابن سعد ۲/ ۳۳۶، تذکرة الحفّاظ ۱/ ۵- ۸، المعارف: ۱۹۴، الریاض النضرة ۲/ ۱۶۳، تاریخ الخلفاء ۱۵۸، اسد الغابة ۳/ ۲۵۹.

[۲] هکذا رووه فی کتب الحدیث ... انظر: فیض القدیر ۴/ ۳۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۸

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه» [۱].

فانظر کیف تلاعبوا بأقوال النبی صلّی اللّه علیه و آله و تصرّفوا فی السنّة الشریفة ... فضلّوا و أضلّوا!!...

و نعود فنقول: إنّ السنّة الکریمة بحاجة ماسّة إلی تحقیق و تمحیص، لا سیّما فی القضایا التی لها صلة وثیقة بأساس الدین الحنیف، تبنی علیها اصول العقائد، و تتفرّع منها الأحکام الشرعیّة.

و اللّه نسأل أن یوفقنا لتحقیق الحقّ و قبول ما هو به جدیر، إنّه سمیع مجیب و هو علی کلّ شیء قدیر.

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۳۱۹.

[الجزء الخامس عشر]

حدیث الولایة ... ص: ۷

اشارة

و أحد ألفاظه:

قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم علی منی و انا من علی و هو ولیکم من بعدی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹

کلمة المؤلّف ... ص: ۹

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین، و الصّلاة و السّلام علی سیّدنا محمّد و آله الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأوّلین و الآخرین.

و بعد، فهذا قسم (حدیث الولایة) و البحث عن سنده و مدلوله.

فأمّا من النّاحیة السّندیّة، فقد أخرجه غیر واحد من أرباب الصّحاح و المسانید و المعاجم و الکتب المعتبرة المشهورة، بأسانید صحیحة، عن اثنی عشر نفسا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هم:

۱- أمیر المؤمنین علی علیه السّلام.

۲- الإمام الحسن السبط علیه السّلام.

۳- أبو ذر الغفاری.

۴- عبد اللّه بن العبّاس.

۵- أبو سعید الخدری.

۶- البراء بن عازب.

۷- عمران بن الحصین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰

۸- أبو لیلی الأنصاری.

۹- بریدهٔ بن الحصیب.

۱۰- عبد اللّه بن عمرو.

۱۱- عمرو بن العاص.

۱۲- وهب بن حمزهٔ.

کما ستعلم بالتّفصیل فی أواخر قسم السند.

و له أسانید فی بعض المسانید قد نصّ غیر واحد من أعلام الحدیث علی صحّتها.

کما أنّا سنذکر فی أول الملحق بعض الأسانید الصحیحهٔ الأخری له بعون اللّه.

إذن، لا جدوی للنقاش فی صحّهٔ الحدیث و ثبوت صدوره عن الرسول الأعظم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کما التجأ إلیه ابن تیمیهٔ علی عادته ...

و لا مناص من الاعتراف بذلک، کما فعل جماعهٔ من الأعلام.

و أمّا من الناحیهٔ الدلالیّهٔ، فقد ذکر لها فی هذا الکتاب أربعون وجها، ممّا یتعلّق بفقه الحدیث، أو متنه، أو القرائن الخارجیّهٔ، أو الأحادیث الأخری ...

کلّ ذلک علی ضوء الکتب المعتبرهٔ، و بالاستناد إلی کلمات أشهر علماء القوم فی العلوم المختلفهٔ ... بحیث لا یبقی مجال للتشکیک فی دلالهٔ هذا الحدیث الشریف علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین و ولایته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مباشرهٔ.

التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۰

و هذا ما دعا جماعهٔ من کبار علماء القوم إلی تحریف الحدیث، فالقدر المهم المستدل به فی البحث هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- مخاطبا لعلی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱

علیه السّلام-: «أنت ولیّ کلّ مؤمن من بعدی»

. و

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- مخاطبا بریدهٔ لمّا شکی علیّا إلیه-: «یا بریدهٔ، لا تبغضه، إنّ علیّا منّی و أنا من علی و هو ولیّکم من بعدی».

فمنهم- کالبخاری- أخرج القصّهٔ و رواها حتی النهی عن البغض، و أمّا الفقرهٔ: «إنّ علیّا» ... فأسقطها.

و منهم: من رواها، و أسقط کلمهٔ «من بعدی» کالبغوی صاحب (مصابیح السنّهٔ)، و ذلک لکی یکون الحدیث دالا علی الولایهٔ، لکن

لا مباشرهٔ!! و لذا قال بعضهم بصحّهٔ الحدیث، و بدلالتها علی الإمامهٔ، لکن فی «حینها» أی بعد الخلفاء الثّلاثهٔ!!

تأویلات و تمحّلات ... ص: ۱۱

و هذا الذی فعله البغوی- و تبعه علیه بعض من تأخّر- هو فی الحقیقهٔ اعتراف بصحّهٔ الاستدلال بالحدیث علی الإمامهٔ المباشرهٔ، لثبوت وجود لفظهٔ «بعدی» فیه، فی الأسانید الصّحیحهٔ الموجودهٔ فی بعض الصحاح و المسانید و الکتب المعتبرهٔ الأخری.

فتأویل الحدیث و حمله- بعد التلاعب فی لفظه- علی الإمامهٔ و الخلافهٔ فی «وقتها» - کما فی تعبیر بعضهم- ساقط، بل إنّه شاهد بتمامیهٔ دلالته علی ما تذهب إلیه الإمامیّهٔ.

فاضطرّ بعضهم- کصاحب الصواعق- إلی أن یقول:

«و علی تقدیر الصحّهٔ، فیحتمل أنّه رواه بالمعنی بحسب عقیدته. و علی فرض أنّه رواه بلفظه، فیتعیّن تأویله علی ولایهٔ خاصّهٔ، نظیر قوله- صلّی اللّه علیه و سلّم-: أقضاکم علی».

إذن، الحدیث یدل علی الإمامهٔ و الولایهٔ بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و آله

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲

و سلّم، فتبطل خلافهٔ غیره بکلّ وضوح، و هذا ما یقتضی القول بأنّ الرّاوی کان شیعیّا فروی الحدیث بالمعنی بحسب عقیدته!! أوّلا: إذا فتحنا هذا الباب فی الأحادیث المرویهٔ عن الرسول و غیره، بطلت الشّریعهٔ، و تبدّل الدین الإسلامی بأصوله و فروعه، و هذا ما لا یلتزم به مسلم!! و ثانیا: من أین یثبت ابن حجر أنّ رواهٔ هذا الحدیث کلّهم شیعهٔ، و قد رووه بحسب العقیدهٔ؟

و ثالثا: ما ذا یقول ابن حجر فی: أبی داود الطّیالسی، و أحمد بن حنبل، و الترمذی، و النسائی، و أبی یعلی، و الطبری، و الطبرانی، و الخطیب، و ابن عبد البرّ، و ابن حجر العسقلانی، و جلال الدین السّیوطی؟ ... لم ینتبهوا إلی روایهٔ الشیعی هذا الحدیث «بحسب عقیدته»؟ أو کانوا شیعهٔ مثله؟

هذا بالنسبهٔ إلی تأویله الأول.

قال: «و علی فرض أنّه رواه بلفظه فیتعیّن تأویله علی ولایهٔ خاصّهٔ».

إذن، یدل علی «الولایهٔ» لکن «یتعیّن تأویله علی ولایهٔ خاصّهٔ».

فما هی «الولایهٔ الخاصهٔ»؟ و ما هو «المخصّص»؟

لم یذکر لنا ابن حجر شیئا!! و الکلام إذا کان ظاهرا فی العموم و الإطلاق لا یجوز رفع الید عمّا هو ظاهر فیه إلّا بدلیل قوی...

إذن، التأویل غیر جائز، لأنّه بلا دلیل، و هذا ما اضطر إلی الاعتراف به فقال:

«علی أنّه و إن لم یحتمل التأویل»....

فلما ذا «یتعیّن تأویله»؟

قال:

«فالإجماع علی حقیّهٔ ولایهٔ أبی بکر و فرعیها»....

إذن ... کلّ هذه المحاولات، کإنکار ابن تیمیهٔ أصل الحدیث.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳

و التحریفات، کما فی روایهٔ البخاری، و البغوی، و من تبعهما...

و التمحّلات، کما فی کلمات ابن حجر المکی ... کلّ ذلک للإجماع علی ولایهٔ أبی بکر و فرعیها، یعنی: ولایهٔ عمر و عثمان؟

فانتهی الکلام إلی هذا «الإجماع» و هو أوّل الکلام!!

نکات فی الحدیث ... ص: ۱۳

و ثمّة أشیاء یستخرجها الناظر فی ألفاظ «حدیث الولایة» الصادر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی مناسبات مختلفة، عمدتها قضیّة بعثه علیا و خالد بن الولید علی جیشین إلی الیمن، و أنّه إذا التقیا کان علی علیه السّلام علی الجیش کلّه، ففی ألفاظ هذا الخبر و ملابساته أمور تجلب النظر و ینبغی الالتفات إلیها، و تتلّخص فی النقاط التالیة:

۱- وجود أشخاص کانوا یبغضون علیا علی حیاة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، یقول بریدة: «أبغضت علیّا لم أبغضه أحدا قط، و أجبت رجلا من قریش لم أحبّه إلّا علی بغض علی، فبعث الرجل علی خیل، فصحبته و ما صحبته إلّا علی بغضه علیّا» و هذا الرجل هو «خالد بن الولید» فهو الذی بعث، و صحبه بریدة، کما فی الأحادیث الأخری، لکنّه هنا حیث یصرّح بالبغض لا یصرّح بالاسم!! ۲- ثمّ إنّ هؤلاء کانوا ینتهزون الفرص للنیل من علی عند رسول اللّه، و لذا لمّا أخذ علی الجاریة من الخمس، قال خالد لبریدة: «اغتنمها» و کتب بذلک إلی النبیّ، و جعل بریدة یشیع الخبر فی المدینة المنوّرة فقیل له- و لم ترد فی الخبر أسماء القائلین-: «أخبره حتی یسقط من عینه»!! ۳-

فلمّا أخبر بریدة- هو و جماعة سیّرهم خالد معه- النبیّ بما صنع علی، و جعل ینال منه، و قرأ علیه کتاب خالد و جعل یصدّقه، غضب رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم غضبا شدیدا، و قال «دعوا علیا، دعوا علیا، دعوا علیا» و خاطب بریدة بقوله: «أتبغض علیا؟ قال: نعم. قال: فلا تبغضه» قال بریدة: «فما کان من الناس أحد بعد قول رسول اللّه أحبّ إلیّ من علی»

فتاب بریدة، أمّا عن خالد و الجماعة الآخرین فلا نعرف عن رجوعهم عن البغض شیئا، بل إنّ الحوادث التی تلت وفاة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أکّدت استمراره علی البغض و العداء!! ۴- و

جاء فی الخبر أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال لبریدة: «أنا فقت یا بریدة»؟ أی: إنّ بغض علی علیه السّلام علامة النفاق، و هذا ما جاءت به الأحادیث الصحیحة الکثیرة، فاستغفر بریدة و أخذ ید النبیّ و قال:

«أبایعک علی الإسلام»

ممّا یدل علی أنّ بغض علی خروج عن الإسلام...

و بهذا تعرف حال خالد و الجماعة الذین حرّضوا بریدة علی الشکایة من علی عند النبیّ حتی «یسقط من عینه»! ۵- و قد ذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی هذه الأخبار أنّ علیّا إنّما «یفعل ما یؤمر به».

و دلالة هذه العبارة علی علوّ مقامه غیر خافیة.

علی الحسینی المیلانی ۲۵/ ۱/ ۱۴۱۶

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵

کلمة السیّد صاحب العبقات ... ص: ۱۵

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه الحمید الحکیم العلی، الذی جعل الوصی ولیّ المؤمنین بعد النبیّ، و أنالهما و آلهما کلّ مقام سنیّ، فحبّهم عنوان طیب الزکیّ و بغضهم علامة خبث الدّعی، و صلّی اللّه علی النبیّ الصفیّ و آله الکرام المخصوصین بالفضل الوضیّ.

و بعد، فیقول العبد الضعیف الدنی: حامد حسین ابن العلّامة السیّد محمّد قلی الموسوی- بعثه اللّه یوم الرّوع بالوجه المشرق البهیّ-:

إنّ هذا هو المجلّد الثالث من المنهج الثانی من کتاب عبقات الأنوار فی إمامهٔ الأئمهٔ الأطهار.

و هـذا المجلّـد موضوع لذکر الحدیث الثالث من الأحادیث التی ذکرها صاحب (التحفهٔ) فی باب الإمامهٔ، و حصـر فیها اسـتدلال أهل الحق و الکرامهٔ، جسارهٔ و قلّهٔ اکتراث بالسّلامهٔ، و اللّه ولیّ التوفیق و الصّیانهٔ، و به الاستعانهٔ و إلیه الضّراعهٔ و الاستکانهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶

کلام الدّهلوی ... ص: ۱۶

قال المحدّث الشیخ عبد العزیز الدهلوی:

«الحدیث الثالث: ما رواه بریدهٔ مرفوعا أنّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: إنّ علیا منی و أنا من علی و هو ولی کلّ مؤمن من بعدی.

و هو حدیث باطل. لأنّ فی إسناده «الأجلح». و هو شیعی متّهم فی روایته، و قد ضعّفه الجمهور، فلا یجوز الاحتجاج بروایته.

و أیضا «الولی» من الألفاظ المشترکهٔ، فما الموجب لأن یکون المراد منه هو «الأولی بالتصرّف»؟

و أیضا: فإنّه غیر مقیّد بوقت، و هذا مذهب أهل السنهٔ، فإنّ حضرهٔ الأمیر کان الإمام المفترض الطّاعهٔ فی وقت من الأوقات بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

---

[۱] التحفهٔ الإثنا عشریهٔ: ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷

مقدّمهٔ فی بیان شناعهٔ إنکار فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۱۷

اشارهٔ

أقول: لقد سوّلت لهذا الرّجل نفسه لأن یسعی وراء إنکار فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام بکلّ جهده، فما من فضیلهٔ من تلک الفضائل التی أوردها فی کتابه إلّا و طعن فیها أو ناقش فی دلالتها ... ففی (حـدیث الغـدیر) و (حـدیث المنزلهٔ) ضـعّف دلالتهما علی مقصود الإمامیّهٔ، و هو- و إن لم یبطلهما کما فعل بعض أسـلافه المتعصّبین- قـد سـکت عن ذکر تعـدّد طرق حدیث الغدیر و صـحته فضـلا عن تواتره، و عن ذکر تواتر حـدیث المنزلـهٔ کـذلک ... و حاول تأویل هذین الحدیثین و توجیههما، تأویلا و توجیها کَسَرابٍ بِقِیعَهٍٔ یَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّی إِذا جاءَهُ لَمْ یَجِدْهُ شَیْئاً.

لکنّه وجـد هذا الحدیث- بسبب لفظ «بعدی» - أقوی دلالهٔ، فلم یتمالک نفسه، فاتّبع أسـلافه المعاندین و قال ببطلانه! و کذا فعل فی (حدیث الطیر) و

حدیث (أنا مدینهٔ العلم و علیّ بابها)

لمّا وجـدهما قویّین فی الدلالهٔ علی مذهب الإمامیهٔ، فلم یستح من ردّهما و تکذیبهما، مع أن والده من القائلین بثبوتهما! و هکذا کان موقفه من (حدیث التشبیه) و (حدیث النور) اللذین یرویهما أکابر قومه بل والده أیضا من القائلین بثبوت أوّلهما...

و هـذا هو السبیل الـذی سلکه فی (المنهـج الأول) بالنسبهٔ إلی الآیات القرآنیهٔ، فکان أول ما بدأ به القدح فی روایهٔ نزول قوله تعالی: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا ... بشأن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، هذه الروایهٔ التی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸

أخرجها کبار علماء الحـدیث و التفسیر فی کتبهم المعتمـدهٔ و أسـفارهم المعتبرهٔ ... فادّعی تفرّد الثعلبی بها ... ثم قدح فی روایاته و

نسب ذلک إلی المحدّثین من أهل السنة قاطبة! و وصف الثعلبی نفسه بأنّه حاطب لیل لا یفرّق بین الرّطب و الیابس! ... مع أنّ الثعلبی یعدّ من أجلّة علمائهم، کما لا یخفی علی من یراجع کتبهم، و منها (إزالة الخفا فی سیرة الخلفا) لوالد (الدهلوی ...) کما أنّ دعوی تفرده بهذه الرّوایة من الأکاذیب الواضحة الفاضحة...

و علی الجملة، فهذا أسلوب هذا الرّجل فی کتابه، إنّه لم یترک دلیلا من الأدلة الدالّة علی مذهب الإمامیة، الواردة فی کتب أهل السنة المعتبرة علی لسان کبار علمائهم الاعلام، إلّا و قابله بالتکذیب و الردّ و التعصّب و العناد...

و من ذلک هذا الحدیث الشّریف ... الذی سیری المنصف طرفا من أسانیده، و سیجده من جلائل فضائل أمیر المؤمنین الثابتة بالأخبار الصحیحة، و سیظهر له مدی تمادی (الدهلوی) فی البغضاء و الشحناء...

کلام لأبی جعفر الإسکافی ... ص: ۱۸

و لأجل أن یتبیّن فظاعة إنکار مناقب أمیر المؤمنین و شناعة إبطال فضائله ننقل فی هذا المقام کلاما لأبی جعفر الإسکافی قاله فی جواب قول الجاحظ:

«قالت العثمانیة: أفضل الامة و أولاها بالإمامة أبو بکر بن أبی قحافة، لإسلامه علی الوجه الذی لم یسلم علیه أحد فی عصره، و ذلک أن الناس اختلفوا فی أوّل الناس إسلاما فقال قوم: أبو بکر. و قال قوم: زید بن حارثة.

و قال قوم: خبّاب بن الأرت.

و إذا تفقدنا أخبارهم و عدّدنا رجالهم و نظرنا فی صحة أسانیدهم کان الخبر فی تقدم إسلام أبی بکر أعم و رجاله أکثر و أسانیده أصح، و هو بذاک أشهر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۵، ص: ۱۹

و اللفظ فیه أظهر، مع الأشعار الصحیحة و الأخبار المستفیضة فی حیاة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و بعد وفاته، و لیس بین الأشعار و الأخبار فرق إذا امتنع فی مجیئها و أصل مخرجها التساعد و الاتّفاق و التواطؤ.

و لکن ندع هذا المذهب جانبا و نضرب عنه صفحا اقتدارا علی الحجة، و وثوقا بالفلج و القوة، و تقتصر علی أدنی منازل أبی بکر و ننزل علی حکم الخصم فنقول:

إنّا وجدنا من یزعم أنّه أسلم قبل زید و خباب، و وجدنا من یزعم أنّهما أسلما قبله، و أوسط الأمور أعدلها و أقربها من محبّة الجمیع و رضا المخالف أن نجعل إسلامهم کان معا، إذ الأخبار متکافئة و الآثار متساویة علی ما یزعمون، و لیست إحدی القضیتین أولی فی صحة النقل من الأخری.

و یستدل علی إمامة أبی بکر بما ورد من الحدیث، و بما أبانه به الرّسول- صلّی اللّه علیه و سلّم- من غیره...

قالت العثمانیة: فإن قال قائل: فما بالکم لم تذکروا علی بن أبی طالب فی هذه الطبقة؟ و قد تعلمون کثرة مقدّمیه و الرّوایة فیه؟

قلنا: قد علمنا بالرّوایة الصحیحة و الشهادة القائمة أنّه أسلم و هو حدث غریر و طفل صغیر، فلم نکذّب النّاقلین و لم نستطع أن نلحق إسلامه بإسلام البالغین، لأنّ المقلّل زعم أنه أسلم و هو ابن خمس سنین، و المکثر زعم أنّه أسلم و هو ابن تسع سنین، فالقیاس أن یؤخذ بالأوسط بین الروایتین و بالأمر بین الأمرین، و إنّما یعرف حق ذلک من باطله بأن یحصی سنّیه التی ولی فیه الخلافة، و سنیّ عمره، و سنّی عثمان، و سنی أبی بکر، و مقام النبیّ بالمدینة و مقامه بمکّة عند إظهار الدعوة، فإذا فعلنا ذلک صحّ أنّه أسلم و هو ابن سبع سنین. فالتاریخ المجمع علیه أنّه قتل فی شهر رمضان سنة أربعین» [۱].

---

[۱] العثمانیة: ۵

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰

فقال أبو جعفر الإسکافی فی جوابه:

«لو لا ـ ما غلب علی النـاس من الجهل و حبّ التقلیـد لم نحتـج إلی نقض ما احتجّت به العثمانیّـهٔ، فقـد علم الناس کافّهٔ: أنّ الدولـهٔ و السلطان لأرباب مقالتهم، و عرف کلّ أحد أقدار شیوخهم و علمائهم و امرائهم و ظهور کلمتهم و قهر سلطانهم و ارتفاع التقیّهٔ عنهم، و الکرامـهٔ و الجائزهٔ لمن روی الأخبار و الأحادیث فی فضل أبی بکر، و ما کان من تأکیـد بنی أمیـهٔ لـذلک، و ما ولّده المحدّثون من الأحادیث، طلبا لما فی أیدیهم.

فکـانوا لا ـ یـألون جهـدا- فی طول ما ملکوا- أن یخملوا ذکر علی و ولـده، و یطفئوا نورهم و یکتموا فضائلهم و مناقبهم و سوابقهم، و یحملوا الناس علی شتمهم و سبّهم و لعنهم علی المنابر، فلم یزل السیف یقطر من دمائهم مع قلّهٔ عددهم و کثرهٔ عدوّهم، فکانوا بین قتیل و أسیر و شرید و هارب و مستخف ذلیل و خائف مترقب.

حتی أنّ الفقیه و المحـدّث و القاصّ و المتکلّم لیتقـدّم إلیه و یتوعّـد بغایـهٔ الإیعاد و أشدّ العقوبهٔ أن لا یذکروا شیئا من فضائلهم، و لا یرخّصوا لأحد أن یطیف بهم، حتی بلغ من تقیّهٔ المحدّث أنّه إذا ذکر حدیثا عن علی کنّی عن ذکره فقال: قال رجل من قریش، و فعل رجل من قریش. و لا یذکر علیا و لا یتفوّه باسمه.

ثمّ رأینـا جمیع المختلفین قـد حـاولوا نقض فضـائله، و وجّهوا الحیـل و التأویلاـت نحوهـا، من خـارجی مـارق، و ناصب حنق، و نابت مستبهم، و ناشئ معاند، و منافق مکذب، و عثمانی حسود یعترض فیها و یطعن، و معتزلی قد نفذ فی الکلام و أبصر علم الاختلاف و عرف الشبه و مواضع الطعن و ضروب التأویل، قد التمس الحیل فی إبطال مناقبه، و تأوّل مشهور فضائله، فمرهٔ یتأوّلها بما لا یحتمل، و مرهٔ یقصد أن یضع من قدرها بقیاس منتقض، و لا تزداد مع ذلک إلّا قوهٔ و رفعهٔ و وضوحا و استنارهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱

و قد علمت أنّ معاویهٔ و یزید و من کان بعدهما من بنی مروان أیام ملکهم- و ذلک نحو ثمانین سنهٔ- لم یدعوا جهدا فی حمل الناس علی شتمه و لعنه و إخفاء فضائله و ستر مناقبه و سوابقه...

و قـد تعلمون أنّ بعض الملوک ربّما أحدثوا قولا أو دینا لهوی، فیحملون الناس علی ذلک، حتی لا یعرفون غیره، کنحو ما أخذ الناس الحجاج بن یوسف بقراءهٔ عثمان و ترک قراءهٔ ابن مسعود و أبیّ بن کعب، و توعّد علی ذلک، بدون ما صنع هو و جبابرهٔ بنی أمیّهٔ و طغاهٔ بنی مروان بولد علی و شیعته، و إنّما کان سلطانه نحو عشرین سنهٔ، فما مات الحجاج حتی اجتمع أهل العراق علی قراءهٔ عثمان، و نشأ أبناؤهم و لا یعرفون غیرها، لإمساک الآباء عنها و کفّ المعلّمین عن تعلیمها، حتی لو قرئت علیهم قراءهٔ عبـد اللّه و أبیّ ما عرفوها و لظنّوا بتألیفها الاسـتکراه و الاسـتهجان، لألف العادهٔ و طول الجهالهٔ، لأنّه إذا اسـتولت علی الرعیهٔ الغلبهٔ و طالت علیهم أیام التسلّط، و شـاعت فیهم المخافـهٔ، و شـملتهم التقیـهٔ، اتفقوا علی التخاذل و التناکب، فلا تزال الأیام تأخـذ من بصائرهـم و تنقص من ضـمائرهم، و تنقض من مرائرهم، حتی تصیر البدعهٔ التی أحدثوها غامرهٔ للسنّهٔ التی کانوا یعرفونها.

و لقـد کـان الحجـاج- و من ولّاه کعبـد الملک و الولیـد و من کان قبلهما و بعـدهما من فراعنـهٔ بنی أمیّـهٔ- علی إخفاء محاسن علی و فضائله و فضائل ولـده و شیعته و إسـقاط أقدارهم، أحرص منهم علی إسـقاط قراءهٔ عبد اللّه و أبیّ، لأنّ تلک القراءات لا تکون سـببا لزوال ملکهم و فسـاد أمرهم و انکشـاف حـالهم، و فی اشـتهار فضل علی- علیه السّـلام- و ولـده و إظهار محاسـنهم بوارهم و تسـلیط حکم الکتاب المنبوذ علیهم، فحرصوا و اجتهدوا فی إخفاء فضائله، و حملوا الناس علی کتمانها و سترها.

و أبی اللّه أن یزید أمره و أمر ولده إلّا اسـتنارهٔ و إشـراقا، و حبّهم إلّا شغفا و شدّهٔ، و ذکرهم إلّا انتشارا و کثرهٔ، و حجّتهم إلّا وضوحا و قوهٔ، و فضلهم إلّا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲

ظهورا، و شأنهم إلّا علوا، و أقدارهم إلّا إعظاما، حتّى أصبحوا بإهانتهم إيّاهم أعزّاء، و بإماتتهم ذكرهم أحياء، و ما أرادوا به و بهم من الشرّ تحوّل خيرا.

فانتهى إلينا من ذكر فضائله و خصائصه و مزاياه و سوابقه ما لم يتقدّمه السابقون، و لا ساواه فيه القاصدون، و لا يلحقه الطالبون، و لو لا أنها كانت كالقبلهٔ المنصوبهٔ فى الشهرهٔ، و كالسّنن المحفوظهٔ فى الكثرهٔ، لم يصل إلينا منها فى دهرنا حرف واحد، و كان الأمر كما وصفناه» [۱].

ترجمهٔ أبى جعفر الإسكافى ... ص: ۲۲

و أبو جعفر الإسكافى من مشاهير أئمهٔ المتكلّمين و نحارير أكابر المعتزلهٔ المعروفين:

قال أبو سعد السمعانى: «أبو جعفر محمّد بن عبد اللّه الإسكافى، أحد المتكلّمين من معتزلهٔ البغداديين، له تصانيف معروفهٔ، و كان الحسين بن على الكرابيسى يتكلّم معه و يناظره. و بلغنى أنّه مات فى سنهٔ ۲۴۰» [۲].

و قال ياقوت: «محمّد بن عبد اللّه أبو جعفر الإسكافى، عداده فى أهل بغداد، أحد المتكلّمين من المعتزلهٔ، له تصانيف، و كان يناظر الحسين بن على الكرابيسى و يتكلم معه. مات فى سنهٔ ۲۴۰» [۳].

و قال قاضى القضاهٔ عبد الجبار- بعد أن عدّه فى الطبقهٔ السابعهٔ من طبقات المعتزلهٔ-: «كان أبو جعفر فاضلا عالما و صنّف سبعين كتابا فى علم الكلام، و هو الذى نقض كتاب العثمانيهٔ على أبى عثمان الجاحظ فى حياته،

---

[۱] نقض العثمانيهٔ ط فى آخر العثمانيّهٔ.

[۲] الأنساب ۱/ ۲۴۵.

[۳] معجم البلدان ۱/ ۱۸۱ «إسكاف».

و دخل الجاحظ الورّاقين ببغداد فقال: من هذا الغلام السوادى الذى بلغنى أنّه تعرّض لنقض كتابى؟ و أبو جعفر جالس، فاختفى منه حتى لم يره. و كان أبو جعفر يقول بالتفصيل على قاعدهٔ معتزلهٔ بغداد و يبالغ فى ذلك، و كان علوى الرأى، محقّقا منصفا، قليل العصبيّهٔ» [۱].

كلام للسيّد حيدر الآملى ... ص: ۲۳

و للسيد حيدر الآملى [۲] كلام جميل، فيه بعض التفصيل لما أجمله.

الإسكافى، يناسب إيراده فى هذا المقام، و هذا نصّه:

«ثمّ لا يغيب عن نظرك: أن الحاكم إذا لم يقتد بالنبىّ فى حركاته و سكناته التزم أضدادها، فيحتاج السلطان إلى المعاون و المعاضد و المشير و المساعد له على مقاصده و أغراضه و مطالبه و شهواته، فى ارتكاب المحرمات و شرب المسكرات، و سماع الغنا و الولوع بالمردان و التهتّك مع النسوان، و اجتذاب الأموال من غير حلّها و عسف الرعيّهٔ و ذلّها، فيضطرّ الملك و السلطان إلى شيطان يستره و فقيه ينصره و قاض يدلّس له، و متشدّق يكذب لدولته، و رئيس يسكّن الأمور، و طامع يشهد بالزور، و مشايخ تتباكى و شبّان تتذاكى، و وجيه يهوّن الأحوال و يثيره على حبّ المال، و زاهد يليّن الصعاب، و فاسق ينادم على الشّراب، و عيون تنظر و ألسنهٔ تفجر، حتى ينام الخليفهٔ أمير المؤمنين سكرانا، و يجد على فسوقه أعوانا.

و لا تقوم هذه المملكة إلّا بدحض أضدادها، و لا تتم دعوة قوم إلّا بهلاك

[۱] انظر: شرح نهج البلاغة ۱۷/ ۱۳۲- ۱۳۳.

[۲] فقيه، متكلّم، مفسّر، صنّف كتبا منها: الكشكول فيما جرى على آل الرسول، و التفسير، رافعة الخلاف في وجه سكوت أمير المؤمنين عن الاختلاف، شرح الفصوص ... توفى بعد سنة ۷۸۲. الأعلام ۲/ ۲۹۰ معجم المؤلّفين ۴/ ۹۰.

أعدائها و عنّادها.

نظر و اعتبار:

هل يجب إذا كان هذه الدعوة لعلى بن أبى طالب و ملكها معاوية بن أبى سفيان، و وزيراه عليها عمرو بن العاص و المغيرة بن شعبة، و قد خصمه على ابن أبى طالب- عليه السّلام- عليها مدة إلى أن قتله معاوية، أن يرفع قدر الحسن و الحسين- عليهما السّلام- و قدر محمّد بن الحنفيّة، و قدر بنى هاشم و آل أبى طالب، و أن يكرم عبد اللّه بن العباس، و يراعى حال أصحاب على أحيائهم و الأموات منهم؟

هذا بعيد من القياس و السياسة الدنياوية.

بل يجب على معاوية أن يفعل ما فعل من التدبير فى قتل على عليه السّلام و أولاده، و تشتيت شملهم، و سبّ على على المنابر، و تهوين أمره، و نسخ شرفه من صدور العوام، و بثّ ذلك فى العباد و البلاد، و تهديد من صبا إليهم، و التنكيل بمن أثنى عليهم، هكذا مدة دولته. ثمّ أودع فى قلوب بنى أميّة بغض على عليه السّلام و بغض رجاله و آله، حتّى أدى الحال إلى قتل الحسن بالسم، و الحسين بالسيف الذى نهب فيه حرمه، و طيف برأسه فى العباد و البلاد.

و هل تمّ ذلك إلّا برجال ألبّاء، عقلاء، علماء، فقهاء، و مشايخ فقراء، و أعيان أغنياء، فيستعان بهم على تدبير العوام، و إلقاء الهوام، و تخويف النفوس، و زجر المتكلمين عن الخوض فى الناموس؟

فلم يزل السب و اللّعن و الطرد و العزل فى على و أولاده و رجاله ألف شهر، نشأ فيها رجال و مات فيها رجال، و ابيضّت لهم و اسودّت لحى، و ولدت صبيان و أولاد، و استوسقت بلاد و عباد، و ساد بمراضى بنى أميّة من ساد، و انخذل أولاد على عليه السّلام و رجاله و أتباعه و من يقتفى أثرهم فى المدن و الأقاليم، لا ناصر لهم و لا معوان و لا مساعد و لا إخوان، و بذلت على ذلك أموال، و نشأ

عليه رجال، و قيلت فيه أقوال، و ركبت فيه أهوال، و آل الأمر فى الآل إلى ما آل.

و جملة الباعة و الفلاحون غافلون عن مقاصد الملوك و السلاطين و كبار الشياطين، و انستر من ذلك خفايا و اشتهرت قضايا، و جرى من طباع أهل المدن و عوامهم ما اراده الملك و تربّى الناس على أغراضه، و أثمرت المحبّة لما عند الملك و بغض آل محمّد و رجالهم، و تحدّثت السوقة بذلك فى الأسواق، و جال بين الناس الشقاق، و صار أتباع الملك مستظهرين بالكلام و الجدال و الخصام، و من يكره الملك تحت السبّ و القتل و الطرد و الجلد، و انساقت المنافع إلى معاضد الملك بيده و لسانه، و احتكمت دولة بنى أميّة و معاضدها، و ذلّ بالقهر و الجور معاندها، و ستر المتقى عقيدته، و كتم العاقل عبادته، و استمرت الأمور بين الجمهور، و اشتدت الأيّام و العصور، و سارت الكتب المصنّفة بذلك فى البلاد، و التبس ما فيها من المقاصد على أكثر العباد، و الناس عبيد الدنيا و فى طباعهم حبّ العاجلة، و عند الملك السيف و القلم و الدينار و الدرهم، و آل محمّد و أتباعهم تحت الخوف و بعضهم تحت السيف، و لا يكاد يخفى عن معرفتك سرعة إجابة العوام إلى أغراض الحكّام خوفا و طمعا، يتقلبون تحت إرادته كيف شاء، و أنى

شاء، و متی شاء! و مع ذلک، الصلوات قائمهٔ، و الأذان مرتفع، و الصوم معتبر، و المواقیت و الحج مستطاع، و الزکاهٔ مأتیهٔ، و الجهاد قائم، و الناس علی مراتبهم، و الأسواق منعقدهٔ، و السبل مطرقهٔ، و الملاهی بین العوام مبسوطهٔ، و لیس فی البلاد و الشقاء و الخوف و الخفاء غیر أولاد أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب– علیه السّلام– و أشیاعه و أتباعه.

و لمّا استوسق الأمر لبنی مروان بسبب قتل عثمان، و مقت علی بن أبی طالب علیه السّلام و رجاله فی قلوب الناس، و ثبت بینهم هذا الالتباس، و نفخ الشیطان و قال باللسان هلک الملک و هان، و نشأ فی الشریعهٔ اصول، و نما لها فروع، و بسقت لها أفنان، فأثمرت بها، ثمّ لم یغرسها الحقّ، و لا سقاها

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶

الرسول، و لا جناها العقل، و لا أکل ثمرها الأولیاء، و لا طعمها الفقراء، فظهر بذلک مذاهب، و اختلفت فیه مسائل، و نسخت أخبار و طویت آثار، و استقر العالم علی الخلاف و الاختلاف و عدم الایتلاف، و الجبلّهٔ الحیوانیّهٔ بحسب مرباها و منشأها کما أخبر الصادق الأمین: یولد المولود علی الفطرهٔ و إنّما أبواه یهوّدانه و ینصّرانه و یمجّسانه فینجّسانه.

ثمّ تلاشت دولهٔ بنی أمیّهٔ و نشأت دولهٔ بنی العباس، فوجدوا بنی أمیّهٔ قد وطّأوا لهم المملکهٔ بالأصالهٔ لهم، فأقرّوا الوظائف التی قرّرها بنو أمیّهٔ فی إخماد نار الطالبیّین علی حالها، و ساسوا الناس بها، و تناولوها هنیّهٔ مریّهٔ، و أمدّوا العالم المعاون علی أغراضهم بالأموال، و استخدموا علی ذلک الرجال، و وهبوا علی ذلک مقامات و مراتب و ولایات و هبات و صدقات، فلمّا أحسّ الطالبیّون بولایهٔ بنی عباس و أخذت حقوقهم بغیر حق، هاجروا إلی الأطراف و الأوساط، خوفا من القتل و السیّاط، و خاطبوهم فی القیام عن هذا البساط، فندب لهم العباسیّون الرجال و أعدّوا لهم القتال، و تولّاهم المنصور حتی قتل منهم الألوف و شرّد منهم الألوف، و من وقف علی (مقاتل الطالبیّین) عرف ما جری من بنی العباس علی آل علی علیه السّلام. حتی حطّموا شجرتهم و فرّقوا کلمتهم و أفنوا أموالهم، و أبادوا رجالهم، و اضطرّ بنو العباس إلی إقامهٔ دعوتهم و نشر کلمتهم و مراعاهٔ مملکتهم و حراستها من آل علی علیه السّلام نسفا علی عناد بنی أمیّهٔ، فما استقرّت دولتهم و لا هیبت صولتهم حتی فهموا أن شجرهٔ الطالبیّین متفرقهٔ و الأغصان ذابلهٔ، و الأفنان ناقصهٔ الریّ مخضودهٔ الشوک یابسهٔ الشرب، فعندها استقرّوا و سکنوا، و لم یأمنوا حتّی علموا أن جمیع الرعایا فی البلاد و الآفاق المشرقیهٔ و المغربیهٔ أعداء لآل محمّد– صلّی اللّه علیه و آله و سلّم– یفضّلون أصحابه علیهم، و لا یأنسون بذکرهم...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷

ثمّ انهمکت الخلفاء و الملوک من العرب و العجم فی استعمالهم الکذب و ارتکاب المنکرات التی لا تجب لمثلهم علی سبیل النبوهٔ المحمّدیهٔ و الخلافهٔ العلویهٔ التی فرضها اللّه تعالی و سنّها محمّد– صلّی اللّه علیه و آله و سلّم– و أمر بها و نصّ علیها.

فاضطرّوا إلی وضع المدارس مشغلهٔ للعوام التی ألفت بالقلوب و الأوهام السماطات الدسمهٔ و الملابس الفاخرهٔ و الأنعام، و سموا کلّ رئیس من الرعاهٔ إماما، لیصحّ لهم الخلافهٔ المملوکهٔ بینهم، و یصیر الخلیفهٔ الغاصب لکل إمام منهم إماما، و هم یعلمون أنّهم یرتکبون الآثام و یأکلون الحرام، و أصلح الساکنین بالمدرسهٔ داعی الخلیفهٔ الغاصب، قائما بعرضه، مناوئا لمعادیه، مرتقبا علی من یطعن فیه، مکفّرا لمن لا یوالیه، یأخذ علی ذلک الجوائز السنیّهٔ و المساکن العلّیهٔ و المراکب البهیّهٔ و المطاعم الشهیّهٔ، و الملابس الفاخرهٔ و المقامات الباهرهٔ، و التنعّم و التلذّذ فی المنام، و التقلّب فی مستراح الحمام، و أعلا مکانه فی المدرسهٔ أن یناقض و یعارض و یدّعی قیام الحجهٔ علی الروافض.

و تتابع الناس علی ذلک طبقا بعد طبق، و جیلا بعد جیل، و اندرجوا علیه خلفا أثر سلف، و نشأ مذهب الجبریین بین العوام و اندرج فیه الخاص و العام، و استتر عمال الشیاطین و مکراء الفراعنهٔ من السلاطین، و العامی بعقده علی هذه المذاهب أسرع من انعقاده علی معرفهٔ اللّه، و هو مذهب یغوث و یعوق و نسر، و اشتغل علماء الجمهور بالخلاف و الشقاق، و ألقوا من تابعهم من الباعهٔ و الفلاحین فی یمین الطلاق، و غشیت المدارس و أحدث التفاضل و التنافس، و انتظم العالم علی صورهٔ من قال غیرها– و إن کان صادقا– کفّر،

و من التبس بسواها احتقر» [۱].

---

[۱] الکشکول فیما جری علی آل الرسول: ۱۹- ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸

من رسائل أبی بکر الخوارزمی ... ص: ۲۸

و جاء فی (رسائل أبی بکر الخوارزمی):

«و کتب إلی جماعة الشیعة بنیسابور لمّا قصدهم محمّد بن إبراهیم و إلیها:

سمعت- أرشدکم اللّه سعیکم و جمع علی التقوی أمرکم- ما تکلّم به السلطان الذی لا یتحمّل إلّا علی العدل، و لا یمیل إلّا علی جانب الفضل، و لا یبالی بأن یمزّق دینه إذا رفا دنیاه، و لا یفکّر فی أن لا یقدّم رضا اللّه إذا وجد رضاه، و أنتم و نحن- أصلحنا اللّه و إیّاکم- عصابة لم یرض اللّه لنا الدنیا، فذخرنا للدار الأخری، و رغب بنا عن ثواب العاجل فأعدّ لنا ثواب الآجل، و قسّمنا قسمین: قسما مات شهیدا و قسما عاش شریدا، فالحی یحسد المیت علی ما صار إلیه، و لا یرغب بنفسه عمّا جری علیه.

قال أمیر المؤمنین و یعسوب الدین- علیه السّلام-: المحن إلی شیعتنا أسرع إلی الحدور

. و هذه مقالة أسست علی المحن، و ولد أهلها فی طالع الهزاهز و الفتن، فحیاة أهلها نغص و قلوبهم حشوها غصص، و الأیام علیهم متحاملة و الدنیا عنهم مائلة، فإذا کنا شیعة أئمّتنا فی الفرائض و السنن و متبعی آثارهم فی ترک کل قبیح و فعل حسن، فینبغی أن نتّبع آثارهم فی المحن.

غصبت سیّدتنا فاطمة صلوات اللّه علیها و علی آلها میراث أبیها- صلوات اللّه علیه و علی آله- یوم السقیفة، و أخّر أمیر المؤمنین عن الخلافة، و سمّ الحسن علیه السّلام سرّا، و قتل أخوه- علیه السّلام- جهرا، و صلب زید بن علی بالکناسة، و قطع رأس زید بن علی فی المعرکة، و قتل ابناه محمّد و إبراهیم علی ید عیسی بن موسی العباسی، و مات موسی بن جعفر فی حبس هارون، و سمّ علی بن موسی بید المأمون، و هزم إدریس بفخ حتی وقع إلی الأندلس فریدا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹

و مات عیسی بن زید طریدا شریدا، و قتل یحیی بن عبد اللّه بعد الأمان و الأیمان و بعد توکید العهود و الضمان.

هذا غیر ما فعل یعقوب بن اللّیث بعلویّة طبرستان، و غیر قتل محمّد بن زید و الحسن بن القاسم الداعی علی أیدی آل ساسان، و غیر ما صنعه أبو السیّاح فی علویة المدینة، حملهم بلا غطاء و لا وطاء من الحجاز إلی سامراء، و هذا بعد قتل قتیبة بن مسلم الباهلی لابن عمر بن علی حین أخذه بابویه، و قد ستر نفسه و واری شخصه، یصانع حیاته و یدافع وفاته، و لا کما فعله الحسین ابن إسماعیل المصعبی بیحیی بن عمر الزیدی خاصة، و ما فعله مزاحم بن خاقان بعلویّة الکوفة کافة.

و بحسبکم أنّه لیست فی بیضة الإسلام بلدة إلّا و فیها لقتیل طالبیّ تربة تشارک فی قتله الاموی و العباسی، و أطبق علیهم العدنانی و القحطانی.

فلیس حی من الأحیاء نعرفه من ذی یمان و لا بکر و لا مضر

إلّا و هم شرکاء فی دمائهم کما تشارک أیسار علی جزر

قادتهم الحمیّة إلی المنیّة، و کرهوا عیش الذلّة، فماتوا موت العزّة، و وثقوا بما لهم فی الدار الباقیة، فسخت نفوسهم عن هذه الفانیة.

ثمّ لم یشربوا کأسا من الموت إلّا شربها شیعتهم و أولیاؤهم، و لا قاسوا لونا من الشدائد إلّا قاساه أنصارهم و أتباعهم.

داس عثمان بن عفان بطن عمار بن یاسر بالمدینة، و نفی أبا ذرّ الغفاری إلی الربذة، و أشخص عامر بن عبد قیس التمیمی، و غرّب

الأشتر النخعی و عدیّ بن حاتم الطّائی، و سیّر عمر بن زرارهٔ إلی الشام، و نفی کمیل بن زیاد إلی العراق، و جفا أبیّ بن کعب و أقصاه، و عادی محمّد بن حذیفهٔ و ناواه، و عمل فی دم محمّد بن سالم ما عمل، و فعل مع کعب ذی الحطبهٔ ما فعل.

و اتّبعه فی سیرته بنو أمیّهٔ، یقتلون من حاربهم و یغدرون بمن سالمهم،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰

لا یحفلون المهاجری و لا یصونون الأنصاری، و لا یخافون اللّه و لا یحتشمون الناس، قد اتخذوا عباد اللّه خولا و مال اللّه دولا، یهدمون الکعبهٔ و یستعبدون الصحابهٔ، و یعطّلون الصّلاهٔ الموقوتهٔ، و یحطّمون أعناق الأحرار، و یسیرون فی حرم الرسول سیرتهم فی حرم الکفار، و إذا فسق الاموی فلم یأت بالضلالهٔ عن کلالهٔ.

قتل معاویهٔ حجر بن عدی الکندی و عمرو بن الحمق الخزاعی بعد الأیمان المؤکدهٔ و المواثیق المغلظهٔ، و قتل زیاد بن سمیّهٔ الألوف من شیعهٔ الکوفهٔ و شیعهٔ البصرهٔ صبرا، و أوسعهم حبسا و أسرا، حتی قبض اللّه معاویهٔ علی أسوء أعماله و ختم عمره بشرّ أحواله، فاتّبعه ابنه، یجهز علی جرحاه و یقتل أبناء قتلاه، إلی أن قتل هانی بن عروهٔ المرادی و مسلم بن عقیل الهاشمی أوّلا، و عقّب بالحرّ بن زیاد الریاحی، و بأبی موسی عمرو بن قرطهٔ الأنصاری، و حبیب ابن مظاهر الأسدی، و سعید بن عبد اللّه الحنفی، و نافع بن هلال البجلی، و حنظلهٔ بن سعد الشامی، و عابس بن أبی شبیب الشاکری، فی نیف و سبعین من جماعهٔ شیعهٔ الحسین علیه السّلام یوم کربلاء ثانیا.

ثمّ سلّط اللّه علیهم الدّعی ابن الدّعی عبید اللّه بن زیاد، یصلبهم علی جذوع النخل و یقتلهم ألوان القتل، حتی اجتثّ اللّه دابره ثقیل الظهر بدمائهم التی سفک، عظیم التبعهٔ بحریمهم الذی انتهک.

فانتبهت لنصرهٔ أهل البیت طائفهٔ أراد اللّه أن یخرجهم من عهدهٔ ما صنعوا، و یغسل عنهم و ضر ما اجترحوا، فصمدوا صمود الفئهٔ الباغیهٔ، و طلبوا دم الشهید من ابن الزانیهٔ، لا یزیدهم قلّهٔ عددهم و انقطاع مددهم و کثرهٔ سواد أهل الکوفهٔ بإزائهم إلّا إقداما علی القتل و القتال، و سخاء بالنفوس و الأموال، حتی قتل سلیمان بن صرد الخزاعی، و المسیّب بن نجبهٔ الفزاری، و عبد اللّه بن واصل التمیمی، فی رجال من خیار المؤمنین و علیّهٔ التابعین، و مصابیح الأنام

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱

و فرسان الإسلام.

ثمّ تسلّط ابن الزبیر علی الحجاز و العراق، فقتل المختار بعد أن شفی الأوتار و أدرک الثار و أفنی الأشرار و طلب بدم المظلوم الغریب، فقتل قاتله و نفی خاذله، و أتبعوه أبا عمر بن کیسان، و أحمر بن شمیط، و رفاعهٔ بن یزید، و السائب بن مالک، و عبد اللّه بن کامل، و تلقطّوا بقایا الشیعهٔ، یمثّلون بهم کلّ مثلهٔ، و یقتلونهم شرّ قتلهٔ، حتی طهّر اللّه من عبد اللّه بن الزبیر البلاد و أراح من أخیه مصعب العباد، فقتلهما عبد الملک بن مروان کَذٰلِکَ نُوَلِّی بَعْضَ الظّٰالِمِینَ بَعْضاً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ بعد ما حبس ابن الزبیر محمّد بن الحنفیّهٔ و أراد إحراقه، و نفی عبد اللّه بن العباس و أکثر إرهاقه.

فلمّا خلت البلاد لآل مروان سلّطوا الحجاج علی الحجازیین ثمّ علی العراقیین، فتلعّب بالهاشمیین و أخاف الفاطمیین، و قتل شیعهٔ علی، و محا آثار بیت النبیّ، و جری منه ما جری علی کمیل بن زیاد النخعی.

و اتّصل البلاء مدهٔ ملک المروانیّهٔ إلی الأیام العباسیهٔ، حتی إذا أراد اللّه أن یختم مدّتهم بأکثر آثامهم، و یجعل أعظم ذنوبهم فی آخر أیّامهم، بعث علی بقیهٔ الحق المهمل و الدین المعطّل زید بن علی، فخذله منافقوا أهل العراق، و قتله أحزاب أهل الشام، و قتل معه من شیعته: نصر بن خزیمهٔ الأسدی، و معاویهٔ بن إسحاق الأنصاری، و جماعهٔ من شایعه و تابعه، و حتی من زوّجه و أدناه، و حتی من کلّمه و أثناه.

فلمّا انتهکوا ذلک الحریم و اقترفوا ذلک الإثم العظیم غضب اللّه علیهم و انتزع الملک منهم، فبعث علیهم أبا مجرم لا أبا مسلم، فنظر- لا نظر اللّه إلیه- إلی صلابهٔ العلویهٔ و إلی لین العباسیّهٔ، فترک تقاه و اتّبع هواه، و باع آخرته بدنیاه، و افتتح عمله بقتل عبد اللّه بن

معاویهٔ بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و سلّط طواغیت خراسان و خوارج سجستان و أكراد أصفهان علی آل أبی طالب،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۲

یقتلهم تحت كـل حجر و مـدر، و یطلبهم فی كـل سـهل و جبـل، حتی سـلّط علیه أحبّ النـاس إلیه، فقتله كما قتل الناس فی طاعته، و أخذه بما أخذ الناس فی بیعته، و لم ینفعه أن أسخط اللّه برضاه و أن ركب ما یهواه.

و حلت من الدوانیقی الدنیا، فخبط فیها عسـفا، و تقضّی فیها جورا و حیفا، إلی أن مات و قد امتلأت سجونه بأهل بیت الرسالهٔ و معدن الطیب و الطهارهٔ، قد تتبع غائبهم و تلقّط حاضـرهم، حتی قتل عبد اللّه بن محمّد بن عبد اللّه الحسنی بالسند، علی ید عمر بن هشام بن عمر التغلبی، فما ظنّك بمن قرب تناوله علیه و لان مسّه علی یدیه.

و هذا قلیل فی جنب ما قتله هارون منهم، و فعله موسـی قبله بهم، فقد عرفتم ما توجّه علی الحسین بن علی بفخ من موسـی، و ما اتّفق علی علی بن الأفطس الحسـینی من هارون، و ما جری علی أحمـد بن علی الزیـدی، و علی القاسم بن علی الحسـنی من حبسه، و علی علی بن غسّان الخزاعی حین أخذ من قبله. و الجملهٔ: إن هارون مات و قد قصّر شجرهٔ النبوّهٔ و اقتلع غرس الإمامهٔ.

و أنتم- أصلحكم اللّه- لستم أعظم نصیبا فی الدین من الأعمش فقد أخافوه، و من علی بن یقطین فقد اتّهموه.

فأمّا فی الصـدر الأول فقـد قتل زیـد بن صوحان العبـدی، و عوقب عثمان ابن حنیف الأنصاری، و اقصـی حارثهٔ بن قدامهٔ السّـعدی، و جنـدب بن زهیر الأـزدی، و شـریح بن هـانی المرادی، و مالـك بن كعب الأـرحبی، و معقـل بن قیس الریـاحی، و الحارث بن الأعور الهمدانی، و أبو الطفیل الكنانی، و ما فیهم إلّا من خرّ علی وجهه قتیلا أو عاش فی بیته ذلیلا، یسـمع شتمهٔ الوصی فلا ینكر، و یری قتلهٔ الأوصـیاء و أولادهم فلا یغیر، و لا یخفی علیكم حرج عامّتهم و حیرتهم، كجابر الجعفی، و كرشـید الهجری، و كزرارهٔ بن أعین لیس إلّا أنهم- رحمهم اللّه- یتولّون أولیاء اللّه و یتبرءون من أعداء اللّه، و كفی به جرما عظیما عندهم و عیبا كبیرا بینهم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۳

و قل فی بنی العبّاس، فإنّك سـتجد- بحمـد اللّه تعالی- مقالا، و جل فی عجائبهم فإنّك تری ما شـئت مجالا، یجبی فیئهم فیفرّق علی الـدیلمی و الترکی و یحمل إلی المغربی و الفرغانی، و یموت إمام من أئمهٔ الهدی و سـید من سادات المصـطفی، فلا تتّبع جنازته و لا تجصّـص مقبرته، و یموت ضـرّاط لهم أو لاعب أو مسـخرهٔ أو ضارب، فتحضـر جنازته العـدول و القضاهٔ، و یعمر مسـجد التعزیـهٔ عند القواد و الولاـهٔ، و یسـلم فیهم من یعرفونه دهریـا أو سوفسـطائیا، و لاـ یتعرّضون لمن یـدرس كتابا فلسـفیا و مانویا، و یقتلون من عرفوه شیعیا، و یسفكون دم من سمّی ابنه علیا.

و لم لم یقتـل من شـیعهٔ أهل البیت غیر المعلّی بن خنیس قتیل داود بن علی، و لو لم یحبس فیهم غیر أبی تراب المروزی، لكان ذلك جرحا لا یبرأ، و نائرهٔ لا تطفأ، و صدعا لا یلتئم، و جرحا لا یلتحم.

و كفاهم أن شـعراء قریش قالوا فی الجاهلیهٔ أشـعارا یهجون بها أمیر المؤمنین علیه السّـلام، و یعارضون فیها أشـعار المسلمین، فحملت أشـعارهم و دوّنت أخبـارهم، و رواهـا الرواهٔ مثـل الواقـدی و وهب بن منبّه التمیمی، و مثـل الكلبی و الشـرقی بن قطـامی، و الهیثم بن عدی، و دأب بن الكنانی. و إنّ بعض شـعراء الشـیعهٔ یتكلّم فی ذكر مناقب الوصی، بل فی ذكر معجزات النبیّ- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فیقطع لسانه، و یمزّق دیوانه، كما فعل بعبـد اللّه ابن عمار البرقی، و كما أرید بالكمیت بن زید الأسدی، و كما نبش قبر منصور ابـن الزبرقـان النمری، و كمـا دمّر علی دعبـل بـن علی الخزاعی، مع رفقتهـم من مروان بن أبی حفصـهٔ الیمـامی، و من علی بن الجهم الشامی، لیس إلّا لغلوّهما فی النصب و استیجابهما مقت الربّ.

حتی أن هارون بن الخیزران و جعفر المتوكل علی الشـیطان لا علی الرحمن، كانا لا یعطیان مالا و لا یبذلان نوالا إلّا لمن شتم آل أبی طالب و نصر مذهب النواصب، مثل عبد اللّه بن مصعب الزبیری، و وهب بن وهب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۴

البختری، و من الشعراء مثل مروان بن أبی حفصة الاموی، و من الأدباء مثل عبد الملک بن قریب الأصمعی. فأمّا فی أیام جعفر فمثل بکّار بن عبد اللّه الزبیری، و أبی السمط بن أبی الجون الاموی، و ابن أبی الشوارب العبشمی.

و نحن- أرشدکم اللّه- قد تمسّکنا بالعروة الوثقی، و آثرنا الدین علی الدنیا، و لیس یزیدنا بصیرة زیادة من زاد فینا، و لن یحلّ لنا عقیدة نقصان من نقص منّا، فإنّ الإسلام بدء غریبا و سیعود کما بدء. کلمة من اللّه و وصیه من رسول اللّه، یورثها من یشاء من عباده و العاقبة للمتقین. و مع الیوم غد و بعد السبت أحد، قال عمّار بن یاسر رضی اللّه عنه یوم صفین: لو ضربونا حتی نبلغ سعفات هجر لعلمنا أنّا علی الحق و أنّهم علی الباطل.

و لقد هزم جیش رسول اللّه- صلوات اللّه علیه- ثم هزم، و لقد تأخّر أمر الإسلام ثم تقدّم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ.

و لو لا محنة المؤمنین و قلّتهم، و دولة الکافرین و کثرتهم، لما امتلأت جهنم حتی تقول هل من مزید، و لما قال اللّه تعالی: وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ و لما تبیّن الجزوع من الصبور و لا عرف الشکور من الکفور، و لما استحق المطیع الأجر، و لا احتقب العاصی الوزر.

فإن أصابتنا نکبة فذلک ما تعوّدناه، و إن رجعت لنا دولة فذلک ما قد انتظرناه، و عندنا- بحمد اللّه تعالی- لکل حالة آلة، و لکل مقامة مقالة، فعند المحن الصبر و عند النعم الشکر.

و لقد شتم أمیر المؤمنین- علیه السّلام- علی المنابر ألف شهر، فما شککنا فی وصیته، و کذّب محمّد- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بضع عشرة سنة فما اتّهمناه فی نبوته، و عاش إبلیس مدة تزید علی المدد فلم نرتب فی لعنته، و ابتلینا بفترة الحق و نحن مستیقضون بدولته، و دفعنا إلی قتل الإمام بعد الإمام و الرضا بعد الرضا و لا مریة عندنا فی صحة إمامته، و کان وعد اللّه مفعولا، و کان أمر اللّه قدرا مقدورا کَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ کَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ و

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۵

سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِینٍ.

اعلموا- رحمکم اللّه- أن بنی أمیّة الشجرة الملعونة فی القرآن و أتباع الطاغوت و الشیطان، جهدوا فی دفن محاسن الوصی، و استأجروا من کذب فی الأحادیث علی النبیّ- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و حوّلوا الجوار إلی بیت المقدس عن المدینة، و الخلافة زعموا إلی دمشق عن الکوفة، و بذلوا فی طمس هذا الأمر الأموال و قلّدوا علیه الأعمال، و اصطنعوا فیه الرجال، فما قدروا علی دفن حدیث من أحادیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و لا علی تحریف آیة من کتاب اللّه تعالی، و لا علی دسّ أحد من أعداء اللّه فی أولیاء اللّه.

و لقد کان ینادی علی رءوسهم بفضائل العترة، و یبکّت بعضهم بعضا بالدلیل و الحجة، لا تنفع فی ذلک عیبة و لا یمنع منه رغبة و لا رهبة، و الحق عزیز و إن استذلّ أهله، و کثیر و إن قلّ حزبه، و الباطل و إن رصّع بالشبه قبیح، و ذلیل و إن غطّی وجهه بکل ملیح:

قال عبد الرحمن بن الحکم- و هو من أنفس بنی أمیّة-:

سمیّة أمسی نسلها عدد الحصا و بنت رسول اللّه لیس لها نسل

غیره:

لعن اللّه من یسبّ علیّا و حسینا من سوقة و إمام

و قال أبو دهبل الجمحی، فی حمیّة سلطان بنی أمیّة و ولایة آل بنی سفیان:

تبیت السّکاری من أمیّة نوّما و بالطف قتلی ما ینام حمیمها

و قال الکمیت بن زید- و هو جار خالد بن عبد اللّه القسری-:

فقل لبنى أميّة حيث حلّوا و إن خفت المهنّد و القطيعا

أجاع اللّه من أشبعتموه و أشبع من بجوركم أجيعا

و ما هذا بأعجب من صياح شعراء بنى العباس على رءوسهم بالحق و إن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۶

كرهوه، و بتفضيل من نقصوه و قتلوه. قال المنصور بن الزبرقان على بساط هارون:

آل النبيّ و من يحبّهم يتطامنون مخافة القتل

أمن النصارى و اليهود و هم من امّة التوحيد فى الأزل

و قال دعبل بن على- و هو صنيعة بنى العباس و شاعرهم-:

أ لم تر أنى مذ ثمانين حجة أروح و أغدو دائم الحسرات

أرى فيئهم فى غيرهم متقسّما و أيديهم من فيئهم صفرات

و قال على بن العباس الرومى- و هو مولى المعتصم-:

تألّيت أن لا يبرح المرء منكم يتل على خرّ الجبين فيعفج

كذاك بنو العباس تصبر منكم و يصير للسيف الكمى المدجج

بكلّ أوان للنبىّ محمّد قتيل زكى بالدماء مضرّج

و قال إبراهيم بن العباس الصولى- و هو كاتب القوم و عاملهم فى الرضا لمّا قرّبه المأمون-:

يمنّ عليكم بأموالكم و تعطون من مائة واحدا؟!

و كيف لا ينتقصون قوما يقتلون بنى عمّهم جوعا و سغبا، و يملئون ديار الترك و الديلم فضة و ذهبا؟! يستنصرون المغربى و الفرغانى و يجفون المهاجرى و الأنصارى، و يولّون أنباط السواد و زارتهم و قلف العجم و الطماطم قيادتهم، و يمنعون آل أبى طالب ميراث امّهم و فىء جدّهم؟ يشتهى العلوى الأكلة فيحرمها و يقترح على الأيام الشهوة فلا يطعمها، و خراج مصر و الأهواز و صدقات الحرمين و الحجاز تصرف إلى ابن أبى مريم المدينى، و إلى إبراهيم الموصلى، و ابن جامع السهمى، و إلى زلزل الضارب، و برصوما الزامر، و اقطاع بختيشوع النصرانى قوت أهل بلد، و جارى بغا التركى و الأفشين الأشروسى كفاية أمة ذات عدد.

و المتوكّل- زعموا- يتسرّى باثنى عشر ألف سرية، و السيّد من سادات

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۷

أهل البيت يتعفّف بزنجية و سندية، و صفوة مال الخراج مقصورة على أرزاق الصفاعنة و على موائد المخانثة، و على طعمة الكلّابين و رسوم القرّادين، و على مخارق، و علوية المغنّى، و على زدزد و عمر بن بانة الملهّى، و يبخلون على الفاطمى بأكلة أو شربة، و يصارفونه على دانق و حبّة، و يشترون العوّادة بالبدر و يجرون لها ما يفى برزق عسكر، و القوم الذين أحلّ لهم الخمس و حرّمت عليهم الصدقة، و فرضت لهم الكرامة و المحبّة، يتكفّفون ضرّا و يهلكون فقرا، و ليرهن أحدهم سيفه و يبيع ثوبه و ينظر إلى فيئه بعين مريضة، و يتشدّد على دهره بنفس ضعيفة، ليس له ذنب إلّا أنّ جده النبى، و أبوه الوصى، و امّه فاطمة، و جدّته خديجة، و مذهبه الإيمان، و إمامه القرآن» ... إلى آخر ما أفاد و أجاد [۱].

صورة ما جاء فى آخر الطبعة المصريّة ... ص: ۳۷

و لا يخفى أن هذه الرّسالة نقلناها من الطّبعة المصريّة لرسائل أبى بكر الخوارزمى، و قد جاء فى آخر النسخة:

«و قد تناهى طبع هذه الرسائل التى لم يبلغ شأوها فى الفصاحة سحبان وائل، هو عندها أدنى من باقل، و لو ظهرت فى أيّامه لمدّ إليها

كف مستمد سائل، و لو كانت فی عصر قس بن ساعدة الأيادی، لكان لها عليه جميل الأيادی، فلعمری إنّها نسخت ما تركت الأوائل كلمة لقائل، و أحكمت كم ترك الأوّل للآخر و الماضی للغابر، فليكن الأديب لها نعم الآخذ، و ليعضّ عليها بالنواجذ، فإنّه يبلغ بها فی صناعته أشدّه، و تكون له فی الإنشاء أوفر عدّة.

و كان طبعها على هذا الوجه الحسن، و تمثيلها فی هذا القالب المستحسن، بدار الطباعة المصرية الكائنة ببولاق مصر المغربة، تعلق المستعين بمولاه فيما يعيد و يبدی: عبد الرحمن بيك رشدی، على ذمّة حضرة

---

[۱] رسائل أبی بكر الخوارزمی: ۱۱۸.

محمّد على بيك جرّاح باشی بالديار المصريّة، و حضرة حسن أفندی مترجم الكتب العسكرية. لا زالوا ملحوظين بعين العناية الربانية.

و كان تصحيحها حسب الإمكان بمعرفة الفقير إلى رحمة الرحيم الرحمن، المتوسّل إلى ربّه بالجاه النبوی: محمّد قطة العدوی باشی، مصحّح المطبعة المذكورة، يسرّ اللّه فی الدارين أموره.

و قد وافق انتهاء طبعها و تمام تمثيلها و وضعها أوائل ذی الحجة، الذی هو فی هذا العام لشهور ۱۲۷۹ تسع و سبعين و مائتين و ألف من الهجرة ختام.

فالحمد للّه الذی بنعمته تتم الصّالحات، و الشكر له على مدى الأوقات، و صلّى اللّه و سلّم على سيد الكائنات و على آله و أصحابه ذوی الكرامات، ما لاح بدر تمام و فاح مسك ختام».

ترجمة أبی بكر الخوارزمی ... ص: ۳۸

و هذا موجز ترجمته عن المصادر المعتبرة:

۱- ابن خلّكان: «أبو بكر محمّد بن العبّاس أحد الشعراء المجيدين الكبار المشاهير، كان إماما فی اللّغة و الأنساب، أقام بالشام مدة و سكن بنواحی حلب و كان يشار إليه فی عصره، له ديوان رسائل و ديوان شعر، و لمّا رجع من الشام سكن نيسابور و مات بها فی منتصف شهر رمضان سنة ۳۸۳. و ذكر شيخنا ابن الأثير فی تاريخه أنّه توفی سنة ۳۹۳» [۱].

۲- الصّفدی: «كان ابن اخت محمّد بن جرير الطبری، قال الحاكم فی تاريخه: كان أوحد عصره فی حفظ اللغة و الشعر، و كان يذاكرنی بالأسماء و الكنى حتّى يحيّرنی من حفظه» [... ۲].

---

[۱] وفيات الأعيان ۴/ ۳۳.

[۲] الوافی بالوفيات ۳/ ۱۹۱.

۳- السمعانی: «أبو بكر محمّد بن العباس الخوارزمی الشاعر المعروف، و كان حافظا للّغة، عارفا بأصولها، شاعرا مغلقا، سمع الحديث ببغداد من أبی على إسماعيل بن محمّد بن إسماعيل الصفار، و أبی بكر أحمد ابن كامل بن خلف ابن شجرة القاضی و غيرهما»... [۱].

و راجع:

۱- سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۲۶.

۲- يتيمة الدهر ۴/ ۱۹۴.

۳- بغیة الوعاة ۱/ ۱۲۵.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۴۱۶.

۵- شذرات الذهب ۳/ ۱۰۶.

کلام للسید علی بن معصوم المدنی ... ص: ۳۹

و قال السید علی بن معصوم المدنی [۲]: «اعلم رحمک اللّه تعالی: أن شیعة أمیر المؤمنین و الأئمة من ولده- علیهم السّلام- لم یزالوا فی کلّ عصر و زمان و وقت و أوان مختفین فی زوایا الاستتار، محتجبین احتجاب الأسرار فی صدور الأحرار، و ذلک لما منوا به من معاداة أهل الإلحاد و مناواة أولی النصب و العناد، الذین أزالوا أهل البیت عن مقاماتهم و مراتبهم، و سعوا فی إخفاء

---

[۱] الأنساب ۴/ ۴۴.

[۲] من کبار العلماء الأدباء، له آثار جلیلة فی علوم مختلفة، توفّی فیما بین سنة ۱۱۱۷ و سنة ۱۱۲۰ علی اختلاف الأقوال. و توجد ترجمته فی:

۱- البدر الطالع ۱/ ۴۲۸.

۲- نزهة الجلیس ۱/ ۲۹۰.

۳- أبجد العلوم: ۹۰۸.

۴- هدیة العارفین ۱/ ۷۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۰

مکارمهم الشریفة و مناقبهم، فلم یزل کل متغلّب منهم یبذل فی متابعة الهوی مقدوره، و یلتهب حسدا لیطفئ نور اللّه إلّا أن یتم نوره.

کما روی عن أبی جعفر محمّد بن علی الباقر علیهما السّلام أنّه قال لبعض أصحابه: یا فلان، ما لقینا من ظلم قریش إیّانا و تظاهرهم علینا، و ما لقی شیعتنا و محبّونا من الناس! إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- قبض و قد أخبر أنا أولی الناس بالناس، فتمالأت علینا قریش حتی أخرجت الأمر عن معدنه، و احتجت علی الأنصار بحقّنا و حجّتنا، ثم تداولتها قریش واحد بعد واحد حتی رجعت إلینا، فنکثت بیعتنا و نصبت الحرب لنا، و لم یزل صاحب الأمر فی صعود کئود حتی قتل، فبویع الحسن ابنه و عوهد ثم غدر به و أسلم، و وثبت علیه أهل العراق حتی طعن بخنجر فی جنبه، و انتهب عسکره و خولجت خلاخل امّهات أولاده. فوادع معاویة و حقن دمه و دماء أهل بیته و هم قلیل حق قلیل. ثم بایع الحسین من أهل العراق عشرون ألفا ثم غدروا به، و خرجوا علیه و بیعته فی أعناقهم فقتلوه.

ثم لم نزل أهل البیت نستذل و نستضام، و نقضی و نمتهن و نحرم، و نقتل و نخاف، و لا نأمن علی دمائنا و دماء أولیائنا، و وجد الکاذبون الجاحدون لکذبهم و جحودهم موضعا یتقرّبون به إلی أولیائهم، و قضاة السوء و أعمال السوء فی کل بلدة تحدّثوهم بالأحادیث الموضوعة المکذوبة، و رووا عنا ما لم نقله و ما لم نفعله، لیبغّضونا إلی الناس، و کان عظم ذلک و کبره زمن معاویة بعد موت الحسن- علیه السّلام- فقتلت شیعتنا فی کل بلدة و قطعت الأیدی و الأرجل علی الظنّة، من ذکر بحبّنا و الانقطاع إلینا سجن و نهب ماله و هدم داره. ثم لم یزل البلاء یشتد و یزداد إلی زمان عبید اللّه بن زیاد- لعنه اللّه- قاتل الحسین علیه السّلام. ثم جاء الحجاج فقتلهم کلّ قتلة و أخذهم بکل ظنّة و تهمة، حتی أنّ الرجل لیقال له زندیق أو کافر أحب إلیه من أن یقال له شیعة علی علیه السّلام

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۱

و روی أبو الحسن علی بن محمّد بن أبی سیف المدائنی [۱] فی کتاب (الأحداث) قال: کتب معاویة نسخة واحدة إلی عمّاله بعد عام

الجماعهٔ: أن برئت الذمهٔ ممّن روی شیئا من فضل أبی تراب و أهل بیته.

فقامت الخطباء فی کلّ کورهٔ و علی کل منبر یلعنون علیا و یبرءون منه، و یقعون فیه و فی أهل بیته، و کان أشدّ الناس بلاء حینئذ أهل الکوفهٔ لکثرهٔ من بها من شیعهٔ علی، فاستعمل علیها زیاد بن سمیهٔ و ضمّ إلیه البصرهٔ، و کان یتّبع الشیعهٔ- و هو بهم عارف لأنّه کان منهم أیّام علی- فقتلهم تحت کلّ حجر و مدر، و أخافهم و قطع الأیدی و الأرجل، و سمل العیون و صلبهم علی جذوع النخل، و طردهم و شرّدهم عن العراق، فلم یبق بها معروف منهم.

و کتب معاویهٔ إلی عمّاله فی جمیع الآفاق أن لا یجیزوا لأحد من شیعهٔ علی و أهل بیته شهادهٔ.

و کتب إلیهم أن انظروا من قبلکم من شیعهٔ عثمان و محبّیه و أهل بیته، و الذی یروون فضائله و مناقبه، فادنوا مجالسهم و قرّبوهم و أکرموهم، و اکتبوا إلیّ بکلّ ما یروی کلّ رجل منهم و اسمه و اسم أبیه و عشیرته.

ففعلوا ذلک حتی أکثروا فی فضائل عثمان و مناقبه، لما کان یبعثه إلیه معاویهٔ من الصّلات و الکساء و الجبّات و القطائع، و یفیضه فی العرب منهم و الموالی، فکثر ذلک فی کلّ مصر، و تنافسوا فی المنازل و الدنیا، فلیس یجیء

---

[۱] قال الذهبی بترجمته: «المدائنی، العلّامهٔ الحافظ الصادق أبو الحسن علی بن محمّد بن عبد اللّه بن أبی سیف المدائنی الأخباری، نزل بغداد، و صنّف التصانیف، و کان عجبا فی معرفهٔ السیر و المغازی و الأنساب و أیام العرب، مصدّقا فیما ینقله، عالی الإسناد ... و کان عالما بالفتوح و المغازی و الشعر صدوقا فی ذلک» توفی سنهٔ ۲۲۴، ۲۲۵.

سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۴۰۰.

ترجمته فی: فی: تاریخ بغداد ۱۲/ ۵۴، مرآهٔ الجنان ۲/ ۸۳، معجم الأدباء ۱۴/ ۱۲۴، الکامل فی التاریخ ۶/ ۵۱۶ و غیرها.

أحد بخبر مزوّر من الناس إلّا صار عاملا من عمّال معاویهٔ، و لا یروی فی عثمان فضیلهٔ أو منقبهٔ إلّا کتب اسمه، و قرّبه، و شفّعه، فلبثوا بذلک حینا.

ثم کتب إلی عمّاله: إن الحدیث فی عثمان قد کثر و فشا فی کل مصر و فی کل وجه و ناحیهٔ، فإذا جاءکم کتابی هذا فادعوا النّاس إلی الروایهٔ فی فضائل الصحابهٔ و الخلفاء الأوّلین، و لا یترکوا خبرا یرویه أحد من المسلمین فی أبی تراب إلّا و أتونی بمناقض له فی الصحابهٔ، فإنّ هذا أحبّ إلیّ و أقرّ لعینی، و أدحض لحجهٔ أبی تراب و لشیعته، و أشد علیهم من مناقب عثمان و فضله.

فقرئت کتبه علی الناس، فرویت أخبار کثیرهٔ فی مناقب الصحابهٔ مفتعلهٔ لا حقیقهٔ لها، و جدّ الناس فی روایهٔ ما یجری هذا المجری، حتی أشاروا بذکر ذلک علی المنابر، و القی إلی معلّمی الکتاتیب، فعلّموا صبیانهم و غلمانهم من ذلک الکثیر الواسع، حتی رووه و تعلّموه کما یتعلّمون القرآن، و حتی علّموه بناتهم و نسائهم و خدمهم و حشمهم، فلبثوا بذلک ما شاء اللّه.

ثمّ کتب إلی عمّاله نسخهٔ واحدهٔ إلی جمیع البلدان: انظروا من قامت علیه البیّنهٔ أنّه یحبّ علیّا و أهل بیته، فامحوه من الدیوان و أسقطوا عطاءه و رزقه.

و شفّع ذلک بنسخهٔ أخری: من اتّهمتموه بموالاهٔ هؤلاء القوم فنکّلوا به و اهدموا داره.

فلم یکن البلاء أشد و لا أکثر منه بالعراق، و لا سیّما بالکوفهٔ، حتی أنّ الرجل من شیعهٔ علی لیأتیه من یثق به فیدخل بیته فیلقی إلیه سرّه و یخاف من خادمه و مملوکه، و لا یحدّث حتی یأخذ علیه الأیمان الغلیظهٔ لیتمکّن علیه.

فظهر حدیث کثیر موضوع، و بهتان منتشر، و مضی علی ذلک الفقهاء و القضاهٔ و الولاهٔ. و کان أعظم الناس فی ذلک بلیّهٔ القرّاء المراءون و المستضعفون الذین یظهرون الخشوع و النسک، فیفتعلون الأحادیث لیحظوا بذلک عند ولاتهم، و یتقرّبوا بمجالستهم و یصیبوا به الأموال و الضیاع و المنازل، حتی انتقلت تلک الأخبار و الأحادیث إلی أیدی الدّیانین الذین لا یستحلّون الکذب،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۳

فقبلوها و رووها و هم یظنّون أنها حق، و لو علموا أنّها باطلهٔ لما رووها و لا تديّنوا بها.

فلم يزل الأمر كذلك حتى مات الحسن بن على، فازداد البلاء و الفتنة، فلم يبق أحد من هذا القبيل إلّا خائف على دمه أو طريد فى الأرض.

ثم تفاقم الأمر بعد قتل الحسين، و ولى عبد الملك بن مروان، فاشتدّ على الشيعهٔ، و ولى عليهم الحجاج بن يوسف، فتقرّب إليه أهل النسك و الصلاح و الدين ببغض على و موالاهٔ أعدائه، و موالاهٔ من يدعى من الناس أنّهم أيضا أعداؤه، فأكثروا فى الرّوايهٔ فى فضلهم و سوابقهم و مناقبهم، و أكثروا من الغض من على و من عيبه و الطعن فيه و الشنآن له.

حتّى أن إنسانا وقف للحجاج- و يقال إنّه جد الأصمعى عبد الملك بن قريب- فصاح به: أيّها الأمير: إن أهلى عقّونى فسمّونى عليا و إنّى فقير بائس و أنا إلى صلهٔ الأمير محتاج. فتضاحك له الحجاج و قال: للطف ما توسّلت به قد ولّيناك موضع كذا.

و قد روى ابن عرفهٔ المعروف بنفطويه- و هو من أكابر المحدّثين و أعلامهم- فى (تاريخه) [۱] ما يناسب هذا الخبر و قال: إن أكثر الأحاديث الموضوعهٔ فى فضائل الصحابهٔ افتعلت فى أيام بنى أميّهٔ، تقربا إليهم بما يظنّون أنهم يرغمون به أنف بنى هاشم.

قال المؤلف- عفا اللّه عنه- و لم يزل الأمر على ذلك سائر خلافهٔ بنى أميّهٔ- لعنهم اللّه- حتى جاءت الخلافهٔ العباسيهٔ، فكانت أدهى و أمرّ و أضرى و أضرّ،

---

[۱] ترجم له الذهبى و قال: «نفطويه الإمام الحافظ النحوى العلّامهٔ الأخبارى أبو عبد اللّه إبراهيم بن محمّد بن عرفهٔ بن سليمان، العتكى الازدى الواسطى، المشهور بنفطويه، صاحب التصانيف ... و كان ذا سنّهٔ و دين و فتوّهٔ و مروّهٔ، و حسن خلق، و كيس، مات سنهٔ ۳۲۳» سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۷۵. و توجد ترجمته أيضا فى: تاريخ بغداد ۶/ ۱۵۹، وفيات الأعيان ۱/ ۴۷، المنتظم ۶/ ۲۷۷، الوافى بالوفيات ۶/ ۱۳۰، معجم الأدباء ۱/ ۲۵۴، و غيرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۴

و ما لقيه أهل البيت عليهم السّلام و شيعتهم من دولتهم أعظم ممّا مضوا به فى الخلافهٔ الاموية كما قيل:

و اللّه ما فعلت أميّهٔ فيهم معشار ما فعلت بنو العباس

ثمّ شبّ الزمان و هرم، و الشأن مضطرب و الشنآن مضطرم، و الدهر لا يزداد إلّا عبوسا، و الأيام لا تبدى لأهل الحق إلّا بؤسا، و لا معقل للشيعهٔ من هذه الخطّهٔ الشنيعهٔ فى أكثر الأعصار و معظم الأمصار إلّا الانزواء فى زوايا التقيّهٔ، و الانطواء على الصبر بهذه البليهٔ» [۱].

(أقول):

و إذا علمت حال هؤلاء الأسلاف المنهمكين فى الأسفاف، فليكن غير خاف على سريرتك النقيّهٔ عن الاعتساف، المتحلّيهٔ بالإنصاف أنّ (الدهلوى) النحرير، الذى هو عند السنّيهٔ صدرهم الكبير و ملاذهم الشهير، قد جنح تقليدا للكابلى بجوامع قلبه إلى هؤلاء الجماهير الكارعين من المشارع الردغهٔ، و الناهلين من الموارد الكدرهٔ، الذين زرعوا الفجور و سقوه الغرور، و حصدوا الثبور و رفعوا الدور، و بنوا القصور و أحكموا الزّور و أبرموا الختور، و لم يرضوا فى البغض و المشاحنهٔ بالقصور، و أتوا من غرائب الأمور بما يبقى سوء ذكره على كرّ الدهور و مرّ العصور.

فحذا (الدهلوى) حذوهم و حسا حسوهم و نحا نحوهم و استحسن نحوهم، و شرب روى شربهم و انضوى إلى سربهم و انحاز إلى حزبهم، و آثر ضغنهم و كبرهم و اختار حقدهم و نكرهم و استطاب عجرهم و بجرهم، و أشاع هفواتهم و نفّق تلميعاتهم و زوّق تسويلاتهم، و أحكم مرائرهم و سرّ سرائرهم و أطاب ضمائرهم، و فوّق سهامهم و برى أقلامهم، و شحذ حرابهم و درس كتابهم

---

[۱] الدرجات الرفیعهٔ فی طبقات الشیعهٔ ۵- ۸.

و نصر أحزابهم، و أسس بنیانهم و لاط جدرانهم، و اقتفی شنیع آثارهم و خاض هائل غمارهم و جاس خلال دیارهم، و سار بسیرهم و شبع من میرهم و سکن فی دیرهم و ضار بضیرهم.

لم یعض علی النقد و السبر بضرس قاطع، و لم یستضیء من الإدراک و التأمّل بمنار ساطع، و لا استعان من الإصابهٔ و التدرّب بوجه شافع، و لا استظهر من الإنصاف و التمییز بمنجد نافع، و لا استذری من المواعظ و الزواجر و الرقائق القوارع إلی ناجه ناجع، رقص بإنکار الواضحات رقص الجمل، و لیس له فی التحقیق و التنقید ناقهٔ و لا جمل.

إذا هتف به داعی الحق جعل فی اذنه و قرا، و إذا أهاب به منادی الصّدق أبدی عجزه و غدرا و مکرا، یسلک فی هدم قواعد الدین فنونا، و یبالغ فی طمس معاهد الیقین مجونا.

اخترع للرد و الإبطال و الإخمال لفضائل الآل- علیهم سلام الملک المتعال- طرائق قددا، و ابتعد لإطفاء نور الحق أعالیل بأضالیل بغیا و حسدا، إذا سمع فضیلهٔ حقّانیهٔ و روایهٔ نوارنیهٔ یدور عینه کأنه من الموت فی غمرهٔ، و من الذهول فی سکرهٔ، ینفخ أوداجه و ترتعد فرائصه و یزید غیظه و یکبر حنقه، و یبدی فظائع شبهات و هواجس، لا یزعه من الاقتحام فی الزلل وازع و لا یردعه عن المکابرهٔ من الحیاء رادع.

قد أقحم أتباعه فی طخیهٔ عمیاء، و رکب بهم متن عشواء، و زرع فی قلوبهم صنوف الإحن و البغضاء، و أورثهم أقسام الترات و الوغر و الشحناء، و شحن صدورهم غیظا و حنقا، و سقی أجوافهم آجنا رنقا، و قرّر لهم فی التلمیع قواعد و قوانین، و أحدث من الخدع حیلا و أفانین.

و من عجائب التهافت و التنافر، و غرائب التناقض و التناکر: أن (الدهلوی) الماهر، و کذا الکابلی الفاخر، و من ماثلهما من أسلافهما الأکابر، مع هذا الجد و الجهد و الکدح و الانهماک، و الغرام و الوله و الشغف و الارتباک فی إرادهٔ إطفاء

أنوار الفضائل الباهرهٔ، و ردّ المناقب الفاخرهٔ للعترهٔ الطاهرهٔ یباهون بدعوی التمسّک و الولاء، و یبدون من غایهٔ البهت و المراء، أنّهم المخصوصون بنشر الفضائل و إیثار الاقتداء و اختیار الاقتفاء! فقل لی من المحب الموالی؟ و من المتوغر القالی؟ و من المقبل الواد؟ و من المعرض الصاد؟ و من المتّبع الصافی؟ و من المنحرف الجافی؟ و من المقتفی لآثار الأطهار و المؤمن بفضائل هؤلاء الأخیار؟ و من الصادف علی الإتّباع الوالج فی زرافهٔ الهمج الرعاع؟

و قد بلغ التعصّب (بالدهلوی) المرتاب إلی حدّ یتجاوز عن القیاس و الحساب، حتی أنه ربما ینکر ما هو حجهٔ علی النصّاب، بل ینکر ما أثبته شیخه و والده الجلی النصاب، بل ربما أنکر ما أثبته بنفسه بلا اختفاء و احتجاب.

و مع هذا التباین و التخالف و التهافت و التناقض، و التشاحن و التضاغن و التعالل و التمارض، و مع هذا القصور فی الباع و فقد العثور و الإطّلاع، یشنّع علی أسلافنا بلسانه السّلیطهٔ مکثرا للبذاء و المصاغ، مولعا بالهراء و القذاع، دأبه جحد الواضحات، و سنّته ردّ اللائحات، یروّح بکذبه و افتعاله أرواح مسیلمهٔ و سجاح، و یرفع فی إبطال الحق أنکر عقیرهٔ و أوحش صیاح.

و أعجب من ذلک أنه مع هذا التهالک و الاستهتار بالإبطال و التکذیب و الإنکار، لفضائل أهل البیت الأطهار، صلوات و سلامه علیهم ما اختلف اللیل و النهار، ألقی شراشره علی تصدیق المفتعلات و الإیمان بالموضوعات المخترعات فی حقّ خلفائه الکبار، مع أنها ممّا شهد بکذبها شیوخه و أساطینه الأحبار.

فلا أدری بأیّ وجه یلقی هذا المدّعی للولاء یوم القیامهٔ أهل البیت العظماء، علیهم آلاف التحیّهٔ و الثناء، و ما ذا یقول لهم إذا سألوه عمّا حداه علی تکذیب فضائلهم الثابتهٔ الصحیحهٔ التی رواها الثقات الکبراء و أثبتها حذّاق

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۷

العلماء.

و هذا أوان الشروع فی نقض ما لفقه هذا الرجل بالتفصیل، و اللّه الموفق و هو الهادی إلی سواء السبیل:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۹

سند حدیث الولایهٔ ... ص: ۴۹

اشارهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۱

(قوله):

«و هو حدیث باطل».

أقول:

إن حکم (الدهلوی) ببطلان هذا الحدیث من بدائع التفوّهات و فظائع التقوّلات، فهو یکشف عن دفائن الضغائن و الأحقاد، و یهتک الأستار عن أصناف العناد و اللّداد ... لأنّ جمعا غفیرا من کبار الأئمهٔ البارعین و المحدّثین المنقّدین و مشاهیر الأساطین تشرّفوا بروایته، و زیّنوا أسفارهم بتصحیحه و إثباته، و هذه أسماء جماعهٔ منهم:

أسماء جماعهٔ من رواهٔ الحدیث ... ص: ۵۱

اشارهٔ

۱- سلیمان بن داود الطّیالسی (۲۰۴).

۲- أبو بکر عبد اللّه بن محمّد بن أبی شیبهٔ (۲۳۹).

۳- إمام الحنابلهٔ أحمد بن حنبل (۲۴۱).

۴- أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی (۲۷۹).

۵- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی (۳۰۳).

۶- حسن بن سفیان النسوی (۳۰۳).

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۲

۷- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی (۳۰۷).

۸- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری (۳۱۰).

۹- خثیمهٔ بن سلیمان الأطرابلسی (۳۴۴).

۱۰- أبو حاتم محمّد بن حبان البستی (۳۵۴).

۱۱- سلیمان بن أحمد الطبرانی (۳۶۰).

۱۲- أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الحاکم النیسابوری (۴۰۵).

۱۳- أحمد بن موسی بن مردویه الأصفهانی (۴۱۰).

۱۴- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الأصفهانی (۴۳۰).

۱۵- أبو القاسم حسین بن محمّد الشهیر بالرّاغب الأصفهانی (أوائل المائة الخامسة).

۱۶- أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی (۴۶۳).

۱۷- أبو عمر یوسف بن عبد اللّه ابن عبد البر القرطبی (۴۶۳).

۱۸- مسعود بن ناصر السجستانی (۴۷۷).

۱۹- أبو الحسن علی بن محمّد ابن المغازلی (۴۸۳).

۲۰- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی (۵۰۹).

۲۱- محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی.

۲۲- أبو منصور شهردار بن شیرویه الدیلمی (۵۵۸).

۲۳- أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی (۵۶۸).

۲۴- أبو القاسم علی بن الحسن ابن عساکر الدمشقی (۵۷۱).

۲۵- أبو حامد محمود بن محمّد الصّالحانی.

۲۶- أبو السّعادات المبارک بن محمّد ابن الأثیر الجزری (۶۰۶).

۲۷- عبد الکریم بن محمّد القزوینی الرّافعی (۶۲۴).

۲۸- عز الدین أبو الحسن علی بن محمّد ابن الأثیر الجزری (۶۳۰).

۲۹- أبو الربیع سلیمان بن موسی الکلاعی المعروف بابن سبع (۶۳۴).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۳

۳۰- ضیاء الدین أبو عبد اللّه محمّد بن عبد الواحد المقدسی (۶۴۳).

۳۱- أبو سالم محمّد بن طلحة القرشی (۶۵۲).

۳۲- أبو عبد اللّه محمّد بن یوسف الکنجی (۶۵۸).

۳۳- محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری المکّی (۶۹۶).

۳۴- إبراهیم بن محمّد الجوینی (۷۲۴).

۳۵- شمس الدّین محمّد بن أحمد الذهبی (۷۴۸).

۳۶- محمّد بن یوسف الزّرندی (بضع و خمسین و سبعمائة).

۳۷- محمّد بن مسعود الکازرونی.

۳۸- علی بن شهاب الدّین الهمدانی (۷۸۶).

۳۹- السید شهاب الدّین أحمد.

۴۰- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی.

۴۱- حسین بن معین الدین المیبدی (۸۷۰).

۴۲- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السّیوطی (۹۱۱).

۴۳- شهاب الدین أحمد بن محمّد القسطلانی (۹۲۳).

۴۴- الحاج عبد الوهاب بن محمّد البخاری (۹۳۲).

۴۵- محمّد بن یوسف الشامی.

۴۶- شهاب الدین أحمد بن محمّد ابن حجر المکّی (۹۷۳).

۴۷- علی بن حسام الدین المتّقی (۹۷۵).

۴۸- میرزا مخدوم بن عبد الباقی (۹۹۵).

۴۹- إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی.

۵۰- أحمد بن محمّد بن أحمد الحافی الحسینی.

۵۱- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

۵۲- علی بن سلطان الهروی القاری (۱۰۱۴).

۵۳- عبد الرءوف بن تاج العارفین المنّاوی (۱۰۳۱).

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۴

۵۴- محمود بن محمّد الشّیخانی القادری.

۵۵- أحمد بن الفضل بن باکثیر المکّی (۱۱۴۷).

۵۶- میرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانی.

۵۷- محمّد صدر العالم.

۵۸- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم والد (الدهلوی) (۱۱۷۶).

۵۹- محمّد بن إسماعیل الأمیر الیمانی الصنعانی (۱۱۸۲).

۶۰- محمّد بن علی الصبان.

۶۱- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۶۲- سناء اللّه پانی پتی.

۶۳- المولوی مبین بن محبّ اللّه السهالی (۱۲۲۵).

۶۴- المولوی محمّد سالم بن محمّد سلام الدهلوی.

۶۵- المولوی ولیّ اللّه بن حبیب السهالی.

و سیمرّ بک- إن شاء اللّه تعالی- عن کثب بلا حیلولهٔ ترقّب و انتظار، عبارات هؤلاء الأجلّهٔ الکبار:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۵

۱ روایهٔ أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵

اشارهٔ

لقد أخرج أبو داود الطّیالسی هذا الحدیث الشریف عن ابن عباس بإسناد صحیح ... فقد جاء فی (مسنده) ما هذا نصّه:

«حدّثنا أبو عوانهٔ، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس:

إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لعلی: أنت ولی کلّ مؤمن من بعدی» [۱].

و لنترجم الطیالسی و هو شیخ أحمد و من رجال الصحّاح الستّهٔ، ثم نذکر صحّهٔ هذا السند:

ترجمهٔ أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵

۱- الذهبی: «الإمام أبو داود الطیالسی- و اسمه سلیمان بن داود- البصری الحافظ صاحب المسند، و کان یسرد من حفظه ثلاثین ألف حدیث.

قال الفلاس: ما رأیت أحفظ منه. و قال عبد الرحمن بن مهدی: هو أصدق الناس. قال: کتبت عن ألف شیخ منهم ابن عون» [۲].

۲- الذهبی أیضا: «الإمام الحافظ الکبیر ... عنه: أحمد، و بندار، و الفلّاس و خلائق. قال الفلّاس: ما رأیت أحفظ منه. و قال رفیقه ابن مهدی:

هو أصدق الناس. و قال عامر بن إبراهیم: سمعت أبا داود یقول: کتبت عن

---

[۱] مسند الطّیالسی: ۳۶۰ رقم: ۲۷۵۲.

[۲] العبر حوادث ۲۰۴.

ألف شیخ. و قال وکیع: ما بقی أحد أحفظ لحدیث طویل من أبی داود. فبلغه ذلک فقال: و لا قصیر. و قال ابن المدینی: ما رأیت أحفظ منه. و قال عمر شبّهٔ:

کتبوا عن أبی داود من حفظه أربعین ألف حدیث. مات سنهٔ ۲۰۴ و کان من أبناء الثمانین رحمه اللّه تعالی» [۱].

۳- الیافعی: «الإمام أبو داود الطیالسی سلیمان بن داود البصری الحافظ صاحب المسند» [... ۲].

۴- و قال (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین) بترجمته: «قال یحیی بن معین و ابن المدینی و الفلّاس و وکیع و غیرهم من علماء الرجال بعدالته، و وثّقوه التوثیق البالغ. و الحق أنّه کان کذلک».

فمن العجیب حکمه ببطلان حدیث یرویه هذا العدل الثقهٔ المجمع علیه.

تنصیص ابن عبد البرّ علی صحهٔ هذا السند ... ص: ۵۶

و أمّا صحّهٔ سند

روایهٔ أبی داود الطّیالسی فقد نصّ علیها الحافظ ابن عبد البرّ، فإنّه قال:

«روی أبو داود الطیالسی: حدّثنا أبو عوانهٔ، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعلی: أنت ولی کلّ مؤمن من بعدی.

و به عن ابن عباس إنّه قال: أوّل من صلّی مع النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعد خدیجهٔ علی بن أبی طالب عمّنا. حدّثنا عبد الوارث بن سفیان،

---

[۱] تذکرهٔ الحفّاظ ۱/ ۳۵۲.

[۲] مرآهٔ الجنان. حوادث ۲۰۴.

حدّثنا قاسم بن أصبغ، حدّثنا أحمد بن زهیر بن حرب، حدّثنا الحسن بن حماد، حدّثنا أبو عوانهٔ، حدّثنا أبو بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: کان علی أوّل من آمن باللّه من الناس بعد خدیجهٔ.

قال أبو عمر: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحد، لصحته و ثقهٔ نقلته» [۱].

فثبت- و الحمد للّه- أنّ سند هذا الحدیث صحیح و لا مطعن فیه من جهۀ من جهاته لأحد. و قد أکّد ذلک بقوله: «لصحّته» و «ثقهٔ

نقلته».

و من هذه العبارة يظهر قيام الإجماع على وثاقة رجال هذا السّند، فيكون الحديث الشريف برواية الطيالسى مجمعا على صحّته.

فأين هذا ممّا زعمه (الدهلوى)؟!.

ترجمة ابن عبد البر ... ص: ۵۷

و لنذكر طرفا من فضائل الحافظ ابن عبد البرّ لتعرف قيمة كلمته هذه:

۱- السمعانى: «أبو عمر يوسف بن عبد اللّه بن عبد البرّ النمرى الأندلسى القرطبى الحافظ. كان إماما فاضلا كبيرا جليل القدر، صنّف التّصانيف» [۲].

۲- ابن خلكان: «أبو عمر يوسف بن عبد اللّه بن محمّد بن عبد البرّ بن عاصم النمرى القرطبى. إمام عصره فى الحديث و الأثر و ما يتعلّق بهما ... قال القاضى أبو على ابن سكرة: سمعت القاضى أبا الوليد الباجى يقول: لم يكن بالأندلس مثل أبى عمر بن عبد البرّ فى الحديث. قال الباجى أيضا: أبو عمر أحفظ أهل المغرب. قال أبو محمّد ابن حزم: لا أعلم فى الكلام على فقه الحديث مثله فكيف أحسن منه ...! و كان موفّقا فى التأليف معانا عليه و نفع

---

[۱] الإستيعاب ۳/ ۲۸.

[۲] الأنساب ۱۰/ ۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۵، ص: ۵۸

اللّه به ... و قد تقدم فى ترجمة الخطيب أبى بكر أحمد بن على بن ثابت البغدادى الحافظ ... أنّه كان حافظ المشرق و ابن عبد البر حافظ المغرب، و ماتا فى سنة واحدة، و هما إماما فى هذا الفن» [... ۱].

۳- الذهبى: «ابن عبد البرّ الإمام شيخ الإسلام حافظ المغرب ... ساد أهل الزمان فى الحفظ و الإتقان ... و برع براعة فاق بها من تقدّمه من رجال الأندلس ... و كان ديّنا صيّنا ثقة حجة صاحب سنّة و اتّباع ... قال الحميدى:

أبو عمر فقيه حافظ مكثر عالم بالقراءات و الخلاف، و بعلوم الحديث و الرجال، قديم السّماع» [... ۲].

۴- الذهبى أيضا: «ابن عبد البرّ، الإمام العلّامة حافظ المغرب شيخ الإسلام ... أدرك الكبار و طال عمره، و علا سنده و تكاثر عليه الطلبة، و جمع و صنّف و وثّق و ضعّف، و سارت بتصانيفه الركبان، و خضع لعلمه علماء الزمان ... ممّن بلغ رتبة الأئمة المجتهدين، و من نظر فى مصنّفاته بان له منزلته من سعة العلم و قوة الفهم و سيلان الذهن. قال أبو القاسم ابن بشكوال: ابن عبد البرّ إمام عصره و واحد دهره» ... و ذكر كلمات آخرين فى حقه [۳].

۵- الذهبى أيضا: «أحد الأعلام و صاحب التصانيف، ليس لأهل المغرب أحفظ منه، مع الثقة و الدّين و النزاهة، و التّبحر فى الفقه و العربية و الأخبار» [۴].

۶- أبو الفداء: «كان إمام وقته فى الحديث» [۵].

۷- اليافعى: «أحد الأعلام و صاحب التصانيف، و عمره خمس و تسعون

---

[۱] وفيات الأعيان ۷/ ۷۱.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۲۸- ۱۱۳۰.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۳- ۱۵۷.

[۴] العبر- حوادث ۴۶۳.

[۵] المختصر فی أخبار البشر. حوادث ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۹

سنة و خمسة أيام، قيل: و ليس لأهل المغرب أحفظ منه مع الثقة و الدين و النّزاهة و التبحّر» [... ۱].

۸- ابن الشحنة: «الإمام يوسف بن عبد اللّه بن محمّد بن عبد البرّ، صاحب التصانيف المشهورة منها الإستيعاب» [... ۲].

۹- السيوطی: «ابن عبد البر الحافظ الإمام حافظ المغرب ... ساد أهل الزمان فی الحفظ و الإتقان» ... ثم ذكر بعض الكلمات فی الثناء عليه [۳].

۱۰- (الدهلوی) نفسه فی (بستان المحدّثين) فأثنى عليه الثناء البالغ و قدّمه على الخطيب و البيهقی و ابن حزم...

تنصيص المزی على صحة هذه السند ... ص: ۵۹

و الحافظ أبو الحجاج المزی ممّن رأى صحة هذه السند، فقد ذكر بترجمة مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام: «و روى- يعنی ابن عبد البر- بإسناده عن أبی عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال: كان علی أول من آمن من الناس بعد خديجة. و قال: هذا إسناد لا مطعن فيه لأحد لصحته و ثقة نقلته» [۴].

ترجمة الحافظ المزی ... ص: ۵۹

و المزی أيضا من كبار الأئمة النّقاد فی الحديث و الرجال كما فی تراجمه:

---

[۱] مرآة الجنان. حوادث ۴۶۳.

[۲] روضة المناظر. حوادث ۴۶۳.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۴۳۱.

[۴] تهذيب الكمال- ترجمة أمير المؤمنين ۲۰/ ۴۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۰

۱- الذهبی: «المزّی، شيخنا العالم الحبر، الحافظ الأوحد، محدّث الشام، جمال الدين أبو الحجاج يوسف بن الزكی عبد الرحمن بن يوسف القضاعی الكلبی الدمشقی الشافعی، ولد بظاهر حلب سنة ۶۵۴ و نشأ بالمزة و حفظ القرآن، و تفقّه قليلا ثم أقبل على هذا الشأن ... و أمّا معرفة الرجال فهو حامل لوائها و القائم بأعبائها، لم تر العيون مثله، عمل كتاب تهذيب الكمال فی مائتی جزء ... و كان ثقة حجة، كثير العلم، حسن الأخلاق، كثير السكوت قليل الكلام جدّا، صادق اللّهجة» [... ۱].

۲- الذهبی أيضا: «شيخنا الإمام العلّامة الحافظ الناقد المحقق المفيد محدّث الشام ... كان عارفا بالنحو و التصريف، بصيرا باللّغة، له مشاركة فی الفقه و الأصول، و يخوض فی حقائق المعقول، و يروی الحديث كما فی النفس متنا و إسنادا، و إليه المنتهی فی معرفة الرجال و طبقاتهم، و من رأى تهذيب الكمال علم محلّه من الحفظ، فما رأيت مثله و لا- رأى هو مثل نفسه أعنی فی معناه، و كان ينطوی على دين و صفاء باطن و تواضع، و فراغ عن الرياسة، و قناعة و حسن سمت و قلّة كلام و كثرة احتمال، و كل أحد محتاج إلى تهذيب الكمال ... توفی ثانی عشر صفر سنة ۷۴۲» [۲].

۳- الذهبی أيضا: «الإمام الأوحد، العالم الحجة المأمون، شرف المحدّثين عمدة النقّاد، شيخنا و كاشف معضلاتنا ... برع فی فنون الحديث و معانيه و لغاته و فقهه و علله و صحيحه و سقيمه و رجاله، فلم ير مثله فی معناه و لا رأى هو مثل نفسه، مع الإتقان و الحفظ

و حسن الخطّ و الديانة و حسن الأخلاق و السّمت و الحسن، و الهدى الصالح، و التصوّن و الخير، و الإقتصاد فى المعيشة و اللباس، و الملازمة و الاشتغال و السماع، مع العقل التام و الرزانة

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۹۸- ۱۴۹۹.

[۲] المعجم المختص: ۲۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۱

و الفهم و صحة الإدراك» [۱].

۴- الأسنوى: «أبو الحجّاج جمال الدين ... أحفظ أهل زمانه لا سيّما للرجال المتقدمين، و انتهت إليه الرحلة من أقطار الأرض لروايته و درايته.

و كان إماما فى اللغة و التصريف، ديّنا خيّرا، منقبضا عن الناس، طارحا للتكلّف» [۲].

۵- ابن الوردى: «شيخ الإسلام الحافظ جمال الدين. منقطع القرين فى معرفة أسماء الرّجال مشاركا فى علوم» [۳].

۶- السبكى: «شيخنا و استأذنا و قدوتنا: الشيخ جمال الدين أبو الحجاج المزى، حافظ زماننا، حامل راية السنّة و الجماعة، و القائم بأعباء هذه الصناعة، و المتدرّع جلباب الطاعة، إمام الحفّاظ كلمة لا يجحدونها و شهادة على أنفسهم يؤدّونها و رتبة لو نشر أكابر الأعداء لكانوا يؤدونها. واحد عصره بالإجماع و شيخ زمانه الذى تصغى لما يقوله الأسماع، و الذى ما جاء بعد ابن عساكر مثله و إن تكاثرت جيوش هذا العلم فملأت البقاع...

أقول: ما رأيت أحفظ من ثلاثة: المزى و الذهبى و الوالد...

و بالجملة: كان شيخنا المزى أعجوبة زمانه، يقرأ عليه القارئ نهارا كاملا و الطرق تضطرب و الأسانيد تختلف و ضبط الأسماء يشكل، و هو لا يسهو و لا يغفل ... و كان قد انتهت إليه رياسة المحدّثين فى الدنيا» [... ۴].

۷- ابن حجر العسقلانى: «المزّى، أبو الحجاج جمال الدين المزّى ... سمع: بالشام و الحرمين، و مصر، و حلب، و الإسكندرية، و غيرها، و أتقن اللّغة و التصريف، و كان كثير الحياء و الاحتمال و القناعة و التواضع و التودّد

---

[۱] تذهيب التهذيب. مقدمة الكتاب

[۲] طبقات الشّافعية ۲/ ۲۵۷.

[۳] تتمة المختصر حوادث ۷۴۲.

[۴] طبقات الشّافعية ۶/ ۲۵۱- ۲۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۲

إلى الناس مع الانجماع عنهم، قليل الكلام جدّا حتى يسأل فيجيب و يجيد ... قال الذهبى: ما رأيت أحدا فى هذا الشأن أحفظ منه... و صنف تهذيب الكمال فاشتهر فى زمانه و حدّث به خمس مرار، و حدّث بكثير من مسموعاته الكبار و الصغار عاليا و نازلا، و غالب المحدثين من دمشق و غيرها قد تلمّذوا و استفادوا منه، و سألوه عن المعضلات فاعترفوا بفضيلته و علوّ ذكره. بالغ أبو حيان فى القطر الحبى فى تقريظه و الثناء عليه، و كذلك ابن سيد الناس...

و قال الذهبى: كان خاتمة الحفّاظ ... و كان لا يكاد يعرف قدره إلّا من أكثر مجالسته، و كان خيّرا ذا ديانة و تصوّن من الصّيغر و سلامة باطن» [۱].

۸- ابن قاضى شهبة: «الإمام العلّامة الحافظ الكبير، شيخ المحدثين عمدة الحفاظ، اعجوبة الزمان ... أقرّ له الحفاظ من مشايخه و

غیرهم بالتقدیم، و حدّث بالکثیر نحو خمسین سنهٔ، فسمع منه الکبار و الحفاظ، و ولی دار الحدیث الأشرفیهٔ ثلاثا و عشرین سنهٔ. و قال الذهبی ... و قد بالغ فی الثناء علیه أبو حیان و ابن سید الناس و غیرهما من علماء العصر، توفی فی صفر سنهٔ ۷۴۲» [۲].

۹- السیوطی: «المزی، الإمام العالم الحبر الحافظ الأوحد محدّث الشام» [... ۳].

۱۰- ابن تغری بردی: «الحافظ الحجهٔ جمال الدین ... کان إماما فی عصره، و أحد الحفاظ المشهورین» [... ۴].

۱۱- الشوکانی: «الإمام الکبیر الحافظ ... قال الذهبی ... و قد أخذ عنه الأکابر و ترجموا له و عظّموه جدّا. قال ابن سید الناس فی ترجمته: إنّه أحفظ

---

[۱] الدرر الکامنهٔ ۴/ ۴۵۷.

[۲] طبقات الشّافعیهٔ ۳/ ۷۴.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۵۲۱.

[۴] النجوم الزاهرهٔ ۱۰/ ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۳

الناس للتراجم و أعلمهم بالرواهٔ من أعارب و أعاجم. و أطال الثناء علیه و وصفه بأوصاف ضخمهٔ. و قال الصفدی» [... ۱].

الکلمات فی وثاقهٔ رجال سند الطیالسی ... ص: ۶۳

اشارهٔ

و إذا عرفت صحهٔ سند روایهٔ أبی داود الطیالسی بنص أکابر الحفّاظ کابن عبد البرّ و المزی ... فلا بأس بأن نورد بعض کلمات علماء الجرح و التعدیل فی کلّ واحد من رجال السند المذکور:

۱- أبو عوانهٔ ... ص: ۶۳

فأمّا أبو عوانهٔ- و هو وضّاح بن عبد اللّه الیشکری- فیکفی فی وثاقته کونه من رجال الصّحاح السّتّهٔ کما نصّ علیه الذهبی و ابن حجر العسقلانی بجعلهما علامهٔ الکتب الستهٔ علی اسمه عند ترجمته.

قال الذهبی: «۶- وضّاح بن عبد اللّه، الحافظ أبو عوانهٔ الیشکری، مولی یزید بن عطا، سمع قتادهٔ و ابن المنکدر. و عنه: عفان و قتیبهٔ و لوین. ثقهٔ متقن الکتابهٔ. توفّی ۱۷۶» [۲].

قال الذهبی: «۶- وضاح- بتشدید المعجمهٔ ثم مهملهٔ- بن عبد اللّه الیشکری- بالمعجمهٔ- الواسطی البزّاز، أبو عوانهٔ، مشهور بکنیته. ثقهٔ ثبت.

من السابعهٔ. مات سنهٔ خمس أو ست و سبعین» [۳].

---

[۱] البدر الطّالع ۲/ ۳۵۳.

[۲] الکاشف عن أسماء رجال السّتّهٔ ۳/ ۲۰۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۴

و لا یخفی أن مراده من الطبعهٔ السابعهٔ: طبقهٔ کبار أتباع التابعین کمالک و الثوری، کما نص علیه فی مقدمهٔ کتابه.

۲- أبو بلج ... ص: ۶۴

اشارة

و أمّا أبو بلج- و هو يحيى بن سليم- فسليم عن المعايب و برئ عن المثالب، مدحه الأكابر و وثّقه الأئمة.

قال المزّى: «أبو بلج الفزارى الواسطى- و يقال الكوفى- و هو الكبير:

اسمه يحيى بن سليم بن بلج ... روى عنه: إبراهيم بن المختار، و أبو يونس حاتم بن أبى صغيرة، و حصين بن نمير، و زائدة بن قدامة، و زهير بن معاوية، و سفيان الثورى، و سويد بن عبد العزيز، و شعبة بن الحجاج، و شعيب بن صفوان، و هشيم بن بشير، و أبو حمزة السكرى، و أبو عوانة.

قال إسحاق بن منصور عن يحيى بن معين: ثقة.

و كذلك قال محمّد بن سعد. و النسائى. و الدار قطنى.

و قال البخارى: فيه نظر.

و قال أبو حاتم: صالح الحديث لا بأس به.

و قال محمّد بن سعد قال يزيد بن هارون: قد رأيت أبا بلج، و كان جارا لنا، و كان يتّخذ الحمام يستأنس بهنّ، و كان يذكر اللّه كثيرا و قال: لو قامت القيامة لدخلت الجنة، يقول لذكر اللّه عزّ و جلّ.

روى له الأربعة» [۱].

فالأربعة- و هم أبو داود و الترمذى و النسائى و ابن ماجة- يصحّحون حديثه و يخرّجون له فى صحاحهم...

---

[۱] تهذيب الكمال ۳۳/ ۱۶۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۵

و ابن معين و ابن سعد و النسائى و الدار قطنى ينصّون على وثاقته.

و أبو حاتم يقول: صالح الحديث لا بأس به.

و كبار الأئمة أمثال شعبة و سفيان الثورى ... يروون عنه.

هذا، و ليس فى المقابل إلّا قول البخارى: «فيه نظر» و هذا ممّا لا ينظر إليه و لا يعبأ به فى المقام و فى أشباهه و نظائره و لنذكر منها نموذجا:

قال العينى: بشرح الحديث: «اجعلوا آخر صلاتكم بالليل وترا»:

«فيه دلالة على وجوب الوتر. و اختلف العلماء فيه:

فقال القاضى أبو الطيب: إن العلماء كافة قالت: إنّه سنّة حتّى أبو يوسف و محمّد، و قال أبو حنيفة وحده: هو واجب و ليس بفرض.

و قال أبو حامد فى تعليقه: الوتر سنّة مؤكدة و ليس بفرض و لا واجب، و به قالت الامة كلّها إلّا أبا حنيفة، و قال بعضهم. و قد استدل بهذا الحديث بعض من قال بوجوبه، و تعقّب بأنّ صلاة الليل ليست واجبة، إلى آخره. و بأن الأصل عدم الوجوب حتى يقوم دليله.

و قال الكرمانى أيضا ما يشبه هذا.

قلت: هذا كلّه من آثار التعصّب، فكيف يقول القاضى أبو الطّيب و أبو حامد- و هما إمامان مشهوران- بهذا الكلام الذى ليس بصحيح و لا قريب من الصحة؟ و أبو حنيفة لم ينفرد بذلك، هذا القاضى أبو بكر بن العربى ذكر عن سحنون و أصبغ بن الفرج وجوبه. و حكى ابن حزم أن مالكا قال: من تركه ادّب و كانت جرحة فى شهادته، و حكاه ابن قدامة فى المغنى عن أحمد، و فى

المصنّف عن مجاهد بسند صحیح: هو واجب و لم یکتب، و عن ابن عمر بسند صحیح: ما أحب- انی ترکت الوتر- و أنّ لی حمر النعم. و حکی ابن بطّال وجوبه عن أهل القرآن عن ابن مسعود و حذیفة و إبراهیم النخعی، و عن یوسف بن خالد السمتی شیخ الشافعی وجوبه، و حکاه ابن أبی شیبة أیضا عن سعید بن المسیب و أبی عبیدة بن عبد اللّه بن مسعود و الضحاک. انتهی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۶

فإذا کان الأمر کذلک کیف یجوز لأبی الطیب و لأبی حامد أن یدّعیا هذه الدعوی الباطلة؟ فهذا یدل علی عدم اطّلاعهما فیما ذکرنا، فجهل الشخص بالشیء لا ینفی علم غیره به.

و قول من ادّعی التعقب بأنّ صلاة اللیل لیست بواجبة. إلی آخره، قول واه، لأنّ الدلائل قامت علی وجوب الوتر، منها:

ما رواه أبو داود: نا محمّد بن المثنی. نا أبو إسحاق الطالقانی نا الفضل ابن موسی، عن عبید اللّه بن عبد اللّه العتکی، عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: الوتر حق فمن لم یوتر فلیس منا، الوتر حق فمن لم یوتر فلیس منا، الوتر حق فمن لم یوتر فلیس منا.

و هذا حدیث صحیح، و لهذا أخرجه الحاکم فی مستدرکه و صحّحه.

فإن قلت: فی إسناده أبو المنیب عبید اللّه بن عبد اللّه، و قد تکلّم فیه البخاری و غیره.

قلت: قال الحاکم: وثّقه ابن معین. و قال ابن أبی حاتم: سمعت أبی یقول: هو صالح الحدیث، و أنکر علی البخاری إدخاله فی الضعفاء. فهذا ابن معین إمام هذا الشأن، و کفی حجة فی توثیقه إیّاه» [۱].

أقول: و کذا الأمر فی المقام، فقد وثق ابن معین أبا بلج، و کفی حجة.. و کذا وثّقه غیره من أئمة هذا الشأن...

موجز تراجم الموثّقین لأبی بلج ... ص: ۶۶

فقد عرفت أن یحیی بن معین، و النّسائی، و الدار قطنی، و محمّد بن سعد ... یوثّقون أبا بلج ... فأما ابن معین، و النسائی، و الدار قطنی و غیرهم

---

[۱] عمدة القاری ۷/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۷

من الأئمة الموثّقین له، فسنذکر تراجمهم بإیجاز فیما سیأتی. و أمّا ابن سعد فهذا موجز ترجمته:

۱- السمعانی: «أبو عبد اللّه محمّد بن سعد بن منیع الکاتب الزهری ... کان من أهل الفضل و العلم، و صنّف کتابا کبیرا فی طبقات الصحابة و التّابعین و الصالحین إلی وقته، فأجاد فیه و أحسن. روی عنه:

الحارث بن أبی أسامة، و الحسین بن فهم، و أبو بکر ابن أبی الدنیا. و حکی عن یحیی بن معین أنّه رماه بالکذب. و لعلّ الناقل غلط أو وهم، لأنّه من أهل العدالة و حدیثه یدل علی صدقه، فإنّه یتحری فی کثیر من روایاته. و قال ابن أبی حاتم الرازی: سألت أبی عن محمّد بن سعد فقال: یصدّق روایته، جاء إلی القواریری و سأله عن أحادیث فحدّثه. و حکی إبراهیم الحربی قال: کان أحمد ابن حنبل یوجّه فی کلّ جمعة بحنبل بن إسحاق إلی ابن سعد یأخذ منه جزءین من حدیث الواقدی ینظر فیهما إلی الجمعة الأخری ثم یردّهما و یأخذ غیرهما.

قال إبراهیم: و لو ذهب و سمعها کان خیرا له.

و مات فی جمادی الآخرة سنة ۲۳۰» [... ۱].

۲- ابن خلکان: «کان أحد الفضلاء الأجلّاء، و کان صدوقا ثقة، و کان کثیر العلم، غزیر الحدیث و الروایة، کثیر الکتب، کتب

الحديث و الفقه و غيرهما.

و قال الحافظ أبو بكر صاحب تاريخ بغداد فى حقّه: و محمّد بن سعد عندنا من أهل العدالة، و حديثه يدل على صدقه، فإنّه يتحرّى فى كثير من رواياته» [... ۲].

۳- الذهبى: «محمّد بن سعد الحافظ العلّامة ... قال ابن فهم: كان

---

[۱] الأنساب ۱۰/ ۳۰۷.

[۲] وفيات الأعيان ۴/ ۳۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۸

كثير العلم، كثير الكتب، كتب الحديث و الفقه و الغريب» [... ۱].

۴- الذهبى أيضا: «الإمام الحبر أبو عبد اللّه محمّد بن سعد الحافظ ...

قال أبو حاتم: صدوق» [۲].

۵- الذهبى أيضا: «محمّد بن سعد الكاتب مولى بنى هاشم. عن هشيم و ابن عينة و خلق. مات سنة ۲۳۰. د حكاية» [۳].

۶- ابن حجر: «صدوق فاضل. من العاشرة. مات سنة ۲۳۰ و هو ابن ۶۲» [۴].

۷- السيوطى: «محمّد بن سعد بن منيع البصرى الحافظ» [... ۵].

۳- عمرو بن ميمون ... ص: ۶۸

اشارة

و أمّا عمرو بن ميمون فثقة مأمون ... نصّ عليه المتقدّمون و المتأخرون:

۱- ابن عبد البر: «عمرو بن ميمون الأودى أبو عبد اللّه. أدرك النبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- و صدّق إليه، و كان مسلما فى حياته و على عهد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هو معدود فى كبار التابعين من الكوفيين. و روى أن عمرو بن ميمون حج ستين مرة ما بين حجة و عمرة. و مات سنة ۷۵» [۶].

۲- ابن الأثير: «أسلم فى زمان النبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- و حج مائة حجة و قيل: سبعون حجة، و أدّى صدقته إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و هو

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۲/ ۴۲۵.

[۲] العبر ۱/ ۳۲۰.

[۳] الكاشف ۳/ ۴۱.

[۴] تقريب التهذيب ۲/ ۱۶۳.

[۵] طبقات الحفّاظ: ۱۸۶.

[۶] الإستيعاب ۲/ ۵۴۲- ۵۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۹

معدود فى كتاب التابعين من الكوفيين. و توفى سنة ۷۵. أخرجه الثلاثة» [۱].

۳- الذهبى: «عمرو بن ميمون الأودى، عن عمر و معاذ و طائفة. و عنه:

زیاد بن علاقهٔ و أبو إسحاق و محمد بن سوقهٔ و آخرون. کان کثیر الحج و العبادهٔ، و هو الذی رجم القردهٔ. مات ۷۴» [۲].

۴- ابن حجر: «ثقهٔ عابد، نزل الکوفهٔ، مات سنهٔ أربع و سبعین، و قیل بعدها» [۳].

۵- ابن حجر أیضا: «أدرک الجاهلیهٔ و لم یلق النبیّ ... قال العجلی:

کوفی تابعی ثقهٔ، و قال أبو بکر بن عیّاش عن أبی إسحاق: کان أصحاب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- یرضون بعمرو بن میمون ... و قال ابن معین و النسائی: ثقهٔ ... و ذکره ابن عبد البر فی الاستیعاب فقال: أدرک النبیّ و صدّق إلیه و کان مسلما فی حیاته. و ذکره ابن حبان فی ثقات التابعین» [۴].

۶- ابن حجر أیضا: «أدرک الجاهلیهٔ و أسلم فی حیاهٔ النبیّ علی ید معاذ و صحبه» ثم ذکر توثیقه، و خبر رجمه القردهٔ الذی استنکره غیر واحد مع کونه فی البخاری [۵].

إخراج أبی داود فی مسنده دلیل الثبوت ... ص: ۶۹

ثم إنّه بالإضافهٔ إلی وثاقهٔ رجال السند و صحّهٔ الطریق کما عرفت، فإنّ مجرد إخراج أبی داود الطیالسی هذا الحدیث فی مسنده دلیل علی ثبوته

---

[۱] اسد الغابهٔ ۳/ ۷۷۲.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۹۶.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۸۰.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۹۶.

[۵] الإصابهٔ فی معرفهٔ الصحابهٔ ۳/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۰

و اعتباره، و هو موجود فیه کما عرفت، و عنه نقل العلماء المتأخّرون...

قال الوصّابی: «عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: إن علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. أخرجه أبو داود الطیالسی فی مسنده، و الحسن بن سفیان فی فوائده، و أبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ» [۱].

تقدیم ابن حزم مسند الطیالسی علی موطأ مالک ... ص: ۷۰

و قد بلغت جلالهٔ مسند أبی داود الطیالسی حدّا قدّمه ابن حزم الأندلسی علی موطّأ مالک، قال الذهبی: «قد ذکر لابن حزم قول من یقول: أجلّ المصنفات الموطّأ. فقال: بل أولی الکتب بالتعظیم: الصحیحان، و صحیح سعید بن السّکن، و المنتقی لابن الجارود، و المنتقی لقاسم بن أصبغ، و مصنّف الطّحاوی، و مسند البزار، و مسند ابن أبی شیبهٔ، و مسند أحمد بن حنبل، و مسند ابن راهویه، و مسند الطیالسی، و مسند الحسن بن سفیان...

و ما جری مجری هذه الکتب التی أفردت لکلام رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- صرفا.

ثم بعدها التی فیها کلامه و کلام غیره مثل: مصنّف عبد الرزاق...

و موطأ ابن أنس، و موطأ ابن أبی ذئب» [... ۲].

ترجمهٔ ابن حزم ... ص: ۷۰

و ابن حزم- الذى قدّم سند الطّيالسى على موطأ مالك- ترجم له:

---

[۱] الاكتفاء فى فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۵۳.

۱- الذهبى: «أبو محمد ابن حزم العلامة على بن أحمد ... صاحب المصنفات، مات مشرّدا عن بلده ... و كان إليه المنتهى فى الذكاء و حدّة الذهن و سعة العلم، بالكتاب و السنّة و المذاهب و الملل و النحل و العربية و الأدب و المنطق و الشعر، مع الصّدق و الأمانة و الدّيانة و الحشمة» [... ۱].

۲- السيوطى: «ابن حزم الإمام العلّامة الحافظ الفقيه ... مات فى جمادى الاولى سنة ۴۵۷» [۲].

و الجدير بالذكر ما ذكره ابن عربى فى (الفتوحات المكية) من أنّه:

«رأيت النبىّ فى المنام و قد عانق أبا محمّد ابن حزم المحدّث، فغاب الواحد فى الآخر فلم ير إلّا واحد و هو رسول اللّه. فهذه غاية الوصلة، و هو المعبّر عنه بالاتّحاد».

مسند الطيالسى فى كتب الأسانيد ... ص: ۷۱

و مسند أبى داود الطيالسى من الكتب المشهورة المعتبرة، و لذا ذكره (الدهلوى) فى كتابه (بستان المحدثين) الذى صنّفه فى الكتب المعروفة المشهورة...

و هو أيضا من الكتب التى يذكر العلماء أسانيدهم إليها فى رسائلهم المصنّفة فى ذكر الأسانيد إلى الكتب الجليلة ... و هذا سند رواية أبى مهدى عيسى بن محمّد الثعالبى كما جاء فى (مقاليد الأسانيد) و الثعلبى- كما هو معروف- من المشايخ السبعة الذين يفتخر والد (الدهلوى) باتّصال أسانيده إليهم، و هو من العلماء الأعيان فى القرن الحادى عشر [۳]:

---

[۱] العبر ۲/ ۳۰۶.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۴۳۵.

[۳] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۳/ ۲۴۰.

«مسند أبى داود الطيالسى. قال الحافظ ابن حجر: هو القدر الذى جمعه بعض الأصفهانيّين من رواية يونس بن حبيب. أخبرنى- أى على بن محمّد بن عبد الرحمن الأجهورى به، قراءة منّى عليه بجملة المسند من حديث أبى بكر الصّديق إلى حديث عمر، و إجازة لسائره- عن الشمس الرملى، عن زكريا.

- ح- و عن البرهان العلقمى، عن عبد الحق السنباطى. كلاهما عن الحافظ أبى الفضل ابن حجر قال: قراءة على أبى الفرج عبد الرحمن بن المبارك الغزى ثم القاهرى.- ح- و عن النور القرافى و الكرخى و ابن الجاتى عن الجلال السيوطى، سماعا لكثير منه على أبى الفضيل محمّد بن عمر بن حصن الملتوتى، و إجازة لسائره عن أبى الفرج الغزّى سماعا و إجازة لما فات عن أبى العباس أحمد بن منصور الجوهرى.- ح- قال الجلال السيوطى: و أخبرنى به عاليا محمّد بن محمّد بن مقبل الحلبى، عن الصّلاح بن أبى عمر قال هو و الجوهرى: أخبرنا به الفخر ابن البخارى قال الجوهرى سماعا و قال الآخر إجازة قال: أخبرنا أبو المكارم أحمد بن محمّد بن اللبّان و أبو جعفر الصّيدلانى إجازة قال: أخبرنا أبو على الحداد- قال الأول: سماعا، و قال الثانى: حضورا- قال: أخبرنا أبو نعيم الحافظ. قال:

حدّثنا عبد اللّه بن جعفر بن أحمد بن فارس سماعا قال: حدّثنا یونس بن حبیب قال: حدّثنا أبو داود الطیالسی فذکره»...

عبارة ابن عبد البر کاملة ... ص: ۷۲

و لنذکر عبارة الحافظ ابن عبد البر کاملة لبعض الفوائد المستفادة من سیاق کلامه، فإنه قال بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام:

«روی عن: سلمان، و أبی ذر، و المقداد، و حذیفة، و خباب، و جابر، و أبی سعید الخدری، و زید بن أرقم: إن علی بن أبی طالب أوّل من أسلم، و فضّله هؤلاء علی غیره.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۳

قال ابن إسحاق: أوّل من آمن باللّه و رسوله محمّد- صلّی اللّه علیه و سلّم- خدیجة و من الرجال علی بن أبی طالب. و هو قول ابن شهاب إلّا أنّه قال من الرجال بعد خدیجة، و هو قول الجمیع فی خدیجة.

حدّثنا أحمد بن محمّد، حدّثنا أحمد بن الفضل، حدّثنا محمّد بن جریر قال قال أحمد بن عبد اللّه الدقاق: حدّثنا مفضل بن صالح، عن سماک بن حرب، عن عکرمة، عن ابن عباس قال: لعلی أربع خصال لیست لأحد غیره:

هو أول عربی و عجمی صلّی مع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، و هو الذی کان لواؤه معه فی کل زحف، و هو الذی صبر معه یوم فرّ عنه غیره، و هو الذی غسّله و أدخله فی قبره.

و قد مضی فی باب أبی بکر ذکر من قال إن أبا بکر أول من أسلم.

و روی عن سلمان الفارسی أنّه قال: أول هذه الامة ورودا علی نبیّها الحوض أوّلها إسلاما علی بن أبی طالب.

و روی هذا الحدیث مرفوعا عن سلمان الفارسی عن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنّه قال: أول هذه الامة ورودا علی الحوض أوّلها إسلاما علی بن أبی طالب

. و رفعه أولی، لأنّ مثله لا یدرک بالرأی.

حدّثنا أحمد بن قاسم، حدّثنا قاسم بن أصبغ، حدّثنا الحارث بن أبی أسامة، حدّثنا یحیی بن هاشم، حدّثنا سفیان الثوری، عن سلمة بن کهیل، عن أبی صادق، عن حنش بن المعتمر، عن علیم الکندی، عن سلمان الفارسی قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: أوّلکم ورودا علی الحوض أوّلکم إسلاما علی بن أبی طالب.

و روی أبو داود الطیالسی: حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لعلی: أنت ولی کل مؤمن بعدی.

و به عن ابن عباس- رضی اللّه عنهما- إنه قال: أول من صلّی مع النبی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۴

- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعد خدیجة علی بن أبی طالب.

حدّثنا عبد الوارث بن سفیان، حدّثنا قاسم بن أصبغ، حدّثنا أحمد بن زهیر بن حرب، حدّثنا الحسن بن حماد، حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس- رضی اللّه عنهما- قال: کان علی أوّل من آمن باللّه من الناس بعد خدیجة.

قال أبو عمر: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحد لصحته و ثقة نقلته» [۱].

اعتبار کتاب الإستیعاب ... ص: ۷۴

و قد وصف ابن عبد البر کتابه (الاستیعاب) بما یدلّ علی اعتباره حیث قال فی مقدّمته:

«و اعتمدت فی هذا الکتاب علی الکتب المشهورة عند أهل العلم بالسّیر و الأنساب، و علی التواریخ المعروفة التی علیها عوّل العلماء

فى معرفة أيام الإسلام و سير أهله».

و قال ابن الأثير فى مقدمة (أسد الغابة): «و قد جمع الناس فى أسمائهم كتبا كثيرة، و منهم من ذكر كثيرا من أسمائهم فى كتب الأنساب و المغازى و غير ذلك، و اختلفت مقاصدهم فيها، إلّا أن الذى انتهى إليه جمع أسمائهم الحافظان أبو عبد اللّه ابن مندة و أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الأصبهانيان، و الإمام أبو عمر ابن عبد البر القرطبى، رضى اللّه عنهم، و أجزل ثوابهم، و حمد سعيهم، و عظّم أجرهم، و أكرم مآبهم، فلقد أحسنوا فيما جمعوا، و بذلوا جهدهم، و أبقوا بعدهم ذكرا جميلا، فاللّه تعالى يثيبهم أجرا جزيلا، فإنّهم جمعوا ما تفرّق منه».

---

[۱] الاستيعاب ۳/ ۲۷- ۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۵

و قال ابن خلكان بترجمة ابن عبد البر: «و جمع فى أسماء الصحابة كتابا جليلا سمّاه كتاب الإستيعاب» [۱].

و قال الذهبى بترجمته: «و له تواليف لا مثل لها فى جميع معانيها...

و منها كتاب الإستيعاب فى الصحابة ليس لأحد مثله» [۲].

و قال أيضا: «و جمع كتابا جليلا مفيدا و هو الاستيعاب فى أسماء الصحابة» [۳].

و قال كاشف الظنون: «الإستيعاب فى معرفة الأصحاب، مجلد، للحافظ أبى عمر يوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمرى القرطبى المتوفى سنة ۴۶۳. و هو كتاب جليل القدر» [... ۴].

و قال (الدهلوى) فى (بستان المحدّثين): «الإستيعاب فى معرفة الأصحاب لأبى عمر ابن عبد البر، كتاب مشهور و معروف»....

و نصّ تلميذه الرشيد الدهلوى فى (إيضاحه) على أن (الإستيعاب) من الكتب المعتبرة.

و نص ابن الوزير الصنعانى فى مقدمة كتابه (الروض الباسم) فى ذكر ما الّف فى الصحابة على أنّ (الاستيعاب) من مصادر كتاب (اسد الغابة) لابن الأثير ثم قال: «و أنفس كتاب فيهم كتاب عز الدين ابن الأثير»....

هذا، و لقد اعتمد علماء الكلام فى غير موضع من بحوثهم على كتاب (الإستيعاب) و استندوا إلى رواياته عند المناظرة مع الإماميّة، فلاحظ كتاب (التحفة) لمؤلّفه (الدهلوى) و كتاب (الإيضاح) لتلميذه الرشيد، و كتاب (منتهى

---

[۱] وفيات الأعيان ۷/ ۶۷.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۲۹.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۸.

[۴] كشف الظّنون ۱/ ۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۶

الكلام) لحيدر على الفيض آبادى ... و غيرها.

* و

أخرجه أبو داود الطّيالسى بسند صحيح كذلك عن عمران بن حصين، و هذا نصّ روايته:

«حدّثنا جعفر بن سليمان الضبعى، حدّثنا يزيد الرشك، عن مطرف بن عبد اللّه بن الشخير، عن عمران بن حصين: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعث عليا فى جيش، فرأوا منه شيئا فأنكروه، فاتّفق أربعة نفر و تعاقدوا أن يخبروا النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بما صنع على. قال عمران: و كنا إذا قدمنا من سفر لم نأت أهلنا حتى نأتى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ننظر إليه، فجاء النفر الأربعة، فقام

أحدهم فقال:

یا رسول اللّه، أ لم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال مثل ذلک. فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال مثل ذلک. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ذلک. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

ما لهم و لعلی! إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

و أمّا صحّة هذا الإسناد فستعلم عند ما نذکر تراجم رواته فی الکلام علی روایة أحمد بن حنبل.

۲ روایة ابن أبی شیبة ... ص: ۷۶

اشارة

و أخرجه الحافظ أبو بکر عبد اللّه بن محمّد المعروف بابن أبی شیبة فی (المصنّف ...) و هذا نص روایته:

---

[۱] مسند الطیالسی: ۱۱۱ رقم: ۸۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۷

«۱۲۱۷۰- حدّثنا عفّان قال: ثنا جعفر بن سلیمان قال: حدّثنی یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة، و استعمل علیهم علیّا، فصنع علی شیئا أنکروه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یعلموه، و کانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فسلّموا علیه و نظروا إلیه ثم ینصرفون إلی رحالهم. قال: فلما قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه: ألم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یعرف الغضب فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ علی منّی و أنا من علی، و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

أمّا أنّه قد صحّحه،

فقد نصّ علی ذلک الحافظ السیوطی حیث قال:

«الحدیث الأربعون- عن عمران بن حصین: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: علی منّی و أنا من علی و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه ابن أبی شیبة

و صحّحه» [۲].

ترجمة أبی بکر ابن أبی شیبة ... ص: ۷۷

و لنذکر بعض کلماتهم فی مدح ابن أبی شیبة:

۱- عبد الغنی المقدسی: «قال أبو زرعة الرازی: ما رأیت أحفظ من أبی بکر ابن أبی شیبة. و قال صالح بن محمد: أعلم من أدرکت بالحدیث

---

[۱] المصنّف ۱۲/ ۷۹- ۸۰.

[۲] القول الجلی فی مناقب علی: ۶۰.

و علله علی بن المدینی، و أعلمهم بتصحیف المشایخ یحیی بن معین، و أحفظهم عند المذاکرهٔ أبو بکر ابن أبی شیبهٔ...

...سمعت أبا جعفر محمّد بن صالح بن هانی یقول: سمعت یحیی ابن معین- و سألته عن سماع أبی بکر ابن أبی شیبهٔ من شریک- فقال: أبو بکر عندنا صدوق، و لو ادّعی السماع ممّن هو أجلّ من شریک لکان مصدّقا...

...أخبرنا أبو طاهر السّلفی ... حدّثنی محمد بن إبراهیم مربّع الحافظ قال: قدم علینا أبو بکر ابن أبی شیبهٔ فانقلبت به بغداد، و نصب له منبر فی جامع الرصافهٔ...

...سمعت عمرو بن علی یقول: ما رأیت أحفظ من ابن أبی شیبهٔ، قدم علینا مع علی بن المدینی...

...حدّثنی أبو زید العلقی قلت لأحمد بن حمید: من أحفظ أهل الکوفهٔ؟ فقال: أبو بکر ابن أبی شیبهٔ. فذکرت ذلک لأبی بکر فقال: ما ظننته یقرّ لی. قال أحمد بن علی: أحمد بن حمید، یعرف بدار ام سلمهٔ، و کان من شیوخ الکوفیّین و مفتیهم و حفّاظهم.

و قال أحمد بن حنبل: أبو بکر ابن أبی شیبهٔ صدوق.

و قال أبو حاتم: کوفی ثقهٔ.

قال البخاری: مات فی المحرم سنهٔ ۲۳۵» [... ۱].

۲- الذهبی: «الإمام العلم سیّد الحفّاظ و صاحب الکتب الکبار: المسند و المصنف و التفسیر ... و هو من أقران: أحمد بن حنبل، و إسحاق بن راهویه، و علی بن المدینی، فی السنّ و المولد و الحفظ، و یحیی بن معین أسن منهم بسنوات...

و کان بحرا من بحور العلم، و به یضرب المثل فی قوهٔ الحفظ.

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

حدّث عنه: الشیخان، و أبو داود، و ابن ماجهٔ...

و قال أحمد بن حنبل: أبو بکر صدوق، و هو أحبّ إلیّ من أخیه عثمان.

و قال أحمد بن عبد اللّه العجلی: کان أبو بکر ثقهٔ حافظا للحدیث.

و قال عمرو بن علی الفلّاس: ما رأیت أحدا أحفظ من أبی بکر بن أبی شیبهٔ...

قال الحافظ أبو العباس ابن عقدهٔ: سمعت عبد الرحمن بن خراش یقول: سمعت أبا زرعهٔ یقول: ما رأیت أحفظ من أبی بکر بن أبی شیبهٔ...

قال الخطیب: کان أبو بکر متقنا حافظا» [... ۱].

۳- الذهبی أیضا: «أبو بکر بن أبی شیبهٔ، الحافظ، عدیم النظیر، الثبت النحریر ... قال أحمد: أبو بکر صدوق هو أحب إلیّ من أخیه عثمان. و قال العجلی: ثقهٔ حافظ و قال الفلاس: ما رأیت أحفظ من أبی بکر بن أبی شیبهٔ، و کذا قال أبو زرعهٔ الرازی.

و قال أبو عبید: انتهی الحدیث إلی أربعهٔ: فأبو بکر بن أبی شیبهٔ أسردهم له، و أحمد أفقههم فیه، و ابن معین أجمعهم له، و ابن المدینی أعلمهم به.

و قال صالح بن محمد: أعلم من أدرکت بالحدیث و علله ابن المدینی، و أحفظهم له عند المذاکرهٔ أبو بکر بن أبی شیبهٔ.

و عن أبی عبید قال: أحسنهم وضعا للکتاب أبو بکر بن أبی شیبهٔ. و قال الخطیب: کان أبو بکر متقنا حافظا، صنف المسند و الأحکام و

التفسیر.

قال البخاری: مات فی سنة ۲۳۵» [۲].

۴- ابن حجر ...: «روی عنه: البخاری، و مسلم، و أبو داود، و ابن ماجة، و روی له النسائی بواسطة أحمد بن علی القاضی و زکریا السّاجی...

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۲۲.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۰

و أحمد بن حنبل و محمد بن سعد، و أبو زرعة و أبو حاتم» [... ۱].

نقل السیوطی تصحیحه و موافقته له ... ص: ۸۰

و لقد نقل السیوطی الحافظ فی رسالته (القول الجلی) تصحیح أبی بکر ابن أبی شیبة هذا الحدیث الشریف، و سکت علیه ... کما عرفت، و السکوت فی هکذا موضع قبول و موافقة.

و قد ذکر الحافظ السیوطی فی خطبة رسالته المذکورة ما یدل علی اعتبار أحادیثها حیث قال: «و بعد، فهذه نبذة من قطرات بحار زاخرة، أوردت فیها یسیرا من المناقب الباهرة، لسیدنا علی کرّم اللّه وجهه، ملقبة بالقول الجلی فی فضائل علی، و ضمّنتها أربعین حدیثا متبعة بالعزو لمخرجیها، و بیان بعض عریب ألفاظها و مشکل معانیها. و اللّه أسأل أن یتحفنی بالقبول، و أن یرزقنی ببرکة الاستمساک بحبّ أهل البیت أشرف مأمول».

حکم السیوطی بصحة الحدیث ... ص: ۸۰

بل إنّ السیوطی نفسه یری صحّة هذا الحدیث، حیث ینصّ علی ذلک فی کتابه (جمع الجوامع) فیقول: «علی منّی و أنا من علی و علی ولی کلّ مؤمن بعدی. ش فی المصنف عن عمران بن حصین.

صحیح» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۳.

[۲] جمع الجوامع- انظر ترتیبه: کنز العمال ۱۱/ ۳۲۹۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۱

حکم المتّقی بصحة الحدیث ... ص: ۸۱

و قد وافق الشیخ علی المتّقی ابن أبی شیبة و السّیوطی فی الحکم بتصحیح الحدیث فقد جاء فی کتابه: «علی منّی و أنا من علی و علیّ ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

ش، فی المصنّف، عن عمران بن حصین

. صحیح» [۱].

حکم البدخشی بصحة الحدیث ... ص: ۸۱

و تبعهم محمّد بن معتمد خان البدخشى فى غير واحد من كتبه:

ففى (مفتاح النجا): «و عند ابن أبى شيبة بسند صحيح عنه مرفوعا: على منّى و أنا من على و على ولىّ كلّ مؤمن بعدى».

و فى (تحفة المحبّين): «على منّى و أنا من على و على ولى كلّ مؤمن بعدى. شب بسند صحيح. عم فى فضائل الصّحابة، كلاهما عن عمران بن حصين».

حكم القاضى ثناء اللّه بصحّة الحديث ... ص: ۸۱

و كذا حكم القاضى سناء اللّه بصحّة سند حديث ابن أبى شيبة، و ردّ بذلك بصراحة على قدح نصر اللّه الكابلى فيه، و هذه ترجمة عبارته فى كتابه (سيف مسلول):

---

[۱] كنز العمال ۱۱/ ۶۰۸ رقم ۳۲۹۴۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۲

«الثالث: حديث بريدة عن النبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: على منّى و أنا من على و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى. قالوا: الولى هو الأولى بالتصرّف فهو الإمام. لكن فى إسناده الأجلح الشيعى و هو متّهم، فلا يحتج بخبره. كذا قال الملّا نصر اللّه الكابلى رحمة اللّه عليه.

لكنّ هذا الحديث رواه ابن أبى شيبة بسند صحيح عن عمران بن حصين».

الحديث فى المصنّف بألفاظ عديدة ... ص: ۸۲

ثمّ

إنّ هذا الحديث أخرجه أبو بكر ابن أبى شيبة فى كتابه (المصنف) بألفاظ مختلفة.

منها: اللفظ الذى تقدّم.

و منها: «لا تقع فى على فإنّه منّى و أنا منه و هو وليّكم بعدى. ش عن عبد اللّه بن بريدة عن أبيه» قاله المتقى [۱].

و منها: «عن عمران بن حصين: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سرية و استعمل عليها عليا فغنموا، فصنع علىّ شيئا أنكروه- و فى لفظ:

فأخذ على من الغنيمة جارية- فتعاقد أربعة من الجيش إذا قدموا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أن يعلموه، و كانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه فسلّموا عليه و نظروا إليه ثم ينصرفون إلى رحالهم. فلما قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّا قد أخذ من الغنيمة جارية؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانى فقال مثل ذلك. فأعرض عنه.

---

[۱] كنز العمال ۱۱/ ۶۰۸ رقم ۳۲۹۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۳

ثم قام الثالث فقال مثل ذلك. فأعرض عنه.

ثم قـام الرابع، فأقبل إليه رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- و يعرف الغضب فى وجهه فقال: ما تريـدون من على!! على منّى و أنا من على و على ولىّ كلّ مؤمن بعدى.

ش. و ابن جرير و صحّحه» [۱].

۳ رواية أحمد بن حنبل ... ص: ۸۳

اشارة

و هذا الحديث أخرجه أحمد فى (مسنده) عن عمران بن حصين فقد جاء فيه:

«حـدّثنا عبد الرزاق و عفان المعنى. و هذا حديث عبد الرزاق قالا: ثنا جعفر بن سـليمان قال: حدّثنى يزيد الرشك، عن مطرف بن عبد اللّه، عـن عمران بن حصـين قـال: بعث رسـول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- سـرية و أمّر عليهم على بن أبى طـالب- رضـى اللّه عنه- فأحـدث شـيئا فى سـفره، فتعاهـد- و قال عفان: فتعاقد- أربعة من أصـحاب محمّد صـلّى اللّه عليه و سـلّم أن يذكروا أمره لرسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال عمران: و كنّا إذا قدمنا من سفر بدأنا برسول اللّه فسلّمنا عليه. قال: فدخلوا عليه فقام رجل منهم فقال:

يا رسول اللّه، إن عليّا فعل كذا و كذا. فأعرض عنه.

ثم قام الثانى فقال: يا رسول اللّه، إنّ عليا فعل كذا و كذا فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال: يا رسول اللّه، إنّ عليا فعل كذا و كذا فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه، إنّ عليا فعل كذا و كذا.

---

[۱] كنز العمال ۱۳/ ۱۴۲ رقم ۳۶۴۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۴

قال: فأقبل رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم على الرابع- و قـد تغيّر وجهه- فقال: دعوا عليّا، دعوا عليّا، إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

الكلمات فى وثاقة رجال سند أحمد ... ص: ۸۴

و رجال سند رواية أحمد بن حنبل كلّهم من المشاهير الثقات المقبولين و هم:

۱- عبد الرزاق بن همام فأمّا عبد الرزاق فهذه بعض الكلمات فى مدحه و الثناء عليه:

۱- اليافعى: «الحافظ العلّامة المرتحل إليه من الآفاق، الشيخ الإمام، عبد الرزاق بن همام اليمنى الصنعانى الحميرى صاحب المصنفات.

روى عن: معمر، و ابن جريج، و الأوزاعى، و طبقتهم، و رحل إليه الأئمة إلى اليمن.

قيل: ما رحل الناس إلى أحد بعد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- مثل ما رحلوا إليه.

روى عنه خلائق عن أئمـة الإسـلام، منهم: الإمـام سـفيان بن عيينـة، و الإمـام أحمـد، و يحيى بن معين، و إسـحاق بن راهـويه، و على المدينى، و محمود بن غيلان» [۲].

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۴۳۸- ۴۳۸.

[۲] مرآة الجنان- حوادث ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۵

۲- السمعانی: «أبو بکر عبد الرزاق بن همام الصنعانی. قیل: ما رحل إلی أحد بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- مثلما رحل إلیه» [۱].

۳- ابن خلکان: «أبو بکر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعانی: قیل:

ما رحل الناس» [... ۲].

۲- عفّان بن مسلم و هو من رجال الصحیحین. و من الثقات الأثبات:

۱- المقدسی: «عفّان بن مسلم الصفّار الأنصاری، مولی عزرهٔ بن ثابت، کنیته أبو عثمان، سمع: وهیب بن خالد، و صخر بن جویریهٔ، و غیر واحد، عندهما ... مات ببغداد سنهٔ ۲۲۰ و هو ابن ۸۶ سنهٔ» [۳].

۲- الذهبی: «عفان بن مسلم، الحافظ الثبت، أبو عثمان الأنصاری مولاهم، البصری، الصفّار، محدّث بغداد ... قال یحیی القطّان: إذا وافقنی عفّان فلا أبالی من خالفنی. و قال العجلی: عفّان ثقهٔ ثبت صاحب سنّهٔ» [... ۴].

۳- الذهبی أیضا: «عفان بن مسلم الصفار، أبو عثمان، الحافظ. عن:

هشام الدستوائی، و همام، و الطبقهٔ. و عنه: البخاری، و إبراهیم الحربی، و أبو زرعهٔ، و امم. و کان ثبتا فی أحکام الجرح و التعدیل. مات سنهٔ ۲۲۰» [۵].

---

[۱] الأنساب- الصنعانی ۸/ ۹۲.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۲۱۶.

[۳] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۴۰۷.

[۴] تذکرهٔ الحفّاظ ۱/ ۳۷۹.

[۵] الکاشف ۲/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۶

۳- جعفر بن سلیمان ۱- ابن حبان: «جعفر بن سلیمان الضبعی الحرشی من أهل البصرهٔ، و کنیته أبو سلیمان، ینزل فی بنی ضبیعهٔ فنسب إلیها، یروی عن: ثابت، و مالک ابن دینار. روی عنه: ابن المبارک، و أهل العراق. و مات فی رجب سنهٔ ۱۷۸.

و کان یبغض الشیخین:

حدّثنا الحسن بن سفیان، حدّثنا إسحاق بن أبی کامل، ثنا جریر بن یزید ابن هارون- بین یدی أبیه- قال: بعثنی أبی إلی جعفر بن سلیمان الضبعی فقلت له: بلغنا أنک تسبّ أبا بکر و عمر. قال: أما السبّ فلا، و لکن البغض ما شئت.

قال: و إذا هو رافضی مثل الحمار.

قال أبو حاتم: و کان جعفر بن سلیمان من الثّقات المتقنین فی الروایات، غیر أنه کان ینتحل المیل إلی أهل البیت، و لم یکن بداعیهٔ إلی مذهبه.

و لیس بین أهل الحدیث من أئمتنا خلاف أن الصّدوق المتقن إذا کان فیه بدعهٔ و لم یکن یدعو إلیها أنّ الإحتجاج بأخباره جائز فإذا دعا إلی بدعته سقط الاحتجاج بأخباره. و لهذه العلّهٔ ترکنا حدیث جماعهٔ ممن کانوا ینتحلون البدع و یدعون إلیها و إن کانوا ثقات، و احتججنا بأقوام ثقات، انتحالهم سوء غیر أنهم لم یکونوا یدعون إلیه، و انتحال العبد بینه و بین ربّه، إن شاء عذّبه علیه و إن شاء غفر له، و علینا قبول الروایات عنهم إذا کانوا ثقات علی حسب ما ذکرنا فی غیر موضع من کتبنا» [۱].

۲- المقدسی: «جعفر بن سلیمان الحرشی الضّبعی، نزیل بنی ضبیعهٔ، البصری، کنیته أبو سلیمان، سمع: ثابت البنانی، و الجعد بن

عثمان، و أبا

---

[۱] الثقات. کتاب اتباع التابعین ۶/ ۱۴۰.

عمران الجونی، و یزید الرشک، و سعید الجریری. روی عنه: قطن بن نسیر، و یحیی بن یحیی، و قتیبهٔ، و محمّد بن عبید بن حسان» [۱].

۳- السمعانی: «روی عنه: ابن المبارک، و إسحاق بن أبی إسرائیل، و عبید اللّه بن عمر القواریری، و أهل العراق. مات سنهٔ ۱۷۸. و کان یبغض الشیخین أبا بکر و عمر» [... ۲].

۴- الذهبی: «ثقهٔ، فقیه، و مع کثرهٔ علومه قیل: کان امیّا، و هو من زهّاد الشیعهٔ» [۳].

۵- ابن حجر: «صدوق زاهد، لکنه یتشیّع» [۴].

۴- یزید الرّشک روی عنه أصحاب الصحاح کلّهم:

الذهبی: «ع- یزید بن أبی یزید الضّبعی الرّشک. عن مطرف و معاذ.

و عنه شعبهٔ و ابن علیهٔ. ثقهٔ متعبّد. مات سنهٔ ۱۳۰» [۵].

۵- المطرف بن عبد اللّه و هو أیضا من رجال الصّحاح کلّها:

۱- المقدسی: «مطرف بن عبد اللّه بن الشخیر العامری، أبو عبد اللّه

---

[۱] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۷۱.

[۲] الأنساب- الضبعی ۸/ ۱۴۱.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۲۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۳۱.

[۵] الکاشف ۳/ ۲۵۲.

و یقال إنّه من بنی حریش. سمع عمران بن حصین عندهما ... مات سنهٔ ۹۵» [۱] ۲- الذهبی: «ع- مطرف بن عبد اللّه ... و کان من عبّاد أهل البصرهٔ» [... ۲].

۳- الذهبی أیضا: «ع- مطرف بن عبد اللّه بن الشخیر الحرشی العامری، أبو عبد اللّه، أحد الأعلام» [... ۳].

۴- ابن حجر: «ثقهٔ، عابد، فاضل» [۴].

فظهر ان رمی الحدیث بالکذب و البطلان محض الزور و البهت و الخسران...

* و

أخرجه عن بریدهٔ بالسند الآتی:

«حدّثنا ابن نمیر، حدّثنی أجلح الکندی، عن عبد اللّه بن بریدهٔ، عن أبیه بریدهٔ قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن بعثین، علی أحدهما علی بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الولید. فقال: إذا التقیتم فعلیّ علی الناس و إن افترقتم فکلّ واحد منکم علی جنده. قال: فلقینا بنی زید من أهل الیمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلهٔ و سبینا الذریّهٔ، فاصطفی علی امرأهٔ من السّبی لنفسه. قال بریدهٔ: فکتب معی خالد ابن الولید إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یخبره بذلک، فلمّا أتیت النبیّ-

صلّی اللّه علیه و سلّم- دفعت الکتاب، فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقلت: یا رسول اللّه هذا مکان العائذ، بعثتنی مع رجل و أمرتنی أن أطیعه ففعلت ما أرسلت به. فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم

---

[۱] الجمع بین رجال الصّحیحین ۲/ ۵۰۲.

[۲] تذهیب التهذیب مخطوط.

[۳] الکاشف ۳/ ۱۳۲.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۹

بعدی» [۱]

الکلمات فی وثاقة سنده الثانی ... ص: ۸۹

اشارة

و رجال هذا السند أیضا من کبار الثقات المعتمدین و هم:

۱- عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۸۹

۱- الذهبی: «عبد اللّه بن نمیر، الحافظ الإمام، أبو هشام الهمدانی ثم الخارفی الکوفی، والد الحافظ الکبیر محمد، حدّث عن: هشام بن عروة، و الأعمش، و أشعث بن سوار، و إسماعیل بن أبی خالد، و یزید بن أبی زیاد، و عبید اللّه بن عمر، و عدة. و عنه: أحمد و ابن معین، و إسحاق الکوسج، و أحمد ابن الفرات، و الحسن بن علی بن عفان، و خلق.

وثّقه یحیی بن معین و غیره. و کان من کبار أصحاب الحدیث، توفی فی سنة ۱۹۹» [... ۲].

۲- الذهبی أیضا: «عنه: ابنه، و أحمد، و ابن معین. حجّة. توفی سنة ۱۹۹» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقة صاحب حدیث، من أهل السنة من کبار التاسعة» [۴].

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۵۶.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۱/ ۳۲۷.

[۳] الکاشف ۲/ ۱۲۲.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۰

۲- أجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۰

۱- الذهبی: «بخ ۴- أجلح بن عبد اللّه بن حجیّة الکندی، عن الشعبی و عکرمة. و عنه: القطّان، و ابن نمیر، و خلق. وثّقه ابن معین و غیره، و ضعّفه النسائی و هو شیعی، مع أنه روی عنه شریک أنه قال: سمعنا أنّه ما سبّ أبا بکر و عمر أحد إلّا افتقر أو قتل. مات سنة ۱۴۵» [۱].

۲- ابن حجر: «بخ ۴ ... صدوق شیعی، من السابعة، مات سنة ۴۵» [۲].

و سیأتی مزید من البحث حول وثاقة هذا الرجل ...

۳- عبد اللّه بن بریدة ... ص: ۹۰

۱- الذهبی: «ع- عبد اللّه بن بریدة قاضی مرو، عن: أبیه، و عمران بن حصین، و عائشة، و سمرة. و عنه: مالک بن مغول، و حسین بن واقد، و أبو هلال. ثقة. ولد سنة ۱۵ و مات سنة ۱۱۵ و له مائة» [۳].

۲- ابن حجر: «ثقة» [۴].

* و

أخرجه عن ابن عباس بالسند الآتی:

«حدّثنا یحیی بن حماد، حدّثنا أبو عوانة، حدّثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو ابن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: یا ابن عباس إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلونا من هؤلاء. قال فقال ابن عباس: بل أقوم

---

[۱] الکاشف ۱/ ۵۳.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۹.

[۳] الکاشف ۲/ ۶۶.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۱

معکم. قال- و هو یومئذ صحیح قبل أن یعمی- قال: فانتدوا فتحدّثوا فلا ندری ما قالوا. قال: فجاء ینفض ثوبه و یقول: أف و تف! وقعوا فی رجل له عشر:

وقعوا فی رجل قال له النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم-: لأبعثنّ رجلا- لا- یخزیه اللّه أبدا یحبّ اللّه و رسوله. قال: فاستشرف لها من استشرف. قال:

أین علی؟ قالوا: هو فی الرحل یطحن. قال: و ما کان أحدکم لیطحن؟ قال:

فجاء و هو أرمد لا یکاد یبصر، قال: فنفث فی عینیه، ثم هزّ الرّایة ثلاثا فأعطاها إیّاه، فجاء بصفیّة بنت حیی.

قال: ثمّ بعث فلانا بسورة التوبة فبعث علیّا خلفه فأخذها منه، قال:

لا یذهب بها إلّا رجل منّی و أنا منه.

قال: و قال لبنی عمه: أیّکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة؟ قال- و علی معه جالس- فأبوا، فقال علی: أنا أوالیک فی الدنیا و الآخرة. قال: أنت ولیی فی الدنیا و الآخرة قال: فترکه. ثم أقبل علی رجل رجل منهم فقال: أیّکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة؟ فأبوا فقال علی: أنا أوالیک فی الدنیا و الآخرة. فقال: أنت ولیی فی الدنیا و الآخرة.

قال: و کان أول من أسلم من الناس بعد خدیجة.

قال: و أخذ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- ثوبه فوضعه علی علی و فاطمة و حسن و حسین، فقال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

قال: و شری علی نفسه، لبس ثوب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- ثم نام مکانه قال: و کان المشرکون یرمون رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فجاء أبو بکر و علی نائم. قال: و أبو بکر یحسب أنّه نبی اللّه. قال فقال: یا نبیّ اللّه! قال فقال له علی: إنّ نبیّ اللّه قد انطلق

نحو بئر ميمون فأدركه، قال: فانطلق أبو بكر فدخل معه الغار. قال: و جعل على يرمى بالحجارة كما كان يرمى نبىّ اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هو يتضوّر، قد لفّ رأسه فى الثوب لا يخرجه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۲

حتى أصبح ثم كشف عن رأسه. فقالوا: إنّك للئيم، كان صاحبك نرميه فلا يتضوّر و أنت تتضور، و قد استنكرنا ذلك! قال: و خرج بالنّاس فى غزوة تبوك قال فقال له على: أخرج معك؟ قال فقال له نبىّ اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- لا. فبكى على. فقال له: أ ما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنك لست بنبىّ! إنّه لا ينبغى أن أذهب إلّا و أنت خليفتى.

قال: و قال له رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: أنت وليى فى كلّ مؤمن بعدى.

قال: و سدّ أبواب المسجد غير باب على قال: فيدخل المسجد جنبا و هو طريقه ليس له طريق غيره.

قال: و قال: من كنت مولاه فإن مولاه على.

قال: و أخبرنا اللّه عزّ و جلّ فى القرآن أنّه قد رضى عن أصحاب الشجرة فعلم ما فى قلوبهم، فهل حدّثنا أنّه سخط عليهم بعد؟

قال: و قال نبىّ اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- لعمر حيث قال: ائذن لى فلأضرب عنقه قال: و كنت فاعلا! و ما يدريك؟ لعلّ اللّه قد اطّلع على أهل بدر فقال: اعملوا ما شئتم.

حدّثنا عبد اللّه حدثنى أبى حدّثنا أبو مالك كثير بن يحيى قال: حدّثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس بنحوه» [۱].

كلمات فى وثاقة سنده الثالث ... ص: ۹۲

اشارة

و رجال هذا السند أيضا ثقات معتمدون و هم:

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۳۳۰- ۳۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۳

۱- يحيى بن حماد الذهبى: «يحيى بن أبى زياد الشيبانى مولاهم البصرى، أبو بكر و يقال أبو محمد ... عنه: خ، و إسحاق بن راهويه، و بندار، و إسحاق الكوسج، و بكار بن قتيبة، و الدارمى، و إسحاق بن سيار، و الكديمى، و خلق.

و وثّقه أبو حاتم و غيره. قال محمّد بن النعمان بن عبد السّلام: لم أر أعبد من يحيى بن حماد، و أظنّه لم يضحك. قيل: توفى سنة ۲۱۵» [۱].

الذهبى أيضا: «ثقة متألّه» [۲].

ابن حجر: «ثقة عابد» [۳].

۲- أبو عوانة ۳- أبو بلج ۴- عمرو بن ميمون و هؤلاء عرفت وثاقتهم لدى توثيق سند أبى داود الطّيالسى...

الوجوه الدالة على أنّ مجرد إخراج أحمد دليل الاعتبار عندهم ... ص: ۹۳

هذا كلّه، مضافا إلى أن مجرّد إخراج أحمد حديثا فى (مسنده) دليل على اعتبار الحديث و الاعتماد عليه و القول بحجّيّته ... يدل على ذلك وجوه عديدة

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۲۳.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۴

نذکرها باختصار:

الأول: إن (مسند أحمد) «أصل من اصول الامهٔ ...» نصّ علیه السبکی فی (طبقاته ...) فتکذیب حدیث الولایهٔ المذکور فی هذا المسند الذی هو أصل من اصول الامهٔ عین المجون و الهزل، و مخالفهٔ للإنصاف و العدل.

الثانی: إن أحمد وصف کتابه (المسند) بأنّه «أصل کبیر ...» حکی ذلک السبکی عن أبی موسی المدینی عنه ... و هل ترفع الید عن حدیث الولایهٔ المخرج فی هذا الأصل الکبیر، بطعن متعصّب جاحد غریر؟

الثالث: إنّ هذا المسند «مرجع وثیق» کما عن أبی موسی المدینی، و ما فی المرجع الوثیق حریّ بالإذعان و التصدیق، کیف و قد أخرج مرهٔ بعد مرهٔ، عن ثقهٔ بعد ثقهٔ؟

الرابع: إن أحادیث المسند منتقاهٔ من أحادیث کثیرهٔ و مسموعات وافرهٔ ... قاله أبو موسی، فیما حکاه السبکی عنه ... و لا ریب فی أنّ الانتقاء دلیل علی مزید الاهتمام و الاعتناء ...

الخامس: إن «المسند» مجعول «إماما» کما فی کلام المدینی، و المجعول إماما یؤتمّ به و یقتدی.

السادس: إنّ هذا المسند جعله أحمد «معتمدا» و «ملجأ» و «مستندا ...»

هکذا ذکر أبو موسی المدینی ... فلا یکذّب حدیث الولایهٔ المذکور فیه إلّا المنهمک فی العناد، و لا یتحامل بردّه إلّا المرتبک فی أشراک الزیغ و اللداد.

السابع: إن أحمد قد انتقی أحادیث المسند من أکثر من سبعمائهٔ ألف حدیث، و قد نصّ علی ذلک أحمد نفسه مخاطبا و لدیه عبد اللّه و صالحا و ابن أخیه حنبل بن إسحاق، بعد أن قرأ علیهم المسند ... و ذکر ذلک أبو موسی المدینی فیما حکاه السبکی عنه ... فحدیث الولایهٔ المذکور فیه فی غایهٔ الاعتماد و الإعتبار، فلا یصغی إلی تلمیعات أهل التفرقهٔ و الإنکار ...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۵

الثامن: إن أحمد جعل المسند مرجعا للمسلمین عند الاختلاف فی حدیث الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قال: «فإن کان فیه و إلّا فلیس بحجهٔ ...» فلا یقدم علی تکذیب حدیث الولایهٔ المذکور فی هذا المسند المحکوم بالرجوع فیه عند التشاجر و الاختلاف، إلّا أهل الزیغ و الاعتساف ...

بل إنّ هذا الحدیث حجّهٔ و أیّهٔ حجهٔ، و لا أثر حینئذ لأیّ عجیج و ضجّهٔ! التاسع: لقد شهد عبد اللّه بن أحمد بانتخاب أبیه هذا المسند من سبعمائهٔ ألف حدیث ...

العاشر: لقد شهد أبو موسی مرهٔ بعد أخری بأنّ أحمد «لم یرو فی المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه»، و «ان الحدیث حین شذّ لفظه من الأحادیث المشاهیر أمر بالضرب علیه مع ثقهٔ رجال إسناده»، و أنه «قد احتاط فی المسند إسنادا و متنا».

ذکر عبارهٔ السبکی المشتملهٔ علی الوجوه المذکورهٔ ... ص: ۹۵

کانت تلک طائفهٔ من الأوصاف التی وصف بها المسند من السبکی و غیره، و شهادات من أحمد حکاها أبو موسی المدینی عنه، جاءت بترجمهٔ أحمد من کتاب (طبقات الشافعیهٔ الکبری ...) فإلیک عبارهٔ السبکی المشتملهٔ علی ذلک کله:

«قلت: و ألّف مسنده و هو أصل من اصول هذه الامهٔ. قال الإمام الحافظ أبو موسی محمّد بن أبی بکر المدینی رضی اللّه عنه: هذا

الکتاب- یعنی مسند الإمام أبی عبد اللّه أحمد بن محمّد بن حنبل الشیبانی قدّس اللّه روحه- أصل کبیر و مرجع وثیق لأصحاب الحدیث، انتقی من أحادیث کثیرة و مسموعات وافرة، فجعل إماما و معتمدا و عند التنازع ملجأ و مستندا، علی ما أخبرنا والدی و غیره: إنّ المبارک بن عبد الجبار أبا الحسین- کتب إلیهما من بغداد- قال: أنا أبو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۶

إسحاق إبراهیم بن عمر بن أحمد البرمکی- قراءة علیه- أنا أبو عبد اللّه عبید اللّه ابن محمّد بن محمّد بن حمدان بن عمر بن بطة- قراءة علیه- أنا أبو حفص عمر بن محمّد بن رجا، ثنا موسی بن حمدون البزار، قال قال لنا حنبل بن إسحاق: جمعنا عمّی- یعنی الإمام أحمد- لی و لصالح و لعبد اللّه، و قرأ علینا المسند، و ما سمعه منه- یعنی تاما- غیرنا و قال لنا:

إنّ هذا کتاب قد جمعته و انتقیته من أکثر من سبعمائة و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فارجعوا إلیه، فإن کان فیه و إلّا لیس بحجة.

و قال عبد اللّه بن أحمد: کتب أبی عشرة آلاف ألف حدیث، لم یکتب سوادا فی بیاض إلّا حفظه. و قال عبد اللّه أیضا: قلت لأبی: لم کرهت وضع الکتب و قد عملت المسند؟ فقال عملت هذا الکتاب إماما إذا اختلف الناس فی سنّة عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- رجع إلیه. و قال أیضا: خرّج أبی المسند من سبعمائة ألف حدیث.

قال أبو موسی: و لم یخرّج إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و دیانته دون من طعن فی أمانته. ثم ذکر بإسناده إلی عبد اللّه ابن الإمام أحمد قال: سألت أبی عن عبد العزیز بن أبان، قال: لم أخرج عنه فی المسند شیئا، لمّا حدّث بحدیث المواقیت ترکته.

قال أبو موسی: فأمّا عدد أحادیث المسند فلم أزل أسمع من أفواه الناس أنها أربعون ألفا، إلی أن قرأت علی أبی منصور بن زریق ببغداد قال: أنا أبو بکر الخطیب قال قال ابن المنادی: لم یکن فی الدنیا أحد أروی عن أبیه منه- یعنی عبد اللّه بن الإمام أحمد بن حنبل- لأنّه سمع المسند و هو ثلاثون ألفا، و التفسیر و هو مائة ألف و عشرون ألفا- سمع منها ثلاثین ألفا و الباقی و جادة- فلا أدری هذا الذی ذکر ابن المنادی أراد به ما لا مکرر فیه أو أراد غیره مع المکرر فیصحّ القولان جمیعا. و الاعتماد علی قول ابن المنادی دون غیره. قال: و لو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۷

وجدنا فراغا لعددناه إن شاء اللّه تعالی. فأمّا عدد الصحابة- رضی اللّه عنهم- فنحو من سبعمائة رجل.

قال أبو موسی: و من الدلیل علی أن ما أودعه الإمام أحمد مسنده قد احتاط فیه إسنادا و متنا، و لم یورد فیه إلّا ما صحّ سنده: ما أخبرنا أبو علی الحداد قال: أنا أبو نعیم، أنا ابن الحصین و أنا ابن المذهّب قالا: أنا القطیعی، ثنا عبد اللّه قال: حدّثنی أبی، ثنا محمّد بن جعفر، ثنا شعبة، عن أبی التیّاح قال:

سمعت أبا زرعة یحدّث عن أبی هریرة، عن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه قال: یهلک امّتی هذا الحی من قریش. قالوا: فما تأمرنا یا رسول اللّه؟ قال: لو أنّ الناس اعتزلوهم.

قال عبد اللّه قال لی أبی فی مرضه الذی مات فیه: اضرب علی هذا الحدیث، فإنّه خلاف الأحادیث عن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- یعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اسمعوا و أطیعوا

. و هذا مع ثقة رجال إسناده حین شذّ لفظه من الأحادیث المشاهیر أمر بالضرب علیه. فکان دلیلا علی ما قلناه» [۱].

ترجمة السبکی ... ص: ۹۷

و هذه نبذة من ترجمة السبکی صاحب الطبقات:

۱- ابن قاضی شهبة: «عبد الوهّاب بن علی ... العلّامة قاضی القضاة ... حضر و سمع بمصر من جماعة، ثم قدم دمشق مع والده فی جمادی الآخرة سنة تسع و ثلاثین و سمع بها من جماعة ... و أفتی و درّس و حدّث و صنّف و اشتغل و ناب عن أبیه ... و قد ذکره الذهبی فی المعجم المختص و أثنی علیه.

و قال ابن کثیر: جری علیه من المحن و الشدائد ما لم یجر علی قاض قبله،

---

[۱] طبقات الشافعیّة الکبری للسّبکی ۱/ ۲۰۱- ۲۰۳.

و حصل له من المناصب ما لم یحصل لأحد قبله. و قال الحافظ شهاب الدین ابن حجّی: خرّج له ابن سعد مشیخة و مات قبل تکمیلها، و حصل فنونا من العلم من الفقه و الأصول، و کان ماهرا فیه و الحدیث و الأدب، و برع و شارک فی العربیة ...

توفی شهیدا بالطاعون فی ذی الحجة سنة ۷۷۱» [... ۱].

۲- ابن حجر ...: «انتهت إلیه ریاسة القضاء و المناصب بالشام، و حصل له بسبب القضاء محنة شدیدة مرة بعد مرة، و هو مع ذلک فی غایة الثبات ... و قد صنّف تصانیف کثیرة جدّا علی صغر سنّه، قرئت علیه و انتشرت فی حیاته و بعد موته» [۲].

ترجمة أبی موسی المدینی ... ص: ۹۸

و أبو موسی المدینی- الذی نقل عنه السبکی فی مدح مسند أحمد بن حنبل- من کبار الحفّاظ المشاهیر:

۱- الذهبی: «أبو موسی المدینی، محمّد بن أبی بکر عمر بن أحمد، الحافظ، صاحب التصانیف ... لم یخلّف مثله بعده. مات فی جمادی الاولی. و کان مع براعته فی الحفظ و الرجال صاحب ورع و عبادة و جلالة و تقی» [۳].

۲- السبکی ...: «روی عنه: الحافظ أبو بکر بن محمّد بن موسی الحازمی، و الحافظ عبد الغنی، و الحافظ عبد القادر الرهاوی، و الحافظ محمّد

---

[۱] طبقات الشافعیّة لابن قاضی شهبة ۳/ ۱۰۴/ ۶۴۹.

[۲] الدرر الکامنة ۲/ ۴۲۶- ۴۲۷.

[۳] العبر ۳/ ۸۴.

ابن مکّی، و الحسن بن أبی معشر الأصبهانی، و الناصح بن الحنبلی، و خلق کثیر ...

قال ابن الدبیثی: عاش حتّی صار أوحد وقته و شیخ زمانه إسنادا و حفظا.

و قال ابن النّجار: انتشر علمه فی الآفاق، و کتب عنه الحفّاظ، و اجتمع له ما لم یجتمع لغیره من الحفظ و العلم و الثّقة و الإتقان و الدین و الصّلاح، و سدید الطریقة، و صحّة الضبط و النقل، و حسن التصانیف ...

قال أبو البرکات محمد بن محمود الرویدینی: و صنّفت الأئمة فی مناقبه تصانیف کثیرة» [... ۱].

۳- الأسنوی: «أبو موسی محمّد بن عمر بن أحمد المدینی الأصبهانی الامام الحافظ ... کان ورعا زاهدا متواضعا متعفّفا عمّا فی أیدی الناس» [... ۲].

۴- ابن قاضی شهبة: «محمّد بن عمر بن أحمد بن عمر بن محمّد، الحافظ الکبیر، أبو موسی المدینی الأصبهانی، أحد الأعلام ... کان حافظا واسع الدائرة جم العلوم. قال أبو سعد السمعانی: کتبت عنه و سمعت منه، و هو ثقة صدوق. و قال ابن الدبیثی ... توفی فی

جمادی الآخرة سنة ۵۸۱.

و قد أفردت ترجمته بالتّصنیف» [۳].

کلام ابن عساکر فی مدح المسند ... ص: ۹۹

و ذکر الفاضل عمر بن محمّد عارف النهروانی المدنی فی (رسالته فی

[۱] طبقات الشافعیّة للسبکی ۴/ ۹۰- ۹۱.

[۲] طبقات الشافعیّة للأسنوی ۲/ ۲۴۰/ ۱۱۱۹.

[۳] طبقات الشافعیّة لابن قاضی شهبة ۲/ ۴۰/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۰

مناقب أحمد بن حنبل) التی ألّفها بعد ختم المسند سنة ۱۱۶۳ ما نصّه:

«قال ابن عساکر: أما بعد فإنّ حدیث المصطفی- صلّی اللّه علیه و سلّم- به یعرف سبل الإسلام و الهدی، و یبنی علیه أکثر الأحکام، و یؤخذ منه معرفة الحلال و الحرام. و قد دوّن جماعة من الأئمة ما وقع إلیهم من حدیثه، فکان أکبر الکتب التی جمعت فیه هو المسند العظیم الشأن و القدر، مسند الإمام أحمد، و هو کتاب نفیس، و یرغب فی سماعة و تحصیله و یرحل إلیه، إذا کان مصنفه الإمام أحمد المقدّم فی معرفة هذا الشأن، و الکتاب کبیر القدر و الحجم مشهور عند أرباب العلم، یبلغ أحادیثه ثلاثین ألفا سوی المعاد، و سوی ما ألحق به ابنه عبد اللّه من أعالی الأسناد، و کان مقصود الإمام فی جمعه أن یرجع إلیه فی الإعتبار من بلغه أو رواه».

کلام ابن الجوزی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۰

و جاء فی الرسالة المذکورة أیضا: «قال ابن الجوزی: صحّ عند الإمام أحمد من الأحادیث سبعمائة ألف و خمسین ألفا. و المراد بهذه الأعداد الطّرق لا ـ المتون، أخرج منها مسنده المشهور الذی تلّقته الامة بالقبول و التکریم، و جعلوه حجة یرجع إلیه و یعوّل عند الإختلاف علیه. قال حنبل بن إسحاق:

جمعنا عمی لی و لصالح و لعبد اللّه و قرأ علینا المسند- و ما سمعه منه تامّا غیرنا- ثم قال لنا: هذا الکتاب قد جمعته و انتخبته من أکثر من سبعمائة ألف و خمسین ألفا، فما اختلف المسلمون فیه من حدیث رسول اللّه فارجعوا إلیه، فإن وجدتموه فیه فذاک و إلّا فلیس بحجة. و کان یکره وضع الکتب، فقیل له فی ذلک، فقال: قد عملت هذا المسند إماما إذا اختلف الناس فی سنّة من سنن رسول اللّه فارجعوا إلیه».

و لا تخفی الوجوه التی تشتمل علیها هذه العبارة، فإنّ کلّ واحدة منها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۱

کافیة لوجوب قبول حدیث الولایة المخرج فی المسند، و وافیة بالردّ علی من طعن فیه...

و قال ابن الجوزی فی (کتاب الموضوعات): «فمتی رأیت حدیثا خارجا عن دواوین الإسلام: کالموطأ، و مسند أحمد، و الصحیحین، و سنن أبی داود، و الترمذی، و نحوها، فانظر فیه، فإن کان له نظیر فی الصحاح و الحسان فرتّب أمره، و إن ارتبت به فرأیته یباین الأصول فتأمّل رجال إسناده و اعتبر أحوالهم من کتابنا المسمّی بالضعفاء و المتروکین، فإنّک تعرف وجه القدح فیه» [۱].

و فی هذه العبارة عدّ المسند من دواوین الإسلام، و ذکره فی عداد الموطأ و الصحیحین و غیرها من الکتب غیر المحتاج إلی نظر و التأمّل فی أسانید أخبارها...

اعتماد أبناء روزبهان و تیمیهٔ و حجر علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۱

فهذا حکم ابن الجوزی فی کتابه الموضوعات ... و لکم اعتمد أمثال أبناء تیمیّهٔ و روزبهان و حجر علی أحکام ابن الجوزی فی کتابه المـذکور، خاصّهٔ فی باب فضائل أمیر المؤمنین علیه السّـلام و أهل البیت ... و کذلک صاحب الصواقع و (الدهلوی) و أتباعهما ... و لنذکر نبذهٔ من موارد اعتماد القوم علی آراء ابن الجوزی:

قال أبو المؤید الخوارزمی فی أوائل کتابه (جامع مسانید أبی حنیفهٔ):

«و الدلیل علی ما ذکرنا أن التعدیل متی ترجّح علی الجرح یجعل الجرح کأن لم یکن، و قد ذکر ذلک إمام أئمهٔ التحقیق ابن الجوزی فی کتاب التحقیق فی أحادیث التعلیق»....

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۲

و قال ابن الوزیر الصـنعانی- فی الأمور الدالـهٔ علی عـدم جواز تکفیر أحمـد بسـبب الإعتقاد بالتشبیه-: «و منها- إنّه قد ثبت بالتواتر أنّ الحافظ ابن الجوزی من أئمّـهٔ الحنابلهٔ و لیس فی ذلک نزاع، و لا شک أن تصانیفه فی المواعظ و توالیفه فی الرقائق مدرس فضـلائهم و تحفـهٔ علمـائهم، فبهـا یتواعظون و یخطبون، و علیهـا فی جمیع أحوالهم یعتمـدون، و قـد ذکر ابن الجوزی فی کتبه هـذه ما یقتضـی نزاهتهم عن هذه العقیدهٔ، و أنا أورد من کلامه فی ذلک» [... ۱].

و قال ابن حجر المکی- بعد

حدیث أنا مدینهٔ العلم

-: «و قد اضطرب الناس فی هذا الحدیث، فجماعهٔ منهم ابن الجوزی و النووی و ناهیک بهما معرفهٔ بالحدیث و طرقه» [... ۲].

و قال (الدهلوی) فی جواب

حدیث أنا مدینهٔ العلم

...: «و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات».

و قال ابن روزبهان- فی بحث حدیث النور-: «ذکر ابن الجوزی هذا الحدیث بمعناه فی کتاب الموضوعات» [... ۳].

و قال ابن تیمیهٔ فی

حدیث: «أنت أخی و وصیی»...

: «قال أبو الفرج ابن الجوزی فی کتاب الموضوعات» [... ۴].

ثناء ابن خلکان علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۲

و أثنی ابن خلکان علی ابن الجوزی و بالغ فی إطرائه حیث ترجمه، و هذه خلاصتها:

---

[۱] الروض الباسم فی الذبّ عن سنّهٔ أبی القاسم.

[۲] الصواعق المحرقهٔ: ۱۸۹.

[۳] إبطال الباطل- مخطوط.

[۴] منهاج السنّهٔ ۴/ ۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۳

«أبو الفرج عبد الرحمن بن أبی الحسن علی ... الفقیه الحنبلی، الواعظ الملقب جمال الدین، الحافظ، کان علّامهٔ عصره، و إمام وقته فی الحدیث و صناعهٔ الوعظ، صنف فی فنون عدیدهٔ منها ... فکتبه أکثر من أن تعد، و کتب بخطّه شیئا کثیرا ... و کانت له فی مجالس الوعظ أجوبهٔ نادرهٔ...

و توفی لیلهٔ الجمعهٔ ثانی عشر شهر رمضان سنهٔ ۵۹۷ ببغداد، و دفن بباب حرب» [۱].

ثناء الذهبی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۳

و کذلک الذهبی حیث قال:

«ابن الجوزی، الإمام العلّامهٔ الحافظ، عالم العراق و واعظ الآفاق...

المفسّر صاحب التصانیف السائرهٔ فی فنون العلم ... حدّث عنه: ابنه الصاحب محیی الدین، و سبطه الواعظ شمس الدین یوسف بن قزغلی، و الحافظ عبد الغنی، و ابن الدبیثی، و ابن النجار، و ابن خلیل و التقی البلدانی، و ابن عبد الدائم، و النجیب عبد اللطیف، و خلق سواهم ... و ما علمت أحدا من العلماء صنّف ما صنف هذا الرجل ... حصل له من الحظوهٔ فی الوعظ ما لم یحصل لأحد قط » [...۲].

ثناء السیوطی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۳

و السیوطی أیضا ... أثنی علیه کذلک، قال:

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۱۴۰.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۴/ ۱۳۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۴

«ابن الجوزی، الإمام العلّامهٔ الحافظ، عالم العراق و واعظ الآفاق، جمال الدین أبو الفرج ... صاحب التصانیف السائرهٔ فی فنون العلم ...

و ما علمت أحدا من العلماء صنّف ما صنّف، و حصل له من الحظوهٔ فی الوعظ ما لم یحصل لأحد قط. قیل: إنّه حضره فی بعض المجالس مائهٔ ألف، و حضره ملوک و وزراء و خلفاء، و قال: کتبت بإصبعی ألف مجلّد، و تاب علی یدی مائهٔ ألف، و أسلم علی یدی عشرون ألفا» [۱].

کلام ابن الوزیر فی مدح المسند ... ص: ۱۰۴

و قال محمّد بن إبراهیم الصّنعانی المعروف بابن الوزیر- بعد ذکر عبارهٔ ابن دحیهٔ حول استشهاد الإمام الحسین بن علی علیهما السّلام-: «و فیما ذکره ابن دحیهٔ أوضح دلیل علی براءهٔ المحدّثین و أهل السنّهٔ فیما افتراه علیهم المعترض من نسبتهم إلی التشیع لیزید و تصویب قتله الحسین. کیف؟ و هذه روایاتهم مفصحهٔ بضد ذلک کما بیّناه، فی مسند أحمد، و صحیح البخاری، و جامع الترمذی، و أمثالها.

و هذه الکتب هی مفزعهم و إلی ما فیها مرجعهم، و هی التی یخضعون لنصوصها و یقصرون التعظیم علیها بخصوصها» [۲].

و علیه، فمسند أحمد مفزع المحدّثین و إلیه مرجعهم و هم خاضعون لنصوصه ... و الأحادیث المرویهٔ فیه ... فویل (للدهلوی) المقلّد

(للکابلی) التابع (لابن تیمیة ...) هؤلاء الذین أبطلوا حدیث الولایة المخرّج فی (المسند) و (جامع الترمذی) و أمثالهما ... فإنّهم خرجوا عن طریقة المحدّثین،

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۴۸۰.

[۲] الروض الباسم فی الذبّ عن سنّة أبی القاسم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۵

و شقّوا عصا المجمعین، و خالفوا سنّة رسول ربّ العالمین.

کلام أبی مهدی المغربی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۵

و قال أبو مهدی عیسی بن محمّد المغربی- و هو أحد المشایخ السبعة الذین یفتخر شاه ولی اللّه الدهلوی باتّصال أسناده إلیهم- فی مدح کتاب (المسند) ما نصّه:

«و ألّف مسنده، و هو أصل من اصول هذه الامة، جمع فیه ما لم یتّفق لغیره ... و له التصانیف الفائقة، فمنها المسند، و هو ثلاثون ألفا و بزیادة ابنه عبد اللّه أربعون ألف حدیث و قال فیه- و قد جمع أولاده و قرأه علیهم-: هذا الکتاب قد جمعته و انتقیته من أکثر من سبعمائة ألف و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فارجعوا إلیه، فإن وجدتموه فیه و إلّا لیس بحجة» [۱].

کلام عبد الحق الدهلوی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۵

و قال الشیخ عبد الحقّ الدّهلوی فی وصف المسند:

«و مسند الإمام أحمد معروف بین الناس، جمع فیه أکثر من ثلاثین ألف حدیث، و کان کتابه فی زمانه أعلی و أرفع و أجمع الکتب» [۲].

---

[۱] مقالید الأسانید- ترجمة أحمد بن حنبل

[۲] رجال المشکاة- ترجمة أحمد بن حنبل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۶

کلام ولی اللّه الدهلوی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۶

و قال عبد الرحیم الدهلوی والد (الدهلوی): «الطبقة الثانیة: کتب لم تبلغ مبلغ الموطأ و الصحیحین و لکنها تتلوها، کان مصنّفوها معروفین بالوثوق و العدالة و الحفظ و التبحّر فی فنون الحدیث، لم یرضوا فی کتبهم هذه بالتساهل فیما اشترطوا علی أنفسهم، فتلقاها من بعدهم بالقبول و اعتنی بها المحدّثون و الفقهاء طبقة بعد طبقة، و اشتهرت فیما بین الناس و تعلّق بها القوم شرحا لغریبها و فحصا عن رجالها و استنباطا لفقهها، و علی تلک الأحادیث بناء عامّة العلوم، کسنن أبی داود و جامع الترمذی و مجتبی النسائی. و هذه الکتب مع الطبقة الاولی اعتنی بأحادیثها رزین فی تجرید الصّحاح، و ابن الأثیر فی جامع الأصول.

و کاد مسند أحمد یکون من جملة هذه الطبقة، فإن الإمام أحمد جعله أصلا یعرف به الصحیح و السقیم. قال: ما لیس فیه فلا تقبلوه» [۱].

کلام (الدهلوی) فی مدح المسند ... ص: ۱۰۶

و (الدهلوی) نفسه مدح المسند کذلک، و نقل حکایهٔ جمع أحمد أولاده و قراءته علیهم المسند و ما قال لهم فی وصفه [۲].

---

[۱] حجّهٔ اللّه البالغهٔ- طبقات کتب الحدیث.

[۲] بستان المحدّثین- ترجمهٔ أحمد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۷

۴ روایهٔ الترمذی ... ص: ۱۰۷

اشارهٔ

و أخرج الترمذی حدیث الولایهٔ فی صحیحه قائلا:

«حدّثنا قتیبهٔ بن سعید، نا جعفر بن سلیمان الضبعی، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا، و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریهٔ، فأصاب جاریهٔ، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعهٔ من أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه أخبرناه بما صنع علی، و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم، فلما قدمت السریهٔ سلّموا علی النبیّ، فقام أحد الأربعهٔ فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع کذا و کذا، فأعرض عنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

ثم قام الثانی، فقال مثل مقالته، فأعرض عنه رسول اللّه.

ثم قام إلیه الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه رسول اللّه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا: فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! إن علیا منّی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن من بعدی.

هذا حدیث حسن غریب لا نعرفه إلّا من حدیث جعفر بن سلیمان» [۱].

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۸

وثاقهٔ رجال الإسناد ... ص: ۱۰۸

اشارهٔ

و رجال هذا السند کلّهم ثقات بلا کلام:

۱- الترمذی ... ص: ۱۰۸

أما الترمذی نفسه، فغنی عن التعریف، و إن شئت الوقوف علی طرف من کلماتهم فی مدحه و الثناء علیه و توثیقه و الاستناد إلیه، فراجع الکتب الرجالیّة و غیرها، مثل:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۷۰.

۲- تذکرة الحفّاظ ۲/ ۶۳۳.

۳- الوافی بالوفیات ۴/ ۲۹۴.

۴- تهذیب التهذیب ۹/ ۳۸۷.

۵- البدایة و النهایة ۱۱/ ۶۶.

۶- العبر ۲/ ۶۲.

۷- النجوم الزاهرة ۳/ ۸۸.

۸- طبقات الحفّاظ: ۲۷۸.

۹- وفیات الأعیان ۴/ ۲۷۸.

۱۰- شذرات الذهب ۲/ ۱۷۴.

۱۱- مرآة الجنان ۲/ ۱۹۳.

۱۲- الکامل فی التاریخ ۷/ ۱۵۲.

۱۳- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۵۹.

۱۴- اللباب فی الأنساب ۱/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۹

۲- قتیبة بن سعید ... ص: ۱۰۹

و أما قتیبة بن سعید بن جمیل بن طریف، فهو محدّث جلیل القدر، روی عنه الشیخان و غیرهما:

السمعانی: «قتیبة بن سعید بن جمیل بن طریف بن عبد اللّه البغلانی، المحدّث المشهور فی الشرق و الغرب، له رحلة إلی: العراق، و الحجاز، و الشام، و دیار مصر، و عمّر العمر الطویل حتی کتب عنه البطون، و رحل إلیه أئمة الدنیا من الأمصار.

سمع مالک بن أنس، و اللیث، و أقرانهما.

روی عنه الأئمّة الخمسة: البخاری، و مسلم، و أبو داود، و أبو عیسی، و أبو عبد الرحمن، و من لا یحصی کثرة» [۱].

الذهبی: «قال أبو بکر الأثرم: و سمعته- یعنی أحمد بن حنبل- ذکر قتیبة فأثنی علیه و قال: هو آخر من سمع من ابن لهیعة. و قال أحمد بن أبی خیثمة عن یحیی بن معین، و أبو حاتم، و النسائی: ثقة. زاد النسائی: صدوق.

و قال أبو داود: قدم قتیبة بغداد سنة ۱۶ فجاء، أحمد و یحیی، و قال ابن خراش:

صدوق ... و قال عبد اللّه بن محمّد بن سیّار الفرهانی: قتیبة صدوق لیس أحد من الکبار إلّا و قد حمل عنه بالعراق» [۲].

۳- جعفر بن سلیمان ... ص: ۱۰۹

۴- یزید الرشک ... ص: ۱۰۹

---

[۱] الأنساب- البغلانی ۲/ ۲۵۷.

[۲] تذهیب تهذیب الکمال- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۰

۵- مطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۰

و هؤلاء عرفتهم سابقا فلا نكرّر...

۵ روایهٔ النسائی ... ص: ۱۱۰

اشارهٔ

و رواه أبو عبد الرحمن النسائی بإسناده قائلا:

«ثنا قتیبهٔ بن سعید قال: ثنا جعفر- یعنی ابن سلیمان- عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب»....

«ثنا واصل بن عبد الأعلی، عن ابن فضیل، عن الأجلح، عن عبد اللّه ابن بریدهٔ عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن مع خالد ابن الولید و بعث علیا علی آخر، و قال: إن التقیتما فعلیّ علی الناس، و إن تفرّقتما فکل واحد منکما علی جنده، فلقینا بنی زبید من أهل الیمن، و ظفر المسلمون علی المشرکین، فقاتلنا المقاتلهٔ و سبینا الذریهٔ، فاصطفی علی جاریهٔ لنفسه من السبی، فکتب بذلک خالد بن الولید إلی النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أمرنی أن أنال منه. قال: فدفعت الکتاب إلیه و نلت من علی، فتغیّر وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقلت: هذا مکان العائذ، بعثتنی مع رجل و ألزمتنی بطاعته فبلّغت ما أرسلت به. فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- لی:

لا تقعنّ یا بریدهٔ فی علی، فإنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی» [۱].

وثاقهٔ رجال السند ... ص: ۱۱۰

هذا، و قد روی النسائی فی هذا الحدیث بطریقین، أوّلهما هو عین سند

---

[۱] خصائص علی بن أبی طالب: ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۱

الترمذی المتقدّم الذی عرفت وثاقهٔ رجاله ... فلا حاجهٔ إلی الإعادهٔ.

ترجمهٔ النسائی ... ص: ۱۱۱

و النسائی نفسه، و إن کان غنیا عن التّعریف، لإجماع القوم علی توثیقه و الثناء علیه و علی کتبه و علومه ... حتی أنّ الدار قطنی قدّمه علی جمیع محدّثی زمانه کما فی (تذکرهٔ الحفّاظ)، و قال الذهبی و والد السبکی: بأنّه أحفظ من مسلم بن الحجاج کما فی (مقالید الأسانید ...) و لکن لا بأس بإیراد بعض الکلمات فی حقّه عن کتاب تذکرهٔ الحفّاظ للذهبی باختصار:

«النسائی، الحافظ الإمام، شیخ الإسلام، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب ... برع فی هذا الشأن و تفرّد بالمعرفهٔ و الإتقان و علوّ الإسناد

...قال حافظ خراسان أبو علی النیسابوری: ثنا الإمام فی الحدیث بلا مدافعهٔ أبو عبد الرحمن النسائی. قال أحمد بن نصر أبو طالب الحافظ: من یصبر علی ما یصبر علیه النسائی؟ قال الدارقطنی: أبو عبد الرحمن مقدّم علی کلّ من یذکر بهذا العلم من أهل عصره. و قال محمّد بن المظفر الحافظ: سمعت مشایخنا بمصر یصفون اجتهاد النسائی فی العبادهٔ باللیل و النهار ... قال الدار قطنی: کان أبو بکر الشافعی کثیر الحدیث و لم یحدّث عن غیر النسائی و قال: رضیت به حجهٔ بینی و بین اللّه ... و کانت وفاته فی شعبان سنهٔ ۳۰۳. و کان أفقه مشایخ مصر فی عصره و أعلمهم بالحدیث و الرجال. قال أبو سعید بن یونس فی تاریخه: کان النسائی إماما حافظا ثبتا»... [۱].

و إن شئت المزید فراجع:

وفیات الأعیان ۱/ ۷۷.

---

[۱] تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۶۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۲

الوافی بالوفیات ۶/ ۴۱۶.

مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۴۰.

طبقات الشّافعیهٔ للسبکی ۳/ ۱۴.

طبقات الحفّاظ: ۳۰۳.

و غیرها من کتب التاریخ و الرجال...

اعتبار کتاب الخصائص ... ص: ۱۱۲

و کتاب (خصائص أمیر المؤمنین علیه السّلام) للنسائی من أنفس الکتب و أجلّها و أشهرها ... ألّفه النسائی لمّا دخل دمشق و وجد المنحرف بها عن أمیر المؤمنین علیه السّلام کثیرا...

و قد اعتمد علماء أهل السنّهٔ علی هذا الکتاب و نقلوا عنه، کما أنّ غیر واحد منهم ذکروه فی بحوثهم مستشهدین به علی ولاء أهل السنّهٔ لأهل البیت علیهم السّلام...

کما أنّا قد بیّنا فی بعض المجلّدات السّابقهٔ- و علی ضوء کلمات القوم- أن (خصائص أمیر المؤمنین) للحافظ النسائی إنّما هو قطعهٔ من (سننه) الکبیر، فتکون الأحادیث الواردهٔ فیه من أحد (الصحّاح الستّهٔ) عندهم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۳

۶ روایهٔ الحسن بن سفیان النسوی ... ص: ۱۱۳

اشارهٔ

و رواه الحسن بن سفیان النسوی البالوزی، کما جاء فی کتاب الوصابی الیمنی حیث روی:

«عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أبو داود الطیالسی فی مسنده، و الحسن بن سفیان فی فوائده، و أبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ» [۱].

ترجمة الحسن بن سفیان ... ص: ۱۱۳

و الحسن بن سفیان من أکابر المحدّثین الثقات کما یظهر من ترجمته:

۱- السمعانی: «البالوزی- بفتح الباء الموحّدة بعدها الألف و اللّام و الواو و فی آخرها الزاء- هذه النسبة إلی بالوز، و هی قریة من قری نسا علی ثلاث أو أربع فراسخ منها.

خرجت إلیها لزیارة قبر أبی العباس الحسن بن سفیان بن عامر بن عبد العزیز بن النعمان بن عطاء الشیبانی البالوزی النسوی من قریة بالوز.

کان محدّث خراسان فی عصره، و کان مقدّما فی الفقه و العلم و الأدب، و له الرحلة إلی: العراق، و الشام، و مصر، و الکوفة ... و صنّف: المسند

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

الکبیر، و الجامع، و المعجم. و هو الزّاویة بخراسان لمصنفات الأئمة...

و کانت إلیه الرحلة بخراسان من أقطار الأرض. سمع منه: أبو حاتم محمّد بن حبان البستی، و أبو بکر أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی، و أبو أحمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی الحافظ، و إمام الأئمة أبو بکر محمّد بن إسحاق بن خزیمة ... و مات فی سنة ۳۰۳ و قبره بقریة بالوز مشهور یزار، زرته» [۱].

۲- الذهبی: «الحسن بن سفیان بن عامر، الحافظ الإمام، شیخ خراسان ... قال الحاکم: کان محدّث خراسان فی عصره، متقدّما فی التثبت و الکثرة و الفهم و الفقه و الأدب. و قال ابن حبان: کان الحسن ممّن رحل و صنّف و حدّث علی تیقّظ، مع صحة الدیانة و الصلابة فی السنّة. و قال أبو بکر أحمد ابن الرازی الحافظ: لیس للحسن فی الدنیا نظیر» [... ۲].

و کذلک ترجم له السبکی و ابن قاضی شهبة فی (طبقاتهما) و السیوطی فی (طبقات الحفّاظ) حیث ذکروا کلمة الحاکم و غیره فی مدحه، و وصفوه بالحفظ و الإمامة و التثبت، و کذلک تجد ترجمته فی غیرها من الکتب.

۷ روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۱۱۴

اشارة

و رواه أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی حیث قال:

«حدّثنا عبید اللّه، ثنا جعفر بن سلیمان، نا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین، قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-

---

[۱] الأنساب- البالوزی ۲/ ۵۸.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۰۳.

سریة، و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، قال: فمضی علی السریة. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر أو من غزوة أتوا

رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قبل أن يأتوا منازلهم، فأخبروه بمسيرهم. قال:
فأصاب على جاريـة، فتعاقد أربعة من أصـحاب رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- إذا قدموا على رسول اللّه ليخبروا به. قال: فقدمت السرية على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فأخبروه بمسيرهم، فقام أحد الأربعة فقال:
يا رسول اللّه، أصاب على جارية. فأعرض عنه.
ثم قام الثانى فقال: يا رسول اللّه صنع على كذا و كذا. فأعرض عنه.
قال: ثم قام الثالث فقال: يا رسول اللّه، صنع على كذا و كذا. فأعرض عنه.
ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه صنع على كذا و كذا.
قال: فأقبل رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- مغضبا و الغضب يعرف فى وجهه فقال: ما تريدون من على؟ على منّى فأنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

وثاقة رجال الإسناد ... ص: ۱۱۵

اشارة

و لا يخفى وثاقة رجال هذا السند:

۱- عبيد اللّه القواريرى ... ص: ۱۱۵

أمّا عبيد اللّه، فهو عبيد اللّه بن عمر القواريرى:

---

[۱] مسند أبى يعلى ۱/ ۲۹۳ رقم ۳۵۵.

السمعانى: «كان ثقة صدوقا، مكثرا من الحديث ... روى عنه:
أبو قدامة السرخسى، و محمّد بن إسحاق الصنعانى، و أبو داود السجستانى، و أبو زرعة و أبو حاتم الرازيان، و أحمد بن أبى خيثمة، و أبو القاسم البغوى، و أبو يعلى الموصلى، و غيرهم.
و كان أحمد بن سيّار المروزى يقول: لم أر فى جميع من رأيت مثل مسدّد بالبصرة، و القواريرى ببغداد، و صدقة بمرو. وثّقه يحيى بن معين و غيره.
و قال أبو على جزرة الحافظ: القواريرى. أثبت من الزهرانى و أشهر و أعلم بحديث البصرة، و ما رأيت أحدا أعلم بحديث البصرة منه.
و توفى فى ذى الحجة سنة ۲۳۵» [... ۱].
الـذهبى: «خ م د س- عبيـد اللّه بن عمر القواريرى، أبو سـعيد البصـرى الحافظ. حـدّث بمائـة ألف حديث. سـمع: حماد بن زيد، و أبا عوانة، و خلقا. و عنه: خ م د، و الفريابى، و البغوى، و خلق. و كان يذكر مع مسدّد و الزهرانى. مات فى ذى الحجة ۲۳۵» [۲].
ابن حجر: «و عنه: البخارى و مسـلم و أبو داود ... قال ابن معين و العجلى و النسائى: ثقـة. و قال صالـح جزرة: ثقـة صـدوق قال: و هو أثبت من الزهرانى و أشـهر و أعلم بحديث البصـرة. قال ابن سعد: ثقة كثير الحديث. و قال أبو حاتم: صدوق ... و ذكره ابن حبان فى الثقات. و قال مسلمة بن قاسم:
ثقة. و فى الزهرة: روى عنه البخارى خمسة، و مسلم أربعين» [۳].

۲- جعفر بن سلیمان ... ص: ۱۱۶

۳- یزید الرشک ... ص: ۱۱۶

---

[۱] الأنساب- القواریری

[۲] الکاشف ۲/ ۲۰۳ و انظر العبر و دول الإسلام حوادث سنة ۲۳۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۶ و انظر تقریب التهذیب أیضا ۱/ ۵۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۷

۴- المطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۷

اشارة

و هؤلاء عرفت وثاقتهم و شیئا من مناقبهم فیما سبق.

ترجمة أبی یعلی ... ص: ۱۱۷

و لنذکر طرفا من کلماتهم فی الثناء علی أبی یعلی الموصلی:

۱- ابن حبّان: «أحمد بن علی بن المثنی بن یحیی بن عیسی بن هلال التمیمی أبو یعلی، من أهل الموصل، من المتقنین فی الروایات و المواظبین علی رعایة الدین و أسباب الطاعات. مات سنة ۳۰۷» [... ۱].

۲- الذهبی: «أبو یعلی الموصلی، الحافظ الثقة، محدّث الجزیرة...

قال یزید بن محمّد الأزدی: کان أبو یعلی من أهل الصّدق و الأمانة و الدین و العلم ... و وثقه ابن حبان و وصفه بالإتقان و الدین ثم قال: و بینه و بین النبیّ ثلاثة أنفس. و قال الحاکم: کنت أری أبا علی الحافظ معجبا بأبی یعلی و إتقانه و حفظه لحدیثه حتی کان لا یخفی علیه منه إلّا الیسیر. قال الحاکم: هو ثقة مأمون» [... ۲].

۳- الذهبی أیضا: «کان ثقة صالحا متقنا یحفظ حدیثه. توفی و له ۹۷ سنة» [۳].

۴- الصفدی: «الحافظ صاحب المسند، سمع جماعة کبارا، و له تصانیف فی الزهد و غیره. غلّقت له الأسواق یوم جنازته. و کانت وفاته سنة ۳۰۷ و کنیته أبو یعلی» [۴].

---

[۱] الثقات ۸/ ۵۵.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۷.

[۳] العبر حوادث ۳۰۷.

[۴] الوافی بالوفیات ۷/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۸

و کذلک تجد ترجمته فی المصادر الأخری، و قد وصفوه جمیعا: بالحافظ الثبت الثقة محدّث الجزیرة صاحب المسند...

۸ روایة ابن جریر الطبری و تصحیحه ... ص: ۱۱۸

اشارهٔ

رواه محمد بن جریر الطبری فی (تهذیب الآثار). فقد ذکر المتّقی ما نصه:

«عن عمران بن حصین: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریهٔ و استعمل علیها علیا، فغنموا، فصنع علی شیئا أنکروه. و فی لفظ: فأخذ علی من الغنیمهٔ جاریهٔ، فتعاقد أربعهٔ من الجیش إذا قدموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أن یعلموه، و کانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسلّموا علیه و نظروا إلیه، ثم ینصرفون إلی رحالهم. فلمّا قدمت السریهٔ سلّموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقام أحد الأربعهٔ فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أن علیا قد أخذ من الغنیمهٔ جاریهٔ؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال مثل ذلک. فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال مثل ذلک. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع. فأقبل إلیه رسول اللّه یعرف الغضب فی وجهه فقال:

ما تریدون من علی! علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

ش. و ابن جریر و صحّحه» [۱].

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۴۲ رقم ۳۶۴۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۹

ترجمهٔ الطبری ... ص: ۱۱۹

و لابن جریر الطبری فی کتب القوم تراجم مفصّلهٔ، نلخص بعضها فیما یلی:

۱- یاقوت الحموی: «قال أبو محمّد عبد العزیز بن محمّد الطبری: کان أبو جعفر من الفضل و العلم و الذکاء و الحفظ علی ما لا یجهله أحد عرفه، لجمعه من علوم الإسلام ما لم نعلمه اجتمع لأحد من هذه الامهٔ، و لا ظهر من کتب المصنّفین و انتشر من کتب المؤلّفین ما انتشر له.

و کان راجحا فی علوم القرآن، و القراءات، و علم التاریخ من الرسل و الخلفاء و الملوک، و اختلاف الفقهاء، مع الروایهٔ لذلک علی ما فی کتابه:

البسیط، و التهذیب، و أحکام القراءات، من غیر تعویل علی المناولات و الإجازات و لا علی ما قیل فی الأقوال، بل یذکر ذلک بالأسانید المشهورهٔ.

و قد بان فضله فی علم اللغهٔ و النحو علی ما ذکره فی کتاب التفسیر و کتاب التهذیب مخبرا عن حاله فیه.

و قد کان له قدم فی علم الجدل، یدل علی ذلک مناقضاته فی کتبه علی المعارضین لمعانی ما أتی به.

و کان فیه من الزهد و الورع و الخشوع و الأمانهٔ، و تصفیهٔ الأعمال و صدق النیهٔ و حقائق الأفعال ما دل علیه کتابه فی آداب النفوس».

«کان أبو جعفر یذهب فی جلّ مذاهبه إلی ما علیه الجماعهٔ من السلف و طریق أهل العلم المتمسکین بالسّنن، شدیدا علی مخالفیهم، ماضیا علی منهاجهم، لا تأخذه فی ذلک و لا فی شیء لومهٔ لائم».

«کان أبو جعفر یذهب فی الإمامهٔ إلی إمامهٔ أبی بکر و عمر و عثمان و علی، و ما علیه أصحاب الحدیث فی التفضیل، و کان یکفّر من خالفه فی کلّ مذهب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۰

إذا كانت أدلّهٔ العقول تـدفع كالقول فی القـدر، و قول من كفّر أصـحاب رسول اللّه من الروافض و الخوارج، و لا يقبل أخبارهم و لا شهاداتهم، و ذكر ذلک فی كتابه فی الشهادات، و فی الرسالهٔ، و فی أول ذيل المذيّل» [۱].

۲- السـمعانی: «و كان أحـد أئمهٔ العلماء، يحكم بقوله و يرجع إلی رأيه، لمعرفته و فضـله. و كان قد جمع من العلوم ما لم يشاركه فيه أحـد من أهـل عصـره، و كـان حافظـا لكتاب اللّه، عارفا بالقراءات، بصـيرا بالمعانی، فقيها فی أحكام القرآن، عالما بالسّـنن و طرقها و صحيحها و سـقيمها و ناسـخها و منسوخها، عارفا بأقوال الصـحابهٔ و التابعين و من بعدهم من المخالفين فی الأحكام و مسائل الحلال و الحرام، عارفا بأيّام الناس و أخبارهم ... قال أبو بكر محمّد بن إسـحاق بن خزيمهٔ: ما أعلم علی أديم الأرض أعلم من محمّد بن جرير ...و توفی سنهٔ ۳۱۰» [۲].

۳- النووی: «هو الإمـام البـارع فی أنواع العلوم، و هو فی طبقـهٔ الترمـذی و النسـائی. قـال الحافظ أبو بكر الخطيب البغـدادی فی تاريخ بغداد: استوطن الطبری بغداد فأقام بها حتی توفی، و كان أحد الأئمهٔ و العلماء، يحكم بقوله و يرجع إلی رأيه» [... ۳].

۴- الـذهبی: «الإمـام العلم الفرد الحافظ أبو جعفر الطبری، أحـد الأعلام و صاحب التصانيف ... قال أبو بكر الخطيب: كان ابن جرير أحد الأئمهٔ...

و قال أبو حامد الإسفرائينی: لو سافر رجل إلی الصّين فی تحصيل تفسير ابن جرير لم يكن كثيرا ... قال الفرغانی: بثّ مذهب الشافعی ببغـداد سـنتين و اقتـدی به، ثمّ اتّسع علمه و أدّاه اجتهاده إلی ما اختاره فی كتبه. و قـد عرض عليه القضاء فأبی. قال محمّـد بن علی بن سهل الإمام: سمعت ابن جرير قال: من

---

[۱] معجم الأدباء ۵/ ۲۵۴- ۲۶۸.

[۲] الأنساب- الطّبری ۸/ ۲۰۵- ۲۰۷.

[۳] تهذيب الأسماء و اللّغات ۱/ ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۱

قال: إن أبا بكر و عمر ليسا بإمامی هـدی، يقتل ... و لمّا بلغه أن ابن أبی داود تكلّم فی حديث غدير خم عمل كتاب الفضائل و تكلّم علی تصحيح الحديث.

قلت: رأيت مجلدا فی طرق الحديث لابن جرير فاندهشت له لكثرهٔ تلک الطرق.

قال ابن كامل: توفی ابن جرير سنهٔ ۳۱۰» [۱].

۵- اليافعی: «الحبر البحر الإمام، أحد الأعلام، صاحب التفسير الكبير و التاريخ الشـهير، و المصنفات العديدهٔ و الأوصاف الحميدهٔ، أبو جعفر محمّـد بن جرير الطبری. كان مجتهـدا لا يقلّد أحدا. قال إمام الأئمهٔ المعروف بابن خزيمهٔ: ما أعلم علی الأرض أعلم من محمّد بن جرير، و لقد ظلمته الحنابلهٔ.

و قال الفقيه الإمام مفتی الأنام أبو حامد الإسفرائينی: لو سافر رجل إلی الصين حتی يحصّل تفسير محمّد بن جرير لم يكن كثيرا.

قلت: و ناهيک بهذا الثناء العظيم و المدح الكريم من هذين الإمامين الجليلين البارعين النبيلين...

و كان ثقهٔ فی نقله و تاريخه، قيل: تاريخه أصح التواريخ و أثبتها. و ذكره الشـيخ أبو إسـحاق فی طبقات الفقهاء فی جملهٔ المجتهـدين» [۲].

۶- السـبكی: «الإمام الجليل، المجتهد المطلق، أبو جعفر الطبری، من أهل طبرسـتان، أحد أئمهٔ الدنيا علما و دينا ... قال الخطيب: كان ابن جرير أحـد الأئمـهٔ، يحكم بقوله ... و ذكر أن أبـا العبـاس ابن شـريح كـان يقول: محمـد ابن جرير الطبری فقيه العـالم ... و قـال

حسنک بن علی النیسابوری: أول ما سألنی ابن خزیمة قال: کتبت عن محمّد بن جریر؟ قلت: لا. قال: و لم؟
قلت: لأنّه کان لا یظهر و کانت الحنابلة تمنع من الدخول علیه. فقال: بئسما

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۱۰.

[۲] مرآة الجنان- حوادث ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۲

فعلت، لیتک لم تکتب عن کلّ من کتبت عنهم و سمعت منه! قلت: لم یکن عدم ظهوره ناشئا عن أنه منع ...

قال الفرغانی: کان محمّد بن جریر ممن لا تأخذه فی اللّه لومه لائم، مع عظیم ما یلحقه من الأذی و الشناعات من جاهل و حاسد و ملحد. فأمّا أهل العلم و الدین فغیر منکرین، علی علمه و زهده فی الدنیا و رفضه لها، و قناعته بما کان یرد علیه من حصّة خلّفها أبوه بطبرستان یسیرة ...

و قال ابن کامل: توفی عشیة الأحد لیومین بقیا من شوال سنة ۳۱۰» [... ۱].

و بمثل ذلک ترجم له غیر من ذکرناه، حیث وصفوه بتلک الأوصاف الجلیلة، و نقلوا فی حقّه کلمات الأعلام و مشاهیر الأئمة ...

فلاحظ حوادث سنة ۳۱۰ من (روضة المناظر) و (تتمة المختصر).

و راجع ترجمته فی (طبقات الحفاظ) و (طبقات المفسرین).

و انظر ما ذکره بترجمته شرّاح الحدیث، کالمناوی و الزرقانی و الخفاجی فی (فیض القدیر) و (شرح المواهب اللدنیّة) و (نسیم الریاض ...)

۹ روایة خیثمة بن سلیمان ... ص: ۱۲۲

اشارة

و

رواه الحافظ الکبیر أبو الحسن خیثمة بن سلیمان الأطرابلسی، بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام، من کتابه (فضائل الصحابة) حیث قال: «ثنا أحمد، ثنا حازم، أنبأ عبیدة بن موسی، ثنا یوسف بن صهیب» عن دکین، عن وهیب بن حمزة عن بریدة قال: سافرت مع علی من المدینة إلی

---

[۱] طبقات الشافعیة الکبری ۲/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۳

مکة، فرأیت منه جفوة فقلت: لئن رجعت فلقیت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- لأنالنّ منه. قال: فرجعت فلقیت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم فذکرت علیا فنلت منه. فقال لی رسول اللّه: لا تقولنّ لعلیّ فإنّ علیّا ولیّکم بعدی» [۱].

ترجمة خیثمة بن سلیمان ... ص: ۱۲۳

۱- السمعانی: «أبو الحسن خیثمة بن سلیمان بن حیدرة القرشی الأطرابلسی، من الأئمة الثقات، المشهورین بالرحلة و الکثرة عن أهل العراق و الیمن و الحجاز، سمع محمد بن عیسی بن حیان المدائنی، و إسحاق بن إبراهیم الدبری، و طبقتهما. روی عنه: أبو عبد اللّه

محمّد بن إسحاق بن مندة الحافظ. و توفی فی حدود سنة ۳۵۰» [۲].

۲- الذهبی: «خیثمة بن سلیمان بن حیدرة، الإمام، محدّث الشام، أبو الحسن القرشی الأطرابلسی، أحد الثقات ... قال الخطیب: خیثمة ثقة، قد جمع فضائل الصحابة» [... ۳].

۳- الذهبی أیضا: «خیثمة الإمام الثقة المعمّر، محدّث الشام ... قال أبو بکر الخطیب: خیثمة ثقة ثقة، قد جمع فضائل الصّحابة» [... ۴].

۴- الزّرقانی ...: «الإمام الحافظ أبو الحسن القرشی الطرابلسی، أحد الثقات الرّحالة، جمع فضائل الصحابة» [... ۵].

---

[۱] فضائل الصحابة- مخطوط

[۲] الأنساب ۱/ ۳۰۳.

[۳] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۵۸.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۱۲.

[۵] شرح المواهب اللدنیّة ۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۴

۱۰ روایة أبی حاتم ابن حبّان البستی ... ص: ۱۲۴

اشارة

و رواه أبو حاتم محمّد بن حبّان البستی فی (صحیحه)، فقد رواه عنه الحافظ محبّ الدین الطّبری، و العلّامة إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی الوصابی ... قال الأول:

«عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه ... فأقبل إلیه رسول اللّه و الغضب یعرف فی وجهه فقال. ما تریدون من علی؟ ثلاثا، إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

خرّجه الترمذی و قال حسن غریب. و أبو حاتم

. و

خرجه أحمد و قال فیه: فأقبل رسول اللّه علی الرابع و قد تغیّر وجهه فقال: دعوا علیّا، دعوا علیا، علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

و قال الثانی بعد روایته کذلک عن عمران بن حصین:

«أخرجه الترمذی و ابن حبّان فی صحیحه، و أخرجه الإمام أحمد فی مسنده و قال فیه: فأقبل» [... ۲].

أقول: و هذا نصّ روایته

فی (صحیحه):

«أخبرنا أبو یعلی، حدّثنا الحسن بن عمر بن شقیق، حدّثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه بن الشخیر، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة و استعمل علیهم علیّا، قال: فمضی علی فی السریة فأصاب جاریة، فأنکر ذلک علیه أصحاب رسول

---

[۱] الریاض النضرة ۳/ ۱۲۹.

[۲] أسنی المطالب- مخطوط.

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّموا علیه و نظروا إلیه ثم ینصرفون إلی رحالهم. فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقام أحد الأربعة فقال: یا رسول اللّه أ لم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه، ثم قام آخر فقال: یا رسول اللّه ألم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه، ثم قام آخر فقال: یا رسول اللّه أ لم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی- ثلاثا-؟ إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

فابن حبّان أخرج هذا الحدیث و صحّحه.

ترجمة ابن حبّان ... ص: ۱۲۵

و هذه نبذة من کلمات القوم فی الثناء علیه باختصار:

۱- ابن ماکولا: «حافظ جلیل کثیر التصانیف ... کان من الحفّاظ الأثبات ... توفی فی سنة ۳۵۴» [۲].

۲- السمعانی: «أبو حاتم محمّد بن حبّان بن أحمد بن حبان التمیمی البستی، إمام عصره، صنّف تصانیف لم یسبق إلی مثلها ... سمع منه: أبو عبد اللّه بن مندة و أبو عبد اللّه بن البیّع الحافظان، و غیرهما. و ذکره الحاکم أبو عبد اللّه فقال: أبو حاتم البستی القاضی: کان من أوعیة العلم فی اللغة و الفقه و الحدیث و الوعظ، و کان

---

[۱] الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان: ۳۷۳.

[۲] الإکمال فی أسماء الرجال ۲/ ۳۱۶.

من عقلاء الرجال، صنف فخرج له من التصنیف فی الحدیث ما لم یسبق إلیه» [... ۱].

«کان إماما فاضلا مکثرا من الحدیث و الرحلة و الشیوخ، عالما بالمتون و الأسانید، أخرج من معانی الحدیث ما عجز عنه غیره، و من تأمّل تصانیفه و طالعها علم أن الرجل کان بحرا فی العلوم» [... ۲].

۳- الذهبی: «العلّامة أبو حاتم محمّد بن حبان الحافظ صاحب التصانیف ... و کان من أوعیة العلم فی الحدیث و الفقه و اللغة و الوعظ و غیره ذلک، حتّی الطب و النجوم و الکلام» [... ۳].

۴- الیافعی: «العلّامة الجهبذ الحافظ و صاحب التصانیف. و کان من أوعیة العلم» [... ۴].

۵- السبکی: «الحافظ الجلیل الإمام صاحب التصانیف ... قال أبو سعید الإدریسی: کان علی قضاء سمرقند زمانا، و کان من فقهاء الدین و حفّاظ الآثار ... و قال الحاکم: کان من أوعیة العلم فی الفقه و اللّغة و الحدیث و الوعظ، و من عقلاء الرجال ... و قال الخطیب: کان ثقة نبیلا فهما. و قال ابن السمعانی: کان أبو حاتم إمام عصره» [... ۵]

و کذلک تجد الکلمات الأخری فی حقّه، و فیما ذکرناه کفایة.

کلمة بشأن صحیح ابن حبان ... ص: ۱۲۶

و أمّا صحیح ابن حبّان، فقد نصّ علی اعتباره غیر واحد منهم، قال النووی:

[۱] الأنساب- البستی ۲/ ۲۰۹.

[۲] الأنساب- الحبانی ۴/ ۳۹.

[۳] العبر- حوادث: ۳۵۴.

[۴] مرآة الجنان- حوادث: ۳۵۴.

[۵] طبقات الشافعية الكبرى ۲/ ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۷

«الصحيح أقسام، أعلاها ما اتّفق عليه البخاری و مسلم، ثمّ ما انفرد به البخاری، ثمّ مسلم، ثمّ ما على شروطهما، ثمّ على شرط البخاری، ثمّ مسلم، ثمّ صحيح غيرهما».

قال شارحه السّيوطی: «التنبيه الثانی: قد علم ممّا تقدّم أن أصحّ من صنّف فی الصحيح ابن خزيمة، ثم ابن حبان، ثم الحاكم، فينبغی أن يقال: أصحّها بعد مسلم ما اتّفق عليه الثلاثة، ثم ابن خزيمة و ابن حبان و الحاكم، ثمّ ابن حبان و الحاكم، ثم ابن خزيمة فقط، ثم ابن حبان فقط، ثم الحاكم فقط، إن يكن الحديث على شرط أحد الشيخين. و لم أر من تعرّض لذلك. فليتأمّل» [۱].

فالحمد للّه على ثبوت صحة الحديث من صنيع ابن حبّان، مع أنه قد بلغ من التعصّب و الانحراف إلى أن أطال لسان الطعن على الإمام على بن موسى الرضا عليه السّلام، كما فی الميزان للذهبی و غيره من مصنفات الأعيان، و لكن مع ذلك التعصّب لم يمكنه أن ينبس ببنت شفة فی هذا الحديث الشريف بل أدخله فی صحيحه...

۱۱ رواية الطبرانی ... ص: ۱۲۷

اشارة

و رواه الحافظ الطبرانی ... كما جاء فی رواية محمّد صدر عالم حيث قال:

«أخرج ابن أبی شيبة عن عمران بن حصين قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: على منّی و أنا من على و على ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

و أخرج الطيالسی، و الحسن بن سفيان، و أبو نعيم مثله. و أخرجه الترمذی

و قال: حسن غريب. و

الطبرانی و الحاكم و صحّحه عنه، قال قال

[۱] تدريب الراوی ۱: ۱/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۸

رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ إن عليا منّی و أنا منه و هو ولی كلّ مؤمن بعدی» [۱]

. و هذا نص رواية الطبرانی:

«حدّثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، ثنا العباس بن الوليد الفرضی. ح و حدّثنا معاذ بن المثنى، ثنا مسدّد. ح و حدّثنا بشر بن موسى، و الحسن بن المتوكّل البغدادی، ثنا خالد بن يزيد العدنی قالوا:

ثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرّشك، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم سرية، فاستعمل عليهم عليّا، فمضى على السرية، فأصاب على جارية فأنكروا عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قالوا: إذا لقينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أخبرناه بما صنع. قال عمران: و كان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسلّموا عليه ثم انصرفوا. فلمّا قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام آخر فقال: يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟

---

[۱] معارج العلى فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۹

فأقبل عليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يعرف الغضب في وجهه- فقال: ما ذا تريدون من على؟ ثلاث مرّات. إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدی» [۱].

و أخرجه فی (المعجم الأوسط) بأسانيد:

«حدّثنا عبد الوهاب بن رواحة الرامهرمزی قال: حدّثنا أبو كريب قال:

حدّثنا حسن بن عطية قال: حدّثنا سعاد بن سليمان، عن عبد اللّه بن عطاء، عن عبد اللّه بن بريدة عن على قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على بن أبی طالب و خالد بن الوليد، كل واحد منهما على وحده، و جمعهما فقال: إذا اجتمعتما فعليكم على. قال: فأخذا يمينا و يسارا، فدخل على فأبعد فأصاب سبيا فأخذ جارية من السّبی. قال بريدة: و كنت من أشدّ الناس بغضا لعلی، فأتی رجل خالد بن الوليد فذكر أنّه قد أخذ جارية من الخمس فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم تتابعت الأخبار على ذلك، فدعانی خالد فقال: يا بريدة، قد عرفت الذی صنع، فانطلق بكتابی هذا إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فكتب إليه، فانطلقت بكتابه حتى دخلت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فأخذ الكتاب بشماله- و كان كما قال اللّه عزّ و جلّ لا يقرأ و لا يكتب- فقال: و كنت إذا تكلّمت طأطأت رأسی حتى أفرغ من حاجتی، فطأطأت رأسی، فتكلّمت، فوقعت فی على حتى فرغت، ثم رفعت رأسی، فرأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم غضب غضبا لم أره غضب مثله إلّا يوم قريظة و النضير، فنظر إلیّ فقال:

يا بريدة، أحبّ عليّا، فإنّما يفعل ما يؤمر به.

قال: فقمت و ما من الناس أحد أحبّ إلیّ منه» [۲].

---

[۱] المعجم الكبير ۱۸/ ۱۲۸.

[۲] المعجم الأوسط ۵/ ۴۲۵ رقم ۴۸۳۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۰

«حدّثنا محمّد بن عبد اللّه الحضرمی قال: حدّثنا عبد اللّه بن يحيى بن الربيع بن أبی راشد قال: حدّثنا عمرو بن عطية العوفی، عن أبيه عطية قال:

حدّثنی عبد اللّه بن بریدة:

أنّ أباه حدّثه: انّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث علی بن أبی طالب و خالد بن الولید...

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مه یا بریدة.

فرفعت رأسی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فإذا وجهه متغیّر...

قال بریدة: و اللّه لا أبغضه أبدا بعد الذی رأیت من رسول اللّه» [... ۱].

«حدّثنا محمّد بن عبد الرحمن بن منصور الحارثی قال: حدّثنا أبی قال: حدّثنا حسین الأشقر قال: حدّثنا زید بن أبی الحسن قال: حدّثنا أبو عامر العقدی، عن أبی إسحاق، عن ابن بریدة.

عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا أمیرا علی الیمن، و بعث خالد بن الولید علی الجبل، فقال: إن اجتمعتما فعلی علی الناس، فالتقوا و أصابوا من الغنائم ما لم یصیبوا مثله، و أخذ علی جاریة من الخمس، فدعا خالد بن الولید بریدة فقال: اغتنمها فأخبر النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بما صنع. فقدمت المدینة و دخلت المسجد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی منزله و ناس من أصحابه علی بابه. فقالوا: ما الخبر یا بریدة؟ فقلت:

خیر، فتح اللّه علی المسلمین، فقالوا: ما أقدمک؟ قال: جاریة أخذها علی من الخمس، فجئت لأخبر النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، قالوا: فأخبره فإنّه یسقطه من عین رسول اللّه- و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یسمع الکلام- فخرج مغضبا و قال:

ما بال أقوام ینتقصون علیا، من ینتقص علیا فقد تنقّصنی، و من فارق

---

[۱] المعجم الأوسط ۶/ ۳۵۳ رقم: ۵۷۵۲.

علیا فقد فارقنی. إن علیا منّی و أنا منه، خلق من طینتی، و خلقت من طینة إبراهیم، و أنا أفضل من إبراهیم، ذریة بعضها من بعض و اللّه سمیع علیم.

یا بریدة: أما علمت أنّ لعلی أکثر من الجاریة التی أخذ و أنّه ولیّکم من بعدی؟! فقلت: یا رسول اللّه، بالصحبة، ألا بسطت یدک حتی أبایعک علی الإسلام جدیدا؟

قال: فما فارقته حتی بایعته علی الإسلام» [۱].

من مصادر ترجمة الطبرانی ... ص: ۱۳۱

و للطّبرانی تراجم حافلة و مناقب باهرة و فضائل فاخرة، فلاحظ:

۱- الأنساب- الطبرانی.

۲- وفیات الأعیان ۲/ ۴۰۷.

۳- أخبار أصبهان ۱/ ۳۳۵.

۴- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۹۱۲.

۵- مرآة الجنان ۲/ ۳۷۲.

۶- المنتظم ۷/ ۵۴.

۷- البدایة و النهایة ۱۱/ ۲۷۰.

۸- طبقات القرّاء ۱/ ۳۱۱.

۹- طبقات المفسرين ۱/ ۱۹۸.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۳۷۲.

---

[۱] المعجم الأوسط ۷/ ۴۹. رقم: ۶۰۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۲

۱۲ رواية الحاكم ... ص: ۱۳۲

اشارة

و رواه أبو عبد اللّه الحاكم النيسابورى و صحّحه على شرط مسلم، و هذه عبارته:

«حدّثنا أبو عبد اللّه محمّد بن يعقوب الحافظ، حدّثنى أبى و محمّد بن نعيم قالا: ثنا قتيبة بن سعيد، ثنا جعفر بن سليمان الضبعى، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سرية و استعمل عليهم على بن أبى طالب، فمضى على فى السرية فأصاب جاريه، فأنكروا ذلك عليه. فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- إذا لقينا النبىّ أخبرناه بما صنع على. قال عمران:

و كان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فنظروا إليه و سلّموا عليه ثم يتطرّقون إلى رحالهم، فلمّا قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-. فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟ فأعرض عنه.

ثمّ قام الثانى، فقال مثل ذلك، فأعرض عنه.

ثمّ قام الثّالث فقال مثل ذلك فأعرض عنه.

ثمّ قام الرابع، فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟

فأقبل عليه رسول اللّه- و الغضب يعرف فى وجهه- فقال: ما تريدون من على؟! إن عليا منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى.

هذا حديث صحيح على شرط مسلم و لم يخرجاه» [۱].

---

[۱] المستدرک على الصحيحين ۳/ ۱۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۳

و

قال الحاكم:

«أخبرنا أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعى- ببغداد، من أصل كتابه- ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنى أبى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند ابن عبّاس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: يا ابن عباس، إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلو بنا من بين هؤلاء. قال فقال ابن عباس: بل أنا أقوم معكم- قال: و هو يومئذ صحيح قبل أن يعمى- قال: فانتدوا فتحدثوا، فلا ندرى ما قالوا: قال: فجاء ينفض ثوبه و يقول: أف و تف، وقعوا فى رجل له بضع عشر فضائل ليست لأحد غيره.

وقعوا فى رجل قال له النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: لأبعثنّ رجلا- لا- يخزيه اللّه أبدا، يحبّ اللّه و رسوله و يحبّه اللّه و رسوله، فاستشرف لها مستشرف، فقال أين على؟ فقالوا: إنّه فى الرّحى يطحن. قال: و ما كان أحدهم ليطحن، قال: فجاء و هو أرمد لا يكاد

یبصر، قال: فنفث فی عینیه، ثم هزّ الرایهٔ ثلاثا فأعطاها إیّاه، فجاء علی بصفیّهٔ بنت حیی.

قال ابن عباس: ثم بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فلانا بسورهٔ التوبهٔ، فبعث علیّا خلفه فأخذها منه و قال: لا یذهب بها إلّا رجل هو منّی و أنا منه.

فقال ابن عباس: و قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لبنی عمّه: أیّکم یوالینی فی الدنیا و الآخرهٔ؟ قال: و علی جالس معهم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أقبل علی رجل رجل منهم فقال: أیکم یوالینی فی الدنیا و الآخرهٔ، فأبوا، فقال لعلی: أنت ولیّی فی الدنیا و الآخرهٔ.

قال ابن عباس: و کان علی أوّل من آمن من الناس بعد خدیجهٔ رضی اللّه عنها.

قال: و أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثوبه فوضعه علی علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۴

و فاطمهٔ و الحسن و الحسین و قال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

قال ابن عباس: و شری علی نفسه، فلبس ثوب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثم نام مکانه، قال ابن عباس: و کان المشرکون یرمون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فجاء أبو بکر- رضی اللّه عنه- و علی نائم قال: و أبو بکر یحسب أنّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: فقال: یا نبیّ اللّه، فقال له علی: إنّ نبیّ اللّه قد انطلق إلی نحو بئر میمون فأدرکه. قال: فانطلق أبو بکر فدخل معه الغار، قال: و جعل علی رضی اللّه عنه یرمی بالحجارهٔ کما کان نبیّ اللّه و هو یتضوّر وقد لفّ رأسه فی الثوب لا یخرجه حتی أصبح، ثم کشف عن رأسه فقالوا: إنّک للئیم، و کان صاحبک لا یتضوّر و نحن نرمیه و أنت تتضوّر، و قد استنکرنا ذلک.

فقال ابن عباس: فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی غزوهٔ تبوک و خرج الناس معه، فقال له علی: أخرج معک؟ قال فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: لا. فبکی علی، فقال له: أ ما ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لیس بعدی نبیّ، إنّه لا ینبغی أن أذهب إلّا و أنت خلیفتی.

قال ابن عباس: و قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی و مؤمنهٔ.

قال ابن عباس: و سدّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبواب المسجد غیر باب علی، فکان یدخل المسجد جنبا و هو طریقه لیس له طریق غیره.

قال ابن عباس: و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت مولاه فإنّ مولاه علی.

قال ابن عباس: و قد أخبرنا اللّه عزّ و جلّ فی القرآن أنّه رضی عن أصحاب الشجرهٔ، فعلم، ما فی قلوبهم، فهل أخبرنا أنّه سخط علیهم بعد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۵

ذلک؟

قال ابن عباس: و قال نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعمر- رضی اللّه عنه- حین قال: ائذن لی فأضرب عنقه قال: و کنت فاعلا؟ و ما یدریک، لعلّ اللّه قد اطّلع علی أهل بدر فقال: اعملوا ما شئتم.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه بهذه السّیاقهٔ.

و قد حدّثنا السید الأوحد أبو یعلی حمزهٔ بن محمد الزیدی- رضی اللّه عنه- ثنا أبو الحسن علی بن محمّد بن مهرویه القزوینی القطّان قال: سمعت أبا حاتم الرازی یقول: کان یعجبهم أن یجدوا الفضائل من روایهٔ أحمد بن حنبل، رضی اللّه عنه» [۱].

من مصادر ترجمهٔ الحاکم ... ص: ۱۳۵

و إلیک قائمهٔ بمصادر ترجمهٔ الحاکم النیسابوری صاحب المستدرک، لتقف بمراجعتها علی جلالته و منزلته الرفیعهٔ عند أهل السنّهٔ:

۱- الأنساب- البیّع.

۲- وفیات الأعیان ۴/ ۲۸۰.

۳- تاریخ بغداد ۵/ ۴۷۳.

۴- تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۰۳۹.

۵- الوافی بالوفیات ۳/ ۳۲۰.

۶- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۱/ ۳۵۵.

۷- النجوم الزاهرهٔ ۴/ ۲۳۸.

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۲- ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۶

۸- طبقات السبکی ۴/ ۱۵۵.

۹- طبقات القراء ۲/ ۱۸۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۰۹.

۱۱- العبر ۳/ ۹۱.

۱۲- اللباب ۱/ ۱۹۸.

و قد أوردنا نبذا من ذلک فی مجلّد حدیث الطّیر.

۱۳ روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۱۳۶

اشارهٔ

و رواه أحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی بتفسیر قوله تعالی: وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ. قال المتّقی: «عن علی قال: لمّا نزلت هذه الآیهٔ:

وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ دعا ببنی عبد المطلب و صنع لهم طعاما لیس بالکثیر فقال: کلوا بسم اللّه. من جوانبها، فإنّ البرکهٔ تنزل من ذروتها، و وضع یده أوّلهم، فأکلوا حتی شبعوا، ثم دعا بقدح فشرب أوّلهم ثم سقاهم فشربوا حتّی رووا. فقال أبو لهب: لقد سحرکم. و قال: یا بنی عبد المطّلب: إنّی جئتکم بما لم یجیء به أحد قط، أدعوکم إلی شهادهٔ أن لا إله إلّا اللّه، و إلی اللّه و إلی کتابه. فنفروا فتفرقوا. ثم دعاهم الثانیهٔ علی مثلها فقال أبو لهب کما قال المرهٔ الاولی، فدعاهم ففعلوا مثل ذلک، ثم قال لهم- و مدّ یده- من یبایعنی علی أن یکون أخی و صاحبی و ولیّکم بعدی؟ فمددت یدی و قلت: أنا أبایعک- و أنا یومئذ أصغر القوم عظیم البطن- فبایعنی علی ذلک. قال: و ذلک الطعام أنا صنعته. ابن مردویه».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۷

ترجمهٔ ابن مردویه ... ص: ۱۳۷

و تجد ترجمهٔ ابن مردویه و الثناء العظیم علیه فی:

۱- تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۵۰.

۲- الوافی بالوفيات ۸/ ۲۰۱.

۳- النجوم الزاهرة ۴/ ۲۴۵.

۴- تاريخ أصبهان ۱/ ۱۶۸.

۵- طبقات المفسّرين ۱/ ۹۳.

۶- طبقات الحفّاظ: ۴۱۲.

و غيرها، و هذا موجز ما جاء فی (سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۳۰۸):

«ابن مردويه، الحافظ المجود العلّامة، محدّث أصبهان، قال أبو بكر بن أبی علی: هو أكبر من أن ندلّ عليه و على فضله، و علمه و سيره، و أشهر بالكثرة و الثقة من أن يوصف حديثه، أبقاه اللّه و متّعه بمحاسنه. قال أبو موسى...

و سمعت الإمام إسماعيل يقول: لو كان ابن مردويه خراسانيا كان صيته أكثر من صيت الحاكم.

و كان من فرسان الحديث، فهما يَقِظا متقنا، كثير الحديث جدّا، و من نظر فی تواليفه عرف محلّه من الحفظ».

۱۴ رواية أبی نعيم الأصبهانی ... ص: ۱۳۷

اشارة

و رواه الحافظ أبو نعيم الاصبهانی فی كتابه (فضائل الصحابة) على ما ذكر غير واحد. فقد روى الوصابی اليمنی: «عن عمران بن حصين- رضی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۸

عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: إن عليّا منّی و أنا منه و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أبو داود الطيالسی فی مسنده، و الحسن بن سفيان فی فوائده، و أبو نعيم فی فضائل الصحابة» [۱].

و روى محمد صدر عالم: «عن عمران بن حصين قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

و أخرج الطيالسی و الحسن بن سفيان و أبو نعيم مثله» [۲].

أقول: و هذا

نصّ الرواية فيه بترجمة (بريدة بن الحصيب):

«حدّثنا عبد اللّه بن جعفر، ثنا إسماعيل بن عبد اللّه، ثنا الفضل بن دكين، ثنا ابن أبی غنية، عن الحكم، عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس، عن بريدة قال: غزوت مع علی إلى اليمن، فرأيت منه جفوة، فقدمت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فذكرت عليا فتنقّصته، فرأيت وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتغيّر و قال: يا بريدة! أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت:

بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلی مولاه. رواه أبو بكر ابن أبی شيبة عن الفضل، مثله.

حدّثنا أحمد بن جعفر بن مالك، ثنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، ثنا روح، ثنا علی بن سويد بن منجوف، عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى خالد بن الوليد ليقسّم الخمس- و قال روح مرة: ليقبض الخمس- قال: فأصبح علی و رأسه يقطر. قال فقال خالد لبريدة:

ألا ترى ما يصنع هذا؟ قال: فلمّا رجعت إلى النبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم أخبرته بما صنع علی، قال: فكنت أبغض عليّا قال فقال: يا

بريدة، أتبغض

---

[۱] أسنى المطالب- مخطوط.

[۲] معارج العلى- مخطوط.

عليّا؟ قال قلت: نعم. قال: فلا تبغضه. و قال روح مرة: فأحبّه فإن له فى الخمس أكثر من ذلك.

حدّثناه القاضى أبو أحمد العسّال، ثنا القاسم بن يحيى بن نصر، ثنا لوين، ثنا أبو معشر البراء، عن على بن سويد بن منجوف، عن ابن بريدة عن أبيه: إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم بعث عليّا. فذكر نحوه» [۱].

و رواه فى (حلية الأولياء):

«حدّثنا سليمان بن أحمد، ثنا معاذ بن المثنى، ثنا مسدّد.

ح و حدّثنا أبو عمرو ابن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا بشر بن هلال و عبد السلام بن عمر.

قالوا: حدّثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم سرية، و استعمل عليهم عليّا- كرّم اللّه وجهه- فأصاب على جارية، فأنكروا ذلك عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقالوا: إذا لقينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أخبرناه بما صنع على. قال عمران: و كان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسلّموا عليه ثم انصرفوا، فلما قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه، ألم تر أنّ عليا صنع كذا و كذا؟

فأعرض عنه. ثم قام آخر منهم فقال:

يا رسول اللّه: ألم تر أنّ عليا صنع كذا و كذا؟

فأعرض عنه. حتى قام الرابع فقال:

---

[۱] معرفة الصحابة ۳/ ۱۶۳. و لا يخفى أنّ أبا نعيم قد اختصر الخبر هنا، و لا بدّ أنه أتى به على الوجه الصحيح الكامل بترجمة أمير المؤمنين عليه السّلام، و لمّا يطبع بعد.

يا رسول اللّه، ألم تر أنّ عليا صنع كذا و كذا؟

فأقبل عليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يعرف الغضب فى وجهه- فقال: ما تريدون من على؟- ثلاث مرّات- ثم قال: إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

ترجمة أبى نعيم الأصبهانى ... ص: ۱۴۰

و قد ذكرت ترجمة الحافظ أبى نعيم فى كافة كتب التراجم و السير و الرجال فلاحظ:

وفيات الأعيان ۱/ ۹۱.

و العبر ۳/ ۱۷۰.

و مرآة الجنان ۳/ ۵۲.

و الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

و طبقات الشافعیة للسبکی ۴/ ۱۸، الأسنوی ۲/ ۴۷۴.

و طبقات الحفّاظ: ۴۲۳.

و المنتظم ۸/ ۱۰۰.

و تذکرة الحفّاظ: ۳/ ۱۰۹۲.

و غیرها من الکتب المشهورة المعتبرة.

و هذه خلاصة ما جاء فی طبقات السبکی:

«أحمد بن عبد اللّه بن أحمد بن إسحاق بن موسی بن مهران. الإمام الجلیل الحافظ أبو نعیم الأصبهانی الصوفی الجامع بین الفقه و التصوف، النهایة فی الحفظ و الضبط و أحد أعلام الدین، جمع اللّه له بین العلو فی الروایة

---

[۱] حلیة الأولیاء ۶/ ۲۹۴

و النهایة فی الدرایة، رحل إلیه الحفّاظ من الأقطار.

ولد فی رجب سنة ۳۳۶.

قال أبو محمّد ابن السمرقندی: سمعت أبا بکر الخطیب یقول: لم أر أحدا أطلق علیه اسم الحفظ غیر رجلین: أبو نعیم الأصفهانی و أبو حازم العبدوی الأعرج.

و قال أحمد بن محمّد بن مردویه: کان أبو نعیم فی وقته مرحولا إلیه و لم یکن فی أفق من الآفاق أسند و لا أحفظ منه، کان حفّاظ الدنیا قد اجتمعوا عنده...

و قال حمزة بن العباس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی أبو نعیم أربع عشرة سنة بلا نظیر لا یوجد شرقا و لا غربا أعلی اسنادا منه و لا أحفظ...

و قال ابن النّجار: هو تاج المحدثین و أحد أعلام الدین.

قلت: و من کراماته المشهورة...

توفی فی العشرین من المحرم سنة ۴۳۰ و له ۹۴ سنة» [۱].

۱۵ روایة البیهقی ... ص: ۱۴۱

اشارة

و رواه الحافظ أبو بکر البیهقی ... فقد روی الخطیب الخوارزمی [۲] من طریقه بإسناده عن أحمد بن حنبل: خبر ابن عباس مع النفر الذین تحادثوا معه عن مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام، فحدّثهم ببعض منها، و أحدها حدیث

---

[۱] طبقات السبکی ۳/ ۷- ۹.

[۲] المناقب للخوارزمی: ۱۲۵.

الولایهٔ ... و قد تقدم نصّ الخبر بکاملهٔ فی روایهٔ أحمد...

هذا، و

قد أخرج البیهقی الحدیث فی (سننه) عن طریق الحاکم، و هذا نصّ ما جاء فیه:

«أخبرنا محمّد بن عبد اللّه الحافظ، أنا عبد اللّه بن الحسین القاضی.

بمرو، ثنا الحارث بن أبی أسامهٔ، ثنا روح بن عبادهٔ، ثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبد اللّه بن بریدهٔ، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا- رضی اللّه عنه- إلی خالد بن الولید- رضی اللّه عنه- لیقبض الخمس، فأخذ منه جاریهٔ، فأصبح و رأسه یقطر. قال خالد لبریدهٔ: ألا تری ما یصنع هذا؟ قال: و کنت أبغض علیا رضی اللّه عنه، فذکرت ذلک لرسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال: یا بریدهٔ أتبغض علیا؟ قال قلت: نعم. قال:

فأحبّه فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک» [۱].

فهذا هو الحدیث بعینه، لکن أسقط منه جملهٔ: «إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّکم من بعدی»

و لا ندری هل التحریف منه أو من النّساخ؟

من مصادر ترجمهٔ البیهقی ... ص: ۱۴۲

و البیهقی أیضا من کبار الأئمهٔ الحفّاظ، توجد ترجمته و الثناء علیه فی جمیع المصادر، فراجع منها:

الأنساب ۲/ ۳۸۱.

وفیات الأعیان ۱/ ۷۵.

معجم البلدان ۱/ ۵۳۸.

الکامل لابن الأثیر ۱۰/ ۵۲.

---

[۱] السنن الکبری ۶/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۳

المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۵.

سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۱۱۳۲.

العبر ۳/ ۲۴۲.

طبقات الشّافعیّهٔ ۴/ ۸.

طبقات الحفّاظ: ۴۳۳.

و غیرها من کبار الکتب المؤلّفهٔ فی التاریخ و الرجال.

۱۶ روایهٔ الرّاغب الأصفهانی ... ص: ۱۴۳

اشارهٔ

و أورده أبو القاسم الراغب الأصفهانی فی الفصل الذی عقده لفضائل أعیان الصحابهٔ من (محاضراته) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه

السّلام، مرسلا إيّاه إرسال المسلّمات، حيث قال بعد ذكر الإمام عليه السّلام:

«من فضائله: قال له النبيّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- ألا ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبيّ بعدى؟ قال: بلى. قال: فأنت كذلك.

و قال: على منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

ترجمة الرّاغب الأصفهانى ... ص: ۱۴۳

و قد ترجم الحافظ السيوطى له فى (بغية الوعاة) و سمّاه «المفضّل بن

---

[۱] محاضرات الأدباء ۴/ ۴۷۷- المجلد الثانى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۴

محمد» قال: و كان فى أوائل المائة الخامسة. قال: و قد كان فى ظنّى أن الراغب معتزلى حتى رأيت بخط الشيخ بدر الدّين الزركشى على ظهر نسخة من القواعد الصغرى لابن عبد السّلام ما نصّه: ذكر الإمام فخر الدين الرازى فى تأسيس التقديس فى الأصول أن أبا القاسم الراغب من أئمة السنّة، و قرنه بالغزّالى [... ۱].

ثمّ إنّ السيوطى اعتمد على الراغب فى مواضع كثيرة من كتابه (المزهر فى اللغة) معبّرا عنه ب «الإمام».

و هكذا اعتمد عليه و نقل عنه: رشيد الدين الدهلوى، و حيدر على الفيض‌آبادى، و غيرهما من علماء الهند، فى مؤلفاتهم المختلفة...

و قد ذكر كاشف الظنون مؤلّفاته (أفانين البلاغة) و (التفسير) و (المحاضرات) و (تفصيل النشأتين) و (الذريعة إلى مكارم الشّريعة) و (مفردات ألفاظ القرآن) معبرا عنه فى بعض المواضع ب «الإمام» مع الإطراء على مصنّفاته المذكورة.

۱۷ رواية الخطيب البغدادى ... ص: ۱۴۴

اشارة

و رواه أبو بكر أحمد بن على بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادى، ففى (كنز العمّال): «سألت اللّه- يا على- فيك خمسا فمنعنى واحدة و أعطانى أربعا...

سألت اللّه أن يجمع أمتى عليك فأبى. و أعطانى فيك أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض يوم القيامة أنا و أنت معى، و معك لواء الحمد و أنت تحمله بين يدىّ تسبق

---

[۱] بغية الوعاة ۲/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۵

به الأوّلين و الآخرين، و أعطانى أنك ولى المؤمنين بعدى. الخطيب و الرافعى عن على» [۱].

و فى (مفتاح النجا): «أخرج الخطيب و الرافعى عن على كرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سألت اللّه يا على فيك خمسا» [... ۲].

و كذا فى (معارج العلى [...) ۳].

و فى (القول المستحسن): «و للخطيب و الرافعى بسند صحيح عن على رفعه: سألت اللّه يا على فيك خمسا» [... ۴].

و هذا نصّ روایهٔ الخطیب:

«أحمد بن غالب بن الأجلح بن عبد السّلام، أبو العباس. حدّث عن محمّد بن یحیی بن الضریس الفیدی، روی عنه محمّد بن مخلّد. أخبرنا أبو محمّد عبد اللّه بن علی بن عیاض بن أبی عقیل القاضی- بصور- أخبرنا محمّد بن أحمد بن جمیع الغسّانی، أخبرنا أبو عبد اللّه محمد ابن مخلّد العطار- ببغداد- حدّثنا أحمد بن غالب بن الأجلح بن عبد السّلام- أبو العباس- حدّثنا محمّد بن یحیی بن الضریس، حدّثنا عیسی بن عبد اللّه ابن عمر بن علی بن أبی طالب، حدّثنی أبی عبد اللّه بن عمر، عن أبیه، عن جدّه علی بن أبی طالب قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: سألت اللّه فیک خمسا، فأعطانی أربعا و منعنی واحدهٔ، سألته فأعطانی فیک:

أنک أوّل من تنشق الأرض عنه یوم القیامهٔ.

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۲۵ رقم ۳۳۰۴۷.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] معارج العلی- مخطوط.

[۴] القول المستحسن فی فخر الحسن ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۶

و أنت معی معک لواء الحمد.

و أنت تحمله.

و أعطانی أنک ولی المؤمنین من بعدی» [۱].

ترجمهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۱۴۶

و ترجم ابن خلّکان للخطیب البغدادی بقوله:

«الحافظ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن مهدی بن ثابت البغدادی المعروف بالخطیب، صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنّفات المفیدهٔ. کان من الحفّاظ المتقنین و العلماء المتبحرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه، فإنّه یدلّ علی اطّلاع عظیم، و صنّف قریبا من مائهٔ مصنّف، و فضله أشهر من أن یوصف، و أخذ الفقه عن أبی الحسن المحاملی و القاضی أبی الطّیّب الطّبری و غیرهما، و کان فقیها فغلب علیه الحدیث و التاریخ. ولد فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۳۹۲ یوم الخمیس لست بقین من الشهر. و توفی یوم الإثنین سابع ذی الحجّهٔ سنهٔ ۴۶۳. و قال السمعانی: توفی فی شوّال.

و سمعت أن الشّیخ أبا إسحاق الشیرازی- رحمه اللّه- کان من جملهٔ من حمل نعشه، لأنه انتفع به کثیرا، و کان یراجعه فی تصانیفه.

و العجب: أنّه کان فی وقته حافظ المشرق، و أبو عمر یوسف بن عبد البر صاحب کتاب الاستیعاب حافظ المغرب، و ماتا فی سنهٔ واحدهٔ» [... ۲].

و إن شئت المزید من ترجمته، و الوقوف علی بعض الکلمات فی حقّه، فراجع:

۱- الأنساب ۵/ ۱۵۱.

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۹.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۷

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۷۰.

۳- تذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۱۱۳۵.

۴- الطّبقات للسّبکی ۴/ ۲۹.

۵- مرآهٔ الجنان ۳/ ۸۷.

۶- معجم الأدباء ۴/ ۱۳.

۷- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۷.

۸- الوافی بالوفیات ۷/ ۱۹۰.

۹- المنتظم ۸/ ۲۶۵.

۱۰- الکامل فی التاریخ ۱۰/ ۶۸.

۱۱- العبر ۳/ ۲۵۳.

۱۲- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۲/ ۱۰۱.

۱۳- طبقات الحفاظ: ۴۳۴.

۱۴- تتمهٔ المختصر ۱/ ۵۶۴.

و غیر هذه الکتب.

۱۸ روایهٔ أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۷

اشارهٔ

و رواه أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی ... ففی کتاب (الطرائف فی معرفهٔ مذاهب الطوائف): «و من ذلک حدیث الولایهٔ روایهٔ أبی سعید مسعود ابن ناصر السجستانی- و هو من المتفق علی ثقته- روایهٔ بریدهٔ هذا الحدیث من عدهٔ طرق، و فی بعضها زیادات مهمّات.

من ذلک:

أن بریدهٔ قال: إنّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- لمّا سمع ذمّ علی غضب غضبا لم أره غضب مثله قط، إلّا یوم قریظهٔ و النضیر، فنظر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۸

إلیّ و قال: یا بریدهٔ، إن علیا ولیّکم بعدی فأحبّ علیا فإنّما یفعل ما یؤمر به، فقمت و ما أحد من الناس أحب منه.

و من ذلک زیادهٔ أخری: قال عبد اللّه بن عطا: حدّثت بذلک، أنا حارث ابن سوید بن غفلهٔ فقال: کتمک عبد اللّه بن بریدهٔ بعض الحدیث، إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ نافقت بعدی یا بریدهٔ؟!

و من ذلک زیادهٔ أیضا معناها: إن خالد بن الولید أمر بریدهٔ فأخذ کتابه یقرأ علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و یقع فی علی. قال بریدهٔ: فجعلت أقرأ و أذکر علیا، فتغیّر وجه رسول اللّه، ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا بریدهٔ ویحک، أما علمت أن علیّا ولیّکم بعدی» [۱].

ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۸

و أبو سعید هذا من کبار الحفّاظ المتقنین:

۱- السمعانی: «أبو سعید مسعود بن ناصر بن أبی زید السجزی الرکّاب، کان حافظا متقنا فاضلا، رحل إلی خراسان، و الجبال، و العراقین، و الحجاز، و أکثر من الحدیث و جمع الجمع. روی لنا عنه جماعة کثیرة بمرو، و نیسابور، و أصبهان. و توفی سنة ۴۷۷» [۲].

فهو من مشایخ السمعانی.

۲- الذهبی: «الإمام المحدّث الرحال الحافظ» و أورد کلمة الدّقاق [۳].

۳- الذهبی: «مسعود بن ناصر السجزی أبو سعید الرکاب، الحافظ،

---

[۱] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف: ۶۷.

[۲] الأنساب- السجستانی ۷/ ۴۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۹

رحل و صنّف و حدّث عن: أبی حسّان المزکّی، و علی بن بشری اللیثی، و طبقتهما. و رحل إلی بغداد و أصبهان. قال الدقّاق: لم أر أجود إتقانا، و لا أحسن ضبطا منه. توفی بنیسابور فی جمادی الاولی» [۱].

۴- الیافعی: «الحافظ أبو سعید مسعود بن ناصر السجزی، رحل و صنّف و حدّث عن جماعة. و قال الدقاق: لم أر أجود إتقانا و لا أحسن ضبطا منه» [۲].

ترجمة الدّقاق ... ص: ۱۴۹

و لا بأس بترجمة الدقّاق الذی قال هذه الکلمة بحقّ السجزی عن کتاب (طبقات الحفاظ) و هو مختصر ما جاء بترجمته فی (تذکرة الحفاظ):

«الدقاق، الحافظ المفید الرحال، أبو عبد اللّه محمّد بن عبد الواحد بن محمّد الأصبهانی، ولد سنة بضع و ثلاثین و أربعمائة، و سمع و أکثر و أملی بسرخس، و کان صالحا، یقرئ، متعفّفا، صاحب سنّة و اتّباع. قال الحافظ إسماعیل بن محمد: ما أعرف أحدا أحفظ لغرائب الأحادیث و غرائب الأسانید منه. مات لیلة الجمعة ۶ شوال سنة ۵۱۴» [۳].

۱۹ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۴۹

اشارة

و رواه علی بن محمّد الجلّابی الواسطی المعروف بابن المغازلی حیث

---

[۱] العبر ۲/ ۳۳۷.

[۲] مرآة الجنان: ۳/ ۱۲۲.

[۳] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۲۵۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۰

قال:

«حدّثنا محمد بن الحسین الزعفرانی، ثنا جعفر بن محمّد أبو یحیی، ثنا علی بن الحسین البزار و موسی بن محمّد البجلی قالا: ثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: ما تریدون من علی؟ إن علیا منّی و هو ولیّکم بعدی» [۱].

قال: «کتب إلیّ علی بن الحسین العلوی رحمه اللّه یخبرنی: أن أبا الحسن أحمد بن محمد بن عمران أخبرهم: نا عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز، ثنا أبو الربیع الزهرانی، ثنا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۲].

ترجمهٔ ابن المغازلی و الاعتماد علیه ... ص: ۱۵۰

و ابن المغازلی، فقیه محدّث ثقهٔ، أثنی علیه علماء أهل السنّهٔ فی کتبهم کالسمعانی فی (الأنساب)، و البدخشانی فی (تراجم الحفاظ)، و اعتمد علیه آخرون فی بحوثهم: کابن حجر فی (الصّواعق)، و السمهودی فی (جواهر العقدین)، و ابن باکثیر المکّی فی (وسیلهٔ المآل)، و الشیخانی القادری فی (الصّراط السوی)، و غیرهم، و قد ذکرنا ذلک کلّه فی حدیث التشبیه.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۲۴.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۲۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۱

۲۰ روایهٔ شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱

اشارهٔ

و رواه الدیلمی صاحب (الفردوس) فی کتابه:

ففی حرف العین: «فصل- عمران بن حصین: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

و فی حرف الیاء: «یا بریدهٔ، إن علیا ولیکم بعدی فأحبّ علیا فإنّه یفعل ما یؤمر» [۲].

ترجمهٔ شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱

و شیرویه الدیلمی حافظ محدّث ثقهٔ:

۱- الرافعی: «شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فنا خسرو الدیلمی، أبو شجاع الهمدانی الحافظ، من متأخّری أهل الحدیث المشهورین الموصوفین بالحفظ. کان قانعا بما رزقه اللّه تعالی من ریع أملاکه، سمع و جمع الکثیر و رحل، قال أبو سعد السمعانی: و تعب فی الجمع، صنف کتاب الفردوس و کتاب طبقات الهمدانیین» [... ۳].

۲- الذهبی: «الدیلمی، المحدّث الحافظ مفید همدان» [... ۴].

---

[۱] فردوس الأخبار ۳/ ۶۱.

[۲] فردوس الأخبار ۵/ ۳۹۲.

[۳] التدوین فی ذکر علماء قزوین ۳/ ۸۵.

[۴] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۲

...«و کان صلبا فی السنّة» [۱].

۳- الأسنوی: «ذکره ابن الصّلاح فقال: کان محدّثا واسع الرحلة، حسن الخلق و الخلق، ذکیا، صلبا فی السنّة، قلیل الکلام، صنّف تصانیف انتشرت عنه، منها کتاب الفردوس، و تاریخ همدان» [۲].

التعریف بالفردوس ... ص: ۱۵۲

و کتاب (فردوس الأخبار) من الکتب الموصوفة بالاعتبار و الممدوحة عند المحدثین الکبار:

أمّا الدیلمی فقد وصف کتابه فی خطبته بقوله: «أما بعد، فإنّی رأیت أهل زماننا هذا- خاصة أهل بلدنا- أعرضوا عن الحدیث و أسانیده، و جهلوا معرفة الصحیح و السقیم، و ترکوا الکتب التی صنّفها الأئمّة قدیما و حدیثا، فی الفرائض و السنن و الحلال و الحرام و الآداب و الوصیة و الأمثال و المواعظ، و اشتغلوا بالقصص و الأحادیث المحذوفة عنها أسانیدها التی لم یعرفها ناقلوا الحدیث، و لم تقرأ علی أحد من أصحاب الحدیث، سیّما الموضوعات التی وضعها القصّاص لینالوا بها القطیعات فی المجالس علی الطرقات. أثبتّ فی کتابی هذا اثنی عشرة آلاف حدیث من الأحادیث الصّغار علی سبیل الاختصار، من الصحاح و الغرائب و الأفراد و الصحف المرویة عن النبیّ لعلی بن موسی الرضا»....

و قال ولده شهردار بن شیرویه فی خطبة کتابه (مسند الفردوس): «فإنّ والدی الإمام السعید أبا شجاع شیرویه- قدّس اللّه روحه و نوّر ضریحه- حین

---

[۱] العبر- حوادث: ۵۰۹.

[۲] طبقات الشّافعیّة ۲/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۳

جمع الأحادیث التی سماها کتاب الفردوس إنّما حذف منها أسانیدها تعمّدا منه و قصدا لأسباب عدّة، أوّلها: اقتداء و اتّساء بمن تقدّمه من أهل العلم و الزهد و العبادة. و ثانیها: تخفیفا علی الطالبین و تسهیلا للناظرین فیه و الحافظین له.

و ثالثها: قلّة رغبة جیل هذا الزمن فی المسندات ... و القول فی فضیلة الأسناد أکثر من أن تتضمّنه أوراق و لیس هذا موضعه. و رابعها: أنه خرّجها من مسموعاته و کان رحمه اللّه متحقّقا متیقّنا أن أکثرها بل عامّتها مسند، و فی مصنفات الحفاظ الثقات و مجموعات الأئمة الأثبات.

فعراها عن الإسناد اختصارا کما بیّن عذره فی خطبة الکتاب.

و هو کتاب نفیس عزیز الوجود، مفتون به، جامع للغرر و الدرر النبویّة و الفوائد الجمة و المحاسن الکثیرة، قد طنّت به الآفاق و تنافست فی تحفّظه الرفاق، لم یصنّف فی الإسلام مثله تفصیلا و تبویبا، و لم یسبق إلیه من سلافة الأیام ترصیفا و ترتیبا. کأنّ کلّ فصل من فصوله حقة لئالئ ملئت من الدرر المنظومة و اللآلئ المکنونة، أو جونة عطّار فتقت بغارات المسک مشحونة. و کم ضمّنه رحمه اللّه من عجائب الأخبار و غرائب الأحادیث ممّا لا یوجد فی کثیر من الکتب، فهو فی الحقیقة کالفردوس التی وصفها اللّه سبحانه و تعالی فقال:

وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ.

فأمّا اليوم فقد كثرت نسخه فى البلاد و اشتهرت فيما بين العباد، بحيث لم يبق بلدهٔ من بلاد العراق و لا كورهٔ من أقطار الآفاق إلّا و علماؤها مثابرون على تحصيله، و أئمتها مكبون على اشترائه و نسخه، و فضلاؤها مواظبون على قراءته و حفظه، يرتعون فى رياض محاسنه و يجتنون من ثمار فوائده، فسار مسير الشمس فى كل بلدهٔ، و هبّ هبوب الريح فى البر و البحر، يستحسنه الأئمهٔ و الحفاظ و يستفيد منه العلماء و الوعّاظ، و يستطيبه نحارير الفضلاء، و ترتضيه أكياس البلغاء لنفاستها، و تبذل الملوك الرغائب فى استكتابه لخزانتها، و لم أسمع أحدا من أهل هذا الزمان عاب هذا الكتاب أو طعن فيه بسبب حذف

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۴

الأسناد، بل عدّوا ذلك من أحسن فوائده و أعظم منافعه، لأن تنقيهٔ القشر من اللباب من شأن العلماء ذوى الألباب».

و قال السيّد على الهمدانى فى خطبهٔ (روضهٔ الفردوس):

«لمّا طالعت كتاب الفردوس من مصنفات الشيخ الإمام العلّامهٔ، قدوهٔ المحقّقين، حجهٔ المحدّثين شجاع الملّهٔ و الدين، ناصر السنّهٔ، أبو المحامد شيرويه بن شهردار الديلمى الهمدانى، أفاض اللّه على روحه سجال الرحمهٔ الربانى.

وجدت بحرا من بحور الفوائد، و كنزا من كنوز اللطائف، مشحونا بحقائق الألفاظ النبويهٔ مخزونا فى حدائق فصوله دقائق الآثار المصطفويهٔ، و مع كثرهٔ فوائده و شمول موائده كاد أن تنطفى أنواره و ينطمس آثاره، لما فيه من التطويل و الزيادات و قصور الرغبات و انخفاض الطلبات، و إعراض أكثر أهل العصر عن معرفهٔ الكتاب و السنهٔ، و اشتغالهم بالعلوم المزخرفهٔ التى تتعلّق بالخصومات، و شغفهم بالقصص و الحكايات، و لو لا رجلا من أهل هذا العلم فى كلّ عصر و زمان بمشيّهٔ ربّ العزّهٔ، يجولون حول حمى السنّهٔ و يذبّون عن جناب قدسه شوائب زيغ أهل البدعهٔ، لقال من شاء ما شاء، فجزى اللّه أئمهٔ هذا العلم عنّا و عن المسلمين خيرا.

دعتنى بواعث خاطرى إلى استخراج لبابه و استحضار أبوابه، تسهيلا لضبط الألفاظ و تيسيرا لدرك الحفاظ، فاستخرجت من قعر هذا البحر أشرف جواهرها، و جنيت من أغصان رياضها أنفس زواهرها، و سميت كتابى هذا:

روضهٔ الفردوس»....

و ذكره (كاشف الظنون) بعنوان «فردوس الأخبار بمأثور الخطاب المخرّج على كتاب الشهاب فى الحديث، لأبى شجاع شيرويه بن شهردار بن شيرويه ابن فنا خسرو الهمدانى الديلمى المتوفى سنهٔ ... و اقتفى السيوطى أثره فى جامعه الصغير، ثم جمع ولده الحافظ شهردار المتوفى سنهٔ ۵۵۸ أسانيد كتاب

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۵

الفردوس و رتّبها ترتيبا حسنا فى أربع مجلّدات و سمّاه مسند الفردوس» [۱].

و هو من الكتب المرويّهٔ بالأسانيد كما لا يخفى على من راجع كتب الأسانيد مثل (مقاليد الأسانيد) لأبى مهدى الثعالبى.

اعتماد (الدهلوى) على الديلمى ... ص: ۱۵۵

و من العجب تكذيب (الدهلوى) هذا الحديث الذى رواه الديلمى- و شاركه فى روايته كبار الأئمهٔ- مع اعتماده على بعض الخرافات و الموضوعات التى انفرد الديلمى بروايتها، مصرّحا بكونه من مشاهير المحدثين، مضيفا إلى ذلك كونه معتبرا و معتمدا لدى الشيعهٔ الإماميهٔ كذلك! فقد ذكر (الدهلوى) فى باب المطاعن بعد حكايهٔ رؤيا: «و روى أبو شجاع الديلمى- و هو من مشاهير المحدثين، و الشيعهٔ أيضا يقولون باعتباره- هذه الرؤيا فى كتاب المنتقى عن ابن عباس بالسياق المذكور. و رؤيا الإمام الحسن أيضا مشهورهٔ و صحيحهٔ السند، روى الديلمى فى كتاب المنتقى عن حسن بن على قال: ما كنت لأقاتل بعد رؤيا رأيتها، رأيت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- واضعا يده على العرش، و رأيت أبا بكر واضعا يده على منكب رسول اللّه، و رأيت عمر واضعا يده على منكب أبى بكر،

و رأيت عثمان واضعا يده على منكب عمر، و رأيت دما دونه. فقلت: ما هذا؟ فقالوا: دم عثمان يطلب اللّه به» [۲].

و من الغرائب تكـذيب سيف اللّه الملتانى فى رسالته المسـمّاة ب (تنبيه السـفيه) شيخه (الـدهلوى) فيما نسبه إلى الشيعة و السـنّة من الاعتماد على

---

[۱] كشف الظنون ۲: ۱۲۵۴.

[۲] التحفة الإثنا عشرية: ۳۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۶

الديلمى، فنصّ على «أنّ الديلمى غير معتبر عند السنّة فضلا عن الشيعة».

فانظر- رحمك اللّه- إلى هذا التناقض و التكاذب بين الأصل و الفرع، و التابع و المتبوع!!

۲۱ رواية النّطنزى ... ص: ۱۵۶

اشارة

و رواه أبو الفتح محمّد بن على النطنزى فى ضمن قصة الغدير:

«عن أبى سعيد الخدرى: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- دعا الناس إلى على فى غدير خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوك فقمّ و ذلك يوم الخميس، فدعا عليّا و أخذ بضبعيه فرفعهما حتى نظر إلى بياض إبطى رسول اللّه، ثم لم يتفرّقوا حتى نزلت هذه الآية: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فقال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: اللّه أكبر على إكمال الـدين و إتمام النعمـة و رضا الربّ برسالتى و الولايـة لعلى بن أبى طالب من بعـدى. ثم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و أخذل من خذله» [۱].

ترجمة النطنزى ... ص: ۱۵۶

و أبو الفتح النطنزى من أكابر العلماء و من مشايخ السّمعانى صاحب الأنساب:

۱- السمعانى: «أبو الفتح محمّد بن على بن إبراهيم النطنزى، أفضل

---

[۱] الخصائص العلويّة- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۷

من بخراسان و العراق فى اللّغة و الأدب و القيام بصنعة الشعر، قدم علينا بمرو سنة إحدى و عشرين و قرأت عليه طرفا صالحا من الأدب و اسـتفدت منه و اغترفت من بحره، ثم لقيته بهمـدان، ثم قـدم علينـا ببغـداد غير مرة فى مـدة مقـامى بهـا، و مـا لقيته إلّا و كتبت عنه و اقتبست منه. سـمع بأصـبهان أبا سـعد المطرز، و أبا على الحداد، و غانم بن أبى نصـر البرجى، و ببغداد أبا القاسم ابن بيّان الرزاز، و أبا على ابن نبهان الكاتب، و طبقتهم. سمعت منه أجزاء بمرو من الحديث.

و كانت ولادته: ۴۸۸ بأصبهان» [۱].

۲- الصفدى: «كان من بلغاء أهل النظم و النثر، سافر البلاد و لقى الأكابر، و كان كثير المحفوظ محب العلم و السنّة، و مكثر الصدقة و الصيام، و نادم الملوك و السـلاطين، و كانت له وجاهة عظيمة عندهم، و كان تيّاها عليهم متواضـعا لأهل العلم، سـمع الحديث الكثير

بأصبهان و خراسان و بغداد، و لم یمتّع بالروایة توفی فی حدود ۵۰۰، أورد له ابن النّجار قوله» [... ۲].

۲۲ روایة أبی منصور الدیلمی ... ص: ۱۵۷

اشارة

و رواه أبو منصور شهردار بن شیرویه الدیلمی فی کتاب (مسند الفردوس) الذی مدحه الذهبی و جماعة من الأعلام، و کذا (الدهلوی) و غیره ... رواه عنه الوصابی الیمنی (فی أسنی المطالب) حیث ذکر:

«عن أبی ذرّ الغفاری- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی، حبّه إیمان

---

[۱] الأنساب- النطنزی ۱۳/ ۱۳۷.

[۲] الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۸

و بغضه نفاق و النظر إلیه رأفة. أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس».

«عن بریدة- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یا بریدة: إنّ علیا ولیّکم بعدی فأحبّ علیا فإنّه یفعل ما یؤمر به. أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس».

ترجمة أبی منصور الدّیلمی ... ص: ۱۵۸

و أبو منصور حافظ کبیر و محدّث عظیم:

۱- الذهبی: «شهردار بن الحافظ شیرویه بن شهردار الدیلمی، المحدّث أبو منصور، قال ابن السمعانی: کان حافظا عارفا بالحدیث، فهما عارفا بالأدب، ظریفا، سمع أباه و عبدوس بن عبد اللّه و مکّی السلّار و طائفة.

و أجاز له أبو بکر بن خلف الشیرازی، و عاش خمسا و سبعین سنة» [۱].

۲- السبکی ...: «قال ابن السمعانی: کان حافظا ... روی عنه ابنه أبو مسلم، و أبو سهل عبد السّلام السرقولی، و طائفة. مات فی رجب سنة ۵۰۸» [۲].

۳- الإسنوی: «کان محدّثا عارفا بالأدب ظریفا، ملازما لمسجده، خرّج أسانید لکتاب والده المسمّی بالفردوس و رتّبه ترتیبا حسنا و یسمّی الفردوس الکبیر. ولد سنة ۴۸۳ قاله ابن الصلاح و لم یذکر له وفاة» [۳].

۴- ابن قاضی شهبة کذلک و أضاف: «و توفی فی رجب سنة ۵۵۸» [۴].

۵- الثعالبی: «قال الذهبی: هو الإمام الحافظ أبو منصور ... کان

---

[۱] العبر- حوادث: ۵۵۸.

[۲] طبقات الشّافعیّة ۴/ ۲۲۹- ۲۳۰.

[۳] طبقات الشّافعیّة للأسنوی ۲/ ۲۱.

[۴] طبقات الشّافعیّة لابن قاضی شهبة ۱/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۹

یجمع أسانید کتاب الفردوس لوالده و رتّبه ترتیبا عجیبا حسنا، و قد فرغ منه و هذّبه و نقّحه» [... ۱].

۶- (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین) حیث ترجم والده، و ذکر عبارهٔ الذهبی المتقدمهٔ عن الثعالبی فی وصفه و مدح کتابه...

الحازمی من تلامذهٔ أبی منصور الدیلمی ... ص: ۱۵۹

ثم إنّ من تلامـذهٔ أبی منصور الدیلمی: أبو بکر الحازمی، و هذا أیضا ممّا یدل علی علوّ قدر الدیلمی و عظمهٔ منزلته، فإنّ الحازمی من أکابر الأئمهٔ الحفّاظ:

قـال الـذهبی بترجمته: «الحـازمی، الإمـام الحافـظ البـارع النسّابـهٔ أبو بکر ... سـمع من أبی الوقت السـجزی و من شـهردار بن شـیرویه الدیلمی و أبی زرعهٔ الدمشـقی ... و کتب الکثیر و صـنّف و جوّد. قال الدبیثی: قدم بغداد و سـکنها و تفقّه بها فی مذهب الشافعی، و جـالس العلمـاء و تمیّز و فهم، و صار من أحفظ الناس للحـدیث و أسانیـده و رجاله، مع زهـد و تعبّـد و ریاضـهٔ ... و ذکره ابن النجار فقال: کان من أئمـهٔ الحفاظ العالمین بفقه الحـدیث و معانیه و رجاله، و کان ثقهٔ حجهٔ نبیلا زاهدا عالما عابدا ورعا ... مات سـنهٔ ۵۸۴ » [...۲].

الأسانید إلی مسند الفردوس ... ص: ۱۵۹

ثم إن کتاب مسند الفردوس من کتب الحدیث التی عنی بها المحدّثون

---

[۱] مقالید الأسانید.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۴/ ۱۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۰

بروایتها بالأسانید:

فالثعـالبی یـذکر طریقـه بقـوله: «مسـند الفردوس لابن الـدیلمی: - سـمعت علیه (یعنی علی الأجهوری) بقراءتی القـدر المـذکور فی الفردوس، و أجاز لی سائره، بسنده إلی الحافظ ابن أبی بکر السیوطی، من المسندهٔ آسیهٔ بنت جار اللّه بن صالح الطبری، عن إبراهیم بن محمـد بن صـدیق الدمشـقی، عن أبی العبـاس الحجّـار، عن الحافـظ محبّ الـدین محمّـد بن محمود بن النجـار، عن مؤلفه إجازهٔ. فذکره» [۱].

و الشـنوانی یذکر طریقه بقوله: «مسـند الفردوس، للحافظ أبی منصور شـهردار ابن الحافظ أبی شجاع شیرویه الدیلمی الهمدانی، أرویه بالسـند إلی الحافظ ابن حجر العسقلانی، عن أبی إسحاق التنوخی، عن الحجار، عن الحافظ محبّ الدین محمد بن محمود ابن النجار، عن الدیلمی» [... ۲].

۲۳ روایهٔ الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۶۰

اشارهٔ

و رواه أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی بطرق متعدّدهٔ...

قال: «الفصل الثانی عشـر- فی بیان تورّطه المهالک فی اللّه تعالی و رسول اللّه- صـلّی اللّه علیه و سـلّم- و شـراء نفسه فی ابتغاء مرضاهٔ

اللّه تعالى:

بهذا الإسناد عن أحمد بن الحسين هذا قال: أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ، قال: أخبرنا أحمد بن جعفر القطيعى قال: حدّثنا عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل قال: أخبرنى أبى قال: حدّثنا يحيى بن حمّاد قال: حدّثنا أبو عوانة

---

[۱] مقاليد الأسانيد.

[۲] الدرر السنيّة فی الأسانيد الشنوانيّة.

قال: حدّثنا أبو بلج قال: حدّثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس إلى ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط» [... ۱] الحديث إلى آخره. و قد تقدم فی رواية أحمد، و رواية الحاكم.

و قال: «أنبأنى مهذّب الأئمة أبو المظفّر عبد الملك بن على بن محمّد الهمدانى- إجازة- قال: أخبرنا محمّد بن الحسين بن على البزار قال: أخبرنا أبو منصور محمد بن محمد بن عبد العزيز قال: أخبرنا هلال بن محمد بن جعفر قال: حدّثنا أبو بكر محمد بن عمرو الحافظ قال: حدّثنى أبو الحسن على بن موسى الجزار- من كتابه- قال: حدّثنا الحسن بن على الهاشمى قال:

حدّثنا إسماعيل بن أبان قال: حدّثنا أبو مريم، عن ثور بن أبى فاختة، عن عبد الرحمن بن أبى ليلى قال قال أبى: دفع النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- الراية يوم خيبر إلى على بن أبى طالب ففتح اللّه عليه، و أوقفه يوم غدير خم فأعلم الناس أنه مولى كلّ مؤمن و مؤمنة، و قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أنت منّى و أنا منک. و قال له: تقاتل على التأويل كما قاتلت على التنزيل. و قال له: أنت منى بمنزلة هارون من موسى، و قال له: أنا سلم لمن سالمت و حرب لمن حاربت. و قال له: أنت العروة الوثقى. و قال له: أنت تبيّن لهم ما اشتبه عليهم بعدى. و قال له: أنت إمام كلّ مؤمن و مؤمنة و وليّ كلّ مؤمن و مؤمنة بعدى. و قال له: أنت الذى أنزل اللّه فيه:

وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ و قال له: أنت الآخذ بسنّتى و الذابّ عن ملتى. و قال له: أنا أول من تنشق الأرض عنه و أنت معى.

و قال له: أنا عند الحوض و أنت معى. و قال له: أنا أول من يدخل الجنّة و أنت معى تدخلها و الحسن و الحسين و فاطمة. و قال له: إن اللّه تعالى أوحى إلى بأن أقوم بفضلك، فقمت به فی الناس و بلّغتهم ما أمرنى اللّه بتبليغه. و قال له: اتق

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب: ۱۲۵.

الضّغائن التى لک فی صدور لا يظهرها إلّا بعد موتى، أولئک يعلنهم اللّه و يلعنهم اللّاعنون» [۱].

و روى الخوارزمى كتاب عمرو بن العاص إلى معاوية و قد جاء فيه: «و أمّا ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و وصيّه إلى الحسد و البغى على عثمان، و سمّيت الصحابة فسقة، و زعمت أنّه أشادهم على قتله، فهذا كذب و غواية. ويحک يا معاوية.

أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بين يدى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و بات على فراشه.

و هو صاحب السبق إلى الإسلام و الهجرة.

و قد قال فيه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- هو منّى و أنا منه.

و هو منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبيّ بعدى.

و قد قال فيه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يوم غدير خم: ألا من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و

انصر من نصره و أخذل من خذله.

و هو الذی قال علیه السّلام فیه یوم خیبر: لأعطینّ الرایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله.

و هو الذی قال فیه یوم الطیر: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک فلمّا دخل علیه قال: اللّهم و إلیّ و إلیّ.

و قد قال فیه یوم النضیر: علی إمام البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره مخذول من خذله.

و قد قال فیه: علی ولیّکم من بعدی- و ذلک علیّ و علیک و علی جمیع المسلمین.

---

[۱] المناقب: ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۳

و قال: إنّی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی.

و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

فیا للعجب، یثبت عمرو بن العاص حدیث الولایة و الطیر و مدینة العلم حتما، و یرغم بذلک أنف معاویة رغما، و مع ذلک (الدهلوی) الحقود یزید فی البغضاء علی ابن النابغة الکنود و معاویة اللدود، فیرمی هذه الأحادیث الشریفة بالکذب و البطلان؟!

من مصادر ترجمة الخوارزمی ... ص: ۱۶۳

و الخطیب الخوارزمی أثنی علیه و مدحه کلّ من ترجم له. انظر:

۱- فریدة القصر- قسم شعراء خوارزم.

۲- تاریخ ابن النجار: ۳۶۰.

۳- الفوائد البهیّة فی طبقات الحنفیّة: ۴۱۰.

۴- الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۸۸.

۵- العقد الثمین فی تاریخ بلد اللّه الأمین ۷/ ۳۱۰.

۶- بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۲/ ۳۰۸.

۷- کتاب أعلام الأخیار فی فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

و قد أوردنا ترجمته عن هذه و غیرها من المصادر فی حدیث (التشبیه).

۲۴ روایة ابن عساکر ... ص: ۱۶۳

اشارة

و رواه أبو القاسم علی بن الحسین المعروف بابن عساکر فی کتابیه

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۴

(الموافقات) و (الأربعون الطوال) کما جاء فی (الریاض النضرة) للمحبّ الطبری، حیث روی حدیث الرهط مع ابن عباس، فقال فی آخره:

«أخرجه بتمامه أحمد، و الحافظ أبو القاسم فی الموافقات و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه» [۱].

كما روی الحدیث عن ابن عساكر جماعة آخرون كالكنجی فی (الكفایة)، و شهاب الدین أحمد بن (توضیح الدلائل)، و ابن باكثیر المكّی فی (وسیلة المآل)، و الأمیر الصنعانی فی (الرّوضة الندیة). كما ستطّلع علیه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و أخرجه فی (تاریخ دمشق) بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام بطرق جمّة و ألفاظ مختلفة ... و إلیك نصوص روایاته:

«أخبرنا أبو بكر وجیه بن طاهر، أنبأنا أبو حامد الأزهری، أنبأنا أبو محمد المخلدی، أنبأنا المؤمل بن الحسن بن عیسی، أنبأنا محمد بن یحیی:

أنبأنا أبو نعیم، أنبأنا ابن أبی غنیّة، عن الحكم، عن سعید بن جبیر:

عن ابن عباس عن بریدة، قال: غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوة فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فذكرت علیّا فتنقصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، فقال: یا بریدة، أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقلت: بلی یا رسول اللّه فقال: من كنت مولاه فعلیّ مولاه.

أخبرنا أبو محمد السیدی، أنبأنا أبو عثمان البجیری، أنبأنا أبو عمرو بن حمدان، أنبأنا أبو علی الحسن بن أحمد بن محمد بن إسحاق العطاردی ببغداد، أنبأنا محمد بن علی بن عمر المقدسی، أنبأنا الحسین بن الحسن الفزاری، أنبأنا عبد الغفار بن القاسم، حدثنی عدی بن ثابت، عن سعید بن

---

[۱] الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۳/ ۱۷۴- ۱۷۵.

جبیر:

عن ابن عباس، حدثنی بریدة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی مولی من كنت مولاه.

أخبرنا أبو الحسن علی بن المسلم الفقیه، أنبأنا عبد العزیز بن أحمد الكنانی، أنبأنا أبو عبد اللّه الحسین بن عبد اللّه بن محمّد بن إسحاق، أنبأنا خالی أبی خیثمة ابن سلیمان، أنبأنا أبو عمرو هلال بن العلاء بالرّقة، أنبأنا عبید ابن یحیی أبو سلیم، أنبأنا أبو مریم عبد الغفار بن القاسم الأنصاری، عن عدی ابن ثابت، عن سعید بن جبیر:

عن ابن عباس، عن بریدة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من كنت مولاه فعلی مولاه.

أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهیم، أنبأنا أبو الفضل الرازی أنبأنا أبو القاسم جعفر بن عبد اللّه بن یعقوب، أنبأنا محمد بن هارون، أنبأنا نصر بن علی، أنبأنا أبو أحمد، أنبأنا ابن أبی غنیة، عن الحكم، عن سعید بن جبیر:

عن ابن عباس، عن بریدة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من كنت مولاه فعلی مولاه.

أخبرنا أبو طالب علی بن عبد الرحمن بن أبی عقیل، أنبأنا أبو الحسن الخلعی علی بن الحسن بن الحسین المصری الفقیه، أنبأنا أبو محمد بن عبد الرحمن بن عمرو بن النحاس، أنبأنا أبو سعید أحمد بن محمد بن زیاد بن الأعرابی، أنبأنا عیسی بن أبی حرب الصفار، أنبأنا یحیی بن أبی بكیر، أنبأنا عبد الغفار، حدّثنی عدی، حدثنی سعید بن جبیر:

عن ابن عباس، حدثنی بریدة، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی بن أبی طالب مولی من كنت مولاه.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی: أنبأنا أحمد بن أبی عثمان و أبو طاهر القصاری.

حیلولة: و أخبرنا أبو عبد اللّه بن القصاری، أنبأنا أبی، قالا: أنبأنا إسماعیل بن الحسن بن عبد اللّه، أنبأنا أحمد بن محمد بن عقدة، أنبأنا یعقوب ابن یوسف بن زیاد الضبی، و أحمد بن الحسین بن عبد الملك الأودی، قالا:

أنبأنا خالد بن مخلد، أنبأنا أبو مريم، حدثنی عدی بن ثابت، عن سعيد بن جبير:

عن ابن عباس، حدثنی بريدهٔ قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: من كنت وليّه فعلی وليّه.

قصر به بعضهم فلم يذكر فيه بريدهٔ.

أخبرنا أبو الحسن ابن قبيس أنبأنا أبو منصور ابن خيرون، أنبأنا أبو بكر الخطيب، أخبرنی أبو بكر أحمد بن محمد بن أحمد بن جعفر اليزدی بإصبهان، أنبأنا الحسن بن محمد الزعفرانی، أنبأنا عبيد اللّه بن جعفر بن محمد الرازی، أنبأنا عامر بن بشير، أنبأنا أبو حسّان الزيادی، أنبأنا الفضل بن الربيع، عن أبيه:

عن المنصور، عن أبيه، عن جدّه عن ابن عباس أن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلی مولاه.

و رواه [أيضا] عبد اللّه بن بريدهٔ، عن أبيه:

أخبرنا أبو سعد إسماعيل بن أحمد بن عبد الملك الكرمانی، أنبأنا عبد الرحمن بن علی بن محمد الشاهد.

و أخبرنا أبو القاسم هبهٔ اللّه بن عبد اللّه، أنبأنا أبو بكر الخطيب.

حيلولهٔ: و أخبرنا أبو القاسم إسماعيل بن أحمد بن عمر، أنبأنا عاصم بن الحسن بن محمد، قالوا: أنبأنا أبو عمر بن مهدی، أنبأنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعيد بن عقدهٔ الكوفی. أنبأنا يحيی بن زكريا بن شيبان الكندی، أنبأنا إبراهيم بن الحكم بن ظهير، حدّثنی أبی، عن منصور بن مسلم بن سابور، عن عبد اللّه بن عطاء:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۷

عن عبد اللّه بن بريدهٔ، عن أبيه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: علیّ بن أبی طالب مولی كلّ مؤمن و مؤمنهٔ و هو وليّكم بعدی.

أخبرنا أبو عبد اللّه الحسين بن عبد الملك، أنبأنا أبو القاسم إبراهيم بن منصور، أنبأنا أبو بكر ابن المقرئ، أنبأنا أبو يعلی، أنبأنا خيثمهٔ زهير بن حرب، أنبأنا أبو الجواب، أنبأنا عمّار بن زريق، عن الأجلح:

عن عبد اللّه بن بريدهٔ، عن أبيه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم بعثين إلی اليمن، علی الأول علی بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا اجتمعتما فعلیّ علی الناس، و إذا افترقتما فكلّ واحد منكما علی جنده، قال: فلقينا بنی زبيد من اليمن فقاتلناهم فظهر المسلمون علی الكافرين فقتلوا المقاتل و سبوا الذريهٔ، و اصطفی علیّ جاريهٔ من الفیء، فكتب معی خالد يقع فی علیّ و أمرنی أن أنال منه، قال: فلما أتيت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم رأيت الكراههٔ فی وجهه فقلت: هذا مكان العائذ بك، يا رسول اللّه بعثتنی مع رجل و أمرتنی بطاعته فبلّغت ما أرسلنی [به . قال:

يا بريدهٔ لا تقع فی علیّ، علیّ منّی و أنا منه و هو وليّكم بعدی.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنبأنا عاصم بن الحسن، أنبأنا عبد الواحد بن محمد، أنبأنا أبو العباس ابن عقدهٔ، أنبأنا أحمد بن يحيی، أنبأنا عبد الرّحمن- هو ابن شريك- أنبأنا أبی، عن الأجلح:

عن عبد اللّه بن بريدهٔ، [عن أبيه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم مع علیّ جيشا و مع خالد بن الوليد جيشا [آخر] إلی اليمن، و قال: إن اجتمعتم فعلیّ علی النّاس، و إن افترقتم فكلّ واحد منكما علی حده، [قال بريدهٔ:] فلقينا القوم فظهر المسلمون علی المشركين، فقتلنا المقاتلهٔ و سبينا الذريهٔ، و أخذ علیّ امرأهٔ من ذلك السبی قال: فكتب معی خالد بن الوليد- و كنت معه- إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم ينال [فيه من علیّ، و يخبره بذلك أن فعل [كذا] و أمرنی أن أنال منه، فقرأت عليه الكتاب و نلت من علی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۸

فرأيت وجه نبی اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم متغيرا، فقلت: هذا مقام العائذ [بك، يا رسول اللّه بعثتنی مع رجل و أمرتنی بطاعته فبلّغت ما أرسلت به.

فقال: يا بريدة لا تقع فى علىّ فإنّه منّى و أنا منه، و هو وليّكم بعدى.

أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن الحصين، أنبأنا أبو علىّ بن المذهب، أنبأنا أحمد بن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد حدّثنى أبى، أنبأنا ابن نمير، أنبأنا أجلح الكندى:

عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه بريدة، قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعثين إلى اليمن، على أحدهما على بن أبى طالب، و على الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا التقيتم فعلى على الناس، و إن افترقتما فكل واحد منكما على جنده. قال [بريدة]: فلقينا بنى زيد من أهل اليمن فاقتتلنا فظهر المسلمون على المشركين، فقتلنا المقاتلة، و سبينا الذريّة فاصطفى علىّ امرأة من السّبى لنفسه، قال بريدة: فكتب معى خالد بن الوليد إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يخبره بذلك، فلما أتيت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم دفعت الكتاب [إليه فقرئ عليه، فرأيت الغضب فى وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم!!! فقلت: يا رسول اللّه هذا مكان العائذ [باللّه، يا رسول اللّه بعثتنى مع رجل و أمرتنى أن أطيعه فبلّغت ما أرسلت به. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لا تقع فى علىّ فإنّه منّى و أنا منه و هو وليّكم بعدى.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندى، أنبأنا عاصم بن الحسن، أنبأنا أبو عمر بن مهدى، أنبأنا أبو العباس بن عقدة، أنبأنا الحسن بن على بن عفان أنبأنا حسن- يعنى ابن عطية- أنبأنا سعاد، عن عبد اللّه بن عطا [ء]:

عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه، قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على بن أبى طالب و خالد بن الوليد، كل واحد منهما وحده، و جمعها فقال [لهما]: و إذا اجتمعتما فعلىّ عليكم. قال [بريدة] فأخذنا يمينا و يسارا، قال: فأخذ علىّ [جانبا] فأبعد فأصاب سبيا فأخذ جارية من الخمس، قال

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۹

بريدة: و كنت من أشدّ الناس بغضا لعلىّ، و قد علم ذلك خالد بن الوليد، فأتى رجل خالدا فأخبره أنّه أخذ جارية من الخمس فقال: ما هذا؟ ثم جاء [رجل آخر، ثم أتى آخر، ثم تتابعت الأخبار على ذلك فدعانى خالد فقال: يا بريدة قد عرفت الذى صنع، فانطلق بكتابى هذا إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أخبره فكتب إليه، فانطلقت بكتابه حتى دخلت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فأخذ الكتاب فأمسكه بشماله و كان كما قال اللّه عزّ و جلّ لا يكتب و لا يقرأ، و كنت رجلا إذا تكلمت طأطأت رأسى حتى أفرغ من حاجتى، فتطأطأت رأسى فتكلّمت فوقعت فى على حتى فرغت، ثم رفعت رأسى فرأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد غضب غضبا لم أره غضب مثله قطّ إلّا يوم [بنى قريضة و النظير، فنظر إلىّ فقال: يا بريدة إن عليا وليّكم بعدى، فأحبّ عليا فإنّه يفعل ما يؤمر.

قال [بريدة]: فقمت و ما أحد من الناس أحبّ إلىّ منه.

و قال عبد اللّه بن عطا [ء]: حدثت بذلك أبا حرب ابن سويد بن غفلة فقال: كتمك عبد اللّه بن بريدة بعض الحديث [و هو] أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال له: أ نافقت بعدى يا بريدة؟

أخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنبأنا أبو نصر عبد الرحمن بن على، أنبأنا يحيى بن إسماعيل، أنبأنا عبد اللّه بن محمد بن الحسن، أنبأنا وكيع، أنبأنا الأعمش، عن سعد، عن عبيدة:

عن عبد اللّه بن بريدة الأسلمى، عن أبيه، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت وليه فعلىّ وليه.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى: أنبأنا أبو الحسن بن النقور، أنبأنا أبو بكر محمد بن على بن محمد بن النضر الديباجى، أنبأنا أبو بكر يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن البهلول، أنبأنا الحسن بن عرفة، أنبأنا أبو معاوية، عن الأعمش، عن سعد بن عبيدة:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۰

عن ابن بريدة، عن أبيه، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت وليه فعلى وليّه.

أخبرنا أبو القاسم بن الحصين، أنبأنا أبو على بن المذهب، أنبأنا أبو بكر ابن مالك، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنى أبى، أنبأنا وكيع.

حیلولهٔ: و أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهیم، أنبأنا أبو الفضل الرازی، أنبأنا جعفر بن عبد اللّه، أنبأنا محمد بن هارون، أنبأنا عمرو بن علی، أنبأنا أبو معاویهٔ، قالا: أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ:

عن ابن بریدهٔ، عن أبیه، عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم. و فی حدیث وکیع قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت ولیّه فإنّ علیا ولیّه.

أخبرنا أبو القاسم بن الحصین، أنبأنا أبو علی، أنبأنا أبو بکر، أنبأنا عبد اللّه، حدّثنی أبی، أنبأنا أبو معاویهٔ. أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ:

عن ابن بریدهٔ، عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریهٔ، قال: فلمّا قدمنا قال [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم : کیف رأیتم صحابهٔ صاحبکم؟ قال [بریدهٔ]: فإما شکوته- أو شکاه غیری- قال: فرفعت رأسی- و کنت رجلا مکبابا، قال: - فإذا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه- قال: - و هو یقول: من کنت ولیه فعلیّ ولیّه.

أخبرتنا أم المجتبی العلویهٔ، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقرئ، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا أبو خیثمهٔ، أنبأنا محمد بن حازم، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ:

عن ابن بریدهٔ، عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریهٔ و استعمل علینا علیا، فلما رجعنا قال لنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

کیف وجدتم صحبهٔ صاحبکم؟ قال [بریدهٔ]: فإمّا شکوته و إمّا شکاه غیری و کنت رجلا مکبابا فرفعت رأسی فإذا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه و هو یقول: من کنت ولیه فعلیّ ولیه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۱

أخبرنا أبو الوفاء عمر بن الفضل بن أحمد بن عبد اللّه المسبر بإصبهان، و أبو محمد أحمد بن محمد بن أحمد بن الحسین الرثانی بها، قالا: أنبأنا أبو إسحاق إبراهیم بن محمد بن إبراهیم القفال، أنبأنا إبراهیم بن عبد اللّه بن محمد، أنبأنا أبو جعفر محمد بن عبید اللّه بن العلاء الکاتب، أنبأنا علی بن حرب، أنبأنا أبو معاویهٔ الضریر، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ:

عن ابن بریدهٔ، عن أبیه قال: بعثنا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریهٔ فاستعمل علینا علیا، فلما جئناه سألنا کیف رأیتم صاحبکم؟ فإمّا شکوته و إمّیا شکاه غیری فرفعت رأسی- و کنت رجلا مکبابا- فإذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ و هو یقول: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

کتب إلیّ أبو بکر عبد الغفار بن محمد، و حدّثنی أبو المحاسن عبد الرزاق بن محمّد عنه، أنبأنا أبو بکر الحبری.

و أخبرنا أبو الحسن علی بن عبید اللّه بن أحمد بن علی البیهقی خطیب «خسروجرد» بها، أنبأنا أبو عبد الرحمن طاهر بن محمد بن محمد الشحامی إملاء بنیسابور، أنبأنا الشیخ أبو سعید بن أبی عمرو الصیرفی قالا:

أنبأنا أبو معاویهٔ، عن الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ:

عن ابن بریدهٔ، عن أبیه، قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریهٔ و استعمل علینا علیا، فلما قدمنا قال: کیف رأیتم أمیرکم؟ قال: فإمّا شکوته أو شکاه غیری، قال: و کنت رجلا مکبابا، قال: فرفعت رأسی و إذا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه، قال: فقال: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه.

أخبرنا أبو القاسم بن الحصین، أنبأنا أبو علی بن المذهب، أنبأنا أحمد ابن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، أنبأنا وکیع، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ:

عن ابن بریدهٔ، عن أبیه: أنّه مر علی مجلس و هم یتناولون من علیّ، فوقف علیهم فقال: إنّه قد کان فی نفسی من علی شیء، و کان خالد بن الولید

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۲

کذلک، فبعثنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریهٔ علیها علی، فأصبنا سبیا، فأخذ علی جاریهٔ من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الولید دونک [یا بریدهٔ] قال: فلمّا قدمنا علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم جعلت أحدّثه بما کان، ثم قلت: إنّ علیا أخذ جاریهٔ من الخمس قال و کنت رجلا مکبابا، قال:

فرفعت رأسی فإذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد تغیّر! فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

أخبرتنا ام المجتبی العلویهٔ، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر ابن المقرئ، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا محمد بن عبد اللّه بن نمیر، أنبأنا وکیع، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ:

عن ابن بریدهٔ، عن أبیه: أنّه مرّ علی مجلس و هم ینالون من علیّ فوقف علیهم و قال: إنّه کان فی نفسی علی علیّ شیء، و کان خالد بن الولید کذلک، فبعث النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم سریهٔ علیها علیّ فأصبنا غنائم فأخذ علی جاریهٔ من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الولید: دونک [یا بریدهٔ]. فلمّا قدمنا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جعلت أحدّثه بما کان، ثم قلت: إنّ علیا أخذ لنفسه جاریهٔ من الخمس [قال:] و کنت رجلا- مکبابا فرفعت رأسی فوجدت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم متغیرا! و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه [ولیّه «خ»].

أخبرنا أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علی ابن المذهب، أنبأنا أحمد ابن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، أنبأنا روح، أنبأنا روح، أنبأنا علی بن سوید ابن منجوف:

عن عبد اللّه بن بریدهٔ، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا إلی خالد بن الولید لیقسّم الخمس- و قال روح مرهٔ: لقبض الخمس- قال: فأصبح علیّ و رأسه یقطر، قال: فقال خالد لبریدهٔ: ألا تری ما یصنع هذا؟ قال [بریدهٔ] فلما رجعت إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرته

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۳

بما صنع علیّ، قال: و کنت أبغض علیا، قال: فقال یا بریدهٔ، أتبغض علیا؟

قال: فقلت: نعم. قال: فلا تبغضه- [و] قال روح مرّهٔ: فأحبّه- فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک.

أخبرنا أبو عبد اللّه محمد بن الفضل، و أبو المظفر ابن القشیری، قالا:

أنبأنا أبو عثمان البحیری، أنبأنا أبو الحسن محمد بن عمر بن محمد بن بهتهٔ البزّاز بالرصافهٔ، أنبأنا الحسین بن إسماعیل، أنبأنا یعقوب بن إبراهیم، أنبأنا روح، أنبأنا علیّ بن سوید:

عن عبد اللّه بن بریدهٔ، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا إلی خالد بن الولید لیقبض [منه الخمس، فأخذ منه جاریهٔ فأصبح و رأسه یقطر فقال خالد لبریدهٔ: أما تری ما صنع هذا؟ قال [بریدهٔ]: و کنت أبغض علیا، قال: فذکرت ذلک لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال:

یا بریدهٔ أتبغض علیا؟ قال: قلت: نعم قال: فأحبّه فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک.

أخبرنا أبو سعد بن البغدادی، أنبأنا أبو منصور ابن شکرویه، و أبو بکر السّمسار، قالا: أنبأنا إبراهیم بن عبد اللّه أنبأنا الحسین بن إسماعیل، أنبأنا أبو حاتم الرازی، أنبأنا الحسن بن عبد اللّه بن حرب، أنبأنا عمرو بن عطیهٔ:

حدثنی عبد اللّه بن بریدهٔ، أنّ أباه حدثه: أنّ نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث خالد بن الولید، و علی بن أبی طالب، فقال لهما: إن کان قتال فعلیّ علیکم. و إنّه فتح علیهم و ذلک قبل الیمن، فأصابوا سبیا فانطلق علی إلی جاریهٔ حسناء، و أخذها لیبعث بها إلی رسول اللّه، فأتی علیه خالد بن الولید [کذا] و قال: لا بل أنا أبعث بها إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فلمّا سمعه خالد، انطلق فبعث بریدهٔ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال بریدهٔ: أتیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یغسل رأسه، فنلت من علی عنده

[قال:] و [کنّا] إذا قعدنا عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لم نرفع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۴

أبصارنا إلیه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مه یا بریدهٔ بعض قولک:

قال بریدهٔ: فرفعت بصری إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فإذا وجهه یتغیّر!، فلمّا رأیت ذلک قلت: أعوذ باللّه من غضب اللّه و غضب رسوله، قال بریدهٔ: و اللّه لا أبغضه أبدا بعد الذی رأیت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

أخبرنا أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علیّ بن المذهب، أنبأنا أحمد ابن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد حدّثنی أبی، أنبأنا یحیی بن سعید:

أنبأنا عبد الجلیل، قال: أنتهیت إلی حلقهٔ فیها أبو مجلز، و ابن بریدهٔ فقال عبد اللّه بن بریدهٔ: حدثنی أبی بریدهٔ قال: أبغضت علیا بغضا لم أبغضه أحدا قطّ، قال: و أحببت رجلا من قریش لم أحبّه إلّا علی بغض علی، قال:

فبعث ذلک الرجل علی خیل فصحبته، ما صحبته إلّا علی بغضه علیّا، فأصبنا سبیا، قال: فکتب [ذلک الرجل إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ابعث إلینا من یخمّسه. قال: فبعث إلینا علیّا- و فی الخمس وصیفهٔ هی من أفضل السبی- فخمّس و قسم فخرج و رأسه یقطر، فقلنا: یا أبا الحسن ما هذا؟ قال:

ألم تروا إلی الوصیفهٔ التی کانت فی السبی؟ فإنّ قسمت و خمّست فصارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثم صارت فی آل علی، فوقعت بها. قال: فکتب الرجل إلی نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقلت: ابعثنی فبعثنی مصدقا، قال: فجعلت أقرأ الکتاب و أقول: صدق، قال: فأمسک [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یدی و الکتاب [و] قال:

أتبغض علیا؟ قال: قلت: نعم. قال: فلا تبغضه و إن کنت تحبّه فازدد له حبّا، فو الذی نفس محمّد بیده لنصیب آل علیّ فی الخمس أفضل من وصیفهٔ. قال:

فما کان من الناس أحد بعد قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أحبّ إلیّ من علیّ.

قال عبد اللّه: فو الذی لا إله غیره ما بینی و بین نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۵

و سلّم فی هذا الحدیث غیر أبی بریدهٔ.

أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهیم، أنبأنا أبو الفضل الرازی، أنبأنا جعفر ابن عبد اللّه، أنبأنا محمد بن هارون، أنبأنا محمد بن إسحاق، أنبأنا محمد بن عبد اللّه، أنبأنا أبو الجواب أنبأنا یونس بن أبی إسحاق، عن أبیه:

عن البراء [بن عازب قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشین علی أحدهما علیّ بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الولید، فقال:

إذا کان قتال فعلیّ علی الناس. [قال: فذهبا] فافتتح علیّ حصنا فأخذ جاریهٔ لنفسه، فکتب خالد إلی [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلمّا قرأ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الکتاب قال: ما تقول فی رجل یحب اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله.

أخبرتنا ام البهاء فاطمهٔ بنت محمد، قالت: أنبأنا سعید بن أحمد العیار، أنبأنا أبو الحسین الخفاف، أنبأنا أبو حامد بن الشرقی، أنبأنا أبو الأزهر إملاء من أصله، أنبأنا أبو الجواب، أنبأنا یونس بن أبی إسحاق:

عن البراء بن عازب قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشین، و أمّر علی أحدهما علی بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا کان قتال فعلیّ علی النّاس قال: ففتح علیّ قصرا- و قال أبو الأزهر مرهٔ: فافتتح علیّ حصنا- فأخذ لنفسه جاریهٔ، فکتب معی خالد بن الولید بشیء به، فلمّا قرأ رسول اللّه الکتاب قال: ما تقول فی رجل یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله.

قال [البراء]: قلت: أعوذ باللّه من غضب اللّه.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، و أبو البركات یحیی بن عبد الرحمن ابن حبیش، و أبو الحسن محمد بن أحمد بن إبراهیم الدقیقی قالوا: أنبأنا أبو الحسین بن النقور، أنبأنا عیسی بن علی، أنبأنا أبو القاسم عبد اللّه بن محمد ابن عبد العزیز- إملاء-، أنبأنا أبو الربیع الزهرانی، أنبأنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۶

عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین [قال:] إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: علیّ منّی و أنا منه و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

هذا مختصر من حدیث:

أخبرناه أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علی بن المذهب، أنبأنا أحمد بن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، أنبأنا عبد الرزاق، و عفان المعنی. و هذا حدیث عبد الرزاق قالا: أنبأنا جعفر بن [سلیمان حدّثنی یزید الرشک:

عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریهٔ و أمّر علیهم علی بن أبی طالب، فأحدث شیئا فی سفره، فتعاهد- قال عفان: فتعاقد- أربعهٔ من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم أن یذكروا أمره لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال عمران، و كنّا إذا قدمنا من سفرنا بدأنا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّمنا علیه، قال:

فدخلوا علیه فقام رجل منهم فقال:

یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل كذا و كذا. فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال: یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل كذا و كذا. فأعرض عنه.

ثم قام الثالث، فقال: یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل كذا و كذا.

ثم قام الرابع فقال: یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل كذا و كذا. قال: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الرابع- و قد تغیّر وجهه! فقال: دعوا علیا، دعوا علیّا، دعوا علیا! إن علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

[و] أخبرنا عالیا أبو المظفر ابن القشیری، أنبأنا أبو سعد الجنزرودی، أنبأنا أبو عمرو بن حداد.

حیلولهٔ: و أخبرناه أبو سهل بن سعدویه، أنبأنا إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بكر بن المقرئ، قالا: أنبأنا أبو یعلی أنبأنا عبید اللّه- هو ابن عمر، أنبأنا جعفر- زاد ابن حمدان: - ابن سلیمان- أنبأنا یزید الرشک:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۷

عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریّهٔ و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، قال: فمضی علی- قال ابن المقرئ: فی السریّهٔ- قال عمران: و كان المسلمون إذا قدموا من سفر أو غزو أتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قبل أن یأتوا رحالهم فأخبروه بمسیرهم قال: و أصاب علیّ جاریهٔ، قال: فتعاقد أربعهٔ من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذا قدموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیخبرنّه، قال: فقدمت السریهٔ فأتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقام أحدهم فقال:

یا رسول اللّه قد أصاب علیّ جاریهٔ. فأعرض عنه.

قال: ثم قام الثانی فقال: یا رسول اللّه، و صنع علیّ كذا و كذا. فأعرض عنه.

قال: قام الثالث فقال: یا رسول اللّه، و صنع علیّ كذا و كذا. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: یا رسول اللّه، و صنع [علیّ كذا و كذا. قال: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مغضبا الغضب یعرف فی وجهه! فقال:

ما تریدون من علیّ، علیّ منّی و أنا منه، و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی!

و أخبرتنا به ام المجتبی العلویة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر ابن المقرئ، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی، أنبأنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک:

عن مطرف بن عبد اللّه الشخیر، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریّة و استعمل علیهم علیا، قال: فمضی علیّ فی السّریة، فأصاب جاریة. فأنکر علیه ذلک أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [و] قالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علیّ. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّموا علیه و نظروا إلیه، ثم ینصرفون إلی رحالهم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۸

قال: فلمّا قدمت السّریة سلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال:

فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، أ لم تر أن علیا صنع کذا و کذا؟. فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: یا رسول اللّه، أ لم تر أن علیا صنع کذا و کذا؟.

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: یا رسول اللّه، ألم تر أن علیّا صنع کذا و کذا؟.

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیّا صنع کذا و کذا؟.

فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه فقال: ما تریدون من علی، ما تریدون من علی؟ إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

قال: و أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا المعلی بن مهدی، أنبأنا جعفر بإسناده نحوه و لم أجده، و قد حفظته عنه.

أنبأنا أبو علی الحدّاد، ثم أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنبأنا یوسف بن الحسن، قالا: أنبأنا أبو نعیم الحافظ، أنبأنا عبد اللّه بن جعفر، أنبأنا یونس بن حبیب، أنبأنا أبو داود الطیالسی، أنبأنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس [قال:].

إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعلیّ: أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخبرنا أبو الفتح یوسف بن عبد الواحد، أنبأنا شجاع بن علیّ، أنبأنا أبو عبد اللّه بن مندة، أنبأنا خیثمة بن سلیمان، أنبأنا أحمد بن حازم، أنبأنا عبید اللّه ابن موسی، أنبأنا یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهب بن حمزة قال: سافرت مع علیّ بن أبی طالب من المدینة إلی مکّة، فرأیت منه جفوة، فقلت: لئن رجعت فلقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأنالنّ منه، قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۹

فرجعت فلقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فذکرت علیا فنلت منه، فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، لا تقولنّ هذا لعلیّ فإنّ علیّا ولیّکم بعدی» [۱]

ترجمة ابن عساکر ... ص: ۱۷۹

۱- الذهبی: «الحافظ ابن عساکر، صاحب التاریخ الثمانین مجلدا، أبو القاسم علی بن الحسین بن هبة اللّه الدمشقی، محدّث الشام ثقة الدین ... ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله، و بلغ فی ذلک الذروة العلیا، و من تصفّح تاریخه علم منزلة الرجل فی الحفظ» [۲].

۲- الیافعی: «الفقیه الإمام المحدّث، البارع الحافظ، المتقن الضابط، ذو العلم الواسع، شیخ الإسلام و محدّث الشام، ناصر السنّة و قامع البدعة، زین الحفّاظ و بحر العلوم الزاخر، الرئیس المقر له بالتقدم، العارف الماهر، ثقة الدین، الذی اشتهر فی زمانه بعلو شأنه، و لم یر

مثله فی أقرانه، الجامع بین المعقول و المنقول و الممیّز بین الصحیح و المعلول.

کان محدّثا فی زمانه حافظا دیّنا، جمع بین معرفة المتون و الأسانید، ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله. قال الحافظ الرئیس أبو المواهب: لم أر مثله و لا من اجتمع فیه من لزوم طریقة واحدة منذ أربعین سنة. ذکره الإمام الحافظ ابن النجار فی تاریخه فقال: إمام المحدّثین فی وقته و من انتهت إلیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان، و المعرفة التامّة و الثقة و به ختم هذا الشأن. و قال الحافظ عبد القاهر

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام من تاریخ دمشق ج ۱ ص ۳۶۵- ۳۸۵ الأحادیث: ۴۵۸- ۴۹۱.

[۲] العبر ۴/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۰

الرهاوی: رأیت الحافظ السلفی، و الحافظ أبا العلاء الهمدانی، و الحافظ أبا موسی المدینی، فما رأیت فیهم مثل ابن عساکر» [۱].

و إن شئت المزید فراجع:

معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳.

و وفیات الأعیان ۳/ ۳۰۹.

و طبقات السبکی ۷/ ۲۱۵.

و طبقات الأسنوی ۲/ ۲۱۶.

و تتمة المختصر ۲/ ۱۳۲.

و طبقات الحفاظ: ۴۷۴.

و غیرها.

و قد ذکرنا ترجمته مفصلة فی (حدیث الطیر).

۲۵ روایة الصالحانی ... ص: ۱۸۰

اشارة

و روی أبو حامد محمود الصّالحانی خبر ابن عباس و الرّهط، المشتمل علی حدیث الولایة، و المتقدم سابقا ... رواه بإسناده إلی أبی یعلی ... کما رواه عنه السیّد شهاب الدین أحمد و قال فی آخره: «رواه الصّالحانی بإسناده إلی الحافظ الإمام أبی یعلی الموصلی بإسناده و قال: هذا حدیث حسن متین. و رواه الطبری و قال: أخرجه أحمد بتمامه، و أبو القاسم الدمشقی فی الموافقات، و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه» [۲].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۱

التّعریف بالصّالحانی ... ص: ۱۸۱

و الصّالحانی کثیرا مّا ینقل عنه الشّهاب أحمد و یصفه بالأوصاف الحمیدة و الألقاب الجلیلة، مثل «الإمام العالم الأدیب الأریب المحلّی بسجایا المکارم، الملقّب بین الأجلّة الأئمة الأعلام بمحیی السنّة و ناصر الحدیث و مجدّد الإسلام، العالم الربانی و العارف السبحانی» «الذی سافر و رحل و أدرک المشایخ، و سمع و أسمع و صنّف فی کلّ فن، و روی عنه خلق کثیر، و صحب بالعراق أبا موسی المدینی الإمام و من فی طبقته»....

و اعتمد علی روایته و نصّ علی تسنّنه العلّامة سلامة اللّه الهندی فی کتابه (معرکة الآراء).

و له ترجمة فی کتاب (شدّ الإزار) قال: «الشیخ سعد الدین أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانی الأدیب، سافر الحجاز و أدرک مشایخ ذاک العهد و صحب فی العراق أبا موسی المدینی و من فی طبقته، ثم سکن شیراز. و أسمع الحدیث و صنّف الکتب فی کلّ فن، و روی عنه خلق کثیر، و عاش سبعین سنة ما تأذّی أحد منه قط، و کان صاحب فراسة. توفّی فی ربیع الأوّل سنة ۶۱۲ و قبره عند قبر أبی السائب، رحمة اللّه علیهم» [۱].

۲۶ روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۸۱

اشارة

و رواه أبو السعادات المبارک بن محمّد المعروف بابن الأثیر الجزری

---

[۱] شدّ الإزار فی حطّ الأوزار عن زوار المزار: ۱۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۲

الشافعی: عن «عمران بن حصین. قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریة فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، فتعاقد أربعة من أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه أخبرناه بما صنع علی، و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم، فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

ثم قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام إلیه الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إلیهم رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم، و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! إنّ علیّا منّی و أنا من علی و هو ولی کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه الترمذی» [۱].

من مصادر ترجمة ابن الأثیر ... ص: ۱۸۲

و هذه طائفة من مصادر ترجمة ابن الأثیر صاحب جامع الأصول:

۱- الکامل فی التاریخ ۱۲/ ۱۲۰.

---

[۱] جامع الأصول ۸/ ۶۵۲ ۶۵۲ رقم ۶۴۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۳

۲- وفیات الأعیان ۴/ ۱۴۱.

۳- المختصر فی أخبار البشر ۳/ ۱۱۸.

۴- العبر فی خبر من غبر ۵/ ۱۹.

۵- معجم الأدباء ۶/ ۲۳۸.

۶- طبقات السبکی ۵/ ۱۵۳.

۷- بغیة الوعاة ۲/ ۲۷۴.

و قد ذکرنا ترجمته عن هذه و غیرها فی (حدیث الطیر).

۲۷ روایة أبی القاسم الرّافعی ... ص: ۱۸۳

اشارة

و رواه إمام الدین أبو القاسم عبد الکریم بن محمّد الرافعی القزوینی، کما فی (کنز العمّال) و (مفتاح النجا) و (معارج العلی) و (القول المستحسن ...) قال المتقی الهندی: «سألت اللّه- یا علی- فیک خمسا فمنعنی واحدة و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ، و أعطانی فیک أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض یوم القیامة أنا و أنت معی، معک لواء الحمد، و أنت تحمله بین یدیّ تسبق به الأوّلین و الآخرین، و أعطانی فیک أنّک ولیّ المؤمنین بعدی.

الخطیب، و الرافعی، عن علی» [۱].

و هذا نصّ روایة الرافعی: «إبراهیم بن محمّد بن عبید بن جهینة أبو إسحاق الشهرزوری ... ثنا عبید اللّه سعید بن کفیر بن عفیر، ثنا إبراهیم بن

---

[۱] کنز العلماء ۱۱/ ۶۲۵ رقم ۳۳۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۴

رشید أبو إسحاق الهاشمی الخراسانی، حدّثنی یحیی بن عبد اللّه بن حسین ابن حسن بن علی بن أبی طالب، حدّثنی أبی، عن أبیه، عن جدّه، عن علی رضی اللّه عنه عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قال: سألت اللّه- یا علی- فیک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ، و أعطانی فیک: أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض یوم القیامة أنا و أنت معی، معی لواء الحمد و أنت تحمله بین یدیّ، تسبق به الأوّلین و الآخرین. و أعطانی أنّک أخی فی الدنیا و الآخرة.

و أعطانی أن بیتی مقابل بیتک فی الجنّة. و أعطانی أنک ولیّ المؤمنین بعدی» [۱].

ترجمة الرّافعی ... ص: ۱۸۴

و الرافعی إمام، فقیه، محدّث، رجالی ... توجد ترجمته فی:

۱- تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۲۶۴.

۲- طبقات السّبکی ۸/ ۲۸۱.

۳- النجوم الزاهرة ۶/ ۲۶۶.

۴- مرآة الجنان ۴/ ۵۶.

۵- العبر ۵/ ۹۴.

۶- سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۲۵۲ و هذه خلاصة ما قال:

«الرّافعی، شیخ الشّافعیّة، عالم العجم و العرب، إمام الدین، کان من العلماء العاملین، یذکر عنه تعبد و نسک و أحوال و تواضع، انتهت إلیه معرفة المذهب.

---

[۱] التدوین فی ذکر أهل العلم بقزوین ۲/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۵

قال ابن الصلاح: أظن أنّی لم أر فی بلاد العجم مثله، کان ذا فنون، حسن السیرة جمیل الأمر.

و قال أبو عبد اللّه محمّد بن محمّد الإسفراینی الصفار: هو شیخنا، إمام الدین، ناصر السنّة صدقا، أبو القاسم، کان أوحد عصره فی الأصول و الفروع، و مجتهد زمانه، و فرید وقته فی تفسیر القرآن و المذهب، کان له مجلس للتفسیر و تسمیع الحدیث بجامع قزوین، صنّف کثیرا، و کان زاهدا ورعا، سمع الکثیر.

قال الإمام النواوی: هو من الصالحین المتمکّنین، کانت له کرامات کثیرة ظاهرة.

و قال ابن خلّکان: توفی فی ذی القعدة سنة ۶۲۳».

و ستأتی ترجمته فی قسم الدلالة أیضا.

۲۸ روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۸۵

اشارة

و رواه عز الدین أبو الحسن ابن الأثیر صاحب اسد الغابة، بترجمة مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام حیث قال:

«أنبأنا إبراهیم بن محمّد و غیر واحد، بإسنادهم إلی أبی عیسی الترمذی، ثنا قتیبة بن سعید، ثنا جعفر بن سلیمان الضّبعی، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه ... فأقبل إلیهم رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم، و الغضب یعرف فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۶

علیّا منّی و أنا من علی و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

فهو یرویه فی سیاق فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام، و عن مشایخه، بأسانیدهم إلی الترمذی ... و تلک شواهد علی صحّة الحدیث و ثبوته عنده و اعتنائه به...

من مصادر ترجمة ابن الأثیر ... ص: ۱۸۶

و صاحب (اسد الغابة) من أکابر الحفاظ المعتمدین ... و توجد ترجمته فی کلمات کبار العلماء، فی المصادر المعتمدة مثل:

وفیات الأعیان ۳/ ۳۴۸.

و تذكرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۹۹.

و طبقات السبكى ۵/ ۱۲۷.

و طبقات الحفّاظ؟؟؟؟؟؟؟؟؟.

و العبر ۵/ ۱۲۰.

و المختصر ۳/ ۱۶۱.

و قد أوردنا ترجمته بالتفصيل فى حديث الطير.

كلمات فى مدح اسد الغابة ... ص: ۱۸۶

و كتاب (اسد الغابة فى معرفة الصحابة) من الكتب المعتمدة المقبولة:

قال ابن قاضى شهبة: «صنّف كتابا حافلا فى معرفة الصحابة، جمع فيه بين: كتاب ابن مندة، و كتاب أبى نعيم، و كتاب ابن عبد البرّ، و كتاب أبى

---

[۱] أسد الغابة ۳/ ۶۰۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۷

موسى فى ذلك، و زاد و أفاد، و سمّاه أسد الغابة فى معرفة الصحابة» [۱].

و قال ابن الوزير: «و هو أجمع كتاب فى هذا المعنى» [۲].

و قال كاشف الظنون: «و استدرك ما فات على من تقدّمه، و بيّن أوهامهم قاله الذهبى فى تجريد أسماء الصحابة، و هو مختصر أسد الغابة» [۳].

۲۹ رواية أبى الربيع ابن سبع الكلاعى ... ص: ۱۸۷

اشارة

و رواه أبو الرّبيع سليمان بن موسى الكلاعى البلنسى المعروف بابن سبع، فى كتابه (شفاء الصّدور) [۴] عن بريدة بن الحصيب، كما جاء فى (أسنى المطالب للوصّابى اليمنى) حيث قال:

«و عنه فى رواية أخرى: إن خالد بن الوليد قال: اغتنمها يا بريدة فأخبر النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- ما صنع. فقدمت و دخلت المسجد و رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى منزل، و ناس من أصحابه على بابه، فقال: ما الخبر يا بريدة؟ فقلت: خيرا، فتح اللّه على المسلمين، فقالوا: ما أقدمك؟ فقلت: جارية أخذها على من الخمس، فجئت لأخبر النبى صلّى اللّه عليه و سلّم. قالوا: فأخبر النبىّ فإنّه يسقط من عينه، و رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يسمع الكلام، فخرج مغضبا فقال:

ما بال القوم ينتقصون عليا؟! من أبغض عليا فقد أبغضنى، و من

---

[۱] طبقات الشافعية ۲/ ۸۱.

[۲] الروض الباسم فى الذبّ عن سنّة أبى القاسم.

[۳] كشف الظنون ۱/ ۸۲.

[۴] أسنی المطالب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۸

فارق علیا فقد فارقنی، إنّ علیّا منّی و أنا منه، خلق من طینتی و خلقت من طینة إبراهیم و أنا أفضل من إبراهیم، ذریة بعضها من بعض و اللّه سمیع علیم. یا بریدة، أما علمت: أن لعلی أکثر من الجاریة التی أخذ، و أنه ولیّکم بعدی؟

أخرجه ابن جریر فی تهذیب الآثار، و ابن أسبوع الأندلسی فی الشفا».

ترجمة ابن سبع الکلاعی ... ص: ۱۸۸

و أبو الربیع الکلاعی من أکابر الحفاظ الثقات:

۱- الذهبی: «الکلاعی، الإمام العالم، الحافظ البارع، محدّث الأندلس و بلیغها أبو الربیع ... کان إماما فی صناعة الحدیث، بصیرا به، حافظا حافلا، عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للموالید و الوفیات، یتقدّم أهل زمانه فی ذلک، و فی حفظ أسماء الرجال خصوصا من تأخّر زمانه» [۱].

۲- و قال: «أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن سالم البلنسی، الحافظ الکبیر، صاحب التصانیف و بقیّة أعلام الأثر بالأندلس» [... ۲].

۳- و قال: «الإمام العلّامة، الحافظ المجود، الأدیب البلیغ، شیخ الحدیث و البلاغة بالأندلس، و کان من کبار أئمة الحدیث» [... ۳].

۴- الیافعی: «الحافظ، أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن موسی البلنسی، صاحب التصانیف، و بقیّة أعلام الأثر فی الأندلس. قال الأبّار:

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۱۷.

[۲] العبر ۵/ ۱۳۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۹

و کان قد فاق و تقدّم علی أقرانه، عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للموالید و الوفیات، لا نظیر له فی الإتقان و الضّبط» [... ۱].

۵- السیوطی: «أبو الربیع، الإمام الحافظ البارع، محدّث الأندلس و بلیغها سلیمان بن موسی ... و کان إماما فی صناعة الحدیث، بصیرا به، حافظا عارفا» [... ۲].

۶- محمّد بن یوسف الشامی: «أو أبا الربیع، فالثقة الثبت سلیمان ابن سالم الکلاعی» [۳].

۷- المقری: «و کانت وقعة اینجة التی قتل فیها الحافظ أبو الربیع الکلاعی رحمه اللّه تعالی یوم الخمیس لعشر بقین من ذی الحجة سنة ۶۳۴، و لم یزل رحمه اللّه تعالی متقدّما أمام الصّفوف زحفا إلی الکفّار مقبلا علی العدو ... و کان رحمه اللّه تعالی حافظا للحدیث، مبرّزا فی نقده، تام المعرفة بطرقه، ضابطا لأحکام أسانیده، ذاکرا لرجاله» [... ۴].

۳۰ روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۸۹

اشارة

و رواه ضیاء الدین محمّد بن عبد الواحد المقدسی الحنبلی فی کتاب (المختارة) کما جاء فی (أسنی المطالب للوصابی): «عن ابن عباس- رضی اللّه عنه- إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لبریدة: إن علیّا

---

[۱] مرآة الجنان حوادث: ۶۳۴.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۵۰۰.

[۳] سبل الهدى و الرشاد. مقدمة الكتاب ۱/ ۴.

[۴] نفح الطّيب ۶/ ۲۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۰

وليّكم بعدى فأحبّ عليّا فإنّه يفعل ما يؤمر به.

أخرجه الحاكم فى المستدرك و الضياء فى المختارة» [۱].

كتاب المختارة للضياء ... ص: ۱۹۰

و رواية الضياء المقدسى هذا الحديث الشريف فى كتابه (المختارة) من أقوى الأدلة على صحته و ثبوته، و من أمتن الحجج على ردّ أهل العناد و المكابرة، و قطع ألسنتهم و دحض أباطيلهم ... ذلك، لأنّ الضياء قد التزم فى كتابه هذا بالصحّة، و أذعن بذلك المحقّقون و وافقوه على صحة أخباره، حتّى جعل بعضهم تصحيحه أعلى من تصحيح الحاكم، و رجّح كتابه على المستدرك.

قال كاشف الظنون: «المختارة فى الحديث، للحافظ ضياء الدين محمّد بن عبد الواحد المقدسى الحنبلى، المتوفى سنة ۶۴۳. التزم فيه الصحة، فصحّح فيه أحاديث لم يسبق إلى تصحيحها. قال ابن كثير: و هذا الكتاب لم يتم، و كان بعض الحفّاظ من مشايخنا يرجّحه على مستدرك الحاكم. كذا فى الشذا الفيّاح» [۲].

و قال الشيخ حسن زمان فى القول المستحسن:

«قال الشيخ الكردى فى الأمم: هى الأحاديث التى يصلح أن يحتجّ بها، سوى ما فى الصحيحين و قالوا: كتابه أحسن من مستدرك الحاكم.

و قال الزركشى فى تخريج أحاديث الرّافعى: إن تصحيحه أعلى من

---

[۱] أسنى المطالب للوصابى- مخطوط.

[۲] كشف الظنون ۲/ ۱۶۲۴- ۱۶۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۱

تصحيح الحاكم، و إنه قريب من تصحيح الترمذى و ابن حبان.

و وافقه ابن حجر و السّخاوى.

و السيوطى أشرك صحيحه بالصحيحين فى إطلاق اسم الصحّة على جميع ما فيه.

و ممّن يعتمده: الحافظ المزّى، و المنذرى، و عماد الدين ابن كثير، فى كثيرين».

ترجمة الضّياء المقدسى ... ص: ۱۹۱

و قد أطنب القوم و أطالوا فى الثناء على الضياء المقدسى و مدحه و إطرائه:

۱- الذهبى: «الضياء، الإمام العالم الحافظ الحجة، محدّث الشام شيخ السنّة. سمع ما لا يوصف كثرة، و حصّل أصولا كثيرة، و نسخ و صنّف و ليّن و جرح و عدّل، و كان المرجوع إليه فى هذا الشأن.

قال تلميذه عمر بن الحاجب: شيخنا أبو عبد اللّه، شيخ وقته و نسيج وحده، علما و حفظا، و ثقة و دينا، من العلماء الربانيين، و هو أكبر

من أن یدل علیه مثلی، کان شدید التحرّی فی الرّوایة، مجتهدا فی العبادات، کثیر الذکر، منقطعا متواضعا سهل العاریة. رأیت جماعة من المحدّثین ذکروه فأطنبوا فی حقّه و مدحوه بالحفظ و الزهد. سألت الزّکی البرزالی عنه فقال:

ثقة جلیل حافظ دیّن.

قال ابن النجار: حافظ متقن حجّة، عالم بالرجال، ورع تقی، ما رأیت مثله فی نزاهته و عفّته و حسن طریقته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۲

و قال الشریف ابن النابلسی: ما رأیت مثل شیخنا الضیاء» [... ۱].

۲- الذهبی أیضا: «و الشیخ الضیاء الحافظ أحد الأعلام ... أفنی عمره فی هذا الشأن، مع الدین و الورع، و الفضیلة التامّة، و الثقة و الإتقان، انتفع الناس بتصانیفه و المحدّثون بکتبه، فاللّه یرحمه و یرضی عنه» [۲].

۳- الذهبی أیضا: «الشیخ الإمام الحافظ، القدوة، المحقّق، المجوّد، بقیّة السّلف ... حصّل الأصول الکثیرة، و جرّح و عدّل، و صحّح و علّل، و قیّد و أهمل، مع الدیانة و الأمانة، و التقوی و الصیانة، و الورع و التواضع، و الصّدق و الإخلاص، و صحّة النقل، و من تصانیفه المشهورة» [... ۳].

و من مصادر ترجمته:

الوافی بالوفیات ۴/ ۶۵.

و البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۶۹.

و النجوم الزّاهرة ۶/ ۳۵۴.

و شذرات الذهب ۵/ ۲۲۴.

و طبقات الحفّاظ؟؟؟؟؟؟

۳۱ روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۱۹۲

اشارة

و رواه أبو سالم محمّد بن طلحة القرشی الشافعی، مصححا إیّاه و محتجّا به ... و هذه عبارته: «اعلم- أظهرک اللّه بنوره علی أسرار التنزیل،

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۰۵.

[۲] العبر ۵/ ۱۷۹.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۳

و منحک بلطفه تبصرة تهدیک إلی سواء السبیل-: أنّه لمّا کان من محامل لفظة المولی الناصر، کان معنی

الحدیث: من کنت ناصره فعلیّ ناصره.

فیکون النبی قد وصف علیّا بکونه ناصرا لکلّ من کان النبی ناصره، فإنّه ذکر ذلک بصیغة العموم. و إنّما أثبت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- هذه الصفة- و هی صفة الناصریة لعلی- لمّا أثبتها اللّه عزّ و جلّ لعلی، فإنّه نقل الإمام أبو إسحاق الثعلبی یرفعه بسنده فی تفسیره إلی أسماء بنت عمیس قالت:

لمّا نزل قوله تعالی: وَ إِنْ تَظاهَرا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صالِحُ الْمُؤْمِنِينَ سمعت رسول اللّه يقول: صالح المؤمنين على بن أبی طالب.

فلمّا أخبر اللّه فيما أنزله على رسوله أنّ ناصره هو اللّه و جبرئيل و على، ثبتت صفهٔ الناصريهٔ لعلى، فأثبته النبی اقتداء بالقرآن الكريم فی إثبات هذه الصفهٔ له.

ثم وصفه بما هو من لوازم ذلک بصريح

قوله- فيما رواه الحافظ أبو نعيم فی حليته بسنده-: إن عليّا دخل فقال: مرحبا بسيّد المسلمين و إمام المتّقين.

فسيادهٔ المسلمين و إمامهٔ المتّقين لمّا كانت من صفات نفسه و قد عبّر اللّه تعالی عن نفس على بنفسه، وصفه بما هو من صفاتها، فافهم ذلک.

ثم لم يزل يخصّه بعد ذلک بخصائص من صفاته، نظرا إلى ما ذكرنا.

حتی

روی الحافظ أيضا فی حليته بسنده عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- لأبی برزهٔ- و أنا أسمع-: يا أبا برزهٔ، إنّ اللّه عهد إلیّ فی على بن أبی طالب أنّه رايهٔ الهدى و منار الإيمان، و إمام أوليائی و نور جميع من أطاعنی. يا أبا برزهٔ، على بن أبی طالب أمينی غدا فی القيامهٔ، و صاحب رايتی فی القيامهٔ، و امينی على مفاتيح خزائن رحمهٔ ربّی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۴

و هو الكلمهٔ التی ألزمتها المتّقين، من أحبّه أحبّنی و من أبغضه أبغضنی، فبشّره بذلک.

فإذا وضح لک هذا المستند، ظهرت حكمهٔ تخصيصه عليّا بكثير من الصّفات دون غيره، و فی ذلک فليتنافس المتنافسون.

و قد روی الأئمهٔ الثقات: البخاری، و مسلم، و الترمذی، فی صحاحهم بأسانيدهم، أحاديث اتّفقوا عليها، و زاد بعضهم على بعض بألفاظ أخرى، و الجميع صحيح:

فمنها:

عن سعد بن أبی وقاص قال: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- خلّف عليّا فی غزوهٔ تبوک على أهله، فقال: يا رسول اللّه، تخلّفنی فی النساء و الصبيان؟ فقال: أ ما ترضى أن تكون منّی بمنزلهٔ هارون من موسى غير أنّه لا نبی بعدی. قال ابن المسيّب: أخبرنی بهذا عامر بن سعد، عن أبيه. فأحببت أن أشافه سعدا، فلقيته فقلت له: أنت سمعته من رسول اللّه، صلّى اللّه عليه و سلّم؟ فوضع إصبعيه على أذنيه و قال: نعم، و إلّا استكّتا.

و قال جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنه: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول لعلی: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسى إلّا أنّه لا نبی بعدی.

و روی مسلم و الترمذی بسنديهما: إن معاويهٔ بن أبی سفيان أمر سعد ابن أبی وقاص قال: ما منعک أن تسبّ أبا تراب؟ فقال: أما ما ذكرت ثلاثا قالهنّ له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلن أسبّه، لأن تكون لی واحدهٔ منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له- و خلّفه فی بعض مغازيه فقال-: أما ترضى أن تكون منّی بمنزلهٔ هارون من موسى إلّا أنّه لا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۵

نبی بعدی.

و سمعته يقول يوم خيبر: لأعطينّ الرايهٔ غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله و يحبّه اللّه و رسوله. فتطاولنا إليها فقال: ادعوا لی عليا، فأتی به أرمد، فبصق فی عينيه و دفع إليه الرايهٔ، ففتح اللّه عليه.

و لمّا نزلت هذه الآیهٔ: نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکَمْ دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا و فاطمهٔ و حسنا و حسینا فقال: اللّهم هؤلاء أهلی.

و نقل الترمذی بسنده عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا، و استعمل علیهم علی بن أبی طالب ...

فأقبل إلیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی! إنّ علیّا منّی و أنا من علی و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [... ۱].

فقد رأیت کیف یذکر ابن طلحهٔ هذا الحدیث فی معرض الاستدلال و الاحتجاج إلی جنب أحادیث أخری و یقول: «و الجمیع صحیح»؟

من مصادر ترجمهٔ ابن طلحهٔ ... ص: ۱۹۵

و ابن طلحهٔ یعدّ من کبار فقهاء الشافعیهٔ و محدّثیهم، و قد ذکروه و أثنوا علیه فی غیر واحد من کتبهم. فراجع منها: مرآهٔ الجنان.

و العبر ۵/ ۲۱۳.

و طبقات السبکی ۸/ ۶۳.

---

[۱] مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول: ۴۶- ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۶

و طبقات ابن قاضی شهبهٔ؟؟؟؟؟؟؟؟

و البدایهٔ و النهایهٔ ۱۳/ ۱۸۶.

و النجوم الزاهرهٔ ۷/ ۳۳.

و الوافی بالوفیات ۳/ ۱۷۶.

۳۲ روایهٔ الکنجی الشّافعی ... ص: ۱۹۶

اشارهٔ

و رواه أبو عبد اللّه محمّد بن یوسف الکنجی الشّافعی، بأسانیده فی غیر موضع من کتابه، حیث قال:

«الباب التاسع عشر: فی غضب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لمخالفهٔ حکم علی- رضی اللّه عنه-:

أخبرنا أحمد بن شمذویه الصریفینی بها و أحمد بن محمّد بن سید الأوانی بها، قالا: أخبرنا عمر الدینوری، أخبرنا الکروخی، أخبرنا أبو عامر محمود بن القاسم الأزدی و غیره، أخبرنا الجراحی، أخبرنا المحبوبی، أخبرنا أبو عیسی الحافظ، حدّثنا قتیبهٔ بن سعید، حدّثنا جعفر بن سلیمان الضبعی، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا، و استعمل علیهم علیا ... فأقبل علیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- ثم قال:

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن من بعدی، فلا تخالفوه فی حکمه.

رواه أبو عیسی الحافظ کما أخرجناه.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۷

و أخبرتنی- کتابهٔ- عجیبهٔ بنت الحافظ أعلی من هذا السند، غیر أنّ أصل سماعی منها لم یحضرنی وقت الإملاء.

و أخرجه الإمام أحمد بن حنبل فی مناقب علی علیه السّلام، عن عبد الرزاق و عفان، عن جعفر بن سلیمان، غیر أنّ فی حدیث عبد الرزاق: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی الرابع- و قد تغیّر وجهه- فقال: دعوا علیا، دعوا علیّا، دعوا علیا، إن علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. الباقی سواء» [۱].

و قال الکنجی: «روی إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل فی مسنده قصهٔ نوم علی علی فراش رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی حدیث طویل. و تابعه الحافظ محدّث الشام فی کتابه المسمّی بالأربعین الطوال.

فأمّا حدیث الإمام أحمد، فأخبرنا: قاضی القضاهٔ حجهٔ الإسلام أبو الفضل یحیی ابن قاضی القضاهٔ أبی المعالی محمّد بن علی القرشی قال:

أخبرنا حنبل بن عبد اللّه المکّبر، أخبرنا أبو القاسم هبهٔ اللّه بن الحصین، أخبرنا أبو علی الحسن بن المذهّب، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، حدّثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنا أبی.

و أمّا الحدیث الذی فی الأربعین الطوال فأخبرنا به: القاضی العلّامهٔ مفتی الشام، أبو نصر محمّد بن هبهٔ اللّه ابن قاضی القضاهٔ شرقا و غربا أبی نصر محمّد بن هبهٔ اللّه بن محمّد بن جمیل الشیرازی، قال: أخبرنا الحافظ أبو القاسم علی بن الحسن، أخبرنا الشیخ أبو القاسم هبهٔ اللّه بن محمّد بن عبد الواحد الشیبانی، أخبرنا أبو علی الحسن بن علی بن محمّد التمیمی، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی، حدّثنا عبد اللّه بن

---

[۱] کفایهٔ الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۱۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۸

أحمد بن محمّد بن حنبل، حدّثنی أبی.

حدّثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانهٔ، حدّثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو ابن میمون قال: إنّی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعهٔ رهط ...

هکذا رویته من مسند الإمام أحمد. و هذا حدیث بطوله و إن لم یخرج فی الصحیحین بهذا السیاق لکن أکثر ألفاظه متّفق علی صحتها.

و رواه الإمام أبو عبد الرحمن النسائی فی خصائص علی، عن محمّد ابن المثنی، عن یحیی بن حماد، بطوله کما أخرجناه سواء» [۱].

ترجمهٔ الکنجی ... ص: ۱۹۸

و أبو عبد اللّه فخر الدین محمّد بن یوسف الکنجی، إمام، محدّث، فقیه، متکلّم، أدیب ... کما وصفه أرباب التواریخ و التّراجم ... فلاحظ:

۱- تذکرهٔ الحفّاظ ۴/ ۱۴۴۱.

۲- الذیل علی الروضتین: ۲۰۸.

۳- ذیل مرآهٔ الزمان ۱/ ۳۶۰.

۴- البدایهٔ و النهایهٔ ۱۳/ ۲۲۱.

۵- النجوم الزاهرهٔ ۶/ ۸۰.

۶- الوافی بالوفیات ۵/ ۲۵۴.

۷- کشف الظنون ۲۶۳، ۱۴۹۷، ۱۸۴۴.

غیر أنّ القوم نقموا علیه میله إلی مذهب أهل البیت علیهم السلام، و قد کان هذا هو السّبب المهم فی استشهاده فی وسط جامع دمشق- حیث

---

[۱] کفایهٔ الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۱- ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۹

کان یملی کتابه فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام- علی ید النواصب بصورهٔ شنیعهٔ ... و قد جاء هذا فی جمیع تراجمه، نکتفی بکلام واحد، و هو الصفدی:

«الفخر الکنجی- محمّد بن یوسف بن محمّد بن الفخر الکنجی، نزیل دمشق، عنی بالحدیث، و سمع و رحل و حصّل. کان إماما محدّثا، لکنّه کان یمیل إلی الرفض، جمع کتبا فی التشیّع، و داخل التتار، فانتدب له من تأذّی منه، فبقر جنبه بالجامع فی سنهٔ ۶۵۸. و له شعر یدل علی تشیّعه و هو:

و کان علی أرمد العین یبتغی دواء فلمّا لم یحسّ مداویا

شفاه رسول اللّه منه بتفلهٔ فبورک مرقیّا و بورک راقیا

و قال سأعطی الرایهٔ الیوم فارسا کمیّا شجاعا فی الحروب محامیا

یحبّ الإله و الإله یحبّه به یفتح اللّه الحصون کما هیا

فخصّ بها دون البریّهٔ کلّها علیا و سمّاه الوصیّ المؤاخیا».

۳۳ روایهٔ محبّ الدین الطبری ... ص: ۱۹۹

اشارهٔ

و رواه أبو العباس أحمد بن عبد اللّه الطبری فی کتابیه غیر مرهٔ:

ففی (الریاض النضرهٔ) فی مناقب أمیر المؤمنین:

«عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریهٔ و استعملها علیا. قال: فمضی علی السریهٔ فأصاب جاریهٔ فأنکروا علیه، و تعاقد أربعهٔ من أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قالوا: إذا لقینا رسول اللّه أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و سلّموا علیه ثم انصرفوا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۰

إلی رحالهم، فلمّا قدمت السریهٔ سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد الأربعهٔ فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر إنّ علیّا صنع کذا و کذا، فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الثالث، فقال مثل مقالته فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا. فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی- ثلاثا-؟ إنّ علیا منّی و أنا منه، و إنّه ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

خرّجه الترمذی- و قال: حسن غریب- و أبو حاتم.

و خرّجه أحمـد و قال فيه: فأقبل رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم على الرابع- و قـد تغيّر وجهه- فقال: دعوا عليا، على منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

و فيه:

«عن بريدهٔ قال: بعث رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سلّم- سريهٔ، و أمّر عليها رجلا و أنا فيها، فأصبنا سبيا، فكتب الرجل إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ابعث لنا من يخمّسه. قال: فبعث عليّا و فى السّبى و صيفهٔ و هى أفضل السّبى. قال: فخمّس و قسّم. قال: فخرج و رأسه يقطر.

قلنا: يا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلى الوصيفهٔ التى كانت فى السّبى، فإنّى قسّمت و خمّست فصارت فى الخمس، ثم صارت فى أهل بيت النبى، ثم صارت فى آل على.

فكتب الرجل إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم.

---

[۱] الرياض النضرهٔ فى مناقب العشرهٔ: ۳/ ۱۲۹.

فقلت: ابعثنى مصدّقا. قال: فجعلت أقرأ الكتاب و أقول: صدق.

فأمسك يدى و الكتاب و قال:

تبغض عليا؟! قلت: نعم.

قال: فلا تبغضه، و إن كنت تحبّه فازدد له حبّا، فو الّذى نفسى بيده لنصيب آل على فى الخمس أفضل من وصيفهٔ.

قال: فما كان من الناس أحد بعد رسول اللّه أحبّ إلىّ من على.

و فى روايـهٔ: فلمّـا أتيت النبىّ دفعت الكتـاب فقرئ عليه، فرأيت الغضب فى وجهه. فقلت: يـا رسول اللّه، هـذا مكان العائـذ، بعثتنى مع رجـل و أمرتنى أن أطيعه، ففعلت مـا أمرت. فقـال رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم-: لاـ تقع فى على فإنّه منّى و أنا منه و هو وليّكم بعدى.

خرّجهما أحمد» [۱].

و فى (ذخائر العقبى): «ذكر أنّه من النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و أنّه ولىّ كلّ مؤمن بعده...

عن عمران بن حصـين ... عن عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند ابن عباس إذ أتاه» [... ۲] إلى آخر الحديث بطوله كما تقدّم فى روايهٔ أحمد و الحاكم و غيرهما ... فلا نكرّر.

ترجمهٔ المحبّ الطبرى ... ص: ۲۰۱

و المحبّ الطبرى فقيه، محدّث، كبير، كان شيخ الحرم فى عصره،

---

[۱] الرياض النضرهٔ فى مناقب العشرهٔ ۳/ ۱۲۹- ۱۳۰.

[۲] ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۸۶.

فلاحظ:

۱- تذكرهٔ الحفّاظ ۴/ ۲۵۵.

۲- النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴.

۳- مرآة الجنان ۴/ ۲۲۴.

۴- طبقات السبکی ۵/ ۸.

۵- شذرات الذهب ۵/ ۴۲۵.

۶- البدایة و النهایة ۱۳/ ۳۴۰.

۷- طبقات الحفاظ: ۵۱۴، قال:

«المحبّ الطبری، الإمام المحدّث فقیه الحرم، أبو العبّاس أحمد بن عبد اللّه بن محمّد بن أبی بکر المکی الشافعی ... و کان إماما، زاهدا صالحا، کبیر الشأن. مات فی جمادی الآخرة، سنة ۶۹۴».

۳۴ روایة صدر الدین الحموینی الجوینی ... ص: ۲۰۲

اشارة

و رواه صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمّد الحموینی الجوینی، بسنده قائلا: «أخبرنی الشیخ الإمام نجم الدین عثمان بن الموفق الأذکانی- بقراءتی علیه بأسفراین فی أواخر شهر جمادی الأخری سنة ۶۷۵- بروایته عن والدی شیخ شیوخ الإسلام سلطان الأولیاء سعد الحق و الدین، قدوة الواصلین و العارفین محمّد بن أبی بکر الحموئی- تغمّده اللّه بغفرانه، إجازة- بروایته عن شیخ شیوخ الإسلام نجم الحق و الدین أبی الجناب أحمد بن عمر بن محمّد بن عبد اللّه الصوفی الخیوقی المعروف بکبری- رضوان اللّه علیه، إجازة إن لم یکن سماعا- قال: أنبأنا محمّد بن عمر بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۳

علی الطوسی- بقراءتی بنیسابور- قال: أنبأنا أبو العباس أحمد بن أبی الفضل السقّائی، أنبأنا أبو سعید محمّد بن طلحة الجنابذی قال: حدثنا الإمام أبو بکر أحمد بن محمّد المفتی، نبأ ابن شاهین، نبأ أبو القاسم البغوی، حدثنا أبو الربیع الزهرانی، حدثنا جعفر بن سلیمان، نبأ یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین:

إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

من مصادر ترجمة الحموینی ... ص: ۲۰۳

و هذه عدّة من مصادر ترجمة الحموینی:

۱- تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۵۰۵.

۲- المعجم المختص ۳- طبقات الأسنوی ۱/ ۲۱۷ قال:

«الصّدر الحموی، صدر الدین، إبراهیم بن سعد الدین محمّد بن المؤیّد، المعروف بالحموی، نسبة إلی مدینة حماة، لأنّ جدّه کان من أبناء ملوکها.

کان المذکور إماما فی علوم الحدیث و الفقه، کثیر الأسفار فی طلب العلم، طویل المراجعة، مشهورا بالولایة هو و أبوه، سکن بقریة من قری نیسابور، و توفی بها حوالی السبعمائة».

---

[۱] فرائد السمطین فی مناقب المصطفی و المرتضی و البتول و السبطین: ۱/ ۵۶.

۳۵ کلام شمس الدّین الذهبی ... ص: ۲۰۴

اشارة

و ذکر شمس الدین محمّد بن أحمد الذهبی روایة جعفر بن سلیمان، ثم نقل عن ابن عدی تصحیح النسائی الحدیث، و لم یتعقّبه بشی‌ء! و هذا نص العبارة:

«جعفر بن سلیمان، ثنا یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة استعمل علیها علیّا.

الحدیث. و فیه: ما تریدون من علی؟! علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

قال ابن عدی: أدخله النسائی فی صحاحه» [۱].

و قال الذهبی بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام فی سیاق مناقبه:

«و قال جعفر بن سلیمان الضبعی: ثنا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة و استعمل علیهم علیّا، و کان المسلمون إذا قدموا من سفر أو غزوا أتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قبل أن یأتوا رحالهم، فأخبروه بمسیرهم، فأصاب علی جاریة، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لنخبرنّه، قال: فقدمت السریة فأتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبروه بمسیرهم. فقام إلیه أحد الأربعة فقال: یا رسول اللّه، قد أصاب

---

[۱] میزان الاعتدال- ترجمة جعفر بن سلیمان ۱/ ۴۱۰.

علی جاریة فأعرض عنه. ثم قام الثانی فقال: صنع کذا و کذا، فأعرض عنه. ثم الثالث کذلک، ثم الرابع. فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیهم مغضبا فقال:

ما تریدون من علی! علی منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أحمد فی المسند، و الترمذی و حسّنه، و النسائی» [۱].

فیا للعجب! هذا الذهبی الموسوم بالتحامل و الاعتداء علی فضائل أهل بیت الاصطفاء، یثبت حتما و جزما روایة جعفر هذا الحدیث، و ابن عدی المفرط فی الجرح و الإزراء یعترف بأن النّسائی أدخله فی الصّحاح بلا امتراء، و لم یتمکّنا من التفوّه بحرف فی التعقّب علی التصحیح، فضلا عن التوهین و التضعیف غیر النجیح، و مع ذلک تعدّی المخاطب (الدهلوی) طور ابن عدی، و ذهب عریضا فی خلاف الذهبی، بلا اکتراث من مؤاخذة أرباب النّقد و الکمال و الجهابذة الأقیال!!

ترجمة الذهبی ... ص: ۲۰۵

و الذّهبی من علمائهم المعتمدین فی الحدیث و التاریخ و الرجال، و علی مصنّفاته فی هذه معوّلهم ... فلاحظ تراجمه فی:

۱- البدر الطالع ۲/ ۱۱۰.

۲- شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳.

۳- طبقات السبکی ۵/ ۲۱۶.

۴- طبقات القرّاء ۲/ ۷۱.

---

[۱] تاریخ الإسلام ۳/ ۶۳۰.

۵- الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳.

۶- النجوم الزاهرة ۱۰/ ۱۸۲.

۷- الدرر الکامنة ۴/ ۲۳۶.

۸- طبقات الحفّاظ: ۵۲۱. قال ما ملخّصه:

«الذهبی، الإمام، الحافظ، محدّث العصر و خاتمة الحفّاظ، و مؤرّخ الإسلام، و فرد الدهر، و القائم بأعباء هذه الصناعة، ولد سنة ۶۷۳ و طلب الحدیث و له ۱۸ سنة، فسمع الکثیر، و رحل، و عنی بهذا الشأن و تعب فیه، و خدمه، إلی أن رسخت فیه قدمه، و تلا بالسبع و أذعن له الناس. و حکی عن شیخ الإسلام أبی الفضل ابن حجر أنّه قال: شربت ماء زمزم لأصل إلی مراتب الذهبی فی الحفظ.

و الذی أقوله: إن المحدّثین عیال الآن فی الرجال و غیرها من فنون الحدیث علی أربعة: المزی، و الذهبی، و العراقی، و ابن حجر.

توفی سنة ۷۴۸».

۳۶ روایة الزّرندی ... ص: ۲۰۶

اشارة

و رواه محمّد بن یوسف الزرندی فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام قال:

«عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

---

[۱] نظم درر السمطین فی مناقب المصطفی و المرتضی و البتول و السبطین: ۹۸.

«عن علی- رضی اللّه عنه- قال قال لی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سألت اللّه فیک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی فیک أربعا، سألته أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ. و أعطانی أنی أول من تنشقّ عنه الأرض و أنت معی، و لواء الحمد تحمله، تسبقه الأوّلین و الآخرین. و أعطانی أنک أخی فی الدنیا و الآخرة، و أعطانی أن بیتک مقابل بیتی فی الجنّة، و أنّک ولی المؤمنین بعدی» [۱].

«روی ابن عباس رضی اللّه عنهما قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عزّ و جلّ من قبل أن یخلق آدم علیه السّلام بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه عزّ و جلّ آدم علیه السّلام سلک ذلک النور فی صلبه، و لم یزل اللّه عزّ و جلّ ینقله من صلب إلی صلب، حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب فقسّمه قسمین، قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب.

فعلی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۲].

ترجمة الزّرندی ... ص: ۲۰۷

ترجم له الحافظ ابن حجر فی أعیان القرن الثامن [۳].

و الشيرازى فى تاريخ شيراز و علمائها [۴].

و عنهما صاحب معجم المؤلّفين إذ قال: «محمّد بن يوسف بن

---

[۱] نفس المصدر: ۱۱۹.

[۲] معارج الوصول إلى معرفهٔ فضل آل الرسول- مخطوط.

[۳] الدرر الكامنهٔ ۴/ ۲۹۵.

[۴] شدّ الإزار: ۴۱۱.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۸

الحسن بن محمّد بن محمود بن الحسن الزرندى، المدنى، الأنصارى، الحنفى، شمس الدين، محدّث، مسند، راويهٔ، فقيه، ناظم، حدّث بحرم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بالمدينهٔ، و قدم شيراز فدرّس و نشر الحديث، و ولى بها القضاء، و توفى بها. من آثاره: بغيهٔ المرتاح إلى طلب الأرباح، مولد النبىّ، نظم درر السمطين فى فضائل المصطفى و المرتضى و البتول و السبطين، و معارج الوصول إلى معرفهٔ آل الرسول» و أرخ وفاته بسنهٔ ۷۴۷ [۱].

و كتبه المذكورهٔ أصبحت من مصادر الحديث المعتمدهٔ لدى المتأخّرين عنه.

۳۷ روايهٔ الكازرونى ... ص: ۲۰۸

اشارهٔ

و رواه سعد الدين محمّد بن مسعود الكازرونى مرسلا إرسال المسلّم فى كلام له فى مدح مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام، أورده السيّد شهاب الدين أحمد، حيث قال:

«قال الشيخ الإمام الرحلهٔ، الذى لم يزل فى عبادهٔ اللّه تعالى فى السّكون و الرحلهٔ، سعيد الحق و الدين، محمّد بن مسعود بن محمّد الكازرونى فى كتابه نصاب النقاب، أحسن اللّه تعالى إليه فى المآب:

النافذ فى مسالك الصواب و بيانه: أنت مع الحق و الحق معك، الآخذ بممالك الثواب و برهانه: طوبى لمن اتّبعك، المريد الصّادق فى طريقهٔ

---

[۱] معجم المؤلفين ۱۲/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۹

مناجاهٔ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْواكُمْ صَدَقَةً البريد السابق فى حقيقهٔ نجاهٔ:

أنا أول من آمن به و صدّقه، الفائز بسعادات: إنّه لأوّل من آمن من أصحابى سلما و أكثرهم علما و أعظمهم حلما، المتماسك فى جادهٔ وفاء:

أنت الوافى بعهدى

، المتمالك فى مادّهٔ صفاء:

إنّك تبلّغ سؤالاتى من بعدى

، الوالى بعلايهٔ:

أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی

، المشرف بتشریف:

من أحبّ علیا فقد أحبّنی

، المحمود بلطیفة:

من سبّ علیا فقد سبّنی

، أول أربعة:

إنّ الجنة تشتاق إلی أربعة طوبی لمن اتّبعه

، القویّ فی المعارک حتی کان یقول أصحابه: هو یحفظنا و یقینا، البصیر فی المدارک حتی

قال: لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا

، المخصوص بعنایة:

إنّه حامل رایتی یوم القیامة،

المنصوص بهدایة: ما بعثته فی سریة إلّا و قد رأیت ملکا أمامه، المشغول بعارفة:

أنا قسیم الجنة و النار

، المشمول بعاطفة:

اللّهم أدر الحق معه حیث دار

، المبشّر ببشارة:

لو أحبّه أهل الأرض جمیعا لما خلق اللّه النار

، المعظّم بفضیلة:

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المتفرّع من دوحة الصَّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ المتفرّد بدولة:

یا فاطمة بعلک ما یقاس به أحد من الناس

، المکرم بقربه:

علی منّی بمنزلة الرأس،

الذی ارتضاه اللّه تعالی ولیّا و کان له لسان صدق علیّا.

فرضوان اللّه تعالی علیه و علی ذریّته الطّیبین أجمعین» [۱].

ترجمة الکازرونی ... ص: ۲۰۹

و السعید الکازرونی ذکره العسقلانی فی أعیان القرن الثامن فنقل عن

---

[۱] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۰

ابن الجزری قوله: «کان سعید الدین محدّثا فاضلا، سمع الکثیر، و أجاز له المزی و بنت الکمال و جماعة، و خرّج المسلسل و ألّف المولد النبوی فأجاد. و مات فی أواخر جمادی الآخرة سنة ۷۵۸» [۱].

و توجد ترجمته فى:

كفاية المتطلّع لتاج الدين الدهان، حيث ذكر الطريق إلى (شرح المشارق) للكازرونى.

و شدّ الإزار: ۶۱- ۶۴.

و معجم المؤلفين ۱۲/ ۲۰.

۳۸ رواية السيّد على الهمدانى ... ص: ۲۱۰

اشارة

و رواه السيّد على الهمدانى فى كتابه (المودّة فى القربى):

«عن ابن عمر قال: كنّا نصلّى مع النبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- فالتفت إلينا فقال: يا أيّها الناس، هذا وليكم بعدى فى الدنيا و الآخرة فاحفظوه. يعنى عليا» [۲].

ترجمة السيّد الهمدانى ... ص: ۲۱۰

و قد ذكر السيّد على الهمدانى بكلّ تبجيل فى كتب مشايخ الصّوفية مثل: (نفحات الانس من حضرات القدس) لعبد الرحمن الجامى، و فى

---

[۱] الدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۴/ ۲۵۶.

[۲] المودة فى القربى. راجع ينابيع المودّة: ۳۰۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۱

الكتب المؤلّفة فى فقهاء الحنفيّة مثل (كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار) للكفوى، و فى كتب الإجازات و الأسانيد مثل (السمط المجيد) للقشاشى، و (الانتباه) لعبد الرحيم الدهلوى.

۳۹ رواية السيّد شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۱۱

اشارة

و رواه السيّد شهاب الدين أحمد عن عدد كبير من كبار المحدّثين المخرجين لهذا الحديث الشريف فقال:

«الباب الخامس: فى أنّ النبى منه و هو من النبى، رغما لكلّ جاحد غوى و جاهل غبى:

عن عمران بن حصين- رضى اللّه تعالى عنه-: إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم- قال: إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى.

رواه الطبرى و قال: أخرجه أحمد و الترمذى و قال: حسن غريب، و أبو حاتم، و رواه الزرندى أيضا».

«عن عمران بن حصين- رضى اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- جيشا و استعمل عليهم على بن أبى طالب- رضى اللّه عنه-، فمضى فى السرية فأصاب جارية، فأنكروا عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب النبىّ ... فأقبل إليهم رسول اللّه- صلّى اللّه

علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه فقال:

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۲

رواه فی جامع الأصول و قال: أخرجه الترمذی.

و

رواه الطبری من قوله: إنّ علیا منّی و قال: أخرجه أحمد و الترمذی و قال: حدیث حسن و أبو حاتم».

«عن بریدة: إنّه کان یبغض علیّا، فقال له النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- تبغض علیا؟ قال: نعم! قال صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تبغضه، و إن کنت تحبّه فازدد له حبّا. قال: فما کان أحد من الناس بعد رسول اللّه أحبّ إلیّ من علی. و فی روایة: إنه قال له النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-:

لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی.

رواه الطبری و قال: أخرجه أحمد.

و عن عبایة عن علی- رحمة اللّه و رضوانه علیه- قال قال النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی یقضی دینی و ینجز موعدی و خیر من اخلّف بعدی من أهلی.

رواه الزرندی».

«عن عمرو بن میمون قال: إنی لجالس عند ابن عباس- رضی اللّه تعالی عنهما- إذ أتاه سبعة رهط فقالوا: یا ابن عباس، إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلونا عن هؤلاء. فقال ابن عباس: بل أقوم معکم، قال: و هو یومئذ صحیح البصر قبل أن یعمی، قال: فانتدوا فتحدّثوا فلا ندری ما قالوا، فجاء ینفض ثوبه و یقول: أف تف، إنّ أولئک وقعوا فی رجل تفرّد بعشر خصال...

رواه الصالحانی بإسناده إلی الحافظ الإمام أبی یعلی الموصلی بإسناده و قال: هذا حدیث حسن متین. و رواه الطبری و قال: أخرجه أحمد بتمامه و أبو القاسم فی الموافقات، و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه» [۱].

---

[۱] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل. القسم الثانی. الباب الخامس و الباب السابع و العشرون.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۳

ترجمة الشّهاب أحمد ... ص: ۲۱۳

و هو: السیّد شهاب الدین أحمد بن جلال الدین عبد اللّه الحسینی الإیجی الشافعی، من أعلام القرن التّاسع، ذکره الحافظ السخاوی فی الضوء اللّامع [۱].

و بیت هذا السیّد بیت فقه و حدیث و تصوّف، و أصلهم من مکران، توفی أبوه سنة ۸۴۰.

و کتابه (توضیح الدلائل) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام جزء من کتابه الکبیر فی فضائل الخلفاء، و هو لا یزال مخطوطا.

۴۰ روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۳

اشارة

و رواه شهاب الدین ابن حجر العسقلانی فی أحادیث منتقاة أوردها بترجمة الإمام علیه السّلام من (الإصابة) حیث قال:

«أخرج الترمذی بإسناد قوی عن عمران بن حصین فی قصّة قال فیها: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا من علی و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

«أخرج أحمد و النسائی من طریق عمرو بن میمون: إنی لجالس عند ابن عباس» [... ۲].

و قال ابن حجر فی (فتح الباری) بشرح حدیث بریدهٔ الذی بتره البخاری:

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۳۶۷.

[۲] الإصابهٔ فی تمییز الصحابهٔ ۲/ ۲۷۱.

«و أخرج أحمد أیضا هذا الحدیث من طریق أجلح الکندی، عن عبد اللّه بن بریدهٔ بطوله، و زاد فی آخره: لا تقع فی علی، فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی.

و أخرجه أحمد أیضا و النسائی من طریق سعد بن عبیدهٔ، عن عبد اللّه ابن بریدهٔ مختصرا، و فی آخره: فإذا النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- قد احمرّ وجهه یقول: من کنت ولیّه فعلیّ ولیه. أخرجه الحاکم من هذا الوجه، و فیه قصّة الجاریهٔ نحو روایهٔ عبد الجلیل.

و هذه طرق یقوی بعضها ببعض» [۱].

و قال ابن حجر: «بریدهٔ قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریهٔ و استعمل علینا علیّا، فلمّا جئناه قال: کیف رأیتم صاحبکم؟ قال:

فإمّا شکوته و إمّا شکاه غیری، فرفعت رأسی- و کنت رجلا مکبابا- فإذا النبیّ قد احمرّ وجهه و هو یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

و لا یخفی أنّ حکم شروح البخاری عند (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدثین) حکم متنها و هو صحیح البخاری الذی قال جمهورهم بکونه أصحّ الکتب بعد القرآن، فیکون ما أورده ابن حجر العسقلانی فی (فتح الباری) الذی هو أشهر تلک الشروح حدیثا مقطوع الصّدور عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم...

ترجمهٔ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۴

بن حجر العسقلانی هو «الحافظ» علی الإطلاق، و «شیخ الإسلام»

---

[۱] فتح الباری فی شرح البخاری ۸/ ۵۴ کتاب المغازی.

[۲] المطالب العالیهٔ ۴/ ۵۹ رقم ۳۶۵۹.

فی جمیع الآفاق ... انظر:

۱- الضوء اللامع ۲/ ۳۶.

۲- ذیل تذکرهٔ الحفّاظ للسیوطی: ۳۸۰.

۳- حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۶۳.

۴- شذرات الذّهب ۷/ ۲۷۰.

۵- طبقات الحفّاظ: ۵۵۲ قال ما ملخّصه:

«شیخ الإسلام و إمام الحفّاظ فی زمانه، و حافظ الدیار المصریة بل حافظ الدنیا مطلقا، قاضی القضاة»....

و قد ترجمنا له فی بعض المجلّدات بالتّفصیل.

۴۱ روایة حسین بن المعین المیبدی ... ص: ۲۱۵

اشارة

و رواه حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی فی (الفواتح) عن الترمذی عن عمران بن حصین و لفظه: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن و مؤمنة بعدی» [۱].

ترجمة المیبدی ... ص: ۲۱۵

وقد أثنی صاحب (حبیب السّیر) علی القاضی المیبدی و وصفه بأنّه کان من أفاضل علماء العراق بل أعظم علماء تلک الآفاق، و کان قاضی دیار

---

[۱] الفواتح- شرح دیوان علی. الفاتحة السابعة فی فضائله.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۶

یزد، و من مؤلّفاته شرح دیوان أمیر المؤمنین، و فیه علم کثیر...

کما اعتمد علیه صاحب (کتائب أعلام الأخیار) فی بعض التراجم و الفوائد.

و قد ذکر (کاشف الظنون) کتاب (الفواتح) قائلا: «دیوان علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- و قد شرحه حسین بن معین الدین الیزدی المتوفی سنة ۸۷۰».

و توجد ترجمته أیضا فی (معجم المؤلفین ۴/ ۶۳).

۴۲ روایة الجلال السّیوطی ... ص: ۲۱۶

اشارة

و رواه جلال الدین السّیوطی بطرق متعدّدة، منها عن الترمذی و الحاکم: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟

إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ت ک عن عمران بن حصین» [۱].

و رواه عن ابن أبی شیبة و أورد تصحیحه له [۲].

و کذا فی (جمع الجوامع) حیث نصّ علی صحته [۳].

ترجمة السّیوطی ... ص: ۲۱۶

و قد ترجمنا للجلال السّیوطی فی بعض المجلّدات السابقة، و إلیک

---

[۱] جمع الجوامع: یلاحظ

[۲] القول الجلی فی مناقب علی: ۶۰.

[۳] جمع الجوامع: یلاحظ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۷

مصادر ترجمته لتراجع:

۱- البدر الطالع ۱/ ۳۲۸.

۲- الضوء اللامع ۴/ ۶۵.

۳- النور السافر: ۵۴.

۴- شذرات الذهب ۸/ ۵۱.

۵- حسن المحاضرهٔ ۱/ ۱۸۸ و هی ترجمهٔ مفصّلهٔ کتبها السیوطی نفسه.

۴۳ روایهٔ القسطلانی ... ص: ۲۱۷

اشارهٔ

و أورد شهاب الدین القسطلانی حدیث الولایهٔ بشرح ما أخرجه البخاری.

«(قال حدّثنی محمّد بن بشّار) بندار العبدی. (قال حدّثنا روح بن عبادهٔ)- بضم العین و تخفیف الموحدهٔ- القیسی أبو محمّد البصری (قال حدّثنا علی بن سوید بن منجوف)- بفتح المیم و سکون النون و ضم الجیم و بعد الواو الساکنهٔ فاء- السدوسی البصری (عن عبد اللّه بن بریدهٔ، عن أبیه بریدهٔ) ابن الخصیب- بضم الخاء و فتح الصاد المهملهٔ آخره موحدهٔ مصغّرا- الأسلمی (رضی اللّه عنه) أنه (قال: بعث النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی خالد لیقبض الخمس) أی خمس الغنیمهٔ، قال بریدهٔ: (و کنت أبغض علیّا) رضی اللّه عنه لأنّه رآه أخذ من المغنم جاریهٔ (و قد اغتسل) فظن انه غنمها و وطئها.

و للإسماعیلی من طرق إلی روح بن عبادهٔ: بعث علیّا إلی خالد لیقسم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۸

الخمس. و فی روایهٔ له: لیقسم الفیء، فاصطفی علی منه لنفسه مسبیّهٔ أی جاریهٔ ثم أصبح و رأسه یقطر.

(فقلت لخالد: أ لا ترى إلی هذا؟) یعنی علیا! (فلمّا قدمنا علی النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- ذکرت ذلک) الذی رأیت من علی- رضی اللّه عنه- (له) علیه الصلاهٔ و السلام (فقال: یا بریدهٔ أتبغض علیا؟ فقلت: نعم. قال: لا تبغضه).

زاد أحمد من طریق عبد الجلیل عن عبد اللّه بن بریدهٔ عن أبیه: فإن کنت تحبّه فازدد له حبّا.

و له أیضا من طریق أجلح الکندی عن عبد اللّه بن بریدهٔ: لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی.

(فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک).

قال الحافظ أبو ذر: إنّما أبغض علیّا لأنّه رآه أخذ من المغنم جاریهٔ فظنّ أنه غنمها، فلمّا أعلمه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنّه أخذ أقل من حقه أحبّه. انتهی. و فی طریق عبد الجلیل: قال: فما کان فی الناس أحد أحبّ إلیّ من علی.

و لعلّ الجاریهٔ کانت بکرا غیر بالغ، فأدّی اجتهاده رضی اللّه عنه إلی عدم الاستبراء.

و فیه جواز التسریّ علی بنت النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- بخلاف التزویج علیها» [۱].

أقول: فحدیث الولایهٔ أورده القسطلانی فی شرح البخاری، و شروح البخاری عند (الدّهلوی) کما فی کتابه (بستان المحدّثین) علی حدّ

---

[۱] إرشاد الساری فی شرح البخاری ۶/ ۴۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۹

البخاری نفسه فی الثبوت و قطعیّهٔ الصدور.

ترجمهٔ القسطلانی ... ص: ۲۱۹

و القسطلانی من أکابر الأئمهٔ الحفّاظ:

۱- الشعرانی: «و منهم شیخنا الإمام المحدّث الشیخ شهاب الدین القسطلانی شارح البخاری- رضی اللّه عنه-. کان عالما صالحا محدّثا مقربا، و کان من أهل الإنصاف، کلّ من ردّ علیه سهوا أو غلطا یزید فی محبّته و تعظیمه ... و کان من أزهد الناس فی الدنیا ...مات فی شهر ربیع الأوّل قریبا من العشرین و تسعمائهٔ، و دفن فی المدرسهٔ العینیّهٔ، قریبا من جامع الأزهر» [۱].

۲- العیدروس الیمنی: «العلّامهٔ الحافظ ... ذکره السخاوی فی ضوئه ... و ارتفع شأنه بعد ذلک، فأعطی السّعد فی قلمه و کلمه، و صنف التصانیف المقبولهٔ التی سارت بها الرکبان فی حیاته، و من أجلّها شرحه علی صحیح البخاری مزجا فی عشرهٔ أسفار کبار، لعلّه أحسن شروحها و أجمعها و ألخصها. و منها: المواهب اللدنیهٔ بالمنح المحمدیهٔ، و هو کتاب جلیل المقدار عظیم الوقع کثیر النفع لیس له نظیر فی بابه. و یحکی أن الحافظ السیوطی کان یغض منه، و یزعم أنه یأخذ من کتبه و یستمد منها و لا ینسب النقل إلیها ... و حکی الشیخ جار اللّه ابن فهد رحمه اللّه: أن الشیخ رحمه اللّه قصد إزالهٔ ما فی خاطر الشیخ الجلال السیوطی، فمشی من القاهرهٔ إلی الروضهٔ- و کان الجلال السیوطی معزلا عن الناس بالروضهٔ- فوصل صاحب الترجمهٔ إلی باب السیوطی و دقّ الباب، فقال له: من أنت؟

---

[۱] لواقح الأنوار فی طبقات السادهٔ الأخیار- الباب الأوّل من القسم الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۰

قال: أنا القسطلانی، جئت إلیک حافیا کشوف الرأس لیطیب خاطرک علیّ.

فقال له: قد طاب خاطری علیک، و لم یفتح له الباب و لم یقابله.

و بالجملهٔ: فإنّه کان إماما حافظا متقنا جلیل القدر حسن التقریر و التحریر، لطیف الإشارهٔ بلیغ العبارهٔ، حسن الجمع و التألیف، لطیف الترتیب و الترصیف، کان زینهٔ أهل عصره و نقاوهٔ ذوی دهره، و لا یقدح فیه تحامل معاصریه علیه، فلا زالت الأکابر علی هذا فی کلّ عصر. رحمه اللّه» [۱].

۳- (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدّثین) فأورد ما ذکر بترجمته، و ذکر ما کان بین القسطلانی و السّیوطی، فقال: بأنّ ما کان یصنعه القسطلانی نوع خیانهٔ و کتمان حق ... لکنّ (الدهلوی) نفسه فی نفس کتابه (بستان المحدّثین) ینقل المطالب عن الکتب المختلفهٔ بواسطهٔ کتاب (مقالید الأسانید) من دون أن یذکر الواسطهٔ ... کما لا یخفی علی المحقّق!! و توجد ترجمته أیضا فی:

۱- الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳.

۲- الکواکب السائرهٔ ۱/ ۱۲۶.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۱۲۱.

۴- البدر الطالع ۱/ ۱۰۲.

۴۴ رواية عبد الوهاب البخاري المفسّر ... ص: ۲۲۰

اشارة

و رواه الحاج عبد الوهاب بن محمّد رفيع صاحب (تفسير الأنورى)

---

[۱] النور السافر عن أخبار القرن العاشر: ۱۱۳.

المتوفى سنة ۹۳۲ بتفسير قوله تعالى: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى قال:

«اعلم- يا هذا- إن الآية لبيان فرضيّة حبّ أهل البيت على جميع المسلمين إلى يوم القيامة، صلّى اللّه على محمّد و أهل بيته،

فقد روى أنها لمّا نزلت قيل: يا رسول اللّه من قرابتك هؤلاء الذين وجبت علينا مودّتهم؟

قال: على و فاطمة و ابناهما»

ثم قال بعد ذكر نبذة من مناقب أهل البيت عليهم السّلام:

«عن عمران بن الحصين قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: على منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى. رواه صاحب الفردوس»

ثم قال بعد أخبار أخرى فى فضائل الإمام عليه السّلام:

«اعلم- يا هذا- إن هذه الأحاديث وردت عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى على رضى اللّه عنه، و ما ازداد على فضلا إلّا بتزويج فاطمة بنت سيد المرسلين- صلّى اللّه عليه و سلّم- و ما تزوّج فاطمة إلّا بكونه أهلا لها رضى اللّه عنها».

ترجمة الحاج عبد الوهاب البخاري ... ص: ۲۲۱

و قد ترجم له الشيخ عبد الحق الدهلوى فى كتابه (أخبار الأخيار) فأثنى عليه الثناء البالغ، و مدح تفسيره المذكور، و ذكر له و لكتابه كرامات [... ۱].

---

[۱] أخبار الأخيار: ۲۰۶.

۴۵ رواية الشّامى صاحب السّيرة ... ص: ۲۲۲

اشارة

و رواه محمّد بن يوسف الصّالحى الشامى فى (سيرته) حيث قال:

«روى الإمام أحمد، و البخارى، و الإسماعيلى، و النسائى: عن بريدة ابن الحصيب- رضى اللّه عنه- قال: أصبنا سبيا، فكتب خالد إلى

رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ابعث إلينا من يخمّسه، و فى السّبى وصيفة هى من أفضل السّبى، فبعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- عليّا إلى خالد يقبض منه الخمس. و فى رواية: لتقسيم الفيء. فقبضه منه، فخمّس و قسّم، و اصطفى على سبيّة، فأصبح و قد اغتسل ليلا، و كنت أبغض عليا لم أبغضه أحدا، و أحببت رجلا من قريش لم أحببه إلّا بغضه عليّا، فقلت لخالد: ألا ترى إلى هذا؟ و فى رواية: فقلت: يا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تر إلى الوصيفة فإنّها صارت فى الخمس، ثم صارت فى آل محمّد، ثم فى آل على، فواقعت بها.

فلمّا قدمنا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ذكرت له ذلك.

و فى رواية: فكتب خالد إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بذلك.

فقلت: ابعثنى، فبعثنى، فجعل يقرأ الكتاب و أقول: صدق. فإذا النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- قد احمرّ وجهه، فقال: من كنت وليّه فعلىّ وليّه.

ثم قال: يا بريدة أتبغض عليا؟ فقلت: نعم. قال: لا تبغضه فإنّ له فى الخمس أكثر من ذلك.

و فى رواية: و الذى نفسى بيده لنصيب آل على فى الخمس أفضل من وصيفة، و ان كنت تحبّه فازدد له حبّا.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۳

و

فى رواية: لا تقع فى على فإنّه منّى و أنا منه و هو وليّكم بعدى.

قال بريدة: فما كان فى الناس أحد أحب إلىّ من على» [۱].

ترجمة الصالحى الشامى ... ص: ۲۲۳

و محمّد بن يوسف الصالحى الشامى من مشاهير علماء القوم المحققين المعتمدين:

۱- الشعرانى: «و منهم: الأخ الصالح العالم الزاهد المتمسّك بالسنة المحمدية الشيخ محمّد الشامى، نزيل التربة البرقوتية، رضى اللّه عنه. كان عالما صالحا متفنّنا فى العلوم، و ألّف السّيرة المشهورة التى جمعها من ألف كتاب، و أقبل الناس على كتابتها، و مشى فيها على أنموذج لم يسبق إليه ... و كان لا يقبل من الولاة و أعوانهم شيئا، و لا يأكل من طعامهم» [... ۲].

۲- الخفاجى: «و ممّن أخذت عنه الأدب و الشعر شيخنا العلّامة أحمد العلقمى، و العلّامة محمّد الصّالحى الشّامى» [۳].

۳- ابن حجر المكّى: وصفه فى كلام له ب «الإمام العلّامة الصالح الفهامة الثقة المطّلع و الحافظ المتتبّع الشيخ محمّد الشامى الدمشقى ثم المصرى» [۴].

---

[۱] سبل الهدى و الرشاد فى سيرة خير العباد ۶/ ۲۳۵- ۲۳۶.

[۲] لواقح الأنوار. الباب الأوّل من القسم الثالث.

[۳] ريحانة الألباء ۱/ ۲۷.

[۴] الخيرات الحسان:

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۴

السيرة الشامية ... ص: ۲۲۴

و كتابه (سبل الهدى و الرشاد) المعروف ب (السيرة الشامية) من أجلّ كتب القوم فى السّيرة، فقد عرفت أنّه جمعه من ألف كتاب، و

قـال (کاشف الظنون): «هو أحسن کتب المتأخرین و أبسـطها فی السـیرهٔ النبویـهٔ» و «أتی فیه من الفوائـد بالعجب العجاب» [۱]. و عدّه أحمـد بن زینی دحلان فی مصادر کتابه (السـیرهٔ النبویهٔ) و قد قال بعد ذکرها: «و هذه الکتب هی أصحّ الکتب المؤلّفهٔ فی هذا الشأن» [۲]، کما اعتمد علیه کثیر من العلماء من محدّثین و متکلّمین، و نقلوا عنه و استندوا إلیه فی بحوثهم المختلفهٔ.

۴۶ روایهٔ ابن حجر المکی و تصحیحه ... ص: ۲۲۴

اشارهٔ

و رواه شـهاب الدین أحمد بن حجر المکی و حکم بصـحته بکلّ صراحهٔ فی (المنح المکیّهٔ شرح القصیدهٔ الهمزیهٔ)، بشرح قوله: «علی صنو النبیّ و من دین فؤادی وداده و الولاء».

قال: «و ذلک عملا بما صـحّ عنه- صـلّی اللّه علیه و سـلّم- و هو: اللّهم وال من ولاه و عاد من عاداه. و إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۹۷۸.

[۲] السیرهٔ الدحلانیهٔ- مقدمهٔ الکتاب ۱/ ۷- المقدّمهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۵

ترجمهٔ ابن حجر المکی ... ص: ۲۲۵

و ابن حجر المکی من أعاظم الأثبات المعتبرین عندهم:

۱- الشـعرانی: «و منهم- الشـیخ الإمام العلّامهٔ المحقق الصالح الورع الزاهد الخاشع الناسک الشـیخ شـهاب الدین ابن حجر نزیل الحرم المکّی- رضـی اللّه عنه-. أخذ العلم عن مشایخ الإسـلام بمصر، و أجازوه بالفتوی و التدریس، و أفتی بجامع الأزهر و الحجاز، و انتفع به خلائق ... و هو مفتی الحجاز الآن، یصـدرون کلّهم إلّا عن قوله، و له أعمال عظیمـهٔ فی اللیل، لا یکاد یطّلع علیها إلّا من خلی من الحسد من صغره إلی الآن» [... ۱].

۲- الخفاجی: «العلّامـهٔ شـهاب الـدین أحمـد بن حجر الهیثمی، نزیل مکهٔ، شـرّفها اللّه، علّامهٔ الدهر خصوصا الحجاز، فإذا نشـرت حلل الفضـل فهـو طراز الطراز. فکـم حجّت و فـود الفضـلاء لکعبته، و تـوجّهت وجوه الطلب إلی قبلته، إن حـدّث عن الفقه و الحـدیث لم تتقرط الأذان بمثل أخباره فی القدیم و الحدیث» [... ۲].

۳- العیدروس الیمنی: «الشّیخ الإمام شیخ الإسلام خاتمهٔ أهل الفتیا و التدریس، ناشر علوم الإمام محمّد بن إدریس، الحافظ شـهاب الدین ... و کان بحرا فی علم الفقه و تحقیقه لا تکدّره الدّلاء، و إمام الحرمین کما أجمع علی ذلک العارفون و انعقدت علیه خناصر الملأ، إمام اقتدت به الأئمّهٔ و همام صار فی إقلیم الحجاز أمهٔ ... برع فی علوم کثیرهٔ من التفسیر

---

[۱] لواقح الأنوار. الباب الأوّل من القسم الثالث.

[۲] ریحانهٔ الألباء ۱/ ۴۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۶

و الحـدیث و علم الکلام و اصول الفقه و فروعه و الفرائض و الحساب و النحو و الصـرف و المعانی و البیان و المنطق و التصوّف»...

[۱].

۴- الشرقاوی: «العلّامة المحقّق الناسک الخاشع الزاهد السّمح شهاب الدین ابن حجر، نزیل مکة المشرفة، أخذ رضی اللّه عنه العلم عن جماعة من مشایخ الإسلام بمصر، و أجازوه بالإفتاء و التدریس، فدرّس و أفتی بالجامع الأزهر و الحجاز، و انتفع به خلائق کثیرة، و صنف عدّة کتب نافعة محرّرة فی الفقه و الأصول» [۲].

هذا، و قد رووا کتب ابن حجر المکی بأسانیدهم، و اعتمدوا علیها و نقلوا عنها فی مؤلّفاتهم، و استندوا إلی آرائه فی بحوثهم، و لا حاجة إلی إیراد شیء من ذلک بعد ثبوت الأمر و وضوحه...

۴۷ روایة علی المتقی الهندی ... ص: ۲۲۶

اشارة

و رواه الشیخ علی بن حسام الدین المتقی الهندی بطرق متعددة فی کتابه (کنز العمال) الذی رتّب فیه کتاب (جمع الجوامع للسیوطی) ففیه: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیا منی و أنا منه و هو ولی کل مؤمن بعدی. ت ک عن عمران بن حصین» [۳].

«دعوا علیا، دعوا علیا، دعوا علیا، إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ

---

[۱] النور السافر فی أعیان القرن العاشر: ۲۸۷.

[۲] التحفة البهیة فی طبقات الشافعیّة.

[۳] کنز العمال ۱۱/ ۵۹۹ رقم: ۳۲۸۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۷

مؤمن بعدی. حم عن عمران بن حصین» [۱].

«یا بریدة، إنّ علیا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیا فإنّه یفعل ما یؤمر.

الدیلمی عن علی» [۲].

و رواه فی (منتخب کنز العمال) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ت ک عن عمران بن حصین» [۳].

«سألت اللّه- یا علی- فیک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ، و أعطانی فیک أنّ أوّل من تنشقّ عنه الأرض یوم القیامة أنا و أنت معی معک لواء الحمد و أنت تحمله بین یدیّ، تسبق به الأوّلین و الآخرین، و أعطانی أنک ولی المؤمنین بعدی.

الخطیب و الرافعی، عن علی» [۴].

ترجمة المتقی الهندی ... ص: ۲۲۷

و المتّقی الهندی، من کبار علماء أهل السنّة فی الهند، فی الفقه و الحدیث، حتی لقد أفرد بعضهم ترجمته بکتاب مفرد، و تجد الثناء علیه فی:

---

[۱] المصدر ۱۱/ ۶۰۸ رقم: ۳۲۹۴.

[۲] المصدر ۱۱/ ۶۱۲ رقم: ۳۲۹۶۳.

[۳] منتخب کنز العمّال. ط هامش مسند أحمد ۵/ ۳۰، ۳۵.

[۴] کنز العمال ۱۱/ ۶۲۵ رقم: ۳۳۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۸

۱- النور السّافر: ۳۱۴.

۲- سبحهٔ المرجان: ۴۳.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹.

۴- نزههٔ الخواطر ۴/ ۲۳۴.

۴۸ روایهٔ العیدروس الیمنی ... ص: ۲۲۸

اشارهٔ

و رواه شیخ بن عبد اللّه بن شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی بقوله:
«أخرج الترمذی و الحاکم عن عمران بن حصین: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

ترجمهٔ العیدروس ... ص: ۲۲۸

و ترجم له عبد القادر بن شیخ بن عبد اللّه قال: «و فی لیلهٔ السبت لخمس و عشرین خلت من رمضان سنهٔ تسعین، توفی الشیخ الکبیر و العلم الشهیر القطب العارف باللّه شیخ بن عبد اللّه العیدروس بأحمدآباد، و دفن بها فی صحن داره، و علیه قبّهٔ عظیمهٔ، و کان مولده سنهٔ ۹۱۹ بتریم، و لفضلاء الآفاق فیه جملهٔ مستکثرهٔ من المراثی، حتی أنی لم أر أحدا رثی بهذا القدر، و کان مدهٔ إقامته بالهند ۳۲ سنهٔ، لأنّه دخلها سنهٔ ۹۵۸.

---

[۱] العقد النبوی و السرّ المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۹

و کان شیخا کاسمه کما قال بعض الصلحاء فی وصفه، و لقد صار- بحمد اللّه- شیخ زمانه باتّفاق عارفی وقته. و روی عن الشیخ الکبیر و العلم الشهیر أبی بکر ابن سالم باعلوی أنه کان یقول: ما أحد من آل باعلوی أوّلهم و آخرهم أعطی مثله. و روی مثل ذلک عن الولی العلّامهٔ عبد اللّه بن عبد الرحمن الشهیر بالنحوی باعلوی و زاد: و اللّه ما هو إلّا آیهٔ الیوم، فهو عدیم النظیر.
و من شیوخه: شیخ الإسلام الحافظ شهاب الدین ابن حجر الهیثمی المصری، و الفقیه الصالح العلّامهٔ عبد اللّه بن أحمد باقشیر الحضرمی. و له من کلّ منهما إجازهٔ، فی جماعهٔ آخرین یکثر عددهم. و اجتمع بالعلّامهٔ الربیع بزبید.
و أمّا مقروّاته فکثیرهٔ جدا. و من تصانیفه: العقد النبوی و السرّ المصطفوی، و الفوز و البشری، و شرحان علی القصیدهٔ المسمّاهٔ: تحفهٔ المرید...

و مناقبه و کراماته لیس هذا محلّها، و قد أفردها غیر واحد من العلماء بالتّصنیف» [... ۱].

۴۹ روایهٔ میرزا مخدوم صاحب النواقض ... ص: ۲۲۹

اشارهٔ

و رواه عبّاس الشهیر بمیرزا مخدوم بن معین الدین فی کتابه (النواقض)

---

[۱] النور السافر: ۳۲۷. ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۰

عن الترمذی عن عمران بن حصین، قال: «بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریهٔ فأصاب جاریهٔ، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعهٔ» [... ۱].

کتاب النواقض ... ص: ۲۳۰

و کتاب النواقض هذا من أشهر کتب القوم فی الردّ علی الإمامیّهٔ، قد ذکره کاشف الظنون بقوله: «نواقض علی الرّوافض للشّریف میرزا مخدوم بن میر عبد الباقی من ذریّهٔ السیّد الشریف الجرجانی، المتوفی فی حدود سنهٔ ۹۵۵ بمکهٔ المشرفهٔ. ذکر فیه تزییف مذهب الروافض و تقبیحه» [۲].

و قد أخذ منه بعض من تأخّر عنه و نسج علی منواله کالبرزنجی فی (نواقض الروافض) و السهارنفوری فی (مرافض الروافض) بل الأوّل منهما مختصر من (النواقض) کما صرّح البرزنجی فی مقدمته، و قد ترجم المرادی للبرزنجی فی کتاب (سلک الدرر) و قال فی نهایتها: «و بالجملهٔ فقد کان من أفراد العالم علما و عملا. و کانت وفاته فی غرهٔ محرّم سنهٔ ۱۱۰۳ و دفن بالمدینهٔ» [۳].

۵۰ روایهٔ الوصّابی الیمنی ... ص: ۲۳۰

اشارهٔ

و رواه إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی الیمنی بطرق متعددهٔ عن أساطین

---

[۱] النواقض. الفرع الثانی من الفصل الأول.

[۲] کشف الظنون

[۳] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر ۳/ ۶۵- ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۱

المحدثین فی باب عنونه بقوله «الباب العاشر فیما جاء من الأخبار بأنه ولیّ کلّ مؤمن بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، و أنّه لا یجوز الصّراط إلّا من کان معه براءهٔ بولایهٔ علی، مع فضائل متفرقهٔ خصّه اللّه تعالی بها، رضی اللّه تعالی عنه» فقال:

«عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریهٔ، و استعمل علیها علیا، فمضی علی السریهٔ،

فأصاب جاریهٔ من السّبی، فأنكروا علیه، و تعاقد أربعهٔ من أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قالوا: إذا لقینا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و كان المسلمون إذ قدموا من بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و سلّموا علیه، ثم انصرفوا إلی رحالهم.

فلمّا قدمت السریهٔ سلّموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-. فقام أحد الأربعهٔ فقال: یا رسول اللّه ألم تر أنّ علیا صنع كذا و كذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه. ثم قام الثالث فقال مثل مقالتهما، فأعرض عنه. ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟- ثلاثا- إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

أخرجه الترمذی، و ابن حبان فی صحیحه

، و

أخرجه الإمام أحمد فی مسنده و قال فیه: فأقبل رسول اللّه علی الرابع- و قد تغیّر وجهه- فقال: دعوا علیا، علی منّی و أنا منه، و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی».

و رواه عن بریدهٔ بن الحصیب قال:

«و عنه- رضی اللّه عنه- فی روایهٔ أخری: إنّ خالد بن الولید قال: اغتنمها یا بریدهٔ فأخبر النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ما صنع، فقدمت و دخلت المسجد و رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی منزل و ناس من أصحابه علی بابه،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۲

فقالوا: ما الخبر یا بریدهٔ؟ فقلت: خیرا، فتح اللّه علی المسلمین، فقالوا:

ما أقدمك؟ فقلت: جاریهٔ أخذها علی من الخمس، فجئت لأخبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

قالوا: فأخبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنّه سیسقط من عینه، و رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یسمع الكلام. فخرج مغضبا فقال: ما بال القوم ینتقصون علیا، من أبغض علیا فقد أبغضنی، و من فارق علیّا فقد فارقنی، إنّ علیا منّی و أنا منه، خلق من طینتی، و خلقت من طینهٔ إبراهیم، و أنا أفضل من إبراهیم، ذریهٔ بعضها من بعض و اللّه سمیع علیم.

یا بریدهٔ، أما علمت أنّ لعلی أكثر من الجاریهٔ التی أخذ، و إنّه ولیّكم بعدی.

أخرجه ابن جریر فی تهذیب الآثار، و ابن أسبوع الأندلسی فی الشفاء».

قال:

«و عنه- رضی اللّه عنه- قال قال لی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: یا بریدهٔ، إنّ علیا ولیّكم بعدی، فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر به.

أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس».

قال:

«و عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: إنّ علیا منی و أنا منه، و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أبو داود الطیالسی فی مسنده، و الحسن بن سفیان فی فوائده، و أبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ».

«و عنه- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه: دعوا علیا- ثلاثا- إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

أخرجه الإمام أحمد فی مسنده».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۳

قال:

«عن ابن عباس- رضی اللّه عنهما- إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لبریدهٔ: إنّ علیّا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر به أخرجه الحاکم فی المستدرک، و الضّیاء فی المختارهٔ».

قال:

«و عن أبی ذر الغفاری- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- علیّ منّی و أنا من علی، ولیّ کلّ مؤمن بعدی، و حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفهٔ.

أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس» [۱].

الوصابی و کتابه ... ص: ۲۳۳

و إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی من علماء أهل السنّهٔ المتعمدین، عدّه العجیلی فی (ذخیرهٔ المآل) من أجلّهٔ العلماء، و وصفه المولوی حسن زمان فی (القول المستحسن) لدی النقل عن کتابه ب «الشّیخ المحدّث»، کما نقل عنه العجیلی فی کتابه المذکور، و الشیخ محمد محبوب عالم فی (تفسیره) و کذا (الدهلوی) و تلمیذه الرشید ... و ستطّلع علی ذلک فی مجلّد حدیث التشبیه.

و قد ترجم له فی (معجم المؤلفین ۱/ ۵۶) و ذکر کتابه المذکور.

۵۱ روایهٔ الحافی الحسینی الشّافعی ... ص: ۲۳۳

اشارهٔ

و رواه أحمد بن محمد بن أحمد الحافی الحسینی الشافعی ضمن

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب. الباب الرابع- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۴

فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام فقال: «روی الإمام أحمد فی المسند عن بریدهٔ، و فی کتاب فضائل علی، و رواه أکثر المحدثین: إن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعث خالد بن ولید فی سریهٔ و بعث علیّا فی سریهٔ أخری، و کلاهما إلی الیمن و قال: إن اجتمعتما فعلی علی الناس، و إن افترقتما فکلّ واحد منکما علی جنده. فاجتمعا و أغارا و سبیا نساء و أخذا أموالا و قتلا ناسا، و أخذ علی جاریهٔ فاختصّها لنفسه. فقال خالد لأربعهٔ من المسلمین- منهم بریدهٔ الأسلمی- اسبقوا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاذکروا له کذا، و اذکروا له کذا- الأمور عدّدها علی علی- فسبقوا إلیه.

فجاء واحد من جانبه فقال: إن علیا فعل کذا. فأعرض عنه. فجاء الآخر من الجانب الآخر فقال: إنّ علیا فعل کذا، فأعرض عنه. فجاء بریدهٔ الأسلمی فقال: یا رسول اللّه: إنّ علیا فعل کذا، و أخذ جاریهٔ لنفسه. فغضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی احمرّ وجهه فقال: دعوا لی علیا- یکرّرها- إنّ علیا منّی و أما من علی، و إنّ حظّه من الخمس أکثر ممّا أخذ، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

ترجمهٔ الحافی ... ص: ۲۳۴

و هذا الکتاب ذکره له صاحب (إیضاح المکنون) و لم یؤرّخ وفاته.

ثم أنه وصفه ب «الشیعی» و لعلّه لما رأی فی کتابه من فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام، و إلّا فإنّه لیس من الشّیعة الإمامیّة الاثنی عشریّة لأنّهم لا یرون فضیلة لأولئک الذین ذکرهم الحافی فی هذا الکتاب.

---

[۱] التبر المذاب فی ترتیب الأصحاب. ترجمة أمیر المؤمنین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۵

۵۲ روایة الجمال المحدّث الشّیرازی ... ص: ۲۳۵

اشارة

و رواه جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی، قال:

«الحدیث الثالث عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة و أمّر علیهم علیا، فصنع علی شیئا أنکروه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه لنخبرنّه به، و کانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّموا علیه و نظروا إلیه ثم ینصرفون إلی رحالهم. قال:

فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد من الأربعة فقال:

یا رسول اللّه ألم تر أن علیّا صنع کذا و کذا؟

فأقبل رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یعرف الغضب من وجهه فقال: ما تریدون من علی؟! علی منّی و أنا منه و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

و قال بعد ذکر حدیث الغدیر بروایة الإمام الصادق علیه السّلام المشتملة علی شعر حسان: «و رواه أبو سعید الخدری، و فیه الاستشهاد بالشعر المذکور، و فیه من التاریخ و زیادة البیان ما لم یرو عن غیره. فقال: لمّا نزل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر خم- یوم الخمیس الثامن عشر من ذی الحجة- دعا الناس إلی علی، فأخذ بضبعیه فرفعهما، حتی نظر الناس إلی بیاض إبط رسول اللّه فقال:

اللّه أکبر الحمد للّه علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الربّ برسالتی، و الولایة لعلی من بعدی، من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

---

[۱] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- الحدیث الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۶

ترجمة جمال الدین الشیرازی ... ص: ۲۳۶

فهذا جمال الدین شیخ إجازة (الدهلوی)، یروی هذا الحدیث فی کتاب (الأربعین) الذی نصّ فی خطبته علی جمعها من الکتب المعتبرة. و قد ذکرنا مناقبه و مآثره فی مجلّد (حدیث الغدیر)، و مجلّد (حدیث التّشبیه).

۵۳ روایة علی بن سلطان القاری ... ص: ۲۳۶

اشارة

و رواه علی بن سلطان محمد الهروی القاری فی فضائل الإمام من شرح المشکاهٔ حیث قال:

«فی الریاض، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریهٔ و استعمل علیها علیّا. قال: فمضی علی السریهٔ فأصاب جاریهٔ، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعهٔ من أصحاب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أخبرناه بما صنع علی. فقال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و سلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم. فلمّا قدمت السریهٔ سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد الأربعهٔ فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیّا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانی، فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه-

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۷

فقال: ما تریدون من علی؟ ثلاثا. إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب.

و أخرجه أحمد و قال فیه: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الرابع- و قد تغیّر وجهه- فقال: دعوا علیا، علی منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و له طریق آخر عن بریدهٔ.

و أصله فی صحیح البخاری» [۱].

دفاع القاری عن عمر بن سعد ... ص: ۲۳۷

هذا، و القاری من المتعصّبین المتحاملین علی أهل البیت الطاهرین، حتّی جعل یدافع عن عمر بن سعد اللعین فقال: «قال ابن معین فی عمر بن سعد: کیف یکون من قتل الحسین ثقهٔ؟ انتهی. أقول: رحم اللّه من أنصف، و العجب ممن یخرّج حدیثه فی کتبهم مع علمهم بحاله. تم کلام میرک.

و فیه: إنّه قد یقال: إنه لم یباشر لقتله، و لعل حضوره مع العسکر کان بالرأی و الاجتهاد، و ربما حسن حاله و طاب مآله، و من الذی سلم من صدور معصیهٔ عنه و ظهور زلّهٔ منه، فلو فتح الباب أشکل الأمر علی ذوی الألباب» [۲].

هذا، و لا یخفی الاضطراب فی کلامه، فهو فی حین تجویزه حضوره مع العسکر بالرأی و الاجتهاد یقول: «و ربما حسن حاله و طاب مآله»....

---

[۱] المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۵/ ۵۸۱.

[۲] المرقاهٔ. کتاب الجنائز، الفصل الثانی من باب البکاء علی المیت ۲/ ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۸

ترجمهٔ القاری ... ص: ۲۳۸

و مع هـذا التعصّب القبيـح الـذى رأيت، و كـذا ما صدر منه فى حقّ والدى النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم كما سترى، فقد وصـفه القوم فى تراجمهم إيّاه بأعلى صفات المدح و أثنوا عليه غايهٔ الثناء، فقد قال المحبّى بترجمته:

«على بن محمـد سـلطان الهروى المعروف بالقارى، الحنفى، نزيل مكهٔ، و أحد صدور العلم، فرد عصـره، الباهر السـمت فى التحقيق و تنقيح العبارات. و شهرته كافيهٔ عن الإطراء فى وصفه.

ولد بهراهٔ و رحل إلى مكهٔ و تدبّرها، و أخذ بها عن الأسـتاذ أبى الحسن البكرى، و السـيد زكريا الحسـينى، و الشـهاب أحمد بن حجر الهيتمى، و الشيخ أحمد المصرى تلميذ القاضى زكريا، و الشيخ عبد اللّه السّندى، و العلّامهٔ قطب الدين المكى، و غيرهم.

و اشتهر ذكره و طار صيته.

و ألّف التآليف الكبيرهٔ اللطيفـهٔ التأديـهٔ، المحتويـهٔ على الفوائد الجليلهٔ، منها شـرحه على المشـكاهٔ فى مجلّدات و هو أكبرها و أجلّها، و شرح الشـفاء، و شـرح الشـمائل، و شـرح النخبهٔ، و شـرح الشاطبيهٔ، و شـرح الجزريهٔ، و لخّص من القاموس مواد و سـمّاه الناموس، و له الأثمار الجنيهٔ فى أسماء الحنفيهٔ، و شرح ثلاثيات البخارى، و نزههٔ الخاطر الفاتر فى ترجمهٔ الشيخ عبد القادر.

لكنّه امتحن بالاـعتراض على الأئمـهٔ، لا سـيّما الشافعى و أصـحابه، و اعترض على الإمام مالك فى إرسال اليـد فى الصـلاهٔ، و ألّف فى ذلك رسالهٔ فانتدب لجوابه الشيخ محمّد مكين و ألف رسالهٔ جوابا له فى جميع ما قاله، و ردّ عليه اعتراضاته.

و أعجب من ذلك ما نقله عنه السيّد محمد بن عبد الرسول البرزنجى

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۹

الحسـينى فى كتابه سداد الدين فى إثبات النجاهٔ فى الدرجات للوالدين: أنّه شرح الفقه الأكبر المنسوب إلى الإمام أبى حنيفهٔ، و تعدّى فيه طوره فى الإساءهٔ فى حق الوالـدين، ثم إنّه ما كفاه ذلك حتى ألّف فيه رسالهٔ، و قال فى شـرحه للشـفاء- متبجّحا و مفتخرا بذلك- إنى ألّفت فى كفرهما رسالـهٔ. فليته إذ لم يراع حقّ رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- حيث آذاه بذلك، كان استحيا من ذكر ذلك فى شرح الشفاء الموضوع لبيان شرف المصطفى- صلّى اللّه عليه و سلّم-. و قد عاب الناس على صاحب الشّفا ذكره فيه عدم مفروضيّهٔ الصلاهٔ عليه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى الصّلاهٔ، و ادّعاء تفرّد الشافعى بذلك، بأنّ هذه المسألهٔ ليست من موضوع كتابه.

و قد قيّض اللّه تعالى الإمام عبد القادر الطبرى للردّ على القارى، فألّف رسالهٔ أغلظ فيها فى الردّ عليه.

و بالجملـهٔ، فقـد صدر منه أمثال ذلك، و كان غنيّا عنه أن تصدر منه، و لولاها لاشـتهرت مؤلفاته، بحيث ملأت الدنيا، لكثرهٔ فائدتها و حسن انسجامها.

و كانت وفاته بمكـهٔ فى شوال سـنهٔ ۱۰۱۴ و دفن بالمعلّـاهٔ. و لمّا بلغ خبر وفاته علماء مصـر صـلّوا عليه بجامع الأزهر صـلاهٔ الغيبـهٔ، فى مجمع حافل يجمع أربعهٔ آلاف نسمهٔ فأكثر» [۱].

۵۴ روايهٔ المنّاوى ... ص: ۲۳۹

اشارهٔ

و رواه عبد الرءوف بن تاج العارفين بن على المنّاوى الشافعى عن الديلمى فى الفردوس قائلا:

---

[۱] خلاصهٔ الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۳/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۰

«يا بريدهٔ، إن عليّا وليّكم من بعدى. فر» [۱].

و رواه مرة أخری عن الطّیالسی فقال: «یا علی، أنت ولیّ کلّ مؤمن من بعدی. طیا» [۲].

ترجمة المناوی ... ص: ۲۴۰

و قد قال المحبّی بترجمة المناوی ما ملخّصه:

«عبد الرءوف بن تاج العارفین بن علی بن زید العابدین الملقب زین الدین الحدادی ثم المناوی القاهری الشافعی- و قد تقدم ذکر تتمة نسبه فی ترجمة ابنه زین العابدین- الإمام الکبیر، الحجة الثبت القدوة، صاحب التصانیف السائرة، و أجلّ أهل عصره من غیر ارتیاب.

و کان إماما، فاضلا، زاهدا، عابدا، قانتا للّه، خاشعا له، کثیر النفع، و کان متقرّبا بحسن العمل، مثابرا علی التسبیح و الأذکار، صابرا صادقا، و کان یقتصر یومه و لیلته علی أکلة واحدة من الطعام، قد جمع من العلوم و المعارف علی اختلاف أنواعها و تباین أقسامها ما لم یجتمع فی أحد ممّن عاصره.

و انقطع عن مخالطة الناس و انعزل فی منزل، و أقبل علی التألیف، فصنّف فی غالب العلوم، ثم ولیّ تدریس المدرسة الصّالحیة، فحسده أهل عصره، و کانوا لا یعرفون مزیّة علمه لانزوائه عنهم، و لمّا حضر الدرس فیها ردّ علیه من کل مذهب فضلاؤه منتقدین علیه، و شرع فی قراءة مختصر المزنی، و نصب الجدل فی المذاهب، و أتی فی تقریره بما لم یسمع من غیره، فأذعنوا لفضله، و صار أجلّاء العلماء یبادرون لحضوره، و أخذ عنه منهم خلق کثیر.

---

[۱] کنوز الحقائق من أخبار خیر الخلائق- هامش الجامع الصغیر:

[۲] نفس المصدر:

و بالجملة، فهو أعظم علماء هذا التاریخ آثارا، و مؤلّفاته غالبها متداولة کثیر النفع، و للناس علیها تهافت زائد، و یتغالون فی أثمانها، و أشهرها شرحاه علی الجامع الصغیر.

و توفی صبیحة یوم الخمیس ۲۳ من صفر سنة ۱۰۳۱» [۱].

۵۵ روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۴۱

اشارة

و رواه السیّد محمود بن محمّد بن علی الشیخانی القادری بقوله:

«أخرج أحمد عن عمرو بن شاس الأسلمی رضی اللّه عنه- و هو من أصحاب الحدیبیّة- قال: خرجت مع علی رضی اللّه عنه إلی الیمن، فجفانی فی سفری، حتی وجدت فی نفسی علیه، فلمّا قدمت أظهرت شکایته فی المسجد، حتی بلغ ذلک النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فدخلت المسجد ذات غداة و رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی ناس من أصحابه، فلمّا رآنی أحدّ لی عینیه- یقول حدّد إلیّ النظر- حتی إذا جلست قال: یا عمرو، و اللّه لقد آذیتنی! قلت: أعوذ باللّه أن أوذیک یا رسول اللّه.

قال: بلی، من آذی علیّا فقد آذانی.

و فی لفظ أخرجه ابن عبد البر: من أحبّ علیا فقد أحبّنی و من أبغض علیّا فقد أبغضنی، و من آذی علیّا فقد آذانی.

و فی روایة: إن بریدة تکلّم فی علی بما لا یحبّ رسول اللّه، و ذلک أنّه أخذ جاریة من الخمس، فبلغ ذلک إلی النبی- صلّی اللّه علیه

و سلّم- فخرج رسول اللّه مغضبا فقال: ما بال أقوام ينتقصون عليّا! من بغض عليا فقد

---

[۱] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۲/ ۴۱۲.

بغضنى، و من فارق عليا فقد فارقنى، إنّ عليّا منّى و أنا منه خلق من طينتى و خلقت من طينة إبراهيم، و أنا أفضل من إبراهيم، ذرية بعضها من بعض و اللّه سميع عليم. ثم قال: يا بريدة أما علمت أنّ لعلى أكثر من الجارية التى أخذ، و أنّه وليّكم بعدى» [۱].

عبارته فى صدر كتابه ... ص: ۲۴۲

هذا و تعرف شخصيّة القادرى و قيمة كتابه (الصراط السوى) ممّا ذكره فى صدره، و هذه عبارته:

«أما بعد فإنّ العمل بغير العلم و بال، و العلم بغير العمل خبال، و لا يقبض العلم إلّا بموت العلماء كما فى الحديث المتفق على صحته فى رواية عبد اللّه بن عمر...

و اعلم أنّ الفحول قد قبضت و الوعول قد هلكت، و انقرض زمان العلم و خمدت جمرته، و هزمته كثرة الجهل و علت دولته، حتى لم يبق من الكتب التى يعتمد عليها فى ذكر الأنساب إلّا بعض الكتب التى صنّفها أصحاب البدعة، كما ستقف على أسمائها فى تضاعيف الكتاب إن شاء اللّه تعالى، و يلوح لك شرارها من بعيد كالسراب، لكونها فارغة عن الصدق و الصواب. و ذلك إمّا لاندراس محبّة آل بيت النبى من قلوب الصالحين من أهل السنة، و العياذ باللّه من تلك الفتنة، أن لنقص فى الايمان و تردّد فى اليقين، أو لشين فاحش و كلم ظاهر فى أمر الدين.

و الدليل على ذلك أنى سمعت من جماعة لا يعبأ اللّه بها أنهم يسبّون الأشراف القاطنين بمكة المشرفة و المدينة المنورة، من بنى الحسن و الحسين،

---

[۱] الصراط السوى فى مناقب آل النبى- مخطوط.

فأجبتها بقول القائل:

لو كلّ كلب عوى ألقمته حجرا لأصبح الصخر مثاقلا بدينار

ثم نودى فى سرى الروضة، بين القبر الشريف و المنبر، بالانتصار لأهل البيت، فشرعت عند ذلك فى كتاب أذكر فيه مناقب أهل البيت على ما اتفق عليه أهل السنة و الجماعة على وجه الاختصار»....

الاعتماد على رواية القادرى ... ص: ۲۴۳

ثم إنّ الرشيد الدّهلوى يعتمد فى كتابه (غرّة الرّاشدين) على رواية القادرى فى إثبات دعوى له حول أبى حنيفة فيقول:

«و قال السيّد محمود القادرى- قدّس سرّه- فى كتاب حياة الذّاكرين:

قيل: إنّ رجلا أتى أبا حنيفة- رحمة اللّه عليه- و قال: أخى توفّى و أوصى بثلث ماله لإمام المسلمين، إلى من أدفع؟

فقال له أبو حنيفة: أمرك بهذا السؤال أبو جعفر الدوانقى، و كان يبغض أبا حنيفة، كبغض جماعة من أشقياء بلدنا الإمام الشافعى رحمه اللّه.

فحلف السائل- كذبا- أنّه ما أمرنى بهذا السؤال.

فقال أبو حنیفهٔ- رحمه اللّه-: ادفع الثلث إلی جعفر بن محمّد الصادق، فإنّه هو الإمام الحق.

فذهب السائل و أخبر أبا جعفر الدوانقی بذلک.

فقال أبو جعفر: بهذا عرفت أبا حنیفهٔ منذ قدیم، إنّه یری الحق لغیرنا.

ثم دعا بأبی حنیفهٔ و سقاه السمّ فی الطعام، ففهم أبو حنیفهٔ ذلک، فقام لیخرج، فقال له أبو جعفر: إلی أین یا أبا حنیفهٔ؟ فقال: إلی أین تأمرنی؟ فأمره بالجلوس إلی أن عمل السم فیه. فخرج و مات شهیدا فی الطریق.

و لا تنافی بین هذا الخبر و ما روی من أن السبب فتواه بإعانهٔ محمد

و إبراهیم، فتلک الفتوی کانت السّبب فی حبسه و هذا الجواب السبب فی قتله».

۵۶ روایهٔ ابن باکثیر المکّی ... ص: ۲۴۴

اشارهٔ

و رواه أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکّی:

«عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- إنّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أحمد و أبو حاتم و الترمذی

و قال: حسن غریب.

و عن بریدهٔ- رضی اللّه عنه- إنه کان یبغض علیا، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: تبغض علیا؟ قال: نعم. فقال: لا تبغضه، و إن کنت تحبّه فازدد له حبّا. قال: فما کان أحد من الناس بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أحبّ إلیّ من علی.

و فی روایهٔ: علی منّی و أنا من علی، و هو ولیّکم بعدی.

خرّجهما أحمد بن حنبل».

کما روی ابن باکثیر حدیث عمرو بن میمون عن ابن عباس، المشتمل علی فضائل عشر لأمیر المؤمنین علیه السّلام، منها حدیث الولایهٔ. و قال فی آخره:

«خرّج هذا الحدیث بتمامه: أحمد بن حنبل، و أبو القاسم الدمشقی فی الموافقات، و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه. و هذه القصهٔ مشهورهٔ ذکرها أبو إسحاق و غیره» [۱].

---

[۱] وسیلهٔ المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۴۵

و لننقل عبارهٔ ابن باکثیر فی صدر کتابه المذکور لیظهر اعتبار أحادیثه، فإنّه قال فیه:

«فرأیت أن أجمع فی تألیفی هذا من درر الفوائد الثمینهٔ و غرر الأحادیث الصحیحهٔ و الحسنهٔ، ممّا هو مختص بالعترهٔ النبویّهٔ و البضعهٔ الفاطمیهٔ، و أذکره بلفظ الإجمال. ثم ما ورد من مناقب أهل الکساء الأربعهٔ نخبهٔ الآل، و اصرّح فیه بأسمائهم، ثم ما ورد لکلّ واحد منهم بصریح اسمه الشریف.

فجمعت فی کتابی هذا زبدة ما دوّنوه و عمدة ما صحّحوه من ذلک و أتقنوه، و ما رقموه فی مؤلّفاتهم و قنّنوه فیه، مقتصرا علی ما یؤدی المطلوب و یوصل إلیه بأحسن نمط و أسلوب، سالکا فی ذلک طریق السّداد و مقتصرا فیه علی ما به یحصل المراد، تارکا للتطویل المملّ، سالما من نقص الاختصار المخلّ.

فجاء- بحمد اللّه تعالی- من أحسن تألیف فی هذا الشأن، و أتقن مصنّف سلک فیه طریق الإتقان، جمع مع سهولة تناوله البدیع حسن البیان، و حوی مع تناسب مسائله و تناسق و سائله عذوبة الموارد للظمآن، و تتبعت فیه غالب ما صحّ نقله من الأحادیث و یعمل بمثله فی الفضائل و یحتجّ به فی القدیم و الحدیث، و ترکت ما اشتدّ ضعفه منها. و لم نجد له شاهدا یقوّیه، و جانبت عمّا تکلّم فی سنده و قد عدّه الحفّاظ من الموضوع الذی یجب أن ننقّیه.

و أتیت بالمشهور فی کتب التواریخ عند نقل القصص و الأخبار، و ربّما دعت الحاجة إلی الإشارة لبعض الوقائع روما لطریق الاختصار، و اکتفیت بالحوالة علی الکتب المؤلّفة لذلک الفن، فإنّها تغنی عن التطویل بذکره فی کتابنا، لقصد الإیجاز مهما أمکن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۶

فدونک مؤلّفا یجب رقم سطوره بخالص الإبریز، و مصنّفا یتعیّن أن یقابل بالتکریم و التعزیز، و یحقّ له أن یجرّ ذیل فخره علی فرق کلّ مؤلّف سواه، و یسمو علی کلّ مصنّف بما جمع فیه و حواه، إذ هو سفینة بجواهر نعوت أهل البیت قد شحنت، و فی بحار فضائلهم الجمة قد عامت، و علی جودیّ شمائلهم استوت و استوطنت، یضوع من أرجائها نشر مناقبهم العاطر، و یلوح فی شمائلها بدر کواکبهم الزاهر.

تتبعت فیه من الأحادیث ما یشرح صدور المؤمنین، و تقرّ به عیون المتّقین، و یضیق بسببه ذرع المنافقین، ممّا تفرّق فی سواه من نصوص العلماء و مؤلفات الأئمة القدماء.

ثم لمّا کمل حسنه البهیّ و تهذیبه، و تمّ بحمد اللّه تعالی تفصیله و تبویبه، سمّیته: وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل، لکی یطابق اسمه مسمّاه، و یوافق رسمه المعنی الذی نویناه، و المبنی الذی بنیناه، لأنّی ألّفته راجیا به السّلامة من ورطات یوم القیامة و الخلوص من ندامة ذلک المقام، مؤمّلا من فضل اللّه تعالی أن أحرز ببرکته سائر الآمال، و أفوز بأسنی المطالب و الحال و المآل، لأنّ حبّهم هو الوسیلة العظمی، و تقرّبهم فی کلا الدارین یوصل إلی کل مقام أسنی».

ترجمة ابن باکثیر ... ص: ۲۴۶

و ترجم المحبّی لابن باکثیر بقوله:

«الشیخ أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکّی الشّافعی. من أدباء الحجاز و فضلائها المتمکّنین. کان فاضلا أدیبا، له مقدار علیّ و فضل جلیّ، و کان له فی العلوم الفلکیّة و علم الأوفاق و الزابرجا ید عالیه، و کان له عند أشراف مکّة منزلة و شهرة، و کان فی الموسم یجلس فی المکان الذی یقسّم فیه الصرّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۷

السّلطانی بالحرم الشّریف، بدلا عن شریف مکّة.

و من مؤلّفاته: حسن المآل فی مناقب الآل، جعله باسم الشریف إدریس أمیر مکّة ... و کانت وفاته سنة ۱۰۴۷ بمکّة. و دفن بالمعلّاة» [۱].

و فی (تنضید العقود السنّیة) لدی النقل عن ابن باکثیر: «قال أحمد صاحب الوسیلة، و هو الثقة الأمین فی کلّ فضیلة»....

۵۷ روایة البدخشی ... ص: ۲۴۷

اشارهٔ

و رواه میرزا محمد بن معتمد خان الحارثی البدخشی فی کتبه الثلاثهٔ.

ففی (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا):

«أخرج أحمد عن بریدهٔ- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعثین إلی الیمن، علی أحدهما: علی بن أبی طالب. و علی الآخر: خالد بن الولید. فقال: إذا التقیتم فعلیّ علی الناس، و إذا افترقتم فکلّ واحد منکما علی جنده. قال: فلقینا بنی زبید من أهل الیمن، فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلهٔ و سبینا الذریّهٔ.

فاصطفی علی امرأهٔ من السّبی لنفسه. قال بریدهٔ: فکتب معی خالد بن الولید إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یخبره بذلک، فلمّا أتیت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- دفعت الکتاب فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فقلت: یا رسول اللّه، هذا مکان العائذ بک، بعثتنی مع رجل فأمرتنی أن أطیعه ففعلت ما أرسلت به، فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: لا تقع فی علی، فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم

---

[۱] خلاصهٔ الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۱/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۸

بعدی».

(و فیه): «أخرج الدیلمی عن علی- کرّم اللّه وجهه- أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لبریدهٔ: یا بریدهٔ: إن علیّا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر».

(و فیه): «أخرج الترمذی- و اللّفظ له- و الحاکم عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا، فاستعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریّهٔ، فأصاب جاریهٔ، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعهٔ من أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا:

إذا لقینا رسول اللّه أخبرنا بما صنع علی، و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم.

فلمّا قدمت السریهٔ سلّموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فقام أحد الأربعهٔ فقال: یا رسول اللّه، ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع کذا و کذا. فأعرض عنه رسول اللّه. ثمّ قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثمّ قام الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه. ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إلیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟

إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و لفظ عند أحمد مرفوعا-: دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا. إنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

(و فیه): «أخرج الخطیب و الرّافعی، عن علیّ کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: سألت اللّه یا علی فیک خمسا، فمنعنی واحدهٔ و أعطانی أربعهٔ، سألت اللّه أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ. و أعطانی فیک: أن أول من تنشق عنه الأرض یوم القیامهٔ أنا و أنت معی، معک لواء الحمد و أنت تحمله بین یدیّ، تسبق به الأوّلین و الآخرین، و أعطانی أنّک ولیّ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۹

المؤمنین».

(و فیه): «أخرج أحمد عن عمرو بن میمون قال: إنّی لجالس إلی ابن عباس رضی اللّه عنه، إذ أتاه تسعة رهط»....

فرواه إلی آخره ثم قال: «أقول: هذا حدیث حسن، بل صحّحه بعضهم. و هو شامل لمناقب جمّة، یلزم لأهل العلم حفظه» [۱].

و فی (نزل الأبرار بما صحّ فی مناقب أهل البیت الأطهار):

«أخرج الترمذی و الحاکم عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریة، فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة من أصحاب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم...-

فأقبل إلیهم رسول اللّه- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۲].

(و فیه): «أخرج أحمد عن عمرو بن میمون، إنی لجالس إلی ابن عباس»....

و لا یخفی أنّه ذکر هـذین الحدیثین فی القسم الأول من المقصد الأول من الکتاب، و قد نصّ فی أول هذا القسم علی أن أحادیثه «لم یختلف فی صحّتها العلماء الأعلام».

و فی (تحفة المحبّین): «دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا، إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. حم عن عمران بن حصین».

(و فیه): «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟

إنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ت و حسّنه. ک عن عمران بن

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صحّ من مناقب آل البیت الاطهار: ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۰

حصین» [۱].

ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۵۰

و محمـد بن معتمـد خـان البدخشـی من أجلّة العلمـاء فی الهنـد، ترجم له اللکهنوی و وصـفه بالشـیخ العـالم المحدّث أحـد الرجـال المشهورین فی الحدیث و الرجال» و ذکر کتبه [۲].

ثم أنّه یعدّ من الأعلام المحققین و أعیان المعتمدین من أهل السنّة، فالرّشید الدهلوی یصرّح بکونه من عظماء أهل السنة، و یستند إلی مؤلّفاته فی مقابلة أهل الحق، و یستشـهد بها علی کون أهل السنّة موالین لأهل البیت الطّاهرین. و المولوی حیـدر علی الفیض‌آبادی یـذکره من علماء أهل السنّة الأعلام القائلین بلعن یزیـد بن معاویة، و ینص علی اعتبار کتبه. و (الدهلوی) نفسه یقول فی جواب سؤال وجّه إلیه فی تلقیب أمیر المؤمنین علیه السّلام ب «المرتضی»:

«قـد کنّی فی الأحادیث الصـحیحة بأبی تراب، و أبی الریحانتین، و قد روی و ثبت تلقیبه بذی القرنین، و یعسوب الدین، و الصدّیق، و الفاروق، و السّابق، و یعسوب الامّة، و یعسوب قریش، و بیضة البلد، و الأمین، و الشریف، و البار، و المهتدی، و ذی الاذن الواعیة.

و المیرزا محمـد بن معتمـد خـان الحـارثی، المؤرّخ المشـهور لهـذا البلـد- یعنی دهلی- ذکر تلقیبه بالمرتضـی فی رسـالتیه فی فضائل الخلفاء و فضائل أهل البیت، و هاتان الرسالتان من عمدة تصانیفه. لکنّ الفقیر لا یتذکّر الآن أنّه إلی أیّ حدیث استند فی ذلک.

---

[۱] تحفة المحبین بمناقب أهل البیت الطاهرین- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۱

و فی حدیث أنس بن مالک فی قصهٔ تزویج سیّدهٔ النساء، و خطبهٔ أبی بکر الصدّیق و عمر الفاروق منها، لفظ یفهم منه کون أمیر المؤمنین المرتضی و المختار، أی فی هذا الأمر، یعنی تزویج سیّدهٔ النساء رضی اللّه تعالی عنها منه.» انتهی نقلا عن مجموع فتاوی (الدهلوی) الموجود عند المولوی عبد الحی ابن المولوی عبد الحلیم السهالی اللکهنوی.

۵۸ روایهٔ محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۱

اشارهٔ

و رواه الشیخ محمد صدر العالم فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام قال:

«أخرج أحمد: عن عبد اللّه بن بریدهٔ، عن أبیه قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی».

و قال: «أخرج الدیلمی: عن بریدهٔ قال قال لی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: یا بریدهٔ، إنّ علیّا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر.

و أخرج ابن أبی شیبهٔ: عن عمران بن حصین قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی منّی و أنا من علی، و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و أخرج أحمد عنه قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا. إنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و أخرج الطّیالسی و الحسن بن سفیان و أبو نعیم عنه مثله.

و أخرج الترمذی- و قال حسن غریب- و الطبرانی و الحاکم- و صححه- عنه قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: ما تریدون من علی؟

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و انا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۲

و

أخرج الخطیب و الرّافعی عن علی- کرّم اللّه وجهه- قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سألت اللّه یا علی فیک خمسا، فمنعنی واحدهٔ و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن یجمع علیک أمتی فأبی علیّ، و أعطانی فیک:

أن أوّل من تنشق عنه الأرض یوم القیامهٔ أنا و أنت معی و معک لواء الحمد، و أنت تحمله من بین یدیّ، تسبق به الأوّلین و الآخرین، و أعطانی أنّک ولیّ المؤمنین بعدی» [۱].

ترجمهٔ محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۲

و محمد صدر العالم من کبار العلماء الأجلّهٔ من أهل السنّهٔ ترجمه صاحب (نزههٔ الخواطر) بالشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین و عباد اللّه الصالحین. ثم ذکر مصنّفاته و منها معارج العلی [۲].

و کتابه من الکتب الممدوحهٔ المقبولهٔ عندهم. و قد أثنی علیه و علی کتابه معاصره شاه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی- والد (الدهلوی)- فی قصیدهٔ أنشأها و أرسلها إلی صدر العالم، بعد أن وقف علی کتابه المذکور...

و هى موجودة فى كتابه (التفهيمات الإلهيّة)، و بترجمته فى (نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۷).

۵۹ رواية أحمد بن عبد الرّحيم الدّهلوى ... ص: ۲۵۲

اشارة

و رواه شاه ولى اللّه أحمد بن عبد الرّحيم الدهلوى- و هو والد

---

[۱] معارج العلى فى مناقب المرتضى- مخطوط

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۳

(الدهلوى)- و أثبته فى فضائل أمير المؤمنين عليه السّلام، فى غير واحد من كتبه.

فروى فى كتابه (قرّة العينين) حديث عمران بن حصين عن الترمذى [۱].

و روى فى كتابه (إزالة الخفا عن سيرة الخلفاء) حديث عمرو بن ميمون بطوله، المشتمل على حديث الولاية، المذكور فى الكتاب مرارا، عن الحاكم و النسائى [۲...]

و لم نجد منه طعنا فى سند الحديث...

فيا للعجب كلّ العجب من (الدهلوى) كيف خاض فى غمار عقوق والده و شيخه المهذّب، و رجّح على اتّباعه تقليد الكابلى الجالب على نفسه و أتباعه أمّر العطب، و كأنّه لم يقرع سمعه قول على عليه السّلام: نحن أهل بيت ما عادانا بيت إلّا خرب، و ما نبح علينا كلب إلّا جرب؟!

ترجمة أحمد بن عبد الرحيم الدهلوى ... ص: ۲۵۳

و شاه وليّ اللّه الدّهلوى إمام علماء الهند فى عصره فى العلوم المختلفة، تجد الثناء العظيم عليه فى الكتب المؤلّفة بتراجم رجال تلك الدّيار و فى غيرها، مثل (اتحاف النّبلاء) و (أبجد العلوم) و (نزهة الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵). كما أنّه ترجم لنفسه فى كتاب أسماه (الجزء اللطيف فى ترجمة العبد الضّعيف)، كما أن ابنه (الدهلوى) و سائر علماء الهند المتأخرين كلّهم عيال عليه فى شتّى البحوث.

---

[۱] قرة العينين فى تفضيل الشيخين: ۱۶۸.

[۲] إزالة الخفا فى سيرة الخلفاء ۲/ ۴۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۴

۶۰ رواية محمد بن إسماعيل الأمير ... ص: ۲۵۴

اشارة

و رواه محمد بن إسماعيل بن صلاح الأمير اليمنى الصّنعانى ... فى (الروضة الندية- شرح التحفة العلوية) فقد قال بشرح:

«قل من المدح بما شئت فلم تأت فیما قلته شیئا فرّیا

کلّ من رام یدانی شأوه فی العلی فاعدده روما أ شعبیّا»

قال: هذه کالفذلکة لما تقدّم من فضائله، کأنّه قال: إذ قد عرفت أنّه أحرز کلّ کمال، و بذّ فی کلّ فضیلة کملة الرجال، فقل ما شئت فی مدحه، کأن تمدحه بالعبادة، فإنّه بلغ رتبتها العلیّة، و بالشّجاعة فإنّه أنسی ما سبقه من أبطال البریّة، و بالزهادة فإنّه إمامها الذی به یقتدی، و بالجود و أنّه الذی فیه المنتهی.

و بالجملة، فلا فضیلة إلّا و هو حامل لوائها و مقدّم أمرائها، فقل فی صفاته ما انطلق به اللّسان، فلن یعییک فی ذلک إنسان.

و فی هذا إشارة إلی عدم انحصار فضائله- کما قد أشرنا إلیه سابقا- و کیف ینحصر لنا و قد قال إمام المحدّثین أحمد بن حنبل: إنه ما ثبت لأحد من الفضائل الصحیحة ما ثبت للوصیّ علیه السّلام. و قد علم أن کتب السنّة قد شرّقت و غرّبت و بلغت مبلغ الریاح، فلا یمکن حصرها. و إشارة إلی ما لم نورده سابقا:

فمن ذلک: أنّه من الرّسول- صلّی اللّه علیه و سلّم- بمنزلة الرأس من البدن، کما

أخرجه الخطیب من حدیث البراء، و الدیلمی فی مسند الفردوس من حدیث ابن عباس- رضی اللّه عنهما- عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: علیّ منّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۵

بمنزلة رأسی من بدنی.

و من ذلک: أنّه باب حطّة، کما

أخرجه الدار قطنی فی الأفراد عن ابن عباس- رضی اللّه عنهما- عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب حطّة من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا.

و من ذلک: أنه من النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- و النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم منه، کما

أخرجه أحمد و الترمذی و أبو حاتم، من حدیث عمران بن حصین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

و قال محمد بن إسماعیل بشرح:

«کلّما للصحب من مکرمة فله السّبق تراه الأولیّا»

قال: «و قد اختصّه اللّه و رسوله بخصائص لا تدخل تحت ضبط الأقلام و لا تفنی بفناء اللّیالی و الأیّام. مثل اختصاصه بأربع لیست فی أحد غیره، کما أخرجه العلّامة أبو عمر ابن عبد البر من حدیث بحر الامة ابن عباس- رضی اللّه عنهما- قال:

لعلیّ أربع خصال لیست لأحد غیره: هو أوّل عربی و عجمی صلّی مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و هو الذی کان لواه معه فی کلّ زحف. و هو الذی صبر معه یوم فرّ عنه غیره. و هو الذی غسّله و أدخله فی قبره.

و کاختصاصه بخمس، کما أخرجه أحمد فی المناقب، و قد تقدم ذلک فی بیت لواء الحمد.

و کاختصاصه بعشر، کما أخرجه أحمد بتمامه، و أبو القاسم الدمشقی فی الموافقات و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه. و هو من حدیث عمرو ابن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس إذا أتاه»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۶

ترجمة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۵۶

و محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی المتوفی سنة ۱۱۸۲ فقیه، محدّث، متکلّم، من أئمّة الیمن، له تصانیف کثیرة فی الفقه

و الأصول و الحديث، ترجم له و أثنى عليه:

١- الشوكانى فى (البدر الطّالع ٢/ ١٣٣).

٢- صدّيق حسن فى (التاج المكلّل: ۴۱۴).

۶۱ رواية الصبّان المصرى ... ص: ۲۵۶

اشارة

و رواه محمّد الصبّان المصرى صاحب (إسعاف الراغبين) قال:

«أخرج الترمذى و الحاكم عن عمران بن حصين: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

ترجمة الصبّان ... ص: ۲۵۶

و ترجم لأبى العرفان محمد بن على الصبّان المصرى الشّافعى المتوفى سنة ۱۲۰۶ فى (معجم المؤلّفين) [۲] عن عدّة من المصادر، قال: «عالم،

---

[۱] اسعاف الراغبين- هامش مشارق الأنوار: ۱۵۱.

[۲] معجم المؤلفين ۱۱/ ۱۷.

أديب، مشارك فى اللغة و النحو و البلاغة و العروض و المنطق و السيرة و الحديث و مصطلحه و الهيئة و غير ذلك. ولد و توفى بالقاهرة» ثم ذكر تصانيفه، و عدّ منها (إسعاف الراغبين) و «الحاشية على شرح الأشمونى) المتداول فى الحوزات العلميّة و الأدبيّة.

۶۲ رواية العجيلى ... ص: ۲۵۷

اشارة

و رواه أحمد بن عبد القادر بن بكرى العجيلى الشافعى حيث قال بشرح:

«و اللّه قد آتاه خمسا تنقل أحبّ من دنياكم و أفضل»

قال: «أخرج السيطوى- رحمه اللّه- فى الكبير عن على- رضى اللّه عنه- قال صلّى اللّه عليه و سلّم: سألت اللّه- يا على- فيك خمسا، فمنعنى واحدة و أعطانى أربعا: سألت اللّه أن يجمع عليك أمّتى فأبى علىّ. و أعطانى لك: أنّ أول من تنشق عنه الأرض يوم القيامة أنا و أنت معى، معك لواء الحمد، و أنت تحمله بين يدىّ، تسبق به الأوّلين و الآخرين. و أعطانى أنت ولىّ المؤمنين بعدى».

و قد أثبت الحديث الشّريف فى كلام له بشرح:

«و اقرأ حديث إنّما وليّكم و اسمع حديثا جاء فى غدير خم»

فقال بعد ذكر الغدير و قصّة الحارث الفهرى: «و هو من أقوى الأدلّة على أنّ عليّا- رضى اللّه عنه- أولى بالإمامة و الخلافة و الصّداقة

و النصرة و الاتّباع، باعتبار الأحوال و الأوقات و الخصوص و العموم. و لیس فی هذا مناقضة لما سبق و ما سیأتی إن شاء اللّه تعالی.

إنّ علیّا رضی اللّه عنه تکلّم فیه بعض من کان معه فی الیمن، فلمّا قضی حجّه خطب بهذا تنبیها علی قدره، و ردّا علی من تکلّم فیه، کبریدة، فإنّه کان

یبغضه، و لمّا خرج إلی الیمن رأی جفوة، فقصّه للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعل یتغیّر وجهه و یقول: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت مولاه فعلی مولاه. لا تقع- یا بریدة- فی علی. فإنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّکم بعدی».

ترجمة العجیلی ... ص: ۲۵۸

و العجیلی توجد ترجمته فی:

۱- نیل الأوطار ۱/ ۱۲۹.

۲- حلیة البشر ۱/ ۱۸۰ عنهما معجم المؤلفین ۱/ ۲۷۹.

۳- التاج المکلّل: ۵۰۹ و قد وصفه بقوله: «الشیخ العلّامة المشهور، عالم الحجاز علی الحقیقة لا المجاز، لم یزل مجتهدا فی نیل المعالی، و کم سهر فی طلبها اللیالی، حتی فاز»....

۶۳ روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۲۵۸

اشارة

و رواه المولوی محمد مبین بن محبّ اللّه بن ملا- أحمد عبد الحق بن ملا- محمد سعید بن قطب الدین السهالی، فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام حیث قال:

«و منها: أنّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أمّره علی الجیش، و أعلم القوم بخصوصیّته و أخبرهم بولایته: أخرج الحاکم و الترمذی نحوه عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة و استعمل علیهم علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه-. فمضی فی السریة فأصاب جاریة فأنکروا

علیه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، إذا لقینا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا و رجعوا بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فنظروا إلیه و سلّموا علیه، ثم یتطرقون إلی رحالهم.

فلمّا قدمت السریّة سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه رسول اللّه. ثم قام الثانی فقال مثل مقالته فأعرض عنه. ثم قام إلیه الثالث فقال مثل مقالته فأعرض عنه، ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا. فأقبل علیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و لفظ أحمد: دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا، إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

ترجمته و عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۵۹

ذکره صاحب (نزهـهٔ الخواطر) و عنونه ب «الشیخ الفاضل الکبیر مبین بن محب اللکهنوی، أحـد الفقهاء الحنفیّـهٔ» ... ثم ذکر کتابه و أرّخ وفاته بسنهٔ ۱۲۲۵ [۲].

و من المناسب أن نورد نصّ کلامه فی صـدر کتابه، لیظهر اعتبار الأحادیث الواردهٔ فیه. فإنّه قال: «أما بعـد، فلا یخفی علیک أن محبّهٔ آل سید الکائنات جزء الإیمان، و لا یتمّ إلّا بمودّتهم بالجنان و تعظیمهم بالأرکان، و رعایهٔ

---

[۱] وسیلهٔ النجاهٔ فی مناقب الحضرات: ۴۸.

[۲] نزههٔ الخواطر ۷/ ۴۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۰

حقوقهم بالصّدق و الإیقان، قال اللّه فی القرآن: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی و فسّر بالنبیّ المصطفی و علی المرتضی و الحسنین و فاطمهٔ الزهراء، علیهم السّلام.

فلا بدّ لکلّ مؤمن من مودّتهم و لا یخلو مسلم من محبّتهم.

قال النبی- صـلّی اللّه علیه و سـلّم-: ألا من مات علی بغض آل محمد جاء یوم القیامهٔ مکتوبا بین عینیه: آیس من رحمهٔ اللّه و لم یشم رائحهٔ الجنّهٔ.

و

قال فی علی الوصی: لا یحبّه إلّا مؤمن و لا یبغضه إلّا منافق.

و إنّنی فی زمان قـد کثر فیه القیل و القال، و قلّ العلماء و کثر الجهّال، کلّ بضاعـهٔ أهل الزمان المخاصـمهٔ و الجـدال، و قـد اکتفوا بما فهموا بزعمهم من ظاهر المقال، من غیر أن یکون لهم اطّلاع علی حقیقهٔ الحال ... فإنّ السّـنّی من یکون مشـغوفا بحبّ آل النبی، و إلّا فهو المنـافق الشـقی. و من اللطـائف: أن أعـداد السّـنّی بحسب الحسـاب مساویـهٔ لحبّ علی، فمن لا یکون فی قلبه حبّ علیّ لا یکون معدودا من السنّی ...

...حدانی صدق النیّهٔ ... علی أن أؤلّف رسالهٔ مشتملهٔ علی الآیات النازلهٔ و الأحادیث الواردهٔ فی مودّهٔ القربی، متضمنّهٔ لبیان الشمائل و الخصائل التی کانت لهم فی الـدنیا، و ما ثبت بالآیات القرآنیّـهٔ و الأحادیث النبویّـهٔ من مقاماتهم و درجاتهم الرفیعهٔ فی العقبی، و قد وشّح به المحدّثون صحائفهم، و الأولیاء تصانیفهم، و العلماء کتبهم.

و ما اسـتخرجت من الصّـحاح بعد کتاب اللّه صـحیح البخاری و صـحیح مسـلم و صـحیح الترمذی، و الکتب الموثوقهٔ کجامع الأصول لابن الأثیر ...

و غیرهـا مـن الکتـب المعتبرهٔ فی الأحـادیث الشّـریفهٔ و القصـص الصـحیحهٔ، و جمعتهـا فی هـذه الرسالـهٔ، و أعرضـت عن الصـحائف المتروکهٔ و الموضوعات المطروحهٔ ... و ما التفتّ إلی ما کان باطلا أو ضعیفا»....

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۱

۶۴ روایهٔ محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱

اشارهٔ

و رواه محمّد سالم بن محمد سـلام اللّه الدهلوی، فی الفصل الثالث من رسالته المسمّاهٔ ب (اصول الإیمان) عن الترمذی ... و قد نص فی مقدّمهٔ هذه الرسالهٔ علی أنّها مستمدهٔ من الکتب المعتبرهٔ، و أن الأحادیث الواردهٔ فیها صحیحهٔ.

ترجمة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱

و هذا الشیخ حفید المحدّث الکبیر الشیخ عبد الحق الدهلوی، قال فی (نزهة الخواطر): «الشّیخ الفاضل أبو الخیر محمد سالم بن سلامة ابن شیخ الإسلام الحنفی البخاری الدهلوی، کان من ذریّة الشیخ المحدّث عبد الحق ابن سیف الدین البخاری ... له مصنفات عدیدة، أشهرها: اصول الإیمان فی حبّ النبیّ و آله من أهل السعادة و الإیقان» ... ۷/ ۴۴۰- ۴۴۱.

۶۵ روایة المولوی ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۱

اشارة

و رواه المولوی ولی اللّه بن حبیب اللّه السّهالی اللکهنوی، فی الفصل الثانی من الباب الأول من کتابه (مرآة المؤمنین فی مناقب آل سیّد المرسلین)، و قد عنون الفصل بعنوان: «الفصل الثانی فی بیان مناقب سیدنا علی المرتضی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۲

و مآثره القاطعة التی هی نصوص علی فضیلته و خلافته».

رواه عن النّسائی عن ابن عباس عن بریدة، و عنه عن عمران بن حصین، و عنه عن بریدة.

و روی أیضا حدیث عمرو بن میمون بطوله عن الحاکم و النسائی.

هذا، و قد ذکر فی صدر کتابه ما نصه:

«و بعد فهذه أحادیث مشتملة علی مناقب أهل البیت النبویة، و العترة الطّاهرة المصطفویّة، من الکتب المعتبرة، من الصّحاح و التواریخ، متبها علی أسامی الکتب، معرضا عن الضعاف المتروکة عند علماء الحدیث، مقتصرا علی ما تواتر من الأحادیث أو اشتهر، أو من الحسان...

ترجمة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۲

و ترجم صاحب (نزهة الخواطر) الشیخ ولی اللّه اللکهنوی المتوفی سنة ۱۲۷۰ قال: «الشیخ الفاضل العلّامة، أحد الأساتذة المشهورین» ثم ذکر مصنفاته، و عدّ منها: (مرآة المؤمنین) [۱].

۶۶ روایة القندوزی البلخی ... ص: ۲۶۲

اشارة

و رواه الشیخ سلیمان بن إبراهیم القندوزی البلخی بطرق متعددة.

فرواه عن الترمذی عن عمران بن حصین.

و عن (الإصابة) عن وهب بن حمزة قال: «سافرت مع علی بن أبی

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۳

طالب، فرأيت منه بعض ما أكره، فشكوته النبى صلّى اللّه عليه و سلّم. فقال:

لا تقولنّ هذا لعلى، فإنّه وليّكم بعدى».

و عن (المشكاهٔ) عن عمران بن حصين.

و قال: «قال الحسن بن على- رضـى اللّه عنهما- فى خطبته قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- حين قضى بينه و بين أخيه جعفر و مولاه زيد فى ابنهٔ عمّه حمزهٔ: أما أنت- يا على- فمنّى و أنا منك و أنت ولىّ كل مؤمن بعدى».

و قال: «فى كنوز الدقائق للمناوى: على منّى و أنا منه و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى. لأبى داود الطّيالسى» [۱].

ترجمهٔ القندوزى ... ص: ۲۶۳

و هو: الشيخ سليمان بن إبراهيم المعروف ب (خواجه كلان) الحسينى القندوزى البلخى، ولد سنهٔ ۱۲۲۰ و سافر إلى البلاد فى طلب العلم، فكان من أعلام الفقهاء الحنفيهٔ و من رجال الطريقهٔ النقشبنديهٔ، له مؤلّفات، منها (ينابيع المودهٔ) دلّ على سعهٔ اطّلاعه و وفور علمه. و توفى سنهٔ ۱۲۹۴ أو ۱۲۹۳ أو ۱۲۷۰ على اختلاف الأقوال. و توجد ترجمته فى (معجم المؤلّفين) و (الأعلام).

۶۷ روايهٔ حسن زمان الحيدرآبادى ... ص: ۲۶۳

اشارهٔ

و رواه المولوى حسن زمان بن محمد بن قاسم التركمانى الحيدرآبادى

---

[۱] ينابيع المودهٔ ۱/ ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۴

و صحّحه، فإنّه قال بعد ذكر حديث الغدير:

«ثم معنى المولى هنا: الولى و السيّد قطعا. قال العلّامهٔ الحرالى:

و المولى هو الولى اللازم الولايهٔ، القائم بها الدائم عليها، ذكره الفاضل المنّاوى

فى شرح الجامع الصغير، فى حديث: على بن أبى طالب مولى من كنت مولاه.

و يدل عليه ما مضى

فى روايات أخرى صحيحهٔ: من كنت وليّه فعلىّ وليّه.

و فى حديث بريدهٔ عند إمامى السنّهٔ أحمد و النسائى فى خصائصه و غيرهما: لا تقع يا بريدهٔ فى علىّ، فإنّه منّى و أنا منه، و هو وليّكم بعدى، و إنّه منّى و أنا منه، و هو وليّكم بعدى.

و قول ابن حجر الهيتمى-: فى سنده الأجلح، و هو و إن وثّقه ابن معين لكنّ ضعّفه غيره، على أنّه شيعى، و على تقدير الصحهٔ فيحتمل أنّه رواه بالمعنى بحسب عقيدته- ليس بشىء.

فإنّه مع كون الأجلح قد صحّ توثيق جماعهٔ، و ضعف تضعيف فرقهٔ له بعلّهٔ تشيّعه، قد ورد مثله فى روايات أخرى صحيحهٔ أيضا:

ففى الرياض و الاكتفاء عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سريهٔ و استعمل عليها عليّا ... أخرجه الترمذى فى جامعه و قال: حسن غريب. و أبو حاتم ابن حبان فى صحيحه.

قلت: و قال أبو يعلى فى مسنده: نا عبيد اللّه، ثنا جعفر بن سليمان، نا يزيد الرشك، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصين. فذكره به نحوه.

و قال النّسائى فى خصائصه: أنا قتيبة بن سعيد، ثنا جعفر. فذكره به.

و قال أحمد: ثنا عبد الرزاق و عفان المعنى. و هذا

حديث عبد الرزاق قالا: ثنا جعفر بن سليمان. فذكره به.

و فيه: فأقبل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على الرابع- و قد تغيّر

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۵

وجهه- فقال: دعوا عليّا، دعوا عليّا، دعوا عليّا، إنّ عليّا منّى و أنا منه، و هو ولىّ كلّ مؤمن بعدى.

و قال الترمذى: أنا قتيبة بن سعيد، ثنا جعفر. فذكره به. قال: هذا حديث حسن غريب لا نعرفه إلّا من حديث جعفر بن سليمان.

قلت: هو من زهّاد الشّيعة، ثقة، كثير العلم، احتج به البخارى فى الأدب، و مسلم، و الأربعة، و صحّح له التّرمذى، فتحسينه له هذا غريب. و قد حدّث عنه: السفيان الثورى- مع تقدّمه- و ابن المبارك، و سيّار بن حاتم، و قتيبة، و مسدّد، و يحيى بن يحيى، و ابن مهدى و ابن المدينى و هما لا يحدّثان إلّا عن ثقة، و عبد الرزاق و قال: رأيته فاضلا حسن الهدى، و أهل صنعاء، و أهل العراق، و خلق. و قال أحمد: لا بأس به. و قال ابن معين: ثقة، كان يحيى بن سعيد يستضعفه- أى: و هو منه غير مقبول- و قلّده ابن سعد فقال: كان ثقة به ضعف. و كأن استضعاف يحيى لتشيّعه قال ابن حبان فى كتاب الثقات:

كان من الثقات المتقنين فى الروايات، غير أنّه كان ينتحل الميل إلى أهل البيت، و لم يكن بداعية إلى مذهبه، و ليس بين أهل الحديث من أئمتنا خلاف أنّ الصدوق المتقن إذا كان فيه بدعة و لم يكن يدعو إليها أنّ الاحتجاج بأخباره، و لهذه العلّة تركنا حديث جماعة ممّن كانوا ينتحلون البدعة و يدعون إليها و إن كانوا ثقات، فاحتججنا بأقوام ثقات انتحالهم سوء، غير أنهم لم يكونوا يدعون إليها، و انتحال العبد بينه و بين ربّه، إن شاء عذّبه و إن شاء غفر له، و علينا قبول الروايات عنهم إذا كانوا ثقات على حسب ما ذكرنا فى غير موضع من كتبنا. انتهى.

و قد ذكر قوله فى ترجمة عبد الملك. و تقدّم فى المقدمة فى مرسل الحسن كلام الخطيب فى هذا الباب.

و قال ابن عدى: هو حسن الحديث، معروف بالتشيّع و جمع الرقائق، جالس زهّاد البصرة فحفظ عنهم. و قد روى أيضا فى فضل الشيخين، و هو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۶

عندى ممّن يجب أن ينقل حديث. انتهى. و قال الذهبى: كان شيعيا صدوقا.

و يزيد عابد ثقة، و قال ابن حجر: و هم من ليّنه، احتجّ به الأئمة الستة.

و كذا مطرف.

و قد صرّح الحافظ ابن حجر فى الإصابة بأنّ سنده قوى. و عزى إلى الطيالسى، و النسائى فى الكبرى، و الحسن بن سفيان فى فوائده، و أبى نعيم فى فضائل الصحابة، و الطبرانى، و الحاكم فى مستدركه.

و فى جمع الجوامع: أخرجه ابن أبى شيبة بسند صحيح، و ابن جرير و صحّحه، و لفظهما: على منّى و أنا من على و على ولىّ كلّ مؤمن بعدى.

و هذه الجملة عند الديلمى فى مسند الفردوس عن أبى ذر الغفارى.

و للحاكم فى مستدركه و الضياء فى مختارته عن ابن عباس: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال لبريدة: إنّ عليا وليّكم بعدى فأحبّ عليّا فإنّه يفعل ما يؤمر به.

و للديلمى عن بريدة مثله.

و قال أبو داود الطيالسى: حدّثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس: إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال لعلى: أنت ولىّ كلّ مؤمن بعدى. و أخرجه أحمد و النسائى، و عنه الطّحاوى فى حديث ابن عباس الطويل فى خصائص على بهذا السند

، مصرّحا بالتحديث فى جميعه. و سكت عليه ابن حجر فى الإصابة. قال عمر فى الإستيعاب: هذا إسناد لا مطعن فيه لأحد، لصحته و ثقة نقلته.

و كأنّه لم يعبأ بتشديد البخارى فى قوله وحده فى أبى بلج: فيه نظر. و كذا لم يقبله منه من عاصره و من تأخّر عنه من النقدة المتشدّدة، منهم أبو حاتم قال:

صالح الحديث، لا بأس به. و وثّقه النسائى و ابن سعد و ابن حبان- كما عزى له- و احتجّ به فى صحيحه، و الدارقطنى و الحاكم. و ألزما مسلما إخراج حديثه، و احتجّ به الأربعة. و قال الحاكم: و احتجّ به مسلم، و لعلّه فى نسخة الصحيح

من روايته، و هو بلدىّ مسلم، فهو أعلم بكتابه.

و سبقهم إلى توثيقه من المتقدّمين: ابن معين، و حدّث عنه إمام النقدة شعبة، و إبراهيم بن المختار، و حاتم بن أبى صغيرة، و حصين بن نمير، و زائدة ابن قدامة، و زهير بن معاوية، و الثورى، و سويد بن عبد العزيز، و شعيب بن صفوان، و أبو حمزة السكّرى، و أبو عوانة، و هشيم، و غيرهم.

و عن وهب بن حمزة قال: قدم بريدة من اليمن، و كان خرج مع على بن أبى طالب، فرأى منه جفوة، فأخذ يذكر عليّا و ينتقص من حقّه، فبلغ ذلك رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقال له: لا تقل هذا، فهو أولى الناس بكم بعدى يعنى عليا.

أخرجه الطّبرانى فى الكبير، و ذكره المناوى بتغيير يسير و قال: قال الهيثمى: فيه ذكرين ذكره أبو حاتم و لم يضعّفه أحد و بقية رجاله وثّقوا.

و عن بريدة- فى رواية أخرى- إن عليّا منّى و أنا منه، خلق من طينتى و خلقت من طينة إبراهيم، و أنا أفضل من إبراهيم، ذرية بعضها من بعض، و اللّه سميع عليم. يا بريدة، أما علمت أن لعلى أكثر من الجارية التى أخذ، و أنه وليّكم بعدى.

أخرجه ابن جرير فى تهذيب الآثار، و هو صحيح عنده. قال الخطيب:

لم أر سواه فى معناه.

أورده و اعتمده جماعة من الأئمة من آخرهم: السّبكى و السيوطى، و قد أخرجه ابن أسبوع الأندلسى فى الشفاء. كذا فى الاكتفاء.

و قد وردت هذه اللّفظة فى أحاديث جماعة من الصّحابة بطرق كثيرة ضعيفة، يتقوّى مجموعها، لكن لا حاجة إليها بعد هذه الروايات الثابتات.

و ممّن جزم بورودها من جهابذة المتأخّرين: الحافظ ابن حجر فى الإصابة، و الحافظ الفاسى فى العقد الثمين. فى آخرين.

فقيلة صاحب القرة: - إنّ زيادة «و هو وليّكم بعدى

و نحوها» موضوعه،

و من تغييرات الشّيعة- شىء عجاب عند أولى الألباب، مع ذكره لها قبل خمسين ورقة فى أجوبة الطوسى، من حديث الترمذى المذكور، و قد صرّح الترمذى بحسنه و هو صحيح على شرطه. و كتابه من كتب كان مؤلّفوها- كما قال صاحب القرة فى الحجة- معروفين بالوثوق و العدالة و الحفظ و التبحّر فى فنون الحديث، و لم يرضوا فى كتبهم هذه بالتساهل فيما اشترطوا على أنفسهم،

فتلقّاها من بعدهم بالقبول. إلى آخر ما قال. نسأل اللّه العافيهٔ» [۱].

ترجمهٔ حسن زمان ... ص: ۲۶۸

و هذا الشيخ معاصر للسيّد صاحب العبقات، و قد وصفه السيّد ب «الجهبذ المبجّل فی عصره و أوانه، حسن الزمان، نادرهٔ دهره و حسنهٔ زمانه».

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن: ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۹

وثاقهٔ الأجلح و ردّ القدح فیه بسبب تشیّعه ... ص: ۲۶۹

اشارهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۱

قوله لأنّ فی سنده الأجلح و هو شیعی متّهم فی روایته.

أقول هذا الکلام مخدوش بوجوه عدیدهٔ، و منقوض بنقوض سدیدهٔ:

۱- توثیق یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱

اشارهٔ

لقد وثّقه إمام المنقّدین یحیی بن معین، قال المزّی: «قال عباس الدوری عن یحیی بن معین: ثقهٔ» [۱] و قال ابن حجر: «قال ابن معین: صالح و قال مرهٔ: ثقهٔ. و قال مرهٔ: لیس به بأس» [۲].

ترجمهٔ یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱

و لنذکر بعض الکلمات فی مناقب یحیی بن معین و محامده، لئلّا یرتاب فی سقوط التشکیک فی وثاقهٔ الأجلح بعد توثیق یحیی بن معین له:

---

[۱] تهذیب الکمال بترجمهٔ الأجلح ۳۱/ ۵۴۹.

[۲] تهذیب التهذیب- ترجمهٔ الأجلح ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۲

قال السمعانی: «أبو زکریا یحیی بن معین بن عون بن زیاد بن بسطام المریّ، مرّهٔ غطفان، من أهل بغداد. کان إماما ربّانیّا عالما حافظا ثبتا متقنا، مرجوعا إلیه فی الجرح و التعدیل...

روی عنه من رفقائه: أحمد بن حنبل، و أبو خیثمهٔ، و محمد بن إسحاق الصنعانی، و محمد بن إسماعیل البخاری، و أبو داود

السجستانی، و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، و غیرهم.

و انتهی علم العلماء إلیه، حتی قال أحمد بن حنبل: هاهنا رجل خلقه اللّه لهذا الشأن، یظهر کذب الکذابین. یعنی: یحیی بن معین. و قال علی بن المدینی: لا نعلم أحدا من لدن آدم کتب من الحدیث ما کتب یحیی بن معین. قال أبو حاتم الرّازی: إذا رأیت البغدادی یحبّ أحمد بن حنبل فاعلم أنّه صاحب سنّة. و إذا رأیته یبغض یحیی بن معین فاعلم أنه کذّاب.

و کانت ولادته فی خلافة أبی جعفر سنة ۱۵۸ فی آخرها ... و مات لسبع لیال بقین من ذی القعدة سنة ۲۳۳» [۱].

و قد فصّلنا الکلام فی ترجمة یحیی بن معین فی مجلّد (حدیث مدینة العلم).

۲- توثیق أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷۲

و قال أحمد بن حنبل فی توثیق الأجلح: «ما أقرب الأجلح من فطر بن الخلیفة» روی ذلک: المزّی، و ابن حجر العسقلانی. بترجمة الأجلح، عن عبد اللّه بن أحمد، عن أبیه [۲].

و لا ریب فی أنّ «فطر بن خلیفة» ثقة عند أحمد بن حنبل ... قال

---

[۱] الأنساب- المری ۱۲/ ۲۱۶- ۲۱۷.

[۲] تهذیب الکمال ۲/ ۲۷۷ تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۳

الذّهبی:

«فطر بن خلیفة المخزومی، مولاهم، الحناط، عن: أبی الطفیل، و عطاء الشیبی، و مولاه عمرو بن حریث الصحابی، و عن مجاهد، و الشعبی، و خلق. و عنه: القطّان، و یحیی بن آدم، و قبیصة. و خلق. له نحو ستّین حدیثا، و هو شیعی جلد صدوق، وثّقه أحمد و ابن معین. مات سنة ۱۵۳» [۱].

و قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل عن أبیه: ثقة صالح الحدیث» [۲].

فیکون الأجلح ثقة عند أحمد بن حنبل.

۳- توثیق الفلّاس ... ص: ۲۷۳

اشارة

و هو عند عمرو بن علی الفلاس مستقیم الحدیث، صدوق، فقد ذکر ابن حجر العسقلانی بترجمته: «و قال عمرو بن علی: مات سنة ۱۴۵ أوّل السنة، و هو رجل من بجیلة، مستقیم الحدیث، صدوق. قلت: لیس هو من بجیلة» [۳].

ترجمة الفلاس ... ص: ۲۷۳

و الفلّاس من أکابر أئمّة المسلمین الأعلام، و هذه نبذة من کلماتهم بترجمته:

۱- السمعانی: «أبو حفص عمرو بن علی بن بحر بن الکنیز السقّاء الفلّاس

---

[۱] الکاشف ۲/ ۳۳۲ ترجمهٔ فطر.

[۲] تهذیب التهذیب ۸/ ۲۷۱ ترجمهٔ فطر.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۴

- ذکرته فی الفاء- کان أحد أئمّهٔ المسلمین، من أهل البصرهٔ، قدم أصبهان سنهٔ ستّ عشرهٔ و أربع و عشرین، و ست و ثلاثین و مائتین، و حدّث بها. روی عنه:

عفان بن مسلم، و سئل أبو زرعهٔ الرازی عنه فقال: ذاک من فرسان الحدیث.

و قال حجّاج بن الشاعر: لا یبالی أن یأخذ من عمرو بن علی من حفظه أو من کتابه. و کان أبو مسعود الرازی یقول: لا أعلم أحدا قدم هاهنا أتقن من أبی حفص» [۱].

۲- الذهبی: «الحافظ الإمام الثبت، أبو حفص، الباهلی البصری الصیرفی، الفلّاس، أحد الأعلام. مولده بعد الستین و مائهٔ. سمع: یزید زریع، و عبد العزیز بن عبد الصمد العمّی، و سفیان بن عیینهٔ، و معتمر بن سلیمان، و طبقتهم، فأکثر و أتقن، و جوّد و أحسن.

حدّث عنه: الستّهٔ، و النسائی أیضا بواسطهٔ، و عفّان و هو من شیوخه، و أبو زرعهٔ، و محمد بن جریر، و ابن صاعد، و المحاملی، و أبو روق الهزانی، و أمم سواهم.

قال النسائی: ثقهٔ حافظ صاحب حدیث. و قال أبو حاتم: کان أوثق من علی بن المدینی. و قال عبّاس العنبری: ما تعلّمت الحدیث إلّا منه. و قال حجّاج بن شاعر: عمرو بن علی لا یبالی أحدّث من حفظه أو من کتابه. و قال أبو زرعهٔ: ذاک من فرسان الحدیث، لم نر بالبصرهٔ أحفظ منه و من ابن المدینی و الشاذکونی.

قال الفلّاس: حضرت مجلس حمّاد بن زید و أنا صبیّ وضیء، فأخذ رجل بخدّی ففررت فلم أعد.

و قال ابن إشکاب: ما رأیت مثل الفلاس، و کان یحسن کلّ شیء.

و عنه قال: ما کنت فلّاسا قط» [۲].

---

[۱] الأنساب ۱۰/ ۹۰.

[۲] تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۵

و ترجم له فی (سیر أعلام النبلاء) فوصفه ب «الحافظ الإمام المجوّد الناقد» ثم أورد الکلمات فی حقّه [۱].

و کذا فی (العبر) بعد أن وصفه ب «الحافظ أحد الأعلام» [۲].

۳- و کذا ترجم له کلّ من الیافعی [۳] و ابن حجر [۴] و السّیوطی [۵].

۴- توثیق العجلی ... ص: ۲۷۵

اشارهٔ

و وثّقه أحمد بن عبد اللّه العجلی، فقد ذکر المزّی: «قال أحمد بن عبد اللّه العجلی: کوفی ثقهٔ» [۶]. و قال ابن حجر: «قال العجلی: کوفی ثقهٔ» [۷] و قال السّیوطی بعد تکلّم ابن الجوزی فی الأجلح: «قلت: روی له الأربعهٔ، و وثّقه ابن معین و العجلی» [۸].

ترجمهٔ العجلی ... ص: ۲۷۵

و العجلی أیضا من کبار الأئمّهٔ الحفّاظ، المرجوع إلیهم فی الجرح و التعدیل:

۱- السمعانی: «أبو الحسن أحمد بن عبد اللّه بن صالح بن مسلم

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۷۰.

[۲] العبر- حوادث ۲۴۹.

[۳] مرآهٔ الجنان- حوادث ۲۴۹.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۷۵.

[۵] طبقات الحفّاظ: ۲۱۴.

[۶] تهذیب الکمال ۲/ ۱۷۷.

[۷] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

[۸] اللآلی المصنوعهٔ ۱/ ۳۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۶

العجلی، کوفی الأصل، نشأ ببغداد، و سمع بها و بالکوفهٔ و البصرهٔ ... و کان حافظا دیّنا صالحا، انتقل إلی بلاد المغرب فسکن أطرابلس، و انتشر حدیثه هناک. روی عنه ابنه أبو مسلم صالح، و ذکر أنه سمع منه فی سنهٔ ۲۵۷. و کان یشبّه بأحمد بن حنبل، و کان خروجه إلی المغرب أیّام محنهٔ أحمد بن حنبل.

و کانت ولادته بالکوفهٔ سنهٔ ۱۸۲. و مات فی سنهٔ ۲۶۱ و قبره بأعلی الساحل باطرابلس، و قبر ابنه صالح إلی جنبه» [۱].

۲- الذّهبی: «العجلی، الإمام الحافظ القدوهٔ ... حدّث عنه ولده صالح بمصنّفه فی الجرح و التعدیل، و هو کتاب مفید یدلّ علی سعهٔ حفظه.

ذکره عباس الدوری فقال: کنا نعدّه مثل أحمد و یحیی بن معین» [۲].

و کذا فی (العبر) و ذکر کلمهٔ الدوری [۳].

و فی (سیر أعلام النبلاء) وصفه: «الإمام الحافظ الناقد الأوحد الزاهد» و ذکر کتابه فی الجرح و التعدیل و مدحه، ثم ذکر بعض الکلمات فی حق العجلی و الثناء علیه من الأکابر [۴].

۵- توثیق الفسوی ... ص: ۲۷۶

اشارهٔ

و وثّقه یعقوب بن سفیان الفسوی بصراحهٔ و إن ناقض نفسه فلیّن حدیثه قال ابن حجر: «قال یعقوب بن سفیان: ثقهٔ حدیثه لیّن» [۵].

---

[۱] الأنساب- الاطرابلسی ۱/ ۳۰۴.

[۲] تذکرهٔ الحفّاظ ۲/ ۵۶۰/ ۵۸۲.

[۳] العبر- حوادث ۲۶۱.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۰۵.

[۵] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶ ترجمة الأجلح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۷

ترجمة الفسوی ... ص: ۲۷۷

و الفسوی من أکابر الأئمة المعتمدین لدی القوم:

۱- السمعانی: «الفسوی. بفتح الفاء و السین، و هذه النّسبة إلی فسا، و هی بلدة من بلاد فارس، خرج منها جماعة من العلماء و الرحالین، منهم: أبو یوسف یعقوب بن سفیان بن جوان الفسوی الفارسی. کان من الأئمة الکبار، ممّن جمع و رحل من الشرق إلی الغرب، و صنّف و أکثر، مع الورع و النسک و الصّلابة فی السنّة.

رحل إلی: العراق، و الحجاز، و الشام، و الجزائر، و دیار مصر. و کتب عن عبید اللّه بن موسی. روی عنه: أبو محمد ابن درستویه النحوی.

مات فی رجب الثالث و العشرون منه، من سنة ۲۷۷» [۱].

۲- الذهبی: «الفسوی الحافظ الإمام الحجة ... عنه: الترمذی، و النسائی، و ابن خزیمة، و أبو عوانة، و ابن أبی حاتم، و محمد بن حمزة بن عمار، و عبد اللّه بن جعفر بن درستویه النحوی، و آخرون. و بقی فی الرحلة ثلاثین سنة.

قال أبو زرعة الدمشقی: قدم علینا من نبلاء الرّجال یعقوب بن سفیان، یعجز أهل العراق أن یروا مثله...

و قیل: کان یتکلّم فی عثمان- رضی اللّه عنه- و لم یصح» [۲].

و فی (العبر): «الإمام یعقوب بن سفیان الحافظ، أحد أرکان الحدیث، و صاحب المشیخة و التاریخ» [۳].

---

[۱] الأنساب- الفسوی ۹/ ۳۰۵.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۵۸۲.

[۳] العبر- حوادث ۲۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۸

و فی (سیر أعلام النبلاء): «الفسوی الإمام الحافظ الحجة الرحال، محدّث إقلیم فارس» [... ۱].

۶- توثیق ابن عدی ... ص: ۲۷۸

اشارة

و وصفه ابن عدی صاحب (الکامل) الکتاب الشهیر فی الجرح و التعدیل، بالصّدق، و الاستقامة فی الحدیث، و أضاف أنّه لم یر له حدیثا منکرا مطلقا ... فقد قال المزی بترجمة الأجلح:

«قال أحمد بن عدی: له أحادیث صالحة، یوری عنه الکوفیّون و غیرهم، فلم أجد له حدیثا منکرا متجاوزا للحد لا إسنادا و لا متنا، إلّا أنّه یعدّ فی شیعة الکوفة و هو عندی مستقیم الحدیث» [۲].

و قال ابن حجر: «قال ابن عدی: له أحادیث صالحة، و یروی عنه الکوفیّون و غیرهم، و لم أر له حدیثا منکرا مجاوزا للحد لا إسنادا و لا متنا، إلّا أنّه یعدّ فی شیعة الکوفة، و هو عندی مستقیم الحدیث صدوق. و قال شریک عن الأجلح: إنّه ما سبّ أبا بکر و عمر أحد إلّا

مات قتلا أو فقرا» [۳].

ترجمة ابن عدى ... ص: ۲۷۸

و ابن عدى من أئمّة أهل الجرح و التعديل المرجوع إليهم عندهم:

۱- الذهبى: «ابن عدى، الإمام الحافظ الكبير، أبو أحمد عبد اللّه بن عدى بن عبد اللّه بن محمد بن مبارك الجرجانى، و يعرف أيضا بابن القطّان، صاحب كتاب الكامل فى الجرح و التعديل، كان أحد الأعلام...

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۸۰.

[۲] تهذيب الكمال ۲/ ۲۷۸.

[۳] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۶۶.

عنه: أبو العباس ابن عقدة شيخه، و أبو سعد المالينى، و الحسن بن رامين، و محمد بن عبد اللّه بن عبد كويه، و حمزة بن يوسف السهمى، و أبو الحسين أحمد بن العالى، و آخرون.

و هو المصنّف فى الكلام على الرجال، عارف بالعلل.

قال أبو القاسم ابن عساكر: كان ثقة على لحن فيه.

قال حمزة السهمى: سألت الدار قطنى أن يصنّف كتابا فى الضعفاء.

فقال: أ ليس عندك كتاب ابن عدى؟ فقلت: بلى. فقال: فيه كفاية لا يزاد عليه.

قلت: قد صنّف ابن عدى على أبواب مختصر المزنى كتابا سمّاه الإنتصار.

قال حمزة السهمى: كان حافظا متقنا لم يكن فى زمانه أحد مثله، تفرّد برواية أحاديث، و به منها لا بنيه عدى و أبى زرعة، و تفرّدا بها عنه.

قال الخليلى: كان عديم النظير حفظا و جلالة، سألت عبد اللّه بن محمد الحافظ أيهما أحفظ؟ ابن عدى؟ ابن عدى أو ابن قانع فقال: زر قميص ابن عدى أحفظ من عبد الباقى ابن قانع.

قال الخليلى: و سمعت أحمد بن أبى مسلم الحافظ يقول: لم أر أحدا مثل أحمد الحاكم، و قد قال لى كان حفظ هؤلاء تكلّفا و حفظ ابن عدى طبعا. زاد معجمه على ألف شيخ.

قال حمزة بن يوسف: توفى أبو أحمد فى جمادى الآخرة سنة خمس و ستين، و صلّى عليه الإمام أبو بكر الإسماعيلى» [۱].

۲- ابن الأثير: «فيها توفى أبو أحمد ابن عدى الجرجانى، فى جمادى

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۹۴۰.

الآخرة، و هو إمام مشهور» [۱].

۳- اليافعى: «فيها الحافظ الكبير أبو أحمد، عبد اللّه بن محمد القطّان الجرجانى، مصنف الكامل فى الجرح» [۲].

۴- السيوطى: «ابن عدى، الإمام الحافظ الكبير ... صاحب الكامل فى الجرح و التعديل، أحد الأعلام» [... ۳].

۵- المناوى: «هو أبو أحمد عبد اللّه الجرجانى، أحد الحفّاظ الأعيان الذين طافوا البلاد و هجروا الوساد و واصلوا السهاد و قطعوا

المعتاد، طالبين للعلم، روى عن الجمحى و غيره. و عنه: أبو حامـد الإسـفراينى، و أبو سـعيد المالينى. قال البيهقى: حافظ متقن لم يكن فى زمنه مثله. و قال ابن عساكر:

ثقة على لحن فيه. مات سنة ۳۶۵ عن ثمان و ثمانين.

و فى كتـاب الكامـل، الّـذى ألّفه فى معرفـة الضـعفاء، و هو أصل من الأصول المعوّل عليها و المرجوع إليها، طابق اسـمه معناه، و وافق لفظه فحواه، من عينه انتجع المنتجعون، و بشهادته حكم الحاكمون، و إلى ما قاله رجع المتقدّمون و المتأخّرون» [۴].

۷– تصحيح الحاكم حديثه و تأكيده ذلك ... ص: ۲۸۰

و قال الحاكم:

«حدّثنا أحمد بن إسـحاق الفقيه، أنبأ أبو المثنى، ثنا مسدّد، ثنا يحيى القطان، عن الأجلح، عن الشعبى، عن عبد اللّه بن الخليل، عن زيد بن أرقم قال: كنت

---

[۱] الكامل فى التاريخ– حوادث سنة ۳۵۵.

[۲] مرآة الجنان– حوادث سنة ۳۵۵.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۳۸۰.

[۴] فيض القدير– شرح الجامع الصغير– بيان رموز الكتاب ۱/ ۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‏۱۵، ص: ۲۸۱

جالسا عند النبىّ– صلّى اللّه عليه و آله و سلّم– إذ جاءه رجل من أهل اليمن فقال:

إنّ ثلاثـة من أهـل اليمن أتوا عليّـا– رضـى اللّه عنه– يختصـمون إليه فى ولـد وقعوا على إمرأة فى طهر واحـد، فقـال لاثنين منهما: طيبا بالولـد لهـذا، فقالا: لا ثم قال للاثنين: طيبا بالولـد لهـذا، فقالا: لا. ثم قال: أنتم متشاكسون، إنى مقرع بينكم، فمن قرع فله الولـد و عليه لصاحبيه ثلثا الدية، فأقرع بينهم، فجعله لمن قرع، فضحك رسول اللّه– صلّى اللّه عليه و آله و سلّم– حتّى بدت أضراسه– أو قال: نواجذه–.

قـد اتّفق الشـيخان على ترك الإحتجاج بالأجلح بن عبد اللّه الكندى، و إنّما نقما عليه حديثا واحدا لعبد اللّه بن بريدة، و قد تابعه على ذلك الحديث ثلاثة من الثقات، فهذا الحديث إذا صحيح و لم يخرجاه» [۱].

و قال الحاكم: «أخبرنى عبـد اللّه بن محمّد بن موسـى العدل، محمد بن أيوب أنا إبراهيم بن موسـى، ثنا عيسـى بن يونس، ثنا الأجلح، عن الشـعبى، عن عبـد اللّه ابن الخليل، عن زيـد بن أرقم قال: بينا أنا عنـد رسول اللّه– صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم– إذ جاءه رجل من أهـل اليمن، فجعـل يحـدّث النـبىّ– صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم– و يخبره، فقـال: يـا رسول اللّه أتى عليـا– رضـى اللّه عنه– ثلاثـة نفر يختصـمون فى ولـد وقعوا على امرأة فى طهر واحـد، فقـال لاـثنين: طيبـا نفسا بهـذا الولـد. ثم قال: أنتم شـركاء متشاكسون، إنى مقرع بينكم، فمن قرع له فله الولـد و عليه ثلث الدية لصاحبيه، فأقرع بينهم، فقرع لأحدهم فدفع إليه الولد. فضـحك النبىّ– صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم– حتى بدت نواجذه– أو قال أضراسه–.

حدّثنا على بن جمشاد، ثنا بشـر بن موسى ثنا الحميدى، ثنا سفيان، ثنا الأجلح بهذا. و زاد فيه: فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: ما أعلم فيها إلّا ما قال على.

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۲

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه. و قد زاد الحدیث تأکیدا بروایهٔ ابن عیینهٔ، و قد تابع أبو إسحاق السبیعی الأجلح فی روایته» [۱].

و قال الحاکم:

«أخبرنی علی بن محمد بن دحیم الشیبانی، حدّثنا أحمد بن حازم الغفاری، حدّثنا مالک بن إسماعیل النهدی، حدّثنا الأجلح، عن الشعبی، عن عبد اللّه ابن الخلیل، عن زید بن أرقم: إن علیا بعثه النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن، فارتفع إلیه ثلاثهٔ یتنازعون ولدا، کلّ واحد یزعم أنه ابنه، قال: فخلا باثنین فقال: أ تطیبان نفسا لهذا الباقی؟ قالا: لا. و خلا باثنین فقال لهما مثل ذلک، فقالا: لا. فقال: أراکم شرکاء متشاکسین و أنا مقرع بینکم، فأقرع بینهم، فجعله لأحدهم و أغرمه ثلثی الدیّهٔ للباقیین. قال: فذکر ذلک لرسول اللّه فضحک حتی بدت نواجذه.

قد أعرض الشیخان عن الأجلح بن عبد اللّه الکندی و لیس فی روایاته بالمتروک، فإنّ الذی ینقم علیه مذهبه مذهبه» [۲].

۸- ابن حجر: صدوق ... ص: ۲۸۲

و قال ابن حجر العسقلانی: «أجلح بن عبد اللّه بن حجّیهٔ- بالمهملهٔ و الجیم مصغرا- یکنّی أبا حجیّهٔ الکندی، یقال اسمه: یحیی. صدوق شیعی، من السابعهٔ. مات سنهٔ ۴۵» [۳].

فهو عند ابن حجر «صدوق» و من الطبقهٔ السّابعهٔ، أی فی طبقهٔ کبار أتباع التابعین کمالک و الثوری، کما ذکر فی أوّل الکتاب فی بیان الطبقات.

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۳۵ کتاب معرفهٔ الصحابهٔ.

[۲] المستدرک ۴/ ۹۶ کتاب الأحکام.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۳

۹- إنّه من رجال الکتب الأربعهٔ ... ص: ۲۸۳

و الأجلح من رجال: صحیح أبی داود، و صحیح الترمذی، و صحیح النسائی، و صحیح ابن ماجهٔ. کما فی الرمز الموضوع علی اسمه فی (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب) و غیرهما. و قال السّیوطی: «روی له الأربعهٔ».

و قد صرّح أکابر القوم بأنّ رجال الکتب الصّحاح معدّلون و مزکّون، و کلّهم من أهل التقوی و الدیانهٔ...

۱۰- روایهٔ الأئمهٔ عنه ... ص: ۲۸۳

و قد روی عنه أیضا کبار الأئمهٔ الأعلام، کشعبهٔ، و سفیان الثوری، و ابن المبارک، و أضرابهم ... قال ابن حجر:

«و عنه: شعبهٔ، و سفیان الثوری، و ابن المبارک، و أبو أسامهٔ، و یحیی القطّان، و جعفر بن عون، و غیرهم» [۱].

و روایـهٔ الثقـهٔ العدل عن رجل توثیق للمروی عنه و تعدیل له ... و بهذا الأسـلوب أراد ابن حجر المکّی إثبات فضـیلهٔ لمعاویهٔ، و هذه عبارته فی ذکر فضائله المزعومهٔ:

«منها: إنّه حاز شـرف الأخـذ عن أکابر الصّـِحابهٔ و التابعین له، و شـرف أخذ کثیرین من أجلّاء الصـحابهٔ و التابعین عنه ... فتأمّل هؤلاء الأئمهٔ أئمهٔ الإسلام الذین رووا عنه تعلم أنّه کان مجتهدا أیّ مجتهد، و فقیها أیّ فقیه» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۵.

[۲] تطهیر الجنان و اللّسان: ۳۳ هامش الصواعق المحرقهٔ.

فهکذا یکون روایهٔ شعبهٔ و الثوری و أمثالهما عن الأجلح دلیلا علی ثبوت إمامهٔ الأجلح و جلالته.

و قال الذهبی بترجمهٔ أبی العبّاس العذری أحمد بن عمر الأندلسی المتوفی سنهٔ ۴۷۸:

«و من جلالته: أنّ إمامی الأندلس- ابن عبد البر، و ابن حزم- رویا عنه» [۱].

و مثله قول المقری المالکی بترجمهٔ أبی الولید الباجی حیث قال:

«و ممّا یفتخر به أنه روی عنه حافظا المغرب و المشرق: أبو عمر بن عبد البر و الخطیب أبو بکر ابن ثابت البغدادی، و ناهیک بهما»... [۲].

هـذا، و قـد صـرّح ابن قیّم الجوزیّـهٔ: بأنّ مجرّد روایـهٔ العـدل عن غیره تعـدیل له، هو أحد القولین فی المسألهٔ، و هو أحد الرّوایتین عن أحمد بن حنبل...

فإنّه قال بعـد کلام له: «هـذا، مع أنّ أحـد القولین: أن مجرد روایـهٔ العدل عن غیره تعدیل له و إن لم یصـرّح بالتعدیل، کما هو إحدی الروایتین عن أحمد» [۳].

۱۱- روایهٔ شعبهٔ عنه و هو لا یروی إلّا عن ثقهٔ ... ص: ۲۸۴

إنّه قـد عرفت من کلام العسـقلانی أن من الرّواهٔ عن الأجلح: شـبعهٔ بن الحجاج ... و قد ذکر القوم أنّ شـعبهٔ کان لا یروی إلّا عن ثقهٔ، حتی أنّ السبکی صحّح

حدیث «من زار قبری وجبت له شفاعتی»

متمسّکا بقول خصمه ابن تیمیّهٔ بأنّ جماعهٔ ذکرهم- و فیهم شعبهٔ- لا یروون إلّا عن ثقهٔ ... قال السبکی:

---

[۱] العبر- حوادث ۴۷۸

[۲] نفح الطیب ۲/ ۲۸۱ ترجمهٔ أبی الولید الباجی.

[۳] زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۵/ ۴۷۵.

«و موسـی بن هلال، قال ابن عدی: أرجو أنّه لا بأس به. و أمّا قول أبی حاتم الرازی فیه: إنّه مجهول فلا یضـرّه، فإنّه إمّا أن یرید جهالهٔ العین أو جهالـهٔ الوصف، فـإن أراد جهالـهٔ العین- و هو غالب اصـطلاح أهل هـذا الشأن فی هـذا الإطلاق- فـذلک مرتفع عنه، لأنّه قد

روی عنه: أحمد بن حنبل، و محمد بن جابر المحاربی، و محمد بن إسماعيل الأحمسی، و أبو أميّة محمد بن إبراهيم الطرسوسی، و عبيد بن محمّد الرزاق، و الفضل بن سهل، و جعفر بن محمد المروزی. و برواية الاثنين تنتفی جهالة العين، فكيف رواية سبعة.

و إن أراد جهالة الوصف، فرواية أحمد يرفع من شأنه، لا سيّما ما قاله ابن عدی فيه، و ممّن ذكره من مشايخ أحمد: أبو الفرج ابن الجوزی، و أبو إسحاق الصريفينی.

و أحمد- رحمه اللّه- لم يكن يروی إلّا عن ثقة، و قد صرّح الخصم بذلك فی الكتاب الذی صنّفه فی الردّ علی البكری بعد عشر كراريس منه، قال: إنّ القائلين بالجرح و التعديل من علماء الحديث نوعان، منهم: من لم يرو إلّا عن ثقة عنده، كمالك و شعبة، و يحيی بن سعيد، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد ابن حنبل، و كذلك البخاری و أمثاله» [... ۱].

فمن هذا الكلام الذی احتجّ به السبكی- لتوثيق موسی بن هلال- يظهر بكلّ وضوح وثاقة الأجلح أيضا، لكونه من مشايخ شعبة، و هو لا يروی إلّا عن ثقة.

۱۲- رواية أحمد عنه و هو لا يروی إلّا عن ثقة ... ص: ۲۸۵

و أيضا، فإنّه من مشايخ أحمد بن حنبل فی (المسند)، بل لقد روی فيه

---

[۱] شفاء الأسقام فی زيارة خير الأنام. الحديث الأول من الباب الأول ۹- ۱۰.

حديث الولاية عن طريقه فقال كما سمعت سابقا:

«ثنا ابن نمير، حدّثنی أجلح الكندی، عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه بريدة قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه عليه و سلّم- بعثين إلی اليمن»....

و هذا، و أحمد لم يخرّج فی المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و ديانته، كما قال أبو موسی المدينی، فيما نقله عنه السبكی فی (طبقاته) كما سمعت سابقا فقال: «قال أبو موسی المدينی: و لم يخرّج فی المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و ديانته دون من طعن فی أمانته ... قال أبو موسی: و من الدليل علی إنّ ما أودعه الإمام أحمد فی مسنده قد احتاط فيه إسنادا و متنا، و لم يورد فيه إلّا ما صحّ سنده:

ما أخبرنا أبو علی الحدّاد قال: أنا أبو نعيم و أنا أبو الحسين و أنا ابن المذهب قالوا: أنا القطيعی، ثنا عبد اللّه قال: حدّثنی أبی، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة، عن أبی التيّاح قال: سمعت أبا زرعة يحدّث عن أبی هريرة عن النبیّ أنّه قال: يهلك امّتی هذا الحی من قريش. قالوا: فما تأمرنا يا رسول اللّه؟ قال: لو أنّ الناس اعتزلوهم.

قال عبد اللّه قال لی أبی فی مرضه الذی مات فيه: اضرب علی هذا الحديث، فإنّه خلاف الأحاديث عن النبیّ- صلّی اللّه عليه و سلّم- يعنی

قوله: اسمعوا و أطيعوا.

و هذا- مع ثقة رجال إسناده، حين شذّ لفظه عن الأحاديث المشاهير- أمر الضّرب عليه، فكان دليلا علی ما قلناه».

۱۳- روی عنه النسائی و شرطه أشدّ من شرط الشيخين ... ص: ۲۸۶

اشارة

و أيضا، فقد أخرج عنه النسائى فى صحيحه كما فى (تهذيب التهذيب) و (تقريب التهذيب) و غيرهما، و كما عرفت من عبارة السّيوطى فى (اللّئالى المصنوعة). و للنسائى شرط فى الرجال أشد من شرط البخارى و مسلم:

قال الذهبى: «قال ابن طاهر: سألت سعد بن على الزنجانى عن رجل،

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۷

فوثّقه، فقلت: قد ضعّفه النسائى! فقال: يا بنىّ، إنّ لأبى عبد الرحمن شرطا فى الرجال أشد من شرط البخارى و مسلم» [۱].

و نقله السّبكى فى (طبقاته) و الصفدى فى (وفياته) بترجمة النسائى فى (فيض القدير).

و ذكر ذلك ابن حجر العسقلانى فى (النكت على علوم ابن الصّلاح) فى بيان أن النسائى لا يخرّج عمّن أجمعوا على تركه. قال: «فكم من رجل أخرج له أبو داود و الترمذى، و تجنّب النسائى إخراج حديث، بل قد تجنّب إخراج حديث جماعة من رجال الشيخين، حتى قال بعض الحفّاظ: إنّ شرطه فى الرجال أقوى من شرطهما».

ترجمة سعد الزّنجانى ... ص: ۲۸۷

و سعد بن على الزنجانى- الذى نقلوا عنه ذلك- من كبار الحفّاظ و مشاهير المنقدين:

۱- السمعانى: «أبو القاسم سعد بن على بن محمد الزنجانى، شيخ الحرم فى عصره، كان جليل القدر، عالما زاهدا، كان الناس يتبرّكون به حتى قال حاسده لأمير مكة: إنّ الناس يقبّلون يد الزنجانى أكثر ممّا يقبّلون الحجر الأسود ... توفى بمكة سنة ۴۷۰» [۲].

۲- الذهبى: «الزنجانى، الإمام الثبت الحافظ القدوة ... قال أبو سعد السمعانى: سمعت بعض مشايخنا يقول: كان جدّك أبو المظفّر عزم أن يجاور بمكة فى صحبة سعد الإمام، فرأى ليلة والدته كأنّها كشفت رأسها تقول: يا بنى بحقّى عليك إلّا رجعت إلى مرو فإنّى لا أطيق فراقك، فانتبهت مغموما و قلت:

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۰ ترجمة النسائى.

[۲] الأنساب- الزنجانى ۶/ ۳۰۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۸

أشاور سعد بن على، فأتيته و لم أقدر من الزّحام أن اكلّمه، فلمّا قام تبعته، فالتفت إلىّ و قال: يا أبا المظفّر العجوز تنتظرك. و دخل البيت. فعرفت أنّه تكلّم على ضميرى، فرجعت تلك السنة.

و كان حافظا متقنا ورعا كثير العبادة، صاحب كرامات و آيات ... و إذا خرج إلى الحرم يخلو المطاف و يقبّلون يده أكثر ممّا يقبّلون الحجر الأسود.

ابن طاهر- ممّا سمعه السلفى منه-: سمعت الحبّال يقول: كان عندنا سعد بن على و لم يكن على وجه الأرض مثله فى عصره.

و سمعت أن محمد بن الفضل الحافظ يقول ذلك.

و قال محمد بن طاهر الحافظ: ما رأيت مثل الزنجانى» [... ۱].

۱۴- من أسامى أئمة الحديث الشّيعة ... ص: ۲۸۸

إنّ التشيّع فى كبار أئمة الحديث كثير شائع، فلو كان التشيّع قادحا لزم طرح أخبار جميعهم ... قال ابن قتيبة: «الشيعة: الحارث الأعور،

و صعصعة ابن صوحان، و الأصبغ بن نباتة، و عطيّة العوفى، و طاوس، و الأعمش، و أبو إسحاق السّبيعى، و أبو صادق، و سلمة بن كهيل، و الحكم بن عتيبة، و سالم بن أبى الجعد، و إبراهيم النخعى، و حبة بن جوين، و حبيب بن أبى ثابت، و منصور بن المعتمر، و سفيان الثورى، و شعبة بن الحجاج، و فطر بن خليفة، و الحسن بن صالح بن حىّ، و شريك، و أبو إسرائيل الملّائى، و محمّد بن فضيل، و وكيع، و حميد الرواسى، و زيد بن الحباب، و الفضيل بن دكين، و المسعودى الأصغر، و عبيد اللّه بن موسى، و جرير بن عبد الحميد، و عبد اللّه بن داود، و هشيم، و سليمان التيمى، و عوف الأعرابى، و جعفر الضّبيعى، و يحيى

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۷۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۹

ابن سعيد القطّان، و ابن لهيعة، و هشام بن عمّار، و المغيرة صاحب إبراهيم.

و معروف بن خرّبوذ، و عبد الرزاق، و معمر، و على بن الجعد» [۱].

فإذا كان إبراهيم بن النخعى، و سفيان الثورى، و شعبة، و شريك، و يحيى بن سعيد القطّان ... و أمثالهم ... شيعة ... فليكن الأجلح شيعيا مثلهم ... و ليس التشيع بقادح ... و إلّا اتّسع الفتق على الرّاقع، و ظهر فساد عظيم ليس له دافع.

۱۵- تصريح الذهبى بوجوب قبول رواية الشّيعى ... ص: ۲۸۹

هذا، و قد صرّح الذهبى بأن التشيع فى التابعين و تابعيهم كثير، مع الدين و الورع و الصدق، و أنه لو ذهب حديث هؤلاء لذهب جملة من الآثار النبويّة، و هذا مفسدة بيّنة...

قال ذلک بترجمة أبان بن تغلب الكوفى:

«أبان بن تغلب الكوفى. شيعى جلد لكنّه صدوق، فلنا صدقه و عليه بدعته. و قد وثّقه أحمد و ابن معين و أبو حاتم و أورده ابن عدى و قال: كان غاليا.

و قال [السعدى الجوزجانى: زائغ مجاهر. فلقائل أن يقول: كيف ساغ توثيق مبتدع، و حدّ الثقة: العدالة و الإتقان، فكيف يكون عدلا من هو صاحب بدعة؟

و جوابه: إنّ البدعة على ضربين، فبدعة صغرى كغلوّ التشيع، أو كالتشيع بلا غلو و لا تحرّف، فهذا كثير فى التّابعين و تابعيهم، مع الدين و الورع و الصّدق، فلو رد حديث هؤلاء لذهب جملة من الآثار النبويّة، و هذا مفسدة بيّنة. ثم بدعة كبرى، كالرفض الكامل و الغلوّ فيه، و الحطّ على أبى بكر و عمر- رضى اللّه عنهما- و الدعاء إلى ذلک. فهذا النوع لا يحتجّ به و لا كرامة

---

[۱] المعارف: ۶۲۴.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۰

و أيضا فما استحضر الآن رجلا صادقا و لا مأمونا، بل الكذب شعارهم و التقيّة و النفاق دثارهم» [۱].

و عليه، فلو كان فى الأجلح تشيع، فإنّه لا يوجب طرح حديثه، و إلّا لذهب جملة من الآثار النبويّة، و هذا مفسدة بيّنة...

۱۶- نسبة السيوطى ما قاله الذهبى إلى أئمة الحديث ... ص: ۲۹۰

و الحافظ السّیوطی ینصّ علی أنّ هذا الذی نقلناه عن الذهبی هو قول أئمة الحدیث، و هذه عبارته فی رسالته (إلقام الحجر فیمن زکّی ساب أبی بکر و عمر):

«قال أئمة الحدیث- و آخرهم الذهبی فی میزانه- البدعة علی ضربین:

صغری کالتشیع، و هذا کثیر فی التابعین و تابعیهم، مع الدین و الورع و الصّدق، و لا یردّ حدیثهم».

و قد ذکر السیوطی هذا المطلب فی (تدریب الرّاوی) أیضا [۲].

فالطعن فی الأجلح بسبب التشیع- هذا الأمر الکثیر وجوده فی التابعین و تابعیهم، مع الدین و الورع و الصّدق، و لیس بقادح لدی أئمة الحدیث- غریب جدا!!

۱۷- جرح المخالف فی الاعتقاد غیر مقبول ... ص: ۲۹۰

و قال الحافظ ابن حجر: «فصل: و ممّن ینبغی أن یتوقّف فی قبول قوله فی الجرح: من کان بینه و بین من جرحه عداوة سببها الاختلاف فی الاعتقاد،

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۵.

[۲] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۳۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۱

فإن الحاذق إذا تأمّل ثلب أبی إسحاق الجوزجانی لأهل الکوفة رأی العجب، و ذلک لشدّة انحرافه فی النّصب، و شهرة أهلها بالتشیّع، فتراه لا یتوقّف فی جرح من ذکره منهم بلسان ذلق و عبارة طلق، حتی أنّه أخذ یلیّن مثل الأعمش و أبی نعیم و عبید اللّه بن موسی، و أساطین الحدیث و أرکان الروایة، فهذا إذا عارضه مثله أو أکبر منه، فوثّق رجلا ضعّفه، قبل التوثیق» [۱].

ففی هذه العبارة تصریح بعدم قبول القدح فی مثل الأعمش بسبب التّشیع، فکذلک الأجلح، لا یلتفت إلی قدح من قدح فیه بسبب التشیع ...

۱۸- التشیع محبّة علی و تقدیمه علی الصحابة ... ص: ۲۹۱

و قال ابن حجر فی معنی التشیع ما نصّه:

«التشیع محبة علی و تقدیمه علی الصّحابة، فمن قدّمه علی أبی بکر و عمر فهو غال فی التشیّع، و یطلق علیه رافضی و إلّا فشیعی، فإن انضاف إلی ذلک السبب أو التصریح بالبغض فغال فی الرفض، و إن اعتقد الرجعة إلی الدنیا فأشدّ فی الغلوّ» [۲].

فعلی هذا: إذا کان الأجلح شیعیّا فهو لیس إلّا محبّا لأمیر المؤمنین و مقدّما له علی الصحابة سوی الشیخین، و هذا المعنی لا یوجب الجرح و القدح عند أهل السنّة أبدا، إلّا إذا اختاروا مذهب النواصب و الخوارج ...

۱۹- المقبلی: التشیّع ما یسع منصفا الخروج عنه ... ص: ۲۹۱

و قال صالح بن مهدی المقبلی فی کتابه (العلم الشامخ): «و الواجب علی المتدین اطراح التحرّب، و التکلّم بما یعلم، نصیحة للّه و

رسوله

---

[۱] لسان المیزان ۱/ ۱۶.

[۲] مقدمهٔ فتح الباری: ۴۶۰.

و للمسلمین، و تراهم سوّوا بین الثریّا و الثری، و قرنوا الطلقاء بالسّابقین الأوّلین.

و العجب من المحدّثین تراهم یجرحون بمثل قول شریک القاضی و قد قیل عنده: معاویهٔ حلیم. فقال: لیس بحلیم من سفّه الحق و حارب علیا. و بقوله- و قد قیل له: ألا تزور أخاک فلانا؟ فقال: - لیس بأخ لی من أزرأ علی علی و عمّار. فلیت شعری کیف الجمع بالنقم بهذین الأمرین.

ثم لم ترهم یبالون بلعن علی فوق المنابر و بمعاداهٔ من عاداهم، و تراهم یتکلّمون فی وکیع و أضرابه من تلک الدرجهٔ الرفیعهٔ دینا و ورعا، یقولون یتشیّع، و تشیّعه إنّما هو بمثل ما ذکرنا من شریک، فإن کان التشیّع إنّما هو ذلک القدر فلعمری ما یسع منصفا الخروج عنه.

و علی الجملهٔ، فالشیعهٔ المفرطهٔ غلوا قطعا، و أراد المحدّثون- و سائر من سمّی نفسه بالسنّیهٔ- ردّ بدعتهم، فابتدعوا فی الجانب الآخر، و وضعوا ما رفع اللّه و رفعوا ما وضع» [۱].

و علیه، فالأجلح إذا کان شیعیّا کان بمثل وکیع و الأعمش، لا یقدح فیه التشیع، بل جرحه بهذا السبب یکون کجرح الأعمش و وکیع بدعهٔ.

۲۰- لو کان الأجلح شیعیّا غلیظا لما رووا عنه ... ص: ۲۹۲

و قال الشیخ نور الحق ابن الشیخ عبد الحق [۲] فی (تیسیر القاری بشرح صحیح البخاری) فی شرح حدیث البخاری: «حدّثنا حجاج بن المنهال، حدّثنا شعبهٔ قال: حدّثنی عدی بن ثابت قال: سمعت البراء قال: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- أو قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم-: الأنصار

---

[۱] العلم الشّامخ فی إیثار الحق علی الآباء و المشایخ: ۲۲.

[۲] هو: «الشیخ العالم الفقیه المفتی نور الحق بن محب اللّه بن نور اللّه بن المفتی نور الحقّ بن عبد الحق البخاری الدهلوی أحد العلماء المشهورین» ... نزههٔ الخواطر ۶/ ۳۸۹.

لا یحبّهم إلّا مؤمن و لا یبغضهم إلّا منافق، فمن أحبّهم أحبّه اللّه و من أبغضهم أبغضه اللّه» [۱].

قال: «قال القسطلانی: عدی بن ثابت ثقهٔ، کان قاضی الشیعهٔ و إمام مسجدهم فی الکوفهٔ، روی عنه شعبهٔ و هو من أکابر أهل الحدیث حتی لقّبوه ب «أمیر المؤمنین فی الحدیث». و من هنا یعلم أن مذهب الشّیعهٔ و اعتقاداتهم لم یکن فی ذاک الزّمان علی هذا الفساد و الفضیحهٔ کما عند متأخریهم، فقد قیل:

أنه لم یکن عقیدتهم فی ذلک الزمان بأکثر من أن یحبّوا علیا أمیر المؤمنین أکثر من حبّهم لغیره من الأئمهٔ، و أنّهم لم یکونوا یقولون بالأفضلیهٔ علی الترتیب الذی یقول أهل السنّهٔ، و إلّا فأیّ معنی لنصبهم السنّی الخالص قاضیا لهم و إماما فی مسجدهم. و لو قیل: لعلّ

عدی بن ثابت أیضا کان یری هذا المذهب الغلیظ، کان احتمالا باطلا و ظنّا فاسدا، فإنّ شعبة- الذی هو قدوة أهل السنّة و شیخ شیوخ البخاری، و یلقّبه المحدّثون بأمیر المؤمنین- یروی حدیث رسول اللّه عن الشیعی الغلیظ؟ حاشا و کلّا!».

ففی هذا الکلام تصریح بأنّ الروایة عن الشیعی الغلیظ لا تجوز.

فالأجلح لیس بشیعی غلیظ و إلّا لما روی عنه أئمة السنة، غایة ما هنالک أن یکون حال الأجلح حال عدی بن ثابت بناء علی ما ذکر، فکما أن شعبة روی عن عدی بن ثابت و أدخل البخاری حدیثه فی صحیحه، کذلک حدیث الأجلح صحیح یجوز الاستدلال و الاحتجاج به.

۲۱- کان النّسائی یتشیع ... ص: ۲۹۳

و ممّا یدل علی أن التشیع لیس بقادح قولهم فی ترجمة النسائی: «کان

---

[۱] تیسیر القاری بشرح صحیح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب حبّ الأنصار من الایمان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۴

یتشیّع»، مع أنّ النسائی من أکابر أئمتهم الثقات المعتمدین، کما هو معروف و لا یحتاج إلی بیان ... فممن قال بترجمته «کان یتشیّع» هو ابن خلّکان، و هذه عبارته: «خرج إلی دمشق و دخل، فسئل عن معاویة و ما روی من فضائله، فقال: أما یرضی معاویة أن یخرج رأسا برأس حتی یفضّل! و فی روایة أخری:

ما أعرف له فضیلة إلّا: لا أشبع اللّه بطنک.

و کان یتشیّع.

فما زالوا یدفعون فی حضنه حتی أخرجوه من المسجد. و فی روایة أخری: یدفعون فی خصیتیه و داسوه، ثم حمل إلی الرملة و مات بها» [۱].

و علی الجملة، فلو کان التشیع قادحا لما وثّقوا النسائی، و لا جعلوا کتابه أحد الصحاح الستّة، و لا وصفوه بتلک الأوصاف الجلیلة ...

۲۲- کان الحاکم شیعیّا ... ص: ۱۹۴

و کذلک الحاکم النیسابوری ... قال الذّهبی بترجمته: «قال ابن طاهر:

سألت أبا إسماعیل الأنصاری عن الحاکم فقال: ثقة فی الحدیث، رافضی خبیث. ثم قال ابن طاهر: کان شدید التعصّب للشیعة فی الباطن، و کان یظهر التسنّن فی التقدیم و الخلافة، و کان منحرفا عن معاویة و آله متظاهرا بذلک و لا یعتذر منه.

قلت: أمّا انحرافه عن خصوم علی فظاهر، و أمّا أمر الشیخین فمعظّم لهما بکل حال، فهو شیعی لا رافضی» [۲].

فمن کلام الذهبی یعلم أنّ التشیّع غیر الرفض، و أنّه لیس بقادح فی الوثاقة و العدالة، کما أن منه یظهر إمکان الجمع بین التشیع و تعظیم الشیخین،

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۷۷.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۵

فالقدح فی الأجلح بأمر يجتمع مع تعظيم الشيخين عجيب و غريب جدّا. بل يظهر من عبارة ابن طاهر إمكان اجتماع الرفض مع الوثاقة، فكيف يكون مجرّد التشيّع جرحا؟ و قد عرفت أن الأجلح لم يتهم بغير التشيّع!!

۲۳- التشيع لا ينافى التسنّن ... ص: ۲۹۵

و قال (الدهلوی): «اعلم أنّ الشيّعة الاولى هم الفرقة السنّيّة التفضيليّة، و كانوا يلقّبون فى السّابق بالشّيعة، فلمّا لقّب الغلاة و الروافض و الإسماعيلية أنفسهم بهذا اللقب، و كانوا مصدرا للقبائح و الشرور الاعتقاديّة و العمليّة نفت الفرقة السنّيّة و التفضيلية هذا اللقب عن نفسها خوفا عن التباس الحق بالباطل و لقّبوا بأهل السنّة و الجماعة. فمن هنا يظهر أنّ ما قيل فى الكتب التاريخية القديمة من: «فلان من الشّيعة» أو «من شيعة على» و الحال أنّه من رؤساء أهل السنّة و الجماعة صحيح، و فى تاريخ الواقدى و الإستيعاب شيء كثير من هذا الجنس، فلينتبه» [۱].

إذن، تشيّع الأجلح لا ينافى تسنّنه، و لا يكون سببا للقدح و الجرح و التّضعيف.

و قد تبع (الدهلویّ) فى هذه الدعوى تلميذه الرّشيد الدهلوى، و كذا المولوى حيدر على الفيض‌آبادى فى (منتهى الكلام).

۲۴- استنكار الأجلح سبّ الشيخين ... ص: ۲۹۵

و قد ذكروا بترجمة الأجلح أنه كان يستنكر سبّ أبى بكر و عمر ... قال الذهبى:

---

[۱] التحفة الاثنا عشرية: ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۶

«أجلح بن عبد اللّه، أبو حجيّة الكندى عن الشّعبى و عكرمة. و عنه:

القطّان و ابن نمير و خلق. وثّقه ابن معين و غيره. و ضعّفه النسائى. و هو شيعى، مع أنّه روى عنه شريك أنّه قال: سمعنا أنّه ما سبّ أبا بكر و عمر أحد إلّا افتقر أو قتل. مات سنة ۱۴۵» [۱].

و قال ابن حجر: «و قال ابن عدى: له أحاديث صالحة. و يروى عنه الكوفيّون و غيرهم. و لم أر له حديثا منكرا مجاوزا للحدّ لا إسنادا و لا متنا، إلّا أنّه يعدّ فى شيعة الكوفة، و هو عندى مستقيم الحديث صدوق. و قال شريك عن الأجلح: سمعنا أنّه ما يسب أبا بكر و عمر أحد إلّا مات قتيلا أو فقيرا» [۲].

و من هنا يظهر أنّ الأجلح سنّى غال فى الشيخين، فكيف يردّ حديث هكذا شخص؟ و كيف يرمى بالتشيّع و يقدح فيه؟

۲۵- فى الصحابة رافضة غلاة كأبى الطفيل ... ص: ۲۹۶

و قال ابن قتيبة: «أسماء الغالية من الرافضة: أبو الطّفيل صاحب راية المختار، و كان آخر من رأى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- موتا، و المختار، و أبو عبد اللّه الجدلى، و زرارة بن أعين، و جابر الجعفى» [۳].

فلو فرضنا كون الأجلح رافضيا غاليا، فإنّ حاله يكون حال أبى الطّفيل الصّحابى [۴]. أحد مصاديق الآيات و الأحاديث الكثيرة- الواردة

عند أهل السنّة- فى حق الصّحابة.

---

[۱] الكاشف ۱/ ۵۳.

[۲] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۶۶.

[۳] المعارف: ۶۲۴.

[۴] لاحظ ترجمته فى: اسد الغابة ۳/ ۴۱ و ۵/ ۱۷۹، الإصابة ۷/ ۱۱۰ و غيرهما من الكتب المؤلّفة فى أسماء الصحابة و تراجمهم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۷

۲۶- قولهم بقبول رواية المبتدع ... ص: ۲۹۷

و ذهب كثير علماء أهل السنّة السّلف و الخلف منهم إلى قبول رواية المبتدع كما نصّ عليه المحقّقون ... فلو فرض كون الأجلح رافضيّا و عدّ من المبتدعة فخبره مقبول و روايته معتمدة ... و إليك بعض النصوص الصّريحة فيما ذكرناه:

قال ابن الصّلاح: «اختلفوا فى قبول رواية المبتدع الذى لا يكفّر ببدعته:

فمنهم: من ردّ روايتهم مطلقا، لأنّه فاسق ببدعته، و كما استوى فى الكفر المتأوّل و غير المتأوّل يستوى فى الفسق المتأول و غير المتأول.

و منهم: من قبل رواية المبتدع إذا لم يكن ممّن يستحل الكذب فى نصرة مذهبه، سواء كان داعية إلى بدعته أو لم يكن، و عزا بعضهم هذا إلى الشافعى لقوله: أقبل شهادة أهل الأهواء إلّا الخطّابية من الرّافضة لأنهم يرون الشهادة بالزّور لموافقيهم.

و قال قوم: يقبل روايته إذا لم يكن داعية و لا تقبل إذا كان داعية إلى بدعة. و هذا مذهب الكثير أو الأكثر من العلماء. و حكى بعض أصحاب الشافعى- رضى اللّه عنه- خلافا بين أصحابه فى قبول رواية المبتدع إذا لم يدع إلى بدعة، و قال: أما إذا كان داعية فلا خلاف بينهم فى عدم قبول روايته. و قال أبو حاتم ابن حبان البستى أحد المصنّفين من أئمّة الحديث: الداعية إلى البدع لا يجوز الاحتجاج به عند أئمّتنا قاطبة، لا أعلم بينهم فيه خلافا.

و هذا المذهب الثالث أعدلها و أولاها، و الأول بعيد مباعد للشائع من أئمة الحديث، فإنّ كتبهم طافحة بالرواية عن المبتدعة غير الدعاة، و فى الصحيحين

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۸

كثير من أحاديثهم فى الشّواهد و الأصول، و اللّه أعلم» [۱].

و قال النووى بعد إيراد الأقوال المذكورة ...: «فى الصحيحين و غيرهما من كتب أئمة الحديث الإحتجاج بكثير من المبتدعين غير الدّعاة، و لم يزل السّلف و الخلف على قبول الرواية منهم و الإحتجاج بها، و السماع منهم و إسماعهم، من غير إنكار منهم. و اللّه أعلم» [۲].

و قال الزين العراقى: «و القول الثالث: أنه إن كان داعية إلى بدعته لم يقبل، و إن لم يكن داعية قبل، و إليه ذهب أحمد كما قاله الخطيب. قال ابن الصلاح: و هذا مذهب الكثير أو الأكثر و هو أعدلها و أولاها ... و فى الصحيحين كثير من أحاديث المبتدعة غير الدّعاة احتجاجا و استشهادا، كعمران بن حطّان و داود بن الحصين و غيرهما. و فى تاريخ نيسابور للحاكم فى ترجمة محمد بن يعقوب الأصم: إن كتاب مسلم ملآن من الشّيعة» [۳].

و مثل هذه كلمات غيرهم ...

۲۷- من أسماء المبتدعة فی الصحیحین ... ص: ۲۹۸

و قال السّیوطی: «فائدة- أردت أن أسرد أسماء من رمی ببدعة ممّن أخرج لهم البخاری و مسلم أو أحدهما» ... فذکر أسماء طائفة ممّن رمی بالإرجاء و هو تأخیر القول فی الحکم علی مرتکب الکبائر بالنار. و ممّن رمی بالنصب و هو بغض علی و تقدیم غیره علیه. و ممّن رمی بالتشیع و هو تقدیم علی علی الصّحابة. و ممّن رمی بالقدر و هو زعم أنّ الشر من خلق العبد. و ممّن رمی برأی ابن أبی جهم و هو نفی صفات اللّه و القول بخلق القرآن. و الأباضیة و هم

---

[۱] علوم الحدیث: ۲۳۰.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم ۱/ ۶۱.

[۳] شرح ألفیة الحدیث ۱/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۹

الخوارج، و ممّن رمی بالوقف فی مسألة خلق القرآن. و من الذین یرون الخروج علی الأئمّة و لا یباشرون ذلک. قال: «فهؤلاء المبتدعة ممّن أخرج لهم الشیخان أو أحدهما» [۱].

فإذا کان روایة کلّ هؤلاء مقبولة فروایة الأجلح کذلک!

۲۸- قبول بعضهم روایة المبتدع الداعی ... ص: ۲۹۹

بل نصّ جماعة منهم علی قبول روایة المبتدع الداعی، و قد دافع ابن الوزیر فی (الروض الباسم) عن هذا القول، و هو ظاهر کلام الشّافعی المتقدم نقله، فإنّه لم یفرّق بین الداعیة و غیره، بل نصّوا علی إخراج الشیخین عن بعض الدعاة، فاحتجّ البخاری بعمران بن حطّان و هو من الدّعاة، و احتجّا بعبد الحمید بن عبد الرحمن الحمانی، و کان داعیا إلی الإرجاء! بل عن أبی داود:

لیس فی أهل الأهواء أصح حدیثا من الخوارج! [۲] (قوله):

و قد ضعّفه الجمهور أقول هذا کذب و زور، فإنّه لم یضعّفه إلّا شرذمة من المتعصّبین، و نحن ننقل کلمة کلّ واحد منهم عن (تهذیب التهذیب) [۳] و ننظر فیها:

---

[۱] تدریب الرّاوی ۱/ ۳۲۸- ۳۲۹.

[۲] تدریب الرّاوی ۱/ ۳۲۶.

[۳] تهذیب التهذیب- ترجمة الأجلح ۱/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۰

النظر فی کلمات القادحین فی الأجلح ... ص: ۳۰۰

* ففیه: «قال القطّان: فی نفسی منه شیء. و قال أیضا: ما کان یفصل بین الحسین بن علی و علی بن الحسین. یعنی: إنّه ما کان

بالحافظ».

أقول: إنّ القطّان هو يحيى بن سعيد، و قد نصّ ابن حجر فی (تهذيب التهذيب) على روايته عن الأجلح فيمن روى عنه، و فی (شفاء الأسقام للسّبكی) عن ابن تيمية: إنّ القطّان لا يروى إلّا عن ثقة ... فيكون قوله: «فی نفسی منه شیء» مردودا بروايته هو عنه! على أنّ القطّان قد تفوّه بكل وقاحة و صلافة بهذه الكلمة بحق الإمام أبی عبد اللّه الصّادق عليه السّلام! فمن بلغ فی سوء الأدب و ظلمة القلب هذا الحدّ كيف يعتنى بتقوّله فی حق الأجلح؟! و أمّا أنّه «ما كان يفصل» ... فهذا- إن كان- ليس بقادح، لأنّ أهل السنّة غير قائلين بوجوب معرفة الأئمّة عليهم السّلام، بل إنّ عدم فصله بين الإمام الحسين و الإمام السّجاد- عليهما السّلام- و جهله بهما يدل على عدم اعتنائه بأئمّة أهل البيت، فلا يكون متّهما فی روايته منقبة من مناقب أمير المؤمنين عليه السلام.

و أمّا دلالته على «أنّه ما كان بالحافظ» فيردّه تصريح الأئمة بأنّ الخطأ فی بعض المواضع لا يوجب السّقوط عن الإعتبار، و لا يدل على عدم الحفظ، قال الذهبی: «ليس من شرط الثقة أن لا يخطی و لا يغلط و لا يسهو» [۱].

و قال بجواب العقيلی:

«و أنا أشتهی أن تعرّفنی من هو الثقة الثبت الذی ما غلط و لا انفرد بما لا يتابع عليه؟ بل الثقة الحافظ إذا انفرد بأحاديث كان أرفع له و أكمل لرتبته و أدلّ على

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۳ ترجمة أبی بكر عبد اللّه بن سليمان بن الأشعث السجستانی.

اعتنائه بعلم الأثر و ضبطه دون أقرانه لأشياء ما عرفوها. أللّهم إلّا أن يتبيّن غلطه و وهمه فی الشیء فيعرف ذلك ... ثمّ ما كلّ من فيه بدعة أو له هفوة، أو ذنوب، يقدح فيه بما يوهن حديثه، و لا من شرط الثقة أن يكون معصوما من الخطايا و الخطأ» [... ۱].

و قال ابن القيّم: «إنّما يعرف تضعيف قيس عن يحيى، و ذكر سبب تضعيفه، فقال أحمد بن سعيد بن أبی مريم: سألت يحيى عن قيس بن الربيع فقال: ضعيف لا يكتب حديثه، كان يحدّث بالحديث عن عبيدة، و هو عنده عن منصور، و مثل هذا لا يوجب ردّ حديث الراوی، لأنّ غاية ذلك أن يكون غلط و وهم فی ذكر عبيدة بدل منصور، و من الذی يسلم من هذا من المحدّثين؟» [۲] و قال ابن حجر: «فصل: قال ابن المبارك: من ذا يسلم من الوهم؟ و قال ابن معين: لست أعجب ممّن يحدّث فيخطئ، إنّما أعجب ممّن يحدّث فيصيب. قلت: و هذا أيضا ممّا ينبغی أن يتوقّف فيه، فإذا جرح الرّجل بكونه أخطأ فی الحديث أو وهم أو تفرّد، لا يكون ذلك جرحا مستقرّا، و لا يردّ به حديثه، و مثل هذا إذا ضعف الرّجل فی سماعه فی بعض شيوخه خاصة، فلا ينبغی أن يردّ حديثه كلّه لكونه ضعيفا فی ذلك الشيخ» [... ۳].

* و فی (تهذيب التهذيب): «قال أحمد: أجلح و مجالد متقاربان فی الحديث، و قد روى الأجلح غير حديث منكر».

لكنّ الأجلح من رجال (مسند أحمد) و روايته فيه عن رجل دليل على وثاقته عنده، لما ذكر ابن المدينی من أن أحمد لم يرو فی المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و ديانته.

---

[۱] ميزان الاعتدال ۳/ ۱۴۰- ۱۴۱. ترجمة علی بن المدينی.

[۲] زاد المعاد ۱/ ۲۷۹.

[۳] لسان الميزان ۱/ ۱۷- ۱۸.

و أمّا قوله: «قد روى الأجلح غير حديث منكر» فلا يدلّ على قدح، لأنّ العلماء إذا قالوا: «حديث منكر» أرادوا تفرّد راويه الثقة به، قال

النووی: «إنهم یطلقون المنكر علی انفراد الثقة بحدیث، و هذا لیس بمنكر مردود» [۱].

* و فیه: «قال أبو حاتم لیس بالقوی، یكتب حدیثه، و لا یحتجّ به».

لكن أبو حاتم لا- یعبأ بكلامه فی جرح الرّجال ... قال الذهبی: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا فتمسّك بقوله فإنّه لا یوثّق إلّا رجلا صحیح الحدیث، و إذا لیّن رجلا- أو قال فیه: لا یحتج به، فتوقف، حتی تری ما قال غیره، فإن وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم، فإنّه متعنّت فی الرجال، قد قال فی طائفة من رجال الصحاح: لیس بحجة، لیس بقوی» [۲].

* و فیه: «قال النسائی: ضعیف لیس بذلك، و كان له رأی سوء».

لكنّ النسائی أخرج عن الأجلح فی (صحیحه) كما عرفت سابقا، و هذا دلیل علی وثاقته كما فی (المرقاة) و (مقدّمة فتح الباری) و غیرهما.

علی أنّ للنسائی شرطا فی الرجال أشد من شرط البخاری و مسلم...

كما قال الزنجانی ... فتضعیفه لیس سببا للقدح و الجرح...

و أمّا «كان له رأی سوء» فإن أراد التشیّع فقد عرفت أن لا أساس له، و إن أراد شیئا آخر فلا بدّ من تقریره حتی یقلع بحذافیره!* و فیه: «قال الجوزجانی: مفتر».

و لكنّ الجوزجانی هو المفتری كما ذكروا بترجمته...

قال الذهبی: «إبراهیم بن یعقوب ... و كان شدید المیل إلی مذهب أهل دمشق فی التحامل علی علی- رضی اللّه عنه...- قد كان النصب مذهبا لأهل دمشق فی وقت، كما كان الرفض مذهبا لهم فی وقت و هو فی دولة بنی عبید، ثم عدم- و الحمد للّه- النصب و بقی الرفض خفیّا

---

[۱] المنهاج ۱/ ۳۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۰ ترجمة أبی حاتم.

خاملا» [۱].

و روی عن ابن عدی قوله: «كان یتحامل علی علی» و عن الدار قطنی:

«و فیه انحراف عن علی» [۲].

و أورد ابن حجر ذلك و أضاف عن الدارقطنی: «اجتمع علی بابه أصحاب الحدیث، فأخرجت جاریة له فرّوجة لیذبحها فلم تجد من یذبحها فقال:

سبحان اللّه فرّوجة لا یوجد من یذبحها و علی یذبح فی ضحوة نیفا و عشرین ألف مسلم!» ثم قال ابن حجر:

«قلت: و كتابه فی الضعفاء یوضّح مقالته. و رأیت فی نسخة من كتاب ابن حبان: حریزی المذهب- و هو بفتح الحاء المهملة و كسر الراء و بعد الیاء زاء- نسبة إلی حریز بن عثمان المعروف بالنصب. و كلام ابن عدی یؤیّد هذا. و قد صحّف ذلك أبو سعد ابن السمعانی فی الأنساب فذكر فی ترجمة الجریری بفتح الجیم: أن إبراهیم بن یعقوب هذا كان علی مذهب محمد بن جریر الطبری. ثم نقل كلام ابن حبان المذكور، و كأنه تصحّف علیه. و الواقع أن ابن جریر یصلح أن یكون من تلامذة إبراهیم بن سعد لا بالعكس. و قد وجدت روایة ابن جریر عن الجوزجانی فی عدّة مواضع من التفسیر و التهذیب و التأریخ» [۳].

و قال ابن حجر أیضا: «فصل. و ممّن ینبغی أن یتوقّف فی قبول قوله فی الجرح: من كان بینه و بین من جرحه عداوة سببها الاختلاف فی الإعتقاد، فإنّ الحاذق إذا تأمّل ثلب أبی إسحاق الجوزجانی لأهل الكوفة رأی العجب، و ذلك لشدة انحرافه فی النصب و شهرة

أهلها بالتشيع، فتراه لا يتوقف فى جرح من ذكره منهم بلسان ذلق و عبارة طلق، حتّى أنه أخذ يليّن مثل الأعمش و أبى نعيم و عبيد اللّه بن موسى، و هم أساطين الحديث و أركان الرواية. فهذا إذا عارضه مثله

---

[۱] ميزان الاعتدال ۱/ ۷۶.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۲/ ۵۴۹.

[۳] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۵۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۴

أو أكبر منه فوثّق رجلا ضعّفه هو قبل التوثيق» [۱].

* و فيه: «و قال أبو داود: ضعيف. و قال مرة: زكريا أرفع منه بمائة درجة».

لكن الأجلح من رجال الصحيح أبى داود، فكلامه فيه مردود بروايته عنه.

* و فيه: «و قال ابن سعد: كان ضعيفا جدّا». [۲]

أقول: يا للعجب! كيف يركن من تحلّى بالإنصاف إلى تضعيف ابن سعد، مع أنّ تنطّعه و تعنّته قد بلغ إلى غاية مردية يستعيذ منها كلّ من اعتزى إلى الإسلام و الإيمان، فإنه خذله اللّه تكلّم فى الإمام جعفر الصادق بما لا يتفوّه به إلّا معاند مارق، و لا ينبس به إلّا منابذ منافق! فبالغ فى اللجاج و الاعوجاج حيث أسقط عنه عليه السّلام التمسّك و الإحتجاج...

قال ابن حجر بترجمة الصّادق عليه السّلام: «قال ابن سعد: كان كثير الحديث و لا يحتج به و يستضعف! سئل مرة: سمعت هذه الأحاديث من أبيك؟

فقال: نعم. و سئل مرة فقال: إنّما وجدتها فى كتبه» [۳].

* و فيه: «و قال العقيلى: روى عن الشعبى أحاديث مضطربة لا يتابع عليها».

لكنك عرفت من كلماتهم أن الاضطراب فى الحديث غير قادح، و لا يسلم منه أحد من المحدثين! على أنّ العقيلى ممّن يتّجرأ على القدح فى الأكابر، فقد ذكر على بن المدينى فى (كتاب الضعفاء) قال الذهبى: «فبئس ما صنع»! ثم خاطبه بقوله:

«فما لك عقل يا عقيلى! أ تدرى فيمن تتكلّم ...؟ و أنا أشتهى أن تعرّفنى من الثقة الثبت الذى ما غلط» ... إلى آخر ما سمعت...

و من طامّاته الموبقة و جساراته الفاحشة: ذكره الإمام موسى بن جعفر

---

[۱] لسان الميزان ۱/ ۱۶.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۵۰.

[۳] تهذيب التهذيب ۲/ ۸۹. ترجمة الصادق عليه السّلام.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۵

عليهما السّلام فى كتابه المذكور ... قال الذهبى: «موسى بن جعفر بن محمد ابن على العلوى الملقب بالكاظم، عن أبيه. قال ابن أبى حاتم: صدوق إمام.

و قال أبوه أبو حاتم: ثقة إمام.

قلت: روى عنه بنوه: على الرضا، و إبراهيم، و إسماعيل، و حسين.

و أخواه: على و محمد.

و إنّما أوردته لأنّ العقيلى ذكره فى كتابه و قال: حديثه غير محفوظ- يعنى فى الإيمان- قال: الحمل فيه على أبى الصّلت الهروى.

قلت: فإذا كان الحمل فيه على أبى الصّلت فما ذنب موسى حتى تذكره؟» [۱].

أقول:

و إذا كان الحال كذلك، فلما ذا ذكره الذهبى فى كتابه المعدّ لذكر المجروحين، و هو يتحاشى من ذكر الصحابة الذى قدح فيهم البخارى و ابن عدى و أمثالهما، بل لا يوردهم و لو بمحض النقل و الحكاية، و لو مع تعقيبه بالردّ و الإنكار، لمجرّد كونهم صحابة؟! بل لا يورد أئمة الستيّة فى الفروع ... لمجرّد جلالة شأنهم و عظمتهم فى النّفوس!!* و فيه: «و قال ابن حبّان: كان لا يدرى ما يقول، جعل أبا سفيان أبا الزبير.

لكنّ غاية هذا هو الخطأ و السّهو، و قد عرفت أنّه لم يسلم منه أحد من المحدّثين...

ثم ابن حبّان هو الذى قال عن مولانا الإمام الرضا عليه السّلام: «يروى عن أبيه عجائب، يهمّ و يخطئ» [۲ ...]! فإذا كان الرّجل فى هذا الحدّ من النصب و العدوان و المجازفة و الخسران، لم يكن قوله فى الأجلح:

«لا يدرى» ... جارحا و قادحا قطعا...

---

[۱] ميزان الاعتدال ۴/ ۲۰۱.

[۲] ميزان الاعتدال ۳/ ۱۵۸.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۶

وجوه فى ردّ قدح الأجلح مستفادة من كلمات العلماء ... ص: ۳۰۶

اشارة

و إذا عرفت وثاقة الأجلح و بطلان القدح فيه، فإنّ هناك كلمات للعلماء فى الموارد المختلفة يستفاد منها وجوه أخرى فى ردّ القدح فى الأجلح:

الجرح المجمل غير مقبول مطلقا ... ص: ۳۰۶

قال أبو الخطاب عمر بن حسن المعروف بابن دحية الأندلسى:

«و الشريف عبد اللّه بن محمد بن عقيل، ترك أحاديثه بعض العلماء. قال الحافظ أبو عيسى الترمذى فى باب ما جاء أنّ مفتاح الصّلاة الطهور: و عبد اللّه ابن محمد بن عقيل هو صدوق، و قد تكلّم فيه بعض أهل العلم من قبل حفظه، قال: و سمعت محمد بن إسماعيل يقول: كان أحمد بن حنبل و إسحاق و الحميدى يحتجّون بحديث عبد اللّه بن عقيل...

و كذلك و ثّقه جماعة و قبلوا حديثه...

و لا يقبل التجريح من أحد مطلقا حتى يثبت ذلك عليه و يبين الكذب فى الأحاديث المنسوبة إليه» [... ۱].

و قال السّيوطى فى شرح النواوى:

«يقبل التعديل من غير ذكر سببه، على الصحيح المشهور ... و لا يقبل الجرح إلّا مبيّن السّبب ... قال ابن الصّلاح: و هذا ظاهر مقرّر فى الفقه و أصوله. و ذكر الخطيب: أنه مذهب الأئمّة من حفّاظ الحديث كالشيخين و غيرهما ... ذهبوا إلى أن الجرح لا يثبت إلّا إذا فسّر سببه...

و مقابل الصحيح أقوال...

[۱] شرح أسماء النبى- شرح «إمام النبيين»: ۶۹.

و اختار شيخ الإسلام تفصيلا حسنا: فإن كان من جرح مجملا قد وثّقه أحد من أئمّة هذا الشأن، لم يقبل الجرح فيه من أحد كائنا من كان إلّا مفسّرا، لأنّه قد ثبت له رتبة الثقة، فلا يزحزح عنها إلّا بأمر جلىّ، فإنّ أئمّة هذا الشأن لا يوثّقون إلّا من اعتبروا حاله فى دينه ثمّ فى حديثه و تفقّدوه كما ينبغى، و هم أيقظ الناس، لا ينقض حكم أحدهم إلّا بأمر صريح» [... ۱].

أقول: و على أساس تفصيل ابن حجر العسقلانى لا يصغى إلى قدح من قدح فى الأجلح بعد توثيق يحيى بن معين و العجلى و الفسوى و غيرهم، و رواية أرباب الصحاح عنه فى صحاحهم، لأنّ القادحين منهم من لم يذكر السبب، و منهم من ذكر سببا غير جارح لا يلتفت إليه، كدعوى الخطأ و نحوه.

التعديل مقدم على الجرح عند جمهور العلماء ... ص: ۳۰۷

و قال الشيخ عبد الوهّاب الشعرانى- فى كلام له فى الدفاع عن مذهب أبى حنيفة-:

«و إنّما قدّم جمهورهم التعديل على الجرح و قالوا: الأصل العدالة و الجرح طار، لئلّا يذهب غالب أحاديث الشريعة، كما قالوا أيضا: إنّ إحسان النظر بجميع الرواة المستورين أولى، و كما قالوا: إنّ مجرّد الكلام فى شخص لا يسقط مرتبته، فلا بدّ من الفحص عن حاله.

و قد خرّج الشيخان لخلق كثير عمّن تكلّم النّاس فيهم، إيثارا لإثبات الأدلّة الشّرعية على نفيها، ليحوز الناس فضل العمل بها، فكان فى ذلك فضل كثير للامة أفضل من تجريحهم...

فقد بان لك أنه ليس لنا ترك حديث كلّ من تكلّم الناس فيه بمجرّد الكلام، فربما يكون قد توبع عليه و ظهرت شواهده، و كان له أصل، و إنّما لنا

[۱] تدريب الراوى ۱/ ۲۵۸.

ترك ما انفرد به، و خالف فيه الثقات، و لم يظهر له شواهد.

و لو أننا فتحنا باب الترك لحديث كلّ راو تكلّم بعض الناس فيه لذهب معظم أحكام الشريعة كما مر، و إذا أدّى الأمر إلى مثل ذلك فالواجب على جميع أتباع المجتهدين إحسان الظن برواة جميع أدلّة المذاهب المخالفة لمذهبهم، فإنّ جميع ما رووه لم يخرج عن مرتبى الشريعة اللتين هما التخفيف و التشديد» [۱].

لفظة «كذّاب» أيضا تحتاج إلى تفسير ... ص: ۳۰۸

و لابن الوزير الصّنعانى [۲] كلام يشتمل على فوائد منها: إنّ الجرح الذى لم يفسّر لا يقدّم على التعديل، بل إنّما يوجب الرّيبة فى غير المشاهير بالعدالة و الثقة ... ثم قال: «و من لطيف علم هذا الباب أن يعلم: أنّ لفظة «كذّاب» قد يطلقها كثير من المتعنتّين فى الجرح على من يهمّ و يخطئ فى حديثه، و إن لم يتبيّن أنّه يتعمّد ذلك، و لا يبين أن خطأه أكثر من صوابه و لا مثله. و من طالع كتب التجريح و التعديل عرف ما ذكرته. و هذا يدل على أنّ هذا اللفظ من جملة الألفاظ المطلقة التى لم يفسّر سببها، و لهذا أطلقه كثير من الثقات على جماعة من الرفعاء من أهل الصّدق و الأمانة. فاحذر أن تغترّ بذلك فى حق من قيل فيه من الثقات الرفعاء، فالكذب فى الحقيقة اللّغوية مطلق على الوهم و العمد معا، و يحتاج إلى التّفسير إلّا أن يدل على التعمّد قرينة» [۳].

[۱] الميزان- فصل فی تضعيف قول من قال أن أدلة مذهب الإمام أبی حنيفة ضعيفة غالبا.

[۲] محمد بن إبراهيم، المتوفی سنة ۸۴۰ محدّث، أديب، متكلّم له ترجمة فی: الضوء اللامع ۶/ ۲۷۲، البدر الطالع ۲/ ۸۱ و غيرهما.

[۳] الروض الباسم فی الذب عن سنّة أبی القاسم- النوع الثانی ممّا قدح به علی البخاری و مسلم.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۹

لا يقبل الجرح فيمن علم عدالته بالتواتر أو كانت أشهر من عدالة الجارح ... ص: ۳۰۹

و له كلام آخر اشتمل علی فوائد فی الباب ... كقوله:

«أن يكون عدالة الرّاوی معلومة بالتواتر مثل: مالک، و الشافعی، و مسلم، و البخاری، و سائر الأئمة الحفّاظ، فإنّه لا يقبل جرحهم بما يعلم نزاهتهم عنه. و لو كان ذلک مقبولا لكان الزنادقة يجدون السبيل إلی إبطال جميع السنن المأثورة، بأن يتعبّد بعضهم و يظهر الصّلاح حتی يبلغ إلی حدّ يجب فی ظاهر الشرع قبوله، ثم يجرح الصّحابة- رضی اللّه عنهم- فيرمی عمار بن ياسر بإدمان شرب المسكر، و سلمان الفارسی بالسّرقة لما فوق النصاب، و أبا ذر بقطع الصلاة»....

«إن كانت عدالة الراوی أرجح من عدالة الجارح أو أشهر من عدالة الجارح لم يقبل الجرح، لأنّا إنما نقبل الجرح من الثقة لرجحان صدقه علی كذبه، و لأجل حمله علی السلامة، و فی هذه الصورة كذبه أرجح من صدقه، و فی حمله علی السلامة إساءة الظن بمن هو خير منه و أوثق و أعدل و أصلح»....

فنقول: إنّ الأجلح فی طبقة مالک بن أنس كما فی (تقريب التهذيب)، فليس شأنه بأقلّ ممّن جرحه، بل هو مقدّم عليهم فی العدالة، للقوادح المذكورة لهم فی تراجمهم، فهو أوثق و أعدل منهم، و عدالته أشهر من عدالتهم ... و عليه، فلا يقبل تكلّمهم فيه.

(قوله):

فلا يجوز الاحتجاج بحديثه.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۰

أقول:

قد عرفت أنّ الأجلح من رجال (مسند أحمد) و (صحيح الترمذی) و (صحيح النسائی) و (صحيح أبی داود) و (صحيح ابن ماجة...) فهو عند هؤلاء ممّن يحتج بحديثه...

علی أنّه لو كان ضعيفا فلا يقتضی ضعفه بطلان هذا الحديث الشريف لدی مهرة الحديث و نقدة الأخبار ... لكن (الدهلوی) يجهل أو يتجاهل...

قال السبكی فی (طبقاته):

«و إذا ضعّف الرجل فی السّند ضعّف الحديث من أجله و لم يكن فی ذلک دلالة علی بطلانه، بل قد يصح من أخری، و قد يكون هذا الضعيف صادقا و أمينا فی هذه الرواية، فلا يدلّ مجرّد تضعيفه علی بطلان ما جاء به».

و هذه قاعدة مقرّرة عندهم يطبّقونها فی كتبهم فی معرفة الأحاديث:

قال المنّاوی بشرح حديث: «آدم فی السماء»: «... إسناده ضعيف لكن المتن صحيح، فإنّه قطعة من حديث الإسراء الذی أخرجه الشيخان عن أنس لكن فيه خلف فی الترتيب» [۱].

فتراه يحكم علی حديث ضعيف سندا بالصحّة متنا لكونه قطعة من حديث صحيح، مع وجود الخلف فی الترتيب ... فإذا صحّح هذا الحديث فلا ريب فی صحّة حديث الولاية، و ان ضعّف سنده بالأجلح- لو سلّم- لا يضرّ بغيره المنصوص علی صحّته، و لا يوجب

بطلان الحديث من أصله.

و قال المنّاوى بشرح حديث «آكل الرّبا»: «... و فيه الحارث الأعور، قال الهيثمى بعد عزوه لأبى يعلى و أحمد و الطبرانى: و فيه الحارث الأعور ضعيف و قد وثق. و عزاه المنذرى لابن خزيمة و ابن حبان و أحمد ثم قال: رواه

---

[۱] فيض القدير ۱/ ۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۱

كلّهم عن الحارث الأعور عن ابن مسعود، إلّا ابن خزيمة فعن مسروق عن ابن مسعود، و اسناد ابن خزيمة صحيح. انتهى. فأهمل المصنف الطريق الصحيح و ذكر الضعيف و رمز لصحّته فانعكس عليه. و الحاصل أنّه روى بإسنادين أحدهما صحيح و الآخر ضعيف، فالمتن صحيح» [۱].

و قال ابن الوزير بعد كلام نقله عن النووى: «و فيه ما يدلّ على أنّه لا يعترض على حفّاظ الحديث إذا رووا حديثا عن بعض الضعفاء و ادّعوا صحته، حتى يعلم أنّه لا جابر لذلك الضعف من الشواهد و المتابعات، و معرفة هذا عزيزة لا يحصل إلّا للأئمّة الحفّاظ أهل الدراية التامّة بهذا الشأن» ثم ذكر موارد لذلك، حيث حكم بعض العلماء على بعض الأحاديث بالضعف، و حكم آخرون على صحة تلك الأحاديث لكونها واردة فى طرق أخرى معتبرة، أولها شواهد و متابعات تدل على صحّتها.

قبول المراسيل مذهب مالک و الشافعی و غیرهما و عموم التابعین ... ص: ۳۱۱

و ذكر ابن الوزير فى كلام له حول المراسيل، فعزى قبولها إلى: «مذهب مالك و المعتزلة و الزيديّة، و نصّ عليه منهم أبو طالب فى كتاب المجرى، و المنصور فى كتاب صفوة الأخيار. و روى أبو عمر ابن عبد البرّ فى أوّل كتاب التمهيد عن العلّامة محمد بن جرير الطبرى إجماع التّابعين على ذلك.

و مذهب الشّافعية قبول المراسيل على تفصيل مذكور فى كتب علوم الحديث و الأصول، و هو المختار على تفصيل فيه، و هو قبول ما انجبر ضعفه» ثم استدل لذلك بوجوه [... ۲].

فإذا كان المرسل مقبولا فمسند الأجلح مقبول بالأولوية القطعيّة...

---

[۱] فيض القدير ۱/ ۵۵.

[۲] الروض الباسم- النوع الثانى ممّا قدح به على البخارى و مسلم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۲

كلام (الدهلوى) حول الأجلح ... ص: ۳۱۲

و قد سلك (الدهلوى) تبعا للكابلى طريقا آخر فى القدح فى الأجلح كى يتمكن بزعمه من ردّ حديث الولاية، فقال فى باب المكايد من كتابه:

«ملازمة بعض الخدّاعين منهم ثقات المحدّثين، و إظهاره البراءة من مذهبه و الطعن فى أسلافه، و ذكر مفاسد ذاك المذهب، و إظهاره التوبة و التقوى و الديانة و حسن السيرة، و شدة الرغبة فى أخذ الحديث عن الثقات، لينخدع بذلك الطلبة و علماء أهل السنّة فيوثّقونه و يعدّلونه، و يحصل لهم الاطمينان التام بصدقه و عفافه، ثم يدسّ فى مرويات الثقات بعض الموضوعات المؤيّدة لمذهبه، أو يحرّف بعض الكلمات لإغواء الناس.

و هذا من أعظم كيودهم.

منهم الأجلح، فإنّه رجل قام بهذه المكيدة حتى وثّقه يحيى بن معين، و هو أوثق علماء أهل السنّة في باب الجرح و التّعديل، فلم يقف على حقيقة أمره لفرط تقيته، فظنّ كونه من الصّادقين التائبين.

و لكن انكشف لغيره من أهل السنّة كون الرجل خدّاعا و احترزوا عمّا انفرد به من الرّوايات، و من ذلك ما رواه عن بريدة مرفوعا: إنّ عليّا وليّكم بعدى» [۱].

هذا كلامه الّذى أورده تعبيرا عمّا صنعه فى عالم الخيال! فجعله من مكايد أهل الحق الشيعة الإماميّة! لقد كان عليه- و هو يريد إلزام الشيعة- أن يثبت من كتبهم كون الأجلح من الشّيعة الإمامية، ثم إثبات ملازمته محدّثى أهل السنّة و أخذه الأخبار منهم، و طعنه فى مذهب الشّيعة أمام أهل السنّة، ثم يثبت بعد ذلك كلّه كون الحديث

---

[۱] التحفة الاثنا عشريّة: ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۳

الشّريف- عند أهل الحق- من متفرّدات الأجلح أو موضوعاته أو محرّفاته...

فما لم يثبت هذه الأمور لم يمكنه إلزام أهل الحق الشيعة...

وجوه الجواب عنه ... ص: ۳۱۳

و بعد، فإنّ ما ذكره مخدوش بوجوه:

أحدها: إنّه ليس فى شىء من كتب الرجال أثر مما زعمه من كون الأجلح شيعيّا قد تبرأ فى الظاهر من مذهبه و لازم بعض المحدّثين الثقات...

بل قد عرفت سابقا من إفادات العلماء الأعلام أن الأجلح كان يقول: «سمعنا أنّه ما سبّ أبا بكر و عمر أحد إلّا مات أو افتقر ...» غاية ما هناك نسبة التشيّع إليه، لكنك عرفت أنّ التشيع- فى اصطلاح الرّجاليّين- لا ينافى التسنّن، و لذا كان أكابر أهل السنّة شيعة...

سلّمنا، لكن أين تظاهره بالتبرّى عن التشيّع؟

و الثانى: إن انخداع يحيى بن معين به دعوى لا دليل عليها أبدا.

و الثالث: إنّ يحيى بن معين موصوف عندهم الصّفات الجليلة الباهرة و المدائح العظيمة الفاخرة، و إنّ احتجاج أهل الحق بتوثيقه الأجلح تام حسب قواعد المناظرة و آداب البحث، فمحاولة إسقاط توثيقه إيّاه عن الاعتبار و السّعى وراء تخطئته خروج على تلك القواعد و الآداب، و لو كان ذلك مقبولا لكان سبيلا لأهل الكتاب بأن يخطّئوا علمائهم فى كلّ مورد استدل أهل الإسلام بأقوالهم إلزاما لهم! و الرّابع: إنّ معارضة توثيق يحيى بن معين- الذى اعترف (الدهلوى) بكونه أوثق علماء أهل السنّة فى الجرح و التعديل- بتضعيف غيره مردودة، لأنّ الأوثق لا يعارض بغير الأوثق.

و الخامس: إنّه ليس الموثّق للأجلح يحيى بن معين فقط، فقد وثّقه جمع من كبار أساطين أهل السنّة غيره، و منهم من اعترف (الدهلوى) أيضا بتوثيقه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۴

و هو العجلى.

و السّادس: إنّ جماعة من كبار أئمتهم: كالثورى، و يحيى القطّان، و ابن المبارك، و ابن نمير، و أمثالهم، يروون عن الأجلح كما لا يخفى على من راجع تراجمه ... فكيف خفى على كلّ أولئك حال الأجلح و انخدعوا و اعتمدوا عليه و أخذوا منه؟ إنّ هذا شىء

یـدّعیه (الـدهلوی) لغرض إبطال حدیث الولایة!! و السابع: لقد ذکر (الدهلوی) فی مواضع عدیدة من کتابه (التحفة) و خاصة فی باب المکاید منه: إنّ العالم بالسرائر لیس إلّا اللّه سبحانه، و أنّه لیس لأحد أن یدّعی العلم بما فی القلوب و ما تخفی الصّدور ... فکیف بلغ المتـأخّرون عن یحیی بن معین رتبـة الالوهیّـة و تمکّنوا من الاطلاـع علی حـال الأجلـح؟ و ما کان ذنب یحیی و أمثاله فلم یبلغوا تلک المرتبة؟

و الثامن: دعوی تفرّد الأجلح بحدیث الولایة کاذبة ... فإنّ للحدیث طرقا عدیدة فی کتب أهل السنة، نصّ کبار أئمتهم علی صحتها و اعتبارهـا، کمـا رأیت ... فما أتعب (الـدهلوی) نفسه فیه من القـدح فی الأجلـح و إسـقاط توثیق ابن معین عن الاعتبار- مع کونه أوثق العلماء فی الجرح و التعدیل- لا ینفعه.

و التاسع: لقد روی ولی اللّه الدهلوی، والد (الدهلوی) حدیث الولایة عن عمران بن حصـین و ابن عباس بطریقین لا وجود للأجلح فی شیء منهما.

و أیضا: فقـد ذکر ولی اللّه هـذا الحـدیث فی ضـمن مآثر أمیر المؤمنین علیه السـلام و مناقبه، فهو عنده من الأخبار المعتبرة و لیس من مجعولات شیعیّ خدّاع، و إلّا لما أورده فی تلک الأخبار.

فثبت- و الحمـد للّه- کـذب (الـدهلوی) من کلام والـده الـذی وصـفه بکون آیـة من الآیات الإلهیـة و معجزة من المعاجز النبویّـة!! و العاشـر: أنّه لو جـاز أن یکون فی الرّواة هکـذا شـخص، بـأن یکون من أهل مـذهب آخر فیتظاهر بالتوبـة منه ثم بالتقوی و الصّـلاح، و یلازم أئمة الحدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۵

و یصاحبهم حیث یثقوا به، فیتمکن من دسّ الموضوعات و الأباطیل المؤیّـدة لمذهبه فی أحادیث الأئمة الثقات ... إذا جاز هذا و فتح هذا الباب جاز أن یقال بأنّ جمیع الرّواة الموثقین و کبار الأئمة الأساطین من أهل السـنّة- کأرباب الصّـحاح و أئمة المذاهب الأربعة و غیرهم- کـانوا فی البـاطن یهـود و نصـاری و ملاحـدة، فجـاءوا و تظـاهروا بالإسـلام و دسّوا أنفسـهم فی صـفوف المسـلمین، و جعلوا یتبرّءون فی الظاهر من أدیانهم و مذاهبهم کی یثق بهم المسلمون، ثم دسّوا فی أخبار المسـلمین أساطیرهم و روایاتهم الموضوعات و الأکاذیب المؤیّدة لمذاهبهم ... فیکون (الدهلوی) بما ذکره حول الأجلح مصداقا للمثل القائل: بنی قصرا و هدم مصرا!!

[الجزء السادس و عشر]

ملحق سند حدیث الولایة فی فصول ... ص: ۵

اشارة

بسم اللَّه الرحمن الرحیم

الحمد للَّهربّ العالمین، والصلاة والسلام علی محمّد وآله الطاهرین، ولعنة اللَّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین والآخرین.

وبعد

فهذه استدراکات علی قسم السند من (حدیث الولایة) من کتاب (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمّة الأطهار)، وقد وضعتها فی فصول:

الأوّل: فی أسماء جماعةٍ آخرین من رواة هذا الحدیث من أعلام أهل السنة فی القرون المختلفة.

والثانی: فی بعض الأسانید الصحیحة لهذا الحدیث.

والثالث: فی خبر ابن عباس فی المناقب العشر التی هی من خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام، ومنها (حدیث الولایة).

واللَّه أسأل أن ینفع بهذا المستدرک کما نفع بالأصل، وهو ولی التوفیق.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹

الفصل الأول: فی أسماءِ جماعهٔ آخرین من رواهٔ حدیث الولایهٔ عبر القرون ... ص: ۹

اشارهٔ

لم یکن السیّد صاحب (عبقات الأنوار)- رحمه اللَّه تعالی وحشره مع أجداده الطاهرین- بصدد استقصاء جمیع رواهٔ (حدیث الولایهٔ)، وإنّما کان یقصد فی قسم السند من کلّ حدیث من أحادیث موسوعته ذکر جماعهٍ من رواته فی کلّ قرنٍ، لإثبات تواتره أو شهرته بین أهل السنّهٔ، حتی القرن الرابع عشر.

ولکنّا قد رأینا إلحاق هذه القائمهٔ بأسماء رواهٔ (حدیث الولایهٔ) تأکیداً لما قصده السیّد، ولأنّ کثیراً من هؤلاء الذین نذکرهم أعظم وأشهر من عدّهٍ من أولئک الذین ذکرهم، بالإضافهٔ إلی استدراکنا علیه ببعض المتأخّرین عنه والمعاصرین لنا.

فهذا موضوع الفصل الأول من الملحق.

وباللَّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱

«۱» روایهٔ عیسی بن عبد اللَّه ... ص: ۱۱

وهو: عیسی بن عبد اللَّه بن محمّد بن عمر بن أمیر المؤمنین علیه السلام.

روی عن أبیه عن جدّه قال قال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «سألت اللَّه فیک خمسا، فأعطانی أربعا ومنعنی واحدهٔ»....

أخرجه الخطیب الحافظ فی تاریخه «۱».

ترجمته

ذکره ابن حبان فی (کتاب الثقات) قال: «فی حدیثه بعض المناکیر» «۲».

وأبوه «عبد اللَّه بن محمد» من رجال أبی داود والنسائی.

قال الحافظ: مقبول «۳».

وجّده «محمّد بن عمر» من رجال الصحاح الستّهٔ «۴».

وأبو جدّه «عمر بن علی» من رجال الصحاح الستهٔ أیضاً «۵».

---

(۱) تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۹ رقم ۲۱۶۷.

(۲) الثقات ۸/ ۴۹۲.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۵۳۱.

(۴) تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۷.

(۵) تقریب التهذیب ۱/ ۷۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲

«۲» روایهٔ عبد الجلیل بن عطیّهٔ ... ص: ۱۲

وهو: أبو صالح عبد الجلیل بن عطیهٔ القیسی البصری.

وقع فی أسانید بعض الأکابر.

ترجمته

هو من رجال البخاری- فی المتابعات- وأبی داود والنسائی.

حدّث عنه: حماد بن زید، وأبو عامر العقدی، والنضر بن شمیل، والطیالسی وأبو نعیم وغیرهم.

قال الدوری عن ابن معین: ثقهٔ.

وذکره ابن حبان فی الثقات «۱».

وقال الحافظ: صدوق، یهم «۲».

«۳» روایهٔ ابن أبی غنیّهٔ ... ص: ۱۲

وهو: عبدالملک بن حمید بن أبی غَنیّهٔ.

---

(۱) تهذیب التهذیب ۵/ ۱۶. وانظر الثقات ۸/ ۴۲۱.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۵۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳

وقع فی طریق روایهٔ أبی نعیم الحافظ.

ترجمته

هو من رجال الصحاح الستهٔ «۱».

قال أحمد عن یحیی بن عبد الملک: ثقهٔ هو وأبوه، متقاربان فی الحدیث.

وقال إسحاق بن منصور عن ابن معین: ثقهٔ.

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وقال العجلی: ثقهٔ «۲».

«۴» روایهٔ الحکم بن عتیبهٔ ... ص: ۱۳

الکوفی، المتوفی سنهٔ ۱۱۵.

وقع فی طریق روایهٔ أبی نعیم الحافظ.

ترجمته

هو من رجال الصحاح الستهٔ.

---

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۶۱۵.

(۲) تهذیب التهذیب ۵/ ۲۹۴- ۲۹۵.

وانظر العلل ومعرفهٔ الرجال لأحمد ۳/ ۱۸۹ وص ۳۱۰، الثقات لابن خبان ۷/ ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴

وروی عنه: الأعمش، ومنصور، وشعبهٔ، وأبان بن تغلب، وآخرون.

قال أحمد: هو من أقران إبراهیم النخعی.

وقال: هو أثبت الناس فی إبراهیم «۱».

وقال سفیان بن عیینهٔ: ما کان بالکوفهٔ مثل الحکم وحماد بن أبی سلیمان.

وقال الدوری: کان صاحب فضل وعبادهٔ.

وقال العجلی: کان ثقهٔ ثبتاً فقیهاً، وکان صاحب سنّهٔ واتباع.

حکی الشاذکونی عن شعبهٔ: کان یفضّل علیّاً علی أبی بکر وعمر.

فقال الذهبی: الشاذکونی لیس بمعتمد، وما أظنّ أن الحکم یقع منه هذا.

تجد ترجمهٔ الحکم والکلمات فی مدحه وتوثیقه فی:

۱- الطبقات الکبری ۶/ ۳۲۳.

۲- الجرح والتعدیل ۳/ ۱۲۳.

۳- تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۱۱۷.

۴- تهذیب التهذیب ۲/ ۳۹۴

۵- سیر أعلام النبلاء ۵/ ۲۰۸.

«۵» روایهٔ أبی إسحاق السبیعی ... ص: ۱۴

وهو: عمرو بن عبداللَّه الهمدانی الکوفی المتوفی سنهٔ ۱۲۷.

---

(۱) العلل ومعرفهٔ الرجال لأحمد ۳/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵

وقع فی طریق روایهٔ الحافظ الطبرانی.

ترجمته

وأبو إسحاق السبیعی من کبار الأئمهٔ الأعلام.

أخرج عنه أصحاب الصحاح الستّهٔ.

وروی عنه من الأئمهٔ کثیرون، منهم: ابن سیرین، والزهری، والأعمش، وسفیان بن عیینهٔ، وشعبهٔ، وأبو عوانهٔ، وشریک القاضی، وقتادهٔ ...

قال أحمد بن حنبل: ثقهٔ «۱».

وقال یحیی بن معین: ثقهٔ.

وقال أبو حاتم: ثقهٔ.

وقال العجلی: کوفی تابعی ثقهٔ.

وقال أبو إسحاق الجوزجانی «۲»: کان قوم من أهل الکوفهٔ لا تحمد مذاهبهم- یعنی التشیّع- هم رؤوس محدّثی الکوفهٔ، مثل أبی

إسحاق والأعمش ومنصور وزبید وغیرهم من أقرانهم، احتملهم الناس علی صدق ألسنتهم فی الحدیث.

وقال مغیرة: کنت إذا رأیت أبا إسحاق، ذکرت به الضرب الأول.

وقال جریر بن عبدالحمید: کان یقال: من جالس أبا إسحاق، فقد جالس علیاً رضی اللَّه عنه.

---

(۱) العلل ومعرفة الرجال ۲/ ۳۶۴.

(۲) أحوال الرجال للجوزجانی: ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶

وقال الـذهبی: کان رحمه اللَّه من العلماء العاملین ومن جلّة التابعین، طلّابة للعلم، کبیر القدر، ثقة، حجة بلا نزاع، وحدیثه محتجّ به فی دواوین الإسلام» «۱».

«۶» روایة النضر بن شمیل ... ص: ۱۶

وهو: النضر بن شمیل بن خرشة المازنی البصری، المتوفی سنة ۲۰۴.

وقع فی طریق روایة أبی الخیر الحاکمی الطالقانی، یرویه عن عبدالجلیل ابن عطیة، وعنه إسحاق بن راهویه.

وکذا عند غیره.

ترجمته

هو من رجال الکتب الستة.

وثّقه یحیی بن معین، والنسائی، وابن المدینی.

وکذا أبو حاتم وأضاف: صاحب سنّة.

ووصفه الذهبی ب «العلامة الإمام الحافظ».

راجع:

---

(۱) الجرح والتعدیل ۶/ ۲۴۲، تهذیب التهذیب ۶/ ۱۷۲، سیر أعلام النبلاء ۵/ ۳۹۲، تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷

۱- الجرح والتعدیل ۸/ ۴۷۷

۲- الطبقات الکبری ۷/ ۲۶۳

۳- التاریخ الکبیر ۸/ ۹۰

۴- تهذیب الکمال ۱۹/ ۸۱

۵- تهذیب التهذیب ۸/ ۵۰۲

۶- الکاشف ۳/ ۱۸۹

۷- سیر أعلام النبلاء ۹/ ۳۲۸

«۷» روایة أبی عامر العقدی ... ص: ۱۷

وهو: أبو عامر عبدالملک بن عمرو القیسی البصری، المتوفی سنهٔ ۲۰۴.

وقع فی طریق روایهٔ الحافظ الطبرانی.

ترجمته

والعقدی، من رجال الصحاح الستهٔ.

وحدّث عنه: أحمد، وابن راهویه، والذهلی، والکدیمی، وعبد بن حمید، وعباس الدوری، وآخرون.

قال النسائی: ثقهٔ مأمون.

وقال ابن سعد: کان ثقهٔ.

وذکره ابن حبّان فی الثقات ۸/ ۳۳۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸

وقال ابن شاهین فی الثقات «۱»: قال عثمان الدارمی: أبو عامر ثقهٔ عاقل.

وقال الذهبی: کان من مشایخ الإسلام وثقات النقلهٔ.

وقال الحافظ: ثقهٔ «۲».

«۸» روایهٔ عبدالرزاق بن همام ... ص: ۱۸

وهو: عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعانی، المتوفی سنهٔ ۲۱۱.

أخرجه عنه أحمد فی المسند.

ترجمته

وهذا الرجل من رجال الکتب الستّهٔ، ومن مشایخ أحمد، وابن راهویه، وابن معین، وأمثالهم من الأئمهٔ الأعلام ... وقد اتّفقوا علی ثقته وإمامته وجلالته، فراجع کلماتهم فی:

الطبقات الکبری ۶/ ۷۴

وتاریخ ابن معین ۲/ ۳۶۲

والتاریخ الکبیر ۶/ ۱۳۰

---

(۱) تاریخ أسماء الثقات: ۲۳۰ رقم ۸۵۴.

(۲) طبقات ابن سعد ۷/ ۲۱۹، تهذیب التهذیب ۶/ ۳۰۹، سیر أعلام النبلاء ۹/ ۴۶۹، تقریب التهذیب ۱/ ۶۱۷.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹

والجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۳۲۸

ووفیات الأعیان ۳/ ۲۱۶

وتذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۳۶۴

وسیر أعلام النبلاء ۹/ ۵۶۳

وتهذیب الکمال ۱۱/ ۴۴۷

وتهذیب التهذیب ۵/ ۲۱۳

«۹» روایة الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی ... ص: ۱۹

المتوفی سنة ۲۳۲ تقریباً.

وهو شیخ أبی یعلی الموصلی، رواه عنه، عن جعفر بن سلیمان، مضافاً إلی روایته له عن عبید اللَّه بن عمر القواریری عن جعفر بن سلیمان.

فقد أخرج ابن عساکر بعد روایة الحدیث بإسناده عن أبی یعلی عن عبید اللَّه عن جعفر «۱»:

«وأخبرتنا به ام المجتبی العلویة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرئ، أنا أبو یعلی، أنا الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی، نا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبداللَّه بن الشخّیر، عن عمران بن حصین قال:

بعث رسول اللَّه سریة» ... الحدیث ...

---

(۱) وهو فی مسند أبی یعلی ۱/ ۲۹۳ رقم ۳۵۵.

وفی آخره: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیّاً منّی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» «۱».

ترجمته

ابن أبی حاتم: «سئل أبو زرعة عنه، فقال: لا بأس به» قال: «سئل أبی عنه، فقال: بصری صدوق» «۲».

ابن حجر: «عنه: البخاری، وأحمد بن النصر النیسابوری، وجعفر الفریابی، وعبد اللَّه بن أحمد، وأبو زرعة، وأبو حاتم، وموسی بن إسحاق الأنصاری، والحسن بن سفیان، وأبو یعلی، وجماعة.

قال البخاری وأبو حاتم: صدوق.

وقال أبو زرعة: لا بأس به.

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وحکی الحاکم عن صالح جزرة وسئل عنه فقال: شیخ صدوق» «۳».

«۱۰» روایة أبی نعیم الملائی ... ص: ۲۰

وهو: الفضل بن دکین: عمرو بن حماد التیمی المتوفی سنة ۲۱۹.

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۸.

(۲) الجرح والتعدیل ۳/ ۲۵.

(۳) تهذیب التهذیب ۲/ ۲۸۴.

وقع فی طریق روایة الحافظ أبی نعیم الإصبهانی.

ترجمته

هو من رجال الصحاح الستة.

وحدّث عنه: أحمد بن حنبل، ویحیی بن معین، وأبو زرعة، وابن أبی شیبة، وأبو حاتم، والذهلی، وعبد بن حمید، وأبو خیثمة ...

وغيرهم من كبار الأئمّة الأعلام.

ولاحظ كلمات الثناء والتوثيق والتعظيم فی:

۱- الجرح والتعديل ۷/ ۶۱

۲- تاريخ بغداد ۱۲/ ۳۴۶

۳- تهذيب التهذيب ۶/ ۳۹۷

۴- تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۷۲

۵- سير أعلام النبلاء ۱۰/ ۱۴۲.

«۱۱» رواية زهير بن حرب ... ص: ۲۱

وهو: أبو خيثمة زهير بن حرب بن شدّاد البغدادی المتوفی سنة ۲۳۴.

وتعلم روايته من بعض أسانيد أبی يعلی الموصلی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲

ترجمته

وهذا الراوی من رجال البخاری ومسلم وأبی داود والنسائی وابن ماجة.

وثّقه يحيی بن معين.

وقال أبو حاتم: صدوق.

وقال النسائی: ثقة مأمون.

وقال ابن فهم: ثقة ثبت.

وقال الخطيب: كان ثقة ثبتاً حافظاً متقناً.

وقال الذهبی: الحافظ الحجة أحد أعلام الحديث.

وقال ابن حجر: ثقة ثبت، روی عنه مسلم أكثر من ألف حديث» «۱».

«۱۲» رواية ابن راهويه ... ص: ۲۲

وهو: إسحاق بن إبراهيم بن مخلد الحنظلی المروزی، المتوفی سنة ۲۳۸.

وقع فی طريق رواية أبی الخير الطّالقانی الحاكمی خبر بريدة بن الحصيب، يرويه عن النضر بن شميل.

---

(۱) الجرح والتعديل ۳/ ۵۹۱، تاريخ بغداد ۸/ ۴۸۲، تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۳۷، تقريب التهذيب ۱/ ۲۶۴، سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۸۹.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳

ترجمته

وقد حدّث أحمد ويحيی بن معين والبخاری ومسلم وأبو داود والنسائی والترمذی وسائر الأئمة، عن إسحاق بن راهويه.

عن أحمد بن حنبل: «إمامٌ» و «لا أعرف لإسحاق فی الدنيا نظيراً».

وعن النسائی: «أحد الأئمة، ثقة مأمون».

وعن ابن ذؤیب: «ما أعلم علی وجه الأرض مثل إسحاق».

وعن ابن خزیمهٔ: «واللّٰه لو کان إسحاق فی التابعین لأقرّوا له بحفظه وعلمه وفقهه».

وعن أبی نعیم: «کان إسحاق قرین أحمد».

وعن نعیم بن حماد: «إذا رأیت الخراسانی یتکلّم فی إسحاق بن راهویه فاتّهمه فی دینه».

وعن الحاکم: «إمام عصره فی الحفظ والفتوی «۱».

«۱۳» روایهٔ عثمان بن أبی شیبهٔ ... ص: ۲۳

وهو: أبو الحسن عثمان بن محمّد بن أبی شیبهٔ الکوفی، المتوفی

---

(۱) انظر: التاریخ الکبیر ۱/ ۳۷۹، الجرح والتعدیل ۲/ ۲۰۹، حلیهٔ الأولیاء ۹/ ۲۳۴، تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۳۳، سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۳۵۸، وفیات الأعیان ۱/ ۱۹۹، تاریخ بغداد ۶/ ۳۴۵، تهذیب التهذیب ۱/ ۲۳۶، طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۸۳، طبقات الحفاظ: ۱۸۸، طبقات المفسرین للداوودی ۱/ ۱۰۳ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴

سنهٔ: ۲۳۹.

وتعلم روایته من سند الفقیه المحدّث ابن المغازلی الواسطی.

ترجمته

وهذا الرجل من رجال البخاری ومسلم، حدّثا عنه واحتجّا به فی کتابیهما، وحدّث عنه أیضاً: أبو داود وابن ماجهٔ فی سننهما، وکذا سائر الأئمّهٔ الأعلام، کأبی حاتم، وإبراهیم الحربی، والنسوی، وأبی یعلی، والفریابی...

وإن شئت الوقوف علی کلماتهم فی حقّه، فراجع:

الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۳۴۹

والتاریخ الکبیر ۶/ ۲۵۰ رقم ۲۳۰۸

والثقات لابن حبان ۸/ ۴۵۴

والکاشف ۲/ ۲۵۰ رقم ۳۷۷۷

وتذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۴۴

وتاریخ بغداد ۱۱/ ۲۸۳

والنجوم الزاهرهٔ ۲/ ۳۰۱

وتهذیب الکمال ۱۲/ ۴۷۱

وتهذیب التهذیب ۵/ ۵۱۰

وسیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۵۱ ووصفه ب «الإمام الحافظ الکبیر المفسّر» ونقل ثقته، ووثّقه بصراحهٍ، وکذا ابن حجر الحافظ فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵

(التقریب).

«۱۴» روایهٔ عفّان بن مسلم ... ص: ۲۵

وهو: عفّان بن مسلم بن عبداللَّه، مولى عزرة بن ثابت الأنصارى، المتوفى سنة ۲۴۰ أو قبلها.

أخرجه عنه أحمد فى المسند.

ترجمته

وعفّان بن مسلم، شيخ أحمد، والبخارى، وابن معين، وأبى بكر بن أبى شيبة، والذهلى، وغيرهم. وحديثه فى المسند والكتب الستّة.

وكلّهم وصفوه بالثقة والإمامة والصّدق والإتقان ... فراجع:

۱- الجمع بين رجال الصحيحين ۱/ ۴۰۷

۲- التاريخ الكبير ۷/ ۷۲ رقم ۳۳۱

۳- الطبقات الكبرى ۷/ ۲۱۸

۴- تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۷۹

۵- تهذيب الكمال ۱۳/ ۱۰۰

۶- تهذيب التهذيب ۵/ ۵۹۶

۷- تاريخ بغداد ۱۲/ ۲۶۹

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶

۸- المعارف: ۲۹۲.

«۱۵» رواية لوين ... ص: ۲۶

وهو: أبو جعفر محمّد بن سليمان الأسدى البغدادى، المتوفى سنة ۲۴۵.

وقع فى طريق رواية الحافظ أبى نعيم الإصبهانى.

ترجمته

هو من رجال: أبى داود والنسائى.

وحدّث عنه: عبداللَّه بن أحمد، والبغوى، وابن أبى داود، وابن صاعد، وابن مندة.

روى الخطيب: قال النسائى: ثقة «۱».

وقال ابن أبى حاتم: سئل أبى عنه فقال: صالح الحديث صدوق «۲».

وقال الذهبى: لوين الحافظ الصدوق الإمام شيخ الثغر «۳».

وذكره ابن حبان فى الثقات «۴».

---

(۱) تاريخ بغداد ۵/ ۲۹۵.

(۲) الجرح والتعديل ۷/ ۲۶۸ ترجمة ۱۴۶۸.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۰۰.

(۴) سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷

وقال ابن حجر الحافظ: ثقة «۱».

«۱۶» روایة ابن سُمَّویه ... ص: ۲۷

وهو: أبو بشر إسماعیل بن عبداللَّه الإصبهانی المتوفی سنة ۲۶۷.

وقع فی بعض أسانید الحافظ أبی نعیم.

ترجمته

حدّث عنه: ابن مندة، وابن أبی داود، وعبد اللَّه بن جعفر بن فارس، وابن أبی حاتم...

قال ابن أبی حاتم: سمعنا منه، وهو ثقة صدوق «۲».

وقال أبو الشیخ: کان حافظاً متقناً «۳».

وقال أبو نعیم: کان من الحفّاظ والفقهاء «۴».

وقال الذهبی: الإمام، الحافظ، الثبت، الرّحال، الفقیه «۵».

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۱۶۶.

(۲) الجرح والتعدیل ۲/ ۱۸۲.

(۳) تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۶۶.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۱.

(۵) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸

«۱۷» روایة أبی أحمد العسّال ... ص: ۲۸

وهو: محمّد بن أحمد الإصبهانی، المتوفی سنة ۲۸۲.

شیخ الحافظ أبی نعیم. وقد روی الحدیث عنه فی (فضائل الصحابة): ۴۰- ۴۱ ح ۱۳.

ترجمته

حدّث عنه: ابن عدی، وابن المقرئ، وابن مردویه، وابن مندة، وأبو نعیم، وأبو سعید النقّاش، وجماعة من الأعلام.

قال الحاکم: کان أحد أئمّة الحدیث.

وقال الخطیب: قدم بغداد وحدّث بها، وقد حدّثنا عنه أبو نعیم الإصبهانی الحافظ حدیثاً کثیراً...

وقال ابن مردویه: هو أحد الأئمة فی الحدیث فهماً وإتقاناً وأمانة.

وقال الذکوانی: أبو أحمد العسّال الثقة المأمون الکبیر فی الحفظ والإتقان.

وقال الخلیلی: حافظ متقن.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹

وقال أبو نعیم: مقبول القول، من کبار الناس فی المعرفة والحفظ «۱».

«۱۸» روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۲۹

وهو: محمّد بن إدریس بن المنذر الحنظلی الرازی، المتوفی سنة ۲۷۷.

قال الحافظ محبّ الدین الطبری: «عن عمران بن حصین- رضی اللَّه عنه-: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: إنّ علیّاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أحمد والترمذی- وقال: حسن غریب- وأبو حاتم» «۲».

ووقع «أبو حاتم الرازی» فی أحد أسانید روایات ابن عساکر الدمشقی الکثیرهٔ فی هذا الباب «۳».

ترجمته

الخطیب: «کان أبو حاتم أحد الأئمّهٔ الحفاظ الأثبات».

---

(۱) ذکر أخبار إصبهان ۲/ ۲۵۳، تاریخ بغداد ۱/ ۲۷۰، تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۸۸۶، سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۶، الوافی بالوفیات ۲/ ۴۱ وغیرها.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۲۶، وقد یحتمل أن المراد «ابن حبان».

(۳) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۵.

ابن خراش: «کان أبو حاتم من أهل الأمانهٔ والمعرفهٔ».

اللالکائی: «کان أبو حاتم إماماً حافظاً متثبّتاً».

النسائی: «ثقهٔ».

الذهبی: «الإمام الحافظ الناقد شیخ المحدّثین، کان من بحور العلم، من نظراء البخاری ومن طبقته» «۱».

«۱۹» روایهٔ ابن أبی عاصم ... ص: ۳۰

وهو: أبو بکر أحمد بن عمرو بن الضحّاک الشیبانی المتوفی سنهٔ ۲۸۷.

«ثنا عباس بن الولید النرسی وأبو کامل قالا: ثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: علیٌّ منی، وأنا منه، وهو ولیّ کل مؤمن بعدی. «۲» إسناده صحیح. رجاله ثقات علی شرط مسلم.

والحدیث أخرجه الترمذی (۲/ ۲۹۷) وابن حبان (۲۲۰۳) والحاکم ۰/ (۱۱ ۳- ۱۱۱) وأحمد (۴/ ۴۳۷) من طرق أخری عن جعفر بن سلیمان

---

(۱) انظر: تاریخ بغداد ۲/ ۷۳، تهذیب التهذیب ۷/ ۲۸، طبقات الحفاظ ۲/ ۵۶۷، الوافی بالوفیات ۲/ ۱۸۳، البدایهٔ والنهایهٔ ۱۱/ ۵۰، طبقات السبکی ۲/ ۲۰۷، سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷ وغیرها.

(۲) هذه تعلیقات الألبانی علی کتاب السنّهٔ لابن أبی عاصم.

الضبعی به.

وقال الترمذی: «حدیث حسن غریب».

وقال الحاکم: «صحیح علی شرط مسلم».

وأقرّه الذهبی.

وله شاهد من حدیث بریدهٔ مرفوعاً به.

أخرجه أحمد (۵/ ۳۵۶) من طريق أجلح الكندى عن عبداللّه بن بريدة عن أبيه بريدة. وإسناده جيد، رجاله ثقات رجال الشيخين غير أجلح، وهو ابن عبداللّه بن جحيفة الكندى، وهو شيعى صدوق.

ثنا محمّد بن المثنى، حدّثنا يحيى بن حماد، عن أبى عوانة، عن يحيى ابن سليم أبى بلج عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى:

أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّك لست نبياً [إنّه لاينبغى أن أذهب إلّا] وأنت خليفتى فى كل مؤمن من بعدى.

قال أبو بكر: وحديث سفينة ثابت من جهة النقل، سعيد بن جمهان روى عنه حماد بن سلمة والعوام بن حوشب وحشرج. «۱» إسناده حسن. ورجاله ثقات رجال الشيخين غير أبى بلج واسمه يحيى بن سليم بن بلج قال الحافظ: «صدوق ربما أخطأ».

ثنا الحسين بن على وأحمد بن عثمان قالا: ثنا محمّد بن خالد بن عثمة، حدّثنا موسى بن يعقوب، حدّثنى المهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يقول يوم

---

(۱) هذه تعليقات الألبانى.

الجحفة وأخذ بيد على، فخطب فحمد اللّه وأثنى عليه ثم قال:

أيها الناس إنى وليّكم. قالوا: صدقت يا رسول اللّه، وأخذ بيد على رضى اللّه عنه فرفعها فقال: هذا وليّى، والمؤدّى عنى «۱».

ترجمته

قال أبو الشيخ الإصبهانى: «كان من الصيانة والعفّة بمحلٍّ عجيب».

وقال ابن مردويه: «حافظ كثير الحديث، صنف المسند والكتب».

وقال النسوى: «من أهل السنّة والحديث والنسك والأمر بالمعروف والنهى عن المنكر، وكان ثقة نبيلًا معمراً».

وقال أبو نعيم: «كان فقيهاً ظاهرى المذهب».

وقال الذهبى: «حافظ كبير، إمام بارع، متّبع للآثار، كثير التصانيف، قدم أصبهان على قضائها، ونشر بها علمه» «۲».

«۲۰» رواية عبداللّه بن أحمد ... ص: ۳۲

وهو: أبو عبدالرحمن عبداللّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل المروزى البغدادى المتوفى سنة ۲۹۰.

---

(۱) كتاب السنّة لابن أبى عاصم: ۵۵۰.

(۲) انظر: ذكر أخبار إصبهان ۱/ ۱۳۵ رقم ۷۸، طبقات المحدثين بإصبهان ۳/ ۳۸۰، تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۴۰، سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۴۳۰، العبر ۱/ ۴۱۳، الوافى بالوفيات/ ۲۶۹ ۷، شذرات الذهب ۲/ ۱۹۵.

أخرج خبر المناقب العشر عن ابن عباس، وفيها (حديث الولاية) بسندٍ صحيح. ورواه عنه غير واحدٍ من الأعلام بأسانيدهم، كالحاكم النيسابورى، حيث رواه عنه بواسطة أبى بكر القطيعى «... ۱» وروى الحديث عن أبيه بإسناده عن ابن بريدة عن أبيه، وفيه: «لا تقع فى على، فإنّه منّى وأنا منه وهو وليّكم من بعدى».

وهذا الحديث فى (المسند). ورواه عنه بأسانيدهم جماعة من الأعلام كابن عساكر الدمشقى «۲».

ترجمته

حدّث عنه من الأئمة: النسائی، والبغوی، وابن صاعد، وأبو عوانة، والمحاملی، ودعلج، والطبرانی، وأبو بکر الشافعی، وأبو بکر القطیعی وغیرهم.

أحمد: «إن أبا عبدالرحمن قد وعی علماً کثیراً». «ابنی عبداللَّه محظوظ من علم الحدیث».

ابن المنادی: «لم یکن فی الدنیا أحد أروی عن أبیه من عبداللَّه بن أحمد».

الخطیب: «کان ثقة ثبتاً فهماً».

الذهبی: «الإمام الحافظ الناقد محدّث بغداد. کان صیّناً دیّناً صادقاً صاحب حدیثٍ واتّباع وبصر بالرجال» «۳».

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۴۳.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۱۶. وانظر: تاریخ بغداد ۹/ ۳۷۵، تهذیب التهذیب ۴/ ۲۳۰، تذکرة الحفاظ ۶۶۵/ ۲ وغیرها.

«۲۱» روایة البزّار ... ص: ۳۴

وهو: أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبدالخالق البصری، المتوفی سنة ۲۹۲.

أخرجه بإسناده:

«عن بریدة قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بعثین إلی الیمن، علی أحدهما علی بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه- وعلی الاخر خالد بن الولید، فقال: إذا التقیتم فعلی علی الناس، وإن افترقتما فکلّ واحدٍ منکما علی جنده.

قال: فلقینا بنی زبید من أهل الیمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلة وسبینا الذریّة، فاصطفی علی امرأة من السبی لنفسه.

قال بریدة: فکتب معی خالد بن الولید إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلم یخبره بذلک، فلما أتیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم دفعت الکتاب، فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله. فقلت: یا رسول اللَّه هذا مکان العائذ، بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی أن اطیعه، ففعلت ما أرسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقع فی علی، فإنّه منّی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی» «۱».

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۷- ۱۲۸.

ترجمته

توجد ترجمته وتوثیقاته فی غیر واحدٍ من المصادر، غیر أنّهم قالوا بأنّه کان یتّکل علی حفظه فیقع منه الخطأ فی الإسناد أو المتن.

راجع:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۵۳

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۴

۳- تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴

۴- النجوم الزاهرة ۲/ ۱۵۷

۵- الوافی بالوفیات ۷/ ۲۶۸.

«۲۲» روایهٔ مطیّن ... ص: ۳۴

وهو: محمّد بن عبداللَّه الحضرمی، المتوفی سنهٔ ۲۹۷.

وهو شیخ أبی القاسم الطبرانی، رواه عنه فی (المعجم الأوسط).

ترجمته

ترجم له الذهبی فقال ما ملخّصه:

«مطین. الشیخ الحافظ الصدوق، محدّث الکوفهٔ، أبو جعفر محمّد ابن عبداللَّه بن سلیمان الحضرمی...

سئل عنه الدارقطنی فقال: ثقهٔ جبل.

وقال الخلیلی: ثقهٔ حافظ «۱».

وراجع أیضاً:

۱- تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۶۶۲

۲- النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۱۷۱

۳- الوافی بالوفیات ۳/ ۳۴۵

۴- شذرات الذهب ۲/ ۲۲۶.

«۲۳» روایهٔ أحمد بن الحسین الصوفی ... ص: ۳۶

وهو: أحمد بن الحسین بن إسحاق البغدادی، المتوفی سنهٔ ۳۰۲.

وتعلم روایته من سند ابن المغازلی الواسطی.

ترجمته

ترجم له الخطیب فی تاریخه، والذهبی فی سیره، ووصفه ب «الشیخ العالم المحدّث» قال:

«حدّث عنه: أبو بکر الشافعی، وأبو حفص عمر بن محمّد الزیّات، وأبو أحمد بن عدی، وطائفهٔ سواهم».

قال: «وثّقه أبو عبداللَّه الحاکم وغیره، وبعضهم لیّنه» «۲».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۱.

(۲) تاریخ بغداد ۴/ ۹۸، سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۵۳.

«۲۴» روایهٔ الرویانی ... ص: ۳۷

وهو: أبو بکر محمّد بن هارون، المتوفی سنهٔ ۳۰۷.

وقع فی طریق روایهٔ الحافظ ابن عساکر.

وروی الحدیث فی (مسنده) قائلًا: «نا ابن إسحاق، نا خالد القطربلی، نا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن الحصین قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللّه علیه وسلّم سریهٔ، فاستعمل علیهم علیا، فمضی علی فی السریهٔ، قال: فأصاب علی جاریهً، فأنکروا ذلک علیه، فتعاقد أربعهٔ من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قالوا: إذا لقینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أخبرناه بما صنع.

قال عمران: وکان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ بدأوا برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ثم انصرفوا.

فلمّا قدمت السریهٔ، سلّموا علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

قال: فقام أحد الأربعهٔ فقال: یا رسول اللَّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

قال: فأعرض عنه.

ثم قام آخر، فقال: یا رسول اللَّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

فأقبل إلیه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- یعرف الغضب فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی؟- ثلاث مرار-، إنّ علیّاً منّی وأنا منه، وهو ولی

کلّ مؤمن بعدی «۱».

نا محمّد بن إسحاق، نا محمّد بن عبداللَّه، نا أبو الجواب، نا یونس بن أبی إسحاق، عن أبیه، عن البراء قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جیشین، علی أحدهما علی بن أبی طالب، وعلی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا کان قتال فعلی علی الناس. فافتتح علی حصناً، فأخذ جاریهً لنفسه. فکتب خالد.

فلمّا قرأ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الکتاب قال: ما یقول فی رجل یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله؟» «۲».

ترجمته

ترجم له الذهبی بقوله: «الرویانی، الإمام الحافظ الثقهٔ محمّد بن هارون الرویانی، صاحب المسند المشهور، حدّث عن أبی الربیع الزهرانی ... وله الرحلهٔ الواسعهٔ والمعرفهٔ التامهٔ. حدّث عنه أبو بکر الإسماعیلی ... وثّقه أبو یعلی الخلیلی، وذکر أن له تصانیف فی الفقه، وأنّه مات سنهٔ ۳۰۷» «۳».

وله ترجمهٔ فی:

۱- تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۵۲

۲- مرآهٔ الجنان ۲/ ۱۸۶- ۱۸۷.

---

(۱) مسند الدویانی ۱/ ۶۲ ح ۱۱۹.

(۲) مسند الرویانی ۱/ ۱۳۲ ح ۳۰۹.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۵۰۷.

۳- البدایهٔ والنهایهٔ ۱۱/ ۱۱۱

۴- الوافی بالوفیات ۵/ ۱۴۸

۵- شذرات الذهب ۲/ ۲۵۱ وغیرها.

«۲۵» روایهٔ أبی القاسم البغوی ... ص: ۳۹

وهو: أبو القاسم عبداللَّه بن محمّد بن عبدالعزیز البغدادی، المتوفی سنهٔ ۳۱۷.

وقع فی طریق روایهٔ شیخ الإسلام الجوینی الحموینی عن عمران، حیث رواه عن أبی الربیع الزهرانی، ورواه عنه الحافظ أبو حفص ابن شاهین «۱».

وفی طریق روایهٔ الفقیه الشافعی ابن المغازلی الواسطی عن عمران، حیث رواه عن أبی الربیع الزهرانی، وعنه أبو الحسن أحمد بن محمّد بن عمران «۲».

وفی طریق روایهٔ الحافظ ابن عساکر عن عمران، حیث رواه عن أبی الربیع الزهرانی، وعنه عیسی بن علی «۳».

ترجمته

سئل ابن أبی حاتم عن أبی القاسم البغوی: «أیدخل فی الصحیح؟

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۵۶ ح ۲۱.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۲۱۱ ح ۲۷۶.

(۳) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۷.

قال: نعم».

الدارقطنی: «ثقهٔ جبل، إمام من الأئمهٔ، ثبت».

أبو یعلی الخلیلی: «أبو القاسم البغوی من العلماء المعمرین، وهو حافظ عارف، وقد حسدوه فی آخره عمره فتکلّموا فیه بشیء لا یقدح فیه».

الذهبی: «الحافظ الإمام، الحجهٔ، المعمَّر، مسند العصر، ثقهٔ مطلقاً».

راجع:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۴۰

۲- تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۳۷

۳- البدایهٔ والنهایهٔ ۱۱/ ۱۳۸

۴- تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۱۱

۵- النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۲۲۶

۶- شذرات الذهب ۲/ ۲۷۵ وغیرها.

«۲۶» روایهٔ الطحاوی ... ص: ۴۰

وهو: أحمد بن محمّد بن سلامهٔ المصری، المتوفی سنهٔ ۳۲۱.

روی هذا الحدیث فی کتابه، حیث قال:

«بیان مشکل ما روی عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فیما کان من علی رضی اللَّه عنه فی قسمهٔ خمس ما بعث فی قسمته من السبی، ووقوع الوصیفهٔ التی کانت فی آله، وما کان منه فیها من وطیها، ومن تناهی ذلک إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بلا

استبراء مذکور فیه، وترک

إنکار ذلک علیه.

حدّثنا أحمد بن شعیب قال: ثنا إسحاق بن إبراهیم- یعنی ابن راهویه- قال: أنا النضر بن شمیل قال: ثنا عبدالجلیل بن عطیهٔ قال: ثنا عبداللَّه بن بریدهٔ قال: حدّثنی أبی قال: لم یکن أحد من الناس أبغض إلیَّ من علی بن أبی طالب، حتی أحببت رجلا من قریش لا احبه إلّاعلی بغضاء علی، فبعث النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ذلک الرجل علی خیل، فصحبته وما أصحبه إلّاعلی بغضاء علی، فکتب إلی النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أن ابعث إلیه من یخمّسه، فبعث إلینا علیّاً، وفی السبی وصیفهٔ من أفضل السبی، فلما خمّسه صارت الوصیفهٔ فی الخمس، ثم خمّس فصارت فی أهل بیت النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ثم خمّس فصارت فی آل علی، فأتانا ورأسه یقطر، فقلنا: ما هذا؟ فقال: ألم تروا إلی الوصیفهٔ صارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت النبی، ثم صارت فی آل علی، وقعت علیها، فکتب، وبعثنی مصدّقاً لکتابه إلی النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بما قال.

فجعلت أقرأ علیه ویقول: صدق، وأقرأ ویقول صدق، فأمسک بیدی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وقال:

أتبغض علیّاً؟ فقلت: نعم. فقال: لا تبغضه، وإن کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفسی بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفهٔ.

فما کان أحد بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أحب إلی من علی.

قال عبداللَّه بن بریدهٔ: واللَّه ما فی الحدیث بینی وبین النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم غیر أبی.

وحدّثنا محمّد بن أحمد بن حماد قال: ثنا صالح بن أحمد بن حنبل

قال: ثنا علی بن المدینی قال: سمعت یحیی بن سعید قال: حملت حدیث علی بن سوید یعنی ابن عوف «۱» عن ابن بریدهٔ فی علی، فلما کتبته ذهب منّی بغیر شک یعنی منّی فیه.

قال قائل: کیف یجوز أن تقبلوا هذا الحدیث أن کان فیه أن علیّاً قسّم بینه وبین أهل الخمس ما ذکرت قسمته فیه، وهو شریک فی ذلک، ولا یجوز أن یکون الرجل مقاسماً لنفسه ولغیره؟

فکان جوابنا: له فی ذلک ما یقسم بالولایهٔ من الأشیاء التی من هذا الجنس، یجوز أن یکون ممن هو شریک فی ذلک، کما یقسّم الإمام بالأمانهٔ الغنائم بین أهلها وهو منهم، وإذا کان للإمام ذلک ممّا ذکرنا کان من یقیمه لذلک سواه یقوم فیه مقامه. فبان بحمد اللَّه ونعمته صحّهٔ هذا المعنی من هذا الحدیث» «۲».

ترجمته

والطحاوی إمامٌ کبیر من أئمّهٔ القوم، بل هو من المجتهدین الأعلام، وقد ترجموا له تراجم حسنهٔ، وأطالوا الکلام فی مدحه والثناء علیه وتوثیقه وتعظیمه، حتی أنّ بعضهم أفرد أحواله ومناقبه بالتألیف ... وإلیک جملهً من مصادر ترجمته:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۷۱

۲- تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۸۰۸

۳- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۱۱

---

(۱) کذا، والظاهر أنه: منجوف.

(۲) مشکل الآثار ۴/ ۱۱۰- ۱۱۱ ح ۳۳۱۵ و ۳۳۱۶.

۴- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۴۷

۵- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۷۹

۶- الجواهر المضیة ۱/ ۲۷۱

۷- النجوم الزاهرة ۳/ ۲۴۰

۸- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷

۹- طبقات القراء للجزری ۱/ ۱۱۶

۱۰- المنتظم ۸/ ۱۲۶

۱۱- شذرات الذهب ۲/ ۲۸۸

«۲۷» روایة محمّد بن مخلد العطّار ... ص: ۴۳

هو: محمّد بن مخلد بن حفص البغدادی، المتوفى سنة ۳۳۱.

وقع فی طریق روایة الخطیب البغدادی لحدیث: «سألت اللَّه فیک خمساً» وخامسها: «وأعطانی أنّک ولی المؤمنین من بعدی» «۱».

ترجمته

حدّث عنه: الدارقطنی، وابن الجعابی، وابن شاهین، وابن الجندی، وأبو زرعة الرازی، وآخرون.

سئل عنه الدارقطنی فقال: «ثقة مأمون».

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ الثقة القدوة، کان موصوفاً بالعلم

---

(۱) تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۹.

والصلاح والصدق والاجتهاد فی الطلب، طال عمره واشتهر اسمه وانتهى إلیه العلو مع القاضی المحاملی ببغداد» «۱».

وله ترجمة- بالإضافة إلى تاریخ بغداد ۳/ ۳۱۰ وسیر أعلام النبلاء- فی:

۱- المنتظم ۸/ ۲۲۰

۲- تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۲۸

۳- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۷۴

۴- شذرات الذهب ۲/ ۳۳۱.

«۲۸» روایة ابن عقدة ... ص: ۴۴

وهو: أبو العباس أحمد بن محمّد بن سعید الهمدانی، المتوفى سنة ۳۳۲.

وقع فی بعض طرق روایة الحافظ ابن عساکر «۲».

ترجمته

روى عنه من الأئمة الأعلام: الطبرانی، وابن عدی، وابن الجعابی، وابن المظفر، وأبو علی النیسابوری، وأبو أحمد الحاکم، وأبو عمر

ابن مهدی وجماعة غیرهم.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۵۶.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰ وغیرها.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۵

قال أبو علی الحافظ النیسابوری: ما رأیت أحداً أحفظ لحدیث الکوفیین من أبی العباس ابن عقدة.

وقال: أبو العباس إمام حافظ، محلّه محلّ من یسأل عن التابعین وأتباعهم.

وقال الدارقطنی: أجمع أهل الکوفة أنّه لم یُر من زمن عبداللَّه بن مسعود إلی زمن أبی العباس ابن عقدة أحفظ منه.

وقال الدارقطنی: سمعت ابن عقدة یقول: أنا اجیب فی ثلاث مائة ألف حدیث، من حدیث أهل البیت خاصّة.

ومن هنا رمی بالتشیع، وربما تکلم فیه بعضهم لذلک.

وتوجد ترجمته والکلمات فی حقّه فی:

۱- تاریخ بغداد ۵/ ۱۴

۲- تذکرة الحفاظ/ ۳ ۸۳۹

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۳۴

۴- الوافی بالوفیات ۷/ ۳۹۵

۵- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۷۶

۶- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۳۴۰ وغیرها.

«۲۹» روایة محمّد بن یعقوب الأخرم ... ص: ۴۵

وهو: أبو عبداللَّه محمّد بن یعقوب بن یوسف الشیبانی النیسابوری المتوفی سنة ۳۴۴.

وهو شیخ الحاکم النیسابوری، أخرج عنه هذا الحدیث بإسناده عن

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۶

عمران بن حصین وفیه: «فأقبل رسول اللَّه والغضب [یعرف فی وجهه فقال: ما تریدون من علی؟ إن علیّاً منّی وأنا منه وهو ولی کل مؤمن [بعدی ».

قال الحاکم: «هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه» «۱».

ترجمته

حدّث عنه: أبو بکر بن إسحاق الصبغی، وحسّان بن محمّد الفقیه، وأبو عبداللَّه بن مندة، وأبو عبداللَّه الحاکم، والمزکّی، وخلق کثیر.

قال الحاکم: «کان صدر أهل الحدیث ببلدنا بعد ابن الشرقی، یحفظ ویفهم، وصنّف کتاب المستخرج علی الصحیحین، وصنف المسند الکبیر.

وسأله أبو العباس السرّاج أن یخرّج له کتاباً علی صحیح مسلم ففعل...

وله کلام حسن فی العلل والرجال.

سمعت محمّد بن صالح بن هانیء یقول: کان ابن خزیمة یقدّم أبا عبداللَّه ابن یعقوب علی کافّة أقرانه، ویعتمد قوله فیما یرد علیه، وإذا شک فی شیء عرضه علیه».

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ المتقن الحجة، جمع فأوعی، ومع حفظه وسعة علمه لم یرحل فی الحدیث، بل قنع بحدیث بلده» «۲».

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱۹ ح ۴۵۷۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۶۶. وانظر: تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۶۴، مرآة الجنان ۲/ ۲۵۳، النجوم الزاهرة ۳/ ۳۱۳ وغیرها.

«۳۰» روایة ابن فارس ... ص: ۴۷

وهو: عبداللَّه بن جعفر بن فارس الإصبهانی المتوفی سنة ۳۴۶.

وهو: شیخ أبی نعیم الحافظ. وقد روی عنه هذا الحدیث.

ترجمته

روی عنه: ابن مندة، وابن فورک، وابن مردویه، وأبو نعیم الحافظ.

نقل الحافظ الذهبی عن ابن مردویه والسوذرجانی فی تاریخهما:

ثقة.

وقال ابن مندة: کان شیوخ الدنیا خمسة: ابن فارس بإصبهان ...

ووصفه الذهبی نفسه ب «الشیخ الإمام المحدّث الصالح مسند إصبهان قال: وکان من الثقات العبّاد» «۱».

وراجع أیضاً:

۱- ذکر أخبار إصبهان ۲/ ۴۰- ۴۱

۲- العبر ۲/ ۷۳

۳- شذرات الذهب ۲/ ۳۷۲.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۵۳.

«۳۱» روایة المحبوبی ... ص: ۴۸

وهو: أبو العباس محمّد بن أحمد المروزی المتوفی سنة ۳۴۶.

رواه الحافظ الکنجی بإسناده عنه عن الترمذی.

ترجمته

قالوا: وهو راوی صحیح الترمذی عنه.

وحدّث عنه: الحاکم، وابن مندة، وعبد الجبار الجراحی.

وکانت الرحلة إلیه فی سماع صحیح الترمذی.

قال الحاکم: سماعه صحیح.

وراجع ترجمته فی:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۳۷

۲- الأنساب ۵/ ۲۱۲- المحبوبی

۳- الوافی بالوفیات ۲/ ۴۰

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۵۵

۵- شذرات الذهب ۲/ ۳۷۳.

«۳۲» روایة ابن السکن ... ص: ۴۹

وهو: أبو علی، سعید بن عثمان بن سعید بن السّکن المصری

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۹

البغدادی الأصل، البزّاز، المتوفّی سنة: ۳۵۳.

رواه عنه الحافظ ابن حجر فی الإصابة.

ترجمته

وله تراجم حسنة فی کثیر من الکتب، مثل:

تذکرة الحفاظ/ ۳ ۹۳۷

والنجوم الزاهرة ۳/ ۳۳۸

وحسن المحاضرة ۱/ ۳۵۱ وغیرها.

وهذه بعض الکلمات فی حقه:

الذهبی: «ابن السکن: الحافظ الحجة ... روی عنه: أبو عبداللّه بن مندة، وعبد الغنی بن سعید، وعلی بن محمّد الدقّاق...

توفی فی المحرم سنة ۳۵۳» «۱».

وقال: «إبن السکن: الإمام الحافظ المجدّد الکبیر، أبو علی ... جمع وصنّف، وجرّح وعدّل، وصحّح وعلّل، ولم نر توالیفه، هی عند المغاربة.

حدث عنه ... کان ابن حزم یثنی علی صحیحه المنتقی. وفیه غرائب» «... ۲».

السیوطی: «ابن السکن، الحافظ الحجة، أبو علی ... سمع أبا القاسم البغوی وابن جوصا. وعنه عبدالغنی بن سعید، وعنی بهذا الشأن، وصنف الصحیح المنتقی، مات فی المحرم سنة ۳۵۳» «۳».

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۳۷- ۹۳۸.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۱۱۷- ۱۱۸.

(۳) حسن المحاضرة ۱/ ۳۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۰

ابن العماد: «أبو علی بن السکن، الحافظ الکبیر سعید بن عثمان بن سعید ابن السکن المصری، صاحب التصانیف، وأحد الأئمة...

وکان ثقة حجة» «۱».

«۳۳» روایة أبی بکر القطیعی ... ص: ۵۰

وهو: أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان، المتوفى سنهٔ ۳۶۸.

وهو تلميذ عبداللَّه بن أحمد وروايته، وهو شيخ الحاكم النيسابورى.

رواه عنه غير واحدٍ من الأئمهٔ الأعلام، كالحاكم «۲» وابن عساكر «۳» وغيرهما، وهو يرويه عن عبداللَّه بالأسانيد الموجودهٔ فى (المسند) وغيره.

ترجمته

حدّث عنه: الدارقطنى، وابن شاهين، والحاكم، وابن رزقويه، والباقلانى، والبرقانى، وأبو نعيم، وابن بشران، والأزهرى، وابن المذهب، والجوهرى، وجماعهٔ من الأعلام سواهم.

قال البرقانى: «كان صالحاً، ولأبيه اتّصال بالدولهٔ، فقرئ لابن ذلك

---

(۱) شذرات الذهب ۳/ ۱۲.

(۲) المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۴۳ ح ۴۶۵۲.

(۳) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

السلطان على عبداللَّه بن أحمد المسند، فحضر القطيعى، ثم غرقت قطعهٔ من كتبه، فنسخها من كتابٍ ذكروا أنه لم يكن فيه سماعهٔ، فغمزوه، وثبت عندى أنه صدوق، وإنما كان فيه بله.

وقد ليّنته عند الحاكم فأنكر علىَّ وحسّن حاله وقال: كان شيخى.

وقال السلمى: سألت الدارقطنى عنه فقال: ثقهٔ زاهد قديم، سمعت أنه مجاب الدعوهٔ» «۱».

«۳۴» روايهٔ الإسماعيلى ... ص: ۵۱

وهو: أبو بكر أحمد بن إبراهيم الجرجانى المتوفى سنهٔ ۳۷۱.

رواه عنه الحافظ شهاب الدين القسطلانى، فى إرشاد السارى «۲».

ترجمته

حدّث عنه: الحاكم، والبرقانى، وحمزهٔ السهمى وجماعهٔ من الأئمهٔ.

صنّف تصانيف هى- كما قال الذهبى- تشهد له بالإمامهٔ فى الفقه والحديث.

قال الحاكم: كان واحد عصره، وشيخ المحدثين والفقهاء، وأجلّهم فى الرئاسهٔ والمروّهٔ والسخاء، ولا خلاف بين العلماء من الفريقين

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۱۰. وانظر: تاريخ بغداد ۴/ ۷۳، الوافى بالوفيات ۶/ ۲۹۰، البداية والنهاية ۱۱/ ۲۴۹، النجوم الزاهرهٔ ۴/ ۱۳۲ وغيرها.

(۲) إشاد السارى إلى صحيح البخارى ۶/ ۴۲۱.

وعقلائهم فى أبى بكر.

وقال حمزهٔ السهمى: سمعت جماعهًٔ منهم الحافظ ابن المظفر يحكون جودهٔ قراءهٔ أبى بكر، وقالوا: كان مقدّماً فى جميع المجالس.

وقال الذهبی: الإسماعیلی الإمام الحافظ الحجة الفقیه شیخ الإسلام، صاحب الصحیح وشیخ الشافعیّة.

وتوجد ترجمته وکلمات الثناء بالجمیل فی:

۱- الأنساب ۱/ ۱۵۲- الإسماعیلی

۲- المنتظم ۸/ ۴۳۳

۳- طبقات السبکی ۳/ ۷

۴- النجوم الزاهرة ۴/ ۱۴۰

۵- تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۴۷

۶- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۹۲

۷- البدایة والنهایة ۱۱/ ۲۵۴

۸- الوافی بالوفیات ۶/ ۲۱۳ وغیرها.

«۳۵» روایة محمّد بن المظفّر ... ص: ۵۲

وهو: أبو الحسین محمّد بن المظفر بن موسی البغدادی المتوفی سنة ۳۷۹.

روی الحدیث بإسناده عن الأجلح عن ابن بریدة عن بریدة، کما فی (المناقب) لابن المغازلی، حیث رواه عنه بواسطة أبی طالب محمّد بن

أحمد بن عثمان الأزهری «۱».

ترجمته

حدّث عنه: الدارقطنی، وابن شاهین، والبرقانی، والتنوخی، والأزهری، والسلمی، وغیرهم.

قال الخطیب: «کان فهماً حافظاً صادقاً مکثراً».

الدارقطنی: «ثقة مأمون.

قلت: یقال إنه یمیل إلی التشیّع. قال: قلیلًا بقدر مالا یضر إنْ شاء اللَّه».

أبو نعیم: «حافظ مأمون».

الذهبی: «الشیخ الحافظ المجوّد محدّث العراق. تقدّم فی معرفة الرجال، وجمع وصنّف، وعمّر دهراً، وبعُد حدیثه، وأکثر الحفّاظ عنه، مع الصدق والإتقان» «۲».

«۳۶» روایة ابن المقرئ ... ص: ۵۳

وهو: أبو بکر محمّد بن إبراهیم الإصبهانی، المتوفی سنة ۳۸۱.

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۲۰۸ ح ۲۷۱.

(۲) انظر: تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۲، تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۸۰، المنتظم ۸/ ۴۸۲، البدایة والنهایة ۲۶۳ وفیه: محمّد بن المطرف، سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۴

من رجال الحافظ ابن عساکر فی روایهٔ هذا الحدیث.

ترجمته

ابن مردویه: «ثقهٔ مأمون، صاحب أصول».

أبو نعیم: «محدّث کبیر، ثقهٔ، صاحب مسانید، سمع مالا یحصی کثرهٔ».

الذهبی: «ابن المقرئ، الشیخ الحافظ الجوّال الصدوق، مسند الوقت».

تجد هذه الکلمات وأمثالها بحقّه فی:

۱- أخبار إصبهان ۲/ ۲۶۷- ۲۶۸

۲- تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۷۳

۳- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۹۸

۴- الوافی بالوفیات ۱/ ۳۴۲

۵- طبقات الحفاظ: ۳۸۷

۶- النجوم الزاهرهٔ ۴/ ۱۶۱

۷- شذرات الذهب ۳/ ۱۰۱

«۳۷» روایهٔ أبی القاسم ابن الطحّان ... ص: ۵۴

إسماعیل بن إسحاق بن إبراهیم.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۵

وتعلم روایته من کلام البدر العینی بشرح البخاری، وسیأتی.

ترجمته

والظاهر أنّ المراد منه هو: أبو القاسم إسماعیل بن إسحاق بن إبراهیم القرطبی، المعروف بابن الطحّان، المتوفی سنهٔ ۳۸۴، وقد صحّف «القرطبی» فی (شرح البخاری) للعینی إلی «البصری» واللَّه العالم «۱».

و «ابن الطحّان» من أعیان الأئمّهٔ وکبار الحفّاظ:

قال الذهبی: «إبن الطحّان: الإمام الحافظ الفقیه المحدث المجوّد، أبو القاسم، إسماعیل بن إسحاق بن إبراهیم القیسی القرطبی المالکی، ابن الطحّان، صاحب التصانیف، توفی فی صفر سنهٔ ۳۸۴ وطاب الثناء علیه، وشیّعه الخلق» «۲».

«۳۸» روایهٔ ابن شاهین ... ص: ۵۵

وهو: أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان البغدادی الواعظ، المتوفی سنهٔ ۳۸۵.

وقع فی طریق روایهٔ شیخ الإسلام الجوینی الحموینی عن عمران بن حصین: «إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: علی منی وأنا منه وهو

---

(۱) هذا ما استظهرناه فی الحال الحاضر، ولابدّ من مزیدٍ من التحقیق.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۰۲.

ولی کلّ مؤمنٍ بعدی» «۱».

ترجمته

الخطیب: «کان ثقهٔ أمیناً».

ابن أبی الفوارس: «ثقهٔ مأمون، صنّف ما لم یصنّفه أحد».

ابن ماکولا «هو الثقهٔ الأمین».

الدارقطنی: «یلح علی الخطأ وهو ثقهٔ».

أبو الولید الباجی: «هو ثقهٔ».

الأزهری: «کان ثقهً».

الذهبی: «الشیخ الصدوق، الحافظ العالم، شیخ العراق وصاحب التفسیر الکبیر».

تجد هذه الکلمات وأمثالها فی:

۱- تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۶۵

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۳۱

۳- تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۸۷

۴- النجوم الزاهرهٔ ۴/ ۱۲۷

۵- مرآهٔ الجنان ۲/ ۳۲۰

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۲۵۶ ح ۲۱.

۶- طبقات المفسرین للداوودی ۲/ ۴ وغیرها.

«۳۹» روایهٔ المرجی ... ص: ۵۷

وهو: أبو القاسم نصر بن أحمد الموصلی، المتوفی بعد سنهٔ ۳۹۰.

وتعلم روایته من سند ابن الأثیر فی (أسد الغابهٔ).

ترجمته

ترجم له الحافظ الذهبی حیث قال:

«المَرجی، الشیخ المعمر، أبو القاسم نصر بن أحمد بن محمّد بن الخلیل الموصلی المرجی، الراوی عن أبی یعلی الموصلی، بل هو خاتمهٔ من روی عنه.

روی عنه خلق کثیر...

وما علمت فیه جرحاً

وبقی إلی سنهٔ ۳۹۰

وقد أجاز لجماعهٍ آخرهم القاسم بن الیسری.

توفی فی عشر المئة» «۱».

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶.

«۴۰» روایة ابن الجرّاح ... ص: ۵۸

وهو: علی بن عیسی ابن الجراح البغدادی، المتوفی سنة ۳۹۱.

وقع فی طریق روایة ابن عساکر فی تاریخه.

ترجمته

قال الخطیب: «کان ثبت السماع، صحیح الکتاب» «۱».

الذهبی: «ابن الجراح، الشیخ الجلیل، العالم المسند، أبو القاسم، عیسی ابن علی بن عیسی بن داود بن الجراح البغدادی.

والد الوزیر العادل أبی الحسن.

ولد سنة ۳۰۲.

وسمع البغوی، وابن أبی داود، وابن صاعد...

وأملی عدّة مجالس.

حدّث عنه: أبو القاسم الأزهری، وأبو محمّد الخلال، وعلی بن المحسّن التنوخی، وعبدالواحد بن شیطا، وأبو جعفر بن المسلمة، وأبو الحسین أحمد بن محمّد بن النقور، وآخرون.

قال الخطیب: کان ثبت السماع، صحیح الکتاب.

(۱) تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۷۹- ۱۸۰.

وقال أبو الفتح ابن أبی الفوارس: کان یرمی بشیء من مذهب الفلاسفة، توفی فی یوم الجمعة أول ربیع الأوّل سنة ۳۹۱.

وقال غیره: مات فی ربیع الآخر. وقیل: مات فی المحرم.

وله نظم حسن» «۱».

«۴۱» روایة أبی عبداللَّه ابن مندة ... ص: ۵۹

وهو: أبو عبداللَّه محمّد بن إسحاق بن محمّد بن یحیی بن مندة، المتوفی سنة ۳۵۹.

قال الحافظ ابن عساکر:

«أخبرنا أبو الفتح یوسف بن عبدالواحد، أنا شجاع بن علی، أنا أبو عبداللَّه بن مندة، أنا خیثمة بن سلیمان، أنا أحمد بن حازم، أنا عبیداللَّه بن موسی، نا یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهْب بن حمزة، قال:

سافرت مع علی بن أبی طالب من المدینة إلی مکة، فرأیت منه جفوة، فقلت: لئن رجعت فلقیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لأنالنَّ منه. قال: فرجعت فلقیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فذکرت علیاً، فنلت منه، فقال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

لا تقولنّ هذا لعلی، فإنّ علیّاً ولیّکم بعدی» «۲».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۴۹.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۰

ترجمته

أبو علی الحافظ: «بنو مندهٔ أعلام الحفاظ فی الدنیا قدیماً وحدیثاً، ألا ترون إلی قریحهٔ أبی عبداللَّه».

أبو نعیم: «کان جبلًا من الجبال».

أبو إسماعیل الأنصاری: «أبو عبداللَّه بن مندهٔ سید أهل زمانه».

الباطرقانی: «إمام الأئمهٔ فی الحدیث، لقّاه اللَّه رضوانه».

الذهبی: «الإمام الحافظ الجوّال محدّث الإسلام، ... لم أعلم أحداً کان أوسع رحلهً منه ولا أکثر حدیثاً منه، مع الحفظ والثقهٔ، فبلغنا أن عدّهٔ شیوخه ۱۷۰۰ شیخ» «۱».

«۴۲» روایهٔ الغسّانی الصیداوی ... ص: ۶۰

وهو: محمّد بن أحمد بن جُمیع الغسّانی الصیداوی، المتوفی قبل سنهٔ ۴۰۰.

روی الحدیث عن محمّد بن مخلد العطّار، وعنه ابن أبی عقیل الصوری.

وقد جاءت الروایهٔ عند الحافظ الخطیب البغدادی، بإسناده، فی

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۷ / ۲۸. وانظر: أخبار اصبهان ۲ / ۲۷۸، المنتظم ۹/ ۹۳ حوادث سنهٔ ۳۹۶، تذکرهٔ الحافظ ۳/ ۱۰۳۱، الوافی بالوفیات ۲/ ۱۹۰، النجوم الزاهرهٔ ۴/ ۲۱۳ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۱

(تاریخ بغداد).

ترجمته

قال السمعانی فی (الصیداوی) ۳/ ۵۷۲:

«وأبو الحسین محمّد بن أحمد بن محمّد بن جمیع الغسانی الصیداوی، رحل إلی العراق، وکور الأهواز، وديار مصر، أدرک المحاملی ببغداد. ولد سنهٔ ۳۰۶ وتوفی قبل الأربعمائهٔ».

«۴۳» روایهٔ أبی عمر ابن مهدی ... ص: ۶۱

وهو: أبو عمر عبدالواحد بن محمّد بن عبداللَّه بن محمّد بن مهدی، الفارسی الکازرونی، ثم البغدادی، البزاز، المتوفی سنهٔ: ۴۱۰.

وقع فی سندٍ للحافظ ابن عساکر، رواه عنه عاصم بن الحسن، وهو عن أبی العباس ابن عقدهٔ الکوفی.

ترجمته

وهذا الرجل شیخ محدّث مسند معمّر صدوق:

الخطیب: «سمع القاضی المحاملی، ومحمّد بن مخلد ... وأبا العباس بن عقدهٔ ... کتبنا عنه، وکان ثقهً أمیناً، یسکن درب الزعفرانی ...

ومات فجأهً فی یوم الإثنین، ودفن من الغد- وهو یوم الثلاثاء- للنّصف من رجب سنهٔ ۴۱۰ فی مقبرهٔ باب حرب» «۱».

ابن الجوزی: «عبدالواحد بن محمّد، أبو عمر بن مهدی. أخبرنا عبدالرحمان بن محمّد القزّاز أخبرنا أبو بکر الخطیب قال: عبدالواحد ...»

فنقل کلامه المتقدّم موجزه «۲».

الذهبی: «إبن مهدی، الشیخ الصّدوق المعمر، مسند الوقت، أبو عمر عبدالواحد بن محمّد ... سمع کثیراً من القاضی المحاملی، وسمع من أبی العباس بن عقدهٔ ... حدّث عنه: أبو بکر الخطیب، ووثّقه ... قال الخطیب: کان ثقهٔ أمیناً ... قلت: وقع لنا من طریقه أجزاء عالیهٔ من المحاملیّات وغیره. وحدّث فی أسفاره» «۳».

«۴۴» روایهٔ الجراحی ... ص: ۶۲

وهو: أبو محمّد عبدالجبار بن محمّد المرزبانی المروزی، المتوفی سنهٔ ۴۱۲.

رواه عن «المحبوبی» وهو أبو العباس محمّد بن أحمد بن محبوب، وعنه أبو عامر الأزدی، کما فی روایهٔ الحافظ الکنجی الشافعی.

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۳.

(۲) المنتظم ۹/ ۱۶۵.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۲۱.

ترجمته

سکن هراهٔ، فحدّث بها جامع الترمذی عن أبی العباس المحبوبی، فحمل الکتاب عنه خلق منهم: أبو عامر محمود بن القاسم الأزدی.

قال السمعانی: هو صالح ثقهٔ.

وقال الذهبی: الشیخ الصالح الثقهٔ.

وکذا فی المصادر الأخری «۱».

«۴۵» روایهٔ ابن أبی عقیل الصّوری ... ص: ۶۳

لقد تقدّم روایهٔ الخطیب البغدادی حدیث الولایهٔ، وهو یرویه کما فی (تاریخ بغداد) عن «أبی محمّد عبداللَّه بن علی بن عیاض بن أبی عقیل» عن «محمّد بن أحمد بن جمیع الغسانی» عن «محمّد بن مخلّد العطّار».

ففیه: «أبو محمّد عبداللَّه بن علی».

ولا ذکر له فی المترجمین فی الکتاب، ولا فی غیره من کتب التراجم التی وقفت علیها.

بل الذی فی (تاریخ الخطیب) و (سیر أعلام النبلاء): «أبو عبداللَّه محمّد ابن علی» «... ۲».

---

(۱) الأنساب ۲/ ۳۶- الجراحی. سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۵۷، تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۰۵۲، شذرات الذهب ۳/ ۱۹۵ وغیرها.

(۲) تاریخ بغداد ۳/ ۱۰۳، سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۴

فإن کان هذا، لا سیّما بالنظر إلی قول الخطیب: «وکتب عن أبی الحسین ابن جمیع بصیدا، وهو أسند شیوخه».

وقول الذهبی: «سمع محمّد بن أحمد بن جمیع الصیداوی».

والروایهٔ هی عن ابن جمیع.

فقد أثنی علیه الخطیب بقوله: «لم یقدم علینا من الغرباء الذین لقیتهم أفهم منه بعلم الحدیث، وکان دقیق الخط، صحیح النقل» ثم قال: «وکان صدوقاً، کتبت عنه وکتب عنّی شیئاً کثیراً» وأرّخ وفاته بسنهٔ ۴۴۱.

ووصفه السمعانی بقوله: «کان من الحفاظ المتقنین والعلماء المتقین».

ووصفه الذهبی ب «الإمام الحافظ البارع الأوحد» وذکر الکلمات والألقاب الضخمهٔ بحقّه.

وتوجد ترجمته أیضاً فی:

۱- المنتظم ۹/ ۳۴۹

۲- الأنساب ۳/ ۵۶۵ (الصوری)

۳- البدایهٔ والنهایهٔ ۱۲/ ۵۴

۴- والنجوم الزاهرهٔ ۵/ ۴۸

۵- والکامل فی التاریخ ۸/ ۲۹۲.

«۴۶» روایهٔ أبی علی بن المذهب ... ص: ۶۴

وهو: أبو علی الحسن بن علی بن محمّد التمیمی البغدادی، المتوفی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۵

سنهٔ ۴۴۴.

أخرجه الحافظ ابن عساکر عنه بواسطهٔ ابن الحصین مراراً، یرویه عن القطیعی، عن عبداللَّه بن أحمد، عن أبیه، بإسناده عن بریدهٔ... «۱».

ترجمته

حدّث عنه: الخطیب، وابن خیرون، وابن الطیوری، وابن ماکولا وابن الحصین، وآخرون.

قال الخطیب: «کتبت عنه».

ووصفه الذهبی ب «الإمام العالم مسند العراق».

ووقع بین الخطیب وابن الجوزی حوله کلام. فراجع «۲».

«۴۷» روایهٔ ابن السوادی ... ص: ۶۵

وهو: أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان بن الفرج بن الأزهر المعروف بابن السّوادی المتوفی سنهٔ ۴۴۵.

وهو شیخ الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

روی عنه عن أبی الحسین محمّد بن المظفر الحافظ، بإسناده عن ابن بریدة عن بریدة «... ۳».

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰. ۱۹۲.

(۲) تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۰، المنتظم ۹/ ۳۶۳ وانظر: سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۴۰، الوافی بالوفیات ۱۲/ ۱۲۱، البدایة والنهایة ۱۲/ ۵۸، النجوم الزاهرة ۵/ ۵۳، شذرات الذهب ۳/ ۲۷۱.

(۳) مناقب علی بن أبی طالب ۲۰۸ ح ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۶

ترجمته

ترجم له الخطیب الحافظ، وذکر روایته عن جماعةٍ منهم، محمّد بن المظفّر، قال: «کتبنا عنه، وکان صدوقاً» «۱».

وترجم له السمعانی فی ۱/ ۱۲۵ (الأزهری) بعد ترجمته لأخیه (أبی القاسم الأزهری) فأورد کلام الخطیب وأقرّه.

«۴۸» روایة الدهلقی ... ص: ۶۶

وهو: عمر بن عیسی بن أبی عبداللّه الخطیبی.

قال فی الباب الرابع فی فضائل أمیر المؤمنین، فی «فصل فی الأخبار المسندة فی شأنه» فقال:

«عمران بن حصین: علی منی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» «۲».

«۴۹» روایة أبی سعد الجنزرودی ... ص: ۶۶

---

(۱) تاریخ بغداد ۱/ ۳۱۹.

(۲) لباب الألباب فی فضائل الخلفاء- مخطوط. نقلًا عن نتائج الأسفار للعلّامة المحقق المرحوم السید عبدالعزیز الطباطبائی، وقد رآی من الکتاب المذکور نسختین فی مکتبات ترکیا، نسخةً فی مکتبة نور عثمانیة برقم ۳۴۱۲، وأخری فی لاله لی بالمکتبة السلیمانیة برقم ۳۳۴۳ بخط قاسم بن أبی بکر بن ملک أحمد السلیمانی الملطی، کتبها سنة ۹۱۹. والمنقول عن هذه النسخة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۷

وهو: أبو سعد محمّد بن عبدالرحمن بن محمّد النیسابوری، المتوفی سنة ۴۵۳.

وقع فی طریق روایة ابن عساکر هذا الحدیث، عن أبی یعلی الموصلی بإسناده عن عمران بن حصین.

رواه عنه ابن عساکر بواسطة شیخه أبی المظفر ابن القشیری «۱».

ترجمته

حدّث عنه: البیهقی، والسکری، وإسماعیل بن عبدالغافر، وزاهر بن طاهر، وجماعة.

وتوجد ترجمته فی:

۱- الأنساب- الکنجرودی ۲/ ۱۰۰

۲- الوافی بالوفیات ۳/ ۲۳۱

۳- سیر أعلام النبلاء ۸/ ۱۰۱

۴- العبر ۲/ ۳۰۱

۵- طبقات الشافعية لابن قاض شهبة ۱/ ۷۸

۶- بغية الوعاة ۱/ ۱۵۷

۷- شذرات الذهب ۳/ ۲۹۱.

«۵۰» رواية سبط بحرويه ... ص: ۶۷

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۸

وهو: أبو القاسم إبراهيم بن منصور الكرّانى الإصبهانى، المتوفى سنة ۴۵۵.

ومن مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

قال الذهبى: «سبط بحروبه، الشيخ، الصالح، الثقة، المعمّر...

حدّث عنه يحيى بن مندة وقال: كان صالحاً عفيفاً.

وحدّث عنه أيضاً: سعيد بن أبى الرجاء، والحسين بن عبدالملك الخلّال، وفاطمة العلوية ام المجتبى، وآخرون» «۱».

«۵۱» رواية أبى نصر التاجر ... ص: ۶۸

وهو: أبو نصر عبدالرحمن بن على النيسابورى المزكّى، المتوفى سنة ۴۶۷.

وهو من مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

ترجم له الذهبى فقال:

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۹

«أبو نصر التاجر، الشيخ العالم الصالح العدل المسند...

قال عبدالغافر الفارسى: ارتحل فى صباه، وسمع من أصحاب ابن صاعد، والمحاملى، وروى الكثير.

وقال أبو سعد السمعانى: حدّثنا عنه: زاهر ووجيه ابنا الشحامى، وهبة الرحمن بن عبدالواحد بن القشيرى. وآخرون.

وكان ثقة صالحاً مكثراً.

مات سنة ۴۶۸» «۱».

«۵۲» رواية أبى الحسين ابن النقور ... ص: ۶۹

وهو: أبو الحسين أحمد بن محمّد بن أحمد البغدادى، المتوفى سنة ۴۷۰.

رواه بإسناده إلى ابن بريدهٔ عن أبيه بلفظ: «من كنت وليّه فعلى وليّه».

وعنه ابن عساكر بواسطهٔ أبى القاسم ابن السمرقندى «۲».

ورواه بإسناده إلى عمران بن حصين بلفظ: «على منّى وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمن بعدى».

وعنه ابن عساكر بواسطهٔ جماعهٔ «۳».

ترجمته

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۵۵.

(۲) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۱.

(۳) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۰

حدّث عنه: الخطيب البغدادى، والحميدى، وابن السمرقندى، وجماعهٔ آخرون من الأئمهٔ.

قال الخطيب: «كان صدوقاً».

ابن خيرون: «ثقهٔ».

ابن الجوزى: «كان صحيح السماع متحرّياً فى الروايهٔ».

الذهبى: «الشيخ الجليل الصدوق مسند العراق» «... ۱».

«۵۳» روايهٔ العاصمى ... ص: ۷۰

وهو: أبو الحسين عاصم بن الحسن العاصمى البغدادى الكرخى الشاعر، المتوفى ۴۸۲.

وهو من مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

له ترجمهٔ حسنهٔ فى كثيرٍ من المصادر المعتبرهٔ، وقد وثّقوه وأثنوا عليه بالجميل، فراجع.

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۷۲. وراجع: تاريخ بغداد ۴/ ۳۸۱، المنتظم ۹/ ۵۴۷، تذكرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۶۴، شذرات الذهب ۳/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۱

۱- المنظم ۹/ ۶۲۷

۲- مرآهٔ الجنان ۳/ ۱۰۲ سنهٔ ۴۸۳

۳- النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۱۲۸

۴- البدايهٔ والنهايهٔ ۱۲/ ۱۲۱

۵- سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۹۸

۶- تتمهٔ المختصر ۲/ ۱۰

۷- شذرات الذهب ۳/ ۳۶۸

«۵۴» روايهٔ إسماعيل بن أحمد البيهقى ... ص: ۷۱

وهو: أبو علی إسماعیل بن أبی بكر أحمد بن الحسین البیهقی المتوفی سنهٔ ۵۰۷.

وقع فی طریق روایهٔ الخطیب الخوارزمی الموفق بن أحمد المكی «۱».

ترجمته

قال الذهبی:

«ابن البیهقی: الفقیه الإمام شیخ القضاهٔ، أبو علی، ... نزیل

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۲

خوارزم، ثم نزیل بلخ، فحمل عنه أهل تلك الدیار. حدّث عن أبیه وأبی حفص بن مسرور، وعبدالغافر الفارسی، وأبی عثمان الصابونی، وسعید بن أبی سعید العیّار، وطبقتهم. وكان عارفاً بالمذهب، مدرّساً، جلیل القدر.

اتفق أنه رجع إلی بیهق بعد غیبهٔ ثلاثین سنهٔ، فأقام بها أیاماً یسیرهٔ وأدركه الأجل فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۵۰۷.

وقد حدّث عنه أبو القاسم إسماعیل بن أحمد السمرقندی، وطائفهٔ من أهل بغداد، وقارب الثمانین» «۱».

وتوجد ترجمته أیضاً فی:

۱- تذكرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۳۳

۲- طبقات السبكی ۷/ ۴۴

۳- البدایهٔ والنهایهٔ ۱۲/ ۱۵۶

۴- النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۲۰۵

۵- الكامل لابن الأثیر ۹/ ۱۵۱

۶- تتمهٔ المختصر ۲/ ۳۷ وغیرها.

«۵۵» روایهٔ أبی علی الحدّاد ... ص: ۷۲

وهو: الحسن بن أحمد بن الحسن الإصبهانی، المتوفی سنهٔ ۵۱۵.

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۳

وتعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساكر.

ومن أسانید غیره أیضاً.

ترجمته

وقد وثّقه وأثنی علیه كبار الأئمهٔ:

السمعانی: «كان: عالماً، ثقهٔ، صدوقاً، من أهل العلم والقرآن والدین، عمّر دهراً، وحدّث بالكثیر». «هو أجلّ شیخٍ أجاز لی، رحل الناس إلیه، ورأی من العزّ ما لم یره أحد فی عصره، وكان خیّراً صالحاً ثقهً» «۱».

ابن الجوزی- فی ذكر فی توفی فی السنهٔ من الأكابر-: «الحسن بن أحمد بن الحسن بن علی، أبو علی الحداد الإصفهانی. ولد سنهٔ

۴۱۹، وسمع أبا نعیم وغیره، إنتهی إلیه الإقراء والحدیث بإصبهان. وتوفی فی ذی الحجهٔ من هذه السنهٔ، عن ۹۶» «۲».

الـذهبی: «الحداد: الشیخ الإمام، المقرئ المجوّد، المحدّث، المعمر، مسند العصر، أبو علی ... شیخ إصبهان فی القراءات والحدیث جمیعاً» ثم نقل کلام السمعانی وغیره ثم قال: «توفی مسند الدنیا أبو علی الحداد فی ۱۶ ذی الحجهٔ سنهٔ ۵۱۵، وقد قارب المئهٔ، ودفن عند القاضی أبی أحمد العسال بأصبهان» «۳».

---

(۱) التحبیر ۱/ ۱۷۷– ۱۹۲.

(۲) المنتظم ۱۰/ ۱۷۹.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۴

«۵۶» روایهٔ البغوی ... ص: ۷۴

وهو: أبو محمّد الحسین بن مسعود ابن الفراء المتوفی سنهٔ ۵۱۶.

أخرجه فی (مصابیح السنّهٔ) «۱».

ترجمته

والبغوی إمامٌ من أئمهٔ السنّهٔ، وصفوه بمحیی السنّهٔ واعتمدوا علی کتبه وآثاره، وترجموا له بکلّ وصفٍ وثناء جمیل، وهذا موجز کلام الذهبی بترجمته:

«البغوی: الشیخ الإمام العلّامهٔ، القدوهٔ الحافظ، شیخ الإسلام، محیی السنّهٔ، کان سیداً، إماماً، عالماً علامهً، زاهداً، قانعاً بالیسیر، بورک له فی تصانیفه ورزق فیها القبول التام، لحسن قصده وصدق نیّته، وتنافس العلماء فی تحصیلها، وله القدم الراسخ فی التفسیر» «۲».

وتوجد ترجته أیضاً فی:

۱- تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷

۲- وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۶

۳- طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۷/ ۷۵

۴- البدایهٔ والنهایهٔ ۱۲/ ۱۷۱

---

(۱) مصابیح السنّهٔ ۴/ ۱۷۲ برقم ۴۷۶۶.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۴۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۵

۵- طبقات المفسرین ۱/ ۱۶۱

۶- الوافی بالوفیات ۱۳/ ۲۶

۷- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۲۲۹

«۵۷» روایهٔ هبهٔ اللَّه بن الحصین ... ص: ۷۵

وهو: أبو القاسم هبة اللّه بن محمّد بن الحُصين، المتوفى سنة ۵۲۵.

وهو شيخ ابن عساكر.

أخرجه عنه، ابن المذهب، عن القطيعى، عن عبداللّه، عن أبيه، بإسناده ... عن بريدة «... ۱».

ترجمته

حدّث عنه: السلفى، وأبو موسى المدينى، وابن ناصر، وأبو العلاء العطار، وجماعة من الأعلام.

قال السمعانى: «شيخ ثقة ديّن».

ابن الجوزى: «كان ثقة».

الذهبى: «ابن الحصين، الشيخ الجليل، المسند الصدوق، مسند الآفاق».

وهكذا تجد الثناء عليه فى:

۱- المنتظم ۱۰/ ۲۴۷

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰، ۱۹۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۶

۲- سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۵۳۶

۳- مرآة الجنان ۳/ ۱۸۷

۴- البداية والنهاية ۱۲/ ۱۸۱

۵- النجوم الزاهرة ۵/ ۲۴۷

۶- شذرات الذهب ۴/ ۷۷ وغيرها.

«۵۸» رواية الخلّال ... ص: ۷۶

وهو: أبو عبداللّه الحسين بن عبدالملك الإصبهانى الخلال، المتوفى سنة ۵۳۲.

وهو من مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

ترجم له الذهبى ووصفه ب «الشيخ الإمام الصدوق، مسند إصبهان، شيخ العربية، بقية السلف..

حدّث عنه: السلفى، والسمعانى، وابن عساكر، والمدينى، ومعمر وبنوه، وأبو المجد زاهر بن أحمد» «... ۱».

«۵۹» رواية ابن المؤذن ... ص: ۷۶

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۷

وهو: أبو سعد إسماعيل بن أحمد النيسابورى الواعظ المشهور بالكرمانى المتوفى سنة ۵۳۲.

وهو من مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

قال الذهبی بترجمته: «ابن المؤذّن، الإمام الفقیه الأوحد...

قال أبو سعد السمعانی: کان ذا رأیٍ وعقل وعلم.

حدّث عنه: إبن طاهر فی معجمه، وأبو القاسم ابن عساکر، وأبو موسی المدینی، والقاضی أبو سعد بن أبی عصرون...

وکان وافر الجلالهٔ، کامل الحشمهٔ» «... ۱».

«۶۰» روایهٔ زاهر بن طاهر ... ص: ۷۷

وهو: زاهر بن طاهر بن محمّد النیسابوری الشحامی، المتوفی سنهٔ ۵۳۳.

من مشایخ ابن عساکر.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۲۶، وانظر: المنتظم ۱۰/ ۳۰۵، تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۷۷، طبقات السبکی ۷/ ۴۴، شذرات الذهب ۴/ ۹۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۸

ترجمته

ترجم له غیر واحدٍ من الأعلام، ووصفوه بأوصاف ضخمهٔ:

قال الذهبی: «الشیخ العالم، المحدّث المفید المعمّر مسند خراسان»....

ثم ذکر مشایخه ... فقال:

«وروی الکثیر، واستملی علی جماعهٍٔ، وخرَّج وجمع وانتقی لنفسه السباعیات وأشیاء تدل علی إعتنائه بالفن».

وذکر من الذین حدّثوا عنه جماعهً من الأئمهٔ، هم:

«أبو موسی المدینی، والسمعانی، وابن عساکر ... وخلق کثیر».

ومع کلّ هذا ذکر الذهبی:

«وهو واهٍ من قبل دینه».

وذلک ما حکاه عن أبی سعد السمعانی: «کان یخلّ بالصلوات» «... ۱».

«۶۱» «روایهٔ أبی القاسم ابن السمرقندی ...» ص: ۷۸

وهو: إسماعیل بن أحمد بن عمر، السمرقندی، الدمشقی،

---

(۱) راجع ترجمته فی: المنتظم ۱۰/ ۳۱۲، سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۹، الکامل لابن الأثیر ۹/ ۳۱۲ وفیه طاهر بن طاهر الشجاعی وهو تصحیف، البدایهٔ والنهایهٔ ۱۲/ ۱۹۲ وغیرها.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۹

البغدادی، المتوفی سنهٔ: ۵۳۶.

رواه عنه الحافظ ابن عساکر.

ترجمته

وهو من مشایخ ابن عساکر والسلفی والسمعانی وغیرهم من مشاهیر الحفّاظ، وقد أثنی علیه ووثّقه کلّهم، واستشهد بکلماتهم المترجمون له:

ابن الجوزی: «سمعت منه الکثیر بقراءة شیخنا أبی الفضل بن ناصر، وأبی العلاء الهمذانی وغیرهما، وبقراءتی، وکان أبو العلاء یقول: ما أعدل به أحداً من شیوخ خراسان ولا ـ العراق، وکان شیخنا أبو شجاع عمر بن أبی الحسن یقول: أبو القاسم السمرقندی استاذ خراسان والعراق» ثم روی عنه خبر رؤیاه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم «۱».

إبن الدمیاطی: «قدم بغداد فی سنة ۴۶۹ واستوطنها إلی حین وفاته، وسمع بها الکثیر ... وحدّث بالکثیر. وکان ثقة صدوقاً فاضلًا. روی عنه: ابن ناصر وابن الجوزی وجماعة من الأئمة...

قال أبو طاهر السلفی: أبو القاسم ثقة وله أُنس بمعرفة الرجال» «... ۲».

السبکی: «الحافظ المسند» ... وفی هامشه عن (الطبقات الوسطی) له: «وذکره ابن السمعانی وقال: شیخ کبیر ثقة حافظ متقن. قال: حمل عنه الکثیر واشتهر بالروایة والذکاء وجودة الإسماع والإصغاء» «۳».

الذهبی: «إبن السمرقندی: الشیخ الإمام المحدّث المفید المسند»...

(۱) المنتظم: ۱۰/ ۳۳۴.

(۲) المستفاد من ذیل تاریخ بغداد: ۸۵.

(۳) طبقات الشافعیة الکبری ۷/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۰

ثم أورد بعض الکلمات، منها: «قال ابن عساکر: کان ثقة مکثراً صاحب أصول» «... ۱».

«۶۲» روایة ابن العربی المالکی ... ص: ۸۰

وهو: أبو بکر محمّد بن عبداللَّه الأندلسی، المتوفی سنة ۵۴۳. وقیل غیر ذلک.

رواه فی (شرح الترمذی) حیث أخرجه الترمذی عن عمران بن حصین «۲».

ترجمته

ترجم له الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء) ووصفه ب «الإمام العلّامة الحافظ القاضی» «۳» وکذا ترجم له وأثنی علیه فی غیره من کتبه وهی:

تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۹۴

والعبر ۲/ ۴۶۸ أخذت سنة ۵۴۶

ودول الإسلام: ۲۸۳

وتوجد ترجمته والثناء بالجمیل علیه فی:

۱- وفیات الأعیان ۴/ ۲۹۶

(۱) سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۸.

(۲) عارضة الأحوذی فی شرح الترمذی ۷/ ۱۵۲.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۱۹۷.

۲- البدایة والنهایة ۱۲/ ۲۰۰- سنة ۵۴۲

۳- مرآة الجنان ۲۱۴

۴- طبقات المفسّرین ۲/ ۱۶۷

۵- النجوم الزاهرة ۵/ ۳۰۲

۶- الوافی بالوفیات ۳/ ۳۳۰

۷- شذرات الذهب ۴/ ۱۴۱- سنة ۵۴۶

«۶۳» روایة الکروخی ... ص: ۸۱

وهو: أبو الفتح عبدالملک بن أبی القاسم عبداللّه الهروی المتوفی سنة ۵۴۸.

روی الحدیث عن أبی عامر الأزدی وغیره، وعنه عمر الدینوری، کما روایة الحافظ الکنجی الشافعی.

ترجمته

حدّث عنه خلق کثیر، منهم:

السمعانی، وابن عساکر، وابن الجوزی، وابن الأخضر، وابن طبرزد، وأبو الیمن الکندی وجماعة...

قال السمعانی: هو شیخ صالح دیّن خیّر، حسن السیرة، صدوق،

ثقة...

وقال ابن نقطة: لازم الفقر والورع إلی أن توفی ... التقیید لابن النقطة: ۳۵۶ رقم ۴۴۶.

وقال الذهبی: الکروخی الشیخ الإمام الثقة «... ۱».

«۶۴» روایة أبی الخیر الطالقانی القزوینی ... ص: ۸۲

وهو: أحمد بن إسماعیل بن یوسف الشافعی، المتوفی سنة ۵۹۰.

روی هـذا الحـدیث فی کتـابه (الأربعین) فی «الباب السابع والثلاثون، فی تصویب علی رضـی اللّه عنه فی قتال أهل النهروان، وإظهار معجزة النبی صلّی اللّه علیه وسلّم وکرامات علی فیه، وفی تصویبه فی قتال من قاتل، وفی تصویبه فی قسم الغنائم والقضایا» قال:

«أخبرنا الموفّق بن سعید، أنا أبو علی الصفّار، أنا أبو سعد النصروی، أنا ابن زیاد، أنا ابن شیرویه وأحمد بن إبراهیم، قالا: أنا إسحاق بن إبراهیم، أنا النضر بن شمیل، نا عبدالجلیل، نا عبداللّه بن بریدة عند ذلک وکان فی المجلس قال: حدّثنی أبی قال:

لـم یکن أحـد من النـاس أبغض إلیَّ من علی بن أبی طـالب، حـتی أحببت رجلًا من قریش لا- احبّه إلّاعلی بغضـاء علی. فبعث ذلک الرجل

---

(۱) الأنساب ۵/ ۶۰- الکروخی. سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۷۳، تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۱۳، شذرات الذهب ۴/ ۱۴۸ وغیرها.

علی خیل، فصحبته وما أصحبه إلّاعلی بغضاء علی، فأصاب سبیاً، فکتب إلی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أن یبعث إلیه من یخمّسه، فبعث

إلينا عليّاً، وفی السبی وصيفة من أفضل السبی، فلما خمّسه صارت الوصيفة فی الخمس، ثمّ خمّس فصارت فی أهل بيت النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم، ثم خمّس فصارت فی آل علی، فأتانا ورأسه يقطر.

قال: فقلنا: ما هذا؟ فقال: ألم تروا إلی الوصيفة صارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بيت النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم، ثم صارت فی آل علی، فوقعت عليها.

قال: فكتب– وبعثنی مصدّقاً أكون مصدّقاً لكتابه إلی النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم– ما قال علی. فجعلت أقول علی ما يقول عليه: صدق ...

قال: فأمسك بيدی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم فقال: أتبغض عليّاً؟ قلت: نعم! قال: فلا تبغضه، وإن كنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفسی بيده لنصيب آل علی فی الخمس أفضل من وصيفة. فما كان أحد بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم أحبّ إليَّ من علی.

قال عبداللَّه بن بريدة: واللَّه ما فی هذا الحديث بينی وبين النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم غير أبی» «۱».

ترجمته

---

(۱) كتاب الأربعين المنتقی من مناقب المرتضی، عليه رضوان العلی الأعلی، مطبوع فی العدد الأوّل من مجلّة تراثنا الصادرة من مؤسسة آل البيت لإحياء التراث– قم ص ۱۲۲ ح ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۴

وأبو الخير الطالقانی من رواة الحديث وإنْ كان لفظه خالياً عن قوله صلّی اللَّه عليه وسلّم: «علی منّی وأنا من علی وهو وليّكم من بعدی» لاشتمال ألفاظه بنفس هذا السند عليه عند غيره، فيكون قد اختصره أو أسقط كاتب النسخة تلك الجملة.

وأبو الخير محدّث كبير، وفقيه شهير، ترجم له الذهبی فی غير واحدٍ من مؤلَّفاته، وهذا خلاصة ما جاء فی (سير أعلام النبلاء):

«الطالقانی: الشيخ الإمام، العلّامة، الواعظ، ذو الفنون، رضی الدين أبو الخير، أحمد بن إسماعيل بن يوسف الطالقانی القزوينی الشافعی، تفقّه وبرع فی المذهب، وسمع الكتب الكبار، ودرّس بقزوين وببغداد، ثم درس بالنظامية.

قال ابن النجّار: كان إماماً فی المذهب والأصول والتفسير والخلاف والتذكير، وأملی مجالس، ووعظ، وأقبلوا عليه لحسن سمته وحلاوة منطقه وكثرة محفوظاته، وكثر التعصّب له من الامراء والخواص، وأحبّه العوام، وكان كثير العبادة والصلاة، وهو ثقة فی روايته. فكان هو يعظ مرّةً وابن الجوزی مرّةً.

قال الموفّق: كان يعمل فی اليوم والليلة مايعجز المجتهد عنه فی شهر. وظهر التشيع فی زمانه بسبب ابن الصاحب، فالتمس العامّة منه علی المنبر يوم عاشوراء أنْ يلعن يزيد، فامتنع، فهمّوا بقتله مرّات، فلم يرع ولا زل، وسار إلی قزوين، وضجع لهم ابن الجوزی» «۱».

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۹۰. وانظر: طبقات السبكی ۶/ ۷، طبقات القراء ۱/ ۳۹، تاريخ ابن كثير ۱۳/ ۹، شذرات الذهب ۴/ ۳۰۰، الوافی بالوفيات ۶/ ۲۵۳ وغيرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۵

«۶۵» رواية المكبّر ... ص: ۸۵

وهو: حنبل بن عبداللَّه بن فرج البغدادی، المتوفی سنة ۶۰۴.

رواه عن ابن الحصين، وعنه قاضی القضاة القرشی، كما فی رواية أبی عبداللَّه الكنجی الشافعی الحافظ.

ترجمته

قالوا بترجمته: إنه راوی مسند أحمد بن حنبل كلّه عن هبة اللَّه بن الحصين.

وقد حدّث عنه من الأكابر: ابن النجّار، وابن الدبيثى، وابن خليل، وابن علّان، والصدر البكرى، والتاج القرطبى، وآخرون...

وصفه الذهبى ب «بقية المسندين» «۱».

وقد ذكر فى وفيات سنة ۶۰۴ من الأعلام فى:

۱- الكامل فى التاريخ ۱۰/ ۳۴۴

۲- البداية والنهاية ۱۳/ ۴۳

۳- النجوم الزاهرة ۶/ ۱۹۵

۴- العبر ۳/ ۱۳۷

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۲۱/ ۴۳۱.

۵- شذرات الذهب ۵/ ۱۲.

«۶۶» رواية نجم الدين كبرى الخيوقى ... ص: ۸۶

وهو: أحمد بن عمر بن محمّد الخوارزمى المتوفى سنة ۶۱۸.

رواه عنه شيخ الإسلام الحموينى.

ترجمته

قال الذهبى: «نجم الدين الكبرى. الشيخ الإمام العلّامة، القدوة المحدّث، الشهيد، شيخ خراسان...

طاف فى طلب الحديث، وعنى بالحديث وحصّل الاصول.

حدّث عنه: عبدالعزيز بن هلالة، وخطيب داريّا، وناصر بن منصور العرضى، وسيف الدين الباخرزى تلميذه، وآخرون.

قال ابن نقطة: هو شافعى إمام فى السنّة.

وقال عمر بن الحاجب: طاف البلاد وسمع واستوطن خوارزم، وصار شيخ تلك الناحية، وكان صاحب حديثٍ وسنّة، ملجأ للغرباء، عظيم الجاه، لا يخاف فى اللَّه لومة لائم.

نزلت التتار على خوارزم فى ربيع الأوّل سنة ۶۱۸، فخرج نجم الدين الكبرى فيمن خرج للجهاد، فقاتلوا على باب البلد، حتى قتلوا رضى اللَّه

عنهم، وقتل الشيخ وهو فى عشر الثمانين.

وفى كلامه شىء من تصوّف الحكماء» «۱».

«۶۷» رواية ابن الشيرازى ... ص: ۸۷

وهو: أبو نصر محمّد بن هبة اللَّه الشيرازى الدمشقى، المتوفى سنة ۶۳۵.

رواه عن الحافظ ابن عساكر، وعنه الحافظ الكنجی الشافعی.

ترجمته

الأسنوی: «كان فقيهاً، فاضلًا، خيّراً، ديّناً، منصفاً، عليه سكينهٔ ووقار، حسن الشكل، يصرف أكثر أوقاته فی نشر العلم» «۲».

ابن تغی بردی- فی وفيات سنهٔ ۶۳۵-: «والقاضی شمس الدين أبو نصر محمّد بن هبهٔ اللَّه بن محمّد ابن الشيرازی، فی جمادی الآخرهٔ، وله ۸۶ سنهٔ» «۳».

ابن كثير: «سمع الكثير على الحافظ ابن عساكر وغيره، واشتغل فی

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۲۲/ ۱۱۱ ملخصاً.

(۲) طبقات الشافعيهٔ ۲/ ۳۰ رقم ۷۱۵.

(۳) النجوم الزاهرهٔ ۶/ ۳۰۲.

الفقه وأفى ودرّس بالشاميـهٔ البرانيـهٔ، وناب فی الحكم عدّهٔ سـنين، وكان فقيهاً عالماً، فاضـلًا ذكياً، حسن الأخلاق، عارفاً بالأخبار وأيام العرب والأشعار، كريم الطباع، حميد الآثار» «۱».

ابن العماد: «درّس وأفتی، وناظر، وصار من كبار أهل دمشق فی العلم والرواية والرياسهٔ والجلالهٔ. ودرّس مدّهٔ بالشاميّهٔ الكبرى. قال ابن شهبهٔ: ولی قضاء بيت المقدس ثمّ ولی تدريس الشاميهٔ البرانيهٔ، ثمّ ولی قضاء دمشق فی سـنهٔ ۶۳۱. وكان فقيهاً فاضلًا خيّراً ديّناً منصفاً، عليه سكينهٔ ووقار، حسن الشكل» «... ۲».

الذهبی: «الشيـخ الإمام العالم المفتی المسـند الكبير جمال الإسلام القاضی شمس الدين أبو نصر ... كان رئيساً جليلًا، ماضی الأحكام، عديم المحاباهٔ، ساكناً وقوراً، مليح الشكل، منوّر الوجه» «... ۳».

«۶۸» روايهٔ سبط ابن الجوزی ... ص: ۸۸

وهو: شمس الدين يوسف بن عبداللَّه، سبط ابن الجوزی، الحنفی، المتوفی سنهٔ ۶۵۴.

روى الحديث عن الترمذی عن عمران بن الحصين «۴».

---

(۱) البدايهٔ والنهيهٔ ۱۳/ ۱۲۷.

(۲) شذرات الذهب ۵/ ۱۷۴.

(۳) سير أعلام النبلاء ۲۳/ ۳۱.

(۴) تذكرهٔ خواص الأمهٔ: ۴۲.

ترجمته

ابن خلكان: «الواعظ المشهور، حنفی المذهب، له صيت وسمعهٔ فی مجالس وعظه، وقبول عند الملوك وغيرهم» «۱».

أبو الفداء: «كان من الوّعاظ الفضلاء» «۲».

الذهبی: «العلّامهٔ الواعظ المؤرخ، شمس الدين» «... ۳».

الكفوی: «كان إماماً عالماً فقيهاً واعظاً جيداً مهيباً» «۴».

اليافعی: «العلّامة الواعظ المؤرخ ... درّس وأفتی» «۵».

وله ترجمة فی مصادر أخری أيضاً، مثل (طبقات المفسرين) و (تتمة المختصر) و (مختصر الجواهر المضيّة فی طبقات الحنفية) وغيرها.

«۶۹» رواية القرشی ... ص: ۸۹

وهو: أبو الفضل محی الدين يحيی بن محمّد بن علی القرشی الدمشقی، المتوفی سنة ۶۶۸.

وهو شيخ الحافظ الكنجی، رواه عنه بإسناده، عن أحمد بن حنبل.

---

(۱) وفيات الأعيان ۳/ ۱۴۲، ۲/ ۱۵۳.

(۲) المختصر فی أخبار البشر ۳/ ۱۹۷، حوادث ۶۵۴.

(۳) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۷۴، حوادث ۶۵۴.

(۴) كتائب أعلام الأخبار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

(۵) مرآة الجنان ۴/ ۱۰۴، حوادث ۶۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۰

ترجمته

قال الذهبی: «محيی الدين قاضی القضاة، أبو الفضل يحيی ابن قاضی القضاة أبی المعالی محمّد بن قاضی القضاة زكی الدين أبی الحسن علی بن قاضی القضاة منتجب الدين أبی المعالی القرشی الدمشقی الشافعی.

وله سنة ۹۶.

وروی عن حنبل، وابن طبرزد.

وتفقه علی الفخر ابن عساكر.

ولی قضاء دمشق مرتين، فلم تطل أيّامه.

وكان صدراً معظّماً معرقاً فی القضاء.

له فی ابن العربی عقيدة تتجاوز الوصف.

وكان شيعياً يفضّل علياً علی عثمان، مع كونه ادّعی نسباً إلی عثمان، وهو القائل:

أدين بما دان الوصی ولا أری سواه وإن كانت اميّة محتدی

ولو شهدت صفين خَيْلی لأعذرت وساء بنی حرب هنالك مشهدی

وسار إلی خدمة هولاكو، فأكرمه وولّاه قضاء الشام، وخلع عليه خلعة سوداء مذهّبة. فلمّا تملّك الملك الظاهر أبعده إلی مصر وألزمه بالمقام بها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۱

توفی بمصر فی رابع عشر رجب «۱».

وتوجد فی ترجمته أيضاً فی:

۱- مرآة الجنان ۴/ ۱۶۹

۲- النجوم الزاهرة ۷/ ۲۳۰

۳- البداية والنهاية ۱۳/ ۲۵۷

۴- شذرات الذهب ۵/ ۳۲۵

«۷۰» روایهٔ إبن منظور الإفریقی ... ص: ۹۱

وهو: جمال الدین أبو الفضل محمّد بن مکرم بن علی الأنصاری الإفریقی المصری، المتوفی سنهٔ: ۷۱۱.

روی حدیث الولایهٔ فی (مختصر تاریخ دمشق) حیث قال:

«قال بُرَیدهٔ:

غزوت مع علی إلی الیمن فرأیت منه جفوهٔ، فقدمت علی رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم فذکرت علیّاً فتنقصته، فرأیت وجه رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم یتغیر، فقال: یا بریدهٔ، ألستُ أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقلت: بلی یا رسول اللّٰه، قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه».

وعن بریدهٔ قال: قال رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم:

«علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه».

---

(۱) العبر فی خبر من غیر ۳/ ۳۱۸، وفیات: ۶۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۲

وعن بریدهٔ قال: قال رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم:

«علیّ بن أبی طالب مولی کل مؤمن ومؤمنهٔ، وهو ولیّکم بعدی».

وعن بریدهٔ قال:

بعث رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم بعثین إلی الیمن، علی أحدهما علی ابن أبی طالب، وعلی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا اجتمعتما فَعلیٌّ علی الناس وإذا افترقتما فکل واحد منکما علی حدهٔ، قال: فلقینا بنی زبید من الیمن، فقاتلناهم، وظهر المسلمون علی الکافرین، فقتلوا المقاتلهٔ وسبوا الذریهٔ، واصطفی علیّ جاریهٔ من الفیء، فکتب معی خالد یقع فی علی، وأمرنی أن أنال منه.

قال: فلما أتیت رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم رأیت الکراهیهٔ فی وجهه، فقلت: هذا مکان العائذ یا رسول اللّٰه، بعثتنی مع رجل وأمرتنی بطاعته، فبلّغت ما أرسلنی، قال: یا بریدهٔ: لا تقعْ فی علیٍّ، علیٌّ منی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی.

وفی حدیث آخر بمعناه:

قال بریدهٔ: وکنت من أشد الناس بغضاً لعلیّ. قال: وکنت رجلًا إذا تکلّمت طأطأت رأسی حتی أفرغ من حاجتی، فطأطأت رأسی، وتکلّمت فوقعت فی علی حتی فرغت، ثم رفعت رأسی، فرأیت رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم قد غضب غضباً لم أره غضب مثله قط إلّایوم قریظهٔ والنضیر، فنظر إلیَّ فقال: «یا بریدهٔ، إن علیّاً ولیکم بعدی، فأحب علیّاً فإنه یفعل ما یؤمر». قال: فقمت وما أحد من الناس أحبّ إلیَّ منه.

قال: عبداللّٰه بن عطاء:

حدثت بذلک أبا حرب بن سوید بن غفلهٔ، فقال: کتمک عبداللّٰه بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۳

بریدهٔ بعض الحدیث؛ إن رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم قال له: أنافَقْتَ بعدی یا بریدهٔ؟

وفی حدیث آخر فقال:

«یا بریدهٔ، أتبغض علیاً؟» قال: قلت: نعم، قال: «فأحبّه، فإن له فی الخمس أکثر من ذلک».

وعن البراء بن عازب قال:

بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم جیشین وأمَّرَ علی أحدهما علی بن أبی طالب، وعلی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا کان قتال فعلیٌّ علی الناس.

قال: ففتح علیٌّ قصراً، فاتَّخذ لنفسه جاریهٔ، فکتب معی خالد بن الولید یَشِی به، فلما قرأ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم الکتاب قال: «ما تقول فی رجل یحب اللّه ورسوله ویحبه اللّه ورسوله؟» قال: قلت: أعوذ باللّه من غضب اللّه.

وعن عمران بن حُصَین قال:

بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم سریهً وأمَّرَ علیهم علی بن أبی طالب، فأحدث شیئاً فی سفره، فتعاقد أربعهٔ من أصحاب محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم أن یذکروا أمره لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، قال عمران:

وکنا إذا قدمنا من سفر بدأنا برسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فسلّمنا علیه، قال: فدخلوا علیه، فقام رجل منهم فقال: یا رسول اللّه، إن علیاً فعل کذا وکذا، فأعرض عنه. ثم قام الثانی، فقال: یا رسول اللّه، إن علیاً فعل کذا وکذا، فأعرض عنه. ثم قام الثالث، فقال: یا رسول اللّه، إن علیاً فعل کذا وکذا، فأعرض عنه. ثم قام الرابع فقال: یا رسول اللّه إن علیاً فعل کذا

وکذا، قال: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی الرابع وقد تغیّر وجهه، فقال: «دعوا علیاً، دعوا علیاً، إن علیاً منی وأنا منه، وهو ولی کل مؤمن بعدی».

وفی روایهٔ:

فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم والغضب یعرف فی وجهه فقال: «ما تریدون من علی؟ إن علیاً منی وأنا منه، وهو ولیّ کل مؤمن بعدی».

وعن وهب بن حمزهٔ قال:

سافرت مع علی بن أبی طالب من المدینهٔ إلی مکهٔ، فرأیت منه جفوهٔ، فقلت: لئن رجعت ولقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لأنالنَّ منه. قال: فرجعت، فلقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فذکرت علیاً فنلت منه، فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: «لا تقولنَّ هذا لعلی، فإن علیاً ولیکم بعدی».

وعن أبی سعید الخدری قال:

بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب إلی الیمن قال: (أبو سعید) «۱»: فکنت فیمن خرج معه- فلما احتفر إبل الصدقهٔ سألناه أن نرکب منها ونریح إبلنا، وکنا قد رأینا فی إبلنا خللًا، فأبی علینا، وقال: إنما لکم منها سهم کما للمسلمین.

قال: فلما فرغ علی وانصرف من الیمن راجعاً، أمَّرَ علینا إنساناً فأسرع هو فأدرک الحج، فلما قضی حجَّته قال له النبیّ صلّی اللّه علیه

(۱) ما بین المعقوفتین لحق فی هامش الأصل.

وسلّم: ارجع إلی أصحابک حتی تقدم علیهم.

قال أبو سعید: وقد کنا سألنا الذی استخلفه ما کان علی منعنا إیاه ففعل، فلما جاء عرف فی إبل الصدقهٔ أنها قد رکبت، رأی أثر الراکب، فذمّ الذی أمَّره ولامه، فقال: أما إنَّ اللّه عَلَیّ إن قدمت المدینهٔ لأذکرنّ لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، ولأخبرنّه ما لقینا من الغلظهٔ والتَّضییق.

قال: فلما قدمنا المدینهٔ غدوت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أرید أن أفعل ما کنت قد حلفت علیه، فلقیت أبا بکر خارجاً من

عنـد رسول صـلّی اللَّه علیه وسـلّم، فلما رآنی قعـد معی ورحّب بی، وساءلنی وساءلته، وقال: متی قـدمت؟ قلت: قدمت البارحهٔ، فرجع معی إلی رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم فـدخل وقال لی هذا سـعد بن مالک، ابن الشـهید، قال: ائذن له، فدخلت فحیَّیْت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسـلّم وحیَّانی وسـلَّم عَلَیَّ، وساءلنی عن نفسـی وعن أهلی فأحفی فی المسألهٔ، فقلت: یا رسول اللَّه، ما لقینا من علی من الغلظهٔ وسوء الصـحبهٔ والتّضـییق، فانْتَبَذ رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسلّم، وجعلت أنا أُعدّد ما لقینا منه، حتی إذا کنت فی وسط کلامی ضرب رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسلّم علی فخذی، وکنت منه قریباً، وقال: «سعد بن مالک ابن الشهید، مَهْ بعض قولک لأخیک علی، فواللَّه، لقد علمت أنه أخشن فی سبیل اللَّه».

قال: فقلت فی نفسـی: ثکلتک أمک، سعد بن مالک، ألا أرانی کنت فیما یکره منذ الیوم وما أدری؟ لا جَرَمَ، واللَّه لا أذکره بسوء أبداً سرّاً ولا علانیهٔ.

وعن عمرو بن شاس الأسلمی قال:

خرجت مع علی بن أبی طالب إلی الیمن فأجفانی، فأظهرت لائمهٔ

علی بالمدینهٔ حتی فشا ذلک، فدخلت المسـجد مَرْجِعَ النبی صـلّی اللَّه علیه وسـلّم ذات غداهٔ، ورسول اللَّه جالس، فرمانی ببصـره حتی إذا جلست قال:

واللَّه، یـا عمرو ابن شـاس، لقـد آذیتنی، فقلت: أعوذ بـاللَّه وبالإسـلام أن أوذی رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم فقـال: «بلی، من آذی مسلماً فقد آذانی، ومن آذی مسلماً فقد آذی اللَّه عزّ وجلّ».

(وفی حدیث آخر:

قلت: أعوذ باللَّه من أن أوذیک، قال: بلی، من آذی علیاً فقد آذانی) «۱».

وعن عمرو بن شاس: سمع النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول:

«من آذی علیاً فقد آذانی».

وعن جابر قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی:

«من آذاک فقد آذانی، ومن آذانی فقد آذی اللَّه».

وعن سعد بن أبی وقاص قال:

کنت جالساً فی المسـجد، أنـا ورجلاـن معی، فنلنا من علی، فأقبل رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم غضـبان یعرف فی وجهه الغضب، فتعوذت باللَّه من غضبه، فقال: «ما لکم وما لی؟ من آذی علیاً فقد آذانی».

وعن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال:

خطب الناس أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب فی الرّحبهٔ قال: أنشد اللَّه امرأ نشدهٔ الإسـلام سـمع رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم یوم غدیر أخذ بیدی یقول: ألست أولی بکم یا معشر المسلمین من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا

---

(۱) ما بین المعقوفتین لحق فی هامش الأصل.

رسول اللَّه، قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهمّ والِ من والاه، وعادِ من عاداه، وانصر من نصره، واخذل من خذله، إلّاقام، فقامَ بضعهٔ عشر رجلًا فشهدوا، وکتم قوم فما فنوا من الدنیا حتی عموا وبرصوا.

وزاد فی حدیث آخر:

«وأحِبَّ من أحبّه، وأبغِض من أبغضه».

وعن زياد بن الحارث قال:

جاء رهط إلى على بالرّحبة فقالوا: السلام عليك يا مولانا، قال: كيف أكون مولاكم وأنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يوم غدير خم يقول: من كنت مولاه فإن هذا مولاه.

قال رياح: فلما مضوا تبعتهم، فسألت من هؤلاء؟ قالوا: نفر من الأنصار فيهم أبو أيوب الأنصارى.

وعن حذيفة بن أسيد قال:

لما قفل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم عن حجة الوداع نهى أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ينزلوا حولهن، ثم بعث إليهن، فصلى تحتهن، ثم قام فقال: «أيها الناس: قد نبأنى اللطيف الخبير أنه لم يعمر نبى إلّا مثل نصف عمر الذى يليه من قبله، وإنى لأظن أن يوشك أن أدعى فأجيب، وإنى مسؤول، وأنتم مسؤولون، فماذا أنتم قائلون؟» قالوا: نشهد أنك قد بلَّغْت ونصحْت وجهدْت، فجزاك اللَّه خيراً، قال: «ألستم تشهدون أن لا إله إلّااللَّه وأن محمّداً عبده ورسوله وأن جنته حق وناره حق، وأن الموت حق، وأن البعث بعد الموت حق، وأن الساعة آتية لا ريب فيها، وأن اللَّه يبعث من فى القبور؟» قالوا: بلى، نشهد بذلك، قال: «اللهمّ اشهد».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۸

ثم قال: «أيها الناس إن اللَّه مولاى، وأنا مولى المؤمنين، وأنا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه، اللهم والِ من والاه، وعادِ من عاداه».

ثم قال: «أيّها الناس إنى فَرَطُكُم وإنكم واردون علىَّ الحوضَ، حوض أعرض مما بين بصرى وصنعاء، فيه عدد النجوم قد حان فضّة، وإنى سائلكم حين تردون علىَّ عن الثّقلين، فانظروا كيف تخلفوننى فيهما، الثَّقَل الأكبر كتاب اللَّه، سببٌ طرفُه بيد اللَّه عزّ وجلّ، وطرفٌ بأيديكم، فاستمسكوا به، لا تضلوا ولا تبدلوا، وعِتْرتى أهل بيتى، فإنه قد نبّأنى اللطيف الخبير أنهما لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض» «۱».

ترجمته

وابن منظور إمامٌ من أئمة أهل السنّة فى الحديث والرجال واللغة، ترجموا له وأثنوا عليه الثناء الحسن الجميل:

ابن حجر: «عمّر وكبر وحدّث، فأكثروا عنه، وكان مغرىً باختصار كتب الأدب المطوّلة، ... وجمع فى اللغة كتاباً سمّاه لسان العرب ...،

وولى قضاء طرابلس، قال الذهبى: كان عنده تشيّع بلا رفض. مات فى شعبان سنة ۷۱۱» «۲».

ابن العماد: «القاضى المنشئ جمال الدين، حدّث بمصر ودمشق،

---

(۱) مختصر تاريخ دمشق ۱۷/ ۳۴۸- ۳۵۳.

(۲) الدرر الكامنة ۴/ ۱۶۱- ۲۶۲ رقم ۴۷۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۹

واختصر تاريخ ابن عساكر، وله نظم ونثر، وفيه شائبة تشيع» «۱».

ابن شاكر: «كان فاضلًا، وعنده تشيع بلا رفض، خدم فى الإنشاء بمصر، ثم ولى قضاء طرابلس، وكان كثير الحفظ، اختصر كتباً كثيرة، وله نظم ونثر» «... ۲».

وله ترجمة فى (الوافى بالوفيات) و (حسن المحاضرات) و (بغية الوعاة) وفى كتب أخرى غيرها.

«۷۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۹۹

وهو: ولی الدین محمّد بن عبداللَّه العمری، کان حیّاً سنة ۷۳۷.

«عن عمران بن الحصین: أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: إنّ علیاً منی وأنا منه وهو ولی کل مؤمن. رواه الترمذی» «۳».

ترجمته

لم یـذکروا له ترجمـةً فی الکتب الرجالیّـة، ولـم تظهر سـنة وفاته، إلّا أنهم اعتمـدوا علی کتابه (مشـکاة المصابیح) وکتبوا علیه الشـروح الکثیرة، المطولة والمختصرة، ووصفوا المؤلف بأوصاف حمیدة، فالقاری- مثلًا-

---

(۱) شذرات الذهب ۶/ ۲۶.

(۲) فوات الوفیات ۴/ ۳۹.

(۳) مشکاة المصابیح ۳/ ۳۵۶ ح ۶۰۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۰

یقول فی مقدمة (المرقاة فی شرح المشکاة).

«لمّا کان کتاب مشـکاة المصابیـح، الـذی ألّفه مولانا الحبر العلّامـة والبحر الفهّامة، مظهر الحقائق وموضّح الدقائق، الشـیخ التقی النقی، ولی الدین، محمّد ابن عبداللَّه، الخطیب التبریزی، أجمع کتابٍ فی الأحادیث النبویة، وأنفع لبابٍ من الأسرار المصطفویّة» «... ۱».

«۷۲» روایة الفاروقی ... ص: ۱۰۰

وهو: ظهیر الدین عبدالصمد بن نجم الدین محمود بن عبدالصمد.

رواه قائلًا: «عن عمران بن حصین: إنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمنٍ بعدی» «۲».

«۷۳» روایة السبکی ... ص: ۱۰۰

وهو: تقی الدین علی بن عبدالکافی الخزرجی، المتوفی سنة ۷۵۶.

قال الشیخ حسن زمان ابن أمان اللَّه الترکمانی، فی سیاق روایات حدیث الولایة:

---

(۱) مرقاة المفاتیح: ۱/ ۳۳.

(۲) شرح المصابیح- مخطوط. نقله العلّامة المحقق المرحوم السید عبدالعزیز الطباطبائی عن نسخةٍ منه بخط ابن أخی المؤلف، فرغ منه فی ۲۳ ربیع الأوّل سنة ۷۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۱

«وعن بریـدة- فی روایـةٍ أخری-: إن علیاً منی وأنا منه، خلق من طینتی وخلقت من طینـة إبراهیم، وأنا أفضل من إبراهیم، ذریة بعضـها من بعض واللَّه سمیع علیم. یا بریدة، أما علمت أن لعلی أکثر من الجاریة التی أخذ وأنه ولیّکم بعدی.

أخرجه ابن جریر فی تهذیب الآثار، وهو صحیح عنده. قال الخطیب: لم أر سواه فی معناه.

أورده واعتمده جماعة من الأئمة، من آخرهم: السبکی والسیوطی» «... ۱».

ترجمته

وتوجد ترجمته مع التعظيم الكثير فى كثيرٍ من الكتب المعتمدة:

كالدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۳/ ۳۸ رقم ۲۷۸۱

والنجوم الزاهرة فى محاسن مصر والقاهرة ۱۰/ ۳۱۸

وشذرات الذهب فى أخبار من ذهب ۶/ ۱۸۰

وبغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة: ۳۴۲

وطبقات الشافعية الكبرى ۱۰/ ۱۳۹– ۳۳۹

«۷۴» رواية الصّلاح الصّفدى ... ص: ۱۰۱

---

(۱) القول المستحسن فى فخر الحسن: ۲۱۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۲

وهو: صلاح الدين خليل بن أبيك بن عبداللَّه، المتوفى سنة ۷۶۴.

ذكر عدّة فضائل لأمير المؤمنين عليه السلام بترجمته، عن جمعٍ من الصحابة، ومن ذلك قوله:

«وعن ابن عباس: إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: أنت ولىّ كلّ مؤمنٍ بعدى» «۱».

ترجمته

والصفدى عالم جليل، ومؤرخ معتمد كبير، ترجموا له ووصفوه بأوصافٍ كريمةٍ فى أشهر كتب التراجم والتاريخ، فلاحظ منها:

۱– الدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۲/ ۴۹

۲– النجوم الزاهرة فى محاسن مصر والقاهرة ۱۱/ ۱۹

۳– طبقات الشافعية الكبرى ۱۰/ ۵– ۳۲

۴– شذرات الذهب ۶/ ۲۰۰

۵– البدر الطالع ۱/ ۱۶۶

۶– البداية والنهاية ۱۴/ ۲۴۱

قال الحافظ ابن حجر بترجمته:

«سمع منه من أشياخه: الذهبى، وابن كثير، والحسينى، وغيرهم.

قال الذهبى فى حقّه: الأديب البارع الكاتب، شارك فى الفنون وتقدم

---

(۱) الوافى بالوفيات ۲۱/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۳

فى الإنشاء وجمع وصنف.

وقال أيضاً: سمع منى وسمعت منه، وله تواليف وكتب وبلاغه.

وقال فى المعجم المختص: الإمام العالم الأديب البليغ الكامل، طلب العلم وشارك فى الفضائل، وساد فى الرسائل، وقرأ الحديث، وجمع وصنف، وله تواليف وكتب وبلاغة.

وقد ترجم له السبكى فى الطبقات.

وقال الحسینی: کان إلیه المنتهی فی مکارم الأخلاق ومحاسن الشیم.

وقال ابن کثیر: کتب ما یقارب مئتین من المجلّدات.

وقال ابن سعد: کان من بقایا الرؤساء الأخیار»....

«۷۵» روایهٔ ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۰۳

وهو: إسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، المتوفی سنهٔ ۷۷۴.

روی عن أبی یعلی الموصلی بإسناده عن عمرو بن میمون عن ابن عباس حدیث الفضائل العشر المختصّهٔ بأمیر المؤمنین علیه السلام وأحدها فیه: «وقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنت ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی» «۱».

ثم روی حدیث الولایهٔ عن غیر واحدٍ من الأئمهٔ بالأسانید مع التحریف فی ألفاظ الحدیث، فتکلّم علی سند بعضٍ وسکت عن آخر،

---

(۱) البدایهٔ والنهایهٔ ۷/ ۲۶۹- ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۴

ونحن نذکر روایته کلّها بنصّ کلامه:

قال: «حدیث آخر: قال الحاکم وغیر واحدٍ عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس عن بریدهٔ بن الحصیب قال: غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوهٔ، فقدمت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فذکرت علیاً فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یتغیّر، فقال: یا بریدهٔ، ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقلت: بلی یا رسول اللَّه. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

وقال الإمام أحمد: حدثنا ابن نمیر، ثنا الأجلح الکندی، عن عبداللَّه بن بریدهٔ، عن أبیه بریدهٔ قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بعثتین إلی الیمن، علی إحداهما علی بن أبی طالب، وعلی الأخری خالد بن الولید، وقال: إذا إلتقیتما فعلی علی الناس وإذا افترقتما فکلّ واحدٍ منکما علی جنده، قال: فلقینا بنی زبید من أهل الیمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلهٔ وسبینا الذریّهٔ، فاصطفی علی امرأهً من السبی لنفسه. قال بریدهٔ: فکتب معی خالد بن الولید إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یخبره بذلک، فلمّا أتیت رسول اللَّه دفعت إلیه الکتاب، فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللَّه. فقلت: یا رسول اللَّه، هذا مکان العائذ، بعثتنی مع رجل وأمرتنی أنْ أطیعه، فبلّغت ما ارسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقع فی علی فإنّه منّی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی.

هذه لفظهٔ منکرهٔ، والأجلح شیعی، ومثله لا یقبل إذا تفرّد بمثلها، وقد تابعه فیها من هو أضعف منه. واللَّه أعلم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۵

والمحفوظ فی هذا روایهٔ أحمد، عن وکیع، عن الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ، عن عبداللَّه بن بریدهٔ، عن أبیه، قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من کنت مولاه فعلی ولیّه.

ورواه أحمد أیضاً والحسن بن عرفهٔ، عن الأعمش، به.

ورواه النسائی عن أبی کریب، عن أبی معاویهٔ، به.

وقال أحمد: حدثنا روح، عن علی بن سوید بن منجوف، عن عبداللَّه بن بریدهٔ، عن أبیه قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً إلی خالد بن الولید لیقبض الخمس، فأصبح ورأسه یقطر، فقال خالد لبریدهٔ: ألا تری ما یصنع هذا؟ قال: فلمّا رجعت إلی رسول اللَّه أخبرته بما صنع علی، قال- وکنت أبغض علیاً- فقال: یا بریدهٔ أتبغض علیاً؟ فقلت: نعم. قال: لا تبغضه وأحبّه، فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک.

وقد رواه البخاری فی الصحیح عن بندار، عن روح، به، مطوّلًا.

وقال أحمد: حدّثنا یحیی بن سعید، ثنا عبدالجلیل قال: انتهیت إلی حلقةٍ فیها أبو مجلز وابنا بریدة، فقال عبداللَّه بن بریدة: حدّثنی أبی بریدة قال: أبغضت علیاً بغضاً لم أبغضه أحداً، قال: وأحببت رجلًا من قریش لم احبّه إلّاعلی بغضه علیّاً، قال: فبعث ذلک الرجل علی خیلٍ قال: فصحبته ما أصحبه إلّاعلی بغضه علیّاً، فأصبنا سبیاً، فکتبنا إلی رسول اللَّه أنْ ابعث إلینا من یخمّسه، فبعث إلینا علیاً. وقال: وفی السبی وصیفهٔ هی من أفضل السبی، فخمّس وقسّم، فخرج ورأسه یقطر، فقلنا: یا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلی الوصیفهٔ التی کانت فی السبی؟ فإنی قسمت وخمست فصارت فی الخمس ثم صارت فی أهل بیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم ثم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۶

صارت فی آل علی فوقعت بها. قال: وکتب الرجل إلی نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقلت: إبعثنی فبعثنی مصدّقاً، قال: فجعلت أقرأ الکتاب وأقول: صدق. قال: فأمسک النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بیدی والکتاب، قال: أتبغض علیاً؟ قال: قلت: نعم. قال: فلا تبغضه، وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفسی بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفهٔ. قال: فما کان فی الناس أحد بعد قول رسول اللَّه أحبّ إلیَّ من علی.

قال عبداللَّه فوالذی لا إله غیره، ما بنی وبین النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فی هذا الحدیث غیر أبی بریدهٔ.

تفرّد به أحمد.

وقد روی غیر واحدٍ هذا الحدیث عن أبی الجواب، عن یونس بن أبی إسحاق، عن أبیه، عن البراء بن عازب، نحو روایهٔ بریدهٔ بن الحصیب.

وهذا غریب» «۱».

ترجمته

وقد ترجم لابن کثیر فی کثیر من المصادر المعتبرهٔ مع الإکبار والتقدیر، فمن ذلک:

۱- المعجم المختص، للذهبی: ۷۴

(۱) البدایهٔ والنهایهٔ ۷/ ۲۷۴- ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۷

۲- الدرر الکامنهٔ فی أعیان المائهٔ الثامنهٔ، لابن حجر العسقلانی ۱/ ۲۱۸ رقم ۹۴۵

۳- طبقات الشافعیهٔ، لابن قاضی شهبهٔ ۲/ ۱۱۳

۴- طبقات الحفاظ، للسیوطی: ۵۲۹

۵- طبقات المفسرین، للداودی المالکی ۱/ ۱۱۱ رقم ۱۰۳

۶- النجوم الزاهرهٔ، لابن تغری بردی ۱۱/ ۱۲۳

۷- شذرات الذهب، لابن العماد ۶/ ۲۳۱

۸- البدر الطالع، للشوکانی ۱/ ۱۰۲ رقم ۹۵.

وللإختصار نکتفی بخلاصهٔ ترجمته فی (طبقات المفسرین):

«إسماعیل بن عمر بن کثیر ... کان قدوهٔ العلماء والحفاظ، وعمدهٔ أهل المعانی والألفاظ، ذکره شیخه الذهبی فی المعجم المختص فقال: فقیه متفتن ومحدث متقن، ومفسّر نقّاد.

وقال تلمیذه الحافظ شهاب الدین بن حجی: کان أحفظ من أدرکناه لمتون الأحادیث، وأعرفهم بتخریجها ورجالها وصحیحها

وسقیمها، وکان أقرانه وشیوخه یعترفون له بذلک، وما أعرف أنی اجتمعت به مع کثرة تردّدی إلیه إلّاواستفدت منه.

وقال غیره: کانت له خصوصیة بالشیخ تقی الدین ابن تیمیة ومناضلة عنه واتّباع له فی کثیرٍ من آرائه»....

«۷۶» روایة محمّد بن أبی بکر الأنصاری ... ص: ۱۰۷

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۸

روی هذا الحدیث باللفظ التالی:

«وروی أبو داود الطیالسی قال: نا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی:

أنت ولی کلّ مؤمنٍ بعدی» «۱».

ترجمته

قال فی معجم المؤلفین:

«محمّد بن أبی بکر التلمسانی الأنصاری- کان حیاً حوالی سنة ۶۷۶- فاضل. من آثاره: وصف مکة والمدینة وبیت المقدس المبارک» «۲».

«۷۷» روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۱۰۸

وهو: نور الدین علی بن أبی بکر القاهری، المتوفی سنة ۸۰۷.

أخرج حدیث الولایة عن عدةٍ من الأئمة بألفاظ وأسانید مختلفة:

«وعن بریدة قال: بعثنا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی سریةٍ، فاستعمل علینا علیّاً، فلمّا جئنا، قال: کیف رأیتم صاحبکم؟ فإمّا شکوته

---

(۱) کتاب الجوهرة: ۶۴.

(۲) معجم المؤلفین ۳/ ۱۶۶ رقم ۱۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۹

وإمّا شکاه غیری، قال: فرفع رأسه- وکنت رجلًا مکباباً- فاذا النبی قد احمرّ وجهه یقول: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه. فقلت: لا أسؤک فیه أبداً.

رواه البزار، ورجاله رجال الصحیح» «۱».

«وعن وهب بن حمزة قال: صحبت علیاً إلی مکة، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت لأشکونّک إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فلما قدمت لقیت رسول اللَّه، فقلت: رأیت من علی کذا وکذا. فقال: لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی.

رواه الطبرانی، وفیه دکین ذکره ابن أبی حاتم ولم یضعّفه أحد، وبقیة رجاله وُثقوا» «۲».

عن بریدة- یعنی ابن الحصیب- قال: أبغضت علیاً بغضاً لم أبغضه أحداً قط، قال: وأحببت رجلًا من قریش لم أحبه إلّاعلی بغضه علیاً رضی اللَّه عنه، قال: فبعث ذلک الرجل علی جیش، فصحبته ما صحبته إلّاببغضه علیاً رضی اللَّه عنه، قال: فأصبنا سبایا، فکتب إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: ابعث إلینا من یخمّسه قال: فبعث علیاً رضی اللَّه عنه- وفی السبی وصیفة هی أفضل السبی- قال:

فخمّس وقسّم، فخرج ورأسه يقطر، فقلنا: يا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلى الوصيفهٔ التی كانت فی السبی، فإنّی قسّمت وخمّست فصارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بيت النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم، ثم صارت فی آل علی، فوقعت بها. قال: فكتب الرجل إلى نبی اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم فقلت: ابعثنی مصدقاً.

قال: فجعلت أقرأ الكتاب وأقول صدق، قال: فأمسك يدی والكتاب

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۸.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۸.

وقال: أتبغض علياً؟ قال: قلت: نعم، قال: فلا تبغضه، وإنْ كنت تحبّه فازدد له حباً. فوالذی نفس محمّد صلّی اللَّه عليه وسلّم بيده لنصيب آل علی فی الخمس أفضل من وصيفهٔ قال: فما كان أحد من الناس بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم أحب إلیّ من علی. قال عبداللَّه- يعنی ابن بريدهٔ- فوالذی لا إله غيره، ما بينی وبين النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم فی هذا الحديث إلّاأبی بريدهٔ.

قلت: فی الصحيح بعضه. رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح، غير عبدالجليل بن عطيهٔ وهو ثقهٔ، وقد صرح بالسماع، وفيه لين.

وعن بريدهٔ قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم بعثين إلى اليمن، على أحدهما علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه، وعلى الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا التقيتم فعلی على الناس، وإن افترقتما فكل واحد منكما على جنده قال: فلقينا بنی زبيد من أهل اليمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون على المشركين، فقتلنا المقاتلهٔ وسبينا الذريهٔ، فاصطفى علی امرأهٔ من السبی لنفسه، قال بريدهٔ: فكتب معی خالد بن الوليد إلى رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم يخبره بذلك، فلما أتيت النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم دفعت الكتاب فقرئ عليه، فرأيت الغضب فی وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، فقلت: يا رسول اللَّه هذا مكان العائذ، بعثتنی مع رجل وأمرتنی أن أطيعه ففعلت ما أرسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: لا تقع فی علی، فإنه منی وأنا منه وهو وليكم بعدی.

قلت: رواه الترمذی باختصار. رواه أحمد والبزار باختصار، وفيه

الأجلح الكندی، وثّقه ابن معين وغيره وضعّفه جماعهٔ، وبقيهٔ رجال أحمد رجال الصحيح.

وعن بريدهٔ قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم علياً أميراً على اليمن، وبعث خالد بن الوليد على الجبل فقال: إن اجتمعتما فعلی على الناس، فالتقوا، وأصابوا من الغنائم ما لم يصيبوا مثله، وأخذ علی جاريهٔ من الخمس، فدعا خالد بن الوليد بريدهٔ فقال: اغتنمها، فأخبر النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم ما صنع.

فقدمت المدينهٔ ودخلت المسجد ورسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم فی منزله، وناس من أصحابه على بابه.

فقالوا: ما الخبر يا بريدهٔ؟

فقلت: خيراً، فتح اللَّه على المسلمين.

فقالوا: ما أقدمك؟

قلت: جاريهٔ أخذها علی من الخمس، فجئت لُاخبر النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم.

فقالوا: فأخبر النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم، فإنه يسقط من عين النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم.

ورسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم يسمع الكلام، فخرج مغضبا فقال: ما بال أقوامٍ ينتقصون علياً، من تنقص علياً فقد تنقصنی، ومن فارق علياً فقد فارقنی، إن علياً منی وأنا منه، خلق من طينتی وخلقت من طينهٔ إبراهيم، وأنا أفضل من إبراهيم، ذريهٔ بعضها من بعض واللَّه

سمیع علیم.

یا بریدهٔ، أما علمت أن لعلی أکثر من الجاریهٔ التی أخذ، وإنه ولیکم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۲

بعدی؟

فقلت: یا رسول اللَّه، بالصحبهٔ إلّابسطت یدک فبایعتنی علی الإسلام جدیداً.

قال: فما فارقته حتی بایعته علی الإسلام.

رواه الطبرانی فی الأوسط. وفیه جماعهٔ لم أعرفهم، وحسین الأشقر ضعّفه الجمهور ووثّقه ابن حبان.

وعن عبداللَّه بن بریدهٔ عن علی قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب وخالد بن الولید، کل واحد منهما وحده وجمعهما فقال: إذا اجتمعتما فعلیکم علی. قال: فأخذا یمیناً ویسارأت، فدخل علی وأبعد وأصاب سبیاً، وأخذ جاریهٔ من السبی، قال بریدهٔ: وکنت من أشد الناس بغضأت لعلی، قال: فأتی رجل خالد بن الولید فذکر أنه أخذ جاریهٔ من الخمس، فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم جاء آخر، ثم تتابعت الأخبار علی ذلک.

فدعانی خالد فقال: یا بریدهٔ، قد عرفت الذی صنع، فانطلق بکتابی هذا إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فکتب إلیه، فانطلقت بکتابه، حتی دخلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فأخذ الکتاب بشماله وکان کما قال اللَّه عزّ وجلّ لا یقرأ ولا یکتب، وکنت إذا تکلّمت طأطأت رأسی حتی أفرغ من حاجتی، فطأطأت رأسی، فتکلّمت فوقعت فی علی حتی فرغت، ثم رفعت رأسی، فرأیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غضب غضباً لم أره غضب مثله إلّایوم قریظهٔ والنضیر، فنظر إلیّ فقال:

یا بریدهٔ: أحبّ علیاً، فإنما یفعل ما امر به.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۳

فقمت وما من الناس أحد أحب إلیّ منه.

رواه الطبرانی فی الأوسط، وفیه ضعفاء وثّقهم ابن حبان.

وعن أبی سعید الخدری قال: إشتکی علیاً الناس، فقام رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فینا خطیباً، فسمعته یقول: أیها الناس لا تشکوا علیاً، فواللَّه إنه لأخشی فی ذات اللَّه أو فی سبیل اللَّه.

رواه أحمد.

وعن عمرو بن شاش الأسلمی- وکان من أصحاب الحدیبیهٔ- قال:

خرجت مع علی علیه السلام إلی الیمن فجفانی فی سفری ذلک، حتی وجدت فی نفسی علیه، فلما قدمت المدینهٔ أظهرت شکایته فی المسجد، حتی سمع بذلک رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فدخلت المسجد ذات غداهٔ ورسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جالس فی ناس من أصحابه، فلما رآنی أمدّ لی عینیه- یقول حدّد إلیّ النظر- حتی إذا جلست قال:

یا عمرو، واللَّه لقد آذیتنی. قلت: أعوذ باللَّه من أذاک یا رسول اللَّه، قال: بلی، من آذی علیاً فقد آذانی.

رواه أحمد والطبرانی باختصار، والبزار أخصر منه، ورجال أحمد ثقات.

وعن أبی رافع قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً أمیراً علی الیمن، وخرج معه رجل من أسلم یقال له عمرو بن شاس، فرجع وهو یذم علیاً ویشکوه، فبعث إلیه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال:

إخسأ یا عمرو، هل رأیت من علی جوراً فی حکمه أو أثرهٔ فی قسمه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۴

قال: اللهم لا

قال: فعلام تقول الذی بلغنی؟

قال: بغضه لا أملک.

قال: فغضب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم حتی عرف ذلک فی وجهه، ثم قال: من أبغضه فقد أبغضنی، ومن أبغضنی فقد أبغض اللَّه، ومن أحبه فقد أحبنی، ومن أحبنی فقد أحب اللَّه تعالی.

رواه البزار، وفیه رجال وثقوا علی ضعفهم.

وعن سعد بن أبی وقاص قال: کنت جالساً فی المسجد أنا ورجلین معی، فنلنا من علی، فأقبل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غضبان یعرف فی وجهه الغضب، فتعوّذت باللَّه من غضبه، فقال:

ما لکم ومالی، من آذی علیاً فقد آذانی.

رواه أبو یعلی والبزار باختصار، ورجال أبی یعلی رجال الصحیح غیر محمود بن خداش وقنان، وهما ثقتان» «۱».

ترجمته

ابن حجر: «کان خیّراً، ساکناً، لیّناً، سلیم الفطرهٔ»....

البرهان الحلبی: «کان من محاسن القاهرهٔ».

التقی الفاسی: «کان کثیر الحفظ للمتون، والآثار، صالحاً خیّراً.

---

(۱) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ۹/ ۱۲۷- ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۵

الأفقهسی: «کان إماماً، عالماً، حافظاً، زاهداً، متواضعاً، متودّداً إلی الناس، ذا عبادهٍ وتقشّف وورع».

السخاوی: «کان عجباً فی الدین والتقوی والزهد والإقبال علی العلم والعبادهٔ والأوراد، والثناء علی دینه وزهده وورعه ونحو ذلک کثیر جداً، بل هو فی ذلک کلمهٔ اتفاق».

تجد هذه الکلمات ونحوها فی:

۱- الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰- ۲۰۲

۲- البدر الطالع ۱/ ۳۰۲

۳- طبقات الحفاظ: ۵۴۱

۴- حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۶۲

۵- شذرات الذهب ۷/ ۷۰ وغیرها.

«۷۸» روایهٔ ابن دقماق ... ص: ۱۱۵

وهو: صارم الدین إبراهیم بن محمّد ن دقماق القاهری، المتوفی سنهٔ ۸۰۹.

رواه عن ابن عباس بلفظ: «أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی» «۱».

---

(۱) الجوهر الثمین فی سیر الملوک والسلاطین: ۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۶

ترجمته

ترجم له جماعة من الأعلام:

كالسخاوى فى الضوء اللامع ۱/ ۱۴۵

وابن حجر العسقلانى فى أنباء الغمر ۶/ ۱۶

والسيوطى فى حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۶

وابن العماد فى شذرات الذهب ۷/ ۸۰

وابن تغرى بردى فى المنهل الصافى ۱/ ۱۲۰.

قال السخاوى ما ملخّصه:

«إبراهيم بن محمّد بن دقماق، صارم الدين القاهرى الحنفى، مؤرخ الديار المصرية فى وقته، قال شيخنا فى معجمه: ولد فى حدود الخمسين وسبعمائة، واعتنى بالتاريخ فكتب منه الكثير بخطّه، وعمل تاريخ الإسلام، وتاريخ الأعيان، وطبقات الحنفية، وغير ذلك. وكان جميل العشرة، كثير الفكاهة، حسن الود، قليل الوقيعة فى الناس.

وزاد فى إنبائه: عامى العبارة، وأنه ولى فى آخر الأمر إمرة دمياط، فلم تطل مدّته فيها، ورجع إلى القاهرة فمات بها فى ذى الحجة سنة تسع.

قلت: وهو أحد من اعتمده شيخنا فى إنبائه.

حبّب إليه التاريخ، وتصانيفه فيه جيدة مفيدة، واطّلاعه كثير، واعتقاده حسن، ولم يكن عنده فحش فى كلامه، ولا فى خطّه.

وقال المقريزى: إنه أكب عليه حتى كتب فيه نحو مائتى سفر من تأليفه وغير ذلك. وكتب تاريخاً كبيراً على السنين، وآخر على الحروف»....

«۷۹» رواية الفاسى ... ص: ۱۱۷

وهو: تقى الدين محمّد بن أحمد بن على الحسينى المكى المالكى المتوفى سنة ۸۳۲.

رواه الشيخ حسن زمان التركمانى عن كتابه (العقد الثمين فى تاريخ البلد الأمين) «۱».

ترجمته

له تراجم حسنة فى غير واحدٍ من المصادر، راجع:

۱- الضوء اللامع ۷/ ۱۸

۲- شذرات الذهب ۷/ ۱۹۹.

۳- البدر الطالع ۲/ ۴۱

۴- إنباء الغمر بأبناء العمر ۸/ ۱۸۷.

قال السخاوى: «ولد بمكة ونشأ بها وبالمدينة، ودخل القاهرة

---

(۱) القول المستحسن فى فخر الحسن: ۲۱۴.

ودمشق واليمن، وبلغت عدّة شيوخه بالسماع والإجازة نحو الخمسمائة، وعنى بعلم الحديث أتم عناية، وكتب الكثير وأفاد وانتفع الناس به وأخذوا عنه، ودرّس وأفتى وحدّث بالحرمين والقاهرة ودمشق وبلاد اليمن بجملةٍ من مروياته ومؤلفاته. سمع منه الأئمة. وكان ذا يد

طولى فى الحديث والتاريخ والسير، واسع الحفظ، وكان إماماً علامةً فقيهاً حافظاً للأسماء والكنى، ذا معرفة تامة بالشيوخ والبلدان، ويد طولى فى الحديث والتاريخ والفقه وأصوله، مفيد البلاد الحجازية وعمالها»....

«۸۰» رواية البوصيرى ... ص: ۱۱۸

وهو: شهاب الدين أحمد بن أبى بكر بن إسماعيل، المتوفى سنة ۸۴۰.

رواه حيث قال: «وعن ابن عباس- رضى اللَّه عنهما- إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت ولى كلّ مؤمن بعدى.

رواه أبو داود الطيالسى بسندٍ صحيح» «۱».

ترجمته

السيوطى: «سمع الكثير وعنى بالفن، وألّف وخرّج. مات فى المحرم ۸۴۰» «۲».

---

(۱) إتحاف السادة المهرة بزوائد المسانيد العشرة. عن نسخته الأصلية، فرغ منها فى رجب ۸۳۲.

(۲) حسن المحاضرة فى محاسن مصر والقاهرة: ۱/ ۳۶۳.

السخاوى: «كان كثير السكون والتلاوة والعبادة والإنجماع عن الناس والإقبال على النسخ والإشتغال» «۱».

إبن حجر العسقلانى: «لازم شيخنا العراقى على كبر، فسمع منه الكثير، ثم لازمنى فى حياة شيخنا، فكتب عنّى لسان الميزان والنكت على الكاشف، وسمع علىَّ الكثير من التصانيف وغيرها ... وعمل زوائد المسانيد العشرة» «... ۲».

وترجم له ابن العماد فى شذراته بنحو ذلك.

«۸۱» رواية بدر الدين العينى ... ص: ۱۱۹

وهو: بدر الدين محمود بن أحمد بن موسى الحنفى، المتوفى سنة ۸۵۵.

قال بشرح قول النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منّى وأنا منك»:

«وهذا الحديث أخرجه الترمذى، من حديث عمران بن حصين، بلفظ: إنّ علياً منّى وأنا منه وهو ولىّ كلّ مؤمن بعدى. ثم قال: حسن غريب لا نعرفه إلّامن حديث جعفر بن سليمان.

وأخرجه أبو القاسم إسماعيل بن إسحاق بن إبراهيم البصرى، فى فضائل الصّحابة، من حديث بريدة مطوّلًا، قال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم لى: لا تقع فى على، فإنّ علياً منّى وأنا منه» «۳».

---

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۲۵۱.

(۲) إنباء الغمر ۸/ ۴۳۱.

(۳) عمدة القارى فى شرح صحيح البخارى ۱۶/ ۲۱۴.

ترجمته

وهو عالمٌ كبيرٌ فى الفقه والحديث والتاريخ والتفسير وغيرها من العلوم، وقد ترجم له الأكابر وأثنوا عليه، راجع من كتبهم:

۱- الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱

۲- البدر الطالع ۲/ ۱۵۷

۳- حسن المحاضرهٔ ۱/ ۴۷۳

۴- شذرات الذهب ۷/ ۲۸۶

۵- الجواهر المضیهٔ فی طبقات الحنفیهٔ ۲/ ۱۶۵

وقد ترجم له السخاوی ترجمهً حافلهٔ، فذکر شیوخه والعلوم التی درسها علیهم، وذکر أسفاره ومناصبه الحکومیّهٔ إلی أن قال ما ملخّصه بلفظه:

«وکان إماماً، عالماً علّامهً، عارفاً بالصرف والعربیهٔ وغیرها، حافظاً للتاریخ واللغهٔ، کثیر الإستعمال لها، مشارکاً فی الفنون، ذا نظم ونثرٍ مقامه أجل منهما، لا یمل من المطالعهٔ والکتابهٔ، حدّث وأفتی ودرّس، وأخذ عنه الأئمهٔ من کلّ مذهب، طبقهً بعد اخری، بل أخذ عنه أهل الطبقهٔ الثالثهٔ، وکنت ممّن قرأ علیه أشیاء، ولم یزل ملازماً للجمع والتصنیف حتی مات».

«۸۲» روایهٔ الباعونی ... ص: ۱۲۰

وهو: شمس الدین أبو البرکات محمّد بن أحمد الدمشقی، المتوفی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۱

سنهٔ ۸۷۱.

روی هذا الحدیث فی کتابه، عن ابن عباس، فی حدیث الفضائل العشر، ولفظه:

«أنت ولی کلّ مؤمن بعدی. ألا وأنت خلیفتی» «۱».

وروی حدیث بریدهٔ بلفظین فقال: «خرّجهما الإمام أحمد» «۲».

ترجمته

قال السخاوی بترجمته ما ملخّصه:

«ولد بدمشق فی عشر الثمانین وسبعمائهٔ، ونشأ بها، فحفظ القرآن وأخذ الفقه وسمع الحدیث وتعانی النظم فأکثر وأتی فیه بالحسن، ونظم السّیرهٔ النبویهٔ للعلاء مغلطای وسماه منحهٔ اللبیب فی سیرهٔ الحبیب، یزید علی ألف بیت، وعمل تحفهٔ الظرفاء فی تاریخ الملوک والخلفاء، وکتب الکثیر من کتب الحدیث ونحوه بخطّه، وخطب بجامع دمشق، وجمع نفسه علی العبادهٔ، وحدّث بشیء من نظمه وغیر ذلک. وممن کتب عنه: أبو العباس المجدلی الواعظ، بل نقل ابن خطیب الناصریهٔ فی تاریخه من نظمه، ووصفه بالإمام الفاضل العالم. ولقیته بدمشق فکتبت عنه من نظمه أشیاء، بل قرأت علیه بعض مرویاته وکان مجموعاً حسناً» «۳».

---

(۱) جواهر المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب ۱/ ۲۱۲.

(۲) جواهر المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب ۱/ ۸۷.

(۳) الضوء اللامع ۷/ ۱۱۴ رقم ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۲

«۸۳» روایهٔ الصّالحی الدمشقی ... ص: ۱۲۲

وهو: شمس الدین محمّد بن یوسف، المتوفی سنة ۹۴۲.

رواه فی (السّیرة) حیث قال:

«روی أبو داود الطیالسی، والحسن بن سفیان، وأبو نعیم فی فضائل الصحابة، عن عمران بن حصین: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: إنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن بعدی».

وقال: «وروی الدیلمی عن علی- رضی اللَّه تعالی عنه- أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لبریدة: یا بریدة، إنّ علیّاً ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّاً، فإنّه یفعل ما یؤمر».

قال: «وروی الخطیب والرافعی عن علی- رضی اللَّه تعالی عنه- أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال له: سألت اللَّه فیک خمساً، فأعطانی أربعاً ومنعنی واحدةً، سألته فأعطانی فیک أنک أول من تنشق الأرض عنه یوم القیامة، وأنت معی معک لواء الحمد وأنت تحمله، وأعطانی أنک ولیّ المؤمنین من بعدی».

وقال: «وروی ابن أبی شیبة- وهو صحیح- عن عمران «۱» بن حصین- رضی اللَّه تعالی عنه- قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: علی منّی وأنا منه وعلی ولی کلّ مؤمنٍ بعدی.

وروی الإمام أحمد عن عبداللَّه بن بریدة [عن أبیه ان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: لا تقع فی علی فإنه منی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی.

وروی الترمذی وقال حسن غریب، والطبرانی فی الکبیر، والحاکم،

---

(۱) هذا هو الصحیح. وفی المصدر: عمر.

عن عمران بن حصین: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیاً منی وأنا من علی وعلی ولیّ کلّ مؤمن» «۱».

ترجمته

قال الشعرانی ما ملخّصه:

«کان عالماً، صالحاً، متفنّناً فی العلم، وألّف السیرة النبویة التی جمعها من ألف کتاب، وأقبل الناس علی کتابتها، ومشی فیها علی أنموذج لم یسبقه إلیه أحد، وکان عزباً لم یتزوّج قط، وکان حلو المنطق، مهیب المنظر، کثیر الصیام والقیام، بتُّ عنده اللیالی فما کنت أراه ینام إلّاقلیلًا، وکان لا یقبل من مال الولاة وأعوانهم شیئاً، ولا یأکل من طعامهم» «۲».

وهکذا تجد الثناء بالجمیل علیه فی:

۱- خلاصة الأثر ۴/ ۲۳۹

۲- وریحانة الألباء ۱/ ۲۷

۳- معجم المؤلفین ۳/ ۷۸۵.

---

(۱) سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد ۱۱/ ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷.

(۲) ذیل طبقات الأخیار. عنه مقدمة سبل الهدی والرشاد ۱/ ۳۸.

«۸۴» روایهٔ عبدالحق الدّهلوی ... ص: ۱۲۴

وهو: عبدالحق سیف الدین بن سعد اللَّه الحنفی المتوفی سنهٔ ۱۰۵۲.

رواه فی شرحه علی المشکاهٔ، حیث رواه الخطیب التبرزی «۱».

ترجمته

وتوجد ترجمته فی الکتب المؤلَّفهٔ بتراجم علماء الهند وغیرها، انظر من ذلک مثلًا:

۱- سبحهٔ المرجان بذکر علماء هندوستان: ۵۲

۲- أبجد العلوم: ۹۰۰

۳- نزههٔ الخواطر ۵/ ۲۰۱.

قال الأخیر: «هو الشیخ الإمام، العالم العلّامهٔ، المحدث الفقیه، شیخ الإسلام، وأعلم العلماء الأعلام، وحامل رایهٔ العلم والعمل فی المشایخ الکرام، أوّل من نشر علم الحدیث بأرض الهند، تصنیفاً وتدریساً»....

«۸۵» روایهٔ العصامی ... ص: ۱۲۴

وهو: عبدالملک بن حسین المکی المتوفی سنهٔ ۱۱۱۱.

وقد رواه فی عداد فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، إذ قال:

«الحدیث السادس والثلاثون:

---

(۱) أشعهٔ اللمعات فی شرح المشکاهٔ ۴/ ۶۶۵.

عن البراء بن عازب قال: کنا عند النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصلاهٔ جامعهٔ، وکُسح لرسول اللَّه تحت شجرهٔ، فصلّی الظهر وأخذ بید علی وقال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وآل من والاه وعاد من عاداه، وانصر من نصره واخذل من خذله وأدر الحق معه حیث دار».

زاد أحمد فی المناقب «وأحب من أحبه وأبغض من أبغضه».

ورواه أکثر من ثمانیهٔ عشر صحابیاً.

ولقی عمر بن الخطاب علی بن أبی طالب بعد ذلک فقال له: هنیئاً لک یا ابن أبی طالب أصبحت وأمسیت مولی کل مؤمن ومؤمنهٔ.

وعن سالم قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئاً ما نراک تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، قال: انه مولای.

وعن عمر وقد جاءه أعرابیان یختصمان فقال لعلی: اقض بینهما یا أبا الحسن، فقضی علی بینهما، فقال أحدهما: هذا یقضی بیننا؟ فوثب إلیه عمر وأخذ بتلبیبه وقال: ویحک أتدری من هذا؟ هذا مولای ومولی کل مؤمن، ومن لم یکن مولاه فلیس بمؤمن.

وعنه وقد نازعه رجل فی مسألهٔ فقال له: بینی وبینک هذا الجالس- وأشار إلی علی بن أبی طالب- فقال الرجل: هذا الأبطن؟ فنهض عمر عن مجلسه وأخذ بتلبیبه ورفعه من الأرض ثم ضرب به الأرض فقال: أتدری من صغّرت؟ مولای ومولی کل مؤمن أو مسلم.

خرجهن ابن السمان.

قلت: غدیر خم موضع بین مکهٔ والمدینهٔ بالجحفهٔ أو هو قریب منها

على يمين الذاهب الى المدينة.

الحديث السابع والثلاثون.

عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم سرية واستعمل عليها عليّاً. قال فمضى على السرية فأصاب جارية، فأنكروا عليه، وتعاقد أربعة من أصحاب النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم وقالوا: إذا لقينا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أخبرناه بما صنع.

قال عمران بن حصين: وكان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم وسلّموا عليه ثم انصرفوا إلى رحالهم.

فلما قدمت السرية سلّموا على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول اللَّه ألم تر أن علياً صنع كذا وكذا.

فأعرض عنه. ثم قام الثانى فقال مثل مقالته، فأعرض عنه. ثم قام الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا فأقبل إليه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم والغضب يعرف فى وجهه فقال:

ماذا تريدون من على؟ ثلاث مِرَارٍ. ان علياً منى وأنا منه وهو ولى كل مؤمن بعدى.

خرجه الترمذى وأبو حاتم وأحمد.

الحديث الثامن والثلاثون.

عن بريدة بن الحصيب قال: بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم سرية وأمّر عليها رجلًا وأنا فيها فأصبنا سبياً، فكتب الرجل إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: ابعث لنا من يخمّسه. فبعث علياً، وفى السبى وصيفة من أفضل السبى، قال فخمّس وقسّم، قال فخرج ورأسه يقطر، فقلنا يا أبا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۷

الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلى الوصيفة التى كانت فى السبى فإنى قسّمت وخمّست فصارت فى الخمس، ثم صارت من آل بيت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، ثم صارت من آل على ووقعت بها.

فكتب الرجل إلى النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم بذلك.

فقلت للرجل ابعثنى مصدقاً فبعثنى.

قال بريدة: فجعلت أقرأ الكتاب وأقول صدق، فأمسك النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم يدى والكتاب وقال لى: تبغض علياً؟ قلت: نعم. قال: فلا تبغضه، وإن كنت تحبّه فازدد له حباً، فوالذى نفسى بيده لنصيب آل على فى الخمس أفضل من وصيفة.

قال بريدة: فما كان من الناس أحد بعد قول رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أحب إلى من على.

وفى رواية: لا تقع فى على فإنه منى وأنا منه وهو وليكم بعدى.

خرجهما الإمام أحمد بن حنبل.

الحديث التاسع والثلاثون.

عن بريدة أيضاً «من كنت وليه فعلى وليه» أخرجه أبو حاتم.

الحديث الأربعون.

عن بريدة أيضاً قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «إذا جمع اللَّه الأولين والآخرين يوم القيامة ونصب الصراط على جسر جهنم ما جازها أحد حتى كانت معه براءة بولاية على بن أبى طالب». خرّجه الحاكمى.

الحديث الحادى والأربعون.

عن ابن مسعود قال: أنا رأيت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أخذ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۸

بيد على وقال: «هذا وليى وأنا وليه، واليت من والاه وعاديت من عاداه» أخرجه الحاكمى.

وعن أبى صالح قال: لما حضرت ابن عباس الوفاة قال: اللهمّ إنى أتقرب إليك بولاية على بن أبى طالب.

خرّجه أحمد فى المناقب» «۱».

ترجمته

وتوجد ترجمة العصامى فى:

۱- البدر الطالع ۱/ ۲۷۷ رقم ۲۷۷

۲- سلک الدرر ۳/ ۱۵۴

۳- معجم المؤلّفين ۲/ ۳۱۷

«۸۶» رواية الجلوتى الواعظ ... ص: ۱۲۸

وهو: الشيخ يعقوب.

رواه حيث قال: «وعن البراء قال صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أنت منّى وأنا منک.

وعن عمران بن حصين: إنّ علياً منى وأنا منه وهو وليّ كل مؤمن» «... ۲».

---

(۱) سمط النجوم العوالى ۳/ ۳۵- ۳۸.

(۲) المفاتيح شرح المصابيح- مخطوط، عن نسخته الأصلية، فرغ منها سنة ۱۱۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۹

«۸۷» رواية الطرابزونى ... ص: ۱۲۹

وهو: الشيخ محمد المدنى.

رواه بقوله: «وأخرج الترمذى بإسنادٍ قوى عن عمران بن حصين فى قصّة قال فيها: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: ما تريدون من على؟ إنّ عليّاً منّى وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمن بعدى» «۱».

«۸۸» رواية المرعى المقدسى ... ص: ۱۲۹

رواه بلفظ: «إنّ علياً منّى وأنا منه وهو ولى كلّ مؤمنٍ بعدى» «۲».

«۸۹» رواية الكمشخانوى ... ص: ۱۲۹

وهو: أحمد بن مصطفى النقشبندى الحنفى، المتوفى سنة ۱۳۱۱.

روى حديث: سألت اللَّه يا على فيك خمساً...

عن الخطيب والرافعى، عن على.

---

(۱) شرح أسماء أهل بدر- مخطوط. فرغ من تأليفه ۱۱۷۴ نقلًا عن نسخةٍ تاريخا ۱۱۷۵.

(۲) تلخيص أوصاف المصطفى وذكر من بعده من الخلفا- مخطوط. قال: «لم أذكر فى هذا المجموع اللطيف إلّاما كان صحيحاً أو

حسناً عند المحدّثین، ولم أذکر فیه من ذلک إلّاما اعتمده العلماء الراسخون».

وقد تقدّم لفظه.

«۹۰» روایهٔ النبهانی ... ص: ۱۳۰

وهو: أبو المحاسن یوسف بن إسماعیل الشافعی، المتوفی سنهٔ ۱۳۵۰.

روی حدیث الولایهٔ فی بعض مؤلَّفاته عن عمران بن حصین «۱».

ترجمته

وترجم له صاحب (معجم المؤلّفین) مستفیداً من مصادر کثیرهٔ ذکرها، فقال ما ملخّصه:

«أدیب، شاعر، صوفی، من القضاهٔ، رحل إلی مصر، فانتسب إلی الأزهر، وتولّی القضاء فی قصبهٔ جنین من أعمال نابلس، ورحل إلی القسطنطینیهٔ، وعیّن قاضیاً کوی سنجق من أعمال ولایهٔ الموصل، فرئیساً لمحکمهٔ الجزاء باللاذقیهٔ، ثم بالقدس، فرئیساً لمحکمهٔ الحقوق ببیروت، وسافر إلی المدینهٔ مجاوراً. ونشبت الحرب العامهٔ الاولی، فعاد إلی مسقط رأسه إجزم، وتوفی بها فی ۲۹ رمضان» أی من سنهٔ ۱۳۵۰. ثم ذکر عدداً من تآلیفه الکثیرهٔ «۲».

---

(۱) الفتح الکبیر ۸۸۲۳. الشرف المؤید: ۵۸.

(۲) معجم المؤلفین ۴/ ۱۴۵.

«۹۱» روایهٔ المبارکفوری ... ص: ۱۳۱

وهو: أبو العلی محمّد عبدالرحمان بن عبدالرحیم، المتوفی سنهٔ ۱۳۵۳.

رواه فی (شرح الترمذی) حیث رواه الترمذی عن عمران بن حصین «۱».

«۹۲» روایهٔ منصور علی ناصف ... ص: ۱۳۱

«عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جیشاً، وأمّر علیهم علیاً، فمضی فی السریهٔ، فأصاب جاریهً، فأنکروا علیه. وتعاقد أربعهٔ من الصحابهٔ علی أنْ یخبروا النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إذا رجعوا، وکان المسلمون إذا رجعوا من السفر بدأوا برسول اللَّه فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم. فلمّا قدمت السریهٔ سلّموا علی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقام أحد الأربعهٔ فقال: یا رسول اللَّه، ألم تر إلی علی صنع کذا وکذا، فأعرض عنه النبی. ثم قام الثانی فقال مثل مقالته فأعرض عنه. ثم قام الثالث فقال مثلهما، فأعرض عنه، ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم والغضب یعرف فی وجهه فقال:

---

(۱) تحفهٔ الأحوذی فی شرح الترمذی ۱۰/ ۱۴۵.

ما تريدون من على- وكرّرها ثلاثاً-؟ ثم قال: إن علياً منّى وأنا منه وهو ولىّ كلّ مؤمن بعدى».

قال الشيخ منصور بشرحه على هذا الحديث:

«النبى صلّى اللّه عليه وسلّم أعرض عن شكواهم فى على، لأنه ظهر له أن ما فعله على ليس منكراً وإلّا لأجابهم. وقوله: «وهو ولى كلّ مؤمن بعدى» هذه من قوله «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أى: وعلى ولى المؤمنين بعدى. وفيها لعلى- رضى اللّه عنه- أفخر منقبة» «۱».

«۹۳» رواية الألبانى ... ص: ۱۳۲

وهو: الشيخ محمّد ناصر الدين الألبانى المعاصر.

قال فى التعليق على حديث عمران بن حصين فى (مشكاة المصابيح) عن الترمذى:

«قلت: وسنده صحيح» «۲».

«۹۴» رواية عباس أحمد صقر- أحمد عبدالجواد ... ص: ۱۳۲

«قال النبى صلى الله عليه و آله و سلم: علىّ منّى وأنا من على وعلىّ ولىّ كلّ مؤمن

---

(۱) التاج الجامع للأصول ۳/ ۳۳۵- ۳۳۴.

(۲) مشكاة المصابيح ۳/ ۱۷۲۰.

بعدى.

ش- عن عمران بن حصين» «۱».

---

(۱) جامع الأحاديث ۴/ ۵۶۷.

الفصل الثانى: فى الأسانيد المعتبرة لحديث الولاية ... ص: ۱۳۷

اشارة

وفى هذا الفصل أوردنا عدّةً من الأسانيد الصحيحة لحديث (الولاية) فى الكتب المعتبرة لأهل السنّة.

إنّها أسانيد صحيحة على ضوء كلمات العلماء الأعلام فى الجرح والتعديل وتراجم الرّجال ... استخرجناها من الكتب التالية:

۱- كتاب السنّة، لابن أبى عاصم، المتوفى سنة ۲۸۷.

۲- كتاب خصائص أمير المؤمنين، للنسائى، المتوفى سنة ۳۰۳.

۳- المعجم الكبير.

۴- المعجم الأوسط وكلاهما لأبى القاسم الطبرانى، المتوفى سنة ۳۶۰.

۵- معرفة الصحابة.

۶- حلیة الأولیاء وکلاهما لأبی نعیم الإصبهانی، المتوفی سنة ۴۳۰.

۷- تاریخ دمشق، لابن عساکر الدمشقی، المتوفی سنة ۵۷۱.

۸- سیر أعلام النبلاء، لشمس الدین الذهبی، المتوفی سنة ۷۴۸.

۹- البدایة والنهایة، لابن کثیر الدمشقی، المتوفی سنة ۷۷۴.

وباللَّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۸

* قال ابن أبی عاصم ...: ص: ۱۳۸

«ثنا عباس بن الولید النرس وأبو کامل. قالا:

ثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین، قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: علی منّی وأنا منه، وهو ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی» «۱».

أقول:

أمّا (ابن أبی عاصم) فهو: أحمد بن عمرو بن الضحّاک بن مخلد الشیبانی المتوفّی سنة ۲۸۷، وقد تقدمت ترجمته.

وأمّا (عباس بن الولید) فهو:

من رجال الشیخین والنسائی.

ومن مشایخ: أبی یعلی الموصلی، وعبداللَّه بن أحمد، وآخرین «۲».

ووصفه الذهبی ب «الحافظ الإمام الحجة» قال: «وکان متقناً صاحب حدیث» «۳».

وأمّا (أبو کامل) فهو: الفضیل بن الحسین الجحدری البصری.

---

(۱) السنة: ۵۵۰ ح ۱۱۸۷.

(۲) تهذیب التهذیب ۴/ ۲۲۱ رقم ۳۲۸۰.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۹

من رجال الشیخین وأبی داود والنسائی «۱».

وأمّا (جعفر بن سلیمان) فمن فوقه، فمذکورون فی الکتاب بالتفصیل.

***

---

(۱) تهذیب التهذیب ۶/ ۴۱۷ رقم ۵۶۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۰

* وقال الحافظ النسائی ...: ص: ۱۴۰

«اخبرنا واصل بن عبدالأعلی، عن ابن فضیل، عن الأجلح، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه، قال:

بعثنا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی الیمن مع خالد بن الولید، وبعث علیّاً علی آخر وقال: إنْ التقیتما فعلیٌ علی الناس، وإنْ تفرّقتما فکلّ واحدٍ منکما علی جنده، فلقینا بنی زبید من أهل الیمن، وظفر المسلمون علی المشرکین، فقاتلنا المقاتلة وسبینا الذریّة، فاصطفی علی جاریةً لنفسه من السبی، فکتب بذلک خالد بن الولید إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، وأمرنی أنْ أنال منه.

قال: فدفعت الکتاب إلیه، ونلت من علی.

فتغیّر وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فقلت: هذا مکان العائذ. بعثتنی مع رجلٍ، وأمرتنی بطاعته، فبلَّغت ما ارسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم [لی :

لا تقعنَّ- یا بریدة- فی علی، فإنّ علیاً منّی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی» «۱».

---

(۱) خصائص علی بن أبی طالب: ۷۵. ح ۸۵ وانظر السنن الکبری ۵/ ۱۳۳ ح ۸۴۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۱

أقول:

أمّا (واصل بن عبدالأعلی) فهو:

من رجال مسلم والأربعة.

ومن مشایخ: أبی حاتم، وأبی زرعة، ومطیَّن، وأبی یعلی، وآخرین.

قال أبو حاتم: صدوق.

وقال مطیّن والنسائی: ثقة.

قال الحافظ: «ثقة» «۱».

وأمّا (ابن فضیل) فهو: محمّد بن فضیل بن غزوان.

من رجال الصحاح الستّة.

قال الحافظ: «صدوق عارف، رمی بالتشیّع» «۲».

وأمّا (الأجلح) والبقیة، فقد عرفتهم فی الکتاب.

***

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۹، تهذیب التهذیب ۹/ ۱۱۶.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۲

* وقال الحافظ أبو القاسم الطبرانی ...: ص: ۱۴۲

«حدثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، ثنا العباس بن الولید الفرضی «۱».

ح وحدثنا معاذ بن المثنی، فنا مسدد.

ح وحدثنا بشر بن موسی والحسن بن المتوکّل البغدادی، ثنا خالد بن «۲» یزید العدنی.

قالوا:

ثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف بن عبداللّه، عن عمران بن حصين، قال:

«بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم سرية، فاستعمل عليهم عليّاً، فمضى على السرية، فأصاب على جاريةً، فأنكروا ذلك عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قالوا: إذا لقينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم أخبرناه بما صنع.

قال عمران: وكان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ بدأوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، فسلّموا عليه ثم انصرفوا.

فلمّا قدمت السرية، سلّموا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم.

---

(۱) كذا، والصحيح: النرسى. وهو من رجال رواية ابن أبى عاصم.

(۲) كذا، والصحيح: خالد بن أبى يزيد القرنى، كما ستعلم.

فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه: ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم، فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأقبل عليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم- يعرف الغضب فى وجهه- فقال:

ماذا تريدون من على؟- ثلاث مرات- إنّ علياً منى وأنا منه، وهو وليُّ كلّ مؤمن بعدى» «۱».

أقول:

ورجال هذه الأسانيد مذكورون فى الكتاب، إلّارجال الطريق الثالث:

فأمّا (بشر بن موسى) فقد قال:

الخطيب: «كان ثقة أميناً عاقلًا ركيناً» «۲».

الدارقطنى: «ثقة».

وكان أحمد بن حنبل: يكرمه.

---

(۱) المعجم الكبير ۱۸/ ۱۲۸. ح ۲۶۵.

(۲) تاريخ بغداد ۷/ ۸۶.

ووصفه الذهبى ب «الإمام الحافظ الثقة المعمّر» «۱».

وأمّا (الحسن بن المتوكّل) فهو: الحسن بن على بن المتوكّل البغدادى.

ترجم له الخطيب وقال: «كان ثقة» «۲».

وأمّا (خالد) فهو: خالد بن أبی یزید القرنی.

ذکره الخطیب حیث قال: «خالد بن أبی یزید– وقیل: خالد بن یزید.

والصواب: ابن أبی یزید–.. وهو خالد المزرقی، والقطربلی، والقرنی ... روی عنه: محمّد بن الحسین البرجلانی ... وبشر بن موسی، والحسن بن علی بن المتوکل، وغیرهم...

ولم یکن به بأس» «۳».

***

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۵۲.

(۲) تاریخ بغداد ۷/ ۳۶۹.

(۳) تاریخ بغداد ۸/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۵

* وقال الحافظ الطبرانی ...: ص: ۱۴۵

«حدثنا عبدالوهاب بن رواحهٔ الرامهرمزی، قال: نا أبو کریب، قال: نا حسن بن عطیّهٔ، قال نا سعّاد بن سلیمان، عن عبداللَّه بن عطاء، عن عبداللَّه بن بریدهٔ عن علی قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب وخالد بن الولید، کلّ واحدٍ منهما وحده، وجمعهما فقال: إذا اجتمعتما فعلیکم علی.

قال: فأخذا یمیناً ویساراً، فدخل علی فأبعد، فأصاب سبیاً، فأخذ جاریهً من السبی.

قال بریدهٔ: وکنت من أشدّ الناس بغضاً لعلی.

فأتی رجل خالد بن الولید، فذکر أنه قد أخذ جاریهً من الخمس، فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم جاء آخر ثم تتابعت الأخبار علی ذلک.

فدعانی خالد فقال: یا بریدهٔ، قد عرفت الذی صنع، فانطلق بکتابی هذا إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم. فکتب إلیه.

فانطلقت بکتابه. حتی دخلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فأخذ الکتاب بشماله– وکان کما قال اللَّه عزّ وجلّ لا یقرأ ولا یکتب– فقال:

وکنت إذا تکلّمت طأطأت رأسی حتی أفرغ من حاجتی، فطأطأت رأسی فتکلّمت.

فوقعت فی علی حتی فرغت، ثم رفعت رأسی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۶

فرأیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غضب غضباً لم أره غضب مثله إلّایوم قریظهٔ والنضیر. فنظر إلیَّ فقال:

یا بریدهٔ، أحبَّ علیّاً، فإنما یفعل ما یؤمر به.

قال: فقمت وما من الناس أحد أحبَّ إلیَّ منه» «۱».

أقول:

أمّا (عبدالوهاب بن رواحهٔ) فهو:

من مشایخ الطبرانی. قال السمعانی: «وعبدالوهاب بن رواحهٔ الرامهرمزی، یروی عن أبی کریب محمّد بن العلاء الهمدانی الکوفی.

روی عنه سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی» «... ۲».

وأمّا (أبو کریب) فهو: محمّد بن العلاء الهمدانی الکوفی.

من رجال الصحاح الستّهٔ.

ومن مشایخ: الذهلی، وأبی زرعهٔ، وأبی حاتم، وعبداللَّه، وأبی یعلی، ومطیّن، والفریابی، وابن خزیمهٔ، وآخرین.

وأمّا (الحسن بن عطیّهٔ) وسائر رجال السّند، فتراجمهم موجودهٔ فی الکتاب فیما تقدم ویأتی.

***

---

(۱) المعجم الأوسط ۵/ ۲۱۷ ح ۴۸۴۲.

(۲) الأنساب ۳/ ۳۰- الرامهرمزی.

* وقال الحافظ أبو نعیم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۷

«حدثنا عبداللَّه بن جعفر، ثنا إسماعیل بن عبداللَّه، ثنا الفضل بن دکین، ثنا ابن أبی غنیّهٔ، عن الحکم، عن سعید بن جُبیر، عن ابن عباس، عن بریدهٔ، قال:

غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوهً، فقدمت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فذکرت علیّاً، فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یتغیّر وقال:

یا بریدهٔ، ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟

قلت: بلی یا رسول اللَّه.

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

رواه أبو بکر بن أبی شیبهٔ، عن الفضل، مثله.

حدثنا أحمد بن جعفر بن مالک، ثنا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی أبی، ثنا روح، ثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبداللَّه بن بریدهٔ، عن أبیه قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً إلی خالد بن الولید لیقسّم الخمس- وقال روح مرّهً: لیقبض الخمس- قال: فأصبح علی ورأسه یقطر. قال فقال خالد لبریدهٔ:

ألا تری ما یصنع هذا؟

قال: فلما رجعت إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أخبرته بما صنع علی. قال: فکنت أبغض علیاً.

قال: فقال: یا بریدهٔ، أتبغض علیّاً؟

قال: قلت: نعم.

قال: فلا تبغضه.

وقال: روح مرهً: فأحبّه فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک» «۱».

أقول: ورجال هذا السند إلی «سعید بن جبیر» کلّهم أئمهٔ مشاهیر، ترجمنا لهم فی الکتاب، و «سعید» غنیّ عن التعریف.

***

(۱) معرفهٔ الصحابهٔ ۱/ ۴۳۱- ۴۳۲ ح ۱۲۵۵ و ۱۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۹

* وقال الحافظ أبو نعیم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۹

«حدّثناه القاضی أبو أحمد العسّال، ثنا القاسم بن یحیی بن نصر «۱»، ثنا لوین، ثنا أبو معشر البراء، عن علی بن سوید بن منجوف، عن ابن بریدهٔ عن أبیه:

إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بعث علیّاً...

فذکر نحوه» «۲».

أقول: أمّا (أبو أحمد العسّال) فقد ترجمنا له.

وأمّا (أحمد بن القاسم بن نصر) فقد

قال الذهبی: «أحمد بن القاسم. أخو أبی اللیث.

سمع محمّد بن سلیمان لویناً و...

حدّث عنه: أبو حفص بن شاهین، وأبو حفص الکتانی.

وثّقه الخطیب» «۳».

وأمّا (لوین) فقد ترجمنا له.

(۱)

کذا، والصحیح: أحمد بن القاسم بن نصر.

(۲) معرفهٔ الصحابهٔ ۱/ ۴۳۲ ح ۱۲۵۷.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۶۶، وانظر تاریخ الخطیب: ۴/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۰

وأمّا (أبو معشر البراء) فهو: یوسف بن یزید.

من رجال مسلم والبخاری.

وروی عنه جماعهٔ من الأکابر.

قال الحافظ ابن حجر: صدوق ربما أخطأ «۱».

وأمّا (علی بن سوید بن منجوف) فهو:

من رجال البخاری

وروی عنه: شعبهٔ، والقطّان، وحمّاد بن زید، والنضر بن شمیل، وغیرهم قال عبداللَّه عن أبیه: ما أری به بأساً.

وقال ابن معین: ثقهٔ.

وقال أبو داود: ثقهٔ.

وقال الدارقطنی: ثقهٔ.

وقال النسائی: لا بأس به.

وذكره ابن حبان فی الثقات «۲».

وأما ترجمة (ابن بريدة) فمذكورة فی الكتاب.

***

---

(۱) تهذيب التهذيب ۹/ ۴۵۰- ۴۵۱، تقريب التهذيب ۲/ ۳۴۷.

(۲) تهذيب التهذيب ۵/ ۶۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۱

* وقال الحافظ أبو نعيم ...: ص: ۱۵۱

«حدثنا سليمان بن أحمد، ثنا معاذ بن المثنی، ثنا مسدد.

ح وحدثنا أبو عمرو ابن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا بشر بن هلال وعبدالسلام بن عمرو.

قالوا: ثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين، قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم سرية، واستعمل عليهم علياً- كرّم اللَّه وجهه- فأصاب علی جاريةً، فأنكروا ذلك عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، قالوا: إذا لقينا رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم أخبرناه بما صنع علی.

قال عمران: وكان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ، بدؤا برسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، فسلَّموا عليه ثم انصرفوا.

فلمّا قدمت السرية، سلّموا علی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم.

فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول اللَّه، ألم تر أنّ عليّاً صنع كذا وكذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: يا رسول اللَّه. ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا.

فأعرض عنه.

حتی قام الرابع، فقال: يا رسول اللَّه، ألم تر أن عليّاً صنع وكذا وكذا؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۲

فأقبل عليه رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم- يعرف الغضب فی وجهه- فقال: ما تريدون من علی؟- ثلاث مرات.

ثم قال: إنّ علياً منّی وأنا منه، وهو ولی كلّ مؤمن بعدی» «۱».

أقول: أما (أبو نعيم الاصبهانی) فغنی عن التعريف.

أمّا (سليمان بن أحمد) فهو: أبو القاسم الطبرانی.

وهو غنی عن التعريف كذلك.

وأمّا (معاذ بن المثنی):

قال الخطيب: «سكن بغداد، وحدّث بها عن: محمّد بن كثير العبدی، ومسّدد ... روی عنه: أحمد بن علی الأبار، ويحيی بن صاعد، ومحمّد بن مخلد، وإسماعيل بن علی الخطبی، وعبدالباقی بن قانع، وأبو بكر الشافعی، وعمر بن مسلم، وجعفر بن الحكم المؤدب، وغيرهم.

وكان ثقة.

مات سنة ۲۸۸» «۲».

وقال الذهبی: «معاذ بن المثنی، أبو المثّنی: ثقة متقن ...، عنه: أبو بكر الشافعی، وجعفر المؤدب، والطبرانی، وآخرون، عاش ثمانين

سنة.

توفی سنة ۲۸۸» «۳».

---

(۱) حلیة الأولیاء ۶/ ۲۹۴.

(۲) تاریخ بغداد ۱۳/ ۱۳۶.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۳

وأمّا (مسدد) فهو: مسدّد بن مسرهد البصری:

وهو من رجال: البخاری، وأبی داود، والترمذی، والنسائی:

قال الحافظ: «ثقة حافظ» «۱».

وأمّا (أبو عمرو ابن حمدان) فهو: مسند خراسان، محمّد بن أحمد الحیری، المتوفی سنة ۳۷۶.

قال الذهبی: «الإمام المحدّث الثقة، النحوی البارع، الزاهد العابد، مسند خراسان، أبو عمرو ... مناقبه جمّة ... وتفرّد بالروایة عن طائفة ...

قال الحاکم: وکان من القرّاء والنحویین، وسماعاته صحیحة، رحل به أبوه، وصحب الزهاد، وأدرک أبا عثمان والمشایخ...

وقال الحافظ محمّد بن طاهر المقدسی: کان یتشیّع.

قال الذهبی: تشیّعه خفیف کالحاکم» «۲».

وأمّا (الحسن بن سفیان) فقد:

قال الحاکم: «کان محدّث خراسان فی عصره، مقدّماً فی الثبت والکثرة والفهم والفقه والأدب.

وقال أبو حاتم ابن حبان: کان ممن رحل وصنف وحدّث، علی تیقّظ مع صحة الدیانة والصّلابة فی السنّة.

وقال ابن أبی حاتم: کتب إلیَّ وهو صدوق.

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ الثبت» «۳».

وأمّا (بشر بن هلال) فهو:

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۱۷۵ رقم ۶۶۱۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۶.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۴

من رجال: مسلم، والترمذی، والنسائی، وأبی داود، وابن ماجة.

وثّقه ابن حبان، والنسائی، وأبو علی الجیانی.

وقال أبو حاتم: صدوق.

ووثّقه الحافظ ابن حجر «۱».

وأمّا (عبدالسلام بن عمرو).

فلم أعرفه الآن.

وأمّا (جعفر بن سليمان).

و (يزيد الرشک).

و (مطرف).

فقد تقدمت تراجمهم فی الكتاب.

وأمّا (عمران بن حصين).

فهو الصحابی الجليل.

فظهر: صحّة الطريق الأوّل.

وكذا الطريق الثانی، وإنْ كان فيه: «عبدالسلام بن عمرو» ولم أعرفه،- ولعلّ هناک سهواً- لوثاقة «بشر بن هلال» كما هو واضح..

هذا، وقد روى الذهبی هذا الخبر بإسناده عن أبی نعيم بالطريق الأوّل، كما سيأتی، ثم قال: «تابعه: قتيبة، وبشر بن هلال، وعفان» فأسقط «عبدالسلام ابن عمرو».

***

---

(۱) تهذيب التهذيب ۱/ ۴۸۱. تقريب التهذيب ۱/ ۱۳۰۸.

* وقال الحافظ ابن عساكر ...: ص: ۱۵۵

«أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن محمّد بن الحصين، أنا أبو علی بن المذهب، أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی أبی، نا ابن نمير، نا أجلح الكندی، عن عبداللَّه بن بريدة، عن أبيه بريدة قال:

بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بعثين إلى اليمن، على أحدهما على ابن أبی طالب، وعلى الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا التقيتم فعلی على الناس، وإنْ افترقتما فكلّ واحدٍ منكما على جنده. قال: فلقينا نبی زبيد من أهل اليمن، فاقتتلنا، فظهر المسلمون على المشركين، فقتلنا المقاتلة وسبينا الذرارى، فاصطفى على امرأةً من السبی لنفسه.

قال بريدة: فكتب معی خالد بن الوليد إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يخبره بذلک.

فلمّا أتيت النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم دفعت الكتاب، فقرئ عليه.

فرأيت الغضب فی وجه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

فقلت: يا رسول اللَّه، هذا مكان العائذ. بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی أنْ أطيعه، فبلّغت ما ارسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لا تقع فی علی، فإنّه منّی وأنا

منه، وهو وليّكم بعدی» «۱».

أقول:

أمّا (أبو القاسم هبة اللَّه بن الحصين)

و (أبو علی ابن المذهب)

فقد ترجمنا لهم.

وكذا (أحمد بن جعفر) وهو القطيعی.

وترجمهٔ (عبداللَّه بن أحمد) فما فوقه، موجودهٔ فی الکتاب.

فالسند صحیح بلا کلام.

***

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۷

*** وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۷**

«وأخبرتنا به ام المجتبی العلویّهٔ قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرئ، أنا أبو یعلی، أنا الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی، نا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبداللَّه بن الشخیر، عن عمران بن حصین قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم سریهٔ، فاستعمل علیهم علیّاً، قال: فمضی علی فی السریهٔ، فأصاب علی جاریهً، فأنکر ذلک علیه أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، قالوا: إذا لقینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أخبرناه بما صنع علی.

قال عمران: وکان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ، بدأوا برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فسلّموا علیه، ونظروا إلیه، ثم ینصرفون إلی رحالهم.

قال: فلما قدمت السریهٔ سلّموا علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

قال: فقام أحد الأربعهٔ فقال:

یا رسول اللَّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال:

یا رسول اللَّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

فأعرض عنه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۸

ثم قام آخر منهم فقال:

یا رسول اللَّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

فأقبل إلیه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- والغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علیّ؟ إنّ علیاً منی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» «۱».

أقول: أمّا (ام المجتبی) فهی: فاطمهٔ العلویهٔ بنت ناصر الإصبهانیهٔ. توفیت سنهٔ ۵۳۳.

وهی شیخهٔ إبن عساکر والسمعانی. قال السمعانی فی مشیخته: «امرأهٔ علویّهٔ معمرهٔ، کتبت عنها باصبهان، وماتت فی سنهٔ ۵۳۳».

وأمّا (إبراهیم بن منصور) فهو سبط بحرویه، المترجم له فی الکتاب.

و (أبو بکر بن المقرئ) ترجمنا له کذلک.

وسائر الرواهٔ عرفتهم فی روایهٔ (أبی یعلی الموصلی...)

***

(۱) تاریخ ابن عساکر ۴۲/ ۱۹۸- ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۹

*** وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۹**

«أخبرنا أبو عبداللَّه الحسین بن عبدالملک، أنا أبو القاسم إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرئ، نا أبو یعلی، نا أبو خیثمهٔ زهیر بن حرب، نا أبو الجواب، نا عمّار بن زریق، عن الأجلح، عن عبداللَّه بن بریدهٔ، عن أبیه قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بعثین إلی الیمن، علی أحدهما علی ابن أبی طالب، وعلی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا اجتمعتما فعلی علی الناس، وإذا افترقتما فکلّ واحدٍ منکما علی حدهٔ. قال: فلقینا بنی زبید من الیمن، فقاتلناهم، فظهر المسلمون علی الکافرین، فقتلوا المقاتلهٔ وسبوا الذریهٔ، واصطفی علی جاریهً من الفیء، فکتب معی خالد یقع فی علی، وأمرنی أنْ أنال منه.

قال: فلما أتیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم رأیت الکراهیهٔ فی وجهه. فقلت: هذا مکان العائذ یا رسول اللَّه، بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی بطاعته، فبلَّغت ما أرسلنی، قال:

یا بریدهٔ، لا تقع فی علی، علی منی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی» «۱».

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۰

أقول: هذا من الأسانید الصحیحهٔ لحدیث الولایهٔ:

(أبو عبداللَّه الحسین بن عبدالملک)

و (أبو القاسم إبراهیم بن منصور)

و (أبو بکر المقرئ)

ترجمنا لهم.

وأما (أبو یعلی) فغنی عن التعریف.

وأمّا (زهیر بن حرب) فقد ذکرنا ترجمته.

وأمّا (أبو الجواب) فهو: الأحوص بن الجواب:

من رجال: مسلم، وأبی داود، والنسائی، والترمذی.

قال أبو حاتم: صدوق.

وقال یحیی بن معین: ثقهٔ.

وکذا قال غیرهما «۱».

وأمّا (عمار بن زریق) فهو:

من رجال: مسلم، وأبی داود، والنسائی، وابن ماجهٔ.

قال ابن معین وأبو زرعهٔ وابن المدینی: ثقهٔ.

وقال أبو حاتم والنسائی والبزار: لا بأس به.

وقال أحمد: کان من الأثبات «۲».

---

(۱) تهذیب الکمال ۲/ ۴۸۲- ۴۸۳ رقم ۲۸۱.

(۲) تهذیب التهذیب: ۶/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۱

وأمّا (الأجلح) فقد أثبتنا وثاقته بالتفصیل.

وأمّا (عبداللَّه بن بریدهٔ) فهو:

من رجال الصحاح الستهٔ «۱».

وأما (بریدهٔ) فهو: ابن الحصیب الصّحابی.

***

---

(۱) تقریب التهذیب: ۱/ ۴۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۲

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۲

«أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن، أنا عبدالواحد ابن محمّد، أنا أبو العباس بن عقدهٔ، أنا أحمد بن یحیی، نا عبدالرحمن- هو ابن شریک- نا أبی، عن الأجلح، عن عبداللَّه بن بریدهٔ قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم مع علی جیشاً، ومع خالد بن الولید جیشاً، إلی الیمن، وقال: إن اجتمعتم فعلی علی الناس، وإن تفرّقتم فکلّ واحدٍ منکما علی حدهٔ. فلقینا القوم، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلهٔ وسبینا الذریّهٔ، وأخذ علی امرأهً من ذلک السبی.

قال: فکتب معی خالد بن الولید- وکنت معه- إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ینال من علی، ویخبره بالذی فعل، وأمرنی أنْ أنال منه. فقرأت علیه الکتاب ونلت من علی. فرأیت وجه نبی اللَّه متغیّراً، فقلت: هذا مقام العائذ، بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی بطاعته، فبلَّغت ما ارسلت به. فقال:

یا بریدهٔ، لا تقعنَّ فی علی، فإنّه منی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی» «۱».

أقول: أمّا (أبو القاسم ابن السمرقندی) فقد عرفته فی الکتاب.

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۳

وأمّا (عاصم بن الحسن) فکذلک.

وأمّا (عبدالواحد بن محمّد) فهو «أبو عمر بن مهدی» وقد ترجمنا له أیضاً.

وأمّا (أبو العباس ابن عقدهٔ) فکذلک.

وأمّا (أحمد بن یحیی) فهو: أحمد بن یحیی بن زکریا الأودی، أبو جعفر الکوفی الصوفی العابد.

روی عنه: النسائی، والبزّار، وابن عقدهٔ، وابن أبی داود، وابن أبی حاتم، والبخاری فی التاریخ، ومطیّن، والحکیم الترمذی، وجماعهٔ.

قال أبو حاتم: ثقهٔ.

ووثقه ابن حبان.

وقال النسائی: لا بأس به.

وقال الحافظ: «ثقة» «۱».

وأمّا (عبدالرحمن بن شریک) فقد

قال الحافظ: «صدوق یخطئ» «۲».

وأمّا (أبوه) فهو: شریک بن عبداللَّه:

من رجال البخاری- فی التعالیق- ومسلم والأربعة.

وثّقه یحیی بن معین قائلًا: هو ثقة ثقة.

وقال العجلی: کوفی ثقة وکان حسن الحدیث.

وقال یعقوب بن شریک: صدوق ثقة سیّئ الحفظ جداً.

وقال ابن سعد: کان ثقة مأموناً کثیر الحدیث وکان یغلط.

وقال أبو داود: ثقة یخطئ.

---

(۱) تهذیب الکمال ۱/ ۲۸۹- ۲۹۰ رقم ۱۲۱، تقریب التهذیب ۴۸ رقم ۱۲۴.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۵۷۳ رقم ۳۹۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۴

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وقال الحافظ: «صدوق یخطئ کثیراً، وکان عادلًا فاضلًا عابساً شدیداً علی أهل البدع» «۱».

وأمّا (الأجلح) فقد عرفته فی الکتاب.

و (عبداللَّه بن بریدة) من رجال الصحاح الستّة «۲».

***

---

(۱) تهذیب التهذیب ۵/ ۶۲۳ رقم ۲۸۶۴، تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۷ رقم ۲۷۹۵.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۴۸۰ رقم ۳۲۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۵

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۵

«أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدی، أنا أبو العباس بن عقدة، نا الحسن بن علی بن عفان، نا حسن- یعنی ابن عطیة- نا سعّاد، عن عبداللَّه بن عطاء، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب وخالد بن الولید کلّ واحدٍ منهما وحده، وجمعهما فقال: «إذا اجتمعتما فعلیکم علیّ»، قال: فأخذنا یمیناً أو یساراً قال: فأخذ علیّ فأبعد فأصاب سبیاً، فأخذ جاریة من الخمس.

قال بریدة: وکنت من أشدّ الناس بغضاً لعلیّ، وقد علم ذلک خالد بن الولید، فأتی رجل خالداً فأخبره أنه أخذ جاریة من الخمس، فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم أتی آخر، ثم تتابعت الأخبار علی ذلک.

فدعانی خالد، فقال: یا بُرَیدة قد عرفت الذی صنع، فانطلق بکتابی هذا إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فأخبره، وکتب إلیه.

فانطلقت بكتابه حتى دخلت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، فأخذ الكتاب فأمسكه بشماله، وكان كما قال اللّه عزّ وجلّ لا يكتب ولاـ يقرأ، وكنت رجلًا إذا تكلّمت طأطأت رأسى حتّى أفرغ من حاجتى، فطأطأت رأسى وتكلّمت فوقعت فى عليّ، حتى فرغت ثم رفعت رأسى.

فرأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قد غضب غضباً لم أره غضب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۶

مثله قط إلّايوم قريظة والنضير، فنظر إلىّ فقال:

«يا بريدة إنّ علياً وليّكم بعدى، فأحب علياً فإنّه يفعل مايؤمر».

قال: فقمت وما أحدٌ من الناس أحبّ إلىّ منه.

قال عبـداللّه بن عطاء: حـدَّثْتُ بـذلك أبا حرب بن سويد بن غفلة فقال: كتمك عبداللّه بن بريدة بعض الحديث: أن رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسلّم قال له: «أنافقت بعدى يا بريدة» «۱».

أقول: أمّا (ابن السمرقندى).

و (عاصم بن الحسن)

و (أبو عمر ابن مهدى)

و (أبو العباس ابن عقدة)

فتراجمهم موجودة فى الكتاب.

وأمّا (الحسن بن على بن عفّان) فهو:

من رجال أبى داود، وابن ماجة.

وروى عنه: ابن أبى حاتم وجماعة.

قال ابن أبى حاتم: صدوق.

وقال الدارقطنى: ثقة.

وقال الذهبى: «ابن عفان: المحدّث الثقة».

وقال ابن حجر: «صدوق» «۲».

وأمّا (الحسن بن عطيّة) فقد تكلّم فيه بعضهم، لأن أكثر روايته عن

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۱.

(۲) سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴، تقريب التهذيب ۱/ ۲۰۶ رقم ۱۲۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۷

أبيه «عطية بن سعد» وهم يتكلَّمون فى أبيه بسبب التشيّع. ولكنّ المهمّ- الآن- أنّ روايته هذه ليست عن أبيه ... ومن هنا:

قال عباس الدورى عن يحيى: لم يكن به بأس.

وهو من رجال أبى داود فى صحيحه.

وهو من رجال أحمد فى المسند.

وروى عنه: سفيان الثورى، ومحمّد بن إسحاق وجماعة.

وذكره ابن حبان فى الثقات «۱».

وأما (سعّاد) فهو: سعّاد بن سليمان الجعفی:

من رجال ابن ماجة.

وذكره ابن حبان فی الثقات.

وقال ابن حجر: «كوفی صدوق، يخطئ، وكان شيعيّاً» «۲».

وأمّا (عبداللَّه بن عطاء) فهو:

من رجال مسلم والأربعة «۳».

وروى عنه: سفيان الثوری، وشعبة بن الحجاج، وجمع من الأعاظم.

قال الترمذی: ثقة عند أهل الحديث.

وقال البخاری: ثقة.

وقال الذهبی: صدوق إن شاء اللَّه.

وقال ابن حجر: صدوق يخطئ ويدلّس «۴».

***

---

(۱) راجع: تهذيب الكمال ۲/ ۲۷۲ رقم ۱۳۱۳ وهامشه.

(۲) تهذيب الكمال ۴/ ۳۶۸ رقم ۱۲۲۶، تقريب التهذيب ۳۴۲ رقم ۲۲۳۱.

(۳) تقريب التهذيب ۱/ ۵۱۵ رقم ۳۴۹۰.

(۴) تهذيب الكمال ۱۰/ ۳۴۴ رقم ۳۴۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۸

* وقال الحافظ ابن كثير فی سياق روايات الحديث ...: ص: ۱۶۸

«وقال خيثمة بن سليمان، حدثنا أحمد بن حازم، أخبرنا عبيداللَّه بن موسى، عن يوسف بن صهيب، عن رُكَين، عن وهْب بن حمزة قال:

سافرت مع علی بن أبی طالب من المدينة إلى مكة، فرأيت منه جفوةً، فقلت: لئن رجعت فلقيت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- لأنالنَّ منه. قال: فرجعت فلقيت رسول اللَّه، فذكرت علياً فنلت منه.

قال لی رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لا تقولنَّ هذا لعلی، فإنّ علياً وليّكم بعدی» «۱».

أقول: ورجال هذا السند كلّهم ثقات:

أمّا (خيثمة بن سليمان) فقد قال

السمعانی: «من الأئمّة الثقات» «۲».

الذهبی: «أحد الثقات» «۳».

الخطيب: «ثقة ثقة» «۴».

---

(۱) البداية والنهاية ۷/ ۲۷۵.

(۲) الأنساب ۱/ ۱۸۳.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۱۲، تذکرهٔ الحافظ ۳/ ۸۵۸.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۹

وأمّا (أحمد بن حازم) فقد

ذکره ابن حبان فی (الثقات) وقال: «وکان متقناً».

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ الصدوق ... توفی سنهٔ ۲۷۶» «۱».

وأما (عبیداللَّه بن موسی) فهو:

من رجال الصحاح الستهٔ «۲».

وأمّا (یوسف بن صهیب) فهو:

من رجال أبی داود، والترمذی، والنسائی.

قال الحافظ: «ثقهٔ» «۳».

وأمّا (رکین) فهو:

من رجال مسلم والأربعهٔ والبخاری فی المتابعات «۴».

وأما (وهب بن حمزهٔ) فهو:

من الصحابهٔ.

* وقد ذکره ابن الأثیر، وروی الحدیث بترجمته، حیث قال:

«وهب بن حمزهٔ.

یعدُّ فی أهل الکوفهٔ. روی حدیثه یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهب بن حمزهٔ قال: صحبت علیاً- رضی اللَّه عنه- من المدینهٔ إلی مکهٔ، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لأشکونّک إلیه، فلمّا قدمت، لقیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقلت: رأیت من علی کذا وکذا.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۹.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۶۴۰ رقم ۴۳۶۱.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۴ رقم ۷۸۹۷.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۳۰۳ رقم ۱۹۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۰

فقال: لا تقل هذا، فهو أولی الناس بعدی. أخرجه ابن مندهٔ، وأبو نعیم» «۱».

ولا یخفی: أنّ تغییر اللفظ من «ولیّکم بعدی» إلی «أولی الناس بعدی» غیر ضائر، بل هو وأوضح دلالهً، لکونه نصّاً فی الأولویّهٔ بالناس بعد النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم.

* وقد صحّح الحافظ الهیثمی هذه الروایهٔ حیث قال:

«وعن وهب بن حمزهٔ قال: صحبت علیّاً إلی مکهٔ، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت لأشکونّک إلی رسول اللَّه ... فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی.

رواه الطبرانی، وفیه رکین، ذکره ابن أبی حاتم، ولم یضعّفه أحد، وبقیهٔ رجاله وثّقوا» «۲».

ولا- يخفى: أن مجرّد ذكر ابن أبى حاتم الراوى فى كتابه (الجرح والتعديل) ليس بضائر فى وثاقته، وإلّا فقد ذكر أحمد بن حنبل وأمثاله أيضاً.

هذا، ولابدّ من التنبيه على أنّ اللفظ الصحيح لسند هذا الحديث هو ما ذكرناه هنا، لا ما جاء بترجمة «خيثمة بن سليمان» فإنّه غلطٌ من النسخة، وقد ذُكر أن كتابه فى (فضائل الصحابة) مطبوع، ولكنّا لم نقف عليه حتى الآن.

***

(۱) اسد الغابة ۴/ ۶۸۱ رقم ۵۴۷۷.

(۲) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ۹/ ۱۰۹.

*** وقال الحافظ الذهبى، بترجمة «جعفر بن سليمان ...» ص: ۱۷۱**

«أخبرنا إسحاق الصفّار، أخبرنا يوسف الآدمى، أخبرنا أبو المكارم اللّبان، أخبرنا أبو على الحداد، أخبرنا أبو نعيم، حدثنا سليمان بن أحمد، حدّثنا معاذ بن المثنى، حدثنا مسدد، حدثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين، قال:

بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم سريةً، واستعمل عليهم عليّاً، فأصاب جاريةً، فأنكروا عليه، قال: فتعاقد أربعة من الصحابة فقالوا: إذا لقينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم أخبرناه- وكان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ بدءوا برسول اللّه، فسلّموا عليه، فلمّا قدمت السرية، سلّموا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم. فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟ فأقبل عليه رسول اللّه- يعف الغضب فى وجهه- فقال:

ما تريدون من على- ثلاث مرات- إنّ عليّاً منى وأنا منه، وهو ولى كلّ مؤمنٍ بعدى.

تابعه: قتيبة، وبشر بن هلال، وعفان. وهو من أفراد جعفر» «۱».

أقول: أمّا (إسحاق الصفّار) فقد ترجم له الذهبى نفسه فى (المعجم

(۱) سير أعلام النبلاء ۸/ ۱۹۹.

المختص) وفى (معجم الشيوخ) فذكر ولادته، ومشايخه، وأرّخ وفاته بسنة ۷۱۰ قال: «ولى فيه مديح» «۱».

وأمّا (يوسف الأدمى) فهو: يوسف بن خليل الدمشقى، المتوفى سنة ۶۴۸:

ابن تغرى بردى: «والحافظ شمس الدين يوسف بن خليل الدمشقى الأدمى، بحلب، فى جمادى الآخرة، وله ۹۳ سنة» «۲».

ابن رجب: «المحدّث، الحافظ، ذو الرحلة الواسعة ... وكان إماماً حافظاً، ثقة، ثبتاً، عالماً، واسع الرواية، جميل السيرة، متسع الرحلة، تفرّد فى وقته بأشياء كثيرة عن الأصبهانيين، وخرّج وجمع لنفسه معجماً ...

سئل عنه الحافظ الضياء فقال: حافظ مفيد، صحيح الأصول، سمع وحصّل الكثير، صاحب رحلة وتطواف.

وسئل الصّريفينى عنه فقال: حافظٌ ثقة، عالم بما يقرأ عليه، لا يكاد يفوته اسم رجل» «۳».

ابن العمّاد: «كان إماماً، حافظاً، ثقةً، نبيلًا، متقناً، واسع الرواية، جميل السيرة، متسع الرحلة. قال ابن ناصر الدين: كان من الأئمة الحفّاظ المكثرين الرحّالين، بل كان أوحدهم» «۴».

الذهبى: «الإمام، المحدّث، الصادق، الرحّال، النقّال، شيخ المحدّثين، راوية الإسلام ... سمعت من حديثه شيئاً كثيراً وما سمعت

(۱) المعجم المختص: ۷۱، الترجمهٔ رقم ۸۱، معجم شیوخ الذهبی ۱/ ۱۶۹ الترجمهٔ رقم ۱۷۲.

(۲) النجوم الزاهرهٔ ۷/ ۲۲.

(۳) طبقات الحنابلهٔ ۴/ ۱۹۷.

(۴) شذرات الذهب ۵/ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۳

العشر منه، وهو یدخل فی شرط الصحیح، لفضیلته وجودهٔ معرفته وقوّهٔ فهمه وإتقان کتبه وصدقه وخیره» «... ۱».

السیوطی: «ابن خلیل. الحافظ المفید الرحال، الإمام، مسند الشام ... محدّث حلب. وکان حافظاً ثقهٔ عالماً بما یقرأ علیه، لا یکاد یفوته اسم رجل، واسع الروایهٔ، متقناً» «۲».

وأمّا (أبو المکارم اللّبان) فهو: أحمد بن أبی عیسی محمّد بن محمّد الإصفهانی المتوفی سنهٔ ۵۹۷:

ابن تغری بردی: «وفیها توفی القاضی أبو المکارم أحمد بن محمّد الإصبهانی المعروف بابن اللبان العدل» «۳».

ابن العماد: «وفیها توفّی: اللّبان القاضی العدل، أبو المکارم، مسند العجم، مکثر عن أبی علی الحداد» «۴».

الذهبی: «القاضی العالم، مسند إصبهان، أبو المکارم ... مکثر عن أبی علی الحداد» «... ۵».

وأمّا (أبو علی الحداد) فقد عرفته فی الکتاب.

وأمّا (أبو نعیم) ومن بعده، فقد عرفتهم فی تصحیح سند الحافظ أبی نعیم الإصبهانی.

***

(۱) سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۵۱.

(۲) طبقات الحفاظ: ۴۹۹.

(۳) النجوم الزاهرهٔ ۶/ ۱۷۹.

(۴) شذرات الذهب ۴/ ۳۲۹.

(۵) سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۷

الفصل الثالث: فی خبر عبداللّه بن عباس فی المناقب العشر ... ص: ۱۷۷

اشارهٔ

قد عرفت أنّ (حدیث الولایهٔ) من أصحّ الأحادیث وأثبتها عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، وأنّ أهل السنهٔ یروونه بأسانیدهم الکثیرهٔ عن عدّهٔ من الصحابهٔ، وأشهرهم فیه: بریدهٔ وعمران بن الحصین وابن عباس.

وفی هذا الفصل نبحث عن خصوص حدیث ابن عباس، فإنّه حدیث معتبر جدّاً، ومهمٌ جدّاً، لاشتماله علی مناقب عشر من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام، لا یشارکه فیها أحد من غیر أهل البیت والعترهٔ الطاهرهٔ ... ومن ضمنها حدیث الولایهٔ.

عقدنا هذا الفصل لذکر روایات جمعٍ من الأکابر لهذا الحدیث بأسانیدهم، فی الکتب المعروفهٔ المشهورهٔ بین أهل السنَّهٔ، مع التحقیق فی أحوال رجال تلک الأسانید، لإثبات صحّهٔ الکثیر بل الغالب منها.

إنها فضائل يصلح كلّ واحدة منها بوحدها للإستدلال على إمامة أمير المؤمنين وخلافته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم مباشرةً... مضافاً إلى ورود كلّ واحدةٍ منها بأسانيد اخرى عن ابن عباسٍ وغيره من أعلام الصّحابة.

وقد كان غرضنا من عقد هذا الفصل– إلى جنب ما أشرنا إليه– الردّ على ابن تيميّة، فی دعاوى له فی كتابه (منهاج السنّة)، وهی:

۱– دعوى أنّ علياً عليه السلام ما اختصَّ بفضيلةٍ.

۲– دعوى أنّ ابن عباس كان يفضّل أبا بكر وعمر على علی عليه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۸

۳– دعوى أنّ حديث الولاية غير صحيح.

۴– دعوى أنّ حديث المناقب العشر عن ابن عباس مرسل غير مسند.

هذا، وفی النيّة وضع كتاب شامل عن هذا الحديث، لكونه أيضاً من أصحّ الأحاديث وأثبتها، وأتمّ الأدلّة وأمتنها، فی مسألة الإمامة بعد رسول اللّه، وباللّه التوفيق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۹

لفظ الحديث كما فی مسند أحمد ... ص: ۱۷۹

عن عمرو بن ميمون، قال:

«إنی لجالس إلى ابن عباس، إذْ أتاه تسعة رهط، فقالوا:

يا ابن عباس، إمّا أنْ تقوم معنا، وإمّا أن تخلونا هؤلاء.

فقال ابن عباس: بل أقوم معكم.

قال: وهو يومئذ صحيح، قبل أنْ يعمى.

قال: فابتدؤا فتحدّثوا، فلا ندری ما قالوا.

قال: فجاء ينفض ثوبه ويقول: اف وتف! وقعوا فی رجل له عشر وقعوا فی رجلٍ:

– قال له النبی– صلّى اللّه عليه وسلّم–: لأبعثنَّ رجلًا لا يخزيه اللّه أبداً، يحبّ اللّه ورسوله. قال: فاستشرف لها من استشرف. قال: أين علی؟ قالوا: هو فی الرحل يطحن. قال: وما كان أحدكم ليطحن! قال: فجاء وهو أرمد لا يكاد يبصر. قال: فنفث فی عينيه، ثم هزّ الراية ثلاثاً، فأعطاها إيّاه فجاء بصفيّة بنت حيی.

– قال: ثم بعث فلاناً بسورة التوبة، فبعث عليّاً خلفه، فأخذها منه، قال: لا يذهب بها إلّارجل منّی وأنا منه.

– قال: وقال لبنی عمّه: أيّكم يوالينی فی الدنيا والآخرة؟ قال: وعلی جالس، فأبوا، فقال علی: أنا اواليك فی الدنيا والآخرة، قال: أنت وليیّ فی الدنيا والآخرة. قال: فتركه. ثم أقبل على رجلٍ منهم فقال: أيّكم يوالينی فی الدنيا والآخرة؟ فأبوا، قال: فقال علی: أنا اواليك فی الدنيا والآخرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۰

فقال: أنت وليّی فی الدنيا والآخرة.

– قال: وكان أوّل من أسلم من الناس بعد خديجة.

– قال: وأخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم ثوبه، فوضعه على علی وفاطمة وحسن وحسين، فقال: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» «۱».

– قال: وشرى علی نفسه، لبس ثوب النبی صلّى اللّه عليه وسلّم، ثم نام مكانه، قال: وكان المشركون يرمون رسول اللّه صلّى اللّه عليه

وسلّم، فجاء أبو بکر وعلی نائم، قال: وأبو بکر یحسب أنه نبی اللَّه، قال: فقال: یا نبی اللَّه. قال: فقال له علی: إنّ نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قد انطلق نحو بئر میمون فأدرکه. قال: فانطلق أبو بکر فدخل معه الغار. قال: وجعل علی یرمی بالحجارة کما کان یرمی نبی اللَّه وهو یتضوّر قد لفّ رأسه فی الثوب لا- یخرجه حتی أصبح، ثم کشف عن رأسه، فقالوا: إنک للئیم. کان صاحبک نرامیه فلا یتضوّر وأنت تتضوّر، وقد استنکرنا ذلک.

- قال: وخرج بالناس فی غزوة تبوک، قال: فقال له علی: أخرج معک؟ قال فقال له نبی اللَّه: لا فبکی علی، فقال له: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنک لست بنبی، إنّه لا ینبغی أنْ أذهب إلّا وأنت خلیفتی.

- قال: وقال له رسول اللَّه: أنت ولیی فی کلّ مؤمنٍ بعدی.

- وقال: سدّوا أبواب المسجد غیر باب علی، فقال: فیدخل المسجد جنباً وهو طریقه، لیس له طریق غیره.

---

(۱) الأحزاب: ۳۳/ ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۱

- قال: وقال: من کنت مولاه فإن مولاه علی.

- قال: وأخبرنا اللَّه عزّ وجلّ فی القرآن أنه قد رضی عن أصحاب الشجرة، فعلم ما فی قلوبهم. هل حدّثنا أنه سخط علیهم بعدُ؟ قال: وقال نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعمر حین قال: إئذن لی فلأضرب عنقه، قال:

أو کنت فاعلًا؟ وما یدریک لعلّ اللَّه قد اطّلع إلی أهل بدرٍ فقال: اعملوا ما شئتم» «۱».

---

(۱) مسند أحمد: ۱/ ۳۳۰- ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۲

أسماء أشهر رواة الحدیث کلّه أو بعضه ... ص: ۱۸۲

اشارة

وهذه أسماء جمع من أشهر مشاهیر الأئمّة الأعلام من أهل السنّة، فی القرون المختلفة، الرواة لهذا الحدیث، کلّه أو بعضه، بأسانیدهم المنتهیة إلی عمرو بن میمون، عن ابن عباس، عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

۱- شعبة بن الحجاج، المتوفی سنة ۱۶۰.

۲- أبو داود الطیالسی، المتوفی سنة ۲۰۴.

۳- محمّد بن سعد کاتب الواقدی، المتوفی سنة ۲۳۰.

۴- أحمد بن حنبل، المتوفی سنة ۲۴۱.

۵- محمّد بن عیسی الترمذی، المتوفی سنة ۲۷۹.

۶- أبو بکر ابن أبی عاصم، المتوفی سنة ۲۸۹.

۷- أبو بکر البزار، المتوفی سنة ۲۹۲.

۸- أبو عبدالرحمن النسائی، المتوفی سنة ۳۰۳.

۹- أبو يعلى الموصلى، المتوفى سنة ۳۰۷.

۱۰- أبو عبداللَّه المحاملى، المتوفى سنة ۳۳۰.

۱۱- أبو القاسم الطبرانى، المتوفى سنة ۳۶۰.

۱۲- أبو عبداللَّه الحاكم النيسابورى، المتوفى سنة ۴۰۵.

۱۳- ابن عبدالبر القرطبى، المتوفى سنة ۴۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۳

۱۴- الحاكم الحسكانى، من أعلام القرن الخامس.

۱۵- ابن عساكر الدمشقى، المتوفى سنة ۵۷۱.

۱۶- ابن الأثير الجزرى صاحب اسد الغابة، المتوفى سنة ۶۳۰.

۱۷- أبو عبداللَّه الكنجى، المتوفى سنة ۶۵۲.

۱۸- أبو العباس محبّ الدين الطبرى المكى، المتوفى سنة ۶۹۴.

۱۹- جمال الدين المزى، المتوفى سنة ۷۴۲.

۲۰- أبو عبداللَّه شمس الدين الذهبى، المتوفى سنة ۷۴۸.

۲۱- ابن كثير الدمشقى، المتوفى سنة ۷۷۴.

۲۲- أبو بكر نور الدين الهيثمى، المتوفى سنة ۸۰۷.

۲۳- شهاب الدين ابن حجر العسقلانى، المتوفى سنة ۸۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۴

«۱» رواية شعبة ... ص: ۱۸۴

روى شعبة بن الحجاج هذا الحديث عن: أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، جاء ذلك:

فى رواية أبى داود الطيالسى «۱».

وفى رواية الترمذى «۲».

وفى رواية ابن كثير «۳».

وفى رواية غيرهم.

أقول:

و (شعبة بن الحجاج) من رجال الصحاح الستة، ومن كبار الأئمة.

وهذه أوصاف ذكرها له أئمة القوم:

قال يحيى بن معين: شعبة إمام المتّقين.

وقال أبو زيد الأنصارى: هل العلماء إلّاشعبة من شعبة؟

---

(۱) أنظر البداية والنهاية ۷/ ۲۷۰.

(۲) صحيح الترمذى ۵/ ۵۹۹.

(۳) البدایة والنهایة ۷/ ۲۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۵

وقال یحیی بن سعید: لا یعدل شعبة عندی أحد.

قال عفان: کان شعبة من العبّاد.

وقال سفیان الثوری لشعبة: أنت أمیر المؤمنین فی الحدیث.

وکان سلیمان بن المغیرة یقول: شعبة سید المحدّثین.

وقال أحمد: کان شعبة امّة وحده فی هذا الشأن.

توفّی سنة ۱۶۰ «۱».

«۲» روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۱۸۵

قال الحافظ ابن کثیر:

«وقال أبو داود الطیالسی: عن شعبة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون عن ابن عباس:

إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت ولی کلّ مؤمنٍ بعدی» «۲».

أقول: قد تقدّم الکلام علی هذا السند بالتفصیل فی الکتاب.

---

(۱) من مصادر ترجمته: الجرح والتعدیل ۱/ ۱۲۶، حلیة الأولیاء ۷/ ۱۴۴، تاریخ بغداد ۹/ ۲۵۵، تهذیب الأسماء واللغات ۱/ ۲۴۴، سیر أعلام النبلاء ۷/ ۲۰۲، وفیات الأعیان ۲/ ۴۶۹، تهذیب التهذیب ۳/ ۶۲۸.

(۲) مسند الطیالسی: ۳۶۰ ح ۲۷۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۶

«۳» روایة ابن سعد ... ص: ۱۸۶

وقال ابن سعد فی (طبقاته) تحت عنوان (ذکر إسلام علی وصلاته):

«أخبرنا یحیی بن حماد البصری قال: أخبرنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال:

أول من أسلم من الناس بعد خدیجة علی» «۱».

أقول: وهذا السّند صحیح، کما عرفته فی الکتاب.

وأمّا (ابن سعد) نفسه، فهذه ترجمته باختصار:

محمّد بن سعد بن منیع، أبو عبداللَّه البغدادی، کاتب الواقدی.

حدّث عنه: أبو بکر ابن أبی الدنیا، وأحمد بن یحیی البلاذری، وأبو القاسم البغوی، والحسین بن فهم، وغیرهم.

قال أبو حاتم: صدوق.

قال الخطیب: محمّد بن سعد عندنا من أهل العدالة، وحدیثه یدل علی صدقه.

وقال الذهبی: محمّد بن سعد بن منیع، الحافظ العلّامة الحجة.

وقال ابن حجر: أحد الحفاظ الکبار الثقات المتحرّین.

---

(۱) الطبقات الکبری ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۷

توفی سنة ۲۳۰ «۱».

«۴» روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۸۷

وأخرج أحمد بن حنبل هذا الخبر فی (المسند) واللفظ المذکور فی أوّل الفصل له.

فقد جاء فی (المسند).

«حدّثنا عبداللَّه، حدثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون، قال: إنی لجالس إلی ابن عباس»... الحدیث بطوله «۲».

وفیه بعد ذلک:

«حدثنا عبداللَّه، حدّثنی أبی، ثنا أبو مالک کثیر بن یحیی، قال: ثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، نحوه» «۳».

أقول:

(أبو عوانة) و (أبو بلج) و (عمرو بن میمون) رجال أعلام موثّقون، وقد ترجمنا لهم فی الکتاب، فی روایة أبی داود لحدیث الولایة، فلا نعید.

و (یحیی بن حمّاد) الواسطة بین أحمد وأبی عوانة، ترجمنا له فی

---

(۱) تاریخ بغداد ۵/ ۳۲۱، سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۶۶۴، تهذیب التهذیب ۹/ ۱۶۱.

(۲) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۳۳۰.

(۳) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۸

روایة أحمد.

وأمّا (أبو مالک کثیر بن یحیی) الواسطة بینهما فی السند الثانی، قال ابن أبی حاتم الرازی:

«کثیر بن یحیی بن کثیر، أبو مالک البصری، روی عن أبی عوانة، ومطر ابن عبدالرحمن الأعنق، وواهب بن سوار، وسعید بن عبدالکریم بن سلیط، سمعت أبی یقول ذلک.

قال أبو محمّد: روی عنه أبی وأبو زرعة.

نا عبدالرحمن قال: سألت أبی عن کثیر بن یحیی بن کثیر فقال:

محلّه الصدق، وکان یتشیّع.

نا عبدالرحمن قال: سئل أبو زرعة عن کثیر بن یحیی، فقال:

صدوق» «۱».

أقول: فالرجل عند «أبی حاتم الرازی» «محلّه الصّدق» وکذا عند «أبی زرعهٔ».

وقد ذکر الحافظ الذهبی بترجمهٔ أبی حاتم ما نصّه:

«إذا وثّق أبو حاتم رجلًا فتمسّک بقوله، فإنّه لا یوثّق إلّارجلًا صحیح الحدیث، وإذا لیّن رجلًا، أو قال فیه: لا یحتج به. فتوقّف حتی تری ما قال غیره فیه، فإنْ وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم، فإنّه متعنّت فی الرجال» «۲».

---

(۱) الجرح والتعدیل ۷/ ۱۵۸. رقم ۸۸۵.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۲۶۰، وکذا قال ابن حجر فی مقدمهٔ فتح الباری: ۶۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۹

وقوله:

«کان یتشیّع» غیر مضر عندهم کما نصّ الحافظ ابن حجر علی ذلک، فی مواضع، منها بترجمهٔ «خالد بن مخلد القطوانی» حیث ذکر قولهم: «کان یتشیع» فقال:

«قلت: أمّا التشیّع، فقد قدّمنا أنّه- إذا کان ثبت الأخذ والأداء- لا یضرّه، سیّما ولم یکن داعیهٔ إلی رأیه» «۱».

بل ذکر الحافظ ابن حجر بترجمهٔ «عبّاد بن یعقوب الرواجنی» - شیخ البخاری- ما نصّه:

«رافضی مشهور، إلّاأنه کان صدوقاً» «۲».

أقول: ولأجل «التشیّع» تکلّم بعضهم فی «کثیر بن یحیی»، فلذا أورده الذهبی فی (المیزان)، مع أن ابن عدی لم یذکره فی (الکامل):

«کثیر بن یحیی بن کثیر صاحب البصری. شیعی. نهی عباس العنبری الناس عن الأخذ عنه. وقال الأزدی: عنده مناکیر. ثم ساق له عن أبی عوانهٔ، عن خالد الحذاء، عن عبدالرحمن بن أبی بکرهٔ، عن أبیه: سمعت علیّاً رضی اللَّه عنه یقول: ولی أبو بکر وکنت أحق الناس بالخلافهٔ.

قلت: هذا موضوع علی أبی عوانهٔ، ولم أعرف من حدّث به عن کثیر» «۳».

وقال ابن حجر فی (لسان المیزان) بعدما تقدم عن الذهبی:

---

(۱) مقدمهٔ فتح الباری: ۵۶۴.

(۲) مقدمهٔ فتح الباری: ۵۷۹.

(۳) میزان الإعتدال ۵/ ۴۹۶ رقم ۶۹۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۰

«وقد روی عنه: عبداللَّه بن أحمد، وأبو زرعهٔ، وغیرهما. قال أبو حاتم: محلّه الصدق وکان یتشیّع. وقال أبو زرعهٔ: صدوق، وذکره ابن حبان فی الثقات، فلعلَّ الآفهٔ ممّن بعده» «۱».

أقول: لکنّ العجب من الذهبی وابن حجر کیف یذکران کلام الأزدی فی مقابل کلام الأئمهٔ کأبی حاتم وأبی زرعهٔ وغیرهما، وخاصّهً بعد کلام أبی حاتم وقد ذکرا حاله فی الجرح والتعدیل کما عرفته؟

بل کیف یذکران کلام الأزدی، وقد نصّ کلاهما علی ضعفه وعدم الإعتناء بتجریحاته:

قال الذهبی- بعد نقل تضعیفه لبعض الرجال-: «قلت: هذه مجازفهٔ، لیت الأزدی عرف ضعف نفسه» «۲».

وقال ابن حجر: «قلت: قدّمت غیر مرهٔ: أن الأزدی لا یعتبر تجریحه، لضعفه هو» «۳».

«۵» روایهٔ الترّمذی ... ص: ۱۹۰

وأخرج الترمذی فی (صحیحه) قطعهً من هذا الحدیث، إذ رواه

---

(۱) لسان المیزان ۴/ ۴۸۴- ۴۸۵ رقم ۱۵۳۴.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۸۹.

(۳) مقدمهٔ فتح الباری: ۶۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۱

بسنده عن شعبهٔ عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون ... قال:

«حدّثنا محمّد بن حمید الرازی، حدّثنا إبراهیم بن المختار، عن شعبهٔ، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس:

إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أمر بسدّ الأبواب إلّاباب علی».

ثم قال الترمذی:

«هذا حدیث غریب، لا نعرفه عن شعبهٔ بهذا الإسناد إلّامن هذا الوجه» «۱».

أقول:

(محمّد بن حُمید الرازی) من رجال أبی داود والترمذی وابن ماجهٔ.

وحدّث عنه: أحمد بن حنبل، ویحیی بن معین، ومحمّد بن جریر الطبری، وأبو القاسم البغوی.

ومع ذلک، فقد تکلموا فیه، وربما نسبوه إلی الکذب «۲»!!

و (إبراهیم بن المختار) التمیمی الرازی.

من رجال البخاری فی المتابعات، والترمذی، وابن ماجهٔ.

قال ابن حجر: «صدوق ضعیف الحفظ» «۳».

---

(۱) صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۹.

(۲) میزان الإعتدال ۶/ ۱۲۶- ۱۲۷ رقم ۷۴۵۹.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۶۵ رقم ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۲

«۶» روایهٔ ابن أبی عاصم ... ص: ۱۹۲

وروی الحافظ أبو بکر ابن أبی عاصم الشیبانی المتوفی سنهٔ ۲۸۷ هذا الحدیث حیث قال:

«حدثنا محمّد بن المثنی، حدثنا یحیی بن حماد، حدثنا أبو عوانهٔ، عن یحیی بن سلیم أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لأبعثنَّ رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله لا یخزیه اللَّه أبداً، قال: فاستشرف لها من استشرف قال: فقال: أین علی؟

قال: فدعاه وهو أرمد ما يكاد أنْ يبصر، فنفث في عينيه، ثم هزّ الراية ثلاثاً فدفعها إليه، فجاء بصفيّة بنت حيي.

وبعث أبا بكر بسورة التوبة، فبعث علياً خلفه فأخذها منه، فقال أبو بكر لعلي: اللّه ورسوله «۱». قال: لا ولكنْ لا يذهب بها إلّارجل هو مني وأنا منه.

وقال النبي صلّى اللّه عليه وسلّم لبني عمّه: أيّكم يواليني في الدنيا والآخرة؟ فأبوا، فقال علي عليه السلام: أنا اواليك في الدنيا والآخرة، فقال: أنت وليي في الدنيا والآخرة.

قال: ودعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم الحسن والحسين وعلياً وفاطمة، ومدّ عليهم ثوباً ثم قال: اللهمّ هؤلاء أهل بيتي وخاصّتي فأذهب

---

(۱) كذا.

عنهم الرجس وطهّرهم تطهيراً.

قال: وكان أوّل من أسلم من الناس بعد خديجة.

قال: وشرى بنفسه، لبس ثوب النبي صلّى اللّه عليه وسلّم ونام مكانه، فجعل المشركون يرمونه كما كانوا يرمون رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم وهم يحسبون أنه نبي اللّه عليه السلام. قال: فجاء أبو بكر فقال: يا نبي اللّه. قال فقال علي: إن نبي اللّه قد ذهب نحو بئر ميمون، فبادر فاتبعه فدخل معه الغار. قال: وكان المشركون يرمون علياً وهو يتضوّر وأنك تتضوّر، استنكرنا في ذلك.

قال: وخرج الناس في غزوة تبوك فقال علي: أخرج معك؟ قال: لا، قال: فبكى، قال: أفلا ترضى أنْ تكون مني بمنزلة هارون من موسى إلّا أنك لست بنبي وأنت خليفتي في كلّ مؤمن من بعدي.

وسدّت أبواب المسجد غير باب علي، فكان يدخل المسجد وهو جنب، وهو طريقه، ليس له طريق غيره.

قال: وقال: من كنت وليّه فعلي وليّه.

قال: قال ابن عباس: قد أخبرنا اللّه في القرآن أنه قد رضي عن أصحاب الشجرة، فهل حدّثنا بعد أنْ سخط عليهم؟» «۱».

أقول: سند هذا الحديث نفس سند النسائي، فلاحظ.

---

(۱) كتاب السنّة: ۵۸۸- ۵۸۹ برقم ۱۳۵۱.

«۷» رواية البزّار ... ص: ۱۹۴

ورواه الحافظ أبو بكر البزار، قال:

«حدثنا محمّد بن المثنى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانة، عن أبي بلج، عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس:

إن النبي صلّى اللّه عليه وسلّم قال...

فذكر حديثاً بهذا ... ثم قال:

وبه قال: من كنت مولاه فعلي مولاه» «۱».

وقال الحافظ الهيثمي:

«وعن ابن عباس: ان النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

رواه البزار فی أثناء حدیث، ورجاله ثقات» «۲».

أقول: رجاله ثقات کما قال ... وهو نفس سند الحافظ النسائی.

---

(۱) کشف الأستار عن زوائد البزار للحافظ الهیثمی ۳/ ۱۸۹.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۸. ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۵

«۸» روایة النسائی ... ص: ۱۹۵

وأخرج النسائی هذا الحدیث فی (خصائص الإمام أمیر المؤمنین) بطوله «۱».

أخرجه عن «محمّد بن المثنی» عن «یحیی بن حمّاد» عن «أبی عوانة» عن «أبی بلج» عن «عمرو بن میمون».

أقول: فکان الواسطة بینه وبین «یحیی بن حمّاد» شیخه: (محمّد بن المثّنی) وهو من رجال الصحاح الستة.

وهذه خلاصة ترجمته فی (تهذیب الکمال):

«محمّد بن المثنی، أبو موسی البصری، الحافظ المعروف بالزمن.

روی عنه: الجماعة، وأبو یعلی، والفریابی، والمحاملی، وابن خراش، والذهلی، وابن صاعد، وأبو حاتم وأبو زرعة الرازیان.

عن حیی بن معین: ثقة.

وعن الذهلی: حجة.

وعن صالح جزرة: صدوق اللهجة.

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۳۴ رقم ۲۳ وانظر السنن الکبری ۵/ ۱۱۲ ح ۸۴۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۶

وعن أبی حاتم: صالح الحدیث، صدوق.

وعن ابن خراش: کان من الأثبات.

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وقال الخطیب: کان صدوقاً، ورعاً، فاضلًا، عاقلًا.

وقال فی موضعٍ آخر: کان ثقة ثبتاً، إحتج سائر الأئمة بحدیثه» «۱».

«۹» روایة أبی یعلی ... ص: ۱۹۶

وأخرج أبو یعلی الموصلی، قال:

«أنبأنا یحیی بن عبدالحمید، أنبأنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لُأعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللّه ورسوله ویحبّه اللّه ورسوله.

فقال: أين على؟

قالوا: يطحن.

قال: وما كان أحد منهم يرضى أن يطحن؟

فاتى به. فدفع إليه الراية، فجاء بصفيّة بنت حيى» «۲».

---

(۱) تهذيب الكمال فی أسماء الرجال ۱۷/ ۱۸۹– ۱۹۲ رقم ۶۱۶۸.

(۲) رواه عنه بسنده: الحافظ ابن عساكر فی تاريخ دمشق، كما سيأتی.

وأخرجه أيضاً فقال:

«أنبأنا زهير، أنبأنا يحيى بن حماد، أنبأنا أبو عوانة، أنبأنا أبو بلج، عن عمرو بن ميمون قال:

إنی لجالس عند ابن عبّاس، اذْ أتاه سبعة رهط قالوا»....

الحديث بطوله «۱».

وقال الحافظ ابن كثير:

«رواية ابن عباس:

وقال أبو يعلى: حدثنا يحيى بن عبدالحميد، ثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عبّاس، قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لُاعطينّ الراية غداً رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله، ويحبّه اللَّه ورسوله.

فقال: أين علی؟

قالوا: يطحن.

قال: وما أحد منهم يرضى أن يطحن؟

فاتی به. فدفع إليه الراية. فجاء بصفيّة بنت حيی بن أخطب» «۲».

أقول: فأبو يعلى– يروی هـذا الخبر تارةً: عن «يحيی بن عبدالحميـد» عن «أبی عوانـة ...» واخرى: عن «زهير» عن «يحيی بن حمّاد» عن «أبی

---

(۱) رواه عنه بسنده: الحافظ ابن عساكر فی تاريخ دمشق، كما سيأتی.

(۲) البداية والنهاية ۷/ ۲۶۹.

عوانة...»

أمّا (زهير) فهو: «زهير بن أبی خيثمة» وقد ترجمنا له فی الكتاب.

وكذا (يحيی بن حماد) وإلى آخر السند.

فالطريق الثانی صحيح بلا كلام.

وأمّا (يحيی بن عبدالحميد) وهو الحِمانی الكوفی، فقد وقع بينهم حوله كلام كثير وخلاف شديد جدّاً «۱».

فمنهم: من تكلَّم فيه بصراحةٍ.

فعن ابن خزيمة: سمعت الذهلی يقول: ذهب كالأمس الذاهب.

وعن الذهلى أيضاً: إضربوا على حديثه بستّة أقلام.

وعن النسائى: ليس بثقة. وقال مرّةً: ضعيف.

وعن على بن المدينى: أدركت ثلاثة يحدّثون بمالا يحفظون: يحيى بن عبدالحميد...

وقال محمّد بن عبداللَّه بن عمار: يحيى الحمانى سقط حديثه.

قال الحسين بن إدريس: فقيل لابن عمّار: فما علَّته؟

قال: لم يكن لأهل الكوفة حديث جيّد غريب، ولا لأهل المدينة، ولا لأهل بلدٍ حديث جيّد غريب، إلّاروا‌ه، فهذا يكون هكذا.

ومنهم: من وثّقه بصراحةٍ.

روى عباس عن يحيى بن معين: أبو يحيى الحمانى ثقة وابنه ثقة.

وقال أحمد بن زهير عنه: يحيى الحمانى ثقة.

---

(۱) الكلمات كلّها منقولة عن سير أعلام النبلاء ۱۰/ ۵۲۶.

وقال أحمد بن زهير عنه: ما كان بالكوفة رجل يحفظ معه، وهؤلاء يحسدونه.

وروى عنه عثمان بن سعيد: صدوق مشهور، ما بالكوفة مثله، ما يقال فيه إلّامن حسد.

وقال عبدالخالق بن منصور عن يحيى بن معين: ثقة.

وقال أحمد بن منصور الرمادى: هو عندى أوثق من أبى بكر بن أبى شيبة، وما يتكلّمون فيه إلّامن الحسد.

ابن صالح المصرى: قال البغوى: كنا على باب يحيى الحمانى، فجاء يحيى بن معين على بغلته، فسأله أصحاب الحديث أنْ يحدّثهم، فأبى، وقال: جئت مسلّماً على أبى زكريا، فدخل، ثم خرج، فسألوه عنه، فقال:

ثقة ابن ثقة.

وكذلك روى توثيقه عن يحيى بن معين: مطيَّن، وأحمد بن أبى يحيى، وعبداللَّه بن الدورقى وغيرهم، حتى قال محمّد بن أبى هارون الهمذانى: سألته عنه، فقال: ثقة وأبوه ثقة. فقلت: يقولون فيه. قال:

يحسدونه، هو- واللَّه الذى لا إله إلّاهو- ثقة.

وقال مطيَّن: سألت محمّد بن عبداللَّه بن نمير عن يحيى الحمانى، فقال: هو ثقة، هو أكبر من هؤلاء كلّهم، فاكتب عنه.

وقال أبو أحمد بن عدى: ليحيى الحمانى مسند صالح، ويقال: إنه أول من صنف المسند بالكوفة ... ولم أر فى مسنده وأحاديثه أحاديث مناكير، وأرجو أنه لا بأس به.

ومنهم: من اختلف كلامه فيه.

قال محمّد بن عبدالرحمن السامى الهروى: سئل أحمد بن حنبل عن يحيى الحمانى: فسكت فلم يقل شيئاً.

وقال الميمونى: ذكر الحمانى عند أحمد فقال: ليس بأبى غسّان بأس. ومرةً ذكره، فنفض يده وقال: لا أدرى.

وقال مطيَّن: سألت أحمد بن حنبل عنه، قلت له: تعرفه؟ لك به علم؟ فقال: كيف لا- أعرفه؟ قلت: أكان ثقة؟ قال: أنتم أعرف بمشايخكم.

قال أبو داود: سألت أحمد عنه. فقال: ألم تره؟ قلت: بلى. قال:

إنك إذا رأيته عرفته.

وقال عبداللَّه بن أحمد: قلت لأبى: إن ابنى أبى شيبة يقدمون بغداد، فما ترى فيهم؟ فقال: قد جاء ابن الحمانى إلى هاهنا، فاجتمع عليه الناس، وكان يكذب جهاراً، ابن أبى شيبة على كلّ حالٍ يصدق...

قال البخارى: كان أحمد وعلى يتكلّمان فى يحيى الحمانى.

أقول: لقد وثّق غير واحدٍ من الأئمة (يحيى بن عبدالحميد الحمانى) وعلى رأسهم يحيى بن معين.

وتكلّم فيه أيضاً جماعة، وعلى رأسهم أحمد بن حنبل، وعلى بن المدينى.

أمّا أحمد، فكلامه فى جرح الرجل غير صحيح، فإنّه لمّا سئل عنه «سكت» أو قال: «أنتم أعرف بمشايخكم» أو قال: «إذا رأيته عرفته».

نعم، جاء فى خبر جوابه لسؤال ولده منه عن يحيى: «كان يكذب جهاراً». لكنّ

هذا الخبر لم يصدّقه المحقّقون من القوم، قال الذهبى بعد نقل الكلمات-:

«قلت: لا-ريب أنه كان مبرّزاً فى الحفظ، كما كان سليمان الشاذكونى، ولكنه أصون من الشاذكونى، ولم يقل أحد قط: إنه وضع حديثاً، بل ربما كان يتلقّط أحاديث ويدّعى روايتها، فيرويها على وجه التدليس ويوهم أنه سمعها، وهذا قد دخل فيه طائفة، وهو أخف من افتراء المتون. قال أبو حاتم الرازى: لم أر من المحدّثين من يحفظ ويأتى بالحديث على لفظٍ واحدٍ لا يغيّره، سوى قبيصة وأبى نعيم فى حديث الثورى، وسوى يحيى الحمانى فى حديث شريك، وعلى بن الجعد فى حديثه».

وكذلك نسب رميه بالكذب إلى ابن نمير، ولا أساس لذلك من الصحة. قال ابن عدى: «أخبرنا عبداللَّه قال قال ابن نمير: الحمانى كذاب.

فقيل لعبدان: سمعته منه؟ قال: لا» بل روى مطيّن عن ابن نمير قوله فى يحيى: «هو ثقة، هو أكبر من هؤلاء كلّهم، فاكتب عنه».

وأمّا على بن المدينى، فقد تقدم أن السّبب فى تكلّمه فيه أنّه كان يحدّث بمالا يحفظ.

أقول: لكن الذى يظهر أن السبب الأصلى للتكلّم فيه أمران:

أحدهما: الحسد.

وهذا ما كان يؤكّد عليه يحيى بن معين وغيره، وذلك لأنّه قد ألّف المسند الكبير، وقد ذكر ابن عدى أنّه أوّل من صنف المسند، ووصفه بأنه

مسند صالح، وقد ذكر الحمانى نفسه هذا السّبب، فقد حكى العقيلى عن على بن عبدالعزيز: سمعت يحيى الحمانى يقول لقومٍ غرباء فى مجلسه:

من أين أنت؟ فأخبروه.

فقال: سمعتم ببلدكم أحداً يتكلّم فىّ ويقول: إنى ضعيف فى الحديث؟

لا تسمعوا كلام أهل الكوفة، فإنّهم يحسدوننى، لأنى أوّل من جمع المسند، وقد تقدّمتهم فى غير شىء.

والسبب الآخر هو: التشيّع.

قال أبو داود: سألته عن حديثٍ لعثمان، فقال لى: تحبُّ عثمان؟

وقال أحمد بن محمّد بن صدقة وأبو شيخ، عن زياد بن أيوب دلّويه، سمعت يحيى بن عبدالحميد يقول: مات معاوية على غير ملّة الإسلام. قال أبو شيخ: قال دلّويه: كذب عدوّ اللَّه».

وكأنّ التشيّع هو السبب الوحيد لإيراده فى (ميزان الإعتدال)، فقد قال الذهبى بعد الكلمات فيه:

«قال ابن عدى: ولم أر فى مسنده وأحاديثه أحاديث مناكير، وأرجو أنه لا بأس به».

فتعقّبه قائلًا: «قلت: إلّاأنّه شيعی بغيض ... قال زياد بن أيوب:

سمعت يحيی الحمانی يقول: كان معاوية علی غير ملّة الإسلام. قال زياد:

كذب عدوّ اللَّه» «۱».

---

(۱) ميزان الإعتدال: ۷/ ۱۹۹.

أقول: لكنّ الحافظ ابن حجر أعرض عمّا فعله الذهبی وقاله فی الرجل، فلم يذكره فی (لسان الميزان) أصلًا...

وقد ذكرنا مراراً قول الحافظ ابن حجر مراراً: بأن التشيّع غير ضائر «۱».

بل لقد ذكر الذهبی بترجمة أبان بن تغلب رحمه اللَّه ما نصّه:

«شيعی جلد، لكنه صدوق، فلنا صدقه، وعليه بدعته «۲».

وتلخص:

صحة كلا طريقی أبی يعلی.

«۱۰» رواية المحاملی ... ص: ۲۰۳

ومن رواة هذا الحديث: القاضی أبو عبداللَّه الحسين بن إسماعيل بن محمّد الضبیّ المحاملی البغدادی، المتوفی سنة ۳۳۰.

فقد جاء فی بعض أسانيد الحافظ ابن عساكر بسنده:

«أنبأنا أبو عبداللَّه الحسين بن إسـماعيل المحاملی، أنبأنا أبو موسـی محمّد ابن المثنی، أنبأنا يحيی بن حماد، أنبأنا الوضّاح، أنبأنا يحيی أبو

---

(۱) مقدمة فتح الباری: ۵۶۴.

(۲) ميزان الإعتدال: ۱/ ۱۱۸.

بلج، أنبأنا عمرو بن ميمون قال:

إنی لجالس إلی ابن عباس، إذْ أتاه تسعة رهط» «... ۱».

أقول: هذا السّند هو سند النسائی بعينه.

«۱۱» رواية الطبرانی ... ص: ۲۰۴

وقال الحافظ أبو القاسم الطبرانی، فی مسند ابن عباس، تحت عنوان (عمرو بن ميمون عن ابن عباس):

«حدثنا إبراهيم بن هاشم البغوی، ثنا كثير بن يحيی، ثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن ميمون قال:

كنا عند ابن عباس، فجاءه سبعة نفر»....

فأخرج الحديث بكامله «۲».

ثم روی: «حدّثنا أبو شعیب عبداللَّه بن الحسن الحرّانی، ثنا أبو جعفر النفیلی، ثنا مسکین بن بکیر، ثنا شعبة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس:

إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أمر بالأبواب کلّها فسدّت إلّاباب

---

(۱) ولکنی لم أجده فی کتاب الأمالی للمحاملی روایة ابن یحیی البیّع.

(۲) المعجم الکبیر ۱۲/ ۷۷ رقم ۱۲۵۹۳.

علی رضی اللَّه عنه» «۱».

ورواه فی (المعجم الأوسط) بنفس السّند الأوّل، لکنْ باختصار:

قال: «حدّثنا إبراهیم، قال: حدّثنا کثیر بن یحیی أبو مالک، قال:

حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال:

قال نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یوم خیبر، لأبعثنَّ رجلًا لا یخزیه اللَّه، فبعث إلی علی وهو فی الرحل یطحن- وما کان أحدکم یطحن- فجاءوا به أرمد، فقال: یا نبی اللَّه ما أکاد ابصر، فنفث فی عینیه، وهزّ الرایة ثلاث مرار، ثم دفعها إلیه، ففتح له، فجاء بصفیّة بنت حیی.

ثم قال لنبی عمّه: أیّکم بتولّانی فی الدنیا والآخرة؟ فقال لکلّ رجلٍ منهم: یا فلان، أتتولّانی فی الدنیا والآخرة- ثلاثاً-؟ فیقول: لا، حتی مرّ علی آخرهم، فقال علی: یا نبی اللَّه، أنا ولیّک فی الدنیا والآخرة، فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنت ولیّی فی الدنیا والآخرة.

قال: وبعث أبا بکر بسورة التوبة، وبعث علیاً علی أثره، فقال أبو بکر: یا علی، لعلّ اللَّه ورسوله سخطا علیَّ. فقال علی: لا ولکنْ قال نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا ینبغی أن یبلّغ عنّی إلّارجل منی وأنا منه.

قال: ووضع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ثوبه علی علی وفاطمة والحسن والحسین ثم قال: «إِنَّمَا یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَیُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً» «۲»

.وکان أوّل من أسلم بعد خدیجة من الناس.

---

(۱) المعجم الکبیر ۱۲/ ۷۸ رقم ۱۲۵۹۴.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۳۳.

قال: وشری علی نفسه، لبس ثوب النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم ثم نام مکانه، قال: وکان المشرکون یرمون رسول اللَّه» «۱».

أقول: وشیخ الطبرانی (إبراهیم بن هاشم البغوی).

«إبراهیم بن هاشم بن الحسین بن هاشم، أبو إسحاق البیّع، المعروف بالبغوی. سمع امیة بن بسطام، وإبراهیم بن الحجاج السامی، وأبا الربیع الزهرانی، وعلی بن الجعد، ومحرز بن عون، ومحمّد بن بکار، وأحمد بن حنبل، وأحمد بن سعید الدارمی.

روی عنه: أحمد بن سلمان النجاد، وعبدالباقی بن قانع ...

أخبرنی الأزهری قال قال أبو الحسن الدارقطنی: إبراهیم بن هاشم البغوی ثقة.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن رزق، أخبرنا إسماعیل بن علی الخطبی، قال: مات أبو إسحاق إبراهیم بن هاشم البغوی یوم الخمیس سلخ جمادی الآخرة سنة ۲۹۷.

قلت: وکان مولده سنهٔ ۲۰۷» «۲».

وذکره الحافظ ابن الجوزی فیمن توفی فی السنهٔ المذکورهٔ من الأکابر، قال: «وکان ثقهٔ» «۳».

وبقی الکلام علی سند روایهٔ سدّ الأبواب، ففیه:

---

(۱) المعجم الأوسط ۳/ ۲۴۱ رقم ۲۸۳۶.

(۲) تاریخ بغداد ۶/ ۲۰۳.

(۳) المنتظم ۷/ ۴۰۷.

(أبو شعیب عبداللَّه بن الحسن الحرّانی):

قال الدارقطنی: ثقهٔ مأمون.

وقال الخطیب: کان مسنداً غیر متّهم فی روایته.

ووصفه الذهبی: ب «الشیخ المحدّث المعمَّر المؤدّب، طال عمره، وتفرَّد» فذکر توثیق الدارقطنی «۱»، وقال عنه أیضاً: «معمَّر صدوق» «۲».

وقال ابن حجر «ذکره ابن حبان فی الثقات وقال یخطئ ویهم» وقال موسی بن هارون: «السماع من أبی شعیب یفضل علی السماع من غیره، لأنه المحدّث ابن المحدّث وهو صدوق» وقال مسلمهٔ: «کان ثقهٔ فصیحاً» «۳».

أقول: وإنما اورد فی (المیزان) و (لسانه) لأنّه کان یأخذ الدراهم علی الحدیث، کما صرّح بذلک الذهبی مع التنصیص علی أنه کان غیر متّهم.

و (أبو جعفر النفیلی) وهو: عبداللَّه بن محمّد بن علی بن نفیل.

من رجال البخاری والأربعهٔ.

وروی عنه: أبو زرعهٔ، وأبو حاتم، والذهلی وجماعهٔ.

وثّقه أبو حاتم، والدارقطنی، وابن حبان «۴».

و (مسکین بن بکیر) وهو:

من رجال الصحاح الستهٔ «۵».

---

(۱) تاریخ بغداد ۹/ ۴۳۵، سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۳۶.

(۲) میزان الإعتدال ۴/ ۸۱.

(۳) لسان المیزان ۳/ ۲۷۱.

(۴) الجرح والتعدیل ۵/ ۱۵۹، تهذیب التهذیب ۴/ ۴۷۷، تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۴۴۰، سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۶۳۴.

(۵) تهذیب التهذیب ۸/ ۱۴۴.

«۱۲» روایهٔ الحاکم النیسابوری ... ص: ۲۰۸

وأخرجه الحاکم أبو عبداللَّه النیسابوری فی (المستدرک):

«أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی ببغداد، من أصل کتابه، ثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنی أبی، ثنا یحیی بن حمّاد، ثنا أبو عوانهٔ، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون، قال:

إنی لجالس عند ابن عبّاس»....

فرواه بطوله ثم قال: «هذا حدیث صحیح الإسناد ولم یخرجاه بهذه السیاقهٔ.

وقد حدّثنا السید الأوحد أبو یعلی حمزهٔ بن محمّد الزیدی- رضی اللَّه عنه- ثنا أبو الحسن علی بن محمّد بن مهرویه القزوینی القطان، قال:

سمعت أبا حاتم الرازی یقول: کان یعجبهم أن یجدوا الفضائل من روایهٔ أحمد بن حنبل» «۱».

أقول: وشیخ الحاکم: (أبو بکر القطیعی) قد ترجمنا له فی الکتاب.

وأخرج الحاکم أیضاً قال:

«حدثنا أبو بکر أحمد بن إسحاق، ثنا زیاد بن الخلیل التستری، ثنا

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۴۳ ح ۴۶۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۹

کثیر ابن یحیی، ثنا أبو عوانهٔ، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال:

شری علی نفسه ولبس ثوب النبی»....

ثم قال الحاکم: «هذا حدیث صحیح الإیناد ولم یخرجاه.

وقد رواه أبو داود الطیالسی وغیره عن أبی عوانهٔ، بزیادهٔ ألفاظ» «۱».

أقول: وشیخ الحاکم (أبو بکر أحمد بن إسحاق) هو النیسابوری، المعروف بالصبغی.

تجد الثناء بالجمیل علیه فی:

۱- طبقات الشافعیهٔ ۳/ ۹.

۲- الوافی بالوفیات ۶/ ۲۳۹.

۳- مرآهٔ الجنان ۲/ ۲۵۱.

۴- النجوم الزاهرهٔ ۳/ ۳۱۰.

۵- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۸۳.

۶- شذرات الذهب ۲/ ۳۶۱.

وأمّا (زیاد بن خلیل التستری) فقد ذکره الخطیب وابن الجوزی والسمعانی والذهبی وقالوا ما موجزه:

«وأبو سهل زیاد بن خلیل التستری. قدم بغداد وحدّث بها عن إبراهیم بن المنذر الحزامی و ... روی عنه: عبدالصمد بن علی الطستی

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۰

وأبو بکر محمّد بن عبداللَّه الشافعی..

وذکره الدارقطنی فقال: لا بأس به.

ومات فی طریق المدینهٔ قبل أنْ یدخل مکهٔ فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۲۹۰.

وقیل: ۲۸۶» «۱».

«۱۳» روایهٔ ابن عبدالبر ... ص: ۲۱۰

وقال الحافظ ابن عبدالبر القرطبی بترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام:

«روی عن سلیمان، وأبی ذر، والمقداد، وحذیفهٔ، وخباب، وجابر، وأبی سعید الخدری، وزید بن أرقم: أن علی بن أبی طالب أوّل من أسلم، وفضّله هؤلاء علی غیره.

قال ابن إسحاق: أول من آمن باللَّه ورسوله محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، من الرجال علی بن أبی طالب.

وهو قول ابن شهاب، إلّاأنه قال: من الرجال بعد خدیجهٔ.

وهو قول الجمیع فی خدیجهٔ.

حدثنا أحمد بن محمّد، حدثنا أحمد بن الفضل، حدثنا محمّد بن جریر قال قال أحمد بن عبداللَّه الدقاق: حدثنا مفضل بن صالح، عن سماک بن حرب، عن عکرمهٔ، عن ابن عباس، قال:

لعلی أربع خصال لیست لأحدٍ غیره: هو أوّل عربی وعجمی صلّی

---

(۱) الأنساب ۱/ ۴۶۵- التستری، تاریخ بغداد ۸/ ۴۸۱، تاریخ الإسلام- حوادث ۲۸۱- ۲۹۰- ص ۱۸۱، المنتظم ۷/ ۳۲۵.

مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وهو الذی کان لؤاؤه معه فی کلّ زحف، وهو الذی صبر معه یوم فرّ عنه غیره، وهوالذی غسّله وأدخله فی قبره.

وقد مضی فی باب أبی بکر الصدیق رضی اللَّه عنه ذکر من قال أن أبا بکر أول من أسلم.

وروی عن سلمان الفارسی أنه قال: أوّل هذه الامّهٔ وروداً علی نبیّها علیه الصلاهٔ والسلام الحوض أوّلها إسلاماً: علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه.

وقد روی هذا الحدیث مرفوعاً عن سلمان الفارسی، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم انه قال: أوّل هذه الامّهٔ وروداً علیّ الحوض أوّلها إسلاماً:

علی بن أبی طالب.

ورفعه أولی، لأن مثله لا یدرک بالرأی.

حدثنا أحمد بن قاسم، حدثنا قاسم بن أصبغ، حدثنا الحارث بن أبی اسامهٔ، حدثنا یحیی بن هاشم، حدثنا سفیان الثوری، عن سلمهٔ بن کهیل، عن أبی صادق، عن حنش بن المعتمر، عن علیم الکندی، عن سلمان الفارسی قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أوّلکم وروداً علیَّ الحوض أوّلکم إسلاماً: علی بن أبی طالب.

وروی أبو داود الطیالسی: حدثنا أبو عوانهٔ، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی:

أنت ولی کلّ مؤمن بعدی.

وبه عن ابن عباس رضی اللَّه عنهما: أنه قال: أوّل من صلّی مع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بعد خدیجهٔ علی بن أبی طالب رضی اللَّه

عنهما.

حدثنا عبدالوارث بن سفيان، قال حدثنا قاسم بن أصبغ، قال حدثنا أحمد بن زهير بن حرب، قال حدثنا الحسن «۱» بن حماد، حدثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال:

كان علی أوّل من آمن باللَّه من الناس بعد خديجة رضی اللَّه عنهما.

قال أبو عمر رحمه اللَّه: هذا إسناد لا مطعن فيه لأحدٍ، لصحته وثقة نقلته» «۲».

أقول:

أمّا (عبدالوارث بن سفيان) فقد:

قال الذهبی: «عبدالوارث بن سفيان بن جبرون. المحدث الثقة العالم الزاهد...

توفی سنة ۳۹۵» «۳».

وأمّا (قاسم بن أصبغ) فقد

ذكره الذهبی، ووصفه ب «الإمام الحافظ العلّامة محدّث الأندلس» قال:

«وانتهی إليه علوّ الإسناد بالأندلس، مع الحفظ والإتقان، وبراعة العربية، والتقدم فی الفتوی، والحرمة التامة، والجلالة».

قال: «أثنی عليه غير واحد، وتواليف ابن حزم، وابن عبدالبر، وأبی الوليد الباجی، طافحة بروايات قاسم بن أصبغ.

---

(۱)

كذا، والصحيح: يحيی بن حمّاد، وراجع الهامش أيضاً.

(۲) الإستيعاب فی معرفة الأصحاب: ۱۰۹۰- ۱۰۹۲.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۸۴.

مات سنة ۳۴۰» «۱».

وأمّا (أحمد بن زهير بن حرب) فهو: ابن أبی خيثمة، وترجمته موجودة فی الكتاب.

وأمّا (يحيی بن حمّاد) ومن فوقه، فقد عرفتهم كذلك.

فالسند صحيح كما ذكر ابن عبدالبر.

«۱۴» رواية الحسكانی ... ص: ۲۱۳

وروی الحاكم الحسكانی حديث عمرو بن ميمون بتفسير قوله تعالی: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» «۲»

، قال:

«أخبرنا أبو بكر التميمی قال: أخبرنا أبو بكر القباب عبداللَّه بن محمّد قال: أخبرنا أبو بكر ابن أبی عاصم القاضی، قال: محمّد بن المثنی قال:

حدّثنا يحيی بن حماد، قال: حدّثنا أبو عوانة الوضّاح بن عبداللَّه، عن يحيی بن سليم أبی بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال:

وكان- يعنی عليّاً- أوّل من أسلم من الناس بعد خديجة برسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، ولبس ثوبه ونام مكانه، فجعل المشركون

یرمونه کما کانوا یرمون رسول اللّه، وهم یحسبون أنه نبی اللّه، فجاء أبو بکر وقال: یا نبی اللّه، فقال علی: إن نبی اللّه قد ذهب نحو بئر میمون، وکان المشرکون یرمون علیّاً وهو یتضوّر، حتی أصبح فکشف عن رأسه فقالوا: کنا نرمی

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۷۲.

(۲) البقرة ۲/ ۲۰۷.

صاحبک ولا یتضور، وأنت تتضوّر، استنکرنا ذلک.

- أخبرنا أبو عبداللّه الجرجانی قال: أخبرنا أبو طاهر السلمی قال:

أخبرنا جدّی أبو بکر قال: حدّثنا علی بن مسلم قال: حدّثنا أبو داود، عن أبی عوانة عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون الأودی، عن ابن عباس:

إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لمّا انطلق لیلة الغار...

- وأخبرنا الحاکم أبو عبداللّه قال: حدثنا أبو بکر بن إسحاق الفقیه، قال: أخبرنا زیاد بن الخلیل التستری، قال: حدّثنا کثیر بن یحیی. قال:

حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال:

شری علی نفسه ولبس ثوب النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، ثم نام مکانه.

- اخبرنا الحاکم الوالد، عن أبی حفص بن شاهین قال: أخبرنا أحمد بن محمّد بن سعید الهمدانی قال: حدّثنا أحمد بن عبدالرحمن بن سراج ومحمّد بن أحمد بن الحسین القطوانی، قالا: حدثنا عباد بن ثابت قال:

حدّثنی سلیمان بن قرم قال: حدثنی عبدالرحمن بن میمون أبو عبداللّه قال:

حدّثنی أبی عن ابن عباس: إنه سمعه یقول: أنام رسول اللّه علیاً علی فراشه» «... ۱».

أقول: لقد روی الحاکم الحسکانی هذا الحدیث بأسانید:

فأمّا السند الأوّل ففیه:

(۱) شواهد التنزیل ۱/ ۱۲۴- ۱۲۸.

(أبو بکر التمیمی) وهو: أحمد بن محمّد بن عبداللّه بن الحارث التمیمی الأصبهانی، نزیل نیسابور. ترجم له الحافظ عبدالغافر، فقال ما ملخّصه:

«أحمد بن محمّد بن أحمد بن عبداللّه بن الحارث. الإمام أبو بکر التمیمی الإصبهانی، المقرئ الأدیب، الفقیه، المحدّث، الدیّن، الزاهد، الورع، الثقة، الإمام بالحقیقة، فرید عصره فی طریقته وعلمه وورعه، لم یعهد مثله. کان عارفاً بالحدیث، کثیر السماع، صحیح الاصول، توفی بنیسابور سنة ۴۳۰.

حدّث عن أبی محمّد عبداللّه بن محمّد بن جعفر بجملةٍ من حدیثه ومصنفاته، وعن أبی بکر عبداللّه بن محمّد القباب، وأقرانهم.

سمع منه الوالد، وابن أبی زکریا، وابن رامش، وابن الشقانی والطبقة.

قرأت بخط الحسکانی- وکان من المکثرین عنه، المختصّین بالإستفادة منه- أنه قال: توفی أبو الشیخ بإصبهانی سنة ۳۶۹ وهو ابن ۹۷ سنة» «۱».

و (أبو بكر القبّاب) وهو: من كبار المحدّثين والقرّاء، توجد ترجمته فى:

۱- طبقات المفسرين للداوودى ۱/ ۲۵۷ رقم ۲۴۳.

۲- غاية النهاية فى طبقات القراء للجزرى ۱/ ۴۵۴ رقم ۱۸۹۳.

۳- سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۵۷.

۴- ذكر أخبار أصبهان ۲/ ۵۲ رقم ۱۵۵۶.

---

(۱) المنتخب من السياق فى تاريخ نيسابور ۹۲- ۹۳ رقم ۱۹۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۶

۵- النجوم الزاهرة ۴/ ۱۳۹.

۶- شذرات الذهب ۳/ ۷۲.

۷- الأنساب ۴/ ۴۳۸- القبّاب.

قال ابن الجزرى الحافظ: «إمام وقته، مفسّر مشهور، ... قال الحافظ أبو العلاء: فأمّا أبو بكر القباب، فإنه من أجلّة قرّاء اصبهان، ومن العلماء بتفسير القرآن، كثير الحديث، ثقة نبيل، توفى سنة ۳۷۰. قيل: إنه بلغ المائة».

و (ابن أبى عاصم) فمن فوقه، قد عرفتهم فى الكتاب.

فالسند صحيح بلا ارتياب.

وكذا السند الثالث، فإنّه عن (الحاكم صاحب المستدرك) بسنده المتقدّم قريباً.

«۱۵» رواية ابن عساكر ... ص: ۲۱۶

وقال الحافظ ابن عساكر بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام من (تاريخه):

«وأخبرتنا به امّ البهاء فاطمة بنت محمّد قالت: قرئ على إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر بن المقرئ، نا أبو يعلى، نا يحيى بن عبدالحميد، نا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لُاعطينّ الراية غداً رجلًا يحب اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۷

فقال: أين على؟

قالوا: يطحن.

قال: وما كان أحد منهم يرضى أن يطحن؟

فاتى به. فدفع إليه الراية، فجاء بصفيّة بنت حيى.

(قال ابن عساكر):

هذا مختصر من حديث.

وأخبرنا بتمامه: أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو محمّد بن أبى عثمان وأبو طاهر القصارى.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه بن القصارى، أنا أبى أبو طاهر قالا أنا أبو القاسم إسماعيل بن الحسين بن هشام، أنا أبو عبداللَّه الحسين بن إسماعيل المحاملى، أنا أبو موسى محمّد بن المثنى، نا يحيى بن حماد، نا الوضّاح نا يحيى أبو بلج، نا عمرو بن ميمون قال:

إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط»....

فرواه بطوله. ثم قال:

«وأخبرتنا ام البهاء فاطمة بنت محمّد، قال: أنا إبراهيم بن منصور، انا أبو بكر بن المقرئ، انا أبو یعلی، نا زهير، نا يحيی بن حماد، نا أبو عوانة، نا أبو بلج، عن عمرو بن ميمون قال:

إنی لجالس عند ابن عباس، إذ أتاه سبعة رهط»....

فرواه بطوله أيضاً. ثم قال:

«أخبرنا أبو القاسم بن الحصين، أنا أبو علی بن المذهب، أنا أحمد ابن جعفر، نا عبداللَّه بن محمّد، حدّثنی أبی، نا يحيی بن حماد، نا أبو عوانة، نا أبو بلج، نا عمرو ميمون قال:

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۸

إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط»....

فرواه بطوله، ثم قال:

«قال: وأنبأنا عبداللَّه بن أحمد، نا أبو مالك كثير بن يحيی، أنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس، بنحوه» «۱».

أقول: لقد روی ابن عساكر الحافظ هذا الحديث بأسانيد له، عن طريق أحمد بن حنبل، وأبی یعلی، والمحاملی.

وقد عرفت صحّة روايات هؤلاء فی محالّها.

وأمّا مشايخ ابن عساكر:

فإن (امّ البهاء فاطمة بنت محمّد) هی:

«الشيخة العالمة الواعظة الصالحة المعمّرة، مسندة إصبهان، فطمة بنت محمّد بن أبی سعد أحمد بن الحسن بن علی بن البغدادی الأصبهانی ... حدّث عنها: السمعانی وابن عساكر ... قال السّمعانی: شيخة معمّرة مسندة. وقال أبو موسی: توفيت فی ۵۳۹ ولها قريب من ۹۴ سنة» «۲».

و (إبراهيم بن منصور) هو: سبط بحرويه. وقد تقدمت ترجمته.

وكذا ترجمة (ابن المقرئ).

وهؤلاء مشايخه فی السندين الأوّل والثالث.

وفی السند الثانی:

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۹۷- ۱۱۲.

(۲) سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۱۴۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۹

(أبو القاسم ابن السّمرقندی)، وقد ترجمنا له فی الكتاب.

و (أبو القاسم إسماعيل بن الحسن بن هشام)، وهو: إسماعيل بن الحسن ابن عبداللَّه بن الهيثم بن هشام، الصرصری، صاحب المحاملی «۱»، المتوفی سنة ۴۰۳.

قال الخطيب: سألت البرقانی عنه فقال: صدوق.

وسئل عنه- وأنا أسمع- فقال: ثقة «۲».

وقال السمعانی: «شیخ صدوق ثقة، سمع أبا عبداللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی و ... وآخر من روی عنه إن شاء اللّه: أبو طاهر أحمد بن محمّد بن عبداللّه القصاری الخوارزمی» «۳».

أقول: لم أعثر- فیما بیدی من المصادر- ترجمةً لأبی طاهر هذا، ولا لابنه أبی عبداللّه محمّد بن أحمد.

وفی السند الرابع:

(أبو القاسم بن الحصین)

و (أبو علی بن المذهب)

و (أحمد بن جعفر) وهو القطیعی.

وهؤلاء ترجمنا لهم فی الکتاب، فلا نعید.

فظهر صحّة روایة ابن عساکر بأغلب أسانیدها.

---

(۱)

سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶۲.

(۲) تاریخ بغداد ۶/ ۳۱۲.

(۳) الأنساب ۳/ ۵۳۵- الصرصری.

هذا، وقد رواه فی کتاب (الأربعین الطوال)، وفی کتاب (الموافقات) بعین لفظ أحمد فی (المسند) کما فی (الریاض النضرة) و (کفایة الطالب).

«۱۶» روایة ابن الأثیر ... ص: ۲۲۰

وروی عز الدین ابن الأثیر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام:

«أنبأنا إبراهیم بن محمّد بن مهران الفقیه وغیر واحدٍ، بإسنادهم إلی أبی عیسی محمّد بن عیسی الترمذی، عن محمّد بن حمید، عن إبراهیم بن المختار، عن شعبة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال: أوّل من أسلم علی.

ومثله روی مقسم، عن ابن عباس، واسم أبی بلج: یحیی بن أبی سلیم «۱».

أقول: أمّا (إبن الأثیر) صاحب (أسد الغابة) فغنی عن التعریف.

وأمّا (إبراهیم بن محمّد بن مهران) فقد:

قال ابن الأثیر- فی حوادث سنة ۵۵۷-: «وفیها توفی إبراهیم بن محمّد ابن مهران الفقیه الشافعی، بجزیرة ابن عمر، وکان فاضلًا کثیر الورع» «۲».

---

(۱) اسد الغابة فی معرفة الصحابة ۳/ ۵۸۹.

(۲) الکامل فی التاریخ ۱۰/ ۱۰۹.

«۱۷» روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۲۱

وقال الحافظ أبو عبداللَّه محمّد بن یوسف القرشی الکنجی:

«وروی إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل فی مسنده قصة نوم علی علیه السلام علی فراش رسول اللَّه فی حدیث طویل، وتابعه الحافظ محدث الشام فی کتابه المسمی بالأربعین الطوال.

فأمّا حدیث الإمام أحمد:

فأخبرناه قاضی القضاة حجة الإسلام أبو الفضل یحیی بن قاضی القضاة أبی المعالی محمّد بن علی القرشی، قال: أخبرنا حنبل بن عبداللَّه المکبّر، أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن الحصین، أخبرنا أبو علی الحسن بن المذهب، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، حدثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، حدثنا أبی.

وأمّا الحدیث الذی فی الأربعین الطوال:

فأخبرناه به القاضی العلّامة مفتی الشام أبو نصر محمّد بن هبة اللَّه بن قاضی القضاة شرقاً وغرباً أبی نصر محمد بن هبة اللَّه بن محمّد بن ممیل الشیرازی، قال: أخبرنا الحافظ أبو القاسم علی بن الحسن، أخبرنا الشیخ أبو القاسم هبة اللَّه بن محمّد بن عبدالواحد الشیبانی، أخبرنا أبو علی الحسن بن علی بن محمّد التیمی، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی، حدثنا عبداللَّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل، حدثنی أبی، حدثنا أبو عوانة، حدثنا أبو بلج، حدثنا عمرو بن میمون، قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۲

إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا» «... ۱».

أقول: ورجال هذین السندین کلّهم علماء کبار موثقون، وقد ترجمنا لهم فی الکتاب، فالسندان صحیحان بلا شبهة وارتیاب.

«۱۸» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۲۲۲

وقال الحافظ أبو العباس محب الدین الطبری المکی فی (ذخائر العقبی) ما نصّه:

«ذکر اختصاصه بعشر:

عن عمرو بن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس رضی اللَّه عنهما، إذ أتاه سبعة رهط فقالوا: یا ابن عباس» ... فروی الخبر بطوله، فقال:

«أخرجه بتمامه أحمد، وأبو القاسم الدمشقی فی الموافقات وفی الأربعین الطوال، وأخرج النسائی بعضه» «۲».

وقال فی (الریاض النضرة):

«ذکر اختصاصه بعشر:

عن عمرو بن میمون قال:

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۰- ۲۴۴.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۵۶- ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۳

إنی لجالس عند ابن عباس» ... فرواه بطوله، فقال:

«أخرجه بتمامه أحمد والحافظ أبو القاسم الدمشقی فی الموافقات وفی الأربعین الطوال، وأخرج النسائی بعضه» «۱».

«۱۹» روایة المزّی ... ص: ۲۲۳

وقال الحافظ الجمال المزی بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام:

«وقال أبو عمر بن عبدالبر...

وقال أیضاً: روی عن: سلمان وأبی ذر، و»....

فأورد کلام ابن عبدالبر المتقدّم حتی قوله بعد نقل الحدیث عن عمرو بن میمون عن ابن عباس:

«هذا إسناد لا مطعن فیه لأحد، لصحّته وثقة نقلته» «۲».

«۲۰» روایة الذهبی ... ص: ۲۲۳

وروی الحافظ الذهبی هذا الحدیث فی (تلخیص المستدرک) تبعاً للحاکم، ونصَّ علی صحّته «۳».

---

(۱) الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۳/ ۱۷۴- ۱۷۵.

(۲) تهذیب الکمال فی أسماء الرجال ۱۳/ ۲۹۸- ۲۹۹.

(۳) تلخیص المستدرک ۳/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۴

«۲۱» روایة ابن کثیر ... ص: ۲۲۴

وقال الحافظ ابن کثیر الدمشقی:

«قال الإمام أحمد: حدثنا سلیمان بن داود، ثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون عن ابن عباس قال: أوّل من صلّی- وفی روایة:

أسلم- مع رسول اللَّه بعد خدیجة: علی بن أبی طالب.

ورواه الترمذی من حدیث شعبة عن أبی بلج به» «۱».

وقال ابن کثیر:

«روایة ابن عباس: وقال أبو یعلی: حدثنا یحیی بن عبدالحمید، ثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس...

ورواه الإمام أحمد، عن یحیی بن حماد، عن أبی عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، فذکره بتمامه. فقال الإمام أحمد عن یحیی بن حماد...

وقد روی الترمذی بعضه من طریق شعبة، عن أبی بلج یحیی بن أبی سلیم، واستغربه.

وأخرج النسائی بعضه عن محمّد بن المثنی، عن یحیی بن حماد، به» «۲».

---

(۱) البدایهٔ والنهایهٔ ۷/ ۲۶۶.

(۲) البدایهٔ والنهایهٔ ۷/ ۲۶۹- ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۵

أقول: قد عرفت اعتبار هذه الأسانید فلا نعید.

«۲۲» رویهٔ أبی بکر الهیثمی ... ص: ۲۲۵

ورواه الحافظ نور الدین أبو بکر الهیثمی بطوله، فی (مجمع الزوائد) تحت عنوان:

«باب جامع فی مناقبه».

ثم قال:

«رواه أحمد، والطبرانی فی الکبیر والأوسط باختصار، ورجال أحمد رجال الصحیح، غیر أبی بلج الفزاری وهو ثقهٔ، وفیه لین» «۱».

«۲۳» روایهٔ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۲۵

اشارهٔ

ورواه الحافظ ابن حجر بترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال:

«وأخرج أحمد والنسائی، من طریق عمرو بن میمون:

إنی لجالس عند ابن عبّاس، إذ أتاه سبعهٔ رهط، فذکر قصهً فیها:

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۱۹- ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۶

قد جاء ینفض ثوبه فقال: وقعوا فی رجلٍ له عز، وقد قال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: لأبعثنّ رجلًا لا یخزیه اللّه یحبّ اللّه ورسوله، فجاء وهو أرمد» «... ۱».

أقول: لاحظ کیف وقع التصرف فی لفظ الحدیث:

أسقط من اللفظ کلام ابن عباس متضجّراً: «اف وتف» ففی روایهٔ أحمد وغیره: «جاء ینفض ثوبه ویقول: اف وتف، وقعوا فی رجلٍ».

وحرّف لفظ «عشر» کما فی روایهٔ النسائی وغیره، إلی «عز».

ثم نقص من الحدیث بعض الفضائل، من غیر إشارهٔ إلی ذلک، فقارن بین (الإصابهٔ) وبین (مسند أحمد) وکتاب (الخصائص) للنسائی ...

وکان ممّا نقص من الحدیث قول ابن عباس: بأنّ علیاً علیه السلام أول الناس إسلاماً بعد خدیجهٔ، وقد رواه الحافظ ابن حجر بترجمهٔ الإمام من (تهذیب التهذیب) وتکلّم علی معناه، فقال:

«وروی أبو عوانهٔ، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: کان علی أوّل من آمن باللّه من الناس بعد خدیجهٔ. قال ابن عبدالبر: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحدٍ، لصحّته وثقهٔ نقلته، وهو یعارض ما ذکرنا عن ابن عباس فی باب أبی بکر» «... ۲».

---

(۱) الاصابة ۴/ ۵۶۷.

(۲) تهذيب التهذيب ۵/ ۶۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۷

تكميل ... ص: ۲۲۷

قـد تبيّن ممّا أوردناه فى هـذا الفصل، أنّ جماعـةً من أئمـة الحديث ونقدته ينصّون على صـحّة حديث عمرو بن ميمون عن ابن عباس وثقة نقلته، فرأينا من المناسب ذكرهم فى نهاية الفصل:

۱- الحافظ أبو عبداللَّه الحاكم النيسابورى.

۲- الحافظ ابن عبدالبر القرطبى.

۳- الحافظ جمال الدين المزّى.

۴- الحافظ شمس الدين الذهبى.

۵- الحافظ أبو بكر الهيثمى.

۶- الحافظ ابن حجر العسقلانى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۸

تنبيه ... ص: ۲۲۸

إنّ الحـديث المشـتمل على المناقب العشـر لعلى عليه السـلام إنما رواه عمرو بن ميمون عن ابن عباس فى قضـيّة خاصّـ ةٍ وواقعـةٍ معيّنة، وهى تكلّم بعض الناس فى أمير المؤمنين عليه السـلام، فروى لهم ابن عباس هـذه الفضائل عن رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم الـدالّة على أفضليّة على عليه السلام عند اللَّه ورسوله، حتى ينتهوا عمّا يقولون.

والعلمـاء الأعلاـم الـذين ذكرناهم فى هـذا الفصل، يروون هـذا الحـديث بأسانيـدهم المتّصـلة إلى عمرو بن ميمون عن ابن عباس عن رسول اللَّه.

فلماذا الإختلاف الموجود فى لفظه فى كتب القوم؟

الحقيقة: إن من الإختلاف الموجود، ما يرجع إلى اختلاف النّسـخة، كلفظ «تسـعة رهط» فى بعض الروايات، و «سبعة رهط» فى البعض الآخر، ونحو ذلك من الألفاظ، وهذا الإختلاف غير مهم، لأنّه لا يضر بأصل المطلب.

ومن الإختلاف غير المؤثّر على أصل المطلب، هو التقديم والتأخير فى الفضائل العشر، مع اشتمال اللفظ عليها جميعاً.

ومنه ما يرجع إلى متن الحديث، فبعضـهم لم يرو منه قسـماً، ومنهم من لم يرو منه إلّافضـيلةً واحدةً، ولكنّ هذا الإختلاف قد يعود إلى الإختصار أو نقل قدر الحاجة من الحديث.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۹

إلّا أن من المقطوع به تعمّـد البعض للتّحريف، إمّـا محاولـةً للتقليل من شأن هـذا الحـديث وعظمـة دلالته، كإسـقاط ما يـدلّ منه على اختصاص المناقب بأمير المؤمنين عليه السلام، مع أنّ مثل الحافظ المحبّ الطبرى يجعل العنوان: «ذكر اختصاصه بعشر».

وإمّا محاولةً للتستّر على حال بعض لأسـلاف، كإسقاط القصّة التى ورد فيها الحديث، لأنّها تفيد أنّ رجال صدر الإسلام كان فيهم من يقع فى على عليه السـلام، وأن ابنعباس وأمثاله كانوا يتضـجّرون من ذلك، ويدافعون عن الإمام عليه السـلام ... بل لو دقّقت النظر فى لنظر الحديث فى بعض الكتب لرأيت التحريف المخلّ بالمعنى، المقصود منه التغطية على بعض الحقائق، ففى كتاب (السنّة) لابن أبى

عاصم: «وبعث أبا بکر بسورة التوبـة، فبعث علیاً خلفه فأخـذها منه فقال أبو بکر لعلی: اللّه ورسوله. قال: لا ولکنْ لا یـذهب بها إلّارجل هو منی وأنا منه» والصحیح فی اللفظ: «وبعث أبا بکر بسورة التوبة ... فقال أبو بکر: یا علی، لعلّ اللّه ورسوله سخطا علیَّ. فقال علی: لا ولکنْ قال نبی اللّه: لا ینبغی أن یبلّغ عنی إلّارجل منی وأنا منه».

ولاحظ أیضاً کلامنا علی روایة ابن حجر فی (الإصابة).

وعلی الجملة، فإنّ من التصرّفات ما یمکن أن یحمل علی محامل صحیحة، ومنه مالا یمکن، فلیتنبّه إلی ذلک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۳

تحریف حدیث الولایة أو تکذیبه ... ص: ۲۳۳

اشارة

قد عرفت أنّ (حدیث الولایة) صحیح سنداً، فرواته من أئمة القوم فی مختلف القرون کثیرون جدّاً.

وجماعة منهم ینصّون علی صحّته وثقة رواته.

وله أسانید معتبرة فی غیر واحد من کتبهم المشتهرة.

مضافاً الی أن (حـدیث الولایـة) من جملة (المناقب العشر) التی ذکر الصـحابی الجلیل (عبداللّه بن العباس) کونها من خصائص (أمیر المؤمنین علیه السلام) فی حدیث صحیح أوردنا عدّةً من طرقه.

والمناقشـة فی سـند (حـدیث الولایـة) لکون راویه «الأجلـح» شـیعیّاً، فلا یجوز الإحتجاج بروایته، قد ظهر إندفاعها بما لا مزید علیه، مع عدم وجوده فی کثیر من طرقه ... أما حدیث (المناقب العشر) فلم یقع فی شیء من طرقه أصلًا.

إذن، لا مناص لهم من الإذعان بصحّة (حدیث الولایة) وشهرته بینهم.

إلّا أنّ غیر واحـد منهم- وعلی رأسـهم البخاری- عمـدوا إلی تحریف متنه والتلاعب بلفظه، کیلا یتمّ الاحتجاج به والإستناد إلیه، کما التجأ ابن تیمیّة إلی تکذیبه من أصله علی عادته.

وفیما یلی بیان التصرّفات الواقعة فی متن الحدیث، وکلام ابن تیمیّة فی تکذیبه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۵

تحریف البخاری ... ص: ۲۳۵

قـال البخـاری فی (صـحیحه): «باب بعث علیّ بن أبی طالب وخالـد بن الولیـد إلی الیمن قبل حجّـة الوداع: حـدثنی أحمـد بن عثمان: حدّثنا شـریح بن مسـلمة: حدّثنا إبراهیم بن یوسف بن إسـحاق بن أبی إسحاق، حدّثنی أبی، عن أبی إسحاق قال: سمعت البراء رضی اللّه عنه قال:

بعثنا رسول اللّه- صـلّی اللّه علیه وسـلّم- مع خالـد بن الولیـد إلی الیمن قال: ثمّ بعث علیّاً بعد ذلک مکانه فقال: مرّ أصـحاب خالد من شاء منهم أنْ یعقب معک فلیعقب ومن شاء فلیقبل، فکنت فیمن عقب معه قال: فغنمت أواق ذوات عددٍ.

حدثنی محمّد بن بشار حدّثنا روح بن عبادة، حدثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبداللّه بن بریدة عن أبیه رضی اللّه عنه: قال: بعث النبیّ- صلّی اللّه علیه وسلّم- علیّاً إلی خالد لیقبض الخمس، وکنت أبغض علیّاً، وقد اغتسل، فقلت لخالدٍ: ألا تری إلی هذا!

فلمّا قدمنا علی النبیّ- صلّی اللّه علیه وسلّم- ذکرت ذلک له، فقال:

یا بریدة أتبغض علیّاً؟

فقلت: نعم.

قال: لا تبغضه، فإنّ له فی الخمس أكثر من ذلك» «۱».

---

(۱) صحیح البخاری ۵/ ۳۲۵- ۳۲۶ ح ۳۴۷ و ۳۴۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۶

أقول: لا یخفی علی الخبیر أنّ إسقاط قول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إنّه ولیّكم بعدی» لیس إلّامن البخاری نفسه، لأنّ غیر واحد من الأئمة یروون هذا الحدیث بأسانیدهم عن علی بن سوید بن منجوف عن عبداللَّه بن بریدة عن أبیه، وفیه (حدیث الولایة).

فهذا التحریف من البخاری ولیس من غیره، وإلی ذلك أشار الحاكم النیسابوری، وبه صرّح بعض كبار المحدّثین:

تنبیه ابن دحیة علی تحریف البخاری

قال ذو النّسبین ابن دحیة الأندلسی: «ترجم البخاری فی صحیحه فی وسط المغازی ما هذا نصّه: بعث علی بن أبی طالب وخالد بن الولید إلی الیمن قبل حجة الوداع: حدّثنی أحمد بن عثمان قال: ثنا شریح بن مسلمة قال: ثنا إبراهیم بن یوسف بن إسحاق بن أبی إسحاق قال: حدّثنی أبی، عن أبی إسحاق قال: سمعت البراء قال: بعثنا رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- مع خالد بن الولید إلی الیمن، ثمّ بعث علیاً بعد ذلك مكانه- فقال:

مر أصحاب خالد من شاء منهم أنْ یعقّب معك فلیعقّب ومن شاء فلیقبل، فكنت فیمن عقّب معه قال: فغنمت أواقی ذوات عدد.

حدّثنی محمّد بن بشّار قال: ثنا روح بن عبادة قال: ثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه قال: بعث النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- علیاً إلی خالدٍ لیقبض الخمس، وكنت أبغض علیاً، وقد اغتسل، فقلت لخالد: ألا تری إلی هذا! فلمّا قدمنا إلی النبیّ- صلّی اللَّه علیه

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۷

وسلّم- ذكرت له ذلك، فقال: یا بریدة أتبغض علیاً؟ فقلت: نعم، لا تبغضه فإنّ له فی الخمس أكثر من ذلك.

قال ذو النسبین- رحمة اللَّه-: أورده البخاری ناقصاً مبتّراً كما تری، وهی عادته فی إیراد الأحادیث التی من هذا القبیل، وما ذاك إلّالسوء رأیه فی التنكّب عن هذا السبیل!

وأورده الإمام أحمد بن حنبل كاملًا محقّقاً، وإلی طریق الصحة فیه موفّقاً فقال فیما حدّثنی القاضی العدل، بقیّة مشایخ العراق، تاج الدین أبو الفتح محمّد ابن أحمد المندائی- قراءةً علیه بواسط العراق- بحقّ سماعه علی الثقة الرئیس أبی القاسم ابن الحصین، بحقّ سماعه علی الثقة الواعظ أبی الحسن ابن المذهب، بحقّ سماعه علی الثقة أبی بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی، بحقّ سماعه من الإمام أبی عبدالرحمن عبداللَّه، بحقّ سماعه علی أبیه إمام أهل السنّة أبی عبداللَّه أحمد بن محمّد بن حنبل، قال: ثنا یحیی بن سعید، ثنا عبدالجلیل قال: إنتهیت إلی حلقةٍ فیها أبو مجلز وابن بریدة فقال: حدّثنی أبی قال:

أبغضت علیّاً بغضاً لم أبغضه أحداً قط. قال: وأحببت رجلًا لم أحبّه إلّا علی بغضه علیّاً. قال: فبعث ذلك الرجل علی خیلٍ فصحبته- ما أصحبه إلّا علی بغضه علیّاً- قال: فأصبنا سبیاً قال: فكتب إلی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- إبعث علینا من یخمّسه قال: فبعث إلینا علیّاً- وفی السّبی وصیفة هی أفضل من فی السبی- فخمّس وقسّم، فخرج ورأسه یقطر.

فقلنا: یا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلی الوصیفة التی كانت فی السّبی؟ فإنّی قسّمت وخمّست، فصارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- ثم صارت فی آل علی، ووقعت بها.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۸

قال: فكتب الرجل إلی نبی اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-. قلت: إبعثنی مصدّقاً. قال: فجعلت أقرأ الكتاب وأقول: صدق صدق. فأمسك

یدی والکتاب، قال: أتبغض علیّاً؟ قال: قلت: نعم. قال: فلا تبغضه وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفس محمّد بیده نصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفهٔ.

قال: فما کان من الناس أحد بعد قول رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أحبّ إلیَّ من علی.

قال عبداللَّه: فوالذی لا إله غیره، ما بینی وبین النبیّ- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی الحدیث غیر أبی بریدهٔ» «۱».

أقول: فانظر إلی تورّع البخاری وتدیّنه فی نقل أحادیث مناقب أمیر المؤمنین! کیف أسقط من هذا الحدیث الشطر الدالّ منه علی أفضلیته؟

ولیس تحریفه مقصوراً علی هذا الحدیث، فقد نصّ ذو النّسبین علی أنّ ذلک «عادته»! ونصّ أیضاً علی أنّ الباعث له علی ذلک هو «سوء رأیه فی التنکّب عن هذا السّبیل» وناهیک بهذا القول شاهداً علی انحراف البخاری عن أمیر المؤمنین ودلیلًا علی سوء رأیه وقبح عقیدته ... وأیّ خزیٍ أعظم من أنْ یبتّر الإنسان أحادیث الرسول علیه وآله الصلاهٔ والسلام بمحض هواه

---

(۱) شرح أسماء النبی. قال فی کشف الظنون ۲/ ۱۶۷۰: «المستوفی فی أسماء المصطفی، لأبی الخطّاب ابن دحیهٔ عمر بن علی البستی اللغوی، المتوفی سنهٔ ۶۳۳، لخّصه القاضی ناصر الدین ابن المبلق المتوفی سنهٔ ... فی کراسهٔ، ذکره السخاوی فی القول البدیع» ومن الکتاب نسخهٔ فی مکتبهٔ السید صاحب العبقات رحمه اللَّه.

وسوء رأیه؟!

ومن موارد تلک العادهٔ الخبیثهٔ ما ذکره ذو النسبین أیضاً بعد حدیثٍ رواه عن مسلم ثم عن البخاری فقال: «بدأنا بما أورده مسلم لأنه أورده بکماله، وقطّعه البخاری وأسقط منه علی عادته کما تری، وهو ممّا عیب علیه فی تصنیفه علی ما جری، ولا سیّما إسقاطه لذکر علی رضی اللَّه عنه».

ترجمهٔ ابن دحیهٔ الأندلسی

وهذه نتف من ترجمهٔ ابن دحیهٔ ذی النسبین، ننقلها عن بعض الکتب المعتبرهٔ لتعرف:

۱- ابن خلکان: «أبو الخطّاب عمر بن الحسن بن علی بن محمّد [ابن الجمّیل ابن فرح بن خلف بن قومس بن مزلال بن ملّال بن بدر بن دحیهٔ بن خلیفهٔ بن فروهٔ الکلبی، المعروف بذی النسبین، الأندلسی البلنسی، الحافظ ... کان من أعیان العلماء ومشاهیر الفضلاء، متقناً لعلم الحدیث النبوی وما یتعلّق به، عارفاً بالنحو واللّغهٔ وأیام العرب وأشعارها» «... ۱».

۲- السیوطی: «الحافظ أبو الخطّاب. کان من أعیان العلماء ومشاهیر الفضلاء، متقناً لعلم الحدیث وما یتعلّق به، عارفاً بالنحو واللغهٔ وأیام العرب وأشعارها. سمع الحدیث ورحل، وله بنی الکامل دار الحدیث الکاملیهٔ بالقاهرهٔ، وجعله شیخها. حدّث عنه ابن الصّلاح وغیره. ومات لیلهٔ الثلاثاء رابع عشر ربیع الأوّل سنهٔ ۶۳۳» «۲».

---

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۴۴۸.

(۲) بغیهٔ الوعاهٔ ۲/ ۲۱۸.

وقال: «ابن دحیهٔ، الإمام العلّامهٔ الحافظ الکبیر، أبو الخطّاب» «... ۱».

۳- المقری: «الحافظ أبو الخطّاب ابن دحیهٔ.. کان من کبار المحدّثین، ومن الحفّاظ الثقات الأثبات المحصّلین» «... ۲».

۴- الزرقانی: «الإمام الحافظ المتقن ... البصیر بالحدیث، المعتنی به، دو الحظ الوافی فی اللّغهٔ والمشارکهٔ فی العربیهٔ، صاحب

التصانیف» «... ۳».

۵- الذهبی: «ابن دحیة، الشیخ العلّامة المحدّث الرحّال المتفنّن، کان بصیراً بالحدیث، معتنیاً بتقییده، مکبّاص علی سماعه، سحن الخط، معروفاً بالضبط، له حظ وافر من اللغة ومشارکة فی العربیة وغیرها» ... ثم ذکر عن بعضهم التکلّم فیه بسبب أنه «کثیر الوقیعة فی السلف» ونحو ذلک «۴».

وله ترجمة فی:

شذرات الذهب ۵/ ۱۶۰

والنجوم الزاهرة ۶/ ۲۹۵

والبدایة والنهایة ۱۳/ ۱۴۴

وغیرها.

---

(۱) حسن المحاضرة ۱/ ۳۵۵.

(۲) نفح الطیب ۲/ ۳۱۳ رقم ۵۵.

(۳) شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۱۵۰.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۳۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۱

تحریف البغوی ... ص: ۲۴۱

ولمحیی السنّة- کما لقّبوه- البغوی صاحب کتاب (مصابیح السنّة) تحریف آخر...

فإنّه قد أسقط من الحدیث لفظ «بعدی» وهو القرینة الدالة علی کون «الولی» فیه بمعنی «المتصرف فی الأمر» و «الحاکم» فقال:

«من الحسان: عن عمران بن حصین رضی اللّه عنه: إنّ النبیّ- صلّی اللّه علیه وسلّم- قال: إنّ علیّاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمن» «۱».

وهل یمکن القول بأنّه لم یر الحدیث فی (مسند أحمد) ولا فی (صحیح الترمذی) وغیرهما مشتملًا علی لفظ «بعدی»؟

ألیس قد صرّح فی مقدّمة کتابه بدرجه روایات الترمذی فیه، وقد علمت أن الترمذی أخرج هذا الحدیث مع لفظة «بعدی»؟!

فما هو الغرض من هذا التصرّف؟

مع أنّهم فی کثیر من الموارد یلتزمون بنقل الحدیث کما هو، وحتّی أنّهم یتبّهون علی اختلاف النسخ فی لفظه، حتّی فی أبسط الأشیاء وأقلّ الاختلاف غیر المغیّر للمعنی؟!

---

(۱) مصابیح السنّة ۴/ ۱۷۲ رقم ۴۷۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۲

تحریف التبریزی ونسبته إلی الترمذی ...! ص: ۲۴۲

لکنّ ولی الدین الخطیب التبریزی زاد فی الطنبور تغمةً اخری.

فنسب الحدیث المبتور کذلک، أی المحذوف منه لفظة «بعدی» إلی الترمذی!

وهذه عبارته:

«عن عمران بن حصين رضى اللّه عنهما: إنّ النبىّ – صلّى اللّه عليه وسلّم – قال: إنّ علياً منّى وأنا منه وهو ولىّ كلّ مؤمن. رواه الترمذى» «۱».

فقد كذب هذا المحدّث الجليل مرّتين:

لقد أسقط من الحديث لفظة «بعدى»، مع وجودها فى متن الحديث، فى صحيح الترمذى وغيره...

ونسب هذا اللّفظ المحرَّف إلى صحيح الترمذى!

ألا يظن هؤلاء أنّ فى الناس من يراجع (صحيح الترمذى) ويطّلع على تحريفاتهم وتصرّفاتهم فتنكشف سوءاتهم؟

---

(۱) مشكاة المصابيح ۳/ ۳۵۶ ح ۶۰۹۰.

تكذيب ابن تيميّة الحديث من أصله ...! ص: ۲۴۳

وجاء ابن تيميّة فأفرط فى الوقاحة، فكذّب الحديث من أصله بصراحة!! فقال:

«وكذلك قوله: وهو ولىّ كلّ مؤمنٍ بعدى، كذب على رسول اللَّه – صلّى اللَّه عليه وسلّم – بل هو فى حياته وبعد مماته ولى كلّ مؤمن، وكلّ مؤمن وليّه فى المحيا والممات.

فالولاية التى هى ضدّ العداوة لا تختص بزمان.

وأمّا الولاية التى هى الأمارة فيقال فيها: والى كلّ مؤمن بعدى، كما يقال فى صلاة الجنازة: إذا اجتمع الولى والوالى قدّم الوالى فى قول الأكثر، وقيل: يقدم الولى.

فقول القائل: على ولى كلّ مؤمن بعدى، كلام يمتنع نسبته إلى النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم، فإنّه إنْ أراد الموالاة لم يحتج أنْ يقول «بعدى»، وإنْ أراد الأمارة كان ينبغى أن يقال «وال على كلّ مؤمن» «۱».

أقول: وهذا كلام ناشئ عن الحقد والعدوان، لأنّه تكذيب لحديثٍ أخرجه الأئمة: كالترمذى، وابن حبان، والضياء، فى صحاحهم، ونصّ آخرون:

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۹۱. الطبعة الحديثة.

كابن أبى شيبة، وابن جرير، على صحته، ووثّق أئمة الرجال أسانيده...

وأما قوله: «إنْ أراد الموالاة» ... فتخرّص محض، لأنّ لفظ «الولى» كما يكون بمعنى «المحب» كذلك يكون بمعنى «الولى» وهو هنا بقرينة «بعدى» صريح فى المعنى الثانى ... فلا ضرورة لأنْ يقول «وال ...» وهل على النبىّ – صلّى اللَّه عليه وسلّم – أنْ يتكلّم كما يشتهى ابن تيميّة ونظراؤه؟

إنّه – صلّى اللَّه عليه وسلّم – يريد إمامة أمير المؤمنين عليه السلام وخلافته من بعده بلا فصل، هذا الأمر الذى بيّنه مرّةً بعد اخرى، بأساليب وألفاظ مختلفة، لكنّ القوم إذا استدل عليهم بحديث الغدير وضعوا على لسان الحسن بن الحسن أنّه إنْ أراد الأمارة قال «إنّه الولى بعدى». وإذا استدل عليهم بلفظ «وليّكم بعدى» قالوا: «كان ينبغى أن يقول: الوالى» فلو استدل عليهم بحديثٍ فيه «الولى» لقالوا شيئاً آخر...

لكنّ هذه المكابرات والتعصّبات إنّما تدل على عجزهم عن الجواب الصحيح عن استدلالات واحتجاجات أهل الحق، وعلى بطلان

أساس مذهبهم الذی یحاولون الدفاع عنه حتی بالتحریف والتزویر!

هذا، ولم نجد سلفاً لابن تیمیهٔ فی إبطال هذا الحدیث وتکذیبه...

ولا یتوهّم أن تکذیبه منحصر بحدیث الولایهٔ من مناقب أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ والسّلام، فقد أنفرد ابن تیمیّهٔ بتکذیب کثیرٍ من مناقبه وفضائله علیه السلام، حتی اضطرّ غیر واحدٍ من علمائهم الکبار إلی الردّ علیه...

فمن خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام التی کذّبها ابن تیمیّهٔ قضیّهٔ المؤاخاهٔ، إذ أنکر أنْ یکون رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم آخی بین نفسه وبین علی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۵

وکان من جملهٔ من ردّ علیه إنکاره ذلک: الحافظ ابن حجر العسقلانی فی (فتح الباری- شرح صحیح البخاری).

وللتفصیل فی هذا الموضوع مجال آخر...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۶

أباطیل ابن حجر المکی ووجوه النظر فیها ... ص: ۲۴۶

وکذا فی المتأخّرین ابن تیمیّهٔ، لا یوجد مکذّب لحدیث الولایهٔ...

وحتی ابن حجر المکّی ... فإنّه وإنْ حاول القدح والجرح، لکن لم یجسر علی تکذیبه ... وهذه عبارته:

«أمّا روایهٔ ابن بریدهٔ عنه: لا تقع یا بریدهٔ فی علی فإنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی. ففی سنده الأجلح، وهو وإنْ وثّقه ابن معین لکنْ ضعّفه غیره. علی أنّه شیعی. وعلی تقدیر الصحّهٔ فیحتمل أنه رواه بالمعنی بحسب عقیدته. وعلی فرض أنه رواه بلفظه، فیتعیّن تأویله علی ولایهٍٔ خاصهٔ، نظیر قوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: أقضاکم علی. علی أنّه وإنْ لم یحتمل التأویل فالإجماع علی حقیّهٔ ولایهٔ أبی بکر وفرعیها قاض بالقطع بحقیّتها لأبی بکر وبطلانها لعلی، لأن مفاد الإجماع قطعی ومفاد خبر الواحد ظنّی، ولا تعارض بین ظنّی وقطعی، بل یعمل بالقطعی ویلغی الظنّی، علی أنّ الظنّی لا عبرهٔ به فیها عند الشیعهٔ» (۱).

أقول: إنّ للحدیث طریقاً أو طرقاً لیس فیها الأجلح، وقد سکت عن ذلک ابن حجر، لیوهم الناظر أنْ لا طریق للحدیث سوی الذی فیه الأجلح!

---

(۱) الصواعق المحرقهٔ: ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۷

ومن طرائف الامور: أنّه أورد فی کتابه حدیث الولایهٔ فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام بروایهٔ عمران بن حصین ولیس فیه الأجلح!

ففی الفصل الثّانی من الباب التاسع: «واقتصرت هنا علی أربعین حدیثاً لأنّها من غرر فضائله ... الحدیث الخامس والعشرون:

أخرج الترمذی والحاکم عن عمران بن حصین أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی. ومرّ الکلام فی حادی عشر الشّبه علی هذا الحدیث وبیان معنه وما فیه» (۱).

فلو نظر ابن حجر إلی سند هذا الحدیث الذی جعله من غرر فضائل الإمام لوجوده خلواً من الأجلح، ولکنّه الجهل أو التعصّب! نعوذ باللَّه!

وأیضاً، فإنّ توثیق الأجلح غیر منحصر بابن معین، إذ قد وثّقه غیره کذلک، وأخرج عنه: أبو داود، والترمذی، والنسائی، وابن ماجهٔ، فی صحاحهم، فزعم انفراد ابن معین فی توثیق الأجلح باطل، کزعم انفراد الأجلح بالحدیث.

وأیضاً، فإن کلامه هنا یناقضه تصریحه بصحّهٔ الحدیث فی (شرح الهمزیّهٔ) حیث قال بشرح: «وعلی صنو النبیّ»:...

«وذلک عملًا بما صحّ عنه- صلّی اللّه علیه وسلّم-: اللّهم وال من والاه وعاد من عاداه، وإنّ علیّاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی» «۲».

کما أنّه ینافیه جعله هذا الحدیث فی کتاب (الصّواعق) من غرر فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، کما رأیت ...

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۱۹۲.

(۲) کذا فی الصواعق، لکن الجملة فی الترمذی والحاکم مکررة ثلاث مرات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۸

فعجیب أمر هؤلاء! کیف یضطربون أمام الحق وأهله، فیناقضون أنفسهم ویکذّبون أئمتهم!!

وأمّا احتمال نقل الأجلح الحدیث بالمعنی بحسب عقیدته، فاحتمال سخیف جدّاً، ولا یخفی ما یترتّب علی فتح باب هکذا احتمالات فی الأحادیث من المفاسد التی لا تحصی، بل إنّ مثل هذا الاحتمال یؤدی إلی هدم أساس الدین واضمحلال الشریعة المقدّسة!

وکذلک تأویله- علی فرض أنّه رواه بلفظه- علی ولایةٍ خاصّة نظیر قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: أقضاکم علی ... فإنّ التأویل بلا دلیل لا یدلّ إلّا علی التلمیع والتسویل. علی أنّه باطل بالأدلّة والبراهین الآتیة ... ومع ذلک، فإنّ قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: «أقضاکم علی» إنّما یفید أعلمیّة علی علیه السلام وأفضلیّته ممّن عدا النبیّ، فاذا کان المعنی الذی یرید ابن حجر تنزیل الولایة علیه مماثلًا للحدیث المذکور فی الدلالة علی الأفضلیّة، لم یخرج حدیث الولایة عن الدلالة علی المذهب الحق.

وکأنّ ابن حجر یعلم بعدم جواز التأویل بلا دلیل، وبأن الحدیث غیر قابلٍ لذلک، فیضطرّ إلی التمسّک بالإجماع الموهوم علی خلافة أئمتهم الثلاثة ... لکن هذا الإجماع المدّعی لا أساس له کما بیّن فی محلّه.

ودعوی أنّ حدیث الولایة خبر واحد مردودة بوجوه:

وجوه الرد علی أن حدیث الولایة خبر واحد ... ص: ۲۴۸

اتّفاق الفریقین علی نقله یوجب الیقین بصدوره ... ص: ۲۴۸

الوجه الأوّل: إنّ روایة الجمّ الغفیر من أساطین الفریقین مع نصّ جمع منهم علی الصحّة، وإیراد جمعٍ آخر بالقطع والجزم، یورث الیقین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۹

بثبوت الحدیث عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

لقد روی هذا الحدیث العشرات من أئمة أهل السنة فی مختلف العلوم عبر القرون، وإنّ جماعةً من مشاهیرهم ینصّون عی صحّته ووثاقة رواته:

وإنّ من أشهر المصرّحین بصحّة هذا الحدیث هو: ابن أبی شیبه، وأبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، والحاکم النیسابوری، والحافظ الهیثمی صاحب مجمع الزوائد، وجماعة آخرون.

کما أنّ للحدیث أسانید صحیحة فی خارج الصحاح والمسانید أیضاً، وقد أوقفناک علی عدّةٍ من تلک الأسانید؛ والحمد للَّه.

هذا، مضافاً إلی وجود (حدیث الولایة) ضمن حدیث المناقب العشر، الوارد فی کتب القوم بأسانید متکثّرة معتبرة، کما عرفت ذلک فیما تقدّم.

الصحابة الرواة لحدیث الولایة ... ص: ۲۴۹

الوجه الثانی: إنّ هذا الحدیث وارد عن أربعهٔ عشر شخصاً من الصحابهٔ:

۱- أفضلهم علی الإطلاق أمیر المؤمنین علیه السلام.

فقد روی الدیلمی- کما فی (کنز العمّال) و (مفتاح النجا) عنه- أنّه قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا بریدهٔ إنّ علیّاً ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّاً فإنّه یفعل ما یؤمر».

وأیضاً: فإنّه علیه السلام ناشد به جماعهً من الأنصار والمهاجرین،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۰

کما سجیء عن (ینابیع المودهٔ) إنْ شاء اللَّه تعالی.

وأیضاً: رواه علیه السلام فی قصّهٔ نزول قوله تعالی: «وَأَنذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ» «۱»

...روی ذلک: ابن مردویه، والمتّقی، ومحمّد محبوب عالم.

وأیضاً: رواه الإمام علیه السلام عن رسول اللَّه ضمن حدیث سؤاله من اللَّه خمسهٔ أشیاء. أخرجه: الخطیب البغدادی، والرافعی، والزرندی، والسّیوطی، والمتّقی، وغیرهم من المحدّثین فی کتبهم.

۲- الإمام الحسن علیه السلام.

رواه عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم فی روایهٔ الشیخ القندوزی فی (ینابیع المودّهٔ) کما سیجیء، ولفظه: «أمّا أنت یا علی فمنّی وأنا منک، وأنت ولیّ کلّ مؤمنٍ ومؤمنهٔ بعدی».

۳- أبو ذر الغفاری.

روی حدیث الولایهٔ بلفظ: «علی منّی وأنا من علی، وعلی ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی، حبّه إیمان وبغضه نفاق، والنظر الیه رأفهٔ». أخرجه الدیلمی فی (مسند الفردوس)، وعنه الوصّابی فی (الاکتفاء).

۴- عبداللَّه بن عباس.

وروایته أخرجها: أبو داود الطیالسی، وأحمد، وأبو یعلی، والحاکم، والبیهقی، وابن عبدالبرّ، والخطیب الخوارزمی، وابن عساکر، والمحبّ الطبری، وابن حجر العسقلانی ... وغیرهم.

۵- أبو سعید الخدری.

---

(۱)

الشعراء ۲۶: ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۱

فقد رواه عنه: النطنزی فی (الخصائص العلویّهٔ) وفیه: «اللَّه أکبر علی إکمال الدین وإتمام النّعمهٔ ورضا الربّ برسالتی والولایهٔ لعلی من بعدی».

وقد ذکره أبو نعیم الأصفهانی فی کتاب (ما نزل من القرآن فی علی)، وجمال الدین المحدّث الشیرازی فی (الأربعین).

۶- البراء بن عازب الأنصاری الأوسی.

أخرج حدیثه: أبو المظفر السمعانی ضمن حدیث الغدیر، ولفظه:

«هذا ولیّکم من بعدی، اللّهم وال من والاه وعاد من عاداه».

۷- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

رواه عنه البیهقی صاحب کتاب (المحاسن والمساوئ).

۸- أبو لیلی الأنصاری.

وحدیثه فی (المناقب للخوارزمی) ولفظه: «أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنهٔ وولیّ کلّ مؤمنٍ ومؤمنةٍ بعدی».

۹- عمران بن الحصین.

وروایته عند: أبی داود الطیالسی، وابن أبی شیبهٔ، وأحمد، والترمذی، والنسائی، والحسن بن سفیان، وأبی یعلی، ابن جریر، وخیثمهٔ بن سلیمان، وأبی حاتم ابن حبان، والطبرانی، والحاکم، وأبی نعیم، وابن المغازلی، والدیلمی، وابن الأثیر ... وجماعهٔ آخرین...

۱۰- بریدهٔ بن الحصیب الأسلمی.

وأخرج روایته: ابن أبی شیبهٔ، وأحمد، والنسائی، ومسعود السجستانی، والدیلمی، وابن سبع الأندلسی، والضیاء، والمحبّ الطبری، وابن حجر العسقلانی، والقسطلانی، والسّیوطی، والمتّقی ... وغیرهم.

۱۱- عبداللّه بن عمر.

ففی (مودّهٔ القربی) عنه عن رسول اللّه: «یا أیّها الناس هذا ولیّکم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۲

بعدی فی الدنیا والآخرهٔ فاحفظوه. یعنی علیاً».

۱۲- عمرو بن العاص.

ففی (المناقب للخوارزمی) فی کتابٍ له إلی معاویهٔ «وقد قال فیه:

علی ولیّکم بعدی وذلک علیَّ وعلیک وعلی جمیع المسلمین».

۱۳- وهب بن حمزهٔ.

قال ابن کثیر: «قال خیثمهٔ بن سلیمان: حدّثنا أحمد بن حازم، أخبرنا عبیداللّه بن موسی عن یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهب بن حمزهٔ قال: سافرت مع علی بن أبی طالب من المدینهٔ إلی مکّهٔ، فرأیت نمه جفوهٔ، فقلت: لئت رجعت فلقیت رسول اللّه لأنالنَّ منه. قال: فرجعت فلقیت رسول اللّه، فذکرت علیاً فنلت منه. فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لا تقولنَّ هذا لعلی، فإنّ علیاً ولیّکم بعدی».

۱۴- حبشی بن جنادهٔ.

رواه عنه الترمذی والنسائی وابن ماجهٔ بلفظ: «علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

هذا، وإنّ ابن حجر یدّعی فی (الصّواعق) تواتر الحدیث الموضوع «مرا أبا بکر فلیصلّ بالناس» بزعم وروده عن ثمانیةٍ من الصحابهٔ... فکیف یکون حدیث موضوع متواتراً بزعم وروده عن ثمانیهٔ- إثنان منهم عائشهٔ وحفصهٔ- ویکون حدیث صحیح مروی بطرقٍ عن أربعهٔ عشر صحابیّاً احاداً؟

حدیث الولایهٔ متواتر ... ص: ۲۵۲

الوجه الثالث: إنّ ابن حزم یدّعی فی حدیثٍ رواه عن أربعهٔ من الصّحابهٔ أنّه متواتر ... وهو حدیث رواه عنهم فی مسألهٔ بیع الماء. فیکون

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۳

ما رواه أربعهٔ عشر صحابیاً متواتراً بالأولویّهٔ القطعیّهٔ.

الوجه الرابع: إنّ (الدهلوی) یزعم فی کتابه (التحفهٔ) أنّ ما نسب إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- أنّه قال: «لا نورّث ما ترکناه

صدقة» لم ینفرد به أبو بکر، بل رواه أهل السنّة عن جماعةٍ ذکر أسمائهم ثمّ قال:

«إنّ هـذا الحـدیث بمثابة الآیة القرآنیة فی قطعیّة الصّدور، لأنّ نقل الواحد من هذه الجماعة یفید الیقین فکیف وهم متّفقون علی نقله» «۱».

فهذا الکلام یقتضی الحکم بقطعیّة صدور حدیث الولایة عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وکونه نظیر القرآن الکریم فی ذلک.

وأمّا قول ابن حجر: «علی أنّ الظنّی لا عبرة به فیها عنـد الشّـیعة کما مرّ» فمندفع بأنّ الحدیث قطعی ولیس ظنّیاً، وعلی فرض ذلک، فإنّ الإمامة لدی جمهور أهل السنّة من الفروع یکفی فیها خبر الواحد.

---

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۴

تقلید الکابلی ابن حجر الهیتمی ... ص: ۲۵۴

وبما ذکرنا فی ردّ أباطیل الهیتمی یظهر الجواب عمّا ذکره نصر اللَّه الکابلی تبعاً له حیث قال فی کتابه (الصواقع):

«الثالث: ما رواه بریدة عن النبیّ- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أنّه قال: إنّ علیّاً منّی وأنا من علی وهو ولیّ کلّ مؤمنٍ من بعدی. الولی الأولی بالتصرف، فیکون هو الإمام.

وهو باطل.

لأنّ فی إسناده الأجلح وهو شیعی متّهم فی روایته، فلا یصلح خبره للإحتجاج.

ولأنّ الجمهور ضعّفوه فلا یحتج بحدیثه.

ولأنّه یحتمل أنّه رواه بالمعنی بحسب عقیدته.

ولأنّ الولی من الألفاظ المشترکة کما سلف.

ولأنّه من أخبار الآحاد، وهی لا تفید إلّاالظن.

ولأنّه لا یقاوم ما تقدّم من النصُوص الدالّة علی إمامة من تقدَّم علیه».

أقول:

قد عرفت: أنّ الأجلح لیس شیعیّاً، وأنّ الجمهور لم یضعّفوه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۵

فیسقط قوله: «فلا یصلح خبره للإحتجاج» وقوله: «فلا یحتج بحدیثه».

هذا، مع ثبوت أنه لیس إلّافی بعض أسانید الحدیث کما عرفت، فلا تأثیر لتضعیف الأجلح فی حال الحدیث.

وعرفت أیضاً: فسَاد احتمال نقله بالمعنی حسب عقیدته ...

ولعلّه لوضوح فساده أعرض (الدهلوی) عن إبدائه.

وعرفت أیضاً: بطلان دعوی کونه من الأخبار الآحاد ...

وأمّا أنّ «الولی من الألفاظ المشترکة» فسیأتی الجواب عنه بالتفصیل.

وأمّـا قوله: «لا یقاوم ما تقـدّمه من النصُوص» ... فهو ممّا تضـحک منه الثّکلی، فإنّ أکابر القوم یسـلّمون بعـدم وجود نصّ علی خلافة المتقدّمین علی أمیر المؤمنین علیه السلام.

علی أنّ جمیع مـا أورده فی البـاب من الکتـاب والسـنّة منتحـل عنه فی (التحفـة) ومـا هو إلّـابعض آیـاتٍ یـدّعون تأویلهـا بأقوال بعض

مفسّریهم، وأحادیث موضوعهٔ یعترف بوضعها أکابر محدّثیهم، کحدیث: «اقتدوا باللّذین من بعدی» ... الذی هو من عمدتها، ومخرّج من کتب الحدیث أشهرها...

علی أنّ الإحتجاج بما انفردوا بروایته، ومعارضهٔ حدیث الولایهٔ ونحوه من الأحادیث المتّفق علیها به، مخالفهٔ لقواعد المناظرهٔ وآداب البحث.

وعلی الجملهٔ، فإنّ جمیع مستندات الکابلی فی الجواب عن حدیث الولایهٔ کلّها مردودهٔ:

فالمناقشهٔ فی سنده من أجل الأجلح، مردودهٔ بوجهین:

أحدهما: عدم الدلیل علی ضعف الأجلح، بل هو ثقهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۶

والثانی: عدم وجود الأجلح فی جمیع طرق الحدیث.

واحتمال أنّه رواه بالمعنی، مردود بعدم الدلیل.

والمناقشهٔ فی الدلالهٔ من جههٔ اشتراک لفظ «الولی» مردودهٔ، وکذا دعوی کونه من أخبار الآحاد.

ودعوی المعارضهٔ بما رووه فی إمامهٔ غیره- بل تقدّم تلک علی حدیث الولایهٔ- فبطلانها أوضح من سائر الدعاوی والمناقشات.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۷

تحریف السهارنفوری تبعاً لصاحب المشکاهٔ ... ص: ۲۵۷

وقد اقتفی حسام الدین السهارنفوری إثر صاحب المشکاهٔ فی تحریف الحدیث، بإسقاط لفظ «بعدی»، وفی غزوه هذا اللفظ المحرّف إلی الترمذی.

قال فی کتاب (مرافض الروافض):

«عن عمران بن حصین: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم:

إنّ علیّاً منی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن.

رواه الترمذی».

ثمّ إنّ السهارنفوری لدی ترجمهٔ هذا الحدیث إلی الفارسیّهٔ، ترجم لفظهٔ «الولی» فیه بلفظ «الناصر» و «المحبوب».

وبذلک یظهر أن لهذا الرجل فی الحدیث تحریفین:

الأوّل: تحریف اللفظ، بإسقاط لفظهٔ «بعدی».

والثانی: تحریف المعنی، بحمل لفظهٔ «الولی» فیه علی معنی «الناصر» و «المحبوب».

ثمّ إنّه ارتکب الکذب بنسبته اللفظ المحرَّف إلی الترمذی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۸

حکم البدخشی بوضع لفظهٔ «بعدی ...»! ص: ۲۵۸

ومحمّد بن رستم معتمد خان البدخشی ... لم یکتف بالحذف والإسقاط، بل نصَّ علی أنّ کلمهٔ «بعدی» فی هذا الحدیث من الموضوعات!! فقد قال فی رسالته المسمّاهٔ (ردّ البدعهٔ) فی ذکر الأحادیث التی یتمسّک بها الإمامهٔ:

«الثالث: حدیث عمران بن حصین: إنّ رسول اللَّه علیه السلام، قال:

إنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمنٍ.

والجواب: لفظ «الولی» هنا بمعنی «المحبّ». ولفظ «بعدی» فی آخر الحدیث من الموضوعات. وإنْ صحّ فمن أین الحکم بأنّ المراد من «بعدی» أی: الوفاهٔ».

أقول:

وهذا من غرائب الامور وطرائف الدهور!

ویکفی فی ردّه والکشف عن واقع حاله وحقیقهٔ أمره، أن تنظر نظرهً واحدهً فی مؤلّفاته هو: (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفهٔ المحبین)، لتری نصوص الحدیث المشتملهٔ علی لفظ «بعدی» منقولهً فیها عن أهمّ کتب القوم ... وقد أوردنا طرفاً من تلک النصوص عن تلک الکتب، حیث ذکرنا روایته فی قسم السند...

ومن ذلک: قوله فی الفصل الثانی من الباب الرابع من الأصل الثالث

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۹

المعقود للأحادیث الحسان، قال ما نصّه:

«لا تقع یا بریدهٔ فی علی، فإنّه منّی وأنا منه، وهو ولیکم بعدی.

أحمد عن بریدهٔ.

وفی سنده الأجلح بن عبداللّه أبو حجیّهٔ الکندی، شیعی، لکنْ وثّقه یحیی ابن معین وحسّنوا حدیثه».

ولکن یزول العجب عن کلّ ذلک، إذا ما علمنا أنّ البدخشی ینسب القدح فی حدیث الغدیر إلی أبی داود والمحقّقین، مع أنّه فی (نزل الأبرار) یشنّع علی القادح فی حدیث الغدیر. وأیضاً یحصر روایته- لفرط دیانته!- فی أحمد والترمذی، مع أنّ بطلان هذا الحصر ظاهر من کلماته هو فی (مفتاح النجا) و (نزل الأبرار) فهو متناقض فی غیر مورد.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۰

تحریفات ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۲۶۰

والأعجب الأغرب من الکلّ: صنیع ولیّ اللّه الدّهلوی!! فإنّه وضع لفظهٔ «أنا» بدل «إنّه» وحذف لفظهٔ «بعدی».

وهذا ما صنعه فی (إزالهٔ الخفا) لدی الجواب عن حدیث الغدیر حیث قال بعد إخراج روایهٔ الحاکم عن بریدهٔ الأسلمی:

«أخرج الحاکم والترمذی نحوه عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم سریهً واستعمل علیهم علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- فمضی علی فی السریهٔ، فأصاب جاریهٔ، فأنکروا ذلک علیه، فتعاقد علیه أربعهٔ من أصحاب رسول اللّه إذا لقینا النبیّ أخبرناه بما صنع علی.

قال عمران: وکان المسلمون إذا قدموا من سفر بدأوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فنظروا إلیه وسلّموا علیه، ثمّ یتطرّقون إلی رحالهم.

فلما قدمت السریّهٔ سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد الأربعهٔ فقال یا رسول اللّه: ألم تر أنّ علیّاً صنع کذا، فأعرض عنه، ثمّ قام الثانی فقال مثل ذلک فأعرض عنه، ثمّ قام الثالث فقال مثل ذلک فأعرض عنه، ثمّ قام الرابع فقال: یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیّاً صنع کذا وکذا. فأقبل علیه رسول اللّه والغضب فی وجهه فقال:

ما تریدون من علی؟ إن علیّاً منّی وأنا منه وأنا ولیّ کلّ مؤمن».

مع أنّه روی فی نفس هذا الکتاب حدیث ابن عبّاس، المشتمل علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۱

عشرهٔ مناقب خاصهٔ للإمام علیه السلام منها حدیث الولایهٔ.

وروی فی کتابه (قرّهٔ العینین) حدیث الولایهٔ عن الترمذی والحاکم علی ما هو علیه، بلا تحریف وتصرّف!

لکن الأفظع حکمه فی (قرّهٔ العینین) ببطلان حدیث الولایهٔ، حیث قال بجواب حدیث الغدیر: «وأمّا: وهو الخلیفهٔ بعدی. وهو ولیّکم بعدی.

وأمثالهما، فزیادهٔ منکرهٔ موضوعهٔ من تصرّفات الشّیعهٔ»!!

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۲

خلاصهٔ الفصل ... ص: ۲۶۲

أنّ بعضهم تجرّأ فحکم ببطلان الحدیث من أصله، لکنّه قولٌ شاذ احترز عن التفوّه به المتعصّبون منهم، لکونه فی الحقیقهٔ طعنٌ فی صحاحهم وتکذیب لکبار أئمتهم ... ولکنْ لا یریدون الاعتراف بصحّته!

فاضطرّ قوم إلی القول بضعفه بدعوی وجود الأجلح فی سنده...

لکنّ الأجلح لیس بضعیفٍ ولا هو منفرد به، فللحدیث طرق رجاله موثّقون منصوص علی صحّته، کالذی فی (الإستیعاب) للحاظ ابن عبدالبر...

فوقعوا فی حیص بیص ... وجعلوا یتلاعبون بلفظه ... بحذف کلمهٍ أو کلمتین أو أکثر، وتبدیل کلمهٍ باخری ... وکأنّهم غافلون عن أنّ الکتب الأصلیّهٔ المعتبرهٔ من الصحاح والمسانید، الناقلهٔ للحدیث بالأسانید الصحیحهٔ والألفاظ الکاملهٔ ... موجودهٔ بین أیدی النّاس، ومراجعهٔ واحدهٔ إلی واحدٍ منها تکفی لکشف التخدیع ورفع الإلتباس...

فما کان نتیجهٔ ما جاء به ابن تیمیّهٔ وابن حجر ومن تبعهما، وما ارتکبته ید التحریف من البغوی والخطیب التبریزی ومن شاکلهما ... إلّا الإعلان عمّا تکنّه صدورهم وتخفیه سرائرهم، من الحقد والشنآن بالنّسبهٔ إلی أمیر المؤمنین وأهل بیته علیهم السلام ... وعلی هذا، فاللّازم علی رجال التحقیق المنصفین الأخذ بعین الاعتبار بکلّ حدیثٍ یرویه هکذا اناس فی فضل أئمّهٔ العترهٔ الطّاهرهٔ، لأنّه یکون من الحق الذی یجریه اللَّه سبحانه علی لسان المعاندین له، ثمّ التوقّف عن قبول کلّ تصرفٍ منهم فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۳

ألفاظ السنّهٔ النبویّهٔ وأخبار الحقائق الراهنهٔ، وعن قبول کلّ رأیٍ منهم یتنافی ومدالیل تلک الأحادیث والأخبار ... واللَّه ولیّ التوفیق.

هذا تمام الکلام علی سند (حدیث الولایهٔ) ومتنه.

أمّا السند، فقد عرفت أنه من الأحادیث المقطوع بصدورها عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّه من الأحادیث المتفق علیها بین المسلمین. أما من أهل السنّهٔ فهو فی غیر واحدٍ من سننهم ومسانیدهم وجوامعهم الحدیثیهٔ المعتبرهٔ، وبأسانید کثیرهٔ جدّاً، وکثیر منها صحیح بلا ریب.

وأمّا المتن، فقد عرفت أن من تصرّف فیه فقد ارتکب إثماً لا یغفر، والحدیث موجود بلفظه الصحیح الصادر عن النبی فی المصادر، ولا فائدهٔ فی تحریفه، سواء کان من أصحاب الکتب أنفسهم أو من الناسخین أو غیرهم.

وعلی الجملهٔ، فلا ینفع المتعصّبین المناقشهٔ فی سند الحدیث فضلًا عن تکذیبه، ولا التلاعب فی لفظه وتحریفه.

فلننظر فی کلماتهم فی دلالته ... وباللَّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۷

دلالهُ حدیث الولایهٔ ... ص: ۲۶۷

اشارهٔ

وفی مرحلـة الدلالـة، فإنّ (الـدهلوی) يناقش أوّلًا فی دلالـة لفظـة «الولی» علی «الأولويـة بالتصّرف» وهی الإمامـة، لكونها من الألفاظ المشتركـة. ثم إنّه يقول بعـدم وجود قرينـةٍ فی الحـديث لدلالته علی الأولويّة بالتصـرّف بعد رسول اللَّه صـلّی اللَّه عليه وسـلّم مباشـرةً، فليكنْ الحديث دالّاً علی إمامة أمير المؤمنين فی المرتبة الرابعة وبعد عثمان.

فإليك كلماته، والنظر فيها كلمةً كلمةً...

ولربّما تعرّضنا فی خلال البحث إلی كلمات غيره أيضاً...

وباللَّه التوفيق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۸

«الولی» بمعنی «الأولی بالتصرف ...» ص: ۲۶۸

اشارة

قوله:

وأيضاً: فإنّ «الوليّ» من الألفاظ المشتركة، فأيّ ضرورة لأنْ يكون المراد هو الأولی بالتصرف؟

أقول: إنّها شبهة فی مقابل الحق، ذكرها تبعاً للكابلی، لكنّها لا تضرّ بدلالة حديث الولاية علی مطلوب أصحابنا الإماميّة، لكونها مندفعة بوجوهٍ عديدةٍ ودلائل سديدة:

«۱- ۴» كلمات ولیّ اللَّه فی معنی «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ ...» ص: ۲۶۸

لقد استدلّ شاه وليّ اللَّه الدّهلوی بقوله تعالی: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» «... ۱» فی مواضع من كتابه (إزالـة الخفا فی سيرة الخلفا)، وفسّـر لفظـة «الولی» فی الآيـة وترجمها بما معناه «المتصـرّف فی الأمر» و «المتولّی للأمر» فكلّ ما هو الوجه فی

---

(۱) المائدة ۵: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۹

ذلك، هو الوجه فی دلالة حديث الولاية علی المعنی المذكور ... وهذه عباراته معرّبةً:

* قـال بعـد ذكر لوازم الخلافـة الخاصـة: «وإنّ الأصـل فی اعتبـار هـذه الأوصـاف نكـات، أولاها: إن النفوس القدسـيّة للأنبياء- عليهم السـلام- مخلوقـة فی غايـة الصـفاء والرّفعـة، فكانوا- كما اقتضت الحكمـة الإلهيّـة- بتلك النفوس العالية الطاهرة مسـتوجبين لأنْ ينزل عليهم الوحی وتفوّض إليهم رياسة العالم. قال اللَّه تعالی: «اللّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» «۱»

.ثمّ إنّ فی الأُمة جماعةً لهم نفوس قريبة من نفوس الأنبياء فی ذلك المعنی، وهؤلاء فی أصل الفطرة والخلقة خلفاء للأنبياء بين النّاس، مثالهم مثال المرآة تنعكس فيها آثار الشّمس، وليس كذلك التراب والخشب والحجر. فهذه الجماعة التی هی خلاصة الأُمة مسـتمدة من النفس القدسية النبوية بوجهٍ لم يتيسّر لغيرهم...

فالخلافـة الخاصـة هی أنْ يكون هـذا الشـخص- الـذی هو رئيس المسـلمين فی الظّاهر- فی أعلی مراتب الصـفاء وعلوّ الفطرة، فتكون الرياسة الظاهريّة جنباً إلی جنب الرياسة الباطنيّة، وهذه الجماعة البالغون مرتبة خلافة الأنبياء يسـمّون فی الشـريعة بالصدّيقين والشـهداء والصّالحين.

وهذا المعنى يستفاد من الآيتين، قال اللّه تعالى على لسان عباده «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ». وقال تارك وتعالى «فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقاً» «۲»

---

(۱) الأنعام ۶: ۱۲۴.

(۲) النساء ۴: ۶۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۰

وقوله تعالى فى موقع آخر: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ ... إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ» ... أيضاً إشارة إلى هذا المعنى، يعنى: إنّ ولىّ عوام المسلمين أفاضلهم ... وهذا ما ذكره عبداللّه بن مسعود:

أخرج أبو عمرو فى خطبة الإستيعاب عن ابن مسعود قال: إنّ اللّه نظر فى قلوب العباد، فوجد قلب محمّد صلّى اللّه عليه وسلّم خير قلوب العباد فاصطفاه وبعثه برسالته، ثمّ نظر فى قلوب العباد بعد قلب محمّد صلّى اللّه عليه وسلّم فوجد قلوب أصحابه خير قلوب العباد، فجعلهم وزراء نبيه صلّى اللّه عليه وسلّم، يقاتلون عن دينه.

وقد روى البيهقى مثله إلّاأنّه قال: فجعلهم أنصار دينه ووزراء نبيّه، فما رآه المسلمون حسناً فهو عند اللّه حسن، وما رأوه قبيحاً فهو عند اللّه قبيح.

وكما تحقّق أولويّة هذه الجماعة فى الخلافة، فإنّ اجتهاد هؤلاء أولى وأحقّ من اجتهاد غيرهم.

وقد أشار رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم إلى صفات هؤلاء فى كلماته فى بيان مناقبهم فى تلويحات هى أبلغ من التصريح».

* وذكر ولى اللّه الدهلوى قوله تعالى: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا» ... وترجم «الولى» ب «كار ساز ويارى دهنده» أى: متولّى الأمر والناصر.

ومن الواضح الجلى أن الناصر المتولّى لُامور المسلمين هو الخليفة والإمام القاهر. فبأى وجهٍ حَمل اللفظة فى الآية على المعنى المذكور، كان هو الوجه فى حملها فى حديث الولاية على ذاك المعنى.

* وذكر ولى اللّه فى موضعٍ ثالث تلك الآية المباركة وقال: «أى: أيّها

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۱

المسلمون، لماذا تخافون من ارتداد العرب وجموعهم المجتمعة؟ فإنّ متولّى الأمر والناصر ليس إلّااللّه المنزّل لكم الوحى والمدبّر لُاموركم ...

وسبب نزول هذه الآية ومصداقها هو الصدّيق الأكبر،- وإنْ كان لفظها عامّاً، قال جابر بن عبداللّه: نزلت فى عبداللّه بن سلام لمّا هجره قومه من اليهود. وأخرج البغوى عن أبى جعفر محمّد بن على الباقر: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا» أُنزلت فى المؤمنين فقيل: أُنزلت فى على، فقال: هو من المؤمنين- وليس كما يزعم الشيعة ويروون فى القصة حديثاً ويجعلون «وَهُمْ رَاكِعُونَ» حالًا من «وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ...»

إنّ هذا الوعد لم ينجز على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، لعدم اجتماع جمعٍ لقتال أهل الردّة فى حياته، لعدم تحقّق الارتداد حينذاك ... كما لم يتحقّق ذلك بعد عهد الشيخين ... فيكون مصداق الآية هم الجنود المجنّدة للصدّيق الأكبر- رضى اللّه عنه- الذين خرجوا لمحاربة المرتدّين، ودفعوهم بعون اللّه فى أسرع حين وبأحسن الوجوه.

إن جمع الرجال ونصب القتال مع فرق المرتدّين أحد لوازم الخلافة، لأنَّ الخلافة الراشدة رياسة الخلق فى إقامة الدين وجهاد أعداء اللّه وإعلاء كلمة اللّه ...

وأيضاً: فقوله: «وَمَن يَتَوَلَّ اللّهَ وَرَسُولَهُ» ترغيب فى تولّى الخليفة الراشد، والصدّيق الأكبر مورد النص ودخوله تحت الآية مقطوع به،

وفيها إيماء إلى وجوب الإنقياد للخليفة الرّاشد، وفيها دلالة على تحقق خلافة الصدّيق الأكبر...

وقوله: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ». وإنْ كان عاماً لفظاً، لكنّ مورد النص هو الصدّيق الأكبر، ودخول مورد النص تحت العام قطعى، فالصدّيق الأكبر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۲

ولى المسلمين ومتولّى أُمورهم، وهذا معنى الخلافة الراشدة»....

ومجمل هذا الكلام: دلالة الآية المباركة على الإمامة والخلافة.

وبه تندفع هفوات ولده (الدهلوى) وخرافاته فى منع حمل «الولاية» و «الولى» على الأولوية بالتصرّف والإمامة والرياسة العامّة.

وأمّا دعوى نزول الآية فى حقّ أبى بكر ودلالتها على إمامته دون أمير المؤمنين على عليه السلام، فيكذّبهما روايات أساطين أئمة القوم وأجلّاء محدّثيهم ومشاهير مفسّريهم «۱».

* وذكر شاه ولىّ اللَّه فى (إزالة الخفا) فى المقدمة الاولى من مقدمات إثبات إمامة أبى بكر: أنّ بين الخلافة الخاصة والأفضلية ملازمةً. ثم ذكر وجوهاً عديدةً فى بيان هذه الملازمة وتقريرها، قال فى الوجه الأخير: «وقد تقرّر بأنّ «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا» الآية بسياقها إشارة إلى أنّ ولاية المسلمين لا تجوز إلّالقوم يكون «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» ... من صفاتهم».

فهذا ما ذكره فى معنى الآية المباركة، فنعم الوفاق!

فواعجباً من (الدهلوى) كيف لم يحتفل بنصّ أبيه؟ وكيف لم يعتن بقول شيخه النّبيه؟ هذا الإمام النبيل الذى عند (الدهلوى) آية من آيات اللَّه

---

(۱) روى نزل الآية المباركة فى أمير المؤمنين عليه السلام لتصدّقه فى الصلاة وهو راكع كثير من أئمة أهل السنّة فى مختلف العلوم، فراجع من كتبهم:

تفسير الطبرى ۴/ ۶۲۸- ۶۲۹، تفسير الفخر الرازى ۱۲/ ۲۸، مجمع الزوائد ۷/ ۱۷، أسباب النزول للواحدى: ۱۱۱- ۱۱۲، تفسير ابن كثير ۲/ ۶۷- ۶۸، جامع الاصول ۹/ ۴۷۸، الكشاف ۱/ ۶۲۴، تفسير النسفى ۱/ ۲۸۹، تاريخ دمشق ۴۲/ ۳۵۷، زاد المسير ۲/ ۲۲۷، فتح القدير ۲/ ۵۳، الصواعق المحرقة: ۶۳، أحكام القرآن للجصّاص ۲/ ۶۲۵، الرياض النضرة ۳/ ۲۰۸، تفسير الثعلبى ۴/ ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۳

ولم يوجد له عندهم مثيل؟

«۵» تسليم أبى شكور بدلالة الآية وحديث الغدير ... ص: ۲۷۳

وأبو شكور محمّد بن عبدالسعيد بن محمّد الكشى السالمى أيضاً يسلّم فى كتاب (التمهيد) «۱» بدلالة الآية «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ» ... وكذا حديث الغدير على ولاية أمير المؤمنين عليه السلام، بمعنى إمامته، فهو يعترف بهذا المعنى ولا ينبس فيه ببنت شفة، فيضطرّ إلى تقييد إمامته عليه السلام بما بعد عثمان ... وهذه عبارته:

«وقالت الروافض: الإمامة منصوصة لعلى بن أبى طالب- رضى اللَّه عنه- بدليل أنّ النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم جعله وصيّاً لنفسه، وجعله خليفةً من بعده حيث قال: أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبىّ بعدى، ثمّ هارون عليه السلام كان خليفة موسى عليه السلام، فكذلك على رضى اللَّه عنه.

والثانى: وهو أنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم جعله وليّاً للناس لمّا رجع من مكة ونزل فى غدير خم، فأمر النبى أنْ يجمع رحال الإبل فجعلها كالمنبر وصعد عليها فقال: ألست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ فقالوا: نعم

(۱) التمهید فی بیان التوحید- لأبی شکور محمّد بن عبدالسیّد بن شعیب الکشّی‌السّالمی الحنفی، أوله: الحمد للّه‌ذی المن والآلاء... الخ. وهو مختصر فی اصول المعرفهٔ والتوحید، ذکر فیه أنّ القول فی العقل کذا، وفی الروح کذا. إلی غیر ذلک، فأورد ما یجوز کشفه من علم الکلام» کشف الظنون ۱/ ۴۸۴.

أقول: والکتاب مطبوع فی کابل أفغانستان طبعهً منقوصهً محرّفهً.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۴

فقال علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه وعادِ من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله. واللّه جلّ جلاله یقول: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلَاهَ وَیُؤْتُونَ الزَّکَاهَ وَهُمْ رَاکِعُونَ» الآیهٔ. نزلت فی شأن علی رضی اللّه عنه.

دلّ أنّه کان أولی الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم».

فأجاب هذا الرجل عن هذا الاستدلال بقوله:

«وأمّا قوله: بأنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم جعله ولیّاً. قلنا: أراد به فی وقته، یعنی: بعد عثمان رضی اللّه عنه وفی زمن معاویهٔ رضی اللّه عنه.

ونحن کذا نقول. وکذا الجواب عن قوله تعالی: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا» الآیهٔ. فنقول: إنّ علیاً رضی اللّه عنه کان ولیّاً وأمیراً بهذا الدلیل فی أیّامه ووقته، وهو بعد عثمان رضی اللّه عنه، وأمّا قبل ذلک فلا».

أقول: إذن، لا یجد أبو شکور مجالًا للتشکیک فی دلالهٔ حدیث الغدیر علی ولایهٔ الأمیر، ولا ریب فی أنّ المراد من هذه الولایهٔ هی الإمامهٔ، وإلّا لم یکن لتقییدها بما بعد عثمان معنیً.

وکذلک المراد من الآیهٔ «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ»....

فتکون الولایهٔ فی حدیث «ولیّکم بعدی» بالمعنی المذکور کذلک.

یبقی الکلام حول تقیید الإمامهٔ بما بعد عثمان، وهو باطل مردود بوجوهٍ کثیرهٔ، منها: قول عمر لعلی علیه السلام: «أصبحت مولای ومولی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۵

کلّ مؤمنٍ ومؤمنهٔ» «۱».

وما أشبه هذا الحمل السخیف والتقیید غیر السدید بتأویل أهل الکتاب نبوهٔ نبیّنا صلّی اللّه علیه وسلّم، فإنّهم مع اعترافهم بنبوّته یقیّدونها بکونها إلی العرب خاصهٔ، قال نصر اللّه الکابلی فی (الصواقع):

«وقد اعترف الیهود والعیسویهٔ وجم غفیر من القادیین من النصاری ومن تابعهم من نصاری إفرنج بنبوّته، إلّاأنّهم یزعمون أنه مبعوث إلی العرب خاصهٔ»....

وأیضاً: فإنّ بطلان ذلک الحمل فی مفاد حدیث الغدیر صریح کلام الشیخ یعقوب اللاهوری «۲» صاحب کتاب (الخیر الجاری فی شرح صحیح البخاری) فإنّه قال فی مبحث الإمامهٔ من شرحه علی (تهذیب الکلام للتفتازانی):

«ولِما تواتر من قوله- صلّی اللّه علیه وسلّم- من کنت مولاه فعلی مولاه، وأنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی.

بیان التمسّک بالحدیث الأوّل: إنّه صلّی اللّه علیه وسلّم جمع الناس یوم غدیر خم- موضع بین مکهٔ والمدینهٔ بالجحفهٔ، وذلک الیوم کان بعد رجوعه عن حجهٔ الوداع- ثم صعد النبی صلّی اللّه علیه وسلّم خطیباً مخاطباً معاشر المسلمین: ألستُ أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی. قال: فمن

(۱) رواه: ابن أبی شیبة، وأحمد بن حنبل، والحسن بن سفیان، والخرکوشی، وابن السمّان، والسمعانی، وابن کثیر، وغیرهم من الأئمة الأعلام، فراجع کتابنا ۹/ ۱۴۹– ۱۵۰.

(۲) هو: «الشیخ الفاضل یعقوب بن محمّد ... أحمد العلماء المبرزین ... مات سنة ۱۱۹۷» نزهة الخواطر ۶/ ۴۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۶

کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه وعادِ من عاداه، وانصر من نصره واخذل من خذله.

وهذا الحدیث أورده علی رضی اللَّه عنه یوم الشوری عندما حاول ذکر فضائله ولم ینکره أحد.

ولفظ المولی جاء بمعنی: المعتق الأعلی والأسفل، والحلیف، والجار، وابن العم، والناصر، والأولی بالتصرف. وصدر الحدیث یدل علی أن المراد هو الأخیر، إذ لا احتمال لغیر الناصر والأولی بالتصرف ههنا، والأول منتف، لعدم اختصاصه بعض دون بعض، بل یعم المؤمنین کلّهم، قال اللَّه تعالی «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضَهُمْ أَولیاءُ بَعْضٍ» «۱»

.وبیان التمسّک بالثانی: إن لفظ المنزلة اسم جنس، وبالإضافة صار عامّاً بقرینة الإستثناء، کما إذا عرّف باللام، فبقی شاملًا لغیر المستثنی وهو النبوة. ومن جملة ما یدخل تحت ذلک اللفظ: الریاسة والإمامة.

وإلی الأوّل یشیر قوله: لأنّ المراد: المتصرّف فی الأمر: إذ لا صحة لکون علی معتقاً أو ابن عم مثلًا لجمیع المخاطبین، ولا فائدة لغیره ککونه جاراً أو حلیفاً، لأنّه لیس فی بیانه فائدة، أو ناصراً لشمول النصرة جمیع المؤمنین.

وإلی الثانی یشیر قوله: ومنزلة هارون عامة أخرجت منه النبوة، فتعیّنت الخلافة.

وردّ: بأنّه لا_ تواتر، بل هو خبر واحد، ولا حصر فی علی. یعنی: إنّ غایة ما لزم من الحدیث ثبوت استحقاق علی– رضی اللَّه عنه– للإمامة وثبوتها فی المآل، لکن من أین یلزم نفی إمامة الثلاثة؟

(۱) التوبة ۹: ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۷

وهذا الجواب من المصنّف. وتوضیحه: إنّه لم یثبت له الولایة حالًا بل مآلًا، فلعلّه بعد الأئمة الثلاثة. وفائدة التنصیص لاستحقاقه الإمامة الإلزام علی البغاة والخوارج.

أقول: فالتقیید بما بعد عثمان مردود، للوجوه المذکورة وغیرها مما سنذکره، والمقصود الآن هو إثبات دلالة «الولایة» علی «الإمامة والخلافة».

«۶» تسلیم ابن أخ (الدهلوی ...) ص: ۲۷۷

والمولوی محمّد إسماعیل الدّهلوی، ابن أخ (الدّهلوی) «۱» یسلّم کذلک بدلالة «الولایة» فی حدیث الغدیر علی «إمامة» الأمیر علیه السلام، ثم یؤکّد ذلک بآیةٍ من الکتاب وحدیثٍ عن النبی فی تفسیرها.

جاء ذلک فی رسالةٍ له فی حقیقة الإمامة أسماها (منصب امامت)، فی النکتة الثانیة، فی أنّ الإمام نائب عن الرسول فی إجراء سنن اللَّه تعالی فی خلقه، فذکر أُموراً، فقال:

«ومن جملتها: ثبوت الریاسة، أی: کما أنّ لأنبیاء اللَّه نوعاً من

(۱) هو: محمّد إسماعیل بن عبدالغنی بن أحمد بن عبدالرّحیم الدهلوی، قال فی (نزهة الخواطر ۷/ ۵۸): «الشیخ العالم الکبیر العلّامة

المجاهـد فى سبيل اللَّه الشـهيد ... أحـد أفراد الـدنيا فى الذكاء والفطنة والشـهامة وقوة النفس والصّـِلابة فى الدين ... وكان نادرةً من نوادر الزمان وبديعة من بدائعه الحسان» ... وهى ترجمة مفصّلة جدّاً، وأرخ وفاته بسنة ۱۲۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۸

الرياسة بالنسـبة إلى أُمهم، وبلحاظ هذه الرئاسة يكونون أُمةً للرسول إليهم، ويكون الرسول رسولًا إليهم، ومن هنا يتصـرّف الرسول فى كثير من أُمورهم الدنيويّة كما قال تعالى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» «۱»

وكذلك لهم الولاية عليهم فى الأُمور الاخروية قال اللَّه تعالى: «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هؤُلَاءِ شَهِيداً» «۲»

كذلك الإمام، فإنّ هذه الرئاسة الدنيويّة والاخرويّة ثابتة له بالنسبة إلى المبعوث إليهم، قال النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-:

ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى. فقال:

اللّهم من كنت مولاه فعلى مولاه. وقال اللَّه تعالى: «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ» «۳»

«وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْؤُولُونَ» «۴»

قال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنّهم مسؤولون عن ولاية على».

أقول: فإذا كان «الولاية» فى حديث الغدير بمعنى الإمامة، وأنّ هذه الولاية هى المسؤول عنها فى القيامة، «فالولاية» فى حديث: «وليّكم بعدى» بنفس المعنى، وحملها على معنىً آخر لا يكون إلّاممّن رأيه معلول وفهمه مرذول وعقله مدخول!

---

(۱) الأحزاب ۳۳: ۶.

(۲) النساء ۴: ۴۱.

(۳) الاسراء ۱۷: ۷۱.

(۴) الصافات ۳۸: ۲۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۹

«۷» لفظة «بعدى» قرينة ... ص: ۲۷۹

اشارة

إنّه لا يخفى على المنصف اللبيب أن لفظـة «الولى» تـدل بقرينـة لفظـة «بعـدى» على «الإمامـة» و «الرياسـة»، لعـدم اختصاص كونه عليه السـلام محبّـِاً وناصـراً بزمـان بعـد رسـول اللَّه صـلّى اللَّه عليـه وسـلّم، اللّهـم إلّاأنْ ينكر (الـدهلوى) ولاـيته للمـؤمنين- بمعنى المحـبّة والناصـرية- فى زمان النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم (الدهلوى) ولايته للمؤمنين- بمعنى المحبيّة والناصرية- فى زمان النبى صلّى اللَّه عليه وسـلّم، كما ينفى ولايته عليهم- بمعنى الإمامة- بعده، فيقول بأنّه عليه الصـلاة والسلام لم يكن محبّاً وناصراً للمؤمنين على عهد رسول ربّ العالمين! وذلك ممّا يضحك عليه الثكلان.

ولنعم ما قال الوزير النحرير العلّامة الإربلى «۱» - أعلى اللَّه مقامه- بعد نقل هذا الحديث وغيره: «وأنت- أيّدك اللَّه بلطفه- إذا اعتبرت معانى هذه الأحاديث الواردة من هذه الطرق أمكنك معرفة الحق، فإنّ قوله: «ألست أولى بالمؤمنين من أنفسهم» وقوله: «وهو ولى كلّ مؤمن من بعـدى» إلى غير ذلـك، صـريح فى إمامته، وظاهر فى التعيين عليه، لا ينكره إلّامن يريـد دفع الحق بعـد ثبوته، والتغطيـة على الصّواب بعد بيانه، وستر نور الشّمس بعد انتشار أشعّتها:

(۱) على بن عيسى، المتوفى بعد ۶۸۷، له مؤلفات فى التاريخ والأدب، من أعلام‌الإماميّة. الوافى بالوفيات ۱۲/ ۱۳۵، فوات الوفيات ۲/ ۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۰

وليس يصح فى الأفهام شىء إذا احتاج النهار إلى دليل

ومن أغرب الأشياء وأعجبها: أنهم يقولون: إنّ قوله عليه السلام فى مرضه: «مروا أبا بكر يصلّى بالناس» نص خفى فى توليته الأمر وتقليده أمر الأمة، وهو على تقدير صحته لا يدلّ على ذلك. ومتى سمعوا حديثاً فى أمر على نقلوه عن وجهه، وصرفوه عن مدلوله، وأخذوا فى تأويله بأبعد محتملاته، منكّبين عن المفهوم من صريحه، أو طعنوا فى راويه وضعّفوه وإنْ كان من أعيان رجالهم وذوى الأمانة فى غير ذلك عندهم.

هذا، مع كون معاوية بن أبى سفيان، وعمرو بن العاص، والمغيرة بن شعبة، وعمران بن حطّان الخارجى، وغيرهم من أمثالهم، من رجال الحديث عندهم، وروايتهم فى كتب الصحاح عندهم ثابتة عالية يقطع بها ويعمل عليها فى أحكام الشرع وقواعد الدين.

ومتى روى أحد عن زين العابدين على بن الحسين، وعن ابنه الباقر، وابنه الصادق وغيرهم من الأئمة عليهم السلام، نبذوا روايته وأطرحوها وأعرضوا عنها فلم يسمعوها وقالوا: رافضى لا اعتماد على مثله، وإنْ تلطّفوا قالوا: شيعى ما لنا ولنقله! مكابرةً للحق وعدولًا عنه، ورغبةً فى الباطل وميلًا إليه، واتّباعاً لقول من قال: إنّا وجدنا آباءنا على أُمّة.

ولعلّهم لمّا رأوا ما جرت الحال عليه أولًا من الاستبداد بمنصب الإمامة فقاموا بنصر ذلك محامين عنه غير مظهرين لبطلانه ولا معترفين به، استينافاً لحميّة الجاهليّة. وهذا مجال طويل لا حاجة بنا إليه» «۱».

(۱) كشف الغمة فى معرفة الأئمة ۱/ ۲۹۰- ۲۹۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۱

حمل بعضهم البعديّة على الرّتبة دون الزمان ... ص: ۲۸۱

هذا، ولمّا رأى الرشيد الدهلوى «۱» تماميّة دلالة الحديث على مذهب أهل الحق بكلمة «بعدى»، عمد إلى تأويل الحديث بحمل «البعديّة» على المرتبة لا الزمان فذكر: بأنّ هذا الحديث- وإنْ لم يخل سنده عن الكلام- فيجاب على تقدير تسليمه بأن الولى فيه بمعنى المحبّ، والمراد من البعدية يجوز أن يكون البعدية رتبةً لا زماناً. قال: وعلى تقدير تسليم معنى الخلافة من الولاية فإنّ الحمل المذكور لابدَّ منه، جمعاً بين هذا الحديث وما دلَّ على خلافة الخلفاء الثلاثة عند أهل السنة.

أقول:

إنّه لا يخفى على المتأمّل المتدرّب أنْ لا وجه لتجويز إرادة «المحب» من لفظ «الولى» فى هذا الحديث، ولكنْ متى حملت «البعدية» على الرتبة كان المعنى: أن رتبة أمير المؤمنين عليه السلام فى المحبوبية بين سائر الخلائق هى بعد رتبة رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم، فهو مقدَّم على غيره فى صفة المحبوبية بعده، وعلى جميع أفراد الامّة أن يقولوا بأحبّيته إليهم بعد رسول اللَّه، ويلتزموا بلوازم ذلك.

ومن البديهى أن «الأحبية» دليل «الأفضلية» - وبه فى مجلّد (حديث

(۱) قال فی (نزهـهٔ الخواطر ۷/ ۱۸۰): «الشیخ الفاضل العلّامهٔ رشید الدین بن أمین‌الدین ابن وحیدالدین أبی عبدالسلام الکشمیری ثم الدهلوی، العالم المشهور بسلامهٔ الأفکار» ... فذکر مؤلفاته وأرخ وفاته بسنهٔ ۱۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۲

الطّیر)- تصریحات لکبار ثقات السنّیهٔ ... وإذا ثبتت «الأفضلیهٔ» ثبتت «الخلافهٔ».

وبما ذکرنا یظهر سقوط ما ادّعاه من الجمع، لأنّ الحدیث- بعد قطع النظر عن بطلان صرف البعدیهٔ عمّا هی ظاهرهٔ فیه- دلّ علی الأحبیّهٔ فالأفضلیّهٔ والخلافهٔ، فهو علیه السلام إمام جمیع المؤمنین، وفیهم الثلاثهٔ وهم مؤمنون عند القوم.

وأیضاً: فإنّ هذا الحدیث علی تقدیر دلالته علی الخلافهٔ یکون نصّاً علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، وأمّا الثلاثهٔ فالمعترف به عندهم عدم وجود نص علی إمامتهم «۱»، ومن الواضح تقدّم المنصوص علیه علی غیره.

نعم یستنبطون من بعض الأخبار التی یروونها إمامهٔ الثلاثهٔ، وعلی تقدیر التسلیم بها فهل یعارض بأمثال تلک الإستنباطات صرائح النصوص؟

«۸» الاستدلال بکلام ابن تیمیّة ... ص: ۲۸۲

اشارهٔ

لقد نصَّ ابن تیمیهٔ علی دلالهٔ هذا الحدیث علی الإمامهٔ والخلافهٔ، لأنّ الولایهٔ التی هی ضدّ العداوهٔ لا تختص بزمانٍ ... وهذه عبارته: «قوله: وهو ولی کلّ مؤمنٍ بعدی. کذب علی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بل هو فی حیاته وبعد مماته ولی کلّ مؤمنٍ، وکلّ مؤمنٍ ولیّه

(۱) راجع: شرح المقاصد فی علم الکلام للتفتازانی، شرح المواقف فی علم الکلامللقاضی العضدی، وشرح العقائد النسفیهٔ للتفتازانی، وشرح التجرید للقوشجی، وغیرها من أهم الکتب الکلامیهٔ، فی أوّل مباحث الإمامهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۳

فی المحیا والممات. فالولایهٔ التی هی ضدّ العداوهٔ لا تختص بزمانٍ. وأمّا الولایهٔ التی هی الأمارهٔ فیقال فیها: والی کلّ مؤمنٍ بعدی، کما یقال فی صلاهٔ الجنازهٔ إذا اجتمع الولی والوالی قدّم الوالی فی قول الأکثر، وقیل یقدّم الولی.

فقول القائل: علی ولی کلّ مؤمنٍ بعدی، کلام یمتنع نسبته إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فإنّه إنْ أراد الموالاهٔ لم یحتج أنْ یقول بعدی، وإنْ أراد الإمارهٔ کان ینبغی أن یقال: وال علی کلّ مؤمن» «۱».

أقول:

فثبت بالقطع والیقین أنّ «الولی» فی هذا الحدیث مع اشتماله علی لفظ «بعدی» لیس بمعنی الولایهٔ التی هی ضدّ العداوهٔ، بل لابدَّ من حمله علی معنیً یختص بزمان بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وهو لیس إلّا الإمارهٔ والخلافهٔ ... فالحدیث دال علی المطلوب.

بقی قوله: أنّه إن أراد الأمارهٔ کان ینبغی أن یقال: «وال علی کلّ مؤمن».

ولا یخفی وهنه، ولعلّه لالتفاته إلی ذلک قال: «کان ینبغی»، لأنّه کما یکون لفظ «الوالی» بمعنی «الأمیر» کذلک لفظ «الولی» یکون بمعنی «الأمیر» و «ولی الأمر» ویکون لفظ «بعدی» معیّناً للمراد ... وللمتکلّم أن یختار لإفادهٔ کلامه أیّ لفظٍ یکون دالًا علی مرامه، فلا انحصار لإفادهٔ «الإمارهٔ» بلفظ «الوالی».

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۹۱. الطبعة الجدیدة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۴

الحدیث فی روایة عمرو بن العاص ... ص: ۲۸۴

ولمزیـد البیان لما ذکرنا والتأکیـد له، نورد هنا کتاباً لعمرو بن العاص إلی معاویـة، یشـتمل علی أحادیث من مناقب أمیر المؤمنین علیه السـلام، منها حدیث الولایة، بل لقد ذکر عمرو بعد حدیث الولایة جملة صریحة فی المطلوب، رافعة لکلّ شکٍ وارتیابٍ فی معناه...
فقد جاء فیه قوله:

«وأمّا ما نسـبت أبا الحسن أخا رسول اللَّه صـلّی اللَّه وآله ووصـیّه إلی الحسد والبغی علی عثمان، وسـمّیت الصّحابة فسقةً، وزعمت أنه أشـلاهم علی قتله، فهـذا کـذب وغوایـة. ویحک یا معاویـة! أما علمت أن أبا حسنٍ بذل نفسه بین یدی رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه واله وبات علی فراشه، وهو صاحب السبق إلی الإسلام والهجرة.

وقد قال فیه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه واله: هو منّی وأنا منه، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

وقـد قـال فیه رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم یوم غـدیر خم: ألا- من کنت مولاه فعلیّ، اللّهم وال من والاه وعاد من عاداه وانصـر من نصره واخذل من خذله.

وهو الذی قال فیه علیه السلام فیه یوم خیبر: لأُعطینَّ الرّایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله.

وهو الذی قال فیه یوم الطّیر: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. فلمّا دخل علیه قال: اللّهم إلیَّ وإلیَّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۵

وقد قال فیه یوم بنی النّضیر: علی إمام البررة وقاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله.

وقد قال فیه: علی ولیکم بعدی. وأکّد القول علیَّ وعلیک وعلی جمیع المسلمین.

وقال: إنی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللَّه وعترتی.

وقد قال: أنا مدینة العلم وعلی بابها» «۱».

أقول:

فأنت تری عمرو بن العاص یقول بعد حدیث الولایة: «وذلک علیَّ وعلیک وعلی جمیع المسلمین» ولا یخفی أنّه لا یرید إلّا «الإمارة» و «الحکومة» لأنّ «الولایة» متی تعدّت ب «علی» اختصّت «بالإمارة» وإنْ شـئت فراجع «الولی» فی کتب اللّغة، ففی (الصّحاح) مثلًا: «الولیْ: القرب والدّنو ... وتقول: فلان ولی ووُلّی علیه، کما یقال: ساس وسیس علیه».

ثمّ إنّ کلام عمرو بن العاص یفید ولایة أمیر المؤمنین علیه السلام من وجوه:

فـإنّه إذا ثبتـت ولا-یته علی عمرو ثبتـت علی غیره مـن أفراد الامـة لعـدم الفصـل، وکـذا إذا ثبتـت علی معاویـة، ثم قـوله: «وعلی جمیع المسلمین» نص صریح. والحمد للَّهعلی وضوح الحق.

(۱) مناقب أمیر المؤمنین للخوارزمی: ۱۹۹- ۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۶

«۹» الاستدلال بما نسبوه إلی الحسن المثنّی وارتضوه ... ص: ۲۸۶

ونسبوا إلی الحسن بن الحسن بن علی بن أبی طالب علیه السلام کلاماً فی الردّ علی استدلال الشیعهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، فنقلوه فی کتبهم معجبین به مستندین إلیه، غافلین عن أنّه نص فی دلالهٔ حدیث الولایهٔ علی الإمامهٔ والخلافهٔ، دلالهً تامّهً واضحهً!

وممّن أورد کلام الحسن المثنی واستحسنه وارتضاه هو: محبّ الدین أو العباس الطبری المکی «۱»، وهذه عبارته:

لو کان الأمر کما تقولون إنّ اللَّه جلّ وعلا ورسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم اختار علیاً لهذا الأمر والقیام إلی الناس بعده، فإنّ علیاً أعظم الناس خطیئهً وجرماً، إذ ترک أمر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أن یقوم فیه کما أمره ویعذر إلی الناس.

فقال له الرّافضی: ألم یقل النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: من کنت مولاه فعلیّ مولاه؟

فقال: أما واللَّه، لو یعنی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بذلک الأمر والسلطان والقیام علی الناس، لأفصح به کما أفصح بالصّلاهٔ والزکاهٔ والصوم والحج ولقال: أیّها الناس ان هذا لولی بعدی، فاسمعوا له وأطیعوا.

---

(۱) توجد ترجمته فی: شذرات الهذب ۵/ ۴۲۵ وغیره، فی وفیات سنهٔ ۶۹۴، وقد وصفوه بألقاب ضخمهٔ وأوصاف فخمهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۷

أخرجه ابن السّمان فی الموافقهٔ» «۱».

أقول:

فظهر من هذا الکلام أن قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم «إنّه الولی بعدی» إفصاح بالإمامهٔ والخلافهٔ والسلطنهٔ وأنه متی قال رسول اللَّه فی حق علی کذلک فقد أفصح عن إمامته بعده بلا فصل کما أفصح بالصّلاهٔ والزکاهٔ والحج والصّیام.

فکان ما نسبوه إلی الحسن المثّی- ونقلوه وارتضوه- دلیلًا للحق وهادماً لما أسّسوه ... وهم لا یشعرون!

ولو أنّ أحداً کابر فقال بأنّ الإفصاح بها یکون بضمیمهٔ الجملهٔ التالیهٔ وهی: «فاسمعوا له وأطیعوا» وإلّا فالجملهٔ الاولی: «إنّه الولی بعدی» وحدها لیست نصّاً فی الإمامهٔ والخلافهٔ.

لقلنا فی جوابه: بأنّ الأمر لیس کذلک، إذ من الواضح لدی أهل اللسان أنّ قوله: «فاسمعوا له وأطیعوا» تفریع علی «إنّه الولی بعدی» والجملهٔ الاولی هی الأصل، فالدالّ علی الإمامهٔ الصّریح فیه هو قوله «إنّه الولیّ بعدی» والجملهٔ الاولی هی الأصل، فالدالّ علی الإمامهٔ الصّریح فیه هو قوله «إنّه الولیّ بعدی» وإلّا لم یکن وافیاً بالغرض بل کان لغواً، لأنّ الحسن المثّنی فی مقام ذکر الکلام الصریح فی الإمامهٔ النصّ فی الخلافهٔ،

---

(۱) الریاض النضرهٔ فی فضائل العشر ۱/ ۷۰ وابن السّمان هو: أبو سعید إسماعیل بن علی ابن زنجویه الرازی، المتوفی سنهٔ ۴۴۵، له کتاب (الموافقهٔ بین أهل البیت والصحابهٔ) توجد ترجمته فی: تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۲۱، النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۵۱، البدایهٔ والنهایهٔ ۱۲/ ۵۹، سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۵، طبقات المفسرین ۱/ ۱۱۰، مرآهٔ الجنان ۳/ ۴۹ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۸

فکیف لا یدل علی هذا المعنی أصل الکلام ویکون الدلیل علیه فرعه؟

علی أنّه لو کان المفید للمطلب هو الجملهٔ الثّانیهٔ لکفاه ضمّها إلی «من کنت مولاه فعلیّ مولاه»، ولم یکن لعدوله عن ذلک إلی «إنّه الولی بعدی» وجه، فلمّا لم یقل: «لو یعنی بها رسول اللَّه الأمر والسلطان لأفصح بها کما أفصح بالصّلاهٔ والزکاهٔ والحج والصیام، ولقال:

أیها الناس إنّه مولی من کنت مولاه فاسمعوا له وأطیعوا» ورأی ضرورة تغییر اللفظ إلی «إنّه الولی بعدی» علم أنّ الغرض الأصلی غیر متعلّق بجملة «فاسمعوا له وأطیعوا» بل یرید بیان لفظٍ یکون دالًا بنفسه بالصرّاحة التامّة علی الخلافة والإمامة.

هذا کلّه، مضافاً إلی إیجاب النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إطاعة أمیر المؤمنین علیه السلام فی غیر واحدٍ من الأحادیث المعتبرة، کالحدیث الذی أخرجه الحاکم بسنده عن أبی ذر عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

«من أطاعنی فقد أطاع اللَّه، ومن عصانی فقد عصی اللَّه، ومن أطاع علیّاً فقد أطاعنی، ومن عصی علیّاً فقد عصانی» قال: «هذا حدیث صحیح الإسناد ولم یخرجها» «۱».

بل إنّ الأمر باطاعته بنفس لفظ «فاسمعوا وأطیعوا» وارد فی کتب أهل السنّة فی قصة یوم الدار وبشأن نزول قوله تعالی: «وَأَنذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ». ومن رواته: إبن إسحاق، والطبری، وابن أبی حاتم، وابن مردویه، وأبو نعیم، والبیهقی، والبغوی، والسّیوطی، والمتقی الهندی «... ۲».

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۱ ح ۴۶۱۷.

(۲) کنز العمال ۱۳/ ۱۲۸ ح ۳۶۴۰۸ وص ۱۳۱ ح ۳۶۴۱۹ وص ۱۴۹ ح ۳۶۴۶۵ وص ۱۷۴ ح ۳۶۵۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۹

ثمّ إنّ الذی یقلع أساس الشّبهة هو: أنّ جماعةً من أکابر القوم کالفخر الرازی فی (نهایة العقول) وغیره، ینکرون دلالة الأمر بالطاعة علی الإمامة والخلافة، وقد تبعهم فی هذه الدعوی (الدهلوی) کما یظهر من الرجوع إلی کلامه فی جواب حدیث الثقلین ... فلیس لأحدٍ من المتعصّبین أن یعود فیدّعی دلالة الجملة علی الإمامة.

فارتج من کل وجهٍ بحمد اللَّه المتعال باب القیل والقال، وضاقت الأرض بما رحبت علی أصحاب الجدال، وکفی اللَّه المؤمنین القتال.

«۱۰» الإستدلال بکلامٍ للإمام الحسن السبط علیه السلام ... ص: ۲۸۹

وفی خطبةٍ لسیّدنا الإمام الحسن المجتبی علیه السلام فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام:

«وقال له جدی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- حین قضی بینه وبین أخیه جعفر ومولاه زید بن حارثة فی ابنة عمّه حمزة-: أمّا أنت یا علی فمنّی وأنا منک، وأنت ولیّ کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی. فلم یزل أبی یقی جدی صلّی اللَّه علیه وسلّم بنفسه، وفی کلّ موطن یقدّمه جدی صلّی اللَّه علیه وسلّم، ولکلّ شدةٍ یرسله ثقةً منه وطمأنینةً له» «۱».

ومن الواضح أنّ تقدیم النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أمیر المؤمنین علیه السلام فی کل موطنٍ وإرساله إیّاه لکلّ شدة، ثقة منه وطمأنینة إلیه، دلیل

---

(۱) ینابیع المودّة ۳/ ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۰

مبین وبرهان جلی علی أفضلیة الإمام من کلّ من عداه ... والإمام الحسن علیه السلام فرّع فی کلامه هذا المقام الجلیل علی ما نقله عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم من قوله: «أما أنت یا علی فمنّی وأنا منک وأنت ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی».

ومنه یظهر أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنّما قال له: «أنت ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی» تعییناً له ولیّاً للأمر من بعده، أی: إنّ کونه ولیّ کلّ مؤمنٍ من بعدهِ هو العلّة لتفویض الامور العظیمة إلیه، وتقدیمه فی الشدائد الجسیمة.

وبهذا البیان لا تبقی شبهة فی کون الولایة فی الحدیث بمعنی الأولویّة فی التصّرف، وهی الإمامة الکبری والولایة العظمی.

«۱۱» حدیث المناشدهٔ فی مسجد المدینهٔ ... ص: ۲۹۰

وبالإسناد عن سلیم بن قیس الهلالی قال:

«رأیت علیاً فی مسجد المدینهٔ فی خلافهٔ عثمان وان جماعهٔ المهاجرین والأنصار یتذاکرون فضائلهم وعلی ساکت. فقالوا: یا أبا الحسن، تکلّم. فقال: یا معشر قریش والأنصار، أسألکم: بمن أعطاکم اللَّه هذا الفضل أبأنفسکم أو بغیرکم؟

قالوا: أعطانا اللَّه ومنَّ علینا بمحمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم.

قال: ألستم تعلمون أن رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- قال: إنی وأهل بیتی کنّا نوراً نسعی بین یدی اللَّه تعالی، قبل أنْ یخلق اللَّه عزّ وجلّ آدم بأربعهٔ عشر ألف سنهٔ، فلمّا خلق اللَّه آدم علیه السلام وضع ذلک النور

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۱

فی صلبه وأهبطه إلی الأرض، ثمّ حمله فی السفینهٔ فی صلب نوح علیه السلام، ثم قذف به فی النار فی صلب إبراهیم علیه السلام. ثم لم یزل اللَّه ینقلنا من الأصلاب الکریمهٔ إلی الأرحام الطاهرهٔ من الآباء والامّهات، لم یکن واحد منّا علی سفاح قط؟

فقال أهل السابقهٔ وأهل بدر وأُحد: نعم. قد سمعناه.

ثمّ قال: أنشدکم اللَّه، أتعلمون أن اللَّه عزّ وجلّ فضّل فی کتابه السابق علی المسبوق فی غیر آیهٍ، ولم یسبقنی أحد من الامهٔ فی الإسلام؟

قالوا: نعم.

قال: فأنشدکم اللَّه، أتعلمون حیث نزلت: «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ* أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ» «۱»

. سئل عنها رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فقال:

أنزلها اللَّه عزّ وجلّ فی الأنبیاء وأوصیائهم، فأنا أفضل أنبیاء اللَّه ورسله، وعلی وصیی أفضل الأوصیاء؟

قالوا: نعم.

قال: أنشدکم اللَّه أتعلمون حیث نزلت: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللّهَ وَأَطِیعُوا الرَّسُولَ وَأُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ» «۲»

وحیث نزلت: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلَاهَٔ وَیُؤْتُونَ الزَّکَاهَٔ وَهُمْ رَاکِعُونَ» «۳»

وحیث نزلت: «وَلَمْ یَتَّخِذُوا مِن دُونِ اللّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِینَ وَلِیجَهًٔ» «۴»

. وأمر اللَّه عزّ وجلّ نبیه أن یعلمهم ولاهٔ أمرهم،

---

(۱) الواقعهٔ ۵۶: ۱۱- ۱۲.

(۲) النساء ۴: ۵۹.

(۳) المائدهٔ ۵: ۵۵.

(۴) التوبهٔ ۹: ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۲

وأن یفسّر لهم من الولایهٔ کما فسّر لهم من صلاتهم وزکاتهم وحجّهم، فنصبنی للنّاس بغدیر خم، فقال: أیها الناس، إنّ اللَّه جلّ جلاله أرسلنی برسالهٍ ضاق بها صدری، وظننت أنّ الناس مکذّبی، فأوعدنی ربی. ثم قال: أتعلمون أنّ اللَّه عزّ وجلّ مولای وأنا مولی المؤمنین، وأنا أولی بهم من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللَّه. فقال آخذاً بیدی: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه.

فقام سلمان وقال: يا رسول اللَّه، ولاء على ماذا؟

قال: ولاؤه كولائى، من كنت أولى به من نفسه فعلىّ أولى به من نفسه.

فنزلت: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِيناً» «۱»

.فقال صلّى اللَّه عليه وسلّم: اللَّه أكبر بإكمال الدين وإتمام النعمة ورضاء ربّى برسالتى وولاية على بعدى.

قالوا: يا رسول اللَّه، هذه الآيات فى على خاصة؟

قال: بلى، فيه وفى أوصيائى إلى يوم القيامة.

قال: بيّنهم لنا.

قال: على أخى ووارثى ووصيى ووليّ كلّ مؤمنٍ بعدى. ثم ابنى الحسن ثم الحسين ثم التسعة من ولد الحسين، القرآن معهم وهم مع القرآن، لا يفارقونه ولا يفارقهم، حتى يردوا علىّ الحوض.

قال بعضهم: قد سمعنا ذلك وشهدنا. وقال بعضهم: قد حفظنا جلّ ما قلت ولم نحفظ كلّه، وهؤلاء الذين حفظوا أخيارنا وأفاضلنا.

---

(۱) المائدة: ۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۳

ثم قال: أتعلمون أنّ اللَّه أنزل: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» «۱»

. فجمعنى وفاطمة وابنىَّ حسناً وحسيناً، ثمّ ألقى علينا كساءً وقال: اللّهم هؤلاء أهل بيتى، لحمهم لحمى، يؤلمنى ما يؤلمهم، ويجرحنى ما يجرحهم، فأذهب عنهم الرّجس وطهّرهم تطهيراً. فقالت أمّ سلمة: وأنا يا رسول اللَّه؟! فقال: أنتِ إلى خير.

قالوا: نشهد، إنّ ام سلمة حدثتنا بذلك.

ثم قال: أنشدكم اللَّه، أتعلمون أن اللَّه أنزل: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» «۲»

. فقال سلمان: يا رسول اللَّه هذه عامة أم خاصة؟ قال: أما المأمورون فعامّة المؤمنين. وأما الصادقون فخاصة، أخى على وأوصيائى من بعده إلى يوم القيامة.

قالوا: نعم.

فقال: أنشدكم اللَّه أتعلمون أنى قلت لرسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى غزوة تبوك-: خلّفتنى على النساء والصبيان. فقال: إنّ المدينة لا تصلح إلّابى أو بك. وأنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى؟

قالوا: نعم.

قال: أنشدكم اللَّه أتعلمون أنّ اللَّه أنزل فى سورة الحج: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ» «۳»

إلى آخر السورة. فقام سلمان فقال: يا رسول اللَّه، من هؤلاء الذين أنت عليهم

---

(۱) الاحزاب ۳۳: ۳۳.

(۲) التوبة ۹: ۱۱۹.

(۳) الحج ۲۲: ۷۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۴

شهيد وهم شهداء على الناس، الذين اجتباهم اللَّه ولم يجعل عليهم فى الدين من حرج ملّة إبراهيم؟ فقال: عنى بذلك ثلاثة عشر رجلًا. قال سلمان: بيّنهم لنا يا رسول اللَّه. قال: أنا وأخى وأحد عشر من ولدى؟

قالوا: نعم.

قال: أُنشدكم اللَّه أتعلمون أن رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال فى خطبته فى مواضع متعددة، وفى آخر خطبةٍ لم يخطب بعدها: أيّها الناس إنى تارك فيكم الثقلين كتاب اللَّه وعترتى أهل بيتى فتمسّكوا بهما لن تضلّوا، فإنّ اللطيف الخبير أخبرنى وعهد إلىَّ أنّهما لن يفترقا حتى يردا علىَّ الحوض؟

فقال كلّهم: نشهد أنّ رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال ذلك» «۱».

أقول:

قد اقترن حديث الولاية فى هذا الحديث بثلاثة ألفاظ صريحة فى الإمامة صراحة تامة وهى: «أخى» و «وارثى» و «وصيّى ...»

فيكون هذا الحديث- كغيره من الأحاديث المستشهد بها فى هذه المناشدة ...- دليلًا تاماً على الإمامة والخلافة بلا فصل.

كلام القندوزى فى صدر كتابه

هذا، ومن كلام الشيخ سليمان القدوزى فى صدر كتابه (ينابيع

---

(۱) ينابيع المودّة ۱/ ۳۴۱ عن فرائد السمطين ۱/ ۳۱۲ للشيخ الجوينى الحموينى، من مشايخ الحافظ الذهبى، كما فى (تذكرة الحفاظ) و (المعجم المختص).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۵

المودّة) يظهر اعتبار رواياته والكتب التى نقلها عنها، ومن جملتها كتاب (فرائد السمطين) للحموينى. ولننقل عين عبارته:

«أما بعد: فإنّ اللَّه تبارك وتعالى قال فى كتابه لحبيبه: «قُل لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبَى وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْناً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ» «۱»

وقال جلّ جلاله وتعالت آلاؤه: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» «۲»

أوجب اللَّه مودة نبيّه وأهل بيت نبيّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- على جميع المسلمين، وأنه تعالى أراد تطهيرهم عن الرجس تطهيراً كاملًا، لأنه ابتدأ بكلمة إنّما التى هى مفيدة لانحصار إرادته تعالى على تطهيرهم، وأكّد بالمفعول المطلق.

ولمّا كانت مودّتهم على طريق التحقيق والبصيرة موقوفةً على معرفة فضائلهم ومناقبهم، وهى موقوفة على مطالعة كتب التفاسير والأحاديث التى هى المعتمد بين أهل السنّة والجماعة، وهى الكتب الصّحاح الستة من:

البخارى، ومسلم، والنسائى، والترمذى، وأبى داود. باتّفاق المحدثين المتأخرين. وأمّا السادس من الصحاح فابن ماجة أو الدارمى أو الموطأ بالاختلاف.

فجمع مناقب أهل البيت كثير من المحدّثين وألّفوها كتباً مفردة، منهم: أحمد ابن حنبل، والنسائى- وسمّياه: المناقب- ومنهم أبو نعيم الحافظ الاصفهانى، وسمّاه ب (نزول القرآن فى مناقب أهل البيت. ومنهم الشيخ محمّد بن إبراهيم الجوينى الحموينى الشافعى الخراسانى وسمّاه:

فرائد السمطين فى فضائل المرتضى والزهراى والسبطين، ومنهم على بن

---

(۱) الشورى ۴۲: ۲۳.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۶

عمر الدارقطنى سمّاه: مسند فاطمة. ومنهم أبو المؤيد الموفق بن أحمد أخطب خطباء خوارزم الحنفى سمّاه: فضائل أهل البيت. ومنهم

على بن محمّد الخطيب الفقيه الشافعي المعروف بابن المغازلی سمّاه: المناقب.

ومنهم على بن أحمد المالكی سماه الفصول المهمة. رحمهم اللّه.

وهؤلاء أخذوا الأحاديث عن مشايخهم بالسّياحة والأسفار، وبالجد والجهد فی طلب الحديث من أهل القرى والأمصار. فكتبوا فی كتبهم إسناد الحديث إلى الصحابی السامع الراوی بقولهم: حدّثنا وأخبرنا...

فالمؤلّف الفقير إلى اللّه المنّان: سليمان بن إبراهيم المعروف بخواه كلان ابن محمّد معروف المشتهر ببابا خواجه بن إبراهيم بن محمّد معروف، ابن الشيخ السيد ترسون الباقی الحسينی البلخی القندوزی- غفر اللّه لی ولهم ولآبائهم وامّهاتهم ولمن ولدا بلطفه ومنّه- ألّف هذا الكتاب آخذاً من كتب هؤلاء المذكورين» «... ۱».

«۱۲» حديث الولاية وأحاديث اخرى فی سياق واحد ... ص: ۲۹۶

قال أبو المؤيد الموفق بن أحمد الخطيب الخوارزمی «۲»:

«أنبأنی مهذّب الأئمة أبو المظفر عبدالملک بن علی بن محمّد

---

(۱) ينابيع المودة ۱/ ۲۵- ۳۰.

(۲) توجد ترجمته فی: الجواهر المضيّة فی طبقات الحنفية ۳/ ۵۲۳، العقد الثمين فی تاريخ البلد الأمين ۷/ ۳۱۰، بغية الوعاة فی طبقات اللغويين والنحاة ۲/ ۳۰۸، المختصر المحتاج إليه: ۳۶۰ وغيرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‏۱۶، ص: ۲۹۷

الهمدانی- إجازة-: أخبرنی محمّد بن الحسين بن علی البزّاز، أخبرنی أبو منصور محمّد بن محمّد بن عبدالعزيز: أخبرنی هلال بن محمّد بن جعفر:

حدثنی أبو بكر محمّد بن عمرو الحافظ: حدّثنی أبو الحسن علی بن موسی الخزاز من كتابه قال: حدّثنا الحسن بن علی الهاشمی: حدّثنی إسماعيل بن أبان: حدثنی أبو مريم، عن ثور بن أبی فاختة، عن عبدالرحمن بن أبی ليلی قال قال أبی:

دفع النبی- صلّی اللّه عليه وسلّم- الرّاية يوم خيبر إلی علی بن أبی طالب عليه السلام، ففتح اللّه علی يده.

وأوقفه يوم غدير خم، فأعلم اناس أنّه مولی كلّ مؤمنٍ ومؤمنة.

وقال صلّی اللّه عليه وسلّم: أنت منّی وأنا منک.

وقال له: تقاتل علی التأويل كما قاتلت علی التنزيل.

وقال له: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی.

وقال له: أنا سلم لمن سالمت وحرب لمن حاربت.

وقال له: أنت العروة الوثقی.

وقال له: أنت تبيّن ما اشتبه عليهم بعدی.

وقال له: أنت إمام كلّ مؤمنٍ ومؤمنة وولیّ كلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی.

وقال له: أنت الّذی أنزل اللّه فيک: «وَأَذَانٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ» «۱»

.وقال له: أنت الآخذ بسنّتی والذابّ عن ملّتی.

وقال له: أنا أوّل من تنشق الأرض عنه وأنت معی.

وقال له: أنا عند الحوض وأنت معی.

(۱) التوبة ۹: ۹۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۸

وقال له: أنا أول من يدخل الجنّة وأنت معى تدخلها الحسن والحسين وفاطمة.

وقال له: إنّ اللَّه أمرنى بأن أقوم بفضلك، فقمت به فى الناس وبلّغتهم ما أمرنى اللَّه بتبليغه.

وقال له: إتّق الضغائن التى لك فى صدور من لا يظهرها إلّابعد موتى، أولئك يلعنهم اللَّه ويلعنهم اللّاعنون» «... ۱».

وقال القندوزى الحنفى: «أخرج موفق بن أحمد أخطب خطباء خوارزم بسنده عن عبدالرحمن بن أبى ليلى عن أبيه قال: دفع النبى»... «۲».

أقول:

فقد ذكر أبو ليلى الأنصارى- بعد خبر فتح خيبر وبيان حديث غدير خم وحديث المنزلة، الدالّين على إمامة أمير المؤمنين ووجوب إطاعته وثبوت أفضليّته- حديث: «أنت إمام كلّ مؤمنٍ ومؤنة وولىّ كلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدى». ثم ذكر أحاديث أُخرى كلّ واحدٍ منها بوحده دليل على الإمامة والوصاية والافضلية.

وحينئذٍ، لا- مجال لصرف لفظ (الولى) عن معنى (متولّى الأمر)، بل كما أنّ لفظ (الإمام) يدل بالصراحة التامة على المطلوب- وهو إمامة على عليه السلام- كذلك لفظ (الولى) المقترن بلفظ (الإمام) يكون دالًا على (الأولى بالتصرّف).

(۱) مناقب أمير المؤمنين: ۶۱ ح ۳۱.

(۲) ينابيع المودّة: ۳/ ۲۷۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۹

«۱۳» حديث: أنت إمام كلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدى ... ص: ۲۹۹

وفى الحديث أنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى عليه السلام: أنت إمام كلّ مؤمنٍ ومؤمنةٍ بعدى».

ومن رواته: نور الدين جعفر المشهور ب «مير ملّا» البدخشى، خليفة السيد على الهمدانى، فإنّه أرسله إرسال المسلّم فى كلامٍ له فى كتابه (خلاصة المناقب) حول الحبّ والبغض المجازيين، فقال:

«إنّ الإيمان يورث الولاية. قال اللَّه تعالى: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» «۱»

وأمير المؤمنين إمام أهل الولاية. قال صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى:

أنت إمام كلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدى.

ولذا، فإنّ أهل الولاية يحبّون أمير المؤمنين لكونهم مؤمنين، وأهل النفاق لا يحبّونه لأنهم لا إيمان لهم».

وإذا كان أمير المؤمنين عليه السلام إمام كلّ مؤمنٍ ومؤمنةٍ بنصّ هذا الحديث الشّريف، فولاية كلّ مؤمنٍ ومؤمنة الثابتة له بعد النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم بحديث الولاية هى بمعنى الإمامة، لأن الحديث يفسّر بعضه بعضاً.

ترجمة أمير ملّا البدخشى

ونور الدين جعفر البدخشى من أجلّاء العلماء ومشاهير العرفاء،

(۱) البقرة ۲: ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۰

ویکفی فی فضله وعظمته أنه خلیفهٔ السیّد الهمدانی ... وقد ترجم له وذکر طرفاً من فضائله صاحب کتاب (جامع السلاسل) فراجعه.

«۱۴» قول النبیّ یوم الانذار فی علی: «ولیّکم بعدی ...» ص: ۳۰۰

وروی الشیخ علی المتّقی:

«عن علی قال: لمّا نزلت هذه الآیهٔ: «وَأَنذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ» «۱»

دعا بنی عبدالمطلب، وصنع لهم طعاماً لیس بالکثیر، فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: کلوا بسم اللَّه من جوانبها، فإنّ البرکهٔ تنزل من ذروتها، ووضع یده أوّلهم، فأکلوا حتی شبعوا، ثم دعا بقدحٍ فشرب أوّلهم ثم سقاهم، فشربوا حتی رووا. فقال أبو لهب: لقد سحرکم. وقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا بنی عبدالمطلب إنّی جئتکم بما لم یجیء به أحد قط.

أدعوکم إلی شهادهٔ أنْ لا إله إلّااللَّه، وإلی اللَّه وإلی کتابه. فنفروا وتفرّقوا.

ثم دعاهم الثانیهٔ علی مثلها. فقال أبو لهب کما قال المرهٔ الاولی.

فدعاهم ففعلوا مثل ذلک.

ثمّ قال لهم- ومدّ یده- من یبایعنی علی أنْ یکون أخی وصاحبی وولیّکم بعدی؟

فمددت [یدی وقلت: أنا ابایعک- وأنا یومئذٍ أصغر القوم، عظیم البطن- فبایعنی علی ذلک.

قال: وذلک الطعام أنا صنعته.

---

(۱)

الشعراء ۲۶: ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۱

ابن مردویه» «۱».

ورواه محمّد محبوب عالم فی (تفسیره) بتفسیر آیهٔ الانذار عن (منتخب کنز العمّال) «۲» عن ابن مردویه عن أمیر المؤمنین علیه السلام، کذلک.

أقول:

ولا ریب فی أنّ المراد من لفظ (الولی) فی هذا الحدیث هو (المتصرف فی الأمر)، لأنّ الوارد فی الطرق الاخری لهذا الحدیث لفظ «وصیّی وخلیفتی علیکم فاسمعوا له وأطیعوا»، ولأنّ المخاطبین بهذا الکلام لم یفهموا منه إلّا (ولایهٔ الأمر) بمعنی (المتصرّف فیه) و (الواجب إطاعته والانقیاد له).

وإذا کان هذا معنی الحدیث الوارد یوم الانذار، کان نفس هذا المعنی هو المراد من لفظ (الولی) فی حدیث بریدهٔ وعمران بن الحصین وابن عباس وغیرهم.

«۱۵» قول النبیّ فی حدیثٍ لعلی: «إنّک ولیّ المؤمنین بعدی ...» ص: ۳۰۱

وروی الشیخ علی المتقی أیضاً: أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لأمیر المؤمنین علیه الصّلاهٔ والسّلام:

---

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۴۹ رقم ۳۶۴۶۵.

(۲) منتخب کنز العمال هامش مسند أحمد ۵/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۲

«سألت اللَّه- یا علی- فیک خمساً، فمنعنی واحدهً وأعطانی أربعاً:

سألت اللَّه أنْ یجمع علیک امّتی، فأبی علیَّ وأعطانی فیک: أنّ أوّل من تنشقُّ عنه الأرض یوم القیامهٔ أنا وأنت معی، معک لواء الحمد وأنت تحمله بین یدیَّ تسبق به الأوّلین والآخرین. وأعطانی فیک أنّک ولیّ المؤمنین بعدی.

الخطیب والرافعی، عن علی» «۱».

ورواه عنهما کذلک کلّ من:

البدخشانی فی (مفتاح النجا).

ومحمّد صدر العالم فی (معارج العلی).

وحسن زمان الترکمانی فی (القول المستحسن)، ونصّ علی صحّهٔ إسناده.

وهذا هو الحدیث بسنده عند الرافعی بترجمهٔ «إبراهیم بن محمّد الشهرزوری حیث قال:

«إبراهیم بن محمّد بن عبید بن جهینهٔ، أبو إسحاق الشهرزوری. ذکر الخلیل الحافظ: إنّه کان یدخل قزوین مرابطاً، وأنّه سمع بالشام ومصر والعراق، وروی بقزوین الکتاب الکبیر للشافعی، سمعه منه: أبو الحسین القطّان، وأبو داود سلیمان بن یزید. قال: وأدرکت من أصحابه: علی بن أحمد بن صالح، ومحمّد بن الحسین بن فتح کیسکین.

وروی أبو إسحاق عن: هارون بن إسحاق الهمدانی، وعن عبیداللَّه بن سعید بن کثیر بن عفیر، والربیع بن سلیمان. وسمع بقزوین: أبا حامد

---

(۱) کنز العمّال ۱۱/ ۶۲۵ رقم ۳۳۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۳

أحمد بن محمّد بن زکریا النیسابوری.

وحدّث بقزوین سنهٔ ۲۹۸، فقال:

حدثنی عبیداللَّه بن سعید بن کثیر بن عفیر، ثنا إبراهیم بن رشید أبو إسحاق الهاشمی الخراسانی، حدّثنی یحیی بن عبداللَّه بن حسن بن حسن بن علی بن أبی طالب، حدثنی أبی، عن أبیه، عن جدّه، عن علی رضی اللَّه عنه، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

سألت [اللَّه - یا علی- فیک خمساً، فمنعنی واحدهً وأعطانی أربعاً، سألت اللَّه أنْ یجمع علیک أُمّتی فأبی علیَّ. وأعطانی فیک: أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض یوم القیامهٔ أنا وأنت معی، [معک لواء الحمد، وأنت تحمله بین یدیّ، تسبق [به الأوّلین والآخرین. وأعطانی أنّک أخی فی الدّنیا والآخرهٔ. وأعطانی أن بیتی مقابل بیتک فی الجنّهٔ. وأعطانی أنّک ولیّ المؤمنین بعدی» «۱».

أقول:

وإنّ هذا الحدیث الشریف یهتک أستار التضلیل والتخدیع، ویکشف أسرار التزویق والتلمیع، فهو من خیر الأدلّهٔ علی بطلان تأویل حدیث الولایهٔ، وحمله علی معنیً غیر معنی (المتصرّف فی الأمر)، وسقوطه من أصله وقمعه من جذوره...

إنّ هذا الحدیث یدل دلالهً وأضحهً علی أنّ المراد من جملهٔ (ولی المؤمنین بعدی) معنیً جلیل ومقام عظیم، لأنّ المنازل التی ذکرها النبی

---

(۱) التدوین بذکر أهل العلم بقزوین ۲/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۴

صلّی اللَّه علیه وسلّم له قبل هذه الجملهٔ یستوجب کلّ واحدهٍ منها علی الیقین أفضلیته علیه السلام من جمیع الخلائق من الأوّلین والآخرین، لأنّ مفادها مساواته علیه السلام للنبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم- الذی لا شک فی أفضلیّته من الخلائق أجمعین- فی مراتبه ومنازله کلّها.

فکما أنّ تلک المنازل والمراتب للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم جعلته خیر الخلائق وأشرف المرسلین ... کذلک یکون علی علیه السلام- المساوی له فیها- أفضل الخلائق أجمعین من الأنبیاء والمرسلین وسائر الناس، فلذا قال بعد أن ذکرها: «وأعطانی أنّک ولیُّ المؤمنین بعدی» لیشیر إلی أن تلک المنازل توجب أنْ یکون هو (المتصرّف) فی أُمور المؤمنین بعده صلّی اللَّه علیه وسلّم، وهذا لیس إلّا (الإمامهٔ والخلافهٔ).

ترجمهٔ الرّافعی

ولا بأس بذکر ترجمهٔ الرافعی الرّاوی لهذا الحدیث عن بعض المصادر المعتبرهٔ:

۱- الذهبی: الامام الرافعی أبو القاسم عبدالکریم بن محمّد بن عبدالکریم بن الفضل القزوینی الشافعی، صاحب الشرح الکبیر، إلیه انتهت معرفهٔ المذهب ودقائقه، وکان مع براعته فی العلم صالحاً زاهداً ذا أحوالٍ وکراماتٍ ونسکٍ وتواضع. توفی فی حدود آخر السنهٔ. رحمه اللَّه» «۱».

۲- ابن الوردی: «وفیها مات إمام الدین عبدالکریم بن محمّد بن عبدالکریم الرافعی القزوینی، مصنّف الشّرح الکبیر والصّغیر علی الوجیز

(۱) العبر ۳/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۵

والمحرر، ومصنّف التذنیب علی الشرحین. وکان مع براعته فی العلوم صالحاً زاهداً ذا أحوالٍ وکرامات. وعلی شرحه الکبیر الیوم إعتماد المفتین والحکّام فی الدنیا» «۱».

۳- الیافعی: «وفیها توفی الإمام الکبیر العلّامهٔ البارع الشهیر، الجامع بین العلوم والأعمال الصالحات، والزهد والعبادات، والتّصانیف المفیدات النفیسات، أبو القاسم عبدالکریم بن محمّد بن عبدالکریم القزوینی الشافعی، صاحب الشرح الکبیر المشتمل علی معرفهٔ المذهب ودقائقه الغامضات، الجامع الفائق علی التصانیف السابقات واللّاحقات. ومن کراماته: أنّه أضاءت له شجرهٔ فی بیته لمّا انطفی السراج الذی یستضیء به عند کتبه بعض مصنفاته» «۲».

۴- الأسنوی: «أبو القاسم إمام الدین عبدالکریم بن محمّد القزوینی، صاحب الشرح الوجیز الذی لم یصنّف فی المذهب مثله. تفقّه علی والده وعلی غیره.

وکان إماماً فی الفقه والتفسیر والحدیث والاصول وغیرها، طاهر اللّسان فی تصنیفه، کثیر الأدب، شدید الإحتراز فی المنقولات، ولا یطلق نقلًا عن أحدٍ غالباً إلّاإذا رآه فی کلامه، وإنْ لم یقف علیه فیه عبّر بقوله:

وعن فلانٍ کذا، شدید الإحتراز أیضاً فی مراتب الترجیح» «۳».

وتوجد ترجمته أیضاً فی:

سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۲۵۲

(۱) تاریخ ابن الوردی ۲/ ۱۴۵.

(۲) مرآهٔ الجنان ۴/ ۴۵.

(۳) طبقات الشافعیهٔ: ۱/ ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۶

فوات الوفیات ۲/ ۷

طبقات الشافعیهٔ للسبکی ۸/ ۲۸۱

تهذیب الأسماء واللغات ۲/ ۲۶۴

النجوم الزاهرهٔ ۶/ ۲۶۶

شذرات الذهب ۵/ ۱۰۸

«۱۶» «الأولیاء» فی تفسیر أهل البیت بمعنی «الأئمّهٔ ...» ص: ۳۰۶

جاء ذلک فی خطبهٍ للإمام الحسن السّبط علیه السلام، رواها الأئمهٔ الطاهرون من أهل البیت، وأوردها العلّامهٔ القندوزی، قال:

«وفی التفسیر المنسوب إلی الأئمّهٔ من أهل البیت الطیّبین- رضی اللَّه عنهم- عن جعفر الصادق، عن أبیه، عن جدّه: إن الحسن ابن أمیر المؤمنین علی- سلام اللَّه علیهم- خطب علی المنبر وقال:

إنّ اللَّه عزّ وجلّ- بمنّه ورحمته- لمّا فرض علیکم الفرائض، لم یفرض ذلک علیکم لحاجهٍ منه إلیه، بل رحمهً منه، لا إله إلّاهو، لیمیز الخبیث من الطیّب، ولیبلی ما فی صدورکم، ولیمحّص ما فی قلوبکم، ولتتسابقوا إلی رحمته، ولتتفاضل منازلکم فی جنّته، ففرض علیکم الحج والعمرهٔ وإقام الصلاهٔ وإیتاء الزکاهٔ والصوم والولایهٔ لنا أهل البیت، وجعلها لکم باباً لتفتحوا به أبواب الفرائض، ومفتاحاً إلی سبیله، ولولا محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وأوصیاؤه لکنتم حیاری، لا تعرفون فرضاً من الفرائض، وهل تدخلون داراً إلّامن بابها؟

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۷

فلمّا منَّ اللَّه علیکم بإقامهٔ الأولیاء بعد نبیّکم- صلّی اللَّه علیه وسلّم- قال: «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَرَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلَامَ دِیناً» «۱»

. ففرض علیکم لأولیائه حقوقاً، وأمرکم بأدائها إلیهم، لیحلّ ما وراء ظهورکم من أزواجکم وأموالکم ومآکلکم ومشاربکم، ویعرّفکم بذلک البرکهٔ والنماء والثروهٔ، ولیعلم من یطیعه منکم بالغیب.

ثم قال اللَّه عزّ وجلّ: «قُل لَا أَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبَی «۲»

واعلموا أنّ من یبخل المودّهٔ فإنّما یبخل عن نفسه، إنّ اللَّه هو الغنی وأنتم الفقراء إلیه.

فاعملوا من بعد ما شئتم، فسیری اللَّه عملکم ورسوله والمؤمنون، ثم تردّون إلی عالم الغیب والشهادهٔ فینبّئکم بما کنتم تعملون، والعاقبهٔ للمتّقین، ولا عدون إلّاعلی الظالمین.

سمعت جدّی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یقول: خلقت أنا من نور اللَّه وخلق أهل بیتی من نوری، وخلق محبّیهم من نورهم، وسائر الناس فی النار» «۳».

أقول:

ولا ریب فی أنّ مراده علیه السلام من «إقامهٔ الأولیاء بعد النبی» هو:

نصب الأئمهٔ، ویؤکّده استشهاده بالآیهٔ المبارکهٔ «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» ... النازلهٔ فی یوم غدیر خم.

(۱)

المائدهٔ ۵: ۲.

(۲) الشوری ۴۲: ۲۳.

(۳) ینابیع المودهٔ ۳/ ۳۶۴- ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۸

فإذن: المراد من «الولی» هو «الإمام».

فکذلک: المراد من «الولی» فی حدیثنا هو «الإمام».

لأنّ: الحدیث یفسّر بعضه بعضاً، کما نصّ علیه العلماء کالحافظ فی (شرح البخاری) وغیره من الأعلام.

«۱۷» إختصاص لفظ «الولی» ومقام «الولایهٔ» بنوّاب نبیّنا وهم «اثنا عشر ...» ص: ۳۰۸

وهذا ما نصَّ علیه شیخ الشیوخ سعدالدین الحموی، أورده الشیخ عزیز ابن محمّد النسفی «۱» فی کتابه، وحکاه الشیخ القندوزی، وهذا معرّبه:

إنّه لم یکن قبل نبیّنا محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی الأدیان السابقهٔ عنوان «الولی» وإنّما کان عنوان «النبی»، وکان یسمّون المقرّبین إلی اللَّه الوارثین لصاحب الشریعهٔ ب «الأنبیاء ...» فلمّا نزل الدین الجدید والشریعهٔ الجدیدهٔ علی محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- من عند اللَّه عزّ وجلّ، وجد فی هذا الدین اسم «الولی»، إذ اختار اثنی عشر رجلًا من أهل بیت محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وجعلهم الوارثین له، المقرّبین إلی نفسه، واختصهم بولایته، فهم النوّاب- من عند اللَّه- لمحمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، الوارثون له، وهؤلاء الاثنا عشر هم الذین ورد فیهم الحدیث:

---

(۱) عزیز الدین محمّد النّسفی، من أعلام الصّوفیهٔ، له فی ذلک مصنّفات، توفی سنهٔ ۶۸۶. هدیهٔ العارفین ۱/ ۵۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۹

العلماء ورثهٔ الأنبیاء، والحدیث: علماء امتی کأنبیاء بنی إسرائیل.

وإنّ آخر الأولیاء- وهو آخر النوّاب- هو الولی والنائب الثانی عشر، وهو خاتم الأولیاء، واسمه: المهدی، صاحب الزمان.

قال الشیخ: والأولیاء فی العالم لا یزیدون علی اثنی عشر، وأمّا الثلاثمائهٔ والخمسون، الذین هم رجال الغیب، فلا یسمّون بالأولیاء، وإنّما هم الأبدال» «۱».

فهذا رأی شیخ شیوخ القوم، الذی نقله النّسفی وهو من کبارهم، فدونکها من حجهٔ حاسمهٔ لشکوک أرباب الغوایهٔ، مبیّنهٔ لکون «الولی» دلیلًا علی «الإمامهٔ» فی حدیث الولایهٔ!

«۱۸» تبادر «المتصرّف فی الأمر» من «الولی» عند الإطلاق ... ص: ۳۰۹

فإنّ المنسبق إلی الأذهان من لفظ «الولی» عند الإطلاق هو معنی «المتصرّف فی الأمر» فکیف لو ضمّ إلیه کلمهٔ «بعدی»؟

فلو غض النظر عن جمیع الأدلهٔ السابقهٔ لکفی هذا التبادر وجهاً تامّاً للإستدلال، ودلیلًا قاطعاً للشبههٔ.

وإنّ لنا علی هذا الذی ذکرناه شواهد فی کلمات کبار العلماء المعتمدین، ومن ذلک ما جاء فی (الروضهٔ الندیّهٔ) بعد حدیث الثقلین المشتمل لفظه علی حدیث الغدیر:

(۱) ینابیع المودّهٔ: ۳/ ۳۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۰

«وتکلّم الفقیه حمید «۱» علی معانیه وأطال، ولننقل بعض ذلک:

قال- رحمه اللَّه- منها: فضل العترهٔ علیهم السلام، ووجوب رعایهٔ حقّهم، حیث جعلهم أحد الثقلین اللّذین یسأل عنهما، وأخبر بأنّه سأل لهم اللطیف الخبیر وقال: فأعطانی، یعنی: استجاب لدعاه فیهم.

...ومنها قوله: - صلّی اللَّه علیه وسلّم-: من کنت ولیّه فهذا ولیّه.

الولی: المالک المتصرف، بالسبق إلی الفهم، وإنْ استعمل فی غیره، ولهذا قال: السلطان ولیّ من لا ولیّ له. یرید: ملک التصرف فی عقد النکاح، یعنی: إنّ الإمام له الولایهٔ فیه حیث لا عصبهٔ».

«۱۹» وجوب حمل اللفظ المشترک علی جمیع معانیه حیث لا قرینهٔ عند الشافعی وجماعهٔ ... ص: ۳۱۰

فلقد ذهب الشافعی «۲» وأبو بکر الباقلانی «۳» وجماعهٔ من أعلام

(۱) حمید بن أحمد بن محمّد بن أحمد بن عبدالواحد المحلّی، النهمی، الوادعی، الهمدانی. متکلّم، من شیوخ الزیدیهٔ، من تصانیفه: العمدهٔ، فی مجلدین، العقد الفرید. الحسام الوسیط، عقیدهٔ الآل. الحدائق الوردیهٔ. وفاته سنهٔ: ۶۵۲. معجم المؤلفین ۱/ ۶۵۸.

(۲) محمّد بن إدریس، إمام الشّافعیّهٔ، توفی سنهٔ ۲۰۴، من مصادر ترجمته: حلیهٔالأولیاء ۹/ ۶۳، تهذیب الأسماء واللغات ۱/ ۴۴، وفیات الأعیان ۴/ ۱۶۳، سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۵، صفهٔ الصفوهٔ ۱/ ۴۸۲.

(۳) محمّد بن الطیّب، المتکلّم الکبیر، الاصولی الشهیر المتوفی سنهٔ ۴۰۳. من مصادر ترجمته: تاریخ بغداد ۵/ ۳۷۹، وفیات الأعیان ۴/ ۲۶۹، سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۱

الاصولیین عند القوم إلی: وجوب حمل اللفظ المشترک عند فقد المخصّص علی جمیع معانیه، فلو فرضنا عدم الدلیل علی ما نذهب إلیه فی المراد من حدیث الولایهٔ، لکفی هذا المبنی الاصولی فی الاستدلال بالحدیث علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، إذ لا ریب فی أنّ من جملهٔ المعانی هو:

المتصرّف فی الأمر، فیثبت له هذا المعنی، وسائر معانی لفظ «الولی» له، ولا ضیر فیه.

وأمّا أن ما ذکر هو مذهب الشّافعی والباقلانی وأتباعهما، فصریح الکتب الاصولیهٔ، قال العبری «۱» فی (شرح المنهاج).

«نقل عن الشافعی- رضی اللَّه عنه- والقاضی أبی بکر- رحمه اللَّه- وجوب حمل المشترک علی جمیع معانیه حیث لا قرینهٔ معه تدل علی تعیین المراد منه، لأنّ حمله علی جمیع معانیه غیر ممنوع لما ذکرناه، فیجب أن یحمل، إذ لو لم حمل علیه فإمّا أنْ لا یحمل علی شیء من معانیه، وذلک إهمال اللّفظ بالکلیّهٔ، وهو ظاهر البطلان، أو یحمل علی بعض معانیه دون بعض، وذلک ترجیح بلا مرجّح، لاستواء الوضع بالنسبهٔ إلیها وعدم القرینهٔ المعیّنهٔ للبعض، وهو أیضاً محال» «۲».

وقال الفخر الرازی فی کتاب (مناقب الشافعی):

«المسألهٔ الرابعهٔ: عابوا علیه قوله: اللفظ المشترک محمول علی جمیع معانیه عند عدم المخصّص. قالوا: والدلیل علی أنّه غیر جائز: إنّ الواضع وضعه لأحد المعنیین فقط، فاستعماله فیها معاً یکون مخالفهً للّغهٔ.

(۱) عبداللَّه بن محمّد العبری الفرغانی المتوفی سنة ۷۴۳، فقیه، اصولی، متکلّم. البدر الطالع ۱/ ۴۱۱، الدرر الکامنة ۲/ ۴۳۳.

(۲) شرح المنهاج فی الاصول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۲

وأقول: إن کثیراً من الاصولیّین المحققین وافقوه علیه، کالقاضی أبی بکر الباقلانی، والقاضی عبدالجبّار بن أحمد. ووجه قوله فیه ظاهر وهو: إنّه لمّا تعذّر التعطیل والترجیح لم یبق إلّاالجمع. وإنّما قلنا: إنّه تعذّر التعطیل، لأنّه تعالی إنّما ذکره للبیان والفائدة، والقول بالتعطیل إخراج له عن کونه بیاناً وفائدة. وإنّما قلنا: إنّه تعذّر الترجیح، لأنّه یقتضی ترجیح الممکن من غیر مرجّح وهو محال. ولمّا بطل القسمان لم یبق إلّاالجمع، وهذا وجه قوی حسن فی المسألة وإنْ کنا لا نقول به» «۱».

وقال محمّد الأمیر فی (الروضة الندیة) بعد الکلام المنقول عنه سابقاً، نقلًا عن الفقیه الحمید:

«ثم لو سلّمنا احتمال «الولی» لغیر ما ذکرنا علی حدّه، فهو کذلک یجب حمله علی الجمیع، بناءً علی أنَّ کلّ لفظةٍ احتملت معنیین بطریقة الحقیقة فإنّه یجب حملها علی الجمیع، إذ لم یدل دلیل علی التخصیص».

«۲۰» ابن حجر: «من کنت ولیّه» أی: المتصرّف فی الامور ... ص: ۳۱۲

وهذا نصّ کلامه:

«علی أنّ کون «المولی» بمعنی «الإمام» لم یعهد لغةً ولا شرعاً، أمّا الثانی فواضح، وأمّا الأوّل: فلأنَّ أحداً من أئمة العربیّة لم یذکر أن «مفعلًا» یأتی بمعنی «أفعل». وقوله تعالی: «مَأْوَاکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلَکُمْ» «۲» أی:

---

(۱) مناقب الإمام الشافعی: ۱۷۹.

(۲) الحدید ۵۷: ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۳

مقرّکم أو ناصرتکم مبالغةٌ فی نفی النصرة، کقولهم: الجوع زاد من لا زاد له. وأیضاً: فالإستعمال یمنع من أنّ «مفعلًا» بمعنی «أفعل» إذْ یقال: هو أولی من کذا، دون: مولی من کذا. وأولی الرجلین، دون: مولاهما.

وحینئذٍ، فإنّما جعلنا من معانیه: المتصرف فی الامور، نظراً للروایة الآتیة: من کنت ولیّه» «۱».

أقول:

فابن حجر یری أنّ لفظ «الولی» فی الحدیث: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه» بمعنی «المتصرّف فی الامور»، وعلیه یکون المراد منه فی الحدیث «ولیّکم بعدی» هو «المتصرف فی الامور» کذلک، حتی لا یلزم الافتراق واختلال الاتّساق المستبشع فی المذاق، الذی لا یلتزمه إلّامن لیس له من الفهم والحدس الصائب خلاق.

ولا یخفی أنّ هذا کافٍ فی الإستدلال به علی المطلوب.

«۲۱» حدیث بریدة بلفظ: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه ...» ص: ۳۱۳

وفی بعض طرق حدیث بریدة، قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

«من کنت ولیّه فعلی ولیّه»، وأخرجه غیر واحدٍ من الأئمة الأعلام:

* أخرج أحمد: «ثنا وكيع، ثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۴

ابن بريدة، عن أبيه، قال قال رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۱».

* وأخرج: «حدّثنا أبو معاوية، ثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن ابن بريدة، عن أبيه، قال: بعثنا رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى سرية، قال: لمّا قدمنا قال: كيف رأيتم صحبة صاحبكم؟ قال: فإمّا شكوته أو شكاه غيرى قال: فرفعت رأسى- وكنت رجلًا مكباباً- قال: فإذا النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قد احمرّ وجهه قال: وهو يقول: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۲».

وأخرج: «ثنا وكيع، ثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن ابن بريدة، عن أبيه، إنّه مرّ على مجلسٍ وهم يتناولون من على، فوقف فقال: إنّه قد كان فى نفسى على على شىء، وكان خالد بن الوليد كذلك، فبعثنى رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى سرية عليها على، وأصبنا سبياً، قال: فأخذ على جاريةً من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الوليد: دونك. قال: فلمّا قدمنا على النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى سرية عليها على، وأصبنا سبياً، قال: فأخذ على جاريةً من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الوليد: دونك. قال: فلمّا قدمنا على النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- جعلت احدّثه بما كان، ثم قلت: إنَّ علياً أخذ جاريةً من الخمس، قال: وكنت رجلًا مكباباً، قال: فرفعت رأسى فإذا وجه رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قد تغيّر فقال: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۳».

---

(۱) مسند أحمد ۵/ ۳۶۱.

(۲) مسند أحمد ۵/ ۳۵۰.

(۳) مسند أحمد ۵/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۵

* وأخرج النَسائى: «أخبرنا أبو كريب محمّد بن العلاء الكوفى قال:

حدّثنا أبو معاوية، قال: حدثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن ابن بريدة، عن أبيه قال: بعثنا رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى سرية، واستعمل علينا علياً، فلمّا رجعنا سألنا كيف رأيتم صحبة صاحبكم، فإمّا شكوته أنا وإمّا شكاه غيرى، فرفعت رأسى- وكنت رجلًا مكباباً- فإذا وجه رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قد احمرّ فقال: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۱».

* وأخرج: «أخبرنا محمّد بن المثنّى قال حدثنا يحيى بن حماد قال أخبرنا أبو عوانة عن سليمان قال: حدّثنا حبيب بن أبى ثابت، عن أبى الطفيل، عن زيد بن أرقم، قال: لمّا رجع رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- من حجّة الوداع ونزل غدير خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: كأنّى [قد] دعيت فأجبت، وإنى قد تركت يكم الثقلين، أحدهما أكبر من الآخر، كتاب اللَّه وعترتى أهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى فيهما، فإنّهما لن يفترقا حتى يردا علىَّ الحوض. ثم قال:

إنّ اللَّه مولاى، وانا ولى كلّ مؤمن. ثم أخذ بيد على فقال: من كنت وليّه فهذا وليّه، اللهم والِ من والاه وعادِ من عاداه.

فقلت لزيد: سمعته من رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم-؟

قال: ما كان فى الدوحات أحد إلّارآه بعينه وسمعه باذنه» «۲».

* وأخرج الحاكم: «حدّثنا أبو الحسين محمّد بن أحمد بن تميم الحنظلى- ببغداد- ثنا أبو قلابة عبدالملك بن محمّد الرقاشى، حدّثنا يحيى

---

(۱) الخصائص: ۷۰ ح ۷۵ وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۳۰ ح ۸۴۶۵.

(۲) الخصائص: ۶۹. ح ۷۴ وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۳۰ ح ۸۴۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۶

بن حماد.

وحدّثنی أبو بکر محمّد بن أحمد بن بالویه، وأبو بکر أحمد بن جعفر البزاز، قالا: ثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد.

وثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه- ببخاری- ثنا صالح بن محمّد الحافظ البغدادی، ثنا خلف بن سالم المخرّمی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانهٔ، عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- من حجّهٔ الوداع، ونزل غدیر خم، أمر بدوحاتٍ فقممن، ثم قال: کأنّی قد دعیت فأجبت، وإنّی قد ترکت فیکم الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللَّه وعترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنّهما لن یفترقا حتّی یردا علیَّ الحوض؛ ثمّ قال:

اللَّه عزّ وجلّ مولای، وأنا مولی کلّ مؤمنٍ، ثم أخذ بید علی فقال:

من کنت مولاه فهذا ولیّه، اللّهم والِ من والاه.

وذکر الحدیث بطوله.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین، ولم یخرجاه بطوله.

شاهده حدیث سلمهٔ بن کهیل، عن أبی الطفیل أیضاً، صحیح علی شرطهما» «۱».

* وروی ابن کثیر عن سنن النسائی عن محمّد بن المثّنی بإسناده فیه:

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱۸ ح ۴۵۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۷

«إنّ اللَّه مولای وأنا ولیّ کلّ مؤمنٍ. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا ولیّه» «۱».

* ورواه المتّقی الهندی عن ابن جریر الطبری وفیه:

«إنّ اللَّه مولای وأنا ولیّ کلّ مؤمنٍ. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه، اللّهم والِ من والاه وعاد من عاداه» «۲».

* وقال العزیزی- شارح الجامع الصغیر-: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه، یدفع عنه ما یکرهه. حم ن ک عن بریدهٔ، وإسناده حسن» «۳».

* وقال محمّد صدر العالم الهندی: «أخرج ابن أبی شیبهٔ، والنسائی، وأحمد، وابن حبان، والحاکم، والضیاء، عن بریدهٔ. والطبرانی عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: من کنت ولیّه فعلی ولیّه» «۴».

أقول:

لا ریب فی أنّ المراد من «الولی» فی «فعلی ولیّه» هو نفس المراد منه فی «من کنت ولیّه»، ولا ریب فی أنّه بمعنی «المتصرّف فی الامور». قال العزیزی:

«أنا ولیُّ المؤمنین. أی: متولّی أُمورهم. وکان- صلّی اللَّه علیه وسلّم یباح له أنْ یزوّج ما شاء من النّساء ممّن یشاء من غیره ومن نفسه، وإنْ لم

---

(۱) البدایهٔ والنهایهٔ ۵/ ۱۵۹.

(۲) کنز العمال ۱۳/ ۱۰۴ رقم ۳۶۳۴۰.

(۳) السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۸۴.

(۴) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۸

یأذن کلّ من الولی والمرأهٔ، وأنْ یتولّی الطرفین بلا أذن. حم م ن» «۱».

ترجمهٔ العزیزی

والعزیزی- شارح الجامع الصغیر- إمامٌ عالم محدِّث جلیل حافظ، قال العلّامهٔ المحبّی بترجمته: «علی العزیزی البولاقی الشافعی، کان إماماً فقیهاً محدّثاً حافظاً، متقناً ذکیاً، سریع الحفظ بعید النسیان، مواظباً علی النظر والتحصیل، کثیر التلاوهٔ سریعها، متودداً متواضعاً، کثیر الاشتغال بالعلم ومحبّاً لأهله، خصوصاً أهل الحدیث، حسن الخلق والمحاضرهٔ، مشاراً إلیه فی العلم، شارک النور الشبراملسی فی کثیرٍ من شیوخه، وأخذ عنه واستفاد منه، وکان یلازمه فی دروسه الأصلیّهٔ والفرعیّهٔ، وفنون العربیهٔ، وله مؤلفات کثیرهٔ، نقله فیها یزید علی تصرّفه، منها: شرح علی الجامع الصغیر للسیوطی فی مجلّدات، وحاشیهٔ علی شرح التحریر للقاضی زکریّا، وحاشیهٔ علی شرح الغایهٔ لابن القاسم فی نحو سبعین کرّاسهٔ، واخری علی شرحها للخطیب.

وکانت وفاته ببولاق فی سنهٔ ۱۰۱۷۰ وبها دفن» «۲».

«۲۲» الحدیث بلفظ: «اللَّه ولیّی وأنا ولیُّ المؤمنین ومن کنت ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۳۱۸

وقد أخرجه النسائی من طریق الحسین بن حریث: «... إنّ اللَّه ولیّی

---

(۱) السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۱۲.

(۲) خلاصهٔ الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۹

وأنا ولی المؤمنین ومن کنت ولیه فهذا ولیه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه وانصر من نصره» «۱».

ولا ریب أنّ اللَّه هو «الولی» أی «متولّی أُمور الخلق»، فهذا المعنی هو المراد من ولایهٔ النبی، فکذا ولایهٔ علی...

وأمّا أنّ المراد من ولایهٔ اللَّه ما ذکرناه فهو صریحهم فی کتب التفسیر وغیرها:

قال النیسابوری بتفسیر آیهٔ الکرسی: «اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا» «۲»

أی: متولّی أُمورهم وکافل مصالحهم، فعیل بمعنی فاعل» «۳».

وقال القاریف ی (الحرز الثمین- شرح الحصن الحصین) بشرح الدعاء: «اللّهم إنی أعوذ بک من العجز والکسل ... اللّهم آت نفسی تقواها ... أنت ولیّها» ... قال:

«أی المتصرّف فیها ومصلحها ومربّیها، ومولاها، أی: ناصرها وعاصمها. وقال الحفنی: عطف تفسیری».

«۲۳» قوله لبریدهٔ: «لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی ...» ص: ۳۱۹

اشارهٔ

فإنّه لمّا شکی علیّاً علیه الصّلاهٔ والسّلام نهاه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وزبره بشدّهٔ، وکذا فعل مع وهب بن حمزهٔ لمّا انتقصه،

وقال: لا تقل هذا...

---

(۱) الخصائص ۸۱- ۸۲ ح ۹۳ وانظر السنن الکبری ۵/ ۱۳۶ ح ۸۴۸۳.

(۲) سورهٔ ۲: ۲۵۷.

(۳) تفسیر النیسابوری ۲/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۰

وقد جاء هذا اللفظ فی روایهٔ:

سلیمان بن أحمد الطبرانی.

ومحمّد بن إسحاق بن یحیی بن مندهٔ الأصبهانی.

وأحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی.

وأبی نعیم أحمد بن عبداللّه الأصبهانی.

وعلی بن محمّد بن محمّد الجزری المعروف بابن الأثیر.

ونور الدین الهیثمی.

وجلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی.

وعلی بن حسام الدین المتّقی الهندی.

روایهٔ الطبرانی:

فی (مجمع الزوائد): «وعن وهب بن حمزهٔ قال: صحبت علیّاً إلی مکهٔ، فرأیت منه بعض ما أکره. فقلت: لئن رجعت لأشکونّک إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم. فلما قدمت لقیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقلت: رأیت من علی کذا وکذا، فقال: لا تقل هذا، فهو أولی الناس بکم بعدی.

رواه الطبرانی» «۱».

وفی (کنز العمّال): «لا تقل هذا، فهو أولی الناس بکم بعدی یعنی:

علیّاً. طب عن وهب بن حمزهٔ» «۲».

وفی (الإکتفاء): «عن وهب بن حمزهٔ قال: قدم بریدهٔ من الیمن-

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۹ وانظر المعجم الکبیر ۲۲/ ۱۳۵ ح ۳۶۰.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۶۱۲ رقم ۳۲۹۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۱

وکان خرج مع علی بن أبی طالب، فرأی منه جفوهً- فأخذ یذکر علیّاً وینتقص من حقّه، فبلغ ذلک رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فقال له: لا تقل هذا، فهو أولی الناس بکم بعدی. یعنی علیّاً. أخرجه الطّبرانی فی الکبیر» «۱».

روایهٔ ابن مندهٔ وأبی نعیم:

فی (اسد الغابهٔ) قال: «وهب بن حمزهٔ، یعدّ فی أهل الکوفهٔ، روی حدیثه: یوسف بن صُهیب، عن رُکین، عن وهب بن حمزهٔ قال: صحبت علیّاً- رضی اللَّه عنه- من المدینهٔ إلی مکّهٔ، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت إلی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لأشکونّه إلیه، فلمّا قدمت لقیت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فقلت: رأیت من علی کذا وکذا. فقال: لا تقل هذا، فهو

أولى الناس بعدى. أخرجه ابن مندة وأبو نعيم» «۲».

رواية ابن مردويه:

فى كتاب (الطرائف): «وفى كتاب المناقب، تأليف أبى بكر أحمد بن موسى ابن مردويه– وهو من رؤساء المخالفين لأهل البيت عليهم السلام– هذا الحديث من عدّة طرق. وفى رواية بريدة بزيادة وهى: إنّ النبى صلّى اللّه عليه وسلّم قال لبريدة:

أيه عنک يا بريدة، فقد أكثرت الوقوع فى على، فواللّه إنّک لتقع فى

---

(۱) الاكتفاء فى فضل الأربعة الخلفاء– مخطوط.

(۲) أُسد الغابة ۴/ ۶۸۱. وانظر معرفة الصحابة لأبى نعيم ۵/ ۲۷۲۳.

رجل إنّه أولى الناس بكم بعدى» «۱».

تراجم الرواة

ورواة هذا الحديث من أكابر الحفّاظ الأعلام.

أما الطبرانى وابن مردويه وأبو نعيم وابن الأثير، فقد سبقت تراجمهم.

بقى أن نترجم لابن مندة:

قال الذهبى: «ابن مندة. الإمام الحافظ الجوّال، محدّث العصر، أبو عبداللّه محمّد ابن الشيخ أبى يعقوب إسحاق ابن الحافظ أبى عبداللّه محمّد بن أبى زكريا يحيى بن مندة...

ولد أبو عبداللّه سنة ۳۱۰ وقيل فى التى تليها.

سمع أبه، وعم أبيه عبدالرحمن بن يحيى، وأبا على الحسن بن أبى هريرة، وطائفة باصبهان، ومحمّد بن الحسين القطّان...

وعدّه شيوخه الذين سمع وأخذ عنهم ألف وسبعمائة شيخ ... وما بلغنا أنّ أحداً من هذه الامّة سمع ما سمع، ولا جمع ما جمع، وكان ختام الرحّالين وفرد المكثرين، مع الحفظ والمعرفة والصّدق [وكثرة التصانيف .

حدّث عنه...

قال الباطرقانى: نا أبو عبداللّه إمام الأئمة فى الحديث لقّاه اللّه روضوانه.

قال شيخنا أبو على الحافظ: بنو مندة أعلام الحفّاظ فى الدنيا قديماً

---

(۱) الطرائف فى معرفة الطوائف: ۶۶.

وحديثاً، ألا ترون إلى قريحة أبى عبداللّه؟!

وقيل: إنّ أبا نعيم ذكر له ابن مندة فقال: كان جبلًا من الجبال» «۱».

أقول:

فهذا هو الحديث، وهؤلاء المخرجون له...

فمن المناسب الآن أنْ نعرف معنى أولوية النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم بالناس فى القرآن الكريم والسنّة النبويّة، على ضوء كلمات كبار المحدّثين والمفسّرين الذين عليهم المعوَّل عندهم فى فهم معانى الآيات والروايات، ليظهر معنى كون على عليه السلام أولى الناس بعده صلّى اللّه عليه وسلّم، فلا يبقى مجال لمكابرة معاند أو تشكيک مشكّک.

فاستمع لما یلی:

(۱) تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۰۳۱– ۱۰۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۴

معنی أولویّهٔ النبیّ بالمؤمنین کتاباً وسنّهٔ ... ص: ۳۲۴

إنّ قوله علیه السلام: «أولی الناس بکم بعدی» معناه: الأولی بالتصرّف فی أُمورکم، قطعاً، لأنّ الکلمهٔ هذه مقتبسهٔ من قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» «۱»

، ومن المقطوع به أن المراد من هـذه الآیهٔ المبارکهٔ أولویّهٔ النبیّ بالتصـرّف فی أُمور المسـلمین ... وهذا ما یصـرّح به وینص علیه أئمهٔ التفسیر:

کلمات المفسّرین فی معنی «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ...» ص: ۳۲۴

* قال الواحدی: «قوله: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أی:
إذا حکم علیهم بشـیء نفذ حکمه ووجبت طاعته علیهم. قال ابن عباس: إذا دعاهم النبیّ إلی شـیء ودعتهم أنفسـهم إلی شیء، کانت طاعهٔ النبیّ أولی بهم من طاعهٔ أنفسهم» «۲».
* وقال البغوی: «قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِـهِمْ» یعنی: من بعضهم ببعض، فی نفوذ حکمه فیهم ووجوب طاعته علیهم. وقال ابن عباس وعطاء: یعنی: إذا دعاهم النبیّ صلّی اللَّه علیه

(۱) الاحزاب ۳۳: ۶.

(۲) التفسیر الوسیط ۳/ ۴۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۵

وسـلّم ودعتهم أنفسـهم إلی شـیء کـانت طاعـهٔ النبیّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم أولی بهم من طاعتهم أنفسـهم. قال ابن زیـد: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فیما قضی فیهم، کما أنت أولی بعبدک فیما قضیت علیه ...

أخبرنا عبدالواحد الملیحی ... عن أبی هریرهٔ: إنّ النبی صـلّی اللَّه علیه وسلّم قال: ما من مؤمنٍ إلّاوأنا أولی به فی الدنیا والآخرهٔ، إقرأوا إنْ شـئتم: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فأیّما مؤمن مات وترک مالًا فلیرثه عصبته من کانوا، ومن ترک دیناً أو ضیاعاً فلیأتنی فأنا مولاه» «۱».

* وقال البیضاوی: ««النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِـهِمْ» فی الامور کلّها، فإنّه لا یأمرهم ولا یرضـی منهم إلّابما فیه صلاحهم ونجاحهم، بخلاـف النفس، فلـذلک أطلق، فیجب علیهم أن یکون أحب إلیهم من أنفسـهم، وأمره أنفـذ علیهم من أمرها، وشـفقتهم علیه أتم من شفقتهم علیها» «... ۲».

أقول:

واعلم أنّ هؤلاء الثلاثهٔ– الواحدی والبغوی والبیضاوی– الذین استندنا إلی کلماتهم فی الردّ علی هفوات (الدهلوی)، قد نص والده فی

كتاب (إزالة الخفاء) على أنّهم كبار المفسرين، الذين فسّروا القرآن العظيم، وشرحوا غرائبه، وبيّنوا معانيه، وذكروا أسباب نزول آياته، وأنّ هؤلاء قد حازوا قصب السبق على أقرانهم، وأصبحوا القدوة للمسلمين، وما زالت كلمات الثناء عليهم متواترة إلى يوم الدين.

---

(۱) تفسير البغوى المسى بمعالم التنزيل ۳/ ۴۳۷.

(۲) تفسير البيضاوى: ۲/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۶

فبكلمات هؤلاء الذين وصفهم شاه ولى اللّه الدهلوى بهذه الألقاب فنّدنا- وللّه الحمد- مزاعم (الدهلوى) ورددنا أبا طيلة.

* الزمخشرى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ» فى كلّ شىء من امور الدين والدنيا و «مِنْ أَنفُسِهِمْ» ولهذا أطلق ولم يقيد، فيجب عليهم أنْ يكون أحبّ إليهم من أنفسهم، وحكمه أنفذ عليهم من حكمها، وحقّه آثر لديهم من حقوقها، وشفقتهم عليه أقدم من شفقتهم عليها، وأنْ يبذلوها دونه ويجعلونها فداءه إذا أعضل خطب ووقاءه إذا لفحت حرب، وأن لا يتّبعوا ما تدعوهم إليه نفوسهم، ولا ما تصرفهم عنه، ويتّبعوا كلّما دعاهم إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم وصرفهم عنه» «... ۱».

* وقال أبو العبّاس الخويى «۲» ما حاصله: إن قوله تعالى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» يفيد أولوية النبى بالتصرف، فلو تعلّقت إرادته حرمة شىء على الامة ومنعها منه نفذت إرادته وكانت الحكمة على طبقها ... وهذا عين الأولويّة بالتصرّف «۳».

* وقال النسفى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أى: أحق بهم فى كلّ شىء من امور الدين والدنيا، وحكمه أنفذ عليهم من حكمها، فعليهم أن يبذلوا نفسه دونه ويجعلوها فدائه. أو: هو أولى بهم، أى: أرأف بهم وأعطف عليهم وأنفع لهم» «۴».

---

(۱) الكشاف ۳/ ۲۵۱.

(۲) أحمد بن الخليل المتوفى سنة ۶۳۷ أو ۶۹۳، فقيه، اصولى، مفسّر، متكلّم، أديب. له مصنفات. السبكى ۸/ ۱۶، مرآة الجنان ۴/ ۱۶۷ وغيرهما.

(۳) أحمد بن الخليل المتوفى سنة ۶۳۷ أو ۶۹۳، فقيه، اصولى، مفسّر، متكلّم، أديب. له مصنفات. السبكى ۸/ ۱۶ مرآة الجنان ۴/ ۱۶۷ وغيرهما.

(۴) تفسير النسفى ۳/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۷

* وقال النيسابورى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» والمعقول فيه أنّه رأس الناس ورئيسهم، فدفع حاجته والاعتناء بشأنه أهم... ويعلم من إطلاق الآية أنّه أولى بهم من أنفسهم فى كلّ شىء من امور الدنيا والدين» «... ۱».

* وقال جلال الدين المحلّى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فيما دعاهم إليه ودعتهم أنفسهم إلى خلافه».

* وقال الخطيب الشربينى بمثل ما تقدّم، وأورد حديث أبى هريرة الآتى أيضاً، ممّا يظهر منه دلالته على الأولوية وإلّا لَما أورده، ثم إنّه علّل أولويّة النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم بالتصرّف بقوله: «وإنّما كان صلّى اللّه عليه وسلّم أولى بهم من أنفسهم لأنّه لا يدعوهم إلّاإلى العقل والحكمة» «۲».

أقول:

هذا، وإنّ ما جاء فى كلام بعض المفسّرين للآية بعد التفسير للأولويّة ب «الأولويّة بالتصرّف فى الامور» من احتمال إرادة أنّه: «أرأف بهم وأعطف عليهم وأنفع لهم» لا يضر، لأنّ المعنى الأوّل مذكور بصيغة الجزم وهذا بعنوان الإحتمال. ولأنّ جواب السؤال المقدّر فى بيان النيسابورى إنّما يتعلّق بالمعنى الأوّل. ولأنّ المعنى الأوّل معلّل بإطلاق الآية بخلاف الثانى.

هذا کلّه مضافاً إلی أنّ أکثرهم لم یذکروا إلّاالمعنی الأوّل.

کما أنّ ظاهر کلام السراج المنیر- کالنیسابوری والخوئی- أنّ فرض نزول الآیة بشأن قصّة التبنّی لا- ینافی حملها علی الأولویّة بالتصرّف، بل

---

(۱) تفسیر النیسابوری: ۵/ ۴۴۷.

(۲) السراج المنیر فی تفسیر القرآن ۳/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۸

هی علی هذا التقدیر جواب للسؤال المقدّر، ومناسبتها مع تلک القصّة ظاهرة.

کلمات علماء الحدیث فی معنی قوله: «أنا أولی بالمؤمنین ...» ص: ۳۲۸

ونحوهفإنّ نفس المعنی الذی ذکره المفسّرون بشرح قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» ... وهو: «الأولویّة بالتصرّف» قاله علماء الفقه والحدیث بشرح الحدیث عن أبی هریرة قال صلّی اللَّه علیه وسلّم: «أنا أولی الناس بالمؤمنین فی کتاب اللَّه عزّ وجلّ، فأیّکم ما ترک دیناً أو ضیعةً فادعونی فأنا ولیّه، وأیّکم ما ترک مالًا فلیورث عصبته من کان».

* فقال أبو زرعة أحمد بن عبدالرحیم العراقی «۱» بشرحه باللفظ المذکور:

«فیه فوائد: الأولی: أخرجه مسلم من هذا الوجه، عن محمّد بن رافع عن عبدالرزّاق.

وأخرجه الأئمة الستّة خلا أبا داود من طریق الزهری، عن أبی سلمة، عن أبی هریرة، إنّ رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- کان یؤتی بالرجل المتوفی، علیه الدین، فیسأل: هل ترک لدینه فضلًا؟ فإنْ حدث أنّه ترک لدینه وفاءً وإلّا قال للمسلمین: صلّوا علی صاحبکم، فلمّا فتح اللَّه علیه الفتوح قال: أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم، فمن توفّی من المؤمنین

---

(۱) المتوفی سنة ۸۲۶. حافظ، محدّث، فقیه، اصولی، مفسّر. الضوء اللامع ۱/ ۳۳۶، حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳، طبقات المفسرین ۱/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۹

فترک دیناً فعلیّ قضاؤه، ومن ترک مالًا فلورثته. هذا لفظ البخاری وقال الباقون: قضاءً بدل فضلًا، وکذا هو عند بعض رواة البخاری.

وأخرجه الشیخان وأبو داود من روایة أبی حازم، عن أبی هریرة، بلفظ: من ترک مالًا فلورثته ومن ترک کلاًّ فإلینا، وفی لفظ مسلم: ولیته.

وأخرج البخاری ومسلم والنسائی من روایة أبی صالح، عن أبی هریرة بلفظ: أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم، فمن مات وترک مالًا فماله لموالیه العصبة، ومن ترک کلاًّ أو ضیاعاً فأنا ولیّه...

وأخرجه البخاری من روایة عبدالرحمن بن أبی عمرة، عن أبی هریرة بلفظ: ما من مؤمن إلّاوأنا أولی به فی الدنیا والآخرة، إقرأوا ما شئتم «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فأیّما مؤمن مات وترک مالًا فلیرثه عصبته من کانوا، ومن ترک دیناً أو ضیاعاً فلیأتنی فأنا مولاه.

وأخرجه مسلم من روایة أبی الزناد، عن الأعرج، عن أبی هریرة بلفظ: والذی نفس محمّد بیده، إنْ علی الأرض من مؤمن إلّاوأنا أولی الناس به، فأیّکم ما ترک دیناً أو ضیاعاً فأنا مولاه، وأیّکم ما ترک مالًا فإلی العصبة من کان.

الثانیة:

قوله: أنا أولى الناس بالمؤمنين.

إنّما قيّد ذلك بالناس، لأنّ اللَّه تعالى أولى بهم منه.

وقوله: في كتاب اللَّه عزّ وجلّ.

إشارة إلى قوله تعالى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» وقد صرّح بذلك في رواية البخاري، من طريق عبدالرحمن بن أبي عمرة، كما

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۰

تقدم.

فإن قلت: الذي في الآية الكريمة أنه أولى بهم من أنفسهم، ودلّ الحديث على أنّه أولى بهم من سائر الناس، ففيه زيادة.

قلت: إذا كان أولى به من أنفسهم، فهو أولى بهم من بقيّة الناس من طريق الأولى، لأنّ الإنسان أولى بنفسه من غيره، فاذا تقدّم النبي صلّى اللَّه عليه وسلّم على النفس، فتقدّمه في ذلك على الغير من طريق الأولى.

وحكى ابن عطيّة في تفسيره عن بعض العلماء العارفين أنه قال: هو أولى بهم من أنفسهم، لأنّ أنفسهم تدعوهم إلى الهلاك وهو يدعوهم إلى النجاة. قال ابن عطيّة: ويؤيّد هذا قوله عليه الصّلاة والسلام: أنا آخذ بحجزكم عن النار وأنتم تقحمون فيها تقحّم الفراش.

الثالثة:

يترتب على كونه عليه الصلاة والسلام أولى بهم من أنفسهم: أنه يجب عليهم إيثار طاعته على شهوات أنفسهم وإن شق ذلك عليهم، وأنْ يحبّوه أكثر من محبّتهم لأنفسهم، ومن هنا قال النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم:

لا يؤمن أحدكم حتّى أكون أحبّ إليه من ولده ووالده والناس أجمعين.

وفي روايةٍ اخرى: من أهله وماله والناس أجمعين، وهو في الصحيحين من حديث أنس.

ولمّا قال له عمر- رضي اللَّه عنه- لأنت أحب إليّ من كلّ شيء إلّا نفسي.

قال له: لا والذي نفسي بيده حتى أكون أحبّ إليك من نفسك.

فقال النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: الآن يا عمر.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۱

رواه البخاري في صحيحه.

قال الخطّابي: لم يرد به حبّ الطبع، بل أراد حبّ الإختيار، لأنّ حبّ الإنسان نفسه طبع ولا سبيل إلى قلبه. قال: فمعناه: لا تصدق في حبّي حتى تفني في طاعتي نفسك، وتؤثر رضاي على هواك وإنْ كان فيه هلاكك.

الرابعة:

إستنباط أصحابنا الشافعيّة من هذه الآية الكريمة: أن له عليه الصلاة والسلام أنْ يأخذ الطّعام والشراب من مالكهما المحتاج إليهما إذا احتاج عليه الصلاة والسلام إليهما، وعلى صاحبهما البذل، ويفدي مهجته بمهجة رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، وأنّه لو قصده عليه الصلاة والسلام ظالم لزم من حضره أنْ يبذل نفسه دونه. وهو استنباط واضح.

ولم يذكر النبي صلّى اللَّه عليه وسلّم عند نزول هذه الآية ماله في ذلك من الحظ، وإنّما ذكر ما هو عليه فقال: وأيّكم ما ترك ديناً أو ضياعاً فادعوني فأنا وليّه، وترك حظّه فقال: وأيّكم ما ترك مالًا فليورّث عصبته من كان» «۱».

* وقال البدر العيني «۲» بشرح قوله: «وأنا أولى به في الدنيا والآخرة»:

يعني: أحق وأولى بالمؤمنين في كلّ شيء من امور الدنيا والآخرة من أنفسهم، ولهذا أطلق ولم يعيّن، فيجب عليهم امتثال أوامره واجتناب

(۱) شرح الأحکام، کتاب الفرائض، الحدیث: ۱.

(۲) محمود بن أحمـد المتوفی سـنهٔ ۸۵۵ فقیه، محدّث، مؤرّخ، أدیب. الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱، حسن المحاضرهٔ ۱/ ۲۷۰، شذرات الذهب ۷/ ۲۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۲

نواهیه» «۱».

فمن هـذا الکلام یظهر أن الآیـهٔ المبارکهٔ «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ» ... دالهٔ علی أولویّته صـلّی اللَّه علیه وسـلّم بالمؤمنین من أنفسـهم فی جمیع شؤونهم، وأنّ علیهم الإمتثال المطلق ... فما زعمه (الـدهلوی) من عدم العلاقهٔ بین الآیهٔ والأولویهٔ بالتصـرف بمثابهٔ الردّ الصـریح علی اللَّه والرسول.

* وقال الشـهاب القسـطلانی «۲» بتفسـیر الآیـهٔ المبارکـهٔ من کتـاب التفسـیر: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ» فی الامور کلّها «مِنْ أَنْفُسِهِمْ» من بعضهم ببعض، فی نفوذ حکمه ووجوب طاعته علیهم.

وقال ابن عباس وعطاء: یعنی إذا دعاهم النبی صـلّی اللَّه علیه وسـلّم ودعتهم أنفسـهم إلی شـیء کانت طاعهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أولی بهم من طاعهٔ أنفسهم.

وإنّما کان ذلک لأنّه لا یأمرهم ولا یرضی إلّابما فیه صلاحهم ونجاحهم، بخلاف النفس.

وقوله: «النَّبِیُّ» ... ثابت فی روایـهٔ أبی ذر فقط، وبه قال: حـدّثنی- بالإفراد- إبراهیم بن المنـذر القرشـی الحزامی قال: حدّثنا محمّد بن فلیـح- بضم الفاء وفتح اللام آخره حاء مهملهٔ مصـغراً- قال: حدّثنا أبی فلیح بن سـلیمان الخزاعی، عن هلال بن علی العامری المدنی- وقد ینسب إلی جدّه

(۱) عمدهٔ القاری- شرح صحیح البخاری ۱۲/ ۲۳۵.

(۲) أحمد بن محمّد المصری، المتوفی سـنهٔ ۹۲۳، فقیه، محـدّث، مجوّد، مؤرّخ. الضوء اللامـع ۲/ ۱۰۳، البـدر الطالع ۱/ ۷۰، شذرات الذهب ۸/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۳

اسامـهٔ- عن عبـدالرحمن بن أبی عمرهٔ- بفتـح العین وسـکون المیم- الأنصـاری النجاری- بالجیم، قیل: ولـد فی عهـده صـلّی اللَّه علیه وسلّم.

وقال ابن أبی حاتم: لیس له صحبهٔ- عن أبی هریرهٔ- رضی اللَّه عنه- عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال:

ما من مؤمن إلّاوأنا أولی الناس به، أی: أحقّهم به فی کلّ شـیء من امور الـدنیا والآخرهٔ- وسـقط لأبی ذر لفظ الناس- اقرأوا إن شـئتم قوله عزّ وجلّ: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ».

استنبط من الآیهٔ أنه: لو قصده علیه السلام ظالم وجب علی الحاضر من المؤمنین أنْ یبذل نفسه دونه» «۱».

أقول:

وهذه العبارهٔ ظاهرهٔ فی صحّهٔ تفسیر الآیهٔ بالأولویهٔ بالتصرف مطلقاً من وجوه:

منها: قوله بتفسیر الآیهٔ: «فی الامور کلّها»، حیث أتی بالجمع المحلّی باللام الدال علی العموم ثم أکّده بکلمهٔ «کلّها».

ومنها: قوله: «فی نفوذ حکه ووجوب طاعته» فإنّه ظاهر فی الإطلاق ودال علی الأولویّهٔ التامّهٔ.

ومنها: ما نقله عن ابن عباس وعطا، فإنّه صریح فی دلالهٔ الآیهٔ علی ما ذکرنا، والمنکر مکابر.

ومنها: قول القسطلانی بعد ذلک معلّلا کلام ابن عباس وعطا...

ومنها: تفسیره الحدیث بقوله: أیْ أحقّهم فی کلّ شیء من امور

---

(۱) إرشاد السّاری فی شرح صحیح البخاری ۱۰/ ۵۸۰- ۵۸۱.

الدنیا والآخرة.

* وقال القسطلانی بشرح الحدیث فی کتاب الإستقراض:

«عن أبی هریرة- رضـی اللَّه عنه-: إنّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم قال: ما من مؤمن إلّاوأنا- بالواو، ولأبی الوقت: إلّاأنا- أولی- أحق- الناس به- فی کلّ شیء من امور الدنیا والآخرة- إقرأوا إنْ شئتم قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ».

قال بعض الکبراء: إنّما کان علیه الصّـلاة والسّـلام أولی بهم من أنفسـهم، لأنّ أنفسـهم تدعوهم إلی الهلاک وهو یدعوهم إلی النجاة. قال ابن عطیّة: ویؤیّده قوله علیه الصلاة والسلام: أنا آخذکم بحجزکم عن النار وأنتم تقتحمون فیها.

ویترتب علی کونه أولی بهم من أنفسـهم: أنه یجب علیهم إیثار طاعته علی شهوات أنفسهم وإنْ شقّ ذلک علیهم، وأن یحبّوه أکثر من محبّتهم لأنفسهم، ومن ثمّ قال علیه الصّلاة والسلام: لا یؤمن أحدکم حتی أکون أحبّ إلیه من نفسه وولده. الحدیث.

واسـتنبط بعضـهم من الآیـة: أن له علیه الصـلاة والسـلام أن یأخذ الطعام والشـراب من مالکهما المحتاج إلیهما إذا احتاج علیه الصّـلاة والسـلام إلیهما، وعلی صاحبهما البذل، ویفدی بمهجته نبیّه صـلوات اللَّه وسـلامه علیه، وأنه لو قصده علیه الصلاة والسلام ظالم وجب علی من حضره أنْ یبذل نفسه دونه.

ولم یـذکر علیه الصّـلاة والسّـلام- عنـد نزول هذه الآیة- ماله فی ذلک من الحظ، وإنّما ذکر ما هو علیه فقال: فأیّما مؤمنٍ مات وترک مالًا- أی حقّاً، وذکر المال خرج مخرج الغالب، فإنّ الحقوق تورث کالمال- فلیرثه

عصـبته من کانوا- عبّر بمن الموصولة لیعمّ أنواع العصبة. والذی علیه أکثر الفرضیّین أنهم ثلاثة أقسام: عصبة بنفسه، وهو ممن له ولاء، وکلّ ذکر نسیب یدلی إلی المیت بلا واسطة أو بتوسط محض الذکور، وعصبة بغیره، وهو کلّ ذات نصف معها ذکر یعصبها، وعصبة مع غیره، وهو اختٌ فأکثر لغیر ام معها بنت أو بنت ابن فأکثر- ومن ترک دیناً أو ضیاعاً- بفتح الضاد المعجمة، مصدر اطلق علی الاسم الفاعل للمبالغـة، کالعدل والصوم، وجوّز ابن الأثیر الکسـر علی أنها جمع ضائع کجیاع فی جمع جائع، وأنکره الخطّابی، أی: من ترک عیالًا محتاجین- فلیأتنی فأنا مولاه- أی: ولیّه، أتولّی اموره، فإن ترک دیناً وفیته عنه، أو عیالًا فأنا کافلهم، وإلیَّ ملجؤهم ومأواهم» «۱».

* وقال القسطلانی بشرح الحدیث فی کتاب الفرائض:

«حدّثنا عبدان- هو: عبداللَّه بن عثمان بن جبلّة المروزی- قال:

أخبرنا ... عن أبی هریرة- رضـی اللَّه عنه- عن النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- إنّه قال: أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم. أی: أحق بهم فی کلّ شیء من امور الدین والدنیا، وحکمه أنفذ علیهم من حکمها» «... ۲».

* وقـال المنّـاوی: «أنا أولی بالمؤمنین من أنفسـهم- فی کلّ شـیء، لأنّی الخلیفـة الأکبر الممّـد لکلّ موجود، فحکمی علیهم أنفـذ من حکمهم علی أنفسـهم. وذا قـاله لمّـا نزلت الآیـة- فمن توفّی- بالبناء للمجهول أو مات- من المؤمنین فترک عَلیه- دیناً- بفتـح الـدال- فعلیّ- قضاؤه ممّا یفی اللَّه به من غنیمةٍ وصدقة، وذا ناسخ لترکه الصلاة علی من مات وعلیه دین-

---

(۱) إرشاد السّاری فی شرح صحیح البخاری ۴/ ۲۲۱.

(۲) إرشاد الساری فی شرح صحیح البخاری ۱۴/ ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۶

ومن ترک مالًا- یعنی حقّاً فذکر المال غالبی- فهو لورثته. وفی روایهٔ البخاری: فلیرثه عصبته من کانوا. فردّ علی الورثهٔ المنافع وتحمل المضار والتبعات. حم ق ن هٔ. عن أبی هریرهٔ» «۱».

* وقال العزیزی: «أنا أولی بکلّ مؤمنٍ من نفسه- کما قال اللَّه تعالی «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ». قال البیضاوی: أی فی الامور کلّها، فإنّه لا یأمرهم ولا یرضی عنهم إلّابما فیه صلاحهم، بخلاف النفس، فیجب أنْ یکون أحبّ إلیهم من أنفسهم. فمن خصائصه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنّه کان إذا احتاج إلی طعام أو غیره وجب علی صاحبه المحتاج إلیه بذله له صلّی اللَّه علیه وسلّم، وجاز له صلّی اللَّه علیه وسلّم أخذه، وهذا وإنْ کان جائزاً، لم یقع- من ترک مالًا فلأهله- أی: لورثته- ومن ترک دیناً أو ضیاعاً- بفتح الضاد المعجمهٔ، أی: عیالًا وأطفالًا ذوی ضیاع، فأوقع المصدر موقع الاسم- فإلیّ- أی- فأمر کفایهٔ عیاله إلیَّ، وفاء دینه علیّ.

وقد کان صلّی اللَّه علیه وسلّم لا یصلّی علی من مات وعلیه دین ولم یخلّف له وفاءً، لئلّا یتساهل الناس فی الاستدانهٔ ویهملوا الوفاء، فزجرهم عن ذلک بترک الصلاهٔ علیهم، ثم نسخ بما ذکر وصار واجباً علیه، صلّی اللَّه علیه وسلّم.

واختلف أصحابنا هل هو من الخصائص أم لا؟ فقال بعضهم: کان من خصائصه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ولا یلزم الإمام أنْ یقضیه من بیت المال. وقال بعضهم: لیس من خصائصه، بل یلزم کلّ إمام أنْ یقضی من بیت المال دین من مات وعلیه دین إذا لم یخلّف وفاءً وکان فی بیت المال

(۱) التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۷

سعهٔ ولم یکن هناک أهم منه. واعتمد الرملی الأوّل وفاقاً لابن الحری.

وأنا ولی المؤمنین. أی: متولّی امورهم. فکان صلّی اللَّه علیه وسلّم یباح له أنْ یزوّج ما شاء من النساء ممّن یشاء من غیره ومن نفسه، وإنْ لم یأذن کلّ من الولی والمرأهٔ، وأنْ یتولّی الطرفین بلا إذن.

حم ق ن هٔ» «۱».

* وأورد السیوطی الأحادیث الدالّهٔ علی أولویته بالتصرف بذیل الآیهٔ المبارکهٔ قال: «قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ»:

أخرج البخاری، وابن جریر، وابن أبی حاتم، وابن مردویه: عن أبی هریرهٔ- رضی اللَّه عنه- عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: ما من مؤمنٍ إلّا وأنا أولی الناس به فی الدنیا والآخرهٔ، إقرؤا إنْ شئتم «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ». فأیّما مؤمنٍ ترک مالًا فلیرثه عصبته من کانوا، فإنْ ترک دیناً أو ضیاعاً فلیأتنی فأنا مولاه.

وأخرج الطیالسی، وابن مردویه: عن أبی هریرهٔ قال: کان المؤمن إذا توفّی فی عهد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فاتی به النبی سأل: هل علیه دین؟ فإنْ قالوا: نعم، قال: هل ترک وفاءً لدینه؟ فإنْ قالوا: نعم، صلّی علیه، وإنْ قالوا: لا قال: صلّوا علی صاحبکم. فلمّا فتح اللَّه علیه الفتوح قال: أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم، فمن ترک دیناً فإلیَّ ومن ترک مالًا فللوارث.

وأخرج أحمد، وأبو داود، وابن مردویه: عن جابر- رضی اللَّه عنه- عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه کان یقول: أنا أولی بکلّ مؤمنٍ من نفسه،

(۱) السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۸

فأیّما رجل مات وترک دیناً فإلیَّ، ومن ترک مالًا فهو لورثته.

وأخرج ابن أبی شیبهٔ، وأحمد، والنسائی: عن بریدهٔ- رضی اللَّه عنه- قال: غزوت مع علی الیمن، فرأیت منه جفوهٔ، فلمّا قدمت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ذکرت علیاً فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم تغیّر وقال: یا بریدهٔ، ألستُ أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللَّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» «۱».

ومن هنا یظهر لک: إنّ جملهٔ «ألستُ أولی بالمؤمنین من أنفسهم» فی حدیث: «من کنت مولاه فعلی مولاه» هی بالمعنی المراد من قوله تعالی:

«النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» وإلّا لما أورد السیوطی هذا الحدیث فی هذا المقام.

وعلی الجملهٔ، فإنّ الآیهٔ المبارکهٔ بمعنی «الأولویهٔ بالتصرف» فی کتب الفقه والحدیث والتفسیر، فکیف ینفی (الدهلوی) ذلک ویقول أنْ لا مناسبهٔ بین هذا المعنی والآیهٔ المبارکهٔ؟!

ولیت (الدهلوی) تبع فی المقام شیخه الکابلی، الذی لم یمنع من حمل «ألستُ أولی بالمؤمنین من أنفسهم» علی: الأولویهٔ بالتصرف:

* قال الکابلی فی (الصواقع) فی الجواب عن حدیث الغدیر:

إنّ المراد بالمولی: المحبّ والصدیق. وأما فاتحته فلا تدل علی أنَّ المراد به الإمام، لأنّه إنّما صدّره بها لیکون ما یلقی إلی السامعین أثبت فی قلوبهم» «۲».

بل تظهر غرابهٔ إنکار (الدهلوی) ذلک من کلام ابن تیمیهٔ الشهیر بشدّهٔ

---

(۱) الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۶/ ۵۶۶.

(۲) الصواقع الموبقهٔ- مخطوط.

التعصّب ضد أهل البیت:

* قال ابن تیمیهٔ: «والنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لم یقل: من کنت وإلیه فعلی وإلیه وإنّما اللفظ: من کنت مولاه فعلی مولاه. وأما کون المولی بمعنی الوالی فهذا باطل، فإنّ الولایهٔ تثبت من الطرفین، فإنّ المؤمنین أولیاء اللَّه وهو مولاهم، وأمّا کونه أولی بهم من أنفسهم فلا یثبت إلّامن طرفه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وکونه أولی بکلّ مؤمنٍ من نفسه من خصائص نبوّته. ولو قدّر أنّه نصّ علی خلیفهٍ بعده لم یکن ذلک موجباً أنْ یکون أولی بکلّ مؤمنٍ من نفسه، کما أنّه لا تکون أزواجه امّهاتهم، ولو ارید هذا المعنی لقال: من کنت أولی به من نفسه فعلی أولی به من نفسه، وهذا لم یقله ولم ینقله أحد، ومعناه باطل» «۱».

فإنّ هذا الکلام واضح الدلالهٔ علی کون أولویته صلّی اللَّه علیه وسلّم- المستفادهٔ من الآیهٔ الکریمهٔ- من الخصائص النبویّهٔ، إذ لو کان المراد من «الأولویّهٔ» هو «الأحبیّهٔ» لَما کانت من الخصائص، لأنّهم یثبتون «الأحبیّهٔ» للخلفاء فمن دونهم ولو بالترتیب.

إذن، لیست «الأولویّهٔ» بمعنی «الأحبیّهٔ» بل هی عند ابن تیمیهٔ مقام عظیم ومنزلهٔ رفیعهٔ یختصّ بها النبیّ الکریم، والسّبب فی ذلک ظاهرٌ للمتأمّل، إذْ الأولویّهٔ بالمؤمنین من أنفسهم تقتضی العصمهٔ، فلا تنال غیر المعصوم، فلهذا کانت مختصهٔ بالنبی عند ابن تیمیّهٔ.

إلّا أنّ العصمهٔ لمّا ثبتت للأئمّهٔ الأطهار بالأدلّهٔ من الکتاب والسنّهٔ- کما فصّل فی کتب أصحابنا- فهذه المرتبهٔ ثابتهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام،

---

(۱) منهاج السنّهٔ ۷/ ۳۲۴ الطبعهٔ الحدیثهٔ.

بل إنّ کلام ابن تیمیّة- فی الحقیقة- دلیل عصمة الإمام علیه السلام، لِما تقدّم ویأتی من الوجوه الدالّة علی أولویّته من کلّ مؤمنٍ بنفسه، فتثبت عصمته کذلک بلا ریب.

* وقال الشیخ عبدالحق الدهلوی «۱» فی (اللمعات فی شرح المشکاة):

«قوله: فقال بعد أنْ جمع الصحابة: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ وفی بعض الروایات: کرّره للمسلمین، وهم یجیبون بالتصدیق والاعتراف، یرید به قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أی: فی الامور کلّها، فإنّه لا یأمرهم ولا یرضی منهم إلّابما فیه صلاحهم ونجاحهم، بخلاف النفس، فلذلک أطلق، فیجب علیهم أنْ یکون أحبّ إلیهم من أنفسهم، وأمره أنفذ علیهم من أمرها، وشفقتهم علیه أتم من شفقتهم علیها. روی: أنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أراد غزوة تبوک، فأمر الناس بالخروج، فقال ناس: نستأذن آباءنا وامّهاتنا.

فنزلت. وقرئ: وهو أب لهم، أی: فی الدین، فإنّ کلّ نبی أبٌ لُامّته من حیث أنه أصل فیما به الحیاة الأبدیّة، ولذلک صار المؤمنون إخوة. کذا فی تفسیر البیضاوی.

وقوله: إنی أولی بکلّ مؤمنٍ من نفسه، تأکید وتقریر، یفید کونه أولی بکل واحدٍ من المؤمنین، کما أنّ الأوّل یفید بالنسبة إلیهم جمیعاً».

---

(۱)

المتوفی سنة ۱۰۵۲، محدّث الهند الکبیر، صاحب المؤلّفات النافعة کالشرح علی مشکاة المصابیح، ترجمته فی: أبجد العلوم، سبحة المرجان، نزهة الخواطر، وغیرها.

أقول:

وتلخص علی ضوء الکلمات المذکورة بشرح الکتاب والسنّة: أنّ المراد من الحدیث: «هو أولی الناس بکم بعدی» أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أولی بالمؤمنین من أنفسهم فی جمیع امور الدنیا والدین بعد النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، وأنّه یجب علیهم أنْ یکون أحبّ إلیهم من أنفسهم، وأمره أنفذ علیهم من أمرها، کما هو الحال بالنسبة إلی أوامر النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم ونواهیه، فهذا هو مقتضی التأمّل فی الآیة المبارکة والحدیث الصحیح من طرقهم، ثم التأمّل فی لفظ حدیث الولایة.

ثمّ إنّ الوجه فی الأولویّة هو أنّ النبی أو الوصی، لا یأمر الناس ولا یرضی منهم إلّابما فیه صلاحهم ونجاحهم، بخلاف أنفسهم...

«۲۴» فهم بریدة الإمامة من کلام النبی فلذا تخلّف عن بیعة أبی بکر ... ص: ۳۴۱

ولقد فهم بریدة من قول النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: «لا تقع فی رجلٍ إنه لأولی الناس بکم بعدی» أن الإمام من بعده هو علی علیه السلام، فلذا کان بریدة من المتخلّفین عن بیعة أبی بکر:

قال ی (روضة الصّفا) ما حاصله معرّباً: «وذکر صاحب الغنیة عن بعضهم أنه کان بید بریدة بن الحصیب الأسلمی رایة، فدخل المدینة ونصبها علی باب علی، فلمّا علم عمر بن الخطاب بذلک خاطبه بقوله: قد بایع الناس کلّهم أبا بکر فلم تخالف؟ فقال بریدة: إنّا لا نبایع إلّاصاحب

هذا البیت، فاجتمع الأصحاب عنده وسألوه عمّا یدعوه إلی أنْ یقول مثل هذه الأقوال، فذکر لهم قصّة ارسال النبی إیّاه وخالد بن الولید مع علی بن أبی طالب فی سریة إلی الیمن، قال: فواللَّه لم یکن شیء فی هذا السفر أبغض إلیّ من قرب علی، ولا شیء أحبّ

إلىَّ من فراقه، فلمّـا قـدمنا على رسول اللّه قال: كيف وجـدتم صاحبكم؟ فشـكوته لما كنت أجـده عليه فى قلبى، فتغيّر وجه رسول اللّه وقال: يا بريدة لا تقع فى رجلٍ إنّه لأولى الناس بكم بعدى».

وقد عرفت فى قسم السّند صدور حديث الولاية عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم فى جواب بريدة لمّا شكى عليّاً عليه السلام.

فهذا الحديث دليل قطعى- عند بريدة أيضاً- على إمامة على عليه السلام.

التعريف بكتابه (روضة الصفا) وأن مؤلّفه من أهل السنّة

ثم لا يخفى أن كتاب (روضة الصفا) من التواريخ المعتمدة عند القوم، ومؤلِّفة من أهل السنّة، ومصادره كتب سنّية معتبرة عندهم.

أمّا (الـدهلوى) نفسه، فقد اعتمد عليه فى بحوثه، وذكره فى عداد بعض التواريخ الاخرى «١ ...» ومن المعلوم أنّ أحداً من المتعصّبين فضلًا عن المنصفين لم يتفوّه بكون هذا الكتاب من التواريخ المعتبرة الشيعيّة،

---

(١) التحفة الاثنا عشرية- باب المطاعن: ۲۶۵.

فلابدّ وأنْ يكون من كتب العامة.

وقال كاشف الظنون: «روضـة الصـفا فى سـيرة الأنبياء والملوك والخلفا. فارسـى، لمير خواند المؤرّخ محمّد بن خاوند شاه بن محمود المتوفى سنة ۹۰۳، ذكر فى ديباجته: إن جمعاً من إخوانه التمسوا تأليف كتابٍ منقح محتو على معظم وقائع الأنبياء والملوك والخلفاء، ثم دخل صـحبته الوزير مير على شـير، وأشار إليه أيضاً، فباشـره مشـتملًا على مقدّمة وسـبعة أقسام وخاتمة، على أنّ كلّ قسم يستعد أنْ يكون كتاباً مستقلًا، حال كونه ساكناً بخانقاه الخلاصية التى أنشأها الأمير المذكور بهراة على نهر الجبل.

المقدمة فى علم التاريخ.

القسم الأوّل فى أوّل المخلوقات وقصص الأنبياء وملوك العجم وأحوال الحكماء اليونانية فى ذيل ذكر إسكندر.

والثانى فى أحوال سيّد الأنبياء وسيرة وخلفائه الرّاشدين.

والثالث فى أحوال الأئمة الأثنى عشر، وفى أحوال بنى اميّة والعباسية.

والرابع فى الملوك المعاصرين لبنى العباس.

والخامس فى ظهور جنكيز خان وأحواله وأولاده.

والسادس فى ظهور تيمور وأحواله وأولاده.

والسابع فى أحوال سلطان حسين بايقرا.

والخاتمة فى حكايات متفرقة وحالات مخصوصة لموجودات الربع

المسكون وعجائبها» «۱».

فالكتاب منقّح محتو على معظم الوقائع ... كما وصـفه مؤلّفه وأقرّه كاشف الظنون، ثم إنّه وصف الخلفاء ب «الراشـدين» والشـيعى لا يصفهم بذلك كما هو معلوم.

ومن خطبة الكتاب أيضاً يظهر تسنّن مؤلّفه واعتبار كتابه:

فقـد ذكر حبّه لعلم التاريـخ واطّلاعه على قضايا الامم والملوك وشـغفة بمطالعـة الكتب التاريخية، ثمّ إنّه وصل إلى خدمة نظام الدين أمير على شـاه ووصـفه بمدائـح عظيمـة ومنـاقب فخيمـة، وأنّه قـد أشـار عليه بتـأليف كتـابٍ فى التاريـخ، مشـتمل على حالاـت الأنبياء والمرسلين والخلفاء والسلاطين وغير ذلك من وقائع وقضايا الأعيان والأكابر فى الآفاق.

قال: فنزلت على رغبته بعد الاستخارة، وألّفت هذا الكتاب فذكرت فيه الحقائق دون المجازات، وجعلته خالياً عن وصمة السرقة بعيداً عن عجيب الإبهام والإغلام، وافياً بمطلوب ذاک المؤيّد بالتأييدات السبحانيّة والمقرّب للحضرة السلطانيّة ... وسمّيته ب (روضة الصفا فی سيرة الأنبياء والملوک والخلفا ...) إلی أن قال:

إنّه لا يخفى على ذی الخبرة والذكاء أنّ لعلم التاريخ فوائد كثيرة، لابدّ من الإشارة إلى بعضها بحكم: ما لا يدرک كلّه لا يترک كلّه، كی يزداد أصحاب الفهم والدراية رغبةً فی مطالعة هذا الفن الشريف.

فإنّه العلم الوحيد الذی يفيد الإطّلاع على ما لا يمكن للإنسان

---

(۱) كشف الظنون ۱/ ۹۲۶- ۹۲۷.

الاطّلاع عليه بالمشاهدة والحسّ والعيان، وليس غيره من العلوم متكفّلًا لهذا الأمر.

وإنّه العلم الذی يزيل الملل والكآبة والسأم عن قلب الإنسان.

وإنّه مع كثرة فوائده سهل التناول، ولا مشقة زائدة فی استحصاله.

وإنّه علم يقف الممارس له على الصّدق والحق فيأخذ به، والكذب والباطل فيتركه.

وإنّه علم يزيد الإنسان عقلًا وتجربة وعبرةً وعظمةً فی الحياة، فإنّ السعيد من وعظ بغيره.

وإنّه العلم الذی يورث الصّبر والرّضا والإستقامة فی مقابل الحوادث الواقعة، ويوجب الأمل بالنجاح والظّفر فی الشدائد والمشاق والبلايا.

وإنّه العلم الذی يزيد المؤمن إيماناً بالقدرة الإلهية القاهرة وأنّه سبحانه مالک الملوک ... ويصدق قوله سبحانه: «تِلْكَ الدَّارُ الآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوّاً فِی الْأَرْضِ وَلَا فَسَاداً وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» «۱»

.فإنْ اعترض الجاهِل بأنّ أكثر التواريخ مفتريات وموضوعات وأساطير وقد اختلط فيها الكذب بالصدق والغث بالسّمين، فلا تؤثر ولا تفيد تلک الفوائد.

قلنا: ليس الأمر كذلک، فإنّ أئمة السلف وأكابر الخلف فی هذا الفن قد وضعوه على أساس الصحة والصدق، إذ من المستحيل أنْ يكون ديدن أولئک الأعلام الأخيار الافتراء والكذب بنقل المفتريات والموضوعات، ولا ريب فی صحّة ما وصل إلينا متواتراً عن طريقهم ... ولو أنّ مفترياً

---

(۱) القصص ۲۸: ۸۳.

نسب إليهم ما لم يقولوه فإنّ نقدة هذا العلم يردّوه عليه ويرمون كتابه بسهام الطعن والقدح ويشهرون حاله لئلّا يغترّ به أحد.

ثم قال:

ذكر الشرائط التی لابدَّ منها فی تدوين هذا العلم، إذْ لا يخفى أنّ التدوين والتأليف أمر خطير جدّاً، لا سيّما فی علم التاريخ، فإنّ نسخ هذا الكتاب تصل إلى الأكابر من السلاطين والامراء والعلماء والفضلاء فی مختلف الأقطار والأطراف، والمؤلّف- بمقتضی: من صنّف فقد استهدف- يلام على تقصيره فی أقلّ شیء، فلابّد من الالتزام فی التأليف فيه بالشروط التی سنذكرها:

منها: أنْ يكون المؤلّف سالم العقيدة، فإنّ بعض المنحرفين كالغلاة من الخوارج والروافض، قد وضعوا قصصاً رديئة ونسبوها إلی الصحابة والتابعين، وأوردوا فی كتبهم أباطيل خدعوا بها عوام الناس ومن لم يكن له اطّلاع على واقع حالهم، فظنّ أن رواياتهم من

مشكاة النبوة مقتبسة ومن مصباح الرسالة ملتمسة، فوقعوا فی التيه والضّلالة.

ومنهـا: أنْ يكتب حقـائق الوقـائع والأحوال، فلو أراد الكتابـة عن أحـدٍ فلا يكتفى بـذكر فضائله وأعماله الحسـنة، بل عليه أنْ يـذكر ما يكون له من الرذائل والقبائح أيضاً، ولو لم يتمكن من ذكر هذه بالصراحة فليذكرها بالإيماء والإشارة، والعاقل يكفيه الإشارة.

ومنها: أن يتجنب فی المدح والذم عن الإفراط والتفريط.

ومنها: أن يحترز من الكلمات الركيكـة والألفاظ الدنيئة، ويورد التلويحات الظريفة والتصـريحات اللطيفة بعبارات سـهلة وأساليب جزلة ...

وهذا لا يختص بعلم التاريخ بل يجب الالتزام به فی كل علم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۷

ومنهـا: أن يكون أميناً فی النقـل، كی يطمئن إلی مـا نقله أصـحاب الفضـيلة والكمال، ولا يبيع دينه بـدنيا غيره، ولا يغيّر ولا يبـدّل ولا يحرّف، فيكون كتابه مصوناً عن الكذب والبهتان والإفتراء، ويبقى مورداً للإعتماد حتى آخر الزّمان.

ألاـ ترى كيف بقيت الكتب التی ألّفهـا المؤرّخون الأثبـات من العرب والعجم فی سوالف الأزمـان، ولاـ زالت موضع النقـل والإعتمـاد والإذعان، فمن العرب:

الإمام محمّد بن إسحاق، وهو أوّل من صنّف فی المغازی فی الإسلام.

والإمام وهب بن منبّه.

والإمام الواقدی، والأصـمعی، ومحمّد بن جرير الطبری، وأبو عبداللَّه بن مسـلم بن قتيبة- صاحب جامع المعارف- ومحمّد بن علی بن الأعثم الكوفی صاحب الفتوح، و ... و ... و...

ومن المؤرخين العجم:

حسن بن محمّد بن علی الفردوسی الطوسی.

أبو الحسن علی بن شمس الإسلام البيهقی.

أبو الحسين محمّد بن سليمان صاحب تاريخ خسرو.

و ... و ... و...

عليهم الرحمة والرضوان، وعلى غيرهم من طوائف المؤرخين ...

وهؤلاء هم المرجوع إليهم، وكلماتهم هی المعوّل عليها ...

وإنّ كتابنا منتخب من تلك الكتب المعتبرة وأمثالها».…

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۸

«۲۵» فهم بريدة أحبيّة علی من غيره عند اللَّه ورسوله ... ص: ۳۴۸

أخرج أحمد:

«حـدّثنا يحيی بن سـعيد، ثنا عبدالجليل قال: انتهيت إلی حلقةٍ فيها أبو مجلز وابن بريدة، فقال عبداللَّه بن بريدة: حدّثنی أبی بريدة قال: أبغضت عليّاً بغضـاً لم يُبغضه أحـد قط، قـال: وأحببت رجلًا من قريش لم أحبّه إلّـاعلی بغضه عليّاً، قال: فبعث ذاك الرجل على خيلٍ فصحبته ما أصـحبه إلّاعلی بغضه عليّاً، قال: فأصـبنا سبياً، قال: فكتب إلی رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم: إبعث إلينا من يخمّسه، قال: فبعث إلينـا عليّاً- وفی السّبی وصـيفة هی من أفضل السّبی- فخمّس وقسّم وخرج ورأسه مغطّى، فقلنا: يا أبا الحسن، ما هـذا؟ قال: ألم تروا إلی الوصـيفة التی كـانت فی السّبی، فـإنّی قسّـمت وخمّست فصـارت فی الخمس، ثم صـارت فی أهل بيت النبی صـلّى اللَّه عليه

وسلّم، ثم صارت فی آل علی، ووقعت بها.

قال: وكتب الرجل إلی نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: فقلت: إبعثنی، فبعثنی مصدّقاً، قال: فجعلت أقرأ الكتاب وأقول: صدق. قال: فأمسك یدی والكتاب وقال:

أتبغض علیّاً؟

قال: قلت: نعم.

قال: فلا تبغضه. وإنْ كنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفس محمّد بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفهٔ.

قال: فما كان من الناس أحد بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم

أحبّ إلیَّ من علی.

قال عبداللَّه: فوالذی لا إله غیره، ما بینی وبین النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فی هذا الحدیث غیر أبی بریدهٔ» «۱».

ورواه ابن كثیر الدمشقی فی تاریخه عن أحمد باللفظ المذكور ثم قال: «تفرّد به أحمد.

وقد روی غیر واحدٍ هذا الحدیث عن أبی الجوّاب، عن یونس بن أبی إسحاق، عن أبیه، عن البراء بن عازب، نحو روایهٔ بریدهٔ بن الحصیب وهذا غریب.

وقد رواه الترمذی عن عبداللَّه بن أبی زیاد، عن أبی الجوّاب الأحوص ابن جوّاب به وقال: حسن غریب، لا نعرفهٔ إلّامن حدیثه» «۲».

ورواه المحبّ الطبری قال:

«وعن بریدهٔ- رضی اللَّه عنه-: إنّه كان یبغض علیّاً، فقال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتبغض علیاً؟ قال: نعم. قال: لا تبغضه، وإنْ كنت تحبّه فازدد له حبّاً. قال: فما كان أحد من الناس بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أحبّ إلیَّ من علی. وفی روایةٍ: إنّه قال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقع فی علی فإنّه منّی وأنا منه وهو ولیّكم بعدی.

اخرجهما أحمد» «۳».

وقال محمّد بن عبدالرسول البرزنجی «۴»: «وفی روایهٔ ابن معین: یا

(۱) مسند أحمد ۵/ ۳۵۰- ۳۵۱.

(۲) البدایهٔ والنهایهٔ ۷/ ۲۷۵.

(۳) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی ۱۲۷.

(۴) المتوفی سنهٔ ۱۱۰۳، له مؤلّفات فی التفسیر والحدیث والكلام. سلك الدرر فی أعیان القرن الحادی عشر: ۴/ ۷۸.

بریدهٔ، لا تقع فی علی، فإنَّ علیاً منّی وأنا منه، فرجع بریدهٔ عن ذلك وصار محبّاً لعلی رضی اللَّه عنه.

فقد روی البیهقی فی كتاب الإعتقاد عن بریدهٔ: إنّه شكی علیّاً فقال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتبغض علیّاً یا بریدهٔ؟ فقلت: نعم فقال: لا تبغضه وازدد له حبّاً. قال بریدهٔ: فما كان من الناس أحد أحبّ إلیَّ من علی بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم» «۱».

أقول:

فی هذا الخبر الذی أخرجه أحمد، وابن معین، والبیهقی، وغیرهم: إنّ بریدهٔ بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم له ذلك: «ما كان من الناس أحد أحبّ إلیه من علی»، بل كان هو علیه السلام أحبّ الناس إلیه بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ومعنی ذلك: كونه أفضل النّاس، قال اللّاهوری فی (شرح تهذیب الكلام) فی أفضلیّهٔ أبی بكر:

«وبقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: واللَّه ما طلعت شمس ولا غربت بعد النبيّين والمرسلين على أحدٍ أفضل من أبى بكر.

ومثل هذا الكلام لبيان الأفضلية، إذ الغالب من حال كلّ اثنين هو التفاضل دون التّساوى، فاذا نفى أفضليّة أحدهما ثبت أفضليّة الآخر» «۲».

وقال (الدهلوى) بترجمة مسلم بن الحجاج من كتابه (بستان المحدّثين):

---

(۱) الروافض- مخطوط. وانظر الاعتقاد للبيهقى: ۲۰۴.

(۲) لكنّ ما ذكره عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم موضوع، فقد نصّ الحافظ الهيثمى على أنّ راويه كذّاب. انظر مجمع الزوائد ۹/ ۴۴.

...«ولهذا فضّل الحافظ أبو على النيسابورى صحيحهٔ على سائر التصانيف فى هذا العلم، وكان يقول: ما تحت أديم السماء أصح من كتاب مسلم».

وأخرج الحاكم:

«حدّثنا أبو الحسن محمّد بن محمّد بن الحسن، أنبأ على بن عبدالعزيز، ثنا سليمان بن داود الهاشمى، ثنا يحيى بن هاشم بن البريد، ثنا عبدالجبار بن العباس الشامى، عن عون بن أبى جحيفهٔ السّوائى، عن عبدالرحمن بن علقمهٔ الثقفى، عن عبدالرحمن بن ابى عقيل الثقفى قال:

قدمت على رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى وفد ثقيف، فعلقنا طريقاً من طرق المدينهٔ حتى أنخنا بالباب، وما فى الناس رجل أبغض إلينا من رجل نلج عليه منه، فدخلنا وسلّمنا وبايعنا، فما خرجنا من عنده حتى ما فى الناس رجل أحب إلينا من جلٍ خرجنا من عنده» «... ۱».

فمن المقطوع به أنّ مراد الرجل من قوله: «ما فى الناس رجل أحب إلينا من رجلٍ خرجنا من عنده» هو أحبيّهٔ الرسول صلّى اللَّه عليه وسلّم إليه.

فكذلك فى قول بريدهٔ المروى آنفاً.

وثبوت الأحبيهٔ للإمام عليه السلام مثبت للأفضليّهٔ له ... كما فصّلناه وأوضحناه فى (حديث الطّير...)

والأفضليّهٔ تثبت إمامته عليه السلام وبطلان خلافهٔ من تقدّم عليه.

وإذا كان حكم النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم على بريدهٔ بأنْ يزدد حبّاً للأمير عليه السلام دليلًا على أحبيّته، فإنّ لفظ «وليّكم بعدى» - لو فرض

---

(۱) المستدرك على الصحيحين ۱/ ۱۳۸ ح ۲۲۶.

عدم دلالته على الإمامهٔ والأمارهٔ- دليل على الأحبيّهٔ بالضرورهٔ، وهو كاف شاف، قامع لُاس شبهات أهل الجزاف.

«۲۶» تصريح بريدهٔ بأفضليّهٔ على بعد كلام النبى ... ص: ۳۵۲

وفى بعض ألفاظ الخبر عن بريدهٔ- بعد قول النبى: لا تبغضه -...

قوله: «فما كان أحد بعد رسول اللَّه أفضل من على» بدل قوله ...: «أحب من على» ... وهذا نصٌّ فيما استفدناه:

قال النسائی: «أخبرنا إسحاق بن إبراهیم بن راهویه قال: أخبرنا النضر ابن شمیل قال: أخبرنا عبدالجلیل، بن عطیّة قال: حدّثنا عبداللَّه بن بریدة قال: حدّثنی أبی قال: لم یکن أحد من الناس أبغض إلیَّ من علی بن أبی طالب، حتی أحببت رجلًا من قریش، لا احبّه إلّاعلی بغض علی، فبعث ذلک الرجل علی خیل، فصحبته وما صحبته إلّاعلی بغض علی، فأصاب سبیاً، فکتب إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أن ابعث إلینا من یخمّسه، فبعث إلینا علیّاً- وفی السّبی وصیفة من أفضل السّبی- فلمّا خمّسه صارت الوصیفة فی الخمس، ثمّ خمّس فصارت فی أهل بیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، ثمّ خمّس فصارت فی آل علی، فأتانا ورأسه یقطر، فقلنا: ما هذا؟ فقال: ألم تروا الوصیفة صارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، ثم صارت فی آل علی، فوقعت علیها.

فکتب، وبعثنی مصدّقاً لکتابه إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۳

ومصدّقاً لما قال علی، فجعلت أقول علیه ویقول علیه ویقول: صدق؟ وأقول ویقول: صدق.

فأمسک بیدی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقال:

أتبغض علیاً؟

قلت: نعم.

فقال: لا تبغضه، وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفسی بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفة.

فما کان أحد بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أحبّ إلیّ من علی رضی اللَّه عنه.

قال عبداللَّه بن بریدة: واللَّه ما فی الحدیث بینی وبین النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم غیر أبی» «۱».

أقول:

ومن الواضح جدّاً: أنّ الأفضلیّة مثبتة للخلافة بلا فصل.

وإذا کان قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: «لا- تبغضه وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً» دالّاً علی الأفضلیة، کان لفظ «الولی» فی: «إنّه ولیّکم بعدی» - لو لم یکن دالّاً علی الأولویّة بالتصرّف- دالًا علی الأفضلیّة، وهی مثبتة للخلافة بلا فصل، فیثبت المطلوب، وتسقط تأویلات المرتابین وتشکیکات الجاحدین، والحمد للَّه‌ربّ العالمین.

هذا، ولا یخفی صحّة سند هذا الحدیث، وذلک لأن:

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۸۰ ح ۹۲ وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۳۵ ح ۸۴۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۴

ابن راهویه، إمام من کبار أئمة القوم.

والنضر بن شمیل، کذلک.

وکذا عبدالجلیل.

وقد ترجمنا لهم فی الکتاب.

«۲۷» خطبة النبی بعد نزول: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ» «... ۱ ...» ص: ۳۵۴

وروی السیّد شهاب الدین أحمد- بعد ذکر حدیث الغدیر- خطبةً تدل علی المطلوب من جهات عدیدة. قال:

«ولصدر هذه القصة خطبة بلیغة باعثة علی خطبة موالاتهم، فات عنّی إسنادها، وهی هذه الخطبة التی خطبها رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم حین نزلت: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا» فقال:

الحمد للّهعلی آلائه فی نفسی وبلائه فی عترتی وأهل بیتی، وأستعینه علی نکبات الدنیا وموبقات الآخرهٔ، وأشهد أنّ اللّه الواحد الأحد الفرد الصمد لم یتّخذ صاحبهً ولا ولداً، ولا شریکاً ولا عمداً، وأنی عبد من عبیده، أرسلنی برسالته علی جمیع خلقه، لیهلک من هلک عن بیّنهٔ ویحیی من حیَّ عن بیّنهٔ، واصطفانی علی الأوّلین من الأوّلین والآخرین، وأعطانی مفاتیح خزائنه ووکّد علیَّ بعزائمه، واستودعنی سرّه وأمدّنی بنصره، فأنا الفاتح وأنا الخاتم، ولا قوّهٔ إلّاباللّه.

إتّقوا اللّه- أیّها الناس- حق تقاته ولا تموتنّ إلّاوأنتم مسلمون،

---

(۱) المائدهٔ ۵: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۵

واعلموا أنّ اللّه بکلّ شیء محیط، وإنه سیکون من بعدی أقوام یکذبون علیّ فیقبل منهم، ومعاذ اللّه أنْ أقول إلّاالحق أو أنطق بأمره إلّاالصّدق، وما آمرکم إلّاما أمرنی به ولا أدعوکم إلّاإلیه، وسیعلم الذین ظلموا أیّ منقلب ینقلبون.

فقام إلیه عبادهٔ بن الصّامت فقال: ومتی ذاک یا رسول اللّه؟ ومن هؤلاء عرّفناه لنحذرهم؟

قال: أقوام قد استعدّوا لنا من یومهم، وسیظهرون لکم إذا بلغت النفس منّی هیهنا- وأومی صلّی اللّه علیه وسلّم إلی حلقه-.

فقال عبادهٔ: إذا کان ذلک فإلی من یا رسول اللّه؟

فقال صلّی اللّه علیه وسلّم: بالسمع والطّاعهٔ للسّابقین من عترتی والآخذین من نبوّتی، فإنّهم یصدّونکم عن الغی، ویدعونکم إلی الخیر، وهم أهل الحق ومعادن الصدق، یحیون فیکم الکتاب والسنّهٔ، ویجنّبونکم الإلحاد والبدعهٔ، ویقمعون بالحق أهل الباطل، ولا یمیلون مع الجاهل.

أیها الناس! إنّ اللّه خلقنی وخلق أهل بیتی من طینهٍ لم یخلق منها غیرنا، کنّا أوّل من ابتدأ من خلقه، فلمّا خلقنا نوّر بنورنا کلّ ظلمهٔ، وأحیی بنا کلّ طینهٔ. ثم قال:

هؤلاء أخیار امّتی، وحملهٔ علمی، وخزنهٔ سرّی، وسادات أهل الأرض، الدّاعون إلی الحق، المخبرون بالصّدق، غیر شاکّین ولا مرتابین ولا ناکصین ولا ناکثین، هؤلاء الهداهٔ المهتدون، والأئمّهٔ الراشدون، المهتدی من جاءنی بطاعتهم وولایتهم، والضالُّ من عدل منهم وجاءنی بعداوتهم، حبّهم إیمان وبغضهم نفاق، هم الأئمهٔ الهادیهٔ، وعری الأحکام الواثقهٔ، بهم تتم الأعمال الصّالحهٔ، وهم وصیّهٔ اللّه فی الأوّلین والآخرین،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۶

والأرحام التی أقسمکم اللّه بها إذ یقول: «وَاتَّقُوا اللّهَ الَّذِی تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللّهَ کَانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً» «۱»

، ثم ندبکم إلی حبّهم فقال: «قُل لَا أَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبَی هم الذین أذهب اللّه عنهم الرجس وطهّرهم من النجس، الصّادقون إذ نطقوا، العالمون إذا سئلوا، الحافظون إذا استودعوا، جمعت فیهم الخلال العشر إذْ لم تجمع إلّافی عترتی وأهل بیتی: الحلم، والعلم، والنبوّهٔ، والنبل، والسماحهٔ، والشجاعهٔ، والصدق، والطهارهٔ، والعفاف، والحکم.

فهم کلمهٔ التقوی، وسبل الهدی، والحجّهٔ العظمی، والعروهٔ الوثقی، هم أولیاؤکم عن قول بکم، وعن قول ربّی ما أمرتکم.

ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه، وانصر من نصره واخذل من خذله.

وأوحی إلیَّ ربّی فیه ثلاثاً: إنه سیّد المسلمین وإمام الخیرهٔ المتقین وقائد الغرّ المحجّلین.

وقد بلّغت من ربی ما امرت، واستودعتهم اللّه فیکم، وأستغفر اللّه» «۲».

«۲۸» حدیث الغدیر عن البراء بلفظ: «هذا ولیّکم من بعدی ...» ص: ۳۵۶

وعن أبی المظفّر السمعانی أنّه روی فی فضائل أمیر المؤمنین علیه

---

(۱) النساء ۴: ۱.

(۲) توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

السلام من کتابه (فضائل الصحابهٔ) حدیث الغدیر باللّفظ الآتی:

«عن البراء: إن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم نزل بغدیر خم، وأمر فکسح بین شجرتین وصیح بالناس فاجتمعوا، فحمد اللَّه وأثنی علیه ثم قال: ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، فدعا علیّاً فأخذ بعضده ثم قال: هذا ولیّکم من بعدی، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه.

فقام عمر إلی علی فقال: لیهنک یا ابن أبی طالب، أصبحت- أو قال أمسیت- مولی کلّ مؤمن».

ولمّا کان حدیث الغدیر من الأدلّهٔ الظاهرهٔ القاهرهٔ فی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام- کما تقدّم فی محلّه- فإنّ لفظ «الولی» فی هذا الحدیث لا بدَّ وأنْ یکون بمعنی «الإمام». فکأنّه قال: هذا إمامکم من بعدی ... وعلیه فنفس هذا المعنی یکون هو المراد من الحدیث باللفظ المروی عن: بریدهٔ، وابن عباس، وعمران بن حصین، وغیرهم.

وأبو المظفّر السمعانی هو: منصور بن محمّد، المتوفی سنهٔ ۴۹۸، وهو جدّ أبی سعد السمعانی صاحب (الانساب) وقد ترجم له فیه «۱»، وتُرجم له أیضاً فی:

طبقات الشافعیهٔ الکبری ۵/ ۳۳۵

المنتظم فی أخبار الامم ۱۰/ ۳۰

مرآة الجنان ۳/ ۱۱۵

النجوم الزاهرهٔ ۵/ ۱۶۰

سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۱۱۴

---

(۱) الأنساب ۳/ ۲۹۸.

طبقات المفسرین ۲/ ۳۳۹

شذرات الذهب ۳/ ۳۹۳

«۲۹» حدیث الغدیر بلفظ ...: «ورضا الربّ برسالتی والولایهٔ لعلیّ من بعدی ...» ... ص: ۳۵۸

ففی هذا الحدیث: قرن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ولایهٔ علی من بعده برسالته، وفسّر بالأمرین قوله تعالی: «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» «... ۱»

وهذا نصّ الخبر بروایهٔ السیّد المحدّث الشیرازی؛ بعد أنْ رواه عن الصّادق علیه السلام وفیه شعر حسّان:

...«ورواه أبو سعید الخدری، وفیه الإستشهاد بالشعر المذکور، وفیه من التاریخ وزیادهٔ البیان ما لم یرو عن غیره فقال:

لمّا نزل النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بغدیر خم یوم الخمیس ثامن عشر من ذی الحجهٔ، دعا الناس إلی علی، فأخذ بضبعیه فرفعهما حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: اللَّه أکبر، الحمد للَّهعلی إکمال الدین وإتمام النعمهٔ، ورضا الرب

برسالتی والولایة لعلی من بعدی، من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث» «۲».

وهذا کلّه ممّا یدلّ علی أن «الولایة» فیه لا یراد بها إلّا «الإمامة» فکذا «الولایة» فی حدیث بریدة وعمران وغیرهما.

---

(۱)

المائدة ۵: ۲.

(۲) الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین الحدیث: ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۹

«۳۰» حدیث الغدیر عن أبی سعید الخدری عند أبی نعیم والنطنزی ... ص: ۳۵۹

والحدیث المذکور أخرجه الحافظ أبو نعیم الأصبهانی فی (ما نزل من القرآن فی علی) وأبو الفتح النطنزی فی (الخصائص العلویة)، فقد حکی عنهما أنهما رویا:

«بإسنادهما عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم دعا الناس إلی علی فی غدیر خم، وأمر [ما] تحت الشجرة من الشواک فقم- وذلک یوم الخمیس- فدعا علیّاً وأخذ بضبعیه فرفعهما حتی نظر [الناس إلی ابطی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ثم لم یتفرّقوا حتی نزلت هذه الآیات: «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَرَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلَامَ دِیناً» فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

اللَّه أکبر علی إکمال الدین وإتمام النعمة ورضی الربّ برسالتی والولایة لعلی بن أبی طالب من بعدی. ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله».

أقول:

فقد جعل صلّی اللَّه علیه وسلّم الولایة علی المؤمنین من بعده لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، وجعلها قرینةً لرسالته، وحمد اللَّه علی رضاه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۰

بذلک. وذکر «الولایة» بعد «الرسالة» لا سیّما فی هذا المقام- ومع تلک القرائن- فیه دلالة واضحة علی أنّ المراد منها لیس إلّا «الإمامة» ...فهو المراد کذلک منها فی «حدیث الولایة».

«۳۱» حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه ...» ص: ۳۶۰

وبهذا اللّفظ أخرجه الحافظ الطبرانی، فقد قال البدخشانی:

«وللطبرانی بروایةٍ اخری، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه» «۱».

وقال أیضاً:

«وعند الطبرانی- فی روایةٍ اخری- عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم- رضی اللَّه عنهما- بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه» «۲».

وفی (السیف المسلول) للقاضی محمّد ثناء اللَّه- الموصوف من قبل (الدهلوی) ب «بیهقی الوقت» کما فی کتاب: إتحاف النبلاء-:

«وفی بعض الروایات: من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه».

ومن الواضح جدّاً أنّ المراد هو «ولی الأمر» و «الإمام».

وقال شهاب الدین أحمد: «وسمعت بعض أهل العلم یقول: معناه: من کنت سیّده فعلی سیّده مضی قوله. وتصدیر القول بقوله صلّی اللَّه علیه

(۱) مفتاح النجا- مخطوط.

(۲) نزل الأبرار: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۱

وسلّم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین، یؤیّد هذا القول. واللَّه سبحانه أعلم.

وقال الشیخ الإمام جلال الدین أحمد الخجندی- قدّس سرّه-:

المولی یطلق علی معانٍ منها: الناصر. ومنها: الجار بمعنی المجیر لا المجار. ومنها: السیّدالمطاع. ومنها: الأولی فی «مَوْلَاکُمْ» أی: أولی بکم. وباقی المعانی لا یصلح اعتبارها فیما نحن بصدده. فعلی المعنیین الأوّلیین یتضمّن الأمر لعلی- رضی اللَّه عنه- بالرعایهٔ لمن له من النبی العنایهٔ. وعلی المعنیین الأخیرین یکون الأمر بإطاعته واحترامه واتّباعه.

وقد خرّج أبو الفجر الأصفهانی فی کتابه المسمّی بمرج البحرین «۱» قال: أخذ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم وبارک وسلّم ید علی کرّم اللَّه وجهه وقال: من کنت ولیّه وأولی من نفسه فعلی ولیّه» «۲».

وجلال الدین الخجندی إمامٌ کبیر معتمد، وقد کان فی زمنه شیخ الحرم الشریف النبوی، وقد وصف بهذه الأوصاف فی مواضع عدیدهٔ من کتاب (توضیح الدلائل). ومن تصانیفه (شرح البردهٔ) ذکره کاشف الظنون فی شروحها.

«۳۲» تحقیق سبط ابن الجوزی فی معنی حدیث الغدیر ... ص: ۳۶۱

وقال سبط ابن الجوزی بشرح حدیث الغدیر وذکر معانی (المولی):

(۱) هو: یحیی بن محمود بن سعید الثقفی المتوفی سنهٔ ۵۸۳ أو ۵۸۴، ترجم له الذهبیووصفه بالشیخ المسند الجلیل العالم ... سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۳۴.

(۲) توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۲

«والعاشر: بمعنی الأولی. قال اللَّه تعالی: «فَالْیَوْمَ لَا یُؤْخَذُ مِنکُمْ فِدْیَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مَأْوَاکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلَکُمْ» أی: أولی بکم» إلی أن قال بعد التصریح بعدم جواز إرادهٔ غیر (الأولی) من المعانی:

«والمراد من الحدیث: الطاعهٔ المحضهٔ المخصوصهٔ، فتعیّن الوجه العاشر وهو الأوّلی. ومعناه: من کنت أولی به من نفسه فعلی أولی به.

وقد صرّح بهذا المعنی: الحافظ أبو الفرج یحیی بن سعید الثقفی الأصبهانی فی کتابه المسمّی ب (مرج البحرین). فإنّه روی هذا الحدیث بإسناده إلی مشایخه وقال فیه: فأخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بید علی علیه السلام وقال: من کنت ولیّه وأولی به من نفسه فعلی ولیّه.

فعلم أنّ جمیع المعانی راجعهٔ إلی الوجه العاشر، ودلّ علیه أیضاً قوله علیه السلام: ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم. وهذا نص صریح فی إثبات إمامته وقبول طاعته» «۱».

أقول:

فكذا لفظ «الولى» فى «حديث الولاية» بلا فرقٍ فارق.

«۳۳» قول عمر: أصبحت اليوم ولى كلّ مؤمن ... ص: ۳۶۲

وأخرج ابن كثير فى عداد فضائل الإمام عليه السلام الحديث التالى:

«قال عبدالرزاق: أنا معمر، عن على بن زيد بن جدعان، عن عدى

---

(۱) تذكرة الخواص: ۳۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۳

بن ثـابت، عن البراء بن عـازب قـال: خرجنـا مع رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه وسـلّم- حتى نزلنا عنـد غـدير خم، بعث منادياً ينادى، فلما اجتمعنـا قـال: ألست أولى بكم من انفسـكم؟ قلنـا بلى يـا رسول اللّه! قـال: ألست أولى بكم من امهـاتكم؟ قلنـا بلى يا رسول اللّه! قال: ألست أولى بكم من آبـائكم؟ قلنا: بلى يا رسول اللّه. قال: ألست ألست ألست؟ قلنا بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه. فقال عمر بن الخطّاب. هنيئاً لك يا ابن أبى طالب، أصبحت اليوم ولى كلّ مؤمن.

وكذا رواه ابن ماجة من حديث حماد بن سلمة، عن على بن زيد وأبى هارون العبدى عن عدى ابن ثابت عن البراء.

أقول:

ولقد ثبت- فى محلّه- أنّ المراد من «المولى» فى حديث الغدير هو «الإمام» فكذا «الولى ...» وإذا كان كذلك كان المراد من «الولى» فى «حديث الولاية» هو «الإمام» بلا كلام.

«۳۴» معنى: «على منّى وأنا منه» فى حديث الولاية ... ص: ۳۶۳

لقد جاء فى أكثر طرق حديث الولاية جملة «على منّى وأنا منه».

وممّن روى ذلك:

أبو بكر بن أبى شيبة.

وأحمد بن حنبل.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۴

وأبو عيسى الترمذى.

وأبو عبدالرحمن النسائى.

والحسن بن سفيان.

وأبو يعلى الموصلى.

ومحمّد بن جرير الطبرى.

وأبو حاتم ابن حبان.

وأبو السعادات ابن الأثير الجزرى.

وشهاب الدين ابن حجر العسقلانى.

وجلال الدين السيوطى.

وهذه الجملهٔ تؤیّد معنی الحدیث وتؤکّده. وبیان ذلک:

لقد أخرج الترمذی: «حدّثنا الحسن بن عرفهٔ، حدثنا إسماعیل بن عیّاش، عن عبداللَّه بن عثمان بن خثیم، عن سعید بن راشد، عن یعلی بن مرهٔ قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: حسین منّی وأنا من حسین، أحبّ اللَّه من أحبَّ حسیناً، حسین سبط من الأسباط» «۱».

وقال الطّیبی بشرح هذا الحدیث: «قوله: حسین منّی وأنا من حسین.

کأنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علم بنور الوحی ما سیحدث بینه وبین القوم، فخصّه بالذکر وبیّن أنّهما کالشیء الواحد فی وجوب المحبّهٔ وحرمهٔ التعرّض والمحاربهٔ، وأکّد ذلک بقوله: أحبّ اللَّه من أحبّ حسیناً، فإنّ محبته محبّهٔ الرسول ومحبّهٔ الرسول محبّهٔ اللَّه. والسبط بکسر السین ولد

---

(۱) صحیح الترمذی ۵/ ۶۱۷ ح ۳۷۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۵

الولد، أی: من هو أولاد أولادی، أکّد به البعضیّهٔ وقرّرها» «۱».

أقول:

ونفس هذه التقریر آت فی «علی منّی وأنا منه» حرفاً بحرف، فیکون الإمام علیه السلام مساویاً للنبی علیه وآله الصلاهٔ والسلام فی وجوب المحبهٔ وحرمهٔ المخالفهٔ.

وإذا ثبت ذلک ثبتت العصمهٔ والأفضلیّهٔ، وهما یستلزمان الإمامهٔ والخلافهٔ.

کما أنّ هذه الجملهٔ قرینهٔ علی أن المعنی فی «ولیّکم من بعدی» هو الإمام والخلیفهٔ، واللَّه الموفّق.

«۳۵» أحادیث أخرجها الحاکم وغیره واستشهد بها والد الدهلوی وقرّر معناها ... ص: ۳۶۵

وقال شاه ولیّ اللَّه والد (الدهلوی) فی مآثر أمیر المؤمنین علیه السلام ما حاصله معرّباً:

«لقد حصل له مقام عظیم جدّاً من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یعبَّر عنه ب «اخوّهٔ الرسول» و «الموالاهٔ» وبلفظ «الوصی» و «الوارث» وأمثالها:

أخرج الحاکم عن ابن عبّاس: إنّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: أیّکم

---

(۱) الکاشف- شرح المشکاهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۶

یتولّانی فی الدنیا والآخرهٔ؟ فقال لکلّ رجلٍ منهم: أیّکم یتولّانی فی الدنیا والآخرهٔ؟ فقال حتی مرّ علی أکثرهم فقال علیّ: أنا أتولّاک فی الدنیا والآخرهٔ. فقال: أنت ولیّی فی الدنیا والآخرهٔ.

وقد مرَّ تفصیل هذا الحدیث بروایهٔ النسائی.

وأخرج الحاکم عن ابن عبّاس قال: کان علی یقول فی حیاهٔ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ اللَّه یقول «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَی أَعْقَابِکُمْ» «۱»

واللَّه لا ننقلب علی أعقابنا بعد إذْ هدانا اللَّه، واللَّه لئن مات أو قتل لُاقاتلنّ علی ما قاتل علیه حتی أموت، واللَّه إنی لأخوه وولیّه وابن عمّه ووارث علمه، فمن أحق به منّی؟

وأخرج الحاکم عن أبی إسحاق قال: سألت قثم بن العباس: کیف ورث علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم دونکم؟ قال: لأنّه کان

أوّلنا به لحوقاً وأشدّنا به لزوقاً.

وبهذا البیان یظهر فساد رأی فریقین أحدهما مفرّط والآخر مفرِط، یقول أحدهما: النصرة کانت من باب الحمیّة لا عن إخلاص، والآخر یقول: الاخوة فی النسب من شروط استحقاق الخلافة» «۲».

أقول:

إنا نستدل بقوله علیه السلام: «واللَّه إنّی لأخوه ... فمن أحق به منّی؟» حیث أنّه فرّع نفی أحقیّة أحد به منه علی کونه: أخاه وولیّه ووارثه.

فللولایة- إذن- معنیً رفیع جلیل یختص به علیه السلام ویثبت

---

(۱) آل عمران ۳: ۱۴۴.

(۲) إزالة الخفا فی سیرة الخلفاء. باب سیرة أمیر المؤمنین. مآثره.

أحقیته بالنبیّ علیه وآله الصلاة والسلام...

فکذا «الولایة» فی «حدیث الولایة...»

وهکذا تسقط دعوی أحقیّة فلان وفلان بالخلافة عن رسول اللَّه.

«۳۶» حدیث بعث الأنبیاء علی ... الولایة لعلی ... ص: ۳۶۷

ومن الأحادیث المعتبرة المتفق علیها بین الفریقین: حدیث السؤال لیلة المعراج من الأنبیاء «بماذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا علی شهادة أنْ لا إله إلّا اللَّه، وعلی الإقرار بنبوّتک والولایة لعلی بن أبی طالب».

قال السیّد شهاب الدین أحمد: «عن أبی هریرة- رضی اللَّه عنه- قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لمّا اسری بی لیلة المعراج فاجتمع علیَّ الأنبیاء فی السماء، فأوحی اللَّه إلیَّ: سلهم- یا محمّد- بماذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا علی شهادة أنْ لا إله إلّااللَّه وعلی الإقرار بنبوّتک والولایة لعلی بن أبی طالب.

أورده الشیخ المرتضی العارف الربّانی السید شرف الدین علی الهمدانی فی بعض تصانیفه وقال: رواه الحافظ أبو نعیم» «۱».

ورواه الشیخ عبدالوهاب فی (تفسیره) عن الحافظ أبی نعیم عن أبی هریرة کذلک.

وقال شمس الدین الجیلانی النوربخشی فی کتابه (مفاتیح الإعجاز-

---

(۱) توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

شرح کلشن راز) «۱» ما حاصله أنّه: «لمّا غربت شمس النبوة کان من جانب المغرب- الذی هو طرف الولایة- ظهور سرّ ولایة المرتضی إذْ:

إنّ علیّاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

وأیضاً: أنا اقاتل علی تنزیل القرآن وعلی یقاتل علی تأویل القرآن.

وأیضاً: یا أبا بکر، کفّی وکفّ علی فی العدل سواء.

وأیضاً: أنا وعلی من شجرةٍ واحدة والناس من أشجار شتّی.

وأيضاً: قسّمت الحكمة عشرة أجزاء فاعطى على تسعة والناس جزءاً واحداً.

وأيضاً: اوصى من آمن بى وصدّقنى بولاية على بن أبى طالب، فمن تولّاه فقد تولّانى ومن تولّانى فقد تولّى اللّه.

وأيضاً: لمّا اسرى بى ليلة المعراج فاجتمع علىّ الأنبياء فى السماء، فأوحى اللّه تعالى إلىَّ: سلهم- يا محمّد- بماذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا على شهادة أن لا إله إلّااللّه، وعلى الإقرار بنبوّتك والولاية لعلى بن أبى طالب».

والمراد من «الولاية» فى هذا الحديث- بقرينة ذكر الرسالة قبلها- هو «الإمامة ...» فكذا المراد منها فى «حديث الولاية».

ولو فرض حمل «الولاية» - فى حديث المعراج- على المحبّة كان الحديث دالًا على الأفضلية، وهى تستلزم «الإمامة».

أقول:

هذا، ولا يخفى أنّ حديث بعث الأنبياء على ولاية أمير المؤمنين عليه

---

(۱) ذكره كاشف الظنون ۲/ ۱۷۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۹

السلام- الدالّ على أفضليّته من جميع الأنبياء عدا نبيّنا الكريم- قد أخرجه:

* الحاكم النيسابورى، قال:

«فأمّا ابن المنكدر عن جابر فليس يرويه غير محمّد بن سوقة، وعنه أبو عقيل، وعنه خلّاد بن يحيى.

حدثنا أبو الحسن محمّد بن المظفّر الحافظ قال حدثنا عبداللّه بن محمّد بن غزوان، قال ثنا على بن جابر، قال ثنا محمّد بن خالد بن عبداللّه، قال ثنا محمّد بن فضيل، قال ثنا محمّد بن سوقة، عن إبراهيم، عن الأسود، عن عبداللّه قال: قال النبى صلّى اللّه عليه وسلّم:

يا عبداللّه أتانى ملك فقال: يا محمّد «وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُسُلِنَا» «۱»

على ما بعثوا؟ قال [قلت: على ما بعثوا؟] قال: على ولايتك وولاية على بن أبى طالب.

قال الحاكم: تفرّد به على بن جابر، عن محمّد بن خالد، عن محمّد بن فضيل، ولم نكتبه إلّاعن ابن مظفّر، وهو عندنا حافظ ثقة مأمون» «۲».

* والثعلبى:

«أخبرنا [أبو عبداللّه الحسين بن محمّد [ابن الحسين الدينورى، حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسين الأزدى الموصلى، حدّثنا عبداللّه بن محمّد بن غزوان البغدادى، حدّثنا على بن جابر، حدّثنا محمّد بن خالد بن عبداللّه ومحمّد بن إسماعيل قالا: حدّثنا محمّد بن فضيل، عن محمّد بن سوقة، عن إبراهيم عن علقمة، عن عبداللّه بن مسعود قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: أتانى ملك فقال: يا محمّد، سل من أرسلنا من قبلك

---

(۱) الزخرف ۴۳: ۴۵.

(۲) معرفة علوم الحديث: ۹۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۰

من رسلنا على ما بعثوا؟ قال قلت: على ما بعثوا؟ قال: على ولايتك وولاية على بن أبى طالب» «۱».

* والخطيب الخوارزمى:

«وأخبرنى شهردار هذا- إجازةً- قال: أخبرنا أحمد بن خلف- إجازةً- قال: حدّثنا الحاكم قال: حدّثنا محمّد بن المظفّر الحافظ قال: حدّثنا» «... ۲».

* البدخشانی:

«أخرج عبدالرزاق الرّسعنی «۳» عن عبداللَّه بن مسعود- رضی اللَّه عنه- قال قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتانی ملک»... «۴».

وقال البدخشانی: «أخرج ابن مردویه عن أبی عبداللَّه جعفر بن محمّد- رضی اللَّه عنه- فی قوله تعالی: «وَاجْعَل لِی لِسَانَ صِدْقٍ فِی الآخِرِینَ» «۵»

قال: هو علی بن أبی طالب، عرضت ولایته علی إبراهیم علیه السلام فقال: اللّهم اجعله من ذریّتی، ففعل اللَّه ذلک» «۶».

* والقندوزی:

«الموفّق بن أحمد، والحموینی، وأبو نعیم الحافظ، بأسانیدهم عن ابن مسعود- رضی اللَّه عنه- قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لمّا

---

(۱) تفسیر الثعلبی ۸/ ۳۳۷- ۳۳۸.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۳۱۲.

(۳) المتوفی سنة ۶۶۱، محدّث، مفسّر، متکلّم، فقیه، أدیب. تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۵۲.

(۴) مفتاح النجا- مخطوط.

(۵) الشعراء ۲۶: ۸۴.

(۶) مفتاح النجا- مخطوط.

عرج بی إلی السماء انتهی بی السّیر مع جبرئیل إلی السّماء الرابعة فرأیت بیتاً من یاقوت أحمر، فقال جبرئیل: هذا البیت المعمور، قم یا محمّد فصلّ إلیه. قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: جمع اللَّه النبیّین فصفّوا ورائی صفّاً فصلّیت بهم، فلمّا سلّمت أتانی آتٍ من عند ربی فقال: یا محمّد، ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: سل الرسل علی ماذا أرسلتهم من قبلک.

فقلت: معاشر الرسل، علی ماذا بعثکم ربی قبلی؟ فقالت الرسل: علی نبوّتک وولایة علی بن أبی طالب، وهو وقوله تعالی: «وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِکَ مِن رُسُلِنَا» «۱»

الآیة. أیضاً: رواه الدیلمی عن ابن عباس رضی اللَّه عنهما» «۲».

هذا، وقال العلّامة الحلّی:

«السادس عشر- روی ابن عبدالبرّ وغیره من السنّة فی قوله تعالی:

«وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِکَ مِن رُسُلِنَا» قال: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لیلة اسری به جمع اللَّه بینه وبین الأنبیاء ثمّ قال له: سلهم یا محمّد علی ماذا بعثتم؟ قالوا: بعثنا علی شهادة أنْ لا إله إلّااللَّه وعلی الإقرار بنبوتک والولایة لعلی بن أبی طالب».

فقال ابن روزبهان فی جوابه:

«أقول: لیس هذا من روایة أهل السنّة وظاهر الآیة آبٍ عن هذا، لأنّ تمام الآیة: «وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِکَ مِن رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِن دُونِ الرَّحْمنِ آلِهَةً یُعْبَدُونَ». والمراد: إنّ إجماع الأنبیاء واقع علی التوحید ونفی الشرک، وهذا النقل من المناکیر. وإنْ صحّ فلا یثبت به النص الذی هو

---

(۱) الزخرف: ۴۵.

(۲) ینابیع المودّة ۱/ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۲

المدّعی، لِما علمت أن الولایة تطلق علی معانٍ کثیرة».

فقال السیّد التستری فی الردّ علیه:

«أقول: الروایة مذکورة بأدنی تغییر فی اللفظ فی تفسیر النیسابوری عن الثعلبی حیث قال: وعن ابن مسعود: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: أتانی ملک فقال: یا محمّد، سَلْ من أرسلنا قبلک من رسلنا علی ما بعثوا؟ قال قلت: علی ما بعثتم؟ قالوا: علی ولایتک وولایة علی بن أبی طالب.

رواه الثعلبی، ولکنه لا یطابق قوله سبحانه: «أَجَعَلْنَا» ... الآیة.

انتهی.

وقد ظهر بما نقلناه: أن الروایة من روایات أهل السنّة، وأنّ المناقشة التی ذکرها الناصب قد أخذها من النیسابوری، وهی- مع وصمة الانتحال- ضعیفة، إذْ یمکن أنْ یکون الجعل فی الجملة الإستفهامیة بمعنی الحکم کما صرّح به النیسابوری آخراً، ویکون الجملة حکایةً عن قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وتأکیداً لما اضمر فی الکلام من الإقرار ببعثهم علی الشهادة المذکورة، بأنْ یکون المعنی: إن الشهادة المذکورة لا یمکن التوقّف فیها إلّالمن جعل من دون الرحمن آلهةً یعبدون. ونظیر هذا الإضمار واقع فی القرآن فی قوله تعالی: «أَنَا أُنَبِّئُکُم بِتَأْوِیلِهِ فَأَرْسِلُونِ* یُوسُفُ أَیُّهَا الصِّدِّیقُ أَفْتِنَا» «... ۱»

فإنّ المراد- کما ذکره النیسابوری وغیره- فأرسلونی إلیه لأسأله ومرونی باستفتائه، فأرسلوه إلی یوسف فأتاه فقال: «یُوسُفُ» ... الآیة.

---

(۱)

یوسف: ۴۵ و ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۳

غایة الأمر: أنْ یکون ما نحن فیه من الآیة- لخفاء القرینة علی تعیین المحذوف- من المتشابه الذی لا یعلم معناه إلّابتوقیف من اللَّه تعالی علی لسان رسوله. وهذا لا یقدح فی مطابقة قوله سبحانه: «أَجَعَلْنَا» الآیة، لِما روی فی شأن النزول.

فلا مناقشة ولا شیء من المناکیر. وإنّما المنکر هذا الشقی الناهق الذی یذهب إلی کلّ زیف زاهق، وینعق مع کلّ ناعق، ویلحس فضلات المتأخرین، ویزعم أن ما ذکروه آخر کلامٍ فی مقاصد الدین» «۱».

«۳۷» حدیث عرض النبوّة والولایة علی السماوات والأرض ... ص: ۳۷۳

قال الخطیب الخوارزمی المکّی:

«أنبأنی الإمام الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطّار الهمدانی «۲» والإمام الأجل نجم الدین أبو منصور محمّد بن الحسین بن محمّد البغدادی قال: أنبأنی الشریف الأجل الأوحد نور الهدی أبو طالب الحسین بن محمّد بن علی الزینبی، عن الإمام محمّد بن أحمد بن علی بن الحسن بن شاذان:

حدّثنا سهل بن أحمد، عن أبی جعفر محمّد بن جریر الطبری، عن هنّاد بن السرّی، عن محمّد بن هشام، عن سعید بن أبی سعید، عن محمّد بن

---

(۱) إحقاق الحق وإزهاق الباطل ۳/ ۱۴۴- ۱۴۷.

(۲) هو: الإمام الحافظ المقرئ العلّامهٔ شیخ الإسلام، کان إماماً فی الحدیث وفروعه، قال أبوسعد السمعانی: حافظ متقن ومقرئ فاضل، حسن السیرهٔ، جمیل الأمر، توفی سنهٔ ۵۶۹، سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۴۰ ملخّصاً.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۴

المنکدر، عن جابر قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ اللَّه تعالی لمّا خلق السّماوات والأرض دعاهنّ فأجبنه، فعرض علیهنَّ نبوّتی وولایهٔ علی بن أبی طالب فقبلتاهما، ثمّ خلق الخلق وفوّض إلینا أمر الدین، فالسعید من سعد بنا، والشقی من شقی بنا، نحن المحلّلون لحلاله، والمحرّمون لحرامه» «۱».

«۳۸» حدیث إقتران الإسلام والقرآن والولایهٔ ... ص: ۳۷۴

ورووا حدیثاً عن أمیر المؤمنین علیه السلام بتفسیر: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذَا نَاجَیْتُمُ الرَّسُولَ» «... ۲»

، جاءت «الولایهٔ» فیه بمعنی «الإمامهٔ» بالقطع والیقین:

قال النسفی: «وقال علی- رضی اللَّه عنه- هذه آیهٔ من کتاب اللَّه تعالی ما عمل بها أحد قبلی ولا یعمل بها أحد بعدی: کان لی دینار فصرفته، فکنت إذا ناجیته تصدّقت بدرهم وسألت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- عشر مسائل فأجابنی عنها، قلت: یا رسول اللَّه: ما الوفاء؟

قال: التوحید وشهادهٔ أنْ لا إله إلّااللَّه.

قلت: وما الفساد؟

قال: الکفر والشرک باللَّه.

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۳۴ ح ۱۵۱.

(۲) المجادلهٔ ۵۸: ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۵

قلت: وما الحق؟

قال: الإسلام والقرآن والولایهٔ إذا انتهت إلیک.

قلت: وما الحیلهٔ؟

قال: ترک الحیلهٔ.

قلت: وما علیَّ؟

قال: طاعهٔ اللَّه وطاعهٔ رسوله.

قلت: وکیف أدعو اللَّه تعالی؟

قال: بالصّدق والیقین.

قلت: وماذا أسأل اللَّه؟

قال: العافیهٔ.

قلت: وما أصنع لنجاهٔ نفسی؟

قال: کل حلالًا وقل صدقاً.

قلت: وما السّرور.

قال: الجنّة.

قلت: وما الرّاحة؟

قال: لقاء اللّه.

فلمّا فرغت منها نزل نسخها» «۱».

وتجد هـذا الحـديث بتفسير الآية فی (تفسير الزاهدی) وفی (البحر الموّاج) تفسير ملک العلماء الهندی. وأيضاً فی (معارج العلی فی مناقب المرتضی) عن الزّاهدی.

---

(۱) تفسير النسفی: ۴/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۶

أقول: فهـذا الحـديث يـدل دلالـةً واضـحة علی إمامـة أمير المؤمنين، و «الولايـة» فيه بمعنی «الإمامـة» بالقطع اليقين، فكـذا فی «حديث الولاية» فإنّ الحديث يفسّر بعضه بعضاً.

ترجمة النسفی

وانسفی- عبـداللّه بن أحمـد المتوفی سـنة: ۷۰۱- فقيـه، مفسـر، متكلّم، أصـولی، له مؤلّفـات، منهـا: تفسيره المشـهور، المنـار فی علم الاصول، ترجم له وأثنی عليه كبار العلماء راجع:

۱- الدرر الكامنة ۲/ ۱۵۱

۲- الجواهر المضيّة ۲/ ۲۹۴

۳- الفوائد البهيّة: ۱۰۱

قال الحافظ ابن حجر:

«عبـداللّه بن أحمـد بن محمود النسـفی، علّامـة الـدنيا، أبو البركـات، ذكره الحافظ عبـدالقادر فی طبقاته فقال: أحـد الزهاد المتأخرين، صاحب التصانيف المفيدة ... توفی سنة ۷۰۱».

وذكر كاشف الظنون ۲/ ۱۶۴۰ تفسيره فقال:

«مدارک التنزيل وحقائق التأويل، فی التفسير، للإمام حافظ الدين عبداللّه بن أحمد النسفی، المتوفی سنة ۷۰۱ ... وهو كتاب وسط فی التأويلات، جامع لوجوه الإعراب والقراءات، متضمّناً لـدقائق علم البـديع والإشـارات، حالياً بأقاويل أهل السـنّة والجماعـة، خالياً عن أباطيل أهل البـدع والضـلالة، ليس بالطويل الممل ولا بالقصير المخل. اختصره الشـيخ زين الدين أبو محمّد عبدالرحمن بن أبی بكر ابن العينی وزاد فيه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۷

«۳۹» ألفاظ فی حديث الولاية دالّة علی الإمامة ... ص: ۳۷۷

ثم إنَّ فی ألفاظ حديث الولاية كلماتٍ وجملًا، بعضها يدل علی عصمة أمير المؤمنين عليه السلام، وبعضها علی مساواته النبی، وبعضها علی الأفضليّة. ولمّـا كـان قوله صلّی اللّه عليه وسلّم «إنّ عليّـاً ولی كـلّ مؤمنٍ من بعـدی» مقترناً بشـیء من ذلک، كان قوله هـذا دالًا بالضرورة علی وجوب الإطاعة والأولوية بالتصرّف.

وقد روی حديث الولاية المشتمل علی ما أشرنا جماعة من الأعلام، أمثال:

أحمد بن حنبل.

ومحمّد بن جرير الطبرى.

وأبى القاسم الطبرانى.

وابن عبدالبر القرطبى.

وابن اسبوع الأندلسى.

قال الوصّابى اليمنى- بعد نقل الحديث عن بريدة-:

«وعنه رضى اللَّه عنه فى روايهٔ اخرى: إن خالد بن الوليد قال: اغتنمها يا بريدهٔ، فأخبر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم ما صنع. فقدمت ودخلت المسجد ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى منزل، وناس من أصحابه على بابه، فقالوا: ما الخبر يا بريدهٔ؟ فقلت: خيراً، فتح اللَّه على المسلمين. قالوا: ما أقدمك؟ فقلت: جاريهٔ أخذها على من الخمس،

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۸

فجئت لأبر النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم، قالوا: فأخبر النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فإنّه يسقط من عينه، ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يسمع الكلام، فخرج مغضباً فقال:

ما بال القوم ينتقصون عليّا! من أبغض عليّاً فقد أبغضنى ومن فارق عليّاً فقد فارقنى. إنّ عليّاً منّى وأنا منه، خُلِقَ من طينتى وخُلِقتُ من طينهٔ إبراهيم، وأنا أفضل من إبراهيم، ذريّهٔ بعضها من بعض واللَّه سميع عليم.

يا بريدهٔ! أما علمت أنّ لعلى أكثر من الجاريهٔ التى أخذ؟ فإنّه وليّكم بعدى!

أخرجه ابن جرير فى تهذيب الآثار، وابن اسبوع الأندلسى فى الشفاء» «۱».

وقال العجلى:

«وممّا وقع لبريدهٔ وكان مع على فى اليمن، فقدم مغضباً عليه وأراد شكايته بجاريهٍٔ أخذها من الخمس، فقيل له: أخبره يسقط على من عينه- ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يسمع كلامهم من وراء الباب- فخرج مغضباً وقال:

ما بال أقوامٍ يبغضون علياً؟! من أبغض عليّاً فقد أبغضنى ومن فارق عليّاً فقد فارقنى. إنّ علياً منّى وأنا منه، خُلِقَ من طينتى، وخُلِقتُ من طينهٔ إبراهيم، وأنا أفضل من إبراهيم، ذريّهٔ بعضها من بعض، واللَّه سميع عليم.

يا بريدهٔ! أما علمت أن لعلىّ أكثر من الجاريهٔ التى أخذها؟» «۲».

وقال القندوزى الحنفى:

---

(۱) الإكتفاء فى فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

(۲) ذخيرهٔ المآل- شرح عقد جواهر اللآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۹

«وأخرج أحمد عن عمرو الأسلمى- وكان من أصحاب الحديبيّهٔ- خرج مع على إلى اليمن، فرأى منه جفوهً، فلمّا قدم المدينهٔ أذاع شكايته، فقال له النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: واللَّه لقد آذيتنى. قال: أعوذ باللَّه أنْ اوذيك يا رسول اللَّه! فقال: من آذى عليّاً فقد آذانى».

وزاد ابن عبدالبر: من أحبّ عليّاً فقد أحبنى ومن أبغض علياً فقد أبغضنى ومن آذى عليّاً فقد آذانى ومن آذانى فقد آذى اللَّه.

وكذلك وقع لبريدهٔ، إنّه كان مع على فى اليمن، فقدم المدينهٔ مغضباً عليه، وأراد شكايته بجاريهٍٔ أخذها من الخمس، فقالوا له: أخبره ليسقط على من عينيه، ورسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- يسمع من وراء الباب، فخرج مغضباً فقال: ما بال أقوام يبغضون عليّاً! من أبغض عليّاً فقد أبغضنى ومن فارق علياً فقد فارقنى، إنّ عليّاً منّى وأنا منه، خُلِق من طينتى وخُلِقتُ من طينهٔ إبراهيم، وأنا أفضل من

إبراهيم، «ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِن بَعْضٍ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» «۱»

.يا بريدة! أما علمت أن لعلى أكثر من الجارية التى أخذها.

أخرجه الطبرانى» «۲».

أقول:

ففى هذا الحديث:

«من فارق علياً فقد فارقنى».

وهذا مفيدٌ للعصمة بكلّ وضوح.

---

(۱) آل عمران ۳: ۳۴.

(۲) ينابيع المودة ۲/ ۴۵۸- ۴۵۹ ح ۲۷۲ و ۲۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۰

ومن مصادر روايته أيضاً:

المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۳۳ ح ۴۶۲۴ عن أبى ذر عنه صلّى اللَّه عليه وسلّم وقال: «صحيح الإسناد».

مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۵ عن البزار عن أبى ذر، وقال: «رجاله ثقات».

ويوجد فى مصادر أخرى عن غيره من الصحابة.

وفيه:

«إنّ علياً منّى وأنا منه».

وقد عرفت معناه، على ضوء كلام الطيّبى بشرح: حسين منّى وأنا من حسين.

وحديث «على منى وأنا من على» من أصحّ الأحاديث:

أخرجه أحمد فى المسند ۴/ ۱۶۵.

والترمذى فى صحيحه ۵/ ۵۹۴. ح ۳۷۱۹.

والنسائى فى الخصائص: ۶۳- ۶۴ ح ۶۴ و ۶۵.

وابن ماجة فى سننه ۱/ ۴۴ ح ۱۱۹.

وأسانيدهم صحيحة بلا كلام.

وفيه:

«خُلِقَ من طينتى»....

وهو يدل على المساواة، والأفضليّة من جميع الخلائق عدا النبىّ الأعظم صلّى اللَّه عليه وسلّم.

وأخرج حديث خلق رسول اللَّه وأمير المؤمنين عليهما السلام من طينة واحدة:

الحافظ أبو نعيم فى حلية الأولياء ۱/ ۸۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۱

والحافظ ابن عساكر فى تاريخ دمشق ۴۲/ ۲۴۰.

وكذا غيرهما من الأئمة الأعلام.

فمعاذ اللَّه من سقوط نفس النبى منعين النبى!! فليمت الحاقدون بغيظهم!!

«۴۰» سياق الحديث يأبى الحمل على الحبّ والنصرة ... ص: ۳۸۱

ثم إنّ الحديث دالٌ على أنّ المراد من «الولاية» فيه هو «الأولوية بالتصرف» دون غيره من معانی الولاية. لأنّ الواقعة هی: شكوى بريدة وغيره من الإمام إلى النبی بسبب تصرّفه فی الجارية، فانتهزوها واغتنموها فرصةً لإظهار بغضهم وعدائهم، فأىّ مناسبةٍ لأنْ يقال فی جوابهم: إنّ علياً محبّ المؤمنين وناصرهم! لأن كون الرجل ناصراً ومحبّاً لا يستلزم السّكوت عنه إذا فعل عملًا قبيحاً، لكنّ كون الرجل إماماً وليّاً للأمر يكشف عن صحّة جميع أفعاله ويدل على كونه معصوماً من الخطأ والمعصية، وتكون جميع أفعاله صحيحةً، ولا يجوز الردّ عليه فی شیء منها.

وفی (كنز العمّال): «يا بريدة، إنّ علياً وليّكم بعدی، فأحبَّ عليّاً فإنّه يفعل ما يؤمر. الديلمی عن علی» «۱».

وقال ابن عساكر: «أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر ابن مهدی، أنا أبو العباس ابن عقدة، نا الحسن بن

---

(۱) كنز العمال ۱۱/ ۶۱۲ رقم ۳۲۹۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۲

علی بن عفّان، نا حسن- يعنی ابن عطية- نا سعاد، عن عبداللَّه بن عطاء، عن عبداللَّه بن بريدة، عن أبيه قال:

بعث رسول اللَّه ...

فنظر إلیَّ فقال: يا بريدة: إنّ عليّاً وليّكم بعدی، فأحبَّ عليّاً فإنّه يفعل ما يؤمر» «۱».

أقول:

فقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: «فإنّه يفعل ما يؤمر» دليلٌ على العصمة.

---

(۱) تارخ ابن عساكر ۴۲/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۵

بطلان حمل «البعديّة» على الانفصال ... ص: ۳۸۵

اشارة

قوله:

«وأيضاً، هو غير مقيّد بوقت، وهذا مذهب أهل السنّة، بأنّه يكون الإمام المفترض الطّاعة فی وقتٍ من الأوقات بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم».

أقول:

هذا مردود بوجوده:

«۱» علی له الولاية على «الثلاثة ...» ص: ۳۸۵

لقد ورد بحقّ سيّدنا أمير المؤمنين فی حديث الولاية أنّه «ولی كلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی».

فهل کان الشیخان مؤمنین أو لا؟ إن کانا مؤمنین فالإمام علیه السلام ولیّهما، وإنْ لم یکونا مؤمنین فکذلک، لأنّه إذا کان ولیاً للمؤمنین أمیراً لهم، فهو أمیر غیر المؤمنین بالضرورة، إذ لا ـ یتصوّر هناک الفرق، ولا ـ یلتزم أحد الخرق، بل هو ولی غیر المؤمنین بالأولویة القطعیّة.

فحمل البعدیّة هنا علی البعدیة المطلقة غیر ممکن، لأنّه إذا کان أمیراً علی الثلاثة بحکم هذا الحدیث الشریف، فتأخّر ولایته عنهم مخالفة لِقول النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۶

«۲» البعدیة ظاهرة فی الاتّصال ... ص: ۳۸۶

وقوله «من بعدی» ظاهر فی کون البعدیة متّصلةً بزمانه، والحمل علی الإنفصال بدون دلیلٍ عدول عن جادّة الاعتدال.

«۳» حدیث الولایة وغیره نص علی ولایة علی ولا دلیل علی ولایتهم ... ص: ۳۸۶

إنّ هذا الحدیث نصٌ صریحٌ فی ولایة مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، وأمّا أولئک فلا نصّ فی ولایتهم، کما اعترف أکابر علماءهم، واعترف (الدّهلوی) نفسه حیث قال: «بأن الخلفاء الثلاثة عند أهل السنّة لسوا بمعصومین ولسوا بمنصوصٍ علیهم».

فیکون المنصوص علیه مستحقّاً للخلافة دون غیر المنصوص علیه، إذ الإعراض عمّن نصّ علیه علیه النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، ونصب غیر المنصوص علیه للخلافة، مخالف للعقل والنقل.

«۴» الحدیث بلفظ: من کنت ولیّه فعلی ولیّه ... ص: ۳۸۶

لقد ورد حدیث الولایة فی طرق عدیدةٍ بلفظ «من کنت ولیّه فعلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۷

ولیّه» أی: مع فاء التعقیب، وهذا ظاهر فی الاتّصال الزمانی بین الولایتین، فتکون ولایته عقیب ولایة النبیّ بلا فاصل، ویکون الحدیث- بهذا اللفظ- مبیّناً له بالألفاظ الاخری، وتحمل تلک علی هذا المعنی، لوجوب التوفیق بین الأحادیث کما هو القاعدة المقرّرة.

أما إفادة الفاء للتعقیب بلا فصل، فیکفی أنْ نورد کلام نجم الأئمّة الرضیّ الإسترآبادی «۱»، إذْ یقول: فی مبحث المرکّبات:

«وقد استعمل جوازاً کخمسة عشر مبنیّة الجزئین: ظروفٌ، کیوم یوم، وصباح مساء، وحین حین. وأحوالٌ نحو: لقیته کفّة کفّة، وهو جاری بیت بیت، وأخبرته- أو لقیته- صحرة بحرة. ویجوز إضافة المصدر من هذه الظروف والأحوال إلی العجز، وإنّما لم یتعیّن بناء الجزئین فیهما- کما تعیّن فی نحو خمسة عشر- لظهور تضمّن الحرف وتعیّنه فی نحو خمسة عشر، دون هذه المرکّبات، إذ یحتمل أنْ یکون کلّها بتقدیر الحرف وأنْ لا یکون. فإذا قدّرناها قلنا: إن معنی: لقیته یوم یوم، وصباح مساء، وحین حین: أی یوماً فیوماً، وصباحاً فمساءً، وحیناً فحیناً. أی: کلّ یوم، وکلّ صباح ومساء، وکلّ حین.

والفاء تؤدی معنی هذا العموم، کما فی قولک: انتظرته ساعةً فساعةً، أی: فی کلّ ساعة. إذ فائدة الفاء التعقیب، فیکون المعنی: یوماً فیوماً، عقیبه بلا فصل إلی ما لا یتناهی، فاقتصر علی أوّل المکرر أی التثنیة، کما فی قوله تعالی: «ارْجِعِ الْبَصَرَ کَرَّتَیْنِ» «۲» ولبّیک، ونحوه. وکذا صباح

---

(۱) محمّد بن الحسن، نزیل النجف الأشرف، نحوی، متکلّم، أدیب، له: شرح الشافیة، شرح الکافیة، حواشی علی بعض الکتب الکلامیة والمنطقیّة، توفی سنة ۶۸۶ أو ۶۸۴. ترجم له فی: بغیة الوعاة: ۲۴۸، شذرات الذهب ۵/ ۳۹۵.

(۲) الملک: ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۸

مساء، وحین حین.

وقلنا: إن أصل لقیته کفّهٔ کفّهٔ، ومعناه: متواجهین، ذوی کفّه منّی وکفّه منه، کأن کلًا منهما کان یکفّ صاحبه عن التولّی والإعراض.

وأصل: جاری بیت بیت. والمعنی: متلاصقاً بیتی وبیته. أی: مجتمعان ملتصقان، کما تقول: کلّ رجلٍ وضیعته، کما ذکرنا فی باب الحال»....

وأمّا وجوب التوفیق بین الأحادیث، ولزوم العمل بقضیهٔ الحدیث یفسّر بعضه بعضاً ... فقد قال ابن حزم الأندلسی فی کتاب (المحلّی فی الفقه):

«ومن أخذ بهذه الأحادیث کان قد خالف تلک وهذا لا یحل، وکان من أخذ بتلک قد أخذ بهذه، ولابدّ من تأویل ما صحَّ من تلک الأخبار وضم بعضها إلی بعض، ولا یحلّ ترک بعضها لبعض إلّابأمارهٔ أو نسخ أو تخصیص بنص آخر».

وقال شاه ولی اللَّه فی کتاب (حجهٔ اللَّه البالغهٔ): «باب القضاء فی الأحادیث المختلفهٔ الاحتمال، أنْ یعمل بکل حدیث إلّاأنْ یمتنع العمل بالجمع، للتناقض، وأنه لیس فی الحقیقهٔ اختلاف، ولکنْ فی نظرنا فقط».

«۵» إیراد اللّاهوری علی نظیر هذا الحمل فی حدیث الغدیر ... ص: ۳۸۸

لقد ذکر نظیر هذا الحمل فی الجواب عن استدلال أصحابنا بحدیث

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۹

الغدیر، وقد أورده العلّامهٔ یعقوب اللاهوری «۱» فی (شرح التهذیب) للتفتازانی، وردّ علیه، وهذه عبارته: «وردّ بإنّه لا تواتر بل هو خبر الواحد، ولا حصر فی علی، یعنی: إن غایهٔ ما لزم من الحدیث ثبوت استحقاق علی رضی اللَّه عنه للإمامهٔ، وثبوتها فی المآل، لکنْ من أین یلزم نفی إمامهٔ الأئمهٔ الثلاثهٔ.

وهذا الجواب من المصنف، وتوضیحه: إنّه لم یثبت له الولایهٔ حالًا فلعلّه بعد الأئمهٔ الثلاثهٔ، وفائدهٔ التخصیص لاستحقاقه الإمامهٔ: الإلزام علی البغاهٔ والخوارج.

أقول: یرد علیه: إنّه کما کانت ولایهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم عامّهٔ- کما یدلّ علیه کلمهٔ «من» الموصولهٔ- فکذا ولایهٔ علی، فیجب أن یکون علی هو الولی لأبی بکر دون العکس».

أقول:

وکذا الکلام فی «حدیث الولایهٔ» فالشبهة مندفعهٔ.

فالحمد للَّهالعلی الأکبر، حیث أثبتنا صحّهٔ الخبر، بل بیّنا تواتره فی جواب ابن حجر، ثمّ أوضحنا دلالته علی إمامهٔ وصی خیر البشر ما طلع شمس وأضاء قمر.

فزهقت خرافات أهل الخدع والغرر، وطاحت تشکیکات المموّهین العادمین للبصر، وانتهک ستر المسوّلین الوالجین فی أنکر الخطر ...

وصلّی اللَّه علی محمّدٍ نبیّه وعلی آله الطیّبین الطّاهرین إلی یوم الدین.

---

(۱) تقدم موجز ترجمته.

[الجزء السابع عشر]

اهداء ...: ص: ۲

إلی حامل لواء الامامة الکبری والخلافة العظمی

ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه

یا أیّها العزیز مسّنا وأهلنا الضّرّ

وجئنا ببضاعة مزجاة فأوف لنا الکیل

وتصدّق علینا إن اللَّه یجزی المتصدّقین علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸

حدیث المنزلة ... ص: ۸

ومن ألفاظه:

«أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی

غیر أنّه لا نبی بعدی؟»

أخرجه مسلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹

کلمة المؤلِّف ... ص: ۹

بسم اللَّه الرحمن الرحیم

الحمد للَّهربّ العالمین والصلاة والسلام علی محمد وآله الطاهرین ولعنة اللَّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین والآخرین. وبعد:

فهذا قسم (حدیث المنزلة) من کتابنا (نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار ...) نقدّمه إلی العلماء المحقّقین وسائر الباحثین، لیجدوا فیه الدلیل التام علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مباشرةً وبلا فصل علی ضوء هذا الحدیث الشریف المقطوع بصدوره.

لقد نزَّل رسول اللَّه الذی «ما ینطق عن الهوی إنْ هو إلّاوحی یوحی «۱»

«علّمه شدید القوی «۲»

علیّاً من نفسه بمنزلة هارون من موسی، مشیراً إلی منازل هارون الثابتة فی القرآن الکریم.

وهکذا کانت کلمات النبیّ فی حقّ علی وبیان فضائله ومناقبه، ففی أغلبها التأکید علی أنّ لمقامات أمیر المؤمنین علیه السلام اصولًا ثابتةً فی کتاب اللَّه العظیم، ففی غدیر خم مثلًا یذکّر بقوله: «ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم» الآیة المبارکة: «النبیّ أولی بالمؤمنین من أنفسهم» «۳»

ثمّ

---

(۱) سورة النجم: ۵۳، الآیة: ۳.

(۲) سورة النجم: ۵۳، الآیة: ۵، ۴.

(۳) سورهٔ الأحزاب: ۳۳، الآیهٔ: ۶.

یقول: «فمن کنت مولاه فهذا علی مولاه».

وعندما یریـد الإعلان عن أنْ لاطریق للنجاهٔ فی هـذه الامّـهٔ إلّااتباع أهل البیت، یشیر إلی ما حکاه اللَّه سبحانه فی کتابه من قصّهٔ نوح وهلاـک امّته إلّامن کان معه فی السفینهٔ، فیشبّه أهل بیته بسفینهٔ نوح ویقول: «مثل أهل بیتی کسفینهٔ نوح من رکبها نجا ومن تخلّف عنها هلک»

وهکذا...

وفی (حدیث المنزلهٔ) یوعز الرسول الأعظم إلی الآیات الحاکیهٔ لمقامات هارون:

قوله تعالی «وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» «۱»

.وقوله تعالی ... «واجعل لی وزیراً من أهلی هارون أخی اشدد به أزری وأشرکه فی أمری کی نسبّحک کثیراً ونذکرک کثیراً إنّک کنت بنا بصیراً» «۲»

.وقوله تعالی «وأخی هارون هو أفصح منّی لساناً فأرسله معی ردءاً یصدّقنی» «... ۳»

.ومثلها غیرها...

فأفاد (حدیث المنزلهٔ) ثبوت جمیع هذه المنازل- الثابتهٔ لهارون من موسی- لأمیر المؤمنین من خاتم النبیین الرسول الأکرم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم (إلّا النبوّهٔ).

هذا من ناحیهٔ الدلالهٔ.

---

(۱) سورهٔ الأعراف: ۷، الآیهٔ: ۱۴۲.

(۲) سورهٔ طه: ۲۰، الآیهٔ: ۲۹، ۳۵.

(۳) سورهٔ القصص: ۲۸، الآیهٔ: ۳۴.

وأمّا من ناحیهٔ السّند، فهو من الأحادیث القطعیّهٔ...

فکان دلیلًا آخر من الأدلّهٔ القطعیّهٔ علی إمامهٔ علی بعد النبی...

فانبری المبرّرون للواقع التاریخی للجواب عن هذا الإستدلال المستند إلی الکتاب والسنّهٔ، فأطالوا الکلام وأطنبوا، وشرّقوا وغرّبوا، حتی تعارضت أنظارهم وتناقضت أفکارهم، ثم التجأ بعضهم إلی وضع حدیثٍ لیعارض به، وآخر إلی تحریفه، لیکون دلیلًا علی خلاف ما هو نصٌّ فیه.

إنّه تتلخّص أجوبهٔ القوم علی استدلال أصحابنا بهذا الحدیث علی إمامهٔ أمیر المؤمنین بعد النبی فی الطرق التالیهٔ:

۱- السبّ والشتم، والتحریف للحدیث، أو معارضته بحدیث موضوع.

۲- المناقشهٔ فی سند الحدیث، بدعوی ضعفه، أو بأنّه خبر واحد.

۳- المناقشهٔ فی مدلول الحدیث، بزعم عدم ظهوره فی عموم المنزلهٔ، أو وجود قرینهٔ تمنع عن دلالته علی العموم تخصّصه بمورده وهو زمن الخروج إلی غزوهٔ تبوک.

والمهمُّ من هذه الطرق- وله وجهةٌ علمیهٔ- هو الطریق الثالث.

وهذا الکتاب یتکفّل بیان الإستدلال بحدیث المنزلهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین بلا فصل، ویتعرّض لمناقشات القوم کلّها، بالنقد العلمی،

وهو غیر مستند- سواء فی إثباته أو ردّه- إلّاإلی کتبهم المشهورة المعتمدة، واللَّه سبحانه ولیُّ التوفیق.

ایران- قم

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳

کلمة السیّد صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۳

الحمد للَّهالذی جعل الوصی من النبی بمنزلة هارون من موسی الکلیم، وحباهما وآلهما من الفضائل ما أوجب التفضیل والتقدیم، فجنس المضاف إلیهم مخصوص بالعزّ الصمیم، ناج علی التعمیم، والمتّصل بهم غیر منقطع عن الأجر والنعیم، والمتّبع أخبارهم والمقتفی آثارهم من أتی اللَّه بقلبٍ سلیم، والناکب عن سمتهم والصادف عن هدیهم مقتحم فی سعیر الجحیم، متجرّع ذعاق الصدید والحمیم، مکابد لشدائد العذاب الألیم. وأفضل الصّلاة والسلام المزری علی نفح الشمیم، علی النبی وآله الهداة المهدیّین المرتفع بهم کلّ منزلةٍ وشرف عظیم، لاسیّما ابن عمّه وکاشف غمّه المخصوص بالإستخلاف علی رغم أهل الخلاف، والممنوح بمزیّةِ الإخاء والممنو بجلیل البلاء، المدفوع عنه مقامه، المنهوب تراثه، المغمض علی القذی، الصابر علی الشجی

وبعد:

فیقول العبد القاصر (حامد حسین) ابن العلامة السید محمد قلی، کان اللَّه له فی الدنیا والآخرة، وأسدل سجف العفو علی ماله من المعاصی الباطنة والظاهرة:

إنّ هذا هو المجلَّد الثانی من المنهج الثانی من کتاب (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار) الموضوع لنقض الباب السابع من (التحفة) المحیّرة للأنظار، وهذا المجلَّد معقود لردّ کلام صاحب التحفة فی الحدیث الثانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴

من الأحادیث الاثنی عشر التی ذکرها وادّعی فیها الإنحصار الواضح بطلانه علی ناظر کتب الأصحاب االأخیار. واللَّه الموفّق للإتمام والإکمال، ومنه الإستعانة فی المبدء والمآل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵

کلام الدهلوی صاحب التحفة الاثنی عشریة ... ص: ۱۵

فی ردّ الاستدلال بحدیث المنزلة

قال الشیخ عبد الغزیز الدهلوی:

«الحدیث الثانی: روی البخاری ومسلم عن البراء بن عازب أنه صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا استخلف الأمیر فی غزوة تبوک علی أهل بیته من النساء والبنات، وترکه فیهنّ وقد توجّه هو إلی تلک الغزوة، قال الأمیر: یا رسول اللَّه، أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم له: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

قالت الشیعة: إن المنزلة اسم جنس مضاف إلی العلم، فیعم جمیع المنازل، لصحة الإستثناء، ولِذا استثنی مرتبة النبوة، فثبت للأمیر جمیع المنازل الثابتة لهارون، ومن جملتها صحة الامارة وافتراض الطاعة أیضاً لو عاش هارون بعد موسی، لأنّ هارون کانت له هذه المرتبة فی عهد موسی، فلو زالت عنه بعد وفاته لزم العزل، وعزل النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم ممتنع للزومه الإهانة المستحیلة فی حقّه.

فثبتت هذه المرتبة للأمیر أیضاً، وهی الإمامة.

والجواب عن ذلک بوجوه:

الأول: أن اسم الجنس المضاف إلی العلم لیس من ألفاظ العموم عند جمیع الاصولیین، بل هم صرحوا بأنه للعهد فی غلام زید ونحوه، لأن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶

تعریف الإضافهٔ المعنویهٔ باعتبار العهد هو الأصل، وفیما نحن فیه توجد قرینهٔ علی العهد، وهی قوله: أتخلّفنی فی النساء والصبیان، یعنی: إنه کما أن هارون کان خلیفهٔ لموسی حین توجهه إلی الطور، کذلک صار الأمیر خلیفهً للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم حین توجّه إلی غزوهٔ تبوک.

والإستخلاف المقید بهذا القید لا یکون باقیاً بعد انقضائها، کما لم یبق فی حق هارون أیضاً.

ولا یجوز أن یقال بأن انقطاع هذا الإستخلاف عزل موجب للإهانهٔ فی حق الخلیفهٔ. لأن انقطاع العمل وانتهاء أمده لیس بعزل، والقول بأنه عزل خلاف العرف واللغهٔ.

ولاتکون صحهٔ الإستثناء دلیلًا للعموم إلّاإذا کان الإستثناء متّصلًا، وهو ههنا منقطع بالضرورهٔ، لأن قوله: «إنه لا نبی بعدی» جملهٔ خبریهٔ، وقد صارت تلک الجملهٔ بتأویلها إلی المفرد بدخول إن، فی حکم «إلّا عدم النبوهٔ» وظاهر أنّ عدم النبوهٔ لیس من منازل هارون حتی یصح استثناؤه، لأن المتّصل یکون من جنس المستثنی منه وداخلًا فیه، والنقیض لایکون من جنس النقیض وداخلًا فیه، فثبت أن هذا المستثنی منقطع جدّاً.

ولأن من جملهٔ منازل هارون کونه أسن من موسی، وأفصح منه لساناً، وکونه شریکاً معه فی النبوهٔ، وکونه شقیقاً له فی النسب، وهذه المنازل غیر ثابتهٔ فی حق الأمیر بالنسبهٔ إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إجماعاً، فإن جعلنا الإستثناء متّصلًا وحملنا المنزلهٔ علی العموم لزم الکذب فی کلام المعصوم.

الثانی: إنا لا نسلّم أن الخلافهٔ بعد موت موسی کانت من جملهٔ منازل هارون، لأن هارون کان نبیّاً مستقلًا فی التبلیغ، ولو عاش بعد موسی أیضاً لکان کذلک، ولم تزل عنه هذه المرتبهٔ قط، وهی تنافی الخلافهٔ، لأنها

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷

نیابهٔ النبی، ولا مناسبهٔ بین الأصالهٔ والنیابهٔ فی القدر والشرف، فقد علم أنّ الإستدلال علی خلافهٔ الأمیر من هذا الطریق لا یصح أبداً.

وأیضاً: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا شبّه الأمیر بهارون- ومعلوم أن هارون کان خلیفهً فی حیاهٔ موسی بعد غیبته، وصار یوشع بن نون وکالب بن یفنهٔ خلیفهً له بعد موت موسی- لزم أن یکون الأمیر أیضاً خلیفهً فی حیاهٔ النبی بعد غیبته لا بعد وفاته، بل یصیر غیره خلیفهً بعد وفاته، حتی یکون التشبیه علی وجه الکمال، إذ حمل التشبیه فی کلام الرسول علی النقصان غایهٔ عدم الدیانهٔ، والعیاذباللَّه.

وإنْ تنزّلنا قلنا: لیس فی هذا الحدیث دلالهٔ علی نفی إمامهٔ الخلفاء الثلاثهٔ، غایهٔ ما فی الباب أن استحقاق الإمامهٔ یثبت به للأمیر ولو فی وقتٍ من الأوقات، وهو عین مذهب أهل السنهٔ. والتقریب به أیضاً غیر تام» «۱».

---

(۱) التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۲۱۰، وانظر مختصر التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۱۸۳- ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹

نفحات الأزهار

فی خلاصهٔ عبقات الأنوار

فی إمامهٔ الأئمهٔ الأطهار

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳

سند حدیث المنزلهٔ ... ص: ۲۳

اشارة

أقول:

إنّ حديث المنزلة من أهم مناقب أمير المؤمنين عليه السلام، ومن الأدلة القاطعة والبراهين الساطعة على خلافته وإمامته بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بلافصل.

وهو حديث فی غاية الصحة والثبوت، مشهور مستفيض، بل متواتر عن النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

ولقد أخرجه البخاری ومسلم اللّذان طالما سعيا وراء إخفاء مناقب أمير المؤمنين عليه السلام وفضائله السّامية، ومن المعلوم أنّ إخراج الواحد منهما كافٍ فی الإلزام بصحّة الحديث، فكيف إذا اتّفقا على إخراجه؟ فكيف إذا وافقهما على ذلك سائر جهابذة المحدّثين فأخرجوه فی صحاحهم ومسانيدهم ومجاميعهم؟ فكيف إذا نصّ المحقّقون منهم على صحّته ونفوا عنه الريب؟ فكيف إذا صرّح المنقّدون منهم بكثرة طرقه؟ فكيف إذا اعترف أعلامهم بتواتره؟

ونحن نذكر أوّلًا طرق الحديث، ثم نعقّبها بذكر كلمات القوم فی صحته وكثرة طرقه وتواتره، فنقول:

أشهر مشاهير رواة حديث المنزلة ... ص: ۲۳

اشارة

لقد روى حديث المنزلة أكثر مشاهير أئمة أهل السنّة فی مختلف العلوم، عبر القرون المختلفة، وهذه أسماء أشهرهم:

۱- محمد بن إسحاق صاحب السيرة، المتوفّى سنة ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴

۲- أبو داود سليمان بن داود الطّيالسی، المتوفّى سنة ۲۰۴.

۳- محمد بن سعد صاحب الطبقات الكبرى، المتوفّى سنة ۲۳۰.

۴- أبوبكر عبداللَّه بن محمد بن أبی شيبة العبسی، المتوفّى سنة ۲۳۵.

۵- أحمد بن محمد بن حنبل الشيبانی، المتوفّى سنة ۲۴۱.

۶- محمد بن إسماعيل البخاری صاحب الصحيح، المتوفّى سنة ۲۵۶.

۷- أبو علی الحسن بن عرفة العبدی، المتوفّى سنة ۲۵۷.

۸- مسلم بن الحجاج النيسابوری صاحب الصحيح، المتوفّى سنة ۲۶۱.

۹- محمد بن يزيد بن ماجة القزوينی صاحب السنن، المتوفّى سنة ۲۷۳.

۱۰- أبو حاتم محمد بن حبان البستی، المتوفّى سنة ۳۵۴.

۱۱- محمد بن عيسى الترمذی صاحب الصحيح، المتوفّى سنة ۲۷۹.

۱۲- أحمد بن أبی خيثمة زهير بن حرب، المتوفّى سنة ۲۷۹.

۱۳- عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، المتوفّى سنة ۲۹۱.

۱۴- أحمد بن عمرو بن عبدالخالق البزار، المتوفّى سنة ۲۹۲.

۱۵- أحمد بن شعيب النسائی صاحب السنن، المتوفّى سنة ۳۰۳.

۱۶- أبو يعلى أحمد بن علی الموصلی، المتوفّى سنة ۳۰۷.

۱۷- محمد بن جریر الطبری، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۱۸- أبو عوانة یعقوب بن إسحاق الإسفراینی، المتوفّی سنة ۳۱۶.

۱۹- أبو الشیخ الإصبهانی عبداللَّه بن جعفر المتوفّی سنة ۳۶۹.

۲۰- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۲۱- محمد بن عبدالرحمن المخلّص الذهبی، المتوفّی سنة ۳۹۳.

۲۲- أبوبکر محمد بن جعفر المطیری، المتوفّی سنة ۳۳۵.

۲۳- أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی، المتوفّی سنة ۳۷۶.

۲۴- الحسن بن بدر.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵

۲۵- أبو عبداللَّه الحاکم محمد بن عبداللَّه النیسابوری صاحب المستدرک، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۲۶- أبو سعد عبدالملک بن محمد الخرکوشی، المتوفّی سنة ۴۰۷.

۲۷- أبوبکر أحمد بن عبدالرحمن الشیرازی صاحب کتاب الألقاب، المتوفّی سنة ۴۰۷.

۲۸- أبوبکر أحمد بن موسی بن مردویه الإصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۲۹- أبو نعیم أحمد بن عبداللَّه الإصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۳۰- إسماعیل بن علی الرازی المعروف بابن السمّان، المتوفّی سنة ۴۴۵.

۳۱- أبو القاسم علی بن المحسن التنوخی، المتوفّی سنة ۴۴۷.

۳۲- أبوبکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی، المتوفّی سنة ۴۶۳.

۳۳- أبو عمر یوسف بن عبداللَّه المعروف بابن عبدالبر، المتوفّی سنة ۴۶۳.

۳۴- أبو الحسن علی بن محمد الجلّابی المعروف بابن المغازلی، المتوفّی سنة ۴۸۳.

۳۵- شیرویه بن شهردار الدیلمی، المتوفّی سنة ۵۰۹.

۳۶- حسین بن مسعود الفراء البغوی الملقب بمحیی السنة، المتوفّی سنة ۵۱۶.

۳۷- رزین بن معاویة العبدری، المتوفّی سنة ۵۳۵.

۳۸- أبومحمد أحمد بن محمد بن علی العاصمی.

۳۹- عمربن محمد بن خضر الأردبیلی المعروف بالملّا.

۴۰- أبو القاسم علی بن الحسن المعروف بابن عساکر، المتوفّی سنة ۵۷۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶

۴۱- أبو طاهر أحمد بن محمد بن سلفة الإصبهانی، المتوفّی سنة ۵۷۶.

۴۲- أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی الشهیر بأخطب خوارزم، المتوفّی سنة ۵۶۸.

۴۳- سعد الدین أبو حامد محمود بن محمد الصالحانی، المتوفّی سنة ۶۱۲.

۴۴- محمد بن عمر الفخر الرازی، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۴۵- أبو السعادات المبارک بن محمد المعروف بابن الأثیر، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۴۶- أبو الحسن علی بن محمد المعروف بابن الأثیر، المتوفّی سنة ۶۳۰.

۴۷- أبو الربیع سلیمان بن سالم البلنسی، المتوفّی سنة ۶۳۴.

۴۸- محمد بن محمود محب الدین ابن النجار، المتوفّی سنهٔ ۶۴۲.

۴۹- کمال الدین أبو سالم محمد بن طلحهٔ القرشی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۲.

۵۰- أبو المظفر یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۴.

۵۱- أبو عبداللَّه محمد بن یوسف الکنجی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۸.

۵۲- یحیی بن شرف النووی، المتوفّی سنهٔ ۶۷۶.

۵۳- أبو العباس محبّ الدین أحمد بن عبداللَّه الطبری، المتوفّی سنهٔ ۶۹۴.

۵۴- إبراهیم بن عبداللَّه الوصّابی صاحب الاکتفاء فی مناقب الخلفاء.

۵۵- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموینی، المتوفّی سنهٔ ۷۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷

۵۶- أبو الفتح محمد بن محمد المعروف بابن سید الناس صاحب السیرهٔ النبویهٔ الشهیرهٔ، المتوفّی سنهٔ ۴۳۴.

۵۷- شمس الدین محمد بن أبی بکر المعروف بابن قیّم الجوزیهٔ، المتوفّی سنهٔ ۷۵۱.

۵۸- عبداللَّه بن أسعد الیمنی الیافعی، المتوفّی سنهٔ ۷۶۸.

۵۹- إسماعیل بن عمر الدمشقی المعروف بابن کثیر، المتوفّی سنهٔ ۷۷۴.

۶۰- أحمد بن محمد الملقب بعلاء الدولهٔ السمنانی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۰ تقریباً.

۶۱- ولی الدین محمد بن عبداللَّه الخطیب التبریزی صاحب المشکاهٔ.

۶۲- جمال الدین یوسف بن عبدالرحمن المزی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۲.

۶۳- محمد بن یوسف الزرندی، المتوفّی سنهٔ ۷۵۳ تقریباً.

۶۴- السید علی الهمدانی، المتوفّی سنهٔ ۸۷۶.

۶۵- محمد بن محمد الحلبی المعروف بابن الشحنهٔ، المتوفّی سنهٔ ۸۱۵.

۶۶- زین الدین أحمد بن عبدالرحیم العراقی، المتوفّی سنهٔ ۸۲۶.

۶۷- ملک العلماء شهاب الدین بن شمس الدین الدولت آبادی الهندی، المتوفّی سنهٔ ۸۴۹.

۶۸- أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۲.

۶۹- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۵.

۷۰- جلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفّی سنهٔ ۹۱۱.

۷۱- حسین بن محمد الدیاربکری، المتوفّی سنهٔ ۹۶۶.

۷۲- أحمد بن محمد المعروف بابن حجر المکی، المتوفّی سنهٔ ۹۷۳.

۷۳- علی بن حسام الدین المتقی، المتوفّی سنهٔ ۹۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸

۷۴- شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

۷۵- عطاء اللَّه بن فضل اللَّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدث، المتوفّی سنهٔ ۱۰۰۰.

۷۶- محمد عبدالرؤف بن تاج الدین المناوی، المتوفّی سنهٔ ۱۰۳۱.

۷۷- شیخ بن عبداللَّه العیدروس، المتوفّی سنهٔ ۱۰۴۱.

۷۸- أحمد بن الفضل بن باکثیر المکی، المتوفّی سنهٔ ۱۰۳۷.

۷۹- محمد بن صفی الدین جعفر الملقب بمحبوب عالم.

۸۰- محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۸۱- محمد صدر العالم صاحب معارج العلی.

۸۲- ولی اللَّه أحمد بن عبدالرحیم الدهلوی، المتوفّی سنهٔ ۱۱۷۶.

۸۳- أحمد بن عبدالقادر العجیلی، المتوفّی سنهٔ ۱۱۸۲.

۸۴- رشید الدین الدهلوی، تلمیذ صاحب التحفهٔ.

۸۵- المولوی محمد مبین بن محب اللَّه الکهنوی.

۸۶- المولوی ولی اللَّه بن حبیب اللَّه الکهنوی، المتوفّی سنهٔ ۱۲۷۰.

۸۷- أحمد بن زینی دحلان، المتوفّی سنهٔ ۱۳۰۴.

۸۸- السید مؤمن بن حسن الشبلنجی، کان حیّاً سنهٔ ۱۳۲۲.

وإلیک نصوص روایاتهم بالأسانید:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹

«۱» روایهٔ محمّد بن إسحاق ... ص: ۲۹

أما روایهٔ محمد بن إسحاق، فقد ذکرها ابن هشام فی (سیرته) التی هی تلخیص سیرهٔ ابن إسحاق، وهذه عبارته:

«قال ابن إسحاق: وضرب عبداللَّه بن أبی علی حدهٔ عسکره أسفل منه نحو ذباب، وکان- فیما یزعمون- لیس بأقل العسکرین. فلمّا سار رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم تخلّف عنه عبداللَّه بن أبی فیمن تخلّف من المنافقین وأهل الریب.

وخلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه علی أهله، وأمره بالإقامهٔ فیهم. فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًاله وتخفّفاً منه. فلمّا قال ذلک المنافقون أخذ علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه سلاحه، ثم خرج حتی أتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبیّ اللَّه، زعم المنافقون أنک إنما خلّفتنی أنک استثقلتنی وتخفّفت منّی. فقال: کذبوا، ولکنّی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی یا علی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی؟

فرجع علی إلی المدینهٔ، ومضی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی سفره.

قال ابن إسحاق: حدثنی محمد بن طلحهٔ بن یزید بن رکانهٔ، عن إبراهیم ابن سعد بن أبی وقاص عن أبیه سعد، أنّه سمع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی هذه المقالهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰

قال ابن إسحاق: ثم رجع علی إلی المدینهٔ، ومضی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی سفره» «۱».

«۲» روایهٔ أبی داود الطیالسی ... ص: ۳۰

وأما روایهٔ أبی داود الطّیا لسی، فهی عن سعد بن أبی وقاص، قال الحافظ ابن کثیر: «ورواه أبو داود الطیالسی عن شعبهٔ، عن عاصم، عن مصعب، عن أبیه».

وروی الشیخ إبراهیم الوصابی الحدیث: «عن سعد بن مالک رضی اللَّه عنه قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی

طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصّبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی» فقال:

«أخرجه البخاری ومسلم فی صحیحیهما، والترمذی فی جامعه، وابن ماجة فی سننه، وأبو داود الطیالسی فی مسنده، وأبو نعیم فی فضائل الصّحابة» «۲».

«۳» روایة ابن سعد ... ص: ۳۰

وأمّا روایة محمد بن سعد فهی فی (طبقاته) حیث قال:

«ذکر قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی.

---

(۱) السیرة النبویة لابن هشام ۵/ ۱۹۹- ۲۰۰.

(۲) تاریخ ابن کثیر ۵/ ۷ وسیأتی. الاکتفاء فی فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱

قال قال محمد بن عمر: وکان علی ممّن ثبت مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یوم احد، حین انهزم الناس، وبایعه علی الموت، وبعثه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم سریة إلی بنی سعد بفدک فی مائة رجل، وکانت معه إحدی رایات المهاجرین الثلاث یوم فتح مکة، وبعثه سریّة إلی الفلس إلی طی، وبعثه إلی الیمن.

ولم یتخلّف عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی غزوة غزاها إلّا غزوة تبوک، خلّفه فی أهله «۱»:

أخبرنا الفضل بن دکین، نافضیل بن مرزوق، عن عطیّة، حدثنی أبو سعید قال: غزا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غزوة تبوک، وخلّف علیاً فی أهله، فقال بعض الناس: ما منعه أن یخرج به إلّاأنه کره صحبته، فبلغ ذلک علیّاً، فذکره للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: أیا ابن أبی طالب، أما ترضی أن تنزل منی بمنزلة هارون من موسی «۲».

أخبرنا الفضل بن دکین، نافطر بن خلیفة، عن عبداللَّه بن شریک قال: سمعت عبداللَّه بن رقیم الکنانی قال: قدمنا المدینة فلقینا سعد بن مالک فقال: خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی تبوک وخلّف علیاً، فقال له: یا رسول اللَّه خرجت وخلّفتنی؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۳».

أخبرنا عفان بن مسلم، عن حماد بن سلمة، أنا علی بن زید، عن سعید ابن المسیب قال قلت لسعد بن مالک: إنی أرید أنْ أسألک عن حدیث وأنا أهابک أن أسألک عنه، قال: لا تفعل یا ابن أخی، إذا علمت أن

---

(۱) الطبقات الکبری ۳/ ۱۶.

(۲) الطبقات الکبری ۳/ ۱۷.

(۳) الطبقات الکبری ۳/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲

عندی علماً فسلنی عنه ولا تهبنی. فقلت: قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی حین خلّفه بالمدینة فی غزوة تبوک قال: أتخلّفنی فی الخالفة فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی؟ فأدبر علی مسرعاً کأنی أنظر إلی غبار قدمیه یسطع، وقد قال حماد: فرجع علی مسرعاً «۱».

أخبرنا روح بن عبادة، ناعوف، عن میمون، عن البراء بن عازب وزید ابن أرقم قالا: لمّا کان عند غزوة جیش العسرة وهی تبوک قال

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب: إنّه لابدّ من أن اقیم أو تقیم، فخلّفه، فلمّا فصل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غازیاً قال ناس: ما خلّفه رسول اللَّه إلّالشیء کرهه منه. فبلغ ذلک علیاً، فأتبع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم حتی انتهی إلیه. فقال له: ما جاء بک یا علی؟ قال: لا یا رسول اللَّه، إلّاأنی سمعت ناساً یزعمون أنک إنما خلّفتنی لشیء کرهته منی.

فتضاحک رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقال: یا علی، أما ترضی أنْ تکون منّی کهارون من موسی غیر أنّک لست بنبی؟ قال: بلی یا رسول اللَّه.

قال: فإنه کذلک» «۲».

«۴» روایة ابن أبی شیبة ... ص: ۳۲

وأمّا روایة أبی‌بکر ابن أبی شیبة فهذا نصّها:

«حدّثنا غندر، عن شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن

---

(۱) الطبقات الکبری ۳/ ۱۷.

(۲) الطبقات الکبری ۳/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳

سعد بن أبی وقاص قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی أبی طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی.

حدّثنا غندر، عن شعبة عن سعد بن إبراهیم قال: سمعت إبراهیم بن سعد، عن سعد، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی.

حدّثنا عبداللَّه بن نمیر، عن موسی الجهنی قال: حدّثتنی فاطمة ابنة علی قالت: حدّثتنی أسماء ابنة عمیس قالت: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی الّا أنه لیس نبی بعدی.

حدّثنا وکیع، عن فضیل بن مرزوق، عن زید بن أرقم: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

حدّثنا أبو معاویة، عن موسی بن مسلم، عن عبدالرحمن بن سابط، عن سعد، قال: قدم معاویة فی بعض حجّاته، فأتاه سعد، فذکروا علیاً، فنال منه معاویة، فغضب سعد، فقال: تقول هذا لرجلٍ سمعت رسول اللَّه یقول له ثلاث خصال، لأنْ تکون لی خصلة منها أحبّ إلیّ من الدنیا وما فیها، سمعت رسول اللَّه یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. وسمعت النبی یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. وسمعت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴

رسول اللَّه یقول: لأعطین الرایة رجلا یحب اللَّه ورسوله» «۱».

«۵» روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴

وأما روایة أحمد بن حنبل فهی فی (المسند) وفی (المناقب) وإلیک نصوص روایاته:

«نا یحیی بن سعید، عن موسی الجهنی قال: دخلت علی فاطمة ابنة علی فقال لها رفیقی أبو مهدی: کم لک؟ قالت ستة وثمانون سنة.

قال: ما سمعت من أبيك شيئاً؟ قالت: حدثتنى أسماء بنت عميس أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه ليس نبى بعدى» «۲».

«حدثنى وكيع قال: حدثنا فضيل بن مرزوق، عن عطية العوفى، عن أبى سعيد الخدرى قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى» «۳».

«حدثنا سفيان بن عيينة، عن زيد، عن سعيد بن المسيب، عن سعد: أنّ النبى صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى. قيل لسفيان: غير أنّه لا نبى بعدى؟ قال: نعم» «۴».

---

(۱) الكتاب المصنف ۷/ ۴۹۶ رقم ۳۲۰۶۵- ۳۲۰۶۹.

(۲) مسند أحمد ۶/ ۴۳۸.

(۳) مسند أحمد ۳/ ۳۲.

(۴) مسند أحمد ۱/ ۱۷۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵

«حدّثنا محمد بن جعفر قال: حدّثنا شعبة، عن الحكم، عن مصعب بن سعد بن أبى وقاص قال: خلّف رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم على بن أبى طالب فى غزوة تبوك. قال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى النساء والصبيان؟ قال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى» «۱».

«أخبرنا محمد بن جعفر قال: أخبرنا شعبة، عن سعد بن إبراهيم يحدّث عن سعد، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: ألا ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى» «۲».

«حدثنا أبو سعيد قال: حدّثنا سليمان بن بلال قال: حدّثنا جعيد بن عبد الرحمن، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها سعد: إن علياً خرج مع النبى صلّى اللّه عليه وسلّم حتى جاء ثنيّة الوداع وعلى يبكى ويقول: تخلّفنى مع الخوالف؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّا النبوة» «۳».

«حدثنى يحيى بن سعيد، عن موسى الجهنى قال: دخلت على فاطمة فقال رفيقى أبو مهدى: كم لك؟ فقالت: ست وثمانون سنة. قال: ما سمعت من أبيك شيئاً؟ قالت: حدثتنى أسماء بنت عميس أنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه ليس بعدى نبى» «۴».

«وفيما كتب إلينا محمد بن عبداللَّه يذكر أنّ يزيد بن مهران حدّثهم قال: حدثنا أبو بكر بن عياش، عن الأجلح، عن حبيب بن أبى ثابت، عن

---

(۱) مسند أحمد ۱/ ۱۸۲.

(۲) مسند أحمد ۱/ ۲۸۴ رقم ۱۵۰۸- الطبعة الجديدة ۱/ ۱۷۵.

(۳) فضائل على لأحمد- مخطوط ۲/ ۷۳۳ (۱۰۰۶).

(۴) فضائل على لأحمد- مخطوط ۲/ ۷۹۶ (۱۰۹۱).

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶

ابن السمّان، عن سعيد بن زيد قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى» «۱».

«۶» رواية البخاري ... ص: ۳۶

وأخرجه البخاري في (صحيحه) حيث قال: «حدّثنا محمد بن بشار، ثنا غندر، ثنا شعبة، عن سعد قال: سمعت إبراهيم بن سعد، عن أبيه قال قال النبي صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلي: أما ترضى أن تكون مني بمنزلة هارون من موسى».
وقال: «حدثنا مسدد، قال حدثنا يحيى، عن شعبة، عن الحكم، عن مصعب بن سعد، عن أبيه: إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم خرج إلى تبوك فاستخلف عليًا فقال: أتخلّفني في الصّبيان والنساء؟ قال: ألا ترضى أنْ تكون مني بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه ليس بعدي نبي.
وقال أبو داود: حدثنا شعبة عن الحكم قال: سمعت مصعباً» «۲».

«۷» رواية ابن عرفة ... ص: ۳۶

وأمّا رواية ابن عرفة، فهي كما في (تاريخ ابن كثير) حيث قال: «قال الحسن بن عرفة العبدي: ثنا محمد بن حازم أبو معاوية الضرير، عن

---

(۱) فضائل علي لأحمد- مخطوط ۲/ ۸۳۴ (۱۱۴۳).

(۲) صحيح البخاري باب غزوة تبوك من كتاب المغازي ۶/ ۱۸.

نفحات الأزهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷

موسى بن مسلم الشيباني، عن عبد الرحمن بن سابط، عن سعد بن أبي وقاص قال: قدم معاوية في بعض حِجّاته، فدخل عليه سعد، فذكروا عليّاً، فقال سعد: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول له ثلاث خصال لأن تكون لي واحدة منهن أحبّ إليّ من الدنيا وما فيها، سمعته يقول: من كنت مولاه فعليّ مولاه. وسمعته يقول: لأعطينَّ الرّاية رجلًا يحب اللَّه ورسوله ويحبّه ورسوله. وسمعته يقول: أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبي بعدي.
لم يخرجوه، وإسناده حسن» «۱».

«۸» رواية مسلم بن الحجّاج ... ص: ۳۷

وأخرجه مسلم في (صحيحه) بقوله: «حدثنا يحيى بن يحيى التميمي وأبو جعفر محمد بن الصباح وعبيد اللَّه القواريري وسريح بن يونس، كلّهم عن يوسف بن الماجشون- واللفظ لابن الصباح- قال: نا يوسف أبو سلمة الماجشون، قال: ثنا محمد بن المنكدر، عن سعيد بن المسيب، عن عامر بن سعد بن أبي وقاص، عن أبيه قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلي: أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبي بعدي.
قال سعيد: فأحببت أنْ أشافه بها سعداً، فلقيت سعداً فحدّثته بما حدثني به عامر. فقال: أنا سمعته. قلت: أنت سمعته؟ قال: فوضع إصبعيه

---

(۱) البداية والنهاية ۷/ ۲۷۱.

نفحات الأزهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸

على أذنيه فقال: نعم وإلّا فأستكّتا «۱».
حدّثنا أبو بكر ابن أبي شيبة قال: نا غندر، عن شعبة.

ح وحدّثنا محمد بن مثنی وابن بشار قالا: نا محمد بن جعفر قال: نا شعبهٔ: عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبی وقاص قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طاب فی غزوهٔ تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصّبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی.

حدّثناه عبید اللَّه بن معاذ قال نا أبی قال نا شعبهٔ فی هذا الإسناد «۲».

حدّثنا قتیبهٔ بن سعید ومحمد بن عباد- وتقاربا فی اللفظ- قالا: نا حاتم- وهو ابن إسماعیل- عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، عن أبیه قال: أمر معاویهٔ بن أبی سفیان سعداً فقال: ما منعک أنْ تسبّ أبا التراب؟ فقال: أما ما ذکرت ثلاثاً قالهنَّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلنْ أسبّه. لأن تکون لی واحدهٔ منهنَّ أحبّ إلیّ من حمر النعم:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له- زیاده خلّفه فی بعض مغازیه، فقال له علی: یا رسول اللَّه خلفتنی مع النساء والصبیان؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلا أنه لا نبوهٔ بعدی.

وسمعته یقول یوم خیبر: لأعطینَّ الرایهٔ رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله. قال: فتطاولنا لها. فقال: أدعوا لی علیا، فاتی به أرمد، فبصق فی عینیه ودفع الرایهٔ إلیه ففتح اللَّه علیه.

---

(۱) صحیح مسلم ۷/ ۱۱۹- ۱۲۰.

(۲) صحیح مسلم ۷/ ۱۲۰.

ولمّا نزلت هذه الآیهٔ: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» «۱»

دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً وفاطمهٔ وحسناً وحسیناً فقال: أللّهم هؤلاء أهلی.

حدثنا أبو بکر ابن أبی شیبهٔ، ثنا غندر، عن شعبهٔ.

وحدثنا محمد بن المثنی وابن بشار قالا: ثنا محمد بن جعفر ثنا شعبهٔ: عن سعد بن إبراهیم، قال سمعت إبراهیم بن سعد، عن سعد، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲».

«۹» روایهٔ ابن ماجهٔ ... ص: ۳۹

وابن ماجهٔ فی (سننه) بقوله: «حدّثنا علی بن محمد، ثنا أبو معاویهٔ، ثنا موسی بن مسلم، عن ابن سابط- وهو عبد الرحمن- عن سعد بن أبی وقاص قال:

قدم معاویهٔ فی بعض حجّاته، فدخل علیه سعد فذکروا علیاً فنال منه، فغضب سعد وقال: تقول هذا لرجلٍ سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: من کنت مولاه فعلیٌ مولاه. وسمعته یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وسمعته یقول: لأعطینّ الرایهٔ الیوم رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله» «۳».

---

(۱) صحیح مسلم ۴/ ۳۱ ۱۸۷۰.

(۲) صحیح مسلم ۴/ ۳۲ ۱۸۷۰.

(۳) سنن ابن ماجهٔ ۱/ ۴۵ یقم ۱۲۱.

«۱۰» روایهٔ أبی حاتم ابن حبّان ... ص: ۴۰

وأما روایهٔ أبی حاتم محمد بن حبان، فقد أخرج فی (صحیحه): «أخبرنا أبو خلیفهٔ، حدثنا أبو الولید الطیالسی، حدثنا یوسف بن الماجشون، حدثنا محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیب، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، عن سعد: إن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی قال: فأحببت أن أسأله سعداً، فقلت له: أنت سمعت هذا من رسول اللَّه؟ قال: نعم».
أخبرنا الحسن بن سفیان، حدثنا أبو بکر ابن أبی شیبهٔ، حدثنا غندر، عن شعبهٔ، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبی وقاص قال: خلّف رسول اللَّه علی بن أبی طالب فی غزوهٔ تبوک، فقال: یا رسول اللَّه، تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۱».
هذا، وسنذکر روایته فیما بعد أیضاً.
وفی (الریاض النضرهٔ): «عنه (أی عن سعد) قال: خلّف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علیّاً فی غزوهٔ تبوک. فقال: یا رسول اللّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ قال: أما ترضی بأنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی؟

---

(۱) الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان ۹/ ۴۰- ۴۱.

خرجه أحمد ومسلم وأبو حاتم.
وفی روایهٔ: غیر أنه لیس معی نبی. خرجها ابن الجرّاح» «۱».

«۱۱» روایهٔ التّرمذی ... ص: ۴۱

ورواه الترمذی فی (صحیحه) حیث قال: «حدثنا القاسم بن دینار الکوفی، نا أبو نعیم، عن عبد السلام بن حرب، عن یحیی بن سعید، عن سعید بن المسیب، عن سعد بن أبی وقاص: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی.
هذا حدیث صحیح، قد روی من غیر وجه عن سعد عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم. ویستغرب هذا الحدیث من حدیث یحیی بن سعید الأنصاری» «۲».

«۱۲» روایهٔ ابن أبی خیثمهٔ ... ص: ۴۱

وأمّا روایهٔ أحمد بن أبی خیثمهٔ زهیر بن حرب، فمذکورهٔ فی (الاستیعاب) وسیأتی نصّها.

---

(۱) الریاض النضرهٔ فی مناقب العشرهٔ المبشرهٔ ۳/ ۱۱۷.
(۲) صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۹ (۳۷۳۱).

«۱۳» روایهٔ عبداللَّه بن أحمد ... ص: ۴۲

ورواه عبداللَّه بن أحمد حیث قال فی (مسند) والده:

«حدثنا العباس بن الفضل، ثنا الحسن بن علی، ثنا عمران بن أبان، ثنا مالک بن الحسین بن مالک بن الحویرث، حدثنی أبی، عن جدّی مالک بن الحویرث قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أن تکون منی کمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

وفی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین) لوالده: «حدّثنا إبراهیم قال: حدثنا یوسف بن یعقوب الماجشون قال: حدثنا محمد بن المنکدر عن سعید بن المسیب عن عامر بن سعد عن أبیه سعد أنّه سمع النبی صلّی اللّه علیه وسلّم یقول لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی؟

قال سعید: فأحببت أن اشافه بذلک سعداً، فلقیته فذکرت له ما ذکر لی عامر. قال: فوضع إصبعه فی أُذنه وقال: استکّتا إنْ لم أکن سمعته من النبی صلّی اللّه علیه وسلّم» «۱».

«۱۴» روایهٔ أبی بکر البزّار ... ص: ۴۲

وأمّا روایهٔ أبی بکر البزّار، ففی (مجمع الزوائد): «عن أبی سعید

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب لأحمد بن حنبل- مخلوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳

الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلا أنه لا نبیّ بعدی. رواه أحمد والبزار إلّاأنه قال: إنّ رسول اللّه قال لعلی فی غزوهٔ تبوک: خلّفتک فی أهلی. قال علی: یا رسول اللّه إنی أکره أنْ تقول العرب خذل ابن عمه وتخلّف عنه. قال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

«وعن ابن عباس: إن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. رواه البزار والطبرانی إلّاأنه قال: أنت منی بمنزلهٔ هارون.

ورجال البزار رجال الصحیح غیر أبی بلج الکبیر وهو ثقهٔ» «۱».

«۱۵» روایهٔ النسائی ... ص: ۴۳

وأخرجه أحمد بن شعیب النسائی بقوله: «أنبأنا بشر بن هلال البصری قال: ثنا جعفر- وهو ابن سلیمان- قال: ثنا حرب بن شداد عن قتادهٔ عن سعید ابن المسیب، عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه قال: لما غزا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم غزوهٔ تبوک خلّف علیّاً بالمدینهٔ فقالوا فیه: ملّه وکره صحبته. فتبع علی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم حتی لحقه فی الطریق. قال: یارسول اللّه خلّفتنی بالمدینهٔ مع الذراری والنساء حتی قالوا: ملّه وکره صحبته؟ فقال له النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: یا علیّ إنما خلّفتک علی أهلی، أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی

---

(۱) مجمع الزوائد للحفاظ الهیثمی ۹/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۴

غیر أنه لا نبی بعدی «۱»؟ أخبرنا القاسم بن زکریا بن دینار الکوفی قال: ثنا أبو نعیم قال: ثنا عبد السلام عن یحیی بن سعید، عن سعید بن المسیّب عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه أنّ النبی علیه السلام قال لعلی رضی اللّه عنه: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی

«۲».

أنبأنا زکریا بن یحیی قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردی، عن صفوان عن سعید بن المسیب، أنّه سمع سعد بن أبی وقاص رضی اللَّه عنه یقول: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ «۳».

أخبرنی زکریا بن یحیی قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردی عن هشام ابن هاشم عن سعید بن المسیّب عن سعد قال: لمّا خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی تبوک، خرج علی یتبعه فبکی وقال: یا رسول اللَّه أتترکنی مع الخوالف؟ فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا علی أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ «۴».

ذکر الاختلاف علی محمد بن المنکدر فی هذا الحدیث: أخبرنی إسحاق بن موسی بن عبداللَّه بن یزید الأنصاری قال: ثنا داود بن کثیر الرقی عن محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیب عن سعد: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون موسی إلّاأنه لا نبی

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۰- ۵۱ رقم (۴۲).

(۲) الخصائص للنسائی: ۵۱ رقم (۴۳).

(۳) الخصائص للنسائی.

(۴) الخصائص للنسائی: ۵۱- ۵۲ رقم (۴۴).

بعدی «۱».

أخبرنی صفوان بن محمد بن عمر قال: ثنا أحمد بن خالد قال: ثنا عبد العزیز بن أبی سلمهٔ الماجشون عن محمد بن المنکدر قال: قال سعید بن المسیب أخبرنی إبراهیم بن سعد أنّه سمع أباه سعداً وهو یقول: قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبوهٔ بعدی؟ قال سعید: فلم أرض حتی أتیت سعداً قلت: شیء حدّث به ابنک. فقال: ما هو یا ابن أخی؟ فقلت: هل سمعت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی کذا وکذا؟ قال: نعم. وأشار إلی أُذنیه وإلّا فسکّتا، لقد سمعته یقول ذلک «۲».

قال أبو عبد الرحمن: خالفه یوسف بن الماجشون، فرواه عن محمد بن المنکدر عن سعید عن عامر بن سعد عن أبیه. وتابعه علی روایته عن عامر بن سعد: أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی. قال سعید: فأحببت أن أشافه بذلک سعداً فأتیته فقلت: ما حدیث حدّثنی به عنک عامر؟ فأدخل إصبعه فی أذنه وقال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وإلّا فسکّتا «۳».

وقد روی هذا الحدیث شعبهٔ عن علی بن زید فلم یذکر عامر بن سعد: أخبرنی محمد بن وهب الحرّانی قال: ثنا مسکین بن بکیر قال: ثنا شعبهٔ عن علی بن زید یحدث عن سعد سعید بن المسیب قال: سمعت

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۲ رقم ۴۵.

(۲) الخصائص للنسائی: ۵۲- ۵۳ رقم ۴۶.

(۳) الخصائص للنسائی: ۵۳- ۵۴ رقم ۴۷.

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی. قال: رضیت رضیت. فسألته بعد ذلک

فقال: بلی بلی «۱».

قال أبو عبد الرحمن: ما علمت أنّ أحداً تابع عبد العزیز بن الماجشون علی روایته عن محمد بن المنکدر عن سعید بن المسیب غیر إبراهیم بن سعد. علی أنّ إبراهیم بن سعد قد روی هذا الحدیث عن أبیه.

أنبأنا محمد بن بشار البصری قال: ثنا محمد- یعنی: ابن جعفر غندراً- قال: أخبرنا شعبهٔ عن سعد بن إبراهیم قال: سمعت إبراهیم بن سعد یحدّث عن أبیه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی «۲».

أنبأنا عبید اللَّه بن سعد عن إبراهیم بن سعد قال: ثنا عمر قال: ثنا أبی عن أبی إسحاق قال: ثنی محمد بن طلحهٔ بن یزید بن رکانهٔ عن إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه، أنّه سمع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی- حین خلّفه فی غزوهٔ تبوک علی أهله- ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۳».

قال أبو عبد الرحمن: وقد روی هذا الحدیث عن عامر بن سعد عن أبیه من غیر حدیث سعید بن المسیب.

أنبأنا محمد بن المثنی قال: ثنا أبو بکر الحنفی قال: ثنا بکر بن مسمار قال: سمعت عامر بن سعد یقول: قال معاویهٔ لسعد بن أبی وقاص:

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۴ رقم ۴۸.

(۲) الخصائص للنسائی: ۵۵ رقم ۴۹.

(۳) الخصائص للنسائی: ۵۵- ۵۶ رقم ۵۰.

ما یمنعک أنْ تسبَّ ابن أبی طاب؟ قال: لا أسبّه ما ذکرت ثلاثاً قالهنَّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأن تکون لی واحدهٔ منهنَّ أحبّ إلیَّ من حمر النعم، لا- أسبّه ما ذکرت حین نزل علیه الوحی، فأخذ علیاً وابنیه وفاطمهٔ، فأدخلهم تحت ثوبه ثم قال: رب هؤلاء أهلی وأهل بیتی، ولا- أسبّه ما ذکرت حین خلّفه فی غزوهٔ تبوک. قال علی: خلّفتنی مع النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبوهٔ من بعدی. ولا أسبّه ما ذکرت یوم خیبر حین قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لأعطینَّ هذه الرایهٔ رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله ویحبّ اللَّه ورسوله، ویفتح اللَّه علی یدیه. فتطاولنا فقال: أین علی؟ فقیل: هو أرمد. فقال: أدعوه فدعوه فبصق فی عینیه ثم أعطاه الرایهٔ، ففتح اللَّه علی یدیه. قال: فواللَّه ما ذکره معاویهٔ بحرفٍ حتی خرج من المدینهٔ «۱».

ثنا محمد بن بشار قال: ثنا محمد قال: ثنا شعبهٔ عن الحکم عن مصعب بن سعد قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً فی غزوهٔ تبوک. فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی «۲».

قال أبو عبد الرحمن: خالفه لیث فقال: عن الحکم عن عائشهٔ بنت سعد. أخبرنی الحسن بن إسماعیل بن سلیمان المصیصی الخالدی قال: أنبأنا المطلب عن لیث عن الحکم عن عائشهٔ بنت سعد عن سعد: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی فی غزوهٔ تبوک: أنت منی مکان

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۶- ۵۷ رقم ۵۱.

(۲) الخصائص للنسائی: ۵۷ رقم ۵۲.

بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۱».

قال أبو عبد الرحمن: شعبة أحفظ، وليث ضعيف، والحديث فقد روته عائشة بنت سعد: أخبرنی زكريا بن يحيى قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردی عن الجعيد عن عائشة عن أبيها قالت: إنّ علياً خرج مع النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم حتی جاء ثنية الوداع يريد غزوة تبوك وعلی يشتكی وهو يقول: أتخلّفنی مع الخوالف؟ فقال النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم: أما ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوة «۲».

أخبرنا الفضل بن سهل البغدادی قال: حدثنا أبو أحمد الزبيری قال: حدّثنا عبداللَّه بن حبيب بن أبی ثابت عن حمزة بن عبداللَّه عن أبيه عن سعد قال: خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم فی غزوة تبوك وخلّف علياً فقال له: أتخلّفنی؟ فقال: أما ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۳».

ذكر الإختلاف علی عبداللَّه بن شريك فی هذا الحديث: أخبرنا القاسم بن زكريا بن دينار الكوفی قال: حدثنا أبو نعيم قال: حدثنا فطر عن عبداللَّه بن شريك عن عبداللَّه بن رقيم الكنانی عن سعد بن أبی وقاص رضی اللَّه عنه: أن النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی «۴».

ورواه إسرائيل عن عبداللَّه بن شريك عن الحارث بن مالك عن

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۸ رقم ۵۳.

(۲) الخصائص للنسائی: ۵۸- ۵۹ رقم ۵۴.

(۳) الخصائص للنسائی: ۵۹ رقم ۵۵.

(۴) الخصائص للنسائی: ۶۰ رقم ۵۶.

سعد: أنبأنا أحمد بن يحيی الكوفی قال: ثنا علی- وهو إبن قادم- قال: ثنا إسرائيل عن عبداللَّه بن شريك عن الحارث بن مالك قال قال سعد بن مالك: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم غزا علی ناقته الحمراء وخلَّف عليّاً، فجاء علی حتی تعدّی الناقة فقال: يا رسول اللَّه، زعمت قريش أنك إنما خلّفتنی أنّك استثقلتنی وكرهت صحبتی، وبكی علی. فنادی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم فی الناس: ما منكم إلّاوله حاصة. يا ابن أبی طالب أما ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. قال علی: رضيت عن اللَّه عز وجل وعن رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم «۱».

أخبرنا عمرو بن علی قال حدثنا يحيی- يعنی ابن سعيد- قال حدثنا موسی الجهنی قال: دخلت علی فاطمة بنت علی، فقال لها رفيقی: هل عندك شیء عن والدك؟ قالت: حدثتنی أسماء بنت عميس: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۲».

أنبأنا أحمد بن سليمان قال: ثنا جعفر بن عون عن موسی الجهنی قال: أدركت فاطمة بنت علی رضی اللَّه عنهما- وهی بنت ثمانين سنة- فقلت لها: تحفظين عن أبيك شيئاً؟ قالت: لا ولكنْ أخبرتنی أسماء بنت عميس أنها سمعت من رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم يقول: يا علی أنت

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۶۰ رقم ۵۷.

(۲) الخصائص للنسائی: ۶۱ رقم ۵۸.

منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه الا أنه ليس بعدی نبی «۱».

أنبأنا أحمـد بن عثمان بن حكيم قال: حـدثنا أبو نعيم قال: حـدثنا حسن- وهو ابن صالح- عن موسـى الجهنى عن فاطمة بنت على عن أسماء بنت عميس، إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى» «۲».

«۱۶» رواية أبى يعلى ... ص: ۵۰

وأخرجه أبو يعلى الموصلى فى (مسنده) بأسانيد عديدة فقال:

«حدثنا عبيد اللَّه، حدثنا غندر، حدثنا شعبة، عن الحكم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبى وقاص، قال: خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم علىّ ابن أبى طـالب فى غزوة تبوك فقـال: يـا رسول اللَّه، تخلّفنى بالنسـاء والصبيـان. قال: أما ترضـى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى» «۳».

«حدثنا أبو خيثمة، حدثنا عفان، حدثنا حماد، عن على بن زيد، عن سعيد بن المسيب، قال: قلت لسعد بن مالك، إنى أريد أنْ أسألك عن حديثٍ وأنا أهابك أنْ أسألك عنه، فقال: لا تفعل يا ابن أخى، إذا علمت

---

(۱) الخصائص للنسائى: ۶۱ رقم ۵۹.

(۲) الخصائص للنسائى: ۶۱ رقم ۶۰.

(۳) مسند أبى يعلى ۱/ ۲۸۵- ۲۸۶ رقم ۳۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۱

أن عندى علماً فاسألنى عنه ولا تهابنّى. قال قلت: قول رسول اللَّه لعلى حين خلَّفه بالمدينة فى غزوة تبوك، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى الخالفة فى النساء والصبيان؟ قال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى؟ قال: بلى يا رسول اللَّه. قال: فأدبر على مسرعاً، فكأنى أنظر إلى غبار قدميه يسطع. وقد قال حماد: رجع على مسرعاً «۱».

«حدثنا عبيد اللَّه بن معاذ، حدثنا أبى معاذ، حدثنا شـعبة، عن على بن زيد، قال شـعبة قبل أنْ يختلط قال سمعت سعيد بن المسيب قال: سمعت سـعد بن مالك يقول: خلّف النبى علياً، فقال: أتخلّفنى؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى؟ قال: رضيت رضيت» «۲».

«حدثنا زهير، حدثنا هاشم بن قاسم، حدثنا شـعبة، حدثنى سـعد بن إبراهيم، عن إبراهيم بن سعد بن مالك عن أبيه قال قال رسول اللَّه لعلى: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى» «۳».

«حدثنا سـعيد بن مطرّف الباهلى، حدثنا يوسف بن يعقوب، عن ابن المنكدر، عن سـعيد بن المسـيب، عن عامر بن سعد، عن سعد أنه قال: سـمعت رسول اللَّه يقول لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه ليس معى نبى. قال سعيد: فأحببت أنْ اشافه بذلك سعداً، فلقيته فذكرت له ما ذكر لى عامر، فقلت له، فقال: نعم سمعته، فقلت: أنت سمعتَه؟

---

(۱) مسند أبى يعلى ۱/ ۵۷- ۵۸ رقم ۶۹۸.

(۲) مسند أبى يعلى ۲/ ۶۶ رقم ۷۰۹.

(۳) مسند أبى يعلى ۲/ ۷۳ رقم ۷۱۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۲

فأدخل اصبعيه فى اذنيه فقال: نعم وإلّا فاستسكتا» «۱».

«حدثنا أبو خيثمة، حدثنا سليمان بن داود الهاشـمى، حدثنا يوسف بن الماجشون، أخبرنى محمد بن المنكدر، عن سعيد بن المسيب،

عن عامر بن سعد، عن أبیه سعد: إن رسول اللَّه قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی الّا أنه لیس بعدی نبی» «... ۲».

«حدثنا داود بن عمرو، حدثنا حسان بن إبراهیم، عن محمد بن سلمهٔ ابن کهیل، عن أبیه، عن المنهال، عن عامر بن سعد، عن أبیه عن ام سلمهٔ: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» «۳».

هذا، وستطّلع علی روایهٔ أبی یعلی من (أسد الغابهٔ) و (فتح الباری) أیضاً، وکذا من مصادر اخری، إنْ شاء اللَّه تعالی.

«۱۷» روایهٔ الطّبری ... ص: ۵۲

وأمّا روایهٔ محمد بن جریر الطّبری، فقد أوردها المتقی حیث قال: «عن سعد قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: لعلی ثلاث خصال لأنْ یکون لی واحدهٔ منها أحبّ إلیَّ من الدنیا وما فیها. سمعته

---

(۱) مسند أبی یعلی ۲/ ۸۶ رقم ۷۳۹.

(۲) مسند أبی یعلی ۲/ ۹۹ رقم ۷۵۵.

(۳) مسند أبی یعلی ۱۲/ ۳۱۰ رقم ۶۸۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۳

یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی. وسمعته یقول: لأعطینَّ الرایهٔ غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله لیس بفرّار. وسمعته یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه ابن جریر.» «۱».

«۱۸» روایهٔ أبی الشیخ ... ص: ۵۳

وأمّا روایهٔ أبی محمد عبداللَّه بن جعفر بن حیان الإصبهانی الحیانی المعروف بأبی الشّیخ فهذا نصّها- بترجمهٔ عبدالرحمن بن إبراهیم بن زکریا قال: وکان ممّن یحفظ ویذاکر-: «حدثنا عبدالرحمن قال: ثنا یونس بن حبیب قال: ثنا أبو داود قال: ثنا شعبهٔ، عن یحیی بن سعید، عن سعید بن المسیب، عن سعد: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲».

«۱۹» روایهٔ أبی عوانهٔ ... ص: ۵۳

وأمّا روایهٔ أبی عوانهٔ الإسفرائنی، فتظهر من عبارهٔ (تاریخ ابن کثیر) الآتیهٔ، ان شاء اللَّه تعالی.

---

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۶۲ رقم ۳۶۴۹۵.

(۲) طبقات المحدثین بإصبهان ۴/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۴

«۲۰» روایهٔ الطّبرانی ... ص: ۵۴

ورواه أبو القاسم الطبرانی فی معاجمه الثلاثهٔ.

* أمّا فی (الصغیر) فقد رواه بقوله: «حدثنا محمد بن عقبهٔ الشیبانی الکوفی، حدثنا الحسن بن علی الحلوانی، حدثنا انصر بن حماد أبو الحرب الوراق، حدثنا شعبهٔ، عن یحیی بن سعید الأنصاری عن سعید بن المسیب عن سعد بن أبی وقاص: إن النبی صلّی اللَّه علیه

وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى.

لم يروه عن شعبة إلّانصر» «۱».

وبقوله: «حدثنا محمد بن إسماعيل بن أحمد بن أسيد الإصبهانى أبو مسلم، حدثنا إسماعيل بن عبداللَّه العبدى حدثنا إسماعيل بن أبان الوراق حدثنا أبو مريم عبدالغفار بن القاسم، عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة السلولى قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى.

لم يروه عن أبى إسحاق إلّاأبو مريم. تفرد به إسماعيل بن أبان» «۲».

* وأخرجه فى (الأوسط) بأسانيد كثيرة قال:

«حدثنا أحمد قال: حدثنا أحمد بن عمرو بن عبيدة العصفرى، قال:

---

(۱) المعجم الصغير ۲/ ۲۲.

(۲) المعجم الصغير ۲/ ۵۳- ۵۴.

حدثنا عبدالرحمن بن حماد الشعيثى، قال: حدثنا أبو الصّباح عبدالغفور بن سعيد الأنصارى، عن عبدالعزيز بن حكيم، عن ابن عمر: إن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبوة ولا وراثة. لم يرو هذا الحديث عن عبدالعزيز إلّاأبو الصّباح، تفرّد به الشعيثى» «۱».

«حدثنا العباس بن محمد المجاشعى قال: حدثنا محمد بن أبى يعقوب الكرمانى، قال: حدثنا يزيد بن زريع، عن سعيد بن أبى عروبة، عن قتادة، عن سعيد بن المسيب، عن على: أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: خلّفتك أن تكون خليفتى فى أهلى. قال: أتخلّف عنك يا رسول اللَّه؟ قال: ألا ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى.

لم يروه عن سعيد بن أبى عروبة إلّايزيد بن زريع، ولا رواه عن يزيد إلّاابن أبى يعقوب. وقد رواه معمر عن قتادة عن سعيد بن المسيب عن سعد. ورواه جعفر بن سليمان، عن حرب بن شداد، عن سعيد بن أبى عروبة، كما رواه معمر» «۲» حدثنا محمود بن محمد المروزى قال: حدثنا حامد بن آدم قال: حدثنا جرير، عن ليث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال: لمّا آخى النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم بين أصحابه وبين المهاجرين والأنصار، فلم يؤاخ بين على بن أبى طالب وبين أحدٍ منهم، خرج على مغضباً حتى أتى جدولًا من الأرض فتوسّد ذراعه، فتسفى عليه الريح، فطلبه النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم

---

(۱) المعجم الاوسط ۲/ ۱۳۶ رقم ۱۴۸۸.

(۲) المعجم الاوسط ۴/ ۴۸۴ رقم ۴۲۴۸.

حتى وجده فوكزه برجله فقال له: قم فما صلحت أن تكون إلّاأبا تراب، أغضبت علىّ حين آخيتُ بين المهاجرين والأنصار ولم اواخ بينك وبين أحدٍ منهم؟ أماترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلا- أنه ليس بعدى نبى؟ ألا- من أحبّك حفّ بالأمن والإيمان، ومن أبغضك أماته اللَّه ميتةً جاهلية وحوسب بعمله فى الإسلام.

لم يرو هذا الحديث عن مجاهد إلّاليث، ولا عن ليث إلّاجرير.

تفرّد به حامد بن آدم» «۱».

«حدثنا إبراهيم قال: حدثنا امية قال: حدثنا يزيد بن زريع قال: حدثنا إسرائيل عن حكيم بن جبير قال قلت لعلى بن حسين: أشهد على

عبد خير أنه حدثنى: إنه سمع علياً يقول على هذا المنبر: خير هذه الامة بعد نبيّها أبو بكر ثم عمر وقال: لو شئت لسمّيت ثالثاً. فضرب على بن حسين يده على فخذى وقال: حدّثنى سعيد بن المسيب أن سعد بن أبى وقاص حدّثنى أن النبى صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منّى بمنزله هارون من موسى.

لم يرو هذا الحديث عن على بن حسين إلّاحكيم بن جبير» «۲».

«حدثنا محمد بن أحمد بن أبى خيثمة قال: حدّثنا أحمد بن الحجاج بن الصّلت قال: حدثنا عمّى محمد بن الصلت قال: حدثنا على بن عابس، عن عثمان بن أبى زرعة عن على بن زيد، عن سعيد بن المسيب، عن سعد قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يقول لعلى: أنت منى

(۱) المعجم الاوسط ۸/ ۷۳- ۷۴ رقم ۷۸۹۴.

(۲) المعجم الاوسط ۳/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۷

بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى.

لم يرو هذا الحديث عن عثمان بن أبى زرعة إلّاعلى بن عابس، ولا عن على إلّامحمد بن الصلت. تفرد به ابن أخيه أحمد بن الحجاج» «۱».

«حدّثنا محمد بن الحسين أبو حصين، قال: حدثنا أحمد بن عيسى بن عبداللّه العلوى قال: حدثنا بن إسماعيل محمد بن أبى فديك- أحسبه عن ابن أبى ذئب- عن ابن شهاب، عن سعيد بن المسيب قال: سمعت سعداً يقول: سمعت رسول اللّه يقول لعلى: أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى.

لم يرو هذا الحديث عن الزهرى إلّاابن أبى ذئب، ولا عن ابن أبى ذئب إلّاابن أبى فديك. تفرد به أحمد بن عيسى العلوى» «۲».

«حدّثنا محمد بن محمد بن عقبة قال: حدثنا الحسن بن على الحلوانى قال: حدثنا نصر بن حماد أبو الحارث الوراق، قال: حدّثنا شعبة عن يحيى بن سعيد [عن سعيد بن المسيب عن سعد بن أبى وقاص قال قال رسول اللّه لعلى: أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى ولا نبى بعدى» «۳».

«حدّثنا محمد بن عبداللّه الحضرمى قال: حدثنا معمر بن بكار السعدى قال: حدثنا إبراهيم بن سعد، عن الزهرى، عن عامر بن سعد، عن أبيه، أنه سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يقول لعلى: أنت منى مكان هارون من موسى.

(۱) المعجم الاوسط ۵/ ۴۳۹ رقم ۵۳۳۵.

(۲) المعجم الاوسط ۶/ ۱۳۸ رقم ۵۸۴۵.

(۳) المعجم الاوسط ۶/ ۱۴۶ رقم ۵۸۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۸

لم يرو هذا الحديث عن الزهرى إلّاإبراهيم بن سعد. تفرد به معمر بن بكار» «۱».

«حدّثنا محمد بن إسماعيل بن أحمد بن أسد الإصبهانى قال: حدثنا إسماعيل بن عبداللّه العبدى قال: حدثنا إسماعيل بن أبان قال: حدثنا أبو مريم عبد الغفار بن القاسم الأنصارى، عن أبى إسحاق، عن حبشى بن جنادهٔ قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى» «۲».

* وأخرجه فى (الكبير) أيضاً بأسانيد كثيرهٔ، قال:

«حدّثنا عبدان بن أحمد، ثنا یوسف بن موسی، ثنا إسماعیل بن أبان، ثنا ناصح عن سماک عن جابر قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی رضی اللَّه عنه: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۳». «حدّثنا محمد بن یحیی بن منده الإصبهانی، ثنا إسماعیل بن عبداللَّه الإصبهانی، ثنا إسماعیل بن أبان، ثنا أبو مریم عبد الغفار بن القاسم، عن أبی إسحاق، عن حبشی بن جنادهٔ عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۴».

«حدّثنا عبید بن کثیر التمار الکوفی، ثنا ضرار بن صرد، ثنا علی بن هاشم، عن محمد بن عبید اللَّه بن أبی رافع، عن عبداللَّه بن عبد الرحمن الحزمی، عن أبیه، عن أبی أیوب: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال

---

(۱) المعجم الاوسط ۶/ ۳۲ رقم ۵۵۶۹.

(۲) المعجم الاوسط ۷/ ۳۶۱ رقم ۷۵۹۲.

(۳) المعجم الکبیر ۲/ ۲۴۷ رقم ۲۰۳۵.

(۴) المعجم الکبیر ۴/ ۱۷ رقم ۳۵۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۹

لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۱».

«حدّثنا محمد بن العباس المؤدب، ثنا هوذهٔ بن خلیفهٔ، ثنا عوف (ح) وحدّثنا أسلم بن سهل الواسطی، ثنا وهب بن بقیهٔ، أنا خالد، عن عوف عن میمون أبی عبداللَّه، عن البراء بن عازب وزید بن أرقم: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی- حین أراد أنْ یغزو- إنه لا بدّ من أن تقیم أو أقیم. فخلّفه. فقال ناس: ما خلّفه إلا لشیء کرهه، فبلغ ذلک علیّاً، فأتی رسول اللَّه فأخبره، فتضاحک ثم قال: یا علی، أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لیس نبی بعدی» «۲».

«حدّثنا یحیی بن عبداللَّه بن سالم القزاز الکوفی قال: وجدت فی کتاب أبی: ثنا یحیی بن یعلی، عن سلیمان بن قرم، عن هارون بن سعد، عن میمون أبی عبداللَّه عن زید بن أرقم والبراء بن عازب: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۳».

«حدّثنا سلمهٔ، ثنا أبی، عن أبیه، عن جدّه، عن سلمهٔ بن کهیل، عن مجاهد، عن ابن عباس: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۴».

«حدّثنا محمود بن محمد المروزی، ثنا حامد بن آدم المروزی، ثنا جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال: لما آخا النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بین أصحابه بین المهاجرین والأنصار، فلم یؤاخ بین علی بن

---

(۱) المعجم الکبیر ۴/ ۱۸۴ رقم ۴۰۸۷.

(۲) المعجم الکبیر ۵/ ۲۰۳ رقم ۵۰۹۴.

(۳) المعجم الکبیر ۵/ ۲۰۳ رقم ۵۰۹۵.

(۴) المعجم الکبیر ۱۱/ ۶۱ رقم ۱۱۰۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۰

أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی مغضباً حتی أتی جدولًا من الأرض فتوسّد ذراعه فسفَّ علیه الریح، فطلبه النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم حتی وجده، فوکزه برجله، فقال له: قم، فما صلحت أنْ تکون إلّاأبا تراب.

أغضبت علیّ حین واخیت بین المهاجرین والأنصار ولم اواخ بینک وبین أحدٍ بینهم. أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من

موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی. ألا من أحبک حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللَّه میتهٔ الجاهلیهٔ وحوسب بعمله فی الإسلام» «۱».

«حدّثنا عبید العجلی، ثنا الحسن بن علی الحلوانی، ثنا عمران بن أبان، ثنا مالک بن الحسن بن مالک بن الحویرث، عن أبیه، عن جده قال قال رسول صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲».

«۲۱» روایهٔ المخلّص الذّهبی ... ص: ۶۰

وأمّا روایهٔ محمد بن عبد الرحمان المخلّص الذهبی، فقد أشار إلیها الحافظ المحبّ الطبری، وهذه عبارته:

«وعنه (أی عن سعد) قال: لمّا نزل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الجرف، طعن رجال من المنافقین فی امرهٔ علی وقالوا: إنما خلّفه استثقالًا، فخرج فحمل سلاحه حتی أتی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بالجرف فقال: یا رسول اللَّه، ما تخلّفت عنک فی غزاهٔ قط قبل هذه، قد زعم المنافقون أنک

(۱) المعجم الکبیر ۱۱/ ۶۲ رقم ۱۱۰۹۲.

(۲) المعجم الکبیر ۱۹/ ۲۹۱ رقم ۶۴۷.

خلّفتنی استثقالًا، فقال: کذبوا ولکن خلّفتک لما ورائی. فارجع فاخلفنی فی أهلی، أفلا ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. خرجه ابن إسحاق. وخرجه بمعناه الحافظ الذهبی فی معجمه» «۱».

«۲۲» روایهٔ المطیری ... ص: ۶۱

وأمّا روایهٔ أبی بکر محمد بن جعفر المطیری ... فقد قال السیوطی:

«علی منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. أبو بکر المطیری، فی جزئه، عن أبی سعید» «۲».

«۲۳» روایهٔ أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۶۱

ورواه أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی الحنفی فی کتابه (المجالس) وسنذکر عبارته فیما بعد إن شاء اللَّه.

«۲۴» روایهٔ الحسن بن بدر ... ص: ۶۱

وأمّا روایهٔ الحسن بن بدر، فهی فی (کنز العمال) حیث روی المتقی:

(۱) الریاض النضرهٔ ۳/ ۱۱۷.

(۲) الجامع الصغیر ۲/ ۳۴۶ رقم ۵۵۹۷.

«عن ابن عباس قال قال عمر بن الخطاب: کفّوا عن ذکر علی بن أبی طالب فإنی سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول فی علی ثلاث خصالٍ، لأنْ تکون لی واحدهٔ منهنّ أحبّ إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس:

کنت أنا وأبو بکر وأبو عبیدهٔ الجراح ونفر من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، والنبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم متّکیء علی علی بن أبی طالب، حتی ضرب بیده علی منکبیه ثم قال: أنت یا علی أول المؤمنین إیماناً، وأوّلهم إسلاماً، ثم قال: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، وکذب علیَّ من زعم أنّه یحبّنی ویبغضک.

الحسن بن بدر فی (ما رواه الخلفاء) والحاکم فی (الکنی والشیرازی فی (الألقاب) وابن النجار» «۱».

«۲۵» روایهٔ الحاکم ... ص: ۶۲

وأمّا روایهٔ الحاکم النیسابوری، فقد علمت من عبارهٔ (کنز العمال) الآنفهٔ، وسیأتی عبارته فی (المستدرک) المشتملهٔ علی الحدیث... إنْ شاء اللَّه.

«۲۶» روایهٔ الخرکوشی ... ص: ۶۲

وأمّا روایهٔ أبی سعد عبد الملک بن محمد الخرکوشی، فسنذکرها

---

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۲۲ رقم ۳۶۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۳

فیما بعد إنْ شاء اللَّه.

«۲۷» روایهٔ الشیرازی ... ص: ۶۳

وأمّا روایهٔ أحمد بن عبد الرحمن الشیرازی صاحب (الألقاب) فقد وقفت علیها من عبارهٔ (کنز العمال) الآنفهٔ قریبا.

«۲۸» روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۶۳

وأمّا روایهٔ أحمد بن موسی بن مردویه، فستأتی کذلک.

«۲۹» روایهٔ أبی نعیم ... ص: ۶۳

ورواه أبو نعیم الإصبهانی بقوله: «حدثنا إبراهیم بن أحمد بن أبی حصین، ثنا محمد بن عبداللَّه الحضرمی، ثنا یزید بن مهران، ثنا أبو بکر بن عیاش عن الأعمش، عن أبی صالح عن أبی سعید عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۴

غریب من حدیث أبی بکر لم یروه عنه إلّایزید» «۱».

وقال أبو نعیم: «حدّثنا عبداللَّه بن جعفر قال: ثنا إسماعیل بن عبداللَّه قال: ثنا إسماعیل بن أبان قال: ثنا أبو مریم عبد الغفار بن القاسم الأنصاری، عن أبی إسحاق، عن حبشی بن جنادهٔ قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی رضی اللَّه عنه: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. غریب من حدیث أبی إسحاق، تفرّد به إسماعیل بن أبان» «۲».

«۳۰» روایهٔ ابن السّمان ... ص: ۶۴

وأمّا روایهٔ إسماعیل بن علی المعروف بابن السمان، فستذکر فیما بعد إن شاء اللَّه تعالی.

«۳۱» روایهٔ التّنوخی ... ص: ۶۴

ورواه أبو القاسم علی بن المحسّن التنوخی فی کتابٍ له فی جمع طرقه، وسیجیء إنْ شاء اللَّه تعالی فیما بعد ذکره.

---

(۱) حلیهٔ الأولیاء ۸/ ۳۰۷.

(۲) حلیهٔ الأولیاء ۴/ ۳۴۵، وانظر ۷/ ۱۹۴- ۱۹۷.

«۳۲» روایهٔ الخطیب البغدادی ... ص: ۶۵

ورواه أبو بکر الخطیب البغدادی فی (تاریخه) حیث قال:

«محمد بن یوسف بن نوح البلخی. أخبرنا أحمد بن محمد العتیقی أخبرنا أبو المفضل محمد بن عبداللَّه الشیبانی بالکوفهٔ، حدثنا محمد بن یوسف بن نوح البلخی القوادی، حدثنا أبی، حدثنا عیسی بن موسی الغنجاری، عن أبی حمزهٔ محمد بن میمون عن موسی بن أبی موسی الجهنی قال:

قلت لفاطمهٔ بنت علی: حدّثینا حدیثاً. قالت: حدثتنی أسماء بنت عمیس: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۱».

وقال المتقی: «انما علی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. الخطیب عن عمر» «۲».

«۳۳» روایهٔ ابن عبد البر ... ص: ۶۵

ورواه أبو عمر یوسف بن عبد البرّ القرطبی فی کتابه (الإستیعاب) وستأتی عبارته.

---

(۱) تاریخ بغداد ۳/ ۴۰۶.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۶۰۷ رقم ۳۲۹۳۴ وفیه: إنما علی بمنزلهٔ ...

«۳۴» روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۶۶

ورواه أبو الحسن علی بن محمّد الجلابی المعروف بابن المغازلی الواسطی حیث روی

بإسناده عن عامر بن سعد عن أبیه: «قال سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی بن أبی طالب: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی. فأحببت أن أشافه بذلک سعداً، فلقیته فذکرت له ما ذکر لی عامر، فقال: نعم سمعته یقول. فقلت: أنت سمعته؟ فأدخل یده فی اذنیه قال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۱».

وبإسناده إلی عامر بن سعد عن أبیه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ

بعدی» «۲».

وبإسناده إلی سعید بن المسیب قال: «سألت سعد بن أبی وقاص: هل سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا ـ نبی بعدی او لیس معی نبی، فقلت: أسمعت منه هذا؟ فأدخل إصبعیه فی أذنیه وقال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۳».

وبإسناده إلی جابر قال: «غزا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غزاهٔ فقال لعلی: أخلفنی فی أهلی. فقال یا رسول اللَّه، یقول الناس: خذل ابن

---

(۱) المناقب للمغازلی: ۷۹ رقم ۴۰.

(۲) المناقب للمغازلی: ۸۰ رقم ۴۱.

(۳) المناقب للمغازلی: ۸۰- ۸۱ رقم ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۷

عمّه، فردّدها علیه. فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۱».

وبإسناده إلی أنس بن مالک: «إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

وبإسناده إلی إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی هذه المقالهٔ حین استخلفه، ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۳».

وبإسناده إلی عمرو بن میمون عن ابن عباس قال: «خرج الناس فی غزاهٔ تبوک فقال علی للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أخرج معک؟ فقال: بل أخلفنی: ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّک لست بنبی؟» «۴».

وبإسناده إلی الأعمش: «عن عطیهٔ عن أبی سعید الخدری قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «۵».

وبإسناده إلی مصعب بن سعد عن أبیه قال: «قال لی معاویهٔ: أتحبّ علیاً؟ قال: قلت: وکیف لا أحبّه وقد سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «... ۶».

---

(۱) المناقب للمغازلی: ۸۱ رقم ۴۳.

(۲) المناقب للمغازلی: ۸۲ رقم ۴۴.

(۳) المناقب للمغازلی: ۸۲ رقم ۴۵.

(۴) المناقب للمغازلی: ۸۲- ۸۳ رقم ۴۶.

(۵) المناقب للمغازلی: ۸۳ رقم ۴۷.

(۶) المناقب للمغازلی: ۸۳- ۸۴ رقم ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۸

وبإسناده إلی سعید بن المسیب عن سعد بن أبی وقاص: «إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی» «۱».

وبإسناده إلی عبداللَّه بن مسعود قال: «قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی وخلّفه فی أهله» «۲».

«۳۵» روایة شیرویه الدّیلمی ... ص: ۶۸

ورواه شیرویه بن شهردار الدّیلمی فی کتابه (فردوس الأخبار) کما سیجیء فیما بعد.

«۳۶» روایة البغوی ... ص: ۶۸

ورواه الحسین بن مسعود الفراء البغوی: «عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللَّه علیه السلام لعلی: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «۳».

---

(۱) المناقب للمغازلی: ۸۷ رقم ۵۴.

(۲) المناقب للمغازلی: ۸۷ رقم ۵۶.

(۳) مصابیح السنة ۴/ ۱۷۰ رقم ۴۷۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۹

«۳۷» روایة رزین العبدری ... ص: ۶۹

ورواه رزین بن معاویة العبدری فی (الجمع بین الصّحاح الستّة) فقد قال ابن البطریق: «ومن الجمع بین الصحاح الستة لرزین فی الجزء الثالث فی ثلثه الأخیر فی باب مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب، ومن صحیح أبی داود وهو کتاب السنن وصحیح الترمذی عن أبی سریحة وزید بن أرقم: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: من کنت مولاه، فعلیّ مولاه.

وعن سعد: إن رسول اللَّه (ص) قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۱».

وقال ابن المسیب: أخبرنی بهذا عامر بن سعد عن أبیه، فأحببت أن أشافه به سعداً، فلقیته فقلت: أنت سمعت هذا من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم؟ فوضع إصبعیه علی أُذنیه فقال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۲».

«۳۸» روایة العاصمی ... ص: ۶۹

ورواه أحمد بن محمد بن علی العاصمی بقوله:

---

(۱) العمدة لابن بطریق: ۱۷۹ ح ۱۹۶ و ۱۹۷.

(۲) العمدة لابن بطریق: ۱۷۹ ح ۱۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۰

«أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا علی بن إبراهیم قال: حدثنا محمد بن یزید قال: حدثنا أحمد بن نصر قال: حدثنا أبو نعیم قال حدثنا فطر عن عبداللَّه بن شریک العامری قال سمعت عبداللَّه بن رقیم الکنانی قال: قدمنا المدینة فلقینا سعد بن مالک. قال: خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی تبوک وخلّف علیاً. فقال له علی: یا رسول اللَّه خرجت وخلّفتنی؟ قال: أما ترضی أنْ تکون بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

وفیما حدّث إبراهیم بن أبی صالح عن جعفر بن عون، عن موسی الجهنی قال: أدرکت فاطمهٔ بنت علی- وقد أتی لها من السنّ ثمانون سنهٔ- فقلت لها: تحفظین عن أبیک شیئا؟ قالت: لا ولکن أخبرتنی أسماء بنت عمیس أنّها سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: یا علی أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

وأخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو سعید الرازی الصّوفی قال: أخبرنا أبو أحمد بن منّه قال: أخبرنا أبو جعفر الحضرمی قال حدثنا الحسن بن علی الحلوانی قال: حدثنا نصر بن حماد قال: حدثنا شعبهٔ عن یحیی بن سعید عن سعید بن المسیّب قال: سمعت سعد بن أبی وقاص یقول: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی لعلی بن أبی طالب.

وأخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو سعید الرازی قال: أخبرنا أبو أحمد بن منّه قال: أخبرنا الحضرمی قال حدثنا یزید بن مهران قال حدثنا أبو بکر ابن عیاش عن الأعمش عن أبی صالح عن أبی سعید عن النبی علیه السلام مثله.

وأخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا علی بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۱

إبراهیم ابن علی قال: حدثنا أبو عمرو بن مطر قال: حدثنا إسحاق بن إبراهیم التونجانی بهمدان قال حدثنا یونس بن حبیب الأصفهانی قال: حدثنا أبو داود الطیالسی قال أخبرنا شعبهٔ عن یحیی بن سعید عن سعید بن المسیب عن سعد بن أبی وقاص عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: علی منی بمنزلهٔ هارون من موسی.

أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا علی بن إبراهیم قال حدثنا أبو الطیب الحنّاط قال: حدثنا الحسین بن الفضل قال: حدثنا سلیمان بن داود الهاشمی قال حدثنا یوسف بن الماجشون قال أخبرنی محمد بن المنکدر عن سعید بن المسیب عن عامر بن سعد عن أبیه سعد بن أبی وقاص: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لیس معی نبی. قال سعید: فأحببت أنْ أشافه بذلک سعداً، فأتیته فذکرت ذلک له، ولعامر وإنّ عامراً قال نعم سمعت. قلت: أنت سمعت؟ قال: فأدخل إصبعیه أذنیه قال: نعم وإلّا فاستکّتا.

وأخبرنا محمد بن أبی زکریا رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو بکر العدل قال أخبرنا أبو العباس الدغولی وأبو علی إسماعیل بن محمد الصفار البغدادی قال الدغولی أخبرنا- وقال الصفار حدثنا- أبو قلابهٔ عبد الملک بن محمد بن عبداللَّه الرقاشی قال: سمعت أبا حفص الصیرفی قال قال عبد الرحمن بن مهدی:

هاتوا عن سعدٍ فی هذا الحدیث حدیثاً صحیحاً.

فجعلت احدّثه عن فلان وفلان.

فسکت.

فقلنا: حدثنا محمد بن جعفر ویحیی بن سعید القطّان قالا: حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۲

شعبهٔ عن الحکم عن مصعب بن سعد أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی فی غزوهٔ تبوک: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی.

قال: فکأنما ألقمته حجراً.

قال أبو بکر: أخرجاه جمیعاً» «۱».

«۳۹» روایهٔ عمر الملا ... ص: ۷۲

ورواه عمر بن محمد بن خضر الأردبیلی المعروف بالملّا فی کتابه (وسیلهٔ المتعبدین) کما ستعرف.

«۴۰» روایهٔ ابن عساکر ... ص: ۷۲

ورواه ابن عساکر الدمشقی فی (تاریخ دمشق) بأسانید کثیرهٔ جداً وبألفاظٍ مختلفهٔ، حتی ظنّ غیر واحدٍ من الأعلام أنه قد استوعب طرقه...

وإلیک نصوص روایاته:

«أخبرنا أبو الحسن السُّلمی، نا عبد العزیز التمیمی، أنا علی بن موسی بن الحسین، أنا أبو سلیمان بن زبر، نا محمد بن یوسف الهروی، نا محمد بن النعمان بن بشیر، نا أحمد بن الحسین بن جعفر الهاشمی

---

(۱) زین الفتی فی تفسیر هل أتی مخطوط ۲/ ۱۴.

اللّهبی، حدثنی عبد العزیز بن محمد، عن حزام بن عثمان، عن عبد الرحمن ومحمد ابنی جابر بن عبداللّٰه، عن أبیهما جابر بن عبداللّٰه الأنصاری قال:

جاءنا رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم ونحن مضطجعون فی المسجد وفی یده عسیب رطب فضربنا وقال: «أترقدون فی المسجد، إنّه لا یرقد فیه أحدٌ»، فأجفلنا وأجفل معنا علی بن أبی طالب، فقال رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم: «تعال یا علیّ إنّه یحلّ لک فی المسجد ما یحلّ لی، یا علی ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ، والذی نفسی بیده إنّک لتذودنّ عن حوضی یوم القیامهٔ رجالًا کما یذاد البعیر الضالّ عن الماء بعصاً معک من عَوسجٍ، کأنّی أنظر إلی مقامک من حوضی».

أخبرناه عالیاً أبو المظفر بن القُشیری، وأبو القاسم الشحّامی، قالا: أنا محمد بن عبد الرحمن، أنا أبو سعید محمد بن بشر، نا محمد بن إدریس، نا سوید بن سعید، نا حفص بن مَیْسَرهٔ، عن حزام بن عثمان، عن ابن جابر- أراه عن جابر- قال: جاء رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم ونحن مضطجعون فی المسجد، فضربنا بعسیب فی یده فقال: «أترقدون فی المسجد، إنّه لا یرقد فیه»، فأجفلنا، وأجفل علی، فقال رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم: «تعالَ یا علی، إنّه یحلّ لک فی المسجد ما یحلّ لی، ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ، والذی نفسی بیده إنّک لذوّاد عن حوضی یوم القیامهٔ، تذود کما یذاد البعیر الضال عن الماء بعصاًلک من عوسج، کأنی أنظر إلی مقامک من حوضی».

أخبرنا أبو المظفر القُشیری، أنا أبو سعد الأدیب، أنا أبو عمرو بن حمدان. ح وأخبرتنا ام المجتبی قالت: قُریء علی إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقریء.

قالا- أنا أبو یعلی نا أبو هشام- زاد ابن حمدان: الرفاعی- نا ابن فضیل، عن سالم بن أبی حفصهٔ، عن عطیهٔ، عن أبی سعید- زاد ابن حمدان: الخُدری- أن النبی صلّی اللّٰه علیه وسلّم قال لعلیّ: «لا یحلّ لأحد أن یجنب فی هذا المسجد غیری وغیرک».

أخبرنا أبو البرکات الزیدی، أنا أبو الفرج الشاهد، أنا أبو الحسین النحوی، أنا محمد بن القاسم المَخلدی، نا عبّاد بن یعقوب، أنا أبو عبد الرحمن، عن کثیر النّوّا، عن عطیهٔ العوفی، عن أبی سعید الخدری قال: قال رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم: «لا یصلح- أو لا یحل- لأحد أن یجنب فی المسجد غیری وغیرک یا علی».

أخبرنا أبو غالب أحمد بن الحسن بن البنّا، أنا أبو الغنائم بن المأمون، أنا أبو القاسم بن حبابهٔ، نا عبداللّٰه بن سلیمان بن الأشعث، نا عبداللّٰه بن محمد بن خلّاد، نا أبو نعیم، نا عبد الملک بن أبی غنیّهٔ، عن أبی الخطاب عمر الهَجَری، عن محدوج، عن جسرهٔ بنت

دَجاجة قالت: أخبرتنی أم سلمة قالت: خرج النبی صلّی اللّه علیه وسلّم من بیته حتی انتهی إلی صرح المسجد، فنادی بأعلی صوته: «إنّه لا یحلّ المسجد لجُنُب ولا لحائض إلّالمحمد صلّی اللّه علیه وسلّم وأزواجه، وعلیّ وفاطمة بنت محمد صلّی اللّه علیه وسلّم [ألا هل بینت [لکم الأسماء أن تضلّوا».

أخبرنا أبو علی بن السبط، وأبو بکر المقریء، وأبو عبداللّه البارع، وأبو غالب عبداللّه بن أحمد بن برکة السمسار، قالوا: أنا أبو الغنائم بن المأمون، أنا علی بن عمر بن محمد الحربی، نا جعفر بن أحمد بن محمد بن الصّیبّاح، نا أحمد بن عبدة، نا الحسن بن صالح بن الأسود، عن عمّه منصور بن الأسود، عن عمر بن عُمیر الهَجری، عن عروة بن فیروز، عن جسرة، عن أمّ سلمة قالت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۵

خرج النبی صلّی اللّه علیه وسلّم حتی إذا کان بصحن المسجد- أو قال بصرحة المسجد- نادی «ألا إنّی لا أحلّ المسجد لجُنب ولا حائض إلّا لمحمد وأزواجه، وعلیّ وفاطمة، ألا هل بینت لکم الأسماء أن تضلّوا».

أخبرنا أبو القاسم علی بن إبراهیم، أنا الأمیر معتزّ الدولة أبو المکارم حیدرة بن الحسین بن مُفلح، أنا أبو عبداللّه الحسین بن عبداللّه بن محمد بن إسحاق بن إبراهیم الأطرابلسی بدمشق، أنا خال أبی الحسین خیثمة بن سلیمان بن حیدرة القرشی، نا محمد بن الحسین الحسنی، نا مخول بن إبراهیم، عن عبد الرحمن بن الأسود، عن محمد بن عبید اللّه بن أبی رافع، عن أبیه وعمه، عن أبیهما، عن «۱» أبی رافع أن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم خطب الناس فقال:

«یا أیها الناس إنّ اللّه أمر موسی وهارون أن یتبوّآ لقومهما بیوتاً، وأمرهما أن لا- یبیت فی مسجدهما جُنُب ولا- یقربوا فیه النساء إلّاهارون وذریته، ولا یحلّ لأحدٍ أن یعرک النساء فی مسجدی هذا، ولا یبیت فیه جنب إلّاعلی وذریته».

أخبرنا أبو العزّ بن کادش، أنا القاضی أبو الطیّب الطّبری، أنا أبو الحسن علی بن عمر بن محمد الحربی، نا محمد بن محمد الباغندی، نا أحمد بن منیع البغوی، نا أبو أحمد الزبیری، نا عبداللّه بن حبیب بن أبی ثابت عن حمزة بن عبداللّه، عن أبیه، عن سعد بن أبی وقاص قال:

خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی غزوة تبوک وخلف علیاً، فقال له علی: أتخلفنی؟ قال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

---

(۱) کذا، والصحیح زیادة «عن».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۶

أخبرنا أبو عبداللّه الخلّال، أنا سعید بن أحمد، أنا أبو الفضل الفامی، أنا أبو العبّاس السّرّاج، نا الفضل بن سهل.

وأخبرنا أبو غالب بن البنّا، أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو المفضل عبید اللّه بن عبد الرحمن بن محمد الزهری، نا عبداللّه بن إسحاق المدائنی، نا أحمد بن مَنیع، قالا: نا أبو أحمد الزبیری، نا عبداللّه بن حبیب بن أبی حبیب- وفی حدیث الخَلّال: ابن أبی ثابت- عن حمزة بن عبداللّه، عن أبیه، عن سعد قال:

لما خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی غزوة تبوک خلّف علیاً، فقال له: أتخلّفنی؟ فقال له: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم علی بن إبراهیم العلوی، أنا أبو الحسن بن أبی الحسین، نا أبو بکر یوسف بن القاسم المیانجی، أنا أحمد بن جعفر بن نصر الجمال، نا أحمد بن الصّبّاح بن أبی شُریح.

ح وأخبرنا أبو علی الحسن بن المظفر، أنا الحسن بن علی.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی بن المُذهب، قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، قالا: نا أبو

أحمد الزبیری، نا عبداللَّه بن حبیب بن أبی ثابت، عن حمزة بن عبداللَّه، عن أبیه، عن سعد قال:

لما خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی تبوک خلّف علیاً، فقال: أتخلفنی؟ فقال: «أما- وفی حدیث أحمد: فی غزوة تبوک خلف علیاً فقال له: أتخلفنی؟ فقال له: «أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو علی بن السّبط، أنا أبو محمد الجوهری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۷

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی الواعظ، قالا: أنا أبو بکر القطیعی، نا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی أبی، نا سفیان، عن علی بن زید، عن سعید بن المُسیّب، عن سعد.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» قیل لسفیان: «غیر أنه لا نبیّ بعدی»؟ قال: [قال:] نعم.

وحدّثنی أبی، نا عبد الرّزاق، نا مَعْمَر، عن قتادة، وعلی بن زید بن جُدعان قالا: نا ابن المسیّب، حدثنی ابنٌ لسعد بن أبی وقاص، حدثنا عن أبیه قال: فدخلت علی سعد فقلت: حدیثاً حدثنیه [عنک حین استخلف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً علی المدینة، فغضب وقال: من حدّثک به؟ فکرهت أن أخبره أن ابنه حدّثنیه، فیغضب علیه، ثم قال: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم حین خرج فی غزوة تبوک استخلف علیاً علی المدینة، فقال علی: یا رسول اللَّه ما کنت أحب أن تخرج وجهاً إلّا وأنا معک، فقال: «أو ما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبیّ بعدی».

هذا الابن الذی لم یسمّ فی هذا الحدیث هو عامر بن سعد.

أخبرنا أبو السعود بن المُجلی، نا أبو الحسین بن المهتدی، نا أبو حفص ابن شاهین.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحصین، أنا أبو القاسم التّنوخی، نا القاضی علی بن الحسن الجرّاحی، وأبو عمر محمد بن العبّاس بن حیّویة الخزّاز، قالوا: نا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی، نا محمد بن عبد الملک بن أبی الشوارب، نا حمّاد بن زید، عن علی بن زید، عن سعید بن المسیّب، عن عامر ابن سعد عن سعد قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۸

من موسی»، فلقیت سعداً، فقلت: إن عامراً حدّثنی عنک، فقال سعد: إنْ لم أکن سمعته من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وإلّا فاستکتا. واللفظ لحدیث ابن الحصین، والآخر نحوه.

أخبرنا أبو بکر محمد بن عبد الباقی، نا أبو محمد الجوهری، أنا أبو العبّاس عبداللَّه بن موسی بن إسحاق، نا محمد بن محمد بن أبی الشوارب، نا حمّاد بن زید- یعنی عن علی بن زید- عن سعید بن المسیّب، عن عامر بن سعد، عن سعد بن أبی وقّاص، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب: «أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی».

قال سعید بن المسیّب، فلقیت سعد بن أبی وقّاص، فقلت: إنّ عامراً أخبرنی عنک بکذا، فأصغی إلی أذنیه قال: فقال: صکتا إنْ لم أکن سمعته من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

أخبرنا أبو علی الحسن بن المظفر، أنا أبو محمد الجوهری.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی بن المُذهب.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنی أبی، نا محمد بن جعفر، نا شعبة، عن علی بن زید قال: سمعت سعید بن المسیّب قال:

قلت لسعید بن مالک: إنّک إنسان فیک حدة، وأنا أرید أن أسألک فقال: ما هو؟ قال: قلت: حدیث علی؟ قال: فقال: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أن تکون منیّ بمنزلة هارون من موسی» قال: رضیت رضیت، ثم قال: بلی، بلی.

أخبرنـا أبو محمـد السّيّدى، وأبو القـاسم الشّحّامى، قالا: أنا أبو سـعد الجَنْزَرودى، أنا أبو عمرو بن حمـدان، أنا أبو العبّاس الحسن بن سفيان، نا عبيد اللَّه بن مُعاذ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٧٩

ح وأخبرنا أبو المظفّر بن القُشيرى، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو بن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم، أنا إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر ابن المقرىء.

قالا: أنا أبو يعلى أنا عبيد اللَّه بن مُعاذ- زاد ابن المقرىء: العَنبرى.

نا أبى، نا شعبهٔ، عن على بن زيد- زاد أبو يعلى قال شعبهٔ قبل أن يختلط وقالا: قال: سـمعت سـعيد بن المسيّب قال: سـمعت سعد بن مالك- وفى حديث ابن المقرىء: سعد بن أبى وقاص- يقول:

خلّف النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم علياً، فقال: أتخلّفنى؟ فقال: «ألا- وقال

أبو يعلى أما- ترضى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى، غير أنه لا نبىّ بعدى»، قال: رضيتُ، رضيتُ.

أخبرناه أبو عبـداللَّه الفُراوى، وأبو محمد السّيّدى، قالا: أنا أبو عثمان البَحيرى، أنا أبو عمرو بن حمدان، أنا الحسن بن سـفيان، نا عبيد اللَّه بن مُعاذ بن معاذ العَنبرى، نا أبى، نا شعبهٔ، عن على بن زيد قال: سمعت سعيد بن المسيّب يقول: سمعت سعد بن مالك يقول:

خلّف النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم علياً، فقال: أتخلّفنى؟ فقال: «ألا ترضى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى»، قال: رضيتُ، رضيتُ.

أخبرنا أبو المظفر بن القُشيرى، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو بن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل بن سعدويه، وأبو عبداللَّه الأديب، قالا: أنا إبراهيم ابن منصور، أنا أبو بكر بن المقرىء، قالا: أنا أبو يعلى أنا أبو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٨٠

خيثمـهٔ- وفى حـديث ابن المقرىء: نا زهير- نا عفّان، نا حمّاد، عن على بن زيد، عن سـعيد- زاد ابن حمدان: ابن المسـيّب- قال: قلت لسعد بن مالك:

إنّى أريـد أن أسألـک عن حـديث، وأنا أهابک أن أسألک عنه، فقال: لا تفعل يا ابن أخى، إذا علمتَ أنّ عنـدى علماً تسألنى عنه فلا تهابنى، قلت: - وقال ابن حمدان: قال: قلت: - قول رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى حين خلّفه بالمدينهٔ فى غزوهٔ تبوک- زاد ابن المقرىء: قال سـعد: نعم، خلف رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسلّم علياً بالمدينهٔ فى غزوهٔ تبوک، ثم اتفقا فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى الخالفهٔ: النساء- وقال ابن حمدان: فى النساء والصبيان؟- قال: «أما ترضـى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسـى»؟ قال: بلى يا رسول اللَّه، قال: فأدبر علىّ مسرعاً...

وكذا رواه أحمد بن المنكدر.

[أخبرنا أبو بكر] محمـد بن الحسين، أنا أبو الحسين بن المهتـدى، أنا أبو القاسم عبيـد اللَّه، نا أحمد بن محمد بن سـعيد، نا جعفر بن عبـداللَّه المحمـدى، حدثنى أبى محمد بن عبداللَّه، حدثنى إسحاق بن جعفر بن محمد، حدثنى عبداللَّه بن حسين بن عطاء بن يسار، حدثنى محمد بن المنكدر قال: سـمعت سـعيد بن المسيّب، حدثنى عامر بن سـعد، عن أبيه، فلقيت سعداً فسألته، فقال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرناه أبو محمد إسماعيل بن أبى القاسم ابن أبى بكر، أنا عمر بن أحمد بن عمر بن محمد بن مسرور، أنا أبو أحمد التميمى الحسين بن على، أنا أبو القاسم البغوى، نا عبيـد اللَّه بن عمر القواريرى، نا يوسف بن عبـداللَّه بن الماجشون، أخبرنى محمـد بن المنكـدر، عن سعيد بن المسيّب،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٨١

عن عامر بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی».

فأحببتُ أن أشافه بـذلک سـعداً، فلقیته، فسألته عما ذُکر لی فقال: نعم سـمعته، قال: قلتُ: أنت سـمعته؟ فأدخل إصـبعیه فی أذنیه وقال: نعم، وإلّا فاستکتا.

أخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم، أنا أبو الحسین محمد بن عبد الرحمن بن عثمان التمیمی، أنا أبو بکر یوسف بن القاسم المیانجی.

ح وأخبرنا أبو محمد السّیّدی، أنا أبو عثمان البَحیری.

ح وأخبرنا أبو المظفر بن القُشیری، أنا أبو سعد الجنزرودی.

قالا: أنا أبو عمرو بن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل بن سعدویه، أنا إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقریء.

قـالوا: أنـا أبو یعلی الموصـلی، نـا سـعید بن مُطرف البـاهلی- زاد المیانجی: أبو کثیر- نا یوسف بن یعقوب- یعنی الماجشون- عن ابن المنکدر، عن سعید ابن المسیّب، عن عامر بن سعد، عن أبیه سعد أنه قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لیس بعدی نبی».

قال سـعید: فأحببتُ أن أشافه بـذلک سـعداً، فلقیته، فذکرتُ له ما ذکر لی عامر، فقلت له: - زاد البَحیری: سـمعته؟- وقالوا: فقال: نعم، سمعته، فقلت: أنتَ سمعته؟ فأدخل یدیه فی أذنیه- وقال البحیری: إصبعیه فی أذنیه- ثم قال: نعم وإلّا فاستکتا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۲

لفظهم قریب.

وروی عن ابن المنکدر عن سعید عن إبراهیم بن سعد بدلًا عن عامر.

أخبرناه أبو عبداللَّه الخلّال، أنا سـعید بن أحمد العیّار، أنا أبو الفضل عبید اللَّه بن محمد الفامی، نا محمد بن إسحاق السرّاج، نا عمر بن محمد بن الحسن الأسدی، نا أبی، نا عبد العزیز بن أبی سلمهٔ، عن محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیّب، أخبرنی إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه.

أنه سمع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أما ترضی أن تکون منّی بمکان هارون من موسی إلّاالنبوهٔ».

قـال سـعید: فلـم أرضَ بقـول إبراهیـم حـتی لقیتُ سـعداً، فقلت: أأنت سـمعت من رسـول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم؟ فقـال: نعم، وإلّا فاصطکتا.

ویُروی عن ابن المنکدر عن ابن المسیّب عن سعدٍ نفسه.

أخبرنـا أبو القـاسم زاهر بن طـاهر، أنـا أحمـد بن منصور، أنا أبو الفضل الفامی، أنا أبو العبّاس الحسن، نا إبراهیم بن عبـداللَّه بن حاتم الهروی ... محمد ابن المنکدر عن سعید بن المسیّب.

أنه سأل سـعد بن أبی وقاص [هل سـمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی»؟ قال: نعم، ذلک سمعته من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، قال: فأدخل إصبعیه فی أذنیه، قال: نعم وإلّا فاستکتا.

أخبرنـا أبو الحسن علی بن المسَـلّم، أنـا أبو القـاسم بن أبی العلاء، أنا أبو محمـد بن أبی نصـر، أنا أحمـد بن سـلیمان، نا ... حسن بن غیاث، نا ... عن الهروی عن محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیّب، عن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۳

سعد بن أبی وقّاص أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو الفضل عمر بن عبید اللَّه [بن عمر، وأبو محمد بن أبی عثمان .

ح وأخبرنا أبو محمد بن طاوس، أنا أبو [الغنائم بن أبی عثمان [] أنبأنا أبو محمد عبداللَّه بن عبید اللَّه بن یحیی بن زکریا البیع، نا أبو عبداللَّه المحاملی، نا علی بن مسلم، نا یوسف بن یعقوب الماجشون، أخبرنی محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیّب قال:

سألت سعد بن أبی وقّاص: هل سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» - أو لیس معی نبی- فقلت: أسمعت هذا، فأدخل إصبعیه فی أذنیه، قال: نعم، وإلّا فاستکتا.

وأخبرناه أبو بکر محمد بن الحسین، نا أبو الحسین بن المهتدی، أنا أحمد بن محمد بن عبداللَّه بن أحمد بن القاسم بن جامع الدهان، نا أبو علی محمد بن سعید بن عبد الرحمن الرقی الحافظ، نا محمد بن یحیی بن کثیر الرقی، نا یحیی بن عبد الحمید الحمّانی، نا داود بن کثیر الرقی، نا محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیّب، قال: سمعت سعداً یقول: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: «علی منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی».

وهکذا رواه ابن المسیّب قتادة وعلیّ بن الحسین، ویحیی بن سعید، وصفوان بن سُلیم المدینی.

فأما حدیث قتادة:

فأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو الحسین بن النّقّور، وأبو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۴

القاسم بن البُسری.

ح وأخبرنا أبو منصور موهوب بن أحمد بن محمد بن الخضر، وأبو الحسین أحمد بن محمد بن الطّیّب، قالا: أنا أبو القاسم بن البُسری.

ح وأخبرنا أبو البرکات عبد الوهاب بن المبارک، أنا عبد العزیز بن علی ابن أحمد بن الحسین، قالوا: أنا أبو طاهر المخَلّص.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، وأبو البرکات الأنماطی، وأبو عبداللَّه یحیی بن الحسن، وأبو القاسم عبید اللَّه بن أحمد بن محمد بن البخاری، وأبو الدرّ یاقوت بن عبداللَّه، قالوا: أنا أبو محمد الصّریفینی.

[ح وأخبرناه أبو العز بن کادش، أنا أبو الحسین محمد بن محمد بن علی الوراق .

ح وأخبرناه أبو عبداللَّه الحسین بن أحمد بن علی البیهقی، أنا القاضی أبو علی محمد بن إسماعیل بن محمد العراقی- بطوس- قالوا: حدثنا أبو طاهر المخَلّص- إملاء- نا یحیی بن محمد بن صاعد، نا [محمد بن یحیی بن عبد الکریم الأزدی، نا عبداللَّه بن داود، نا سعید بن [أبی عروبة] عن قتادة، عن سعید بن المسیّب، عن سعد بن أبی وقاص قال: [قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی». وهذا إسناد غریب والمحفوظ ما

أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن عبداللَّه بن الحسن بن أحمد، أنا أبو محمد الجوهری.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه الحسن بن محمد بن عبد الوهاب، نا أبو علی الحسین بن غالب بن المبارک المقریء، قالا: أنا أبو الفضل عبید اللَّه بن [عبد الرحمن بن محمد [الزهری .

[وأخبرنا أبو الحصین أحمد بن محمد بن الطیوری، أنبأنا أبو القاسم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۵

البغوی، قالا: أنبأنا محمد وحفص قالا: أنبأنا عبداللَّه بن محمد بن عمر العوفی، أنبأنا بشر بن هلال الصواف، أنبأنا جعفر بن سلیمان، عن حرب بن شداد، عن قتادة عن سعید بن المسیّب، عن سعد بن أبی وقاص، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی؟].

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو الحسین بن النّقّور، وأبو القاسم بن [البسری .

وأخبرنا أبو الحسین أحمد بن محمد بن الطّیّب، أنا أبو القاسم بن القُشیری، قالا: أنا محمد بن عبداللَّه، قالا: نا عبداللَّه بن محمد بن عبد العزیز، نا بِشْر بن هلال الصّوّاف، نا جعفر بن هارون عن حرب بن شداد، عن قتادة، عن سعید بن المسیّب، عن سعد بن أبی

وقاص قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى».

أخبرنا أبو البركات عبد الوهاب بن المبارك، أنا عبد العزيز بن على بن أحمد بن الحسين، أنا أبو طاهر المُخَلّص، وأبو القاسم البغوى، نا بِشْر بن هلال الصّوّاف، نا جعفر بن سليمان، عن حرب بن شداد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقاص قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى».

وأخبرناه أتم من هذا أبو الحسن محمد بن عبد الجبار بن توبة، وأبو ياسر سليمان بن عبداللَّه بن سليمان بن الفرج، وأبو القاسم بن السمرقندى، وأبو عبداللَّه يحيى بن الحسن، قالوا: أنا أبو الحسين بن النقور- زاد ابن البنّا: وأبو يعلى بن الفراء قالا: - أنا عيسى بن على، أنا أبو القاسم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٨۶

البغوى، نا أبو محمد نعيم بن الهيصم، أنا جعفر بن سليمان، عن حرب أبى الخطّاب، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب قال جعفر: أظنه عن سعد بن أبى وقاص قال:

لما غزا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم غزوة تبوك خلّف علياً بالمدينة فقالوا: فيه: ملّه وكره صحبته، فبلغ ذلك علياً، فشقّ عليه، قال: فتبع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى لحقه، فقال: يا رسول اللَّه خلّفتنى مع الذرارى والنساء حتى قالوا: مَلّه وكره صحبته، فقال: «ما ترضى يا على أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى»؟

قال ابن مَنيع: هكذا حدث نُعَيم عن جعفر بهذا الحديث بالشك.

وحدّثناه بشر بن هلال الصوّاف، نا جعفر، عن حرب بن شدّاد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم نحوه ولم يشك.

أخبرناه أبو محمد هبة اللَّه بن سهل بن عمر، أنا أبو عثمان البَحيرى.

ح وأخبرناه أبو المظفر القُشيرى، أنا أبو سعد الجنزرودى، قالا: أنا أبو عمرو بن حمدان الحِيرى.

ح وأخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم، نا إبراهيم بن منصور، نا أبو بكر ابن المقرىء.

قالا: أنا أبو يعلى أحمد بن على بن المُثنّى الموصلى.

ح وأخبرناه أبو عبداللَّه الخَلّال، أنا أبو طاهر بن محمود، أنا أبو بكر بن المقرىء، نا أبو القاسم البغوى.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، وأبو البركات يحيى بن عبد الرّحمن بن حُبيش، قالا: أنا أبو الحسين بن النّقّور، نا عيسى بن على قال: قُرِىء على أبى القاسم البغوى، قالا: نا بِشْر بن هلال الصوّاف، نا جعفر بن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٨٧

[سليمان ، عن حرب بن شداد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقاص قال:

لما غزا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم غزوة تبوك خلّف علياً بالمدينة [فقال الناس: ملّه وكره صحبته فتبع على النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى لحقه فى بعض الطرق، وقال [البحيرى: فبلغ ذلك علياً [فخرج حتى لحق بالنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فى الطريق، فقال: يا رسول اللَّه خلّفتنى بالمدينة [مع النساء والذرارى حتى قالوا]. قال البَحيرى: حتى قال الناس: ملّه وكره صحبته، فقال له النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم ... قال: «يا على إنّما خلّفتك على أهلى، أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى [إلّا أنه - وقال البحيرى: غير أنه- لا نبى بعدى».

وأما حديث علىّ [بن الحسين .

فأخبرناه أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو سعد الجَنْزَرودى، أنا أبو عمرو بن حمدان، أنا أبو يعلى [أحمد] بن على، نا سعيد بن بسطام،

نا يزيد بن زريع، نا إسرائيل، عن حكيم بن جُبير قال:

قلت لعلى بن حسين: أشهد على عبد خير لحدثنى أنه سمع علياً على هذا المنبر وهو يقول: خير هذه الأمّة بعد نبيها أبو بكر، وعمر، وثالث، لو شئت سميت ثالثاً، قال: فضرب على بن حسين فخذى وقال: حدثنى سعيد بن المسيّب أن سعد بن أبى وقاص حدّثه أنه سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى».

وأخبرناه أبو النجم بدر بن عبداللّه، أنا أبو بكر الخطيب، أنا أبو القاسم الحسين بن أحمد بن عثمان بن شيطا البزاز، نا على بن محمد بن المُعلّى الشونيزى، نا طريف بن عبيد اللّه الموصلى، نا على بن حكيم الأودى، نا عبداللّه ابن بُكَير الغنوى، حدثنى حكيم بن جبير قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۸

قلت لعلى بن الحسين: يا سيدى إن الشعبى حدث عن أبى جُحيفة وهب الخير أن أباك صعد المنبر فقال: خير هذه الامة بعد نبيها أبو بكر وعمر، فقال: أين يذهب بك يا حكيم، حدثنى سعيد بن المسيّب عن سعد أن النبى صلّى اللّه عليه وسلّم قال له: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى» إنّ المؤمن يهضم نفسه؟!

وأخبرناه أبو محمد عبد الكريم بن حمزة، أنا أبو الحسن بن أبى الحديد، أنا جدى أبو بكر، أنا محمد بن يوسف الهّروى، حدثنى إسحاق بن سيار بن محمد، وأنا سألته، أنا على بن قادم، نا إسرائيل، عن حكيم بن جبير قال:

قلت لعلى بن الحسين: إنّ ناساً عندنا بالعراق يزعمون أن أبا بكر وعمر خير من على، قال: فقال لى على بن الحسين: فكيف أصنع بحديث حدّثنيه سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقّاص قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبىّ بعدى».

قال: وأنا محمد بن يوسف الهّروى، نا أبو قِلابة عبد الملك بن محمد الرقاشى، نا أمية بن بسطام، نا يزيد بن زريع، عن إسرائيل بن يونس، عن حكيم بن جبير قال:

قلت لعلى بن الحسين، إن ناساً عندنا بالعراق يقولون: إنّ أبا بكر وعمر خيرٌ من على، قال: فقال على بن الحسين، فكيف أصنع بحديث حدّثنيه سعيد ابن المسيّب عن سعد بن أبى وقاص؟ قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى».

قال أبو عبداللّه الهّروى: وهذا الحديث لم يحدث به عن إسرائيل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۹

[إلّا] يزيد بن زريع، وعلى بن قادم، والحديث غريب، وباللّه التوفيق.

قد رواه عبيد اللّه، عن إسرائيل أيضاً:

أخبرناه أبو القاسم بن الحصين، نا أبو طالب بن غيلان، أنا أبو بكر الشافعى، حدثنى أبو عبداللّه [أحمد بن بن صالح بن محمد البرقى، نا جعفر ابن موسى القطان، نا عبيد اللّه بن موسى، نا إسرائيل، عن حكيم بن جبير، عن على بن الحسين، حدثنى سعيد بن المسيّب، عن على أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم [خرج فى غزوة تبوك [و] خلّف بالمدينة على فقال له: تخلّفنى؟ قال: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى»

وأما حديث يحيى فأخبرناه أبو بكر محمد بن عبداللّه ... نا أبو العبّاس عبيد اللّه بن موسى بن إسحاق الهاشمى، أنا محمد بن محمد بن سليمان.

وأخبرناه أبو عبداللّه ... أنا إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر المقرىء، نا محمد بن الباغندى، نا هارون بن حاتم- زاد الهاشمى: المقرىء- نا عبد السلام ... بن سعيد، عن سعيد بن المسيّب عن سعد بن مالك، قال: سمعت النبى صلّى اللّه عليه وسلّم [وفى حديث

الهاشمی:] عن سعد أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال- لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

[رواه غیره بینهما الزهری.

أخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدی، أنا محمد بن مَخْلَد، نا عبداللَّه بن نسیب، نا ذؤیب بن عبایهٔ، حدثنی أُسامهٔ بن حفص، عن یحیی بن سعید، عن الزهری، عن سعید بن المسیّب عن سعد: أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۰

بمنزلهٔ هارون من موسی».

وأما حدیث صفوان:

فأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم، أنا أبو الحسین بن أبی نصر، أنا أبو بکر المیانجی، أنا علی بن أحمد بن الحسین العجلی- یعرف بابن أبی قوبهٔ- نا عبّاد بن یعقوب، أنا ابن أبی نجیح، عن صفوان بن سُلَیم، عن سعید بن المسیّب، عن سعد بن أبی وقاص قال: سمعت أذنای وأبصرت عینای رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو یقول لعلی علیه السلام: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

وقد رواه عن عامر بن سعد: المنهال بن عمرو، وسلمهٔ بن کُهَیل، ومحمد ابن مسلم الزهری، والحویرث بن نهار.

فأما حدیث المنهال:

فأخبرناه أبو عبداللَّه الفراوی، وأبو المظفر بن القشیری، قالا: أنا أبو سعد الأدیب، أنا أبو عمرو الفقیه.

وأخبرتنا أم المجتبی العلویهٔ قالت: قُریء علی إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقریء.

قالا: أنا أبو یعلی الموصلی، نا داود بن عمرو، نا حسّان بن إبراهیم، عن محمد بن سلمهٔ بن کهیل، عن أبیه، عن المنهال- زاد المقریء: ابن عمرو- عن عامر بن سعد، عن أبیه، وعن أم سلمهٔ.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبیّ بعدی».

وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو الحسین بن النّقور، أنا عیسی بن علی، أنا أبو القاسم البغوی، نا داود بن عمرو، نا حسّان بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۱

إبراهیم، نا محمد بن سلمهٔ، عن سلمهٔ، عن المنهال، عن عامر بن سعد، عن سعد، وعن أم سلمهٔ:

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی».

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، وأبو البرکات یحیی بن عبد الرحمن بن حسن، وأبو الحسن محمد بن أحمد بن إبراهیم، قالوا: أنا أبو الحسین بن النّقور، نا عیسی بن علی، أنا أبو بکر عبداللَّه بن محمد بن زیاد النیسابوری،- إملاء- نا محمد بن إشکاب، نا أحمد بن المفضل الکوفی، نا یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، عن أبیه، عن المنهال بن عمرو، عن عامر بن سعد، عن أبیه سعد، وعن أم سلمهٔ.

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، غیر أنه لیس بعدی نبوهٔ».

وأما حدیث سلمهٔ:

فأخبرناه أبو بکر محمد بن عبد الباقی، أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو القاسم عبد العزیز بن جعفر بن محمد الخِرَقی، نا محمد بن محمد الباغندی، نا محمد بن حمید الرازی، نا هارون بن المغیرهٔ، عن عمرو بن أبی قیس، عن شعیب بن خالد، عن سلمهٔ بن کهیل، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، عن أبیه، وعن أم سلمهٔ قالا:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی».

قال سلمهٔ: وسمعت مولی لبنی موهبهٔ یقول: سمعت ابن عباس یقول: قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم؛ مثله.

وأما حدیث الزُّهری:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۲

فأخبرنـاه أبو الحسن الفقیه، نـا عبـد العزیز بن أحمـد، أنا تمام بن محمـد، والحسن بن حبارهٔ، قالا: نا خیثمـهٔ، نا أبو إسـحاق إبراهیم بن إسحاق الصّوّاف، نا مَعْمَر بن بكّار، حدثنی إبراهیم بن سعد، عن الزهری، عن عامر بن سعد قال:

إنّی لمع أبی إذ تبعنـا رجل فی نفسه علی علیّ بعض الشـیء، فقال: یا أبا إسـحاق ما حـدیث یـذكر الناس عن علی؟ قال: وما هو؟ قال: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسـی» قال: نعم، سـمعت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم یقول لعلی: «أنت منی كهارون من موسـی» ما تنكر أن یقول لعلی هذا، وأفضل من هذا؟

وأمّا حدیث الحُویرث:

فأخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو محمد بن أبی عثمان، وأبو طاهر القّصّاری.

وأخبرنا أبو عبداللّه محمد بن أحمد بن محمد، أنا أبی أبو طاهر.

قالا: أنا إسـماعیل بن الحسن بن عبـداللّه، نا أبو القاسم الحسـین بن أحمـد ابن صدقـهٔ الفرائضـی، نا محمد بن الحسـین بن أبی الحنین الكوفی.

ح وأخبرنا أبو بكر عبد الغفار بن محمد الشیروی فی كتابه، وحدثنی أبو المحاسن عبد الرزاق بن محمد بن أبی نصـر الطّبسی عنه، أنا أبو بكر أحمد بن الحسن الحیری، نا أبو العبّاس محمد بن یعقوب الأصم، نا محمد بن الحسن بن أبی الحنین الكوفی- بالكوفهٔ- نا أبو غسّان- زاد الفرائضـی: مالك بن إسـماعیل- نا عبد السّـلام بن حرب، عن یزید بن أبی زیاد، عن حویرث بن نهار، عن عامر بن سعد، عن أبیه وقال الفرائضی: عن سعد- قال:

خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی غزاهٔ وخلّف علیاً، فاشتدّ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۳

ذلك علی علی، قال: فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم- وقال الفرائضی: النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: - «أما ترضی أن تكون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

وهو صحیح من حدیث إبراهیم بن سعد

فقد أخبرناه أبو المظفر بن القُشیری، أنا أبو سعد الأدیب، أنا أبو عمرو ابن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل المزكی، وأبو عبداللّه الأدیب، قالا: أنا إبراهیم بن منصور، أنا أبو بكر بن المقریء.

قالا: أنا أبو یعلی الموصـلی، نا زهیر، نا هاشم بن القاسم، نا شـعبهٔ، حـدثنی سـعد بن إبراهیم، عن إبراهیم بن سـعد بن مالك، عن أبیه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تكون منی بمنزلهٔ هارون من موسی علیهما السلام».

وأخبرناه أبو علی الحسن بن المظفر، أنا أبو محمد الجوهری.

وأخبرناه أبو القاسم بن الحُصَین، نا أبو علی بن المُذْهِب.

قالا: أنا أبو بكر القطیعی، نا عبداللّه بن أحمد، حدثنی أبی، نا محمد بن جعفر.

ح وأخبرناه أبو عبـداللّه الحسـین بن أحمد بن علی، وأبو القاسم زاهر بن طاهر، قالا: أنا أبو بكر المقریء، أنا أبو الفضل الفامی، أنا أبو العبّاس السرّاج، نا زیاد بن أیوب، نا هاشم بن القاسم.

ح وأخبرنا أبو عبـداللّه الحسـین بن عبد الملك، أنا أبو عثمان سـعید بن أحمد بن محمد، أنا أبو الفضل عبید اللّه بن محمد الفامی، أنا أبو العبّاس محمد ابن إسحاق الثقفی، نا یعقوب بن إبراهیم، نا غندر.

ح وأخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٩۴

بن مهدى، نا الحسين بن يحيى بن عياش، نا على بن مسلم، أنا أبو داود.

قالوا: نا شعبهٔ عن سعد بن إبراهيم قال: سمعت إبراهيم بن سعد، عن سعد بن أبى وقاص عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال لعلى: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى»، وفى حديث أبى داود وأحمد: أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال.

رواه البخارى ومسلم عن بُندار عن غندر.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو القاسم بن البُسرى، وأبو محمد بن أبى عثمان، وأحمد بن محمد بن إبراهيم.

وأخبرنا أبو عبداللَّه محمد بن أحمد، أنا أبى قالوا: أنا إسماعيل بن الحسن بن عبداللَّه.

ح وأخبرنا أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدى قالا: نا أبو عبداللَّه المحاملى، نا محمد بن منصور، نا يعقوب بن إبراهيم، نا أبى عن ابن إسحاق، حدثنى محمد بن طلحهٔ بن يزيد بن ركانهٔ، عن إبراهيم ابن سعد بن أبى وقاص عن أبيه.

أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم- وقال ابن طاوس: أنه سمع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال لعلى هذه المقالهٔ حين استخلفه «ألا ترضى يا علىّ أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى»؟

وأخبرنا أبو المظفّر القُشيرى، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو الفقيه.

وأخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم، وأبو عبداللَّه الحسين بن عبد الملك، قالا: أنا إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر بن المقرىء.

قالا: أنا أبو يعلى الموصلى، نا زهير، نا يعقوب بن إبراهيم، نا أبى، عن ابن إسحاق، حدثنى محمد بن طلحهٔ بن يزيد بن ركانهٔ، عن

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٩۵

إبراهيم بن سعد بن أبى وقاص عن أبيه.

أنه سمع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى هذه المقالهٔ «أفلا ترضى زاد الفقيه: يا على وقالا: - أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى»؟

ورواه مصعب بن سعد عن أبيه.

أخبرناه أبو على بن السبط، أنا أبو محمد الجوهرى.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن الحُصين، أنا أبو على بن المُذْهِب.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد بن محمد بن حنبل، حدثنى أبى، نا محمد بن جعفر، نا شعبهٔ، عن الحكم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبى وقّاص قال:

خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على بن أبى طالب فى غزوهٔ تبوك، قال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى النساء والصبيان؟ قال: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى، غير أنه لا نبى بعدى».

أخبرناه أبو المظفّر بن القُشيرى، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو بن حمدان.

وأخبرناه أبو سهل بن سعدويه، أنا إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر بن المقرىء.

قالا: أنا أبو يعلى نا عبيد اللَّه- هو: ابن عمر القواريرى- نا غُندَر.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو الحسين بن النّقّور، أنا عيسى بن على، أنا أبو عبيد القاسم بن إسماعيل، نا محمد بن الوليد البُسرى، نا محمد بن جعفر، نا شعبهٔ، عن الحكم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبى وقاص قال:

خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على بن أبى طالب فى غزوهٔ

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٩۶

تبوك، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى النساء والصبيان؟ قال: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى غير- وفى حديث ابن

السمرقندی: إلا- أنه لا نبی بعدی- وفی حدیث أبی المظفر: ما ترضی .

ح وأخبرنا أبو علی الحداد فی کتابه.

وأخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا یوسف بن الحسن الزنجانی.

قالا: نا وأبو نعیم الحافظ، نا عبداللّه بن جعفر بن أحمد بن فارس، نا یونس بن حبیب، نا أبو داود، نا شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد قال:

خلّف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبیّ بعدی».

ورواه غیره عن أبی داود الطیالسی، عن شعبة، فقال: عن عاصم.

أخبرنا أبو علی الحسن بن المظفر، وأبو غالب بن البنّا، قالا: أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو العبّاس عبداللّه بن موسی بن إسحاق الهاشمی، نا علی ابن سراج المصری الحافظ، نا نُصَیر بن حرب، نا أبو داود الطیالسی، نا شعبة، عن عاصم، عن مصعب بن سعد، عن سعد قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی».

أخبرنا أبو عبداللّه الحسین بن عبد الملک، أنا أبو طاهر بن محمود، أنا أبو بکر بن المقرىء، نا أبو عروبة، نا أبو رفاعة، نا محمد بن الحسن- یعرف بالهُجَیمی- نا أبو عَوانة، عن الأعمش، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی

بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

ولقد رأیته یخطر بالسیف یعلو به هامَ المشرکین یقول: سنحنح اللیل کأنی جنّی.

وأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم العلوی، أنا الأمیر المؤید معتزّ الدولة أبو المکارم حَیْدَرة بن الحسین بن مفلح، أنا الحسین بن عبداللّه بن محمد بن إسحاق بن أبی کامل، أنا خیثمة بن سلیمان، نا محمد بن یونس بن موسی السّامری.

ح وأخبرنا أبو حفص عمر بن محمد بن الحسن الفرغولی، أنا أبو عثمان محمد بن عبید اللّه المحمی، أنا السید أبو الحسن محمد بن الحسین بن داود بن علی بن عیسی العلوی، نا أبو الأحرز محمد بن عمر بن جمیل الأزدی، نا محمد بن یونس القرشی، قالا: نا محمد بن الحسن بن معلّی بن زیاد القُردوسی.

وأخبرنا أبو القاسم الشّحّامی، نا أبو سعد أحمد بن إبراهیم المقرىء- إملاء- أنا أبو منصور الأزدی- بهراة- أنا أبو علی الرفاء، نا محمد بن یونس ابن موسی، نا محمد بن الحسن بن معلّی القُردوسی، نا أبو عَوانة، عن الأعمش، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن أبیه سعد قال:

قال لی معاویة: تحب- وقال أبو حفص: أتحب- علیاً؟ قال: قلت: وکیف لا أحبّه وقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم- وقال أبو حفص: النبی صلّی اللّه علیه وسلّم- یقول: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی».

ولقد رأیته بارز یوم بدر، فجعل- وقال أبو حفص: وهو- یحمحم کما تحمحم الفرس، وهو یقول- وقال أبو حفص، وأبو القاسم الشحامی ویقول: -.

بازل عامین حدیثٌ سِنّی سَنْحَنَح اللیلِ کأنّی جنّی

لمثل هذا ولدتنی أمی

قال: فما رجع حتی خضب سیفه دماً.

وروته عائشة بنت سعد عن أبیها.

أخبرناه أبو على بن السبط، نا أبو محمد الجوهرى.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصَين، أنا أبو على الواعظ.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنى أبى، نا أبو سعيد مولى بنى هاشم، نا سليمان بن بلال، نا الجُعيد بن عبد الرحمن، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها.

أن علياً خرج مع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى جاء ثنية الوداع، وعلى يبكى يقول: تُخلّفنى مع الخوالف، فقال: «أو ما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة»؟

وأخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدى، نا أبو محمد عبداللَّه بن أحمد بن إسحاق الجوهرى، نا الربيع بن سليمان، نا عبداللَّه بن وهب، أخبرنى سليمان- يعنى ابن بلال- حدثنى الجُعيد، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها.

أن على بن أبى طالب خرج مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، حتى إذا جاء ثنية الوداع وهو يريد تبوك، وعلى يبكى ويقول: يا رسول اللَّه أتخلّفنى مع الخوالف؟ فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة»؟

وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو محمد يحيى بن محمد بن الحسن بن محمد بن على بن الأقساسى وأبو عبداللَّه محمد بن الحسن الخزاعى المعروف بابن داود الكوفيان- ببغداد- قالا: أنا القاضى أبو عبداللَّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۹

محمد بن عبداللَّه بن الحسن الجعفى، نا صالح بن وصيف الكَتّانى، نا أبو محمد القاسم بن عبداللَّه بن المغيرة الجوهرى، نا أبو غسان يعنى مالک بن إسماعيل النّهدى، نا المطّلب بن زياد، نا ليث.

ح وأخبرنا أبو منصور بن خيرون، نا أبو بكر الخطيب، أنا على بن القاسم بن الحسن الشاهد- بالبصرة- نا على بن إسحاق بن محمد بن البخترى المادرائى، نا حسين بن شداد، نا سهل بن نصر، نا المطلّب بن زياد، عن ليث، عن الحكم، عن عائشة بنت سعد، عن سعد.

أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى يوم غزوة- وقال سهل: فى غزوة تبوك: - «أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى».

أخبرنا أبو عبداللَّه الحسين بن عبد الملک، أنا سعيد بن أحمد بن محمد، أنا أبو بكر محمد بن الحسن بن على بن بكر بن هانىء البزاز العدل الثقة، نا أبو عبداللَّه محمد بن محمد بن شاد بن قُتيبة الراوسانى، نا أبو سعيد الأشج، نا الصّلت بن زياد، عن ليث، عن الحكم، عن عائشة بنت سعد، عن سعد قال: سمعت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى فى غزوة: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى».

الصواب: المُطّلب.

وأخبرناه أبو البركات عمر بن إبراهيم، أنا أبو الفرج محمد بن أحمد بن الخازن، أنا محمد بن عبداللَّه الجُعفى، نا على بن محمد بن هارون الحِميرى، نا أبو سعيد عبداللَّه بن سعيد الأشج، نا المطّلب بن زياد، عن ليث، عن الحكم، عن عائشة ابنة سعد، عن سعد.

أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى يوم غزوة تبوک: «أنت منى بمكان هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۰

وأخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدى، أنا محمد بن مَخْلَد، أنا أحمد بن عثمان بن حكيم، نا حسن بن بشر، نا الحكم بن عبد الملک، عن زيد بن نافع، عن عائشة بنت سعد عن أبيها، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو محمد أيضاً، أنا أبو الغنائم بن أبى عثمان، أنا عبداللَّه بن عبيد اللَّه البيع، أنا أبو عبداللَّه المحاملى، نا عبداللَّه بن شبيب، حدثنى ابن أبى أويس، حدثنى أبى عن سليمان بن بلال، عن عبد الأعلى بن عبداللَّه بن أبى فروة، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها سعد

بن أبی وقّاص.

أن علی بن أبی طالب خرج مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، حتی إذا جاء ثنیهٔ الوداع ورسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یرید تبوک، وعلیّ یبکی ویقول: یا رسول اللَّه تخلّفنی مع الخوالف؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «ألاـ ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا النبوهٔ».

ورواه الأسود بن یزید، ومالک بن الحارث الأشتر عن سعد.

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو محمد بن أبی عثمان، وأبو طاهر أحمد بن محمد بن إبراهیم.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه محمد بن أحمد بن محمد بن إبراهیم، أنا أبی، قالا: أنا أبو القاسم إسماعیل بن الحسن بن عبداللَّه بن الهیثم الصرصری، أنا أحمد بن محمد بن سعید بن عقدهٔ، نا عبداللَّه بن أحمد بن المستورد، نا أحمد ابن صبیح القرشی، نا یحیی بن یعلی عن العلاء بن عبداللَّه بن زهیر- وذکر عنه خیراً- عن عبد الرحمن بن الأسود، عن أبیه، وعن الأشتر عن سعد بن مالک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۱

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبیّ بعدی، سالم اللَّه من سالمته، وعادی من عادیته».

وروی عن زید بن أرقم عن سعد.

أخبرناه أبو الحسن الفقیه الشافعی، نا عبد العزیز الصوفی، أنا أبو محمد ابن أبی نصر، أنا خیثمهٔ بن سلیمان، نا یحیی بن أبی طالب- ببغداد- نا یزید بن هارون، أنا فطر بن خلیفهٔ، عن عبداللَّه بن شریک، عن زید بن أرقم قال:

قدمت المدینهٔ فجلسنا إلی سعد فقال: سمعت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی »، وسدّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الأبواب إلّاباب علی.

قال: هکذا قال: عن زید بن أرقم، وهذا الحدیث عند الناس عن عبداللَّه ابن شریک، عن عبداللَّه بن الرقیم الکنانی، عن سعد- یعنی ما أخبرناه أبو علی بن السبط، أنا أبو محمد الجوهری.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن الحُصَین، أنا أبو علی بن المُذْهِب.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنی أبی، نا حجاج، نا فطر، عن عبداللَّه بن شریک، عن عبداللَّه بن الرُّقَیم الکنانی قال:

خرجنا إلی المدینهٔ زمن الجَمَل، فلقینا سعد بن مالک بها، فقال: أمر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بسدّ الأبواب الشارعهٔ فی المسجد، وترک باب علی.

ورواه ابن البَیْلَمانی عن سعد.

أخبرناه أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو بکر محمد بن الحسن الطبری المقریء، أنا أبو طاهر محمد بن الفضل بن محمد بن إسحاق بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۲

خُزَیمهٔ، أنا أبو عبداللَّه محمد بن محمد بن شاد بن قتیبهٔ الراوسانی، نا أبو سعید عبداللَّه بن سعید الأشج، نا عبداللَّه بن الأجلح، عن أبیه، عن حبیب بن أبی ثابت عن [ابن البیلمانی، عن سعد قال: سمعت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرناه أبو عبداللَّه الخلّال، أنا أبو طاهر بن محمود، أنا أبو بکر بن المقریء، حدثنی ناعم بن السری بن عاصم- بطرسوس- نا عبداللَّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، نا الأجلح، عن أبیه، عن حبیب بن أبی ثابت، عن ابن البَیْلَمانی، عن سعد قال: سمعت النبی صلّی

اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی بن أبی طالب: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وروی هـذا الحـدیث أیضاً عن غیر سـعد، روی عن: عمر، وعلی، وأبی هریرهٔ، وابن عبـاس، وابن جعفر، ومعاویـهٔ، وجابر بن عبـداللَّه، وأبی سـعید، والبَراء بن عازب، وزیـد بن أرقم، وجابر بن سَـمُرهٔ، وأنس بن مالک، وزید بن أبی أوفی، ونبیط بن شـریط، وحُبْشـی بن جُنَادهٔ، ومالک بن الحویرث اللیثی، وأبی الفیل، وأسـماء بنت عمیس، وأم سـلمهٔ أم المؤمنین، وفاطمهٔ بنت حمزهٔ، عن النبی صـلّی اللَّه علیه وسلّم.

فأمّا ما رُوی عن عمر بن الخطاب:

فأخبرناه أبو الحسن علی بن المسـلّم الفقیه، نا عبد العزیز بن أحمد التمیمی، أنا الحسـین بن عبداللَّه بن محمد بن أبی کامل، أنا محمد بن الحسـین ابن صالح فی کتابه، نا المبارک بن محمد، نا أحمد بن موسی صاحب الآدم، نا إسماعیل بن یحیی بن عبداللَّه التیمی، عن عبد الملک، عن عطاء، عن سوید بن غفلهٔ قال:

رأی عمر رجلًا یخاصم علیاً، فقال له عمر: إنّی لأظنک من المنافقین، سـمعت رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم یقول: «علی منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرنـاه أبو القاسم بن السـمرقندی، أنا أبو القاسم بن مسـعدهٔ، أنا حمزهٔ ابن یوسف، أنا أبو أحمـد بن عـدی، نا محمـد بن أحمـد بن هـارون، نـا الحسن بن یزیـد الجَصّاص، نا إسـماعیل بن یحیی، نا عبـد الملک بن جُریـج، عن عطاء، عن سویـد بن غفلـهٔ، عن عمر بن الخطاب قال:

رأی رجلًا یشـتم علیّاً کانت بینه وبینه خصومـهٔ، فقال له عمر: إنک من المنافقین، سـمعت رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم یقول: «إنّما علی منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرناه أبو منصور بن خیرون، أنا أبو بکر الخطیب، أنا أحمـد بن محمد القطیعی، نا محمد بن عبداللَّه بن محمد الکوفی، حدثنی علی بن محمد بن مروان أبو الحسن المقریء من کتابه، أنا الحسن بن یزید الجصّاص المخرّمی- سکن سُر من رأی- نا إسماعیل بن یحیی بن عبید اللَّه التیمی، عن ابن جریج، عن عطاء بن السائب الثقفی من أهل الکوفهٔ، عن سوید بن غفلهٔ، عن عمر بن الخطاب.

أنه رجلًا یسبّ علیاً فقال: إنّی أظنک منافقاً، سـمعت رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم یقول: «إنّما علی منی بمنزلـهٔ هارون من موسـی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرنـا أبو غـالب بن البنّـا، أنا أبو الحسـین بن الآبنوسـی، أنا أبو محمـد عبـداللَّه بن محمـد بن سـعید بن محارب بن عمرو الأنصاری الأوسـی الإصـطخری، نا أبو محمد عبداللَّه بن أذران الخیاط بشـیراز سنهٔ أربع وثلاثمائهٔ، نا إبراهیم بن سعید الجوهری وصیّ المأمون، حدثنی أمیر

المؤمنین المأمون، حـدثنی أمیر المؤمنین الرشـید، حـدثنی أمیر المؤمنین المهـدی، حدثنی أمیر المؤمنین المنصور، عن أبیه، عن جده، عن عبداللَّه بن عباس قال:

سمعت عمر بن الخطاب وعنـده جماعـهٔ، فتذاکروا السابقین إلی الإسـلام فقال عمر: أمّا علیّ فسـمعت رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم یقول فیه ثلاث خصال لوددتُ أنّ لی واحـدهٔ منهن، فکان أحبّ إلیّ مما طلعت علیه الشـمس، کنت أنا وأبو عبیـدهٔ وأبو بکر وجماعهٔ من الصـحابهٔ إذ ضـرب النبی صـلّی اللَّه علیه وسـلّم بیـده علی منکب علیّ فقـال له: «یا علی أنت أول المؤمنین إیماناً، وأوّل المسـلمین إسلاماً، وأنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی».

وأما ما رُوی عن علی:

فأخبرناه أبو غالب بن البنّا، أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو الفضل عبيد اللّه بن عبد الرحمن بن محمد الزهری، نا حمزة بن القاسم الهاشمی، نا أبو عبداللّه الحسين بن عبيد اللّه، حدثنی إبراهيم بن سعيد، حدثنی أمير المؤمنين- يعنی المأمون- حدثنی أمير المؤمنين الرشيد، حدثنی أمير المؤمنين المهدی قال:

دخل علىّ سفيان الثوری فقلت له: حدّثنی بأحسن فضيلة لعلی، فحدثنی عن سلمة بن كُهيل، عن حجّية بن عدی، قال: قال علی بن أبی طالب: قال لی النبی صلّی اللّه عليه وسلّم: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم عبيد اللّه وأبو الحسن علی ابنا حمزة بن إسماعيل الموسويان، وأبو العبّاس أحمد بن محمد بن أحمد الاشكيدبانی، وأبو جعفر محمد بن علی بن محمد المشاط الطبری، وأبو النضر عبد الرحمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۵

بن عبد الجبار بن عثمان، وأبو الفتح محمد بن الموفق بن محمد الجرجانی، وأبو المظفر عبد الفاطر بن عبد الرحيم بن عبداللّه السّقطی، وأبو محمد عبد الرفيع بن عبداللّه ابن أبی اليَسَر الضراب، قالوا: أنا نجيب بن ميمون، أنا منصور بن عبداللّه بن خالد الخالدی، نا أحمد بن الحسين بن سعيد الواسطی، نا الحسين بن عبداللّه ابن الخصيب، نا إبراهيم بن سعيد الجوهری، نا عبداللّه المأمون أمير المؤمنين، حدثنی أبی الرشيد، حدثنی أبی المهدی، حدثنی سفيان الثوری عن سلمة بن كهيل عن حجيّة بن عَدِی، عن علی بن أبی طالب قال: قال لی رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

ح وأخبرنی أبو القاسم هبة اللّه بن عبداللّه، أنا أبو بكر الخطيب، أنا القاضی أبو محمد الحسن بن الحسين بن محمد بن رامين الأستراباذی، نا أبو بكر محمد بن محمد بن بُنْدار، إملاءً بسمرقند. أنا عبداللّه بن زيدان، نا يونس ابن علی القطان، حدثنی عثمان بن عيسی الرواسی، عن زياد بن المنذر، عن الأصبغ بن نباتة عن علی أن رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم قال له: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

وأمّا ما رُوی عن ابن عباس:

فأخبرناه أبو الحسن علی بن المسلّم السّلمی، نا عبد العزيز بن أحمد التميمی، أنا تمام بن محمد وعقيل بن عبيد اللّه، قالا: أنا محمد بن عبداللّه بن جعفر الرازی، أنا أبو الحسن علی بن الحارث بن موسی الرازی، نا عبداللّه بن داهر، نا أبی داهر بن يحيی عن الأعمش، عن عباية الأسدی قال: سمعت ابن عباس يقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم يقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۶

وأخبرناه أتم من هذا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم بن مسعدة، أنا أبو عمرو عبد الرحمن بن محمد الفارسی، أنا أبو أحمد بن عدی، نا علی بن سعيد بن بشير الرازی، نا عبداللّه بن داهر الرازی، حدثنی أبی داهر بن يحيی عن الأعمش، عن عَباية الأسدی، عن ابن عباس.

عن النبی صلّی اللّه عليه وسلّم أنه قال لأم سلمة: «يا أم سلمة إنّ علياً لحمه من لحمی، ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی، إلّا أنه لا نبی بعدی».

قال ابن عدی: عامة ما يرويه- يعنی ابن داهر- فی فضائل علی، وهو فيه متهم.

وأخبرناه أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن الحُصين، أنا أبو القاسم علی بن المحسّن التنوخی، نا علی بن الحسن القاضی، نا محمد بن محمد بن سليمان الباغندی، نا بندار محمد بن بشّار، نا محمد بن جعفر غُنْدَر، نا شعبة، عن سلمة، ابن كهيل قال: وأنا سمعت رجلًا من بنی موهبة يحدث عن ابن عبّاس.

أن النبی صلّی اللّه عليه وسلّم قال لعلی عليه السلام: «ألا ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی».

وأخبرناه أبو على الحداد، وحدثنى أبو مسعود عنه، أنا أبو نعيم الحافظ، نا أحمد بن إبراهيم بن يوسف، نا سهل بن عبداللَّه أبو طاهر، نا ابن أبى السَّرى، نا رواد، عن نَهْشَل بن سعيد، عن الضّحّاك، عن ابن عباس قال:

رأيت علياً أتى النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فاحتضنه من خلفه فقال: بلغنى أنّك سمّيت أبا بكر وعمر وضريب أمثالهما ولم تذكرنى، فقال النبى

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۷

صلّى اللَّه عليه وسلّم: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى».

وأمّا ما رُوى عن عبداللَّه بن جعفر:

فأخبرناه أبو القاسم إسماعيل بن أحمد، أنا أبو محمد الصَّريفينى، وأبو الحسين بن النقور.

[ح وأخبرنا أبو البركات الأنماطى، أنا أبو محمد الصريفينى، وأبو الحسين بن النقور].

ح. وأخبرنا أبو البركات الأنماطى، أنا أبو محمد الصريفينى.

قالا: أنا أبو بكر محمد بن الحسن بن عَبْدَان الصيرفى، أنا الحسين بن إسماعيل المحاملى، أنا عبداللَّه بن شبيب، حدثنى ابن أبى أويس، حدثنى محمد بن إسماعيل، حدثنى عبد الرحمن بن أبى بكر، عن إسماعيل بن عبداللَّه ابن جعفر، عن أبيه قال:

لما قدمت ابنهٔ حمزهٔ المدينهٔ اختصم فيها على وجعفر وزيد، فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «قولوا. زاد ابن الأنماطى: أسمع، وقالا:.

فقال زيد: هى ابنهٔ أخى وأنا أحقّ بها، وقال على: ابنهٔ عمّى وأنا جئت بها، وقال جعفر ابنهٔ عمى وخالتها عندى، قال: «خذها يا جعفر أنت أحقهم بها». فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم. زاد الأنماطى: لأقضين بينكم وقالا: أما أنت يا زيد فمولاى وأنا مولاك، وأما أنت يا جعفر فأشبهتَ خَلْقى وخُلُقى، وأما أنت يا على فأنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّا النبوهٔ. وقال الأنماطى: إلّاأنه لا نبوهٔ».

وأمّا ما رُوى عن معاويهٔ:

فأخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو سعد الجَنْزَرودى، أنا السيّد أبو الحسن محمد بن على بن الحسين، نا حمزهٔ بن محمد الدهقان، نا محمد بن يونس، نا وهب بن عثمان البصرى، نا إسماعيل بن أبى خالد،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۸

عن قيس بن أبى حازم قال:

سأل رجل معاويهٔ عن مسألهٔ فقال: سل عنها على بن أبى طالب، فهو أعلم منى، قال: قولك يا أمير المؤمنين أحبّ إلى من قول على، قال: بئس ما قلت ولؤم ما جئت به، لقد كرهت رجلًا كان رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يَغرّه بالعلم غرّاً، ولقد قال له: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنّه لا نبى بعدى».

وكان عمر بن الخطاب يسأله ويأخذ عنه، ولقد شهدتُ عمر إذا أشكل عليه أمر قال: هاهنا على بن أبى طالب؟ ثم قال للرجل: قُمْ لا أقام اللَّه رجليك، ومحا اسمه من الديوان.

أخبرناه عالياً أبو نصر بن رضوان، وأبو على ابن السبط، وأبو غالب بن البنّا، قالوا: أنا أبو محمد الجوهرى، أنا أبو بكر بن مالك، نا محمد بن يونس، نا وهب بن عمرو بن عثمان النمرى البصرى، حدثنى أبى، عن إسماعيل بن أبى خالد، عن قيس بن أبى حازم قال:

جاء رجل إلى معاويهٔ فسأله عن مسألهٔ فقال: سل عنها على بن أبى طالب فهو أعلم، فقال: يا أمير المؤمنين جوابك فيها أحبّ إلىّ من جواب على، فقال: بئس ما قلت، ولؤم ما جئتَ به، لقد كرهت رجلًا كان رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يغرّه بالعلم غرّاً، ولقد قال له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

وكان عمر إذا أشكل عليه شىء، يأخذ منه، ولقد سمعت عمر وقد أشكل عليه فقال: هاهنا على؟ قُمْ لا أقام اللَّه رجليك.

وأمّا ما رُوی عن أبی هریرهٔ:

فأخبرناه أبو محمد عبد الكریم بن حمزهٔ، أنا أبو الحسن بن مكی، أنا أبو مسلم محمد بن أحمد بن علی البغدادی الكاتب- بمصر- نا أبو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۹

علی محمد ابن سعید بن عبد الرحمن الحُرّانی. بالرّقّهٔ. نا جعفر بن محمد بن حجاج الرقی، نا إبراهیم بن حمزهٔ الزبیری، نا الدّراوردی، عن كثیر بن زید، عن ولید بن رباح، عن أبی هریرهٔ.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ».

رواه غیره عن إبراهیم بن حمزهٔ فقال عن أبی حازم.

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم الجُرجانی، أنا حمزهٔ ابن یوسف، أنا عبداللَّه بن عَدِی، نا بُهلول الأنباری، نا إبراهیم بن حمزهٔ، عن محمد بن حمزهٔ بن مصعب بن الزّبیر بن العوام، نا عبد العزیز- یعنی ابن أبی حازم- عن كثیر بن زید، عن الولید بن رباح، فذكر مثله.

وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی: أنا أبو القاسم بن البسری، أنا أبو القاسم الجُرجانی، أنا حمزهٔ بن یوسف، أنا أبو أحمد بن عَدِی، نا إسحاق بن حمدان البلخی، نا محمد بن نوح، نا حبیب بن أبی حبیب الخثعمی المصری، نا الزبیر بن سعید الهاشمی، عن سعید المَقْبُری، عن أبیه، عن أبی هریرهٔ.

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أن تكون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأمّا ما روی عن أبی سعید [الخدری .

فأخبرناه أبو القاسم العلوی، أنا أبو الحسن المقریء، أنا أبو محمد المصری، أنا أبو بكر المالكی، نا أبو الأصبغ محمد بن عبد الرحمن بن كامل الأسدی، نا یزید بن مهران الخباز أبو خالد، نا أبو بكر بن عیاش، عن الأعمش، عن أبی صالح، عن أبی سعید الخدری.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۰

موسی».

هذا حدیث غریب من حدیث أبی صالح ذَكْوَان، والمحفوظ حدیث الأعمش عن عطیهٔ.

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن بن محمد، أنا أبو عمر بن مهدی، أنا أبو العبّاس بن عقدهٔ، نا أحمد بن یحیی نا عبد الرحمن- یعنی ابن شریک- نا أبی، نا الأعمش، عن عطیهٔ العوفی، عن أبی سعید الخدری قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی فی غزوهٔ تبوک: «أخلفنی فی أهلی»، فقال علی: یا رسول اللَّه إنّی أكره أن تقول العرب خذل ابن عمه وتخلّف عنه، فقال: «أما ترضی أن تكون منی بمنزلهٔ هارون من موسی؟» قال: بلی، قال: واخلفنی.

وأخبرناه أبو القاسم عبید اللَّه، وأبو الحسن علی ابنا حمزهٔ بن إسماعیل الموسویان وأبو العبّاس أحمد بن محمد بن أحمد الاشكیدبانی، وأبو جعفر محمد بن علی بن محمد المشاط الطبری، وأبو النضر عبد الرحمن بن عبد الجبار بن عثمان، وأبو الفتح محمد بن الموفق بن محمد الجُرجانی، وأبو المظفر عبد الفاطر بن عبد الرحیم بن عبداللَّه السّقطی، وأبو محمد عبد الرفیع ابن عبداللَّه بن أبی الیَسَر الضراب قالوا: أنا نجیب بن میمون، أنا منصور بن عبداللَّه بن خالد الخالدی، أنا أحمد بن محمد بن عیسی النهركی- بالأهواز- نا هشام بن علی السیرافی، نا سهل بن عثمان العسكری، نا أبو معاویهٔ، عن الأعمش، عن عطیهٔ، عن أبی سعید الخدری قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «یا علی، ألا ترضی أن تكون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۱

وأخبرناه عالیاً أبو محمد هبهٔ اللَّه بن سهل، أنا أبو عثمان البَحیری، أنا أبو عمرو بن حمدان، أنا أحمد بن الحسن بن عبد الجبار الصوفی، نا أبو الربیع الزهرانی، نا محمد بن خازم، نا الأعمش، عن عطیهٔ، عن أبی سعید قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرناه أبو العزّ أحمد بن عبید اللَّه، أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو الحسن بن لؤلؤ، أنا أبو حفص عمر بن أیوب السقطی، نا أبو معمر، نا أبو معاویهٔ، عن الأعمش، عن عطیهٔ، عن أبی سعید الخدری:

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی».

وأخبرناه أبو عبداللَّه یحیی بن الحسن- لفظاً- وأبو القاسم إسماعیل بن أحمد، قالا: أنا أبو الحسین بن النقور، أنا أبو الحسین ابن أخی میمی.

ح وأخبرناه أبو یعقوب یوسف بن أیوب بن الحسین، وأبو بکر المَزْرَفی، قالا: نا أبو الحسین بن المهتدی، نا عمر بن إبراهیم الکتانی.

قالا: نا عبداللَّه بن محمد البغوی، نا عثمان بن أبی شیبهٔ، نا جریر، عن الأعمش، عن عطیهٔ، عن أبی سعید الخدری قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم زاهر بن محمد بن أبی طاهر المغازلی، وأبو الفتح إسماعیل بن محمد بن أبی الفتح الطرسوسی، وأبو عمرو عبد الرزاق بن محمد ابن أحمد الأبهری، وأبو إبراهیم عبد الکریم بن عمر بن أحمد الجَهبذ، وجمعهٔ بنت أحمد بن محمد القصّار، قالوا: أنا أبو عبداللَّه القاسم

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۲

بن الفضل بن أحمد الثقفی، نا محمد بن موسی بن الفضل، نا محمد بن یعقوب بن یوسف، نا أحمد بن عبد الجبار العطاردی، نا أبو معاویهٔ الضّریر، عن الأعمش.

ح وأخبرنا أبو محمد إسماعیل بن أبی القاسم، أنا أبو حفص بن مسرور، نا أبو سعید عبد الرحمن بن أحمد بن حمدویه، نا أبو الحسن محمد ابن جعفر الخوارزمی، نا عیسی بن أحمد العسقلانی، نا یحیی بن عیسی الرّملی، نا الأعمش، عن عطیهٔ العوفی، عن أبی سعید- زاد الرّملی: الخُدْری قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی بن المُذْهِب، أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنی أبی.

ح وأخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو نصر بن موسی، أنا أبو زکریا الحربی، أنا عبداللَّه بن الشرقی، نا عبداللَّه بن هاشم.

قالا: نا وکیع، نا فُضَیل بن مرزوق، عن عطیهٔ العوفی، عن أبی سعید الخدری قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو الحسن الفقیه الشافعی، نا عبد العزیز بن أحمد- إملاء- نا أبو القاسم طلحهٔ بن علی بن الصقر الکتانی البغدادی- بها- أنا أبو الحسین أحمد ابن عثمان بن یحیی الآدمی، نا عبّاس بن محمد الدوری، نا أبو الجواب، نا عمّار بن زُرَیق، عن الأعمش، عن عطیهٔ، عن أبی سعید قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی حین غزا تبوک: «أخلفنی فی أهلی» قال: یا رسول اللَّه أنّی الحرهٔ أن أتخلّف عنک، قال: «أما ترضی

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۳

أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی» قال: بلی، قال: «فاخلفنی».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو محمد الصریفینی، أنا أبو القاسم بن حبابهٔ، نا أبو القاسم البغوی، نا أحمد بن منصور، نا أبو

نُعیم، نا فُضَیل، عن عطیة، نا أبو سعید قال:

غزا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غزاة تبوک وخلّف علیاً فی أهله، فقال بعض الناس: ما منعه أن یخرج به إلّاأنه کره صحبته، فبلغ ذلک علیاً، فذکر ذلک للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: «یا ابن أبی طالب، أما ترضی أن تنزل منی بمنزلهٔ هارون من موسی».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو محمد بن أبی عثمان، وأبو طاهر أحمد بن محمد بن إبراهیم.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه محمد بن أبی طاهر، أنا أبی، قالا: أنا إسماعیل ابن الحسن، نا أبو عبداللَّه المحاملی، نا أحمد بن محمد ابن بنت حاتم، نا عبد الرحمن- یعنی ابن جَبَلة- نا عمرو بن النعمان، عن حمزهٔ بن عبداللَّه الغنوی، عن عطیهٔ العوفی، عن أبی سعید الخدری.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرنا أبو الحسین مکی بن أبی طالب بن أحمد البُرُوجردی- بمنی ، أنا أبو الحسن علی بن أحمد بن محمد بن خَشْنَام الصیدلانی، أنا أبو محمد عبداللَّه بن یوسف، أنا أبو القاسم جعفر بن محمد بن علی- بالکوفهٔ- نا محمد بن جعفر بن رباح الأشجعی، نا علی بن المنذر الطریقی، نا محمد بن فُضَیل، نا فُضَیل بن مرزوق، عن عطیهٔ العوفی، عن أبی سعید الخدری قال:

خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی غزوهٔ تبوک قال: فخلّف

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۴

علیاً فی أهله، فقال بعضهم: ما خلّفه إلّافی موجدهٔ وجدها علیه، فذکر ذلک للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: «یا ابن أبی طالب، أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی»؟

وأمّا ما رُوی عن جابر بن عبداللَّه:

فأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم، وأبو الحسن علی بن أحمد، قالا: نا- أبو منصور بن زریق، أنا- أبو بکر الخطیب، أخبرنی أبو القاسم الأزهری، نا یوسف بن عمر القواس، والمعافی بن زکریا الجُرَیری، قالا: نا ابن أبی الأزهر.

ح قال: وأنا الحسن بن علی الجوهری، أنا أحمد بن إبراهیم، نا أبو بکر ابن أبی الأزهر، نا أبو کریب محمد بن العلاء، نا إسماعیل بن صُبَیح، نا أبو أویس، نا محمد بن المنکدر، نا جابر قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبیّ بعدی ولو کان لکنته».

قال الخطیب: قوله: «ولو کان لکنته» زیادهٔ لا نعلم رواها إلّاابن أبی الأزهر، والصواب: ما أخبرنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصلت، أنا أبو العبّاس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی، نا أحمد بن یحیی الصّوفی، نا إسماعیل بن صبیح الیشکری، نا أبو أویس بإسناده نحوه، ولم یذکر الزیادهٔ.

أخبرناه عالیاً أبو القاسم بن الحُصَین، أنا أبو طالب بن غیلان، أنا أبو بکر الشافعی- إملاء- نا محمد بن یونس بن موسی، نا عاصم بن علی، نا أبو إدریس، عن محمد بن المنکدر، عن جابر بن عبداللَّه قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبیّ بعدی».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۵

أخبرنا أبو غالب، وأبو عبداللَّه ابنا البنّا، قالا: أنا أبو سعد محمد بن الحسین بن أحمد بن عبداللَّه بن أبی علانهٔ، أنا أبو طاهر المخَلّص، نا یحیی بن محمد بن صاعد، نا محمد بن یحیی بن عبد الکریم الأزدی، نا عبداللَّه بن داود، أنا محمد بن علی السُّلَمی، عن عبداللَّه بن محمد بن عقیل، عن جابر.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم بن البُسری، وأبو محمد ابن أبی عثمان، وأبو طاهر القَصّاری.

وأخبرنا أبو عبداللَّه بن القَصّاری، أنا أبی أبو طاهر قالوا: أنا أبو القاسم إسماعیل بن الحسن الصَّرصری، أنا أبو عمر حمزهٔ بن القاسم

الهاشمی، نا عباس الدوری، نا عبید اللّه بن موسی، أنا شریک بن عبداللّه القاضی، عن عبداللّه ابن محمد بن عقیل عن جابر قال:

رأیت علیاً یلوذ بناقهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی غزوهٔ تبوک ویقول: تخلّفنی؟ [قال «أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصَین، أنا أبو علی بن المُـذهِب، أنا أبو بکر القَطیعی، نا عبداللّه بن أحمد، حدثنی أبی، نا شاذان أسود بن عامر، نا شریک، عن عبداللّه بن محمد بن عقیل، عن جابر بن عبداللّه قال:

لما أراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أن یخلّف علیاً، قال له علی: ما یقول الناس فیّ إذا خلّفتنی؟ قال: فقال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی، أو لا یکون بعدی نبیّ؟».

وأمّا ما رُوی عن البَرَاء وزید:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۶

فأخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم إسماعیل بن مَسعدهٔ، أنا أبو القاسم حمزهٔ بن یوسف، أنا أبو أحمد بن عَدِی، أنا الساجی، نا بُنْدار، نا محمد بن جعفر، نا عوف، عن میمون أبی عبداللّه، عن البراء بن عازب، وزید ابن أرقم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: «أنت منی کهارون من موسی، غیر أنّک لست بنبی».

وأمّا ما روی عن جابر بن سمرهٔ:

فأخبرناه أبو محمد طاهر بن سهل، أنا أبو الحسین بن مکی، أنا أبو الحسین أحمد بن عبداللّه بن حمید بن زریق.

ح وأخبرناه أبو محمد عبد الکریم بن حمزهٔ، أنا أبو الحسن بن أبی الحدید، أنا جدی [أبو بکر، قالا: أنا محمد] بن یوسف الهروی.

وأخبرنا أبو القاسم النّسیب، أنا أبو المکارم حیدرهٔ بن الحسین بن مُفْلِح، أنا أبو عبداللّه بن أبی کامل الأطرابلسی.

ح وأخبرنا أبو الحسن علی بن أحمد الفقیه، أنا أبو القاسم بن أبی العلاء، أنا أبو محمد بن أبی نصر، قالا: أنا خیثمهٔ بن سلیمان قالا: نا أحمد بن حازم ابن أبی غرزهٔ، أنا إسماعیل بن أبان، نا ناصح بن عبداللّه المحلمی، عن سِمَاک بن حرب، عن جابر بن سمرهٔ قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أنت- وفی حدیث خیثمهٔ: علی- منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه- وقال خیثمهٔ: إلّاأنه- لا نبی بعدی».

وأمّا ما روی عن أنس [بن مالک .

فأخبرناه أبو یعلی محمد بن أسعد بن أبی عمر ذؤیب بن أبی بکر القرشی العبشمی، وأبو رَوْح عبد المولی بن عبد الباقی بن محمد بن زید الأزدی، وأبو بکر خلف بن الموفق بن أبی بکر الوکیل، قالوا: أنا أبو سهل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۷

نجیب بن میمون بن سهل الواسطی، نا أبو علی منصور بن عبداللّه بن خالد الخالدی، أنا الحسن بن علی بن منصور الواسطی، نا خلف بن محمد بن محمد ابن عیسی، نا یزید بن هارون، نا نوح بن قیس الطاحی، حدثنی أخی خالد بن قیس الطاحی، عن قتادهٔ، عن أنس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم هبهٔ اللّه بن أحمد بن عمر، أنا محمد بن علی بن الفتح، نا محمد بن أحمد بن إسماعیل بن حسین الواعظ، نا محمد بن یونس المقریء، نا جعفر، نا شاکر، نا الخلیل بن زکریا، نا محمد بن ثابت، حدثنی أبی، عن أنس.

أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: «یا علی أنت منی وأنا منک، أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا یوحی إلیک».

وأمّا ما روی عن زید بن أبی أوفی

فأخبرناه أبو محمد عبد الکریم بن حمزهٔ، أنا أبو الحسن بن أبی الحدید، أنا جدی أبو بکر، أنا محمد بن یوسف الهروی، أنا محمد بن

عبداللّه ابن عبد الحکم، أن محمد بن إسماعیل بن مرزوق، حدثهم عن أبیه، عن شُرَحبیل بن سعد، عن زید بن أبی أوفی قال: دخل رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم المسجد، فقام علی فقال: «إنک منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه لا نبیّ بعدی».

وأمّا ما رُوی عن نبیط بن شریط:

فأخبرناه أبو بکر محمـد بن عبد الباقی، نا أبو بکر الخطیب، أنا أبو الحسن علی بن یحیی عن جعفر بن عبد کویهٔ، أنا أبو الحسن أحمد بن القاسم ابن الریان المصری، نا أحمد بن إسحاق بن إبراهیم بن نبیط بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۸

شریط أبو جعفر الأشجعی بمصر، حدثنی أبی، عن أبیه، عن جده عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأمّا ما رُوی عن حُبْشی بن جُنادهٔ:

فأخبرناه أبو القاسم هبهٔ اللّه بن عبداللّه، أنا أبو بکر الخطیب، أنا محمد ابن عبداللّه بن شهریار، أنا سلیمان بن أحمد الطبرانی.

ح وأخبرنا أبو علی المقریء فی کتابه، وحدثنی أبو مسعود عبد الرحیم ابن علی عنه، أنا أبو نعیم أحمد بن عبداللّه الحافظ، نا سـلیمان بن أحمد.

نا محمـد بن إسـماعیل بن أحمـد بن أسـید الأصـبهانی، نا إسـماعیل بن عبـداللّه النهدی، نا إسـماعیل بن أبان الوراق، نا أبو مریم عبد الغفار بن القاسم، عن أبی إسحاق عن حُبْشی بن جُنادهٔ الشامی قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأمّا ما رُوی عن مالک بن الحویرث:

فأخبرنـاه أبو القـاسم بن السـمرقندی، أنا أبو القاسم الجُرجانی، أنا أبو القاسم حمزهٔ بن یوسف، أنا عبـداللّه بن عـدی، نا ابن زیـدان، نا الحسن بن علی الحلوانی.

قال: ونا الحسن بن مَعْمَر، نا الحسن بن أبی یحیی قالا: نا عمران بن أبان، نا مالک بن الحسن، حـدثنی أبی [عن جـدی قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأمّا ما رُوی عن أبی الفیل:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۹

فأخبرناه أبو العلاء عُبیس وأبو الوفاء عتیق، أنا محمد بن عُبیس، وأبو بکر ناصـر بن منصور بن محمد [الشوکانی بشَوکان، قالوا: أنا أبو طاهر محمد ابن عبیس، أنا أحمد بن محمد الزعفرانی، أنا الحسـین بن هارون القاضـی، نا أبو الحسـین عبداللّه بن محمد بن شاذان، نا محمـد بن سـهل، نا عمرو بن عبد الجبار ابن عمرو الیمامی، نا أبی، عن جدی، حدثنی شـقیق بن عامر بن غیلان بن أبی الفیل صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، حدثنی أبی، عن جدی عن أبی الفیل قال:

لمـا خرج رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم فی غزاهٔ تبوک استخلف علیّ بن أبی طـالب علی المدینـهٔ، فمـاج المنافقون بالمدینـهٔ وفی عسـکر رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم وقـالوا: کره قربه وسـاء فیه رأیه، فاشـتدّ ذلـک علی علیّ فقال: یا رسول اللّه تخلّفنی مع النساء والصبیان؟ أنا عائذ باللّه من سـخط اللّه وسـخط رسوله، فقال: «رضـی اللّه عنک یا أبا الحسن برضای عنک، فإنّ اللّه عنک راضٍ، إنّما منزلک منی بمنزلهٔ هارون من موسی، غیر أنه لا نبی بعدی»، فقال علی: رضینا، رضینا.

وأمّا ما رُوی عن أم سلمهٔ:

فأخبرناه أبو الفضل الفُضَیلی، أنا أبو القاسم الحنبلی، أنا أبو القاسم الخزاعی، أنا الهیثم بن کلیب الشاشی، نا ابن أبی الحنین الکوفی، نا سعید بن عثمان الخراز، عن یحیی بن سـلمهٔ بن کهیل، عن أبیه سلمهٔ بن کُهَیل، عن المنهال بن عمرو، عن عامر بن سعد، عن أبیه سعد

بن أبی وقاص، عن أم المؤمنین أم سلمهٔ أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی بن أبی طالب: «ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لیس بعدی نبی»؟

وأمّا ما رُوی عن أسماء:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۰

فأخبرناه أبو الحسن علی بن أحمد بن قُبیس، نا- وأبو منصور محمد بن عبد الملک بن خیرون، أنا أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب.

ح وأخبرناه أبو روح محمد بن معمر بن أحمد بن محمد بن عمر بن أبان العبدی اللُّنبانی، وأبو بکر محمد بن أبی نصر بن أبی بکر اللفتوانی، وأبو صالح عبد الصمد بن عبد الرحمن بن أحمد الحنوی، قالوا: أنا رزق اللَّه بن عبد الوهاب التمیمی.

أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن محمد بن أحمد بن حمّاد الواعظ، نا یوسف بن یعقوب بن إسحاق بن البهلول بن حسّان، أخبرنی جدی- قراءهٔ علیه- عن أبیه، عن غیاث بن إبراهیم، عن موسی الجهنی.

عن فاطمهٔ بنت علی عن أسماء بنت عمیس: أنها سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، غیر أنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم هبهٔ اللَّه بن أحمد بن عمر، أنا أبو طالب محمد بن علی ابن الفتح، أنا أبو الحسین بن سمعون- إملاء- نا محمد بن جعفر الطبری، نا محمد بن یوسف بن عیسی، حدثنی إسماعیل بن أبان، نا جعفر بن زیاد الأحمر التیمی، وعلی بن هاشم بن البرید، وحفص بن عمران الفزاری عن موسی الجهنی عن فاطمهٔ بنت علی بن الحسین، عن أسماء بنت عمیس، قالت: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «أنت بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو غالب بن البنّا، أنا أبو الغنائم بن المأمون، أنا أبو الحسن الدارقطنی، نا أحمد بن محمد بن سعید، نا محمد بن أحمد بن الحسن القطوانی، نا حمّاد بن أعین الصّایغ، نا الحسن بن جعفر بن الحسن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۱

الحسنی، نا هارون بن سعد، وعبد الجبّار بن العبّاس، وحلو بن السری، عن موسی الجهنی، قال:

قلت لفاطمهٔ بنت علی: أتحفظین عن أبیک شیئاً؟ قالت: لا، ولکن حدثتنی أسماء بنت عمیس أنّها سمعت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

قال حلو بن السّری: وحدثنی عروهٔ بن عبداللَّه الجُعفی أبو مَهْل أنه کان مع موسی الجهنی قال: ودخل علی فاطمهٔ بنت علی حین حدثت موسی بهذا الحدیث عن أسماء بنت عمیس عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

أخبرنا أبو القاسم عبد الصمد بن محمد، أنا أبو الحسن علی بن محمد ابن أحمد، نا أحمد بن محمد بن موسی بن الصلت، أنا أبو العبّاس بن عقدهٔ، نا یعقوب بن یوسف بن زیاد، نا الحسن بن علی الرّزّاز، نا أسباط بن نصر، ومنصور بن أبی الأسود، عن موسی الجهنی، عن فاطمهٔ بنت علی، عن أسماء بنت عمیس:

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرناه عالیاً أبو القاسم بن الحصین، وأبو نصر بن رضوان، وأبو علی ابن السبط، وأبو غالب بن البنّا، قالوا: أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو بکر بن مالک، أنا إسحاق بن الحسن الحربی، نا أبو نُعَیم الفضل بن دکین، نا الحسن بن صالح بن حیّ، عن موسی الجهنی، عن فاطمهٔ بنت علی، عن أسماء بنت عمیس.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنه لیس بعدی نبی».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۲

أخبرنا أبو الحسن على بن أحمد الفقيه، وعلى بن الحسن بن سعيد، قالا: نا- وأبو النجم بدر بن عبداللَّه الشّيحى، أنا أبو بكر أحمد بن على بن ثابت الحافظ، أخبرنى أبو الحسن على بن عبداللَّه المقرىء، نا أحمد بن الفرج بن منصور بن محمد بن الحجاج الورّاق، نا عبداللَّه بن الفضل- وراق عبد الكريم- نا أبو البَخْتَرى عبداللَّه بن محمد بن شاكر، نا جعفر بن عون.

ح قال: وأنا أبو سعيد محمد بن موسى الصّيرفى، نا أبو العبّاس محمد بن يعقوب الأصم، نا إبراهيم بن عبداللَّه العبسى، نا جعفر بن عون، حدثنى موسى الجهنى، عن فاطمهٔ ابنهٔ على قالت:

حدثتنى أسماء ابنهٔ عميس أنها سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنه ليس بعدى نبى».

لفظ حديث أبى البَخترى.

أخبرنا أبو الحسن على بن المسلّم الفقيه، وأبو الفتح ناصر بن عبد الرحمن، قالا: أنا أبو القاسم بن أبى العلاء، أنا القاضى أبو نصر محمد بن أحمد ابن هارون، أنا خيثمهٔ بن سليمان، أنا إبراهيم بن عبداللَّه العبسى، أنا جعفر بن عون، عن موسى الجهنى.

قال: ونا خيثمهٔ، نا أحمد بن حازم بن أبى غرزهٔ، أنا أبو غسان مالك بن إسماعيل.

ح قال: ونا خَيثمهٔ، نا محمد بن عوف، نا على بن قادم، قالا: نا جعفر بن زياد التيميّ الأحمر، عن موسى الجُهَنى.

قال: ونا خَيثمهٔ، نا أحمد بن حازم، نا أبو غسان، نا مسعود بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۳

سعيد الجُعفى، عن موسى الجُهَنى قال: قلت لفاطمهٔ ابنهٔ على: هل تحفظين من أبيك شيئاً؟ قالت: لا، إلّاأن أسماء بنت عميس حدثتنى أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو البركات عمر بن إبراهيم الزّيدى، أنا أبو الفرج محمد بن أحمد بن علّان بن الخازن، أنا القاضى أبو عبداللَّه محمد بن عبداللَّه بن الحسين الجعفى، نا أبو الحسن على بن محمد بن هارون بن زياد الحِمْيرى، نا عبداللَّه ابن سعيد، أنا أبو الأجلح، عن موسى الجهنى، عن فاطمهٔ ابنهٔ على.

عن أسماء بنت عميس قالت: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو القاسم بن الحُصَين، أنا أبو على بن المُذْهِب، أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنى أبى، نا عبداللَّه بن نُمَير، نا موسى الجهنى، حدثتنى فاطمهٔ بنت على، حدثتنى أسماء بنت عميس قالت: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو القاسم على بن إبراهيم، نا أبو منصور محمد بن عبداللَّه، أنا أبو بكر الخطيب، أنا أحمد بن محمد العتيقى، أنا أبو المفضل محمد بن عبداللَّه النسائى- بالكوفهٔ- نا محمد بن يوسف بن نوح البلخى- فى سوق يحيى نا عبداللَّه بن أحمد بن نوح البلخى العوادى، نا أبى، نا عيسى بن موسى الغُنْجار، عن أبى حمزهٔ محمد بن ميمون، عن موسى بن أبى موسى

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۴

الجهنى قال: قلت لفاطمهٔ بنت على: حدّثينى حديثاً، قالت: حدثتنا أسماء بنت عميس أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو البركات الأنماطى، وأبو عبداللَّه البلخى، قالا: أنا أبو الحسين ابن الطّيّورى، وثابت بن بُنْدار، قالا: أنا الحسين بن جعفر- زاد ابن الطّيّورى: وأبو نصر محمد بن الحسن، قالا: - أنا أبو العبّاس الوليد بن بكر، أنا على بن أحمد بن زكريا، أنا صالح بن أحمد، حدثنى أبى، عن أبيه قال: ويُرْوى عن موسى الجهنى قال: جاءنى عمرو بن قيس المُلائى وسفيان الثورى فقالا لى: لا تحدث هذا

الحديث فی الكوفة أن النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»، وإنّما كرها روايته بالكوفة لئلا يُحمل علی غير جهته المعروفة ويظنُ أنه نصّ علی علیّ بالخلافة، وإنّما أراد به توليته المدينة واستخلافه.

وأمّا ما رُوی عن فاطمة بنت حمزة:

فأخبرناه أبو القاسم الواسطی، أنا أبو بكر الخطيب، أخبرنی أبو الفضل عبيد اللَّه بن أحمد بن علی الفزاری، أنا عمر بن إبراهيم المقریء، أنا أحمد بن محمد بن علی الديباجی، حدثنی أحمد بن عبداللَّه بن زياد التستری، نا عبد الرحمن بن عمرو بن جبلة، قال: حدثتنا حسنة ابنة أبی الصلت العثمية قالت: حدثتنی كريمة ابنة عقبة قالت: سمعت فاطمة بنت حمزة تقول: كنت عند رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم فسمعته يقول: «علی منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

ويدلّ علی ما قلناه ما

أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم، أنا أبو الفضل الرازی، نا جعفر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۵

بن عبداللَّه، نا محمد بن هارون، نا ابن إسحاق، أنا هوذة، نا عوف، عن ميمون، عن البراء بن عازب، عن زيد بن أرقم قال:

لما عهد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم بجيش العسرة قال لعلی: «إنّه لا بدّ من أن تقيم أو أقيم»، قال: فخلّف علياً وسار، فقال ناس: ما خلّفه إلّالشیء كرهه منه، فبلغ ذلك علیّاً، فاتّبع رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم حتی انتهی إليه، فقال: «ما جاء بك يا علی؟» فقال: يا رسول اللَّه سمعت ناساً يزعمون أنك إنّما خلّفتنی لشیء كرهته منی؟ قال فتضاحك إليه وقال: «ألا ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی، غير أنك لستَ نبی»؟ قال: بلی يا رسول اللَّه، قال: «فإنه كذلك».

أخبرنا أبو المعالی محمد بن يحيی القرشی، أنا أبو الحسن علی بن الحسن بن الحسين، أنا أبو العباس أحمد بن الحسين بن جعفر العطار، نا أبو محمد الحسن بن رشيق، نا أبو عبداللَّه محمد بن رزيق بن جامع، نا سفيان بن بشر الأسدی، نا علی بن هاشم، عن علی بن حزور، عن ابن عمّ له، عن أنس بن مالك قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم لعلی يوم غزوة تبوك: «أما ترضی أن يكون لك من الأجر مثل مالی، ولك من المغنم مثل مالی» «۱».

«أخبرنا أبو البركات عبد الوهاب بن المبارك الأنماطی، أنا أبو بكر محمد بن المظفّر بن بكران الشامی، نا أبو الحسن أحمد بن محمد العتيقی، أنا أبو يعقوب محمد بن يوسف بن أحمد بن الدجيل، نا أبو جعفر محمد بن عمرو العقيلی، حدثنی علی بن سعيد، نا عبداللَّه بن داهر

---

(۱) تاريخ دمشق لابن عساكر ۴۲/ ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۶

بن يحيی الرازی، حدثنی أبی، عن الأعمش، عن عباية الأسدی، عن ابن عباس، عن النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم قال لُامّ سلمة: يا ام سلمة، إن علیّاً لحمه من لحمی ودمه دمی وهو منّی بمنزلة هارون من موسی غير أنه لا نبی بعدی» «۱».

«۴۱» رواية أبی طاهر ابن سلفة ... ص: ۱۲۶

وأما رواية أبی طاهر أحمد بن محمد بن سلفة الإصبهانی، فظاهرة من عبارة (الرياض النضرة) الآتية.

«۴۲» رواية الموفق الخوارزمی ... ص: ۱۲۶

ورواه الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی الشهیر بأخطب خوارزم بعد روایهٔ حدیث الطیر بسنده: «وبهذا الإسناد عن أبی عیسی الترمذی هذا قال: حدثنا قتیبهٔ قال: حدثنا حاتم بن إسماعیل عن بکیر بن مسمار عن عامر بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه قال: أمر معاویهٔ بن أبی سفیان سعداً فقال: ما منعک أنْ تسبَّ أبا تراب؟ قال: أما ما ذکرت فإنی سمعت ثلاثاً قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم

---

(۱) تاریخ دمشق لابن عساکر: ۴۲/ ۴۲.

فلنّ أسبّه، لأن تکون لی واحدهٔ منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی- وخلّفه فی بعض مغازیه- فقال له علی: أتخلّفنی مع النّساء والصبیان؟ فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبوّهٔ بعدی.

وسمعته یقول یوم خیبر: لأعطینّ الرّایهٔ غداً رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله ویحبّ‌اللَّه ورسوله، قال: فتطاولنالها. فقال: ادعوالی علیاً. قال: فأتی به أرمد، فبصق فی عینیه، فدفع إلیه الرایهٔ ففتح اللَّه علیه.

أنزلت هذه الآیهٔ وهی قوله تعالی: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم» «۱»

الآیهٔ. فدعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً وفاطمهٔ وحسناً وحسیناً فقال: اللهم هؤلاء أهلی.

قال أبو عیسی: هذا حدیث حسن غریب صحیح من هذا الوجه.

قال المصنف: قوله علیه السلام: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی. أخرجه الشیخان فی صحیحیهما بطرقٍ کثیرهٔ» «۲».

وقال الخوارزمی: «أخبرنا الشیخ الزاهد أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی قال: أخبرنا إسماعیل بن أحمد الواعظ قال: أخبرنا والدی أحمد بن الحسین البیهقی قال: أخبرنا أبو الحسین علی بن محمد بن علی المقری قال أخبرنا الحسن بن محمد بن إسحاق الإسفراینی قال: حدثنا یوسف بن یعقوب القاضی قال: حدثنا محمد بن أبی بکر قال: حدثنا

---

(۱) سوره آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) المناقب للخوارزمی: ۱۰۸ رقم ۱۱۵.

یوسف الماجشون قال حدثنا محمد بن المنکدر عن سعید بن المسیّب عن عامر بن سعد قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لیس معی نبی. قال سعید: فأحببت أن أشافه بذلک سعداً، فلقیته، فذکرت له الذی ذکر لی عامر فقال: نعم سمعته یقول: قلت: أنت سمعته؟ فأدخل إصبعیه فی أذنیه ثم قال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۱».

قال: «أخبرنا الشیخ الفقیه العدل أبو بکر محمد بن عبید اللَّه أبی نصر بن الحسین الزاغونی بمدینهٔ السلام، عن الشیخ الثقهٔ أبی اللیث وأبی الفتح نصر بن الحسین الشاشی، عن الشیخ أبی بکر أحمد بن منصور المغربی عن الشیخ الحافظ أبی بکر محمد بن عبداللَّه بن الحسین بن زکریا الشیبانی الشاشی المعروف بالجوزقی قال: أخبرنا أبو العباس الدغولی قال: حدثنا محمد بن مسکان قال: حدثنا أبو داود الطیالسی قال حدثنا شعبهٔ عن سعد بن إبراهیم قال سمعت إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص یحدّث عن سعد: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی بن أبی طالب: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی. أخرج الشیخان هذا الحدیث فی صحیحیهما» «۲».

قال: «أنبأنی أبو العلاء الحسن بن أحمـد هـذا قال: أخبرنا أبو جعفر محمـد بن الحسن بن محمد الحافظ قال: أخبرنا أبو علی محمد بن محمد

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۳۳ رقم ۱۴۸.

(۲) المناقب للخوارزمی: ۱۳۸ رقم ۱۵۷.

بن موسی بن محمد بن نعیم قال: أخبرنا أبو الحسن محمد بن الحسین بن داود قال حدثنا محمد بن یونس القرشی قال: حدثنا محمد بن الحسن بن معلی بن زیاد الفردوسی قال: حدثنا أبو عوانهٔ عن الأعمش عن الحکم عن مصعب بن سعد عن أبیه قال قال لی معاویهٔ: أتحبّ علیاً؟ قلت: وکیف لا أحبه وقد سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی. ولقد رأیته بارز یوم بدر وهو یحمحم کما یحمحم الفرس ویقول:

بازل عامین حدیثٌ سِنّی سَنَحْنَح اللیلِ کأنّی جنّی

لمثل هذا ولدتنی أمی» «۱»

«۴۳» روایهٔ الصّالحانی ... ص: ۱۲۹

وأمّا روایهٔ أبی حامد الصالحانی، فتعلم من عبارهٔ (توضیح الدلائل) وسنوردها فی موضعها إن شاء اللَّه تعالی.

«۴۴» روایهٔ الفخر الرازی ... ص: ۱۲۹

ورواه فخر الدین محمد بن عمر الرازی حیث قال:

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۵۷ رقم ۱۸۷.

«وکان الأکابر من المهاجرین والأنصار یقولون: لا نستأذن النبی علیه السلام فی الجهاد، فإنّ ربنا ندبنا إلیه مرةً بعد أخری فأیّ فائدهٔ فی الاستیذان؟ وکانوا بحیث لو أمرهم الرسول بالقعود لشقّ علیهم ذلک. ألا تری أن علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه لمّا أمره رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بأنْ یبقی فی المدینهٔ شق علیه ذلک، ولم یرض إلی أن قال له الرسول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۱».

«۴۵» روایهٔ المبارک ابن الأثیر ... ص: ۱۳۰

رواه فی (جامع الأصول) بقوله:

«إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوهٔ تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصّبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا ـ نبی بعدی. وفی روایهٔ: منّی، ولم یقل فیه: غیر أنه لا ـ نبی بعدی. أخرجه البخاری ومسلم.

ولمسلم: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. قال ابن المسیّب: أخبرنی بهذا عامر بن سعد عن أبیه، فأحببت أن أشافه سعداً، فلقیته فقلت: أنت سمعته من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم؟ فوضع إصبعیه علی

أذنیه فقال: نعم وإلّا فاستکّتا.

وفی روایهٔ الترمذی مختصراً: قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من

---

(۱) التفسیر الکبیر للرازی ۱۶/ ۷۸- ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۱

موسی «۱».

إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أخرجه الترمذی «۲».

إن معاویهٔ بن أبی سفیان أمر سعداً فقال له: ما یمنعک أنْ تسبّ أبا تراب؟ قال: أما ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأن تکون لی واحدهٔ منهنّ أحب إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له- وخلّفه فی بعض مغازیه- فقال له علی: یا رسول اللَّه خلفتنی مع النساء والصّبیان؟ فقال رسول اللَّه: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبوهٔ بعدی. وسمعته یقول یوم خیبر: لأعطینّ الرایهٔ غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله. قال: فتطاولنا لها. فقال: أدعوالی علیّاً. فأتی به أرمد، فبصق فی عینیه ودفع الرایهٔ إلیه، ففتح اللَّه علیه، ولمّا نزلت هذه الآیهٔ: «ندع أبناءنا وأبناءکم» «۳» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً وفاطمهٔ وحسناً وحسیناً فقال: اللهم هؤلاء أهلی. أخرجه مسلم والترمذی» «۴».

«۴۶» روایهٔ أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۳۱

ورواه أبو الحسن علی بن محمد ابن الأثیر الجزری بقوله: «أنبأنا أبو

---

(۱) جامع الأصول ۸/ ۶۵۰ رقم ۶۴۸۹.

(۲) جامع الأصول ۸/ ۶۵۰ رقم ۶۴۹۰.

(۳) سورهٔ آل عمران ۳: ۶۱.

(۴) جامع الأصول ۸/ ۶۵۰ رقم ۶۴۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۲

منصور مسلم بن علی بن محمد بن السنجی، أنبأنا أبو البرکات ابن خمیس أنبأنا أبو نصر بن طوق، أنبأنا أبو القاسم بن المرجی، أنبأنا أبو یعلی الموصلی حدثنا سعید بن مطرّف الباهلی، حدثنا یوسف بن یعقوب الماجشون عن أبی المنذر، عن سعید بن المسیّب عن عامر بن سعید عن سعد أنه قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. قال سعید: فأحببت أنْ أشافه بذلک سعداً، فلقیته فذکرت له ما ذکر لی عامر، فقلت: أنت سمعته؟ فأدخل یدیه فی أذنیه وقال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۱».

وقال بترجمهٔ نافع بن الحارث بن کلدهٔ: «وروی عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲».

«۴۷» روایهٔ أبی الربیع البلنسی ... ص: ۱۳۲

ورواه أبو الربیع البلنسی فی کتابه (الاکتفاء) کما ستعلم.

«۴۸» روایهٔ ابن النجار ... ص: ۱۳۲

أمّا رواية ابن النجار، فهی تعلم من (كنز العمال) كما تقدم ويأتی.

---

(۱) أسد الغابة ۳/ ۶۰۳.

(۲) أسد الغابة ۴/ ۵۲۵.

«۴۹» رواية ابن طلحة القرشی ... ص: ۱۳۳

رواه فی كتابه (مطالب السئول) حيث قال:

«وقد روی الأئمة الثقات: البخاری ومسلم والترمذی فی صحاحهم بأسانيدهم أحاديث اتّفقوا عليها، وزاد بعضهم على بعض بألفاظ أخرى والجميع صحيح، فمنها:

عن سعد بن أبی وقاص قال: إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم خلّف عليّاً فی غزوة تبوك على أهله، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبيان؟ فقال: أما ترضى أن تكون منی بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبی بعدی. قال ابن المسيب: أخبرنی بهذا عامر بن سعد عن أبيه فأحببت أن أشافه سعداً، فلقيته فقلت له: أنت سمعته من رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم؟ فوضع إصبعيه على أذنيه وقال: نعم وإلّا استكّتا.

وقال جابر بن عبداللَّه رضی اللَّه عنه: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبی بعدی.

وروى مسلم والترمذی بسنديهما: إن معاوية بن أبی سفيان أمر سعد بن أبی وقاص قال: ما منعك أن تسبّ أبا تراب؟ فقال: أما ما ذكرت ثلاثاً قالهنَ‌له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فلن أسبّه، لأن تكون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول له- إذ خلّفه فی بعض مغازيه، فقال علی: خلّفتنی مع النساء

والصّبيان؟ فقال له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أما ترضى أن تكون منی بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبی بعدی. وسمعته يقول- يوم خيبر-: لأعطينّ الراية غداً رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله، فتطاولنا إليها، فقال: ادعوا لی عليّاً، فأتی به أرمد، فبصق فی عينيه ودفع إليه الراية ففتح اللَّه عليه» «۱».

«۵۰» رواية سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۳۴

ورواه سبط ابن الجوزی بقوله: «قال أحمد فی المسند- وقد تقدم إسناده- حدثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة عن الحكم عن مصعب بن سعد، عن أبيه سعد بن أبی وقاص قال: خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم علياً فی غزاة تبوك، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبيان؟ فقال: ألا ترضى أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبی بعدی.

أخرجاه فی الصحيحين.

ولمسلم عن عامر بن سعد بن أبی وقاص قال: أمر معاوية بن أبی سفيان سعداً وقال له: ما منعك أنْ تسبَّ أبا تراب؟ فقال سعد: أما ما ذكرت ثلاثاً سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قالهنَّ له فلن أسبّه أبداً، لأن تكون لی واحدة منهنَّ أحبّ إلیَّ من حمر النعم. وذكر منها حديث الراية وسنذكره فيما بعد إن شاء اللَّه. الثانية: لمّا نزل قوله تعالى: «قل تعالوا

(۱) مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۸۲.

ندع أبناءنا وأبناءكم» «۱»

الآیة، دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً وفاطمة والحسن والحسین وقال: اللهم هؤلاء أهلی. الثالثة: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقد خلّفه فی بعض مغازیه فقال: یا رسول اللَّه ترکتنی مع النساء والصبیان؟ فقال: ألا ترضی وذکر الحدیث» «۲».

«۵۱» روایة الکنجی ... ص: ۱۳۵

ورواه أبو عبداللَّه محمد بن یوسف الکنجی فی کتابه (کفایة الطالب) وسنذکر عبارته فی موضعها فی البحوث الآتیة إن شاء اللَّه تعالی.

«۵۲» روایة النووی ... ص: ۱۳۵

ورواه یحیی بن شرف النووی فی کتابه (تهذیب الأسماء واللغات) حیث قال: «روینا فی صحیح البخاری ومسلم عن سعد بن أبی وقاص رضی اللَّه عنه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلَّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما

(۱) سورة آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) تذکرة الخواص: ۲۷.

ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» «۱».

«۵۳» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۳۶

ورواه محبّ الدین أحمد بن عبداللَّه الطبری المکی بقوله:

«ذکر أنه رضی اللَّه عنه من النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بمنزلة هارون من موسی:

عن سعد بن أبی وقاص: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی رضی اللَّه عنه: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، أخرجه البخاری ومسلم.

وعنه قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه خلّفتنی فی الصّبیان والنساء؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. خرجه مسلم وأبو حاتم.

وفی روایة أخرجها ابن إسحاق: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا نزل الجرف، طعن رجال من المنافقین فی إمارة علی وقالوا: إنما خلّفه استثقالًا فخرج علی رضا، فحمل سلاحه حتی أتی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بالجرف فقال: یا رسول اللَّه ما تخلّفت عنک فی غزاةٍ قط قبل هذه، قد زعم ناس من المنافقین إنک خلّفتنی استثقالًا، قال: کذبوا، ولکن خلّفتک لِما ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی، أفلا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

(۱) تهذیب الأسماء واللغات ۱/ ۳۴۶.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی ۱۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۷

«۵۴» روایهٔ الوصّابی ... ص: ۱۳۷

ورواه إبراهیم بن عبداللَّه الوصابی الیمنی بقوله:

«عن سعد بن مالک رضی اللَّه عنه قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوهٔ تبوک. فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أخرجه البخاری ومسلم فی صحیحیهما، والترمذی فی جامعه وابن ماجهٔ فی سننه، وأبو داود الطیالسی فی مسنده، وأبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ.

وعنه رضی اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه: یا علی ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلا أنّه لیس بعدی نبی. أخرجه البخاری فی صحیحه، والترمذی فی جامعه وابن ماجهٔ فی سننه.

وعنه رضی اللَّه عنه قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی ثلاث خصال لأن تکون لی واحدهٔ منها أحبّ إلی من الدّنیا وما فیها، سمعته یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وسمعته یقول: لأعطینَّ الرایهٔ غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله لیس بفرّار. وسمعته یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه ابن جریر فی تهذیب الآثار، والإمام أبو عبداللَّه محمد بن یزید بن ماجهٔ القزوینی فی سننه».

وقال بعد حدیثٍ عن علی علیه السلام: «وعنه رضی اللَّه عنه قال قال

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۸

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم حین خلّفنی علی المدینهٔ: خلّفتک لتکون خلیفتی. قلت: کیف أتخلّف عنک یا رسول اللَّه؟ قال: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أخرجه الطبرانی فی الأوسط».

قال: «وعن عامر بن سعد عن أبیه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی ثلاث لأنْ تکون واحدهٔ منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم: نزل علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الوحی، فأدخل علیاً وفاطمهٔ وابنیهما تحت ثوبٍ ثم قال: اللهم إنّ هؤلاء أهلی وأهل بیتی. وقال حین خلّفه فی غزاهٍ غزاها فقال علی: یا رسول اللَّه خلّفتنی فی النّساء والصبیان؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: ألا ترضی أنْ تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وقال له یوم خیبر: لأعطینّ الرایهٔ رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله، یفتح اللَّه علی یدیه، فتطاول المهاجرون لرسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لواءه، فقال: أین علی؟ قالوا: أرمد. قال: ادعوه، فدعوه فتفل فی عینیه وفتح اللَّه علی یدیه. أخرجه الحافظ محبّ الدین ابن النجار فی تاریخه» «۱».

«۵۵» روایهٔ الحموینی ... ص: ۱۳۷

ورواه صدر الدین الحموینی فی کتابه (فرائد السمطین) بطرقٍ متعدّدهٔ وسنذکر عباراته فیما بعد إنْ شاء اللَّه.

(۱) الإکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخلوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۹

«۵۶» روایة ابن سید الناس ... ص: ۱۳۹

ورواه أبو الفتح محمد بن محمد المعروف بابن سید الناس فی (سیرته) بقوله:

«وفیما ذکر ابن إسحاق: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم عندما أراد الخروج خلَّف علی بن أبی طالب، فأرجف المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا وتخفّفاً منه، فأخذ علی سلاحه ثم خرج حتی لحق رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف، فقال: یا نبیّ اللَّه، زعم المنافقون أنّک إنما خلّفتنی لأنک استثقلتنی وتخفّفت منی. فقال: کذبوا ولکنّی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی یا علی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، فرجع علی إلی المدینة» «۱».

«۵۷» روایة ابن قیّم الجوزیّة ... ص: ۱۳۹

ورواه شمس الدین ابن قیّم الجوزیّة بقوله:

«قال ابن إسحاق: ولمّا أراد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الخروج خلّف علی بن أبی طالب علی أهله، فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه

---

(۱) عیون الأثر فی المغازی والسیر ۲/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۰

إلّااستثقالًا وتخفّفاً منه، فأخذ علی سلاحه ثمّ خرج حتی أتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبی اللَّه زعم المنافقون إنک إنما خلّفتنی لأنک استثقلتنی وتخفّفت منی. فقال: کذبوا، ولکنّی خلّفتک لما ترکت ورائی، ارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. فرجع علی إلی المدینة» «۱».

«۵۸» روایة الیافعی ... ص: ۱۴۰

ورواه عبداللَّه بن أسعد الیافعی بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام، ونصّ علی أنّه حدیث صحیح «۲».

«۵۹» روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۴۰

ورواه إسماعیل بن عمر الدمشقی المعروف بابن کثیر حیث قال:

«روایة سعد بن أبی وقاص: ثبت فی الصحیحین من حدیث شعبة عن سعد بن إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص، عن أبیه، عن سعد بن أبی وقاص: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی؟ قال الإمام أحمد ومسلم

---

(۱) زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۳/ ۴۵۲.

(۲) مرآة الجنان وعبرة الیقظان ۱/ ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۱

والترمذی: ثنا قتیبة بن سعید، ثنا حاتم بن إسماعیل عن بکیر بن مسمار عن عامر بن سعد عن أبیه قال: أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً

فقال: ما يمنعك أنْ تسبَّ أبا تراب؟ قال: ثلاث قالهنَّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم له: لأنْ تكون لی واحدة منهنَّ أحبّ إلیَّ من حمر النّعم. خلّفه فی بعض مغازيه فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنی مع النساء والصّبيان؟ فقال: أما ترضی أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی...

ثم قال الترمذی والنّسائی من حديث سعيد بن المسيّب عن سعد: إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی.

وقال أحمد: ثنا أبو أحمد الزبيری، ثنا عبداللَّه بن حبيب بن أبی ثابت عن حمزة بن عبداللَّه، عن أبيه عبداللَّه بن عمر عن سعد قال: لمّا خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم إلی تبوك خلّف علياً فقال: أتخلّفنی؟ فقال: أما ترضی أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وهذا إسناد جيّد ولم يخرجوه.

وقال أحمد: ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة عن سعيد بن إبراهيم قال: سمعت إبراهيم بن سعد يحدّث عن سعد عن النبیّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال لعلی: أما ترضی أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی.

أخرجاه من حديث محمد بن جعفر.

وقال أحمد: ثنا أبو سعيد مولی بنی هاشم، ثنا سليمان بن بلال، ثنا الجعيد بن عبد الرحمن عن عائشة بنت سعد عن أبيها: إنّ علياً خرج مع النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم حتی جاء ثنيّة الوداع وعلی يبكی يقول: تخلّفنی مع الخوالف؟ فقال: أو ما ترضی أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا النبوة. إسناد صحيح ولم يخرجوه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۲

وقال الحسن بن عرفة العبدی: ثنا محمد بن حازم أبو معاوية الضرير، عن موسی بن مسلم الشيبانی، عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد بن أبی وقاص- وقد ذكروا عليّاً- فقال سعد: سمعت رسول اللَّه يقول له ثلاث خصال لأن تكون لی واحدة منهنَّ أحبّ إلیَّ من الدنيا وما فيها: سمعته يقول: من كنت مولاه فعلیّ مولاه. وسمعته يقول: لأعطينَّ الراية رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله. وسمعته يقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. إسناده حسن ولم يخرجوه.

وقال أبو زرعة الدّمشقی: ثنا أحمد بن خالد الوهبی، ثنا أبو سعيد ثنا محمد بن إسحاق، عن أبی نجيح عن أبيه قال: لمّا حجّ معاوية أخذ بيد سعد بن أبی وقاص فقال: يا أبا إسحاق إنا قوم قد أجفانا هذا الغزو عن الحج حتی كدنا أنْ ننسی بعض سننه، فطف نطف بطوافك. قال: فلمّا فرغ أدخله فی دار الندوة فأجلسه معه علی سريره، ثم ذكر له علی بن أبی طالب فوقع فيه. فقال: أدخلتنی دارك وأجلستنی علی سريرك ثم وقعت فی علی تشتمه، واللَّه لأنْ تكون لی إحدی خلاله الثلاث أحبّ إلیَّ من أن يكون لی ما طلعت عليه الشمس، لأن يكون لی ما قال له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم حين غزا تبوك: أما ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أحبّ إلیّ ممّا طلعت عليه الشمس. ولأن يكون لی ما قال يوم خيبر: لأعطينَّ الراية رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله يفتح اللَّه عليه ليس بفرار، أحبّ إلیّ من أن يكون لی ما طلعت عليه الشمس. ولأن أكون صهره علی ابنته فلی منها من الولاء ما له أحبّ إلیّ من أن يكون لی ما طلعت عليه الشمس. لا أدخل عليك داراً بعد هذا اليوم. ثم نفض رداءه ثم خرج.

وقال أحمد: ثنا محمد بن جعفر ثنا شعبة عن الحكم، عن مصعب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۳

بن سعد عن سعد قال: خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم علی بن أبی طالب، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبيان؟ قال: أما ترضی أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی غير أنّه لا نبی بعدی. إسناده علی شرطهما ولم يخرجوه.

وهكذا رواه أبو عوانة: عن الأعمش عن الحكم عن مصعب عن سعد عن أبيه.

ورواه أبو داود الطيالسی: عن شعبة عن عاصم عن مصعب عن أبيه.

فاللّه أعلم» «... ۱».

«۶۰» روایة علاء الدّولة السمنانی ... ص: ۱۴۳

ورواه أحمد بن محمد بن أحمد الملقّب بعلاء الدولة السمنانی، فی کتابه (العروة الوثقی وستعلم ذلک فیما بعد.

«۶۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۱۴۳

رواه فی (المشکاة) بقوله: «عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. متفق علیه» «۲».

---

(۱) تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۲ مع بعض الإختلاف فی الألفاظ وترتیب الروایات.

(۲) مشکاة المصابیح ۳/ ۳۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۴

«۶۲» روایة الجمال المزّی ... ص: ۱۴۴

ورواه جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی حیث قال:

«إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص الزهری عن أبیه سعد حدیث (خ م س ت) إنه قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی.

(خ) فی الفضائل عن بندار (م) فیه عن أبی بکر بن أبی شیبة وأبی موسی وبندار، وثلاثتهم عن غندر عن شعبة عن سعد بن إبراهیم عنه به.

(س) فی المناقب (ق) فی السنة جمیعًا عن بندار به» «۱».

قال: «حدیث (م ت س). إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی.

(م) فی الفضائل عن یحیی ومحمد بن الصباح وعبید اللّه بن عمر القواریری وشریح بن یونس، أربعتهم عن یوسف بن الماجشون، عن محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیب، عن عامر بن سعد عن أبیه به.

قال سعید: فلقیت سعداً فحدّثنی به.

(ت) فی المناقب عن القاسم بن دینار الکوفی، عن أبی نعیم عن عبد السلام بن حرب عن یحیی بن سعید عنه. ولم یذکر عامر بن سعد وقال: صحیح. ویستغرب من حدیث یحیی بن سعید.

(س) فیه وفی السیر عن القاسم بن زکریا به. وعن علی بن مسلم

---

(۱) تحفة الأشراف ۳/ ۱۱۷۵ رقم ۳۸۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۵

عن یوسف بن یعقوب الماجشون ولم یذکر عامر بن سعد. وعن بشر بن هلال الصواف، عن جعفر بن سلیمان عن حرب بن شداد عن قتادة عن سعید، عن سعد بتمامه وأوّله: لمّا غزا النبی صلّی اللّه علیه وسلّم غزوة تبوک خلّف علیاً» «۱».

قال: «سعید بن المسیب المخزومی، عن عامر بن سعد عن أبیه حدیثاً (م) فی قوله لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی. تقدم فی ترجمته عن سعد» «۲».

«۶۳» روایة الزّرندی ... ص: ۱۴۵

ورواه محمد بن یوسف الزرندی بقوله: «روی الترمذی بسنده إلی عامر ابن سعد بن أبی وقاص عن أبیه سعد: أنْ بعض الأمراء قال له: ما منعک أنْ تسبَّ أبا تراب؟ قال: أما ذکرت ثلاثاً قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأن تکون لی واحدة أحبّ إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی، وخلّفه فی بعض مغازیه فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی مع النساء والصبیان فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «... ۳».

---

(۱) تحفة الأشراف ۳/ ۱۱۸۴ رقم ۳۸۵۸.

(۲) تحفة الأشراف ۳/ ۱۱۹۲ رقم ۳۸۸۲.

(۳) نظم درر السمطین: ۱۰۷.

«۶۴» روایة الهمدانی ... ص: ۱۴۶

ورواه السیّد علی الهمدانی: «عن جابر رضی اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: یا علی أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «۱».

«۶۵» روایة ابن الشّحنة ... ص: ۱۴۶

ورواه أبو الولید محمد بن محمد الحلبی المعروف بابن الشحنة حیث قال: «استخلف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً رضی اللَّه عنه علی أهله. فقال المنافقون: إنّما خلّفه استثقالًا له. فلحق برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال له: کذبوا، إنما خلّفتک لما ورائی، فارجع، أما ترضی أنْ تکون منزلتک منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

«۶۶» روایة الزین العراقی ... ص: ۱۴۶

ورواه زین الدین أحمد بن عبد الرحیم العراقی. فقد قال الحسین

---

(۱) مودّة القربی المودّة السابعة.

(۲) روض المناظر فی أخبار الأوائل والأواخر- حوادث السنة التاسعة.

الدیار بکری: «قال الحافظ زین الدین العراقی فی شرح التقریب: لم یتخلّف علی عن المشاهد إلّافی تبوک، فإن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّفه علی المدینة وعلی عیاله وقال له یومئذ: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وهو فی الصحیحین من حدیث سعد بن أبی وقاص، انتهی. ورجّحه ابن عبد البر» «۱».

«۶۷» روایهٔ ملک العلماء ... ص: ۱۴۷

ورواه ملک العلماء الدولت آبادی فی (هدایهٔ السعداء) کما ستعرف.

«۶۸» روایهٔ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۴۷

رواه بترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «قال ابن عبد البر: وقد أجمعوا أنه أوّل من صلّی القبلتین، وهاجر وشهد بدراً وأحداً وسائر المشاهد، وأنه أبلی ببدر وأحدٍ والخندق وخیبر البلاء العظیم، وکان لواء رسول اللَّه صلّی اللّه علیه وسلّم بیده فی مواطن کثیرهٔ. ولم یتخلّف إلّافی تبوک، خلّفه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینهٔ وقال له: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

---

(۱) تاریخ الخمیس فی أحوال أنفس النفیس ۲/ ۱۲۵.

(۲) تهذیب التهذیب ۵/ ۶۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۸

«۶۹» روایهٔ ابن الصبّاغ ... ص: ۱۴۸

ورواه نور الدین ابن الصباغ المکی حیث قال:
«روی مسلم والترمذی: إن معاویهٔ قال لسعد بن أبی وقاص: ما منعک أنْ تسب أبا تراب؟ فقال: أما ما ذکرت ثلاثهٔ قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، ولأن تکون لی واحدهٔ منهنَّ أحبّ إلی من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول- وقد خلّفه فی بعض مغازیه فقال علی: خلّفتنی مع النساء والصبیان؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «... ۱».

«۷۰» روایهٔ السّیوطی ... ص: ۱۴۸

ورواه جلال الدین السیوطی بقوله: «أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص: إن رسول اللَّه صلّی اللّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوهٔ تبوک، فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی.

---

(۱) الفصول المهمهٔ: ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۹

أخرجه أحمد والبزار من حدیث أبی سعید الخدری، والطبرانی من حدیث: أسماء بنت عمیس، وأم سلمهٔ، وحبشی بن جنادهٔ، وابن عمر، وابن عبّاس، وجابر بن سمرهٔ، والبراء بن عازب، وزید بن أرقم» «۱».

«۷۱» روایهٔ الدیار بکری ... ص: ۱۴۹

ورواه القاضـی الحسین بن محمد الدیار بکری فی (تاریخه) حیث قال: «خلّف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب علی أهله وأمره بالإقامهٔ فیهم. فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا وتخفّفاً منه، فلمّا قالوا ذلک، أخذ علی سلاحه ثم خرج حتی أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبیّ اللّه زعم المنافقون أنک إنما خلّفتنی أنک استثقلتنی وتخفّفتَ منی، فقال: کذبوا، ولکنی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع واخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی یا علی- أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. فرجع علی إلی المدینهٔ، ومضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی سفره. کذا فی الاکتفاء وشرح المواقف.

وقال الشیخ أبو إسحاق الفیروزآبادی فی عقائده: أی حین توجّه موسی إلی میقات ربه استخلف هارون فی قومه» «۲».

---

(۱) تاریخ الخلفاء: ۱۹۹- ۲۰۰.

(۲) تاریخ الخمیس ۲/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۰

قال الدیار بکری: «وشهد المشاهد کلها ولم یتخلّف إلّافی تبوک، فإن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خلّفه فی أهله فقال: یا رسول اللّه أتخلّفنی فی النساء والصّبیان؟ قال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی. أخرجاه فی الصحیحین، کذا فی الصفوهٔ» «۱».

«۷۲» روایهٔ ابن حجر المکی ... ص: ۱۵۰

وأمّا روایهٔ ابن حجر المکی، فستأتی عبارته عن (الصواعق) قریباً.

«۷۳» روایهٔ المتقی ... ص: ۱۵۰

ورواه علی بن حسام الدین المتقی، عن غیر واحدٍ من أعلام الحدیث، فی کتابه (کنز العمال) کما عرفت. وفیه أیضاً:

«أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی نبی. حم د ق ه عن سعد» «۲».

وفیه أیضاً:

---

(۱) تاریخ الخمیس ۲/ ۲۷۵.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۵۹۹ رقم ۳۲۸۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۱

«أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. م ت عن سعد. ت عن جابر» «۱».

«۷۴» روایهٔ الشهاب أحمد ... ص: ۱۵۱

ورواه شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل) وسنذکر عبارته.

«۷۵» روایهٔ الجمال المحدث ... ص: ۱۵۱

ورواه عطاء اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدث فی سیرته (روضة الأحباب) کما ستعرف.

«۷۶» روایة المنّاوی ... ص: ۱۵۱

ورواه عبد الرؤوف المناوی، کما ستعرف من عبارته فی شرح (الجامع الصغیر).

---

(۱) کنز العمال ۱۱/ ۵۹۹ رقم ۳۲۸۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۲

«۷۷» روایة العیدروس ... ص: ۱۵۲

ورواه شیخ بن عبداللّه العیدروس حیث قال:

«أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص، وأحمد والبزار عن أبی سعید الخدری، والطبرانی عن: أسماء بنت عمیس وأم سلمة وحبشی بن جنادة وابن عمر وابن عبّاس وجابر بن سمرة وعلی والبراء بن عازب وزید بن أرقم:

إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی» «۱».

«۷۸» روایة ابن باکثیر ... ص: ۱۵۲

ورواه أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی ... وستأتی روایته.

«۷۹» روایة محبوب العالم ... ص: ۱۵۲

ورواه محمد بن صفی الدین جعفر الملقب بمحبوب العالم.. کما

---

(۱) العقد النبوی والسر المصطفوی: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۳

سننقلها عن (تفسیره).

«۸۰» روایة البدخشانی ... ص: ۱۵۳

ورواه محمد بن معتمد خان البدخشانی عن مسلم والترمذی عن سعد ابن أبی وقاص حیث قال: «أخرج مسلم والترمذی عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه، إن معاویة بن أبی سفیان أمره فقال له: ما یمنعک أن تسب أبا تراب؟ فقال: أما ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأن یکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلی من حمر النعم: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول وخلّفه فی بعض مغازیه»....

«۸۱» روایهٔ محمد صدر العالم ... ص: ۱۵۳

ورواه محمد صدر العالم فی کتابه (معارج العلی کما ستعرف.

«۸۲» روایهٔ ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۵۳

ورواه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم، وهو والد (الدهلوی) فی تاریخه المسمّی ب (إزالهٔ الخفا ...) وسنذکرها.

«۸۳» روایهٔ العجیلی ... ص: ۱۵۳

ورواه أحمد بن عبد القادر الحفظی العجیلی فی (ذخیرهٔ المآل)
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۴
وسنذکر عبارته.

«۸۴» روایهٔ الرشید الدّهلوی ... ص: ۱۵۴

ورواه رشید الدین خان وهو تلمیذ (الدهلوی) فی (الفتح المبین) بقوله: «وفی مفتاح النجا فی الفصل الثانی عشر من الباب الثالث: أخرج الخطیب عن عمر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خرج إلی تبوک واستخلف علیّاً، فقال: أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی».

«۸۵» روایهٔ محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۵۴

ورواه المولوی محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلهٔ النجاهٔ) کما سیأتی.

«۸۶» روایهٔ ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۴

ورواه ولی اللّه اللکهنوی فی کتابه (مرآهٔ المؤمنین) عن البخاری.

«۸۷» روایهٔ زینی دحلان ... ص: ۱۵۴

ورواه أحمد بن زینی دحلان فی (سیرته) بقوله:
«واستخلف صلّی اللّه علیه وسلّم علی المدینهٔ علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، وخلّفه أیضاً علی أهله وعیاله، فأرجف به المنافقون وقالوا:
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۵
ما خلّفه إلّااستثقالًا له وتخفّفاً. فأخذ علی رضی اللّه عنه سلاحه ثم أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبی اللّه زعم المنافقون أنک إنما خلّفتنی لأنک استثقلت منی وتخفّفت منی. فقال:
کذبوا، ولکن خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی- یا علی- أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه

لا نبی بعدی. فرجع إلی المدینة. وفی روایة فقال علی رضی اللَّه: رضیت ثم رضیت ثم رضیت» «۱».

«۸۸» روایة الشبلنجی ... ص: ۱۵۵

ورواه الشبلنجی حیث قال: «وشهد المشاهد کلّها ولم یتخلّف إلّافی تبوک، فإنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّفه فی أهله فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ قال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی. أخرجه الشیخان» «۲».

---

(۱) السیرة النبویة لابن دحلان ۲/ ۱۲۶.

(۲) نور الأبصار: ۸۶.

صحّة الحدیث وکثرة طرقه وتواتره ... ص: ۱۵۹

اشارة

لقد أوقفناک علی طرفٍ من طرق حدیث المنزلة، فظهر لک کثرة طرقه المعتبرة، مضافاً إلی کونه من أحادیث الصحیحین والصحاح الأخری...

فالحدیث صحیح ثابت کثیر الأسانید والطرق فی کتب أهل السنّة...

وهذا ما اعترف به جماعة منهم:

إعتراف ابن تیمیّة بصحته ... ص: ۱۵۹

فقد قال ابن تیمیّة:

«إنّ هذا الحدیث صحیح بلا ریب، ثبت فی الصحیحین وغیرهما» «۱».

إعتراف عبد الحق بالإتفاق علی صحّته ... ص: ۱۵۹

بل نصَّ الشیخ عبد الحق الدهلوی علی الاتفاق علی صحّته حیث قال:

«إنّ أئمة الحدیث متّفقون علی صحّة هذا الحدیث، وما قالوه هو المعتمد».

قال الکنجی بقیام الإجماع علی صحّته ... ص: ۱۵۹

بل نصَّ أبو عبداللَّه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی علی قیام

---

(۱) منهاج السنّة ۷/ ۳۲۶.

الإجماع علی صحّة هذا الحدیث ... کما ستطّلع علیه عن کتب إن شاء اللَّه تعالی.

للتنوخی کتاب مفرد فی طرقه ... ص: ۱۶۰

وصنّف أبو القاسم علی بن المحسّن کتاباً مفرداً فی طرقه، فرواه عن جماعة من الصحابة یزیدون عن عشرین ... قال صاحب (الطرائف):

«وقد صنّف القاضی أبو القاسم علی بن المحسّن بن علی التنوخی- وهو من أعیان رجالهم- کتاباً سمّاه (ذکر الروایات عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال لأمیر المؤمنین علی بن أبی طالب: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی وبیان طرقها واختلاف وجوهها). رأیت هذا الکتاب من نسخةٍ نحو ثلاثین ورقة عتیقة، علیها تاریخ الروایة (سنة ۴۴۵).

وروی التنوخی حدیث النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لعلی علیه السلام: أنت منی بمنزلة هارون من موسی عن:

[أسماء الصحابة والتابعین الذین روی عنهم التنوخی ... ص: ۱۶۰

۱- عمر بن الخطاب.

۲- وعن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب.

۳- وسعد بن أبی وقاص.

۴- عبداللَّه بن مسعود.

۵- وعبداللَّه بن عباس.

۶- وجابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۷- وأبی هریرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۱

۸- وأبی سعید الخدری.

۹- وجابر بن سمرة.

۱۰- ومالک بن الحویرث.

۱۱- والبراء بن عازب.

۱۲- وزید بن أرقم.

۱۳- وأبی رافع مولی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

۱۴- وعبداللَّه بن أبی أوفی

۱۵- وأخیه: زید بن أبی أوفی

۱۶- وأبی سریحة حذیفة بن أسید.

۱۷- وأنس بن مالک.

۱۸- وأبی بریدة الأسلمی.

۱۹- وأبی بردة الأسلمی.

۲۰- وأبی أیوب الأنصاری.

۲۱- وعقیل بن أبی طالب.

۲۲- وحبشی بن جنادة السلولی.

۲۳- ومعاویهٔ بن أبی سفیان.

۲۴- وأم سلمهٔ زوجهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

۲۵- وأسماء بنت عمیس.

۲۶- وسعید بن المسیب.

۲۷- ومحمد بن علی بن الحسین علیه السلام.

۲۸- وحبیب بن أبی ثابت.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۲

۲۹- وفاطمهٔ بنت علی.

۳۰- وشرحبیل بن سعد.

ترجمهٔ التنوخی ... ص: ۱۶۲

وأبو القاسم التنوخی من أعیان علماء أهل السنّهٔ: فقیه، محدّث، أدیب، ثقهٔ، صدوق...

۱- السمعانی: «أبو القاسم علی بن المحسن بن علی بن محمد بن أبی الفهم التنوخی. سمع أبا الحسن علی بن أحمد بن کیسان النحوی، وإسحاق بن سعد بن الحسن بن سفیان النسوی وأبا القاسم عبداللَّه بن إبراهیم الزبیبی وعلی ابن محمد بن سعید الرزاز وخلقاً کثیراً من طبقتهم.

ذکره أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب قال: کتبت عنه، وسمعته یقول: ولدت بالبصرهٔ فی النصف من شعبان سنهٔ ۳۷۰ وکان قد قبلت شهادته عند الحکّام فی حداثته، ولم یزل علی ذلک مقبولًا إلی آخر عمره. وکان متحفّظاً فی الشهادهٔ محتاطاً صدوقاً فی الحدیث. وتقلّد قضاء نواح عدّهٔ منها: المدائن وأعمالها وآذربیجان والبردان وقرمیسین.

قلت: روی لنا عنه أبو بکر محمد بن عبد الباقی الأنصاری ببغداد الکثیر، وکانت له عن التنوخی إجازهٔ صحیحهٔ.

مات فی المحرم سنهٔ ۴۴۷» «۱».

۲- ابن خلکان: بترجمهٔ أبیه: «وأمّا ولده أبو القاسم علی بن

(۱) الأنساب للسمعانی ۱/ ۴۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۳

المحسن ابن علی التنوخی، فکان أدیباً فاضلًا» ... ثم ذکر کلام الخطیب «۱».

إعتراف ابن عبد البر بکونه من أثبت الأخبار وأصحّها ... ص: ۱۶۳

وقال أبو عمر یوسف بن عبد البر: «وروی قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی جماعهٔ من الصحابهٔ، وهو من أثبت الأخبار وأصحّها. رواه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: سعد بن أبی وقاص، وطرق حدیث سعد فیه کثیرهٔ جدّاً، قد ذکره ابن أبی خیثمهٔ وغیره، ورواه ابن عبّاس وأبو سعید الخدری وجماعهٔ یطول ذکرهم» «۲».

إعتراف المزی بکونه من أثبت الآثار وأصحّها ... ص: ۱۶۳

وکذا قال المزی بترجمهٔ مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، وهذه عبارته: «خلّفه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینهٔ وعلی عیاله

بعده فی غزوة تبوک وقال له: أنت منی بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبی بعدی. وروی قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسى جماعة من الصحابة، وهو من أثبت الآثار وأصحّها. رواه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم:

سعد بن أبی وقاص

وابن عبّاس

(۱) وفیات الأعیان ۴/ ۱۶۲.

(۲) الإستیعاب ۳/ ۱۰۹۷.

وأبو سعید الخدری

وجابر بن عبداللَّه

وأم سلمة

وأسماء بنت عمیس

وجماعة یطول ذکرهم» «۱».

ذکر الکنجی عدداً من رواته من الصحابة ... ص: ۱۶۴

وقال الکنجی بعد روایة الحدیث «عن عددٍ کثیرٍ من الصحابة» قال: «منهم:

عمر

وعلی

وسعد

وأبو هریرة

وابن عبّاس

وابن جعفر

ومعاویة

وجابر بن عبداللَّه

وأبو سعید الخدری

والبراء بن عازب

وزید بن أرقم

وجابر بن سمرة

(۱) تهذیب الکمال ۱۳/ ۳۰۱.

وأنس بن مالک

وزید بن أبی أوفی

ونبیط بن شریط

ومالک بن الحویرث

وأسماء بنت عمیس

وفاطمة بنت حمزة

وغیرهم ... رضی اللَّه عنهم أجمعین» «۱».

ذکر ابن کثیر کلام ابن عساکر ... ص: ۱۶۵

وقال ابن کثیر بعد روایة الحدیث من طرقٍ عدیدةٍ: «وقد رواه غیر واحد عن عائشة بنت سعد عن أبیها. قال ابن عساکر: وقد روی هذا الحدیث عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جماعة من الصحابة منهم:

عمر

وعلی

وابن عبّاس

وعبداللَّه بن جعفر

ومعاویة

وجابر بن عبداللَّه

وجابر بن سمرة

وأبو سعید

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۶

والبراء بن عازب

وزید بن أبی أوفی

ونبیط بن شریط

وحبشی بن جنادة

ومالک بن الحویرث

وأنس بن مالک

وأبو الفیل

وأم سلمة

وأسماء بنت عمیس

وفاطمة بنت حمزة.

وقد تقصّی ابن عساکر هذه الأحادیث فی ترجمة علی من تاریخه فأجاد وأفاد، وبرّز علی النظراء والأشباه والأنداد، فرحمه ربّ العباد یوم التناد» «۱».

إعتراف العسقلانی بکثرة طرقه ... ص: ۱۶۶

وقال ابن حجر العسقلانی بعد روایة الحدیث عن جماعة عن بعض الصّحابة: «روی عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم عن غیر سعد، من حدیث:

عمر

وعلی نفسه

وأبی هریرة

وابن عبّاس

وجابر بن عبداللّه

والبراء

(۱) تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۷

وزید بن أرقم

وأبی سعید

وأنس

وجابر بن سمرة

وحبشی بن جنادة

ومعاویة

وأسماء بنت عمیس

وغیرهم. وقد استوعب طرقه ابن عساکر فی ترجمة علی» «۱».

کلام ابن حجر المکی ... ص: ۱۶۷

وقال ابن حجر المکّی لدی روایة هذا الحدیث: «أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص، وأحمد والبزار عن أبی سعید الخدری، والطبرانی عن أسماء بنت عمیس، وأم سلمة، وحبشی بن جنادة، وابن عمر، وابن عبّاس، وجابر بن سمرة، وعلی، والبراء بن عازب، وزید بن أرقم:

إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی» «۲».

تواتر هذا الحدیث ... ص: ۱۶۷

وإذ ثبت کثرة طرق هذا الحدیث، وأنّه من حدیث أکثر من عشرین من الصّحابة ... فلا ریب فی تواتره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۹۳.

(۲) الصواعق المحرقة: ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۸

وسلّم ... لأنَّ القوم یدّعون التواتر فی خبر صلاة أبی بکر بزعم کونه من حدیث ثمانیةٍ من الصحابة ... قال ابن حجر: «واعلم أن هذا الحدیث متواتر، فإنه ورد من حدیث عائشة، وابن مسعود، وابن عبّاس، وابن عمر، وعبداللَّه بن زمعة، وأبی سعید، وعلی بن أبی طالب، وحفصة».

بل التواتر یتحقق عند ابن حزم بورود الحدیث عن أربعةٍ من الصّحابة

وعلی هذا منع بیع الماء فی کتابه (المحلّی .

فإذا کان الحدیث بروایة الثمانیة بل الأربعة متواتراً، فهو بروایة أضعاف ذلک متواتر بالأولویّة القطعیّة...

ومن هنا اعترف بعض أکابر القوم بتواتر حدیث المنزلة:

تواتره عند الحاکم ... ص: ۱۶۸

منهم: الحاکم النیسابوری ... فقد قال الکنجی بعد روایة الحدیث:

«قلت: هذا حدیث متفق علی صحّته، رواه الأئمة الحفاظ کأبی عبداللَّه البخاری فی صحیحه، ومسلم بن الحجاج فی صحیحه، وأبی داود فی سننه، وأبی عیسی الترمذی فی جامعه، وأبی عبد الرحمن النسائی فی سننه، وابن ماجة القزوینی فی سننه.

واتفق الجمیع علی صحّته حتی صار ذلک إجماعاً منهم.

قال الحاکم النیسابوری: هذا حدیث دخل فی حد التواتر» «۱».

تواتره عند السّیوطی ... ص: ۱۶۸

ومنهم: الحافظ جلال الدین السیوطی، فإنه أدرجه فی کتابٍ له فی

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۹

الأحادیث المتواترة حیث قال: «حدیث: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی. أخرجه أحمد عن أبی سعید الخدری وأسماء بنت عمیس. والطبرانی عن: أم سلمة وابن عبّاس وحبشی بن جنادة وابن عمر وعلی وجابر ابن سمرة والبراء بن عازب وزید بن أرقم» «۱».

تواتره عند المتقی ... ص: ۱۶۹

ومنهم: الشیخ علی المتقی فی کتابٍ له فی المتواترات قال فی أوّله: «الحمد للَّهوالصلاة والسلام علی رسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم وبعد: - فیقول الفقیر إلی اللَّه تعالی علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی: هذه الأحادیث متواترة نحو اثنین وثمانین حدیثاً، التی جمعها العلامة السیوطی رحمة اللَّه تعالی علیه وسمّاها قطف الأزهار المتناثرة. وذکر فیها رواتها من الصحابة عشرة فصاعداً، لکنی حذفت الرواة وذکرت متن الأحادیث لیسهل حفظها وهی هذه «قال:

«من کنت مولاه فعلی مولاه-

أما ترضی أنْ تكون منی بمنزلهٔ هارون من موسی».

تواتره عند محمد صدر العالم ... ص: ۱۶۹

وقال محمد صدر العالم: «أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص، وأحمد والبزار عن أبی سعید الخدری، والطبرانی عن أسماء بنت عمیس وأم سلمهٔ وحبشی بن جنادهٔ، وابن عمر وابن عبّاس وجابر بن سمرهٔ وعلی والبراء ابن عازب وزید بن أرقم:

إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی

---

(۱) الأزهار المتناثرهٔ فی الأحادیث المتواترهٔ- حرف الألف.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۰

غزوهٔ تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تكون منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی.

وهذا الحدیث متواتر عند السیوطی رحمه اللَّه» «۱».

تواتره عند ولی اللَّه الدهلوی ... ص: ۱۷۰

وقال ولی اللَّه الدهلوی فی مآثر أمیر المؤمنین علیه السلام: «فمن المتواتر حدیث: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی. روی ذلک عن: سعد بن أبی وقاص، وأسماء بنت عمیس، وعلی بن أبی طالب، وعبداللَّه بن عبّاس وغیرهم» «۲».

وقال أیضا: «وشواهد هذا الحدیث كثیرهٔ وهی بالغهٔ حدّ التواتر كما لا یخفی علی متتبعی الحدیث» «۳».

تواتره عند المولوی مبین ... ص: ۱۷۰

وقال المولوی محمد مبین فی باب فضائل الإمام علیه السلام:

«وأكثر الأحادیث المذكورهٔ فی هذا الباب من المتواترات، كحدیث: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، وحدیث: أنا من علی وعلی منی، وأللهم وال من والاه وعاد من عاداه. وحدیث: لأعطین الرّایهٔ رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله. وغیرها» «۴».

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی مخطوط.

(۲) إزالهٔ الخفا- مآثر علی بن أبی طالب، من المقصد الثانی.

(۳) قرّهٔ العینین: ۱۳۸.

(۴) وسیلهٔ النجاهٔ فی مناقب السادات: ۷۱، الباب الثانی من أبواب الكتاب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۳

دحض المكابرهٔ فی صحّهٔ الحدیث أو تواتره ... ص: ۱۷۳

اشارهٔ

فهذا حدیث المنزلهٔ وصحّته وثبوته وشهرته بل تواتره عند أهل السنّهٔ، حسب تصریحات كبار أساطینهم ومشاهیر أئمتهم وعلمائهم...

فالعجب کلّ العجب من جماعةٍ من متکلّمیهم الأعلام یضطرّهم العجز عن الجواب عن الإستدلال به ... ویلجؤهم التعصّب للهوی... إلی القدح فی سنده أو المکابرة فی تواتره...

أبو الحسن الآمدی ... ص: ۱۷۳

فهذا أبو الحسن الآمدی یقول عنه: «غیر صحیح». والغریب جدّاً ذکر ابن حجر المکی هذا القول الشنیع فی مقام الجواب عن الإستدلال فیقول:

«إنّ الحدیث إن کان غیر صحیح- کما یقول الآمدی- فظاهر» «... ۱».

ترجمة الآمدی ... ص: ۱۷۳

لکن هذا الرّجل مقدوح مجروح عند علماء أهل السنة، کالذهبی وابن حجر العسقلانی، ویکفی لسقوطه کونه تارک الصّلاة: قال الذهبی:

«سیف الآمدی المتکلّم صاحب التصانیف علی بن أبی علی، قد نفی من دمشق لسوء اعتقاده، وصحّ أنه کان یترک الصلاة، نسأل اللّه العافیة.

وکان من الأذکیاء. مات سنة ۶۳۱» «۲».

فأیّ وجهٍ یتصوّر لاعتماد ابن حجر المکی علی قول مثل هذا الرجل

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۷۳.

(۲) میزان الإعتدال ۳/ ۳۵۸ رقم ۳۶۵۲.

الفاسد، إلّاالتعصّب للباطل؟!

لکن هذا القول السّاقط لا یختص بهذا المتکلّم الفاسد، فقد تفوّه به غیره من متکلّمیهم:

عضد الدین الإیجی ... ص: ۱۷۴

قال عضد الدین عبد الرحمن بن أحمد الإیجی صاحب (المواقف) فی الجواب عن الإستدلال به: «الجواب: منع صحّة الحدیث»... «۱».

شمس الدین الإصفهانی ... ص: ۱۷۴

وقال شمس الدین محمود بن عبد الرحمن الإصفهانی بعد ذکر بعض الأدلة: «والجواب عن الثانی: إنه لا یصحّ الإستدلال به من جهة السند، ولو سلّم صحة سنده قطعاً، لکن لا نسلّم أنّ قوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی، کلّ منزلة کانت لهارون من موسی» «۲».

وقال أیضاً: «إنّه لا یصح الإستدلال به من جهة السند کما تقدم فی الخبر المتقدم. ولئن سلّم صحة سنده قطعاً، لکن لا نسلّم أن قوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی، یعمّ کلّ منزلة کانت لهارون من موسی» «۳».

التفتازانی ... ص: ۱۷۴

وقال سعد الدين التفتازاني: «والجواب: منع التواتر، بل هو خبر

---

(۱) المواقف فی علم الكلام: ۴۰۶.

(۲) شرح الطوالع- مخطوط.

(۳) شرح التجريد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۵

واحد فی مقابلة الإجماع، ومنع عموم المنازل» «۱».

وقال أيضا: «وردّ: بأنه لا تواتر، ولا حصر فی علی، ولا عبرة بأخبار الآحاد فی مقابلة الإجماع» «۲».

القوشجی ... ص: ۱۷۵

وقال علاء الدين القوشجی: «وأجيب: بأنّه علی تقدير صحّته، لا يدلّ علی بقائه خليفةً بعد وفاته دلالةً قطعيّةً، مع وقوع الإجماع علی خلافه» «۳».

الشريف الجرجانی ... ص: ۱۷۵

وقال الشريف الجرجانی فی شرح قول صاحب المواقف: «الجواب: منع صحة الحديث »: «كما منعه الآمدی. وعند المحدثين إنه صحيح وإن كان من قبيل الآحاد» «۴».

إسحاق الهروی ... ص: ۱۷۵

وقال إسحاق الهروی سبط الميرزا مخدوم الشريفی فی (السهام الثاقبة):

«قلنا: التواتر ممنوع. وإنما هو خبر واحد فی مقابلة الإجماع فلا يعتبر».

عبد الكريم الصدّيقی ... ص: ۱۷۵

وقال عبد الكريم نظام الصدّيقی نسباً والحنفی مذهباً فی (إلجام

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۲) تهذيب الكلام فی الجواب عن حديث المنزلة.

(۳) شرح التجريد: ۴۷۵.

(۴) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲- ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۶

الرافضة): «والجواب: إنّ هذا الحديث كما قال الآمدی غير صحيح»....

حسام الدين السهارنفوری ... ص: ۱۷۶

وقال حسام الدين السهارنفوری: «هذا الخبر ممنوع الصحّة كما صرّح به الآمدی، وعلی تقدير صحّته كما هو مختار المحدثين، فهو

خبر واحد لا متواتر، فلا يصلح للإحتجاج على الخلافة» «۱».

حاصل كلماتهم أمران ...: ص: ۱۷۶

اشارهٔ

وأنت إذا لاحظت كلمات هؤلاء رأيت الواحد منهم يتّبع الآخر ويقلّده فيما قال ولا يزيد عليه بشیء ... إنّ الغرض هو إبطال إمامهٔ أمير المؤمنين عليه السلام وردّ الإستدلال على إثباتها بأىّ طريقٍ كان...

لقد لاحظت أنّ حاصل كلماتهم فی مقام الجواب عن الإستدلال بهذا الحديث الشريف هو:

۱- المنع من صحّته ... ص: ۱۷۶

اشارهٔ

فالآمدی يقول: «هذا الحديث غير صحيح» ثم يأتی من بعده غيره ويأخذ منه هذا من أن غير يوضّح وجهه ويبيّن دليله...

الجواب عنه ... ص: ۱۷۶

لكن يكفی فی الجواب عنه ما تقدّم سابقاً من أنّ هذا الحديث فی أعلى درجات الصحّهٔ عند القوم، فقد رووه بالأسانيد المعتبرهٔ والطرق

---

(۱) مرافض الروافض- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۷

المتكثرهٔ عن جمع غفير من الصّحابهٔ، ثم نصّوا على صحّته وقالوا بتواتره عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله ... وأخرجه الشيخان فی صحيحيهما، وكذا غيرهما من أصحاب الصّحاح ... فإذا لم يكن هذا الحديث صحيحاً سنداً فأىّ حديث عندهم صحيح؟ وإذا أمكن القدح فی سند هكذا صحيح فبأىّ شیء يمكنهم إثبات فضيلةٍ لمشايخهم أو معتَقدٍ من عقائدهم أو حكمٍ من الأحكام الشرعيّهٔ؟

فإذا كان هذا حال أساطين أهل السنهٔ فی مقابلهٔ الشيعهٔ، فأىّ خيرٍ منهم يطلب، وأىّ إنصافٍ يرتجى فی شیء من المباحث العلميّهٔ؟

ومن هنا يعلم أنْ لا ملاک عند القوم ولا ضابطهٔ يقفون عندها ولا قاعدهٔ يلتزمون بها ... فی البحث مع الشّيعهٔ...

لقد وصف ابن حجر المكّی الصحيحين بأنهما «أصحّ الكتب بعد القرآن بإجماع من يعتد به» «۱» وكذا قال غيره كما لا يخفى على من راجع (المنهاج فی شرح المنهاج للنووی) و (شرح النخبهٔ لابن حجر العسقلانی) و (قرهٔ العينين للدهلوی) وغيرها.

وزعموا أنّ النبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم جعل كتاب البخاری كتابه، وأمر بدراسته، كما فی (مقدمهٔ فتح الباری).

ونقلوا عنه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم الحكم بصحّهٔ جميع أحاديث البخاری والإذن بروايتها عنه، وكذا صحيح مسلم كما فی (الدر الثمين فی مبشّرات النبی الأمين) لولی اللّه الدهلوی.

وذهبوا إلى القول بأنّ من يهوّن أمرهما فهو مبتدع متّبع غير سبيل المؤمنين ... كما فی (حجّهٔ اللّه البالغهٔ).

---

(۱)

الصواعق المحرقهٔ، الفصل الأوّل، فی کیفیّهٔ خلافهٔ أبی بکر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۸

وتجرّأوا علی ردّ فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام الواردهٔ فی أخبار الفریقین، بسبب المخالفهٔ بینها وبین أحادیث الصحیحین، وتقدیم أحادیثهما بدعوی قیام الإجماع علی صحّتها دون غیرها ... کما فی (قرّهٔ العینین ...)

وطعنوا علی الشیعهٔ عدم اعتمادهم علی أحادیثهما کما فی (النواقض)..

إلی غیر ذلک ممّا قالوه فی شأن الصحیحین ...

ومع کلّ هذا یقدحون فی حدیث المنزلهٔ المخرّج فیهما!!

وعلی الجملهٔ ... فإنّ ما سبق ذکره فی سند حدیث المنزلهٔ، وما قالوه فی صحّته وثبوته وتواتره ... لا ـ سیّما کونه من أحادیث الصحیحین والصحاح الأخری ... کافٍ لدحض القدح فی سند هذا الحدیث ...

۲– نفی تواتره وأنّه خبر واحد ... ص: ۱۷۶

اشارهٔ

والأمر الثانی ... نفی تواتره وزعم کونه من الآحاد ... بعد الإعتراف بکونه صحیحاً عند أهل الحدیث.

الجواب عنه ... ص: ۱۷۸

إنّ هذا کسابقه واضح السّقوط ... لما عرفت من أنه من حدیث أکثر من عشرین نفساً من الصّحابهٔ، وقد ادّعی ابن حجر التواتر فیما رواه ثمانیهٔ، وابن حزم فیما رواه أربعهٔ منهم.

علی أنّ جماعهٔ من أکابرهم– وعلی رأسهم الحاکم النیسابوری– ینصّون علی تواتره، والسّیوطی والمتقی یذکرانه فیما ألّفاه فی الأحادیث

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۹

المتواترهٔ.

وجوه صحّهٔ الإحتجاج به ولو کان واحدا ... ص: ۱۷۹

اشارهٔ

علی أنّا لو سلّمنا عدم تواتره وکونه من أخبار الآحاد، فلنا وجوه عدیدهٔ علی جواز الإستدلال والإحتجاج به علی إمامهٔ مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام:

۱– تأیّده بأحادیث متواترهٔ ... ص: ۱۷۹

إنّ حدیث المنزلة- علی فرض عدم تواتره- تؤیّده أحادیث متواترة قطعاً مثل حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه. ونحوه ممّا تواتر نقله عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله فی کتبهم، فی فضائل ومناقب أمیر المؤمنین علیه السلام.

۲- تواتره عند الشیعة ... ص: ۱۷۹

إن کون هذا الحدیث متواتراً عند الشیعة بلا ریب، وکونه منقولًا عند الأعلام والأساطین من أهل السنّة- وبطرقٍ کثیرة- یوجب القطع بصدوره، وما هذا شأنه لا عائبة فی التمسّک به.

۳- تمسّکهم بالآحاد فی مختلف الأبحاث ... ص: ۱۷۹

إنّ الإحتجاج بالآحاد جائز عند أهل السنّة، وهذا دیدنهم ودأبهم فی مختلف الأبحاث، فلو فرض کون حدیث المنزلة من الآحاد فالتمسّک به جائز.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۰

بل إنّ فی کلمات بعضهم الحکم بکفر من أنکر الخبر الواحد ... قال الشهاب الدولت آبادی: «فی المضمرات فی کتاب الشهادات: ومن أنکر الخبر الواحد والقیاس وقال إنه لیس بحجة فإنه یصیر کافراً. ولو قال: هذا الخبر غیر صحیح وهذا القیاس غیر ثابت لا یصیر کافراً ولکن یصیر فاسقاً» «۱».

۴- النقض بحدیث: الأئمة من قریش ... ص: ۱۸۰

إن العمدة فی الخلافة البکریّة وأصل دلیلها عند أهل السنّة هو خبر واحد، أعنی حدیث «الأئمة من قریش» الذی رواه أبو بکر نفسه وتفرّد به حسبما صرّح به أئمّتهم «۲ ...» فالإلتزام بعدم جواز الاستدلال بخبر الواحد فی مسألة الخلافة یستلزم قلع أساس الخلافة البکریّة...

* قال الفخر الرازی فی المسألة الثامنة من الأصل العشرین، من کتابه (نهایة العقول)-: «قوله: الأنصار طلبوا الإمامة مع علمهم بقوله علیه السلام: الأئمة من قریش.

قلنا: هذا الحدیث من باب الآحاد. ثم إنه ضعیف الدلالة علی منع غیر القرشی من الإمامة، لأنّ وجه التعلّق به إمّا من حیث أن تعلیق الحکم بالإسم یقتضی نفیه عن غیره، أو لأن الألف واللام یقتضیان الإستغراق.

والأول باطل، والثانی مختلف فیه. فکیف یساوی ذلک ما یدّعونه من

(۱) هدایة السعداء- الجلوة الرابعة من الهدایة السابعة- مخلوط.

(۲) ذکر علماء أهل السنّة تفرّد أبی بکر بحدیثین عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أحدهما: إنا معاشر الأنبیاء لا نورّث ما ترکناه صدقة. والآخر: الأئمة من قریش، وستعلم بذلک فی النصوص الآتیة.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۱

النصّ المتواتر الذی لا یحتمل التأویل؟

وأیضا: فلأن الحدیث مع ضعفه فی الأصل والدلالة لمّا احتجّوا به علی الأنصار ترکوا طلب الإمامة، فکیف یعتقد بهم عدم قبول النصّ الجلی المتواتر؟».

فإذا جاز إحتجاج أبی بکر بحدیثٍ واحد تفرّد به- مع ضعفه فی الدلالهٔ کما اعترف الرازی- جاز للشیعهٔ الإحتجاج بحدیث المنزلهٔ علی خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّه- حتّی لو کان غیر متواتر عند أهل السنهٔ- أقوی من الحدیث المذکور سنداً ودلالهً بلا ریب.

ولو أمعنت النظر فی عبارهٔ الرازی المذکورهٔ لرأیتها فی قوّهٔ ألف دلیل علی بطلان خلافهٔ أبی بکر، لأن الدلیل الذی احتجّ به أبو بکر علی استحقاقه الخلافهٔ دون الأنصار ضعیف فی الأصل والدلالهٔ، ومن المعلوم أن ما کان ضعیفاً فی الدلالهٔ لا یجوز الإحتجاج به قطعاً وإنْ کان قویاً فی الأصل، فکیف لو کان ضعیفاً فی الأصل کذلک؟

* وصاحب (المرافض) أیضاً یصرّح بکون خبر «الأئمهٔ من قریش» خبر واحدٍ ولا یفید إلّاالظن، وقد کان للأنصار مجال للبحث فیه.

* وکذا صاحب (النواقض) ینصّ علی ذلک لکنه یعزو روایته إلی «رجل ...» وهذه عبارته- فی الفصل الثالث من فصول الکتاب-:

«الدلیل العاشر: إعلم أن أرباب السیر وأصحاب الحدیث نقلوا أنّ فی یوم السقیفهٔ لمّا اختلفوا أولًا فی أمر الخلافهٔ، وکانت الأنصار یقولون: لا- نرضی بخلافهٔ المهاجرین علینا، بل منّا أمیر ومنکم أمیر، قام رجل وقال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: الأئمهٔ من قریش. فسکت الأنصار وبایعوا أبا بکر، لغایهٔ إتّباعهم أقوال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۲

وکمال تقواهم. ومع أن خلافهٔ المهاجرین علیهم کانت عندهم مکروههٔ غایهٔ الکراههٔ رضوا بمجرّد خبر واحدٍ وإنْ کان لهم مجال بحثٍ فیه».

* ومن طرائف المقام اعتراف القوم بانحصار دلیل خلافهٔ أبی بکر بهذا الحدیث الذی عرفت حاله ... أنظر إلی المولوی عبد العلی شارح (مسلَّم الثبوت) یقول مازجاً بالمتن:

«ولنا ثانیاً: إجماع الصّحابهٔ علی وجوب العمل بخبر العدل، ولیس فیه استدلال بعمل البعض حتی یرد أنه لیس حجهً ما لم یکن إجماعاً، وفیهم أمیر المؤمنین علی، وفی إفراده کرّم اللَّه وجهه قطعٌ لما سوّلت به أنفس الروافض- خذلهم اللَّه تعالی- بدلیل ما تواتر عنهم، وفیه تنبیه لدفع أنّ الإجماع أحادی، فإثبات المطلوب به دور،- من الإحتجاج والعمل به، أی بخبر الواحد، لا إنه اتفق فتواهم بمضمون الخبر، وعلی هذا لا یرد أن العمل بدلیلٍ آخر، غایهٔ ما فی الباب إنه وافق مضمون الخبر- فی الوقائع التی لا تحصی- وهذا یفید العلم بأن عملهم لکونه خبر عدلٍ فی عملی- وبه اندفع أنّه یجوز أن یکون العمل ببعض الأخبار للإحتفاف بالقرائن ولا یثبت الکلّیهٔ- من غیر نکیر من واحد. وذلک یوجب العلم عادهً لأتّفاقهم، کالقولِ الصریح الموجب للعلم بهِ، کما فی التجربیّات. وبه اندفع أن الإجماع سکوتی وهو لا یفید العلم. ثم فصّل بعض الوقائع فقال:

فمن ذلک: أنهُ عمل الکل من الصحابهٔ رضوان اللَّه تعالی علیهم، بخبر خلیفهٔ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أبی بکر الصدّیق رضی اللَّه تعالی عنه: الأئمهٔ من قریش. ونحن معاشر الأنبیاء لا نورّث. وقد تقدّم تخریجهما. والأنبیاء یدفنون حیث یموتون. حین اختلفوا فی دفن رسول

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۳

اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم. رواه ابن الجوزی، کذا نقل عن التقریر» «۱».

أقول:

فظهر أن حدیث «الأئمهٔ من قریش» من الأخبار الآحاد التی عمل بها أصحاب النبی واحتجّوابها، لا أنهم عملوا فی المسألهٔ بدلیلٍ آخر، غایهٔ ما فی الباب أنه وافق مضمون الخبر.

فثبت إنحصار دلیل صرف الخلافهٔ عن الأنصار إلی أبی بکر بالحدیث المذکور الذی عرفت حاله.

کما أن قول صاحب (النواقض): «رضوا بمجرّد خبر واحدٍ» نص فی أن رضاهم کان بسبب هذا الخبر وحده لا لأمرٍ آخر ... ولعلّه لما

ذکرنا استحیی الرجل من نسبهٔ روایهٔ الحدیث إلی أبی بکر، فنسبها إلی «رجل»!!

ولعلّه من هنا ادّعی ابن روزبهان فی کتابه (الباطل) أن أبا بکر لم یرو هـذا الحـدیث أصلًا ... فقال: «فأمّا حـدیث الأئمهٔ من قریش فلم یروه أبو بکر، بل رواه غیره من الصحابهٔ، وهو کان لا یعتمد علی خبر الواحد».

لکنّها دعوی فی غایـهٔ الغرابـهٔ، فإنّ علماء القوم ینسـبون روایته والإحتجاج به إلی أبی بکر جازمین بـذلک، فی غیر موضعٍ من بحوثهم ...

کمـا لا ـ یخفی علی مـن یلاحـظ (شـرح المختصـر) حیث جـاء فیه: «وعمـل الصـحابهٔ بخـبر أبی بکر: الأئمـهٔ من قریش» «۲» و (فـواتح الرحموت- شرح مسلّم الثبوت) وقد تقدّمت عبارته، و (إزالهٔ الخفا فی سیرهٔ الخلفاء) وغیرها

---

(۱) فواتح الرحموت فی شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۱۳۲.

(۲) شرح مختصر الأصول للعضدی ۲/ ۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۴

من کتب القوم ... لکن عبارهٔ ابن روزبهان أیضاً ظاهرهٔ فی وهن هـذا الحـدیث وسـقوطه عن الصـلاحیّهٔ للإحتجاج به للخلافـهٔ ... فلا تغفل.

۵- قطعیّهٔ أحادیث الصّحیحین ... ص: ۱۸۴

إنّ حـدیث المنزلـهٔ- لکونه فی الصـحیحین- مقطوع الصـدور لو فرض أنّه لیس علی حـدّ التواتر ... لأنّ أحادیث الصـحیحین مقطوعهٔ الصدور لدی: إبن الصـلاح، وأبی إسـحاق وأبی حامد الإسفرانیین، والقاضی أبی الطیّب، والشیخ أبی إسحاق الشیرازی، وأبی عبداللَّه الحمیـدی، وأبی نصـر عبـد الرحیم بن عبـد الخـالق، والسرخسـی الحنفی، والقاضـی عبـد الوهـاب المالکی، وأبی یعلی وابن الزاغونی الحنبلیین، وابن فورک، وأکثر أهـل الکلاـم، وأهل الحـدیث قاطبـهً، وهو مـذهب السّـلف عامـهٔ، ومحمـد بن طاهر المقدسـی- بل قال بذلک فیما کان علی شـرطهما أیضاً- والبلقینی، وابن تیمیهٔ، وابن کثیر، وابن حجر العسقلانی، والسیوطی، وإبراهیم الکردی الکورانی، وأحمد النخلی، وعبد الحق الدهلوی، وولی اللَّه الدهلوی ...

فهؤلاـء کلّهم وغیرهم ... یقولون بأنّ حـدیث الصـحیحین مقطوع بصـحّته ... وإلیک بعض التصـریحات الواردهٔ عنهم فی هـذا الباب، نذکرها بإیجاز مقتصرین علی محلّ الحاجهٔ منها:

* قال السیوطی بشرح التقریب مازجاً به: «وإذا قالوا: صحیح متفق علیه، أو علی صحته، فمرادهم إتفاق الشیخین لا إتفاق الامّهٔ. قال ابن الصّـِلاح: لکنْ یلزم من إتفاقهما إتفاق الامـهٔ علیه، لتلقّیهم له بالقبول. وذکر الشـیخ- یعنی ابن الصـلاح-: (إنّ ما رویاه أو أحدهما فهو مقطوع بصحّته، والعلم القطعی حاصل فیه) قال: خلافاً لمن نفی ذلک ...

قال البلقینی: ما قاله النووی وابن عبد السلام ومن تبعهما ممنوع،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۵

فقد نقل بعض الحفاظ المتأخرین مثل قول ابن الصّـِلاح عن جماعهٍ من الشافعیهٔ، کأبی إسـحاق وأبی حامد الإسفرانیین، والقاضی أبی الطیّب، والشیـخ أبی إسـحاق الشـیرازی، وعن السرخسـی والزاغونی من الحنابلهٔ، وابن فورک، وأکثر أهل الکلام من الأشـعریّهٔ، وأهل الحدیث قاطبهٔ، ومذهب السـلف عامهٔ. بل بالغ ابن طاهر المقدسـی فی صـفوهٔ التصوف فألحق به ما کان علی شرطهما وإنْ لم یخرجاه ...

وقال شیخ الإسلام: ما ذکره النووی فی شرح مسلّم من جهـهٔ الأکثرین، أمّا المحقّقون فلا، وقد وافق ابن الصلاح أیضاً محققون ...

وقال ابن كثير: وأنا مع ابن الصّلاح فيما عوّل عليه وأرشد إليه.

قلت: وهو الذی أختاره ولا أعتقد سواه» «۱».

* قال محمد أكرم بن عبد الرحمن المكی فی (إمعان النظر فی توضيح نخبة الفكر): «وانتصر لابن الصّلاح: المصنّف، ومن قبله شيخه البلقينی تبعاً لابن تيمية».

* وقال الزين العراقی فی (شرح الألفية):

«حكم الصحيحين والتعليق:

وأقطع بصحةٍ لما قد أسند كذا له وقيل ظناً ولَدا

محقّقيهم قد عزاه النووی وفی الصحيح بعض شیء قد روی

مضعَّف ولهما بلا سند أشياء فإن يجزم فصحيح أو ورد

ممرّضاً فلا ولكن يشعر بصحّة الأصل له كيُذكر

ش: أی ما أسنده البخاری ومسلم، يريد ما روياه بإسنادهما المتّصل فهو مقطوع لصحته. كذا قال ابن الصلاح، قال: والعلم اليقينی النظری واقع به، خلافاً لمن نفی ...، وقد سبق إلی نحو ذلك: محمد بن طاهر المقدسی، وأبو نصر عبد الرحيم بن عبد الخالق بن يوسف.

قال النووی: وخالف إبن الصلاح المحققون والأكثرون فقالوا: يفيد الظن ما لم يتواتر» «۱».

* وقال الشيخ عبد الحق الدهلوی فی (تحقيق البشارة إلی تعميم الإشارة): «ثم المتواتر يفيد العلم اليقينی ضرورياً. وقد يفيد خبر الواحد أيضاً العلم اليقينی لكن نظرياً بالقرائن، علی ما هو المختار. قال الشيخ الإمام الحافظ شهاب الدين أحمد بن حجر العسقلانی فی شرح نخبة الفكر: والخبر المحتف بالقرائن أنواع، منها: المشهور إذا كانت له طرق متبائنة سالمةً من ضعف الرواة والعلل. ومنها: ما أخرجه الشيخان فی صحيحيهما ما لم يبلغ حدّ التواتر، فإنه احتفّ بقرائن، منها جلالتهما فی هذا الشأن وتقدّمهما فی تمييز الصحيح علی غيرهما، وتلقی العلماء لكتابيهما بالقبول ... وممّن صرّح من أئمة الاصول بإفادة ما خرّجه الشيخان العلم اليقينی النظری: الاستاذ أبو إسحاق الإسفراينی، ومن أئمة الحديث: أبو عبداللّه الحميدی وأبو الفضل بن طاهر».

* وللشيخ محمد معين بن محمد أمين رسالة مفردة فی إثبات قطعية صدور أحاديث الصحيحين، أدرجها فی كتابه (دراسات اللبيب) وإليك جملًا من عباراته:

---

(۱) فتح المغيث فی شرح ألفية الحديث ۳۸- ۳۹.

«إن أحاديث الجامع الصحيح للإمام أبی عبداللّه محمد بن إسماعيل البخاری، وكتاب الصحيح للإمام أبی الحسين مسلم بن حجاج القشيری- رحمهما اللّه تعالی ونفعنا ببركاتهما- هی رأس مال من سلك الطريق إلی اللّه تعالی، بالأسوة الحسنة بخير الخلق قاطبة ... والمعجزة الباقية من رسول اللّه صلّی اللّه تعالی عليه وسلّم، من حيث حفاظ أسانيدها علی مرّ الدهور إلی زماننا هذا. فهی تلو القرآن فی إعجازه الباقی».

«قد فصّل وبيّن إمام وقته الحافظ جلال الدين السيوطی فی هذا الكلام، من دلائل الطرفين والتأييد بأقوال المحققين لابن الصلاح ما فيه مغنیً للعاقل.

فقد تبيّن أنه وافقه إجماع المحدثين بعد الموافقة مع علماء المذاهب الأربعة جميعاً، ووافقه المتكلّمون من الأشاعرة ... ووافقه المتأخرون وهم النقّادون الممعنون النظر فی دليل السابقين ... وهو المختار عند الإمام الحافظ السيوطی وهو مجدّد وقته»....

«تمسّک ابن الصّلاح بما صورة شکله: ما فی الصحيحين مقطوع الصدور عن النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم، لأن الامة اجتمعت على قبوله، وكلّما اجتمعت الامة على قبوله مقطوع، فما فی الصحيحين مقطوع.

أمّا ثبوت الصغرى فبالتواتر عن الأسلاف إلى الأخلاف.

وأمّا الكبرى فبما يثبت قطعية الإجماع ولو على الظن، كما إذا حصل الإجماع فی مسألة قياسية. فإن الإجماع هناک ظنون مجتمعة أورثت القطع بالمظنون، لعصمة الأمة، فكذا هنا أخبار الآحاد مظنونة فی نفسها، فإذا حصل الإجماع عليها أورثت القطع.

وتمسّک النووی بما صورة شکله: ما فی الصحيحين مظنون الصدور

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۸

عن النبی صلّى اللَّه تعالى عليه وسلّم، لأنه من أحاديث الآحاد، وكلّما هو من أحاديث الآحاد مظنون، فهذا مظنون.

أمّا ثبوت الصغرى فظاهر، لندرة التواتر جدّاً.

وأمّا ثبوت الكبرى فمفروغ عنه فی الفن.

فهذه صورة المعارضة بين التمسّكين، وهی ظاهر تحرير الكتاب، ولنبيّن الموازنة والمواجهة بينهما، بأن نأخذ دليل النووی فی صورة المنع على دليل ابن الصلاح، ثم نحرّر مقدمة دليله الممنوعة، فإنْ تحصّن بالتحرير عن منعه فالحق معه، وإلّا فهو فی ذمة المطالبة. وأنت تعرف أن المانع أجلد الخصمين وأوسعهما مجالًا، فنعط هذا المنصب لمن يخالف ما نعتقده من مذهب ابن الصلاح ومن معه، حتى يظهر الحق إن ظهر فی غاية سطوعه».

ثم شرع فی تحقيق المسألة، وانتصر لابن الصّلاح، وإن شئت التفصيل فراجع رسالته التی أسماها: (غاية الإيضاح فی المحاكمة بين النووی وابن الصلاح) المدرجة فی كتابه (دراسات اللبيب فی الأسوة الحسنة بالحبيب).

* وهو مختار الشيخ إبراهيم بن حسن الكردی فی رسالته (إعمال الفكر والرّويات فی شرح حديث إنما الأعمال بالنيّات) وفی رسالته (بلغة المسير إلى توحيد اللَّه العلیّ الكبير). فإنّه ذكر مذهب ابن الصلاح وأيّده فی أكثر من موضع، وذكر: «إنّ كلام الشّيخ ابن الصّلاح رحمه اللَّه هذا كلام موجّه، محقق وإنْ ردّه الإمام النووی».

* وقال ولی اللَّه الدهلوی: «وأمّا الصحيحان فقد اتّفق المحدّثون على أن جميع ما فيهما من المتصل المرفوع صحيح بالقطع، وإنهما متواتران إلى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۹

مصنّفيهما، وأنّ كلّ من يهوّن أمرهما فهو مبتدع متّبع غير سبيل المؤمنين» «۱».

* والأطرف من الكل: نقل الشيخ عبد المعطی- وهو من مشايخ القوم- عن النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم مشافهةً، تنصيصه على صحة جميع ما أخرجه البخاری!!! ذكر ذلک الشيخ أحمد النخلی المتوفى سنة ۱۱۳۰ وهو شيخ شيخ ولی اللَّه الدهلوی، وقد وصفه (الدهلوی) فی رسالته فی (أصول الحديث) بأنه «أعلم أهل عصره». وترجم له المرادی فوصفه ب «الإمام العالم العلامة، المحدّث الفقيه الحبر الفهامة، المحقق المدقق النحرير» «۲».

* نعم، ذكر النخلی هذا فی رسالة (أسانيده) ما هذا نصّه:

«أخبرنا شيخنا جمال الدين القيروانی، عن شيخه الشيخ يحيى الخطّاب المالكی المكی قال: أخبرنا عمّی الشيخ بركات الخطابی، عن والده، عن جده الشيخ محمد بن عبد الرحمن الخطاب شارح مختصر خليل قال:

مشينا مع شيخنا العارف باللَّه الشيخ عبد المعطی التنوسی لزيارة النبیّ صلّى اللَّه عليه وسلّم، فلما قربنا من الروضة الشريفة ترجّلنا، فجعل الشيخ عبد المعطی يمشی خطوات ويقف، حتى وقف تجاه القبر الشريف، فتكلّم بكلامٍ لم نفهمه، فلمّا انصرفنا سألناه عن وقفاته فقال: كنت أطلب الإذن من رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فی القدوم عليه، فإذا قال لی:

(۱) حجّة اللّه البالغة: ۱/ ۳۸۶- ۳۸۷ باب طبقات كتب الحديث.

(۲) سلك الدرر فی أعيان القرن الحادی عشر ۱/ ۱۹۵- ۱۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۰

أقدم، قدمت ساعةً ثم وقفت، وهكذا حتى وصلت إليه. فقلت:

يا رسول اللّه، كلّما رواه البخاری عنك صحيح؟

فقال: صحيح.

فقلت له: أرويه عنك يا رسول اللّه؟

قال: إروه عنّی.

وقد أجاز الشيخ عبد المعطی- نفعنا اللّه تعالى به- الشيخ محمد الخطّاب أنْ يرويه عنه. وهكذا كلّ واحد أجاز من بعده، حتى وصلت إلينا من فضل اللّه تعالى وكرمه.

وأجازنی السيد أحمد بن عبد القادر النخلی أن نرويه عنه بهذا السند.

وأجاز النخلی لأبی طاهر، وأجاز أبو طاهر لنا.

ووجدت هذا الحديث بخط الشيخ عبد الحق الدهلوی بإسناد له عن الشيخ عبد المعطی بمعناه، وفيه: فلما فرغ من الزيارة وما يتعلّق بها، سأل أن يروی عنه صلّى اللّه عليه وسلّم صحيح البخاری وصحيح مسلم، فسمع الإجازة من النبی صلّى اللّه عليه وسلّم، فذكر صحيح مسلم أيضاً».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۳

وضع حديث المنزلة للشيخين ... ص: ۱۹۳

اشارة

وجاء بعض المتعصّبين للشيخين ... وضحّى بدينه وآخرته فی سبيل الحماية عنهما ... بوضع حديث المنزلة فی حقّهما...

ذاك حديثٌ رواه الخطيب البغدادی، وذكره المنّاوی عنه بقوله:

«أبو بكر وعمر منی بمنزلة هارون من موسى. خط» «۱».

ذكره ابن الجوزی فی الواهيات ... ص: ۱۹۳

لكن لمّا كان «الحق يعلو ولا يعلى عليه» نرى أنّ ابن الجوزی- الذی طالما تمسّك بكلماته ابن تيمية وابن روزبهان والكابلی وحتى (الدهلوی) نفسه- يورده فی كتابه فی الأحاديث الواهية ... قال السّيوطی: «أبو بكر وعمر منّی بمنزلة هارون من موسى. الخطيب. وابن الجوزی فی الواهيات» «۲».

ثم إذا راجعنا كتاب ابن الجوزی المذكور وجدنا فيه ما يلی:

«أنا أبو منصور القزاز قال: أنا أبو بكر بن ثابت قال: أخبرنا علی بن عبد العزيز الطاهری قال: أنا أبو القاسم علی بن الحسن بن علی بن زكريا الشاعر قال: نا أبو جعفر محمد بن جرير الطبری قال: نا بشر بن دحية قال: نا قزعة بن سويد، عن ابن أبی مليكة، عن ابن عباس: إنّ النبی صلّى اللّه عليه وسلّم قال: أبو بكر وعمر منی بمنزلة هارون من موسى.

قال المؤلف: هذا حديث لا يصح، والمتهم به الشاعر، وقد قال أبو حاتم الرازى: لا يحتجّ بقزعة بن سويد، وقال أحمد: هو مضطرب

(۱) كنوز الحقائق- حرف الألف، ط على هامش الجامع الصغير.

(۲) جمع الجوامع ۲/ ۱۸۲.

الحديث» «۱».

قال الذهبی: كذب، منكر ... ص: ۱۹۴

وقد أورد الذهبى هذه الفرية بترجمة (قزعة بن سويد) الذى نقل ابن الجوزى القدح فيه عن أبى حاتم وأحمد، فأضاف إليه الذهبى قدح البخارى والنسائى وغيرهما، وهذه عبارته:

«قزعة بن سويد بن حجير الباهلى البصرى، عن أبيه وابن المنكدر وابن أبى مليكة، وعنه: قتيبة ومسدّد وجماعة. قال البخارى: ليس بذاك القوى، ولابن معين فى قزعة قولان فوثّقه مرة وضعّفه أخرى، وقال أحمد مضطرب الحديث، وقال أبو حاتم: لا يحتج به، وقال س: ضعيف، ومشّاه ابن عدى.

وله حديث منكر عن ابن أبى مليكة عن ابن عباس مرفوعاً: لو كنت متّخذاً خليلًا لاتّخذت أبا بكر خليلًا ولكنّ اللَّه اتّخذ صاحبكم خليلًا. أبو بكر وعمر منّى بمنزلة هارون من موسى. رواه غير واحد عن قزعة» «۲».

ولا يخفى أنّ ما ذكره الذهبى من القدح فى «قزعة» إنّما هو كلمات بعض أساطينهم، فقد نقل ابن حجر العسقلانى القدح فيه عن أبى داود وعباس العنبرى والعجلى، فهؤلاء كلّهم ضعّفوه بصراحة، وعن ابن حبّان: كان كثير الخطأ، فاحش الوهم، والبزار: لم يكن بالقوى «۳».

أمّا ابن حجر نفسه فحكم بضعفه بلا تردّد «۴».

(۱) العلل المتناهية فى الأحاديث الواهية ۱/ ۱۹۹ رقم ۳۱۲.

(۲) ميزان الإعتدال ۵/ ۴۷۲- ۴۷۳ رقم ۶۹۰۰.

(۳) تهذيب التهذيب ۶/ ۵۰۸ رقم ۵۷۳۶.

(۴) تقريب التهذيب ۲/ ۳۰ رقم ۵۵۶۳.

وذكر الذهبى هذا الحديث فى موضع آخر وحكم بكذبه حيث قال:

«عمار بن هارون أبو ياسر المستملى، عن سلام بن مسكين وأبى المقدام هشام وجماعة، وعنه أبو يعلى والحسن بن سفيان. قال موسى بن هارون: متروك الحديث، وقال ابن عدى: عامة ما يرويه غير محفوظ كان يسرق الحديث، وقال محمد بن الضريس: سألت على بن المدينى عن هذا الشيخ فلم يرضه. ثم قال محمد: ثنا عمار حدثنا غندر بن الفضل ومحمد بن عنبسة، عن عبيد اللَّه ابن أبى بكر، عن أنس مرفوعاً: بورك لُامّتى فى بكورها.

إبن عدى: ثنا محمد بن نوح الجنديسابورى، ثنا جعفر بن محمد الناقد، ثنا عمار بن هارون المستملى، ثنا قزعة بن سويد، عن ابن أبى مليكة، عن ابن عباس حديث: ما ينفعنى مال ما ينفعنى مال أبى بكر، وزاد فيه: وأبو بكر وعمر منّى بمنزلة هارون من موسى.

قلت: هذا كذب.

قال ابن عدی: ثناه ابن جریر الطبری، ثناه بشر بن دحیهٔ، ثنا قزعهٔ نحوه.

قلت: ومن بشر؟

قال ابن عدی: قد حدّث به أیضاً مسلم بن إبراهیم عن قزعهٔ.

قلت: وقزعهٔ لیس بشیء «۱».

وکذا فی موضعٍ ثالث:

«علی بن الحسن بن علی الشاعر، عن محمد بن جریر الطبری بخبر کذب هو المتّهم به، متنه: أبو بکر منی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲».

(۱) میزان الإعتدال ۳/ ۱۷۱ رقم ۶۰۰۹.

(۲) میزان الإعتدال ۵/ ۱۴۹ رقم ۵۸۲۲.

قال ابن حجر: کذب، فریهٔ ... ص: ۱۹۶

وتبع العسقلانی الذّهبی فی الحکم بکذب هذا الحدیث فی أکثر من موضعٍ کذلک ... فقد قال:

«علی بن الحسن بن علی الشاعر، عن محمد بن جریر الطبری بخبرٍ کذب هو المتّهم به، متنه: أبو بکر منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إنتهی.

ولا ذنب لهذا الرجل فیه کما سابیّنه. قال الخطیب فی تاریخه: أنا علی بن عبد العزیز الظاهری، أنا أبو القاسم علی بن الحسن بن علی بن زکریا الشاعر، ثنا أبو جعفر الطبری، ثنا بشر بن دحیهٔ، ثنا قزعهٔ بن سوید، عن ابن أبی ملیکهٔ، عن ابن عباس بهذا الحدیث.

فشیخ الطبری ما عرفته، فیجوز أن یکون هو المفتری.

وقد قدّمت کلام المؤلف فیه فی ترجمته، وأن ابن عدی أخرج الحدیث المذکور بأتمّ من سیاقه عن ابن جریر الطبری بسنده، فبریء ابن الحسن من عهدته» «۱».

وقال أیضاً: «بشر بن دحیهٔ عن قزعهٔ بن سوید، وعنه محمد بن جریر الطبری، ضعّفه المؤلف فی ترجمهٔ عمار بن هارون المستملی فی أصل المیزان، فذکر عن ابن عدی أنه قال: حدّثنا محمد بن نوح، حدثنا جعفر بن محمد الناقد، حدثنا ابن هارون المستملی، أنا قزعهٔ بن سوید، عن ابن أبی ملیکهٔ، عن ابن عباس رفعه: ما نفعنی مال ما نفعی مال أبی بکر، الحدیث وفیه: وأبو بکر وعمر منی بمنزلهٔ هارون من موسی.

قال ابن عدی: وحدّثنا ابن جریر الطبری، حدثنا بشر بن دحیهٔ،

(۱) لسان المیزان ۴/ ۲۱۹ رقم ۵۷۵.

حدّثنا قزعهٔ، بنحوه.

قال الذهبی: هذا کذب. وهو من بشر؟

قال: ثم قال ابن عدی: ورواه مسلم بن إبراهیم عن قزعهٔ.

قال الذهبی: وقزعهٔ لیس بشیء.

قلت: فبریء بشر من عهدته «۱».

وسیأتی فی ترجمهٔ علی بن الحسن بن علی بن زکریا الشاعر أن المؤلف اتّهمه بروایته، وبرء من عهدته أیضاً».

---

(۱) لسان المیزان ۲/ ۲۳ رقم ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۱

نقض کلمات الدهلوی حول الحدیث ... ص: ۱۹۷

اشارهٔ

أقول:

ما رواه البخاری ومسلم عن البراء بن عازب.

أقول:

الحدیث فی الصحیحین عن سعد لا البراء ... ص: ۲۰۱

لا ینقضی العجب من هذا الرجل کیف یدعی التبحّر فی علم الحدیث وهو یعجز عن الرجوع إلی الصحیحین، لینقل الحدیث عنهما مباشرهٔ، ولیفهم أن الحدیث فیهما هو عن سعد بن أبی وقاص، لا عن البراء بن عازب...

إن حدیث المنزلهٔ فی الصحیحین من حدیث سعد، ولیس هو فیهما من حدیث البراء، کما هو غیر خاف علی من رجع إلیهما وألقی نظرهً فیهما...

لکن (الدهلوی) تبع فی هذا المقام- کما هو دیدنه- الکابلیّ صاحب (الصواقع) وانتحل کلامه حیث تعرّض لحدیث المنزلهٔ وهذا نصّه:

«الثانی: ما رواه البخاری ومسلم عن البراء بن عازب: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوهٔ تبوک، فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی».

ولو کان (الدّهلوی) محدّثاً محقّقاً حقاً لرجع إلی الصحیحین، أو إلی أحد کتب الشّیعهٔ الناقلهٔ عنهما، للوقوف علی سند الحدیث ومتنه فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۲

الکتابین!! هذا، ولا وجه ظاهر ولا سبب واضح لعزو الحدیث إلی البراء بن عازب والإباء عن نسبته إلی سعد بن أبی وقاص، إلّااشتمال بعض ألفاظه علی ما یبیّن حقیقهٔ حال معاویهٔ، وعدائه الشّدید، وحقده الوطید علی سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصّلاهٔ والسلام.

فقد جاء فی تلک الألفاظ «أنّ معاویهٔ أمر سعداً بسبّ أمیر المؤمنین علیه السلام» فامتنع سعد عن ذلک، واعتذر بذکر فضائل للأمیر علیه السلام منها حدیث المنزلهٔ.

فلا عجب لو أعرضوا عن نسبهٔ روایهٔ الحدیث إلی سعدٍ، لأنّ نسبتها إلیه تفضی إلی تذکّر حال إمامهم معاویهٔ، فلا بدّ من تغییر اسم الرّاوی ووضع (البراء) مکان (سعد).

ثم العجب من أولئک الذین یشاهدون هذه التصرّفات الفاضحهٔ والأخطاء الفاحشهٔ من (الدهلوی)، ویصفونه مع ذلک بإمام المحدثین!!

تحریف لفظ الحدیث فی الصحیحین ... ص: ۲۰۲

ومن الطّرائف أن (الـدهلوی) لم یقنع بتقلید الکابلی فی صـنیعه فی نقل الحدیث ونسـبته إلی البراء دون راویه، بل حرَّف من عنده متن الحدیث، فزاد علیه: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علیاً فی غزوة تبوک علی أهل بیته من النساء والبنات...

إنّ من الواضـح عـدم وجود قیـد «علی أهل بیته من النساء والبنات» فی لفظٍ من ألفاظ الحـدیث فی الصـحیحین، وأنّ الکابلی أیضاً لم یذکره فی کتابه الذی انتحله (الدهلوی ...) فهذه زیادة من (الدهلوی) فی الحدیث وفریة علی البخاری ومسلم صاحبی الصحیحین...

فظهر- إلی الآن- تصرّفان من (الدهلوی) فی أصل نقل الحدیث عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۳

الصّحیحین ... فما یقول أولیاؤه فی مقام الدفاع عنه وتوجیه ما فعله؟!

إنه لا وجه لهـذا إلّامساعـدة النّواصب وتأییـدهم، لیکون الحـدیث- بحسب روایـة الصـحیحین- دلیلًا علی ما یزعمونه من أن النبی إنّما استخلف الإمام علیه السلام علی النساء، ولم یکن استخلافه فی خلافةٍ مطلقـة ... فهذا مدّعی النّواصب- کما ینقل عنهم (الدهلوی) کلامهم- فهو إذاً- مؤیّد لهم!!

وهل یصدر تأیید النّواصب الأقشاب إلّامن إخوانهم الأوشاب؟

«فما جزاء من یفعل ذلک منکم إلّاخزی فی الحیاة الدنیا ویوم القیامة یردّون إلی أشدّ العذاب» «۱»

.وأیضاً ... فإنّ لأولیاء (الدهلوی) أن یعتذروا له بعذرٍ آخر وهو:

إنّ هذه الخیانة التی صدرت منه، قد صدرت من بعض السابقین علیه، فلیس هو البادی فی ذلک، بل إنه مسبوق به وهو تبع...

وهـذا حق ... ألا تری إلی حسام الـدین السـهارنفوری یزیـد کلمـة «فی أهله «فی لفظ الحـدیث لدی نقله عن الصـحیحین ... لکن لم یصدر منه التصرّف الآخر، وهو وضع البراء موضع سعد...

نعم، وقع ذلک التحریف من السهارنفوری فی کتابه (المرافض) حیث قال: «روی مسلم والبخاری عن سعد بن أبی وقاص: أنّه لما أراد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الخروج من المدینة خلَّف علی بن أبی طالب فی أهله. فقال علی: یا رسول اللَّه»....

وظاهر أنّ لفظة «فی أهله» غیر موجودة فی روایات البخاری ومسلم ... بل الذی فیها هو الإستخلاف المطلق، ففی البخاری «إنّ رسول

---

(۱) سورة البقرة: ۲، الآیة ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۴

اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم خرج إلی تبوک واستخلف علیّاً» «۱» وفی مسـلم: «خلّف رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک» «۲» وفیه أیضاً: «وخلّفه فی بعض مغازیه» «۳».

فظهر أنّ (الدّهلوی) تبع الکابلی فی أحد التحریفین، وتبع السهارنفوری فی التحریف الآخر ... فکان جامعاً بین الخیانتین...!!

وقد صدر التّحریف الثانی وهو زیادة لفظ «الأهل» من الشیخ عبد الحق الدهلوی أیضاً فی کتابه (مدارج النبوة) «۴».

کما صدر التحریف الأول- وهو نسبة الحدیث إلی البراء- من الشیخ القاضی سناء اللَّه پانی پتی حیث قال فی کتابه (السیف المسلول):

«الثـانی- مـا رواه البخاری ومسـلم عن البراء بن عازب: إنّ رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم خلّف علی بن أبی طالب علی المدینـة فی غزوة تبوک، فقـال علی: یـا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان فقال: أما ترضـی أن تکون منی بمنزلـة هارون من موسـی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی».

فواعجبـاه من هؤلاـء المتحـذلقین، کیف یزیـدون ما یشاؤون فی روایاتهم ویفترون ویکـذبون ویحرّفون «فویل للّـذین یکتبون الکتاب بأیدیهم ثم یقولون هذا من عند اللَّه لیشتروا به ثمناً قلیلًا فویل لهم ممّا کتبت أیدیهم وویل لهم ممّا یکسبون» «۵»

.وإذا عرفت أن القید المذکور زیادة فی الحدیث ولیس فی

---

(۱) صحیح البخاری ۶/ ۱۸ رقم ۴۰۸.

(۲) صحیح مسلم: ۷/ ۱۲۰.

(۳) صحیح مسلم ۷/ ۱۲۰.

(۴) مدارج النبوة: ۱۸۴.

(۵) البقرة ۲: ۷۹.

الصحیحین عین منه ولا أثر ... فاعلم أنّه لو سُلّم وجوده فی الحدیث فلا یضرّ بالإستدلال به أبداً ... لأنّ ذکر الإستخلاف علی الأهل والعیال لا یؤیّد مزعوم أهل الضّلال، ولا ینافی ثبوت استخلافه علیه السلام علی المدینة وعموم الإستخلاف، لأنّ إثبات شیء لا یدلّ علی نفی ما عداه ... ولو کان مجرد إثبات شیءٍ دالًا علی نفیٍ ما عداه لزم أن یکون قول القائل: «اللّه ربّی ومحمّد رسول اللّه نبیّی» نافیاً لألوهیّة اللّه تعالی لسائر العباد، ونافیاً لنبوّة النبیّ لسائر الأنام ... وأیضاً: یلزم من قول القائل: «محمد رسول اللّه» نفی رسالة غیره من الأنبیاء علیهم السلام...

وأمثال ذلک ممّا لا یحصی...

جملة: أتخلفنی ... لیست فی جمیع روایات الصحیحین ... ص: ۲۰۵

وأیضاً: فإنّه لیس جملة «أتخلّفنی فی النساء والصّبیان» فی جمیع روایات الصحیحین المذکورة سابقاً ... بل هی فی بعضها فقط... فهی غیر موجودة فی روایة البخاری فی کتاب المناقب، وهی غیر موجودة فی روایتین من صحیح مسلم...

فاقتصار (الدهلوی) علی الروایة المشتملة علی هذه الجملة- التی ظنّ فی باب المطاعن من کتابه کونها اعتراضاً من أمیر المؤمنین علیه السلام علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وظنّ هنا دلالتها علی قصر خلافته علیه السلام علی الخلافة الخاصّة- لا وجه له... وذلک:

أوّلًا: لأنّ استدلال الشیعة واحتجاجهم إنّما هو بالروایات الخالیة عن هذه الجملة، وهو استدلال تام بلا کلام.

وثانیاً: لأنّ وجود هذه الجملة- علی تقدیر التسلیم بها- لا یضرّ باستدلالهم، ولا یثبت مزعوم النواصب ومقلّدیهم ... کما سیجیء بیانه إن

شاء اللّه تعالی.

تکذیب الدهلوی نفسه ... ص: ۲۰۶

قوله:

«قالت الشیعة: إنّ «المنزلة» اسم جنس مضاف إلی العلم.

أقول:

إنّ هذا الکلام نص واضح وبرهان قاطع واعتراف صریح وتصریح صحیح بأن التقریر الذی یذکره للإستدلال بحدیث المنزلة هو للشیعة، فإن مراده من «قالوا» هم «الشیعة».

لکن العجب أنّه یکذّب نفسه بعد ذلک، حیث یدّعی أنّ هذا الذی یقوله هو تهذیب وتنقیح لطریق تمسّک الشیعة بهذا الحدیث، وإلّا فمن نظر فی کتبهم یری أن کلماتهم فی هذا المورد مشوّشة جدّاً، ویعلم أنهم غیر فاهمین للمطلب.

فهذه دعواه حول الشیعة فی هذا المقام، وقد رأیت أنّ صدر کلامه یکذّب هذه الدعوی.

إعترافه بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۶

قوله:

أصل هذا الحدیث دلیل لأهل السنّة أیضاً فی إثبات فضیلة الإمام وصحة إمامته فی وقتها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۷

أقول:

إذا کان الحدیث دلیلًا لأهل السنّة، ومرویّاً فی صحاحهم، فکیف یقدحون فیه؟ ولماذا یبطلونه؟ وهل مجرّد احتجاج الشیعة بحدیث مخرّج فی کتبهم الصحیحة یجوّز الطّعن فیه؟

إذا کان (الدهلوی) صادقاً فی کلامه هذا فلیعترف بدخول الآمدی ومقلّدیه فی زمرة النواصب، لأنّه وأتباعه قد قدحوا فی حدیثٍ أجمع أهل الإسلام علی صحّته، وبلغ من القوّة حدّاً لا یتمکّن النواصب من القدح فیه معه، وإلّا لم یتمّ احتجاج أهل السنّة به علی النواصب؟

أقول:

لأنّه یستفاد من هذا الحدیث استحقاقه الإمامة.

أقول:

الحمد للّهالذی ألجأ (الدهلوی) إلی الإعتراف والإقرار بمطلوب الشّیعة، فصرّح بأنّ هذا الحدیث یدلّ علی استحقاق أمیر المؤمنین علیه السلام الإمامة ... وأبطل بهذه الکلمة کلّما نسجته أیدی المکابرین من التّرهات الشنیعة والتأویلات السقیمة، فی مقام الجواب عن الإستدلال بهذا الحدیث الشریف...

نعم، إنّ هذه الکلمة تبطل جمیع ما قالوه، لأن استحقاق أمیر المؤمنین علیه السلام الإمامة علی ضوء هذا الحدیث لا یتم إلّابدلالته علی أنّه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بمنزلة هارون من موسی فی الإمامة، فلو لم یدل علی کونه منه علیه السلام بمنزلة هارون من موسی فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۸

الإمامة لم یدل علی استحقاقه الإمامة أبداً، لأنّه غیر مستلزم حتی للأفضلیّة، فإنّ ذاک الأمر لا یفید استحقاقه للإمامة أصلًا...

وإذا دلّ هذا الحدیث علی أنّ أمیر المؤمنین من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بمنزلة هارون من موسی فی الإمامة، ثبت مطلوب الشیعة بلا کلفة، وسقطت شبهات المنکرین وهفوات الجاحدین بالبداهة...

فیکون الحدیث نصّاً صریحاً فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام وخلافته ... ولانصّ علی غیره باعتراف (الدهلوی) نفسه وأسلافه، وتقدم غیر المنصوص علیه علی المنصوص علیه قبیح فی الغایة عند جمیع العقلاء.

وأیضاً، فإنّ مرتبة إمامة هارون من موسی لم تکن مع وجود فاصلٍ أو فواصل بینهما، فلاوجه لفصل الفواصل وتقیید إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام بالمرتبة الرابعة، وهو تقیید لا یرتضیه أحد من العقلاء.

إعتراف الرّشید الدّهلوی بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۸

ولا یخفی أنّ ما اعترف به (الـدهلوی) من دلالـهٔ هذا الحدیث علی صـحّهٔ إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام مقبول لدی تلمیذه الرشـید الدهلوی، من غیر مکابرهٍ أو تأویل، بل اعترف بذلک تبعاً له واستشهد بکلامه أیضاً ... حیث قال فی (إیضاح لطافهٔ المقال):

«قوله: الحدیث الثانی: حدیث المنزلهٔ الذی یقولون أیضاً بصحّته.

أقول: إن هـذا الحـدیث عنـد أهل السـنهٔ من أحادیث فضائل أمیر المؤمنین الباهرهٔ، بل هو دلیل علی صـحهٔ خلافهٔ هذا الإمام، لکنْ من غیر أنْ یدل علی نفی خلافهٔ غیره، کما صرّح به صاحب التحفهٔ حیث قال: أصل هذا الحدیث أیضاً دلیل لأهل السّنهٔ علی إثبات فضیلهٔ الأمیر وصحهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۹

إمامته فی حینها...

ومتی کان هـذا الحـدیث دالّاً علی فضل حیدر الکرّار، بل کان دلیلًا علی صـحهٔ خلافهٔ ذاک الإمام، فدعوی أن أهل السـنّهٔ غیر عاملین بمقتضی هذا الخبر بل معتقدون علی خلافه عجیبهٔ.

وأمّا تخیّل الشیعهٔ ثبوت ما یزعمونه، علی أساس توجیه أهل السنهٔ لهذا الحدیث، فیظهر حاله ممّا فی القول الآتی وهو:

قوله: إلّاأنّهم ذکروا فی توجیهه...

أقول: لمّا کان من المعلوم أنّ علماء أهل السّنّهٔ- مع تصریحهم بدلالهٔ هذا الحدیث علی فضل الأمیر- یجعلونه دلیلًا علی صحهٔ خلافته، وأنه لا دلالـهٔ فی منطوقه علی نفی خلافهٔ الغیر، فإنّه فی هذه الحالهٔ لایکون فی صدور التوجیه له فی باب الخلافهٔ من أهل السـنهٔ ضـرر بالنسبهٔ إلی ما نحن فیه وهو مبحث الولایـهٔ، وعلی هـذا، فإن عـدم تمامیـهٔ تقریر علماء الإمامیـهٔ فی باب خلافهٔ الأمیر- وهی خلافته بلا فصـل- لاـ یقتضـی نفی ولایـهٔ الأمیر. ونحن عنـدما نجیب عن هـذا الحـدیث وحـدیث من کنت مولاه ... فإنما نریـد التکلّم فیما قالوه بالنسبهٔ إلی إمامهٔ الأمیر من کونها بلا فصل، ولیس- والعیاذ باللَّه- إنکاراً لدلالهٔ الخبر علی أصل خلافهٔ حیدر الکرار».

أقول:

إنّ الغرض من نقـل عبـارهٔ الرشـید هو بیـان أنّه یعترف- کشیخه (الـدهلوی) بدلالـهٔ الحـدیث الشـریف علی إمامـهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، وأنّه یستعیذ باللَّه من إنکار هذه الدلالهٔ ... لکن قد عرفت أن هذا الإعتراف کافٍ لإثبات مطلوب الإمامیهٔ، وهو دلالته علی أنّ خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۰

السلام بعد الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مباشرهً وبلا فصل.

وحاصـل ذلـک: أنـا نقول لهم: إن هـذا الحـدیث نصّ فی إمامـهٔ الأمیر باعترافکم، ولا نصّ علی خلافـهٔ غیره باعترافکم أیضاً ... فهـذا الحدیث نصّ فی خلافهٔ الأمیر بعد الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بلا فصل.

وبهذا یظهر ما فی:

قوله:

إنما الکلام فی نفی إمامهٔ الغیر وأنه الإمام بلا فصل، فهذا لا یستفاد من هذا الحدیث.

لأنّ الجمع بین الإعترافین- أعنی: الإعتراف بدلالـهٔ هـذا الحـدیث علی الإمامهٔ، والإعتراف بعدم وجود نص علی إمامهٔ الغیر- یفید نفی إمامـهٔ غیر الأـمیر علیه السـلام کمـا عرفت ... وهـذا بعـد التنزّل عن أن مجرّد إثبـات إسـتحقاق الأـمیر للإمامـهٔ، الثابت بهـذا الحـدیث الشـریف، کافٍ فی نفی خلافـهٔ غیره بالضّـرورهٔ، إذْ لا یتصوّر تقریر یثبت منه خلافهٔ الأمیر دون نفی خلافهٔ من تقدّمه، ومن ادعی فعلیه البیان!!

الدهلوی: من ینکر دلالته علی الإمامهٔ فهو ناصبی ... ص: ۲۱۰

قوله:

وإنْ كان النواصب- خذلهم اللَّه- قدحوا فی تمسّک أهل السنّة وقالوا: بأنّ هذه الخلافة غير الخلافة المتنازع فيها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٢١١

أقول:

الحمد للَّهعلى إحسانه، فقد رجع الحق إلى مكانه...

لقد انكشفت بهذا الكلام حقيقة دعاوى أكابر القوم فی ولاية أمير المؤمنين عليه السلام!! وأصبحت مقالاتهم الركيكة وتأويلاتهم السخيفة هباءً منثوراً ... وذلک لأنّهم- المتقدمين منهم المتأخرين- قد سعوا سعياً بليغاً فی دفع دلالة هذا الحديث على خلافة أمير المؤمنين، وردّ ما أفاده المثبتون لخلافته من هذا الحديث، فبأىّ وجهٍ تيسَّر لهم وبأىّ طريقٍ تمكّنوا منه؟..

وحتى (الدهلوی) نفسه الذی قصر الخلافة على الأهل والعيال فقط ... لأنّ هذه المساعی كلّها تأييد وتقوية لمزعوم النواصب المنكرين لأصل الدلالة.

وأيضاً: إذا كان القدح فی دلالة الحديث على الخلافة نصباً وعداءً للأمير عليه السلام، فما ظنّک بالآمدی وأتباعه المنكرين لأصل الحديث والقادحين فی صحته وثبوته؟ بل إنّ حال هؤلاء أسوء من حال النواصب ... كما لا يخفى...

تحريف الناصبی «هارون» إلى «قارون ...» ص: ٢١١

نعم ... فی النواصب من حرّف لفظ الحديث، ووضع كلمة «قارون» بدلًا عن «هارون ...» وهذا هو «حريز بن عثمان» الشهير بالنصب والعداء الشديد لأمير المؤمنين عليه السلام...

قال أبو المؤيد الخوارزمی: «الثالث: إنّ الخطيب- عفا اللَّه عنه- قد طعن فی أحمد أكثر من هذا فقال: قد وثّق أحمد بن حنبل حريز بن عثمان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٢١٢

فقال: هو ثقة. وحريز كان يبغض أمير المؤمنين عليّاً رضی اللَّه عنه، ولا فرق بينه وبين من يبغض أبا بكر وعمر.

ثم قال الخطيب: وكان حريز كذّاباً فاسقاً. وروى عنه بن عياش أنه قال: هذا الذی يروى عن النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلی بن أبی طالب: إنه منی بمنزلة هارون من موسى، خطأ. قال ابن عيّاش: فقلتُ له: فما هو؟ قال: سمعتُ الوليد بن عبد الملک يرويه على المنبر فيقول: علی منی بمنزلة هارون من موسى. ثم أكّد الخطيب هذه الشناعة على أحمد فقال: بلغنی عن يزيد بن هارون أنه قال: رأيت ربّ العزة فی النوم فقال: يا يزيد تكتب عن حريز بن عثمان؟ فقلت: يا رب ما علمت عليه إلّاخيراً. فقال: يا يزيد لا تكتب عنه، فإنّه يسبّ علی بن أبی طالب.

وهذه حكايه عن أحمد، إنه طعن فی أمير المؤمنين» «١».

ومن هذه القصّة يظهر أيضاً حال الآمدی وأتباعه ... فإنّ النواصب لمّا لم يتيسّر لهم إنكار أصل الحديث عمدوا إلى تحريفه كما رأيت، لكن الآمدی ومن تبعه ينكرون الحديث من أصله كما عرفت!!

كما أن منها يظهر حال أحمد بن حنبل ... فلا تغفل...

وذكر (الدهلوی) نفسه وقوع هذا التحريف فی هذا الحديث الشريف، وأنه من فعل النواصب والخوارج، فقد قال فی تفسيره (فتح العزيز) بتفسير قوله تعالى «ولا تلبسوا الحق بالباطل» «٢»

: «أی بتأويل

(۱) جامع مسانيد أبي حنيفة، في وجوه الجواب عمّا نقله الخطيب عن أحمد من عدم جواز النظر في كتب الحنفيّة آخر الباب الأول. ۱/ ۶۷- ۶۸.

(۲) سورة البقرة: ۲، الآية ۴۲.

نفحات الأزهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۳

باطل من عندكم يحتاج إلى إضمار، أو حمل على معنىً غير حقيقي أو مخالف للسياق أو السباق، كما فعلت الفرق الضالّة من هذه الامة، كالخوارج والروافض والمعتزلة والقدرية الملحدين بهذا القرآن، ويدخل في هذا المنع كلّ صور تلبيس الحق بالباطل.

ومن ذلك زيادة لفظٍ في حديث من الأحاديث ليس منه، كما فعلت الشيعة في حديث «جهّزوا جيش اسامة» بزيادة لفظ «لعن اللّه من تخلّف عنه» إليه «۱». وفي حديث «من كنت مولاه فعلي مولاه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه» بإلحاق جملة: «وانصر من نصره واخذل من خذله» إليه «۲».

ومن ذلك: تبديل لفظٍ في الحديث إلى لفظ آخر قريب منه في المخرج، كما فعلت النواصب والخوارج في حديث: «أنت مني بمنزلة هارون من موسى» بتبديل لفظ «هارون» إلى «قارون».

فهذا اعتراف من (الدهلوي) في هذا الباب، وإنْ كان كلامه مشتملًا على أباطيل وأكاذيب، كجعله الشيعة من الفرق الضالّة كالنواصب، ودعواه

(۱) أقول: هذه الجملة واردة في غير واحدٍ من كتب أهل السنة المعتمدة كالملل والنحل للشهرستاني ۱/ ۱۲، تاريخ إبراهيم بن عبداللّه الحموي، وشرح المواقف ۸/ ۳۷۶ للجرجاني، أبكار الأفكار للآمدي، مرآة الأسرار لعبد الرحمن بن عبد الرسول بلفظ «من تخلّف عن جيش أسامة فهو ملعون» واعترف بصحّته الشيخ يعقوب اللاهوري في (عقائده).

وكما نسب (الدهلوي) وضع هذه الجملة إلى الشيعة في (تفسيره) كذلك نسبه إليهم في باب المطاعن من (تحفته) ونفى وجود الجملة في شيء من كتب أهل السنّة، بل نسب إلى الملل والنحل قوله: إن هذه الجملة موضوعة مفتراة. فحيّا اللّه الأمانة والديانة!!

(۲) راجع للوقوف على رواية أهل السنة لهذه الجملة قسم حديث الغدير من كتابنا.

نفحات الأزهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۴

صدور التحريف من الشيعة في الأحاديث، وأنت إذا راجعت (تشييد المطاعن) و (حديث الغدير) من كتابنا، عرفت أنه- لو كان وجود الجملتين زيادةً وتحريفاً- من قبل أركان أهل السنّة لا من علماء الشيعة ... فهم الضلّال لا الشيعة.

ذكر بعض من أنكر دلالة الحديث على الإمامة ...!! ص: ۲۱۴

لقد نصَّ (الدهلوي) على أنّ من ينكر دلالة حديث المنزلة على أصل إمامة أمير المؤمنين عليه السلام فهو ناصبي، لأنّ النواصب يقولون بأنّ هذه الخلافة التي جاءت في هذا الحديث شيء آخر غير الخلافة المتنازع فيها...

فنقول:

إنّ إنكار دلالة هذا الحديث على أصل الإمامة والخلافة قد صدر من كثير من علماء أهل السنّة، وورد في عباراتهم في كتبهم، فمن هنا أيضاً تعرف حقيقة حال القوم تجاه أمير المؤمنين وأهل البيت عليهم السلام...

وإليك بعضهم:

فضل اللّه التوربشتی ... ص: ۲۱۴

قال فضل اللّه بن حسين التوربشتی بشرح الحديث:

«والمستدل بهذا الحديث على أن الخلافة كانت بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم إلى على، زائغ عن منهج الصواب، فإن الخلافة فی الأهل حياته لا تقتضی الخلافة فی الأمة بعد المماة، والمقايسة التی تمسّكوا بها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۵

تنتقض عليهم بموت هارون قبل موسى عليهما السلام، وإنّما يستدل بهذا الحديث على قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول صلّى اللّه عليه وسلّم» «۱».

وقد أصرّ على هذا الإنكار والنفی فی كتابه (المعتمد فی المعتقد) فكان أشد نصباً من النواصب.. كما لا يخفى على من راجعه.

عياض، الطّيبی، القاری ... ص: ۲۱۵

وقال نور الدين على بن سلطان الهروی القاری:

«قال التوربشتی: كان هذا القول من النبی صلّى اللّه عليه وسلّم فی مخرجه إلى غزوة تبوك، وقد خلّف عليّاً رضی اللّه عنه على أهله، وأمره بالإقامة فيهم، فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا له وتخفّفاً منه، فلمّا سمع به على أخذ سلاحه، ثمّ خرج حتى أتى رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم وهو نازل بالجرف، فقال: يا رسول اللّه، زعم المنافقون كذا، فقال: كذبوا، إنّما خلّفتك لما تركت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلك، أما ترضى- يا على- أن تكون منّی بمنزلة هارون من موسى. تأول قول اللّه سبحانه: «وقال موسى لأخيه هارون اخلفنی فی قومی» «۲»

. والمستدل بهذا الحديث على أنّ الخلافة كانت له بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم زائغ عن منهج الصواب، فإن الخلافة فی الأهل فی حياته لا تقتضی الخلافة فی الامة بعد مماته، والمقايسة التی تمسّكوا بها

---

(۱) شرح المصابيح- مخطوط، باب مناقب على من كتاب المناقب.

(۲) الاعراف ۷: ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۶

تنتقض عليهم بموت هارون قبل موسى عليها السلام.

وإنما يستدل بهذا الحديث على قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول صلّى اللّه عليه وسلّم.

وفی شرح مسلم: قال القاضی عياض: هذا ممّا تعلّقت به الروافض وسائر فرق الشيعة، فی أنّ الخلافة كانت حقّاً لعلی رضی اللّه عنه، وأنّه وصیّ له بها، فكفّرت الروافض سائر الصحابة بتقديمهم غيره، وزاد بعضهم فكفّر عليّاً لأنه لم يقم فی طلب حقّه، وهؤلاء أسخف عقلًا وأفسد مذهباً من أن يذكر قولهم، ولا شك فی تكفير هؤلاء، لأنّ من كفّر الامة كلّها أو الصدر الأول خصوصاً فقد أبطل الشريعة وهدم الإسلام.

ولا حجّة فی الحديث لأحدٍ منهم، بل فيه إثبات فضيلة لعلی، ولا تعرّض فيه لكونه أفضل من غيره، وليس فيه دلالة على استخلافه بعده، لأنّ النبیّ صلّى اللّه عليه وسلّم إنما قال هذا حين استخلفه على المدينة فی غزوة تبوك. ويؤيّد هذا أن هارون المشبَّه به لم يكن خليفةً بعد موسى، لأنه توفی قبل وفاة موسى بنحو أربعين سنة، وإنما استخلفه حين ذهب لميقات ربه للمناجاة.

وقال الطّيبی: وتحريره من جهة علم المعانی: إن قوله «منّی» خبر للمبتدأ و «من» اتّصالية. ومتعلّق الخبر خاص و «الباء» زائدة، كما فی

قوله تعالی: «فإن آمنوا بمثل ما آمنتم به» «۱»

أی: فإن آمنوا إیماناً مثل إیمانکم. یعنی: أنت متّصل بی ونازل منّی منزلهٔ هارون من موسی، وفیه تشبیه، ووجه الشبه لم یفهم أنه رضی اللّه عنه فیما شبّهه به صلّی اللّه علیه

(۱) البقرهٔ ۲: ۱۳۷.

وسلّم، فبیّن بقوله: إنه لا نبی بعدی، أن اتّصاله به لیس من جهة النبوهٔ، فبقی الإتصال من جهة الخلافهٔ، لأنها تلی النبوهٔ فی المرتبهٔ. ثم إمّا أنْ تکون حال حیاته أو بعد مماته، فخرج من أن یکون بعد مماته، لأن هارون علیه السلام مات قبل موسی، فتعیّن أن یکون فی حیاته عند مسیره إلی غزوهٔ تبوک، إنتهی.

وخلاصته: إن الخلافهٔ الجزئیهٔ فی حیاته لا تدلّ علی الخلافهٔ الکلیّهٔ بعد مماته، لا سیّما وقد عزل عن تلک الخلافهٔ برجوعه صلّی اللّه علیه وسلّم إلی المدینهٔ» «۱».

أقول:

لقد نصّ هؤلاء وفاهوا بما قالته النّواصب، بل زاد القاری شیئاً لم یقولوا به، وهو ما ذکره أخیراً من أنه عزل عن تلک الخلافهٔ الجزئیهٔ!! برجوعه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... فهذا شیء لم یرد فی کلام النواصب!!

أبو شکور السالمی ... ص: ۲۱۷

وقال أبو شکور محمد بن عبد السعید بن شعیب السالمی الحنفی صاحب (التمهید فی بیان التوحید) ما نصّه:

«وأمّا قوله: إن النبی علیه السلام جعله خلیفهً وکان بمنزلهٔ هارون من موسی.

قلنا: الخبر حجهٔ علیکم، لأنّ النبیّ علیه السلام خرج فی بعض

(۱) المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۱۰/ ۴۵۵.

غزواته، فاستخلف فی المدینهٔ علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فلما خرج النبی علیه السلام قالت المنافقون: إنه قد أعرض عن ابن عمه وأجلسه فی البیت، فلمّا سمع علی رضی اللّه عنه اغتمّ لذلک، وخرج خلف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فلما لحق النبی فقال له: ما استخفّک؟ فقال: استخلفتنی علی النساء والذراری والمنافقین، وقد قال المنافقون فی حقی ما قالوا- وقصَّ علیه القصّهٔ- فقال النبی علیه السلام: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی؟

ثم هارون کان نبیاً وعلی رضی اللّه عنه ما کان نبیاً، وهارون علیه السلام کان خلیفهٔ موسی فی حیاته ولم یکن بعد وفاته، لأنه مات قبل موسی علیه السلام، فهذا لا یشبه ذلک».

وماذا قال النواصب غیر هذا؟!

شمس الدین الخلخالی ... ص: ۲۱۸

وقال شمس الدین محمد بن المظفر الخلخالی:

«قوله: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

قیل: إنما صدر هذا الکلام من النبی علیه السلام یوم غزوهٔ تبوک، وقد خلّف علیّاً علی أهل بیته، وأمره أن یقیم فی المدینهٔ ویراعی أحوالهم یوماً فیوماً. ثم قال المنافقون: ما ترکه إلّالکونه مستثقلًا عنده، فخفّف عنه ثقله، فلما سمع علی ذلک تأذّی من هذا الکلام، فأتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا رسول اللَّه زعم المنافقون أنک ما خلّفتنی إلّالکونی ثقیلًا علیک، فخفّفت ثقلی عنک. فقال علیه السلام: کذبوا. ما خلّفتک إلّا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۹

لکرامتک علیَّ، فارجع إلی أهلی وأهلک واخلفنی فیهم بما أمرتک. أما ترضی بأنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی.

فالإستدلال بذلک علی أنّ الخلافهٔ بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم کانت لعلی، غیر صواب، لأنّ الخلافهٔ الجزئیهٔ- وهی خلافته فی الأهل- لا تقتضی الخلافهٔ الکلیهٔ. أی الخلافهٔ فی الأمّهٔ بعد وفاته علیه السلام.

بل إنّما تدلّ علی قربه واختصاصه بما لا یباشر إلّابنفسه فی أهله، وإنما اختص بذلک لأنه یکون بینه وبین رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم طرفان القرابهٔ والصحبهٔ، فلهذا اختاره لذلک دون غیره.

وأیضاً: ضرب علیه السلام المثل باستخلاف موسی هارون علی بنی إسرائیل حین خرج إلی الطور، ولم یرد به الخلافهٔ بعد الموت، فإن المضروب به المثل- وهو هارون- کان موته قبل موت موسی، وإنّما کان خلیفهً له فی حیاته فی وقت خاص، فلیکن کذلک الأمر فیمن ضرب له المثل به» «۱».

الخطّابی، الزیدانی ... ص: ۲۱۹

وقال مظهر الدین حسین بن محمود بن الحسن الزیدانی:

«فالذی یستدل بهذا الحدیث علی أنّ الخلافهٔ بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم کانت لعلی رضی اللَّه عنه، فاستدلاله بذلک غیر صواب، لأنّ الخلافهٔ الجزئیهٔ فی حیاته لا تدلّ علی الخلافهٔ الکلیهٔ بعد وفاته علیه

---

(۱) المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط، باب مناقب علی من کتاب المناقب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۰

السلام، وإنما یستدل به علی قربه واختصاصه بما لا یباشر إلّابنفسه علیه السلام، وإنّما اختصّ بذلک لأن بینه وبین رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم طرفان، القرابهٔ والصحبهٔ، فلهذا اختاره بذلک دون غیره.

قال الخطابی: ضرب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المثل باستخلاف موسی هارون علیهما السلام علی بنی إسرائیل حین خرج إلی الطور، ولم یرد الخلافهٔ بعد الموت، فإن المضروب به المثل- وهو هارون علیه السلام- کان موته قبل وفاهٔ موسی علیه السلام، وإنما کان خلیفهً فی حیاته فی وقت خاص، فلیکن کذلک الأمر فیمن ضرب له المثل» «۱».

أبو زکریا النووی ... ص: ۲۲۰

وقال النووی بشرحه:

«ولیس فیه دلالهٔ لاستخلافه بعده، لأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال هذا لعلی حین استخلفه فی المدینهٔ فی غزوهٔ تبوک. ویؤید هذا: إنّ هارون المشبّه به لم یکن خلیفهً بعد موسی، بل توفی فی حیاهٔ موسی وقبل وفاهٔ موسی بنحو أربعین سنهٔ، علی ما هو مشهور عند أهل الأخبار والقصص، قالوا: وإنّما استخلفه حین ذهب لمیقات ربه للمناجاهٔ. واللَّه أعلم» «۲».

شمس الدین الکرمانی ... ص: ۲۲۰

وقال الشمس محمد بن یوسف الکرمانی:

---

(۱) شرح المصابیح- مخطوط، باب مناقب علی من کتاب المناقب.

(۲) شرح صحیح مسلم ۱۵/ ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۱

«قوله: أن تکون منّی. أی: نازلًا منی منزلته، والباء زائدهٔ.

وهذا الحدیث تعلّق به الروافض فی خلافهٔ علی رضی اللَّه عنه.

الخطابی: هذا إنّما قال لعلی حین خرج إلی تبوک ولم یستصحبه، فقال: أتخلّفنی مع الذریهٔ؟ فقال: أما ترضی أن تکون ... فضرب له المثل باستخلاف موسی علی بنی إسرائیل حین خرج إلی الطور. ولم یرد به الخلافهٔ بعد الموت. فإن المشبّه به- وهو هارون- کانت وفاته قبل موسی علیهما السلام، وإنما کان خلیفته فی حیاته فی وقتٍ خاص. فلیکن کذلک الأمر فیمن ضرب المثل به» «۱».

ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۲۱

وقال شهاب الدین ابن حجر العسقلانی:

«استدل بحدیث الباب علی استحقاق علی للخلافهٔ دون غیره من الصحابهٔ، فإن هارون کان خلیفهٔ موسی.

وأجیب: بأن هارون کان خلیفهٔ موسی فی حیاته لا بعد موته، لأنه مات قبل موسی باتّفاق، أشار إلی ذلک الخطّابی.

وقال الطیّبی: معنی الحدیث أنه متّصل بی نازل فی منزلهٔ هارون من موسی، وفیه تشبیه مبهم بیّنه بقوله: إلّاأنّه لا نبی بعدی. فعرف أنّ الإتصال المذکور بینهما لیس من جههٔ النبوهٔ بل من جههٔ ما دونها وهو الخلافهٔ. ولمّا کان هارون المشبّه به إنّما کان خلیفهً فی حیاهٔ موسی دلّ ذلک علی

---

(۱) الکواکب الدراری فی شرح البخاری ۱۳/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۲

تخصیص خلافهٔ علی للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بحیاته» «۱».

شهاب الدین القسطلانی ... ص: ۲۲۲

وقال شهاب الدین القسطلانی:

«ولا حجهٔ لهم فی الحدیث ولا متمسّک لهم به، لأنه صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینهٔ فی غزوهٔ تبوک. ویؤیّده إن هارون المشبّه به لم یکن خلیفهٔ بعد موسی، لأنه توفی قبل وفاهٔ موسی بنحو أربعین سنهٔ. وبیّن بقوله: إلّاأنه لیس نبی- فی نسخهٔ: لا نبی بعدی- إنّ إتّصاله به لیس من جههٔ النبوهٔ، فبقی الإتصال من جههٔ الخلافهٔ، لأنها تلی النبوهٔ فی الرتبهٔ. ثم إنّها إمّا أن تکون فی حیاته أو بعد مماته، فخرج بعد مماته، لأن هارون مات قبل موسی، فتعیَّن أنْ تکون فی حیاته عند مسیره إلی غزوهٔ تبوک، کمسیر موسی إلی مناجاهٔ ربه» «۲».

محب الدّین الطّبری ... ص: ۲۲۲

وقال محبّ الدين الطبری:

«الجواب عنه من وجهين:

الأول: يقول: هـذا عدول عن ظاهر ما تعلق به لسان الحال والمقال، فإنّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم قال لعلى تلك المقالهٔ حين اسـتخلفه لمّا توجّه إلى غزوهٔ تبوک على ما يتضح إنْ شاء اللَّه تعالى فى آخر هذا الكلام، وذلک

---

(۱) فتح البارى فى شرح البخارى ۷/ ۹۳.

(۲) إرشاد السارى فى شرح البخارى ۹/ ۴۴۴.

استخلاف حال الحياهٔ، فلمّا رآى تألّمه بسبب التخلّف، إما أسـفاً على الجهاد أو بسـبب ما عرض من أذى المنافقين على ما سـنبيّنه إن شاء اللَّه تعالى، قال له تلك المقالهٔ ايذاناً له بعلوّ مكانتهُ منه وشرف منزلته التى أقامه فيها مقام نفسه. فالتنظير بينه وبين هارون إنما كان فى استخلاف موسى له، منضمّاً إلى الأخوهٔ وشدّ الأزر والعضد به، وكان ذلک كلّه حال الحياهٔ، مع قيام موسى فيما استخلفه فيه، يشهد بذلک صورهٔ الحال، فليكن الحكم فى على كذلک، منضماً إلى ما يثبت له من أخوهٔ النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم وشدّ أزره وعضده به، غير أنّه لم يشاركه فى أمر النبوهٔ، كما شاركه هارون لم ترد موسـى، فلذلک قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: إلّاأنه لا نبى بعدى. لم ترد. هذا فى المصدر سبيل النظير، ولا إشعار فى ذلک بما بعد الوفاهٔ لا بنفى ولا بإثبات.

بـل يقول: لو حمـل على ما بعـد الوفاهٔ لم يصـح تنزيل على من النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم منزلـهٔ هارون من موسـى، لانتفاء ذلک فى هارون، فإنّه لم يكن الخليفهٔ بعد وفاهٔ موسى، وإنما كان الخليفهٔ بعد يوشع بن نون.

فعلم قطعاً أن المراد به الاستخلاف حال الحياهٔ، لمكان التشبيه، ولم يوجد إلّافى حال الحياهٔ» «... ۱».

أقول:

ولاـ يخفى التنـافى بين قوله أوّلًا ومـا قـاله ثانياً بعـد «بـل»، وأن حاصـل كلاـمه الأول هو مقالـهٔ النواصب، وحاصل كلامه الثانى كون الحديث دليلًا على نفى خلافهٔ أمير المؤمنين عليه السلام، وهذا أفحش وأشنع من كلام النواصب اللئام.

---

(۱) الرياض النضرهٔ ۱/ ۲۲۴.

نور الدين الحلبى ... ص: ۲۲۴

وقال نور الدين الحلبى صاحب (السيرهٔ) ما نصّه:

«وادّعت الرافضهٔ والشيعهٔ إن هذا من النص التّفصيلى على خلافهٔ على كرم اللَّه وجهه. قالوا: لأن جميع المنازل الثابتهٔ لهارون من موسى سوى النبوهٔ ثابتـهٔ لعلى كرّم اللَّه وجهه من النبى صـلّى اللَّه عليه وسلّم، وإلاـ لـما صـحّ الإسـتثناء، أى إسـتثناء النبوهٔ بقوله: إلّـاأنّه لا نبى بعدى، وممّا ثبت لهارون من موسى عليه السلام استحقاقه للخلافهٔ عنه لو عاش بعده. أى دون النبوهٔ.

وردّ: بأن هذا الحديث غير صحيح كما قاله الآمدى.

وعلى تسليم صحته- بل صحته هى الثابتهٔ لأنه فى الصحيحين- فهو من قبيل الآحاد، وكل من الرافضهٔ والشيعهٔ لا يراه حجهً فى الإمامهٔ.

وعلى تسليم أنه حجهٔ، فلا عموم له.

بل المراد ما دلّ عليه ظاهر الحـديث: إن علياً كرم اللَّه وجهه خليفـهٔ عن النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم فى أهله خاصـهً مدهٔ غيبتهُ بتبوک،

کما أن هارون کان خلیفة عن موسی فی قومه مدة غیبته عنهم للمناجاة. فعلی تسلیم أنّه عام لکنه مخصوص، والعام المخصوص غیر حجة فی الباقی أو حجة ضعیفة.

وقد استخلف صلّی اللَّه علیه وسلّم فی مرارٍ أخری غیر علی، فیلزم أنْ یکون مستحقّاً للخلافة» «۱».

---

(۱) السیرة الحلبیة ۳/ ۱۰۴- ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۵

أقول:

وهکذا سعی غیر من ذکرناهم- کالسیوطی فی (التوشیح) والعلقمی فی (الکوکب المنیر) والعزیزی فی (السراج المنیر) وزینی دحلان فی (السیرة النبویة) والرازی فی (نهایة العقول) والإصفهانی فی (شرح التجرید) و (شرح الطوالع) والتفتازانی فی (شرح المقاصد) والقوشجی فی (شرح التجرید) وابن حجر المکی فی (الصواعق المحرقة) والکابلی فی (الصواقع) وغیرهم من شرّاح الحدیث والمتکلّمین- فی نفی دلالة الحدیث الشریف علی خلافة مولانا الأمیر علیه السلام...

فظهر- والحمد للَّه- باعتراف (الدهلوی) نصب کلّ هؤلاء وعداؤهم لأمیر المؤمنین ... لاتّحاد مقصودهم مع مقصود النواصب، وقدحهم فی أصل دلالة الحدیث علی استحقاقه علیه السلام الخلافة کما قدحوا...

ولا تتوهّمنَّ أنهم ینفون دلالته علی الخلافة بلا فصل، لا أصل الإستحقاق للخلافة، فیکون بین کلامهم وما تزعمه النواصب فرق.

لأنّ کلمات هؤلاء القوم صریحة فی نفی الدلالة علی أصل الخلافة، ألا تری التوربشتی یقول: «إنّما یستدل بهذا الحدیث علی قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول»؟

وأیضا: جاء فی کلام جمیعهم ذکر وفاة هارون فی حیاة موسی علیهما السلام، وعدم وصول الخلافة إلیه بعد وفاة موسی، فلیکن الأمر کذلک فی المشبَّه به وهو علی علیه السلام ... لقد جاء هذا فی کلامهم، ولیس معناه إلّاسلب الخلافة علی الإمام مطلقاً، بل معنی کلامهم أن حدیث المنزلة دلیل علی عدم خلافته أصلًا. معاذ اللَّه من ذلک.

وأیضاً: لقد جاء فی عبارة القسطلانی: «فخرج بعد مماته، لأن هارون مات قبل موسی، فتعیّن أن یکون فی حیاته، عند مسیره إلی غزوة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۶

تبوک» وکذا ذکر العلقمی والعزیزی فی شرحیهما للجامع الصغیر للسّیوطی.

وهذا نصّ صریح فی إنکار الدلالة علی الخلافة علی الإطلاق، لأنّ هذا الکلام معناه خروج الخلافة بعد المماة علی الإطلاق، وإلّا لم یتم تعیّن أنْ یکون فی حیاته.

وأیضاً: قول عبد الوهاب القنوجی فی (بحر المذاهب): «ولو سلّم، فلا دلالة علی نفی إمامة الأئمة الثلاثة قبل علی» صریح فی أنه یرید نفی الدلالة علی الإطلاق، وأنّه لو سلّم فلا دلالة علی نفی إمامة الثلاثة...

وکذا فی (شرح التجرید للقوشجی) حیث قال: «وبعد اللتیا والتی، لا دلالة فیه علی نفی إمامة الأئمة الثلاثة قبل علی رضی اللَّه عنه».

فظهر: أنّهم ینفون وینکرون دلالة حدیث المنزلة علی أصل الخلافة، وهذا عین ما ذهبت إلیه النصّاب ... فلا یبقی ریب فی نصب الخطابی، والقاضی عیاض، والتوربشتی، والنووی، والخلخالی، والزیدانی، والکرمانی، والطیبی، والطبری، والعسقلانی، والقسطلانی، والعلقمی، والعزیزی، والقاری، والحلبی ... وأمثالهم...

ولی اللَّه الدّهلوی ... ص: ۲۲۶

لکنّ کلّ هذا لا یوجب اضطراب أهل السنّة فی دیار الهند، بمثل اضطرابهم إذا ما أوردنا کلام ولیّ اللَّه المثبت له النصب والبغض

لأمیر المؤمنین علیه السلام علی ضوء کلام ولده (الدهلوی ...) فقد قال ولی اللَّه:

«لمّا استخلف المرتضی فی غزوة تبوک شبّهه بهارون فی خصلتین: الخلافة فی مدة الغیبة وکونه من أهل البیت، دون الخصلة الثالثة وهی النبوّة، وهذا المعنی لا علاقة له بالخلافة الکبری التی هی بعد وفاة النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنه صلّی اللَّه علیه وسلّم کان یعیّن علی المدینة فی

کلّ غزوةٍ أمیراً ... فالخلافة الکبری أمر، والخلافة الصغری فی مدة الغیبة عن المدینة أمر آخر» «۱».

هذه عبارته ... ألیست هی عبارة النواصب التی نقلها ولده من أنّ «هذه الخلافة غیر الخلافة المتنازع فیها»؟!

الدهلوی نفسه ... ص: ۲۲۷

ثمّ إنّ کلام (الدهلوی) الذی نقل فیه قدح النّواصب یثبت نصبه هو أیضاً، لأنّ (الدهلوی) نفسه یجیب عن استدلال الإمامیّة بحدیث المنزلة بحاصل القدح الذی نقله عن النواصب کما سیأتی عن قریب ... وذاک قوله بقصر خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام فی المدینة علی الأهل والعیال.

وهذا هو مطلوب النواصب.

السهارنفوری هو الأصل فیما نسبه الدهلوی إلی النواصب ... ص: ۲۲۷

وبعد، فإنی کاشف- بعنایة اللَّه- عن حقیقة الحال فی هذا المقام...

إذ (الدّهلوی) ذکر عن النواصب أنهم یقدحون فی الإستدلال بهذا الحدیث الشریف بأنّ الخلافة فیه غیر الخلافة المتنازع فیها، فلا دلالة فیه علی أصل إستحقاق أمیر المؤمنین علیه السلام للخلافة بعد النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ... لکنّ الأصل فی هذا القدح هو الحسام السهارنفوری صاحب (مرافض الروافض) الذی دأب (الدهلوی) علی انتحال أباطیله فی کلّ موردٍ لم یجد ضالّته فی کلمات الکابلی صاحب (الصواقع ...)

نعم ... هو من کلام السهارنفوری، انتحله (الدّهلوی) ناسباً إیّاه إلی

---

(۱) إزالة الخفا، آخر الفصل السابع من المقصد الأول.

النواصب ... وإلیک ما جاء فی کتاب (المرافض) للسهارنفوری فی هذه المسألة:

«لقد اتفق الطّرفان علی أن رسول الثقلین وشفیعنا فی الدارین قال هذا لعلی عند مخرجه إلی غزوة تبوک، وقد صرّح أصحاب الحدیث والسّیر المتکفّلین لبیان أحواله- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أنّ رسول اللَّه استخلف علیاً المرتضی فی مخرجه إلی تلک الغزوة علی أهله وعیاله، وأمره أن یقیم فی المدینة رعایةً لأحوالهم، لا أنه أعطاه منصب الخلافة المطلقة وشرّفه بذاک المقام الرّفیع.

روی البخاری ومسلم عن سعد بن أبی وقّاص ... الحدیث.

وفی شرح المشکاة، والصواعق، وفصل الخطاب، والمدارج، والمعارج، وحبیب السیر، وترجمة المستقصی، وغیرها من الکتب: إن سید الکونین خلّفه عند مخرجه إلی غزوة تبوک علی أهله وعیاله لیتعهّد أحوالهم فی المدینة.

فظهر، أنّ هذه خلافة خاصّة ولیست مطلقة، والنزاع إنّما هو فی الخلافة المطلقة.

وقد خلّف الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم فی هذه الغزوة- کما ذکر أهل السّیر- محمد بن مسلمة، أو سباع بن عرفطة علی المدینة،

ونصب ابن ام مکتوم نائباً من قبله لإقامة الصّلاة فیها. وواضح أنّه لو کانت خلافة علی المرتضی مطلقةً لما کان لاستخلاف محمد بن مسلمة وابن أم مکتوم معنی».

فهذا کلامه، وقد صرّح بأنّ الخلافة الّتی دلّ علیها الحدیث الشریف غیر الخلافة المتنازع فیها، وهذا هو الذی نسبه (الدهلوی) إلی النّواصب، للتستّر علی واقع حال والده ولی اللّه، ومقتداه السهارنفوری، وکبار أئمة طائفته من محدثین ومتکلمین...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۹

کلام الأعور الواسطی فی الجواب عن الحدیث ... ص: ۲۲۹

اشارة

وهلمّ معی وانظر إلی کلام یوسف الأعور الواسطی، الذی شحنه کذباً وزوراً وطعناً فی أمیر المؤمنین وشیعته، لینکشف لک- أکثر من ذی قبل- ما یضمره هؤلاء القوم من البغض والعداوة لأمیر المؤمنین وأهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... إنه یقول فی رسالته مجیباً عن الإستدلال بحدیث المنزلة:

«الثالث- قول النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی.

قلنا: لا دلالة فیه علی إمامة علی، لوجوه:

الأول: إنه قیل تسلیةً لعلی لا تنصیصاً علیه، لأنه صلّی اللّه علیه وسلّم حین خرج إلی تبوک، ولم یترک للمدینة رجلًا یصلح للحرب، ولم یترک إلّاالنساء والصّبیان والضعفاء، فاستخلف علیاً. فطعنت المنافقون فی علی فقالوا: ما ترکه إلّالشیء یکرهه منه، فخرج إلی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم باکیاً. فقال: تذرنی مع النساء والصّبیان؟ فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم تسلیةً: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی. وقد استخلف النبی صلّی اللّه علیه وسلّم إبن أم مکتوم علی المدینة أحد عشر مرة وهو أعمی لا یصلح للإمامة.

الثانی: إنّ فی هذا الحدیث دلالة علی عدم استحقاق علی للإمامة، لأنّ هارون مات قبل موسی، ولم یکن له بعد موسی أمر، فیلزم الرّافضة أنْ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۰

یقولوا لیس لعلی بعد النبی أمر.

الثالث: إنّ الرّافضة لو عقلت ما ذکروا هذا الحدیث علی استحقاق، لأنه شبّهه بهارون فی الإستخلاف، ولم یحصل من استخلاف هارون إلّا الفتنة العظیمة والفساد الکبیر بعبادة بنی إسرائیل العجل، حتی أخذ موسی رأس أخیه یجرّه إلیه. وکذلک حصل من استخلاف علی أیضاً، لما عرفت من قتل المسلمین یوم الجمل وفی صفّین، ووهن الإسلام، حتی طعنت فیه الأعداء، وإن لم یکن لا لوم علی علی فی ذلک، لکونه صاحب الحق، لکن لو لم یکن فی خلافته مثل ذلک لکان أولی».

النظر فی کلامه والجواب عنه ... ص: ۲۳۰

نعم ... لقد أبدی هذا الرجل کوامن أضغانه، وأعلن أقصی عدوانه لأمیر المؤمنین علیه السلام...

ألا تری إلی قوله: «لا دلالة فیه علی إمامة علی»؟

ألیس هذا هو قول النواصب؟

بل إنّه یقول: «إنّ فی هذا الحدیث دلالةً علی عدم استحقاق علی للإمامة»....

فهل هذا الحديث الّذى يرويه أهل السنّة ويعترفون بصحّته وتواتره دليلٌ على عدم استحقاق أمير المؤمنين عليه السلام الخلافة؟

أليس هذا مذهب النواصب والخوارج، وعلى خلاف أهل السنّة حيث يجعلونه أحد الخلفاء؟

وأيضاً: إذا كان هذا الحديث دليلًا على عدم الإستحقاق فالحديث المفترى الموضوع فى حقّ الشيخين- المذكور سابقاً- دليل على عدم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۱

استحقاقهما كذلك ... فيكون ضرر هذا الهذر على الأعور من نفعه أكثر...

لكنّه لم يكتف بهذا، بل جعل- فى الوجه الثالث- يطعن فى أمير المؤمنين وخلافته وشيعته ... فهل له من توجيهٍ معقول وتأويلٍ مقبول؟

فى كلامه مطاعن لعلى أمير المؤمنين ... ص: ۲۳۱

لقد اشتملت عبارته على التشنيع والطّعن من وجوه:

۱- قوله: إن الرافضة لو عقلت ما ذكروا هذا الحديث حجة على استحقاق على. يدل هذا الكلام على أنّ ذكر هذا الحديث والإحتجاج به على استحقاق الإمام يخالف العقل، ويدلّ على حمق وسفاهة ذاكره والمستدل به ... والحال أن (الدهلوى) يصرّح بأنّ هذا الحديث دليل- عند أهل السنة- على فضل الأمير وصحة إمامته فى حينها، لدلالته على استحقاقه لها ... فيكون طعن الأعور متوجهاً إلى الشيعة والسنة معاً...

۲- قوله: «لأنه شبّهه بهارون فى الإستخلاف، ولم يحصل من استخلاف هارون إلّاالفتنة العظيمة والفساد الكبير بعبادة بنى إسرائيل العجل» تعليلٌ لنفى العقل عن الشّيعة باستدلالها بالحديث ... وهو يزعم أنّ نتيجة هذا التشبيه وقوع الفتنة والفساد الكبير من استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام، كما حصل ذلك بزعمه من استخلاف هارون.

۳- قوله: «حتى أخذ موسى برأس أخيه يجرّه إليه» معناه: أنّ هارون كان هو السّبب فيما حصل، ولذلك فعل به موسى ذلك. وإنّما ذكر هذا لإثبات مزيد الطعن واللّوم على أمير المؤمنين، كما هو واضح.

۴- قوله: «وكذلك حصل من استخلاف على أيضاً، لما عرفت»...

تصريح بترتب كلّ ذلك الذى ترتب على استخلاف هارون بزعمه، على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۲

استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام.

۵- قوله: «أيضاً» تأكيد لحصول ما ذكر كما لا يخفى.

۶- قوله: «لما عرفت من قتل المسلمين يوم الجمل والصفين» تصريح بالمراد والمقصود من «الفتنة العظيمة والفساد الكبير» فى كلامه.

۷- قوله: «ووهن الإسلام» يدل على أنّ قتاله عليه السلام الناكثين والقاسطين والمارقين كان سبب وهن الإسلام وضعف دين خير الأنام صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

۸- قوله: «حتى طعنت الأعداء» معناه الإعتناء والإعتبار بطعن من طعن على أمير المؤمنين عليه السلام فى قتاله لأولئك الذين قاتلهم...

فى كلامه تناقضات ... ص: ۲۳۲

وأمّا قوله: «وإنْ لم يكن لا- لوم على على» ... فإنّه إنما قاله أخيراً لرفع اللّوم على الإمام عليه السلام وبغضّ النظر عن كون عبارته ركيكةً- لأن نفى النفى إثبات- فإنّه هذه الجملة لا تجبر ما تفوّه به أوّلًا فى الطعن واللوم والتشنيع على أمير المؤمنين عليه السلام، بل

غایهٔ الأمر وقوع التهافت والتناقض فی کلامه صدراً وذیلًا، وذلک لیس ببعید من هؤلاء النصّاب، بل ذلک شأن جمیع المبطلین الأقشاب...

وتناقضه غیر منحصر بهذا، ففی کلامه هنا تناقضات، وبیان ذلک:

إنّه قد صرّح فی الوجه الأوّل بأنّ هذا الحدیث إنّما قیل تسلیهً لأمیر المؤمنین علیه السلام، قال: «الأول: إنه قیل تسلیهً لعلی لا تنصیصاً علیه» وقال: «فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم تسلیهً: أما ترضی أنْ تکون منی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۳

بمنزلهٔ هارون من موسی». ثم ناقض نفسه فی الثانی فادّعی إنه دلیل علی نفی استحقاقه الإمامهٔ والخلافهٔ، ثم ادّعی فی الثالث ترتّب الفساد العظیم علی استخلافه ... فهذا تناقض، لأنه إن کان دلیلًا علی نفی الإستحقاق وکان دلیلًا علی حصول الفساد الکبیر، فلا تحصل التسلیهٔ لعلیٍّ ولا دفع إرجاف المنافقین فی المدینهٔ به، بل بالعکس، یکون الحدیث- بناءً علی ما ذکره- تأییداً وتصدیقاً لما زعمته المنافقون، وتصحیحاً لطعن الطاعنین فیه.

وأیضاً: إنّه- وإنْ بلغت عداوته فی الوجه الثالث إلی أقصی الغایات- اعترف بدلالهٔ الحدیث علی الخلافهٔ، حیث قال فیه: «لأنه شبّهه بهارون فی الإستخلاف» فهذا الکلام نصٌّ صریح فی الدّلالهٔ علی ذلک، لأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم شبّه أمیر المؤمنین بهارون فی الإستخلاف، وظاهر أن لیس مراد الأعور من هذا الإستخلاف هو الإستخلاف حال الحیاهٔ لعدم وقوع أی فتنهٍ أو فساد حینذاک، فالمراد هو الإستخلاف بعد المماهٔ. وإذْ ثبت تشبیه النبی علیاً بهارون فی الإستخلاف بعد المماهٔ ثبت دلالهٔ الحدیث علی الخلافهٔ بالبداههٔ ... وإذا کان هذا حاصل کلامه فی الوجه الثالث، فقد ناقض مدّعاه حیث نفی الدلالهٔ علی الخلافهٔ قائلًا: «لا دلالهٔ فیه علی إمامهٔ علی».

وأمّا الأشیاء الأخری التی زعمها فی ذاک الوجه- أعنی الثالث- فهی لا تدلّ إلّاعلی کفره ونفاقه...

وقال نجم الدین خضر بن محمد بن علی الرازی فی (التوضیح الأنور بالحجج الواردهٔ لدفع شبه الأعور) فی هذا المقام:

«وجه الشبه هو القرب والفضیلهٔ، لا ما توهّمه من الفساد الکبیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۴

والفتنهٔ العظیمهٔ، وإلّا لم یکن تسلیهً بل مذمهٔ وتخطئهٔ، وهو باطل بالإجماع. علی أن الفتنهٔ والفساد لم یحصل من نفس الإستخلاف بل من أهوائهم الفاسدهٔ وآرائهم الکاسدهٔ، وإلا لکان القدح فی النبی المستخلف.

وعلی ما قتل إلّاالبغاهٔ الناکثین والقاسطین والمارقین، عملًا بقول رب العالمین: «فإنْ بغت إحداهما علی الأخری فقاتلوا التی تبغی حتی تفیء إلی أمر اللَّه» «۱»

. ووهن الإسلام من فعل المخالفین اللئام، وطعن الأعداء لقلّهٔ بصارتهم ومتابعهٔ الأهواء.

هذا، ولو علم الخارجی الأعور التائه فی الضلال بحقیقهٔ مآل المقال ما قال ذلک، لأنه إذا کان علی علیه السلام کهارون وخلافته کخلافته، لزم أنْ یکون علی صاحب الحق، والمخالف مؤثراً علیه غیره بغیر حق، کما أنّ هارون کان صاحب الحق وعبادهٔ العجل التی آثروها علی متابعته کان باطلًا.

فیلزم منه بطلان الثلاثهٔ الذین خلفوا لکونهم کالعجل المتّبع، ولا دخل لمحاربهٔ علی، لأن وجه الشبه یجب أن یکون مشترکاً بین الطرفین والمحاربهٔ لیست کذلک».

وأیضاً: بین الوجهین الثانی والثالث تناقض، لأن مقتضی صریح الثانی کون الحدیث دلیلًا علی نفی الإستحقاق، لأنه شبهه بهارون، وقد مات هارون فی حیاهٔ موسی، فلا استحقاق للأمیر للخلافهٔ بعد النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ومقتضی صریح الثالث کونه دالًا علی خلافته، لکنْ ترتّب علی خلافته فساد کبیر وفتنهٔ عظیمهٔ کما زعم ... فالثانی ناف للخلافهٔ والثالث مثبت، وبین النفی والإثبات تناقض

کما هو واضح.

---

(۱)

حجرات ۴۹: ۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۵

إفتراؤه علی هارون ... ص: ۲۳۵

وبعد، فإنّ فظاعهٔ کلمات الأعور فی حقّ هارون غیر خافیهٔ علی العاقل الدیّن ... لکنّا مزیداً للتوضیح نقول: إنّ ما ادّعاه من ترتّب الفتنهٔ العظیمهٔ والفساد الکبیر علی إستخلاف هارون بهتان عظیم وافتراء کبیر، وتکذیب للکلام الإلهی الصریح فی براءهٔ هارون ممّا کان عند استخلافه وغیاب موسی، فقد قال سبحانه وتعالی: «ولقد قال لهم هارون من قبل یا قوم إنما فتنتم به وإنّ ربّکم الرحمان فاتّبعونی وأطیعوا أمری» «۱»

فإن اللَّه یبرّیء هارون، والأعور یقول بأنّه هو السبب فی عبادهٔ بنی إسرائیل العجل!!

ولقد أوضح المفسّرون من أهل السنهٔ أیضاً واقع الأمر وحقیقهٔ الحال حیث شرحوا القصهٔ فی تفاسیرهم:

* یقول النیسابوری: «ثم إنه سبحانه أخبر أن هارون لم یأل نصحاً وإشفاقاً فی شأن نفسه وفی شأن القوم قبل أن یقول لهم السامری ما قال، أمّا شفقته علی نفسه فهی: إنه أدخلها فی زمرهٔ الآمرین بالمعروف الناهین عن المنکر، اما الاقتال فإنه امتثل فی نفسه وفی شأن القوم أمر أخیه حین قال لهم «یا قوم إنما فتنتم به» «۲»

قال جار اللَّه: کأنهم أول ما وقعت علیه أبصارهم حین طلع من الحفرهٔ فتنوا به واستحسنوه، فقبل أنْ ینطلق السامری بادرهم هارون

---

(۱) سورهٔ طه: ۲۰، الآیهٔ ۹۰.

(۲) سوره طه ۲۰: ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۶

فزجرهم عن الباطل أولًا بأنّ هذا من جملهٔ الفتن، ثم دعاهم إلی الحق بقوله: «وإن ربکم الرحمن) «۱»

ومن فوائد تخصیص هذا الإسم بالمقام: أنهم إنْ تابوا عما عزموا علیه فإنّ اللَّه یرحمهم ویقبل توبتهم. ثمّ بیّن أن الوسیلهٔ إلی معرفهٔ کیفیهٔ عبادهٔ اللَّه هو اتباع النبی وطاعته فقال: «فاتّبعونی وأطیعوا أمری» «۲»

وهذا ترتیب فی غایهٔ الحسن» «۳».

ویقول الرازی: «إعلم أن هارون علیه السلام قال ذلک شفقهً علی نفسه وعلی الخلق، أمّا شفقته علی نفسه فلأنه کان مأموراً من عند اللَّه بالأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، وکان مأموراً من عند أخیه موسی بقوله علیه السلام: «اخلفنی فی قومی وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» «۴»

فلو لم یشتغل بالأمر بالمعروف والنهی عن المنکر لکان مخالفاً لأمر اللَّه تعالی ولأمر موسی علیه السلام، وذلک لا یجوز» «۵».

ویقول الرازی بتفسیر الآیهٔ: «اخلفنی فی قومی» «۶»

: «فإن قیل: لمّا کان هارون نبیاً والنبی لا یفعل إلا الإصلاح فکیف وصّاه بالإصلاح. قلنا: المقصود من هذا الأمر التأکید کقوله: «ولکن لیطمئنّ قلبی»» «۷»

---

(۱)

سورة طه ۲۰: ۹۰.

(۲) سورة طه ۲۰: ۹۰.

(۳) تفسیر غرائب القرآن ۴/ ۵۶۶.

(۴) سورة الأعراف ۷: ۱۴۲.

(۵) التفسیر الکبیر ۲۲/ ۱۰۶.

(۶) سورة الأعراف: ۷، الآیة ۱۴۲.

(۷) التفسیر الکبیر ۱۴/ ۲۳۷ والآیة فی سورة البقرة ۲/ ۲۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۷

ویقول النیسابوری: «وإنما وصّاه بالإصلاح تأکیداً واطمئناناً، وإلّا فالنبی لا یفعل إلّاالإصلاح» «۱».

وتلخص: أنّ من کان قد شمَّ رائحة الإسلام لا یصدر منه ما صدر من الأعور، ولا یشک فی ضلال هذا الرجل وکفره ... فإنّ الطعن علی نبی من الأنبیاء کفر حتی لو لم ینزل فی شأنه شیء فی الکتاب، فکیف إذا جاء فی القرآن براءته؟ بل إنّ الطعن فی هارون طعن فی النبی موسی الذی استخلفه، بل طعن فی اللَّه سبحانه وتعالی الذی اصطفاهما لنبوّته ... ونعوذ باللَّه من ذلک کلّه...

وإذ سقط ما ذکره هذا الرجل فی طرف المشبَّه به- وهو هارون- سقط ما قاله فی طرف المشبَّه وهو أمیر المؤمنین علیه السلام. فإن ما وقع فی زمان خلافته من قتال أهل الجمل وصفین وغیرهم لم یکن إلّاإصلاحاً وإصطلاحاً وکان بأمرٍ من اللَّه ورسوله ... وهذا أیضاً ممّا اعترف به أکابر أهل السنة وأساطینهم، أخذاً بالأدلة الدالة علیه من الکتاب والسنة النبویة ... ولو أردنا استیفاء الأحادیث الواردة فی هذا الشأن واستقصاء کلمات أعلام القوم فیه لطال بنا المقام واحتاج إلی کتابٍ برأسه، وسنذکر طرفاً منها بعد حدیث «خاصف النّعل» إن شاء اللَّه تعالی.

---

(۱) تفسیر غرائب القرآن ۳/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۸

کلام ابن تیمیة فی الجواب عن الحدیث ... ص: ۲۳۸

اشارة

ثم لینظر مَن یدّعی من علماء أهل السنة- ولائهم لأهل البیت علیهم السلام خلافاً للنواصب إلی کلام ابن تیمیة، الموصوف فی غیر واحدٍ من کتبهم ک (فوات الوفیات) و (الدرر الکامنة) بالأوصاف الجلیلة والألقاب الکبیرة، لیری أن فیهم من یتفوّه بما یأبی الناصبی عن التفوّه به، وحینئذٍ لابدّ من الإقرار بأنّ کثیراً من علماء طائفته نواصب، بل هم أشد نصباً وأکثر عداوةً من النواصب ... وهذا کلام ابن تیمیة فی الجواب عن هذا الحدیث:

«وکان النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم کلما سافر فی غزوةٍ أو عمرة أو حج یستخلف علی المدینة بعض الصحابة، کما استخلف علی المدینة فی غزوة ذی أمر عثمان بن عفان، وفی غزوة بنی قینقاع بشیر بن المنذر، ولمّا غزا قریشاً، ووصل إلی الفرع استعمل ابن أم مکتوم. وذکر ذلک محمد بن سعد وغیره...

فلمّا کان فی غزوة تبوک لم یأذن لأحدٍ فی التخلّف عنها وهی آخر مغازیه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ولم یجتمع معه أحد کما اجتمع معه

فیها، فلم یتخلّف عنه إلّاالنساء والصبیان، أو من هو معذور لعجزه عن الخروج، أو من هو منافق، وتخلّف الثلاثهٔ الذین تیب عنهم.

ولم یکن فی المدینهٔ رجال من المؤمنین یستخلف علیهم، کما کان یستخلف علیهم فی کل مرهٔ، بل کان هذا الإستخلاف أضعف من الإستخلافات المعتادهٔ منه صلّی اللّه علیه وسلّم، لأنه لم یبق بالمدینهٔ رجال من المؤمنین أقویاء یستخلف علیهم أحداً ... فکل استخلافٍ استخلفه فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۹

مغازیه مثل استخلافه فی غزوهٔ بدر ... وفی کلّ مرهٍٔ یکون بالمدینهٔ أفضل ممن بقی فی غزوهٔ تبوک. فکان کل استخلاف قبل هذه یکون علی أفضل ممن استخلف علیه علیاً.

فلهذا خرج إلیه علی رضی اللّه عنه یبکی ویقول: أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟

وقیل: إن بعض المنافقین طعن فیه وقال: إنما خلّفه لأنّه یبغضه.

فبیّن له النبی صلّی اللّه علیه وسلّم إنی إنّما استخلفتک لأمانتک عندی، وأن الإستخلاف لیس بنقص ولا غض، فإنّ موسی استخلف هارون علی قومه، فکیف یکون نقصاً وموسی لیفعله بهارون؟ فطیّب بذلک قلب علی، وبیّن أن جنس الإستخلاف یقتضی کرامهٔ المستخلف وأمانته، لا یقتضی إهانته ولا تخوینه، وذلک لأن المستخلف یغیب عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، وقد خرج معه جمیع الصحابهٔ.

والملوک وغیرهم إذا خرجوا فی مغازیهم أخذوا معهم من یعظم انتفاعهم به ومعاونته لهم، ویحتاجون إلی مشاورته والإنتفاع برأیه ولسانه ویده وسیفه، والمتخلف إذا لم یکن فی المدینهٔ سیاسهٔ کثیرهٔ لا یحتاج إلی هذا کله، فظنّ من ظنّ أن هذا غضاضهٔ من علی ونقص منه وخفض من منزلته، حیث لم یأخذه معه فی المواضع المهمهٔ التی تحتاج إلی سعی واجتهاد، بل ترکه فی المواضع التی لا یحتاج إلی کثیر سعی واجتهاد، فکان قول النبی صلّی اللّه علیه وسلّم مبیناً أن جنس الاستخلاف لیس نقصاً ولا غضّاً، إذ لو کان نقصاً أو غضّاً لما فعله موسی بهارون.

ولم یکن هنا الإستخلاف کاستخلاف هارون، لأن العسکر کان مع هارون، وإنما ذهب موسی وحده. وأمّا استخلاف النبی صلّی اللّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۰

وسلّم فجمیع العسکر کان معه، ولم یخلف بالمدینهٔ غیر النساء والصبیان إلّا معذور أو عاص.

وقول القائل: هذا بمنزلهٔ هذا، وهذا مثل هذا، هو کتشبیه الشیء بالشیء، وتشبیه الشیء بالشیء یکون بحسب ما دلّ علیه السیاق لا یقتضی المساواهٔ فی کل شیء.

ألا تری إلی ما ثبت فی الصحیحین من قول النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی حدیث الأساری لمّا استشار أبا بکر فأشار بالفداء، واستشار عمر فأشار بالقتل، قال: سأخبرکم عن صاحبیکم، مثلک یا أبا بکر کمثل إبراهیم ... ومثلک یا عمر مثل نوح ...

فقوله لهذا: مثلک مثل إبراهیم وعیسی، ولهذا: مثل نوح وموسی.

أعظم من قوله: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی. فإنّ نوحاً وموسی وإبراهیم وعیسی أعظم من هارون. وقد جعل هذین مثلهم، ولم یرد أنهما مثلهم فی کلّ شیء، لکن فیما دلَّ علیه السیاق من الشدهٔ فی اللّه واللین فی اللّه.

وکذلک هنا: إنما هو بمنزلهٔ هارون فیما دل علیه السیاق، وهو استخلافه فی مغیبه، کما استخلف موسی هارون.

وهذا الإستخلاف لیس من خصائص علی، بل ولا هو مثل استخلافاته، فضلًا عن أن یکون أفضل منها. وقد استخلف من علی أفضل منه فی کثیر من الغزوات، ولم تکن تلک الاستخلافات توجب تقدیم المستخلف علی علی، ... بل قد استخلف علی المدینهٔ غیر واحد، وأولئک المستخلفون منه بمنزلهٔ هارون من موسی من جنس استخلاف علی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۱

بل کان ذلک الإستخلاف یکون علی أکثر وأفضل ممن استخلف علیه عام تبوک، وکانت الحاجهٔ إلی الإستخلاف أکثر، وأنه کان یخاف من الأعداء علی المدینهٔ، فأما عام تبوک فإنه کان قد أسلمت العرب بالحجاز، وفتحت مکهٔ، وظهر الإسلام وعز، ولهذا أمر اللَّه نبیهُ أن یغزو أهل الکتاب بالشام، ولم تکن المدینهٔ تحتاج إلی من یقاتل بها العدو، ولهذا لم یدع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم عند علی من المقاتلهٔ کما کان یدع بها فی سائر الغزوات، بل أخذ المقاتلهٔ کلّهم مَعهُ» «۱».

النظر فی کلامه والجواب عنه ... ص: ۲۴۱

قد ذکرنا کلام ابن تیمیهٔ فی هذا المقام بطوله، وأنت إذا لاحظته رأیت أنّ الشیء الذی یدّعیه ویصرّ علیه هو محاولهٔ إثبات: إنّ استخلاف النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أمیر المؤمنین علیه السلام علی المدینهٔ فی غزوهٔ تبوک کان أضعف من الإستخلافات الکثیرهٔ المعتادهٔ منه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی المدینهٔ، وجعل یستدلّ لهذه الدعوی ویؤکّدها بأمور فیها کذب وفیها ما لا أساس له من الصحّهٔ ... فهذا عمدهٔ ما ادّعاه وأطنب فیه، حیث ذکر أنّه فی کل مرّهٔ «کان یخرج من المدینهٔ کان یکون بالمدینهٔ رجال کثیرون یستخلف علیهم من یستخلفه، فلمّا کان فی غزوهٔ تبوک ... فلم یتخلّف عنه إلّاالنساء والصّبیان ... ولم یکن فی المدینهٔ رجال من المؤمنین أقویاء یستخلف علیهم کما کان یستخلف علیهم فی کل مرّهٔ، بل کان هذا الإستخلاف أضعف» ... فهذه دعواه.

---

(۱) منهاج السنهٔ ۷/ ۳۲۶- ۳۳۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۲

وقد استدل لها بزعمه بقول أمیر المؤمنین علیه السلام فقال...: «

فکان کل استخلاف قبل هذه یکون علی أفضل ممن استخلف علیه علیاً، فلهذا خرج إلیه علی یبکی ویقول: أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟».

وإذا بیّنا بطلان استدلاله، بقی ما ذکره دعوی فارغهٔ غیر مسموعهٔ فنقول:

السبب فی بکاء أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۴۲

أمّا بکاء أمیر المؤمنین علیه السلام فالسّبب فیه- بعد قطع النّظر عن أنّه غیر موجود فیما أخرجه الشیخان من أخبار القصّهٔ وذلک قادح عند الرّازی، کما قال فی حدیث الغدیر، فلیکن هذا کذلک- هو: التألم ممّا قاله المنافقون فی المدینهٔ، والشّوق إلی ملازمهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی هذه الغزوهٔ کسائر الحروب والغزوات، وهذا صریح روایات القصهٔ فی جمیع الکتب التی جاء فیها ذکر البکاء، فقد روی النسائی- کما سمعت سابقاً- عن مالک قال: «قال سعد بن مالک: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غزا علی ناقته الحمراء وخلّف علیّاً، فجاء علی حتی تعدّی الناقهٔ فقال: یا رسول اللَّه زعمت قریش أنک إنما خلّفتنی أنّک استثقلتنی وکرهت صحبتی، وبکی علی، فنادی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی الناس: ما منکم أحد إلّاوله خابّهٔ، یا ابن أبی طالب أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۱».

وقال إسحاق الهروی فی (السهام الثاقبهٔ) فی جواب الحدیث:

«ثم أقول: قد ذکر أهل التحقیق من المحدثین فی صدور هذا الکلام

---

(۱) خصائص علی: ۷۷ رقم ۶۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۳
من سید الأنام صلوات اللَّه علیه إلی یوم القیام: إنه لمّا توجه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی غزوهٔ تبوک استخلف علیّاً رضی اللَّه عنه علی المدینهٔ وعلی أهل بیته، فجاء علی رضی اللَّه عنه إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم باکیاً حزیناً لکثرهٔ شوقه إلی الغزاء وملازمهٔ سید الأنبیاء صلوات اللَّه علیه وسلامه. فقال: یا رسول اللَّه تترکنی مع الأخلاف؟ فقال علیه السلام تسلیهً له رضی اللَّه تعالی عنه: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی».…
فالعجب من ابن تیمیهٔ کیف یقلب هذا البکاء الذی یعدّ فضیلهً من فضائل الإمام علیه السلام إلی دلیل علی ضعف استخلافه علی المدینهٔ؟

السبب فی قوله: أتخلّفنی …؟ … ص: ۲۴۳

وکذلک الحال فی قوله علیه السلام: یا رسول اللَّه أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟ فإنه لما تألّم وتأذّی ممّا قالته قریش فی استخلافه، قال هذا للنبی صلّی اللَّه وآله وسلّم لیصدر منه کلام یکون جواباً قاطعاً عما قیل فیه، ولذا لمّا قال له ذلک أجاب صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «کذبوا».…
وکما قال ابن تیمیّهٔ نفسه: «فبیّن له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنی إنما استخلفتک لأمانتک عندی».…
فإذن، لم یکن استخلافه إیّاه نقصاً علیه، ولم یکن هذا الإستخلاف ضعیفاً، ولم یکن قول الأمیر ذلک وبکاؤه لهذا الذی زعمه ابن تیمیهٔ …
وأیضاً قوله: «فکان قول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم تبییناً أن جنس الإستخلاف» … صریح فی أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم دفع بقوله: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی» توهّم أن استخلافه فی المدینهٔ یدل
نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۴
علی نقصٍ فیه، وأفاد أنّه لو کان الإستخلاف دالًا علی ذلک لما فعله موسی بهارون … فهذا الکلام من ابن تیمیهٔ وجه آخر لإبطال استدلاله بالبکاء وقول: «أتخلّفنی» … علی أنّ هذا الإستخلاف کان أضعف الإستخلافات، وهکذا یتضح وقوع التهافت والتناقض فی کلماته.
لکنّه یدعی- مع ذلک کلّه- أنّ متوهّم هذا الوهم الذی دفعه النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هو أمیر المؤمنین علیه السلام نفسه فیقول: «وقول القائل: إذ جعله بمنزلهٔ هارون إلّافی النبوهٔ. باطل، فإن قوله: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی، دلیل علی أنه یسترضیه بذلک ویطیّب قلبه، لما توهم من وهن الإستخلاف ونقص درجته، فقال هذا علی سبیل الجبر له».
لکنّها دعوی لا أساس لها ولا شاهد علیها.

تأیید ابن تیمیهٔ إرجاف المنافقین وتناقضاته … ص: ۲۴۴

وبالجملهٔ، فإنّ هذا الرجل یدّعی وهن إستخلاف النبی أمیر المؤمنین علیه السلام، ویرید إثبات دعواه هذه بأباطیل وأکاذیب، وهو فی الوقت ذاته یناقض نفسه ویقول بأنّ ما قاله الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم له ینفی هذا التوهّم ویبطل هذه الدعوی … ففی کلماته تناقض واضح …
ولکنْ لماذا هذا الإنهماک فی تأیید إرجاف المنافقین بمولانا أمیر المؤمنین وتقویهٔ أکاذیبهم، ثم التناقض مرهٔ بعد اخری؟
إنّه یقول: «فبیّن له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم … ولا تخوینه».
ثم یعود فیقول: «وذلک لأن المستخلف». … وظاهر أنَّ هذا الکلام لیس توضیحاً وبیاناً للکلام السابق علیه وهو «فبیّن»، … إذ لا

مناسبهٔ بین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۵

هذا الکلام وبین «وإنّما استخلفتک لأمانتک عندی» و «الإستخلاف لیس بنقصٍ ولا غض» و «الإستخلاف یقتضی کرامهٔ المستخلف وأمانته لا یقتضی إهانته وتخوینه...»

فالمشار إلیه بقوله: «وذلک» ... إمّا ما ذکره من قبل من «أنّ هذا الإستخلاف أضعف» ... وإمّا إرجاف المنافقین وطعنهم فی أمیر المؤمنین.

فظهر أنّ ابن تیمیهٔ قد أغرق نزعاً فی إثبات مزعوم المنافقین وتأییده بأن «الملوک وغیرهم إذا خرجوا فی مغازیهم أخذوا معهم من یعظم انتفاعهم به ومعاونته لهم ویحتاجون إلی مشاورته»....

ثم أبطل کل هذا الذی نسجه بقوله: «فکان قول النبی»....

ثم عاد فقال: «ولم یکن هذا الإستخلاف کاستخلاف هارون»...

فأیّد طعن الطاعنین فی استخلافه علیه السلام ... وردَّ علی قول النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بصراحهٔ...

نسبهٔ إلی الصحیحین کاذبهٔ ... ص: ۲۴۵

ثم إنّ الحدیث الذی استشهد به ابن تیمیهٔ فی خلال کلماته قائلًا: «ألا تری إلی ما ثبت فی الصحیحین من قول النبی» ... غیر موجود فی الصحیحین، ولیس من أحادیثهما، کما لا یخفی علی من راجعهما...

وهذا شاهد آخر علی أنّ الرّجل لا وازع له حتّی عن الکذب الواضح الصّریح.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۶

العودُ إلی کلمات الدّهلوی ... ص: ۲۴۶

اشارهٔ

قوله:

وقالوا: إنّ هذه الخلافهٔ لیست الخلافهٔ المتنازع فیها حتی یثبت استحقاق تلک الخلافهٔ بهذا الإستخلاف.

أقول:

قد عرفت أن هذا الذی نسبه (الدهلوی) إلی النواصب قد صرّح کبار علماء أهل السنّهٔ من المحدّثین والمتکلّمین ... وسنأتی علی هذه الشبههٔ فیما بعد بالتفصیل بما یقلع جذورها ویخجل المتفوّهین بها...

ولا یخفی أنّ هذه شبههٔ فی مقابل تمسّک أصحابنا بحدیث المنزلهٔ من حیث دلالهٔ خصوص الإستخلاف لأمیر المؤمنین علی إمامته وخلافته بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم کما سنبیّن، وأمّا الإستدلال بهذا الحدیث من الجهات والوجوه الأخری التی یذکرها أصحابنا الإمامیهٔ من غیر دخلٍ للإستخلاف، فلا تضرّ به هذه الشبههٔ الرکیکهٔ، لأن تلک الوجوه مبتیّهٔ علی إثبات ما کان لهارون من المنازل، لسیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ، والتی منها: الخلافهٔ عن موسی بعد الوفاهٔ، والأعلمیّهٔ، والأفضلیّهٔ، والعصمهٔ، ووجوب الطّاعهٔ ...وکلّ واحدهٔ من هذه المنازل کافیهٔ لثبوت الإمامهٔ والخلافهٔ للإمام علیه الصّلاهٔ والسلام.

وبغضّ النظر عن هذا، فإنّ هذه الخلافهٔ- حتی وإنْ لم تکن الخلافهٔ الکبری- کافیهٔ للإستدلال کما سنبیّن، إذْ لنا أنْ نستصحب تلک الخلافهٔ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۷

الجزئیهٔ- الثابتهٔ فی حیاهٔ الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- إلی بعد وفاته، لعدم الدّلیل علی العزل، کما لم یکن دلیل علی تحدیدها بزمنٍ خاص، وإذا صح استصحاب تلک الخلافهٔ الجزئیهٔ- حسب الفرض- إلی بعد وفاهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ثبتت الخلافهٔ الکبری بالإجماع المرکب، لأنّ خلافته علی بعضٍ دون بعض مخالف لإجماع الامّهٔ.

وبمثل هذا البیان تشبّث أهل السنّهٔ لإثبات الخلافهٔ الکبری لأبی بکر، بزعم استخلاف النبی إیّاه فی الصلاهٔ، مع أنّ أصل الإستخلاف فی الصلاهٔ مدخول، وبعدم الثبوت بل ثبوت العدم معلول، فشتّان ما بین المقامین.

قوله:

فإنّ النبی علیه السلام قرّر فی تلک الغزوهٔ إلی محمد بن مسلمهٔ أن یکون عاملًا فی المدینهٔ، وسباع بن عرفطهٔ عسّاساً فیها، وابن ام مکتوم إماماً للصّلاهٔ فی مسجده بإجماع أهل السیر.

أقول:

فی هذه العبارهٔ کلام من جهتین:

نسبهٔ إلی أهل السّیر کاذبهٔ ... ص: ۲۴۷

أمّا أولًا: فإنّ أهل السّیر ذکروا أن الذی استخلفه الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی المدینهٔ هو محمد بن مسلمهٔ أو سباع بن عرفطهٔ وسنذکر بعض عبائرهم. فهم مختلفون فیه، وکذا ذکر صاحب المرافض، أمّا هذا الذی ذکره (الدهلوی) فغیر وارد فی شیء من کتب السّیر، بل هو افتعال منه.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۸

دعوی الإجماع منهم کاذبهٔ ... ص: ۲۴۸

وأما ثانیاً: فدعواه الإجماع منهم علی ما نسبه إلیهم، دعوی کاذبهٔ باطلهٔ جدّاً. ولنذکر طرفاً من کلماتهم لتوضیح الجهةٔ الأولی، وأنْ لا إجماع منهم علی ما ذکره، ولا یخفی أنّ الذی فی کلمات جمع منهم هو الإستخلاف علی الناس فی المدینهٔ المنوّرهٔ، فمنهم من ذکر علیاً علیه السلام فقط، ومنهم من ذکر غیره، فتردّد بین أحد الرجلین، ففی کلماتهم- بصورهٔ عامهٔ- دلالهٔ علی کذب ما زعمه (الدهلوی) من أن الإمام إنما استخلف علی العیال فقط.

قال الحلبی: «وخلّف علی المدینهٔ محمد بن مسلمهٔ الأنصاری رضی اللَّه تعالی عنه علی ما هو المشهور، قال الحافظ الدمیاطی رحمه اللَّه: وهو أثبت عندنا. وقیل: سباع بن عرفطهٔ. أی: وقیل: ابن أم مکتوم. وقیل: علی بن أبی طالب، قال ابن عبد البر: وهو الأثبت، هذا کلامه» (۱).

وقال الشامی: «قال ابن هشام: واستخلف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینهٔ محمد بن مسلمهٔ الأنصاری رضی اللَّه عنه. قال: وذکر الدراوردی: إنه استخلف عام تبوک سباع بن عرفطهٔ. زاد محمد بن عمر بعد حکایهٔ ما تقدم: ویقال: ابن ام مکتوم. قال: والثابت عندنا محمد بن مسلمهٔ، ولم یتخلف عنه فی غزوهٔ غیرها. وقیل: علی بن أبی طالب. قال أبو عمرو وتبعه ابن دحیهٔ: وهو الأثبت. قلت: ورواه عبد الرزاق فی المصنف بسندٍ صحیح عن سعد بن أبی وقاص ولفظه: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا خرج إلی تبوک، إستخلف علی المدینهٔ علی بن أبی طالب» (۲).

---

(۱) السیرهٔ الحلبیهٔ ۳/ ۱۰۲.

(۲) سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد ۵/ ۴۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۹

لم یستخلف النبیّ فی تبوک علی المدینة غیر علی ... ص: ۲۴۹

أقول:

لقد ظهر أن التفصیل الذی ذکره (الدهلوی) غیر مذکور فی کتب السّیر، ودعواه الإجماع کاذبة ... والحقیقة: إن النبی صلّی اللّه علیه آله وسلّم لم یستخلف علی المدینة فی عام تبوک غیر علی.

وأمّا ذکر محمد بن مسلمة أو سباع أو غیرهما، فمن مفتریات المبغضین لأمیر المؤمنین علیه السلام، السّاعین فی إنکار فضائله ومناقبه، والذی یهوّن الأمر وجود التنافی بین روایاتهم وأقوالهم، فیما بینهم، فإن ذلک کافٍ لإسقاطها عن درجة الإعتبار. ویبقی خبر استخلاف الأمیر علیه السلام بلا معارضٍ ومؤیّداً باتّفاق الشیعة علیه، وعلیه عبد الرزاق وابن عبد البر وابن دحیة وغیرهم.

وقد روی خبر استخلافه وحده جماعة آخرون غیر من ذکر، فرواه أبو الحسین ابن أخی تبوک عن طریق خیثمة بن سلیمان بن الحسن بن حیدرة الإطرابلسی قال: «حدثنا إسحاق بن إبراهیم الدیری، عن عبد الرزاق، عن معمر قال: أخبرنی قتادة وعلی بن زید بن جدعان: أنهما سمعا سعید بن المسیب یقول: حدثنی سعد بن أبی وقاص:

إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا خرج إلی تبوک استخلف علیّاً علی المدینة، فقال: یا رسول اللّه، ما کنت أحب أن تخرج وجهاً إلّاوأنا معک. فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» «۱».

---

(۱) کتاب مناقب علی بن أبی طالب علیه السلام لأبی الحسین عبد الوهاب الکلابی المعروف بابن أخی تبوک الموجود فی آخر مناقب المغازلی: ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۰

ورواه الطّبرانی، فقد روی الوصابی فی (الإکتفاء) «عن علی بن أبی طالب، قال: قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا خلّفنی علی المدینة: خلّفتک لتکون خلیفتی. قلت: کیف أتخلّف عنک یا رسول اللّه؟ قال: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

أخرجه الطبرانی فی الأوسط».

ورواه أحمد والحاکم، ففی (مفتاح النجا): «أخرج أحمد والحاکم عن ابن عباس رضی اللَّه عنه: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک، أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی».

کما روی الحاکم فی (المستدرک) قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لأمیر المؤمنین: «إن المدینة لا تصلح إلّابی أو بک» «۱».

ونصّ علیه- عدا عبد الرزاق وأحمد والطبرانی وابن عبد البر وابن المغازلی وابن دحیة والشّامی- جماعة آخرون من أعلام الأعیان، أمثال: القاضی عیاض، والسرّاج، والنووی، والمزی، وابن تیمیة، والقسطلانی، والعلقمی، وابن روزبهان، وابن حجر المکی، ومحمد پارسا، وشیخ العیدروس وإسحاق الهروی، والبدخشانی، وولی اللَّه الدهلوی، والرشید الدهلوی وغیرهم.

قال القاضی عیاض- کما فی (المرقاة)-: «ولیس فیه دلالة علی استخلافه بعده، لأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۲».

وقال ابن عبد البر: «ذکر السرّاج فی تاریخه: ولم یتخلّف- أی علی

---

(۱) مستدرک الحاکم ۲/ ۳۶۸.

(۲) المرقاة فی شرح المشکاة ۱۰/ ۴۵۵.

- عن مشهد شهده رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم منذ قدم المدینة، إلّا تبوک، فإنه خلّفه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی المدینة وعلی عیاله بعده فی غزوة تبوک، وقال له: أنت منیّ بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۱».

وقال النووی: «ولیس فیه دلالة لاستخلافه بعده، لأن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم إنما قال لعلی رضی اللّه عنه حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۲».

وقال المزی: «خلّفه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی المدینة وعلی عیاله بعده فی غزوة تبوک» «۳».

وقال محمد پارسا: «قال الإمام تاج الدین الخدابادی البخاری رحمه اللّه فی أربعینه، فی الحدیث الرابع فی ذکر علی رضی اللّه عنه: والصحیح إنه أسلم قبل البلوغ، وروی هذا البیت عن علی رضی اللّه عنه:

سبقتکم إلی الإسلام طرّاً غلاماً ما بلغت أوان حلمی

فی أبیاتٍ قال فیها:

محمد النبی أخی وصهری وحمزة سید الشهداء عمّی

وجعفر الذی یضحی ویمسی یطیر مع الملائکة ابن أمی

وبنت محمّد سکنی وعرسی منوط لحمها بدمی ولحمی

وسبطا أحمد ولدای منها فمن فیکم له سهم کسهمی

وأوجب لی ولایته علیکم رسول اللّه یوم غدیر خم

وشهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بدراً وأحداً والخندق وبیعة

---

(۱) الإستیعاب ۳/ ۱۰۹۷.

(۲) المنهاج فی شرح صحیح مسلم ۱۵/ ۱۷۴.

(۳) تهذیب الکمال ۱۳/ ۳۰۱.

الرضوان وخیبر والفتح وحنیناً والطائف وسائر المشاهد إلّاتبوک، فإن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم استخلفه علی المدینة، وله فی جمیع المشاهد آثار مشهورة» «۱».

وقال القسطلانی: «ولا حجة لهم فی الحدیث ولا متمسّک لهم به، لأنه صلّی اللّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۲».

وقال ابن روزبهان: «والجواب: إن هارون لم یکن خلیفة بعد موسی، لأنه مات قبل موسی علیه السلام، بل المراد استخلافه بالمدینة حین ذهابه إلی تبوک» «۳».

وقال الدیار بکری: «وفی المنتقی: استخلف علی المدینة سباع بن عرفطة الغفاری، وقیل: محمد بن مسلمة إنتهی. قال الدمیاطی: استخلف محمد بن مسلمة وهو أثبت عندنا ممّن قال استخلف غیره. وقال الحافظ زین الدین العراقی فی شرح التقریب: لم یتخلّف علی عن المشاهد إلّافی تبوک، فإنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم خلّفه علی المدینة وعلی عیاله وقال له یومئذٍ: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وهو فی الصحیحین من حدیث سعد بن أبی وقاص. ورجّحه ابن عبد البر» «۴».

وقال العلقمی: «ولیس فیه دلالة علی استخلافه بعده، لأن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۵».

---

(۱) فصل الخطاب: ۲۹۱، فی ذکر علی علیه السلام.

(۲) إرشاد الساری ۹/ ۴۴۴.

(۳) إبطال نهج الباطل- مخطوط. انظر دلائل الصدق ۲/ ۳۸۹.

(۴) الخمیس- حوادث السنة التاسعة.

(۵) الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر- مخطوط، حرف العین.

وقال ابن حجر المکی: «وشهد مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم سائر المشاهد إلّاتبوک، فإنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم استخلفه علی المدینة وقال له حینئذٍ: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی. کما مر» «۱».

وقال شیخ العیدروس: «وشهد مع النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم سائر المشاهد إلّاتبوک، فإنه صلّی اللَّه علیه وسلّم استخلفه علی المدینة وقال له حینئذٍ: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۲».

وقال ولی اللَّه الدهلوی: «وفی غزوة تبوک کان خلیفته صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینة وحصلت له حینئذٍ الفضیلة العظمی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۳».

وقال بجواب عبارات التجرید: «قوله: والمنزلة. إشارة إلی قصة تبوک: عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

واعلم: أن هذا الحدیث لا یدلّ إلّاعلی استخلاف المرتضی علی المدینة فی غزوة تبوک ... وکان المرتضی مثل هارون فی کونه من أهل بیت النبی، وفی النیابة عنه بحسب الأحکام المتعلّقة بأمارة المدینة، لا ـ فی أصل النبوة، فیکون هذا الحدیث دالّاً علی فضیلة للمرتضی من حیث نصبه حاکماً علی المدینة واستحقاقه للحکومة والتشبیه بالنبی، لا فی الأفضلیّة من الشیخین» «... ۴».

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۱۸۵- ۱۸۶.

(۲) العقد النبوی والسرّ المصطفوی- مخطوط، فی فضائل علی.

(۳) قرّه العینین، فی ذکر فضائل أمیر المؤمنین.

(۴) قرة العینین، قسم الردّ علی تجرید الاعتقاد، مبحث حدیث المنزلة.

وکذلک قال الرشید الدهلوی. وستأتی عبارته.

وقال إسحاق الهروی: «ثم أقول: قد ذکر أهل التحقیق من المحدّثین فی سبب صدور هذا الکلام» ... إلی آخر عبارته وقد مضت کاملة.

فظهر- والحمد للَّه- من الروایات ومن تصریحات کبار أئمة القوم أن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لم یستخلف فی غزوة تبوک إلّاأمیر المؤمنین علیه السلام، فمن أن جاء القول باستخلافه فلاناً وفلاناً؟

إنْ هذا إلّااختلاق؟!

لقد ذکر صاحب (المرافض) هذه الدعوی المرفوضة کما سمعت، وکذا المحبّ الطبری ناقلًا إیّاها عن ابن إسحاق، وستسمع کلامه

والجواب عنه.

ویبقی دعوی نصب النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إماماً فی الصلاهٔ فی مسجده غیر علی، وهذا أیضاً لا یجوز التشبّث به، إذ لم یثبت صحّهٔ هذا الخبر أصلًا، والإکتفاء بمحض الدعوی قبیح، بل إنّه بعد ما ثبت الولایهٔ المطلقهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام علی المدینهٔ تسقط هذه الدعوی من الأساس، لأنّ الشیخ عبد الحق وصاحب المرافض یدّعیان منافاهٔ هذه الإمامهٔ لتلک الخلافهٔ المطلقهٔ، ولمّا ثبتت الخلافهٔ هذه بأخبارهم وتصریحات أکابرهم بطلت هذه الإمامهٔ قهراً، وأمّا دعوی الإجماع من أهل السّیر علیها فقد عرفت کونها کاذبهٔ.

وأیضاً: ما فی (سبل الهدی والرشاد) و (إنسان العیون) من دعوی استخلاف ابن ام مکتوم علی المدینهٔ- لا للإمامهٔ فی الصلاهٔ فقط- منقوض ومردود بروایات استخلاف غیره، ویبطله کلمات أعاظمهم فی استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام. فاستبصر ولا تکن من الغافلین الذّاهلین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۵

قوله:

فلو کانت خلافهٔ المرتضی مطلقهٔ لم یکن لهذه الامور معنی

أقول:

قد عرفت أنّ هذا الذی تزعمه النّواصب هو قول العلماء الأعلام من أهل السنّهٔ، إذ ینفون إطلاق خلافهٔ المرتضی بصراحهٔ، یقول صاحب (المرافض): «فعلم أن هذه الخلافهٔ خاصهٔ لا مطلقهٔ، والکلام إنّما هو فی المطلقهٔ» وقال: «فلو کانت الخلافهٔ المرتضویهٔ مطلقهٔ فلا معنی لنصب محمد بن مسلمهٔ وابن ام مکتوم».

وحینئذٍ تعرف أنّ ما ینقله (الدهلوی) عن النواصب صادر من صاحب (المرافض)، فلو کان شک فی نصب أئمهٔ القوم فلا ریب فی نصب صاحب (المرافض) باعتراف (الدهلوی).

ویقول الشیخ عبد الحق الدهلوی: «لو کانت هذه الخلافهٔ مطلقهٔ لفوّضت الإمامهٔ إلیه أیضاً» ... فهل من شکٍ فی نصب هذا الشیخ المعدود من أئمهٔ الحدیث من أهل السنهٔ؟

لکنّ أصل النّصب للإمامهٔ فی الصلاهٔ وأصل استخلاف غیر الإمام علیه السلام، لا أساس له من الصحّهٔ کما عرفت ... والحمد للَّه...

قوله:

فظهر أنّ هذه الخلافهٔ هی فی مجرَّد امور البیت ورعایهٔ الأهل والعیال.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۶

أقول:

قد عرفت أنّ خلافته علیه السلام علی المدینهٔ مطلقهٔ، وأن هذا التخصیص باطلٌ وافتعال محض.

جواب ما استدلّ به صاحب المرافض علی تخصیص الخلافهٔ ... ص: ۲۵۶

ولقد سبق (الدهلوی) فی هذه الدعوی: المحبّ الطبری والشّیخ عبد الحق الدهلوی وصاحب المرافض، وقد استدل لها هذا الأخیر فی عبارته المتقدمهٔ سابقاً بأمور:

الأوّل: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إنّما قال لعلی: أنت منی بمنزلهٔ هارون ... عند مخرجه إلی غزوهٔ تبوک باتّفاق الفریقین.

والجواب: إنه إنْ أراد إتفاق الفریقین علی انحصار الحدیث بهذا الوقت الخاص- وهو مخرجه إلی غزوهٔ تبوک- وعدم ثبوت أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قاله لعلی فی غیره ... فهذا کذب، لورود هذا القول عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی أخبار الفریقین

قبل تبوک وبعده.

وإنْ أراد مجرَّد إثبات وروده فی هـذا الوقت من غیر نفی لوروده فی غیره، فهـذا لا یوجب حمل الحـدیث علی الخلافهٔ الخاصهٔ، فضـلًا عن الدلالهٔ علی التخصیص بالأهل والعیال.

الثانی: روایهٔ أصحاب الحدیث وأرباب السّیر أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم استخلفه عند مخرجه إلی تبوک علی أهله وعیاله فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۷

المدینهٔ.

والجواب: قـد عرفت کلمـات أهـل الحـدیث وأصـحاب السیر فی هـذا البـاب، ورأیت تصـریحاتهم باسـتخلافه علی المدینـهٔ من غیر تخصیص منهم الإستخلاف بالأهل والعیال.

الثالث: روایهٔ البخاری ومسلم.

والجواب: إنّ ما رواه البخاری ومسلم لا دلالهٔ فیه علی تخصیص خلافته علیه السلام بالأهل والعیال أبداً.

أمّا أولًا: فلأن قید «الأهل» من افتراءاته ولیس فی الصحیحین.

وأمّا ثانیاً: فعلی تقدیر التسلیم، لیس ما افتراه مثبتاً لحصر الخلافهٔ فی الأهل کما لا یخفی.

وأمّـا ثالثـاً: فلأـن جملـهٔ: «أتخلّفنی فی النسـاء والصبیان» الواردهٔ فی بعض طرق الصـحیحین- لا کلهـا- لا یلزم الشـیعهٔ بها، واحتجاجهم بالروایات العاریهٔ عنها تام بلا کلام.

وأمّا رابعاً: فلأنّ هذه الجملهٔ علی تقدیر التسلیم بها لا تثبت الحصر فی النّساء والصبیان، وسیجیء تقریره بواضح البیان.

الرابع: إسـناد القول باسـتخلافه علی الأهـل والعیـال إلی شـرح المشـکاهٔ والصواعق وفصل الخطاب والمـدارج والمعارج وحبیب السـیر وترجمهٔ المستقصی وغیرها من الکتب.

والجـواب: إنْ هـذا إلّاإضـلال وتخـدیع، لأـن صـاحب (الصواعـق) لم یقیّـد الإسـتخلاف بکونه فی «الأهـل»، بـل ذکر فی فضائـل أمیر المؤمنین علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۸

السـلام اسـتخلافه علی المدینهٔ حیث قال: «وشـهد مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم سائر المشاهد إلّاتبوک، فإنه صلّی اللَّه علیه وسلّم إستخلفه علی المدینهٔ وقال له حینئذٍ: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی. کما مر».

وأشار بقوله «کما مر» إلی موضع ذکره اسـتدلال الشیعهٔ بهذا الحدیث والردّ علیهم، فهناک أیضاً إعترف بالإستخلاف علی المدینهٔ وما أجاب بأنه کان علی الأهل والعیال، وهذه عبارته:

«الشـبههٔ الثانیهٔ عشـر- زعموا أن من النص التفصـیلی علی علی قوله صـلّی اللَّه علیه وسـلّم لمّا خرج الی تبوک واسـتخلفه علی المدینهٔ: أنت منّی بمنزلـهٔ هـارون من موسـی، إلّاأنّه لا نبی بعـدی. قالوا: ففیه دلیل علی أنّ جمیع المنازل الثابتـهٔ لهارون من موسـی سوی النبوهٔ ثابتهٔ لعلی من النبی...

وجوابهـا: إن الحـدیث إن کـان غیر صـحیح- کما یقوله الآمـدی- فظاهر، وإنْ کان صـحیحاً- کما یقوله أئمـهٔ الحـدیث، والمعوّل فی ذلـک لیس إلّاعلیهم، کیف وهو فی الصـحیحین- فهو من قبیل الآحاد، وهم لا یرونه حجـهً فی الإمامـهٔ، وعلی التنزیل فلا عموم له فی المنازل، بل المراد ما دلّ علیه ظاهر الحـدیث: إنّ علیّاً خلیفـهٔ عن النبی صـلّی اللَّه علیه وسـلّم مدهٔ غیبهٔ بتبوک، کما کان هارون خلیفهً عن موسی فی قومه مدهٔ غیبته عنهم للمناجاهٔ...

فعلم ممّـا تقرّر أنه لیس المراد من الحـدیث، مع کونه آحـاداً لاـ یقـاوم الإجمـاع، إلّاإثبـات بعض المنـازل الکائنـهٔ لهارون من موسـی، والحـدیث وسـببه سـیلق یبنیـان ذلک البعض، لما مرَّ أنّه إنما قاله لعلی حین اسـتخلفه، فقال علی کما فی الصـحیح: أتخلّفنی فی النساء

والصبیان. کأنه استنقص ترکه وراءه، فقال له: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۹

یعنی: حیث استخلفه عند توجّهه إلی الطور، إذ قال له: «أخلفنی فی قومی وأصلح» «۱»

.وأیضاً، فاستخلافه علی المدینهٔ لا یستلزم أولویته بالخلافهٔ بعده من کلّ معاصریه افتراضاً ولا ندباً، بل کونه أهلًا لها فی الجملهٔ وبه نقول.

وقد استخلف صلّی اللَّه علیه وسلّم فی مرارٍ أخری غیر علی، کابن ام مکتوم، ولم یلزم فیه بسبب ذلک أنه أولی بالخلافهٔ بعده» «۲».

هذه عبارهٔ (الصواعق) فأین الذی ادّعاه صاحب (المرافض) وأحال إلیه؟ بل لقد کرّر التّصریح باستخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام علی المدینهٔ.

وکذا صاحب (فصل الخطاب ...) وقد تقدمت عبارته آنفاً.

وصاحب (حبیب السّیر) وإنْ عبّر فی أوّل کلامه بالإستخلاف فی «الأهل والعیال» لکنه فی آخره صریحٌ فی أنه کان «فی أهالی تلک البلدهٔ» «۳».

وأمّا الشیخ عبد الحق ... فقد تکلّمنا علی تخصیصه هذه الخلافهٔ بکونها «فی الأهل والعیال» وظهر بطلانه من نصوص کبار أئمهٔ الحدیث والسّیرهٔ، وثبت أنّه من أکاذیب النواصب وأتباعهم ...

قوله:

ولمّا کانت هذه الأمور موقوفهً علی المحرمیهٔ والإطلاع علی المستورات فلا بدَّ من تعیّن الابن أو الصهر وأمثالهما لذلک فی أیّ حالٍ کان.

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) الصواعق المحرقهٔ: ۷۳- ۷۴.

(۳) حبیب السیر، فی غزوهٔ تبوک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۰

أقول:

إنّ بطلان هذه الخرافهٔ واضح بالدلائل القاهرهٔ والبراهین الظاهرهٔ والشواهد الباهرهٔ ... التی سنذکرها فیما بعد إنْ شاء اللَّه تعالی ...

وکلّ ذلک یفید أنّ هذا الإستخلاف کان شرفاً عظیماً ومقاماً رفیعاً لأمیر المؤمنین علیه السلام، وأن له من الأجر مثل ما کان لرسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ویشیر إلی جلالهٔ هذه الخلافهٔ وعظمتها قوله صلّی اللَّه علیه وآله: «إن المدینهٔ لا تصلح إلّابی أو بک».

فدعوی تعیّن الإبن أو الصّهر أو أمثالهما لهذا الأمر مهما کان حاله، کذب محض وبهتان صرف ...

قوله:

فلا یکون دلیلا علی الخلافهٔ الکبری.

أقول:

سیتّضح دلالهٔ هذا الإستخلاف علی الإمامهٔ العظمی والخلافهٔ الکبری عن قریب إن شاء اللَّه، فکن من المتربّصین. مضافاً إلی أنّ هذا الحدیث یدل علی الإمامهٔ من وجوه عدیدهٍ أخری، کما سنبیّن فیما بعد إن شاء اللَّه تعالی.

قوله:

وقد أجاب أهل السنّهٔ- بفضل اللَّه تعالی- عن قدحهم هذا بأجوبهٍ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۱

قاطعهٍ مذکورهٔ فی مواضعها.

أقول:

ما رأینا من کبار علماء أهل السنهٔ- فی مختلف کتبهم فی الحدیث والکلام والسّیرهٔ- إلّاتسویلات لهم فی نفی دلالهٔ هذا الحدیث الشریف علی خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، وإلّا تصدیقات منهم لمقالات النواصب اللئام، وما ندری من أولئک الذین أجابوا عن قدح النّواصب؟ وما هی تلک الأجوبهٔ الدّامغهٔ القاطعهٔ؟! وأین هی؟

وإذْ لم یذکر (الدهلوی) اسم واحدٍ من هؤلاء، ولا نصّ جواب من تلک الأجوبهٔ!! فلیتفضّل علینا أولیاؤه بذکر ذلک.

لکنّ العجب من (الدهلوی) لماذا یورد قدح النواصب ولا یورد بعده ولا واحداً من تلک الأجوبهٔ؟! ولیته فعل لئلّا یعیَّر بکونه مؤیِّداً للنواصب؟!

قوله:

وهذا البیان الذی ذکرناه هو کمال التنقیح والتهذیب لکلام الشیعهٔ فی طریق التمسّک بهذا الحدیث، وإلّا، فمن لحظ کتبهم رأی التشتّت الشدید فی کلماتهم، وأنهم لم یتوصّلوا إلی واقع المطلب.

دعوی الدهلوی تنقیح کلام الشیعهٔ فی المقام والجواب عنها ... ص: ۲۶۱

أقول:

قال تعالی: «کبرت کلمهٔ تخرج من أفواههم إنْ یقولون إلّا

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۲

کذباً» «۱»

. العجب کلّ العجب ... إنه یعرض عن ذکر کثیر من تحقیقات الشیعهٔ، ویقصّر فی نفس هذا التقریب الذی أخذه عنهم، ومع ذلک یدّعی التهذیب والتنقیح لکلامهم، تخدیعاً للعوام، وکأنّه تفضّل علی الشیعهٔ ونقّح تبرّعاً منه کلماتهم المشوّشهٔ المضطربهٔ فی هذا المقام؟!

العجب من هذا الرجل یدّعی هذا وقد رأیناه فی کثیرٍ من المواضع لم یفهم مقاصد الشیعهٔ فی استدلالاتهم، وأنّه تصرّف فی کلماتهم تصرّفاً یسهل معه الجواب عنها، وطالما أعرض عن إشکالاتهم القویهٔ ونقوضهم واعتراضاتهم المتینهٔ لعجزه عن حلّها؟!...

نعم لقد ترک (الدهلوی) کثیراً من تقریرات وتحقیقات الشیعهٔ فی الإستدلال بهذا الحدیث، وله فی تحریر هذا الإستدلال الذی أورده تقصیرات عدیدهٔ، ولا یخفی علی الخبیر صدق هذه الدعوی التی ندّعیها علیه، وذلک:

لأنّه أضاف قیداً من عنده إلی الحدیث فی نقله عن الصّحیحین...

وذکر اللّفظ الذی فیه جملهٔ «أتخلّفنی فی النساء والصّبیان» التی یتمسّک بها النواصب لدی قدحهم ... مع خلوّ لفظ الروایات العدیدهٔ عن هذه الجملهٔ...

ولم یتعرّض لتواتر الحدیث مع تصریح جماعهٔ من جهابذهٔ محقّقیهم به...

بل لم یتعرّض لتعدّد طرقه فی کتبهم...

واکتفی بروایهٔ البراء بن عازب ونسبها إلی الصّحیحین، مع خلوّهما

---

(۱) کهف ۱۸: ۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۳

عن روایهٔ البراء، وأنّ الذی فیهما هو من روایهٔ سعد بن أبی وقاص.

وأعرض عن ذکر أسماء المحدّثین الأعلام الّذین رووه فی کتبهم...

وعن ذکر احتجاج أمیر المؤمنین علیه السلام به یوم الشوری، وما زالت الشیعهٔ تذکره وتحتج به، لأنّه یفید ثبوت الحدیث ودلالته علی فضیلهٔ أمیر المؤمنین عند الصحابهٔ...

ولم یتعرّض (الدهلوی) لورود هذا الحدیث فی مقامات عدیدهٔ ومواضع متفرّقهٔ، مع أنّ فی وروده فی غیر تبوک فوائد جلیلهٔ وإبطالًا لهفوات النواصب وأقوال إخوانهم.

ولأنّ هذا الحدیث یدل علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام، مع أن الشیعهٔ یستدلّون علی ذلک بهذا الحدیث أیضاً، وثبوت أفضلیته کافٍ لثبوت خلافته بلا فصل.

ولأنَّ الشیعهٔ تستدل بأنّه- مضافاً إلی حصول الخلافهٔ لهارون عن موسی بمفاد قوله: «اخلفنی» - قد حصل لهارون مرتبهٔ فرض إطاعته ووجوب اتّباعه، وهذه المرتبهٔ لم تکن موقتهً بوقتٍ، فلا بدّ وأن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام المشبَّه بهارون مفترض الطاعهٔ فی حیاهٔ الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وبعد وفاته، من غیر تخصیص بوقت. وهذا الوجه لم یتعرض له (الدهلوی) فی (التحفهٔ) وهو وإن تعرّض له فی حاشیتها، لکنْ لم یبیّن وجه مرجوحیّته ممّا ذکره فی المتن.

ولإستدلال الشیعهٔ بعموم المنازل بوجوه عدیدهٔ، کما ذکر الفخر الرازی أیضاً ثلاثهٔ وجوه لإثبات عموم المنازل حیث قال فی (نهایهٔ العقول): «فاعلم أنهم ساعدوا علی أنه لیس فی الحدیث صیغهٔ عموم یدل علی ذلک، لکنّهم بیّنوا ذلک من وجوه ثلاثهٔ، الأول: أن الحکیم» ... لکنّ

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۴

(الدهلوی) لم یورد هذه الوجوه.

ولإستدلال الشیعهٔ لإثبات خلافهٔ هارون بالآیهٔ: «واخلفنی فی قومی» «۱»

وأنّها تدلّ علی خلافته المطلقهٔ. و (الدهلوی) لم یذکر هذا الإستدلال، وادّعی زوال خلافهٔ هارون بزعم تقیّدها بمدهٔ محدودهٔ.

ولإستدلال الشّیعهٔ لبقاء خلافهٔ هارون باستصحاب خلافته الثابتهٔ حتی یأتی الرافع الیقینی لها.

إلی غیر ذلک ممّا أفاده علماء الشیعهٔ الأعلام، کما لا یخفی علی ناظر کتبهم، مثل (الشافی) و (بحار الأنوار) و (حق الیقین) و (إحقاق الحق) وأمثالها، من التحقیقات الوافیهٔ الشّافیهٔ فی ردّ تشکیکات المخالفین ودفع شبهاتهم...

وإنّ من له أدنی تتّبع لکتب الشیعهٔ مثل کتاب (الشّافی) لا یتمالک نفسه من الضّحک علی ما ادّعاه (الدهلوی) من أنّ کلمات القوم فی هذا المقام مضطربهٔ مشوّشهٔ، وأنّه قد هذّبها ونقّحها غایهٔ التنقیح...

ثمّ إنّ (الدهلوی) یذکر وجه الإستدلال عن الشیعهٔ بقوله: «قالت الشّیعهٔ» ... ثم یقول إنّ هذا التقریب منه وإلّا فکلمات الشیعهٔ مبعثرهٔ مشوّشهٔ ... وهذا تناقض...

وأیضاً، فهذا القدر من الإستدلال الذی ذکره موجود بعینه فی کلمات الشیعهٔ، فأین التنقیح والتهذیب؟

وعلی الجملهٔ، فإنّ دعواه تنقیح کلام الشیعهٔ وتهذیبه کاذبهٔ، اللهم إلّا أن یقصد «التحریف» من «التهذیب» فهذا صحیح، لأنّ الشیعهٔ لما تستدل

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۵

بالحديث تنقله عن الصّحيحين، و (الدهلوى) حرّف لفظه فيهما لدى نقله عنهما بإضافة كلمة «أهل البيت والنساء والبنات» إليه.

ذكره فى الحاشية ثانى وجهى الإستدلال وعجزه عن الجواب ... ص: ۲۶۵

هذا، وكأنّ (الدهلوى) ندم على ما نسب إلى الشيعة من اضطراب كلامهم وتشتّته فى هذا المقام، فاضطرّ فى حاشيته على كتابه إلى ذكر ثانى وجهى الإستدلال بهذا الحديث، المذكور فى شرح المواقف وغيره، وقال بأنّ هذا الوجه هو المشهور فى الإستدلال بهذا الحديث عندهم- يعنى الشيعة- واكتفى فى التالى بأنْ قال: «ولا يخفى ما فيه». وهذه عبارته فى الحاشية:

«المشهور فى الإستدلال بهذا الحديث عندهم هو: إنّ من جملة منازل هارون بالنسبة إلى موسى أنه كان شريكاً له فى الرسالة، ومن لوازمه استحقاق الطاعة بعد وفاة موسى لو بقى، فوجب أن يثبت ذلك لعلى رضى اللّه عنه، إلّاأنه امتنع الشركة فى الرسالة، فوجب أن يبقى مفترض الطاعة على الأمة بعد النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، عملًا بالدليل بأقصى ما يمكن.

ولا يخفى ما فيه».

أقول:

لا يخفى أنّ هذا الوجه أحد وجوه دلالة هذا الحديث.

وأيضاً: إن هذا الذى ذكره بعض الوجه الذى قصده لا كلّه، لأنّ علماء الشيعة يثبتون أوّلًا عموم أفراد المنزلة بوجوه شتّى، ثم يثبتون كون الإمامة من منازل هارون عليه السلام، مرةً بجهة الإستخلاف على بنى

إسرائيل وعدم العزل منه، ومرة بشركته لموسى عليه السلام فى افتراض الطاعة...

وقد ذكر هذا الإستدلال بهذه الكيفية عن الشيعة فى كتب غير واحدٍ من أهل السنة، كنهاية العقول وشرح المواقف والصّواعق وغيرها ...

قال فى (الصواعق): «الشبهة الثانية عشرة: زعموا أنّ من النص التّفصيلى على على قوله صلّى اللّه عليه وسلّم لمّا خرج إلى تبوك واستخلفه على المدينة: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. قالوا: ففيه دليل على أن جميع المنازل الثابتة لهارون من موسى سوى النبوة ثابتة لعلى من النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، وإلّا لمّا صحّ الإستثناء، وممّا ثبت لهارون من موسى استحقاقه للخلافة عنه لو عاش بعده، إذ كان خليفة فى حياته، فلو لم يخلفه بعد مماته لو عاش بعده لكان النقص فيه، وهو غير جائز على الأنبياء.

وأيضاً: فمن جملة منازله منه أنه كان شريكاً له فى الرسالة، ومن لازم ذلك وجوب الطاعة لو بقى بعده، فوجب ثبوت ذلك لعلى، إلّاأنّ الشركة فى الرسالة ممتنعة فى حق علی. فوجب أن يبقى مفترض الطاعة على الأمة بعد النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، عملًا بالدليل بأقصى ما يمكن» «۱».

ثم إن ما ذكره (الدهلوى) فى الحاشية هو نقل ألفاظ شرح المواقف بعينها، لكنّه الوجه الثانى المذكور بعد الوجه الأول فيه كالصّواعق. وهذه ألفاظ (شرح المواقف):

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۷۳.

«الثانى من وجوه السنّة: قوله عليه السلام لعلى حين خرج إلى غزوة تبوك واستخلفه على المدينة: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. فإنه يدل على أنّ جميع المنازل الثابتة لهارون من موسى سوى النبوة ثابتة لعلى من النبى صلّى اللّه عليه وسلّم. إذ لو لم يكن اللفظ محمولًا على كلّ المنازل لما صحّ الإستثناء. ومن المنازل الثابتة لهارون من موسى استحقاقه للقيام مقامه بعد وفاته لو

عاش هارون بعده، وذلک لأنّه کان خلیفةً لموسی فی حیاته، بدلیل قوله: «اخلفنی فی قومی» «۱»

. لا معنی للخلافة إلّاالقیام مقام المستخلف فیما کان له من التصرّفات، فوجب أن یکون خلیفةً له بعد موته علی تقدیر بقائه، وإلّا کان عزله موجباً لنقصه والنفرة عنه، وذلک غیر جائز علی الأنبیاء، إلّاأنّ ذلک القیام مقام موسی کان له بحکم المنزلة فی النبوة، وانتفی هاهنا بدلیل الإستثناء.

قال الآمدی: الوجه الثانی من وجهی الإستدلال بهذا الحدیث هو: إنّ من جملة منازل هارون بالنسبة إلی موسی أنه کان شریکاً له فی الرسالة، ومن لوازمه إستحقاق الطاعة بعد وفاة موسی لو بقی، فوجب أنْ یثبت ذلک لعلی، إلّاأنّه امتنع الشرکة فی الرسالة، فوجب أن یبقی مفترض الطاعة علی الامّة بعد النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، عملًا بالدلیل بأقصی ما یمکن» «۲».

وبعد، فلقد کان علی (الدهلوی)- بعد أن أورد الوجه الذی أورده- أنْ یبیّن موضع التشویش والإضطراب فیه، وأن یبیّن السّبب فی عدم ذکر الوجه الأول معه، والسبب فی ترجیح هذا الوجه علی ذاک فی الذکر،

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۸

والسّبب فی عدم ذکره إیاه فی المتن ومرجوحیته التی اقتضت إیراده فی الحاشیة ... ولکنه اکتفی بقوله: «ولا یخفی ما فیه»، وهل هذا کاف؟!

قوله:

ومع ذلک، ففی هذا التمسّک اختلال من وجوه کثیرة.

أقول:

لم یذکر من هذه الوجوه الکثیرة!! إلّاثلاثة وجوه شحنها بالهفوات العظیمة العثار، والعثرات البادیة العوار ... واللَّه الموفّق للهدایة والإستبصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۱

دلالة الحدیث علی عموم المنزلة ... ص: ۲۷۱

اشارة

قوله:

الأول: إنّ اسم الجنس المضاف إلی العلم لیس من ألفاظ العموم عند جمیع الأصولیین.

أقول:

إنّ (الدهلوی) مع رئاسته فی العلوم!! وجلالته العلمیة بین الناس!! یکتفی بمحض الدعوی، بل بالکذب والتسویل!! وینکر الأمور الواضحة والقضایا الثابتة والقواعد المقرّرة!!

إنّ دلالة «المنزلة» المضافة علی العموم ثابتة- والحمد للَّه- بحیث لا یعتریها أیّ شک، ولا یشوبها أیّ شبهة ...

لقد نصّ أکابر المحققین وأئمة الأصول المعتمدین علی أنّ صحّة الإستثناء دلیل العموم، وبهذا الدلیل یثبتون عموم صیغ العموم.

صحّة الإستثناء دلیل العموم ... ص: ۲۷۱

ولفظ «المنزلـهٔ» مضاف، ولو کان مضافاً إلی علمٍ، فیصحّ الإسـتثناء منه بالقطع والیقین، لجواز أنّ یقال: «زید بمنزلهٔ عمرو إلّافی النسب» و «بکر بمنزلهٔ خالد إلّافی العلم» وهکذا...

وهـذا الحـدیث کـذلک، إذ «المنزلـهٔ» فیه مضافـهٔ إلی العلم، فیدلُّ علی العموم بلا ریب ... وبالأخص ... لفظ «المنزلهٔ» الوارد فی هذا الحدیث

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۲

یصـح الإسـتثناء منه بالقطع والیقین ... لأنّه لو کان الحـدیث: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسـی إلّاالنبوهٔ» أو «إلّا الأخوهٔ النسبیهٔ» أو ما شابهه...

لکان صـحیحاً بلا ریب ... کما أنّ لفظ «إلّا النبوهٔ» وارد ... کما سبق وسیأتی ... ومع ذلک فالإستثناء ب «إلّا أنّه لا نبی بعدی» استثناء متّصل...

کما سیتّضح عن قریب.

وإلیک بعض الشواهد علی دلالهٔ صحّهٔ الإستثناء علی العموم عند الأصولیین ... من کلمات بعض أئمتهم:

قال البیضاوی: «ومعیار العموم جواز الإستثناء، فإنّه یخرج ما یجب اندراجه لولاه، وإلّا لجاز من الجمع المنکّر» «۱».

وقال الفرغانی العبری بشـرحه: «لمّا بیّن صـیغ العموم علی اختلاف مراتبها فیه، شـرع فی الإستدلال علی أنها عامّهٔ بوجهین، وجه یشمل الصـیغ کلّها ووجه یخصُّ بعضها. أمّا تقریر الوجه العام لجمیع الصیغ فهو أن نقول: لو لم یکن کلّ واحدٍ من هذه الصیغ المذکورهٔ عامّاً لما جاز عن کلٍّ منها استـثناء کل فرد منه، لأنّ الإسـتثناء عبارهٔ عن إخراج شـیء من مدلول اللّفظ، یجب إندراجه فیه لولا الإستثناء، فلو لم یکن کل واحد من هذه الصـیغ عاماً لم یجب اندراج کلّ فرد فیه بدون الإستثناء، وإذا لم یجب لم یجز الإستثناء، إذ لا حاجهٔ حینئذٍ إلی الإخراج، لکن جاز الإسـتثناء فی کل فردٍ من هـذه الصـیغ اتفاقاً، مثلًا یصـح أنْ یقال: من دخل داری إلّازیداً فأکرمته، وکذلک فی البواقی، فیکون هذه الصیغ عامهٔ وهو المطلوب.

وإنما قلت: إنّ الإستثناء عبارهٔ عن إخراج ما لولاه لوجب دخوله،

---

(۱) منهاج الوصول فی علم الأصول ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۳

لأنّه لو لم یکن عبارهٔ عن ذلک لکان عبارهً إمّا عمّا لولاه لامتنع دخوله فیه، وإنه باطل ضـرورهً. أو عن إخراج ما لولاه لجاز دخوله فیه وإنّه باطـل أیضـاً، إذ لو کـان عبـارهً عنه لجـاز الإسـتثناء عن الجمع المنکر، لجواز دخول المخرج فیه، لکنه لم یجز باتّفـاق أهل النحو. فلـذلک حملوا «إلّا» فی قوله تعالی: «لو کان فیهما آلهـهٔ إلّااللّه لفسـدتا» علی «غیر» فی کونه وصـفاً، دون الإسـتثناء لتعذّره ههنا، وعلّلوا ذلک بعدم وجوب الدخول» «۱».

وقـال کمال الـدین ابن إمام الکاملیّهٔ: «ومعیار العموم جواز الإسـتثناء، أی یعرف العموم به، فإنه أی الإسـتثناء یخرج ما یجب انـدراجه لولاه، أی لولا الإسـتثناء فلزم من جمیع ذلک دخول جمیع الأفراد فی المستثنی منه، وإلّا أی لو لم یجب دخوله فیه لجاز أنْ یستثنی من الجمع المنکر، لکن الإسـتثناء منه لا ـ یجوز باتفـاق النحـاهٔ، قـالوا: إلّـاأن یکون المسـتثنی منه مختصّـِاً نحو: جـاء رجال کانوا فی دارک إلّازیداً منهم» «۲».

وقال جلال الـدین المحلّی: «ومعیار العموم الإسـتثناء، فکلّ ما صحّ الإسـتثناء منه ممّا لا حصـر فیه فهو عام، للزوم تناوله للمستثنی، وقد صحّ الإستثناء من الجمع المعرّف وغیره ممّا تقدم من الصیغ، نحو: جاء الرجال إلّازیداً، ومن نفی العموم فیها یجعل الإستثناء قرینهً علی العموم، ولا یصح الإسـتثناء من الجمع المنکر إلّاأن یخصّـِص فیعم فیما یتخصّص به، نحو قام رجال کانوا فی دارک إلّازیداً منهم، کما

نقله المصنف عن النحاهٔ.

---

(۱) شرح منهاج الوصول للعبری، المسألهٔ الثانیهٔ من الفصل الأول من الباب الثالث- مخطوط.

(۲) شرح منهاج الوصول لابن إمام الکاملیهٔ، المسألهٔ الثانیهٔ من الفصل الأول من الباب الثالث- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۴

ویصح: جاء رجال إلّازید بالرفع، علی أنّ إلّاصفهٔ بمعنی غیر، کما فی «لو کان فیهما آلههٔ إلّااللّه لفسدتا» «۱».

وقال محبّ اللّه البهاری بعد أنْ ذکر صیغ العموم وعمومها: «لنا جواز الإستثناء، وهو معیار العموم».

قال شارحه: «لنا جواز الإستثناء من هذه الصیغ وهو معیار العموم، أی: الإستثناء معیار عموم المستثنی منه، وحاصله الإستدلال من الشکل الأول، یعنی: إن هذه الصیغ یجوز الإستثناء منها، وکلّ ما یجوز الإستثناء منه فهو عام. أمّا الصغری فلأن من تتبع وجده کذلک، قال اللّه تعالی: «إنّ الإنسان لفی خسر إلّاالذین آمنوا وعملوا الصالحات» «۲»

وأما الکبری فلأن معنی الإستثناء إخراج ما لولا الإستثناء لدخل ألبتهٔ، ولذلک حملوا قاطبهً إلّاعلی الوصفیهٔ فی صورهٔ یکون المستثنی منه جمعاً منکوراً غیر محصور، لفقد شرط الإستثناء، فلا بدّ من الدخول وهو العموم» «۳».

وتلخص:

إنّ الأصولیین علی أن الإستثناء دلیل العموم، وعن هذا الطریق یثبتون العموم لصیغ العموم قاطبهً...

وبهذا الدلیل یتم دلالهٔ لفظ «المنزلهٔ» المضاف إلی العَلَم علی «العموم ...» ولا نفع ل (الدهلوی) فی إنکار ذلک وجحده...

والألطف من هذا: أن دلالهٔ الإستثناء علی العموم ظاهر کلام

---

(۱) شرح الجلال المحلی علی جمع الجوامع للتاج السبکی- بحوث‌العموم والخصوص.

(۲) العصر ۱۰۲: ۲.

(۳) فواتح الرحموت فی شرح مسلّم الثبوت ۱/ ۲۶۱ ط هامش المستصفی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۵

(الدهلوی) نفسه، فإنّه أیضاً معترف بهذه القاعدهٔ، حیث یقول: «وصحهٔ الإستثناء تدل علی العموم، إذا کان الإستثناء متّصلًا» فصحهٔ الإستثناء المتصل دلیل علی العموم، ومن الواضح جداً صحّهٔ الإستثناء من لفظ «المنزلهٔ» المضاف إلی العلم، إذ المراد من صحهٔ الإستثناء جواز وروده علیه لا الإستثناء فعلًا.

فلو فرض فرضاً غیر واقع عدم کون الإستثناء ب «إلّا أنّه لا- نبی بعدی» استثناءً متّصلًا، کما هو مزعوم من لا بصیرهٔ له فی الحدیث واللسان، خلافاً لتصریحات الأئمهٔ الأعیان، لکن لمّا کان الإستثناء المتّصل من لفظ «المنزلهٔ» المضاف إلی العلم علی الإطلاق، ومن لفظ «المنزلهٔ» المضاف إلی لفظ «هارون» صحیحاً بلا ریب، فعموم لفظ «المنزلهٔ» المضاف إلی العلم مطلقاً، والمضاف إلی هارون ثابت بلا ریب.

ولو لم یقلع هذا البیان المؤیَّد باعتراف (الدهلوی) أساس الوساوس الفاسدهٔ والخطرات الکاسدهٔ، فلننقل بعض کلمات أئمهٔ الأصول الصریحهٔ فی إفادهٔ اسم الجنس المضاف للعموم:

إسم الجنس المضاف من صیغ العموم ... ص: ۲۷۵

قال عضد الدین الإیجی: «ثم الصیغهٔ الموضوعهٔ له. أی للعموم عند المحقّقین هی هذه:

فمنها: أسماء الشرط والإستفهام، نحو: من وما ومهما وأينما.

ومنها: الموصولات، نحو: من وما والذی.

ومنها: الجموع المعرَّفة تعريف جنس لا عهد، والجموع المضافة نحو: العلماء وعلماء بغداد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۶

ومنها إسم الجنس كذلك. أی معرّفاً تعريف جنس، أو مضافاً» «۱».

فاسم الجنس المضاف من صيغ العموم عند المحققين كاسم الجنس المعرَّف بلام الجنس. ومن الواضح أن «المنزلة» اسم جنس مضاف، فهو عام، حسبما نصّ عليه المحققون.

وقال العبری الفرغانی:

«المسألة الثّانية فيما يفيد العموم فنقول: العموم إما أنْ يستفاد من اللفظ لغةً أو عرفاً أو عقلًا.

والذی يفيد العموم لغةً: إما أنْ يفيده لا بنفسه من غير أن يكون معه قرينةٌ تدل عليه، أو يفيده لا بنفسه بل لأجل قرينةٍ ضمّت إليه.

والعام بنفسه: إما أنْ يتناول كلّ الأشياء سواء كانت من ذوی العلم أو لا، كلفظة أی، فإنّها تتناول العالمين وغيرهم فی الإستفهام، نحو: أیّ شیء عندك؟ وفی المجازاة نحو قولك: أی رجلٍ يأتينی فله درهم، وأیّ ثوبٍ تلبسه يتزيّن بك أو يتناول بعضها، وحينئذٍ إمّا أنْ يتناول جميع العالمين فقط، مثل من فی الإستفهام، نحو: من عندك؟ وفی المجازاة نحو قوله عليه السلام: من كان يؤمن باللَّه واليوم الآخر فلا يؤذينّ جاره. أو يتناول جميع غير العالمين فقط، سواء كان زماناً أو مكاناً أو غيرهما، نحو لفظة: ما والذی وذا وغيرهما، وقيل: إنه يتناول العالمين أيضاً لقوله تعالى: «والسماء وما بناها» «۲»

وحينئذٍ يكون ما كأیّ فی العموم. أو يتناول بعض غير العالمين كأين ومتى، فإنّ أين عام فی المكان، ومتى عام فی الزّمان،

---

(۱) شرح مختصر الأصول ۲/ ۱۰۲.

(۲) الشمس ۹۱: ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۷

ولا يتناولان غيرهما.

والعام لقرينةٍ ضمّت إليه: إمّا أنْ يكون فی الإثبات وذلك: إمّا الجمع المحلّى بالألف واللام، سواء كان جمع كثرة نحو قوله تعالى: «الرّجال قوّامون على النساء» «۱»

أو جمع قلة نحو قوله عليه السلام: ما رآه المسلمون حسناً فهو عند اللَّه حسن، وإمّا الجمع المضاف، سواء كان جمع كثرةٍ نحو قوله عليه السلام: أولادنا أكبادنا، وكذا اسم الجنس يكون عاماً إذا كان محلّى بالألف واللام، نحو قوله تعالى «يا أيّها الناس اعبدوا» أو مضافاً نحو قوله تعالى: «عن أمره»» «۲»

.فاسم الجنس إذا كان مضافاً يفيد العموم كاسم الجنس المحلّى بالألف واللام، وقد مثّل له بقوله تعالى: «عن أمره» حيث لفظ جاء إسم الجنس «أمر» مضافاً إلى الضمير العائد إلى اللَّه تعالى.

وقال الجلال المحلّی:

«والمفرد المضاف إلى معرفةٍ للعموم على الصحيح كما قاله المصنف فی شرح المختصر. يعنی ما لم يتحقق عهد نحو «فليحذر الذين يخالفون عن أمره» «۳»

أی: كلّ أمر اللَّه. وخصّ منه أمر الندب» «۴».

وقال نظام الدين فی الجواب عن الإعتراض الثالث ممّا اعترض به على الإستدلال بقوله تعالى: «ومن يشاقق اللَّه ورسوله من بعد ماتبين

لهُ

(۱) النساء ۴: ۳۴.

(۲) شرح منهاج الوصول- مخلوط.

(۳) النور ۲۴: ۶۳.

(۴) شرح جمع الجوامع- مبحث العموم والخصوص.

الهدی ویتّبع غیر سبیل المؤمنین» «۱»

علی حجّیة الإجماع، وحاصله منع عموم لفظ «سبیل» فی الآیة. فأجاب:

«وأمّا عن الثالث، فلأنه قد تقدّم فی المبادیء اللغویّة أن المفرد المضاف أیضاً من صیغ العموم، کیف ویصحّ الإستثناء عنه وهو معیار العموم» «۲».

وعلیه، یکون لفظ «المنزلة» فی الحدیث الشریف دالًّا علی العموم أیضاً. وقال أبو البقاء:

«والمفرد المضاف إلی المعرفة للعموم، صرّحوا به فی الإستدلال علی أنّ الأمر للوجوب فی قوله تعالی: «فلیحذر الذین یخالفون عن أمره» «۳»

أی کلّ أمر اللَّه» «۴».

وهذا نصّ فی أنّ کون المفرد المضاف إلی المعرفة من صیغ العموم، مذهب الکلّ، وبه صرّحوا.

وقال ابن نجیم المصری:

«قاعدة- المفرد المضاف إلی المعرفة للعموم. صرّحوا به فی الإستدلال علی أنّ الأمر للوجوب فی قوله تعالی: «فلیحذر الذین یخالفون عن أمره» «۵»

أی کلّ أمر اللَّه تعالی.

(۱)

النساء ۴: ۱۱۵.

(۲) فواتح الرحموت ۲/ ۲۱۵ هامش المستصفی.

(۳) النور ۲۴: ۶۳.

(۴) الکلیات: ۸۲۹.

(۵) النور ۲۴: ۶۳.

ومن فروعه الفقهیة: لو أوصی لولد زید أو وقف علی ولده وکان له أولاد ذکور وأناث، کان للکل. ذکره فی فتح القدیر، من الوقف. وقد فرّعته علی القاعدة. ومن فروعها: لو قال لامرأته: إن کان حملک ذکراً فأنتِ طالق واحدة، وإنْ کان أنثی فثنتین. فولدت ذکراً وأنثی. قالوا: لا تطلّق. لأن الحمل اسم للکل، فما لم یکن الکل غلاماً أو جاریة لم یوجد الشرط. ذکره الزیلعی، من باب التعلیق. وهو موافق للقاعدة، ففرّعته علیها. ولو قلنا بعدم العموم للزم وقوع الثلاث» «۱».

فإفادة المفرد المضاف إلی المعرفة العموم قاعدة أصولیّة مسلّمة، ویتفرّع علیها فروع فقهیة.

فهذه طائفة من كلمات أعلام المحققين من القوم فی الأصول والفروع، وهلّا وقف عليها (الدّهلوی) الذی يُدّعی له التبحّر والإمامة فی مختلف العلوم؟

والأعجب من ذلک غفلته عمّا جاء فی (شرحی التلخيص) وحواشيهما، مع كونهما فی متناول أيدی جميع أهل العلم، ومن الكتب الدراسيّة للمبتدئين منهم ... فإن إفادة اسم الجنس للمضاف للعموم ظاهرة فيها...

قال التفتازانی فی (المختصر):

«فمقتضی الحال هو الإعتبار المناسب للحال والمقام.

يعنی: إذا علم أنْ ليس ارتفاع شأن الكلام الفصيح فی الحسن الذاتی إلّابمطابقته للإعتبار المناسب علی ما يفيده إضافة المصدر. ومعلوم أنه إنّما يرتفع بالبلاغة التی هی عبارة عن مطابقة الكلام الفصيح لمقتضی الحال،

---

(۱) الأشباه والنظائر: ۴۵۳.

فقد علم أن المراد بالإعتبار المناسب ومقتضی الحال واحد، وإلّا لَما صَدَقَ أنّه لا يرتفع إلّابالمطابقة للإعتبار المناسب، ولا يرتفع إلّابالمطابقة لمقتضی الحال، فليتأمل» «۱».

قال نظام الدين الخطائی فی حاشيته علی المختصر:

«قوله: علی ما يفيده إضافة المصدر، لأنها تفيد الحصر، كما ذكروا فی ضربی زيداً قائماً، إنه يفيد انحصار جميع الضربات فی حال القيام، وفيه تأمّل: لأن إضافة المصدر إنّما تفيد العموم، لأنّ اسم الجنس المضاف من أدوات العموم، والإنحصار فی المثال المذكور إنما هو من جهة أنّ العموم فيه يستلزم الحصر، فإنه إذا كان جميع الضربات فی حال القيام لم يصح أنْ يكون ضرب فی غير تلک الحال، وإلّا لم يكن جميع الضربات فی تلک الحال، لامتناع أنْ يكون ضرب واحد بالشخص فی حالتين. وأمّا فيما نحن فيه فالعموم لا يستلزم الحصر، فإنه لا يلزم من كون المطابقة سبباً لجميع الإرتفاعات أنْ لا يحصل الإرتفاع بغير المطابقة، لجواز تعدد الأسباب لمسبب واحد، فيجوز حصوله بكلٍ منها. وإنما يلزم الحصر لو دلّ الكلام علی حصر سببيّة جميع الإرتفاعات فی المطابقة، وليس فليس.

ويمكن دفعه: بأنْ ليس معنی الكلام مجرد أن المطابقة سبب لجميع الإرتفاعات، بل إنّ جميعها حاصل بسبب المطابقة، ومعلوم أنّ ذلک يستلزم الحصر، إذ لو حصل الإرتفاع بغير المطابقة لم يصح أنْ يكون ذلک الإرتفاع حاصلًا بها، لامتناع تعدّد الحصول لشیء واحد».

وقال التفتازانی فی (المطوّل):

---

(۱) المختصر فی علم المعانی والبيان- تعريف البلاغة من مقدّمة الكتاب.

«فمقتضی الحال هو الإعتبار المناسب للحال والمقام.

كالتأكيد والإطلاق وغيرهما ممّا عدّدناه، وبه يصرح لفظ المفتاح، وستسمع لهذا زيادة تحقيق. والفاء فی قوله: فمقتضی الحال، تدل علی أنه تفريع علی ما تقدم ونتيجة له. وبيان ذلک: إنه قد علم مما تقدم أن إرتفاع شأن الكلام الفصيح بمطابقته للإعتبار المناسب لا غير، لأن إضافة المصدر تفيد الحصر، كما يقال: ضربی زيداً فی الدار» «۱».

وقال الچلبی فی حاشيته علی المطوّل:

«قوله: لأن إضافة المصدر تفيد الحصر.

كما ذكره الرضي من أنّ اسم الجنس إذا استعمل ولم تقم قرينة تخصّصه ببعض ما يقع عليه، فهو الظاهر لاستغراق الجنس، أخذاً من استقراء كلامهم، فيكون المعنى ههنا: أنّ جميع الإرتفاعات حاصل سبب مطابقة الكلام للإعتبار المناسب ألبتة، فيستفاد الحصر، إذ لو جاز أنْ يحصل ارتفاع بغيرها لم يكن هذا الإرتفاع حاصلًا بتلك المطابقة، فلم تصح تلك الكلية»....

وقال الچلبي في موضع آخر:

«قوله: واستغراق المفرد أشمل.

قد سبق تصريح الشارح بأن إضافة المصدر تفيد الحصر، وحقّق هناك أنّ مبناه كون المصدر المضاف من صيغ العموم، فهذه القضية كلّية لا مهملة كما توهّم»....

لكن التفتازاني المصرّح بهذه القواعد والمباني في الكتب المبحوث

(١) المطوّل في علم المعاني والبيان- تعريف البلاغة من مقدّمة الكتاب.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٢٨٢

عنها فيها والمواضع المتعلّقة بها، يتناسى ذلك عندما يريد أنْ يجيب عن استدلال الشّيعة بحديث المنزلة فيقول:

«والجواب منع التواتر، بل هو خبر واحد في مقابلة الإجماع، ومنع عموم المنازل، بل غاية الاسم المفرد المضاف إلى العلم الإطلاق، وربما يدّعى كونه معهوداً معيّناً كغلام زيد» «١»؟!

وكما غفل- أو تغافل- (الدهلوي) عمّا في كتب أصول الفقه، وعمّا في شرحي التلخيص وحواشيهما، غفل- أو تغافل- عمّا في كتب النحو، وهي الأخرى كتب دراسيّة في جميع الحوزات العلميّة...

ألا ترى أنّ إفادة اسم الجنس المضاف للعموم صريح المحقّق الرّضي، كما في حاشية الجلبي؟

وهو صريح الجامي شارح الكافية في مواضع وجوب حذف الخبر، قال: «وثانيها: كل مبتدء كان مصدراً صورةً أو بتأويله منسوباً إلى الفاعل أو المفعول به أو كليهما، وبعده حال أو كان اسم تفضيل مضافاً إلى ذلك المصدر، مثل: ذهابي راجلًا وضرب زيد قائماً إذا كان زيد مفعولًا به، ومثل ضربي زيداً قائماً أو قائمين، وأنْ ضربت زيداً قائماً أو قائمين، وأكثر شربي السويق ملتوتاً، وأخطب ما يكون الأمير قائماً.

فذهب البصريون إلى أنَّ تقديره: ضرب زيداً حاصل إذا كان قائماً.

فحذف حاصل كما يحذف متعلّقات الظروف نحو: زيد عندك، فبقي إذا كان قائماً ثم حذف إذا مع شرطه العامل في الحال وأقيم الحال مقام الظرف، لأن في الحال معنى الظرفية. فالحال قائم مقام الظرف القائم مقام

(١) شرح المقاصد ٥/ ٢٧٥.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٢٨٣

الخبر، فيكون الحال قائماً مقام الخبر.

قال الرضي: هذا ما قيل فيه، وفيه تكلّفات كثيرة. والذي يظهر لي أن تقديره نحو: ضربي زيداً يلابسه قائماً، إذا أردت الحال من المفعول، وضربي زيداً يلابسني قائماً، إذا كان حالًا عن الفاعل، أولى، ثم تقول: حذف المفعول الذي هو ذو الحال، فبقي ضربي زيداً يلابس قائماً. ويجوز حذف ذي الحال مع قيام قرينة، تقول: الذي ضربت قائماً زيد. أي ضربته، ثم حذف يلابس الذي هو خبر المبتدأ والعامل في الحال، وقام الحال مقامه، كما تقول: راشداً مهديّاً، أي: سر راشداً مهديّاً. فعلى هذا يكونون مستريحين من تلك التكلّفات

البعيدة.

وقال الكوفيون: تقديره: ضربى زيداً قائماً حاصل، بجعل قائماً من متعلّقات المبتدأ. ويلزمهم حذف الخبر من غير سدّ شيء مسدّه، وتقييد المبتدء المقصود عمومه بدليل الاستعمال» «... ۱».

وقال ابن الحاجب بشرح قول الزمخشرى: «وممّا حذف فيه الخبر لسدّ غيره مسدّه قولهم: أقائم الزيدان، وضربى زيداً قائماً، وأكثر شربى السويق ملتوتاً» ... قال:

«وقولهم: ضربى زيداً قائماً. قال الشيخ: ضابطة هذا أنْ يتقدّم مصدر أو ما هو فى معناه، منسوباً إلى فاعله أو مفعوله، وبعده حال منهما أو من أحدهما، على معنىً يستغنى فيه بالحال عن الخبر. وللنحويّين فيه ثلاثة مذاهب:

---

(۱) الفوائد الضيائية: ۲۹۶- ۲۹۷، مبحث المبتدء والخبر من المرفوعات، فى مواضع لزوم حذف الخبر.

مذهب أكثر محققى البصريين: أن التقدير: ضربى زيداً حاصل إذا كان قائماً ... المذهب الثانى: مذهب الكوفيين أن تقديره: ضربى زيداً قائماً حاصل ... الثالث: مذهب المتأخرين- واختاره الأعلم- إنّ التقدير: ضربت زيداً قائماً ...

والصحيح هو الأول. وبيانه: إن معنى «ضربى زيداً قائماً»: ما ضربته إلّاقائماً. وكذلك: أكثر شربى السويق ملتوتاً، معناه: ما أكثر الشرب إلّا ملتوتاً. وهذا المعنى لا يستقيم لذلك إلّاعلى تقدير البصريين.

وبيانه: إن المصدر المبتدأ اضيف، وإذا أضيف عم بالنسبة إلى ما اضيف إليه، كأسماء الأجناس التى لا واحد لها، وجموع الأجناس التى لها واحد، فإنها إذا اضيفت أيضاً عمّت. ألا ترى أنك إذا قلت «ماء البحار حكمه كذا» عم جميع مياه البحار. وكذلك إذا قلت: «علم زيد حكمه كذا» عمّ جميع علم زيد. فقد وقع المصدر أولًا عاماً غير مقيد بالحال، إذ الحال من تمام الخبر، ثم اخبر عنه بحصوله فى حال القيام، فوجب أن يكون هذا الخبر للعموم، لما تقرر من عمومه، لأنّ الخبر عن جميع المخبر عنه، فلو قدّرت بعض ضرب زيد ليس فى حال القيام لم تكن مخبراً عن جميعه، وإذا تقرر ذلك كان معناه: ما ضربى زيداً إلا فى حال القيام...

وفساد المذهب الثالث من وجهين: اللفظ والمعنى. أما اللفظ فإنه لو كان المبتدأ قائماً مقام الفعل لاستقلّ بفاعله كما استقل اسم الفاعل فى أقائم الزيدان.

ولو قلت: ضربى أو ضربى زيداً لم يكن كلاماً. وأما من حيث المعنى فإن الإخبار يقع بالضرب عن زيد فى حال القيام، ولا يمنع هذا المعنى أن يكون ثمَّ ضرب فى غير حال القيام. ألا ترى أنك إذا قلت:

ضرب زيداً قائماً، لم يمتنع من أن يكون زيد ضرب قاعداً، وهو عين ما ذكرناه فى بطلان مذهب أهل الكوفة» «۱».

ومن هذا الكلام أيضاً يظهر بوضوحٍ تام، دلالة اسم الجنس المضاف إلى العلم وغيره على العموم.

قوله:

بل صرحوا بأنه للعهد كما فى غلام زيد ونحوه.

الدلالة على العموم ما لم تكن قرينة على العهد ... ص: ۲۸۵

أقول:

لا يخفى أنّ تبادر العهد فى مثل: «غلام زيد» لوجود القرينة، لا يستلزم عدم الدلالة على العموم فى كلّ اسم مضاف، لأنّ اسم الجنس المعرف باللام، والجمع المعرّف باللام أو المضاف- هذه الصّيغ المفيدة للعموم بتصريح عموم الاصوليين- إذا قامت قرينة على العهد

فیها حملت علیه، ولیس ذلک مخرجاً لها عن الدلالة علی العموم حیث لا قرینة، فکذا فی اسم الجنس المضاف.

قال الجلال المحلّی:

«والجمع المعرف باللام نحو «قد أفلح المؤمنون» «۲»

أو الإضافة

---

(۱) شرح المفصّل فی علم النحو، فی مواضع لزوم حذف الخبر.

(۲) المؤمنون ۲۳: ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۶

نحو «یوصیکم اللَّه فی أولادکم» «۱»

للعموم ما لم یتحقق عهد لتبادره إلی الذهن» «۲».

قال البنانی فی حاشیته:

«قوله: ما لم یتحقق عهد.

ینبغی اعتبار هذا القید فی الموصولات أیضاً، فإنّها قد تکون للعهد کما هو مصرّح به، وقد یقال: لا حاجة إلی هذا القید، لأن الکلام فی هذا الوضع للجمع المعرف وهو العموم. ولا یخفی أنّه ثابت مع تحقق العهد، غایته أنّه انصرف عن معناه لقرینة العهد، غیر أن ذلک لا یمنع ثبوت ذلک المعنی له» «... ۳».

وقال الجلال أیضاً:

«والمفرد المحلّی باللام مثله. أی مثل الجمع المعرف بها، فی أنّه للعموم ما لم یتحقق عهد لتبادره إلی الذهن نحو: «وأحلّ اللَّه البیع» «۴»

أی کلّ البیع، أی کل بیع، وخصّ منه الفاسد کالرّبا» «۵».

وقال عبد العزیز البخاری بأنّ دلالة المفرد والجمع المعرَّفین باللام علی العموم، مذهب جمهور الاصولیین وعامة مشایخ الحنفیة وأهل اللغة «... ۶».

---

(۱)

النساء ۴: ۱۱.

(۲) شرح جمع الجوامع، مباحث العام من الکتاب الأول.

(۳) حاشیة شرح جمع الجوامع، مباحث العام من الکتاب الأول.

(۴) البقرة ۲: ۲۷۵.

(۵) شرح جمع الجوامع، مباحث العام من الکتاب الأول.

(۶) کشف الاسرار فی شرح اصول البزدوی ۲/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۷

وقال ابن نجیم بعد عبارته السّابقة التی صرّح فیها بإفادة المفرد المضاف إلی المعرفة للعموم:

«وخرج عن القاعدة لو قال: زوجتی طالق أو عبدی حر، طلّقت واحدة وعتق واحد والتعیین إلیه، ومقتضاها طلاق الکل وعتق الجمیع.

وفی البزازیة، من الأیمان: إن فعلت کذا فامرأته طالق- وله امرأتان فأکثر- طلّقت واحدة، والبیان إلیه. انتهی.

وکأنّه إنما خرج هذا الفرع عن هذا الأصل، لکونه من باب الایمان المبتیّهٔ علی العرف، کما لا یخفی» «۱».

قوله:

وإنْ لم تکن قرینهٔ، فغایهٔ الأمر ثبوت الإطلاق.

ردّ دعوی الدلالهٔ علی الاطلاق حیث لا قرینهٔ علی العهد ... ص: ۲۸۷

أقول:

کیف یثبت الإطلاق حیث لا قرینهٔ علی العهد؟ بل هو العموم لصحهٔ الإستثناء، والإستثناء دلیل العموم کما تقدّم ... فما ذکره (الدهلوی) تبعاً لبعض أسلافه دعوی مجرَّدهٔ لا دلیل علیها ولا شاهد لها...

وعلی فرض التنزّل عن أنَّ اسم الجنس المضاف من صیغ العموم، لتصریح کبار الأئمهٔ به، ولصحّهٔ الإستثناء منه وهو دلیل العموم کما صرحوا

---

(۱) الأشباه والنظائر: ۴۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۸

به أیضاً ... وتسلیم أنّ غایهٔ أمره هو الاطلاق ... فلا یخفی أنّ الإطلاق کذلک کاف فی إثبات مطلوب الإمامیهٔ من الحدیث، لأنّ اللفظ المطلق الصادر عن الحکیم من غیر نصب قرینهٍ علی التّخصیص یفید العموم، وإلّا لزم الإهمال وهو قبیح منه:

قال القاضی عبید اللَّه المحبوبی البخاری:

«ومنها (أی من الألفاظ العامهٔ) الجمع المعرف باللام، إذا لم یکن معهوداً، لأنّ المعرف لیس هو الماهیّهٔ فی الجمیع، ولا بعض الأفراد لعدم الأولویهٔ، فتعیَّن الکل» «۱».

قلت: وهذا البرهان جارٍ فی المطلق أیضاً. فإنّ حمل المطلق علی بعض أفراده دون بعض ترجیح بلا مرجّح، لعدم الأولویهٔ، فلابدّ من حمله علی الکلّ.

وقال أیضاً:

«إعلم أنّ لام التعریف إمّا للعهد الخارجی أو للذهنی وإمّا لاستغراق الجنس وإمّا لتعریف الطبیعهٔ. لکن العهد هو الأصل ثم الاستغراق ثم تعریف الطبیعهٔ، لأن اللفظ الذی یدخل علیه اللام دال علی الماهیّهٔ بدون اللام، فحمل اللام علی الفائدهٔ الجدیدهٔ أولی من حمله علی تعریف الطبیعهٔ. والفائدهٔ الجدیدهٔ إمّا تعریف العهد أو استغراق الجنس، وتعریف العهد أولی من تعریف الاستغراق، لأنه إذا ذکر بعض أفراد الجنس خارجاً أو ذهناً فحمل اللام علی ذلک البعض المذکور أولی من حمله علی جمیع

---

(۱) التوضیح فی حلّ غوامض التنقیح. فصل فی ألفاظ العام، من الباب الأول، من الرکن الأول من القسم الأول.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۹

الأفراد، لأن البعض متیقَّن والکل محتمل.

فإذا علم ذلک، ففی الجمع المحلّی باللام لا یمکن حمله بطریق الحقیقهٔ علی تعریف الماهیهٔ، لأن الجمع وضع لأفراد الماهیهٔ لا للماهیهٔ من حیث هی، لکن یحمل علیها بطریق المجاز علی ما یأتی فی هذه الصفحهٔ، ولا یمکن حمله علی العهد إذا لم یکن عهد، فقوله: ولا بعض الأفراد لعدم الأولویهٔ، إشارهٔ إلی هذا، فتعیّن الإستغراق».

فقد نصَّ علی أنه «لا یمکن حمله علی العهد إذا لم یکن عهد». وأنه لا یمکن حمله علی بعض الأفراد، لعدم الأولویهٔ: «فتعیَّن

الاستغراق».

ونفس هذا البرهان جارٍ فی المطلق، «فتعیَّن الإستغراق».

وقال التفتازانی:

«واستدلَّ علی مـذهب التوقف تـارةً ببیـان أن مثـل هـذه الألفاظ التی ادعی عمومها مجمل، وأخری ببیان أنه مشترک. أمّا الأول: فلأنَّ أعـداد الجمع مختلفـهٔ من غیر أولویـهٔ البعض، ولأنه یؤکَّد بکل وأجمعین مما یفیـد بیان الشـمول والإسـتغراق، فلو کان للإسـتغراق لما احتیج إلیه، فهو للبعض ولیس بمعلوم فیکون مجملًا». فقال بعد ذکر الوجه الثانی:

«والجواب عن الأول: إنّه یحمل علی الکل، احترازاً عن ترجیح البعض بلا مرجّح» «۱».

وإذنْ، تم إثبات العموم لصیغ العموم بهذا البرهان ثمَّ إثبات العموم للمطلق بنفس هذا البرهان، أعنی بطلان الترجیح بلا مرجح.

---

(۱) التلویح فی شرح التوضیح، فصل فی حکم العام، من التقسیم الأول من الباب الأول من الرکن الأول من القسم الأول.

قوله:

والقرینهٔ علی العهد موجودهٔ هنا، وهو قوله: أتخلّفنی فی النّساء والصبیان.

ردّ دعوی أنّ «أتخلّفنی» ... قرینهٔ العهد ... ص: ۲۹۰

اشارهٔ

أقول:

إنّ هذا الکلام مخدوش بوجوه:

۱- هذا عین مدّعی النواصب ... ص: ۲۹۰

قد تقدّم قریباً نقل (الدهلوی) عن النواصب دعوی قصـر دلالهٔ هذا الحدیث علی الخلافهٔ الخاصّهٔ، وأنّ النبی صـلّی اللَّه علیه وآله وسلّم اسـتخلف أمیر المؤمنین علیه السـلام فی أهله وعیاله فقط ... نَقل هذا عنهم واسـتقبحه، وأحال جوابه إلی کتب أصحابه من أهل السنّهٔ ...لکنّ هـذا الّذی ادّعاه هنا رجوع إلی مقالـهٔ النواصب وتصـدیق لها ... لأن حاصـله یطابق تلک المقالـهٔ حـذو القـدّهٔ بالقـذهٔ، وبیان ذلک:

إنّ (الـدهلوی) یـدّعی أنّ المراد من «أنت منی بمنزلـهٔ هارون من موسـی» هو المنزلـهٔ المعهودهٔ، ثم فسّر المنزلهٔ المعهودهٔ بالخلافهٔ فی النساء والصبیان، وهذا ینتهی إلی قصر الخلافهٔ فی الأهل والعیال، وهو مزعوم النّواصب...

وإنّ ما أورده (الدهلوی) فی الحاشیهٔ عن ابن حزم تأییداً لهذا الذی

ذکره فی المتن دلیل آخر علی موافقـهٔ (الـدهلوی) للنواصب، وأنّه بصـدد تأییـد مرامهم وتقویهٔ مزاعمهم، وهذه عبارهٔ ابن حزم علی ما فی الحاشیهٔ:

«هذا لا یوجب اسـتحقاق الخلافهٔ فضلًا عن تفویضـها إلیه، لأن هارون لم یل أمر بنی إسـرائیل بعد موسـی، وإنما ولی الأمر بعد موسی یوشع بن نون فتی موسـی علیه السـلام، وصاحبه الـذی سافر معه فی طلب الخضـر علیه السـلام، کما ولی الأمر بعد نبیّنا صـلّی اللَّه علیه

وسلّم صاحبه فی الغار الـذی سافر معه إلی المدینهٔ، وإذا لم یکن علی رضـی اللَّه عنه نبیّاً کما کان هارون نبیّاً، ولم یکن هارون خلیفهً بعد موسی علی بنی إسرائیل، فقد صحّ أن کونه رضی اللَّه عنه من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بمنزلهٔ هارون من موسی إنما هو فی القرابهٔ».

فلماذا أورد (الدهلوی) هذا الکلام الباطل، والمناقض لما صرّح به نفسه فی المتن، من دلالهٔ هذا الحدیث الشریف علی استحقاق أمیر المؤمنین علیه السلام للخلافهٔ؟! ألیس تأییداً لدعوی النواصب وابن حزم منهم کما ذکروا بترجمته؟

کما أنه ینـاقض کلامه هنا فی المتن أیضاً، لأنّه یـذعن بالدلالـهٔ علی الخلافـهٔ، لکن یحصـرها فی الأهل والعیال، وابن حزم- فی هـذا الکلام- ینکر أصل الدلالهٔ علی الخلافهٔ کما هو مزعوم النواصب...

فلماذا هذا التناقض؟

۲- جملهٔ «أتخلفنی» ... غیر موجودهٔ فی کثیر من ألفاظ الحدیث ... ص: ۲۹۱

ثم إن جملهٔ: «أتخلفنی فی النساء والصبیان» غیر موجودهٔ فی کثیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۲

من ألفـاظ حـدیث المنزلـهٔ، وحتی أنهـا غیر موجودهٔ فی روایـهٔ البخاری فی کتاب المناقب، وکـذا فیما أخرجه مسـلم أوّلًا عن عامر بن سعد عن أبیه، وما أخرجه فی الآخر عن إبراهیم بن سعد عن أبیه...

فالإسـتدلال بالحـدیث العاری عن هـذه الفقرهٔ تام، ولا وجه لإلزام الإمامیـهٔ بقبول اللفظ الواجد لها، کی یدّعی کون الجملهٔ قرینهٔ علی العهد، ویبطل بذلک عموم المنزلهٔ...

۳- هذه الجملهٔ استفهامیّهٔ ولا وجه لجعلها قرینهٔ ... ص: ۲۹۲

علی أن هـذه الجملـهٔ لاـ تصـلح لأن تکون قرینـهً علی العهـد- حتی لو کانت فی جمیع الألفاظ-، کی تکون الخلافـهٔ خاصّـهٔ لا عامّـهٔ، لبداهـهٔ کون الجملهٔ اسـتفهامیهٔ، والإسـتفهام لا یسـتدعی الوقوع والتحقّق، فیجوز أنّ الإمام علیه السـلام إنّما قال هذا الکلام طلباً لظهور بطلان زعم المنافقین وإثبات کذب المرجفین ... علی لسان النبیّ الأمین وخاتم النبیّین صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ... فقال له: أتخلفنی فی النساء والصبیان؟ فأجابه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بقوله ...: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی...

وهـذا الجواب من النبی- بقطع النظر عن إثباته سائر المنازل- یثبت منزلـهٔ الخلافـهٔ الهارونیـهٔ لمولانا أمیر المؤمنین علیه السـلام ... وبه اعترف (الـدهلوی) أیضاً کما یـدل علیه قوله: «أی کما أنّ هارون کان خلیفهٔ موسـی عند توجّهه إلی الطور، کذلک الأمیر کان خلیفهٔ الرسول عند توجّهه إلی غزوهٔ تبوک».

ولما کان من المعلوم أنّ خلافهٔ هارون لم تکن فی الأهل والعیال فقط، کذلک حال خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام ... فهو یقول له: إنی ما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۳

اسـتخلفتک فی الأهل والعیال فحسب، ولم أترکک فی المدینهٔ استثقالًا- کما زعم المنافقون- بل أنت منی بمنزلهٔ هارون، ومن منازله کونه خلیفهٔ عن موسی علی جمیع المتخلّفین.

وبهذا البیان یکون سوق کلام النبی صـلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لدفع توهّم تخصیص الإستخلاف بالأهل والعیال، ولإظهار مزید الشرف ورفعهٔ المقام للأمیر علیه السلام.

وإذْ لم تكن هذه الجملة دالةً على استخلافه فی النساء والصبیان أصلًا، فكیف تكون دالّةً على سلب خلافته بالنسبة إلى من عدا النساء والصبیان؟ فإن هـذا السلب إنْ استفید فإنّما یستفاد من المفهوم، وثبوت المفهوم فرع ثبوت المنطوق، والإستفهام لا یـدل على ثبوت المنطوق، فكیف یدل على ثبوت المفهوم؟

۴- خصوصیة السؤال لا تستلزم خصوصیة الجواب ... ص: ۲۹۳

وعلى فرض إفادة جملـة: «أتخلّفنی فی النساء والصّبیان» اختصاص خلافته علیه السلام بالنسبة إلى النساء والصّبیان، فإنّه لاـ ینفع النواصب وأتباعهم، لأنّ خصوصیة السؤال لاـ تستلزم تخصیص الجواب، فلو قال زیـد لبكر: «أتملّكنی دارك؟» فأجابه: «ملّكتك ما أملكه» كان هذا الجواب عاماً، ولا یخصّصه السؤال الخاص بالدار.

۵- جواب التفتازانی عن هذه الدعوى ... ص: ۲۹۳

وأوضح التفتازانی بطلان هذا التوهّم الذی وقع فیه (الدهلوی) حیث قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۴

«فأمّا الجواب بأنّ النبیّ صلّى اللَّه علیه وسلّم لمّا خرج إلى غزوة تبوك استخلف علیاً رضی اللَّه عنه على المدینة، فأكثر أهل النفاق فی ذلك، فقال علی رضـی اللَّه عنه: یـا رسول اللَّه أتتركنی مع الخوالف؟ فقـال علیه الصـلاة والسـلام: أمـا ترضـى أن تكون منی بمنزلة هارون من موسـى، إلّاأنّه لا نبی بعدی. وهذا لا یدل على خلافته بعده، كابن ام مكتوم رضـی اللَّه تعالى عنه استخلفه على المدینة فی كثیر من غزواته.

فربما یدفع: بأنَّ العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب» «۱».

إذاً، لو سلّمنا ما زعمه (الدهلوی) استناداً إلى هذه الجملة، فإنها غیر موجبة لتخصیص الحدیث الشریف وإرادة العهد منه.

ثم إنّ من الهفوات الشـنیعة: زعم (الـدهلوی) صدور جملة: «أتخلفنی» ... من أمیر المؤمنین علیه السـلام، اعتراضاً منه على النبیّ صـلّى اللَّه علیه وآله وسـلّم استخلافه إیّاه فی المدینـة ... وكأنه یقصـد من هـذا أنْ یقلّل من شـناعة قول عمر عن النبیّ صـلّى اللَّه علیه وآله وسـلّم- والعیـاذ بـاللَّه-: «إنّ النبی لیهجر ...» جـاء ذلك فی باب المطاعن من (التحفـة) فی الجواب عن المطعن الأول من مطاعن عمر المتضمن لقصّة القرطاس...

ولكنّه زعـم فاسـد وتـوهّم باطـل، وكیـف یقـاس الكلاـم الصـادر- على تقـدیر صـدوره- لإثبـات كـذب المرجفین، بمثـل قولـة عمر المذكورة، ثم یستنتج من ذلك أن كلام النبیّ صلّى اللَّه علیه وآله وسلّم لم یكن وحیاً یوحى؟!

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵- ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۵

۶- ما ذكره ابن تیمیة فی سبب الحدیث ... ص: ۲۹۵

هذا، وفی كلام ابن تیمیة المذكور سابقاً: أن السّـبب فی قول أمیر المؤمنین علیه السـلام: «أتخلّفنی فی النساء والصبیان» هو توهّم وهن استخلاف النبی صـلّى اللَّه علیه وآله وسـلّم إیّاه ونقص درجته، فقـال له النبی صـلّى اللَّه علیه وآله وسـلّم: «أمـا ترضـى أن تكون منّی بمنزلة هارون من موسى» دفعاً لهذا التوهّم.

وعلی هذا، کیف تجعل هذه الجملهٔ قرینهً علی إرادهٔ العهد فی جواب النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم عنها بقوله: أنت منّی…

۷- تکرّر صدور الحدیث وعدم اختصاصه بغزوهٔ تبوک … ص: ۲۹۵

ثم إنّ (الدّهلوی) لم یتعب نفسه لیراجع کتب قومه فی الحدیث فضلًا عن کتب أصحابنا، بل کان دأبه تقلید أسلافه کالکابلی وصاحب (المرافض) وأمثالهما … نعم لم یتعب نفسه بمراجعهٔ الکتب، لکی یری أن حدیث المنزلهٔ لا اختصاص له بغزوهٔ تبوک، وأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال لعلی علیه السلام: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی» فی مناسبات مختلفهٔ ومواضع متعدّدهٔ… نعم، لو تفحّص قلیلًا فی کتب الحدیث لم یزعم اختصاص الحدیث بتبوک، ولم یتفوّه بکونه معهوداً معیّناً:

حدیث المنزلهٔ یوم المؤاخاهٔ … ص: ۲۹۵

إنّ من مواضع ورود حدیث المنزلهٔ: یوم المؤاخاهٔ … وممّن روی
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۶
هذا الحدیث:

۱- أحمد بن حنبل الشیبانی.

۲- محمد بن حبان البستی.

۳- سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۴- أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۵- الموفق بن أحمد الخوارزمی.

۶- علی بن الحسن ابن عساکر الدمشقی.

۷- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۸- أحمد بن عبداللَّه محبّ الدین الطبری.

۹- إبراهیم بن عبداللَّه الوصابی الیمنی.

۱۰- محمد بن یوسف الزرندی.

۱۱- علی بن محمد ابن الصبّاغ المالکی.

۱۲- عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۱۳- عطاء اللَّه بن فضل اللَّه الشیرازی.

۱۴- شهاب الدین أحمد.

۱۵- علی بن حسام الدین المتقی.

۱۶- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

۱۷- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۸- ولی اللَّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی.

۱۹- المولوی محمد مبین اللکهنوی.

حدیث المنزلهٔ عند ولادهٔ الحسنین … ص: ۲۹۶

(ومنها): وقت ولادهٔ الإمام السبط الأکبر الحسن بن علی علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۷

السلام، وکذا وقت ولادهٔ الإمام الحسین بن علی علیه السلام، حیث هبط جبرئیل علیه السلام علی النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مُهَنّئاً ومبلِّغاً عن اللَّه سبحانه حدیث المنزلهٔ ... وممن روی هذا الحدیث:

۱- أبو سعید عبد الملک بن محمد الخرکوشی.

۲- عمر بن محمد بن خضر الملّا الأردبیلی.

۳- شهاب الدین بن شمس الدین الدولت آبادی.

۴- شهاب الدین أحمد.

۵- الحسین بن محمد الدیار بکری.

حدیث المنزلهٔ یوم خیبر ... ص: ۲۹۷

(ومنها): یوم خیبر ... وممن روی هذا الحدیث:

۱- علی بن محمد ابن المغازلی.

۲- الموفّق بن أحمد الخوارزمی.

۳- عمر بن محمد بن خضر الملّا الأردبیلی.

۴- أبو الربیع سلیمان بن سالم الکلاعی.

۵- إبراهیم بن عبداللَّه الوصابی.

حدیث المنزلهٔ عند سدّ الأبواب ... ص: ۲۹۷

(ومنها): عند سدّ الأبواب إلّاباب أمیر المؤمنین علیه السلام، وممن روی هذا الحدیث:

۱- علی بن محمد ابن المغازلی.

۲- الموفق بن أحمد الخوارزمی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۸

حدیث المنزلهٔ فی موضعٍ آخر ... ص: ۲۹۸

(ومنها): أنّه قاله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مع قوله: «أنت أول المسلمین إسلاماً وأنت أوّل المؤمنین إیماناً» فی روایهٔ عمر بن الخطاب. وممن روی هذا الحدیث:

۱- الحسن بن بدر.

۲- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری.

۳- أبو بکر الشیرازی.

۴- محب الدین محمد بن محمود ابن النجار.

۵- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۶- إسماعیل بن علی المعروف بابن السمّان.

حدیث المنزلهٔ فی موضع آخر ... ص: ۲۹۸

(ومنها): أنه قاله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی حدیث: «یطلع علیکم سید المسلمین وأمیر المؤمنین وخیر الوصیین «رواه أحمد بن موسی ابن مردویه.

حدیث المنزلهٔ فی خبر یرویه سلمان ... ص: ۲۹۸

(ومنها): إنّه قاله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم مخاطباً سلمان، فی حدیثٍ فی وصف أمیر المؤمنین علیه السلام...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۹

رواه العاصمی بسنده عن سلمان...

حدیث المنزلهٔ فی موضع آخر ... ص: ۲۹۹

(ومنها): إنه قاله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بعد حدیث: «إن علیّاً لحمه من لحمی ودمه من دمی ...» وممّن روی هذا الحدیث:

۱- أبو نعیم أحمد بن عبداللّه الإصفهانی.

۲- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۳- شهاب الدین أحمد.

۴- إبراهیم بن محمّد الحموینی.

حدیث المنزلهٔ فی حدیث فی فضل عقیل وجعفر ... ص: ۲۹۹

(ومنها): أنه قاله لعلی أمیر المؤمنین علیه السلام بعد ذکر فضیلهٔ لکلٍ من عقیل وجعفر ... روی إبراهیم بن عبداللّه الوصّابی فی (الإکتفاء):

«عن عبداللّه بن محمد بن عقیل، عن أبیه، عن جدّه عقیل بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: یا عقیل أحبک لخصلتین لقرابتک ولحبّ أبی طالب إیّاک. وأمّا أنت یا جعفر فإن خلقک یشبه خلقی. وأمّا أنت یا علی منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلا أنه لا نبی بعدی. أخرجه أبو بکر جعفر بن محمد المطیری فی جزء من حدیثه».

وقال محمد صدر العالم فی (معارج العلی):

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۰

«أخرج ابن عساکر عن عبداللّه بن محمد بن عقیل، عن أبیه، عن جده عقیل بن أبی طالب: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: یا عقیل»....

حدیث المنزلهٔ یوم الغدیر ... ص: ۳۰۰

(ومنها): فی یوم الغدیر ... قال ابن خلکان بترجمة أبی تمیم معد الملقّب بالمستنصر باللَّه بن الظاهر: «وکانت ولادة المستنصر صبیحة یوم الثلاثاء لثلاث عشرة لیلة بقیت من جمادی الآخرة سنة ۴۲۰. وتوفی لیلة الخمیس لاثنتی عشرة لیلة بقیت من ذی الحجة سنة ۴۸۷ ...

قلت: وهذه اللّیلة هی لیلة عید الغدیر، أعنی لیلة الثامن عشر من ذی الحجة، وهو غدیر خم- بضم الخاء المعجمة وتشدید المیم- ورأیت جماعة کثیرة یسألون عن هذه اللیلة متی کانت من ذی الحجة؟ وهذا المکان بین مکة والمدینة، وفیه غدیر ماء ویقال إنه غیضة هناک.

ولمّا رجع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم من مکة شرفها اللَّه تعالی عام حجة الوداع ووصل إلی هذا المکان، وآخی علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه قال: علی منی کهارون من موسی، اللهم وال من والاه وعاد من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله.

وللشیعة به تعلّق کبیر. وقال الحازمی: هو واد بین مکة والمدینة عند الجحفة، به غدیر، عنده خطب النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، وهذا الوادی

موصوف بکثرة الوخامة وشدة الحمأ» «۱».

حدیث المنزلة فی عشرة مواضع ... ص: ۳۰۱

وعلی الجملة، فإنّ حدیث المنزلة وارد فی مواضع کثیرة غیر غزوة تبوک، فی أحادیث کبار المحدّثین فی الأسفار المعتبرة ... فما ذکره (الدهلوی) من تخصیص هذا الحدیث بإرادة العهد، وحمله علی الخلافة الجزئیة، تقلید أعمی وتعصّب مقیت.

مضافاً إلی أنّ السید علی الهمدانی- وهو من مشایخ (الدهلوی) ووالده- یروی عن الإمام جعفر بن محمد الصادق علیه السلام ورود هذا الحدیث فی عشرة مواضع، وهذه عبارة کتابه (المودة فی القربی):

«عن الصّادق علیه السلام، عن آبائه علیهم السلام، قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلیّ فی عشرة مواضع: أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

نفی ابن تیمیّة وروده فی غیر تبوک وأباطیل أخری ... ص: ۳۰۱

ومن غرائب الامور نفی ابن تیمیّة ورود هذا الحدیث إلّافی غزوة تبوک، وقوله: «ثم من جهل الرافضة أنهم یتناقضون، فإن هذا الحدیث یدل علی أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لم یخاطب علیاً بهذا الخطاب إلّاذلک الیوم فی غزوة تبوک، فلو کان علی قد عرف أنه المستخلَف من بعده کما رووا ذلک فیما تقدم، لکان علی مطمئنّ القلب أنه مثل هارون بعده وفی

---

(۱) وفیات الأعیان ۵/ ۲۳۰- ۲۳۱.

حیاته، ولم یخرج إلیه یبکی، ولم یقل أتخلّفنی مع النساء والصبیان، ولو کان علی بمنزلة هارون مطلقاً لم یستخلف علیه أحداً، وقد کان یستخلف علی المدینة غیره وهو فیها، کما استخلف علی المدینة عام خیبر غیر علی، وکان علی بها أرمد، حتی لحق بالنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فأعطاه الرّایة حین قدم، وکان قد اعطی الرایة رجلًا فقال: لُاعطینّ الرّایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله» «۱».

أقول:

إنّه ینسب الشیعة إلی الجهل والتناقض، ثم یستدلّ علی ذلک بأن هذا الحدیث یدل علی أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لم یخاطب علیاً بهذا الخطاب إلّاذلک الیوم ... فما وجه الدلالة لقوله «هذا الحدیث یدل»...

علی جهل الإمامیة وتناقضهم؟ وأین دلالة هذا الحدیث علی أنّه لم یخاطب علیاً بهذا الخطاب إلّاذلک الیوم؟

إنها دعاوی واضحة البطلان!!

وکذا استدلاله علی نفی علم أمیر المؤمنین علیه السلام بأنّه المستخلف بعده، وذلک:

أولًا: لیس فی شیء من روایات الصحیحین وغیرهما من صحاحهم ذکرٌ من بکاء أمیر المؤمنین علیه السلام...

وثانیاً: أیّ دلالة للبکاء علی عدم اطمینان القلب؟ إنّه- علی فرض

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۶- ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۳

ثبوته- لم یکن إلّالمفارقته الرّسول أو تأذّیه من إرجاف المنافقین به...

وعجیب أمر ابن تیمیة!! فتارة یجعل بکاء الإمام دلیلًا علی وهن استخلافه!! واخری یجعله دلیلًا علی عدم اطمینانه باستخلافه!!

وبغض النظر عن هذا کله، وعلی فرض تسلیم هذا الزّعم الباطل، بأن یکون هذا البکاء المزعوم وقوله: «أتخلّفنی» ... دالًا علی عدم استخلافه قبل ذلک وعدم اطمینان قلبه بأنه مثل هارون من بعده، فإنّه لا یثبت انحصار الحدیث بیوم تبوک بوجهٍ من الوجوه، لجواز وقوع هذا الخطاب بعد یوم تبوک مرةً أو مرّات.

وأمّا قوله: «ولو کان علی بمنزلة هارون مطلقاً لم یستخلف علیه أحداً».

فالجواب عنه: إنّه علیه السلام بمنزلة هارون علی الإطلاق، وأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لم یستخلف علیه أحداً قطّ. ومتی ثبت بالأدلة القاطعة وکلمات الأئمة الصریحة کونه بمنزلة هارون علی الإطلاق، وبطل إرادة العهد بالقطع والیقین، کانت دعوی استخلاف أحد علیه کاذبة، وابن تیمیة نفسه معترف بالمنافاة بین الأمرین.

وکأنّ ابن تیمیة یرید بدعواه هذه رفع المنقصة عن المشایخ الثلاثة، حیث استخلف النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیهم غیر مرة، فتارةً استخلف علیهم عمرو بن العاص، وأخری أبا عبیدة، وثالثة اسامة ... لکنّ هذه الإستخلافات ثابتة، ولا یرتفع مدلولها- وهو مفضولیة المشایخ، وعدم استحقاقهم الخلافة بعد الرسول- بدعوی کاذبة وبهتان عظیم...

قوله: «وقد استخلف علی المدینة غیره وهو فیها».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۴

واضح البطلان کذلک، وقائله مفتر کذّاب ... فقد نصّ کبار أئمة القوم علی أن أمیر المؤمنین علیه السلام لم یتخلّف عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی شیء من مشاهده إلّاغزوة تبوک...

وقوله: «کما استخلف علی المدینة عام خیبر غیر علی»....

غیر مسلّم والمدّعی مطالَب بالبیّنة والبرهان، وتلک دعوی ما أنزل اللَّه بها من سلطان.

ذکر من روی حدیث المنزلة فی غیر تبوک ... ص: ۳۰۴

ولقد أفرط ابن تیمیة فی العناد والعدوان، حیث ادّعی فی موضعٍ آخر اتفاق أهل العلم علی أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لم یقل ذلک فی غیر تبوک!! فکذّب إمامه أحمد بن حنبل- الذی یدّعی اتّباعه وتقلیده له- وجماعة آخرین من کبار الأساطین، وأخرجهم عن زمرة «أهل العلم»!!

نعم ... لقد روی ورود حدیث المنزلهٔ فی غیر یوم تبوک، عدّهٔ کبیرهٔ من مشاهیر المحدثین والعلماء من أهل السنّهٔ، ومنهم:

۱- أحمد بن محمد بن حنبل.

۲- أبو حاتم محمد بن حبان البستی.

۳- سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۴- أبو عبداللَّه محمد بن عبداللَّه الحاکم النیسابوری.

۵- الحسن بن بدر.

۶- أبو بکر جعفر بن محمد المطیری.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۵

۷- عبد الملک بن محمد بن إبراهیم الخرکوشی.

۸- أحمد بن موسی بن مردویه الإصبهانی.

۹- أبو نعیم أحمد بن عبداللَّه الإصبهانی.

۱۰- إسماعیل بن علی الرازی المعروف بابن السمّان.

۱۱- أبو بکر أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی.

۱۲- علی بن محمد الجلابی المعروف بابن المغازلی.

۱۳- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۱۴- أحمد بن محمد العاصمی.

۱۵- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۱۶- عمر بن خضر المعروف بالملّا الأردبیلی.

۱۷- علی بن الحسن المعروف بابن عساکر.

۱۸- أبو الربیع سلیمان بن سالم المعروف بابن سبع.

۱۹- محب الدین محمد بن محمود المعروف بابن النجار.

۲۰- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۲۱- شمس الدین أحمد بن محمد المعروف بابن خلکان.

۲۲- محب الدین أحمد بن عبداللَّه الطبری.

۲۳- إبراهیم بن محمد الجوینی الحموینی.

۲۴- محمد بن یوسف الزرندی.

۲۵- علی بن شهاب الدین الهمدانی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۶

۲۶- شهاب الدین بن شمس الدین الدولت آبادی.

۲۷- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ.

۲۸- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۲۹- جمال الدین عطاء اللَّه بن فضل اللَّه الشیرازی.

۳۰- الحسین بن محمد الدیار بکری.

۳۱- علی بن حسام الدین المتقی.

۳۲- إبراهیم بن عبداللّه الیمنی.

۳۳- شهاب الدین أحمد.

۳۴- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

۳۵- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۳۶- محمد صدر العالم.

۳۷- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی.

۳۸- محمد مبین بن محب اللّه اللکهنوی.

اعتراف الدهلوی بالمماثلهٔ بین خلافهٔ الأمیر وخلافهٔ هارون ... ص: ۳۰۶

اشارهٔ

قوله:

أی، کما أن هارون کان خلیفهٔ موسی فی مخرجه إلی الطّور، کذلک الأمیر کان خلیفهٔ الرسول فی مخرجه إلی غزوهٔ تبوک.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۷

۱- فیه رد علی الرازی وجماعهٔ ... ص: ۳۰۷

أقول:

أولًا: فی هذا الکلام إعتراف بکون هارون خلیفهً عن موسی علیه السلام، فهو ردّ علی الذین خالفوا الکتاب والسنّهٔ من مشاهیر أعیانهم، وأنکروا خلافهٔ هارون عن موسی ... کالفخر الرازی، والإصفهانی، والتفتازانی، والقوشجی، والهروی، وغیرهم ... وستأتی کلماتهم عن قریب...

بل الأعجب من هذه أن (الدهلوی) نفسه- بدعواه التنافی بین الرسالهٔ والخلافهٔ کما ستعلم- یبطل خلافهٔ هارون علیه السلام...

۲- فیه ردّ علی نفسه ... ص: ۳۰۷

وثانیاً: فی هذا الکلام اعتراف بدلالهٔ الحدیث علی حصول الخلافهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام، مثل الخلافهٔ الحاصلهٔ لهارون ... وهو مبطل لتمویهاته وخزعبلاته، وما أتعب نفسه بتقریره فی نفی عموم المنازل...

علی أنَّ خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام ثابتهٔ بنص أحادیث عدیدهٔ، کحدیث «لا ینبغی لی أنْ أذهب إلا وأنت خلیفتی» الذی رواه أکابر المحدثین ... کما ستعلم ... وکالحدیث الذی رواه صاحب (حبیب السّیر) الذی فیه: «یا أخی إرجع إلی المدینهٔ فإنک خلیفتی فی أهلی ودار هجرتی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۸

وقومی» ... وهو کذلک نص فی الخلافهٔ.

ردّ دعوی تقیّد خلافهٔ الأمیر بمدّهٔ غیبهٔ النبی ... ص: ۳۰۸

قوله:

والإستخلاف المقيد بمدة الغيبة غير باقٍ بعد انقضائها، كما أنَّ خلافة هارون لم تدم.

أقول:

على (الدهلوی) إثبات هذا التقييد بدليل مقبول لدى العلماء الفحول، وإلّا فالدّعوى المجرّدة عن الدليل والبرهان غير قابلة للإذعان، والإكتفاء بها خروج على قانون المناظرة المقرّر لدى الأعيان...

وغير خاف على من ألقى السّمع وهو شهيد: عدم ورود هذا التقييد فی شیء من الروايات الناصّة على استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام.

ويدل على بطلان هذا التقييد أيضاً: كلام ابن تيميّة والشيخ على القاری، حيث ادّعيا أنّ أمير المؤمنين عليه السلام عزل عن هذه الخلافة، لأنّه لو كانت من أوّل الأمر مقيدةً فهی منقطعة بانقضاء المدة، ولا يصح إطلاق العزل حينئذٍ لا لغةً ولا عرفاً ... فكلام هذين العَلَمين مبطل لدعوى التقييد.

وأيضاً: خلافة هارون عليه السلام مطلقة لا مقيدة بمدّة الغيبة، فكذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۹

خلافة الأمير عليه السلام المنزل بمنزلة هارون ... أمّا دعوى تقيّد خلافة هارون فكذب واضح وافتراء بحت، لأنّ الكلام الإلهی المشتمل على حكاية استخلاف موسى هارون- عليهما السلام- مطلق غير مقيّد، والمفسّرون أيضاً لم يقيّدوا إطلاق الآية بقيدٍ، والأخبار الواردة فی تفسيرها خالية عن هذا التقييد كما ستعلم ... فما ذكره (الدهلوی) ليس إلّاالكذب والإفتراء على أنبياء اللَّه (عليهم السلام)!!

فالعجب كيف لا يتحرَّج هذا الرجل من هكذا كذب؟

ألا ترى، أنّ قول موسى لأخيه هارون «اخلفنی فی قومی» «۱»

مطلق غير مقيَّد بزمان غيبة موسى عن بنی إسرائيل؟

فكيف يدعى تقييد هذه الخلافة بلا دليل؟ أو يدّعى أن موسى عزل هارون عنها ... كما قاله فی باب المطاعن؟ ... وكيف يناقض نفسه فی الكتاب الواحد فتارةً يدّعی التقيّد واخرى العزل؟...

قوله:

«ولا يجوز إطلاق العزل على انقطاع هذا الإستخلاف، لأنه موجب للإهانة».

أقول:

---

(۱) سورة الأعراف: ۷، الآية ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۰

إنّه- وإنْ ادّعى تقيّد اطلاق الإستخلاف- استحيى من دعوى عزل أمير المؤمنين (عليه السلام)، فعبّر بانقطاع الإستخلاف، وصرّح بأنّ التعبير بالعزل إهانة...

لكن ابن تيمية والقاری- وهما من أساطين علماء القوم- عبّرا بالعزل بلا خجل، بعد وصف خلافته بالجزئية!! فيقول القاری: «إنَّ الخلافة الجزئية فی حياته لا تدل على الخلافة الكليّة بعد مماته، لاسيّما وقد عزل عن تلك الخلافة برجوعه» «۱».

إنْ هذا إلّاكذب على اللَّه ورسوله!!

وكأنّه محاولة لشفاء غيظهم من عزل الرسول (صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم) أبا بكر عن تبليغ سورة البراءة، فإنّ هذا العزل- الثابت

بأحايثهم المتكاثرة- ممّا أحرق قلوب القوم وأقرح جفونهم ... لكنّها محاولة يائسة...

ويقول ابن تيمية بجواب العلّامة الحلی: «قوله: لأنه لم يعزله عن المدينة. قلنا: هذا باطل، فإنه لمّا رجع النبی صلّی اللّه عليه وسلّم انعزل علی بنفس رجوعه، كما كان غيره ينعزل إذا رجع، وقد أرسله بعد هذا إلی اليمن حتی وافاه بالموسم فی حجهٔ الوداع، واستخلف علی المدينة فی حجهٔ الوداع غيره، أفتری النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم فيها مقيماً وعلی باليمن وهو خليفهٔ بالمدينهٔ. ولا ريب أنّ كلام هؤلاء كلام جاهل بأحوال النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم، كأنّهم ظنّوا أن عليّاً ما زال خليفهً علی المدينهٔ

---

(١) المرقاهٔ فی شرح المشكاهٔ ١٠/ ۴۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٣١١

حتی مات النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم» «... ١».

فظهر من كلام ابن تيمية أيضاً: عدم تقيّد استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام عنده، وأنه- والقاری- علی أنّ انقطاع الإستخلاف المطلق عين العزل، والعزل إهانهٔ بلا ريب ... ولا يجترء علی عزوه إلی أمير المؤمنين عليه السلام إلّاناصب حنق...

فثبت أنّ خلافته عليه السلام- كخلافهٔ هارون- مستمرهٔ غير منقطعهٔ، لأن انقطاعها يستلزم العزل، والعزل إهانهٔ، ولا يجوّز أحد من أهل الإسلام إهانهٔ الأمير عليه السلام.

والحاصل: إنّه لا مناص لأهل السنهٔ- بعد تصريح ابن تيميّهٔ والقاری بالعزل كما سمعت- من أحد أمرين، إمّا الإعتراف ببطلان تقييد الإستخلاف، وإمّا إطلاق العزل علی انقطاع هذا الإستخلاف غير المقيد، ورفع اليد عن دعوی مخالفهٔ هذا الإطلاق للعرف واللغهٔ...

وعلی كل حال، يثبت ما تقوله الإمامية من أن دعوی انقطاع خلافهٔ الأمير عليه السلام تستلزم الإهانهٔ، وإذ لا يقدم مسلمٌ علی تجويزها أبداً ... فخلافته غير منقطعهٔ، وهو المطلوب.

ردّ أباطيل وأكاذيب لابن تيمية ... ص: ٣١١

ثم قال ابن تيميّهٔ- بعد عبارته السابقهٔ-: «ولم يعلموا أنّ علياً بعد ذلك أرسله النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم سنهٔ تسع مع أبی بكر لنبذ العهود،

---

(١) منهاج السنهٔ ٧/ ٣٥١.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٣١٢

وأمّر عليه أبا بكر، ثم بعد رجوعه مع أبی بكر أرسله إلی اليمن كما أرسل معاذاً وأبا موسی، ثم لما حجّ النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم حجهٔ الوداع استخلف علی المدينهٔ غير علی، ووافاه علی بمكهٔ، ونحر النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم مائهٔ بدنهٔ، نحر بيده ثلثيها ونحر علی ثلثها، وهذا كلّه معلوم عند أهل العلم متفق عليه بينهم، وتواترت به الأخبار كأنّك تراه بعينك، ومن لم يكن له عنايهٔ بأحوال الرسول صلّی اللَّه عليه وسلّم لم يكن له أنْ يتكلّم فی هذه المسائل الاصوليهٔ» «١».

أقول:

قد استدل ابن تيمية فی هذه العبارهٔ علی انقطاع خلافهٔ أمير المؤمنين عليه السلام بثلاثهٔ أمور أحدها: إنه أرسله النبی صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم سنهٔ تسع مع أبی بكر لنبذ العهود، وأمَّر عليه أبا بكر. والثانی: إنه بعد رجوعه مع أبی بكر أرسله إلی اليمن. والثالث: إنه لمّا حجّ النبی صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم حجهٔ الوداع استخلف علی المدينهٔ غير علی.

ثم زعم أن هذا كله معلوم عند أهل العلم، متفق عليه بينهم، وتواترت به الأخبار، كأنّك تراه بعينك...

لكنّ تأمير أبى بكر على أمير المؤمنين عليه السلام بهتان فاحش، ودعوى تواتر الأخبار بإرسال أمير المؤمنين عليه السلام مع أبى بكر من أشنع المختلقات ... وبإمكان كلّ متتبع أن يقف على بطلان هذه الدعاوى

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۵۱- ۳۵۲.

بالنظر فى روايات أهل السنة أنفسهم فضلًا عن روايات الإمامية...

فإنّ رواياتهم المتكاثرة صريحة فى أنّ النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أرسل أمير المؤمنين عليه السلام بعدما كان قد أرسل أبا بكر، فقوله: أرسله مع أبى بكر كذب محض. ودعوى أنه أمّر عليه أبا بكر يشبه دعوى أمارة مسيلمة على رسول اللَّه معاذ اللَّه من ذلك، أو أمارة فرعون على موسى، أو امارة نمرود على إبراهيم الخليل.

على أن رواياتهم صريحة فى أنّ الرسول عزل أبا بكر عن تبليغ براءة، وخصّ علياً لهذا الأمر...

وأيضا: رواياتهم صريحة فى رجوع أبى بكر- بعد أخذ على الآيات منه- إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فعلى من يدّعى رجوع أمير المؤمنين عليه السلام مع أبى بكر أنْ يثبت مدّعاه!!

وكيف يدّعى أمارة أبى بكر على أمير المؤمنين عليه السلام، والحال أنّ هذه القضية نفسها تثبت أفضليّته عليه السلام من أبى بكر، حيث أنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم عزل أبا بكر عن إبلاغ السورة، وأمر علياً بذلك، حتى أن أبا بكر رجع إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فزعاً وقال «أنزل فىَّ شىء»؟!

وأمّا أنّ النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أرسل أمير المؤمنين عليه السلام إلى اليمن، فمن البديهى عدم دلالة ذلك على انقطاع خلافته ووجوب طاعته، إذ الغرض من عدم انقطاع خلافته عليه السلام بقاء وجوب طاعته ونفوذ حكمه، وجواز تصرفه فى أمور المدينة وأهلها، وهذا المعنى لا يستلزم بقائه فى المدينة على الدوام، فلو أرسل السّلطان أحد

وزرائه إلى بعض الأطراف لغرضٍ من الأغراض، لم يكن إرساله إبطالًا لوزارته، وكذا جعل شخصٍ ونصبه لحراسة المدينة مدة غياب أمير المؤمنين عليه السلام لا يقدح فى ثبوت خلافته ونفوذ أحكامه فيها ... كما هو الحال بالنسبة إلى النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم نفسه...

وبالجملة، فإنّ ما ذكره ابن تيمية فى هذه الفقرة من كلامه لا يخلو، إمّا كذب وإما باطل...

ثم قال ابن تيمية:

«والخليفة لا يكون خليفةً إلّامع مغيب المستخلِف أو موته، فالنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم إذا كان بالمدينة امتنع أن يكون له خليفة فيها، كما أن سائر من استخلفه النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لما رجع انقضت خلافتهُ وكذلك سائر ولاة الامور إذا استخلف أحدهم على مصره فى مغيبه بطل استخلافه ذاك إذا حضر المستخلف، ولهذا لا يصلح أن يقال: إن اللَّه يستخلف أحداً عنه، فإنّه حى قيّوم شهيد مدبّر لعباده منزّه عن الموت والنوم والغيبة، ولهذا لمّا قالوا لأبى بكر: يا خليفة اللَّه، قال: لست خليفة اللَّه بل خليفة رسول اللَّه، وحسبى ذلك.

واللَّه تعالى يوصف بأنه يخلف العبد. قال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: اللهم أنت الصاحب فى السفر والخليفة فى الأهل. وقال فى حديث الدجال: واللَّه خليفتى على كل مسلم. وكل من وصفه اللَّه بالخلافة فى القرآن فهو خليفة عن مخلوق كان قبله، كقوله «ثم جعلناكم خلائف فى

الأرض من بعدهم» «۱» «واذكروا إذ جعلكم خلفاء من بعد نوح» «۲» «وعد اللَّه الذين آمنوا منكم وعملوا الصالحات ليستخلفنّهم فی الأرض كما استخلف الذين من قبلهم» «۳»

وكذلك قوله للملائكة «إنی جاعل فی الأرض خليفة» «۴»

أی عن خلقٍ كان فی الأرض قبل ذلك، كما ذكره المفسّرون وغيرهم» «... ۵».

أقول:

لا يخفى على العاقل أن دعوى «أن الخليفة لا يكون خليفة إلّامع مغيب المستخلف أو موته» عارية عن الدليل والبرهان، ويشهد بذلك أنّ أحداً من العلماء لم يذكر هذا القيد فی تعريف الإمامة، وهی ترادف الخلافة.

وقال ولی اللَّه الدهلوی فی تعريف الخلافة: «هی الرئاسة العامة فی التصدّی لإقامة الدين بإحياء العلوم الدينية وإقامة أركان الإسلام، والقيام بالجهاد وما يتعلّق به من ترتيب الجيوش، والفرض للمقاتلة وإعطائهم من الفیء، والقيام بالقضاء وإقامة الحدود ورفع المظالم، والأمر بالمعروف

---

(۱) سورة يونس: ۱۴.

(۲) سورة الاعراف: ۶۹.

(۳) سورة النور: ۵۵.

(۴) سورة البقرة: ۲۰.

(۵) منهاج السنة ۷/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۶

والنهی عن المنكر، نيابةً عن النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم» «۱».

ودعوى أنّه «لا يصلح أن يقال إن اللَّه يستخلف أحداً عنه»...

ممنوعة أيضاً، لتصريح أئمة السنّية بكون داود عليه السلام خليفة اللَّه، وأنه قد وصف بهذا فی القرآن العظيم كما فی كلام ولی اللَّه الدهلوی. فهل ابن تيمية مكذّب للقرآن أو أن الدهلوی مفتر على القرآن؟!

قوله:

«وإنّما يكون صحة الإستثناء دليل العموم إذا كان الإستثناء متّصلًا».

مجرّد صحة الإستثناء كاف فی الدلالة على العموم ... ص: ۳۱۶

أقول:

لقد صرح محققوا علم الأصول، بأنّ صحّة الإستثناء دليل العموم، واعترف به (الدهلوی) أيضاً، وكلامهم مطلق ... لكن (الدهلوی) تبع الكابلی المقلِّد للقوشجی والتفتازانی وأمثالهما ... فی زعم قصر الدلالة على العموم على وجود الإستثناء المتّصل...

وعلى الجملة، يكفی فی الدلالة على العموم مجرّد صحة الإستثناء ... وهذا واضح جدّاً، وبه تنادی نصوص عباراتهم...

قال ابن إمام الكاملية بعد الإستدلال بقوله تعالى: «فليحذر الذين يخالفون عن أمره» «۲»

على دلالة الأمر على الوجوب، قال:

---

(۱) ازالة الخفاء، الفصل الأول من المقصد الأول: مسألة فی تعريف الخلافة.

(۲) سورهٔ النور ۲۴: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۷

«قیل: قوله تعالی «عن أمره» لا یعم، لأنه مطلق. قلنا: عام، لجواز الإستثناء منه، لأنه یصح أنْ یقال: فلیحذر الذین یخالفون عن أمره إلّا مخالفهٔ الأمر الفلانی، والإستثناء معیار العموم» «۱».

تفید هذه العبارهٔ: أن اللفظ إذا صحّ الإستثناء منه دل علی العموم، ولهذا دلّ لفظ «أمر» فی الآیهٔ علی العموم مع عدم وجود استثناء فی الآیهٔ أصلًا...

وقال العبری- فی مقام إثبات القیاس، بعد أن ذکر أن «الاعتبار» فی قوله تعالی: «فاعتبروا یا أولی الأبصار» «۲»

دالّ علی جمیع الجزئیات، بقرینهٔ لحوق العموم به وهو جواز الإستثناء منه، وإن الإستثناء دلیل العموم- قال:

«قال الخنجی: ولقائل أنْ یمنع هذا الجواب: بأنْ صحّهٔ الإستثناء مشروطهٔ بثبوت کون الأمر بالماهیّهٔ أمراً بجزئیاته، وللخصم أنْ یمنع صحهٔ الإستثناء ما لم یثبت أنْ الأمر به أمر بالجزئیّات. والجواب: إن صحهٔ الإستثناء ظاهرهٔ فی هذه الصّورهٔ، إذ لو قال إعتبروا إلّاالإعتبار الفلانی لا یخطًأ لغهً، وصحّهٔ الإستثناء معیار العموم، لِما ثبت فی باب العموم، ولا حاجهٔإلی ثبوت کون الأمر بالماهیّهٔ أمراً بالجزئیات، إذ معنی کون صحّهٔ الإستثناء معیار العموم هو أنا إذا تردّدنا فی عموم لفظٍ نعتبر فیه الإستثناء، فإنْ صحَّ منه علمنا عمومه وإلّا فلا. فالعلم بصحهٔ الإستثناء یکفی فی العلم

---

(۱) شرح منهاج الوصول. المسألهٔ الثانیهٔ، من الفصل الثانی، من الباب الثانی- مخطوط.

(۲) سورهٔ الحشر ۵۹: ۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۸

بالعموم» «۱».

وقال الشیخ عبد الرحمن البنانی بشرح قول السبکی صاحب (جمع الجوامع): «ومعیار العموم الإستثناء» وقد تقدّمت عبارته مع شرحها للجلال المحلّی ... قال:

«إنّ دلیل تحقّقه الإستثناء من معناه، کما أشار إلیه الشارح بقوله: فکلّ ما صحّ الإستثناء منه ... وفی العبارهٔ مضاف محذوف، أی: ومعیار العموم صحّهٔ الإستثناء. دلّ علیه قول الشارح: فکلّ ما صحّ»....

وقال البنانی فی التعلیق علی قول المحلّی: «ولم یصح الإستثناء من الجمع المنکّر إلّاأنْ یخصَّص، فیعم فیما یتخصّص به، نحو قام رجال کانوا فی دارک إلّازیداً منهم» قال:

«قوله: نحو قام رجال کانوا فی دارک إلا زیداً منهم. قال الکمال: هذا المثال وإنْ تمشی فیه ما ادّعاه من العموم فیما تخصّص به، فلا یخصّ المثال من کون الدار حاصرهٔ لهم، ولا یتمشّی فیما مثّل به ابن مالک من قوله: جاءنی رجال صالحون إلّازیداً. واعترضه شیخ الإسلام حیث قال: قد یوجّه عمومه فیما تخصّص به بوجوب دخول المستثنی فی المستثنی منه لولا الإستثناء، لتکون الدار حاصرهً للجمیع. ویردّ بمنع وجوب ذلک، وأن الدار حاصرهٔ للجمیع، لجواز أنْ لا یکون زید منهم، ولهذا احتیجإلی ذکر منهم، مع أنّ فی عموم ذلک نظراً، إذ معیار العموم صحهٔ الإستثناء لا ذکره، وهذا لا یعرف إلّابذکره.

وأمّا ما اختاره ابن مالک من جواز الإستثناء من النکرهٔ فی الإثبات

---

(۱) شرح منهاج الوصول. الباب الاول، من الکتاب الرابع، فی القیاس- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۹

نحو: جاءنی قوم صالحون إلّازیداً، فهو مخالف لقول الجمهور، إذْ الإستثناء إخراج ما لولاه لوجب دخوله فی المستثنی منه، وذلک منتف فی المثال. نعم إنْ زید علیه منهم کان موافقاً لهم. لکن فیه ما مر آنفاً.

وقوله: وإنّ الدار حاصرة للجمیع. قد یقال: ولو سلّم أنها حاصرة للجمیع، فکونها کذلک لا یقتضی العموم فیما تخصّص به، لصدق اللفظ بجماعة ممّن کانوا فی الدار، ولا یتبادر من اللفظ جمیع من کانوا فی الدار.

ویجاب بأنْ الإستثناء دلیل العموم فیما تخصّص به وإلّا لم یحتج إلیه، والظاهر من الإستثناء هو الإحتیاج إلیه.

وقوله: ولهذا احتیج إلی ذکر منهم. یخالفه قول الشهاب.

قوله: منهم. حال من زید. یعنی: لا یستثنی زید- مثلًا- فی هذا الترکیب، إلّاإذا کان من جملة الرجال المحدث عنهم، فلا یلزم ذکر لفظة منهم فی الترکیب حین الإخبار.

وقوله فی توجیه نظره: إذ معیار العموم صحة الإستثناء لا ذکره.

قد یقال: من لازم ذکره علی وجه صحیح صحته، ولا شک فی صحّة هذا الترکیب مع صحة هذا الإستثناء.

وقوله: وأما ما اختاره ابن مالک الخ. فیندفع به إیراد الکمال هذا المثال علی الشارح، فیقال کلامه مبنی علی مذهب الجمهور.

واعلم أنّ ما تقدّم عن التلویح قد یدل علی العموم فیما مثّل به ابن مالک أیضاً»....

أقول:

وعلی الجملة، فإنّ کلمات القوم صریحة فی أنّ المراد من صحّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۰

الإستثناء من لفظٍ صحة وقوع الإستثناء بعده، لا ذکره بعده بالفعل، فکل لفظٍ صحّ ذلک فیه کان دالًّا علی العموم وإنْ لم یوجد الإستثناء، فلیس وجود الإستثناء منه شرطاً فی دلالته علی العموم، بل یکفی مجرَّد صحة الإستثناء منه.

ومن الواضح جداً: إن لفظ المنزلة المضاف إلی العلم یصحّ الإستثناء منه قطعاً، لجواز أن تقول: زید بمنزلة عمرو إلّافی النسب، أو إلّافی العلم، أو إلّافی المال ... ونحو ذلک ... ولفظ «المنزلة» الوارد فی هذا الحدیث- بالخصوص- یصحّ منه الإستثناء المتّصل، کما لو کان لفظ الحدیث: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوّة، فإنّه استعمال صحیح ومتین قطعاً ... ولقد ورد هذا الحدیث باللّفظ المذکور فی روایاتٍ عدیدة کما تقدم ویأتی إن شاء اللّه.

وإذا صحّ الإستثناء من لفظ المنزلة المضاف إلی العلم، ظهر کون لفظ المنزلة المضاف إلی العلم من ألفاظ العموم...

وعلی ما ذکرنا، یکون مجرَّد: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» دالّاً بوضوح علی عموم المنازل، وإنْ فرض عدم مجرد الإستثناء فیه.

فثبت- والحمد للَّه- أن ما ذکره (الدهلوی) تبعاً لائمّته- أعنی التفتازانی، والقوشجی، والکابلی- فی هذا الإستثناء، أعنی: «إلّا أنّه لا نبی بعدی». وزعمهم أنّه إستثناء غیر متصل بل منقطع، مندفع حتی بعد تسلیم الإنقطاع، لکفایة صحة الإستثناء فی دلالة لفظ المنزلة علی العموم، ولا حاجة إلی إثبات الإستثناء المتّصل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۱

الردّ علی دعوی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث منقطع ... ص: ۳۲۱

قوله:

والإستثناء هنا منقطع بالضرورة لفظاً ومعنیً.

أقول:

أولا: إنّ (الدهلوی) یدّعی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث منقطع، وهو بعدُ لم یثبت انقطاع الإستخلاف!! وهذا إنْ دلّ علی شیءٍ، فإنّما

یدلّ علی تشتّت باله واختلال أحواله!!

بین هذه الدعوی ومعیار العموم ... ص: ۳۲۱

وثانیاً: قد عرفت أنّ صحّة الإستثناء معیار العموم، وأنّ (الدهلوی) یعترف بهذه القاعدة، فکان علی (الدهلوی) أن یتکلَّم فی صحة الإستثناء المتّصل، لا أنْ یکتفی بإنکار وجود الإستثناء المتّصل، إذ عدم کون الإستثناء الموجود متّصلًا- لو فرض فرضاً باطلًا- لا یضرّ المستدل ولا ینفع المجیب، لأنّ الکلام إنما هو فی صحة الإستثناء، و (الدهلوی) عاجز عن التکلّم فی هذه النّاحیة بشیء...

والعجب من صلافة هذا الرّجل، کیف یدّعی فی الباب الحادی عشر من کتابه وجود الأوهام فی دلائل علمائنا الکرام، وهو یرتکب هذه الأوهام الطریفة والأغلاط اللطیفة، فی فهم القواعد المشهورة والقوانین المعروفة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۲

التی لیس فیها أی إعضالٍ وإشکال؟!

والأعجب منه، إنّه ینسب- فی الباب المذکور- إلی علماء الشیعة الوقوع فی وهم أخذِ ما بالقوة مکان ما بالفعل، ویمثّل لذلک بحدیث المنزلة، مع أنّه بنفسه قد أخذ هنا ما بالفعل مکان ما بالقوة، حیث جعل وجود الإستثناء- وهو بالفعل- مکان صحة الإستثناء وهو بالقوة.

وأما نسبة ما ذکر إلی علماء الإمامیة، فسیأتی دفعها فیما بعد بوجوه.

قوله:

أمّا لفظاً، فلأنّ: «إلّا أنّه لا نبیّ بعدی» جملة خبریّة، فلا یمکن استثناؤها من منازل هارون، وتکون هذه الجملة بعد تأویلها إلی المفرد بدخول «إنّ» فی حکم إلّاعدم النبوة، ومعلوم أنّ عدم النبوة لم یکن من منازل هارون حتی یصح استثناؤه.

الأصل فی هذه الدعوی هو التفتازانی ... ص: ۳۲۲

أقول:

ولا یخفی أن الأصل فی دعوی انقطاع الإستثناء فی الحدیث- علی ما یظهر من التتبع- هو سعد الدین التفتازانی، فإنه قال:

«ولیس الإستثناء المذکور إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بمنزلة قولک: إلّاالنبوّة، بل منقطع بمعنی لکن، علی ما لا یخفی علی أهل العربیة، فلا یدل علی العموم. کیف؟ ومن منازله الأخوّة فی النسب ولم یثبت لعلی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۳

اللهمّ إلّاأن یقال إنها بمنزلة المستثنی، لظهور انتفائها» «۱».

وتبعه القوشجی حیث قال:

«ولیس الإستثناء المذکور إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بمنزلة قولک إلّاالنبوة، بل هو منقطع بمعنی لکن، فلا یدل علی العموم، کیف ومن منازله الأخوة ولم تثبت لعلی رضی اللَّه تعالی عنه. اللهم إلّاأن یقال إنها بمنزلة المستثنی لظهور انتفائها» «۲».

ومنهما أخذ الکابلی، لکنّه أسقط من الکلام قولهما: «إلّا أنْ یقال» ... وهذه عبارته: «والإستثناء لیس إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بل منقطع بمنزلة غیر، وهو غیر عزیز فی الکتاب والسنة، ولا یدل علی العموم، فإنَّ من منازل هارون من موسی الاخوة فی النسب، ولم یثبت ذلک لعلی» «۳».

وقلّدهم (الدّهلوی ...) ولکنه لو کان له أقل خبرة بالقواعد العلمیة، وأقل ممارسة للکتب الفقهیة والأصولیة، لما وقع فی هذا الوهم الذی وقع فیه غیره...

لا يجوز الحمل على الإنقطاع إلّاعند تعذّر الإتّصال ... ص: ۳۲۳

وذلک، لأنّ ممّا تقرر عنـد المحققين وتسالموا عليه، عـدم جواز حمل الإسـتثناء على الإنقطاع إلّاعنـد تعـذّر الإتصال، وإليک نصوص بعض

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۲) شرح التجريد: ۴۷۸.

(۳) الصواقع الموبقهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۴

عباراتهم فی ذلک:

قـال ابن الحـاجب: «الإسـتثناء فی المنقطع قيـل: حقيقـهٔ، وقيل: مجاز، وعلى الحقيقـهٔ قيل: متواطیء، وقيل: مشترک. ولابـدَّ لصـحته من مخالفـهٔ فی نفی الحکم أو فی المسـتثنی حکم آخر له مخالفـهٔ بوجه، مثـل: مـا زاد إلّامـا نقص. ولأـن المتّصـل أظهر، لم يحمله علمـاء الأمصار على المنقطع إلّاعند تعذّره، ومن ثمَّ قالوا فی: له عندی مائهٔ درهم إلّاثوباً، وشبهه: إلّاقيمهٔ ثوب» «۱».

وقـال عضـد الـدين الإيـجی بشـرحه: «واعلم أنّ الحق أن المتصـل أظهر، فلاـ يکون مشترکاً، ولا للمشترک، بل حقيقـهٔ فيه ومجازاً فی المنقطع، فلـذلک لم يحمله علماء الأمصار على المنفصل إلّاعنـد تعـذّر المتّصل، حتى عدلوا للحمل على المتّصل عن الظاهر وخالفوه، ومن ثمَّ قالوا فی قوله: له عندی مائهٔ درهم إلّاثوباً، وله علیَّ إبل إلّاشاهٔ معناه: إلّا قيمهٔ ثوب أو قيمهٔ شاهٔ، فيرتکبون الإضمار وهو خلاف الظاهر ليصير متّصلًا، ولو کان فی المنقطع ظاهراً لم يرتکبوا مخالفهٔ ظاهرٍ حذراً عنه».

وقال البهاری: «أداهٔ الإسـتثناء مجاز فی المنقطع، وقيل حقيقهٔ، فقيل: مشترک، وقيل: متواطیء، أی وضعت لمعنی فيها وضعاً واحداً. لنا: إن المتّصـل أظهر، فلاـ يتبـادر من نحو: جـاء القوم إلّاإرادهٔ إخراج البعض، فلا يکون مشترکاً ولا للمشترک، ومن ثمّـهٔ لم يحمله علماء الأمصار عليه ما أمکن المتّصل ولو بتأويل، فحملوا: له علیَّ ألف إلّاکرّاً على قيمته» «۲».

وقال عبد العزيز البخاری: «وقال [الشافعی فی رجل قال: لفلان

---

(۱) المختصر فی علم الاصول ۲/ ۱۳۲.

(۲) مسلّم الثبوت ۱/ ۳۱۶ هامش المستصفی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۵

علیَّ ألف درهم إلّاثوباً: إن الإسـتثناء صحيح، ويسقط من الألف قدر قيمهٔ الثوب، لأنّ معناه إلّاثوباً فإنّه ليس علیَّ من الألف، لأنه ليس بياناً إلّاهکذا.

ثم الـدليل المعـارض- وهو الإسـتثناء- واجب العمـل بقـدر الإمکان، إذ لو لم يعمل به صار لغواً، والأصل فی کلام العاقل أنْ لا يکون کذلک، فإن کان المستثنی من جنس المسـتثنی منه يمکن إثبات المعارضهٔ فی عين المسـتثنی، والإمکان ههنا فی أن يجعل نفياً لقدر قيمـهٔ الثوب لا لعينه، فيجب العمل به کما قال أبو حنيفهٔ وأبو يوسف- رحمهما اللّه- فی قول الرجل: لفلان علیَّ ألف إلّاکراً حنطهً: إنه يصرف إلى قيمهٔ الکر، تصحيحاً للإستثناء بقدر الإمکان. قال: ولو کان الکلام عبارهً عمّا وراء المستثنی کما قلتم ينبغی أنْ يلزمه الألف کاملًا، لأن مع وجوب الألف عليه نحن نعلم أنه لا کرّ عليه، فکيف يجعل هـذا عبارهً عمّا وراء المسـتثنی، والکلام لم يتناول المسـتثنی أصلًا، فظهر أن الطريق فيه ما قلنا».

ثم قال البخاری فی الجواب عن استدلال الشافعی نقلًا عن أصحابه:

«وکذا صحة الإستثناء فی قوله: علیّ ألف إلّاثوباً. لیست مبنیّةً علی أنّ الإستثناء معارضة أیضاً، بل هی مبنیّة علی أنّ الإستثناء المتصل حقیقة، والإستثناء المنقطع مجاز، فمهما أمکن حمل الإستثناء علی الحقیقة وجب حمله علیها، إذ الأصل فی الکلام هو الحقیقة، ومعلوم أنّه لابدّ فی الإستثناء المتّصل من المجانسة، فوجب صرف الإستثناء إلی القیمة لیثبت المجانَسة ویتحقّق الإستخراج کما هو حقیقة، ألا تری أنّه لا یمکن جعله معارضة إلّا بهذا الطریق، إذ لا بدّ من اتحاد المحلّ أیضاً. وإذا وجب ردّ الثوب إلی القیمة تصحیحاً للإستثناء لا ضرورة إلی جعله معارضة، بل یجعل عبارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۶

عما وراء المستثنی» «۱».

وقال البخاری أیضاً: «قوله: وقوله تعالی: «إلّاالذین تابوا» «۲»

إستثناء منقطع. ذهب بعض مشایخنا منهم القاضی الإمام أبو زید إلی أنّ هذا إستثناء منقطع، وتقریره من وجهین ... وذهب أکثرهم إلی أنّه إستثناء متصل، لأنّ الحمل علی الحقیقة واجب مهما أمکن، فجعلوه استثناء حال بدلالة الثنیا، فإنها تقتضی المجانسة، وحملوا الصدر علی عموم الأحوال، أی: أضمروا فیه الأحوال فقالوا: التقدیر أولئک هم الفاسقون فی جمیع الأحوال، أی حال المشافهة والغیبة، وحضور القاضی وحضور الناس وغیبتهم، وحال الثبات والإصرار علی القذف وحال الرجوع والتوبة»....

قال: «قوله: وکذلک قوله تعالی: «إلّاأنْ یعفون» «۳»

أی: ومثل قوله تعالی: «إلّاالذین تابوا» قوله عزوجل: «إلّاأنْ یعفون»، فإنّه استثناء حال أیضاً، إذ لا یمکن استخراج العفو الذی هو حالهنَّ عن نصف المفروض حقیقة، لعدم المجانسة، فیحمل الصدر علی عموم الأحوال، أی: لهنَّ نصف ما فرضتم، أو علیکم نصف ما فرضتم فی جمیع الأحوال، أی: فی حال الطلب والسکوت، وحال الکبر والصغر، والجنون والإفاقة، إلّافی حالة العفو، إذا کانت العافیة من أهله، بأنْ کانت عاقلة بالغةً، فکان تکلّماً بالباقی نظراً إلی عموم الأحوال»....

قال: «قوله: وکذلک. أی ومثل قوله تعالی: «إلّاأنْ یعفون» قوله

---

(۱) کشف الأسرار فی شرح البزدوی ۳/ ۲۵۰- ۲۵۱.

(۲) النساء ۴: ۱۴۶.

(۳) البقرة ۴: ۲۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۷

علیه الصلاة والسلام: إلّاسواء بسواء. فإنه استثناء حال أیضاً، لأنّ حمل الکلام علی الحقیقة واجب ما أمکن، ولا یمکن استخراج المساواة من الطعام، فیحمل الصدر علی عموم الأحوال، فصار کأنّه قیل: لا تبیعوا الطعام بالطعام فی جمیع الاحوال من المفاضلة والمجازفة والمساواة إلّافی حالة المساواة، ولا یتحقق هذه الأحوال إلّافی الکثیر...

فإنْ قیل: لا نسلّم أنّ هذا إستثناء متصل، بل هو إستثناء منقطع، لاستحالة استخراج المساواة التی هی معنیً من العین، فیکون معناه: لکن إنْ جعلتموها سواء فبیعوا أحدهما بالآخر، فیبقی الصدر متناولًا للقلیل والکثیر. وقولکم: العمل بالحقیقة أولی، مسلّم، ولکن إذا لم یتضمّن بالعمل بها مجازاً آخر وقد تضمّن ههنا، لأنّه لا یمکن حمله علی الحقیقة إلّابإضمار الأحوال فی صدر الکلام، والإضمار من أبواب المجاز...

قلنا: حمل الکلام علی الحقیقة واجب، فلا یجوز حمله علی المنقطع الذی هو مجاز من غیر ضرورة. وقولهم: حمله علی الحقیقة یتضمّن مجازاً آخر. قلنا: قد قام الدلیل علی هذا المجاز وهو الإضمار، فوجب العمل به. فأما المجاز الذی ذکرتم فلم یقم علیه دلیل، فترجّحت الحقیقة علیه...

فثبت أن حمله على المتّصل مع الإضمار أولى من حمله على المنقطع» «... ١».

رجوع «إلّا أنّه لا نبی بعدی» إلى الإتصال بوجهين ...: ص: ٣٢٧

اشارة

إذا عرفت أنّ الأصل فی الإستثناء هو الإتصال وهو الحقيقة فيه، وأنّه لا يجوز حمله على الإنقطاع إلّاعند تعذّر الإتصال، فاعلم أنّ قوله صلّى اللَّه

(١) كشف الاسرار فی شرح أصول البزدوی ٣/ ٢٦٢- ٢٦٥.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٣٢٨

عليه وآله وسلّم فی هذا الحديث: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» يرجع إلى الإستثناء المتصل بوجهين:

١- الأصل فيه: إلّاالنبوّة لأنّه لا نبیّ بعدی ... ص: ٣٢٨

الأول: أنْ نقول إنّ الأصل فی الحديث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة لأنه لا نبی بعدی» فحذف لفظ «النبوّة» الذی هو المستثنى فی الحقيقة وقامت العلّة مقام المعلول ... كما حذف لفظ «القيمة» فی الأمثلة المتقدمة فی كلمات الائمة، وأقيم لفظ «ثوباً» أو «شاةً» أو «كراً» مقامه.

والوجه فی حذف لفظ «النبوة» هو: إيثار الإيجاز، ولا يخفى حسن الإيجاز على العارف بأساليب الكلام والماهر فی علم المعانی:

قال السكّاكی: «والعلم فی الإيجاز قوله علت كلمته: «فی القصاص حياة» «١»

وإصابته المحزّ بفضله على ما كان عند أوجز كلام فی هذا المعنى، وذلك قولهم: القتل أنفى للقتل. ومن الإيجاز قوله تعالى «هدى للمتقين» ذهاباً إلى أنّ المعنى: هدى للضالّين الصائرين إلى التقوى بعد الضلال، لما أنّ الهدى أیْ الهداية إنما تكون للضالّ لا للمهتدی. ووجه حسنه قصد المجاز المستفيض نوعه، وهو وصف الشیء بما يؤول إليه، والتوصّل به إلى تصدير أولى الزهراوين بذكر أولياء اللَّه. وقوله: «فغشيهم

(١) البقرة ٢٥: ١٧٩.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج١٧، ص: ٣٢٩

من اليمّ ما غشيهم» «١»

أظهر من أن يخفى حاله فی الوجازة، نظراً إلى ما ناب عنه. وكذا قوله: «ولا يتبّئك مثل خبير».

وانظر إلى الفاء التی تسمى فاء فصيحة فی قوله: «فتوبوا إلى بارئكم» «٢» «فاقتلوا أنفسكم ذلكم خير لكم عند بارئكم فتاب عليكم» «٣»

كيف أفادت: فامتثلتم فتاب عليكم. وفی قوله: «فقلنا اضرب بعصاك الحجر فانفجرت» «۴»

مفيدة: فضرب فانفجرت. وتأمّل قوله: «فقلنا اضربوه ببعضها كذلك يحيی اللَّه الموتى» «۵»

أليس يفيد فضربوه فحيی فقلنا كذلك يحيی اللَّه الموتى!

وقدّر صاحب الكشّاف رحمه اللَّه قوله: «ولقد آتينا داود وسليمان علماً وقالا الحمد للَّه» «۶»

نظراً إلى الواو فی «وقالا»: ولقد آتينا داود وسليمان علماً فعملا به وعلّماه وعرفا حق النعمة فيه والفضيلة وقالا الحمد للَّه. ويحتمل

عندی: أنه أخبر تعالی عمّا صنع بهما وأخبر عمّا قالا، کأنه قال: نحن فعلنا إیتاء العلم وهما فعلا الحمد، تفویضاً استفادهٔ ترتب الحمد

---

(۱) طه ۲۰: ۷۸.

(۲) بقرهٔ ۲: ۵۴.

(۳) بقرهٔ ۲: ۵۴.

(۴) بقرهٔ ۲: ۶۰.

(۵) بقرهٔ ۲: ۷۳.

(۶) النمل ۲۷: ۱۵.

علی إیتاء العلم إلی فهم السامع، مثله فی قم یدعوک بدل قم فإنه یدعوک.

وإنه فن من البلاغهٔ لطیف المسلک.

ومن أمثلهٔ الإختصار: قوله: «فکلوا ممّا غنمتم حلالًا طیّباً» «۱»

بطیّ أبحت لکم الغنائم لدلالهٔ فاء التسبیب فی «فکلوا». وقوله: «فلم تقتلوهم ولکنّ اللّه قتلهم» «۲»

بطیّ إن افتخرتم بقتلهم فلم تقتلوهم أنتم فعدّوا عن الإفتخار لدلالهٔ الفاء فی فلم. وکذا قوله: «فإنما هی زجرهٔ واحدهٔ فإذا هم ینظرون» «۳»

إذ المعنی: إذا کان ذلک فما هی إلّازجرهٔ واحدهٔ. وکذا قوله: «فاللّه هو الولیّ» تقدیره: إنْ أرادوا ولیّاً بحق فاللّه هو الولی بالحق لا ولیّ سواه. وکذا قوله: «یا عبادِ الذین آمنوا إنّ أرضی واسعهٔ فإیّای فاعبدون» «۴»

أصله: فإنْ لم یتأتَّ أنْ تخلصوا العبادهٔ لی فی أرض فإیّای فی غیرها اعبدوا فاعبدون، أی فاخلصوها فی غیرها، فحذف الشرط وعوّض عنه تقدیم المفعول، مع إرادهٔ الإختصاص بالتقدیم. وقوله: «کلّا فاذهبا بآیاتنا» «۵»

أی: ارتدع عن خوف قتلهم، فاذهبا أی: فاذهب أنت وأخوک بدلالهٔ کلّا علی المطویّ. وقوله: «إذْ یلقون أقلامهم أیّهم یکفل مریم» «۶»

أصله: إذ یلقون أقلامهم ینظرون، لیعلموا أیّهم یکفل مریم لدلالهٔ أیّهم علی ذاک بوساطهٔ علم النحو. وقوله: «لیحقّ الحقّ ویبطل الباطل» «۷»

المراد: لیحق الحق ویبطل الباطل فعل ما فعل. وکذا قوله:

---

(۱) انفال ۸: ۶۹.

(۲) انفال ۸: ۱۷.

(۳) صفات ۳۷: ۱۹.

(۴) العنکبوت ۲۹: ۵۶.

(۵) الشعراء ۲۶: ۱۵.

(۶) آل عمران ۳: ۴۴.

(۷) الانفال ۸: ۸.

«ولنجعله آیهً للناس» «۱»

أصل الکلام: ولنجعله آیهً فعلنا ما فعلنا. وکذا قوله: «لیدخل اللَّه فی رحمته من یشاء» أی لأجل الإدخال فی الرحمهٔ کان الکف ومنع التعذیب. وقوله: «إنا عرضنا الأمانهٔ علی السماوات والأرض والجبال فأبین أن یحملنها وأشفقن منها وحملها الإنسان إنه کان ظلوماً جهولًا» «۲»

إذا لم یفسّر الحمل بمنع الأمانهٔ والغدر، وأرید التفسیر الثانی وهو تحمل التکلیف کان أصل الکلام: وحملها الإنسان ثم خان به متبّهاً علیه بقوله «إنه کان ظلوماً جهولًا» «۳»

الذی هو توبیخ للإنسان علی ما هو علیه من الظلم والجهل فی الغالب. وقوله: «أفمن زُیّن له سوء عمله فرآه حسناً» «۴»

تتمّته ذهبت نفسک علیهم حسرهٔ، فحذفت لدلالهٔ: «فلا تذهب نفسک علیهم حسرات» «... ۵»

.أقول:

فالعجب من التفتازانی الإمام فی علمی الأصول والبلاغهٔ ... کیف یغضی طرفه عن قاعدهٔ وجوب حمل الإستثناء علی حقیقته وهو الإتصال، وعدم جواز حمله علی المنقطع الذی هو مجاز؟ وعمّا تقرّر لدی علماء الأمصار من إرجاع الإستثناء إلی المتصل ولو بارتکاب الإضمار وصرف الکلام عن ظاهره؟ مع أنّ هذه القاعدهٔ التی مشی علیها کافهٔ العلماء مذکورهٔ فی (المختصر) و (شرح العضدی)، وأنّ التفتازانی نفسه شرحها وأوضحها فی (شرحه علی شرح العضدی)!! حیث قال ما نصّه:

«قوله: واعلم أنّ الحق ... إشارهٔ إلی الدلیل علی کونه مجازاً فی

---

(۱) مریم ۱۹: ۲۱.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۷۲.

(۳) الاحزاب ۳۳: ۷۲.

(۴) فاطر ۳۵: ۸.

(۵) مفتاح العلوم: ۱۳۳– ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۲

المنقطع، وذلک لأنّ المتّصل هو المتبادر إلی الفهم، فلا یکون الإستثناء یعنی صیغته مشترکاً لفظاً ولا موضوعاً للقدر المشترک بین المتّصل والمنقطع، إذْ لیس أحد معانی المشترک أو أفراد المتواطی أولی بالظهور والمتبادر عند قطع النظر عن عارض شهرهٔ أو کثرهٔ ملاحظهٔ أو نحو ذلک» «۱».

فالتفتازانی یوافق العضدی فی أن الإستثناء حقیقهٔ فی المتّصل، وأنّ المتصل مقدم علی المنقطع، وأنه یجب حمل الإستثناء علی المتّصل ولو بارتکاب الإضمار والصرف عن الظّاهر...

مضافاً إلی أنّه یمدح کتاب المختصر وشرح العضدی ویصفهما بالأوصاف الجلیلهٔ ... ففی (کشف الظنون): «وشرح العلامهٔ سعد الدین التفتازانی المتوفی سنهٔ ۷۹۳ أوّله: الحمد للَّهالذی وفقنا للوصول إلی منتهی اصول الشریعهٔ. الخ. قال: إنّ المختصر یجری من کتب الاصول مجری الغرهٔ من الکمیه الدرهٔ من الحصی والواسطهٔ من العقد. الخ. وکذلک شرح العلّامهٔ المحقق عضد الدین، یجری من الشروح مجری العذب الفرات من البحر الاجاج بین عین الحیاهٔ، لم یر مثله فی زبر الأوّلین، ولم یسمع بما یوازیه أو یدانیه» «... ۲».

وأیضاً، فقد نصَّ التفتازانی فی (شرح التنقیح) علی أنّ الإستثناء حقیقهٔ فی المتّصل ومجاز فی المنقطع ... وهذه عبارته: «قوله: مسألهٔ المستثنی إنْ کان بعض المستثنی منه فالإستثناء متّصل وإلّا فمنقطع. ولفظ

---

(۱) شرح مختصر الاصول ۲/ ۱۳۲. الهامش.

(۲) کشف الظنون ۲/ ۱۸۵۳– ۱۸۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۳

الإستثناء والمستثنی حقیقهٔ عرفیهٔ فی القسمین علی سبیل الإشتراک. وأمّا صیغهٔ الإستثناء فحقیقهٔ فی المتّصل ومجاز فی المنقطع، لأنها موضوعهٔ للإخراج ولا إخراج فی المنقطع، وکلام المصنف رحمه اللّه محمول علی أنّ الإستثناء أی الصیغهٔ التی یطلق علیها هذا اللفظ مجاز فی المنقطع، فإنّ لفظ الإستثناء یطلق علی فعل المتکلّم وعلی المستثنی وعلی نفس الصیغهٔ» «۱».

فلماذا ینکرون ما یقرّرونه إذا احتجّ به الإمامیّهٔ؟!

۲– إنّ «إلّا أنّه لا نبی بعدی» محمول علی «إلا النبوّهٔ ...» ص: ۳۳۳

الثانی: أنْ نقول: إنّ «إلّا أنّه لا نبی بعدی» محمول علی «إلّا النبوهٔ» بقاعدهٔ الحمل علی المعنی، والوجه فی کون الجملهٔ بمعنی «إلّا النبوهٔ» أنّه متی کانت النبوهٔ مطلقاً منتفیهٔ بعد النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فنبوّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام أیضاً بعده منتفیهٔ، فیکون «إلّا النبوهٔ» لازم «إلّا أنّه لا نبی بعدی ...» فکان قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم «إلّا أنّه لا نبی بعدی» من قبیل ذکر الملزوم وإرادهٔ اللّازم ...

وأما القاعدهٔ المذکورهٔ فمن القواعد المعروفهٔ المشهورهٔ کذلک:

قال السیوطی: «الحمل علی المعنی: قال فی الخصائص: إعلم أن هذاالشرح غور من العربیهٔ بعید، ومذهب نازح فسیح، وقد ورد به القرآن وفصیح الکلام منثوراً ومنظوماً، کتأنیث المذکر وتذکیر المؤنث، وتصوّر

---

(۱) التلویح فی کشف حقائق التنقیح، خاتمهٔ الرکن الثانی من القسم الأول باب البیان.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۴

معنی الواحد فی الجماعهٔ والجماعهٔ فی الواحد، وفی حمل الثانی علی لفظٍ قد یکون علیه الأول، أصلًا کان ذلک اللفظ أو فرعاً وغیر ذلک.

فمن تذکیر المؤنث قوله تعالی: «فلما رآی الشمس بازغهً قال هذا ربی» «۱»

أی هذا الشخص. «فمن جاءه موعظهٔ من ربه» «۲»

لأن الموعظهٔ والوعظ واحد. «إن رحمهٔ اللّه قریب من المحسنین» «۳»

أراد بالرحمهٔ هنا المطر.

ومن تأنیث المذکّر قراءهٔ من قرأ: تلتقطه بعض السیارهٔ. وقولهم: ذهبت بعض أصابعه. انّث ذلک لما کان بعض السیارهٔ سیارهٔ فی المعنی، وبعض الأصابع إصبعاً ...

ومن باب الواحد والجماعهٔ قولهم: هو أحسن الصبیان وأجمله. أفرد الضمیر لأنَّ هذا موضع یکثر فیه الواحد، کقولک: هو أحسن فتیً فی الناس ... وقال تعالی: «ومن الشیاطین من یغوصون له» «۴»

فحمل علی المعنی. وقال تعالی: «من أسلم وجهه للّهوهو محسن فله أجره عند ربه» «۵»

فأفرد علی لفظ مَن ثم جمع من بعد.

والحمل علی المعنی واسع فی هذه اللغهٔ جدّاً. منه قوله تعالی: «ألم تر إلی الذی حاجّ إبراهیم فی ربه» «۶»

ثم قال: «أو کالذی مرّ علی

(۱) الانعام ۶: ۷۸.

(۲) بقرة ۲: ۲۷۵.

(۳) الاعراف ۷: ۵۶.

(۴) الانبياء ۲۱: ۸۲.

(۵) بقرة ۲: ۱۱۲.

(۶) البقرة ۲: ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۵

قريةٍ» «۱»

قيل فيه: إنه محمول على المعنى، حتى كأنه قال: أرأيت كالـذى حاجَّ إبراهيم، أو كالـذى مرَّ على قرية، فجاء بالثانى على أن الأول قد سبق كذلك ... وكذا قوله: علّفتها تبناً وماءً بارداً. أى: وسقيتها ماءً ...

ومنه بـاب واسع لطيف ظريف وهو: اتصـال الفعـل بحرف ليس ممّا يتعـدّى به، لأنه فى معنى فعلٍ يتعـدّى به، كقوله تعالى: «احلّ لكم ليلة الصيام الرفث إلى نسائكم» «۲»

لما كان فى معنى الإفضاء عدّاه بإلى. ومثله قول الفرزدق: قد قتل اللَّه زياداً عنى. لأنه فى معنى صَرَفه.

وقال الزمخشرى: من المحمول على المعنى قولهم: حسبك يَتَمُ الناسُ. ولذا جُزم به كما يجزم بالأمر، لأنه بمعنى اكفف. وقولهم: اتّقى اللَّه امرؤٌ فعل خيراً يُثَب عليه، لأنه بمعنى ليتق اللَّه امرؤٌ وليفعل خيراً.

وقال أبو على الفارسـى فى التـذكرة: إذا كانوا قد حملوا الكلام فى النفى على المعنى دون اللفظ حيث لو حمل على اللفظ لم يؤد إلى اختلالِ معنىً ولا فساد فيه، وذلك نحو قولهم: شـر أهرّ ذا ناب، وشيء جاء بك، وقوله: وإنما يدافع عن أحسابهم أنا أو مثلى. وقولهم: قلّ أحـد إلّايقول ذاك. وقولهم: نشدتك اللَّه إلّافعلتَ. وكل هذا محمول على المعنى، ولو حمل على اللفظ لم يؤد إلى فساد والتباس، فـأنْ يحمل على المعنى حيث يؤدى إلى الإلتباس يكون واجباً، فمن ثمَّ نفى سـيبويه قوله: مررت بزيـد وعمرو، إذا مرّ بهما مرورين، ما مررت بزيد ولا بعمرو فنفى على المعنى دون اللّفظ. وكذلك قوله: ضربت زيداً أو عمراً ما ضربت واحداً منهما،

(۱) البقرة ۲: ۲۵۹.

(۲) بقرة ۲: ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۶

لأنه لو قال: ما ضربت زيداً أو عمراً أمكن أنْ يظن أنّ المعنى ما ضربتهما.

ولما كان قوله: ما مررت بزيـد وعمرو لو نفى على اللفظ لا يمكن أن يكون مروراً واحداً، فنفاه بتكرير الفعل ليتخلّص من هذا المعنى، كذلك جمع قوله مررت بزيد أو عمرو ما مررت بواحدٍ منهما، ليتخلّص من المعنى الذى ذكرنا» «۱».

قال السّيوطى: «وقال ابن هشام فى المغنى: قد يعطى الشيء حكم ما أشبهه فى معناه أو فى لفظه أو فيهما» «... ۲».

وقال نجم الائمة رضـى الدين الإسترابادى: «وقد يجرى لفظة أبى وما تصرّف منها مجرى النفى. قال تعالى: «فأبى أكثر الناس إلّاكفوراً» «۳» «ويأبى اللَّه إلّاأن يتم نوره» «۴»

والمفرغ لا يجرى فى الموجب إلّاناراً.

فعلى هـذا يجوز نحو: أبى القوم أنْ يأتونى إلّازيـد. إذ حيث يجوز المفرغ يجوز الإبـدال، وتأويل النفى فى غير الألفاظ المذكورة نادر

کما جاء فی الشواذ: فشربوا منه إلّاقلیل، أی لم یطیعوه إلّاقلیل» «۵».

وقال فی:

«انیخت فألقت بلدةً فوق بلدة قلیل بها الأصوات إلّابغامها»

«یجوز فی البیت أنْ یکون الإستثناء وما بعدها بدلًا من الأصوات،

---

(۱) الاشباه والنظائر للسیوطی ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

(۲) الأشباه والنظائر ۲/ ۱۸۳.

(۳) الاسراء ۱۷: ۸۹.

(۴) توبه ۹: ۳۲.

(۵) شرح الکافیة فی النحو ۱/ ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۷

لأنّ فی قلیل معنی النفی کما ذکرنا» «۱».

لا یصح الإستثناء المنقطع فی الحدیث لعدم شرطه ... ص: ۳۳۷

وبعد ملاحظة هذه التصریحات وأمثالها، لا یستبعد العاقل الفاضل جواز حمل قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم «إلّا أنّه لا نبی بعدی» علی «إلّا النبوة ...» لأن تلک العبارات صریحة فی أنّ الحمل علی المعنی من الأسالیب اللطیفة الشائعة فی کلام العرب.

وبغض النّظر عن ذلک، فإنّه لا یخفی علی مهرة کلام العرب وحذاق فنون العربیة عدم جواز الإستثناء المنقطع فی هذا المقام أصلًا...

إذ بناءً علیه یکون «إلّا أنّه لا نبی بعدی» بمعنی «إلّا عدم النبوة» فیکون تقدیر الحدیث «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاعدم النبوة» ...ومن المعلوم أنْ لا مخالفة لعدم النبوة مع الحکم السابق أصلًا، فلا یکون الإستثناء منقطعاً حینئذٍ، لما تقرّر عند أئمة العربیة والاصول من اشتراط وجود مخالفةٍ بوجهٍ من الوجوه فی صحّة الإستثناء المنقطع:...

قال ابن الحاجب: «ولا بدّ لصحته من مخالفة فی نفی الحکم أو المستثنی حکم آخر له مخالفة بوجه»....

وقال العضد الإیجی: «واعلم أنّه لا بدّ لصحة الإستثناء المنقطع من مخالفةٍ بوجهٍ من الوجوه، وقد یکون بأنْ ینفی من المستثنی الحکم الذی یثبت للمستثنی منه نحو جاءنی القوم إلّاحماراً، فقد نفینا المجیء عن الحمار بعد ما أثبتناه للقوم، وقد یکون بأنْ یکون المستثنی نفسه حکماً

---

(۱) شرح الکافیة فی النحو ۱/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۸

آخر مخالفاً للمستثنی منه بوجه، مثل: ما زاد إلّاما نقص، فإن النقصان حکم مخالف للزیادة. وکذا: ما نفع إلّاما ضرّ. ولا یقال: ما جاءنی زید إلّا أنَّ الجوهر الفرد حق. إذ لا مخالفة بینهما بأحد الوجهین. وبالجملة: فإنه مقدر ب «لکن» فکما تجب فیه مخالفة إمّا تحقیقاً مثل: ما ضربنی زید لکن ضربنی عمرو، وإمّا تقدیراً مثل: ما ضربنی لکن أکرمنی، فکذا هنا» «۱».

إذن، یکون حال: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاعدم النبوة» حال: «ما جاءنی زید إلّاأن الجوهر الفرد حق» فی عدم الصحة، لعدم مخالفة بوجه من الوجوه بین «عدم النبوة» وبین «ثبوت منزلة هارون لأمیر المؤمنین علیهما السلام» علی تقدیر عدم عموم المنزلة ...

فثبت أنّ حمل «إنّه لا ـ نبی بعدی» فی الکلام النبوی علی عدم النبوّهٔ، واستثنائه من «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی» یخرجه عن الرزانهٔ والمتانهٔ، والعیاذ باللّه من ذلک...

فالعجب من التفتازانی دعواه الإنقطاع فی الإستثناء فی الحدیث الشریف، مع وقوفه علی ما ذکره العضدی فی اعتبار الشرط المذکور فی الإنقطاع، وموافقته له فی شرحه لکلماته، کما کان منه فی مسألهٔ لزوم حمل الإستثناء علی الإتصال ولو بالتزام الحذف، حیث وافق العضدی فی هذه المسألهٔ، ثم خالف ذلک فی شرح المقاصد، فی معنی الحدیث الشریف!!

وإذا کان هذا حال التفتازانی- وهو من أعلام محققی القوم فی العربیهٔ والأصول- فما ظنّک بمثل الکابلی و (الدهلوی)؟!

ولا یخفی أنّ القطب الشیرازی أیضاً ینصّ علی اعتبار الشرط

---

(۱) شرح المختصر للعضدی ۲/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۹

المذکور فی الإستثناء المنقطع، ویصرّح بأنّ علیه اتّفاق الکلّ، وهذه عبارته:

...«وإذا عرفت ذلک، فاعلم أنّ الکلّ اتفقوا علی أنّه لابد لصحته [أی لصحّهٔ الإستثناء المنقطع من مقاربهٔ المتّصل فی مخالفته، إمّا فی نفی الحکم مثل: ما جاءنی زید إلّاعمرو، أو فی کون المستثنی حکماً آخر له مخالفهٔ بوجهٍ مّا مع المستثنی منه مثل: ما زاد إلّاما نقص، وما نفع إلّاما ضرّ، مثله فی «لکن» لأنها لا تقدَّر بها. وإلی هذا الإتفاق استروح من ذهب إلی أنه مجاز فی المنقطع وقال: لو لم یکن مجازاً فیه لم یشترط مقاربته للحقیقهٔ» «۱».

وإلی هنا ظهر: أنّ حمل الإستثناء «إلّا أنّه لا نبی بعدی» علی الإستثناء المنقطع، وزعم أن المراد منه استثناء «عدم النبوهٔ» لا استثناء النبوّهٔ ...

مخالف للإجماع واتفاق العلماء ... فما ذکره التفتازانی والقوشجی والکابلی و (الدهلوی) باطل مردود...

الحدیث بلفظ «إلّا النبوّهٔ ...» ص: ۳۳۹

فالحمد للَّهالذی وفّقنا لبیان بطلان دعواهم علی أساس القواعد المقرّرهٔ فی الکتب العلمیّهٔ، وعلی لسان کبار أئمتهم فی الاصول وعلوم العربیّهٔ ... وظهر أن الإستثناء فی الحدیث الشریف متّصل، وأنّه لا بدّ من أن یکون متّصلًا، وأنّه لا یصحّ حمله علی الإنقطاع، لوجوب حمل الإستثناء دائماً علی الإتصال ما أمکن، ولعدم وجود شرط الإستثناء المنقطع

---

(۱) شرح مختصر ابن الحاجب- مسائل الإستثناء.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۰

فی هذا الحدیث...

فإن کان هناک ریب ممّا ذکرنا فی قلوب أهل الزّیغ، فإنّا نثبت اتصال هذا الإستثناء من کلام الرّسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم نفسه ...لیتّضح أنّ حمل «إلّا أنّه لا ـ نبی بعدی» علی «عدم النبوهٔ» دون «إلّا النبوهٔ» ردّ صریح علی من لا ینطق عن الهوی إنْ هو إلّاوحی یوحی!! فإلیک ذلک:

قال ابن کثیر: «قال أحمد: ثنا أبو سعید مولی بنی هاشم، ثنا سلیمان بن بلال، ثنا الجعید بن عبد الرحمن، عن عائشهٔ بنت سعد، عن أبیها: أن علیّاً خرج إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، حتی جاء ثنیّهٔ الوداع وعلی یبکی یقول: تخلّفنی مع الخوالف؟! فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ.

إسناده صحیح ولم یخرجوه» «۱».

وقال سبط ابن الجوزی: «وقد أخرج الإمام أحمد هذا الحدیث فی کتاب الفضائل الذی صنّفه لأمیر المؤمنین:

أخبرنا أبو محمد عبد العزیز بن محمود البزار، قال: أنبأ أبو الفضل محمد ابن ناصر السّلمی، أنبأ أبو الحسن المبارک بن عبد الجبار الصیرفی، أنبأ أبو طاهر محمد بن علی بن محمد بن یوسف، أنبأ أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی، حدثنا عبد اللَّه بن أحمد، حدثنا أبی، حدثنا وکیع، عن الأعمش، عن سعد بن عبیدهٔ عن أبی بردهٔ قال:

خرج علی مع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی ثنیهٔ الوداع وهو یبکی ویقول: خلّفتنی مع الخوالف! ما أحبّ أن تخرج فی وجهٍ إلّاوأنا معک.

---

(۱) البدایهٔ والنهایهٔ ۷/ ۲۷۲.

فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: ألا ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ وأنت خلیفتی» «۱».

وفی کتاب (المناقب): «حدثنا أبو سعید قال: حدثنا سلیمان بن بلال قال: حدّثنا جعید بن عبد الرحمن، عن عائشهٔ بنت سعد، عن أبیها سعد: إنّ علیاً خرج مع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم حتی جاء ثنیهٔ الوداع وعلی یبکی ویقول: أتخلّفنی مع الخوالف؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ» «۲».

وقال النسائی: «أنبأنا زکریا بن یحیی قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردی، عن صفوان، عن سعید بن المسیب: أنّه سمع سعد بن أبی وقاص یقول: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ» «۳».

أخبرنی زکریا بن یحیی قال: أنبأنا أبو مصعب، عن الدراوردی، عن هشام بن هاشم، عن سعید بن المسیب، عن سعد قال: لمّا خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی تبوک، خرج علی فتبعه فشکی وقال: یا رسول اللَّه أتترکنی مع الخوالف؟ فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا علی، أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ» «۴».

وقال النسائی: «أخبرنی زکریا بن یحیی قال: أنبأنا أبو مصعب، عن الدراوردی، عن الجعید، عن عائشهٔ، عن أبیها: إنّ علیّاً خرج مع النبی

---

(۱) تذکرهٔ الخواص: ۲۸.

(۲) فضائل الصحابهٔ لاحمد ۲/ ۷۳۲ ح ۱۰۰۶.

(۳) السنن الکبری للنسائی (کتاب الخصائص) ۵/ ۱۲۰ رقم ۸۴۳۱.

(۴) الخصائص للنسائی: ۵۱- ۵۲ رقم ۴۴.

صلّی اللَّه علیه وسلّم، حتی جاء ثنیّهٔ الوداع یودّ غزوهٔ تبوک وعلی یشتکی ویقول: أتخلّفنی مع الخوالف؟ فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ» «۱».

وذکر المولوی ولی اللَّه اللکهنوی حدیث المنزلهٔ فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، حیث رواه عن البخاری، ثم قال: «وأخرج النسائی فی الخصائص بطرقٍ متعددهٔ» ... فرواه عنه عن سعد بن أبی وقاص باللفظ المذکور «۲».

ورواه الخطیب الخوارزمی بسنده عن جابر فقال: «أخبرنا صمصام الائمهٔ أبو عفان عثمان بن أحمد الصرّام الخوارزمی بخوارزم قال: أخبرنا عماد الدین أبو بکر محمد بن الحسن النسفی قال: حدثنا أبو القاسم میمون بن علی المیمونی قال: حدثنا الشیخ أبو محمد

إسماعیل بن الحسین بن علی قال: حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه قال: حدثنا أبو الحسن علی بن الحسن بن عبدهٔ قال: حدثنا إبراهیم بن سلام المکی قال: حدثنا عبد العزیز بن محمد، عن حزام ابن عثمان، عن ابن جابر بن عبد اللَّه رضی اللَّه عنه أنه قال: جاءنا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ونحن مضطجعون فی المسجد- وفی یده عسیب رطب- فقال: ترقدون فی المسجد!! قد أجفلنا وأجفل علی معنا. فقال النبی علیه السلام: تعال یا علی، إنّه یحل لک فی المسجد ما یحلّ لی، ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۸- ۵۹ رقم ۵۴.

(۲) مرآهٔ المؤمنین- مخطوط.

النبوهٔ!!

والذی نفسی بیده إنک لذائد عن حوضی یوم القیامهٔ، تذود عنه رجالًا کما یذاد البعیر الضال عن الماء، بعصاً لک من عوسج، کأنی أنظر إلی مقامک من حوضی» «۱».

ورواه ابن عساکر بإسناده عن حزام بن عثمان ... باللفظ المذکور «... ۲» أقول:

ففی هذا الحدیث الذی رواه أحمد والنسائی والخوارزمی وسبط ابن الجوزی وابن کثیر «إلّا النبوهٔ» بدلًا عن «إلّا أنّه لا نبی بعدی» وقد نصّ ابن کثیر علی صحّته...

فظهر: أنّ المراد من «إلّا أنه لا نبی بعدی» أینما ورد هو «إلّا النبوهٔ ...» فالإستثناء متّصل ولیس بمنقطع...

وتبیّن أنّ (الدهلوی) و (الکابلی) ومن ماثلهما بمعزلٍ عن الفحص والتحقیق والتتبع فی الکتب وطرق الأحادیث وألفاظها ... وأنّهم یتکلّمون حسبما تملیه علیهم هواجسهم النفسانیهٔ، ودواعیهم الظلمانیّهٔ، وتعصّباتهم الشیطانیهٔ، ضد أمیر المؤمنین وفضائله ومناقبه!! ومع ذلک یدّعون جهل الإمامیّهٔ وقصورهم عن فهم حقائق الاحادیث النبویهٔ!!...

وظهر سقوط قول التفتازانی ومن تبعه من أنه «لیس الإستثناء

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۰۹ رقم ۱۱۶.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۳۹.

المذکور إخراجاً لبعض أفراد المنزلهٔ بمنزلهٔ قولک إلّاالنبوهٔ»!! لأنهم قد أنکروا لفظاً ورد فی أحادیث عدیدهٔ نصَّ بعض أکابر حفّاظهم علی صحّتها...

تنصیص العلماء علی اتّصال الإستثناء فی الحدیث ... ص: ۳۴۴

وکما ثبت- وللَّه الحمد- بطلان دعوی انقطاع الإستثناء، حسب الأحادیث العدیدهٔ المعتبرهٔ، الصریحهٔ فی کون المستثنی هو «النبوهٔ» وأنّ «إلّا أنّه لا نبی بعدی» بمنزلهٔ «إلّا النبوهٔ ...» کذلک یثبت بطلانها علی ضوء کلمات المحققین الکبار من أهل السنّهٔ:

یقول الشیخ محمد بن طلحهٔ الشافعی: «فتلخیص منزلهٔ هارون من موسی أنه کان أخاه ووزیره وعضده وشریکه فی النبوهٔ، وخلیفته علی قومه عند سفره، وقد جعل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً منه بهذه المنزلهٔ، وأثبتها له «إلّا النبوّهٔ» فإنه صلّی اللَّه علیه وسلّم استثناها فی آخر الحدیث بقوله: «غیر أنّه لا- نبی بعدی». فبقی ما عدا النبوهٔ المستثناهٔ ثابتاً لعلی، من کونه أخاه ووزیره وعضده وخلیفته علی

أهله عنـد سـفره إلى تبوك. وهـذه من المعارج الشـراف ومدارج الإزلاف، فقد دل الحديث بمنطوقه ومفهومه على ثبوت هذه المزية العليّة لعلى.

وهو حديث متفق على صحته» «۱».

فانظر إلى قوله: «وقـد جعل رسول اللّه علياً بهذه المنزلة وأثبتها له إلّا النبوة» ثم أعاد الضـمير فى «إسـتثناها» إلى «النبوة»، وأنّ قول النبى صلّى اللّه

(۱) مطالب السؤول ۸۹- ۹۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۵

عليه وآله وسلّم: «غير أنّه لا نبى بعـدى» إسـتثناء للنبوّة لا عـدم النبوة، ثم أكّـد فى آخر كلامه ما ذكره أوّلًا إذ قال: «فبقى ما عدا النبوة المستثناة ثابتاً لعلى».

ويقول الشـيخ نور الـدين ابن الصـبّاغ المـالكى: «ومنهـا: قوله صـلّى اللّه عليه وسـلّم: أنت منى بمنزلـة هارون من موسـى غير أنّه لا نبى بعـدى، فلا بدَّ أوّلًا من كشف سـرّ المنزلة التى لهارون من موسـى، وذلك إنّ القرآن المجيد الذى لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه، نطق بأنّ موسـى عليه السـلام سأل ربه عزوجل فقال: «واجعل لى وزيراً من أهلى هارون أخى أُشدد به أزرى وأشركه فى أمرى» «۱»

وإنّ اللّه عزوجل أجابه إلى مسئوله، وأجناه من شجرة دعائه ثمرة سؤله فقال عزّ من قائل: «قد أُوتيت سؤلك يا موسى» «۲»

وقال عزوجل: «ولقد آتينا موسى الكتاب وجعلنا معه أخاه هارون وزيراً» «۳»

وقال اللّه: «سنشدّ عضدك بأخيك» «۴»

.فظهر: أن منزلة هارون من موسى عليه السلام منزلة الوزير ...

فتلخيص أن منزلة هارون من موسى صلوات اللّه عليهما: أنه كان أخاه ووزيره وعضده فى النبوة، وخليفته على قومه عند سفره.

وقـد جعل رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسـلّم علياً منه بهـذه المنزلة «إلّا النبوة»، فإنه صـلّى اللّه عليه وسـلّم إسـتثناها بقوله: «غير أنّه لا نبى بعدى».

(۱)

طه ۲۰: ۲۹- ۳۲.

(۲) طه ۲۰: ۲۶.

(۳) الفرقان ۲۵: ۳۵.

(۴) القصص ۲۸: ۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۶

فعلى أخوه ووزيره وعضده وخليفته على أهله عند سـفره إلى تبوك». «۱» ويقول محمد بن إسـماعيل الأمير: «ولا يخفى: أنّ هذه منزلة شريفـة ورتبـة عليّـة منيفة، فإنه قد كان هارون عضد موسـى الذى شدّ اللّه به أزره، ووزيره وخليفته على قومه، حين ذهب لمناجاة ربه. وبالجملة: لم يكن أحد من موسـى عليه السلام بمنزلة هارون عليه السلام، وهو الذى سأل اللّه تعالى أن يشدّ به أزره ويشركه فى أمره، كما سأل ذلك رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسلّم، كما فى حديث أسماء بنت عميس، وأجاب اللّه نبيه موسى عليه السلام بقوله: «سنشدّ عضدك بأخيك» «۲»

الآیهٔ، کما أجاب نبیّنا صلّی اللّه علیه وسلّم بإرساله جبرئیل علیه السلام بإجابته کما فی حدیث أسماء بنت عمیس.

فقد شابه الوصی علیه السلام هارون فی سؤال النبیّین الکریمین علیهما السلام، وفی إجابهٔ الربّ سبحانه وتعالی، وتمّ التشبیه بتنزیله منه صلّی اللّه علیه وسلّم منزلهٔ هارون من الکلیم، ولم یستثن سوی النبوهٔ لختم اللّه بابها برسوله صلّی اللّه علیه وسلّم خاتم الانبیاء.

وهذه فضیلهٔ اختص اللّه تعالی بها ورسوله الوصیّ علیه السلام، لمّا یشارکه فیها أحد غیره» «۳».

---

(۱) الفصول المهمهٔ: ۴۳- ۴۴.

(۲) القصص ۲۸: ۳۵.

(۳) الروضهٔ الندیهٔ فی شرح التحفهٔ العلویّهٔ: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۷

إتّصال الإستثناء فی کلام شرّاح الحدیث ... ص: ۳۴۷

بل إنّ کلمات أعلام المحقّقین من شراح الحدیث، ظاهرهٔ فی أنّ هذا الإستثناء عندهم متّصل لا منقطع:

یقول الطیّبی: «معنی الحدیث: أنت متّصل بی، نازل منی بمنزلهٔ هارون من موسی. وفیه تشبیه مبهم بیّنه بقوله: إلّاأنّه لا نبی بعدی. فعرف أنّ الإتّصال المذکور بینهما لیس من جههٔ النبوهٔ، بل من جههٔ ما دونها وهو الخلافهٔ» «۱».

أقول:

فلو کان قوله: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» إستثناءً منقطعاً، لم یکن مبیّناً للإجمال ورافعاً للإبهام، لوضوح أنّ الإستثناء المنقطع لا علاقهٔ له بما قبله ... فالإستثناء متّصل، ولذا کان بیاناً للتشبیه المبهم...

وقول الطیبی: «فعرف أنّ الإتصال «... صریح فی أنّ هذا الإستثناء بیان لمعنی الإتّصال المذکور، ولولا اتّصال الإستثناء لما تمّ البیان...

وأیضاً قوله: «بل من جههٔ ما دونها وهو الخلافهٔ» صریح فی أنّ الإستثناء إنما هو لحصر الإتصال المذکور فی الخلافهٔ، ولا ریب فی أنّ الإستثناء إذا کان منقطعاً لم یکن للحصر المذکور وجه أبداً.

ویقول الشمس العلقمی: «وفیه تشبیه. ووجه التشبیه مبهم، لم یفهم أنّه رضی اللّه عنه فیما شبّهه به، فبیّن بقوله: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» أنّ اتّصاله به لیس من جههٔ النبوهٔ، فبقی الإتصال من جههٔ الخلافهٔ، لأنها تلی النبوهٔ فی المرتبهٔ» «... ۲».

---

(۱) شرح المصابیح- باب مناقب علی من کتاب المناقب- مخطوط.

(۲) الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر- مخطوط- حرف العین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۸

وهذه العبارهٔ تفید ما ذکرناه کما تقدم...

ویقول القسطلانی: «وبیّن بقوله: إلّاأنّه لیس نبی. وفی نسخهٔ: لا نبی بعدی. أنّ اتّصاله به لیس من جههٔ النبوهٔ، فبقی الإتصال من جههٔ الخلافهٔ» «۱».

وهذا واضح الدلالهٔ علی اتصال الإستثناء بالتقریب المذکور...

ویقول المنّاوی: «علی منی بمنزلهٔ هارون من أخیه موسی. یعنی: متصل بی ونازل منی بمنزلهٔ هارون من أخیه، حین خلّفه فی قومه، إلّاأنّه لا نبی بعدی، ینزل بشرع ناسخ.

نفی الإتصال به من جههٔ النبوهٔ. فبقی من جههٔ الخلافهٔ، لأنها تلیها فی الرتبهٔ» «... ۲».

ویقول العزیزی بشرحه کذلک ...:» نفی الإتصال به من جههٔ النبوهٔ، فبقی الإتصال من جههٔ الخلافهٔ» «... ۳».

إتّصال الإستثناء فی کلام والد الدهلوی وتلمیذه ... ص: ۳۴۸

وقد لا یکتفی أولیاء (الدهلوی) والمتعصّبون بما ذکرنا، حتی نأتی لهم بشواهد من کلمات والده، وبعض أصحاب والده، وتلمیذ (الدهلوی) نفسه ... فلنذکر هذه الکلمات علّهم ینتهوا عمّا یقولون ویذعنوا بالحق ویخضعوا للحقیقهٔ:

قال ولی اللَّه الدهلوی:

(۱) ارشاد الساری ۹/ ۴۴۴.

(۲) التیسیر فی شرح الجامع الصغیر- حرف العین.

(۳) السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر- حرف العین.

«ومنها: حدیث المنزلهٔ، ومدلوله هو التشبیه بهارون واستثناء النبوهٔ.

یعنی إنّ هارون اجتمعت فیه ثلاث خصال: کونه من أهل بیت موسی، وکونه خلیفهً له عند خروجه إلی جانب الطور، وکونه نبیّاً. والمرتضی کان من أهل بیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، وکان خلیفته علی المدینهٔ فی غزوهٔ تبوک، ولم یکن نبیّاً.

وما أطال فیه المتکلّمون فی عدّ المنازل، فلا یوافق المعقول والمنقول» «۱».

فهذه عبارهٔ والد الدهلوی ... فما الذی حمل (الدهلوی) علی مخالفهٔ والده ومتابعهٔ التفتازانی وغیره، غیر التعصّب والعناد...؟!

وعلی ما ذکره ولی اللَّه مشی تلمیذه القاضی سناء اللَّه حیث قال:

«وعلی تقدیر الشمول نقول: إن منزلهٔ هارون کانت منحصرهً فی أمرین، الإستخلاف مدهٔ غیبته، لأنّه استثنی النبوهٔ، فلم یبق إلّاالإستخلاف مدّهٔ الغیبهٔ» «۲».

وهذا صریح کذلک فی کون الإستثناء متّصلًا، وأنّ المستثنی هو «النبوهٔ» لا «عدم النبوهٔ».

والطریف: أن تلمیذ (الدهلوی) یتبع ولی اللَّه وسناء اللَّه، ویخالف شیخه (الدّهلوی ...) ذاک هو الفاضل الرشید الدهلوی، فإنه یقول:

«وخرّج السید المحقق- قدس سره- فی حاشیهٔ المشکاهٔ بشرح حدیث المنزلهٔ أن قوله: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی تشبیه مبهم،

(۱) قرهٔ العینین فی تفضیل الشیخین. القسم الثانی من المسلک الثالث.

(۲) السیف المسلول- مبحث حدیث المنزلهٔ.

ویبیّنه الإستثناء: إلّاأنّه لا نبی بعدی. یعنی: إن علیّاً المرتضی متّصل برسول اللَّه فی جمیع الفضائل عدا النبوهٔ. وهذه عبارته قدس سره: یعنی أنت متصل بی ونازل منّی بمنزلهٔ هارون من موسی. وفیه تشبیه، ووجه الشبه مبهم، لم یفهم أنه رضی اللَّه عنه بما شبّهه صلوات اللَّه علیه وسلم، فبیّن بقوله: إلّاأنّه لا نبی بعدی أن اتّصاله لیس من جههٔ النبوهٔ. انتهی ما أردنا نقله.

وعلی هذا التقدیر لا یکون الإستثناء «إلّا أنه لا نبی بعدی» لدفع شبهٍ، بل لتفسیر المبهم» «۱».

إتّصال الإستثناء فی کلام الکابلی ... ص: ۳۵۰

فثبتت- والحمد للَّه- أنّ الإستثناء فی الحدیث متّصل لا منقطع ...

وبه صرّح: ابن طلحهٔ، وابن الصباغ، والأمیر، والطیبی، والشریف الجرجانی، والقسطلانی، والمناوی، والعلقمی، والعزیزی، وولی اللّه، وثناء اللّه، والرشید الدهلوی...

وهل یکفی هذا المقدار لإفحام المتعصّبین وإسکات المکابرین...؟

وهل یکفی هذا المقدار لاعتراف أولیاء (الدهلوی) بتعصّبه الباطل بمتابعته للمبطلین، وعناده للحق الذی أذعن به أبوه وتلمیذه؟

فإنْ لم یکن کافیاً فلنورد عبارهٔ الکابلی، التی نصّ فیها بما هو الحقّ وصرّح فیها بالحقیقهٔ ... فقال:

...«ولأن منزلهٔ هارون من موسی کانت منحصرهًٔ فی أمرین:

---

(۱) إیضاح لطافهٔ المقال- مخطوط.

الإستخلاف مدهٔ غیبته، وشرکته فی النبوهٔ، ولمّا استثنی منهما الثانیهٔ بقیت الاولی» «... ۱».

فلماذا خالف (الدهلوی) الکابلیَّ فی هذا الموضع، وکتابه (التحفهٔ) منتحل من (الصواقع) کما هو معلوم؟!

وهذه العبارهٔ من الکابلی کافیهٔ للرد علی الکابلی نفسه، فإنّها تناقض ما ادّعاه فی صدرها وتدفعه، وإلیک عبارته کاملهًٔ:

«والإستثناء لیس إخراجاً لبعض أفراد المنزلهٔ، بل منقطع بمنزلهٔ غیر، وهو غیر عزیز فی الکتاب والسنهٔ، ولا یدل علی العموم، فإنّ من منازل هارون من موسی الاخوهٔ فی النسب، ولم یثبت ذلک لعلی. وقوله: اخلفنی فی قومی لا عموم له، إذ لیس فی اللّفظ ما یدل علی الشمول. ولأنّ منزلهٔ هارون من موسی کانت منحصرهًٔ فی أمرین: الإستخلاف مدهٔ غیبته وشرکته فی النبوهٔ. ولمّا استثنی منهما الثانیهٔ بقیت الأولی».

فقوله: «ولمّا استثنی» ... دلیل قطعی علی کون الإستثناء متّصلًا، إذ لا یمکن استثناء «النبوهٔ» إلّابأنْ یکون «إلّا أنّه لا نبی بعدی» فی حکم «إلّا النبوهٔ»، وإذا کان کذلک کان الإستثناء متّصلًا بالضرورهٔ، وبطل قوله: «بل منقطع».

قوله:

«وأمّا معنیً فلأنّ من منازل هارون کونه أکبر سنّاً، ومنها: کونه أفصح لساناً من موسی، ومنها: کونه شریکاً له فی النبوهٔ، ومنها: کونه أخاً له فی

---

(۱) الصواقع الموبقهٔ- مخطوط.

النسب. وهذه المنازل غیر ثابتهٔ لعلی إجماعاً».

ردّ التمسّک بانتفاء الأخوهٔ النّسبیّهٔ لاثبات الانقطاع ... ص: ۳۵۲

أقول:

أوّلًا: إن الأصل فی هذا الکلام هو التفتازانی، ومنه أخذ القوشجی ... وأورده الکابلی ... ومنه أخذ (الدهلوی...)

لکنّ (الدهلوی) وشیخه حرّفا کلام التفتازانی والقوشجی ... لأنّهما أخذا منهما الإشکال وتمسّکا به، وأسقطا من کلامهما ما ذکراه فی الجواب عن الإشکال ... وهذا نصّ عبارهٔ التفتازانی:

«لیس الإستثناء المذکور إخراجاً لبعض أفراد المنزلهٔ بمنزلهٔ قولک: إلّا النبوهٔ، بل منقطع بمعنی لکن، فلا یدل علی العموم کما لا یخفی علی أهل العربیهٔ.

کیف؟ ومن منازله الأخوّهٔ فی النسب ولم تثبت لعلی رضی اللَّه عنه.

اللهمّ إلّاأنْ یقال إنها بمنزلهٔ المستثنی، لظهور انتفائها» «۱».

ونصّ عبارهٔ القوشجی:

«ولیس الإستثناء المذکور إخراجاً لبعض أفراد المنزلهٔ بمنزلهٔ قولک: إلّاالنبوهٔ، بل منقطع بمعنی لکن. فلا یدل علی العموم. کیف؟ ومن منازله الأخوّهٔ فی النسب ولم تثبت لعلی رضی اللَّه عنه.

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

اللهمّ إلّاأنْ یقال: إنها بمنزلهٔ المستثنی لظهور انتفائها» «۱».

فانظر إلی عبارهٔ الکابلی:

«والإستثناء لیس إخراجاً لبعض أفراد المنزلهٔ، بل منقطع بمنزلهٔ غیر، وهو غیر عزیز فی الکتاب والسنهٔ، ولا یدل علی العموم، فإنَّ من منازل هارون من موسی الاخوّهٔ فی النسب، ولم یثبت ذلک لعلی» «۲».

وإذا کان هذا حال الکابلی، فما ظنّک (بالدهلوی) الذی دأب علی استراق هفوات الکابلی...؟!

نعم، إنّهم یرتکبون هذه التحریفات الشّنیعهٔ حتی فی کلمات أئمتهم، بغیهٔ الردّ علی الحق وأهله ... لکنّهم خائبون خاسرون...

وثانیاً: قال القاضی عضد الدین فی الجواب عن حدیث المنزلهٔ:

«الجواب منع صحّهٔ الحدیث، أو المراد استخلافه علی قومه فی قوله: «اخلفنی فی قومی» «۳»

لا استخلافه علی المدینهٔ. ولا یلزم دوامه بعد وفاته، ولا یکون عدم دوامه عزلًا له، ولا عزله إذا انتقل إلی مرتبهٔ أعلی- وهو الإستقلال بالنبوّهٔ- منفّراً. کیف؟ والظاهر متروک، لأن من منازل هارون کونه أخاً ونبیّاً» «۴».

أقول:

لقد ترک القاضی الإیجی ظاهر الحدیث، لأنْ من منازل هارون کونه

---

(۱) شرح التجرید: ۴۷۸.

(۲) الصواقع الموبقهٔ- مخطوط.

(۳) الأعراف: ۱۴۲.

(۴) المواقف فی علم الکلام: ۴۰۶.

أخاً ونبیّاً، وفی هذا دلالهٔ صریحهٔ علی أن ظاهر الحدیث عموم المنازل، لکن القاضی ترک هذا الظاهر بسبب انتفاء الاخوهٔ النّسبیّهٔ والنبوهٔ، وهذا صریح فی إبطال توهّم دلالهٔ انتفاء الاخوهٔ والنبوهٔ علی انقطاع الإستثناء الذی زعمه (الدهلوی).

لأن انتفاء ذلک إنْ کان دالًّا علی الإنقطاع، لم یکن ظاهر الحدیث عموم المنازل، ولم یکن انتفاء الاخوهٔ والنبوّهٔ سبباً لترک الظّاهر، فإنّ سببیّهٔ الأمرین لترک الظاهر دلیل علی تحقق هذا الترک، والترک دلیل علی تحقق الظاهر، وتحقّقه ینافی دعوی انقطاع الإستثناء بالضّرورهٔ.

فثبت من اعتراف القاضی الایجی اتّصال الإستثناء فی الحدیث، وأنّ لفظ «المنزلهٔ» فیه یدل علی عموم المنزلهٔ، وخروج بعض المنازل لا ینافی اتّصال الإستثناء والدلالهٔ علی عموم المنزلهٔ، بل غایهٔ الأمر- بزعم القاضی- دلالهٔ خروج الاخوهٔ والنبوهٔ علی أنه عام مخصوص

...وسیأتی جواب هذا الزعم فیما بعد إنْ شاء اللّه تعالی.

وثالثاً: قال الشریف الجرجانی بشرح قول العضد: «کیف والظاهر متروک» ما نصّه: «أی وإنْ فرض أن الحدیث یعمُّ المنازل کان عاماً مخصوصاً، لأن من منازل هارون کونه أخاً نسبیاً ونبیاً» «... ۱».

یفید هذا الکلام- وإنْ اشتمل علی تأویلٍ فی عبارهٔ العضد بصرف کلمهٔ «الظاهر متروک» عمّا تدل علیه جزماً، وإرجاعها إلی «الفرض» - أن مراد صاحب (المواقف) من «الظّاهر» ظهور دلالهٔ الحدیث علی عموم المنازل ... فیبطل مزعوم (الدهلوی).

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۵

رد التمسک بانتفاء النبوّهٔ لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۵

وأمّا التمسّک- بانتفاء شرکهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام مع النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی النبوّهٔ- لإثبات إنقطاع الإستثناء، فمن غرائب الإستدلالات...

أمّا أولًا: فلأن قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» المروی فی الصحیحین وغیرهما، دلیل علی نفی النبوهٔ عن أمیر المؤمنین علیه السلام ... وقال أبو شکور السّلمی:

«وأما من قال: إنّ علیاً کان شریکاً فی النبوهٔ، احتجوا بقوله علیه السلام حیث قال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی. ثم هارون کان نبیاً، فکذلک علی وجب أن یکون نبیاً. الجواب: قلنا: إن تمام الخبر إلی أن قال: إلّاأنّه لا نبی بعدی. وأما قوله: أما ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی. أراد به القرابهٔ والخلافهٔ غیر النبوهٔ» «۱».

وإذا کان إستثناء النبوّهٔ موجوداً فی نفس الحدیث، لم یحسن القدح فی دلالته علی عموم المنازل بانتفاء النبوهٔ، فإنّ هذا لا یصدر من عاقل فضلًا عن عالم ... إنه نظیر أن یقال بعدم دلالهٔ «جاءنی القوم إلا زید» علی العموم لخروج زید ... وهل ذلک إلّاسفسطهٔ!!

فالعجب من (الدهلوی)، یحمل استثناء النبوهٔ الصریح فی الدلالهٔ علی العموم علی الإستثناء المنقطع ... خلافاً للأحادیث الصریحهٔ المذکور

---

(۱) التمهید فی بیان التوحید، الباب الحادی عشر، القول الثانی: فی خلافهٔ أبی بکر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۶

فیها لفظ «إلّا النبوهٔ»، وشقاقاً لإفادات أکابرهم الأعیان ووالده البارع فی هذا الشان ... ثم یزید علی ذلک دعوی دلالهٔ عدم نبوّهٔ أمیر المؤمنین علی عدم عموم المنازل فی الحدیث!!

وأمّا ثانیاً: فلأن هذا التمسّک ینافی کلمات أکابر أئمهٔ قومه...

وذلک: لأنّ القاضی عضد الدین- بعد أن اعترف بظهور الحدیث فی العموم- قال: «الظاهر متروک، لأنّ من منازل هارون کونه أخاً ونبیاً» أی: وکلا الأمرین منتفیان فی أمیر المؤمنین علیه السلام، فالعموم منتف ... لکن تمسّکه بالأمرین لنفی العموم مندفع بتصریحات کبار الائمهٔ المحققین...

أمّا الأول- وهو انتفاء الأخوهٔ النسبیهٔ- فقد عرفت جوابه من کلمات التفتازانی والقوشجی ... وأمّا الثانی وهو انتفاء النبوهٔ، فجوابه ظاهر من عبارهٔ الشریف الجرجانی حیث قال بشرحه:

«کیف؟ والظاهر متروک.

أی: وإنْ فرض أنّ الحدیث یعم المنازل، کلها کان عاماً مخصوصاً، لأن من منازل هارون کونه أخاً نسبیّاً ونبیّاً، والعام المخصوص لیس حجةً فی الباقی أو حجیته ضعیفة، ولو ترک قوله «نبیاً» لکان أولی» «۱».

أقول:

أی:

إن قول العضد «نبیاً» فی غیر محلّه ... ووجه ذلک: إنّه لمّا کان استثناء النبوة موجوداً فی نصّ الحدیث، فلا یلزم من انتفاء النبوّة عن أمیر

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۷

المؤمنین علیه السلام تخصیص فی المستثنی منه العام، بل یبقی المستثنی منه علی عمومه، کما هو معلوم لدی أهل العلم...

فظهر سقوط تمسک (الدهلوی) بانتفاء الأخوة النسبیة من کلام التفتازانی والقوشجی، وسقوط تمسّکه بانتفاء النبوّة من کلام الشریف الجرجانی ... وهؤلاء أعلام علماء طائفته فی مختلف العلوم.

وأمّا ثالثاً: ففی جملةٍ من طرق الحدیث: «إلّا أنّک لست بنبی» رواه: أحمد بن حنبل، والحاکم، والنسائی، وغیرهم ... فاستثناء النبوة وانتفاؤها عن أمیر المؤمنین علیه السلام موجود بصراحةٍ فی ألفاظ الحدیث ... فأین المخصّص لعموم المنزلة؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۸

ردّ التمسّک بانتفاء الأکبریّة والأفصحیّة لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۸

اشارة

وأما تمسّکه بانتفاء الأکبریة فی السن، والأفصحیّة فی اللسان، فأوهن مما تقدم:

۱- علی ضوء کلمات العلماء فی معنی الحدیث ... ص: ۳۵۸

اشارة

(۱) إن جوابه ظاهر من کلام القوشجی والتفتازانی أیضاً ... لأنّه کما کانت الأخوة النسبیة فی حکم المستثنی لظهور انتفائها غیر القادح فی عموم المنازل الثابت للمستثنی منه، کذلک انتفاء کبر السن والأفصحیّة ... لا یقدح فی العموم، لظهور هذا الإنتفاء وکون الأمرین لذلک فی حکم المستثنی...

وعلی الجملة، فإنّ انتفاء هذین الأمرین- کانتفاء الأخوة- غیر قادح فی عموم المنزلة فضلًا عن أن یکون مثبتاً لانقطاع الإستثناء...

(۲) علی أنّ صریح ولی اللّه الدهلوی هو: إنّ التنزیل بمنزلة هارون من موسی نوع من التشبیه، والمعتبر فی التشبیه هو المشابهة فی الأوصاف المشهورة المذکورة علی الألسنة ... وقد جعلها ثلاثة وهی: الخلافة مدة الغیبة، وکونه من أهل البیت، والنبوّة...

هکذا قال ولی اللّه الدهلوی فی البحث حول هذا الحدیث، وجواب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۹

إستدلال الإمامیة به «۱ ...» وهو أیضاً وجه آخر علی بطلان توهّم ولده (الدهلوی) دخول الأکبریة فی السّن والأفصحیّة فی اللّسان بل

الأخوهٔ النسبیّهٔ ... فی منازل هارون علیه السلام...

ولو تـدبّرت فی کلام ولی اللّه الـدهلوی وجـدته دالّاً علی مطلوب الإمامیّـهٔ ... لضـرورهٔ کون «وجوب الإتّباع والإطاعهٔ» و «العصـمهٔ» و «الأفضـلیهٔ» من أبرز الصـفات المشـهورهٔ لهارون علیه السـلام فی الامهٔ الموسویّهٔ ... فکذلک سـیدنا أمیر المؤمنین علیه السـلام ... فی الامهٔ المحمّدیهٔ...

(۳) أمّا القاضـی سـناء اللّه تلمیذ والد (الدهلوی)، فحصـر منازل هارون علیه السلام فی أمرین هما: الإستخلاف والنبوّهٔ ... وقد تقدّمت عبـارته ... فلیس الأخوهٔ النسبیـهٔ ولا الأکبریـهٔ فی السن ولا الأفصـحیهٔ فی اللسان ... من منازل هارون ... حتی یکون انتفاؤها عن أمیر المؤمنین علیه السلام قادحاً فی عموم المنزلهٔ...

وهذا وجه آخر لسقوط توهّم (الدهلوی...)

(۴) وکما خالف (الـدهلوی) والـده وتلمیـذ والـده ... فقـد خالف شـیخه المنتحل کتابه ... فالکابلی خصّ منزلهٔ هارون وحصـرها فی الأمرین: الإسـتخلاف والنبوّهٔ ... کما علمت سابقاً ... فخالفه فی هـذا المقام، بجعل الأکبریـهٔ فی السن والاخوهٔ النسبیّهٔ والأفصـحیهٔ فی اللسان ... من المنازل، کما خالفه من قبل، بدعوی أن «إلّا أنّه لا نبی بعدی» فی حکم «إلّا عدم

---

(۱) إزالهٔ الخفا- المقصد الأول من المسلک الأول، مبحث حدیث المنزلهٔ.

النبوهٔ»، مع أن عبارهٔ الکابلی صریحهٔ فی أنّها بحکم «إلّا النبوهٔ...»

فهذا الموضع أیضاً من المواضع التی خالف (الدهلوی) فیها والده وکبار مشایخه وأئمّهٔ قومه ... وهناک مواضع أخری سـننبّه علیها إن شاء اللّه تعالی...

المراد من المنازل الفضائل النفسانیّهٔ ... ص: ۳۶۰

(۵) إن المراد من المنازل التی أثبتها النبی صـلّی اللّه علیه وآله وسـلّم لهارون علیه السـلام، هی الفضائل النفسانیّـهٔ والمقامات المعنویّهٔ ...فـإنّ علیهـا- لاـ علی غیرهـا- مـدار التفضـیل والتقـدیم، وبهـا یحصـل القرب عنـد اللّه والثواب منه ... وهی الملاـک والمنـاط فی الإصطفاء للنبوهٔ والخلافهٔ والإمامهٔ ... وهی الصّفات المختصّهٔ بأهل الإیمان، ولا حظّ لأهل الکفر بشیءٍ منها...

وأمّا الاخوهٔ النسبیـهٔ، والأکبریـهٔ فی السن، والأفصـحیهٔ فی اللّسان، وأمثالها- وإنْ کانت فضائل- فلا تقتضـی التقـدّم والتّرجیح، ولیسـت المعیار فی الإصطفاء للنبوهٔ والإمامهٔ...

وإنّ هـذا المطلب الـذی ذکرناه من الوضوح بمکان ... وهو المتبادر من الأحادیث والأخبار الواردهٔ فی هـذا الشأن ... وقـد تعرّض له والد (الدهلوی) وشرحه، وأقام علیه الدلیل والبرهان ... فی کتابه (ازالهٔ الخفا) فراجعه «۱».

وهذا الموضع أیضاً من المواضع التی خالف فیها (الدهلوی) أباه...

---

(۱)

علی ضوء ما قاله علماء الأدب فی أحکام الإستثناء ... ص: ۳۶۱

(۶) وإنّه يندفع التمسّك بانتفاء الأخوة والأكبرية والأفصحية...

لإثبات انقطاع الإستثناء فی الحديث الشريف ... بما قرّره المحقّقون من النحاة وعلماء البلاغة والاصول من أحكام الإستثناء ... ونحن نستشهد هنا ببعض الكلمات، ونبيّن وجه اندفاع تلك التمسّكات:

قال ابن الحاجب بشرح قول الزمخشری: «وإذا قلت: ما مررت بأحدٍ إلّازيد خير منه. فكان ما بعد إلّاجملة ابتدائية واقعة صفة لأحد، وإلّا لغو فی اللفظ، معطية فی المعنی فائدتها، جاعلة زيداً خيراً من جميع من مررت بهم» قال: «هذا راجع إلی الإستثناء المفرّغ باعتبار الصفات، لأنّ التفريغ فی الصفات وغيرها. قال اللَّه تعالی: «وما أهلكنا من قرية إلّالها منذرون» «۱»

وحكم الجملة والمفرد واحد فی الصحّة، فعلی هذا تقول: ما جاء فی أحد إلّاقائم. وما جاء فی أحد إلّاأبوه قائم. وكل ذلك مستقيم.

فإن قيل: معنی الإستثناء المفرّغ نفی الحكم عن كل ما عدا المستثنی. وهذا لا يستقيم فی الصفة فی: ما جاءنی أحد إلّاراكب. إذ لم تنف جميع الصفات حتی لا يكون عالماً ولا حيّاً مما لا يستقيم أن ينفكّ عنه.

فالجواب من وجهين: أحدهما: إن الصفات لا ينتفی منها إلّاما يمكن انتفاؤه ممّا يضادّ المثبت، لأنه قد علم أن جميع الصفات لا يصح

---

(۱) الشعراء ۲۶: ۲۰۸.

انتفاؤها، وإنما الغرض نفی ما يضاد المذكور بعد إلّا. ولمّا كان ذلك معلوماً اغتفر استعماله بلفظ النفی والإثبات المفيد للحصر.

الثانی: أنْ يقال: إنّ هذا الكلام يرد جواباً لمن ينفی تلك الصفة، فيجاب علی قصد المبالغة والردّ جواباً لمن يناقض ما قاله، لغرض إظهار إثبات تلك الصفة ووضوحها وإظهارها دون غيرها» «۱».

أقول:

ونحن نقول فی هذا المقام- كما قال ابن الحاجب فی الجواب الأول- إن الغرض من إثبات عموم المنزلة إثبات المنازل الممكن إثباتها، ولمّا كان معلوماً عدم إمكان إثبات الأفصحية والأكبرية والاخوة النسبية، لم يضر خروج هذه الصفات بعموم المنزلة.

ونقول- كما قال فی الجواب الثانی-: إن خروج هذه الصفات الثلاثة غير قادح فی العموم، إذ الغرض من هذه المنازل العامة منزلة الخلافة وافتراض الطاعة والعصمة والأفضلية، ولمّا كان الغرض إثبات هذه الصفات ووضوحها وإظهارها دون غيرها، لم يضر انتفاء الأفصحية والأكبرية والاخوة النسبية بعموم المنزلة...

وقال الجامی بشرح الكافية: «ويعرب أی المستثنی علی حسب العوامل، أی بما يقتضيه العامل من الرفع والنصب والجر، إذا كان المستثنی منه غير مذكور، ويختص ذلك المستثنی باسم المفرغ، لأنه فرغ له العامل عن المستثنی منه، فالمراد بالمفرغ المفرغ له، كما يراد بالمشترك المشترك

---

(۱) شرح المفصّل، فصل المنصوب علی الاستثناء من مباحث المنصوبات.

فيه. وهو أی والحال أن المستثنی واقع فی غير الكلام الموجب، واشترط ذلك ليفيد فائدة صحيحة مثل: ما ضربنی إلّازيد، إذ يصح أن لا يضرب المتكلّم أحد إلّازيد، بخلاف: ضربنی إلّازيد، إذ لا يصح أن يضرب كل أحد المتكلم إلّازيد، إلّاأنْ يستقيم المعنی، بأنْ يكون الحكم مما يصح أن يثبت علی سبيل العموم، نحو قولك: كل حيوان يحرّك فكّه الأسفل عند المضغ إلّاالتّمساح، أو يكون هناك قرينة دالّة علی أنّ المراد بالمستثنی منه بعض معيّن يدخل فيه المستثنی قطعاً، مثل: قرأت إلّايوم كذا، أی أوقعت القراءة كلّ يوم

إلّايوم كذا. لظهور أنّه لا يريد المتكلّم جميع أيام الدنيا بل أيام الاسبوع أو الشهر أو مثل ذلك» «... ۱».

أقول:

وعليه: فكما لا يضرّ خروج بعض الأيام بصحة قولك: قرأت إلّايوم كذا، وبالعموم الذى يدل عليه المستثنى منه ... كذلك لا يضرّ بعموم المنزلة فى الحديث خروج بعض الأفراد غير المتبادرة من المنازل ... ولو كان انتفاء بعض المنازل دليلًا على انقطاع الإستثناء لزم أنْ يكون الإستثناء فى مثل: «قرأت إلّايوم كذا» استثناءاً منقطعاً لا متّصلًا، لوضوح خروج أيام كثيرة، وهل ذلك إلّاأضحوكة؟!

وقال ابن الحاجب فى (منتهى السئول): «والغرض من الإستثناء من الأحكام العامة المقدرة لا من المحكوم هو: إثبات الحكم على التحقيق.

وكان أصله إمّا على معنى المبالغة، كأنّ قائلًا قال: ما زيد عالماً، فقيل: ما

---

(۱) الفوائد الضيائية: ۱۰۲ مبحث المستثنى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۴

زيد إلّاعالم. وإمّا على معنى أنّ ذلك آكدها».

وقال أيضاً: «الإستثناء من الإثبات نفى وبالعكس، خلافاً لأبى حنيفة. لنا: النقل. وأيضاً: لو لم يكن لم يكن «لا إله إلّاهو» توحيداً.

قالوا: لو كان للزم من «لا علم إلّابحياة» و «لا صلاة إلّابطهور» ثبوت العلم والصلاة بمجرّدهما. قلنا: ليس مخرجاً من العلم والصلاة، فإنْ اختار تقدير الصلاة بطهور اطّرد، وإنْ اختار لا صلاة بوجه إلّابذلك فلا يلزم من الشرط المشروط ...

وإنّما الإشكال فى النفى الأعم فى مثله، وفى مثل: ما زيد إلّاقائم.

إذ لا يستقيم نفى جميع الصفات المعتبرة.

وأجيب بأمرين: أحدهما: إن الغرض المبالغة بذلك. والآخر: إنه آكدها. والقول بأنه منقطع بعيد، لأنه مفرغ، وكل مفرغ متصل لأنّه من تمامه» «۱».

أقول:

فعلى هذا، يكون عموم المنزلة- مع انتفاء الأفصحية والأكبرية والاخوة النسبية- بحاله، لأنّ غيرها آكد، وهو الخلافة وافتراض الطاعة والعصمة والأفضلية، أو لأن الغرض المبالغة...

وقال القزوينى: «القصر حقيقى وغير حقيقى، وكلّ منهما نوعان: قصر الموصوف على الصفة، وقصر الصفة على الموصوف. والأول من الحقيقى نحو: ما زيد إلّاكاتب. إذا اريد أنّه لا يتّصف بغيرها، وهو لا يكاد

---

(۱) المختصر فى علم الاصول- بشرح العضدى ۲/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۵

يوجد، لتعذّر الإحاطة بصفات الشيء. والثانى كثير نحو: ما فى الدار إلّا زيد. وقد يقصد به المبالغة، لعدم الإعتداد بغير المذكور» «۱».

وقد أوضحه التفتازانى فى شرحه (المطوّل) «۲».

أقول:

ولا مانع من تطبيق هذا الذى ذكروه، على الإستثناء فى الحديث الشريف ... فيبطل شبهة (الدهلوى...)

على ضوء حديث: لا تشدّ الرّحال إلّا ... وما قاله المحدّثون ... ص: ۳۶۵

(۷) أخرج البخاری: عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: «لا تشدّ الرحال إلّاإلی ثلاثة مساجد: المسجد الحرام ومسجد الرسول والمسجد الأقصی» «۳».

وأخرجه: مسلم، والنسائی، وأبو داود، وابن ماجة، وأحمد...

وغیرهم. ولا ریب فی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث متّصل، لأنّه مفرغ، وکلّ استثناء مفرغ متصل، کما صرّح به ابن الحاجب وغیره...

ولا ریب فی جواز شدّ الرّحال إلی غیر هذه المساجد...

---

(۱) تلخیص المفتاح.

(۲) المطوّل فی شرح تلخیص المفتاح: ۲۰۴- ۲۰۵.

(۳) صحیح البخاری ۲/ ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۶

ولذا أعضل معنی هذا الحدیث علی کبار المحققین، ولجأوا إلی تأویله علی بعض الوجوه ... لئلّا یلزم منه حرمة السّفر إلی غیر تلک المساجد من المساجد والمشاهد...

قال ولی الدین أبو زرعة العراقی فی (شرح تقریب الأسانید): «ویدل علی أنّه لیس المراد إلّااختصاص هذه المساجد بفضل الصلاة فیها، وأنّ ذلک لم یرد فی سائر الأسفار: قوله فی حدیث أبی سعید المتقدم: لا ینبغی للمصلّی أنْ تشد رحاله إلی مسجدٍ یبتغی فیه الصلاة غیر کذا وکذا. فبیّن أنّ المراد شدّ الرحال إلی مسجدٍ یبتغی فیه الصّلاة، لا کلّ سفر، واللَّه أعلم».

وقد ألف بعض أعلامهم فی خصوص تأویل هذا الحدیث رسالة خاصة سمّاها: «منتهی المقال فی شرح حدیث شدّ الرحال).

وتلخص: أنّ خروج بعض أفراد المستثنی منه بدلالة دلیلٍ أو قیام قرینةٍ لا یستلزم الإنقطاع فی الإستثناء...

۲- علی ضوء قوله تعالی: (قل لا أجد) ... وما قاله المفسرون ... ص: ۳۶۶

(۸) قال اللَّه عزوجل: «قل لا أجد فیما أوحی إلیّ محرّماً علی طاعم یطعمه إلّاأنْ یکون میتةً أو دماً مسفوحاً أو لحم خنزیر فإنه رجس أو فسقاً اهلّ لغیر اللَّه به» «۱»

.فی هذه الآیة استثناء، وهو استثناء متصل بلا ریب، والحال أنّ الأشیاء المحرّمة غیر ما ذکر فیها کثیرة، فکما أنّ خروج الأشیاء الأخری من تحت الحکم المستثنی منه- لقیام الأدلة علی خروجها- لا یقدح فی اتصال

---

(۱) سورة الأنعام: ۶، الآیة ۱۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۷

الإستثناء، فکذلک فیما نحن فیه.

أما أنّ هناک أشیاء أخری من المطعومات محرّمة، فهذا غنی عن الدلیل والبیان، فإنه ممّا أجمع علیه أهل الإسلام، وإلّا لزم القول بحلیّة کثیر من المحرّمات القطعیّة کالنجاسات غیر المذکورة فی الآیة مثل الخمر والمنی، وکالمتنجّسات والمستنقذرات، فإنّه- وإنْ قال مالک بحلیّة الکلب وسائر الحیوانات المحرمة غیر الخنزیر- لم یخالف أحد فی حرمة الخمر وسائر النجاسات...

ومن هنا ذکر الرازی تأویلات عدیدة لإخراج الخمر وغیره- وإنْ صحّح مذهب مالک فی الکلب- وهذا کلامه فی تفسیر الآیة الکریمة:

«المسألـة الثانیـة: لمّا بیّن اللّه تعالی أنّ التحریم والتحلیل لا یثبت إلّا بالوحی قال: «قل لا أجـد فیما أوحی إلیّ محرّماً علی طاعم یطعمه» «۱»

أی: علی آکل یأکله. وذکر هـذا لیظهر أنّ المراد منه هو بیان ما یحلّ ویحرم من المأکولات. ثم ذکر أموراً أربعـة ... وکان هذا مبالغةً فی بیان أنه لا یحرم إلّاهذه الاربعة ... فثبت أنّ الشریعة من أوّلها إلی آخرها کانت مستقرةً علی هذا الحکم وعلی هذا الحصر.

فـإنْ قـال قائل: فیلزمکم فی التزام هـذا الحصـر تحلیل النجاسات والمسـتقذرات، ویلزم علیه أیضاً تحلیل الخمر. وأیضاً: فیلزمکم تحلیل المنخنقة والموقوذة والمتردیة والنطیحة، مع أنّ اللّه تعالی حکم بتحریمها.

قلنا: هذا لا یلزمنا من وجوه: الأول: إنه تعالی قال فی هذه الآیة «أو لحم خنزیر فإنه رجس» ومعناه: إنّه تعالی إنما حرّم لحم الخنزیر

---

(۱) الانعام ۶: ۱۴۵.

لکونه نجساً، فهذا یقتضی أنّ النجاسة علة لتحریم الأکل، فوجب أن یکون کل نجس یحرم أکله، وإذا کان هذا مذکوراً فی الآیة کان السؤال ساقطاً.

والثانی: إنّه تعالی قال فی آیة أخری: «ویحرّم علیهم الخبائث» «۱»

وذلک یقتضی تحریم کلّ الخبائث، والنجاسات خبائث، فوجب القول بتحریمها.

والثالث: إنّ الامة مجمعة علی حرمة تناول النجاسات، فهب أنا التزمنا تخصیص هذه السورة بدلالة النقل المتواتر من دین محمد صلّی اللّه علیه وسلّم فی باب النجاسات، فوجب أن یبقی ما سواها علی وفق الأصل، تمسّـکاً بعموم کتاب اللّه تعالی فی الآیـة المکیـة والآیة المدنیة، فهذا أصل مقرر کامل فی باب ما یحل وما یحرم من المطعومات.

وأمـا الخمر فـالجواب عنه: أنهـا نجسـة فتکون من الرجس، فتـدخل تحت قوله: «رجس» وتحت قوله: «ویحرّم علیهم الخبـائث» وأیضاً: ثبت تخصـیصه بالنقـل المتواتر من دین محمـد صـلّی اللّه علیه وسـلّم فی تحریمه. وبقوله تعـالی: «فاجتنبوه» وبقوله: «وإثمهما أکبر من نفعهما» «۲»

والعام المخصوص حجة فی غیر محلّ التخصیص، فتبقی هذه الآیة فیما عداها حجة.

وأمّا قوله: ویلزم تحلیل الموقوذة والمتردیة والنطیحة.

فالجواب عنه من وجوه: أوّلها: أنها میتات، فکانت داخلة تحت هذه الآیة. وثانیها: أنّا نخصّـِص عموم هذه الآیة بتلک الآیة. وثالثها: أن نقول: إنها إنْ کانت میتةً دخلت تحت هذه الآیة، وإنْ لم تکن میتةً

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۵۷.

(۲) البقرة ۲: ۲۱۹.

فنخصّصها بتلک الآیة» «۱».

أقول:

فکما أنّ أشـیاء کثیرة غیر داخلـة فی المسـتثنی منه فی الآیـة الکریمـة وأنّ الآیـة- مع ذلک- باقیة علی عمومها فیما عدا تلک الأشـیاء، کذلک الحدیث الشـریف ... خروج بعض الأشیاء عن جملة المنازل المثبتة لأمیر المؤمنین علیه السلام، قام الدلیل من العرف أو النقل علی خروجها، لا یوجب بطلان اتّصال الإستثناء وعدم عموم الحدیث فی غیر ما أخرجه الدلیل ...

وعلی الجملة، فقد سقط تمسّکات (الدهلوی) واستدلالاته علی انقطاع الإستثناء فی الحدیث الشریف...

ومن هنا نری ابن حجر المکی لا یتمسّک بتلک الأمور لنفی دلالـة لفظ «المنزلة» علی العموم، وإنّما یدّعی تخصیص هذا العموم علی تقدیر تسلیمه فیقول: «سلّمنا أن الحدیث یعمّ المنازل کلها، لکنه عام مخصوص، إذْ من منازل هارون کونه أخاً نبیّاً، والعام المخصوص غیر حجةٍ فی الباقی أو حجة ضعیفة، علی الخلاف فیه» «۲».

فانظر إلی الفرق بین الإستدلالین!!

لکنّ ما ذکره ابن حجر المکی، تبعاً للقاضی العضد- من جهة انتفاء النبوة- سخیف، وقد أوضح الشریف الجرجانی وهنه، وما ذکره- من جهة

---

(۱) تفسیر الرازی ۱۳/ ۲۳۰- ۲۳۲.

(۲) الصواعق المحرقة: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۰

انتفاء الاخوة- مندفع بما تقدّم من أن المراد بالمنازل هو المنازل المشهورة المعروفة المثبتة للأفضلیة الدینیة والمختصَّة بأهل الإیمان، فانتفاء الاخوة النسبیة غیر مانع عن دلالة لفظ «المنزلة» علی العموم ... فالعام غیر مخصوص...

الردّ علی ابن حجر فی حکم العام المخصوص ... ص: ۳۷۰

وما ذکره من أن «العام المخصوص غیر حجة فی الباقی أو حجة ضعیفة» فالجواب عنه: إنّ العام المخصوص حجة بإجماع الصحابة والسّلف، وإنکار حجّیته مکابرة محضة ... نصّ علی ذلک المحقّقون من أهل السنّة:

قال عبد العزیز البخاری: «قوله: إجماع السلف علی الإحتجاج بالعموم.

أی: بالعام الذی خصّ منه، فإن فاطمة إحتجّت علی أبی بکر رضی اللَّه عنهما فی میراثها من النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بعموم قوله تعالی: «یوصیکم اللَّه فی أولادکم» «۱»

الآیة. مع أنّ الکافر والقاتل وغیرهما خصّوا منه، ولم ینکر أحد من الصّحابة احتجاجها به مع ظهوره وشهرته، بل عدل أبو بکر فی حرمانها إلی الإحتجاج بقوله علیه الصلاة والسلام:

نحن معاشر الأنبیاء لا نورّث ما ترکناه صدقة.

وعلی رضی اللَّه عنه احتج علی جواز الجمع بین الاختین بملک

---

(۱) النساء ۴: ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۱

الیمین بقوله تعالی: «أو ما ملکت أیمانکم» «۱»

وقال: أحلّتهما آیة مع کون الأخوات والبنات مخصوصة منه.

وکان ذلک مشهوراً فیما بین الصحابة، ولم یوجد له نکیر، وکذا الإحتجاج بالعمومات المخصوص منها مشهور بین الصحابة ومن بعدهم، بحیث یعدّ إنکاره من المکابرة، فکان إجماعاً» «۲» أقول:

ولو کان العام المخصوص غیر حجة أو حجةً ضعیفةً، لزم عدم حجیة قوله تعالی: «اللَّه خالق کلّ شیء» «۳»

أو کونه حجةً ضعیفة، لوقوع التخصیص فی هذه الآیة أیضاً. وکذا فی قوله عزوجل: «وللَّه علی الناس حجّ البیت» «۴»

، لأنّ لفظ «الناس» عام يتناول الصبيان والمجانين أيضاً، وهم خارجون عن المراد قطعاً، فيلزم أن تكون هذه الآية كذلك حجةً ضعيفة أو لا حجة ... وكذا غيرهما من الآيات الكريمة، وهى كثيرة...

وقال البيضاوى فى بيان المخصِّصات من المتّصل والمنفصل: «والمنفصل ثلاثة: الأول العقل، كقوله: «اللَّه خالق كلّ شیء» «۵» والثانی:

---

(۱) النور ۲۴: ۳۱.

(۲) كشف الأسرار فى شرح اصول البزدوى ۱/ ۶۲۸.

(۳) الرعد ۱۳: ۱۶.

(۴) آل عمران ۳: ۹۷.

(۵) الزمر ۳۹: ۶۲.

الحس، مثل «وأوتيت من كلّ شیء» الثالث: الدليل السمعى».

قال شارحه الفرغانى: «والمخصص للعام المنفصل عنه، وهو ما لا يتعلّق به تعلّقاً لفظياً ثلاثة أقسام: لأنّ الدليل المنفصل إمّا سمعى شرعى أو لا. والثانى إمّا أنْ يكون عقلياً أو حسيّاً. القسم الأول: وهو ما يكون مخصص العام العقل، وتخصيصه إيّاه قد يكون بالبداهية كقوله: «اللَّه خالق كلّ شیء» فالشیء عام يتناوله ذاته، ويعلم ضرورة أنه ليس خالقاً لذاته، وقد يكون بالنظر كقوله تعالى: «وللَّه على الناس حجّ البيت» «۱»

فإن لفظ الناس متناول للصبيان والمجانين، مع أنّهم ليسوا المرادين بنظر العقل، لانتفاء شرط التكليف فى حقهم وهو الفهم. القسم الثانى: ما يكون مخصّص العام الحس، مثل قوله: «وأوتيت من كل شیء» «۲»

فإن الشیء عام يتناول السماء والأرض والشمس والقمر والعرش والكرسى مثلًا.

والحس يخصّصه، إذ يعلم حساً أنها لم تؤتَ من هذه المذكورات شيئاً» «۳».

وقال السيوطى فى ذكر أحكام العام المخصوص: «وأمّا المخصوص فأمثلته فى القرآن كثيرة جداً، وهى أكثر من المنسوخ، إذ ما من عام فيه إلّا وقد خص. ثم المخصّص له إما متصل وإمّا منفصل ... والمنفصل آية أخرى فى محلٍّ آخر، أو حديث، أو إجماع، أو قياس.

فمن أمثلة ما خصَّ بالقرآن: قوله تعالى: «والمطلّقات يتربّصن بأنفسهنّ ثلاثة قروء» «۴»

خصّ بقوله: «إذا نكحتم المؤمنات ثم

---

(۱) آل عمران ۳: ۹۷.

(۲) النحل ۲۷: ۲۳.

(۳) شرح المنهاج للعبرى الفرغانى- الفصل الثالث: فى المخصص، من الباب الثالث: فى العموم والخصوص- مخطوط.

(۴) البقرة ۲: ۲۲۸.

طلّقتموهنّ من قبل أن تمسّوهنّ فما لكم عليهنّ من عدّة تعتدّونها» «۱»

وبقوله: «وأولات الأحمال أجلهنّ أن يضعن حملهنّ» «۲»

...

ومن أمثلهٔ ما خصّ بالحدیث: قوله تعالی: «وأحلّ اللَّه البیع» «۳»

خصّ منه البیوع الفاسدهٔ- وهی کثیرهٔ- بالسنّهٔ...

ومن أمثلهٔ ما خصّ بالإجماع: آیهٔ المواریث. خصّ منه الرقیق، فلا یرث بالإجماع. ذکره مکی.

ومن أمثلهٔ ما خصّ بالقیاس: آیهٔ الزنا: «فاجلدوا کلّ واحدٍ منهما مائهٔ جلدهٔ» «۴»

خص منها العبد بالقیاس علی الأمهٔ المنصوصهٔ فی قوله: «فعلیهنّ نصف ما علی المحصنات» «۵»

المخصص لعموم الآیهٔ. ذکره مکی أیضاً» «۶».

أقول:

فلو صحّ ما وقع فیه ابن حجر من التوهّم، لزم أنْ تکون هذه الآیات الکثیرهٔ المخصّصهٔ حججاً ضعیفهً أو غیر حجهٔ، فیکون استدلال أهل الإسلام بتلک الآیات علی المسائل الشرعیهٔ والأحکام الدینیهٔ المستفادهٔ منها

---

(۱) الاحزاب ۳۳: ۴۹.

(۲) الطلاق ۶۵: ۴.

(۳) البقرهٔ ۲: ۲۷۵.

(۴) النور ۲۴: ۲.

(۵) النساء ۴: ۲۵.

(۶) الإتقان فی علوم القرآن ۳/ ۴۶- ۴۸.

فی غایهٔ الوهن. ومعاذ اللَّه من ذلک.

قوله:

«فلو جعلنا الإستثناء متّصلًا، وحملنا المنزلهٔ علی العموم، لزم الکذب فی کلام المعصوم»

أقول:

قد تبیّن- وللَّه الحمد- أنّ الإستثناء متّصل، ولفظ «المنزلهٔ» محمول علی العموم، وأنّ خروج بعض الأفراد غیر المتبادرهٔ غیر ضائر... نعم لقد قامت الأدلهٔ السدیدهٔ والبراهین العدیدهٔ علی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث الشریف متصل غیر منقطع، وأنّ ذلک صریح روایهٔ أحمد والنّسائی وغیرهما من الأعلام، حیث رووا الحدیث بلفظ «إلّا النبوهٔ» بدلًا عن «إلّا أنه لا نبی بعدی ...» فلو کان (الدهلوی) صادقاً فی دعوی لزوم الکذب فی کلام المعصوم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فبماذا یجیب عن تلکم الدلائل الکثیرهٔ والبراهین العدیدهٔ الباهرهٔ؟

ثم إنّ استدلال (الدهلوی) بانتفاء کبر السنّ غیره مما ذکر، علی إبطال عموم المنزلهٔ- وإلّا لزم الکذب فی کلام المعصوم- یشبه تماماً احتجاج ولجاج عبداللَّه بن الزبعری الکافر، واعتراضه علی قوله تعالی: «إنکم وما تعبدون من دون اللَّه حصب جهنم» «۱»

...قال عبد العزیز البخاری فی بیان أدلهٔ القائلین بجواز تأخیر التخصیص: «ومنها قوله تعالی: «إنکم وما تعبدون من دون اللَّه حصب جهنم» أی: حطبها. والحصب ما یحصب

---

(۱) سورهٔ الأنبیاء ۲۱: الآیهٔ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۵

به، أی یرمی، یقال: حصبتهم السماء، إذا رمتهم بالحصباء، فَعَلٌ بمعنی مفعول.

وهذا عام لحقه خصوص متراخ أیضاً، فإنّه لمّا نزل، جاء عبداللَّه بن الزبعری إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا محمد، ألیس عیسی وعزیر والملائکهٔ قد عبدوا من دون اللَّه، أفتراهم یعذّبون فی النار؟ فأنزل اللَّه تعالی: «إنّ الذین سبقت لهم منّا الحسنی» «۱» أی السعادهٔ أو التوفیق للطاعهٔ «أولئک عنها» أی عن النار «مبعدون».

فأجاب: بأنا لا نسلّم أن فی ذلک تخصیصاً، إذ لا بدّ له من دخول المخصوص تحت العموم لولا المخصص، وأولئک لم یدخلوا فی هذا العام ... لاختصاص «ما» بما لا یعقل. علی أنّ الخطاب کان لأهل مکهٔ وأنّهم کانوا عبدهٔ الأوثان، وما کان فیهم من عبد عیسی والملائکهٔ، فلم یکن الکلام متناولًا لهم.

ولا یقال: لو لم یدخلوا لما أوردهم ابن الزبعری نقضاً علی الآیهٔ وهو من الفصحاء، ولردَّ الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم ولم یسکت عن تخطئته.

لّانا نقول: لعلّ سؤال ابن الزبعری کان بناءً علی ظنّه أن «ما» ظاهرهٔ فیمن یعقل أو مستعملهٔ فیه مجازاً، کما استعملت فی قوله: «وما خلق الذکر والانثی» «۲»

«ولا أنتم عابدون ما أعبد» «۳»

وقد اتفق علی وروده

(۱) الأنبیاء ۲۱: ۱۰۱.

(۲) اللیل ۹۲: ۳.

(۳) الکافرون ۱۰۹: ۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۶

بمعنی «الذی» المتناول للعقلاء، علی أنّه أخطأ، لأنها ظاهرهٔ فیما لا یعقل، والأصل فی الکلام هو الحقیقهٔ. وأمّا عدم ردّ الرّسول علیه الصلاهٔ والسلام فغیر مسلّم، لما روی أنه علیه الصّلاهٔ والسلام قال لابن الزبعری لمّا ذکر ما ذکر ردّاً علیه: ما أجهلک بلغهٔ قومک! أما علمت أن «ما» لما لا یعقل و «من» لمن یعقل. هکذا ذکر فی شرح أصول الفقه لابن الحاجب» «۱».

وبنفس البیان المذکور لدفع اعتراض ابن الزبعری، ندفع الإشکال فی الإستدلال بالحدیث الشریف، ونقول بأن المراد من المنازل هی المنازل المثبتهٔ للفضیلهٔ، والتی لیس لغیر أهل الإیمان منها نصیب، ولهذا لم یکن عموم المنزلهٔ شاملًا من أول الأمر لکبر السنّ والأخوهٔ النسبیهٔ والأفصحیّهٔ ... فالإعتراض بانتفائها مندفع، کاعتراض ابن الزبعری الکافر بانتفاء حکم الآیهٔ فی حق عیسی وعزیر والملائکهٔ...

(۱) کشف الأسرار فی شرح اصول البزدوی ۳/ ۲۲۹- ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۷

خلاصهٔ وجوه دلالهٔ لفظ المنزلهٔ فی الحدیث علی العموم ... ص: ۳۷۷

وبعد، فإنّ لفظ «المنزلهٔ» المضاف فی حدیث المنزلهٔ یدلّ علی العموم بوجوهٍ کثیرهٔ، قد تقدم شطر وافر منها وبها الکفایهٔ.

وهی تتلخّص فیما یلی:

۱- ذکر عضد الدین الإیجی أن اسم الجنس المضاف من صیغ العموم عند المحققین. ولفظ «المنزلهٔ» اسم جنس مضاف، فهو دال

علی العموم.

۲- ذکر برهان الدین العبری الفرغانی فی (شرح المنهاج) أن اسم الجنس المضاف یدل علی العموم کاسم الجنس المحلّی باللام.

۳- ذکر جلال الدین المحلّی فی (شرح جمع الجوامع للسبکی) أن المفرد المضاف إلی المعرفهٔ للعموم علی الصحیح، وقد نقل ذلک عن السبکی فی شرح المختصر.

۴- ذکر عبد العلی الأنصاری فی (شرح مسلّم الثبوت) أن لفظ «سبیل المؤمنین» فی الآیهٔ: «ومن یشاقق الرسول من بعد ماتبین له الهدی ویتبع غیر سبیل المؤمنین» «... ۱»

یدل علی العموم، لأن المفرد المضاف من صیغ العموم، لجواز الإستثناء منه، وذلک معیار العموم.

۵- صرّح أبو البقاء فی (الکلیّات) بأن المفرد المضاف إلی المعرفهٔ للعموم، ونقل عن الأصولیین تصریحهم بذلک فی استدلالهم علی أن الأمر فی قوله تعالی: «فلیحذر الذین یخالفون عن أمره» «۲»

للوجوب، وأن

---

(۱) النساء ۴: ۱۱۵.

(۲) النور ۲۴: ۶۳.

المراد من «أمره» کلّ أمر اللَّه.

۶- صرّح زین الدین ابن نجیم المصری فی کتابه (الأشباه والنظائر) بأنّ المفرد المضاف إلی المعرفهٔ للعموم، وأنّ الاصولیین صرّحوا بذلک فی الإستدلال بالآیهٔ: «فلیحذر» ... حیث نصّوا علی أن المراد من «أمره» کلّ أمر اللَّه. ثم فرّع بعض المسائل الفقهیهٔ علی هذه القاعدهٔ الاصولیهٔ.

۷- ذکر التفتازانی فی (المطوّل) و (المختصر) أنّ إضافهٔ المصدر فی قول صاحب (التلخیص): «وارتفاع شأن الکلام فی الحسن والقبول بمطابقته للإعتبار المناسب وانحطاطه بعدمها» یفید العموم، وقد استدل بذلک علی حصر ارتفاع شأن الکلام الفصیح بمطابقته للإعتبار المناسب.

۸- صرّح نظام الدین عثمان الخطائی فی (حاشیهٔ المختصر للتفتازانی) بأنّ إضافهٔ المصدر لا تفید العموم إلّامن جههٔ أنّ اسم الجنس المضاف من أدواهٔ العموم.

۹- وافق الجلبی فی (حاشیهٔ المطوّل) التفتازانی فیما ذکره فی معنی عبارهٔ صاحب (التلخیص)، ونقل الجلبی عن المحقّق الرضی- رضی اللَّه عنه- أنّ اسم الجنس العاری عن القرینهٔ یدل علی الإستغراق.

۱۰- ذکر الجلبی فی موضع آخر: أنّ مبنی قول التفتازانی بأنّ إضافهٔ المصدر تفید الحصر هو أنّ المصدر المضاف من صیغ العموم، وقضیّهٔ: «استغراق المفرد أشمل» لکون لفظ «الإستغراق» مصدراً مضافاً- قضیهٔ کلیّهٔ، ودعوی کونها قضیهً مهملهٔ توهم باطل.

۱۱- ذکر عبد الرحمن الجامی فی (الفوائد الضیائیهٔ بشرح الکافیهٔ) أنّ المصدر المضاف فی مثل: ضرب زید قائماً. أو: ضربی زیداً قائماً...

حیث أضیف المصدر فی الأول إلی العلم، وفی الثانی إلی ضمیر المتکلّم ... یفید العموم.

۱۲- ذکر ابن الحاجب فی (الإیضاح- شرح المفصل) أن ضربی زیداً قائماً، یفید معنی: ما ضربت إلّاقائماً، وأن معنی: أکثر شربی السویق ملتوتاً هو: ما أکثر الشرب إلّاملتوتاً. ووجه إفادهٔ الحصر هو: أن المصدر متی أضیف أفاد العموم بالنسبهٔ إلی المضاف إلیه، مثل

أسماء الأجناس وجموع الأجناس، حیث أنها فی حال الإضافهٔ تفید العموم، ومعنی: ماء البحار حکمه کذا هو: إن حکم جمیع میاه البحار کذا. ومعنی علم زید حکمه کذا: إن جمیع علم زید حکمه کذا.

أقول: فهذه التصریحات من هؤلاء الأکابر المحققین- لاسیّما ما ذکره ابن الحاجب والجامی- کافیهٔ لإثبات دلالهٔ لفظ «المنزلهٔ» المضاف إلی لفظ «هارون» فی الحدیث ... علی العموم...

۱۳- إنّه لا ریب فی صحهٔ الإستثناء من لفظ المنزلهٔ المضاف فی هذا الحدیث الشریف، وصحّهٔ الإستثناء تدل علی العموم، حسب تصریحات أعاظم علماء الاصول: کالبیضاوی، والعبری، وابن إمام الکاملیهٔ، والجلال المحلی، ومحبّ اللّه البهاری، وعبد العلی الأنصاری.

۱۴- إنّه قد اعترف (الدهلوی) نفسه بأنّ صحهٔ الإستثناء المتصل دلیل العموم، وقد عرفت صحّهٔ الإستثناء المتصل من لفظ «المنزلهٔ» المضاف إلی لفظ «هارون». فیکون الحدیث دالّا علی عموم المنزلهٔ باعتراف (الدهلوی) أیضاً.

۱۵- إنّ الإستثناء المتّصل هو الأظهر، کما نصَّ علیه ابن الحاجب بل إنّ الإستثناء حقیقهٔ فی المتصّل مجاز فی المنقطع، کما نصّ علیه القاضی الإیجی، ومحبّ اللّه البهاری، وأضاف البهاری أنّه لا یتبادر من الإستثناء إلّا الإستثناء المتصّل ... قالوا: ولهذا لا یحمل علماء الأمصار الإستثناء علی المنقطع ما أمکن حمله علی المتّصل ولو بتأویل، فإذا تعذّر حمله علی

المتّصل حملوه علی المنقطع.

۱۶- وذکر عبد العزیز البخاری أنّ أکثر العلماء علی أنّ الإستثناء «إلّا الذین تابوا» فی قوله تعالی: «والذین یرمون المحصنات ثم لم یأتوا بأربعهٔ شهداء فاجلدوهم ثمانین جلدهً ولا تقبلوا لهم شهادهٔ أبداً وأولئک هم الفاسقون إلّاالذین تابوا من بعد ذلک وأصلحوا فإنّ اللّه غفور رحیم» «۱»

هو استثناء متّصل، لأنّ الحمل علی الحقیقهٔ واجب مهما أمکن، ولذا قدّروا الآیهٔ «أولئک هم الفاسقون فی جمیع الأحوال».

۱۷- وذکر عبد العزیز عن الشافعی وأبی حنیفهٔ وأبی یوسف فی قول القائل: لفلان علیَّ ألف درهم إلّاثوباً: أنّ هذا الإستثناء صحیح، وهو محمول علی نفی قیمهٔ الثوب، فیسقط قدر قیمهٔ الثوب من الألف. قال: والعمل علی هذا واجب، لعدم جواز حمل الإستثناء علی المنقطع، بل هو متصل بتقدیر لفظ القیمهٔ. وقد عزا عبد العزیز البخاری هذا إلی عموم الحنفیهٔ کذلک.

۱۸- وذکر البخاری أنّ الإستثناء «إلّاأنْ یعفون» فی قوله عزوجل «وإنْ طلّقتموهنّ من قبل أنْ تمسّوهنّ وقد فرضتم لهنّ فریضهٔ فنصف ما فرضتم إلّاأنّ یعفون أو یعفو الذی بیده عقدهٔ النکاح» «۲»

متصل بحمل الصّدر علی عموم الأحوال.

وکذا قال فی الحدیث: لا تبیعوا الطعام بالطعام إلّاسواء بسواء.

أقول: وبهذه الوجوه نقول: بأنْ الإستثناء فی حدیث المنزلهٔ متّصل لا منقطع، لأن قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» إمّا هو فی تقدیر: إلّاالنبوّهٔ لأنه لا نبی بعدی، وإمّا هو محمول علی «إلّا النبوهٔ».

---

(۱)

النور: ۴- ۵.

(۲) البقرهٔ: ۲۳۷.

۱۹- إنه- بقطع النظر عمّا ذکر- لا یجوز حمل الإستثناء فی الحدیث علی المنقطع، إذ یعتبر فی الإستثناء المنقطع وجود المخالفهٔ بوجهٍ

من الوجوه مع السّابق، کما نصَّ علیه القاضـی الإیجی، وکذا القطب الشیرازی مصرحاً بأنه ممّا اتفق علیه العلماء کلّهم ... قالوا: ولذا لا یصح أن یقال: ما جاءنی زید إلّاأنّ الجوهر الفرد حق.

أقول: وأنت خبیر بـأنْ لا مخالفـهٔ بین عـدم النبوهٔ وبین ثبوت منزلـهٔ هارون لأمیر المؤمنین علیه السـلام فی حال عـدم عموم المنزلـهٔ، و: «أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسـی إلّاعدم النبوهٔ» یکون مثل: «ما جاءنی زید إلّا أنّ الجوهر الفرد حق» ویجلّ عنه أدنی فصـیح، فکیف بمن هو أفصح من نطق بالضاد!!

۲۰- لقد روی جماعهٔ من أئمهٔ أهل السنّهٔ وکبار حفّاظهم حدیث المنزلهٔ بلفظ «إلّا النبوهٔ ...» منهم:

أحمد بن حنبل. فی المسند، وفی کتاب مناقب علی.

والنسـائی. فی کتاب الخصائص، عن صـفوان، عن سـعید بن المسیب، عن سـعد. وعن هشام، عن سـعید بن المسـیب، عن سـعد. وعن عائشهٔ، عن أبیها.

وابن عساکر الدمشقی، بسنده عن جابر بن عبد اللَّه.

والموفّق بن أحمد الخوارزمی المکی، بسنده عن جابر بن عبد اللَّه.

وابن کثیر الشامی، حیث روی روایهٔ أحمد، وصحّح إسنادها.

وسبط ابن الجوزی، حیث أورد روایهٔ أحمد.

والمولوی ولی اللَّه اللکهنوی، حیث روی روایهٔ النسائی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۲

أقول:

فالإستثناء متّصل، وبطلان دعوی انقطاعه واضح.

۲۱- لقد فسّر جماعهٔ من محقّقی القوم، ونصّوا بوجوهٍ عدیدهٔ، علی أن المسـتثنی فی الحدیث هو «النبوهٔ» لا «عدم النبوهٔ ...» فالإسـتثناء عندهم متّصل لا منقطع ... لاحظ کلام ابن طلحهٔ الشافعی فی (مطالب السئول) وابن الصبّاغ المالکی فی (الفصول المهمهٔ) ومحمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی فی (الروضهٔ الندیهٔ).

ولاحـظ کلاـم الطیّبی فی (شـرح المصابیـح)، والعلقمی فی (شـرح الجـامع الصّـغیر)، والقسـطلانی، والمنـاوی، والعزیزی، وعبـد الحق الدهلوی فی (مدارج النبوهٔ).

۲۲- وهو صریح عبارهٔ والد (الدهلوی) فی کتابیه (قرهٔ العینین) و (إزالهٔ الخفا).

وعبارهٔ ثناء اللَّه پانی پتی تلمیذ والد (الدهلوی).

وعبارهٔ رشید الدین الدهلوی تلمیذ (الدهلوی).

۲۳- بل هو صریح کلام نصراللَّه الکابلی، وهو مقتدی (الدهلوی) وإمامه الذی نسج علی منواله وانتحل أکثر کلامه...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۵

وجوه أخری فی دلالهٔ الحدیث علی عموم المنزلهٔ ... ص: ۳۸۵

اشارهٔ

خلاصـهٔ الوجوه المـذکورهٔ سابقاً فی أنَّ حـدیث المنزلـهٔ یـدل علی عموم المنزلهٔ، لکون الإسـتثناء فیه متّصـلًا، وأنّه لا یجوز حمله علی المنقطع ... وکل وجه منها ینحلّ إلی وجوه...

وإليك وجوهاً أخرى زائداً على ما تقدّم:

وجوه أخرى

۱- التشبيه يوجب العموم فى المحلّ الذى يحتمله ... ص: ۳۸۵

ذكر المحققون من العلماء: أنّ التشبيه يوجب العموم فى المحلّ الذى يحتمله.. قال الشيخ على بن محمد البزدوى فى (الأصول) ما نصّه:

«والأصل فى الكلام هو الصريح، وأمّا الكناية ففيها ضرب قصور، من حيث أنّها تقصر عن البيان إلّابالنيّة، والبيان بالكلام هو المراد، فظهر هذا التفاوت فيما يدرء بالشبهات، وصار جنس الكنايات بمنزلة الضرورات، ولهذا قلنا إن حدّ القذف لا يجب إلّابتصريح الزنا، حتى أنّ من قذف رجلًا بالزنا فقال له آخر: صدقت، لم يحد المصدّق، وكذلك إذا قال: لستُ بزان. يريد التعريض بالمخاطب، لم يحد. وكذلك فى كلّ تعريض، لما قلنا. بخلاف من قذف رجلًا بالزنا فقال الآخر: هو كما قلت، حدّ هذا الرجل، وكان بمنزلة الصّريح، لما عرف فى كتاب الحدود».

قال شارحه البخارى: «قوله: وكان بمنزلة الصريح لما عرف. قال شمس الأئمة فى قوله هو كما قلت: إنّ كاف التشبيه يوجب العموم عندنا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۶

فى المحلّ الذى يحتمله، ولهذا قلنا فى قول على- رضى اللّه عنه-: إنما أعطيناهم الذمّة وبذلوا الجزية ليكون أموالهم كأموالنا ودماؤهم كدمائنا: إنه مجرىٌّ على العموم فيما يندرء بالشبهات كالحدود، وما ثبت بالشبهات كالأموال، فهذا الكاف أيضاً موجَبه العموم، لأنه حصل فى محل يحتمله، فيكون نسبةً له إلى الزنا قطعاً، بمنزلة الكلام الأول، على ما هو موجب العام عندنا» «۱».

أقول:

فالتشبيه يوجب العموم عند الأصوليين، وفى حديث المنزلة تشبيه، كما نصّ عليه شرّاحه من مشاهير المحققين المهرة، كالقاضى عياض، والنووى، والمحب الطبرى، والطّيّبى، والكرمانى، والعسقلانى، والأعور الواسطى، والقسطلانى، والعلقمى، والمناوى، وغيرهم ...وقد تقدمت عباراتهم ... بل (الدهلوى) نفسه أيضاً معترف بذلك حيث يقول: «وأيضاً، لمّا شبّه حضرة الأمير بحضرة هارون»... ...

فهذا وجه من وجوه دلالة الحديث على العموم...

وفى (طبقات الشافعية) بترجمة أبى داود سليمان بن الأشعث، يقول السبكى: «قال شيخنا الذهبى: تَفَقّه أبو داود بأحمد بن حنبل ولازمه مدةً، قال: وكان يشبَّه به كما كان أحمد يشبّه بشيخه وكيع، وكان وكيع يشبَّه بشيخه سفيان، وكان سفيان يشبّه بشيخه منصور، وكان منصور يشبَّه بشيخه إبراهيم، وكان إبراهيم يشبّه بشيخه علقمة، وكان علقمة يشبّه بشيخه

---

(۱) كشف الأسرار فى شرح اصول البزودى ۲/ ۳۸۹- ۳۹۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۷

عبد اللّه بن مسعود، رضى اللّه عنه.

قال شيخنا الذهبى: وروى أبو معاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن علقمة: إنه كان يشبه عبد اللّه بن مسعود بالنبى صلّى اللّه عليه وسلّم فى هديه ودلّه.

قلت: أمّا أنا فمن ابن مسعود أسكت، ولا أستطيع أنْ اشبّه أحداً برسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، فى شىء من الأشياء، ولا أستحسنه ولا

أجوّزه، وغاية ما تسمح نفسی به أنْ أقول: وكان عبد اللَّه يقتدی برسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فيما تنتهی إليه قدرته وموهبته من اللَّه عزوجل، لا فی كلّ ما كان عليه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فإن ذلك ليس لابن مسعود، ولا للصديق، ولا لمن اتّخذه اللَّه خليلًا، حشرنا اللَّه فی زمرتهم» «۱».

وإذ ثبت أن النبیّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قد شبّه أمير المؤمنين بهارون عليهما السلام، فقد ثبت بذلك بالبداهة أن عليّاً حائز لجميع صفات هارون إلّاالنبوة، وإلّا لما شبّه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم عليّاً بهارون، لعين الدليل القائم على عدم جواز تشبيه ابن مسعود برسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

۲- كون الشیء بمنزلة الشیء يستلزم ترتب أحكامه عليه ... ص: ۳۸۷

ومقتضى كلمات العلماء المحققين فی المسائل والموارد المختلفة

---

(۱) طبقات الشافعية للسبكی ۲/ ۲۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۸

من استدلالاتهم: أنّ كون الشیء بمنزلة الشیء يستلزم ترتّب أحكامه عليه...

فمثلًا يقول الشيخ جمال الدين ابن هشام فی بيان وجوه إستعمال «إلّا» فی كلام العرب:

«الثانی- أن تكون صفةً بمنزلة غير، فيوصف بها وبتاليها جمع منكّر أو شبهه، فمثال الجمع المنكر «لو كان فيهما آلهة إلّااللَّه لفسدتا» «۱»

فلا يجوز فی «إلّا» هذه أنْ تكون للإستثناء، من جهة المعنى، إذ التقدير حينئذٍ: لو كان فيهما آلهة ليس فيهم ليست فی المصدر اللَّه لفسدتا، وذلك يقتضی بمفهومه أنه لو كان فيهما آلهة ... جمع منكر فی الإثبات، فلا عموم له، فلا يصحّ الإستثناء منه. ولو قلت: قام رجال إلّازيداً. لم يصح إتّفاقاً.

وزعم المبرد: أن «إلّا» فی هذه الآية للإستثناء، وأنّ ما بعدها بدل، محتجّاً بأنّ «لو» تدل على الإمتناع، وامتناع الشیء انتفاؤه. وزعم أنّ التفريغ بعدها جائز، وأن نحو: لو كان معنا إلّازيد، أجود كلام.

ويردّه: أنهم لا يقولون: لو جاءنی ديّار أكرمته. ولا: لو جاءنی من أحد أكرمته. ولو كانت بمنزلة النافی لجاز ذلك، كما يجوز: ما فيها ديار، وما جاءنی من أحد. ولمّا لم يجز ذلك دلّ على أنّ الصواب قول سيبويه أنّ إلّاوما بعدها صفة» «۲».

ويقول عبد العزيز البخاری:

«قوله: لكنه فيما لم يسبق فيه الخلاف بمنزلة المشهور من الحديث،

---

(۱) الانبياء ۲۱: ۲۲.

(۲). مغنی اللبيب ۱/ ۹۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۹

وفيما سبق فيه الخلاف بمنزلة الصحيح من الآحاد.

أی: لكن إجماع من بعد الصحابة فی حكم لم يسبق فيه الخلاف، بمنزلة المشهور من الحديث، حتى لا يكفّر جاحده لشبهة الإختلاف، ولكنْ يجوز الزيادة التی هی فی معنى النسخ به، لأن الإختلاف الواقع فيه ممّا لا يعبأ به، وإجماعهم فيما سبق فيه خلاف بمنزلة الصحيح من الآحاد، حتى كان موجباً للعمل دون العلم، بشرط أنْ لا يكون مخالفاً للُاصول، فكان هذا الإجماع حجة على أدنى

المراتب. کذا فی التقویم. وینبغی أنْ یکون مقدماً علی القیاس، کخبر الواحد» «۱».

إذن، کون الشیء بمنزلهٔ الشیء یستلزم ترتّب أحکامه علیه، وهذا دلیل صریح علی أن قول القائل: هذا بمنزلهٔ ذاک، یدل علی العموم. فکون أمیر المؤمنین علیه السلام بمنزلهٔ هارون علیه السلام، یثبت للإمام جمیع المراتب الثابتهٔ لهارون، فالحدیث یدل علی عموم المنزلهٔ.

۳- دلالهٔ الحدیث علی العموم باعتراف عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۸۹

واعترف الشیخ عبد الحق الدهلوی (بشرح المشکاهٔ) بدلالهٔ حدیث المنزلهٔ علی أن عموم منازل هارون ثابتهٔ لسیّدنا الأمیر علیهما السلام، فقد قال بشرح الحدیث: «أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی. قال سعد بن أبی وقاص- وهو أحد العشرهٔ المبشرهٔ- أنّه (صلّی اللَّه علیه وآله) قال لعلی رضی اللَّه عنه: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی. حیث کان أخاه

---

(۱) التحقیق فی شرح المنتخب فی اصول المذهب للأخسیکشی- مبحث الإجماع.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۰

وخلیفته، إلّاأنّه لا نبی بعدی. أی: غیر أنّ الفرق لیس إلّاأنه لیس بعدی نبی، وکان هارون نبیّاً، ولست أنت بنبیّ»....

فلقد فهم الشیخ عبد الحق الدهلوی العموم من هذا الحدیث، ونصّ علی أنّه لا فرق بین أمیر المؤمنین وهارون علیهما السلام إلّافی النبوهٔ، أی: فیکون أمیر المؤمنین علیه السلام الخلیفهٔ بعد النبی، الإمام المعصوم، المفترض الطّاعهٔ، وأعلم القوم وأفضلهم...

۴- دلالته علی العموم باعتراف الفخر الرازی ... ص: ۳۹۰

ویقول الفخر الرازی- فی کلامه الآتی بتمامه-:

«أما الأول فجوابه: إن معنی قوله: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی: إن حالک معی أو عندی کحال هارون من موسی علیهما السلام. وهذا القول یدخل تحته أحوال هارون نفیاً وإثباتا».

فهذا الکلام صریح فی عموم الأحوال، لأنّ کلمهٔ «أحوال» فی هذا الکلام جمع مضاف، والجمع المضاف من صیغ العموم، کما عرفت من کلام القاضی العضد الإیجی فی (شرح المختصر) والعبری فی (شرح المنهاج).

فمراد الرازی من «أحوال هارون» هو جمیع أحواله.

هذا، مضافاً إلی أنّه لو لم یکن مراد الرازی العموم لم یثبت مطلبه من هذا الکلام، لأن إثبات بعض الأحوال فقط لا یستلزم دخول نفی الأمامهٔ فی هذه الأحوال، فلا یثبت مطلوبه وهو إثبات دلالهٔ الحدیث علی نفی الإمامهٔ ... فلابدّ من أن یکون لفظ المنزلهٔ دالًّا علی جمیع الأحوال.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۱

وحینئذٍ یتم- والحمد للَّه- العموم الذی یدّعیه أهل الحق الإمامیهٔ، فإنهم إنما یدّعون العموم بالنسبهٔ إلی الأحوال المعتنی بها، والرازی یثبت هذا العموم بل الأزید منه، ویری شموله للأحوال المنفیّهٔ أیضاً.

لکنّه- ویا للعجب- یعود فینکر العموم، کأسلافه وأخلافه، عناداً للحق وأهله ... ویأتی (الدهلوی) ویدّعی أن ثبوت العموم یستلزم الکذب فی کلام المعصوم والعیاذ باللَّه!!

۵- الدلالهٔ علی العموم فی کلام الدهلوی ... ص: ۳۹۱

ویقول (الدهلوی) فی جواب الإستدلال بحدیث المنزلة:

«وأیضاً: لما شبّه حضرة الأمیر بحضرة هارون- ومعلومٌ أنّ هارون کان خلیفة موسی فی غیبته فی حال حیاته، أما بعد وفاة موسی فکان الخلیفة یوشع ابن نون وکالب بن یوفنا- فاللّازم أنْ یکون حضرة الأمیر خلیفة النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی حال حیاته مدة غیبته لا بعد وفاته، بل الخلیفة بعد وفاته غیره، حتی یکون التشبیه کاملًا، وحمل التشبیه الواقع فی کلام رسول اللّه علی التشبیه الناقص دلیل علی کمال عدم المبالاة بالدین».

وفی کلامه هذا اعتراف بعموم المنزلة، لأنّه یحمل الحدیث- تقلیداً للرازی- علی العموم حتی بالنسبة إلی المنازل المنفیّة، کی یثبت الدلالة علی نفی خلافة الأمیر علیه السلام، ومعلوم أنّ کمال التشبیه لا یکون بغیر عموم المنازل، وحمله علی بعض المنازل حمل علی التشبیه الناقص الذی منعه (الدهلوی).

فظهر أنّ حمل القوم حدیث المنزلة علی بعض المنازل دلیل علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۲

عدم مبالاتهم بالدین، وعدم اهتمامهم بمدالیل کلمات خاتم النبیّین صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... وبهذا یسقط ما زعمه (الدهلوی) من أن الحمل علی الإستثناء المتّصل یستلزم الکذب فی کلام المعصوم، بل إنّ الأمر بالعکس، فإنّ زعم انقطاعه وتأویل «إلّا أنه لا نبی بعدی» ب «عدم النبوّة» یستلزم ذلک ... والحمد للّهفی المبدء والمآب...

ویفید کلام (الدهلوی) فی موضعٍ آخر: أنّ التشبیه یستلزم العموم ... وذلک فی (حاشیة التحفة)، حیث أورد کلاماً لملّا یعقوب الملتانی، فی الجواب عن حدیث «إنی تارک فیکم الثقلین» ... وحاصله: أنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم شبّه أهل بیته بالسفینة، وشبّه أصحابه بالنجوم، لیشیر إلی أنّ الشریعة تؤخذ من الصحابة، والطریقة من أهل البیت...

ومن المعلوم: إن دلالة تشبیه الصحابة بالنجوم علی وجوب أخذ الشریعة منهم، تتوقف علی حمل التشبیه علی العموم، وإلّا فلا تتم تلک الدلالة، وبأیّ وجهٍ حمل التشبیه فی حدیث النجوم المزعوم علی العموم، فإنّ به یحمل التشبیه فی حدیث المنزلة الصحیح المتواتر علی العموم...

لکنّ «الأصحاب» فی حدیث النجوم فی طرق الإمامیة هم «أهل البیت ...» فمن أهل البیت تؤخذ الشریعة والطریقة معاً.

۶- الدلالة علی العموم فی کلام ابن روزبهان ... ص: ۳۹۲

ویعترف الفضل ابن روزبهان بدلالة الحدیث الشریف علی حصول جمیع الفضائل لأمیر المؤمنین علیه السلام- عدا النبوة-، واعترافه بهذا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۳

عجائب الألطاف الإلهیّة الخفیّة ... وهذا نصّ کلامه:

«هذا من روایات الصّحاح، وهذا لا یدل علی النص کما ذکره العلماء، ووجه الإستدلال به: إنه نفی النبوة من علی وأثبت له کلَّ شیء سواه، ومن جملته الخلافة. والجواب: إن هارون لم یکن خلیفةً بعد موسی، لأنه مات قبل موسی علیه السلام، بل المراد استخلافه بالمدینة حین ذهابه إلی تبوک، کما استخلف موسی هارون حین ذهابه إلی الطور، لقوله تعالی: «اخلفنی فی قومی» «۱»

.وأیضاً: یثبت به لأمیر المؤمنین فضیلة الاخوة والمؤازرة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی تبلیغ الرسالة، وغیرها من الفضائل، وهی مثبتةٌ یقیناً لا شک فیه» «۲».

أقول:

فکلامه یدل علی العموم بلفظ «الفضائل» وهو جمع معرف باللام، وهو من صیغ العموم کما عرفت من تصریحات القوم...

وإذْ ثبت دلالة الحديث على ثبوت جميع الفضائل لأمير المؤمنين عليه السلام، ثبت دلالته على الأفضلية، وبذلك يسقط تقوّلات ابن تيمية والأعور وأمثالهما في هذا الباب.

أمّا نفي الدلالة على الخلافة بسبب وفاة هارون في زمن حياة موسى، فسيأتي الجواب عنه بأبلغ الوجوه، إن شاء اللَّه تعالى.

---

(۱) الأعراف: ۱۴۲.

(۲) ابطال نهج الباطل. انظر: دلائل الصدق ۲/ ۳۸۹.

۷- الدلالات على العموم من كلام المولوي محمد إسماعيل ... ص: ۳۹۴

واعترف بذلك أيضاً ابن أخ (الدهلوي): المولوي محمد إسماعيل الذي فاق عمه وأسلافه في التعصّب والتصلّب المقيت ... وهذه عبارته معرّبةً:

«واعلم أيضاً: أن لبعض الكاملين مشابهةً مع أنبياء اللَّه في أحد الكمالات، ولبعضهم في كمالين، ولبعضهم في ثلاثة، ومنهم من يشابههم في جميع الكمالات ... فللإمامة- إذاً- مراتب مختلفة، وبعضها أكمل من بعض ... هذا بيان حقيقة مطلق الإمامة ... وعلى هذا، كان إمامة من يشابه الأنبياء في جميع الكمالات أكمل من إمامة سائر الكاملين، فلا يبقى والحال هذه لا محالة امتياز لهذا الإمام الأكمل عن الأنبياء إلّابنفس مرتبة النبوة...

وحينئذٍ جاز أنْ يقال: إنه لو كان نبي بعد خاتم النبيّين لكان شخص أكمل الكاملين، ومن هنا ورد في الحديث: لو كان بعدي نبي لكان عمر «۱». وجاز أن يقال بأنّه لا فرق بينه وبين النبي إلّابمنصب النبوّة، كما ورد عنه في حق علي رضي اللَّه عنه: أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبي بعدي» «۲».

وبهذا التصريح تصير جميع التلفيقات الواردة في كتب أسلاف الرجل هباءً منثوراً.

---

(۱)

هذا حديث موضوع كما لا يخفى على من راجع قسم حديث أنا مدينة العلم، من كتابنا.

(۲) منصب امامت- آخر الفصل الأول.

۸- الدلالة على العموم من كلام الخجندي على ضوء الحديث ... ص: ۳۹۵

وروى شهاب الدين أحمد عن الحافظ أبي نعيم الإصفهاني في كتاب (الحلية) أحاديث هذا رابعها:

«عن أبي برزة- قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وبارك وسلّم: إنّ اللَّه عزوجل عهد إليَّ عهداً، فقلت: يا رب، بيّنه لي، فقال: إسمع، فقلت: سمعت، فقال: إنّ علياً راية الهدى وإمام أوليائي ونور من أطاعني، وهو الكلمة التي ألزمتها المتّقين، من أحبّه أحبّني، ومن أبغضه أبغضني، فبشّره بذلك. فجاء علي- رضي اللَّه عنه- فبشّرته، فقال: يا رسول اللَّه، أنا عبد اللَّه وفي قبضته، إنْ يعذّبني فبذنبي، وإنْ يتمّ لي الذي بشّرتني به فاللَّه أولى بي. قال صلّى اللَّه عليه وآله وبارك وسلّم قلت: اللهم اجلُ قلبه واجعل ربيعه الإيمان. فقال اللَّه عزوجل: قد فعلت به ذلك. ثم إنه رفع إليّ أنه سيخصّه من البلاء بشيء لم يخصّ به أحداً من أصحابي. فقلت: يا رب أخي وصاحبي! فقال: إن هذا شيء قد سبق، إنّه مبتلي ومبتلى به» «۱».

قال شهاب الدین: «روی الأربعهٔ الحافظ أبو نعیم».

قال: «وقال الشیخ الإمام العالم العامل العارف الکامل جلال الدین أحمد الخجندی- حفّ مرقده بأنواع الفیض الصمدی-: وهو- رضی اللَّه تعالی عنه- سید الأولیاء بعد رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم- إذْ ولایته من ولایهٔ رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وعلی آله بارک وسلّم- بلا واسطهٔ. وکذا علمه من علمه، وحکمته من حکمته، وشجاعته من

---

(۱) حلیهٔ الاولیاء ۱/ ۶۶- ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۶

شجاعته، وکذا سائر الکمالات، إلّافیما استثناه، یعنی قوله: غیر أنّه لا نبی بعدی» «۱».

أقول:

فإذن، یکون أمیر المؤمنین علیه السلام بولایته وعلمه وحکمته وسائر الکمالات- عدا النبوهٔ- أفضل من بَعد النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ... فالحدیث الشریف یدل علی أفضلیته فإمامته بلا فصل، لقبح تقدیم المفضول علی الفاضل، کما هو ظاهر من تصریحات والد (الدهلوی) فضلًا عن غیره من الأفاضل.

علی أنّ الإمامهٔ علی رأس الکمالات- کما هو ظاهر الفخر الرازی فی (نهایهٔ العقول)- فهو بهذا السبب أیضاً یتلو النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، إذ لو لم یکن إماماً کان تابعاً، ولانتفی عنه عمدهٔ الکمالات، وهو خلف.

وبالجملهٔ، فقد ظهر من هذا التقریر المستفاد من الحدیث المروی فی (الحلیهٔ) دلالهٔ حدیث المنزلهٔ علی عموم المنزلهٔ ... وسقطت محاولات المنکرین من الأولین والآخرین، والحمد للَّهرب العالمین.

۹- قوله «ص»: ما سألت اللَّه لی شیئاً إلّاسألت لک مثله ... ص: ۳۹۶

ومن أقوی الأدلّهٔ علی ثبوت جمیع الکمالات والفضائل لأمیر المؤمنین علیه السلام عدا النبوّهٔ ... هو الحدیث الذی أخرجه جمع غفیر

---

(۱) توضیح الدلائل- مخلوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۷

من الائمهٔ الکبار أمثال:

ابن أبی عاصم

وأحمد بن عمرو الشیبانی

ومحمد بن جریر الطبری

وسلیمان بن أحمد الطبرانی

وأبی حفص ابن شاهین

وأبی نعیم الإصفهانی

وابن المغازلی الشافعی

والموفّق بن أحمد الخطیب الخوارزمی

ومحمد بن یوسف الزرندی

والسید شهاب الدین أحمد

وجلال الدين السيوطى

وإبراهيم الوصّابى اليمنى

وعلى المتّقى الهندى

ومحمد صدر العالم

وإليك نصّه:

«عن على قال: وجعت وجعاً، فأتيت النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-، فاقامنى فى مكانه، وقام يصلّى، وألقى علىَّ طرف ثوبه، ثم قال: برئت يا ابن أبى طالب، فلا بأس عليك. ما سألت اللَّه لى شيئاً إلّاسألت لك مثله، ولا سألت اللَّه شيئاً إلّاأعطانيه، غير أنّه قيل لى: إنه لا نبى بعدك. فقمت فكأنّى ما اشتكيت.

ابن أبى عاصم، وابن جرير وصحّحه- طس، وابن شاهين فى

السنّة» «۱».

وقال النسائى:

«أنبأنا عبد الأعلى بن واصل بن عبد الأعلى قال: ثنا على بن ثابت قال: ثنا منصور بن أبى الاسود، عن يزيد بن أبى زياد، عن سليمان بن عبد اللَّه بن الحارث، عن جدّه، عن على- رضى اللَّه عنه- قال:

مرضت فعادنى رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فدخل علىَّ وأنا مضطجع، فاتّكى إلى جنبى ثم سجّانى بثوبه، فلمّا رآنى قد هدأت قام إلى المسجد يصلى، فلمّا قضى صلاته جاء فرفع الثوب عنى وقال: قم يا على فقد برئت، فقمت كأنْ لم أشتك شيئاً قبل ذلك، فقال: ما سألت ربّى شيئاً فى صلاتى إلّاأعطانى، وما سألت لنفسى شيئاً إلّاوقد سألت لك.

قال أبو عبد الرحمن: خالفه جعفر الأحمر فقال: عن يزيد بن أبى زياد، عن عبد اللَّه بن الحارث، عن على قال: وجعت وجعاً شديداً، فأتيت النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فأقامنى فى مكانه وقام يصلّى، وألقى علىَّ طرف ثوبه ثم قال: قم يا على فقد برئت لا بأس عليك، وما دعوت اللَّه لنفسى بشيىء إلّادعوت لك مثله، وما دعوت بشيىء إلّاقد استجيب لى. وقال: اعطيت إلّاأنه قيل لى: لا نبى بعدك» «۲».

ورواه ابن المغازلى بسنده عن جعفر الأحمر:

...«ما دعوت لنفسى بشىء إلّادعوت لك بمثله، ولا دعوت بشىء إلّااستجيب لى- أو قيل قد اعطيته- إلّاأنّه لا نبى بعدى» «۳».

---

(۱) كنز العمال ۱۳/ ۱۷۰ رقم ۳۶۵۱۳.

(۲) السنن الكبرى ۵/ ۱۵۱ رقم ۸۵۳۲، ۸۵۳۳.

(۳) المناقب للمغازلى: ۱۵۰ رقم ۱۷۸.

وكذا رواه الخطيب الخوارزمى عن جعفر بطريق ابن أبى عاصم «۱».

والزرندى بقوله: «فضيلة كل الفضائل دونها، ومنقبة غالب الحفاظ يروونها. روى الإمام عبد اللَّه بن الحارث: قلت لعلى: أخبرنى بأفضل منزلتك من رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال: نعم، بينا أنا نائم عنده وهو يصلّى، فلمّا فرغ من صلاته قال: يا على، ما سألت اللَّه من الخير إلّا سألت لك مثله، وما استعذت من الشرّ إلّااستعذت لك مثله. وفى روايةٍ قال: وجعت وجعاً فأتيت النبى» «... ۲».

وشهاب الدين أحمد عن الصالحانى بإسناده إلى المحاملى بإسناده، وعن الطبرى وعن الزرندى «۳ ...» عن ابن الحارث عن على عليه

الصلاهٔ والسلام.

وروی الوصّابی: «عن أمیر المؤمنین أبی الحسن علی بن أبی طالب رضـی اللّه عنه قال قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی وجع وجعته: یا علی، قم، فقد برئت، وما سألت اللّه شـیئاً إلّاسألت لک مثله، إلّاأنه قیل: لا نبوهٔ بعدک. أخرجه أبو نعیم فی فضائل الصـحابهٔ» «۴».

وقال محمد صدر العالم: «أخرج ابن أبی عاصم وابن جریر- وصحّحه- والطبرانی فی الأوسط وابن شاهین فی السنّهٔ عن علی قال... وأخرج أبو نعیم فی فضائل الصحابهٔ عن علی قال قال رسول

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۱۰ رقم ۱۱۷.

(۲) نظم درر السمطین: ۱۱۹.

(۳) توضیح الدلائل- مخطوط.

(۴) الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

اللّه» «... ۱».

واعلم:

إنه لم یرد فی لفـظ الحـدیث- فی بعض طرقه- قوله: «إلّما أنه قیـل لی لاـ نـبی بعـدک». فراجع إن شـئت روایـهٔ النسـائی، والمحـاملی، والخوارزمی، والمحبّ الطبری، والسیوطی، والمتّقی وغیرهم «۲».

۱۰- قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: علی نفسی ... ص: ۴۰۰

روی المولوی محمد مبین «۳» عن السیوطی قال:

«قال ابن النجار فی تاریخه معنعناً عن قیس بن أبی حازم عن عمرو بن العاص قال: لما قدمت من غزوهٔ السلاسل- وکنت أظن أنّه لیس أحـد أحبّ إلی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم منّی- قلت: یا رسول اللّه، أیّ الناس أحب إلیک؟ قال: عائشـهٔ. قلت: إنی أسألک عن الرّجال. قال: فإذن أبوها. قلت: یا رسول اللّه فأین علی؟ فالتفت إلی أصـحابه فقال: إن هـذا یسألنی عن النفس. وفی روایهٍ: قال فتی من الأنصار: فما بال علی؟ فقال

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

(۲) الخصائص، تقدم قریباً، المناقب للخوارزمی: ۸۶، کنز العمال ۱۳/ ۳۶۳۶۸، ذخائر العقبی: ۱۲۰، الریاض النضرهٔ ۳/ ۱۱۹.

(۳) هو: المولوی محمـد مبین اللکهنوی، الشیخ الفاضل الکبیر، أحـد الفقهاء الحنفیـهٔ، المتوفی سـنهٔ ۱۲۲۵. کـذا فی نزههٔ الخواطر ۷/ ۴۰۳.

له النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: هل رأیت أنّ أحداً یسئل عن نفسه؟!

وأخرج ابن النجار فی تاریـخ بغداد من طریقه: قالت فاطمهٔ، یا رسول اللّه لم تقل فی علی شـیئاً؟ قال: علی نفسـی فمن رأیتیه یقول فی نفسه!».

ثم قال المولوی المذکور: «فکلّ صـفهٍ اتّصف النبی بها فإنّ علی المرتضی متصف بها، سوی النبوّهٔ الخاصّهٔ المختصهٔ بالرسول کما قال

فی حدیث آخر: لا نبی بعدی» «۱».

۱۱- قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم له: انّک لتسمع ما أسمع ... ص: ۴۰۱

قال السید شهاب الدین أحمد: «ولا یخفی أن مولانا أمیر المؤمنین قد شابه النّبی صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم فی کثیرٍ بل فی أکثر الخصال الرضیّهٔ والفعال الزکیّهٔ، وعاداته وعباداته وأحواله، وقد صحّ ذلک له بالأخبار الصحیحهٔ والآثار الصّریحهٔ، ولا یحتاج إلی إقامهٔ الدلیل والبرهان، ولا یفتقر إلی إیضاح حجهٍ وبیان، وقد عدَّ بعض العلماء بعض الخصال لأمیر المؤمنین علی، التی هو فیها نظیر سیدنا النبی الأمی. فقال:

هو نظیره من وجوه: نظیره فی الأصل بدلیل شاهد النسب الصریح بینهما بلا ارتیاب، ونظیره فی الطهارهٔ بدلیل قوله تعالی: «إنّما یرید اللَّه

---

(۱) وسیلهٔ النجاهٔ فی مناقب السادات: ۶۹، وهو فی کنز العمال ۱۳/ ۱۴۲ ضمه ح ۳۶۴۴۶ عن ابن النجّار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۰۲

لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» «۱»

. ونظیره فی آیهٔ ولی الأمهٔ بدلیل قوله تعالی: «إنما ولیّکم اللَّه ورسوله والذین آمنوا الذین یقیمون الصلاهٔ ویؤتون الزکاهٔ وهم راکعون». ونظیره فی الأداء والتبلیغ بدلیل الوحی الوارد علیه یوم إعطاء سورهٔ براءهٔ لغیره، فنزل جبرئیل علیه الصلاهٔ والسلام وقال: لا یؤدّیها إلّاأنت أو من هو منک، فاستعادها منه، فأدّاها علی رضی اللَّه عنه بوحی اللَّه تعالی فی الموسم. ونظیره فی کونه مولی الامهٔ بدلیل قوله صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم: من کنت مولاه فهذا علی مولاه. ونظیره فی مماثلهٔ نفسیهما وأنّ نفسه قامت مقام نفسه وأن اللَّه تعالی أجری نفس علی مجری نفس النبی صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم فقال: «فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبنائنا وأبناءکم ونسائنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» «۲»

. ونظیره فی فتح بابه فی المسجد کفتح باب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلم وجواز دخول المسجد جنباً کحال رسول اللَّه علی السواء.

هذا معنی کلامه.

ومن تتبع أحواله فی الفضائل المخصوصهٔ، وتفحص أحواله فی الشمائل المنصوصهٔ، یعلم أنه- کرّم اللَّه تعالی وجهه- بلغ الغایهٔ فی اقتفاء آثار سیدنا المصطفی، وأتی النهایهٔ فی اقتباس أنواره، حیث لم یجد فیه غیره مقتضی، وقد قال رحمه اللَّه ورضوانه علیه فی خطبهٔ طویلهٔ له:

وقد علمتم موضعی من رسول اللَّه (صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم)

---

(۱) الأحزاب: ۳۳.

(۲) آل عمران: ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۰۳

بالقرابهٔ القریبهٔ والمنزلهٔ الخصیصهٔ، وضعنی فی حجره وأنا ولید، یضمّنی إلی صدره، ویکنفنی فی فراشه، ویشمّنی عرفه، وکان یمضغ الشیء ثم یلقمنیه، وما وجد لی کذبهً فی قول ولا خطلهً فی فعل.

ولقد قرن اللَّه تعالی به من لدن أن کان فطیماً أعظم ملک من الملائکهٔ، یسلک به سبیل المکارم ومحاسن أخلاق العالم لیله ونهاره.

ولقد کنت أتّبعه اتباع الفصیل أثر امّه، یرفع لی کلّ یوم علماً من أخلاقه، ویأمرنی بالإقتداء به.
ولقد کان یجاور فی کلّ سنهٔ بحراء، فأراه ولا یراه غیری، ولم یجمع بیت واحد یومئذ فی الإسلام غیر رسول اللّه وخدیجهٔ وأنا ثالثهما، أری نور الوحی والرسالهٔ وأشمّ ریح النبوهٔ.
ولقد سمعت رنّهٔ الشیطان حین نزل الوحی علیه فقلت: یا رسول اللّه ما هذه الرنهٔ؟ فقال: هذا الشیطان قد أیس من عبادته، إنک لتسمع ما أسمع وتری ما أری، إلّاأنک لست بنبی ولکنک وزیر وإنک لعلی خیر» «۱».

۱۲– قوله «ص»: اللّهم انی أقول کما قال أخی موسی ... ص: ۴۰۳

ومن الأدلهٔ القاطعهٔ علی عموم المنزلهٔ قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: اللّهم إنی أقول کما قال أخی موسی: اللهم اجعل لی وزیراً من أهلی أخی علیّاً أشدد به أزری وأشرکه فی أمری، کی نسبّحک کثیراً ونذکرک کثیراً، إنک کنت بنا بصیراً». وهذا الحدیث أخرجه:

---

(۱) توضیح الدلائل– مخلوط.

أحمد بن حنبل

وابن مردویه

وأبو إسحاق الثعلبی

وأبو نعیم الإصبهانی

وأبو بکر الخطیب

وابن المغازلی الشافعی

وابن عساکر الدمشقی ...

وسبط ابن الجوزی الحنفی

وشهاب الدین أحمد

وجلال الدین السیوطی

وعلی المتقی الهندی

وشیخ بن علی الجفری

والمیرزا محمد البدخشانی

ومحمد بن إسماعیل الأمیر

وغیرهم من أعلام المحدّثین ...

قال المحبّ الطبری: «عن أسماء بنت عمیس قالت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول: اللهم إنی أقول کما قال أخی موسی: اللهم اجعل لی وزیراً من أهلی أخی علیّاً، اشدد به أزری وأشرکه فی أمری، کی نسبّحک کثیراً ونذکرک کثیراً إنک کنت بنا بصیراً. أخرجه أحمد فی المناقب. والمراد بالأمر غیر النبوهٔ» «۱».

---

(۱) الریاض النضرهٔ ۳/ ۱۱۸.

ورواه أبو نعيم عن ابن عباس ثم قال: «قال ابن عباس: فسمعت منادياً ينادی يا أحمد: قد اعطيت ما سألت. فقال النبی صلّی اللّه عليه وسلّم لعلی: يا أبا الحسن إرفع يدک إلی السماء فادع ربک واسأله يعطک. فرفع علی يده إلی السماء وهو يقول: اللهم اجعل لی عندک عهداً واجعل لی عندک ودّاً. فأنزل اللّه علی نبيه صلّی اللّه عليه وسلّم: «إنّ الذين آمنوا وعملوا الصالحات سيجعل لهم الرحمن ودّاً» «۱»

. فتلاها النبی صلّی اللّه عليه وسلّم علی أصحابه فعجبوا من ذلک عجباً شديداً. قال النبی صلّی اللّه عليه وسلّم: بم تعجبون؟! إن القرآن أربعة أرباع، فربع فينا أهل البيت خاصة وربع فی أعدائنا وربع حلال وحرام وربع فرائض وأحكام. وإن اللّه أنزل فی علی كرائم القرآن» «۲».

ورواه ابن المغازلی بسنده عن ابن عباس كذلک «۳».

وسبط ابن الجوزی عن أحمد فی المناقب عن أسماء كما تقدم «۴».

وشهاب الدين أحمد عن المحبّ الطبری عن أحمد فی المناقب «۵».

وقال السيوطی: «أخرج ابن مردويه والخطيب وابن عساكر عن أسماء بنت عميس قالت: رأيت رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم بأزاء ثبير وهو يقول: أشرق ثبير، أشرق ثبير، اللهم إنی أسألک بما سألک أخی موسی أن تشرح صدری وأن تيسّر أمری وأنْ تحل عقدةً من لسانی يفقهوا

---

(۱) مريم: ۹۶.

(۲) منقبة المطّهرين- مخطوط.

(۳) المناقب لابن المغازلی: ۲۷۰ رقم ۳۷۵.

(۴) تذكرة خواص الامّة: ۲۶.

(۵) توضيح الدلائل- مخطوط.

قولی واجعل لی وزيراً من أهلی علياً أخی أشدد به أزری وأشركه فی أمری كی نسبّحک كثيراً ونذكرک كثيراً إنک كنت بنا بصيراً» «۱».

ومن الواضح جداً، أنه كما كان سؤال موسی دليلًا علی أفضلية هارون من بعد موسی عليهما السلام وأولويّته بالقيام مقامه والخلافة عنه، كذلک سؤال النبی صلّی اللّه عليه وآله نفس ما سأل موسی، فإنه يدل علی ثبوت جميع ما ثبت لهارون لمولانا أمير المؤمنين عليه السلام، والمنكر لهذه الدلالة مكابر لا يصغی إلی طغيانه وعدوانه، ولا يلتفت ولا يحتفل بشأنه وشنآنه.

وذكر ولی اللّه الدهلوی إنه إنما سأل موسی هذه السؤالات لاحتياجه إليها، من جهة تعذّر تحمل أعباء الرسالة بدونها «۲». فتكون وزارة أمير المؤمنين عليه السلام للنبی صلّی اللّه عليه وآله من جملة الامور التی كان يحتاج إليها فی تحمل أعباء الرسالة. وناهيک به دليلًا زاهراً علی الأفضلية العامة.

وأيضاً فإن «الأمر» عام، فيكون كل ما ثبت لهارون ثابتاً للأمير عليه السلام. وقد تقدم عن المحبّ الطبری أن المراد من الأمر كل الأمور عدا النبوة ... فالعصمة والأفضلية ووجوب الطاعة والإتّباع، امور ثابتة للأمير لا يشركه فيها أحد.

---

(۱) الدر المنثور ۵/ ۵۴۴- ۵۴۶، والآية فی سورة مريم ۱۹ رقم ۹۶.

(۲) إزالة الخفا الفصل السادس من المقصد الأول، فی عمومات القرآن.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۰۹

هل کانت الخلافة من منازل هارون؟ قال الدهلوی: لا نسلّم ...! ص: ۴۰۹

الرد علی دعوی التنافی بین الخلافة والنبوة ... ص: ۴۰۹

اشارة

قوله:

الثانی: إنّا لا نسلّم أن من منازل هارون من موسی خلافته عنه بعد الموت، إذ لو بقی هارون بعد موسی لکان رسولًا مستقلًا فی التبلیغ ولم تنقطع عنه هذه المرتبة آناًمّا، وهی تنافی الخلافة، لأن الخلافة نیابة النبی، وأیّ مناسبة بین الأصالة والنیابة!

أقول:

وکما أوضحنا بطلان الوجه الأول، سنوضّح بطلان هذا الوجه، فی الوجوه الآتیة، لیقف الکل- لاسیّما أولیاؤه وأتباعه- علی حقیقة حال هذا الرّجل، من النواحی العلمیة والنفسیّة، ومدی اطّلاعه علی الحقائق الدینیة والتزامه بما جاء فی الکتاب والسنّة وکلمات المحققین، من محدّثین ومتکلمین ومفسّرین...

فمن الوجوه علی بطلان هذه المناقشة:

۱- استلزامها لغویّة حدیث المنزلة ... ص: ۴۰۹

إن دعوی التنافی بین الخلافة والنبوة إبطال لما تقدّم منه من حمل حدیث المنزلة علی المنزلة المعهودة، لأنّ الحمل المذکور کان علی أساس

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۰

ثبوت الخلافة لهارون، وتشبیه الخلافة العلویة بالخلافة الهارونیة، أما إذا أنکر أصل خلافة هارون عن موسی- بزعم التنافی بینها وبین رسالته لو بقی حیّاً من بعده- سقط الحمل المزعوم، وبسقوطه لا یبقی أیّ معنی لحدیث المنزلة.

فهل یلتزم (الدهلوی) بلغویّة کلام النبی الذی «لا ینطق عن الهوی إنْ هو إلّاوحی یوحی»؟

۲- إنها تکذیب صریح لصریح القرآن ... ص: ۴۱۰

إنّ خلافة هارون عن موسی ثابتة بالنص الصریح من کتاب اللَّه سبحانه وتعالی، الکتاب الذی «لا یأتیه الباطل من بین یدیه ولا من خلفه» «۱»

...

قال اللَّه عزوجل: «وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» «۲»

.فموسی یستخلف هارون، و (الدهلوی) یقول: «لا نسلّم، لمنافاة الخلافة للنبوة»!!

۳- إنّها باطلة بإجماع المفسّرین ... ص: ۴۱۰

ولو أنّ مشکّکاً سوّلت له نفسه تحریف هذا النصّ الصریح من القرآن الکریم علی استخلاف هارون، بتأویل سخیفٍ وتوجیه غیر

وجيه، لكان

(۱) فصلت ۴۱: ۴۲.

(۲) سورة الأعراف: ۷، الآية ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۱

مردوداً باتّفاق المفسّرين على الإستخلاف، وصراحة كلماتهم فى ذلك بلا خلاف، وإليك نصوص عبارات بعضهم فى تفسير الآية:

* أبو الليث السمرقندى: ««وقال موسى لأخيه هارون» يعنى: قال له قبل انطلاقه إلى الجبل: «اخلفنى فى قومى» يعنى: كن خليفتى على قومى «وأصلح» يعنى: مرهم بالصّلاح ويقال: وأصلح بينهم «ولا تتّبع سبيل المفسدين» يعنى: ولا تتّبع طريق العاصين ولا ترض به، واتّبع سبيل المطيعين» «۱».

* الثعلبى: ««وقال موسى» عند انطلاقه «لأخيه هارون اخلفنى» كن خليفتى. «فى قومى وأصلح» وأصلحهم بحملك إيّاهم على طاعة اللّٰه وعبادته» «۲».

* البغوى: ««وقال موسى» عند انطلاقه إلى الجبل للمناجاة «لأخيه هارون اخلفنى» كن خليفتى «فى قومى»» «۳»

.* الزمخشرى: ««وقال موسى لأخيه هارون» وهارون عطف بيان لأخيه. وقرىء بالضم على النداء: «اخلفنى فى قومى» كن خليفتى فيهم «وأصلح ولا تتّبع سبيل المفسدين» وكن مصلحاً. أى وأصلح ما يجب أنْيصلح من امور بنى إسرائيل، ومن دعاك منهم إلى الفساد فلا تتّبعه ولا تطعه» «۴».

* الرازى: «وأمّا قوله: «وقال موسى لأخيه هارون» «۵»

فقوله هارون عطف بيان لأخيه. وقرىء بالضم على النداء. «اخلفنى فى

(۱) تفسير أبى الليث السمرقندى ۱/ ۵۶۷.

(۲) الكشف والبيان فى تفسير القرآن/ تفسير الثعلبى- مخطوط.

(۳) معالم التنزيل ۲/ ۱۶۳.

(۴) الكشاف ۲/ ۱۱۱.

(۵) الاعراف ۷: ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۲

قومى» كن خليفتى فيهم «وأصلح» وكن مصلحاً، أو وأصلح ما يجب أنيصلح من امور بنى إسرائيل، ومن دعاك منهم إلى الإفساد فلا تتّبعه ولا تطعه.

فإن قيل: إن هارون كان شريك موسى عليه السلام فى النبوة، فكيف جعلَهُ خليفةً لنفسه، فإن شريك الإنسان أعلى حالًا من خليفته، وردُّ الإنسان من المنصب الأعلى إلى الأدون يكون إهانة.

قلنا: الأمر وإن كان كما ذكرتم إلّاأنه كان موسى عليه السلام هو الأصل فى تلك النبوة» «۱».

* النيسابورى: ««اخلفنى فى قومى» كن خليفتى فيهم «وأصلح» وكن مصلحاً أو أصلح ما يجب أن يصلح من أمور بنى اسرائيل. ومن دعاك إلى الإفساد فلا تتّبعه. وإنما جعل خليفةً مع أنّه شريكه فى النبوة بدليل: «وأشركه فى أمرى» والشريك أعلى حالًا من الخليفة، لأنّ نبوة موسى كانت بالأصالة ونبوة هارون بتبعيتهُ، فكأنّه خليفته ووزيره» «۲».

* البيضاوى: ««وقال موسى لأخيه هارون اخلفنى فى قومى» كن خليفتى فيهم «وأصلح» ما يجب أنْ يصلح من أمورهم. أو كن مصلحاً

«ولا تتّبع سبیل المفسدین» ولا تتّبع من سلک الإفساد، ولا تطع من دعاک إلیه» «۳».

* النسفی: ««وقال موسی لأخیه هارون» هو عطف بیان لأخیه «اخلفنی فی قومی» کن خلیفتی فیهم «وأصلح» ما یجب أنْ یصلح من أمور بنی إسرائیل» «۴».

---

(۱) تفسیر الرازی ۱۴/ ۲۳۶.

(۲) تفسیر النیسابوری ۳/ ۳۱۴.

(۳) تفسیر البیضاوی ۱/ ۳۵۸.

(۴) تفسیر النسفی ۲/ ۷۴ ط هامش الخازن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۳

* ابن کثیر: «فلمّا تمّ المیقات، وعزم موسی علی الذهاب إلی الطّور، کما قال تعالی: «یا بنی إسرائیل قد أنجیناکم من عدوّکم وواعدناکم جانب الطور الأیمن» «۱»

الآیة. فحینئذٍ استخلف موسی علی بنی اسرائیل أخاه هارون ووصّاه بالإصلاح وعدم الإفساد. وهذا تنبیه وتذکیر، وإلّا فهارون علیه السلام نبیّ شریف کریم علی اللَّه، له وجاهة وجلالة. صلوات اللَّه وسلامه علیه وعلی سائر أنبیاء اللَّه» «۲».

* أبو السعود: ««وقال موسی لأخیه هارون» حین توجّه إلی المناجاة حسبما أمر به «اخلفنی» أی کن خلیفتی «فی قومی» وراقبهم فیما یأتون وما یذرون» «۳».

* السیوطی: ««اخلفنی» کن خلیفتی «فی قومی وأصلح» أمرهم» «۴».

* الشربینی ...: «أی: قال له عند ذهابه إلی الجبل للمناجاة٪ «اخلفنی» أی: کن خلیفتی «فی قومی وأصلح» أی ما یجب أن یصلح من أمورهم أو کن مصلحاً» «۵».

۴- إنّها مردودة بکلمات أرباب السّیر والتواریخ ... ص: ۴۱۳

وکلمات أرباب السّیر أیضاً تنادی ببطلان دعوی التنافی بین الخلافة

---

(۱) طه ۲۰: ۸۰.

(۲) تفسیر ابن کثیر ۲/ ۲۳۳- ۲۳۴.

(۳) تفسیر أبی السعود ۲/ ۲۹۳.

(۴) تفسیر الجلالین ۱۶۷.

(۵) السراج المنیر/ تفسیر الخطیب الشربینی ۱/ ۵۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۴

والنبوّة، وإلیک بعضها:

* الثعلبی: «قال أهل السّیر وأصحاب التواریخ: لمّا أهلک اللَّه فرعون وقومه. قال موسی: إنی ذاهب إلی الجبل لمیقات ربّی، وآتیکم بکتابٍ فیه بیان ما تأتون وما تذرون، وواعدهم ثلاثین لیلة، واستخلف علیهم أخاه هارون» «۱».

* الکسائی: «فلمّا عبر موسی البحر، سار فی بنی إسرائیل یرید الطّور، فإذا هم بقوم قد اتّخذوا أصناماً وهم عاکفون علی عبادتها، فقال السفهاء منهم- وکانوا قریبی العهد بعبادة الأصنام- یا موسی اجعل لنا إلهاً کما لهم آلهة. قال: إنکم قوم تجهلون. فقال لهم: إنّ هؤلاء

متبر ما هم فیه وباطل ما کانوا یعملون. ثم قال: أغیر اللَّه أبغیکم إلهاً وهو فضّلکم علی العالمین. فاستغفروا اللَّه ممّا قلتم. فسار القوم وفی قلوبهم حبّ الأصنام، حتی قرب من الطّور، فاستخلف أخاه هارون علی قومه» «۲».

* ابن الأثیر: «فلمّا أهلک اللَّه فرعون وأنجی بنی إسرائیل، قالوا: یا موسی ائتنا بالکتاب الذی وعدتنا، فسأل موسی ربّه ذلک، فأمره أنْ یصوم ثلاثین یوماً ویتطهّر ویطهّر ثیابه، ویأتی إلی الجبل جبل طور سیناء لیکلّمه ویعطیه الکتاب، فصام ثلاثین یوماً أوّلها أول ذی القعدة، وسار إلی الجبل، واستخلف أخاه هارون علی بنی إسرائیل» «۳».

* العینی: «النوع الحادی والثلاثون فی قصة السّامری: قال تعالی: «واتّخذ قوم موسی من بعده» «۴» الآیة. قالوا: لمّا ذهب موسی علیه

(۱) عرائس المجالس فی قصص الانبیاء: ۲۰۸.

(۲) قصص الانبیاء- مخطوط.

(۳) الکامل فی التاریخ ۱/ ۱۴۵.

(۴) الأعراف: ۱۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۵

السلام إلی الجبل لمیقات ربّه استخلف علی قومه أخاه هارون علیه السلام» «۱».

۵- إنّها منقوضة بتصریحات المتکلّمین ... ص: ۴۱۵

وعلماء الکلام أیضاً یصرّحون باستخلاف موسی هارون:

* الدیار بکری: «وخلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب علی أهله، وأمره بالإقامة فیهم، فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا لَهُ وتخضیفاً منه، فلمّا قالوا ذلک أخذ علی سلاحه ثم خرج، حتی أتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- وهو نازل بالجرف- فقال: یا نبی اللَّه، زعم المنافقون أنّک انما خلّفتنی إلّاأنک استثقلتنیوتخفّفت منّی! فقال: کذبوا، ولکنی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع وأخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی- یا علی- أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، فرجع علیّ إلی المدینة، ومضی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لسفره. کذا فی الإکتفاء وشرح المواقف.

وقال الشیخ أبو إسحاق الفیروزانی فی عقائده: أی حین توجّه إلی میقات ربه استخلف هارون فی قومه» «۲».

* أبو شکور الکشی فی (التمهید): «وهارون علیه السلام کان خلیفةَ موسی فی حیاته، ولم یکن بعد وفاته، لأنه مات قبل موسی علیه السلام».

* الشریف الجرجانی: «الجواب: منع صحة الحدیث. کما منعه الآمدی، وعند المحدثین: إنه صحیح، وإنْ کان من قبیل الآحاد، أو نقول-

(۱) عقد الجمان فی تاریخ اهل الزمان، فصل قصة موسی، النوع الحادی والثلاثون.

(۲) تاریخ الخمیس ۲/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۶

علی تقدیر صحته- لا عموم له فی المنازل، بل المراد استخلافه علی قومه، کما فی قوله: «اخلفنی فی قومی» «۱» لاستخلافه علی المدینة، أی المراد من الحدیث: إنّ علیاً خلیفة منه علی المدینة فی غزوة تبوک، کما أنّ هارون خلیفة لموسی فی

قومه حال غيبته» «۲».

* شيخ الإسلام عبد اللَّه اللاهورى المعروف بمخدوم الملک فی (عصمة الأنبياء): «وما قيل من أنه- هارون- لم يجهد فی رفض شملهم ولم يجاهدهم على عملهم، فهو مع الإنكار القلبى واللسانى فی حال شوكتهم وعدم سماعهم قوله، بل مع خوف قتلهم إيّاه وترقّبه فيهم حكم اللَّه، ورجوع موسى عليه الصلاة والسلام مع استخلافه إيّاه عليهم، ووعده معه موعداً قريباً، وأمره بحسن الإستخلاف فيهم، ليس بكبيرة ولا صغيرة، يصح التمسّك لهم بها».

* ابن تيمية: «فبّين له النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنی إنّما استخلفتک لأمانتک عندی، وأنّ الإستخلاف ليس بنقص ولا غض، فإن موسى استخلف هارون عليه السلام على قومه، فكيف يكون نقصاً وموسى يفعله بهارون».

قال: «فكان قول النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم تبييناً أن جنس الإستخلاف ليس نقصاً ولا غضّاً، إذ لو كان نقصاً أو غضّاً لما فعله موسى بهارون».

قال: «ولم يكن هذا الإستخلاف كاستخلاف هارون، لأن العسكر كان مع هارون، وإنما ذهب موسى وحده».

قال: «وكذلک هنا، إنما هو بمنزلة هارون فيما دلّ عليه السياق، وهو

---

(۱) الأعراف: ۱۴۲.

(۲) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲- ۳۶۳.

استخلافه فی مغيبه، كما استخلف موسى هارون».

قال: «بل قد استخلف على المدينة غير واحد، وأولئک المستخلفون منه بمنزلة هارون من موسى من جنس استخلاف علی» «۱».

* الأعور الواسطی: «ولم يحصل من استخلاف هارون إلّاالفتنة العظيمة والفساد الكبير بعبادة بنی إسرائيل العجل» «۲».

* ابن روزبهان: «إن هارون لم يكن خليفةً بعد موسى، لأنه مات قبل موسى عليه السلام، بل المراد استخلافه بالمدينة حين ذهابه إلى تبوک، كما استخلف موسى هارون عند ذهابه إلى الطور بقوله: «اخلفنی فی قومی»» «۳»

.* إسحاق الهروی فی (السهام الثاقبة): «فقال عليه السلام- تسليةً له رضی اللَّه عنه-: أما ترضى أنْ تكون منّی بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبی بعدی. يعنی: إن موسى عليه السلام لمّا توجه إلى الطور جعل هارون عليه السلام خليفةً على أهله وقومه، فكذلک أنا، لغاية الإعتماد عليک والوثوق بکَ، أجعلک خليفةً على المدينة وعلى أهل بيتی»....

* ابن حجر المكی: «بل المراد ما دلَّ عليه ظاهر الحديث: إنّ عليّاً خليفة عن النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم مدة غيبتهُ بتبوک، كما كان هارون خليفةً عن موسى فی قومه مدة غيبته للمناجاة».

قال: «وقوله: «اخلفنی فی قومی» لا عموم له حتى يقتضی الخلافة عنه فی كلّ زمن حياته وزمن موته، بل المتبادر منه ما مرّ أنّه خليفة مدة غيبته فقط».

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۲۸- ۳۳۱.

(۲) رسالة الاعور- مخطوط.

(۳) ابطال الباطل- مخطوط. انظر: دلائل الصدق ۲/ ۳۸۹.

قال: «فقال له: ألا ترضى أن تكون منی بمنزلة هارون من موسى. يعنی: حيث استخلفه عند توجّهه إلى الطور، إذ قال له «اخلفنی فی

قومی وأصلح»» «۱».

۶- إنّها ساقطة بتصریحات علماء الحدیث ... ص: ۴۱۸

وهذه أیضاً عبارات شرّاح الحدیث من أعلام المحدثین ومشاهیر المحققین منهم:

* قال الخطابی- علی ما فی المفاتیح «۲» -: «ضرب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المثل باستخلاف موسی هارون علیه السلام علی بنی إسرائیل حین خرج، ولم یرد الخلافة بعد الموت، فإنّ المضروب به المثل، وهو هارون علیه السلام، کان موته قبل وفاة موسی علیه السلام، وإنما کان خلیفة فی حیاته فی وقتٍ خاص».

* قال النووی: «ویؤیّد هذا: إن هارون المشبّه به لم یکن خلیفة بعد موسی، بل توفی فی حیاة موسی قبله بنحو أربعین سنة علی ما هو المشهور عند أهل الأخبار والقصص. قالوا: وإنما استخلفه حین ذهب لمیقات ربّه للمناجاة» «۳».

* قال القاضی عیاض- علی ما فی المرقاة «۴» -: «ولیس فیه دلالة علی استخلافه علی المدینة فی غزوة تبوک، ویؤید هذا إنّ هارون المشبّه به

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۷۴- الشبهة الثانیة عشرة.

(۲) المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

(۳) المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۵/ ۱۷۴.

(۴) المرقاة فی شرح المشکاة ۱۰/ ۴۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۹

لم یکن خلیفةً بعد موسی، لأنه توفی قبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة، وإنّما استخلفه حین ذهب لمیقات ربّه للمناجاة».

* قال التوربشتی: «فقال: کذبوا، إنّما خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أما ترضی- یا علی- أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی. یأوّل قول اللَّه سبحانه: «وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی»» «۱»

.* قال محبّ الدین الطبری: «فالتنظیر بینه وبین هارون إنما کان فی استخلاف موسی له منضمّاً إلی الاخوة وشدّ الأزر والعضد به».

قال: «وکان ذلک کلّه حال الحیاة، مع قیام موسی فیما استخلفه فیه» «۲».

* قال: «فعلم قطعاً أن المراد به الإستخلاف حال الحیاة، لمکان التشبیه، ولم یوجد إلّافی حال الحیاة» «۳».

قال: «ومنزلة هارون من موسی فی الإستخلاف لم تتحقّق إلّافی حال الحیاة» «۴».

* قال الطیبی: «ولمّا کان هارون المشبّه به إنما کان خلیفةً فی حیاة موسی، دلّ ذلک علی تخصیص خلافة علی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بحیاته» «۵».

* قال الکرمانی: «ولم یرد به الخلافة بعد الموت، فإنّ المشبه به

---

(۱) شرح المصابیح- مخلوط.

(۲) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۳) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۴) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۵.

(۵) شرح المصابیح- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۰

وهو هارون كانت وفاته قبل وفاة موسی- علیهما السلام-، وإنما كان خلیفةً فی حیاته فی وقتٍ خاص» «۱».

* قال ابن حجر العسقلانی بشرح الحدیث، بعد ذكر الإستدلال به علی خلافة الأمیر: «واجیب: بأنّ هارون لم یكن خلیفةَ موسی إلّافی حیاته، لا بعد موته» «۲».

* قال العلقمی: «ویؤیّد هذا أنّ هارون المشبَّه به لم یكن خلیفةً بعد موسی، لانه توفی قبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة، وإنما استخلفه حین ذهب لمیقات ربّه» «۳».

* قال القاری نقلًا عن القاضی عیاض-: «ویؤیّد هذا أن هارون المشبّه به لم یكن خلیفةً بعد موسی، لأنه توفی قبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة، وإنما استخلفه حین ذهب لمیقات ربّه للمناجاة» «۴».

* قال الحلبی: «فقال: كذبوا، ولكنی خلّفتك لما تركت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلك، أفلا ترضی- یا علی- أن تكون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. أی: فإنّ موسی علیه السلام حین توجه إلی میقات ربّه استخلف هارون- علیه السلام- فی قومه. فرجع علی إلی المدینة» «۵».

هذا، وقد نصّ علی استخلاف موسی هارون فی حیاته والد (الدهلوی) فی غیر موضع من كتابیه (إزالة الخفا) و (قرّة العینین).

---

(۱) الكواكب الدراری ۱۳/ ۲۴۵.

(۲) فتح الباری ۷/ ۹۳ باختلاف.

(۳) الكوكب المنیر- مخطوط.

(۴) المرقاة فی شرح المشكاة.

(۵) انسان العیون ۳/ ۱۳۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۱

وكذا الكابلی صاحب (الصواقع) الذی سرق (الدهلوی) مطالبه وانتحلها ... حیث قال: «ولأنّ الإستخلاف فی مدة الغیبة لا یقتضی بقاء الخلافة بعد انقضائها، كما استخلف موسی هارون عند التوجه إلی الطور للمناجاة، ولم یكن خلافته له إلّافی مدة غیبته عن قومه».

وفوق ذلك كلّه: فإنّ كلمات (الدهلوی) نفسه تنقض إنكاره استخلاف موسی هارون من وجوه، منها قوله فی ردّ الإستدلال بالحدیث: «وهنا قرینة وهی العهد: قوله: أتخلّفنی فی النساء والصبیان. أی: كما أن هارون كان خلیفة موسی فی وقت توجّهه إلی الطور، فإنّ الأمیر یكون خلیفة النبی فی وقت توجّهه إلی غزوة تبوك». ومنها: قوله: «ومعلوم أنّ هارون كان خلیفة موسی فی حیاته عند غیبته».

وأیضاً: فقد نصّ- فی البحث عن المطعن الخامس من مطاعن أبی بكر- علی كون هارون نبیّاً مستقلًا فی حال حیاة موسی علیه السلام ...ولا یخفی أن هذا الكلام یبطل أیضاً ما زعمه من منافاة الرسالة للخلافة ...

فهذا تناقض آخر فی كلامه، فلیلاحظ.

خلافة یوشع عن موسی ... ص: ۴۲۱

ومما یزید بطلان دعوی المنافاة بین الخلافة والرسالة وضوحاً: ما ثبت من أن یوشع بن نون كان خلیفةً لموسی كهارون، مع أنّ یوشع من الأنبیاء بلا كلام.

أمّا استخلافه، فقد نصّ علیه:

الکسائی فی (قصص الأنبیاء)

والعاصمی فی (زین الفتی)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۲

والتوربشتی فی (المعتمد فی المعتقد)

والمحب الطبری فی (الرّیاض النضرة) وغیرهم...

قال الطبری: «وإنما کان الخلیفة بعده (موسی) یوشع بن نون» «۱».

وأمّا أنه کان نبیاً، فقد نصّ علیه:

الثعلبی فی (العرائس)

وابن الأثیر فی (الکامل)

والقرمانی فی (أخبار الدول).

قال ابن الأثیر: «لما توفّی موسی بعث اللَّه یوشع بن نون نبیّاً إلی بنی إسرائیل» «... ۲».

سقوط إنکار الرّازی خلافة هارون فی نهایته ... ص: ۴۲۲

وبما ذکرنا من الوجوه من کتاب اللَّه، وکلمات المفسرین، والمحدّثین، والکلامیّین، والمؤرخین ... یظهر سقوط مکابرة الرّازی فی (نهایة العقول) ومن تبعه فی هذا المقام ... وهذه عبارته:

«إنْ سلّمنا دلالة الحدیث علی العموم. ولکن لا نسلم أنّ من منازل هارون کونه قائماً مقام موسی علیه السلام لو عاش بعد وفاته.

قوله: إنه کان خلیفةً له حال حیاته، فوجب بقاء تلک الحالة بعد موته.

قلنا: لا نسلّم کونه خلیفةً له.

أما قوله تعالی: «اخلفنی فی قومی» قلنا: لِمَ لا یجوز أنْ یقال: إن

---

(۱) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۲) الکامل فی التاریخ ۱/ ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۳

ذلک کان علی طریق الإستظهار، کما قال: «وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین». لأن هارون کان شریک موسی فی النبوة، فلو لم یستخلفه موسی لکان هو لا محالة یقوم بأمر الامة، وهذا لا یکون استخلافاً علی التحقیق، لأنّ قیامه بذلک إنما کان لکونه نبیّاً» «۱».

وأیضاً، فإنّ هذا الکلام أبطله الرازی نفسه فی (تفسیره) حیث فسّر «اخلفنی» ب «کن خلیفتی». وأبطل توهم منافاة النبوة للخلافة کذلک.

معنی خلافة هارون عند شراح الفصوص ... ص: ۴۲۳

وقال عبد الرحمن بن أحمد الجامی فی إثبات خلافة هارون علیه السلام: «فصّ، حکمة إمامیة فی کلمة هارونیة: إعلم أن الإمامة المذکورة فی هذا الموضع اسم من أسماء الخلافة، وهی تنقسم إلی إمامة بلا واسطة بینها وبین حضرة الالوهیّة، وإلی إمامة ثابتة بالواسطة. والتعبیر عن الإمامة الخالیة عن الواسطة، مثل قوله تعالی للخلیل علیه السلام: «إنی جاعلک للنّاس إماماً» والإمامة التی بالواسطة مثل استخلاف موسی هارون علیه السلام علی قومه، حین قال له «اخلفنی فی قومی».

إذا عرفت هذا فنقول: كل رسول بعث بالسيف فهو خليفة من خلفاء الحق، وإنه من اولى العزم. ولا ـ خلاف فى أنّ موسى وهارون عليهما السلام بعثا بالسيف، فهما من خلفاء الحق الجامعين بين الرسالة والخلافة، فهارون له الإمامة التى لا واسطة بينه وبين الحق فيها، وله الإمامة بالواسطة من جهة استخلاف أخيه إيّاه على قومه، فجمع بين قسمى الإمامة، فقويت

---

(۱) نهاية العقول– مخلوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۴

نسبته إليها. فلذلك اضيف حكمته إليها دون غيرها من الصفات.

واعلم أن هارون لموسى عليه السلام حين استخلفه على قومه وذهب لميقات ربّه، بمنزلة نوّاب محمد لمحمد صلّى اللّه عليه وسلّم بعد انقضاءه عن النشأة العنصرية ذاهباً إلى ربّه» «۱».

وقد اشتمل هذا الكلام على وجوه لإثبات خلافة هارون، وعدم المنافاة بين الخلافة والنبوة، لا تخفى على الناظر الخبير.

ومثله كلام القيصرى فى (شرحه على الفصوص).

خلافة هارون فى الرواية عن ابن عباس وغيره ... ص: ۴۲۴

هذا كلّه، مضافاً إلى ما رواه جمع من أئمّة الحديث عن ابن عباس:

قال السيوطى: «أخرج ابن أبى عمر العدنى فى مسنده، وعبد بن حميد، والنسائى، وأبو يعلى، وابن جرير، وابن المنذر، وابن أبى حاتم، وابن مردويه، عن سعيد بن جبير قال:

سألت ابن عباس عن قول اللّه تعالى: «وفتنّاك فتوناً» فسألته عن الفتون ما هو؟ فقال: استأنف النهار– يا ابن جبير– فإنّ لها حديثاً طويلًا، فلما أصبحت غدوت على ابن عباس لأتنجّز ما وعدنى من حديث الفتون.

فقال:

تذاكر فرعون وجلساؤه ما كان اللّه عزّوجل وعد إبراهيم عليه السلام من أنْ يجعل فى ذريّته أنبياء وملوكاً ... فلما جاوز البحر قال أصحاب موسى: إنا لمدركون، إنا نخاف أنْ لا يكون فرعون غرق، ولا نأمن هلاكه،

---

(۱) نقد النصوص فى شرح الفصوص: ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۵

فدعا ربّه، فأخرجه له ببدنه من البحر حتى استيقنوا، ثم مرّوا بعد ذلك على قومٍ يعكفون على أصنام لهم. قالوا: يا موسى اجعل لنا إلهاً كما لهم آلهة.

قال: إنكم قوم تجهلون، إن هؤلاء متبرّ ما هم فيه وباطل ما كانوا يعملون.

قد رأيتم من العِبَر ما يكفيكم وسمعتم، بهِ فمضى حتّى أنزلهم منزلًا، ثم قال لهم: أطيعوا هارون، فإنى قد استخلفته عليكم وإنى ذاهب إلى ربى، وأجّلهم ثلاثين يوماً أنْ يرجع إليهم فيها» «... ۱».

وقال السيوطى: «أخرج ابن أبى حاتم عن أبى العالية فى قوله: «وواعدنا موسى ثلاثين» «۲»

...خلف موسى أصحابه واستخلف عليهم هارون» «... ۳».

ذكر طائفة ممّن أثبت خلافة هارون ... ص: ۴۲۵

وتلخّص: إن خلافهٔ هارون عن موسی فی حال حیاته لا ینکرها إلّا معاند مغرور، فقد أثبتها الائمّـهٔ الأعلام من السّابقین واللّاحقین- مضافاً إلی الرازی فی (تفسیره)- ومنهم:

محمد بن یحیی بن أبی عمر العدنی

وعبد بن حمید

وأحمد بن شعیب النسائی

وأبو یعلی الموصلی

وأبو سلیمان الخطابی

---

(۱) الدر المنثور ۵/ ۵۶۹ و ۵۷۶. والآیهٔ فی سورهٔ طه: ۴۰.

(۲) الأعراف: ۱۴۲.

(۳) الدر المنثور ۳/ ۵۳۵. والآیهٔ فی سورهٔ الأعراف: ۱۴۲.

ومحمد بن جریر الطبری

وأبو بکر ابن المنذر النیسابوری

وابن أبی حاتم الرازی

وأبو اللیث الفقیه السمرقندی

وأحمد بن مردویه الإصبهانی

وأبو إسحاق الثعلبی

وأبو الحسن الکسائی

وأبو شکور الکشی الحنفی

وأبو محمد الحسین بن مسعود البغوی

وجار اللَّه الزمخشری

وأبو الفضل عیاض الیحصبی

والتوربشتی شارح المصابیح

وعز الدین ابن الأثیر الجزری

وأبو زکریا النووی

ونظام الدین الأعرج النیسابوری

والقاضی ناصر الدین البیضاوی

ومحب الدین الطبری المکی

وأبو البرکات النسفی

وأحمد بن عبد الحلیم بن تیمیّهٔ

وحسن بن محمد الطیّبی

وشمس الدین الخلخالی

وداود بن محمود القیصری

وعماد الدین ابن کثیر الدمشقی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۷

ومحمد بن یوسف الکرمانی

وشهاب الدین ابن حجر العسقلانی

وبدر الدین العینی

ویوسف بن مخزوم الأعور الواسطی

وفضل اللَّه بن روزبهان

ومظهر الدین الزیدانی

وعبد الرحمن بن أحمد الجامی

وجلال الدین السیوطی

وشمس الدین العلقمی

وحسین بن محمد الدیار بکری

ومحمد بن أحمد الشربینی

وأحمد بن محمد بن حجر المکی

ونور الدین علی القاری

ومحمد طاهر الفتنی

وأبو السعود العمادی

وشیخ الاسلام الأنصاری اللاهوری

ونور الدین الحلبی

وعبد الحق الدهلوی

وإسحاق الهروی

ومحمد محبوب العالم

وشاه ولی اللَّه الدهلوی

وأبو نصر الکابلی

وسناء اللَّه الپانی پتی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۸

وعبد العزیز (الدهلوی)

ورشید الدین الدهلوی.

نظرات فی کلمات الرّازی ... ص: ۴۲۸

وبعد أنْ ظهر سقوط ما ذکره الرازی فی (نهایهٔ العقول) بکلامه فی (التفسیر)، وبکلام الأعلام من المتقدمین علیه والمتأخرین عنه، وظَهر أن متابعهٔ بعضهم له فیما قاله لیست إلّااغتراراً به وتعصّباً منهم ... فلا بأس بأنْ ننظر فی سائر کلماته، إتماماً للحجهٔ علی

المکابرین، وتوضیحاً للحق للمنصفین، فنقول:

إنّ مـا احتمله من المعنی لقوله تعالی: «اخلفنی» بقوله: «لِمَ لا یجوز أنْ یقال إن ذلک کان علی طریق الاستظهار کما قال «وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین»؟ إمّا غیر نافعٍ له، وإمّا غیر وارد. وذلک لأنه:

إنْ أراد من «الإستظهار» أنّ خلافهٔ هـارون کـانت ثابتـهً من قبـل، وإنمـا قال موسـی لأخیه: «اخلفنی فی قومی» تأکیـداً وتشـییداً لتلک الخلافهٔ الثابتـهٔ، فهـذا لا ینفعه، ولا یضـرّ بمطلوبنا، لأنّ الغرض إثبات أنّ الخلافـهٔ عن موسـی کانت منزلـهً من منازل هارون، وأنّ الآیهٔ الکریمـهٔ تـدل علی ذلک، سواء کانت الآیـهٔ مؤکـدهٔ لما کان من قبل أو مؤسّـِسهٔ ومفیدهً لذلک المعنی ولم یکن من قبل ... بل کون الآیهٔ مؤکدهً أبلغ فی الدلالهٔ علی المطلوب.

مضافاً، إلی أنّه یضـمحلّ به احتمال آخر أبداه (الدهلوی) تبعاً لوالده وهو حمل «اخلفنی» علی مجرّد مدهٔ غیبهٔ موسی، وأنه برجوعه من الطور تزول خلافهٔ هارون عنه. وجه الإضـمحلال: أنّه عنـدما یکون قوله «اخلفنی» مؤکّداً لما سـبق وتحقق، فإنّه لا یصـلح تقییده بمدهٔ الغیبهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۹

وإنْ أراد من حمل «اخلفنی» علی «الإسـتظهار» نفی دلالـهٔ الآیـهٔ علی «الخلافهٔ» مطلقاً. فهذا إنکار لظاهر الآیهٔ الکریمهٔ، وتأویل بلا دلیل للکلام الإلهی.

وأمّا قیاسه قوله: «اخلفنی» علی قوله: «وأصـلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» فمع الفارق جدّاً، إذ فی الأمر بالإصلاح والنهی عن اتّباع سبیل المفسـدین حکماً سدیـدهً وفوائـد عدیـدهً، من قبیل توبیـخ المفسدین وزجر المعاندین وإتمام الحجهٔ ... علی أنّ الرازی نفسه ذکر أنّ المقصود من الأمر بالإصلاح هو التوکید مثل قول إبراهیم علیه السلام: «لیطمئنّ قلبی».

وکذلک قال النیسابوری، إذ النبیّ لا یکون منه إلّاالإصلاح ... وعلی هذا، یکون هذا الأمر بالإصلاح کالأمر بالخلافهٔ فی «اخلفنی...» فکلاهما تأکید لما هو محقق وثابت.

ثمَّ إذا کانت الآیـهٔ مؤکّـدهٔ، کان معنی ذلک- کما هو واضـح- عـدم ترتّب فائـدهٔ جدیدهٔ علی الإسـتخلاف، لکن الرازی یصـرّح بعد فاصلٍ قلیل بأنّه لو کان هارون متمکّناً من تنفیذ الأحکام قبل الإستخلاف لزم أنْ لا یکون للإستخلاف فائدهٔ، وهذا کلامه:

«قوله: إن هارون لو عاش بعد موسی- علیهما السلام- لقام مقامه فی کونه مفترض الطّاعهٔ.

قلنا: یجب علی الناس طاعته فیما یؤدّیه عن اللّه، أو فیما یؤدّیه عن موسـی، أو فی تصـرفه فی إقامـهٔ الحـدود. الأول مسلّم ولکن ذلک یعیّن کونه نبیّاً، فلا- یمکن ثبوته فی حق علی- رضـی اللّه عنه-. وأمـا الثـانی والثـالث فممنوع. وتقریره: إن من الجـائز أنْ یکون النبی مؤدیّاً للأحکـام عن اللّه تعـالی، ویکون المتولی لتنفیـذ تلـک الأحکـام غیره. ألا تری أن من مـذهب الإمامیـهٔ أنّ موسـی علیه السـلام استخلف هارون علیه السلام علی قومه، ولو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۰

کان هارون متمکّناً من تنفیذ الأحکام قبل ذلک الإسـتخلاف لم یکن للإسـتخلاف فائدهٔ، فثبت أن هارون قبل الإستخلاف کان مؤدیّاً للأحکام عن اللّه تعالی، وإنْ لم یکن منفذاً لها».

وهل هذا إلّاتناقض؟!

لکنّ هذا التناقض مأخوذ من قاضـی القضاهٔ عبد الجبار، فإنّ السـیّد المرتضی ذکر کلامه، ثم نبّه علی التناقض الموجود فیه. فهذا کلام القاضی:

«لا- نعلم أیضـاً أن حالهمـا إذا کـانت فی النبوّهٔ متفقـهً أن حالهمـا فیما یقوم به الأئمـهٔ أیضاً متّفقـهٔ، بل لا یمتنع أنْ یکون لأحـدهما من الإختصاص ما لیس للآخر، کما لا یمتنع أنْ لا یدخل فی شریعتهما ما یقتضیه الإمامهٔ.

وإذا كانت الحال فى هذا الباب ممّا يختلف بالشرائع، فإنما يقطع على وجهٍ دون وجه بدلالة سمعيّة، ثم يصحّ الإعتماد على ذلك».

وهذا كلام السيّد بعده:

«يقال له: ما أشدّ اختلاف كلامك فى هذا الباب، وأظهر رجوعك فيه من قولٍ إلى ضدّه وخلافه. لأنك قلت أوّلًا فيما حكيناه عنك: إن هارون عليه السلام من حيث كان شريكاً لموسى عليه السلام فى النبوّة، يلزمه القيام فيهم بما لايقوم به الأئمة، وإنْ لم يستخلفه. ثمّ عقّبت ذلك بأنْ قلت: غير واجب فيمن كان شريكاً لموسى عليه السلام فى النبوة أنْ يكون إليه ما إلى الأئمة. ثم رجعت عن ذلك فى فَصلٍ آخر فقلت: إن هارون لو عاش بعد موسى لكان الذى ثبتَ له أن يكون كما كان من قبل، وقد كان من قبل له أنْ يقوم بهذه الامور لنبوّته، فجعلت القيام بهذه الامور من مقتضى النبوة كما ترى، ثم أكّدت ذلك فى فصل آخر حكيناه أيضاً، بأنْ قلت لمن خالفك فى أن موسى لو لم يستخلف هارون بعده ما كان يجب له القيام بعده بما يقوم به الأئمة، إن جاز مع كونه شريكاً له فى النبوة أن

يبقى بعده، ولا يكون له ذلك، ليجوزن وإنْ استخلفه أن لّايكون له ذلك.

ثم ختمت جميع ما تقدم، هذا الكلام الذى هو رجوع عن أكثر ما تقدم، وتصريح بأنّ النبوة لا تقتضى القيام بهذه الامور، وأن الفرض على المتأمّل فى هذا الموضع هو الشك وترك القطع على أحد الأمرين، فعلى أىّ شىء يحصل من كلامك المختلف؟ وعلى أىّ الأقوال نعوّل؟ وما نظنّ أن الإعتماد والإستقرار إلّاعلى هذا الفصل المتأخر، فإنه بتأخره كالناسخ والماحى لما قبله، والذى تضمّنه من أنّ النبوة لا- توجب بمجرّدها القيام بالامور التى ذكرتها، وإنما يحتاج فى ثبوت هذه الامور مضافةً إلى النبوّة إلى دليل صحيح، وقد بيّناه فيما تقدّم من كلامنا» «۱».

ثم قال الرازى بعد كلامه السابق الذى منع فيه خلافة هارون:

«قوله: الخلافة ولاية من جهة القول على سبيل النيابة.

قلنا: ليس يجب أن يكون قد تقدم قول فى ذلك، لأنه لا فرق بين خلافة الإنسان لغيره وبين نيابته عنه، يقال: نبت عن فلانٍ وخلفت فلاناً، فيوضع أحدهما موضع الآخر. ومعلوم أنه قد يقال إن الإنسان قد ناب مناب أبيه وقام مقامه فى النظر فى مصالح أهله ومخلّفيه أحسن قيام، وإنْ لم يفوّض إليه ذلك، إذا فعل أفعال أبيه على سبيل النيابة».

أقول:

لا يضرّ هذا الكلام بمقصودنا، على أنّ الخلافة ثابتة هنا بالقول وهو «اخلفنى» ولا ريب فى ثبوتها به كما قال. ومن العجيب قوله بثبوت

---

(۱) الشافى فى الامامة ۳/ ۶۴- ۶۵.

الخلافة بالقول، وإنكاره للخلافة التى تقدّم فيها القول!!

وأيضاً: فمقتضى هذا الكلام ثبوت الخلافة لهارون عليه السلام- بقطع النظر عن «اخلفنى» - لأنّه عليه السلام قام مقام موسى عليه السلام، وفعل أفعاله مدّة غيبته، فكان خليفةً له ... وبهذا أيضاً يسقط تأويله لقوله «اخلفنى».

وأيضاً: يتّضح بهذا الكلام بطلان ما زعمه- وتبعه عليه شاه ولى اللّه، وولده- من منافاة الخلافة للنبوة...

ثم قال الرازى:

«ثم إنْ سلّمنا أن موسى عليه السلام استخلف هارون، ولكن فى كلّ الأزمنة أو بعضها؟ بيانه: إن قوله «اخلفنى» أمر، وهو لا- يفيد التكرار بالإتفاق سيّما عند الإمامية الواقفية. وأيضاً: فالقرينة دالّة على أنّ ذلك الإستخلاف ما كان عامّاً لكل الأزمنة، لأن العادة جارية

فیمن خرج من الرؤساء، واستخلف علی قومه خلیفةً أنْ یکون ذلک الإستخلاف مخصوصاً بتلک السفرة فقط. وإذا ثبت أن ذلک الإستخلاف ما کان حاصلًا فی کل الأزمنة لم یلزم من عدم ثبوته فی سائر الأزمنة تحقق لعزل، لأنّ العزل عن الشیء إنما یکون بعد انعقاد سبب ذلک الشیء، وکما أنّ من ولی النظر فی بلدة ولم یولَّ غیرها لا یقال إنه البلد الذی لم یول، فکذلک فی الزمان».

أقول:

إنه وإن لم یدل الأمر علی التکرار، لکنّ المتبادر- بحسب العرف والعادة- من النص علی خلافة شخصٍ خلافته مطلقاً حسبما یتناوله اللّفظ، وإلّا لزم أن لا یکون الخلیفة عمّن خرج من الرؤساء خلیفةً عنه إلّافی ساعةٍ واحدة مثلًا، وهذا بدیهی البطلان حتی عند الرازی حیث قال: یکون ذلک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۳

الإستخلاف مخصوصاً بتلک السفرة.

لکن الإختصاص بتلک السفرة أیضاً غیر صادق فی مثل خلافة هارون علیه السلام، لأنّ خلافته- کما نصَّ علیه الجامی والقیصری- بقوله «اخلفنی» کانت سبب قوّة نسبته إلی الإمامة ومن هنا أضیفت حکمته إلیها دون غیرها من الصفات، فلو اختصّت خلافته عن موسی بتلک السفرة فقط لزم وقوع القصور والفتور فی نسبة الإمامة إلیه بعد رجوع موسی، وأنْ تتبدّل القوّة إلی الوهن والضعف، معاذ اللَّه من ذلک ... فإنه موجب لانحطاط مرتبته ومستتبع للتنفیر عنه...

ثم قال الرازی:

«ثم إنْ سلّمنا أنّ الإستخلاف کان ثابتاً فی کلّ الأزمنة، فلم قلتم إنّ إزالته منفرّ؟ بیانه: إن العزل إنما یکون منفّراً إذا انحطّ المعزول عن مرتبة ارتفع بها، فأمّا إذا زال عنه ما لم یرتفع فإنه لا یکون ذلک منفّراً. ومعلوم أن هارون کان شریکاً لموسی علیهم السلام فی أداء الرسالة، وهذا أرفع المنازل، وقد یکره الإنسان أن یکون خلیفته شریکه فی الریاسة، وإذا جاز أنْ یکون ذلک مکروهاً جاز أنْ لا یحصل له بسبب حصوله زیادة ولا نقصان، فلا یکون ذلک منفّراً».

أقول:

وهذا الکلام فی غایة الشناعة والفظاعة، إذْ کیف یحتمل تلک الکراهة وکیف یجوّزها مسلم عاقل؟ ومع هذا کلّه، فقد قطع الرازی نفسه جذور هذه الشبهة فی (تفسیره) وکذا شارحا (الفصوص) فی تحقیقهما الأنیق فی هذا المقام.

ومن الطریف قوله بعد ذلک: «وإذا جاز أنْ یکون ذلک مکروهاً، جاز

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۴

أنْ لاـ یحصل له بسبب حصوله زیادة ولا نقصان». لأنّ الخلافة إن کانت مکروهة لزم النقصان، وإن کانت محبوبة أوجبت حصول زیادة فی الشرف، وإن کانت لا مکروهة ولا محبوبة فلا زیادة ولا نقصان.

والأطرف من هذا قوله فی (الأربعین) بصراحةٍ بإیجاب خلافته علیه السلام للنقصان. وهذه عبارته:

«الشبهة الثالثة عشر، فجوابها: إن هذا الخبر من باب الآحاد علی ما مر تقریره فیما تقدم، سلّمنا صحّته، لکنْ لا نسلّم أن هارون علیه السلام کان بحیث لو بقی لکان خلیفة لموسی علیه السلام.

قوله: لأنه استخلفه فلو عزله کان ذلک إهانة فی حق هارون.

قلنا: لا نسلّم، فلم لا یجوز أن یقال: إن ذلک الإستخلاف کان إلی زمانٍ معیّن، فانتهی ذلک الإستخلاف بانتهاء ذلک الزمان.

وبالجملة، فهم مطالبون بإقامة الدلیل علی لزوم النقصان عند انتهاء هذا الإستخلاف، بل هذا بالعکس أولی، لأنّ من کان شریکاً ألإنسانٍ فی منصب ثم یصیر نائباً له وخلیفةً له، کان ذلک یوجب نقصان حاله، فإذا ازیلت تلک الخلافة زال ذلک النقصان، وعاد ذلک الکمال» «۱».

لكن كلامه فى (التفسير)، وكذا كلام الجامى المتقدّم، كافٍ فى سقوط كلامه وبطلان مزاعمه هذه.

وأيضاً: ما ذكره من أن ذلك يوجب نقصان حال هارون، يستلزم أن يكون استخلاف النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أمير المؤمنين، المشبّه باستخلاف هارون، موجباً لنقصان حال سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، ولكنّ هذا لا يلتزم به إلّامجنون محموم أو منافق مرجوم، لاسيّما وأنّ النبى

---

(۱) كتاب الاربعين فى اصول الدين: ۳۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۵

صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قال ذاك الكلام تسليةً لمولانا على عليه السلام!!

وبالجملة، فهذا الكلام يستلزم الطعن والإهانة للنبى والإمام بل للَّه العلىّ العظيم...

لكن الأشنع والأفظع من هذا الكلام ما تفوّه به بعض الحكماء من أهل السنّة، من أنّ استخلاف هارون سبّب ترك قوم موسى عبادة اللَّه، وعبدوا العجل!! نقله الفقيه أبو الليث السمرقندى بتفسير الآية من (تفسيره) وهذا نصّ عبارته:

«وقال موسى لأخيه هارون». يعنى: قال له قبل انطلاقه إلى الجبل: «اخلفنى فى قومى» يعنى: كن خليفتى على قومى، «وأصلح» يعنى: مرهم بالصلاح، ويقال: وأصلح بينهم. «ولا تتّبع سبيل المفسدين» يعنى: ولا تتّبع طريق العاصين ولا ترض به، واتّبع سبيل المطيعين.

وقال بعض الحكماء: من ههنا ترك قومه عبادة اللَّه بعده وعبدوا العجل، لأنه سلّمهم إلى هارون ولم يسلّمهم إلى ربهم، ولم يستخلف النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم بعده، وسلّم أمر امته إلى اللَّه، فاختار اللَّه تعالى لُامته أفضل الناس بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم وهو أبو بكر الصديق، فأصلح بينهم».

وهل هذا إلّاطعن فى أنبياء اللَّه المعصومين؟ بل إهانة للَّهعزوجل الذى أرسل هكذا أنبياء؟

لكنْ الغرض من هذا الكلام وأمثاله معلوم! إنهم يريدون توجيه ما ذهبوا إليه وافتروه على الرسول، من ترك النص على الخليفة من بعده؟! يريدون توجيه ما زعموه وإنْ استلزم النقص والتوهين على النبىّ وعلى الأنبياء!!

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۶

قوله:

فظهر أن الاستدلال على خلافهٔ حضرهٔ الأمير عن هذا الطريق لا يستقيم.

أقول:

إنْ كان يقصد أن الإستدلال عن طريق عموم المنازل لا يستقيم، وإنما يستقيم من طريق آخر كما هو المتبادر من التقييد، ويؤيّده ما أسلفه من اعترافه السديد بدلالهٔ الحديث على خلافهٔ الإمام عليه السلام...

فالمطلوب حاصل- والحمد للَّه- والشبهات مندفعهٔ.

[الجزء الثامن عشر]

هل العزل منقصهٔ منفّرهٔ ... ص: ۶

تجويز انقطاع الخلافهٔ باطل لانه نقص منفر ... ص: ۶

قوله:

الثالث: إن ما ذكروه من أنّ زوال هذه المترتبهٔ من هارون يستلزم عزله، وعزل النبى غير جائز.

نقول: إطلاق «العزل» على «انقطاع العمل» خلاف العرف واللغة.

أقول:

تجويز انقطاع خلافة هارون عليه السلام دعوى شنيعة، لعدة أسباب:

الأول:

إن الخلافة هارون عن موسى عليهما السلام كانت شرفاً ومقاماً جديداً له، لأنّها أثبتت له الإمامة مع الواسطة بالإضافة إلى إمامته الثابتة له بلا واسطة، فكان جامعاً بين الإمامتين، ولا ريب في أنّ زوال الإمامة بعد ثبوتها انحطاط في المرتبة، يوجب التنفير والتّعبير، وهذاما نصّ عليه القيصري والجامي في شرحيهما على (فصوص الحكم)، وهي حقيقة لا تقبل الجدل والبحث.

وداود القيصري المتوفى سنة ۷۵۱ من كبار العلماء العرفاء المحققين عندهم، كما لا يخفى على من راجع ترجمته في (الشقائق النعمانية ۱/ ۷۰) وغيره.

كما أنّ عبد الرحمن الجامي المتوفى سنة ۸۹۸ من أشهر عرفائهم

وادبائهم، كما لا يخفى على من راجع ترجمته في (البدر الطالع ۱/ ۳۲۷) و (شذرات الذهب ۷/ ۳۶۰) وغيرهما.

الثاني:

لقد حصلت لهارون عليه السلام- بسبب استخلاف موسى إيّاه- مرتبة تنفيذ الأحكام ... حسب تصريح الفخر الرّازي ... فإذا كانت الخلافة هذه منقطعة انقطع بانقطاعها استمرار تلك المرتبة الجديدة الحاصلة على أساسها، فلا تنفّذ أحكامه ولا تمضي رئاسته، ويزول عنه ذاك الشّرف العظيم والمقام الجليل، ولا ريب في أن ذلك يستلزم الهتك والتحقير، ويستوجب العيب والتّعبير، سواء صحّ على ذلك اطلاق «العزل» أو لم يصح ... إذ ليس النزاع في الاسم والعنوان، بل في الحقيقة والمعنون.

الثالث:

إنّ تشكيك (الدهلوي) في صحة عنوان «العزل» على «انقطاع العمل والخلافة» يدفعه صريح ما ذكره ابن تيمية، في كلامه الطافح بالبغض والعناد لأمير المؤمنين عليه السلام، حيث أطلق «العزل» على انقطاع الخلافة بعود المستخلف عن سفرته ... وهذا عين عبارته:

«وقوله: لأنه لم يعزله عن المدينة.

قلنا: هذا باطل، فإنه لمّا رجع النبي صلّى اللّه عليه وسلّم انعزل على بنفس رجوعه، كما كان غيره ينعزل إذا رجع» «۱».

فلو كان هناك انقطاع لخلافة هارون عليه السلام، فقد تحقق العزل في حقّه ... ومعاذ اللّه من ذلك كلّه...

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۵۱.

وأيضاً، يندفع تشكيكه بصريح كلام القاري في دعوى انعزال أمير المؤمنين عليه السلام برجوع النبي صلّى اللّه عليه وآله وسلّم من تبوك إلى المدينة ... وقد تقدمت عبارته سابقاً.

الرابع:

بل إنّ بعضهم يرى «انقطاع الرّسالة» بسبب «الموت»، ويصحّح حينئذٍ إطلاق «العزل ...» وقد صدرت هذا التجاسر من الأشعرية في حقّ نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم:

قال الشيخ أبو شكور الكشي في (التمهيد): «ناظرت أشعريّاً فقال لي: إن الوضوء والصلاة عندكم أن يجلس أحدكم تحت الميزاب حتى يبتلّ وجهه وذراعاه ورأسه وقدماه، ثم يبسط خرء الحمام ويقوم عليه ويقول بالفارسية: خدا بزرگ. يعني: اللّه أكبر. ويقرأ

بالفارسيّة مقدار آية ويقول: دو برگ سبز. يعنى: قوله تعالى مد هامّتان» «۱»

ثم يركع ويسجد ساكتاً ويقعد مقدار التشهّد وقت العقود، ثم يضرط، فهذه عبادتكم.

قال هذا طعناً لأبى حنيفة ولأصحابكم رحمهم اللّه.

فأجبته وقلت: إنكم تعتقدون بأن اللّه تعالى ما كان خالقاً ولا رازقاً ولا معبوداً قبل أنْ يخلق الخلق، والآن ليس بغافر ولا مثيب ولا معاقب، والرسول اليوم ليس برسول، وقبل الوحى ما كان رسولًا، والمؤمنون بالمعصية ينقص إيمانهم، فلذلك المعبود الذى اعتقدت بأنه ما كان ربّاً معبوداً ثم صار معبوداً، وإن هذا الرسول ما كان رسولًا ثم صار رسولًا ثم عزل، فإنّالمؤمن الذى ينقص إيمانه بالضّحك ونحوه يكتفى بهذا القدر من

---

(۱) الرحمن ۵۵: ۶۴

العبادة، نعوذ باللّه من ذلك».

فلو كانت رسالة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم تنتفى بموته ويصحّ إطلاق العزل فى حقّه، كان نفى الخلافة عن هارون عليه السلام بزعم انقطاعها فى حال الحياة أولى بإطلاق العزل عليه، ويكون استلزامه للإهانة والتحقير آكد وأشد...

الخامس:

وأخيراً، فإنّا قد وجدنا (الدّهلوى) نفسه ينص على أنّ «انقطاع الخلافة» هو «العزل»!! وهذا من طرائف الامور ... فلقد كرّر الرجل دعوى عدم صحة إطلاق العزل على انقطاع الخلافة والعمل.. إلّاأنه فى مقام رفع العيب والنقص عن عمر بن الخطاب بسبب العزل، إلتجأ إلى النقض بوقوع العزل فى حق هارون عليه السلام!!

يقول (الدهلوى) فى الجواب عن المطعن الخامس من مطاعن أبى بكر: «سلّمنا أن عمر كان معزولًا من قبل النبى، لكنه مثل هارون الذى برجوع موسى عليه السلام من الطور انعزل عن خلافته، إلّاأنه لمّا كان نبيّاً بالإستقلال لم يوجب هذا العزل نقصاً فى إمامته، وكذلك عمر بن الخطاب الذى قال فى حقّه: لو كان بعدى نبى لكان عمر، لم يوجب عزله نقصاً فى إمامته» «۱».

إذن، عزل هارون عن الخلافة برجوع موسى، لكن عزله لم يكن بقولٍ من موسى، بل بمجرّد عوده من الميقات...

لكن «العزل» يوجب الإهانة كما نصّ عليه (الدهلوى) نفسه، فدعوى

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۸۶.

انقطاع الخلافة باطلة...

وحديث «لو كان بعدى نبى لكان عمر» قد أوضحنا فساده فى بعض مجلّدات كتابنا فليراجع.

التمثيل بعادة السّلاطين لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۱

قوله:

لأنّ السلاطين إذا خرجوا من دار السلطنة إستخلفوا نوّابهم وبطانتهم، فإذا رجعوا انقطعت تلك الخلافة قهراً، ولا يقال بأنّهم عزلوا، ولا يتوهّم وقوع الإهانة عليهم.

أقول:

أين الثريّا من الثرى، وأين الدرّ من الحصى؟!

ثم إنّ موسى عليه السلام استخلف هارون عليه السلام فی قومه من غير تقييدٍ بمدّة، إذْ لم يقل له إلّا: اخلفنی فی قومی» «۱»

، وليس هذا الحال الرؤساء والسلاطين، فإنّهم لا يستخلفون غالباً إذا خرجوا هذا الإستخلاف المطلق، بل إنّ ذلك الإستخلاف منهم يكون مقيّداً ومحدوداً بتلك السفرة فقط، ولذا لا يصدق العزل على نوابهم إذا انقطعت النيابة والخلافة برجوعهم. فلو فرض أنّ رئيساً استخلف أحداً الإستخلاف المطلق غير المقيّد بأمدٍ، ثم قطع الخلافة، كان الخليفة معزولًا لغةً وعرفاً والمنكر مكابر قطعاً.

ولو سلّمنا أنّ قطع عمل الخليفة غير المقيّدة خلافته بزمانٍ من

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲

الإزمنة، لا يستوجب الإهانة فی حقّه، فإنّ ذلك ليس إلّالاختلاف مراتب الإهانة والتنفير، فإنّ بعض الامور توجب الإهانة بالنسبة إلى الأنبياء والسلاطين معاً، وبعضها لا توجبها بالنّسبة إلى السلاطين ورجال أهل الدّنيا، وتوجبها بالنسبة إلى الأنبياء والأئمة قطعاً، لوضوح أنّ مرتبتهم أعلى وأجل من مراتب السلاطين والرؤساء، فما يكون منفّراً بالنسبة إلى السلاطين والرؤساء، فما يكون منفّراً بالنسبة إلى سلاطين والوزراء منفّر بالنسبة إلى الأئمة والأنبياء، دون العكس ...

وتلخص: أنه لو فرض أنّ انقطاع العمل لا- يوجب إهانة فی حقّ الوزراء ونوّاب السلاطين، فإن ذلك لا يستلزم أن لا يكون انقطاع الخلافة عن الأنبياء موجباً للتنفّر ... ومن هنا يشترط فی الإمامة والخلافة ما لا يشترط فی الوزارة والرئاسة الدنيوية ... وهذا واضح جدّاً.

إثبات النبوة الإستقلالية لهارون لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۲

قوله:

وإن كان عزلًا فلماذا يكون- مع وصول النبوة الإستقلالية بعد موت موسى إلى هارون، وهی أعلى من الخلافة بألف درجة- موجباً للنقصان والإهانة له؟

أقول:

قد عرفت صدق «العزل» ولزوم «التنفير». وأمّا أنّه عليه السلام كان ذا نبوة إستقلاليّة، فهذا لا يرفع الإشكال:

أمّا أولًا:

فلأنّه بعد تحقق ما يوجب الإهانة والتحقير له لا يصلح للنبوّة أصلًا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳

لاشتراط خلوّ النّبی من العيوب والمنفّرات، فيكون فرض كونه نبيّاً فرضاً لتحقق الشیء لا يتحقق مع تحقق المانع عن تحققه.

وأمّا ثانياً:

فرضنا حصول النبوة الإستقلالية له بعد موت موسى، لكنّ ذلك لا يرفع الإهانة الحاصلة له منذ رجوع موسى من الطّور حتى وفاة هارون عليه السلام ... وكأنّ (الدهلوی) فرض تحقق النبوّة الإستقلالية له بمجرّد رجوع موسى وانعزاله عن خلافته!

وقد تنبّه إلى هذا التوهّم فی باب المطاعن، وعدل عن إثبات النبوّة المذكورة له بعد موسى، وادّعى حصولها له فی حياته، وحاول أن يرفع بذلك الإشكالَ بلزوم النقص من العزل.

لكنّ غيره من الأئمة السنيّة التجأ إلى زعم وقوع عزل هارون بعد موت موسى، وجَعْل حصول النبوّة الإستقلالية له دافعاً لإهانة العزل:

قال فی (شرح المواقف): «الجواب: منع صحة الحدیث کما منعه الآمدی، وعندالمحدثین إنه صحیح وإنْ کان من قبیل الآحاد. أو نقول علی تقدیر صحّته:

لا عموم له فی المنازل، بل المراد إستخلافه علی قومه فی قوله:

اخلفنی فی قومی لاستخلافه علی المدینة. أی: المراد فی الحدیث أن علیاً خلیفة منه علی المدینة فی غزوة تبوک، کما أن هارون کان خلیفةً لموسی فی حال غیبته، ولا یلزم دوامه، أی دوام استخلاف موسی بعد وفاته، فإن قوله: اخلفنی لا عموم له بحیث یقتضی الخلافة فی کلّ زمان، بل المتبادر استخلافه مدّة غیبته، ولا یکون حینئذٍ عدم دوامه بعد وفاة موسی- لقصور دلالة اللفظ عن استخلافه فیه- عزلًا، کما لو صرّح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴

بالإستخلاف فی بعض التصرّفات دون بعضها، ولا-عزله إذا انتقل إلی مرتبةٍ أعلی- وهو الإستقلال بالنبوّة- منفّراً، یعنی وإنْ سلّمنا تناول اللفظ لما بعد الموت، وأن عدم بقاء خلافته بعده عزله، لم یکن ذلک العزل منفّراً عنه، وموجباً لنقصانه فی الأعین.

وبیانه: إنه وإنْ عزل عن خلافة موسی، فقد صار بعد العزل مستقلّاً بالرسالة والتصرف عن اللَّه تعالی، وذلک أشرف وأعلی من کونه مستخلَف موسی مع الشرکة فی الرسالة» «۱».

وفی (شرح المقاصد): «ولو سلّم، فلا دلالة علی بقائها بعد الموت، ولیس انتفاؤها بموت المستخلف عزلًا ولا نقصاً، بل ربما یکون عوداً إلی حالةٍ أکمل، هی الإستقلال بالنبوة والتبلیغ من اللَّه تعالی» «۲».

وفی (الصواعق): «ولیس فی اللفظ ما یدل علی الإستمرار والبقاء بعد انقضاء مدة الغیبة، ودعوی کونه خلیفةً له بعد موته من المنازل، ممنوع، فإنه ادّعاء محض، وزوال المرتبة الثابتة له فیة حیاة موسی بوفاته لا یسلتزم نقصاً، بل إنما یستلزم کمالًا، لأنه یصیر بعده مستقلّاً بالرسالة فی التبلیغ من اللَّه تعالی، وذلک أعلی من کونه خلیفةً وشریکاً له فی الرسالة» «۳».

أقول:

لکنه توهّم باطل، لاستلزامه کون هارون علیه السلام خلیفةً لموسی من حین خروجه إلی الطور وحتی وفاته، وأن خلافته لم تنقطع برجوع موسی من الطور بل بموته، وهذا واضح البطلان، لأنّه لا دخل لموت

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲- ۳۶۳.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۳) الصواعق الموبقة مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵

المستخلف فی العزل، وأنّ خلافة الثابتة فی حال حیاته لا تزول بسبب موته أبداً. ولیس عاقل یقول بأن موت المتخلِف من أسباب عزل الخلیفة، بل أنّ موت المستخلِف یکون مصحّحاً لخلافة الخلیفة عنه، قال ابن تیمیة: «والخلیفة لا یکون خلیفةً إلّامع مغیب المستخلف أو موته».

وبالجملة، موت المستخلف لا ینافی خلافة الخلیفة بل یصحّحها کماهو صریح عبارة ابن تیمیة- وإن کان یزعم بأنّ حیاته تنافی خلافة خلیفة- وعلی هذا، فکیف یجوّز عاقل زوال خلافة هارون- الثابتة من حین خروج موسی إلی الطّور- بسبب موت موسی؟

علی أنّ کثیرین من الأنبیاء استخلفوا فی حیاتهم وبقیت خلافة الخلیفة بعد مماتهم.

فإنّ (یوشع) کان خلیفةً لموسی بعد موته کما عرفت.

ویوشع استخلف (کالب بن یوفنا) فکان خلیفةً من بعد یوشع کما ذکر الثعلبی «۱».

وكالب استخلف ابنه (يوشا فاش) كما روى الكسائى «۲» والثعلبى «۳».

واستخلف (إلياس) على بنى إسرائيل (اليسع).

واستخلف اليسع (ذاالكفل) كما ذكر الثعلبى «۴» وغيره.

وكما يظهر من هذه العبارات الحاكية لتلك الاستخلافات بطلان ما زعموا من زوال الخلافة بالموت، كذلك يظهر بطلان ما زعمه ابن تيمية من

---

(۱) العرائس فى قصص الانبياء: ۲۵۰.

(۲) قصص الانبياء مخطوط.

(۳) العرائس: ۲۵۰ وفيه: يوسافس.

(۴) العرائس: ۲۶۱.

امتناع الخلافة فى حال حياة المستخلِف، فقد ذكروا أن ذاالكفل كان حاكماً على الناس فى حياة اليسع.. كما فى راوية الرازى بتفسير الآية: (وإسماعيل وإدريس وذاالكفل كلٌّ من الصابرين) «۱».

وأيضاً: ذكروا أنّ (داود) استخلف ابنه (سليمان) وأن (سليمان) استخلف ابنه (رخبعم) «۲».

وبعد، فإنّ العزل مطلقاً عيب موجب للتنفير، سواء كان فى حال الحياة أو بعد الموت ... فما التجأوا إليه لرفع نقص العزل غير مفيد.

وتلخّص:

إن العزل منقصة ... لا يشك فى ذلك ذو لب ... وقال ابن القيّم فى كلام له: «إن من المدح ما يكون ذمّاً وموجباً لسقوط مرتبة الممدوح عند الناس، فإنه يمدح بما ليس فيه، فتطالبه النفوس بما مدح به وتظنّه عنده، فلا تجده كذلك، فينقلب ذمّاً، ولو ترك بغير مدح لم تحصل له هذه المفسدة، ويشبه حاله حال من ولى ولايةً سيّئةً ثم عزل عنها، فإنه تنقص مرتبته عمّا كان قبل الولايه، وينقص فى نفوس الناس عما كان عليه قبلها» «۳».

وأمّا ثالثاً:

فإنّ ما ذكروه من لزوم حصول النبوّة بالإستقلال لهارون عليه السلام، لم يقيموا عليه دليلًا قطعيّاً، لا من النقل ولا من العقل، ومجرّد الدعوى فى مقام البحث والمناظرة لا يرفع الإشكال.

---

(۱) تفسير الرازى ۲۲/ ۲۱۰- ۲۱۱. والآية فى سورة الأنبياء ۲۱: ۸۵.

(۲) العرائس: ۲۹۰- ۲۹۱ و ۳۲۸.

(۳) زاد المعاد فى هدى خير العباد ۲/ ۲۹۸.

وأمّا رابعاً:

فلقد ثبت أن هارون عليه السلام كان مطيعاً لموسى فى حال حياته، مع كونه شريكاً له فى رسالته، فلو كان باقياً بعد موته لكان تابعاً مع اتّصافه بالنبوة...

أمّا كونه مطيعاً لموسى فى حال حياته، فهذا مما لا سبيل إلى نفيه وإنكاره، فقد روى السيوطى عن: ابن اسحاق، وابن جرير، وابن أبى حاتم، عن ابن عباس فى قصّة السّامرى: «فأقام هارون فيمن معه من المسلمين ممّن لم يفتتن، وأقام من يعبد العجل على عبادة العجل،

وتخوّف هارون إنْ سار بمن معه من المسلمین أن یقول له موسی فرّقت بین بنی إسرائیل ولم ترقب قولی، وکان له هائباً مطیعاً» «۱».

وکذا فی (العرائس) و (عقد الجمان فی تاریخ أهل الزمان).

وأمّا خامساً:

فإن یوشع کان خلیفةً لموسی من بعده، مع أنه کان حینئذاک نبیّاً من الأنبیاء ... فکما أمکن اجتماع الخلافة والنبوة فی یوشع، ولم تمنع نبوّته من خلافته لموسی، فکذلک هارون لو قدر بقاؤه حیّاً بعد موسی لم تکن نبوّته مانعةً من أن یکون خلیفةً لموسی. وفی ذلک کفایة لأهل الدرایة.

وأمّا سادساً:

فإن الأنبیاء بعد موسی کانوا جمیعاً مبعوثین لتجدید وإحیاء ما نسیته أو ترکته بنو إسرائیل من أحکام التوراة، فهم جمیعاً تبع لشریعة موسی، ولو قدّر بقاء هارون بعده نبیّاً لکان کذلک، ولم یکن نبیّاً مستقلّا ... فسقط

---

(۱) انظر تفسیر الطبری ۸/ ۴۴۹ ح ۲۴۲۸۱

ما ذکروه.

أمّا أن الأنبیاء کانوا یبعثون بعد موسی لا بشریعةٍ مستقلة، فهذا ما نصَّ علیه العلماء القوم:

قال الثعلبی «قال اللَّه تعالی: (وإن إلیاس لمن المرسلین) «۱» إلی آخر القصة. قال ابن إسحاق والعلماء من أصحاب الأخبار: لمّا قبض اللَّه تعالی حزقیل علیه السلام عظمت الأحداث فی بنی إسرائیل، وظهر فیهم الفساد، ونسوا عهد اللَّه إلیهم فی توراة، حتی نصبوا الأوثان وعبدوها من دون اللَّه عز وجل. فبعث إلیهم إلیاس نبیّاً، وهو إلیاس بن یسّی بن فنحاص بن عیزار ابن عمران بن هارون. وإنما کانت الأنبیاء بعد موسی یبعثون إلیهم بتجدید ما نسوا وضیّعوا من أحکام التوراة» «۲».

وقال شمس الدین العلقمی بشرح الحدیث: «أنا أولی الناس بعیسی بن مریم فی الدنیا والآخرة لیس بینی وبینه نبی»:

«قوله: لیس بینی وبینه نبی.

قال فی الفتح: هذا أورده کالشاهد لقوله: إنه أقرب الناس إلیه، واستدل به علی أنه لم یبعث بعد عیسی أحد إلّانبیّنا صلّی اللَّه علیه وسلّم.

وفیه نظر: لأنه ورد أن الرسل الثلاثة الذین ارسلوا إلی أصحاب القریة، المذکورة قصتهم فی سورة یس، کانوا من أتباع عیسی، وأن جرجیس وخالد ابن سنان کانا نبیّن وکانا بعد عیسی.

والجواب: إنّ هذا الحدیث یضعّف ما ورد من ذلک، فإنه صحیح بلا تردّد، وفی غیره مقال. أو المراد: إنه لم یبعث أحد بعد عیسی بشریعةٍ

---

(۱) الصافات ۳۷: ۱۲۳.

(۲) العرائس: ۲۵۲.

مستقلة، وإنما بعث بعده من بعث بتقریر شریعة عیسی. وقصة خال بن سنان أخرجها الحاکم فی المستدرک من حدیث ابن عباس، ولها طرق جمعتها فی ترجمته فی کتابی فی الصّحابة» «۱».

إضطرابهم فی معنی النبوّة ووقت حصولها ... ص: ۱۹

ثم لا یخفی: أن دعوی استقلال هارون بالنبوة علی تقدیر بقاءه بعد موسی هذه الدعوی الّتی أرادوا بها رفع إشکال ورود النقص عن هارون بعزله عن الخلافة ضعیفة جدّاً، بحیث لم یجزم الفخر الرازی بها مع کونه الأصل فیها، وهم قد أخذوها منه، بل ذکرها علی سبیل الفرض والتقدیر.

ولکن القوم الذین أخذوا منه هذه الدعوی ذکروها علی سبیل الجزم فتورّطوا ... وهذه عبارة الفخر الرازی:

«ثم إنْ سلمنا أنه منفّر، ولکن متی؟ إذا حصلت عقیبه مرتبة أخری أشرف منها، أو إذا لم یحصل؟ بیانه: وهو إن هارون علیه السلام لو بقی بعد موسی علیه السلام، وقدّرنا أن اللَّه تعالی کان یأمره أن یتولی تنفیذ الأحکام علی طریق الأصالة لا علی طریق النیابة من موسی علیه السلام، کان ذلک أشرف من نیابة موسی، وعلی هذا التقدیر لا یلزم من فوات خلافته لموسی حصول أمر منفّر».

أقول:

لکنّ ذلک لم یتحقق، وذاک التقد بر لم یکن، فیلزم من فوات خلافته

---

(۱) الکوکب المنیر شرح الجامع الصغیر مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰

لموسی أمر منفّر، وإذا کان لا یجوز هذا اللازم، فالملزوم وهو فوات الخلافة غیر متحقق.

هذا، ولو کانت الإشکالات کلّها تندفع وترفع بالتقدیرات غیر الواقعة وغیر الجائزة، لم یبق إشکال فی مسألةٍ أصلًا، للزم انسداد باب البحث والتحقیق فی شتّی العلوم...

ومن هنا لمّا رأی المتأخّرون عن الرّازی سقوط هذا الاسلوب لرفع الإشکال، عمد جماعة منهم إلی دعوی حصول النبوة بالإستقلال لهارون بعد موت موسی جزماً ... وقد عرفت سقوطها کذلک.

وجماعة آخرون عمدوا إلی دعوی حصول النبوة بالإستقلال لهارون فی حیاة موسی علیه السلام:

منهم: محمود بن عبد الرحمن الإصفهانی فی (شرح التجرید)، فإنه قال بعد منع خلافة هارون علی قوم موسی: «سلّمنا إنه استخلفه فی حال حیاته، ولکن لا نسلّم استخلافه له بعد موته، فإن قوله اخلفنی» لیس فیه صیغة عموم بحیث یقتضی الخلافة فی کلّ زمان، ولهذا فإنه لو استخلف وکیلًا فی حال حیاته علی أمواله، فإنه لا یلزم من ذلک استمرار استخلافه له بعد حیاته، وإذا لم یکن ذلک مقتضیاً للخلافة فی کل زمان، فعدم خلافته فی بعض الزمان لقصُور دلالة اللفظ عن استخلافه فیه لا یکون عزلًا له، کما لو صرّح بالإستخلاف فی بعض التصرفات دون بعض، فإن ذلک لا یکون عزلًا فیما لو یستخلف فیه، وإذا لم یکن عزلًا فلا ینفر.

سلّمنا أن ذلک یکون عزلًا له، ولکن متی یکون ذلک منفّراً عنه؟ إذا کان قد ازال عنه بالعزل حالة توجب نقصه فی الأعین، أو إذا لم یکن؟ الأول مسلّم والثانی ممنوع. فلِمَ قلتم بأن ذلک مما یوجب نقصه فی العین؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱

وبیان عدم نقصه هو: إن هارون کان شریکاً لموسی فی النبوة، وحال المستخلَف دون حال الشریک فی نظر الناس، فإذن، الاستخلاف حالة منقصة بالنظر إلی حال الشرکة، وحال المنقصة لا یکون زواله موجباً للتنقیص.

سلّمنا لزوم التنقیص من ذلک، لکن إذا لزم منه العود إلی حالةٍ هی أعلی من حالة الإستخلاف، أو إذا لم یعد؟ الأول ممنوع والثانی مسلّم.

لکن لم قلتم أنه لم یعد إلی حالة هی أعلی؟ وبیان ذلک: إنه وإنْ عزل عن الإستخلاف فقد صار بعد العزل مستقلًا بالرسالة عن اللَّه تعالی لا عن موسی، وذلک أشرف من استخلافه عن موسی».

ومنهم: إسحاق الهروی، حیث قال (فی السهام الثاقبهٔ): «ولو سلّم فأیّ دلالهٔ علی بقاء الخلافهٔ بعد موت موسی علیه السلام، وانتهاء الشغل بانتهاء العمل لیس من باب العزل، خصوصاً إذا اشتمل علی العود إلی حالهٔ أكمل، وهو الإستقلال بالنبوّهٔ والتبلیغ من اللّه، لا من موسی علیه السلام».

أقول:

لكن هذه الدعوی أیضاً لا ترفع الإشكال.

لأنه إن كان المراد من حصول النبوهٔ بالإستقلال لهارون فی حیاهٔ موسی، حصول وصف زائد له علی شركته مع موسی فی النبوهٔ، بعد عزله عن الخلافهٔ عنه، فهذا مخدوش:

أوّلًا: بأنّه لا دلیل لهم علی أنه بعد عزله عن الخلافهٔ لموسی حصل له وصف زائد علی شركته لموسی فی النبوّهٔ.

وثانیاً: بأنّ هذه الدعوی واضحهٔ البطلان، إذ لا یجوّز عاقل أن یكون هارون علیه السلام قبل الخلافهٔ عن موسی تابعاً لموسی وشریكاً له فی

النبوهٔ، ویكون بعد عزله عن الخلافهٔ الصریح فی الدلالهٔ علی النقص والتنفیر فی مرتبهٍ أعلی من وصف التبعیّهٔ، وهی مرتبهٔ النبوهٔ المستقلهٔ.

وإن لم یكن المراد من الإستقلال فی النبوهٔ مع موسی والتبعیهٔ له، فأین العود إلی مرتبهٔ أعلی وأشرف، حتی یرتفع به إشكال النقص والتنفیر الحاصل بالعزل به عن الخلافهٔ؟

ولعلّ الإصفهانی إلتفت إلی أنْ لا جدوی لسلوك هذا الطریق لرفع إشكال التنفیر، فلذا عدل فی (شرح الطوالع) عمّا ذكره فی (شرح التجرید) وسلك طریقاً آخر فقال:

«ولئن سلّم أنّ ذلك- أی عدم خلافهٔ هارون بعد وفاهٔ موسی علیهما السلام علی تقدیر حیاهٔ هارون علیه السلام- عزل، ولكنْ إنما یكون نقصاً له إذا لم یكن له مرتبهٔ أعلی من الإستخلاف، وهی الشركهٔ فی النبوّهٔ» «۱».

فجعل الرافع للنقص والتنفیر الحاصل بالعزل: الشركهٔ فی النبوهٔ.

لكن هذه الشركهٔ فی النبوهٔ كانت حاصلهً له قبل الإستخلاف، وبعد العزل المزعوم، فأین العود إلی مرتبهٔ أعلی ترفع النقص الحاصل بسبب العزل؟

خلاصهٔ الكلام فی هذا المقام ... ص: ۲۲

وتلخّص من جمیع ما ذكرنا:

۱- إن العزل عن الخلافهٔ نقص وعیب ومنفّر.

---

(۱) شرح الطّوالع ۲۳۸.

۲- إن المنفّر لا یجوز حصولهٔ بالنسبهٔ إلی النبی، لما تقرّر من أنّ النبی یجب أن یكون سالماً عن جمیع المنفّرات.

۳- إن جمیع ما ذكروه لرفع إشكال حصول المنفّر عن هارون علیه السلام- بسبب ما زعموه من عزله عن خلافهٔ موسی- غیر رافع للإشكال.

أمّا التمثیل بعادهٔ السلاطین، فقد عرفت ما فیه.

وأمّا أنّ النبوة المستقلة الحاصلة لهارون ترفع النقص والعیب الحاصل بعزله، فقد رأیت اضطرابهم فی بیان ذلک، فتارةً جعلوا العزل مقارناً للرجوع من الطّور وحصول النبوة بعد موسی.

واخری: جعلوا العزل بعد وفاة موسی لا عند رجوعه من الطور.

وثالثة: جعلوا العزل فی حیاة موسی وحصول النبوة فی حیاته أیضاً.

ورابعة: جعلوا مجرد الشرکة فی النبوة رافعاً للنقص الحاصل بسبب العزل.

والکلّ- کما رأیت- بمعزلٍ عن الصواب، مستغرَب غایة الإستغراب عند اولی الألباب.

وبقی وجه آخر ذکره (الدهلوی) وهو:

قوله:

بل هو نظیر أنْ یعزل نائب الوزیر- بعد موت الوزیر- ویجعل وزیراً مستقلًا.

أقول:

لکنه سخیف جداً.

أمّا أوّلًا: فوزارة نائب الوزیر- بعد موت الوزیر- لیست عزلًا، بل ترفیع فی المرتبة ورفعة فی المقام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴

وأمّا ثانیاً: إن صرفه عن النیابة وجعله وزیراً مستقلّاً یکون فی وقت واحدٍ تقریباً ومن غیر فاصلٍ زمانی، ولذا لا یکون ذلک الصرف عن النیابة إهانةً تستلزم التنفیر. وإنما یتحقق الإهانة والتنفیر فیما لو عزل عن النیابة ولم ترتفع درجته بالحصول علی الوزارة.

وبهذا تعرف أن التنظیر بین ما ذکره وبین ما نحن فیه سخیف جدّاً ... فإنهم یدّعون تحقق «العزل» لهارون علیه السلام، ویقولون إن هذا النقص کان یرتفع نبوّته الإستقلالیة التی کانت تکون له لو قدّر بقاؤه حیّاً مدّة أربعین سنة وحتی بعد موت موسی!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷

هل یجوز المنفّر علی الأنبیاء ...؟ ص: ۲۷

اشارة

وإنّ جمیع ما ذکره القوم مبنی علی عدم جواز المنفّر علی الأنبیاء علیهم السلام ... فإنهم- بعد أن زعموا وقوع العزل عن الخلافة فی حق هارون، وسلّموا کون العزل منقصة منفّرة، والمنفّرات غیر جائزة علی الأنبیاء- انبروا لتوجیه هذا العزل وإخراجه عن کونه منفّراً...

کلام شنیع للفخر الرازی ... ص: ۲۷

وقد عرفت أن الأصل- فی أکثر ما ذکروه- هو الفخر الرازی فی کتابه (نهایة العقول).

لکن الرازی ذکر وجهاً آخر- وکأنّه یعلم فی قرارة نفسه أنّ جمیع ما ذکره هو وغیره غیر رافع للإشکال- استحیی مقلّدوه من ذکره لقبحه وشناعته ... وهو:

جواز التنفیر فی حق الأنبیاء علیهم السلام!!...

وهذه عبارته:

«ثم إنْ سلّمنا إنه منفّر مطلقاً، فلِمَ لا یجوز علی الأنبیاء؟

فإن المنع منه بناء علی القول بالتحسین والتقبیح.

وقد مضی القول فیه».

كلماتٌ فی وجوب نزاهة الأنبیاء عن المنفّرات ... ص: ۲۷

وإنّ هذا الكلام فی الشناعة والفظاعة بحیث تقشعرّ منه الجلود وتتألّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸

القلوب، إنه كلام یتحاشی عن التفوّه به أطفال أهل الإسلام...

إذا كان یجوز علی الأنبیاء ما یوجب الإهانة والحقارة والمذلَّة لهم، ویستلزم تنفّر الطباع وابتعادها عنهم، فأیّ أثر لبعثهم؟ وأیّ فائدةٍ للشرائع التی یبعثون بها؟ فانظر إلی أیّ حدٍّ یصل بالقوم إصرارهم علی إنكار فضائل أمیر المؤمنین وتكذیبها!! إن العجز عن ردّ تلك الفضائل یلجؤهم إلی نسبة العیب والنقص إلی الأنبیاء!! وإنّ الإلتزام بهذه الطامّات عندهم أسهل وأفضل من الإعتراف بفضل أمیر المؤمنین!! إنّ كلّ هذه الأباطیل حول خلافة هارون، وكلّ تلك الإفتراءات علی هارون نفسه، لأجل إبطال خلافة أمیر المؤمنین المشبَّهة بخلافة هارون عن موسی؟!

فتسعاً لهؤلاء! كیف قادتهم العصبیّة إلی النار؟ واختاروا النار علی الإقرار؟!

لقد نصّ شاه ولی اللَّه الدهلوی فی (إزالة الخفا) علی وجوب اشتراك الخلیفة مع النبی فی جدّ الأعلی، كی لا ینظر الناس إلی الخلیفة بعین التحقیر...

ونصّ ابن القیّم علی وجوب نزاهة النبیّ من أن یكون له خائنة الأعین قال: «أی إن النبی لا یخالف ظاهره باطنه ولا سرّه علانیته، وإذا نفذ حكم اللَّه وأمره لم یُوم به، بل صرّح وأعلنه» «۱».

ونصّ ابن الهمام وابن أبی شریف علی وجوب سلامة النبی من كلّ نقصٍ ومنفر. وهذا كلام ابن الهمام بشرح ابن أبی شریف:

«شرط النبوّة الذكورة، لأنّ الانوثة وصف نقص.

---

(۱) زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۳/ ۴۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹

وكونه أكمل أهل زمانه عقلًا وخلقاً. بفتح الخاء المعجمة وسكون اللام. حال الإرسال. وأما عقدة لسان السید موسی علیه السلام قبل الإرسال فقد ازیلت بدعوته عند الإرسال بقوله: واحلل عقدة من لسانی یفقهوا قولی» «۱»

كما دلّ علیه قوله تعالی قد اوتیت سؤلك یا موسی» «۲»

.وأكملهم فطنةً وقوة رأی. كما هو مقتضی كونه سائس الجمیع ومرجعهم فی المشكلات.

والسلامة. بالرفع عطف علی الذكورة. أی وشرط النبوة السلامة. من دناءة الآباء ومن غمز الامّهات. أی الطعن بذكرهنّ بما لا یلیق من أمر الفروج.

والسلامة من القسوة. لأن قسوة القلب موجبة للبعد عن جناب الرب، إذ هی منبع المعاصی، لأن القلب هو المضغة التی إذا صلحت صلح الجسد كلّه، وإذا فسدت فسد الجسد كله، كما نطق به الحدیث الصحیح.

وفی حدیثٍ- حسّنه الترمذی، ورواه البیهقی- إن أبعد الناس من اللَّه تعالی القلب القاسی.

والسلامة من العیوب المنفّرة منهم، كالبرص والجذام، ومن قلة المروّة، كالأكل علی الطریق. ومن دناءة الصناعة كالحجامة، لأن النبوة أشرف مناصب الخلق مقتضیة لغایة الإجلال اللائق بالمخلوق، فیعتبر لها انتفاء ما ینافی ذلك» «۳».

وقال البزودی- فی (أصول عقائده)- «وجه قول عامّة أهل السنّة

(۱) طه ۲۰: ۲۷.

(۲) طه ۲۰: ۳۶.

(۳) المسامرهٔ فی شرح المسایرهٔ فی العقائد المنجمهٔ فی الآخرهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰

والجماعهٔ: إن اللَّه تعالی بیّن أن بعض الرسل حصل منهم ذنوب، ولا یستقیم أن یکون ذنوبهم عن قصد واختیار، فإنه لو کان کذلک لکان لا یؤمن منهم الکذب، فیؤدی إلی تفویت ما هو المقصود بالرسالهٔ، ولأنه إذا کان یجیء منهم الذنوب قصداً نفر طباع الناس عنهم، فیؤدّی إلی أن لا یکون فی بعث الرسل فائدهٔ».

وقال التفتازانی بشرح عقائد النسفی: «وأمّا الصغائر فتجوز عمداً عند الجمهور، خلافاً للجبّائی وأتباعه، وتجوز سهواً بالإتّفاق، إلّاما یدلّ علی الخسّهٔ، کسرقهٔ لقمهٔ والتطفیف بحبّهٔ. لکن المحققین اشترطوا أن ینبَّهوا علیه فینتهوا عنه. [هذا] کلّه بعد الوحی. وأمّا قبله، فلا دلیل علی امتناع صدور الکبیرهٔ. وذهب المعتزلهٔ إلی امتناعها، لأنها توجب النّفرهٔ المانعهٔ عن اتّباعهم، فتفوت مصلحهٔ البعثهٔ.

والحق منع ما یوجب النفرهٔ، کعهر الامهات والفجور، والصغائر الدالّهٔ علی الخِسهٔ» «۱».

وقال بشرح المقاصد: «خاتمهٔ: من شروط النبوّهٔ: الذکورهٔ، وکمال العقل، والذکاء، والفطنهٔ، وقوهٔ الرأی- ولو فی الصبی کعیسی ویحیی علیهما السلام-، والسلامهٔ عن کل ما ینفّر، کدناءهٔ الآباء وعهر الامهات، والغلظهٔ، والفظاظهٔ، والعیوب المنفّرهٔ کالبرص والجذام ونحو ذلک، والامور المخلّهٔ بالمروءهٔ، کالأکل علی الطریق والحرف الدنیّهٔ کالحجامهٔ، وکل ما یخل بحکمهٔ البعثهٔ من أداء الشرائع وقبول الامّهٔ» «۲».

وقال الشعرانی: «کان إمام الحرمین رحمه اللَّه تعالی یقول: من جوّز

(۱) شرح العقائد النسفیهٔ- مبحث عصمهٔ الأنبیاء: ۲۱۵.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۶۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱

وقوع الصغیرهٔ من الأنبیاء سهواً قیّدها بغیر الدالّهٔ علی الخِسَّهٔ» «۱».

وقال القاری: «وأما الصغائر، فما کان منها دالّاً علی الخِسَّهٔ کسرقهٔ لقمهٔ، فلا خلاف فی عصمتهم فیه مطلقاً» «۲».

وقال عبد العلی الأنصاری: «وأما غیر الکذب من الکبائر، والصغائر الخسیسهٔ کسرقهٔ لقمهٍٔ وغیرها مما یدل علی الخِسّهٔ وإنْ کانت مباحهٔ، فالإتفاق بین فرق الإسلام علی عصمتهم عن تعمّدها سمعاً عند أهل السنّهٔ القامعین للبدعهٔ کثّرهم اللَّه تعالی، أو عقلًا عند المعتزلهٔ والروافض خذلهم اللَّه تعالی، وقد عرفت شبههم وجوابها» «۳».

وکذا قال (الدهلوی) نفسه «۴».

مع ابن روزبهان ... ص: ۳۱

وقد نصّ علیه ابن روزبهان، لکن من العجائب جهله أو تجاهله بما تفوّه به الرازی فی (نهایهٔ العقول) حتّی ردّ علی قول العلّامهٔ الحلّی: «إن الأشاعرهٔ لزمهم باعتبار نفی الحسن والقبح أنْ یذهبوا إلی جواز بعثهٔ من هو موصوف بالرذائل والأفعال الدالّهٔ علی الخسهٔ» بقوله: «نعوذ باللَّه من هذه الخرافات والهذیانات، وذکر هذه الفواحش عند ذکر الأنبیاء، والدخول فی زمرهٔ: إنّ الذین یحبّون أن تشیع الفاحشهٔ فی

(۱) اليواقيت والجواهر، المبحث الحادى والثلاثون: ۲/ ۳.

(۲) ضوء المعالى فى شرح بدء الأمالى- مبحث عصمة الأنبياء.

(۳) شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۹۹ هامش المستصفى.

(۴) التحفة الاثنا عشرية، مبحث النبوّة: ۱۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲

الذين آمنوا لهم عذاب شديد فى الدنيا والآخرة» «۱»

، وكفى بإساءة الأدب أن يذكر عند ذكر الأنبياء أمثال هذه الترّهات، ثم يفترى على مشايخ السنّة وعلماء الإسلام ما لا يلزم من قولهم شيء منه، وقد علمت أن الحسن والقبح يكون بمعانٍ ثلاثة: أحدهما: وصف النقص والكمال.

والثانى: الملائمة والمنافرة. وهذان المعنيان عقليّان لا شك فيهما، فاءذا كان مذهب الأشاعرة أنهما عقليان فأىّ نقصٍ أتمّ من أن يكون صاحب الدعوة الإلهية موصوفاً بهذه القبائح التى ذكرها هذا الرجل السوء الفحّاش.

وكأنّه حسب أن الأنبياء أمثاله من رعاع الحلة الذين يفسدون على شاطىء الفرات بكل ما ذكره. نعوذ باللّه من التعصّب، فإنه أورده النار».

أقول:

إنّه يتجاسر على العلّامة، وهو يتجاهل كلام الرّازى، على أنّ الأشاعرة، لا يرون امتناع شيء عقلًا على اللّه تعالى، فلابدّ أن يكون من الجائز عندهم عقلًا عهر امّهات الأنبياء عليهم السلام، ومن هنا صرّح الرازى بمنع عدم جواز المنفّرات على الأنبياء، وبنى ذلك على القول بالحسن والقبح العقليين ... لكنْ لمّا كان هذا التجويز شنيعاً جدّاً، فقد تجاهله ابن روزبهان وأنكر على العلّامة كلامه!!

إلّا أن الأعجب هو أنّ ابن روزبهان نفسه يصرّح بأنّه ليس من القبيح عند العقل أن يظهر اللّه المعجزة على يد الكذّابين!!

قال العلّامة: «لو كان الحسن والقبح باعتبار السمع لا غير، لَما قبح من

(۱) النور ۲۴: ۱۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳

اللّه شيء، ولو كان كذلك لما قبح منه تعالى إظهار المعجزات على يد الكذابين، وتجويز ذلك يسدّ باب معرفة النبوّة، فإنّ أىّ نبىّ أظهر المعجزة عقيب ادّعاء النبوّة لا يمكن تصديقه، مع تجويز إظهاره المعجزة على يد الكاذب فى دعوى النبوّة».

فقال ابن روزبهان: «جوابه: إنه لم يقبح من اللّه شيء. قوله: لو كان كذلك لما قبح منه إظهارالمعجزات على الكذّابين. قلنا: عدم إظهار المعجزة على يد الكذّابين ليس لكونه قبيحاً عقلًا، بل لعدم جريان عادة اللّه تعالى الجارى مجرى المحال العادى بذلك الإظهار».

فإذا كان هذا جائزاً، فأىّ ريب فى تجويز الأشاعرة بعث الموصوف بالرذائل والخسائس؟!

وقال العلّامة: «إنه لو كان الحسن والقبح شرعيّين، لحسن من اللّه أنْ يأمر بالكفر، وتكذيب الأنبياء، وتعظيم الأصنام، والمواظبة على الزنا، والسرقة، والنهى عن العبادة والصدق، لأنها غير قبيحةٍ فى أنفسها، فإذا أمر اللّه تعالى بها صارت حسنة، إذا لا فرق بينها وبين الأمر بالطّاعة، وأنّ شكر المنعم، وردّ الوديعة، والصدق، ليست حسنةً فى أنفسها، ولو نهى اللّه تعالى عنها كانت قبيحة، لكنْ لمّا اتفق أنه تعالى أمر بهذه مجّاناً لغير غرض ولا حكمة صارت حسنة، واتّفق أنه نهى عن تلك فصارت فبيحةً، وقبل الأمر والنهى لا فرق بينهما.

ومن أدّاه عقله إلى تقليد يعتقد ذلك فهو أجهل الجهّال وأحمق الحمقى، إذا علم أنّ معتقد رئيسه ذلك، وإن لم يعلم ووقف عليه ثم

استمرّ على تقليده فكذلك، فلهذا وجب علينا كشف معتقدهم، لئلّا يضل غيرهم ولا تستوعب البليّة جميع الناس أو أكثرهم».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴

فأجاب ابن روزبهان: «أقول: جوابه: إنّه لا يلزم من كون الحسن والقبح شرعيين بمعنى أن الشرع حاكم بالحسن والقبح، أن يحسن من اللّه الأمر بالكفر والمعاصى، لأن المراد بهذا الحسن إن كان استحسان هذه الأشياء فعدم هذه الملازمهٔ ظاهر، لأنّ من الأشياء ما يكون مخالفاً للمصلحهٔ لا يستحسنه الحكيم، وقد ذكرنا أن المصلحهٔ والمفسدهٔ حاصلتان للأفعال بحسب ذواتها، وإن كان المراد بهذا الحسن عدم الإمتناع عليه، فقد ذكرناأنه لا يمتنع عليه شىء عقلًا، لكن جرى عادهٔ اللّه تعالى على الأمر بما اشتمل على مصلحهٔ من الأفعال، والنهى عمّا اشتمل على مفسدهٍ من الأفعال.

فالعلم العادى حاكم بأنّ اللّه لم يأمر بالكفر وتكذيب الأنبياء قط، ولم ينه عن شكر المنعم وردّ الوديعهٔ»....

أقول:

فإذا لم تكن تلك الأمور ممتنعهً عقلًا، لم يكن بعث الموصوف بالرذائل ممتنعاً كذلك عندهم...

وأيضاً، يقول ابن روزبهان:

«ثمّ استدل على بطلان كونه خالقاً للقبائح بلزوم عدم امتناع إظهار المعجز على يد الكاذب، وقد استدل قبل هذا بهذا مراراً، وأجبناه فى محالّه. وجواب هذا وما ذكر بعده من ترتّب الامور المنكرهٔ على خلق القبائح مثل ارتفاع الثقهٔ من الشريعهٔ والوعد والوعيد وغيرها: إنا نجزم بالعلم العادى وبما جرى من عادهٔ اللّه تعالى، أنه لم يظهر المعجزهٔ على يد الكاذب، فهو محال عادهً كسائر المحالات العاديهٔ، وإنْ كان ممكناً بالذات، لأنه لايجب على اللّه تعالى شىء على قاعدتنا، فكلّ ما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵

ذكروه من لزوم جواز تزيين الكفر فى القلوب عوض الإسلام، وأن ما عليه الأشاعرهٔ من اعتقاد الحقيّهٔ يمكن أن يكون كفراً وباطلًا، فلا يستحقّون الجواب. فجوابه: إن جميع هؤلاء لا يقع عادهً كسائر العاديّات، ونحن نجزم بعدم وقوع وإنْ جاز عقلًا، حيث لم يجب عليه تعالى شىء، ولا قبيح بالنسبهٔ إليه».

فظهر أنّ جميع ما ذكره من الطعن والسبّ للعلامهٔ الحلّى متوجّه إلى الفخر الرازى، بل إلى نفسه وإلى جميع الأشاعرهٔ.

جواب دعوى الرازى ابتناء المسألهٔ على الحسن والقبح ... ص: ۳۵

وأمّا دعوى الفخر الرازى بأنّ عدم جواز المنفّر على الأنبياء- مبتنى على القول بالتحسين والتقبيح، وإذ أنهم يقولون بذلك، فلا مانع من المنفّر على الأنبياء عليهم السلام. فيردّها:

أولًا: لقد نصّ عبد العلى الأنصارى فى كلامه المنقول آنفاً عن (شرح مسلّم الثبوت) على أنّ مذهب أهل السنّهٔ عصمهٔ الأنبياء عن الأمور الخسيسهٔ بالسّمع، وإن كانت تلك الامور مباحهً ... فإذن، لا يتوقف القول بعدم جواز الامور المنفّرهٔ على الأنبياء على القول بالتحسين والتقبيح العقليّين.

ثانياً: لقد ذكر ابن روزبهان أن امتناع الرذائل الخسيسهٔ على الأنبياء لا يبتنى على ثبوت الحسن والقبح العقليين بمعناهما المتنازع فيه، بل إنّ ثبوتهما، بمعنى وصف الكمال والنقص- الذى تقول الأشاعرهٔ به أيضاً- كافٍ لامتناع الرذائل عليهم، وبما أنّ الرازى أيضاً يصرّح فى (نهايهٔ العقول)

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶

بثبوت الحسن والقبح بالمعنى المذكور، فلا ينافى منع الحسن والقبح العقليين بالمعنى المتنازع فيه القول بامتناع الرذائل والامور المنفّرهٔ على الأنبياء، لأنّه بناءً على ثبوتهما بهذا المعنى يكون اتّصاف النبيّ بصفهٔ عين اتّصافه بصفهٔ القبح.

من الأشاعرهٔ مَن یقول بالتحسین والتقبیح العقلیّین ... ص: ۳۶

ثالثاً: إنه وإن نفی جمهور الأشاعرهٔ التحسین والتقبیح العقلیین بالمعنی المتنازع فیه، لکنّ فیهم جمعاً کثیراً من النحاریر المشاهیر یصرّحون بإثباتهما ... وإلیک نصوص عبارات طائفهٔ منهم:

قال عبد العزیز بن أحمد البخاری:

«قوله: ومن قضیهٔ الشرع. أی: ومن حکم الشریعهٔ فی هذا الباب- أی باب الأمر- أن حکم الآمر إلی المأمور به یوصف بالحسن، والمعنی: إن ثبوت الحسن للمأمور به من قضایا الشرع لا من قضایا اللغهٔ، لأن هذه الصفهٔ تتحقق فی قبیح کالکفر والسّفه والعبث، کما تتحقق فی الحسن ألاتری أنّ السلطان الجائر إذا أمر إنساناً بالزنا والسرقهٔ والقتل بغیر حق کان آمراً حقیقهٔ، حتی إذا خالفه المأمور ولم یأت بما أمر به یقال خالف أمر السلطان.

ثم اختلف أن الحسن من موجبات الأمر أم من مدلولاته؟ فعندنا هو من مدلولات الأمر. وعند الأشعریهٔ وأصحاب الحدیث هو من موجباته، وهو بناء علی أن الحسن والقبح فی الأفعال الخارجهٔ عن الإضطرار هل یعرف بالعقل أم لا؟ فَعندهم لا حظّ له فی ذلک، وإنما یعرف بالأمر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷

والنهی، فیکون الحسن ثابتاً بنفس الأمر، لا أنّ الأمر دلیل ومعرف علی حسنٍ سبق ثبوته بالعقل. وعندنا: لمّا کان للعقل حظ إلی معرفهٔ حسن بعض المشروعات، کالإیمان وأصل العبادات والعدل الإحسان، کان الأمر دلیلًا ومعرّفاً لما یثبت حسنه بالعقل وموجباً لما یعرف به. کذا فی المیزان.

وذکر فی القواطع: ذهب أکثر أصحاب الشافعی رحمه اللّه إلی أن العقل بذاته لیس بدلیل علی تحسین شیء ولا تقبیحه، ولا یعرف حسن الشیء وقبحه، حتی یرد السّمع بذلک، وإنما العقل آلهٔ یدرک به ما حسن وما قبح، بعد أن یثبت ذلک بالسمع، وذهب إلی هذا کثیر من المتکلّمین.

وذهب إلیه جماعهٔ من أصحاب أبی حنیفهٔ رحمه اللّه. قال: وذهب طائفهٔ من أصحابنا إلی أن الحسن والقبح ضربان، ضرب علم بالعقل کحسن العدل والصدق النافع وشکر النعمهٔ، وقبح الظلم هوالکذب الضار وشرب الخمر.

قالوا: وفائدهٔ السمع إذا ورد بموجب العقل أن یکون وروده مؤکداً لما فی العقل. وإلیه ذهب من أصحابنا: أبو بکر القفّال الشاشی، وأبو بکر الصیرفی، وأبو بکر الفارسی، والقاضی أبو حامد، والحلیمی وغیرهم.

وإلیه ذهب کثیر من أصحاب أبی حنیفهٔ رحمه اللّه، خصوصاً العراقیون منهم. وهو مذهب المعتزلهٔ بأسرهم» «۱».

أقول:

المراد من «المیزان» هو کتاب (میزان الاصول فی نتائج العقول) ومؤلفه: علاء الدین محمد بن أحمد السمرقندی. قال کاشف

---

(۱) کشف الاسرار فی شرح الاصول البزودی ۱/ ۳۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸

الظنون: «میزان الاصول فی نتائج العقول فی اصول الفقه، للشیخ الإمام علاء الدین شمس النظر أبی بکر محمد بن أحمد السمرقندی الحنفی الاصولی» «۱».

والمراد من «القواطع» هو کتاب (القواطع فی اصول الفقه) ومؤلفه:

أبو المظفر السّمعانی. قال کاشف الظنون: «القواطع فی اصول الفقه، لأبی المظفر منصور بن محمّد السمعانی الشافعی المتوفی سنهٔ

۴۸۹» «۲».

وقال البخاری المذکور:

«فأمّا المتقدّمون من أصحابنا فقالوا: سبب وجوب العبادات نعم اللّه علی کلّ واحد من عباده، فإنه تعالی أسدی إلی کل واحدٍ منّا من أنواع النعم ما یقصر العقول عن الوقوف علی کنهها، فضلًا عن القیام بشکرها، وأوجب هذه العبادات علینا بإزالها ورضی بها، شکراً لسوابق نعمه بفضله وکرمه، وإنْ قلّت مدة عمره أو طالت، وهذا لأن شکر النعمة واجب لا شک عقلًا ونصّاً، علی ما قال اللّه تعالی «أن اشکر لی ولوالدیک» «۳»

وقال علیه الصلاة والسلام: من انزلت علیه نعمة فلیشکرها، فی نصوص کثیرة وردت فیه، وکلّ عبادة صالحة لکونها شکر النعمة ومن النعم، وقد ورد النص الدال علی کون العبادة شکراً، وهو ما روی أنه علیه السلام صلّی حتی تورّمت قدماه، قیل له: إن اللّه تعالی قد غفر لک ما تقدم من ذنبک وما تأخّر؟ فقال: أفلا أکون عبداً شکوراً؟ أخبر أنه یصلّی للّه تعالی شکراً علی ما أنعم علیه.

---

(۱) کشف الظنون ۲/ ۱۹۱۶.

(۲) کشف الظنون ۲/ ۱۳۵۷.

(۳) لقمان ۳۱: ۱۴.

ثم نعم اللّه علی عباده أجناس مختلفة، منها إیجاده من العدم، وتکرمته بالعقل والحواس الباطنة، ومنها الأعضاء السلیمة وما یحصل له بها من التقلّب والإنتقال من حالة إلی ما یخالفها من نحو القیام والقعود والإنحناء. ومنها ما یصل إلیه من منافع الأطعمة الشهیّة والإستمتاع بصنوف المأکولات، ومنها صنوف الأموال التی یتوصّل بها إلی تحصیل منافع النفس ودفع المضار عنها، فعلی حسب اختلافها وجبت العبادات.

فأمّا الإیمان وجب شکراً لنعمة الوجود وقوّة النطق وکمال العقل، الذی هو أنفس المواهب التی اختصّ الإنسان بها من سائر الحیوانات وغیرها من النعم، فالوجوب بإیجاب اللّه، لکنه بالعقل یعرف أن شکر المنعم واجب، فکان النعم معرّفاً له، ووجوب شکر لمنعم بواسطة المعرفة وهو العقل. وهذا معنی قول الناس: العقل موجب أی دلیل ومعرف لوجوب الإیمان بالنظر فی سببه، وهو النعم» «۱».

وقال أبو شکور الکشی:

«القول فی مستحسنات العقل. قالت المعتزلة: الحسن ما یستحسنه العقل والقبیح ما یستقبحه العقل. وقالت عامة الفقهاء: الحسن ما یستحسنه الشرع والقبیح ما یستقبحه الشرع. والتفصیل فی هذا حسن، لأنّ الحسن والقبیح فی الأشیاء علی مراتب، منها ما یکون حسناً بعینه، کالإیمان باللّه تعالی، والعبادة، وشکر النعمة. ومنها ما هو حسن بمعنی فی غیره کبناء الرباطات والمساجد وإماطة الأذی عن الطریق. وکذلک فی القبیح منها ما

---

(۱) کشف الأسرار فی شرح اصول البزودی ۲/ ۶۴۹- ۶۵۰.

هو قبیح بعینه کالإشراک باللّه تعالی والزنا والسرقة وأشباه ذلک. ومنها ما هو قبیح بمعنی فی غیره.

فنقول: کلّ ما هو حسن أو قبیح بمعنی فی غیره، فإن الحسن ما یکون حسناً باستحسان الشرع، والقبیح ما یکون قبیحاً باستقباح الشرع، ولا مجال للعقل فی هذا.

وکلّ منها هو حسن بعینه أو قبیح بعینه فنقول: الحسن حسن والشرع یستحسنه. والقبیح قبیح والشرع یستقبحه.

هکـذا روی عن أبی حنیفـهٔ رحمه اللَّه أنه قال فی کتاب العالم والمتعلّم: إن الظلم قبیـح بعینه، ولا نقول قبیح أو حسن بالعقل، بل نقول نعرف هذا الحسن والقبیح بدلالهٔ العقل، کما نعرف بدلالهٔ الشـرع، حتی لو لم یکن الشرع، فالإسلام والعبادات وما یشاکله یکون حسناً بعینه، والکفر والظلم یکونان قبیحین بعینهما» «۱».

وقال الغزالی:

بعد أنْ نفی الحسن والقبح العقلیین تبعاً للأشاعرهٔ: بأن هذا لا یشفی العلیل ولا یزیل الغموض، وهذا نص کلامه:

«فـإنْ قیـل: فـإنْ لم یکن مـدرک الوجوب مقتضـی العقول، أوی ذلـک إلی إفحـام الرسول، فـإنه إذا جـاء بـالمعجزهٔ وقـال: انظر فیهـا، فللمخـاطب أن یقول: إن لم یکن النظر واجباً فلاـ اقـدم علیه، وإنْ کـان واجبـاً، فیسـتحیل أن یکون مـدرکه العقـل، والعقل لا یوجب، ویستحیل أن یکون مدرکه الشرع،

---

(۱) التمهید فی بیان التوحید، الباب الأول فی العقل: ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱

والشرع لا یثبت إلّابالنظر فی المعجزهٔ، ولا یجب النظر قبل ثبوت الشرع، فیؤدی إلی أن لا یظهر صحهٔ النبوهٔ أصلًا.

والجواب: إن هـذا السؤال مصـدره الجهل بحقیقـهٔ الوجوب، وقـد بیّنا أن معنی الوجوب ترجیـح جانب الفعل علی الترک، لدفع ضـرر موهوم فی الترک أو معلوم، وإذا کان هـذا هو الوجوب، فالموجب هو المرجّح وهو اللَّه تعالی، فإنه إذا ناط العقاب بترک النظر ترجّح فعله علی ترکه، ومعنی قول النبی- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- إنه واجب: أنه مرجـح بترجیـح اللَّه تعـالی فی ربطه العقـاب بأحـدهما. وأما المـدرک فهو عبارهٔ عن جهـهٔ معرفهٔ الوجوب لا عن نفس الوجوب، ولیس شـرط الواجب أن یکون وجوبه معلوماً، بل أن یکون عمله ممکناً لمن أراده، فیقول النبیّ: إن الکفر سمّ مهلک والإیمان شـفاء مسـعد، بان جعل اللَّه تعالی أحدهما مسـعداً والآخر مهلکاً، ولست أوجب علیک شـیئاً، فإن الإیجاب هو الترجیـح والمرجّح هو اللَّه تعالی، وإنما أنا مخبر عن کونه سـمّاً ومرشد لک إلی طریقٍ تعرف به صوتی وهو النظر فی المعجزهٔ، فإن سلکت الطریق عرفت ونجوت، وإن ترکت هلکت.

ومثاله مثال طبیب إنتهی إلی مریض وهو مترود بین دوائین موضوعین بین یـدیه فقال له: أمّا هـذا فلا تناوله، فإنه مهلک للحیوان وأنت قادر علی معرفته بأن تطعمه هذا السنّور فیموت علی الفور، فیظهر لک ما قلت. وأمّا هذا ففیه شفاؤک وأنت قادر علی معرفته بالتجربهٔ، وهو أن تشرب فتشفی، ولا فرق فی حقّی ولا فی حق استاذی بین أن یهلک أو یشفی، فإن استاذی غنی عن بقائک وأنا أیضاً کذلک. فعند هذا لو قال المریض: هذا یجب علیّ بالعقل أو بقولک، وما لم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲

یظهر لی هذا لم أشتغل بالتجربهٔ، کان مهلکاً نفسه ولم یکن علیه ضرر.

فکـذلک النبی- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- قـد أخبره عن اللَّه تعالی بأن الطاعـهٔ شـفاء والمعصـیهٔ داء، وأن الإیمان مسـعد والکفر مهلک، واخبره بأنه غنی عن العالمین، سـعدوا أم شقوا، فإنما شأن الرسول أنْ یبلّغ ویرشد إلی طریق المعرفهٔ، فمن نظر فلنفسه ومن قصّر فعلیها، وهذا واضح.

فـإنْ قیـل: فقـد رجع الأـمر إلی أنّ العقـل هو الموجب، من حیث أنّه بسـماع کلاـمه ودعواه یتوقّع عقاباً، فیحمله العقل علی الحـذر ولا یحصل إلّا بالنظر، فوجب علیه النظر.

قلنـا: الحق- الـذی یکشف الغطـاء فی هـذا من غیر أتبـاع وهم وتقلیـد أمر- هو أن الوجوب لما کان عبارهً عن نوع رجحان فی الفعل، فـالموجب هو اللَّه تعالی، لأنه هو المرجـح، والرسول مخبر عن الترجیـح، والمعجزهٔ دلیل علی صـدقه فی الخبر، والنظر سـبب فی معرفهٔ الصـدق، والعقل آلـهٔ النظر والفهم معنی الخبر، والطبع مسـتحث علی الحـذر بعـد فهم المحـذور بالعقل، فلابـدّ من طبع یخالفه العقوبهٔ

الموعودة، ويوافقه الثواب الموعود ليكون مستحثّاً. لكن لا يستحثّ ما لم يفهم المحذور ولم يقدّره ظناً أو علماً، ولا يفهم إلا بالعقل، والعقل لا يفهم الترجيح بنفسه، بل اللَّه هو المرجع والرسول مخبر، وصدق الرسول لا يظهر بنفسه بل المعجزة، والمعجزة لا تدل ما لم ينظر فيها، والنظر بالعقل.

فإذا قد انكشفت المعانى، فالصحيح فى الألفاظ أنْ يقال: الوجوب هو الرجحان، والموجب هو اللَّه تعالى، والمخبر هو الرسول- صلّى اللَّه عليه وسلّم- المعرّف للمحذور، ومصدّق الرسول هو العقل، والمستحث على سلوك سبيل الخلاص هو الطبع.

هكذا ينبغى أنْ يفهم الحق فى هذه المسألة، ولا يلتفت إلى الكلام المعتاد الذى لا يشفى العليل ولا يزيل الغموض» «۱».

وقال عبيد اللَّه بن تاج الشريعة:

«على أنّ الأشعرى سلّم لاحسن والقبح عقلًا. بمعنى الكمال والنقصان، فلا شك أن كل كمال محمود، وكل نقصان مذموم، وأن أصحابنا الكمالات محمودون بكمالاتهم، وأصحاب النقئص مذمومون بنقائصهم، فإنكاره الحسن والقبح بمعنى أنهما صفتان لأجلهما يحمد أو يذم الموصوف بهما، فى غاية التناقض، وإنْ أنكرهما بمعنى أنه لا يوجد فى الفعل شىء يثاب به الفاعل أو يعاقب لأجله فنقول:

إنْ عنى أنّه لا يجب على اللَّه تعالى الاثابة أو العقاب لأجله، فنحن نساعد فى هذا، وإنْ عنى أنه لا يكون فى معرض ذلك، فهذا بعيد عن الحق، وذلك لأنّ الثواب والعقاب آجلًا وإن كان لا يستقل العقل بمعرفة كيفيّتهما، لكن كل من علم أن اللَّه تعالى عالم بالكليّات والجزئيّات، فاعل بالإختيار، قادر على كلّ شىء، وعلم أنه غريق نعمة اللَّه تعالى فى كلّ لمحة ولحظة، ثم مع ذلك كلّه، ينسب من الصّفات والأفعال ما يعتقد أنه فى غاية القبح والشناعة إليه، تعالى عن ذلك علوّاً كبيراً. فلم ير باعتقاده أنه يستحق بذلك مذمّة، ولم يتقيّن أنه فى معرض سخطٍ عظيم وعذاب أليم، فقد سجّل على غباوته ولجاجه، وبرهن على سخافة عقله واعوجاجه، واستخفّ بفكره ورأيه، حيث لم يعلم بالشرّ الذى من ورائه، عصمنا اللَّه

---

(۱) الاقتصاد فى الاعتقاد: ۱۱۹- ۱۲۱.

تعالى عن الغباوة والغواية، وأهدانا هدايا الهداية.

فلمّا أبطلنا دليل الأشعرى، رجعنا إلى إقامة الدليل على مذهبنا، وإلى الخلاف الذى بيننا وبين المعتزلة:

م: وعند بعض أصحابنا والمعتزلة حسن بَعض أفعال العباد وقبحها يكونان لذات الفعل أو لصفةٍ له، ويعرفان عقلًا أيضاً.

ش: أى يكون ذات الفعل بحيث يحمد فاعله عاجلًا ويثاب آجلًا لأجله، أو يذم فاعله عاجلًا ويعاقب آجلًا لأجله. أو يكون للفعل صفة يحمد فاعل الفعل ويثاب لأجلها أو يذم فاعله ويعاقب لأجله. وإنما قال «أيضاً» لأنه لا خلاف فى أنهما يعرفان شرعاً.

م: لأن وجوب تصديق النبى عليه السلام إنْ توقَّف على الشرع يلزم الدور.

ش: واعلم أن النبى عليه السلام ادّعى النبوّة وأظهر المعجزة وعلم السامع أنه النبى، فأخبر بأمورٍ مثل: إن الصّلاة واجبة عليكم، وأمثال ذلك، فإنْ لم يجب على السامع تصديق شىء من ذلك تبطل فائدة النبوّة، وإنْ وجب فلا يخلو من أن يكون وجوب تصديق كلّ إخباراته شرعياً. والثانى باطل، لأنه لو كان وجوب تصديق الكلّ شرعيّاً لكان وجوبه بقول النبى عليه السلام، فأوّل الإخبارات الواجبة التصديق لابدّ أن يجب تصديقه بقول النبى عليه السلام، فأوّل الإخبارات الواجبة التصديق لابدّ أن يجب تصديقه بقول النبى عليه السلام، لأن تصديق الإخبار الأول واجب، فنتكلّم فى هذا القول، فإنْ لم يجب تصديقه لا يجب تصديق الأول، وإنْ وجب فإما أن يجب بالإخبار الأول فيلزم الدور، أو بقولٍ آخر فنتكلّم فيه، فيلزم التسلسل. وإذا ثبت ذلك تعيّن الأول، وهو كون وجوب تصديق شىء

من

إخباراته عقلیّاً. فقوله:

م: وإلّا.

ش: أی، وإنْ لم یتوقّف علی الشرع.

م: کان واجباً عقلًا، فیکون حسناً عقلًا.

ش: لأن الواجب العقلی ما یحمد علی فعله ویذمّ علی ترکه عقلًا، والحسن العقلی ما یحمد علی فعله عقلًا، فالواجب العقلی أخص من الحسن العقلی، وکذلک تقول فی امتثال أوامره: إنه إمّا واجب عقلًا ... إلی آخره. وهذا الدلیل لإثبات الحسن العقلی صریحاً. وقوله:

م: وأیضاً: وجوب تصدیق النبی علیه السلام موقوف علی حرمهٔ الکذب، فهی إنْ ثبتت مشرعاً یلزم الدور، وإنْ ثبتت عقلًا یلزم قبحه عقلًا.

ش: وهذا یدل علی القبح العقلی صریحاً، وکلٌّ منهما- أی الحسن والقبح- یدل علی الآخر التزاماً، لأنه إذا کان الشیء واجباً عقلًا یکون ترکه قبیحاً عقلًا، وإن کان الشیء حراماً عقلًا فترکه یکون واجباً عقلًا، فیکون حسناً عقلًا» «۱».

وقال الشاشی:

«الأمر فی اللغهٔ قول القائل لغیره: إفعل. وفی الشرع: تصرّف إلزام العقل علی الغیر. وذکر بعض الأئمهٔ- رحمهم اللَّه- أن المراد بالأمر یختص بهذه الصّیغهٔ، واستحال أن یکون معناه أن حقیقهٔ الأمر تختص بهذه الصیغهٔ، فإن اللَّه تعالی متکلّم فی الأزل عندنا، وکلامه أمر ونهی وإخبار

---

(۱) التوضیح فی حل غوامض التنقیح.

وإستخبار، واستحال وجود هذه الصیغهٔ فی الأزل، واستحال أیضاً أنْ یکون معناه أن المراد بالأمر للشارع یختص بهذه الصیغهٔ، فإن المراد للشارع بالأمر وجوب الفعل علی العبد، وهو معنی الإبتلاء عندنا، وقد ثبت الوجود بدون هذه الصیغهٔ، ألیس أنه وجب الإیمان علی من لم تبلغه الدعوهٔ بدون ورود السمع.

قال أبو حنیفهٔ- رضی اللَّه عنه-: لو لم یبعث اللَّه تعالی رسولًا لوجب علی العقلاء معرفته بعقولهم.

فیحمل ذلک علی أن المراد یختص بهذه الصیغهٔ فی حق العبد فی الشرعیات، حتی لا یکون فعل الرسول بمنزلهٔ قوله: إفعلوا» «۱».

وقال القاری:

«إنّ العقل آلهٔ للمعرفهٔ، والموجب هو اللَّه تعالی فی الحقیقهٔ، ووجوب الإیمان بالعقل مروی عن أبی حنیفهٔ، فقد ذکر الحاکم الشهید فی المنتقی: إن أبا حنیفهٔ قال: لا عذر لأحدٍ فی الجهل بخالقه، لما یری من خلق السماوات والأرض وخلق نفسه وغیره. ویؤیده قوله تعالی: قالت رسلهم أفی اللَّه شک فاطر السماوات والأرض» «۲»

وقوله تعالی: ولئن سألتهم من خلق السماوات والأرض لیقولنّ اللَّه» «۳»

وحدیث: کلّ مولود یولد علی فطرهٔ الإسلام فأبواه یهوّدانه وینصّرانه ویمجّسانه. قال: وعلیه مشاخینا من أهل السنّهٔ والجماعهٔ.

---

(۱) الاصول، فصل فی الأمر، من البحث الأول، فی کتاب اللَّه: ۱۰۱.

(۲) ابراهیم ۱۴: ۱۰.

(۳) لقمان ۳۱: ۲۵. والزمر ۳۹: ۳۸.

حتی قال الشیخ الإمام أبو منصور الماتریدی فی الصبی العاقل: إنه یجب علیه معرفهٔ اللَّه تعالی، وهو قول کثیر من مشایخ العراق، خلافاً لکثیرٍ من مشایخنا، لعموم قوله علیه السلام: رفع القلم عن ثلاث: الصبی حتی یبلغ أی یحتلم. الحدیث. وحمل الشیخ أبو منصور الحدیث علی الشرائع، مع اتّفاقهم أن إسلام هذا الصبی صحیح ویدعی هو إلی الإسلام کما یدعی البالغ إلیه. وقال الأشعری: لا یجب، لقوله تعالی وما کا معذّبین حتی نبعث رسولًا» «۱»

واجیب: بأن الرسول أعم من العقل والنبی» «... ۲».

وقال البزودی:

«قال أهل السنّهٔ والجماعهٔ: لا یجب أداء شیءٍ مّا إلّابالخطاب من اللَّه تعالی علی لسان واحدٍ من عباده، وکذا لا یجب علیه الإمتناع عن شیء مّیا إلّابه، وبه قال الأشعری. وعند المعتزلهٔ: یجب الإیمان باللَّه تعالی والشکر له قبل بلوغ الخطاب. وهل یجب عندهم الإقرار بالرسل؟ عند بعضهم لا یجب.

وقد قال الشیخ أبو منصور الماتریدی- رحمه اللَّه- بمثل ما قال المعتزلهٔ، وهو قول عامّهٔ علماء سمرقند، وقول بعض علمائنا من أهل العراق، وقد ذکر الکرخی فی مختصره عن أبی حنیفهٔ- رضی اللَّه عنه- أنّه قال: لا عذر لأحدٍ فی معرفهٔ الخالق، لِما یری فی العالم من أمارات الحدوث. وأئمّهٔ بخاری الذین شاهدناهم کانوا علی القول الأول.

والمسألهٔ تعرف بأنّ العقل هل هو موجب؟ عند الفریق الأول: غیر

---

(۱) الاسراء ۱۷: ۱۵.

(۲) شرح الفقه الاکبر، الوسائل الملحقات: ۱۶۶.

موجب. وعند الفریق الثانی: موجب. وهذا مجاز من الکلام، فإنّ العقل لا یکون موجباً شیئاً، ولکن عند المعتزلهٔ وأبی منصور الماتریدی- رحمه اللَّه- وعند من یقول بقولهم: اللَّه تعالی هو الموجب ولکن بسبب العقل، فیکون العقل عندهم سبب الوجوب.

وفائدهٔ الإختلاف: إن من لم تبلغ دعوهٔ رسولٍ مّا، ولا دعوهٔ رسولٍ من رسله، ولم یؤمن، هل یخلد فی النار؟ عند الفریق الأول: لا یخلد، ویکون حکمه حکم المجانین والأطفال. وعند الفریق الآخر: یخلد. ولکن عند الفریق الأول: لو أسلم مع هذا یصح إسلامه ویصیر من أهل الجنهٔ.

وکذا الصبی العاقل عند الفریق الأول لا یخاطب بأداء الإسلام، ولکن إذا أسلم یصح إسلامه فی أحکام الدنیا والآخرهٔ جمیعاً» «... ۱».

وقال السعد التفتازانی:

...«ولقوّهٔ هاتین الشبهتین ذهب بعض أهل السنّهٔ- وهم الحنفیّهٔ- إلی أنّ حسن بعض الأشیاء وقبحها مما یدرک بالعقل، کما هو رأی المعتزلهٔ، کوجوب أول الواجبات، ووجوب تصدیق النبی علیه الصلاهٔ والسلام، وحرمهٔ تکذیبه، دفعاً للتسلسل، وکحرمهٔ الإشراک باللَّه تعالی، ونسبهٔ ما هو فی غایهٔ الشناعهٔ إلیه، علی من هو عارف به وبصفاته وکمالاته، ووجوب ترک ذلک.

ولا نزاع فی أن کلّ واجب حسن وکل حرام قبیح، إلّاأنهم لم یقولوا بالوجوب أو الحرمهٔ علی اللَّه تعالی، وجعلوا الحاکم بالحسن والقبح

---

(۱) اصول العقائد: ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۹

والخالق لأفعال العباد هو اللَّه تعالی، والعقل آلهٔ لمعرفهٔ بعض ذلک، من غیر إیجاب ولا تولید، بل بإیجاد اللَّه تعالی، من غیر کسبٍ فی البعض، ومع الکسب بالنظر الصّحیح فی البعض» «۱».

وقال ابن الهمام:

«لا نزاع فی استقلال العقل بإدراک الحسن والقبح، بمعنی صفهٔ الکمال والنقص کالعلم والجهل، وَرَدَ به الشرع أم لا، وبمعنی ملائمهٔ الغرض وعدمها، کقتل زید بالنسبهٔ إلی أعدائه وإلی أولیائه. إنما النزاع فی استقلاله بدرکه فی حکم اللَّه تعالی:

فقال المعتزلهٔ: نعم، یجزم العقل بثبوت حکم اللَّه فی الفعل بالمنع، علی وجهٍ ینتهض معه سبباً للعقاب، إذا أدرک قبحه، وبثبوت حکمه جل ذکره فیه بالإیجاب والثواب بفعله، والعقاب بترکه إذا أدرک حسنه، علی وجهٍ یستلزم ترکه قبحاً، کشکر المنعم. وهذا بناء علی أن للفعل فی نفسه حسناً وقبحاً ذاتیین أو لصفهٍ فیه، قد یستقل بدرکها فیعلم حکم اللَّه تعالی باعتبارهما فیه، وقد لا یستقل فلا یحکم بشیء حتی یرد الشرع، کحسن صوم آخر یوم من رمضان وقبح صوم أول یوم من شوّال.

وقالت الأشاعرهٔ قاطبهً: لیس للفعل نفسه حسن ولا قبح، وإنّما حسّنه ورود الشرع بإطلاقه وقبّحه وروده بحظره. وإذا ورد الشرع بذلک فحسنّاه أو قبّحناه بهذا المعنی، فحاله بعد ورود الشرع بالنسبهٔ إلی الوصفین کحاله قبل وروده، فلا یجب قبل البعثهٔ شیء، لا إیمان ولا غیره، ولا یحرم کفر.

(۱) شرح المقاصد ۴/ ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۰

وقالت الحنفیهٔ قاطبهٔ بثبوت الحسن والقبح للفعل علی الوجه الذی قالته المعتزلهٔ».

وقال أیضاً:

«ولا أعلم أحداً منهم- یعنی الحنفیّهٔ- جوّز عقلًا تکلیف ما لا یطاق.

واختلفوا هل یعلم باعتبار العلم بثبوتها فی فعل حکم فی ذلک الفعل تکلیفی؟ فقال الاستاذ أبو منصور وعامّهٔ مشایخ سمرقند: نعم یعلم وجوب الإیمان باللَّه وتعظیمه وحرمهٔ نسبهٔ ما هو شنیع إلیه تعالی، ووجوب تصدیق النّبی، وهو معنی شکر المنعم. روی فی المنتقی عن أبی حنیفهٔ- رضی اللَّه عنه-: لا عذر لأحدٍ فی الجهل بخالقه، لما یری من خلق السماوات والأرض. وعنه أنه قال: لو لم یبعث اللَّه رسولًا لوجب علی الخلق معرفته بعقولهم».

قال:

«وقال أئمهٔ بخاری منهم: لا یجب إیمان ولا یحرم کفر قبل البعثهٔ، کقول الأشاعرهٔ، وحملوا المروی عن أبی حنیفهٔ علی ما بعد البعثهٔ. وهو ممکن فی العبارهٔ الأولی دون الثانیهٔ» «۱».

کلام أبی حنیفهٔ فی کتاب العالم والمتعلّم ...: ص: ۵۰

«قال المتعلّم: هو کما وصفت، ولکن أخبرنی عن الرسول علیه السلام من قبل اللَّه نعرفه أو نعرف اللَّه من قبل الرسول؟ فإنْ زعمت أنک إنما تعرف الرسول من قبل اللَّه فکیف یکون ذلک؟ الرسول هو الذی یدعوک إلی اللَّه تعالی.

قال العالم: نعم نعرف الرسول من قبل اللَّه، لأن الرسول وإنْ کان یدعو إلی اللَّه فلم یکن أحد یعلم الذی یقول الرسول حق، حتی یقذف اللَّه فی قلبه

(۱) المسایرة فی العقائد المنجیة فی الآخرة، الأصل الخامس، من الرکن الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۱

التصدیق والعلم بالرسول، ولذلک قال اللَّه تعالی إنک لا تهدی من من أحببت ولکنّ اللَّه یهدی من یشاء» ولو کان معرفة اللَّه من قبل الرسول لا من قبل اللَّه، لکانت المنّة فی معرفة اللَّه من قبل الرسول علی الناس، ولکن المنّة للَّهعلی الرسول فی معرفة الربّ عزّ وجل، والمنّة للَّه علی الناس بما عرّفهم من التصدیق بالرسول، ولذلک لا ینبغی لأحدٍ أن یقول إن اللَّه یُعرف من قبل الرسول، بل ینبغی أن یقول العبد لا یعرف شیئاً من الخیر إلّامن قبل اللَّه تعالی».

وقال ابن الهمام:

«واعلم أن الحنفیّة لمّا استحالوا علیه تکلیف ما لا یطاق کما مرّ، فهم لتعذیب المحسن الذی استغرق عمره فی الطّاعة مخالفاً لهوی نفسه فی رضا مولاه أمنع، بمعنی أنه یتعالی عن ذلک، فهو من باب التنزیهات، إذ التسویة بین المسیء والمحسن أمر غیر لائق بالحکمة فی نظر سائر العقول.

وقد نصّ تعالی علی قبحه حیث قال: أم حسب الذین اجترحوا السیئات أن نجعلهم کالذین آمنوا وعملوا الصالحات سواء محیاهم ومماتهم ساء ما یحکمون»، فجعله حکماً سیّئاً» «۱».

---

(۱) المسایرة فی العقائد المنجیة فی الآخرة، الأصل الخامس من الرکن الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۲

وقال:

«وقد تقدّم أن محلّ الإتّفاق إدراک العقل القبح الفعل، بمعنی صفة النقص وحسنه بمعنی صفة الکمال، وکثیراً مّا یذهل أکابر الأشاعرة عن محل النزاع فی مسألتی التحسین والتقبیح العقلیین، لکثرة ما یُشعرون النفس أنْ لا حکم للعقل بحسنٍ ولا قبح، فذهب لذلک عن خاطرهم محل الإتفاق، حتی تحیّر کثیر منهم فی الحکم باستحالة الکذب علیه تعالی لأنه نقص، لمّا ألزم القائلون بنفی الکلام النفسی القدیم الکذب علی تقدیر قدمه فی الإخبارات، وهو مستحیل علیه لأنه نقص.

حتی قال بعضهم- ونعوذ باللَّه مما قال-: لا یتم استحالة النقص علیه تعالی إلّاعلی رأی المعتزلة القائلین بالقبح العقلی.

وقال إمام الحرمین: لا یمکن التمسّک فی تنزیه الربّ جلّ جلاله عن الکذب بکونه نقصاً، لأن الکذب عندنا لا یقبح بعینه.

وقال صاحب التلخیص: الحکم بأن الکذب نقص أن کان عقلیّاً کان قولًا بحسن الأشیاء وقبحها عقلًا، وإنْ کان سمعیّاً لزم الدور.

وقال صاحب المواقف: لم یظهر لی فرق بین النقص العقلی والقبح، بل هو هو بعینه.

وکلّ هذا منهم للغفلة عن محلّ النزاع، حتی قال بعض محققی المتأخرین منهم- بعد ما حکی کلامهم هذا- وأنا أتجّب من کلام هؤلاء المحققین ا لواقفین علی محلّ النزاع فی مسألتی الحسن والقبح العقلیین» «۱».

---

(۱) المسایرة فی العقائد النمجیة فی الآخرة، الأصل الخامس من الرکن الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۳

أقول:

حمل کلامهم علی الغفلة عن محلّ النزاع لا یخلّص القوم عن الورطة، لأنّهم علی کل حالٍ یصرحون بجواز الکذب علی اللَّه تعالی.

ثم إنه وإنْ کان الحسن والقبح العقلیّان بمعنی النقص والکمال ممّا یعترف به الأشاعرة، إلّاأنه بناءً علی امتناع صفة النقص علیه تعالی، ووجوب اتّصافه بصفات الکمال عقلًا، یمتنع علیه سائر القبائح، مثل تعذیب المحسن والتکلیف بما لا یطاق، لأن جواز صدور القبائح

أيضاً صفة نقص عليه ... وعلى هذا ينهدم أساس مذهب الأشاعرة.

ولمّا كانت الملازمة بين الحسن والقبح العقليين بالمعنى المتنازع فيه، مع الحسن والقبح العقليين بمعنى النقص والكمال، فى غاية الوضوح والظهور، فلهذا منع الفخر الرازى فى (المحصّل) امتناع النقص عليه تعالى، وإنْ أثبت فى (نهاية العقول) الحسن والقبح بمعنى صفة الكمال والنقص:

وهذا كلامه فى (المحصّل).

«مسألة: إتّفق المسلمون على أنه تعالى سميع بصير، لكنهم اختلفوا فى معناه: فقالت الفلاسفة والكعبى وأبو حسين البصرى: ذلك عبارة عن علمه تعالى بالمسموعات والمبصرات، وقال الجمهور منّا ومن المعتزلة والكراميّة: إنهما صفتان زائدتان على العلم.

قلنا: إنه تعالى حى، والحيّ يصح اتّصافه بالسمع والبصر، وكلّ من يصح اتّصافه بصفة، فلو لم يتّصف بها لاتّصف بضدّها، فلو لم يكن اللّه سبحانه سميعاً بصيراً كان موصوفاً بضدّها، وضدّها نقص، والنّقص على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج١٨، ص: ۵۴

اللّه تعالى محال.

فلقائل أن يقول: حياة اللّه تعالى يخالف لحياتنا، والمختلفات لا يجب اشتراكها فى جميع الأحكام، فلا من كون حياتنا مصححة للسمع والبصر كون حياته تعالى كذلك.

سلّمنا ذلك.

لكن لِمَ لاـ يجوز أن يقال: حياته تعالى وإنْ صحّحت السمع والبصر، لكن ماهيّته تعالى غير قابلة لهما، كما أن الحياة وإنْ صححت الشهوة والنفرة، لكن ماهيّته تعالى غير قابلة لهما: فكذلك ههنا.

سلّمنا أنّ ذاته تعالى قابلة لهما.

لكنْ لِمَ لا يجوز أنْ يكون حصولهما موقوفاً على شرط ممتنع التحقق فى ذات اللّه تعالى؟ وهذا هو قول الفلاسفة، فإن عندهم أيضاً ابصار الشيء مشروط بانطباع صورة صغيرة مشابهة للذلك المرئى فى الرطوبة الجليدية، وإذا كان ذلك فى حق اللّه تعالى محالًا لاجرم لم تثبت الصحة.

سلّمنا حصول الصحة، لكن لِمَ قلت أن القابل للصفة يستحيل خلوه عنها وعن ضدها معاً، وقد تقدم تقريره.

سلّمنا ذلك: لكن ما المعنيّ بالنقص؟

ثم لم قلت أن النقص محال؟

فإنْ رجعوا فيه إلى الإجماع صارت الدلالة فيه سمعيّة، وإذا كان الدليل على حقيّة الإجماع هو الآية، والآيات الدالّة على السمعية والبصرية أظهر دلالةً من الآيات الدالة على صحة الإجماع، فكان الرجوع فى هذه المسألة إلى التمسّك بالآيات أولى: فالمعتمد التمسّك بالآيات، ولا شك أن لفظ السمع والبصر ليس حقيقةً فى العلم بل مجازاً فيه، وصرف اللفظ عن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج١٨، ص: ۵۵

الحقيقة إلى المجاز لا يجوز إلّاعند المعارض، وحينئذٍ يصير الخصم محتاجاً إلى إقامة الدليل على امتناع اتّصافه تعالى بالسمع والبصر.

ومن الأصحاب من قال: السميع والبصير أكمل ممّن ليس بسميع ولا بصير، والواحد منا سميع وبصير، فلو لم يكن اللّه تعالى كذلك لكان الواحد منا أكمل من اللّه تعالى، وهو محال.

وهذا ضعيف، لأن للقائل أن يقول: الماشى أكمل ممّن لا يمشى، والحسن الوجه أكمل من القبيح، والواحد منّا موصوف به، فلو لم يكن اللّه تعالى موصوفاً به لزم أن يكون الواحد منّا أكمل من اللّه تعالى.

فإن قلت: هذا صفة كمال فى الأجسام، واللّه تعالى ليس بجسم، فلا يتصور ثبوته فى حقه.

قلت: فَلِمَ قلت: إن السمع والبصر ليسا من صفات الأجسام، وحينئذٍ يعود البحث المذكورر» «۱».

وقال ابن القيّم:

«ومن ظنّ [به تعالى - أنه يضيع عليه عمله الصالح الذى عمله خالصاً لوجهه الكريم على امتثال أمره، ويبطله عليه بلا سبب من العبد، أو أنه يعاقبهُ بما لا صنع فيه ولا اختيار لهُ، ولا قدرة، ولا ارادة فى حصوله، بل يعاقبه على فعله هو سبحانه به، أو ظنّ به أنه يجوز عليه أن يؤيّد أعدائه الكاذبين عليه، بالمعجزات التى يؤيّد بها أنبيائه ورسله ويجريها على أيديهم يضلّون بها عباده، وأنه يحسن منه كلّ شىء، حتى يعذب من أفنى

(۱) محصل افكار المتقدمين والمتأخرين: ۲۴۸- ۲۴۹.

عرمه فى طاعته فيخلده فى الجحيم أسفل السافلين، وينعم من استنفذ عمره فى عدواته وعداوة رسله ودينه فيرفعهُ إلى أعلى علّيين، وكلا الأمرين عنده فى الحسن سواء، ولا يعرف امتناع أحدهما ووقوع الآخر إلّابخبر صادق، وإلّا فالعقل لا يقضى بقبح أحدهما وحسن الآخر- فقد ظنّ به ظنّ السوء» «۱».

وقال كمال الدين السهالى «۲»:

«إن حسن الأفعال وقبحها عقلى، على المذهب المنصور، وهو مذهب أبى منصور الماتريدى، بناءً على بطلان الترجيح بلا مرجّح، وإن جعل بعض الأفعال مناطاً للثواب والمدح والبعض الآخر مناطاً للعقاب والذم بلا موجب مرجّح من ذاتها مستحيل قطعاً، والصانع الحكيم لا يرجّح المرجوح بل المساوى: وبالجملة: حكمة الأمر قاضية بأنّ تخصيصات الأفعال بثمراتها لابدّ لها من مرجح من ذواتها، وقد بيّن فى موضعه.

وما أحسن ما قال الشيخ الأكبر محيى الدين بن على العربى- قدّس سرّه- فى بعض مصنفاته: لو لم يكن للأفعال خصوصية داعية إلى ثمرتها المخصوصة بها، يكون الأفعال التى على هوى النفس والتى على خلاف هواها سواسيةً فى تعلّق ثمراتها بها، ويلزم نسبة الظلم إلى اللّه تعالى اللّه عن ذلك، فإن الطاعات الواجبة كلها على خلاف هوى النفس، ولذا قال عليه السلام: أفضل العبادات أحمزها، بل الفعل على خلاف الهوى عين الطاعة، والمعاصى كلها على وفاق هواها، بل وفاق الهوى عن المعصية: وإذا كانت

(۱) زاد المعاد فى هدى خير العباد ۳/ ۲۰۰.

(۲) من علماء الهند، له مصنّفات: توفى سنة ۱۱۷۵.

الطاعات متساوية النسبة فى الواقع بجعلها مناطاً للثواب والعقاب، وكذا المعاصى بجعلها مناطاً لهما، فتحريم المعاصى بكفّ النفس عن الشهوات فى الدنيا وإيجاب الطاعات بقهر النفس فيها بلا ضرورة باعثة، ظلم، لأنه حبس النفس عن الشهوات وإقحامها فى القهر فى الدنيا بلا فائدة، ولو عكس اللّه الأمر لفاز العبد بالراحتين فى الأولى والآخرة» «۱».

وقال عبد العالى الأنصارى:

«مسألة: قال الأشعرية على التنزّل: شكر المنعم ليس بواجب عقلًا، خلافاً للمعتزلة ومعظم مشايخنا، وقد نصّ صدر الشريعة على أن شكر المنعم واجب عقلًا عندنا، وفى الكشف نقلًا عن القواطع: وذهب طائف من أصحابنا إلى أن الحسن والقبح ضربان، ضرب يعلم بالعقلل كحسن العدل والصدق النافع وقبح الظلم والكذب الضار. ثم قال: وإليه ذهب كثير من أصحاب الامام أبى حنيفة، خصوصاً العراقيين منهم، وهو مذهب المعتزلة بأسرهم، ومعرفة الحسن هو الوجوب أو لازمه، إذ الغرض أن المؤاخذة فى ترك الشكر عقليّة تعرف

بالعقل: والمراد بالشكر ههنا صرف العبد جميع ما أعطى [له إلى ما خلق لأجله، كالعين لمشاهدهٔ ما يحلّ مشاهدته، ليستدل به على عجب صنعهٔ الحق تعالى ولعلّهم أرادوا بالصرف الصّرف الذى يدرك بالعقل، لا الصرف مطلقاً، وإلا فلا معنى لدعوى العقليهٔ» «۲».

---

(۱) كتاب العروهٔ الوثقى، مسألهٔ الجبر والإختيار.

(۲) فواتح الرحموت شرح مسلّم الثبوت ۱/ ۴۷: هامش المستصفى.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۸

وقال المقبلى:

«مسألهٔ التحسين والتقبيح ... جميع العقلاء يعلمون تحقق ماهيّهٔ الإحسان والإسائهٔ ونحوهما وخاصّيهٔ كلٍّ منهما والفرق بينهما، وأن الإحسان يقبل العقول الرفع من شأن المتّصف به ولا- تأباه، وتأبى الحطّ من شأنه ولا تقبله، والعكس فى الإساءهٔ: هذا تحرير محل النزاع، فمن أنكر القدر الذى ذكرناه فقد كابر فلا- يستحق المناظرهٔ، وما زاد على هذا، فليس من محل النزاع، بل بعضه تفريع غير صحيح ...

فإنْ قلت: كيف تقول: جميع العقلاء؟ والقول بنفى ما ذكرت نار على شاهق، والمدّعون لذلك يدّعون الأكثريهٔ، وكيف يمكن إطباق الجم الغفير على إنكار الضرورهٔ؟

قلت: إنما أنكر الإحسان والإساءهٔ ونحوهما نزر من النظّار فى معركهٔ الجدال، وهم مع سائر العقلاء فى جميع تصرّفاتهم الدينيهٔ والدنياويهٔ عاملون عليها.

ولنضرب لك مثلًا ملكين متّصلى المملكهٔ، أمّا أحدهما ففى غايهٔ العدل والإنصاف، وأمّا الآخر ففى غايهٔ الجور، قد اغتصب أموالهم وعمّ فجوره ... فمن لم يقر أن عقله يقبل الرفع من شأن العادل بالمدح وما هو من قبيله، ويأبى الوضع من شأنه، والعكس فى الجائر وقال: لا فرق بينهما، أمدح أيّهما شئت وأذمُّه، فلو صدّقناه لقلنا بهيمهٔ عجماء، ولكنّا علمنا أن اللَّه تعالى كلّفه فهو عاقل مكابر ...

هذا بيان إطباق جميع العقلاء على ما ذكرنا: فصحّ قولنا: جميع العقلاء، وإنكار أفراد النظّار فى حال الجدال لا يقدح فى علمهم، بل كثيراً مّا يقرّ تلك الطائفهٔ بألسنتهم مرهً وإنْ أنكروا اخرى، وإنما يعبّرون بالنقص

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۹

والكمال، ثم هم يقرّون فى جميع تصرفاتهم الحاليهٔ والمقاليهٔ سوى ما ذكر، فصحّ أنه لا يخالف إلّانزر من النظّار ...

وأما المقلّدون أو الغافلون ... فالغافل لا يحلّ لنا رميه بهذه الداهيهٔ التى تهدم الدين والدنيا كما سنذكره: وأيضاً، فهو كذب عليه أو تخمين: وأما المقلد، فلم يلّم على الأول إلّالحسن الظن بمسقط رأسه وأوّل أرضٍ مسّ جلده ترابها، وسمع الناس يقولون شيئاً فقاله ...

وأما النظّار الذين يعرفون هذه الحقائق ويقبلونها علماً:

أمّا فى زماننا فلا تكاد تجد منهم أحداً، لم أر وأسمع فى اليمن ولا فى الحرمين ممن يعتزى إلى الأشعرى ويعرف هذا الشأ، غير ثلاثهٔ هم:

إبراهيم الكردى، وتلميذه البرزنجى، ويحيى الساوى المصرى العربى:

وثلاثتهم معترف بتعليل أفعال البارى تعالى، ومسألهٔ تعليل أفعاله تعالى ملازمهٔ لهذه المسألهٔ، والمفرّق بينهما مخطىء كما نذكره، لأن المراد أنه تعالى لا يفعل إلّاالأولى لأنه أولى، كما مرّ فى العبادات.

وأمّا فى الماضين، فلا تحكم على أحدٍ بهذه المقالهٔ التى لا يصح معها سمع- كما ذكرناه إن شاء اللَّه تعالى- وهى مكابرهٔ فى العقل كما بيّناه، فلا تحكم إلّاعلى من أعرب عن نفسه: وأكثر المصنّفين أو كثير منهم إنما يحكى المقالات، وقلّما يصرّحون بأنّى أدين اللَّه تعالى بهذا، أو اقرّ به، أو نحو ذلك ...

إذا حقّقت هذا، ظهر لک أنهم أفراد فی النظّار یقولون ذلک فی معرکة الجدال، ولسان النظّار لعارض حمایة حمی الآباء والأسلاف، ورعایة امور قام بها شرّ الخلاف...

فإنْ قلت: لا یسمع عقلی نسبة جماعة عرفوا بالخیر إلی إنکار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۰

الضرورة، فما عذرک فی ذلک؟

قلت: إنهم لم یقعوا فی إنکار الضرورة بادیء بدء، إنما شأنهم شأنی وشأنک، وقعوا فی حجور أقوامٍ وربّوهم، وحسن ظنّهم بهم، ثم نظروا صور أدلّتهم، ثم أصابهم ما أصاب جمیع العقلاء اليهود والنصاری وسائر الفرق، فإن العقل یجمعهم: وقد علمت أن ناساً جاز عندهم أن یکون الآلة حجراً، وامتنع أن یکون البشر رسولًا، واستحسن أحسن الناس رعایة لمکارم الأخلاق أن یطوفوا مکشّفی السوءة رجالهم ونساؤهم، ولا تجد فرقاً إلّاقولک هؤلاء المسلمون وأولئک کفار، وهو دور، إذ لا یعرف المحق حتی یعرف الحق، ولو عرفت الحق لبیّنته لی، واسترحت من التعلّق بأذیال من لا یفصل بینه وبین سائر المدّعین، إلّابمثل ما یدلی به سائر خصومک من المسلمین والکفرة.

علی أن الخبر المدعی مترتب علی صحة هذه المسألة، لأن الصدق والکذب سواء عندک، فتصدیق الکاذب کتصدیق الصادق، فیجوز أن جمیع الشرائع کذب، ولم یجیءسلفک بفرقٍ یتلعثم عنده الأبله فضلًا عن العقلاء، وأکثر اعتذارهم أن العادة قاضیة بصدق من ظهرت علیه المعجزة، وهذا الکلام مع سماجته من عدّة جهات- کما قد أوضحناه فی کتابنا العلم الشامخ- لم یقع علی محلّ النزاع، لأن منکر النبوّة لم یعلّق إنکاره بآخر النبی، إنما أنکر النبوّة مطلقاً، فأوّل النبی یورد علیه جوّز أنه کاذب، ولا یلزم من المعجزة الصدق بل التصدیق ولا تجدی، فهل یتکلّم ویعتذر بها من فیه مِرعة من الحیاء! سبحانک اللّهم وبحمدک، لا إله إلّاأنت!

واعلم أن هذه المسألة متّصلة بمسألة تعلیل أفعال الباری تعالی، لأنا لا نرید بتعلیل أفعاله إلّاأنه لا یفعل إلّاناظراً إلی کون الشیء حکمةً وأولی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۱

ولا یجوز خلوّ فعله عن ذلک، لأنه عبث، وفاعل العبث لیس بحکیم، وفاعل القبیح أی الفاعل لأجل القبح کذلک، والحکیم من کان فعله لحکمةٍ لیس إلّا، فمن فرّق فمن فرّق بین المسألتین کسعد الدین فقد أخطأ.

وقد ذیّلوا هذا القول بعذرٍ أقبح منه، قالوا: جمیع أفعال اللَّه تعالی لا تخلو عن فائدةٍ وعاقبة محمودة، لکنّها غیر مقصودة، فلزمهم سدّ باب إثبات الصانع، لأن عجائب الملکوت ومحاسن الشرائع إتّفاقیة، وحینئذٍ فلا دلیل لهم علی إثبات الصانع، لتجویزهم تخصیصها، مع أنها تفوت الحصر کثرةً بلا تخصیص، وحصول نفس العالم فرد واحد، فیجوز حصوله بلا مرجح، علی أن من جعل ابتناء البیت اتّفاقیاً لم یتلعثم أحد فی تکذیبه، فکیف نظام العالم!

وأیضاً، أنکروا نعمة اللَّه تعالی، لأن ما لم یقصد لیس بنعمة.

وأیضاً، فهو مناقضة محضة مع قولهم أن کل واقع بفعله، وفی الواقع ما لیس بمحمود: وخذ ما شئت من هذا القبیل.

ومن أقبح تفریعاتهم قولهم: یجوز أن یبدّل اللَّه تعالی الشّرائع بنقائضها، فیحرم الصدق ویوجب الکذب، ویحرّم عبادة الرحمن وشکره، ویوجب عبادة الشیطان: وعلی الجملة: یوجب کلّ قبیح ویحرّم کلّ حسن:

وهو تفریع صحیح علی أصلٍ خبیث.

وقد فرّع علیهما البیضاوی فی منهاجه جواز التکلیف بالمحال لذاته، قال: لأن حکمته تعالی لا تستدعی غرضاً، فلا یستدعی التکلیف إلاـ الإتیان به: وهذا منه تعطیل لمعنی الطلب، فیتعطّل جمیع التکالیف، ولم أر غیره اجترأ علی ذلک، وهو من المخلصین لُـاصول الأشعری، وحاصلهاالتعطیل

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۲

کماتری» «۱».

وقال المقبلی.

«المثال الثامن: قال اللَّه تعالی: وما خلقت الجنّ والإنس إلّا لیعبدون» لا أوضح من هذا النص، وقد أکده بآلهٔ الحصر من النفی والإستثناء، فهو صراط المستقیم: فمالت عنه الأشاعرهٔ إلی أقصی مرمی:

وقالت بلسان المقال ولسان اصولهم: لیس الأمر کذلک، بل لا لغرضٍ أصلًا فضلًا عن الحصر، وزادت علی ذلک، فنفت الغرض علی العموم، فلا یوجد منه تعالی فعل لغرض.

وتزاید شرّهم من وقتٍ إلی وقت، حتی صرّح البیضاوی فی منهاجه فی الاصول بناءً علی هذه القاعدهٔ الفلسفیّهٔ: إن مدلول الأوامر والنواهی غیر مطلوب حصوله، وإلّا کان غرضاً وهو مستحیل، صحّح بذلک التکلیف بغیر الممکن، فاستنتج من الحیّهٔ عقرباً...

ولم أر من تجاسر علی هذا التفریع، فهو إذاً رئیس متخلّعهٔ المتکلّمین، وفی کلماته فی تفسیره شیء من هذه الرائحهٔ الخبیثهٔ، فهو فی الکلام فی الجبریهٔ کابن عربی وأهل نحلته فی متخلّعهٔ المتصوّفهٔ، وکلّهم ذریّهٔ بعضها من بعض» «... ۲».

---

(۱) المسائل الملحقهٔ بالابحاث المسددهٔ.

(۲) المسائل الملحقهٔ بالابحاث المسددهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۳

وقال: «بحث التحسین والتقبیح: اختلف الناس هل للأفعال فی نفس الأمر، حقائق متقرّرهٔ فی نفسها هی أهل لأن تراعی وتؤثّر علی نقائضها وتستتبع الرفع من شأن المتّصف بها کالصدق والإنصاف وإرشاد الضالّ مثلًا، وحقائق هی [متقرّرهٔ] فی نفسها أهل لأنْ یعدل عنها وتستتبع الوضع من شأن من اتّصف بها من تلک الحیثیّهٔ کالکذب والظلم مثلًا؟

فقالت المعتزلهٔ وأکثر العقلاء وجماعهٔ من الحنفیهٔ: نعم: والمراد بالحنفیّهٔ هم المعروفون بالماتریدیهٔ، نسبهٔ إلی أبی المنصور الماتریدی: وکذلک أفرد من غیرهم، کالإمام المحقق الشهیر ابن تیمیهٔ، حتی عدّها علیه السبکی مما خالف فیه الإجماع أو الأکثر: وقد دلّ ذلک علی نزول درجهٔ السبکی! فإن دعوی الإجماع کاذبهٔ، وکذلک الکثرهٔ، مع أنّ مخالفهٔ الأکثر غیر ضائرهٔ وما أکثر الناس ولو حرصت بمؤمنین» «۱»

...ولم ینفرد ابن تیمیهٔ، فکم من الحنابلهٔ من صنّف فی الحطّ علی الأشعری وأتباعه، کما تجده فی التراجم للذهبی وغیره ... ومن جملهٔ ما ینقم علیه هذه المسألهٔ، فیقلّ القائلون بها، لأن المذاهب المشهورهٔ بین مطبقهٔ علی خلاف الأشعری أو مختلفهٔ مع تهجین المخالف لهذه المقالهٔ، فلا یغرّنک شیوعها فی هذه المقلدهٔ کالسبکی وولده، فلهم حوامل قد کرّرنا أسبابها إن کانت موفّقاً، ومن عدل باللَّه غیره فقد شابه الکفار» «... ۲».

ترجمهٔ المقبلی

قال الشوکانی بترجمهٔ المقبلی ما ملخصه: «صالح بن مهدی ...، أخذ العلم عن جماعهٔ من أکابر علماء الیمن، ... ثم دخل بعد ذلک صنعاء،

---

(۱) یوسف ۱۲: ۱۰۳.

(۲) العلم الشامخ: ۲۱۶- ۲۱۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۴

وجرت بينه وبين علمائهم مناظرات أوجبت المنافرة، لما فيه من الحدّة والتصميم على ما تقضيه الأدلّة وعدم الإلتفات إلى التقليد: ثم ارتحل إلى مكّة واستقرّ بها، حتى مات فى سنة ۱۱۰۸.

وهو ممن برع فى جميع علوم الكتاب والسنّة، وحقق الاصول والعربية والمعانى والبيان والحديث والتفسير، وفاق فى جميع ذلك، وله مؤلَّفات كلّها مقبولة عند العلماء، محبوبة إليهم، يتنافسون فيها ويحتجّون بترجيحاته، وهو حقيق بذلك.

وفى عباراته قوّة وفصَاحة وسلاسة، تعشقها الأسماع وتلتذّ بها القلوب: ولكلامه وقع فى الأذهان، قلّ أنْ يمعن فى مطالعته من له فهم، فيبقى على التقليد بعد ذلك.

وقد أكثر الحط على المعتزلة فى بعض المسائل الكلاميّة، وعلى الأشعرية فى بعضٍ آخر، وعلى الصوفية فى غالب مسائلهم، وعلى الفقهاء فى كثير من تفريعاتهم، وعلى المحدّثين فى بعض غلوّهم.

وقد كان قد ألزم نفسه سلوك مسلك الصحابة، وعدم التعويل على التقليد لأهل العلم فى جميع الفنون» «۱».

---

(۱) البدر الطالع ۱/ ۲۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۷

وجوه الجواب عن. الإستدلال بموت هارون قبل موسى على نفى خلافة الأمير بعد النبى ... ص: ۶۷

اشارة

قوله.

وأيضاً، فالأمير مشبَّه بهارون، ومعلوم أن هارون كان خليفة موسى فى حياته وعَند غيبته، والخليفة بعد وفاة موسى يوشع بن نون، وكالب بن يوفنا، فعلى خليفة النبى فى حياته وعند غيبته، لا بعد وفاته، بل الخليفة بعد وفاته غيره: وهذا مقتضيى تمام التشبيه.

أقول.

هذا الإستدلال باطل بوجوه.

۱- إعترافه سابقاً بدلالة الحديث على الإمامة ... ص: ۶۷

لقد اعترف (الدهلوى) فى أول كلامه على هذا الحديث بدلالته على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام::: حيث قال: «أصل هذا الحديث أيضاً دليل لأهل السنّة على إثبات فضيلة الأمير وصحة إمامته فى وقتها».

إذن، يدل هذا الحديث عند أهل السنّة باعترافه- على إمامة أمير المؤمنين بعد وفاة النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: فما ذكره هنا من سلب دلالته على إمامته بعده مطلقاً يناقض ما تقدم منه: أللهم إلّايقال بأنّه يعترف بدلالته عليه عند أهل السنّة، وهو ليس منهم بل هو من رؤساء فرق النواصب!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۸

وأيضاً.

صريح كلامه- بعد عبارته السابقة حيث قال: «لأنه يستفاد من هذا الحديث استحقاقه الإمامة» - دلالة الحديث على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام ... فما ذكره هنا تقوّل يبطله هذا الكلام السابق منه كذلك.

وأيضاً.

نسبته القدح فی دلالهٔ الحدیث علی إمامهٔ الامیر وخلافته إلی النواصب، وزعمه أن أهل السنّهٔ یردّون علی قدح النواصب بأجوبهٍ قاطعهٔ ...صریح فی أنّ القدح فی دلالته علی الإمامهٔ غیر مرضی عند أهل السنّهٔ، وهو لیس إلّامن النّواصب ... لکنه فی هذا المقام یقیم الدلیل علی صحهٔ قدح النواصب ... وهذا من أعجب العجائب!

وهذا بعض الوجوه التی یُردّ بها کلام (الدهلوی) فی هذا المقام، استناداً إلی کلماته السابقهٔ فی الجواب عن الحدیث.

وحاصل ذلک: أنه إنْ کان (الدهلوی) من أهل السنّهٔ، فقد اعترف بقولهم بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ ردّاً علی النواصب، وإنْ أصرّ علی نفی دلالته علی ذلک، فهو خارج عن أهل السنّهٔ ومعدود من النواصب بل رؤسائهم...

۲- إعترافه لاحقاً بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ ... ص: ۶۸

وکما اعترف بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ فی غیر موضع من بحثه حول الحدیث، ونسب ذلک إلی أهل السنّهٔ خلافاً للنواصب ... فقد اعترف به فی الباب الحادی عشر من کتابه، فی بیان الأوهام، حیث قال: «النوع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۹

التاسع: أخذ القوهٔ مکان الفعل: کقولهم: إنّ الأمیر کان إماماً فی حال حیاهٔ النبی، لقول: أنت بمنزلهٔ هارون من موسی: فلو لم یکن إماماً بعده لزم عزله وعزل الإمام غیر جائز.

والحال أن الأمیر کان لدی حضور النبی إماماً بالقوّهٔ لا إماماً بالفعل» «... ۱».

فهو- إذاً- یعترف بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ: وأین هذا الکلام ممّا ذکره فی هذا المقام؟ وهل هذا إلّاتناقض یا أولیهٔ الأحلام!

۳- إعترافات تلمیذه الرشید بدلالهٔ الحدیث ... ص: ۶۹

وکما اعترف (الدهلوی) بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ والخلافهٔ، کذلک تلمیذه رشید الدین الدّهلوی ... إعترف فی غیر موضع بدلالهٔ الحدیث علی ذلک، من ذلک قوله فی (إیضاح لطافهٔ المقال): «إن هذا الحدیث بنظر أهل‌من جملهٔ الأحادیث الدالّهٔ علی فضائل باهرهٔ لأمیر المؤمنین، بل هو دلیل علی صحهٔ خلافهٔ ذاک الإمام، لکنْ من غیر أن یدل علی نفی الخلافهٔ عن الغیر، کما صرّح به صاحب التحفهٔ حیث قال»....

وحاصل الوجوه المستخرجهٔ من کلام الرشید الدهلوی هو الإعتراف بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ والخلافهٔ، وأن هذا هو مذهب السنّهٔ، وقد نقل کلمات الدهلوی فی (التحفهٔ) شاهداً علی ما ذکره واعترف به ... قال:

«ومعاذ اللَّه من إنکار دلالهٔ هذا الخبر علی أصل الخلافهٔ».

---

(۱) التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۰

هذا، ولا یخفی أن دلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ، هذه الدلالهٔ التی اعترفوا بها، مطلقهٔ غیر مقیدهٔ بقید، فتقییدهم إمامته علیه السلام بالمرتبهٔ الرابعهٔ جاءت بدلیل منفصل مزعوم من قِبل القوم، وذاک بحث آخر...

۴- إعترافات والده بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ ... ص: ۷۰

واعترف- بحمد اللَّه وفضله- والد (الدهلوی) أیضاً بدلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ والخلافهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ... فی کتابیه (إزالهٔ الخفا) و (قرّهٔ العینین).

قال: «حاصل الحدیث: إن موسی إستخلف هارون علی بنی إسرائیل لدی غیبته بخروجه إلی الطور، فکان هارون قد جمع بین ثلاثة خصال: کان خلیفة موسی من بین أهل بیته، وکان خلیفته بعد غیبته، وکان نبیاً: ولمّا استخلف النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم المرتضی فی غزوة تبوک شابه المرتضی هارون فی دون الثالثة وهی النبوّة: وهذا المعنی لا علاقة له بالخلافة الکبری التی تکون بعد وفاته صلّی اللَّه علیه وسلّم» «۱».

إذاً، فقد شابه الأمیر هارون علیهما السلام فی الخلافة، ولا دلالة للتشبیه المذکور فی الحدیث علی سلب الخلافة عنه علیه السلام.

۵- اعتراف الکابلی بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۷۰

والکابلی أیضاً- وهو الذی انتحل (الدهلوی) کتابه وتبعه فی أباطیله

---

(۱) ازالة الخفا، قرة العینین: مبحث حدیث المنزلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۱

وتعصّباته- معترف بدلالة الحدیث ... وهذا نص کلامه فی (الصواقع).

«ولأن منزلة هارون من موسی کانت منحصرة فی أمرین: الإستخلاف مدّة غیبته، وشرکته فی النبوّة: ولما استثنی منهما الثانیة بقیت الاولی».

وتلخص.

إن (الدهلوی) ووالده، وکذا شیخ (الدهلوی) وتلمیذه ... کلّهم یعترفون مرةً بعد اخری ... بدلالة الحدیث علی الإمامة للأمیر علیه السلام::.

فدعوی أنه لا یدل إلّاعلی نفی خلافته، کذب صریح وافتراء فضیح ...

۶- کلام شرّاح الحدیث وعلماء الکلام «۱ ...» ص: ۷۱

اشارة

وکلمات المحققین من شرّاح الحدیث، شواهد أخری علی کذب دعوی دلالة الحدیث علی نفی الخلافة والإمامة عن الأمیر علیه السلام ...

فإنهم بین مصرّح بدلالته علی الإمامة والخلافة، وبین مصرّح بدلالته علی فضیلةٍ لمولانا الأمیر ... وإلیک نصوص عبارات جملةٍ منهم.

فضل اللَّه التوربشتی ... ص: ۷۱

«فقال یا رسول اللَّه، زعم المنافقون کذا: فقال: کذبوا إنّما خلّفتک لما

---

(۱) ولا یخفی أنّ کلّ کلمةٍ من هذه الکلمات تعد وجهاً مستقلّاً علی بطلان ما ادعاه الدهلوی، إلّاأنّا وضعناها تحت عنوان واحد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۲

ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أما ترضی- یا علی- أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی: یأوّل قول اللَّه سبحانه: وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی» «۱»» «۲»

.وقال أيضاً.

«وإنما يستدل بهذا الحديث على قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول» «۳».

ونقله القاری ایضاً «۴».

إذن، ليس مدلول الحديث نفی الخلافة...

شمس الدين الخلخالی ... ص: ۷۲

«إنما يدل على قربه واختصاصه بما لا يباشر ألّا بنفسه فی أهله، وإنما اختص بذلك، لأنه يكون بينه وبين رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم طرفان: القرابة والصحبة: فلهذا اختاره دون غيره» «۵».

مظهر الدين الزيدانی ... ص: ۷۲

«وإنما يستدل به على قربه واختصاصه بما لا يباشر إلّابنفسه صلّى اللّه عليه وسلّم: وإنما اختص بذلك لأنه بينه وبين رسول اللّه صلّى اللّه عليه

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) أنظر: المرقاة فی شرح المشكاة: ۱۰/ ۴۵۴.

(۳) شرح المصابيح- مخطوط.

(۴) المرقاة ۱۰/ ۴۵۴.

(۵) شرح المصابيح- مخطوط.

وسلّم طرفان: القرابة والصحبة، فلهذا اختاره لذلك دون غيره» «۱».

محب الدين الطبری ... ص: ۷۳

«ولا إشعار فی ذلك بما بعد الوفاة، لا بنفی ولا بإثبات» «۲».

فعنده لا إشعار فی الحديث بالخلافة بعد الوفاة، لا بنفی ولا بإثبات، فدعوى دلالته على النفی باطلة قطعاً...

قال: «لا يقال: عدم استخلاف موسى هارون بعد وفاته إنما كان لفقد هارون (عليه السلام) حينئذٍ ولو كان حيّاً ما استخلف- واللّه أعلم- غيره، بخلاف علی مع النبی صلّى اللّه عليه وسلّم، وإنما يتم وليكم ان لو كان هارون حيّاً عند وفاته واستخلف غيره.

لأنّا نقول: الكلام معكم فی تبيين أن المراد بهذا القول الإستخلاف فی حال الحياة، فكان التنزيل بمنزلة هارون من موسى، ومنزلة هارون من موسى فی الإستخلاف لم تتحقّق إلّافی حال الحياة، فثبت أن المراد به ما تحقق، لا أمر آخر وراء ذلك، وإنما يتمّ متعلّقكم منه لو حصل استخلاف هارون بعد وفاة موسى» «۳».

وصريح هذه العبارة: أن المراد من الحديث هو الإستخلاف حال الحياة، فما ادّعاه (الدهلوی) يكون من الأمر الآخر الذی نفاه الطبری.

---

(۱) المفاتيح- شرح المصابيح- مخطوط.

(۲) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۳) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۴

أبو شكور الحنفی ... ص: ۷۴

«وأما قوله: أما ترضی أنْ تكون منّی بمنزلة هارون من موسی، أراد به القرابة والخلافة غیر النبوّة» «۱».

إذن، لم یرد به نفی الخلافة.

عبد الرؤف المناوی ... ص: ۷۴

«علی منّی بمنزلة هارون من أخیه موسی: یعنی: متّصل بی ونازل‌منزلة هارون من أخیه حین خلّفه فی قومه: إلّاأنّه لا نبی بعدی، ینزل بشرع ناسخ، نفی الإتّصال به من جهة النبوّة، فبقی من جهة الخلافة، لأنها تلیها فی الرتبة» «... ۲».

فالحدیث مثبت للخلافة لا ناف لها ... كما زعم (الدهلوی) وادّعی.

ابن تیمیّة ... ص: ۷۴

«وكذلك هنا، إنما هو بمنزلة هارون فیما دلّ علیه السیاق، وهو استخلافه فی مغیبه، كما استخلف موسی هارون» «۳».

إذاً لا یدل الحدیث إلّاعلی ما یدل علیه سیاقه وهو الإستخلاف...

---

(۱) التمهید فی بیان التوحید.

(۲) التیسیر فی شرح الجامع الصغیر.

(۳) منهاج السنة ۷/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۵

فكیف یدّعی دلالته علی نفیها؟!

قال: «وقول القائل: هذا بمنزلة هذا، وهذا مثل هذا، هو كتشبیه الشیء بالشیء، وتشبیه الشیء بالشیء یكون بحسب ما دل علیه السیاق، ولا یقتضی المساواة فی كل شیء» «۱».

ابن حجر المكی ... ص: ۷۵

«وعلی التنزل، فلا عموم له فی المنازل، بل المراد ما دلّ علیه ظاهر الحدیث: إن علیّاً خلیفة عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم مدة غیبة بتبوک، كما كان هارون خلیفةً عن موسی فی قومه مدة غیبته عنهم للمناجاة» «۲».

فأین هذا الذی یقوله ابن حجر ممّا یدّعیه (الدهلوی)؟

وقال ...: «فعلم مما تقرّر: إنه لیس المراد من الحدیث، مع كونه أحاداً لا یقاوم الإجماع، إلّاإثبات بعض المنازل الكائنة لهارون من موسی، وسیاق الحدیث وسببه یبیّنان ذلک البعض، لما مرّ أنّه إنما قاله لعلی حین استخلفه، فقال علی- كما فی الصحیح-: أخلفنی فی النساء والصبیان؟ كأنه استنقص تركه وراءه: فقال له: ألا ترضی أن تكون منّی بمنزلة هارون من موسی: یعنی حیث استخلفه عند

توجّهه إلی الطور إذ قال له اخلفنی فی قومی وأصلح» «۳»

---

(۱) منهاج السنهٔ ۷/ ۳۳۰.

(۲) الصواعق المحرقهٔ: ۷۴.

(۳) الصواعق المحرقهٔ: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۶

ابن طلحهٔ الشافعی ... ص: ۷۶

«إعلم بصّرک اللَّه تعالی بخفایا الأسرار وغوامض الحکم: إنّ رسول اللَّه لمّا وصف علیّاً بکونه منه بمنزلهٔ هارون من موسی، فلابدّ فی کشف سرّه من بیان المنزلهٔ التی کانت لهارون من موسی علیهما السلام، فأقول: قد نطق القرآن الذی لا یأتیه الباطل من بین یدیه ولا من خلفه بأنّ موسی دعا ربّه عزّ وجلّ: واجعل لی وَزیراً من أهلی هارون أخی اشدد به أزری وأشرکه فی أمری» «۱»

وإنّ اللَّه أجابه إلی مسئوله، وأجناه من شجرهٔ ثمرهٔ سؤله، فقال عزّ وجلّ: قد أُوتیت سؤلک یا موسی» «۲»

وقال فی سورهٔ أخری: ولقد آتینا موسی الکتاب وجلعنا معه أخاه هارون وزیراً» «۳»

وقال فی سورهٔ أخری: سنشدّ عضدک بأخیک» «۴»

.فظهر أنّ منزلهٔ هارون من موسی کونه وزیراً له، والوزیر مشتق من أحد معانٍ ثلاثهٔ: أحدها الوزر بکسر الواو وإسکان الزای وهو الثقل لکونه وزیراً له یحمل عنه أثقاله ویخفّفها عنه: والمعنی الثانی من الوزر بفتح الواو والزاء وهو المرجع والملجأ ومنه قوله تعالی کلّا لا وَزَرْ» «۵»

فکأن الوزیر مرجوع إلی رأیه ومعرفته وإسعاده ویلجأ إلیه فی الإستعانهٔ به:

والمعنی الثالث: من الازر وهو الظهر، ومنه قوله تعالی عن موسی اشدد

---

(۱) طه ۲۰: ۲۹.

(۲) طه ۲۰: ۳۶.

(۳) الفرقان ۲۵: ۳۵.

(۴) القصص ۲۸: ۳۵.

(۵) القیامهٔ ۷۵: ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۷

به أزری» فیحصل بالوزیر قوّهٔ الأمر واشتداد الظهر، کما یقوی البدن ویشتد به، فکان من منزلهٔ هارون من موسی أنّه یشدّ أزره ویعاضده ویحمل عنه من أثقال بنی إسرائیل بقدر ما تصل إلیه ید مکنته واستطاعته هذه من کونه وزیره: وأمّا من کونه شریکه فی أمره، فکان شریکه فی النبوّهٔ علی ما نطق به القرآن الکریم، وکان قد استخلفه علی بنی إسرائیل عند توجّهه وسفره إلی المناجاهٔ علی ما نطق به القرآن: فتلخیص منزلهٔ هارون من موسی أنّه کان أخاه ووزیره وعضده وشریکه فی النبوّهٔ وخلیفته علی قومه عند سفره.

وقد جعل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً علیه السلام منه بهذه المنزلهٔ وأثبتها له إلّاالنبوّهٔ، فإنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم استثناها فی آخر الحدیث بقوله: غیر إنّه لا نبی بعدی، فبقی ما عد النبوّهٔ المستثناهٔ ثابتاً لعلی علیه السلام من کونه أخاه ووزیره وعضده وخلیفته علی أهله عند سفره إلی تبوک» «۱».

ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۷۷

«فتخلص: أن منزلهٔ هارون من موسی صلوات اللَّه علیهما، أنه کان أخاه، ووزیره، وعضده فی النبوّهٔ، وخلیفته علی قومه عند سفره، وقد جعل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً منه بهذه المنزلهٔ، إلّاالنبوّهٔ» «۲».

---

(۱) مطالب السئول: ۸۸- ۹۰.

(۲) الفصول المهمهٔ: ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۸

إذن، لیس مفاد الحدیث نفی الخلافهٔ عن أمیر المؤمنین علیه السلام.

محمّد الأمیر الصنعانی ... ص: ۷۸

«ولا یخفی: أن هذه منزلهٔ شریفهٔ ورُتبهٔ عالیهٔ منیفهٔ، فإنه قد کان هارون عضد موسی الذی شدّ اللَّه به أزره، ووزیره وخلیفته علی قومه حین ذهب لمناجاهٔ به» «۱».

ابن روزبهان ... ص: ۷۸

...«بل المراد استخلافه بالمدینهٔ حین ذهابه إلی تبوک، کما استخلف موسی هارون عند ذهابه إلی الطّور، بقوله تعالی: واخلفنی فی قومی: وأیضاً، ثبت به لأمیر المؤمنین فضیلهٔ الاخوهٔ والمؤازرهٔ لرسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی تبلیغ الرسالهٔ، وغیرهما من الفضائل، وهی مثبتهٔ یقیناً لا شک فیه» «۲».

الطّیبی ... ص: ۷۸

«وتحریره من جههٔ علم المعانی: إن قوله: منّی خبر للمبتدأ، ومِنْ إتّصالیّهٔ، ومتعلّق الخبر خاص، والباء زائدهٔ: کما فی قوله تعالی: فإنْ آمنوا

---

(۱) الروضهٔ الندیهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ.

(۲) ابطال نهج العاطل، انظر: دلائل الصدق لنهج الحق ۲/ ۳۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۹

بمثل ما آمنتم به: أی فإنْ آمنوا إیماناً مثل إیمانکم: یعنی: أنت متّصل بی ونازل‌منزلهٔ هارون من موسی».

أقول.

وهل یوجد بین الإتّصال وشدّهٔ القرب منه، وبین سلب الخلافهٔ عنه، مناسبهٔ، حتی یکون سلبها من المنازل المثبتهٔ؟

قال: «وفیه تشبیه، ووجه التشبیه مبهم لم یفهم أنه رضی اللَّه عنه فیما شبّهه به صلّی اللَّه علیه وسلّم، فبیّن بقوله: إلّاأنّه لا نبی بعدی، أن اتّصاله به لیس من جههٔ النبوّهٔ، فبقی الإتّصال من جههٔ الخلافهٔ، لأنها تلی النبوّهٔ فی المرتبهٔ» «۱».

فدعوی دلالهٔ الحدیث علی سلب الخلافهٔ ونفیها عنه کذب.

علی القاری ... ص: ۷۹

«قال الطّیبی: وتحریره...

وفیه تشبیه، ووجه الشبه منه لم یفهم» «... ۲».

ابن الحجر العسقلانی ... ص: ۷۹

«وقال الطّیبی: معنی الحدیث أنه متّصل بی، نازل منّی منزلهٔ هارون من موسی ... وفیه تشبیه مبهم بیّنه بقوله: إلّاأنه» «... ۳».

---

(۱) الکاشف- مخطوط.

(۲) المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۱۰/ ۴۵۵.

(۳) فتح الباری ۷/ ۹۳.

علی العزیزی ... ص: ۸۰

«علی منّی بمنزلهٔ هارون من أخیه موسی: یعنی: متصل بی ونازلمنزلهٔ هارون من أخیه موسی، حین خلّفه فی قومه».

قال: «إلّا أنه لا نبی بعدی ینزل بشرع ناسخ: نفی الإتّصال من جههٔ النبوّهٔ، فبقی الإتّصال من جههٔ الخلافهٔ، لأنها تلی النبوّهٔ فی المرتبهٔ» «۱».

شمس الدین العلقمی ... ص: ۸۰

«ووجه التشبیه مبهم لم یفهم::: لأنها تلی النبوّهٔ فی المرتبهٔ» «۲».

القسطلانی ... ص: ۸۰

«وبیّن بقوله: إلّاأنه لیس نبی بعدی: وفی نسخهٔ: لا نبی بعدی: إذ اتّصاله به لیس من جههٔ النبوّهٔ، فبقی الإتّصال من جههٔ الخلافهٔ» «۳».

أقول

وبما ذکرنا- من أنّ شدهٔ القرب والإتّصال، کما یدل علیه الحدیث- واعترفوا به- لا یتناسب مع نفی الخلافهٔ وسلبها، لمنافاته للقرب والإتّصال- یندفع توهّم بعضهم اختصاص الخلافهٔ بحال الحیاهٔ.

---

(۱) السراج المنیر- شرح الجامع الصغیر: مخطوط.

(۲) الکوکب المنیر- شرح الجامع الصغیر: مخطوط.

(۳) ارشاد الساری- شرح صحیح البخاری ۹/ ۴۴۴ وانظر ۸/ ۲۳۲.

كما أنّ بالوجوه والكلمات التى ذكرنا- ونذكرها- يندفع دعوى يوسف الأعور دلالة الحديث على نفى إمامة الأمير، وكذا ما زعمه الرازى:.

أما كلام الأعور، فقد تقدّم سابقاً: وأمّا كلام الرازى فسنذكره فيما بعد فى الوجوه الآتية.

الفخر الرازى ... ص: ۸۱

«لا نقول إنه يفيد منزلةً واحدةً، بل نتوقّف فيه ونحمل الحديث على السبب، لأنه المتحقّق، فإنّ السبب لا يجوز خروجه من الخطاب، وما عداه يلزمكم أنْ تقفوا فيه».

إذن، لابدّ من التوقّف عن دعوى دلالة الحديث على سلب الإمامة ونفيها عن أمير المؤمنين عليه السلام، لأن هذا المعنى يدخل تحت «ما عداه» حسب زعم الرّازى.

قال: «ثم إن سلّمنا أن هارون عليه السلام لو عاش بعد موسى عليهما السلام لكان منفّذاً للأحكام، ولكنْ لا شك فى أنّه ما باشر تنفيذ الأحكام، لأنه مات قبل موسى عليه السلام، فإنْ لزم من الأول كون على رضى اللّه عنه إماماً، لزم من الثانى أنْ لا يكون إماماً، وإذا تعارضا تساقطا» «۱».

إذن، فدعوى دلالة الحديث على سلب الإمامة ساقطة بالتعارض-

---

(۱) نهاية العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۲

حسب زعم الرازى-، فتكون دلالته على الخلافة بوجه ثبوت خلافة هارون من قول موسى: اخلفنى سالمةً عن المعارض.

لكنْ لا يخفى سقوط دعوى المعارضة، لأنّها فرع دلالة الحديث على نفى الخلافة، وهى أوّل الكلام ... مضافاً إلى أن الرازى نفسه يأمر بالتوقّف فى ما عدا حمل الحديث على السّبب، والدلالة على نفى الخلافة من جملة ذلك، فكيف يكون ما يجب فيه التوقف معارضاً؟

۷- لو تمّ الإستدلال لدلّ على نفى خلافته مطلقا ... ص: ۸۲

إنه لو كان تشبيه الأمير بهارون عليه السلام- يقتضى نفى خلافة أمير المؤمنين، من جهة وفاة هارون قبل موسى- عليهما السلام- لزم أن لا يكون الأمير خليفةً بعد النبى- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- أصلًا ولو بعد عثمان، لأن هارون لم يكن خليفةً عن موسى ولا آناماً ...

فهذا الإستدلال لا يتفوّه به إلّاالنواصب والخوارج ومن كان على شاكلتهم ... وإذا كان مذهب أهل السنّة فى الواقع والحقيقة نفى إمامته مطلقاً، فليستدلّوا بهذا الوجه وأمثاله، وليبوحوا بما يضمرون ويعلنوا عمّا يخفون!

وأمّا ما ذكره الرازى للتفصّى عن هذا الاشكال، فسيأتى بيان بطلانه...

۸- إنّه ينافى مراد الشيعة والسنّة معا ... ص: ۸۲

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۳

وقد نصّ عبد الكريم البلجرامى على أن هذا الاستدلال يخالف معتَقَد الشيعة والسنّة معاً ... فقال فى كتابه الموسوم: (إلجام الرافضة)

«::: فیلزم أن یکون خلافة علی موقتةً إلی رجوع النبیّ من الغزوة المذکورة، کما کانت خلافة هارون موقتةً إلی رجوع موسی من الطور.

وأیضاً: لم تصل الخلافة إلی هارون بعد موسی، فکذا ینبغی أن لا تصل إلی علی بعد فوت المصطفی: وهو خلاف مرادنا ومرادکم».

ومقتضی هذا الکلام أن یخرج (الدهلوی) ومن سبقه فی هذه الدعوی الباطلة، عن ملّة الإسلام::: لأنه قال بما لا یرتضیه الشیعة ولا السنّة فی هذا المقام.

۹- کلام بعض النواصب کما نقله الراغب ... ص: ۸۳

وذکر أبو القاسم الحسین بن محمّد المعروف بالراغب الأصبهانی أنه.

«کان بعض الشیعة یستدل بقول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: علی منّی کهارون من موسی.

فقال بعض النواصب: ما تلک المنازل؟ فإنّ هارون کان أخا موسی من أبیه وامّه، وکان شریکه فی النبوّة، ومات قبله، ولیس شیء من هذه المنازل لعلی: فلم یبق إلّاأنْ یأخذ بلحیته وبرأسه: یعنی قوله لا تأخذ بلحیتی ولا برأسی» «۱»

.فهذا الناصبی- مع شدّة نصبه وبغضه لأمیر المؤمنین علیه السلام- لم یتفوّه بما تفوّه به (الدهلوی)!!

---

(۱) المحاضرات ۲/ ۴۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۴

وأمّا الشبهة هذه- حیث حمل أخذ موسی لحیة ورأس هارون علی معنیً غیر صحیح- فیردّها کلمات أهل السنّة أیضاً، فقد ذکر الرازی ضمن الکلام علی هذه الآیة.

«وثانیها: إن موسی علیه السلام أقبل وهو غضبان علی قومه، فأخذ برأس أخیه وجرّه إلیه کما یفعل الإنسان بنفسه مثل ذلک عند الغضب، فإن الغضبان المتفکّر قد یعضّ علی شفتیه ویفتل أصابعه ویقبض علی لحیته، فأجری موسی علیه السلام أخاه هارون مجری نفسه، لأنه کان أخاه وشریکه، فصنع به ما یصنع الرجل بنفسه فی حال الفکر والغضب.

فأمّا قوله: لا تأخذ بلحیتی ولا برأسی فلا یمتنع أن یکون هارون علیه السلام خاف من أنْ یتوهّم بنو إسرائیل من سوء ظنّهم أنه منکر علیهم غیر معاون له: ثم أخذ فی الشرح القصة فقال: إنی خشیت أن تقول فرّقت بین بنی إسرائیل» «۱»

.وثالثها: إن بنی إسرائیل کانوا علی نهایة سوء الظنّ بموسی علیه السلام، حتی أن هارون غاب عنهم غیبة، فقالوا لموسی علیه السلام: أنت قتلته، فلما واعد اللَّه تعالی موسی ثلاثین لیلة وأتمّها بعشر، وکتب له فی الألواح کلّ شیء، ثم رجع فرأی من قومه ما رأی، فأخذ برأس أخیه لیدنیه فیتفحّص عن کیفیة الواقعة، فخاف هارون علیه السلام أن یسبق إلی قلوبهم

---

(۱) طه ۲۰: ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۵

ما لا أصل له، فقال إشفاقاً علی موسی: لا تأخذ بلحیتی لئلّا یظنّ القوم ما لا یلیق بک» «۱».

۱۰- تشبّث الرازی بخرافات الجاحظ ... ص: ۸۵

اشارة

قد عرفت أن دعوى دلالة الحديث الشريف على سلب الخلافة والإمامة عن أمير المؤمنين- عليه السلام- مخالفة لإجماع المسلمين من الشيعة والسنّة، ولقد اعترف به الفخر الرازى فإنه ذكر ذلک بعنوان الدخل المقدّر، ثم عجز عن الجواب، فتشبّث بخرافات الجاحظ المعروف بالبغض لأمير المؤمنين عليه السلام والزندقة::: وهذه عبارات الرازى.

«وعذرهم عن ذلک: إن هارون عليه السلام إنما لم يباشر عمل الإمامة لأنه مات قبل موسى عليه السلام، وأمّا على- رضى اللّه عنه- فإنه لم يمت قبل النبى- عليه السلام- فظهر الفرق.

فجوابنا عنه أنْ نقول: إمّا أنْ يلزم من انتفاء المسبب أو لا يلزم: فإن لزم، فكون هارون منفّذاً للأحكام إنما كان سبب كونه نبيّاً، والنبوّة ما كانت حاصلة لعلى- رضى اللّه عنه- فيلزم من انتفاءها إنتفاء كونه متولّياً للأحكام: وإمّا أن لا يلزم فنقول: عدم إمامة هارون- عليه السلام- إنما كانت لموته قبل موت موسى- عليه السلام-، فوجب أنْ لا يلزم من عدم موت على- رضى اللّه عنه- قبل رسول اللّه- عليه السلام- أن لا يحصل له المسبب، وهو نفى الخلافة.

---

(۱) تفسير الرازى ۲۲/ ۱۰۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۶

لا- يقال: إنه لا يجوز الإستدلال بأن هارون عليه السلام لم يعمل عمل الإمامة، لأن فقد الخلافة نفى، والنفى لا يكون منزلة، وإنّما الإثبات هو المنزلة، فلا يتناول الحديث ذلک النفى: وإنْ سلّمنا أن النفى منزلة ولكن الكلام خرج مخرج الفضيلة لعلى- رضى اللّه عنه- فلا يجوز أنْ يدخل فيه إلّا ما يكون فضيلة، ونفى الخلافة غير فضيلة، وإنْ سلّمنا صحة اندراج هذا النفى تحت الحديث، ولكن الإجماع منعقد على أنه غير داخل فيه، لأن الامة إمّا قائل بدلالة هذا الحديث على إمامته، وإمّا قائل بأنه لا دلالة فيه على إمامته: أما القول بدلالته على أنه ما كان إماماً فذلک لم يقله أحد بَعد من الامّة: وإنْ سلّمنا عدم الإجماع ولكنْ لو حكمنا بدلالته على عدم إمامته لزم أنْ لا يكون إماماً بعد عثمان وهو باطل.

لأنا نقول: أمّا الأول فجوابه: أن معنى قوله: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى: أن حالک معى أو عندى كحال هارون من موسى، وهذا القول يدخل تحته أحوال هارون نفياً وإثباتاً: وأمّا الثانى فجوابه: إن إفادة الكلام لهذا النفى لا يمنع من دلالته على الفضل: بيانه: إن إماماً لو ولّى ابنه إمارة بلدةٍ معيّنة فقط، ثم ولّى إمام آخر بعده إنساناً آخر تلک البلدة فقط، فطلب ذلک الإنسان من الإمام الثانى تولية بلدة اخرى، فإنه يحسن من الإمام الثانى أن يقول له: أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة ابن الإمام الأول منه، فهذا الكلام مع ما يفيد من فضيلة ذلک الإنسان فإنه يفيد نفى توليته عن سائر البلاد، فكذلک هنا: وأما الثالث: فجوابه: إنا لا نسلّم إجماع الامّة على عدم دلالة هذا الحديث على نفى إمامته، فإن الجاحظ احتج به عليه: وإنْ سلّمنا إنعقاد الإجماع ولكنْ نحن لم نذكر ما قلنا للإستدلال، بل لنجعله معارضاً

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۷

لما ذكرتموه حتى يبطل به ذلک: وبهذا يظهر الجواب عمّا ذكروه رابعاً» «۱».

فترى الرازى يقول: «لا نسلّم إجماع الامة على عدم دلالة هذا الحديث على نفى إمامته» أى مطلقاً، ثم يعلّل عدم التسليم لهذا الإجماع بقوله: «فإن الجاحظ احتجّ به عليه».

من فضائح الجاحظ ... ص: ۸۷

فالعجب من الرازى كيف يقدح فى هذا الإجماع المحقَّق المعتَرف به من أعلامهم بكلامٍ سخيف من الجاحظ، الذى نصّوا على إلحاده وتزندقه، وأنّه كان من أئمة البدع؟!

قال الذهبی: «قال ثعلب: لیس بثقة ولا مأمون» «۲».

قال الذهبی: «کان من أئمة البدع» «۳».

وقال: «یظهر من شمائل الجاحظ أنه یختلق» «۴».

وإلیک نصّ کلام الحافظ ابن حجر المشتمل علی کثیر من الکلمات بترجمته.

«عمرو بن بحر الجاحظ: صاحب التصانیف: روی عنه أبو بکر بن أبی داود فیما قیل: قال ثعلب: لیس بثقة ولا مأمون: قلت: ولکن من أئمة البدع.

---

(۱) نهایة العقول- مخطوط.

(۲) میزان الاعتدال ۵/ ۳۰۰ رقم ۶۳۳۹.

(۳) میزان الاعتدال ۵/ ۳۰۰ رقم ۶۳۳۹.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۲۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج۱۸، ص: ۸۸

قال الجاحظ فی کتاب البیان: لمّا قرأ المأمون کتبی فی الإمامة فوجدها علی ما أخبروا به، وصرت إلیه وقد أمر البریدی بالنظر فیها لیخبره عنها قال لی: قد کان بعض من یرتضی ویصدَّق خبره خبّرنا عن هذه الکتب بإحکام الصنعة وکثرة الفائدة: فقلنا: قد یربی الصفة علی العیان، فما رأیتها رأیت العیان قد أربی علی الصفة، فلمّا فَلَیتها أربی الفلی علی العیان، وهذا کتاب لا یحتاج إلی حضور صاحبه ولا ـ یفتقر إلی المحتجّین، وقد جمع استقصاء المعانی واستیفاء جمیع الحقوق، مع اللفظ الجزل والمخرج السّهل، فهو سوقی ملوکی وعامّی خاصّی.

قلت: وهذه- واللَّه- صفة کتب الجاحظ کلّها، فسبحان من أضلّه علی علم.

قال المسعودی: توفی سنة خمس وخمسین وقیل سنة ستٍ وخمسین مات الجاحظ بالبصرة، ولا یعلم أحد من الرواة وأهل العلم أکثر کتباً منه، وحکی یموت بن المزرع عن الجاحظ- وقال حالة- أنه دخل إلیه ناس وهو علیل فسألوه عن حاله؟ فقال: علیل من مکانین، من الإفلاس والدین، ثم قال: أنا فی عللٍ متناقضة یتخوّف من بعضها التلف، وأعظمها علیَّ نیف وتسعون- یعنی عمره- قال أبو العیناء: قال الجاحظ: کان الأصعمی منّانیاً: فقال له العباس بن رستم: لا واللَّه ما کان منّانیّاً ولکن تذکر حین جلست إلیه تسأله، فجعل یأخذ نعله بیده- وهی مخصوفة عن یده ویقول- نعم متاع القدری، [نعم متاع القدری فعلمت أنّه یعنیک، فقمت وترکته.

وحکی الخطیب بسندٍ له أنه کان لا یصلّی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار، ج۱۸، ص: ۸۹

وقال الخطابی: هو مغموص فی دینه.

وذکر أبو الفرج الأصبهانی: إنه کان یرمی بالزندقة، وأنشد فی ذلک أشعاراً.

قال ابن قتیبة فی اختلاف الحدیث: ثم نصیر إلی الجاحظ وهو أحسنهم للحجّة استثارةً وأشدّهم تلطّفاً، لتعظیم حتی یعظم، وتصغیر العظیم حتی یصغر، ویکمل الشیء وینقصه، فتجده مرةً یحتجّ للعثمانیة علی الرافضة، ومرةً للزندقة علی أهل السنّة، ومرةً یفضّل علیّاً ومرةً یؤخّره، ویقول قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم کذا ویتبعه أقوال المجّان، ویذکر من الفواحش ما یجلّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أنْ یذکر فی کتاب ذکر أحد منهم فیه، فکیف فی ورقةٍس أو بعد سطر أو سطرین! ویعمل کتاباً یذکر فیه حجج النصاری علی المسلمین، فإذا صار إلی الرد علیهم یجوز للحجة کأنّه إنما تنبیههم علی ما لا یعرفون، وتشکیک الضعفة، ویستهزء بالحدیث استهزاءاً لا یخفی علی أهل العلم، وذکر الحجر الأسود وأنّه کان أبیض فسوّده المشرکون، قال: وقد کان یجب أن یبیّضه

المسلمون حین استلموه: وأشیاء من أحادیث الکتاب: وهو مع هذا أکذب الامهٔ، وأوضعهم للحدیث، وأنصرهم للباطل.

وقال ابن حزم فی الملل والنحل: کان أحد المجّان الضلّال، غلب علیه قول الهزل، ومع ذلک، فإنّا ما رأینا له فی کتبه تعمد کذبهٍ یوردها مثبتاً لها، وإنْ کان کثیر الإیراد لکذب غیره.

وقال أبو منصور الأزهری فی مقدمهٔ تهذیب اللغهٔ: وممّن تکلّم فی اللغات بما حصره لسانه، وروی عن الثقات مالیس من کلاهم: الجاحظ،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۰

وکان اوتی بسسطهٔ فی القول وبیاناً عذباً فی الخطاب ومجالًا فی الفنون، غیر أنّ أهل العلم ذمّوه وعن الصدق دفعوه.

وقال ثعلب: کان کذّاباً علی اللّه وعلی رسوله وعلی الناس» «۱».

أقول

فهل من الجائز تمسک الرازی بکلام جاحظ حول هذا الحدیث، وبکلامه حول حدیث الغدیر؟!

ومن هنا یظهر أنّ (الدهلوی) مقلّد (للجاحظ) الملحد الزندیق عندهم فیما ذکره فی هذا المقام...

هذا، وکأنّ الرازی ملتفت إلی شناعهٔ استدلاله بخرافهٔ الجاحظ فی مقابلهٔ إجماع المسلمین فقال: «وإن سلّمنا انعقاد الإجماع، ولکن نحن لم نذکر ما قلنا للإستدلال»: لکنْ إذا لم یکن ما تفّوه به الجاحظ صالحاً للإستدلال فما معنی قوله: «بل لنجعله معارضاً لما ذکرتموه حتی یبطل به ذلک»؟ وهل یجوز أنْ یجعل ما لا یصلح للإستدلال معارضاً لما ذکره الإمامیهٔ؟ وإذا کان الرازی یسلّم الإجماع، فقد ثبت قول الإمامیهٔ، فأی معارضهٔ تحصل بقول الجاحظ؟ وکیف یظهر مما ذکره «الجواب عما ذکروه رابعاً»؟

لقد أوقع الرازی نفسه فی ورطهٍ لم یتخلّص منها، فناقض نفسه وتهافتت کلماته ... وهکذا یفتضح المبطلون!!

---

(۱) لسان المیزان ۴/ ۳۵۵- ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۱

أقول:

ثم إنّ الرازی ذکر جوابین عن إشکال سلب الإمامهٔ عن أمیر المؤمنین علیه السلام بعد عثمان حیث قال.

«وأیضاً، فلو استدللنا بالخبر، فإمامهٔ علی بعد عثمان إنما تثبتُ بالإختیار، ولیس الأمر کذلک فی حق هارون علیه السلام، فلا یتناوله الحدیث.

وأیضاً، فلو تناوله لکان لنا أن نخرج هذه الحالهٔ عن عموم النص بدلیلٍ، ویبقی ما قبل وفاهٔ عثمان رضی اللّه عنه علی ظاهره».

وهذا کلام ظاهر البطلان ... لأن مقتضی تمام المماثلهٔ والمشابههٔ بین هارون وأمیر المؤمنین- علیهما السلام- أن یکون إمامهٔ الأمیر النص عن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم کما کانت إمامهٔ هارون بالنص عن موسی علیه السلام، لا بالإختیار...

علی أنّ الإشکال هو: أنّه إذا کنتم تنفون إمامهٔ علی- لأن هارون مات قبل موسی ولم یصر إماماً- فاللازم نفیها حتی بعد عثمان...

وهذا الإشکال یتوجّه سواء کانت الإمامهٔ بالنص أو بالإختیار ... فما ذکره فی الجواب لا ربط له بالإشکال أصلًا...

وأما ما ذکره ثانیاً، فبطلانه أوضح، إذ للخصم أن یعید علیه نفس الکلام فیقول: إن الحدیث یتناول جمیع منازل هارون نفیاً وإثباتاً، لکن عدم مباشرهٔ عمل الإمامهٔ قد خرج بدلیلٍ مخرج ... فالمعارضهٔ ساقطهٔ...

تذییل.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۲

إنّ للجاحظ کلماتٍ فی تفضیل أهل البیت علیهم السلام علی سائر الناس مطلقاً، فقد ذکر أبو إسحاق القیروانی ما نصّه.

«فصل - لأبی عثمان عمرو بن بحر الجاحظ فی ذکر قریش وبنی هاشم.

قد علم الناس کیف کرم قریش وسخاؤها، وکیف عقولها ودهاؤها، وکیف رأیها وذکاؤها، وکیف سیاستها وتدبیرها، وکیف إیجازها وتحیرها، وکیف رجاحهٔ أحلامها إذا خف الحلیم، وحدّهٔ أذهانها إذا کلَّ الحدید، وکیف صبرها عند اللقاء وثباتها فی اللأواء، وکیف وفاؤها إذا استحسن الغدر، وکیف جودها إذا حب المال، وکیف ذکرها لأحادیث غد وقلّهٔ صدودها عن جههٔ القصد، وکیف إقرارها بالحق وصبرها علیه، وکیف وصفها له، ودعاؤها إلیه، وکیف سماحهٔ أخلاقها وصونها لأعراقها، وکیف وصلوا قدیمهم بحدیثهم وطریفهم بتلیدهم، وکیف أشبه علانیتهم سرّهم، وقولهم فعلهم، وهل سلامهٔ صدر أحدهم إلّاعلی قدر بُعد غوره؟ وهل غفلته إلّافی وزن صدق ظنّه؟ وهل ظنّه إلّاکیقین غیره؟ وقال عمر: إنک لا تنتفع بعقله حتی تنتفع بظنّه: قال أوس بن حجر.

الألمعی الذی یظن بک الظن کأنْ قد رأی وقد سمعا

وقال آخر.

ملیح نجیح أخو مازن فصیح یحدّث بالغائب

وقال بلعاء بن قیس.

وأبغی صواب الرأی أعلم أنه إذا طاش ظنّ المرء طاشت مقادره

بل قد علم الناس کیف جمالها وقوامها، وکیف نماؤها وبهاؤها، وکیف

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۳

سرورها ونجابتها، وکیف بیانها وجهارتها، وکیف تفکیرها وبداهتها.

فالعرب کالبدن وقریش روحها، وقریش روح وبنو هاشم سرّها ولبّها، وموضع غایهٔ الدین والدنیا منهما.

وهاشم ملح الأرض وزینهٔ الدنیا، وجنی العالم، والسنام الأخضم، والکاهل الأعظم، ولباب کل جوهر کریم، وسرّ کلّ عنصر شریف، والطّینهٔ البیضاء، والمغرس المبارک، والنصاب الوثیق، ومعدن الفهم وینبوع العلم، وشهلان ذو الهضاب فی الحلم، والسیف الحسام فی العزم، مع الأناهٔ والحزم، والصفح عن الجرم، والقصد بعد المعرفهٔ، والصفح بعد المقدرهٔ.

وهم الأنف والسنام الأکرام، وکالماء الذی لا ینجّسه شیء، وکالشمس التی لا تخفی بکل مکان، وکالذهب لا یعرف بالنقصان، وکالنجم للحیران والبارد للظمآن.

ومنهم الثقلان، والأطیبان، والسبطان، والشهیدان، وأسد اللَّه، وذو الجناحین، وذو قرنیها، وسید الوادی، وساقی الحجیج، وحلیم البطحاء، والبحر، والحبر.

والأنصار أنصارهم، والمهاجرون من هاجر إلیهم، أو معهم، والصدّیق من صدّقهم، والفاروق من فرّق بین الحق والباطل فیهم، والحواری حواریّهم، وذو الشهادتین لأنه شهد لهم، ولا خیر إلّالهم، أو فیهم، أو معهم، أو یضاف إلیهم.

وکیف لا یکونون کذلک؟

ومنهم رسول رب العالمین، وإمام الأوّلین والآخرین، ونجیب المرسلین، وخاتم النبیّین، الذی لم یتم لنبیّ نبوهٔ إلّابعد التصدیق به،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۴

والبشارهٔ بمجیئه، الذی عمّ برسالته مابین الخافقین، وأظهره اللَّه علی الدین کلّه ولو کره المشرکون» «۱».

۱۱- الحدیث لا یتناول إلّامنزلهٔ ثابتهٔ: قاله عبد الجبار ... ص: ۹۴

قال القاضی عبد الجبار فی (المغنی): «قوله: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، لا یتناول إلّامنزلهً ثابتهً منه، ولا یدخل تحته منزلهٔ مقدّرهٔ، لأنّ المقدّر لیس بحاصل، ولا یجوز أن یکون منزلهٔ، لأن وصفهٔ بأنّه منزلهٔ یقتضی حصوله علی وجه مخصوص، ولا فرق فی

المقدّر بين أنْ يكون من الباب الذى كان يجب لا محالة على الوجه الذى قدر أو لا يجب فى أنّه لا يدخل تحت الكلام.

ويبيّن صحة ذلك أن قوله: أنت منى بمنزلة هارون من موسى، يقتضى منزلةً لهارون من موسى معروفة ليست بها منزلته، فكيف يصحّ أن يدخل فى ذلك المقدَّر، وكقول القائل: حقّك عليَّ مثل حقّ فلان على فلان، ودينك عندى مثل دين فلان، إلى ما شاكل ذلك، فى أنّه لا يتناول إلّاأمراً معروفاً حاصلًا.

فإذا ثبت ذلك، فلنا أنْ ننظر، فإنْ كانت منزلة هارون من موسى معروفة حملنا الكلام عليها، وإلّا وجب التوقّف، كما يجب مثله فيما مثّلناه من الحق والدين، ويجب أنْ ننظر، إنْ كان الكلام يقتضى الشمول حملناه

---

(۱) زهر الآداب وثمر الألباب ۱/ ۹۵- ۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۵

عليه، وإلّا وجب التوقّف عليه، ولا يجوز أنْ يدخل تحت الكلام ما لم يحصل لهارون من المنزلة ألبتة.

وقد علمنا أنه لم يحصل له الخلافة بعده، فيجب أنْ لا يدخل ذلك تحت الخبر، ولا يمكنهم أنْ يقولوا بوجوب دخوله تحت الخبر على التقدير الذى ذكروه، لأنا قد بيّنا أنّ الخبر لا يتناول المقدر الذى لم يكن، وإنما يتناوله المنزلة الكائنة الحاصلة.

فإن قيل: المنزلة التى نقدّرها لهارون هى كائنة ثابتة، لأنها واجبة بالإستخلاف فى حال الغيبة، وإنما حصل فيها منع وهو موته قبل موسى عليه السلام، ولو لا هذا المنع لكانت ثابتة.

قيل له: إنّ الذى ذكرته إذا سلّمناه، لم يخرج هذه المنزلة من كونها غير ثابتة فى الحقيقة، وإنْ كانت فى الحكم كأنّها ثابتة، وقد ثبت أنّ الخبر لم يتناول المقدَّر، صحّ وجوبه أو لم يصح، فيجب أنْ نتكلّم فى صحة ما أوردته ووجوبه قد صحّ كلامنا، فلا حاجة بنا إلى منازعتك فى هذه المنزلة:

هل كانت تجب لو مات موسى قبله أو كانت لا تجب.

يبيّن ذلك أنه عليه السلام لو ألزمنا صلاةً سادسةً فى المكتوبات، أو صوم شوال، لكان ذلك شرعاً ولوجب ذلك لمكان المعجز، وليس بواجب أن يكون من شرعه الآن، وإنْ كان لو أمر به للزم، وكذلك القول فيما ذكروه، وليس كلّ مقدَّر سبب وجوبه وكان يجب حصوله لو لا المانع يصح أنْ يقال إنه حاصل، وإذا تعذّر ذلك فكيف يقال إنه منزلة» «۱».

---

(۱) المغنى للقاضى عبد الجبار ۲۰ ق ۱/ ۱۵۹- ۱۶۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۶

أقول:

ومحلّ الإستشهاد ما ذكره غير مرّة وأكّده من أن هذا الحديث لا يتناول إلّامنزلةً ثابتة، ولا يدخل تحته منزلة مقدرة، لأن المقدر ليس بحاصل، وعليه، فإن نفى الإمامة الذى ليس منزلةً ثابتةً بلا كلام، ليس بداخلٍ فى مدلول الحديث ... فيبطل ما ادّعاه الرازى والأعور و (الدهلوى)، والحمد للّهعلى ذلك.

ثم إنّه قد أجاب علم الهدى السيد المرتضى رحمه اللّه عن شبهة القاضى عبد الجبار هذه، فقال:

«لم قلت إنّ ما يقدَّر لا- يصح وصفه بأنه منزلة؟ فما نراك ذكرت إلّاما يجرى مجرى الدعوى! وما أنكرت من أنْ يوصف المقدر بالمنزلة اذا كان سبب استحقاقهُ وجوبه حاصلًا وليس يخرج بكونه مقدراً، من أنْ يكون معروفاً يصح أنْ يشار إليه ويشبّه به غيره، لأنه إذا صحَّ وكان مع كونه مقدّراً معلوماً حصوله ووجوبه عند وجود شرطه فالإشارة إليه صحيحة والتعريف به حاصل، وقد رضينا بما ذكرته فى الدِّين، لأنه لو كان لأحدنا على غيره دين مشروط يجب فى وقتٍ منتظر، يصح قبل ثبوته وحصوله أن تقع الإشارة إليه

ويحمل غيره عليه، ولا يمتنع من جميع ذلك فيه كونه منتظراً متوقَّعاً، ويوصف أيضاً بأنّه دين وحق، وإنْ لم يكن فی الحال ثابتاً.
ومما يكشف عن بطلان قولك: إن المقدر وإنْ كان مما يعلم حصوله لا يوصف بأنه منزلة: أنَّ أحدنا لو قال: فلان منی بمنزلة زيد من عمرو فی جميع أحواله، وعلمنا أن زيداً قد بلغ من الإختصاص بعمرو والقرب منه والزلفة عنده إلی حدٍ لا يسأله معه شيئاً من أمواله إلّاأجابه إليه وبذله، ثم إن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۷

المشبّه حاله بحاله لو سأل صاحبه درهماً من ماله أو ثوباً لوجب عليه- إذا كان قد حكم بأن منزلته منه منزلة من ذكرناه- أنْ يبذله له، وإنْ لم يكن وقع ممن شبّه حاله به مثل تلك المسألة بعينها، ولم يكن للقائل الذی حكينا قوله أنْ يمنعه من الدرهم والثوب، بأنّ يقول: اننی جعلت لك منازل فلان من فلان، وليس فی منازله أنّه سأله درهماً أو ثوباً فأعطاه فی كل واحدة منهما، بل يوجب عليه جميعُ من سمع كلامه العطيةَ من حيث كان المعلوم من حال من جعل له مثل منزلته أنه لو سأله فی ذلك كما سأل هذا اجيب إليه، وليس يلزم علی هذا أن تكون الصلاة السادسة وما أشبهها من العبادات التی لو أوجبها الرسول عليه السلام علينا لوجب مما يجری عليها الوصف الآن بأنها من شرعه، لانها لم يحصل لها سبب وجوب واستحقاق، بل سبب وجوبها مقدر، بما أنها مقدرة، وليس كذلك ما أوجبناه، لأنّا لانصف بالمنزلة إلّاما حصل استحقاقه وسبب وجوبه، ولو قال عليه السلام صلّوا بعد سنة صلاة مخصوصة خارجة عمّا نعرف من الصلوات، لجاز أنْ يقال بل وجب أن يكون تلك الصلاة من شرعه قبل حصول الوقت، من حيث ثبت سبب وجوبها.
وبمثل ما ذكرناه سقط قول من يقول: فيجب علی كلامكم أن يكون كل أحدٍ نبياً إماماً وعلی سائر الأحوال التی يجوز علی طريق التقدير أنْ يحصل عليها، مثل أن يكون وصيّاً لغيره وشريكاً له ونسيباً، إلی غير ذلك، لأنه علی طريق التقدير يصح أنْ يكون علی جميع هذه الأحوال، لوجود أسبابها وشروطها. وإنما لم يلزم جميع ما عددناه، لما قدّمنا ذكره من اعتبار ثبوت سبب المنزلة واستحقاقها، وجميع ما ذكر لم يثبت له سبب استحقاق ولا وجوب، ولا يصح أن يقال إنه منزلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۸

ثم يقال له: ما تحتاج إلی مضايقتك فی وصف المقدّر بأنه منزلة، وكلامنا يتم وينتظم من دونه، لأن ما عليه هارون عليه السلام من استحقاق منزلة الخلافة بعد وفاة موسی عليه السلام إذا كان ثابتاً فی أحوال حياته، صح أنْ يوصف بأنه منزلة، وإنْ لم يصح وصف الخلافة بعد الوفاة بأنها منزلة فی حال الحياة، لأن التصرف فی الأمر المتعلّق بحالٍ مخصوصةٍ غير استحقاقه، وأحد الأمرين منفصل عن الآخر، وإذا ثبت أنّ استحقاقه للخلافة بعد الوفاة يجری عليه الوصف بالمنزلة، ووجب حصوله لأمير المؤمنين عليه السلام كما حصل لهارون عليه السلام، ثبت له الإمامة بعد النبی- صلّی اللّه عليه وآله وسلّم- لتمام شرطها فيه، ألاتری أن من أوصی إلی غيره وجعل إليه التصرف فی أمواله بعد وفاته يجب له ذلك بشرط الوفاة، وكذلك من استخلف غيره بشرط غيبته عن بلده ليكون نائباً عنه بعد الغيبة، تجب له هذه المنزلة عند حصوله شرطها، فحال استحقاق التصرف والقيام بالأمر المنصوص إليه غير حال استحقاقه، ولو أنّ غير الموصی أو المستخلف قال: فلان منی بمنزلة فلان من فلان، واشار إلی الموصی والموصی إليه، لوجب أن يثبت له من الإستحقاق فی الحال والتصرف بعدها ما أوجبناه للأول، ولم يكن لأحدٍ التطرق إلی منع هذا المتصرف من التصرف إذا بقی إلی حال وفاة صاحبه، من حيث لا يوصف التصرف المستقبل بأنه منزلته قبل حضور وقته، ولا من حيث كان من شبهت حاله به لم يبق بعد الوفاة لو قدّرنا أنه لم يبق.
فإنْ قال صاحب الكتاب: إنّما صحّ ما ذكرتموه، لأن التصرف فی مال الموصی والخلافة لمن استخلف فی حال الغيبة، وإن لم يكونا حاصلين فی حال الخطاب، ولم يوصفا بأنهما منزلتان فيما يقتضيهما من الوصيّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۹

والإستخلاف الموجبین لاستحقاقهما، یثبت فی الحال ویوصف بأنه منزلة.

قلنا: وهکذا نقول لک فیما أوجبناه من منازل هارون من موسی علیهما السلام لأمیر المؤمنین علیه السلام حرفاً بحرف.

ولیس له أن یخالف فی أن استحقاق هارون لخلافة موسی بعد الوفاة کان حاصلًا فی الحال، لأن کلامه فی هذا الفصل مبنی علی تسلیمه، وإنْ کان قد خالف فی ذلک فی فصلٍ استأنفه یأتی مع الکلام علیه فیما بعد.

وقد صرّح فی مواضع من کلامه الذی حکیناه بتسلیم هذا الموضع، لأنه بنی الفصل علی أن الخلافة لو وجبت بعد الوفاة حسبما یذهب إلیه لم یصح وصفها قبل حصولها بأنها منزلة، ولو کان مخالفاً فی أنها مما یجب أن یحصل لاستغنی بالمنازعة عن جمیع ما تکلّفه.

فقد بان من جملة ما أوردناه أن الذی اقترحه من أن الخبر لم یتناول المقدَّر، لم یغن عنه شیئاً، لأنا- مع تسلیمة- قد بیّنا صحة مذهبنا فی تأویله، وأنّ کلامه إذا صحّ لم یکن له من التأثیر أکثر من منع الوصف بالمنزلة ما کان مقدراً.

ولیس یضر من ذهب فی هذا الخبر إلی النص الإمتناع من وصف الخلافة بعد الوفاة بأنها منزلة قبل حصولها، إذا ثبت له أنها واجبة مستحقة، وأن ما یقتضیها یجب وصفه بأنه منزلة» «۱».

أقول:

ولقوة ومتانة ما ذکره السیّد فی تقریر أنّ استحقاق هارون علیه السلام

---

(۱) الشافی فی الامامة ۳: ۲۰- ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۰

الخلافة عن موسی علیه السلام منزلة ثابتة لا مقدّرة...

فقد عجز الفخر الرازی عن الجواب عنه بعد إیراده له ... وهذا نصّ عبارته:

«الثانی: أن لا- ندعی خلافة هارون لموسی علیهما السلام فی الرسالة، فلا شک أنّه لو بقی بعد وفاته لقام مقامه فی کونه مفترض الطاعة.

وذلک القدر کاف فی المقصود، لأنه لمّا دلّ الحدیث علی أنّ حال علی کحال هارون فی جمیع المنازل، وکان من منازل هارون استحقاقه القیام مقام فی وجوب الطاعة، وجب أنْ یکون علی کذلک، ولا معنی للإمامة إلّا ذلک.

لا یقال: الحدیث لا یتناول إلّاالمنازل الثابتة دون المقدّرة، وإمامة هارون بعد موسی علیهما السلام ما کانت حاصلة، بل کانت مقدرة، فلا یتناولها الحدیث.

لأنا نقول: إستحقاق هارون القیام مقام موسی علیه السلام بعد وفاته منزلة ثابتة فی الحال، لأن استحقاق الشیء قد یکون حاصلًا وإنْ کان المستحق متأخراً» «۱».

فهو لم یجب علی قول السید: «لأنّا نقول: استحقاق هارون»...

بشیء- کما لا یخفی علی من راجعه- وأمّا شبهاته علی المواضع الأخری من الکلام، فسیأتی ذکرها وبیان وهنها.

۱۲- دعوی الدلالة علی نفی الخلافة فرض وتقدیر ... ص: ۱۰۰

---

(۱) نهایة المعقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۱

ویظهر من کلام القاضی أنّ دعوی دلالة الحدیث علی نفی الإمامة إنما هی علی سبیل الفرض والتقدیر، وأنّه لیست هذه الدلالة ثابتة

حقیقة ... فإنه قال: «علی أنّه لو جعل ذلک دلالة علی ضدّ ما قالوه- بأنْ یقال: لم یکن لهارون من موسی علیه السلام منزلة الإمامة بعده ألبتة، فیجب إذا کان حال علی من النبی حال هارون من موسی أن لا یکون إماماً بعده- لکان أقرب ممّا تعلّقوا به، لأنهم راموا إثبات منزلة مقدّرة لیست حاصلة بهذا الخبر.

فإنْ ساغ لهم ذلک، ساغ لمن خالفهم أنْ یدّعی أنْ الخبر یتناول نفی الإمامة بعد الرسول علیه السلام، من حیث لم یکن ذلک لهارون علیه السلام من موسی بعده.

ومتی قالوا: لیس ذلک مما یعدّ من المنازل فیتناوله الخبر.

قلنا بمثله فی المقدَّر الذی ذکروه».

فصریح کلامه أنّ هذه الدعوی إنما تذکر علی سبیل الفرض والتقدیر من جانب المخالفین إلزاماً للإمامیة ... فلا حقیقة لهذه الدعوی ...وهذا ما نرید إثباته ردّاً علی (الدهلوی).

لکنَّ الإلزام المذکور خیال محض وتوهّم باطل ... کما ستعرف من کلمات السید المرتضی رحمه اللَّه.

۱۳- إستحقاق الخلافة منزلة ثابتة لهارون ... ص: ۱۰۱

فلقد قال السید فی رد کلام القاضی المذکور: «فأما ادّعاؤه اقتضاء الخبر لنفی الإمامة من حیث لم یکن هارون بعد وفاة موسی إماماً، وقوله أنه لم یکن بهذه الصفة منزلة، فبعید من الصواب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۲

لأن هارون وإنْ لم یکن خلیفةً لموسی بعد وفاته، فقد دلّلنا علی أنه لو بقی لخلفه فی امّته، وإن هذه المنزلة وإنْ کانت مقدرةً تصح أن تعدّ فی منازله، وأن المقدّر لو تسامحنا بأنّه لا یوصف بالمنزلة، لکان لا بد من أن یوصف ما هو علیه من استحقاق الخلافة بعده بأنه منزلة، لأنّ التقدیر وإنْ کان فی نفس الخلافة بعده، فلیس هو فی استحقاقها، وما یقتضی وجوبها، وإذا ثبت ذلک فالواجب فیمن شبّهت حاله بحاله، وجعل له مثل منزلته إذا بقی إلی بعد الوفاة أنْ تجب له الخلافة، ولا یقدح فی ثبوتها له أنّها لم تثبت لهارون بعد الوفاة» «۱».

۱۴- عدم صحّة القول بأن فلاناً بمنزلة فلان فی أنه لیس کذا ... ص: ۱۰۲

وقال رحمه اللَّه فی جوابه: «ولو کان ما ذکره صحیحاً لوجب فیمن قال لوکیله: أعط فلاناً فی کلّ شهر إذا حضرک دیناراً. ثم قال فی الحال أو بعدها بمدّةٍ: وأنزل فلاناً منزلته. ثم قدآرنا أن المذکور الأول لم یحضر المأمور لعطیته ولم یقبض ما جعله له من الدینار أنْ یجعل الوکیل- إنْ کان الأمر علی ما ادّعاه صاحب الکتاب- تأخّر المذکور الأول طریقاً إلی حرمان الثانی العطیّة، وأنْ یقول له: إذا کنت إنما أنزلت منزلة فلان، وفلان لم یحصل له عطیة، فیجب أن لا یحصل لک أیضاً. وفی علمنا بأنه لیس للوکیل ولا غیره منع من ذکرنا حاله، ولا أنْ یعتلَّ فی حرمانه بمثل علة صاحب الکتاب.

دلیل آخر علی بطلان هذه الشبهة:

---

(۱) الشافی فی الإمامة ۳: ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۳

علی أن النفی وما جری مجراه لا یصح وصفه بأنه منزلة، وإنْ صحّ وصف المقدّر الجاری مجری الإثبات بذلک، إذا کان سبب استحقاقه ووقوعه ثابتاً. ألاتری أنه لا یصح أن یقول أحدنا: فلان منّی بمنزلة فلان من فلان فی أنّه لیس بأخیه ولا شریکه ولا وکیله ولا

فیما جری مجراه من النفی، وإنْ صحّ هذا القول فیما یجری مجری المقدر من أنه إذا شـفع إلیه شفّعه، وإذا سأله أعطاه، ولا یجعل أحد أنه لم یشفع إذا کان ممّن لو شفع یشفع منزلةً یقتضی فیمن جعل له مثل منزلته لإیجاب شفاعته» «۱».

۱۵– المنزلة هی المرتبة وهی الأمر الثابت ... ص: ۱۰۳

ثم إن (الـدهلوی) جهل– علی إمامته المزعومـة فی العلوم المختلفـة!– معنی «المنزلـة ...» فلو علم معنی هـذه الکلمـة ولو بالرجوع إلی کتب اللغة لم یتطرّق إلی هذه الشبهة، ولم یتفوّه بتلک الدعوی...

قال الجوهری: «المنزلة: المرتبة، لا تجمع، واستنزل فلان أی حطَّ عن مرتبته» «۲».

قال الجوهری: «المنزلة: المرتبة، لا تجمع، واستنزل فلان أی حطَّ عن مرتبته» «۳».

وقال: «الرتبة المنزلة، وکذلک المرتبة، قال الأصـمعی: المرتبة المرقبة، وهی أعلی الجبل. وقال الخلیل: المراتب فی الجبل والصـحاری هی الأعلام التی ترتب فیها العیون والرقباء، وتقول: رتّبت الشیء ترتیباً.

---

(۱) الشافی فی الامامة ۳: ۳۴– ۳۵.

(۲) الصحاح فی اللغة– نزل ۵: ۱۸۲۸– ۱۸۲۹.

(۳) الصحاح فی اللغة– نزل ۵: ۱۸۲۸– ۱۸۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۴

ورتّب الشیء یرتّب رتوباً. أی ثبت، یقال: رتّب رتوب الکعب أی انتصب انتصابه، وأمر راتب أی دارٌ ثابت» «۱».

وقال الفیروزابادی: «رتب رتوباً: ثبت ولم یتحرک، کترتب، ورتّبته أنا ترتیباً، والترتب کقنفذ وجندب: الشیء المقیم الثابت، وکجندب الأبد والعبد السوء والتراب، ویضم، وکذا جاؤا ترتّباً جمیعاً، واتّخذ ترتّبةً کطرطّبة، أی شبه طریق یطؤه، والرتبة بالضم والمرتبة: المنزلة» «۲».

وقـال ابن الأثیر: «وفیه: من مات علی مرتبـة من هـذه المراتب بعث علیها. المرتبـة: المنزلـة الرفیعـة. أراد بها الغزو والحـج ونحوهما من العبادات الشاقّة، وهی مفعلة من رتب إذا انتصب قائماً. والمراتب جمعها» «۳».

إذن، «المرتبـة» مشـتقة من «رتب» بمعنی «ثبت» فالأمر غیر الثابت لا یدخل فی مدلول «المرتبة»، و «المنزلة» لکونها هی بمعنی «المرتبة» لا یدخل فی مدلولها الأمر غیر الثابت.

وعلیه، فإنّ الحدیث بنفسه ینفی أن یکون دالّاً علی نفی الخلافة.

وأیضاً: فی کلام ابن الأثیر وغیره تفسیر «المرتبة» ب «المنزلة الرفعیة» فمنه ومن تفسیر الجوهری «المنزلة ب «المنزلة» ب «المرتبة» یظهر أخذ «الرفعة» فی مفهوم «المنزلة ...» وهل فی نفی الخلافة رفعة کی یدل علیه الحدیث؟!

وأیضاً، قد فسّر الفیروزابادی «المنزلة» ب «الدرجة» حیث قال:

---

(۱) الصحاح: رتب ۱/ ۱۳۳.

(۲) القاموس: رتب ۱/ ۷۴.

(۳) النهایة فی غریب الحدیث: رتب ۲/ ۱۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۵

«والمنزلة موضع النزول والدرجة» «۱».

والمراد من «الدرجهٔ» هو «المنزلهٔ الرفیعهٔ» کما قال الراغب: «الدرجهٔ نحو المنزلهٔ، لکن یقال للمنزلهٔ درجهٔ إذا اعتبرت بالصعود دون الإمتداد علی البسیط کدرجهٔ السطح والسلّم، ویعبّر بها عن المنزلهٔ الرفیعهٔ. قال اللّه تعالی: وللرجال علیهنّ درجهٔ» «۲»
تنبیهاً لرفعهٔ منزلهٔ الرجال علیهنّ فی العقل والسیاسهٔ ونحو ذلک من المشار إلیه بقوله: الرجال قوّامون علی النساء بما فضّل اللّه بعضهم علی بعض» «۳»».
وبالجمع بین العبارتین، یظهر أن «الرفعهٔ» مأخوذهٔ فی «المنزلهٔ»، فلا یکون الحدیث دالّاً علی نفی الخلافهٔ، لعدم وجود الرفعهٔ فی هذا النفی بل بالعکس، کما هو واضح.
هذا، ومن غرائب الامور: أن الرازی فی کتبه الحکمیهٔ یشنّع علی القائلین بثبوت الأمر المعدوم، حتی أنه یخرجهم عن زمرهٔ العقلاء... وفی هذا المقام یقع فی تلک البلیّهٔ ویجعل نفی الخلافهٔ مصداقاً للمنزلهٔ التی هی بمعنی الأمر الثابت!!
یقول الرازی: «الفصل التاسع فی أن المعدوم لیس بثابت. فإنَّ قوماً ممّن عمشت بصائرهم فی حقائق الأبحاث المتعلّقهٔ بالوجود والعدم، زعموا أن ما لیس بموجود ینقسم إلی ما یکون ممتنع الوجود، وإلی ما لا

---

(۱) القاموس المحیط: نزل ۵۸۴.

(۲) البقرهٔ ۲: ۲۲۸.

(۳) النساء ۴: ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۶

یکون، فإنْ کان ممتنع الوجود فهو النفی الصرف، وإنْ کان ممکن الوجود فإنه یکون عند کونه معدوماً ثابتاً. وزعموا أنّه موصوف بصفاتٍ ثابتهٔ حالهٔ العدم، وتلک الصّفات لا موجودهٔ ولا معدومهٔ».
وإذا کان المعدوم لا یتّصف بالثبوت، فإن نفی الخلافهٔ لا یتّصف بذلک ... فنفی الخلافهٔ لا یکون منزلهً بمعنی المرتبهٔ، إذا المرتبهٔ تدل علی الثبوت کما عرفت.
قال ...: «علی أن کلّ ذلک براهین أوردناها فی الموضع البدیهیّ الأوّلی الفساد، فإنّا قد بیّنا أن الوجود هو نفس الحصول فی الأعیان، ومن جعل هذا الحصول مجامعاً للّاحصول، فقد خرج من غَریزهٔ العقل» «۱»».
فیکون الرازی ومن تبعه فی دعوی دلالهٔ الحدیث علی نفی الخلافهٔ خارجین عن غریزهٔ العقل.

۱۶- حدیث المنزلهٔ فی حق الشیخین ... ص: ۱۰۶

ثم إنّ دعوی دلالهٔ الحدیث المنزلهٔ علی سلب الخلافهٔ عن أمیر المؤمنین علیه السلام، یبطل خلافهٔ خلفاء القوم ... وهذا ما یجعلهم بین أمرین، فإمّا رفع الید عن الدعوی المذکورهٔ، وإمّا الإلتزام بسلب الخلافهٔ عن الشیخین وثالثهما ... وذلک، لأنه إذا کان تشبیه أمیر المؤمنین علیه السلام بهارون وکونه بمنزلته موجباً لسلب الخلافهٔ عنه بعد النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فإنّه أیضاً تسلبهما عن الشیخین والثالث ... لأنهم وضعوا حدیث المنزلهٔ فی حق الشیخین ونزّلوهما منزلهٔ هارون علیه السلام ... فقد روی المنّاوی عن الخطیب الغدادی أنه روی:
«أبو بکر وعمر منّی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲»».

---

(۱) المباحث المشرقیهٔ. الباب الأول من الکتاب الأول ۱/ ۱۳۴- ۱۳۶.

(۲) کنوز ا لحقائق ط هامش الجامع الصغیر.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۷

۱۷– تشبیه عثمان بهارون ... ص: ۱۰۷

وفی حدیثٍ آخر– موضوع کسابقه– شبّه عثمان بهارون علیه السلام ... فقد روی الحافظ المحب الطبری:

«عن أنس قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: ما من نبی إلّاوله نظیر فی امتی، فأبو بکر نظیر إبراهیم، وعمر نظیر موسی، وعثمان نظیر هارون، وعلی بن أبی طالب نظیری.

خرّجه الخلقعی والملّاء فی سیرته» «۱».

ورواه السیوطی عن ابن عساکر عن أنس «۲».

۱۸– طلب الأمیر الخلافهٔ منذ قبض النبی ... ص: ۱۰۷

ولو کان الحدیث دلیلًا علی نفی الخلافهٔ وسلبها عن أمیر المؤمنین علیه السلام، لما خفی ذلک علی الإمام علیه السلام وأهل بیته وأتباعه، لکنْ قد ثبت بالقطع والیقین أنه علیه السلام طلب الخلافهٔ عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم منذ أن قبض ... وقال ابن عبد البر:

«روینا من وجوه: أن الحسن بن علی– رضی اللَّه عنه– لمّا حضرته الوفاهٔ قال للحسین أخیه: یا أخی، إن ابان رحمه اللَّه تعالی لما قبض رسول اللَّه صلّی علیه وسلّم منذ أن قبض ... وقال ابن عبد البر.

«روینا من وجوه: أن الحسن بن علی– رضی اللَّه عنه– لمّا حضرته الوفاهٔ قال للحسین أخیه: یا أخی، إن ابانا رحمه اللَّه تعالی لما قبض رسول

---

(۱) الریاض النضرهٔ ۱/ ۵۰– باب ذکر النظیر.

(۲) الخصائص الکبری ۲/ ۲۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۸

اللَّه صلّی ا للَّهعلیه وسلّم استشرف لهذا الأمر، ورجا أن یکون صاحبه، فصرفه اللَّه عنه وولیها أبو بکر، فلمّا حضرت أبا بکر الوفاهٔ تشوف لها أیضاً فصرفت عنه إلی عمر، فلمّا احتضر عمر، جعلها شوری بین ستهٔ هو أحدهم، فلم یشک أنها لا تعدوه، فصرفت عنه إلی عثمان، فلما هلک عثمان بویع، ثم نوزع حتی جرّد السیف وطلبها، فما صفا شیء منها» «۱».

فهذا الإستشراف أدل دلیل عند أؤل الإنصاف علی بطلان دعاوی أهل الإعتساف...

۱۹– کلام العباس لأمیر المؤمنین حول الخلافهٔ ... ص: ۱۰۸

وروی أهل السنّهٔ: أن العباس قال لأمیر المؤمنین علیه السلام قبیل وفاهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «ادخل بنا علیه نسأله عن هذا الأمر، فإن کان لنا بیّنه، وإنْ کان لغیرنا وصّی الناس».

واستدلّ به الرازی– فیما استدل بزعمه– علی عدم النصّ علی أمیر المؤمنین بالخلافهٔ قائلًا: «إنه لمّا مرض رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقال العباس لعلی: أنا أعرف الموت فی وجوه بنی عبد المطلب، وقد عرفت الموت فی وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فأدخل بنا علیه نسأله عن هذا الأمر، فإنْ کان لنا بیّنه، وإنْ کان لغیرنا وصّی الناس.

ومعلوم أن علیّاً لو کان منصوصاً علیه، لکان العباس أعرف الناس بذلک، فکان لا یقول مثل هذا الکلام.

لا يقال: مراد العباس منه أن الإمارة التى جعلها النبى عليه السلام هل

---

(۱) الاستيعاب ۱/ ۳۹۱. الطبعة المحققة.

تسلم لهم أم لا.

لأنّا نقول: لفظة لنا أو لغيرنا يقتضى الملك والإستحقاق، ولم يقل العباس سله هل يسلم هذا الأمر إلينا أم لا، حتى يصح ما قاله السائل.

وأيضاً: فقد روى أنّ علياً- رضى اللَّه عنه- قال له فيما بعد: خفت أن يقول النبى عليه السلام: إنه لغيركم فلا يعطيناه الناس أبداً. ومعلوم أن ذلك إنما يلزم إذا قال هو مستحق لغيركم، لا إذا قال: لا يسلّمه الناس إليكم».

أقول:

إن كلّ هذا الذى رووه غير ثابت عندنا.

لكنّا نستدل به- من باب الإلزام- فنقول للرازى: لو كان حديث المنزلة يدل على نفى خلافة أمير المؤمنين عليه السلام، لكان العباس أعرف الناس بذلك، فكان لا يقول مثل هذا الكلام لعلى عليه السلام...

فرضنا أن العباس قاله، وفرضنا جهله بحديث المنزلة ومعناه، ولكنْ، لو كان حديث المنزلة يدل على ما زعم الرازى، لأجاب أمير المؤمنين عليه السلام عن كلام العباس وردّه بما دلّ عليه حديث المنزلة من عدم استحقاقه الخلافة كما يزعمون لا أنْ يقول له مثل الكلام الذى رووه.

۲۰- قول العباس له: أمدد يدک أبايعک ... ص: ۱۰۹

ويدل على عدم دلالة حديث المنزلة على نفى الخلافة: قول العباس- لما قبض رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- لأمير المؤمنين عليه السلام: «امدد يدک ابايعک، يقول الناس: هذا عمّ رسول اللَّه بايع ابن عمه،

فلا يختلف عليک اثنان». إذ لو كان مدلول الحديث ما زعمه الرازى ومن تبعه، لما قال العباس ذلک ... وعلى فرضه لردّه أمير المؤمنين عليه السلام.

وقد استدل الرازى بهذا الكلام أيضاً على عدم النص على أمير المؤمنين بما يظهر منه ثبوته- أى الكلام- عنده.

۲۱- نصّ عمر على الستة ووصيّته لكلٍ منهم ... ص: ۱۱۰

واستدل الرازى على عدم النص على أمير المؤمنين عليه السلام بزعمه بقضيّة الشورى فقال: «إن عمر- رضى اللَّه عنه- نص على الستة، وكان يوصى لكلّ واحدٍ منهم أنه لو صار إماماً فإنه لا يجلس أقاربه على رقاب الناس. مع علمه بأنه يعلمون تركه الدين، وإعراضه عن نصّ الرسول، فما كان فيهم من يقول: كيف تنهانا عن ذلک مع أنک أنت التارک لنص اللَّه ونصّ رسوله».

وأقول:

إنّ لهذا النص ولتلك الوصية ظهوراً تامّاً فى تجويز عمر خلافة أمير المؤمنين عليه السلام...

فلو كان حديث المنزلة دالّاً على نفى خلافته لكان عمر بنصه ووصيّته تاركاً لنصّ اللَّه ونصّ رسوله.

وأيضاً، سكوت الستّة- وفيهم الأمير عليه السلام- دليل قاطع على عدم دلالة حديث المنزلة على نفى الخلافة ... وإلّا لردّوا على عمر نصّه ووصيّته...

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۱

۲۲- قول عمر: فمالهم عن أبی الحسن، فواللَّه إنّه لأحراهم ... ص: ۱۱۱

وأخرج البخاری فی الأدب عن عبد الرحمن بن عبد القادر:

«إنّ عمر بن الخطاب- رضی اللَّه عنه- ورجلًا من الأنصار کانا جالسین، فجئت فجلست إلیهما.

فقال عمر: إنّا لا نحبّ من یرفع حدیثاً.

فقلت: لست اجالس اولئک یا أمیر المؤمنین.

قال عمر: بل تجالس هؤلاء وهؤلاء ولا ترفع حدیثنا.

ثم قال للأنصاری:

من تری الناس یقولون یکون الخلیفهٔ بعدی؟

فعدّ الأنصاری رجالًا من المهاجرین، ولم یسمّ علیّاً.

فقال عمر: فما لهم عن أبی الحسن، فواللَّه إنه لأحراهم، إن کان علیهم لأقامهم علی طریقهٍ من الحق».

رواه عنه الشیخ محمد صدر العالم «۱».

وهذا خبر آخر یدل دلالهً واضحهٔ علی بطلان ما زعمه الرازی ومن تبعه فی مدلول حدیث المنزلهٔ.

۲۳- ما فعله عبد الرحمن فی الشوری ... ص: ۱۱۱

واستدل الرازی- لنفی النص- بقصهٔ الشوری وما فعله عبد الرحمن بن عرف ... قال: «إن عبد الرحمن لمّا رام مبایعهٔ علی شَرَطَ أنْ یستنَ

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۲

فیهم بکتاب اللَّه وسنهٔ رسوله وسیرهٔ الشیخین، وکان یعلم أن علیاً وغیره یعلمون أنه مع الشیخین مخالفون لکتاب اللَّه وسنهٔ رسوله.

أفما کان فی الجماعهٔ من کانت له نفس وحمیّهٔ فیقول لعبد الرحمن:

نراک لا- تحافظ علی کتاب اللَّه وسنهٔ رسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم، فلو اتّبعتَهما فی تقریر الأمر علی المنصوص علیه من قبلهما، لما احتجت إلی هذا القول، فلم لا تکلّف نفسک أوّلًا بمتابعهٔ السنّهٔ؟ وکیف صبرت نفوسهم- وهم أصحاب الحمیّهٔ والأنفهٔ والشجاعهٔ وطلاقهٔ اللسان- علی السکوت علی ذلک؟ فإن کان کذلک فقد کانوا شرّ امّهٔ اخرجت للناس، منسلخین عن کلّ حمیّهٔ ومروّهٔ، وکان عبد الرحمن فی غایهٔ الوقاحهٔ».

أقول:

ونحن نعید علی الرازی ما قاله فنقول: لو کان حدیث المنزلهٔ یدل علی نفی الخلافهٔ وسلبها عن أمیر المؤمنین علیه السلام، لما رام عبد الرحمن مبایعه علی، ولردَّ علیه علی بما دلّ علیه حدیث المنزلهٔ، ولقال له القوم: لِم لا تکلّف نفسک أوّلًا بمتابعهٔ السنّهٔ؟ وکیف صبرت نفوسهم عن هذا القول، وسکتوا علی ما فعل عبد الرحمن وقال وهم هم؟...

ومن کلّ ذلک یظهر کذب ما ادّعاه الرازی وأتباعه فی باب حدیث المنزلهٔ...

۲۴- ممّا قال الأمیر فی الشوری: لیس هذا أول یوم ... ص: ۱۱۲

اشارهٔ

وقد روی أبو الفداء فی تاریخه جواب الإمام علیه السلام وموقفه ممّا فعله عبد الرحمن بن عوف ... فی الشوری ... الذی هو نصّ صریح فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۳

اعتراضه علیه السلام علی ما کان، وأنّه کان یری الخلافهٔ لنفسه من أوّل یوم ... قال أبو الفداء:

«ثم جمع عبد الرحمن الناس بعد أن أخرج نفسه عن الخلافهٔ، فدعا علیّاً فقال: علیک عهد اللَّه ومیثاقه، لتعملنّ بکتاب اللَّه وسنّهٔ رسوله وسیرهٔ الخلیفتین من بعده.

فقال: أرجو أنْ أفعل وأعمل مبلغ علمی وطاقتی.

ودعا بعثمان وقال له مثل ما قال لعلی.

فرفع عبد الرحمن رأسه إلی سقف المسجد ویده فی ید عثمان وقال اللهم اسمع واشهد، اللهم انی جعلت ما فی رقبتی من ذلک فی رقبهٔ عثمان وبایعه.

فقال علی: لیس هذا أول یوم تظاهرتم علینا فیه، فصبر جمیل واللَّه المستعان علی ما تصفون، واللَّه ما ولَّیت عثمان إلّالیردَّ الأمر إلیک، واللَّه کلّ یومٍ هو فی شأن.

فقال عبد الرحمن: یا علی لا تجعل علی نفسک حجةً وسبیلًا.

فخرج علی وهو یقول: سیبلغ الکتاب أجله.

فقال المقداد بن الأسود لعبد الرحمن: واللَّه لقد ترکته- یعنی علیّاً- وإنّه من الذین یقضون بالحق وبه یعدلون.

فقال: یا مقداد، لقد أجهدت للمسلمین.

فقال المقداد: إنی لأعجب من قریش، إنهم ترکوا رجلًاما أقول ولا أعلم ان رجلًا أقضی بالحق ولا أعلم منه.

فقال عبد الرحمن: یا مقداد، إتّق اللَّه، فإنی أخاف علیک الفتنهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۴

ثم لمّا أحدث عثمان- رضی اللَّه عنه- ما أحدث، من تولیته الأمصار للأحداث من أقاربه، روی أنّه قیل لعبد الرحمن بن عوف: هذا کلّه فعلک.

فقال: لم أظنّ هذا به، لکن للَّهعلیَّ أنْ لا اکلّمه أبداً.

ومات عبد الرحمن وهو مهاجر عثمان رضی اللَّه عنهما.

ودخل علیه عثمان عائداً فی مرضه فتحوّل إلی الحائط ولم یکلّمه» «۱».

وفی هذه القصهٔ دلالهٔ من جهات، علی بطلان ما ادّعاه الرازی وأتباعه، فی مدلول حدیث المنزلهٔ ... کما یدلّ علی بطلان خلافهٔ الثلاثهٔ وتولّیهم امور المسلمین، من جهاتٍ کذلک...

ممّا تقتضیه المشابهة التامة بین علی وهارون ... ص: ۱۱۴

قوله:

وحمل التشبیه الواقع فی کلام الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم علی التشبیه الناقص، خروج کامل عن الدیانهٔ. والعیاذ باللَّه.

أقول:

قد عرفت- حسب کلمات أئمهٔ الحدیث وغیرهم من أهل السنّهٔ- دلالهٔ حدیث المنزلهٔ علی الإتصال والقرب...

وعرفت- حسب کلمات أئمهٔ اللغهٔ- أن «المنزلهٔ» بمعنی «المرتبهٔ»

---

(۱) المختصر فی أخبار البشر ۱: ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۵

وهی الأمر الثابت.

فلا یکون «نفی الخلافهٔ» داخلًا فی مدلول «المنزلهٔ» أبداً.

فالتشبیه تام، ولا مدخل للنقصان فیه...

بل حمله علی نفی الخلافهٔ حمل للتشبیه علی الأمر الناقص، ومخالف لکلمات أئمهٔ الحدیث وتصریحات أئمهٔ اللغهٔ ... وذلک خروج کامل عن الدیانهٔ. والعیاذ باللَّه.

أضف إلی ذلک کلّه:

إنه إذا کان أمیر المؤمنین قد شبّه فی الحدیث بهارون وأنه یجل حمل التشبیه علی المشابههٔ التّامهٔ، وأن حمله علی المتشابههٔ الناقصهٔ خروج عن الدین المبین ... فلا ریب فی ثبوت العصمهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام، لکون هارون علیه السلام معصوماً، ونفی العصمهٔ عن الأمیر حمل للتشبیه علی المشابههٔ الناقصهٔ، وهو خروج عن الدین.

وأیضاً:

لا ریب فی أفضلیّهٔ هارون من جمیع امّهٔ موسی ... ومقتضی التشبیه الکامل هو کون أمیر المؤمنین علیه السلام أفضل امهٔ نبیّنا صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ... وإلّا لزم حمل التشبیه علی التشبیه الناقص ... وهو خروج عن الدین ... ومن هنا یظهر أنّ تفضیل غیره علیه خروج عن الدین وکفر باللَّه العظیم ... نعوذ باللَّه من ذلک.

وأیضاً:

مقتضی التشبیه الکامل هو أن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام مفترض الطاعهٔ وواجب الإمتثال علی الإطلاق، بالنسبهٔ إلی جمیع أفراد الامهٔ، فی حیاهٔ النبی وبعد وفاته ... لأن هارون کان کذلک بالنسبهٔ إلی امهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۶

موسی ... وإلّا کان التشبیه ناقصاً، والعیاذ باللَّه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۹

دلالهٔ حدیث المنزلهٔ ... ص: ۱۱۹

من وجوه دلالته علی نفی خلافهٔ الثلاثهٔ ... ص: ۱۱۹

قوله:

ومع غضّ النظر عن کلّ ذلک، فأین دلالهٔ الحدیث علی نفی إمامهٔ الخلفاء الثلاثهٔ، حتی یتمّ المدّعی؟

أقول:

إذا رفع القوم اليـد عن المكابرة وتركوا العناد، ونظروا إلى وجه إسـتدلال الإماميـة بحـديث المنزلة، بعين الإنصاف ... لم يبق أىّ ريبٍ فى دلالة الحديث على خلافة الأمير عليه الصلاة والسلام ... وبطلان خلافة المتقدّمين عليه ... لأنه يدل من عدّة جهات وبكلّ وضوح على إمامته بلا فصل، وخلافته المتّصلة بوفاة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

وإن كلام (الدهلوى) فى هذا المقام نظير ما إذا تكلّم بعض أتباع مسيلمة الكذاب مثلًا فى دلائل نبوّة نبينا- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- بـذكر بعض الشـبهات الواهيـة المخالفة للعرف واللغة وكلمات أئمتهم ... ثم يقولوا: ولو صـرفنا النظر عن كل ذلك، فأين دلالة تلك الأدلة على نفى نبوّة مسيلمة!! ... فالجواب الجواب.

دلالته على الخلافة العامة ... ص: ۱۱۹

وأمّا تلك الجهات التى أشرنا إليها:

فإنّ الخلافة التى رياها الإمامية لهارون عليه السلام هى الخلافة العامّة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۰

على جميع امة موسى عليه السلام ... فكذلك خلافة الأمير عليه السلام المشبّه بهارون ... فيكون الثلاثة من جملة رعاياه.

دلالته على افتراض الطّاعة ... ص: ۱۲۰

والحديث يدل على افتراض طاعة أمير المؤمنين على جميع الامّة، كما كانت طاعة هارون مفترضة على جميع امّة موسى، فالثلاثة ممّن وجبت عليهم طاعته وامتثال أوامره ونواهيه.

دلالته على الأفضلية ... ص: ۱۲۰

ويدل الحديث على أفضـلية أمير المؤمنين عليه السـلام ممّن عد النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، وهذا مما اعترف به شعبة بن الحجّاج كما سيجىء، ويفيده كلام (الدهلوى) أيضاً ... والأفضلية تفيد الخلافة بلا فصل.

دلالته على العصمة ... ص: ۱۲۰

وثبوت عصمته عليه السلام من هذا الحديث، يثبت حصر الخلافة فيه من بعد النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، وينفى خلافة غيره، لعدم كونهم معصومين بالقطع واليقين.

دلالته على الأعلمية ... ص: ۱۲۰

وستعلم دلالته على الأعلمية حتى باعتراف عثمان، والأعلمية تثبت

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۱

الأفضلية، والأفضلية يفيد تعيّن الخلافة له وتعيّنه لها، وذلك دليل متين على سلب الخلافة عمّن سواه...

قوله:

غاية ما فى الباب ثبوت إستحقاق الإمامة له ولو فى وقتٍ من الأوقات، وهو عين مذهب أهل السنّة.

أقول:

إنه بعـد رفع اليـد عن المكابرة، والإصـغاء إلى تقرير إسـتدلال الإماميّة بالحديث ... لا يبقى مجال لهذه الهفوة العجيبة ... إذ الحديث

یـدل علی إمامـهٔ الأمیر بلا فصل، لا فی وقتٍ من الأوقات، لأن خلافـهٔ هارون- علی تقـدیر بقاءه بعـد موسـی- کانت کـذلک، وحمل التشبیه علی غیر ذلک حمل علی التشبیه الناقص الذی قال بأنه خروج عن الدین...

علی أنّه بعد ثبوت الإستحقاق تکون الخلافهٔ متّصلهٔ، لأن من المتفق علیه الذی لا ریب فیه عدم وجود نصٍّ علی خلافهٔ الثلاثهٔ.

وإلی هنا تمّ الرد علی أباطیل (الدهلوی) وشبهاته حول حدیث المنزلهٔ. والحمد للّهرب العالمین.

فلنشـرع فی شـرح وتوضـیح بعض الدلائل، الموضـحهٔ دلالهٔ حدیث المنزلهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام بلا فصل ... ردّاً علی أضالیـل وأباطیـل الأعور الواسـطی، وبیاناً لبطلان وهو ان خرافات ابن تیمیّـهٔ، وإیضاحاً لسـقوط وفساد توهّمات الفخر الرازی ... وباللّه التوفیق.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۳

الدلائل علی دلالهٔ حدیث المنزلهٔ ... ص: ۱۲۳

«۱» إفتراض طاعهٔ هارون ... ص: ۱۲۳

اشارهٔ

إنه بالإضافـهٔ إلی خلافـهٔ هـارون عن موسـی، وعـدم جواز زوال وانقطاع خلافته عنه ... کما عرفت ... فإنّ من منازل هارون الثابتـهٔ له بـالقطع والیقین: افتراض طـاعته ولزوم الإنقیاد له ووجوب اتّباعه ... هـذه المنزلـهٔ التی لم یأت أحـد- حتی من المکابرین المعانـدین- باحتمـال انقطاعهـا وزوالهـا، ولم یتمکن المنهمکون فی إنکار الواضـحات والحقائق البیّنات من رفضـها ومنعها، بل لم یجـدوا بُدّاً من تأکیدها وتشییدها...

قـال شـمس الـدین الإصـفهانی: «قوله: إنه کـان خلیفـهً له علی قومه فی حـال حیاته. قلنا: لا نسـلّم ذلک، بل کان شـریکاً له فی النبوّهٔ، والشریک غیر خلیفهٔ، ولیس جعل أحد الشریکین خلیفهً عن الآخر أولی من العکس.

وقوله تعالی- حکایـهٔ عنه-: اخلفنی فی قومی الاعراف ۷: ۱۴۲ فالمراد به المبالغـهٔ والتأکید فی القیام بأمر قومه، علی نحو قیام موسـی، أمّا أنْ یکون مسـتخلفاً عنه بقوله فلا، فإنّ المسـتخلف عن الشـخص بقوله لو لم یقدر اسـتخلافه، لما کان له القیام مقامه فی التصـرف، وهارون من حیث هو شریک فی النبوهٔ فله ذلک ولو لم یستخلفه موسی» «۱».

---

(۱) تشیید القواعد- مبحث الإمامهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۴

وقال التفتازانی: «ولو سـلّم العموم، فلیس من منازل هارون الخلافهٔ والتصـرف بطریق النیابهٔ علی ما هو مقتضـی الإمامهٔ، لأنه شریک له فی النبوّهٔ، وقوله اخلفنی لیس إستخلافاً، بل مبالغهٔ وتأکیداً فی القیام بأمر القوم» «۱».

وقال القوشجی: «ولو سلّم [العموم ، فلیس من منازل هراون الخلافهٔ والتصرف بطریق النیابهٔ، علی ما هو مقتضی الإمامهٔ، لأنه شریک له فی النبوّهٔ. وقوله اخلفنی لیس إستخلافاً، بل مبالغهٔ وتأکیداً فی القیام بأمر القوم» «۲».

وقال الهروی فی کتابه الموسوم (السهام الثاقبهٔ): «وقوله لهارون:

اخلفنی لیس إستخلافاً بـالمعنی المشـهور، بـل تأکیـداً بالقیـام لأمر الجمهور أیّام غیبـهٔ موسـی علیه السـلام، وإلّا فهو کان نبیاً فی زمن موسی علیه السلام ومأموراً بالتبلیغ».

ومـتی کـان هـارون علیه السـلام مفترض الطاعـهٔ وواجب الإتبـاع علی حیـاهٔ موسـی علیه السـلام، فکـذلک أمیر المؤمنین علیه السـلام

مفترض الطاعة وواجب الإتّباع فی حیاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، لثبوت عموم المنازل بالوجوه المتقدمة.

وعلی فرض حمل المنزلة علی المنازل المشهورة- الذی ذهب إلیه شاه ولی اللَّه الدهلوی، فی (ازلة الخفا)- فالنتیجة حاصلة کذلک.

ثبوت خلافة الأمیر بثبوت فرض طاعته فی حیاة النّبی ... ص: ۱۲۴

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۲) شرح التجرید: ۴۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۵

وثبوت افتراض طاعة أمیر المؤمنین علیه السلام فی حیاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم یکفی لثبوت خلافته عنه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، لوجوه عدیدة:

الأوّل: إن القول بوجوب إطاعته فی حیاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ثم صرف الخلافة عنه ودخوله فی زمرة الرعایا والمتبوعین بعد وفاته، خلاف الإجماع المرکب.

الثانی: إنه لا یجوّز عقل عاقل أنْ یکون أمیر المؤمنین علیه السلام فی حیاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مثل هارون علیه السلام فی وجوب الإتّباع والإطاعة له، ثم تسلب منه هذة المرتبة بعد وفاته، ویکون من جملة التابعین والمطیعین.

الثالث: إنه إذا کان أمیر المؤمنین- مثل هارون علیهما السلام- واجب الإطاعة علی الإطلاق بالنسبة إلی جمیع أمة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، حتی کان الثلاثة ممن تجب علیهم طاعته واتّباعه، کان القول بعدم إمامته وخلافته بعد النبی، وجعل الثلاثة أئمّةً وخلفاء، مستلزماً لقلب الموضوع وعکس المشروع، فیکون التابعون المطیعون أئمةً مطاعین، ومن کان واجب الإطاعة والإتّباع یکون من الرعایا والأتباع!! سبحانک هذا بهتان عظیم!!

و (الدهلوی) نفسه یقول فی مقام الإستدلال بقوله تعالی: قل للمخلَّفین من الأعراب ستدعون إلی قوم أولی بأس شدید الآیة، علی خلافة أبی بکر: «ومن کان واجب الإطاعة فهو إمام» «۱».

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۶

فثبوت إطاعة أمیر المؤمنین من حدیث المنزلة، یثبت امامته حسب اعتراف (الدهلوی ...) وللَّه الحمد علی ذلک.

ومما یؤکّد قوة هذا الوجه ومتانته: أنّ (الدهلوی) سکت عن الإجابة عنه فی متن کتابه (التحفة)، وفی الحاشیة لم یقل إلّا «ولا یخفی ما فیه»!!

جواب شبهة أن افتراض الطاعة مسبب عن النبوة لا الخلافة ... ص: ۱۲۶

وغایة تخدیع أسلاف (الدهولی)، ونهایة تأویلهم هو: دعوی أن افتراض طاعة هارون علیه السلام کان مسبَّباً عن نبوّته، لا عن خلافته عن موسی علیه السلام، وإذْ لم یکن أمیر المؤمنین نبیّاً فلا تجب إطاعته...

وهذا ما تشبَّث به القاضی العضد، والشریف الجرجانی، التفتازانی، والقوشچی، وابن حجر المکّی، وغیرهم...

قال الشریف الجرجانی: «ونفاذ أمر هارون بعد وفاة موسی، لنبوّته لا للخلافة عن موسی، کما اعترفتم به فی هذا الوجه، وقد نفی النبوّة ههنا، لاستحالة کون علی نبیّاً، فیلزم نفی مسببه الذی هو افتراض الطّاعة ونفاذ الأمر» «۱».

وقال التفتازانی- بعد منع کون الخلافة من منازل هارون ومنع بقائها بعد الموت-: «ولو سلّم، فتصرّف هارون ونفاذ أمره لو بقی بعد موسی إنما یکون لنبوّته، وقد انتفت النبوّة فی حق علی- رضی اللَّه تعالی عنه- فینتفی ما یبتنی علیها ویتسبّب عنها» «۲».

وقال القوشجی: «ولو سلّم ... فتصرف هارون ونفاذ أمره لو بقی بعد

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۳.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۷

موت موسی، إنما یکون لنبوته، وقد انتفت النبوّة فی حق علی- رضی اللَّه عنه- فینتفی ما یبتنی علیها ویتسبب عنها» «۱».

وقال ابن حجر: «ثم نفاذ أمر هارون بعد وفاة موسی لو فرض، إنما هو للنبوّة لا للخلافة عنه، وقد نفیت النبوّة هنا، لاستحالة کون علی نبیّاً، فیلزم نفی مسبّبها الذی هو افتراض الطاعة ونفاذ الأمر» «۲».

وقال ابن حجر: «ثم نفاذ أمر هارون بعد وفاة موسی لو فرض، إنما هو للنبوّة لا للخلافة عنه، وقد نفیت النبوّة هنا، لاستحالة کون علی نبیّاً، فیلزم نفی مسبّبها الذی هو افتراض الطاعة ونفاذ الأمر» «۳».

أقول:

لکنه توهّم باطل لوجوه:

الأول: إن لازم ما ذکروه أن لا یکون أمیر المؤمنین علیه السلام خلیفةً فی المرتبة الرابعة أیضاً، لأنّ النبوّة منتفیة عنه فی هذه المرتبة کذلک، فلا یکون مفترض الطاعة فیها.

الثانی: إنه لو کان انتفاء النبوّة مستلزماً لانتفاء وجوب الطاعة ونفاذ الأمر، لما أوجب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی الأحادیث الکثیرة- المعتبرة عند الفریقین- طاعة أمیر المؤمنین علیه السلام، لکنّ طاعته واجبة بنصّ الأحادیث، وسنذکر بعضها.

الثالث: إذا کان إفتراض الطاعة ونفاذ الأمر مسبباً عن النبوّة لا

---

(۱) شرح التجرید: ۴۷۸.

(۲) الصواعق المحرقة: ۷۴.

(۳) الصواعق المحرقة: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۸

الخلافة، بطلت خلافة الثلاثة، لانتفاء النبوّة عنهم أیضاً.

الرابع: إنّه لا ریب فی أن العصمة من منازل هارون علیه السلام، فعلی علیه السلام المشبّه به معصوم، لعموم التنزیل، والعصمة مستلزمة للإمامة والخلافة، لقبح تقدیم غیر المعصوم علی المعصوم. ولا یلزم انتفاؤها من انتفاء النبوّة، وإلّا لزم انتفاء العصمة عن الملائکة.

الخامس: لو جعلت النبوة السبب الوحید فی إفتراض الطاعة، فلا یبقی خصوصیّة لافتراض الطاعة، بل لهم أن ینفوا سائر الفضائل عن أمیر المؤمنین، بزعم أن جمیع فضائل هارون مسببة عن نبوّته لا خلافته.

السادس: إنه لیس إفتراض الطاعة مسبباً عن النبوة فحسب، بل قد تجب الطاعة ولا نبوّة، کوجوب طاعة اللَّه وطاعة الخلفاء. فإذا کان لشیءٍ سببان أو أکثر لم ینتف المسبب بانتفاء أحد الأسباب، وتعدّد الأسباب للشیء الواحد شائع؛ قال ابن هشام فی معانی «لو»:

«الثالث: إنها تفيد الإمتناع خاصة، ولا دلالة لها على امتناع الجواب ولا على ثبوته، ولكنه إن كان مساوياً للشرط فى العموم- كما فى قولك: لو كانت الشمس طالعةً كان النهار موجوداً- لزم إنتفاؤه، لأنه يلزم من انتفاء السبب المساوى إنتفاء مسبّبه، وإنْ كان أعم- كما فى قولك: لو كانت الشمس طالعةً كان الضوء موجوداً- فلا يلزم انتفاؤه، وإنما يلزم إنتفاء القدر المساوى منه للشرط. وهذا قول المحققين» «... ١».

والعجب من التفتازانى، يتشبّث بالشبهة المذكورة، مع أنّه يحكى عن ابن الحاجب نفس القول المتقدم فى معنى «لو» ويرتضيه ... فى شرحيه

---

(١) مغنى اللبيب: ٣۴٠.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج١٨، ص: ١٢٩

(المطوّل) و (المختصر) على (التلخيص) حيث يقول:

«ولو للشرط. أى لتعليق حصول مضمون الجزاء لحصول مضمون الشرط فرضاً فى الماضى، مع القطع بانتفاء الشرط، فيلزم انتفاء الجزاء، كما تقول: لو جئتنى لأكرمتك. معلّقاً للإكرام بالمجىء مع القطع بانتفائه، فيلزم إنتفاء الإكرام، فهى لامتناع الثانى- أعنى الجزاء- لامتناع الأول- أعنى الشرط. يعنى: إن الجزاء منتف بسبب انتفاء الشرط. هذا هو المشهور بين الجمهور.

واعترض عليه ابن الحاجب: بأن الأول سبب والثانى مسبّب، وانتفاء السبب لا يدل على انتفاء المسبب، لجواز أن يكون للشىء أسباب متعددة، بل الأمر بالعكس، لأن انتفاء المسبب يدل على انتفاء جميع أسبابه، فهى لامتناع الأول لامتناع الثانى. ألا ترى أنّ قوله تعالى لو كان فيهما آلهة إلّا اللّه لفسدتا» إنما سيق ليستدل بامتناع الفساد على امتناع تعدّد آلهة، دون العكس.

واستحسن المتأخرون رأى ابن الحاجب، حتى كادوا يجمعون على أنها لامتناع الأول لا متناع الثانى، إمّا لما ذكروه، وإمّا لأن الأول ملزوم والثانى لازم، وانتفاء اللازم يوجب انتفاء الملزوم من غير عكس، لجواز أن يكون اللازم أعم.

وأنا أقول: منشأ هذا الإعتراض قلّة التأمّل، لأنه ليس معنى قولهم: لو لا متناع الثانى لامتناع الأول، أنه يستدل بامتناع الأول على امتناع الثانى، حتى يرد عليه أن انتفاء السبب أو الملزوم يوجب انتفاء المسبب أو اللازم، بل معناه إنها للدلالة على أن انتفاء الثانى فى الخارج إنما هو بسبب إنتفاء الأول، فمعنى: لو شاء اللّه لهداكم أن انتفاء الهداية إنما هو بسبب

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج١٨، ص: ١٣٠

انتفاء المشيّة، يعنى إنها تستعمل للدلالة على أن علة إنتفاء مضمون الجزاء فى الخارج هى إنتفاء مضمون الشرط، من غير إلتفات إلى أن علّة العلم بانتفاء الجزاء ما هى» «... ١».

كلام المرتضى فى جواب الشبهة ... ص: ١٣٠

ثم إنّ القوم لقصر باعهم فى علم الكلام، لم يقفوا على كلام السيد المرتضى علم الهدى رضى اللّه عنه فى جواب هذه الشبهة ... فإنه رحمه اللّه قال بعد إثبات عموم المنزلة:

«وقد يمكن مع ثبوت هذه الجملة أنْ يرتب الدليل فى الأصل على وجهٍ يجب معه كون هارون مفترض الطاعة على امّة موسى لو بقى إلى بعد وفاته، وثبوت مثل هذه المنزلة لأمير المؤمنين عليه السلام، وإنْ لم يرجع إلى كونه خليفة له فى حال حياته، ووجوب إستمرار ذلك إلى بعد الوفاة، فإنّ فى المخالفين من يحمل نفسه على دفع خلافة هارون لموسى عليهما السلام فى حياته، وإنكار كونه منزلة تنفصل عن نبوّته، وإن كان فيما حمل عليه نفسه ظاهره المكابرة.

ونقول: قد ثبت أنّ هارون عليه السلام كان مفترض الطاعة على امّة موسى عليه السلام، لمكان شركته له فى النبوّة التى لا يتمكن من

دفعها، وثبت أنه لو بقی بعده لکان ما یجب من طاعته علی جمیع امّهٔ موسی علیه السلام یجب له، لأنه لا یجوز خروجه عن النبوّهٔ وهو حی، وإذا وجب ما ذکرناه- وکان النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قد أوجب بالخبر لأمیر

---

(۱) المختصر فی شرح التلخیص: ۹۴. وانظر المطوّل: ۱۶۶- ۱۶۷.

المؤمنین جمیع منازل هارون من موسی ونفی أن یکون نبیّاً، وکان من جملهٔ منازله أنه لو بقی بعده لکان طاعته المفترضهٔ علی امّته، وإن کانت تجب لمکان نبوّته- وجب أن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام المفترض الطاعهٔ علی سائر الامّهٔ بعد وفاهٔ النبی صلّی اللّه علیه وآله، وإنْ لم یکن نبیاً، لأن نفی النبوّهٔ لا یقتضی نفی ما یجب لمکانها، علی ما بیّناه.

وإنما کان یجب لنفی النبوّهٔ نفی فرض الطاعهٔ، لو لم یصح حصول فرض الطاعهٔ إلّاللنبی، وإذا جاز أنْ یحصل لغیر النبی کالإمام والأمیر، علم انفصاله من النبوّهٔ، وأنّه لیس من شرائطها وحقائقها التی تثبت بثبوتها وتنتفی بانتفائها.

والمثال الذی تقدم یکشف عن صحهٔ قولنا، وأنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لو صرّح أیضاً بما ذکرناه، حتی یقول: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی فی فرض الطاعهٔ علی امتی وإنْ لم تکن شریکی فی النبوهٔ وتبلیغ الرسالهٔ، لکان کلامه مستقیماً بعیداً عن التنافی» «۱».

إیراد الرازی الشبهة علی وجه الترديد ... ص: ۱۳۱

نعم، قد وقف الفخر الرازی علی ما ذکره السید المرتضی، ولعلّه لذلک ذکر تلک الشبهة بطریق التشکیک لا علی وجه الجزم. قال:

«قوله: إن هارون لو عاش بعد موسی علیهما السلام، لقام مقامه فی کونه مفترض الطاعهٔ.

قلنا: یجب علی الناس طاعته فیما یؤدّیه من اللّه، أو فیما یؤدّیه عن

---

(۱) الشافی فی الإمامهٔ ۳/ ۱۰- ۱۱.

موسی، أو فی تصرّفه فی إقامهٔ الحدود؟

الأول مسلّم، ولکن ذلک نفس کونه نبیّاً، فلا یمکن ثبوته فی حق علی رضی اللّه عنه.

أما الثانی والثالث فممنوع. وتقریره: إن من الجائز أنْ یکون النبیّ مؤدّیاً للأحکام عن اللّه تعالی، ویکون المتولّی لتنفیذ تلک الأحکام غیره.

ألا-تری أن من مذهب الإمامیهٔ أن موسی علیه السلام إستخلف هارون علیه السلام علی قومه، ولو کان هارون متمکّناً من تنفیذ الأحکام قبل ذلک الإستخلاف لم یکن للإستخلاف فائدهٔ. فثبت أن هارون علیه السلام قبل الإستخلاف کان مؤدّیاً للأحکام عن اللّه تعالی، وإنْ لم یکن منفّذاً لها» «۱».

أقول:

لم یُجب الرازی عن الإحتمال الثانی، وإنْ أوهم بقوله «وتقریره»...

أن ما ذکره تقریر لمنع کلا الإحتمالین، لکن هذا التقریر لمنع الثالث. ومن الواضح أنْ لا إشکال فی افتراض طاعهٔ هارون فیما یؤدّیه عن موسی، وهو الإحتمال الثانی، لأن هارون- وإن کان شریکاً لموسی فی النبوّهٔ- فقد کان تابعاً لموسی، وکان موسی هو الأصل فی النبوهٔ، کما صرّح به الرازی نفسه «۲» والنیسابوری «۳» فأیّ مانعٍ عن بقائه مؤدّیاً للأحکام عن موسی لو بقی حیّاً بعده؟

وأما ما ذکره فی تقریر منع الإحتمال الثالث، ففی غایة الرکة والسخافة، لأنه مع کون هارون أفضل الناس بعد موسی علیهما السلام،

(۱) نهایة العقول- مخطوط.

(۲) تفسیر الرازی ۲۲/ ۱۰۷.

(۳) تفسیر النیسابوری ۴/ ۵۶۷.

فمع فرض وجوده من بعده لا‌ یجوز تولّی غیره تنفیذ الأحکام، لعدم جواز رئاسة المفضول مع وجود الأفضل، بخلاف حال حیاة موسی، فإنّ موسی کان أفضل من هارون، فلا قبح فی عدم استقلال هارون وانفراده فی تنفیذ الأحکام.

فبطل احتمال عدم افتراض طاعة هارون فی تنفیذ الأحکام لو بقی حیّاً بعد موسی علیه السلام، وأمّا فی حیاة موسی، فإنّ وجود الأفضل منه- وهو موسی- منع من انفراده فی تنفیذ الأحکام.

وأمّا أمیر المؤمنین علیه السلام المفترض الطاعة بعد النبی، فلم یکن أفضل منه فی الامّة، فلا مانع من انفراده فی تنفیذ الأحکام، فکان حاله بعد النبی حال هارون بعد موسی علیهم الصلاة والسلام.

حال هارون فی حیاة موسی حال النبی قبل البعثة ... ص: ۱۳۳

وتحقیقالمقام علی وجه یزیل جمیع الأوهام هو: أنّه لا تنافی بین وجوب الإنقیاد والإطاعة لهارون، وعدم حصول مرتبة تنفیذ الأحکام علی سبیل الإنفراد والإستقلال ... لأن حال هارون علیه السلام فی تلک الصورة حال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قبل البعثة، فإنه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم کان موصوفاً بالنبوة ووجوب الطاعة قبل البعثة بل قبل الخلقة، لکن حصول وصف تنفیذ الأحکام له کان موقوفاً علی خلقه فی هذا العالم وحصول بعثته:

قال الحافظ السیوطی: «قال الشیخ تقی الدین السبکی فی کتابه (التعظیم والمنّة فی لتؤمننَّ به ولتنصرنَّه» آل عمران ۳: ۸۱ فی هذه

الآیة من التنویه بالنبی صلّی اللّه علیه وسلّم وتعظیم قدره العلی ما لا‌ یخفی، وفیه مع ذلک أنه علی تقدیر مجیئه فی زمانهم یکون مرسلًا إلیهم، فتکون نبوّته ورسالته عامّةً لجمیع الخلق، من زمن آدم إلی یوم القیامة، وتکون الأنبیاء واممهم کلّهم من امّته، ویکون قوله: بعثت إلی الناس کافّة، لا یختص به الناس من زمانه إلی یوم القیامة، بل یتناول مَن قبلهم أیضاً.

ویتبیَّن بذلک معنی قوله صلّی اللّه علیه وسلّم: کنت نبیّاً وآدم بین الروح والجسد...

فحقیقته موجودة من ذلک الوقت، وإنْ تأخّر جسده الشریف المتّصف بها، واتّصاف حقیقته بالأوصاف الشریفة المفاضة علیه من الحضرة الإلهیّة، وإنما یتأخّر البعث والتبلیغ وکلّ ما له جهة اللّه، ومن تأهل ذاته الشریفة وحقیقته معجل لا تأخیر فیه، وکذلک استنباؤه وإیتاؤه الکتاب والحکم والنبوة، وإنّما المتأخر تکوّنه وتنقّله، إلی أنْ ظهر صلّی اللّه علیه وسلّم وغیره من أهل الکرامة...

فعرفنا بالخبر الصحیح، حصول ذلک الکمال من قبل خلق آدم لنبیّنا صلّی اللّه علیه وسلّم من ربّه سبحانه، وأنه أعطاه النبوة من ذلک الوقت...

فالنبی هو نبی الأنبیاء. ولهذا أظهر ذلک فی الآخرة جمیع الأنبیاء تحت لوائه، وفی الدنیا کذلک لیلة الإسراء صلّی بهم ... فلو وجد فی عصرهم لزمهم اتّباعه بلا شک...

فنبوّته ورسالته أعم وأشمل وأعظم، ومتفقه مع شرائعهم فی الاصول، لأنها لا‌ تختلف، وتقدّم شریعته فیما یقع الإختلاف فیه من الفروع، إمّا علی سبیل التخصیص وإمّا علی سبیل النسخ...

وإنما يختلف الحال بين ما بعد وجود جده صلّى اللَّه عليه وسلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۵

وبلوغه الأربعين، وما قبل ذلك، بالنسبة إلى المبعوث إليهم وتأهّلهم لسماع كلامه، لا بالنسبة إليه ولا إليهم لو تأهّلوا قبل ذلك»... «۱».

وقال الشيخ عبد القادر العيدروس: «إعلم أنّ اللَّه سبحانه لمّا أراد إيجاد خلقه أبرز الحقيقة المحمدية من أنواره الصمدية فی حضرته فی المصدر الاحمدية، ثم سلخ منها العوالم كلها، علوها وسفلها، على ما اقتضاه كمال حكمته وسبق فی إرادته وعلمه، ثم أعلمه تعالى بكماله ونبوّته، وبشّره بعموم دعوته ورسالته، وبأنه نبی الأنبياء وواسطة جميع الأصفياء وأبوه آدم بين الروح والجسد.

ثم انبجست منه عيون الأرواح، فظهر ممدّاً لها فی عالمها المتقدم على عالم الأشباح، وكان هو الجنس العالی على جميع الأجناس، والأب الأكبر لجميع الموجودات والناس. فهو- وإنْ تأخّر وجود جسمه- متميّز على العوالم كلّها برفعته وتقدمه، إذ هو خزانة السر الصمدانی ومحتد تفرّد الإمداد الرحمانی.

وصحّ فی مسلم أنه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: إن اللَّه تعالى كتب مقادير الخلق قبل أنْ يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة وكان عرشه على الماء،

ومن جملة ما كتب فی الذكر- وهو امّ الكتاب- أن محمّداً خاتم النبيين.

وصحّ أيضاً: إنی عند اللَّه لخاتم النبيين وإن آدم لمنجدل فی طينته أی: لطريح ملقى قبل نفخ الروح فيه.

---

(۱) الخصائص الكبرى ۱/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۶

وصحّ أيضاً [إنه قيل له : يا رسول اللَّه متى كنت نبيّاً؟ قال: وآدم بين الروح والجسد. ويروى: كتبت. من الكتابة.

وخبر: كنت نبياً وآدم بين الماء والطين. قال بعض الحفاظ: لم نقف عليه بهذا اللفظ. وحسَّن الترمذی خبر: يا رسول اللَّه متى وجبت لك النبوّة؟ قال: وآدم بين الروح والجسد.

ومعنى وجوب النبوّة وكتابتها: ثبوتها وظهورها فی الخارج، نحو:

كتب اللَّه لأغلبنَّ المجادلة ۵۸: ۲۱ كتب عليكم الصيام البقرة ۲:

۱۸۳ والمراد ظهورها للملائكة وروحه صلّى اللَّه عليه وسلّم فی عالم الأرواح، إعلاماً بعظيم شرفه وتميّزه على بقيّة الأنبياء. وخصَّ الإظهار بحالة كون آدم بين الروح والجسد، لأنه أو ان دخول الأرواح إلى عالم الأجساد، والتمايز حينئذٍ أتم وأظهر. فاختص صلّى اللَّه عليه وسلّم بزيادة إطهار شرفه حينئذٍ، ليتميَّز على غيره تميّزاً أعظم وأتم.

وأجاب الغزالی عن وصفه نفسه بالنبوة قبل وجود ذاته، وعن خبر: أنا أوّل الأنبياء خلقاً وآخرهم بعثاً: بأنّ المراد بالخلق هنا التقدير لا الإيجاد، فإنه قبل أنْ تحمل به امّه لم يكن مخلوقاً موجوداً، ولكن الغايات والكمالات سابقة فی التقدير لاحقة فی الوجود، فقوله: كنت نبياً، أی فی التقدير قبل تمام خلقة آدم، إذ لم ينشأ إلّالينتزع من ذريّته محمد، وتحقيقه أن للدار فی ذهن المهندس وجوداً ذهنيّاً سبباً للوجود الخارجی وسابقاً عليه، فاللَّه تعالى يقدّر ثم يوجد على وفق تقدير بانيها. انتهى ملخصاً.

وذهب السبكی إلى ما هو أحسن وأبين، وهو: إنه جاء: أن الأرواح خلقت قبل الأجساد، فالإشارة بكنت نبيّاً إلى روحه الشريفة أو حقيقة من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۷

حقائقها، ولا يعلمها إلّااللَّه ومن حباه بالإطلاع عليها» «... ۱».

وقد ذكر ابن حجر المكى فى (الفتاوى الحديثية) كلام السبكى فى أدلّة بعثة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم إلى الملائكة كذلك.

وقال محمد بن يوسف الصالحى الدمشقى: «ويستدل بخبر الشعبى وغيره مما تقدم فى الباب السابق: على أنه صلّى اللّه عليه وسلّم ولد نبيّاً، فإنّ نبوّته وجبت له حين أخذ منه الميثاق، حيث استخرج من صلب آدم، فكان نبيّاً من حينئذٍ، لكن كانت مدة خروجه إلى الدنيا متأخرةً عن ذلك، وذلك لا يمنع كونه نبياً، كمن يولّى ولايةً ويؤمر بالتصرّف فيها فى زمن مستقبل، فحكم الولاية ثابت له من حين ولايته، وإن كان تصرفه يتأخر إلى حين مجىء الوقت، والأحاديث السابقة فى باب تقدّم نبوّته صريحة فى ذلك» «۲».

أقول:

حديث الشعبى هو: ما أخرجه ابن سعد عنه مرسلًا: قال رجل: يا رسول اللّه متى استنبئت؟ قال صلّى اللّه عليه وسلّم: وآدم بين الروح والجسد حين أخذ منّى الميثاق» «۳».

وقال نور الدين الحلبى: «وفى الوفاء عن ميسرة قلت: يا رسول اللّه متى كنت نبياً؟ قال: لمّا خلق اللّه الأرض واستوى إلى السماء فسوّاهنَّ سبع

---

(۱) النور السافر عن أخبار القرن العاشر ۶- ۷.

(۲) سبل الهدى والرشاد ۱/ ۸۳.

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۱۸.

سماوات وخلق العرش، كتب على ساق العرش محمد رسول اللّه خاتم الأنبياء، وخلق اللّه الجنة التى أسكنها آدم وحواء، وكتب اسمى، أى موصوفاً بالنبوّة أو بما خصَّ منها وهو الرسالة على ما هو المشهور على الأبواب والأرواق والقباب والخيام، وآدم بين الروح والجسد، أى قبل أن تدخل الروح جسده، فلما أحياه اللّه نظر إلى العرش، فرأى اسمى، فأخبره اللّه تعالى أنه سيد ولدك، فلمّا غرّهما الشيطان تابا واستشفعا باسمى إليه.

أى: فقد وصف صلّى اللّه عليه وسلّم بالنبوة قبل وجود آدم» «... ۱».

والحاصل: إن نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم كان متّصفاً بالنبوة قبل مجيئه إلى هذا العالم، فحال هارون قبل وفاة موسى- عليهما السلام- كذلك، وكذا حال أمير المؤمنين فى حياة رسول اللّه، صلّى اللّه عليهما وآلهما وسلّم.

والمراد من الإمامة بعد النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم المختصة بأمير المؤمنين عليه السلام هو تنفيذ الأحكام الشرعيّة، والتصرّف فى شؤون المسلمين وغيرهم، ومن الواضح أنْ لا وجه لثبوتها له بهذا المعنى فى حياة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، أمّا إمامته فى حياته فهو وجوب انقياد الناس له واتّباعه فى أوامره ونواهيه، ونفوذ تصرّفه نيابةً عن النبى، وهذه الإمامة بهذا المعنى ثابتة له فى حياته، بل فى الزمان السابق عليها، كما يدل عليه (حديث النّور) وغيره من الأحاديث الدالّة على كونه إماماً منذ كون محمدٍ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم نبيّاً.

وبالجملة، لا إشكال فى كونه عليه السلام إماماً فى حياة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، وإنْ تأخّر تصرّفه الكلّى المستقل عن حياته الكريمة،

---

(۱) السيرةالحلبية ۱/ ۳۵۵.

كما ذكر محمد بن يوسف الصالحى فى نفس نبوة نبيّنا...

وعلى ما ذكرنا فی معنى الإمامة الثابتة له عليه السلام فی حياة النبی، لا يرد إشكال امتناع اجتماع النبوة لنبی والإمامة للإمام عليه السلام فی زمنٍ واحد.

فمن الغرائب قول (الدهلوی) فی الباب الحادی عشر من كتابه: «النوع التاسع أخذ القوّة مكان الفعل، كقولهم: إنّ الأمير كان إماماً فی حضور النبی، لقوله: أنت منّی بمنزلة هارون من موسى، فلو لم يكن بعده إماماً لزم عزله، وعزل الإمام غير جائز. والحال أنه فی حضور النبیّ لم يكن إماماً بالفعل بل بالقوّة، وعزل الإمام بالقوة، بمعنى عدم نصب جائز، لوجود الأرجح منه» «۱».

وهو كلام واضح البطلان جدّاً، لأن ثبوت الإمامة بالقوّة من حديث المنزلة لأمير المؤمنين عليه السلام يكفی لثبوت مرام الإمامية، لأنه حينئذٍ يكون نصّاً على إمامته، فيتعيّن عليه السلام لها، وتكون الخلافة حقّه، ولا حقّ لمن لا نصَّ عليه أصلًا.

وهذه الإمامة نظير نبوّة نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم قبل وجوده الظاهری وبعثته إلى الناس ... وكما لا يجوز تقدّم أحد عليه فی النبوة بعد وجوده فی هذا العالم، كذلك لا يجوز تقدم أحد على الإمام عليه السلام فی الإمامة...

ثمّ إن فی كلامه المذكور تجويز «عزل» الوصی بالحق، وهو يناقض ما نصَّ عليه- فی بحث حديث المنزلة وقد تقدم كلامه- من أن العزل

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۳۵۰.

يوجب الإهانة حيث قال: «وانقطاع هذا الإستخلاف ليس بعزل حتى يكون إهانةً». وأيضاً، يردّه قول ابن القيم- المذكور سابقاً- بأنَّ العزل يدل على النقص.

وما زعمه من وجود «الأرجح» من أمير المؤمنين عليه السلام، مندفع بالأدلّة الكثيرة، وباعتراف (الدهلوی) نفسه وغيره بعدم النص على الخلفاء الثلاثة ... والمفروض دلالة حديث المنزلة علىالنص عليه باعترافه كذلك.

من تناقضات الرازی ... ص: ۱۴۰

وما ذكره الرازی: «أن من مذهب الإمامية أن موسى عليه السلام استخلف هارون عليه السلام على قومه، ولو كان هارون متمكّناً من تنفيذ الأحكام قبل ذلك الإستخلاف لم يكن للإستخلاف فائدة، فثبت أن هارون عليه السلام قبل الإستخلاف كان مؤدّياً للأحكام عن اللّه تعالى وإنْ لم يكن منفّذاً لها» فيردّه:

أوّلًا: إنّ إستخلاف هارون لم يكن من مذهب الإمامية فحسب، بل هو مذهب أساطين أهل السنّة كما عرفت، وبه قال الرازی نفسه فی تفسيره، فنسبة ذلك إلى الإمامية هنا تناقض ظاهر.

وثانياً: إن هذا الكلام مبطل لكلامه السّابق حيث قال «إنْ سلّمنا دلالة الحديث على العموم، ولكنْ لا نسلّم أن من منازل هارون كونه قائماً مقام موسى عليه السلام لو عاش بعد وفاته. قوله: إنه كان خليفةً له حال حياته فوجب بقاء تلك الحالة بعد موته. قلنا: لا نسلّم كونه خليفةً له. أما قوله تعالى: اخلفنی فی قومی الاعراف ۷: ۱۴۲ قلنا: لم لا يجوز أنْ يقال إن ذلك كان على طريق الإستظهار كما قال وأصلح ولا تتّبع سبيل

المفسدين» الاعراف ۷: ۱۴۲ لأن هارون كان شريك موسى فی النبوّة، فلو لم يستخلفه موسى كان هو لا محالة يقوم بأمر الامّة، وهذا لا يكون استخلافاً على التحقيق، لأن قيامه بذلك إنما كان لكونه نبيّاً» لأنّه صريحٌ فيی عدم ترتّب فائدة على الإستخلاف، وكلامه هنا يفيد لزوم ترتب فائدةٍ عليه، وأنه لا يكفی النبوة لنفوذ الأحكام والأوامر، بل لا بدّ من الإستخلاف.

لکنّک عرفت أن إنکار الإستخلاف- مع الإعتراف بحصول افتراض الطاعهٔ لهارون بغیر الإستخلاف- لا یضرّ باستدلال الإمامیّهٔ، فإنّ مقصودهم حاصل فی هذه الصورهٔ أیضاً.

وأیضاً، قال الرازی بعد عبارته السّابقهٔ:

«وأیضاً: من مذهبهم أن یوشع بن نون کان نبیّاً بعد موسی علیه السلام، مؤدّیاً عن اللّه تعالی، ولم یکن خلیفهً لموسی علیه السلام فی معنی الإمامهٔ، لأن الخلافهٔ فی ولد هارون علیه السلام.

وأیضاً: فداود کان مبیّناً للأحکام والمتولّی لتنفیذها طالوت.

فإذا جاز ذلک لم یلزم من تقدیر بقاء هراون علیه السلام بعد موسی علیه السلام کونه متولّیاً لتنفیذ الأحکام، وإذا لم یجب ذلک لم یجب کون علی- رضی اللّه عنه- أیضاً کذلک».

ولا- یخفی ما فیه ... فإنّ نفی الإمامیهٔ خلافهٔ یوشع عن موسی غیر ثابت، بل الأحادیث الواردهٔ من طرق الشیعهٔ والسنّهٔ تدل علی وصایته. نعم ظاهر کلام الشهرستانی أن وصایته کانت مستودعهً حتی یبلّغها إلی شبّر وشبیر- ولدی هارون علیه السلام- وهذا لا ینفی الخلافهٔ عنه، بل یثبتها لکن بطریق الإستیداع، ولا شابهٔ فیه ...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۲

وأمّا أنّ داود کان مبیّناً للأحکام والمتولّی لتنفیذها طالوت فالجواب عنه: أنّ تولّی طالوت ذلک کان باستخلافٍ من شموئیل علیه السلام، ولا ضیر فی استخلاف النبیّ غیر النبی فی تنفیذ الأحکام، قال ولیّ اللّه الدهلوی فی (إزالهٔ الخفا): «لو أقام معصوم مفترض الطاعهٔ ملکاً بأمر السلطنهٔ صحّت سلطنته، وکان هو الإمام والملک خلیفهٔ له، کما فعل شموئیل حیث استخلف طالوت، فکان النبیّ وطالوت الملک».

فاندفعت شبهات الرازی.

وتلّخص: إنه لو بقی هارون بعد موسی کان هو المنفّذ للأحکام، وأنّه لم یقم بذلک غیره إلّاعلی وجه النیابهٔ عنه، ولا- ضیر فیه. فکذلک أمیر المؤمنین علیه السلام النازل منزلهٔ هارون ...

ولیتأمّل العاقل الیلمعی فی تهافتات الرازی وتناقضاته ... کیف ینکر تارهً ترتّب الفائدهٔ علی استخلاف هارون، وأخری یوجب ترتّبها وإلّا فلا استخلاف؟

لکنّ مقصود الإمامیهٔ هو دلالهٔ استخلاف هارون علیه السلام علی ثبوت ثمرهٔ الخلافهٔ له، وسواء کانت هذه الثمرهٔ حاصلهً له قبل الإستخلاف، وکان الإستخلاف مؤکّداً، أو کانت حاصلهً من حین الإستخلاف ... فإنّ استدلال الإمامیهٔ تام بلا کلام ... بل إنّ ثبوتها له من قبل أنفع وأبلغ للإستدلال، فلا ترد شبههٔ انقطاع الخلافهٔ أبداً.

وأیضاً، قد عرفت المشابههٔ بین حال هارون قبل استخلاف موسی إیّاه، وبین حال النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قبل بعثته بالرسالهٔ، فالفائدهٔ المترتّبهٔ علی بعثته بعد الأربعین- مع ثبوت نبوّته قبل خلقه- مترتّبهٔ علی استخلاف هارون، مع ثبوت افتراض طاعته قبله.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۳

وأیضاً، فإنّ نفس الإستخلاف شرف عظیم وفضل جلیل ... کما عرفت سابقاً ...

ثم قال الرازی:

«ثم إنْ سلّمنا أن هارون لو عاش بعد موسی علیهما السلام، لکان منفّذاً للأحکام. ولکنْ لا شک فی أنه ما باشر تنفیذ الأحکام» ... إلی آخر ما سبق.

وحاصل هذا الکلام: دلالهٔ وفاهٔ هارون قبل موسی علی سلب الخلافهٔ عن أمیر المؤمنین علیه السلام ... وقد عرفت جوابه بوجوه عدیدهٍ وطرقٍ سدیدهٔ.

فدعوی الرازی التعارض والتساقط ساقطهٔ عن الإعتبار.

وأما قوله:

«وعندهم عن ذلک أن هارون علیه السلام إنما لم یباشر عمل الإمامهٔ لأنه مات قبل موسی علیه السلام، وأمّا علی- رضی اللَّه عنه- فإنه لم یمت قبل النبی علیه السلام، فظهر الفرق. فجوابنا عنه: أنْ نقول» ... إلی آخر ما سبق.

فالغرض منه الردّ علی کلام السید المرتضی علم الهدی فی (الشافی)، والحال أنّ کلامه فی غایهٔ القوّهٔ والمتانهٔ، وإیراده بالإختصار والإجمال لیتیسّر نقضه، بعید عن دأب أهل العلم والفضل ...

هذا مضافاً إلی الوجه الآخر الذی ذکره السید بقوله: «لأن هارون وإنْ لم یکن خلیفهً..» فإنّ السیّد رحمه اللَّه عارض القاضی عبد الجبار بقوله: «ولو کان ما ذکره صحیحاً لوجب» ... وکان علی الرازی أن یجیب عن هذا الوجه الجواب الشاف لو أمکنه لا أن یورده ملخّصاً علی وجهٍ غیر مرضی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۴

فیجیب عنه بزعمه جواباً لا یغنی ...

ونقول للرازی: إنه إنما یلزم انتفاء المسبَّب من انتفاء السّبب، لو کان السبب واحداً لا متعدّداً، ومع تعدّده فإنّه غیر لازم کما بیّنا آنفاً... ومن هنا لم یدّع الرازی- جازماً- انتفاء المسبب بانتفاء السبب، وإنما قال مردّداً: «إما أن یلزم من انتفاء السبب انتفاءالمسبب أو لا یلزم » ...فعبارته تدل بوضوح علی عدم جزمه بالإنتفاء، لکنّ المقلّدین له تجاسروا علی الدعو، وزعموا أن انتفاء النبوهٔ یستلزم انتفاء فرض الطاعهٔ.

وأمّا قوله فی فرض عدم لزوم انتفاء المسبّب من انتفاء السبب: «عدم إمامهٔ هارون علیه السلام إنما کان لموته قبل موسی علیه السلام، فوجب أنْ لا یلزم من عدم موت علی- رضی اللَّه عنه- قبل رسول اللَّه علیه السلام أنْ لا یحصل له المسبب وهو نفی الخلافهٔ» فغریب جداً.

وذلک للبون الشّاسع بین تمسّک الإمامیّهٔ بقضیّهٔ عدم انتفاء المسبب بانتفاء السبب، وبین تمسّک الرازی بها، ولا أظنّ خفاء ذلک الفرق علی أدنی المحصّلین، فضلًا عن إمام المناظرین فی العلوم العقلیهٔ والنقلیّهٔ؟! لکنّ التعصّب واللّجاج یغلب علی الفهم ویعمی العین ...

وبالجملهٔ، إنّ تمسّک الإمامیهٔ بتلک القضیّهٔ هو فی مقام ردّ إستدلال أهل السنّهٔ، ومن الواضح کفایهٔ الإحتمال لإبطال الإستدلال، وتمسّک الرازی بها هو مقام الإستدلال، ولا یکفی للمستدل مجرّد الإحتمال.

وبیان کیفیهٔ إستدلال الإمامیّهٔ هو: أنهم یستدلّون بحدیث المنزلهٔ- بعد إثبات عموم المنزلهٔ- قائلین بأنّ من منازل هارون کونه مفترض الطّاعهٔ، فیجب أن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام مفترض الطّاعهٔ کذلک ... فهذا منهم إستدلال وهم فی مقام الإدّعاء.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۵

من قواعد فن المناظرهٔ ... ص: ۱۴۵

فإن قال قائل من أهل السنّهٔ فی الجواب: بأن افتراض الطاعهٔ کان مسبّباً عن النبوّهٔ، وحیث هی منتفیهٔ عن أمیر المؤمنین علیه السلام، فافتراض الطّاعهٔ منتفٍ کذلک، لانتفاء المسبَّب بانتفاء سببه فقد خالف الأدلّهٔ المتفق علیها، ثمّ إنّه یکون المدّعی وعلیه إثبات أنّه إذا انتفت النبوّهٔ انتفی وجوب الطّاعهٔ، وهذا أوّل الکلام، وللإمامیّهٔ منعه مع قولهم بافتراض الطّاعهٔ، وحینئذٍ یکفی للمنع مجرد إبداء احتمال عدم الإنتفاء، وعلی أهل السنّهٔ إثبات الملازمهٔ، حتی تقع المعارضهٔ ویکون التساقط.

هذا واقع المطلب، وهو ما یقتضیه قواعد المناظرهٔ ... وإنْ کنت فی شکٍ ممّا ذکرناه، فلنورد کلام بعض المحققین فی فن المناظرهٔ:

قال الشيخ عبد الرشيد الجونفورى فى (شرح الرسالة الرشيدية): «فإذا أقام المدّعى الدليل ويسمّى حينئذٍ معللًا تمنع مقدمة معينة منه مع السند، كما إذا منع الحكيم كبرى دليل المتكلّم بأنْ يقول لا نسلّم أن كل متغيّر حادث، مستنداً بأنه لِمَ لا يجوز أنْ يكون بعض المتغيّر قديماً، أو مجرداً عنه، أى عارياً عن السند، فيجاب بإبطال السند إذا مع السند بعد إثبات التساوى، أى بعد بيان كون السند مساوياً لعدم المقدمة الممنوعة، بأنْ يكون كلّما صدق السند صدق عدم المقدمة الممنوعة وبالعكس، ليفيد إبطاله بطلان المنع، كأن يثبت المتكلّم كون قوله يجوز أنْ يكون بعض المتغيّر قديماً مساوياً لعدم كون كل متغيّر حادثاً، ثم يبطل بالدليل ذلك الجواز أو يجاب بإثبات المقدمة الممنوعة، أعم من أن لم يكن المانع مستنداً بشيء، أو يكون مستنداً بالسند المساوى أو غيره، مع التعرّض بما

تمسّك به، إنْ كان متمسّكاً بشيء، والتعرض مستحسن وليس بواجب...

وينقض الدليل إذا كان قابلًا للنقض بأحد الوجهين المذكورين من التخلف ولزوم المحال ... ويعارض إنْ كان قابلًا للمعارضة بأحد الوجوه الثلاثة المذكورة، من المعارضة بالقلب أو المعارضة بالمثل أو المعارضة بالغير كما مر.

فيجاب فى صورتى النقض والمعارضة بالمنع إذا كان قابلًا له، أو النقض إن كان صالحاً له، أو المعارضة إن كان قابلًا لها، لأن المعلّل الأول بعد النقض والمعارضة يصير سائلًا، فيكون له ثلاث مناصب كما كانت للسائل الأول، وقد يورد الأسؤلة الثلاثة على كلّ واحدٍ منهما، فكلمة أو لمنع الخلوّد دون الجمع».

قال: «والمعارضة إقامة الدليل على خلاف ما أقام الدليل عليه الخصم، والمراد بالخلاف ما ينافى مدّعى الخصم، سواء كان نقيضه أو مساوى نقيضه أو أخصّ منه، لا ما يغايره مطلقاً، كما يشعر به لفظ الخصم، لأنه إنما يتحقق المخاصمة لو كان مدلول دليل أحدهما ينافى مدلول دليل الآخر، فإنْ اتّحد دليلاهما بأنّ اتّحدا فى المادة والصورة جميعاً، كما فى المغالطات العامة الورود أو صورتهما فقط، بأنْ اتّحدا فى الصورة فقط، بأن يكونا على الضرب الأول من الشكل الأول ومثلًا مع اختلافهما فى المادة، فمعارضة بالقلب، إنْ اتحد دليلاهما، ومعارضة بالمثل إن اتّحد صورتهما، وإلّا أى وإنْ لم يتّحدا لا صورةً ولا مادّةً فمعارضة بالغير».

وبالجملة، فإنّ المعارضة إقامة الدليل، فالمعارض مستدل على خلاف ما أقام الخصم الدليل عليه، فيكفى لدفع المعارضة مجرّد إبداء

الإحتمال، لأنه إذا جاز الإحتمال بطل الإستدلال.

لكنّ الرازى- بتمسّكه بعدم مباشرة هارون عليه السلام تنفيذ الأحكام، بسبب موته قبل موسى عليه السلام- يستدل على عدم إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، والإستدلال دليل الدعوى، فالرازى مدّع، ومن هنا يجعل دليله معارضاً لدليل الإمامية ويقول «إذا تعارضا تساقطا».

فهذه دعواه، وذاك دليله.

فإنْ قال الإماميّة بأنّه لا يلزم من عدم إمامة هارون- بسبب موته قبل موسى- عدم إمامة أمير المؤمنين، لعدم حصول سبب النفى وهو موته فى حياة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، كان الإمامية فى مقام المنع لا الإستدلال، وللمانع يكفى مجرّد الإحتمال.

أمّا أهل السنّة، فلكونهم فى مقام الإستدلال، فلا يكفى لهم احتمال أنْ يقوم سبب آخر- لنفى إمامة الأمير- مقام الموت فى حياة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

وعلى أساس ما ذكرناه نقول بأنَّ مجرّد عدم موت أمير المؤمنين عليه السلام كاف لعدم انتفاء الخلافة عنه، ومن الواضح عدم تحقّق سببٍ آخر موجب لانتفائها، فالخلافة ثابتة لسيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام، فالتقرير المذكور من الرازى لا يفى بغرضه، حتى لو لم يكن فى مقام الإستدلال، لأن تقرير إثبات افتراض الطاعة هو بَعد إثبات عموم المنازل الثابت بحديث المنزلة، فيكون افتراض طاعته فى حياة الرسول صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ثابتاً، كافتراض طاعة هارون فى حياة موسى عليهما السلام، أمّا عدم حصول افتراض الطاعة

لهارون بعد موسی فهو لأجل موته قبله، وهذا السبب فی حق الأمیر منتف، واحتمال سنوح سبب آخر یمنع افتراض

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۸

طاعته بعد النبی باطل، لأنه بعد ثبوت فرض طاعته فی حیاهٔ النبی یثبت فرضها بعده بالإجماع المرکّب، وهذا الإجماع دلیل قاطع علی عدم حصول سببٍ آخر یوجب نفی خلافته ویقوم مقام الموت فی السببیّهٔ لنفیها.

وأیضاً، إفتراض طاعهٔ هارون کان علی جمیع امّهٔ موسی علی العموم والشمول، فکذلک افتراض طاعهٔ أمیر المؤمنین، فهو علی جمیع امّهٔ نبیّنا علی العموم والشمول، فیکون أبو بکر وعمر وعثمان وغیرهم ممّن تجب علیهم طاعته فی حیاهٔ النبی، ولا یجوّز عقل عاقلٍ زوال هذا الفرض بعد وفاته صلّی اللّه علیه وآله وسلم فضلًا عن انقلابه، بأنْ تکون طاعهٔ کلّ واحدٍ منهم علی الترتیب واجبهً علی أمیر المؤمنین علیه السلام ... وهذا وجه آخر لعدم حصول سببٍ آخر- غیر الموت- لنفی خلافهٔ الأمیر علیه السلام.

وأیضاً، لمّا ثبت فرض طاعته، کان هذا الحکم متسصحباً حتی مجیء الرافع الیقینی، ولیس فی البین رافع یقینی بل ولا ظنّی، ومن ادّعاه فهو مکابر.

وفی (عماد الإسلام) فی جواب هذا القول:

«ویرد علیه: أنا لا نمنع هذا التجویز فی نفسه، نظراً إلی إمکان أن یکون لعدم الخلافهٔ أسباب أخر غیر الموت، لکنا نمنع نظراً إلی أن من قال السّلطان فی حقه أنه ابنی بمنزلهٔ زید ابنی، وأنه أمیری ومن أرکان دولتی بمنزلهٔ زید أمیری، وأنه ولیّ عهدی کما کان الرضا علیه السلام ولی عهد المأمون، وهارون ولی عهد موسی علیه السلام، ونحو ذلک، وفرضنا فی کلّ من تلک الصور أنّ المشبّه به والمنزّل علیه فات وحلّه الموت، وبقی الذی اثبت له تلک المناصب، لم یخطر ببال أحدٍ من وکلائه وکتب ذلک

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۹

المالک إلیه أن أعط زیداً الصدیق لی ألف دینار من مالی، وأحسن إلی عمرو بتلک المنزلهٔ، فإنه أیضاً صدیق لی بمنزلهٔ زید، وفرضنا أنه قبل أنْ یصل کتابه إلی وکیله مات زید، لم یحکم أحد من العلماء والعقلاء أنّ فوت ذلک الإعطاء بالنسبهٔ إلی زید بسبب موته، أوجب فوت الإعطاء بالنسبهٔ إلی عمرو الذی هو موجود حی، وهذا کله ظاهر لا یخفی».

وأمّا قول الرازی- لإثبات دخول نفی الخلافهٔ فی عموم «المنزلهٔ» -:

«لأنّا نقول: أمّا الأول فجوابه: ان معنی قوله: أنت منی»....

فنقول:

أوّلًا: لا یخفی أن هذا الکلام مبطل لکلّ ما ذکره الرازی من قبل فی ردّ عموم المنازل، لأنه إذا کان معنی الحدیث- کما قال-: «إن حالک معی أو عندی کحال هارون من موسی، وهذا القول یدخل تحته أحوال هارون نفیاً وإثباتاً» کان الحدیث دلّاً علی عموم یزید علی العموم المطلوب للإمامیّهٔ، لأنّهم یقولون بعموم الأحوال إثباتاً، والرازی یثبت العموم بالنسبهٔ إلی أحواله نفیاً أیضاً.

وثانیاً: قد عرفت سابقاً- حسب کلمات المحقّقین من علماء الحدیث- أن لفظ «المنزلهٔ» لا یتناول نفی الخلافهٔ التی معناها- کما نصّوا- مراتب القرب والإتّصال، فلا یدخل نفی الفضل والکمال تحت الحدیث أبداً.

وثالثاً: إنه یَبطُلُ إدخالُ الأحوال المنفیّهٔ بما ذکره الرازی نفسه من حمل الحدیث علی السبب، ولزوم التوقّف فیما عدا ذلک.

ورابعاً: إنه باطل بکلمات (الدهلوی) ووالده، وبتحقیقات تلمیذه الرشید والکابلی ... وغیرهم ... وقد تقدّمت نصوص تلک الکلمات.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۰

وخامساً: إن مَدلول لفظ «المنزلهٔ» لا یدخل فیه «النفی» کما عرفت من نصوص کبار علماء اللغهٔ.

وسادساً: لو سلّمنا شمول مدلول لفظ «المنزلهٔ» للأحوال المنفیّهٔ، لکن المتبادر من الحدیث إثبات الفضائل والمناقب، فلا یتناول نفی الخلافهٔ، ویشهد بما ذکرنا: أنّ علماء أهل السنّهٔ- قدیماً وحدیثاً- یصرّحون بأنّ هذا الحدیث إنما صدر من النبی صلّی اللّه علیه وآله

وسلّم، تسليةً لأمير المؤمنين عليه السلام، ودفعاً لطعن المنافقين والمرجفين، فلو كان مدلوله نفى الخلافة والإمامة لم يكن لإيراده فى مقام التسلية وجه، بل يكون حينئذٍ تأييداً لإرجاف المرجفين وطعن المنافقين!

هذا، وكأنّ الرازى إلتفت إلى سخافة ما ذكره وما يترتب عليه من الفساد فقال: «إن إفادة الكلام لهذا النفى لا يمنع من دلالته على الفضل» ثم قرّر ذلك بكلام ظاهر الإختلال غير مرتبط بالبحث ... لأن عدم استقباح الكلام الذى ذكره عن الإمام الثانى إوّنما هو لطلب الإنسان الآخر منه توليةً بلدةٍ أخرى. وليس فيما نحن فيه عن أمير المؤمنين عليه السلام طلب ولاية، حتّى يقاس أحدهما على الآخر، وكلّ ما فيه- كما يظهر من روايات أئمة أهل السنّة- أنّ المنافقين زعموا أنه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم إنما خلّفه عليه السلام إستثقالًا وتخفّفاً منه، فخرج عليه السلام حتى لحق به فأخبره بما قالوا، فقال: كذبوا ... فهل يعقل أنْ يخبره فى هذه الحالة بنفى الخلافة التى هى أعظم المنازل وأجلّ الفضائل؟!

وبالجملة، فى المثال الذى ذكره يوجد طلب وافتراح من الإنسان الآخر، ولا يوجد طعنٌ عليه من أحد، فلم يقبح من الإمام الثانى عدم توليته البلدة الأخرى ... فالمثال لا علاقة له بما نحن فيه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۱

ولو فرضنا أنّ الإنسان الآخر لم يطلب من الإمام الثانى توليةً بلدةٍ أخرى، بل طعن أعداؤه فيه بسبب توليته البلدة المعيّنة فقط، وقالوا: بأن الإمام الثانى إنما ولّاه أمارة تلك البلدة لأجل إبعاده وطرده عن مركز الخلافة والإمامة، لشدّة كراهيّته له ... فتألّم هذا الإنسان ممّا قالوا فى حقّه وانكسر خاطره، حتى حضر عند الإمام الثانى فأبلغه مقالتهم ... ففى هذه الحالة لو قال الإمام الثانى: أًا ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة من تولّى هذه البلدة فى حال حياة الإمام الأول ولم يكن خليفةً عنه من بعده، فلا تنال ولاية هذه البلدة وغيرها من البلاد من بعدى؟! كان هذا الكلام مستقبحاً مستنكراً جدّاً، لا يسلّيه ولا يطيّب خاطره أصلًا، بل كان بالعكس مؤيّداً ومؤكّداً لما قاله الأعداء فيه ... لا سيّما وأنه إذا كان هذا الإنسان الآخر من أخص خواص هذا الإمام الثانى، وكان متّصفاً من أوّل يوم بعوالى الفضائل السامية، وجلائل المناقب الراقية، باذلًا فى امتثال أوامره ونواهيه من مهجته، مدافعاً عنه فى جميع المواقف أعدائه ... وكان الإمام الثانى مشيداً دائماً بخدمات هذ الإنسان الآخر- وهو صهره وابن عمه أيضاً- معلناً مكارمه ومناقبه حتى نزّله منزلة نفسه...،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۲

«۲» إمامة هارون ووصياته ... ص: ۱۵۲

۱- من التواريخ ... ص: ۱۵۲

اشارة

لقد فوّض موسى إلى هارون- عليهما السلام- الإمامة والخلافة المطلقة الدائمة من بعده، وكذا جميع الأعمال الموقوفة على الإمامة، وفرض على بنى إسرائيل جميعهم طاعته، وحرَّم عليهم مخالفته ومخالفة أولاده ... وهذا ما رواه وأكّد عليه المؤرّخون وأرباب السّير:

قال المؤرّخ مير خواند شاه ...: «إن موسى فوّض الإمامة والخلافة إلى هارون، وقرّر بقاء ذلك بحسب الوصاية فى نسله وذريّته بطناً بعد بطن، وأشهد على ذلك جميع بنى إسرائيل، وحرّم عليهم مخالفته ومخالفة أولاده، واباح قتل المخالفين لهم» «۱».

كتاب «روضة الصفا» واعتباره ... ص: ۱۵۲

وذكر كاشف الظنون كتاب (روضة الصفا) بقوله: «روضة الصفا فى سيرة الأنبياء والملوك والخلفا. فارسى، لمير خواند المؤرّخ محمد بن خاوند شاه بن محمود، المتوفى سنة ۹۰۳. ذكر فى ديباجته: إن جمعاً من إخوانه التمسوا تأليف كتابٍ منقّح محتوٍ على معظم وقائع الأنبياء والملوك والخلفاء، ثم دخل صحبة الوزير مير على شير وأشار إليه أيضاً، فباشر

---

(۱) روضة الصفا- فى أخبار موسى وهارون-.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۳

مشتملًا على مقدمةٍ وسبعة أقسام وخاتمة» «... ۱».

واعتمد العلماء والمؤلّفون على كتاب (روضة الصفا) ومنهم (الدهلوى) نفسه وأضاف بأنْ وصفه بكونه من التواريخ المعتبرة «۲» فيكون النصّ الذى ذكرناه حجةً معتبرةً على (الدهلوى) وغيره.

وقال بدر الدين العينى: «إعلم أن التوراة انزلت على اليهود على يد موسى بن عمران عليه السلام، لقوله تعالى: إنّا أنزلنا التوراة فيها هدى» المائدة ۵: ۴۴ الآية. وهو أول كتاب نزل من السماء، لأن الذى نزل على إبراهيم وغيره من الأنبياء- عليهم السلام- ما كان يسمّى كتاباً، بل صحفاً...

قالوا: وكان موسى عليه السلام قد أفضى أسرار التوراة والألواح إلى يوشع بن نون وصيّه من بعده، ليفضى إلى أولاد هارون، لأنّ الأمر كان مشتركاً بينه وبين أخيه هارون عليه السلام، إذ قال: وأشركه فى أمرى طه ۲۰: ۳۲ وهو كان الوصى، فلمّا مات هارون فى حال حياة موسى عليه السلام انتقلت الوصاية إلى يوشع بن نون، وكانوا يحكمون بها وهم متمسّكون بها برهةً من الزمان» «۳».

العينى وتاريخه ... ص: ۱۵۳

والعينى من أعيان علماء القوم، كما فى كلماتهم فى حقّه:

قال شمس الدين السخاوى: «محمود بن أحمد، القاضى الحنفى،

---

(۱) كشف الظنون ۱/ ۹۲۶.

(۲) التحفة الاثنا عشرية: ۲۶۴.

(۳) عقد الجمان فى تاريخ أهل الزمان، فصل فى تحريف أهل الكتاب- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۴

أحد الأعيان، ويعرف بابن العينى.

اشتغل بالعلوم من سائر الفنون على العلماء والكبار، وكان إماماً عالماً علّامةً عارفاً بالتصريف والعربية وغيرهما، حافظاً للتاريخ واللغة، كثير الإستعمال لها، مشاركاً فى الفنون، لا يملّ من المطالعة والكتابة، كتب بخطّه جملةً وصنّف الكثير، وكان نادرةً بحيث لا أعلم بعد شيخنا أكثر تصانيف منه، وقلمه أجود من تقريره، وكتابته طريقة حسنة مع السرعة.

وحدّث وأفتى ودرّس، مع لطف العشرة والتواضع، واشتهر اسمه وبعد صيته، وأخذ عنه الفضلاء من كلّ مذهب، وممّن وسمع عليه من القدماء الكمال الشمنّى، وعلّق شيخنا من فوائده بل سمع عليه.

وذكره العلاء ابن خطيب الناصرية فى تاريخه فقال: وهو إمام عالم فاضل مشارك فى علوم، وعنده حشمة ومروّة وعصبيّة وديانة.

وقد قرأت عليه الأربعين التى انتقاها شيخى رحمه اللّه من صحيح مسلم، فى خامس صفر سنة ۵۱، وعرضت عليه قبل ذلك محافيظى،

وسمعت عدّةً من دروسه» «۱».

وقال السيوطی: «العينی، قاضی القضاة بدر الدين، محمود بن أحمد بن موسی بن أحمد بن حسين بن يوسف بن محمود. ولد فی رمضان سنة ۷۶۲ وتفقّه واشتغل بالفنون، وبرع ومهر، ودخل القاهرة، وولی الحسبة مراراً، وقضاء الحنفيّة. وله تصانيف ... مات فی ذی الحجة سنة ۸۵۵» «۲».

قال: «وكان إماماً عالماً علّامة» «۳».

---

(۱) الذيل الطاهر. وانظر: الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱.

(۲) حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۳.

(۳) بغية الوعاة ۲/ ۲۷۵.

وقال الأزنيقی: «ومن التواريخ: تاريخ قاضی القضاة العينی ... وكان إماماً عالماً علّامة بالعربية والتصريف وغيرهما» «... ۱».

وقال أبو الفتح الشّهرستانی: «اليهود خاصّة هاد الرجل أی رجع وتاب، وإنما لزمهم هذا الاسم لقول موسی عليه السلام إنّا هدنا إليک الاعراف ۷: ۱۵۶ أی: رجعنا وتضرّعنا، وهم امّة موسی (عليه السلام) وكتابهم التوراة، وهو أوّل كتاب نزل من السّماء، أعنی أن ما كان ينزل علی إبراهيم وغيره من الأنبياء- عليهم السلام- ما كان يسمّی كتاباً بل صحفاً، وقد ورد فی الخبر عن النبی- صلّی اللَّه عليه وسلّم- أنه قال: إنّ اللَّه تعالی خلق آدم بيده، وخلق جنّة عدنٍ بيده، وكتب التوراة بيده. فأثبت لها اختصاصاً آخر سوی سائر الكتب.

وقد اشتمل ذلک علی أسفار ...

وأنزل عليه أيضاً الألواح ...

قالو: كان موسی- عليه السلام- قد أفضی بأسرار التوراة والألواح إلی يوشع بن نون وصيّه من بعده، ليفضی إلی أولاد هارون، لأن الأمر كان مشتركاً بينه وبين أخيه هارون- عليهما السلام- إذ قال: وأشركه فی أمری» طه ۲۰: ۳۲ وكان هو الوصی، فلمّا مات هارون فی حال حياته انتقلت الوصاية إلی يوشع بن نون وديعةً ليوصلها إلی شبر وشبير ابنی هارون قراراً، وذلك أنّ الوصية والإمامة بعضها مستقر وبعضها مستودع، واليهود تدّعی أنّ الشريعة لا تكون إلّاواحدة، وهی ابتدأت بموسی عليه السلام وتمّت به، فلم يكن قبله شريعة إلّاحدود عقليّة وأحكام مصلحيّة،

---

(۱) مدينة العلوم.. فی ذكر علم التواريخ.

ولم يجيزوا النسخ أصلًا» «۱».

الثناء علی الشهرستانی ... ص: ۱۵۶

والثناء علی أبی الفتح الشهرستانی فی كلمات المترجمين له كثير، لا بأس بذكر طرفٍ منه فی هذا المقام:

قال ابن خلّكان: «أبو الفتح محمد بن أبی القاسم عبد الكريم بن أبی بكر أحمد الشهرستانی، المتكلّم علی مذهب الأشعری. كان إماماً مبرّزاً فقيهاً متكلّماً، تفقّه علی أحمد الخوافی وعلی أبی نصر القشيری، وغيرهما. وبرع فی الفقه، وقرأ الكلام علی أبی القاسم الأنصاری، وتفرّد فيه، وصنّف كتباً منها كتاب نهاية الإقدام فی علم الكلام، والبينات والملل والنحل، والمناهج والبينات، وكتاب

المضارعة ... توفى سنة ثمان وأربعين وخمسمائة، وقيل سنة تسع وأربعين. والأول أصح» «۲».

وقال اليافعى: «كان إماماً مبرّزاً، فقيهاً، متكلّماً» «۳».

وقال الأسنوى: «قال ابن خلكان: كان إماماً مبرّزاً فقيهاً متكلّماً، واعظاً، تفقّه على الخوافى تلميذ إمام الحرمين، وعلى أبى نصر القشيرى وغيرهما، وبرع فى الفقه، وقرأ الكلام على أبى القاسم الأنصارى، وتفرَّد فيه فى عصره، صنّف كتباً كثيرةً مشهورةً» «... ۴».

وقال أبو الفداء: «كان إماماً فى علم الكلام والفقه، وله عدّة

---

(۱) الملل والنحل ۱/ ۲۳۰- ۲۳۲.

(۲) وفيات الأعيان ۴/ ۲۷۳.

(۳) مرآة الجنان ۳/ ۲۲۱.

(۴) طبقات الشافعية ۲/ ۲۲ رقم ۷۰۳.

مصنّفات» «... ۱».

وقال الأزنيقى: «وممّن أورد فرق المذاهب فى العالم كلّها محمّد الشهرستانى فى كتاب الملل والنحل ... كان إماماً مبرّزاً فقيهاً متكلّماً » «...۲».

وقال كاشف الظنون بعد ذكر ا لملل والنحل لابن حزم: «قال التاج السبكى فى الطبقات: كتابه هذا من أشد الكتب، وما برح المحققون من أصحابنا ينهون عن النظر فيه، لما فيه من الإزراء بأهل السنّة، وقد أفرط فيه فى التعصّب على أبي‌الحسن الأشعرى، حتى صرح بنسبته إلى البدعة. وأاّ أبو الفتح الإمام محمّد بن عبد الكريم الشهرستانى المتوفى سنة ۵۴۸ فقد قال فيه أيضاً: هو عندى خير كتاب صنّف فى هذا الباب، ومصنّف ابن حزم- وإنْ كان أبسط منه إلّاأنّه مبدّد ليس له نظام» «۳».

فوائد فى كلام الشهرستانى ... ص: ۱۵۷

كانت العبارات المنقولة عن الكتب المذكورة صريحةً فى إمامة هارون ووصياته عن موسى، وأنّه قد أفضى موسى علم التوراة والألواح وأسرارها إلى هارون، فكذلك أمير المؤمنين عليه السلام المنزّل منزلة هارون يكون هو الإمام والوصى بعد النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم والعارف بأسرار الكتاب الإلهى دون غيره، وأنّ هذه المنازل مختصّة به وبأولاده.

لكن فى عبارة الشّهرستانى فوائد:

---

(۱) المختصر فى أحوال البشر ۳/ ۲۷.

(۲) المختصر فى أحوال البشر ۳/ ۲۷.

(۳) كشف الظنون: ۲/ ۱۸۲۰- ۱۸۲۱.

۱- إن موسى عليه اللام أفضى بأسرار التوراة والألواح إلى يوشع ليفضى إلى أولاد هارون، فيظهر أنّ إفضاء الأسرار كان أمراً مقصوداً لموسى، وأنّ هارون هو الذى كان يختص بتلك الأسرار، ولأجل ذلك اختص أولاده بها.

۲- وأنّ السبب فى الإختصاص المذكور اشتراك هارون مع موسى فى أمر الرسالة والهداية كما قال: «وأشركه فى أمرى».

۳- وأنّ هارون کان هو الوصیّ لموسی، ومن الواضح لدی کلّ مسلم أن وصایهٔ النبی المعصوم لا تقبل الزوال والإنقطاع.

۴- لکنّه لمّا مات فی حیاهْ موسی انتقلت الوصایهٔ إلی یوشع ودیعهً، وأما الوصایهٔ الأصلیّهٔ فکانت لهارون.

۵- وأن وصایهٔ یوشع إنّما کانت لأجل إیصالها إلی ابنی هارون، فهذا وجه آخر لکون الوصایهٔ الأصلیّهٔ لهارون.

۶- وأن الوصایهٔ والإمامهٔ تنقسم إلی مستودع ومستقر، وکانت وصایهٔ أولاد هارون وإمامتهم مستقرّهْ.

وعلی ضوء هذه الامور نقول:

إنّ الوصایهٔ والإمامهٔ العامّهٔ ثابتهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام، بمقتضی عموم المنزلهٔ، ولا أقل من حمل التشبیه علی الأوصاف الظاهرهٔالمشهورهٔ، کما ظهر من إفادهٔ ولی اللَّه الدهلوی ... أمّا (الدهلوی) نفسه فیری ضرورهٔ الحمل علی المشابهٔ الکاملهٔ.

وأیضاً، إنّ ثبوت افتراض طاعهٔ شبر وشبیر، وثبوت إمامتهما ووصیاتهما، یقتضی أن یکون الحسنان- علیهما السلام- مثلهما فی جمیع ذلک، وهو مقتضی تسمیتهما باسم ابنی هارون، کما فی الحدیث

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۹

وستعرفه ... وإذا ثبت ذلک لهما ثبت لوالدهما الإمامهٔ العامهٔ بلا فصل، بالإجماع المرکّب.

ولا یتوهّم: أنّ المراد من «قالوا» فی عبارهٔ الشهرستانی وغیره هم الیهود، فلا یتم الإستدلال.

لأنّ المراد قطعاً علماء الإسلام، لوجود الإستدلال فی الکلام بالقرآن الکریم، وأیضاً قوله بعد ذلک: «والیهود تدّعی» ... یشهد بأنّ فاعل «قالوا» لیس الیهود. وأیضاً سکوت الشهرستانی وغیره عن مقول «قالوا» وعدم ردّهم علیه دلیل علی قبولهم له، فلو فرض کون القائل هم الیهود لم یسقط الإستدلال بالمقول.

وکما سکت الشهرستانی والعینی عمّا قالوا وسکوتهم دلیل القبول، فإنّ بعض علماء أهل السنّهٔ نقلوا الکلام من دون نسبهٍ إلی قائل، ممّا یدلُّ علی القبول له والإذعان به أیضاً ... ومنهم عَبد الوهاب الروداوری فی (نقاوهٔ الملل وطراوهٔ النحل) ومصطفی بن خالقداد الهاشمی العبّاسی فی (توضیح الملل).

۲- من التّوراهٔ ... ص: ۱۵۹

اشارهٔ

وإمامهٔ هارون وأولاده صریح التوراهٔ فی مقامات کثیرهٔ:

ففی الفصل الأول من السفر الرّابع:

«فکلّم اللَّه موسی قائلًا: قدّم لسبط لیوی، فقفهم بین یدی هارون الإمام، فیخدموه ویحفظوا محفظه ومحفظ الجماعهٔ بین بدی خباء المحضر، ویخدموا خدمهٔ المسکن، ویحفظوا جمیع آنیهٔ خباء المحضر، ومحفظ بنی إسرائیل، ویخدموا خدمهٔ المسکن، وادفع اللیوانیین إلی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۰

هارون وبنیه مسلمون معطون هم له من بنی إسرائیل، ووکّل هارون وبنیه علی أنْ یحفظوا إمامتهم، وأیّ أجنبی تقدم إلیها فلیقتل».

أقول:

وکذلک أمیر المؤمنین وأولاده- علیهم السلام- بحکم حدیث المنزلهٔ، وأنّ أی أجنبی عن الإمامهٔ تقدّم إلیها فلیقتل...

وفی السفر الرابع:

«الفصل الثامن عشر: فقال اللَّه لهارون: أنت وابناك وآل أبيك معك تحملون وزر المقدس؛ وأنت وابناك معك يحملان وزر إمامتكم، وأيضاً إخوتك سبط لبوی سبط أبيك، قدّمه إلينا فينضافوا إليك ويخدموك، وأنت وابناك معك فقط بين يدی خباء الشهادة، ويحفظوا محفظك ومحفظ كل المضرب، لكن لا يتقدموا إلى آلة القدس والمذبح لئلّا يموتوا هم وأنتم والمنضافون إليك يحفظون حفظ خباء المضحر وجميع خدمته، وأجنبی لا يتقدم إليكم، وليحفظوا حفظ المقدس وحفظ المذبح، ولا يكون زيادة سخط على بنی اسرائيل، فإنی إنما أخذت إخوتكم الليوانيين من بين بنی إسرائيل، وجعلتهم هبة لكم اللَّه، ليخدموا خدمة خباء المحضر، وأنت وبنوك معك تحفظون إمامتكم لجميع أمور المذبح وداخل السجف فتخدمونه، فقد جعلت إمامتكم خدمة موهونة، وایّ أجنبی تقدم إليها فليقتل، ثم وكّل اللَّه هارون فقال: إنی قد أعطيتك حفظ رفائعی من جميع أقداس بنی إسرائيل، أعطيتك إيّاها مسحاً وبنيك رسم الدهر، هذا يكون لك من خواص الأقداس من بعد المحرق، من جميع قرابينهم وبرّهم وذكاتهم وقربان الاثم الذی يأتونی به، فهو من خواص الأقداس لك

ولبنيك».

وفی السّفر الرابع:

«الفصل السادس عشر: وتقدّم قورح بين بِصهار بن قهات بن ليوی، وداثان وأبيرام ابنا الياب واون بن فالث بنوراوبين، فقاموا أمام موسى وأناس من بنی إسرائيل خمسون ومائتان اشراف الجماعة دعاة محضر وذوو أسماء، فتجوَّقوا على موسى وهارون وقالوا لهما: ما حسبكما رياسة، إذ الجماعة كلهم مقدسون، وفيما بينهم نور اللَّه، فما بالكما تتشرفان على جوق اللَّه؟ فسمع ذلك موسى ووقع على وجهه، فكلّم قورح، وكلّ جموعه وقال لهم: غداً يعرف اللَّه من هوله ومن المقدس فيقرّ به إليه، ومن يختاره يقرّ به إليه، إصنعوا خلّة خذوا مجامر ياقورج وكلّ جموعه، واجعلوا عليها ناراً وألقوا فيها بين يدی اللَّه غدا فای رجل اختاره اللَّه، فهو المقدس، حسبكم ذلك يا بنی ليوی، ثم قال لهم موسى: اسمعوا يا بنی ليوی، أقليل عندكم أنْ أفرزكم إله اسرائيل من جماعتكم، فقرّبكم إليه لتخدموا خدمة مسكنة، وتقفوا بين يدی الجماعة تخدمونهم، فكذاك قرّبك وسائر إخوتك بنی ليوی معك، حتى طلبتم الإمامة أيضاً...

فكلّم اللَّه موسى قائلًا: مر الجماعة وقل لهم: ارتفقوا من حوالی مسكن قورح وداثان وابيرام. فقام موسى ومضى إلى داثان وابيرام، ومضى معه شيوخ بنی إسرائيل، فكلّم الجماعة وقال لهم: اجتنبوا أخبية هؤلاء اقوم الظالمين، ولا تدقوا بشیء ممّا هو لهم، كيلا تتساقوا بجميع خطاياهم، فارتفعوا عن حوالی مسكن قورح وداثان وابيرام، وهما خرجا أيضاً وانتصبا على ابواب خيمهما ونساؤهما وبنوهما وأطفالهما. فقال موسى: بهذه تعلمون أن اللَّه بعث بی لأعمل جميع هذه الأعمال، وليس ذلك من تلقاء

نفسی، إنْ مات هؤلاء كموت كلّ الناس، وطولبوا كمطالبتهم، فليس اللَّه بعث بی، وإنْ خلق اللَّه خلقاً بأنْ تفتح الأرض فاهاً فتبلعهم وجميع مالهم، فينزلون أحياء إلى الثری، علمتم أن هؤلاء قد عصوا اللَّه.

فكان عند فراغه من قول هذا الكلام أنْ انشقّت الأرض التی تحتهم، وفتحت فاهاً فابتلعتهم وبيوتهم، وكل إنسان لقودح وجميع السرح، فنزلوا هم وجميع ما لهم أحياء إلى الثری وتعطّعت عليهم الأرض وبادوا من جميع الجوق وجميع بنی إسرائيل الذين حواليهم هربوا من شدة صوتهم، قالوا: كيلا تبتلعنا الأرض، ونار أخرجت من عند اللَّه وأحرقت المائتين وخمسين رجلًا مقربی البخور.

وكلّم اللَّه موسى قائلًا: مر العازار بن هارون الإمام بأنْ يرفع المجامر من بين يدی المحرقين وبذر النار هناك، لأنّها قد تقدست، وأما مجامر أولئك المخطئين على نفوسهم فيصنعونها صفائح رقاقاً غشاء للمذبح، فإنهم لا قدّموها بين يدی اللَّه قد تقدست وتصبر علامةً لبنی إسرائيل.

وأخذ العارزار الإمام مجامر النحاس التی قدّمها المحرقون فارقوها صفائح للمذبح ذكاً لبنی إسرائيل، كی لا يتقدم رجل أجنبی ممّن

لیس هو من نسل هارون، لیبخّر بخوراً بین یدی اللَّه ولا یکون کقورح وکجموعه کما نزّل اللَّه علی ید موسی فیه».

وفی الفصل الثلاثون من السفر الثانی:

«والمائدة وجمیع آنیتها والمنارة وآنیتها ومذبح البخور ومذبح الصعیدة وجمیع آنیته والحوض ومقعده وقدس جمیعها تکن من خواص الأقداس، کل من دنا بها تقدس وتمسح هارون وبنیه وقدسهم، لیؤمّوا لی، ومر بنی إسرائیل قائلًا: یکون هذا دهن مسح القدس لی لأجیالکم لا یدهن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۳

به بدن إنسان، ولاـ تصنعو مثله علی هیئته، وکما هو قدس کذاک فلیکن قدساً لکم، أی إنسانٍ تعطّر بمثله أو جعل منه علی أجنبی ینقطع من قومه».

وفی السفر الثانی:

«الفصل الخامس والثلاثون ... وثیاب القدس لهارون الإمام وثیاب بنیه للإمانة».

وفی السفر الثانی:

«الفصل التاسع والثلاثون ... صنعوا ثیاب القدس التی لها کما أمر اللَّه موسی به...

الفصل الأربعون: ثم کلّم اللَّه موسی قائلًا ... وقدّم هارون وبنیه إلی باب خباء المحضر، فاغسلهم بالماء، وألبس لهارون ثیاب القدس وامسحه وقدّسه، لیؤمَّ لی، وقدّم بنیه وألبسهم تونیات وأمسحهم کما مسحت أباهم، لیؤموا لی، ویکون مسحهم لهم إمامة الدهر لأجیالهم.

وعمل موسی بجمیع ما أمره اللَّه به»....

وفی السفر الثالث:

«الفصل الأول: ودعا اللَّه موسی فخاطبه من خباء المحضر قائلًا:

خاطب بنی إسرائیل قائلًا: أی إنسان منکم قرّب قرباناً من البهائم فلیقرّ به ... ولیقدم بنو هارون الأئمة الدم، ویرشح الإمام عند المذبح الذی عند باب خباء المحضر مستدیراً، ویسلخ الصعیدة وبعّضها أعضاء، ویشعل بنو هارون الإمام ناراً علی المذبح، وینضدوا علیها حَطباً وینضدوا بنو هارون الإمام الأعضاء والرأس والقصبة علی الحطب الذی علی النار»....

وفی السفر الرابع:

«الفصل الرابع: ثم کلّم اللَّه موسی وهارون قائلًا: ارفعوا جملة بنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۴

قهّات من بنی لیوی بعشائرهم وبیوت آبائهم»....

أقول:

فقد جاء فی هذه النصوص وغیرها أنّ اللَّه کلّم موسی عن هارون ووصف هارون وبنیه بالإمامة، وأمرهم بالقیام بشئون الإمامة ووظائفها...

وهذه الإمامة لم تکن مؤقتةً بوقتٍ بل کانت دائمةً غیر منقطعة أبداً.

ولمّا کان أمیر المؤمنین- علیه السلام- نازلًا منزلة هارون علیه السلام، فإنّ رتبة الإمامة ثابتة له فی حیاة الرسول وبعد وفاته- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- وکذا الحسنان من بعده، وأن علی الامة مراجعتهم فی جمیع الامور والإنصیاع لأوامرهم، وأن تقدّم الأجنبی علیهم فی أمر الإمامة حرام.

احتجاج الدهلوی بالعهدین ... ص: ۱۶۴

فإنْ قیل: إنّ الإستدلال بعبارت التوراة لإثبات إمامة الأمیر علیه السلام لیس فی محله، لوجود التحریف والتّبدیل فی التوراة، وسقوطها عن درجة الإعتبار لدی العلماء الکبار.

قلنا:

أولًا: إنّ (الدهلوی) إحتج بالتوراة فی العقیدة التاسعة، من باب النبوة، من کتابه (التحفة)، وکذا بالإنجیل والزّبور «۱» لإثبات أن نبیّنا صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مبعوث إلی الخلق کافّة ... فکما أن عبارات هذه الکتب

---

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۵

فی إثبات مطلبه حجة، کذلک هی حجة فی إثبات مطلبنا.

مؤیّدات الإمامیة فی التوراة کما نقل السنّة ... ص: ۱۶۵

وثانیاً: إنّ السبب الوحید لعدم قبول القوم تلک العبارات الدالّة علی الإمامة، هو کونها مؤیّدةً مذهب الإمامیة، وإلّا ففی التوراة وغیرها من الکتب السابقة عبارات أخری تؤیّد مذهب الإمامیة، نقلها الأعلام أهل السنّة ووافقوا علیها واستشهدوا بها ... فکما تلک مقبولة عندهم فکذا ما ذکرنا من العبارات ...

ومن العبارات المؤیّدة لمذهب الإمامیة الموجودة فی التوراة کما نقل أعلام السنّة.

ما ذکره الرازی (فی تفسیره)- فی تعداد البشارات بنبوّة نبیّنا الأکرم:

«الخامس- روی السّمان فی تفسیره، عن السفر الأول من التوراة: إن اللَّه تعالی أوحی إلی إبراهیم صلوات اللَّه علیه وقال: قد أجَبتُ دعاءک فی إسماعیل وبارکت علیه فکبرته وعظّمته جدّاً جدّاً، واجعله لُامة عظیمة، وسیلد اثنی عشر عظیماً، والإستدلال به: إنه لم یکن فی ولد إسماعیل من کان لُامّة عظیمة غیر نبیّنا محمد صلّی اللَّه علیه وسلّم».

وقال شهاب الدین القرافی المالکی «۱»: «الباب الرابع- فیما یدل من کتب القوم علی صحة دیننا ونبوّة نبیّنا علیه السلام، وأنهم لمخالفته کافرون، ولمعاندة اللَّه تعالی مبعدون عن رحمته، معارضةً لاستدلالاتهم بکتابنا علی صحة دینهم ... وأنا أذکر من البشائر الدالّة علی صحة دیننا

---

(۱) شهاب الدین أحمد بن إدریس، المتوفّی سنة ۶۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۶

خمسین بشارة:

البشارة الأولی- فی السفر الأول من التوراة، فی الفصل العاشر: قال اللَّه تعالی لإبراهیم علیه السلام: فی هذا العام یولد لک ولد اسمه إسحاق، فقال إبراهیم: لست إسماعیل، هذا یحیی بین یدیک بمجدک. فقال اللَّه تعالی: قد استجیب لک فی اسماعیل، إنی اباکه واعظّمه جدّاً جدّاً بما قد استجبت فیه، وأصیّره لُامة کثیرة، اعطیه شعباً جلیلًا، وسیلد اثنی عشر عظیماً» «... ۱».

وقال رحمة اللَّه الهندی: «البشارة الرابعة» فی الآیة العشرین، من الباب السابع عشر، سفر التکوین: وعد اللَّه فی حق إسماعیل علیه

السلام لأبراهيم عليه السلام فی الترجمة العربية المطبوعة سنة ۱۸۴۴ هكذا: وعلى إسماعيل استجيب لك هو ذا اباركه واكبره واكثّره جدّاً، فسيلد اثنى عشر رئيساً، وأجعله لشعبٍ كبير» «... ۲».

البشارة بالأئمة الاثنی عشر كما نقل السنة واعترفوا ... ص: ۱۶۶

ولا يخفى، أنّ ما جاء فی نقلهم عن التوراة من أنه سيلد إسماعيل اثنى عشر عظيماً، إنّما هو بشارة بالأئمة الاثنی عشر من أهل بيت النبی والعترة الطاهرة ... وهذا وإنْ لم يعترف ويصرّح به كلّهم، فقد جاء فی اعتراف بعضٍ منهم:

فقد قال العلامة جواد بن إبراهيم ساباط الحنفی: «وترجمته بالعربية:

وأمّا إسماعيل فإنی قد سمعت دعاءك له، وها أنا ذا قد باركت فيه وجعلته

---

(۱) الاجوبة الفاخرة عن الاسئلة الفاجرة- الباب الرابع.

(۲) اظهار الحق ۲/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۷

مثمراً، وساكثّره تكثيراً، وسيلد اثنى عشر ملكاً، وساصيّرهم امّةً عظيمة.

أقول: ذهب اليهود والنصارى إلى أن المراد بالملاك الاثنى عشر أولاد إسماعيل الاثنا عشر، وهو باطل، لأنهم لم يتملّكوا، ولم يدّعوا الملكيّة.

والحق: إنه فی شأن الأئمة الاثنی عشر، التی تعتقد الشيعة عصمتها، وسيأتی بيان ذلك فی ذكر المهدی، عجل اللَّه بظهوره» «۱».

وممّا جاء فی الكتب السابقة مؤيّداً لمذهب الإمامية: ما ذكره الشيخ جواد ساباط فی كتابه تحت عنوان «فيما يخص بمحمد وأولاده على الإجمال وما يخص مكة شرّفها اللَّه». فإنه أورد عبارةً من سفر رؤيا يوحنا وترجمها إلى العربية فقال:

«أقول: هذه سبعة براهين متواترة مترادفة، فی الإصحاح- ۲ و ۳- من رؤيا يوحنا بن زيدی، تدل دلالةً صريحةً على بعثة محمد صلّى اللَّه عليه وسلّم، وعلى نبوّته العامة، وقبلته الجديدة، وعلوّ درجته، تغافل النصارى عنها، وأوّلوها تأويلاتٍ ركيكة لا تستقيم على شيء منها حجة، ولا يثبت برهان».

ثم ذكر رؤيا يوحنا ... ثم قال:

«فاعلم: أن هذه الرّؤيا على ما يعتقده النصارى رؤيا رآها يوحنا عليه السلام، تشتمل على الأخبار التی حدثت فی العالم، من ارتفاع المسيح عليه السلام إلى بعثة محمد صلّى اللَّه عليه وسلّم، ومن وفاته إلى ظهور المهدی رضی اللَّه عنه، ومن وفاته إلى قيام الساعة. ولا شك فی أنها تدل على جميع ذلك، وأنها كلام اللَّه تعالى، لكنی لست بمطمئن الخاطر من

---

(۱) البراهين الساباطية فيما تستقيم به الملة المحمدية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۸

تحريفها، ومع ذلك لا شك أن أماكن الإستدلال فيها قائمة على دعائمها الأصلية، فمن جملة ذلك ... الموتة الثانية.

وهی عند النصارى عبارة من موت الإنسان فی الذنب، أی انهماكه فيه لا غير. وأما البعث فإنهم يعترفون بقيام جميع الناس عند ظهور المسيح، وبخلود أهل الجنة فی الجنة وأهل النار فی النار، ولم يتعرّضوا للبحث فی هذا المقام.

وعند اليهود عبارة عن الموتة التی لا تكون بعدها موتة ... وفيه ما فيه...

وعند المسلمين، أما أهل السنّة والجماعة، فالظاهر أنهم لا يعترفون بموتةٍ ثانية، ولم يذكروا إلّاالموتة الاولى والحياة الثانية، وبعدها يساق الذين آمنوا إلى الجنة والذين كفروا إلى النار، وقالوا: إن الاستثناء فی مثل «لا يذوقون فيها الموت إلّاالموتة الاولى» الدخان ۴۴: ۵۶ منقطع.

وأمّا الاماميّة فيقولون: إنه إذا ظهر المعدی- رضی اللَّه عنه- ونزل عيسی عليه السلام، يرجع حينئذٍ محمد صلّی اللَّه عليه وسلّم وعلی وفاطمة والحسنان- رضی اللَّه عنهم-، ويرجع معهم الأبرار والفجار، وتستقلّ لهم المملكة. واستدلّوا بآيات كثيرة منها قوله تعالى: «إنّا لننصر رسلنا والذين آمنوا فی الحياة الدنيا ويوم يقوم الأشهاد» غافر ۴۰: ۵۱ وقالوا: إنّ علی بن إبراهيم وسهل بن عبداللَّه، قد رويا عن الصادق رضی اللَّه عنه: إن يوم يقوم الأشهاد يوم رجعة محمد صلّی اللَّه عليه وسلّم. وبقوله تعالى: «ربّنا متّنا اثنتين وأحييتنا اثنتين» غافر ۴۰: ۱۱ وفيه بحث» «۱».

---

(۱) البراهين الساباطية. البرهان الأول من المقالة الثالثة من التبصرة الثالثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۹

فالموتة الثانية التی ذكرها يوحنا لا تنطبق إلّاعلی مذهب الإمامية وأما قوله: «وفيه بحث» فكلام مجمل، فإنْ أراد الإشكال فی مذهب الإمامية، ففی كلماته الآتية الخالية من هذا التشكيك كفاية...

وذكر جواد ساباط فی بيان الامور المستفادة من رؤيا يوحنا:

«ومنها- الحصاة البيضاء، وهی يدفعها عيسی أو روح القدس عليها السلام إلى المظفّر، وهو الذی يكون بعده، ولا يفهم ما كتب عليها إلّامن يأخذها، ولا شیء يشابه ذلك فی مذاهب أهل السنّة والجماعة. وذهب الإمامية إلى أنّ جبرئيل عليه السلام قد أعطى ذلك محمداً صلّی اللَّه عليه وسلّم، وهو دفعه إلى علی- رضی اللَّه عنه- وهلمّ جرّاً إلى الحسن بن علی رضی اللَّه عنه- وهو دفعها إلى المهدی».

وقال فی (البراهين الساباطيّة):

«قوله: المظفّر لا تضرّه الموتة الثانية، يريد به محمداً صلّی اللَّه عليه وسلّم، والموتة الثانية مرّ ذكرها فی مقدمة البحث».

وقال فی (البراهين الساباطية):

«قوله: واكتب إلى ملك كنيسة بيرغاموس، وهی بلد فی عرض ۳۹ درجة و ۲۰ دقيقة من الشمال، وطول ۴۰ درجة من الطول الجديد. قوله: هذا ما يقول ذو السيف الحاد إنی قد عرفت الخ. إشارة إلى حسن اعتقادهم وعدم انحرافهم عن دينه فی أوان الشبهات، إلّاأن بعضهم كانوا يستعملون الرياضات والطلاسم، مثل بلعام باعور، فمنع عن ذلك وجرحهم به، وبعضهم ببدع النيقود يمسيين، وهی إضافة إلى نيقود يمس وهو شماس دهری، فمنعهم عليه السلام عن اتّباع شبهاته، ونيقوديمس هذا ليس بنيقوديمس الذی ذكر فی ۳- ۱- من يوحنا، فإن ذلك كان من مقدسی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۰

النصاری رحمه اللَّه. ثم قال:

إن تركت هذين الأمرين، وسلكت فی سبيل الرشاد الذی أمرتك بسلوكه، وإلّا جئت وحاربتك بسيف فمی. قال بعض النصاری: إنه يريد بسيف فمه سيف اللَّه أبيه، فعلى هذا التقرير يكون المراد به عليّاً- رضی اللَّه عنه- لأنه هو سيف اللَّه الذی قاتل مشركیاليهود والنصاری».

وقال فی (البراهين الساباطية):

«قوله: إنّی ساطعم المظفّر من المن المكتوم. يريد به محمداً صلّی اللَّه عليه وسلّم. والمن المكتوم هو علم النبوّة، والمن هو ما كان ينزل

من الظلّ علی الأشجار لبنی إسرائیل فی بریّة فار.

واعطیه حصاة بیضاء، اختلف النصاری فی تأویلها ... والحق ما ذهب إلیه الإمامیة فی مقدمة هذا البحث».

وقال فی (البراهین الساباطیة):

«وقال بعض أهل التحقیق: هذه حصاة نزل بها آدم علیه السلام، وأعطاها عند وفاته شیئاً- علیه السلام-، ولم تزل تنتقل من ید إلی ید، حتی أتت إلی عیسی- علیه السلام-، ومنه إلی محمد صلّی اللَّه علیه وسلّم، ولا شک أنّ محمداً إمّا أن یکون قد دفعها إلی علی- رضی اللَّه عنه- أو سیدفعها إلی المهدی، لا سبیل إلی الثانی، لأن علمائنا لم یعترفوا بالرجعة، وإنما هی من خصائص مذهب الإمامیة، فیکون قد فوّضها إلی علی- رضی اللَّه عنه- وهذا ممّا یؤیّد مذهبهم».

وقال فی (البراهین الساباطیة):

«قوله: واکتب إلی ملک منیسة لاذیة ... وساجلس المظفر معی علی کرسیّ، تأکید لرجعة محمد صلّی اللَّه علیه وسلّم زمان ظهور المهدی-

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۱

رضی اللَّه عنه- وتأیید لما یزعمه الإمامیّة»....

وقال فی (البراهین الساباطیة):

وقال فی (البراهین الساباطیة) بعد نقل عبارة من الفصل الحادی عشر من سفر أشعیا:

«وترجمته بالعربیّة: وستخرج من قبل الآسی عصی، وینبت من عروفه غصن، وستسقرّ علیه روح الرب، أعنی روح الحکمة والمعرفة، وروح الشوی والعدل وروح العلم وخشیة اللَّه، ونجعله ذا فکرةٍ وقّادة، مستقیماً فی خشیة الرب، فلا یقضی بمحاباة الوجوه، ولا یدین بمجرّد السمع.

أقول: أوّل الیهود هذا فی شأن مسیحهم، والنصاری فی حق إلههم، فقال الیهود: إن آسی اسم أبی داود، والمسیح لا یکون إلّامن أولاد داود، فیکون هو المنصوص علیه، وقد ذکرت منع صغری هذا القیاس فیما قبل فتذکّره.

وقال النّصاری: إن المراد به عیسی بن مریم- علیه السلام-، لأنه هو المسیح الذی یجب أن یکون من أولاد داود.

واجیب: بأنّ صفاته أعم من صفات النبی، ولا قرینة لقیام الخاص مقام العام.

فیکون المنصوص علیه هو المدی- رضی اگ عنه- بعینه، لصریح قوله: ولا- یدین بمجرّد السمع، لأن المسلمین أجمعوا علی أنه- رضی اللَّه عنه- لا- یحکم بمجرد السمع والظاهر، بل لا یلاحظ إلّاالباطن، ولم یتّفق ذلک لأحدٍ من الأنبیاء والأوصیاء، أفلاتری قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: من قال لا إله إلّااللَّه حقن ماله ودمه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۲

إذا علمت ذلک فاعلم: أن لفظة أسی فی العبرانی مرادفة للوجود، فیکون من قبیل استعمال العلة فی مقام المعلول، إذ لا یمکن أن یکون للوجود الحقیقی أصل، فیکون المراد محمداً، لقوله: لولاک لما خلقت الأفلاک.

وقد اختلف المسلمون فی المهدی، فقال أصحابنا من أهل السنّة والجماعة: إنه رجل من أولاد فاطمة، یکون اسمه محمداً واسم أبیه عبداللَّه، واسم امه آمنة. وقال الإمامیّون: بل إنه م ح م دین الحسن العسکری- رضی اللَّه عنه- وکان قد تولّد سنة ۲۵۵ من فتاةٍ للحسن العسکری، اسمها نرجس، فی سرّ من رآی، زمن المعتمد، ثم غاب سنة، ثم ظهر ثم غاب، وهی الغیبة الکبری، ولا یؤوب بعدها إلا إذا شاء اللَّه تعالی.

ولمّا کان قولهم أقرب لتناول هذا النص، وکان غرضی الذب عن ملّة محمد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- مع قطع النظر عن التعصب فی المذهب- ذکرت لک مطابقة ما یدّعیه الإمامیون مع هذا النص..

وقال فی (البراهين الساباطيهٔ) فیی البرهان الخامس، من المقالهٔ الثالثهٔ، بعد عبارةٍ عن سفر رؤيا يوحنا:

«وترجمته بالعربيـهٔ: فأخـذتنی الروح إلی جبلٍ عظيم شامخ، وأريتنی المدينهٔ العظيمهٔ أورشـليم المقدسهٔ، نازلهً من السـماء من عند اللَّه، وفيها مجد اللَّه، وضوءها كالحجر الكريم كحجر اليشم والبلّور، وكان لها سور عظيم عال، واثنا عشـر باباً، وعلی الأبواب اثنا عشر ملكاً، وكان قد كتب عليها أسماء أسباط بنی إسرائيل الاثنی عشر.

أقول: لا تأويل لهذا النص بحيث أن يدل علی غير مكهٔ شرّفها اللَّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۳

تعالی، والمراد بمجـد اللَّه بعثته محمـداً صـلّی اللَّه عليه وسـلّم فيها، والضوء عبارهٔ عن الحجر الأسود، وتشبيهه باليشم والبلّور إشارهٔ إلی صحيح الروايات التی وردت فی أنه لما نزل كان أبيض، والمراد بالسور هو رب الجنود صلّی اللَّه عليه وسلّم.

والأبواب الاثنـا عشـر أولاده الأحـد عشـر وابن عمه علی، وهم: علی والحسن والحسـين وعلی ومحمـد وجعفر وموسـی وعلی ومحمد وعلی والحسن والقائم المهدی م ح م د- رضی اللَّه عنهم».…-

وقال فی (البراهين الساباطيهٔ) بعد عبارهٔ عن سفر الرؤيا:

«وترجمته بالعربيهٔ: والأبواب الاثنا عشر اثنا عشرهٔ لؤلؤهٔ، كل واحد من الأبواب كان من لؤلؤهٔ واحدهٔ، وساحهٔ المدينهٔ من الذهب الإبريز كالزجاج الشفاف.

أقول: هـذا بيـان لما قبله وصـفهٔ للأبواب، وكون كلّ باب من لؤلؤهٔ واحـدهٔ، فيه إشارهٔ إلی ما يـدّعيه الإماميّون من عصـمهٔ أئمّتهم، لأن اللؤلؤهٔ كرويّهٔ، ولا شك أنّ الشكل الكروی لا يمكن انثلابه، لأنه لا يباشر الأجاسم إلّا علی ملتقی نقطةٍ واحدهٔ…

قـوله: وساحـهٔ المدينـهٔ من الـذهب الإبريز كالزجـاج الشـفّاف، يريـد بـذلك أهـل ملّته صـلّی اللَّه عليه وسـلّم، لأنهم لا ينحرفون عن اعتقادهم، ولا ينصـرفون عن مـذهبهم فی حالهٔ العسـرهٔ. وأما الذين أغواهـم قسوس الإنكتاريين فمن الجهّال الذين لا معرفهٔ لهـم باصول دينهم، وهذا هو مصداق قوله صلّی اللَّه عليه وسلّم: أنا مدينهٔ العلم وعلی بابها».

وثالثاً: إن إمامهٔ هارون وأولاده من قبيل الفضائل والمناقب، والإستدلال بمناقب الأنبياء حسب نقل أهل الكتاب مثل الإستدلال بفضائل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۴

أهـل البيت حسب نقل النواصب، ولا ريب فی أنّه لا وجه لأنْ يقـدح فی الفضائل والمناقب التی يرويها النواصب لأهل البيت، بـدعوی عدم جواز الإعتماد علی نقلهم وروايتهم فی سائر الامور.

بعض أئمهٔ أهل السنّهٔ علی أن التحريف فی الكتب السابقهٔ ... ص: ۱۷۴

معنوی لا لفظی

ورابعـاً: إن مـذهب أسـاطين أهـل السـنّهٔ وأئمتهم: أن التحريف الواقع فی الكتب السابقـهٔ تحريف معنوی وليس بلفظی ... ومن غرائب الامور أنّ هذا هو مذهب البخاری ومختاره، فيكون إحتجاج الإماميهٔ بعبارات التوراهٔ من باب الإلزام قويّاً جدّاً وتامّاً بلا اشكال:

قال البخاری: «باب قول اللَّه: بل هو قرآن مجيـد* فی لوح محفوظ» البروج ۸۵: ۲۱ قال قتادهٔ: مكتوب يسطرون يخطّون فی ام الكتاب جملهٔ الكتاب، وأصله ما يلفظ ما يتكلّم من شیء إلّاكتب عليه.

وقـال ابن عبـاس: يكتب الخير والشـرّ. يحرّفون يزيلون، وليس أحـد يزيـل لفظ كتابٍ من كتب اللَّه عزّ وجل، ولكنهم يحرّفون يتأوّلونه علی غير تأويله» «۱».

قـال ابن حجر بشـرحه: «قوله: وليس أحـد يزيـل لفـظ كتـابٍ من كتب اللَّه تعـالی، ولكنّهم يحرفونه يتـأوّلونه من غير تـأويله. فی روايهٔ

الكشميهنى: على غير تأويله.

قال شيخنا ابن الملقّن فى شرحه: هذا الذى قاله أحد القولين فى

---

(۱) صحيح البخارى ۲۸۴– ۲۸۵.

تفسير هذه الآية، وهو مختاره أى البخارى، وقد صرّح كثير من أصحابنا بأنّ اليهود والنصارى بدّلوا التوراة والإنجيل، وفرّعوا على ذلك جواز امتهان أوراقهما، وهو يخالف ما قاله البخارى هنا. انتهى وهو كالصريح فى أن قوله: وليس احد إلى آخره، من كلام البخارى، ذيّل به تفسير ابن عباس، وهو يحتمل أنْ يكون بقيّة كلام ابن عباس فى تفسير الآية» «۱».

وقال العينى: «ثم شرعوا فى تحريفها وتبديلها كما قال اللَّه تعالى:

وإنّ منهم لفريقاً يلوون آل عمران ۳: ۷۸ الآية، فقد أخبر اللَّه تعالى أنّه يغيّرونها، ويأوّلونها، ويضعونها على غ ير مواضعها، وهذا مما لا خلاف فيه بين العلماء.

وأما تبديل ألفاظها فقال قائلون: إنها جميعاً بدّلت، وقال الآخرون: لم تبدّل، واحتجّوا بقوله تعالى: وكيف يحكّمونك وعندهم التوراة فيها حكم اللَّه المائدة ۵: ۴۳ ولكن هذا مشكل على ما يقوله كثير من المتكلمين وغيرهم: إنّ التوراة انقطع تواترها فى زمان بخت نصر، ولم يبق من يحفظها إلّاالعزيز عليه السلام، ثم العزيز كان نبيّاً فهو معصوم، والرواية إلى المعصوم تكفى، اللهم إلّاأن يقال: لم تتواتر إليه، لكن بعده زكريا ويحيى وعيسى– عليهم السلام– كلّهم كانوا متمسّكين بالتوراة، فلو لم تكن صحيحة معمولة لما اعتمدوا عليها وهم أنبياء معصومون.

والقول بأنّ التبديل وقع فى معانيها لا فى ألفاظها، حكاه البخارى عن ابن عباس فى آخر كتابه الصحيح، وحكاه فخر الدين الرازى عن أكثر المفسرين والمتكلّمين» «۲».

---

(۱) فتح البارى فى شرح صحيح البخارى ۱۳/ ۶۴۰.

(۲) عقد الجمان– فل فى تحريف أهل الكتاب.

وقال الرازى بتفسير: إن الذين يكتمون البقرة ۲: ۱۷۲ «المسألة الثالثة: إختلفوا فى كيفية الكتمان، فالمروى عن ابن عباس أنهم كانوا محرفين يحرّفون ظاهر التوراة والإنجيل، وعند المتكلمين هذا ممتنع، لأنهما كانا كتابين بلغا فى الشهرة والتواتر إلى حيث يتعذّر ذلك فيهما، بل كانوا يكتمون التأويل» «۱».

وقال بتفسير: من الذين هادوا يحرّفون الكلم النساء ۴: ۴۶: «فإن قيل: كيف يمكن هذا فى الكتاب الذى بلغت آحاد حروفه وكلماته مبلغ التواتر المشهور فى الشرق والغرب؟

قلنا: لعله يقال: القوم كانوا قليلين، والعلماء بالكتاب كانوا فى غاية القلّة فقدروا على هذا التحريف.

والثانى: إن المراد بالتحريف إلقاء الشبه الباطلة والتأويلات الفاسدة، وصرف اللفظ من معناه الحق إلى معنى باطل بوجوه الحيل اللفظية، كما يفعله أهل البدعة فى زماننا هذا بالآيات المخالفة لمذهبهم. وهذا هو الأصح» «۲».

وقال السيوطى: «أخرج ابن المنذر، وابن أبى حاتم، عن وهب بن منبه قال: إن التوراة والإنجيل كما أنزلهما اللَّه، لم يغيَّر منهما حرف، ولكنهم يضلّون بالتحريف والتأويل، والكتب كانوا يكتبونها من عند أنفسهم ويقولون هو من عند اللَّه ال عمران ۳: ۷۸ فأمّا كتب اللَّه فإنها محفوظة لا تحوّل» «۳».

(۱) تفسیر الرازی ۵/ ۲۹.

(۲) تفسیر الرازی ۱۰/ ۱۲۲.

(۳) الدر المنثور ۲/ ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۷

وقال المقبلی- فی (الأبحاث المسددهٔ)-: «قوله: «وإنّا له لحافظون» الحجر ۱۵: ۹ فی الکشاف: إنه ردّ لاستهزائهم بقوله: یا أیها الذی نزّل علیه الذکر الحجر ۱۵: ۶ أی نزل به جبرئیل علیه السلام محفوظاً عن الشیاطین، حتی بلغ إلیک.

ثم إن صاحب الکشاف أدخل فی الحفظ حفظه عن التحریف. وقال صاحب الإنتصاف: یحتمل أن المراد حفظه من الإختلاف، کقوله تعالی: ولو کان من عند غیر اللّه لوجدوا فیه اختلافاً کثیراً النساء ۴: ۸۲.

واعلم أن هذا مطلق یصدق علی کلّ وجه، وعلی أقل ما یحصل به معنی الحافظ، فالعدول إلی تعیین التعمیم أو التخصیص بلا دلیل، تحکم.

ثم قد فرّعوا علی صیانته من التحریف اختصاصه، وأنه قد دخل ذلک فی سائر کتب اللّه تعالی، ولیس لهم علی ذلک دلیل قطعی، بل ولا ظنّی، والصیانهٔ من التحریف تحصل بتوفّر الدواعی علی نقله، وسائر کتب اللّه تعالی مساویهٔ له فی ذلک، بل هی أولی، لوجود الأشیاء المتکاثرهٔ فی کل عصر، بخلافها الیوم. هذا إنْ ارید الجملهٔ وعمدهٔ التفاصیل.

وإنْ ارید أدقّ دیقیق، کرفعه وخفضه ونصبه وزیادهٔ حرف مدٍّ مثلًا ونقصه، فلا تتم الحراسهٔ عن ذلک، وکیف، وهذه القراآت قد کثرت کثرهً کثرهً، لا سیّما علی من یقبل ما یسمّونه الشاذ، ولا نسلّم أن العادهٔ تقضی بحفظه عن ذلک.

وأمّا دعواهم علی سائر کتب اللّه تعالی أنها محرّفهٔ عموماً، اجترأ علیها کثیر من مفرّعهٔ الشافعیهٔ، بأنّه لا یجوز الإستنجاء بالتوراهٔ والإنجیل، أو کثیراً کما یزعم کثیر، فلا دلیل لهم علیه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۸

وکلّما ورد فی تحریف أهل الکتاب، فهو إمّا عائد إلی المعنی کما هو واقع فی القرآن، یحرّفه الآن کل مبتدع علی هواه، وإمّا أنْ یکتبو کتاباً ویقولون هو من عند اللّه وما هو من عند اللّه. وسواء أفردوها أو أدخلها أحدهم فی الأسفار تلبیساً بلا شیوع، لأن شیوع ذلک محال، لما ذکرنا من توفّر الدواعی علی الحفظ.

وعلی کل تقدیر، فأصل کتب اللّه تعالی معروفهٔ محفوظهٔ، کما صرح به خبر ابن عباس وغیره»....

وقال محمد بن إسماعیل الأمیر- فی ذیله- تبعاً للمقبلی-: «الذی یظهر لنا أن تحریف نسخ التوراهٔ والإنجیل بتبدیل ألفاظها ونقوش کتابتها بعید جدّاً، کما قررناه وقرّره المؤلّف ... بل التوارهٔ والإنجیل- أی نسخها- سالمهٔ عن التغییر لألفاظها، کیف؟ وقد أمر اللّه بالحکم بما فیهما»....

تصریحات ائمّتهم بإمامهٔ هارون واولاده ... ص: ۱۷۸

وخامساً: إنّه قد صرّح کبار أئمآهٔ أهل السنّهٔ ومحققیهم بإمامهٔ هارون وأولاده ووصایاتهم ... وممّن صرّح بذلک ونصّ علیه بالإضافهٔ إلی من تقدّم منهم:

البغوی ...: «فلما قطع موسی ببنی إسرائیل البحر جعلت الحبورهٔ لهارون وهی ریاسهٔ المذبح، فکان بنو إسرائیل یأتون بهدیهم إلی هارون فیضعه علی المذبح، فتنزل نار من السماء فتأکله.

فوجد قارون من ذلك فی نفسه، وأتی موسی فقال: یا موسی لك الرسالة ولهارون الحبورة، ولست فی شیء من ذلك وأنا أقرأ التوراة؟ لا صبر لی علی هذا.

فقال له موسی: ما أنا جعلتها فی هارون بل اللّه جعلها له.

فقال قارون: واللّه لا اصدّقك حتی ترینی بیانه.

فجمع موسی رؤوس بنی إسرائیل فقال: هاتوا عصیّکم، فحزمها وألقها فی قبته التی کان یعبد اللّه فیها، فجعلوا یحرسون عصیّهم حتی أصبحوا، فأصبحت عصا هارون قد اهتزّ لها ورق أخضر، وکانت من شجر اللوز.

فقال موسی: یا قارون، تری هذا؟

فقال قارون: واللّه ما هذا بأعجب ممّا تصنع من السحر.

واعتزل قارون موسی بأتباعه».

ذکر ذلك بتفسیر قوله تعالی: إنّ قارون کان من قوم موسی فبغی علیهم» «۱»

.وکذا ذکر بتفسیر الآیة کلّ من الزمخشری فی (الکشاف) وأبی السعود فی (إرشاد العقل السلیم)، والخطیب الشربینی فی (السراج المنیر).

وکذا ذکره کلّ من الثعلبی والعینی فی قصص موسی علیه السلام من کتابیهما (العرائس) و (وعقد الجمان).

وفی تاریخ أبی الفدا وابن الوردی: «وبعد یوشع قام بتدبیرهم فینحاس ابن العیزار بن هارون بن عمران، وکالب بن یوفنا. وکان فینحاس هو الإمام وکان کالب یحکم بینهم» «۲».

وفیهما أیضاً ولایة عالی الکاهن، وکان رجلًا صالحاً من أحفاد

---

(۱) القصص ۲۸: ۷۶.

(۲) المختصر فی أخبار البشر، تتمّة المختصر فی أخبار البشر. ذکر یوشع ۱/ ۲۱.

هارون. والکاهن معناه الإمام «۱».

والخلاصة:

لقد ثبت إمامة هارن وأولاده ... وإذا ثبتت، ثبتت إمامة الأمیر والحسنین علیهم السلام ... لأدلّة عموم المنزلة ...

ولا أقل من حمل الحدیث علی المنازل المشهورة، ومن أبرزها الإمامة بلا کلام ... وإلّا لزم حمل الحدیث علی التشبیه الناقص، وهو خلاف الدین کما ذکر (الدهلوی ...)

لکنْ لا بد من حمل الحدیث علی عموم المنزلة، کما ستعرف فی الدلیل الثالث ...

---

(۱) المختصر فی أخبار البشر ۱/ ۲۳.

«۳» حدیث المنزلة من الأحادیث القدسیّة ... ص: ۱۸۱

وقد نزل علی النبی عند ولادة الحسنین ... ص: ۱۸۱

إنّ حدیث المنزلة من الأحادیث القدسیّة، نزل به جبرئیل علیه السلام علی النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، عند ولادة الإمام الحسن علیه السلام، وعند ولادة الإمام الحسین علیه السلام...

وقد روی خبر ذلک جماعة من أکابر أهل السنّة ... ومنهم:

۱- عبد الملک بن محمّد الواعظ الخرکوشی.

۲- أحمد بن عبداللَّه المحبّ الطبری.

۳- شهاب الدین بن شمس الدین الودلت آبادی.

۴- الحسین بن محمّد الدیاربکری.

روایة الخرکوشی فی شرف النبوة ... ص: ۱۸۱

قال ملک العلماء شهاب الدین الدولت آبادی الهندی:

«الجولة السادسة عشر- فی عزّة أولاد فاطمة- علیها السلام- بأسمائهم من اللَّه تعالی:

وفی شرف النبوّة: روی جابر بن عبداللَّه: لمّا ولدت فاطمة الحسن قالت لعلی: سمّه.

قال: ما لی أنْ أسبق من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۲

ثم قالت للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم ما قاله علی رضی اللَّه عنه.

فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: مالی أن أسبق من اللَّه عز وجل.

فأوحی اللَّه تعالی إلی جبرئیل علیه السلام: إنه ولد لمحمدٍ ابنٌ، فاهبط إلیه وهنّئه وقل له:

إنّ علیّاً منک بمنزلة هارون من موسی، فسمّه باسم ابن هارون.

فهبط جبرئیل، وهنّأ عن اللَّه اللَّه تعالی ثم قال: إن اللَّه یأمرک أنْ تسمّیه باسم ابن هارون.

قال: وما کان اسمه؟

قال: شبر.

قال: لسانی عربی.

قال: فسمّه الحسن.

فلما ولد الحسین علیه السلام أوحی اللَّه تعالی إلی جبرئیل: أنه ولد لمحمد ابن. فاهبط إلیه وهنّئه وقل له:

إن علیّاً منک بمنزلة هارون من موسی، فسمّه باسم ابن هارون.

فهبط جبرئیل وهنّأ من اللَّه تعالی ثم قال: إن اللَّه یأمرک أنْ تسمیه باسم ابن هارون.

قال: وما کان اسمه؟

قال: شبیر.

فقال: لسانی عربی.

قال: فسمّه الحسین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۳

فسمّاه الحسین» «۱».

فهذا الخبر رواه الدولت آبادی، عن شرف النبوة، ثم ترجمه إلی الفارسیة. وستأتی ترجمة الدولت آبادی.

ترجمة أبی سعد الخرکوشی ... ص: ۱۸۳

والخرکوشی صاحب کتاب (شرف النبوة)- الذی ذکره کاشف الظنون بعنوان (شرف المصطفی) ووصف مؤلفه بالحافظ، وذکره مرةً أخری بعنوان (شرف النبوّة)- من مشاهیر حفّاظ القوم:

قال السمعانی: «الخرکوشی ... سکة بنیسابور کبیرة، کان بها جماعة من الشماهیر، مثل أبی سعد عبد الملک بن ابی عثمان بن محمّد بن إبراهیم الخرکوشی الزاهد الواعظ، أحد المشهورین بأعمال البر والخبر، وکان علماً زاهداً فاضلًا، رحل إلی العراق والحجاز ودیار مصر، وادرک العلماء والشیوخ وصنّف التصانیف المفیدة...

روی عنه: أبو محمّد الحسن بن محمّد الخلّال، والحاکم أبو عبداللَّه الحافظ، وأبو القاسم الأزهری، وعبد العزیز بن علی الأزجی، وأبو القاسم التنوخی، وجماعة سواهم، آخرهم أبو بکر أحمد بن علی بن خلف الشیرازی.

تفقّه فی حداثة السن، وتزهّد وجالس الزهاد المجرّدین، إلی أن جعله اللَّه خلفاً لجماعة من تقدّمه من العبّاد المجتهدین، والزهّاد الفائقین،

---

(۱) هدایة السعداء، الهدایة (۹) الجلوة (۶).

وتفقّه للشافعی علی أبی الحسن الماسرجسی، وسمع بالعراق بعد السبعین والثلاثمائة، ثم خرج إلی الحجاز، وجاور حرم اللَّه وأمنه مکة، صحب به العبّاد الصالحین، وسمع الحدیث من أهلها والواردین، وانصرف إلی نیسابور، ولزم منزله وبذل النفس والمال للمستورین من الغرباء، والفقراء المنقطع بهم ... وکانت وفاته فی سنة فقال: ما کنت لأسبق باسمه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

ثم أخبر النبی فقال: ما کنت لأسبق باسمه ربی عزوجل.

فأوحی اللَّه جلّ جلاله إلی جبرائیل إنه قد ولد»....

إلی آخر الحدیث کما تقدم «۱».

روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۸۴

ورواه أحمد بن عبداللَّه المحب الطبری- وهو من مشاهیر حفّاظهم- حیث قال: «عن أسماء بنت عمیس قالت: قبلت فاطمة بالحسن- رضی اللَّه عنه- فجاء النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وقال: یا أسماء، هلمّی ابنی، فدفعته إلیه فی خرقةٍ صفراء، فألقاها عنه قائلًا: ألم أعهد إلیکنَّ أنْ لا تلفّوا مولود بخرقة صفراء! فلفته بخرقة بیضاء، فأخذه وأذّن فی اذنه الیمنی وأقام فی الیسری، ثم قال لعلی- رضی اللَّه عنه-:

أیّ شیء سمّیت ابنی؟

قال: ما کنت لأسبقک بذلک.

---

(۱) وسیلة المتعبدین إلی متابعة سید المرسلین ۵/ ۲۲۵.

فقال: ولا أنا سابق ربی به.

فهبط جبرئیل- علیه السلام- وقال: یا محمّد، إن ربک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی...

خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۱».

روایة القاضی الدیاربکری ... ص: ۱۸۵

ورواه القاضی حسین بن محمّد الدیاربکری المالکی فی تاریخه الذی ذکره کاشف الظنون بقوله: «خمیس فی أحوال النفس النفیس فی السیر، للقاضی حسین بن محمّد الدیاربکری المالکی نزیل مکة المکرمة، المتوفی بها فی حدود سنة ۹۶۶. وهو کتاب مشهور»....

رواه عن أسماء بنت عمیس ... باللفظ المتقدم ... وقال فی آخره:

«خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۲».

الخبر فی صحیفة الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۱۸۵

وقد عرفت من روایة المحبّ الطبری، والقاضی الدیاربکری: أن هذا الخبر خرّجه سیّدنا الإمام الرضا علیه السلام ... ولا یخفی کفایة روایة هذا الإمام المعصوم بنص النبی الأکرم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم کما فی (فصل الخطاب) و (الإیضاح) وغیرهما.

---

(۱) ذخائر العقبی بمناقب ذوی القربی: ۲۰۹.

(۲) تاریخ الخمیس ۱/ ۴۱۷- ۴۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۶

إذن، لا ینکر هذا الحدیث إلّاناصب معاند.

ولا بأس بإیراده من نفس الصحیفة المبارکة، بروایة أبی القاسم عبداللَّه بن أحمد بن عامر الطائی، عن أبیه، عن الإمام الرضا علیه السلام، بإسناده عن علی ابن الحسین- علیهما السلام- قال:

«حدّثنی أسماء بنت عمیس قالت: قبلت جدّتک فاطمة علیها السلام بالحسن والحسین، فلمّا ولد الحسن جاء النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- فقال: یا أسماء هاتی ابنی، فدفعته إلیه فی خرقة صفراء، فرمی بها النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- وقال: یا أسماء ألم أعهد إلیکم أنْ لا تلفّوا المولود فی خرقة صفراء، فلففته فی خرقة بیضاء ودفعه إلیه، فأذّن فی اذنه الیمنی وأقام فی الیسری.

ثم قال لعلی علیه السلام: بأیّ شیء سمّیت ابنی هذا؟

قال علی علیه السلام: ما کنت لأسبقک باسمه یا رسول اللَّه، وقد کنت احبّ أنْ أسمّیه حرباً.

فقال النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم-: وأنا لا أسبق باسمه ربّی عزوجل.

فهبط جبرئیل علیه السلام فقال: یا محمّد، العلیُّ الأعلی یقرؤک السلام ویقول: علی منک بمنزلة هارون من موسی ولا نبی بعدک، فسمّ ابنک هذا باسم ابن هارون.

فقال النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: وما اسم ابن هارون یا جبرئیل؟

فقال: شبّر.

فقال النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم-: لسانی عربی.

قال: سمّه الحسن.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۷

قالت أسماء: فسمّاه الحسن.

فلما كان يوم سابعة عقّ عنه النبی- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- بكبشين أملحين، فأعطى القابلة فخذ كبش، وحلق رأسه وتصدّق بوزن الشعر ورقاً، وطلی رأسه بالخلوق. ثم قال: يا أسماء الدم فعل الجاهلية.

قالت أسماء: فلما كان بعد حولٍ من مولد الحسن- عليه السلام- ولد الحسين (عليه السلام) فجاء النبی- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- فقال: يا أسماء هلمّی هاتی ابنی، فدفعته إليه فی خرقة بيضاء، فأذّن فی اذنه اليمنی وأقام فی اذنه اليسری، ووضعه فی حجره وبكی

قالت أسماء قلت: فداك أبی وامّی، ممّ بكاؤك؟

[قال: من ابنی هذا.

قلت: إنه ولد الساعة].

قال- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم-: يا أسماء تقتله الفئة الباغية من بعدی، لا أنالهم اللّه شفاعتی. ثم قال: يا أسماء لا تخبری فاطمة، فإنها حديثه عهد بولادة.

ثم قال صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لعلی: بأیّ شیء سمّيت ابنی هذا؟

قال عليه السلام: ما كنت لأسبقك باسمه يا رسول اللّه، وقد كنت احبّ أن اسمّيه حرباً.

فقال رسول اللّه: ما كنت لأسبق باسمه ربی عزّوجلّ.

فأتاه جبرئيل عليه السلام فقال: الجبّار يقرأ عليك السلام ويقول: سمّه باسم ابن هارون.

قال عليه السلام: وما اسم ابن هارون؟

قال: شبير.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۸

فقال صلّی اللّه علیه وآله: لسانی عربی.

قال: سمّه حسين.

فسمّاه الحسين.

ثم عقّ عنه يوم سابعه بكبشين أملحين، وحلق رأسه وتصدّق بوزن شعره ورقاً، وطلی رأسه بالخلوق وقال: الدم فعل الجاهلية، وأعطی القابلة فخذ كبش» «۱».

أقول:

فلو أنَّ أحداً نظراً فی هذا الخبر- المتّفق عليه- بعين الإنصاف، لم يتردّد فی أنَّ المراد من حديث المنزلة إثبات جميع منازل هارون لأمير المؤمنين عليهما السلام، بحيث أنّ المشابهة الكاملة بينهما اقتضت تساويهما فی جميع الامور حتی فی تسمية الأبناء ... إذن، فهو مثله فی الأعلمية والأكرمية، وفی العصمة، وفی وجوب الطّاعة والإنقياد له...

فالحديث يدل علی أفضليّة الإمام عليه السلام، والمكابرات كلها باطلة، فكيف بزعم بعض النواصب اللئام من أنه يدل علی نقصٍ فيه- والعياذ باللّه من هذا الكلام...

الخبر عن الصحيفة فی عدّة من الكتب بلفظٍ مختصر ... ص: ۱۸۸

هذا، وكما روی الخبر عن الصحيفة الرضوية باللفظ الكامل فی بعض

(۱) صحیفة الإمام الرضا علیه السلام: ۶۶ ح ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۹

مصادر القوم کما عرفت، فهو مرویّ عنها فی جملة من الکتب الاخری بصورةٍ مختصرة:

ففی (الریاض النصرة): «ذکر إخبار جبرئیل عن اللَّه تعالی بأنَّ علیّاً من النبی بمنزلة هارون من موسی: عن أسماء بنت عمیس قالت: هبط جبرئیل علیه السلام علی النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- فقال: یا محمّد إن ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک. خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۱».

وفی (ذخائر العقبی): «وعنها قالت: هبط جبرئیل- علیه السلام- علی النبی وقال: یا محمّد، إنّ ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی، لکن لا نبی بعدک. خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۲».

وفی (توضیح الدلائل): «وعنها، قالت: هبط جبرئیل علی النبی علیهما الصلاة والسلام وقال: یا محمّد، إنّ ربک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک. أخرجه الإمام علی بن موسی الرضا فی مسنده» «۳».

وعلی کلّ حال، فلیس فی الحدیث أیّ شیء یدّعی قرینیّته لصرف لفظه عن الدلالة علی عموم المنزلة. والحمد للَّه.

---

(۱) الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۳/ ۱۱۹.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۲۰.

(۳) الإکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۰

«۴» دلالة الحدیث علی عصمة الإمام ... ص: ۱۹۰

بسبب عصمة هارون علیهما السلام ... ص: ۱۹۰

إنه لا- ریب فی عصمة هارون علیه السلام، وحینئذ فلا ریب فی عصمة مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، ومن الواضح عدم انعقاد الإمامة والخلافة لغیر المعصوم مع وجود المعصوم، فأمیر المؤمنین هو الخلیفة بعد الرسول، بحکم حدیث المنزلة والمشابهة بینه وبین هارون.

أمّا عصمة هارون علیه السلام، فلا ریب فیها کما أشرنا، وإلیها أشار المفسّرون بتفسیر الآیة: «واخلفنی فی قومی وأصلح» «۱» واللَّه أعلم» «۲».

ففی تفسیر الرازی: «فإنْ قیل: لمّا کان هارون نبیّاً، والنبی لا یفعل إلّا فالنبی لا یفعل إلّاالإصلاح» «۳».

وکذا فی تفسیر الخطیب الشربینی «۴».. وغیره.

وسواء حملنا الحدیث علی المنازل المشهورة، کما قال ولی اللَّه الدهلوی، أو حملناه علی المشابهة التامة الکاملة، کما قال بوجوب هذا الحمل ولده (الدهلوی)، فإنّ العصمة من اولی مدالیل هذا الحدیث

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) تفسیر الرازی ۱۴/ ۲۳۷.

(۳) تفسیر النیسابوری ۳/ ۳۱۴.

(۴) السراج المنیر فی تفسیر القرآن ۱/ ۵۱۲.

الشریف...

فتحصّل دلالهٔ الحدیث علی عصمهٔ الأمیر...

إستدلال بعضهم بالحدیث علی عصمهٔ الأمیر ... ص: ۱۹۱

بل لقد استدل المولوی نظام الدین بهذا الحدیث علی عصمهٔ الأمیر علیه الصّلاهٔ والسلام، ممّا یدل أنّ دلالته علیها أمر مسلّم مفروغ عنه.

فقد قال ما نصّه: «إفاضهٔ- قال الشیخ ابن همام فی فتح القدیر بعد ما أثبت عتق ام الولد وانعدام جواز بیعها، عن عدهٍ من الصحابهٔ- رضوان اللَّه تعالی علیهم- وبالأحادیث المرفوعهٔ استنتج ثبوت الإجماع علی بطلان البیع:

ومما یدل علی ثبوت ذلک الإجماع: ما أسنده عبد الرزاق، أنبأنا معمر، عن أیوب، عن ابن سیرین، عن عبیدهٔ السلمانی قال: سمعت علیّاً یقول: اجتمع رأیی ورأی عمر فی امّهات الأولاد أنْ لا یبعن، ثم رأیت بعدُ أنْ یبعن، فقلت له: فرأیک ورأی عمر فی الجماعهٔ أحبّ إلیّ من رأیک وحدک فی الفرقهٔ، فضحک علی- رضی اللَّه تعالی عنه-.

واعلم أن رجوع علی- رضی اللَّه تعالی عنه- یقتضی أنّه یری اشتراط انقراض العصر فی تقرر الإجماع، والمرجّح خلافه، ولیس یعجبنی أن لأمیر المؤمنین شأناً یبعد أتباعه أنْ یمیلوا إلی دلیل مرجوح ورأی مغسول ومذهب مرذول، فلو کان عدم الإشتراط أوضح لا کوضوح شمس النهار کیف یمیل هو إلیه؟ وقد قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. رواه الصحیحان. وقال رسول

اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- أنا دار الحکمهٔ وعلی بابها. رواه الترمذی.

فالإنقراض هو الحق.

لا یقال: إن الخلفاء الثلاثهٔ أبواب العلم، وقد حکم عمر بامتناع البیع، لأن غایهٔ ما فی الباب أنهما تعارضا، ثم المذهب أن أمیر المؤمنین عمر أفضل، وهو لا یقتضی أنْ یکون الأفضلیهٔ فی العلم أیضاً، وقد ثبت أنه دار الحکمهٔ فالحکمهٔ حکمه» «۱».

فی هذا الکلام دلالهٔ علی العصمهٔ من وجوه:

منها: إستدلاله بحدیث المنزلهٔ علی أنَّ الإمام علیه السلام لا یکون منه المیل إلی رأی باطل ودلیل مرجوح ومذهب مرذول ... وهذا هو العصمهٔ، إذ یدل امتناع المیل إلی ذلک علی امتناع اختیاره بالأولویّهٔ القطعیّهٔ.

ومنها: إنّ استدلاله بحدیث دار الحکمهٔ فی المقام دلیلٌ علی أن هذا الحدیث یدل علی عصمته علیه السلام.

ومنها: قوله «فالإنقراض هو الحق» فإنه صریح فی دوران الحق مدار میل الإمام علیه السلام ... وهذا هو العصمهٔ.

ومنها: قوله: «الحکمهٔ حکمه» لأنّ معناه أنّ کل ما حکم به الإمام علیه السلام فهو الحکمهٔ وعین الحق والصّواب ... وهذا هو العصمهٔ.

ترجمهٔ نظام الدین السّهالوی ... ص: ۱۹۲

وهذا طرف من ترجمهٔ المولوی نظام الدین وفضائله:

(۱) الصبح الصادق فی شرح المنار- مبحث الإجماع.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۳

۱- قال السید آزاد البلجرامی: «الملّا نظام الدین بن الملا قطب الدین الشهید السهالوی المتقدم ذکره، هو عالم خبیر وفاضل نحریر، سار فی قصبات الفورب، واکتسب الفنون الدرسیهٔ من علماء الزمان، وختم تحصیله فی حوزهٔ درس الشیخ غلام نقشبند الکهنوی المذکور فی الأعلی وأخذ عنه بقیّهٔ الکتب، وقرأ علی یده فاتحهٔ الفراغ، وأقام بلکهنو، وطوی مسافهٔ عمره فی شغل التدریس والتصنیف، وانتهت إلیه ریاسهٔ العلم فی الفورب، ولبس الخرقهٔ عن الشیخ عبدالرزاق الهانسوی المتوفی سنهٔ ۱۱۳۶، وأخذ الفیوض الکثیرهٔ عن السید إسماعیل البلکرامی المتوفی سنهٔ ۱۱۶۴، وهو من أجلّ خلفاء الشیخ عبد الرزاق المذکور.

وأنا دخلت لکهنو فی التاسع عشر من ذی الحجهٔ سنهٔ ۱۱۴۸، واجتمعت بالملّا نظام الدین، فوجدته علی طریقهٔ السلف الصّالحین، وکان یلمع من جبینه نور التقدیس.

توفی فی التاسع من جمادی الاولی سنهٔ ۱۱۶۱.

ومن تواليفه: حاشیهٔ علی شرح هدایهٔ الحکمهٔ لصدر الدین الشیرازی، وشرح علی مسلّم الثبوت فی اصول الفقه للملّا محبّ اللَّه البهاری المتقدم ذکره» «۱».

۲- وقال القنوجی- فی (أبجد العلوم)-: «ملا نظام الدین بن ملا قطب الدین السهالوی، کان فاضلًا جیّداً، عارفاً بالفنون الدرسیهٔ والعلوم العقلیهٔ والنقلیهٔ، وانتهت إلیه ریاسهٔ العلم فی بورب. قال السید آزاد:

اجتمعت به فوجدته»....

---

(۱) سبحهٔ المرجان: ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۴

۳- وقال عبد الحی الکهنوی: «الشیخ الإمام العالم الکبیر، العلّامهٔ الشهیر، صاحب العلوم والفنون، وغیث الإفادهٔ الهتون، العالم بالربع المسکون، أستاذ الأساتذهٔ، وإمام الجهابذهٔ، الشیخ نظام الدین، الذی تفرَّد بعلومه وأخذ لواءها بیده، لم یکن له نظیر فی زمانه فی الأصول والمنطق والکلام.

وکان مع تبحّره فی العلوم وسعهٔ نظره علی أقاویل القدماء، عارفاً کبیراً زاهداً مجاهداً شدید التعبّد عمیم الأخلاق حسن التواضع، کثیر المواساهٔ بالناس.

ومن مصنّفاته شرحان علی مسلّم الثبوت للقاضی محبّ اللَّه الأطول والطویل، وشرح له علی منار الأصول.

وأمّا تلامذته فهم کثیرون.

توفی یوم الأربعاء، لثمان خلون من جمادی الاولی، سنهٔ ۱۱۶۱» «۱».

---

(۱) نزهة النواظر ۶/ ۳۸۳- ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۵

«۵» حدیث: «أمر موسی أنْ لا یسکن مسجده ... إلّا هارون ... وإنّ علیاً منی بمنزلهٔ هارون من موسی ... ولا یحلُّ مسجدی لأحدٍ إلّاعلی»... ...ص: ۱۹۵

هذا فی حدیث طویلٍ عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلم، یتضمّن أمره بسدّ أبواب أبی بکر وعمر وعثمان وغیرهم، وقوله لأمیر

المؤمنین علیه السلام: «اسکن طاهراً مطهّراً»، فَنَفَس ذلک رجالٌ علی علی، فقام صلّی اللّه علیه وآله وسلم خطیباً فقال...

رواه الفقیه المحدّث أبو الحسن علی بن محمّد ابن المغازلی الواسطی الشافعی بطوله ... وفی آخره:

«ونفس ذلک رجال علی علی، فوجدوا فی أنفسهم، وتبیّن فضله علیهم وعلی غیرهم من أصحاب النبیّ- صلّی اللّه علیه وسلّم-، فبلغ ذلک النبی صلّی اللّه علیه وسلم، فقام خطیباً فقال:

إنّ رجالًا یجدون فی أنفسهم فیّ أنی أسکنت علیّاً فی المسجد.

واللّه ما أخرجتهم ولا أسکنته.

إن اللّه عزّوجلّ أوحی إلی موسی وأخیه أنْ «تبوّءا لقومکما بمصر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۶

بیوتاً واجعلوا بیوتکم قبلةً وأقیموا الصلاة» «۱»

.وأمر موسی أنْ لا یسکن مسجده، ولا ینکح فیه، ولا یدخله، إلّا هارون وذریّته.

وإنّ علیّاً منّی بمنزلة هارون من موسی، وهو أخی دون أهلی، ولا یحلّ مسجدی لأحدٍ ینکح فیه النساء إلّاعلی وذریّته.

فمن ساءه فههنا، وأومی بیده إلی الشام» «۲».

وهذا الحدیث نص قاطع علی أن حدیث المنزلة یقتضی حصول جمیع ما حصل لهارون من المزایا والمناقب والأوصاف لسیّدنا ومولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، ویوجب تقدّمه وترجیحه وتفضیله علی من سواه من أصحاب رسول اللّه.

وأیضاً: حصول جمیع ما کان حاصلًا لذریّهٔ هارون، لذریة مولانا أمیر المؤمنین علیهم وعلیه الصلاة والسلام.

فهل یجوز حمل حدیث المنزلة علی ما یتنافی مع مقصود من «ما ینطق عن الهوی* إنْ هو إلّاوحی یوحی»؟ «۳»

.وواضح: أنه لو کان المراد من التشبیه فی الحدیث بین هارون والأمیر هو الخلافة الموقّتة المنقطعة، لم یکن هذا الحدیث دلیلًا لتخصیصه علیه السلام بالإسکان فی المسجد وغیر ذلک، وتقدیمه علی غیره من الصّحابة؟

وبالجملة، فإنّ دلالة هذا الحدیث علی عموم المنزلة تامّة، وإنْ کان

---

(۱) یونس ۱۰: ۸۷.

(۲) المناقب لابن المغازلی ۲۲۷.

(۳) النجم ۵۳: ۴۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۷

دلالته علی العصمة أبلغ وأوکد، لصریح قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم:

«اسکن طاهراً ومطهّراً ...» ولا ریب فی أنّ هذه الصفة فیه هی السبب فی اختصاصه بالسکن فی المسجد، وإذا اختصَّ به السکن فالصّفة مختصّة به ... وتکون دلالة هذه الصّفة علی العصمة واضحة.

وأیضاً: یثبت بهذا الحدیث- صدراً وذیلًا- أفضلیّته علیه السلام من الخلفاء الثلاثة ... وهذا صدر الحدیث:

«عن حذیفة بن أسید الغفاری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم- لمّا قدم أصحاب النبی المدینة، لم یکن لهم بیوت یبیتون فیها، فکانوا یبیتون فی المسجد، فقال لهم النبی: - لا تبیتوا فی المسجد فتحتلموا.

ثم إنّ القوم بنوا بیوتاً حول المسجد، وجعلوا أبوابها إلی المسجد.

وإنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بعث إلیهم معاذ بن جبل، فنادی أبا بکر فقال: إن رسول اللّه یأمرک أنْ تخرج من المسجد. فقال: سمعاً وطاعةً. وسدّ بابنه وخرج من المسجد. ثم أرسل إلی عمر فقال: إنّ رسول اللّه یأمرک أنْ تسدّ بابک الذی فی المسجد وتخرج منه.

فقال: سمعاً وطاعة، فسدّ بابه وخرج من مسجد اللّه ورسوله، غير أنْ رغب إلى اللّه فی خوخة فی المسجد، فأبلغه معاذ ما قال عمر، ثم أرسل إلى عثمان- وعنده رقية- فقال: سمعاً وطاعةً، فسدّ بابه وخرج من المسجد».

وأيضاً: ما جاء فی الحديث من قوله: «وتبيّن فضله عليهم وعلى غيرهم» صريح فی الأفضلية.

وبالجملة، دلالته على أفضليّته عليه السلام منهم من وجوه ... حتى أنّهم لمّا وجدوا فی أنفسهم، أنكر النبی صلّى اللّه عليه وآله وسلّم عليهم ما أبدوه، وردّ عليهم الردّ القاطع، وبيّن لهم أن الذی فعله لم يكن إلّاأمراً من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۸

اللّه سبحانه، كما كان من أمر موسى بالنسبة إلى هارون وذريّته ... حتى قال فی آخر كلامه: «فمن شاء فههنا» وأومى بيده إلى الشام ...أی الخروج من بلد الإسلام إلى مسكن الكفّار...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۹

«۶» يا على يحلّ لک فی المسجد ما يحلّ لی، ألا ترضى أن تكون منی بمنزلة هارون من موسى ... ص: ۱۹۹

وفی حديثٍ آخر إنه قال صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لأمير المؤمنين عليه السلام.

«تعال يا علی، إنّه يحلّ لک فی المسجد ما يحل لی، ألا ترضى أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوّة»، وإليک نصّ الحديث مسنداً، يرويه الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم، حيث يقول:

«أخبرنا صمصام الأئمة أبو عفّان عثمان بن أحمد الصرّام الخوارزمی بخوارزم، أخبرنا عماد الدين أبو بكر محمّد بن الحسن النسفی، حدّثنا أبو القاسم ميمون بن علی الميمونی، حدّثنا الشيخ أبو محمّد إسماعيل بن الحسين بن علی، حدّثنی أبو نصر أحمد بن سهل الفقيه، حدّثنا أبو الحسن علی بن الحسن بن عبدة، حدّثنا إبراهيم بن سلام المكی حدّثنا عبد العزيز بن محمّد، عن حزام بن عثمان، عن ابن جابر، عن جابر بن عبداللّه رضی اللّه عنه أنه قال:

جاءنا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وآله- ونحن مضطجعون فی المسجد، وفی يده عسيب رطب، قال: ترقدون فی المسجد!! فأجفلنا وأجفل علی معنا. فقال النبی صلّى اللّه عليه وسلّم:

تعال يا علی، إنه يحلّ لک فی المسجد ما يحلّ لی، ألا ترضى أنْ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۰

تكون منّی بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوّة؟ والذی نفسی بيده، إنک لذائد عن حوضی يوم القيامة، تذود عنه رجالًا كما يذاد البعير الضالّ عن الماء، بعصىً لک من عوسج، كأنّی أنظر إلى مقامک من حوضی» «۱».

أقول:

قوله- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم-: «ألا ترضى» ... بعد قوله: «إنه يحلّ لک» ... بمنزلة التعليل للحكم المذكور، وإنّه لم يحل له ذلک إلّا لكونه منه بمنزلة هارون من موسى.. فالحديث- حديث المنزلة- يدل على مقامٍ شامخ اختص به دون سائر الأصحاب، فكان الأفضل والمقدّم على جميعهم.

كما يدل على عصمته عليه السلام، كما كان هارون عليه السلام معصوماً.

وقوله صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فی هذا الحديث «والذی نفسی بيده» ... دليل آخر على أفضلية علی عليه الصلاة والسلام ... وذكر هذه الفضيلة فی سياق الفضيلة السّابقة شاهد على المماثلة بينهما فی الدّلالة على الأفضليّة.

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۰۹ رقم ۱۱۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۱

«۷» حدیث «إن اللّه أوحی إلی موسی أنْ أتخذ مسجداً طاهراً» «لا یسکنه إلّاهو وابنا هارون» «وإنّ اللّه أوحی إلیّ أنْ أتّخذ مسجداً طاهراً» «لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی ...» ص: ۲۰۱

قال الحافظ السمهودی:

«أسند ابن زبالهٔ. ویحیی من طریقه:

عن رجل من أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- قال: بینما الناس جلوس فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، إذ خرج مناد فنادی: یا أیّها الناس؛ سدّوا أبوابکم. فتحسحس الناس لذلک، ولم یقم أحد! ثم خرج الثانیهٔ فقال: یا أیها الناس، سدّوا أبوابکم. فلم یقم أحد! فقال الناس: ما أراد بهذا؟! فخرج فقال: أیها الناس سدّوا أبوابکم قبل أنْ ینزل العذاب. فخرج الناس مبادرین، وخرج حمزهٔ بن عبد المطّلب یجرّ کساءه حین نادی سدّوا أبوابکم- قال: ولکلّ رجلٍ منهم باب إلی المسجد، أبو بکر وعمر وعثمان وغیرهم- وجاء علی حتی قام علی رأس رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- فقال رسول اللّه: ما یعمّک، إرجع إلی رحلک. ولم یأمره بالسدّ.

فقالوا: سدّ أبوابنا وترک باب علی وهو أحدّثنا. فقال بعضهم: ترکه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۲

لقرابته. فقالوا: حمزهٔ أقرب منه وأخوه من الرضاعهٔ وعمّه. وقال بعضهم:

ترکه من أجل ابنته.

فبلغ ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فخرج إلیهم- بعد ثالثهٔ- فحمد اللّه وأثنی علیه محمّراً وجهه، وکان إذا غضب احمرّ- عرف فی وجهه- ثم قال:

أما بعد ذلکم، فإنّ اللّه أوحی إلی موسی أنْ اتّخذ مسجداً طاهراً، لا یسکنه إلّاهو وهارون وابنا هارون شبر وشبیراً. وإنّ اللّه أوحی إلیّ أنْ أتّخذ مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی حسن وحسین، وقد قدمت المدینهٔ واتّخذت بها مسجداً، وما أردت التحوّل إلیه حتی امرت، وما أعلم إلّا ما علّمت، وما أصنع إلّاما امرت، فخرجت علی ناقتی، فلقینی الأنصار یقولون: یا رسول اللّه إنزل علینا، فقلت: خلّوا الناقهٔ فإنها مأمورهٔ، حتی نزلت حیث برکت. واللّه ما أنا سددت الأبواب، وما أنا فتحتها، وما أنا أسکنت علیّاً، ولکن اللّه أسکنه» «۱».

ورواه الشیخ إبراهیم الوصّابی باللّفظ المتقدم عن تاریخ محمّد بن الحسن بن زبالهٔ ... فی کتابه (الإکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفاء) الذی نص فی خطبته علی کون أخبار کتابه معتبرهً بقوله ...: «سألنی بعض إخوان الصّفا من أهل الصدق والوفا ... أنْ أجمع له تألیفاً من الأحادیث النبویّهٔ، التی هی عن الثقات الأثبات مرویهٔ، فی فضل الصحابهٔ- رضی اللّه تعالی عنهم- سیّما الأربعهٔ الخلفاء، ثم من سواهم من الصحابهٔ، علی ما ورد فی فضلهم خصوصاً وعموماً، وفضل محبّیهم وذمّ مبغضیهم، لیتّضح به أنّ

---

(۱) وفاء الوفاء بأخبار دار المصطفی: ۴۷۸- ۴۷۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۳

محبّتهم واقتفاء آثارهم من أزکی القرب وأفضل الأعمال، وأن المقتدین بهم علی هدی من ربهم ومبغضیهم فی غمرات الضلال، فیظهر الحقّ علی الباطل فیدمغه فإذا هو زاهق، فیحصل بذلک لقلوب السنّهٔ والجماعهٔ حائدون، ولنص الکتاب والسنّهٔ معاندون همّاً وحزناً وغیظاً وأسفاً...

فجمعت هذا الکتاب فی شرف مناقبهم وعظیم قدرهم علوّ مراتبهم وتدوین بعض ما روی فی فضلهم، ولبیان ما ذکر من عمیم مفاخرهم من کتب عدیدهٔ علی وجه الإختصار وحذف السند».…

أقول:

وفی الحدیث المذکور تشبیه أمیر المؤمنین وولدیه بهارون وولدیه، فی الإختصاص بسکنی المسجد الطاهر، وأن هذا من اللَّه سبحانه وبوحی منه، فالتشبیه الذی فی حدیث المنزلهٔ منزّل علی هذا الإختصاص، لأنّ الحدیث یفسّر بعضه بعضاً- کما فی (فتح الباری) وغیره- وإذا کان حدیث المنزلهٔ یفید هذا الإختصاص، فهو من أدلّهٔ الأفضلیهٔ المطلقهٔ لأمیر المؤمنین، والأفضلیهٔ تدل علی الأحقیهٔ بالخلافهٔ والإمامهٔ بلا فصل کما فی (منهاج السنّهٔ) و (إزالهٔ الخفاء) و (قرهٔ العینین) وغیرها من کتب أهل السنّهٔ والجماعهٔ.

وأیضاً، یدل الحدیث علی اختصاص الطهارهٔ بعلی وفاطمهٔ والحسنین، وما هذه الطهارهٔ إلّاالعصمهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۴

حدیث «۸» «إن موسی سأل ربه أنْ یطهّر مسجده بهارون» «وأنا سألت ربی أنْ یطهّر مسجدی بک ...» ص: ۲۰۴

روی الحافظ أبو نعیم فی کتاب (فضائل الصحابهٔ) قائلًا:

«حدّثنا یحیی بن الفرج، أنا أبو منصور محمّد بن محمّد بن عبد العزیز العکبری، أنا أبو أحمد بن عبداللَّه بن محمّد الفوزی، ثنا جعفر بن محمّد الخواص، ثنا الحسن بن عبداللَّه الأبزازی، ثنا إبراهیم بن سعید، عن المأمون، عن الرشید، عن المهدی، عن المنصور، عن أبیه، عن أبیه عن ابن عباس قال:

قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لعلی: إنّ موسی سأل ربّه أنْ یطهّر مسجده لهارون وذریّته، وإنّی سألت اللَّه أن یطهّر مسجدی لک ولذریّتک من بعدک.

ثم أرسل إلی أبی بکر أنْ سدّ بابک، فاسترجع وقال: سمعاً وطاعهٔ.

فسدّ بابه ثم إلی عمر کذلک، ثم صعد المنبر فقال: ما أنا سددت أبوابکم ولا فتحت باب علی، ولکن اللَّه سدّ أبوابکم وفتح باب علی».

وروی إبراهیم بن عبداللَّه الیمنی الوصابی فی (الإکتفاء):

«عن علی بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه- قال: أخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بیدی فقال: إن موسی سأل ربّه أن یطهّر مسجده بهارون،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۵

وأنا سألت ربی أن یطهّر مسجدی بک.

ثم أرسل إلی أبی بکر أنْ سدّ بابک، فاسترجع ثم قال: سمعاً وطاعهً، فسدّ بابه. ثم أرسل إلی عمر بمثل ذلک، ثم أرسل إلی عبّاس بمثل ذلک.

ثم قال رسول اللَّه ما أنا سددت أبوابکم وفتحت باب علی، ولکنّ اللَّه فتح باب علی وسدّ أبوابکم.

أخرجه الإمام الحافظ أبو حامد أحمد البزار فی مسنده» «۱».

أقول:

فإنّ هذه المشابهة دخیلهٔ فی المراد من حدیث المنزلهٔ، ولیس حدیث المنزلهٔ لإفادهٔ النیابهٔ المنقطعهٔ الموقّتهٔ کما زعم المتأوّلون، کما أن الحدیث دلیل علی مقام منیع وفضل عظیم، لا علی منقصهٍ وعیب کما زعم الأعور وابن تیمیهٔ.

وعلی الجملهٔ، فالحدیث یدل علی الأفضلیهٔ والطهارهٔ والعصمهٔ...

بکلّ وضوح وظهور، وبذلک تسقط مزاعم المعاندین الذین لم یجعل اللَّه لهم من نور...

---

(۱) انظر مسند البزار ۲/ ۱۴۴ ح ۵۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۶

حدیث «۹» «إن اللَّه أوحی إلی موسی ... وإنّ اللَّه أوحی إلیَّ» «أن أبنی مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی ...» ص: ۲۰۶

وهذا حدیث آخر وقعت فیه المشابهة بین هارون وابنیه وبین أمیر المؤمنین وابنیه، فی حصر سکنی المسجد بهم ... رواه ابن المغازلی بقوله:

«قوله علیه السلام: إنّ اللَّه أوحی إلی موسی أنْ ابن لی مسجداً الحدیث. أخبرنا أحمد بن محمّد إجازة، قال حدّثنا عمر بن شوذب، حدّثنا أحمد بن عیسی بن الهیثم، حدّثنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبة، حدّثنا إبراهیم بن محمّد بن میمون، حدّثنا علی بن عیّاش، عن الحارث بن حصیرة، عن عدی بن ثابت، قال:

خرج رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله- إلی المسجد فقال: إنّ اللَّه أوحی إلی نبیّه موسی أن ابن لی مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّاموسی وهارون وابنا هارون، وإن اللَّه أوحی إلیّ أنْ أبنی مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی» «۱».

قال: «قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ اللَّه عزّوجلّ أوحی إلی موسی علیه السلام الحدیث.

---

(۱) المناقب لابن المغازلی: ۲۲۵ رقم ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۷

وبإسناده قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله: إنّ اللَّه عزّوجلّ أوحی إلی موسی علیه السلام أن ابن مسجداً طاهراً لا یکون فیه غیر موسی وهارون وابنی هارون شبر وشبیر، وإنّ اللَّه أمرنی أن أبنی مسجداً طاهراً لا یکون فیه غیری وغیر أخی علی وغیر ابنیَّ الحسن والحسین علهیم السلام» «۱».

أقول:

وهذا حدیث آخر ... ویستفاد منه دخل هذا التشبیه فی المراد من حدیث المنزلة، ودلالته علی الأفضلیة ومساواته مع النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی الطهارة والعصمة والأفضلیة ... واضحة ... کما یدل علی عصمة الحسنین وطهارتهما کالنبی الطاهر.

وقد رواه أبو سعد الخرکوشی أیضاً کما فی (توضیح الدلائل):

«عن سعد بن أبی وقاص رضی اللَّه تعالی عنه فی حدیث طویل، وکان مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی المسجد، فنودی فینا: ألا لیخرج مَن فی المسجد إلّارسول اللَّه وإلّا علی، فخرجنا بأجمعنا، فلمّا أصحبنا أتاه عمّه فقال: یا رسول اللَّه! أخرجت أعمامک وأصحابک، وأسکنت هذا الغلام! فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: وما أنا أمرت بإخراجکم وإسکان هذا الغلام. وروی أنّ رسول اللَّه قال: إنّ اللَّه عزّوجلّ أمر موسی بن عمران صلوات اللَّه علیه أنْ یبنی مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّا هو وهارون وابنا هارون شبر وشبیر. وإنّ اللَّه جلَّ جلاله قد أمرنی أنْ ابنی

---

(۱) المناقب لابن المغازلی: ۲۵۳ رقم ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۸

مسجداً لا یسکنه إلّاأنا وعلی والحسن والحسین، سدّوا هذه الأبواب إلّا باب علی.

وفی خبر آخر: ان النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: سدّوا هذه الأبواب إلّاباب علی. ثم قال: سدّوا قبل أن ینزل العذاب. فخرج الناس مبادرین وخرج حمزهٔ- رضی اللَّه تعالی عنه- یجرّ قطیفهً له حمراء وعیناه تذرقان ویبکی ویقول: یا رسول اللَّه أخرجت عمّک وأسکنت ابن عمّک! فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: ما أنا أخرجتک ولا أنا أسکنته، ولکنّ اللَّه عزّوجلّ أسکنه.

وروی أن بعض الصحابهٔ- رضی اللَّه عنهم- قال لرسول اللَّه: یا رسول اللَّه، دع کوّهٔ حتی أنظر إلیک منها حین تغدو وحی تروح. فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا واللَّه ولا مثل ثقب الإبرهٔ.

روی الثلاثهٔ أبو سعد فی شرف النبوّهٔ».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۹

«۱۰» «إن اللَّه أمر موسی وهارون ... أنْ لا یبیت فی مسجدهما جنب» «ولا یقربوا فیه النساء إلّاهارون وذریّته» «... ولا یحلّ لأحدٍ ... إلّاعلیّ وذریّته ...» ص: ۲۰۹

وهذا الحدیث رواه الحافظ السیوطی بقوله:

«أخرج ابن عساکر عن أبی رافع رضی اللَّه عنه: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم خطب فقال: إن اللَّه أمر موسی وهارون أنْ یتبوّءا لقومهما بیوتاً، وأمرهما أنْ لا یبیت فی مسجدهما جنب، ولا یقربوا فیه النساء، إلّاهارون وذریّته، ولا یحلّ لأحدٍ أنْ یقرب النساء فی مسجدی هذا ولا یبیت فیه جنب إلّاعلی وذریّته» «۱».

أقول:

وهذا نصّ فی اختصاص هذا الحکم الدالّ علی العصمهٔ والطهارهٔ فی هذه الامهٔ بعلی وذریّته، کما کان لهارون وذریّته فی امّهٔ موسی ...فلمّا یقول النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «علی منّی بمنزلهٔ هارون من موسی» یرید إثبات هذه الفضائل العالیهٔ والمناقب الکریمهٔ لعلی علیه السلام، کما کانت ثابتهٔ لهارون علیه السلام، ویرید أن یُعلمه بأنّ شأنه فی هذه الامّهٔ

---

(۱) الدر المنثور ۴/ ۳۸۳ سورهٔ یونس آیهٔ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۰

شأن هارون فی امه موسی من جمیع الجهات، وبالنظر إلی کلّ الکمالات والفضائل والخصائص.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۱

«۱۱» صیاح النخلهٔ لمّا مرّ بها المصطفی والمرتضی «هذا موسی وأخوه هارون ...» ص: ۲۱۱

روی الخطیب الخوارزمی المکّی الحنفی قائلًا:

«أخبرنی شهردار هذه إجازهٔ: أخبرنا أبی شیرویه بن شهردار الدیلمی، أخبرنا أبو الفضل أحمد بن الحسن بن خیرون الباقلانی الأمین فیما أجاز لی، أخبرنا أبو علی الحسن بن الحسین بن دوما ببغداد، أخبرنا أحمد بن نصر بن عبداللَّه بن الفتح الذارع بالنهروان، حدّثنا صدقهٔ بن موسی بن تمیم بن ربیعهٔ أبو العباس، حدّثنا أبی، حدّثنا الرضا، عن أبیه موسی بن جعفر، عن أبیه جعفر بن محمّد، عن أبیه محمّد بن علی، عن أبیه علی بن الحسین، عن أبیه الحسین بن علی بن أبی طالب عن أبیه علی علیه السلام قال:

خرجت مع رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله- ذات یوم نمشی فی طرقات المدینهٔ، إذ مررنا بنخلٍ من نخلها، فصاحت نخلهٔ، فصاحت نخلهٔ باخری: هذا النبی المصطفی وعلی المرتضی. ثم جزناها فصاحت ثانیهٔ بثالثهٔ: هذا موسی وأخوه هارون، ثم جزناها فَصاحت ثالثهٔ برابعهٔ: هذا نوح وإبراهیم، ثم جزناها فصاحت رابعهٔ بخامسهٔ: هذا محمّد سید النبیین وهذا علی سید الوصیین. فتبسّم النبی- صلّی اللَّه

علیه وآله- ثم قال: یا علی إنّما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۲

سمّی نخل المدینهٔ صیحانیّاً لأنه صاح بفضلی وفضلک» «۱».

ورواه أسعد بن إبراهیم الإربلی فی (أربعینه) الـذی هو بطریق شیخه الحافظ عمر بن الحسین المعروف بابن دحیهٔ عن الثقات ... کما صرّح فی خطبهٔ کتابه ... قال:

«الحدیث السادس- یرفعه إلی جابر قال: سمعت علیّاً یقول لجماعهٍ من الصحابهٔ: أتدرون لم سمّی الصّیحانی صیحانیّاً؟ قلنا: اللهم لا. قال:

خرجت أنا ورسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فلمّا وصلنا إلی الحدائق صاحت نخلهٔ بنخلهٍ: هذا النبی المصطفی وذاک علی المرتضی، ثم صاحت ثالثهٔ برابعهٔ: هذا کموسی وهذا کهارون» «... ۲».

ورواه محمّد بن یوسف الکنجی بسنده إلی أبی الحسن بن دوما بسنده کما تقدم ... قال: «أخبرنا الحافظ أبو محمّد عبدالرحمن بن أبی الفهم البلدانی بدمشق، أخبرنا عبد المنعم الحرّانی ببغداد، أخبرنا أبو علی بن نبهان، أخبرنا أبو الحسن بن الحسین بن العباس بن الفضل بن دوما، أخبرنا أبو بکر أحمد بن نصر بن عبداللَّه الذارع بنهروان...

قلت: هکذا ذکره الذارع فی مسنده» «۳».

أقول:

فی هذا الحدیث دلالهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بلا فصل

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۳۱۲ رقم ۳۱۳.

(۲) الأربعین للاربلی: ۳۲۴. مصورهٔ ضمن المجموع الرائق.

(۳) کفایهٔ الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۳

من وجوه، کما فی تشبیهه بهارون- مع تشبیه النبیّ بموسی بصورهٍ مطلقهٔ- دلالهٔ علی أنّ التنزیل فی حدیث المنزلهٔ هو بالنسبهٔ إلی عموم منازل هارون علیه السلام.

وبالجملهٔ، ففی هذا الحدیث تشبیه أمیر المؤمنین علیه السلام بإبراهیم وبهارون، ووصف له ب «سید الوصیین» بعد وصف النبی صلّی اللَّه علیه وآله ب «سیّد النبیین».

وقد روی الحدیث جماعهٔ من أعلام السنهٔ وفیه وصفه ب «سید الأولیاء أبو الأئمهٔ الطاهرین» وب «سیف اللَّه ...» وممّن رواه الحافظ السمهودی قال:

«وأنواع تمر المدینهٔ کثیرهٔ استقصیناها فی الأصل الأول، فبلغت مائهٔ وبضعاً وثلاثین نوعاً. منها: الصیحانی. وفی (فضل أهل البیت) لابن المؤید الحموی، عن جابر رضی اللَّه عنه قال: کنت مع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یوماً فی بعض حیطان المدینهٔ، وید علی فی یده، قال: فمررنا بنخلٍ، فصاح النخل: هذا محمّد سید الأنبیاء وهذا علی سید الأولیاء أبو الأئمهٔ الطاهرین. ثم مررنا بنخلٍ فصاح النخل: هذا محمّد رسول اللَّه وهذا علی سیف اللَّه. فالتفت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی علی فقال له: سمّه الصیحانی، فسمّی من ذلک الیوم الصیحانی. فکان هذا سبب تسمیهٔ هذا النوع بذلک، إذ المراد نخل ذلک الحائط» «۱».

ورواه الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (جذب القلوب)، وحسام الدین السهارنفوی فی (المرافض) عن (جذب القلوب).

وهو بهذا اللفظ دلیل آخر علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام.

(۱) خلاصة الوفا، الفصل الخامس، فی ترابها وثمرها.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۴

«۱۲» کلمة «إلّا أنّه لا نبیَّ بَعدی ...» ص: ۲۱۴

إنّ قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی حدیث المنزلة: «إلّا أنه لا نبی بعدی» یدل دلالة واضحة علی أنّه لو کان بعده نبی لکان علیّاً علیه السلام ... فیکون مفاد الحدیث دلیلًا علی العصمة والأفضلیة، ضرورة اشتراط العصمة والأفضلیة فی النبی.

وممّن صرّح بدلالة هذه الکلمة علی المعنی المذکور هو الشیخ علی القاری، حیث قال فی شرحه:

«فیه إیماء إلی أنّه لو کان بعده نبی لکان علیّاً» «۱».

والشیخ علی القاری من کبار العلماء المحقّقین فی الحدیث عندهم، مشهور بالتحقیق والتنقیح بینهم ... کما لا یخفی علی من راجع ترجمته فی (خلاصة الأثر) وغیرها ...، وقد اعتمد المتأخّرون عنه علی کلماته فی شرحه علی المشکاة، وفی غیره من کتبه، وقد نصّ غیر واحدٍ منهم علی اعتبار خصوص کتابه (المرقاة)، أنّ کاشف الظنون قد وصفه بالعظمة.

(۱) المرقاة فی شرح المشکاة ۱۰/ ۴۵۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۵

«۱۳» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم «ولو کان لکنته ...» ص: ۲۱۵

اشارة

وبالإضافة إلی دلالة «إلّا أنه لا نبی بعدی» علی أنه لو کان بعده نبی لکان علیّاً ... نجد التّنصیص منه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی هذا المعنی فی بعض ألفاظ حدیث المنزلة...

وهذا اللفظ رواه الحافظ الخطیب البغدادی بسنده عن جابر عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

قال الحافظ ابن عساکر: «وأمّا ما روی عن جابر بن عبداللَّه، فأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم وأبو الحسن علی بن أحمد، قالا: نا أبو منصور بن زریق، أنا أبو بکر الخطیب، أخبرنی أبو القاسم الأزهری، نا یوسف بن عمر القواس، والمعافی بن زکریا الجریری، قالا: نا ابن أبی الأزهر.

ح قال: وأنا الحسن بن علی الجوهری، أنا أحمد بن إبراهیم، نا أبو بکر بن أبی الأزهر، نا أبو کریب محمّد بن العلاء، نا إسماعیل بن صبیح، نا أبو أویس، نا محمّد بن المنکدر، نا جابر، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی ولو کان لکنته.

قال الخطیب: قوله: ولو کان لکنته، زیادة لا نعلم رواها إلّاابن أبی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۶

الأزهر» «۱».

وقال الحافظ السیوطی فی خاتمة کتابه (بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین والنحاة):

«هذا باب فی أحادیث منتقاة من الطبقات الکبری، عنَّ لنا أن نختم بها هذا المختصر، لیکون المسک ختامه والکلم الطیب تمامه».

وقد جاء فيه:

«وبه إليه (أى بالإسناد إلى الخطيب البغدادى):

أنبأنا أبو القاسم الأزهرى، حدّثنا المعافى بن زكريّا، حدّثنا ابن أبى الأزهر، حدّثنا أبو كريب محمّد بن العلاء، حدّثنا محمّد بن إسماعيل بن صبيح، حدّثنا أبو أويس، حدّثنا محمّد بن المنكدر، حدّثنا جابر قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى ولو كان لكنته» «۲».

أقول:

هذا الحديث الذى أورده السّيوطى الحافظ المعروف، عن الخطيب البغدادى، الحافظ المشهور، الغنى عن الوصف والثناء والتعريف، المترجم له بآيات المدح والإطراء الفائقة عن الحصر والحد فى (الأنساب) و (وفيات الأعيان) و (تذكرة الحفاظ) و (سير أعلام النبلاء) و (طبقات الشافعية) و (الكامل فى التاريخ) و (المختصر فى أخبار البشر) و (مرآة الجنان)

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۷۶.

(۲) بغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة ۲/ ۴۱۴ رقم ۴۷.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۷

وغيرها...

هذا الحديث نصٌّ صريح فى عصمة أمير المؤمنين عليه السلام وأفضليّته وفى غير ذلك مما يشترط ويعتبر فى كلّ نبى من الأنبياء، وإنّما المانع عن نيله تلك المرتبة ختم النبوّة بمحمد صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وليس عن ذلك مانع آخر، وإلّا كان الكلام مستهجناً منكراً، ولم يكن فرق بين أمير المؤمنين وبين أدنى الناس ... والعياذ باللَّه ... فلا يتوهمنّ أحد أن هذا الكلام من النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم من قبيل تعليق المحال بالمحال، وأنّه لا يدل على استحقاق الإمام للنوبة كى يثبت به عصمته وأفضليته عمّن سواه...

هذا، ولو جاز ذلك وصحّ لما وضعوا فى حق عمر أنه قال: «لو كان بعدى نبى لكان عمر» وللزم تجويز: لو كان بعده نبى لكان أبا جهل أو أبا لهب! وهل يصدر هذا إلّامن سيصلى ناراً ذات لهب؟! وعلى الجملة، فلا ريب فى أنّه كما أنّ موانع النبوة مثل سبق الكفر وعدم العصمة وفقدان الأفضلية من الكل غير مفقودة فى عمر، كذلك هى موجودة فى أبى جهل وأبى لهب، فلو جاز إثبات النبوة لعمر على تقدير عدم اختتام النبوة جاز إثباتها لأبى لهب وأبى جهل وأمثالهما...

وأيضاً، لو كان قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «ولو كان لكنته» غير دالٍ على جواز النبوّة للأمير على تقدير عدم اختتامها، بل كان من قبيل تعليق المحال بالمحال، لَما دلَّ إلّاعلى استحالة النبوة له ... لكن بيان استحالة النبوة له لا يفيد فضيلةً له، والحال أن النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى مقام بيان فضله عليه الصلاة والسلام ... فالقرينة المقامية مانعة قطعياً عن التوهّم المذكور.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۸

إحتجاجهم بالحديث الموضوع: لو كان بعدى نبى لكان عمر ... ص: ۲۱۸

وأيضاً، يبطل التوهّم المذكور باستدلال القوم بالحديث الموضوع فى حق عمر: «لو كان بعدى نبى لكان عمر» واحتجاجهم على الأفضلية لعمر بن الخطاب ... كالتفتازانى القائل فى (تهذيب الكلام):

«والأفضلية بترتيب الخلافة، أمّا إجمالًا، فلأنّ اتّفاق أكثر العلماء على ذلك يشعر بوجود دليل لهم عليه، وأمّا تفصيلًا، فلقوله تعالى: «وسيجنّبها الأتقى الذى يؤتى ماله يتزكّى» «۱»

وهو أبو بكر. ولقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: واللَّه ما طلعت الشمس ولا غربت بعد النبيّين والمرسلين على أحدٍ أفضل من أبى بكر. ولقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: خير امتى أبو بكر ثم عمر. وقال: لو كان بعدى نبى لكان عمر».

فهذا الحديث- عند التفتازانى- يدل على الأفضلية، ولو كان من باب تعليق المحال بالمحال، فمن أين الدلالة على ذلك؟

و (كالدهلوى) الذى احتج بهذا الحديث وعارض به حديث «أنا مدينهٔ العلم وعلى بابها» حيث جعله دالّاً على وجدان عمر شرطاً من شروط الخلافهٔ- وهو العلم- على الوجه الأتم «۲ ...» فإنّ هذه الدلالهٔ إنّما تكون إذا لم يكن المراد منه من تعليق المحال بالمحال.

وكالشريفى صاحب (النواقض) حيث قال: «ولو أنصف المسلمون علموا أنّ إسلام جلّهم كان ببركهٔ عمر، وهو تلك النعمهٔ الجليلهٔ العظيمهٔ

---

(۱) الليل ۹۲: ۱۷.

(۲) التحفهٔ الاثنا عشريهٔ: ۲۱۲.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۹

التى تفوق النعم. ولهذا قال النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى شأنه: لو كان بعدى نبى لكان عمر بن الخطاب نبيّاً».

هذا، وممّا يدل على صدور حديث المنزلهٔ لإفادهٔ استجماع أمير المؤمنين عليه السلام لكلّ شرائط النبوهٔ، وعلى سقوط التوهّم المذكور: كلام الحافظ ابن حجر فيما قاله عمر فى حق معاذ بن جبل ... وهذا نصه:

«قال عياض: اشتراط كون الإمام قرشيّاً مذهب العلماء كافهٔ، وقد عدّوها فى مسائل الإجماع، ولم ينقل عن أحدٍ من السلف فيها خلاف، وكذلك من بعدهم فى جميع الامصار. قال: ولا اعتداد بقول الخوارج ومن وافقهم من المعتزلهٔ، لما فيه من مخالفهٔ المسلمين.

قلت: ويحتاج من نقل الإجماع إلى تأويل ما جاء عن عمر فى ذلك، فقد أخرج أحمد عن عمر بسندٍ رجاله ثقات أنه قال: إنْ أدركنى أجلى وأبو عبيدهٔ حى استخلفته. فذكر الحديث وفيه: فإنْ أدركنى أجلى وقد مات أبو عبيدهٔ استخلفت معاذ بن جبل. الحديث ومعاذ بن جبل أنصَارى، ولا نسب له فى قريش.

فيحتمل أنْ يقال: لعلّ الإجماع انعقد بعد عمر على اشتراط أنْ يكون الخليفهٔ قرشياً، أو تغيّر اجتهاد عمر فى ذلك. واللَّه أعلم» «۱».

فإنّ ما قاله عمر فى حق معاذ يدلّ دلالهً واضحهً على استجماع معاذ لشرائط الخلافهٔ ... ولولا هذه الدلالهٔ لما احتاج هذا القول إلى التأويل، من جهة عدم كونه قرشيّاً ...

---

(۱) فتح البارى شرح صحيح البخارى ۱۳/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۰

فتلخص: أن الحديث الشريف الذى رواه الحافظ الخطيب البغدادى يدل دلالهً تامهً واضحهً على استجماع الأمير لشرائط النبوهٔ، وأنه لولا اختتامها بالنبى الأكرم لكان نبيّاً ... ولا مجال لتأويله بما يخرجه عن هذه الدلالهٔ.

قولهم فى حق الجوينى: لو بعث اللَّه نبياً لكان هو ... ص: ۲۲۰

ثم إنّه لا غرابهٔ فى أنْ يضع القوم حديثاً فى فضل عمر مفاده استحقاقه النبوهٔ بعد النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... ليعارضوا به الأحاديث الثابتهٔ فى الأمير وأهل البيت عليهم السلام ... بعد أن قالوا مثل هذا الكلام فى حق عالمٍ من علمائهم!! ...

لقد قالوه فى حق أبى محمّد بن عبداللَّه بن يوسف الجوينى كما جاء فى ترجمته:

قال اليافعى: «سنهٔ ۴۳۸. فيها الشيخ الإمام الجليل القدر، مفتى الأنام، قدوهٔ المسلمين وركن الإسلام، ذو المحاسن والمناقب العظام،

والفضائل المشهورة عند العلماء والعوام، الفقیه الاصولی، الأدیب النحوی المفسّر، الشیخ أبو محمّد الجوینی، عبداللَّه بن یوسف، شیخ الشافعیة، وولد إمام الحرمین.

قال أهل التواریخ: کان إماماً فی التفسیر والفقه والاصول والعربیة والأدب ... وکان مهیباً لا یجری بین یدیه إلّاالجدل والبحث والتحریض

علی التحصیل.

له فی الفقه تصانیف کثیرة الفضائل مثل ... وله التفسیر المذکور المشتمل علی عشرة أنواع فی کلّ آیة.

وقال الإمام عبد الواحد بن عبد الکریم القشیری: کان أئمتنا فی عصره والمحققون من أصحابنا یعتقدون فیه من الکمال والفضل والخصال الحمیدة، ما أنّه لو جاز أنْ یبعث اللَّه تعالی نبیّاً فی عصره لما کان إلّاهو، من حسن طریقته وورعه وزهده ودیانته وکمال فضله. رضی اللَّه تعالی عنه» «۱».

وذکر السبکی بترجمته کلام القشیری وأضاف: «وقال شیخ الإسلام أبو عثمان الصابونی: لو کان الشیخ أبو محمّد فی بنی إسرائیل لنقل إلینا شمائله ولافتخروا به» «۲».

قولهم فی حق الغزالی: لو کان بعد النبی نبی لکان الغزالی ... ص: ۲۲۱

وعن بعض أکابرهم الجامعین بین علوم الظاهر والباطن! أنه قال نظیر الکلمة المذکورة فی حق أبی حامد الغزالی، وأضاف بأن بعض مصنفاته معجزات ... فقد ذکر الحافظ السیوطی فی (التنبئة بمن یبعثه اللَّه علی رأس کل مائة) بترجمة الغزالی:

«قال الشیخ عفیف الدین الیافعی فی الإرشاد: قد قال جماعة من العلماء- منهم الحافظ ابن عساکر- فی الحدیث الوارد عن النبی- صلّی اللَّه

---

(۱) مرآة الجنان. حوادث ۳۴۳۸/ ۴۶.

(۲) طبقات الشافعیة ۵/ ۷۴.

علیه وسلّم- إن اللَّه یبعث لهذه الامّة من یجدّد لها دینها علی رأس کلّ مائة، إنه کان علی رأس المائة الاولی: عمر بن عبد العزیز، وعلی رأس الثانیة: الإمام الشافعی، وعلی رأس الثالثة: الإمام أبو الحسن الأشعری، وعلی رأس الرابعة: أبو بکر الباقلانی، وعلی رأس الخامسة: الإمام أبو حامد الغزالی. وذلک لتمیّزه بکثرة المصنّفات البدیعات، وغوصه فی بحور العلوم، والجمع بین علوم الشریعة والحقیقة والفروع والاصول والمعقول والمنقول والتدقیق والتحقیق والعلم والعمل.

حتی قال بعض العلماء الأکابر الجامعین بین العلم الظاهر والباطن:

لو کان بعد النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم نبی لکان الغزالی، وأنه یحصل ثبوت معجزاته ببعض مصنفاته».

رؤیا والدة ولیّ اللَّه فی استحقاق زوجها أو ولدها النبوّة ... ص: ۲۲۲

والأطرف من کلّ ذلک: رؤیا والدة شاه ولی اللَّه الدهلوی فی استحقاق زوجها النبوّة، لکن ولدها- ولی اللَّه- یعبّر الرؤیا بما حاصله استحقاقه هو النبوة دون والده ... وإلیک نصّ صورة الرؤیا کما حکاها ولی اللَّه فی کتابه (التفهیمات الإلهیّة):

«تفهیم- رأت والـدتی بارک اللَّه فی عمرها فی المنام: کأنّ طائراً عجیب الشـکل، جاء إلی أبی- قدّس سرّه- یحمل فی منقاره کاغذهٔ علیها اسم اللَّه بالذهب، ثم جاء طائر آخر یحمل فی منقاره کاغذهٔ اخری فیها: بسم اللَّه الرحمن الرحیم لو کان النبوهٔ بعد محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- ممکناً لجعلتک نبیّاً ولکنها انقطعت به. هذه الألفاظ أو بمعناها. والطائر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۳

الأول کان منقاره أحمر وسائر جسده أغبر مثل الحمام، والثانی: سائر جسده أخضر کالطوطی.

فقال أبی- قدّس سرّه-: أبشری بولدک- أشار إلیّ- أما کنّا أعلمناک أنه سیکون ولیّاً؟!

قالت والدتی: وکان علمی فی ذلک المنام أن البشارهٔ فی حق أبیک وقوله- قدّس سرّه- یشعر بأنها فیک. وکان الأمر مشتبهاً علیها.

أقول: وحق التعبیر- کمـا تقتضـیه قوانین الحکمـهٔ- أنْ یقـال: الکاغـذهٔ الاولی إشارهٔ إلی کمال أبی قـدّس سرّه، فإنه کان نافیاً فی اللَّه مستغرقاً فیه.

أما غبرهٔ حاملها، فلأنه کان غیر مشـغول بـذکر المعارف. وکـذلک الحمام والفاختهٔ حسن الصوت غیر فصیحها. وأما الکاغذهٔ الاخری فإشارهٔ إلی الکمال الذی اوتیته من تلقاء تشریح کمالات الأنبیاء علیهم الصلاهٔ والسلام.

وأمّا الخضـرهٔ حاملها فلإیضاحی بالمعارف، کما أنّ الطوطی تفصـح وتقطع صوتها. وکان هـذا حین فطمت عن اللبن. والحمـد للَّهرب العالمین الرحمن الرحیم».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۴

«۱۴» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی علی علیه السلام: «شدّ به عضدی کماشدّ عضد موسی بأخیه هارون و هو خلیفتی» «و وزیری ولو کان بعدی النبوهٔ لکان نبیّاً ...» ص: ۲۲۴

وجاء فی حدیثٍ تشبیه النبی صـلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أمیر المؤمنین علیه السلام بهارون، مع التنصیص علی وصایته وخلافته، ثم قال: «ولو کان بعدی النبوهٔ لکان نبیّاً».

وهـذا نصّه: «عن أنس رفعهُ إنّ اللَّه اصـطفانی علی الأنبیاء، واختار لی وصـیّاً، واخترت ابن عمّی وشدّ به عضدی کما شدّ عضد موسـی بأخیه هارون، وهو خلیفتی ووزیری، ولو کان بعدی النبوهٔ لکان نبیاً» «۱».

وهـذا الحـدیث الذی رواه السید علی الهمدانی فی کتابه الذی ضـمّنه- کما قال- «جواهر الأخبار ولآلی الآثار فی فضائل أهل البیت». نصّ صـریح فی خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام ووصایته، وأنه إنّما کان کذلک لأنّه لا نبی بعده صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وإلّا لکان نبیّاً ... وبالجملهٔ، فإنّ له کلّ ما لهارون، إلّاالنبوهٔ، لکون رسول الإسلام خاتم النبیّین.

---

(۱) مودهٔ القربی- المودهٔ السادسهٔ، ینابیع المودهٔ ۲/ ۲۸۸. الطبعهٔ الحدیثهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۵

«۱۵» ما قاله عمار فی حقّ الأمیر واستدلاله بحدیث المنزلهٔ ... ص: ۲۲۵

وروی الشیخ علی المتقی:

«عن یحیی بن عبـداللَّه بن الحسن، عن أبیه قـال: کـان علی یخطب، فقـام إلیه رجل فقال: یا أمیر المؤمنین! أخبرنی من أهل الجماعـهٔ؟ ومن أهل الفرقهٔ؟ ومن أهل السنّهٔ؟ ومن أهل البدعهٔ؟ فقال: ویحک! أمّا إذا سألتنی فافهم عنّی، ولا علیک أنْ لا تسأل عنها أحد بعدی. فأمّا أهل الجماعهٔ فأنا ومن اتّبعنی وإن قلّوا، وذلک الحق عن أمر اللَّه وأمر رسوله.

فأمّا أهل الفرقة فالمخالفون لی ومن اتّبعنی وإنْ کثروا.

وأمّا أهل السنّة المتمسّکون بما سنّه اللَّه لهم ورسوله، وإنْ قلّوا. وإنْ قلّوا.

وأمّا أهل البدعة فالمخالفون لأمر اللَّه ولکتابه ورسوله، العاملون برأیهم وأهوائهم وإنْ کثروا. وقد مضی منهم الفوج الأول وبقیت أفواج، وعلی اللَّه قصمها واستئصالها عن جدبة الأرض.

فقام إلیه عمّار فقال: یا أمیر المؤمنین، إن الناس یذکرون الفیء ویزعمون أن من قاتلنا فهو وماله وأهل فیء لنا وولده.

فقام رجل من بکر بن وائل- یدعی عبّاد بن قیس- وکان ذا عارضة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۶

ولسان شدید، فقال: یا أمیر المؤمنین! واللَّه ما قسمت بالسویّة، ولا عدلت فی الرعیّة!

فقال علی: ولِمَ ویحک؟

قال: لأنک قسّمت ما فی العسکر وترکت الأموال والنساء والذریّة.

فقال علی: أیها الناس من کان به جراحة فلیداوها بالسمن.

فقال عباد: جئنا نطلب غنائمنا فجاءنا بالترّهات!

فقال له علی: إن کنت کاذباً فلا أماتک اللَّه حتی تدرک غلام ثقیف.

فقال رجل من القوم: ومن غلام ثقیف یا أمیر المؤمنین؟

فقال: رجل لا یدع للَّهحرمةً إلّاانتهکها.

قال: فیموت أو یقتل؟

قال: بل یقصمه قاصم الجبّارین، قتله بموت فاحش یحترف منه دبره لکثرة ما یجری من بطنه.

یا أخا بکر، أنت امرؤ ضعیف الرأی! أما علمت أنّا لا نأخذ الصغیر بذنب الکبیر، وإنّ الأموال کانت لهم قبل الفرقة، وتزوّجوا علی رشده، وولدوا علی الفطرة، وإنما لکم ما حوی عسکرهم، وما کان فی دورهم فهو میراث لذریّتهم، فإنْ عدا علینا أحد منهم أخذناه بذنبه، وإنْ کفَّ عنّا لم نحمل علیه ذنب غیره. یا أخا بکر: لقد حکمت فیهم بحکم رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی أهل مکة، قسّم ما حوی العسکر ولم یعرض لما سوی ذلک، وإنما اتّبعت أثره حذو النعل بالنعل. یا أخا بکر أما علمت أن دار الحرب یحلّ ما فیها وأن دار الهجرة یحرم ما فیها إلّابحق. فمهلًا مهلًا یرحمکم اللَّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۷

فإنْ أنتم لم تصدّقونی وأکثرتم علیَّ، وذلک أن تکلّم فی هذا غیر واحد، فأیّکم یأخذ امّه عائشة بسهمه؟

قالوا: أیّنا یا أمیر المؤمنین، بل أصبت وأخطأ، وعلمت وجهلنا.

ونحن نستغفر اللَّه.

وتنادی الناس من کل جانب: أصبت یا أمیر المؤمنین، أصاب اللَّه بک الرشاد والسداد.

فقام عمار وقال:

یا أیها الناس، إنکم- واللَّه- إنْ اتّبعتموه وأطعتموه لم یضل بکم عن منهاج نبیّکم قیس شعرة، وکیف یکون ذلک؟ وقد استودعه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنایا والوصایا وفصل الخطاب علی منهاج هارون بن عمران، إذ قال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، فضلًا خصّه اللَّه به إکراماً منه لنبیّه حیث أعطاه ما لم یعط أحداً من خلقه.

ثم قال علی: انظروا رحمکم اللَّه ما تؤمرون به فامضوا له، فإنّ العالم أعلم بما یأتی من الجاهل الخسیس الأخس، فإنی حاملکم- إن شاء اللَّه تعالی، إن أطعتمونی- علی سبیل الجنّة وإنْ کاد ذا مشقة شدیدة ومرارة عتیدة وان الدنیا حلوة الحلاوة لمن اغترّ بها ... من

الشقوة والندامة عمّا قليل. ثم إنّى مخبركم أنّ خيلًا من بنى إسرائيل أمرهم نبيّهم أنْ لا يشربوا من النهر، فلجّوا فى ترك أمره، فشربوا منه إلّاقليلًا منهم، فكونوا رحمكم اللَّه من أولئك الذين أطاعوا نبيّهم ولم يعصوا ربّهم» «۱».

---

(۱) كنز العمال ۱۶/ ۱۸۳ رقم ۴۴۲۱۶.

فقد جعل الصحابى الجليل عمار بن يا سر- رضى اللَّه عنه- حديث المنزلة دليلًا على أن النبى- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- قد استودع الإمام عليّاً عليه السلام علم المنايا والوصايا وفصل الخطاب على منهاج هارون، وهو المعصوم عن الخطأ والمصون عن النقائص...

فاستفاد من حديث المنزلة الدلالة على عصمة الإمام عليه السلام ووجوب إطاعته واتّباعه، كما يجب إطاعة رسول اللَّه صلّى اللَّه وآله وسلّم، لكونه على منهاجه تماماً...

فلا ريب إذَنْ فى دلالة الحديث على افتراض طاعة الأمير وعصمته وأفضليّته وأعلميّته، وبذلك يكون هو المتعيَّن للخلافة، ويظهر أنْ لا حق لغيره فيها ... ويتبيّن سقوط الترّهات التى فاه بها المكابرون، وتذهب أضاليل الأعور وابن تيمية أدراج الرّياح...

مضافاً إلى الفوائد الاخرى المشتمل عليها هذا الحديث:

منها: قوله الإمام عليه السلام: «فأما أهل الجماعة فأنا ومن اتّبعنى وإنْ قلّوا» فإنّه يفيد أنّ كلّما ورد من الأمر باتّباع الجماعة والكون مع الجماعة ونحو ذلك، فهو أمر باتّباعه واتباع من اتّبعه...

ويفيد أيضاً أنه مفترض الطاعة وواجب الاتّباع، وذاك يفيد عصمته وتعيّنه للإمامة والخلافة.

وقد أكّد ذلك بقوله: «وذلك عن أمر اللَّه وأمر رسوله».

ومنها: قوله عليه السلام: «فأمّا أهل الفرقة فالمخالفون لى ولمن اتّبعنى» فإنّه أيضاً يفيد وجوب اتّباعه وذم مخالفتهْ. وهذه هى العصمة كذلك.

ومنها: قوله عليه السلام: «فأما أهل السنّة» ... فانّه بعد تعريفه «أهل

الجماعة» بما عرفت، يدلّ على أن أهل السنّة هم المتابعون له لا المنقادون لغيره وإنْ تسمّوا بهذا الاسم.

ومنها: قوله عليه السلام: «فأمّا أهل البدعة» ... فإنّ المراد منهم- بعد معرفة أهل السنّة والجماعة- هم المخالفون له ولأتباعه وإنْ كثروا ...

ومنها: قوله عليه السلام: «وقد مضى منهم الفوج الأول» فإنّه إنْ أراد الثلاثة وأتباعهم- كما هو الظاهر- فالأمر واضح، وإنْ أراد أصحاب الجمل، فيكون قد وصف عليه السلام طلحة والزبير وأتباعهما بأهل البدعة.

ومنها: قوله: «إنّا لا نأخذ الصغير بذنب الكبير» فصريح فى أن أصحاب الجمل مرتكبون للذنب، فلا فائدة لما يقال من أنهم اجتهدوا وأخطأوا، فهم مأجورون أجراً واحداً!!

كما أنّه عليه السلام وصفهم بأهل الفرقة.

وأنّه أجرى فيهم حكم الكفار من أهل مكة.

ومنها: قوله: «فانظروا رحمكم اللَّه ما تؤمرون فامضوا له» ... نصّ فى عصمته ووجوب طاعته ... وأنه الأعلم، الحامل للُامّة على سبيل الجنة.

ومنها: قوله: «فكونوا رحمكم اللَّه من أولئك» ... حيث أفاد أن طاعته بعينها طاعة النبيّ المعصوم، وعدم عصيانه إطاعة الحيّ القيوم، وفيه ما يدل على كمال العصمة، وأن حكمه عين حكم ربّ العزة.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۰

«۱۶» الأعلميّة من منازل هارون ... ص: ۲۳۰

إنه لا ريب فى أن هارون كان الأعلم فى الامّة بعد موسى عليه السلام ... فيكون أمير المؤمنين عليه السلام الأعلم فى الامة بعد نبيّنا- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم-. والأعلميّة تفيد الأفضليّة، والأفضلية سبب انحصار الخلافة فيه.

أمّا أعلميّة هارون بعد موسى، فقد ذكرنا عدم الريب فيها، وإليك جملةً من عباراتهم الصريحة بها:

قال البغوى: «قال أهل العلم بالأخبار: كان قارون أعلم بنى إسرائيل بعد موسى وهارون- عليهما السلام- وأقرأهم للتوراة وأجملهم وأغناهم، وكان حسن الصورة فبغى وطغى» «۱».

وفى الجلالين: ««قال إنّما أوتيته» أى المال «على علم عندى» «۲»

. أى فى مقابله. وكان أعلم بنى إسرائيل بالتوراة بعد موسى وهارون» «۳».

وقال الخطيب الشربينى: «وروى أهل العلم بالأخبار: أن قارون كان أعلم بنى إسرائيل بعد موسى وهارون» «... ۴».

---

(۱) معالم التنزيل ۳/ ۳۹۱- ۳۹۲.

(۲) القصص ۲۸: ۷۸.

(۳) تفسير الجلالين ۳۹۵.

(۴) السراج المنير فى تفسير القرآن ۳/ ۱۱۶.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۱

وقال العينى: «وكان قارون أعلم بنى إسرائيل بعد موسى وهارون وأفضلهم وأجملهم، قال قتادة: وكما يسمى المنور لحسن صورته، ولم يكن فى بنى إسرائيل أقرء للتوراة منه» «... ۱».

وعلى الجملة، فإنّ هارون كان أعلم بنى إسرئيل بعد موسى، فلا يبقى ريب فى أعلمية أمير المؤمنين عليه السلام، لما دلَّ على عموم المنزلة ممّا تقدم ويأتى، ولخصوص ما أوردناه عن عمار بن ياسر ونحوه.

وعلى فرض قبول ما ذكره ولى اللَّه الدهلوى من حمل الحديث على المنازل المشهورة، فإنّ الأعملية منها قطعاً، فالدلالة تامّة.

هذا، وقد نصّ العلامة سعيد الدين الفرغانى بشرح قول ابن الفارض فى (التائيّة):

«وأوضح بالتأويل ما كان مشكلا على بعلمٍ ناله بالوصية»

نصّ على أنّ حديث المنزلة- كحديث الثقلين وكحديث أنا مدينة العلم- يدلّ على حصول العلم لأمير المؤمنين بوصيةٍ من النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فكان بذلك أعلم من سائر الصّحابة، لا سيّما من عمر الذى أفصح عن ذلك بقوله غير مرة: لولا على لهلك عمر.

ووجه الإستدلال بحديث المنزلة على الأعلميّة لا يكون إلّابأنْ يقال:

كما أنّ هارون كان متمكّناً من حلّ المشكلات والمعضلات بعلمٍ ناله بالوصية من موسى، فعلى مثل هارون، حصلت له تلك المرتبة بوصيةٍ من النبى.

كما أفاد كلامه دلالة حديث الثقلين على المرام. والحمد للَّه.

---

(۱) عقد الجمان فى تاريخ أهل الزمان- النوع الثامن والثلاثون، قصة هارون.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۲

ولو كابر متعصّب عنود فيما قاله الفرغانى وغيره، فإليك المطلب من رئيس الفرقة الباغية:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۳

«۱۷» دلالة الحديث على الأعلميّة على لسان معاوية ... ص: ۲۳۳

ففى خبر رواه أعاظم القوم وأكابر أئمّتهم أمثال:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- الفقيه أبى الليث السمرقندى، متوفى سنهٔ ۳۷۳ أو ۳۷۵.

۳- أبى الحسن على بن عمر بن شاذان، متوفى سنهٔ ۳۸۶.

۴- الفقيه الشافعى ابن المغازلى الواسطى، متوفى سنهٔ ۴۸۳.

۵- محبّ الدين الطبرى.

۶- إبراهيم بن محمّد الحموينى الجوينى.

۷- محمّد بن يوسف الزرندى.

۸- نور الدين السّمهودى.

۹- إبراهيم بن عبداللَّه اليمنى الوصابى.

۱۰- أحمد بن حجر المكّى.

۱۱- أحمد بن فضل بن باكثير المكى.

۱۲- أحمد بن عبد القادر العجيلى.

۱۳- المولوى مبين الكهنوى.

يستدل رئيس بالفرقة الباغية وقائد النواصب ... معاوية بن أبى سفيان بحديث المنزلة على أعلميّة مولانا أمير المؤمنين عليه السلام...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۴

والفضل ما شهدت به الأعداء...

قال ابن عساكر:

وأمّا ما رُوى عن معاوية:

فأخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو سعد الجَنْزَرودى، أنا السيّد أبو الحسن محمّد بن على بن الحسين، نا حمزة بن محمّد الدهقان، نا محمّد بن يونس، نا وهب بن عثمان البصرى، نا إسماعيل بن أبى خالد، عن قيس بن أبى حازم قال:

سأل رجل معاوية عن مسألة فقال: سل عنها على بن أبى طالب، فهو أعلم منى، قال: قولك يا أمير المؤمنين أحبّ إلى من قول على، قال: بئس ما قلت ولؤم ما جئت به، لقد كرهت رجلًا كان رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يَغزّه بالعلم غزّاً، ولقد قال له: «أنت منّى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنّه لا نبى بعدى».

وكان عمر بن الخطاب يسأله ويأخذ عنه، ولقد شهدتُ عمر إذا أشكل عليه أمر قال ها هنا على بن أبى طالب؟ ثمّ قال للرجل: قُمْ لا أقام اللَّه رجليك، ومحا اسمه من الديوان.

أخبرناه عالياً أبو نصر بن رضوان، وأبو على ابن السبط، وأبو غالب بن البنّا، قالوا: أنا أبو محمّد الجوهرى، أنا أبو بكر بن مالك، نا محمّد بن يونس، نا وهب بن عمرو بن عثمان النمرى البصرى، حدّثنى أبى، عن إسماعيل بن أبى خالد، عن قيس بن أبى حازم قال:

جاء رجل إلى معاوية فسأله عن مسألة فقال: سل عنها على بن أبى طالب فهو أعلم، فقال: يا أمير المؤمنين جوابك فيها أحبّ إلىّ من

جواب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۵

علی، فقال: بئس ما قلت، ولؤم ما جئتَ به، لقد کرهت رجلًا کان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یَغرّه بالعلم غراً، ولقد قال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی، إلّاأنّه لا نبی بعدی».

وکان عمر إذا أشکل علیه شیء، یأخذ منه، ولقد سمعت عمر وقد أشکل علیه فقال ها هنا علی؟ قُمْ لا أقام اللَّه رجلیک» «۱».

وقال ابن المغازلی: «أخبرنا أبو القاسم عبد الواحد بن علی بن العباس البزاز، قال حدّثنا أبو القاسم عبیداللَّه بن أسد البزار، قال حدّثنا أبو مقاتل محمّد بن العباس بن أحمد، قال حدّثنا أحمد بن یونس، قال حدّثنا وهب بن عمر بن عثمان المدنی، قال حدّثنا أبی عن إسماعیل بن أبی خالد عن قیس قال: سأل رجل معاویهٔ عن مسألهٍ. فقال: سل عنها علی بن أبی طالب فإنّه أعلم. قال: یا أمیر المؤمنین قولک فیها أحبّ إلیّ من قول علی بن أبی طالب. فقال: بئسما قلت ولؤم ما جئت به، لقد کرهت رجلًا کان رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یغرّه بالعلم غرّاً، ولقد قال رسول اللَّه له:

أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، ولقد کان عمر بن الخطاب یسأله فیأخذ عنه، ولقد شهدت عمر إذا أشکل علیه شیء قال: ههنا علی. قم لا أقام اللَّه رجلیک، ومحا اسمه من الدیوان» «۲».

وقال ابن حجر: «أخرج أحمد: إن رجلًا سأل معاویهٔ عن مسألهٍ...

وأخرجه آخرون بنحوه» «... ۳».

وقال السمهودی: «أخرج الإمام أحمد فی المناقب عن أبی حازم

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۷۰- ۱۷۱.

(۲) المناقب لابن المغازلی: ۸۶ رقم ۵۲.

(۳) الصواعق المحرقهٔ: ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۶

قال: جاء رجل إلی معاویهٔ ... وأخرج جماعهٔ آخرون منهم ابن شاذان عن قیس بن أبی حازم بنحوه» «... ۱».

وقال الحموینی: «أخبرنی الشیخ جمال الدین أحمد بن محمّد بن محمّد القزوینی المعروف بمذکویه رحمه اللَّه مناولهً قال: أنبأنا الشیخ ضیاء الدین عبد الوهاب بن علی بن علی البغدادی إجازهً، بروایته عن شیخ الإسلام جمال السنّهٔ أبی عبداللَّه محمّد بن حمویه بن محمّد الجوینی قال:

أنبأنا الشیخ أبو محمّد الحسین بن أحمد رحمه اللَّه، أنبأنا الإمام أبو الحسن علی بن أحمد بن جناح، أنبأنا الإمام أبو بکر محمّد بن إبراهیم البخاری الکلابادی، حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن یوسف العمانی.

ومحمّد بن محمّد بن الأزهر الشعری قالا: حدّثنا محمّد الکدیمی.

قال العمانی: حدّثنا عمر بن عثمان النمری. وقال الأزهری حدّثنا وهب بن عمر بن عثمان- وهو الصواب- قال: حدّثنا أبی عن أبی إسماعیل بن أبی خالد عن قیس ابن أبی حازم قال: جاء رجل إلی معاویهٔ فسأله عن مسألهٍ» «... ۲».

فهذا مدلول ومفاد حدیث المنزلهٔ عند معاویهٔ الباغیهٔ، لکنّ الأعور وابن تیمیّهٔ وأمثالهما یخالفون إمامهم فی هذا المقام، حتی أنّ الأعور یتّخذ هذا الحدیث دلیلًا علی تنقیصه علیه الصلاهٔ والسلام!!

ولا یتوهّم دلالهٔ الحدیث علی أعلمیّهٔ الإمام من معاویهٔ فقط، لأنّ معاویهٔ إنما فهم أعلمیّهٔ الإمام من تنزیل النبی إیّاه منزلهٔ هارون، وقد کان

(۱) جواهر العقدین: ۳۸۷.

(۲) فرائد السمطین ۱/ ۳۷۱ رقم ۳۰۲.

هارون أعلم امّة موسی قاطبةً، فعلی علیه السلام أعلم الامّة الإسلامیّة بعد النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ویشهد بما ذکرنا استشهاد معاویة بأعلمیة الإمام من عمر بن الخطاب.

«۱۸» قول معاویة بعد سماع الحدیث «لو سمعت من رسول اللَّه فی علی لکنت له خادماً ...» ص: ۲۳۸

قال أبو المظفّر سبط ابن الجوزی:

«وأمّا السنّة فبأخبار نبدأ منها بما ثبت فی الصحیح والمشاهیر من الآثار.

حدیث فی اخبار رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی (ع):

قال أحمد فی المسند- وقد تقد إسناده- حدّثنا محمّد بن جعفر، عن شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن أبیه سعد بن أبی وقّاص قال:

خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً (ع) فی غزوة تبوک فی أهله. فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصّبیان! فقال: ألا ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی؟

أخرجاه فی الصحیحین واتفقا علیه.

ولمسلم عن عامر بن سعد بن أبی وقّاص قال: أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً وقال له: ما منعک أنْ تسبّ أبا تراب؟

فقال سعد: أمّا ما ذکرت ثلاثاً سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قالهنّ له فلنْ أسبّه أبداً، لأن یکون لی واحدة منهن أحبّ إلیّ من حمر النعم. وذکر منها حدیث الرایة وسنذکره فیما بعد ان شاء اللَّه. الثانیة: لمّا

نزلت «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» «۱»

الآیة. دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً، وقال- صلّی اللَّه علیه وسلّم- اللّهم هؤلاء أهلی. والثالثة: سمعت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وقد خلّفه فی بعض مغازیه- فقال یا رسول اللَّه ترکتنی مع النساء والصّبیان.

فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: ألا ترضی. وذکر الحدیث.

وقد ذکر المسعودی فی کتاب مروج الذهب ومعان الجوهر: إنّ سعداً لمّا قال لمعاویة هذه المقالة قال له معاویة:

ما کنت عندی ألأم منک الآن، فلم لم تنصره؟ ولم قعدت عن بیعته؟

وکان سعد قد تخلّف عن بیعته (ع).

ثم قال معاویة: أما إنی لو سمعت من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ما سمعت فی علی بن أبی طالب لکنت له خادماً ما عشت» «۲».

أقول:

وهذا ما جاء فی (مروج الذهب):

«حدّث أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، عن محمّد بن حُمید الرازی، عن أبی مجاهد، عن محمّد بن إسحاق، عن ابن أبی نجیح قال: لمّا حجّ معاویة طاف بالبیت ومعه سعد، فلما فرغ انصرف معاویة إلی دار الندوة، فأجلسه معه إلی سریره، ووقع معاویة فی علی وشرع

فی سبّه، فزحف سعد. ثم قال: أجلستنی معک علی سریرک ثم شرعت فی سبّ علی! واللّه لأنْ یکون فیَّ خصلهٔ واحدهٔ من خصالٍ کانت لعلی أحب

(۱) سورهٔ آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) تذکرهٔ خواص الامهٔ: ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۰

إلیّ من أن یکون لی ما طلعت عیله الشمس.

واللّه لأن أکون صهراً لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لی من الولد ما لعلی أحبّ إلیّ من أن یکون لی ما طلعت علیه الشمس.

واللّه لأن یکون رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لی ما قال له یوم خیبر: لُاعطیّن الرّایهٔ غداً رجلًا یحبّه اللّه ورسوله ویحبّ اللّه ورسوله لیس بفرّار یفتحت اللّه علی یدیه، أحبّ إلیّ من أن یکون لی ما طلعت علیه الشمس.

واللّه لأنْ یکون رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لی ما قال له فی غزوهٔ تبوک: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، أحبّ إلیّ من أن یکون لی ما طلعت علیه الشمس.

وأیم اللّه لا خلت لک داراً ما بقیت. ثم نهض.

ووجدت فی وجه آخر من الروایات وذلک فی کتاب علی بن محمّد بن سلیمان النوفلی فی الأخبار عن ابن عائشهٔ وغیره:

إن سعداً لما قال هذه المقالهٔ لمعاویهٔ نهض یقوم، ضرط له معاویهٔ وقال له: أقعد حتی تسمع جواب ما قلت: ما کنت عندی قط ألأم منک الآن، فهلّا نصرته؟ ولم قعدت عن بیعته؟

فإنی لو سمعت من النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- مثل الذی سمعت فیه لکنت خادماً لعلی ما عشت.

فقال سعد: واللّه إنی لأحقّ بموضعک منک.

فقال معاویهٔ: یأبی علیک بنو عذرهٔ. وکان سعد- فیما یقال- لرجل من بنی عذرهٔ» «۱».

(۱) مروج الذهب ۳/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۱

«۱۹» کلام أروی بنت الحارث مع معاویهٔ ... ص: ۲۴۱

اشارهٔ

وممّا یستدل به علی دلالهٔ حدیث المنزلهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام وخلافته العامهٔ بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بلا فصل:

کلام الصحابیّهٔ الجلیلهٔ أروی بنت الحارث بن عبد المطلب الهاشمیّهٔ- المذکورهٔ فی (الإصابهٔ) للحافظ ابن حجر بقوله: «أروی بنت الحارث بن عبد المطلب الهاشمیهٔ والدهٔ المطلب بن أبی وداعهٔ السهمی، ذکرها ابن سعد فی الصحابیّات فی بنات عم النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- وقال: امها غزیهٔ بنت قیس بن طریف، من بنی الحارث بن فهر بن مالک. قال: وولدت لأبی وداعهٔ المطلب وأبا سفیان وام جمیل وام حکیم والربعهٔ» «۱».

لقد قالت أروی لمعاویهٔ عندما وفدت علیه ودار بینها وبینه حدیث طویل ... رواه غیر واحدٍ من مشاهیر المؤرّخین وأهل الأدب...

کلاماً هو من أحسن ما یستدل به فی المقام.

روایة ابن عبد ربه ... ص: ۲۴۱

فمن رواة خبرها مع معاویة: أبو عمر أحمد بن عبد ربّه الأندلسی ... حیث قال:

«وفود أروی بنت عبد المطلب علی معاویة رحمه اللَّه.

---

(۱) الاصابة فی معرفة الصحابة ۷/ ۴۷۹ رقم ۱۰۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۲

العباس بن بکّار قال: حدّثنی عبداللَّه بن سلیمان المدنی وأبو بکر الهذلی: أنّ أروی بنت الحارث بنت عبد المطلب دخلت علی معاویة وهی عجوز کبیرة، فلمّا رآها معاویة قال: مرجباً بک وأهلًا یا خالة، فکیف کنت بعدنا؟

فقالت: یا ابن أخی، لقد کفرت ید النعمة، وأسأت لابن عمّک الصحبة، وتسمّیت بغیر اسمک، وأخذت غیر حقّک، من غیر دینٍ کان منک ولا من آبائک، ولا سابقة فی الإسلام، بعد أنْ کفرتم برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فأتعس اللَّه منکم الجدود، وأضرع منکم الخدود، وردّ الحق إلی أهله ولو کره المشرکون، وکانت کلمتنا هی العلیا، ونبیّنا- صلّی اللَّه علیه وسلّم- هو المنصور.

فولّیتم علینا من بعده، تحتجّون بقرابتکم من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ونحن أقرب إلیه منکم وأولی بهذا الأمر.

فکنّا فیکم بمنزلة بنی إسرائیل فی آل فرعون، وکان علی بن أبی طالب رحمه اللَّه بعد نبیّنا بمنزلة هارون من موسی.

فغایتنا الجنّة وغایتکم النار.

فقال لها عمرو بن العاص: کُفّی أیّتها العجوز الضالّة، واقصری من قولک مع ذهاب عقلک، إذ لا تجوز شهادتک وحدک.

فقالت له: وأنت یا ابن النابغة، تتکلّم وامک کانت أشهر بغیّ بمکة، وآخذهنّ للُاجرة! إدّعاک خمسة نفر من قریش، فسئلت امّک عنهم، فقالت: کلّهم أتانی، فانظروا أشبههم به، فألحقوه به، فغلب علیک شبه العاص بن وائل، فلحقت به.

فقال مروان: کفّی أیّتها العجوز واقصدی لما جئت به.

فقالت: وأنت أیضاً یا ابن الزرقاء تتکلّم!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۳

ثمّ التفتت إلی معاویة فقالت: واللَّه ما جرّأ علیَّ هؤلاء غیرک، فإنّ امک القائلة فی قتل حمزة:

نحن جزیناکم بیوم بدر والحرب بعد الحرب ذات سعر

ما کان لی فی عتبة من صبر وشکر وحشی علیَّ دهری

حتی ترمَّ أعظمی فی قبری

فأجابتها بنت عمّی وهی تقول:

خزیت فی بدر وبعد بدر یا ابنة جبّار عظیم الکفر

فقال معاویة:

عفا اللَّه عمّا سلف، یا خالة، هاتی حاجتک.

فقالت:

ما لی إلیک حاجة.

وخرجت عنه» (۱).

ابن عبد ربه وکتابه العقد ... ص: ۲۴۳

وتوجد ترجمة ابن عبد ربّه فی کثیر من التراجم والتواریخ المعتبرة، مثل:

۱- معجم الادباء ۱/ ۶۰۹- ۶۷۱.

۲- وفیات الأعیان، لابن خلکان ۱/ ۱۱۰.

۳- العبر فی خبر من غبر، للذهبی ۲/ ۲۹.

۴- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۶۳.

۵- الوافی بالوفیات ۸/ ۱۰.

۶- مرآة الجنان، للیافعی ۲/ ۲۲۲.

---

(۱) العقد الفرید ۱/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۴

۷- بغیة الوعاة: ۱۶۱.

۸- نفح الطیب لأبی العباس المقری، حیث جاء فیه: «الفقیه العالم أبی عمر أحمد بن عبد ربه، عالم ساد بالعلم ورأس، واقتبس به من الحظوة ما اقتبس، وشهر بالأندلس حتی سار إلی المشرق ذکره، واستطار بشرر الذکاء فکره، وکانت له عنایة بالعلم وثقة، ورویة له متّسقة، وأمّا الأدب فهو کان حجّته وبه غمرت الأفهام لجّته، مع صیانةٍ وورع، ودیانةٍ ورد ماءها فکرع، وله التألیف المشهورة الذی سمّاه بالعقد، وحماه عن عثرات النقد، لأنه أبرزه مثقف القناة مرهف الشباة، تقصر عنه ثواقب الألباب وتبصر السحر منه فی کل باب، وله شعر انتهی منتهاه، وتجاوز سماک الإحسان وسماه» «... ۱».

کما أن کتابه (العقد) من الکتب المعترة عندهم، فقد سمعت وصفه بأنه محمّی عن النقد، وفی وفیات الأعیان وغیره وصفه بأنه من الکتب الممتعة، وفی بعض الکتب وصفه بأنّه من الکتب النفیسة ... کما نقل عنه واعتمد علیه ابن خلکان فی (تاریخه) والبلوی فی (ألف با) وأبو الفضل جعفر بن ثعلب فی (الإمتاع بأحکام السماع) ابن خلدون فی (تاریخه) وعبد العزیز ابن فهد المکی فی (غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام) وغیرهم.

وقد قال ابن عبد ربّه فی وصفه: «وقد ألّفت هذا الکتاب وتخیّرت جواهره من متخیّر جواهر الآداب ومحصول جوامع البیان، فکان جوهر الجوهر ولباب اللباب، وإنما لی فیه تألیف الإختیار وحسن الإختصار وفرش لدور کل کتاب، وما سواه فمأخوذ من أفواه العلماء ومأثور عن الحکماء والادباء، واختیار الکلام أصعب من تألیفه، وقد قالوا: اختیار الرجل وافد عقله».

---

(۱) نفح الطیب ۹/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۵

روایة أبی الفداء ... ص: ۲۴۵

ومن رواته: إسماعیل بن علی المشتهر بأبی الفداء، حیث قال فی (تاریخه) فی أخبار معاویة: «ومما یحکی عن حلمه: من تاریخ القاضی جمال الدین ابن واصل: أن أروی بنت الحارث بن عبد المطلب بن هاشم، دخلت علی معاویة وهی عجوز کبیرة، فقال لها

معاویة: مرحباً بک یا خالة، کیف أنت؟

فقالت: بخیر یا ابن اختی، لقد کفرت النعمة وأسأت لابن عمّک الصّحبة، وتسمّیت بغیر اسمک، وأخذت غیر حقّک، وکنّا أهل البیت أعظم الناس فی هذا الدین بلاءً، حتی قبض اللّه نبیّه، مشکوراً سعیه مرفوعاً منزلته، فوثبت علینا بعده بنو تیم وعدی وامیّة، فابتزّونا حقنا، وولیتم علینا، فکنا فیکم بمنزلة بنی إسرائیل فی آل فرعون، وکان علی بن أبی طالب بعد نبیّنا بمنزلة هارون من موسی.

فقال لها عمرو بن العاص: کفّی أیّتها العجوز الضالّة، واقصری عن قولک مع ذهاب عقلک.

فقالت: وأنت یا ابن النابغة تتکلّم، وامّک کانت أشهر بغی بمکّة، وأرخصهنّ اجرة، وادّعاک خمسة من قریش، فسُئلت امک عنهم فقالت:

کلّهم أتانی، فانظروا أشبههم به فألحقوه به. فغلب علیک شبه العاص بن وائل فألحقوک به.

فقال لها معاویة: عفا اللّه عما سلف، هاتی حاجتک.

فقالت: ارید ألفی دینار لأشتری بها عیناً فوّارةً فی أرضٍ خرّارة، تکون لفقراء بنی الحارث بن عبد المطلب. وألفی دینار اخری ازوّج بها فقراء بنی الحارث. وألفی دینار اخری أستعین بها علی شدّة الزّمان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۶

فأمر لها معاویة بستّة آلاف دینار. فقبضتها. وانصرفت» «۱».

أبو الفداء وتاریخه ... ص: ۲۴۳

وقد ذکروا أبا الفداء بکل مدح وثناء فی کتبهم مثل:

۱- طبقات الشافعیة للسبکی ۹/ ۴۰۳.

۲- تتمة المختصر، لابن الوردی ۲/ ۲۸۷.

۳- النجوم الزاهرة ۹/ ۲۹۲.

۴- فوات الوفیات، لابن شاکر ۱/ ۱۶.

۵- البدایة والنهایة لابن کثیر ۱۴/ ۱۲۷.

۶- الدرر الکامنة، لابن حجر العسقلانی ۱/ ۲۱۶.

وکتابه (المختصر فی أخبار البشر) من التواریخ المعروفة، ذکر مؤلفه أنه «تذکرة تغنینی عن مراجعة الکتب المطوّلة» وقال (کاشف الظنون):

«أورد فیه أشیاء من التواریخ القدیمة والإسلامیة، لتکون تذکرةً ومغنیة عن مراجعة الکتب المطوّلة». وفی (التتمة لابن الوردی): «من الکتب التی لا یقع مثلها ولا یسع جهلها، فإنّه اختاره من التواریخ التی لا تجتمع إلّاللملوک ... وضمّنه کنوزاً، وهل یعجز عن الکنوز من هو ملک مؤیّد»....؟

روایة ابن شحنة ... ص: ۲۴۶

ومن رواته: القاضی محبّ الدین أبو الولید الحلبی المعروف بابن الشحنة حیث قال: «وفی سنة ۶۰ مات معاویة، وکان عمره ۷۵ سنة، وکان یغلب حلمه علی ظلمه، وکان ذا هیبة یحسن سیاسة الملک.

(۱) المختصر فی أحوال البشر ۱/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۷

دخلت علیه أروی بنت الحارث بن عبد المطلب، فقال لها: مرحباً بک یا خالة، کیف حالک؟ فقالت:

بخیر یا ابن اختی، لقد کفرت النعمة وأسأت لابن عمک الصحبة، وتسمّیت بغیر اسمک وأخذت غیر حقّک، وکنّا أهل البیت أعظم الناس فی هذا الدین بلاءً، حتی قبض اللَّه نبیّه، مشکوراً سعیه مرفوعاً منزلته، فوثب علینا بعده بنو تیم وعدی وامیّة، فابتزّونا حقّنا وولّیتم علینا، فکنا فیکم بمنزلة بنی إسرائیل فی آل فرعون، وکان بن أبی طالب بعد نبینا صلّی اللَّه علیه وسلّم بمنزلة هارون من موسی.

فقال لها عمرو بن العاص»....

إلی آخر الخبر «... ۱».

ابن شحنة وتاریخ ... ص: ۲۴۷

وقد ترجم الحافظ السخاوی لابن شحنة بقوله:

«ولد سنة ۷۴۹ بحلب ونشأ بها فی کنف أبیه، فحظ القرآن وکتباً، وأخذ عن شیوخ بلده والقادمین إلیها ... فاشتهرت فضائله، بحیث عیّنه أکمل الدین وسراج الدین لقضاء بلده وأثنیا علیه، فولّاه إیّاه الأشرف شعبان، وذلک فی سنة ۷۸ عوضاً عن الجمال إبراهیم بن العدیم.

وذکره ابن خطیب الناصریة فقال: شیخنا وشیخ الإسلام، کان إنساناً حسناً عاقلًا، دمث الأخلاق، حلو النادرة، عالی الهمّة، إماماً عالماً فاضلًا ذکیاً، له الأدب الجید والنظم والنثر الفائقان والید الطولی فی جمیع العلوم، قرأت علیه...

وقال البرهان الحلبی: من بیوت الحلبیین، مهر فی الفقه والأدب

---

(۱) روضة المناظر. حوادث سنة ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۸

والفرائض، مع جودة الکتابة ولطف المحاضرة وحسن الشکالة، یتوقّد ذکاءً، وله تصانیف لطاف.

وقال المقریزی فی عقوده: إنه أفتی ودرّس بحلب ودمشق والقاهرة، وکان یحب الحدیث وأهله، ولقد قام مقاماً عجز أقرانه عنه وتعجب أهل زمانه منه.

وحاصل الأمر فیه: إنّه کان منفرداً بالریاسة علماً وعملًا فی بلده وعصره، وغرةً فی جبهة دهره، وانتهی أمره إلی ترک التقلید، بل کان یجتهد فی مذهب إمامه ویخرّج علی اصوله وقواعده ویختار أقوالًا یعمل بها.

أخذ عنه: العز الحاضری والبدر ابن سلامة بحلب، وابن قاضی شهبة وابن الأذرعی بالشام، وابن الهمام وابن التنیسی والسفطی وابن عبیداللَّه بمصر.

وقد أوردت فی ترجمته من ذیل قضاة مصر فوائد کثیرة، من نظمه ونثره ومطارحات وحکایات» «۱».

وکتابه الذی وصفه بکونه «کتاباً فی التاریخ وجیز الألفاظ والمبانی، أنیق الفحاوی والمعانی» ذکره (کاشف الظنون) بقوله: روض المناظر فی علم الأوائل والأواخر. وهو تاریخ مشهور لأبی الولید قاضی القضاة» «... ۲».

المشابهة بین هارون وعلی فی کلام أروی ... ص: ۲۴۸

لقد شبّهت أروى بنت الحارث حال بنى هاشم بحال بنى إسرائيل

---

(۱) الضوء اللامع المجلد ۵- الجزء العاشر ص ۳- ۶ رقم ۵.

(۲) كشف الظنون ۱/ ۹۲۰.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۹

وحال المتولّين للأمر ظلماً بحال فرعون، وأيضاً شبّهت حال أمير المؤمنين بعد النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بحال هارون بعد موسى عليهما السلام ... فصرّحت إستناداً إلى حديث المنزلة بكون الإمامة والخلافة بعد النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم حقّاً ثابتاً لأمير المؤمنين عليه السلام، لكن الثلاثة ثم معاوية قد ابتزّوا هذا الحق وغصبوه، فكان هو وأهل البيت مظلومين مستضعفين مقهورين كما كان هارون...

قول النبى: أنتم المستضعفون بعدى ... ص: ۲۴۹

فكان هذا الحديث الشريف مثبتاً تعيّن الأمير للخلافة وتعيّنها له، ومبطلًا لتقدّم الأغيار عليه، ومصدّقاً لقول النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- كما فى الأحاديث الكثيرة- مخاطباً لأهل بيته: «أنتم المستضعفون بعدى».

منها:

ما أخرجه أحمد: «عن ام الفضل بنت الحارث- وهى ام ولد العباس، اخت ميمونة- قالت: أتيت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فى مرضه، فجعلت أبكى، فرفع رأسه فقال: ما يبكيك؟ قلت: خِفنا عليك وما ندرى مانلقى من الناس بعدك يا رسول اللَّه؟

قال: أنتم المستضعفون بعدى» «۱».

فهذا خوف ام الفضل بنت الحارث، وكلام النبى معها.

وذاك كلام أروى بنت الحارث مع معاوية!

وكلّ ذلك مثبت أن الامة ظلمت العترة وغصبت حقّها، فكان فى هذه الامة ما كان فى امة موسى من متابعة القوم للسامرى، واستضعافهم هارون!

---

(۱) المسند ۶/ ۳۳۹.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۰

استنتاج باطل من الرازى ... ص: ۲۵۰

ومن طرائف الامور تفسير الرازى الآية فى قصة هارون، بالمقارنة بين حال هارون وحال أمير المؤمنين على ضوء حديث المنزلة، ثم استنتاجه أن ما فعلته الامة بعد النبى صلّى عليه وآله وسلّم كان صواباً...

وهذا نصّ كلامه بتفسير «ولقد قال لهم هارون من قبل» «... ۱»

: «وههنا دقيقة وهى: إنّ الرافضة تمسّكوا بقوله عليه السلام لعلى أنت منى بمنزلة هارون من موسى، ثم إن هارون ما منعه التقيّة فى مثل هذا الجمع، بل صعد المنبر وصرّح بالحق ودعا الناس إلى متابعة نفسه والمنع من متابعة غيره، فلو كانت امة محمّد صلّى اللَّه عليه وسلّم على الخطأ لكان يجب على على عليه السلام أن يفعل ما فعله هارون عليه السلام، وأنْ يصعد على المنبر من غير تقيّة وخوف،

وأنْ يقول: فاتّبعونى وأطيعوا أمرى، فلما لم يفعل ذلك علمنا أنّ الامة كانوا على الصواب» «۲».

ردّ النيسابورى على الرازى ... ص: ۲۵۰

وهذا الذى ذكره الرازى وإنْ كان واضح البطلان لدى الناقد البصير، لكن علوّ الحق ألجأ بعض أكابر القوم إلى التصريح ببطلانه، فقد ذكر نظام الدين النيسابورى كلام الرازى وعقّبه بما يبطله، وهذا نص كلامه:

«قال أهل السنّة ههنا: إن الشيعة تمسّكوا بقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم:

أنت منى بمنزلة هارون من موسى، ثم إن هارون ما منعه التقيّة فى مثل ذلك

---

(۱) سورة طه ۲۰: ۹۰.

(۲) تفسير الرازى ۲۲/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۱

الجمع، بل صعد المنبر وصرّح بالحق ودعا الناس إلى متابعته، فلو كانت امّة محمّد صلّى اللَّه عليه وسلّم على الخطأ لكان يجب على على كرم اللَّه وجهه أنْ يفعل ما فعل هارون من غير تقية وخوف.

وللشيعة أن يقولوا: إن هارون صرّح بالحق وخاف فسكت، ولهذا عاتبه موسى بما عاتب، فاعتذر بأنّ القوم استضعفونى وكادوا يقتلوننى، وهكذا على رضى اللَّه عنه امتنع أولًا من البيعة، فلمّا آل الأمر إلى ما آل أعطاهم ما سألوا. وإنما قلت هذا على سبيل البحث لا لأجل التعصب» «۱».

وتراه- فى آخر كلامه- يخاف من عناد المتعصّبين وتعنّت العاذلين فيقول: «إنما قلت هذا على سبيل البحث لا لأجل التعصب» ليوضّح أن ما قاله ليس إلّاإحقاقاً للحق وإجهاراً بالإنصاف، ومخالفةً للتعصّب والإعتساف.

فللَّه الحمد الذى يحمل بعض القوم على التصريح بالحق دفعاً للتعصّبات الباردة من البعض الآخر منهم.

وعلى الجملة، فلا ريب فى أنّ بيعة أمير المؤمنين عليه السلام كانت عن خوف واضطرار وتقيّة، كما كان سكوت هارون كذلك، والأخبار والروايات الكثيرة تدل على ذلك، وليس ما ذكره النيسابورى إلّاشاهداً من شواهده ... وسنذكر طرفاً من تلك الأخبار، ونكتفى فى هذا المقام بما روى من أن أمير المؤمنين عليه السلام خاطب النبى- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- قائلًا «يا ابن امّ إنّ القوم استضعفونى وكادوا يقتلوننى» تماماً كالذى قاله هارون...

---

(۱) تفسير النيسابورى ۴/ ۵۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۲

قول الأمير: ياابن ام إنّ القوم استضعفونى ... ص: ۲۵۲

ومن رواة هذا الخبر: ابن قتيبة الدينورى.

وتوجد ترجمته وثقته واعتبار رواياته وأخباره فى:

تاريخ بغداد ۱۰/ ۱۷۰.

والأنساب- القتبى ۴/ ۴۵۲.

ووفیات الأعیان ۳/ ۴۲.

وسیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۹۶.

ومرآهٔ الجنان ۲/ ۱۴۲.

وبغیهٔ الوعاهٔ ۲/ ۶۳.

وغیرها من الکتب.

رواه فی کتابه المعروف (الإمامهٔ والسیاسهٔ) حیث قال: «کیف کانت بیعهٔ علی بن أبی طالب کرم اللَّه وجهه:

وإنّ أبا بکر رضـی اللَّه عنه تفقـد قوماً تخلّفوا عن بیعته عند علی کرم اللَّه وجهه، فبعث إلیهم عمر [ابن الخطاب ، فجاء فناداهم وهم فی دار علی، فأبوا أنْ یخرجوا، فدعا [عمر] بالحطب وقال: والذی نفس عمر بیده لتخرجنّ أو لُاحرقّنها علیکم علی من فیها.

فقیل له: یا أبا حفص، إن فیها فاطمهٔ.

فقال: وإنْ.

فخرجوا فبایعوا، إلّاعلیّاً، فإنه زعم أنه قال: حلفت أنْ لا أخرج، ولا أضع ثوبی علی عاتقی حتی أجمع القرآن.

فوقفت فاطمهٔ رضی اللَّه عنها علی بابها فقالت: لا عهد لی بقومٍ

حضـروا أسوء محضـر منکم! ترکتم رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسلّم جنازهٔ بین أیدینا وقطعتم أمرکم بینکم! لم تستأمرونا ولم تردوا لنا حقّاً!

فأتی عمر أبا بکر فقال له: ألا تأخذ هذا المتخلّف عنک بالبیعهٔ؟

فقال أبو بکر: لقنفذ- وهو مولی له- إذهب فادع لی علیّاً.

قال: فذهب إلی علی فقال له: ما حاجتک؟

قال: یدعوک خلیفهٔ رسول اللَّه.

فقال علی: لسریع ما کذبتم علی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فرجع فأبلغ الرسالهٔ.

قال: فبکی أبو بکر طویلًا. فقال عمر الثانیـهٔ: لا تمهل هـذا المتخلف عنک بالبیعـهٔ، فقال أبو بکر رضـی اللَّه عنه لقنفذ: عد إلیه، فقله لهُ: خلیفـهٔ رسول اللَّه یدعوک للتبایع، فجاءه قنفذ، فأدی ما أمر به فرفع علی صوته فقال سبحان اللَّه: لقد ادعی ما لیس لهُ فرجع قنفذ فابلغ الرسالهٔ فبکی أبو بکر طویلًا.

ثم قام عمر، فمشـی معه جماعهٔ، حتی أتو باب فاطمهٔ، فدقّوا الباب، فلما سـمعت أصواتهم نادت بأعلی صوتها [باکیهًٔ]: یا أبت یا رسول اللَّه، ماذا لقینا بعدک من ابن الخطّاب وابن أبی قحافهٔ!

فلما سمع القوم صوتها وبکاءها انصرفوا باکین، وکادت قلوبهم تنصدّع وأکبادهم تنفطّر، وبقی عمر معه قوم.

فأخرجوا علیّاً ومضوا به إلی أبی بکر.

فقال له: بایع.

فقال: إنْ أنا لم أفعل فمه؟

قالوا: إذاً واللَّه الذی لا إله إلّاهو نضرب عنقک.

قال: إذاً تقتلون عبداللَّه وأخا رسوله.

قال عمر: أمّا عبداللَّه فنعم، وأما أخو رسوله، فلا.

وأبو بكر ساكت لا يتكلّم.

فقال له عمر: ألا تأمر فيه بأمرك!

فقال: لا أكره على شيء ما كانت فاطمة إلى جنبه.

فلحق على بقبر رسول اللَّه يصيح ويبكى وينادى:

يا ابن ام إن القوم استضعفونى وكادوا يقتلوننى» «۱».

ففى هذا الخبر دلالة من وجوه عديدة على تعين الخلافة له عليه السلام ومقهوريته بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم وعدوان المتغلبين ... وفى خطابه الرسول بما خاطب به هارون أخاه موسى دلالة صريحة على أنّ حاله تشبه حال هارون...

فلا يخفى بعد هذا سقوط ما ذكره الرازى، وتمامية الإستدلال بحديث المنزلة على المطلوب.

نسبة كتاب (الإمامة والسياسة) إلى ابن قتيبة ... ص: ۲۵۴

وإنى لأثبت صحة نسبة كتاب (الإمامة والسياسة) إلى ابن قتيبة- بعون اللَّه وتأييدات الأئمة الأطهار- كى أختم على أفواه المتعصبين، فلا ينبرى أحد منهم لإنكار الخبر عن طريق التشكيك فى صحة انتساب هذا الكتاب إلى مؤلّفه الثقة المعتمد عندهم ... فأقول:

(۱) لقد نقل العلّامة عمر بن محمّد بن فهد المكى- وهو من مشايخ

---

(۱) الإمامة والسياسة ۱/ ۳۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۵

شاه ولى اللَّه، وتوجد ترجمته فى الضوء اللّامع- عن كتاب (الإمامة والسّياسة) مع نسبته إلى ابن قتيبة بالقطع واليقين، فى كتابه المشهور (إتحاف الورى بأخبار امّ القرى) وهذه عبارته:

«سنة ۹۳. فيها كتب الوليد بن عبد الملك إلى أمير مكة عمر بن عبد العزيز يأمره بضرب حبيب بن عبداللَّه بن الزبير، ويصبّ على رأسه ماءً بارداً، فضربه خمسين سوطاً وصبّ عليه ماءً بارداً فى يوم شائت، ووقّفه على باب المسجد، فمات من يومه.

وفيها: فى شعبان عزل الوليد بن عبد الملك عمر بن عبد العزيز عن الحجاز ... فكتب الوليد إلى الحجاج يستشيره فيمن يولّيه مكّة والمدينة، فأشار عليه بخالد بن عبداللَّه القسرى وعثمان بن حيان، فولّى خالداً مكة وولّى عثمان ابن حيان المدينة، وعزل عمر بن عبد العزيز عنهما...

قال أبو محمّد عبداللَّه بن مسلم بن قتيبة فى كتاب الإمامة والسياسة:

كان مسلمة بن مروان والياً على أهل مكّة، فبينا هو يخطب على المنبر إذ أقبل خالد ابن عبداللَّه القسرى من الشام والياً عليها، فدخل المسجد، فلما قضى مسلمة خطبته صعد خالد المنبر، فلما ارتقى فى الدرجة الثالثة تحت مسلمة أخرج طوماراً ففضّه ثم قرأه على الناس وفيه: بسم اللَّه الرحمن الرحيم، من عبد الملك ابن مروان أمير المؤمنين إلى أهل مكة: أما بعد، فإنى ولّيت عليكم خالد بن عبداللَّه القسرى، فاسمعوا له وأطيعوا، ولا يجعلنّ أحد على نفسه سبيلًا، فإنما هو القتل لا غيره، وقد برئت الذمّة من رجلٍ آوى سعيد بن جبير. والسلام.

ثم التفت إليهم خالد فقال: والذى يحلف به ويحج إليه، لا أجده فى دار أحدٍ إلّاقتلته، وهدمت داره ودار كلّ من جاوره، واستبحت حرمه،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۶

وقد أجلت لكم فيه ثلاثة أيام. ثم نزل.

ودعا مسلمة برواحله ولحق بالشام.

فأتى رجل إلى خالد وقال له: إن سعيد بن جبير بوادى كذا من أودية مكّة مختفياً بمكان كذا. فأرسل خالد فی طلبه، فأتاه الرسول، فلمّا نظر إليه قال: إنی امرت بأخذك، وأتيت لأذهب بك، وأعوذ باللَّه من ذلك، فالحق بأىّ بلدٍ شئت، وأنا معك. فقال سعيد بن جبير: ألك ههنا أهل وولد؟ قال: نعم. قال: إنهم يؤخذون بعدك، وينالهم من المكروه مثل الذی كان ينالنی.

قال: فإنی أكلهم إلى اللَّه عزّوجلّ. قال سعيد: لا يكون هذا. فأتی به إلى خالد، فشدّه وثاقاً، ثم بعث به إلى الحجّاج.

فقال رجل من أهل الشام: إن الحجاج قد أنذر به وأشعر به قبلك فما عرض له، فلو جعلته بينك وبين اللَّه لكان أزكى من كل عملٍ يتقرّب به إلى اللَّه تعالى.

قال خالد- وظهره إلى الكعبة قد استند إليها- واللَّه لو علمت أن عبد الملك لا يرضى عنّی إلّابنقض هذا البيت حجراً حجراً لنقضته فی مرضاته».

وهذه العبارة التی نقلها ابن فهد عن (الإمامة والسياسة) موجودة فی نسخ هذا الكتاب. قال ابن قتيبة فی (الإمامة والسياسة):

«ذكر قتل سعيد بن جبير: وذكروا أنّ مسلمة بن عبد الملك كان والياً على أهل مكة، فبينا هو يخطب على المنبر إذ أقبل خالد بن عبداللَّه القسری من الشام والياً عليها فدخل المسجد، فلما قضى مسلمة خطبته صعد خالد المنبر، فلما ارتقى فی الدرجة الثالثة تحت مسلمة أخرج طوماراً ففضّه ثم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۷

قرأه على الناس: بسم اللَّه الرحمن الرحيم» «... ۱».

فثبت كون الكتاب لابن قتيبة. وللَّه الحمد على ذلك.

(۲) ونسب صاحب (غاية المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام) وهو الشيخ العلّامة عز الدين عبد العزيز بن عمر بن فهد ... كتاب (الإمامة والسياسة) إلى ابن قتيبة، بلا أی شكٍ وترديد ... وهذه عبارته:

«وروى العتبی عن رجلٍ قال: خطب خالد بن عبداللَّه القسری بواسط فقال: إن أكرم الناس من أعطى من لا يرجوه، وأعظم الناس عفواً من عفا عن قدرة، وأوصل الناس من وصل عن قطعيةٍ.

وبنى خالد لُامّه كنيسةً وكانت نصرانية، وهجی بأبيات. إنتهى.

وقال الوالد: لخالد القسری حديث فی ثالث المخلص الكبير.

وفی المنتقى من سبعته.

وفی مسند عبد بن حميد وهو من سماع الحجاز، حدّثنی عمرو بن عون، حدّثنا هشيم، عن سيار أبی الحكم، عن خالد بن عبداللَّه القسری، عن أبيه، عن جدّه: إن النبی- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال له: يا يزيد أحب الناس ما تحبُّ لنفسك. انتهى.

قلت: وذكر ما تقدم فی ترجمة مسلمة بن عبد الملك عن ابن قتيبة فی الإمامة والسّياسة» «۲».

ولا يخفى أن الشيخ عبد العزيز المذكور هو شيخ قطب الدين النهروانی صاحب (الإعلام بأعلام بيت اللَّه الحرام)، والمترجم له فی

---

(۱) الامامة والسياسة ۲/ ۶۰.

(۲) غاية المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام. ترجمة خالد بن عبداللَّه بن يزيد القسری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۸

(ريحانة الألباء) للعلّامة الشهاب الخفاجی.

(۳) والشاهد الثالث هو: العلّامهٔ تقی الدین محمّد بن أحمد الفاسـی صاحب (العقد الثمین)- والمترجم له فی الضوء اللامع وغیره- فإنه نقل عن (الإمامهٔ والسیاسهٔ) واعتمد علیه کذلک من غیر تشکیک فی نسبته إلی ابن قتیبهٔ ... حیث قال بترجمهٔ مسلمهٔ بن عبد الملک بن مروان:

«أمیر مکهٔ، ذکر ولایته علیها ابن قتیبهٔ فی الإمامهٔ والسیاسهٔ» «... ۱».

(۴) وهناک شاهد رابع- وهو متقدم علی الشهود الثلاثهٔ- وهو الشیخ أبو الحجاج یوسف بن محمّد البلوی صاحب کتاب (ألف باء) المذکور فی (کشف الظنون) بقوله: «ألف باء فی المحاضرات. للشیخ أبی الحجاج یوسف بن محمّد البلوی الأندلسی المعروف بابن الشیخ، وهو مجلد ضخم أوّله: إنّ أفصح کلام سمع وأعجز حمد اللَّه تعالی بنفسه ... ذکر فیه أنّه جمع فوائد بدائع العلوم لابنه عبد الرحیم بعد موته، إذ لم یلحق بعد لصغره إلی درجهٔ النبلاء، وسمّی ما جمعه لهذا الطفل المربّی بکتاب ألف با» -...

حیث قال:

«فصل- وأما ابن جبیر ففضله أیضاً مشهور، وفی الدواوین مذکور:

ذکر ابن قتیبهٔ فی الإمامهٔ والسیاسهٔ: إنّه لمّا قدم علی الحجاج سعید بن جبیر قال له:

ما اسمک؟ قال: أنا سعید بن جبیر. فقال الحجاج: بل أنت شقی بن کسیر.

قال سعید: امّی أعلم باسمی واسم أبی. قال الحجاج: شقیت وشقیت امّک. قال سعید: العلم یعلمه غیرک. قال: لُاوردنّک حیاض

---

(۱) العقد الثمین بأخبار البلد الأمین ۷/ ۱۹۴.

الموت. قال سعید: أصابت امّی إذاً اسمی»....

(۵) وممن ینقل عن (الإمامهٔ والسیاسهٔ) کثیراً: أبو المجد محمّد محبوب عالم فی تفسیره المعروف ب (تفسیر شاهی) الذی نصّ علی اعتباره واعتمد علیه (الدهلوی) فی الباب الثالث من (تحفته) «۱»، وکذا تلمیذه الرشید فی (إیضاحه ...) فإنّه ینقل عنه فی موضع منه، منها: بتفسیر قوله تعالی: «وإنْ یکن لهم الحق یأتوا إلیه مذعنین» «۲»

حیث یقول:

«فی کتاب الإمامهٔ والسیاسهٔ: قام علی کرم اللَّه تعالی وجهه خطیباً فقال: أیها الناس، إن القوم إنّما فرّوا من کتاب اللَّه ثم بداله أن دعونا إلیه، وإنی أکره أن أکون من الفریق المتولّی عن کتاب اللَّه. إن اللَّه عزّوجلّ یقول:

«ألم تر إلی الذین اتوا نصیباً من الکتاب یدعون إلی کتاب اللَّه لیحکم بینهم ثم یتولّی فریق منهم وهو معرضون وإنْ یکن لهم الحق یأتوا إلیه مذعنین أفی قلوبهم مرض أم ارتابوا»....

ومنها: بتفسیر قوله تعالی: «وإنْ أدری لعلّه فتنهٔ لکم ومتاع إلی حین» «۳»

قال ...: «وفی کتاب الإمامهٔ والسیاسهٔ: لما قتل علی بن أبی طالب- کرّم اللَّه تعالی وجهه- ثار الناس إلی الحسن بن علی- رضی اللَّه تعالی عنهما- بالبیعهٔ فلمّا بایعوه قال لهم: تبایعون لی علی السمع والطّاعهٔ، وتحاربون ما حاربت وتسالمون من سالمت» «... ۴».

---

(۱)

التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۹۷.

(۲) سورهٔ النور: ۴۹.

(۳) سورهٔ الأنبیاء: ۱۱۱.

(۴) انظر: الامامة والسياسة ۱/ ۱۸۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۰

«۲۰» الأفضليّة من منازل هارون ... ص: ۲۶۰

اشارة

إنه لا ريب لأحدٍ فى أنّ من منازل هارون هو أفضليته من جميع الامة الموسويّة، فلا ريب أيضاً فى أفضلية أمير المؤمنين من جميع الامة المحمدية...

لقد نصّ شاه ولى اللَّه الدهلوى- فى (إزالة الخفا)- على أنّه لم يكن فى زمن موسى من يناله مقام الوزارة لموسى إلّاهارون، وأنّه إنما طلب موسى من اللَّه أن يجعل أخاه هارون وزيراً ورداءاً له لا لكونه أخاه، بل لعدم وجود أحد غيره يصلح لهذا المقام.

ودلالة ذلك على الأفضلية واضحة...

كما نصّ القاضى عياض على أنّه لم يكن فى زمن موسى نبى غيره، إلّا أخاه هارون حيث قال بعد حديث يتعلّق بقصة موسى والخضر: «وهذا الحديث إحدى حجج القائلين بنبوّة الخضر، لقوله فيه: أنا أعلم من موسى، ولا يكون الولى أعلم من النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، وأمّا الأنبياء فيتفاضلون فى المعارف، وبقوله: وما فعلته عن أمرى، فدلَّ أنّه بوحى.

ومن قال إنّه ليس بنبيّ قال: يحتمل أنْ يكون فعله بأمر نبيّ آخر. وهذا يضعَّف، لأنّه ما علمنا أنّه كان فى زمن موسى عليه السلام نبى غيره إلّا أخاه هارون، وما نقل أحد من أهل الأخبار فى ذلك شيئاً يعوَّل عليه» «۱».

---

(۱) الشفا بتعريف حقوق المصطفى. وانظر ۲/ ۱۴۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۱

ودلالة ذلك على الأفضلية واضحة كذلك، إذ النبى أفضل من غيره بلا كلام ولا خلاف.

وعلى الجملة، فإنّ حديث المنزلة يدل على أن أمير المؤمنين عليه السلام عند النبى- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- أفضل وأشرف من كلّ أحدٍ سواه، إذ من الواضح جدّاً أنّه لو قيل: زيد عند بكر بمنزلة فلان الوزير عند السلطان فلان- وكان الوزير أفضل الناس عند السلطان- فُهم أفضلية زيد عند بكر من جميع الناس ... وهذا من الوضوح بمكانٍ بحيث يعدّ منكره معانداً مكابراً ... ولا يجوّز عاقل كون على عليه السلام عند النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بمنزلة هارون عند موسى- عليهما السلام-، مع فرض كونه فى المرتبة الرابعة فى الأفضلية- والعياذ باللَّه.

على أن شاه ولى اللَّه الدهلوى جعل المعتبر فى المشابهة هو الأوصاف المشهورة المذكورة على الألسنة، وهو يعترف بكون هارون هو أفضل القوم فى امّة موسى، ومن الواضح جدّاً أن الأفضلية من أجلى تلك الأوصاف، ولعلّ لوضوح ذلك وثبوته لم يعدها ولى اللَّه منها.

بل إنّ ولى اللَّه نفسه يصرّح بدلالة حديث المنزلة على أفضلية أمير المؤمنين عليه السلام حيث يقول فى مبحث فضائله: «وكان خليفته فى غزوة تبوك على المدينة المنورة، وهناك ظهرت فضيلته العظمى بقوله: أنت منى بمنزلة هارون من موسى» «۱» لأنّه وصف الفضيلة ب «العظمى» وهذه الكلمة تأنيث «الأعظم» بلحاظ لفظ «الفضيلة» ولو قال «الفضل» لقال «الأعظم». فأمير المؤمنين صاحب «الفضل الأعظم» بحديث المنزلة، فهو

---

(۱) قرة العینین. مبحث فضائل علی.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۲

«الأفضل».

وبما ذکره شاه ولی اللَّه یبطل ما لفّقه بعضهم لإنکار دلالة الحدیث الشریف علی أفضلیّة الإمام علیه السلام من غیره.

وکما یثبت دلالته علی الأفضلیة من کلام ولی اللَّه الدهلوی، کذلک یثبت من کلام نجله (الدهلوی)، لأنه قد حرّم حمل الحدیث الشریف علی التشبیه الناقص، ومن المعلوم أنّه لو أنکرت أفضلیته بل ادعی کونه مفضولًا للثلاثة، فقد حمل الحدیث علی التشبیه الناقص ...

هذا کلّه، مضافاً إلی ما تقدم من أدلة عموم المنزلة ... فإنها تقضی أن یکون أمیر المؤمنین أفضل الامة، کما کان المشبَّه به أعنی هارون أفضل الامة ...

تحریم القاضی عیاض وغیره تشبیه غیر النبی بالنّبی ... ص: ۲۶۲

وعلی الجملة، فمقتضی أدلة عموم التنزیل، وکذا ما ذکره (الدهلوی) ووالده، هو دلالة حدیث المنزلة علی أفضلیة الأمیر فی الامة، کما کان هارون هو الأفضل فی امة موسی.

ومما یؤکّد ما ذکرنا کلام القاضی عیاض، فی باب بیان ما هو فی حقّ النبی علیه السلام سب أو نقص:

«فصل. الوجه الخامس- أنْ لا یقصد نقصاً ولا یذکر عیباً ولا سبّاً، ولکنه ینزع بذکر بعض أوصافه، أو یستشهد ببعض أحواله صلّی اللَّه علیه وسلّم الجائزة فی الدنیا علی طریق ضرب المثل والحجة، لنفسه أو لغیره، أو علی التشبیه به أو عند هضیمةٍ نالته أو غضاضة لحقته، لیس علی طریق التأسّی وطریق التحقیق، بل علی مقصد الترفیع لنفسه أو لغیره أو علی

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۳

سبیل التمثیل وعدم التوقیر لنبیّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، أو قصد الهزل والنذیر بقوله، کقول القائل: إنْ قیل فیَّ السوءُ فقد قیل فی النبی، أو إنْ کُذّبت فقد کُذّب الأنبیاء، أو إنْ أذنبت فقد أذنبوا، أو أنا أسلم من ألسنة الناس ولم یسلم منهم أنبیاء اللَّه ورسله؟ أو قد صبرت کما صبر أولوا العزم من الرسل، أو کصبر أیوب، أو قد صبر نبی اللَّه عن عداه وحلم علی أکثر ممّا صبرت.

وکقول المتنبّی:

أنا فی امة تدارکها اللَّه غریب کصالح فی ثمود

ونحوه من أشعار المتعجرفین فی القول، المتساهلین فی الکلام، کقول المعرّی:

کنت موسی وافته بنت شعیب غیر أن لیس فیکما من فقیر

علی أن آخر البیت شدید عند تدبّره، وداخل فی الإزراء والتحقیر بالنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، وتفضیل حال غیره علیه. وکذلک قوله:

لولا انقطاع الوحی بعد محمّد فلنا محمّد عن أبیه بدیل

هو مثله فی الفضل إلّاأنه لم یأته برسالةٍ جبریل

فصدر البیت الثانی من هذا الفصل شدید، لتشبیهه غیر النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فی فضله بالنبی، والعجز محتمل لوجهین: أحدهما: إن هذه الفضیلة نقصت الممدوح، والآخر: استغناؤه عنها، وهذه أشد. ونحو منه قول الآخر:

وإذا ما رفعت رایاته خفقت بین جناحی جبرین

وقول الآخر من أهل العصر:

فرّ من الخلد واستجار بنا فصبّر اللَّه قلب رضوان

وكقول حسّان المصيصى من شعراء الأندلس، فى محمّد بن عباد المعروف بالمعتمد ووزيره أبى بكر بن زيدون:

كأنّ أبا بكر أبو بكر الرضا وحسان حسان وأنت محمّد

إلى أمثال هذا. وإنما أكثرنا بشاهدها مع استثقالنا حكايتها، لتعريف أمثلتها، ولتساهل كثير من الناس فى ولوج هذا الباب الضنك واستخفافهم فادح هذا العبء، وقلّة علمهم بعظيم ما فيه من الوزر، وكلامهم منه بما ليس لهم به علم، وتحسبونه هيّناً وهو عند اللّه عظيم.

لا سيّما الشعراء، وأشدّهم فيه تصريحاً وللسانه تسريحاً ابن هانى الأندلسى، وابن سليمان المعرّى، بل قد خرج كثير من كلامهما عن هذا إلى حدّ الإستخفاف والنقص وصريح الكفر، وقد اجتنبنا عنه.

وغرضنا الآن الكلام فى هذا الفصل الذى سقنا أمثلته، فإنّ هذه كلّها وإنْ لم تتضمّن سبّاً ولا أضافت إلى الملائكة والأنبياء نقصاً، ولست أعنى عجزى بيتى المعرى، ولا ـ قصد قائلها إزراء وغضّياً، فما وقّر النبوة ولا عظّم الرسالة، ولا غزّر حرمة الإصطفاء، ولا غزز حظوة الكرامة، حتى شبّه من شبّه فى كرامةٍ نالها أو معرّة قصد الإنتفاء منها، أو ضرب مثل لتطييب مجلسه أو إغلاء فى وصفه لتحسين كلامه بمن عظم اللّه خطره وشرف قدره، وألزم توقيره وبرّه ونهى عن جهر القول له ورفع الصوت عنده.

فحق هذا– إنْ درء عنه القتل– الأدب والسجن، وقوة تعزيره، بحسب شنعة مقاله ومقتضى قبح ما نطق به، ومألوف عادته لمثله أو ندوره أو قرينة كلامه أو ندمه على ما سبق منه.

ولم يزل المتقدمون ينكرون مثل هذا ممّن جاء، وقد أنكر الرشيد على أبى نؤاس قوله:

فإن يك باقى سحر فرعون فيكم فإنّ عصى موسى بكف خَصيب

وقال له: يا ابن اللخناء، أنت المستهزىء بعصا موسى، وأمر بإخراجه عن عسكره من ليلته.

وذكر القتيبى: أن ممّا اخذ عليه أيضاً وكُفّر فيه أو قارب، قوله فى محمّد الأمين وتشبيهه إيّاه بالنبى صلّى اللّه عليه وسلّم:

تنازع الأحمدان الشبه فاشتبها خلقاً وخلقاً كما قدّ الشراكان

وقد أنكروا أيضاً عليه قوله:

كيف لا يدنيك من أملٍ من رسول اللّه من نفره

لأن حق الرسول وموجب تعظيمه وإنافة منزلته أن يضاف إليه ولا يضاف [هو لغيره .

فالحكم فى أمثال هذا ما بسطناه فى طريق الفتيا، على هذا المنهج جاءت فتيا إمام مذهبنا مالك بن أنس رحمه اللّه وأصحابه» «... ١».

وحاصل هذا الكلام تحريم تشبيه غير النبى بالنبى، بل تحريم تشبيه بعض أحوال غير النبى ببعض أحوال نبى من الأنبياء، وأن فعل ذلك يستوجب التعزيز إنْ لم يستوجب القتل...

فلو لم يكن على عليه السلام معصوماً عن الخطأ، ولم يكن الأفضل فى الامة بعد النبىّ، بل كان كغيره من الأصحاب ... كان تشبيهه بهارون عليه السلام محرماً، واللازم باطل فالملزوم مثله...

إذاً، فتشبيه أمير المؤمنين عليه السلام بهارون عليه السلام دليل العصمة والأفضلية ... والحمد للّهرب العالمين.

---

(١) الشفا بتعريف حقوق المصطفى ٢/ ٢٣٨– ٢٤٢.

لكن التعصّب يحمل القاضى عياض على أنْ ينفى دلالة حديث المنزلة على الأفضلية، ويسعى وراء إنكار مدلوله الذى كان مقتضى عبارته المذكورة الإذعان به؟

تصریح شعبة بن الحجاج بدلالة الحدیث علی الأفضلیة ... ص: ۲۶۶

وقد صرّح إمام جلیل من أئمتهم واعترف بما ذکرناه من دلالة حدیث المنزلة علی الأفضلیة المطلقة لأمیر المؤمنین علیه السلام ... ألا وهو شعبة بن الحجّاج ... فقد نقل الحافظ محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی فی (کفایة الطالب) بعد حدیث المنزلة قال:
«قال الحاکم النیسابوری: هذا حدیث دخل فی حدّ التواتر. وقد نقل عن شعبة بن الحجاج أنه قال فی قوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لعلی (علیه السلام): أنت منی بمنزلة هارون من موسی: وکان هارون أفضل امة موسی، فوجب أن یکون علی علیه السلام أفضل من کلّ امة محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، صیانةً لهذا النص الصریح» «۱».

الکنجی الشافعی وکتابه ... ص: ۲۶۶

وقد ذکر کاشف الظنون کتاب (کفایة الطالب) فی موضعین: ففی حرف الکاف: «کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب. للشیخ الحافظ أبی عبداللَّه محمّد بن یوسف بن محمّد الکنجی الشافعی المتوفی سنة ۶۵۸» وفی حرف المیم: «مناقب علی بن أبی طالب- رضی اللَّه تعالی عنه- للإمام

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۸۳.

أحمد بن حنبل ذکرها فی فضائل العشرة، ولأبی المؤید موفق بن أحمد الخوارزمی المتوفی سنة ۵۶۸، ولأبی عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی الحافظ المتوفی سنة ۳۰۳. وفیه کفایة الطالب فی مناقب الإمام علی بن أبی طالب، لأبی عبداللَّه محمّد بن یوسف الکنجی».
وهل بعد کلام شعبة بن الحجاج الإمام، مجال لهفوات المنکرین دلالة هذا الحدیث، أو أباطیل من یدّعی دلالته علی نقصٍ فی الإمام علیه السلام؟

ترجمة شعبة بن الحجاج ... ص: ۲۶۷

ومن المناسب جدّاً ذکر طرفٍ من کلمات بعض أعلام القوم فی بیان مناقب شعبة بن الحجاج:
۱- السمعانی: «أبو بسطام شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی ...
روی عنه: عبداللَّه بن المبارک، وأبو الولید الطیالسی، ومحمّد بن اسماعیل البخاری وسلیمان بن حرب، وغندر ومسلم بن الحجاج، وحمید بن زنجویه، وعلی بن الجعد، وعبداللَّه بن إدریس، والثوری، وحماد بن سلمة والبصریون. وکان مولده سنة ۸۳ بنهرناب قریة أسفل من واسط، ومات سنة ۱۶۰ فی أولّها، وله یوم مات ۷۷ سنة، وکان أکبر من سفیان بعشر سنین.
وکان من سادات أهل زمانه حفظاً وإتقاناً وورعاً وفضلًا، وهو أول من فتش بالعراق عن أمر المحدّثین، وجانب الضعفاء والمتروکین، حتی صار علماً یقتدی به، ثم تبعه علیه بعده أهل العراق.
وکان جمع بین العلم والزهادة والجد والصّلابة والصدق والقناعة،

وعبد اللَّه تعالی حتی جفّ جلده علی عظمه ... لیس بینهما لحم» «... ۱».
۲- النووی: «شعبة بن الحجاج الإمام المشهور ... من تابعی التابعین وأعلام المحدّثین، وکبار المحققین ... أجمعوا علی إمامته فی

الحديث وجلالته وتحرّيه واحتياطه وإتقانه.

قال الإمام أحمد بن حنبل: لم يكن فى زمن شعبة مثله فى الحديث ولا أحسن حديثاً منه، روى عن ثلاثين رجلًا من الكوفة لم يرو عنهم سفيان الثورى.

وقال الشافعى: لولا ـ شعبة ما عرف الحديث بالعراق. قال: وكان يجيء الرجل يعنى الذى ليس أهلًا للحديث فيقول: لا تحدّث وإلّا اشتكيتُ عليك السلطان.

وقال حماد بن زيد: قال لنا أيوب: الآن يقدم عليكم رجل من أهل واسط يقال له شعبة، هو فارس بالحديث، فحدّثوا عنه.

وقال أبو الوليد الطيالسى: إختلفت إلى حماد بن سلمة فقال: إذا أردت الحديث فالزم شعبة.

وقال حماد بن زيد: لا ابالى من يخالفنى إذا وافقنى شعبة، لأنّ شعبة كان لا يرضى أن يسمع الحديث مرّة، وإذا خالفنى شعبة فى شيء تركته.

وقال أحمد بن حنبل: كان شعبة امةً وحده فى هذا الشأن، يعنى علم الحديث وأحوال الرواة.

وروّينا عن ابن مهدى: كان سفيان- يعنى الثورى- يقول: شعبة أمير المؤمنين فى الحديث» «... ۲».

(۱) الأنساب ۴/ ۱۵۳.

(۲) تهذيب الأسماء واللغات ۱/ ۲۴۵ رقم ۲۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۹

۳- الذهبى: «شعبة بن الحجاج بن الورد- الحجة الحافظ شيخ الإسلام...

كان الثورى يقول: شعبة أمير المؤمنين فى الحديث.

وقال الشّافعى: لو لا شعبة لما عرف الحديث فى العراق» «۱».

۴- اليافعى: «الإمام أبو بسطام العتكى مولاهم الواسطى. شعبة بن الحجاج بن الورد، شيخ البصرة وأمير المؤمنين فى الحديث ... أثنى جماعة من كبار الأئمة عليه ووصفوه بالعلم والزهد والقناعة والرحمة والخير، وكان رأساً فى العربية والشعر سوى الحديث» «۲».

۵- ابن حجر: «ثقة حافظ متقن. كان الثورى يقول: هو أمير المؤمنين فى الحديث، وهو أول من فتّش بالعراق عن الرجال وذبّ عن السنّة، وكان عابداً. من السابعة. مات سنة ستين» «۳».

تصريح القاضى عبد الجبار بدلالة الحديث على الأفضليّة ... ص: ۲۶۹

وصرّح قاضى القضاة عبد الجبار بن أحمد المعتزلى أيضاً بدلالة حديث المنزلة على الأفضلية ... كما ذكر أبو محمّد الحسن بن أحمد بن متويه فى كتاب (المجموع المحيط بالتكليف) الذى هو فى الأصل تصنيف القاضى، غير أن ابن متويه جمعه، فقد جاء فيه عنه:

«وذكر أنه قد يستعمل لفظ الفضل فيما لا ـ يتعلق بفعل العبد اختياره، كنحو تفضيل العاقل على غيره، وتفضيل الشجاع على غيره، وتفضيل من

(۱) تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۹۳.

(۲) مرآة الجنان- حوادث ۱۶۰- ۱/ ۲۶۵.

(۳) تقريب التهذيب ۱/ ۴۱۸ رقم ۲۷۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۰

له نسب مخصوص على من ليس له ذلك النسب، وليس هـذا هو المقصود بهـذه المسألـة، فإنا نتكلّم فی الفضل الـذی يقتضـی مـدحاً وتعظيماً فی الـدين، فهـذا لابدّ من تعلّقه باختيار الفاضل ووقوفه على فعله، وفی هذا الباب خاصّةً يجوز وقوع الخلاف بين العلماء دون الأول، وإذا كان كـذلك وقف العلم بالقطع على الأفضل على سمعٍ وارد به، لأنه لا مجال للعقل فيه، وعلى هـذا لا يصح الرجوع فی إثباته إلى عـدّ الفضائـل، لأنّ تلك الأفعال يختلف مواقعها بحسب ما ينضاف إليها من النيّات والقصود، وذلك مما هو عنّا مغيّب، فلا يمكن القضاء بفضل أحد والقطع على ثوابه، فضلًا عن تفضيله على غيره، فيجب الإعتماد فی ذلك على السمع.

فلهـذا رجع الشيـخ أبو عبـداللَّه إلى خبر الطير، لأنـه قـد دلّ بظـاهره على ثبوته أفضـل فی الحال، وكلّ من أثبته فی تلك الحال أفضـل قضى باستمرار هذه الصفة فيه.

وهكذا خبر المنزلة، لأنها إذا لم يُرد بها ما يتّصل بالإمامة، فيجب أنْ يريد به الفضل الذی يلی هارون فيه موسى- عليهما السلام-.

فإن أراد بعضـهم إثبات أنه أفضل فی غالب الظن، بالرجوع إلى أمارات مخصوصـة من نحو ما انتشـر عنه من الزهد والعبادة والعناء فی الحرب والسبق إلى الإسلام وغير ذلك، فهذا غير ممنوع منه، وإليه ذهب بعض الشيوخ الذی آثروا الموازنة.

وقد أحال فی الكتاب على الكتاب المغنی، لأنّه حكى هناك عمدة ما كان الشيخ أبو عبداللَّه يذكره فی هذا الباب، وباللَّه التوفيق».

أقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۱

فخبر المنزلة مثل خبر الطير فی الدلالة على أفضـليّة أمير المؤمنين عليه السلام، وثبوت الأفضليّة له من حديث المنزلة كافٍ لدلالته على الخلافة، لوجوب تقديم الأفضل على المفضول، وهو واضح جدّاً، حتى اعترف به والد (الدهلوی).

وقال القاضی عبد الجبّار فی (المغنی) فی البحث عن حديث المنزلة:

«فإنْ قيل: فما المراد عنـدكم بهـذا الخبر. قيل له: إنه- عليه السـلام- لمّا اسـتخلفه على المدينة وتكلّم المنافقون فيه، قال هذا القول دالّاً على لطـف محلّه منه و [قـوّة] سـكونه إليه واشـتداد ظهره به، ليزيـل مـا خـامر القلوب من الشـبهة فی أمره، وليعلم أنه عليه السـلام إنما استخلفه لهذه الأحوال التی تقتضی نهاية الإختصاص» «۱».

ترجمة القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۷۱

والقاضی عبد الجبّار ذكروه فی كبار علماء الشّافعية وأثنوا عليه:

۱- قال ابن قاضی شهبة: «عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد بن خليل، القاضی أبو الحسن الهمدانی، قاضی الری وأعمالها، وكـان شافعی المـذهب، وهو مع ذلك شـيخ الإعتزال، وله المصـنّفات الكثيرة فی طريقتهم وفی أصول الفقه. قال ابن كثير فی طبقاته: ومن أجلّ مصـنّفاته وأعظمها دلائل النبوة فی مجلّدين، أبان فيه عن علمٍ وبصـيرة حميدة، وقد طال عمره، ورحل الناس إليه من الأقطار واستفادوا به. مات فی ذی القعدة سنة ۴۱۵» «۲».

---

(۱) المغنی ۲۰ ق ۱/ ۱۷۲.

(۲) طبقات الشافعية ۱/ ۱۸۳ رقم ۱۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۲

۲- السبكی: «عبـد الجبّار بن أحمـد بن عبـد الجبار بن أحمـد بن عبـداللَّه القاضـی أبو الحسن الهمدانی الاسدآبادی، وهو الذی تلقّبه المعتزلـة قاضـی القضـاة، ولا يطلقون هـذا اللقب على سواه، ولا يعنون به عنـد الإطلاق غيره، كان إمام أهل الإعتزال فی زمانه، وكان ينتحل مـذهب الشافعی فی الفروع، وله التصانيف السائرة والـذكر الشائع بين الاصوليّين، عمّر دهراً طويلًا حتى ظهر له الأصـحاب وبعد

صيته، ورحلت إليه الطلّاب» «... ۱».

ووصفه في موضع آخر بقوله: «وكان رجلًا محقّقاً واسع النظر» «۲».

۳- السيوطى: «شيخ المعتزلة وصاحب التصانيف منها التفسير، عاش دهراً طويلًا وسار ذكره، وكان فقيهاً شافعى المذهب» «۳».

۴- الأسنوى: «القاضى أبو الحسن عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار الإسترابادى، إمام المعتزلة، كان مقلّداً للشافعى فى الفروع، وعلى رأى المعتزلة فى الاصول ... ذكره ابن الصّلاح» «۴».

تصريح السمنانى بدلالة الحديث على أنّ عليّاً سيّد الأولياء ... ص: ۲۷۲

---

(۱) طبقات الشافعية ۵/ ۹۷.

(۲) طبقات الشافعية ۱/ ۹۵.

(۳) طبقات المفسرين ۴۸ رقم ۴۷.

وترجمة الداوودى بهذا اللفظ (وهو الذى تلقبه المعتزلة قاضـى القضاة ولا يطلقون هذا اللقب على سواه ... كان امام أهل الاعتزال فى زمانه ... وله التصانيف السائدة منها التفسير. والذكر الشائع بين الاصولين (طبقات المفسرين ۱/ ۲۶۲ رقم ۲۴۸).

(۴) طبقات الشافعية ۱/ ۱۷۳ رقم ۳۱۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۳

وقال علاء الدولـة أحمـد بن محمّد السـمنانى فى كتابه (العروة الوثقى) الذى قال فى مفتتحه: «أمّا بعد، فقد سـنح فى خاطرى بغتةً يوم الأحد بعد صـلاة الصـبح الثانى من الإعتكاف فى مسـجد صوفيا باد خدا داد العشـر الآخر من شـهر اللّه المبارك رمضان سنة ۷۲۰: أنْ ابوّب واهذّب على وفق الإشارة بعض القدسـيات الواردة على قلبى فى الأوقات المعيّنة فى علم ربى المخصوصة بها فيما يجب الإعتقاد به، وما سـمح بتقييده الوقت المصفّى عن المقت فى أثناء الكتابة ستة أبواب، ليسهل على الشارع فى أبواب المعارف خاصّة فى مشارع أربـاب القـدس ومرابع أصـحاب الانـس الإطّلاع على ما فيه والظفر لمطلوبه عنـد مطالعته، تيمّناً بقوله تعالى: «إنّ ربكم اللَّه الـذى خلق السماوات والأرض فى ستة أيام» «۱»

واسمّيه: العروة الوثقى لأهل الخلوة والجلوة» ... قال ما نصّه:

«وقال لعلى- عليه السـلام وسلام الملائكة الكرام- أنت منّى بمنزلة هارون من موسى ولكن لا نبى بعدى. وقال فى غدير خم بعد حجة الوداع، على ملأٍ من المهاجرين والأنصار، آخـذاً بكتفه: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه وعاد من عاداه. وهـذا حـديث متفق على صحته.

فصار سيد الأولياء، وكان قلبه على قلب محمّد- عليه التحية والسلام-.

وإلى هـذا السرّ أشـار سيّد الصـدّيقين صـاحب غـار النبى- صـلّى اللَّه عليه وسـلّم- أبو بكر، حيث بعث أبـا عبيـدة بن جرّاح إلى على لاستحضاره:

---

(۱) سورة الاعراف ۷: ۵۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۴

يـا أبـا عبيـدة، أنت أمين هـذه الامـة، أبعثك إلى من هو فى مرتبـة من فقـدناه بالأمس، ينبغى أنْ تتكلّم عنـده بحسن الأدب، إلى آخر مقالته بطولها».

ففی هذه العبارة: دلالة حدیث المنزلة علی أنّ علیّاً سید الأولیاء، وفیها عن أبی بکر: إن علیّاً فی مرتبة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

ترجمة السمنانی ... ص: ۲۷۴

وذکر الشیخ عبد الرحیم الأسنوی ترجمة الشیخ السّمنانی فی (طبقات الشافعیة) بقوله:

«علاء الدین أبو المکارم أحمد بن محمّد بن أحمد الملقّب بعلاء الدولة وعلاء الدین، المعروف بالسمنانی ... کان عالماً مرشداً، له کرامات وتصانیف کثیرة فی التفسیر والتصوّف وغیرهما. توفی قبل الأربعین وسبعمائة» «۱».

تصریح السید محمّد الدّهلوی بأنَّ الحدیث برهان الاتحاد بین النبیّ وعلی ... ص: ۲۷۴

وقال السیّد محمّد بن یوسف الحسینی الدهلوی المعروف ب «گیسو دراز» ما تعریبه:

«وکان الغالب فی حضور جبرئیل عند الرسول کونه بصورة دحیة الکلبی، لا بمعنی خروجه عن صورته الأصلیّة، ولا أنّ هذه الصّورة مغایرة لتلک، وإنّما کان الإختلاف فی الإعتبار، إذ لا یوجد المطلق فی الخارج

---

(۱) طبقات الشافعیة ۱/ ۳۴۹ رقم ۶۶۴.

مطلقاً، ویقال أیضاً بأنّ جبرئیل عقل محمّد قد تمثّل بصورةٍ، فکان وضع الأشیاء مواضعها: إنه وإنْ قالوا الجهار خلاف العقل لکنه عقل مخفی وهناک العقل الکل، فلو ظفرت به ونظرت إلیه حصلت علی کثیرٍ من الأسرار، ومن هنا کان: خلقت أنا وعلی من نور واحد، إذ کان علی أخاً للنبی، آخی بین کلّ نوعین وشکلین ففیّ النبوّة وفیه الخلافة، وأنت منّی کهارون من موسی، یحکی عن تلک الواقعیة فإنّ کلامنا إشارة وعند من فهم عبارة.

والسلام» «۱».

ففی هذا الکلام تصریح بأنّ حدیث المنزلة- کحدیث النور- دلیل علی تقدیم وترجیح أمیر المؤمنین علیه السلام علی سائر الخلائق، وأنه برهان علی المساواة والإتّحاد بینه وبین الرسول الأمین، صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

فیتمّ بهذا الکلام أیضاً مرام الإمامیة، وتسقط التأویلات الواهیة لبعض علماء السنّیة.

ترجمة السید محمّد الدهلوی ... ص: ۲۷۵

والسیّد محمّد الدهلوی «کیسو دراز» من أعاظم علماء أهل السنّة الحائزین للفضائل والمقامات السنیّة، ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار) وقال:

«جمع بین العلم والسیادة، وله فی الولایة شأن رفیع ومرتبة منیعة وکلام عال، وکان له من بین علماء چشت مشرب خاص، وفی بیان أسرار

---

(۱) الاسمار. السّمر ۷۷.

الحقیقة طریق مخصوص، قدم فی أوائل أمره إلی قدم، وخرج منها بعد وفاة الشیخ إلی دیار دکن، وحصل له فی أهلها القبول العظیم

وانقادوا له وأطاعوه حتی توفی هناک ... ومن تصانيفه المشهورة كتاب الأسمار الذی ذكر فيه الحقائق والمعارف بلسان الرمز والإيماء والإيقاظ والإشارة»....

تصريح محمّد الأمير بدلالة الحديث على الأفضلية ... ص: ۲۷۶

وقال محمّد بن إسماعيل الأمير- فی (الروضة الندية)-:

«وكهارون غدا فی شأنه منه إلّاأنّه ليس نبيّا

البيت واضح الألفاظ، والإشارة إلى حديث المنزلة الشهير، الذی رواه من الصّحابة الجم الغفير، وإنّ من رزق اطّلاعاً على كتب الأحاديث الحافلة علم تواتر ذلک، ولنتشرّف بسرد ما ورد من تلک ممّا عرفناه...

وقوله- صلّی اللّه عليه وسلّم-: أنت منّی. قال بعضهم: إن «من» فيه لبيان الجنس. أی: أنت من جنسی فی تبليغ والأداء ووجوب الطاعة ونحو ذلک. قلت: ويصح أن تكون تبعيضيّة مثل فی قوله تعالى عن خليله: «فمن تبعنی فإنّه منّی» «۱»

أی فإنه بعض منی، لفرط اختصاصه بی واتّصاله وتبعيّته لی وتعبّده لأمری، ويكون قوله: بمنزلة هارون من موسى.

بمنزلة بيان لهذه البعضيّة والخصوصيّة، و «الباء» للمقابلة. أی: أنت بعض منی يقابل منزلک منزلة هارون من موسى، فكما أن هارون بعض من موسى فأنت تقابل منزلته وتساويها، ويحتمل تخريجات اخر هذا أقربها فی ذلک.

---

(۱)

سورة ابراهيم ۱۴: ۳۶.

ولا يخفى أن هذه منزلة شريفة ورتبة عليّة منيفة، فإنه قد كان هارون عضد موسى الذی شدّ اللّه به أزره، ووزيره، وخليفته على قومه حين ذهب لمناجاة ربّه.

وبالجملة، لم يكن أحد من موسى عليه السلام بمنزلة هارون عليه السلام، وهو الذی سأل اللّه تعالى أنْ يشدّ به أزره ويشركه فی أمره، كما سأل ذلک رسول اللّه- صلّی اللّه عليه وسلّم- كما فی حديث أسماء بنت عميس، وأجاب اللّه نبيه عليه السلام بقوله: «سنشدّ عضدک بأخيک» «۱»

الآية. كما أجاب نبيّنا- صلّی اللّه عليه وسلّم- بإرساله جبرئيل- عليه السلام- بإجابته- كما فی حديث أسماء بنت عميس-.

فقد شابه الوصی عليه السلام هارون فی سؤال النبيّين الكريمين عليهما السلام، وفی إجابة الرب سبحانه وتعالى، وتمّ التشبيه بتنزيله منه- صلّی اللّه عليه وسلّم- منزلة هارون من الكليم، ولم يستثن شيئاً سوى النبوّة، لختم اللّه بابها برسوله- صلّی اللّه عليه وسلّم- خاتم الأنبياء.

وهذه فضيلة اختصّ اللّه تعالى بها ورسوله الوصیّ عليه السلام، لما يشاركه فيها أحد غيره، وقد نزّله رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم من نفسه منزلة رأسه من جسده، كما أخرجه الخطيب عن البراء بن عازب، والديلمی فی مسند الفردوس عن ابن عباس، قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم: علی منّی بمنزلة رأسی من جسدی».

أقول:

---

(۱) سورة القصص ۲۸: ۳۵.

وفی هـذا الکلام دلالة حدیث المنزلة علی الأفضـلیة بصـراحة، کما فی دلالة علی أفضـلیّته من غیر هذه الناحیة، کما لا یخفی علی من تدبّر فیه.

ترجمة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۷۸

وقد ترجم القاضی الشوکانی محمّد بن إسماعیل الأمیر ترجمةً ضافیة نذکر منا الجمل الآتیة:

«السید محمّد بن إسـماعیل بن صـلاح ... ابن الحسن بن الحسن بن علی ابن أبی طـالب رضـی اللَّه عنهم، الکحلانی ثم الصـنعانی، المعروف بالأمیر: الإمام الکبیر، المجتهد المطلق، صاحب التصانیف، ولد لیلة الجمعة نصف جمادی الآخرة سنة ۱۰۹۹ ...، ورحل إلی مکـة، وقرأ الحـدیث علی أکـابر علمائنـا وعلماء المدینـة، وبرع فی جمیع العلوم، وفاق الأقران، وتفرّد بریاسـة العلم فی صـنعاء، وتظهر بالإجتهاد، وعمل بالأدلّـة، ونفر عن التقلیـد، وزیّف ما لا دلیل علیه من الآراء الفقهیّـة ... وله مصـنفات جلیلة حافلة ...، وقد أفرد کثیراً من المسائل بالتصنیف بما یکون جمیعه فی مجلدات...

وبالجملة، فهو من الأئمة المجدّدین لمعالم الدین...

وتوفی رحمه اللَّه فی یوم الثلاثاء ثالث شهر شعبان سنة ۱۸۲» «۱».

تصریح ابن روزبهان بحصول جمیع الفضائل للإمام علی ... ص: ۲۷۸

---

(۱) البدر الطالع ۲/ ۵۲- ۵۶ رقم ۴۱۷.

وقال الفضل ابن روزبهان فی مبحث حدیث المنزلة من کتابه (الباطل):

«وأیضـاً: یثبت به لأـمیر المؤمنین فضـیلة الاخوة والمؤازرة لرسول اللَّه- صـلی اللَّه علیه وسـلّم- فی تبلیغ الرسالـة وغیرهما من الفضائل، وهی مثبتة یقیناً لا شک فیه».

وکلمـة «الفضائل» فی هـذا الکلام ظاهرة فی العموم کما لا یخفی، ودلالتها علی ذلک واضـحة ومن المعلوم أن هـذا غیر حاصل لغیره علیه السلام، فهو الأفضل والمقدم علی الجمیع.

تصریح الشریف بدلالة الحدیث علی شدّة الاتصال بین النبی وعلی ... ص: ۲۷۹

والسیّد المحقّق الجرجانی صرح فی (حاشیة المشکاة) بدلالة حدیث المنزلة علی شدة الإتصال بین النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وبین أمیر المؤمنین علی علیه السـلام، فی جمیع الفضائـل، إلّاالنبوّة ... وقـد تقـدمت عبـارته سابقاً. ومن الواضـح إفادة هـذا الکلام أفضـلیة الإمام، وأعلمیّته، وتقدّمه من جمیع الجهات، علی من عدا الرسول الکریم- صلّی اللَّه علیه وسلّم...

فما توهّمه بعض المتوهّمین من دلالة الحدیث علی الإسـتخلاف الموقّت فقط، واضح السّقوط، لأنّ مقتضی شدة الإتصال فی الفضائل هو حصول جیمع الفضائل الثابتة لهارون، ومن البیّن أنّ عمدتها الأفضـلیة والأرجحیّة والأعلمیة بعد موسـی، فهذه الصـفات تکون ثابتة للإمام کذلک

بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

تصریح المولوی محمّد إسماعیل الدهلوی بدلالة الحدیث علی ... ص: ۲۸۰

عدم الفرق بین النبی وعلی إلّافی النبوة ... ص: ۲۸۰

والمولوی محمّد إسماعیل- وهو ابن أخ (الدهلوی)- یصرّح فی کتابه (منصب امامت) بأنّ مدلول حدیث المنزلة عدم الفرق بین النبی وأمیر المؤمنین علیهما السلام فی شیء من الکمالات إلّافی النبوة، بحیث لو کان بعد خاتم الأنبیاء نبی لفاز بهذه المرتبة أیضاً.

تصریح نظام الدین الکهنوی بدلالة الحدیث علی اتصاف الإمام بکلّ ما اتّصف به النبی ... ص: ۲۸۰

ونظام الدین أحمد بن علی الأکبر الکهنوی یقول بعد نقل حدیث عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی أن علیاً نفس الرسول: «یعنی: إن علیّاً المرتضی ذات الرسول، وأیّ مدح یفوق هذا المدح ویزید علیه! فإنّه قد أفاد عینیّته له، وعلیه، فبکلّ صفةٍ اتّصف بها محمّد المصطفی اتصف بها علی المرتضی، عدا النبوّة، فإنها خاصّة مختصّة بالرسول، کما قال فی حدیثٍ آخر: لا نبی بعدی» «۱».

---

(۱) تحفة المحبین- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۱

«۲۱» ورود الحدیث فی غزوة تبوک فی مقام التّسلیة ... ص: ۲۸۱

والروایات الکثیرة دلّت علی أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إنّما قال لأمیر المؤمنین علیه السلام: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون» ... لغرض التسلیة له، فی مقابلة ما أرجف به المرجفون وتکلّم به المنافقون ... وورود الحدیث فی هذا المقام یدل دلالةً صریحة علی أن مراد النبی إثبات الخلافة الکبری والإمامة العامّة، ولا أقل من أنّ المراد بإثبات الأفضلیة، وهی أیضاً مستلزمة للخلافة العامة بلا فصل ...

ولو کان المراد من الحدیث تلک الخلافة الجزئیة المنقطعة برجوعه من الغزوة، أو کان المراد ما تفوّه به الأعور وأمثاله ... لم یثبت له به شرف عظیم ومقام جلیل، إذ لا شرف خاص فی النیابة الجزئیة، وقد حصلت لغیره من آحاد الصّحابة مرةً بعد مرةٍ ... فأین التسلیة المسوق لأجلها هذا الکلام؟! بل لو کان لما ذکره الأعور وغیره أدنی حظ من الواقعیّة، لکان هذا الحدیث منافیاً للتسلیة ومخالفاً للتّرضیة!

ولقد بیّن العلامة سبحان علی خان رحمه اللَّه تعالی هذا المطلب، بحیث لم یجد رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) بدّاً من الإعتراف بأنّ هذه الخلافة الحاصلة للإمام علیه السلام لا یُماثلها الخلافة الحاصلة لغیرة کابن ام مکتوم وغیره ... بل إنّ هذه تدل علی شرفٍ عظیم للإمام علیه السلام لم ینل الآخرین الذین استخلفهم علی المدینة المنورة فی کل مرة خرج منها.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۲

وفی هذا الذی أثبته الرشید الدهلوی تکذیب وتجهیل لابن تیمیّة وأمثاله، الذین زعموا عدم الفرق بین خلافته هذه المرّة وخلافة غیره فی المناسبات الاخری ... کما تکذّبه کلمات غیره کابن طلحة الشافعی، وولی اللَّه الدهلوی ... وغیرهما ...

هذه خلاصة ما ذکره العلامة سبحان علی خان، وما ذکره رشید الدین الدهلوی فی بحثه معه فی کتابه (إیضاح لطافة المقال). وإن شئت تفصیل ذلک فارجع إلی الکتاب المذکور.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۳

«۲۲» قوله صلّی اللَّه علیه وآله فی الحدیث «إنّ المدینة لا تصلح إلّابی أو بک ...» ص: ۲۸۳

لقد قال صلّی اللَّه وآله وسلّم لعلی علیه السلام- لدی استخلافه علی المدینة المنورة، وفی ذیل قوله: «أما ترضی أنْ تکون» -: «... إنّ المدینة لا تصلح إلّابی أو بک».

وفی هذه الجملة دلالة علی حصول مقام جلیل وشرفٍ عظیم لأمیر المؤمنین علیه السلام، ما حصل ولن یحصل لغیره أبداً... فاستخلافه علی المدینة کان بسبب تلک المنزلة التی اختص بها الإمام دون غیره، وفی ذلک دلالة تامة علی أفضلیته المستلزمه للخلافة العامة بعد الرسول بلا فصل...

فلیتب النواصب ممّا تقوّلوا فی تنقیص شأن الإمام وتحقیر رتبة استخلافه، ولیعودوا عمّا فاهوا به وسطرته أقلامهم لتوهین المقام الخاص بالنبّی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم والإمام علیه السلام، وحطّه إلی حدٍّ یکون مشترکاً بین الإمام علیه السلام وآحاد الصحابة! بل جعله أضعف وأوهن من الخلافة الحاصلة لغیره، باستختلاف النبی إیّاهم علی المدینة! بل جعله دلیلًا علی نقصٍ وعیب فی الإمام علیه الصلاة والسلام!!.

فلننقل نصّ الحدیث لیعضّ النواصب علی أیدیهم خجلًا وحسرةً:

أخرج الحاکم فی کتاب التفسیر قائلًا: «حدّثنی الحسن بن محمّد بن إسحاق الإسفراینی، ثنا عمیر بن مرداس، ثنا عبداللَّه بن بکیر الغنوی، ثنا حکیم بن جبیر، عن الحسن بن سعد مولی علی، عن علی رضی اللَّه عنه:

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۴

إن رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أراد أن یغزو غزاة له، قال: فدعا جعفراً «۱» فأمره أنْ یتخلّف علی المدینة.

فقال: لا أتخلَّف بعدک یا رسول اللَّه أبداً.

قال فدعانی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-، فعزم علی لمّا تخلّفت قبل أن أتکلّم.

قال: فبکیت.

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: ما یبکیک یا علی؟

قلت: یا رسول اللَّه یبکینی خصال غیر واحدة، تقول قریش غداً: ما أسرع ما تخلّف عن ابن عمه وخذله. ویبکینی خصلة اخری: کنت ارید أنْ أتعرّض للجهاد فی سبیل اللَّه، لأن اللَّه یقول: «ولا یطئون موطئاً یغیظ الکفّار ولا ینالون من عدوّ نیلًا» «۲»

إلی آخر الآیة، فکنت ارید أنْ أتعرض لفضل اللَّه.

فقال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: أمّا قولک تقول قریش ما أسرع ما تخلّف عن ابن عمه وخذله، فإن لک بی اسوة، قد قالوا ساحر وکاهن وکذّاب. أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. وأما قولک: أتعرّض لفضل اللَّه. هذا بهار من فلفل جاءنا من الیمن، فبعه واستمتع به أنت وفاطمة حتی یأتیکم اللَّه من فضله، فإنّ المدینة لا تصلح إلّابی أو بک.

---

(۱) الظاهر انه جعفر بن أبی سفیان بن الحارث بن عبد المطلب. فما فی بعض الروایات من أنّه ابن أبی طالب فلیس فی المستدرک.

(۲) سورة التوبة ۹: ۱۲۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۵

هذا حدیث صحیح الإسناد ولم یخرجاه» «۱».

وقال محمّد صدر العالم:

«أخرج البزار، وأبو بکر العاقولی فی فوائده، والحاکم- وقال صحیح الإسناد- وابن مردویه، عن عبداللَّه بن بکیر الغنوی، عن حکیم بن

جبیر، عن الحسن بن سعد مولی علی، عن علی: إن رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أراد أنْ یغزو غزاهً، فدعا جعفراً «... ۲».

وقال البدخشانی:

«أخرج الحاکم عن علی: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- قال له:

أمّا قولک: تقول قریش: ما أسرع تخلّفه عن ابن عمّه» «... ۳».

ورواه إبراهیم الوصابی الیمنی:

«عن علی بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه- قال: لما أراد رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أنْ یغزو بتبوک دعا جعفر بن أبی طالب، فأمره أنْ یتخلّف علی المدینهٔ» «... ۴».

ورواه صاحب (تفسیر شاهی) عن الإکتفاء، بتفسیر قوله تعالی:

«وعجبوا أن جاءهم منذر منهم وقال الکافرون هذا ساحر کذّاب» «۵»

.وقال محمّد بن إسماعیل الأمیر:

«واعلم أنه لم یخلّفه رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- إلّافی غزاهٔ تبوک، وهی آخر غزوهٍ غزاها رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بعد الفتح

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۳۶۷ ح ۳۲۹۴.

(۲) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

(۳) مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

(۴) الاکتفاء فی فضل الأربعهٔ الخلفا- مخطوط.

(۵) سورهٔ ص: ۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۶

واتّساع نطاق الإسلام وکثرهٔ جیوش الإیمان، فإنها کانت فی رجب سنهٔ تسع من الهجرهٔ، وکانت أبعد الغزوات، وسافر فیها- صلّی اللَّه علیه وسلّم- إلی بلاد الشام وجهته، فلم یطمئن قلبه فی الإستخلاف إلی غیر وصیّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-، أمّا فی غیرها من الغزوات فقد کان فیها سیفه الذی یفلق به الهام ویسیل تحته مهج الطغام، وهذه الغزاهٔ قد کثر فیها جند الإسلام، فکان تخلیفه علی أهله أهم، لبعد السفرهٔ وخروجه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- عن بلاد العرب، وأنها لا تصلح المدینهٔ إلّابه أو بعلی علیه السلام. کما فی بعض طرق الحدیث: إنّ المدینهٔ لا تصلح إلّابی أو بک، فکان استخلافه أرجح من خروجه» «۱».

فقد عرفت أنّ رواهٔ هذا اللفظ هم کبار الأئمّهٔ الأعلام، کالبزّار، والحاکم- وصحّحه- والعاقولی، وابن مردویه الإصبهانی...

هذا ... ولکن ابن تیمیّهٔ یقول:

«وأما قوله: ولأنه الخلیفهٔ مع وجوده وغیبته مدهٔ یسیرهٔ، فعند موته بطول الغیبهٔ یکون أولی بأنْ یکون خلیفهٔ.

فالجواب: إنه مع وجوده وغیبته قد استخلف غیر علی، استخلافاً أعظم من استخلاف علی، واستخلف أولئک علی أفضل من الذین استخلف علیهم علیّاً، وقد استخلف بعد تبوک علی المدینهٔ غیر علی فی حجهٔ الوداع، فلیس جعل علی هو الخلیفهٔ بعده لکونه استخلفه علی المدینهٔ، بأولی من هؤلاء الذین استخلفهم علی المدینهٔ کما استخلفه وأعظم مما استخلفه، وآخر الاستخلاف کان علی المدینهٔ کان عام حجهٔ

---

(۱) الروضهٔ الندیهٔ فی شرح التحفهٔ العلویهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۷

الوداع، وكان على باليمن وشهد معه الموسم، لكن استخلف عليها فى حجهٔ الوداع غير على. فإنّ كان أصل بقاء الإستخلاف فبقاء من استخلفه فى حجهٔ الوداع أولى من بقاء استخلاف من استخلفه قبل ذلك. وبالجملهٔ، فالإستخلافات على المدينهٔ ليس من خصائصه، ولا تدل على الأفضليهٔ، ولا على الإمامهٔ، بل قد استخلف عدداً غيره.

ولكن هؤلاء جهّال، يجعلون الفضائل العامّهٔ المشتركهٔ بين على وغيره خاصهً بعلى وإنْ كان غيره أكمل منه فيها، كما فعلوا فى النصوص والوقائع، وهكذا فعلت النصارى، جعلوا ما أتى به المسيح من الآيات دالّاً على شىء يختص به من الحلول والإتحاد. وقد شاركه غيره من الأنبياء فيما أتى به، وكان ما أتى به موسى من الآيات أعظم ممّا جاء به المسيح» «... ۱».

وهذا الكلام كفر صريح، لكونه ردّاً على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، الذى ينصّ على اختصاص هذه الفضيلهٔ الجليلهٔ بأمير المؤمنين عليه السلام!! إنّهم لا مناص لهم من الحكم بضلالته وتكفيره، وإنه لا يبقى ريب- بعدئذٍ- فى أنّ جميع مساعى هذا الرجل وأمثاله فى توهين هذا الإستخلاف ليست إلّاعناداً ومخالفهً للرسول الأكرم نفسه، لأنّه هو الذى نصّ على اختصاص هذه المرتبهٔ به وبعلى عليه السلام، فانظر إلى أين ينتهى دعوى ضعف هذا الإستخلاف كونه نقصاً له!!

ولكن ابن تيميّهٔ لا يتحرّج من إساءهٔ الأدب بالنسبهٔ إلى رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- وكذا أمير المؤمنين عليه السلام وعمّار بن ياسر

---

(۱) منهاج السنهٔ ۷/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۸

وغيرهما.

بل إنّ كلامه المذكور إساءهٔ أدب بالنسبهٔ إلى عمر بن الخطاب ومعاويهٔ وسعد بن أبى وقاص وغيرهم من أئمّته، الذين طالما حاول الذبّ والدفاع عنهم بالأكاذيب والأباطيل، وذلك، لأنّ حديث المنزلهٔ يدل فى نظر هؤلاء أيضاً على شأنٍ عظيم ومقام جليل، حق أنّهم قد تمنّوا حصول ذلك لهم فى مقابل الدنيا وما فيها، فلولا دلالهٔ الحديث على الأفضليّهٔ، لم يكن لما قالوه وتمنّوه معنى! وهل يصفهم ابن تيميهٔ حينئذٍ بالجهل؟! وهل يشبّه حالهم بحال النصارى فيما ذكر؟

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۹

«۲۳» قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى هذا الحديث «لابُدّ من أنْ أقيم أو تقيم ...» ص: ۲۸۹

اشارهٔ

وفى بعض طرق حديث المنزلهٔ: إنه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قال لأمير المؤمنين عليه السلام لمّا أراد أن يخلّفه على المدينهٔ: «لابُدّ أنْ أقيم أو تقيم...»

وممّن روى هذا اللفظ:

ابن سعد: «أخبرنا روح بن عبادهٔ، قال أخبرنا عون، عن ميمون، عن البراء بن عازب وزيد بن أرقم قالا: لمّا كان عند غزوهٔ جيش العسرهٔ وهى تبوك، قال رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- لعلى بن أبى طالب: إنّه لابُدّ من أنْ أقيم أو تقيم. فخلّفه، فلمّا فصل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- غازياً، قال ناس: ما خلف علياً إلّالشىء كرهه منه، فبلغ ذلك عليّاً، فأتبع رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- حتى انتهى إليه فقال له: ما جاء بك يا على؟ قال: يا رسول اللَّه، إنى سمعت ناساً يزعمون أنك إنّما خلّفتنى لشىء كرهته منّى، فتضاحك

رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- وقال: يا على، أما ترضى أنْ تكون منى كهارون من موسى غير أنّك لست بنبىّ! قال: بلى يا رسول اللَّه فإنه كذلك» «۱».

وقال ابن حجر بشرح الحديث: «قوله: أما ترضى أنْ تكون منى

(۱) الطبقات الكبرى ۳/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۰

بمنزلة هارون من موسى. أى نازلًا منى منزلة هارون من موسى. والباء زائدة. وفى رواية سعيد بن المسيب عن سعد: فقال على: رضيت رضيت.

أخرجه أحمد.

ولابن سعد من حديث البراء وزيد بن أرقم نحو هذه القصة: قال بلى يا رسول اللَّه، قال فإنه كذلك. وفى أوّل حديثهما إنه عليه السلام قال لعلى: لابُدّ من أنْ اقيم أو تقيم، فأقام على، فسمع ناساً يقولون: إنّما خلّفه لشىء كرهه منه. فأتبعهُ فذكر له ذلك. فقال له. الحديث. وإسناده قوى» «۱».

والحديث- كالحديث السابق عن الحاكم- صريح فى اختصاص أمير المؤمنين عليه السلام بمقام لا يشاركه فيه غير النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... فهو إذن أفضل وأرجح أقدم ممن سواه، والحمد للَّه. فما تقول لابن تيميّة وأمثاله من أصحاب الخرافات والتّرهات ...فى هذا المقام؟

ترجمة ابن سعد ... ص: ۲۹۰

وابن سعد الراوى لهذا الحديث القوى، يعتبر من أكابر علمائهم المعتمدين وأئمتهم المتبحّرين.

۱- قال ابن خلكان: «أبو عبداللَّه محمّد بن سعد بن منيع الزهرى البصرى كاتب الواقدى. كان أحد الفضلاء النبلاء الأجلّاء، صحب الواقدى المذكور قبله زماناً، وكتب له فعرف به، وسمع من سفيان بن عيينة وأنظاره، وروى عنه أبو بكر ابن أبى الدنيا، وأبو محمّد الحارث بن أبى اسامة التميمى وغيرهما، وصنّف كتاباً كبيراً فى طبقات الصحابة والتابعين

(۱) فتح البارى- شرح صحيح البخارى ۷/ ۹۲- ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۱

والخلفاء إلى وقته، فأجاد فيه وأحسن، وهو يدخل فى خمس عشر مجلدة، وله طبقات اخرى صغرى. وكان صدوقاً ثقةً، ويقال: اجتمعت كتب الواقدى عند أربعة أنفس أوّلهم كاتبه محمّد بن سعد المذكور، وكان كثير العلم غزير الحديث والرواية، كثير الكتبة لكتب الحديث والفقه وغيرهما.

وقال الحافظ أبو بكر صاحب تاريخ بغداد فى حقه: ومحمّد بن سعد عندنا من أهل العدالة، وحديثه يدل على صدقه، فإنه يتحرّى فى كثير من رواياته، وهو من موالى الحسين بن عبداللَّه بن عبيداللَّه بن العباس بن عبد المطلب.

وتوفى يوم الأحد لأربع خلون من جمادى الآخرة سنة ۲۳۰ ببغداد، ودفن فى مقبرة باب الشام وهو ابن ۶۲ سنة. رحمه اللَّه تعالى» «۱».

۲- الذهبى: «الإمام الحبر أبو عبداللَّه محمّد بن سعد الحافظ ... قال أبو حاتم: صدوق» «۲».

۳- ابن حجر: «صدوق فاضل» «۳».

أقول:

وکتابه (الطبقات) ذکره (کاشف الظنون) وقال: «أعظم ما صنّف فیه، جمع من الصحابهٔ والتابعین والخلفاء» «۴».

(۱) وفیات الاعیان ۴/ ۳۱۵ رقم ۶۴۵.

(۲) العبر- حوادث ۱۲۳۰/ ۳۲۰.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۷۹ رقم ۵۹۲۲.

(۴) کشف الظنون ۲/ ۱۱۰۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۲

«۲۴» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی هذا الإستخلاف «لک من الأجر مثل مالی ومالک من المغنم مثل مالی ...» ص: ۲۹۲

اشارهٔ

وممّا یبطل هفوات النواصب ومقلّدیهم، المنکرین دلالهٔ حدیث المنزلهٔ والإستخلاف یوم غزوهٔ تبوک، علی الفضل المبین لأمیر المؤمنین، بل یجعلونه من الفضائل العامّهٔ المشترکهٔ، بل یدّعونه عیباً ونقصاً فی حقّ سیّد الموحّدین ... هذا الحدیث الذی اشتمل علی قول النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم له لدی استخلافه فی ذلک الوقت:

«أما ترضی أن یکون لک من الأجر مثل مالی ومالک من المغنم مثل مالی».

وهذا الحدیث أخرجه الحافظ المحبّ الطبری، وجعل له عنواناً خاصّاً به، حیث قال: «ذکر إختصاصه بأن له من الأجر ومن المغنم مثل ما للنبی صلّی اللّه علیه وسلّم.

فی غزوهٔ تبوک- ولم یحضرها- عن أنس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی یوم غزوهٔ تبوک: أما ترضی أن یکون لک من الأجر مثل مالی ومالک من المغنم مثل مالی.

خرّجه الخلعی» «۱».

وفی هذا الحدیث من کمال الشرف ونهایهٔ العلوّ والإختصاص وسموّ

(۱) الریاض النضرهٔ (۳- ۴): ۱۱۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۳

المقام ما لا یخفی، فمن الذی یوازی أجره أجر رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم حتی یقال بأنها فضائل عامّهٔ مشترکهٔ؟ وکیف یکون الإستخلاف فی تلک الواقعهٔ دلیلًا علی النقص والعیب والفساد العظیم ... والحال أنّ أجره مثل أجر رسول اللّه؟ وهل بعد هذا الحدیث قیمهٔ لهفوات النواصب وسخافات المعاندین؟

وعلی الجملهٔ، فهذا الحدیث وجه آخر من وجوه دلالهٔ حدیث المنزلهٔ علی الأفضلیّهٔ وتعیّن الخلافهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام ... لأن مقتضی المماثلهٔ مع رسول اللّه فی الأجر أنْ یکون أجره- علیه السلام- أکثر من أجر جمیع الخلائق، والأکثریهٔ فی الأجر والثواب عین الأفضلیهٔ، کما لا یخفی علی اولی الألباب.

فالعجب من هؤلاء النواصب ... یقول الرسول له: إنْ أقام یکون له من الأجر مثل أجره ... ویقولون: إقامته فی المدینهٔ واستخلاف النبیّ إیّاه أضعف وأوهن من سائر الإستخلافات، وأنه یدل علی نقصٍ وعیبٍ فیه، وعلی حصول فتنهٔ عظیمهٔ وفسادٍ کبیر بسببه!!

ترجمهٔ أبی الحسین الخلعی ... ص: ۲۹۳

والخلعی الراوی لهـذا الحـدیث، من کبار الفقهاء والمحـدّثین، فقد وصـفه الذهبی ب «الإمام الفقیه القدوهٔ مسـند الدیار المصـریهٔ» «۱» ووصفه بالدین والعبادهٔ وعلوّ الإسناد «۲». والأسنوی قال: «فقیه صالح، له کرامات،

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۷۴.

(۲) العبر ۲/ ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۴

وکان أعلی أهل مصر إسناداً» «۱». وذکره ابن خلکان بقوله:

«أبو الحسن علی بن الحسن بن الحسین بن محمّد القاضی، المعروف بالخلعی، الموصلی الأصل، المصری الشافعی، صاحب الخلعیّات المنسوبهٔ إلیه، سمع أبا الحسن الحوفی، وأبا محمّد ابن النحاس، وأبا الفتح العداس، وأبا سعد المالینی، وأبا القاسم الأهوازی، وغیرهم.

قـال القاضـی عیاض الیحصبی: سألت أبا علی الصـدفی عنه- وکان قـد لقیه لمّا رحل إلی البلاد الشـرقیّهٔ- فقال: فقیه وله توالیف، ولّی القضاء وقضی یوماً واحداً استعفی وانزوی بالقرابهٔ الصغری، وکان مسند مصر بعد الحبّال.

وذکره القاضی أبو بکر ابن العربی فقال: شیخ معتزل فی القرافهٔ، له علوّ فی الروایهٔ، وعنده فوائد.

وقد حدّث عنه الحمیدی وکنّی عنه بالقرافی» «... ۲».

وترجم له الیافعی حیث قال:

«الخلعی القاضـی أبو الحسین المصری الفقیه الشافعی. سمع طائفهٔ وانتهی إلیه علوّ الإسناد بمصر. قال ابن سکرهٔ: فقیه له تصانیف، ولی القضاء وحکم یوماً واستعفی وانزوی فی القرافهٔ» «۳».

(۱) طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۲۳۰ رقم ۴۳۰.

(۲) وفیات الاعیان ۳/ ۳۱۷ رقم ۴۴۴.

(۳) مرآهٔ الجنان- حوادث ۳۴۹۲/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۵

«۲۵» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «إنّه لا ینبغی أنْ أذْهب إلّاوأنت خلیفتی ...» ص: ۲۹۵

اشارهٔ

ومن الدلائل: أنّه لمّا استخلفه علی المدینهٔ فی غزوهٔ تبوک وقال له:

«أما ترضـی أنْ تکون» ... علّل ذلک بقوله: «إنّه لا ینبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی ...» وقـد روی حـدیث المنزلهٔ السـیاقهٔ جمع کبیر من أئمتهم وأعلام علمائهم، منهم:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۳- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری.

۴- الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۵- على بن الحسن المعروف بابن عساكر.

۶- أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانى.

۷- محمّد بن يوسف الكنجى الشافعى.

۸- محبّ الدين أحمد بن عبداللّه الطبرى.

۹- إسماعيل بن عمر الدمشقى المعروف بابن كثير.

۱۰- شهاب الدين أحمد بن حجر العسقلانى.

۱۱- جلال الدين عبد الرحمن السيوطى.

۱۲- عبد الوهاب بن محمّد بن رفيع الدين.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۶

۱۳- على بن حسام الدين المتّقى الهندى.

۱۴- شهاب الدين أحمد صاحب توضيح الدلائل.

۱۵- أحمد بن الفضل بن باكثير المكى.

۱۶- ميرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانى.

۱۷- ولىّ اللّه أحمد بن عبد الرحيم الدهلوى.

۱۸- محمّد بن إسماعيل الأمير.

۱۹- أحمد بن عبد القادر الحفظى العجيلى.

۲۰- المولوى محمّد مبين الكهنوى.

روايهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۲۹۶

أخرجه أحمد فى مسنده حيث قال: «ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانهٔ، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس إلى ابن عباس، إذ أتاه تسعهٔ رهط فقالوا: يا أبا عباس إمّا أن تقوم معنا وإمّا أنْ تخلونا هؤلاء.

قال فقال ابن عباس: بل أقوم معكم. قال- وهو يومئذٍ صحيح قبل أنْ يعمى- قال: فأبتدوا فتحدّثوا، فلا ندرى ما قالوا. قال: فجاء ينفض ثوبه ويقول: أف وتف، وقعوا فى رجلٍ له عشر، وقعوا فى رجلٍ:

قال له النبى- صلّى اللّه عليه وسلّم-: لأبعثنّ رجلًا لا يخزيه اللّه أبداً، يحبّ اللّه ورسوله، قال: فاستشرف لها من استشرف، قال: أين على؟ قالوا: هو فى الرحى يطحن. قال: وما كان أحدكم ليطحن! قال: فجاء- وهو أرمد لا يكاد يبصر- قال: فنفث فى عينيه ثم هزّ الرايهٔ ثلاثاً. فأعطاها إياه، فجاء بصفيّهٔ بنت حيى.

قال: ثم بعث فلاناً بسورهٔ التوبهٔ، فبعث عليّاً خلفه، فأخذها منه،

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۷

قال: لا يذهب بها إلّارجل منّى وأنا منه.

قال: وقال لبنى عمّه: أيّكم يوالينى فى الدنيا والآخرهٔ؟ قال- وعلى جالس- فأبوا. فقال على: أنا اواليك فى الدنيا والآخرهٔ. فقال: أنت وليّى فى الدنيا والآخرهٔ. قال فتركه ثم أقبل على رجل منهم فقال إليكم يوالينى فى الدنيا والآخرهٔ؟ فأبوا قال فقال على أنا اواليك فى الدنيا والآخرهٔ فقال أنت وليّ فى الدنيا والآخرهٔ.

قال: وكان أوّل من أسلم من الناس بعد خديجهٔ.

قال: وأخـذ رسول اللَّه- صـلّى اللَّه عليه وسـلّم- ثوبه فوضـعه على على وفاطمـهٔ والحسن والحسـين فقال: «إنّما يريـد اللَّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» «۱»

.قـال: وشـرى على نفسه، لبس ثوب النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم ثم نام مكانه. قال: وكان المشـركون يرمون رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسلّم، فجاء أبو بكر وعلى نائم قال وأبو بكر يحسب أنّه نبى اللَّه قال فقال: يا نبى اللَّه.

قال: فقال له على: إنّ نبى اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسلّم قد انطلق نحو بئر ميمون فأدركه. قال: فانطلق أبو بكر، فدخل معه الغار. قال: وجعل على يرمى بالحجـارهٔ كمـا كـان يرمى نبى اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم، وهو يتضوّر، قـد لفَّ رأسه فى الثوب لا يخرجه حتى أصـبح، ثم كشف عن رأسه، فقالوا: إنك للئيم، كان صاحبك نرميه فلا يتضوّر وأنت تتضوّر، وقد استنكرنا ذلك.

قال: وخرج بالناس فى غزوهٔ تبوك. قال فقال له على: أخرج معك؟

---

(۱) سورهٔ الأحزاب ۳۳: ۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۸

قال فقال له نبى اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم- لا. فبكى على. فقال له: أما ترضـى أنْ تكون منى بمنزلـهٔ هارون من موسـى إلّاأنّك لسـت بنبى؟ إنّه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى.

قال: وقال له رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: أنت وليّى فى كلّ مؤمن بعدى.

وقال سدّوا أبواب المسجد غير باب على، فقال: فيدخل المسجد جنباً وهو طريقه وليس له طريق غيره.

قال وقال: من كنت مولاه فإنّ مولاه على.

قال: وأخبرنا اللَّه عزّوجلّ فى القرآن أنّه قد رضى عن أصحاب الشجرهٔ فعلم ما فى قلوبهم، هل حدّثنا أنه سخط عليهم بعد.

قال: وقال نبيّ اللَّه- صـلّى اللَّه عليه وسلّم- لعمر حين قال: ائذن لى فلأضرب عنقه- قال: أو كنت فاعلًا؟ وما يدريك، لعلّ اللَّه قد اطّلع إلى أهل بدرٍ فقال: إعلموا ما شئتم» «۱».

وأخرجه أحمـد فى المناقب بنفس السـند حيث قال: «حـدّثنا يحيى بن حماد قال: حدّثنا أبو عوانهٔ قال: حدّثنا أبو بلج قال: حدّثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس إلى ابن عباس، إذ أتاه تسعهٔ رهط ...

قال: وخرج بالناس فى غزاهٔ تبوك. فقال على: أخرج معك؟ فقال نبى اللَّه: لا. فبكى على. فقال:

أما ترضى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنك لست بنبى، لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «... ۲».

---

(۱) مسند أحمد ۱/ ۵۴۴ رقم ۳۰۵۲ الطبعهٔ الجديدهٔ. و ۱/ ۳۳۰- ۳۳۱

(۲) فضائل الصحابهٔ ۲/ ۸۴۹- ۸۵۲ ح ۱۱۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۹

وأمّا روايهٔ أبى يعلى الموصلى فتعلم من (تاريخ ابن كثير).

روايهٔ الحاكم ... ص: ۲۹۹

وأمّا راويـهٔ الحاكم ... فقـد قال: «أخبرنا أبو بكر أحمـد بن جفعر بن حمـدان القطيعى ببغـداد من أصل كتابه، ثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، حـدّثنى أبى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانـهٔ، ثنا أبو بلـج، ثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عنـد ابن عباس، إذ أتاه تسـعهٔ رهـط فقـالوا: يـا ابن عبـاس، إمّا أنْ تقوم معنا وإمّا أن تخلو بنا من بين هؤلاء. قال: فقال ابن عباس: بل أنا أقوم معكم. قال- وهو يومئذ

صحيح قبل أنْ يعمى- قال فابتدؤا فتحدّثوا فلا ندرى ما قالوا. قال: فجاء ينفض ثوبه ويقول: اف وتُف، وقعوا فى رجل له بضع عشر فضائل ...

فقال ابن عباس: وخرج رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى غزوة تبوك وخرج بالناس معه قال. فقال له على: أخرج معك. قال فقال النبى: لا- فبكى على فقال له: أما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه ليس بعدى نبى، إنه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى ...

هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه بهذه السياقة.

وقد حدّثنا السيد الأوحد أبو يعلى حمزة بن محمّد الزيدى رضى اللَّه عنه، ثنا أبو الحسن على بن محمّد بن مهرويه القزوينى القطّان قال: سمعت أبا حاتم الرازى يقول: كان يعجبهم أن يجدوا الفضائل من رواية أحمد بن حنبل رضى اللَّه عنه» «۱».

(۱) المستدرك ۳/ ۱۴۳ ح ۴۶۵۲.

ورواه الموفّق بن أحمد بقوله:

«أخبرنا الشيخ الزاهد الحافظ أبو الحسن على بن أحمد العاصمى الخوارزمى أخبرنا القاضى الامام شيخ القضاة إسماعيل بن أحمد الواعظ عن أحمد بن الحسين هذا، أخبرنا أبو عبداللَّه الحافظ، أخبرنا أحمد بن جعفر القطيعى، حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، أخبرنا أبى، حدّثنا يحيى بن حمّاد، حدثنا أبو عوانه، حدثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس إلى ابن عباس ...

قال ابن عباس: وخرج رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى غزوة تبوك وخرج الناس معه، فقال له على: أخرج معك؟ فقال له النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: لا، فبكى على فقال له: أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه ليس بعدى نبى، إنه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «۱».

أمّا رواية ابن عساكر فتعلم من عبارة (كفاية الطالب) و (وسيلة المآل) و (الرياض النضرة) وغيرها:

رواية ابن عساكر ... ص: ۳۰۰

ورواه الكنجى عن طريق ابن عساكر، فقال:

«روى إمام أهل الحديث أحمد بن حنبل فى مسنده قصة نوم على عليه السلام على فراش رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فى حديث طويل، وتابعه الحافظ محدّث الشام فى كتابه المسمى بالأربعين الطوال.

فأمّا حديث الإمام أحمد، فأخبرنا قاضى القضاة حجة الإسلام أبو

(۱) المناقب: ۱۲۵ رقم ۱۴۰.

الفضل يحيى ابن قاضى القضاة أبى المعالى محمّد بن على القرشى قال:

أخبرنا حنبل ابن عبداللَّه المكبّر، أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن الحصين، أخبرنا أبو على الحسن بن المذهب، أخبرنا أبو بكر أحمد بن جعفر القطيعى، حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنا أبى.

وأمّا الحديث الذى فى الأربعين الطوال، فأخبرنا به القاضى العلّامة مفتى الشام أبو نصر محمّد بن هبة اللَّه ابن قاضى القضاة شرقاً وغرباً أبى نصر محمّد بن هبة اللَّه بن محمّد بن مَميل الشيرازى قال: أخبرنا الحافظ أبو القاسم على بن الحسن، أخبرنا الشيخ أبو القاسم هبة

اللَّه بن محمّـد بن عبـد الواحد الشيبانى، أخبرنا أبو على الحسن بن على بن محمّد التميمى، أخبرنا أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعى، حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل، حدثنى أبى، حدّثنا أبو عوانة، حدّثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو بن ميمون قال:

إنى لجالس إلى ابن عباس إذ أتاه تسعة رهط ...

وخرج بالناس فى غروة تبوک قال فقال لهُ على: أخرج معک؟ قال فقال له النبى (ص): لا. فبکى على عليه السلام. فقال له: أما ترضى أنْ تکون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنک لست بنبى، إنّه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «۱».

رواية المحبّ الطبرى ... ص: ۳۰۱

ورواه محبّ الدين الطبرى حيث قال:

«ذکر اختصاصه بعشر: عن عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند

---

(۱) کفاية الطالب: ۲۴۱. وانظر تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۰۱- ۱۰۲.

ابن عبّاس، إذْ أتاه سبعة رهط ... وخرج بالناس فى غزوة تبوک. قال: فقال له على: أخرج معک؟ فقال النبى: لا. فبکى على. قال فقال له نبى اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أما ترضى أنْ تکون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنک لست بنبى، إنّه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى...

أخرجه بتمامه أحمد، والحافظ أبو القاسم فى الموافقات وفى الأربعين الطوال، وأخرج النسائى بعضه» «۱».

رواية ابن کثير ... ص: ۳۰۲

ورواه الحافظ ابن کثير الدمشـقى بعـد روايـة أبى يعلى حـديث خيبر عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس: «وهـذا غريب من هذا الوجه، وهـو مختصـر من حـديثٍ طويـل، رواه الإمـام أحمـد بن يحيى بن حمـاد، عن أبى عوانـة، عن أبى بلـج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس. فذکره بتمامه فقال الإمام أحمد ... وخرج بالناس فى غزوة تبوک» «... ۲».

رواية ابن حجر العسقلانى ... ص: ۳۰۲

ورواه ابن حجر العسـقلانى بقوله: «أخرج أحمـد والنسائى من طريق عمرو بن ميمون: إنى لجالس عنـد ابن عباس، إذْ أتاه سـبعة رهط. فذکر قصةً فيها: فجاء ينفض ثوبه فقال: وقعوا فى رجلٍ له عشر...

وقال له فى غزوة تبوک: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنک

---

(۱) الرياض النضرة (۳- ۴): ۱۷۴.

(۲) تاريخ ابن کثير ۷/ ۲۶۹.

لست بنبى، لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «... ۱».

روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۰۳

وروی جلال الـدین عبـد الرحمان بن أبی بکر السـیوطی فی کتابه (جمع الجوامع) بلفظ: «أما ترضـی أن تکون منی بمنزلـة هارون من موسی إلّاأنک لست بنبی، ألا إنّه لا ینبغی لی أن أذهب إلّاوأنت خلیفتی. حم ک.

عن ابن عباس».

وتجده عند المتقی الهندی بنفس هذا اللفظ «۲».

ورواه عبد الوهاب بن محمّد بن رفیع فی (تفسیره) کذلک عن ابن المغازلی بسنده عن ابن عباس.

ورواه شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل):

«عن عمرو بن میمون قال: إنی لجالس عند ابن عباس رضـی اللَّه تعالی عنهم إذ أتاه سـبعة رهط ... وخرج رسول اللَّه- صـلّی اللَّه علیه وسلّم- فی غزوة تبوک فقال له علی: أخرج معک. فقال- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: لا. فبکی علی رضوان اللَّه تعالی علیه، فقال النبی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّک لست بنبی، لا ینبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی من بعدی...

رواه الصالحانی بإسناده إلی الحافظ أبی یعلی الموصلی بإسناده.

وهذا حدیث حسن متین. ورواه الطبری وقال: أخرجه أحمد

---

(۱) الاصابة ۴/ ۵۶۷.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۶۰۶ رقم ۳۲۹۳۱.

بتمامه، وأبو القاسم الدمشقی فی الموافقات وفی الأربعین الطوال. وأخرج النسائی بعضه».

ورواه ابن باکثیر المکی أیضاً.

عن عمرو بن میمون- رضـی اللَّه عنهما- قال: أنا جالس إلی ابن عباس- رضی اللَّه عنهما ...- قال: خرج النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی الناس للغزوة فقال له علی: أخرج معک؟ فقال له النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: لا. قال: فبکی علی- رضی اللَّه عنه- فقال له النبی- صلّی اللَّه علیه وسـلّم- أما ترضـی أن تکون منّی بمنزلـة هارون من موسـی إلّاأنک لست بنبی، إنه لا ینبغی أن أذهب إلّاوأنت خلیفتی ...

أخرج هـذا الحـدیث بتمامه: أحمد بن حنبل، وأبو القاسم الدمشـقی فی الموافقات وفی الأربعین الطوال، وأخرج النّسائی بعضه. وهذه القصّة مشهورة، ذکرها ابن اسحاق وغیره» «۱».

ورواه المیرزا البدخشانی بقوله:

«أخرج أحمد والحاکم عن ابن عباس- رضـی اللَّه عنه- إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم- قال لعلی- حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک- أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنک لست بنبی، إنه لا ینبغی لی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی» «۲».

روایة شاه ولی اللَّه ... ص: ۳۰۴

ورواه والد الدهلوی أیضاً حیث قال- فی (إزالة الخفا)-:

«أخرج الحاکم والنسائی عن عمرو بن میمون قال: إنی لجالس عند

---

(۱) وسیلة المآل- مخطوط.

(۲) مفتاح النجا- مخطوط.

ابن عباس إذ أتاه تسعة رهط ... فقال ابن عباس: وخرج رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی غزوة تبوك، وخرج الناس معه، فقال له علی: أخرج معك؟ قال فقال النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: لا. فبكی علی. فقال له: أما ترضی أنْ تكون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، إنه لا ینبغی أن أذهب إلّاوأنت خلیفتی».

روایة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۳۰۵

ورواه محمّد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی فی (الروضة الندیة) حیث قال:

«وقد اختصّه اللَّه تعالی ورسوله بخصائص لا تدخل تحت ضبط الأقلام، ولا تفنی بفناء اللیالی والأیام، مثل اختصاصه بأربع لیست فی أحدٍ غیره، كما أخرجه العلّامة أبو عمر ابن عبد البر من حدیث بحر الامة ابن عباس- رضی اللَّه عنهما ... وكاختصاصه بعشر، كما أخرجه أحمد بتمامه، وأبو القاسم الدمشقی فی المرافقات وفی الأربعین الطوال، وأخرج النسائی بعضه، من حدیث عمرو ابن میمون ....»

وقال أحمد بن عبد القادر العجیلی:

«وأما الولایة الهارونیة فإنّه خلّفه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی غزوة تبوك فقال: یا رسول اللَّه، تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، لا ینبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی. رواه ابن عباس. وفی ذلك إشارات وسیأتی

بعضها» «۱».

أقول:

ألیست هذه منقبة جلیلة ومرتبة رفیعة خاصّة بأمیر المؤمنین ولا یشاركه فیها إلّاالنبی صلّی اللَّه علیهما وآلهما؟

إنّ هذه السیاقة دلیل آخر علی بطلان مزاعم النّواصب، وخرافات الذین تبعوهم، فی مقام ردّ الإستدلال بهذا الحدیث الشریف...

ولا یخفی دلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام وخلافته عن رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله وسلم، لأن «أن أذهب» فی قوة «ذهابی» وهو اسم جنس مضاف، وقد عرفت أنّ اسم الجنس الجائز منه الإستثناء قطعاً من ألفاظ العموم ... و «الذهاب إلی الربّ» فرد من الأفراد، فأمیر المؤمنین علیه السلام هو الخلیفة بعد وفاته صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وعلی فرض تقیید هذا «الذهاب» بزمن الخروج إلی غزوة تبوك، فلا كلام فی دلالته حینئذٍ علی الأفضلیة، والأفضلیة مستلزمة للإمامة والخلافة العامة «۲».

الجواب عن مناقشة المحبّ الطبری فی المقام ... ص: ۳۰۶

وكأنّ المحبّ الطبری قد التفت إلی ما یدلّ علیه هذا الحدیث-

---

(۱) ذخیرة المآل- شرح عقد جواهر اللآل- مخطوط.

(۲) وقد بحثنا عن هذا الحديث بشيء من التفصيل في محلق حديث الولاية، في الجزء ۱۶ من كتابنا، فراجعه.

مطابقةً أو بالإستلزام- من بطلان خلافة المتقدّمين على أمير المؤمنين عليه السلام، فحاول توجيه الحديث بما لا يتنافى ومذهبهم... وهذه عبارته:

«قوله: إنه لا ينبغي أن أذهب إلّاوأنت خليفتي.

المراد به- واللَّه أعلم- خليفتي على أهلي، فانه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- لم يستخلفه إلّاعليهم، والقرابة مناسبة لذلك، واستخلف- صلّى اللَّه عليه وسلّم- على المدينة محمّد بن مسلمة الأنصاري، وقيل: سباع بن عرفطة. ذكره ابن إسحاق وقال: خلّف رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- في غزوة تبوك عليّاً على أهله وأمره بالإقامة فيهم، فأرجف المنافقون على علي وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا. قال: فأخذ على سلاحه ثم خرج حتى أتى رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- وهو نازل بالجرف فقال: يا نبيّ اللَّه، زعم المنافقون أنك إنّما خلّفتني لأنك استثقلتني وتخفّفت منّي. فقال: كذبوا، ولكنّي خلّفتك لِما تركت ورائي، فارجع فاخلفني في أهلي وأهلك، أفلا ترضى- يا علي- أنْ تكون منّي بمنزلة هارون من موسى إلّا أنه لا نبي بعدي.

أو يكون المعنى: إلّاوأنت خليفتي في هذه القضية، على تقدير عموم استخلافه في المدينة- إنْ صح ذلك- ويكون ذلك لمعنىً اقتضاه في تلك المرّة، علمه رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- وجهله غيره. يدل عليه: أنه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- استخلف غيره في قضايا كثيرة ومرّات عديدة.

أو يكون المعنى: الذي يقتضيه حالك وأمرك أنْ لا أذهب في جهةٍ إلّاوأنت خليفتي، لأنك منّي بمنزلة هارون من موسى، لمكان قربك مني وأخذك عني، لكن قد يكون شخوصك معي في وقتٍ أنفع من استخلافك، أو يكون الحال تقتضي أن المصلحة في استخلاف غيرك،

فيتخلّف حكم الإستخلاف عن مقتضاه لمعارض أقوى منه يقتضي خلافه.

وليس في شيء من ذلك كلّه ما يدل على أنّه الخليفة بعد موته صلّى اللَّه عليه وسلّم» «۱».

أقول:

لا يخفى على أصحاب الألباب السليمة وأرباب العقول غير السقيمة، أنّ قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «لا ينبغي أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتي» مطلق غير مقيّد، فحمل لفظ «خليفتي» على خلافة خاصة بالأهل أو بهذه القضية، حمل بلا دليل وتقييد بلا مقيد، وما أشبه هذا التقييد بتقييد أهل الكتاب بنوّة النبي- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- ورسالته بأنها إلى العرب خاصّة دون سائر الخلق، فإنّهم لمّا عجزوا عن انكار أصل نبوّته ورسالته عمدوا إلى تقييدها بالعرب.

أمّا دعوى حصر استخلافه على الأهل، فبطلانها يظهر من تصريحات أئمّتهم بأنّ الإستخلاف كان على المدينة.

أمّا أن القرابة مناسبة لذلك، فإنْ كان المراد حصر خلافته بهم، فظاهر البطلان، وإنْ كان المراد أنّ بين القرابة والخلافة مناسبة، فهذا لا ينفي الخلافة على غير الأهل.

وأمّا قوله: «أو يكون المعنى إلّاوأنت خليفتي في هذه القضية على تقدير عموم استخلافه في المدينة إنْ صحّ ذلك»....

فتوجيه مبطل لخرافات أئمة مذهبه القائلين بأنّ هذا الإستخلاف من

---

(۱) الرياض النضرة (۱- ۲): ۲۵۵- ۲۲۶.

الأوصاف العامّهٔ المشترکهٔ، بل جعلوا استخلافه أضعف وأوهن من سائر الإستخلافات، لأنّه إذا کان علیه السلام هو المستحق للخلافهٔ- دون غیره- ولو لمعنی اقتضاه فی هذه المرهٔ، علمه الرسول وجهله النواصب، فقد ثبت اختصاصه علیه السلام بالشرف التام غیر الحاصل لسواه، وسقط توهّم اشتراک الآخرین معه فی تلک الفضیلهٔ ... وعلیه، فتکون الخلافهٔ بعد الوفاهٔ- بالأولویّهٔ القطعیّهٔ- منحصرهٔ فیه علیه السلام، وهذا بدیهی ظاهر لا ینکره إلّامعاند مکابر.

وأمّا قوله: «أو یکون المعنی: الذی یقتضیه حالک وأمرک»....

فتقریر أولی من سابقه فی الدلالهٔ علی مطلوب الإمامیهٔ، لأنّ قوله: «لا أذهب فی جههٍ» یدل علی العموم، للنکرهٔ الواقعهٔ فی سیاق النفی، ومن ذلک «الذهاب إلی ربّ الأرباب» فإذاً، یکون الحدیث- علی هذا التقریر- دالّاً علی أفضلیّته وإمامته وخلافته والإمامهٔ، کما اعترف هو بذلک حیث قال فی الفصل الثالث فی خلافهٔ أبی بکر من الباب الأول من مناقب القسم الثانی: «وأحادیث أفضلیّته کلّها دلیل علی تعیّنه، علی قولنا: لا ینعقد ولایهٔ المفضول عند وجود الأفضل».

وأمّا أنّه قد یکون شخوصه معه فی وقت أنفع من استخلافه، فمن الواضح:

أولًا: إن هذا المعنی غیر متحقق عند ذهابه إلی ربّه، إذ لم یذهب معه حینئذٍ فحکم استخلافه باق علی حاله.

وثانیاً: تخلّف حکم الإستخلاف بسبب کون الشخوص أنفع، غیر قادحٍ فی دلالهٔ الحدیث علی الأفضلیهٔ، لأن المعنی حینئذٍ أنه حیث لا مانع من شخوصه مع النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- تکون الخلافهٔ منحصرهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۰

فیه، وهذه مرتبهٔ غیر حاصلهٔ لغیره، فیکون هو الأفضل.

وأما قوله: «أو یکون الحال تقتضی أن المصلحهٔ فی استخلاف غیرک»....

فإن کان المراد أن المصلحهٔ فی استخلاف غیره متفرعهٔ علی کون شخوصه أنفع، فقد عرفت حال ذلک. وإنْ کان المراد قلب الموضوع، بمعنی أن المصلحهٔ أوّلًا وبالذات متعلقهٔ باستخلاف غیره، لا أنها متعلّقهٔ أوّلًا وبالذات بشخوصه، فهذا معاندهٔ صریحهٔ ومخالفهٔ واضحهٔ مع کلامه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، إذ أنه یدل علی اختصاص الإستخلاف به. علی أنا نقول- بناءً علیه- أنه عند ذهابه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی ربّه هل تعلّقت المصلحهٔ باستخلاف غیره علیه السلام أو لا؟ فعلی الثانی تنحصر الخلافهٔ فیه، وعلی الأول: یجب استخلاف غیره، لکنّ استخلاف أبی بکر غیر متحقق عند أهل السنّهٔ- کما اعترف به (الدهلوی) وغیره- فإذاً، لا مصلحهٔ فی استخلاف غیر أمیر المؤمنین علیه السلام، فالخلافهٔ منحصرهٔ فیه ... وکیف یدّعی استخلافه أبا بکر وهم یروون عن ابن مسعود أنه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لم یرض باستخلاف أبی بکر وعمر؟!

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۱

«۲۶» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم له بعد الحدیث «أنت خلیفتی فی کلّ مؤمنٍ من بعدی ...» ص: ۳۱۱

اشارهٔ

وروی الحافظ النسائی فی کتاب (الخصائص)، الذی صنّفه رجاءً لهدایهٔ المنحرفین عن أمیر المؤمنین، کما ذکر ابن حجر بترجمته، عن أبی بکر المأمونی أنه سأله عن تصنیفه هذا الکتاب فقال: «دخلت دمشق والمنحرف بها عن علی کثیر، فصنّفت کتاب الخصائص رجاء أن یهدیهم اللَّه» «۱» وقد جعل (الدهلوی) هذا الکتاب من الأدلهٔ الدالهٔ علی براءهٔ أهل السنّهٔ من بغض أمیر المؤمنین علیه السلام «۲».

روی النسائی فی کتابه المذکور قائلًا: «ذکر قول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فی علی- رضی اللَّه عنه- إنّ اللَّه عزّوجلّ لا یخزیه أبداً: أخبرنا محمّد بن المثنی حدّثنا یحیی بن حماد، حدّثنا الوضاح- وهو أبو عوانهٔ- قال: حدّثنا أبو بلج بن أبی سلیم، قال حدّثنا عمرو بن

میمون:

إنی لجالس إلی ابن عباس رضی اللَّه عنهما، إذ أتاه تسعهٔ رهط فقالوا: یا بن عباس إمّا أنْ تقوم معنا وإمّا أن تخلونا بهؤلاء- وهو یومئذٍ صحیح قبل أن یعمی- قال: أنا أقوم معکم، فتحدّثوا فلا أدری ما قالوا، فجاء وهو ینفض ثوبه وهو یقول: اف وتُف، وقعوا فی رجل له عشر:

وقعوا فی رجلٍ قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لأبعثنّ رجلًا

---

(۱) تهذیب التهذیب ۱/ ۶۸.

(۲) التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۶۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۲

یحبّاللَّه ویحبّه اللَّه ورسوله لا یخزیه اللَّه أبداً، واستشرف لها من استشرف.

فقال: أین علی [بن أبی طالب ؟ قیل: هو فی الرحی یطحن. قال: وما کان أحدکم لیطحن [من قبله ! فدعاه وهو أرمد ما کاد أن یبصر، فنفث فی عینیه، ثمّ هزّ الرّایهٔ ثلاثاً فدفعها إلیه، فجاء بصفیّهٔ بنت حیی.

وبعث أبا بکر بسورهٔ التوبهٔ، وبعث علیّاً خلفه، فأخذها منه، فقال: لا یذهب بها إلّارجل [من أهل بیتی هو منی وأنا منه. قال: وقال لبنی عمه أیکم یوالینی فی الدنیا والآخرهٔ؟ قال: وعلی جالس معه، فقال علی أنا اوالیک فی الدنیا والآخرهٔ.

ودعا رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- الحسن والحسین وعلیّاً وفاطمهٔ، فمدَّ علیهم ثوباً فقال: اللهم هؤلاء أهل بیتی وخاصّتی، فأذهب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً.

وکان أوّل من أسلم من الناس معه بعد خدیجهٔ.

ولبس ثوب النبی وهم یحسبون أنه نبی اللَّه، فجاء أبو بکر فقال علی: إنّ نبی اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- قد ذهب نحو بئر میمون، فأتبعه فدخل معه الغار، فکان المشرکون یرمون علیّاً حتی أصبح.

وخرج بالناس فی غزورهٔ تبوک فقال علی: أخرج معک؟ فقال: لا، فبکی، فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنک لست بنی. ثم قال: أنت خلیفتی- یعنی فی کلّ مؤمن بعدی.

قال: وسدّ أبواب المسجد» «... ۱».

---

(۱) الخصائص: ۳۴ رقم ۲۳.

وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۱۲ ح ۸۴۰۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۳

أقول:

وهذا الحدیث نص صریح فی مطلوب الإمامیهٔ، وهو أن حدیث المنزلهٔ لیس استخلافاً جزئیّاً، وإنما یدل علی الخلافهٔ والولایهٔ العامهٔ علی کلّ مؤمن بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فذهبت خرافات النواصب والمشککین أدراج الریاح، ولم یعد لها أیّ قیمهٍ فی سوق الإعتبار.

أعتبار کتاب الخصائص ... ص: ۳۱۳

وکتاب (الخصائص) قد عرفت السبب فی تصنیفه، فلابُدّ وأنْ تکون أخباره معتبرهٔ عندهم، لیتمکن من هدایهٔ النواصب بها.

على أن فی كلمات الأكابر أن النسائی صنّف كتابه (الخصائص) للإستدلال والإحتجاج، فقد ذكر ابن حجر العسقلانی عند بیان الرموز الموضوعهٔ فی كتاب (تهذیب الكمال للمزی) الذی هذّبه، بقوله: «للستهٔ: ع، وللاربعهٔ: ع، وللبخاری: خ، ولمسلم: م … وللنسائی فی الیوم واللیلهٔ: سی، وفی مسند مالك: كن، وفی خصائص علی: ص. وفی مسند علی: عس، ولابن ماجهٔ فی التفسیر فق.

هـذا الـذی ذكره المؤلّف من تـآلیفهم، وذكر أنه ترك تصـانیفهم فی التواریـخ عمـداً، لأـن الأحـادیث الـتی تـورد فیهـا غیر مقصودهٔ بالإحتجاج …

وأفرد: (علم یوم ولیلهٔ) للنسائی عن السنن، وهو من جملهٔ كتاب السنن فی روایهٔ ابن الأحمر وابن سیّار، وكذلك أفرد (خصائص علی) وهو

من جملـهٔ المناقب فی روایـهٔ ابن سـیّار، ولم یفرد التفسـیر وهو من روایـهٔ حمزهٔ وحده، ولا كتاب الملائكهٔ، والإسـتعاذهٔ، والطب، وغیر ذلك، وقد تفرّد بذلك راوٍ دون راوٍ، عن النسائی، فما تبیّن لی وجه إفراده الخصائص، وعمل الیوم واللیلهٔ، واللَّه الموفق» «۱».

فكتاب (الخصائص) من الكتب المصنفهٔ للإحتجاج، مضافاً إلی إنّه من كتاب (السنن) الذی هو أحد الصّحاح عندهم.

وعلی هذا، فالحدیث المذكور معتبر صالح للإحتجاج والإستدلال.

صحهٔ الحدیث المزبور … ص: ۳۱۴

هذا، علی أنا إذا لاحظنا رجال الحدیث المزبور بخصوصه، وجدناهم ثقاتٍ معتبرین، ومن رجال الصحیح:

أمّا «محمّـد بـن المثنی» فمـن الحفّـاظ الثقـات الكبـار. قـال الـذهبی: «محمّـد ابـن المثنی، أبـو موسـی العنزی، الحافظ، عن أبن عیینهٔ وعبدالعزیز العمیّ. وعنه ع وأبو عروبهٔ والمحاملی. ثقهٔ ورع، مات ۲۵۲» «۲».

وقال ابن حجر: «ثقهٔ ثبت» «۳».

وأمّا «أبو عوانـهٔ وضاح» و «أبو بلـج یحیی بن أبی مسـلم» و «عمرو بن میمون» فكلّهم من الثقات المعتمـدین والمعتبرین … وقد عرفت إخراج الحاكم الحدیث من طریقهم وتصـحیحه إیّاه … كما روی الحافظ ابن عبد البر- الذی وصفه (الدهلوی) بالأعلمیهٔ من الخطیب والبیهقی وابن حزم-

---

(۱) تهذیب التهذیب ۱/ ۳۹.

(۲) الكاشف ۳/ ۷۵ رقم ۵۱۹۶.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۹ رقم ۶۲۸۳.

حدیث السبق إلی الإسلام عن هذا الطریق، ونصّ علی أنْ لا مطعن لأحد فی صحته وهذا نص كلامه:

«حدّثنا عبد الوارث بن سـفیان قال: حدّثنا قاسم بن أصـبغ، قال حدّثنا أحمد بن زهیر بن حرب قال: حدّثنا الحسن بن حمّاد، حدّثنا أبو عوانهٔ، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: كان علی بن أبی طالب أول من آمن [باللَّه من الناس بعد خدیجهٔ رضـی عنها.

قال أبو عمرو رحمه اللَّه: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحد، لصحّته وثقهٔ نقلته» «۱».

وكیف یسوغ لهم الطعن فی سـنده، و «وضّاح» و «عمرو بن میمون» من رجال كلّ الصـحاح، و «أبو بلـج» من رجال الترمـذی والنسائی وابن ماجهٔ وأبی داود؟

(۱) الاستیعاب ۳/ ۱۰۹۱– ۱۰۹۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۶

«۲۷» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بعد الحدیث «وأنت خلیفتی ...» ص: ۳۱۶

وروی الحافظ سبط ابن الجوزی بعد حدیث المنزلهٔ:

«وقد أخرج الإمام أحمد هذا الحدیث فیهٔ کتاب الفضائل الذی صنفّه لأمیر المؤمنین: أخبرنا أبو محمّد عبد العزیز بن محمود البزار قال: أخبرنا أبو الفضل محمّد بن ناصر السلمی، أخبرنا أبو الحسن المبارک بن عبد الجبار الصیرفی، أخبرنا أبو طاهر محمّد بن علی بن محمّد بن یوسف، أخبرنا أبو بکر حدّثنا وکیع، عن الأعمش، عن سعد بن عبید، عن أبی بردهٔ قال:

خرج علی (ع) مع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی ثنیّهٔ الوداع– وهو یبکی– ویقول: خلّفتنی مع الخوالف، ما أحب أن تخرج فی وجهٍ إلّاوأنا معک. فقال (صلّی اللَّه علیه وسلّم):

ألا ترضی أنْ تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ وأنت خلیفتی» «۱».

وهذا– هو الآخر– نص صریح علی الخلافهٔ العامهٔ والولایهٔ الکبری.

(۱) تذکرهٔ خواص الامهٔ: ۲۷– ۲۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۷

«۲۸» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «خلّفتک أنْ تکون خلیفتی ...» ص: ۳۱۷

اشارهٔ

وقد روی حدیث المنزلهٔ باللّفظ الآتی:

«عن علی: إن النبی– صلّی اللَّه علیه وسلّم– قال: خلّفتک أنْ تکون خلیفتی. قلت: أتخلّف عنک یا رسول اللَّه؟ قال: ألا ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. طس» أی: الطبرانی فی المعجم الأوسط «۱».

أقول:

فهذا إستخلاف علی المدینهٔ، وبه نصّ الأئمهٔ، وإذا ثبتت هذه الخلافهٔ، فإنها تستصحب قطعاً حتی یتحقق الرافع لها، ومن الواضح عدم الرّافع الصریح التام. ودعوی انقطاعها– لکونها مقیّدهً بمدهٔ الغیبهٔ– من البطلان بمکان، کدعوی العزل برجوعه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم من الغزوهٔ.

وإذا استصحبت هذه الخلافهٔ وابقیت، فإنّها تکون باقیهٔ بعد وفاته صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وتقدّم غیره علیه فیها باطل، وذلک:

أولًا: لأنّ خلافهٔ غیره علیه السلام خلاف الإجماع المرکب، لأنّ

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۵۸ رقم ۳۶۴۸۸. وانظر المعجم الأوسط ۴/ ۴۸۴ ح ۴۲۴۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۸

الخلافهٔ علی من بالمدینهٔ المنورهٔ– ومنهم الأزواج– ثبتت لأمیر المؤمنین علیه السلام، فهی ثابتهٔ له بعد رسول اللَّه– صلّی اللَّه علیه وآله

وسلّم-.

وثانياً: إثبات الخلافة المطلقة لغيره عليه السلام، يستلزم أن يكون على أهل المدينة خليفتان في وقت واحد، أحدهما أمير المؤمنين عليه السلام، والآخر أحد الأفراد الآخرين المدّعى لهم الخلافة، وهذا واضح البطلان، لحصول الإجماع على عدم جوازه.

قال السيّد المرتضى: «فإنْ قيل: فقد ذكرتم أن التعلّق بالإستخلاف على المدينة طريقة معتمدة لأصحابكم، فبيّنوا وجه الإستدلال بها.

قلنا: الوجه في دلالتها أنه قد ثبت استخلاف النبي صلّى اللَّه عليه وآله لأمير المؤمنين عليه السلام لمّا توجّه إلى غزاة تبوك، ولم يثبت عزله عن هذه الولاية بقولٍ من الرسول صلّى اللَّه عليه وآله، ولا دليل، فوجب أن يكون الإمام، لانّ حاله لم يتغير.

فإنْ قيل: ما أنكرتم أن يكون رجوع النبي (صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم) إلى المدينة يقتضي عزله وإنْ لم يقع العزل بالقول.

قلنا: إنّ الرجوع ليس بعزل عن الولاية في عادةٍ ولا عرف، وكيف يكون العود من الغيبة عزلًا أو مقتضياً للعزل؟ وقد يجتمع الخليفة والمستخلف في البلد الواحد، ولا ينفي حضوره الخلافة له، وإنما يثبت في بعض الأحوال العزل بعود المستخلف إذ كنّا قد علمنا أنّ الإستخلاف تعلّق بحال الغيبة دون غيرها، فيكون الغيبة كالشرط فيه، ولم يعلم مثل ذلك في استخلاف أمير المؤمنين.

فإنْ عارض معارض بمن روى أنّ النبي صلّى اللَّه عليه وآله استخلفه

كمعاذ وابن ام مكتوم وغيرهما.

فالجواب عنه قد تقدم وهو: إن الإجماع على أنّه لاحظَّ لهؤلاء بعد النبي- صلّى اللَّه عليه وآله- في إمامة ولا فرض طاعة، يدل ذلك على ثبوت عزلهم.

فإن تعلّق باختصاص هذه الولاية، وأنها كانت مقصورةً على المدينة، فلا يجوز أن تقتضي الإمامة التي تعم.

فقد مضى الكلام على الإختصاص في هذا الفصل مستقصىً» «۱».

أقول:

وهذه عبارته الماضية التي أشار إليها طاب ثراه:

«فأمّا قوله: إنه- صلّى اللَّه عليه وآله- لمّا خلّفه بالمدينة، لم يكن له أن يقيم الحدود في غيرها، وأن مثل ذلك لا يعدّ إمامة، فهو كلامه على من تعلّق بالإستخلاف، لا في تأويل الخبر. وقد بينا ما هو جواب عنه فيما تقدم، وقلنا: إنه إذا ثبت له عليه السلام بعد وفاة الرسول- صلّى اللَّه عليه وآله- فرض الطاعة واستحقاق التصرف، بالأمر والنهي في بعض الامة، وجب أن يكون إماماً على الكلّ، لأنه لا أحد من الامة ذهب إلى اختصاص ما يجب له في هذه الحال، بل كل من أثبت له هذه المنزلة أثبتها عامّةً على وجه الإمامة لا الإمارة، فكان الإجماع مانعاً من قوله، فيجب أن يكون بعد وفاته- صلّى اللَّه عليه وآله- أميراً إماماً لا، ولم يقل ما ذكرناه من جهة أن نفي الامارة يقتضي إثبات الامامة كما ظن بل، لما بيّناه من أن وجوب فرض

---

(۱) الشافي في الإمامة ۳/ ۵۲- ۵۳.

الطاعة إذا ثبت، وبطل أن يكون أميراً مختص الولاية بالإجماع، فلابُدّ من أن يكون إماماً، لأن الإمارة أو ما جرى مجراها من الولايات المختصّة إذا انتفت مع ثبوت وجود الطاعة، فلابُدّ من ثبوت الإمامة» «۱».

وعلى الجملة، فإن خلافة الإمام عليه السلام بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- باستخلافه على المدينة، بعد عدم ثبوت عزله، ولزوم خرق الإجماع المركّب في صور بقاء هذه الخلافة وانتفاء الخلافة العامّة عنه- ثابتة بالقطع واليقين، ولا يتمكن أهل السنّة من الجواب عنها، مهما حاولوا وتمحّلوا...

استدلالهم باستخلاف أبی بکر فی الصلاة ولا أصل له ... ص: ۳۲۰

بل لقد تمسک أهل السنة بمثل هذا الدلیل لإثبات خلافة أبی بکر، بزعم استخلاف النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إیّاه فی الصلاة:

قال الفخر الرازی فی الحجج علی خلافته: «الحجة التاسعة: إنه علیه السلام استخلفه علی الصلاة أیام مرض موته وما عزله عن ذلک، فوجب أن یبقی بعد موته خلیفةً له فی الصلاة، وإذا ثبتت خلافته فی الصلاة ثبتت خلافته فی سائر الامور، ضرورة أنّه لا قائل بالفرق» «۲».

وقال الإصفهانی: «الثالث: النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- استخلف أبا بکر فی الصلاة أیام مرضه، فثبت الإستخلاف فی الصلاة بالنقل الصحیح، وما عزل النبی أبا بکر عن خلافته فی الصلاة، فبقی کون أبی بکر خلیفة فی

---

(۱) الشافی فی الامامة ۳/ ۵۱.

(۲) کتاب الاربعین فی اصول الدین: ۲/ ۲۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۱

الصلاة بعد وفاته، وإذا ثبت خلافة أبی بکر رضی اللَّه عنه بعد وفاته فی الصلاة، ثبت خلافة أبی بکر بعد وفاته فی غیر الصلاة، لعدم القائل بالفصل» «۱».

أقول:

هذا الإستخلاف متوقّف علی تمامیّة المقدمة الاولی، والإمامة لا یوافقون علی أن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم استخلف أبا بکر فی الصلاة أبداً ... بل إن عدمه هو الثابت، لوجوه کثیرة منها کون ذلک منافیاً لدخوله فی جیش اسامة الثابت بإفادات الأکابر وروایات الثقات کما فی (فتح الباری) «۲» وغیره «۳».

ولکنْ قد تحقّق بالأدلّة القاطعة استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام، واعترف بذلک أعاظم القوم، وحتی النواصب لم یتمکّنوا من إنکاره، وإنْ زعموا کونه مقصوراً علی الأهل، لأن ثبوت الخلافة علی بعض الامة کافٍ لثبوتها مطلقاً لعدم القول بالفصل ... وهذا الإستدلال من القوّة والمتانة بمثابة ألجأ التفتازانی إلی ذکره فی هذا المقام فقال:

«وأما الجواب بأنّ النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لمّا خرج إلی غزوة تبوک استخلف علیّاً- رضی اللَّه تعالی عنه- علی المدینة، فأکثر أهل النفاق

---

(۱) شرح الطوالع- مخطوط.

(۲) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۱۹۲.

(۳) لنا رسالة فی صلاة أبی بکر فی مرض النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مطبوعة ضمن (الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعة فی کتب السنّة) فعلی الباحثین مراجعتها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۲

فی ذلک. فقال علی- رضی اللَّه عنه-: یا رسول اللَّه أتترکنی مع الخوالف؟

فقال علیه الصلاة والسلام: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی. وهذا لا یدل علی خلافته، کابن ام مکتوم- رضی اللَّه تعالی عنه- استخلفه علی المدینة فی کثیر من غزواته.

فربما یدفع بأن العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب.

بل ربما يحتج بأنّ استخلافه على المدينة وعدم عزله عنها، مع أنّه لا قائل بالفصل، وأنّ الإحتياج إلى الخليفة بعد الوفاة أشدّ وأوكد منه حال الغيبة، يدل على كونه خليفة» «۱».

لقد ذكر التفتازانی هذا الإحتجاج وسكت عنه، والسكوت بعد نقل الكلام- كما فی مثل هذا المقام- دليل على الرضا والتسليم عند (الدهلوی) وتلميذه الرّشيد، بل عند الكلّ.

ومن الغرائب: معارضتهم- كما فی إنسان العيون وغيره- استدلال أصحابنا بالإستخلاف على المدينة فی غزوة تبوك، بخلافة ابن ام مكتوم وغيره، ولا يعارضون استدلالهم بإمامة أبی بكر فی الصلاة- مع أنها لا أصل لها- بإمامة ابن ام مكتوم وغيره فی الصّلاة، مع أنهم يجوّزون الصلاة خلف كلّ برٍ وفاجر!!

معارضتهم باستخلاف ابن ام مكتوم على المدينة ... ص: ۳۲۲

وأمّا المعارضة- التی أوردها التفتازانی- باستخلاف النبی صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ابن ام مكتوم على المدينة فمردوه بوجوه:

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵- ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۳

الأول: إنه لم يثبت عند الإمامية إطلاق النبی صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لفظ «الخليفة» على ابن ام مكتوم وأمثاله، غاية الأمر أنّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم نصب ابن ام مكتوم أو غيره لحراسة المدينة فی بعض الأوقات، أمّا فی حق أمير المؤمنين فقد ورد لفظ الخليفة فی كثير من النصوص.

الثانی: إن النبی- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- فرض طاعة أمير المؤمنين فی استخلافه على المدينة على أزواجه إطاعة مطلقةً، فإطاعته فرض على غيرهنّ أيضاً، لعدم القول بالفصل، وهذا المعنى غير ثابت لابن ام مكتوم وغيره، وهذا فرق كبير جدّاً، يمنع من قياس استخلافه الإمام عليه السلام على حال الآخرين.

أمّا إيجابه طاعته على أزواجه فقد رواه السيد جمال الدين المحدّث- وهو من كبار المحدثين، ومن مشايخ (الدهلوی)، وقد أثنى عليه الشيخ على القاری وغيره بما لا مزيد عليه- فی كتابه (روضة الأحباب) كما رواه أبو عبداللّه الحاكم فی كتابه (الإكليل) عن عطاء بن أبی رباح، أنه قال صلّى اللّه عليه وآله وسلّم بعد حديث المنزلة:

«يا على، اخلفنی فی أهلی، واضرب، وحدّ، وعِظ. ثم دعا نساءه فقال: إسمعن لعلی وأطعن».

وإذا وجبت الطاعة فقط وجبت الإمامة، وكذلك صرّح (الدهلوی) فی مقام الإستدلال بقوله تعالى: «قل للمخلّفين من الأعراب» «۱»

.الثالث: إن هذه الخلافة مقرونة بجملٍ أمثال: «لا ينبغی أن أذهب إلّا

---

(۱) سورة الفتح ۴۸: ۱۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۴

وأنت خليفتی» و «إن المدينة لا تصلح إلّابی أو بك» و «لابُدّ أن أقيم أو تقيم» فهی شرف عظيم ومقام جليل، لا يقاس به أیّ استخلاف آخر.

الرابع: إنه قام الإجماع على عدم خلافة ابن ام مكتوم وغيره بعد وفاة رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، فكيف يعارض بحكومة من قام الإجماع على عدم خلافته، خلافة أمير المؤمنين عليه السلام المطلقة العامة؟

الخامس: إن ابن ام مكتوم وغيره من الصحابة، غير صالحين للخلافة الكبرى، فذكرهم فی مقابلة أمير المؤمنين عليه السلام ليس

إلّاتعصّباً فاحشاً ... قال ابن تيمية: «وأيضاً- فالإستخلاف فى الحياة نوع نيابة، لابُدّ لكلّ ولى أمرٍ، وليس كلّ من يصلح للإستخلاف فى الحياة على بعض الامّة يصلح أن يستخلف بعد الموت، فإنّ النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- استخلف فى حياته غير واحدٍ، ومنهم من لا يصلح للخلافة بعد موته، كما استعمل ابن ام مكتوم الأعمى فى حياته وهو لا يصلح للخلافة بعد موته، وكذلك بشير بن عبد المنذر وغيره» «۱».

ومن بدائع العثرات قول الفخر الرازى:

«الشبهة الرابعة عشر، وهى: إنه عليه السلام استخلفه فى غزاة تبوك.

فنقول: لِما لا يجوز أن يقال: ذلك الإستخلاف كان مقدّراً بمدة ذلك السفر، فلا جرم انتهى ذلك الإستخلاف بانقضاء تلك المدّة.

وأيضاً، فإنه معارض باستخلاف النبى عليه السلام أبا بكر حال مرضه فى الصلاة.

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۹.

فإن أنكروا ذلك أنكرنا ذلك» «۱».

وذلك: لأنّ دعوى التقدير قد عرفت سقوطها، لعدم الدليل عليها، مع إطلاق وعموم اللّفظ. ودعوى المعارضة بالصّلاة المذكورة مكابرة غريبة، لأنّ استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام متفق عليه بين الفريقين ومسلّم به حتى من النواصب، فلا يجوز معارضته بما لا يرويه سواهم.

وقوله: «فإنْ أنكروا ذلك أنكرنا ذلك» ليس إلّاتعصّباً.

الإستدلال بآية الغار على الإمامة والخلافة ... ص: ۳۲۵

ولا يخفى أن النيسابورى يستدل بآية الغار على خلافة أبى بكر ووصايته لرسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... وهذه خرافة اخرى، وإليك عبارته: بتفسير «إلّاتنصروه فقد نصره اللَّه إذ أخرجه الذين كفروا» «... ۲»

: «إستدل أهل السنّة بالآية على أفضليّة أبى بكر، وغاية اتّحاده ونهاية صحبته وموافقة باطنه وظاهره، وإلّا لم يعتمد عليه الرسول صلّى اللَّه عليه وسلّم فى مثل تلك الحالة، وأنه كان ثانى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى الغار، وفى العلم لقوله- صلّى اللَّه عليه وسلّم- ما صبّ فى صدرى شىء إلّاوصببته فى صدر أبى بكر، وفى الدعوة إلى اللَّه، لأنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم عرض الإيمان أوّلًا على أبى بكر فآمن، ثم عرض أبو بكر الإيمان على طلحة والزبير وعثمان ابن عفان وجماعة اخرى من أجلّة

---

(۱) كتاب الاربعين فى اصول الدين ۲/ ۳۰۰.

(۲) سورة التوبة ۹/ ۴۰.

الصحابة، وكان لا يفارق رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى الغزوات وفى أداء الجماعات وفى المجالس والمحافل، وقد أقامهُ فى مرضه مقامه فى الامامة ولما توفى دفن بجنب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم وكان ثانى اثنين من أوّل أمره إلى آخره.

ولو قدّرنا أنه توفّى رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى ذلك السفر، لزم أنْ لا يقوم بأمره ولا يكون وصيّه إلّاأبو بكر، وأنْ لا يبلّغ ما حدث فى ذلك الطريق من الوحى والتنزيل إلّاأبو بكر» «۱» أقول:

نفس هذا التقرير جارٍ بالنسبة إلى استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام حرفاً بحرف، فإنه لو قدّر وفاة النبى- صلّى اللَّه عليه وآله

وسلّم- فی تلك السفرة لكان أمیر المؤمنین علیه السلام هو القائم بأمره والخلیفة من بعده...

مع أنّه فرق واضح بین الموردین، إذْ لا دلیل علی ما ذکره النیسابوری بالنسبة إلی أبی بکر، لأن مجرد الإستصحاب فی الغار لا یستلزم المعنی الذی ذکره، مضافاً إلی وجود عامر بن فهر وعبداللّه بن الأریقط مع النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الخروج إلی المدینة، بخلاف استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام، ففیه إطلاق لفظ «الخلافة» وغیر ذلك ممّا تقدم، وفیه أمر الأزواج بالإطاعة والسّماع لأمیر المؤمنین علیه السلام...

هذا فیما یتعلّق بموضوع البحث.

---

(۱) تفسیر النیسابوری ۳/ ۴۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۷

وأمّا تفصیل الکلام حول دلالة آیة الغار علی فضیلة لأبی بکر، فله مجال آخر.

وأمّا حدیث صلاته فی مرض النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فقد أشرنا إلی حقیقة الحال فیه، وخلاصة الکلام أن خروجه لتلك الصّلاة لم تکن بأمرٍ من رسول اللّه، بل إنه کان قد أمره بالخروج فی جیش اسامة مع سائر الرجالات، ویؤکّد ذلك خروجه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إلی الصلاة، وأنه صلّی تلك الصلاة بنفسه.

وأمّا حدیث «ما صبّ اللّه» ... فهو موضوع، وقد تعرّضنا له فی مجلّد (حدیث أنا مدینة العلم) من کتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۸

«۲۹» دلالة الحدیث علی أنّه علیه السلام رابع آدم وداود وهارون علیهم السلام ... ص: ۳۲۸

اشارة

وذکر الحکیم داود بن عمر الأنطاکی بشرح القصیدة العینیّة لابن سینا:

«لا سیف إلّاذو الفقار. ولا قام الحصر دلیلًا علی القصر، کان قصر قلب فصار کشف کرب، إلّاأنه لا نبی بعدی، إلّاعلی. فلا خلاف فی الخلافة إثباتاً والنبوة محواً.

وقال لعمار: إلی کم تأکل الخبز وتشرب الماء؟ فقال: أهو الیوم؟ فقال: أی والذی نفس علی بیده، فبرز فکان ما کان.

وکذلك خرج لیلة ابن ملجم فی السحر ینظر إلی السماء، تلذذاً بما خصّص به وطاعةً وإجابةً، فأکثر من ذلك، ثمّ نهی عن ردع الأوز وقال: هی صوائح یتلوهنّ النوائح. کیف یزداد یقیناً من جمع المسألة والجواب وأحاط بکلّ شیء علماً؟ فهو- واللّه- الکتاب وتعیها اذن واعیة، فآمن معه وصلّی لا ثالث لهما، فجاءت الخلافة عن ثلاث، فکان هو الرابع.

أخرج الخطیب عن عبد بن حمید: یا علی من لم یقل إنك رابع الخلفاء فعلیه لعنة اللّه، فإنّ اللّه قال لآدم «إنّی جاعل فی الأرض خلیفة» «۱»

وقال: «یا داود إنّا جعلناك خلیفة» «۲» «وقال موسی لأخیه

---

(۱) سورة البقرة ۲: ۳.

(۲) سورة ص ۳۸: ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۹

هارون اخلفنی فی قومی» «۱»

ثم قال له یوم تبوک: کن علی ما أنا علیه حتی أرجع، فقال له: أعلی الصبیان والنساء؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی. الحدیث».

فحدیث المنزلة یدل دلالة قطعیةً علی خلافته علیه السلام، وأنه خلیفة کخلافة آدم وداود وهارون، ولا ریب فی کون خلافتهم عامةً، فخلافته کذلک.

ترجمة داود بن عمر الانطاکی ... ص: ۳۲۹

وداود بن عمر الأنطاکی صاحب شرح قصیدة ابن سینا، الذی جاء فیه الکلام المذکور، من أکابر النّحاریر والعلماء المشاهیر ... أثنی علیه البدیعی فی کتابه (ذکری حبیب):

«ضریر ما له فی العلوم الحکمیة نظیر، وطبیب ما له فی الأزمنة الغابرة ضریب، حکیم صفت من قذی الخطأ موارد أنظاره، وصَحَت عن غمام الأوهام آفاق أفکاره، حلّ عقد المشکلات بما قیّده، وبیَّض وجه العلوم الریاضیة بما سوّده، بآثار تقتضی إثبات محاسنه بالتخلید، وتقیید مآثره للتأبید، وکان ملازماً لکتاب إخوان الصفا وخلّان الوفا للمجریطی، ولکتابیه رتبة الحکیم وغایة الحلیم، ومن کتب الشیخ: القانون، والشفا، والنجاة، والحکمة المشرقیة، والتعلیقات، ورسالة الأجرام السماویة، والإشارات، مع شرحه لنصیر الدین الطوسی وللإمام فخر الدین الرازی والمحاکمات بینهما لقطب الدین الرازی، وحوائیه للسید، من کتب

---

(۱) سورة الاعراف ۷: ۱۴۲.

السهروردی: المشارق، والمطارحات، وکتاب التلویحات، وشرحه لهبة اللّه البغدادی.

وکان شریف مکة یلهج بِتذکاره، ویستهدی من الحجاج تفاریق أخباره، وهزّه الشوق علی أنْ استقدمه علیه، واستحضره إلیه، لیجعل السماع عیاناً والخبر برهاناً، فلمّا مثل بساحته طامعاً فی تقبیل راحته، أمر أنْ یعرض علیه أحد حاضری مجلس أنسه، لیختبر بذلک قوة حدسه، فمذ صافحت یده ید ذلک الجلیس قال: هذه ید دعی خسیس، لا یضوع منها أرج النبوة ولا یستنشق عرف الفتوة، ثم أمر بعرضه علی القوم واحداً واحداً، حتی وصل إلی الشریف فقبّل یده تقبیل المحب الواجد»...

والبدیعی المذکور ترجم له المحبّی وأثنی علیه بقوله:

«یوسف المعروف بالبدیعی الدمشقی الأدیب ... بلغ الشهرة الطنّانة فی الفضل والأدب، وألّف المؤلفات الفائقة ... ولی قضاء الموصل ثم توفی بالروم سنة ۱۰۷۳» «۱».

وأثنی علی الحیکم الأنطاکی المذکور: درویش محمّد الطالوی فی کتاب (سانحات دمی القصر):

«وقد سألته عن مسقط رأسه ومشتعل رأسه، فأخبر أنّه ولد بأنطاکیة بهذا العارض، ولم کن له بعد الولادة بعارض، ثم قال ... فخرجت عن الوطن فی رفقة کرام، نؤم بعض المدن من سواحل الشام، حتی إذا سرت فی بعض ثغورها المحمیّة، دعتنی همّة علیه أو علویة أنْ أصعد منه جبل عامله، فصعدته منصوباً علی المدح وکنت عامله، وأخذت عن مشایخها ما

---

(۱) خلاصة الأثر ۴/ ۵۱۰.

أخذت، وبحثت مع فضلائها فیما بحثت.

ثم ساقنی العنایهٔ الإلهیهٔ إلی أنی دخلت حمی دمشق المحمیهٔ، فاجتمعت ببعض علمائها من مشایخ الاسلام، کأبی الفتح محمّد بن محمّد بن عبد السلام، وکشمس علومها البدر الغزی العمری ذلک الإمام، والشیخ علاء الدین العمادی...

وکان فیه دعابهٔ یؤنس بها ... وأما فرقه من المعاد وخشیته من ربّ العباد، فلم یر لغیره من أهل هذا الطریق وأصحاب أولئک الفریق ...

وکان إذا سئل عن شیء من الفنون الحکمیهٔ والطبیعیهٔ والریاضیّهٔ، أملی علی السائل فی ذلک ما یبلغ الکراسهٔ والکراستین، کما هو المشهور مثل ذلک عن الشیخ الرئیس...

وشرح قصیدهٔ النفس المشهورهٔ للشیخ الرئیس ابن سینا، وهو شرح فصل فیه حقیقهٔ النفس وجوهرها النفیس، یرضی السائل وإن کان هو الشیخ الرئیس».

وقد ترجم للشیخ درویش المذکور: الشهاب الخفاجی- فی (ریحانهٔ الألبّا)- بقوله:

«أبو المعالی درویش بن محمّد الطالوی، وحید له الحزم ترب واللطف قرین، وماجد ما له فی قصب السبق رهین، وریق قضب المروهٔ، فاتح حصون الملمّات عنوهٔ، سلیل المعالی والکرم، رقیق الحواشی الطباع والشیم، فکم فی علاه مسرح للمقال ومجال لمضمرات الأمانی والآمال»....

والمحبی بقوله:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۲

«درویش محمّد بن أحمد وقیل محمّد. أبو المعالی. الطالوی، الأرتقی الدمشقی الحنفی. أحد أفراد ومحاسن العصر، وکان ماهراً فی کلّ فن من الفنون، مفرط الذکاء، فصیح العبارهٔ، منشئاً بلیغاً حسن التصرّف فی النظم والنثر.

وله کتاب سانحات دمی القصر» «... ۱».

وتوجد ترجمهٔ داود الأنطاکی المتوفی سنهٔ ۱۰۰۸- وقیل غیر ذلک- فی المصادر التالیهٔ أیضاً:

۱- البدر الطالع ۱/ ۱۶۹ رقم ۱۶۶.

۲- خلاصهٔ الأثر ۲/ ۱۴۰.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۴۱۵.

۴- ریحانهٔ الألبّاء: ۲۷۱.

---

(۱) خلاصهٔ الأثر ۲/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۳

«۳۰» حدیث المنزلهٔ فی سیاق وصفه علیه السلام «سیدالمسلمین و أمیرالمؤمنین و خیرالوصیین و أولی الناس بالنبیین ...» ص: ۳۳۳

جاء ذلک فی روایهٍ رواها الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه فی کتابه (المناقب) علی ما نقل عنه فی کتاب (الیقین) وهی هذه:

«حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن جعفر قال: حدّثنا جعفر بن محمّد العلوی قال: حدّثنا محمّد بن الحسین العلکی قال: حدّثنا أحمد بن موسی الخزاز الدورقی قال: حدّثنا تلید بن سلیمان، عن جابر الجعفی عن محمّد بن علی عن أنس بن مالک قال: بینما أنا عند النبیّ- صلّی اللَّه علیه وسلّم- إذ قال: یطلع الآن. قلت: فداک أبی وأمی من ذا؟

قال: سید المسلمین وأمیر المؤمنین وخیر الوصیین وأولی الناس بالنبیین.

قال: فطلع علی.

ثم قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی» «۱».

وروی بلفظٍ أبسط:

«عن أنس بن مالک قال: بینما أنا عنـد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إذا قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- الآن یـدخل سید المسلمین وأمیر المؤمنین وخیر الوصیین وأولی الناس بالنبیین، إذ طلع علی بن أبی طالب.

(۱) کتاب الیقین فی مناقب أمیر المؤمنین: ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۴

فقال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: اللهم وإلیّ وإلیّ.

قال: فجلس بین یدی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فأخذ رسول اللَّه یمسح العرق من جبهته ووجهه ویمسح به وجه علی بن أبی طالب، ویمسح العرق من وجه علی بن أبی طالب ویمسح به وجهه فقال له علی: یا رسول اللَّه نزل فیَّ شیء؟

قال: أما ترضـی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسـی إلّاأنه لا نبی بعدی؟ أنت أخی ووزیری وخیر من اخلّف بعدی، تقضـی دینی، وتنجز وعـدی وتبیّن لهم ما اختلفوا فیه من بعدی، وتعلّمهم من تأویل القرآن ما لم یعلموا، وتجاهدهم علی التأویل کما جاهدتهم علی التنزیل» «۱».

فحـدیث المنزلة- إذاً- مثل الجُمل الاخری- التی هی من أجلی فضائل أمیر المؤمنین علیه السـلام ومناقبه المختصّة- من جلائل مناقب الإمام علیه السـلام التی لا یشارکها فیها أحد من الصحابة، والدالة علی أفضلیته وأقربیته من رسول اللَّه ... والمستلزمة للإمامة والخلافة العامة بلا فصل ...

(۱) کشف الغمة فیة معرفة الأئمة ۱/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۵

«۳۱» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی ودمه من دمی وهو منّی بمنزلة هارون ...» ... ص: ۳۳۵

وجـاء حـدیث المنزلـة فی سـیاقة ورد قبله «علی بن أبی طالب لحمه من لحمی ودمه من دمی» وبعـده: «هـذا علی أمیر المؤمنین وسـید المسلمین ...» ...

روی هذ الحدیث جماعة منهم:

۱- أبو نعیم الإصـفهانی: «حـدّثنا أبو الفرج أحمد بن جعفر النسائی قال: حدّثنا محمّد بن جریر قال: حدّثنا عبداللَّه بن داهر الرازی قال: حدّثنی دار بن یحیی الأحمری المقری قال: حدّثنا الأعمش، عن عبایة، عن ابن عبّاس قال:

قـال رسول اللَّه- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم-: هـذا علی بن أبی طـالب لحمه من لحمی ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلـة هارون من موسـی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

وقـال: یـا ام سـلمة إشـهدی واسـمعی! هـذا علی أمیر المؤمنین، وسیّد المسلمین، وعیبـة علمی، وبابی الـذی اوتی منه، والوصـی علی الأموات من أهل بیتی، أخی فی الدنیا وخَدَنی فی الآخرة، ومعی فی السنام الأعلی» «۱».

(۱) منقبة المطهرین أهل بیت سید الأولین والآخرین- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۶

۲- الموفق بن أحمـد الخوارزمی المکّی: «أنبأنی أبو العلاء- هـذا- أخبرنا الحسن بن أحمـد المقری، أخبرنا أحمد بن عبداللَّه الحافظ، أخبرنا أبو الفرج أحمـد بن جعفر الشـیبانی، حـدّثنا محمّد بن جریر، حدّثنا عبداللَّه بن داهر بن یحیی الرازی، حدّثنا أبو داهر بن یحیی المقری، حدّثنا الأعمش، عن عبایهٔ، عن ابن عباس، قال قال رسول اللَّه» «... ۱».

۲- صدر الدین الحموئی الجوینی: «عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لُام سلمهٔ: هذا علی بن أبی طالب لحمه [من لحمی ودمه [من دمی وهو منّی بمنزلهٔ هارون من موسـی إلّاأنّه لا نبی بعدی. یا ام سـلمهٔ! هذا علی أمیر المؤمنین وسـید المسـلمین، ووصیّی وعیبهٔ علمی، وبـابی الـذی اوتی منه، أخی فی الـدنیا والآـخرهٔ، ومعی فی السـنام الأـعلی، یقتـل القاسـطین والمارقین والناکثین» «۲».

۴- السید شـهاب الدین أحمد: «عن ابن عباس- رضـی اللَّه عنهما- عن النبی- صـلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم- إنه قال- وهو فی بیت ام سـلمهٔ رضی اللَّه تعالی عنهما-: هذا علی بن أبی طالب، لحمه من لحمی، ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی من بعدی. ثم قال- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- یا ام سـلمهٔ اشـهدی واسـمعی، هذا علی أمیر المؤمنین وسیّد المسلمین وعیبهٔ علمی، وبابی الذی اوتی منه، أخی فی الدنیا وخدنی فی الآخرهٔ، ومعی فی السنام الأعلی» «۳».

۵- محمّد بن إسماعیل الأمیر: «ذکر الفقیه العلّامهٔ حمید- رحمه اللَّه

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۴۲ رقم ۱۶۳.

(۲) فرائد السمطین ۱/ ۱۵۰.

(۳) توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۷

- فی شـرحه بعضاً من الروایات فی الخوارج، ولم یسـتوف کما سقناه، إلّا أنه ذکر ما لم نذکره فیما مضی، وذکر بسنده إلی ابن عباس قال:

کـان ابن عبـاس جالساً بمکّهٔ یحـدّث الناس علی شـفیر زمزم، فلمّا انقضـی حـدیثه، نهض إلیه رجل من القوم فقال: یا ابن عبّاس، إنی رجل من أهل الشام، قال: أعوان کلّ ظالم إلّامن عصم اللَّه منکم، سل عمّا بـدا لک، قال: یا ابن عباس: إنی جئت أسالک عن علی بن أبی طالب وقتله أهل لا إله إلّااللَّه، لم یکفروا بقبلهٍ ولا حج ولا صیام رمضان، فقال له: ثکلتک امک، سل عمّا یعنیک.

قال: یا عبداللَّه، ما جئتک أضرب من حمص لحجٍ ولا عمرهٔ، ولکنْ أتیتک لتخرج لی أمر علی وفعاله.

فقال: ویحک، إن علم العالم صعب لا یحتمل ولاً تقربه القلوب...

فاجلس حتی اخبرک الذی سمعته من رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وعاینته:

إنّ رسول اللَّه- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- تزوّج زینب بنت جحش، فأولم وکانت ولیمته الجیش، وکان یدعو عشـرهٔ عشـرهٔ من المؤمنین، فکانوا إذا أصابوا من طعام نبی اللَّه- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- اسـتأنسوا إلی حدیثه واشـتهوا النظر فی وجهه، وکان رسول اللَّه یشتهی أن یخفّفوا عنه ویخلو له المنزل، لأـنه کـان قریب عهـد بعرس زینب بنت جحش، وکـان یکره أذی المؤمنین، فـأنزل اللَّه سـبحانه: «یا أیها الذین آمنوا لا تدخلوا بیوت» «... ۱»

...

---

(۱) الاحزاب ۳۳: ۵۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۸

ثم تحوّل إلی بیت ام سلمهٔ بنت امیهٔ، وکانت لیلتها وصبحها ویومها من رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-. فلما تعالی النهار وانتهی علی إلی الباب، فدقّه دقاً خفیفاً، فعرف رسول دقّهٔ وأنکرته ام سلمهٔ.

فقال: یا ام سلمهٔ قومی وافتحی الباب.

قالت: یا رسول اللَّه، من هذا الذی بلغ من خطره أنْ ینظر إلی محاسنی؟

فقال لها نبی اللَّه- کهیئهٔ المغضب-: من یطع الرسول فقد أطاع اللَّه، قومی وافتحی الباب، فإنّ بالباب رجلًا لیس بالخرق ولا بالنزق ولا بالعجل، یحب اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله، یا ام سلمهٔ، إنه آخذ بعضادتی الباب، فلیس بفاتح الباب ولا داخل الدار حتی یغیب عنه الوطء.

فقامت ام سلمهٔ- وهی لا تدری من بالباب، غیر أنها قد حفظت النعت والمدح- فمشت نحن الباب وهی تقول: بخ بخ لرجلٍ یحب اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله، ففتحت، وأمسک علی بعضادتی الباب، فلم یزل قائماً حتی خفی علیه الوطء، فدخلت ام سلمهٔ خدرها وفتح علی الباب.

فدخل، فسلّم علی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فقال النبیّ لُام سلمهٔ: هل تعرفینه؟

قالت: نعم، وهنیئاً له. هذا علی.

قال: صدقتِ یا ام سلمهٔ. هذا علی بن أبی طالب، لحمه لحمی ودمه دمی، وهذا منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، یا ام سلمهٔ إسمعی وافهمی، هذا علی أمیر المؤمنین وسید المسلمین، وعیبهٔ علمی،

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۹

وبابی الذی أوتی منه، والوصی علی أمیر المؤمنین وسید المسلمین، وعیبهٔ علمی، وبابی الذی أوتی منه، والوصی علی الأموات من أهل بیتی، والخلیفهٔ علی الأوصیاء من امتی، أخی فی الدنیا وقرینی فی الآخرهٔ، ومعی فی السنام الأعلی، فاشهدی یا ام سلمهٔ، إنه یقاتل الناکثین والقاسطین والمارقین.

فقال الشامی: فرّجت عنّی یا ابن عباس، أشهد أن علیّاً مولای ومولی کلّ مسلم» «۱».

۶- ومن رواهٔ هذا الخبر: الحسن بن بدر کتاب (ما رواه الخلفاء)، وأبو بکر الشیرازی فی (کتاب الألقاب) لکن باختصار فی اللفظ. قال الوصابی الیمنی: «وعنه: قال رسول اللَّه صلّی علیه وسلّم لُام سلمهٔ: إن علیّاً لحمه من لحمی ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، وکذب من زعم أنه یحبّنی ویبغضه. أخرجه الحسن بن بدر فی: ما رواه الخلفاء، والشیرازی فی الألقاب» «۲».

۷- وروی أبو محمّد العاصمی حدیثاً هذا سنده: «حدّثنی الحسین بن علی المدنی، عن یونس بن بکیر، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن جده علی بن الحسین عن علی بن أبی طالب. رضوان اللَّه علیهم». جاء فیه:

«فقال [النبی : یا سلمان أتدری من الداخل علینا؟ قال: نعم یا رسول اللَّه، ولکنْ زدنی علماً إلی علمی. قال: یا سلمان هذا علی أخی، لحمه من

---

(۱) الروضهٔ الندیهٔ فی شرح التحفهٔ العلویّهٔ.

(۲) الاکتفاء فی فضل أربعهٔ الخلفاء- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۰

لحمی ودمه من دمی، منزلته منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، یا سلمان، هذا وصیی ووارثی، والذی بعثنی بالنبوهٔ

لآخذنّ یوم القیامهٔ بحجزهٔ جبرئیل، ولعی آخذ بججزتی، وفاطمهٔ آخذه بحذزته، والحسن آخذ بحجزهٔ فاطمهٔ، والحسین آخذ بحجزهٔ الحسن، وشیعتهم آخذه بحجزتهم، فأین تری اللّه ذاهباً برسول اللّه؟ وأین تری رسول اللّه ذاهباً بأخیه؟ وأین تری أخا رسول اللّه ذاهباً بزوجته؟ وأین تری فاطمهٔ ذاهبهً بولدها؟ وأین تری ولدی رسول اللّه ذاهبین بشیعتهم؟ إلی الجنّهٔ وربّ الکعبهٔ. یا سلمان إلی الجنهٔ وربّ الکعبهٔ، یا سلمان إلی الجنهٔ وربّ الکعبهٔ، یا سلمان إلی الجنّهٔ وربّ الکعبهٔ. یا سلمان عهدٌ عهد به جبرئیل من عند رب العالمین» «(۱).

أقول:

فکما أنّ کلّ فقرةٍ الفقر السّابقهٔ علی حدیث المنزلهٔ واللاحقهٔ له- فی هذا الحدیث- خصیصهٔ من خصائص أمیر المؤمنین تدل علی أفضلیته، کذلک حدیث المنزلهٔ ... والأفضلیهٔ تستلزم الإمامهٔ والخلافهٔ العامّهٔ.

---

(۱) زین الفتی- تفسیر سورهٔ هل أتی- ۱/ ۲۷۳- ۲۷۴ ذیل ح ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۱

«۳۲» حدیث المنزلهٔ عند المؤاخاهٔ ... ص: ۳۴۱

اشارهٔ

ومن موارد حدیث المنزلهٔ: أنه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قاله لأمیر المؤمنین علیه السلام فی وقت المؤاخاهٔ، ممّن روی ذلک:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- عبداللّه بن أحمد.

۳- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، ت ۳۶۰.

۴- أبو محمّد عبداللّه بن عبداللّه بن جعفر بن حیان- أبو الشیخ، ت ۳۶۹.

۵- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۶- علی بن محمّد الجلابی، ابن المغازلی.

۷- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۸- أبو محمّد حامد بن محمود الصالحانی.

۹- محمّد بن یوسف الزرندی.

۱۰- نور الدین علی بن محمّد- ابن الصباغ المالکی.

۱۱- جلال الدین السیوطی.

۱۲- إبراهیم بن عبداللّه الوصّابی الیمنی.

۱۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدّث.

۱۴- علی بن حسام الدین المتّقی الهندی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۲

۱۵- شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

۱۶- محمود بن محمّد بن علی الشیخانی القادری.

۱۷- المولوی محمّد مبین الکهنوی.

۱۸- حسن علی المحدّث الکهنوی.

روایهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴۲

قال المتقی الهندی: «مسند زید بن أبی أوفی: لمّا آخی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بین أصحابه قال علی: لقد ذهب روحی وانقطع ظهری حین رأیتک فعلت بأصحابک ما فعلت غیری، فإنْ کل من سخطٍ عَلَیَّ فلک العتبی والکرامهٔ، فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- والذی بعثنی بالحقّ ما أخّرتک إلّالنفسی وأنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی، قال: وما أرث منک یا رسول اللّه؟ قال: ما ورثت الأنبیاء من قبلی. قال: وما ورثت الأنبیاء من قبلک؟ قال: کتاب ربّهم وسنّهٔ نبیّهم، وأنت معی فی قصری فی الجنّهٔ مع فاطمهٔ ابنتی وأنت أخی ورفیقی.

حم. فی کتاب مناقب علی، ابن عساکر» «۱».

روایهٔ عبداللّه بن أحمد ... ص: ۳۴۲

ورواه عبداللّه بن أحمد، فقد جاء فی المناقب لوالده: «حدّثنا الحسن

---

(۱) کنز العمال ۹/ ۱۶۷ رقم ۲۵۵۵۴ و ۱۳/ ۱۰۵ رقم ۳۶۳۴۵.

وانظر فضائل الصحابهٔ لأحمد ۲/ ۷۹۲ ح ۱۰۸۵.

قال: حدّثنا أبو عبداللّه الحسین بن راشد الطّفاوی والصبّاح بن عبداللّه بن بشر- والخبران متقاربان فی اللّفظ یزید أحدهما علی صاحبه- قال: حدّثنا قیس بن الربیع قال: حدّثنا سعد الخفاف، عن عطیهٔ، عن محدوج ابن یزید الهذلی:

إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- آخی بین المسلمین ثم قال: یا علی أنت أخی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، أما علمت- یا علی- أن أول من یدعی یوم القیامهٔ بی وأقوم عین یمین العرش، فاکسی حلّهٔ خضراء من حلل الجنهٔ، ثم یدعی بالنبیین بعضهم علی أثر بعضهم، فیقومون سماطین علی یمین العرش، یکسون حللًا خضراً من حلل الجنهٔ، ألا وإنی اخبرک- یا علی- أن امتی أول الامم یحاسبون یوم القیامهٔ.

ثم أنت أول من یدعی بک، لقرابتک ومنزلتک عندی، ویدفع إلیک لوائی وهو لواء الحمد، تسیر به بین السماطین، آذم وجمیع خلق اللّه یستظلّون بظلّ لوائی، وطوله مسیرهٔ ألف سنهٔ، سنانه یاقوتهٔ حمراء، له ثلاثهٔ ذوائب من نور، ذؤابهٔ فی المشرق وذؤابهٔ فی المغرب والثالثهٔ وسط الدنیا، مکتوب علیه ثلاثهٔ أسطر: الأول: بسم اللّه الرحمن الرحیم، والثانی: الحمد للّهرب العالمین، الثالث: لا إله إلّااللّه ومحمّد رسول اللّه، طول کل سطر ألف سنهٔ وعرضهٔ ألف سنهٔ، وتسیر باللواء، والحسن عن یمنک والحسین عن یسارک، حتی تقف بینی وبین إبراهیم فی ظلّ العرش، ثمّ تکسی حلهٔ خضراء من الجنهٔ، ثم ینادی منادٍ من تحت العرش، نعم الأب أبوک إبراهیم، ونعم الأخ أخوک علی، أبشر یا علی، إنک تکسی إذا

کسیت، وتدعی إذا دعیت، وتحیی إذا حییت» «۱».

روایهٔ أبی الشیخ الإصفهانی ... ص: ۳۴۴

ورواية أبى الشيخ تعلم من رواية شهاب الدين فى توضيح الدلائل.

رواية الطبرانى ... ص: ۳۴۴

ورواية أبى القاسم الطبرانى أوردها المتقى الهندى، وهى هذه:

«قم، فما صلحت أنْ تكون إلّاأبا تراب، أغضبت عَلَىَّ حين وآخيت بين المهاجرين والأنصار ولم أواخ بينك وبين أحدٍ منهم؟ أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه ليس بعدى نبى؟ ألا من أحبّك حفّ بالأمن والإيمان، ومن أبغضك أماته اللَّه ميتة الجاهلية وحوسب بعمله فى الإسلام.

طب. عن ابن عبّاس» «۲».

رواية الخطيب البغدادى ... ص: ۳۴۴

ورواية الخطيب البغدادى أوردها السيد شهاب الدين فى توضيح الدلائل كما ستعلم.

رواية ابن المغازلى ... ص: ۳۴۴

---

(۱) مناقب أمير المؤمنين لأحمد بن حنبل: ۱۷۹ رقم ۲۵۲.

(۲) كنز العمال ۱۱/ ۶۰۷ رقم ۳۲۹۳۵. وانظر المعجم الكبير للطبرانى ۱۱/ ۶۲- ۶۳ ح ۱۱۰۹۲.

وروى الفقيه الشافعى ابن المغازلى الواسطى هذا الحديث بقوله:

«أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر العطار قال: أخبرنا أبو محمّد ابن السقّا، أخبرنا أبو الحسن على بن عبداللَّه بن القصاب البيّع الواسطى- فيما أذن لى فى روايته عنه- أنه قال: حدّثنى أبو بكر محمّد بن الحسن بن محمّد البياسرى قال: حدّثنى أبو الحسن على بن محمّد بن الحسن الجوهرى، قال: حدّثنى محمّد بن زكريا بن دريد العبدى قال: حدّثنى حميد الطويل، عن أنس قال:

لمّا كان يوم المباهلة، وآخى النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- بين المهاجرين والأنصار، وعلى واقف يراه ويعرف مكانه، لم يواخ بينه وبين أحد، فانصرف على باكى العين، فافتقده النبى- صلّى اللَّه وسلّم- فقال: ما فعل أبو الحسن؟ قالوا: إنصرف باكى العين يا رسول اللَّه. قال: يا بلال إذهب فأْتنى به، فمضى بلال إلى على- وقد دخل منزله باكى العين، وقالت فاطمة: ما يبكيك لا أبكى عينيك؟ قال: يا فاطمة، آخى النبى بين المهاجرين والأنصار وأنا واقف يرانى ويعرف مكانى، ولم يواخ بينى وبين أحدٍ. قالت: لا يحزنك اللَّه، لعلّه إنّما ادّخرك لنفسه-.

فقال بلال: يا على أجب النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-.

فأتى على النبىّ.

فقال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: ما يبكيك يا أبا الحسن؟

قال: آخيت بين المهاجرين والأنصار يا رسول اللَّه وأنا واقف ترانى وتعرف مكانى ولم تواخ بينى وبين أحدٍ.

قال: إنما ادخرتك لنفسى، ألا يسرّك أن تكون أخا نبيك؟

قال: بلی یا رسول اللّه، أنّی لی بذلک، فأخذ بیده وأرقاه المنبر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۶

فقال:

اللهم هذا منّی وأنا منه، ألا إنه منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، ألا من کنت مولاه فهذا علی مولاه.

قال: فانصرف علی قریر العین، فاتبعه عمر بن الخطاب، فقال: بخ بخ یا أبا الحسن أصبحت مولای ومولی کلّ مسلم» «۱».

روایهٔ الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۴۶

ورواه الخطیب الخوارزمی قائلًا: «أنبأنی سید القرّاء أبو العلاء الحسن بن أحمد العطّار الهمدانی قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقری: أخبرنا أحمد بن عبداللّه الحافظ: حدّثنا سلیمان بن أحمد الطبرانی: حدّثنا محمود بن محمّد المروزی حدّثنا حامد بن آدم المروزی: حدّثنا حریز، عن لیث، عن مجاهد.

عن ابن عباس قال: لمّا آخی النبیّ- صلّی اللّه علیه وآله- بین أصحابه وبین المهاجرین والأنصار، ولم یواخ بین علی بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی مغضباً، حتی أتی جدولًا من الأرض، فتوسّد ذراعه [واتّکی وسفت علیه الریح، فطلبه النبی- صلّی اللّه علیه وآله- حتی وجده، فوکزه برجله وقال له: قم، فما صلحت إلّاأنْ تکون أبا تراب، أغضبت عَلَیَّ حین وآخیت بین المهاجرین والأنصار، ولم أواخ بینک وبین أحدٍ منهم؟

أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی

---

(۱) المناقب لابن المغازلی: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۷

نبی؟، ألا من أحبّط حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللّه میتهٔ جاهلیهٔ، وحوسب بعمله فی الإسلام» «۱».

ورواه مرهً اخری باللّفظ المتقدّم، عن عبداللّه بن أحمد بن حنبل «۲».

وروایهٔ أبی محمّد حامد بن محمود الصالحانی تعرف من عبارهٔ الشهاب أحمد.

روایهٔ الزرندی ... ص: ۳۴۷

وقال محمّد بن یوسف الزرندی: «روی عن عمر- رضی اللّه عنه- أنّ النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- آخی بین أصحابه ولم یؤاخ بین علی وبین أحدٍ، فجاء علی تدمع عیناه، فقال: یا نبی اللّه مالک لم تؤاخ بینی وبین أحد؟ فقال: أنت أخی فی الدنیا والآخرهٔ، وفی روایهٍ: إنه قال: یا رسول اللّه ذهب روحی وانقطع ظهری حین رأیتک فعلت بأصحابک ما فعلت، غیری، فإنْ کان من سخطک عَلَی فلک العتبی والکرامهٔ.

فقال النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- والذی بعثنی بالحق ما أخّرتک إلّا لنفسی، أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی. فقال: یا رسول اللّه: ما أرث منک؟ فقال: ما ورّث الأنبیاء قبلی. قال: ما ورّث الأنبیاء قبلک؟ قال: کتاب ربّهم وسنّهٔ نبیّهم، وأنت معی فی قصری فی الجنهٔ مع ابنتی فاطمهٔ، وأنت أخی ورفیقی. ثم تلا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- هذه الآیهٔ: «إخواناً علی سرر متقابلین» أخلّاء فی اللّه ینظر بعضهم إلی بعض» «۳».

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۳۹.

(۲) المصدر: ۳۹.

(۳) نظم درر السمطین: ۹۴- ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۸

روایهٔ ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۴۸

وروی نور الـدین ابن الصـبّاغ المـالکی: «عن مناقب ضـیاء الـدین الخوارزمی عن ابن عباس قال: لمّا آخی رسول اللَّه- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- بین أصـحابه من المهـاجرین والأنصـار، وهـو أنه (ص) آخی بین أبی بکر وعمر، وآخی بین عثمـان وعبـد الرحمن بن عوف، وآخی بین طلحـهٔ والزبیر، وآخی بین أبی ذر الغفاری والمقـداد، ولم یؤاخ بین علی بن أبی طالب وبین أحـد منهم. خرج علی مغضـباً حتی أتی جـدولًا من الأرض وتوسّـد ذراعه ونام فیه تسـفی الریـح علیه التراب، فطلبه النبی- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- فوجده علی تلک الصـفهٔ، فوکزه برجله وقـال له: قم، فمـا صـلحت أنْ تکون إلّاأبـا تراب، غضـبت حین آخیت بین المهاجرین والأنصار ولم أواخ بینک وبین أحدٍ منهم!

أما ترضـی أن تکون منی بمنزلـهٔ هارون من موسـی إلّاأنه لا نبی بعدی، ألا من أحبّک فقد خفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللَّه میتهٔ جاهلیهٔ» «۱».

روایهٔ الجلال السیوطی ... ص: ۳۴۸

وتعلم روایـهٔ جلال الـدین السّـیوطی من روایهٔ المتقی فی (کنز العمال)، لأن هذا الکتاب تبویت لکتاب (جمع الجوامع) للسـیوطی کما هو معلوم.

ورواه إبراهیم الوصّابی الیمنی عن الطبرانی فی الکبیر، باللفظ المتقدم

---

(۱) الفصول المهمهٔ: ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۹

عن ابن عباس «۱».

روایهٔ الجمال المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۹

ورواه جمال الدین المحدّث الشـیرازی فی (أربعینه): «عن یعلی بن مرهٔ قال: آخری رسول اللَّه بین المسـلمین، وجعل یخلّف علیّاً حتی بقی فی آخرهم، ولیس مع أخ له، فقال له علی: آخیت بین المسلمین وترکتنی! إنما ترکتک لنفسی، أنت أخی فی الدنیا والآخرهٔ، وأنا أخوک. وفی روایهٔ: ما أخّرتک إلّالنفسـی، أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسـی إلّاأنه لا نبی بعدی، وأنت معی فی قصـری فی الجنهٔ مع ابنتی فاطمهٔ، وأنت أخی ورفیقی، ثم تلا رسول اللَّه- صـلّی اللَّه علیه وسـلّم- هذه الآیهٔ: «إخواناً علی سرر متقابلین» الأخلّاء فی اللَّه ینظر بعضهم إلی بعض. ثم قال له النبی: إنْ ذاکرک أحد فقل: أنا عبداللَّه وأخو رسوله ولا یدّعیها بعدی إلّا کذاب مفتر» «۲».

روایهٔ السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹

وهذه عبارة رواية السيد شهاب الدين أحمد عن الخطيب والصالحانی:

«عن زيد بن أبی أوفی- رضی اللَّه تعالی عنه- قال: دخلت علی رسول اللَّه- صلّی اللَّه عليه وآله وبارک وسلّم- فذکر المؤاخاة بين أصحابه، قال فقام علی کرم اللَّه تعالی وجهه للنبی فقال: لقد ذهبت روحی وانقطع ظهری حين رأيتک فعلت ما فعلت بغيری، فإنْ کان هذا من سخطةٍ علیَ

---

(۱) الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

(۲) الأربعين- الحديث ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۰

فلک العتبی والکرامة!

فقال صلّی اللَّه عليه وآله وبارک وسلّم: والذی بعثنی ما أخّرتک إلّا لنفسی، وأنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، وأنت وارثی. قال: ما أرث منک يا نبی اللَّه؟ قال: ما ورث الأنبياء من قبلی. قال: وما ورث الأنبياء من قبلک؟ قال: کتاب اللَّه وسنّة نبيّهم، وأنت معی فی قصری فی الجنة مع فاطمة ابنتی، وأنت أخی ورفيقی. ثم قال رسول اللَّه «إخواناً علی سرر متقابلين» المتحابين فی اللَّه ينظر بعضهم إلی بعض.

رواه الإمام الحافظ أبو بکر الخطيب، والصالحانی باسناده إلی أبی الشيخ بإسناده مرفوعاً، والزرندی، باختلاف يسير وقال: الأخلاء بدل المتحابّين» «۱».

أقول:

فی هذا الحديث دلالة علی أنّ حديث المنزلة يثبت تقديم وترجيح أمير المؤمنين عليه السلام علی سائر الأصحاب، ويوجب نهاية قربه واختصاصه وجلالة قدره عند رسول اللَّه- صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم-. لأنّه ذکر هذا الحديث بعد قوله صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم: «ما أخّرتک إلّا لنفسی» وإلّا لم يکن لذکره فی هذا المقام مناسبة.

ويوجد فی بعض ألفاظ الحديث حرف «الفاء» الدالّ علی التعليل، حيث ذکر فيه: «فقال صلّی اللَّه عيله وسلّم: والذی بعثنی بالحق ما أخّرتک إلّالنفسی فأنت منّی بمنزلة هارون من موسی» ويدلّ ذلک علی أنّ السبب فی اختصاصه بالأخوة کونه منه بمنزلة هارون من موسی.

وقوله صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم- فی بعض الألفاظ- «أنت أول من

---

(۱) توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۱

يدعی بک، لقرابتک ومنزلتک عندی» - حيث قال بأنّ الإمام عليه السلام أول من يدعی للحساب، وعلّل ذلک بقرابته منه ومنزلته عنده- دليل قاطع علی أفضليته عليه السلام.

وکذلک اختصاصه عليه السلام بلواء الحمد الدال علی تقدّمه وأرجحيّته علی غيره مطلقاً، ووقوفه بين النبی وإبراهيم- عليهما الصلاة والسلام- إلی غير ذلک من الخصوصيات المذکورة فی الخبر ... کل ذلک من أدلّة أفضليته وأکرميّته من غيره عند اللَّه ورسوله.

فحديث المنزلة المذکور فی تلک السياقات من أوضح البراهين علی أفضليته وأقربيته واختصاصه بما يستلزم تعيّنه للإمامة والخلافة العامة بلا فصل.

فأیّ تشکيک فی دلالة الحديث يستحق الإصغاء؟!

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۲

«۳۳» حدیث المنزلهٔ یوم خیبر ... ص: ۳۵۲

اشارهٔ

ومن موارد قول رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم-: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلهٔ هارون ... هو یوم خیبر ... فی سیاق فضائل ومناقب خاصهٔ بأمیر المؤمنین علیه السلام، لا یشارکه فیها أحد من الصحابهٔ، تستلزم الإمامهٔ والخلافهٔ العامهٔ بلا فصل ...

وممّن روی ذلک:

۱- عبد الملک بن محمّد الخرکوشی.

۲- علی بن محمّد الجلّابی- ابن المغازلی.

۳- الموفق بن أحمد المکی- أخطب خوارزم.

۴- عمر بن محمّد بن خضر الأردبیلی- الملّا.

۵- سلیمان بن موسی البلنسی- ابن سبع.

۶- محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی.

۷- إبراهیم بن عبداللَّه الیمنی.

۸- شهاب الدین أحمد.

۹- محمّد بن إسماعیل الأمیر

روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۳۵۲

قال الفقیه ابن المغازلی: «قوله علیه السلام لما قدم بفتح خیبر:

أخبرنا أبو الحسن علی بن عبیداللَّه بن القصاب البیّع رحمه اللَّه تعالی، حدّثنا أبو بکر محمّد بن أحمد بن یعقوب المفید الجرجرائی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۳

حدّثنا أبو الحسن علی بن سلمان بن یحیی، حدّثنا عبد الکریم بن علی، حدّثنا جعفر بن محمّد بن ربیعهٔ البجلی، حدّثنا الحسن بن الحسین العرنی، حدّثنا کادح بن جعفر، [عن عبداللَّه بن لهیعهٔ عن عبد الرحمن بن زیاد] عن مسلم بن یسار.

عن جابر بن عبداللَّه قال: لمّا قدم علی بن أبی طالب بفتح خیبر قال له النبی- صلّی للَّهعلیه وآله-: یا علی، لولا أنْ تقول طائفهٔ من امتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم، لقلت فیک مقالًا لا تمرّ بملأ من المسلمین إلّاأخذوا التراب من تحت رجلیک وفضل طهورک یستشفون بهما.

ولکن حسبک أن تکون منی [وأنا منک ترثنی وارثک وأنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی، وأنت تبرء ذمّتی وتستر عورتی وتقاتل علی سنّتی، وأنت غداً فی الآخرهٔ أقرب الخلق منی، وأنت علی الحوض خلیفتی، وأنّ شیعتک علی منابر من نورٍ مبیضّهً وجوههم حولی، أشفع لهم، ویکونون فی الجنّهٔ جیرانی، وإنّ حربک حربی وسلمک سلمی وسریرتک سریرتی، [وعلانیتک علانیتی وأنّ ولدک ولدی، وأنت تقضی دینی وأنت تنجز وعدی، وأنّ الحق علی لسانک وفی قلبک ومعک وبین یدیک ونصب عینیک، الإیمان مخالط لحمک ودمک کما خالط لحمی ودمی، لا یرد علی الحوض مبغض لک ولا یغیب عنه محب لک.

فخرّ علی (علیه السلام) ساجداً وقال: الحمد للَّهالذی منّ عَلَیّ بالإسلام، وعلّمنی القرآن، وحبّبنی إلی خیر البریهٔ، وأعزّ الخلیفهٔ، وأکرم

أهل السماوات والأرض على ربّه، وخاتم النبيين، وسيد المرسلين، وصفوة اللَّه فى جميع العالمين، إحساناً من اللَّه وتفضّلًا منه عَلَىّ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۴

فقال النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: لولا أنت يا على ما عرف المؤمنون بعدى، لقد جعل اللَّه جلّ وعزّ نسل كل نبى من صلبه وجعل نسلى من صلبك، يا على، فأنت أعزّ الخلق وأكرمهم عَلَىّ وأعزهم عندى، ومحبّك أكرم من يرد عَلَىّ من امتى» «۱».

رواية الخطيب الخوارزمى ... ص: ۳۵۴

وقال الموفق بن أحمد المكى: «أخبرنى سيد الحفاظ [أبو منصور] شهردار ابن شهرويه بن شهردار الديلمى- فيما كتب إلىّ من همدان- أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللَّه بن عبدوس الهمدانى كتابةً، حدّثنا الشيخ أبو طاهر الحسين بن على بن سلمة- رضى اللَّه عنه- من مسند زيد بن على عليه السلام، حدّثنا الفضل بن الفضل بن العباس، حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن سهل، حدّثنا محمّد بن عبداللَّه البلوى، حدّثنى إبراهيم بن عبيداللَّه بن العلاء، حدّثنى أبى، عن زيد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب عليه السلام، عن أبيه عن جده.

عن على بن أبى طالب قال قال رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وآله- يوم فتحت خيبر: لولا- أن تقول فيك طوائف من امتى ما قالت النصارى فى عيس بن مريم، لقلت اليوم فيك مقالًا لا- تمرّ على ملأ- من المسلمين إلّا أخذوا من تراب رجليك وفضل طهورك يستشفون به.

ولكن حسبك أن تكون منّى وأنا منك، ترثنى وأرثك، وأنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى، وأنت تؤدّى دينى وتقاتل على سنّتى، وأنت فى الآخرة أقرب الناس منى، وأنك غداً على الحوض خليفتى، تذود عنه المنافقين، وأنت أول من يرد عَلَىّ الحوض، وأنت أول

---

(۱) المناقب لابن المغازلى: ۲۱۵- ۲۱۷ ح ۲۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۵

داخل الجنة من امتى، وشيعتك على منابر من نور، رواء مرويين، مبيضّة وجوههم حولى، أشفع لهم فيكونون غداً فى الجنة جيرانى، وأن عدوّك غداً ظماء مظمئين مسودّة وجوههم مقمحين.

حربك حربى وسلمك سلمى، وسرّك سرّى وعلانيتك علانيتى، وسريرة صدرك كسريرة صدرى، وأنت باب علمى، وأن ولدك ولدى، ولحمك لحمى ودمك دمى، وأن الحق معك والحق على لسانك وفى قلبك وبين عينيك، والإيمان مخالط لحمك ودمك كما خالط لحمى ودمى، وأنّ اللَّه عزّوجلّ أمرنى أنْ ابشّرك أنك وعترتك [وعترتى فى الجنّة، وأن عدوك فى النار، لا يرد الحوض عَلَىّ مبغض لك ولا يغيب عنه محب لك.

قال قال على: فخررت له سبحانه وتعالى ساجداً، وحمدته على ما أنعم به عَلَىّ من الإسلام والقرآن، وحبّبنى إلى خاتم النبيّين وسيد المرسلين صلّى اللَّه عليه وآله» «۱».

قال الخوارزمى: «روى الناصر للحق بإسناده فى حديثٍ طويل قال:

لمّا قدم على على رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وآله- بفتح خير قال رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وآله-: لولا أنْ تقول فيك طائفة من امتى ما قالت النصارى فى المسيح، لقلت اليوم فيك مقالًا لا تمرّ بملأ إلّاأخذوا التراب من تحت قدميك ومن فضل ظهورك يستشفون به.

ولكن حسبك أن تكون منّى وأنا منك، وترثنى وأرثك، وأنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى، وأنك تبرىء ذمّتى، وتقاتل على سنتى، وأنك غداً فى الآخرة أقرب الناس منى، وأنك أول من يرد عَلَىّ الحوض، وأول من يكسى معى، وأول

داخل فی الجنهٔ من امتی، وأن شیعتک علی منابر من نور، وأن الحق علی لسانک وفی قلبک وبین

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۲۸ رقم ۱۴۳.

عینیک» «۱».

روایهٔ عمر الملا ... ص: ۳۵۶

وقال عمر بن محمّد الملّا: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی لمّا قدم علیه یوم فتح خیبر: یا علی لولا أخاف أن یقول فیک طوائف من امتی ... ولکن حسبک أن تکون منی کهارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، وأنک تبریء ذمّتی وتقاتل علی سنّتی، وأنک فی الآخرهٔ معی» «... ۲».

روایهٔ الکنجی ... ص: ۳۵۶

وقال محمّد بن یوسف الکنجی: «أخبرنی أبو إسحاق إبراهیم بن یوسف ابن برکهٔ الکتبی، أخبرنا الحافظ أبو العلاء الهمدانی، أخبرنا أبو الفتح عبداللَّه بن عبدوس بن عبداللَّه الهمدانی، حدّثنا أبو طاهر الحسین بن سلمهٔ بن علی- رضی اللَّه عنه-، عن مسند زید بن علی علیه السلام، حدّثنا الفضل بن الفضل بن العباس، حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن سهل، حدّثنا محمّد بن عبداللَّه البلوی، حدّثنی إبراهیم بن عبداللَّه بن العلاء قال: حدّثنی أبی، عن زید بن علی عن أبیه عن جدّه.

عن علی بن أبی طالب علیه السلام قال قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یوم فتحت خیبر: لولا أن تقول فیک طوائف من امتی ما قالت النصاری: ولکن حسبک أن تکون منی وأنا منک، ترثنی وأرثک، وأنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، أنت تؤدّی دینی وتقاتل

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۵۸ رقم ۱۸۸.

(۲) وسیلهٔ المتعبدین ۵/ ۱۶۸.

علی سنتی، وأنت فی الآخرهٔ أقرب الناس منّی، وأنک غداً علی الحوض» «... ۱».

روایهٔ أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۳۵۷

ورواه إبراهیم بن عبداللَّه الیمنی الوصابی الشافعی، عن أمیر المؤمنین علیه السلام، کما تقدم. وقال: «أخرجه ابن سبع الأندلسی فی کتاب الشفاء» «۲».

ترجمهٔ أبی الربیع الکلاعی ... ص: ۳۵۷

وکتاب (الشفاء) ذکره (کاشف الظنون) بقوله: «شفاء الصدور لابن السبع الإمام الخطیب أبی الربیع سلیمان البلنسی» «۳».

ومؤلفه أبو الربیع من کبار الحفاظ الأثبات:

قال الشامى فى بيان رموز كتابه (سبل الهدى والرشاد): «أو أبا الربيع.

فالثقة الثبت سليمان بن سالم الكلاعى».

وترجم له الذهبى بقوله «أبو الربيع الكلاعى سليمان بن موسى بن سالم البلنسى الحافظ الكبير صاحب التصانيف وبقيّة أعلام الأثر بالأندلس.

ولد سنة ۵۶۵ سمع أبا بكر بن الجد، وأبا عبداللَّه بن زرقون وطبقتهما. قال الأبار: كان بصيراً بالحديث حافظاً حافلًا عارفاً بالجرح والتعديل، ذاكراً للمواليد والوفيات، يتقدم أهل زمانه فى ذلك، خصوصاً من تأخّر زمانه، ولا نظر له فى الإتقان والضبط مع الإستبحار فى الأدب والبلاغة، كان فرداً

---

(۱) كفاية الطالب: ۲۶۴.

(۲) الاكتفاء فى فضل الأربعة الخلفاء- مخوط.

(۳) كشف الظنون ۲/ ۱۰۵۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۸

فى إنشاء الرسائل، مجيداً فى النظم، خطيباً مفوهاً مدركاً، حسن السّرد والمساق، مع الشارة الأنيقة، وهو كان المتكلّم عن الملوك فى مجالسهم، والمبين لما يريدون على المنبر فى المحافل، ولى خطابة بلنسة، وله تصانيف فى عدة فنون. استشهد بكائنة أنيشة بقرب بلنسة مقبلًا غير مدبر، فى ذى الحجة» «۱».

وذكره فى (تذكرة الحفاظ): «الكلاعى، الإمام العالم الحافظ البارع، محدث الأندلس وبليغها ... قال أبو عبداللَّه الابار ... عنى أتم عناية بالتقييد والرواية، وكان إماماً فى صناعة الحديث، بصيراً به، حافظ حافلًا، عارفاً بالجرح والتعديل ...، وقال ابن مسدى: لم ألقَ مثله جلالةً ونبلًا ورياسة وفضلًا، وكان إماماً مبرّزاً فى فنون ... قال الحافظ المنذرى: توفى شهيداً بيد العدو» «... ۲».

وترجم له اليافعى أيضاً ونقل كلام الأبار «۳».

وكذلك صاحب (نفح الطيب) ترجم له ترجمةً حافلة، ذكر مقلته وبعض ما قيل فى رثائه، ثمّ أسماء مصنّفاته ... ووصفه بالحافظ «۴».

رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۳۵۸

ورواه السيد شهاب الدين أحمد، عن زيد بن على بن الحسين، عن أبيه، عن جده عن أمير المؤمنين ... كما تقدم، ثم قال:

«رواه الإمام الحافظ الصالحانى وقال: أخبرنا محمّد بن إسماعيل بن

---

(۱) العبر- حوادث ۶۳۴، ۳/ ۲۱۹.

(۲) تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۴۱۷- ۱۴۱۸.

(۳) مرآة الجنان حوادث ۶۳۴، ۴/ ۶۸.

(۴) نفح الطيب من غصن الأندلس الرطيب ۶/ ۲۲۹- ۲۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۹

أبى نصر يعرف بدانكفاد بقراءتى عليه قال: حدّثنا الحسن بن أحمد قال:

أخبرنا الإمام الحافظ العالم الربانى أبو نعيم أحمد بن عبداللَّه الإصفهانى بسنده إلى زيد ابن على. فذكر سنده.

ورواه أيضاً الإمام أبو سعد فى شرف النبوة، بتغيير يسير فى اللفظ ...

أقول: هذا حديث جامع، يدخل فيه أشتات أبواب المناقب، ويشتمل أسباب خصائص الفضائل وعلو المراتب، قد رواه أجلّة الثقات من أهل السنّة وعناة الأدلّة الثقات، وللّه الفضل والمنة» «۱».

رواية الأمير الصنعانى ... ص: ۳۵۹

ورواه محمّد بن إسماعيل الأمير فى (الروضة الندية) عن المنصور باللّه بسنده من طريق الفقيه ابن المغازلى الشافعى من حديث جابر ...ثم قال: «قلت: وفصول هذا الحديث لها شواهد من كتب الحديث تأتى مفرّقة إن شاء اللّه تعالى».

أقول:

لا يخفى على المنصف الخبير أنّ كلّ فصلٍ من فصول هذا الحديث الشريف يدل على شرفٍ ومقام جليل، لا يشاركه بل لا يدانيه فى شىءٍ منها أحد من الصّحابة.

وقد جاء فيه عن رسول اللّه عليه وآله الصلاة والسلام أنه خاطب أمير المؤمنين بأنْ «حسبك أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى» بعد أن ذكر أنّه يخاف أن تقول فيه طوائف من الامة ما قالته النصارى فى عيسى، وإلّا

---

(۱) توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۰

لقال فيه ... ومعنى ذلك أنه جعل حديث المنزلة قائماً مقام ذلك القول الذى لم يقله ... وهل يبقى بعد هذا مجال لتشكيك مشكّك فى دلالة الحديث على الأفضلية المطلقة؟ وهل يخامر الناظر شك فى شناعة تأويلات المتأوّلين وبطلان خرافات المعاندين؟

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۱

«۳۴» حديث المنزلة فى احتجاج المأمون على الفقهاء ... ص: ۳۶۰

وقد احتجّ المأمون العباسى، وهو من امراء المؤمنين وخلفاء المسلمين- فى اعتقاد القوم- بحديث المنزلة فيما احتجّ به على الفقهاء فى مجلسه، تلك الإحتجاجات التى لم يجد يحيى بن أكثم وغيره من الأعلام الحاضرين بدّاً من الإعتراف بصحّتها، والموافقة على أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام كما استدل المأمون...

وقد أورد خبر هذا المجلس العلّامة ابن عبد ربّه فى كتاب (العقد الفريد...)

ونحن نذكر مقدّمة الخبر، ثم القدر المتعلّق بحديث المنزلة.

قال ابن عبد ربه: «احتجاج المأمون على الفقهاء فى فضل على

إسحاق بن إبراهيم بن إسماعيل، عن حماد بن زيد قال: بعث إلىّ يحيى ابن أكثم وإلى عدةٍ من أصحابى، وهو يؤمئذ قاضى القضاة، فقال: إنّ أمير المؤمنين أمرنى أن احضر معى غداً مع الفجر أربعين رجلًا، كلّهم فقيه يفقه ما يقال له ويحسن الجواب، فسمّوا من تظنّونه يصلح لما يطلب أمير المؤمنين، فسمّينا له عدةً وذكر هو عدّةً حتى تم العدد الذى أراد، وكتب تسمية القوم، وأمر بالبكور فى السّحر، وبعث إلى من لم يحضر فأمره بذلك، فغدونا عليه قبل طلوع الفجر، فوجدناه قد لبس ثيابه وهو جالس ينتظرنا، فركب وركبنا معه حتى صار إلى الباب، فإذا بخادم واقف، فلما نظر إلينا قال: يا أبا محمّد، أمير المؤمنين ينتظرك فأدخلنا ... فوقفنا وسلّمنا فردّ السلام أمر لنا بالجلوس»....

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۲

«ثم قال ... إن أمير المؤمنين أراد مناظرتكم فى مذهبه الذى هو عليه ودينهُ يدين اللّه به، قلنا: فليفعل أمير المؤمنين وفّقه اللّه. فقال: إنّ

أمیر المؤمنین یدین اللَّه علی أن علی بن أبی طالب خیر خلف اللَّه بعد رسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم، وأولی الناس بالخلافهٔ.

قال إسحاق: قلت: یا أمیر المؤمنین، إن فینا من لا یعرف ما ذکر أمیر المؤمنین فی علی، وقد دعانا أمیر المؤمنین للمناظرهٔ ... من أین قال أمیر المؤمنین: إن علی بن أبی طالب أفضل الناس بعد رسول اللَّه وأحقّهم بالخلافهٔ بعده؟»....

قال: «یا إسحاق أتروی حدیث أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی؟

قلت: نعم یا أمیر المؤمنین، قد سمعته وسمعت من صحّحه وجحده.

فقال: فمن أوثق عندک؟ من سمعت منه فصحّحه أو من جحده؟

قلت: من صحّحه.

قال: فهل یمکن أن یکون الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم مزج بهذا القول؟

قلت: أعوذ باللَّه.

قال: فقال قولًا لا معنی له، فلا یوقف علیه.

قلت: أعوذ باللَّه.

قال: أفما تعلم أن هارون کان أخا موسی لأبیه وامّه؟

قلت: بلی.

قال: فعلی أخو رسول اللَّه لأبیه وامه؟

قلت: لا.

قال: أولیس هارون کان نبیّاً وعلی غیر نبی؟

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۳

قل: بلی.

قال: فهذان الحالان معدومان فی علی وقد کانا فی هارون، فما معنی قوله: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی؟

قلت له: إنما أراد أن یطیّب بذلک نفس علی لمّا قال المنافقون: إنه خلّفه استثقالًا له.

قال: فأراد أن یطیب نفسه بقولٍ لا معنی له؟

قال: فأطرقت.

قال: یا إسحاق، له معنیً فی کتاب اللَّه بیّن.

قلت: وما هو یا أمیر المؤمنین؟

قال: قوله عزّوجلّ حکایهً عن موسی إنه قال لأخیه هارون: «اخلفنی فی قومی وأصلح ولا تتبع سبیل المفسدین» «۱»

.قلت: یا أمیر المؤمنین، إن موسی خلّف هارون فی قومه وهو حی ومضی إلی ربه، وإن رسول اللَّه خلّف علیّاً کذلک حین خرج إلی غزاته.

قال: کلّا لیس کما قلت، أخبرنی عن موسی حین خلّف هارون هل کان معه حین ذهب إلیه ربّه أحد من أصحابه أو أحد من بنی إسرائیل؟

قلت: لا.

قال: أولیس استخلفه علی جماعتهم؟ قلت: نعم.

قال: فأخبرنی عن رسول اللَّه حین خرج إلی غزاته هل خلّف إلّا الضعفاء والنساء والصبیان؟ فأنّی یکون مثل ذلک؟ وله عندی تأویل آخر من کتاب اللَّه، یدل علی استخلافه إیّاه، لا یقدر أحد أن یحتجّ فیه، ولا أعلم أحداً احتجّ به، وأرجو أن یکون توفیقاً من اللَّه.

قلت: وما هو یا أمیر المؤمنین؟

---

(۱) سورهٔ الاعراف: ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۴

قال: قوله عزّوجلّ حین حکی عن موسی قوله: «واجعل لی وزیراً من أهلی هارون أخی اشدد به أزری وأشرکه فی أمری کی نسبّحک کثیراً ونذکرک کثیراً إنک کنت بنا بصیراً» «۱»

فأنت منّی یا علی بمنزلهٔ هارون من موسی، وزیری من أهلی وأخی، أشد به أزری وأشرکه فی أمری، کی نسبح اللَّه کثیراً ونذکره کثیراً. فهل یقدر أحد أن یدخل فی هذا شیئاً غیر هذا، ولم یکن لیبطل قول النبی وأن یکون لا معنی له؟

قال: فطال المجلس وارتفع النهار.

فقال یحیی بن أکثم القاضی: یا أمیر المؤمنین، قد أوضحت الحق لمن أراد به الخیر، وأثبتَّ ما لا یقدر أحد أنْ یدفعه.

قال إسحاق: فأقبل علینا وقال: ما تقولون؟

فقلنا: کلنا نقول بقول أمیر المؤمنین أعزّه اللَّه.

فقال: واللَّه لولاـ أن رسول اللَّه قال: إقبلوا القول من الناس، ما کنت لأقبل منکم القول، اللهم قد نصحت لهم القول. اللهم إنی قد أخرجت الأمر من عنقی. اللهم: إنی أدینک بالتقرب إلیک بحبّ علی وولایته» «۲».

أقول:

فهذه دلالهٔ حدیث المنزلهٔ التی وافق علیها واعترف بها القاضی یحیی بن أکثم وکبار الفقهاء فی ذلک العصر ... والحمد للَّهرب العالمین.

---

(۱)

سورهٔ طه ۲۰: ۲۹- ۳۵.

(۲) العقد الفرید ۴/ ۷۴- ۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۵

«۳۵» قوله صلّی اللَّه علیه و آله وسلّم: «اللهم انی أسألک بما سألک أخی موسی ...: واجعل لی وزیراً من أهلی علیاً أخی أشدد به أزری...» ص: ۳۶۵

اشارهٔ

ولقد ورد فی الحدیث سؤال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ربّه نفس السؤالات التی سألها موسی ... هذا الحدیث الذی رواه أکابر القوم ومنهم:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- أبو اللیث السمرقندی.

۳- إبن مردویه الإصفهانی.

۴- أحمد بن محمّد الثعلبی.

۵- أبو نعيم الإصفهاني.

۶- أبو بكر الخطيب البغدادى.

۷- على بن محمّد الجلابى- ابن المغازلى.

۸- ابن عساكر الدمشقى.

۹- الفخر الرازى.

۱۰- محمّد بن طلحة الشافعى.

۱۱- يوسف سبط ابن الجوزى.

۱۲- نظام الدين الأعرج النيسابورى.

۱۳- محمّد بن يوسف الزرندى.

۱۴- نور الدين ابن الصبّاغ المالكى

۱۵- السيد شهاب الدين أحمد.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۶

۱۶- جلال الدين السيوطى.

۱۷- الملّا على المتقى الهندى.

۱۸- شيخ بن على الجفرى.

۱۹- ميرزا محمّد البدخشانى.

۲۰- محمّد صدر العالم.

۲۱- محمّد بن إسماعيل الأمير.

۲۲- المولوى ولى اللَّه الكهنوى.

وإليك نصوص روايات بعضهم، وقد تقدّمت نصوص عبارات بعض آخر منهم:

رواية ابن مردويه والخطيب وابن عساكر ... ص: ۳۶۶

قال محمّد صدر العالم: «أخرج ابن مردويه والخطيب وابن عساكر، عن أسماء بنت عميس قالت: رأيت رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- بإزاء ثبير وهو يقول: أشرق ثبير أشرق ثبير. اللهم إنى أسألك بما سألك أخى موسى: أنْ تشرح لى صدرى، وأنْ تيسّر لى أمرى، وأنْ تحلّ عقدةً من لسانى يفقهوا قولى، واجعل لى وزيراً من أهلى، عليّاً أخى، اشدد به أزرى، وأشركه فى أمرى، كى نسبّحك كثيراً، ونذكرك كثيراً، إنك كنت بنا بصيراً» «۱».

رواية ابن المغازلى والأمير الصنعانى ... ص: ۳۶۶

وقال محمّد بن إسماعيل الأمير: «وأما الرابع وهو أنّ اللَّه جعل له عليه السلام فى القلوب ودّاً، فما أخرجه الفقيه العلّامة ابن المغازلى بسنده إلى

---

(۱) معارج العلى فى مناقب المرتضى- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۷

ابن عباس قال: أخذ رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بیدی وأخذ بید علی، فصلّی أربع رکعات، ثم رفع یده إلی السماء فقال: اللهم سألک موسی بن عمران، وأنا محمّد أسألک، أنْ تشرح لی صدری وتیسّر لی أمری وتحلّ عقدةً من لسانی یفقهوا قولی، واجعل لی وزیراً من أهلی، علیّاً أخی، اشدد به أزری وأشرکه فی أمری.

قال ابن عباس: فسمعت منادیاً ینادی: یا أحمد قد أوتیت ما سألت.

فقال النبی: یا أبا الحسن، إرفع یدیک إلی السماء وادع ربّک واسأله یعطک.

فرفع یده إلی السماء وهو یقول: اللهم اجعل لی عندک عهداً، واجعل لی عندک ودّاً. فأنزل اللَّه علی نبیه: «إن الذین آمنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن وداً» «۱»

روایهٔ أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۳۶۷

وقال الفقیه أبو اللیث السمرقندی: «قوله تعالی «إنما ولیّکم اللَّه ورسوله والذین آمنوا الذین» «... ۲»

الآیهٔ. عن أبی ذر الغفاری قال: صلّیت مع رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یوماً من الأیام صلاهٔ الظهر، فسأل سائل فی المسجد فلم یعطه أحد، فرفع السائل یده إلی السماء وقال: اللهم اشهد أنی سألت فی مسجد رسولک فلم یعطنی أحد شیئاً، فکان علی راکعاً، فأومأ بیده إلیه بخنصره الیمنی وکان یتختّم فیها، فأقبل السائل حتی أخذ الخاتم من خنصره وذلک بعین النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فلمّا فرغ النبی من صلاته رفع رأسه إلی السماء فقال:

---

(۱) سورهٔ مریم ۱۹: ۹۶.

(۲) سورهٔ المائدهٔ ۵: ۵۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۸

اللهم إنّ أخی موسی سألک فقال: «ربّ اشرح لی صدری ویسّر لی أمری واحلل عقدهٔ من لسانی یفقهوا قولی واجعل لی وزیراً من أهلی هارون أخی اشدد به أزری» فأنزلت علیه قرآناً ناطقاً: «سنشدّ عضدک بأخیک ونجعل لکما سلطاناً» اللهم وأنا محمّد نبیّک وصفیّک، اللهم اشرح لی صدری ویسّر لی أمری واجعل لی من أهلی علیاً وزیراً، اشدد به أزری کی نسبحّک کثیراً ونذکرک کثیراً إنک کنت بنا بصیراً.

قال أبو ذر: فواللَّه ما استتمّ رسول اللَّه هذه الکلمهٔ، حتی نزل جبرئیل علیه وقال: «إنما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیهٔ» «۱».

روایهٔ الثعلبی ... ص: ۳۶۸

وقال أبو إسحاق الثعلبی: [أخبرنا] أبو الحسن محمّد بن القاسم بن أحمد [الفقیه قال: حدّثنا] أبو محمّد عبداللَّه بن أحمد الشعرانی [أخبرنا] أبو علی أحمد بن علی بن رزین، [حدّثنا] المظفر بن الحسن الأنصاری، [حدّثنا] السری بن علی الوراق، [حدّثنا] یحیی بن عبد الحمید الحمانی، عن قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن عبایهٔ بن الربعی قال:

بینا عبداللَّه بن عباس جالس علی شفیر زمزم [یقول قال رسول اللَّه ، إذْ أقبل رجل معتم بعمامهٔ، فجعل ابن عباس لا یقول قال رسول اللَّه إلّاقال الرجل قال رسول اللَّه، فقال ابن عباس: سألتک باللَّه من أنت؟ قال: فکشف العمامهٔ عن وجهه وقال: أیها الناس، من عرفنی فقد عرفنی ومن لم یعرفنی، فأنا جندب بن جنادهٔ البدری أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بهاتین وإلّا

فصمّتا، ورأیتهُ بهاتین وإلّا فعمیتا یقول: علی قائد البررة وقاتل الکفرة، منصور من نصره ومخذول من خذله.

---

(۱) المجالس. المجلس الثامن من الرکن الثالث من الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۹

أما إنی صلّیت مع رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یوماً من الأیام صلاة الظهر، فسأل سائل فی المسجد» «... ۱».

روایة الرازی والنیسابوری ... ص: ۳۶۹

وذکر الفخر الرازی والأعرج النیسابوری روایـة أبی ذر الغفاری المـذکورة بتفسـیر الآیـة «إنما ولیّکم اللَّه ورسوله والـذین آمنوا الـذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون» «۲»

.»

روایة ابن طلحة وسبط ابن الجوزی وابن الصباغ ... ص: ۳۶۹

ورواه ابن طلحة الشافعی وسبط ابن الجوزی الحنفی. وابن الصباغ المالکی عن الثعلبی. ثم قال ابن طلحة:

«وقال الإمام الثعلبی عقیب ما أورده بهذه القصة بصورتها: سمعت أبا منصور الجمشادی یقول: سمعت محمّد بن عبداللَّه الحافظ یقول: سمعت أبا الحسن علی بن الحسـین یقول: سـمعت أبا محمّد هارون الخضـرمی یقول: سمعت محمّد بن منصور الطوسی یقول: سمعت أحمد بن حنبل یقول: ما جاء لأحدٍ من أصـحاب رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم ورضی عنهم من الفضائل ما جاء لعلی بن أبی طالب علیهم السـلام. وفی إیراده قول الإمام أحمـد (رض) عقیب هـذه القصـة إشارة إلی أن هـذه المنقبة العلیة وهی الجمع بین هاتین العبادتین العظیمتین البدنیة والمالیة فی وقت واحد، حتی نزل القرآن الکریم بمدح القائم بهما، المسارع إلیهما، قد

---

(۱) الکشف والبیان- تفسیر الثعلبی- ۴/ ۸۰.

(۲) سورة المائدة ۵/ ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۰

اختصّ بها علی علیه السلام ولم تحصل لغیره» «۱».

روایة الزرندی وشهاب الدین أحمد ... ص: ۳۷۰

ورواه محمّد بن یوسف الزرندی قائلًا:

«روی الأعمش عن عبایة قال: بینا ابن عبّاس جالس علی شفیر زمزم یحدّث عن رسول اللَّه» «... ۲».

وقال شـهاب الدین أحمد: «روی الزرندی عن الأعمش عن عبایة الربعی، قال: بینا ابن عباس- رضـی اللَّه عنه- جالس علی شفیر زمزم یحدّث عن رسول اللَّه» «۳».

---

(۱) مطالب السئول ۱۲۵- ۱۲۶، تذکرة الخواص: ۲۴، الفصول المهمة: ۱۲۴.

(۲) نظم درر السمطین- مخطوط.

(۳) توضیح الدلائل.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۱

«۳۶» دلالهٔ الحدیث علی نیابهٔ علی عن النبی علیهما السلام ... ص: ۳۷۱

واستدل ملک العلماء شهاب الدین الدولت آبادی بحدیث المنزلهٔ علی حصول مقام النیابهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام عن النبی الکریم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، حیث قال ما تعریبه:

«لقد کانت شمس الرسالهٔ مشرقهً فی خیر القرون، وفی حال غروبها کان فی مقابلها علی الولی، فکان نائباً له کالبدر المنیر بعد الشمس، وقوله: یا علی إنک منّی بمنزلهٔ هارون من موسی ولا نبی بعدی. وکذا من کنت مولاه فعلی مولاه، یوجب علینا الإیمان بذلک إلی انقراض الدنیا» «۱».

أقول:

وهذا أیضاً ممّا یقطع ألسنهٔ المکابرین والجاحدین. والحمد للَّهرب العالمین.

---

(۱) هدایهٔ السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۲

«۳۷» تصریح الجلال المحلّی بدلالهٔ الحدیث علی خلافهٔ الامام علی علیه السلام ... ص: ۳۷۲

اشارهٔ

وقال جلال الدین محمّد بن أحمد المحلی فی (شرح جمع الجوامع) ما نصه:

«والصحیح من الأقول أن الاجماع علی وفق خبرٍ لا- یدل علی صدقه فی نفس الأمر مطلقاً. وثالثها: یدل إنْ تلقّوه أی المجمعون بالقبول، بأنْ صرّحوا بالإستناد إلیه، فإنْ لم یتلقّوه بالقبول بأنْ لم یتعرّضوا بالإستناد إلیه فلا- یدل، لجواز إستنادهم إلی غیره مما استنبطوه من القرآن. وثانیها یدل مطلقاً، لأنّ الظاهر إستنادهم إلیه، حیث لم یصرّحوا بذلک، لعدم ظهور مستندٍ غیره. ووجه دلالهٔ استنادهم إلیه علی صدقه. إنه لو لم یکن حینئذٍ صدقاً بأنْ کان کذباً لکان إستنادهم إلیه خطأً وهو معصومون منه. قلنا: لا نسلّم الخطأ حینئذٍ، لأنهم ظنّوا صدقهٔ، وهم إنما امروا بالإستناد إلی ما ظنّوا صدقه، فإستنادهم إلیه إنما یدل علی ظنّهم صدقه، ولا یلزم من ظنّهم صدقه صدقه فی نفس الأمر، وإنْ قیل إن ظنّهم معصوم عن الخطأ.

وکذلک بقاء خبر تتوفّر الدواعی علی إبطاله، بأنْ یبطله ذوو الدواعی مع سماعهم له أحاداً، لا یدل علی صدقه، خلافاً الزیدیهٔ فی قولهم یدل علیه، قالوا: للإتفاق علی قبوله حینئذٍ. قلنا: الإتفاق علی قبوله، إنما یدل علی ظنّهم صدقه ولا یلزم من ذلک صدقه فی نفس الأمر. مثاله قوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لعلی: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. رواه الشیخان، فإنّ دواعی بنی مروان وقد سمعوه متوفّرهٔ علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۳

إبطاله، لدلالته علی خلافهٔ علی رضی اللَّه عنه کما قیل کخلافهٔ هارون عن موسی بقوله «اخلفنی فی قومی» «۱»

وإن مات قبله. ولم یبطلوه» «۲».

أقول:

خلافهٔ هارون کانت عامّهٔ، فکذا خلافهٔ علی.

وأیضاً، لو کـانت خلافهٔ أمیر المؤمنین- الـدال علیها هـذا الحـدیث- جزئیّهٔ منقطعـهٔ لم تتوفر الـدواعی علی إنکارها، بل النواصب لا ینکرونها...

ترجمهٔ الجلال المحلّی ... ص: ۳۷۳

وقد ترجم العلماء لجلال الدین المحلّی المتوفی سنهٔ ۸۶۴ وأثنوا علیه وعلی مصنّفاته الثناء الجیمل، فراجع مثلًا:

۱- الضوء اللامع ۷/ ۳۹.

۲- البدر الطالع ۲/ ۴۲.

۳- حسن المحاضرهٔ ۱/ ۲۵۲.

---

(۱) سورهٔ الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) شرح جمع الجوامع. فصل الکلام علی الاخبار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۴

«۳۸» دلالهٔ الحدیث علی الخلافهٔ لدی مشایخ القوم ... ص: ۳۷۴

وقـد حکی الشیـخ عبـداللَّه المعروف ب «غلاـم علی» فی رسالـهٔ له اختصـرها من کتاب «المولوی نعیم اللَّه» فی أحوال الشیـخ «شـمس الدین حبیب اللَّه» المشـهور ب «میزاجان جانان» حکی عن «المولوی سـناء اللَّه» أنه رأی فی عالم المنام أمیر المؤمنین علیه السـلام وقد خاطبه بحدیث المنزلهٔ، ففسّرها «میرزا جان جانان» بالخلافهٔ فی الطریقهٔ.

أقول:

فلولا دلالهٔ الحدیث علی خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام لم یکن للتعبیر المذکور وجه!

ولا یتوهّم دلالته علی خلافته فی الباطن فقط، فإنّ هذا التوهّم فاسد، کما بیّنا فی مجلّد (حدیث الغدیر).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۵

«۳۹» عمر یتمنّی ورود الحدیث فی حقّه ... ص: ۳۷۵

اشارهٔ

وکان عمر بن الخطّاب یتمنی ورود حدیث المنزلهٔ فی حقّه.

کما حدیثٍ رواه:

۱- الحسن بن بدر.

۲- الحاکم النیسابوری.

۳- أبو بکر الشیرازی صاحب الألقاب.

۴- جار اللَّه الزمخشری.

۵- أبو سعد ابن السمّان.

۶- الموفّق بن أحمد المکّی الخوارزمی.

۷- ابن النجار البغدادی.

۸- ابن الصبّاغ المالکی.

۹- محبّ الدین الطبری.

۱۰- جلال الدین السیوطی.

۱۱- علی المتقی الهندی.

وغیرهم...

قال المتقی:

«عن ابن عباس قال: قال عمر بن الخطاب: کفّوا عن ذکر علی بن أبی طالب، فإنی سمعت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یقول فی علی ثلاث خصال، لأن یکون لی واحدهٔ منهنّ أحبّ إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۶

کنت أنا وأبو بکر وأبو عبیدهٔ بن الجرّاح ونفر من أصحاب رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- والنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم متکیء علی علی بن أبی طالب، حتی ضرب بیده علی منکبه، ثم قال: أنت یا علی: أوّل المؤمنین إیماناً وأوّلهم إسلاماً ثم قال: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، وکذب عَلَیّ من زعم أنه یحبّنی ویبغضک.

الحسن بن بدر فی (ما رواه الخلفاء) والحاکم فی (الکنی) والشیرازی فی (الألقاب) وابن النجار» «۱».

وقال الموفق المکی الخوارزمی:

«أخبرنا الإمام العلّامهٔ فخر خوارزم أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشری الخوارزمی: أخبرنا الاستاذ الأمین أبو الحسن علی بن الحسین ابن مردک الرازی: أخبرنا الحافظ أبو سعد إسماعیل بن الحسن السمّان:

حدّثنا محمّد بن عبد الواحد الخزاعی- لفظاً-، أخبرنی أبو محمّد عبداللَّه بن سعید الأنصاری: حدّثنا أبو محمّد عبداللَّه بن أدران الخیاط الشیرازی: حدّثنا إبراهیم بن سعید الجوهری وصی المأمون حدّثنی أمیر المؤمنین الرشید، عن أبیه عن جده عن عبداللَّه بن عباس قال: سمعت عمر بن الخطاب وعنده جماعهٔ، فتذاکروا السابقین إلی الإسلام، فقال عمر: أمّا علی فسمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول فیه ثلاث خصال لوددت أن لی واحد منهن، فکان أحب إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس.

کنت أنا وأبو عبیدهٔ وأبو بکر وجماعهٔ من أصحابه، إذ ضرب النبی صلّی اللَّه علیه وآله بیده علی منکب علی علیه السلام فقال لهُ: یا علی أنت أوّل المؤمنین إیماناً وأوّل المسلمین إسلاماً، وأنت منی بمنزلهٔ هارون من

---

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۲۲ رقم ۳۶۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۷

موسی» «۱».

وقال المحب الطبری:

عن عمر قال سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی ثلاث خصال، لوددت أن لی واحدهً منهنّ، بینا أنا وأبو عبیدهٔ وأبو بکر وجماعهٔ من أصحاب النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، إذ ضرب النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- منکب علی فقال: یا علی، أنت أول المؤمنین إیماناً، وأول المسلمین إسلاماً، وأنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی. خرّجه ابن السّمان» «۲».

وقال ابن الصباغ:

«ومن كتاب الخصائص عن العباس بن عبد المطلب (رض) قال:

سمعت عمر بن الخطاب وهو يقول: كفّوا عن ذكر على بن أبى طالب إلّا بخير، فإنى سمعت رسول اللَّه يقول» «... ۳».

أقول:

فالعجب من أهل السنّة ينكرون فضيلةً يعترف بها إمامهم!

بل يدّعى بعضهم دلالة الحديث على منقصة، وإمامهم يتمنّى ورود الحديث فى حقّه!

بل يقول الأعور: «إن عمر لو عقل ما تمنّى هذا التمنّى ورود هذا الحديث فى حقّه، وما ظنّه من فضائل على، لأنه شبّهه بهارون فى

(۱) المناقب للخوارزمى: ۵۴ رقم ۱۹.

(۲) الرياض النضرة (۳- ۴): ۱۱۸.

(۳) الفصول المهمة: ۱۲۶.

الإستخلاف»!

فلو كان هذا الحديث دالّاً على منقصةٍ كان عمر أدنى مرتبةً من ابن ام مكتوم وأمثاله، لأنه قد تمنى مرتبةً هى أدنى من مرتبة ابن ام مكتوم وأمثاله ... بزعم هؤلاء! لكنّ هذا ممّا لا يلتزمون به قطعاً، فما قالوه هو فى الحقيقة تنقيص وتعيير لخليفتهم من حيث يشعرون أو لا يشعرون.

وعلى الجملة، فإنّ هذا الحديث الذى يروونه عن إمامهم دليل ساطع على أنّ حديث المنزلة يدل على مقام جليلٍ ومرتبة رفيعةٍ من خصائص أمير المؤمنين ... يتمنّاها عمر وغيره من الصحابة ... فهو يدل على أفضلية أمير المؤمنين عليه السلام منهم جميعاً ... لكنّ المتعصّبين منهم يخالفون- فى هكذا الموارد- حتى إمامهم الذى يقتدون به، وخليفتهم الذى يقولون به ... فيأتون بترّهات عجيبة وخرافات غريبة ... إنهم يحاولون استصغار كلّ فضليةٍ ومنقبةٍ خاصة بمولانا أمير المؤمنين عليه السلام، دالّة على أفضليّته ممّن سواه... وكذلك يفعلون...

انظر مثلًا إلى تقوّلاتهم فى باب إبلاغ سورة براءة ... هذا الحديث الذى اتفق الكلّ على روايته، ويعدّ من أجلى أدلّة أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام ... كيف يستصغرون هذه الواقعة ويقلّلون من قدرها، مع أن أبا بكر نفسه يشعر بدلالة الواقعة بأمر اللَّه ورسوله على تقدم على عليه السلام، ففى رواية النسائى: «فوجد أبو بكر فى نفسه» «۱». وفى رواية المتقى عن أحمد وابن خزيمة وأبى عوانة والدارقطنى: «فلما قدم أبو بكر بكى فقال: يا رسول اللَّه أحدث فىَّ شىء ...؟» ... إلى غير ذلك ممّا هو صريح فى أنّ ما فعله النبى- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- بأمرٍ من اللَّه عزّوجلّ، أمر جليل وله شأن عظيم...

فإذا كان أهل السنّة يقلّلون من شأن واقعة إبلاغ سورة البراءة، فإنهم

(۱) الخصائص: ۶۸ ح ۷۲.

فى الحقيقة يحقّرون إمامهم...

وأنظر مثلًا إلى تقوّلاتهم وأباطيلهم فى توهين قضية الطائر المشوىّ ... مع أنهم يروون فى كتبهم أنّ النبى- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- ردّ الشيخين ولم يأذن لهما بالدخول عليه والأكل معه من ذلك الطير، فلم يكونا مصداق «مَن هو مِن أحب الخلق» فضلًا عن أن يكونا «أحبّ الخلق»!!

وسعد بن أبی وقاص يتمنّی ... ص: ۳۷۹

وكما تمنی عمر ورود حديث المنزلة فی حقه ... كذلك تمنی سعد بن أبی وقاص ... وهذا ممّا رووه كذلك:
قال المتقی: «عن سعد قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم يقول: لعلی ثلاث خصال لأن يكون لی واحدة منها أحبّ إلیّ من الدنيا وما فيها:
سمعته يقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. وسمعته يقول: لُأعطينّ الراية غداً رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله ليس بفرار. وسمعته يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه. ابن جرير» «۱».
ورواه الوصّابی اليمنی عن سعد كذلك ثم قال: «أخرجه ابن جرير فی تهذب الآثار، والإمام أبو عبداللَّه محمّد بن يزيد بن ماجة القزوينی فی سننه» «۲».
أقول:

---

(۱) كنز العمال ۱۳/ ۱۶۲ رقم ۳۶۴۹۵.
(۲) الاكتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

فإذا كان حديث المنزلة يدلّ علی منقصة، فما معنی تمنّی سعد- وهو أحد العشرة المبشرة عندهم- وروده فی حقّه؟ إنّ تهوين أمر هذا الحديث- هو فی الحقيقة- تحميق لهذا الصحابی الكبير!!

«۴۰» استدلال الامام بالحديث بالشوری ... ص: ۳۸۱

اشارة

واستدل أمير المؤمنين واحتجاجه بحديث المنزلة يوم الشوری، دليل صريح علی دلالة هذا الحديث علی أفضليته وأحقيّته بالخلافة والإمامة بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم بلا فصل.
فلو كان هذا الحديث غير دال علی فضيلة، بل يدل- والعياذ باللَّه- علی منقصة، لم يعقل احتجاج الإمام به أمام القوم فی ذلك اليوم، وسكوتهم أمام احتجاجاته واستدلالاته...
ولو كانت هذه الفضيلة من الفضائل المشتركة، لما كان لافتخار الإمام بها وجه، ولقال له القوم: كيف تحتجّ بما يشاركك فيه غيرك علی الإمامة دون غيرك؟
ولقد روی احتجاجه عليه السلام جماعة من أعلام القوم ومنهم: الفقيه ابن المغازلی، والخطيب الخوارزمی ... وعباراتهما مذكورة فی مجلّد (حديث الطير).
وقال أبو الفتح ناصر بن عبد السيد المطرزی النحوی فی (الإيضاح- شرح مقامات الحريری):
«اللهم- كلمة تستعمل فی الدعاء. بمعنی يا اللَّه. والميم فيها عوض من حرف النداء. ولذلك لا تجتمع بينهما. وإنما فتحت من قبل أن الحروف مبنية، والأصل فی البناء السكون، فلمّا زيدت الميمان- وهما ساكنتان- حرّكت الثانية بالفتح لالتقاء الساكنين، وأخطروا الفتحة لخفّتها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۲

هذا أصلها.

ثم یؤتی بها قل «إلّا» إذا کان المستثنی عزیزاً نادراً، وکان قصدهم بذلک الإستظهار بمشیّهٔ اللّه فی إثبات کونه ووجوده، إیذاناً بأنه بلغ من الندرهٔ حدّ الشذوذ.

هذا کثیر فی کلام الفصحاء، وعلی ذلک قوله فی المقامهٔ الخامسهٔ:

«اللهم إلّاأن تقد نار الجوع». ألا تری کیف یقطر منه ماء الندرهٔ ویلوح علیه سیماء الشذوذ؟ لأن الغالب فی ذلک الوقت الذی ذکر الشبع فضلًا أنْ یشتد الجوع فیه تتّقد ناره ویحول دون النوم أواره.

وقد تجیء فیهٔ جواب الإستفهام قبل لا ونعم کثیراً، من ذلک: ما قرأتُ فی حدیث عمیر بن سعد- وقد أتاه رسول عمر بن سعد- قال: کیف ترکت أمیر المؤمنین؟ فقال: صالحاً وهو یقرؤک السلام. فقال له: ویحک لعله استأثر نفسه. قال: اللهم لا. فقال: لعله فعل کذا، قال: اللهم لا. فی حدیثٍ طویل.

وقال عامر بن واثلهٔ: سمعت علیّاً- رضی اللّه عنه- یوم الشوری یقول: نشدتکم باللّه أیها النفر، هل فیکم أحد وحّد اللّه قبلی؟ قالوا: اللهم الا. قال: نشدتکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی غیری. قالوا: اللهم لا...

وعلی هذا قول صاحب المقامات فی الثالثهٔ والأربعین: وناشدتک اللّه، هل رأیت أسحر منک؟ قال: اللهم نعم.

قلت: وکان المتکلم یقصد إثبات الجواب متفرعاً بذکر اللّه تعالی، لیکون أبلغ وأوقع، وفی نفس الشاک أنجع، ویعلم أنه علی یقین من إیراده وبصیرهٔ فی إثباته، قد جعل نفسه فی معرض من أقبل علی اللّه لیجیب عمّا سأله مثلًا، ولا شک أن من کان هذه حاله لا یتکلّم إلّابما هو صدق یقین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۳

وحق».

إستدلال الزهراء علیها السلام بالحدیث ... ص: ۳۸۳

وکذلک الزهراء الصدّیقهٔ- علیها السلام- استدلّت واحتجّت بحدیث المنزلهٔ ... قال ابن الجزری- فی طرق حدیث الغدیر:

«وألطف طریق وقع لهذا الحدیث وأغربه ما حدّثنا به:

شیخنا خاتمه الحفاظ أبو بکر محمّد بن عبداللّه بن الحبّ المقدسی مشافههً، أخبرتنا الشیخهٔ ام زینب ابنهٔ أحمد بن عبدالرحیم المقدسیهٔ، عن أبی المظفر محمّد بن فینان بن المثنی، أخبرنا أبو موسی محمّد بن أبی بکر الحافظ، أخبرنا ابن عم والدی القاضی أبو القاسم عبد الواحد بن محمّد بن عبد الواحد المدینی بقراءتی علیه، أخبرنا ظفر بن راعی العلوی باستراباد، أخبرنا والدی وأبو أحمد بن مطرف المطرفی قالا: حدّثنا أبو سعد الإدریسی إجازهٔ، فیما أخرجه فی تاریخ استراباد، حدّثنی محمّد بن محمّد بن الحسن أبو العباس الرشیدی من ولد هارون الرشید بسمرقند وما کتبناه إلّاعنه، حدّثنا أبو الحسن محمّد بن جعفر الحلوانی، حدّثنا علی بن محمّد جعفر الأهوازی مولی الرشید، حدّثنا بکر بن أحمد البصری، حدّثتنا فاطمهٔ بنت علی بن موسی الرضا، حدّثتنی فاطمهٔ وزینب وام کلثوم بنات موسی بن جعفر قلن: حدّثنا فاطمهٔ بنت جعفر بن محمّد الصادق، حدّثتنی فاطمهٔ بن محمّد بن علی، حدّثتنی فاطمهٔ بنت علی بن الحسین، حدّثتنی فاطمهٔ وسکینهٔ ابنتا الحسین بن علی، عن ام کلثوم بنت فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلی اللّه علیه وسلّم.

عن فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم [ورضی عنها] قالت:

أنسیتم قول رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم یوم غدیر خم: من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۴

کنت مولاه فعلی مولاه. وقوله علیه السلام: أنت منی بمنزلهٔ هارون من موسی علیهما السلام؟

هکذا أخرجه الحافظ الکبیر أبو موسی المدینی فی کتابه المسلسل بالأسماء وقال: هذا الحدیث مسلسل من وجه، وهو أنّ کلّ واحدهٔ من الفواطم تروی عن عمّهٍ لها، فهو روایهٔ خمس بنات أخ، کل واحدهٔ منهنّ عن عمتها» «۱».

---

(۱) أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۵۰- ۵۱.

انظر: نزههٔ الحفاظ لأبی موسی المدینی: ۱۰۱- ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۵

ملحق حدیث المنزلهٔ رسالهُ فی حدیث المنزلهٔ فی غیر تبوک ... ص: ۳۸۵

اشارهٔ

تألیف

السیّد علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۷

بسم اللَّه الرحمن الرحیم

الحمد للَّهرب العالمین والصلاهٔ والسّلام علی سیّدنا محمّد وآله الطیّبین الطاهرین، ولعنهٔ اللَّه علی أعدائهم أجمعین.

وبعد

فقد کان لنا فی کلّ حدیثٍ من أحادیث هذه الموسوعهٔ ملحقٌ فی قسم السند، إستدرکنا فیه طائفهً من الأعلام الرواهٔ للحدیث، أو ذکرنا بعض أسانیده الصحیحهٔ بتصحیحٍ منّا أو من غیرنا.

لکنْ لمّا کان (حدیث المنزلهٔ) من أحادیث کتابی البخاری ومسلم، المعروفین بالصحیحین، وکذا غیرهما من الکتب المشهورهٔ، فقد رأینا أنْ لا حاجهٔ إلی الإستدراک علی رواته الذی ذکرهم السیّد مؤلّف (عبقات الأنوار).

ومن جههٍ أخری. فقد وجدنا أنّ أهمّ ما یتذرّع به المخالفون، دعوی ورود هذا الحدیث فی غزوهٔ تبوک، لیکون قرینهً علی اختصاص الإستخلاف بمدّهٔ خروج النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی تلک الغزوهٔ، فلا یدلّ الحدیث علی العموم، حتی یستدلّ به علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللَّه مباشرهٔ.

وقد اهتمّ السیّد صاحب (عبقات الأنوار) طاب ثراه بهذه الشبههٔ، وأثبت أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال هذا الکلام فی مواطن عدیدهٔ.

ونحن اقتفینا أثره، فوضعنا هذه الرسالهٔ علی أساس ما ذکره، مع إضافهٔ موارد وروایاتٍ اخری، مع الإقتصار علی الموارد المتیقّنهٔ التی قامت

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۸

علیها الروایات المشتهرهٔ، ثمّ تصحیح کثیر من أسانید الأحادیث وإیراد فوائد شتّی.

واللَّه أسأل أنْ یتقبّل منّا جمیعاً، ویوفّقنا لما یحبُّ ویرضی، بمحمّد وآله الطاهرین.

المورد «۱- ۲» فی یوم المؤاخاهٔ ... ص: ۳۸۸

اشارهٔ

رواه جماعهٔ من الأعلام بأسانیدهم، وإلیک روایات أشهرهم:

۱- روایهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۳۸۸

قال المتقی الهندی:

«مسند زید بن أبی أوفی: لمّا آخی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بین أصحابه قال علی: لقد ذهب روحی وانقطع ظهری حین رأیتک فعلت بأصحابک ما فعلت، غیری، فإنْ کل من سخطٍ عَلَیَّ فلک العتبی والکرامهٔ.

فقال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- والذی بعثنی بالحقّ ما أخّرتک إلّالنفسی وأنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی.

قال: وما أرث منک یا رسول اللَّه؟

قال: ما ورثت الأنبیاء من قبلی.

قال وما ورثت الأنبیاء من قبلک؟

قال: کتاب ربّهم وسنّهٔ نبیّهم.

وأنت معی فی قصری فی الجنّهٔ مع فاطمهٔ ابنتی، وأنت أخی ورفیقی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۹

حم. فی کتاب مناقب علی» «۱».

۲- روایهٔ القطیعی ... ص: ۳۸۹

ورواه القطیعی تلمیذ عبداللَّه بن أحمد، فقد جاء فی المناقب:

«حدّثنا الحسن قال: حدّثنا أبو عبداللَّه الحسین بن راشد الطّفاوی والصبّاح بن عبداللَّه بن بشر- والخبران متقاربان فی اللّفظ یزید أحدهما علی صاحبه- قالا: حدّثنا قیس بن الربیع قال: حدّثنا سعد الإسکاف، عن عطیهٔ، عن محدوج بن زید الذهلی:

إنّ رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- آخی بین المسلمین.

ثمّ قال: یا علی أنت أخی، وأنت بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی.

أما علمت- یا علی- أنّ أوّل من یدعی یوم القیامهٔ بی وأقوم عن یمین العرش، فاکسی خضراء من حلل الجنّهٔ، ثمّ یدعی بالنبیین بعضهم علی أثر بعضهم، فیقومون سماطین علی یمین العرش، یکسون حللًا خضراً من حلل الجنّهٔ، ألا وإنّی اخبرک- یا علی- أنّ امّتی أوّل الامم یحاسبون یوم القیامهٔ.

ثمّ أنت أوّل من یدعی بک، لقرابتک ومنزلتک عندی، ویدفع إلیک لوائی وهو لواء الحمد، تسیر به بین السماطین، آدم وجمیع خلق اللَّه یستظلّون بظلّ لوائی، وطوله مسیرهٔ ألف سنهٔ، نسانه یاقوته حمراء، له ثلاثهٔ ذوائب من نور، ذؤابهٔ فی المشرق وذؤابهٔ فی المغرب والثالثهٔ وسط الدنیا، مکتوب علیه ثلاثهٔ أسطر: الأوّل: بسم اللَّه الرحمن الرحیم، والثانی: الحمد للَّهرب العالمین، الثالث: لا إله إلّااللَّه محمّد رسول اللَّه، طول کلّ

(۱) کنز العمال ۹/ ۱۶۷ رقم ۲۵۵۵۴ و ۱۳/ ۱۰۵ رقم ۳۶۳۴۵.

سطر ألف سنهٔ وعرضه ألف سنهٔ، وتسیر باللواء، والحسن عن یمینک والحسین عن یسارک، حتّی تقف بینی وبین إبراهیم فی ظلّ العرش، ثمّ تکسی حلّهٔ خضراء من الجنّهٔ، ثمّ ینادی منادٍ من تحت العرش، نعم الأب أبوک إبراهیم، ونعم الأخ أخوک علی، أبشر یا علی، إنّک تسکی إذا کسیت، وتدعی إذا دعیت، وتحبی إذا حبیت» «۱».

۳- روایهٔ الطبرانی ... ص: ۳۹۰

«حدّثنا محمود بن محمّد المروزی، ثنا حامد بن آدم، ثنا جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال: لمّا آخی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بین أصحابه المهاجرین والأنصار، فلم یؤاخ بین علی بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی رضی اللَّه عنه مغضباً، حتّی أتی جدولًا من الأرض، فتوسّد ذراعه، فتسفی علیه الریح، فطلبه النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم حتّی وجده، فوکزه برجله، فقال له:

قم، فما صلحت أن تکون إلّاأبا تراب، أغضبت علیَّ حین واخیت بین المهاجرین والأنصار، ولم أُؤاخ بینک وبین أحدٍ منهم؟ أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی نبی؟

ألا من أحبّک حفَّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللَّه میتهٔ الجاهلیهٔ وحوسب بعمله فی الإسلام» «۲».

۴- روایهٔ أبی نعیم الأصفهانی ... ص: ۳۹۰

وتظهر روایته ممّا سننقله عن ابن عساکر، فإنّه قد رواه عن طریق

---

(۱) مناقب أمیر المؤمنین لأحمد بن حنبل: ۱۷۹ رقم ۲۵۲.

(۲) المعجم الکبیر ۱۱/ ۶۲ رقم ۱۱۰۹۲.

الحافظ أبی نعیم.

۵- روایهٔ ابن المغازلی ... ص: ۳۹۱

وروی الفقیه الشافعی ابن المغازلی الواسطی هذا الحدیث بقوله:

«أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر العطار قال: أخبرنا أبو محمّد ابن السقّا، أخبرنا أبو الحسن علی بن عبداللَّه بن القصاب البیّع الواسطی- فیما أذن لی فی روایته عنه- أنّه قال: حدّثنی أبو بکر محمّد بن الحسن بن محمّد البیاسری قال: حدّثنی أبو الحسن علی بن محمّد بن الحسن الجوهری، قال: حدّثنی محمّد بن زکریا بن درید العبدی قال: حدّثنی حمید الطویل، عن أنس قال:

لمّا کان یوم المباهلهٔ، وآخی النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بین المهاجرین والأنصار، وعلی واقف یراه ویعرف مکانه، لم یواخ بینه وبین أحد، فانصرف علی باکی العین، فافتقده النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فقال: ما فعل أبو الحسن؟ قالوا: إنصرف باکی العین یا رسول اللَّه. قال: یا بلال إذهب فأْتنی به، فمضی بلال إلی علی- وقد دخل منزله باکی العین، وقالت فاطمهٔ: ما یبکیک لا أبکی عینیک؟ قال: یا فاطمهٔ، آخی النبی بین المهاجرین والأنصار وأنا واقف یرانی ویعرف مکانی، ولم یواخ بینی وبین أحدٍ. قالت: لا یحزنک اللَّه، لعلّه إنّما ادّخرک لنفسه-.

فقال بلال: علی أجب النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم-.

فأتی علی النبیّ.

فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: ما یبکیک یا أبا الحسن؟

قال: آخیت بین المهاجرین والأنصار یا رسول اللّه وأنا واقف ترانی وتعرف مکانی ولم تواخ بینی وبین أحدٍ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۲

قال: إنّما ادّخرتک لنفسی، ألا یسرّک أن تکون أخا نبیّک؟

قال: بلی یا رسول اللّه، أنّی لی بذلک، فأخذ بیده وأرقاه المنبر فقال:

اللّهمّ هذا منّی وأنا منه، ألا إنّه منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، ألا من کنت مولاه فهذا علی مولاه.

قال: فانصرف علی قریر العین، فأتبعه عمر بن الخطاب، فقال: بخ بخ یا أبا الحسن، أصبحت مولای ومولی کلّ مسلم» «۱».

۶- روایهٔ الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۹۲

ورواه الخطیب الخوارزمی قائلًا:

«أنبأنی سیّد القرّاء أبو العلاء الحسن بن أحمد العطّار الهمدانی قال:

أخبرنا أبو علی الحسن بن أحمد المقری: أخبرنا أحمد بن عبداللّه الحافظ:

حدّثنا سلیمان بن أحمد الطبرانی: حدّثنا محمود بن محمّد المروزی: حدّثنا حامد بن آدم المروزی: حدّثنا جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال:

لمّا آخی النبیّ- صلّی اللّه علیه وسلّم- بین أصحابه وبین المهاجرین والأنصار، ولم یواخ بین علی بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی مغضباً، حتّ أتی جدولًا من الأرض، فتوسّد ذراعه واتّکی، وسفت علیه الریح، فطلبه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- حتی وجده، فوکزه برجله وقال له: قم، فما صلحت أن تکون إلّاأبا تراب، أغضبت علیَّ حین آخیت بین المهاجرین والأنصار ولم اواخ بینک وبین أحدٍ منهم؟

أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی

---

(۱) المناقب لابن المغازلی: ۴۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۴

نبی؟

ألا من أحبّک حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللّه میتهٔ جاهلیّهٔ وحوسب بعمله فی الإسلام» «۱».

۷- ابن عساکر ... ص: ۳۹۴

«أخبرناه أبو علی الحداد، وحدّثنی أبو مسعود، أنا أبو نعیم الحافظ، نا أحمد بن إبراهیم بن یوسف، نا سهل بن عبداللّه أبو طاهر، نا ابن أبی السری، نا رواد، عن نهشل بن سعید، عن الضحّاک، عن ابن عباس، قال:

رأیت علیّاً أتی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فاحتضنه من خلفه فقال:

بلغنی أنّک سمّیت أبا بکر وعمر وضریب أمثالهما ولم تذکرنی. فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم:

أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲».

«أخبرنا أبا القاسم ابن السمرقندی، أنا أبو الحسن بن النقور، أنا عیسی بن علی، أنا عبداللَّه بن محمّد، نا الحسین بن محمّد الذارع البصری، نا عبد المؤمن بن عباد العبدی، نا یزید بن معن، عن عبداللَّه بن شرحبیل، عن رجلٍ من قریش، عن زید ابن أبی أوفی قال: ونا عبداللَّه بن محمّد البغوی، حدّثنی محمّد بن علی الجوزجانی، نا ناصر بن علی الجهنی، نا عبد المؤمن بن عباد بن عمرو العبدی، حدّنی یزید بن معن، عن عبداللَّه بن شرحبیل، عن رجل من قریش، عن زید بن أبی أوفی.

---

(۱) المناقب للخوارزمی ۳۹ ح ۷.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۶۹.

دخلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم مسجده، فقال: أین فلان بن فلان؟ فجعل ینظر فی وجوه أصحابه، فذکر الحدیث فی المؤاخاهٔ، وفیه:

فقال علی: لقد ذهب روحی وانقطع ظهری حین رأیتک فعلت بأصحابک ما فعلت، غیری، فإن کان هذا من سخط علیَّ فلک العتبی والکرامهٔ.

فقال رسول اللَّه: والذی بعثنی بالحقّ، ما أخّرتک إلّالنفسی. وأنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی.

قال: وما أرث منک یا رسول اللَّه؟

قال: ما ورّث الأنبیاء من قبلی.

قال: وما ورّث الأنبیاء من قبلک؟

قال: کتاب ربّهم وسنّهٔ نبیّهم. وأنت معی فی قصری فی الجنّهٔ، مع فاطمهٔ ابنتی، وأنت أخی ورفیقی. ثمّ تلا رسول اللَّه: «إخواناً علی سررٍ متقابلین» «۱»

المحابّین فی اللَّه ینظر بعضهم إلی بعض» «۲».

وهنا مطالب:

الأول: فی الصحابهٔ الرواهٔ لخبر المؤاخاهٔ: فلقد روی خبر المؤاخاهٔ عن عدّهٍ من الصحابهٔ، منهم:

۱- ابن أبی أوفی. رواه أحمد بن حنبل وغیره.

۲- محدوج بن زید الذهلی. رواه القطیعی وأبو نعیم وأبو موسی المدینی وغیرهم.

---

(۱) سورهٔ صافات ۳۷: ۴۴.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۵۲- ۵۳.

۳- عبداللَّه بن العباس. رواه الطبرانی وغیره.

۴- أنس بن مالک. رواه ابن المغازلی وغیره.

۵- عمر بن الخطاب. رواه الزرندی وغیره.

۶- یعلی بن مرهٔ. رواه جمال الدین المحدث الشیرازی وغیره.

الثانی: فی أنّ المؤاخاة کانت مرّتین: فإنّ المؤاخاة وقعت مرّتین، مرةً فی مکة قبل الهجرة، بین المهاجرین، ومرةً فی المدینة بعد الهجرة، بین المهاجرین والأنصار، وقد آخی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی کلتا المرّتین بین نفسه وبین علی، وذکر حدیث المنزلة فی کلّ مرة، کما تقدّم فی الروایات، فإن بعضها عن المرّة الاولی وبعضها عن المرّة الثانیة.

وأمّا أنّها کانت مرّتین، فذاک صریح المحدّثین وأصحاب السّیر:

قال ابن عبد البرّ، بترجمة الإمام علیه السلام: «وروینا من وجوهٍ عن علی أنّه کان یقول: أنا عبداللَّه وأخو رسول اللَّه لا یقولها أحد غیری إلّا کذّاب.

قال أبو عمر: أخی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بین المهاجرین بمکة، ثمّ آخی بین المهاجرین والأنصار بالمدینة، وقال فی کلّ واحدةٍ منهما لعلی: أنت أخی فی الدنیا والآخرة، وآخی بینه وبین نفسه، فلذلک کان هذا القول وما أشبه من علی» «۱».

وقال الحافظ ابن حجر- بعد أن ذکر من أخبار المؤاخاة عن: الواقدی، وابن سعد، وابن إسحاق، وابن عبد البر، والسهیلی، وابن کثیر- وغیرهم قال-:

«وأنکر ابن تیمیّة فی کتاب الردّ علی ابن المطهّر الرافضی المؤاخاة بین المهاجرین وخصوصاً مؤاخاة النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی، قال:

---

(۱) الإستیعاب فی معرفة الأصحاب ۳/ ۱۰۹۸.

لأنّ المؤاخاة شرّعت لإرفاق بعضهم، ولتألیف قلوب بعضهم، فلا معنی لمؤاخاة النبی لأحدٍ منهم، ولا لمؤاخاة مهاجری لمهاجری.

وهذا ردّ للنص بالقیاس، وإغفال عن حکمة المؤاخاة، لأن بعض المهاجرین کان أقوی من بعض بالمال والعشیرة والقوی، فآخی بین الأعلی والأدنی...

قلت: وأخرجه الضیاء فی المختارة من المعجم الکبیر للطبرانی، وابن تیمیة یصرّح بأنّ أحادیث المختارة أصحّ وأقوی من أحادیث المستدرک» «... ۱».

وقال الزرقانی المالکی تحت عنوان: «ذکر المؤاخاة بین الصّحابة رضوان اللَّه علیهم أجمعین»:

«وکانت- کما قال ابن عبد البر وغیره- مرّتین، الاولی بمکّة قبل الهجرة، بین المهاجرین بعضهم بعضاً علی الحق والمواساة، فآخی بین أبی بکر وعمر، و ... وهکذا بین کلّ اثنین منهم إلی أنْ بقی علی فقال: آخیت بین أصحابک فمن أخی؟ قال: أنا أخوک.

وجاءت أحادیث کثیرة فی مؤاخاة النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی، وقد روی الترمذی وحسّنه والحاکم وصحّحه عن ابن عمر أنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أن أکون أخاک؟ قال: بلی؟ قال: أنت أخی فی الدنیا والآخرة.

وأنکر ابن تیمیّة هذه المؤاخاة بین المهاجرین، خصوصاً بین المصطفی وعلی، وزعم أنّ ذلک من الأکاذیب، وأنّه لم یؤاخ بین مهاجری ومهاجری. قال: لأنّها شُرِّعت لإرفاق بعضهم بعضاً...

---

(۱) فتح الباری فی شرح البخاری ۷/ ۳۴۵.

وردّه الحافظ بأنّه ردّ للنص بالقیاس» «... ۱».

الثالث: فی أنّ غیر واحدٍ من روایات المؤاخاة فی کتب القوم صحیح سنداً: فمن ذلک:

روایة الطبرانی، فقد أخرجه:

عن «محمود بن محمّد المروزی»، وهو: محمود بن محمّد بن عبدالعزیز، أبو محمّد، قال الخطیب: «قدم بغداد، وحدّث بها عن داود بن رشید، والحسین بن علی بن الأسود، وعلی بن حجر وحامد بن آدم المروزیین، وسهل بن العباس الترمذی.

روی عنه: محمّد بن مخلّد، وعبد الصمد بن علی الطستی، وأبو سهل بن زیاد، وإسماعیل بن علی الخطبی، وأبو علی بن الصواف أحادیث مستقیمة».

ثمّ روی عن طریقه حدیثاً، وأرّخ وفاته بسنة سبع وتسعین» «۲».

عن «حامد بن آدم»، وقد أخرج عنه الحاکم فی (المستدرک) «۳» وذکره ابن حبّان فی (الثقات) «۴» وقال ابن عدی: «لم أر فی حدیثه إذا روی عن ثقةٍ شیئاً منکراً، وإنّما یؤتی ذلک إذا حدَّث عن ضعیف» «۵».

نعم، قد تکلّم فیه السعدی، لکن السعدی نفسه مجروح، فلا یعارَض بکلامه توثیق الحاکم وابن حبان وغیرهما.

عن «جریر».

---

(۱) شرح المواهب اللدنیّة ۲/ ۱۹۱.

(۲) تاریخ بغداد ۱۳/ ۹۴.

(۳) لسان المیزان ۲/ ۱۶۳.

(۴) کتاب الثقات ۸/ ۲۱۸.

(۵) الکامل ۲/ ۴۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۹

عن «لیث».

عن «مجاهد».

وهؤلاء أمّة أعلام، لا حاجة إلی توثیقهم.

الرابع: فی أنّ بعضهم روی صدر الحدیث فقط، إمّاللإختصار، وإمّا لغرضٍ!: قال ابن الأثیر: ع س- محدوج بن زید الهذلی، مختلف فی صحبته. حدیثه: إنّ النبی قال: إنّ أوّل من یدعی یوم القیامة بی» أخرجه أبو نعیم وأبو موسی» «۱».

وقال ابن حجر: «محدوج- بمهملة ساکنة وآخره جیم- بن زید الهذلی، ذکره قیس بن الربیع الکوفی فی مسنده وروی عن سعد الإسکاف:

سمعت عطیة عنه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال: أوّل من یدعی به یوم القیامة یدعی بی» أخرجه أبو نعیم وقال: مختلف فی صحبته» «۲».

المورد «۳» عند ولادة الحسن وولادة الحسین علیهما السلام ... ص: ۳۹۹

اشارة

وفی روایة غیر واحدٍ من الأعلام، أنّه لمّا ولد الحسن السبط علیه السلام، هبط جبریل علیه السلام وقال: یا محمّد، إنّ ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک، فسمّ ابنک هذا باسم هارون...

وکذا لمّا ولد الحسین السبط علیه السلام.

فسمّاهما بالحسن والحسین، باسم ولدی هارون: شبرّ وشبیر.

ومن رواة هذا الخبر:

---

(۱) أسد الغابة فی معرفة الصحابة ۴/ ۲۹۵.

(۲) الإصابة فی معرفة الصحابة ۵/ ۷۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۰

أبو سعید الخرکوشی، صاحب (شرف المصطفی)، المتوفی سنة ۴۰۷.

وعمر بن محمّد بن خضر، المعروف بالملّا، صاحب (السیرة)، المتوفی سنة ۵۷۰.

الموفّق بن أحمد الخوارزمی المکی، المتوفی سنة ۵۶۸.

محبّ الدین الطبری الشافعی، المتوفی سنة ۶۹۴.

والحسین بن محمّد الدیاربکری صاحب (تاریخ الخمیس) المتوفی سنة

وأحمد بن الفضل بن باکثیر المکی المتوفی سنة ۱۰۴۷.

وإلیک لفظ الخبر عن بعضهم:

قال الملّاء فی (سیرته):

«وعن جابر بن عبداللَّه رضی اللَّه عنه قال: لمّا ولدت فاطمة الحسن رضی اللَّه عنه قالت لعلی- کرّم اللَّه وجهه-: سمّه؟ فقال: ما کنت أسبق باسمه رسول اللَّه. ثم أخبر النبی علیه السلام فقال: وما کنت لأسبق باسمه ربی عزّوجلّ، فأوحی اللَّه جلّ جلاله إلی جبریل علیه السلام أنّه قد ولد لمحمّد ولد، فأهبط إلیه وهنّه وقل له: إنّ علیّاً منک بمنزلة هارون من موسی، فسمّه باسم هارون. فهبط جبریل علیه السلام فهنّاه من اللَّه جلّ جلاله، ثمّ قال: إنّ اللَّه تعالی أمرک أن تسمّیه باسم ابن هارون، قال: وما کان اسم ابن هارون؟ قال: شبیر. فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: لسانی عربی، فقال: سمّه الحسن» «۱».

وقال الحافظ محبّ الدین الطبری:

«وعن أسماء بنت عمیس قالت: قبلت فاطمة بالحسن، فجاء النبی

---

(۱) وسیلة المتعبّدین إلی متابعة سیّد المرسلین ۵/ ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۱

صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا أسماء هلمّی ابنی، فدفعته إلیه فی خرقةٍ صفراء، فألقاها عنه قائلًا: ألم أعهد إلیکنّ أنْ لا تلفّوا مولوداً بخرقةٍ صفراء! فلففتهُ بخرقةٍ بیضاء، فأخذه، وأذّن فی اذنه الیمنی وأقام فی الیسری، ثمّ قال لعلی:

أیّ شیء سمّیت ابنی؟

قال: ما کنت لأسبقک بذلک.

فقال: ولا أنا اسابق ربّی.

فهبط جبریل علیه السلام فقال: یا محمّد، إنّ ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منّی بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک.

فسمّ ابنک هذا باسم ولد هارون.

فقال: وما کان اسم ابن هارون یاجبرئیل؟

قال: شبّر.

فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ لسانبی عربی.

فقال: سمّه الحسن.

ففعل صلّى اللَّه عليه وسلّم.

فلمّا كان بعد حول ولد الحسين. فجاء نبى اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

وذكرت مثل الأوّل، وساقت قصة التسمية مثل الأوّل، وأنّ جبريل عليه السلام أمره أنْ يسمّيه باسم ولد هارون شبير. فقال النبى مثل الأوّل، فقال:

سمّه حسيناً.

خرّجه الإمام على بن موسى الرضا» «۱».

وذكره الحافظ الخوارزمى بالإسناد فى كتابه (مقتل الحسين) بعد خبر رواه عن: الحافظ أبى الحسن على بن أحمد العاصمى، أخبرنا أبو على

(۱) ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۲۰۹- ۲۱۰.

إسماعيل بن أحمد البيهقى، أخبرنا والدى أحمد بن الحسين قال:

«وبهذا الإسناد عن أحمد بن الحسين هذا، أخبرنا أبو القاسم الحسن بن محمّد المفسّر، أخبرنا أبو بكر محمّد بن عبداللَّه الحفيد، حدّثنا أبو القاسم عبداللَّه بن أحمد بن عامر الطائى بالبصرة، حدّثنى أبى، حدّثنى على بن موسى، حدّثنى أبى موسى بن جعفر، حدّثنى أبى جعفر بن محمّد، حدّثنى أبى محمّد بن على، حدّثنى أبى على بن الحسين، قال: حدّثنى أسماء بنت عميس» «... ۱».

صحّة سند هذا الخبر ... ص: ۴۰۲

وهذا الخبر صحيح:

فأمّا (إسماعيل بن أحمد البيهقى) وهو ابن البيهقى، أثنى عليه كلّ من ترجم له من الأعلام، فراجع.

۱- تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۳.

۲- الكامل فى التاريخ ۹/ ۱۵۱.

۳- التحبير للسمعانى ۱/ ۸۳.

۴- طبقات السبكى ۷/ ۴۴.

۵- النجوم الزاهرة ۵/ ۲۰۵.

۶- البداية والنهاية ۱۲/ ۱۵۶.

۷- تتمة المختصر ۲/ ۲۱.

وتوفى سنة ۵۰۷.

وأمّا (أبو بكر البيهقى)، فإليك نبذة من كلماتهم فى حقّه مع التلخيص:

(۱) مقتل الحسين: ۱۳۵- ۱۳۶.

فقد قال ياقوت فى (بيهق): «قد أخرجت هذه الكورة من لا يحصى من الفضلاء والعلماء والفقهاء والادباء، ومن أشهر أئمّتهم الإمام أبو

بکر أحمد بن الحسین، صاحب التصانیف المشهورة، وهو الإمام الحافظ الفقیه الأصولی الدیّن الورع، أوحد الدهر فی الحفظ والإتقان، مع الدین المتین، من أجلّ أصحاب أبی عبداللّه الحاکم والمکثرین عنه، ثمّ فاقه فی فنونٍ من العلم تفرّد بها. مات سنة ۴۵۴» «۱».

وقال السمعانی: «کان إماماً فقیهاً حافظاً، جمع بین معرفة الحدیث والفقه، وکان یتتبّع نصوص الشافعی» «... ۲».

وقال ابن خلکان: «الفقیه الشافعی الحافظ الکبیر المشهور، وأحد زمانه وفرد أقرانه فی الفنون، وهو أوّل من جمع نصوص الإمام الشافعی، وکان قانعاً من الدنیا بالقلیل. وقال إمام الحرمین فی حقّه: ما من شافعی المذهب إلّاوللشافعی علیه مِنّة إلّاأحمد البیهقی فإنّ له علی الشافعی منّة، أخذ عنه الحدیث جماعة من الأعیان» «۳».

وقال الذهبی: «هو الحافظ العلّامة الثبت الفقیه شیخ الإسلام أبو بکر، بورک له فی علمه وصنّف التصانیف النافعة. قال الحافظ عبد الغافر بن إسماعیل فی تاریخ: کان البیهقی علی سیرة العلماء، قانعاً بالیسیر متجمّلًا فی زهده وورعه.

قال شیخ القضاة أبو علی إسماعیل بن البیهقی قال أبی ک حین ابتدأت بتصنیف هذا الکتاب- یعنی کتاب المعرفة من السنن والآثار- وفرغت من تهذیب أجزاء منه، سمعت الفقیه محمّد بن أحمد- وهو من

---

(۱) معجم البلدان ۱/ ۶۳۸- ۶۳۹ بیهق.

(۲) الأنساب- البیهقی ۱/ ۴۳۸.

(۳) وفیات الأعیان ۱/ ۷۵.

صالحی أصحابی وأکثرهم تلاوةً وأصدقهم لهجة- یقول: رأیت الشافعی فی النوم وبیده أجزاء هذا الکتاب وهو یقول: کتبت الیوم من کتاب الفقیه سبعة أجزاء. أو قال: قرأتها، ورآه یعتدّ بذلک. قال: وفی صباح ذلک الیوم رأی فقیه آخر من إخوانی الشافعیّ قاعداً فی الجامع علی السریر وهو یقول: قد استفدت الیوم من کتاب الفقیه حدیث کذا وکذا. وأخبرنا أبی قال: سمعت الفقیه أبا محمّد الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ یقول: سمعت الفقیه محمّد بن عبد العزیز المروزی یقول: رأیت فی المنام کأنّ تابوتاً علا فی السماء یعلوه نور. فقلت: ما هذا؟

فقال: تصنیفات أحمد البیهقی. ثمّ قال شیخ القضاة: سمعت الحکایات الثلاث من الثلاثة المذکورین.

قلت: هذه الرؤیا حق، فتصانیف البیهقی عظیمة القدر، غزیرة الفوائد، قلَّ من جوّد توالیفه مثل الإمام أبی بکر، فینبغی للعالم أن یعتنی بها ولا سیّما سننه الکبیر» «۱».

وقال الذهبی أیضاً: «الإمام الحافظ العلّامة شیخ خراسان أبو بکر.

بورک له فی عمله لحسن مقصده وقوّة فهمه وحفظه، وعمل کتباً لم سیبق إلی تحریرها» «... ۲».

وهکذا تجد الثناء علیه فی غیر هذه الکتب، حیث یذکرونه بالأوصاف الجلیلة والألقاب العظیمة، ویذکرون الکلمات فی حقّه والحکایات فی کتبه ومصنّفاته، فراجع تراجمه فی (مرآة الجنان) و (العبر) و (طبقات السبکی) و (الکامل فی التاریخ) و (المختصر فی أخبار البشر) و (طبقات الحفاظ) وغیرها.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

(۲) تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۳۲.

وأمّا (أبو القاسم المفسّر) فهو: الحسن بن محمّد بن الحسن بن حبيب الواعظ:

ترجم له عبد الغافر، ووصفه بالاستاذ، الإمام، الواعظ، المفسّر، الكامل، قال: «سمع وجمع، وحدّث عن الأصم، وأبى عبد الصفّار، وأبى الحسن الكارزى، وأبى محمّد المزنى، وأبى سعيد عمرو بن محمّد بن منصور الضرير، وأبى جعفر محمّد بن صالح بن هانى، وأبى زكريّا العنبرى وغيرهم. وتوفى ليلهٔ الثلاثاء، فى ذى القعدهٔ، سنهٔ ۴۰۶» «۱».

وترجم له الصفدى وقال: «قال ياقوت: ذكره عبد الغفار فقال: إمام عصره فى معانى القراءات وعلومها.

وقد صنّف التفسير المشهور به، وكان أديباً نحوياً، عارفاً بالمغازى والقصص والسير. مات فى ذى القعدهٔ سنهٔ ۴۰۶. وصنّف فى القراءات والأدب وعقلاء المجانين.

وكان يدرّس لأهل التحقيق ويعظ العوام، وانتشر عنه بنيسابور العلم الكثير، وسارت تصانيفه فى الآفاق.

حدّث عن الأصم وعبداللَّه بن الصفّار وأبى الحسن الكارزى، وكان أبو إسحاق الثعلبى من خواص تلاميذه، وكان كراميَّ المذهب ثمّ تحوّل شافعيّاً.

وكان فى داره بستان وبئر، وكان إذا قصده إنسان من الغرباء إن كان ذا ثروهٍ طمع فى ماله وأخذ منه حتّى يقرئه، وإنْ كان فقيراً، أمره بنزع الماء من البئر للبستان بقدر طاقته. وكان لا يفعل هذا بأهل بلده.

ومن شعره» «... ۲».

---

(۱) السياق فى تاريخ نيسابور: ۲۶۸.

(۲) الوافى بالوفيات ۱۲/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۶

وأمّا (أبو بكر الحفيد) فمن مشاهير المحدّثين، ونكتفى بترجمته فى (الأنساب):

قال: «كان محدّث أصحاب الرأى فى عصره، كثير الرحلهٔ والسماع والطلب، خرج إلى العراق والبحرين وغاب عن بلده أربعين سنهٔ، سمع ...

سمع منه الحاكم أبو عبداللَّه الحافظ وذكره فى التاريخ وقال: كان محدّث أصحاب الرأى، كثير الرحلهٔ والسماع والطلب، لولا مجون كان فيه، وذلك أنّه خرج من نيسابرو سنهٔ ۲۹۰ وانصرف إليها سنهٔ ۳۳۰، وأكثر مقامه كان بالعراقين ... ومن الناس من يجرحه ويتوهم أنّه فى الروايهٔ، فليس كذلك، فإنّ جرحه كان بشرب المسكر، فإنّه على مذهبه كان يشرب ولا يستره ... حدّث بنيسابور تسع سنين، وقد أكثرنا عنه ... وتوفى بهراهٔ، فى شهر رمضان، من سنهٔ ۳۴۴» «۱».

وأمّا (أبو القاسم الطائى) فقد ترجم له الخطيب فى تاريخه فقال:

«عبداللَّه بن أحمد بن عامر بن سليمان بن صالح، أبو القاسم الطائى.

روى عن أبيه، عن على بن موسى الرضا، عن آبائه، نسخهً. حَدّث عنه: أبو بكر الجعابى، وأبو بكر ابن شاذان، وابن شاهين، وإسماعيل بن ممّد بن زنجى، وأبو الحسن ابن الجنيد.

وأخبرنا محمّد بن عبدالملك القرشى، أخبرنا عمر بن أحمد الواعظ، حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن عامر بن سليمان الطائى، حدّثنى أبى- فى سنهٔ ۲۶۰- حدّثنا على بن موسى- سنهٔ ۱۹۴- حدّثنى أبى موسى بن جعفر، حدّثنى أبى جعفر بن محمّد، حدّثنى أبى محمّد بن على، حدّثنى أبى على

---

(۱) الأنساب- الحفيد ۲/ ۲۴۰.

بن الحسین، حدّثنی أبی الحسین بن علی، حدّثنی أبی علی بن أبی طالب، قال: قال رسول اللَّه: الإیمان إقرار باللسان ومعرفهٔ بالقلب وعمل بالأركان.

حدّثنی علی بن محمّد بن نصر قال: سمعت حمزهٔ بن یوسف یقول: سمعت أبا محمّد بن علی- هو البصری- یقول: عبداللَّه بن أحمد بن عامر بن سلیمان بن صالح، أبو القاسم الطائی كان امیّاً، لم یكن بالمرضی، روی عن أبیه، عن علی بن موسی الرضا.

قال لی الحسن بن محمّد الخلال: توفی عبداللَّه بن أحمد بن عامر الطائی فی سنهٔ ۳۲۴. وقرأت فی كتاب محمّد بن علی بن عمر بن الفیاض:

توفی عبداللَّه بن أحمد بن عامر الطائی یوم الجمعهٔ لأربع عشر لیلهٔ خلت من شهر ربیع الآخر من سنهٔ ۳۲۴» «۱».

أقول:

لم أجد ذكراً لعبداللَّه بن أحمد بن عامر الطائی، ولا لأبیه، فی كتاب (الكامل) لابن عدی المتوفی سنهٔ ۳۶۵، ولا فی كتاب (الضعفاء الكبیر) لأبی جعفر العقیلی، المتوفی سنهٔ ۳۲۲، ولا فی كتاب (الجرح والتعدیل) لابن أبی حاتم المتوفی سنهٔ ۳۲۷، مع أنهم معاصرون له، فهما غیر مذكورین فی هذه الكتب، ولا- فی غیرها من كتب الجرح والتعدیل، ممّا یدلُّ علی أنْ لا- موضع للطعن فیهما، وإلّا لذكروهما، وخاصّهً ابن عدی صاحب (الكامل) فإنّه قد بنی علی أنْ یذكر فی كتابه المذكور من تكلّم فیه ولو بأدنی لین وبأقلّ تجریح.

وأمّا ما حكاه الخطیب عن حمزهٔ بن یوسف أنّه سمع أبا محمّد بن علی- هو البصری، من قوله فی عبداللَّه: «كان امیّاً لم یكن بالمرضی» فلا یجوز الإعتماد علیه بوجهٍ، لكونه جرحاً مبهماً، ثمّ من هو: أبو محمّد بن

---

(۱) تاریخ بغداد ۹/ ۳۸۵- ۳۸۶.

علی البصری؟ فراجعت (میزان الإعتدال) فوجدت القائل هو: الحسن بن علی الزهری، وكذا فی (لسان المیزان) «۱»، فهو: أبو محمّد الحسن بن علی الزهری البصری، ولكنْ من هو؟ یقول الذهبی: لم أظفر له بترجمهٔ «۲».

ومن جههٍ اخری، فإنّ الذهبی وابن حجر لم ینقلا فی الرجل شیئاً عن أساطین الرجالیین، مع أنّ الذهبی یذكر فی مقدّمهٔ كتابه قائلًا: «وفیه من تُكلّم فیه مع ثقته وجلالته بأدنی لین، وبأقل تجریح، فلولا أن ابن عدی أو غیره من مؤلفی كتب الجرح ذكروا ذلك الشخص لما ذكرته، لثقته» ... فما باله، لم یتبع القوم فی هذا المورد، وأخذ المطلب من الخطیب مع عدم ذكر اسمه؟!

وأمّا (أبوه) فلم یعنونه أحدٌ، حتّی الذهبی- الذی عنونه ابنه بما ذكرناه، وقد عرفت الكلام فیه- ولذا قال المتقی: قال السیوطی: إنّ الذهبی لم یتّهم إلّاالابن، والأب موثّق «۳».

وعلی الجملهٔ، فالروایهٔ معتبرهٔ، ویؤكّد ذلك ما ذكروه بترجمهٔ البیهقی من أنّه كان لا یروی شیئاً یراه موضوعاً.

صحّهٔ السند إلی صحیفهٔ الرضا علیه السلام ... ص: ۴۰۸

وبهذه المناسبهٔ، فقد عثرنا علی سندٍ معتبر من طرق القوم إلی (صحیفهٔ الرضا) علیه السلام.

ویقوّیه أیضاً الطریق الصحیح الآخر، فقد عرفنا من عبارهٔ (تاریخ بغداد) أنّ الخطیب یروی (الصحیفهٔ) عن شیخه محمّد بن عبد الملك

---

(۱) میزان الإعتدال ۴/ ۵۹ لسان المیزان ۳/ ۲۵۲.

(۲) تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۲۱، سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۳۶.

(۳) كنز العمال ۱۳/ ۱۵۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۹

القرشی، عن عمر بن أحمد الواعظ، عن عبداللَّه بن أحمد...

فأمّا (الخطيب) فغنی عن التوثيق.

وأمّا (محمّد بن عبد الملک القرشی) فقد ترجم له الخطيب قال:

«سمع محمّد بن المظفر الحافظ ... وخلقاً من هذه الطبقة. كتبنا عنه وكان صدوقاً، وسألته عن مولده فقال: فی جمادی الآخرة من سنة ۳۷۳. ومات فی ليلة الجمعة، ودفن فی مقبرة باب حرب، يوم الجمعة ۲۹ جمادی الاولی سنة ۴۴۸، وصلّيت عليه فی جامع المدينة» «۱».

وأمّا (عمر بن أحمد الواعظ) فهو الحافظ ابن شاهين، الغنی عن الترجمة والتوثيق.

المورد «۴» يوم خيبر ... ص: ۴۰۹

اشارة

ورواه جمعٌ من الحفّاظ بأسانيدهم:

قال الفقيه ابن المغازلی الشافعی: «أخبرنا أبو الحسن علی بن عبداللَّه بن القصّاب البيّع رحمه اللَّه، حدّثنا أبو بكر محمّد بن أحمد بن يعقوب المفيد الجرجرائی، حدّثنا أبو الحسن علی بن سليمان بن يحيی، حدّثنا عبد الكريم بن علی، حدّثنا جعفر بن محمّد بن ربيعة البجلی، حدّثنا الحسن بن الحسين العرنی، حدّثنا كادح بن جعفر، [عن عبداللَّه بن لهيعة، عن عبد الرحمن بن زياد] عن مسلم بن يسار، عن جابر بن عبداللَّه قال:

لمّا قدم علی بن أبی طالب بفتح خيبر قال له النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم: يا علی، لولا أنْ تقول طائفة من أُمّتی فيك ما قالت النصاری فی عيسی بن مريم لقلت فيك مقالًا لا تمرّ بملأ من المسلمين إلّاأخذوا التراب

---

(۱) تاريخ بغداد ۲/ ۳۴۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۰

من تحت رجليك وفضل طهورك يستشفون بهما.

ولكنّ حسبك أنْ تكون منّی [وأنا منك، ترثنی وأرثك. وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی غير أنّه لا نبی بعدی، وأنت تبریء ذمّتی وتستر عورتی وتقاتل علی سنّتی، وأنت غداً فی الآخرة أقرب الخلق منّی، وأنت علی الحوض خليفتی، وإنّ شيعتك علی منابر من نورٍ مبيضّةً وجوههم حولی، أشفع لهم، ويكونون فی الجنّة جيرانی.

وإنّ حربك حربی وسلمك سلمی وسريرتك سريرتی [وعلانيتك علانيتی وإنّ ولدك ولدی، وأنت تقضی دينی، وأنت تنجز وعدی، وإنّ الحقّ علی لسانك وفی قلبك ومعك وبين يديك ونصب عينيك، الإيمان مخالط لحمك ودمك، كما خالط لحمی ودمی، لا يرد علیّ الحوض مبغض لك، ولا يغيب عنه محبّ لك.

فخرّ علیّ ساجداً وقال: الحمد للَّه» «... ۱».

وقال الحافظ الموفق بن أحمد الخوارزمی: «أخبرنی سيّد الحفّاظ [أبو منصور] شهردار بن شيرويه بن شهردار الديلمی- فيما كتب إلیّ من همدان- أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللَّه بن عبدوس الهمدانی كتابةً، حدّثنا الشيخ أبو طاهر الحسين بن علی بن سلمة، عن

مسند زید بن علی، حدّثنا الفضل بن الفضل بن عباس، حدّثنا أبو عبداللّه محمّد بن سهل، حدّثنا محمّد بن عبداللّه البلوی، حدّثنا إبراهیم بن عبیداللّه بن العلاء، حدّثنی أبی، عن زید بن علیّ بن الحسین بن علی بن أبی طالب، عن أبیه عن جدّه عن علی بن أبی طالب قال:

قال رسول اللّه یوم فتحت خیبر: لولا أنْ تقول فیک طوائف من أُمّتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم، لقلت فیک الیوم مقالًا لا تمرّ علی

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۲۱۵- ۲۱۶ ح ۲۸۵.

ملأ من المسلمین إلّاوأخذوا من تراب رجلیک وفضل طهورک یستشفون به.

ولکنْ حسبک أن تون منّی وأنا منک، ترثنی وأرثک. وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، أنت تؤدّی دینی وتقاتل علی سنّتی، وأنت» «... ۱».

وقال الحافظ أبو عبداللّه الکنجی: «أخبرنی أبو إسحاق إبراهیم بن یوسف بن برکة الکتبی، أخبرنا الحافظ أبو العلاء الهمدانی، أخبرنا أبو الفتح عبداللّه بن عبدوس بن عبداللّه الهمدانی، حدّثنا أبو طاهر الحسین بن سلمة بن علی، عن مسند زید بن علی» ... إلی آخر ما تقدّم «۲».

روایة الحدیث باختصار ... ص: ۴۱۱

ثمّ إنّ هذا الحدیث یشتمل علی عدّة مناقب لأمیر المؤمنین علیه السلام، وقد روی بعض أعلام القوم بأسانیدهم بعض تلک المناقب:

أخرج ابن أبی حاتم: «روی أحمد بن عثمان بن حکیم، عن حسن بن حسین، عن کادح بن جعفر، عن عبداللّه بن لهیعة، عن عبد الرحمن بن زیاد، عن مسلم بن یسار، عن جابر، قال:

لمّا قدم علی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بفتح خبیر، قال رسول اللّه: لولا أنْ تقول فیک طوائف من أُمّتی ما قالت النصاری فی المسیح بن مریم، لقلت فیک الیوم قولًا» «۳».

وأخرج الطبرانی بسنده: «إنّ رسول اللّه قال لعلی: والذی نفسی بیده

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۲۸- ۱۲۹ ح ۱۴۳.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۶۴.

(۳) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۶۴.

لولا أنْ یقول فیک طوائف من أُمّتی بما قالت النصاری فی عیسی بن مریم لقلت فیک الیوم مقالًا لا تمرّ بأحدٍ من المسلمین إلّاأخذ التراب من أثر قدمیک یطلب به البرکة» «۱».

وأخرجه الخوارزمی بسنده إلی الطبرانی قال: «أخبرنا سیّد الحفّاظ أبو منصور فیما کتب إلیَّ من همدان، أخبرنا محمود بن إسماعیل، أخبرنا أحمد بن فادشاه، أخبرنا الطبرانی، عن أحمد بن محمّد القنطری، عن حرب بن الحسن، عن یحیی بن یعلی، عن محمّد بن عبیداللّه بن أبی رافع، قال قال رسول اللّه» «... ۲».

الكلام على هذا السند ... ص: ۴۱۲

وهذا الحديث على رواية ابن أبى حاتم صحيح على اصولهم:

فأمّا «ابن أبى حاتم» فغنى عن التعريف.

وأما «أحمد بن عثمان بن حكيم» فمن رجال البخارى ومسلم والنسائى وابن ماجة «۳».

وأمّيا «حسن بن حسين» وهو العرنى، فقد حقّقنا حاله فى بعض بحوثنا، وأثبتنا أن لا أساس للقدح فيه والجرح له، ومن تكلّم فيه فإنّما هو لشيّعه، بل لقد نصّ بعضهم على أنّه كان من رؤساء الشيعة ... وسيأتى مزيد من الكلام حوله.

وأمّا «كادح بن جفعر»:

فقد قال أبو حاتم: صدوق.

---

(۱) علل الحديث ۱/ ۳۱۳- ۳۱۴ رقم ۹۴۱.

(۲) مقتل الحسين: ۷۸- ۷۹ ح ۳۱.

(۳) تقريب التهذيب ۱/ ۴۲ رقم ۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۸، ص: ۴۱۳

وقال عبداللَّه بن أحمد: سألت أبى عنه، فقال: ليس به بأس.

وقال أحمد أيضاً: رجل صالح فاضل خيّر.

وفى روايةٍ: كان صاحب سنّة وعبادة، يعنى بالحديث.

وذكره ابن شاهين فى الثقات» «۱».

قلت: لم ينقل فيه قدحٌ إلّاعن أبى الفتح الأزدى، قال: ضعيف زائغ «۲».

لكنّ الأزدى نفسه ضعيف، فقد نصَّ الذهبى والحافظ ابن حجر عقب تضعيفه بعض الرجال على ذلك، وقالا: ليته عرف ضعف نفسه «۳»!

وأمّا «عبداللَّه بن لهيعة» فهو من رجال مسلم وأبى داود والترمذى وابن ماجة «۴».

وأمّا «عبد الرحمن بن يسار» فهو أبو مزرّد، من رجال البخارى فى الأدب المفرد. قال الحافظ «مقبول» «۵».

وأمّا «مسلم بن يسار» فهو من رجال البخارى فى الأدب المفرد، وابن ماجة، وأبى داود، والترمذى «۶».

وأمّا الحديث بسند الطبرانى، فقد تكلّم الهيثمى فى اثنين من رجاله، وهما:

۱- حرب بن الحسن.

۲- يحيى بن يعلى.

---

(۱) لسان الميزان ۴/ ۴۸۰.

(۲) لسان الميزان ۴/ ۴۸۰.

(۳) ميزان الإعتدال ۱/ ۶۱، مقدمة فتح البارى: ۴۳۰.

(۴) تقريب التهذيب ۱/ ۵۲۶ رقم ۳۵۷۴.

(۵) تقريب التهذيب ۲/ ۴۶۷ رقم ۸۴۰۱.

(۶) تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۲ رقم ۶۶۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۴

قلت: لکنّه فی موضع آخر نصَّ فی «حرب بن الحسن» أنّه قـد «وُثق» «۱» وقد وثّقه ابن حِبّان إذ ذکره فی کتاب (الثقات) وقال ابن أبی حاتم: «سألت أبی عنه فقال: شیخ» «۲».

نعم، نقل الحافظ عن الأزدی قوله فیه: «لیس بذاک» «۳». وقد عرفت حال الأزدی!

وأمّا «یحیی بن یعلی» - وهـو الأسـلمی القطـوانی- فهو من رجـال البخـاری فی الأـدب المفرد، ومن رجـال الترمـذی، وابن حبـان فی صحیحه.

ومع ذلک، فقد تکلّم فیه غیر واحدٍ، لکنّ السّبب هو التشیّع کما نصّ علیه بعضهم «۴».

علی أنّه متابَع فی روایهٔ هذا الحدیث.

المورد «۵» عند النهی عن الرّقاد فی المسجد ... ص: ۴۱۴

اشارهٔ

لقد کان الأصـحاب یرقدون فی مسـجد النبیّ صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم، وکان هذا دأب کثیرٍ منهم، حتّی جاء النهی عن ذلک، فظنّ علی علیه السلام شمول النهی له أیضاً، فأعلمه رسول اللَّه بأنّه لغیره لا یشمله، وذکر أنّ منزلته منه منزلهٔ هارون من موسی.

ومن الأخبار بهذا ما أخرجه ابن عساکر:

«أخبرنا أبو الحسن السُّلَمی، نا عبد العزیز التمیمی، أنا علی بن

---

(۱) مجمع الزوائد ۷/ ۱۰۳، ۹/ ۱۶۸.

(۲) الجرح والتعدیل ۳/ ۲۵۲.

(۳) لسان المیزان ۲/ ۱۸۴.

(۴) تهذیب الکمال ۲۰/ ۲۶۴- ۲۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۵

موسـی بن الحسـین، أنا أبو سـلیمان بن زبر، نا محمّد بن یوسف الهروی، نا محمّد بن النعمان بن بشـیر، نا أحمد بن الحسـین بن جعفر الهاشمی اللّهبی، حدّثنی عبد العزیز بن محمّد، عن حزام بن عثمان، عن عبد الرحمن ومحمّد ابنی جابر بن عبداللَّه، عن أبیهما جابر بن عبداللَّه الأنصاری قال:

جاءنا رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسلّم ونحن مضطجعون فی المسجد وفی یده عسیب رطب فضربنا وقال: «أترقدون فی المسجد، إنّه لا یرقد فیه أحدٌ»، فأجفلنا وأجفل معنا علی بن أبی طالب، فقال رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم: «تعال یا علیّ إنّه یحلّ لک فی المسجد ما یحلّ لی، یا علی ألا ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوّهٔ، والذی نفسی بیده إنّک لتذودنّ عن حوضی یوم القیامهٔ رجالًا کما یذاد البعیر الضالّ عن الماء بعصاً معک من عَوسجٍ، کأنّی أنظر إلی مقامک من حوضی».

أخبرناه عالیاً أبو المظفر بن القُشـیری، وأبو القاسم الشـّحّانی، قالا: أنا محمّد بن عبد الرحمن، أنا أبو سـعید محمّد بن بشر، نا محمّد بن إدریس، نا سوید بن سـعید، نا حفص بن مَیْسَرهٔ، عن حزام بن عثمان، عن ابن جابر- أراه عن جابر- قال: جاء رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ونحن مضطجعون فی المسجد، فضربنا بعسیب فی یده فقال: «أترقدون فی المسجد، إنّه لا یرقد فیه»، فأجفلنا، وأجفل علی، فقال

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «تعالَ یا علی، إنّه یحلّ لک فی المسجد ما یحلّ لی، ألا ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاالنبوهٔ، والذی نفسی بیده إنّک لذوّاد عن حوضی یوم القیامهٔ، تذود کما یذاد البعیر الضال عن الماء بعصاً لک من عوسج، کأنّی أنظر إلی مقامک من حوضی» «۱».

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۳۹- ۱۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۶

قال: «وأمّا ما روی عن زید بن أبی أوفی:

فأخبرناه أبو محمّد عبد الکریم بن حمزهٔ، أنا أبو الحسن بن أبی الحدید، أنا جدّی أبو بکر أنا محمّد بن یوسف الهروی، أنا محمّد بن عبداللَّه بن عبد الحکم، أنّ محمّد بن إسماعیل بن مرزوق حدّثهم عنه أبیه، عن شرحبیل بن سعد، عن زید بن أبی أوفی قال:

دخل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المسجد، فقام علی فقال: إنّک منّی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی» «۱».

أقول:

اختصر لفظ الحدیث، کما اختصره الحافظ ابن أبی عاصم، حدیث رواه فقال:

«ثنا نصر بن علی، ثنا عبد المؤمن بن عباد العبدی، ثنا یزید بن معن، ثنا عبداللَّه بن شرحبیل، عن رجلٍ من قریش، عن زید بن أبی أوفی قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت عندی بمنزلهٔ هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی» «۲».

الکلام علی أحد الأسانید المذکورهٔ ... ص: ۴۱۶

ولا یخفی أنّ رجال الأسانید المذکوهٔ أکثرهم من الأئمّهٔ الأعلام عند أهل السنّهٔ، ونحن نتکلّم علی واحدٍ منها بشیء من التفصیل وهو السّند الثانی، فنقول:

«أبو القاسم الشحامی» هو: زاهر بن طاهر، وتجد ترجمته فی کثیر

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۷۹.

(۲) کتاب السنّهٔ: ۵۹۵ ح ۱۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۷

من المصادر، وقد وصفه الذهبی- «الشیخ العالم، المحدّث المفید المعمر، مسند خراسان» «۱». وتوفی سنهٔ ۵۳۳.

و «محمّد بن عبد الرحمن» هو: الکنجروذی، وتوجد ترجمته فی کثیرٍ من المصادر، ووصفه الذهبی ب «الشیخ الفقیه، الإمام الأدیب، النحوی، الطبیب، مسند خراسان» «... ۲». وتوفی سنهٔ ۴۵۳.

و «أبو سعید محمّد بن بشر» هو الکرابیسی، وتوجد ترجمته فی کثیرٍ من المصادر، وقد وصفه الذهبی ب «الشیخ الصالح المسند» «۳». وتوفی سنهٔ ۳۷۸.

و «محمّد بن إدریس» هو: أبو حاتم الرازی، وهو کما وصفه الذهبی وغیره: «الإمام الحافظ، الناقد، شیخ المحدّثین» وقالوا: «هو من أقران البخاری ومسلم» وذکروا أنّه کان متعنّتاً فی الرجال! وتوفی سنهٔ ۲۷۷ «۴».

و «سوید بن سعید» من رجال مسلم وابن ماجهٔ، ووصفه الذهبی ب «الإمام المحدّث الصدوق شیخ المحدّثین»، لکنْ ذکروا بترجمته أنّه قدّم فی کتابه فی الفضائل علیّاً وأخّر أبا بکر وعمر، فتکلّم فیه بعضهم لهذا!! وأیضاً تکلّم فیه لروایته: «الحسن والحسین سیّدا شباب أهل الجنّهٔ» حتّی زعم ابن الجوزی أنّ أحمد بن حنبل قال: هو متروک الحدیث. فقال الذهبی: هذا النقل مردود، لم یقله أحمد ثمّ

ذکروا من مناکیره بزعمهم «المهدی من ولد فاطمة» وتوفی سنة ۲۴۰ «۵».

و «حفص بن میسرة» من رجال البخاری ومسلم والنسائی وابن ماجة،

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۰۱.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۵.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

(۵) سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۸

وروی عنه الثوری، وابن وهب، وآدم، وجماعة من الأئمّة. ووثّقه أحمد وابن معین وأبو حاتم والذهبی وغیرهم. وتوفّی سنة ۱۸۱» «۱».

و «حرام بن عثمان» الأنصاری المدینی، روی عنه معمر بن راشد وغیره من الأئمّة، وقد تکلّموا فیه، وذکروا حدیثنا من جملة مناکیره!! ووصفه بعضهم- کما فی التاریخ الکبیر للبخاری- بالتشیّع، بل فی کلام ابن حبّان: کان غالیاً!! فإنْ کان هذا هو السّبب فی جرحه وتضعیفه، فقد تقرّر عندهم أنّ التشیّع لا یضرّ بالوثاقة، وهذا ما نصّ علیه الحافظ ابن حجر العسقلانی فی غیر موضعٍ من مقدمة (فتح الباری فی شرح صحیح البخاری).

المورد «۶» عند سدّ الأبواب ... ص: ۴۱۸

اشارة

قال الفقیه ابن المغازلی الشافعی:

«أخبرنا محمّد بن أحمد بن عثمان، حدّثنا أبو الحسین محمّد بن المظفّر ابن موسی بن عیسی الحافظ، حدّثنا محمّد بن الحسین بن حُمَید بن الرَّبیع، حدّثنا جعفر بن عبداللَّه بن محمّد أبو عبداللَّه، حدّثنا إسماعیل بن أبان، حدّثنا سلّام بن أبی عمرة عن معروف بن خَرَّبوذ عن أبی الطُّفیل عن حُذیفة بن أسید الغفاریّ قال: لمّا قدم أصحاب النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله المدینة لم یکن لهم بیوت یبیتون فیها، فکانوا یبیتون فی المسجد، فقال لهم النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: لا تبیتوا فی المسجد فتحتلموا.

ثمّ إنّ القوم بنوا بیوتاً حول المسجد وجعلوا أبوابها إلی المسجد، وإنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بعث إلیهم مُعاذ بن جبل فنادی أبا بکر

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۸/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۹

فقال: إنّ رسول اللَّه یأمرک أن تخرج من المسجد فقال: سمعاً وطاعةً فسدَّ بابه وخرج من المسجد، ثم أرسل إلی عمر، فقال: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله یأمرک أن تسدَّ بابک الّذی فی المسجد وتخرج منه، فقال: سمعاً وطاعةً للَّهولرسوله غیر أنّی أرغب إلی اللَّه فی خوخة فی المسجد فأبلغه معاذ ما قال عمر، ثمّ أرسل إلی عثمان وعنده رقیّة فقال: سمعاً وطاعةً فسدَّ بابه وخرج من المسجد، ثمّ أرسل إلی حمزة فسدَّ بابه وقال: سمعاً وطاعةً للَّهولرسوله، وعلیٌّ علی ذلک یتردّد لا یدری أهو فیمن یقیم أو فیمن یخرج، وکان النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله قد بنا له بیتاً فی المسجد بین أبیاته فقال له النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله: أسکن طاهراً مطهّراً! فبلغ حمزة قول

النبی صلّی اللَّه علیه وآله لعلیّ فقال: یا محمّد تخرجنا وتمسک غلمان بنی عبد المطّلب؟ فقال له نبیّ اللَّه: لا، لو کان الأمر لی، ما جعلت من دونکم من أحد، واللَّه ما أعطاه إیّاه إلّااللَّه، وإنّک لعلی خیر من اللَّه ورسوله أبشر! فبشّره النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فقتل یوم احد شهیداً.

ونفس ذلک رجال علی علیّ، فوجدوا فی أنفسهم وتبیّن فضله علیهم وعلی غیرهم من أصحاب النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله، فبلغ ذلک النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله فقام خطیباً فقال: إنّ رجالًا یجدون فی أنفسهم أنّی أسکنت علیّاً فی المسجد. واللَّه ما أخرجتهم ولا أسکنته: إنّ اللَّه عزّوجلّ أوحی إلی موسی وأخیه «أنْ تبوّآ لقومکما بمصر بیوتاً واجعلوا بیوتکم قبلة وأقیموا الصّلوة» «۱»

وأمر موسی أن لا یسکن مسجده ولا ینکح فیه لا یدخله إلّاهارون وذریّته، وإنّ علیّاً منّی بمنزلة هارون من موسی، وهو أخی دون أهلی، ولا یحلّ مسجدی لأحد ینکح فیه النساء إلّاعلیّ وذرّیّته،

---

(۱) سورة یونس ۱۰: ۸۷.

فمن ساءه فهاهُنا- وأومأ بیده نحو الشام «۱».

الكلام علی هذا السند ... ص: ۴۲۰

ولا بأس بالنظر فی أحوال رجال هذا السند، فنقول:

أمّا «محمّد بن أحمد بن عثمان» فهو: محمّد بن أحمد بن عثمان بن الفرج ابن الأزهر، أبو طالب السوادی، المتوفی سنة ۴۴۵.

قال الخطیب: «سمع ... محمّد بن المظفّر ... کتبنا عنه وکان صدوقاً» «۲».

وأمّا «محمّد بن المظفر» فقد ترجم له الخطیب والذهبی وغیرهما من الأعیان:

قال الخطیب: «کان حافظاً فهماً صادقاً مکثراً ... أخبرنی أحمد بن علی المحتسب: حدّثنا محمّد بن أبی الفوارس قال: کان محمّد بن المظفّر ثقة أمیناً مأموناً حسن الحفظ، وانتهی إلیه الحدیث وحفظه وعلمه ... قال العقیقی: وکان ثقة مأموناً حسن الخط» «۳».

وقال الذهبی: «الشیخ الحافظ المجود، محدّث العراق ... تقدّم فی معرفة الرجال، وجمع وصنف، وعمّر دهراً، وبعد صیته وأکثر الحفّاظ عنه، مع الصدق والإتقان، وله شهرة ظاهرة وإنْ کان لیس فی حفظ الدارقطنی» «۴». وتوفی سنة ۳۷۹.

وأمّا «محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع» فهو أبو الطیّب اللخمی،

---

(۱) مناقب ابن المغازلی: ۲۲۶ ح ۳۰۳.

(۲) تاریخ بغداد ۱/ ۳۱۹.

(۳) تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۲.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۸.

المتوفی سنة ۳۱۸.

قال الخطیب: «کان ثقة صاحب مذهب حسنٍ وجماعة، وأمر بمعروف ونهی عن منکر» «۱».

وأمّا «جعفر بن عبداللَّه بن محمّد» فلم أعثر علیه الآن، وأظنّه خطأً من النسخة.

وأمّا «إسماعیل بن أبان» فهو- بقرینة روایته عن «سلام بن أبی عمرة» کما فی (تهذیب الکمال)- إسماعیل بن أبان الورّاق الکوفی،

وهو من رجال البخاری فی صحیحه، والترمذی، ومن مشایخ ابن أبی شیبهٔ وأحمد بن حنبل وأبی زرعهٔ وأمثالهم من الأئمّهٔ «۲».

وأمّا «سلام بن أبی عمرهٔ» فهو من رجال الترمذی.

وأمّا «معروف بن خرّبوذ» فهو من رجال البخاری ومسلم وأبی داود وابن ماجهٔ.

وأمّا «أبو الطفیل» و «حذیفهٔ» فهما الصحابیّان الجلیلان.

المورد «۷» یوم خرج علی أصحابه متّکئاً علی علی ... ص: ۴۲۱

اشارهٔ

وقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم:

«یا علی، أنت أوّل المؤمنین إیماناً وأوّلهم إسلاماً، وأنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی» ... أخرجه جماعهٔ من الأئمّهٔ:

قال المتقی الهندی: «مسند عمر. عن ابن عباس قال: قال عمر بن الخطاب، کفّوا عن ذکر علی بن أبی طالب، فإنّی سمعت رسول اللَّه صلّی

---

(۱) تاریخ بغداد ۲/ ۲۳۶.

(۲) تهذیب الکمال ۲/ ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۲

اللَّه علیه وسلّم یقول فی علی ثلاث خصالٍ، لأنْ تکون لی واحدهٔ منهنّ أحبّ إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس، کنت أنا وأبو بکر وأبو عبیدهٔ بن الجرّاح، ونفر من أصحاب رسول اللَّه، والنبی متّکیء علی علی بن أبی طالب، حتّی ضرب بیده علی منکبه ثمّ قال:

أنت یا علی أوّل المؤمنین إیماناً وأوّلهم إسلاماً ثمّ قال: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی، وکذب علیَّ من زعم أنّه یحبّنی ویبغضک.

الحسن بن بدر فی (ما رواه الخلفاء) والحاکم فی (الکنی) والشیرازی فی (الألقاب) وابن النجّار» «۱».

وقال ابن عساکر تحت عنوان: فأمّا ما روی عن عمر بن الخطاب من خبر المنزلهٔ:

«وأخبرنا أبو غالب ابن البناء، أنا أبو الحسین بن الآبنوسی، أنا أبو محمّد عبداللَّه بن محمّد بن سعید بن محارب بن عمرو الأنصاری الأوسی الاصطخری، نا أبو محمّد عبداللَّه بن أذران الخیّاط بشیراز سنهٔ ۳۰۴، نا إبراهیم بن سعید الجوهری، وصی المأمون، حدّثنی أمیر المؤمنین المأمون، حدّثنی أمیر المؤمنین الرشید، حدّثنی أمیر المؤمنین المهدی، حدّثنی أمیر المؤمنین المنصور عن أبیه عن جدّه: عن عبداللَّه بن عباس قال: سمعت عمر بن الخطاب وعنده جماعهٔ فتذاکروا السابقین إلی الإسلام فقال عمر: أمّا علیّ، فسمعت رسول اللَّه یقول فیه ثلاث خصال، لوددت أنّ لی واحدهً منهنّ، فکان أحبّ إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس، کنت أنا وأبو عبیدهٔ وأبو بکر وجماعهٔ من الصحابهٔ، إذ ضرب النبی بیده علی منکب علی فقال له: یا علی، أنت أوّل المؤمنین

---

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۲۲ رقم ۳۶۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۳

إیماناً وأوّل المسلمین إسلاماً، وأنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۱».

وقال الخوارزمی: «أخبرنا الإمام العلّامهٔ فخر خوارزم أبو القاسم محمود ابن عمر الزمخشری الخوارزمی، أخبرنی الأستاذ الأمین أبو الحسن علی بن الحسین بن مردک الرازی، أخبرنی الحافظ أبو سعید بن إسماعیل بن الحسن السمان، حدّثنا محمّد بن عبد الواحد

الخزاعی لفظاً، أخبرنی أبو محمّد عبداللَّه ابن سعید الأنصاری، حدّثنا أبو محمّد عبداللَّه بن أدران الخیاط الشیرازی، حدّثنی إبراهیم بن سعید الجوهری وصی المأمون، حدّثنی أمیر المؤمنین» «... ۲».

الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۲۳

وهذا الحدیث بسند ابن عساکر لا بأس به:

فأمّا «ابن البنّا» فهو: أبو غالب أحمد بن أبی علی الحسن بن أحمد البغدادی الحنبلی، المتوفی سنة ۵۲۷.

ترجم له الذهبی قال: «الشیخ الصالح الثقة ... حدّث عنه: السلفی وابن عساکر وأبو موسی المدینی ... وخلق. وکان من بقایا الثقات. مات فی صفر وقیل مات فی ربیع الأوّل، سنة ۵۲۷» «۳».

وأمّا «ابن الآبنوسی» فهو: أبو الحسن محمّد بن أحمد بن محمآد البغدادی، المتوفّی سنة ۴۵۷.

قال الخطیب: «کتبت عنه وکان سماعة صحیحاً» «۴».

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۶۶.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۹.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۰۵.

(۴) تاریخ بغداد ۱/ ۳۵۶.

وقال الذهبی حیث عنونه: «الشیخ الثقة» «... ۱».

وأمّا «عبداللَّه بن محمّد بن سعید» فقد ترجم له الخطیب فی تاریخه، فقال: «سکن بغداد وحدّث بها عن أبی خلیفة الفضل بن الحباب الجمحی، وزکریا بن یحیی الساجی، وعبداللَّه بن أدران الشیرازی، وخلق کثیر من الغرباء. حدّثنا عنه: أحمد بن محمّد العتیقی، والقاضیان أبو عبداللَّه الصیمری، وأبو القاسم التنوخی، وأبو الفتح محمّد بن الحسین العطار قطیط، وأبو منصور محمّد بن عیسی الهمدانی وغیرهم. وأکثر من یروی عنهم مجهولان لا یعرفون، وأحادیثه عن أبی خلیفة مقلوبة، وهی بروایات ابن درید أشبه...

سألت الصیمری عن حال هذا الشیخ فقال: أظنّهم تکلّموا فیه» «... ۲».

أقول: لم أجد أحداً تکلّم فیه. وهل یکفی لإسقاط رجلٍ قول القائل:

أظنّهم! تکلّموا فیه!؟

وأمّا «عبداللَّه بن آدران الشیرازی» فلم أعرفه، لکنْ تابعه «أبو الحسن علی بن المبارک المسروری» - کما فی تعلیقة العلّامة المحمودی، عن کتاب (الکنی) لأبی أحمد الحاکم- فقد ترجم له الخطیب، وذکر روایته عن إبراهیم بن سعید الجوهری، ولم یتکلّم علیه بشیء.

وأمّا «إبراهیم بن سعید الجوهری» فهو من رجال مسلم وأبی داود والترمذی والنسائی ابن ماجة «۳».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۸۵.

(۲) تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۳۳.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۵۷ رقم ۱۷۹.

المورد «۸» فی بیت امّ سلمة ... ص: ۴۲۵

اشارة

وجاء قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هذا، فی حدیثٍ رواه القوم، عن ام سلمة وابن عبّاس، یتضمّن عدّة مناقب وفضائل لأمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام:

وقد روی بطریقین:

۱- أخرج أبو نعیم: «حدّثنا أبو الفرج أحمد بن جفعر النسائی، قال:

حدّثنا محمّد بن جریر، قال: حدّثنا عبداللَّه بن داهر الرازی، قال: حدّثنی داهر بن یحیی الأحمری المقری، قال: حدّثنا الأعمش، عن عبایة، عن ابن عباس قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: هذا علی بن أبی طالب، لحمه من لحمی، ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. یا ام سلمة: اشهدی واسمعی، هذا علی أمیر المؤمنین، وسیّد المسلمین، وعیبة علمی، وبابی الذی اتی منه، والوصی عن الأموات من أهل بیتی، أخی فی الدنیا وخذنی فی الآخرة، ومعی فی السنام الأعلی» «۱».

وأخرج الخطیب الخوارزمی، قال: «أنبأنی أبو العلاء- هذا- أخبرنا الحسن بن أحمد المقری، أخبرنا أحمد بن عبداللَّه الحافظ، أخبرنا أبو الفرج أحمد بن جفعر الشیبانی، حدّثنا محمّد بن جریر» ... إلی آخر ما تقدّم «۲».

---

(۱) منقبة المطهرین- مخطوط.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۴۲ الطبعة الحدیثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۶

وأخرج الحافظ ابن عساکر: «أخبرنا أبو البرکات عبد الوهاب بن المبارک الأنماطی، انا أبو بکر محمّد بن المظفر بن بکران الشامی، نا أبو الحسن أحمد بن محمّد العتیقی، أنا أبو یعقوب محمّد بن یوسف بن أحمد بن الدجیل، نا أبو جعفر محمّد بن عمرو العقیلی، حدّثنی علی بن سعید، نا عبداللَّه بن داهر بن یحیی الرازی، حدّثنی أبی، عن الأعمش، عن عبایة الأسدی، عن ابن عباس.

عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال لُام سلمة: یا ام سلمة إنّ علیّاً لحمه من لحمی ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبیّ بعدی» «۱».

۲- أخرج الطبرانی: «حدّثنا علی بن العبّاس البجلی الکوفی، ثنا محمّد بن تسنیم، ثنا حسن بن حسین العرنی، ثنا یحیی بن عیسی الرملی، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لُام سلمة: هذا علی بن أبی طالب، لحمه لحمی ودمه دمی، هو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

وأخرجه شیخ الإسلام الحموینی، بإسناده عن: «یعقوب بن سفیان الفسوی، أنبأنا أبو طاهر محمّد بن تسنیم الحضرمی، حدّثنا حسن بن حسین العرنی» ... وبذیله: «یا امّ سلمة، هذا علی أمیر المؤمنین، وسیّد المسلمین، ووصیّی، ووعاء علمی، وبابی الذی اوتی منه، أخی فی الدنیا

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۴۲ وعنه: کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۶۷.

(۲) المعجم الکبیر ۱۱/ ۱۴ رقم ۱۲۳۴۱.

والآخرة، ومعی فی السنام الأعلی، یقتل القاسطین والناکثین والمارقین» «۱».

الکلام علی الطریق الأوّل ... ص: ۴۲۷

والذی یظهر من کلمات القوم أنْ لا کلام فی سند الروایة عن الأعمش، عن عبایة، عن ابن عباس، عن رسول اللَّه، إلّامن جهة «داهر بن یحیی».

ففی (تاریخ دمشق) بعد أن أخرجه عن طریق أبی جعفر العقیلی کما تقدّم: «قال أبو جعفر: داهر بن یحیی الرازی کان یغلو فی الرفض، لا یتابع علی حدیثه».

وقد ذکر العقیلی الحدیث کذلک مع القول المذکور بترجمة داهر من کتابه.

وذکر بعده الحدیث التالی: «عن ابن عباس قال: ستکون فتنة، فإن أدرکها أحد منکم فعلیه بخصلتین: کتاب اللَّه وعلی بن أبی طالب، فإنّی سمعت رسول اللَّه یقول- وهو آخذ بید علی- هذا أوّل من آمن بی، وأوّل من یصافحنی یوم القیامة، وهو فاروق هذه الامّة یفرق بین الحق والباطل، وهو یعسوب المؤمنین، والمال یعسوب الظلمة، وهو الصدّیق الأکبر، وهو بابی الذی اوتی منه، وهو خلیفتی من بعدی» «۲».

وبما أنّ العقیلی تکلّم فی «داهر» فقد ذکره الذهبی فی (میزانه)- لأنّ دأبه فی هذا الکتاب أن یذکر کلَّ من تُکُلّم فیه- فنقل عنه الحدیث وذکر کلامه فی الرّجل، ثمّ صرّح بالتالی قائلًا: «ولم أرَ أحداً ذکر داهراً حتّی ولا

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۱۴۹- ۱۵۰.

(۲) الضعفاء الکبیر ۲/ ۴۶- ۴۷.

ابن أبی حاتم بلدیّه» «۱».

فإذن، لا متکلِّم فی الرجل إلّاالعقیلی!

وکلامه لیس إلّا «رافضی بغیض»!!

وأنت تعلم أنّ هذا لیس بجرحٍ!! وابن حجر الحافظ ینصُّ علی أنّ الرفض لا یضرّ بالوثاقة، فی عدّة مواضع من کتابه (مقدّمة فتح الباری)، فی مقام الدفاع عن (صحیح البخاری) فی روایته عن جماعةٍ اتّهموا بالرفض!

ولعلّ هذا هو السّبب فی اضطراب ابن حجر فی هذا المقام، فإنّه قال عقیب کلام الذهبی: «ولم أر أحداً ذکر داهراً هذا» ... قال: «وإنّما لم یذکروه، لأنّ البلاء من ابنه عبداللَّه، وقد ذکروه واکتفوا به، وقد ذکره العقیلی کما مضی، وقال: کان یغلو فی الرفض. ثمّ ساق الحدیث المذکور» «۲».

قلت:

أوّلًا: إنّ هذا الکلام منه اعتراف ببراءة داهر عن الطعن، بل ذکر بترجمة ولده أنّ ابن الجوزی اتّهم الولد بهذا الحدیث. فبریء الأب، وبطل تکلّم العقیلی فیه.

وثانیاً: إنْ کان البلاء من ابنه «عبداللَّه» فلماذا لم یذکر العقیلی الحدیث بترجمة «عبداللَّه» بل ذکره بترجمة أبیه وجَعَله من بلایاه فی زعمه؟

وثانیاً: إنّ تکلّم العقیلی فی «عبداللَّه بن داهر» لیس إلّاأنْ قال: «کان

---

(۱) میزان الإعتدال ۳/ ۳- ۴.

(۲) لسان المیزان ۲/ ۴۱۴.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۹

ممّن یغلو فی الرفض»، لا یتابع علی حدیثه» «۱». وذکر ابن حجر بترجمته عن ابن عـدی: «عامّة ما یرویه فی فضائل علی، وهو متّهم فی ذلک» «۲».

لکن ابن حجر نفسه لا یری الرّفض موجباً للسقوط عن الوثاقة کما ذکرنا.

ورابعاً: قـد ذکر الخطیب بترجمـة «عبـداللَّه» بسـنده عن صالح بن محمّد الأسدی قال: عبداللَّه بن داهر بن یحیی الأحمری الرازی شـیخ صدوق» «۳».

فقال ابن حجر بعـد نقله: «قلت: فلعلّ الآفة من غیره». قلت: من ذلک الغیر؟ إن کان أبوه فقد ذکرتَ: «البلاء من ابنه عبداللَّه»، وإنْ کان غیره، فقد ظهر من کلام العقیلی وغیره أنْ لا متّهم فیه سواه!!

فالحق: إنّها محاولات یائسة لردّ مناقب أمیر المؤمنین وأهل البیت «فویلٌ لهم ممّا کتبت أیدیهم وویل لهم ممّا یکسبون».

الکلام علی الطریق الثانی ... ص: ۴۲۹

کما أنّه یظهر من کلامهم أنْ لا موضع للتکلّم فی الطریق الثانی إلّامن جهـة «الحسن بن الحسـین العرنی» وذلک لأنّ الهیثمی روی هذا الحدیث فی کتابه حیث قال:

«وعن ابن عباس، قال قال رسول اللَّه صلّی علیه وسلّم لُام سلمة:

---

(۱) الضعفاء الکبیر ۲/ ۴۶.

(۲) لسان المیزان ۳/ ۲۸۳.

(۳) تاریخ بغداد ۹/ ۴۵۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۰

هذا علی بن أبی طالب لحمه لحمی ودمه دمی فهو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

رواه الطبرانی، وفیه الحسن بن الحسین العرنی، وهو ضعیف» «۱».

إذن، لا إشکال فی سند الحدیث هذا إلّامن ناحیة هذا الرّجل.

أقول:

أوّلًا: إنّمـا تکلّم فیه من تکلّم لأجل تشیّعه، بل ذکروا بترجمته: «کان من رؤساء الشـیعة» ثمّ ذکروا بترجمته أحادیث کلّها فی المناقب وصفوها بالمناکیر «۲».

وقد عرفت مراراً أنّ التشیع بل الرفض غیر مضر.

وثانیاً: ذکر الحافظ بترجمته حـدیثاً من المناقب رواه محمّـد بن جریر الطبری فی تفسـیره وجَعَل الآفـة فیه من غیره، ممّا یـدلّ علی عدم کونه مجروحاً عنده.

وثالثاً: هذا الرجل لم یذکره البخاری ولا النسائی، ولا الدارقطنی، ولا العقیلی، فی کتبهم فی (الضعفاء).

ورابعاً: هذا الرجل أسند عنه فی الأحادیث الفقهیّهٔ بلا تکلّم فیه، فقد أخرج عنه الدارقطنی فی (سننه) والبیهقی فی (سننه) ولم یتکلّما فیه، وکذا غیرهما من أئمّهٔ الحدیث والفقه، وقد ذکر الذهبی بترجمهٔ البیهقی أنّه «قل من جود توالیفه مثل الإمام أبی بکر البیهقی، فینبغی للعالم أنْ یعتنی بها ولا

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۱۱.

(۲) میزان الإعتدال ۲/ ۲۳۰. ولسان المیزان ۲/ ۱۹۹.

سیّما سننه الکبیر» «۱».

المورد «۹» فی قضیّهٍ یرویها أنس ... ص: ۴۳۱

وخاطب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً علیه السلام، بجملهٍ من مناقبه ومنها حدیث المنزلهٔ، فی قضیّهٍ اخری، رواها القوم عن أنس بن مالک:

فقد اخرج عن الحافظ الجلیل أبی بکر أحمد بن موسی بن مردویه أنّه قال:

«حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن جعفر قال: حدّثنا جعفر بن محمّد العلوی، قال: حدّثنا محمّد بن الحسین العلکی، قال: حدّثنا أحمد بن موسی الخزاز الدورقی، قال: حدّثنا تلید بن سلیمان، عن جابر الجعفی، عن محمّد بن علی، عن أنس بن مالک قال:

بینما أنا عند النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، إذْ قال: یطلع الآن.

قلت: فداک أبی وامّی، من ذا؟

قال: سیّد المسلمین، وأمیر المؤمنین، وخیر الوصیّین وأولی النّاس بالنبیّین.

قال: فطلع علی.

ثمّ قال لعلی: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی» «۲».

وعن الحافظ ابن مردویه أیضاً:

«عن أنس بن مالک قال: بینما أنا عند رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۸.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب. عنه: الیقین فی إمامهٔ أمیر المؤمنین لابن طاوس.

وسلّم: إذ قال رسول اللَّه: الآن یدخل سیّد المسلمین وأمیر المؤمنین وخیر الوصیّین وأولی الناس بالنبیّین.

إذ طلع علی بن أبی طالب.

فقال رسول اللَّه: اللهم وإلیَّ وإلیَّ.

قال: فجلس بین یدی رسول اللَّه (ص). فأخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه وسلّم یمسح العرق من جبهته ووجهه ویمسح به وجه علی بن أبی طالب، ویمسح العرق من وجه علی ویمسح به وجهه.

فقال له علی: یا رسول اللَّه، نزل فیّ شیء؟

فقال: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی؟

أنت أخی ووزیری وخیر من اخلّف بعدی، تقضی دینی، وتنجز وعدی، وتبیّن لهم ما اختلفوا فیه من بعدی، وتعلّمهم من تأویل القرآن ما لم یعلموا، وتجاهدهم علی التأویل کما جاهدتهم علی التنزیل» «۱».

المورد «۱۰» قضیّهٔ بنت حمزهٔ رضی اللَّه عنه ... ص: ۴۳۲

اشارهٔ

أخر النّسائی فی خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام:

«أخبرنا أحمد بن سلیمان قال: حدّثنا عبیداللَّه قال: حدّثنا إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن البراء بن عازب، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منّی وأنا منک.

رواه القاسم بن یزید الجرمی، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن هبیرهٔ بن یریم وهانیء بن هانیء عن علی قال:

---

(۱) مناقب علی بن طالب. عنه: کشف الغمهٔ فی معرفهٔ الأئمهٔ ۱/ ۳۴۳.

لمّا صدرنا من مکهٔ، إذا ابنهٔ حمزهٔ تنادی: یا عم یا عم، فتناولها علی رضی اللَّه عنه وأخذها، فقال لصاحبته: دونک ابنهٔ عمّک، فحملتها.

فاختصم فیها علی وزید وجعفر، فقال علی: أنا آخذها وهی ابنهٔ عمّی.

وقال جعفر: ابنهٔ عمّی وخالتها تحتی. وقال زید: ابنهٔ أخی.

فقضی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لخالتها وقال: الخالهٔ بمنزلهٔ الام، ثمّ قال لعلی:

أنت منّی بمنزلهٔ هارون وأنا منک.

وقال لجعفر: أشبهت خلقی وخلقی.

وقال لزید: یا زید أنت أخونا ومولانا» «۱».

وأخرجه ابن عساکر بسندٍ آخر، قال:

«وأمّا ما روی عن عبداللَّه بن جعفر، فأخبرناه أبو القاسم إسماعیل بن أحمد، أنا أبو محمّد الصریفینی وأبو الحسین بن النقور.

وأخبرنا أبو البرکات الأنماطی، أنا أبو محمّد الصیریفینی.

قالا: أنا أبو بکر محمّد بن الحسن بن عبدان الصیرفی، أنا الحسین بن إسماعیل المحاملی، أنا عبداللَّه بن شوذب، حدّثنی ابن أبی أویس، حدّثنی محمّد بن إسماعیل، حدّثنی عبد الرحمن بن أبی بکر، عن إسماعیل بن عبداللَّه ابن جعفر عن أبیه قال:

لمّا قدمت ابنهٔ حمزهٔ المدینهٔ، اختصم فیها علی وجعفر وزید...

فقال زید: هی ابنهٔ أخی وأنا أحق بها.

وقال علی: ابنهٔ عمّی وأنا جئت بها.

وقال جعفر: ابنهٔ عمّی وخالتها عندی.

قال: خذها یا جعفر، أنت أحقّهم بها.

---

(۱) خصائص علی: ۶۴ ح ۶۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۴

فقال رسول اللَّه:

أمّا أنت یا زید، فمولای وأنا مولاک.

وأمّا أنت یا جعفر، فأشبهت خلقی وخلقی.

وأمّا أنت یا علی، فأنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوّة.

وقال الأنماطی: إلّاأنه لا نبوّة» «۱».

الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۳۴

وهذا الحدیث بروایة أحمد والنسائی وکذا غیرهما وإنْ اسقط حدیث المنزلة من روایة بعضهم صحیح قطعاً، فقد أخرجه أحمد قال: «ثنا یحیی بن آدم، ثنا إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن هانیء بن هانیء وهبیرة بن یریم عن علی رضی اللَّه عنه قال: لمّا خرجنا من مکّة» «... ۲».

أمّا «یحیی بن آدم» فمن رجال الصحاح الستّة «۳».

وأمّا «إسرائیل» وهو ابن یونس، فکذلک «۴».

وأمّا «أبو إسحاق» وهو السبیعی، فکذلک «۵».

وأمّا «هانیء بن هانی» فمن رجال البخاری فی الأدب المفرد، وأبی داود، والترمذی، والنسائی فی الخصائص، وابن ماجة «۶».

وأمّا «هبیرة بن یریم» فمن رجال أبی داود، والنسائی، والترمذی،

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۶۹- ۱۷۰.

(۲) مسند أحمد ۱/ ۹۸.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۲۹۶.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۸۸ رقم ۴۰۲.

(۵) تقریب التهذیب ۱/ ۷۳۹ رقم ۵۰۸۱.

(۶) تقریب التهذیب ۲/ ۲۶۲ رقم ۷۲۹۰.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۵

وابن ماجة «۱».

وهؤلاء هم رجال سند النسائی، حیث روی هذا الحدیث عنهم بواسطة:

«القاسم بن یزید الجرمی» وهو من رجال النسائی. قال الحافظ: ثقة عابد «۲».

المورد «۱۱» یوم غدیر خم ... ص: ۴۳۵

قال ابن خلّکان فی تاریخه، بترجمة أبی تمیم المستنصر باللَّه الفاطمی، فی آخرها:

«وتوفی لیلة الخمیس لاثنتی عشرة لیلة بقیت من ذی الحجة سنة ۴۸۷ رحمه اللَّه تعالی.

قلت: وهذه اللیلة هی لیلة عید الغدیر، أعنی لیلة الثامن عشر من ذی الحجة، وهو غدیر خم- بضم الخاء وتشدید المیم- ورأیت جماعةً کثیرةً یسألون عن هذه اللیلة، متی کانت من ذی الحجة؟

وهذا المكان بين مكة والمدينة، وفيه غدير ماء، ويقال: إنّه غيضة هناك.

ولمّا رجع النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم من مكة- شرّفها اللَّه تعالى- عام حجة الوداع، ووصل إلى هذا المكان، وآخى على بن أبی طالب رضی اللَّه عنه، قال:

على منّی كهارون من موسى، اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه،

---

(۱) تقريب

(۲) تقريب التهذيب ۲/ ۲۵ رقم ۵۵۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۶

وانصر من نصره، واخذل من خذله.

وللشيعة به تعلّق كبير.

وقال الحازمی: هو واد بين مكة والمدينة، عند الجحفة به، غدير، عنده خطب النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم، وهذا الوادی موصوف بكثرة الوخامة وشدّة الحر» «۱».

المورد «۱۲» فی كلامٍ له مع عقيل ... ص: ۴۳۶

أخرج ابن عساكر قال:

«أخبرنا أبو على محمّد بن سعيد بن إبراهيم بن نبهان فی كتابه، أنبأ أبو على الحسن بن أحمد بن إبراهيم بن الحسن بن شاذان، أنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن عبداللَّه الدقاق، نا الحسين بن حميد بن الربيع، نا مخول بن إبراهيم أبو عبداللَّه النهدی، نا موسى بن طير، عن ابن عقيل، عن أبيه، عن جدّه عقيل بن أبی طالب عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أنّه قال:

«يا عقيل، احبّك لخصلتين، لقرابتك ولحبّ أبی طالب إيّاك. وأمّا أنت يا جعفر، فان خلقك يشبه خلقی، وأنت يا على فأنت منی بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

قال الميلانی:

فقد ثبت- والحمد للَّه- أنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قد تكرّر منه القول: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسى» ونحوه، كما تكرّر منه

---

(۱) وفيات الأعيان ۵/ ۲۳۰.

(۲) تاريخ دمشق ۴۱/ ۱۷- ۱۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۷

صدور «من كنت مولاه فهذا على مولاه» و «إنّی تارك فيكم الثقلين»...

وأمثالهما، وقد كانت موارده من أهم الوقائع وأعظم الأيام فی تاريخ الإسلام، كيوم (خيبر) ويوم (المؤاخاة) ويوم (الغدير) ونحوها، غير أنّه قد اشتهر من بينها يوم (تبوك) كما اشتهر (يوم الغدير) من بين موارد حديث:

«من كنت مولاه فعلى مولاه».

وصلّى اللَّه على سيّدنا محمّد وآله الطاهرين.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵

[الجزء التاسع عشر]

حدیث التشبیه ومن ألفاظه ...: ص: ۵

«من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریّا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب»

أخرجه الحاکم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷

إهداء ...: ص: ۷

إلی حامل لواء الإمامهٔ الکبری والخلافهٔ العظمی

ولی العصر المهدی المنتظر الحجهٔ ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه

یا أیها العزیز مسنا وأهلنا الضّرّ

وجئنا ببضاعهٔ مزجاهٔ فأوف لنا الکیل

وتصدق علینا إن اللَّه یجزی المتصدّقین

علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹

کلمهٔ المؤلِّف ... ص: ۹

بسم اللَّه الرحمن الرحیم

الحمد للَّهرب العالمین، والصلاهٔ والسلام علی سیّدنا محمّد وآله الطیّبین الطاهرین، ولعنهٔ اللَّه علی أعدائهم أجمعین.

وبعد

فهذا قسم حدیث (التشبیه) أو (الأشباه) من کتابنا (نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار فی إمامهٔ الأئمّهٔ الأطهار) وهو حدیث فی غایهٔ الصحّهٔ من حیث السند، والقوّهٔ من حیث الدلالهٔ علی الإمامهٔ.

إنّه حدیث مضمونه اجتماع ما تفرّق من الصفات الجلیلهٔ والسجایا الکریمهٔ فی أنبیاء اللَّه المرسلین، فی سیّدنا أمیر المؤمنین، علیه الصّلاهٔ والسّلام، ممّا یدلّ علی أفضلیته من سائر الناس بعد النبیّ الکریم، بل یدلّ علی أفضلیّته من سائر الأنبیاء سواه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وإذا کان الأفضل، کان هو المتعیَّن للخلافهٔ العامهٔ والإمامهٔ الکبری، وبطل تقدم غیره علیه فیها، علی قاعدهٔ قبح تقدّم المفضول.

وفی هذا الکتاب تفصیل الکلام فی إثبات الإمامهٔ علی ضوء هذا الحدیث، ودحض مناقشات المخالفین فی سنده أو دلالته، وباللَّه التوفیق.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱

کلمهٔ السید صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۱

بسم اللَّه الرحمن الرحیم

الحمد للَّهالمتعالی عن التشبیه والتمثیل، المنزّه عن النقص والتعطیل، البری عن معارضهٔ ندٍ وعدیل، المقدّس عن شوائب الإفتیاق والتعلیل، الواحد الفرد الصمد المتعاظم عن الترکیب والتحلیل، ففهم کلٍّ من الأکیاس وأصحاب الإبلاس عن إدراک کنه ذاته کلیل، وإمکان الجائزات علی وجوب وجوده وعلوه عن سمات الحدوث دلیل، ومن أراد أن ینظر إلی أکمل صنعه الجمیل، وأفضل ابداعه الجلیل، فلینظر إلی أصفیائه المخصوصین، بکلّ فضلٍ جزیل، وأولیائه المعصومین الشافین بهدایاتهم داء کلّ علیل، والمروین بنمیر إرشاداتهم غُلّهٔ کلّ غلیل، وصلّی اللَّه علی نبیّه النبیه وصفیّه الوجیه وآله الحائزین لکلّ تبجیل.

وبعد

فیقول العبدالقاصر الذلیل الخاطئ القمی الضئیل حامد حسین ابن العلّامهٔ السید محمّد قلی، النیسابوری، صانه اللَّه عن شرور التمویه والتسویل:

إنّ هذا هو المجلَّد السادس من المنهج الثانی، من کتاب (عبقات الأنوار فی إمامهٔ الأئمّهٔ الأطهار) المبنی لنقض ما أبدی علّامهٔ الستیّهٔ السنّی الفخار، ومحدّثهم عمدهٔ الکبار، المولوی عبدالعزیز بن ولی اللَّه، نزیل

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲

دهلی، المشهور فضله فی شاسعهٔ الأصقاع والأقطار، السائر نبله فی نازعهٔ البقاع والأمصار، من الشّبه المجتثّهٔ التی ما لها من قرار، والوساوس الواضحهٔ السقوط عند أرباب زکاء الأحلام وذکاء الأفکار، والشکوک اللائحهٔ الهبوط لدی أُولی ثواقب الافهام ونوافذ الأبصار، فی جواب الحدیث السادس من الأحادیث الاثنی عشر المذکورهٔ فی باب الإمامهٔ، التی أجاب عنها بکلمات ناکبهٔ عن الإستقامهٔ، فی کتاب (التحفهٔ) المثقوبهٔ بسهام الأنظار، المصنوعهٔ بالإنتهاب لما غنمه وزوّقه وهَمهَم به ولفّقه المختال الفخور، والمحتال العثور، والمغتال النفور عن الحق والنور، نصر الحجّی بالهصر، المتوانی الأسر، المضطلع بأعباء الإصر، الحامل للولاء الوزر، المقتحم فی وعثاء الهجر، المتهجّم علی بدائع السکر والنکر، المفصح عن غرائب العجر والبجر المعقبهٔ للزجر، الکابلی الکاب لإناء الدین، والکابی الخابی الآبی عن الیقین الحرّی بالهجر، المولع المستهتر بالصدود والإنکار، لصحاح الآثار وصوادق الأخبار، فی کتاب (الصواقع) الذی کان فی حجب الأستار، وصار بعد صدور الإغارهٔ والانتحال من هذا المنطیق المتحذلق والمتشدق المتفیهق المکثار فی غایهٔ الإشتهار، فانهتک خدر التلمیع وانخرق ستر التخدیع وعزّ الإعتذار.

واللَّه ولی التوفیق للانحیاز والاحتراز عمّا یورث الغض والصغار، وهو المسدد بإیزاع التجنّب والتنحّی عمّا یوجب الإتّسام بالغوار والشنار، ومنه الإستعانهٔ فی الثبات علی التمسّک بحبل اقتفاء المعصومین الأطهار، صلوات اللَّه وسلامه علیهم ما غسق اللیل وتبلَّج النهار.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳

کلام الدهلوی صاحب التحفهٔ الاثنی عشریهٔ ... ص: ۱۳

فی ردّ الاستدلال بهذا الحدیث علی إمامهٔ الأمیر

قال الشیخ عبدالعزیز الدهلوی:

الحدیث السادس: وهو ما رواه الإمامیهٔ مرفوعاً أنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی بطشه، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

وجه التمسّک بهذا الحدیث: إنّ مساواهٔ الأمیر للأنبیاء فی صفاتهم قد علمت به، والأنبیاء أفضل من غیرهم، والمساوی للأفضل أفضل، فکان علی أفضل من غیره، والأفضل متعیّن للإمامهٔ دون غیره.

وفساد مبادی هذا الإستدلال ومقدّماته، من الصدر إلی الذیل، ظاهر علی کلّ خبیر.

أوّلًا: إنّ هذا الحدیث لیس من أحادیث أهل السنّة، وقد أورده ابن المطهّر الحلّی فی کتبه، فنسبه إلی البیهقی مرّةً، وإلی البغوی أخری، ولیس فی تصانیفهما أثر منه، ولا یتأتی إلزام أهل السنّة بالإفتراء. مع أنّ القاعدة المقرّرة عند أهل السنّة أنّ کلّ حدیثٍ رواه بعض أئمّة الحدیث فی کتابٍ غیر ملتزم فیه بالصحّة، مثل البخاری ومسلم وسائر أصحاب الصحایح، أو لم ینصّ علی صحّته بالخصوص من قبل صاحب الکتاب أو غیره من المحدّثین الثقات، فلا یصلح للاحتجاج به.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴

وذلک، لأنّ جماعةً من المحدثین من أهل السنّة فی الطبقات المتأخّرة، کالدیلمی والخطیب وابن عساکر، لمّا رأوا أنّ السّابقین قد جمعوا الأحادیث الصحاح والحسان، رغبوا فی جمع الأحادیث الضعیفة والموضوعة ومقلوبة الأسانید والمتون، فی مکان واحد، کی ینظروا فیها ویمیّزوا الموضوعات من الحسان لغیرها. إلّاأنّهم لقلّة الفرصة عندهم وقصر أعمارهم لم یتمکّنوا من ذلک.

ثمّ جاء مَن بعدهم، فمیّز الموضوعات عن غیرها، کما فعل ابن الجوزی فی کتاب الموضوعات، والسخاوی الذی جمع الحسان لغیرها فی کتاب المقاصد الحسنة، وکذلک السیوطی فی تفسیره الدرّ المنثور.

وقد نصّ أولئک الجامعون لتلک الأحادیث فی مقدّمات کتبهم علی الغرض المذکور.

فمع العلم بواقع حال تلک الکتب، کما صرّح به أصحابها، کیف یجوز الاحتجاج بتلک الأحادیث؟

ولهذا، فقد نقل صاحب جامع الأصول أنّ الخطیب قد روی أحادیث الشیعة عن الشریف المرتضی- أخی الرضی- لنفس الغرض، وهو النظر فی حالها، بعد جمعها وتألیفها، وأنّ لها أصلًا أو لا؟

وعلی الجملة، فإنّ هذا الحدیث لیس من تلک الأحادیث أیضاً، فإنّه لا وجود له فی شیء من کتب أهل السنّة ولو بطریق ضعیف.

وثانیاً: إنّ ما ذکر هو محض تشبیه لبعض صفات الأمیر ببعض صفات اولئک الأنبیاء، والتشبیه کما یکون بأدواته المتعارفة، کالکاف وکأن ومثل ونحوها، کذلک یکون بهذا الأسلوب، کما تقرر فی علم البیان أنّ من أراد أنْ ینظر إلی القمر لیلة البدر، فلینظر إلی وجه فلان. فهذا القسم داخل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵

أیضاً فی التشبیه.

ومن هنا أدخلوا فی التشبیه الشعر المشهور:

لا تعجبوا من بلی غلالته قد زر أزراره علی القمر

وکذا البیتین من شعر المتنبّی:

نشرت ثلاث ذوائب من خلفها فی لیلةٍ فأرت لیالی أربعا

واستقبلت قمر السماء بوجهها فأرتنی القمرین فی وقت معا

ولو تجاوزنا عن ذلک، لکان استعارةً مبناها علی التشبیه، وفهم المساواة بین المشبه والمشبّه به من کمال السفاهة.

وقد راج واشتهر فی الأشعار تشبیه تربة صحن السلاطین بالمشک، وحصیاتها باللؤلؤ والیاقوت، ولم یفهم أحد من ذلک المساواة. قال الشاعر:

أری بارقاً بالأبرق الفرد یومض فیکشف جلباب الدجی ثمّ یغمض

کأنّ سلیمی من أعالیه أشرفت تمدّ لنا کفّاً خضیباً وتقبض

وقد روی فی الأحادیث الصحیحة لأهل السنّة تشبیه أبی بکر بإبراهیم وعیسی، وتشبیه عمر بنوح، وتشبیه أبی ذر بعیسی.

ولکن لمّا کان لأهل السنّة حظ من العقل من اللّه، لم یحملوا ذلک التشبیه علی المساواة أصلًا، بل أعطوا کلّاً مرتبته، بل إنّ محطّ

إشارة التشبيه فى هذا القسم من الكلمات وجود وصف فى هذا الشخص من الأوصاف المختصّة بذاك النبىّ، وإنْ لم يكن بمرتبته.

عن عبداللَّه بن مسعود فى قصة مشاورة النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم مع أبى بكر وعمر فى أسارى بدر، قال قال رسول اللَّه: ما تقولون فى هؤلاء،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶

إن مثل هؤلاء كمثل إخوة لهم كانوا من قبلهم «قال نوح ربّ لا تذر على الأرض من الكافرين دياراً» «۱»

وقال موسى: «ربنا اطمس على أموالهم واشدد على قلوبهم» «۲»

الآية. وقال إبراهيم: «فمن تبعنى فإنّه منّى ومن ظعصانى فإنّك غفور رحيم» «۳»

وقال عيسى: «إنْ تعذّبهم فإنّهم عبادك وإن تغفر لهم فإنّك أنت العزيز الحكيم» «۴»

. رواه الحاكم وصححه.

عن أبى موسى: إنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قال له: يا أبا موسى، لقد أعطيت مزماراً من مزامير آل داود.

رواه البخارى ومسلم.

وقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من سرّه أنْ ينظر إلى تواضع عيسى ابن مريم فلينظر إلى أبى ذر. كذا فى الاستيعاب. ورواه الترمذى بلفظ آخر قال:

ما أظلّت الخضراء ولا أقلّت الغبراء أصدق لهجة من أبى ذر شبه عيسى ابن مريم. يعنى فى الزهد.

ثالثاً: إنّ المساواة بالأفضل فى صفةٍ لا تكون موجبةً لأفضليّة المساوى، لأنّ ذلك الأفضل له صفات اخر صار بسببها أفضل. وأيضاً: ليست الأفضليّة موجبةً للزعامة الكبرى، كما مرّ غير مرة.

رابعاً: إنّ تفضيل الأمير على الخلفاء الثلاثة من هذا الحديث يثبت إذا لم يكن أولئك الخلفاء مساوين للأنبياء المذكورين فى الصفات المذكورة أو فى مثلها. ودون هذا النفى خرط القتاد.

---

(۱)

نوح ۷۱: ۲۶.

(۲) يونس ۱۰: ۸۸.

(۳) ابراهيم ۱۴: ۳۶.

(۴) المائدة: ۱۰۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷

ولو تتبعنا الأحاديث الدالة على تشبيه الشيخين بالأنبياء لبلغت مبلغاً لم يثبت مثله لمعاصريهما.

ولهذا ذكر المحقّقون من أهل التصوف أن الشيخين كانا حاملين لكمالات النبوة، وكان الأمير حاملًا لكمالات الولاية، ومن ثمة صدر من الشيخين الأمور التى تصدر من الأنبياء، كالجهاد مع الكفّار وترويج أحكام الشريعة وإصلاح أمور الدين، بأحسن اسلوب وتدبير، وظهر من الأمير ما يتعلق بالأولياء، من تعليم الطريقة والإرشاد لأحوال السالكين ومقاماتهم، والتنبيه على غوائل النفس والترغيب بالزهد فى الدنيا ونحو ذلك، أكثر من غيره.

وفى حكم العقل أنّه يستدل على وجود الملكات النفسانيّة بصدور الأفعال المختصة بتلك الملكات، فمثلا: يستدل من ثبات الشخص فى مختلف المعارك فى مقابلة الأقران ووقع الرماح والسيوف، على شجاعته النفسانية، وكذلك الحال فى الحب والبغض والخوف والرجاء وغيرها من الأمور الباطنيّة.

فمن هذا الطريق أيضاً يتوصل إلى الملكات الباطنية فى الأشخاص، لتعرف أنّها من جنس كمالات الأنبياء أو من جنس كمالات الأولياء.

وقد دلّ على هذه التفرقة حديث رواه الشيعة فى كتبهم، وهو قوله صلّى اللّه عليه وسلّم: إنّك يا على تقاتل الناس على تأويل القرآن كما قاتلتهم على تنزيله. لأنّ مقاتلات الشيخين كلّها كانت على تنزيل القرآن، فكان عهدهما من بقية زمان النبوّة، وزمن خلافة الأمير كان مبدء لدورة الولاية، ولهذا جعله شيوخ الطريقة وأرباب المعرفة والحقيقة فاتح باب الولاية المحمّدية، وخاتم الولاية المطلقة للأنبياء.

ومن هنا، فإنّ سلاسل جميع فرق أولياء اللّه تنتهى إليه، وتتشعّب منه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸

كتشعّب الجداول من البحر العظيم، كما تصل سلاسل الفقهاء والمجتهدين فى الشريعة بالشيخين ونوّابهما، كعبداللّه بن مسعود ومعاذ بن جبل وزيد بن ثابت وعبداللّه بن عمر، وأمثالهم، رضى اللّه تعالى عنهم، ويكون فقه اولئك الفقهاء رشحةً من بحار علومهم.

وكان معنى الإمامة التى بقيت فى أولاد الإمام، وجعل بعضهم بعضاً وصياً له فيها، هى قطبية الإرشاد، وكونهم منبعا لفيض الولاية، ولهذا لم يرو إلزام هذا الأمر من الأئمّة الأطهار على كافّة الخلائق، بل جعلوا بعض أصحابهم الممتازين المنتخبين، مشرَّفين بذلك الفيض الخاص، ووهبوا لكلّ واحدٍ منهم هذه المكرمة العظيمة بقدر استعداده.

وهذه الفرقة السفيهة، قد أنزلوا تلك الإشارات كلّها على الرئاسة العامة واستحقاق التصرف فى أمور الملك والمال، فوقعوا فى ورطة الضلال، ومن أجل ما قلنا، يعتقد كل الأمة الأمير وذريّته الطاهرة كالشيوخ والمرشدين، ويرون استناد الأمور التكوينية إليهم، ويقدّمون لهم الصلوات والصدقات والنذور، وهذا أمر رائج بينهم، كما يفعلون ذلك مع سائر أولياء اللّه، ولا ينوّه أحد فى هذه الموارد باسم الشيخين، ولا يشاركونهما فى شىء ممّا ذكر، ولا ينسبون إليهما الأمور التكوينية، وإن كانوا يعتقدون بفضلهما وكمالهما كما فى الأنبياء، مثل إبراهيم وموسى وعيسى، وذلك لأنّ كمالهما- مثل كمال الأنبياء- مبنى على الكثرة والتفصيل والمغايرة، وكمالات الأولياء ناشئة من الوحدة والجمع والعينية.

فالأولياء تنعكس فيهم الأفعال بل الصفات الإلهية، والأنبياء وورثة كمالاتهم ليست لهم فى فهم الناس إلّاعلقة العبودية والرسالة «۱».

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۲۱۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الأنوار فى إمامة الأئمّة الأطهار

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳

سند حديث التشبيه ... ص: ۲۳

اشارة

أقول:

لقد كان الأحرى (بالدهلوى) أنْ لا يقلّد (الكابلى) فى إنكار هذا الحديث الشريف، بل لقد كان ورعه وإنصافه!! يقتضيان أن لا يتّبع هذا السلف الصالح!! فى هذه المزعمة الباطلة...

أما كان يظنّ (الدهلوى) أنّه سيحاسب ويؤاخذ يوماً مّا بما يقول ويكتب؟ وهلّا ردعه الحق عن المكابرة أمام هذا الحديث الشريف

والتفوّه بهذه الكلمات الفارغة؟

إنّ صحّة هذا الحديث تتجلّى بأدنى تتبع ونظر فى كتب الحديث، وإنّ هذه الحقيقة الراهنة تتّضح بأقلّ مراجعةٍ لمصادر الأخبار والروايات...

لقد روى هذا الحديث الشّريف طائفة من الحفّاظ والأئمّة المعتمدين من أهل السنّة، من رجال الصّحاح، وأصحاب المسانيد، ومشاهير العلماء...

ونحن نكتفى بذكر جماعةٍ من أعلام رواة هذا الحديث:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴

أسماء أشهر الرواة والمخرجين لحديث التشبيه ... ص: ۲۴

اشارة

۱- أبو بكر عبدالرزاق بن همام بن نافع الحميرى مولاهم، الصنعانى، شيخ البخارى وغيره، المتوفى سنة ۲۱۱.

۲- أحمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيبانى، أحد أئمتهم الأربعة المتوفى سنة ۲۴۱.

۳- أبو حاتم محمّد بن إدريس الحنظلى الرّازى، المتوفى سنة ۲۷۷.

۴- أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهين المحدّث المفسّر، المتوفى سنة ۳۸۵.

۵- أبو عبداللّه عبيداللّه بن محمّد بن أحمد العكبرى المعروف بابن بطّة المتوفى سنة ۳۸۷.

۶- أبو عبداللّه محمّد بن عبداللّه بن حمدويه الضبّى الطهمانى المعروف بالحاكم النيسابورى، المتوفى سنة ۴۰۵.

۷- أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه الإصبهانى، المتوفى سنة ۴۱۰.

۸- أبو نعيم أحمد بن عبداللّه بن أحمد بن إسحاق بن موسى الإصبهانى المتوفى سنة ۴۳۰.

۹- أبو بكر أحمد بن الحسين بن على بن عبداللّه بن موسى البيهقى الخسروجردى، المتوفى سنة ۴۵۸.

۱۰- أبو الحسن على بن محمّد بن الطيّب الجلّابى المعروف بابن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵

المغازلى المتوفى سنة ۴۸۳.

۱۱- أبو شجاع شيرويه بن شهردار بن شيرويه الديلمى الهمدانى، المتوفى سنة ۵۰۹.

۱۲- أبو محمّد أحمد بن على العاصمى، صاحب (زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى).

۱۳- أبو الفتح محمّد بن على بن إبراهيم النطنزى، صاحب (الخصائص العلوية).

۱۴- أبو المجد مجدود بن آدم المعروف بالحكيم السنائى، المتوفى سنة ۵۲۵.

۱۵- أبو منصور شهردار بن شيرويه بن شهردار الديلمى، المتوفى سنة ۵۵۸.

۱۶- أبو المؤيّد الموفّق بن أحمد بن أبى سعيد المكّى المعروف بأخطب خطباء خوارزم، المتوفى سنة ۵۶۹.

۱۷- أبو الخير رضى الدين أحمد بن إسماعيل الطالقانى القزوينى الحاكمى، المتوفى سنة ۵۹۰.

۱۸- الشيخ عمر بن محمّد بن خضر المعروف بالملّا الإربلى، صاحب (وسيلة المتعبدين).

۱۹- نور الدين أبو حامد محمود بن محمّد بن حسين الصالحانى، تلميذ أبى موسى المدينى.

۲۰- كمال الدين أبو سالم محمّد بن طلحة القرشى، صاحب (مطالب السئول) المتوفى سنة ۶۵۲.

۲۱- أبو عبداللَّه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی، صاحب (کفایة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶

الطالب) المتوفی سنة ۶۵۸.

۲۲- محبّ الدین أحمد بن عبداللَّه بن محمّد الطبری الشافعی، صاحب (الریاض النضرة) المتوفی سنة ۶۹۴.

۲۳- السیّد علی بن شهاب الدین الهمدانی، صاحب (المودّة فی القربی) المتوفی سنة ۷۷۶.

۲۴- نور الدین جعفر بن سالار المعروف بأمیر ملّا، خلیفة الهمدانی.

۲۵- شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل).

۲۶- شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر الزاولی الدولت آبادی المعروف بملک العلماء الهندی، المتوفی سنة ۸۳۹.

۲۷- نور الدین علی بن محمّد بن الصبّاغ المالکی، صاحب (الفصول المهمّة) المتوفی سنة ۸۵۵.

۲۸- کمال الدین حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی، صاحب (شرح الدیوان) المتوفی سنة ۸۷۰.

۲۹- عبدالرحمن بن عبدالسلام بن عبدالرحمن الصفوری الشافعی.

۳۰- إبراهیم بن عبداللَّه الوصابی الیمنی الشّافعی، صاحب (الإکتفاء فی مناقب الخلفاء).

۳۱- جمال الدین عطاء اللَّه بن فضل اللَّه بن عبدالرحمن الشیرازی المتوفی سنة ۱۰۰۰.

۳۲- أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکی الشافعی، المتوفی سنة ۱۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷

۳۳- المیرزا محمّد بن معتمد خان بن رستم الحارثی البدخشی.

۳۴- محمّد صدر العالم صاحب (معارج العلی فی مناقب المرتضی).

۳۵- ولیّ اللَّه بن عبدالرحیم الدهلوی، والد (الدهلوی) المتوفی سنة ۱۱۷۶.

۳۶- محمّد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی المتوفی سنة ۱۱۸۲.

۳۷- أحمد بن عبدالقادر الشافعی العجیلی.

۳۸- المولوی ولی اللَّه بن حبیب اللَّه اللکهنوی.

أقول:

هؤلاء بعض رواة حدیث التشبیه، وسنورد بالترتیب نصوص روایاتهم...

بل سیظهر صحّة هذا الحدیث من کلام والد (الدهلوی) وهو الشیخ ولی اللَّه الدهلوی، وجماعة من شیوخ (الدهلوی...)

کما ستعلم أن طائفةً من رواة هذا الحدیث ونقلته هم من العلماء الذین یعتمد علیهم (الدهلوی) ویستشهد بروایاتهم ویثنی علیهم فی کتبه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸

«۱» روایة عبدالرزاق ... ص: ۲۸

اشارة

روی عبدالرزاق بن همام الصنعانی حدیث التشبیه، بسنده عن أبی هریرة عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فقد قال یاقوت

الحموی فی کتاب (معجم الأدباء) بترجمة «محمّد بن أحمد بن عبیداللَّه الکاتب المعروف بابن المفجّع» ما نصّه:

«وله قصیدة ذات الأشباه، وسمّیت بذات الأشباه لقصده فیما ذکره من الخبر الذی رواه: عبدالرزاق عن معمر عن الزّهری عن سعید بن المسیّب عن أبی هریرة قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- وهو فی محفلٍ من أصحابه-:

إن تنظروا إلی آدم فی علمه، ونوح فی همّه، وإبراهیم فی خلقه، وموسی فی مناجاته، وعیسی فی سننه، ومحمّد فی هدیه وحلمه، فانظروا إلی هذا المقبل. فتطاول الناس، فإذا هو علی بن أبی طالب علیه السلام.

فأورد المفجّع ذلک فی قصیدته، وفیها مناقب کثیرة، وأوّلها:

أیُّها اللائمی لحبّی علیّاً قم ذمیماً إلی الجحیم خزیّا

أبخیر الأنام عرّضت لا زلت مذوداً عن الهدی مزویّا

أشبه الأنبیاء کهلًا وزولا وفطیماً وراضعاً وغذیاً

کان فی علمه کآدم إذ عُلّم شرح الأسماء والمکنیّا

وکنوح نجّی من الهلک مَنْ سیّر فی الفلک إذ علا الجودیّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹

وجفا فی رضا الإله أباه «۱» واجتواه وعَدَّه أجنبیّا

کاعتزال الخلیل آزر فی اللَّه و هجرانه أباه ملیّا

ودعا قومه فامن لوط أقرب الناس منه رحماً وریّا

وعلیّ لمّا دعاه أخوه سبق الحاضرین والبدویّا

وله من أبیه ذی الأید إسماعیل شبه ما کان عنّی خفیّا

إنّه عاون الخلیل علی الکعبة إذ شاد رکنها المبنیَّا

ولقد عاون الوصی حبیب اللَّه إذ یغسلان منها الصفیّا

رام حمل النبیّ کی یقطع الأصنام من سطحها المثول الحبیّا

فحناه ثقل النبوّة حتّی کاد ینآد تحته مثنیّا

فارتقی منکب النبیّ علی صنوه ما أجلّ المرتقیّا

فأماط الأوثان عن ظاهر ال کعبة ینفی الرجاس عنها نفیّا

ولو أنّ الوصیّ حاول مسّ النجم بالکف لم تجده قصیّا

أفهل تعرفون غیر علی وابنه استرحل النبیّ مطیّا» «۲»

تراجم رجال السَّنَد ... ص: ۲۹

ورجال السّند کلّهم رجال الصّحاح، وناهیک بهم عدالةً واعتباراً وعظمةً وجلالة ... ولا بأس بذکر بعض الکلمات فی حق کلّ واحدٍ منهم بالترتیب:

---

(۱) هذا علی زعم أعداء أهل البیت علیهم الصلاة والسّلام، فلا حجّة فیه علینا.

(۲) معجم الأدباء ۵/ ۱۳۷- ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰

ترجمة عبدالرزاق ... ص: ۳۰

۱- الیافعی: «وفی هذه السنة، توفی الحافظ العلّامة المرتحل إلیه من الآفاق، الشیخ الإمام عبدالرزاق بن همام الیمنی الصنعانی الحمیری، صاحب المصنّفات، عن ست وثمانین سنة.

روی عن معمر، وابن جریج، والأوزاعی، وطبقتهم.

ورحل إلیه الأئمّة إلی الیمن، قیل: ما رحل الناس إلی أحدٍ بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مثل ما رحل الناس إلیه.

روی عنه خلائق من أئمة الإسلام، منهم الإمام سفیان بن عیینة، والإمام أحمد، ویحیی بن معین، وإسحاق بن راهویه، وعلی بن المدینی، ومحمود بن غیلان» «۱».

۲- السّمعانی: «أبو بکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی، قیل: ما رحل الناس إلی أحدٍ بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم مثل ما رحل إلیه» «... ۲».

۳- ابن خلّکان: «أبو بکر عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعانی، مولی حمیر، قال أبو سعد ابن السمعانی: قیل ما رحل الناس إلی أحدٍ بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم مثل ما رحلوا إلیه.

یروی عن معمر بن راشد الأزدی مولاهم البصری، والأوزاعی، وابن جریج، وغیرهم.

---

(۱) مرآة الجنان: ۲/ ۴۰ حوادث ۲۱۱.

(۲) الأنساب ۳/ ۵۵۶- الصنعانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱

وروی عنه أئمّة الإسلام فی ذلک العصر، منهم سفیان بن عیینة وهو من شیوخه، وأحمد بن حنبل، ویحیی بن معین، وغیرهم.

وکانت ولادته فی سنة ۱۲۶.

وتوفی فی شوال سنة ۲۱۱ بالیمن. رحمه اللَّه تعالی» «۱».

۴- عبدالغنی بن سعید المقدسی «۲»

عن محمّد بن إسماعیل الفزاری: «بلغنا- ونحن بصنعاء عند عبدالرزاق- أنّ یحیی بن معین وأحمد بن حنبل وغیرهما ترکوا حدیث عبدالرزاق وکرهوه، فدخلنا من ذلک غم شدید، فقلنا: فقد أنفقنا وتعبنا وآخر ذلک سقط حدیثه، فلم أزل فی غم من ذلک إلی وقت الحج، فخرجت من صنعاء إلی مکة، فوافقت بها یحیی بن معین فقلت: یا أبا زکریا ما الذی بلغنا عنکم فی عبدالرزاق؟ فقال: ما هو؟ فقلت: بلغنا أنکم ترکتم حدیثه ورغبتم عنه. فقال: یا أبا صالح، لو ارتدَّ عن الإسلام عبدالرزاق ما ترکنا حدیثه».

قال عبدالغنی: «وروینا عن عبدالرزاق أنّه قال: قدمت مکة فمکثت ثلاثة أیّام لا یجیئنی أصحاب الحدیث، فمضیت وطفت وتعلّقت بأستار الکعبة فقلت: یا رب ما لی أکذّاب، أمدلّس أنا؟ فرجعت إلی البیت فجاؤنی...

فقال أحمد بن صالح: قلت لأحمد بن حنبل: أرأیت أحداً أحسن حدیثاً من عبدالرزاق؟ قال: لا.

وقال أبو زرعة: عبدالرزاق أحد من ثبت حدیثه.

---

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۲۱۶.

(۲) وصفه الحافظ السّيوطی بالحافظ الإمام محدّث الإسلام. وذكر كتابه الكمال فی‌مصنّفاته المعتمد عليها ... طبقات الحفّاظ: ۴۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲

قال البخاری: مات سنة ۲۱۱.

روی له الجماعة» «۱».

۵- ابن القيسرانی المقدسی: «عبد الرزاق بن همام بن نافع، أبو بكر الحميری مولاهم، الصنعانی.

سمع معمرا وابن جريج والثوری وغير واحدٍ عندهما.

روی عنه إسحاق بن إبراهيم الحنظلی، وإسحاق بن منصور، ومحمود بن غيلان عندهما...

أخبرنا أبو القاسم بنيسابور، أنا أبو الحسن الخفاف، انا أبو العباس السرّاج قال: سمعت محمّد بن سهل بن عسكر يقول: سمعت أحمد بن حنبل. يقول:

إذا اختلف الناس فی حديث معمر فالقول ما قال عبدالرزاق» «۲».

فعبد الرزاق من رجال الصحيحين.

وقد نصَّ ابن القيسرانی فی خطبة كتابه الذی جمع فيه (أسماء رجال الصحيحين) علی أنّ حفاظ الحديث يذهبون إلی أنّ كلّ من أخرج له الشيخان فی كتابيهما فحديثه حجّة، وهذه عبارته:

«ثمّ طائفة من حفّاظ الحديث مثل: أبی أحمد ابن عدی، وأبی الحسن الدارقطنی، وأبی عبداللَّه ابن مندة، وأبی عبداللَّه الحاكم، ثمّ من بعدهم إلی يومنا هذا، لما صح عندهم أن كل من أخرجا حديثه فی هذين الكتابين وإنْ تكلّم فيه بعض الناس، يكون حديثه حجةً لروايتهما عنه فی الصّحيح».

---

(۱) الكمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

(۲) الجمع بين رجال الصحيحين ۱/ ۳۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳

أقول:

وبهذا تعرف شأن عبدالرزاق عند ابن عدی والدارقطنی وابن مندة والحاكم ومن بعدهم من حفّاظ الحديث...

۶- الخوارزمی: «عبد الرزاق، قال البخاری فی تاريخه: عبدالرزاق بن همام بن نافع، أبو بكر مولی حمير، اليمانی، سمع معمراً والثوری وابن جريج، مات سنة إحدی عشرة ومائتين. قال البخاری: ما حدّث عن كتابه فهو أصحّ.

يقول أضعف عباد اللَّه: هو من مشاهير المحدّثين وشيوخ أحمد وأمثاله، نحو يحيی بن معين وغيرهما. ويروی عن الإمام أبو حنيفة فی هذه المسانيد» «۱».

وأمّا من روی عنهم أبو حنيفة فی (مسانيده) فقد قال الشعرانی فيهم:

«وقد منَّ اللَّه تعالی علیَّ بمطالعة مسانيد الإمام أبی حنيفة الثلاثة، من نسخةٍ عليها خطوط الحفّاظ، آخرهم الحافظ الدمياطی، فرأيته لا يروی حديثا إلّاعن خيار التابعين العدول الثقات، الذين هم من خير القرون، بشهادة رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، كالأسود وعلقمة وعطا وعكرمة ومجاهد ومكحول والحسن البصری وأضرابهم رضی اللَّه عنهم أجمعين، فكل الرواة الذين بينه وبين رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم عدول ثقات، أعلام أخيار، ليس فيهم كذّاب ولا متّهم بكذب.

وناهيك- يا أخی- بعدالة من ارتضاهم الإمام أبو حنيفة رضی اللَّه

---

(۱) جامع مسانید أبی حنیفة ۲/ ۵۱۲.

عنه لأنْ یأخذ منهم أحکام دینه، مع شدّة تورّعه وتحرّزه وشفقته علی الامة المحمّدیة» «... ۱».

۷- ابن تیمیّة، فی جواب بعض الأحادیث: «وأصحاب السّیر کابن وغیره یذکرون من فضائله (أی فضائل علی علیه السلام) أشیاء ضعیفة، ولم یذکروا مثل هذا، ولا رووا مما قلنا فیه أنّه موضوع باتّفاق أهل النقل، من أئمة أهل التفسیر الذین ینقلونه بالأسانید المعروفة، کتفسیر ابن جریج، وسعید بن أبی عروبة، وعبد الرزاق، وعبد بن حمید، وأحمد، وإسحاق، وبقی بن مخلد، وابن جریر الطبری، ومحمّد بن أسلم الطوسی، وابن أبی حاتم، وأبی بکر بن المنذر، وغیرهم من العلماء الأکابر الذین لهم فی الإسلام لسان صدق، وتفاسیرهم متضمّنة للمنقولات التی یعتمد علیها فی التفسیر» «۲».

۸- الذهبی: «أخبار ابن المدینی مستقصاة فی تاریخ بغداد، وقد بدت منه هفوة ثمّ تاب منها، وهذا أبو عبداللَّه البخاری وناهیک به قد شحن صحیحه بحدیث علی بن المدینی وقال: ما استصغرت نفسی بین یدی أحد إلّابین یدی علی بن المدینی، ولو ترک حدیث علی وصاحبه محمّد وشیخه عبدالرزاق وعثمان بن أبی شیبة وإبراهیم بن سعد ... لغلّقنا الباب وانقطع الخطاب، ولماتت الآثار واستولت الزنادقة ولخرج الدجّالون، أفمالک عقل یا عقیلی؟! أتدری فیمن تتکلّم؟! وإنّما تبعناک فی هذا النمط لنذبَّ عنهم، ولنزیّف ما قیل فیهم، کأنّک لا تدری أنّ کلّ واحدٍ من هؤلاء أوثق منک بطبقات، بل وأوثق من ثقات کثیرین لم توردهم فی کتابک،

---

(۱) المیزان للشعرانی: ۱/ ۴۶.

(۲) منهاج السنة ۷/ ۱۷۸.

وهذا ممّا لا یرتاب فیه محدّث» «۱».

۹- الذهبی: «عبدالرزاق بن همام بن نافع، أبو بکر، أحد الأعلام» «... ۲».

۱۰- أبو الوفاء الطرابلسی: «وکیف لا یکون ثقة؟! وقد روی له الأئمّة الستّة فضلًا عن الشیخین، ومن روی له الشیخان فقد جاز القنطرة کما قال علی ابن المفضل المقدسی» «۳».

۱۱- ولی اللَّه الدهلوی: قال فی بیان أسباب الإختلاف بین أهل الحدیث وأصحاب الرأی، وأنّ أهل الحدیث اهتمّوا بجمع أحادیث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فقط: «بل صحّ عن البخاری أنّه اختصر صحیحه من ستمائة ألف حدیث. وعن أبی داود أنّه اختصر سننه من خمسمائة ألف حدیث، وجعل أحمد مسنده میزاناً یعرف به حدیث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فما وجد فیه ولو بطریق واحدٍ من طرقه فله أصل وإلّا فلا أصل له.

وکان رؤوس هؤلاء: عبدالرحمن بن مهدی، ویحیی القطّان، ویزید بن هارون، وعبد الرزاق، وأبو بکر بن أبی شیبة، ومسدّد، وهنّاد، وأحمد بن حنبل، وإسحاق بن راهویه، والفضل بن دکین، وعلی المدینی، وأقرانهم.

وهذه الطبقة هی الطراز الأوّل من طبقات المحدّثین، فرجع

---

(۱) میزان الاعتدال ۵/ ۱۶۹.

(۲) الکاشف عمّن روی عنه فی الصّحاح الستّة ۲/ ۱۸۸ رقم ۳۳۹۹.

(۳) الکشف الحثیث عمّن رمی بوضع الحدیث ص ۱۱۲ رقم ۲۸۲ ترجمة داودبن الحصین: ۱۷۱.

المحقّقون منهم بعد إحكام فن الروایة ومعرفة مراتب الأحادیث إلی الفقه، فلم یكن عندهم من الرأی أن یجتمع علی تقلید رجلٍ ممّن مضی، مع ما یروون من الأحادیث والآثار المناقضة لكلّ مذهبٍ من تلك المذاهب، فأخذوا یتّبعون أحادیث النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وآثار الصّحابة والتابعین والمجتهدین علی قواعد أحكموها فی نفوسهم» «۱».

۱۲- تصدیق اللَّه تعالی عبدالرزاق!

قال السّیوطی: «أخرج الخطیب فی تاریخه عن محمّد بن سالم [سلم الخواص الشیخ الصالح،، قال: رأیت یحیی بن أكثم القاضی فی النّوم، فقلت له: ما فعل اللَّه بك؟ قال: أوقفنی بین یدیه، ثمّ قال لی: یا شیخ السّوء، لولا شیبتك لأحرقتك بالنار، [فأخذنی ما یأخذ العبد بین یدی مولاه، فلمّا أفقت قال لی: یا شیخ السوء. فذكر الثالثة مثل الأوّلین. فلمّا أفقت فقلت: یا رب ما هكذا حدثت عنك. قال: وما حدّثتُ عنی؟- وهو أعلم بذلك-؟ قال: حدّثنی عبدالرزاق بن همام [قال:] حدّثنا معمر بن راشد، عن ابن شهاب الزهری، عن أنس بن مالك، عن نبیّك، عن جبرئیل عنك یا عظیم أنّك قلت: ما شاب لی عبدفی الإسلام شیبة إلّا استحییت منه أن أعذّبه بالنار. فقال: صدق عبدالرزاق، وصدق معمر، وصدق الزهری، وصدق أنس، وصدق نبیّی، وصدق جبرئیل، أنا قلت ذلك. انطلقوا به إلی الجنّة» «۲».

---

(۱) الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف: ۴۶.

(۲) اللآلی المصنوعة ۱/ ۱۲۵ مع اختلافٍ فی مواضع أخری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷

ترجمة معمر بن راشد ... ص: ۳۷

وأمّا «معمر بن راشد» البصری شیخ عبدالرزاق بن همام الصنعانی، فهذا موجز ترجمته والثناء علیه فی كتب أهل السنّة:

۱- السمعانی: «ومن القدماء أبو عروة معمر بن راشد البصری المهلّبی مولی الأزد، من أهل البصرة، سكن الیمن، وهو معمر بن أبی عمر.

وكان من ثقات العلماء.

یروی عن: الزهری، وقتادة، ویحیی بن أبی كثیر، وأبی إسحاق الهمدانی، والأعمش.

روی عنه: الثوری، وشعبة، وابن أبی عروبة، وابن عیینة، وابن المبارك، وإسماعیل بن علّیة، ومروان الفزاری، ورباح الصنعانی، وهشام بن یوسف، ومحمّد بن ثور، وعبد الرزاق بن همام.

قال ابن جریج: علیكم بهذا الرجل- یعنی معمراً- فإنّه لم یبق من أهل زمانه أعلم منه.

وسئل ابن جریج عن شیء من التفسیر فأجابنی، فقلت: إنّ معمراً قال كذا وكذا، قال: إنّ معمراً شرب من العلم با نفع.

قال معمر: جلست إلی قتادة وأنا ابن أربع عشرة سنة، فما سمعت منه حدیثا إلّاكأنه منقش فی صدری.

وقال معمر: خرجت مع الصبیان وأنا غلام إلی جنازةِ الحسن، وطلبت العلم سنة مات الحسن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸

قال علی بن المدینی: نظرت فإذا الإسناد یدور علی ستة، فلأهل البصرة: شعبة وسعید بن أبی عروبة وحماد بن سلمة ومعمر بن راشد ویكنّی أبا عروة مولی حدّان.

ومات بالیمن سنة ۱۵۴.

قال أبو حاتم الرازی: إنتهی الإسناد إلی ستهٔ نفرٍ أدرکهم معمر وکتب عنهم، لا ـ أعلم اجتمع لأحدٍ غیر معمر، من الحجاز: الزهری وعمرو بن دینار، ومن الکوفهٔ أبو إسحاق والأعمش، ومن البصرهٔ قتادهٔ، ومن الیمامهٔ یحیی بن أبی کثیر.

وقال أحمد بن حنبل: لا تُضمّ أحداً إلی معمر إلّاوجدت معمراً أطلب للعلم منه» «۱».

۲- النووی: «معمر بن راشد. الإمام المحدّث المشهور، مذکور فی مواضع من المختصر ... وهو صاحب الزهری وشیخ عبدالرزاق...

قال ابن معین: معمر أثبت فی الزهری من ابن عیینهٔ. وقال: أثبت الناس فی الزهری: مالک ومعمر ویونس...

قال أحمد بن عبداللَّه: سکن معمر صنعاء الیمن، وتزوّج بها، رحل إلیه سفیان، وسمع منه هناک، وسمع هو من سفیان، ولمّا دخل معمر صنعاء کرهوا خروجه من عندهم [فقال رجل: نقیده فزوّجوه.

واتّفقوا علی توثیقه وجلالته.

روی له البخاری ومسلم» «... ۲».

۳- الذهبی: «معمر بن راشد، الإمام الحجّهٔ، أبو عروهٔ، الأزدی

---

(۱) الأنساب ج ۵ ص ۴۲۰- المهلبی.

(۲) تهذیب الأسماء واللّغات ۲/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹

مولاهم، البصری، أحد الأعلام، وعالم الیمن، حدث عن الزهری ... قال عبدالرزاق: کتبت عن معمر عشرهٔ آلاف حدیث. وقال عبدالواحد بن زیاد:

قلت لمعمر: کیف سمعت من ابن شهاب؟ قال: کنت مملوکاً لقوم من طاحیهٔ، فبعثونی ببزّ أبیعه، فقدمت المدینهٔ، فنزلت داراً، فرأیت شیخا والناس یعرضون علیه العلم، فعرضت معهم...

قال سفیان بن عیینهٔ: قال لی سعید بن أبی عروبهٔ: روینا عن معمرکم فشرفناه ... وقال عبدالرزاق: بعث معن بن زائدهٔ إلی معمر بذهب فردّه وکتم ذلک» «... ۱».

۴- الذهبی: «معمر بن راشد، أبو عروهٔ، الأزدی مولاهم، عالم الیمن. عن الزهری وهمام. وعنه: غندر وابن المبارک وعبد الرزاق»... «۲».

۵- الخطیب التبریزی: «معمر بن راشد، یکنّی أبا عروهٔ، الأزدی مولاهم، عالم الیمن» «... ۳».

ترجمهٔ الزّهری ... ص: ۳۹

و «ابن شهاب الزهری» شیخ معمر بن راشد المذکور، أحد الأعلام المشاهیر عندهم، وإلیک بعض الکلمات فی حقّه:

۱- ابن حبّان: «محمّد بن مسلم بن عبیداللَّه بن عبداللَّه بن شهاب ابن عبداللَّه بن الحارث بن زهرهٔ بن کلاب، الزهری، القرشی، کنیته أبو بکر، رأی عشرهً من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وکان من

---

(۱) تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۱۹۰.

(۲) الکاشف ۳/ ۱۴۶ رقم ۵۶۴۲.

(۳) الإکمال فی أسماء الرجال. وهو أسماء رجال المشکاهٔ مطبوع معه ۳/ ۷۶۵.

أحفظ أهل زمانه، وأحسنهم سياقاً لمتون الأخبار، وكان فقيهاً فاضلًا، روى عنه النّاس» «... ۱».

۲- السمعانی: «الزهری ... من تابعی المدینهٔ، رأی عشرهً من أصحاب النّبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، وکان من أحفظ أهل زمانه ... روی عنه الناس.

مات لیلهٔ الثلاثاء لسبع عشرهٔ خلت من شهر رمضان سنهٔ ۱۲۴ فی ناحیهٔ الشام، وقبره ببیداء شعب، مشهور یزار» «۲».

۳- الذهبی: «أحد الأعلام. عن أبن عمر وأنس وسهل، وحدیثه عن أبی هریرهٔ فی الترمذی. وعن رافع بن خدیج فی النسائی.

وعنه: یونس ومعمر ومالک...

قال ابن المدینی: له نحو ألفی حدیث. وقال أبو داود: أسند أکثر من ألف.

وحدیثه ألفان ومائهٔ حدیث نصفها مسنده. مات فی رمضان سنهٔ ۱۲۴» «۳».

۴- الیافعی: «الإمام أبو بکر محمّد بن مسلم بن عبیداللَّه بن عبداللَّه ابن شهاب الزهری، أحد الفقهاء والمحدّثین، والأعلام التابعین، حفظ علم الفقهاء السبعهٔ، ورأی عشرهٔ من الصحابهٔ رضی اللَّه عنهم، وسمع من سهل ابن سعد، وأنس بن مالک، وخلائق.

وروی عنه جماعهٔ من الأئمّهٔ، منهم مالک بن أنس، وسفیان الثوری،

---

(۱) کتاب الثقات ۵/ ۳۴۹.

(۲) الأنساب للسمعانی ج ۳ ص ۱۸۰- الزهری.

(۳) الکاشف للذهبی ۳/ ۷۸ رقم ۵۲۱۴.

وسفیان بن عیینهٔ.

قال ابن المدینی: له نحو ألفی حدیث، وکان قد حفظ علم الفقهاء السبعهٔ. وقال عمر بن عبدالعزیز: لم یبق أعلم بسنهٍ ماضیهٔ من الزهری، وکذا قال مکحول. وقال اللیث: قال ابن شهاب: ما استودعت قلبی علماً فنسیته. وقال غیره من أهل العلم: کان معظّماً وافر الحرمهٔ عند هشام بن عبدالملک، أعطاه مرّهٔ سبعهٔ آلاف دینار، وقال عمرو بن دینار: ما رأیت الدینار والدرهم عند أحدٍ أهون منه عند الزهری، کأنّها عنده بمنزلهٔ البعر» «۱».

۵- الخطیب التبریزی: «الزهری، منسوب إلی زهرهٔ بن کلاب، ممّن اشتهر بالنسب إلیهم. هو: أبو بکر محمّد بن عبداللَّه بن شهاب، أحد الفقهاء والمحدثین، والعلماء الأعلام من التابعین بالمدینهٔ، المشار إلیه فی فنون علوم الشریعهٔ، سمع نفراً من الصحابهٔ، روی عنه خلق کثیر، منهم قتادهٔ ومالک بن أنس. قال عمر بن عبدالعزیز: لا أعلم أحداً أعلم بسنّهٍ ماضیهٔ منه. قیل لمکحول: من أعلم من رأیت؟ قال: ابن شهاب. قیل له:

ثمّ من؟ قال: ابن شهاب. قیل له: ثمّ من؟ قال: ابن شهاب» «... ۲».

۶- ابن حجر: «محمّد بن مسلم ... الفقیه الحافظ، متفق علی جلالته وإتقانه، وهو من رؤوس الطبقهٔ الرّابعهٔ» «... ۳».

۷- السّیوطی: «أحد الأعلام.. قال اللیث: ما رأیت عالماً قط أجمع

---

(۱) مرآهٔ الجنان ۱/ ۲۰۴ حوادث سنهٔ ۱۲۴.

(۲) الإکمال فی أسماء رجال المشکاهٔ. مطبوع معها. ۳/ ۶۵۳.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۳ رقم ۶۳۱۵.

من ابن شهاب ولا أكثر علماً منه» «۱».

ترجمهٔ سعید بن المسیّب ... ص: ۴۲

وأمّا «سعید بن المسیب» الذی روی عنه الزهری الحدیث الشریف، فهو فقیه المدینهٔ المنورهٔ، وإمام أهل السنّهٔ، ومن كبار التّابعین، وإلیك بعض الكلمات فی مناقبه ومآثره التی یذكرونها له:

۱- ابن حبان: «سعید بن المسیب بن حزن بن أبی وهب بن عمرو بن عائذ بن عبداللّه بن عمر بن مخزوم بن یقظهٔ المخزومی القرشی، كنیته أبو محمّد.

ولد لسنتین مضتا من خلافهٔ عمر. وأم سعید بن المسیب بنت عثمان بن حكیم...

وكان من سادات التابعین فقهاً ودیناً وورعاً وعلماً وعبادهً وفضلًا.

وكان أبوه یتّجر فی الزیت. وكان سعید سیّد التابعین وأفقه أهل الحجاز وأعبر الناس للرؤیا، ما نودی للصّلاهٔ أربعین سنهٔ إلّاوسعید فی المسجد ینتظرها، ویقال: إنّه ممّن أصلح بین عثمان وعلی. فلمّا بویع عبدالملك وبایع للولید وسلیمان من بعده، وأخذ البیعهٔ من الناس، أبی سعید ذلك فلم یبایع. فقال عبدالرحمن ابن عبدالقاری: إنّك تصلی بحیث یراك هشام بن إسماعیل، فلو غیّرت مقامك حتّی لا یراك- وكان هشام والیاً علی المدینهٔ لعبد الملك- فقال سعید: إنّی لم اغیر مقاماً قمته منذ أربعین سنهٔ.

---

(۱) إسعاف المبطأ برجال الموطأ: ۳۷، طبع مع تنویر الحوالك.

قال: فخرج معتمراً فقال: لم أكن لأجهد بدنی وأنفق مالی فی شیء لیس فیه نیهٔ. قال: فبایع إذاً. قال: أرأیت إن كان اللّه أعمی قلبك كما أعمی بصرك فما علیّ! وأبی أن یبایع. فكتب هشام بن إسماعیل إلی عبدالملك، فكتب عبدالملك إلیه ما دعاك إلی سعید!! ما كان علینا منه شیء نكرهه، فأما إذا فعلت فادعه، فإن بایع وإلّا فاضربه ثلاثین سوطا، وأوقفه للناس، فدعاه هشام فأبی، وقال: لست أبایع لاثنین، فضربه ثلاثین سوطاً، ثمّ ألبسه ثیاباً من شعر، وأمر به فطیف به حتّی بلغوا الخیّاطین، ثمّ ردّه وأمر به إلی السجن. فقال سعید: لولا أنّی ظننت أنه القتل ما لبسته، قلت: أستر عورتی عند الموت.

مات سنهٔ ثلاث أو أربع وتسعین، وقد قیل إنّه مات سنهٔ خمس ومائهٔ» «۱».

۲- الذهبی: «سعید بن المسیب. الإمام شیخ الإسلام، فقیه المدینهٔ، أبو محمّد، المخزومی، أجلّ التابعین، ولد لسنتین مضتا من خلافهٔ عمر، وسمع من عمر شیئاً وهو یخطب، وسمع من عثمان وزید بن ثابت وعائشهٔ وسعد وأبی هریرهٔ وخلق.

وكان واسع العلم، وافر الحرمهٔ، متین الدیانهٔ، قوّالًا بالحق، فقیه النفس.

روی أسامهٔ بن زید عن نافع عن ابن عمر قال: سعید بن المسیّب أحد المفتین.

وقال أحمد بن حنبل وغیره: مرسلات سعید صحاح.

---

(۱) كتاب الثقات ۴/ ۲۷۳.

وقال قتادهٔ: ما رأیت أحداً أعلم من سعید بن المسیّب.

وکذا قال الزهری ومکحول وغیر واحد.

قال علی بن المدینی: لا أعلم فی التابعین أوسع علماً من سعید، هو عندی أجلّ التابعین.

وقال العجلی وغیره: کان لا یقبل جوائز السلطان، وله أربعمائهٔ دینار یتّجر بها بالزیت وغیره.

وقال سعد بن إبراهیم: سمعت سعید بن المسیب یقول: ما أحد أعلم بقضاءٍ قضاه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ولا أبو بکر وعمر منّی.

قال الواقدی: حدّثنی هشام بن سعد سمعت الزهری- وسئل عمّن أخذ سعید بن المسیب علمه- قال: عن زید بن ثابت، وسعد بن أبی وقاص، وابن عباس، وابن عمر، وقد سمع من عثمان وعلی وصهیب، وجلّ روایته المسندهٔ.

عن أبی هریرهٔ، وکان زوج إبنته، وکان یقال: لیس أحد أعلم بقضاء عمر وعثمان منه.

وروی معمر عن الزهری: کان سعید أعلم الناس بقضاء عمر وعثمان.

وعن قتادهٔ قال: کان الحسن إذا أشکل علیه شیء کتب إلی سعید بن المسیب یسأله.

حماد بن زید عن یزید بن حازم: إن المسیب کان یسرد الصوم.

وقال عبدالرحمن بن حرملهٔ: سمعت سعیداً یقول: حججت أربعین حجهٔ.

یوسف بن یعقوب الماجشون، عن المطلب بن السائب قال: کنت

جالساً مع سعید بن المسیب فی السوق، فمرّ برید لبنی مروان، فقال له سعید: من رسل بنی مروان أنت؟ قال: نعم. قال: کیف ترکت بنی مروان؟

قال: بخیر.

قال: ترکتهم یجیعون الناس ویشبعون الکلاب! فاشرأبّ الرسول، فقمت إلیه، فلم أزل أرجیّه حتّی انطلق. فقلت لسعید: یغفر اللَّه لک، تشیط بدمک! فقال: أسکت یا أحیمق، فواللَّه لا یسلمنی اللَّه ما أخذت بحقوقه.

عن مکحول من وجه ضعیف أنه قال لمّا بلغه موت ابن المسیب:

استوی الناس.

قال مالک: بلغنی أنّ سعید بن المسیب قال إنّی کنت لأسیر الأیام واللیالی فی طلب الحدیث الواحد.

قال مصعب عن عبداللَّه حدّثنی مصعب بن عثمان: إنّ الذی شهد لسعید ابن المسیب حین أراد مسلم بن عقبهٔ قتله عمرو بن عثمان ومروان الحکم، شهدا أنّه مجنون، فخلّی سبیله.

قال أبو یونس القوی: دخلت المسجد فإذا سعید بن المسیب جالس وحده. قلت: ما شأنه؟ قالوا: نهی أن یجالسه أحد...

قلت: قد أفردت سیرهٔ سعید فی مؤلف» «۱».

۳- الذهبی: «سعید بن المسیب بن حزن. الإمام أبو محمّد المخزومی، أحد الأعلام وسیّد التابعین. عن: عمر وعثمان وسعد. وعنه: الزهری وقتادهٔ ویحیی بن سعید. ثقهٔ، حجهٔ، رفیع الذکر، رأس فی العلم والعمل، مات سنهٔ ۹۴» «۲».

---

(۱) تذکرهٔ الحفاظ ۱/ ۵۴- ۵۶.

(۲) الکاشف ۱/ ۳۲۶ رقم ۱۹۷۷.

۴- الخطیب التبریزی: «کان سیّد التابعین من الطراز الأول، جمع بین الفقه والحدیث والزهد والعبادهٔ والورع، وهو المشار إلیه

المنصوص علیه، وکان أعلم الناس بحدیث أبی هریرة وبقضایا عمر.

لقی جماعة کثیرة من الصحابة وروی عنهم.

وعنه: الزهری وکثیر من التابعین وغیرهم.

قال مکحول: طفت الأرض کلّها فی طلب العلم، فما لقیت أعلم من ابن المسیب.

وقال ابن المسیب: حججت أربعین حجة.

مات سنة ثلاث وتسعین رحمه اللّه تعالی» «۱».

۵- ابن حجر: «قال نافع عن ابن عمر: هو واللّه أحد المفتین [المتقنین وعن عمرو بن میمون بن مهران عن أبیه قال: قد جئت [قدمت المدینة فسألت عن أعلم أهل المدینة، فدفعت إلی سعید بن المسیب.

وقال ابن شهاب: قال لی عبداللّه بن ثعلبة بن أبی صغیر: إن کنت ترید هذا- یعنی الفقه- فعلیک بهذا الشیخ: سعید بن المسیب. وقال قتادة: ما رأیت أحداً قط أعلم بالحلال والحرام منه.

وقال محمّد بن إسحاق عن مکحول: طفت الأرض کلّها فی طلب العلم فما لقیت أعلم منه.

وقال سلیمان بن موسی: کان أفقه التابعین.

وقال البخاری: قال لی علی عن أبی داود عن شعبة عن أیاس بن معاویة قال لی سعید بن المسیب: ممّن أنت؟ قلت: من مزینة. قال: إنّی

---

(۱) الإکمال فی أسماء رجال المشکاة ۳/ ۶۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۷

لأذکر یوم نعی عمر بن الخطاب النعمان بن مقرن علی المنبر، قال: وقال لنا سلیمان بن حرب ثنا سلام بن مسکین عن عمران بن عبداللّه الخزاعی عن ابن المسیب قال: أنا أصلحت بین علی وعثمان.

وقال الدوری عن ابن معین: ههنا قوم یقولون إنّه أصلح بین علی وعثمان، وهذا باطل.

وقال أیضاً: قد رآنی عمر وکنت صغیراً. قلت یقول: ولدت لسنتین مضتا من خلافة عمر. فقال یحیی: ابن ثمان سنین یحفظ شیئاً!!

قال: وسمعته یقول: مرسلات ابن المسیّب أحبّ إلیّ من مرسلات الحسن...

وقال أبو طالب قلت لأحمد: سعید بن المسیب. فقال: ومن مثل سعید؟! ثقة من أهل الخیر. فقلت له: سعید عن عمر حجة؟ قال: هو عندنا حجة قد رأی عمر وسمع منه، وإذا لم یقبل سعید عن عمر فمن یقبل؟

وقال المیمونی وأحمد بن حنبل: مرسلات سعید صحاح، لا یری أصح من مرسلاته.

وقال عثمان الحارثی عن أحمد: أفضل التابعین سعید بن المسیب.

وقال ابن المدینی: لا أعلم فی التابعین أوسع علماً من سعید بن المسیّب، قال: وإذا قال سعید مضت السنّة فحسبک. قال: وهو عندی أجلّ التابعین.

وقال الربیع عن الشافعی: إرسال ابن المسیب عندنا حسن.

وقال اللیث عن یحیی بن سعید: کان ابن المسیب یسمّی راویة عمر، کان أحفظ الناس لأحکامه وأقضیته.

وقال إبراهیم بن سعد عن أبیه عن سعید: ما بقی أحد أعلم بکل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۸

قضاءٍ قضاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وکلّ قضاءٍ قضاه أبو بکر وکل قضاءٍ قضاه عمر منّی، قال إبراهیم عن أبیه: وأحسبه قال: وعثمان.

وقال مالک: بلغنی أنّ عبداللّه بن عمر کان یرسل إلی ابن المسیّب یسأله عن بعض شأن عمر وأمره. وقال مالک: لم یدرک عمر، ولکن لما کبر أکبّ علی المسألهٔ عن شأنه وأمره. وقال قتادهٔ: کان الحسن إذا أشکل علیه شیء کتب إلی سعید بن المسیّب. وقال العجلی: کان رجلًا صالحاً فقیهاً...

وقال أبو زرعهٔ: مدنی قرشیء ثقهٔ إمام. وقال أبو حاتم: لیس فی التابعین أنبل منه، وهو أثبتهم فی أبی هریرهٔ.

قال الواقدی: مات سنهٔ ۹۴ فی خلافهٔ الولید وهو ابن خمس وسبعین سنهٔ. قال أبو نعیم: مات سنهٔ ۹۳.

قلت: علی تقدیر ما ذکروا عنه أن مولده لسنتین مضتا من خلافهٔ عمر- والإسناد إلیه صحیح- یکون مبلغ عمره ثمانین سنهٔ إلّاسنهٔ، کما قال الواقدی» «۱».

۶- ابن حجر: «سعید بن المسیب ... أحد العلماء الاثبات، إتّفقوا علی أنّ مرسلاته أصح المراسیل، وقال ابن المدینی: لا أعلم فی التابعین أوسع علماً منه. مات بعد التسعین وقد ناهز الثمانین» (۱).

۷- السیوطی: «سعید بن المسیب...

قال قتادهٔ: ما رأیت أحدا قط أعلم بالحلال والحرام منه، وقال مکحول: ما لقیت أعلم منه، وقال سلیمان بن موسی: إنّه أفقه الناس، وقال

---

(۱) تهذیب التهذیب ۴/ ۸۴.

أحمد: إنّه أفضل التابعین» «... ۱».

۸- عبدالحق الدهلوی: «سعید بن المسیب بن حزن القرشی الإمام أبو محمّد المخزومی المدنی، من فقهاء السبعهٔ الذین کانوا بالمدینهٔ ...

أحد الأعلام، سیّد التابعین، جمع بین الفقه والحدیث والزهد والعبادهٔ والورع، ثقهٔ حجهٔ فقیه رفیع الذکر، رأس فی العلم والعمل.

ویروی عن الإمام زین العابدین أنّه قال: سعید بن المسیب أعلم الناس، ویقال: إنّه لم یکن فی التابعین أکثر منه علماً» «... ۲».

رجمهٔ أبی هریرهٔ ... ص: ۴۹

وأمّا «أبو هریرهٔ» فهو من الصحابهٔ الکبار والأئمّهٔ الأعلام عند أهل السنّهٔ، فلا حاجهٔ إلی تعدیله وتوثیقه بعد أن مدح اللّه سبحانه تعالی الصّحابهٔ وأثنی علیهم فی القرآن الکریم کما یزعمون، وبعد أن وردت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم الأحادیث العامهٔ والخاصّهٔ فی فضله ومقامه کما یروون.

ولا بأس بذکر مقتطفاتٍ من تراجمه فی معاجم الصّحابهٔ والحفّاظ:

۱- ابن عبدالبر: «أبو هریرهٔ الدوسی صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ... أسلم أبو هریرهٔ عام خیبر، وشهدها مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، ثم لزمه وواظب علیه رغبهٔ فی العلم راضیا بشبع بطنه، وکانت یده مع ید رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، وکان یدور معه حیثما دار،

---

(۱) إسعاف المبطأ برجال الموطّأ: ۱۷، طبع مع تنویر الحوالک.

(۲) رجال المشکاهٔ للشیخ عبدالحق الدهلوی.

وكان من أحفظ أصحاب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، وكان يحضر ما لا يحضره سائر المهاجرين والأنصار، لاشتغال المهاجرين بالتجارة والأنصار بحوائجهم.

وقد شهد له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بأنّه حريص على العلم والحديث، وقال له: يا رسول اللَّه، إنى قد سمعت منك حديثاً كثيراً، فإنّي أخشى أن أنسى، فقال: أبسط رداءك، قال: فبسطته فغرف بيده ثمّ قال:

ضمّه، فضممته، فما نسيت شيئاً بعده.

وقال البخاری: روى عنه أكثر من ثمانمائة رجل من بين صاحب وتابع. وممّن روى عنه من الصّحابة: ابن عباس وابن عمر وجابر بن عبداللَّه وأنس وواثلة بن‌الأسقع وعائشة، استعمله عمر بن الخطاب على البحرين ثمّ عزله، ثمّ أراده على العمل فأبى عليه، ولم يزل يسكن المدينة، وبها كانت وفاته» «... ۱».

۲- ابن الأثير: «ب د ع أبو هريرة الدوسی صاحب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، وأكثرهم حديثا عنه ... وقد اختلف فی اسمه اختلافاً كثيراً، لم يختلف فی اسم آخر مثله ولا ما يقاربه...

وإنما هو مشهور بكنيته، وأسلم أبو هريرة عام خيبر، وشهدها مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، ثمّ لزمه وواظب عليه رغبة فی العلم، فدعا له رسول اللَّه:

أخبرنا إبراهيم وغيره عن أبی عيسى، أخبرنا أبو موسى، أخبرنا عثمان ابن عمر، أخبرنا ابن أبی ذئب، عن سعيد المقبری، عن

---

(۱) الاستيعاب فی معرفة الأصحاب ۴/ ۱۷۶۸.

أبی هريرة، قال قلت: يا رسول اللَّه، أسمع منک أشياء فلا أحفظها. قال: أبسط رداءک، فبسطته، فحدّث حديثاً كثيراً، فما نسيت شيئاً حدّثنی به.

...عن ابن عمر أنّه قال لأبی هريرة: أنت كنت ألزمنا لرسول اللَّه وأحفظنا لحديثه.

...عن الزهری عن الأعرج قال: سمعت أبا هريرة قال: إنّكم تقولون إنّ أبا هريرة يكثر الحديث عن رسول اللَّه (ص)، واللَّه الموعد! كنت رجلًا مسكيناً أخذم رسول اللَّه على مل ء بطنی، وكان المهاجرون يشغلهم الصفق بالأسواق، وكانت الأنصار يشغلهم القيام على أموالهم. وقال رسول اللَّه: من يسبط ثوبه فلن ينسى شيئاً سمعه منّی، فبسط ثوبی حتّى قضى حديثه ثمّ ضممته إلیَّ فما نسيت شيئاً سمعته بعد.

...قال البخاری: روى عن أبی هريرة أكثر من ثمانمائة رجل من صاحب وتابع...

قال خليفة: توفی أبو هريرة سنة ۵۷. وقال الهيثم بن عدی: توفی سنة ۵۸» «... ۱».

۳- الذهبی: «أبو هريرة الدوسی اليمانی، الحافظ الفقيه، صاحب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ... كان من أوعية العلم ومن كبار أئمّة الفتوى، مع الجلالة والعبادة والتواضع.

قال البخاری: روى عنه ثمانمائة نفس أو أكثر...

وكان من أصحاب الصّفة فقيراً، ذاق جوعاً وفاقة، ثمّ بعد النبیّ صلح حاله وكثر ماله، وكان كثير التعبد والذّكر، ولی إمرة المدينة، وناب أيضاً

---

(۱) أسد الغابة فی أسماء الصحابة ۵/ ۳۱۸.

عن مروان فی إمرتها، وکان یمرّ فی السّوق یحمل الحزمة وهو یقول:

أوسعوا الطریق للأمیر، وکان فیه دعابة...

روی أحمد فی مسنده عن أبی کثیر التمیمی عن أبی هریرة قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: اللّهمّ حبب عبیدک هذا- یعنی أبا هریرة- وأُمّه إلی عبادک المؤمنین، وحبّبهم إلیهما...

قال الأعمش عن أبی صالح السمّان: کان أبو هریرة من أحفظ أصحاب محمّد رسول اللَّه.

وقال الشافعی: أبو هریرة أحفظ من روی الحدیث فی دهره.

وروی کهمس عن عبداللَّه بن شفیق قال قال أبو هریرة: لا أعرف أحداً من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أحفظ لحدیثه منّی.

أبو داود الطیالسی، نا عمران القطان، عن بکر بن عبداللَّه، عن أبی رافع، عن أبی هریرة إنّه لقی کعباً، فجعل یحدّثه ویسأله، فقال کعب: ما رأیت أحداً لم یقرأ التوراة أعلم بما فیها من أبی هریرة.

هشیم، عن یعلی بن عطاء، عن الولید بن عبدالرحمن، عن ابن عمر إنّه قال: یا أبا هریرة أنت کنت ألزمنا لرسول اللَّه، وأعلمنا بحدیثه «...۱».

أقول:

وبعد هذا کلّه لا یرتاب المنصف فی صحّة حدیث التشبیه، وإنّه لیعلم- بعد هذا- کذب (الدّهلوی) فی دعواه، وأنّ غرضه ستر الحقیقة وکتمان الواقع ظلماً وزوراً.

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۳

ترجمة یاقوت الحموی ... ص: ۵۳

وبقی ترجمة یاقوت الحموی صاحب (معجم الأدباء) الذی ذکر الحدیث بترجمة المفجّع ... ویاقوت من أعاظم مصنّفی أهل السنّة، ومن مشاهیر أدبائهم ومحقّقیهم ... هذا من جهة.

ومن جهةٍ أخری: قد اشتهر یاقوت بتعصّبه علی سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، حتّی نصّ مترجموه علی ذلک کابن خلّکان...

وحینئذٍ، لا یرتاب أحد فی صحة الحدیث الذی ذکره واعتباره، إذ لا یبقی بعد هذا مجال لإنکاره أو القدح فی سنده...

ومن کلمات أهل السنّة فی ترجمة یاقوت ما یلی:

۲- ابن خلّکان: «وکان متعصّباً علی علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه، وکان قد طالع شیئاً من کتب الخوارج، فاشتبک فی ذهنه منه طرف قوی، وتوجّه إلی دمشق فی سنة ثلاث عشرة وستمائة، وقعد فی بعض أسواقها، وناظر بعض من یتعصّب لعلی رضی اللَّه عنه، وجری بینهما کلام أدّی إلی ذکره علیّاً رضی اللَّه عنه بما لا یسوغ، فثار الناس علیه ثورة کادوا یقتلونه، فسلم منهم، وخرج من دمشق منهزماً بعد أن بلغت القضیة إلی والی البلد، فطلبه ولم یقدر علیه، ووصل إلی حلب خائفاً یترقّب...

وکان قد تتبع التواریخ، وصنّف کتاباً سمّاه إرشاد الألباء إلی معرفة الأدباء، یدخل فی أربع مجلّدات» «... ۱».

۳- الذهبی: «یاقوت الرومی الحموی ثمّ البغدادی التاجر شهاب

(۱) وفیات الأعیان ۶/ ۱۲۷.

الدین، الأدیب الأخباری، صاحب التصانیف الأدبیّهٔ فی التاریخ والأنساب والبلدان وغیر ذلک. توفی فی رمضان» «۱».

۴- الیافعی: «یاقوت الرومی الحموی ثمّ البغدادی التاجر، شهاب الدین، الأدیب الأخباری، صاحب التصانیف الأدبیّهٔ فی التاریخ والأنساب والبلدان وغیر ذلک.

أسر من بلاده صغیراً، فابتاعه ببغداد رجل تاجر، ولمّا کبر یاقوت المذکور قرأ شیئاً من النحو واللغهٔ، وشغله مولاه بالأسفار فی متاجره، ثمّ جرت بینه وبین مولاه قضیّهٔ أوجبت عتقه، فأبعده عنه، فاشتغل بالنسخ، وحصلت له بالمطالعهٔ فوائد، وصنّف کتاباً سمّاه إرشاد الألبّاء إلی معرفهٔ الأدباء، فی أربع مجلّدات، وکتاباً فی أخبار الشعراء المتأخّرین والقدماء، وکتبا أخری عدیدهٔ، وکانت له همّهٔ عالیهٔ فی تحصیل المعارف» «۲».

۵- ابن حجر: «یاقوت الرومی الکاتب الحموی.

قال ابن النجّار: کان ذکیّاً، حسن الفهم، ورحل فی طلب النسب إلی بلاد الشام ومصر والبحرین وخراسان، وسمع الحدیث، وصنّف معجم البلدان، ومعجم الأدباء، وأسماء الجبال والأنهار والأماکن.

قال ابن النجّار «۳»: کان غزیر الفضل، وکان حسن الصحبهٔ، طیّب

---

(۱) العبر ۳/ ۱۹۸.

(۲) مرآهٔ الجنان ۴/ ۴۸ حوادث سنهٔ ۶۲۶.

(۳) ولا بأس بذکر ترجمهٔ ابن النجار الذی نقل ابن حجر کلامه فی الثناء علی یاقوت، قال ابن شاکر الکتبی: «صنّف التاریخ الذی ذیّل به علی تاریخ الخطیب، استدرک فیه علی الخطیب، فجاء فی ثلاثین مجلّداً، دلَّ علی تبحّره فی هذا الشأن وسعهٔ حفظه. وکان إماماً ثقهٔ حجهٔ مقرءاً مجوداً حسن المحاضرهٔ کیساً متواضعاً، اشتملت مشیخته علی ثلاثهٔ آلاف شیخ، ورحل سبعاً وعشرین سنهٔ ... وله کتاب: القمر المنیر فی المسند الکبیر، ذکر کل صحابی وما له من الحدیث، وله کتاب کنز الإمام فی معرفهٔ السنن والأحکام، والمختلف والمؤتلف، ذیّل به علی ابن ماکولا، والمتفق والمفترق، ونسبهٔ المحدّثین إلی الآباء والبلدان، کتاب عوالیه، کتاب معجمه، جنّهٔ الناظرین فی معرفهٔ التابعین، الکمال فی معرفهٔ الرجال، القصر الفائق فی عیون أخبار الدنیا ومحاسن تواریخ الخلائق، الدرهٔ الثمینهٔ فی أخبار المدینهٔ، نزههٔ الوری فی أخبار أمّ القری». [... فوات الوفیات ۴/ ۳۶].

الأخلاق حریصاً علی الطلب. ومات بحلب سنهٔ ۶۲۶ ولم یبلغ الستین» «... ۱».

اعتماد العلماء علی یاقوت ... ص: ۵۵

وکثیراً ما یعتمد کبار علماء أهل السنّهٔ وحفّاظهم علی أقوال یاقوت وتحقیقاته فی تراجم العلماء، ونکتفی هنا بإیراد موارد من اعتماد الحافظ جلال الدین السّیوطی علی یاقوت الحموی:

قال السیوطی: «محمّد بن محمّد بن عمران البصری الرقّام، أبو الحسن، قال یاقوت: أحد أصحاب ابن درید القیّمین بالعلم والفهم» «۲».

وقال: «محمّد بن برکات بن هلال بن عبدالواحد السعیدی النحوی أبو عبداللَّه. قال یاقوت: عالی المحلّ فی النحو واللغهٔ والأدب، أحد فضلاء المصریین وأعیانهم المبرّزین، أخذ النحو والأدب عن ابن باشا» «۳».

وقال: «محمّد بن أحمد أبو الندی الغندجانی. قال یاقوت: واسع العلم، راجح المعرفهٔ باللغهٔ وأخبار العرب وأشعارها» «... ۴».

---

(۱) لسان المیزان لابن حجر العسقلانی ۶/ ۲۳۹.

(۲) بغیهٔ الوعاهٔ: ۹۹.

(۳) نفس المصدر: ۲۴.

(۴) بغیهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغویین والنحاهٔ: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۶

وقال: «محمّد بن أحمد أبو الریحان الخوارزمی ... قال یاقوت:
وأمّا تصانیفه فی النجوم والهیئهٔ والحکمهٔ فإنّها تفوت الحصر» «... ۱».

«۲» روایهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۵۶

اشارهٔ

ورواه أحمد بن حنبل بطریق صحیح:
قال أبو جعفر محمّد بن علی بن شهرآشوب السروی المازندرانی رحمهٔ اللَّه علیه:
«أحمد بن حنبل، عن عبدالرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن ابن المسیّب، عن أبی هریرهٔ. وابن بطّهٔ فی الإبانهٔ [بإسناده عن ابن عباس، کلاهما عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: «من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی موسی فی مناجاته، وإلی عیسی فی سمته، وإلی محمّد فی تمامه وکماله وجماله، فلینظر إلی هذا الرجل المقبل.
قال: فتطاول الناس أعناقهم فإذا هم بعلی، کأنما ینقلب فی صبب وینحل عن جبل.
تابعهما أنس، إلّاأنّه قال: وإلی إبراهیم فی خلّته، وإلی یحیی فی زهده، وإلی موسی فی بطشه. فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۲».

---

(۱) نفس المصدر: ۲۰.

(۲) مناقب آل أبی طالب لابن شهرآشوب ۳/ ۳۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۷

ترجمهٔ ابن شهرآشوب ... ص: ۵۷

وقد ذکر کبار علماء السیر والتواریخ من أهل السنّهٔ أبا جعفر محمّد بن علی بن شهرآشوب السروی، ووصفوه بالأوصاف الحمیدهٔ، وأثنوا علیه الثناء البالغ:
۱- قال الصفدی: «محمّد بن علی بن شهرآشوب- الثانیهٔ سین مهملهٔ- أبو جعفر السروی المازندرانی، رشید الدین الشیعی، أحد شیوخ الشیعهٔ، حفظ أکثر القرآن وله ثمان سنین، وبلغ النهایهٔ فی أصول الشیعهٔ، کان یرحل إلیه من البلاد، ثمّ تقدّم فی علم القرآن والغریب والنحو، ووعظ علی المنبر أیام المقتفی ببغداد، فأعجبه وأخلع علیه، وکان بهیّ المنظر، حسن الوجه والشیبهٔ، صدوق اللهجهٔ، ملیح

المحاورة، واسع العلم، کثیر الخشوع والعبادة والتهجّد، لا یکون إلّاعلی وضوء.

أثنی علیه ابن أبی طی فی تاریخه ثناء کثیراً، توفی سنة ۵۸۸» «۱».

۲- الفیروزآبادی: «محمّد بن علی بن شهرآشوب، أبو جعفر المازندرانی، رشید الدین الشیعی، بلغ النهایة فی أصول الشیعة، تقدّم فی علم القرآن واللغة والنحو، ووعظ أیّام المقتفی فأعجبه وخلع علیه، وکان واسع العلم، کثیر العبادة، دائم الوضوء.

له کتاب الفصول فی النحو، وکتاب المکنون والمخزون فی عیون الفنون، وکتاب أسباب نزول القرآن، وکتاب متشابه القرآن، وکتاب الأعلام

---

(۱) الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۴.

والطرائق فی الحدود والحقائق، وکتاب الجدیدة. جمع فیه فوائد وفرائد جمّة. عاش مائة سنة إلّاعشرة أشهر، مات سنة ۵۸۸» «۱».

۳- السیوطی: «محمّد بن علی بن شهرآشوب، أبو جعفر السروی المازندرانی، رشید الدین، شیعی، قال الصفدی: کان مقدّماً فی علم القرآن والغریب والنحو، واسع العلم، کثیر العبادة والخشوع، ألّف: الفصول فی النحو، أسباب نزول القرآن، متشابه القرآن، مناقب علی بن أبی طالب، المکنون» «...، ۲».

۴- شمس الدین الداودی: «محمّد بن علی بن شهرآشوب بن أبی نصر، أبو جعفر السروی المازندرانی، رشید الدین، أحد شیوخ الشیعة، اشتغل بالحدیث ولقی الرجال، ثمّ تفقّه وبلغ النهایة فی فقه أهل مذهبه، ونبغ فی الأصول حتّی صار رحله، ثمّ تقدّم فی علم القرآن والقراءات والتفسیر والنحو. کان إمام عصره وواحد دهره، [أحسن الجمع والتألیف ، والغالب علیه علم القرآن والحدیث، وهو عند الشیعة کالخطیب البغدادی لأهل السنّة، فی تصانیفه وتعلیقات الحدیث ورجاله ومراسیله ومتّفقه ومفترقه، إلی غیر ذلک من أنواعه، واسع العلم، کثیر الفنون. مات فی شعبان سنة ۵۸۸.

قال ابن أبی طی: ما زال الناس بحلب لا یعرفون الفرق بین ابن بطة الحنبلی وابن بطّة الشّیعی، حتّی قدم الرّشید فقال: إن بطة الحنبلی بالفتح والشیعی بالضمّ» «۳».

---

(۱) البلغة فی تراجم أئمة النحو واللغة: ۲۴۰.

(۲) بغیة الوعاة: ۷۷.

(۳) طبقات المفسرین ۲/ ۲۰۱ رقم ۵۳۸.

وإذا عرفت جلالة قدر ابن شهرآشوب السّروی، وعلوّ مقامه فی الفقه والحدیث والتفسیر والرجال والقراءات والنحو ... مع صدق اللّهجة والأمانة فی النقل، لم یبق عندک أی شک وریب فی روایة أحمد بن حنبل لحدیث التشبیه بالسند المتقدّم الذی ذکره ابن شهرآشوب.

روایة صاحب الصحائف حدیث التشبیه عن أحمد ... ص: ۵۹

هذا، بالإضافة إلی أنّ روایة أحمد بن حنبل لحدیث التشبیه مذکورة فی کتب أهل السنّة أیضاً، ففی کتاب (هدایة السعداء) لملک العلماء شهاب الدین الدولت آبادی الهندی، عن کتاب (الصّحائف)، أنّه عزا روایة الحدیث الشریف إلی أحمد والبیهقی، حیث قال:

«روى أحمد والبيهقى فى فضائل الصحابة عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى يوشع فى تقواه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى وجه على».

ثم إن صاحب (الصحائف) لم ينكر- فى مقام الجواب عن دلالة هذا الحديث على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام- رواية أحمد بن حنبل للحديث، بل لم يشكك فى صحته، بل قال: «والحق أنّ كلّ واحدٍ من الخلفاء الأربعة، بل كل واحدٍ من الصحابة مكرم عند اللَّه، موصوف بالفضائل الحميدة، ولا يجوز الطعن فى أحد منهم، لأنّ الطعن فى واحدٍ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۰

منهم يوجب الكفر» «۱».

ومؤلّف كتاب (الصحائف) هو الشيخ شمس الدين محمّد بن أشرف الحسينى السمرقندى، قال الجلبى: «آداب الفاضل شمس الدين محمّد بن أشرف الحسينى السمرقندى، الحكيم المحقّق، صاحب الصحائف والقسطاس، المتوفى فى حدود سنة ۶، وهى أشهر كتب الفن ...

وعليها شروح» «۲».

وذكر (الصحائف) بقوله: «الصحائف فى الكلام أوله. الحمد للَّهالذى استحق الوجود والوحدة الخ. وهو على مقدمة وستة صحائف وخاتمة» «۳».

وذكر (القسطاس) بقوله: «قسطاس الميزان أى المنطق، وهو على مقدمة ومقالتين، الأولى فى التصورات، والثانية فى التصديقات، لشمس الدين محمّد السمرقندى، وهو صاحب الصحائف» «۴».

ووصف كتاب (الصحائف) شارحه صاحب (المعارف فى شرح الصحائف) فقال: «وكتاب الصحائف جامع لما ثبت بالحجج القطعيّة والدلائل اليقينيّة، على ما شهد به صريح العقل من حجج المخالفين على الفلاسفة وغيرهم، والمطالب إنما تبتنى على أصولهم وقواعدهم، ليلغى حسبان المريبين، ويقوى إيمان المصيبين، إذ الحق لا يتميّز ولا يقرّب إلّا بإبانة الحجة وإزالة الشبهة. فالتمس جماعة من العلماء وطائفة من الفضلاء

---

(۱) هداية السعداء- الهداية الأولى، الجلوة السابعة- مخطوط.

(۲) كشف الظنون ۱/ ۳۹.

(۳) كشف الظنون ۲/ ۱۰۷۵.

(۴) المصدر ۲/ ۱۳۲۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۱

أن أكتب له شرحاً وافياً لبيانه، كافياً لتبيانه، مع زيادة ما يتوقف عليه الاتقان، وإفادة ما يفتقر إليه الإيقان، فالتزمته وسميته كتاب المعارف فى شرح الصحائف».

وقد ذكر الكاتب الجلبى هذا الشرح أيضاً فى (كشف الظنون) ويظهر من كلامه وجود شروح عديدة له. وكتاب الصحائف وشرحه المذكور يعدان من الكتب الكلامية المعتمدة عند أهل السنّة، فى عداد المقاصد والمواقف والطوالع وشروحها.

هذا، ولأجل أن يطمئنّ القارئ بما ذكرناه من رواية صاحب (الصحائف) هذا الحديث الشريف عن أحمد بن حنبل، ونقله صاحب كتاب (هداية السعداء) فى كتابه، فإنا ننقل عين ما جاء فى الكتابين:

نصّ كلام صاحب الصحائف قال ... ص: ۶۱

فی (هدایهٔ السعداء)، فی الهدایهٔ الأولی، الجلوهٔ السابعهٔ، فیما یصیر به الرجل رافضیّاً.

فی التمهید: من قال إنّ علیّاً کان نبیّاً أو أفضل من النّبیّ وأعلم منه، وأنکر خلافهٔ الشیخین، أو سبّهما، أو لعنهما، أو قال إنّ أبا بکر لیس من الصّحابهٔ، فهو رافضی کافر.

وفی تفسیر الطّیّبی عند قوله تعالی «إذ هما فی الغار» «۱»

قالوا من أنکر صحبهٔ أبی بکر مع النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم فقد کفر.

عن التّرمذی، عن ابن عمر رضی اللَّه عنه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لأبی بکر: أنت صاحبی فی الغار وصاحبی فی الحوض.

وفی التشریح: من قال حبّ علیّ کفر ورفض فهو خارجی کافر لأنّ اللَّه أحبّه وأحبّه النبیّ والصّحابهٔ والمؤمنون أجمعون، فإنّه یسب هؤلاء

---

(۱) التربیهٔ ۹: ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۲

الکلّ.

فی کتاب الشّفاء: من قال لأحد من الخلفاء الأربعهٔ إنّه کان علی الضلال أو کان کافراً یقتل، لأنّه کفر، وإن سبّهم بغیر هذا من مشاتمهٔ الناس نکِّلَ نکالا شدیداً، ومن قال لغیرهم من الصحابهٔ کان فلان من أهل الضلالهٔ نُکِّلَ نکالا شدیداً».

«وفی الصحائف فی الفصل الثالث، فی أفضل الناس بعد النبیّ، المراد بالأفضل ههنا أن یکون أکثر ثواباً عند اللَّه واختلفوا فیه.

فقال أهل السنّهٔ وقدماء المعتزلهٔ إنّه أبو بکر، وقال الشیعهٔ وأکثر المتأخّرین من المعتزلهٔ هو علی.

إستدل أهل السنّهٔ بوجهین، الأوّل: قوله تعالی «وسیجنّبها الأتقی الذی یؤتی ماله» «۱»

السورهٔ، والمراد هو أبو بکر رضی اللَّه عنه عند أکثر المفسّرین، والأتقی أکرم عند اللَّه تعالی لقوله تعالی «إنّ أکرمکم عند اللَّه أتقاکم» «۲»

والأکرم عند اللَّه أفضل.

الثانی: قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: واللَّه ما طلعت شمس ولا غربت علی أحد بعد النبیّین والمرسلین أفضل من أبی بکر.

وأجاب الشیعهٔ: بأن هذا لا یدلّ علی أنّه أفضل، بل بأنّ غیره لیس أفضل منه.

واحتجّت الشیعهٔ بأنّ الفضیلهٔ إما عقلیّهٔ أو نقلیّهٔ، والعقلیّهٔ إمّا بالنّسب أو بالحسب، وکان علیّ أکمل الصّحابهٔ فی جمیع ذلک، فهو أفضل.

أمّا بالنّسب، فلأنّه أقرب إلی رسول اللَّه، والعبّاس وإن کان عمّ رسول

---

(۱) اللیل ۹۲: ۱۷.

(۲) الحجرات ۴۹: ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۳

اللَّه لکنه کان أخا عبداللَّه من الأب وکانَ أبو طالب أخاً منهما، وکان علی هاشمیّاً من الأب والأمّ، لأنّه علیّ بن أبی طالب بن عبدالمطّلب بن هاشم، وعلیّ بن فاطمهٔ بنت أسد بن هاشم، والهاشمی أفضل لقوله صلّی اللَّه علیه وسلّم اصطفی من ولد إسماعیل

قریشاً واصطفی من قریش هاشماً.

وأمّا الحسب، فلأنّ أشرف الصّفات الحمیدهٔ الزهد والعلم والشجاعهٔ، وهو فیها أتمّ وأکمل من الصّحابهٔ.

أمّا العلم، فلأنّه ذکر فی خُطبه من أسرار التوحید والعدل والنبوّهٔ والقضاء والقدر وأحوال المعاد ما لم یوجد فی الکلام لأحدٍ من الصحابهٔ، وجمیع الفرق ینتهی نسبتهم فی علم الأصول إلیه، فإنّ المعتزلهٔ ینسبون أنفسهم إلیه، والأشعریّ أیضاً منتسب إلیه لأنّه کان تلمیذاً للجبائی المنتسب إلی علیّ، وانتساب الشیعهٔ بیّن، والخوارج مع کونهم أبعد النّاس عنه أکابرهم تلامذته، وابن عبّاس رئیس المفسّرین کان تلمیذاً له وعلم منه تفسیر کثیر من المواضع التی تتعلق بعلوم دقیقهٔ مثل الحکمهٔ والحساب والشعر والنّجوم والرّمل وأسرار الغیب، وکان فی علم الفقه والفصاحهٔ فی الدرجهٔ العلیا وعلم النحو منه، وأرشد أبا الأسود الدئلی إلیه، وکان عالماً بعلم السلوک وتصفیهٔ الباطن الذی لا یعرفه إلّاالأنبیاء والأولیاء حتّی أخذه جمیع المشایخ منه أو من أولاده أو من تلامذتهم، وروی أنّه قال لو کسرت الوسادهٔ ثمّ جلست علیها لقضیت بین أهل التوراهٔ بتوراتهم وبین أهل الإنجیل بإنجیلهم، وبین أهل الزّبور بزبورهم وبین أهل الفرقان بفرقانهم، واللَّه ما من آیهٔ أنزلت فی برّ أو بحر أو سهل أو جبل أو سماء أو أرض أو لیل أو نهار إلّاوأنا أعلم فیمن نزلت وفی أیّ شیء نزلت، وروی أنّه قال:

لو کشف الغطاء ما ازددت یقیناً، وقال صلّی اللَّه علیه وسلّم أقضاکم علی،

والقضاء یحتاج إلی جمیع العلوم.

وأمّا الزهد، فلما علم منه بالتواتر من ترک اللذّات الدنیاویّهٔ والإحتراز عن المحظورات من أوّل العمر إلی آخره مع القدرهٔ، وکان زهّاد الصحابهٔ کأبی ذر وسلّمان الفارسی وأبی الدرداء تلامذته.

وأمّا الشجاعهٔ، فغنیّهٔ عن الشرح، حتّی قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا فتی إلّاعلی لا سیف إلّاذو الفقار، وقال صلّی اللَّه علیه وسلّم یوم الأحزاب لضربهٔ علیّ خیر من عبادهٔ الثقلین.

وکذا السخاوهٔ، فإنّه بلغ فیها الدّرجهٔ القصوی حتّی أعطی ثلاثهٔ أقراص ما کان له ولأولاده غیرها عند الإفطار، فأنزل اللَّه تعالی «ویطعمون الطعام علی حبّه مسکیناً ویتیماً وأسیراً» «۱»

.وکان أولاده أفضل أولاد الصحابهٔ کالحسن والحسین، وقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم هما سیّدا شباب أهل الجنّهٔ، ثمّ أولاد الحسن مثل الحسن المثنّی والحسن المثلّث وعبداللَّه بن المثنی والنفس الزکیهٔ، وأولاد الحسین مثل الأئمّهٔ المشهورهٔ وهم اثنا عشر.

وکان أبو حنیفهٔ ومالک رحمهما اللَّه أخذا الفقه من جعفر الصادق والباقون منهما، وکان أبو یزید البِسطامی من مشایخ الإسلام سقّاء فی دار جعفر الصادق، والمعروف الکرخی أسلم علی ید علیّ الرضا وکان بوّاب داره، وأیضاً إجتماع الأکابر من الأمّهٔ وعلمائها علی شیعیته دالّ علی أنّه أفضل ولا عبرهٔ بقول العوام.

وأمّا الفضائل النقلیهٔ، فما روی عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم.

---

(۱) الانسان ۷۶: ۸.

الأولی: خبر الطیر، وهو قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی وأکل معه.

الثانیهٔ: خبر المنزلهٔ، وهو قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی، وهذا أقوی من قوله فی حقّ أبی بکر: واللَّه ما طلعت شمس ولا غربت بعد النبیّ علی أفضل من أبی بکر، لأنه إنما یدلّ علی أن غیره لیس أفضل منه، لا علی أنّه أفضل من غیره.

وأيضاً: يدلّ على أن الغير ما كان أفضل منه لا على أنّه ما يكون، فجاز أن لا يكون عند ورود هذا الخبر ويكون بعده.

وأيضاً: خبر المنزلة يدلّ على أن له مرتبة الأنبياء، لقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم إلّاأنّه لا نبى بعدى، وخبر أبى بكر إنّما يدلّ على أنّ غيره ممّن هو أدنى من مراتب الأنبياء ليس أفضل منه، لقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم بعد النبيّين والمرسلين، فجاز أن يكون علىّ أفضل منه.

الثالثة: خبر الراية، روى أنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بعث أبا بكر إلى خيبر فرجع منهزما، ثمّ بعث عمر فرجع منهزماً، فبات رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم مغتمّاً، فلمّا أصبح خرج إلى الناس ومعه الراية وقال: لُاعطينّ الراية رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله كرّاراً غير فرّار، فتعرّض له المهاجرون والأنصار فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أين علىّ؟

فقيل: إنّه أرمد العينين، فتفل فى عينيه ثمّ دفع إليه الراية.

الرابعة: خبر السيادة، قالت عائشة: كنت جالسة عند النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم إذ أقبل على فقال: هذا سيد العرب، فقلت: بأبى أنت وامّى ألست سيّد العرب؟ فقال: أنا سيّد العالمين وهو سيّد العرب.

الخامسة: خبر المولى، قال النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: من كنت

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۶

مولاه فعلى مولاه.

وروى أحمد والبيهقى فى فضائل الصّحابة أنّه قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى يوشع فى تقواه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى وجه على.

السادسة: روى عن أنس بن مالك رضى اللَّه عنه، قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: إن أخى ووزيرى وخير من أتركه بعدى يقضى دينى وينجز وعدى على بن أبى طالب.

السّابعة: روى عن ابن مسعود أنّه قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: على خير البشر من أبى فقد كفر.

الثامنة: روى أنّه قال صلّى اللَّه عليه وسلّم فى ذى الثُدَيَة- كان رجلًا منافقاً- يقتله خير الخلق، وفى رواية خير هذه الأمّة، وكان قاتله على بن أبى طالب، وقال صلّى اللَّه عليه وسلّم لفاطمة: إنّ اللَّه تعالى اطلع على أهل الدنيا واختار منهم أباك واتّخذه نبياً ثمّ اطّلع ثانياً فاختار منهم بعلك.

هذا ما قالوا، والحقّ أن كلّ واحد من الخلفاء الأربعة، بل جميع الصحابة مكرم عند اللَّه، موصوف بالفضائل الحميدة، ولا يجوز الطعن فيهم، إذ الطعن فيهم يوجب الكفر.

والصواب أنّ إمامة كل الخلفاء الأربعة حقّ.

فى المشكاة: حديث علىّ أنت منى بمنزلة هارون من موسى متّفق عليه.

فى الدرّر: «الأتقى الذى يؤتى ماله يتزكّى» قيل: فى أبى بكر رضى اللَّه عنه، وقيل: فى أبى الدحداح.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۷

فى دستور الحقائق: قالت الشيعة: إذا تعارضا تساقطا.

فإن قيل: علم بهذا الحديث أنّ بعد النّبىّ ليس أحد أفضل من أبى بكر، ولا نفهم من الحديث أنّه أفضل من غيره.

قيل: فهم باللغة أن غيره ليس أفضل منه، وعلم بالعرف أنّ أبا بكر أفضل بعد النبيّين على كافّة الناس، وإذا عارض اللغة رجح العرف.

فإن قيل: علم بالحديث أنّ غيره ليس أفضل منه، ولا يفهم أن لا يكون غيره مستوياً به.

قلنا: لفظ أفضل يمنع المماثلة وفضل الغير.

فى شرح عقائد النسفى عند قوله أفضل البشر بعد نبيّنا: والأحسن أن يقال بعد الأنبياء، لكنّه أراد البعديّة الزمانيّة، وليس بعد نبيّنا نبىّ، ومع ذلك لا بدّ من تخصيص عيسى عليه السلام، إذ لو أُريد كلّ بشر يوجد بعد نبيّنا انتقض بعيسى عليه السلام، ولو أُريد كلّ بشر

یولد بعد نبیّنا لم یفد التفضیل علی الصحابهٔ، ولو أرید کلّ بشر هو موجود علی وجه الأرض لم یفد التفضیل علی التابعین ومن بعدهم، ولو أُرید کلّ بشر یوجد علی الأرض ینتقض بعیسی علیه السلام.

وفیه أیضاً: نحن وجدنا دلائل الجانبین متعارضهٔ، ولم نجد هذه المسألهٔ ممّا یتعلّق به شیء من الأعمال، ولا یکون التوقف فیه مخلّاً بشیء من الواجبات».

ترجمهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۶۷

و «أحمد بن حنبل» أحد أئمّتهم الأربعهٔ المشهورین، وقد أجمعوا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۸

علی حفظه وثقته وورعه وجلالته وسیادته ... ولننقل بعض کلماتهم فی حقّه:

۱- ابن حبان: «أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد بن إدریس بن عبداللَّه ابن حیان بن عبداللَّه بن أنس بن عوف بن قاسط بن مازن بن شیبان بن ذهل بن ثعلبهٔ بن عکابهٔ بن صعب بن علی بن بکر بن وائل بن قاسط بن هنب بن أفصی ابن دعمی بن جدیلهٔ بن أسد بن ربیعهٔ بن نزار بن معد بن عدنان.

کنیته أبو عبداللَّه، أصله من مرو، ومولده ببغداد.

یروی عن: ابن عیینهٔ، وهشیم، وإبراهیم بن سعد.

روی عنه أهل العراق والغرباء.

مات سنهٔ ۲۴۱.

وکان حافظاً، متقناً، فقیهاً، لازماً للورع الخفی، مواظبا علی العبادهٔ الدائمهٔ، به أغاث اللَّه عزّوجلّ أمهٔ محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، وذلک أنّه ثبت فی المحنهٔ وبذل نفسه للَّهعزّوجلّ، حتّی ضرب بالسّیاط للقتل، فعصمه اللَّه عن الکفر، وجعله علماً یقتدی به وملجأ یلتجأ إلیه.

سمعت أحمد بن محمّد بن أحمد السندی یقول: سمعت محمّد بن نضر الفرّاء یقول: سمعت أحمد بن حنبل یقول: طلبت الحدیث سنهٔ تسع وسبعین وکان ابن ستهٔ عشر سنهٔ» «۱».

۲- أبو نعیم الإصبهانی: «ومنهم الإمام المبجّل، والهمام المفضّل، أبو عبداللَّه أحمد بن حنبل. لزم الاقتداء وظفر بالاهتداء، علم الزهاد وقلم

---

(۱) کتاب الثقات ۸/ ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۹

النقاد، امتحن فکان فی المحنهٔ صبوراً، واجتبی فکان فی النعمهٔ شکوراً، کان للعلم والحلم واعیاً وللفهم والفکر راعیاً» «۱».

۳- ابن ماکولا: «إمام فی النقل، وعلم فی الزهد والورع، وکان أعلم الناس بمذاهب الصحابهٔ والتابعین، أصله مروزی، وقدمت به أمه بغداد وهو حمل وولدته بها.

سمع ابن عیینهٔ وابن علیهٔ وهشیم بن بشیر، وخلقاً کثیراً من الکوفیین والبصریین والحرمین والیمن والشام والجزیرهٔ» «۲».

۴- النووی: «هو الإمام البارع المجمع علی إمامته وجلالته وورعه وزهادته وحفظه ووفور علمه وسیادته.

روینا من طرق عن إبراهیم الحربی قال: رأیت ثلاثهٔ لم یر مثلهم أبداً: أبا عبید القاسم، ما مثّلته إلّابجبل نفخ فیه الروح. وبشر بن

الحارث، ما شبّهته إلّابرجل عجن من قرنه إلى قدمه عقلًا. وأحمد بن حنبل، كأنَّ اللّه عزّوجلّ جمع له علم الأوّلين من كلّ صنف.

وروينا عن أبى مسهر قال: ما أعلم أحداً يحفظ على هذه الأُمّة أمر دينها إلّاشابّاً بالمشرق. يعنى أحمد بن حنبل.

وروينا عن على بن المدينى قال قال لى سيّدى أحمد بن حنبل: لا تحدث إلّامن كتاب.

وروينا عن إبراهيم بن خالد قال: كنّا نجالس أحمد فيذكر الحديث ونحفظه ونتقنه، فإذا أردنا أن نكتبه قال: الكتاب أحفظ، فيثب ويجئ بالكتاب.

---

(۱) حلية الأولياء ۹/ ۱۶۱.

(۲) الإكمالالابن ماكولا ج ۲ ص ۵۶۳.

وروينا عن الهيثم بن جميل قال: وددت أنّه نقص من عمرى وزيد فى عمر أحمد بن حنبل.

وروينا عن أبى زرعة قال: ما رأيت من المشايخ أحفظ من أحمد بن حنبل، حزرت كتبه اثنى عشر حملًا وعدلًا، كلّ ذلك كان يحفظ عن ظهر قلبه.

وذكر ابن أبى حاتم فى كتابه الجرح والتعديل أبواباً من مناقب أحمد رحمه اللّه، فيها جمل من نفائس أحواله، منها: عن عبدالرحمن بن مهدى قال: أحمد أعلم الناس بحديث سفيان الثورى، وعن أبى عبيد قال: انتهى العلم إلى أربعة: أحمد بن حنبل وهو أفقههم فيه، وعلى بن المدينى وهو أعلمهم به، ويحيى بن معين وهو أكتبهم له، وأبو بكر بن أبى شيبة وهو أحفظهم له.

وسئل أبو حاتم عن أحمد وعلى بن المدينى فقال: كانا فى الحفظ متقاربين وكان أحمد أفقه.

وقال أبو زرعة: ما رأيت أحدا أجمع من أحمد بن حنبل، وما رأيت أحداً أكمل منه، اجتمع فيه زهد وفقه وفضل وأشياء كثيرة.

وقال قتيبة: أحمد إمام الدنيا.

وعن الهيثم بن جميل قال: إنْ عاش هذا الفتى- يعنى أحمد بن حنبل- فسيكون حجة على أهل زمانه.

وقال ابن المدينى: ليس فى أصحابنا أحفظ من أحمد بن حنبل.

وقال عمرو بن أحمد الناقد: إذا وافقنى أحمد على حديث لا أبالى من خالفنى.

وقال الشافعى: ما رأيت أعقل من أحمد بن حنبل وسليمان بن داود

الهاشمى.

وقال أبو حاتم: كان أحمد بن حنبل بارع الفهم بمعرفة صحيح الحديث وسقيمه.

وقال صالح بن أحمد بن حنبل: قال أبى: حججت خمس حجج ثلاث منها راجلًا، وأنفقت فى إحداهنّ ثلاثين درهماً. قال: وما رأيت أبى قط اشترى رماناً ولا سفرجلًا ولا شيئاً من الفاكهة إلّاأنْ يشترى بطّيخة فيأكلها بخبزٍ، أو عنب أو تمر. قال: وكثيراً ما كان يأتدم بالخل. وقال:

وأمسك أبى مكاتبة إسحاق بن راهويه لما أدخل كتابه إلى عبداللّه بن طاهر وقرأه. قال: وقال أبى: إذا لم يكن عندى قطعة أفرح. قال: وربما اشترينا الشيء فنسرّه عنه لئلّا يوبّخنا عليه.

وقال الميمونى: ما رأيت مصلّياً قط أحسن صلاة من أحمد بن حنبل ولا اتّباعاً للسنن منه.

وعن الحسين بن الحسن الرازى قال: حضرت بمصر عند بقّال فسألنى عن أحمد بن حنبل، فقلت: كتبت عنه، فلم يأخذ ثمن المتاع منّى وقال: لا آخذ ثمناً ممّن يعرف أحمد بن حنبل.

وقال قتيبة وأبو حاتم: إذا رأيت الرجل يحب أحمد فاعلم أنّه صاحب سنّة.

وقال إبراهيم بن الحارث ولد عبادة بن الصامت: قيل لبشر الحافى حين ضرب أحمد بن حنبل فى المحنة: لو قمت وتكلّمت كما تكلّم. فقال: لا أقوى عليه، إنّ أحمد قام مقام الأنبياء.

وقال ابن أبى حاتم: سمعت أبا زرعة يقول: بلغنى أن المتوكّل أمر أن يمسح الموضع الذى وقف الناس فيه للصلاة على أحمد بن حنبل، فبلغ

مقامهم ألفى ألف وخمسمائة ألف.

قال: وقال الوركانى: أسلم يوم وفاة أحمد عشرون ألفاً من اليهود والنصارى والمجوس، ووقع المأتم فى أربعة أصناف: المسلمين واليهود والنصارى والمجوس.

وأحوال أحمد بن حنبل رحمه اللَّه ومناقبه أكثر من أنْ تحصر. وقد صنّف فيها جماعة. ومقصودى فى هذا الكتاب الإشارات إلى أطراف المقاصد» «۱».

۵- ابن خلّكان: «كان إمام المحدّثين، صنّف كتاب المسند وجمع فيه من الحديث ما لم يتّفق لغيره. وقيل: إنّه كان يحفظ ألف ألف حديث، وكان من أصحاب الإمام الشافعى رضى اللَّه عنه وخواصّه، ولم يزل مصاحبه إلى أن ارتحل الشافعى إلى مصر، وقال فى حقّه: خرجت من بغداد وما خلّفت بها أتقى ولا أفقه من ابن حنبل...

أخذ عنه الحديث جماعة من الأماثل، منهم: محمّد بن إسماعيل البخارى ومسلم بن الحجاج النيسابورى. ولم يكن فى آخر عصره مثله فى العلم والورع.

وذكر أبو الفرج ابن الجوزى فى كتابه الذى صنّفه فى أخبار بشر بن الحارث الحافى رضى اللَّه عنه فى الباب السادس والأربعين ما صورته:

حدّث إبراهيم الحربى قال: رأيت بشر بن الحارث الحافى فى المنام، كأنّه خارج من باب مسجد الرصافة، وفى كمّه شىء يتحرّك، فقلت: ما فعل اللَّه بك؟ فقال: غفر لى وأكرمنى، فقلت: ما هذا الذى فى كمّك؟ قال: قدم

---

(۱) تهذيب الأسماء واللغات ۱/ ۱۱۰.

علينا البارحة روح أحمد ابن حنبل، فنثر عليه الدرّ والياقوت، فهذا مما التقطت. قلت: فما فعل يحيى بن معين، وأحمد بن حنبل؟ قال: تركتهما وقد زارا ربّ العالمين، ووضعت لهما الموائد. قلت: فلم لم تأكل معهما أنت؟ قال: قد عرف هوان الطعام علىّ، فأباحنى النظر إلى وجهه الكريم» «۱».

۶- الذهبى: «أحمد بن حنبل شيخ الإسلام وسيّد المسلمين فى عصره، الحافظ الحجة، أبو عبداللَّه...

قال على بن المدينى: إنّ اللَّه أيّد هذا الدين بأبى بكر الصدّيق يوم الردّة وبأحمد بن حنبل يوم المحنة.

وقال أبو عبيد: إنتهى العلم إلى أربعة أفقههم أحمد.

وقال ابن معين من طريق ابن عياش عنه: أرادوا أنْ أكون مثل أحمد، واللَّه لا أكون مثله أبداً.

وقال همام السكونى: ما رأى أحمد بن حنبل مثل نفسه.

وقال محمّد بن حماد الظهرانى: إنى سمعت أبا ثور يقول: أحمد أعلم- أو قال: أفقه- من الثورى.

قلت: سيرة أبى عبداللَّه قد أفردها البيهقى فى مجلّد، وأفردها ابن الجوزى فى مجلّد، وأفردها شيخ الإسلام الأنصارى فى مجلّد لطيف»

«(۲).

۷- الذهبى: «شيخ الأمّة وعالم أهل العصر، أبو عبداللَّه أحمد بن محمّد بن حنبل الشيبانى المروزى البغدادى، أحد الأعلام... وكان إماماً فى الحديث وضروبه، إماماً فى الفقه ودقائقه، إماماً فى

(۱) وفيات الأعيان ۱/ ۶۴.

(۲) تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۳۱.

السنّة وطرائقها، إماماً فى الورع وغوامضه، إماماً فى الزهد وحقائقه» «۱».

۸- السبكى: «هو الإمام الجليل أبو عبداللَّه الشيبانى المروزى ثمّ البغدادى، صاحب المذهب، الصابر على المحنة، الناصر للسنّة، شيخ العصابة ومقتدى الطائفة...

وقال المزنى: أبو بكر يوم الردة، وعمر يوم السقيفة، وعثمان يوم الدار، وعلى يوم صفين، وأحمد بن حنبل يوم المحنة...

وقال عبداللَّه قال لى أبى: خذ أى كتاب شئت من كتب وكيع، فإن شئت أن تسألنى عن الكلام حتّى اخبرك بالإسناد، وإن شئت بالإسناد حتّى أخبرك عن الكلام...

وعن إسحاق: أحمد حجة اللَّه بين خلقه.

وقال أبو ثور- وقد سئل عن مسألة- قال أبو عبداللَّه أحمد بن حنبل شيخنا وإمامنا فيها كذا وكذا.

فهذا يسير من ثناء الأئمّة عليه» «۲».

۹- ابن حجر العسقلانى: «أحمد بن حنبل...

قال ابن معين: ما رأيت خيراً من أحمد، ما افتخر علينا بالعربية قط.

وقال القطان: ما قدم علىّ مثل أحمد.

وقال فيه مرةً: حبر من أحبار هذه الامة.

وقال أحمد بن سنان: ما رأيت يزيد بن هارون لأحدٍ أشدّ تعظيماً منه لأحمد بن حنبل.

وقال عبدالرزاق: ما رأيت أفقه منه ولا أورع.

(۱) العبر فى خبر من غبر ۱/ ۴۳۲ حوادث ۲۴۱.

(۲) طبقات الشافعية ۲/ ۲۷.

وقال يحيى بن آدم: أحمد إمامنا.

وقال عبداللَّه الحزيبى: كان أفضل أهل زمانه.

وقال العباس العنبرى: حجة.

وقال يحيى بن معين: لو جلسنا مجلساً بالثناء عليه ما ذكرنا فضائله بكاملها.

وقال العجلى: ثقة ثبت فى الحديث، نزه النفس، فقيه فى الحديث، متبع الآثار، صاحب سنةٍ وخير.

وقال أبو ثور: أحمد شيخنا وإمامنا.

وقال حجاج بن الشاعر: ما رأت عيناى روحاً فى جسدٍ أفضل من أحمد ابن حنبل.

وقال أحمد الدورقی: من سمعتموه یذکر أحمد بسوءٍ فاتّهموه علی الإسلام.

قال ابن أبی حاتم: سئل أبی عنه فقال: هو إمام وحجة.

وقال النسائی: الثقة المأمون أحد الأئمّة.

وقال ابن ماکولا: کان أعلم الناس بمذاهب الصحابة والتابعین.

وقال الخلیلی: کان أفقه أقرانه وأورعهم وأکفّهم عن الکلام فی المحدّثین إلّافی اضطرار.

وقال ابن حبان فی الثقات: کان حافظاً متقناً فقیهاً.

وقال سلیمان بن حرب لرجلٍ سأله عن مسألةٍ سل عنها أحمد: فإنّه إمام.

وقال ابن سعد: ثقة ثبت صدوق کثیر الحدیث» «۱».

۱۰- الخطیب التبریزی: «کان إماماً فی الفقه والحدیث والزهد

---

(۱) تهذیب التهذیب ۱/ ۷۲.

والورع والعبادة، وبه عرف الصحیح والسّقیم والمجروح من المعدل...

وفضائله کثیرة، ومناقبه جمّة، وآثاره فی الإسلام مشهورة، ومقاماته فی الدنیا مذکورة، انتشر ذکره فی الآفاق، وسری حمده فی البلاد.

وهو أحد المجتهدین المعمول بقوله ورأیه ومذهبه فی کثیر من البلاد.

وقال أبو داود السجستانی: کان مجالسة أحمد بن حنبل مجالسة الآخرة، لا یذکر فیها شیء من أمر الدنیا، وما رأیت ذکر الدنیا قط» «۱».

۱۱- الکفوی: «وأحد الأئمّة الأربعة أحمد بن حنبل بن هلال أبو عبداللَّه الشیبانی.

قال المولی الشهیر بأبی أربعة شکیری فی مناقب الأخیار ونوادر الأخبار عن أحمد بن حنبل أنّه قا: ولدت سنة أربعین وستّین ومائة فی ربیع الأوّل، وأوّل سماعی من هشیم سنة تسع وستّین ومائة، وکان ابن المبارک قدم فی هذه السنة یعنی بغداد، وهی آخر قدمة قدمها، وذهبت إلی مجلسه، فقالوا خرج إلی طرطوس، فتوفی سنة إحدی وثمانین ومائة. قال ابنه عبداللَّه بن أحمد بن حنبل: توفی أبی رحمه اللَّه یوم الجمعة ضحوة ودفنّاه العصر، لثنتی عشرة لیلة خلت من شهر ربیع الأول، سنة إحدی وأربعین ومائتین، وسِنّه سبع وسبعون سنة.

وعن أبی داود السجستانی: لقیت مائتین من مشایخ العلم، فما رأیت مثل أحمد بن حنبل، لم یکن یخوض فی شیء ممّا یخوف فیه الناس من أمر الدنیا، فإذا ذکر العلم تکلم.

---

(۱) الإکمال فی أسماء الرجال- المطبوع مع المشکاة- ۳/ ۷۹۷.

قال أبو زرعة: ما رأت عینی مثل أحمد بن حنبل، فقلت له فی العلم؟.

قال: فی العلم والزّهد والفقه والمعرفة.

وقال عبداللَّه: جمیع ما حدث به الشافعی فی کتابه وقال حدّثنی الفقیه الثقة فهو أبی رحمه اللَّه.

وسمعت أبی یقول: استفاد منّا الشافعی ما لم نستفد منه، وکان أحمد أصغر منه بأربع عشرة سنة.

قال: حجّ أبی خمس حجج، ثلاثاً ماشیاً وثنتین راکباً، وکان سرق ثیابه فبقی فی بیته أیّاماً، فعرض علیه الدنانیر والثیاب فأبی أن یأخذ، فعرض علیه أن ینسخ شیئاً فنسخ کتاباً بدینار، فاشتری ثوبا فشقّه نصفین فاتَّزر بنصفه وارتدی بنصفه.

وعن المزنی أنّه قال: سمعت الشّافعی یقول: ثلاثهٔ من العلماء من عجائب الدنیا، عربی لا یعرب کلمته وهو أبو ثور، وعجمیّ لا یخطأ فی کلمهٔ وهو حسن ابن محمّد الزّعفرانی، وصغیر کلّما قال شیئاً صدّقه الکبار وهو أحمد بن حنبل.

ولما ظهر القول بخلق القرآن فی أیّام المأمون، وحمل الناس علی القول بخلق القرآن حُمِل إلی المأمون مقیداً، فمات المأمون قبل وصوله، ولمّا ولّی الخلافهٔ إبراهیم المعتصم بن هارون الرّشید طلبه، وکان فی سجن المأمون، وکان المأمون لمّا توفّی عهد إلی أخیه المعتصم بالخلافهٔ، وأوصاه بأن یحمل الناس علی القول بخلق القرآن، فاستمرّ الإمام محبوساً، وروی أنّه مکث فی السّجن ثمانیهٔ وعشرین شهراً، ولم یزل ذلک یحضر الجماعات، فأحضره المعتصم وعقد له مجلساً للمناظرهٔ فیه إبراهیم بن

عبدالرحمن بن إسحاق والقاضی أحمد بن أبی داود وغیرهما، فناظرهم ثلاثهٔ أیّام، ولم یزل معهم فی جدال إلی الیوم الرابع، فأمر بضربه، فضرب بالسّیاط، ولم یزل علی الصبر إلی أن أغمی علیه، ثمّ حمل وصار إلی منزله، ثمّ ولی الخلافهٔ الواثق فأظهر ما أظهره المأمون والمعتصم، وکان أحمد بن حنبل یحضر الجماعهٔ ویفتی إلی أن مات المعتصم، وفی زمان الواثق صار مختفیاً لا یخرج إلی الصّلاهٔ ولا إلی غیرها ولا یفتی، لما قال له الواثق ونبهه بأن لا تجمّعن إلیک أحداً ولا تسکن فی بلد أنا فیه، فأقام مختفیاً إلی أن مات الواثق، وولّی الخلافهٔ المتوکل، فرفع المحنهٔ، وأمر بإحضار الإمام أحمد بن حنبل فأکرمه وأطلق له مالًا کثیراً، فلم یقبله وفرقه علی الفقراء والمساکین، وأجری المتوکّل علی أهله وولده فی کلّ شهر أربعهٔ آلاف درهم، فلم یرض الإمام أحمد بذلک» «۱».

۱۲- المناوی: «حم، لأحمد فی مسنده بفتح النون، یقال أسند الکتاب جمع فیه ما أسنده الصحابهٔ، أی رووه بالإسناد کمسند الشهاب ومسند الفردوس، أی إسناد حدیثهما، ولم یکتف فی الرمز إلیه بحرف واحد کما فعل فی أولئک، لئلّا یتصحّف بعلامهٔ البخاری، والإمام أحمد هو ابن محمّد بن حنبل، الناصر للسنهٔ، الصابر علی المحنهٔ، الذی قال فیه الشافعی: ما بقی ببغداد أفقه ولا أزهد منه. وقال إمام الحرمین غسل وجه السنّهٔ من غبار البدعهٔ، وکشف الغمهٔ عن عقیدهٔ الأمّهٔ.

ولد ببغداد سنهٔ أربع وخمسین ومائهٔ، وروی عن الشافعی وابن مهدی وخلق وعنه الشیخان وغیرهما.

---

(۱) کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

ومات سنهٔ إحدی وأربعین ومائتین، وارتجّت الدنیا بموته» «۱».

۱۳- الزرقانی المالکی: «الإمام أحمد بن محمّد بن حنبل الشیبانی، أبو عبداللَّه، المروزی ثمّ البغدادی، أحد الکبار الأئمّهٔ الحفاظ الطوّافین، الصّابر علی البلوی، الذی مَنَّ اللَّه به علی الأمّهٔ، ولولاه لکفر النّاس فی المحنهٔ، ذو المناقب الشّهیرهٔ، وحَسْبک قول الشافعی شیخه: خرجت من بغداد فما خلّفت بها أفقه ولا أزهد ولا أورع ولا أعلم منه.

وقال أبو زرعهٔ الرازی: کان أحمد یحفظ ألف ألف حدیث، وقیل:

وما یدریک؟ قال: ذاکرته.

ولد سنهٔ أربع وستّین ومائهٔ، ومات سنهٔ إحدی وأربعین ومائتین.

قال ابن خلّکان: وحُرِزَ من حضر جنازته من الرجال فکانوا ثمانمائهٔ ألف، ومن النساء ستّون ألفاً، وأسلم یوم موته عشرون ألفاً من الیهود والنصاری والمجوس إنتهی.

وفی تهذیب النووی: أمر المتوکل أن یقاس الموضع الّذی وقف للصّلاهٔ فیه علی أحمد، فبلغ مقام ألفی ألف وخمسمائهٔ، ووقع المأتم فی أربعهٔ أصناف، من المسلمین والیهود والنّصاری والمجوس» «۲».

۱۴- ولی اللَّه الدهلوی: «کان أعظمهم شأناً، وأوسعهم روایهٔ، وأعرفهم للحدیث رتبهٔ، وأعمقهم فقهاً: أحمد بن حنبل، ثمّ إسحاق بن

راهویه» «۳».

---

(۱) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۴.

(۲) شرح المواهب اللدنیهٔ ۱/ ۶۱.

(۳) الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۰

«۳» روایهٔ أبی حاتم الرازی ... ص: ۸۰

اشارهٔ

قال أبو محمّد أحمد بن محمّد العاصمیّ: «أخبرنا الحسین بن محمّد البستی، قال: حدّثنا عبداللَّه بن أبی منصور، قال: حدّثنا محمّد بن بشر، قال: حدّثنا محمّد بن إدریس الحنظلی قال: حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن المثنی الأنصاری، قال: حدّثنی حمید، عن أنس، قال: کنّا فی بعض حجرات مکهٔ نتذاکر علیا، فدخل علینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: أیها الناس، من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی شدته، وإلی عیسی فی زهادته، وإلی محمّد وبهائه، وإلی جبرئیل وأمانته، وإلی الکوکب الدری، والشمس الضحی، والقمر المضیّ، فلیتطاول ولینظر إلی هذا الرجل. وأشار إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمهٔ أبی حاتم ... ص: ۸۰

۱- السمعانی: «الجزی. منها أبو حاتم محمّد بن إدریس بن المنذر الحنظلی الرازی. وکان یقول: نحن من أهل إصبهان من قریهٔ جز. قال:

وکان أهلها یقدمون علینا حیاهٔ أبی، ثمّ انقطعوا عنّا.

---

(۱) زین الفتی بتفسیر سورهٔ هل أتی- ج ۲: ص ۳۶۲ ح ۴۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۱

وأبو حاتم: کان إماماً، حافظاً فهماً، من مشاهیر العلماء، له رحلهٔ إلی الشام ومصر والعراق، روی عنه أبو عمرو بن حکیم، وعالم لا یحصون کثرهٔ. توفی سنهٔ ۲۷۷» «۱».

۲- السمعانی: «وبالری درب مشهور یقال له: درب حنظلهٔ، منها أبو حاتم إمام عصره والمرجوع إلیه فی مشکلات الحدیث، وهو من هذا الدرب، وکان من مشاهیر العلماء ومن مذکوری العلماء الموصوفین بالفضل والحفظ والرحلهٔ ولقی العلماء ... روی عنه الأعلام الأئمّهٔ، مثل: یونس بن عبدالأعلی والربیع بن سلیمان المصریّان وهما أکبر منه سنّاً وأقدم سماعاً، وأبو زرعهٔ الرازی، والدمشقی، ومحمّد بن عوف الحمصی، وهؤلاء من أقرانه، وعالم لا یحصون.

وذکر أبو حاتم وقال: أول سنهٔ خرجت فی طلب الحدیث أقمت سنین أحصیت ما مشیت علی قدمی زیادهٔ علی ألف فرسخ، لم أزل

أحصی حتّی لمّا زاد علی ألف فرسخ ترکته.

وقال أبو حاتم: قلت علی باب أبی الولید الطیالسی: من أغرب علیّ حدیثا غریباً مسنداً صحیحاً لم أسمع به، فله علیّ درهم یتصدّق به، وقد حضر علی باب أبی الولید خلق من الخلق- أبو زرعهٔ فمن دونه- وإنّما کان مرادی أن یلقی علیَّ ما لم أسمع به، لیقولوا هو عند فلان فأذهب فأسمع، وکان مرادی أنْ أستخرج منهم ما لیس عندی. فما تهیّأ لأحدٍ منهم أن یغرب علیَّ حدیثاً.

وکان أحمد بن سلمهٔ یقول: ما رأیت بعد إسحاق- یعنی ابن راهویه-

---

(۱) الأنساب ۲/ ۵۸- الجزی.

ومحمّد بن یحیی أحفظ للحدیث ولا أعلم بمعانیه من أبی حاتم محمّد بن إدریس.

قال أبو حاتم: قال لی هشام بن عمّار یوماً: أی شیء تحفظ من الأذواء؟ فقلت له: ذو الأصابع، وذو الجوشن، وذو الزوائد، وذو الیدین، وذو اللحیهٔ الکلابی. وعددت له ستّهٔ، فضحک وقال: حفظنا نحن ثلاثهٔ وزدت أنت ثلاثهٔ.

مات أبو حاتم بالری فی شعبان سنهٔ سبع وسبعین ومائتین» «۱».

۳- ابن الأثیر: «وفیها توفی أبو حاتم الرازی، واسمه: محمّد بن إدریس بن المنذر، وهو من أقران البخاری ومسلم» «۲».

۴- الذهبی: «أبو حاتم الرازی وابنه، د س ت، محمّد بن إدریس بن المنذر بن داود بن مهران. الإمام الحافظ الناقد، شیخ المحدثین، الحنظلی الغطفانی...

کان من بحور العلم، طوّف البلاد، وبرع فی المتن والإسناد، وجمع وصنّف وجرح وعدّل وصحّح وعلّل ... وهو من نظراء البخاری... سمع ...

ویتعذّر استقصاء سائر مشایخه، فقد قال الخلیلی: قال لی أبو حاتم اللبان الحافظ: قد جمعت من روی عنه أبو حاتم الرازی فبلغوا قریباً من ثلاثهٔ آلاف.

حدّث عنه ولده الحافظ الإمام أبو محمّد عبدالرحمن بن أبی حاتم، ویونس بن عبدالأعلی ... وخلق کثیر.

قال الخطیب: کان أبو حاتم أحد الأئمّهٔ الحفاظ الأثبات.

---

(۱) الأنساب ۲/ ۲۷۹- الحنظلی.

(۲) الکامل فی التاریخ ۶/ ۳۶۰. حوادث ۲۷۷.

قال الخلیلی: کان أبو حاتم عالماً باختلاف الصحابهٔ وفقه التابعین ومن بعدهم، سمعت جدی وجماعهٔ سمعوا علی بن إبراهیم القطّان یقول:

ما رأیت أجمع من أبی حاتم ولا أفضل منه.

علی بن إبراهیم الرازی ... سمعت الحسن بن الحسین الدارسیتنی قال: سمعت أبا حاتم یقول: قال لی أبو زرعهٔ: ما رأیت أحرص علی الحدیث منک، فقلت له: إنّ عبدالرحمن ابنی لحریص، فقال: من أشبه أباه فما ظلم. قال الرقام: فسألت. عبدالرحمن عن اتفاق کثرهٔ السماع له وسؤالاته لأبیه، فقال: ربما کان یأکل وأقرأ علیه، ویمشی وأقرأ علیه، ویدخل الخلاء وأقرأ علیه، ویدخل البیت فی طلب شیء وأقرأ علیه.

قال ابن أبی حاتم: سمعت یونس بن عبدالأعلی یقول: أبو زرعهٔ وأبو حاتم إماماً خراسان، ودعا لهما وقال: بقاؤهما صلاح للمسلمین.

وقال محمّد بن الحسین بن مکرم: سمعت حجاج بن الشاعر- وذکر له أبا زرعهٔ وابن واره وأبا جعفر الدارمی- فقال: ما بالمشرق أنبل من أبی حاتم.

قال الحافظ عبدالرحمن بن خراش: کان أبو حاتم من أهل الأمانهٔ والمعرفهٔ. وقال هبهٔ اللَّه اللالکائی: کان أبو حاتم إماماً حافظاً مثبتاً.

وذکره اللالکائی فی شیوخ البخاری: وقال النسائی: ثقهٔ» إلی أن قال الذهبی بعد حکایهٔ جملهٔ من قضایا أبی حاتم فی أسفاره: «إذا وثّق أبو حاتم رجلًا فتمسک بقوله، فإنّه لا یوثق إلّارجلًا صحیح الحدیث، وإذا لیّن رجلًا أو قال فیه لا یحتج به فتوقف حتّی تری ما قال غیره فیه، فإنْ وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم فإنّه متعنّت فی الرجال، قد قال فی

طائفهٔ من رجال الصحاح لیس بحجهٔ، لیس بقوی، أو نحو ذلک...

مات الحافظ أبو حاتم فی شعبان سنهٔ ۲۷۷» «... ۱».

۵- الذهبی: «أبو حاتم الرازی، الإمام الحافظ الکبیر محمّد بن إدریس ابن المنذر الحنظلی، أحد الأعلام» «... ۲».

۶- الذهبی: «حافظ المشرق، أبو حاتم محمّد بن إدریس الحنظلی، فی شعبان، وهو فی عشر التسعین، وکان بارع الحفظ، واسع الرحلهٔ، من أوعیهٔ العلم.

سمع محمّد بن عبداللَّه الأنصاری، وأبا مسهر، وخلقاً لا یحصون.

وکان جاریاً فی مضمار البخاری وأبی زرعهٔ الرازی» «۳».

۷- الیافعی بمثل عبارهٔ الذهبی «۴».

۸- الذهبی: «فی سنهٔ سبع وسبعین ومائتین مات حافظ زمانه أبو حاتم محمّد بن إدریس الحنظلی الرازی، فی شعبان، وهو فی عشر التسعین. وکان جاریاً فی مضمار أبی زرعهٔ والبخاری» «۵».

۹- الذهبی: «دس، محمّد بن إدریس [بن المنذر] أبو حاتم الرازی الحافظ، سمع الأنصاری وعبیداللَّه بن موسی [وخلائق وعنه دس وولده عبدالرحمن بن أبی حاتم والمحاملی [وخلق .

قال موسی بن إسحاق الأنصاری: ما رأیت أحفظ منه.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

(۲) تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۵۶۷.

(۳) العبر. حوادث ۲۷۷- ۱/ ۳۹۸.

(۴) مرآهٔ الجنان ۲۵/ ۱۴۳. حوادث ۲۷۷.

(۵) دول الإسلام ۱۵۸. حوادث ۲۷۷.

۱۰- السبکی: «أبو حاتم الرازی، أحد الأئمّهٔ الأعلام، ولد سنهٔ ۱۹۵، سمع عبیداللَّه بن موسی وأبا نعیم و ... حدّث عنه من شیوخه: الصفار، ویونس ابن عبدالأعلی، وعبدهٔ بن سلیمان المروزی، والربیع بن سلیمان المرادی، ومن أقرانه: أبو زرعهٔ الرازی والدمشقی، ومن أصحاب السنن أبو داود والنسائی، وقیل: إنّ البخاری وابن ماجهٔ رویا عنه ولم یثبت ذلک» «... ۱».

۱۱- ابن حجر العسقلانی: «محمّد بن إدریس بن المنذر الحنظلی، أبو حاتم الرازی، أحد الحفاظ، من الحادیهٔ عشر. مات سنهٔ ۲۷۷» «۲».

۱۲- السیوطی: «أحد الأئمّهٔ الحفاظ ... قال الخطیب: کان أحد الأئمّهٔ الحفّاظ الأثبات، مشهوراً بالعلم مذکوراً بالفضل، وثّقه النسائی

وغيره. وقال ابن يونس: قدم مصر قديماً وكتب بها وكتب عنه. مات بالرى سنة خمس وقيل سبع وسبعين مائتين» «۳».

(۴) رواية ابن شاهين ... ص: ۸۵

اشارة

وروى حديث التشبيه: أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهين حيث قال ما نصّه:

«ثنا محمّد بن الحسين بن حميد بن الربيع، ثنا محمّد بن عمران بن

---

(۱) طبقات الشافعية ۲/ ۲۰۷.

(۲) تقريب التهذيب ۲/ ۵۳.

(۳) طبقات الحفاظ: ۲۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۶

حجاج، ثنا عبيداللَّه بن موسى، عن أبى راشد- يعنى الحبرانى- عن أبى هارون العبدى عن أبى سعيد الخدرى قال: كنّا حول النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فأقبل على بن أبى طالب، فأدام رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم النظر إليه، ثمّ قال: من أراد أنْ ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى حكمه، وإلى إبراهيم فى حلمه، فلينظر إلى هذا» «۱».

ترجمة ابن شاهين ... ص: ۸۶

۱- ابن الأثير: «فى هذه السنة فى ذى الحجة، توفى أبو حفص عمر بن أحمد بن محمّد بن أيّوب المعروف بابن شاهين الواعظ، مولده فى صفر سنة ۲۹۷. وكان مكثراً من الحديث، ثقة» «۲».

۲- اليافعى: «فى السنّة المذكورة: الحافظ المفسر الواعظ صاحب التصانيف أبو حفص ابن شاهين، عمر بن أحمد البغدادى، قال الحسين بن المهتدى باللَّه: قال لنا ابن شاهين: صنّفت ثلاثمائة وثلاثين مصنّفاً، منها:

التفسير الكبير ألف جزء. والمسند ألف وثلاثمائة جزء، والتاريخ مائة وخمسون جزءً.

وقال ابن أبى الفوارس: ابن شاهين ثقة مأمون، جمع وصنّف ما لم يصنّفه أحد» «۳».

۳- ابن الجزرى: «عمر بن أحمد بن عثمان بن شاهين، أبو حفص

---

(۱) كتاب السنّة- مخطوط.

(۲) الكامل لابن الأثير ۷/ ۴۷۵. حوادث سنة ۳۸۵.

(۳) مرآة الجنان ۷/ ۴۷۵. حوادث ۳۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۷

البغدادى الواعظ الحافظ المفسّر. ولد سنة ۲۷۷، روى الحروف عن ...

كان إماماً كبيراً، ثقة مشهوراً، له تواليف فى السنّة وغيرهما مفيدة.

توفی الیوم الثانی من یوم النحر سنة ۳۸۵» «۱».

۴- الخوارزمی: «عمر بن أحمد بن عثمان بن أحمد ... أبو حفص الواعظ المعروف بابن شاهین. قال الخطیب فی تاریخه: سمع شعیب بن محمّد الذارع، وأبا جندب الترلی، ومحمّد بن محمّد بن المغلّس...

روی عنه: العتیقی، والتنوخی، والجوهری، وخلق كثیر.

قال: سمعت ابن الساجی القاضی یقول: سمعت من ابن شاهین شیئاً كثیراً، وكان یقول یوماً: حسبت ما اشتریت به الحبر إلی هذا الوقت فكان سبعمائة درهم.

قال الدراوردی: كنت أشتری الحبر أربعة أرطال بدرهم.

قال: ومكث ابن شاهین بعد ذلك یكتب زماناً ما حدّثنا بشیء.

توفی سنة ۳۸۵» «۲».

۵- السیوطی فی (منتهی العقول): «منتهی الأمم هذه الامة المحمّدیة، علماؤها كأنبیاء بنی إسرائیل، وكفی منهم الخلفاء الأربعة، والأئمّة الأربعة الذین اخترعوا العلوم، كاختراع علی علم النحو، والخلیل العروض، والشافعی اصول الفقه، والجرجانی المعانی والبیان.

منتهی الحفظ لابن جریر الطبری فی روایته فی علم التفسیر، كان یحفظ كتاباً حمل ثمانین بعیراً. وحفظ ابن الأنباری فی كلّ جمعة ألف

---

(۱) طبقات القراء لابن الجزری ۱/ ۵۸۸.

(۲) رجال مسند أبی حنیفة ۲/ ۵۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۸

كراس، وحفظ ثلاثمائة ألف بیت من الشعر استشهاداً للنحو. وكان الشافعی یحفظ من مرةٍ أو نظرة. وابن سینا الحكیم حفظ القرآن فی لیلة واحدة، وأبو زرعة كان یحفظ ألف ألف حدیث. والكلّ من بعض محفوظ أحمد بن حنبل. والبخاری حفظ عشرة، أی مائة ألف حدیث.

منتهی التصانیف فی الكثرة لابن شاهین، صنّف ثلاثمائة وثلاثین مصنّفاً، منها: التفسیر ألف جزء، والمسند ألف وخمسمائة جزء، والتاریخ مائة وخمسون مجلّداً. ومداد التصانیف ألف قنطار وسبعة وعشرون قنطاراً.

وهذا من كرامة طیّ الزمان كالمكان من وراثة لیلة الإسراء ولیلة القدر».

۶- الدیار بكری: «الحافظ أبو حفص عمر بن أحمد بن شاهین البغدادی الحافظ المفسِّر، صاحب التآلیف، ومن كتبه: التفسیر ألف جزء، والمسند ألف وثلاثمائة جزء» «۱».

۷- الزرقانی بشرح قول القسطلانی: «وقد روی: إنّ آمنة آمنت به صلّی اللّه علیه وسلّم بعد موتها، فروی الطبری بسنده عن عائشة أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم نزل الحجون كئیباً حزیناً، فأقام به ما شاء اللّه عزّوجلّ، ثمّ رجع مسروراً وقال: سألت ربّی فأحیی لی أمّی فآمنت بی، ثمّ ردّها.

ورواه أبو حفص ابن شاهین فی كتاب الناسخ والمنسوخ له» قال:

«ورواه- أی حدیث عائشة هذا بنحوه- أبو حفص ابن شاهین الحافظ الكبیر الإمام المفید عمر بن أحمد بن عثمان البغدادی، الثقة المأمون...

ثلاثمائة وثلاثین مصنّفاً، منها التفسیر الكبیر ألف جزء، والمسند ألف

---

(۱) تاريخ الخميس ۲/ ۳۵۶- حوادث سنة ۳۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۹

جزء وثلاثمائة جزء. مات فى ذى الحجة سنة ۳۸۵» «۱».

۸- صدّيق حسن القنوجى فى (الجنّة فى الأسوة الحسنة بالسنّة):

«لم يختم الاجتهاد المطلق على الأئمّة الأربعة رحمهم اللَّه، بل وجد بعدهم أيضاً من بلغ رتبة الاجتهاد بالإطلاق عند السيوطى، والرازى، واليافعى، والذهبى، والنسائى، وابن حبان، وابن مصعب، وقتيبة بن سعيد، وقتادة، وابن خلّكان، وابن طرازى، والخطيب، وأبى زرعة، والعراقى، والسبكى، والطبرى، وداود الظاهرى، وأبى ثور، واللقانى، والمالكى، والشعرانى، وعلى الخواص، والشيخ الجيلانى، وابن العربى، والفقيه ابن زياد الشافعى، والإمام محمّد بن على الشوكانى، وغيرهم من العلماء، كما تدلّ عليه كتبهم.

وإنّك لو جهرت بما فى قلبك، ولم تخف فى اللَّه لومة لائم، لقلت:

إنّ هؤلاء العلماء من أتباع الأئمّة الذين يثبتون مذاهبهم بأنواع من الأقيسة والإجتهادات كلهم مجتهدون كالأئمّة الأربعة وأمثالهم.

ويؤيّد ذلك ما قال محمّد بن مالك- فيما نقل عنه الشعرانى- إنّه إذا كانت العلوم منحاً إلهيّة، واختصاصات لدنيّة، فلا يدع أنْ يدخر اللَّه لبعض المتأخّرين ما لم يطّلع عليه أحد من المتقدمين. إنتهى.

ولا شكّ أنّ العلوم والفنون المتداولة كانت ناقصة فى ذلك الزمان بالنسبة إلى كمالها اليوم، لاجتماع هذه التأليفات غير المحصورة، والتحقيقات غير المعدودة، التى لم تكن فى عهدهم، فلا بدّ أن يكون علم المتأخّر أوسع من علم المتقدم، ويكون الاجتهاد فى هذا الزمان أيسر منه

---

(۱) شرح المواهب اللدنية ۱/ ۳۱۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۰

فى ذلك الزمان، كما صرّح به جماعة من أهل العلم، حتّى ادّعى بعض الأكابر من الحنفيّة أنّ ثلث علمه جميع علم الشافعى.

قال ابن الأمير رحمه اللَّه: وإنّما لم يدّعوا ذلك لأنّ المطلوب هو الإجتهاد وقد فعلوه، لا دعواه بلسانه فلا حاجة إليه، مع أنّ فى ادّعائه اليوم فساداً عظيماً، من حيث أنّ المتعصّبين لا يذرونه ولو كان ملأ قوته، فلذلك تركه كثير ممّن بلغ رتبة الاجتهاد ولم يعدّوا أنفسهم من المجتهدين، بل انتسبوا إلى الأئمّة، وتزيّوا بزىّ المقلّدين، ولكن من لم يرهب من أن يلقى عليه الدهر دوائره أو يجرّ عليه شراشره جهر به وادّعاه:

فمنهم: أبو ثور. كان إماماً مجتهداً مستقلّا...

ومنهم: محمّد بن إسماعيل البخارى. عدّه الرملى وغيره مجتهداً مستقلّا...

ومنهم: داود الظاهرى. ذكره اللقانى فى شرح الجوهرة من المجتهدين المستقلّين...

ومنهم: ابن المنذر الحافظ النيسابورى. كان علّامة مجتهداً لا يقلّد أحداً..

ومنهم: الحسن بن سعد الحافظ الكبير. كان علّامة مجتهداً لا يقلّد أحداً ... ومنهم: عبداللَّه بن وهب الفهرى. كان ثقةً حجة حافظ مجتهداً لا يقلّد أحداً.

ومنهم: بقى بن مخلّد القرطبى صاحب التفسير. كان إماماً علماً قدوة مجتهداً...

ومنهم: قاسم بن محمّد بن سيار، مصنّف كتاب الإيضاح فى الردّ على المقلّدين...

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۱

ومنهم: الإمام المفيد الكبير، محدث العراق، أبو حفص عمر بن أحمد البغدادى الواعظ المعروف بابن شاهين. قال ابن ماكولا وغيره:

ثقةٌ مأمون، صنّف ثلاثمائة مصنّف، کان لا یعرف الفقه، وکان إذا ذکر له مذهب یقول: أنا محمّدی المذهب. مات سنة ۳۸۵.

ومنهم: أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری. قال ابن خلّکان: کان من الأئمّة المجتهدین»....

وإنّما نقلنا هـذا الکلام بطوله- مع تلخیص فی بعض مواضعه لعدم الحاجة إلیها- لیتّضح شأن ابن شاهین، وأنه کان- کالبخاری وأبی ثور والطبری وأمثالهم- من الأئمّة المجتهدین الذین لم یقلّدوا أحداً من أئمّة المذاهب الأربعة وغیرهم.

۹- السمعانی: «أبو حفص عمر بن أحمد ... المعروف بابن شاهین ...

کان ثقة، صدوقاً، مکثراً من الحدیث، له رحلة إلی العراقین، والحجاز، سمع أبا القاسم البغوی، وأبا خبیب البرنی، وأبا بکر الباغندی، وأبا بکر بن أبی داود، وأبا عبداللّه بن عفیر، وطبقتهم.

روی عنه: ابنه عبیداللّه، وهلال بن محمّد الحفار، وأبو بکر البرقانی، وأبا القاسم الأزهری، وأبو محمّد الخلال، وعبد العزیز الأزجی، وأبو القاسم التنوخی، وأبو محمّد الجوهری ...

وصنّف ثلاثمائة مصنّف وثلاثین مصنّفاً ... وکان لحّاناً لا یعرف من الفقه قلیلًا ولا کثیراً. ومات فی ذی الحجّة سنة ۳۸۵» «۱».

---

(۱) الأنساب ۳/ ۳۸۹. الشاهینی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۲

۱۰- الذهبی: «أبو حفص ابن شاهین ... الواعظ المفسّر الحافظ صاحب التصانیف، وأحد أوعیة العلم، توفی بعد الدارقطنی بشهر، وکان أکبر من الدارقطنی بتسع سنین ... قال ابن أبی الفوارس: ابن شاهین ثقة مأمون، جمع وصنف ما لم یصنّفه أحد. وقال محمّد بن عمر الدراوردی:

کان ثقةً لحّاناً، وکان لا یعرف الفقه ویقول: أنا محمّدی المذهب» «۱».

۱۱- السیوطی: «ابن شاهین، الحافظ الإمام المفید الکبیر محدّث العراق ... قال ابن ماکولا وغیره: ثقة مأمون، صنّف ما لم یصنّفه أحد، إلّا أنّه کان لحّاناً ولا یعرف الفقه. مات فی ذی الحجة سنة ۳۸۵» «۲».

۱۲- الداودی: «عمر بن أحمد بن عثمان بن شاهین، الإمام الحافظ المفید الواعظ، محدّث العراق، أبو حفص البغدادی، صاحب الترغیب والتفسیر الکبیر ... قال ابن ماکولا وغیره: ثقة مأمون» «... ۳».

تنبیه ... ص: ۹۲

إنّ ما ذکروه بترجمة ابن شاهین من عدم معرفته للفقه، إنّما المراد به عدم معرفته بفقه أبی حنیفة والشافعی وغیرهما من أئمّة المذاهب، لا عدم معرفته فقه الحدیث، فلا عائبة فیه، وکیف یتوهّم عدم معرفته بفقه الحدیث وهو المحدّث الکبیر، والمصنف ما لم یصنّفه أحد، وهو صاحب المسند فی ألف وثلاثمائة جزء، بل هو صاحب الاجتهاد المطلق کما عرفت من کلام القنوجی.

---

(۱) العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۶۷. حوادث ۳۸۵.

(۲) طبقات الحفاظ: ۳۹۲.

(۳) طبقات المفسرین ۲/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۳

وأمّا کونه لحّاناً، فلیس ذلک طعناً فی وثوقه واعتماده وعظمة شأنه، فإنّ اللحن فی المحاورات کثیر، بل کثیراً ما یتعمّده العلماء، بل

ربما استنکروا التکلم علی طریقهٔ النحو إذا کان مخالفاً للشائع المتداول علی لسان العامهٔ.

قال الیافعی بترجمهٔ الفراء: «قال قطرب: دخل الفراء علی الرشید فتکلّم بکلام لحن فیه مرّات. فقال جعفر بن یحیی البرمکی: إنّه قد لحن یا أمیر المؤمنین. فقال الرشید: أتلحن؟ فقال الفراء: یا أمیر المؤمنین إن طباع أهل البدو الإعراب، وطباع أهل الحضر اللحن، فإذا تحفّظت لم ألحن، وإذا رجعت إلی الطبع لحنت، فاستحسن الرشید قوله.

قلت: وأیضاً فإنّ عادهٔ المنتهین فی النحو لا یتشدّقون بالمحافظهٔ علی إعراب کلّ کلمهٍ عند کلّ أحد، بل قد یتکلّمون بالکلام الملحون تعمّداً علی جاری عادهٔ الناس، وإنّما یبالغ فی التحرز والتحفّظ عن اللحن فی سائر الأحوال المبتدؤون، إظهاراً لمعرفتهم بالنحو، وکذلک یکثرون البحث والتکلّم بما هم مترسّمون به من بعض فنون العلم، ویضرب لهم فی ذلک مثل فیقال: الإناء إذا کان ملآن کان عند حمله ساکناً، وإذا کان ناقصاً اضطرب وتخضخض بما فیه» «۱».

«۵» روایهٔ ابن بَطّهٔ العکبری ... ص: ۹۳

اشارهٔ

قال الحافظ الکنجی الشافعی: «الباب الثالث والعشرون فی تشبیه النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب بادم علیه السلام فی علمه،

---

(۱) مرآهٔ الجنان ۲/ ۳۰ حوادث سنهٔ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۴

وأنّه مثّله بنوح فی حکمته، ومثّله بإبراهیم خلیل الرحمن فی حلمه:

أخبرنا أبو الحسن بن المقیّر البغدادی بدمشق سنهٔ أربع وثلاثین وستمائهٔ، عن المبارک بن الحسن الشهرزوری، أخبرنا أبو القاسم ابن البسری، أخبرنا أبو عبداللَّه العکبری، أخبرنا أبو ذر أحمد بن الباغندی، حدّثنا أبی، عن مسعر بن یحیی النهدی، حدّثنا شریک، عن ابن إسحاق، عن أبیه، عن ابن عباس قال:

بینما رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جالس فی جماعهٍ من أصحابه، إذ أقبل علی، فلما بصر به رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: من أراد منکم أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی حکمته، وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینْظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمهٔ ابن بطهٔ ... ص: ۹۴

۱- السّمعانی: «أبو عبداللَّه عبیداللَّه بن محمّد بن محمّد بن حمدان ابن بطّهٔ العکبری البطّی، من أهل عکبرا، کان إماماً، فاضلًا، عالماً بالحدیث وفقهه، أکثر من الحدیث، وسمع جماعهً من أهل العراق، وکان من فقهاء الحنابلهٔ، صنّف التصانیف الحسنهٔ المفیدهٔ.

حدّث عن أبی القاسم البغوی، وأبی محمّد بن صاعد، وأبی بکر عبداللَّه ابن زیاد النیسابوری، وأبی طالب أحمد بن نصر الحافظ، وأبی ذر ابن الباغندی، وجماعهٔ کثیرهٔ من العراقیین والغرباء، وسافر الکثیر إلی

---

(۱) کفایهٔ الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۵

البصرهٔ والشام وغیرهما من البلاد.

روی عنه: أبو الفتح محمّد بن أبی الفوارس الحافظ، وأبو علی الحسن بن شهاب العکبری، وعبد العزیز بن علی الأزجی، وإبراهیم بن عمر البرمکی، وجماعهٔ سواهم من أهل بلده والغرباء.

وحکی عنه أنّه لمّا رجع من الرحلهٔ لزم بیته أربعین سنهٔ، فلم یر یوماً منها فی سوقٍ، ولا رئی مفطراً إلّافی یوم الأضحی والفطر، وکان أمّاراً بالمعروف، ولم یبلغه خبر منکر إلّاغیره.

وتکلّم أبو الحسن الدارقطنی فی سماعه کتاب السنن لرجاء بن المرجا، فإنّ ابن بطّهٔ کان یرویها عن حفص بن عمر الأردبیلی، وحکی ابن حفص أنّ أباه لم یسمع من رجاء شیئاً، وکان یصغر عن السّماع عنه.

وتکلّموا فی روایته عن أبی القاسم البغوی المعجم أیضاً.

ومات بعکبرا فی المحرّم سنهٔ ۳۸۷. ودفن یوم عاشورا.

قلت: وزرت قبره بعکبرا» «۱».

۲- السمعانی: «واشتهر بهذه النسبهٔ جماعهٔ، منهم: أبو عبداللَّه عبیداللَّه بن محمّد بن حمدان بن بطهٔ العکبری الحنبلی، من أهل عکبرا، صنّف التصانیف، وکان فاضلًا زاهداً» «... ۲».

۳- البدخشانی: «کان إماماً، فاضلًا، عالماً بالحدیث وفقهه، أکثر من الحدیث، وسمع جماعهٔ من أهل العراق، وکان من فقهاء الحنابلهٔ، صنّف التصانیف الحسنهٔ المفیدهٔ...

قلت: ذکره ابن ناصر الدین فی طبقات الحفاظ، ولم یذکره

---

(۱) الأنساب ۱/ ۳۶۸. البطی.

(۲) الأنساب ۲/ ۲۷۸. الحنبلی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۶

الذهبی» «۱».

ابن بطهٔ من مشایخ شیوخ الدّهلویّ فی الإجازهٔ ... ص: ۹۶

وذلک لأنّه من مشایخ الشیخ جلال الدین السّیوطی، فإنّه یقول فی (زاد المسیر فی الفهرست الصغیر) «مختصر الخرَقی- أنبأنی به قاضی الحنابلهٔ عزّالدین إبراهیم بن نصر الکنانی، وابن خاله الشهاب أحمد بن الجمال عبداللَّه الحنبلی، والبدر محمّد بن شیخ الإسلام أبی الفضل بن حجر، وأبو بکر ابن علی ابن موسی الحارث المکی، والکمال محمّد بن عبدالرحمن القلیوبی. کلّهم عن أبی بکر بن الحسین المراغی، عن أبی العباس الحجّار، عن أحمد بن یعقوب المارستانی، عن أبی المعالی محمّد بن النحاس، عن أبی القاسم علی بن أحمد البسری، عن أبی عبداللَّه عبیداللَّه بن محمّد بن حمدان ابن بطهٔ إجازهٔ، أنا المؤلّف سماعاً تصانیف ابن بطهٔ بهذا السند إلیه إجازهٔ».

وإلی «السّیوطی» ینتهی سند المشایخ السّبعهٔ للشیخ «ولی اللَّه الدهلوی»، فإنّه یقول فی (الإرشاد إلی مهمّات الإسناد): «فصل: قد اتّصل سندی- والحمد للَّهبسبعهٍ من المشایخ الجلّهٔ الکرام، الأئمّهٔ القادهٔ الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین: الشیخ محمّد بن العلاء البابلی، والشیخ عیسی المغربی الجعفری، والشیخ محمّد بن محمّد بن سلیمان الرّدانی

المغربی، والشیخ إبراهیم بن حسن الکردی المدنی، والشیخ حسن بن علی العجیمی المکی، والشیخ أحمد

(۱) تراجم الحفاظ- مخطوط. حرف العین.

ابن محمّد النخلی المکّی، والشیخ عبداللَّه بن سالم البصری ثمّ المکّی...

فصل- سند هؤلاء المشایخ السبعة ینتهی إلی الإمامین الحافظین القدوتین الشهیرین بشیخ الإسلام: زین الدین زکریا، والشیخ جلال الدین السیوطی»....

و (الدهلوی) ینصّ فی (أصول الحدیث) علی أنّه قد أخذ علم الحدیث وسائر العلوم عن والده (ولی اللَّه الدهلوی)، وأنّه قد قرأ وسمع علیه عدةً من کتب الحدیث، حتّی حصلت له الملکة المعتد بها فی فهم معانی الحدیث ودرک حقائق الأسانید...

«۶» روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۹۷

اشارة

رواه فی (تاریخ نیسابور) علی ما ذکر الموفق بن أحمد الخوارزمی المکی حیث قال: «أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی [، قال : أخبرنا شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ، [قال أخبرنا أحمد بن الحسین البیهقی...

أخبرنا أبو عبداللَّه الحافظ فی التاریخ، حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعید، حدّثنا محمّد بن مسلم بن وارة بن موسی العبسی، حدّثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی ابن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب. قال أحمد بن

الحسین البیهقی: لم أکتبه إلّابهذا الإسناد. واللَّه أعلم» «۱».

ترجمة الحاکم ... ص: ۹۸

۱- ابن خلّکان: «أبو عبداللَّه محمّد بن عبداللَّه بن محمّد بن حمدویه بن نعیم بن الحکم، الضبّی الطهمانی، المعروف بالحاکم النیسابوری، الحافظ المعروف بابن البیّع، إمام أهل الحدیث فی عصره، والمؤلّف فیه الکتب التی لم یسبق إلی مثلها. کان عالماً عارفاً واسع العلم، تفقّه علی أبی سهل محمّد بن سلیمان الصعلوکی الفقیه الشافعی، ثمّ انتقل إلی العراق، وقرأ علی أبی علی بن أبی هریرة الفقیه ثمّ طلب الحدیث وغلب علیه فاشتهر به، وسمعه من جماعةٍ لا یحصون کثرةً، فإنّ معجم شیوخه یقرب من ألفی رجل، حتّی روی عمّن عاش بعده، لسعة روایته وکثرة شیوخه، وصنّف فی علومه ما یبلغ ألفاً وخمسمائة جزء ... وأمّا ما تفرّد بإخراجه فمعرفة علوم الحدیث، وتاریخ علماء نیسابور، والمدخل إلی علم الصحیح، والمستدرک علی الصحیحین، وما تفرّد به کلّ واحدٍ من الإمامین، وفضائل الإمام الشافعی، وله الرحلة إلی رحلتان، وکانت الرحلة الثانیة سنة ۳۶۰، وناظر الحفاظ وذاکر الشیوخ وکتب عنهم أیضاً، وباحث الدارقطنی فرضیه. وتقلّد القضاء بنیسابور فی سنة ۳۹۵...

وکانت ولادته فی شهر ربیع الأول سنهٔ ۳۲۱ بنیسابور، وتوفی بها یوم الثلاثاء ثالث صفر سنهٔ ۴۰۵. وقال الخلیلی فی کتاب الإرشاد: توفی

---

(۱) مناقب أمیر المؤمنین للخوارزمی: ۸۳ ح ۷۰.

سنهٔ ۴۰۳. رحمه اللّه تعالی.

لازمه الدارقطنی، وسمع منه أبو بکر القفال الشاشی وأنظارهما» «... ۱».

۲- أبو الفداء: «وفیها توفی الحافظ ... إمام أهل الحدیث فی عصره، والمؤلف فیه الکتب التی لم یسبق إلی مثلها، سافر فی طلب الحدیث، وبلغت عدهٔ شیوخه نحو ألفین، وصنّف عدّهٔ مصنّفات» «... ۲».

۳- ابن الوردی: «وفیها توفی الحافظ ... إمام أهل الحدیث فی عصره، والمؤلّف فیه ما لم یسبق إلیه، سافر فی طلب الحدیث وبلغت شیوخه ألفین» «... ۳».

۵- عبدالغافر الفارسی: «لم یخلّف مثله» «۴».

۶- الزرقانی: «الحاکم- الإمام الحافظ الکبیر محمّد بن عبداللّه الضبّی أبو عبداللّه النیسابوری، الثقهٔ الثبت المجمع علی صدقه ومعرفته بالحدیث حق معرفته، أکثر الرحلهٔ والسماع، حتّی سمع بنیسابور من نحو ألف شیخ، وفی غیرها أکثر، ولد سنهٔ ۳۲۱. ومات بنیسابور سنهٔ ۴۰۵.

وتصانیفه نحو خمسمائهٔ، قاله الذهبی، أو ألف قاله عبدالغافر الفارسی، وقال غیرهما: ألف وخمسمائهٔ. وعنه: شربت ماء زمزم وسألت اللّه أن یرزقنی حسن التصنیف» «۵».

۷- عبدالحق الدهلوی: «من أهل الفضل والعلم والمعرفهٔ فی العلوم المتنوّعهٔ، کان فرید عصره ووحید وقته، خاصّهً فی علوم الحدیث،

---

(۱) وفیات الأعیان ۴/ ۲۸۰.

(۲) المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۱۴۴. حوادث ۴۰۵.

(۳) تتمهٔ المختصر فی أحوال البشر ۱/ ۳۱۶ حوادث ۴۰۵.

(۴) السیاق فی تاریخ نیسابور: ۵- ۶.

(۵) شرح المواهب اللدنیهٔ ۱/ ۶۲.

وله فیها المصنّفات الکبیرهٔ والغریبهٔ العجیبهٔ» «۱».

۸- ابن الأثیر ...: «وهذا الشرط الذی ذکرناه قد ذکره الحاکم أبو عبداللّه النیسابوری. وقد قال غیره: إن هذا الشرط غیر مطرد فی کتابی البخاری ومسلم، فإنّهما قد أخرجا فیهما أحادیث علی غیر هذا الشرط.

والظنّ بالحاکم غیر هذا، فإنّه کان عالماً بهذا الفن، خبیراً بغوامضه، عارفاً بأسراره، وما قال هذا القول وحکم علی الکتابین بهذا الحکم إلّابعد التفتیش والاختبار والتیقّن لما حکم به علیهما.

ثمّ غایهٔ ما یدّعیه هذا القائل إنّه تتبع الأحادیث التی فی الکتابین، فوجد فیهما أحادیث لم ترد علی الشرط الذی ذکره الحاکم، وهذا منتهی ما یمکنه أنْ ینقض به، ولیس ذلک ناقضاً، ولا- یصلح أن یکون دافعاً لقول الحاکم، فإنّ الحاکم مثبت، وهذا ناف، والمثبت یقدّم علی النافی، وکیف یجوز لهُ أن یقضی بانتفاء هذا الحکم بکونه لم یجده، ولعلّ غیره قد وجده، ولم یبلغه وبلغ سواه، وحسن

الظنّ بالعلماء أحسن، والتوصل فی تصدیق أقوالهم أولی» «۲».

۹- الفخر الرازی: «وأما المتأخرون من المحدّثین، فأكثرهم علماً، وأقواهم قوّةً، وأشدّهم تحقیقاً فی علم الحدیث لهؤلاء، وهم: أبو الحسن الدارقطنی والحاكم أبو عبداللَّه الحافظ، والشیخ أبو نعیم الإصفهانی، والحافظ أبو بكر البیهقی، والإمام أبو بكر عبداللَّه بن محمّد بن زكریا الجوزقی صاحب كتاب المتفق، والإمام الخطیب صاحب تاریخ بغداد، والإمام أبو سلیمان الخطابی الذی كان بحراً فی علم الحدیث واللغهٔ، وقیل

(۱) رجال المشكاهٔ للشیخ عبدالحق الدهلوی.

(۲) جامع الأصول ۱/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۱

فی وصفه: جعل الحدیث لأبی سلیمان كما جعل الحدید لأبی سلیمان- یعنون داود النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم، حیث قال تعال فیه: «وألنّا له الحدید».

فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، وهم بأسرهم متّفقون علی تعظیم الشافعی» «... ۱».

۱۰- النووی: «وما كان من الأسماء وبیان أحوال أصحابها، نقلته من كتب الأئمّهٔ الحافظ الأعلام المشهورین بالإمامهٔ فی ذلك، والمعتمدین عند جمیع العلماء، كتاریخ البخاری، وابن أبی خیثمهٔ، وخلیفهٔ بن خیّاط المعروف بشاب، والطبقات الكبیر، والطبقات الصغیر لمحمّد بن سعد كاتب الواقدی- وهو ثقهٔ وإن كان شیخه الواقدی ضعیفاً- ومن الجرح والتعدیل لابن أبی حاتم، والثقات لأبی حاتم ابن حبان بكسر الحاء، وتاریخ نیسابور للحاكم أبی عبداللَّه، وتاریخ بغداد للخطیب، وتاریخ همدان، وتاریخ دمشق للحافظ أبی القاسم ابن عساكر، وغیرها من كتب التواریخ الكبار وغیرها» «۲».

۱۱- النّووی بعد نقل أقوال الحاكم وجماعهٔ فی وصف البخاری:

«فهذه أحرف من عیون مناقبه وصفاته، ودرر شمائله وحالاته، أشرت إلیها إشارات لكونها من المعروفات الواضحات، ومناقب لا تستقصی لخروجها عن أن تحصی، وهی منقسمهٔ إلی حفظ ودرایهٔ واجتهاد فی التحصیل، وروایهٔ ونسكٍ وإفادهٔ، وورع وزهادهٔ، وتحقیق وإتقان، وتمكّن وعرفان، وأحوال وكرامات وغیرها من أنواع المكرمات.

(۱) مناقب الشافعی للرازی: ۲۲۵- الوجه الثالث من الباب الرابع.

(۲) تهذیب الأسماء واللغات ۱/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۲

ویوضّح ذلك ما أشرت إلیه من أقوال أعلام المسلمین، واولی الفضل والورع والدین، والحفاظ النقّاد المتقنین، الذین لا یجازفون فی العبارات، بل یتأمّلونها ویحرزونها ویحافظون علی صیانتها أشدّ المحافظات» «... ۱».

۱۲- النووی: «ذكر مسلم رحمه اللَّه تعالی فی أوّل مقدمهٔ صحیحه أنّه یقسّم الأحادیث ثلاثهٔ أقسام. الأوّل: ما رواه الحفاظ المتقنون. والثانی:

ما رواه المستورون المتوسّطون فی الحفظ والإتقان. والثالث: ما رواه الضعفاء والمتروكون، وأنّه إذا فرغ من القسم الأوّل أتبعه الثانی، وأمّا الثالث فلا یعرّج علیه. فاختلف العلماء فی مراده بهذا التقسیم، فقال الإمامان الحافظان أبو عبداللَّه الحاكم وصاحبه أبو بكر البیهقی رحمهما اللَّه: ان المنیهٔ افترمت مسلماً رحمه اللَّه قبل افراج القسم الثانی وإنما ذكر القسم الأول.

قال القاضی عیاض: وهذا ممّا قبله الشیوخ والناس من الحاكم أبی عبداللَّه وتابعوه علیه» «۲».

۱۳- الخطیب التبریزی: «البیهقی- هو أبو بکر أحمد بن الحسن البیهقی کان أوحد دهره فی الحدیث والتصانیف ومعرفهٔ الفقه. وهو من کبار أصحاب الحاکم أبی عبداللَّه. قالوا: سبعهٔ من الحفاظ أحسنوا التصنیف وعظم الانتفاع بتصانیفهم. أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی ثمّ الحاکم أبو عبداللَّه النیسابوری» «... ۳».

۱۴- السبکی: «فأین أهل عصرنا من حفاظ هذه الشریعهٔ:

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات- ترجمهٔ البخاری ۱/ ۷۶.

(۲) المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۱/ ۲۳.

(۳) الإکمال فی أسماء الرجال ۳/ ۸۰۶.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۱۹، ص: ۱۰۳

أبی بکر الصدیق، وعمر الفاروق، وعثمان ذی النورین، وعلی الرضا...

ومن طبقهٔ أخری من التابعین: أویس القرنی، وعلقمهٔ بن قیس، والأسود ابن یزید، ومسروق بن الأجدع، وابن المسیب، وأبی العالیهٔ...

طبقهٔ أخری: والأوزاعی، والثوری، ومعمر بن راشد، وشعبهٔ...

اخری: والشافعی، وعفان بن مسلم، وآدم بن أبی أیاس...

اخری: وأحمد بن محمّد بن حنبل، وأحمد بن إبراهیم الدورقی...

اخری: محمّد بن یحیی الذهلی، والبخاری، وأبی حاتم الرازی...

اخری: وأبی داود السجستانی، وصالح جزرهٔ، والترمذی، وابن ماجهٔ...

اخری: وعبدان، وعبداللَّه بن أحمد الأهوازی، والحسن بن سفیان...

اخری: وأبی بکر بن زیاد النیسابوری، وأبی حامد أحمد بن محمّد ابن الشرقی...

اخری: وأبی القاسم الطبرانی، وأبی حاتم محمّد بن حبان، وأبی علی ابن السکن...

اخری: وأبی عبداللَّه بن مندهٔ، وأبی عبداللَّه الحسین بن أحمد بن بکیر، وأبی عبداللَّه الحاکم، وعبد الغنی بن سعید الأزدی، وأبی بکر بن مردویه، وأبی عبداللَّه محمّد بن أحمد غنجار، وأبی بکر البرقانی، وأبی حاتم العبدوی، وحمزهٔ السهمی، وأبی نعیم الإصبهانی.

اخری: وأبی عبداللَّه الصوری، والخطیب، والبیهقی، وابن حزم، وابن عبدالبر، وأبی الولید الباجی، وأبی صالح المعزول.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۱۹، ص: ۱۰۴

اخری: وأبی إسحاق الحبّال، وأبی نصر بن ماکولا وأبی عبداللَّه الحمیدی، وأبی علی الغسّانی، وأبی الفضل محمّد بن طاهر المقدسی، وأبی علی بن سکرهٔ.

اخری: وأبی عامر محمّد بن سعدون العبدری، وأبی القاسم التّیمی، وأبی الفضل بن ناصر، وأبی العلاء الهمدانی، وأبی طاهر السّلفی، وأبی القاسم ابن عساکر، وأبی سعد السمعانی، وأبی موسی المدینی...

اخری: وأبی بکر بن نقطهٔ، وابن الزیبنی، وأبی عبداللَّه محمّد بن عبدالواحد...

اخری: عبدالعظیم المنذری، ورشید الدین العطار، وابن مسدی.

اخری: النووی، والدمیاطی، وابن الظاهری، وعبید الإسْعَرْدی...

اخری: والقاضی سعد الدین الحارثی، والحافظ أبی الحجاج المزی...

اخری: والحافظ أبی العباس بن المظفر، والحافظ صلاح الدین العلائی.

فهؤلاء مهرهٔ هذا الفن، وقد أغفلنا کثیراً من الأئمّهٔ، وأهملنا عدداً صالحاً من المحدثین، وإنّما ذکرنا من ذکرناه لننبه بهم علی من

عداهم، ثمّ أفضی الأمر إلی طیّ بساط الأسانید رأساً، وعدّ الإكثار منها جهالةً وسواساً» «۱».

۱۵- الأسنوی: «وبعد، فإنّ الشافعی- رضی اللّه عنه وأرضاه ونفعنا به وبسائر أئمّة المسلمین أجمعین- قد حصل له فی أصحابه من السعادة

(۱) طبقات الشافعیة الكبری ۱/ ۳۱۴- ۳۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۵

أمور لم تتّفق فی أصحاب غیره...

ومنها: إنّ كبار أئمّة الحدیث إمّا من جملة أصحابه الآخذین عنه أو عن أتباعه، كالإمام أحمد، والترمذی، والنسائی، وابن ماجة، وابن المنذر، وابن حبان، وابن خزیمة، والبیهقی، والحاكم، والخطابی، والخطیب، وأبی نعیم» «۱».

۱۶- البدخشانی: «الحاكم- لقّب به جماعة من أهل الحدیث، فمنهم من لقب به لأجل ریاسةٍ دنیویة ... ومنهم من لقّب به لأجل الریاسة فی الحدیث، وهما رجلان فاقا أهل عصرهما فی معرفة الحدیث، أحدهما: الحاكم أبو أحمد محمّد بن محمّد بن أحمد بن إسحاق النیسابوری، ولیس له ذكر فی هذا الكتاب، وهو الأكبر. والثانی: الحاكم أبو عبداللّه محمّد بن عبداللّه ابن محمّد بن حمدویه النیسابوری، صاحب المستدرك علی الصحیحین، وتاریخ نیسابور، وغیر ذلك من المصنّفات، وهو الأشهر» «۲».

تمسّك (الدّهلوی) ووالده بروایات الحاكم ... ص: ۱۰۵

ثمّ إنّ ولیّ اللّه الدهلوی قد ذكر الحاكم النّیسابوری فی عداد المجدّدین للدین الحنیف فی المائة الرابعة. ونصّ فی مقدّمة كتابه (فتح الرحمن فی ترجمة القرآن) علی أنّ «أصحّ التّفاسیر، وهی: تفسیر البخاری، وتفسیر مسلم، وتفسیر الترمذی، وتفسیر الحاكم» وناهیك به

(۱) طبقات الشافعیة- أول الكتاب ص ۱۳- ۱۴.

(۲) تراجم الحفاظ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۶

جلالةً ووثوقاً.

أمّا (الدهلوی) نفسه، فقد اعتمد علی روایات الحاكم واستند إلیها فی مقابلة أهل الحق فی مواضع عدیدة من كتابه (التحفة)، كما لا یخفی علی من راجعه، ومن ذلك: فی الجواب عن المطعن الخامس عشر من مطاعن أبی بكر، وفی الجواب عن المطعن الرابع من مطاعن أبی بكر، وفی المكیدة الثانیة بعد المائة، والمكیدة الحادیة والتسعین ... قال فی المكیدة الحادیة والتسعین: «وكیف یوالی أهل السنّة أعداء أهل البیت وهم یروون فی كتبهم الروایات الصریحة فی أنّ: «من مات وهو مبغض لال محمّد دخل النار وإن صلّی وصام» أخرجه الطبرانی والحاكم!!» «۱».

أقول: فإذا كان الحاكم ممّن یعتمد علی روایاته، ومن الحائزین لتلك المقامات الرفیعة والدرجات الجلیلة، فكیف ینكر (الدهلوی) صحّة أحادیث یرویها الحاكم فیمن یرویها، كحدیث الولایة، وحدیث الطیر، وحدیث أنا مدینة العلم!!

اعتبار تاریخ الحاكم ... ص: ۱۰۶

قد عرفت أنّ الحاکم یروی حدیث التشبیه فی (تاریخ نیسابور)، کما عرفت من کلمات القوم فی ترجمهٔ الحاکم أنّهٔ قد رزق الحسن فی التصنیف، وأنّ تصانیفه کلّها مفیدهٔ معتبرهٔ مشهورهٔ...

وفی وصف (تاریخ نیسابور) بالخصوص، قال السبکی: «قد کانت

(۱) التحفهٔ الاثنا عشریهٔ: ۲۸۲.

نیسابور من أجل البلاد وأعظمها، لم یکن بعد بغداد مثلها، وقد عمل لها الحافظ أبو عبداللّه الحاکم تاریخاً خضع له جهابذهٔ الحفاظ، وهو عندی سیّد التواریخ، وتاریخ الخطیب وإن کان أیضاً من محاسن الکتب الإسلامیّهٔ، إلّاأن صاحبه طال علیه الأمر، وذلک لأنّ بغداد وإن کانت فی الوجود بعد نیسابور، إلّاأنّ علماءها أقدم، لأنّها کانت دار وبیت ریاسهٔ، قبل أن ترتفع أعلام نیسابور، ثمّ إنّ الحاکم قبل الخطیب بدهر، والخطیب جاء بعده فلم یأت إلّاوقد دخل بغداد من لا یحصی عدداً فاحتاج إلی نوع من الاختصار فی تراجمهم، وأمّا الحاکم فأکثر من یذکره من شیوخه أو شیوخ شیوخه، أو ممّن تقارب من دهره، لتقدم الحاکم وتأخر علماء نیسابور، فلما قل العدد عنده کثر المقال، وأطال فی التراجم واستوفاها، والخطیب واضح العذر الذی أبدیناه» «۱».

وفی (کشف الظنون): «تواریخ نیسابور- منها: تاریخ الإمام أبی عبداللّه محمّد بن عبداللّه الحاکم النیسابوری، المتوفی سنهٔ ۴۰۵. وهو کبیر، أوّله: الحمد للّهالذی اختار محمّداً الخ. قال ابن السبکی فی طبقاته: وهو التاریخ الذی لم تر عینی تاریخاً أجلّ منه، وهو عندی سیّد الکتب الموضوعهٔ للبلاد» «... ۲».

«۷» روایهٔ ابن مردویه ... ص: ۱۰۷

اشارهٔ

قال الموفق بن أحمد الخوارزمی: «أخبرنی شهردار هذا إجازهٔ،

(۱) الشافعیهٔ الکبری ۱/ ۳۲۴.

(۲) کشف الظنون ۱/ ۳۰۸.

[قال:] أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللّه بن عبدوس الهمدانی إجازهً، عن الشریف أبی طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفری بإصبهان، عن الحافظ أبی بکر أحمد بن موسی بن مردویه بن فورک الإصبهانی، [قال:] حدّثنا محمّد بن أحمد ابن إبراهیم [قال:] حدّثنا الحسین بن علی بن الحسین السلولی، قال: حدّثنی سوید بن معسر بن یحیی بن حجاج النهدی، حدّثنا أبی، حدّثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن الحارث الأعور صاحب رایهٔ علی بن أبی طالب قال:

بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم کان فی جمع من أصحابه، فقال:

أریکم آدم فی علمه ونوحاً فی فهمه وإبراهیم فی حکمته. فلم یکن بأسرع من أنْ طلع علی. فقال أبو بکر: یا رسول اللّه، أقست رجلًا بثلاثهٍ من الرّسل، بخ بخ لهذا الرجل، من هو یا رسول اللّه؟ قال النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم: ألا تعرفه یا أبا بکر؟ قال: اللّه ورسوله أعلم. قال: أبو الحسن علی ابن أبی طالب. قال أبو بکر: بخ بخ لک یا أبا الحسن، وأین مثلک یا أبا الحسن» «۱».

ترجمة ابن مردویه ... ص: ۱۰۸

۱- الذهبی: «ابن مردویه، الحافظ الثبت، العلّامة، أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی، صاحب التفسیر والتاریخ وغیر ذلک. روی عن: أبی سهل بن زیاد القطان، ومیمون بن إسحاق الخراسانی...

(۱) مناقب أمیر المؤمنین: ۸۸ ح ۷۹.

وروی عنه: أبو القاسم عبدالرحمن بن منـدة، وأخوه عبـدالوهاب، وأبو الخیر محمّـد بن أحمـد، وأبو منصور محمّد بن شکرویه، وأبو بکر محمّد بن الحسن بن محمّد بن سلیم، وأبو عبداللّه الثقفی الرئیس، وأبو مطیع محمّد بن عبد الواحد المصری، وخلق کثیر.

وعمل المستخرج علی صحیح البخاری، وکان قیّماً بمعرفة هذا الشأن، بصیراً بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف. ولد سنة ۳۲۳.

ومات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰. یقع عوالیه فی الثقفیات وغیرها» «۱».

۲- ابن القیّم: بعـد ذکر حـدیث: «هذا حدیث کبیر جلیل، تنادی جلالته وفخامته وعظمته علی أنّه قد خرج من مشـکاة النبوة، لا یعرف إلّا من حدیث عبد الرحمن بن المغیرة بن عبدالرحمن المدنی، رواه عن إبراهیم بن حمزة الزبیری، وهما من کبار علماء المدینة، ثقتان محتـجّ بهما فی الصـحیح، إحتـج بهما إمام أهل الحـدیث محمّـد بن إسـماعیل البخاری، ورواه أئمّة السـنّة فی کتبهم، وتلقّوه بالقبول، وقابلوه بالتسلیم والإنقیاد، ولم یطعن أحد منهم فیه ولا فی أحدٍ من رواته.

فممّن رواه الإمام ابن الإمام أبو عبدالرحمن عبداللّه بن أحمد بن حنبل، فی مسند أبیه، وفی کتاب السنّة...

ومنهم: الحافظ الجلیل أبو بکر أحمد بن عمرو بن أبی عاصم النبیل، فی کتاب السنّة، له.

ومنهم: الحافظ أبو أحمد محمّد بن أحمد بن إبراهیم بن سلیمان

(۱) تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۵۰.

العسّال، فی کتاب المعرفة.

ومنهم: حافظ زمانه ومحدّث أوانه أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیّوب الطبرانی، فی کثیر من کتبه.

ومنهم: الحافظ أبو محمّد عبداللّه بن محمّد بن حیّان أبو الشیخ الإصبهانی، فی کتاب السنّة.

ومنهم: الحافظ ابن الحافظ أبو عبداللّه محمّد بن إسحاق بن محمّد بن یحیی بن مندة حافظ أصبهان.

ومنهم: الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه.

ومنهم: حافظ عصره أبو نعیم أحمد بن عبداللّه بن إسحاق الأصبهانی.

وجماعة من الحفّاظ سواهم یطول ذکرهم» «۱».

۳- السبکی: ذکر «ابن مردویه» فی طبقة «الحاکم» کما تقدّم فی عبارته المنقولة بترجمة الحاکم.

۴- السّیوطی: «ابن مردویه الحافظ الکبیر العلّامة «... ۲».

۵- الزرقانی: «أبو بکر الحافظ، أحمد بن موسی بن مردویه الإصبهانی، اللبیب العلّامة، ولد سنة ۳۲۳، وصنّف التاریخ والتفسیر والمسند والمستخرج علی البخاری، وکان قیّماً بهذا الشأن، بصیراً بالرجال، طویل الباع، ملیح التصـنیف، مات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰.

قال الحافظ ابن ناصر فی مشتبه النسبة: (مردویه) بفتح المیم.

وحکی ابن نقطة کسرها عن بعض الأصبهانیین، والراء ساکنة والدال

---

(۱) زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۳/ ۵۶۴.

(۲) طبقات الحفاظ: ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۱

المهملة مضمومة، والواو ساکنة، والمثناة من تحت مفتوحة تلیها هاء» «۱».

«الحافظ» فی الاصطلاح ... ص: ۱۱۱

لقد وصف القوم ابن مردویه بصفة «الحافظ» وتجد ذلک أیضاً فی الأنساب «۲» وتاریخ ابن کثیر «۳» وکشف الظنون «۴» وغیرها من الکتب، ولا یخفی علی أهل العلم ما لهذا اللقب من قیمة فی اصطلاحهم:

قال نور الدین علی بن سلطان القاری- فی شرح الشمائل: «الحافظ- المراد به حافظ الحدیث لا القرآن، کذا ذکره میرک. ویحتمل أنّه کان حافظاً للکتاب والسنّة.

ثم «الحافظ» فی اصطلاح المحدّثین: من أحاط علمه بمائة ألف حدیث متنا وإسناداً. و «الطالب» هو المبتدی الراغب فیه. «والمحدّث» و «الشیخ» و «الإمام» هو الأستاذ الکامل. و «الحجة» من أحاط علمه بثلاثمائة ألف حدیث متناً وإسناداً، وأحوال رواته جرحاً وتعدیلًا وتاریخاً، و «الحاکم» هو الذی أحاط علمه بجمیع الأحادیث المرویّة کذلک.

وقال ابن الجوزی: «الراوی» ناقل الحدیث بالإسناد، و «المحدّث» من تحمل روایته واعتنی بدرایته، و «الحافظ» من روی ما وصل إلیه ووعی ما یحتاج لدیه».

---

(۱) شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۱۲۹.

(۲) الأنساب. ترجمة حمزة بن الحسین المؤدب الإصبهانی ۱/ ۱۷۵.

(۳) تاریخ ابن کثیر. فی ذکر حدیث الطیر، من مناقب أمیر المؤمنین بترجمته ۲۸۱.

(۴) کشف الظنون ۱/ ۴۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۲

وقال الشعرانی: «وکان الحافظ ابن حجر یقول: الشروط التی إذا اجتمعت فی الإنسان سمّی حافظاً هی: الشهرة بالطلب والأخذ من أفواه الرجال والمعرفة بالجرح والتعدیل لطبقات الرواة ومراتبهم، وتمییز الصحیح من السقیم، حتّی یکون ما یستحضره من ذلک أکثر ممّا لا یستحضره، مع استحفاظ الکثیر من المتون. فهذه الشروط من جمعها فهو حافظ» «۱».

وقال البدخشانی: «الحافظ- یطلق هذا الاسم علی من مهر فی فن الحدیث، بخلاف المحدث» «۲».

ابن مردویه شیخ من انتهی إلیه علوّ الإسناد بإصبهان ... ص: ۱۱۲

قد عرفت من عبارة (تذکرة الحفاظ) روایة جماعة من الأعلام ومشاهیر الأئمّة- کابن مندة- عن ابن مردویه، وقد تقرر لدی أهل السنّة

المحقّقين أنّ رواية العدل الواحد عن شخص كافية للدلالة على وثاقة المروى عنه.

هذا، وابن مردويه الأصبهانى الحافظ من شيوخ أبى مطيع المدينى الذى «انتهى إليه علوّ الإسناد بأصبهان» كما وصفه الحافظ الذهبى حيث ترجمه بقوله: «أبو مطيع محمّد بن عبدالواحد المدينى، المصرى الأصل، الصحّاف، الناسخ، عاش بضعاً وتسعين سنة، إنتهى إليه علوّ الإسناد

---

(۱) لواقح الأنوار فى طبقات الأخيار- ترجمة السيوطى.

(۲) تراجم الحفاظ- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۳

بأصبهان، روى عن أبى بكر ابن مردويه والنقاش وابن عقيل الباوردى وطائفة» «۱».

وناهيك بهذا شأناً ومقاماً ورفعة.

اعتماد الحفاظ على كتبه ... ص: ۱۱۳

وممّا يدلّ على عظمة ابن مردويه وجلالته، اعتماد كبار الحفّاظ على رواياته، وكتبه، كاعتمادهم على الشيخين وأضرابهما ... قال ابن الجزرى:

«وقد رمزت الكتب التى خرجت منها هذه الأحاديث بحروف تدلّ على ذلك سلكت فيها أخصر المسالك، فجعلت علامة صحيح البخارى «خ» ومسلم «م» وسنن أبى داود «د» والترمذى «ت» والنسائى «س» وابن ماجة القزوينى «ق». وهذه الأربعة «عة». وهذه الستة «ع». وصحيح ابن حبان «حب» وصحيح المستدرك «مس» وأبى عوانة «عو» وابن خزيمة «مه» والموطأ «طا» وسنن الدارقطنى «قط» ومصنف ابن أبى شيبة «مص» ومسند الإمام أحمد «آ» والبزار «ر» وأبى يعلى الموصلى «ص» والدارمى «مى» ومعجم الطبرانى «ط» والأوسط «طس» والصغير «صط» والدعاء له «طب» ولابن مردويه «مر» وللبيهقى «قى» والسنن الكبير له «سنى» وعمل اليوم والليلة لابن السنى «ى...»

فليعلم أنى أرجو أن يكون جميع ما فيه صحيحا» «... ۲».

---

(۱) العبر فى خبر من غبر ۲/ ۳۷۵.

(۲) الحصن الحصين- خطبة الكتاب.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۴

«۸» رواية أبى نعيم ... ص: ۱۱۴

اشارة

قال محمّد صدر العالم: «أخرج أبو نعيم فى فضائل الصّحابة مرفوعاً:

إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم قال: من سرّه أن ينظر إلى آدم فى علمه وإلى نوحٍ فى فهمه وإلى إبراهيم فى خلّته، فلينظر إلى على بن

أبی طالب» «۱».

ترجمة أبی نعیم ... ص: ۱۱۴

۱- الفخر الرازی: «وأما المتأخّرون من المحدثین، فأکثرهم علماً، وأقواهم قوّةً، وأشدهم تحقیقاً فی علم الحدیث هؤلاء، وهم: أبو الحسن الدارقطنی، والحاکم أبو عبداللَّه الحافظ، والشیخ أبو نعیم الأصبهانی...

فهؤلاء صدور هذا العلم بعد الشیخین، وهم بأسرهم متّفقون علی تعظیم الشافعی والمبالغة فی الثناء علیه» «۲».

۲- ابن خلّکان: «الحافظ أبو نعیم أحمد بن عبداللَّه بن أحمد بن إسحاق ابن موسی بن مهران الأصبهانی، الحافظ المشهور، صاحب کتاب حلیة الأولیاء، کان من أعلام المحدثین، وأکابر الحفّاظ الثقات. أخذ عن الأفاضل، وأخذوا عنه وانتفعوا به، وکتابه لحلیة من أحسن الکتب...

وتوفی فی صفر، وقیل یوم الاثنین الحادی والعشرین من المحرّم،

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

(۲) فضائل الشافعی ۲۲۵، وقد تقدّم نصه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۵

سنة ۴۳۰ بأصبهان، رحمه اللَّه تعالی» «۱».

۳- ابن تیمیة: «فلکلّ علم رجال یعرفون به، والعلماء بالحدیث أجلّ هؤلاء قدراً، وأعظمهم صدقاً، وأعلاهم منزلة، وأکثرهم دیناً، وهم من أعظم الناس صدقاً ودیناً وأمانةً وعلماً وخبرة فیما یذکرونه من الجرح والتعدیل، مثل:

مالک، وشعبة، وسفیان، ویحیی بن سعید القطّان، وعبد الرحمن ابن مهدی، وابن المبارک، ووکیع، والشافعی، وأحمد، وإسحاق بن راهویه، وأبی عبید، معین، وابن المدینی، والبخاری، ومسلم، وأبی داود، وأبی زرعة، وأبی حاتم، والنسائی، والعجلی، وأبی أحمد ابن عدی، وأبی حاتم البستی، والدارقطنی، وأمثال هؤلاء خلق کثیر لا یحصی عددهم...

وقد صنّف الناس کتباً فی الأخبار صغاراً وکباراً، مثل:

الطبقات لابن سعد...

وصنفت کتب الحدیث تارة علی المسانید وتارةً علی الأبواب، فمنهم من قصد مقصد الصحیح، کالبخاری، ومسلم، وابن خزیمة، وأبی حاتم وغیرهم، ومنهم من خرَّج علی الصحیحین، کالإسماعیلی، والبرقانی، وأبی نعیم وغیرهم، ومنهم من خرَّج أحادیث السنن، کأبی داود والنسائی وابن ماجة وغیرهم» «... ۲».

۴- ابن القیّم- فی عبارته المتقدمة فی ترجمة ابن مردویه: «ومنهم

---

(۱) وفیات الأعیان ۱/ ۹۱.

(۲) منهاج السنة ۷/ ۳۵- ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۶

حافظ عصره أبو نعیم أحمد بن عبداللَّه بن إسحاق الأصبهانی» «۱».

۵- أبو المؤیّد الخوارزمی: «أحمد بن عبداللَّه بن أحمد بن إسحاق بن موسی بن مهران، أبو نعیم الحافظ، صاحب المسند الرابع،

الإصبهانى، سبط محمّد بن يوسف الفريابى الزاهد.

قال الحافظ أبو عبـداللّه النجار فى تاريخه هو: تاج المحدثين، وأحد الأعلام، ومن جمع له العلم فى الروايات والحفظ والفهم والدراية، وكـان تشـد إليه الرحـال، وتهـاجر إلى بابه الرجال، وكتب فى الحـديث كتباً سارت فى البلاد، وانتفعت بها العباد، وأسعدت وامتـدت أيّامه، حتّى ألحق الأحفاد بالأجداد ... وروى عنه الأئمّة الأعلام» «... ۲».

۶- الـذهبى: «وفيها توفى أبو نعيم الأصـبهانى، أحمد بن عبداللّه بن أحمد الحافظ ... تفرّد بالدنيا بعلوّ الإسـناد، مع الحفظ والاسـتبحار من الحديث وفنونه ... وصنف التصانيف الكبار المشهورة فى الأقطار» «۳».

۷- السـبكى: «الحافظ أبو نعيم الإصـبهانى الصّوفى الجامع بين الفقه والتصوّف، والنهاية فى الحفظ والضـبط، ولد فى رجب سـنة ست وثلاثين وثلاثمائـة بأصـبهان، وهو سـبط الزاهـد محمّـد بن يوسف البناء أحد مشايخ الصوفية، وأحد أعلام الدّين الذين، جمع اللّه لهم بين العلوّ فى الرواية والنهاية فى الدّراية، رحل إليه الحفّاظ من الأقطار.

واستجاز له أبوه طائفة من شيوخ العصر، تفرّد فى الدنيا عنهم، أجاز

---

(۱) زاد المعاد ۳/ ۵۶۵.

(۲) رجال جامع مسانيد أبى حنيفة ۲/ ۳۹۱.

(۳) العبر. حوادث ۴۳۰، ۳/ ۲۶۲.

له من الشام خيثمة بن سليمان، ومن بغداد جعفر الخلدى، ومن واسط عبداللّه بن عمر بن شوذب، ومن نيسابور الأصمّ.

وسـمع سنة أربع وأربعين وثلاثمائة من عبداللّه بن جعفر بن أحمد بن فارس، والقاضى أبى أحمد محمّد بن أحمد العسّال، وأحمد بن معبد السـمسار، وأحمد بن محمّد القصّار، وأحمد بن بندار الشـعّار، وعبداللّه بن الحسن بن بندار، والطبرانى، والظهرانى، وأبى الشـيخ، والجعابى.

ورحل سـنة ست وخمسـين وثلاثمائة، فسـمع ببغداد أبا على بن الصواف، وأبا بكر بن الهيثم الأنبارى، وأبا بحر البربهارى، وعيسـى بن محمّد الطومارى، وعبد الرحمن والد المخلص، وابن خلاد النصـيبى، وحبيبا القزّاز، وطائفة كثيرة وسمع بمكة أبا بكر الاجرى، وأحمد بن إبراهيم الكنـدى. وبالبصـرة فاروق بن عبـدالكريم الخطابى، ومحمّد بن على ابن مسـلم العامرى، وجماعة. وبالكوفة أبا بكر عبداللّه بن يحيى الطلحى، وجماعة. وبنيسابور أبا أحمد الحاكم، وحسينك التميمى، وأصحاب السراج فمَنْ بعدهم.

روى عنه كوشيار بن لياليروز الجيلىّ وتوفّى قبله ببضع وثلاثين سنة، وأبو سعد المالينى وتوفى قبله بثمانى عشرة سنة، وأبو بكر بن [أبى على الـذكوانى، وتوفى قبله بإحـدى عشـرة سـنة، والحافـظ أبو بكر الخطيب وهو من أخصّ تلامـذته، وقـد رحل إليه، وأكثر عنه، ومع ذلـك لـم يـذكره فى تاريـخ بغـداد، ولاـ يخفى عليه أنّه دخلهـا ولكنّ النّسـيان طبيعـة الإنسـان، وكـذلك أغفله الحافـظ أبـو سـعد بن السمعانى، فلم يذكره فى الذيل.

وممّن روى عن أبى نعيم أيضاً الحافظ أبو صالـح المؤذّن، والقاضـى أبو على الوخشـى، ومسـتمليه أبو بكر محمّـد بن إبراهيم العطار، وسليمان ابن إبراهيم الحافظ، وهبة اللّه بن محمّد الشيرازى، وأبو الفضل حمد

وأبو على الحسن ابنا أحمد الحداد، وخلق كثير آخرهم وفاة أبو طاهر عبدالواحد بن محمد الدشتج الذهبى.

وقد روى أبو عبدالرحمن السلمى مع تقدّمه عن واحد عن أبى نعيم فقال فى كتاب طبقات الصوفيّة: ثنا عبدالواحد بن أحمد الهاشمى، ثنا أبو نعيم أحمد ابن عبداللّه، أنا محمّد بن على بن حبيش المقرى ببغداد، أخبرنا أحمد بن محمّد بن سهل الآدمى، وذكر حديثاً.

قال أبو محمّد بن السمرقندی: سمعت أبا بکر الخطیب یقول: لم أرَ أحداً أطلق علیه اسم الحفظ غیر رجلین، أبو نعیم الأصبهانی وأبو حازم العبدوی الأعرج.

وقال أحمد بن محمّد بن مردویه: کان أبو نعیم فی وقته مرحولاـ إلیه ولم یکن فی أفق من الافاق أسند ولا أحفظ منه، کان حفاظ الدنیا قد اجتمعوا عنده وکان کل یوم نوبة واحد منهم، یقرأ ما یریده إلی قریب الظهر، فإذا قام إلی داره ربّما کان یقرأ علیه فی الطریق جزء، وکان لا یضجر، لم یکن له غذاء سوی التصنیف أو التسمیع.

وقال حمزة بن العبّاس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی أبو نعیم أربع عشرة سنة بلا نظیر، لا یوجد شرقاً ولا غرباً أعلی إسناداً منه ولا أحفظ، وکانوا یقولون لما صنّف کتاب الحلیة حمل إلی نیسابور حال حیاته، فاشتروه بأربعمائة دینار.

وقال ابن المفضل الحافظ: قد جمع شیخنا السّلفی أخبار أبی نعیم، وذکر من حدّث عنه، وهم نحو ثمانین رجلًا وقال: لم یصنّف مثل کتابه حلیة الأولیاء، سمعناه علی أبی المظفر القاسانی عنه سوی فوت عنه یسیر.

وقال ابن النجّار: هو تاج المحدّثین وأحد أعلام الدّین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۹

قلت: ومن کراماته المذکورة أنّ السلطان محمود سبکتکین لمّا استولی علی إصبهان، ولّی علیها والیاً من قبله ورحل عنها فوثب أهل إصبهان، وقتلوا الوالی، فرجع محمود إلیها وآمنهم حتّی اطمأنوا، ثمّ قصدهم یوم الجمعة فی الجامع وقتل منهم مقتلة عظیمة، وکانوا قبل ذلک قد منعوا أبا نعیم الحافظ من الجلوس فی الجامع، فحصلت له کرامتان السلامة ممّا جری علیهم، إذ لو کان جالساً لقتل، وانتقام اللّه تعالی له منهم سریعاً.

ومن مصنّفاته حلیة الأولیاء، وهی من أحسن الکتب، کان الشیخ الإمام الوالد رحمه اللّه کثیر الثناء علیها ویحب تسمیعها، وله أیضاً کتاب معرفة الصحابة، وکتاب دلائل النبوّة، وکتاب المستخرج علی البخاری، وکتاب المستخرج علی مسلم، وکتاب تاریخ أصبهان، وکتاب صفة الجنة، وکتاب فضائل الصحابة، وصنف شیئاً کثیراً من المصنّفات الصّغار.

توفی فی العشرین من المحرّم سنة ثلاثین وأربعمائة، وله أربع وتسعون سنة.

ذکر البحث عن واقعة جزء محمّد بن عاصم، التی اتخذها من نال من أبی نعیم رحمه اللّه ذریعة إلی ذلک.

قد حدّث أبو نعیم بهذا الجزء، ورواه عنه الأثبات، والرجل ثقة ثبت إمام صادق، وإذا قال هذا سماعی جاز الاعتماد علیه.

وطعن بعض الجهّال الطاعنین فی أئمة الدین فقال: إنّ الرجل لم یوجد له سماع بهذا الجزء. وهذا الکلام سبّة علی قائله، فإنّ عدم وجدانه لسماعه لا یوجب عدم وجوده، وإخبار الثقة بسماع نفسه کافٍ. ثمّ ذکر شیخنا الحافظ أبو عبداللّه الذهبی أنّ شیخنا الحافظ أبا الحجاج المزّی حدّثه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۰

أنّه رأی بخط الحافظ ضیاء الدین المقدّسی أنّه وجد بخط الحافظ أبی الحجّاج یوسف ابن خلیل أنّه قال: رأیت أصل سماع الحافظ أبی نعیم لجزء محمّد بن عاصم. فبطل ما اعتقدوه ریبة.

ثمّ قال الطاعنون ثانیاً: وهذا الخطیب أبو بکر البغدادی وهو الحبر الذی یخضع له الأثبات، وله الخصوصیّة الزائدة بصحبة أبی نعیم قال فیما کتب إلیّ به أحمد بن أبی طالب من دمشق، قال کتب إلیّ الحافظ أبو عبداللّه بن النجار من بغداد، قال أخبرنی أبو عبیداللّه الحافظ بأصبهان، أخبرنا أبو القاسم بن إسماعیل الصّیرفی أنا یحیی بن عبدالوهّاب بن مندة قال: سمعت أبا الفضل المقدّسی یقول: سمعت عبدالوهاب الأنماطی یذکر أنّه وجد بخط الخطیب: سألت محمّد ابن إبراهیم العطّار مستملی أبی نعیم عن جزء محمّد بن عاصم کیف قرأته علی أبی نعیم؟ وکیف رأیت سماعه؟

فقال: أخرج إلیّ کتاباً وقال هو سماعی فقرأته علیه. قلنا: لیس فی هذه الحکایة طعن علی أبی نعیم، بل حاصلها أنّ الخطیب لم یجد

سماعه بهذا الجزء، فأراد استفادهٔ ذلک من مستمليه، فأخبره بأنّه اعتمد فی القرائهٔ علی إخبار الشيخ، وذلک کاف.

ثمّ قال الطاعنون ثالثاً: وقد قال الخطيب أيضاً رأيت لأبی نعيم أشياء يتساهل فيها، منها أن يقول فی الإجازهٔ أخبرنا من غير أن يبيّن.

قلت: هذا لم يثبت عن الخطيب، وبتقدير ثبوته فليس بقدح، ثمّ إطلاق أخبرنا فی الإجازهٔ مختلف فيه، فإذا رآه هذا الحبر الجليل أعنی أبا نعيم فکيف يعد منه تساهلًا، وإن عدّ فليس من التساهل المستقبح، ولو حجرنا علی العلماء أنْ لا يرووا إلّابصيغهٔ مجمع عليها لضيّعنا کثيراً من السنهٔ. وقد دفع الحافظ أبو عبداللَّه بن النجار قضيهٔ جزء محمّد بن عاصم بأنّ الحفّاظ الأثبات رووه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۱

عن أبی نعيم، وحکينا لک نحن أنّ أصل سماعه وجد، فطاحت هذه الخيالات، ونحن لا نحفظ أحداً تکلّم فی أبی نعيم بقادح، ولم يذکر غير هذه اللفظهٔ التی عزيت إلی الخطيب، وقلنا إنّها لم تثبت عنه، والعمل علی إمامته وجلالته، وأنّه لا عبرهٔ بهذيان المعادين وأکاذيب المفترين، علی أنّا لا نحفظ عن أحد فيه کلاماً صريحاً فی جرح ولا حطّ، ولو حفظ لکان سبّهٔ علی قائله، وقد برّء اللَّه أبا نعيم من معرّته.

وقال الحافظ ابن النجّار فی إسناد ما حکی عن الخطيب غير واحدٍ ممّن يتحامل علی أبی نعيم، لمخالفته لمذهبه وعقيدته فلا يقبل.

قال شيخنا الذهبی: والتساهل الّذی أشير إليه شیء کان يفعله فی الإجازهٔ نادراً، قال: فإنّه کثيراً ما يقول کتب إلیّ جعفر الخلدی، وکتب إلیّ أبو العباس الأصم، أنا أبو الميمون بن راشد فی کتابه. قال: ولکن رأيته يقول أخبرنا عبداللَّه بن جعفر فيما قرئ عليه، قال: والظاهر أنّ هذا إجازهٔ.

قلت: إنْ کان شيخنا الذهبی يقول ذلک فی مکان غلب علی ظنّه أنّ أبا نعيم لم يسمعه بخصوصه من عبداللَّه بن جعفر، فالأمر مسلم إليه، فإنّه أعنی شيخنا الحبر الذی لا يلحق شأوه فی الحفظ، وإلّا فأبو نعيم قد سمع من عبداللَّه بن جعفر، فمن أين لنا أنّه يطلق هذه العبارهٔ حيث لا يکون سماع، ثمَّ، وإن أطلق ذاک فغايته تدليس جائز، قد اغتفر أشدّ منه لأعظم من أبی نعيم.

ثمّ قال الطاعنون رابعاً: قال يحيی بن مندهٔ الحافظ، سمعت أبا الحسين القاضی يقول: سمعت عبدالعزيز النخشبی يقول: لم يسمع أبو نعيم مسند الحرث ابن أبی أسامهٔ بتمامه [من ابن خلاد] فحدّث به کلّه. قلنا قال الحافظ ابن النجّار: وهم عبدالعزيز فی هذا، فأنا رأيت نسخهٔ من

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۲

الکتاب عتيقهٔ وعليها خط أبی نعيم يقول سمع منّی فلانٌ إلی آخر سماعی من هذا المسند من ابن خلّاد، فلعلّه روی الباقی بالإجازهٔ» «۱».

۸- اليافعی: «فيها توفی الإمام الحافظ الشيخ العارف أبو نعيم...

کان من أعلام المحدثين، وأکابر الحفاظ المفيدين، أخذ عن الأفاضل وأخذوا عنه وانتفعوا به، وکتاب الحليهٔ من أحسن الکتب.

قلت: أمّا طعن ابن الجوزی فيها وتنقيصه لها فهو من باب قولی:

لئن ذمها جاراتها وضرائر وعاب جمالًا فی حلاها وفی الحلی

فما سلمت حسناء من ذمّ حاسد وصاحب حق من عداوهٔ مبطل

مع أبيات أخری فی مدح الإمام أبی حامد الغزالی وتصانيفه وکلامه العالی.

وله: کتاب تاريخ أصبهان، تفرّد فی الدنيا بعلوّ الإسناد مع الحفظ.

روی عن المشايخ بالعراق والحجاز وخراسان، وصنّف التصانيف المشهورهٔ فی الأقطار» «۲».

۹- الأسنوی ...: «الجامع بين الفقه والحديث والتصوف. قال الخطيب: لم ألق فی شيوخی أحفظ منه ومن أبی حازم الأعرج» «... ۳».

۱۰- الخطيب التبريزی: «هو من مشايخ الحديث الثقات المعمول

(۱) طبقات الشافعیهٔ الکبری ۴/ ۱۸– ۲۵.

(۲) مرآهٔ الجنان. حوادث سنهٔ ۴۳۰– ۳/ ۴۱.

(۳) طبقات الشافعیهٔ للأسنوی ۲/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۳

بحدیثهم المرجوع إلی قولهم» «... ۱».

۱۱- السّیوطی: «أبو نعیم الحافظ الکبیر محدّث العصر ...

أجاز له مشایخ الدنیا وتفرّد بهم، ورحلت الحفاظ إلی بابه، لعلمه وضبطه وعلوّ إسناده» «... ۲».

هو شیخ إمام الحرمین ... ص: ۱۲۳

ثمّ إنّ من فضائل أبی نعیم الحافظ: کونه شیخ أبی المعالی إمام الحرمین، فقد قال ابن خلّکان بترجمته بعد أنْ وصفه بقوله: «أعلم المتأخّرین من أصحاب الإمام الشافعی علی الإطلاق، المجمع علی إمامته، المتّفق علی غزارهٔ مادّته وتفنّنه فی العلوم من الأصول والفروع والأدب وغیر ذلک» ... ونقل عن الشیخ أبی إسحاق قوله لإمام الحرمین: «یا مفید أهل المشرق والمغرب، أنت الیوم إمام الأئمّهٔ» قال:

«وسمع الحدیث من جماعهٍٔ کثیرهٔ من علمائه، وله إجازهٔ من الحافظ أبی نعیم الأصبهانی صاحب حلیهٔ الأولیاء» «... ۳».

«۹» روایهٔ البیهقی ... ص: ۱۲۳

اشارهٔ

ومن رواهٔ حدیث التشبیه هو الحافظ أحمد بن الحسین البیهقی، وقد

(۱) الإکمال فی أسماء الرجال ۳/ ۸۰۵.

(۲) طبقات الحفاظ: ۴۲۳.

(۳) وفیات الأعیان ۳/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۴

ذکر روایته لهذا الحدیث جماعهٔ من الأعلام، ومنهم:

۱- السمرقندی صاحب کتاب (الصحائف)، علی ما نقل عنه ملک العلماء الهندی فی کتابه (هدایهٔ السعداء).

۲- الخوارزمی المکی، فی کتابه (المناقب) عن البیهقی عن الحاکم.

۳- ابن طلحهٔ الشافعی، فی کتابه (مطالب السئول).

۴- ابن الصباغ المالکی، فی کتابه (الفصول المهمهٔ).

۵- الحسین المیبدی، فی (الفواتح بشرح دیوان أمیر المؤمنین).

۶- البدخشانی.

۷- العجیلی الشافعی.

روایهٔ البیهقی دلیل ثبوت الحدیث ... ص: ۱۲۴

وروایهٔ البیهقی دلیل علی ثبوت الحدیث، لقول صاحب (المشکاهٔ) فی حقّ جماعهٍ من أئمّهٔ الحدیث- ومنهم البیهقی هذا: «إنّی إذا نسبت الحدیث إلیهم کأنّی أسندت إلی النّبی».

وقد شرح علی بن سلطان القاری هذه العبارهٔ فی (المرقاهٔ) وهذا نصّ کلامه:

«إنّی إذا نسبت الحدیث- أی کلّ حدیث- إلیهم، أی إلی بعض الأئمّهٔ المذکورین، المعروفهٔ کتبهم، بأسانیدهم بین العلماء المشهورین، کأنّی أسندت، أی الحدیث برجاله، إلی النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، أی فیما إذا کان الحدیث مرفوعاً وهو الغالب، وإلی الصحابهٔ إذا کان موقوفاً، وهو المرفوع حکماً» «۱».

---

(۱) المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۱/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۵

ولأنّ الحافظ السّیوطی عندما یتعقب ابن الجوزی فی حکمه علی بعض الأحادیث بالوضع، یستند إلی روایهٔ البیهقی، لإخراج ذلک الحدیث عن الوصف الذی وصفه ابن الجوزی به، خذ لذلک مثالا الحدیث التالی:

«ابن شاهین- ثنا علی بن محمّد البصری، أنا مالک بن یحیی أبو غسان، ثنا علی بن عاصم، عن الفضل بن عیسی الرقاشی، عن محمّد بن المنکدر، عن جابر بن عبداللّه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لمّا کلّم اللّه موسی یوم الطور کلّمه بغیر الکلام الذی کلمه یوم ناداه، فقال له موسی: یا رب هذا کلامک الذی کلّمتنی به؟ قال: یا موسی أنا کلّمتک بقوّهٔ عشرهٔ آلاف لسان، ولی قوّهٔ الألسن کلّها وأنا أقوی من ذلک. فلما رجع موسی إلی بنی إسرائیل قالوا: یا موسی صف لنا کلام الرحمن، قال: سبحان اللّه إذاً لا أستطیع. قالوا: فشبّه لنا. قال: ألم تروا إلی أصوات الصواعق التی تقتل، فإنّه قریب منه».

قال ابن الجوزی: «لیس بصحیح. والفضل متروک».

قال السّیوطی: «فی الحکم بوضعه نظر، فإنّ الفضل لم یتهم بالکذب، وأکثر ما عیب علیه القدر، وهو من رجال ابن ماجهٔ. وهذا الحدیث أخرجه البزّار فی مسنده: ثنا سلیمان بن موسی، ثنا علی بن عاصم به. وأخرجه البیهقی فی کتاب الأسماء والصفات، وهو قد التزم أن لا یخرج فی تصانیفه حدیثاً یعلم أنّه موضوع، وأخرجه ابن أبی حاتم فی تفسیره، وقد التزم أن یخرج فیه أصحّ ما ورد، ولم یخرج فیه حدیثاً موضوعاً ألبتهٔ» «۱».

وقال الشیخ رحمهٔ اللّه السندی فی (مختصر تنزیه الشریعهٔ) فی

---

(۱) اللالی المصنوعهٔ ۱/ ۱۸ کتاب التوحید.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۶

حدیث رمی بالوضع- وهو سؤال عثمان عن معنی مقالید السماوات والأرض-: «تعقّب بأنّ البیهقی أخرجه فی الأسماء والصفات، وقد التزم أنْ لا یخرج فی کتبه حدیثاً یعلم أنّه موضوع».

مصادر ترجمة البيهقى ... ص: ۱۲۶

ومناقب البيهقى كثيرة جدّاً، وهى مذكورة فى كتب التراجم والتواريخ بترجمته، أنظر منها:

۱- معجم البلدان ۱/ ۳۸۹.

۲- الأنساب ۱/ ۴۳۸.

۳- الكامل فى التاريخ ۸/ ۳۷۷.

۴- وفيات الأعيان ۱/ ۷۵.

۵- المختصر فى أخبار البشر ۲/ ۱۸۵.

۶- سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

۷- تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲.

۸- العبر فى خبر من غبر/ ۳۰۸.

۹- دول الإسلام ۲۳۴.

۱۰- تتمة المختصر فى أخبار البشر ۱/ ۳۶۰.

۱۱- مرآة الجنان ۳/ ۳ ۶- حوادث سنة ۴۵۸.

۱۲- طبقات الشافعية للسبكى ۴/ ۸.

۱۳- طبقات الشافعية للأسنوى ۱/ ۹۸.

۱۴- طبقات الحفاظ: ۴۳۳.

۱۵- الوافى بالوفيات ۶/ ۳۵۴.

۱۶- البداية والنهاية ۱۲/ ۸۴.

۱۷- النجوم الزاهرة ۵/ ۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۷

۱۸- المرقاة فى شرح المشكاة ۱/ ۷۲.

۱۹- شذرات الذهب ۳/ ۳۰۴.

وغيرها...

وسنترجم له فيما بعد عن بعض هذه المصادر إن شاء اللَّه تعالى.

«۱۰» رواية ابن المغازلى ... ص: ۱۲۷

اشارة

وروى الحافظ أبو الحسن ابن المغازلى الجلّابى حديث التشبيه بإسناده عن أنس بن مالك، حيث قال:

«قوله عليه السلام: من أراد أنْ ينظر إلى علم آدم وفقه نوح، فلينظر إلى على:

أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب، حدّثنا الحسين بن محمّد بن الحسين العدل العلوى الواسطى، حدّثنا محمّد بن محمود، حدّثنا

إبراهيم بن مهـدى الابّلى حـدّثنا [إبراهيم بن سـليمان بن رشـيد، حـدّثنا زيد بن عطية، حدّثنا]، أبان بن فيروز، عن أنس بن مالك قال: قال رسول اللَّه صلّى اللّه عليه وسلّم: من أراد أن ينظر إلى علم آدم وفقه نوح، فلينظر إلى على بن أبى طالب» «۱».

ترجمهٔ ابن المغازلى ... ص: ۱۲۷

وقد مدح السمعانى فى (الأنساب) أبا الحسن ابن المغازلى، ووصفه

---

(۱) مناقب على بن أبى طالب: ۲۰۰ ح ۲۵۶.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۸

بالصفات الجميلهٔ، وصرّح بأنّه يروى عنه بواسطهٔ ابنه أبى عبداللَّه محمّد بن على الجلابى، وإليك نصّ عبارته:

«الجلّابى، بضم الجيم وتشديـد اللّام، وفى آخرها الباء المنقوطـهٔ بواحدهٔ. هذه النسـبهٔ إلى الجلّاب، والمشـهور بهذه النسـبهٔ: أبو الحسـن على بن محمّـد بن الطيب الجلابى المعروف بابن المغازلى، من أهل واسط العراق. كان فاضـلًا عارفاً برجالات واسط وحديثهم، وكان حريصاً على سـماع الحديث وطلبه، رأيت له ذيل التاريخ بواسط، وطالعته وانتخبت منه، سـمع أبا الحسن على بن عبدالصمد الهاشمى، وأبا بكر أحمد بن محمّد الخطيب، وأبا الحسن أحمد بن المظفّر العطّار، وغيرهم.

روى لنا عنه: ابنه بواسط، وأبو القاسم على بن طرّاد الوزير ببغداد.

وغرق ببغداد فى الدجلهٔ فى صفر سنهٔ ۴۸۳. وحمل ميتاً إلى واسط، فدفن بها.

وابنه: أبو عبـداللَّه محمّـد بن على بن محمّـد الجلابى، كـان ولى القضـاء والحكومـهٔ بواسـط، نيابـهً عن أبى العبـاس أحمـد بن بختيار المنادائى، وكان شـيخاً عالماً فاضـلًا، سمع أباه وأبا الحسن محمّد بن محمّد بن مخلّد الأزدى، وأبا على إسماعيل بن أحمد بن كمارى القاضى، وغيرهم.

سمعت منه الكثير بواسط فى النوبتين جميعاً، وكنت أُلازمه مدّهٔ مقامى بواسط، وقرأت عليه الكثير بالإجازهٔ له عن أبى غالب محمّد بن أحمد بن بشران النحوى الواسطى» «۱».

فظهر أن «ابن المغازلى» شيخ من مشايخ السّمعانى صاحب الأنساب

---

(۱) الأنساب. الجلّابى.

نفحات الأزهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۹

بواسطهٍ واحدهٔ، وأنّ ابنه شيخ السمعانى مباشرهٔ.

وستأتى ترجمهٔ السمعانى.

وأيضاً: فابن المغازلى من مشايـخ الحافظ خميس الحوزى، وقـد نقل خميس عن ابن المغازلى ثنائه على ابن السّـقا الواسـطى وتعصـب أهل السنّهٔ عليه، قال الحافظ الذهبى: «قال السـلفى: سألت خميساً الحوزى عن ابن السّـقا فقال: هو من مزينهٔ مضـر، ولم يكن سـقّاءً بل لقب له، من وجوه الواسـطيّين وذوى الثروهٔ والحفظ، رحل به أبوه فأسـمعه من أبى خليفـهٔ وأبى يعلى وابن زيدان البجلى والمفضل بن الجندى، وبارك اللَّه فى سنه وعلمه.

واتّفـق أنّه أملى حـديث الطير، فلم تحمله نفوسـهم، فوثبوا به فأقـاموه وغسـلوا موضـعه، فمضـى ولزم بيته، فكـان لاـ يحـدّث أحـداً من الواسطيين، فلهذا قلّ حديثه عندهم. وتوفى سنهٔ ۳۷۱. حدّثنى به شيخنا أبو الحسن المغازلى» «۱».

فخمیس الحوزی الحافظ من تلامذهٔ ابن المغازلی، وستأتی ترجمته.

فهذا طرف من مناقب ابن المغازلی، وآیات علوّ شأنه وعظمهٔ مقامه، وجلالهٔ قدره...

وممّا یدلّ علی جلالهٔ ابن المغازلی: اعتماد کبار الحفاظ والعلماء الأعلام علی روایات وأحادیثه، ومن ذلک: قال الذهبی: «قال علی بن محمّد بن الطیّب الجلابی فی تاریخه: ابن السقا من أئمّهٔ الواسطیین والحفّاظ المتقنین» «۲».

وقال السمهودی- بعد أنْ ذکر الخلاف فی وجوب الصّلاهٔ علی آل

---

(۱) تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۶۶.

(۲) تذکرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۰

محمّـد صـلّی اللّه علیه وآله وسـلّم: «وقـد قال الحافظ أبو عبـداللّه محمّد المذکور فی کتابه نظم درر السـمطین: أنّه روی عن جعفر بن محمّد عن أبیه عن جدّه عن النبیّ صـلّی اللّه علیه وسـلّم أنه قال لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: إذا هالکك أمر فقل: اللّهمّ صلّ علی محمّـد وعلی آل محمّد، اللّهمّ إنّی أسألک بحقّ محمّد وآل محمّد أن تکفینی ما أخاف وأحذر، فإنّک تکفی ذلک الأمر. ولم ینسبه الحافظ المذکور لمخرجه.

وقد روی فی مسند الفردوس بغیر إسـناد عن علی رضـی اللّه عنه مرفوعاً: من صلّی علی محمّد وعلی آل محمّد مائهٔ مرّهٔ، قضی اللّه له مائهٔ حاجهٔ.

وأخرجه الفقیه أبو الحسن ابن المغازلی فی المناقب من طریق علی بن یونس العطّار، حـدّثنی محمّـد بن علی الکنـدی، حدّثنی محمّد بن مسـلم، حدّثنی جعفر بن محمّد الصادق، عن أبیه، عن جدّه علی بن الحسـین عن أبیه، عن علی بن أبی طالب رضـی اللّه عنه رفعه» «۱».

قال: «أخرج أبو الحسن ابن المغازلی من طریق موسی بن القاسم عن علی بن جعفر: سألت أبا الحسن عن قول اللّه تعالی «کمشکاهٔ فیها مصباح» قال: المشکاهٔ: فاطمهٔ، و «الشـجرهٔ المبارکهٔ» *: إبراهیم، «لا شرقیهٔ ولا غربیهٔ»: لا یهودیهٔ ولا نصرانیهٔ. «یکاد زیتها یضیئ ولو لم تمسسه نار نور علی نور». قال: منها إمام بعـده إمام، «یهدی اللّه لنوره من یشاء». قال: یهدی اللّه لولایتنا من یشاء. وقوله: منها إمام بعد إمام.

یعنی: أئمّهٔ یقتدی بهم فی الدین، ویتمسک بهم فیه، ویرجع إلیهم» «۲».

---

(۱) جواهر العقدین ۲۲۶.

(۲) جواهر العقدین ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۱

وقد روی هذا الخبر أحمد بن الفضل بن محمّد بن باکثیر المکی الشافعی «۱».

وروی محمود الشـیخانی القادری عن ابن المغازلی «من طریق عبداللّه ابن المثنی، عن عمّه ثمامهٔ بن عبداللّه بن أنس، عن أبیه قال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسلّم: إذا کان یوم القیامهٔ ونصب الصّراط علی شفیر جهنّم، لم یجز علیه إلّامن معه کتاب ولایهٔ علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» «۲».

وفی (جواهر العقـدین): «ومن طریق سـماک بن حرب، عن حبیش، وأخرجه أبو یعلی أیضاً من حدیث أبی الطفیل عن أبی ذر رضـی اللّه عنه بلفـظ: إنّ مثـل أهـل بیتی فیکم کمثـل سـفینهٔ نوح من رکـب فیها نجا ومن تخلّف عنها غرق. إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل باب

حطئ. وأخرجه البزار من طريق سعيد ابن المسيب عن أبی ذر نحوه. وكذا أخرجه الفقيه أبو الحسن ابن المغازلی وزاد: ومن قاتلنا آخر الزمان فكأنّما قاتل مع الدجال» «۳».

وقال ابن حجر المكی فی (الصواعق): «الآيهٔ السادسهٔ- قوله تعالی:

«أم يحسدون الناس علی ما آتاهم اللَّه من فضله» أخرج أبو الحسن ابن المغازلی عن الباقر رضی اللَّه عنه أنه قال فی هذه الآيهٔ: نحن الناس واللَّه» «۴».

هذا، وقد ذكر محمّد بن معتمد خان البدخشانی كلام السمعانی

---

(۱) وسيلهٔ المال- مخطوط.

(۲) الصراط السوی فی مناقب آل النبیّ- مخطوط.

(۳) جواهر العقدين ۲۶۰/ ۲۶۱.

(۴) الصواعق المحرقهٔ: ۹۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۲

السالف الذكر بعينه، فی ترجمهٔ ابن المغازلی فی كتاب (تراجم الحفّاظ) الذی استخرجه من كتاب (الأنساب).

وأمّا تاريخه، فقد ذكر فی (كشف الظنون) حيث جاء فيه «تواريخ واسط- منها: تاريخ أبی عبداللَّه محمّد بن سعيد بن الدبيثی الواسطی المتوفی سنهٔ ۶۳۷، والذيل عليه لابن الجلّابی» «۱».

ثم إنّ ممّا يؤكّد ويحتّم كون أبی الحسن ابن المغازلی من أعلام أهل السنّهٔ المتقنين الثقات: كلام (الدّهلوی) الذی قرّر فيه كون ابن المغازلی من جملهٔ علماء أهل السنّهٔ المؤلّفين فی فضائل علی وأهل البيت الطّاهرين...

وهذا تعريب عبارته:

«قال ابن يونس- وهو من كبار مجتهدی الشيعهٔ- فی الصّراط المستقيم: ألّف ابن جرير كتاب الغدير، وابن شاهين كتاب المناقب، وابن أبی شيبهٔ كتاب أخبار وفضائل علی، وأبو نعيم الإصفهانی كتاب منقبهٔ المطهّرين وما أنزل من القرآن فی فضل أمير المؤمنين، وأبو المحاسن الرويانی الشافعی كتاب الجعفريات، والموفق المكی كتاب الأربعين فی فضائل أمير المؤمنين، وابن مردويه كتاب ردّ الشمس فی فضل علی، والشيرازی نزول القرآن فی شأن أمير المؤمنين، والإمام أحمد بن حنبل كتاب مناقب أهل البيت، والنسائی كتاب مناقب أمير المؤمنين، والنظنزی كتاب الخصائص العلويهٔ، وابن المغازلی الشافعی كتاب مناقب أمير المؤمنين، ويسمی كتاب المراتب أيضاً، والبصری كتاب درجات أمير المؤمنين، والخطيب كتاب الحدائق.

---

(۱) كشف الظنون ۱/ ۳۰۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۳

وقال السيّد المرتضی: سمعت عمر بن شاهين يقول: جمعت من فضائل علی ألف جزء.

إنتهی نقلًا عن ترجمته المسمّی بأنوار العرفان للمعين القزوينی الاثنی عشری.

فلينصف المنصفون!! هل للشيعهٔ مصنف مثل واحد من هذه التصانيف فی فضائل أمير المؤمنين وأهل البيت؟!

لقد علم المطّلعون علی كتب الشيعهٔ بأنّ علمائهم جميعاً عيال علی أهل السنّهٔ فی نقل فضائل أمير المؤمنين والزهراء والحسنين.

نعم قد يوجد لهم كتاب فی أحوال سائر الأئمّهٔ.

والشاهد علی ما ذكرنا كتاب كشف الغمهٔ، والفصول المهمّهٔ، وغيرهما من كتب هذا الباب» «۱».

فأنت ترى (الدهلوى) يقرر كلام ابن يونس فى كون ابن المغازلى من علماء أهل السنّة، وهذا هو ما أردنا التأكيد عليه، وأما زعمه كون (الفصول المهمة) من كتب الشيعة، فتوهم باطل، بل هو لنور الدين ابن الصباغ المالكى، كما سيظهر فيما بعد.

ونقل (كشف الغمة فى أحوال الأئمة) عن أهل السنّة إنما هو من باب الإلزام والإفحام، وإلّا فالكتب التى ألفها الشيعة الإمامية فى فضائل أمير المؤمنين وأهل البيت عليهم السلام، والأحاديث التى رووها بطرقهم فى ذلك، لا تحصى كثرةً، كما لا يخفى على من راجع (غاية المرام) و (بحار الأنوار) وغيرهما، لكن (الدهلوى) عذره جهله...

---

(١) التحفة الإثنا عشرية. فى حاشية التعصب الثالث عشر من الباب الحادى عشر.

بقى أنْ نذكر موجز ترجمة السمعانى صاحب (الأنساب) وترجمة خميس الحوزى، اللذين يرويان عن ابن المغازلى.

ترجمة السمعانى الراوى عن ابن المغازلى ... ص: ۱۳۴

أمّا السمعانى صاحب الأنساب، فهذه جمل من الثناء عليه:

١- ابن خلّكان: «تاج الإسلام ... السمعانى المروزى الفقيه الشافعى الحافظ الملقب بقوام الدين. ذكره الشيخ عز الدين أبو الحسن على بن الأثير الجزرى فى أوّل مختصره. فقال: كان أبو سعد واسطة عقد بيت السمعانى، وعينهم الباصرة ويدهم الناصرة، وإليه انتهت رياستهم وبه كملت سيادتهم.

رحل فى طلب العلم والحديث إلى شرق الأرض وغربها وشمالها وجنوبها، وسافر إلى ما وراء النهر وسائر بلاد خراسان عدّة دفعات... وغيرها من البلاد التى يطول ذكرها، ويتعذّر حصرها، ولقى العلماء وأخذ عنهم وجالسهم، وروى عنهم واقتدى بأفعالهم الجميلة وآثارهم الحميدة، وكان عدّة شيوخه تزيد على أربعة آلاف شيخ...

وصنّف التصانيف الحسنة الغزيرة الفائدة...

وكان أبوه محمّد إماماً فاضلًا مناظراً محدثاً فقيهاً شافعياً حافظاً، وله الإملاء الذى لم يسبق إلى مثله، تكلّم على المتون والأسانيد وأبان مشكلاتها، وله عدّة تصانيف...

وكان جدّه المنصور إمام عصره بلا مدافعة، أقرّ له بذلك الموافق والمخالف، وكان حنفى المذهب، متعيّناً عند أئمتهم، فحج فى سنة ۴۶۲

وظهر له بالحجاز ما اقتضى انتقاله إلى مذهب الإمام الشافعى» «... ١».

٢- ابن الأثير: «ففى هذه السّنة توفى عبدالكريم بن محمّد بن منصور، أبو سعيد بن أبى المظفّر السمعانى، المروزى الفقيه الشافعى، وكان مكثراً من سماع الحديث، سافر فى طلبه وسمع منه ما لم يسمعه غيره، ورحل إلى ما وراء النهر وخراسان دفعات، ودخل إلى بلاد الجبل والإصبهان والعراق والموصل والجزيرة والشام وغير ذلك من البلاد، وله التصانيف المشهورة، منها: ذيل تاريخ بغداد، وتاريخ مدينة مرو، وكتاب النسب، وغير ذلك، أحسن فيها ما شاء، وقد جمع مشيخته فزادت عدتهم على أربعة آلاف شيخ...

وقد ذكره أبو الفرج ابن الجوزى ففظعه، فمن جملة قوله فيه: إنّه كان يأخذ الشيخ ببغداد ويعبر به إلى فوق نهر عيسى فيقول: حدّثنى فلان بما وراء النهر. وهذا بارد جدا، فإنّ الرجل سافر إلى ما وراء النهر حقّاً، وسمع فى عامّة بلاده من عامّة شيوخه، فأىّ حاجةٍ به إلى هذا التدليس البارد. وإنّما ذنبه عند ابن الجوزى أنّه شافعى، وله أسوة بغيره، فإنّ ابن الجوزى لم يبق على أحدٍ إلّامكسرى الحنابلة» «٢».

۳- ابن الوردى: «هو إمام ابن إمام ابن إمام أبو إمام» «۳».

۴- الذهبى: «السمعانى الحافظ البارع العلّامة تاج الإسلام...

صاحب التصانيف ... كان ذكياً فهماً سريع الكتابة مليحها، درّس وأفتى ووعظ وأملى وكتب عمن دبّ ودرج، وكان ثقة حافظاً حجّة واسع الرّحلة،

(۱) وفيات الأعيان ۳/ ۲۰۹.

(۲) الكامل فى التاريخ ۱۰/ ۹ حوادث ۵۶۳.

(۳) تتمة المختصر فى أخبار البشر ۲/ ۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۶

عدلًا ديّناً جميل السّيرة حسن الصّحبة كثير المحفوظ، قال ابن النجار:

وسمعت من يذكر أن عدد شيوخه سبعة آلاف شيخ، وهذا شيء لم يبلغه أحد.

وكان مليح التصانيف، كثير النشوار والأناشيد، لطيف المزاح، ظريفاً، حافظاً، واسع الرحلة، ثقة صدوقاً ديناً سمع منه مشايخه وأقرانه، وحدّث عنه جماعة» «... ۱».

۵- وقال: «محدّث المشرق، وصاحب التصانيف الكثيرة، والرحلة الواسعة ... كان حافظاً، ثقة، مكثراً، واسع العلم، كثير التصانيف، ظريفاً لطيفاً، مبجلًا نظيفاً، نبيلًا شريفاً» «... ۲».

۶- اليافعى: «مُتجملًا الإمام تاج الإسلام أبو سعد عبدالكريم...

السمعانى المروزى الفقيه الشافعى ... وكان حافظاً ثقة مكثراً، واسع العلم كثير الفضائل ظريفاً لطيفاً مبجلًا لطيفاً نبيلًا شريفاً، وصنف التصانيف الحسنة الغزيرة الفائدة» «... ۳».

۷- الأسنوى: «كان إماماً عالماً فقيهاً محدثاً أديباً جميل السيرة» «... ۴».

۸- السبكى: «محدّث المشرق صاحب التصانيف المفيدة الممتعة والرّياسة والسؤدد والأصالة. قال محمود الخوارزمى: بيته أرفع بيت فى بلاد الإسلام وأعظمه وأقدمه فى العلوم الشرعية والأمور الدينيّة. قال:

وأسلاف هذا البيت وأخلافه قدوة العلماء وأسوة الفضلاء، الإمامة مرفوعة

(۱) تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۱۶.

(۲) العبر ۳/ ۳۷.

(۳) مرآة الجنان ۳/ ۲۷۹.

(۴) طبقات الشافعية ۱/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۷

إليهم، والرياسة موقوفة عليهم، بالفضل والفقاهة، لا بالذل والوقاحة...

ولد فى الحادى والعشرين من شعبان سنة ۵۰۶ بمرو ... وعنى بالحديث والسماع، واتّسعت رحلته، فعمّت بلاد خراسان وأصبهان وما وراء النهر والعراق والحجاز والشام وطبرستان ... وألّف معجم البلدان التى سمع بها، وعاد إلى وطنه بمرو سنة ۵۳۸ فتزوّج، وولد له أبو المظفر عبدالرحيم، فرحل به إلى نيسابور ونواحيها وهراة ونواحيها وبلخ وسمرقند وبخارى وخرّج له معجماً، ثمّ عاد به إلى مرو، وألقى عصى السفر بعد ما شقّ الأرض شقّاً، وأقبل على التصنيف والإملاء والوعظ والتدريس...

ونشر العلم، إلی أنْ توفی إماماً من أئمّهٔ المسلمین فی کثیر من العلوم...

سنهٔ ۵۶۲» «۱».

۹- ابن قاضی شهبهٔ: «عبد الکریم بن محمّد ... الحافظ الکبیر الإمام الشهیر، أحد الأعلام من الشافعیهٔ والمحدثین، تاج الإسلام...

قال ابن النجار: سمعت من یذکر أنّ عدد شیوخه سبعهٔ آلاف شیخ، وهذا شیء لم یبلغه أحد. قال: وکان ظریفاً حافظاً واسع الرحلهٔ ثقهٔ صدوقاً دیناً جمیل السیرهٔ ملیح التصانیف، وسرد ابن النجار تصانیفه وذکر أنه وجدها بخطه» «... ۲».

۱۰- السّیوطی: «أبو سعد السمعانی الحافظ البارع، العلّامهٔ، تاج الإسلام، عبد الکریم، ابن الحافظ معین الدین أبی بکر محمّد ابن العلّامهٔ المجتهد أبی المظفر منصور، المروزی، ولد سنهٔ ۵۰۶ فی شعبان، وعنی بهذا الشأن، ورحل إلی الأقالیم، وسمع من أبی عبداللّه الفراوی وزاهر

---

(۱) طبقات الشافعیهٔ ۷/ ۱۸۰.

(۲) طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۸

الشحامی والطبقهٔ، وبلغت شیوخه سبعهٔ آلاف شیخ، وصنّف ... مات فی جمادی الأولی سنهٔ ۵۶۲» «۱».

ترجمهٔ خمیس الراوی عن ابن المغازلی ... ص: ۱۳۸

۱- الذهبی: «الحوزی الحافظ الإمام محدّث واسط أبو الکرم خمیس بن علی بن أحمد الواسطی ... وکان السلفی یثنی علیه ویقول: کان عالماً ثقهٔ یملی من حفظه علی کلّ حالٍ منْ سأله» «... ۲».

۲- أیضاً: «وفیها توفّی أبو الکرم خمیس بن علی الواسطی الحوزی الحافظ، رحل وسمع ببغداد من أبی القاسم ابن البسری وطبقته. وکان عالماً فاضلًا» «۳».

۳- الیافعی: «فیها توفّی أبو الکرم خمیس بن علی الواسطی الحوزی الحافظ. وکان عالماً حافظاً شاعراً» «۴».

۴- السّیوطی: «خمیس بن علی بن أحمد الواسطی الجعدی أبو الکرم الحافظ محدّث واسط، سمع ابن البسری وأبا نصر الزینبی والطبقهٔ.

ومنه: السلفی وخلق. وکان عالماً ثقهٔ یملی من حفظه، عارفاً بالحدیث والأدب، جمع وجرح وعدّل. ولد سنهٔ ۴۴۲ فی شعبان. ومات سنهٔ ۵۱۰» «۵».

---

(۱) طبقات الحفاظ: ۴۸۱.

(۲) تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۲۶۲.

(۳) العبر. حوادث ۵۱۰- ۲/ ۳۹۵.

(۴) مرآهٔ الجنان ۳/ ۲۵۲. حوادث ۵۱۰.

(۵) طبقات الحفّاظ: ۴۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۹

«۱۱» روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۹

اشارة

وروی شیرویه بن شهردار الدیلمی هذا الحدیث فی کتابه (الفردوس) بقوله:

«أبو الحمراء: من أراد أن ینظر إلی آدم فی وقاره، وإلی نوح فی فهمه، وإلی موسی فی شدّة بطشه، وإلی عیسی فی زهده، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة الدیلمی ... ص: ۱۳۹

۱- الرافعی: «شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فناخسرو الدیلمی، أبو شجاع، الهمدانی، الحافظ، من متأخّری أهل الحدیث المشهورین الموصوفین بالحفظ، کان قانعاً بما رزقه اللَّه تعالی من ریع أملاکه، وسمع وجمع الکثیر ورحل. قال أبو سعد السمعانی: تعب فی الجمع، صنّف کتاب الفردوس» «... ۲».

۲- الذهبی: «المحدّث، الحافظ، مفید همدان، ومصنّف تاریخها، ومصنّف کتاب الفردوس ... روی عنه: ابنه شهردار، ومحمّد بن الفضل الإسفرائینی، ومحمّد بن القاسم الساری، والحافظ أبو العلاء أحمد بن

---

(۱) فردوس الأخبار. عن نسخةٍ مخطوطة فی المکتبة الناصریة.

(۲) التدوین فی ذکر علماء قزوین ۲/ ۴۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۰

محمّد ابن الفضل، والحافظ أبو العلاء أحمد بن الحسن العطّار، والحافظ أبو موسی المدینی، وآخرون ... توفی فی تاسع عشر رجب سنة ۵۰۹» «۱».

۳- أیضاً: «المحدّث العالم الحافظ المؤرخ ... قال یحیی بن مندة:

شاب کیس حسن ذکی القلب صلب فی السنّة قلیل الکلام» «... ۲».

۴- أیضاً: «الحافظ صاحب کتاب الفردوس ... وکان صلباً فی السنة» «۳».

۵- الأسنوی: «الدیلمی ذکره ابن الصلاح فقال: کان محدثاً، واسع الرحلة، حسن الخلق والخلق، ذکیاً، صلباً فی السنّة، قلیل الکلام، صنّف التصانیف، انتشرت عنه، منها کتاب الفردوس وتاریخ همدان. ولد سنة ۴۴۵ وتوفی فی رجب سنة ۵۰۹» «۴».

۶- السّیوطی: «الحافظ المحدّث، مفید همدان ومصنّف تاریخها، وکتاب الفردوس، سمع عبدالوهّاب بن منده وابن البسری والطبقة، وهو حسن المعرفة، وغیره أتقن منه» «۵».

إعتبار کتاب الفردوس ... ص: ۱۴۰

وکتابه (فردوس الأخبار) من الکتب النفیسة المعتبرة لدی أهل السنّة،

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۲۹۴.

(۳) العبر فی خبر من غبر. حوادث ۵۰۹- ۲/ ۳۹۳.

(۴) طبقات الشافعیة ۲/ ۲۱.

(۵) طبقات الحفّاظ: ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۱

قد وصفه علماؤهم بأوصاف حسنة، ونوّهوا باعتباره وشهرته:

قال علی بن شهاب الدین الهمدانی فی (روضة الفردوس): «لمّا طالعت کتاب الفردوس من مصنّفات الشیخ الإمام العلّامة، قدوة المحقّقین حجة المحدّثین، شجاع الملّة والدین، ناصر السنّة، أبی المحامد، شیرویه بن شهردارالدیلمی الهمدانی، أفاض اللَّه علی روحه الرحمة الربانی، وجدته بحراً من بحور الفوائد وکنزاً من کنوز اللطائف، مشحوناً بحقائق الألفاظ النبویة، مخزوناً فی حدائق فصوله دقائق الآثار المصطفویّة» «... ۱».

وقال الثعالبی فی (مقالید الأسانید): «الفردوس للدیلمی- أخبرنی به قرائةً علیه، أی علی الشیخ نور الدین علی بن محمّد بن عبدالرحمن الأجهوری، فی حرف اللام ... وإجازة لسائره» «... ۲».

وقال ولده شهردار بن شیرویه الدیلمی فی (مسند الفردوس): «وهو کتاب نفیس، عزیز الوجود، مفتون به، جامع للغرر والدرر النبویة والفوائد. الجمّة، والمحاسن الکثیرة، قد طنّت به الآفاق وتنافست فی تحفّظه الرفاق، لم یصنّف فی الإسلام مثله تفصیلًا وتبویباً، ولم یسبقه إلیه من سلافة الأیّام ترصیفاً وترتیباً» «... ۳».

وفی (کشف الظنون): «فردوس الأخبار بمأثور الخطاب المخرَّج علی کتاب الشهاب، فی الحدیث، لأبی شجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فناخسرو الهمدانی الدیلمی ... واقتفی السیوطی أثره فی جامعه الصغیر» «... ۴».

---

(۱) روضة الفردوس- خطبة الکتاب.

(۲) مقالید الأسانید- فی ذکر مسند الفردوس.

(۳) مسند الفردوس- خطبة الکتاب.

(۴) کشف الظنون: ۱۲۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۲

وقال عبدالرؤوف المناوی: «مسند الفردوس المسمّی بمأثور الخطاب المخرج علی کتاب الشهاب. والفردوس للإمام عماد الإسلام أبی شجاع الدیلمی، ألّفه محذوف الأسانید مرتّباً علی الحروف، لیسهل حفظه، وأعلم بأزائها بالحروف للمخرجین کما مرّ.

ومسنده لولده الحافظ أبی منصور شهردار بن شیرویه، خرّج مسند کلّ حدیث، وسمّاه: إبانة الشبهة فی معرفة کیفیة الوقوف علی ما فی کتاب الفردوس من علامة الحروف» «۱».

وقال الأدفوی- فی (الإمتاع)- فی الإستدلال علی جواز الغنا وعدم دلالة قوله تعالی: «واستفزز من استطعت منهم بصوتک» علی الحرمة، قال: «وما رشحوه به من أن إبلیس أول من تغنّی لو صحّ لم یکن فیه حجة، فما کلّ ما فعله إبلیس حراماً، فقد روی الحافظ شجاع الدین شیرویه فی کتابه المسمّی بالفردوس بمأثور الخطاب المرتّب علی کتاب الشهاب بسنده: إنّ إبلیس أوّل من حدا، ولیس الحدا حراماً إتّفاقاً، فإنّ ادعوا أنّ الدلیل دلّ علی إباحة الحداء فخرج بدلیل. قلنا: قد دلّ الدلیل علی إباحة الغناء، ولم یثبت من طریق المنع عنه».

هذا کلام الأدفوی الذی ترجم له الأسنوی الشافعی بقوله: «کمال الدین أبو الفضل جعفر بن وعد اللّه الأدفوی ... کان فاضلًا مشارکاً فی علوم متعددهٔ، أدیباً شاعراً ذکیاً کریماً، طارحاً للتکلّف، ذا مروّهٔ کبیرهٔ، صنّف فی أحکام السّماع کتاباً نفیساً سمّاه بالإمتاع، أبان فیه عن اطّلاع کبیر، فإنّه کان یمیل إلی ذلک میلًا کبیراً ویحضره. سمع وحدّث ودرّس» «... ۲».

---

(۱) فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۷.

(۲) طبقات الشافعیهٔ ۱/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۳

هذا، وإنّ (الدهلوی) نفسه یتمسّک ببعض الأخبار الموضوعهٔ التی أوردها الدیلمی فی کتابه، واصفاً الدیلمی بأنّه من مشاهیر المحدّثین، بل یدّعی کونه مقبولًا لدی الشیعهٔ أیضاً، قال (الدهلوی) بعد أنْ ذکر (رؤیاً):

«وأخرجه بهذا السیاق أبو شجاع شیرویه الدیلمی فی کتاب (المنتقی) عن ابن عباس، وهو من مشاهیر المحدثین، والشیعهٔ تثق به أیضاً»

قال (الدهلوی):

«ورؤیا الإمام الحسن أیضاً مشهورهٔ، وطریقها صحیح، أخرج الدیلمی فی کتاب (المنتقی): «عن الحسن بن علی، قال: ما کنت لأُقاتل بعد رؤیا رأیتها، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم واضعاً یده علی العرش ورأیت أبا بکر واضعاً یده علی منکب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، ورأیت عمر واضعاً یده علی منکب أبی بکر، ورأیت عثمان واضعا یده علی منکب عمر، ورأیت دما دونه، فقلت: ما هذا؟ فقالوا: دم عثمان یطلب اللّه به.

وروی ابن السّمان عن قیس بن عباد قال: سمعت علیّاً یوم الجمل یقول: اللّهمّ إنّی أبرأ إلیک من دم عثمان، ولقد طاش عقلی یوم قتل عثمان، وأنکرت نفسی، وجاؤنی للبیعهٔ فقلت: ألا أستحیی من اللّه! أبایع قوما قتلوا رجلًا قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: ألا أستحیی من رجل تستحیی منه الملائکهٔ! وإنّی لأستحیی من اللّه أن أبایع وعثمان قتیل علی الأرض لم یدفن، فانصرفوا فلمّا دفن رجع الناس یسألون البیعهٔ فقلت: اللّهمّ إنّی مشفق ممّا أُقدم علیه. ثمّ جاءت غزیمهٔ فبایعت. قال فقالوا: یا أمیر المؤمنین. فکأنّما صدع قلبی «» «۱...».

---

(۱) التحفهٔ الإثنا عشریهٔ: ۳۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۴

فهذا ما ینقله (الدهلوی) عن (الدیلمی) معتمداً علیه، لإثبات فضیلهٔ ومنقبهٔ لعثمان بن عفان، ولم یذکر للدیلمی مشارکاً فی نقل الحکایهٔ إلّاابن السّمان الذی یشارکه فی الرؤیا الأولی أیضاً ... فالدیلمی معتمد موثوق به لدی (الدهلوی) بل یدّعی ثقهٔ الشیعهٔ به أیضاً.

وإذا کان کذلک، فلماذا ینفی (الدهلوی) کون حدیث (التشبیه) من أحادیث أهل السنّهٔ، وینکر وجوده فی کتابٍ من کتبهم ولا بطریقٍ ضعیف، مع أنه من أحادیث (الفردوس للدیلمی) وقد وافقه فی روایته جمع کبیر من مشاهیر حفاظ أهل السنّهٔ وعلمائهم الأعلام؟!

وأیضاً: لماذا أعرض (الدهلوی) عن حدیث (الولایهٔ)، مع أنّ (الدیلمی) من رواته، فقد رواه بطریقین ووافقه علی روایته أئمهٔ الحدیث وأصحاب الصحاح، بل قد رواه (الدهلوی) نفسه وأبوه ولی اللّه الدهلوی؟!

قال عزّوجلّ: «وما تأتیهم آیهٔ من آیات ربهم إلّاکانوا عنها معرضین» «۱»

.بل لقد ادّعی (الدهلوی) بطلان هذا الحدیث من أصله:

«وجادلوا بالباطل ليدحضوا به الحق» «۲»

. «ومن أصدق من اللّه قيلًا» «وإن يروا كلّ آية لا يؤمنوا بها وإن يروا سبيل الرشد لا يتّخذوه سبيلًا وإنْ يروا سبيل الغيّ يتّخذوه سبيلًا» «۳»

.لكن (سيف اللّه الملتانی) المروج لأقوال (الدهلوی) والناسج علی منواله، يضطر إلی أن يقول فی الجواب عن استدلال الإمامية بحديث يرويه (الديلمی): «والإنصاف هو الاعتراف بأنّ أحاديث كتاب الفردوس للديلمی

---

(۱) سورة الأنعام ۶: ۴.

(۲) سورة غافر ۴۰: ۵.

(۳) سورة الأعراف: ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۵

غير معتبرة لدی أهل السنّة فضلًا عن الشيعة».

فانظر- رحمك اللّه إلی هذا التناقض والتكاذب بين الأصل والفرع والتابع والمتبوع!!

وأمّا الحكايات السخيفة التی يذكرها (الدهلوی) عن (الديلمی) فی شأن عثمان، فبطلانها ظاهر لمن راجع كتاب (تشييد المطاعن).

«۱۲» رواية العاصمی ... ص: ۱۴۵

وقال العاصمی صاحب (زين الفتی بتفسير سورة هل أتی) فی خطبة كتابه: «أمّا بعد، فقد سألنی بعض من أوجبت المودّة فی اللّه سبحانه حقه وذمامه، وألزمت نفسی إتحافه وإكرامه، لما اتفق فی الإختلاف إلينا أيامه أن أذكر نكتاً من شرح سورة الإنسان، وأجعل ذلك إليه من غرر الصنائع والإحسان، بعد ما رآنی لخّصت بعض فوائد سورة الرحمن، واستخرجت أصولًا فی علوم القرآن.

ثمّ راجعنی مرّة بعد أخری، ليكون ذلك له عظةً وذكری، فرأيت الاشتغال بإسعافه أولی وأحری، مراعاةً لحقوقه وحقوق أسلافه، ومبادرة إلی إنعامه وإتحافه، ومحاماة علی أوليائه وأخلافه.

فابتدأت بعد الإستخارة معتصماً باللّه سبحانه، فإنّه نعم المولی ونعم النصير، وراغباً إليه فيما وعد من الأجر، فإنّ ذلك عليه سهل يسير وعلی ما يشاء قدير.

ولقد كان من أوكد ما دعانی إليه، وأشدّ ما حدانی عليه- بعد الذی قدّمت ذكره وبيّنت أمره- ظنّ بعض الجهلاء الأغتام والمغفّلة الذين هم فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۶

بلاده الأغنام، بنا معاشر آل الكرام وجماعة أهل السنّة والجماعة بالأحكام- أنّا نستجيز الوقيعة فی المرتضی رضوان اللّه عليه وحباه خير ما لديه، وفی أولاده ثمّ فی شعبه وأحفاده، وكيف نستجيز ذلك وهو الذی قال [فيه النبیّ صلّی اللّه عليه: من كنت مولاه فعلیّ مولاه. وهذا حديث تلقّته الأئمّة بالقبول، وهو موافق للأصول» «۱».

قال: «وقد كنّا وعدنا أن نذكر طرفاً من ذكر مشابه المرتضی رضوان اللّه عليه، وأشرنا إليه حيث ذكرنا افتتاح اللّه سبحانه هذه السّورة بحديث آدم عليه السلام، إذ فی المرتضی رضوان اللّه عليه مشابهة من أبينا آدم عليه السلام، ثمّ من بعض الأنبياء عليهم السلام بعده: فأوّلهم آدم عليه السلام، ثمّ نوح عليه السلام، ثمّ إبراهيم الخليل عليه السلام، ثمّ يوسف الصدّيق عليه السلام، ثمّ موسی الكليم عليه السلام، ثمّ داود ذو الأيد عليه السلام، ثمّ سليمان الشاكر عليه السلام، ثمّ أيّوب الصابر عليه السلام، ثمّ يحيی بن زكريّا عليه السلام، ثمّ عيسی الروح عليه السلام، ثمّ محمّد المصطفی عليه السلام.

وأنا أفرد لكلّ واحدٍ منهم فصلًا مشتملًا على ما فيه، لينظر فيه العاقل، فيستدلّ به على ما وراءه. واللَّه الموفّق للصواب.

والذى يؤيّد ما ذهبنا إليه من ذكر المشابه حديث:

أخبرنيه جدّى أحمد بن المهاجر [رحمه اللَّه قال: حدّثنا أبو جعفر الرازى مستملى أبي يحيى البزاز، قال: حدّثنا مسلم، عن عبيداللَّه بن موسى العبسى، عن أبي عمر الأزدى، عن أبي راشد الحبرانى، عن أبي الحمراء:

عن النبيّ صلّى اللَّه عليه أنّه قال: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى بطشه، فلينظر

(۱) زين الفتى ۱/ ۱۰- ۱۱.

إلى على بن أبي طالب.

وأخبرنا محمّد بن أبي زكريا الثقة قال: أخبرنا أبو الحسين محمّد بن أحمد بن جعفر الجورى، قال: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعيد الرازى، وأخبرنى شيخى أحمد بن محمّد [رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو أحمد إبراهيم بن على الهمدانى قال: حدّثنا أبو جعفر الرازى، وسياق الحديث لأبى الحسين، قال: حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن مسلم قال: حدّثنا عبيداللَّه بن موسى العبسى قال: حدّثنا أبو عمر الأزدى، عن أبي راشد الحبرانى عن النبيّ صلّى اللَّه عليه قال:

من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى يحيى بن زكريا فى زهده، وإلى موسى بن عمران فى بطشه، فلينظر إلى على بن أبي طالب.

وأخبرنا محمّد بن يحيى الثقة قال: أخبرنا أبو سهل العاصمى ببلخ بقراءتى عليه قال: حدّثنا أبو بكر بن طرخان قال: حدّثنا محمّد بن مالك بن هانى المكتّب الكندى قال: حدّثنا أحمد بن أسد قال: حدّثنا عبيداللَّه بن موسى، عن أبي عمر الأزدى، عن أبي راشد، عن أبي الحمراء قال:

كنّا جلوساً مع النبيّ صلّى اللَّه عليه، فأقبل على بن أبي طالب، فقال النبيّ صلّى اللَّه عليه: من سرّه أن ينظر إلى آدم فى علمه، و [إلى نوح فى فهمه، و [إلى إبراهيم فى حلمه، فلينظر إلى على بن أبي طالب.

وأخبرنى جدى أحمد بن المهاجر [رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو على الهروى، عن أبي عروة قال: حدّثنا الحسن بن عرفة العبدى، قال: حدّثنا عمر- يعنى أبا حفص الأبّار- عن الحكم بن عبدالملك، عن حارث بن

حصيرة عن أبي طادق عن أبي ربيعة بن ناجد عن على بن أبي طالب قال:

قال لى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا على فيك مثل عيسى بن مريم أبغضته يهود حتّى بهتوا امّه، وأحبّته النصارى حتّى أنزلوه بالمنزل الذى ليس به ثم قال على بن أبي طالب: يهلك فىّ رجلان محب مطر يعرّفنى بما ليس فىّ، ومبغض مفتر يحمله شنآنى على أنْ يبهتنى».

قال: «فَدلَّت هذه الأخبار على حسن مذهبنا فى ذكر المشابه، وعلى أنّا اقتدينا فى ذلك بالرّسول عليه السلام، وكفانا ذلك شرفاً وقدوة، إذ جعله اللَّه تعالى للمسلمين وزَراً وأسوة، فلا يظننّ جاهل غبىّ أو ناصب غوىّ أنّا ارتكبنا مطايا العدوان، واعتدينا فى طريقنا هذا بعد هذا البيان، واللَّه المستعان من شرّ الزمان، وعليه التكلان فى مصارع الحدثان» «۱».

وقال: «أخبرنا الحسين بن محمّد البستى قال: حدّثنا عبداللَّه بن أبي منصور قال: حدّثنا محمّد بن بشر [الزوزنى قال: حدّثنا محمّد بن إدريس الحنظلى قال: حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن المثنى الأنصارى قال: حدّثنى حميد، عن أنس قال: كنا فى بعض حجرات مكة

فتذاکرنا علیا، فدخل علینا رسول اللّه فقال:

أیّها الناس! من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی شدّته، وإلی عیسی فی زهادته، وإلی محمّد وبهائه، وإلی جبرئیل وأمانته، وإلی الکوکب الدریّ والشمس الضحی والقمر المضی، فلیتطاول ولینظر إلی هذا الرجل، وأشار إلی علی ابن أبی طالب».

---

(۱) زین الفتی ۱/ ۱۲۴- ۱۲۸ ح ۳۰- ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۹

«۱۳» روایة النطنزی ... ص: ۱۴۹

اشارة

ورواه أبو الفتح النطنزی: «عن أبی الحمراء مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: کنّا حول النبیّ، فطلع علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: من سرّه أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی خلّته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة النطنزی ... ص: ۱۴۹

۱- السمعانی: «النطنزی- أبو الفتح محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی، أفضل من بخراسان والعراق فی اللغة والأدب، والقیام بصنعة الشعر.

قدم علینا مرو سنة إحدی وعشرین، وقرأت علیه طرفاً صالحاً من الأدب، واستفدت منه واغترفت من بحره، ثمّ لقیته بهمدان، ثمّ قدم علینا بغداد غیر مرة من مدة مقامی بها، وما لقیته إلّاوکتبت عنه واقتبست منه.

سمع بأصبهان أبا سعد المطرّز، وأبا علی الحداد، وغانم بن أبی نصر البرجی، وببغداد أبا القاسم بن بیان الرزاز، وأبا علی بن نبهان الکاتب،

---

(۱) زین الفتی ۲/ ۳۶۲ ح ۴۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۰

وطبقتهم. سمعت منه أخیراً بمرو الحدیث» «۱».

۲- الصّفدی: «کان من بلغاء أهل النظم والنثر، سافر البلاد ولقی الأکابر، وکان کثیر المحفوظ، محبّ العلم والسنّة، ومکثر الصدقة والصیام، ونادم الملوک والسلاطین، وکانت له وجاهة عظیمة عندهم، وکان تیّاهاً علیهم، متواضعاً لأهل العلم، سمع الحدیث الکثیر بأصبهان وخراسان وبغداد، ولم یتمتّع بالروایة» «۲».

۳- ابن النجار: «کان نادرة الفلک، ونابغة الدهر، فاق أهل زمانه فی بعض فضائله» «۳».

«۱۴» روایة السنائی ... ص: ۱۵۰

اشارهٔ

وقد نظم العارف الشهير أبو المجدود بن آدم الغزنوی، الملقّب بالحكيم السّنائی فی (حديقهٔ الحقيقهٔ) مضمون هذه المنقبهٔ، ومفاد هذا الحديثالشريف، فی بيتين من الشعر، فی مدح مولانا أمير المؤمنين عليه السلام فقال:

«عالمی بود همچو نوح استاخ عالمی بود همچو روح فراخ

دل أو عالم معانی بود لفظ أو آب زندگانی بود»

قال (الدهلوی): السنائی من أهل السنّهٔ ... ص: ۱۵۰

ثمّ إنّ (الحكيم السنائی) من مشاهير الشعراء العرفاء، وأشعاره الحكمیهٔ من الأشعار المتداولهٔ المحفوظهٔ لدی أهل الأدب والمعرفهٔ، وقد ذكره عبدالرحمن الجامی فی كتابه الذی ألّفه فی تراجم مشاهير العرفاء وسمّاه بكتاب (نفحات الأنس فی حضرات القدس).

ويفيد كلامٌ لمخاطبنا (الدهلوی) فی كتابه (التحفهٔ) أنّ السنائی من كبار شعراء أهل السنّهٔ المقبولين عند علمائهم، فقال فی مبحث (المكائد) التی ينسبها إلی الشيعهٔ: «المكيدهٔ السادسهٔ والثلاثون: إضافتهم البيت من الشعر أو البيتين إلی شعر أحد كبار شعراء أهل السنّهٔ، يكون صريحاً فی التشيّع، وفی مخالفهٔ مذهب أهل السنّهٔ، مع رعايهٔ الوزن والقافيهٔ، ثمّ يزعمون وجود ما أضافوه فی أصل الشعر، وأنّ أهل السنّهٔ قد أسقطوه لئلّا يتذرّع به الشيعهٔ.

وإنّ أكثر صنيعهم هذا يكون بالنسبهٔ إلی أشعار الشعراء المقبولين الممدوحين عند أهل السنّهٔ، كالشيخ فريد الدين العطّار، والشيخ الأوحدی، وشمس الدين التبريزی، والحكيم السنائی، ومولانا الرومی، والحافظ الشيرازی، والخواجهٔ قطب الدين الدهلوی، وأمثالهم.

ولقد ألحق قدماء الشيعهٔ بأشعار الإمام الشافعی ثلاثهٔ أبيات، فقد قال الشافعی:

يا راكباً قف بالمحصّب من منی واهتف بساكن خيفها والناهض

سحراً إذا فاض الحجيج إلی منی فيضاً كملتطم الفرات الفائض

---

(۱) الأنساب- النطنزی.

(۲) الوافی بالوفيات ۴/ ۱۶۱.

(۳) ذيل تاريخ بغداد. عن كتاب اليقين للسيّد ابن طاوس الحلّی: ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۲

إن كان رفضاً حب آل محمّد فليشهد الثقلان أنی رافضی

وهو يقصد بهذه الأبيات الردّ علی النواصب الذين كانوا ينسبون كلّ من أحبّ آل محمّد إلی الرفض.

لكن ألحق بها فی بعض كتب الشيعهٔ أبيات صريحهٔ فی مذهب التشيّع، وهی:

قف ثمّ ناد فإننی لمحمّد ووصيّه وبنيه لست بباغض

أخبرهم أنّی من النفر الذی بولاء أهل البيت ليس بناقض

وقل ابن إدريس بتقديم الذی قدّمتموه علی علی ما رضی

فهذه مكيدهٔ من مكايدهم، وهی باردهٔ جدّاً، فقد كان هؤلاء الشعراء علی مذهب أهل السنّهٔ، ودعوی كونهم من الشيعهٔ من جهة نسبهٔ

بيت أو بيتين من الشعر إليهم لا تصدر من أدنى الطلبة» «۱».

«۱۵» رواية شهردار الديلمى ... ص: ۱۵۲

اشارة

وقد أسند شهردار بن شيرويه الديلمى حديث التشبيه الذى رواه والده فى كتاب الفردوس.

قال: «أخبرنا أبى، حدّثنا مكى بن دكين القاضى، حدّثنا على بن محمّد بن يوسف، حدّثنا الفضل الكندى، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن الحسن مولى بنى هاشم بالكوفة، حدّثنا على بن الحسين، حدّثنا أحمد بن

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۴۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۳

أبى هاشم النوفلى، حدّثنا عبداللَّه بن عبيداللَّه بن موسى، حدّثنا كامل أبو العلاء، عن أبى إسحاق السبيعى، عن أبى داود، عن نفيع، عن أبى الحمراء مولى النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى موسى فى شدّته، وإلى عيسى فى زهده، فلينظر إلى هذا المقبل.

فأقبل على» «۱».

وستعلم روايته من عبارة الخوارزمى الآتية أيضاً.

ترجمة شهردار الديلمى ... ص: ۱۵۳

۱- الذهبى: «شهردار ابن الحافظ شيرويه بن شهردار الديلمى، المحدِّث، أبو منصور. قال ابن السمعانى: كان حافظاً عارفاً بالحديث فهماً عارفاً بالأدب ظريفاً» «... ۲».

۲- السبكى: «قال ابن السمعانى: كان حافظاً عارفاً بالحديث فهماً، عارفاً بالأدب، ظريفاً خفيفاً، لازماً مسجده، متبعاً أثر والده فى كتابة الحديث وسماعه وطلبه. رحل إلى أصبهان مع والده ثمّ إلى بغداد» «... ۳».

۳- وذكره ابن قاضى شهبة والأسنوى فى (طبقات الشافعيّة) «۴».

---

(۱) مسند الفردوس- مخطوط.

(۲) العبر فى خبر من غبر ۳/ ۲۹. حوادث سنة ۵۵۸.

(۳) طبقات الشافعية الكبرى ۷/ ۱۱۰.

(۴) طبقات الأسدى طبقات الأسنوى ۲/ ۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۴

۴- وأورد الثعالى فى (مقاليد الأسانيد) عبارة الذهبى السالفة الذكر.

۵- وأثنی علیه (الدهلوی) فی کتاب (بستان المحدّثین) منتحلًا کلمات الثعالبی، کما هو دأبه ودیدنه فی کتابه المذکور.

«۱۶» روایهٔ الخوارزمی ... ص: ۱۵۴

اشارهٔ

لقد روی الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی، الشهیر بالخطیب الخوارزمی، حدیثاً بالسند الآتی، قال:

«أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسین علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، فقال: أخبرنا شیخ القضاهٔ إسماعیل بن أحمد الواعظ قال:

أخبرنا أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی» ثمّ قال:

«وبهذا الإسناد عن أحمد بن الحسین هذا، قال: أخبرنا أبو عبداللَّه الحافظ فی التاریخ: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعید حدّثنی محمّد بن مسلم بن وارهٔ قال: حدّثنی عبیداللَّه بن موسی العبسی: حدّثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریّا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

قال أحمد بن الحسین البیهقی: لم أکتبه إلّابهذا الإسناد، واللَّه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۵

أعلم» «۱».

ترجمهٔ الخوارزمی ... ص: ۱۵۵

۱- العماد الإصفهانی: «خطیب خوارزم، أبو المؤید الموفق بن أحمد بن محمّد المکی الخوارزمی، من الأفاضل الأکابر، فقهاً وأدباً، والأماثل الأکارم حسباً ونسباً» «۲».

مصادر ترجمهٔ العماد الکاتب ... ص: ۱۵۵

وتوجد ترجمهٔ العماد الأصفهانی الکاتب فی:

وفیات الأعیان ۵/ ۱۴۷.

معجم الأدباء ۵/ ۴۱۹.

والعبر فی خبر من غبر ۳/ ۱۲۰.

والمختصر فی أخبار البشر ۳/ ۱۰۰.

ومرآهٔ الجنان ۳/ ۳۷۲.

وطبقات الشافعیهٔ الکبری ۶/ ۱۷۸.

وغيرها من كتب التاريخ والتراجم المعتبرة.

۲- أبو الفتوح المطرزى: فإنّه وصف الخوارزمى فى مواضع

---

(۱) مناقب على بن أبى طالب: ۸۳۰ ح ۷۰.

(۲) خريدة القصر وجريدة العصر- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۶

عديدة من كتاب (الإيضاح فى شرح المقامات) بأوصافٍ جليلة لدى النقل عنه، مع الاعتماد عليه، وهذه نصوصٌ من ذلك:

قال فى الكلام على زهد أويس القرنى رضى اللَّه عنه:

«فممّا يـدلّ على زهـده: ما أخبرنى به الإمام الأجل العلّامـة أبو المؤيد الموفّق بن أحمد المكى قال: أخبرنا الشـيخ أبو الغنائم محمّد بن على النرسـى المعدّل، أنا الشـريف أبو عبداللَّه محمّد بن على بن عبدالرحمن العلوى الحسـينى، أنا أحمد بن على العطّار المقرئ قراءةً، ثنـا على بن أحمـد بن عمرو، ثنـا محمّـد ابن منصور المقرئ، ثنا محمّـد بن على خلف، ثنا حسـين الأشـقر، ثنا مخلّـد بن الحسين، عن رجل، عن أسيد بن عمرو قال:

كان أويس القرنى إذا أمسى أخذ قطيفةً فغطّى بها رأسه ورجليه، وتصدّق بفضلها، وينظر إلى قوته فيعزله ويتصدّق بفضله، ويقول: اللّهمّ من كان أمسى عارياً أو جائعاً ليس له عندى فضل».

«وممّا يدلّ على كثرة عبادته ما أخبرنى به مولاى أيضاً بهذا الإسـناد إلى محمّد بن منصور، ثنا عبداللَّه بن أبى زياد، ثنا سـيار، ثنا جعفر بن سليمان، عن إبراهيم بن عيسى السّكرى قال:

قال أويس القرنى: لأعبـدنّ اللَّه فى الأرض كما تعبـده الملائكة فى السـماء، فكان إذا اسـتقبل الليل قال: يا نفس، الليلة القيام، فيصـفّ قدميه حتّى يصـبح، ثمّ يسـتقبل الليلة الثانية فيقول: يا نفس، الليلة الركوع، فلا يزال راكعاً حتّى يصبح، ثمّ يستقبل الليلة الثالثة فيقول: يا نفس الليلة السجود، فلا يزال ساجدا حتّى يصبح».

«وأما قوله: وأحـد جناحى الدنيا، فقد أخبرنى مولاى الصدر السـعيد الشـهيد، صدر الصدور أبو المؤيّد، موفق بن أحمد المكى إجازة، أنا الشيخ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۷

أبو الغنائم محمّـد بن على النرسـى المعـدّل، أنا الشـريف أبو عبـداللَّه محمّد بن على ابن عبداللَّه العلوى الحسـينى، أنا على بن الفضـل الـدهقان، أنا محمّد بن زيد الرطاب قال: قال إبراهيم بن محمّد الثقفى، وسـمعنا أهل البصـرة افتخروا بما يذكر عن أبى هريرة أنّ الدنيا مثّلت على صورة طائر فالبصرة ومصر جناحان، فإذا خربا وقع الأمر الخ».

حـدّثنا صـدر الأئمّـهٔ أخطب خطباء خوارزم، موفق بن أحمـد المكى ثمّ الخوارزمى قـال: أخبرنى السـيّد الإمـام المرتضـى أبو الفضـل الحسـينى فى كتابه أتى من مدينة الرّى جزاه اللَّه عنى خيرا أخبرنا السيّد أبو الحسن علىّ بن أبى طالب الحسينى الشيبانى بقراءتى عليه، أخبرنى الشـيخ العـالم أبو النجم محمّـد بن عبـدالوهّاب بن عيسـى التمـار الرازى، أخبرنا الشـيخ العالم أبو سـعيد محمّـد بن أحمـد بن الحسين النيسابورى، أخبرنا محمّد بن على بن جعفر الأديب بقراءتى عليه، حدّثنى المعافا بن زكريا أبو الفرج، عن محمّد بن أحمد بن أبى الثلج، عن الحسن بن محمّد بن بهرام، عن يوسف بن موسى القطّان، عن جرير، عن ليث، عن مجاهد، عن ابن عبّاس قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لو أنّ الرياض أقلام، والبحر مداد، والجنّ حساب، والإنس كتاب، ما أحصوا فضائل علىّ بن أبى طالب».

«أخبرنى مولاى الصّدر العلّامة، قال قال فخر خوارزم: ضرب المزامير مثلًا لحسن صوت داود وحلاوة نغمته الخ».

سمعت مولای الصدر الکبیر العلّامهٔ یقول: سمعت فخر خوارزم یقول: لمّا کان لیلهٔ ولد فیها رسول اللّه ارتج أیوان کسری، فسقطت منه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۸

أربع عشرهٔ شرفهٔ، وخمدت نار فارس، وغاصت بحیرهٔ ساوهٔ».

«وقوله أضاعونی وأیَّ فتی أضاعوا.

تضمین، وهو لُامیهٔ بن أبی الصلت وتمامه: لیوم کریههٔ وسداد ثغر.

ویروی أنّه کان لأبی حنیفهٔ جار فاسق یتغنّی کثیراً بهذا البیت، فاتّفق أن خرج ذات لیلهٔ سکران، فأخذه العسس وحبس، فلمّا سمع ذلک أبو حنیفهٔ نهض إلیه مسرعاً من الغد، وتکلّم فیه حتّی أطلق من الحبس، فلمّا أدخله منزله قال: هل أضعناک؟ فأخذه بیده وتاب ببرکات سعیه.

وسمعت هذه الحکایهٔ علی مولای الصّدر فی مناقب أبی حنیفهٔ، بإسناده إلی أبی یوسف بلفظٍ قریب ممّا ذکرت».

۳- ابن النجّار: «الموفّق بن أحمد المکی، کان خطیب خوارزم، وکان فقیهاً فاضلًا أدیباً شاعراً بلیغاً، من تلامذهٔ الزمخشری» «۱».

۴- محمّد بن محمود الخوارزمی: فإنّه قد ذکر الموفّق الخوارزمی فی مواضع من کتابه (جامع مسانید أبی حنیفهٔ) محتجّاً بأقواله، مع وصفه بأوصافٍ جلیلهٍ عالیهٔ، وإلیک موارد من ذلک:

قال- بعد ذکر القول المنسوب إلی الشافعی: الناس عیال علی أبی حنیفهٔ:

«وقد نظم هذا المعنی أخطب الخطباء شرقاً وغرباً أبو المؤید المکی الخوارزمی، علی ما أنشدنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن موفق المکی الخوارزمی قال: أنشدنی الصّدر العلّامهٔ، أخطب خطباء الشرق والغرب، صدر الأئمّهٔ أبو المؤید موفق بن أحمد المکی الخوارزمی لنفسه،

---

(۱) ذیل تاریخ بغداد، عنه کتاب الیقین لابن طاوس الحلّی: ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۹

فی عدّهٔ أبیات له یمدح بها أبا حنیفهٔ رضی اللّه عنه.

أئمّهٔ هذه الدنیا جمیعاً بلا ریب عیال أبی حنیفهٔ

«أنشدنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن مؤیّد بن موفق المکی الخوارزمی قال: أنشدنی جدّی البدر العلّامهٔ أخطب خطباء الشرق والغرب، أبو المؤیّد موفق بن أحمد المکی الخوارزمی رحمه اللّه لنفسه:

أیا جَبَلی نعمان إنّ حصاکما لتحصی ولا تحصی فضائل نعمان

جلائل کتب الفقه طالع تجد بها دقائق نعمان شقائق نعمان»

«وأنشدنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن المؤیّد المکّی الخوارزمی قال: أنشدنی الصدر العلّامهٔ صدر الأئمّهٔ أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد المکی لنفسه:

رسول اللّه قال سراج دینی وأمتی الهداهٔ أبو حنیفهٔ

غداً بعد الصّحابهٔ فی الفتاوی لأحمد فی شریعته خلیفهٔ

سدی دیباج فتیاه اجتهاد ولحمته من الرحمن خیفهٔ»

«أنشدنی الصّدر الکبیر شرف الدّین أحمد بن مؤیّد قال: أنشدنی الصدر العلّامهٔ صدر الأئمّهٔ أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی لنفسه:

غدا مذهب النعمان خیر المذاهب کذا القمر الوضّاح خیر الکواکب

تفقه فى خير القرون مع التقى فمذهبه لا شك خير المذاهب»

«وقد ذكر خطيب خطباء خوارزم صدر الأئمّهٔ أبو المؤيّد موفّق بن أحمد المكى فى مناقب أبى حنيفهٔ رضى اللَّه عنه سبعمائهٔ وثلاثين رجلًا من مشايخ المسلمين فى الآفاق وأقطار الأرضين، ممّن رووا عنه، رضى اللَّه عنه».

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۰

وأمّا النوع السّادس من مناقبه- أى مناقب أبى حنيفهٔ- وفضائله الّتى تفرد بها: التلمذ عند أربعهٔ آلاف من شيوخ أئمّهٔ التابعين دون من بعده، أى أبى حنيفهٔ، فالدّليل عليه ما أخبرنا جماعهٔ من ثقات المشايخ، عن الصدر العلّامهٔ أخطب خطباء خوارزم، صدر الأئمّهٔ أبى المؤيد، موفق بن أحمد المكى، عن أبى حفص عمر بن الإمام أبى الحسن على الزمخشرى، عن والده رحمه اللَّه أنّه قال:

وقعت منازعهٔ بين أصحاب الإمام الأعظم أبى حنيفهٔ وأصحاب الإمام المُعَظَّم الشافعى رضى اللَّه عنه، ففضل كلّ طائفهٔ صاحبها».

«النّوع السّابع من مناقبه- أى مناقب أبى حنيفهٔ- الّتى تفرد بها، إنّه تفق له من الأصحاب ما لم يتّفق لأحد من بعده، فالدليل عليه: ما أخبرنى المشايخ الثقات عن صدر الأئمّهٔ أبى المؤيّد موفق بن أحمد المكى، قال أخبرنى الإمام العلّامهٔ ركن الإسلام أبو الفضل عبدالرحمن بن أميرويه، قال: أنا قاضى القضاهٔ أبو بكر عتيق بن داود اليمانى فى ترجيح مذهب أبى حنيفهٔ رضى اللَّه عنه على سائر المذاهب، فى كلام طويل فصيح بليغ إلى أنْ قال:

هو إمام الأئمّهٔ، سراج الأمهٔ، ضخم الدسيعهٔ، السّابق إلى تدوين علم الشريعهٔ، ثمّ أيده اللَّه تعالى بالتوفيق والعصمهٔ، فجمع له من الأصحاب والأئمّهٔ عصمهٔ منه تعالى لهذه الأمهٔ ما لم يجتمع فى عصر من الأعصار فى الأطراف والأقطار» «۱».

---

(۱) جامع مسانيد أبى حنيفهٔ ۱/ ۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۱

«الباب الأول فى ذكر شىء من فضائله التى تفرّد بها إجماعاً فنقول- وباللَّه التوفيق- مناقبه وفضائله كالحصى لا تُعَدّ ولا تُحصى، ولا يمكن أن تستقصى، لكن من فضائله الخاصهٔ التى تفرد بها ولم يشاركه إجماعاً من بعده فيها، يمكن إحصاؤها وضبطها فى أنواع عشرهٔ: الأوّل فى الأخبار والآثار المرويهٔ فى مدحه دون من بعده، الثانى فى أنّه ولد فى زمان الصّحابهٔ والقرن الّذى شهد مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم دون من بعده». «أما الأول، فقد أخبرنى الصدر الكبير شرف الدين أحمد بن مؤيد بن موفق بن أحمد المكى...

وقد أنبأنى الصدر الكبير شرف الدين أحمد بن مؤيد بن موفق بن أحمد المكى الخوارزمى، عن جده صدر الأئمّهٔ أبى المؤيد الموفق بن أحمد المكى، عن عبدالحميد بن أحمد البراتقينى، عن الإمام محمّد بن إسحاق السراجى الخوارزمى، عن أبى جعفر عمر بن أحمد الكرابيسى، عن أبى الفتح محمّد بن الحسن الناصحى، عن الزاهد أبى محمّد الحسن بن على بن محمّد، عن أبى سهيل عبدالحميد بن محمّد الصوافى، عن أبيه، عن أبى القاسم يونس بن الطاهر البصرى، عن أبى النصر أحمد بن الحسين الأديب، عن أبى سعيد أحمد بن محمّد بن بشر، عن محمّد بن يزيد، عن سعيد بن بشر، عن حماد، عن رجل، عن نافع، عن ابن عمر رضى اللَّه عنه تبارك وتعالى وتقدس قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: يظهر من بعدى رجل يعرف بأبى حنيفهٔ يحيى اللَّه سنّتى على يديه» «۱».

---

(۱) جامع مسانيد أبى حنيفهٔ ۱/ ۱۴- ۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۲

ومحمّد بن محمود الخوارزمی، صاحب (جامع مسانید أبی حنیفة) من کبار أئمّة الحنفیّة فی الفقه والحدیث، وهذه جملة من کلماتهم فی الثناء علیه:

قال الکفوی: «الشیخ الإمام أبو المؤیّد محمّد بن محمود بن محمّد بن الحسن، الخوارزمی، الخطیب، ولد سنة ۶۰۳، وتفقّه علی منشی النظر الأستاذ نجم الملّة والدین طاهر بن محمّد الحفصی، سمع بخوارزم وقدم بغداد وسمع بها، وحدّث بدمشق، وولی قضاء خوارزم وخطابتها بعد أخذ التتار لها، ثمّ ترکها وقدم بغداد حاجّاً، ثمّ حجّ وجاور ورجع علی طریق دیار مصر، وقدم دمشق ثمّ عاد إلی بغداد، ودرس بها، إلی أن مات سنة خمس وخمسین وستمائة» «۱».

وقال القرشی: «محمّد بن محمود بن حسن الإمام أبو المؤیّد الخوارزمی، الخطیب، مولده سنة ثلاث وتسعین وخمسمائة، تفقه علی الإمام طاهر بن محمّد الحفصی، سمع بخوارزم، وقدم بغداد وسمع بها، وحدّث بدمشق، وولی قضاء خوارزم وخطابتها بعد أخذ التّاتار لها، ثمّ ترکها وقدم بغداد حاجّاً، ثمّ حج وجاور ورجع علی طریق دیار مصر وقدم دمشق ثمّ عاد إلی بغداد، ودرس بها، ومات بها سنة خمس وخمسین وستمائة» «۲».

---

(۱) کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخلوط.

(۲) الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۳/ ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۳

وقال الجلبی: «مسند الإمام الأعظم، أبی حنیفة نعمان بن ثابت الکوفی، المتوفی سنة خمسین ومائة، رواه حسن بن زیاد اللؤلؤی، ورتّب المسند المذکور الشیخ قاسم بن قطلوبغا الحنفی، بروایة الحارثی علی أبواب الفقه، وله علیه الأمالی فی مجلّدین، ومختصر المسند المسمی بالمعتمد، لجمال الدّین محمود بن أحمد القونوی الدمشقی، المتوفی سنة سبعین وسبعمائة، ثمّ شرحه وسمّاه المستند وجمع زوائده أبو المؤید محمّد بن محمود الخوارزمی، المتوفی سنة خمس وستین وستمائة، أوّله:

الحمد للَّهالّذی سقانا بطوله من أصفی شرائع الشرایع» «۱».

وقال الدهّان فی (کفایة المتطلع): «کتاب جمع المسانید للإمام الأعظم أبی حنیفة ... تألیف العلّامة قاضی القضاة أبی المؤیّد، محمّد بن محمود بن محمّد الخوارزمی رحمه اللَّه، یرویه عن الفقهاء الحنفیین»....

۵- الصفدی: «کان متمکّناً فی العربیة، غزیر العلم، فقیهاً، فاضلًا، أدیباً، شاعراً، قرأ علی الزمخشری، وله خطب وشعر ومناقب» «۲».

من مصادر ترجمة الصفدی ... ص: ۱۶۳

وقد ترجموا للصفدی فی الکتب المعتبرة، وأثنوا علیه، فانظر منها:

۱- المعجم المختص للذهبی: ۹۱.

۲- الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۲/ ۸۷.

۳- طبقات الشافعیة لابن قاضی شهبة الأسدی ۶/ ۴.

---

(۱) کشف الظنون: ۱۶۸۰.

(۲) کذا فی (بغیة الوعاة) للسیوطی، وسیأتی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۴

۶- عبدالقادر القرشی: «الموفق بن أحمد بن محمّد المکی، خطیب خوارزم، أستاذ ناصر بن عبداللَّه صاحب المغرب، أبو المؤید، مولده فی حدود سنة ۴۸۴.

ذکره القفطی فی أخبار النحاة.

أدیب، فاضل، له معرفة فی الفقه والأدب.

روی مصنّفات محمّد بن الحسن، عن عمر بن محمّد بن أحمد النسفی.

ومات رحمه اللَّه تعالی سنة ۵۶۸.

وأخذ علم العربیة عن الزمخشری» «۱».

ترجمة عبدالقادر القرشی ... ص: ۱۶۴

وعبد القادر القرشی من کبار علماء القوم:

قال محمود بن سلیمان الکفوی: «المولی الفاضل، والنحریر الکامل، عبدالقادر بن محمّد بن نصر اللَّه بن سالم، أبی الوفاء القرشی، کان عالماً فاضلًا جامعاً للعلوم، له مجموعات وتصانیف وتواریخ ومحاضرات وتوالیف.

ولد سنة ست وسبعین وسبعمائة، وأخذ العلوم عن جماعة کثیرة، منهم علاء الدّین الترکمانی ووالده قاضی القضاة شمس الدّین وفخر الدّین عثمان الماردینی الترکمانی والد علاء الدّین الترکمانی وهبة اللَّه الترکمانی

---

(۱) الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۳/ ۵۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۵

وغیر ذلک، وسمع وحدّث وأفتی ودرّس، وصنف کتاب العنایة فی تحریر أحادیث الهدایة، والطرق والوسائل فی تخریج أحادیث خلاصة الدلائل، ویسمیه أیضاً المجموع، وشرح معانی الآثار للطحاوی، وکتاب الدرر المنیفة فی الرد علی ابن أبی شیبة عن الإمام أبی حنیفة، وکتاب ترتیب تهذیب الأسماء واللغات، وکتاب البستان فی فضائل النعمان، وکتاب الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة، ومختصر فی علوم الحدیث، ومسائل مجموع فی الفقه، وقطعة من شرح الخلاصة فی مجلّدین، وتفسیر آیات وفوائد.

وسمع منه وأخذ المولی الفاضل قاسم بن قطلوبغا صاحب تلخیص التراجم.

مات سنة خمس وسبعین وسبعمائة رحمه اللَّه تعالی» «۱».

وقال السیوطی: «عبد القادر بن محمّد بن محمّد بن نصر اللَّه بن سلام محیی الدین أبو محمّد بن أبی الوفا القرشی، درّس وأفتی، وصنف شرح معانی الآثار وطبقات الحنفیة وشرح الخلاصة وتخریج أحادیث الهدایة، وغیر ذلک.

ولد سنة ست وسبعین وستمائة، ومات فی ربیع الأول سنة خمس وسبعین وسبعمائة» «۲».

وقال الجلبی فی ذکر کتابه (الجواهر المضیّة):

«طبقات الحنفیة، أوّل من صنّف فیه الشیخ عبدالقادر بن محمّد القرشی، المتوفی سنة ۷۷۵، صاحب الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة،

---

(۱) کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

(۲) حسن المحاضرهٔ فی محاسن مصر والقاهرهٔ ۱/ ۴۷۱.

کما قال فی خطبته: لم أر أحداً جمع طبقات أصحابنا وهم أمم لا یحصون.

فجمعها بإمداد الشیخ قطب الدین عبدالکریم الحلبی، وأبی العلاء البخاری، وأبی الحسن السبکی، وأبی الحسن علی الماردینی، فصار شیئاً کثیراً من التراجم والفوائد الفقهیهٔ» «۱».

ترجمهٔ القفطی ... ص: ۱۶۶

والقفطی الّذی ذکر الخطیب الخوارزمی فی طبقاته، ترجم له السیوطی قائلا:

«القفطی الوزیر جمال الدّین علی بن یوسف بن إبراهیم الشیبانی، وزیر حلب، صاحب تاریخ النحاهٔ وتاریخ الیمن وتاریخ مصر وتاریخ بنی بویه وتاریخ بنی سلجوق، ولد بقفط سنهٔ ثمان وستین وخمسمائهٔ، ومات بحلب سنهٔ ست وأربعین وستمائهٔ» «۲».

وقال السیوطی: «علی بن یوسف بن إبراهیم بن عبدالواحد بن موسی بن أحمد بن محمّد بن إسحاق بن محمّد بن ربیعهٔ بن الحارث، أبو الحسن القفطی، یعرف بالقاضی الأکرم صاحب تاریخ النحاهٔ، قال یاقوت:

ولد فی ربیع سنهٔ ثمان وستّین وخمسمائهٔ بقفط، وکان جمّ الفضل کثیر النبل عظیم القدر، إذا تکلم فی فنّ من الفنون کالنحو واللغهٔ والقراءهٔ والفقه والحدیث والأصول والمنطق والرّیاضیهٔ والنجوم والهندسهٔ والتاریخ والجرح والتعدیل، قام به أحسن قیام، کان سمح الکفّ طلق الوجه، صنّف

---

(۱) کشف الظنون ۱/ ۶۱۶.

(۲) حسن المحاضرهٔ فی محاسن مصر والقاهرهٔ ۱/ ۵۵۴.

الإصلاح للخلل الواقع فی الصحاح للجوهری، الضاد والظا، تاریخ النحاهٔ، تاریخ مصر، المحلّی فی استیعاب وجوه کلّا» «۱».

۷- التقی الفاسی: «الموفق بن أحمد بن محمّد بن محمّد المکی، أبو المؤید، العلّامهٔ خطیب خوارزم، کان أدیباً فصیحاً مفوّهاً، خطب بخوارزم دهراً وأنشأ الخطب وأقرأ النّاس، وتخرّج به جماعهٔ، وتوفّی بخوارزم فی صفر سنهٔ ثمان وستین وخمسمائهٔ، ذکره هکذا الذهبی فی تاریخ الإسلام، وذکره الشیخ محیی الدّین عبدالقادر الحنفی فی طبقات الحنفیهٔ وقال: ذکره القفطی فی أخبار النحاهٔ، أدیب فاضل، له معرفهٔ بالفقه والأدب. وروی مصنّفات محمّد بن الحسن عن عمر بن محمّد بن أحمد، عن النسفی» «۲».

ترجمهٔ التقی الفاسی ... ص: ۱۶۷

وقد ترجم الحافظ السخاوی للتقی الفاسی بقوله:

«محمّد بن أحمد بن علی بن أبی عبداللّه محمّد بن محمّد بن عبدالرحمن ابن محمّد بن أحمد بن علی بن عبدالرحمن بن سعید بن عبدالملک، التقیّ، أبو عبداللّه، وأبو الطیّب وبها اشتهر، ابن الشهاب أبی العبّاس بن أبی الحسن الفاسی المکّیّ المالکی، شیخ الحرم، والماضی أبوه، ویعرف بالتقی الفاسی.

ولد فی ربیع الأول سنهٔ خمس وسبعین وسبعمائهٔ بمکهٔ، ونشأ بها

(۱) بغیهٔ الوعاهٔ فی طبقات اللغویین والنحاهٔ: ۳۵۸.

(۲) العقد الثمین فی أخبار البلد الأمین ۷/ ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۸

وبالمدینهٔ لتحوله إلیها مع امّه فی سنهٔ ثلاث وثمانین وقتاً...

وعنی بعلم الحدیث أتمّ عنایهٔ، وکتب الکثیر وأفاد وانتفع الناس به، وأخذوا عنه، ودرّس وأفتی، وحدث بالحرمین والقاهرهٔ ودمشق وبلاد الیمن بجملهٔ من مرویّاته ومؤلفاته، سمع منه الأئمّهٔ، وفی الأحیاء بمکّهٔ جماعهٔ ممّن أخذ عنه.

قال شیخنا فی معجمه: حدّثنی من لفظه بأحادیث، وأجاز لأولادی، ولم یخلّف بالحجاز مثله، وقرض له شیخنا غیر ما تصنیف، وکان هو یعترف بالتلمذهٔ لشیخنا وتقدّمه علی سائر الجماعهٔ، حتّی شیخهما العراقی کما ثبت ذلک فی الجواهر، وخرّج له الجمال بن موسی معجماً مات قبل إکماله.

وکان ذا یدٍ طولی فی الحدیث والتاریخ والسّیر، واسع الحفظ، واعتنی بأخبار بلده، فأحیی معالمها وأوضح مجاهلها وجدّد ماثرها وترجم أعیانها، فکتب بها تاریخاً حافلًا سمّاه شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام، فی مجلّدین، جمع فیه ما ذکره الأزرقی وزاد علیه ما تجدد بعده بل وما قبله، واختصره مراراً.

وعمل العقد الثمین فی تاریخ البلد الأمین فی أربع مجلّدات، ترجم فیه جماعهٔ من حکّام مکهٔ وولاتها وقضاتها وخطبائها وأئمتها ومؤذّنیها، وجماعهٔ من العلماء والرّواهٔ من أهلها، وکذا من سکنها سنین أو مات بها، وجماعهٔ لهم مآثر فیها أو فی ما أضیف له، رتّبه علی المعجم ثمّ اختصره، وکذا ذیّل علی سیر النبلاء وعلی التقیید لابن نقطهٔ وکتاباً فی الآخریات سوّد غالبه، وفی الأذکار والدعوات، وفی المناسک علی مذهب الشافعی ومالک، واختصر حیاهٔ الحیوان للدمیری، وخرّج الأربعین المتباینات والفهرست

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۹

کِلاهما لنفسه، وکذا خرّج لجماعهٔ من شیوخه» «۱».

وقال السیوطی: «الفاسی الحافظ تقیّ الدین محمّد بن أحمد بن علی بن عبد الرحمن الشریف المکّی، أبو الطیّب، ولد سنهٔ خمس وسبعین وسبعمائهٔ، وأجاز له أبو بکر بن أحمد المحب، وإبراهیم بن السّلار، رحل وبرع وخرّج، وأذن له الشیخ زین الدّین العراقی بإقراء الحدیث، ودرّس وأفتی، وصنّف کتباً منها تاریخ مکهٔ، وولی قضاء المالکیهٔ بها. مات فی شوال سنهٔ ۸۳۲. قال ابن حجر: ولم یخلف فی الحجاز مثله» «۲».

۸- السیّد شهاب الدین أحمد: «ولم یزل أصحاب العلم والعرفان لایبرحون عن ظلّ موالاته فی القرون والأعصار، وأرباب الحقّ والإیقان یبوحون بفضل مصافاته فی البلدان والأمصار، ویجهرون بتخصیصه بالمدائح والمناقب نثراً ونظماً، ویشیرون إلی ما له من المدائح والمراتب إرغاماً للآناف وهضماً، کالإمام الهمام والعالم القمقام، والحبر الفاضل الزکیّ، الحافظ الخطیب والناقد النجیب، ضیاء الدین موفق بن أحمد المکی، فإنّه اندرج فی سِلک مادحیه بنظام نظمه، واندمج فی فلک ناصحیه بعصام عزمه حیث قال فیه، ونثر الدرر من فیه:

أسد الإله وسیفه وقناته کالظفر یوم صیاله والناب

جاء النداء من السماء وسیفه بدم الکماهٔ یَلِحُّ فی التسکاب

لا سیف إلّاذو الفقار ولا فتی إلّا علیّ هازم الأحزاب» «۳»

وقال أیضاً: «عن أبی سعید رضی اللَّه عنه قال: ذکر رسول اللَّه صلّی

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۷/ ۱۸.

(۲) طبقات الحفاظ: ۵۴۹.

(۳) توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم لعلی رضوان اللَّه تعالی علیه ما یلقی من بعده، فبکی وقال: أسألک بحق قرابتی وصحبتی إلّادعوت اللَّه تعالی أن یقبضنی، قال صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم: یا علی تسألنی أن أدعو اللَّه لأجل موجّل؟ فقال یا رسول اللَّه علی ما أُقاتل القوم؟ قال صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم: علی الإحداث فی الدّین.

وعن أبی سعید رضی اللَّه تعالی عنه، عن علیّ کرّم اللَّه تعالی وجهه قال: عهد إلیّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم أن أُقاتل النّاکثین والقاسطین والمارقین، فقیل له: یا أمیر المؤمنین من الناکثون؟ قال کرّم اللَّه تعالی وجهه: الناکثون أهل الجمل والقاسطون أهل الشام والمارقون الخوارج.

رواهما الصالحانی وقال: رواهما الإمام المطلق روایةً ودرایةً أبو بکر بن مردویه، وخطیب خوارزم الموفق أبو المؤیّد أدام اللَّه جمال العلم بمأثور أسانیدهما ومشهود مسانیدهما».

۹- السیوطی: «الموفق بن أحمد بن أبی سعید إسحاق، أبو المؤید، المعروف بأخطب خوارزم.

قال الصّفدی: کان متمکّناً فی العربیة، غزیر العلم، فقیهاً فاضلًا، أدیباً شاعراً، قرأ علی الزمخشری، وله خطب وشعر.

قال القفطی: وقرأ علیه ناصر المطرزی.

ولد فی حدود سنة ۴۸۴. ومات سنة ۵۶۸» «۱».

۱۰- الکفوی: «الموفّق بن أحمد بن محمّد المکّی، خطیب

---

(۱) بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین والنحاة ۲/ ۳۰۸.

خوارزم، أستاذ الإمام ناصر بن عبدالسیّد صاحب المغرب، أبو المؤید.

مولده فی حدود سنة ۴۸۴ کان أدیباً فاضلًا، له معرفة تامّة بالفقه والأدب، أخذ عن نجم الدین عمر النسفی، عن صدر الإسلام أبی الیسر البزدوی، عن یوسف السیاری، عن الحاکم النوقدی، عن أبی بصیر الهندوانی، عن أبی بکر الأعمش، عن أبی بکر الإسکاف، عن أبی سلیمان الجوزجانی، عن محمّد عن أبی حنیفة.

وأخذ علم العربیة عن الزمخشری.

وأخذ عنه الفقه والعربیة ناصر بن عبدالسید صاحب المغرب.

مات سنة ۵۹۸» «۱».

کتاب کتائب أعلام الأخیار ... ص: ۱۷۱

وقد ذکر الکفوی فی خطبة کتابه ما نصّه:

«وبعد، فإنّ سنة اللَّه الجلیلة الجاریة فی بریّته، ونعمته اللطیفة الجاریة علی خلیقته أن یحدث فی کلّ عصر من الأعصار طائفة من العلماء فی المدائن والأمصار، یتجاولون تجاول فرسان الطّراد فی مضمار النظار، ویتصاولون تصاول آساد الجلاد فی معترک التنظار،

للّهدرّهـم، لاـ زال کرّهـم وفرّهم، فجعـل تـوفیقه رفیقهم وسَـهّل إلی اقتبـاس العلم طریقهم، بحیث یجمـع فی کـلً منهم العلم والعمـل، ویشاهد فیهم حلاوة الفهم والأصل، فیفوّض إلیهم خدامة القضاء والفتوی ویُفاض علیهم نعمة الدنیا والعقبی، إذ یتّم بحکمهم وعلمهم حکم الدّین ومهام الأمّة، وینتظم برأیهم وقلمهم

---

(۱) کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۲

مصـلحة الخاصّـة والعامّـة، فإنّ للّه‌تعالی فی قضائه السّابق وقـدره اللّاحق، وقائع عجیبـة ترد فی أوقاتها وقضایا غریبة تجری إلی غایاتها، ولولا وجود تلک الطّائفـة العلیّـة المتحلّیـة بالفضائل الجلیّـة من یقوم بکشف قناع هذه الوقائع، ومن یلتزم بحلّ مشـکلات هذه البدائع، وهذا هدایة من اللّه تعالی، والحمد للّه‌الّذی هدانا لهذا.

ثمّ الحمـد للّه‌علی ما أسـبغ من نعمائه المتوافرة وآلائه المتکاثرة علی هذا العبد الذلیل الفقیر إلی رحمة اللّه الجلیل القدیر، خادم دیوان الشـرع المصـطفوی محمود بن سلیمان الشهیر بالکفوی، بصّره اللّه بعیوب نفسه وختم له بالخیر آخر نفسه، وجعل یومه خیراً من أمسه، حیث وفّقه فی العقائد أحقّها وأتقنها، ویسّره من المذاهب أصوبها وأوزنها، وأعطاه من العلوم أشـرفها، وأولاه من الفنون ألطفها، ومن لطـائف تلـک النعم الجلیلـة وجلائـل هاتیـک الآلاء الجزیلـة، ما ساقه إلی جمع أخبار فقهاء الأعصار من ذی الفتیا وقضاة الأمصار، من لـدن نبیّنا محمّـد صـلّی اللّه علیه وسـلّم إلی مشایخنا فی تلک الأوان، حسـبما قضوا وأفتوا وأفادوا واسـتفادوا، فی دور من أدوار الزمان ....»

وذکره کاشف الظنون بقوله: «کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار، للمولی محمود بن سلیمان الکفوی المتوفی سنة ۹۹۰» (۱).

وقـد أکثر من النقـل عنه أبو مهـدی عیسـی الثعالبی، فی کتابه (مقالیـد الأسانیـد)، حیث اعتمـد علیه واسـتند إلی کلامه بترجمـة الزین العراقی،

---

(۱) کشف الظنون ۲/ ۱۴۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۳

وبترجمة التفتازانی، وبترجمة الطحاوی، وهکذا...

وکذا غلام علی آزاد فی کتابه (سبحة المرجان).

وشاه ولی اللّه والد (الدهلوی) فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه).

و (الدهلوی) نفسه فی کتابه (بستان المحدثین) بترجمة الطّحاوی.

اعتبار کتاب المناقب للخوارزمی ... ص: ۱۷۳

ثمّ إن کتـاب (منـاقب علی) للخطیب الخوارزمی، من الکتب المعتبرة المنقول عنهـا والمسـتند إلیها، فی مختلف المسائل، وإلیک طرفاً من الموارد التی اعتمد کبار علماء القوم فیها علیه ونقلوا عنه فی مؤلّفاتهم المشهورة.

قال الحافظ الکنجی:

«أخـبرنی المقرئ أبو إسـحاق بن برکـة الکتـبی، فی مسـجده بمدینـة الموصـل، عن الحافـظ أبی العلاـء الحسن بن أحمـد بن الحسـن

الهمدانی، عن أبی الفتح عبدوس، عن الشریف أبی طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفری، فی داره بأصبهان، أخبرنا الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه بن فورک، أخبرنا أحمد بن محمّد بن السّری، حدّثنا المنذر بن محمّد بن المنذر حدّثنی أبی، حدّثنی عمی الحسین بن سعید، عن أبیه عن إسماعیل ابن زیاد البزّاز، عن إبراهیم بن مهاجر، حدّثنی یزید بن شراحیل الأنصاری کاتب علی علیه السلام قال سمعت علیّاً یقول:

حدّثنی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وأنا مسنده إلی صدری فقال:

أی علی، ألم تسمع قول اللَّه تعالی «إن الّذین آمنوا وعملوا الصالحات أولئک هم خیر البریة» أنت وشیعتک، وموعدی وموعدکم الحوض، إذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۴

جاءت الأمم للحساب تدعون غرّاً محجّلین.

قلت: هکذا ذکره الحافظ أبو المؤید موفق بن أحمد بن المکی الخوارزمی فی مناقب علیّ» «۱».

«وبهذا الإسناد عن ابن شاذان قال: حدّثنی أبو محمّد الحسن بن أحمد المخلّدی من کتابه، عن الحسین بن إسحاق، عن محمّد بن زکریا، عن جعفر ابن محمّد، عن أبیه، عن علی بن الحسین عن أبیه عن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب (ع) قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ اللَّه تعالی جعل لأخی علیّ فضائل لا تحصی کثرة، فمن ذکر فضیلة من فضائله مقرّاً بها غفر اللَّه له ما تقدّم من ذنبه وما تأخّر، ومن کتب فضیلة من فضائله لم تزل الملائکة تستغفر له ما بقی لتلک الکتابة رسم، ومن استمع فضیلة من فضائله غفر اللَّه له الذنوب التی اکتسبها بالاستماع، ومن نظر إلی فضیلة من فضائله غفر اللَّه له الذنوب التی اکتسبها بالنظر.

ثمّ قال: النظر إلی وجه علی عبادة، وذکره عبادة، ولا یقبل اللَّه إیمان عبد إلّابولایته والبراءة من أعدائه.

قلت: ما کتبناه إلّامن حدیث ابن شاذان. رواه الحافظ الهمدانی وتابعه الخوارزمی» «۲».

وقال الحافظ الزرندی: أنشد الخطیب ضیاء الدّین أخطب خوارزم الموفّق بن أحمد المکّی رحمه اللَّه:

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۶.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۵

أسد الإله وسیفه وقناته کالظفر یوم صیاله والنّاب

جاء النّداء من السماء وسیفه بدم الکماة یُلحُّ فی التسکاب

لا سیف إلّاذو الفقار ولا فتی إلّا علی هازم الأحزاب» «۱»

وقال ابن الوزیر- فی (الروض الباسم): «وتولّی حمل الرأس أی رأس الحسین علیه السلام بشر بن مالک الکندی ودخل به علی ابن زیاد وهو یقول:

إملأ رکابی فضّة وذهباً أنا قتلت الملک المحجّبا

قتلت خیر النّاس أُمّا وأبا

ولقد صدق هذا القائل الفاسق فی الحدیث وتقریظ هذا السیّد الذبیح، ولقی اللَّه بفعله القبیح، وأمر عبیداللَّه بن زیاد من فور رأس الحسین علیه السلام حتّی ینصب فی الرمح فتحاماه الناس، فقام طارق بن المبارک فأجابه إلی ذلک وفعله، ونادی فی النّاس وجمعهم فی المسجد الجامع، وصعد المنبر وخطب خطبة لا- یحلّ ذکرها، ثمّ دعا عبیداللَّه بن زیاد جریر ابن قیس الجعفی فسلّم إلیه رأس الحسین ورؤوس أهله وأصحابه، فحملها حتّی قدموا دمشق، وخطب جریر خطبة فیها کذب وزور، ثمّ أحضر الرأس فوضعه بین یدی

يزيـد، فتكلّم بكلام قبيح، قد ذكره الحاكم والبيهقى وغير واحد من أشياخ أهل النقل بطريق ضعيف وصحيح، وقد ذكره أخطب الخطباء ضياء الدين أبو المؤيّد موفق الدّين ابن أحمد الخوارزمى فى تأليفه فى مقتل الحسين، وهو عندى فى مجلّدين».

---

(۱) نظم درر السمطين: ۱۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۶

ترجمة ابن الوزير ... ص: ۱۷۶

«محمّد بن إبراهيم بن على بن المرتضى بن الهادى بن يحيى بن الحسين بن القاسم بن إبراهيم بن إسماعيل بن إبراهيم بن الحسن بن الحسن بن على بن أبى طالب، العز أبو عبداللّه الحسنى اليمانى الصنعانى، أخو الهادى الآتى، ولد تقريباً سنة خمس وستّين وسبعمائة، وتعاطى النظم فبرع فيه، وصنّف فى الردّ على الزيديّة العواصم والقواصم فى الذبّ عن سنّة أبى القاسم، واختصره فى الرّوض الباسم عن سنّة أبى القاسم وغيره، وذكره التقى بن فهد الهاشمى فى معجمه» «۱».

وقال ابن الصباغ المالكى: «ومن كتاب الآل لابن خالويه، ورواه أبو بكر الخوارزمى فى كتاب المناقب، عن بلال بن حمامة، قال: طلع علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم ذات يوم متبسّماً ضاحكاً، ووجهه مشرق كدائرة القمر، فقام إليه عبدالرحمن بن عوف فقال: يا رسول اللّه ما هذا النور؟ قال: بشارة أتتنى من ربى فى أخى وابن عمى وابنتى، فإنّ اللّه زوج عليّاً من فاطمة، وأمر رضوان خازن الجنان فهزّ شجرة طوبى فحملت رقاقاً يعنى صكاكاً بعدد محبّى أهل البيت، وأنشأ تحتها ملائكة من نور، ودفع إلى كلّ ملك صكّاً، فإذا استوت القيامة بأهلها نادت الملائكة فى الخلائق، فلا يبقى محبٌّ لأهل البيت إلّادفعت إليه صكّاً فيه فكاكه من النّار، فصار حب أخى وابن عمّى وبنتى فكاك رقاب رجال ونساء» «۲».

وقال: «ومن مناقب ضياء الدّين الخوارزمى، عن ابن عبّاس قال: لمّا

---

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۶/ ۲۷۲.

(۲) الفصول المهمة فى معرفة الأئمّة: ۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۷

آخى رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم بين أصحابه من المهاجرين والأنصار، وهو أنّه صلّى اللّه عليه وسلّم آخى بين أبى بكر وعمر (رض)، وآخى بين عثمان وعبد الرحمن بن عوف، وآخى بين طلحة والزبير، وآخى بين أبى ذر الغفارى والمقداد رضوان اللّه عليهم أجمعين، ولم يؤاخ بين علىّ بن أبى طالب وبين أحدٍ منهم، خرج علىّ مغضباً حتّى أتى جدولًا من الأرض، وتوسّده ذراعه ونام فيه، تسفى الريح عليه التراب، فطلبه النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم، فوجده على تلك الصّفة، فوكزه برجله وقال له: قم، فما صلحت أن تكون إلّاأبا تراب، أغضبت حين آخيت بين المهاجرين والأنصار ولم اواخ بينك وبين أحدٍ منهم؟ أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبىّ بعدى، ألا من أحبّك فقد حفّ بالأمن والإيمان، ومن أبغضك أماته اللّه ميتة جاهليّة» «۱».

قال: «ومن كتاب المناقب لأبى المؤيّد، عن أبى برزة قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم ونحن جلوس ذات يوم: والّذى نفسى بيده لا تزول قدم عن قدم يوم القيامة حتّى يسأل اللّه تبارك وتعالى الرجل عن أربع، عن عمره فيما أفناه، وعن جسده فيما أبلاه، وعن ماله ممّ كسب وفيم أنفقه، وعن حبّنا أهل البيت. فقال له عمر: ما آية حبّكم؟

فوضع یده علی رأس علیّ وهو جالس إلی جانبه وقال: آیهٔ حُبّی حبّ هذا من بعدی» «۲».

وقال الحافظ السمهودی بعد حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه:

«قال الإمام الواحدی: هذه الولایهٔ التی أثبتها النّبیّ صلّی اللّه علیه

---

(۱) الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ: ۳۸.

(۲) الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ: ۱۲۵.

وسلّم مسئول عنها یوم القیامهٔ، وروی فی قوله تعالی «وقفوهم إنّهم مسئولون» «۱»

أی عن ولایهٔ علی وأهل البیت، لأنّ اللّه أمر نبیه صلّی اللّه علیه وسلّم أن یعرّف الخلق أنّه لا یسألهم عن تبلیغ الرّسالهٔ أجرا إلّاالمودّهٔ فی القربی، والمعنی إنّهم یسألون هل والوهم حقّ الموالاهٔ کما أوصاهم النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أم أضاعوها وأهملوها، فیکون علیهم المطالبهٔ والتبعهٔ...

ویشهد لذلک ما أخرجه أبو المؤیّد فی کتاب المناقب فیما نقله أبو الحسن علی السفاقسی ثمّ المکی فی الفصول المهمّهٔ، عن أبی برزهٔ رضی اللّه عنه، قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ونحن جلوس ذات یوم:

والّذی نفسی بیده لا تزول قدم عن قدم یوم القیامهٔ حتّی یسأل اللّه تعالی الرّجل عن أربع، عن عمره فیما أفناه، وعن جسده فیما أبلاه، وعن ماله ممّا اکتسبه وفیما أنفقه، وعن حبنا أهل البیت. فقال له عمر رضی اللّه عنه:

یا نبیّ اللّه ما آیهٔ حبّکم؟ فوضع یده علی رأس علیّ وهو جالس إلیه جانبه وقال: آیهٔ حبّی حبّ هذا من بعدی» «۲».

قال: «فی کتاب الآل لابن خالویه، ورواه أبو بکر الخوارزمی فی کتاب المناقب، عن بلال بن حمامهٔ رضی اللّه عنه، قال: طلع علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ذات یوم متبسّماً ضاحکاً ووجهه مشرق کدائرهٔ القمر، فقام إلیه عبدالرحمن بن عوف رضی اللّه عنه فقال: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ما هذا النّور؟ قال: بشارهٔ أتتنی من ربّی فی أخی وابن عمّی وابنتی، بأنّ اللّه تعالی زوج علیّاً من فاطمهٔ وأمر رضوان خازن

---

(۱) الصافات ۳۷: ۲۴.

(۲) جواهر العقدین ۲/ ۲۲۵.

الجنان، فهزّ شجرهٔ طوبی فحملت رقاقاً یعنی صکاکاً بعدد محبّی أهل البیت، وأنشأ تحتها ملائکهٔ من نور، ودفع إلی کلّ ملک صَکاً، فإذا استوت القیامهٔ بأهلها نادت الملائکهٔ فی الخلائق، فلا یبقی محبّ لأهل البیت إلّا دفعت إلیه صکّاً فیه فکاکه من النار، فصار أخی وابن عمّی وابنتی فکاک رقاب رجال ونساء من امتی من النّار» «۱».

وقال ابن حجر الهیتمی المکی: «أخرج أبو بکر الخوارزمی «۲» أنّه صلّی اللّه علیه وسلّم خرج علیهم، ووجهه مشرق کدائرهٔ القمر، فسأله عبدالرحمن ابن عوف، فقال: بشارهٔ أتتنی من ربی فی أخی وابن عمّی وابنتی، بأنّ اللّه زوّج علیّاً من فاطمهٔ، وأمر رضوان خازن الجنان، فهزّ شجرهٔ طوبی فحملت رقاقاً یعنی صکاکاً بعدد محبّی أهل البیت، وأنشأ تحتها ملائکهٔ من نور، دفع إلی کلّ ملک صکّاً، فإذا استوت القیامهٔ بأهلها نادت الملائکهٔ فی الخلائق، فلا یبقی محبّ لأهل البیت إلّادفعت إلیه صکّاً فیه فکاکه من النّار، فصار أخی وابن عمّی وابنتی فکاک رقاب رجال ونساء من أمّتی من النار» «۳».

وقال ابن باکثیر: «روی أبو بکر الخوارزمی «۴» عن أبی القاسم بن محمّد أنّه قال: کنت بالمسجد الحرام، فرأیت النّاس مجتمعین حول

مقام إبراهيم الخليل على نبيّنا وعليه أفضل الصّلوة والسّلام، فقلت: ما هذا؟

فقالوا: راهب قد أسلم وجاء إلى مكّة، وهو يحدّث بحديث عجيب،

---

(۱) جواهر العقدين ۲/ ۲۴۱.

(۲) وكنية الخوارزمى «أبو المؤيد» و «أبو بكر الخوارزمى» شخص آخر.

(۳) الصواعق المحرقة: ۱۰۳.

(۴) وكنية الخوارزمى «أبو المؤيد» و «أبو بكر الخوارزمى» شخص آخر.

فأشرفت عليه، فإذا هو شيخ كبير عليه جبّة صوف وقلنسوة صوف، عظيم الجثّة، وهو قاعد عند المقام يحدّث النّاس، وهم يستمعون إليه، قال:

بينما أنا قاعد فى صومعتى فى بعض الأيام، إذ أشرفت منها إشرافةً، فإذا بطائر كالنّسر كبير قد سقط على صخرةٍ على شاطئ البحر فتقايا، فرمى من فيه بربع إنسان، ثمّ طار وغاب يسيراً ثمّ عاد فتقايا ربعاً آخر، ثمّ طار، فدنت الأجزاء بعضها من بعض فالتأمت، فقام منها إنسان كامل، وأنا متعجّب ممّا رأيت، فإذا بالطّائر قد انقضّ عليه، فاختطف ربعه ثمّ طار، ثمّ عاد فاختطف ربعاً آخر، وهكذا يفعل إلى أن اختطفه جميعه، فبقيت أتفكّر وأتحسّر من عدم سؤالى له عن قصّته، فلمّا كان اليوم الثانى فإذا أنا بالطائر قد أقبل وفعل كفعله بالأمس، فلمّا التأمت الأجزاء وصارت شخصاً كاملًا، نزلت من صومعتى مبادراً إليه، وسألته باللَّه من أنت يا هذا؟ فسكت، فقلت: بحق من خلقك إلّاما أخبرتنى من أنت، فقال: أنا ابن ملجم، قلت: فما قصّتك مع هذا الطّائر؟ قال إنّى قتلت علىّ بن أبى طالب، فوكّل اللَّه بى هذا الطائر يفعل بى ما ترى كُلَّ يوم، فخرجت من صومعتى وسألت عن على بن أبى طالب من هو؟ فقيل لى: إنّه ابن عمّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فأسلمت وأتيت مأتاى هذا إلى بيت اللَّه الحرام قاصداً للحجّ وزيارة النّبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم» «۱».

وقال: «أخرج أبو المؤيّد فى كتاب المناقب فيما نقله أبو الحسن على السفاقسى ثمّ المكّى فى الفصول المهمّة، عن أبى برزة رضى اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ونحن جلوس ذات يوم: والّذى نفسى بيده، لا تزول قدم عن قدم يوم القيامة حتّى يسأل اللَّه الرّجل عن أربع، عن

---

(۱) وسيلة المآل فى مناقب الآل- مخطوط.

عمره فيما أفناه، وعن جسده فيما أبلاه، وعن ماله ممّا اكتسبه وفيما أنفقه، وعن حبّنا أهل البيت. فقال عمر رضى اللَّه عنه: ما آية حبّكم؟ فوضع يده على رأس علىّ وهو جالس إلى جانبه وقال: آية حبّى حبّ هذا من بعدى» «۱».

وقال المطيرى: «الحديث الرابع والستّون من كتاب الآل لابن خالويه ورواه أبو بكر الخوارزمى فى كتاب المناقب، عن بلال بن حمامة رضى اللَّه عنه، قال: طلع علينا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ذات يوم متبسّماً ضاحكاً ووجهه مشرق كدائرة القمر، فقام إليه عبدالرحمن بن عوف فقال يا رسول اللَّه ما هذا النّور؟ قال: بشارة أتتنى من ربّى فى أخى وابن عمّى وابنتى، فإنّ اللَّه زوج عليّاً من فاطمة رضى اللَّه عنها، وأمر رضوان خازن الجنان فهزّ شجرة طوبى فحملت رقاقاً يعنى صكاكاً بعدد محبّى أهل البيت، وأنشأ تحتها ملائكة من نور، ودفع إلى كلّ ملك صكّاً، فإذا استوت القيامة بأهلها نادت الملائكة فى الخلائق، فلا يبقى محبّ لأهل البيت إلّا دفعت إليه صكّاً فيه فكاكه من النار، فصار أخى وابن عمّى وابنتى فكاك رقاب رجال ونساء من أمّتى من النار» «۲».

وقال ولىّ اللَّه اللكهنوى: «أخرج أبو بكر الخوارزمى إنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم خرج عليهم ووجهه مشرق كدائرة القمر، فسأله

عبـدالرحمن بن عوف فقـال: بشارهٔ أتتنی من ربّی فی أخی وابن عمّی وابنتی، بأنّ اللّه زوّج علیّاً من فاطمـهٔ، وأمر رضوان خازن الجنان فهز شجرهٔ طوبی فحملت رقاباً یعنی صکاکاً بعدد محبی أهل البیت، وأنشأ تحتها ملائکهٔ من نور، ودفع إلی کلّ ملکٍ صکّاً فیه فکاکه من النّار، فصار أخی وابن عمّی وابنتی فکاک

---

(۱) وسیلهٔ المآل فی مناقب الآل- مخطوط.

(۲) الریاض الزاهرهٔ فی مناقب آل بیت النبیّ وعترته الطاهرهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۲

رقاب رجال ونساءٍ من النّار.

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لا یحبّنا أهل البیت إلّامؤمن تقیّ ولا یبغضنا إلّامنافق شقی» «۱».

فوق ذلـک کله ... أنّ (الـدهلوی) مع إبـائه عن قبول کثیرٍ من الحقائق المنقولـهٔ من طرق القوم والواردهٔ فی کتبهم، یعتمـد علی روایهٔ الخطیب الخوارزمی فی کتابه، ویـذکره فی عـداد الأئمّهٔ الأعلام من أهل السـنّهٔ، من قبیل ابن مندهٔ وابن مردویه وأمثالهما، فراجع کتابه فی باب المکائد، فی المکیدهٔ رقم ۸۴ «۲» کما أنّه فی موضع آخر یذکر الخوارزمی ویستشـهد بکتابه، فی عداد ابن أبی شیبهٔ، وأحمد بن حنبـل، والنسـائی، وأبی نعیم الأصـفهانی، وأمثـالهم ... ویـدعی أنّ الإمامیـهٔ فی إثبات فضائل أمیر المؤمنین وأهل البیت عیالٌ علی أهل السنّهٔ، ممّن ذکرهم وغیرهم ... وقد تقدم کلامه.

«۱۷» روایهٔ الحاکمی القزوینی ... ص: ۱۸۲

اشارهٔ

قال الحافظ محبّ الدین الطبری: «ذکر شبهه بخمسهٍ من الأنبیاء علیهم السلام فی مناقب لهم:

عن أبی الحمراء قـال: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی ابن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر

---

(۱) مرآهٔ المؤمنین فی مناقب آل بیت سیّد المرسلین- مخطوط.

(۲) التحفهٔ الإثنا عشریهٔ: ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۳

إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه القزوینی الحاکمی» «۱».

وقـال الحافـظ الطبری: «عن أبی الحمراء، قـال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه أبو الخیر الحاکمی» «۲».

ترجمهٔ أبی الخیر الحاکمی ... ص: ۱۸۳

وأبو الخیر الحاکمی القزوینی إمام کبیر من أئمّتهم:

۱- الرافعی: أحمد بن إسماعیل بن یوسف بن محمّد بن العبّاس، أبو الخیر الطّالقانی القزوینی، إمام کثیر الخیر والبرکهٔ، نشأ فی طاعهٔ اللَّه تعالی وحفظ القرآن وهو ابن سبع علی ما بلغنی، وحصّل بالطلب الحثیث العلوم الشرعیهٔ حتّی برع فیها روایهٔ ودرایهٔ وتعلیماً وتذکیراً وتصنیفاً، وعظمت برکته وفوائده، وکان مدیماً للذکر وتلاوهٔ القرآن فی مجیئه وذهابه وقیامه وقعوده وعامّهٔ أحواله، وسمعت غیر واحد ممّن حضر عنده- بعد ما قضی نحبه عند تعبیته للمغتسل وقبل أن ینقل إلیه- أن شفتیه کانتا تتحرّکان کما کان یحرّکهما طول عمره بذکر اللَّه تعالی، وکان یقرأ علیه العلم وهو یصلّی ویقرأ القرآن ویصغی مع ذلک إلی القرائهٔ، وقد ینبّه القارئ علی

---

(۱) الریاض النضرهٔ فی مناقب العشرهٔ المبشرهٔ (۳- ۴): ۱۹۶.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۶۸.

زلّته.

وصنّف الکثیر فی التفسیر والحدیث والفقه وغیرهما، مطوّلًا ومختصراً، وانتفع بعلمه أهل العلم وعوام المسلمین.

سمع الکثیر بقزوین ونیسابور وبغداد وغیرها، وفهرست مسموعاته متداول، وتکلّم بعض المجازفین فی سماعه من أبی عبداللَّه محمّد الفراوی بظن فاسدٍ وقع لهم، وقد شاهدت سماعاته منه لکتب، فمنها الوجیز للواحدی، سمعه منه بقرائهٔ الحافظ عبدالرزّاق الطبسی فی ستّهٔ مجالس، وقعت فی شعبان ورمضان سنهٔ ثلاثین وخمسمائهٔ، نقلت معناه من خط الإمام أبی البرکات الفراوی، وذکر أنّه نقله من خطّ تاج الإسلام أبی سعد السّمعانی، وسمع منه الترغیب لحمید بن زنجویه بقراءهٔ تاج الإسلام أبی سعد فی ذی الحجّهٔ سنهٔ تسع وعشرین وخمسمائهٔ، وسمع من الفراوی جزءً من حدیث یحیی بن یحیی بروایته عن عبد الغافر الفارسی، عن أبی سهل بن أحمد الإسفرائنی، عن داود بن الحسین البیهقی، عن یحیی بن یحیی، بقراءهٔ الحافظ أبی القاسم علی بن الحسن بن هبهٔ اللَّه الدمشقی سنهٔ تسع وعشرین وخمسمائهٔ، وسمع منه الأربعین تخریج محمّد بن إیزدیار الغزنوی من مسموعاته بقراءهٔ السّیّد أبی الفضل محمّد بن علی بن محمّد الحسینی، فی رجب سنهٔ تسع وعشرین، نقلت السّماعین من خط مذکور بن محمّد الشیبانی البغدادی،

رأیت بخط تاج الإسلام أبی سعد السّمعانی أنه رحمه اللَّه سمع من الفراوی دلائل النبوّهٔ وکتاب البعث والنشور وکتاب الأسماء والصفات وکتاب الاعتقاد، کلّها من تصانیف أبی بکر الحافظ البیهقی، بروایته عن المصنّف، فی شهور سنهٔ ثلاثین وخمسمائهٔ بقراءهٔ تاج الإسلام.

ووجد مع علمه وعبادته الوافرین القبول التام عند الخواص والعوامّ، وارتفع قدره وانتشر صیته فی أقطار الأرض، وتولّی تدریس النظامیّهٔ ببغداد قریباً من خمسهٔ عشر سنهٔ، مکرماً فی حرم الخلافهٔ مرجوعاً إلیه فاضلًا مقبولًا فتواه فی مواقع الاختلاف.

وهو رحمه اللَّه خال والدتی وجدی لأُمّی من الرضاع، ولبست من یده الخرقهٔ بکرهٔ یوم الخمیس الثانی من شهر اللَّه رجب سنهٔ اثنتین وثمانین وخمسمائهٔ بهمدان، وشیخه فی الطریقهٔ الإمام أبو الأسعد هبهٔ الرحمن بن عبدالواحد القشیری لبس الخرقهٔ بیده بنیسابور، فی رباط جدّه الأستاذ أبی علی الدقّاق بمشهد الإمام محمّد بن یحیی رحمهم اللَّه.

وسمعت منه الحدیث الکثیر، وکان یعجبه قراءتی، ویأمر الحاضرین بالإصغاء إلیها.

وکان رحمه اللَّه ماهراً فی التفسیر، حافظاً لأسباب النزول وأقوال المفسّرین، کامل النظر فی معانی القرآن ومعانی الحدیث» «۱».

۲- الذهبی: «وفیها توفی القزوینی، العلّامهٔ رضی الدین أبو الخیر، أحمد بن إسماعیل بن یوسف الطالقانی، الفقیه الشافعی الواعظ، ولد سنهٔ اثنتی عشرهٔ وخمسمائهٔ، وتفقّه علی الفقیه ملکداد العمرکی، ثمّ بنیسابور علی محمّد بن یحیی، حتّی فاق الأقران، وسمع من

الفراوی وزاهر وخلق، ثمّ قدم بغداد قبل الستین، ودرس بها ووعظ، ثمّ قدمها قبل السبعین، ودرّس بها ووعظ، ثمّ قدمها قبل التسعین ودرّس بالنظامیهٔ.

وکان إماماً فی المذاهب والخلاف والأصول والتفسیر والوعظ، وروی

(۱) التدوین فی ذکر أهل العلم بقزوین ۶۰- ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۶

کتباً کباراً، ونفق کلامه علی النّاس لحسن سمته وحلاوهٔ منطقه وکثرهٔ محفوظاته، وکان صاحب قدم راسخ فی العبادهٔ عدیم النظیر کبیر الشأن.

رجع إلی قزوین سنهٔ ثمانین ولزم العبادهٔ إلی أن مات فی المحرّم رحمه اللَّه» «۱».

۳- الیافعی: «توفی الفقیه العلّامهٔ الشافعی القزوینی، الواعظ، أبو الخیر، أحمد بن إسماعیل الطالقانی، قدم بغداد، ودرّس بالنظامیهٔ، وکان إماماً فی المذهب والخلاف والأصول والوعظ، وروی کتباً کباراً، ونفق کلامه لحسن سمته وحلاوهٔ منطقه وکثرهٔ محفوظاته، وکان صاحب قدم راسخ فی العبادهٔ کبیر الشأن عدیم النظیر، رجع إلی قزوین سنهٔ ثمانین ولزم العبادهٔ إلی أن مات فی محرّم السنهٔ المذکورهٔ رحمه اللَّه» «۲».

۴- ابن الجزری: «أحمد بن إسماعیل بن یوسف بن محمّد بن العباس، أبو الخیر الحاکمی الطالقانی، القزوینی، مقرء متصدّر صالح خیر، له معرفهٔ بعلوم کثیرهٔ، وله کتاب التبیان فی مسائل القرآن، ردّاً علی الحلولیّهٔ والجهمیّهٔ، أقرء الغایهٔ لأبی مهران عن زاهر بن طاهر الشحامی، وقرأ بالرّوایات علی إبراهیم بن عبد الملک القزوینی صاحب ابن معشر، قرأ علیه ابنه محمّد ومحمّد ابن مسعود ابن أبی الفوارس القزوینی وإلیاس بن جامع وعبدان بن سعید القصری.

توفی فی المحرم سنهٔ تسعین وخمسمائهٔ عن نحو تسعین سنهٔ» «۳».

۵- الأسنوی: «الشیخ أبو الخیر أحمد بن إسماعیل بن یوسف

(۱) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۱۰۰- ۱۰۱.

(۲) مرآهٔ الجنان ۳/ ۳۵۳- حوادث ۵۹۰.

(۳) طبقات القرّاء ۱/ ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۷

القزوینی الطالقانی، کان عالماً بعلوم متعددّهٔ، قرأ علی محمّد بن یحیی، ثمّ صار معیده علی ملکداد بن علی القزوینی السابق ذکره فی الأصل، وسمع وحدّث، ولد بقزوین سنهٔ ثنتی عشرهٔ وخمسمائهٔ أو إحدی عشرهٔ، ذکره الرافعی فی الأمالی فقال: کان إماماً کثیر الخیر وافر الحظّ من علوم الشرع، حفظاً وجمعاً ونشراً بالتعلیم والتذکیر والتصنیف، وکان لسانه لا یزال رطباً من ذکر اللَّه تعالی ومن تلاوهٔ القرآن، وکان یعقد مجلس الوعظ للعامهٔ فی ثلاثهٔ أیّام من الأسبوع منها یوم الجمعهٔ، فتکلّم یوماً فیها علی عادته وکان الیوم الثانی عشر من المحرم سنهٔ تسعین وخمسمائهٔ، واستطرد إلی قوله تعالی «واتّقوا یوماً ترجعون فیه إلی اللَّه» وذکر أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ما عاش بعد نزول هذه الآیهٔ إلّاسبعهٔ أیّام، فلمّا نزل من المنبر حُمَّ ولم یَعش بعدها إلّاسبعهٔ أیّام، فإنّه مات یوم الجمعهٔ ودفن یوم السّبت، وذلک من عجیب الإتفاقات وکأنّه أعلم بالحال فإنّه حان وقت الارتحال.

قال: ولقد خرجت من الدار بکرهٔ ذلک الیوم علی قصد التعزیهٔ، وأنا فی شأنه متفکّر وممّا أصابه منکسر، إذ وقع فی خاطری من غیر نیّهٔ وفکروریّهٔ بیت من شعر وهو:

بکت العلوم بویلها وعویلها لوفاة أحمدها ابن اسماعیلها

کأنّ قائلًا یکلّمنی بذلک، ثمّ أضفت إلیه أبیاتاً بالرویّة. انتهی کلام الرافعی» «۱».

۶- ابن قاضی شهبة: «أحمد بن إسماعیل بن یوسف بن محمّد بن

(۱) طبقات الشافعیة للأسنوی ۲/ ۱۶۳.

العبّاس رضـی الدین، أبو الخیر القزوینی الطالقانی، ولد سـنة اثنتی عشـرة أو إحدی عشرة وخمسمائة، قرأ علی محمّد بن یحیی، وصار مُعیـد درسه علی ملکـداد القزوینی، وقرأ بالرّوایـات علی إبراهیم بن عبـدالملک القزوینی، وصـنّف کتاب البیان فی مسائل القرآن ردّاً علی الحلولیـة والجهمیّـة، وصـار رئیس الأصـحاب، وقـدم بغـداد فوعـظ بها وحصل له قبول تامّ، وکان یتکلَّم یوماً وابن الجوزی یوماً، ویحضر الخلیفة وراء الأستار، ویحضر الخلائق والأمم، وولّی تدریس النظامیة ببغداد سنة تسع وستّین إلی سنة ثمانین، ثمّ عاد إلی بلده. ذکره الإمـام الرّافعی فی الأمـالی وقـال: کـان إمامـاً کـثیر الخیر وافر الحـظّ مـن علـوم الشـرع، حفظاً وجمعـاً ونشـراً بـالتعلیم والتـذکیر والتصنیف.

وقال الحافظ عبدالعظیم المنذری: وحکی عنه غیر واحد أنّه کان لسانه لا یزال رطباً من ذکر اللَّه تعالی ومن تلاوة القرآن.

توفّی فی المحرّم سـنة تسـعین وخمسـمائة، وقیـل سـنة تسع وثمـانین، قـال السـبکی فی شـرح المنهاج: وذکر أبو الخیر فی کتابه حظائر القدس لرمضان أربعین وستّین اسماً» «۱».

۷- السـبکی: «أحمد بن إسـماعیل بن یوسف بن محمّد بن العبّاس، الشیخ أبو الخیر، القزوینی الطالقانی، الشیخ الإمام الصوفی الواعظ، الملقّب رضی الدّین، أحد الأعلام.

ولد فی سنة اثنتی عشرة وخمسمائة بقزوین، وقیل سنة إحدی عشرة، وتفقّه علی محمّد بن یحیی، وسمع الکثیر من أبیه، وأبی عبداللَّه

(۱) طبقات الشافعیة لابن قاضی شهبة ۲/ ۸.

محمّـد بن الفضل الفراوی، وزاهر الشـحامی، وعبـد المنعم بن القشـیری، وعبـد الغافر الفارسـی، وعبد الجبار الخوارزمی، وهبة اللَّه بن البسـری، ووجیه بن طاهر، وأبی الفتـح بن البطی، وغیرهم، بنیسابور وبغـداد وغیرهما، روی عنه ابن القرشـی، ومحمّـد بن علی بن أبی النهـد الواسـطی، والموفق عبـداللطیف بن یوسف، والإمام الرافعی، وغیرهـم، درّس ببلـده مـدّة ثمّ ببغداد ثمّ عاد إلی بلده ثمّ إلی بغداد ودرّس بالنظامیة، وحدّث بکبار الکتب کتاریخ الحاکم، وسنن أبی داود، وصحیح مسلم، ومسند إسحاق، وغیرها، وأملی عدّة مجالس.

قال ابن النجّار: کان رئیس أصحاب الشافعی، وکان إماماً فی المذهب والخلاف والأصول والتفسیر والوعظ والزهد، وحدث عنه الإمام الرافعی فی أمالیه، وقال فیه: إمام کثیر الخیر موفر الحظ من علوم الشرع حفظاً وجمعاً ونشراً بالتعلیم والتذکیر والتصنیف، وکان لسانه لا یزال رطباً من ذکر اللَّه وتلاوة القرآن، وربّما قرئ علیه الحدیث وهو یصلّی ویصغی إلی ما یقول القارئ وینبّهه إذا زلّ.

قلت: وأطـال ابن النجـار فی ترجمته والثنـاء علی علمه ودینه، وروی بإسـناده حکایـة مبسوطـة ذکر أنّه عبّر بهـا من العجمی إلی العربیّة حاصلها:

إنّ الطالقانی حکی عن نفسه أنّه کان بلیـد الـذّهن فی الحفظ، وأنّه کان عنـد الإمام محمّـد بن یحیی فی المدرسة، وکان من عادة ابن یحیی أن یسـتعرض الفقهاء کلّ جمعة ویأخذ علیهم ما حفظوه، فمن وجده مقصّـراً أخرجه، فوجد الطالقانی مقصّراً فأخرجه، فخرج فی اللیل وهو لا یدری أین یذهب، فنام فی أتّون حمّام، فرأی النّبیّ صـلّی اللَّه علیه وسلّم، فتفل فی فمه مرّتین، وأمره بالعود إلی المدرسة،

فعاد ووجد الماضی محفوظاً

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۰

واحْتـدّ ذهنه جـداً، قال: فلمّا کان یوم الجمعهٔ، وکان من عادهٔ الإمام محمّد بن یحیی أن یمضـی إلی صـلاهٔ الجمعهٔ فی جمع من طلبته، فیصلّی عند الشیخ عبدالرحمن الإسکاف الزهد، قال: فمضیت معه، فلمّا جلس مع الشیخ عبدالرحمن تکلّم الشیخ عبدالرحمن فی شیء من مسائـل الخلاـف، والجماعـهٔ سـاکتون تأدّبـاً معه، ولصـغر سـنّی وحـدّهٔ ذهنی جعلت أعترض علیه وأُنـازعه، والفقهـاء یشـیرون إلیّ بالإمساک وأنا لا ألتفت، فقال لهم الشیـخ عبـدالرحمن: دعوه فإنّ هـذا الّذی یقوله لیس هو منه إنّما هو من الّذی علّمه، قال: ولم یعلم الجماعهٔ ما أراد وفهمت وعلمت أنّه مکاشفهٔ.

قال ابن النجّار: وقیل إنّه کان مع کثرهٔ اشتغاله بدوام الصیام، یفطر کلّ لیلهٔ علی قرصٍ واحد.

وحکی أنّه لما دعی إلی تـدریس النظامیّـهٔ جاء بالحلقهٔ وحوله الفقهاء وهناک المدرّسون والصّدور والأعیان، فلما اسـتقرّ علی کرسـیّ التدریس ودعا دعاء الختمهٔ، التفت إلی الجماعهٔ قبل الشروع فی إلقاء الدّرس وقال:

من أیّ کتب درس التفاسیر تحبّون أن أذکر؟ فعیّنوا کتاباً، فقال: من أیّ سورهٔ تریدون؟ فعیّنوا، وذکر لهم ما أرادوا، وکذلک فعل فی الفقه والخلاف، لم یذکر إلّاما عیّن الجماعهٔ له، فعجبوا لکثرهٔ استحضاره.

قال ابن النجّار: حدّثنی شیخنا أبو القاسم الصوفی قال: صلّی شیخنا القزوینی بالناس التّراویح فی لیالی شهر رمضان، وکان یحضر عنده خلق کثیر، فلمّا کان لیلهٔ الختم دعا وشـرع فی تفسیر القرآن من أوّله ولـم یزل یفسّـِر سورهٔ حتّی طلع الفجر، فصلّی بالناس صلوهٔ الفجر بوضوء العشاء، وخرج من الغـد إلی المدرسـهٔ النّظامیّهٔ، وکان نوبته فی الجلوس بها، فلما تکلّم فی المنبر علی عادته وکان فی المجلس الأمیر قطب الدین قیماز

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۱

والأعیان، فـذکر لهم أنّ الشیـخ لیلتئـذ فسّرِ القرآن کله فی مجلس واحـد، فقال قطب الدّین: الغرامهٔ علی الشـیخ واجبهٔ، فالتفت الشـیخ وقال: إنّ الأمیر أوجب علینا شـیئاً، فإن کان لا یشق علیکم وفینا به، فقالوا: لا بل نُؤثر ذلک، فشـرع وفسّر القرآن من أوّل إلی آخره من غیر أن یعید کلمهٔ ممّا ذکر لیلًا، فأبلس الناس من قوّهٔ حفظه وغزارهٔ علمه.

قال أبو أحمـد بن سـکینهٔ: لمّا أظهر ابن الصاحب الرفض ببغداد، جاءنی القزوینی لیلًا فودّعنی وذکر أنّه متوجّه إلی بلاده، فقلت: إنّک هاهنا طیّبٌ تنفع النّاس، فقال: معاذ اللّه أن اقیم ببلدهٔ یجهر فیها بسبّ أصـحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، ثمّ خرج من بغداد إلی قزوین، وکان آخر العهد به.

قلت: أقام بقزوین معظّماً محترماً إلی أن توفی بها.

قـال الرافعی فی الأمـالی: کـان یعقـد المجالس للعامّـهٔ ثلاث مرّات فی الأسـبوع إحـداهما صبیحـهٔ یوم الجمعـهٔ، فتکلّم علی عادته یوم الجمعهٔ ثانی عشر المحرّم سنهٔ تسعین وخمسمائهٔ فی قوله تعالی «فإن تولّوا فقل حسبی اللّه لا إله إلّاهو» «۱»

وذکر أنّها من أواخر ما نزل، وعدّ الآیات المنزلهٔ آخراً منها «الیوم أکملت لکم دینکم وأتممت علیکم نعمتی» «۲»

ومنها سورهٔ النصر وقوله تعالی: «واتّقوا یوماً ترجعون فیه إلی اللّه» «۳»

وذکر أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ما عاش بعد نزول هذه الآیهٔ إلّا

---

(۱) التوبهٔ ۹: ۱۲۹.

(۲) المائدهٔ ۵: ۳.

(۳) البقرهٔ ۲: ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۲

سبعهٔ أیّام. قال الرّافعی: ولمّا نزل من المنبر حمّ فمات فی الجمعهٔ الاخری، ولم یعش بعد ذلک إلّاسبعهٔ أیّام.

قال: وذلک من عجیب الإتّفاقات. قال: وکأنّه أعلم بالحال وأنّه حان وقت الإرتحال. ودفن یوم السّبت قال: ولقد خرجت من الدار بکرهٔ ذلک الیوم علی قصد التعزیهٔ وأنا فی شأنه متفکّر وممّا أصابه منکسر، إذ وقع فی خلدی من غیر نیهٔ وفکروریّهٔ:

بکت العلوم بویلها وعویلها لوفاهٔ أحمدها ابن اسماعیلها

کأن أحداً یکلّمنی بذلک، ثمّ أضفت إلیه أبیاتاً بالرویّهٔ ذهبت عنّی، إنتهی واللَّه أعلم» «۱».

۸- الداودی: «أحمد بن إسماعیل بن یوسف، أبو الخیر الطالقانی القزوینی الشافعی، رضی الدین، أحد الأعلام.

قال ابن النجّار: کان رئیس أصحاب الشافعی، وکان إماماً فی المذهب والخلاف والأصول والتفسیر والوعظ کثیر المحفوظ أملی الحدیث ووعظ، وسمع الکثیر من أبی عبداللَّه الفراوی، وزاهر الشحّامی، وهبهٔ اللَّه السندی، وأبی الفتح بن البطّی، وتفقّه علی ملکداد ومحمّد بن مکّی، ودرّس ببلده وببغداد، وحدّث بالکتب الکبار، وولّی تدریس النظامیّهٔ، وکان کثیر العبادهٔ والصلوهٔ، دائم الذّکر، دائم الصّوم، له فی کلّ یوم ختمهٔ، وقال ابن المدینی: کان له ید باسطهٔ فی النظر واطّلاع علی العلوم ومعرفهٔ الحدیث، وقال الموفق بن عبداللطیف البغدادی: کان یعمل فی الیوم واللّیل ما یعجز المجتهد عن عمله فی شهر.

---

(۱) طبقات الشافعیهٔ الکبری ۶/ ۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۳

ولد سنهٔ اثنتی عشرهٔ وخمسمائهٔ، ومات فی المحرم سنهٔ تسعین» «۱».

«۱۸» روایهٔ الملّاء الإربلی ... ص: ۱۹۳

اشارهٔ

رواه «عن ابن عباس- رضی اللَّه عنه- قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوحٍ فی فهمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۲».

وسیأتی کلام الحافظ محبّ الدین الطبری الدال علی إخراج الملّا هذا الحدیث.

ترجمهٔ الملّاء ... ص: ۱۹۳

واشتهر عمر بن محمّد الملّاء بین علماء أهل السنّهٔ ومحدّثیهم بالورع والصلاح، حتّی اقتدی به أکابرهم من السلاطین والعلماء الأعلام:

قال محمّد بن یوسف الشامی فی (سیرته) ما نصّه: «الباب الثالث عشر، فی أقوال العلماء فی عمل المولد الشریف واجتماع الناس له، وما یحمد من ذلک وما یذمّ:

قال الحافظ أبو الخیر السخاوی فی فتاواه: عمل المولد الشّریف لم

---

(۱) طبقات المفسرین ۱/ ۳۲.

(۲) وسیلة المتعبدین فی سیرة سیّد المرسلین ۵/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۴

ینقل عن أحد من السّلف الصالح فی القرون الثّلاثة الفاضلة، وإنّما حدث بعدها، ثمّ لا زال أهل الإسلام فی سائر الأقطار والمدن الکبار یحتفلون فی شهر مولده صلّی اللَّه علیه وسلّم، بعمل الولائم البدیعة المشتملة علی الأمور البهیجة الرفیعة، ویتصدّقون فی لیالیه بأنواع الصّدقات، ویظهرون السرور ویزیدون فی المبرّات، ویعتنون بقراءة مولده الکریم، ویظهر علیهم من برکاته فضل عظیم...

وقال الإمام الحافظ أبو محمّد عبدالرّحمن بن إسماعیل المعروف بأبی شامة، فی کتابه الباحث علی إنکار البدع والحوادث: قال الرّبیع قال الشافعی رحمه اللَّه تعالی: المحدثات من الأمور ضربان، أحدهما: ما أُحدث ممّا یخالف کتاباً أو سنةً أو أثراً وإجماعاً، فهذه البدعة هی الضّلالة، والثّانی: ما أُحدث من الخیر لا خلاف فیه لأحدٍ من هذا، فهی محدثة غیر مذمومة، قال عمر رضی اللَّه عنه فی قیام رمضان: نعمت البدعة هذه، یعنی إنّها محدّثة لم تکن، وإذا کانت فلیس فیها ردّ لما مضی، فالبدع الحسنة متّفق علی جواز فعلها والاستحباب لها ورجاء الثّواب لمن حسنت نیّته فیها، وهی کلّ مبتدع موافق لقواعد الشّرعیة، غیر مخالفٍ لشیء منها، ولا یلزم من فعله محذور شرعی، وذلک نحو بناء المنابر والرّبط والمدارس وخانات السّبیل وغیر ذلک، ومن أنواع البرّ الّتی لم تعهد فی الصّدر الأوّل، فإنّه موافق لما جاءت به السنّة من اصطناع المعروف والمعاونة علی البرّ والتقوی.

ومن أحسن البدع ما ابتدع فی زماننا هذا من هذا القبیل، ما کان یفعل بمدینة إربل کلّ عام، فی الیوم الموافق لیوم مولد النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم من الصّدقات والمعروف وإظهار الزّینة والسّرور، فإنّ ذلک مع ما فیه من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۵

الإحسان إلی الفقراء یشعر بمحبّة النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وتعظیمه وإجلاله فی قلب فاعله، وشکر اللَّه تعالی علی ما منّ به من إیجاد رسوله الّذی هو رحمة للعالمین صلّی اللَّه علیه وسلّم، وکان أوّل من فعل ذلک بالموصل عمر بن محمّد الملّا أحد الصالحین المشهورین، وبه اقتدی فی ذلک صاحب إربل وغیره رحمهم اللَّه تعالی» «۱».

وهذه القضیّة بوحدها تکفی لمعرفة جلالة قدر هذا الرجل وعظم شأنه عند أهل السنّة، إذ کان عمله حجةً عندهم ودلیلًا علی جوازه بل علی رجحانه، وذلک بعد مضیّ قرونٍ- فیها العلماء والصالحون- لم یفعل فیها ذلک ... وما ذلک إلّالکثرة اعتقاد القوم بورع هذا الرجل وشدّة وثوقهم بدیانته وصلاحه.

اعتبار کتاب وسیلة المتعبّدین ... ص: ۱۹۵

وکتابه (وسیلة المتعبدین) یعدّ عندهم من خیرة الکتب المؤلّفة فی سیرة النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ذکره (الدهلوی) فی (أصول الحدیث) فی کتب السّیر فی سیاق سیرة ابن هشام وسیرة ابن إسحاق...

وقال الصدیق حسن خان القنوجی فی کتاب (الحطّة فی ذکر الصحاح الستّة): «وأمّا أحادیث التواریخ والسیر فهی قسمان: قسم یتعلّق بخلق السماء والأرض والحیوانات...

وقسم یتعلّق بوجود النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وأصحابه الکرام وآله

(۱) سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد ۱/ ۳۶۲- ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۶

العظام من بدء الولادة إلى الوفاة، ويسمّى «سيرة». كسيرة ابن إسحاق وسيرة ابن هشام وسيرة الملّاء عمر. والكتب المصنّفة فى هذا الباب أيضاً كثيرة جدّاً».

ولقد نقل عن هذا الكتاب واعتمد عليه سائر العلماء:

قال الكابلى فى (الصواقع): «ولأنّ نفى وجوب محبة غير على من الصحابة كذب مفترىً، فقد روى الحافظ أبو طاهر السلفى فى مشيخته عن أنس قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: حب أبى بكر وشكره واجب على أمّتى.

وأخرج ابن عساكر عنه نحوه، ومن طريق آخر عن سعد بن سهل الساعدى.

وأخرج الحافظ عمر بن محمّد بن خضر الملّاء فى سيرته عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال: إن اللَّه فرض عليكم حب أبى بكر وعمر وعثمان وعلى كما فرض عليكم الصلاة والزكاة والصوم والحج».

فهذا نص كلام الكابلى.

وتجده بعينه فى (التحفة) حيث قال هذا فى جواب الاستدلال باية المودة، فراجعه، لترى كيف ينتحل (الدهلوى) كلام الكابلى، فى بحوث كتابه «۱».

وقد أكثر من النقل عنه: الحافظ المحبّ الطبرى، فى كتابه (الرياض النضرة فى مناقب العشرة المبشرة).

وكذلك السمهودى الحافظ، فإنّه قال:

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۲۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۷

«عن جابر- رضى اللَّه عنه- قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم:

لا يحبّنا أهل البيت إلّامؤمن تقى، ولا يبغضنا إلّامنافق شقى.

أخرجه الملّاء. قاله المحب» «۱».

وقال السمهودى: «أخرج أبو سعد والملّا فى سيرته حديث:

استوصوا بأهلى خيراً، فإنّى أخاصمكم عنهم غداً، ومن أكن خصيمه أخصمه، ومن أخصمه دخل النار. وحديث: من حفظنى فى أهل بيتى فقد اتّخذ عند اللَّه عهداً. وأخرج الأوّل فقط حديث: أنا وأهل بيتى شجرة فى الجنّة وأغصانها فى الدنيا، فمن شاء اتّخذ إلى ربّه سبيلًا. وأخرج الملّا حديث: فى كلّ خلف من أمّتى عدول من أهل بيتى، ينفون عن هذا الدين تحريف الغالين وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين، ألا وإنّ أئمّتكم وفدكم إلى اللَّه عزّوجلّ فانظروا من توفدون» «۲».

وقال كاشف الظنون: «وسيلة المتعبّدين، للشيخ الصالح عمر بن محمّد ابن خضر الإربلى، المتوفى سنة ... وهو الّذى كان يعتقده نور الدين الشهيد» «۳».

ذكر الملك نور الدين الشهيد الّذى اعتقد الملّاء ... ص: ۱۹۷

والملك المذكور موصوف عندهم بأحسن الأوصاف:

قال ابن الأثير: «ذكر وفاة نور الدين محمود زنكى- رحمه اللَّه- فى هذه السنة. توفى نور الدين محمود بن زنكى بن آقسنقر، صاحب الشام

---

(۱) جواهر العقدين ۲/ ۲۴۲.

(۲) جواهر العقدين ۲/ ۹۱.

(۳) كشف الظنون ۲/ ۲۰۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۸

وديار الجزيرة ومصر، يوم الأربعاء، حادى عشر شوّال، بعلّة الخوانيق، ودفن بقلعة دمشق، ونقل منها إلى المدرسة التى أنشأها بدمشق عند سوق الخواصين.

ومن عجيب الاتّفاق أنّه ركب ثانى شوّال، وإلى جانبه بعض الأمراء الأخيار، فقال الأمير: سبحان من يعلم هل نجتمع هنا فى العامل المُقْبِل أم لا؟ فقال نور الدين: لا تقل هكذا، بل سبحان من يعلم هل نجتمع بعد شهر أم لا؟ فمات نور الدين رحمه اللَّه بعد أحد عشر يوماً، ومات الأمير قبل الحول، فأخذ كلّ منهما بما قاله...

وكان قد اتّسع ملكه جدّاً، وخطب له بالحرمين الشريفين، وباليمن لمّا دخلها شمس الدّولة بن أيّوب وملكها، وكان مولده سنة إحدى عشرة وخمسمائة، وطبّق ذكره الأرض بحسن سيرته وعدله.

وقد طالعت سير الملوك المتقدمين، فلم أر فيها بعد الخلفاء الراشدين وعمر بن عبدالعزيز، أحسن من سيرته، ولا أكثر تحريّاً منه للعدل، وقد أتينا على كثير من ذلك فى كتاب الباهر من أخبار دولتهم، ولنذكر هاهنا نبذة لعلّه يقف عليها من له حكم فيقتدى به.

فمن ذلك زهده وعبادته وعلمه، فإنّه كان لا يأكل ولا يلبس ولا يتصرّف إلّافى الّذى يخصّه من ملك كان له، قد اشتراه من سهمه من الغنيمة، ومن الأموال المرصدة لمصالح المسلمين، ولقد شكت إليه زوجته من الضّائقةِ، فأعطاها ثلاث دكاكين فى حمص كانت له، يحصل له منها فى السّنة نحو العشرين ديناراً، فلمّا استقلتها قال ليس لى إلّاهذا، وجميع ما بيدى أنا فيه خازن للمسلمين، لا أخونهم فيه ولا أخوض نار جهنّم لأجلك. وكان يصلّى كثيراً باللّيل، وله فيه أوراد حسنة، وكان كما قيل:

جمع الشّجاعة والخشوع لربّه ما أحسن المحراب فى المحراب

وكان عارفاً بالفقه على مذهب أبى حنيفة، ليس عنده فيه تعصّب، وسمع الحديث وأسمعه طلبا للأجر.

وأمّا عدله، فإنّه لم يترك فى بلاده على سعتها مكساً ولا عشراً، بل أطلقها جميعها فى مصر والشام والجزيرة والموصل، وكان يعظّم الشريعة ويقف عند أحكامها، وأحضره إنسان إلى مجلس الحكم فمضى معه إليه، وأرسل إلى القاضى كمال الدين بن الشهرزورى فقال: قد جئت محاكماً فاسلك معى ما تسلك مع الخصوم، وظهر له الحقّ، فوهبه الخصم الّذى أحضره وقال: أردت أن أترك له ما يدعيه، إنّما خفت أن يكون الباعث لى على ذلك الكبر والأنفة من الحضور إلى مجلس الشريعة، فحضرت ثمّ وهبته ما يدّعيه.

وبنى دار العدل فى بلاده، وكان يجلس هو والقاضى فيها ينصف المظلوم، ولو أنّه يهودى من الظالم، ولو أنّه ولده أو أكبر أمير عنده ...

وكان يكرم العلماء وأهل الدّين ويعظّمهم ويقوم إليهم ويجلسهم معه وينبسط معهم ولا يردّ لهم قولًا ويكاتبهم بخطّ يده، وكان وقوراً مهيباً مع تواضعه.

وبالجملة، فحسناته كثيرة ومناقبه غزيرة لا يحتملها هذا الكتاب» «۱».

وقال الذهبى: «السلطان نور الدّين الملك العادل أبو القاسم محمود بن أتابك زنكى بن أقسنقر، تملّك حلب بعد أبيه، ثمّ أخذ دمشق فملكها عشرين سنة، وكان مولده فى شوّال سنة إحدى عشرة وخمسمائة، وكان أجلّ ملوك زمانه وأعدلهم وأدينهم وأكثرهم جهاداً وأسعدهم فى دنياه وآخرته، هزم الفرنج غير مرّة وأخافهم وجرّعهم المِدّ.

---

(۱) الكامل لابن الأثير ۱/ ۵۵- حوادث ۵۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۰

وفی الجملة، محاسنه أبین من الشمس وأحسن من القمر، وکان أسمر طویلًا، ملیحاً ترکی اللحیة، نقیّ الخدّ، شدید المهابة، حسن التّواضع، طاهر اللّسان، کامل العقل والرّأی، سلیماً من التّکبّر، خائفاً من اللَّه، قلّ أن یوجد فی الصّلحاء الکبار مثله، فضلًا عن الملوک، ختم اللَّه له بالشهادة ونوّله الحسنی إن شاء اللَّه وزیادة، فمات بالخوانیق فی حادی عشر شوّال» «۱».

«۱۹» روایة أبی حامد الصالحانی ... ص: ۲۰۰

اشارة

ورواه أبو حامد محمود الصالحانی کما جاء فی (توضیح الدلائل):

«عن الحارث الأعور صاحب رایة أمیر المؤمنین کرّم اللَّه وجهه قال:

بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم کان فی جمع من الصحابة فقال:

أُریکم آدم فی علمه، ونوحاً فی فهمه، وإبراهیم فی حلمه، فلم یکن بأسرع من أنْ طلع علی کرّم اللَّه تعالی وجهه، فقال أبو بکر رضی اللَّه عنه:

یا رسول اللَّه، قست رجلًا بثلاثة من الرسل، بخ بخ لهذا، من هو یا رسول اللَّه؟ فقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم: یا أبا بکر ألا تعرفه؟ قال:

اللَّه تعالی ورسوله أعلم، قال صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: أبو الحسن علی بن أبی طالب. قال أبو بکر رضی اللَّه عنه: بخ بخ لک یا أبا الحسن.

---

(۱) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۵۸- حوادث ۵۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۱

رواه الصالحانی. وفی إسناده أبو سلیمان الحافظ» «۱».

ذکر الصالحانی ... ص: ۲۰۱

وقد ذکر شاه سلامة اللَّه الهندی فی کتابه (معرکة الاراء) أبا حامد الصالحانی، وأفاد بأنّه من علماء أهل السنّة.

وقد أکثر السیّد شهاب الدین أحمد عن النقل عن الصّالحانی، وذکر روایاته مع وصفه بالصفات الجلیلة، فمن ذلک قوله: «قال الإمام العالم الأدیب الأریب بسجایا المکارم، الملقب بین الأجلّة الأئمّة الأعلام بمحیی السنّة وناصر الحدیث ومجدّد الإسلام، العالم الربانی والعارف السبحانی، سعد الدین أبو حامد، محمود بن محمّد بن حسین بن یحیی الصالحانی، فی عباراته الفائقة وإشاراته الرائقة من کتابه»....

وقال: «قوله تعالی: «وکفی اللَّه المؤمنین القتال» «۲»

وبالإسناد المذکور، عن سفیان الثوری، عن زید بن مرة- وکان مرضیاً- قال: کان ابن مسعود رضی اللَّه تعالی عنه یقرأ هذا الحرف: وکفی اللَّه المؤمنین القتال بعلی بن أبی طالب.

وفی روایـة الأعمش عن أبی وائل قال: کان عبـداللّه بن مسـعود رضـی اللّه عنه یقرأ هـذه الآیـة التی فی الأحزاب: وکفی اللّه المؤمنین القتال بعلی بن أبی طالب وکان اللّه قویّاً عزیزاً.

---

(۱) توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۲

رواهما الإمام الصّالحانی».

وقال: «عن محمّد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: کنت أنا وعلیّ نوراً بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق اللّه تعالی آدم بأربعهٔ عشـر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم سلک ذلک النّور فی صلبه، فلم یزل اللّه تعالی ینقله من صلب إلی صلب، حتّی أقرّه فی صلب عبدالمطّلب، فقسّمه قسمین، قسماً فی صلب عبداللّه وقسماً فی صلب أبی طالب، فعلیّ منّی وأنا منه، لحمه لحمی ودمه دمی، ومن أحبّه فبحبّی أحبّه، ومن أبغضه فببغضی أبغضه.

وعن جـابر رضـی اللّه تعـالی عنه إنّ النّبی صـلّی اللّه علیه وعلی آله وبـارک وسـلّم کان بعرفات وعلیّ کرّم اللّه وجهه تجاهه، فقال: یا علی ادن منّی ضع خمسـک فی خمسـی، یـا علی خلقت أنا وأنت من شـجرهٔ أنا أصـلها وأنت فرعها، والحسن والحسـین أغصانها، من تعلّق ببعض منها أدخله اللّه الجنّهٔ.

روی الحدیث الأوّل سـعد الدّین أبو حامد محمود بن محمّد الّذی سافر ورحل وأدرک المشایخ وسـمع وأسـمع وصـنّف فی کلّ فنّ، وروی عنه خلق کثیر، وصحب بالعراق أبا موسی المدینی الإمام ومن فی طبقته، بإسناده إلی الإمام الحافظ أبی بکر بن مردویه، بإسناده مسلسلًا مرفوعاً.

والحدیث الثانی إلی الإمام الحافظ الورع أبی نعیم الإصفهانی.

وروی الأوّل أیضاً الإمام شـمس الـدّین محمّـد بن الحسن بن یوسف الأنصاریّ الزرنـدی المحدّث بالحرم الشـریف النّبوی المحمّدی، بروایهٔ ابن عبّاس رضی اللّه تعالی عنهما».

وقـال فی أسـماء أمیر المؤمنین: «ومنها مقیم الحجّـهٔ، عن ابن مسـعود رضـی اللّه تعالی عنه، عن النّبیّ صـلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم، إنّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۳

لمّا خلق اللّه تعالی آدم ونفـخ فیه من روحه عطس آدم علیه السّـلام، فقال علیه السـلام: الحمـد للّهربّ العالمین، فأوحی اللّه تعالی إلیه وبشّـره بـالمغفرهٔ، وفی هـذا الحـدیث: إنّ اللّه تعالی قال: یا آدم، إرفع رأسک فانظر، فرفع رأسه، فإذا مکتوب علی العرش لا إله إلّااللّه محمّـد نبیّ الرحمهٔ، علیّ مقیم الحجّهٔ، ومن عرف حقّ علی زکا وطاب، ومن أنکر حقّه لعن وخاب، أقسـمت بعزّتی وجلالی أن أُدخل الجنّهٔ من أحبه وإن عصانی، وأقسمت بعزتی وجلالی أن أُدخل النّار من عصاه وإنْ أطاعنی.

رواه محیی السنّهٔ الصالحانی»....

«۲۰» روایهٔ ابن طلحهٔ الشافعی ... ص: ۲۰۳

اشارهٔ

ورواه كمال الدين أبو سالم محمّد بن طلحة الشافعي حيث قال:

«من ذلك: ما رواه الإمام البيهقى فى كتابه المصنَّف فى فضائل الصحابة، يرفعه بسنده إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم أنّه قال: من أراد أنْ ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى تقواه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

فقد أثبت النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى رضى اللّه عنه بهذا الحديث علماً يشبه علم آدم، وتقوىً تشبه تقوى نوح، وحلماً يشبه حلم إبراهيم، وهيبةً تشبه هيبة موسى، وعبادةً تشبه عبادة عيسى.

فى هذا تصريح لعلى رضى اللّه عنه بعلمه وتقواه وحلمه وهيبته

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۴

وعبادته، وبعلو هذه الصفات إلى أوج شبهها بهؤلاء الأنبياء المرسلين صلوات اللّه عليهم أجمعين، من الصفات المذكورة والمناقب المعدودة» «۱».

ترجمة ابن طلحة الشافعى ... ص: ۲۰۴

وابن طلحة من كبار علماء القوم الأعلام، وهذه ترجمته:

۱- اليافعى: «الكمال محمّد بن طلحة، النصيبى، المفتى الشافعى وكان رئيساً محتشماً بارعاً فى الفقه والخلاف، ولّى الوزارة مرّة ثمّ زهد وجمع نفسه، توفّى بحلب فى شهر رجب وقد جاوز السبعين وله دائرة الحروف.

قلت: وابن طلحة المذكور لعلّه الّذى روى السيّد الجليل المقدار الشيخ المشكور عبدالغفّار صاحب الرواية فى مدينة قوص، أخبرنى الرّضى ابن الأصمع قال: طلعت جبل لبنان، فوجدت فقيراً فقال لى: رأيت البارحة فى المنام قائلًا يقول:

للّهدرّك يا بن طلحة ماجد ترك الوزارة عامداً فتسلطنا

لا تعجبوا من زاهدٍ فى زهده فى درهم لمّا أصاب المعدنا

قال: فلمّا أصبحت ذهبت إلى الشيخ ابن طلحة، فوجدت السلطان الملك الأشرف على بابه وهو يطلب الإذن عليه، فقعدت حتّى خرج السّلطان، فدخلت عليه فعرّفته بما قال الفقير، فقال: إنْ صدقت رؤياه فأنا

---

(۱) مطالب السئول فى مناقب آل الرسول: ۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۵

أموت إلى أحد عشرة يوماً، وكان كذلك.

قلت: وقد يتعجّب من تعبيره ذلك بموته وتأجيله بالأيّام المذكورة، والظّاهر- واللّه أعلم- أنّه أخذ ذلك من حروف بعض كلمات النّظم المذكور، وأظنّها- واللّه أعلم- قوله: أصاب المعدنا، فإنّها أحد عشر حرفاً، وذلك مناسب من جهة المعنى، فإنّ المعدن الّذى هو الغنى المطلق والملك المحقّق ما يلقونه من السّعادة الكبرى والنّعمة العظمى بعد الموت» «۱».

مصادر ترجمة اليافعى ... ص: ۲۰۵

وتوجد ترجمة اليافعى المتوفى سنة ۷۶۸ فى المصادر التالية:

۱- الدرر الکامنة ۲/ ۱۵۱

۲- طبقات الشافعیة الکبری ۱۰/ ۳۳

۳- النجوم الزاهرة ۱۱/ ۷۴

۴- البدر الطالع ۱/ ۲۶۳

۲- الأسنوی: «أبو سالم محمّد بن طلحة بن محمّد القرشیّ النصیبی، الملقّب کمال الدّین، کان إماماً بارعاً فی الفقه والخلاف، عارفاً بالأصلین، رئیساً کبیراً معظماً، ترسّل عن الملوک، وأقام بدمشق بالمدرسة الأمینیّة، وأجلسه الملک الناصر صاحب دمشق لوزارته، وکتب تقلیده بذلک، وتنصّل منه واعتذر ولم یقبل منه، فباشرها یومین ثمّ ترک أمواله

---

(۱) مرآة الجنان ۴/ ۹۹- حوادث ۶۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۶

وموجوده وغیّر ملبوسه وذهب فلم یعرف موضعه.

سمع وحدّث، وتوفّی فی حلب فی السابع والعشرین من رجب سنة اثنتین وستین وخمسمائة، وقد جاوز السبعین، ذکره فی العبر» «۱».

ترجمة الأسنوی ... ص: ۲۰۶

وقال ابن قاضی شهبة بترجمة الأسنوی: «عبد الرحیم بن الحسن بن علی ابن عمر بن علیّ بن إبراهیم، الإمام العلّامة، منقح الألفاظ، محقّق المعانی، ذو التّصانیف المشهورة المفیدة، جمال الدّین، أبو محمّد القرشی الأسنویّ الأمویّ المصری.

ولد بأسنا فی رجب سنة أربع وسبعمائة، وقدم القاهرة سنة إحدی وعشرین وسبعمائة، وسمع الحدیث واشتغل فی أنواع العلوم، وأخذ الفقه عن الزنکلونی والسّنباطی والسبکی وجلال الدّین القزوینی والوجیزی وغیرهم، وأخذ النّحو عن أبی حیّان وقرأ علیه التسهیل، قال المذکور فی الطبقات: وکنت أبحث علی الشّیخ فلان إلی آخر نسبه، ثمّ قال لی لم أُشیخ أحداً فی سنّک وأخذ العلوم العقلیّة عن القونوی والتّستری وغیرهما، وانتصب للإقراء والإفادة من سنة سبع وعشرین، ودرس بالأقبغاویة والملکیة والفارسیّة والفاضلیّة، ودرّس التفسیر بجامع ابن طولون، وولی وکالة بیت المال ثمّ الحسبة ثمّ ترکها وعزل من الوکالة، وتصدّی للاشتغال والتصنیف، وصار أحد مشایخ القاهرة المشار إلیهم، وشرع فی التصنیف

---

(۱) طبقات الشافعیة ۲/ ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۷

بعد الثلاثین.

ذکره تلمیذه سراج الدّین بن الملقّن فی طبقات الفقهاء وقال: شیخ الشافعیة ومفتیهم ومصنّفهم ومدرّسهم، ذو الفنون: الأصول والفقه والعربیّة وغیر ذلک.

وقال الحافظ ولیّ الدّین أبو زرعة فی وفیاته: اشتغل فی العلوم حتّی صار أوحد زمانه وشیخ الشافعیّة فی أوانه، وصنّف التصانیف النافعة السّائرة کالمهمّات، وفی ذلک یقول والدی من أبیات:

أبدت مهمّاته إذ ذاک رتبته إنّ المهمّات فیها یُعرف الرّجل

وتخرّج به خلق کثیر، وأکثر علماء الدّیار المصریّة طلبته، وکان حسن الشّکل، حسن التصنیف، لیّن الجانب، کثیر الإحسان للطّلبة،

ملازماً للإفادة والتّصنيف، وأفرد له الوالد ترجمة وحكى عنه فيها كشف ظاهر، توفّی فجأة فی جمادی الآخرة سنة اثنتين وسبعين وسبعمائة، ودفن بتربته بقرب مقابر الصّوفيّة.

ومن تصانيفه: جواهر البحرين فی تناقض الخبرين، فرغ منه فی سنة خمس وثلاثين، والتنقيح على التّصحيح فرغ منه فی سنة سبع وثلاثين، وشرح المنهاج للبيضاوی وهو أحسن شروحه وأنفعها فرغ منه فی آخر سنة أربعين، والهداية فی أوهام الكفاية فرغ منه سنة ست وأربعين، والمهمّات فرغ منها سنة ستّين، والتمهيد فرغ منه سنة ثمان وستّين، وطبقات الفقهاء فرغ منه سنة تسع وستّين، وطراز المحافل فی ألغاز المسائل فرغ منه فی سنة سبعين.

ومن تصانيفه أيضاً: كافی المحتاج فی شرح منهاج النووی فی ثلاث مجلّدات وصل فيه إلى المساقاة، وهو شرح حسن مفيد منقح أنفع شروح

المنهاج، والكوكب الدرّی فی تخريج مسائل الفقه على النّحو، وتصحيح التنبيه، والفتاوی الحمويّة. هذه تصانيفه المشهورة.

وله اللّوامع والبوارق والجوامع والفوارق، ومسودّة فی الأشباه والنظائر، وشرح عروض ابن الحاجب، وقطعة من مختصر الشرح الصغير، قيل إنّه وصل فيه إلى البيع، وشرح التنبيه كتب منه نحو مجلّد، وكتاب البحر المحيط كتب منه مُجلّداً» «۱».

وتوجد ترجمة الأسنوی فی مصادر مهمّة:

كالدرر الكامنة للحافظ ابن حجر ۲/ ۲۱۵ وحسن المحاضرة للحافظ السيوطی ۱/ ۲۴۲

۳- ابن قاضی شهبة: «محمّد بن طلحة بن محمّد بن الحسن، الشيخ كمال الدين، أبو سالم الطوسی القرشی العدوی النصيبی، صنّف كتاب العقد الفريد، أحد الصّدور والرؤساء المعظّمين، ولد سنة اثنتين وثمانين وخمسمائة، وتفقّه وشارك فی العلوم، وكان فقيهاً بارعاً عارفاً بالمذهب والأصول والخلاف، ترسل عن الملوك وساد وتقدّم، وسمع الحديث، وحدّث ببلاد كثيرة فی سنة ثمان وأربعين وستمائة، كتب له التقليد بالوزارة فاعتذر وتنصّل فلم يقبل منه، فتولّاها يومين ثمّ انسلّ خفية، وترك الأموال والموجود، ولبس ثوباً قطنياً وذهب فلم يدر أين ذهب.

وقد نسب إلى الاشتغال بعلم الحروف والأوفاق، وأنّه يستخرج من ذلك أشياء من المغيّبات، وقيل إنّه رجع عنه. قال السيّد عزّ الدين: أفتی

---

(۱) طبقات الشافعية ۳/ ۱۳۲.

وصنّف وكان أحد العلماء المشهورين والرؤساء المذكورين، وتقدّم عند الملوك وترسّل عنهم، ثمّ تزهّد فی آخر عمره وترك التقدّم فی الدنيا، وأقبل على ما يعنيه، ومضى على سداد وأمر جميل.

توفّی بحلب فی رجب سنة ۶۵۲ ودفن بالمقام» «۱».

مصادر ترجمة ابن قاضی شهبة ... ص: ۲۰۹

وتوجد ترجمة ابن قاضی شهبة الأسدی المتوفى سنة ۸۵۱ قاضی القضاة، صاحب (طبقات الشافعية) فی المصادر التالية:

۱- الضوء اللامع ۱۱/ ۲۱

۲- البدر الطالع ۱/ ۱۱۱- ۱۱۲

۳- شذرات الذهب ۷/ ۲۶۹

اعتبار کتاب مطالب السئول ... ص: ۲۰۹

هذا، وقد نقلوا عن کتاب (مطالب السئول) واعتمدوا علیه، واصفین مؤلّفه ابن طلحة بالأوصاف الجلیلة:

فقد نقل عنه الحافظ الکنجی واصفاً ابن طلحة: «شیخنا حجة الإسلام، شافعی الزمان» «۲».

وقال البدخشانی: «قال الشیخ العالم محمّد بن طلحة

---

(۱) طبقات الشافعیة ۲/ ۱۵۳.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۰

الشافعی» «... ۱».

وقد أکثر صاحب (تفسیر شاهی) الّذی هو من التفاسیر المشهورة المتداولة بین العلماء فی بلاد الهند، من النقل عن (مطالب السئول).

(۲۱) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۱۰

اشارة

ورواه الحافظ الکنجی الشافعی فی کتابه (کفایة الطالب فی مناقب علی ابن أبی طالب) فی باب خاصٍّ به حیث قال:

«الباب الثالث والعشرون- فی تشبیه النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی بن أبی طالب بآدم فی علمه، وأنّه شبهه بنوحٍ فی حکمته، وشبّهه بإبراهیم خلیل الرحمن فی حلمه:

أخبرنا أبو الحسن بن المقیّر البغدادی- بدمشق سنة أربع وثلاثین وستمائة- عن المبارک بن الحسن الشهرزوری، أخبرنا أبو القاسم بن البسری، أخبرنا أبو عبداللَّه العکبری، أخبرنا أبو ذر أحمد بن محمّد الباغندی، حدّثنا أبی، عن مسعر بن یحیی النهدی، حدّثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن أبیه، عن ابن عباس قال: بینما رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جالس فی جماعةٍ من أصحابه، إذ أقبل علی، فلمّا بصر به رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی حکمته، وإلی

---

(۱) مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۱

إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

قلت: تشبیهه لعلی بآدم فی علمه، لأنّ اللَّه علم آدم صفة کلّ شیء، ولا حادثة ولا واقعة إلّاوعند علی فیها علم، وله فی استنباط معناها فهم.

وشبّهه بنوحٍ فی حکمته- وفی روایة: حکمه، وکأنّه أصح- لأنّ علیّاً کان شدیداً علی الکافرین رؤوفاً بالمؤمنین، کما وصفه اللَّه تعالی

فی القرآن بقوله: «والّذین معه أشدّاء علی الکفّار رحماء بینهم» وأخبر اللَّه عزّوجلّ عن جرأة نوح علی الکافرین بقوله: «لا تذر علی الأرض من الکافرین دیّاراً» «۱»

وشبّهه فی الحلم بإبراهیم خلیل الرحمن، کما وصفه اللَّه عزّوجلّ بقوله: «إنّ إبراهیم لأوّاه حلیم» «۲»

.فکان متخلّقاً بأخلاق الأنبیاء، متّصفاً بصفات الأصفیاء» «۳».

الکنجی وکتابه ... ص: ۲۱۱

«والکنجی» أبو عبداللَّه محمّد بن یوسف الشافعی، إمام حافظ کبیر، وکتابه المذکور کتاب معتمد مشهور، فقد جاء فی کتاب (الفصول المهمّة فی معرفة الأئمّة) لابن الصبّاغ المالکی: «ومن کتاب کفایة الطالب فی مناقب علی ابن أبی طالب، تألیف الإمام الحافظ أبی عبداللَّه محمّد بن یوسف الکنجی الشّافعی» «... ۴».

وذکر الکاتب الحلبی کتاب الکنجی بقوله: «کفایة الطالب فی مناقب

---

(۱) نوح ۷۱: ۲۶.

(۲) التوبة ۹: ۱۱۴.

(۳) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۲۱.

(۴) الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة: ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۲

علی بن أبی طالب، للشیخ الحافظ أبی عبداللَّه محمّد بن یوسف بن محمّد الکنجی الشافعی، المتوفی سنة ۶۵۸» «۱».

وقد اعتمد علی الکتاب المذکور عبداللَّه بن محمّد المطیری فی (الریاض الزاهرة).

والکاتب الجلبی الّذی وصف الکنجی بما عرفت، من علماء أهل السنّة، توفی سنة ۱۰۶۷، وقد اعتمد العلماء علی ما ذکره فی کتابه (کشف الظنون) کالعلّامة غلام علی آزاد البلجرامی فی (سبحة المرجان) والعلّامة حیدر علی الفیض آبادی فی (منتهی الکلام) وغیرهما.

ولا یخفی علیک ما لوصف «الحافظ» ووصف «الإمام» ووصف «الشیخ» من شأن وعظمة...

«۲۲» روایة محبّ الدّین الطَبَری ... ص: ۲۱۲

اشارة

ورواه الحافظ محبّ الدین أحمد بن عبداللَّه الطبری، شیخ الحرم حیث قال: «ذکر شبهه بخمسةٍ من الأنبیاء علیهم السلام فی مناقب لهم:

عن أبی الحمراء، قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حکله، وإلی یحیی ابن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی ابن أبی طالب.

---

(۱) کشف الظنون ۲/ ۱۴۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۳

أخرجه القزوینی الحاکمی.

وعن ابن عباس رضی اللَّه عنهما: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: من أراد أن ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه الملّا فی سیرته» «۱».

ذکر کتاب الریاض النضرة ... ص: ۲۱۳

وأمّا کتاب (الریاض النضرة فی مناقب العشرة) فقد ذکره الکاتب الجلبی بقوله: «الریاض النضرة فی فضائل العشرة، لمحب الدین أحمد بن عبداللَّه بن محمّد الطبری الشافعی، المکی، المتوفی سنة ۶۹۴. أوّله: الحمد للَّهالّذی یختصّ برحمته من یشاء ... ذکر أنّه جمع ما یروی فیهم فی مجلّد بحذف الأسانید من کتب عدیدة، وشرح غریب الحدیث فی خلاله، عازیاً کلّ حدیث إلی کتاب، وقدم مقدمة فی أسماء وکنی، وذکر أوّلًا الأحادیث الجامعة ثمّ ما اختص بالأربعة، ثمّ سمّاه کما ورد، وأورد فصل کل واحدٍ وأدرج جملة ذلک فی قسمین، الأوّل- فی مناقب الأعداد.

والثانی- فی مناقب الآحاد.

ومنه انتقی الشیخ زین الدین أحمد الشمّاع الحلبی، المتوفی سنة ۹۳۶، کتابه المسمّی بالدر الملتقط» «۲».

وهو من مصادر الدیار بکری فی (تاریخ الخمیس فی أحوال النفس والنفیس).

---

(۱) الریاض النضرة فی مناقب العشرة (۳- ۴): ۱۹۶.

(۲) کشف الظنون ۱/ ۹۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۴

وعدّه (الدهلوی) فی الکتب التی ألّفها أهل السنّة فی باب المناقب والفضائل.

وتشبّث (الدهلوی) الّذی رواه المحبّ الطبری فی کتابه (الریاض النضرة) بالحدیث، مستدلّاً به لما زعم من رضا الصدّیقة الزهراء علیها السلام عن أبی بکر بن أبی قحافة، خلافاً لما اخرج فی الصحیح من أنّها ماتت وهی واجدة علی أبی بکر، کما فی البخاری وغیره.

وتمسّک والده فی کتاب (إزالة الخفاء فی سیرة الخلفاء) بما رواه الطبری فی هذا الکتاب من أخبار مناقب الشیخین.

وقال الحافظ المحبّ الطبری فی دیباجة کتابه المذکور:

«أمّا بعد، فإنّ اللَّه عزّوجلّ قد اختار لرسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم أصحاباً، فجعلهم خیر الأنام، واصطفی من أصحابه رضی اللَّه تعالی عنهم جملة العشرة الکرام، فرضیهم لعشرته وموالاته وفضّلهم بالانضمام إلیه مدّة حیاته، وأنعم علیهم بما أولاهم من أصناف موجبات کریم کرمه، وأسعدهم بما سلف لهم فی سابق قدیم قدمه، وأشقی قوماً بارتکاز أهویتهم فی الخوض فی أمرهم، فیما لا یعنیهم واجتراهم علی الإقدام علی التّنقص بهم، وصفهم بما لیس فیهم...

فما للجاهل الغبیّ ولهم، وقد أخبر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه سیغفر لهم، وما للمتعامی وتأویل ما ورد فی شأنهم وتحریفه، بعد قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: لو أنفق أحدهم مثل احد ذهباً ما بلغ مدّ أحدهم ولا نُصَیفه.

فالحمد للَّهأنْ عصمنا من هذه الورطة العظیمة، ووفقنا بحبّ جملتهم إلی سلوک الطریقة المستقیمة، ثمّ الحمد للَّهأن ألهم جمع هذا

المؤلَّف فی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۵

مناقبهم والإعلام بما وجب من التعريف بشرف قدرهم وعلوّ مراتبهم، وتدوين بعض ما روى من عظيم مآثرهم، وإبراز طرف ما ذكر من عميم مذاخرهم، من كتب ذوات عدد، على وجه الاختصار وحذف السند، ليسهل على الناظر تناوله ويقرب على الطالب فيه ما يحاوله، عازياً كلّ حديث إلى الكتاب المخرَّج منه، متبهاً على مؤلّفه ومن أخذ عنه، تفصّياً عن عهدة الارتياب فی النقل، واعتماداً على اولى السّابقة من أهل العلم والفضل، مبتدياً بذكر ما شملهم على طريقة التضمن، ثمّ بما اختصّ بهم على وجه المطابقة والتعين، ثمّ بما ورد فيما دون العشرة وإن انضمّ إليهم من ليس منهم، ثمّ ما اختص بالأربعة الخلفاء ولم يخرج عنهم، ثمّ بما زاد على الأربعة على واحد، ثمّ بما ورد فی فضائل كل واحد واحد، وأدرجت جملة ذلك فی قسمين».

هذا، وقد روى الحافظ المحب الطبرى هذا الحديث فی كتابه الآخر:

(ذخائر العقبى فی مناقب ذوى القربى) حيث قال: «ذكر شبه على بخمسة من الأنبياء:

عن أبى الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم:

من أراد أن ينظر إلى آدم فی علمه، وإلى نوح فی فهمه، وإلى إبراهيم فی حلمه، وإلى يحيى بن زكريا فی زهده، وإلى موسى فی بطشه، فلينظر إلى على ابن أبى طالب.

أخرجه أبو الخير الحاكمى.

وعن ابن عباس قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أن ينظر إلى إبراهيم فی حلمه، وإلى نوح فی حكمه، وإلى يوسف فی جماله، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۶

أخرجه الملا فی سيرته» «۱».

ذکر کتاب ذخائر العقبی ... ص: ۲۱۶

وأمّا كتابه (ذخائر العقبى فی مناقب ذوى القربى) الّذى قال فی خطبته:

«أما بعد، فإنّ اللَّه تعالى قد اصطفى محمّداً على جميع من سواه، وخصّه بما أنعمه به من فضله الباهر وحباه، وأعلى منزلة من انتمى إليه، سبباً أو نسبةً، ورفع مرتبة من انطوى عليه نصرةً وصحبةً، وألزم مودّة قرباه كافّة بريّته، وفرض محبّة جميع أهل بيته المعظم وذريّته. لا جرم سنح بالخاطر تدوين ما ورد فی مناقبهم، وتبيين ما روى فی شريف قدرهم وعلوّ مراتبهم، وتتبّع ما نقل فی عظيم فخرهم الفاخِر، وجمع ما ظفرت به من عميم فضلهم الباهر، ولِمَ لا وهم هالة قمر الكون وطفاوة شمس البريّة وأغصان دوحة الشرف وفروع أصل الأنوار النبوية، أعاد علينا من حلوم سنا بركتهم، كما أعاذنا من جهل عُلوّ درجتهم وغمر فی غفرانه ذنوبنا بحرمتهم، كما غمر بإحسانه قلوبنا بمحبتهم، وأحسن مآلنا بجاههم عليه، كما علق أعمالنا بالتوسّل إليه، وسمّيته كتاب ذخائر العقبى فی مناقب ذوى القربى، ناقلًا من كتب ذوات أعدادٍ على وجه الاختصار وحذف الإسناد، عازياً كلّ حديث إلى كتابه، تفصّياً عن عهدة الارتياب وتسهيلًا على طلابه، فاللَّه أسأل أن يجعل ذلك وسيلةً إلى جنّات النعيم، وذريعة إلى درك الفوز العظيم وتحقيق الأمل فيه لديه، فإنّه ولى ذلك والقادر عليه.

(۱) ذخائر العقبى فی مناقب ذوى القربى: ۱۶۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۷

ورتّبه على قسمين قسم يتضمن ما جاء فيهم على وجه العموم والإجمال، وقسم يتضمّن ذلك على وجه التخصيص وتفصيل الأحوال».

وذكره الكاتب الجلبی بقوله: «ذخائر العقبى فی مناقب ذوی القربی، مجلّد، لمحب الدين أحمد بن عبداللَّه الطبری، المتوفى سنة ۶۹۴»

(۱)».

وذكره صديق حسن القنوجی- فی (إتحاف النبلاء)- بقوله: «ذخائر العقبى فی مناقب ذوی القربی، مجلّد، لمحبّ الدين أحمد بن عبداللَّه الطبری، المتوفى سنة ۶۹۴، وموضوعه من اسمه ظاهر».

فقد ذكره الشوكانی فی مرويّاته- فی (إتحاف الأكابر).

والدياربكری فی مصادر تاريخه (الخميس فی أحوال النفس والنفيس).

وقال محمّد الأمير فی ذكر مآخذ كتابه (الروضة الندية): «وأجلّ معتمدی: ذخائر العقبى فی مناقب ذوی القربی، لإمام السنّة وحافظها محبّ الدين أحمد بن عبداللَّه الطبری رحمه اللَّه»....

وقال ابن باكثير المكّی فی (وسيلة المآل فی عدّ مناقب الآل):

«وقد أكثرت العلماء فی هذا الشأن وجمعت من جواهر مناقبهم الشريفة ما يحمّل به جيد الزمان، ومن آخر ما جمعت فی ذلك التأليف، وأنفع ما نقلت فی هذا التصنيف كتاب جواهر العقدين فی فضل الشرفين لعلّامة الحرمين السّيّد على السمهودی تغمّده اللَّه برحمته، فمن ذخائر العقبى فی فضل ذوی‌القربی، يحقّ له أن يكتب بماء العين، لعلّامة الحجاز الشريف محقّق دهره وحافظ عصره المحبّ الطّبری، لا زال الثناء عليه يحيی ذكره وقدّس اللَّه سرّه، وكتاب استجلاء ارتقاء الغرف بحبّ أقرباء الرّسول ذوی الشّرف، لحافظ عصره السّخاوی نوّر اللَّه ضريحه، وأحلّ فی

---

(۱) كشف الظنون ۱/ ۸۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۸

غرف الجنان روحه، وكتاب حسن السريرة فی حسن السّيرة، لصاحبنا وعمدتنا سيبويه زمانه مفرد وقته وأوانه، محقّق العصر نادرة الدهر خلاصة ذوی الفخر الغنی عن الإطناب بتعداد الألقاب والصفات بما خصّه اللَّه تعالى به من نعوت الكمال وجزيل الهبات، مولانا الإمام العلّامة عبدالقادر ابن محمّد الطّبری الحسينی الخطيب الإمام بالمسجد الحرام، ولا زالت المشكلات تنجلی بوجوده، ولا برح جيد العلوم بتحلی بجواهر عقوده».

وذكره (الدهلوی) فی الكتب التی ألّفها أهل السنّة فی فضائل ومناقب أهل البيت.

وقال أحمد بن باكثير المكّی- كما تقدّم: «ويحقّ له أنْ يكتب بماء العين لعلّامة الحجاز الشريف محقّق دهره وحافظ عصره المحبّ الطبری، لا زال الثّناء عليه يحيی ذكره وقدّس اللَّه سرّه»....

ترجمة المحب الطبری ... ص: ۲۱۸

۱- الذهبی: «المحب الإمام، المحدث، المفتی، فقيه الحرم...

تفقّه ودرس وأفتى وصنّف، وكان شيخ الشافعيّة ومحدّث الحجاز...

وكان إماماً صالحا زاهداً كبير الشأن» «... ۱».

۲- أيضاً: «الإمام، الحافظ، المفتی، شيخ الحرم ... كان عالماً عاملًا جليل القدر، عارفاً بالآثار، ومن نظر فی أحكامه عرف محلّه من

الفقه والعلم...

توفی فی رمضان سنهٔ ۶۹۴ وقیل بل فی جمادی الأخری منها» «۲».

---

(۱) تذکرهٔ الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴.

(۲) المعجم المختص: ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۹

۳- وقال الذهبی: «والمحبّ الطبری، شیخ الحرم، أبو العباس، أحمد ابن عبداللَّه بن محمّد بن أبی بکر بن محمّد بن إبراهیم المکی الشافعی، الحافظ، وسمع من ابن المقیّر وجماعهٔ، وصنّف کتاباً حافلًا فی الأحکام فی عدّهٔ مجلّدات. توفی فی ذی القعدهٔ» «۱».

۴- أیضاً: «وشیخ الحرم، الحافظ الفقیه، محب الدین أحمد بن عبداللَّه الطبری، مصنّف الأحکام، عن ۷۷ سنهٔ» «۲».

۵- ابن الوردی: «وشیخ الحرم الحافظ» «... ۳».

۶- الأسنوی: «محبّ الدین أبو العباس أحمد بن عبداللَّه بن محمّد الطبری، ثمّ المکّی، شیخ الحجاز، کان عالماً عاملًا جلیل القدر، عالماً بالآثار والفقه، إشتغل بقوص علی الشیخ مجد الدین القشیری، وشرح التنبیه، وألّف کتاباً فی المناسک، وکتاباً فی الألغاز، وکتاباً نفیسا فی أحادیث الأحکام.

ولد یوم الخمیس ۱۷ من جمادی الاخرهٔ سنهٔ ۶۱۵.

وتوفی فی سنهٔ ۹۴، وقیل فی ذی القعدهٔ، وقیل غیر ذلک» «۴».

۷- السبکی: «شیخ الحرم وحافظ الحجاز بلا مدافعهٔ» «۵».

۸- الصفدی: «شیخ الحرم، الفقیه، الزاهد، المحدّث، درّس وأفتی، وکان شیخ الشافعیهٔ ومحدّث الحجاز» «... ۶».

---

(۱) العبر فی خبر من غبر- حوادث ۶۹۴، ۳/ ۳۸۲.

(۲) دول الإسلام ص ۳۹۰- حوادث ۶۹۴.

(۳) تتمهٔ المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۲۳۳- سنهٔ ۶۹۴.

(۴) طبقات الشافعیهٔ ۲/ ۷۲.

(۵) طبقات الشافعیهٔ ۸/ ۱۸.

(۶) الوافی بالوفیات ۷/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۰

۹- السیوطی: «المحبّ الطبری الإمام المحدّث، فقیه الحرم، وشیخ الشافعیهٔ، ومحدّث الحجاز. کان إماماً زاهداً صالحاً کبیر الشأن» «۱».

ذکر من نقل عنه ... ص: ۲۲۰

وقد أکثر العلماء من النقل لروایاته معتمدین علیها:

قال السید شهاب الدین أحمد، صاحب کتاب (توضیح الدلائل) بعد روایهٔ:

«رواه شیخ الحرم، والإمام المحترم، الحافظ المحدّث المفتی الفقیه البارع الورع المدرس النبیه، مقدّم الشافعیّهٔ فی الحجاز، وکان ذا جاه عظیم واعتزاز، ذو التصانیف الکثیرهٔ والفضائل الشهیرهٔ، محبّ الدین أبو العبّاس، أحمد بن عبداللَّه بن محمّد بن أبی بکر المکی

الطبری، فی کتابه ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی .

وقال عبدالغفار بن إبراهیم العکّی الشافعی فی (عجالهٔ الراکب):

«أحمد ابن عبداللَّه، شیخ الحرم، محب الدّین، الطبری المکی، درّس وأفتی، ومن تصانیف الأحکام المبسوط، ورتّب کتاب جامع الأسانید وشرح التنبیه، وألّف کتاباً فی المناسک، وکتاباً فی الألفاظ، والرّیاض النضرهٔ فی فضائل العشرهٔ، والسّمط الثمین فی فضائل أمّهات المؤمنین، وذخائر العقبی فی فضائل ذوی القربی .

وقال محمّد بن إسماعیل الأمیر فی آخر (الروضهٔ الندیّهٔ): «ولعلّه

---

(۱) طبقات الحفاظ: ۵۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۱

یقول قائل: قد أکثرتم من النقل عن الطبری، ومن الطبری؟ ویشتاق إلی معرفهٔ شیء من أوصافه لیکون أقرّ لعینه فی قبول ما أُسند إلیه.

فنقول: المحبّ الطبری هو الإمام المحدّث الفقیه، فقیه الحرم، محب الدین، أبو العبّاس أحمد بن عبداللَّه بن محمّد بن أبی بکر الطّبری ثمّ المکی الشافعی، مصنّف الأحکام الکبری، ولد سنهٔ خمس عشرهٔ وستمائهٔ، وسمع من أبی الحسن بن المقیر وابن الحمیری وشعیب الزعفرانی وعبدالرّحمن بن أبی حرمی وجماعهٔ، وتفقّه ودرّس وأفتی وصنّف، وکان شیخ الشافعیهٔ، ومحدّث الحجاز، وروی عنه الدمیاطی من نظمه، وأبو الحسن بن العطّار وأبو محمّد البرزالی وآخرون.

وکان إماماً صالحاً زاهداً کبیر الشأن، روی عنه أیضاً ولده قاضی مکّهٔ جمال الدّین محمّد، وحفیده الإمام نجم الدین قاضی مکّهٔ، وکتب إلیّ بمرویّاته.

توفی فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ أربع وتسعین وستمائهٔ».

«۲۳» روایهٔ السیّد علی الهمدانی ... ص: ۲۲۱

اشارهٔ

ورواه العارف الشهیر المحدّث الکبیر السیّد علی الهمدانی:

«عن جابر رضی اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

من أراد أنْ ینظر إلی إسرافیل فی هیبته، وإلی میکائیل فی رتبته، وإلی جبرائیل فی جلالته، وإلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی خشیته، وإلی إبراهیم فی خلّته، وإلی یعقوب فی حزنه، وإلی یوسف فی جماله، وإلی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۲

موسی فی مناجاته، وإلی أیوب فی صبره، وإلی یحیی فی زهده، وإلی عیسی فی سنته، وإلی یونس فی ورعه، وإلی محمّد فی جسمه وخلقه، فلینظر إلی علی، فإنّ فیه تسعین خصلهٔ من خصال الأنبیاء، جمعها اللَّه فیه ولم تجمع فی أحد غیره. وعدّ جمیع ذلک فی کتاب جواهر الأخبار» «۱».

ترجمهٔ الهمدانی ... ص: ۲۲۲

۱- نور الدین جعفر البدخشانی: «فی بیان بعض فضائل العروة الوثقی، حضرة الرحمن الشکور الفخور بجناب الدیان، قرّة عین محمّد رسول اللّٰه، ثمرة فؤاد المرتضی والبتول، المطّلع علی حقائق الأحادیث والتفاسیر، الممعن فی السرائر بالبصیرة والتبصیر، المرشد للطالبین فی الطریق السبحانی، الموصل للمتوجّهین إلی الجمال الروحانی، العارف المعروف بالسیّد علی الهمدانی، خصّه اللّٰه اللطیف باللطف الصمدانی، ورزقنا الإستنارة الدائمة من النور الحقّانی» «... ۲».

۲- الجامی: «الأمیر السیّد علی بن شهاب الدین بن محمّد الهمدانی قدّس سرّه. کان جامعاً بین العلوم الظاهریة والعلوم الباطنیة، وله فی العلوم الباطنیة مصنّفات مشهورة، منها کتاب النقطة، وشرح الأسماء الحسنی، وشرح فصوص الحکم، وشرح القصیدة الهمزیة الفارضیة.

کان ملازماً للشیخ شرف الدین محمود بن عبداللّٰه المزدقانی، إلّاأنّه أخذ الطریقة من صاحب السرّ بین الأقطاب تقی الدین علی دوستی، ولمّا

---

(۱) المودة فی القربی، أنظر ینابیع المودّة ۲/ ۳۰۶ الطبعة الحدیثة.

(۲) خلاصة المناقب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۳

توفّی تقی الدین علی عاد إلی الشیخ شرف الدین محمود، فسأله عن وظیفته، فالتفت إلیه الشیخ قائلًا: الوظیفة هی أنْ تطوف أقصی بلاد العالم، فسار فی بلاد العالم کلّه ثلاث مرّات، وفاز بصحبة أربعمائة وألف ولی من الأولیاء، حتّی لقی أربعمائة رجل منهم فی مجلس واحد.

ومات فی سادس ذی الحجة سنة ۷۸۶» «... ۱».

۳- الکفوی: «لسان العصر، سیّد الوقت، المنسلخ عن الهیاکل الناسوتیّة، والمتوسّل إلی السبحات اللّاهوتیّة، الشیخ العارف الربانی والعالم الصمدانی، میر سیّد علی بن شهاب الدین بن محمّد بن محمّد الهمدانی قدّس اللّٰه تعالی سرّه، کان جامعاً بین العلوم الظاهرة والباطنة، وله مصنّفات کثیرة فی علم التصوف» فنقل مصنّفاته، ثمّ نقل کلام الجامی فی نفحاته، ثمّ قال:

«وکان السیّد علی الهمدانی جمع الأوراد واختارها من المشایخ الّذین کانوا فی عصره وتشرف بصحبتهم، وبأس أیادیهم الشریفة واقتبس من أنوارهم القدسیة، وانتخبها من جوامع کلماتهم الإنسیّة وسمّاها الأوراد الفتحیة، وهی الیوم أوراد الإخوان الکیرویة، والشیخ الجلیل السیّد علی الهمدانی أخذ الطریقة عن تقی الدّین علی دوستی والشیخ محمود المزدقانی، وهما عن علاء الدّولة السّمنانی ثمّ قال: سمعت شیخنا وسیّدنا المولی العارف الرّبّانی الشیخ محمّد بن یوسف العرکتی السمرقندی، یحکی عن شیخه المخدومی عبداللطیف الجامی، عن شیخه المخدوم الأعظم حاجی محمّد الحبوشانی، عن شیخه شاه بیدواری، عن شیخه

---

(۱) نفحات الأنس من حضرات القدس: ۴۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۴

محمّد الملقب بالرشید، عن شیخه السید الأمیر عبداللّٰه بردشابادی، عن شیخه المرشد الکامل والشیخ المکمل إسحاق الختلانی، عن قدوة العارفین دلیل السالکین منبع المعارف الربّانیّة معدن اللطائف السّبحانیّة السید علی الهمدانی.

إنّه لمّا جمع الأوراد الفتحیّة، وانتخبها من جوامع کلماتهم القدسیّة علی حسب ملکاتهم الإنسیّة، رأی فی منامه أنّ الملائکة یقرؤونها فی شعبة جارکاه، ویطوفون حول العرش، وفی أیدیهم طبق من نور مملوّ من اللالی والجواهر ینثرون، ثمّ قال الشیخ محمّد السمرقندی: ولهذا مشایخنا کانوا یقرؤون فی شعبة جارکاه.

ومن تصانیفه: ذخیرهٔ الملوک وهو کتاب لطیف وإنشاء شریف مشتمل علی لوازم قواعد السّلطنهٔ الصوری والمعنویّ، ومبنی علی ذکر أحکام الحکومهٔ والولایهٔ وتحصیل السعادهٔ الدنیوی والأخرویّ، علی عشرهٔ أبواب».

۴- مجد الدین البدخشانی- فی (جامع السلاسل): «ذکر الفقیه الهمدانی علی الثانی میر سیّد علی الهمدانی قدّس اللَّه سرّه، لقب ب «علی الثانی» وقد وصفه مشایخ عصره-: سلطان الأولیاء وبرهان الأصفیاء، قدوهٔ العارفین، زبدهٔ المحقّقین، مستجمع الأسماء والصفات، الجامع بین المتجلّیات، محیی الشریعهٔ والطریقهٔ والحقیقهٔ، ختم المتقدّمین، زبدهٔ المتأخّرین، وارث الأنبیاء والمرسلین، مرشد الأولیاء إلی طریق الحق بالیقین، مرکز دائرهٔ الوجود، الهادی إلی المقصود، قطب الأقطاب، الکامل المکمل الصمدانی، علی أمیر کبیر، السیّد علی الهمدانی»....

وقد وصفه غیر من ذکر بمثل ما تقدّم من الأوصاف الجلیلهٔ،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۵

کالمیبدی فی (الفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین) والشیخ أحمد القشاشی فی (السمط المجید) وولی اللَّه الدهلوی فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللَّه) والسیّد شهاب الدین أحمد فی (توضیح الدلائل فی تصحیح الفضائل).

«۲۴» روایهٔ نور الدین جعفر ... ص: ۲۲۵

اشارهٔ

وهو نور الدین جعفر بن سالار المعروف بأمیر ملّا، خلیفهٔ السیّد علی الهمدانی المذکور. فقد روی حدیث التشبیه- فی کتابه (خلاصهٔ المناقب)-، إذ أورد أشعار الشیخ فرید الدین العطّار النیسابوری التی تضمّنت معنی حدیث التشبیه، أوردها وهو بصدد نقل بعض فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام.

ترجمهٔ أمیر ملا ... ص: ۲۲۵

وتجد ترجمهٔ نور الدین أمیر ملّا هنا فی:

۱- کتاب الانتباه فی سلاسل أولیاء اللَّه. الّذی کتبه شاه عبدالرحیم الدهلوی والد مخاطبنا (الدهلوی) فی تراجم أعاظم علماء أهل السنّهٔ من أهل العرفان والتصوّف، وبیان طرقهم وسلاسلهم.

۲- جامع السلاسل. الّذی ألّفه مجد الدین البدخشانی فی نفس الموضوع.

ویکفی فی جلالهٔ قدره وعظمهٔ شأنه کونه خلیفهٔ السیّد علی الهمدانی الّذی تقدّم ذکره، فإنّ ذلک یکشف عن تفوّقه علی سائر أصحاب السیّد

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۶

وتبرّزه من بینهم.

«۲۵» روایهٔ شهاب الدّین أحمد ... ص: ۲۲۶

اشارهٔ

ورواه السیّد شهاب الدین أحمد فی کتابه (توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل) حیث قال: «الباب الثامن عشر- فی أنّه حاز خصائص أعاظم الأنبیاء، وفاز ثانیاً خصال کمال أکارم الأصفیاء:

عن أبی الحمراء- رضی اللَّه تعالی عنه- قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

رواه الطبری وقال: أخرجه أبو الخیر الحاکمی.

وعن ابن عباس- رضی اللَّه تعالی عنه- قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی إبراهیم فی خلّته، وإلی نوح فی حکمته، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

رواه الطبری وقال: أخرجه الملّا فی سیرته».

ترجمة السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۲۶

وهو: شهاب الدین أحمد بن جلال الدین عبداللَّه بن قطب الدین محمّد ابن جلال الدین عبداللَّه بن قطب الدین محمّد بن معین الدین عبداللَّه ابن هادی ابن محمّد، الحسینی، الإیجی، الشافعی، من أعلام القرن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۷

التاسع.

هو من أسرة فقه وحدیث وتصوّف، توفی أبوه فی سنة ۸۴۰ وجدّه سنة ۷۸۵، وأبو جدّه سنة ۷۶۳، وجدّ جدّه سنة ۷۱۴.

وقد ترجم له السخاوی «۱».

إعتبار أخبار هذا الکتاب ... ص: ۲۲۷

وقد ذکر السیّد شهاب الدین أحمد فی هذا الکتاب عبارات تفید التزامه بنقل الأخبار المعتبرة فیه، من ذلک قوله: «وخرّجت من کتب السنّة المصونة عن الهرج ودواوینها، وانتهجت فیه منهج من لم ینتهج العوج عن قوانینها، أحادیث حدث حدیثها عن حدث الصّدق فی الأخبار، ومسانید ما حدث وضع حدیثها بغیر الحق فی الأخبار».

وقوله: «والغرض من هذا الباب ومن تمهید هذه القواعد أنْ لا یقوم أحد بالردّ لأخبار هذا الکتاب، فإنّ معظمها فی الصحاح والسنن، ومرویّاتها ما توارث أهل الصلاح فی السنن».

وقوله: «واعلم أنّ کتابی هذا- إن شاء اللَّه تعالی- خالٍ عن موضوعات الفریقین، حالٍ بتحرّی الصّدق وتوخّی الحق وتنحّی مطبوعات الفریقین».

«۲۶» روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۲۲۷

ورواه شهاب الدین بن عمر الزّاولی الدولت آبادی الملقّب بملک العلماء حیث قال:

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۸

«إعلم أنّ أحادیث مناقب علی کرّم اللّه وجهه من الأحادیث الصّحاح، ولکن احتجاج الشیعهٔ بها خطأ. إحتجّت الشیعهٔ بخبر الطیر. وتمام الخبر ذکرناه فی الجلوهٔ الحادیهٔ عشر من الهدایهٔ التاسعهٔ.

واحتجّت بقوله صلّی اللّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه...

وبآیاتٍ...

قالوا: جعله اللّه تعالی ورسوله صلّی اللّه علیه وسلّم مساویاً للأنبیاء، والأنبیاء أفضل من الأصحاب إجماعاً، والمساوی للأفضل أفضل.

وأجاب أهل السنّهٔ: بأنّه تشبیه محض، وهو إلحاق الفرع بالأصل لمشارکته إیّاه فی شیء، ولا یدلّ التشبیه علی المساواهٔ»....

ثمّ إنّه ذکر الحدیث الشریف بهذا اللفظ: «وقال صلّی اللّه علیه وسلّم:

من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی.

فشبّه علیّاً بالأنبیاء» «۱».

«۲۷» روایهٔ ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۲۲۸

اشارهٔ

ورواه أبو الحسن علی ابن الصبّاغ المالکی حیث قال فی ذکر مناقب الإمام أمیر المؤمنین علیه السلام: «الخامسهٔ عشر- محاسنه الجمیلهٔ واتصافه بکلّ فضیلهٔ. فمن ذلک.

ما رواه البیهقی فی کتابه الّذی صنّفه فی فضائل الصّحابهٔ، یرفعه

---

(۱) هدایهٔ السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۹

بسنده إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، أنّه قال: من أراد أنْ ینظر إلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمهٔ ابن الصباغ ... ص: ۲۲۹

وقال فی (معجم المؤلفین): «علی بن محمّد بن أحمد، نور الدین، ابن الصبّاغ. فقیه مالکی، أصله من سفاقس، وولد وتوفی بمکهٔ. من تصانیفه: الفصول المهمهٔ لمعرفهٔ الأئمّهٔ وفضلهم ومعرفهٔ أولادهم ونسلهم» «۲».

وقال صاحب (الأعلام): «ابن الصبّاغ، علی بن محمّد بن أحمد، نور الدین، ابن الصبّاغ، فقیه مالکی، من أهل مکهٔ مولداً ووفاهً. أصله من سفاقس. له کتب منها: الفصول المهمّهٔ لمعرفهٔ الأئمّهٔ. ط. والعبر فیمن شفّه النظر. قال السخاوی: أجاز لی» «۳».

اعتبار کتاب (الفصول المهمّهٔ ...) ص: ۲۲۹

وکتابه (الفصول المهمّهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ) من الکتب المعتبرهٔ المعتمدهٔ: قال ابن الصبّاغ فی دیباجته: «وبعد، فعنّ لی أن أذکر فی هذا الکتاب فصولًا مهمّهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ، أعنی الأئمّهٔ الاثنی عشر، الّذین

---

(۱) الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ: ۱۲۳.

(۲) معجم المؤلفین ۲/ ۴۹۲.

(۳) الأعلام ۵/ ۸.

أوّلهم علی المرتضی وآخرهم المهدی المنتظر، یتضمّن شیئاً من ذکر مناقبهم الشریفهٔ ومراتبهم العالیهٔ المنیفهٔ، ومعرفهٔ أسمائهم وصفاتهم وآبائهم وأُمهاتهم، وموالیدهم ووفاتهم، وذکر مدّهٔ أعمارهم، وحجّابهم وشعرائهم، خالیاً عن الإطناب المملّ والتقصیر المخلّ، آخذاً عن الإکثار المسئم إلی الإیجاز المفهم، ولن یعرف شرفه إلّامن وقف علیه فعرفه، وعقدت لکلّ إمام منهم فَصلًا یشتمل کلّ فصل من الثلاثهٔ الفصول الأوّل منها علی عدّهٔ فصول...

وسمّیته بالفصول المهمّهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ، أجبت فی ذلک سؤال بعض الأعزّهٔ من الأصحاب، والخلّص من الأحباب، بعد أن جعلت ذلک لی عند اللَّه ذخیرهً ورجاء فی التکفیر لما أسلفته من جریرهٔ، أو اقترفته من صغیرهٔ أو کبیرهٔ، وذلک لما اشتمل علیه هذا الکتاب من ذکر مناقب أهل البیت الشهیرهٔ، ومآثرهم الأثیرهٔ، ولربّ ذی بصیرهٔ قاصرهٔ وعین عن إدراک الحقائق حاسرهٔ، یتأمل ما ألّفته ویستعرض ما جمعته ولخّصته، فیحمله طرفه المریض وقلبه المهیض علی أن ینسبنی فی ذلک إلی التّرفیض»....

وقال أحمد بن عبدالقادر العجیلی الحفظی الشافعی فی (ذخیرهٔ المآل) فی مسألهٔ الخنثی:

«قلت: وهذه المسألهٔ وقعت فی زمننا هذا ببلاد الحیرهٔ، علی ما أخبرنی به سیّدی العلّامهٔ نور الدین خلف الحیرتی، وذکر لی أنّ الخنثی الموصوفهٔ توفّیت عن والدین ولد لبطنها وولد لظهرها، وخلّفت ترکهٔ کثیرهٔ، وأنّ علماء تلک الجههٔ تحیّروا فی المیراث، واختلف أحکامهم، فمنهم من قال یرث ولد الظهر دون ولد البطن، ومنهم من قال بعکس هذا، ومنهم من قال یقتسمان الترکهٔ، ومنهم من قال توقف الترکهٔ حتّی یصطلح

الولدان علی تساو أو علی مفاضلهٔ. وأخبرنی أنّ الخصام قائم والترکهٔ موقوفهٔ، وأنّه خرج لسؤال علماء المغرب خصوصاً علماء الحرمین عن ذلک، وبعد الإتّفاق به بسنتین وجدت حکم أمیر المؤمنین فی کتاب الفصول المهمّهٔ فی فضل الأئمّهٔ تصنیف الشیخ الإمام علی بن محمّد الشهیر بابن الصّبّاغ من علماء المالکیّهٔ. إنتهی».

وقال الشیخ عبداللَّه المطیری المدنی الشافعی فی دیباجهٔ کتابه (الریاض الزاهرهٔ فی فضل آل بیت النبیّ وعترته الطاهرهٔ) ما نصّه:

«الحمد للَّهربّ العالمین والشکر للملهم بالهدی إلی صراط المتقین، والصّلاهٔ والسّلام علی سیّدنا ونبیّنا محمّد عبده ورسوله، الّذی یصلّی علی خلفه عجماً وعرباً، وأنزل علیه «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القُربی» وعلی آله وأصحابه نجوم الاقتداء وبدور الاهتداء، صلوهً وسلاماً یدومان بدوام المنزه وجوده عن الانتهاء والابتداء.

أمّا بعد، فیقول العبد الفقیر إلی اللَّه تعالی عبداللَّه بن محمّد المطیری شهرهً، المدنی حالًا: هذا کتاب سمّیته بالرّیاض الزّاهرهٔ فی فضل آل بیت النّبیّ وعترته الطّاهرهٔ، جمعت فیه ما اطّلعت علیه ممّا ورد فی هذا الشأن، واعتنی بنقله العلماء العاملون الأعیان، وأکثره من الفصول المهمّهٔ لابن الصّبّاغ، ومن الجوهر الشفّاف للخطیب».

وقال السمهودی:

«قوله: وإنّی سائلکم غداً عنهم، تقدم بشاهده فی الذّکر الرابع، وسبق فی رابع تنبیهاته قول الحافظ جمال الدّین الزرندی عقب حدیث

من کنت مولاه فعلیّ مولاه، قال الإمام الواحدی: هذه الولایهٔ التی أثبتها النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم مسئول عنها یوم القیامهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۲

وروی فی قوله تعالی «وقفوهم إنّهم مسئولون» «۱»

أی عن ولایهٔ علی وأهل البیت، لأنّ اللَّه أمر نبیّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أن یعرّف الخلق أنّه لا یسألهم عن تبلیغ الرسالهٔ أجرا إلّاالمودهٔ فی القربی

والمعنی أنّهم یسألون هل والوهم حقّ الموالاهٔ کما أوصاهم النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أم أضاعوها وأهملوها فیکون علیهم المطالبهٔ والتبعهٔ إنتهی.

ویشهد لذلک ما أخرجه أبو المؤیّد فی کتاب المناقب، فیما نقله أبو الحسن علی السفاقسی ثمّ المکّی فی الفصول المهمّهٔ، عن أبی هریرهٔ رضی اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ونحن جلوس ذات یوم:

والّذی نفسه بیده لا یزول قدم عن قدم یوم القیامهٔ حتّی یسأل اللَّه تعالی الرجل عن أربع، عن عمره فیما أفناه، وعن جسده فیما أبلاه، وعن ماله ممّا اکتسبه وفیما أنفقه، وعن حبّنا أهل البیت. فقال له عمر رضی اللَّه عنه:

یا نبیّ اللَّه، ما آیهٔ حبّکم؟ فوضع یده علی رأس علیّ وهو جالس إلی جانبه، فقال: آیهٔ حبّنا حبّ هذا من بعدی»....

وقال الحلبی فی ذکر الهجرهٔ: «فی الفصول المهمّهٔ: إنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وصی علیّاً رضی اللَّه تعالی عنه بحفظ ذمته وأداء أمانته ظاهراً علی أعین الناس، وأمره أن یبتاع رواحل للفواطم، فاطمهٔ بنت النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم، وفاطمهٔ بنت الزبیر بن عبدالمطّلب، ولمن هاجر معه من بنی هاشم، ومن ضعفاء المؤمنین، وشراء علیّ رضی اللَّه تعالی عنه الرواحل مخالف لما یأتی فی الأصل أنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أرسل إلی علی محلهٔ

---

(۱) الصافات ۳۷: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۳

وأرسل یقول تشقها خمراً بین الفواطم وهنّ: فاطمهٔ ابنهٔ حمزهٔ وفاطمهٔ بنت عتبهٔ وفاطمهٔ أمّ علیّ وفاطمهٔ بنته صلّی اللَّه علیه وسلّم، وإرساله لتلک الحلهٔ کان بعد وصوله إلی المدینهٔ، فلیتأمّل.

قال فی الفصول المهمّهٔ: وقال له أی لعلیّ: إذا أبرمت ما أمرتک به، کن علی اهبهٔ الهجرهٔ إلی اللَّه ورسوله، ویقدم کتابی علیک، وإذا جاء أبو بکر توجهه خلفی نحو بئر أمّ میمون، وکان ذلک فی فحمهٔ العشاء والرصد من قریش قد أحاطوا بالدّار ینتظرون أنْ تنتصف اللّیلهٔ وتنام الناس، ودخل أبو بکر علی علیّ وهو یظنّه أی وأبو بکر یظنّ علیّاً رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال له علی: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج نحو بئر أُم میمون وهو یقول لک أدرکنی، فلحقه أبو بکر، ومضیا جمیعاً یتسایران حتّی أتیا جبل ثور، فدخلا الغار، فلیتأمّل الجمع بینه وبین ما تقدّم» «۱».

قال: «وفی الفصول المهمّهٔ: لما اتّصل خبر مسیره صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی المدینهٔ، وذلک فی الیوم الثانی من خروجه صلّی اللَّه علیه وسلّم من الغار، جمع الناس أبو جهل وقال: بلغنی أنّ محمّداً قد مضی نحو یثرب علی طریق الساحل ومعه رجلان آخران، فأیکم یأتینی بخبره، فوثب سراقهٔ فقال: أنا لمحمّد یا أبا الحکم، ثمّ إنّه رکب راحلته واستجنب فرسه، وأخذ معه عبداً أسود، وکان ذلک العبد من الشجعان المشهورین، فسارا أی فی أثر النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم سیراً عنیفاً حتّی لحقا به.

فقال أبو بکر: یا رسول اللَّه قد دهینا، هذا سراقهٔ قد أقبل فی طلبنا ومعه غلامه الأسود المشهور.

---

(۱) انسان العیون فی سیرهٔ الأمین المأمون ۲/ ۲۰۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۴

فلمّا أبصرهم سراقهٔ نزل عن راحلته ورکب فرسه وتناول رمحه وأقبل نحوهم.

فلمّا قرب منهم قال النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: اللّهمّ اکفنا أمر سراقهٔ بما شئت وکیف شئت وأنّی شئت.

فغابت قوائم فرسه فی الأرض حتّی لم یقدر الفرس أنْ یتحرّک.

فلمّا نظر سراقهٔ إلی ذلک هاله ورمی نفسه عن الفرس إلی الأرض، ورمی رمحه، وقال: یا محمّد أنت أنت وأصحابک أی أنت کما أنت أی آمن وأصحابک، فادع ربّک یطلق لی جوادی، ولک عهد ومیثاق أن أرجع عنک.

فرفع النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم یدیه إلی السّماء وقال: اللّهمّ إنْ کان صادقاً فیما یقول فأطلق له جواده. قال: فأطلق اللَّه تعالی له قوائم فرسه حتّی وثب علی الأرض سلیماً، أی ولعلّ هذا فی المرّهٔ الثانیهٔ، أو المرّهٔ الأخیرهٔ من السّبع علی ما تقدّم، وتقدّم أنّ الاقتصار علی القوائم لا ینافی الزیادهٔ علیها، فلا یخالف ما سبق فی هذه الروایهٔ.

ورجع سراقهٔ إلی مکّهٔ، فاجتمع الناس علیه، فأنکر أنّه رآی محمّداً، فلا زال به أبو جهل حتّی اعترف وأخبرهم بالقصّهٔ، وفی ذلک یقول سراقهٔ مخاطباً لأبی جهل:

أبا حکم واللَّه لو کنت شاهداً

لأمر جوادی إذ تسوخ قوائمه

علمت ولم تشکک بأن محمّداً

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۵

رسول ببرهان فمن ذا یقاومه» «۱» وقال الصفوری: «رأیت فی الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ بمکهٔ المشرفهٔ شرّفها اللَّه تعالی لأبی الحسن المالکی، أنّ علیّاً ولدته أُمّه بجوف الکعبهٔ شرّفها اللَّه تعالی»....

وقد ذکر إکرام الدین الدهلوی کتاب (الفصول المهمّهٔ) فی مصادر کتابه (سعادهٔ الکونین فی فضائل الحسنین)، فأکثر من النقل عنه جدّاً، والمولوی إکرام الدین الدهلوی من کبار علماء الهند، ومن أجلّاء المعاصرین لمخاطبنا (الدهلوی)، وهو معظّم لدی علماء أهل السنّهٔ، إذ یذکرونه بکلّ تبجیل واحترام، حتّی أنّ المولوی حیدر علی الفیض آبادی فی (إزالهٔ الغین) یذکره من أقران الشیخ عبدالحق الدهلوی، وشاه ولی اللَّه الدهلوی، و (الدهلوی) وأمثالهم من مشاهیر أئمّهٔ أهل السنّهٔ الّذین یفتون بجواز لعن یزید بن معاویهٔ، لعنهٔ اللَّه علیه وعلی أبیه.

کما أنّ رشید الدین خان الدهلوی- وهو أفضل تلامذهٔ (الدهلوی)- یذکر کتاب الفصول المهمّهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ فی مصنّفات أهل السنّهٔ فی فضائل أهل البیت.

کما اعتمد علی الفصول المهمّهٔ: الشیخ حسن العدوی الحمزاوی فی کتابه (مشارق الأنوار) الّذی نصّ علی التزامه بنقل الأحادیث الصحیحهٔ فیه...

---

(۱) إنسان العیون فی سیرهٔ الأمین المأمون ۲/ ۲۱۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۶

«۲۸» روایهٔ المیبدی ... ص: ۲۳۶

اشارهٔ

ورواه الحسین المیبدی الیزدی- فی (الفتواح- شرح دیوان علی)- حیث قال: «روی البیهقی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أنّه قال: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

ترجمهٔ المیبدی ... ص: ۲۳۶

۱- غیاث الدین المدعو بخواند أمیر، فی تاریخه (حبیب السیر) الّذی نصّ الکاتب الجلبی باعتباره، واعتمد علیه (الدهلوی) وحسام الدین صاحب (المرافض). قال: «القاضی کمال الدین میر حسین الیزدی. کان من أفاضل علماء العراق بل من أعاظم علماء الآفاق، ولی القضاء فی یزد مع الأمانهٔ، ومن مصنّفاته: شرح دیوان أمیر المؤمنین. وهو کتاب غنّی بالعلم ومرغوب فیه لدی الفضلاء. وله أیضاً: شروح علی الکافیهٔ والهدایهٔ فی الحکمهٔ، وعلی الطوالع والشمسیّهٔ، وله تعلیقات دقیقهٔ»....

۲- وقد اعتمد علیه الکفوی فی طبقاته (کتاب أعلام الأخیار فی طبقات مذهب النعمان المختار) هذا الکتاب الّذی استند إلیه (مخاطبنا) فی (بستان المحدثین).

۳- وذکره الکاتب الجلبی فی الحکماء الإسلامیّین عند کلامه علی الحکمهٔ والحکماء وما یتعلّق بذلک.

۴- وأیضاً نقل عنه ولی اللّه الدهلوی فی (رسالهٔ النوادر) له.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۷

«۲۹» روایهٔ الصّفوری ... ص: ۲۳۷

اشارهٔ

ورواه الصفوری الشّافعی فی (نزههٔ المجالس) بقوله: «وقال النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی همته، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی زهده، وإلی محمّد فی بهائه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه. ذکره ابن الجوزی» «۱».

کلام الصّفوری فی خطبهٔ کتابه ... ص: ۲۳۷

وقد قال الصفوری فی مقدّمهٔ کتابه (نزههٔ المجالس): «فأحببت- لقول النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم: اذکروا الصالحین یبارک علیکم وقوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: عند ذکر الصالحین تتنزّل الرّحمهٔ- أنْ أجمع ما تیسَّر من أخبارهم وما اشتملوا علیه من العبادهٔ فی لیلهم ونهارهم، وأنْ أطرّز ذلک باللطائف والفوائد السنیّهٔ، والزواجر للنفوس الغویّهٔ من المواعظ القویّهٔ، مع ما أذکره من المسائل الفقهیّهٔ والمنافع الطبیّهٔ، وقطرهٔ من مناقب خیر البریّهٔ ومن هو حیٌّ فی قبره حیاهً حقیقیّهٔ، وذاته فی ضریحه المکرم علی الفرش طریّهٔ، وأزواجه وأصحابه وأمّته المرضیّهٔ، وقد جعلته أبواباً وفصولًا حوت معانی قویّهٔ، وسمّیته نزههٔ المجالس ومنتخب النفائس،

(۱) نزههٔ المجالس ۲/ ۲۰۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۸

وختمته بذكر الجنّة» «... ۱».

ولهذا الكتاب تقريظ من العلّامة محمّد حسين الخشاب.

«۳۰» رواية الوصّابی اليمانی ... ص: ۲۳۸

اشارة

ورواه إبراهيم بن عبداللَّه الوصابی اليمانی الشافعی فی كتابه (أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب) وهو اسم الباب الرابع من كتابه (الاكتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء) ولكلٍّ من الأبواب الأخرى اسم يخصّه...

فرواه عن أنس حيث قال:

«عنه. قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: من سرّه أنْ ينظر إلى آدم فی علمه، وإلى نوح فی فهمه، وإلى إبراهيم فی خلقه، فلينظر إلى علی بن أبی طالب.

أخرجه أبو نعيم فی فضائل الصّحابة» «۲».

كتاب الوصّابی ... ص: ۲۳۸

وقد اعتمد على كتاب الوصابی المذكور محمّد محبوب عالم فی تفسيره (تفسير شاهی)، وشهاب الدين العجيلی فی كتابه (ذخيرة المال)، وبذلك يظهر كونه من الكتب المعتمدة المفيدة لدى أهل السنّة.

---

(۱) نزهة المجالس ۱/ ۲.

(۲) أسنی المطالب للوصابی- مخطوط.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۹

«۳۱» رواية الجمال المحدّث ... ص: ۲۳۹

اشارة

ورواه جمال الدين عطاء اللَّه بن فضل اللَّه المعروف بالمحدِّث: «عن أبی الحمراء قال قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى آدم فی علمه وإلى نوح فی فهمه- وفی رواية: إلى نوح فی تقواه- وإلى يحيى ابن زكريّا فی زهده وإلى موسى بن عمران فی بطشه- وفی رواية: وإلى موسى فی هيبته- وإلى عيسى فی عبادته فلينظر إلى علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة الجمال المحدّث ... ص: ۲۳۹

والسیّد جمال الدّین المحدّث الشّیرازی من مشایخ (الدّهلوی) فی الإجازهٔ، وقد ذکر فی مقدّمهٔ کتابه (الأربعین) أنّه ینقل أحادیثه عن الکتب المعتبرهٔ، وله کتاب (روضهٔ الأحباب فی سیرهٔ النبیّ والآل والأصحاب).

وقد ذکره صاحب (حبیب السّیر) بقوله: «میر جمال الدین بن عطاء اللّه سلّمه اللّه وأبقاه ... صار- کعمّه العظیم میر سیّد أصیل الدین- وحیداً فی علم الحدیث وسائر العلوم الدینیّهٔ والفنون الیقینیّهٔ، وحصل له التقدّم علی جمیع المحدّثین من أهل عصره، وکتابه روضهٔ الأحباب فی سیرهٔ

---

(۱) الأربعین فی مناقب أمیر المؤمنین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۰

النّبیّ والآل والأصحاب مشهور فی الأقطار، ولا یوجد له نظیر ألبتهٔ»....

وقال الشیخ علی القاری ...: «جمعت نسخ المصححهٔ المقروّهٔ المسموعهٔ المصرّحهٔ التی تصلح للاعتماد، وتصحّ عند الاختلاف للإستناد، فمنها نسخهٔ هی أصل السیّد أصیل الدین والسیّد جمال الدین ونجله السعید میرکشاه المحدثین المشهورین ... ثمّ إنّی قرأت أیضاً بعض أحادیث المشکاهٔ علی منبع بحر العرفان مولانا عطاء اللّه الشیرازی الشهیر بمیر کلان، وهو قرأ علی زبدهٔ المحقّقین وعمدهٔ المدقّقین میرکشاه، وهو علی والده السیّد السند مولانا جمال الدین المحدّث صاحب روضهٔ الأحباب، وهو عن عمّه السیّد أصیل الدین، وهذا الإسناد لا یوجد أعلی منه للاعتماد» «۱».

وقال فی (المرقاهٔ) فی شرح حدیث «لا تدخلوا الجنّهٔ حتّی تؤمنوا ولا تؤمنوا حتّی تحابوا»: «أمّا نسخ المشکاهٔ المصحّحهٔ المعتمدهٔ المقروّهٔ علی المشایخ الکبار کالجزری والسیّد أصیل الدین وجمال الدین المحدّث وغیرها من النسخ الحاضرهٔ، فکلّها بحذف النون».

وقد ذکر الشنوانی السیّد جمال الدین فی طریق سند روایته لکتاب المشکاهٔ، فی کتابه (الدرر السنیّهٔ فی الأسانید الشنوانیّهٔ).

وکذا (الدهلوی) نفسه- فی (اصول الحدیث)- حیث قال: «[مشکاهٔ المصابیح : الشیخ أبو طاهر، عن الشیخ إبراهیم الکردی، عن الشیخ أحمد القشاشی، عن الشیخ أحمد بن عبدالقدوس الشناوی، عن السیّد غضنفر ابن السیّد جعفر النهروانی عن الشیخ محمّد سعید المعروف بمیرکلان الّذی

---

(۱) المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ- مقدمهٔ الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۱

کان شیخ مکهٔ فی وقته، وهو عن السیّد نسیم الدین میرکشاه، عن والده العظیم السیّد جمال الدین عطاء اللّه»....

کما وقع إسناد الشیخ أبی علی محمّد ارتضاء العمری الصفوی، کما لا یخفی علی من راجع کتاب (مدارج الإسناد) له.

وقد اعتمد علی السیّد جمال الدین ونقل عنه الشیخ عبدالحق الدهلوی فی کتابه (أسماء رجال المشکاهٔ).

وقال الصدیق حسن خان القنوجی فی (الحطّهٔ): «وکتاب روضهٔ الأحباب للسیّد جمال الدین المحدّث أحسن السیر».

«۳۲» روایهٔ ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۴۱

اشارهٔ

ورواه أحمد بن الفضل بن باکثیر الشافعی المکّی عن الحاکمی والملّا فی سیرته، وهذا لفظه: «عن أبی الحمراء رضی اللّه عنه قال قال

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی بن زکریّا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه أبو الخیر الحاکمی.

وعن ابن عباس رضی اللَّه عنهما قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه الملّا فی سیرته» «۱».

ترجمة ابن باکثیر ... ص: ۲۴۲

وقد ترجم له المحبّی قائلًا: «الشیخ أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر، المکّی الشافعی، من أدباء الحجاز وفضلائها المتمکّنین. کان فاضلًا أدیباً، له مقدار علیّ وفضل جلّی، وکان له فی العلوم الفلکیة وعلم الآفاق والزایرجا ید عالیة، وکان له عند أشراف مکّة منزلة وشهرة، وکان فی الموسم یجلس فی المکان الّذی یقسّم فیه الصرّ السلطانی بالحرم الشریف بدلًا عن شریف مکة. ومن مؤلفاته: حسن المآل فی مناقب الآل» «... ۲».

وقد ذکر فی مقدّمة کتابه المذکور: «فرأیت أنْ أجمع فی تألیفی هذا من درر الفوائد المثمنة وغرر الأحادیث الصحیحة والحسنة ممّا هو مختص بالعترة النبویة والبضعة الفاطمیّة، وأذکره بلفظ الإجمال، ثمّ ما ورد من مناقب أهل الکساء الأربعة نخبة الآل، وأصرّح فیه بأسمائهم، ثمّ ما ورد لکلّ واحدٍ منهم بصریح اسمه الشریف.

فجمعت فی کتابی هذا زبدة ما دوّنوه وعمدة ما صحّحوه من ذلک وأتقنوه، وما رقموه فی مؤلّفاتهم وقنوه فیه، مقتصراً علی ما یؤدی المطلوب، ویوصل إلیه بأحسن نمط وأسلوب، سالکاً فی ذلک طریق السداد، ومقتصراً فیه علی ما یحصل المراد ... وترکت ما اشتدّ ضعفه منها

---

(۱) وسیلة المال فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

(۲) خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۱/ ۲۷۱.

وما لم نجد له شاهداً یقویه، وجانبت عمّا تکلّم فی سنده وقد عدّه الحفاظ من الموضوع الّذی یجب أن نتّقیه، وأتیت بالمشهور من کتب التواریخ ...

تتبعت فیه من الأحادیث ما یشرح صدور المؤمنین، وتقرّ به عیون المتّقین، ویضیق بسببه ذرع المنافقین».

«۳۳» روایة البدخشانی ... ص: ۲۴۳

اشارة

ورواه المیرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانی عن البیهقی حیث قال:

«أخرج البیهقی فی فضائل الصحابة عن أنس قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۴۳

والبدخشانی من علماء أهل السنّة الّذین یفتخر محمّد رشید تلمیذ (الدّهلوی) بتألیفهم کتباً خاصّة بفضائل أهل البیت، ویقول بأنّ علماء أهل السنّة لا یبغضون ولا یعادون أهل البیت.

وذکره المولوی حیدر علی الفیض آبادی، فی جملة کبار علماء أهل

---

(۱) مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۴

السنّة الّذین یفتون بجواز لعن یزید بن معاویة.

و (الدهلوی) نفسه اعتمد علی البدخشانی فی جواب سؤالٍ ورد علیه حول السبب فی تلقیب النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بالمصطفی، وتلقیب أمیر المؤمنین بالمرتضی فقال: «والمیرزا محمّد بن معتمد خان الحارثی المؤرّخ الشهیر فی هذه البلاد أیضاً یلقّب علیّاً بالمرتضی، فی رسالتیه فی فضائل الخلفا وفضائل أهل البیت، وهما من عمدة مصنّفاته».

«۳۴» روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴

اشارة

ورواه الشیخ محمّد صدر العالم بقوله: «أخرج أبو نعیم فی فضائل الصحابة مرفوعاً: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: من سرّه أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی فهمه، وإلی إبراهیم فی خلّته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

شعر ولی اللَّه الدهلوی بمدح محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴

قال الشیخ ولی اللَّه والد مخاطبنا (الدهلوی) وإمامه ومقتداه فی (التفهیمات الإلهیّة):

إنّ محمّد صدر العالم ألّف کتاباً- وهو معارج العلی- فضّل فیه علیّاً علی الخلفاء تفضیلًا کلیّاً، وکان من جملة ما ذکر فیه قصة شقّ القمر له کرّم

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۵

اللَّه وجهه، ثمّ أرسله إلیَّ وطالعته، ونظمت هذه الأبیات:

رعاک اللَّه یا صدر العوالی وطول الدهر کان لک البقاء

لقد أوتيت فى الآباء فخراً وبالأبناء يرتفع العلاء

وجدّك آية لا ريب فيها وبحر لا تكدّره الدلاء

وفى كشف المعارف كان فرداً وما فى القوم كان له كفاء

لقد كوشفت ما كوشفت حقّاً وفضل اللَّه ليس له انتهاء

أتاك الثلج والإتقان لمّا رأيت الشق وانكشف اللواء

وإذ أدناك سيّدنا على بإكرام وعلم ما يشاء

تؤلف فى مناقبه كتاباً وعند اللَّه فى ذاك الجزاء

ومكثر مدح مولانا على مقلّ لا يكون له وفاء

فما من مشهد إلّاوفيه له فخر كبير وازدهاء

وما من منهل إلّاوفيه له شرب عظيم وارتواء

وللقرآن تنزيل وظهر يقاتلهم عليه الأنبياء

وللقرآن تأويل وبطن يخاصمهم عليه الأوصياء

قبول الناس للتنزيل فيه سياسات له منها نماء

فمنها ردّ تحريف ومد لأسباب له منها انتشاء

وصلح واختصام وائتلاف بأقوام قلوبهم هواء

لهذا القسم أسرار عظام وللشيخين فيه اعتلاء

وفى علم النبوة إنّ هذا ملاك الأمر ليس بها خفاء

وما زال الصحابة عارفيه يقيناً مثل ما طلعت ذكاء

فأثبت ذاك للشيخين واختر من الأوصاف مدحا ما تشاء».

«۳۵» رواية ولىّ اللَّه الدّهلوى ... ص: ۲۴۵

قال ولىّ اللَّه الدهلوى والد مخاطبنا (الدهلوى)- فى (قرة العينين)- بعد جوابه على كلام المحقّق نصير الدين الطوسى فى أفضليّة أمير المؤمنين:

«وبعد هذا كلّه، فإنّ جميع ما ذكره المتأخّرون من المعتزلة- كما ينقل عن الإمام الرازى فى كتاب الأربعين، واختصره نصير الدين الطوسى- حججنا فى أفضليّة المرتضى ممّن كان فى أيّام خلافته، ونعترف بأصله ونتمسّك بثبوته فى محلّه، لا بالنسبة إلى الشيخين».

هذا كلام ولى اللَّه الدهلوى، ومن راجع الأربعين للرازى وكلام النصير الطوسى، وجد فيه حديث التشبيه. قال الرازى:

«الحجة التاسعة عشر- روى أحمد والبيهقى فى فضائل الصحابة قال:

من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى تقواه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

ظاهر الحديث يدلّ على أن عليّاً كان مساوياً لهؤلاء الأنبياء فى هذه الصفات، ولا شكّ أنّ هؤلاء الأنبياء فى هذه الصفات كانوا أفضل من أبى بكر وسائر الصحابة، والمساوى للأفضل أفضل، فيكون على أفضل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۷

منهم» «۱».

«۳۶» روایهٔ محمّد الأمیر ... ص: ۲۴۷

اشارهٔ

وقال العلّامهٔ محمّد الأمیر الصنعانی فی (الروضهٔ الندیّهٔ- شرح التحفهٔ العلویهٔ) ما نصّه: «فائدهٔ: قد شبهه بخمسهٔ من الأنبیاء کما قال المحبّ الطبری رحمه اللَّه ما لفظه: ذکر تشبیه علی رضی اللَّه عنه بخمسهٍ من الأنبیاء:

عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی ابن زکریّا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علیّ بن أبی طالب.

أخرجه أبو الخیر الحاکمی.

وعن ابن عباس رضی اللَّه عنهما قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه الملّا فی سیرته.

قلت: وقد شبّهه صلّی اللَّه علیه وسلّم بهؤلاء الخمسهٔ الرسل فی

---

(۱) الأربعین فی أصول الدین: ۳۱۳.

اکتسابه للخصال الشریفهٔ من خصالهم».

ترجمهٔ الأمیر ... ص: ۲۴۸

۱- الحفظی الشافعی: «وأولاد الإمام المتوکّل علماء جهابذهٔ وأبرار، أعظمهم ولده الإمام المؤیّد باللَّه محمّد بن إسماعیل، قرأ کتب الحدیث وبرع فیها، کان إماماً فی الزهد والورع، یعتقده العامّهٔ والخاصهٔ.

ومن أعیان آل الإمام: السیّد المجتهد الشهیر، والمحدّث الکبیر، السراج المنیر، محمّد بن إسماعیل الأمیر، مسند الدیار ومجدد الدین فی الأقطار، صنّف أکثر من مائهٔ مؤلَّف، وهو لا ینسب إلی مذهب، بل مذهبه الحدیث» «۱».

۲- الشوکانی: «الإمام الکبیر، المجتهد المطلق، صاحب التصانیف ...

برع فی جمیع العلوم، وفاق الأقران، وتفرد بریاسهٔ العلم فی صنعاء، وتظهّر بالاجتهاد، وعمل بالأدلّهٔ، ونفر عن التقلید، وزیّف ما لا دلیل علیه من الآراء الفقهیّهٔ ... وبالجملهٔ، فهو من الأئمّهٔ المجددین لمعالم الدین» «۲».

۳- القنوجی: «وهو الإمام الکبیر، المحدّث الأصولی، المتکلّم الشهیر، قرأ کتب الحدیث وبرع فیها، وکان إماماً فی الزهد والورع، وکان ذا علم کیر ورياسهٔ عالیهٔ، وله فی النظم الید الطولی، بلغ رتبهٔ الاجتهاد المطلق، ولم یقلّد أحداً من أهل المذاهب، وصار إماماً کاملا مکملًا بنفسه» «... ۳».

---

(۱) ذخیرهٔ المال- مخطوط.

(۲) البدر الطالع ۲/ ۵۲– ۵۳ رقم ۴۱۷.

(۳) أبجد العلوم، التاج المکلّل.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۹

«۳۷» روایهٔ الحفظی الشافعی ... ص: ۲۴۹

اشارهٔ

ورواه شهاب الدین الحفظی العجیلی الشافعی بقوله: «روی البیهقی یرفعه إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی زهادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمهٔ العجیلی ... ص: ۲۴۹

وترجم الصدیق حسن القنوجی: «وله مناقب وفضائل شهیرهٔ، وکان لا یسمع بذی فضیلهٔ من جههٍ من الجهات إلّاوتعرّف به واستطلع حقیقهٔ فضیلته، ومکث علی هذه الحالهٔ دهراً طویلًا، ثمّ آثر الخلوهٔ والعزلهٔ إلی أنْ انتقل إلی جوار رحمهٔ اللَّه تعالی» «۲».

«۳۸» روایهٔ ولیّ اللَّه اللّکهنوی ... ص: ۲۴۹

ورواه المولوی ولی اللَّه اللکهنوی بقوله: «قال صلّی اللَّه علیه وسلّم:

من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی زهادته، فلینظر إلی علی بن

---

(۱) ذخیرهٔ المآل فی عد مناقب الآل– مخطوط.

(۲) التاج المکلل: ۵۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۰

أبی طالب» «۱».

أقول:

قد عرفت بما تلوناه علیک ونقلناه لک من کلمات أساطین أئمّهٔ أهل السنّهٔ، وکبار حفّاظهم، ومشاهیر علمائهم فی مختلف العلوم...

أنّ حدیث التشبیه– بمختلف ألفاظه وأسانیده– حدیث صحیح لا مریهٔ فیه ولا شک یعتریه...

إنّه حدیث رووه بأسانیدهم عن عدّهٍ من الصحابهٔ عن النبیّ الأکرم والرسول الأعظم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

رووه وأخرجوه فی کتبهم، واستشهدوا به فی کلماتهم، ونظموه فی أشعارهم...

فکیف ینفی (الدهلوی) صحّته! وینکر وجوده فی کتب أهل السنّهٔ! ویزعم عدم قبولهم إیّاه؟!

فاللَّه حسیبه علی ما قال وکفی به حسیباً.

لکن الّذی نتوخّاه ونرجوه أنْ لا یقدم أحد علی ما أقدم علیه، ولا یغترّ بما قاله وتقوله، فإنّ «کلّ نفس بما کسبت رهینهٔ» «۲» «اللَّه من

ورائهم محیط» «۳»

.هذا کلّه بالنسبهٔ إلی سند هذا الحدیث.

وقس علیه فی البطلان کلماته فی الدلالهٔ، کما سیّتضح لک، وعلی اللَّه التکلان:

---

(۱) مرآهٔ المؤمنین فی مناقب أهل بیت سیّد المرسلین- مخطوط.

(۲) المدّثّر ۷۴: ۳۸.

(۳) البروج ۸۵: ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۳

نقض کلمات الدهلوی حول سند حدیث التشبیه ... ص: ۲۵۳

اشارهٔ

قوله:

الحدیث السادس: وهو ما رواه الإمامیّهٔ..

أقول:

إنّ الإمامیّهٔ یروون حدیث التشبیه، فی کتبهم فی الأخبار والمناقب، بطرقٍ وألفاظٍ مختلفهٔ، وهم غیر محتاجین إلی روایهٔ غیرهم، غیر أنّهم یوردونه فی کتبهم عن أهل السنّهٔ أیضاً من باب الإلزام، کما هو المتّبع فی قانون المناظرهٔ:

الحدیث فی کتب الإمامیّهٔ ... ص: ۲۵۳

۱- قال الوزیر علی بن عیسی بن أبی الفتح الإربلی رحمه اللَّه: «فصلٌ فی مناقبه، وما أعدّ اللَّه تعالی لمحبّیه، وذکر غزارهٔ علمه، وکونه أقضی الأصحاب:

من مناقب الخوارزمی: عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: لو أنّ الریاض أقلام، والبحر مداد، والجنّ حسّاب، والإنس کتّاب، ما أحصوا فضائل علی بن أبی طالب».

ثمّ قال بعد نقل أحادیث أخری-:

«ومنه عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم:

من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۴

قال أحمد بن الحسین البیهقی: لم أکتبه إلّابهذا الإسناد.

وقد روی البیهقی فی کتابه المصنّف فی فضائل الصحابهٔ یرفعه بسنده إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إنّه قال: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

فقد ثبت لعلی علیه السلام ما ثبت لهم علیهم السلام من هذه الصّفات المحمودهٔ، واجتمع فیه ما تفرّد فی غیره» «۱».

ترجمة الإربلی ... ص: ۲۵۴

وقد ترجم ابن شاكر الكتبی علی بن عیسی الإربلی فی (فواته) بقوله:

«علی بن عیسی بن أبی الفتح، الصاحب، بهاء الدین، ابن الأمیر فخر الدین، الإربلی، المنشیء الكاتب البارع. له شعر وترسّل، وكان رئیساً، كتب لمتولّی أربل ثمّ خدم ببغداد فی دیوان الإنشاء، أیام علاء الدین صاحب الدیوان، ثمّ إنّه فتر سوقه فی دولة الیهود، ثمّ تراجع بعدهم وسلّم ولم ینكب، إلی أنْ مات سنة ۶۹۲.

وكان صاحب تجمّل وحشمة ومكارم أخلاق، وفیه تشیّع.

وكان أبوه والیاً بأربل.

ولبهاء الدین مصنّفات أدبیة، مثل المقامات الأربع، ورسالة الطیف، المشهورة، وغیر ذلك. وخلَّف لمّا مات تركة عظیمة، نحو ألفی ألف درهم، تسلّمها ابنه أبو الفتح، ومَحَقها، ومات صعلوكاً» «۲».

ولابن شاكر مقام جلیل لدی أهل السنّة، ولا یخفی ما لكتبه من قیمةٍ

---

(۱) كشف الغمة فی معرفة الأئمّة ۱/ ۱۱۱- ۱۱۴.

(۲) فوات الوفیات ۲/ ۶۶.

واعتبار «... ۱».

۲- وروی زین الدین محمّد بن علی بن شهرآشوب السروی المازندرانی حدیث التشبیه عن أحمد بن حنبل وابن بطة. كما عرفته سابقاً.

۳- وأورد أبو الحسن یحیی بن الحسن بن البطریق الحلی- رحمه اللَّه حدیث التشبیه عن أبی الحسن ابن المغازلی حیث قال: «وبالإسناد قال:

أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب قال: حدّثنا الحسین بن محمّد بن الحسین العدل العلوی الواسطی قال: حدّثنا محمّد بن محمود قال: حدّثنا إبراهیم بن مهدی الابلی قال: حدّثنا إبراهیم بن سلیمان بن رشید قال: حدّثنا زید بن عطیّة قال: حدّثنا أبان بن فیروز، عن أنس بن مالك قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: من أراد أن ینظر إلی علم آدم، وفقه نوح، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۲».

۴- ونقل الشیخ الحسن بن محمّد بن علی السهمی الحلّی- طاب ثراه- حدیث التشبیه عن (وسیلة المتعبّدین) لعمر بن محمّد بن خضر المعروف بالملّا الأردبیلی «۳».

۵- وأورد العلّامة الشیخ محمّد باقر بن محمّد تقی المجلسی- طاب ثراه- فی (بحار الأنوار) عبارة ابن شهرآشوب، التی روی فیها هذا الحدیث عن أحمد وابن بطّة.

فما قصده (الدهلوی) بهذا الكلام حیث نسب روایة الحدیث إلی الإمامیّة- من نفی روایة أهل السنّة إیّاه- واضح الفساد، بل إنّ الإمامیّة

---

(۱) انظر: الدرر الكامنة ۳/ ۴۵۱، كشف الظنون: ۲۹۳، ۱۱۸۵، ۱۲۹۲، ۲۰۱۹.

(۲) عمدة عیون صحاح الأخبار: ۳۴۰ ح ۶۵۴.

(۳) الأنوار البدريّة فی دفع شبه النواصب والقدريّة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۶

يروونه بطرقهم، وينقلونه عن أهل السنّة أيضاً لإفحامهم.

ثم إنّه كان الأحرى ب (الدّهلوی) أنْ ينقل جميع طرق هذا الحديث أو أكثرها، ولا أقلّ من أنْ يصرِّح بكثرة طرقه ورواته، لا أنْ يكتفی بطرقٍ واحدٍ منها.

قوله:

وفساد مبادئ هذا الاستدلال ومقدّماته من الصدر إلى الّذيل ظاهر على كلّ خبير.

أقول:

زعم فساد هذا الاستدلال إنّما ينشأ ممّن فسدت مبادئ عقله بالوساوس الشيطانيّة، وإنّ العالم الخبير صاحب الفطرة المستقيمة والعقل السليم لا يصغی إلى تشكيكات (الدهلوی) وخرافاته الهزيلة ... نسأل اللَّه الهداية إلى نهج السداد، وهو الصائن من أنْ يمتلئ الإنسان من الرأس إلى القدم بالحقد والعناد، لفضائل وصیّ شفيع الأمم، ويتنكّب عن الطّريق الأمم.

قوله:

أوّلًا: إنّ هذا الحديث ليس من أحاديث أهل السنّة.

أقول:

العجب من هذا الرجل!! أليس عبدالرزاق الصنعانی، وأحمد بن حنبل، وأبو حاتم الرازی، وابن شاهين، وابن بطّة، والحاكم النيسابوری، وابن مردويه، وأبو نعيم، والبيهقی، وابن المغازلی، وشيرويه الديلمی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۷

والنّسنائی، والعطّار، وشهردار الديلمی، والخوارزمی، وأبو الخير الحاكمی، والصالحانی، وابن طلحة، والكنجی، والمحبّ الطبری، والسيّد علی الهمدانی، وأمير ملّا، والشهاب الدولت آبادی الهندی، وابن الصبّاغ، وحسين الميبدی اليزدی، وعبد الرحمن الصفوری، وإبراهيم الوصّابی، وجمال الدين المحدّث، وأحمد ابن باكثير المكی، والميرزا محمّد البدخشی، ومحمّد صدر العالم، ومحمّد بن إسماعيل الأمير...

أليس هؤلاء وأمثالهم الّذين رووا حديث التشبيه، من أكابر أساطين أهل السنّة، ومن مفاخرهم فی كلّ عصر وزمان؟!

إن كان هؤلاء خارجين عن زمرة أهل السنّة، وداخلين فی زمرة أهل الضلال والبدع، فهل يكون أبوه (ولی اللَّه الدهلوی) الّذی كان باعتقاد ابنه (الدهلوی) آيةً من الآيات الإلهية ومعجزةً من المعجزات النبويّة، خارجاً عن أهل السنّة كذلك؟

وإذا كان كلّ أولئك خارجين من أهل السنّة، ومعدودين فی زمرة المبتدعين والهالكين، فلا مانع منْ أن يقال ذلك فی حق معاصری (الدهلوی) من أمثال: أحمد بن عبدالقادر العجيلی، والمولوی ولی اللَّه بن حبيب اللَّه اللكهنوی...

وإذا كان كلّ هؤلاء خارجين، فلا شك فی خروج من يمدحهم ويثنی عليهم ويوثّقهم، لاشتراك العلّة والسّبب...

فانحصر التسنّن فی شخص (الدّهلوی).

ولكنّ (الدهلوی) أيضاً ممّن يمدح ويثنی على طائفة من الأشخاص المذكورين، فيلزم أنْ يخرج هو من بين أهل السنّة، فلم يبقَ فی العالم سنّی أصلًا...

فبطل مذهب السنّيّة، وانهدم من الرأس إلى القدم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۸

«ولا يحيق المكر السيئ إلّابأهله».

إنكار روايهٔ البيهقى والردُّ عليه ... ص: ۲۵۸

قوله:

وقد أورده ابن مطهّر الحلّى فى كتبه، ونسبه إلى البيهقى مرّةً، وإلى البغوى أخرى، وليس فى تصانيفهما أثر منه.

أقول:

رواه عن أهل السنّهٔ جماعهٔ من علمائنا قبل العلّامهٔ الحلّى، كالإربلى صاحب (كشف الغمهٔ)، وابن شهرآشوب السروى صاحب (مناقب آل أبى طالب) وابن البطريق صاحب (العمدهٔ ...) كما دريت آنفاً، فلا وجه لتخصيص إيراد الحديث بالعلّامهٔ الحلّى إلّاتقليد الكابلى.

ولقد أورده العلّامهٔ الحلّى عن البيهقى حيث قال فى كتاب (منهاج الكرامهٔ فى الإمامهٔ) فى ذكر أعلميهٔ الإمام أمير المؤمنين عليه السلام: «عن البيهقى فى كتابه بإسناده عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قال: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى تقواه، وإلى إبراهيم فى خلّته، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

فأثبت له ما تفرّق فيهم».

ورواه عن البيهقى فى كتاب (نهج الحق) كذلك.

وهذا الحديث موجود فى كتاب البيهقى بالقطع واليقين، وقد نصَّ على ذلك جماعهٔ من أكابر أهل السنّهٔ، أمثال:

الموفّق بن أحمد المكى أخطب خطباء خوارزم.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۹

ومحمّد بن طلحهٔ النصيبى الشّافعى.

ونور الدين على ابن الصبّاغ المالكى.

والحسين الميبدى اليزدى.

والميرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانى.

وأحمد بن عبدالقادر العجيلى الشافعى.

والميرزا محمّد البدخشانى مقبول لدى (الدهلوى)، وقد وصفه تلميذه محمّد رشيد خان الدهلوى بأنّه من عظماء علماء أهل السنّهٔ، فإنْ لم يثق (الدهلوى) وأتباعه بنقل الآخرين عن البيهقى، فلا محيص عن قبول نقل مثل البدخشانى.

فالحمد للَّهعلى ما أزاح الباطل عن نصابه، وأوضح الحق المشرق، ولزمت الحجهٔ الكافيهٔ، والبينهٔ الشافيهٔ.

عدم إنكار ابن تيميهٔ روايهٔ البيهقى ... ص: ۲۵۹

وبالرغم من أنّ (الدهلوى) يدّعى طول الباع وسعهٔ الإطّلاع على كتب الفريقين، فإنّه لم ير الكتب الحديثيهٔ ولم يعثر عليها، بل قلَّد الكابلى فى نفى وجود أثرٍ من حديث التشبيه فى تصانيف البيهقى باليقين والجزم رجماً بالغيب...

فليته قال: لم أره فى تصانيفه البيهقى، بأنْ يقصد: إنّى لمّا لم أر كتب البيهقى، فلا جرم لم أعثر على هذا الحديث فيها، وأمّا النفى الواقعى والإخبار الحقيقى عن عدم وجوده فى تصانيف البيهقى، فذلك كذب صريح يستبعد صدوره بالنسبهٔ إلى الأمور الدينيّهٔ من أجهل الناس فضلًا عن الأفاضل.

اللّهمّ إلّاأن يعتذر أولياء (الدهلوى) بأنّه نفى وجود أثر من هذا

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۰

الحديث فى مصنّفات البيهقى، ونفى وجود الأثر لا ينافى وجود العين!!

إنّا لا نستبعد أن یلتجئ أولیاء (الدهلوی) إلی هذا العذر الواهی...

إنّهم یجدون أنّ ابن تیمیّة الّذی هو إمامهم فی المکابرة والعناد وإنکار الحقائق والفضائل الثابتة...

لا ینکر وجود هذا الحدیث فی مصنّفات البیهقی، لأنّه یعلم بوجوده فیها، فیضطر إلی جرح البیهقی نفسه والقدح فیه ...، إنّه یقول فی جواب عبارة العلّامة الحلی المتقدمة:

«والجواب أن یقال: أوّلًا: أین إسناد هذا الحدیث؟ والبیهقی یروی فی الفضائل أحادیث کثیرة ضعیفة بل موضوعة، کما جرت عادة أمثاله من أهل العلم. ویقال ثانیاً: هذا الحدیث کذب موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، بلا ریب عند أهل العلم بالحدیث، ولهذا لا یذکره أهل العلم بالحدیث، وإن کانوا حراصاً علی جمع فضائل علی، کالنسائی، قصد أن یجمع فضائل علی فی کتابٍ سمّاه الخصائص، والترمذی قد ذکر أحادیث متعددة فی فضائله، وفیها ما هو ضعیف بل موضوع، ومع هذا لم یذکروا هذا ونحوه» «۱».

فأنت تری ابن تیمیة یرمی الحدیث بالضعف بل بالوضع، ویصف البیهقی وأمثاله بروایة أحادیث ضعیفة بل موضوعة، فلو لم یکن العلّامة الحلّی صادقاً فی عزو الحدیث إلی البیهقی، لکان الردّ علیه من هذه النّاحیة أقوی وأشد...

فابن تیمیّة- هذا المتعصّب العنید- لا ینکر وجود هذا الحدیث فی مصنّفات البیهقی، کما أنّه لا ینفی دلالته علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام، ولا یجعله من قبیل تشبیهات الشعراء فی مدائحهم للأشخاص...

---

(۱) منهاج السنّة ۵/ ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۱

لکن (الدهلوی) ینکر وجوده فی مصنّفات البیهقی بل سائر کتب أهل السنّة ولو بإسنادٍ ضعیف، ویجعله من قبیل إغراقات الشعراء وتشبیهاتهم فی الأشعار...

والواقع الّذی یذعن به کل منصف، ویعترف به کلّ خبیر هو: صحّة هذا الحدیث، وثبوت صدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، ووجوده فی کتب أهل السنّة المعتبرة المشهورة، وفی کتب البیهقی ومصنّفاته، فدعوی ابن تیمیّة ضعف هذا الحدیث أو وضعه دعوی بلا دلیل، والبیهقی قد التزم بأنْ لا یروی حدیثاً یعلم بکونه موضوعاً، ومن هنا لم یرم العلماء ما أخرجه البیهقی بالوضع.

کلمات فی وصف البیهقی وکتبه ... ص: ۲۶۱

وقول ابن تیمیّة: «ولهذا لا یذکره أهل العلم بالحدیث» ... یستشم منه الإزراء الشّدید بحقّ البیهقی...

إنّه لم یصف أحدٌ البیهقی بما وصفه به ابن تیمیّة، وما هذا إلّالغرض ردّ أحادیث فضائل أهل البیت والطّعن فیها، ولنذکر شیئاً من کلمات القوم فی وصف البیهقی:

۱- قد ذکرنا سابقاً أنّ صاحب (المشکاة) یقول فی حق جماعةٍ فیهم البیهقی: «إنی إذا أسندت الحدیث إلیهم کأنی أسندت إلی النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم».

۲- یاقوت الحموی: «وقد أخرجت هذه الکورة من لا یحصی من الفضلاء والعلماء والفقهاء والأدباء، ومع ذلک، فالغالب علی أهلها مذهب الرافضة الغلاة.

ومن أشهر أئمّتهم الإمام أبو بکر أحمد بن الحسین بن عبداللّه بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۲

موسی البیهقی، من أهل خسروجرد، صاحب التصانیف المشهورة، وهو الإمام الحافظ، الفقیه الأصولی، الدین الورع، أوحد الدهر فی الحفظ والإتقان، مع الدین المتین، من أجلّ أصحاب أبی عبداللّه الحاکم والمکثرین عنه، ثمّ فاقه فی فنون من العلم تفرَّد بها، رحل

إلی العراق وطوّف الآفاق، وألف من الكتب ما يبلغ قريباً من ألف جزء، ممّا لم يسبق إلی مثله» «... ۱».

۳- السمعاني: «كان إماماً فقيهاً حافظاً، جمع بين معرفة الحديث والفقه، وكان تتبع نصوص الشافعي، وجمع كتاباً فيها سمّاه كتاب المبسوط، وكان استاذه فی الحديث الحاكم أبو عبداللَّه محمّد بن عبداللَّه الحافظ، وتفقّه علی أبی الفتح ناصر بن محمّد العمری المروزی، وسمع الحديث الكثير، وصنّف فيه التصانيف التی لم يسبق إليها، وهی مشهورة موجودة فی أيدی الناس، سمعت منها... وأدركت عشرة من أصحابه الّذين حدّثونی عنه.

وكانت ولادته فی سنة ۳۸۴ فی شعبان. ووفاته فی سنة ۴۵۸» «۲».

۴- ابن خلّكان: «الفقيه الشافعی، الحافظ الكبير المشهور، واحد زمانه وفرد أقرانه فی الفنون، من كبار أصحاب الحاكم أبی عبداللَّه ابن البيّع فی الحديث، ثمّ الزائد عليه فی أنواع العلوم ... وهو أوّل من جمع نصوص الإمام الشافعی رضی اللَّه تعالی عنه فی عشر مجلّدات ...وكان قانعاً من الدنيا بالقليل.

وقال إمام الحرمين فی حقّه: ما من شافعی المذهب إلّاوللشّافعی عليه منّة، إلّاأحمد البيهقی فإنّ له علی الشافعی منة...

---

(۱) معجم البلدان ۱/ ۶۳۸، ۲/ ۴۲۴.

(۲) الأنساب ۱/ ۴۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۳

وكان علی سيرة السّلف، وأخذ عنه الحديث جماعة من الأعيان» «... ۱».

۵- الذهبی: «البيهقی هو: الحافظ، العلّامة، الثبت، الفقيه، شيخ الإسلام...

قال الحافظ عبدالغافر بن إسماعيل فی تاريخه: كان البيهقی علی سيرة العلماء، قانعا باليسير، متجمّلًا فی زهده وورعه.

وقال أيضاً: هو أبو بكر، الفقيه الحافظ، الأصولی، الدّين والورع، واحد زمانه فی الحفظ وفرد أقرانه فی الإتقان والضبط، من كبار أصحاب الحاكم، ويزيد علی الحاكم بأنواع من العلوم، كتب الحديث وحفظه من صباه، وتفقّه وبرع، وأخذ فن الأصول، وارتحل إلی العراق والجبال والحجاز، ثمّ صنّف، وتواليفه تقارب ألف جزء ممّا لم يسبقه إليه أحد، جمع بين علم الحديث والفقه وبيان علل الحديث ووجه الجمع بين الأحاديث، طلب منه الأئمّة الانتقال من بيهق إلی نيسابور لسماع الكتب، فأتی فی سنة ۴۴۱، وعقدوا له المجلس لسماع كتاب المعرفة، وحضره الأئمّة.

قال شيخ القضاة أبو علی إسماعيل ابن البيهقی، قال أبی: حين ابتدأت بتصنيف هذا الكتاب- يعنی كتاب المعرفة من السنن والآثار- وفرغت من تهذيب أجزاء منه، سمعت الفقيه محمّد بن أحمد- وهو من صالحی أصحابی وأكثرهم تلاوة وأصدقهم لهجة- يقول: رأيت الشافعی رحمه اللَّه فی النوم، وبيده أجزاء هذا الكتاب وهو يقول: كتبت اليوم من كتاب الفقيه سبعة أجزاء أو قال: قرأتها، ورآه يعتد بذلك. قال: وفی صباح ذلك اليوم رأی فقيه آخر من إخوانی الشافعیَّ قاعداً فی الجامع علی سرير وهو يقول: قد استفدت اليوم من كتاب الفقيه حديث كذا وكذا.

---

(۱) وفيات الأعيان ۱/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۴

وأخبرنا أبی قال: سمعت الفقيه أبا محمّد الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ يقول: سمعت الفقيه محمّد بن عبدالعزيز المروزی يقول: رأيت فی المنام كأنَّ تابوتاً علا فی السماء يعلوه نور، فقلت: ما هذا؟ فقال: تصنيفات أحمد البيهقی.

ثم قال شيخ القضاة: سمعت الحكايات الثالث من الثلاثة المذكورين.

قلت: هـذه الرؤيا حق، فتصانيف البيهقى عظيمـة القـدر، غزيرة الفوائد، قلَّ من جوّد تواليفه مثل الإمام أبى بكر، فينبغى للعالم أنْ يعتنى بها، ولا سيّما سننه الكبير.

وقـد قـدم قبـل موته بسـنةٍ أو أكثر إلى نيسابور وتكاثر عليه الطلبـة، وسـمعوا منه كتبه، وجلبت إلى العراق والشام والنواحى، واعتنى بها الحافظ أبو القاسم الدمشقى، وسمعها من أصحاب البيهقى، ونقلها إلى دمشق هو وأبو الحسن المرادى.

وبلغنـا عن إمـام الحرمين أبى المعـالى الجوينى قـال: مـا من فقيهٍ شـافعى إلّـا وللشـافعى عليه منّـة إلّاأبـا بكر البيهقى، فإنّ المنّـة له على الشافعى، لتصانيفه فى نصرة مذهبه.

قلت: أصاب أبو المعالى هكـذا، ولو شاء البيهقى أن يعمل لنفسه مذهباً لكان قادراً على ذلك، لسـعة علومه ومعرفته بالإختلاف، ولهذا تراه يلوح بنصر مسائل ممّا صحّ فى الحديث» «... ۱».

۶- أيضـاً: «البيهقى الإمام الحافظ العلّامـة شـيخ خراسان ... فـذكر مشايخه ومصـنّفاته، وكلمات إمام الحرمين وعبـد الغافر فى حقّه وما نقله ولده من الرؤيا، ثمّ ذكر وفاته، ومن روى عنه «۲».

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

(۲) تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۵

۷- أيضاً: «البيهقى الإمام العالم ... وبلغت تصانيفه ألف جزءٍ، ونفع اللَّه بها المسلمين شرقاً وغرباً، لأمانة الرجل ودينه وفضله وإتقانه. فاللَّه يرحمه» «۱».

۸- اليـافعى: «الإمـام الكبير، الحافظ النحرير، أحمـد بن الحسـين، البيهقى، الفقيه الشافعى، واحـد زمانه وفرد أقرانه فى الفنون، من كبار أصحاب الحاكم أبى عبداللَّه ابن البيع فى الحديث، الزائد عليه فى أنواع العلوم، له مناقب شهيرة، وتصانيف كثيرة بلغت ألف جزء»... ثمّ نقل ما قيل فى حقّه من كلمات الثناء «۲».

۹- السبكى: «كان الإمام البيهقى أحـد أئمة المسـلمين، وهداة المؤمنين، والدعاة إلى حبل اللَّه المتين، فقيه جليل، حافظ كبير، اصولى نحرير، زاهـد ورع، قانت للَّه، قائم بنصـرة المـذهب اصولًا وفروعاً، جبلًا من جبال العلم ... صار واحـد زمانه، وفارس ميـدانه، وأحـذق المحدّثين ذهناً، وأسرعهم فهماً وأجودهم قريحةً.

وبلغت تصانيفه ألف جزء، ولم يتهيّأ لأحدٍ مثلها، أمّا السـنن الكبير، فما صنّف فى علم الحديث مثله تهذيباً وترتيباً وجودةً، وأمّا المعرفة معرفة السـنن والآثار، فلا يسـتغنى عنه فقيه شافعى ... وكلّها مصـنّفات لطاف، مليحة الترتيب والتهذيـب، كثيرة الفائدة، يشـهد من يراها من العارفين بأنّها لم يتهيّأ لأحدٍ من السابقين.

وفى كلام شـيخنا الذهبى أنّه أوّل من جمع نصوص الشافعى. وليس ذلك، بل هو آخر من جمعها، ولذلك استوعب أكثر ما فى كتب السابقين، ولا أعرف أحداً بعده جمع النصوص، لأنّه سدّ الباب على من بعده.

---

(۱) العبر فى خبر من غبر ۲/ ۳۰۸.

(۲) مرآة الجنان ۳/ ۶۳- حوادث: ۴۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۶

وكانت إقامته ببيهق، ثمّ استدعاه والى نيسابور ليقرأ عليه كتاب المعرفة...

قال عبدالغافر...

قال شیخنا الذهبی ...

وقال إمام الحرمین ...

وقال شیخ القضاة أبو علی ولد البیهقی» «... ۱».

۱۰- ابن الأثیر: «کان إماماً فی الحدیث والفقه» «... ۲».

۱۱- أبو الفداء: «کان إماماً فی الحدیث والفقه علی مذهب الشافعی، وکان زاهداً ... أوحد زمانه» «... ۳».

۱۲- ابن الوردی: «إمام فی الحدیث والفقه ... رحل فی طلب الحدیث إلی العراق والجبال والحجاز، وهو أول من جمع نصوص الشافعی فی عشر مجلّدات، ومن تصانیفه ... قال إمام الحرمین ... وکان قانعا من الدنیا بالقلیل» «۴».

۱۳- الأسنوی: «الحافظ الفقیه الأصولی، الزاهد الورع، القائم فی نصرة المذهب» «... ۵».

۱۴- ابن قاضی شهبة: «الإمام الحافظ الکبیر أبو بکر البیهقی، الخسروجردی، سمع الکثیر ورحل وجمع وحصّل وصنّف ... وکان کثیر التحقیق والإنصاف، حسن التصنیف ...

---

(۱) طبقات الشافعیة ۴/ ۸.

(۲) الکامل فی التواریخ ۸/ ۳۷۷. حوادث سنة ۴۵۸- ۱۰/ ۵۲.

(۳) المختصر فی أخبار البشر. حوادث سنة ۴۵۸- ۲/ ۱۸۵.

(۴) تتمة المختصر فی أخبار البشر. حوادث سنة ۴۵۸- ۱/ ۳۶۰.

(۵) طبقات الشافعیة ۱/ ۹۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۷

قال عبدالغافر ... وقال إمام الحرمین» «... ۱».

۱۵- الخطیب التبریزی: «کان أوحد دهره فی الحدیث والتصانیف ومعرفة الفقه، وهو من کبار أصحاب الحاکم أبی عبداللّه.

قالوا: سبعة من الحفاظ أحسنوا التصنیف، وعظم الانتفاع بتصانیفهم:

أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی، ثمّ الحاکم أبو عبداللّه النیسابوری، ثمّ أبو محمّد عبد الغنی الأزدی حافظ مصر، ثمّ أبو نعیم أحمد بن عبداللّه الإصفهانی، ثمّ أبو عمرو ابن عبدالبر النمری حافظ أهل المغرب، ثمّ أبو بکر أحمد بن حسین البیهقی، ثمّ أبو بکر أحمد الخطیب البغدادی» «... ۲».

۱۶- السیوطی: «البیهقی الإمام الحافظ العلامة، شیخ خراسان ...

لزم الحاکم وتخرج به، وأکثر منه جدّاً، وهو من کبار أصحابه، بل زاد علیه بأنواعٍ من العلوم، کثیر الحدیث وحفظه من صباه، برع وأخذ فی الأصول وانفرد بالإتقان والضبط والحفظ، ورحل ... وعمل کتباً لم یسبق إلیها ... وبورک له فی علمه، لحسن قصده وقوّة فهمه وحفظه، وکان علی سیرة العلماء، قانعاً بالیسیر، مات فی عاشر جمادی الأولی ۴۵۵ بنیسابور، ونقل فی تابوت إلی بیهق مسیرة یومین» «۳».

أقول:

وهکذا تجد الثناء علیه وعلی مصنّفاته فی غیر هذه الکتب، فراجع مثلًا: (فیض القدیر) و (المرقاة) و (شرح المواهب اللدنیّة) و (مقالید

---

(۱) طبقات الشافعیة ۱/ ۲۲۶.

(۲) الإکمال فی أسماء الرجال- ط مع المشکاة.

(۳) طبقات الحفاظ: ۴۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۸

الأسانید) و (التاج المکلّل) وغیرها، ولولا خوف الإطالهٔ لأوردنا کل ذلک، ولکنّا حاولنا الإختصار بقدر الإمکان.

وعلی الجملهٔ، فإنّک إذا وضعت یدک علی أیّ کتابٍ ترجم فیه للبیهقی، فلا تجد إلّاالثناء علیه وعلی سائر آثاره ومصنّفاته، فکلّهم یصفونه بالحفظ والإتقان والإمامهٔ والدیانهٔ والورع وأمثال ذلک من الأوصاف الحمیدهٔ، ویصفون مصنّفاته بالجودهٔ والتهذیب والاعتبار ...وقد رأیت کیف أقبل حفّاظ عصره والمتأخّرون عنه علی مصنّفاته وتناقلوها وسمعوها ... وناهیک بالرؤیا التی رآها أحد معاصریه من الأعلام، تلک الرؤیا الّتی قال الذّهبی وغیره «هی حق...»

أقول:

فثبت أنّ البیهقی لا یروی فی الفضائل الأحادیث الضعیفهٔ بل الموضوعهٔ کما زعم ابن تیمیّهٔ، ولکن الحقیقهٔ هی أن من یروی شیئاً من مناقب علی علیه السلام یتّهم بأنواع التّهم وإن وافقه فی روایته الجمّ الغفیر والجمع الکثیر من الأعلام والمشاهیر، کما هو الشأن فی حدیث التشبیه الّذی رواه من أعلام القوم من عرفت، وأخرجه عبدالرزاق بسند صحیح.

هذا، ولا یخفی التناقض الموجود فی کلام ابن تیمیهٔ، فإنّه بعد أن أخرج البیهقی من زمرهٔ أهل العلم بالحدیث لروایته هذا الحدیث الموضوع بزعمه، ذکر أن أهل العلم بالحدیث لا یذکرونه لکونه موضوعاً، وصرّح منهم باسم النسائی والترمذی، ومعنی کلامه هنا أنّ کتابیهما مجرّدان عن الأحادیث الضعیفهٔ والموضوعهٔ. لکنّه یعلم بوجود بعض المناقب فیهما، فحمله تعصّبه علی أنْ یناقض نفسه فیدّعی وجود ما هو ضعیف بل هو موضوع فی کتابیهما أیضاً. فالعیاذ باللَّه من التعصّب والعناد.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۹

کما ثبت أنّ حدیث التشبیه من الأحادیث التی أخرجها البیهقی، فلا شک فی صحهٔ نسبهٔ العلّامهٔ الحلّی روایهٔ الحدیث إلیه.

فظهر بطلان ما ذکره (الدهلوی) تبعاً للکابلی.

ولقد تبع القاضی ثناء اللَّه الهندی أیضاً الکابلی فی هذه الدعوی، فأنکر وجود الحدیث فی کتب البیهقی، حیث قال بعد أن ذکره فی (السیف المسلول):

«والجواب: إنّ هذا الحدیث لیس من أحادیث أهل السنّهٔ، وقد أورده ابن المطهّر الحلّی فی کتبه، فعزاه تارهً إلی البیهقی وأخری إلی البغوی.

وهو غیر موجود فی کتبهما».

وقد عرفت کذب هذه الدعوی. والحمد للَّه.

غلط القوم فی فهم عبارهٔ العلّامهٔ الحلّی ... ص: ۲۶۹

وأمّا دعوی (الدهلوی) عزو العلّامهٔ الحلّی قدّس سرّه حدیث التشبیه إلی البغوی، فهی ناشئهٔ من سوء الفهم ... وإنّ أوّل من وقع فی هذا الاشتباه والغلط هو (الفضل بن روزبهان) صاحب الردّ علی (نهج الحق) للعلّامهٔ الحلّی، ثمّ تبعه علی ذلک (الکابلی) صاحب الصواقع، ثمّ (الدهلوی) و (القاضی ثناء اللَّه الهندی).

ولکی تتّضح حقیقهٔ الأمر ننقل نصّ عبارهٔ العلّامهٔ الحلّی طاب ثراه فی (نهج الحق وکشف الصدق) فإنّه قال: «المطلب الثانی: العلم. والناس کلّهم- بلا خلاف- عیال علی علیه السلام، فی المعارف الحقیقیّهٔ والعلوم الیقینیّهٔ والأحکام الشرعیّهٔ والقضایا النقلیّهٔ، لأنّه علیه السلام کان فی غایهٔ الذکاء والحرص علی التعلّم، وملازمته لرسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وهو أشفق الناس علیه، لا ینفکّ عنه لیلًا ونهاراً، فیکون بالضرورهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۰

أعلم من غیره.

وقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی حقّه: أقضاکم علی.

والقضاء یستلزم العلم والدین.

وروی الترمذی فی صحیحه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: أنا مدینهٔ العلم وعلی بابها.

وذکر البغوی فی الصحاح: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: أنا دار الحکمهٔ وعلی بابها.

وفیه عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم:

من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

وروی البیهقی بإسناده إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

هذا نصّ عبارهٔ العلّامهٔ ابن المطهّر الحلّی، ولیس فیها تصریح ولا تلویح بنسبته الحدیث إلی البغوی، وهم قد توهموا ذلک من قوله «وفیه عن أبی الحمراء» ... جاعلین (البغوی) مرجع الضمیر، ولم یلتفتوا إلی أنّ مرجع الضمیر هو (علی علیه السلام ...) کما أنّه مرجع الضمیر فی کلمهٔ «فی حقه».

وحدیث أبی الحمراء هذا هو الحدیث الّذی رواه القوم فی کتبهم، کالخوارزمی فی (المناقب)، ونقله عن الخوارزمی الشیخ الإربلی رحمه اللَّه فی (کشف الغمهٔ).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۱

هذا کلّه فی دفع هذا التوهّم، ولا بأس بإیراد بعض کلمات القوم فی الثناء علی العلّامهٔ الحلّی.

ترجمهٔ العلّامهٔ ابن المطهر الحلّی ... ص: ۲۷۱

فإنّ العلّامهٔ الحلّی- رحمه اللَّه موصوف فی کلمات بعض رجالات العلم من أهل السنّهٔ بالأوصاف الحمیدهٔ والألقاب الفائقهٔ:

[۱]- قال أکمل الدین محمّد بن محمود البابرتی الحنفی فی کتاب (نقود وردود): «أمّا بعد، فلما کان توقّف استنباط الأحکام الشرعیهٔ من مسالکها، واستخراج الأوامر السمعیّهٔ من مدارکها، علی معرفهٔ الصانع والتصدیق بصفاته، والنظر فی أمر النبوّهٔ وتحقیق معجزاته، وکان علم الکلام هو المتکفّل بهذا المرام، لا جرم بعد الفراغ من کتاب الکواشف البرهانیّهٔ فی شرح المواقف السلطانیهٔ اشتغلت بعلم أصول الفقهیات ومدارک الفرعیات، الّذی هو العروهٔ الوثقی للطالب المستمسک والسعادهٔ العظمی للراغب المتمسّک، ما استضاء بنوره ذو رویّهٔ إلّاأصاب واهتدی، وما استنار بضوءه ذو بصیرهٔ إلّافاز وارتقی.

وکان خیر الکتب المؤلّفهٔ فیه عند أصحاب هذا العلم وذویه (منتهی السئول والأمل) الّذی صنفه الإمام العلّامهٔ الشیخ جمال الدین أبو عمرو ابن الحاجب، بلّغه اللَّه أعلی المراتب- فی علم الأصول والجدل، ولهذا صار مشتهراً فی مشارق الأرض ومغاربها کالشمس فی وسط النهار، مستهترا إلیه أصحاب الفقهاء الأربعهٔ وأرباب مذاهبها، استهتارا أیّ استهتار.

وخیر شروحها المشهورهٔ شهرهٔ المتن، جامعاً للضروریات ولخاصیات الفن: الشرح الّذی لأستاذی وأستاذ الکلّ فی الکلّ، الإمام ابن الإمام ابن الإمام، أفضل علماء الإسلام، عضد الملّهٔ والدین، عبدالرحمن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۲

الصدیقی، الّذی أعلی اللَّه بکلمته کلمهٔ الدین، وعضد به الإیمان والمؤمنین، جزاه اللَّه أفضل مجازاته، رافعاً فی أعلی علیّین درجاته،

إذ هو ملازم لتفسير نصوصه، محقّقاً لدقائقه، مداوم على تقرير فصوصه، مدقّقاً لحقائقه، كاشف مخبيّات مشكلاته، مصحّحاً لمقاصده، مشيراً إلى مكنيّات مفصّلاته، منقّحاً لفرائده، حتّى صار كتابه مجموعاً مستحقاً لأنّ يكون على الرأس محمولًا وعلى العين موضوعاً. فيالها من المناقب، ما أحسن مناصبه بين المناصب، وما يعرفه إلّامن حقّق كلام غيره تحقيقاً، وجرى فی ميدانه أشواطاً وعرق فيه تعريقاً، وهو ملی كثير البضاعة طويل الباع فی هذه الصناعة: إنّما يعرف ذا الفضل من الناس ذووه.

وقد وقع إلیّ من الشروح عشرة أخرى، حريّة بأنْ تكتب على الأحداق، بل أحرى، أشهرها السبعة السّيارة فی الآفاق، المنسوبة إلى أكابر الفضلاء بالإستحقاق: المولى الأعظم شيخ الدنيا قطب الدين الشيرازی قدّس نفسه. والمولى السيّد ركن الدين الموصلی روح رمسه. والمولى الشيخ جمال الدين الحلّی طابت تربته. والمولى القدوة زين الدين الخنجی زيدت درجته. والمولى العلّامة شمس الدين الإصفهانی نوّر اللّه مضجعه.

والمولى الأفضل بدر الدين التستری عطر مهجعه. والمولى الأعلم شمس الدين الخطيبی طيّب مريعه. المذكور أسماء هؤلاء العلماء الكرام البررة المعظَّمة على ترتيب وجود الشروح التی كأنّها صحف مكرّمة.

واتّفق لی قراءته على مؤلّفه مرةً والإستماع عنه اخرى، مقتبساً من أشعة أنوار فوائده بمقدار مقدرتی القصری، فرأيته وإنْ كان شرحاً- كتاباً مستقلًا، وإنْ جعل فرعاً كان أصلًا أصيلًا، يحتاج ألفاظه فی جلّها لا بل كلّها إلى حلّها، ممّا يزيل من مسالك شعابه صعابها، ويكشف عن وجوه فرائده نقابها، فتوجّهت تلقاء مدين تشريحه، ووجّهت مطايا الفكر إلى

توضيحه، جاعلًا إيّاه سدى الأبحاث، ملحماً له بما فی السبعة بل وبما فی الثلاث، فما وافق الاستاذ غيره خليناه وسبيله فمرحباً بالوفاق، وما خالفه أشرنا إليه فی دقيقه وجليله، إمّا بالكساد أو النفاق ... واكتفيت فی أسماء الشراح السبعة بما اشتهروا به، اختصاراً، لا حطّاً لمراتبهم العليّة واحتقاراً، ومن لم يعظِّم غيره لا يعظَّم»....

فترى «البابرتی» يثنی على العلّامة الحلّی وكتابه، وإن كان ما ذكر أقلّ قليل من مناقب جنابه ... و «البابرتی» المذكور من مشاهير علماء القوم ومحقّقيهم الأعلام، وإليک جملًا من الثناء عليه:

ترجمة البابرتی مادح العلّامة ... ص: ۲۷۳

۱- السّيوطی: «أكمل الدين محمّد بن محمّد بن محمود البابرتی، علّامة المتأخّرين وخاتمة المحقّقين، برع وساد، ودرّس وأفاد، وصنّف شرح الهداية، وشرح المشارق، وشرح المنار، وشرح البزدوی، وشرح مختصر ابن الحاجب، وشرح تلخيص المعانی والبيان، وشرح ألفية ابن معطی، وحاشية على الكشاف، وغير ذلک. وولی مشيخة الشيخونية أوّل ما فتحت، وعرض عليه القضاء فأبى.

مات فی رمضان سنة ۷۸۶» «۱».

۲- أيضاً: «وكان: علّامة، فاضلًا، ذا فنون، وافر العقل، قویَّ النفس، عظيم الهيبة، مهاباً» «۲».

۳- الداودی: «أخذ عن أبی حيان والإصفهانی، وسمع الحديث من الدلاصی وابن عبدالهادی، وقرره شيخون فی مشيخة مدرسته، وعظم عنده

---

(۱) حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۱.

(۲) بغية الوعاة ۱/ ۲۳۹.

جدّاً وعند من بعده، بحيث كان الظاهر برقوق يجیء إلى شبّاک الشيخونية فيكلّمه وهو راكب، وينتظره حتّى يخرج فيركب معه، وكان

علّامة فاضلًا» «... ۱».

۴- القاری، ذکره فی (الأثمار الجنیة فی طبقات الحنفیّة).

۵- وکذا کمال باشا زاده فی (طبقات الحنفیة).

[۲] وقال شیخ الإسلام الحافظ ابن حجر بترجمة العلّامة الحلّی رحمه اللَّه: «ولد فی سنة بضع وأربعین وستمائة، ولازم النصیر الطوسی مدّة، واشتغل فی العلوم العقلیة فمهر فیها، وصنّف فی الأصول والحکمة، وکان صاحب أموال وغلمان وحفدة، وکان رأس الشیعة فی الحلّة، وشهرت تصانیفه، وتخرج به جماعة، وشرحه علی مختصر ابن الحاجب فی غایة الحسن، فی حلّ ألفاظه وتقریب معانیه، وصنف فی فقه الإمامیّة، وکان قیّماً بذلک داعیة إلیه، وله کتاب فی الإمامة ردّ علیه ابن تیمیة بالکتاب المشهور المسمّی بالردّ علی الرافضی، وقد أطنب فیه وأسهب وأجاد فی الردّ، إلّاأنّه تحامل فی مواضع عدیدة، وردّ أحادیث موجودة وإنْ کانت ضعیفة بأنّها مختلقة» «... ۲».

[۳]- وابن روزبهان المتعصب العنید، یصف العلّامة فی دیباجة کتابه فی الردّ علیه ب «المولی الفاضل»....

قوله:

ولا یتأتّی إلزام أهل السنّة بالافتراء...

---

(۱) طبقات المفسرین ۲/ ۲۵۳.

(۲) الدرر الکامنة بأعلام المائة الثامنة ۲/ ۴۰.

أقول:

نعم لا یجوز إلزام أحدٍ بشیء مفتریً علیه وإنْ لم یکن متشرّعاً بشریعةٍ من الشرائع، بل وإن کان ملحداً...

لکنْ لمّا کان الإفتراء والکذب- کسائر القبائح والفواحش- من فعل اللَّه عند أهل السنّة- تعالی اللَّه عما یقول الظّالمون علوّاً کبیراً- فأیّ مانعٍ من إلزام أهل السنّة بفعل اللَّه؟

وأیضاً: فما أکثر محاولة (الدهلوی) إلزام أهل الحق بالمفتریات والأکاذیب، فیا لیته ما یقوله هنا فی تلک المواضع، وارتدع عن ذلک ...

علی أنَّ بعض الکرّامیّة وبعض المتصوّفة من أهل السنّة یبیحون وضع الأحادیث علی لسان النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، لغرض الترهیب والترغیب بزعمهم، قال الحافظ ابن حجر العسقلانی: «والحامل للواضع علی الوضع، إمّا عدم الدین کالزنادقة، أو غلبة الجهل کبعض المتعبدین، أو فرط العصبیة کبعض المقلّدین، أو اتّباع هوی بعض الرؤساء، أو الإغراب لقصد الاشتهار. وکلّ ذلک حرام بإجماع من یعتدّ به، إلّاأنّ بعض الکرامیة وبعض المتصوّفة نقل عنهم إباحة الوضع فی الترغیب والترهیب، وهو خطأ من قائله، نشأ عن جهل، لأنّ الترغیب والترهیب من جملة الأحکام الشرعیة، واتّفقوا علی أنّ تعمّد الکذب علی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم من الکبائر» «۱».

وقال السّیوطی: «والواضعون أقسام بحسب الأمر الحامل لهم علی

---

(۱) نزهة النظر- شرح نخبة الفکر: ۴۴۵ بشرح القاری.

الوضع، أعظمهم ضرراً قوم ینسبون إلی الزهد، وضعوه حسبةً، أی إحتساباً للأجر عند اللَّه، فی زعمهم الفاسد، فقبلت موضوعاتهم ثقةً بهم ورکوناً إلیهم، لما نسبوا إلیه من الزهد والصّلاح» «... ۱».

نموذج من أكاذيب (الدّهلوى ...) ص: ۲۷۶

وأمّا أكاذيب (الدهلوى)، فذكر جميعها أو أكثرها ولو إجمالًا يفضى إلى التطويل، ويوجب الخروج عن البحث، ويمكنك الوقوف على جملة منها فى غضون مجلّدات كتابنا، ونكتفى هنا بنقل كلام له فى الباب الحادى عشر من (التحفة)، يشتمل على عدّة أكاذيب، قال (الدهلوى):

«ثم لمّا تأمّلنا وجدنا أنّ رؤساء أهل السنّة قد أخذوا علومهم- فقهاً واصولا وسلوكاً، بل وتفسيراً وحديثاً- من أهل البيت، واشتهروا بتتلمذهم عليهم، وقد كان أهل البيت يلاطفونهم وينبسطون إليهم دائماً، بل لقد بشّروهم، وهذا المعنى كلّه مذكور فى كتب الإماميّة، وقد اعترف أكابر علمائهم لمّا رأوا عدم إمكان إخفائه بثبوته وصحّته.

واعترف ابن المطهّر الحلّى فى نهج الحق ومنهج الكرامة، بأنّ أبا حنيفة ومالكاً قد أخذا من الصادق، والشافعى تلميذ مالك، وأحمد بن حنبل تلميذ الشافعى ... وأيضاً، فقد تتلمذ أبو حنيفة على الباقر وزيد الشهيد.

والشيعة يعتقدون فى عصر غيبة الإمام بوجوب إطاعة مجتهديهم، فكيف لا يكون مذهب المجتهد الّذى حضر على الأئمّة وفاز بإجازة

---

(۱) تدريب الراوى فى شرح تقريب النواوى ۱/ ۲۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۷

الاجتهاد والإفتاء منهم أولى بالإتباع؟.

لقد أجاز الباقر وزيد الشهيد والصادق أبا حنيفة فى الفتوى، باعتراف الشيخ الحلّى، فهو جامع لشرائط الاجتهاد بنصٍ من الإمام، فمن ردّ عليه فقد ردَّ على إمامه المعصوم، وهو كفر، خصوصاً فى زمن الغيبة، فمذهب هذا المجتهد أولى بالأخذ والاتباع من مذهب ابن بابويه وابن عقيل وابن المعلّم.

فإن لم تكن أخبار أهل السنّة فى هذا الباب مقبولة عندهم، فلا محيص لهم عن قبول أخبارهم: روى أبو المحاسن الحسن بن على، بإسناده إلى أبى البخترى، قال: دخل أبو حنيفة على أبى عبداللَّه عليه السلام، فلمّا نظر إليه الصادق قال: كأنّى أنظر إليك وأنت تحيى سنّة جدّى بعد ما اندرست، وتكون مفزعاً لكلّ ملهوف، وغياثاً لكلّ مهموم، بك يسلك المتحيّرون إذا وقفوا، وتهديهم إلى واضح الطريق إذا تحيّروا، ذلك من اللَّه العون والتوفيق، حتّى يسلك الربّانيون بك الطريق.

وروى الإماميّة بأجمعهم أنّه لمّا دخل أبو حنيفة على خليفة وقته أبى جعفر المنصور العباسى، وكان عنده عيسى بن موسى، فقال عيسى: يا أمير المؤمنين هذا عالم الدنيا اليوم، فقال المنصور: يا نعمان ممّن أخذت العلوم؟ قال: عن أصحاب على عن على، وعن أصحاب عبداللَّه بن عباس عن ابن عباس. فقال المنصور: لقد استوثقت من نفسك يا فتى.

وفى كتب الإماميّة أيضاً: إن أبا حنيفة كان جالساً فى المسجد الحرام، وحوله زحام كثير من كلّ الآفاق، قد اجتمعوا يسألونه من كلّ جانب فيجيبهم، وكانت المسائل فى كمه فيخرجها فيناولها، فوقف عليه الإمام أبو عبداللَّه، ففطن به أبو حنيفة فقام. ثم قال: يا ابن رسول اللَّه، لو شعرت بك

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۸

أوّلًا ما وقفت، لا أرانى اللَّه جالساً وأنت قائم. فقال له أبو عبداللَّه: إجلس أبا حنيفة وأجب الناس، فعلى هذا أدركت آبائى.

وهذان الخبران موجودان فى شرح التجريد لابن المطهّر الحلّى، فى مسألة تفضيل حضرة الأمير.

فإنْ وسوس شيطان الشيعة فقالوا: إذا كان أبو حنيفة وأمثاله من مجتهدى أهل السنّة تلامذة حضرات الأئمّة، فلماذا أفتوا على خلافهم فى مسائل كثيرة؟ فأقول: إنّ جواب هذا مذكور فى مجالس المؤمنين للقاضى نور اللَّه التسترى، فإنّه قال: كان ابن عباس تلميذ حضرة

الأمیر، وکان قد بلغ مرتبهٔ الاجتهاد، وکان یجتهد فی محضر من حضرهٔ الأمیر، ویخالفه فی بعض المسائل، فلا یعترض علیه حضرهٔ الأمیر فی ذلک».

أقول:

إنّ هذا الکلام الّذی ذکره (الدهلوی) حسبهً، یشتمل علی أکاذیب غریبهٔ وافتراءات عجیبهٔ:

فأوّلها: ما نسبه إلی کتب الإمامیّهٔ من اعتراف أکابرهم بملاطفهٔ أهل البیت لأئمّهٔ أهل السنّهٔ، فی الفقه والأصول والعقائد والسلوک والتفسیر والحدیث، لا سیّما دعوی کون ذلک علی الدوام، وثبوته عند الإمامیّهٔ بطرق صحیحهٔ.

والثانی: ما نسبه إلی کتب الإمامیهٔ من انبساط الأئمّهٔ علیهم السلام فی حق أئمّهٔ أهل السنّهٔ، لا سیما دعوی کونه علی الدوام، وثبوت ذلک عند أکابر الإمامیهٔ وتصحیحهم له.

والثالث: ما نسبه إلی کتب الإمامیّهٔ من أن الأئمّهٔ علیهم السلام بشّروا

أئمّهٔ أهل السنّهٔ، وأنّ أکابر علماء الإمامیّهٔ یعترفون بذلک وبصحّته.

ولا ـ ریب فی أنّ دعوی صحّهٔ وثبوت ملاطفات الأئمّهٔ علیهم السلام، وانبساطهم لأئمّهٔ أهل السنّهٔ، وذلک علی الدوام والاستمرار، وأیضاً، دعوی بشارتهم لهم ... فی کتب الإمامیّهٔ ... کلّ ذلک کذب وافتراء.

والرابع: ما نسبه إلی العلّامهٔ الحلّی فی (نهج الحق) من الاعتراف بإجازهٔ الإمامین الباقر والصادق علیهما السلام وزید الشهید أبا حنیفهٔ بالإفتاء. والغریب أنّه ینسب هذا إلی العلّامهٔ کذباً، ومع ذلک یقصد إثبات کذب العلّامهٔ فی نقل حدیث التشبیه، أعاذنا اللَّه من الوقاحهٔ والضلالهٔ.

والخامس: دعوی أنّ ما حکاه أبو المحاسن حسن بن علی بإسناده عن أبی البحتری ... من روایات الإمامیّهٔ ... فإنّها کذب محض ... والأصل فی هذه الأکذوبهٔ هو أبو المؤیّد الخوارزمی صاحب (جامع مسانید أبی حنیفهٔ)، رواها بطریق أخطب خوارزم، وقد أخذ الکابلی الروایهٔ من (جامع المسانید)، لکنّه حذف السند حتّی أبی المحاسن، وأسقط السند من أبی المحاسن إلی أبی البختری، وإلیک نصّ ما جاء فی (جامع مسانید أبی حنیفهٔ) حیث قال: «وأخبرنی سیّد الوعّاظ إسماعیل بن محمّد الحجی بخوارزم إجازهٔ قال: أخبرنی الصّدر العلّامهٔ صدر الأئمّهٔ أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی قال: أخبرنی الإمام أبو المحاسن الحسن بن علی فی کتابه، أنا أبو إسحاق إبراهیم بن إسماعیل الزاهد الصفار، ثنا أبو علی الحسن بن علی الصفار، أنا أبو نصر محمّد ابن مسلم، أنا أبو عبداللَّه محمّد بن عمر، أنا الأستاد أبو محمّد عبداللَّه بن محمّد ابن یعقوب الحارثی البخاری، بإسناده إلی أبی البحتری قال:

دخل أبو حنیفهٔ علی جعفر الصادق رضی اللَّه عنه، فلمّا نظر إلیه

جعفر قال: کأنّی أنظر إلیک وأنت تحیی سنّهٔ جدّی صلّی اللَّه علیه وسلّم بعد ما اندرست، وتکون مفزعاً لکلّ ملهوف، وغیاثاً لکلّ مهموم، بک یسلک المتحیرون إذا وقفوا، وتهدیهم إلی واضح الطریق إذا تحیّروا، فلک من اللَّه العون والتوفیق، حتّی یسلک الربّانیون بک الطریق» «۱».

وهذه عبارهٔ الکابلی فی (الصواقع):

«روی أبو المحاسن الحسن بن علی، بإسناده إلی أبی البختری قال:

دخل أبو حنیفهٔ علی جعفر بن محمّد الصادق، قال: کأنّی أنظر إلیک وأنت تحیی سنهٔ جدّی بعد ما اندرست، وتکون مفزعاً لکلّ ملهوف، وغیاثاً لکلّ مهموم، بک یسلک المتحیّرون إذا وقفوا وتهدیهم إلی واضح الطریق إذا تحیّروا، فلک من اللَّه العون والتوفیق حتّی یسلک الربانیون بک الطریق».

والسادس: نسبة ما حكاه من مدح عيسى بن موسى لأبى حنيفة، والكلام الّذى جرى بينه وبين المنصور، إلى جميع الإماميّة ... وقد ذكر هذه الرواية النووى فى (تهذيب الأسماء واللغات) باختلافٍ يسير.

على أنّه لا علاقة لهذه الرواية بمطلوبه، وهو كون أبى حنيفة مقبولًا لدى أهل البيت عليهم الصلاة والسلام، إذ لا يثبت منها مدح من أحدٍ منهم لأبى حنيفة.

والسّابع: نسبة الرواية المتضمّنة لأمر الإمام الصادق عليه السلام أبا حنيفة بأنْ يجلس ويجيب الناس، إلى كتب الإماميّة، فإنّها كذب محض، والكابلى ذكر هذه الرواية- ورواية دخول أبى حنيفة على المنصور المتقدمة- فلم يجرأ على نسبتها إلى الإماميّة.

---

(۱) جامع مسانيد أبى حنيفة ۱/ ۱۹.

والثامن: نسبة كلتا الروايتين إلى شرح التجريد للعلّامة الحلّى.

والتاسع: قوله: هما مذكوران فى شرح التجريد للعلّامة الحلّى فى مسألة تفضيل أمير المؤمنين عليه السلام.

وهذا من أعاجيب الأكاذيب، كيف ينسب روايتين إلى كتابٍ، ويعيّن موضعهما منه، وهذه نسخ كتاب شرح التجريد للعلّامة منتشرة فى كلّ مكان، فليلاحظ مبحث التفضيل منه بكلّ إمعانٍ وتدبّر...

والعاشر: ما نسبه إلى كتاب (مجالس المؤمنين) من اجتهاد ابن عباس فى محضر أمير المؤمنين، وإذن الإمام له فى ذلك، وأنّه ربّما كان يخالف الإمام ... كذب وافتراء...

ولمخاطبنا (الدهلوى) فى خصوص حديث (التشبيه) أكاذيب:

۱- زعم فساد مبادى الإستدلال بحديث التشبيه ومقدّماته، من الرأس إلى القدم.

۲- نفى كون هذا الحديث من روايات أهل السنّة.

۳- إنّه لا أثر لهذا الحديث فى كتب البيهقى.

۴- إنّ القاعدة المقرّرة لدى أهل السنّة هى عدم جواز الاحتجاج بحديث لم يخرجه أحد من أئمّة الحديث، فى كتاب التزم فيه بالصحّة، كالبخارى ومسلم، وسائر أصحاب الصحاح، أو لم ينص مخرجه أو غيره من المحدّثين الثقات على صحّته بالخصوص.

۵- إنّ الديلمى والخطيب وابن عساكر جمعوا الأحاديث بطريق البياض، لكى ينظروا فيها، لكنّهم لم يوفّقوا لهذا الأمر المهم، لقلّة الفرص وقصر الأعمار.

۶- إنّهم- يعنى الديلمى والخطيب وابن عساكر وأمثالهم- صرّحوا

بالغرض المذكور فى مقدّمات جوامعهم.

۷- إنّ هذا الحديث ليس من الأحاديث المروية فى كتابٍ من كتب أهل السنّة ولو بطريقٍ ضعيف.

۸- إنّ هذا الحديث تشبيه محض...

۹- إنّ استفادة التساوى بين المشبّه والمشبه به، من غاية السفاهة.

۱۰- إنّ الأفضليّة لا تستلزم الزعامة الكبرى.

۱۱- إنّه دون نفى مساواة الخلفاء الثلاثة للأنبياء فى الصفات المذكورة أو مثلها، خرط القتاد.

۱۲- إنّه لو تفحّص فى كتب أهل السنّة، لعُثر على أحاديث كثيرة دالّة على التشبيه بالأنبياء فى حقّ الشيخين، بحيث لم يثبت ذلك فى حقّ أحدٍ من معاصريهم.

۱۳- إنّ الإمامة الباقية فى أولاد الوصىّ، التى كان كلّ منهم خلفاً للآخر فيها، هى القطبية والإرشاد ...

۱۴- إنّه لم يرو عن الأئمّة الأطهار إلزام كافّة الخلائق بأمر الإمامة.

هذا، وقد عرفت أنّ هذا الحديث (حديث التشبيه) موجود فى كتب أهل السنّة، وفى كتب البيهقى، وأنّ جماعة كبيرة من مشاهير أئمّتهم رووه وأثبتوه، وأنّ ممّن اعترف به والد (الدهلوى).

فظهر كذب (الدهلوى) فى كلّ موردٍ من هذه الموارد، بل ظهر تجاسره على تكذيب هذه الكثرة من علماء طائفته، لا سيما والده.

قوله:

مع أنّ القاعدة المقرّرة عند أهل السنّة: أنّ كلّ حديث رواه بعض

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۳

أئمّة الحديث فى كتابٍ غير ملتزم فيه بالصحّة...

أقول:

كأن (الدّهلوى) تنبّه من نومته وغفلته!! إنّه بعد أنْ نفى كون الحديث من روايات البيهقى وغيره من أهل السنّة، عاد فذكر هذه القاعدة، لئلّا يفتضح وينكشف جهله أو تجاهله ... لكنّ ذكر هذه القاعدة المزعومة هنا، يوجب الطّعن فى هذا الجم الغفير من أعلام المحدثين، الّذين أخرجوا هذا الحديث فى كتبهم أو أثبتوه أو أرسلوه إرسال المسلّمات...

والأصل فى دعوى وجود هذه القاعدة هو الكابلى، لكنّ (الدهلوى) زاد فى طنبور الكابلى نغمةً، فنسب هذه القاعدة إلى أهل السنّة، وجعلها قاعدةً مقرّرة بينهم ... وهذا نص عبارة الكابلى:

«السادس- ما روى عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أنّه قال: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى تقواه، وإلى إبراهيم فى خلّته، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

فإنّه أوجب مساواته للأنبياء فى صفاتهم، والأنبياء أفضل من غيرهم، فكان على أفضل من غيرهم.

وهو باطل، لأنّه ليس من أحاديث أهل السنّة، وقد أورده ابن المطهّر الحلّى فى كتبه، وعزى روايته تارة إلى البيهقى وأخرى إلى البغوى، ولم يوجد فى كتبهما، والحلّى لا يصدق أثره. ولأنّ الخبر الّذى رواه بعض أئمّة الحديث فى كتابٍ لم يلتزم صحّة جميع ما أورده فيه، ولم يصرّح بصحته هو أو غيره من المحدّثين، لا يحتجّ به».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۴

الحديث الصحيح حجّة وإن لم يخرَّج فى صحيح ... ص: ۲۸۴

وكلام (الدهلوى) هذا باطل بوجوه:

الأول: لا ريب فى وجود الأحاديث قبل البخارى ومسلم وسائر أرباب الكتب الموسومة بالصّحاح، وقد كانت دائرةً بين العلماء، يستندون إليها ويحتجّون بها، ولم يكن الاحتجاج بها موقوفاً على تنصيص أحد على الصحة، بل كلّ حديثٍ جمع شروط الاعتبار والحجية، فهو حجة. فدعوى «إن كل خبرٍ لم يكن فى كتابٍ التزم فيه بالصحّة أو لم يصرَّح بصحّته لا يحتج به»، لا وجه لها من الصحّة، ويبطلها عمل العلماء السابقين من الفقهاء والمحدثين.

الثانى: مقتضى هذه القاعدة سقوط كلّ حديثٍ جامع لشرائط الحجيّة لم يخرَّج فى كتابٍ التزم فيه بالصحّة، ولم ينص على صحّته أحد من المحدّثين، عن درجة الاعتبار، وعدم صلوحه للاحتجاج والاستناد. وهذا باطل، لأنّ الملاك صحّة الحديث بحسب القواعد والموازين المقرّرة، فكلّ حديث وثّق رجاله وجمع شرائط الصحّة جاز الاحتجاج به، وإن لم يروه أحد ممّن التزم بالصحّة، وإن لم يصرّح بصحّته أحد من المحدّثين.

الثالث: مقتضى هذا الكلام عدم قابليّة الحديث «الحسن» للاحتجاج به، وإن صرَّح بحسنه أئمّة الحديث. والحال أنّ «الحسن» يحتج به.

الحديث الحسن يحتج به ... ص: ۲۸۴

الرابع: إنّ الحديث الجامع لشروط «الحسن» يحتجّ به، وإن لم يصرّح أحد من أئمّة الحديث بحسنه ... وقد نصّ على هذا أكابر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۵

المحقّقين من أهل السنّة، بل عن الخطابی أنّ مدار أكثر الحديث على الحديث الحسن: فهذه القاعدة المزعومة من الكابلی و (الدهلوی) توجب ضياع أكثر أحاديث أهل السنّة، فهماً كمن بنى قصرا وهدم مصراً.

وإليك بعض الكلمات الصّريحة فی حجيّة الحديث «الحسن»:

قال الزين العراقی:

«والحسن المعروف مخرجاً وقد اشتهرت رجاله بذاك حد

حمدٌ وقال الترمذی ما سلم من الشذوذ مع راوٍ ما اتهم

بكذبٍ ولم يكن فرداً ورد قلت وقد حسّن بعض ما انفرد

وقيل ما ضعف قريب محتمل فيه وما بكلّ ذا حد حصل

إختلف أقوال أئمّة الحديث فی حدّ الحديث الحسن، فقال أبو سليمان الخطّابی- وهو حمد المذكور فی أوّل البيت الثانی- الحسن ما عرف مخرّجه واشتهر رجاله، وعليه مدار أكثر الحديث، وهو الّذی يقبله أكثر العلماء ويستعمله عامة الفقهاء».

قال:

«والفقهاء كلّهم تستعمله والعلماء الجلّ منهم تقبله

وهو بأقسام الصحيح ملحق حجيّةً وإن يكن لا يلحق

البيت الأول مأخوذ من كلام الخطابی، وقد تقدم نقله عنه، إلّاأنّه قال: عامة الفقهاء. وعامّة الشیء مطلقاً بإزاء معظم الشیء وبإزاء جميعه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۶

والظاهر أن الخطابی أراد الكلّ، ولو أراد الأكثر لما فرّق بين العلماء والفقهاء. وقوله: حجية. نصب على التمييز، أی الحسن ملحق بأقسام الصحيح فی الاحتجاج به، وإن كان دونه فی الرتبة» «۱».

وقال ابن حجر العسقلانی: «وخبر الآحاد بنقل عدل تامّ الضبط، متّصل السند، غير معلّل ولا شاذ، هو الصحيح لذاته. وهذا أوّل تقسيم المقبول إلى أربعة أنواع، لأنّه إمّا أن يشتمل من صفات القبول على أعلاها أو لا، الأول: الصحيح لذاته، والثانی: إن وجد فيه ما يجبر ذلك القصور، ككثرة الطرق، فهو الصحيح أيضاً. لكنْ لا لذاته، وحيث لا جبر، فهو الحسن لذاته، وإنْ قامت قرينة ترجّح جانب قبول ما يتوقف فيه، فهو الحسن أيضاً، لكنْ لا لذاته» «۲».

وقال ابن حجر أيضاً بعد شرح تعريف الصحيح: «فإنْ خف الضبط، أی قل، يقال خفّ القوم خفوفاً قلّوا، والمراد مع بقية الشروط المتقدمة فی حد الصحيح، فهو الحسن لذاته، لا لشیء خارج، وهو الذی يكون حسنه بسبب الاعتضاد نحو الحديث المستور إذا تعدّدت طرقه، وخرج باشتراط باقی الأوصاف الضعيف. وهذا القسم من الحسن مشارك للصحيح فی الاحتجاج به، وإن كان دونه، ومشابه له فی انقسامه إلى مراتب بعضها فوق بعض» «۳».

وقال محمّد بن محمّد بن علی الفارسی- فی (جواهر الأصول)-:

(۱) شرح ألفیهٔ الحدیث للعراقی وراجع أیضاً: فتح المغیث فی شرح الألفیهٔ سخاوی: ۱/ ۷۱.

(۲) نزههٔ النظر- شرح نخبهٔ الفکر: ۲۴۳ بشرح القاری.

(۳) المصدر: ۲۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۷

«الحسن حجّهٔ کالصّحیح وإن کان دونه، ولهذا أدرجه بعض أهل الحدیث فیه ولم یفرده».

وقال جلال الدین السیوطی بعد أن ذکر الحدیث الحسن وتعریفه:

«قال البدر ابن جماعهٔ: وأیضاً فیه دور، لأنّه عرفه بصلاحیّته للعمل به، وذلک یتوقّف علی معرفهٔ کونه حسناً.

قلت: لیس قوله: ویعمل به من تمام الحدّ، بل زائد علیه لإفادهٔ أن یجب العمل به کالصحیح، ویدلّ علی ذلک أنّه فصله من الحدّ حیث قال:

وما فیه ضعف قریب محتمل فهو الحدیث الحسن، ویصلح البناء علیه والعمل به» «۱».

وقال السیوطی أیضاً: «ثمّ الحسن کالصحیح فی الاحتجاج به وإنْ کان دونه فی القوّهٔ، ولهذا أدرجه طائفهٔ فی نوع الصحیح، کالحاکم وابن حبان وابن خزیمهٔ، مع قولهم بأنّه دون الصحیح المبیّن أوّلًا. ولا بدع فی الإحتجاج بحدیثٍ له طریقان لو انفرد کلّ منهما لم یکن حجهًّ، کما فی المرسل إذا ورد من وجهٍ آخر مسنداً لوافقه مرسل آخر بشرطه کما سیجیء. قاله ابن الصلاح وقال فی الإقتراح: ما قیل من أنّ الحسن یحتج به، فیه إشکال، لأنّ ثمّ أوصافاً یجب معها قبول الروایهٔ إذا وجدت، فإن کان هذا المسمّی بالحسن ممّا وجد فیه أقلّ الدرجات التی یجب معها القبول، فهو صحیح، وإن لم یوجد لم یجز الاحتجاج به وإن سمی حسناً.

أللّهمّ إلّاأن یرد هذا إلی أمر اصطلاحی، بأنْ یقال: إن هذه الصفات لها مراتب ودرجات، فأعلاها وأوسطها یسمّی صحیحاً، وأدناها یسمّی حسناً،

---

(۱) تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۸

وحینئذٍ یرجع الأمر فی ذلک إلی الاصطلاح ویکون الکلّ صحیحاً فی الحقیقهٔ» «۱».

وقال السیوطی بعد ذکر الحدیث الصحیح: «فإنْ خفّ الضبط- أی قل- مع وجود بقیهٔ الشروط، فحسن، وهو یشارک الصحیح فی الاحتجاج به، وإن کان دونه وأمّا تفاوته، فأعلاه ما قیل بصحته، کروایهٔ عمرو بن شعیب عن أبیه عن جده، ومحمّد بن إسحاق عن عاصم بن عمر عن جابر» «... ۲».

وفی هذه الکلمات غنیً وکفایهٔ.

الخامس: إنّ الحدیث الضعیف إذا تعدّدت طرقه، ارتقی إلی درجهٔ الاحتجاج به، کما بیّناه فی مجلّد (حدیث الولایهٔ). فراجع. فلا وجه لنفی جواز الاحتجاج به فی هذه الحالهٔ.

ثمّ لا- یخفی أنّ الکابلی و (الدهلوی)- اللذین اخترعا هذه القاعدهٔ- قد غفلا أو تغافلا عن قاعدتهما هذه فی موارد کثیرهٔ، فاحتجّا بأخبار غیر مرویهٔ فیما التزم فیه بالصحّهٔ من الکتب، وبأخبار لم یصرّح أحد من أئمّهٔ الحدیث بصحّتها، فاحتجّا بهکذا أخبار- بالرغم من القاعدهٔ التی زعم (الدهلوی) تقررها لدی أهل السنّهٔ- لأجل مقابلهٔ الشیعهٔ الإمامیّهٔ بها!! وهل هذا إلّاتناقض وتهافت!!

والأشنع من ذلک: احتجاجهما بأخبار نصّ أئمّتهم فی الحدیث والرجال علی وضعها واختلاقها ... أمّا إذا کان البحث فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، فلا یأخذان بهذه القاعدهٔ المرفوضهٔ التی ذکراها هنا،

---

(۱) تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۶۱.

(۲) إتمام الدرایة لقراء النقایة: ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۹

فیکذّبان- مثلًا- حدیث الولایة، وحدیث الطیر، وحدیث مدینة العلم...

هذه الأحادیث التی صرّح أئمّة الحدیث بصحّتها، فجاز الاحتجاج بها ووجب قبولها- بحسب القاعدة المذکورة-.

فظهر بطلان هذه القاعدة المصنوعة، من کلمات الکابلی و (الدهلوی) طرداً وعکساً، وذلک من العجب العجاب المحیِّر للألباب.

رأی الدهلوی فی کتب الدّیلمی والخطیب وابن عساکر ... ص: ۲۸۹

قوله:

وذلک لأنّ جماعة من المحدّثین من أهل السنّة فی الطبقات المتأخّرة، کالدیلمی والخطیب وابن عساکر، لمّا رأوا...

أقول:

هذا التعلیل العلیل من زیادات (الدهلوی) علی الکابلی، وهو مردود بوجوه:

الأوّل: إنّه لا علاقة له بالدّعوی أصلًا، لأنّ الدعوی هی: إن کلّ حدیثٍ لیس فی کتابٍ التزم فیه بالصحّة، ولم یصرّح أحد من أئمّة الحدیث بصحّته، لا یحتجّ به. وأیّ مناسبة بین هذه الدّعوی وبین ما ذکره من أنّ هؤلاء المحدّثین المتأخّرین جمعوا فی مجامیعهم الحدیثیّة الأحادیث الضّعیفة والموضوعة والمقلوبة الأسانید والمتون؟...

فلا یستلزم ثبوت الثانی ثبوت الأول، ولا انتفاؤه یستلزم انتفائه...

فإنْ کان ما ذکره بالنسبة إلی کتب هؤلاء المحدّثین حقاً، لم یستلزم ذلک حصر الاحتجاج بالأحادیث المخرجة فی الکتب الملتزم فیها بالصحّة، أو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۰

الأحادیث المنصوص علی صحّتها بالخصوص، وإن لم یکن ما ذکره فی حقّها حقّاً، لم یلزم عدم الحصر المذکور ... وهذا بیّن جدّاً.

الثانی: ظاهر هذا الدلیل اعتبار کتب الطبقة المتقدّمة علی من ذکرهم، وأن أحادیثهم یحتج بها. وقد عرفت

روایة عبدالرزاق (۲۱۱)

وأحمد بن حنبل (۲۴۱)

وأبی حاتم (۲۷۷)

وابن شاهین (۳۸۵)

وابن بطة (۳۸۷)

والحاکم (۴۰۵)

وابن مردویه (۴۱۰)

وأبی نعیم (۴۳۰)

والبیهقی (۴۵۸)

لحدیث التشبیه.

وهؤلاء کلّهم متقدّمون علی الدیلمی والخطیب وابن عساکر، لأنّ تاریخ وفاة آخرهم- وهو البیهقی- سنة (۴۵۸). وتاریخ وفاة الدیلمی سنة (۵۰۹) وابن عساکر سنة (۵۷۱).

فیکون حدیث التشبیه بهذا البیان، قابلًا للاحتجاج والاستدلال.

وإذا کان هذا حال کتب الدیلمی والخطیب وابن عساکر فی رأی (الدهلوی)، فکیف یستند إلی بعض أخبار الدیلمی- بتقلید من الکابلی- عند الجواب علی المطعن العاشر من مطاعن عثمان، ممّا هو مکذوب قطعاً؟! ویستند إلی بعض خرافات الدیلمی فی فضل عثمان، لا سیّما مع

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۱

تنصیص بعض أکابرهم علی کونه موضوعاً؟!

وإذا کان ما ذکره هو حال کتب ابن عساکر، فلماذا یستند إلی حدیثٍ موضوع، یرویه ابن عساکر فی وجوب حبّ أبی بکر وشکره؟ ویحتجّ بالحدیث الموضوع: «حبّ أبی بکر وعمر من الإیمان وبغضهما نفاق» عن ابن عساکر، فی جواب عن آیهٔ المودّهٔ «قل لا أسألکم علیه أجرا إلّا المودهٔ فی القربی» «۱»

!!

الثالث: ظاهر هذا الکلام، أنّ الأحادیث الحسان صالحهٔ للاحتجاج کالأحادیث الصِحاح، ولو لم تکن قابلهً لذلک، لم یکن وجه لعنایهٔ المتقدّمین بضبط الأحادیث الحسان وجمعها کالصّحاح ... لکنّه أفاد سابقاً بعدم حجیّهٔ الأحادیث الحسان ... وهذا تهافت صریح.

الرّابع: ظاهر قوله: «لمیّزوا الموضوعات من الحسان لغیرها» أنّ أحادیث المتأخّرین هی بین موضوعاتٍ وبین حسانٍ لغیرها، مع العلم بأنّ الأحادیث الضعیفهٔ- التی یشتمل علیها کتب المتأخّرین- أعمّ من الحسان لغیرها والضعاف غیر الحسان لغیرها التی لم تصل حدّ الوضع، فما وجه ترک القسم الثالث، وهو الأحادیث الضعیفهٔ غیر الحسان لغیرها وغیر الموضوعات؟!

الخامس: إنّ روایهٔ الأحادیث الموضوعهٔ حرام بالإجماع، فإثبات روایهٔ الدیلمی والخطیب وابن عساکر وأمثالهم للموضوعات مع علمهم بذلک، هو فی الحقیقهٔ تفسیق لهؤلاء الأساطین.

السادس: قال السمعانی فی (ذیل تاریخ بغداد):

---

(۱) الشوری ۴۲: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۲

«والخطیب فی درجهٔ القدماء من الحفّاظ والأئمّهٔ الکبار کیحیی بن معین، وعلی بن المدینی، وأحمد بن أبی خیثمهٔ، وطبقتهم، وکان علّامهٔ العصر، اکتسی به هذا الشأن غضارهٔ وبهجهً ونضارهٔ» «۱».

وهذا الکلام یبطل ما ذکره (الدهلوی) من جعل الخطیب من المحدّثین المتأخّرین المخلّطین، فلا تغفل.

قوله:

إلّاأنّه لقلّهٔ الفرصهٔ عندهم وقصر أعمارهم، لم یتمکّنوا من ذلک ...

أقول:

نعم، لقد صرف (الدهلوی) عمره الطویل فی طلب الشهرهٔ وتحصیل الجاه، وتخدیع العوام، فلم تبق له فرصهٔ لأنْ یلقی نظرهٔ ثانیهٔ علی کتابه المنتحل من خرافات الکابلی، فیمیز بها الموضوعات الصریحهٔ والمکذوبات الفضیحهٔ، من الکلمات الملیحهٔ والإفادات الصحیحهٔ ...

لکن المتأخّرین عنه- خصوصاً تلمیذه الرشید الدّهلوی- حاولوا الاحتراز عن الخطّ الّذی مشی علیه (الدهلوی)، کیلا یتورّطوا کما تورّط، ولا- یقعوا فی الهوهٔ السحیقهٔ التی وقع فیها، إلّاأنّ لکلّ منهم توهّمات غریبهٔ وأکذوبات ظاهرهٔ، کما لا یخفی علی من نظر فی الأجوبهٔ والردود المکتوبهٔ علی مؤلّفاتهم.

وبعد، فإنّ كلمات أعلام القوم فى وصف الديلمى والخطيب وابن

---

(۱) أنظر: الوافى بالوفيات ۷/ ۱۹۴.

عساكر وكتبهم الحديثيهٔ، لتكشف عن بطلان ما ذكره (الدهلوى)، من ذلك قول الحافظ الذهبى فى ترجمهٔ الخطيب:

«قد كان رئيس الرؤساء تقدّم إلى الخطباء والوعّاظ أن لا يرووا حديثاً حتّى يعرضوه عليه، فما صحّحه رووه وما ردّه لم يذكروه» «۱».

وقد أورد (الدهلوى) أيضاً هذا المطلب بترجمهٔ الخطيب من كتابه (بستان المحدثين).

فهل يعقل أنْ يكون للخطيب فرصهٔ النظر فى الأحاديث التى يعرضها عليه الخطباء والوعّاظ وغيرهم من علماء عصره ومحدّثى وقته، حتّى لا يرووا للناس الأحاديث الموضوعهٔ والأشياء الباطلهٔ، ثمّ يترك مؤلّفاته مشتملهً على الموضوعات والمكذوبات، من غير إفراز لها عن الأحاديث الصحيحهٔ والمعتبرهٔ، فيكون مصداقاً لقوله عزّوجلّ: «أتأمرون النّاس بالبرّ وتنسون أنفسكم» «۲»

وقوله «كبر مقتاً عند اللَّه أنْ تقولوا ما لا تفعلون» «۳»

!؟

رأى الدهلوى فى كتب ابن الجوزى والسّخاوى والسّيوطى ... ص: ۲۹۳

قوله:

ثمّ جاء من بعدهم، فميّز الموضوعات عن غيرها، كما فعل ابن الجوزى فى كتابه (الموضوعات) والسخاوى الّذى جمع الحسان لغيرها فى

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۸۰، تذكرهٔ الحفاظ ۳/ ۱۱۴۱.

(۲) البقرهٔ ۲: ۴۴.

(۳) الصف ۶۱: ۳.

كتابه (المقاصد الحسنهٔ) وكذلك السيوطى ...

أقول:

مراد (الدهلوى) من لفظ (الامتياز) هو (التّمييز)، والقول بأنّ هؤلاء ميّزوا الأحاديث بعضها عن بعضٍ، يضره ولا ينفعه، لوجود الأحاديث الكثيرهٔ التى نقلها هؤلاء المتأخرون- كالمتقدمين عليهم- تؤيّد الشيعهٔ وتثبت مطلوبهم ...

ألا- ترى أنّ السخاوى الحافظ، أورد حديث (أنا مدينهٔ العلم وعلى بابها) فى كتابه (المقاصد الحسنهٔ فى الأحاديث المشتهرهٔ على الألسنهٔ) وذهب إلى القول بصحّته، واستشهد بكلام الحافظ العلائى فى تصحيحه، خلافاً لمن اقتدى به (الدهلوى) وذهب إلى بطلانه، فإذا كان السخاوى قد ميّز الحسان من غيرها- كما يقول هنا- فقد سقط وبَطَل ما ذكر هناك.

وأيضاً، إذا كان السيوطى من نقّاد الحديث، وأنّه قد جمع فى (الدرّ المنثور) الأحاديث الحسان لغيرها- كما تفيد عبارته هذه-، فإنّ كتابه (الدر المنثور) يشتمل على كثير من الأحاديث المؤيدهٔ لمذهب الإماميّهٔ، والمبطلهٔ لمزاعم مخالفيهم، كما لا يخفى على من لاحظ مثلًا ما ذكره السيوطى فى الآيهٔ: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والذين آمنوا الذين يقيموا الصلاهٔ ويؤتون الزكاهٔ وهم راكعون» «۱»

والآيهٔ: «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد» «۲»

وفی تفسیر سورهٔ البراءهٔ ... وغیرها...

وأمّا ابن الجوزی، فالسبب فی جعله من نقّاد الحدیث والممیّزین

---

(۱) المائدهٔ: ۵۵.

(۲) الرعد ۱۳: ۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۵

لحقّه من باطله، هو- والعیاذ باللّه إبطاله لکثیرٍ من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام، والتی أوردها هذا الرجل فی (الموضوعات) مثل: حدیث الطیر، وحدیث أنا مدینهٔ العلم...

لکن (الدهلوی) لن یتحقّق غرضه من نقل آراء ابن الجوزی فی مناقب الإمام مع وصفه بما وصفه، لثبوت صحّهٔ الحدیثین المذکورین وغیرهما، بتصریح کبار أئمّهٔ أهل السنّهٔ علی ذلک، ولأنّ کبار علماء القوم فی علم الحدیث ینصون علی اشتمال کتاب (الموضوعات لابن الجوزی) علی الصحاح والحسان من الأحادیث، بل قیل باشتمال الکتاب المذکور علی ستمائهٔ حدیث غیر موضوع، ومنها أحادیث أخرجها الشیخان وغیرهما من أرباب الصحاح والمسانید والسنن...

ومن هنا تری المحقّقین من أهل السنّهٔ، لا یعتبرون بکلام ابن الجوزی وبحکمه بالوضع فی کثیرٍ علی طائفهٍ من الأحادیث...

وإذا کان ابن الجوزی من نقّاد الحدیث ... فقد أورد فی کتاب (الموضوعات) طائفهً کبیرهً من مناقب الشّیخین وغیرهما، وصرّح بأنّه قد ترک ذکر أحادیث کثیرهٔ شائعهٔ علی ألسنهٔ العوام وهی من الموضوعات، وأنّ من الأحادیث التی أدرجها فی کتابه المذکور هو: «ما صبَّ اللّه فی صدری شیئاً إلّاوصببته فی صدر أبی بکر» وحدیث: «إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم اتی بجنازهٔ رجلٍ، فلم یصلِّ علیه، فقیل له: یا رسول اللّه، ما رأیناک ترکت الصّلاهٔ علی أحدٍ إلّاهذا! قال: إنّه کان یبغض عثمان»...

وحدیث «المنام» الّذی وضعوه علی ابن عباس، الّذی جاء فیه عن النبیّ:

«إنّ عثمان بن عفان أصبح عروساً فی الجنّهٔ وقد دعیت إلی عرسه...»

لقد أدرج ابن الجوزی الناقد للحدیث- کما ذکر (الدهلوی) هنا- هذه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۶

الأحادیث، فی کتابه فی (الموضوعات)، لکنّ (الدهلوی) تمسّک بهذه الأباطیل والموضوعات فی کتابه (التحفهٔ) فی مقابلهٔ الشیعهٔ!! ...

هذا، والجدیر بالذکر أنّ (الدهلوی) قد أخذ کلّ ما ذکره حول الدیلمی والخطیب وابن عساکر ... وحول السخاوی وابن الجوزی والسّیوطی ... أخذ کلّ ذلک من عبارهٔ والده فی (قرّهٔ العینین)، مع تصرّفات له فیها، کإسقاطه اسم (الحاکم) من طبقهٔ البخاری ومسلم والترمذی...

ولعلّ السبب فی هذا الإسقاط هو تصحیح الحاکم لجملهٔ من الأحادیث، کحدیث الولایهٔ، وحدیث الطیر، وحدیث مدینهٔ العلم...

فلهذا حذف اسمه، لأنّ الاعتراف بکونه من نقدهٔ الحدیث- کالبخاری ومسلم- ینافی السّعی فی إبطال هذه الأحادیث وردّها!!

قوله:

وقد نصَّ أولئک الجامعون لتلک الأحادیث...

أقول:

یعنی: إنّه قد صرَّح أولئک الجامعون للأحادیث، فی مقدّمات جوامعهم، بأنّهم قد جمعوا تلک الأحادیث فی کتبهم، مع اشتمالها علی الموضوعات والضعاف أیضاً، حتّی یمیّزوا فی مرحلهٍ أخری بعضها عن بعض، ویستخرجوا من بینها الحسان...

ودعوی تصریح القوم بذلک، لا أساس لها من الصحّهٔ، بل لم یجرأ علیها الکابلی أیضاً، فهی من خصائص (الدهلوی).

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۷

ویظهر بطلان هذه الدعوی، من کلام الدیلمی فی خطبهٔ کتاب (الفردوس) فإنّه قد شنّع الدیلمی بشدّهٔ علی رواهٔ القصص والمکذوبات.

ویظهر بطلانها أیضاً، من احتجاج الکابلی بما أخرجه الدیلمی وابن عساکر، فی المواضع المختلفهٔ، من کتابه (الصواقع).

بل (الدهلوی) نفسه، یحتجّ بأحادیث هؤلاء العلماء والحفاظ، إلّاأنّه

یعمد إلی توهین کتبهم وإسقاط أخبارهم عن الإعتبار، لأجل الردّ علی الشیعهٔ، ولغرض التفوّق علیهم فی البحث...

فإنْ کان ما ذکره (الدهلوی) حول هؤلاء صحیحاً، وما قاله عن کتبهم حقّاً، وقع التکاذب والتناقض بینه وبین تلک المدائح الجلیلهٔ من کبار العلماء فی حقّهم.

وقد تقدّم سابقاً ذکر بعض ما قیل فی کتاب الفردوس.

الثناء علی مصنّفات الخطیب ... ص: ۲۹۷

وهذه کلمات من أعلام القوم فی مدح تصانیف الخطیب البغدادی:

۱- قال ابن جزلهٔ- فی کلام له حول علم الحدیث: «قد صنّف الناس فی ذلک، ومعرفهٔ الرجال، وأکثروا وعنوا وبالغوا، ومیّزوا الثقهٔ من المتّهم، والضعیف من القوی، وما أعظم فائدته وأحمد موقعه، لکثرهٔ ما دسَّ الملحدهٔ والزنادقهٔ من الأحادیث الموضوعهٔ البشعهٔ المنفرّهٔ، التی فسد بسماعها خلق من الناس، واعتقد الغر عند سماعها أنّها من قول صاحب الشرع، فهلک وتسرّع إلی الکذب، ومال إلی الخلاعهٔ، نعوذ باللَّه من الشقاء والبلاء.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۸

وهذا الکتاب الّذی صنّفه الشیخ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب، الحافظ البغدادی رحمه اللَّه، وسمّاه (تاریخ بغداد)، کتاب جلیل فی هذا العلم، نفیس، قد تعب فیه، وسهر، وأطال الزمان، واللَّه تعالی یثیبه ویحسن إلیه، إلّاأنّه طویل، وللإطالهٔ آفات، أقربها الملل، والملل داعیهٔ الترک، وقد استخرت اللَّه تعالی واختصرته» «...، ۱».

۲- السمعانی: بترجمهٔ الخطیب: «صنّف قریباً من مائهٔ مصنَّف، صارت عمدهً لأصحاب الحدیث، منها التاریخ الکبیر لمدینهٔ السلام بغداد» «۲».

۳- ابن خلّکان: «أحمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن یحیی بن مهدی ابن ثابت البغدادی، المعروف بالخطیب، صاحب تاریخ بغداد وغیره من المصنّفات المفیدهٔ. کان من الحفّاظ المتقنین والعلماء المتبحّرین.

ولو لم یکن له سوی (التاریخ) لکفاه، فإنّه یدلّ علی اطّلاع عظیم» «۳».

۴- الذهبی: «قال الحافظ ابن عساکر: سمعت الحسین بن محمّد یحکی عن ابن خیرون أو غیره: إنّ الخطیب ذکر أنّه لمّا حجّ، شرب من ماء زمزم ثلاث شربات، وسأل اللَّه تعالی ثلاث حاجات، أن یحدّث (تاریخ بغداد) بها، وأنْ یملی الحدیث بجامع المنصور، وأن یدفن عند بشر الحافی. فقضیت له الثلاث» «۴».

---

(۱) مختار تاریخ بغداد لابن جزلهٔ البغدادی- مخطوط.

(۲) الأنساب ۲/ ۳۸۴.

(۳) وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

(۴) سیر أعلام النبلاء- ترجمة الخطیب ۱۸/ ۲۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۹

وقال الذهبی أیضاً: «قال غیث الأرمنازی، قال مکی الرّمیلی: کنت نائماً ببغداد، فی ربیع الأول سنة ثلاث وستّین وأربعمائة، فرأیت کأنّا اجتمعنا عند أبی بکر الخطیب فی منزله، لقراءة التأریخ علی العادة، فکأنّ الخطیب جالس، والشیخ أبو الفتح نصر بن إبراهیم المقدسی عن یمینه، وعن یمین نصر رجل لم أعرفه، فسألت عنه فقیل: هذا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، جاء یسمع التاریخ، فقلت فی نفسی: هذه جلالة أبی بکر، إذ یحضر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وقلت: هذا ردّ لقول من یعیب التاریخ، ویذکر أنّ فیه تحاملًا علی أقوام» «۱».

۵- السّبکی: «قال أبو الفرج الإسفرائنی، وأسنده عنه الحافظ ابن عساکر فی التبیین، قال أبو القاسم مکی بن عبدالسلام المقدسی: کنت نائماً فی منزل الشیخ أبی الحسن الزعفرانی ببغداد، فرأیت فی المنام عند السحر، کأنّا اجتمعنا عند الخطیب لقراءة التاریخ فی منزله علی العادة، وکأنّ الخطیب جالس وعن یمینه الشیخ نصر المقدسی، وعن یمین الفقیه نصر رجل لا أعرفه، فقلت: من هذا الّذی لم تجر عادته بالحضور معنا! فقیل لی: هذا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، جاء یسمع التاریخ، فقلت فی نفسی: هذه جلالة الشیخ أبی بکر، إذ حضر النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم مجلسه، وقلت فی نفسی: هذا أیضاً رد لمن یعیب التاریخ، ویذکر أن فیه تحاملًا علی أقوام، وشغلنی التفکّر فی هذا عن النهوض إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وسؤاله عن أشیاء کنت قد قلت فی نفسی أسأله عنها، فانتبهت فی الحال ولم أُکلّمه صلّی اللَّه علیه وسلّم» «۲».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء- ترجمة الخطیب ۱۸/ ۲۸۸، تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۴۵.

(۲) طبقات الشافعیة ۴/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۰

۶- الذهبی: «أنشدنی أبو الحسین الحافظ، أنشدنا جعفر بن منیر، أنشدنا السلفی لنفسه:

تصانیف ابن ثابت الخطیب ألذّ من الصبا الغضّ الرطیب

تراها إذ رواها من حواها ریاضاً للفتی الیقظ اللبیب

ویأخذ حسن ما قد ضاع منها بقلب الحافظ الفطن الأریب

وأیّة راحة ونعیم عیش یوازی کتبها بل أیّ طیب

رواها السّمعانی فی تاریخه عن یحیی بن سعدون عن السّلفی» «۱».

والعجیب، أنّ (الدهلوی) نفسه یکثر من الثناء علی (تاریخ بغداد) وغیره من مصنّفات الخطیب، فقد ذکر فی (بستان المحدثین): «أنّ مصنّفات الخطیب تزید علی ستّین کتاباً، منها تاریخ بغداد والکفایة...

وغیر ذلک من التصانیف المفیدة التی هی بضاعة المحدثین وعروتهم فی فنهم» ثمّ أورد أشعار الحافظ أبی طاهر السّلفی المذکورة، وذکر شرب الخطیب من ماء زمزم، والمنام الّذی تقدّم عن الذهبی وغیره...

الثناء علی مصنّفات ابن عساکر ... ص: ۳۰۰

وأمّا تصانیف الحافظ ابن عساکر:

۱- فقد قال ابن خلّکان: «وصنّف التصانیف المفیدة، وخرّج التخاریج، وکان حسن الکلام علی الأحادیث، محفوظاً فی الجمع والتالیف، صنّف التاریخ الکبیر لدمشق فی ثمانین مجلّدة، أتی فیه بالعجائب، وهو علی نسق تاریخ بغداد. قال شیخنا الحافظ العلّامة أبو

(۱) سیر أعلام النبلاء- ترجمة الخطیب ۱۸/ ۲۹۲.

محمّد عبدالعظیم المنذری حافظ مصر أدام اللّه به النفع- وقد جری ذکر هذا التاریخ، وأخرج لی منه مجلّداً، وطال الحدیث فی أمره واستعظامه- ما أظنّ هذا الرجل إلّاعزم علی وضع هذا التاریخ من یوم عقل نفسه، وشرع فی الجمع من ذلک الوقت، وإلّا فالعمر یقصر عن أن یجمع الإنسان فیه مثل هذا الکتاب بعد الاشتغال والتنبّه. ولقد قال الحق، ومن وقف علیه عرف حقیقة هذا القول، ومتی یتسع للإنسان الوقت حتّی یضع مثله!

وهذا الّذی ظهر له هو الّذی أختاره، وما صحّ له إلّابعد مسوّدات لا یکاد ینضبط حصرها، وله غیره توالیف حسنة وأجزاء ممتعة» «۱».

۲- الیافعی: «وقال بعض العلماء بالحدیث والتاریخ: ساد أهل زمانه فی الحدیث ورجاله، وبلغ فیه إلی الذروة العلیا، ومن تصفّح تاریخه علم منزلة الرجل فی الحفظ. قلت: بل من تأمّل تصانیفه ومن حیث الجملة، علم مکانه فی الحفظ والضبط للعلم والاطلاع وجودة الفهم والبلاغة والتحقیق والاتساع فی العلوم، وفضائل تحتها من المنافع والمحاسن کلّ طائل» «۲».

۳- السبکی: «له تاریخ الشام فی ثمانین مجلّدة وأکثر، أبان فیه عمّا لم یکتمه غیره وإنّما عجز عنه، ومن طالع هذا الکتاب عرف إلی أیّ مرتبة وصل هذا الإمام، واستقلّ الثریا وما رضی بدر التمام، وله: الأطراف، وتبیین کذب المفتری فیما نسب إلی الإمام أبو الحسن الأشعری، وعدّة تصانیف وتخاریج، وفوائد ما الحفّاظ إلیها إلّامحاویج، ومجالس أملاها من صدره یخرّ لها البخاری ویسلم بمسلم ولا یرتدا، أو یعمل فی الرحلة

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۳۰۹.

(۲) مرآة الجنان ۳/ ۲۹۸.

إلیها هزّل المهاری» «۱».

قوله:

فمع العلم بواقع حال تلک الکتب کما صرّح به أصحابها، کیف یجوز الاحتجاج بتلک الأحادیث.

أقول:

لم نقف علی کلام لأصحاب تلک الکتب یفید ما نسب إلیها، ولا علی کلامٍ لغیر أصحابها یتضمّن تلک النسبة ... بل وجدناهم- علی العکس ممّا زعم (الدّهلوی)- یمدحون (الفردوس) و (تاریخ بغداد) و (تاریخ دمشق)، کما وجدناهم یستدلّون بأخبار هذه الکتب ویعتمدون علیها، بل وجدنا (الدهلوی) نفسه یثنی علی کتب الخطیب فی (بستان المحدثین) ویستدل بروایات الدیلمی وابن عساکر فی کتابه (التحفة).

فلماذا لا یجوز للشیعة الاحتجاج بأحادیث هؤلاء الأعاظم، من حفاظ أهل السنّة؟

قوله:

ولهذا، فقد نقل صاحب جامع الأصول أنّ الخطیب قد روی أحادیث الشیعة عن الشریف المرتضی...

(۱) طبقات الشافعیة ۷/ ۲۱۶.

أقول:

أمّا أوّلًا: فإنّه لم یذکر الموضع الّذی نقل عنه هذا الکلام لکی نراجعه.

وأمّا ثانیاً: مجرد روایة الخطیب لأحادیث الشیعة عن السیّد المرتضی، لا یوجب القدح فی کتابه (تاریخ بغداد) وغیره، لجواز أنّه قد کتب أحادیث الشیعة فی بیاض یخصّها، ولم یدرجها فی کتاب (تاریخ بغداد) المقبول لدی أساطین العلماء، فلا مانع من الاحتجاج بروایات التاریخ ونحوه من الکتب السائرة، کما اتّفق (للدهلوی) فی الباب الحادی عشر من کتابه، تقلیداً للکابلی.

وأمّا ثالثاً: إنّ ما ذکره یدلُّ علی جلالة قدر السیّد المرتضی رحمه اللَّه.

وبذلک أیضاً یظهر ما فی تهجین (الدهلوی) للسیّد المذکور فی باب النبوّة من کتابه (التحفة).

قوله:

وعلی الجملة، فإنّ هذا الحدیث لیس من تلک الأحادیث أیضاً، فإنّه لا وجود له فی شیء من کتب أهل السنّة، ولو بطریقٍ ضعیف.

أقول:

لقد کرر (الدهلوی) هذه المزعمة المکذوبة مرةً أخری ... سبحانک هذا بهتان عظیم ... لکنّک قد عرفت وجود هذا الحدیث الشریف فی:

کتاب السنّة. لابن شاهین البغدادی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۴

وتاریخ نیسابور. للحاکم النیسابوری.

والإبانة. لابن بطة العکبری.

وفضائل الصحابة. لأبی نعیم الأصبهانی.

وفضائل الصحابة. لأبی بکر البیهقی.

ومناقب علی بن أبی طالب. لابن المغازلی الواسطی.

وفردوس الأخبار. لشیرویه بن شهردار الدیلمی.

وزین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی. للعاصمی.

والخصائص العلویة. لأبی الفتح النطنزی.

ومسند الفردوس. لشهردار بن شیرویه الدیلمی.

وکتاب مناقب علی بن أبی طالب. للخطیب الخوارزمی.

ومعجم الأدباء. لیاقوت الحموی.

ووسیلة المتعبّدین. لملا عمر.

ومطالب السئول. لابن طلحة النّصیبی.

وکفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب. للکنجی.

والریاض النضرة. وذخائر العقبی. لمحب الدین الطبری.

والمودة فی القربی. للسیّد علی الهمدانی.

وتوضیح الدلائل. للسیّد شهاب الدین أحمد.

وهدایة السعداء. لشهاب الدین الهندی.

والفصول المهمة. لابن الصبّاغ المالکی.

والفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین. للحسین المیبدی.

ونزههٔ المجالس. للصفوری.

والإکتفاء. لإبراهیم الوصابی الیمنی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۵

والأربعین. لجمال الدین المحدّث الشیرازی.

ووسیلهٔ المال. لأحمد بن الفضل المکی.

وسیر الأقطاب. للشیخ اللَّه دیا.

ومفتاح النجا. لمیرزا محمّد البدخشانی.

ومعارج العلی. لمحمّد صدر العالم.

والروضهٔ الندیّهٔ. لمحمّد بن إسماعیل الیمانی.

وغیرها من کتب أهل السنّهٔ.

فما هذا الجحود والإنکار؟

ولماذا لا یحتفل هذا الرّجل بمؤاخذهٔ المطّلعین علی کتب الأخبار؟

لقد ظهر وجود هذا الحدیث الشریف فی کتب أهل السنّهٔ ظهور الشّمس فی رابعهٔ النهار، فلا أثر لإنکار المنکرین وجحد الجاحدین.

والحمد للَّهرب العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۹

دلالهٔ حدیث التشبیه ... ص: ۳۰۹

اشارهٔ

قد عرفت أنّ هذا الحدیث من أخبار أهل السنّهٔ فی طائفهٍ من مصادرهم المعتبرهٔ، وأنّ مناقشات (الدّهلوی) حول سنده والکتب التی أخرجته لا أساس لها من الصحّهٔ...

ثمّ شرع فی المناقشهٔ فی دلالهٔ الحدیث، وسیتّضح للقارئ الکریم سقوط جمیع مناقشاته فی هذه الناحیهٔ کذلک:

قوله:

الثانی: إنّ ما ذکر محض تشبیه لبعض صفات الأمیر ببعض صفات أولئک الأنبیاء.

من وجوه دلالهٔ الحدیث علی المساواهٔ ... ص: ۳۰۹

اشارهٔ

أقول:

إنّ نفی دلالهٔ هذا الحدیث الشریف علی مساواهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام للأنبیاء الکرام المذکورین فی الصفات المذکورهٔ فی الحدیث، وحمل الحدیث علی مجرَّد التشبیه بین الطرفین ... مکابرهٔ واضحهٔ لکلّ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۰

عارفٍ بأسالیب الکلام ... ولمزید البیان والوضوح نذکر الوجوه الاتیهٔ:

۱- إفادة هذا التركيب للعينيّة ... ص: ۳۱۰

إنَّ أصل هذا التركيب- أعني: من أراد أنْ ينظر ... يفيد عينيّة ما يراد النظر إليه لما أمر بالنظر إليه، فهو مثل: من أراد أنْ ينظر إلى أفضل رجل في البلد فلينظر إلى فلان، ولا ريب أنه لا مساغ للتشبيه في مثل هذا الكلام، بأنْ يكون المراد: إنّ من أمر بالنظر إليه مشابه للأفضل من في البلد، وليس الأفضل حقيقة.

إنّه لا مساغ لأنْ يراد ذلك، أو يدّعى كونه المراد، في مثل الكلام المذكور، بل المراد كون هذا الشخص هو الأفضل حقيقةً.

إلّا أنّه لمّا كانت العينيّة في الحديث الشريف متعذّرة، فلا مناص من حمله على أقرب الامور أي العينيّة، وهو المساواة، فيكون المعنى: من أراد أنْ ينظر إلى آدم ويلحظ علمه فلينظر إلى علي بن أبي طالب، فإنّه الّذي يماثله ويساويه في العلم، بمعنى أنّ جميع العلوم الحاصلة لآدم عليه السلام حاصلة لعلي عليه السلام.

وهكذا في باقي الصفات المذكورة في الحديث.

فظهر، أنّ المراد هو المساواة، وإلّا لسقط الكلام النبوي عن البلاغة اللائقة به.

ويشهد بما ذكرنا: ما جاء في كلام المحبّي بترجمة عيسى بن محمّد المغربي صاحب (مقاليد الأسانيد) حيث قال: «وكان للناس فيه اعتقاد عظيم، حتّى أنّ العارف باللّه السيّد محمّد بن باعلوي كان يقول في شأنه:

إنّه زرّوق زمانه. وكان السيّد عمر باعلوي يقول: من أراد أن ينظر إلى

شخص لا يشك في ولايته فلينظر إليه. وكفى بذلك فخراً له، ومن يشهد له خزيمة» «۱».

فإنّ ظاهر كلام باعلوي في حقّ عيسى المغربي هو ما ذكرناه، إذ لو كان مفاده التشبيه فقط- نظير تشبيه الحصى باللؤلؤ مثلًا- لما دلّ على الولاية الثابتة القطعية للمغربي، ولم يكن لقول المحبّي: «وكفى بذلك فخراً له ومن شهد له خزيمة» وجه أصلًا.

۲- المتبادر من التشبيه هو المساواة ... ص: ۳۱۱

اشارة

إنّ المتبادر من التشبيه في قولك: زيد كعمرو في العلم أو الحسن أو المال ... هو المساواة بينهما في تلك الامور، ولا يشك في ذلك إلّاالمنكر للواضحات، الدافع للبديهيّات ... فلو فرضنا تقدير حرف التشبيه في هذا الحديث الشريف- دون لفظ «مساو» - لأفاد المساواة كذلك، بحكم التبادر المذكور، بلا صارف ومانع عنه.

ويوضّح هذا التبادر: صحّة سلب التشبيه في صورة عدم المساواة بين الطرفين، فإذا لم يكن زيد مساوياً لعمرو في الحسن مثلًا، صحّ أن يقال:

زيد ليس كعمرو في الحسن، ولو لم يكن التشبيه دليلًا على المساواة، لما صحّ سلب التشبيه في حال عدم المساواة.

وأيضاً: ترى العلماء يقولون في بحوثهم حول الصلاة والصيام والحج والزكاة ونحو ذلك ... يقولون: كذا في الآية الكريمة، وكذا في الحديث الشريف ... فإنْ احتجّوا بحديثٍ من الأحاديث قالوا: كذا ذكره مسلم،

(۱) خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر ۳/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۲

وکذا أخرجه البخاری ... وإذا دار بحثهم حول بعض الفروع الفقهیّهٔ قالوا:

کذا قال الشّافعی، أو کذا قال أبو حنیفهٔ ... وهکذا ما لا یحصی کثرهً...

ولا ریب فی أنّهم یریـدون التساوی والمساواهٔ، وهو المتبادر منه إلی ذهن السامعین، فلولا المطابقـهٔ التامّهٔ لعرّض القائل نفسه للمؤاخذهٔ والإعتراض الشدید.

فظهر ضرورهٔ حمل التشبیه علی المساواهٔ فی أمثال هذه العبارات...

هکذا المشابهٔ بین الإمام علیه السـلام والأنبیاء، فی الصفات المذکورهٔ فی الحدیث الشریف ... فإنّه یجب حملها علی المطابقهٔ التامّهٔ، والمماثلهٔ الکاملهٔ، والمساواهٔ الدّقیقهٔ ... ولا یجوز غیر ذلک أبداً.

أفضلیهٔ نبیّنا من سائر الأنبیاء فی القرآن ... ص: ۳۱۲

ولقد استدل کبار العلماء بالآیهٔ الآمرهٔ للنبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بالإقتداء بهدی الأنبیاء، علی أنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أفضل من جمیع الأنبیاء والمرسلین ... فکذلک هذا الحدیث الدالّ علی وجود صـفات الأنبیاء علیهم السـلام فی أمیر المؤمنین علیه السـلام، فإنّه یدلّ علی أفضلیّته منهم، وإذا ثبتت أفضـلیّته علیه السـلام من الأنبیاء الکرام، فما ظنّک بثبوت أفضلیّته من الثلاثهٔ الحائزین لصفات تتحیّر فیها الأفهام!!

ولنذکر أوّلًا الآیهٔ الکریمهٔ، ثمّ نتبعها بکلمات بعض المفسّرین فی بیان وجه الإستدلال بها علی ما أشرنا إلیه، فالایهٔ هی:

«وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَیَعْقُوبَ کُلّاً هَدَیْنَا وَنُوحاً هَدَیْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّیَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَیْمَانَ وَأَیُّوبَ وَیُوسُفَ وَمُوسَی وَهَارُونَ وَکَذلِکَ نَجْزِی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۳

الْمُحْسِنِینَ* وَزَکَرِیَّا وَیَحْیَی وَعِیسَی وَإِلْیَاسَ کُلٌّ مِنَ الصَّالِحِینَ* وَإِسْمَاعِیلَ وَالْیَسَعَ وَیُونُسَ وَلُوطاً وَکُلّاً فَضَّلْنَا عَلَی الْعَالَمِینَ* وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّیَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَیْنَاهُمْ وَهَدَیْنَاهُمْ إِلَی صِرَاطٍ مُسْتَقِیمٍ* ذلِکَ هُدَی اللّهِ یَهْدِی بِهِ مَن یَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَکُوا لَحَبِطَ عَنْهُم مَاکَانُوا یَعْمَلُونَ* أُولئِکَ الَّذِینَ آتَیْنَاهُمُ الْکِتَابَ وَالْحُکْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِن یَکْفُرْ بِهَا هؤُلَاءِ فَقَدْ وَکَّلْنَا بِهَا قَوْماً لَیْسُوا بِهَا بِکَافِرِینَ* أُولئِکَ الَّذِینَ هَدَی اللّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُل لَاأَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِنْ هُوَ إِلَّا ذِکْرَی لِلْعَالَمِینَ» «۱»

.* قال الرازی بتفسیر «فبهداهم اقتده»:

«فی الآیـهٔ مسائل: المسألـهٔ الأولی- لا شـبههٔ فی أنّ قوله «أولئک الذین هدی اللَّه» هم الذین تقدّم ذکرهم من الأنبیاء، ولا شک فی أنّ قوله «فبهداهم اقتده» أمر لمحمّد علیه الصلاهٔ والسّلام. وإنّما الکلام فی تعیین الشیء الّذی أمر اللَّه محمّداً أن یقتدی فیه بهم.

فمن النـاس من قـال: المراد إنّه یقتـدی بهم فی الأمر الّـذی أجمعوا علیه، وهو القول بالتوحیـد والتنزیه عن کلّ ما لا یلیق به فی الـذات والصّ فات والأفعال وسائر العقلیّات. وقال آخرون: المراد الإقتـداء بهم فی شـرائعهم، إلّاما خصّه الـدلیل، وبهذا التقدیر کانت هذه الآیهٔ دلیلًا علی أنّ شـرع من قبلنا یلزمنا. وقال آخرون: إنّه تعالی إنّما ذکر الأنبیاء فی الآیهٔ المتقدمهٔ، لیبین أنّهم کانوا محترزین عن الشـرک، مجاهدین بإبطاله، بدلیل أنّه ختم الآیهٔ بقوله: «ولو أشرکوا لحبط عنهم ما کانوا یعملون» ثمّ أکّد

(۱) سورهٔ الأنعام ۶، الایات ۸۳- ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۴

إصـرارهم علی التوحیـد وإنکارهم للشـرک بقوله: «فإن یکفر بها هؤلاء فقـد وکّلنا بهم قوماً لیسوا بها بکافرین» ثمّ قال فی هـذه الآیـهٔ:

«أولئک الذين هدى اللَّه» أي هداهم إلى إبطال الشرک وإثبات التوحيد، وتحمّل سفاهات الجهال في هذا الباب. وقال آخرون: اللفظ مطلق، فهو محمول على الكلّ إلّا ما خصه الدليل المنفصل.

قال القاضي: يبعد حمل الآية على أمر الرسول بمتابعة الأنبياء عليهم السلام المتقدمين في شرائعهم لوجوه:

أحدها- إنّ شرائعهم مختلفة متناقضة، فلا يصح مع تناقضها أنْ يكون مأموراً بالاقتداء بهم في تلك الأحكام المتناقضة.

وثانيها: إنّ الهدى عبارة عن الدليل، دون نفس العمل، وإذا ثبت هذا فنقول: دليل إثبات شرعهم كان مخصوصاً بتلک الأوقات، لا في غير تلک الأوقات، فكان الاقتداء بهم في ذلک الهدى هو أن يعلم بوجوب تلک الأفعال في تلک الأوقات فقط، وكيف يستدل بذلک على اتباعهم في شرائعهم في كلّ الأوقات؟

وثالثها: إنّ كونه عليه الصلاة والسلام متّبعاً لهم في شرائعهم، يوجب أنْ يكون منصبه أقل من منصبهم، وذلک باطل بالاجماع.

فثبت بهذه الوجوه أنّه لا يمكن حمل هذه الآية على وجوب الإقتداء بهم في شرائعهم.

والجواب عن ... الثالث: إنّه تعالى أمر الرسول بالاقتداء بجميعهم في جميع الصفات الحميدة والأخلاق الشريفة، وذلک لا يوجب كونه أقل مرتبة منهم، بل يوجب كونه أعلى مرتبةً من الكلِّ، على ما سيجئ تقريره بعد ذلک إن شاء اللَّه تعالى. فثبت بما ذكرنا دلالة هذه الآية على أن شرع

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۵

من قبلنا يلزمنا.

المسألة الثانية: - إحتجّ العلماء بهذه الآية على أنّ رسولنا صلّى اللَّه عليه وسلّم أفضل من جميع الأنبياء عليهم السلام، وتقريره هو:

أنّا بيّنا أنّ خصال الكمال وصفات الشرف كانت متفرقة فيهم بأجمعهم:

فداود وسليمان كانا من أصحاب الشكر على النعمة.

وأيوب كان من أصحاب الصبر على البلاء.

ويوسف كان مستجمعاً لهاتين الحالتين.

وموسى عليه السلام كان صاحب الشريعة القوية القاهرة، والمعجزات الظاهرة.

وزكريا ويحيى وعيسى وإلياس، كانوا أصحاب الزهد.

وإسماعيل كان صاحب الصدق.

ويونس كان صاحب التضرع.

فثبت أنّه تعالى إنما ذكر كل واحدٍ من هؤلاء الأنبياء، لأنّ الغالب عليه كان خصلة معيّنة من خصال المدح والشرف.

ثمّ إنّه تعالى لمّا ذكر الكلّ، أمر محمّداً عليه الصلاة والسّلام بأن يقتدى بهم بأسرهم، فكان التقدير كأنَّه تعالى أمر محمّداً صلّى اللَّه عليه وسلّم أنْ يجمع من خصال العبوديّة والطاعة كلّ الصّفات التي كانت متفرّقة فيهم بأجمعهم.

ولمّا أمره اللَّه تعالى بذلک امتنع أنْ يقال أنّه قصّر في تحصيلها، فثبت أنّه حصّلها.

ومتى كان الأمر كذلک ثبت أنّه اجتمع فيه من خصال الخير ما كان

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۶

متفرّقاً فيهم بأسرهم.

ومتى كان الأمر كذلک، وجب أن يقال: إنّه أفضل منهم بكليّتهم.

واللَّه أعلم» «۱».

أقول:

وبنفس هذا التقریر الّذی ذکره العلماء، للإحتجاج بالآیهٔ الکریمهٔ علی أفضلیهٔ نبیّنا صلّی اللّه علیه وآله وسلّم من سائر الأنبیاء ... نحتجّ بحدیث التشبیه علی أفضلیهٔ سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام من الأنبیاء، فلا یبقی أیّ ریبٍ فی دلالهٔ حدیث التشبیه علی مذهب الشیعهٔ.

بل الأمر هنا أوضح من هناک، لأنّه إذا کان الأمر بالإقتداء بهدی الأنبیاء السابقین علیهم السلام دالّاً علی أفضلیّهٔ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فإنّ إثبات صفات الأنبیاء السابقین لأمیر المؤمنین علیه السلام- الأمر الّذی یدلّ علی الحدیث بصراحهٔ- یدلّ علی أفضلیهٔ الإمام علیه السلام منهم، بالأولویّهٔ.

علی أنّ الاحتجاج بالآیهٔ، کان یتوقّف علی مقدّمات، أحدها: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لمّا امر بالاقتداء، امتنع أن یقال إنّه ترک الاقتداء.

والثانی: إن المراد من هدی الأنبیاء السابقین هو جمیع الخصال الخاصهٔ بکل واحد منهم.

والثالث: إن الاقتداء لا یمنع کونه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أفضل من

---

(۱) تفسیر الرازی ۱۳/ ۷۳- ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۷

الأنبیاء السابقین.

أمّا فی حدیث: من أراد أن ینظر إلی آدم ... فلا حاجهٔ إلی شیء من المقدّمات، بل إنّ الحدیث یثبت صفات الأنبیاء السابقین للإمام بلا مقدّمهٔ، إذ لیس فیه أمر بالاقتداء حتّی یحتاج إلی مقدّمهٔ أنّه قد أطاع هذا الأمر قطعاً، وقد ذکر فی الحدیث صفات الأنبیاء بصراحهٍ وهی- فی بعض الألفاظ- «العلم، والحلم، والعبادهٔ، والتقوی، والبطش» ولیس فیه لفظ «الهدی» حتّی یحتاج إلی مقدّمهٔ یذکر فیها أنّ المراد من الهدی هو الصفات ... کما أنّه لا حاجهٔ هنا إلی القول بأنّ الاقتداء لا ینافی الأفضلیهٔ، إذ لا أمر بالاقتداء هنا.

فظهر، أنّ دلالهٔ هذا الحدیث علی مساواهٔ صفات الإمام علیه السلام لصفات الأنبیاء السابقین علیه السلام، أوضح من دلالهٔ الأمر بالاقتداء علی ذلک.

وقد ذکر النیسابوری أیضاً الاحتجاج المذکور بالآیهٔ علی أفضلیهٔ نبیّنا صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فذکر أقوال العلماء فی تفسیر «الهدی» ثمّ کلام القاضی وما قیل فی الجواب عن الوجوه التی ذکرها القاضی، فصرّح:

«بأنّه یلزم أن یکون منصبه أجلا من منصبهم، لأنّه أمر باستجماع خصال الکمال وصفات الشرف التی کانت متفرقهٔ فیهم، کالشکر فی داود وسلیمان، والصبر فی أیوب، والزهد فی زکریا ویحیی وعیسی، والصّدق فی إسماعیل، والتضرّع فی یونس، والمعجزات الباهرهٔ فی موسی وهارون. ولهذا قال: لو کان موسی حیّاً لما وسعه إلّااتّباعی» «۱».

* وقال الخطیب الشربینی بعد ذکر الاحتجاج:

---

(۱) تفسیر النیسابوری- هامش الطبری ۷/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۸

«فثبت بهذا البیان أنه صلّی اللّه علیه وسلّم أفضل الأنبیاء، لما اجتمع فیه من الخصال التی کانت متفرقهٔ فی جمیعهم» «۱».

۳- الإستدلال علی ضوء کلام الفخر الرازی ... ص: ۳۱۸

وإذا کان الأمر بالاقتداء دالّاً علی وجود جمیع صفات الأنبیاء السابقین فی وجود نبیّنا صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، ثمّ یکون دالّاً علی

أفضليّته منهم من جهة كونه جامعاً بوحده لتلك الصّفات المتفرقة بينهم ... فلا أقل من دلالة حديث التشبيه على أفضليّة الإمام عليه السلام منهم بهذا البيان، فيكون الحديث دالّاً على الأفضليّة بنفس المقدّمات التى ذكرت فى الاحتجاج بالآية على الأفضلية، بعد التنزّل عمّا أثبتناه فى الوجه السابق من الإستدلال بلا توقفٍ على المقدّمات.

فيكون الحاصل حينئذٍ دلالة حديث التشبيه على أفضليّة الإمام عليه السلام من الأنبياء السابقين، لاستجماعه ما تفرق فيهم من الخصال، وإذا كان أفضل من الأنبياء الخمسة المذكورين، ثبت أفضليته من جميع الأنبياء- سوى خاتم النبيين صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- بالإجماع المركّب.

بل لقد جاء فى بعض ألفاظ حديث التشبيه ثبوت صفات يعقوب ويوسف وأيّوب ويونس عليهم السلام، وهيبة إسرافيل، ورتبة ميكائيل، وجلالة جبرائيل ... لسيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام.

---

(۱) السراج المنير ۱/ ۴۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۹

۴- فى على تسعون خِصلة لم تجمع فى غيره ... ص: ۳۱۹

وروى السيّد على الهمدانى- من مشايخ والد (الدهلوى)- فى كتابه الّذى عدّه رشيد الدّين الدهلوى فى كتب أهل السنّة المؤلَّفة فى مناقب أهل البيت عليهم الصّلاة والسّلام:

«عن جابر قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى إسرافيل فى هيبته، وإلى ميكائيل فى رتبته، وإلى جبرئيل فى جلالته، وإلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى حسنه، وإلى إبراهيم فى خلّته، وإلى يعقوب فى حزنه، وإلى يوسف فى جماله، وإلى موسى فى مناجاته، وإلى أيّوب فى صبره، وإلى يحيى فى زهده، وإلى عيسى فى سنته، وإلى يونس فى ورعه، وإلى محمّد فى جسمه وخلقه، فلينظر إلى على. فإنّ فيه تسعين خصلة من خصال الأنبياء، جمعها اللَّه فيه ولم تجمع فى أحد غيره.

وعدَّد جميع ذلك فى جواهر الأخبار» «۱».

أقول:

وليس هذا الحديث مجرد تشبيه، بل هو جار مجرى الحقيقة، واستجماعه لتلك الصفات، مع عدم اجتماعها فى أحدٍ غيره، نصٌّ فى الأفضليّة.

---

(۱) مودّة القربى، ينابيع المودّة ۲/ ۳۰۶ الطبعة المحقّقة.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۰

۵- دلالة الحديث فى كلام ابن روزبهان ... ص: ۳۲۰

وقد صرّح المتعصّب العنيد الفضل ابن روزبهان بدلالة حديث التشبيه على الأفضليّة، فدلالته على مذهب الإماميّة تامة عنده، إلّاأنّه يردّه بالرمى بالوضع وهذا نصّ كلامه:

«وأثر الوضع على هذا الحديث ظاهر، ولا شكّ أنّه منكر، مع ما نسب إلى البيهقى، لأنّهم يوهم أنّ على بن أبى طالب أفضل من هؤلاء الأنبياء، وهذا باطل، فإنّ غير النبىّلا يكون أفضل من النبىّ.

وأمّا أنّه موهم لهذا المعنی، لأنّه جمع فیه من الفضائل ما تفرّق فی الأنبیاء، والجامع للفضائل أفضل ممّن تفرق فیهم الفضائل.

وأمثال هذا من موضوعات الغلاهٔ» «۱».

أقول:

انظر إلی تعصّب هؤلاء القوم، فمنهم من یعترف بدلالهٔ الحدیث علی مذهب الشیعهٔ، فیردّه بالوضع والبطلان، کابن روزبهان، ومنهم من ینکر دلالته، کالکابلی و (الدهلوی)، فهم یتکاذبون فیما بینهم، إلّاأنّ غرضهم إسقاط الحدیث عن الصلاحیّهٔ لاحتجاج الشیعهٔ به علی مذهبهم الحقّ، وإنْ لزم ما لزم...

وأمّا إبطال ابن روزبهان أفضلیّهٔ الإمام علیه السلام من هؤلاء الأنبیاء،

(۱) إبطال الباطل. انظر: دلائل الصدق ۲/ ۵۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۱

من جههٔ أنّه لیس بنبیّ، وغیر النّبیّ لا یکون أفضل من النبیّ ... فیبطله آیهٔ المباهلهٔ والأحادیث الواردهٔ فی ذیلها، وکذا غیرها من الأحادیث الصّریحهٔ فی أنّ علیّاً نفس رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وما ورد فی توسّل آدم علیه السلام به «۱» وأن الأنبیاء بعثوا علی ولایته «۲» وحدیث «خلقت أنا وعلی من نور واحدٍ قبل أنْ یخلق آدم» «... ۳»، وغیر هذه الأحادیث.

فظهر دلالهٔ هذا الحدیث علی الأفضلیّهٔ، فیتمّ احتجاج الشیعهٔ به، ویسقط مناقشهٔ (الدهلوی).

۶- بیان محمّد بن إسماعیل الأمیر لحدیث التشبیه ... ص: ۳۲۱

وللعلّامهٔ النحریر محمّد بن إسماعیل الأمیر بیانٌ لطیف، وتقریر متین، لحدیث التشبیه، یتّضح به طریق احتجاج الشیعهٔ، ویتأیّد به أسلوب استدلالهم، وهذا نصُّ عبارته:

«فائدهٔ- قد شبّهه علیه السلام بخمسهٔ من الأنبیاء، کما قال المحب الطبری رحمه اللَّه ما لفظه: ذکر تشبیه علی رضی اللَّه عنه بخمسةٍ من الأنبیاء: عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه،

(۱) انظر ما رووا بتفسیر قوله تعالی: (فَتَلَقّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِمات) الدرّ المنثور ۱/ ۶۱۴۷.

(۲) انظر ما رووه بتفسیر قوله تعالی: «واسأَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبلِکَ مِنْ رُسُلِنا» ترجمهٔ أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق ۴۲/ ۲۴۱ وسنفصل الکلام فیه فی الجزء اللاحق من کتابنا.

(۳) انظر الجزء الخامس من کتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۲

وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب. أخرجه أبو الخیر الحاکمی.

وعن ابن عباس رضی اللَّه عنهما قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب. أخرجه الملّا فی سیرته. إنتهی.

قلت: فقد شبّهه صلّی اللَّه علیه وسلّم بهؤلاء الخمسهٔ الرسل، فی اکتسابه للخصال الشریفهٔ من خصالهم.

فمن آدم أبی البشر العلم، فإنّ اللَّه تعالی خصّه بأنّه علّمه الأسماء کلّها، ثمّ أبان فضله بذلک ونوّه بعلمه، حیث عرض علی الملائکهٔ أسماء المسمّیات، وطلب منهم تعالی إنباءهم بأسمائها فعجزوا، وطلب من آدم علیه السلام إنبائهم، فأنبأهم علیه السلام بها. فهذه فضیلهٔ

من أشرف فضائل آدم علیه السلام التی شرف بها بین الملأ الأعلی.

وشبّهه بنوح علیه السلام فی فهمه، لأنّه أمره اللَّه تعالی بصنعهٔ الفلک، وفیها من دقائق الإحکام والإتقان ما لا تحصره الأقلام، ولا یدرکه الأفهام، وکانت لم تعرف، ولا اهتدی إلیها فکر قبل ذلک، وکان فیها ما کان من الإتقان، والبیوت التی جوّفها له ولمن معه، والأنعام والوحوش والسباع، واختلافها طولًا وعرضاً، فإنّها کجؤجؤ الطائر، وقد جعل اللَّه الحمل فیها من آیاته، حیث قال: * «وآیهٔ لهم أنّا حملنا ذریّتهم فی الفلک المشحون» «۱»

وعدّ الامتنان بها فی الذکر فی عدّهٍ من الآیات،

---

(۱) یس ۳۶: ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۳

وناهیک أنّه قرن إجراءه تعالی لها مع خلق السماوات والأرض، واختلاف اللیل والنهار، فالمراد فهمه ما ألهمه من صنعتها، ولذلک جعل صنعتها مقیّدهٔ «بأعیننا» فی قوله: «واصنع الفلک بأعیننا» «۱»

وقوله فی الحدیث «فی حکمه» أی فی حکمه الناشی عن حکمه وقوته وصحّته، ویحتمل أن یکون المراد فهمه العام فی صنعهٔ الفلک وغیره، ممّا فهمه عن اللَّه تعالی وأمره.

وشبّهه بالخلیل فی حلمه، وهو من أشرف الصفات، ولذلک قیل:

مانعت اللَّه الأنبیاء بأقلّ ما نعتهم بالحلم، وذلک لعزّهٔ وجوده، ولقد نعت اللَّه به إبراهیم علیه السلام بقوله تعالی: «إنّ إبراهیم لأوّاه حلیم» «۲» «إنّ إبراهیم لحلیم أوّاه منیب» «۳»

ومن مجادلته عن لوط فقال: «إنّ فیها لوطا» «۴»

فی عدهٔ من الآیات. ومن حلمه علیه السلام الّذی تخفّ عنه رواسی الجبال: امتثاله لأمر اللَّه تعالی بذبح ولده علیهما السلام، وإضجاعه، وکتفه له، وإمرار المدیهٔ علی حلقه، لولا منع اللَّه لها أن تقطع، فلهذا وصفه اللَّه ووصف ولده بالحلم.

وشبّهه صلّی اللَّه علیه وسلّم بیحیی بن زکریا علیهما السلام فی زهده، ویحیی علیه السلام هو علم الزهادهٔ فی أبناء آدم، من تأخّر منهم ومن تقدّم، وقد ملئت الکتب بالیسیر من صفات زهده.

وشبّهه صلّی اللَّه علیه وسلّم بکلیم اللَّه فی بطشه، وکان موسی شدید

---

(۱) هود ۱۱: ۳۷.

(۲) التوبهٔ ۹: ۱۱۴.

(۳) هود ۱۱: ۷۵.

(۴) العنکبوت ۲۹: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۴

البطش، وناهیک أنّه ذکر القبطی فقضی علیه، وأراد البطش بالآخر، وهو فی بلد فرعون، وتحت یده بنو إسرائیل أرقّاء فی ید فرعون، وکان القبط أهل الصولهٔ والشوکهٔ والدولهٔ.

وشبّهه فی الحدیث الآخر بیوسف فی جماله، ویوسف فی جماله شمس لا یزیدها الوصف إلّاخفاءً، فهی أظهر من أنْ تظهر. وقد سبق صفهٔ أمیر المؤمنین: وإنّ عنقه کأنّه إبریق فضهٔ، وإنّه کان أغید، وغیر ذلک من الصفات الحسنهٔ.

إذا عرفت هذا، فهذه شرائف الصفات: الحلم، والعلم، والفهم، والزهادهٔ، والبطش، والحسن.

ثمّ إنّه حاز أكمل كلّ واحدة مها، فإنّ علم الرسل أكمل العلوم، وحلمهم أكمل الحلم، وفهمهم أتمّ فهم، وزهادتهم أبلغ زهادة، وبطشهم أقوى بطش.

فناهيك من رجل كمّله اللّه بهذه الصفات، وأخبر نبيه صلّى اللّه عليه وسلّم أنّه حازها، وشابه أكمل من اتّصف بها، وإنّ من أراد أن ينظر من كان متّصفاً بها من أولئك الرسل الأعلّين، ويشاهده كأنّه حی، نظر إلی هذا المتّصف بها، لذلك قيل:

يدلّ لمعنی واحد كلّ فاخر وقد جمع الرحمن فيك المعاليا

ولو أردنا سرد ما فاض عن الوصی من ثمرات هذه الصّفات، وما انفجر عنه من بحور هذه الكلمات، لخرجنا عن قصدنا من بيان معنی الأبيات، والاختصار له فی هذه الكلمات، ويأتی فی غضون صفاته ما يدلّ علی كمالاته، وقد شبّه صلّی اللّه عليه وسلّم بعضاً من الصحابة ببعضٍ من الرسل فی بعض الصفات، ولم يجمع لأحدٍ خمسة من الأنبياء ولا ثلاثة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۵

ولا جاء فی حقّ أحدٍ بهذه العبارة، أعنی: من أراد أن ينظر ... الخ، الدالة علی كمال تمكّن تلك الصفة فی وصيّه» انتهی «۱».

أقول:

هذا كلام هذا المحقّق الكبير فی معنی هذا الحديث الشّهير، وقد أحسن فی البيان وأجمل فی التقرير، وبما ذكره يتّضح وجه احتجاج الشيعة، ويظهر مدی تعصّب (الدهلوی) الّذی زعم أنّ مفاد الحديث هو التشبيه المحض، كتشبيه التراب والحصی بالدّر والياقوت، وأمثال ذلك من التشبيهات الادعائيّة، والتمثيلات الإغراقيّة.

هذا، ولا تغفل عن كلمات ابن طلحة، والكنجی، وشهاب الدين أحمد، فی بيان معنی حديث التشبيه، فإنّها تفيد ما تذهب إليه الإماميّة كعبارة محمّد ابن إسماعيل المزبورة...

۷- إعتراف أبی بكر بدلالة الحديث ... ص: ۳۲۵

فإن لم يقبل الخصم شيئاً من الوجوه المذكورة، فقد اشتمل بعض ألفاظ الحديث علی اعتراف أبی بكر بدلالة حديث التشبيه علی مساواة الإمام أمير المؤمنين مع هؤلاء الأنبياء عليهم السلام فی الصّفات، وأفضليته منهم ... ففی كتاب المناقب للخوارزمی:

«أخبرنی شهردار هذا إجازة، [قال:] أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن

---

(۱) الروضة الندية- شرح التحفة العلوية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۶

عبداللّه ابن عبدوس الهمدانی إجازة، عن الشريف أبی طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفری بإصبهان، عن الحافظ أبی بكر أحمد بن موسی بن مردويه بن فورك الإصبهانی، [قال:] حدّثنا محمّد بن أحمد بن إبراهيم، [قال:] حدّثنا الحسن بن علی بن الحسين السلوی، [قال:] حدّثنی سويد بن مسعر بن يحيی بن حجاج النهدی حدّثنا أبی، حدّثنا شريك عن أبی إسحاق عن الحارث الأعور صاحب راية علی، قال:

بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللّه عليه وسلّم كان فی جمع من أصحابه فقال:

اريكم آدم فی علمه، ونوحاً فی فهمه، وإبراهيم فی حكمته.

فلم يكن بأسرع من أنْ طلع علی.

فقال أبو بكر: يا رسول اللّه، أقست رجلًا بثلاثة من الرسل! بخ بخ لهذا الرجل، من هو يا رسول اللّه؟

قال النبیّ صلّی اللّه عليه وسلّم: ألا تعرفه يا أبا بكر؟!

قال: اللّه ورسوله أعلم.

قال: أبو الحسن علی بن أبی طالب.

قال أبو بکر: بخ بخ لک یا أبا الحسن. وأین مثلک یا أبا الحسن!» «۱».

وفی (توضیح الدلائل): «عن الحارث الأعور صاحب رایهٔ أمیر المؤمنین کرّم اللّه وجهه قال: بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وبارک وسلّم کان فی جمع من الصحابهٔ، فقال:

أریکم آدم فی علمه ونوحاً فی فهمه، وإبراهیم فی حلمه.

فلم یکن بأسرع من أن طلع علی کرّم اللّه تعالی وجهه.

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۸۸- ۹۸ ح ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۷

قال أبو بکر رضی اللّه عنه: یا رسول اللّه: قست رجلًا بثلاثهٍٔ من الرسل، بخ بخ لهذا، من هو یا رسول اللّه؟!

قال النبیّ صلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: یا أبا بکر، ألا تعرفه؟

قال: اللّه ورسوله أعلم.

قال صلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: أبو الحسن علی بن أبی طالب.

قال أبو بکر رضی اللّه عنه: بخ بخ لک یا أبا الحسن.

ورواه الصالحانی، وفی إسناده أبو سلیمان الحافظ» «۱».

ففی هذا الحدیث: إعتراف صریح من أبی بکر بأنّ حدیث التشبیه یدلُّ علی المساواهٔ بین الإمام علیه السلام وهؤلاء الأنبیاء علیهم السلام، وأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قد قرّر ما ذکره أبو بکر، وتقریره حجّهٔ.

وإنّما قلنا بأنّ أبا بکر فهم المساواهٔ من الحدیث، لأنّه قال للنبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «قست رجلًا بثلاثهٍٔ من الرسل» ومعنی «قست»: أی:

«ساویت» لأنّ قیاس أحدٍ بغیره هو بمعنی: التسویهٔ بین الشخصین:

قال الشریف الجرجانی: «القیاس فی اللغهٔ عبارهٔ عن التقدیر، یقال:

قست النعل بالنّعل، إذا قدّرته وسوّیته، وهو عبارهٔ عن ردّ الشیء إلی نظیره» «۲».

وقال الجوهری: «قست الشیء بغیره وعلی غیره، أقیس قیساً

---

(۱) توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

(۲) التعریفات: ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۸

وقیاساً، فانقاس، إذا قدّرته علی مثاله. وفیه لغهٔ اخری: قسته أقوسه قوساً وقیاساً، ولا یقال: أقسته، والمقدار مقیاس، وقایست بین الأمرین مقایسهً وقیاساً، ویقال أیضاً: قایست فلاناً إذا جاریته فی القیاس، وهو کقیاس الشیء بغیره، أی: یقیسه بغیره، ویقتاس بأبیه اقتیاساً، أی: یسلک سبیله ویقتدی به» «۱».

وفی (الصحاح) أیضاً: «قست الشیء بالشیء: قدّرته علی مثاله» «۲».

وفی (القاموس): «قاسه بغیره وعلیه، یقیسه قیساً وقیاساً واقتاسه، قدّره علی مثاله، فانقاس، والمقدار: المقیاس» «۳».

وقال ابن الأثير: «منه حديث أبى الدرداء: خير نسائكم التى تدخل قيسا وتخرج ميساً. يريد: أنّها إذا مشت قاست بعض خطاها ببعض، فلم تفعل فعل الخرقاء ولم تبطئ، ولكنّها تمشى مشياً وسطاً معتدلًا، فكان خطاها متساوية» «۴».

فالعجب من (الدهلوى) كيف يحمل الحديث على التشبيه؟ وهل هذا إلّا ردّ على أبى بكر وتسفيه؟ بل لقد سفّه بصراحةٍ- كما سيأتى من كلامه- كلّ من فهم المساواة من هذا الحديث ... فهذا تسفيه صريح لأبى بكر.

كما أنّ (للدهلوى) فى الباب الحادى عشر من كتابه (التحفة) كلاماً مفاده إخراج أبى بكر من الصّبيان المميّزين، ودخلوه فى غير المميّزين ...

وأنت تعلم عدم أهليّة من كان فى «كمال السّفاهة» ومن «الصبيان غير

---

(۱) الصحاح ۳/ ۹۶۷: قوس.

(۲) الصحاح ۳/ ۹۶۸: قيس.

(۳) القاموس ۲/ ۲۵۳: قيس.

(۴) النهاية ۴/ ۱۳۱: قيس.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۹

المميزين» للخلافة عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، إذ لا خلاف ولا ريب بين المسلمين فى اشتراط العقل والبلوغ فى الخليفة ...

وهذا إشكال قوىّ لا مفرّ (للدهلوى) وأنصاره منه.

ثمّ إنّ قول أبى بكر «من مثلك يا أبا الحسن!» ظاهر فى أنّه قد جعل هذه المساواة فى الحديث دليلًا على نفى مماثلة أحدٍ مع الإمام عليه السلام، وهذا دليل آخر على الأفضلية، لا سيّما بالنظر إلى تقرير النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فتوهّم عدم دلالة المساواة على الأفضليّة باطل جداً.

۸- ابن تيميّة: الأشبه بالنبىّ أفضل وهو يخلفه ... ص: ۳۲۹

قال المتعصب العنيد ابن تيميّة: «فلأنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أفضل الخلق، وكلّ من كان به أشبه فهو أفضل ممّن لم يكن كذلك، والخلافة كانت خلافة نبوة، لم يكن ملكاً، فمن خلف النبىّ وقام مقام النبىّ كان أشبه به، ومن كان أشبه بالنبىّ كان أفضل، فالذى يخلفه أشبه من عن غيره، والأشبه به أفضل، فالّذى يخلفه أفضل» «۱».

فنقول: إنّ قوله: «من كان أشبه بالنّبىّ كان أفضل» كبرى مقبولة مسلمة، إذ لا ريب ولا كلام، فى أنّ النبىّ أفضل الخلق، والأشبه بالأفضل هو الأفضل ... وحديث التّشبيه يعيّن المصداق الحقيقى لتلك الواقعيّة المسلّمة، فأمير المؤمنين عليه السلام أشبه الخلق بالأنبياء السّابقين الذين لا ريب أيضاً فى أفضليّتهم من الثلاثة، وكلّ من كان أشبه بهم فهو أفضل،

---

(۱) منهاج السنة ۸/ ۲۲۸.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۰

فأمير المؤمنين عليه السلام أفضل من الثلاثة وغيرهم.

وأيضاً: ظاهر قوله: «فمن خلف النبىّ» ... هو أن ابن تيمية يستدلّ بخلافة النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم والقيام مقامه، على أنّ من قام مقام النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم كان أشبه به، فهو الأفضل من غيره، لكن دلالة حديث: «من أراد أن ينظر» ... على الأشبهيّة أقوى

من دلالة مجرّد الخلافة غير المنصوصة- مبتيّة على الظن الّذی لا يغنی من الحق شيئاً، أما أشبهيّة أمير المؤمنين عليه السلام، فهی ثابتة بالنص الصريح المعتبر عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم، وأين الظن غير المعتبر من النصّ الصريح المعتبر؟!

وإنّما قلنا «الخلافة غير المنصوصة» من جهة أنّ (الدهلوی) وغيره يعترفون بعدم النصّ على خلافة الثلاثة، ولذا لا يترتّب على إثبات أشبهيّة الخلافة المنصوصة أيُّ أثر وفائدة لهم، فلا ريب فی أنّ ابن تيميّة يريد غير المنصوصة.

ومع غض النظر عمّا ذكرنا، نقول: لو ثبت أشبهيّة من قام مقام النبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم بنصٍّ أو دليلٍ عقلی، فإنّ غاية ذلك التساوی بين تلك الأشبهيّة، مع أشبهيّة أمير المؤمنين عليه السلام الثابتة بالحديث الشريف، وهذه المساواة أيضاً وافية بمطلوب الإماميّة، لأنّ كلّ وجه أفاد أنّ أشبهيّة الخليفة بالنبیّ تستلزم أفضلية من غيره، فهو نفسه يفيد استلزام أشبهيّة الإمام عليه السلام أفضليّته له من جميع أفراد الأمّة بعد النبیّ.

وأيضاً: إذا كانت أشبهيّة الخليفة شرطاً للخلافة عن النبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، لزم أنْ يكون الخليفة معصوماً مثل النبیّ، وبما أنّ الثلاثة فاقدون للعصمة، فإنّ خلافتهم عن النبیّ تكون منتفية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۱

۹- تشبيه غير المعصوم بالمعصوم غير جائز ... ص: ۳۳۱

إنّ حديث التشبيه بين الإمام عليه السلام والأنبياء، يدلّ على العصمة والأفضليّة، وإلّا لما قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ذلك ...وممّا يوضّح هذا كلام السبكی بترجمة أبی داود، حيث قال:

«قال شيخنا الذهبی: تفقّه أبو داود بأحمد بن حنبل، ولازمهُ مدةً.

قال: وكان يشبه به، كما كان أحمد يشبه بشيخه وكيع، وكان وكيع يشبه بشيخه سفيان، وكان سفيان يشبّه بشيخه منصور، وكان منصور يشبَّه بشيخه إبراهيم، وكان إبراهيم يشبَّه بشيخه علقمة، وكان علقمة يشبَّه بشيخه عبداللّه بن مسعود رضی اللّه عنه.

قال شيخنا الذهبی: وروى أبو معاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن علقمة: إنّه كان يشبّه عبداللّه بن مسعود بالنبیّ صلّى اللّه عليه وسلّم فی هديه ودلّه.

قلت: أمّا أنا فمن ابن مسعود أسكت، ولا أستطيع أنْ اشبّه أحداً برسول اللّه فی شیء من الأشياء، ولا أستحسنه، ولا أجوّزه، وغاية ما تسمح نفسی به أن أقول: وكان عبداللّه يقتدی برسول اللّه فيما ينتهی إليه قدرته وموهبته من اللّه عزّجل، لا فی كلّ ما كان رسول اللّه، فإنّ ذلك ليس لابن مسعود، ولا للصدّيق، ولا لمن اتّخذه اللّه خليلًا، حشرنا اللّه فی زمرتهم» «۱».

---

(۱) طبقات الشافعية ۲/ ۲۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۲

فأنت ترى تاج الدّين السبكی لا- يجوّز تشبيه ابن مسعود- مع ما يذكرون له من الفضائل والمناقب الكثيرة كما فی (كنز العمّال) وغيره- ولا أبی بكر بن أبی قحافة، بالنبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ... فلو لم يكن سيّدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة والسلام معصوماً وأفضل الخلق بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، لم يشبهه النّبیّ بالأنبياء السابقين عليهم السلام فی تلك الصفات الجليلة، لأنه مع عدم العصمة والأفضليّة غير جائز قطعاً.

فثبت دلالة تشبيه الإمام عليه السلام بالأنبياء فی صفاتهم على العصمة والأفضليّة.

ومن المعلوم أنّه لو جاز حمل تشبيه الإمام عليه السلام بالأنبياء عليهم السلام على التشبيهات الشعريّة المجازيّة، لجاز تشبيه ابن مسعود بل الأوّل فكيف الثانی والثالث ... بالنبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ... بلا مضائقة ولا توقّف...

وإذا کـان السـبکی یـأبی عن تشبیه ابن مسـعود بـل الأوّل وغیره بالنّبیّ صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم ... کیف یجرأ (الـدّهلوی) علی أنْ ینسب التشبیه الفارغ المجازی إلی نفس النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی کلامه الثابت صدوره منه؟!

وأیضاً: یفید کلام السـبکی بطلان دعوی مساواهٔ الثلاثهٔ مع الأنبیاء فی الصـفات، إذ لو کان یساوونهم أو یشابهونهم فی تلک الصّفات، لما امتنع السبکی من تشبیه الأول منهم بالنبیّ الأکرم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وأیضاً: عـدم جواز تشبیه الأول بالنبیّ صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم، یوضّـح بطلان الأحادیث المزعومـهٔ والموضوعـهٔ فی تشبیه الشـیخین بالأنبیاء.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۳

وأیضاً: یظهر منه فساد دعوی حمل الشیخین لکمالات الأنبیاء علیهم السلام.

۱۰- تحریم القاضی وغیره تشبیه بعض أحوال غیر النّبی بالنّبی ... ص: ۳۳۳

وحرّم القاضـی عیاض تشبیه غیر النّبیّ بالنّبیّ، بل تشبیه بعض أحوال غیر النبیّ بالنبیّ، تحریماً أکیـداً، یسـتوجب الحبس والتعزیر، وأقام علی ذلـک وجوهـاً عدیـدهٔ، واستشـهد بشواهـد من التأریـخ والأثر، ومن أقوال المتقـدّمین وأفعالهم، وإلیک النصّ الکامل لکلامه فی (الشفا بتعریف حقوق المصطفی)، فی الباب الأول، فی بیان ما هو فی حقّه سبّ أو نقص من تعریض أو نصّ:

«فصل: الوجه الخامس- أنْ لا یقصد نقصاً، ولا یذکر عیباً، ولا سبّاً، ولکنّه ینزع بذکر بعض أوصافه، ویستشهد ببعض أحواله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم الجـائزهٔ علیه فی الـدنیا علی طریق ضـرب المثـل والحجـهٔ لنفسه أو لغیره، أو علی التشبیه به، أو عنـد هضـیمهٔ نالته، أو غضاضـهٔ لحقته، لیس علی طریق التأسّـی وطریق التحقیق، بـل علی مقصـد الـترفیع لنفسه أو لغیره، أو سبیـل التمثیـل وعـدم التوقیر لنبیّه (ص)، أو قصد الهزل والتبذیر، بقوله کقول القائل: إن قیل فیَّ السوء فقد قیل فی النبیّ. أو: إن کذّبت فقد کذّب الأنبیاء. أو: إن أذنبت فقـد أذنبوا. أو: أنـا أسـلم من ألسنهٔ الناس ولم تسـلم منهم أنبیاء اللَّه ورسـله. أو: قـد صبرت کما صبر أولوا العزم من الرسل، أو کصبر أیّوب، أو قد صبر نبیّ اللَّه من عداه، وحلم علی أکثر ممّا صبرت، وکقول المتنبّی:

أنا فی امّهٔ تدارکها اللَّه غریب کصالح فی ثمود

ونحوه من أشعار المتعجرفین فی القول، المتساهلین فی الکلام، کقول المعرّی:

کنت موسی وافته بنت شعیب غیر أنّ لیس فیکما من فقیر

علی أنّ آخر البیت شدیـد عنـد تـدبّره، وداخـل فی بـاب الإزراء والتحقیر بالنبیّ صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم، وتفضـیل حال غیره علیه، وکذلک قوله:

لولا انقطاع الوحی بعد محمّد فلنا محمّد عن أبیه بدیل

هو مثله فی الفضل إلّاأنّه لم یأته برسالهٔ جبریل

فصـدر البیت الثانی من هذا الفضل شدید، لتشبیهه غیر النبیّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم فی فضـله بالنّبیّ، والعجز محتمل لوجهین، أحدهما: إنّ هذه الفضیلهٔ نقصت الممدوح، والآخر استغناؤه عنها، وهذه أشد، ونحو منه قول الآخر:

وإذا ما رفعت رایاته صفّقت بین جناحی جبرین

وقول الآخر من أهل العصر:

فرّ من الخلد واستجار بنا فصبَّر اللَّه قلب رضوان

وکقول حسّان المصیصی، من شعراء الأندلس، فی محمّد بن عبّاد المعروف بالمعتمد ووزیره أبی بکر بن زیدون:

کأنّ أبا بکر أبو بکر الرضا وحسّان حسّان وأنت محمّد

إلى أمثال هذا.

وإنّما أكثرنا بشاهدها مع استثقالنا حكايتها لتعريف أمثلتها، ولتساهل كثيرٍ من الناس فی ولوج هذا الباب الضّنك، واستخفافهم فادح هذا العبء،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۵

وقلهٔعلمهم بعظيم ما فيه من الوزر، وكلامهم منه بما ليس لهم به علم «ويحسبونه هينا وهو عند اللَّه عظيم» لا سيّما الشعراء، وأشدّهم فيه تصريحاً، وللسانه تسريحاً ابن هانی الأندلسی، وابن سليمان المعرّی، بل قد خرج كثير من كلامهما عن هذا إلى حدّ الإستخفاف والنقص وصريح الكفر، وقد اجتنبنا عنه.

وغرضنا الآن الكلام فی هذا الفصل الّذی سقنا أمثلته، فإنّ هذه كلّها وإن لم يتضمّن شيئاً، ولا أضافت إلى الملائكهٔ والأنبياء نقصاً، ولست أعنی عجزی بيتی المعرّی، ولا قصد قائلها إزراء وغضّاً، فما وقّر النبوّهٔ، ولا عظّم الرّسالهٔ، ولا عزّر حرمهٔ الإصطفاء، ولا عَزّر حظوهٔ الكرامهٔ، حتّى شبه من شبّه فی كرامهٔ نالها، أو معرهٔ قصد الإنتفاء منها، أو ضرب مثل لتطييب مجلسه، أو إغلاء فی وصفه لتحسين كلامه، بمن عظّم اللَّه خطره وشرّف قدره، وألزم توقيره وبرّه، ونهی عن جهر القول له ورفع الصوت عنده.

فحقّ هذا- إنْ درأ عنه القتل- الأدب والسّجن، وقوّهٔ تعزيره بحسب شنعهٔ مقاله، ومقتضی قبح ما نطق به، ومألوف عادته لمثله أو ندوره أو قرينهٔ كلامه أو ندمه على ما سبق منه.

ولم يزل المتقدمون ينكرون مثل هذا ممّن جاء، وقد أنكر الرشيد على أبی نؤاس قوله:

فإن يك يأتی سحر فرعون فيكم فإنّ عصى موسى بكفّ خصيب

وقال له: يا ابن اللخناء: أنت المستهزئ بعصی موسی، وأمر بإخراجه عن عسكره من ليلته. وذكر اليقتيبی: أنّ ممّا أخذ عليه أيضاً وكفّر فيه أو قارب، قوله فی محمّد الأمين، وتشبيهه إيّاه بالنبیّ:

تنازع الأحمدان الشبه فاشتبها خلقاً وخلقاً كما قدّ الشراكان

وقد أنكروا أيضاً عليه قوله:

كيف لا يدنيك من أمل من رسول اللَّه من نفره

لأنّ حق الرسول، وموجب تعظيمه وإنافهٔ منزلته، أنْ يضاف إليه ولا يضاف هو لغيره.

فالحكم فی أمثال هذا ما بسطناه فی طريق الفتيا.

وعلى هذا المنهج جاءت فتيا إمام مذهبنا مالك بن أنس رحمه اللَّه وأصحابه، ففی النوادر من روايهٔ يحيی بن أبی مريم عنه فی رجلٍ عيّر رجلًا بالفقر، فقال: تعيّرنی بالفقر وقد رعى النبیّ صلّى اللَّه عليه وسلّم الغنم؟ فقال مالك: قد عرّض بذكر النبیّ فی غير موضعه، أرى أنْ يؤدّب.

قال: ولا ينبغی لأهل الذنوب إذا عوتبوا أن يقولوا: قد أخطأت الأنبياء قبلنا.

وقال عمر بن عبدالعزيز لرجل: انظر لنا كاتباً يكون أبوه عربيّاً. فقال كاتب له: قد كان أبو النبیّ كافراً. فقال: جعلت هذا مثلًا!! فعزله فقال: لا تكتب لی أبدا.

وقد كره سحنون أنْ يصلّى على النبیّ عند التعجب، إلّاعلى طريق الثواب والإحتساب، توقيراً له وتعظيماً، كما أمرنا اللَّه.

وسئل القابسی عن رجلٍ قال لرجل قبيح الوجه: كأنّه وجه نكير، ولرجل عبوس: كأنّه وجه ملك الغضبان. فقال: أیّ شیء أراد بهذا؟! ونكير أحد فتّانی القبر، وهما ملكان، فما الّذی أراد؟! أروعٌ دخل عليه حين رآه من وجهه؟ أم عاف النظر إليه لدمامهٔ خلقه؟ فإن كان هذا فهو شديد، لأنّه جرى مجرى التحقير والتهوين، فهو أشد عقوبهً، وليس فيه تصريح بالسبّ للملك، وإنّما السبّ واقع على المخاطب، وفی الأدب بالسوء والسجن

نکال للسفهاء.

قال: وأمّا ذكر مالك خازن النار فقد جفا الّذی ذكره عندما أنكر من عبوس الاوخر، إلّاأن یكون المعبّس له ید فیرهب بعبسه، فیشبّهه القائل علی طریق الذم لهذا فی فعله، ولزومه فی صفته صفهٔ مالك الملك المطیع لربّه فی فعله، فیقول: كأنّه للّه یغضب غضب مالك، فیكون أخف. وما كان ینبغی له التعرض لمثل هذا، ولو كان أثنی علی العبوس بعبسه، واحتجّ بصفهٔ مالك كان أشد، ویعاقب العقوبهٔ الشدیدهٔ، ولیس فی هذا ذم للملك، ولو قصد ذمه لقتل.

وقال أبو الحسن أیضاً فی شاب معروف بالخیر قال لرجل شیئاً، فقال له الرجل: أسكت فإنّك أمّی، فقال الشاب: ألیس كان النبیّ امیّاً؟! فشنّع علیه مقالته وكفّره الناس، وأشفق الشاب ممّا قال، وأظهر الندم علیه.

فقال أبو الحسن: أمّا إطلاق الكفر علیه فخطأ، لكنّه مخطئ فی استشهاده بصفهٔ النبیّ، وكون النبیّ امیّاً آیهٔ له، وكون هذا أمیاً نقیصهٔ فیه وجهالهٔ، ومن جهالته احتجاجه بصفهٔ النبیّ، لكنّه إذا استغفر وتاب واعترف ولجأ إلی اللّه، یترك، لأنّ قوله لا ینتهی إلی حدّ القتل، وما طریقهٔ الأدب فطوع فاعله بالندم علیه یوجب الكف عنه» «۱».

فلو لم یكن أمیر المؤمنین علیه السلام معصوماً، ولم یكن أفضل الخلق بعد النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، بل كان مثل سائر الصحابهٔ، ومتأخراً عن الثلاثهٔ فی الرتبهٔ- ومعاذ اللّه من جمیع ذلك- لما جاز تشبیهه بآدم وغیره من الأنبیاء، بل كان ذلك منكراً، واللازم باطل، فالملزوم مثله

---

(۱) الشفا بتعریف حقوق المصطفی ۲/ ۲۳۸- ۲۴۳.

...فظهر من كلمات القاضی عیاض وغیره من الأعلام الذین نقل هو كلماتهم دلالهٔ هذا التشبیه علی أفضلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام وعصمته دلالهٔ صریحهٔ واضحهٔ.

فكان كلام القاضی عیاض هادماً لبنیان كلّ شبههٍ واعتراض، والحمد للّه ربّ العالمین.

۱۱- التّشبیه یوجب العموم ... ص: ۳۳۸

لقد ذكر علماء الاصول أنّ التشبیه محمول علی العموم فی كلّ محلٍ یحتمله، ففی كتاب (اصول الفقه) للبزدوی:

«والأصل فی الكلام هو الصریح، وأمّا الكنایهٔ ففیها ضرب قصور، من حیث أنها تقصر عن البیان إلّابالنیهٔ، والبیان بالكلام هو المراد، فظهر هنا التفاوت فیما یدرأ بالشبهات، وصار جنس الكنایات بمنزلهٔ الضرورات، ولهذا قلنا: إنّ حدّ القذف لا یجب إلّابتصریح الزنا، حتّی أنّ من قذف رجلًا بالزنا، فقال له آخر: صدقت، لم یحدّ المصدق، وكذلك إذا قال:

لست بزانٍ، یرید التعریض بالمخاطب، لم یحدّ، وكذلك فی كلّ تعریض، لما قلنا، بخلاف من قذف رجلًا بالزنا، فقال الآخر: هو كما قلت، حدّ هذا الرجل، وكان بمنزلهٔ الصریح، لما عرف فی كتاب الحدود» «۱».

فقال شارحه عبدالعزیز بن أحمد البخاری:

«قوله: وكان بمنزلهٔ الصریح لما عرف. قال شمس الأئمّهٔ فی قوله:

---

(۱) أصول الفقه.

«هو کما قلت» إنّ کاف التشبیه توجب العموم عندنا فی المحلّ الّذی یحتمله، ولهذا قلنا فی قول علی رضی اللّه عنه: - إنّما أعطیناهم الذمّة وبذلوا الجزیة، لیکون أموالهم کأموالنا، ودماؤهم کدمائنا- إنّه مجریّ علی العموم فیما یندرء بالشبهات کالحدود، وما ثبت بالشبهات کالأموال، فهذه الکاف أیضاً موجبة العموم، لأنّه حصل فی محلٍّ یحتمله، فیکون نسبةً له إلی الزنا قطعاً، بمنزلة الکلام الأوّل علی ما هو موجب العام عندنا» «۱».

وعلی هذا الأساس، یکون تشبیه الإمام علیه السلام بهؤلاء الأنبیاء فی صفاتهم، محمولًا علی العموم، وذلک یثبت المساواة بالضرورة.

۱۲- ترتّب أحکام المنزَّل علیه علی المنزَّل ... ص: ۳۳۹

وإذا نُزّل شیء منزلة شیء ترتَّبت أحکام المنزَّل علیه علی المنزَّل، ولزمت المساواة بینهما، ولهذا الّذی ذکرنا موارد کثیرة فی الکتب العلمیّة، قال الشیخ جمال الدین ابن هشام فی بیان وجوه (إلّا):

«الثانی: - أنْ تکون صفةً بمنزلة غیر، فیوصف بها وبتالیها جمع منکَّر أو شبهه، فمثال الجمع المنکر «لو کان فیهما آلهة إلّااللَّه لفسدتا» فلا یجوز فی إلّاهذه أن تکون للاستثناء من جهة المعنی، إذ التقدیر حینئذٍ: لو کان فیهما آلهة لیس فیهما اللَّه لفسدتا، وذلک یقتضی بمفهومه: إنّه لو کان فیهما آلهة فیهم اللَّه لم تفسدا، ولیس ذلک المراد، ولا من جهة اللفظ، لأنّ آلهة جمع منکَّر فی الإثبات، فلا عموم له، فلا یصحُّ الاستثناء منه، ولو قلت: قام رجال إلّازید، لم یصح اتّفاقاً.

وزعم المبرد: إنّ إلّافی هذه الآیة للاستثناء، وإنّ ما بعدها بدل،

---

(۱) کشف الأسرار فی شرح أصول الفقه ۲/ ۳۸۹- ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۰

محتجّاً بأنّ لو تدل علی الإمتناع، وامتناع الشیء انتفاؤه، وزعم أنّ التفریغ ما بعدها جائز، وأن نحو لو کان معنا إلّازید، أجود کلام.

ویردّه: إنّهم لا- یقولون: لو جاءنی دیّار أکرمته، ولا: لو جاءنی من أحدٍ أکرمته، ولو کان بمنزلة النافی لجاز ذلک، کما یجوز: ما فیها دیار وما جاءنی من أحد، ولمّا لم یجز ذلک دلّ علی أنّ الصواب قول سیبویه: إن إلّاوما بعدها صفة» «۱».

أقول:

فظهر أنّ کون الشیء بمنزلة الشیء یستلزم المساواة بینهما، ومن المعلوم أنّ قول القائل: «هذا بمنزلة هذا» هو من باب التّشبیه، کما صرّح به أئمّة أهل السنّة فی حدیث «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی»، و (الدهلوی) نفسه معترف بذلک.

فثبت أنّ التشبیه یثبت المساواة، وأنّه تترتب أحکام المشبَّه به للمشبّه بلا کلام، فثبت مساواة أمیر المؤمنین مع آدم علیهما السلام فی العلم، وترتّب أحکام علم آدم لعلم أمیر المؤمنین، وکذا فی باقی الصّفات المذکورة فی الحدیث الشریف، وهذا هو المطلوب.

۱۳- مجیء التشبیه للمساواة فی القرآن ... ص: ۳۴۰

اشارة

وفی القرآن الکریم فی سورة الأحقاف: «فاصْبِرْ کما صَبَرَ أُولوا العَزْم من الرُّسُل» «۲»

---

(۱) مغنی اللبیب ۱/ ۹۹.

(۲) سورهٔ الأحقاف ۴۶، الآیهٔ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۱

ومن البیّن أنّ المراد من هـذا التشبیه هو المساواهٔ بین صبر نبیّنـا صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم، وصبر أولی العزم من الرّسـل، لا أن یکون صبره أقلّ من صبرهم، والعیاذ باللَّه.

فالقول بأنّ فهم المساواهٔ من التشبیه من غایهٔ السّفاههٔ، یکشف عن کیفیّهٔ اعتقاد قائله بالنّسبهٔ إلی کلام اللَّه المجید.

وإنّ دلیل المفسّرین فی فهم المساواهٔ من الآیهٔ، هو دلیلنا علی إثبات المساواهٔ من حدیث التّشبیه...

قـال أبو السّـعود: «فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرّسل» جواب شـرط محـذوف، أی إذا کان عاقبـهٔ أمر الکفرهٔ ما ذکر، فاصبر علی ما یصیبک من جهتهم، کما صبر اولوا الثبات والحزم من الرسل، فإنّک من جملتهم، بل من علیّتهم، ومن للتبیین، وقیل: للتبعیض، والمراد باولی العزم أصـحاب الشـرائع الـذین اجتهـدوا فی تأسیسـها وتقریرها، وصبروا علی تحمّل مشاقّهم، ومعاداهٔ الطاعنین فیها، ومشاهیرهـم: نوح وإبراهیم وموسـی وعیسـی علیهم الصـلاهٔ والسـلام. وقیـل: هم الصـابرون علی بلاـد اللَّه تعـالی، کنوح صبر علی أذیّـهٔ قومه، کانوا یضـربونه حتّی یغشـی علیه، وإبراهیم صبر علی النار، وعلی ذبح ولده، والذبیح علی الذبح، ویعقوب علی فقد الولد والبصـر، ویوسـف علی الجبّ والسجن، وأیوب علی الضرّ، وموسی قال له قومه «إنّا لمُدرکون» «۱»

قال: «کلّا إنّ معی ربِّی سیهدین» «۲»

وداود بکی علی خطیئته أربعین سنهٔ، وعیسی لم یضع لبنهٔ علی لبنهً، صلوات اللَّه

---

(۱) الشعراء ۲۶: ۶۱.

(۲) الشعراء ۲۶: ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۲

تعالی وسلامه علیهم أجمعین» «۱».

الإحتجاج بکلمات (الدّهلوی) فی مواضع اخری ... ص: ۳۴۲

إنّ فی الوجوه المـذکورهٔ الدالّهٔ علی دلالهٔ حدیث التّشبیه علی المطلوب کفایهً لکلّ منصف جرَّد نفسه للتحقیق عن الحق، والعثور علی مقتضـی الأدلّهٔ النقلیّهٔ والعقلیهٔ ... ولو أنَّ أولیاءَ (الدّهلوی) وأتباعه تعصّـبوا له وأبوا عن قبول الحق والتّسـلیم له، فإنّا نحتجّ- فی الوجوه الآتیهٔ- بکلمات (الدهلوی) نفسه، تنبیهاً للغافلین، وإتماماً للحجّهٔ علی المعاندین:

۱- قال (الـدهلوی) فی جواب حدیث: «أنت منّی بمنزلهٔ هارون من موسـی: «"وأیضاً، فإنّ تشبیه الأمیر بهارون- وهارون خلیفهٔ موسـی فی غیبته فی زمان حیاته، أمّا بعـد حیاته فقد کان خلیفهٔ موسـی یوشع بن نون کما هو المعلوم- یسـتلزم أن یکون الأمیر کذلک خلیفهٔ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم إذا غاب فی حیاته لا بعد وفاته، بل یکون الآخرون خلفائه، کی یتمُّ التشبیه.

وحمل کلام الرسول علی التشبیه الناقص خلاف الدیانهٔ».

وهـذا الوجه أخـذ (الدهلوی) من (تفسیر الرازی) لنفی خلافهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام بعد وفاهٔ النبیّ صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم بلا فصل،

---

(۱) تفسیر أبی السعود ۵/ ۵۸۲.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۳

وقد جعل ما ذکره مصداق التشبیه الکامل بین أمیر المؤمنین علیه السلام وهارون.

وعلى ضوء ما ذکره: لنا أن نحمل حدیث التشبیه على التشبیه الکامل بین أمیر المؤمنین علیه السلام والأنبیاء، ومن المعلوم أنّ التشبیه الکامل یفید المساواة بین المشبّه والمشبّه به فی جمیع الجهات، فهو علیه السلام یساوی الأنبیاء المذکورین فی صفاتهم. وهو المطلوب، وحینئذٍ نقول:

حمل (الدهلوی) وبعض أسلافه حدیث التشبیه على التشبیه الناقص یخالف الدّیانة، وکیف یأمر (الدهلوی) بالتشبیه الکامل هناک، وینسى ذلک فی هذا المقام؟!

۲- وقال (الدهلوی) فی حاشیة ما ذکره فی جواب حدیث: «إنّی تارک فیکم الثقلین»: «... قال الملّا یعقوب الملتانی- وهو من علماء أهل السنّة- إنّ فی تشبیه النبیّ صلّى اللَّه علیه وسلّم أهل بیته بالسّفینة، وصحابته بالنجوم، إشارة إلى أن الشریعة یجب أن تؤخذ من الصحابة، وأنّ الطریقة یجب أن تؤخذ من أهل البیت، لأنّ الوصول إلى الحقیقة وتحصیل المعرفة یستحیل إلّاباتباع الطریقة والمحافظة على الشریعة، کما لا یمکن قطع البحار إلّابرکوب السفینة مع الاهتداء بالنجوم، لأنّ رکوب السفینة وإن کان ینجی من الغرق، لکنها لا تصل إلى المقصد إلّابالاهتداء بالنجوم، کما أن مراعاة النجوم فقط من غیر رکوبٍ لا یفید. وهذه نکتة دقیقة. فلیتأمّل فیها».

أقول:

ولو لم یکن التشبیه دالّاً على المساواة، ما کان فی هذه النکتة شیء من الدقّة، بل لم تکن شیئاً یذکر.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۴

إلّا أنّ الشّیعة یفسّرون حدیث «أصحابی کالنجوم» بأنّ المراد من «الأصحاب» هم «أهل البیت» کما لا یخفى على من راجع کتاب (بصائر الدرجات) وکتاب (معانی الأخبار)، فأهل البیت هم المتبعون فی الشریعة قطعاً ... هذا من جهة.

ومن جهةٍ أخرى: فإنّ حدیث «أصحابی کالنجوم» حدیث باطل موضوع، لدى جماعةٍ کبیرة من أئمة أهل السنّة ومحقّقیهم، کما لا یخفى على من راجع قسم (حدیث الثقلین) من کتابنا.

۳- وقال (الدهلوی) فی حدیث قول النبیّ لأمیر المؤمنین علیهما السلام «حربک حربی»: بأنّ من حارب أمیر المؤمنین عن بغض له وعداء فهو کافر، وأنّ هذا الحدیث محمول على المجاز، فکأنّه صلّى اللَّه علیه وآله وسلّم قال: حربک کأنه حربی، فهو تشبیه، ویکون حربه بمنزلة حرب النبیّ، ولا یجوز حمل التشبیه فی کلامه صلّى اللَّه علیه وآله وسلّم على المبالغة والإغراق، أو على التشبیه المحض من قبیل تشبیه التراب والحصى بالمسک والیاقوت».

وعلى هذا، فإنّ تشبیه النبیّ علیّاً بآدم علیهما السلام فی العلم، معناه إحاطته بجمیع ما کان لآدم من علم، وکذا فی باقی الأنبیاء والصفات، وهذا یدلّ على الأفضلیة.

۴- وبالرغم من أنّ (الدهلوی) یسعى ویبالغ فی إنکار دلالة هذا الحدیث على المساواة مع الأنبیاء، فإنّه یحمل ما رووه فی شبه أبی بکر وعمر ببعض الأنبیاء فی بعض الصفات على المساواة، إذ سیأتی قوله:

«رابعاً: إنّ تفضیل الأمیر على الخلفاء الثلاثة، إنّما یثبت من هذا الحدیث فیما إذا لم یکونوا مساوین للأنبیاء المذکورین فی تلک الصفات أو ما

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۵

یماثلها، ودون هذا النفی خرط القتاد، بل إذا فحصت کتب أهل السنّة لوجدت أحادیث کثیرة تدلّ على تشبیه الشیخین بالأنبیاء، بحیث لم ترد فی حقّ أحدٍ من معاصریهما»....

۵- ثمّ إنّه قال بعد کلامه المذکور: «ولهذا فقد قام الشیخان بوظائف الأنبیاء، من الجهاد مع الکفّار، وترویج أحکام الشریعة، وإصلاح

أمور الرعیّهٔ، علی أحسن حال»....

وهذا متفرّع علی کون الشیخین حاملین لکمالات الأنبیاء، المتفرّع علی کون التشبیه بینهما وبینهم تشبیهاً تامّاً.

فتشبیه سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام بهم یدلّ علی وجود صفاتهم فیه بقدر ما فیهم.

قوله:

والتشبیه کما یکون بأدواته المتعارفهٔ، کالکاف وکأن ومثل، ونحوها، کذلک یکون بهذا الأسلوب کما تقرّر فی علم البیان أنّ من أراد أن ینظر إلی القمر لیلهٔ البدر، فلینظر إلی وجه فلان. فهذا القسم داخل أیضاً فی التشبیه.

الحدیث یحمل علی المساواهٔ لتعذّر العینیّهٔ ... ص: ۳۴۵

أقول:

أین التّصریح بکون هذه الجملهٔ ونحوها من التشبیه؟ إنّا لم نجد ما یؤیّد هذا الدعوی فی کتب علم البلاغهٔ، کالمفتاح وشروحه، وتلخیص المفتاح وشروحه، فهی دعوی بلا دلیل...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۶

بل لقد تقدّم أنّ المتبادر من هذا الکلام وشبهه هو العینیّهٔ، غیر أنّها لمّا کانت متعذّرهٔ فی الحدیث الشریف، فلا بدّ من حمل الحدیث علی أقرب المعانی إلیها، وهی المساواهٔ والمماثلهٔ التامهٔ القریبهٔ من العینیّهٔ، فکأنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: «من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، فلینظر إلی علی، فإنّه مساوٍ له فی العلم، أو: فإنّه مثله فی العلم. فمع تقدیر کلمهٔ:

«مثل» ونحوها یظهر المعنی الکامل للحدیث ویتّضح المراد منه جیّداً...

قال التفتازانی:

«[وأداته أی أداهٔ التّشبیه [الکاف وکأنّ وقد یستعمل عند الظنّ بثبوت الخبر من غیر قصدٍ إلی التشبیه، سواء کان الخبر جامداً أو مشتقاً، نحو کأنّ زیداً أخوک، وکأنّه قدم [ومثل وما فی معناه ممّا یشتق من المماثلهٔ والمشابهٔ، وما یؤدّی هذا المعنی [والأصل فی نحو الکاف أی فی الکاف ونحوها، کلفظهٔ نحو ومثل وشبه، بخلاف کأن ویماثل ویشابه [أنْ یلیه المشبَّه به لفظاً نحو: زید کالأسد، أو تقدیراً نحو قوله تعالی «أو کصیب من السماء» «۱»

علی تقدیر: أو کمثل ذوی صیّب [وقد یلیه أی نحو الکاف [غیره أی غیر المشبّه به [نحو «واضرب لهم مثل الحیاهٔ الدنیا کماء أنزلناه» «۲»

] الآیهٔ، إذ لیس المراد تشبیه حال الدنیا بالماء، ولا بمفردٍ آخر یتمحّل تقدیره، بل المراد تشبیه حالها فی بهجتها ونضارتها، وما یتعقّبها من الهلاک والفناء بحالهٔ النبات الحاصل من الماء، یکون أخضر ناضراً، ثمّ ییبس فیطیره الریاح کأن لم یکن، ولا حاجهٔ إلی تقدیر کمثل ماء، لأنّ المعتبر هو الکیفیّهٔ الحاصلهٔ من مضمون الکلام المذکور بعد

---

(۱) البقرهٔ ۲: ۱۹.

(۲) الکهف ۱۸: ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۷

الکاف، واعتبارها مستغن عن هذا التقدیر، ومن زعم أنّ التقدیر کمثل ماءٍ، وأنّ هنا ممّا یلی الکاف غیر المشبّه به، بناءً علی أنّه محذوف، فقد سها سهواً بیّنا، لأنّ المشبّه به الّذی یلی الکاف قد یکون ملفوظاً، وقد یکون محذوفاً علی ما صرّح به فی الإیضاح [وقد

یـذکر فعل ینبیء عنه أی عن التشبیه [کما علمت زیـداً أسـداً إن قرب التشبیه وادّعی کمال المشابهة، لما فی علمت من معنی التحقیق، وحسبت زیـداً أسداً [أن بعد] التشبیه بأدنی تبعید، لما فی الحسبان من الإشعار بعدم التحقّق والتیقّن، وفی کون مثل هذه الأفعال منبئاً عن التشبیه نوع خفاء، والأظهر أن الفعل ینبئ عن حال التشبیه فی القرب والبعد» «۱».

وقال التفتازانی أیضاً:

«وقـد یـذکر فعل ینبئ عنه. أی عن التشبیه، کما فی علمت زیـداً أسـداً، إنّ قرب التشبیه، وأریـد أنّه مشابه الأسـد مشابهـةً قویّةً، لما فی علمت من الدلالة علی تحقّق التشبیه وتیقّنه، وکما فی حسبت وخلت زیداً أسداً إنّ بعد التشبیه أدنی تبعید، لما فی الحسبان من الدلالة علی الظن دون التحقیق، ففیه إشعار بأنّ شبهه بالأسد لیس بحیث یتیقّن أنّه هو هو، بل یظنُّ ذلک ویتخیّل. وفی کون هذا الفعل منبئاً عن التشبیه نظر، للقطع بأنّه لا دلالـة للعلم والحسبان علی ذلک، وإنّما یـدلّ علیه علمنا بأنّ أسـداً لا یمکن حمله علی زید تحقیقاً، وأنّه إنّما یکون علی تقدیر أداة التشبیه، سواء ذکر الفعل أو لم یذکر، کما فی قولنا: زید أسد.

ولو قیل: إنّه ینبئ عن حال التشبیه من القرب والبعد لکان

---

(۱) المختصر فی شرح تلخیص المفتاح: ۱۴۳.

أصوب» «۱».

قلت: فلیکن الدلالة علی التشبیه أو المساواة فی الحدیث الشریف بالجملة المقدَّرة کذلک.

وقال التفتازانی:

«[والغرض منه أی من التشبیه [فی الأغلب یعود إلی المشبّه. وهو] أی الغرض العائد إلی المشبّه [بیان إمکانه یعنی بیان أنّ المشبه أمر ممکن الوجود، وذلک فی کلّ أمر غریب یمکن أن یخالف فیه ویّدعی امتناعه [کما فی قوله أی قول أبی الطیّب:

[فإنّ تفق الأنام وأنت منهم فإنّ المسک بعض دم الغزال

فإنّه أراد أن یقول: إنّ الممـدوح قـد فاق الناس، بحیث لم یبق بینه وبینهم مشابهـة، بل صار أصـلًا برأسه وجنساً بنفسه، وهذا فی الظاهر کالممتنع، لاستبعاد أنْ یتناهی بعض آحاد النوع فی الفضائل الخاصة بذلک النوع، إلی أن یصیر کأنّه لیس منها، فاحتجّ لهذه الدعوی وبیّن إمکانها، بأنْ شبه حاله بحالة المسک الّذی هو من الدماء، ثمّ إنّه لا یعدّ من الدماء، لما فیه من الأوصاف الشریفة التی لایوجد فی الدم.

فإن قلت: أین التشبیه فی هذا البیت؟

قلت: یدلّ البیت علیه ضمناً، وإن لم یدلّ علیه صریحاً، لأنّ المعنی:

إن تفق الأنـام مع أنّـک واحـد منهم، فلاـ استبعاد فی ذلک، لأنّ المسک بعض دم الغزال وقـد فاقها حتّی لا یعـدّ منها، فحالک شبیهة بحال المسک، ویسمّی مثل هذا تشبیهاً ضمنیاً، أو تشبیهاً مکنیاً عنه» «۲».

---

(۱) المطول فی شرح تلخیص المفتاح: ۳۳۰.

(۲) المطول فی شرح التلخیص: ۳۳۰- ۳۳۱.

أقول:

فلیکن التشبیه فی الحـدیث مقدَّراً کذلک، فیکون معنی الحدیث: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، فلینظر إلی علی، فإنّه مساوٍ لادم

فی العلم، أو مثله فی العلم. وهکذا فی باقی الصفات.

قوله:

ومن هنا، أدخلوا فی التشبیه الشعر المشهور:

لا تعجبوا من بلی غلالته قد زرّ أزراره علی القمر

وکذا البیتین من شعر المتنبّی:

نشرت ثلاث ذوائب من خلفها

فی لیلهٔ فأرت لیالی أربعا

واستقبلت قمر السماء بوجهها

فأرتنی القمرین فی وقتٍ معاً

أقول:

أوّلًا: إنّ أسلوب هذه الأبیات یختلف عن أسلوب الحدیث، کما هو واضح، ونحن نتکلّم فی دلالهٔ هذا الأسلوب أعنی: «من أراد أن ینظر إلی کذا، فلینظر إلی فلان» علی التشبیه، فلا وجه لاستشهاده بالأبیات المذکورهٔ.

وثانیاً: قوله: لا تعجبوا من بلی غلالته ... إستعارهٔ بحسب

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۰

الاصطلاح، ولیس تشبیهاً، وإن کانت الاستعارهٔ مبتیّهً علی التشبیه، لکن کلام (الدهلوی) هنا مبنیّ علی الفرق بینهما کما یدلّ علی ذلک قوله فیما بعد: وإنْ لم یکن تشبیهاً فاستعارهٔ وأصلها التشبیه.

ویدلّ علی أنّ الشعر المذکور من الاستعارهٔ لا التشبیه، کلام التفتازانی، وهذا نصّه بطوله:

«اختلفوا فی أنّ الاستعارهٔ مجاز لغوی أو عقلی، فالجمهور علی أنّه مجاز لغوی، بمعنی أنّها لفظ استعمل فی غیر ما وضع له، لعلاقهٔ المشابههٔ، [ودلیل أنّها] أی الاستعارهٔ [مجاز لغوی: کونها موضوعهٔ لا للمشبّه ولا للمشبّه به ولا للأعم منهما] أی من المشبه والمشبه به، فأسد فی قولنا:

رأیت أسداً یرمی، موضوع للسبع المخصوص، لا- للرجل الشجاع، ولا- لمعنی أعم من الرجل والسبع کالحیوان الجری مثلًا، لیکون إطلاقه علیهما حقیقهٔ، کإطلاق الحیوان علی الأسد والرجل الشجاع، وهذا معلوم بالنقل عن أئمّهٔ اللغهٔ قطعاً، فإطلاقه علی الرجل الشجاع إطلاق علی غیر ما وضع له، مع قرینهٔ مانعهٔ عن إرادهٔ ما وضع له، فیکون مجازاً لغویّاً، وفی هذا الکلام دلالهٔ علی أنّ لفظ العامّ إذا أطلق علی الخاص لا باعتبار خصوصه، بل باعتبار عمومه، فهو لیس من المجاز فی شیء، کما إذا لقیت زیداً فقلت: لقیت رجلًا أو انساناً أو حیواناً، بل هو حقیقهٔ، إذ لم یستعمل اللفظ إلّا فی المعنی الموضوع له.

[وقیل: إنّها] أی الاستعارهٔ [مجاز عقلی، بمعنی أنّ التصرّف فی أمر عقلی لا لغوی، لأنّها لما لم تطلق علی المشبّه إلّابعد ادّعاء دخوله أی دخول المشبّه [فی جنس المشبّه به بأنْ جعل الرجل الشجاع فرداً من أفراد الأسد [کان استعمالها] أی الاستعارهٔ فی المشبّه استعمالًا [فیما

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۱

وضعت له وإنّما قلنا إنّها لم تطلق علی المشبه إلّابعد ادّعاء دخوله فی جنس المشبه به، لأنّها لو لم تکن کذلک لما کانت الاستعارهٔ أبلغ من الحقیقهٔ، إذ لا مبالغهٔ فی إطلاق الاسم المجرَّد عاریاً عن معناه، ولما صحَّ أنْ یقال لمن قال: رأیت أسداً، وأراد زیداً أنّه جعله أسداً، کما لا یقال لمن سمّی ولده أسداً أنّه جعله أسداً، لأنّ «جعل» إذا کان متعدّیاً إلی مفعولین، کان بمعنی «صیّر»، ویفید إثبات صفهٔ لشیء، حتّی لا یقال: جعله أمیراً، إلّا وقد أثبت فیه صفهٔ الإمارهٔ، وإذا کان نقل اسم المشبّه به تابعاً لنقل معناه إلیه، بمعنی أنّه أثبت

له معنی الأسـد الحقیقی ادّعاء، ثمّ أطلق علیه اسم الأسـد، کان الأسد مسـتعملًا فیما وضع له، فلا یکون مجازاً لغویاً بل عقلیاً، بمعنی أنّ العقل جعل الرجل الشجاع من جنس الأسد، وجعل ما لیس واقعاً فی الواقع واقعاً مجاز عقلی.

[ولهذا] أی، ولأنّ إطلاق اسم المشـبّه به علی المشبّه إنّما یکون بعد ادّعاء دخوله فی جنس المشبّه صحّ التعجّب فی قوله (شعر): قامت تظلّلنی أی توقع الظلّ علیّ [من الشـمس نفس أعزّ علیَّ من نفسـی ومنْ عجب شمس- أی غلام- کالشمس فی الحسن والبهاء تظلّلنی من الشـمس. فلولا أنّه ادّعی لذلک الغلام معنی الشـمس الحقیقی جعله شمساً علی الحقیقة، لما کان لهذا التعجّب معنیً، إذ لا تعجب فی أن یظلل إنسان حسن الوجه إنساناً آخر].

[والنهی عنه أی، ولهـذا صـحَّ النهی عن التعجّب فی قوله (شـعر): [لا تعجبوا من بلی غلالته هی شـعار تلبس تحت الثوب وتحت الدّرع أیضاً [قـد زرَّ أزراره علی القمر] تقول: زررت القمیص علیه أزرره، إذا شـددت أزراره علیه، فلولا أنّه جعله قمراً حقیقیاً لما کان للنهی عن التعجّب معنیً،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۲

لأنّ الکتّان إنّما یسرع إلیه البلی بسبب القمر الحقیقی، لا بملابسة إنسان کالقمر فی الحسن.

لا یقال: القمر فی البیت لیس باستعارة، لأنّ المشبه مذکور، وهو الضمیر فی «غلالته» و «أزراره».

لأنّا نقول: لا نسـلِّم أنّ الذکر علی هذا الوجه ینافی الاسـتعارة، کما فی قولنا: سـیف زید فی ید أسد، فإنَّ تعریف الاستعارة صادق علی ذلک.

[ورُدّ] هذا الدلیل [بأنَّ الإدّعاء] أی ادّعاء دخول المشبّه فی جنس المشبّه به [لا یقتضی کونها] أی الاستعارة مستعملةً [فیما وضعت له ، للعلم الضروری بأنّ أسداً فی قولنا: رأیت أسداً یرمی، مستعمل فی الرجل الشجاع، والموضوع له هو السبع المخصوص.

وتحقیـق ذلـک: أنّ ادعـاء دخـول المشـبّه فی جنس المشـبّه بـه، مبنی علی أنّـه جعـل أفراد الأسـد بطریـق التأویـل قسـمین، أحـدهما: المتعـارف، وهو الّـذی له غایـة الجرأة فی مثـل تلک الجثـة المخصوصـة، والهیکل المخصوص، والثانی: غیر المتعارف، وهو الّـذی له تلـک الجرأة، لکنْ لاـ فی تلـک الجثـة والهیکـل المخصوص، ولفـظ الأسـد إنّمـا هو موضوع للمتعارف، فاسـتعماله فی غیر المتعارف استعمال له فی غیر ما وضع له، والقرینة مانعة عن إرادة المعنی المتعارف، فیتعیَّن المعنی غیر المتعارف.

وبهذا یندفع ما یقال: إنّ الإصرار علی دعوی الأسدیّة للرجل الشجاع، ینافی نصب القرینة المانعة عن إرادة السبع المخصوص.

وأمّا التعجب والنهی عنه کما فی البیتین المـذکورین، فللبناء علی تناسـی التشبیه، قضاءً لحق المبالغـة، ودلالةً علی أنّ المشـبه، بحیث لا یتمیّز عن المشبه أصلًا، حتّی أنّ کلّ ما یترتّب علی المشبّة به، من التعجّب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۳

والنهی عن التعجّب، یترتّب علی المشـبه أیضـاً، وفی الحاشـیة المنهیّـة علی قوله: ینافی الاسـتعارة الـخ وإنّما یکون منافیاً إذا کان ذکره علی وجهٍ ینبئ عن التشبیه» «۱».

وثالثـاً: إنّ إطلاـق «القمر» فی قوله: «لاـ تعجبوا ... الـخ» إنّمـا هو علی سبیل الاسـتعارة، وکـذا إطلاق «اللیالی» علی «الـذوائب» واطلاق «القمر» علی «وجه المحبوبـة» فی البیتین، اسـتعارة لا تشبیه. ومن المعلوم: أنّ کون هذه الإطلاقات من قبیل الاسـتعارة، وعدم کونها من قبیل التشبیه، لیس فیه ضـرر بالنسـبة إلی غرض (الـدهلوی) وهو کون الحـدیث الشـریف من قبیل التشبیه، فلا وجه لدعوی (الدهلوی) إدخـال هـذه الإطلاقات فی التشبیه، إلّاتخـدیع العوام کی یتوهّموا ضـعف دلالـة التشبیه علی المساواة، وتنظیر الحـدیث بتلک الأشـعار الفارغة عن المعنی الحقیقی.

قوله:

ولو تجاوزنا عن ذلک لکان استعارةً مبناها علی التشبیه.

إن كان الحديث من الاستعارة فدلالته أبلغ ... ص: ۳۵۴

أقول:

وعلى فرض كون الحديث الشريف من باب الاستعارة، فإنّ دلالته على المساواة تكون آكد وأبلغ، قال التفتازانی:

---

(۱) المطول فی شرح التلخيص: ۳۶۰- ۳۶۲.

«فصل- أطبق البلغاء على أنّ المجاز والكناية أبلغ من الحقيقة والتصريح، لأنّ الانتقال فيهما [من الملزوم إلى اللازم، فهو كدعوى الشيء ببينة] فإنّ وجود الملزوم يقتضی وجود اللازم، لامتناع انفكاك الملزوم عن لازمه [و] أطبقوا أيضاً على [أنّ الاستعارة] التحقيقيّة والتمثيليّة [أبلغ من التشبيه، لأنّها نوع من المجاز] وقد علم أنّ المجاز أبلغ من الحقيقة، وليس معنى كون كلٍ من المجاز والكناية أبلغ، أنّ شيئاً منهما يوجب أنْ يحصل فی الواقع زيادة فی المعنى لا توجد فی الحقيقة والتصريح، بل المراد أنّه يفيد زيادة تأكيد للإثبات، ويفهم من الاستعارة أنّ الوصف فی المشبّه بالغ حدّ الكمال كما فی المشبّه به، وليس بقاصر فيه كما يفهم من التشبيه، والمعنى لا يتغيّر حاله فی نفسه، بأنْ يعبّر عنه بعبارةً أبلغ.

وهذا مراد عبدالقاهر بقوله: ليست مزيّة قولنا: رأيت أسداً، على قولنا: رأيت رجلًا هو والأسد سواء فی الشجاعة: أنّ الأوّل أفاد زيادة فی مساواته الأسد فی الشجاعة لم يفدها الثانی، بل الفضيلة هی: أنّ الأوّل أفاد تأكيداً لإثبات تلك المساواة له لم يفده الثانی. واللَّه أعلم» «۱».

فظهر أنّ «التشبيه» و «الاستعارة» كليهما يفيدان المساواة بين المشبّه والمشبّه به، إلّاأنّ فی «الاستعارة» زيادة تأكيد لإثبات المساواة، فلها مزيّة على «التشبيه». وعلى هذا الأساس أيضاً يكون الحديث- بناءً على كونه استعارةً- دالّاً على المساواة، بل هو فی هذه الصورة أدلّ وأبلغ من أن يقال: «آدم وعلی عليهما السلام سواء فی العلم» وهكذا فی باقی الصفات.

فنفی دلالة الحديث على المساواة- على تقدير كونه من باب

---

(۱) المختصر فی شرح تلخيص المفتاح: ۱۸۶.

الاستعارة- بل تسفيه من فهم المساواة منه، هو فی الحقيقة تسفيه للشيخ عبدالقاهر الجرجانی وسائر أئمّة علوم البلاغة ومهرة الفنون الأدبيّة ...

وكأنّ (الدهلوی) لا يبالی بما يترتّب على كلماته، وإنّه يحاول نقض استدلالات الإماميّة وإنْ لزم منه تسفيه وتكذيب كبار الأساطين من علماء مذهبه، أو غير ذلك من اللوازم الفاسدة، وليته قد استعار الفهم والعقل من بعض العقلاء فلم ينف دلالة الاستعارة على المساواة!!

وأيضاً، يشترط فی الاستعارة وجود أمرٍ يختصُّ بالمشبه به فيقصد إثبات ذلك الأمر للمشبَّه، وعلى هذا الأساس نقول: إذا كان الحديث من قبيل الاستعارة، فقد أثبت فيه النبیّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم العلم المختص بادم عليه السلام لأمير المؤمنين، وهكذا سائر الصفات، وإلّا لم يكن استعارة، لفقد الشرط، فيبطل جعل (الدهلوی) الحديث من قبيل الاستعارة.

أمّا اشتراط الشرط المذكور، فهو صريح أئمّة فن البلاغة، قال التفتازانی:

«فصل- فی بیان الاستعارة بالکنایة، والاستعارة التخییلیّة، لما کانت عند المصنّف أمرین معنویین غیر داخلین فی تعریف المجاز، أورد لهما فصلًا علی حده، لیستوفی المعانی التی یطلق علیها لفظ الاستعارة، فقال: [قد یضمر التشبیه فی النفس أی فی نفس معنی اللفظ، أو نفس المتکلّم [فلا یصرّح بشیء من أرکانه سوی المشبّه . وأمّا وجوب ذکر المشبّه به فإنّما هو فی التشبیه المصطلح، وقد عرفت أنّه غیر الاستعارة بالکنایة، ویدلّ علیه- أی علی ذلک التشبیه المضمر فی النفس- بأن یثبت للمشبّه أمر مختص بالمشبّه به، من غیر أن یکون هناک أمر متحقّق حسّاً أو عقلًا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۶

یطلق علیه ذلک الأمر، فیسمّی التشبیه المضمر فی النفس استعارة بالکنایة، أو مکنّیاً عنها، أمّا الکنایة فلأنّه لم یصرّح به، بل إنّما دلّ علیه بذکر خواصّه ولوازمه، وأمّا الاستعارة فمجرّد تسمیة خالیة عن المناسبة، ویسمی إثبات ذلک الأمر المختص بالمشبه للمشبّه استعارة تخییلیة، لأنّه قد استعیر للمشبه ذلک الأمر الّذی یختصّ بالمشبّه به، وبه یکون کمال المشبّه به أو قوامه فی وجه الشبه، لیخیّل أنّ المشبّه من جنس المشبّه به» «۱».

قوله:

وفهم المساواة بین المشبّه والمشبّه به من کمال السفاهة.

أقول:

هذا الکلام یدلّ علی نهایة متانة هذا الرجل وکثرة دیانته!! فقد عرفت وجود استعمال التشبیه فی المساواة، فی القرآن والحدیث واستعمالات العلماء، فکلام الرّجل ردّ فی الحقیقة علی الکتاب والسنّة والعلماء، وسائر أرباب الفهم وأصحاب البلاغة...

إنّ کلّ من یراجع الکتب العلمیّة ککتب الصرف والنحو، والمعانی والبیان، والحکمة والمنطق، والفقه وأصوله، یجدها ملیئةً بذکر التمثیلات للقواعد الکلیّة بأدوات التشبیه، مثل الکاف ونحو ومثل ونحوها، فیقال مثلًا: کلّ فاعل مرفوع، نحو: قام زید، وکلّ مفعول منصوب، کأکرمت زیداً ... ولا شک فی أنّ المراد من هذا التشبیه والتمثیل هو المساواة

---

(۱) المختصر فی شرح التلخیص: ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۷

والمطابقة التامة بین المثال والقاعدة الکلیة.

فبناءً علی ما ذکره (الدهلوی) یکون جمیع أرباب العلوم، والمصنّفون فی الفنون المختلفة، حمقی سفهاء، لأنّهم یفهمون من التشبیه المساواة بین المشبّه والمشبّه به!!

وأیضاً، لا ریب فی أنّ جمیع العقلاء یفهمون من قول القائل: «زید کعمرو فی العلم» المساواة بینهما، فعلی ما ذکره یکون جمیع العلماء سفهاء حمقی!!

إعتراف الکابلی بدلالة التشبیه علی المساواة ... ص: ۳۵۷

ومن هنا تری (الکابلی) یعترف- علی ما هو علیه من التعصّب والعناد- بکون «المساواة» من معانی «التشبیه»، لکنّ (الدهلوی) یجعل فهم «المساواة» من «التشبیه» من «کمال السفاهة» وهذا نصُّ عبارة (الکابلی) فی جواب حدیث التشبیه:

«ولأنّه ورد علی سبیل التشبیه، والمشبّه لا یلزم أنْ یساوی المشبّه به، وکثیراً ما یشبَّه الأضعف بالأقوی، والأدنی بالأعلی، فیقال: ترب کالمسک، وحصی کالیاقوت، ومن أراد أن ینظر إلی القمر لیلة البدر فلینظر إلی وجه سعدی، ولا یلزم أن یکون لوجه سعدی نور

یساوی نور القمر.

قال الشاعر:

أری بارقاً بالأبرق الفرد یومض ویذهب جلباب الدجی ثمّ یغمض

کأنّ سلیمی من أعالیه أشرفت تمدّ لنا کفّاً خضیباً وتقبض

فإنّه شبّه الکف الخضیب لسلیمی بالبارق، وأین هذا من ذاک؟ فلو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۸

قیل: من أراد أن ینظر إلی البارق فلینظر إلی الکف الخضیب لسلیمی إذا مدّته من أعالی الأکمهٔ وقبضته، فإنّه لا یدلّ علی مساواهٔ کفٍّ خضیبٍ للبارق، وهو من الظهور بمحل.

وقد یشبّه الأقوی بالأضعف، والأعلی بالأدنی کثیراً، نحو: در کثغر الحبیب. ومنه قوله تعالی: «مثل نوره کمشکاهٔ فیها مصباح المصباح فی زجاجهٔ» وکما یقال: البارق ککف خضیب عشیقهٍٔ مدّته من سطح قصرها وقبضته. والشعر یحتمله.

وقد یشبّه أحد المتساویین بالآخر، نحو: زید فی حسنه کعمرو، إذا کانا متساویین فی الحسن.

فلا یوجب الخبر مساواته للأنبیاء» «۱».

فإنّه ذکر مجیء التشبیه دالّاً علی المساواهٔ، واعترف بذلک بصراحهٍٔ، وإنْ کان قد ذکر هذا المعنی بعنوان «قد» وجعله مذکوراً فی نهایهٔ البحث وآخر أقسام التشبیه، ممّا یوحی بتعصّبه ضدّ الحق، کما لا یخفی، لما عرفت من أنّ «المساواهٔ» معنی حقیقی «للتشبیه» للتبادر، وصحّهٔ سلب التشبیه من غیر المساوی، وإنّه قد ورد «التشبیه» ل «المساواهٔ» فی الکتاب والسنّهٔ وغیرهما.

وعلی کلّ حال، فإنّ (الکابلی) یعترف- ولو فی الجملهٔ- بمجیء «التشبیه» للدلالهٔ علی «المساواهٔ».

أمّا (الدهلوی) فقد أنکر هذا المعنی ونفاه، بالرغم من أخذه کلّ ما ذکره فی هذا الموضع من (الکابلی) کسائر المواضع، وکأنّه یعلم أنّ هذا

(۱) الصواعق الموبقهٔ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۹

المقدار من الاعتراف بالحق أیضاً ینفع الإمامیّهٔ فی استدلالهم بالحدیث الشریف علی ما ذهبوا إلیه، فلا یکتفی بإنکاره، بل ینسب من یدعی إفادهٔ «التشبیه» ل «المساواهٔ»، ومن یفهم «المساواهٔ» من «التشبیه» إلی «کمال السفاههٔ».

بل إنّه یجعل فهم «المساواهٔ» من «التشبیه» من «جملهٔ الأوهام» ویقول بأنّ «هذا الوهم یکون من الصّبیان» الصّغار لا- من الصبیان الممیّزین» جاء ذلک فی النوع التاسع عشر، من الباب الحادی عشر، من کتابه (التحفهٔ)، فانظر بماذا یصف کبار العلماء، ومهرهٔ الفنون، وأساطین العلوم!!

التشبیه للمساواهٔ فی کلام (الدهلوی) نفسه ... ص: ۳۵۹

بل إنّ ما ذکره من الطعن فی الذین یفهمون «المساواهٔ» من «التشبیه» من العلماء وغیرهم لینطبق علی نفسه، فقد علمتَ أنّ (الدهلوی) نفسه قد فهم «المساواهٔ» من «التشبیه» فی مقامات عدیدهٔ، بل فی نفس هذا الکلام الّذی وصف فیه من فهم ذلک بما وصف، فقد جاء فیه «النوع التاسع عشر:

- جعل تشبیه شیء بشیء موجباً للمساواهٔ بین المشبّه والمشبّه به. وهذا من أوهام الصبیان الصّغار لا الصبیان الممیّزین، وقد وقع هذا

الوهم من الشیعهٔ بکثرهٍ، مثل أنّهم یقولون بأنّ حضرهٔ الأمیر قد شبه بالأنبیاء أولی العزم فی الزهد والتقی والحلم»....
فتری أنّه فی نفس هـذا الکلام یأتی بتشبیه، ویریـد منه «المساواهٔ» قطعاً، حیث یقول: «مثل أنّهم یقولون»، ... فإنّ کلمـهٔ «مثل» موضوعهٔ للتشبیه، وهو یذکر بهذه الکلمهٔ موضعاً من مواضع الوهم الواقعهٔ من الشیعهٔ
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۰
بحسب زعمه.
بل إنّه استعمل «التشبیه» وأراد به «المساواهٔ» و «المطابقـهٔ» فی مواضع من کلامه- فی نفس هـذا المقام- فی الجواب عن دلالـهٔ حدیث التشبیه، ألا تری إلی کلامه فی الوجه الرابع حیث یقول: «والتشبیه کما یکون بأدواهٔ التشبیه المتعارفهٔ، مثل: الکاف، وکأنّ ومثل، ونحو، کذلک یکون بهذا الأسلوب، کما تقرر فی علم البیان: من أراد أن ینظر إلی القمر لیلهٔ البدر، فلینظر إلی وجه فلان».
ففی هذه العبارهٔ استعمل التشبیه وأراد منه المطابقهٔ فی ثلاثهٔ مواضع:
الأول: قوله: کما یکون ... فإنّ هذا من ألفاظ التشبیه، ولا ریب أنّه یرید المطابقهٔ، لا کتشبیه الترب بالمسک...
والثانی: قوله: مثل الکاف وکأنَّ...
والثالث: قوله: کما تقرّر فی علم البیان...
وأنت إذا تأمّلت فی سائر کلامه وقفت علی مواضع أخری.

عدم جواز حمل ألفاظ النبیّ علی الکلام الرکیک ... ص: ۳۶۰

قوله:
وقد راج واشتهر فی الأشعار التشبیه...
أقول:
إنّ هـذا تعصّب جـاء من جرّاء متابعـهٔ (الکابلی) وتقلیـده علی غیر بصـیرهٔ، أفیقاس کلام أشـرف الخلائق من الأوّلین والآخرین بأشـعار الشعراء
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۱
وتمثیلاتهم الخرافیهٔ الجزافیهٔ؟!
إنّ مفاد هذا الکلام هو أنْ لا یکون أیّ وجه للشبه بین أمیر المؤمنین والأنبیاء فی صفاتهم، فضلًا عن المساواهٔ، والعیاذ باللّه...
ولو جـاز مـا ذکره هـذا الرجـل، لجاز أن یقال فی حقّ أحـدٍ من الناس ولو کان عاریاً حتّی عن الإسـلام: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه فلینظر إلی فلان...
لکن لا ریب فی أنّ قیاس کلام أفضل البشر، بتشبیه الترب بالمسک والحصی بالدرر، تعصّب قبیح أو جهل فضیح، فلو لم یدلّ حدیث التشبیه علی إثبات تلک الصفات لأمیر المؤمنین، للحق کلامه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بالکلام الرکیک والفارغ، وذلک غیر جائز.
قال أبو حامد الغزالی: «مسألهٔ- قال القاضی: حمل کلام الشارع علی ما یلحق بالکلام الرث محال، ومن هذا الفن قول أصحابنا فی قوله تعالی:
«وأرجلکم إلی الکعبین» مکسورهٔ اللام، لقرب الجوار، ردّاً علی الشـیعهٔ، إذ قالوا: الواجب فیه المسح، وهو کقوله: «وحور عین» وکقول العرب: جحر ضب خرب، وکقول الشاعر:
کأن ثبیراً فی عرانین وبله کبیر أناس فی بجاد مزمل

معناه: مزمل به، لأنّه من نعت الکبیر، وهو مرفوع، لکن کسر لقرب الجوار.

ولیس الأمر کما ظنّوه فی هذه المواضع، بل سببه: إنّ الرفع أبین من الکسر، فاستثقلوا الانتقال من حرکهٍ خفیفهٍ إلی ثقیله، فوالوا بین الکسرتین.

وأمّا النصب فی قوله: «وأرجلکم» فنصب فی المعنی، والنصب أخف الحرکات، والإنتقال إلیه أولی من الجمع بین الکسرتین الثقیلتین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۲

بالنسبهٔ إلی النصب، فلم یبق لقرب الجوار معنی، إلّامراعاهٔ التسجیع والتقفیهٔ، وذلک لا یلیق بالقرآن، نعم حسن النظم محبوب من الفصیح، إذا لم یخل بالمقصود. فأمّا الإخلال بالمعنی واتباع التقفیهٔ، فمن رکیک الکلام» «۱».

ولو لم یدلّ التشبیه فی الحدیث علی المساواهٔ، وجاز حمل تشبیه النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی تشبیه الترب بالمسک ونحوه، جاز أنْ یقال فی حقّ شیخ من شیوخ (الدهلوی) أو تلمیذٍ من تلامذته: إنّه مثل إبلیس، أو یقال فی حقّ (الدهلوی) نفسه أو والده: «إنّه مثل أبی لهب «مثل أبی جهل» أو یقال ذلک فی حقّ کبار أهل السنّهٔ، أو فی حقّ الخلفاء الثلاثهٔ وأعوانهم...

النّقض بما وضعوه فی حقّ الشیخین ... ص: ۳۶۲

وإذا کان تشبیه النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم کتشبیه التراب بالمسک والحصی باللؤلؤ والیاقوت، فقد بطلت مساعی أسلاف (الدهلوی) الوضّاعین وجهود مشایخه المفترین، فی اختراع فضائل فیها تشبیه الشیخین بالأنبیاء، وذهبت أدراج الریاح، وکانت هباءً منثوراً، فالعجب من هذا الرجل کیف یحتُّ بمثل هذه الأحادیث ویدّعی کثرتها کما سیأتی؟! إذ من الجائز أنْ تکون تلک التشبیهات- بعد تسلیم أسانیدها- من قبیل تشبیه التراب بالمسک والحصی باللؤلؤ والیاقوت، فکما لا مناسبهٔ أصلًا بین

(۱) المنخول فی علم الأصول: ۲۰۱- ۲۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۳

المسک والثری، ولا مماثلهٔ بین اللؤلؤ والحصی، فکذلک حال الشیخین بالنسبهٔ إلی الأنبیاء، علی نبیّنا وآله وعلیهم آلاف التحیّهٔ والثنا، فأین الثریا من الثری، وأین الدرّ من الحصی؟!

قوله:

قال الشاعر:

أری بارقاً بالأبرق الفرد یومض فیکشف جلباب الدجی ثمّ یغمض

کأن سلیمی من أعالیه أشرفت تمدّ لنا کفّاً خضیباً وتقبض

أقول:

قد عرفت عدم جواز هذا القیاس بین کلام النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله المعصومین، وأشعار الشعراء المتشدّقین ... لکنّه ینسج علی منوال (الکابلی) ویقلّده علی غیر هدی وبصیرهٔ...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۷

دحض المعارضهٔ بما وضعوه فی تشبیه الشیخین بالأنبیاء ... ص: ۳۶۷

قوله:

وقد روی فی الأحادیث الصحیحهٔ لأهل السنّهٔ: تشبیه أبی بکر بإبراهیم وعیسی، وتشبیه عمر بنوح، وتشبیه أبی ذر بعیسی...

أقول:

هذه المعارضهٔ باطلهٔ، فإنّ الاحتجاج بأحادیث أهل السنّهٔ فی مقابلهٔ الإمامیّهٔ لا یصغی إلیه، لمخالفته لقانون المناظرهٔ، أمّا الإمامیّهٔ فإنّهم یحتجّون بأحادیث أهل السنّهٔ فی الردّ علیهم، من باب الإلزام، طبقاً لقانون المناظرهٔ.

واستدلال أهل السنّهٔ بأحادیثهم فی مقابلهٔ الإمامیّهٔ، یشبه استدلال أهل الکتاب بکتبهم الموضوعهٔ المکذوبهٔ أو المحرّفهٔ، فی الدفاع عن دینهم والجواب علی مطاعن المسلمین وإشکالاتهم فی مذاهبهم وعقائدهم.

ولعلّ من هنا لم یحتجّ (الکابلی) بتلک الأحادیث المزعومهٔ فی مقام الجواب علی حدیث التشبیه...

فهذه الفقرهٔ من کلام (الدهلوی) فی هذا المقام غیر مأخوذ من کلام (الکابلی)، بل أخذ ذلک من کلام والده ولی اللّه الدهلوی فی کتابه (قرهٔ

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۸

العینین) حیث قال فی الجواب علی استدلالات الشیخ نصیر الدین الطوسی رحمه اللّه فی (التجرید):

«ومساواهٔ الأنبیاء. إعلم أنّه علیه السلام قد شبّه الصحابهٔ فی أحادیث کثیرهٔ بالأنبیاء، والغرض من هذا التشبیه هو الإشارهٔ إلی وجود وصف من أوصاف المشبه به فی المشبه، کتشبیه أبی ذر بعیسی فی الزهد، وتشبیه الصدیق بعیسی فی الرفق بالأمهٔ، وتشبیه الفاروق بنوح فی الشدهٔ علی الأمهٔ، وتشبیه أبی موسی بداود فی حسن الصوت.

عن عبداللّه بن مسعود فی قصهٔ استشارهٔ النبیّ أبا بکر فی أساری بدر، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: ما تقولون فی هؤلاء؟ إنّ هؤلاء کمثل إخوهٔ لهم کانوا من قبلهم. قال نوح: «رب لا تذر علی الأرض من الکافرین دیاراً» «۱»

وقال موسی: «ربّنا اطمس علی أموالهم واشدد علی قلوبهم» «۲»

الآیهٔ. وقال إبراهیم: «فمن تبعنی فإنّه منی ومن عصانی فإنک غفور رحیم» «۳»

وقال عیسی: «إن تعذّبهم فإنّهم عبادک و إنْ تغفر لهم فإنّک أنت العزیز الحکیم» «۴»

أخرجه الحاکم.

وعن أبی موسی: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم قال: یا أبا موسی، لقد أعطیت مزماراً من مزامیر آل داود. متفق علیه.

وعن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: ما أظلّت الخضراء ولا أقلّت الغبراء من ذی لهجهٍ أصدق ولا أوفی من أبی ذر شبیه

---

(۱) نوح ۷۱: ۲۶.

(۲) یونس ۱۰: ۸۸.

(۳) ابراهیم ۱۴: ۳۶.

(۴) المائدهٔ ۵: ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۹

عیسی بن مریم- یعنی فی الزهد- أخرجه الترمذی.

وفی الاستیعاب: روی عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم إنّه قال: أبو ذر فی أمّتی شبه عیسی بن مریم فی زهده.

وروی: من سرّه أنْ ینظر إلی تواضع عیسی بن مریم، فلینظر إلی أبی ذر. أخرجه أبو عمر».

هذا کلام والد (الدهلوی)، وهذه هی الأحادیث، وقد أخذ الولد هذا الکلام وتصرّف فیه من جهاتٍ:

۱- زعم الوالد تشبیه الصحابهٔ فی أحادیث کثیرهٔ بالأنبیاء.

و (الدهلوی) زعم تشبیه الشیخین بهم فی أحادیث کثیرهٔ.

۲- لم یدَّع الوالد صحهٔ هذه الأحادیث بصراحهٔ. و (الدهلوی) ادّعی صحّهٔ الأحادیث الکثیرهٔ التی شبّه فیها الشیخان بالأنبیاء.

۳- لم یدّع الوالد تصحیح الحاکم حدیث ابن مسعود، لکن (الدهلوی) زعم ذلک أیضاً.

فهذه تصرّفات (الدهلوی) فی کلام والده، وإنّما أخذ کلام والده هنا، لأنّ (الکابلی) لم یتعرَّض لهذه الأحادیث فی هذا المقام، کما أشرنا من قبل، فکلمات (الدهلوی) ومناقشاته مع الإمامیّهٔ ملفّقهٔ من کلمات (الکابلی) ووالده شاه ولی اللَّه الدهلوی.

ولیته لم یتعرّض لهذه الأحادیث تبعاً للکابلی، لکنّه الجهل والتعصّب، وذلک لأنّه قد أجاب عن حدیث التشبیه بأنّه تشبیه محض، کما یشبّه التراب بالمسک، والحصی بالدر والیاقوت، فلو سلّمنا صحّهٔ هذه الأحادیث سنداً، لکفی فی الجواب عنها کلام (الدهلوی) نفسه، فاستناده

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۰

إلیها تبعاً لوالده فی مقابلهٔ الشیعهٔ الإمامیهٔ سفاههٔ منهما علی حدّ تعبیر (الدهلوی) نفسه وشیخه.

قوله:

ولکنْ لما کان لأهل السنّهٔ حظ من العقل من اللَّه لم یحملوا ذلک التشبیه علی المساواهٔ أصلًا...

أقول:

صریح هذا الکلام: أنّ دعوی المساواهٔ بین الشیخین والأنبیاء سفاههٔ وقلّهٔ عقل، فکیف یدّعی ذلک فی نفس الوقت؟ وهل هذا إلّاتناقض وتهافت فی کلام واحد؟ وهذا من خصائص (الدهلوی) إذ تراه یطعن فی شیء، ثمّ یستند إلیه ویحتج به، وإن وجد هذا فی کلام غیره من علمائهم فقلیل...

أضف إلی ذلک، أنّ تلک الفرقهٔ لو رزقت شیئاً من العقل، لما جوّزت صدور القبائح من اللَّه، تعالی عن ذلک علوّاً کبیراً.

ولَما نَفَت الحسن والقبح العقلیّین.

ولَما ذهبت إلی الجبر.

ولما أثبتت وقوع العبث من اللَّه العزیز الحکیم.

ولما قالت بصدور التکلیف بما لا یطاق من اللَّه العظیم.

ولَما اعتقدت الصوفیهٔ منهم الإتّحاد بین اللَّه وخلقه.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۱

إلی غیر ذلک من آرائهم الفاسدهٔ، ومقالاتهم الباطلهٔ.

قوله:

بل إن محط إشارهٔ التشبیه فی هذا القسم من الکلمات وجود وصف فی هذا الشخص من الأوصاف المختصهٔ بذاک النبیّ، وإن لم یکن بمرتبته.

أقول:

هذا إعتراف بسقوط دعوی مساواهٔ الشیخین للأنبیاء فی الصفات المذکورهٔ فی الأحادیث المزعومهٔ.

قوله:

عن عبداللَّه بن مسعود ... أخرجه الحاکم وصحّحه.

أقول:

هنا وجوه من النظر:

الوجه الأوّل: نقل هذا الحديث عن الحاكم يدلُّ على الاعتماد على روايته، وإذا كان مقبولًا، فلماذا يبطل (الدهلوی) حديث الطير، وحديث الولاية، وحديث مدينة العلم، مع إخراج الحاكم لها، لا سيّما الأخير، إذ صحّحه بعد أنْ أخرجه؟! فهل يختص توثيق الحاكم والاعتماد عليه بفضائل الشيخين، وأمثالهما، ويسقط عن الاعتبار فی فضائل أمير المؤمنين؟!

الوجه الثاني: إنّ الحاكم من رواة حديث التشبيه كما عرفت، و (الدّهلوی) يبالغ فی إبطال هذا الحديث، حتّى أنّه يلتجأ إلى معارضته بالروايات الموضوعة.

أفيجوز أنْ نعتمد على الحاكم فی باب فضائل الشيخين، ولا نعتمد عليه فی باب فضائل الأمير؟! لماذا هذا التفريق؟ لا سيّما مع موافقة عبدالرزاق الصنعانی، وأحمد، وغيرهما، معه فی إخراج حديث التشبيه، وعدم موافقتهما معه فی رواية هذا الحديث المزعوم...

الوجه الثالث: لم يدّع والد الدهلوی تصحيح الحاكم لهذا الحديث، لكن ولده أضاف تصحيح الحاكم من غير دليلٍ ولا شاهد له على ذلك، ولو كان صادقاً لذكر والده ذلك.

الوجه الرابع: أين تشبيه الشيخين بالأنبياء فی هذا الحديث؟ بل لا يشتمل الحديث على مدح لهما أصلًا، كما لا يخفى.

الوجه الخامس: إنّه لم يشبَّه الشيخان فی هذا الحديث بالأنبياء فی شیء من صفاتهم الكمالية، كالعلم والفهم والتقوى ... والدعاء على الكافرين أو الاستغفار لهم، لا يقتضی المساواة بين الأنبياء وغيرهم، فالحديث على فرض صحّته لا يعارض حديث التشبيه أبداً.

ثمّ إنّ بعض الوضّاعين أضاف إلى الحديث جملةً تفيد بعض الشّبه، إلّا أنّه- بعد تسليم سنده- لا يصلح للمعارضة كذلك، فقد نصّ ابن تيميّة على أنّه يفيد الشبه فی الشدة فی اللّه واللين فی اللّه فقط، ولا يفيد المماثلة فی كلّ شیء، وهذا نصّ عبارته:

«وقول القائل: هذا بمنزلة هذا، وهذا مثل هذا، هو كتشبيه الشیء

بالشیء، وتشبيه الشیء بالشیء بحسب ما دلّ عليه السياق لا يقتضی المساواة فی كلّ شیء، ألا ترى إلى ما ثبت فی الصحيحين من قول النبیّ صلّى اللّه عليه وسلّم فی حديث الأسارى، لمّا استشار أبا بكر، فأشار بالفداء، واستشار عمر فأشار بالقتل. قال: ساخبركم عن صاحبيكم، مثلك يا أبا بكر مثل إبراهيم إذ قال: «فمن تبعنی فإنّه منّی ومن عصانی فإنّك غفور رحيم» ومثل عيسى إذ قال: «إنْ تعذّبهم فإنّهم عبادك وإن تغفر لهم فإنّك أنت العزيز الحكيم» ومثلك يا عمر مثل نوح إذ قال: «ربّ لا تذر على الأرض للكافرين ديّاراً» ومثل موسى إذ قال: «ربّنا اطمس على أموالهم واشدد على قلوبهم فلا يؤمنوا حتّى يروا العذاب الأليم».

فقوله لهذا: مثلك مثل إبراهيم وعيسى، ولهذا مثلك مثل نوح وموسى، أعظم من قوله: أنت منّی بمنزلة هارون من موسى، فإنّ نوحاً وإبراهيم وعيسى أعظم من هارون، وقد جعل هذين مثلهم، ولم يرو أنهما مثلهم فی كل شیء، لكن فيما دل عليه السياق من الشدة فی اللّه واللين فی اللّه» «۱».

هذا كلام ابن تيميّة فی جواب حديث: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسى» وهو صريح فيما قلناه، فلا يليق هذا ا لحديث- إن صح- للمعارضة.

لكن لا يخفى عليك اشتمال هذا الكلام على كذبةٍ، وهی أنّه نسب هذا الحديث أی الصحيحين، والحال أنّه لا أثر له فيهما ولا عين. وكأنّ الغرض من هذه النسبة المكذوبة جعل التساوی بين هذا الحديث، وحديث

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۰.

المنزلة المخرج فی الصحیحین ... علی أنّه لو سلّم، فقد ثبت عموم حدیث المنزلة، أما هذا الحدیث فهو لا یفید المماثلة إلّافی الشدّة واللین کما اعترف هو بذلک.

فلا یصلح هذا الحدیث للمعارضة مع حدیث المنزلة، فلا تغفل.

قوله:

وعن أبی موسی: لقد أُعطیت مزماراً من مزامیر آل داود. رواه البخاری ومسلم.

أقول:

إنّ عمر بن الخطاب لم یقبل من أبی موسی الأشعری حدیثه فی مسألة الاستیذان- یتعلَّق بأمرٍ من المندوبات الشرعیّة- کما هو صریح البخاری فی (صحیحه)، فکیف تقبل الإمامیة حدیثه فی فضل نفسه؟!

علی أنّ کونه واجداً لمزمارٍ من مزامیر آل داود لا- یعارض حدیث التشبیه، وهل أنّ حسن الصوت کالعلم والحلم والتقی ... من الصفات الکمالیة؟!

قوله:

وقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: من سرّه أنْ ینظر إلی تواضع عیسی بن مریم، فلینظر إلی أبی ذر. کذا فی الإستیعاب.

ورواه الترمذی بلفظٍ آخر قال: ما أظلّت الخضراء ولا أقلَّت الغبراء أصدق لهجة من أبی ذر شبه عیسی بن مریم. یعنی: فی الزهد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۵

أقول:

هذا الحدیث غیر ثابت من طرق الإمامیة، فلا یصلح لأنّ یعارض به حدیث التشبیه الّذی رواه الفریقان. فهذا أولًا.

وثانیاً: إنّ صاحب الاستیعاب یروی حدیث الولایة بسندٍ صحیح، و (الدهلوی) لا- یلتفت إلی روایته، ویدّعی بطلانه، تبعاً لبعض المتعصّبین، فکیف یعتمد علی روایته هنا؟!

وأیضاً: روی صاحب الإستیعاب حدیث الطیر، فی کتابه (بهجة المجالس)، و (الدهلوی) لم یعبأ بروایته.

وثالثاً: الترمذی من رواة حدیث الولایة وحدیث الطیر، فکیف لا یعبأ بروایته للحدیثین، ویعتمد علی روایته لهذا الحدیث؟

ورابعاً: لا ریب فی أنّ عثمان قد ظلم أبا ذر، وأساء معاملته، ونفاه إلی الربذة- مع ما وصف عثمان من قبل أهل السنّة باللّین والرأفة، ورقّة القلب، ورغم ما ورد فی مدح أبی ذر من الأحادیث، کما فی (کنز العمال) وغیره- فماذا یقولون فی حقّ عثمان؟ وبمَ یصحّحون أفعاله تلک؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۹

شبهات الدّهلوی حول دلالة الحدیث علی الأفضلیّة و إستلزامها للإمامة ... ص: ۳۷۹

اشارة

قوله:

الثالث: إنّ المساواة بالأفضل فی صفةٍ لا تکون موجبةً لأفضلیّة المساوی، لأنّ ذلک الأفضل له صفات أخر قد صار بسببها أفضل.

أقول:

إنّ مماثلة أمیر المؤمنین علیه السلام للأنبیاء المذکورین فی الحدیث ومساواته لهم فی صفاتهم، تدلُّ علی أنّه علیه السلام یساوی کلّ واحد من الأنبیاء فی صفته، ویکون أفضل منهم، لجمعه للصفات المتفرّقة فیهم، علی غرار ما تقدّم من الاحتجاج بالآیة الکریمة علی

أفضلیّهٔ نبیّنا من جمیع الأنبیاء علیه وآله وعلیهم الصلاهٔ والسلام.
ولمّـا کان کلّ واحـدٍ من هؤلاء الأنبیاء أفضل من الثلاثـهٔ، بالإجماع المحقّق بین جمیع المسـلمین، فإنّ المساوی للأفضل یکون أفضـل بالضّـرورهٔ. فأمیر المؤمنین علیه السـلام أفضل من الثلاثـهٔ- ولا یخفی ما فی قولنا: أفضل من الثلاثـهٔ من المسامحهٔ-، وعلیه یندفع جمیع شبهات (الدّهلوی) حول دلالهٔ الحدیث علی أفضلیّته منهم، وللزیادهٔ فی التوضیح والبیان، نذکر الوجوه الاتیهٔ:
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۰

۱- دلالته علی الأفضلیّهٔ علی غرار دلالهٔ الآیهٔ علی أفضلیّهٔ النبی ... ص: ۳۸۰

إنّ منع دلالهٔ مساواهٔ الأفضل- بعد تسلیم المساواهٔ بین الإمام والأنبیاء فی صفاتهم بالحدیث- علی أفضلیّهٔ الإمام علیه السلام من الثلاثهٔ، فی غایهٔ الوهن والسقوط، لما تقدّم عن الرازی من احتجاج العلماء بقوله تعالی:
«أولئـک الـذین هـدی اللَّه فبهـداهم اقتـده» علی أفضـلیّهٔ النبیّ صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم من الأنبیـاء المـذکورین فی الآیـهٔ، وملخص الاحتجاج هو جامعیّـهٔ النبیّ للصّـفات المتفرّقهٔ فی أولئک الأنبیاء، ولا ریب فی أنّ الجامع لها أفضل من جمیعهم، لأنّ کلّ واحدٍ منهم حصل علی واحدهٔ منها أو ثنتین، وهذا النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بوحده حصل علی جمیعها.
فإذا کان جمع الصـفات المتفرقـهٔ فی الأنبیاء دلیلًا علی الأفضـلیهٔ منهم، فقـد جمع أمیر المؤمنین علیه السـلام- کما فی حدیث التشبیه- جمیع صـفات الأنبیاء المـذکورین فی الحـدیث کـذلک، فیکون أفضل منهم بنفس الطریق فی الاحتجاج- إلّانبیّنا صـلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فهو الأفضل بإجماع المسلمین- وإذا کان أفضل من الأنبیاء فهو أفضل من الثلاثهٔ، بالأولویهٔ القطعیهٔ.

۲- اعتراف ابن روزبهان ... ص: ۳۸۰

ودلالـهٔ الحـدیث علی المطلوب- کمـا ذکرنـا- أصـبحت من الوضوح بحیث التجأ الفضل بن روزبهان إلی الاعتراف بها، ولم یتجاسر علی ما تفوّه
نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۱
به (الدهلوی) علی ما هو من التعصب والعناد، ومن هنا تعرف إلی أیّ درجهٔ من الحقد والعناد للحق وأهله وصل (الدهلوی).

۳- الحدیث نص فی الأعلمیّهٔ ... ص: ۳۸۱

ثمّ إنّ حـدیث التشبیه نصٌّ فی أعلمیّـهٔ علی علیه السـلام من الثلاثـهٔ وغیرهم، لأنّه قد ساوی آدم علیه السـلام فی العلم، والأعلم أفضـل بالضرورهٔ، والمساوی للأفضل أفضل قطعاً.
وأیضاً: فإنّه أتقی من الثلاثهٔ، لأنّه قد ساوی نوحاً فی تقواه، ونوح أتقی منهم بالضـرورهٔ، والأتقی أفضل لقوله تعالی: «إن أکرمکم عند اللَّه أتقاکم» «۱»
والمساوی للأفضل أفضل.
وکذا الکلام فی کونه «أعبد» و «أحلم» و «أشد بطشاً».

۴- جامعیهٔ علی لأشرف الصّفات ... ص: ۳۸۱

ثمّ إنّ العلم والحلم والعبادهٔ والتقوی والشـجاعهٔ، هی أشـرف الصفات الحسنهٔ، وهی تجمع جمیع الخصال الحمیدهٔ، وقد کان علی علیه

السـلام حائزاً لجمیعها فی أعلی مراتبها، فهو جامع لجمیع الصـفات الشّـریفهٔ فی أعلی مراتبها، ومن کان کذلک، کان أفضل من جمیع الخلائق- عدا نبیّنا کما تقدم- فضلًا عن الثلاثهٔ.

(۱) الحجرات ۴۹: ۱۳.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۲

۵- جمعه لتسعین خصلهٔ من خصال الأنبیاء ... ص: ۳۸۲

بل إنّه علیه السـلام قد جمع تسـعین خصـلهٔ من خصال الأنبیاء علیهم السـلام، کما فی روایهٔ السیّد علی الهمدانی المتقدمهٔ فی الکتاب، فـأین من لم یحصل علی خصـلهٔ من خصال الأنبیاء من الّـذی جمع تسـعین؟! وأین الصّـِفهٔ التی یـدّعیها (الـدهلوی) فی الثلاثـهٔ لیکونوا أفضل بها من الإمام؟! فلیثبت (الدهلوی) ذلک، ودونه خرط القتاد.

۶- إتّصاف الثلاثهٔ بأضداد هذه الصفات ... ص: ۳۸۲

بل إنّ الثلاثـهٔ کانوا متّصـفین بأضداد هذه الصـفات الجلیلهٔ، کما لا یخفی علی من راجع الکتب المصـنّفهٔ فی بیان هذا الشأن، ککتاب (تشیید المطاعن) وغیره.

أفلا یکون المساوی للأنبیاء فی صفاتهم الجمیلهٔ، أفضل ممّن اتّصف بأضدادها، فضلًا عن الاتصاف بشیء منها؟!

قوله:

وأیضاً: لیست الأفضلیّهٔ موجبهٔ للزعامهٔ الکبری.

أقول:

إنّ من الأصول الأخلاقیّهٔ المتّبعهٔ أن لا یکذِّب الخلف سلفه، فکیف

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۳

بتکذیب الولد لوالده!

لقد کان الأحری بالرّجل أنْ لا یکذّب أباه، الأب الّذی وصفه هو بکونه معجزهً من معاجز الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم...

لقد أثبت شاه ولی اللَّه الدهلوی فی کتابه (إزالهٔ الخفا)- الّذی طالما اعتمد علیه (الدهلوی) أیضاً- أنّ الأفضـلیهٔ تستلزم الزعامهٔ الکبری والخلافهٔ العظمی، واستدلّ لذلک بالکتاب والسنّهٔ والآثار عن الصحابهٔ، فراجع کلامه هناک.

قوله:

کما مرّ غیر مرهٔ.

أقول:

نعم مرّ إثبات استلزام الأفضلیّهٔ للإمامهٔ غیر مرّهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۷

دحض مزاعم الدّهلوی لإثبات مساواهٔ الثلاثهٔ للأنبیاء ... ص: ۳۸۷

اشارهٔ

ثمّ إنّ (الـدهلوی) ذکر أنّ تفضـیل الإمام علیه السـلام علی الثلاثهٔ عن طریق المساواهٔ للأنبیاء فی صـفاتهم بالحدیث الشـریف، یتوقّف علی عـدم مساواهٔ الثلاثـهٔ لهم کـذلک، فاسـتنکر هذا النفی، وتشبّث بأشـیاء واهیهٍ لإثبات المساواهٔ، حتّی لا تثبت الأفضـلیّهٔ للإمام علیه السلام، ونحن نذکر کلماته ونفنّدها بالتفصیل:

قوله:

الرابع: إنّ تفضـیل الأمیر علی الخلفاء الثلاثهٔ من هذا الحدیث یثبت إذا لم یکن أولئک الخلفاء مساوین للأنبیاء فی الصـفات المذکورهٔ أو فی مثلها.

أقول:

لقـد أثبتنا دلالـهٔ الحـدیث علی أنّ الإمام أفضل من الأنبیاء علیه وعلیهم السـلام، فلا حاجـهٔ إلی إثبات دلالته علی أفضـلیته من الثلاثـهٔ، الذین لا سبیل إلی إثبات مساواتهم لهم.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۸

وقـد مرّ علیک، أنّ أبا بکر لمّا سـمع هذا الکلام من النبیّ صـلّی اللّه علیه وآله وسـلّم اسـتغرب ثمّ قال: بخ بخ لک یا أبا الحسن، وأین مثلک یا أبا الحسن!

و (الدهلوی) نفسه یعترف بعدم اعتقاد أهل السنّهٔ ذلک فی حق الشیخین..

وإن شـئت الوقوف علی حلم عمر، فراجع حـدیث قصّـیته مع أزواج النبیّ صـلّی اللّه علیه وآله وسـلّم، فی (البخاری) و (المشـکاهٔ). وإنْ شئت الوقوف علی شـجاعهٔ الشـیخین فراجع أحـادیث وقعـهٔ خیبر وغیرهـا فی (کنز العمّال)، وإن شـئت الوقوف علی علمهما وتقواهما، فراجع کتاب (تشیید المطاعن).

قوله:

ودون هذا النفی خرط القتاد.

أقول:

قد ثبت- والحمد للّهأنّ هذا النفی صحیح باعتراف المخاطب، وأنّ زعم مساواهٔ الشیخین للأنبیاء دونه خرط القتاد.

قوله:

ولو تتبعنا الأحادیث الدالّهٔ علی تشبیه الشیخین بالأنبیاء، لبلغت مبلغاً لم یثبت مثله لمعاصریهما.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۹

خبر واحد موضوع ... ص: ۳۸۹

أقول:

یکذّب هذا الزعم إعتراف أبی بکر بعدم وجود مثیل للإمام علیه السلام، ثمّ إنّ علی (الدهلوی):

أولًا: أنْ یثبت للشیخین أکثر من تسعین خصلهٔ من خصال الأنبیاء، کما ثبت لعلی بالحدیث.

وثانیاً: أن یذکر حدیثاً واحداً یعارض به حدیث اعتراف أبی بکر المذکور، وأنّی له بذلک.

وثالثاً: أنْ یذکر وجه الاحتجاج بموضوعات طائفته فی مقابلهٔ الشیعهٔ الإمامیّهٔ.

ومن العجیب أنّ (الـدهلوی) یـدّعی وجود الأحادیث الکثیرهٔ، مع أنّه لم یـذکر إلّاحدیثاً واحداً قد عرفت مدی دلالته، ولیته ذکر حدیثاً واحداً اشتمل علی الخصال الخمس المذکورهٔ للشیخین، ولو من کتب قومه، لیعارض به حدیث التشبیه.

نعم هناک حدیث واحد اعترفوا بوضعه، قال السیوطی فی (ذیل الموضوعات):

«ابن عساكر: أخبرنا أبو محمّد الأكفانی، حدّثنا عبدالعزيز بن أحمد، أنا إسحاق بن إبراهيم بن محمّد القرمينی، حدّثنا عمر بن علی بن سعيد، حدّثنا يوسف بن الحسن البغدادی، ثنا محمّد بن القاسم، حدّثنا أبو يعلی أحمد بن علی ابن المثنّی، حدّثنا محمّد بن بكار، حدّثنا أبی، عن ثابت،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۰

عن أنس بن مالك قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم: من أحبّ أن ينظر إلی إبراهيم فی خلّته، فلينظر إلی أبی بكر فی سماحته، ومن أحبّ أن ينظر إلی نوح فی شدّته، فلينظر إلی عمر بن الخطّاب فی شجاعته، ومن أحبّ أن ينظر إلی إدريس فی رفعته، فلينظر إلی عثمان فی رحمته، ومن أحب أن ينظر إلی يحيی بن زكريّا فی عبادته، فلينظر إلی علی بن أبی طالب فی طهارته.

قال ابن عساكر: هذا حديث شاذ بمرّهٔ. وفی إسناده غير واحد مجهول».

نسبهٔ باطلهٔ إلی الصّوفيهٔ ... ص: ۳۹۰

قوله:

ولهذا ذكر المحقّقون من أهل التصوف أن الشيخين كانا حاملين لكمالات النبوهٔ، وكان الأمير حاملا لكمالات الولايهٔ.

أقول:

لا يخفی علی أهل العلم: أنّ الغرض المهم (للدهلوی) هو الحطّ من قدر الإمام عليه السلام وشأنه، وذكر اختصاص الإمام عليه السلام بالكمالات الولويهٔ- خلافاً لوالده- ليس إلّالتخديع العوام وتغريرهم.

إنّ أهل الفضل يعلمون بأنّ الشيخ فريد الدين العطّار النيسابوری- وهو من مشايخ الصوفيهٔ- ضمّن معنی حديث التشبيه، فی شعرٍ له، وأنّ الحكيم السّنائی قد شبّه الإمام عليه السلام بنوحٍ، فی شعر له كذلك.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۱

وأيضاً، فإنّ بعض أكابر الصوفيهٔ- كالسيّد علی الهمدانی، وأمير ملّا- يروون حديث التشبيه، بل لقد روی السيّد علی الهمدانی حديثاً فيه: إنّ الإمام عليه السلام قد جمع تسعين خصلهٔ من خصال الأنبياء لم تجمع فی غيره.

وأيضاً، فإنّ أبا نعيم الحافظ الإصفهانی- وهو من أئمّهٔ الصوفيّهٔ كما هو معلوم- ممّن أخرج بإسناده حديث التشبيه، وكذا الطالقانی.

فمن الغريب نسبهٔ (الدهلوی) هذا الكلام إلی المحقّقين من الصوفيّهٔ، من غير أنْ يذكر اسم لقائل، وهؤلاء مشايخ الصوفيهٔ وأئمّتهم قد رووا حديث التشبيه وأثبتوه.

عدم حجيّهٔ أقوال أهل السنّهٔ علی الإماميّهٔ ... ص: ۳۹۱

ولمّا ثبت وتحقّق جمع الإمام عليه السلام للكمالات النبويّهٔ، من العلم، والحلم، والتقوی، والزهد، والشجاعهٔ، وغيرها، برواية أكابر علماء أهل السنّهٔ وأئمّهٔ مشايخ الصوفيهٔ منهم، فإنّا لا نصغی إلی ما قاله (الدهلوی) من عند نفسه، مع عزوه إلی محقّقی الصوفيهٔ.

ثمّ إنّه لا يجوز إلزام الإماميّهٔ بأقوال أحد من أهل السنّهٔ، مفسراً كان أو محدّثاً، أو متكلّماً أو فقيهاً، صوفيّاً أو عارفاً، وذلك:

أوّلًا: لأنّه إذا كانت أقوال أهل السنّهٔ حجهٔ علی الإماميهٔ، فلا بدّ من أن تكون أقوال الشيعهٔ حجهٔ علی أهل السنّهٔ كذلك.

وثانياً: لأنّ احتجاج (الدهلوی) بشیء من أقاويل أهل طائفته، يخالف التزامه فی أوّل كتابه (التحفهٔ) من نقل أقوال الشيعهٔ ورواياتهم،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۲

لإلزامهم بها.

وثالثاً: لأنّه صرّح فی دیباجة کتابه (التحفة) بأنّ لکلّ فرقة أنْ لا تثق بأحادیث الفرقة الأخری، فلا بدّ من إلزام کلّ فرقة بأحادیث نفس تلک الفرقة المرویة فی کتبها، بل فی خصوص الکتب المعتبرة عندهم منها.

ورابعاً: لتصریح والده فی کتاب (قرة العینین) بعدم جواز إلزام الشیعة الإمامیة والزیدیة، بأحادیث أهل السنّة، حتّی أحادیث الصحیحین.

وخامساً: لتصریح تلمیذه رشید الدین الدهلوی، بأنّ من حقّ کلّ فرقة أن تقدح فی أحادیث الفرقة التی ینتمی إلیها الخصم، ولا تسلّم بها.

فبناءً علی هذا کلّه، لا یجوز الاحتجاج بأقاویل الصوفیّة من أهل السنّة فی مقام البحث والمناظرة مع الشیعة الإمامیّة.

وعلی هذا الأساس أیضاً، لا مناص لأهل السنّة من قبول الأحادیث التی یتمسّک بها الإمامیّة لإثبات مطلوبهم، محتجّین بإخراج علماء أهل السنّة لها فی کتبهم المعتمدة، کحدیث الطیر، وحدیث الولایة، وحدیث أنا مدینة العلم، وحدیث التشبیه، وأمثالها ... ومن هنا یظهر أنّ من لا یقبل هذه الأحادیث ویردّها، (کالدهلوی) والکابلی، وابن حجر المکّی، وابن تیمیّة، وأمثالهم، یخالف القواعد المقررة للبحث والمناظرة، من غیر مجوّز لذلک، فلیس إلّاالتعصّب الشدید، والتعنّت المقیت، نعوذ باللَّه منه.

دعوی صدور وظائف الأنبیاء من الشیخین وبطلانها ... ص: ۳۹۲

قوله:

ومن ثمة، صدر من الشیخین الأمور التی تصدر من الأنبیاء، کالجهاد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۳

مع الکفار ...

أقول:

إن أراد من جهاد الشیخین، جهادهما فی زمن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فالواقع أنّه لم یکن منهما إلّاالفرار المخزی، کما لا یخفی علی المطّلع بأخبار خیبر، وحنین، واحد، بل ذلک کلّه مشهور ولا حاجة إلی بیانه.

وإن أراد ما کان من الفتح فی زمانهما- فمع غضّ النظر عن وقوع الفتح فی زمن الثالث، بل زمن معاویة، فیثبت لهما ما یدّعی ثبوته للشیخین، بل لیزید بن معاویة ومن بعده من السّلاطین، لوقوع الفتوح فی زمانهم- نقول: بأنّ الفتح لا یدلّ علی غرضه، وذلک لقول النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «إنّ اللَّه یؤیّد هذا الدین بالرجل الفاجر». وقوله: «إنّ اللَّه یؤیّد هذا الدین بأقوام لا خلاق لهم» وقوله: «إن اللَّه لیؤید الإسلام برجال ما هم من أهله» أخرج ذلک البخاری ومسلم والترمذی والطبرانی وغیرهم.

قال الشیخ عبدالرؤوف المناوی فی (فیض القدیر):

«إنّ اللَّه لیؤید الدین. أی الدین المحمّدی، بدلیل قوله فی الخبر الآتی: إنّ اللَّه یؤیّد هذا الدین بالرجل الفاجر، واللّام للعهد، والمعهود الرجل المذکور، أو للجنس.

ولا یعارضه خبر مسلم الآتی: إنّا لا نستعین بمشرک. إذ هو خاص بذلک الوقت، وحجة النسخ شهود صفوان بن أمیّة حنیناً مشرکاً.

قال ابن المنیر: فلا یتخیّل فی إمام أو سلطانٍ فاجر إذا حمی بیضة الإسلام أنّه مطروح فی الدّین لفجوره، فیجوز الخروج علیه وخلعه، لأنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۴

اللَّه تعالی قد یؤیّد دینه وفجوره علی نفسه، فیجب الصّبر علیه وطاعته فی غیر إثم، ومنه جوّزوا الدّعاء للسّلطان بالنّصر والتأیید مع جوره.

قاله لمّا رآی فی غزوة خیبر رجلًا یدّعی الإسلام یقاتل شدیداً، هذا من أهل النّار، فخرج وقتل نفسه من شدّة وجعه، فذکره.

أو المراد الفاسق المجاهد فی سبیل اللَّه.

طب عن عمر بن النّعمان بن مقرن بضمّ المیم وفتح القاف وشدّة الواو بالنّون، المزنی، قال ابن عبدالبر: له صحبة، وأبوه من جملة الصّحابة، قتل النّعمان شهیداً بوقعة نهاوند، سنة إحدی وعشرین، ولمّا جاء نعیه خرج عمر فنعاه علی المنبر وبکی.

وظاهر صنیع المصنّف أنّ هذا لا یوجد مخرجاً فی الصّحیحین، ولا أحدهما، وهو ذهول شنیع وسهو عجیب، فقد قال الحافظ العراقی: إنّه متّفق علیه من حدیث أبی هریرة، بلفظ: إنّ اللَّه تعالی یؤید هذا الدّین بالرجل الفاجر وقال المناوی: رواه البخاری فی القدر وغزوة خیبر، ورواه مسلم من حدیث أبی هریرة مطولا قال:

شهدنا مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم حنیناً فقال لرجل ممّن یدّعی الإسلام: هذا من أهل النّار، فلمّا حضر القتال قاتل قتالًا شدیداً، فأصابته جراحة، فقیل: یا رسول اللَّه الرّجل الّذی قتل آنفاً إنّه من أهل النار، قاتل الیوم قتالًا شدیداً، وقد مات فقال النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم:

فی النّار، فکاد بعض المسلمین أن یرتاب، فبینما هم کذلک إذ قیل إنّه لم یمت لکن به جرحاً شدیداً، فلمّا کان اللّیل لم یصبر علی الجراح فقتل نفسه، فاخبر النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: اللَّه أکبر، أشهد أنّی عبداللَّه ورسوله، ثمّ أمر بلالًا فنادی فی النّاس أنّه لا یدخل الجنّة إلّانفس مسلمة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۵

وإنّ اللَّه یؤیّد هذا الدّین بالرّجل الفاجر.

وممّن رواه التّرمذی فی العلل عن أنس مرفوعاً، ثمّ ذکر أنّه سئل عنه البخاری فقال: حدیث حسن حدّثناه محمّد بن المثنّی انتهی.

فعزو المصنّف الحدیث للطبرانی وحده لا یرتضیه المحدّثون فضلًا عمّن یدّعی الإجتهاد» «۱».

وقال: «إنّ اللَّه لیؤیّد، یقوّی وینصر، من الأید وهو القوة، کأنّه یأخذ معه بیده فی الشّیء الّذی یقوی فیه، وذکر الید مبالغة فی تحقّق الوقوع الإسلام برجال ما هم من أهله، أی من أهل الدّین لکونهم کفّاراً أو منافقین أو فجّاراً، علی نظام دبّره وقانون أحکمه فی الأزل، یکون سبباً لکفّ القوی عن الضّعیف، إبقاءً لهذا الوجود علی هذا النظام علی الحد الّذی حدّه.

وهذا یحتمل أنّه أراد به رجالًا فی زمنه، ویحتمل أنّه أخبر بما سیکون، فیکون من معجزاته، فإنّه إخبار عن غیب وقع.

والأوّل هو الملائم للسّبب الآتی، وقد یقال الأقرب الثّانی، لأنّ العبرة بعموم اللّفظ.

طب عن عمرو بن العاص، قال الهیثمی وفیه: عبدالرّحمان بن زیاد بن أنعم، هو ضعیف بغیر کذب فیه» «۲».

وقال الصالحی: «قال محمّد بن عمر: ذکر للنّبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّ رجلًا کان بحنین قاتل قتالًا شدیداً حتّی اشتدّت به الجراح، فقال: إنّه من أهل النّار، فارتاب بعض النّاس من ذلک، ووقع فی بعضهم ما اللَّه

---

(۱) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۲۵۹.

(۲) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۶

تعالی به أعلم، فلمّا آذته جراحته أخذ مشقصاً من کنانته فانتحر به، فأمر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه بلالًا نادی: ألا لا یدخل الجنّة إلّامؤمن، إنّ اللَّه تعالی یؤید هذا الدّین بالرّجل الفاجر» «۱».

وقال ابن حزم فی (المحلّی): «وقد قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إنّه ینصر هذا الدّین بقوم لا خلاق لهم، کما أنا عبداللَّه بن ربیع، نا محمّد بن معاویة، نا أحمد بن شعیب، أخبرنی عمران بن بکار بن راشد أبو الیمان، أخبرنا شعیب هو ابن أبی حمزة، عن الزّهری، أخبرنی سعید بن المسیّب أنّ أبا هریرة قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ اللَّه یؤیّد هذا الدّین بالرّجل الفاجر.

ونا عبداللّه بن ربیع، نا محمّد بن معاویهٔ، نا أحمد بن شعیب، أخبرنا محمّد بن سهل بن عسکر، نا عبدالرزّاق، أخبرنا رباح بن زید، عن معمر بن راشد، عن أیّوب السّختیانی، عن أبی قلابهٔ، عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم إنّ اللّه لیؤیّد هذا الدّین بأقوام لا خلاق لهم».

وقال الغزالی: «فإن قلت: فی الرّخصهٔ فی المناظرهٔ فائدهٔ، وهی ترغیب النّاس فی طلب العلم، إذ لولا حبّ الرّیاسهٔ لا ندرس العلم، فقد صدقت فیما ذکرته من وجه، ولکنّه غیر مفید، إذ لولا ـ الوعد بالکرهٔ والصولجان واللّعب بالعصافیر ما رغب الصّبیان فی المکتب، وذلک لا یدلّ علی أن الرغبهٔ فیه محمودهٔ، ولولا حُبّ الریاسهٔ لا ندرس العلم لا یدلّ ذلک علی أنّ طالب الرّیاسهٔ ناج من الفتن، بل هو من الّذین قال فیهم النّبیّ

---

(۱) سبل الهدی والرشاد فی سیرهٔ خیر العباد ۵/ ۳۳۳.

صلّی اللّه علیه وسلّم: إنّ اللّه تعالی یؤیّد هذا الدّین بأقوام لا خلاق لهم، قال صلّی اللّه علیه وسلّم: إنّ اللّه تعالی یؤیّد هذا الدّین بالرّجل الفاجر.

فطالب الریاسهٔ فی نفسه هالک، وقد یصلح بسببه غیره إن کان یدعو إلی ترک الدّنیا، وذلک فیمن کان حاله فی ظاهر الأمر حال علماء السّلف، ولکنّه یضمر قصد الجاه، ومثاله مثال الشّمع الّذی یحترق فی نفسه ویستضیئ به غیره، فصلاح غیره فی هلاکه، وأمّا إذا کان یدعو إلی طلب الدنیا فمثاله مثال النّار المحرقهٔ تأکل نفسها وغیرها.

فالعلماء ثلاثهٔ، إمّا مهلک نفسه وغیره، وهم المصرّحون بطلب الدّنیا والمقبلون علیها، وإمّا مسعد نفسه وغیره، وهم الدّاعون إلی اللّه عزّوجلّ المعرضون عن الدّنیا ظاهراً وباطناً، وإمّا مهلک نفسه ومسعد غیره، وهو الّذی یدعو إلی الآخرهٔ وقد رفض الدّنیا فی ظاهره وقصده فی البواطن إقبال الخلق وإقامهٔ الجاه الخ» «۱».

بل لقد زعم (الدهلوی) فی کتاب (التحفهٔ) أنّ مجرّد وقوع الفتح فی خیبر علی ید علی علیه السلام، لا یوجب له فضیلهً وعظمهً «۲».

فإذا کان فتح خیبر لا یوجب فضیلهً لعلی، فهل یکون فی فتح الشام فی عصر الشیخین فضیلهٔ لهما؟

وقال الواقدی:

«لقد بلغنی أنّ أبا بکر الصدّیق رضی اللّه عنه کان یخرج کلّ یوم إلی ظاهر المدینهٔ یتجسّس الأخبار، فبینما هو کذلک إذ قدم علیه عبدالرّحمان بن حمید الجمحی، فلمّا أشرف علیهم تسابقت إلیه الصّحابهٔ وقالوا: من

---

(۱) إحیاء العلوم ۴/ ۴۳۳.

(۲) التحفهٔ الإثنا عشریهٔ: ۲۱۶.

أین؟ فقال: من الشّام، فبشّروا الصدّیق بذلک، وأنّ اللّه قد نصر المسلمین، فسجد للّهشکراً، فأقبل عبدالرّحمان وقال: السّلام علیک یا خلیفهٔ رسول اللّه، إرفع رأسک فقد أقرّ اللّه عینک بالمسلمین، فرفع أبو بکر رضی اللّه عنه رأسه وسلّم إلیه الکتاب، وکان بخط أبی عبیدهٔ رضی اللّه عنه، فقرأ أبو بکر الکتاب سرّاً، فلمّا فهم ما فیه قرأه علی النّاس جهراً، وتزاحم النّاس وشاع الخبر فی المدینهٔ. قال: فأتی النّاس یهرعون إلی باب المسجد، فقرأه أبو بکر رضی اللّه عنه ثالثهً.

قال: وتسامع النّاس من أهل المدینهٔ بما فتح اللّه علی أیدی المسلمین وما ملکوا من الأموال، فتبایعوا للخروج رغبهٔ فی الثّواب وسکنی الشام.

وبلغت الأخبـار إلى أهـل مكّـة، فأقبـل المدينـة من أهـل مكّـة عظماؤهم وأكابرهم بالخيل والحديـد والبأس الشّديـد، على أوائلهم أبو سفيـان صـخر بـن حرب، والعيـداق بـن هـاشم، ونظراؤهـم، فـأقبلوا يسـتأذنون أبـا بكر فى الخروج إلى الشـام، ذكّره عمر بن الخطاب خروجهم إلى الشّام وقال لأبى بكر: إنّ هؤلاء القوم لنا فى قلوبهم طرائـد وحقائد، والحمد للّهالّذى كانت كلمهٔ اللّه هى العليا وكلمتهم هى السّفلى، وهم على كفر، وأرادوا أن يطفئـوا نـور اللّه بـأفواههم ويـأبى اللّه إلّـاأن يتمّ نوره، ونحن نقول إذ ذاك: ليس مع اللّه آلههٔ اخرى، وهم يقولون إنّ معه آلههٔ اخرى، فلمّا أن أعزّ اللّه ديننا ونصـر شـريعتنا أسـلموا خوفاً للسّيف، ولمّا سمعوا أنّ جند اللّه قد نصروا على الرّوم أتونا لنبعث بهم إلى الأعداء، ليقاسـموا السابقين المهاجرين والأنصار، والصّواب أن لا ننفذهم. فقال أبو بكر رضى اللّه عنه: إنّى لا أخالف لك قولًا ولا أعصى لك أمراً.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۹

قـال: وبلغ أهـل مكّـهٔ ما تكلّم به عمر، فأقبلوا بأجمعهم إلى أبى بكر الصـدّيق رضـى اللّه عنه إلى المسـجد، فوجـدوا حوله جماعـهٔ من المسـلمين وهم يتذاكرون ما فتح اللّه على المسـلمين، وما أظهرهم على المشركين، وعلىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه عن يمينه وعمر بن الخطّاب عن يساره، والنّاس حوله، فأقبلت قريش إلى أبى بكر الصديق رضـى اللّه عنه، فسـلّموا عليه وجلسوا بين يديه، وتقاولوا من يكون أوّلهم كلاماً.

فكان أوّل من تكلّم أبو سـفيان صـخر بن حرب، أقبل على عمر بن الخطاب وقال: يا عمر قـد كنت لنا مبغضا فى الجاهليّهٔ وقالياً وكنت تحدّ علينا ونحد عليك، فلمّا هدانا اللّه إلى الإسـلام هدم لك ما فى قلوبنا، لأنّ الإيمان هدم الشرك والبغيضهٔ والكياد، وأنت تعلم بعد اليوم تشـنانا وتبغّضـنا، ألسنا إخوانكم فى الإسلام وبنى أبيكم فى النّسب؟ فما هذه العداوهٔ منك إلينا يا بن الخطّاب قديماً وحديثاً؟ إمّا أن تغسـل مـا بقلبـك لنـا من الحقـد والتبـاغض، وإنّا نعلم أنّك أفضل منّا وأسبق فى الإيمان والجهاد، ونحن بـذلك عارفون وله غير منكرين.

فسكت عمر بن الخطّاب واستحيى حتّى كلّله العرق ثمّ قال: وأيم اللّه ما أردت بقولى إلّاانفصال الشرّ وحقن الدّماء، لأنّ حميّهٔ الجاهليّهٔ فى رؤوسـكم وأنتم تطاولون فى نسـبتكم على من سبقكم فى الإسلام. فقال أبو سفيان: أنا اشهدكم واشهد خليفهٔ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسـلّم أنّى قـد حبست نفسـى فى سبيل اللّه، وكذلك تكلّم سادات مكّهٔ، فرضـى الإمام عمر بن الخطاب رضـى اللّه عنه، وقال أبو بكر: اللّهمّ بلّغهم أفضل ما يؤمنون، وآجرهم بأحسن ما يعملون، وارزقهم النّصر على عدوّهم ولا تمكّنهم من

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۰

نواصيهم» «۱».

فإذا كـان خروج الصـحابهٔ من مكـهٔ إلى المدينـهٔ للاستيـذان وذهـابهم إلى الجهـاد، غير مقبول لـدى عمر بن الخطـاب، فكيف يكون جهودهم وفتحهم مقبولًا لدى الإماميهٔ؟

هذا كلّه بالنسبهٔ إلى جهاد الشيخين.

وأمّا دعوى قيامهما بترويج أحكام الشـرع، وإصلاح أمور الأمّهٔ، فبغضّ النّظر عن إخراجه ثالثهما من البحث- كان الأحرى (بالدهلوى) أنْ لاـ يتطرّق إلى مثـل هـذا، لأنّ لازم هـذا الكلام سـلب ما ذكر عن على عليه السـلام، وكلّ ذلك ينافى الواقع ويصادم الحقيقـهٔ، فإنّ رجوع الشـيخين وبالأـخص الثانى منهما- إلى على عليه السـلام فى المعضـلات، والمسائل المشـكلهٔ، ممّا اشـتهر وأذعن به المخالفون، فكثيراً مـا قـال عمر بن الخطاب: «لولا على لهلك عمر» وطالما قال: «قضـيهٔ ولا أبا حسن لها» ولقـد شاع عنه وذاع قوله: «أعوذ باللّه من معضلهٍ ليس لها أبو الحسن».

هـذا، على أنّ الشـيعهٔ الإماميهٔ لاـ تعتقـد بخلافتهمـا. وهـذا يقتضـى أنّ كلّما قام به الشـيخان من جهادٍ وترويـج وإصـلاح، كما يـدّعى (الدهلوى)، كان تصرّفاً غير جائز لا يُستحقُّ المدحُ عليه.

قوله:

وظهر من الأمير ما يتعلّق بالأولياء، من تعليم الطريقة...

---

(۱) فتوح الشام ۱/ ۶۷ مع اختلاف فی بعض الأسامی والألفاظ.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۱

أقول:

نقل (الدهلوی) هذا عن بعض الصوفيّة، إلّاأنّه زعم وجوده فی الروايات، كی لا يرد عليه أنّه خالف والده الّذی فضّل الشيخين فی (قرّة العينين) فی تعليم الطريقة، والحثّ على المثل الخلقية الكريمة، وترهيب الناس عن الصّفات الرّديئة السيّئة.

الإستدلال على وجود الملكات بالأفعال الصادرة عنها ... ص: ۴۰۱

قوله:

وفی حكم العقل أنّه يستدلُّ على وجود الملكات النفسانيّة بصدور الأفعال المختصة بتلك الملكات.

أقول:

هذا صحيح، فلننظر إلى الأفعال الصادرة عن الشيخين، لنهتدی بها إلى الملكات النفسانيّة الموجودة فيهما، فهل صدرت منهما أفعال الأنبياء كی يستدلّ على وجود الملكات النبوية فيهما؟ إن كان (الدهلوی) يدّعی ذلک فعليه الإثبات، ودونه خرط القتاد.

قوله:

فمثلًا: يستدل من ثبات الشخص فی مختلف المعارک فی مقابلة الأقران ووقع الرماح والسيوف على شجاعته النفسانيّة.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۲

أقول:

نعم، ولكن قد علم الكلّ عدم ثبات الشيخين- والثالث- فی المعارک والغزوات، وقد أصبح فرارهما من القضايا الضروريّة الّتی علم بها حتّى ربّات الخدور فضلًا عن الرجال، بل تضرب بفرارهما عن ميادين القتال الأمثال على مدى الأجيال...

قوله:

وكذلک الحال فی الحب والبغض والخوف والرجاء وغيرهما...

أقول:

نعم، لقد قاما بأعمال تكشف عن حقائق أحوالهما، ودلّت قضاياهم مع أهل بيت الرّسول صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم على بغضهما له ولهم، وحبّهما للجاه والرئاسة الدنيويّة...

إلّا أنّ ما ذكره (الدهلوی) هنا يتنافى مع قوله فی بعض المواضع الأخرى بأنّ العزم والنيّة من الأمور القلبيّة، فلا يمكن لأحدٍ أن يطّلع على ذلک سوى اللَّه عزّوجلّ...

قال هذا فی الجواب عن أحد مطاعن عمر بن الخطّاب ... ألا وهو جلبه للنار لإحراق باب دار فاطمة الزهراء سلام اللَّه عليها ... فحمل (الدهلوی) فعلة عمر هذه على محض التّهديد، وأنّه لم يكن لينفّذ ما قاله...

لكنّ الصحيح ما ذكره هنا، فإنّ النداء بالنار، وجمع الناس على باب

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۳

الدّار، وغير ذلک من القرائن والآثار ... ينبیء عن عزمه الباطنی وقصده الواقعی...

قوله:

فمن هـذا الطريق أيضـاً يتوصـل إلى الكمالات الباطنيـة فى الأشـخاص ليعرف أنّهـا من جنس كمالات الأنبيـاء أو من جنس كمالات الأولياء.

أقول:

هذا أيضاً ينافى ما ذكره فى مواضع عديدة، وهو الّذى أشرنا إليه قريباً.

الاستدلال بحديث صحيح مع حمله على معنى باطل ... ص: ۴۰۳

قوله:

وقد دلَّ على هذه التفرقة حديث رواه الشيعة فى كتبهم، وهو قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم...

أقول:

دعوى دلالـة هـذا الحديث الشـريف على التفريق بين من حمل الصـفات النبوية الباطنية، ومن حمل الصـفات الولويّة الباطنيّة، فى غاية الوهن والسـقوط، لوضوح دلالة الحديث على عكس هذه الدعوى، فإنّ مفاد هذا الحديث هو المساواة بين حرب النّبىّ صـلّى اللَّه عليه وآله وسلّم،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۴

وحرب مولانا على عليه السلام، فإنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم شبّه حرب على حربه، وقد تقدّم أنّ التشبيه يفيد المساواة.

فحاصل معنى الحديث هو: إنّه كما أنّ حرب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم كفر، فكذلك حرب على كفر، وكما أنّ النبىّ قاتل لإعلاء كلمة اللَّه، فعلى كذلك قاتل لإعلاء كلمة اللَّه، فمن حارب عليّاً فهو كافر كمن حارب النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

فيكون الإمام عليه السلام حائزاً للكمالات النبويّة، وأنّه قام بما قام به النبىّ، فناسب أنْ يكون زمن خلافته قطعة من زمن نبوة النبى.

ولقد اعترف رشـيد الدين الدهلوى فى (الإيضاح) بأنّ أمير المؤمنين عليه السلام، إنّما خاض الحروب، وقاتل أشدّ القتال، لإعلاء كلمة اللَّه ودينه، وفى سبيل اللَّه سبحانه وتعالى.

قوله:

لأنّ مقاتلات الشيخين كانت كلّها على تنزيل القرآن...

أقول:

ثبت العرش ثمّ انقش...

فإنّ كون مقاتلات الشـيخين على تنزيل القرآن فرع لوقوعها منهما، وقـد علم الكلّ من غير خلاف بأنّه لم يكن منهما على عصـر النبىّ إلّا الهزيمـة والفرار، وأمّا بعـده، فلم يرو حضور أحـد منهما- وكـذا ثالثهما- حرباً من الحروب، ولا شـهدا واقعـةً من الوقائع، فضلًا عن الجهاد والقتال.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۵

وإذا كان مجرّد الإعـداد، وحثّ الناس على الجهاد ... جهاداً ومقاتلـةً ونصـرة للـدين، وترويجاً للإسـلام ... فقد مرَّ أنّ النبىّ صـلّى اللَّه عليه وآله وسلّم يقول: إنّ اللَّه لينصر هذا الدين ولو بالرجل الكافر.

ولقـد بُين فى محلّه من هـذه الموسوعـة، أنّ قتـال الخلفـاء- على فرض ثبوته ووقوعه- لم يكن لا على التنزيل ولا على التأويل، وذلك لقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فيما أخرجه النسائى والحاكم وغيرهما:

«إنّ منكم من يقاتل على تأويل القرآن، كما قاتلت على تنزيله.

فقال أبو بكر: هو أنا يا رسول اللَّه؟

قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: لا.

فقال عمر: هو أنا يا رسول اللَّه؟

فقال: لا.

ولكنْ خاصف النعل» «۱».

فلو كان قتالهما- على فرض كونه- على تنزيل القرآن أو تأويله، لما قال فى جوابهما: لا.

إنّ المقاتلة على التأويل- كما قاتل هو على التنزيل- مختصّة بأمير المؤمنين عليه السلام، الّذى كان يخصف نعل النبىّ فى ذلك الوقت، مع أنّه عليه السلام لم يسأل النبىّ كما سألاه.

قوله:

فكأنّ عهدهما من بقية زمان النبوّة.

---

(۱) الخصائص: ۱۱۲ ح ۱۵۰، المستدرک ۳/ ۱۳۲ ح ۴۶۲۱، مسند أحمد ۳/ ۳۳، صادر أخرى كثيرة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۶

أقول:

هذا تنزّل من (الدهلوى) عما ادّعاه من كون الشيخين حاملين لصفات النبوّة، وإن لم يرد التنزّل عن ذلك بقوله «فكأنّما»، ... بل أراد المساواة، فقد سبق منه إنكار فهم المساواة من التشبيه.

ولقد كان الأحرى (بالدهلوى) أنْ يثبت أوّلًا: وقوع مقاتلات من الشيخين على تنزيل القرآن، وبرضىً من النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، ثمّ يقول: إنّ زمان الشيخين امتداد لزمان النبى.

ولو كان مجرّد وقوع الفتح فى عصر أحدٍ دليلًا لأنّ يكون زمانه امتداداً لزمان النبىّ وعصر النبوّة، كان اللازم أن يكون زمن معاوية ويزيد، ومن بعدهما من السلاطين، الذين فتحت البلاد فى أيّامهم، امتداداً لأيام النبوّة، واللازم باطل قطعاً وبالإجماع، فالملزوم مثله.

قوله:

وزمن خلافة الأمير كان مبدءً لدورة الولاية.

أقول:

قد أراد (الدهلوى) بهذا الكلام نفى الكمالات النبويّة من على عليه السلام، ثمّ تخديع الإماميّة بأن زمان الإمام عصره وأيّامه هى أيّام ولايةٍ وإمامة، لكن الإماميّة لا تنخدع بذلك، وترى ثبوت جميع الكمالات النبويّة لعلى عليه السلام ووجودها فيه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۷

الإستدلال بانتهاء سلاسل الصّوفية إلى الإمام ... ص: ۴۰۷

قوله:

ولهذا جعله شيوخ الطريقة وأرباب المعرفة والحقيقة فاتح باب الولاية...

أقول:

قد عرفت أنّ جملة من أكابر أهل السنّة، الذين يعتقدون بكونهم شيوخ التصوف والعرفان، قد أثبتوا لأمير المؤمنين عليه السلام جميع ما ثبت لنبيّنا صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم والأنبياء السابقين، من كمالات النبوّة والولاية معاً، ولا يتجاسر على نفى ذلك إلّاالناصبى

المعاند البغيض.

أضف إلى ذلك قول السيّد على الهمدانى بشرح شعر ابن الفارض:

«لها البدر كأس وهى شمس يديرها هلال وكم يبدو إذا مزجت نجم»

قال: «المراد من البدر هو الروح المحمّدية ... ومن الهلال: على، وهو ساقى كؤوس شراب حبّ اللَّه، وموصل عطاشى الآمال إلى وصال اللَّه، فإنّه الّذى ورد فى حقّه: أنا مدينة العلم وعلى بابها.

وبما أنّ الهلال لا يختلف عن البدر، بل هو جزء منه، فقد كان لسيّد الأولياء ما كان لسيّد الأنبياء، ففى الحديث: خلقت أنا وعلى من نور واحد، على منّى وأنا منه، ومن امتزاج أحكام الشرائع المصطفويّة، وأعلام الحقائق المرتضويّة، ظهرت نجوم مشارب أذواق أعيان الأولياء، وذاك قول

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۸

سيّد الأنبياء بحقّ سيّد الأصفياء: أنا وأنت أبوا هذه الأُمّة، فإنّه إشارة إلى هذا المعنى، لأنّه منبع أسرار معارف التوحيد، ومطلع أنوار معالم التحقيق.

وإنّ حصول كمال درجات الأسرار لجميع أهل الكشف والشهود، إنّما كان ولا يزال وسيكون من ينبوع هدايته، إذ قال: أنا المنذر وبك يا على يهتدى المهتدون.

وإذا انكشف لك هذا السرّ فاعلم بأنّ طوالع أنوار الحقائق لكلّ ولىّ من الأولياء، إنّما هى مقتبسة من مشكاة ولاية على، وإنّه مع وجود الإمام الهادى فلا يتّبع غيره إلّاأحول العينين».

وكذا قال اللّاهيجى النوربخشى فى (شرح گلشن راز).

والهمدانى واللاهيجى من أعلام الصوفية كما هو معروف.

قوله:

ومن هنا، فإنَّ سلاسل جميع فرق أولياء اللَّه تنتهى إليه.

أقول:

هذا إعتراف من (الدهلوى) بأحد مقامات أمير المؤمنين عليه السلام، وبجانبٍ من كمالاته المختصة به، وإن كان غرضه من هذا الكلام نفى وجود صفات الأنبياء فيه، عليه وعليهم السلام.

بل قد ذكر (الدهلوى) فى موضع من كتابه (التحفة) بأنّ مقام الولاية والإمامة فى الطريقة أفضل من كلّ مقام، فقد ذكر فى الباب الثانى منه، فى المكيدة الخامسة والثمانين من المكائد، ما تعريبه: «المكيدة الخامسة والثمانون: إفتراؤهم على أهل السنّة والجماعة بأنَّهم يختارون مذهب أبى

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۹

حنيفة، ومذهب الشافعى، ومذهب مالك، ومذهب أحمد ويتركون مذهب الأئمّة، على أنّ الأئمّة أحقّ وأولى بالاتّباع لوجوه:

أحدها: إنّ الأئمّة بضعة الرسول، وقد تربّوا فى حجره، وتعلّموا الأحكام الشرعيّة منذ الصغر، وقد اشتهر المثل: أهل البيت أدرى بما فيه.

والثانى: الأمر باتّباعهم فى الحديث الصحيح المعتبر عند أهل السنّة كذلك، وهو قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنّى تارك فيكم الثقلين ما إن تمسّكتم بهما لن تضلّوا بعدى: كتاب اللَّه وعترتى أهل بيتى.

وقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجى ومن تخلّف عنهما غرق.

والثالث: وقوع الإتّفاق بين السنّة والشيعة على عظمة أهل البيت وعلمهم وتقواهم وزهدهم، وأما غيرهم فقد وقع الاختلاف فيه، ولا ريب فى أولويّة من اتّفق عليه فى الصفات المذكورة بالإتّباع ممّن اختلف فيه.

والجواب على هذه المكيدة هو: إنّ الإمام نائب عن النبيّ، والنائب عن النبيّ ليس بصاحب مذهب، بل هو صاحب الشريعة، لأنّ المذهب طريق فهم الأحكام، حيث يقرّر صاحب المذهب قواعد عقليّة يستنبط منها المسائل الشرعيّة، ولذلك يحتمل الخطأ والصوّاب فيه.

أمّا الإمام فهو معصوم من الخطأ، وحكمه حكم النبيّ، فلا يصحّ نسبة مذهب إليه، ومن هنا ينسب المذهب إلى غير اللَّه وجبريل والملائكة والأنبياء، بل لا ينسب إلى فقهاء الصحابة وهم أفضل من أبى حنيفة والشافعى عند أهل السنّة...

وفى الحقيقة: إنّ الحكمة من نصب الإمام هو إصلاح الأرض، وإزالة الفساد عنها، فيكمّل الإمام موارد النقص فى الفنون، ويترك ما صحَّ منها

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۰

على صحّته، لئلّا يلزم تحصيل الحاصل، وإهمال الأمور الضرورية.

فقام الأئمّة فى أيّامهم بأهم الامور، وهو وضع مقدّمات السّلوك والطريقة، ووضعوا القيام بامور الشّريعة على عواتق الصحابة، وتوجّهوا نحو العبادة والرياضة، وتزكية الباطن، وقراءة الأذكار والأدعية والصلوات، وتهذيب الأخلاق، وتعليم أسرار السّلوك، وإرشاد النّاس إلى الحقائق ومعارف الكتاب والسنّة، وآثروا العزلة والخلوة» «... ۱».

فكلام (الدهلوى) صريح فى أنّ هداية الناس إلى الحقائق الباطنيّة، وإرشادهم إلى المعارف المعنويّة، أهم من استنباط الأحكام الشرعيّة، وبيان الوظائف الظاهريّة...

ولا ريب فى أنّ من يقوم بالأمر الأفضل، أفضل ممّن لا يقدر على ذلك الأمر فيشتغل بغيره ... فهذه جهة.

ومن جهةٍ اخرى: صرّح (الدهلوى) بأنّ حكم أئمّة أهل البيت حكم النبيّ، وأنّهم معصومون كالنّبيّ ... ولا ريب فى استلزام ذلك الأفضليّة من غير المعصوم.

ومن جهةٍ ثالثة: ذكر (الدهلوى) فى (تفسيره) أنّ أئمّة أهل البيت ساووا جدّهم رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى العصمة والحفظ والفتوّة والسّماحة، وبأنّهم المظاهر الكاملة لصفات النّبيّ، وهذا هو السرّ فى انتهاء جميع سلاسل أولياء اللَّه إليهم...

ذكر هذا الكلام بتفسير قوله تعالى: «وحملناكم فى الجارية» «۲»

من سورة الحاقّة...

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۷۲.

(۲) الحاقة ۶۹: ۱۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۱

دعوى والد الدهلوى انتهاء السلاسل إلى الشيخين ... ص: ۴۱۱

فهذه كلمات (الدّهلوى) فى موارد مختلفة من بحوثه، ولكن هل تعلم بأنَّ هذه الكلمات بمثابة الردّ الصريح لكلمات والده؟!

إنّ والده زعم أنّ الشّيخين هما المرجع لأولياء اللَّه، وأنّهما المؤسّسان لأُصول الطريقة والسّلوك، وأنّ أبا بكر هو أوّل صوفيّ، وهو محيى طريقة الصوفيّة ... إلى غير ذلك ممّا قال فى كتابه (قرّة العينين).

لقد بالغ والد (الدهلوى) فى الاستدلال على هذه المزاعم، لكن عبارات ولده جعلتها كهشيم تذروه الرّياح...

إنكار ابن تيميّة انتهاء السلاسل إلى على ... ص: ۴۱۱

وليس ولى اللّه الدهلوى أوّل من نفى عن أمير المؤمنين عليه السلام علم الطريقة، بالإضافة إلى نفيه عنه علم الشريعة، فلقد سبقه ابن تيميّة فى هذا المضمار، حيث قال فى جواب قول العلّامة الحلّى رحمه اللّه: «أمّا علم الطريقة فإليه منسوب، فإنّ الصوفيّة كلّهم يسندون الخرقة إليه» قال ابن تيمية:

«والجواب

أنْ يقال أوّلًا: أمّا أهل المعرفة وحقائق الإيمان، المشهورون فى الأُمّة بلسان الصّدق، فكلّهم متّفقون على تقديم أبى بكر، وأنّه أعظم الامّة فى الحقائق الإيمانيّة والأحوال العرفانية، وأين من يقدّمونه فى الحقائق التى

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۲

هى أفضل الامور عندهم إلى من ينسب إليه لباس الخرقة؟ فقد ثبت فى الصحيحين عن النبىّ صلّى للّهعليه وسلّم أنه قال: «إنّ اللّه لا ينظر إلى صوركم وأموالكم، وإنّما ينظر إلى قلوبكم وأعمالكم» فأين حقائق القلوب من لباس الأبدان؟

ويقال ثانياً: الخرق متعددة، أشهرها خرقتان، خرقة إلى عمر، وخرقة إلى على، فخرقة عم إسنادان، إسناد إلى أويس القرنى، وإسناد إلى أبى مسلم الخولانى. وأمّا الخرقة المنسوبة إلى على، فإسنادها إلى الحسن البصرى، والمتأخّرون يصلونها بمعروف الكرخى، فإنّ الجنيد [رضى اللّه عنه صحب السرى [السقطى ، والسّرى صحب معروفاً الكرخى بلا ريب.

وأمّا الإسناد من جهة معروف فمنقطع، فتارة يقولون: إنّ معروفاً صحب على بن موسى الرضا، وهذا باطل قطعاً، لم يذكره المصنّفون لأخبار معروف، بالإسناد الثابت المتّصل، كأبى نعيم، وأبى الفرج ابن الجوزى، فى كتابه الّذى صنّفه فى فضائل معروف. ومعروف كان منقطعاً فى الكرخ، وعلى بن موسى كان المأمون قد جعله ولىّ العهد بعده، وجعل شعاره لباس الخضرة، ثمّ رجع عن ذلك، وأعاد شعار السواد، ومعروف لم يكن ممّن يجتمع بعلى بن موسى، ولا نقل عنه ثقة أنّه اجتمع به، أو أخذ عنه شيئاً، بل ولا يعرف أنّه رآه، ولا كان معروف بوّابه، ولا أسلم على يديه، فهذا كلّه كذب.

وأمّا الإسناد الآخر فيقولون: إنّ معروفاً صحب داود الطائى، وهذا أيضاً لا أصل له، وليس فى أخباره المعروفة ما يذكر فيها [أخذه عن داود الطائى شيئاً، وإنّما نقل عنه الأخذ عن بكر بن خنيس العابد الكوفى ، وفى إسناد الخرقة أيضاً أنّ داود الطائى صحب حبيباً العجمى، وهذا أيضاً لم

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۳

يعرف له حقيقة، وفيها أنّ حبيباً العجمى صحب الحسن البصرى، وهذا صحيح، فإنّ الحسن كان له أصحاب كثيرون، مثل أيوب السختيانى، ويونس بن عبيد، وعبداللّه بن عون، ومحمّد بن واسع، ومالك بن دينار، وحبيب العجمى، وفرقد السنجى، وغيرهم من عباد [أهل البصرة.

وفيها: إنّ الحسن البصرى صحب عليّاً. وهذا باطل باتّفاق أهل المعرفة، فإنّهم متّفقون على أنّ الحسن لم يجتمع بعلى، وإنّما أخذ عن أصحاب على، أخذ عن الأحنف بن قيس، وقيس بن عباد، وغيرهما، عن على. وهكذا رواه أهل الصحيح...

وقد كتبت أسانيد الخرقة، لأنّه كان لنا فيها أسانيد، فبيّنتها ليعرف الحق من الباطل.

ولهم إسناد ثالث بالخرقة المنسوبة إلى جابر، وهو [أيضاً] منقطع جداً.

وقد علم بالنقل المتواتر: إنّ الصّحابة لم يكونوا يلبسون مريديهم خرقة، ولا يقصّون شعورهم، ولا التابعون [لهم بإحسان ، ولكن هذا فعله بعض مشايخ المشرق من المتأخّرين...

وكذا أصحاب معاذ بن جبل كانوا يأخذون عن عبداللّه بن مسعود وغيره، وكذلك أصحاب ابن عباس يأخذون عن ابن عمر وأبى هريرة وغيرهما، وكذلك أصحاب زيد بن ثابت، يأخذون عن أبى هريرة وغيره.

وقد انتفع بكلٍّ منهم من نفعه اللّه به.

وکلّهم متّفقون علی دینٍ واحـد، وطریقهٔ واحدهٔ، وسبیل واحد، یعبدون اللّه، ویطیعون رسوله محمّداً صـلّی اللّه علیه وسـلّم، ومن بلّغهم من الصادقین عن النبیّ شیئاً قبلوه، ومن فهّمهم من القرآن والسنّهٔ ما دلّ علیه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۴

القرآن والسنّهٔ استفادوه، ومن دعاهم إلی الخیر الّذی یحبّه اللّه والرّسول أجابوه.

ولم یکن أحـد منهم یجعل شـیخه ربّاً، یسـتغیث به کالإله الّـذی یسأله، ویرغب إلیه، ویعبده، ویتوکّل علیه، ویسـتغیث به حیّاً ومیتاً، ولا کالنبیّ الّذی تجب طاعته فی کلّ ما أمر...

وأکثر المسلمین بالمشرق والمغرب، لم یأخذوا عن علی شیئاً، فإنّه رضی اللّه عنه کان ساکناً بالمدینهٔ.

وأهل المدینهٔ لم یکونوا یحتاجون إلیه، إلّاکما یحتاجون إلی نظائره، کعثمان فی مثل قصهٔ شاورهم فیها عمر، ونحو ذلک.

ولمّا ذهب إلی الکوفـهٔ، کان أهل الکوفهٔ قبل أنْ یأتیهم قد أخذوا الدّین عن سـعد بن أبی وقّاص، و [عبداللّه بن مسـعود، وحذیفهٔ [ابن الیمان ، وعمّار [بن یاسر]، وأبی موسی [الأشعری ، وغیرهم، ممّن أرسله إلی الکوفهٔ.

وأهل البصرهٔ أخذوا الدین عن عمران بن حصین، وأبی بکر، وعبد الرحمن بن سمرهٔ، وأنس [بن مالک ، وغیرهم من الصحابهٔ.

وأهل الشام أخذوا الدّین عن معاذ بن جبل، وعبادهٔ بن الصامت، وأبی الدرداء، وبلال [بن رباح ، وغیرهم من الصّحابهٔ.

والعبّاد، والزهّاد، من أهل هـذه البلاد، أخذوا الدین عمّن شاهدوه من الصـحابهٔ، فکیف یجوز أن یقال: إنّ طریق أهل الزهد والتصوف متّصـل به دون غیره؟ وهـذه کتب الزهـد، مثـل الزهـد للإمـام أحمـد بن حنبل، والزهـد ل [عبـداللّه بن المبارک، و [الزهـد] لوکیع بن الجراح، و [الزهد] لهنّاد بن السری، ومثل کتب أخبار الزهّاد، کحلیهٔ الأولیاء، وصفوهٔ الصفوهٔ، وغیر

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۵

ذلـک، فیهـا من أخبـار الصـحابهٔ والتـابعین، امور کثیرهٔ، ولیس الّـذی فیهـا لعلی أکثر ممّا فیها لأبی بکر، وعمر، ومعاذ [بن جبل ، وابن مسعود، وابی بن کعب، وأبی ذر، وأبی الدرداء، وأبی امامهٔ، وأمثالهم من الصّحابهٔ» «۱».

وهذه العبارهٔ- وإن أبطلها (الدّهلوی) فی کلامه الّذی نص فیه علی انتهاء جمیع السـلاسل والطرق إلی أمیر المؤمنین علیه السـلام، وفیه غنیً وکفایهٔ- تشـتمل علی هفوات کثیرهٔ، بل لقد وصف ابن تیمیّهٔ من یقدّم الإمام علیه السلام علی أبی بکر فی علم الباطن بالملاحدهٔ وقال:

«والملاحدهٔ المنتسـبون إلی التصوّف، کابن سـبعین، وابن عربی، والتلمسانی، وأمثالهم، وإنْ کانوا یعظِّمون الخلفاء الثلاثهٔ، فهم یمیلون إلی التشـیّع، وعامّتهم یفضّـلون علیّاً علی أبی بکر، إمّا مطلقاً، وإمّا فی علم الباطن، کما فعل ذلک أبو الحسن الجزلی وطائفهٔ من نمطه، فاشترک جنس الملحدین فی التشیّع».

فکـأن ابن تیمیّـهٔ ینسب (الـدهلوی) الّـذی نصَّ علی انتهـاء السـلاسل إلی الإمام علیه السـلام- بعـد إنکار الکلمات النبویّـهٔ ونفیها عنه- تخدیعاً للعوام، إلی الرّفض والإلحاد!! بالإضافهٔ إلی ما تقدَّم من مخالفهٔ (الدهلوی) لوالده، مع اعتقاده فیه أشدّ الاعتقاد!!

ردّ المولوی حسن زمان علی ابن تیمیّهٔ ووالد الدهلوی ... ص: ۴۱۵

ولقد أحسن العلّامهٔ المولوی حسن زمان، فی الرّد علی کلمات ابن

---

(۱) منهاج السنهٔ ۸/ ۴۳- ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۶

تیمیّهٔ وأجاد، فمن المناسب نقل کلامه- فی (القول المستحسن فی فخر الحسن)- بطوله حیث قال:

«وصل- لمّا تمّ الکلام فی المرام، من تحقیق الإتّصال بالإمکان، الـذی کاد أن یکون وجوباً، واللقاء والسّـماع وذکر ما تیسّر من عـداد من أثبته من الأئمّـة الحفّاظ، والمحدّثین الأیقاظ، رضـی اللّه عنهم، فأراد محمّد المشـتهر بفخر الدین أنْ یشـیر إلی اناس ینکرونه، فقد وجد بعد التفتیش والفحص شرذمة من المتقدّمة، وفرقة من المتأخّرة.

فمن الاولی: من یقول: لم یثبت سماعه منه، أی عنده.

قـال السـیوطی فی زاد المسـیر: الحفـاظ مختلفـون فی سـماع الحسـن البصـری مـن علی رضـی اللّه تعـالی عنهمـا، فمنهـم مـن لم یثبته کالبخاری، ویحیی ابن معین.

ونقل فی إتحاف الفرقة عن ابن حجر فی تهذیب التهذیب: قال یحیی بن معین: لم یسمع الحسن من علی بن أبی طالب، قیل: لم یسمع من عثمـان، قال: یقولون عنه: رأیت عثمان قام خطیباً. وقال غیر واحـد: لم یسـمع من علی رضـی اللّه عنه انتهی. وسـئل أبو زرعـة: هل سمع الحسن أحـداً من البـدریین؟ قال: رآهم رؤیـةً، رأی عثمان وعلیّاً، فقیل: سـمع منهما شـیئاً؟ قال: لا. وقال البزار: روی عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنهما ولم یسمع منه، وبینهما قیس بن عباد وابن الکوا. ولم یثبت له سماع من أحدٍ من أهل بدر.

قلت: قد صحَّ عند سائر أئمّة الشأن، بوجوهٍ ثابتة، سماعه من عثمان زمان اجتماعهما هما وعلی، فی مکانٍ، وکذا اجتمع بالمرتضی بعده إلی مدة، فقد سمع منه علوماً جمّة لا محالة، کما مضی فی المقدمة، وکفی ردّاً

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۷

علی ابن معین وموافقیه، بروایة صاحبه أبی یعلی الصحیحة علی شرطه، وتشدید هؤلاء العلماء فی الأسانید، واعتمادهم علی استقرائهم، معلوم لا یحتاج إلی بیان.

قال الذهبی، فی فصل ذکره بعد تصـنیف المیزان- عقب نقل کلام ابن معین فی الإمام الشافعی- فقد آذی ابن معین نفسه بذلک، ولم یلتفت أحد إلی کلامه فی الشافعی، ولا إلی کلامه فی جماعة من الأثبات. إنتهی.

وکذا کلام البخاری فی الأئمّة، کشیخنا عبدالواحد، وفقیهنا أبی حنیفة.

والبزّار- قـال أبو أحمـد الحاکم-: یخطیء فی الإسـناد والمتن، جرحه النّسائی. وقال حمزة السـهمی عن الـدارقطنی: کان ثقـة یخطیء کثیراً ویتّکل علی حفظه. وقال أبو الشیخ عقب الثناء علیه: وغرائب حدیثه وما ینفرد به کثیر.

ومع هذا کلّه فکیف یقبل نفیهم مطلقاً، سیّما وقد عارضه أثبات الأثبات، بالحجج البیّنات.

ومنهـا- مـن یقـول: لاـ نعرف ولاـ نعلم سـماع الحسن من علی کرّم اللّه وجهه. کالترمـذی. فلاـ یلزم من عـدم ثبـوته عنـدهم، أو عـدم معرفتهم، عدمه فی الوجود، فهم فیه معذورون.

ومن الاخری: من یسـلک طریقـة المتعصّـبة، فیقول مجازفـةً من غیر اسـتقراء وتتبع أقوال الأفاضل: إنّ الاجتماع والسّـماع کلیهما باطل، باتفاق الأماثل. منهم: اعجوبة وقته ابن تیمیّة الحنبلی، غفر اللّه له، ونحی نحوه صاحب «القرة» «۱».

---

(۱) یعنی قرة العینین لولی اللّه الدهلوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۸

وقـد قال شـیخ الإسـلام الإمام الحافظ أبو الفضل ابن حجر العسـقلانی فی «الدرر الکامنة» فی ترجمته- بعد ذکر مناقبه ومثالبه: کالقول بحرمـة زیارة قبر النبیّ صـلّی اللّه علیه وسـلّم، وقد نحا نحوه صاحب القرة فی «الحجة» «۱»، فإنّه قال فی حـدیث: لا تشدّوا الرّحال، بعد ذکر الحکمـة فیه من سـدّ الفساد، والذریعـة لعبـادة غیر اللّه تعـالی: والحق عنـدی: إنّ القبر، ومحـلّ عبـادة ولیّ من أولیـاء اللّه تعـالی، والطور، کلّ ذلک سواء فی النهی.

ثمّ لم یذکر فی المناسک شیئاً ممّا ثبت من أحادیث الزیارة النبویّة، علی صاحبها الصّـلاة والتحیّة، مع التزامه هنالک لذکر نحو ذلک،

فهو مع ابن تیمیّة بلا ریبة، والعجب أنه مع هذا قال فی حدیث زیارة القبور: كان نهی عنها، لأنّها تفتح باب العبادة لها، فلمّا استقرّت الاصول الإسلامیّة، واطمأنّت نفوسهم علی تحریم العبادة لغیر اللّه، أذن فیها. إنتهی.

وعدم صحّة إسلام علی المرتضی، كرّم اللّه وجهه، لكونه صبیّاً، بل التدارك علیه، وعلی الذریّة الطاهرة، باعتراضات سخیفة مردودة، وقد نحی نحوه صاحب القرة، بتلویحات قریبة من التصریحات، وإشارات شبیهة بالعبارات، بأدنی تغییر ممّا للنواصب، مع ذكر علی المرتضی كرّم اللّه وجهه، فی كلٍّ موضع منها بلفظ «المرتضی».

وكذا وضع فی كتابه: «إزالة الخفاء عن خلافة الخلفاء» أشیاء تسمّیه إزالة الخلافة والهدایة عن خاتم الخلافة وفاتح الولایة، لا نستبیح ذكر شیء منها.

والكتابان بین ظهرانی الناس الآن، وكفی ردّاً لما فیهما من هذا،

---

(۱) یعنی الحجة البالغة لولی اللّه الدهلوی.

بكلمات ولده صاحب «التحفة الإثنا عشریة» وغیره، نسأل اللّه السلامة والعصمة.

وأمّا تصحیح إسلام المرتضی وهو صغیر، فقال الجاحظ: مستنبط من كونه أقرّ علی ذلك. قال الشیخ قاسم بن قطلوبغا الحنفی فی تخریج أحادیث الاختیار: أوضح من هذا ما روی ابن سعد فی الطبقات: أنا إسماعیل بن أبی أویس، ثنی أبی، عن الحسن بن زید بن الحسن بن علی بن أبی طالب: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم دعا علیّاً إلی الإسلام وهو ابن تسع سنین، ویقال: دون التسع، ولم یعبد وثناً قط لصغره. إنتهی.

قال: فلو لم یكن الإسلام مقبولا منه لما دعاه إلیه. إنتهی.

قلت: وكذا دعا شرذمةً من أطفال الصحابة إلی الإسلام، وقبله منهم، كما یظهر من كتب الأثر، وقد بایع عبداللّه بن الزبیر، وجعفر بن الزبیر، وعبداللّه بن جعفر، وهم أبناء سبع سنین. رواه أبو نعیم وابن عساكر وغیرهما. وللطبرانی بسند جیّد جداً عن الإمام محمّد الباقر: إنّ النّبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بایع الحسن والحسین وعبداللّه بن عباس وعبداللّه بن جعفر، وهم صغار لم یعقلوا، ولم یبلغوا، ولم یبایع صغیرا إلّامنّا. إنتهی.

وإنّما المردّ فی ذلك كلّه فی علم الحكم إلی الفهم. وأوضح من ذلك كلّه فی صحة إسلام المرتضی صبیاً ما فی أحادیث فی مقام تفضیله أنّه أوّلهم إسلاماً.

ونسبة أمیر المؤمنین عثمان بن عفّان رضی اللّه تعالی عنه إلی حبّ المال.

وردّ الأحادیث الموجودة فی السنن، وإنْ كانت ضعیفة، وتبعه صاحب القرّة، بل قد ترقی فردّ الدواوین الإسلامیة، غیر الكتب الخمسة

والموطأ ومسند أحمد.

وذكر إختلاف العلماء الكرام فی حقّه، وقال-: إنّا لا نعتقد فی حقّه عصمة، بل إنّا نخالفه فی مسائل أصلیّة وفرعیّة.

وقال فی «لسان المیزان» فی ترجمة ابن المطهر الرافضی: وصنّف كتابه فی فضائل علی رضی اللّه عنه، فنقضه الشیخ تقی الدین ابن تیمیّة فی كتابٍ كبیر، وقد أشار الشیخ تقی الدین السبكی إلی ذلك فی أبیاته المشهورة حیث قال: وابن المطهّر لم یظهر خلافه ولابن تیمیّة ردّ علیه واستیفاء أجوبة «۱». لكنّه یذكر بقیّة الأبیات، فیما یعاتب به ابن تیمیّة من العقیدة، طالعت الردّ المذكور، فوجدته كما قال السبكی فی الإستیفاء، لكن وجدته كثیر التحامل إلی الغایة فی ردّ الأحادیث التی یوردها ابن المطهر، وإن كان معظم ذلك من الموضوعات والواهیات، لكنّه ردّ فی ردّه كثیراً من الأحادیث الجیاد، إلی قوله: یهم ویصل من ممانعته لتوهین كلام الرافضی أحیانا

إلی تنقیص علی والترجمة لا تحتمل إیضاح ذلک، وإیراد أمثلته.

قلت: ومع ذلک، کونه لم یذکره فی «اللّسان» کالذهبی فی «المیزان» مع ذکر الأجلّاء فیهما، من عجائب الزمان.

وقال الإمام أبو عبداللَّه الذهبی رحمه اللَّه فی «تاریخه» – مع کونه من أتباعه فی کثیر، کما لا یخفی، بعد ذکر نحوها-: فهو بشر له ذنوب وخطایا.

وکذا ذکر الإمام الیافعی، وغیر واحد من الأئمّة.

---

(۱)

أصل البیتین فی الدرر الکامنة، المظهرین للأحقاد الکامنة هکذا:

وابن المطهر لم تطهر خلائقه داع إلی الرفض غال فی تعصّبه

ولابن تیمیّة رد علیه له أجاد فی الردّ واستیفاء أضربه

وقال العلّامة ابن حجر المکی فی «الجوهر المنظم فی زیارة القبر المکرَّم»: من ابن تیمیة حتّی ینظر إلیه أو یعوَّل فی شیء من أمور الدین علیه؟! وهل هو إلّا- کما قال جماعة من الأئمّة الذین تعقّبوا کلماته الفاسدة، وحججه الکاسدة، حتّی أظهروا عوار سقطاته، وقبائح أوهامه وغلطاته، کالعزّ ابن جماعة- عبدٌ أضلّه اللَّه وأغواه، وألبسه رداء الخزی وأرداه وبواه، من قوّة الإفتراء والکذب ما أعقبه الهوان، وأوجب له الحرمان. ولقد تصدیّ شیخ الإسلام، وعالم الأنام، المجمع علی جلالته واجتهاده وصلاحه وإمامته، التقی السبکی، قدس اللَّه روحه ونوّر ضریحه، الردّ علیه فی تصنیف مستقلٍ، أفاد فیه وأجاد، وأصاب وأوضح بباهر حجبه طریق الصّواب، فشکر اللَّه مسعاه، وأدام علیه شآبیب رحمته ورضاه.

ومن عجائب الوجود ما تجاسر علیه بعض الشرفاء من الحنابلة، فغبر فی وجوه مخدّراته الحسان، التی لم یطمثهنّ إنس قبله ولا جان، وأتی ما دلَّ علی جهله، وأظهر به عوار غباوته وعدم فضله ... وتدارک ابن تیمیّة سیما الخلفاء الراشدین، باعتراضات سخیفة شهیرة، وأتی من نحو هذه الخرافات بما تمجّد الأسماع، وتنفر منه الطّباع.

وهکذا ذکر العلّامة المحدّث البرنسی فی «إتحاف أهل العرفان برؤیة الأنبیاء والملائکة والجان».

وقال العلّامة الحافظ الشامی صاحب السیوطی، فی سیرته المسمّاة ب «سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد» صلّی اللَّه علیه وسلّم: مشروعیّة السّفر لزیارة قبر النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله الأمجاد: قد ألّف فیها الشیخ تقی الدین السبکی، والشیخ کمال الدین ابن الزملکانی، والشیخ داود أبو

سلیمان صاحب کتاب الانتصار، وابن جملة، وغیرهم من الأئمّة، وردّوا علی الشیخ تقی الدین ابن تیمیّة، فإنّه أتی فی ذلک بشیء منکر لا یغسله البحار.

وممّن ردّه علیه من أئمّة عصره: العلّامة محمّد بن یوسف الزرندی المدنی المحدث، فی «بغیة المرتاح إلی طلب الأرباح».

ثمّ فی هذا کلّه ردّ جید علی ما وقع للقاری «۱»، من الإشارة إلی تأویل مذهبه هذا، وحمله علی محامل بعیدة من مقصود، علی مراحل، وزعمه أنّه من أولیاء اللَّه، فلا حول ولا قوّة إلّاباللَّه.

قال الشیخ العلّامة شهاب الدین أبو عبداللَّه أحمد البرنسی المالکی الشاذلی المعروف برزّوق فی «شرح حزب البحر»: فإنْ قلت: قد أنکر ابن تیمیّة هذه الأحزاب، وردّها ردّاً شنیعاً، فما جوابه؟ قلنا: ابن تیمیّة رجل مسلّم له باب الحفظ والإتقان، مطعون علیه فی عقائد الإیمان، ملموز بنقص العقل فضلًا عن العرفان، وقد سئل عنه الشیخ الإمام تقی الدین السبکی فقال: هو رجل علمه أکبر من عقله.

قلت: ومقتضـی ذلـک أن یعتبر بنقله لا بتصـرّفه فی العلم، قلت: بل ینبغی أن لا یعتبر من نقله، إلّابما تخلّص فیه من التعصّب والتعسّف، لا مطلقاً، یتّضح لک ذلک ممّا نقله هنالک.

وقد بالغ بعض علماء الظّاهر، فأطلق أنّ: من سـمّی ابن تیمیّة بشـیخ الإسـلام کافر، ولا یخفی ما فیه، ولذا ألّف ابن ناصر الدین الشافعی علیه کتابه: «الرد الوافر» ولکنّی لم أقف علیه إلی الآن.

---

(۱)

یعنی الشیخ علی بن سلطان القاری.

وبالجملـة، فالفقهـاء والعرفـاء لیسوا أشـدّ تغلیظاً علی أحـدٍ من أهل العلم منهم علیه، فثناء من أثنی علیه من العلماء فیما نقله ابن ناصر الدین فی التبیان بعضه یرجع إلی علمه، وبعضه وقع من عدم الوقوف علی سقمه من فضائحه وقبائحه.

قال ابن تیمیّة فی منهاج السـنّة: (قال الرافضـی: وأمّا علم الطریقة فإلیه منسوب، فإنّ الصوفیة کلّهم یسـندون الخرقة إلیه. والجواب: أوّلًا: أمّا أهل المعرفة وحقائق الإیمان المشهورون فی الامّة بلسان الصّدق، فکلّهم متّفقون علی تقدیم أبی بکر، وأنّه أعظم الامّة فی الحقائق الإیمانیّة والأحوال العرفانیّة).

أمّا نقل ابن تیمیّـة اتّفاق أهل المعرفـة علی تقدیم أبی بکر علی علی رضـی اللَّه عنهما فی الطریقة وعلم الحقیقة، فلا أصل له أصلًا... قال الجنید رضی اللَّه تعالی عنه: صاحبنا فی هذا الأمر الّذی أشار إلی ما تضمّنته القلوب، وأومئ إلی حقائقه وأوّله- بعد نبیّنا صلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم- علی بن أبی طالب رضـی اللَّه عنه. ذلک امرؤ اعطی علماً لـدنیّاً، یعنی علم التصوّف. وقال أیضاً رضـی اللَّه عنه: أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضـی اللَّه عنه لو تفرغ إلینا من الحروب لنقل إلینا عنه من هـذا العلم- یعنی علم الحقائق والتصوّف- ما لا تقوم له القلوب.

أوردهمـا الإمـام أبو عبـدالرحمن السّـلمی الصوفی الحافظ شـیخ الحـاکم والبیهقی وأمثالهما. ونقلهما عنه الشـیخ محمّـد البخاری، ثمّ المدنی المعروف بخواجه فارسا الحنفی، فی «فصل الخطاب».

وقـال الإمـام علی بن عثمـان بن علی الجلاـبی الغزنوی، المحـدّث، الفقیه الحنفی، الصوفی، فی «کشف المحجوب» قـال سـیّد الطـائفة الجنید

رضی اللَّه عنه: شیخنا فی الاصول والبلاء علی المرتضی- یعنی إنّ إمامنا فی علم الطریقة ومعاملاتها هو علی المرتضی کرّم اللَّه وجهه. فإنّ أهل الطریقة یسمّونها الاصول ومعاملاتها کلّها بلاءً. إنتهی مترجماً.

وأمّـا مقالـة ابن تیمیّـة: (وأین من یقـدّمونه فی الحقـائق التی هی أفضل الامور عنـدهم إلی من ینسب إلیه لباس الخرقـة، وقـد ثبت فی الصـحیحین عن النبیّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم أنه قـال: إنّ اللَّه لاـ ینظر إلی صورکم وأموالکم وإنّمـا ینظر إلی قلوبکم وأعمـالکم، فـأین حقائق القلوب من لباس الأبدان).

فمردودة، بأنّها لیست حقیقـة لبسـة الخرقـة الفخریـة هذا الّذی یفهمه، بل هی کنایة عن الولایة الباطنیة، کما أنّ السـلاطین الظاهریّة إذا یولّون الولاـة یجعلون علیهم ملاـبس نفـائس، إکراماً لهم وإعلاماً بتولیتهم، فالنّبیّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم لما قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه» عممه بعمامته. وسیأتی تمام تحقیقه منّی، بالتعلیم الفخری العلوی اللّدنی، إن شاء اللَّه العزیز القوی.

(ویقال ثانیاً: الخرق متعدّدة أشهرها خرقتان، خرقة إلی عمر، وخرقة إلی علی، فخرقة عمر رضی اللَّه عنه لها إسنادان، إسناد إلی أویس القرنی وإسناد إلی أبی مسلم الخولانی).

قلت: خرقة الخولانى كالخبر الشاذ الّذى لا يعرف، وليس لها ذكر عند جماهير أهل هذه المعرفة والمعاملة الصوفيّة، وإنّما رواها الآحاد. ولا يخفى أنّ نسبة الخرقة الاويسيّة إلى الحضرة العلويّة، أشهر عند أهلها، وهم الصوفيّة، من نسبتها إلى الحضرة العمريّة، وصحبته عليّاً أكثر من اجتماعه بعمر، وروايته عنه أعرف وأظهر من روايته عنه.

(وأمّا الخرقة المنسوبة إلى على، فإسنادها إلى الحسن البصرى).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۵

من المشهور المذكور، المعلوم للخصوم، إسناد الخرقة الكميليّة والشريحيّة كليهما إلى الحضرة العلوية خاصة، بلا شبهة فى اتّصالها، وفوقها كلّها الطريقة الحسنيّة والحسينيّة، اللتان يقال لكلٍ منهما السلسلة الذهبيّة، وهذه السلاسل ينتظم فيها جمّ غفير من سلاسل الصوفيّة، فلا أدرى أنّ الحامل لابن تيميّة على عدم ذكرها، كالاويسية المرتضويّة، الجهل بها، أم محضة عصبيّة رديّة؟ وقد تبعه صا «القرّة» كما مضى، فتنبّه.

ومن المقرّر المحرّر عند أهل السير والعلم بالخبر: إنّ الخرق العلويّة، والطرق المرتضويّة، قد استند إليها، وتخرّج فيها، عالم من أولياء اللّه لا يحصون كثرة، بل أولياء الدنيا مطلقاً، من الجشتية بشعبها، والمكية بشعبها، والقشيريّة بشعبها، والهروية بشعبها، والأحمدية الغزالية بشعبها، والمحمّدية الغزالية بشعبها، والشطارية بشعبها، والرفاعية بشعبها، والقادرية بشعبها، والمدنية بشعبها، والسهروردية بشعبها، واليسوية بشعبها، والكبروية بشعبها، والأكبرية بشعبها، والشاذلية بشعبها، والنقشبنديّة بشعبها فى الغالب، والشريحيّة بسلاسلها وشعبها، وسلاسل آخر. وإنّما ينتسب إلى غيرها آحاد، كالباب الكبار والخوخة الصغيرة للمدينة والدار، فأنصف ولا تعتسف.

(والمتأخرون يصلونها بمعروف الكرخى).

لم يذكر ما يصلها المتقدمون به، وهو إمامنا إبراهيم البلخى، عن الإمام الفضيل، عن الإمام عبدالواحد، عن الإمام الحسن البصرى رضى اللّه عنه، فإنّ هذه الطريقة متصلة بلا شبهة عنده، وباللّه العصمة.

وقال صاحب القرة بعد إيراد تلك الكلمات فى السلسلة المرتضوية:

إذا اتضحت هذه المقدّمات، فلزم أن نقرّر رفع سلاسل الصوفيّة من جهات

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۶

متعددة، فنقول: مثلًا صحب إبراهيم والفضيل سفيان، وحصّلا منه تهذيب النفس، وهو من الأعمش، وهو من أصحاب ابن مسعود.

قلت: يا سبحان اللّه، هل يركب الأسانيد من عنده، من غير أنْ يكون لذلك عند من يستعمل هذه الروايات أصل؟! وهل معنى وضع الإسناد غير هذا؟! ولم يتذكر قوله: ينبغى أن يذكر فى المطالب النقليّة الوقوع لا الإمكان، واللّه المستعان.

قال: وهذه المقالة أصدق وأحق من قولهم: إنّ الفضيل أخذ هذا الفن عن عبد الواحد بن زيد، وهو عن الحسن، وهو عن أمير المؤمنين على رضى اللّه عنه، لأنّ انتساب الفضيل إلى سفيان أظهر فى كتب الحديث وطبقات الصوفيّة من انتسابه إلى عبدالواحد.

قلت: ليست كتب الحديث موضع رواية أخذ الصوفيّة علم الباطن عن شيوخهم، حتّى يذكر ذلك فيها، وينكر ما ينافيها، وكتب طبقات الصوفية التى ألّفها من لا يسند الطريقة إلى الفضيل، فضلًا عن أن يكون أعلم بروايته من غيره، كالقشيرى والهروى، ليست بحجّة، مع كونهم لم ينفوا ذلك، على أنّ المثبت مقدم على النافى، ولم يتعرّض لإسناد إبراهيم عن الفضيل، ولا لإسناد عبدالواحد عن الحسن، لأنّه مستعمل عند الكلّ فتأمل. ثمّ أطال المقال من هذا النمط، فى غاية السقط والغلط، نعوذ بالحق ممّا يستحق منه السّخط.

(فإنّ الجنيد رضى اللّه عنه صحب السّرى، والسّرى صحب معروفاً الكرخى بلا ريب. وأمّا الإسناد من جهة معروف فمنقطع، فتارة يقولون إنّ معروفاً صحب على بن موسى الرضا).

لا يخفى ما فيه من رائحة نسبة الأصفياء الأولياء إلى الكذب بالتردد،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۷

وإنّما هو ونحوه فی السند من التعدّد، ولكن لا ـ طب للتبلّد مع التشدد فی التمرّد والتعنّد، ونسأل اللَّه الصمد الودَّ لأوليائه والتودد، والمدد فی ذلک للتوكد.

(وهذا باطل قطعاً. لم يذكره المصنّفون لأخبار معروف بالإسناد الثابت المتصل، كأبی نعيم وأبی الفرج ابن الجوزی فی كتابه الّذی صنّفه فی فضائل معروف).

قلت: إن لم يرووه لم ينفوه أيضاً، مع أنّ المثبت مقدم على النافی، ومن حفظ وذكر حجة على من لم يحفظ ولم يذكر، على أنّ هذا باطل قطعاً، وأنّی أحاط علمه وحفظه جميع الكتب المفردة فی أخبار معروف المعروفة، حتّی يدّعی هذه الدعوی المصروفة؟! هذا الإمام الحافظ الناقد أبو عبدالرحمن السّلمی النيسابوری، عصری أبی نعيم، بل الأكبر منه، المتوفی قبله بثمان عشرة سنة، وصاحبهما الإمام المحدّث المحقّق، من شيوخ الخطيب البغدادی، الحافظ أبو القاسم القشيری، الأكثر اعتناءً ومعرفة بأحوال أمثال معروف، من مثل ابن الجوزی، قد أورده بسنده كلّ منهما فی ترجمة معروف، من كتابهما غير المفرد فی أخباره.

قال الإمام القشيری: هو من موالی علی بن موسی الرضا رضی اللَّه عنهما، سمعت محمّد بن الحصين رحمه اللَّه، يقول: سمعت محمّد بن عبداللَّه الرازی يقول: سمعت علی بن محمّد الدلال يقول: سمعت محمّد بن الحسين يقول: سمعت أبی يقول: رأيت معروف الكرخی فی النوم بعد وفاته، فقلت له: ما فعل اللَّه بک؟ فقال: غفر لی، فقلت: بزهدک وورعک؟

فقال: لا بل بقبولی موعظة ابن‌السمّاک ولزومی الفقر، ومحبّتی الفقراء.

وموعظة ابن السمّاک ما قال معروف: كنت مارّاً بالكوفة، فوقفت على رجلٍ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۸

يقال له: ابن السمّاک، وهو يعظ الناس، فقال فی خلال كلامه: من أعرض عن اللَّه بكلّيّته، أعرض اللَّه عنه جملة، ومن أقبل على اللَّه بقلبه أقبل اللَّه إليه برحمته، وأقبل بجميع وجوه الخلق إليه، ومن كان مرةً ومرةً فاللَّه يرحمه وقتاً مّا. فوقع كلامه على قلبی، وأقبلت على اللَّه، وجميع ما كنت عليه تركت، إلّاخدمة مولای علی بن موسی الرضا. وذكرت هذا الكلام لمولای، فقال: يكفيک بهذا موعظة إن اتّعظت به.

أخبرنی بهذه الحكاية محمّد بن الحسين، قال: سمعت عبدالرحيم بن علی الحافظ ببغداد، قال: سمعت محمّد بن عمر بن الفضل يقول: سمعت علی بن عيسی يقول: سمعت سری السقطی يقول: سمعت معروفاً يقول ذلک.

(ومعروف كان منقطعاً فی الكرخ).

يعنی: ما كان يدخل على الخلق، ولا كان يخرج من الكرخ قط.

وهذا دعوی بلا دليل، فهو غير مقبول، مع أنّه باطل فی نفسه، لما مضی آنفاً.

(وعلی بن موسی كان المأمون قد جعله ولی العهد بعده).

لا تعلّق له بالمقصود، فإنّ الإمام عليّاً الرضا كما ذكر أهل السير والعلم بالخبر، جعل ولی العهد بمرو من بلاد خراسان، قبل شهادته نحو سنةً تخميناً، فلا يصلح هذا حجة لعدم لقيه معروف مدّة عمره، وإنّ الّذی عند الصوفية إنّما هو صحبة معروف للرضا قبل آخر عمره، ومعروف قد توفی إلی رحمة اللَّه تعالی قبل قصة الولاية، سنة مائتين على الصحيح، وقيل: إحدی ومائتين.

(وجعل شعاره لباس الخضرة، ثمّ رجع عن ذلک، وأعاد شعار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۹

السواد).

إيراد ذلک لا يمسّ إليه المراد هنالک.

(ومعروف لم يكن ممّن يجتمع بعلی بن موسی).

تکرار بلا فائدة، وإعادة بلا عائدة.

(ولا نقل عنه ثقة أنّه اجتمع به، أو أخذ شیئاً عنه، بل ولا یعرف أنّه رآه، ولا کان معروف بوّابه، ولا أسلم علی یدیه. فهذا کلّه کذب).

قد مضی بعض تکذیب بعضه، ویأتی تکذیب بعضه، إن شاء اللَّه العلی القوی.

(وأمّا الإسناد الآخر، فیقولون: إنّ معروفاً صحب داود الطائی، وهذا أیضاً لا أصل له، ولیس فی أخباره المعروفة ما یذکر فیه أخذه عن داود الطائی شیئاً).

هذا باطل بما مضی فی روایة الحدیث المسلسل بالتلقیم، بسندٍ جیّدٍ قویم، وقد قال الإمام القشیری فی «الرسالة» فی باب الصحبة: وکان الاستاد أبو علی یقول: أخذت هذا الطریق عن النصرآبادی، والنصرآبادی عن الشبلی، والشبلی عن الجنید، والجنید عن السرّی، والسرّی عن معروف الکرخی، ومعروف عن داود الطائی.

قلت: الظاهر أنّ کلّ واحد منهم قد تلقّی من صاحبه أنّه تلقّاه من صاحبه، فإنّ کلّ واحد قد لازم صاحبه دهراً، وکلّهم مع کونهم أهل الولایة والهدایة، هم أهل الروایة والدرایة المحقّقین، لا کالمتصوفین الضعفاء، ولذا اعتمده صاحب مجمع الأحباب، وشرطه معلوم، وفی طبقات شیخ الإسلام والحفاظ الهروی: وکان معروف قد صحب داود الطائی.

فإن قیل: قد ولد الإمام الرضا لإحدی عشرة لیلة خلت من ربیع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۰

الأول، سنة ثلاث وخمسین ومائة علی الأصح، وقیل: فی شوال. وقیل:

سنة ست. وقد قال محمّد بن عبداللَّه بن نمیر: مات داود سنة خمس وستّین ومائة، ورجّحه الهروی، وقیل: سنة ستّین ورجّحه ابن حجر، وقیل: إحدی وستّین، وقیل: اثنتین وستّین، وقال أبو داود الطیالسی: مات إسرائیل وداود فی أیّام وأنا بالکوفة. وقال أبو نعیم وقعنب بن المحرر:

مات إسرائیل سنة ستّین ومائة، وقال دبیس وغیره: سنة إحدی وستّین وقیل: اثنتین وستّین، وهو أکثر ما قیل. فعلی هذا: الراجح فی متوفی داود سنة ستین أو إحدی وستّین أو اثنتین وستّین، فیکون سنّ الإمام الرضا إذ ذاک ثمان سنین أو تسعاً أو عشراً، فکیف یتصوَّر أن یکون معروف قد أسلم علی یدیه، ثمّ أتی داود، واستند إلیه.

قلت: ماذا الّذی فیه یستبعد؟ فقد علم من روایة ابن الجوزی وغیره:

أنّه کان معروف قد ناداه اللَّه تعالی بالاجتباء فی الصباء، حتّی کان یردّ قول المؤدب له: أب وابن ثالث ثلاثة، فیقول: بل هو اللَّه الواحد القهار أحد أحد، حتّی هرب إذ ضرب المؤدب، وغاب سنین، فکیف لا یتصور أن یکون باجتباء اللَّه إیاه قد علم فراسة من نور اللَّه: أن الإمام الرضا قد آتاه اللَّه تعالی صبیّاً الحکمة والمعرفة، فإنّه شعبة من شجرة الاجتباء والاصطفاء والارتضاء، وعلم أنّه علی یدیه یستخرج ویستکمل أمره، وألهم ذلک من اللَّه تعالی، کما ألهم التوحید قبل ذلک.

فأتی الإمام الرضا، وأحکم الإسلام علی یدیه، ثمّ لمّا رجع لقی بالکوفة الإمام داود، واستفاد منه أشیاء، فلمّا توفّی الإمام داود إلی رحمة اللَّه تعالی، ومعروف لم یکمل أمره، وسمع نصیحة بعض أصحاب داود، وموعظة ابن السماک، فعاد إلی المولی الرضا، ولازم خدمته، واستفاد منه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۱

إلی أنْ فاز بالمراد والإرشاد والرشاد من اللَّه الهاد.

(وإنّما نقل عنه الأخذ عن بکر بن خنیس العابد الکوفی).

وفی القشیریة قال معروف الکرخی: قال لی بعض أصحاب داود الطائی: إیّاک أن تترک العمل. ولا یخفی أنّه لا یقتضی أن لا یکون معروف قد روی عن داود مشافهة.

(وفی إسناد الخرقة أیضاً أنّ داود الطائی صحب حبیباً العجمی، وهذا لم یعرف له حقیقة).

جهل ابن تیمیة به لیس بحجّة، وستأتی فی تحقیق الخرقة من مسند الدنیا الحافظ أبی طاهر السلفی، والمحدّث أبی بکر الزراد، وغیرهما من المحقّقین، حقیقة حقّة لهذا، ولسائر ما قد مر، ومن ذکر حجة علی من لم یذکر، سیّما والّذی لم یذکره لم یتعرّض لنفیه، وقد صحّح هذا کلّه صاحب القرة فی الانتباه، ولم یتکلّم فیها فی القرة، من حیث اللقیة والصحبة، ولکن أحدث أمر آخر، سنورده مع الردّ بمدد اللّه الصمد.

(وفیها أنّ حبیباً العجمی صحب الحسن البصری، وهذا صحیح، فإنّ الحسن کان له أصحاب کثیرون، مثل أیوب السختیانی، ویونس بن عبید، وعبداللّه بن عون، ومثل محمّد بن واسع، ومالک بن دینار، وحبیب العجمی، وفرقد السنجی وغیرهم من عباد أهل البصرة).

لا حاجة إلی هذه الإطالة.

(وفی الخرقة أنّ الحسن صحب علیّاً. وهذا باطل باتفاق أهل هذه المعرفة. فإنّهم متّفقون علی أنّ الحسن لم یجتمع بعلیّ، وإنّما أخذ عن أصحاب علی، أخذ عن الأحنف بن قیس، وقیس بن عباد، وغیرهما، عن علی، وهکذا رواه أهل الصحیح، والحسن البصری ولد لسنتین بقیتا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۲

خلافة عمر، وقتل عثمان وهو بالمدینة).

یقال له هنا: فأین کان علی المرتضی إذن؟ وهل رحل هو أو الحسن مدة خلافة عثمان رضی اللّه عنه إلی بلدة؟ فلا بدَّ له من القول بکونه رضی اللّه عنه بالمدینة الطیبة، وأنّهما لم یرحلا مدّة خلافة عثمان رضی اللّه عنه، فیسأل: فأیّ مانع کان لهما من الإجتماع؟ فلا جرم أنْ لا ـ منجا له من أنْ یقول بعد کیت وذیت: لا ریبة أنّهما کانا یجتمعان فی المسجد کلّ یوم خمس مرّات، إلی آخر ما تحقق فیما سبق. ویا عجبا منه کیف لم یتعرّض ههنا لتحقیق کون علی رضی اللّه عنه بأیّة بلدة، وتفحص عنه فیما إذا رحل الحسن إلی البصرة.

قال: (کانت أمّه أمةً لأمّ سلمة، فلمّا قتل عثمان حمل).

التعبیر بالحمل عجیب تزویر. فتأمّل.

(إلی البصرة. وکان علی بالکوفة).

مرّ رده غیر مرّة.

(والحسن فی زمنه صبیّ من الصبیان، لا یعرف، ولا له ذکر).

یأتی ردّه إنْ شاء اللّه تعالی.

وقال صاحب القرة بعد مقالته المذکورة: وثقات تبع التابعین الذین کانوا بالمدینة، داخلون فی هذه المرتبة ألبتة، فعدم عد سلاسلهم، والإکتفاء بسلاسل جمع من أهل العراق وخراسان، نوع من الجور.

قلت: یا سبحان اللّه، هل الجور إثبات ما ثبت عن الأثبات متواتراً متظافراً، أو نفی ذلک وإثبات ما لم یکن شیئاً مذکوراً؟ وکیف یضعون الإسناد لما لم یقع لهم إلیه استناد؟

قال: والّذی یتبادر أنّ أصل هذا الغلط کان بعض تصریحات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۳

أبی طالب المکی، وحیث أنّ کتابه أصل التصوف، کان هذه المسألة من مشهوراتهم الذائعة، وهو وإن کان عمدةً فی هذه الطریقة، فله تساهلات کثیرة فی علم الحدیث، ولا یظهر منه اتّساع وتبحّر فی الروایة، حتّی یتکلّم علی حال جمیع السلاسل.

قلت: قد تقدّم ردّ التکلّم فی المکی، مع أنّ هذا لیس من علم الحدیث وروایته، بل هو من علم الباطن ورواته، وهو من أهل ذلک

الفن، ولا- یلزم من عدم التبحر فی علم عدمه فی علم آخر، علی أنه قد تابع المكی علیه عصریّه الإمام أبو بكر بن أبی إسحاق الكلاباذی البخاری المحدِّث فی «التعرّف»، وقد قال فیه المشایخ- كما فی «فصل الخطاب» - لولا التعرف ما عرف التصوّف.

قال فی ذكر رجال الصوفیّهٔ: فممّن نطق بعلومهم، وعبَّر من مواجیدهم، ونشر مقالاتهم، ووصف أحوالهم، قولًا وفعلًا، بعد الصحابهٔ: علی بن الحسین زین العابدین، وابنه محمّد بن علی الباقر، وابنه جعفر بن محمّد الصادق، بعد علی والحسن والحسین، رضی اللَّه عنهم أجمعین. ثم قال: وأویس القرنی، والحسن بن أبی الحسن البصری- إلی أن قال- ومن أهل خراسان والجبل: أبو یزید طیفور بن عیسی البسطامی- إلی أن قال-:

وممن نشر علوم الإشارهٔ، كتباً ورسائل، أبو القاسم الجنید بن محمّد بن الجنید البغدادی- إلی أن قال- وأبو بكر الشبلی. ثمّ قال: وممن صنّف فی المعاملات: أبو محمّد عبداللَّه بن محمّد الأنطاكی، وأبو عبداللَّه أحمد بن عاصم الأنطاكی، والحارث بن أسد المحاسبی، وأبو عبداللَّه محمّد بن علی الترمذی، وأبو عبداللَّه محمّد بن الفضل البلخی، وأبو علی الجوزجانی، وأبو القاسم إسحاق بن محمّد الحكیم السمرقندی. ثم قال: فهؤلاء هم

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۴

الأعلام المذكورون المشهورون، المشهود لهم بالفضل. إلی آخر ما قال، ذكره صاحب «فصل الخطاب».

ثمّ قال صاحب القرّهٔ: یحرّر الفقیر ما قرّر عنده فی هذا الباب، وإن كان یشق علی بعض أهل العصر، الذین یألفون مشهورات القوم، فإنّ الحق أحق أنْ یتبع.

كأنّه یرید الإمام المصنّف قدّس سرّه الفرید.

قال: سلسلهٔ تهذیب النفس فی أهل المدینهٔ مرتقیهٔ إلی أئمّهٔ تبع التابعین، وأعظمهم الإمام مالك، وله شیوخ كثیرون، وأكثر انتفاعه بنافع عن ابن عمر، وهو مع إدراكه شرف صحبته وتربیته صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قد صحب والده أیضاً.

قلت: واهاً لك، ما لمالك والأعظمیّهٔ بالمدینهٔ الطیّبهٔ فی ذلك، مع وجود إمام المسالك هنالك؟! وهو إمام الأعلام، منبع المعارف والحقائق، جعفر بن محمّد الصادق، وهل الإمام مالك إلّامن خادمی حضرته العلیّهٔ، وملازمی عتبته السنیّهٔ، وسلسلته سلسلهٔ الذهب أباً عن جدٍ، إلی المرتضی، وللصادق انتسابٌ إلی أبی بكر الصدّیق أیضاً.

وكأنّ صاحب القرّهٔ لیست له خبرهٔ بحال الإمام عبیداللَّه بن عمر العمری، وقد فضّله یحیی بن سعید، والإمام أحمد، وعمرو بن علی الفلاس، علی مالك فی نافع، ثبتاً وحفظاً وإكثاراً لروایهٔ، وأنكروا علی ابن مهدی العكس. وكذا قد قدّمه وآثره علیه الزهری، إذ قرأ الكتاب لدیه، وقال أبو بكر ابن منجویه: كان من سادات أهل المدینهٔ، وأشراف قریش، فضلًا وعلماً وعبادهٔ وشرفاً وحفظاً وإتقاناً.

ولا بحال الإمام عبداللَّه بن عبدالعزیز العمری الحافظ الفقیه الصوفی،

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۵

وقد فضّله السفیانان وعبد الرزاق، فی روایهٔ صحیحهٔ عنهم، والطحاوی، وآخرون، علی الإمام مالك، ورأوا الحمل علیه حدیث [فالحدیث ضرب أكباد الإبل. وقد كتب الإمام مالك إلیه، إذ كتب هو إلی مالك یحضّه علی التفرید، ما نصّه: ما أظنّ ما أنا فیه بدون ما أنت فیه، ونرجو أنْ یكون كلّنا علی خیر، ویجب علی كلّ واحد منّا أن یرضی بما قسمه اللَّه له.

ثمّ الإمام مالك وإنْ مال بعدُ إلی ذلك، ولكن لیس یكون إمامهم، وهؤلاء الأجلّاء فیهم، ولم أعلم ممّن استفاض العمریان!

قال: (وسلسلهٔ أهل مكهٔ مرتقیهٔ إلی أصحاب ابن عباس).

قلت: لم یقل هنا أنّه مع تشرّفه بصحبته صلّی اللَّه تعالی علیه وآله وسلّم قد صحب المرتضی أیضاً، وتأدّب به، وعلیه تخرّج فی العلم الظاهر والباطن الباهر، كما رواه الأئمّهٔ، كابراً عن كابر، بحیث لا یسع إنكاره المكابر.

قال: (وسلسلهٔ أهل الكوفهٔ كداود الطائی مرتقیهٔ إلی أئمّهٔ تبع التابعین، وأعظمهم سفیان الثوری، عن الأعمش، عن أصحاب عبداللَّه بن

مسعود).

قلت: یا سبحان اللّه، إنّما داود من أقران الثوری، وشریکه فی شیوخه، وإنّما جلّ أخذه الحدیث من التابعین. قال الذهبی فی «تذهیب التهذیب» فی ترجمته: الفقیه، الزاهد، أحد الأعلام، عن عبدالملک بن عمیر، وهشام بن عروهٔ، وإسماعیل بن خالد، وجماعهٔ من طبقتهم. إنتهی.

وإنّما کان بدایته فی الترک، من کلمهٍ قالها له الإمام أبو حنیفهٔ من شیوخه فی الفقه. ولکن لیس یذکره صاحب القرهٔ، وإنّما استفادته علم الباطن من الإمام الحبیب الراعی، والإمام الحبیب العجمی، علی ما رواه أهل هذه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۶

المعرفهٔ والمعاملهٔ، واعترف به صاحب القرهٔ فی الانتباه، وکأنّه لم یقرع قط اذنه: إنّ علیّاً کرم اللّه وجهه سکن الکوفهٔ مدّهٔ، حتّی قضی نحبه، وقد استفاض بها منه جماعات من أرباب الولایات، ککمیل، وقد بآء به صاحب القرهٔ فی الانتباه، فیکون مرتقی سلسلهٔ أهل الکوفهٔ أیضاً إلی المرتضی.

قال: (وسلسلهٔ أهل البصرهٔ مرتقیهٔ إلی الحسن وابن سیرین).

قلت: لم یذکر أنّهما عمّن أخذا، فلو لم یکن الحسن أخذ عن المرتضی، فلا شبههٔ عنده فی أخذه عن أصحابه، ککمیل بن زیاد، وقیس بن عباد، وکذا ابن سیرین.

قال: (وسلسلهٔ أهل الشام مرتقیهٔ إلی أبی الدرداء).

قلت: لم یذکر من دونه من أهل السلسلهٔ، فإنّ إیجاده مشکل جدّاً، ولا یخفی أنّ سلسلهٔ أهل الشام مرتقیهٔ إلی الإمام إبراهیم بن أدهم، ثمّ إلی المرتضی.

قال: (وسلسلهٔ أهل الیمن مرتقیهٔ إلی طاوس عن ابن عباس).

قلت: وهو إلی المرتضی. إنتهی.

هذا، وقد أحدث ههنا صاحب القرهٔ شقّاً آخر غیر شقّی ابن تیمیّهٔ فقال:

وبعد هذا کلّه، لا شبههٔ أنّ ظاهره صلّی اللّه علیه وآله وسلّم کان أحکام الشریعهٔ، والطریقهٔ خفیّهٔ ومستورهٔ، واعتناؤه الکلّی جهاراً وتعلیماً وترویجاً وترغیباً وترهیباً، إنّما کان بأحکام الشریعهٔ، والإشارات الضمنیّهٔ إلی الطریقهٔ، وأکثر الآیات والأحادیث بطریق التصریح والتفصیل، یثبت الشریعهٔ، وبعضها بطریق الإیماء والإجمال یثبت الطریقهٔ، ففضل یتعلّق

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۷

بالأظهر والأصرح، وبما کان به الاعتناء الکلّی یکون فضلًا کلیاً، وغیره وإن کان أنفس وأعلی وأغلی، فضل جزئی. إنتهی ترجمهٔ لفظه.

قلت: سبحان اللّه، إنّما هذا الاعتناء بالشریعهٔ، لکونها ذریعهٔ إلی الطریقهٔ، حتّی یصل بها من قدر له إلی معرفهٔ الحقیقهٔ، التی هی العلّهٔ الغائیهٔ، وإلیها نهایهٔ الأمنیّهٔ، فلها الفضل الکلی دون الذریعهٔ، وإلّا فیلزم أن یکون المقصود الحقیقی الّذی هو وجهه تعالی مفضولًا، وأیهٔ کلمهٔ أکبر منها، تعالی اللّه عن ذلک علوّاً کبیراً.

مع أنّ تفضیلهما علیه فی علم الشریعهٔ محلّ المنازعهٔ کما ستری، وهو شریکهما فی تعلیمها، والغزوات والبعوث کما تخبر به زبر الأثر، نعم لهما سیّما أبی بکر الصدّیق خصوصیّهٔ فی إشاعهٔ الإسلام، ونصرته علیه السلام فی أوّل الأمر، کما أنّ للمرتضی خصوصیّهٔ فی ذلک، فی فتح خیبر، إذ أشکل علی الکلّ الأمر، وکذا فی فتح همدان، وإشاعهٔ أحکام الإسلام فی غیر واحدٍ من البلدان، بالیمن والعراق والافاق.

ولقد کان بعد وفاته صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی نوبهٔ الخلفاء الثلاثهٔ شریکهم فی الأمور الجهادیّهٔ، والواقعیّات القضائیهٔ، کاشف کلّ شبههٔ، وموضّح کلّ حکم، کما قال الفاروق، ولذا قد أمسکه عنده فی نوبته، ولم یولّه شیئاً من البعوث.

وقال ابن حجر فی الإصابهٔ فی ترجمهٔ المرتضی: ولم یزل بعد النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم متصدّیاً لنشر العلم، فلمّا قتل عثمان بایعه الناس، ثمّ کان من وقعهٔ الجمل وصفّین والنهروان، والتحریض علی قتال البغاهٔ ما کان. إنتهی ملخّصاً.

وقال تاج الإسلام المحدّث الفقیه محمّد بن محمّد بن طاهر بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۸

محمّد بن الحافظ إبراهیم بن حمزهٔ الخدابادی البخاری فی أربعینه، بعد ما أسند الحدیث الرابع عن المرتضی رفعه: الأنبیاء قادهٔ، والفقهاء سادهٔ، ومجالستهم زیادهٔ. الحدیث- ما نصّه: راویه صاحب السّوابق الرضیّهٔ، الّذی أفصح عن دقائق التفرید، وأظهر حقائق التوحید.

وروی عن الإمام الأعظم أبی حنیفهٔ أنّه قال: لولا وقائع علی رضی اللّه عنه، مع البغاهٔ والخوارج وأقضیته وأحکامه معهم، ما کنّا نعرف أحکام أهل البغی والخوارج. إنتهی. وهذا القول مستفیض مشهور، وفی کتب کثیرهٔ مذکور.

قوله (فهذا کلّه کذب).

قال الإمام الیافعی فی «مرآهٔ الجنان» فی ترجمهٔ الإمام معروف الکرخی: من موالی علی بن موسی الرضا، وکان أبواه نصرانیین، فأسلماه إلی مؤدّب وهو صبیّ، فکان المؤدّب یقول له، قل: ثالث ثلاثهٔ، فیقول معروف: بل هو اللّه الواحد القهّار، فضربه المعلّم یوماً علی ذلک ضرباً مبرحاً، فهرب منه، وکان أبواه یقولان: لیته یرجع إلینا علی أیّ دین شاء، فنوافقه علیه.

ثمّ إنّه أسلم علی یدی علی بن موسی الرضا، ورجع إلی أبویه، فدقّ الباب، فقیل له: من بالباب؟ فقال: معروف. فقیل: علی أیّ دین؟ فقال:

علی الإسلام، فأسلم أبواه.

وهذه القصّهٔ قد أوردها کذلک الإمام القشیری، نقلًا عن شیخه الإمام المشتهر فی الآفاق، القاری صحیح البخاری وغیره علی النقدهٔ، أبی علی الدقاق.

وتبعه ابن خلّکان وغیره من أهل الشأن.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۹

وهی تکملهٔ ما فی المجمع عن الصفوهٔ لابن الجوزی.

قال عبداللّه بن صالح: کان معروف قد ناداه اللّه بالاجتباء فی الصبا.

فذکر أبی أنّ أخاه عیسی قال: کنت أنا وأخی معروف فی کتّاب النصاری، وکنّا نصاری، وکان المعلّم یعلّم الصبیان: أب وابن، فیصیح أخی معروف ویقول: أحد أحد، فضربه المعلّم یوماً علی ذلک ضرباً شدیداً، فهرب علی وجهه، فکانت أُمّی تبکی وتقول: لئن ردّ اللّه تعالی علیَّ ابنی، لأتبعنّه علی أیّ دینٍ کان، فقدم علیها بعد سنین، فقال له: أی بنی علی أیّ دین أنت؟ فقال: فی دین الإسلام. فقالت: أشهد أن لا إله إلّااللّه، وأشهد أنّ محمّداً عبده ورسوله. قال: فأسلمت وأسلمنا کلّنا. إنتهی.

وقال العلّامهٔ ابن حجر المکی المحدّث فی «الصواعق المحرقهٔ» فی ترجمهٔ الإمام علی الرضا رضی اللّه عنه: ومن موالیه معروف الکرخی، استاد السرّی السقطی، لأنّه أسلم علی یدیه.

وقال عصریه: شیخ مشایخنا فی الحدیث، الإمام عبدالوهاب الشعرانی فی «طبقاته» فی ترجمهٔ معروف: وهو من موالی علی بن موسی الرضا رضی اللّه عنه، صحب داود الطائی رضی اللّه عنه إنتهی.

وهکذا ذکر الحرالی والمناوی أنّه أخذ عن مولاه الإمام الرضا.

ولا یخفی أن الیافعی والمکی کلیهما من الطبقهٔ المتأخّرهٔ عن ابن تیمیّهٔ، وإنّما وجه استناد الاستاذ بهما مع عدم حضور الکتب للقدماء لدیه:

إنّهما لما جزما بما عنـد الأئمّهٔ المتقدمهٔ، دون ما ذکره ابن تیمیّهٔ، مع عثورهم علیه، دلّ ذلک علی أنّ الأوّل هو المعوّل، وأنّ هنا ممّا لا یلتفت إلیه.

وأمّا ما وقع فی «طبقات» شیخ الإسلام من: أنّ أبا معروف هو مولی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۰

الإمـام الرضـا، وبوّابه، وأنّه أسـلم علی یـدیه، وأنّ الإمام اطّلع یوماً علی الناس، فازدحموا، فوقع أبو معروف تحت أرجلهم فهلک. فغیر مشهور عند الجمهور، ولکنّه لا مانع منه أیضاً. واللَّه أعلم.

ثمّ المعنّی بالمولی هنا، لیس مولی العتق، بل مولی الإسـلام، کما یفهم من حـدیث الطبرانی وابن عدی والدارقطنی والبیهقی وغیرهم، عن أبی امامـهٔ: من أسـلم علی یـدیه رجـل فله ولاء. وفی روایـهٔ البخاری فی تاریخه وأبی داود والطحاوی عن تمیم الـداری: هو أولی النـاس بمحیـاه ومماـته، وفی لفـظٍ: بحیـاته ومماته، سواء اریـد بالولاء ولاء الإرث أو ولاء الموالاهٔ، فلا منافاهٔ، وهو کقول ابن حبان فی کتاب الثقات فی الراهب النصرانی الّذی تشرف بإکرام رأس الإمام الحسین الشهید، فرأی منه کرامهٔ:

فأسلم النصرانی وصار مولیً للحسین رضی اللَّه تعالی عنه.

قوله: (وهذا باطل باتفاق أهل هذه المعرفهٔ، فإنّهم متّفقون علی أنّ الحسن لم یجتمع بعلی).

ویلوح رضا صاحب القرهٔ بهذا مرّهً دون مرهٔ.

سبحان اللَّه، هـذا بهتان عظیم، فقد تقدّم عن إمامی هذه المعرفهٔ علی بن المدینی شـیخ البخاری وأبی زرعهٔ الرازی شـیخ مسـلم، أنّهما قالا: إنّه رآه بالمدینهٔ الطیّبهٔ، مع روایهٔ البخاری القویهٔ، وروایهٔ أبی یعلی الموصـلی الصـحیحهٔ الصـریحهٔ فی سـماعه منه رضـی اللَّه عنه، وروایهٔ الحافظ أبی نعیم الّذی هو مستند ابن تیمیّهٔ ومعتمده عن الحسن ما هو صریح فی کثرهٔ سماعه منه رضی اللَّه عنه.

وغیر ذلـک کلاـم الإمـام الضـیاء فی «المختارهٔ» فی ترجیـح إثبات سـماعه منه، وتجریـح نفیها، وتصـحیح حـدیثه عنه لـذلک، وإیراده هنالک، وقد قال

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۱

الحافظ الشـامی فی «سـبل الهـدی والرشـاد» فی الردّ علی ابن تیمیّـهٔ إنکاره المؤاخاهٔ بین المهاجرین والأنصار، وخصوصاً مؤاخاهٔ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسـلّم لعلی المرتضـی، وذکر روایـهٔ الضـیاء ذلک، ما نصّه: وابن تیمیّهٔ یصـرّح بأنّ الأحادیث المختارهٔ أصح وأقوی من أحادیث المستدرک.

ولو تحلّی ابن تیمیّهٔ بالإنصاف، وتخلّی من التعصب والإعتساف، لنقل اتفاق أئمّهٔ حفاظ الآفاق، علی خلاف ما جعل علیه الوفاق.

وإنّمـا قوله هـذا کردّه الأحادیث المسـندهٔ، الموجودهٔ فی الکتب المعتمـدهٔ المشـهورهٔ، ونسـبهٔ الوضع والکـذب إلیها، کما قال فی هـذا الکتاب أیضاً: إنّ حـدیث الموالاهٔ قـد رواه الترمذی، وأحمد فی مسـنده، عن النبیّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم أنه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. وأمّا الزیادهٔ وهی قوله: اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه، إلی آخره، فلا ریب أنّه کذب.

ونقل الأثرم فی سـننه عن الإمام أحمد: إنّ العباس سأله عن حسـین الأشقر، وأنّه حدّث بحدیثین، فذکر أحدهما قال: والآخر اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه. فأنکر أبو عبداللَّه جدّاً ولم یشک فی أنّ هذین الحدیثین کذب.

إنتهی.

وقد رواه الإمام أحمد فی مسـنده، مع شرطه فیه، وهو عدم ذکر الموضوع، والمنکر، بل والشدید الضعف علی رأیه، وقد قدمنا تحقیقه فی المقدمـهٔ، فتـذکر وتنبه. وقد اعترف به صاحب القرهٔ، فقال فی «الحجهٔ» فی الطبقهٔ الثانیهٔ من طبقات کتب السـنّهٔ: وکاد مسـند أحمد یکون من جملهٔ الطبقهٔ، فإنّ الإمام أحمد جعله أصلًا، یعرف به الصحیح والسقیم. قال: ما لیس فیه فلا تقبلوه.

وابنه عبداللَّه، وغیرهما، بطرق اخر کثیرهٔ، صحیحهٔ، لیس فیها

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۲

الأشقر.

قلت: هو- وإنْ قال البخاری، فیه نظر. وقال: عنده مناکیر. وقال أبو زرعهٔ: منکر الحدیث. وقال العقیلی: شیعی متروک الحدیث. وقال أبو حاتم والنسائی والدارقطنی: لیس بالقوی. وقال ابن عدی: جماعهٔ من الضعفاء یحیلون بالروایات علیه، علی أنّ فی حدیثه بعض ما فیه. وقال فی خبرٍ- علی ما فی «تنزیه الشریعهٔ» عن «المیزان» -: والبلاء عندی فیه من الأشقر.

لکن فی «لسان المیزان» أنّ ابن عدی ذکر فی ترجمته حدیثاً عن محمّد ابن علی بن خلف العطّار عنه وقال: هو منکر الحدیث، والبلاء فیه عندی منه لا من الحسین. إنتهی. وروی الخطیب فی «الکفایهٔ» عن إبراهیم بن عبداللَّه بن الجنید الختلی قال: سمعت یحیی بن معین ذکر حسیناً الأشقر، فقال: کان من الشیعهٔ المغلیهٔ الکبار، فقلت: وکیف حدیثه؟ قال:

لا بأس به. قلت: صدوق؟ قال: نعم، کتبت عنه، عن أبی کدینهٔ، ویعقوب العمی، وقد احتج به النسائی، ووثقه ابن حبان، وصحح له الحاکم فی المستدرک، وروی عنه الإمام أحمد فی المسند، وهو لم یکن یروی إلّاعن ثقهٔ. وقد صرّح ابن تیمیّهٔ بذلک فی الکتاب الّذی صنّفه فی الردّ علی البکری. قال: إنّ القائلین بالجرح والتعدیل من علماء الحدیث نوعان، منهم من لم یرو إلّاعن ثقهٔ عنده، کمالک وشعبهٔ ویحیی بن سعید وعبد الرحمن بن مهدی وأحمد بن حنبل. وقد کفانا ابن تیمیّهٔ بهذا الکلام مؤنهٔ إثباته. وحینئذٍ لا یبقی له مطعن فیه. فما نقله الأثرم هو القیل المقدم، وقد ظهر للعبد بعد تتبع تام: أنّ معظم حکایات الأثرم عن أحمد من هذا مرجوع عنها. وممّا علیه یدلّ مسنده الّذی هو معتمده عند الکلّ. واللَّه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۳

أعلم.

وکذا روی عن الأشقر، الکدیمی، ومحمّد بن المثنی الزمن، وأحمد بن عبدهٔ، وعبدالرحمن بن محمّد بن منصور الحارثی، وعدّهٔ أئمّهٔ. فکلام الأوّلین والآخرین راجع إلی شیعیّته، لا روایته، فقد کذب من کذّبه. وأمّا قول الجوزجانی: غال من الشاتمین للخیرهٔ. فظنّ غیر مقبول، مخالف لقول الأئمّهٔ. وکذا جلّ جرحه لأهل الکوفهٔ، لشدّهٔ نصبه، وانحرافه.

وبمعناه اتّهام أبی معمر الهذلی إیّاه بالکذب».

أقول:

فبطلت خرافات ابن تیمیّهٔ ومن تبعه کصاحب قرّهٔ العینین، وهو والد مخاطبنا (الدهلوی)، من کلام ولده، ومن کلمات المولوی حسن زمان، المتقدم شطر وافر منها.

قوله: وتتشعب منه کتشعّب الجداول من البحر العظیم.

أقول:

قد شبّه (الدهلوی) انشعاب السلاسل من أمیر المؤمنین علیه السلام إلی الشعب المختلفهٔ، بانشعاب الجداول من البحر العظیم، وأنّ هذا التشبیه یدلّ علی جلالهٔ هذا الشأن، وعظمهٔ هذا المقام، الّذی خصّه به علیه السلام دون الشیخین، خلافاً لوالده صاحب قرّهٔ العینین، وغیره من النواصب، وأنّ فی هذه الفضیلهٔ کفایهٔ للشیعهٔ الإمامیّهٔ، فی إثبات أفضلیّهٔ الإمام أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ، ودفع وساوس المخالفین، وسائر تسویلات (الدهلوی) وأسلافه من المتعصّبین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۴

دعوی انتهاء سلاسل الفقهاء إلی الشیخین ... ص: ۴۴۴

قوله:

كما تصل سلاسل الفقهاء والمجتهدين في الشريعة بالشيخين ونوّابهما كعبداللَّه بن مسعود...

أقول:

دعوى إنتهاء سلاسل الفقهاء إلى من ذكر، دون سيّدنا الأمير عليه الصّلاة والسلام لا شاهد عليها ولا برهان.

وأيضاً: تقتضى هذه الدعوى انحراف جميع الفقهاء والمجتهدين عن أهل بيت الوحي والنبوّة، مع أنّ النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم يقول في الحديث الصحيح المتّفق عليه، بل المتواتر بين الفريقين: «إنّي تارك فيكم الثقلين، ما إنْ تمسكتم بهما لن تضلّوا بعدى، أحدهما أعظم من الآخر، كتاب اللَّه وعترتي أهل بيتي» «۱».

فهو صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم يأمر الأمّة بالتمسّك بالكتاب والعترة، ويرشد إلى أنّ كلّ ما خالفهما من الأحكام والامور، بل كلّ ما لم يكن منهما ولم يؤخذ عنهما فهو باطل، وأنّ تركهما والإعراض عنهما ضلال وخسران...

هذا معنى حديث الثقلين، وهكذا فسّره (الدهلوى) حيث ذكره في

---

(۱) راجع الأجزاء: ۱- ۳ من كتابنا.

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۵

مواضع من كتابه (التحفة)، وربّما ادّعى أنّ المتمسّك بالكتاب والعترة، هم أهل السنّة فحسب...

لكنّ أهل السنّة، ومنهم (الدهلوى) يخالفون هذا الأمر النّبوى، ويناقضون أنفسهم عندما يُلزمون بما يقولون ويعترفون به، فإذا ذكر ما يدلّ على أفضلية الإمام أمير المؤمنين عليه السلام، المستلزمة لإمامته بلا فصل بعد الرسول يلتجأون إلى القول بأن الشيوخ الثلاثة أعلم من الأئمّة المعصومين، وأن إليهم تنتهى سلاسل الفقهاء والمجتهدين، فيتمسكون بهم ويتركون العترة الذين أمروا بالتمسك بها مع القرآن، وإذا ألزموا بالبراهين القاهرة والحجج الساطعة على وجوب اتباع العترة، والاستمساك بعروة أهل البيت الوثيقة قالوا: نحن المتمسكون بهم، بل الشيوخ الثلاثة أيضاً من المتمسكين بهم، وكأنهم لا يعلمون ولا يشعرون: أين التمسك والاقتداء، وأين الاتباع والاقتفاء، من التامر بالاعتداء، والتقدم والتحكم والاعتلاء!! واللَّه الموفق إلى طريق السواء، والعاصم من الزلل الهراء، وخطل المراء.

قال نصر اللَّه الكابلى في (الصواقع) بجواب حديث الثقلين: «وكذلك حديث: مثل أهل بيتي مثل سفينة نوح، من تمسك بها نجا، ومن تخلّف عنها هلك» لا يدلّ على هذا المدّعى، ولا شك أنّ الفلاح منوط بولائهم وهديهم، والهلاك بالتخلّف عنهم، ومن ثمة كان الخلفاء والصحابة يرجعون إلى أفضلهم فيما أشكل عليهم من المسائل. وذلك لأنّ ولائهم واجب، وهداهم هدى النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم. إنتهى.

فاعترف- وهو بصدد الجواب عن حديثٍ من فضائل أهل البيت- برجوع الخلفاء والصحابة إلى أفضلهم فيما أشكل عليهم من المسائل، وهل يجتمع هذا مع القول بانتهاء سلاسل الفقهاء إلى الخلفاء؟!

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۶

ألا يدلّ هذا على أعلميّة الإمام عليه السلام من أولئك؟!

وأيضاً: إذا كان «هداهم هدى النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله» فهم إذاً الورّاث لكمالاته، وحالاته، وأوصافه، فيكون هذا الكلام ردّاً على (الدهلوى) المنكر لوجود كمالات النبوّة في على عليه السلام.

فقد ثبت بطلان كلام (الدهلوى) من كلام سلفه (الكابلى).

دعوى أنّ الإمامة الباقية في أولاد على هى القطبيّة ... ص: ۴۴۶

قوله:

وکان معنی الإمامهٔ التی بقیت فی أولاد الإمام...

أقول:

الغرض من هذا نفی الخلافهٔ والوصایهٔ بالمعنی المصطلح بین العلماء، عن أهل البیت الطاهرین علیهم السلام، لکنّه تحریف للکلم عن مواضعه، وحمل الکلام علی ما لا یرضی به صاحبه، فبأیّ دلیلٍ أو قرینهٔ یدّعی إنصراف «الإمامهٔ» عن معناها المصطلح، إلی معنی «القطبیّهٔ» غیر المبحوث عنها فی علم الکلام والإمامهٔ؟!

وقد ادّعی هذا بعض أهل السنّهٔ بالنسبهٔ إلی حدیث الغدیر، فاعترف بدلالته علی الإمامهٔ، لکنّه حملها علی الإمامهٔ المصطلحهٔ عند أهل التصوّف والعرفان، وقد أبطلنا هذا المحمل هناک بوجوهٍ عدیدهٍ، فراجع.

هذا، وقد ذکر (الدهلوی) فی الباب الحادی عشر من کتابه (التحفهٔ) ما تعریبه:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۷

«التعصّب الثّالث عشر: قولهم- یعنی الشیعهٔ- إنّ أهل السنّهٔ یبالغون فی بغض علی وذریته الطاهرهٔ. ذکره ابن شهرآشوب، ولهذا السبب یلقّبون أهل السنّهٔ بالنواصب، مع أنّ الشّیعهٔ ینقلون فی کتبهم عن کتب أهل السنّهٔ- ولا سیّما البیهقی وأبی الشیخ والدیلمی- أنّه قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «لا یؤمن أحد حتّی أکون أحب إلیه من نفسه ویکون عترتی أحب إلیه من نفسه. وعن ابن عباس قال قال رسول اللَّه: أحبوا اللَّه لما یغذوکم من نعمه وأحبّونی لحبّ اللَّه، وأحبّوا أهل بیتی لحبّی. إلی غیر ذلک...

وقد اشتهر عن سعید بن المسیّب أنّه کان عنده رجل من قریش، فأتاه علی بن الحسین، فقال له الرجل القرشی: یا أبا عبداللَّه من هذا؟ قال سعید: هذا الّذی لا یسع مسلماً أنْ یجهله، هو علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنهم أجمعین».

فلو کانت إمامهٔ سیّدنا علی بن الحسین علیه السلام بمعنی «القطبیّهٔ» کما زعم (الدهلوی) تبعاً لبعض المتعسّفین- لم تجب معرفته، حتّی یقول سعید بن المسیّب فیما اشتهر عنه، «هذا الّذی لا یسع مسلماً أن یجهله».

فالحمد للَّهعلی ظهور بطلان دعوی (الدهلوی) ممّا استشهد به هو، وأودعه کتابه (التحفهٔ).

قوله:

ولهذا لم یرو إلزام هذا الأمر من الأئمّهٔ الأطهار علی کافهٔ الخلائق.

أقول:

کأنّه یحتاط، فلا ینفی ذلک علی البت والقطع، بل یقول: «لم یرو

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۸

عنهم»!! فإنْ أراد من هذا النفی والإنکار إلزام الشّیعهٔ، فبطلانه فی غایهٔ الظّهور والوضوح، وإنْ أراد أنّه لم یرو ذلک فی کتب أهل السنّهٔ، فمن الواضح أیضاً أن لا یروی أهل السنّهٔ مثل هذا الخبر ... ولکن- مع ذلک- لا تخلو کتبهم من بعض الروایات الدالهٔ علی مطالبهٔ أهل البیت علیهم السلام بحقّهم، وإثباتهم وجوب الاتباع والإطاعهٔ علی کافهٔ الخلائق.

ویکفینا فی هذا الصّدد ما رواه (الدهلوی) نفسه فی (فتاواه) «۱»، إذ سئل عمّا رواه الشیخ الکلینی من علماء الشیعهٔ فی کتابه (الکافی) فی مطالبهٔ الإمام موسی بن جعفر علیه السلام فدکاً من المهدی العباسی، فأجاب: «إنّ أصل القصّهٔ مرویّ فی کتب أهل السنّهٔ، وهو: أنّه قال المهدی العباسی للإمام موسی الکاظم یوماً- من باب المطایبهٔ-: إنّ کلّ ما تدّعونه علینا هو فدک، فهلمّوا أردّ علیکم فدکاً. فقال: حدّ الأوّل سمرقند، والحدّ الثانی:

أفریقا، والثالث: ساحل بحر الملح من عدن حتّی أقصی الیمن. وکان غرضه أنّا ندّعی علیکم الخلافهٔ، لا فدکاً فقط» انتهی بقدر الحاجهٔ.

قوله:

بل جعلوا بعض أصحابهم الممتازين ...

أقول:

قد عرف (الدهلوی) أنّ تحريف الإمامهٔ عن موضعها، وجعلها فی

---

(۱) أصل الفتوی موجود لدی المولوی عبدالحی خلف المولوی عبدالحليم سهالیاللكهنوی، ومنها نسخهٔ بخط بعض الفضلاء من أهل السنّهٔ فی مكتبهٔ السيّد صاحب العبقات.

حقّ أهل البيت بمعنی القطبيّهٔ، ينافی الواقع والحقيقهٔ، ومن جهةٍ اخری يری أمامه الأحاديث الكثيرهٔ التی تنصّ علی وجوب معرفهٔ الأئمّهٔ عليهم السلام، فاستدرک ما تفوّه به سابقاً بقوله: إنّ الأئمّهٔ قد قصروا إمامتهم علی أصحابهم المختصين بهم، المخلصين لهم، ولم يدعوا إليها سائر الناس، إلّا أنّ هذه الدعوی أيضاً باطلهٔ، فمن تتبع الكتب والأسفار، وتفحّص إفادات المحقّقين الأعلام، علم أنّ الأئمّهٔ عليهم السلام قد عرضوا إمامتهم، وأعلنوها لعامّهٔ النّاس، ودعوا إليها جميع المسلمين ... فی كلّ فرصةٍ سانحةٍ أمنوا فيها من الفساد وإثارهٔ الفتنهٔ من المخالفين والمعاندين ...

بذكر الآيات القرآنيّهٔ، والنصوص النبويّهٔ، الدالّهٔ علی إمامتهم الحقّهٔ، وولايتهم العامّهٔ ...

قوله:

وهذه الفرقهٔ السفيهٔ، قد أنزلوا تلک الإشارات كلّها علی الرئاسهٔ العامهٔ ...

أقول:

هذا الكلام ينطبق علی (الدهلوی) نفسه ووالده، فقد عرفت سابقاً دلالهٔ كلامه علی أنّ الإمامهٔ هی الرئاسهٔ العامهٔ، واستحقاق التصرّف فی الأمور، ووجوب الاتباع والامتثال فی جميع أحكام الحلال والحرام، والنيابهٔ العامّهٔ عن رسول اللَّه عليه وآله الصلاهٔ والسلام، بل قد عرفت من كلام السّابق، وما حقّقه فی (تفسيره) وأفاده والده النحرير، أنّ نصوص الإمامهٔ مرويّهٔ عن الأئمّهٔ الأطهار، وأنّ كلّ واحدٍ منهم كان يجعل الآخر وصيّاً له.

ولقد اشتملت تلک النصوص الصريحهٔ فی الإمامهٔ علی لفظ «الإمامهٔ» وما يرادفه، ولم تكن «إشارات» محضهٔ كما زعم (الدهلوی) فی هذا المقام.

وعلی الجملهٔ، فإنّ إمامهٔ أمير المؤمنين وأولاده المعصومين ثابتهٔ لدی الشيعهٔ بالطرق المتواترهٔ، والأسانيد المتظافرهٔ، من الثقات والأثبات فی جميع الطبقات، فهم خلفاء اللَّه فی الأرضين، وحججه الباهرهٔ فی العالمين، وثبت عندهم كذلک بطلان إمامهٔ من تقدّم عليهم.

ولقد ثبت ذلک عند الشيعهٔ كالصبح إذا انفلق، وظهر عندهم ظهور الشمس فی رابعهٔ النّهار، وأيّدت مطلوبهم، وأثبتت معتقَدهم، الروايات الكثيرهٔ، والأحاديث الوفيرهٔ، من طرق المخالفين ...

لقد أصبح هذا الاعتقاد، لدی طائفهٔ الشيعهٔ، من البديهيات والضروريّات، فلا يتطرّق إليه شبههٔ من الشبهات، ولا يعترضه تشكيک من التشكيكات، وكان كلام (الدهلوی) كقول الكافر: إنّ محمّداً لم يدّع النبوّهٔ، بل ادّعی الرئاسهٔ الظاهريهٔ علی الخلائق، مثل سائر الملوک والسلاطين، وأنّ المسلمين العارين عن الفهم حملوا كلماته علی النبوّهٔ، فوقعوا فی الضلالهٔ ... والعياذ باللَّه.

قوله:

ومن أجل ما قلنا: يعتقد كلّ الأمهٔ الأمير وذريّته الطاهرهٔ، كالشيوخ والمرشدين ...

أقول:

إنّ هذا الاعتقاد يستلزم أفضليّة أهل البيت عليهم السلام من الشيوخ الثلاثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۱

وبقطع النظر عن هذا، قال ابن تيميّة بأن الاستغاثة بالشيخ والرغبة إليه بالعبادة كفر، فيكون كلام (الدهلوی) هذا صغری لما قاله ابن تيميّة، ونتيجة القياس: كفر الامّة بأجمعها ... ولا أقل من كفر (الدهلوی) بكلام شيخ الإسلام فی مذهبه ...

قوله:

ويقدّمون لهم الصلوات والصّدقات ...

أقول:

نعم يفعلون هذا، ولا يفعلونه لغيرهم، للبون الشاسع بين شأن هؤلاء وشأن غيرهم.

قوله:

ولا ينوّه أحدٌ فی هذه الأمور باسم الشيخين ...

أقول:

هذا إعتراف بحرمان الشيخين من فضل تلك الشعائر الإسلاميّة، بإجماع جميع الأمة ...

قوله:

وإنْ كانوا يعتقدون بفضلهما وكمالهما ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۲

أقول:

كأنّ هذا الكلام لإرضاء أهل السنّة، بعد أن نصّ على اختصاص تلك الامور الشّريفة بالأئمّة الأطهار، بالإجماع، لكنّه ما درى أنّ شيخ الإسلام ابن تيميّة، ووالده النحرير، لا يرتضيان هذا الكلام، فإنّ تشبيه أحد من الناس بواحد من الأنبياء باطل عندهما، وتشبيه الشيخين بموسى وعيسى عليهما السلام، واضح البطلان بلا كلام.

قوله:

وكمالات الأولياء ناشئة من الوحدة والجمع والعينية، فالأولياء تنعكس فيهم الأفعال بل الصفات الإلهيّة ...

أقول:

حاصل هذا الكلام دعوى الاتحاد بين اللَّه تبارک وتعالی والأولياء، وهی دعوى باطلة بالضرورة على الإطلاق، لكنّ الإتّحاد مقام عظيم لدى أهل السنّة، ولا مانع لهم من القول به، فإخراج (الدهلوی) الشيخين من هذا المقام عجيب، وهو يعرّضه للطعن والملام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۵

ملحق حديث التشبيه ... ص: ۴۵۵

اشارة

بسم اللَّه الرحمن الرحيم

الحمد للَّهرب العالمين، والصلاة والسلام على محمّد وآله الطاهرين، ولعنة اللَّه على أعدائهم أجمعين من الأولين والاخرين.

وبعد:

فإنّ الوقت لم يتسع لأنس أتتبع المصادر للحصول على روايات اخرى ورواةٍ آخرين لحديث التشبيه، ولكنْ لمّا كان بعض الأسانيد

المذکورهٔ فی الکتاب موضع کلامٍ لبعض المتعصّبین من علماء القوم، رأیت من المناسب التحقیق فی أحوال تلک الأسانید، والتعرض لتکلّم هؤلاء فی رجالها، لیتّضح صحّهٔ تلک الأحادیث وسقوط اعتراضات من اعترض علیها، وبذلک یُعرف حال المعترضین أیضاً ومدی تعصّبهم ضد أهل بیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ... فأقول:

لقد أخرج هذا الحدیث الشّریف عن عدّهٔ من أکابر الصحابهٔ وغیرهم:

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۶

۱- عبداللَّه بن العباس.

۲- أبو سعید الخدری.

۳- أنس بن مالک.

۴- أبو الحمراء، مولی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

۵- أبو هریرهٔ.

۶- الحارث الأعور الهمدانی، صاحب أمیر المؤمنین علیه السلام.

الحدیث عن ابن عباس ... ص: ۴۵۶

أمّا عن ابن عباس، فرواه ابن بطهٔ العکبری قال:

«أخبرنا أبو ذر أحمد بن محمّد الباغندی، حدّثنا أبی، عن مسعر بن یحیی النهدی، حدّثنا شریک، عن ابن إسحاق، عن أبیه، عن ابن عباس قال:

قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه وإلی نوح فی حکمته، وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

ورواه الحافظ الکنجی بسنده قال: «أخبرنا أبو الحسن بن المقیّر البغدادی، عن المبارک بن الحسن الشهرزوری، أخبرنا أبو القاسم بن البسری، أخبرنا أبو عبداللَّه العکبری، أخبرنا أبو ذر»....

الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۴۵۶

وأمّا عن أبی سعید الخدری، فرواه ابن شاهین فی (کتاب السنّهٔ)

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۷

قال:

«حدّثنا محمّد بن الحسین بن حمید بن ربیع، حدّثنا محمّد بن عمران بن حجاج «۱»، حدّثنا عبیداللَّه بن موسی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری، قال:

کنّا حول النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم، فأقبل علی بن أبی طالب، فأدام رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم النظر إلیه، ثمّ قال: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه وإلی نوح فی حکمه وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی هذا».

الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۴۵۷

وأمّا عن أنس بن مالک، فرواه الحافظ الفقیه ابن المغازلی الواسطی قال:

«أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب، ثنا الحسین بن محمّد بن الحسین العدل العلوی الواسطی، ثنا محمّد بن محمود، ثنا إبراهیم بن

مهدی الابلی، ثنا أبان بن فیروز، عن أنس بن مالک قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی علم آدم وفقه نوح، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

وقال العاصمی صاحب (زین الفتی):

«أخبرنا الحسین بن محمّد البستی قال: حدّثنا عبداللَّه بن أبی منصور، قال: حدّثنا محمّد بن بشر قال: حدّثنا محمّد بن إدریس الحنظلی

---

(۱) کذا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۸

قال: حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن المثنّی الأنصاری قال: حدّثنی حمید، عن أنس، قال:

کنّا فی بعض حجرات مکّهٔ، نتذاکر علیّاً، فدخل علینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: أیها الناس، من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی شدّته، وإلی عیسی فی زهادته، وإلی محمّد وبهائه، وإلی جبرئیل وأمانته، وإلی الکوکب الدری والشمس الضحی والقمر المضی، فلیتطاول ولینظر إلی هذا الرجل.

وأشار إلی علی بن أبی طالب».

الحدیث عن أبی هریرهٔ ... ص: ۴۵۸

وأمّا عن أبی هریرهٔ، فأخرجه:

عبدالرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن سعید بن المسیب، عن أبی هریرهٔ قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- وهو فی محفل من أصحابه- إنْ تنظروا إلی آدم فی علمه ونوح فی همّه وإبراهیم فی خلقه وموسی فی مناجاهٔ وعیسی فی سننه ومحمّد فی هدیه وحلمه، فانظروا إلی هذا المقبل.

فتطاول الناس، فإذا هو علی بن أبی طالب».

وأخرجه أحمد، عن عبدالرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن ابن المسیب، عن أبی هریرهٔ، به.

الحدیث عن أبی الحمراء ... ص: ۴۵۸

وأمّا عن أبی الحمراء، فأخرجه الحاکم فی (تاریخه) قال:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۹

«حدّثنا محمّد بن أحمد بن سعید الرازی، قال: حدّثنا محمّد بن مسلمهٔ ابن وراهٔ، قال: حدّثنا عبیداللَّه بن موسی قال: حدّثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء، قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه ونوحٍ فی فهمه وإبراهیم فی حکمه، ویحیی بن زکریا فی زهده، وموسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

ورواه الحافظ الخطیب الخوارزمی حیث قال:

«أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، قال: أخبرنا شیخ القضاهٔ إسماعیل بن أحمد الواعظ قال: أخبرنا أحمد بن حسین البیهقی».

ثمّ قال بعد حدیث أخرجه بالسند المذکور: «وبهذا الإسناد عن أحمد ابن الحسین هذا أخبرنا أبو عبداللَّه الحافظ فی التاریخ، حدّثنا أبو جعفر»....

ورواه العاصمی بسنده عن أبی جعفر الرازی شیخ الحاکم ... حیث قال:
«أخبرنا محمّد بن أبی زکریا الثقة، قال: أخبرنا أبو الحسین محمّد بن أحمد بن جعفر الجوری، قال: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعید الرازی.
وأخبرنی شیخی أحمد بن محمّد قال: أخبرنا أبو أحمد إبراهیم بن علی الهمدانی قال: حدّثنا أبو جعفر الرازی»....
ورواه شهردار الدیلمی بسنده، قال:
«أخبرنا أبی، حدّثنا علی [مکّی بن دکین القاضی، حدّثنا علی بن محمّد بن یوسف، حدّثنا الفضل الکندی، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۰

الحسن مولی بنی هاشم بالکوفة، حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا محمّد بن أبی هاشم النوفلی، حدّثنا عبیداللَّه بن موسی، حدّثنا العلاء، عن أبی إسحاق السبیعی، عن أبی داود نفیع، عن أبی الحمراء»....

الحدیث عن الأعور الهمدانی ... ص: ۴۶۰

وأمّا عن الأعور الهمدانی، فقد أخرجه ابن مردویه، وعنه الخطیب الخوارزمی، حیث قال:
«أخبرنی شهردار هذا إجازةً قال: أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللَّه بن عبدوس الهمدانی إجازة، عن الشریف أبی طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفری باصبهان، عن الحافظ أبی بکر أحمد بن موسی ابن مردویه بن فورک الإصبهانی قال: حدّثنا محمّد بن أحمد بن إبراهیم قال: حدّثنا الحسین بن علی بن الحسین السکونی [السلوی قال: حدّثنی سوید بن مسعر بن یحیی بن حجاج النهدی، حدّثنا أبی، حدّثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن الحارث الأعور، صاحب رایة علی بن أبی طالب قال:
بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم کان فی جمع من أصحابه، فقال:
أریکم آدم فی علمه ونوحاً فی فهمه وإبراهیم فی حکمته، فلم یکن بأسرع من أن طلع علی. فقال أبو بکر: یا رسول اللَّه، أقست رجلًا بثلاثة من الرسل، بخ بخ لهذا الرجل، من هو یا رسول اللَّه؟ قال النبیّ: ألا تعرفه یا أبا بکر؟ قال: اللَّه ورسوله أعلم. قال: أبو الحسن علی بن أبی طالب. فقال أبو بکر: بخ بخ لک یا أبا الحسن، وأین مثلک یا أبا الحسن».
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۱

التحقیق فی هذه الأسانید ... ص: ۴۶۱

فأقول: لقد أرسل غیر واحدٍ من الأعلام هذا الحدیث عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إرسال المسلّم.
ورواه جماعة بالإسناد، فمنهم من رواه بسندٍ واحد له، ومنهم من رواه بأکثر من سند.
* فأمّا ما أخرجه عبدالرزاق وعنه أحمد، بسنده عن أبی هریرة، فقد عرفت فی الکتاب رواته وصحّة سنده، ولا کلام فیه.
* وأمّا ما أخرجه الحاکم فی (تاریخ نیسابور) عن أبی الحمراء فهذه تراجم رجاله:
أمّا «محمّد بن أحمد بن سعید الرازی» شیخ الحاکم فهو أبو جعفر الرازی، صاحب ابن وارة.
وأمّا «ابن وارة» محمّد بن مسلم بن وارة، فهو من رجال النسائی، وقد ترجم له:
ابن أبی حاتم فی الجرح والتعدیل ۸/ ۷۹ رقم ۳۳۲
الخطیب فی تاریخه ۳/ ۲۵۶
وابن الجوزی فی المنتظم ۷/ ۱۶۴

والذهبى فى تذكرة الحفاظ ۲/ ۵۷۵

وابن حجر فى تهذيب التهذيب ۹/ ۴۵۱

قال ابن أبى حاتم: سمعت منه وهو صدوق ثقة.

وقال النسائى: ثقة صاحب حديث.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۲

وذكره ابن حبان فى الثقات.

وقال الخطيب: كان متقناً عالماً حافظاً فهماً.

وقال ابن حجر: ثقة حافظ.

وأما «عبيداللَّه بن موسى» العبسى فهو:

من رجال الصّحاح «۱».

وأمّا «أبو عمر الأزدى» فسيأتى الكلام فيه.

وأمّا «أبو راشد الحبرانى» فهو

من رجال عدّةٍ من الصّحاح «۲».

وأمّا «أبو عمر الأزدى»

فقد جاء فى كتاب (الموضوعات) لابن الجوزى ما نصّه:

«الحديث العشرون- فى تشبيهه بالأنبياء:

أنبأنا زاهر بن طاهر، قال: أنبأنا أبو بكر البيهقى، قال: أنبأنا أبو عبداللَّه الحاكم، قال: حدّثنا محمّد بن أحمد بن سعيد الرازى، قال: حدّثنا محمّد بن مسلم بن وارة قال: حدّثنا عبيداللَّه بن موسى قال: حدّثنا أبو عمر الأزدى، عن أبى راشد الحبرانى، عن أبى الحمراء قال:

سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه ونوح فى فهمه وإبراهيم فى حكمه ويحيى بن زكريا فى زهده، وموسى بن عمران فى بطشه، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

هذا حديث موضوع. وأبو عمر متروك» «۳».

---

(۱) تقريب التهذيب ۱/ ۶۴۰ رقم ۴۳۶۱.

(۲) تقريب التهذيب ۲/ ۳۹۶ رقم ۸۱۲۲.

(۳) الموضوعات لابن الجوزى ۱/ ۳۷۰.

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۳

أقول:

هذا من تحكّمات ابن الجوزى، لأنّ الحديث لو كان أحد رواته متروكاً لا يكون موضوعاً، فكيف والرجل ليس بمتروك؟

لقد جاء فى (تهذيب الكمال) بترجمة «أبى راشد الحبرانى» فيمن روى عنه: «عبد الرحمن بن عائذ الأزدى» «۱».

كما فيه بترجمة «عبدالرحمن بن عائذ الأزدى» فى مشايخه: «روى عن ... وأبى راشد الحبرانى» «۲».

وكلاهما شامى حمصى.

وهذا الأزدى من رجال السنن الأربعة من الصحاح الستّة، وقد وثّقوه، بل ذكروا قولًا بكونه من الصّحابة.

فمن أین جاء القول بأنّه متروک؟.

نعم یمکن وقوع الاشتباه فیه بسبب الاختلاف فی کنیته، ففی الحدیث «أبو عمر» وفی کتب التراجم: «أبو عبداللَّه» ویقال: «أبو عبیداللَّه» «۳». کما أنّ فی لقبه أیضاً خلافاً، فقد عنونه المزی بقوله: «عبد

---

(۱) تهذیب الکمال ۲۱/ ۲۱۷.

(۲) تهذیب الکمال ۱۱/ ۲۴۵.

(۳) ویؤکّده أنّ العلّامة المحمودی ذکر فی هامش (العسل المصفّی فی تهذیب زین‌الفتی) عن کتاب (عیون الأخبار) للشریف أبی المعالی محمّد بن علی بن الحسین البغدادی أنّه قال: أبو علی ابن شاذان، أنبأنا أحمد بن إبراهیم بن جعفر الزعفرانی، حدّثنا إسحاق بن محمّد بن هارون بن عیسی بن بریه الهاشمی، حدّثنی جدّی، حدّثنا عبیداللَّه بن موسی، حدّثنا أبو عثمان الأزدی، عن أبی راشد، عن أبی الحمراء قال...:

الرحمن بن عائذ الأزدی، الثمالی، ویقال: الکندی، ویقال: الیحصبی».

ثم إنّ الحافظ السیوطی تعقّب ابن الجوزی بقوله بعد ما ذکر:

«قلت: له طریق آخر. قال الدیلمی: أخبرنا أبی، حدّثنا علی بن دکین القاضی، حدّثنا علی بن محمّد بن یوسف، حدّثنا الفضل الکندی، حدّثنا عبداللَّه ابن محمّد بن الحسن مولی بنی هاشم بالکوفة، حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا محمّد بن أبی هاشم النوفلی، حدّثنا عبیداللَّه بن موسی، حدّثنا العلاء، عن أبی إسحاق السبیعی، عن أبی داود نفیع عن أبی الحمراء به.

وورد عن أبی سعید. قال ابن شاهین فی السنّة» «... ۱».

لکن ابن الجوزی دأب علی إیراد الحدیث فی کتابه بأحد أسانیده فقط، والحکم علیه بالوضع لعدم صحّة السند الّذی ذکره بزعمه، وهذا من جملة ما انتقده علیه غیر واحدٍ من الحفّاظ:

قال ابن الصّلاح مشیراً إلی ابن الجوزی وکتابه فی الموضوعات:

«ولقد أکثر الّذی جمع فی هذا العصر الموضوعات فی نحو مجلّدین، فأودع فیها کثیراً ممّا لا دلیل علی وضعه» «۲».

وقال ابن کثیر: «وقد صنّف الشیخ أبو الفرج ابن الجوزی کتاباً حافلًا فی الموضوعات، غیر أنّه أدخل فیه ما لیس منه» «... ۳».

وقال ابن حجر العسقلانی بعد حدیثٍ من مناقب أمیر المؤمنین:

«وقد أورد ابن الجوزی هذا الحدیث فی الموضوعات، وأخرجه من

---

(۱) اللالی المصنوعة ۱/ ۳۲۵.

(۲) علوم الحدیث: ۹۹.

(۳) الباعث الحثیث فی شرح ألفیة الحدیث: ۷۵.

حدیث سعد بن أبی وقاص وزید بن أرقم وابن عمر، مقتصراً علی بعض طرقه عنهم، وأعلّه ببعض من تکلّم فیه من رواته، ولیس بقادح، ولما ذکرت من کثرة الطرق» «... ۱».

وقال السیوطی: «واعلم أنّه جرت عادة الحفّاظ- کالحاکم وابن حبان والعقیلی وغیرهم- أنّهم یحکمون علی حدیثٍ بالبطلان، من حیثیة سندٍ مخصوص ... فیغترّ ابن الجوزی بذلک ویحکم علی المتن بالوضع مطلقاً، ویورده فی کتاب الموضوعات، ولیس هذا

بلائق، وقد عاب علیه الناس ذلک، آخرهم الحافظ ابن حجر»....

أقول:

وهذا الموضع من ذلک، ولذا تعقّبه الحافظ السیوطی نفسه، بذکر طریقین آخرین الحدیث، ولم یتکلَّم علیهما بشیء، وهما:

* ما أخرجه شهردار الدیلمی، بسنده عن أبی الحمراء.

* وما أخرجه ابن شاهین، بسنده عن أبی سعید الخدری، وسیأتی تحقیقه.

أقول:

وبما ذکرنا یبطل تکلّم ابن کثیر فی هذا الحدیث، فإنّه قال فی عداد فضائل أمیر المؤمنین:

«حدیث آخر- قال محمّد بن مسلم بن واره، ثنا عبیداللّه بن موسی،

---

(۱) القول المسدد فی الذب عن المسند: ۱۹.

ثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء قال قال رسول اللّه...

وهذا منکر جدّاً ولا یصحُّ إسناده» «۱».

* وأمّا ما أخرجه ابن بطة العکبری، ورواه عنه الحافظ الکنجی بسنده، فهذه تراجم الرجال فیه:

أمّا «أبو الحسن ابن المقیّر» فقد ترجم له:

الذهبی فی تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۳۲ وسیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۱۹ والعبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۴۷ وغیرها من کتبه، وتوجد ترجمته فی کتبٍ اخری أیضاً.

قال الذهبی: «ابن المقیّر، الشیخ المسند الصالح، رحلة الوقت، أبو الحسن علی بن أبی عبیداللّه الأزجی، المقرئ، الحنبلی، النّجار.

قال الحافظ تقی الدین عبید: کان شیخاً صالحاً کثیر التهجّد والعبادة والتلاوة، صابراً علی أهل الحدیث...

وقال الحافظ عز الدین الحسینی: کان من عباد اللّه الصالحین، کثیر التلاوة مشتغلًا بنفسه.

مات سنة ۶۴۳».

وأمّا «المبارک بن الحسن الشهرزوری» فقد ترجم له:

ابن الجوزی فی المنتظم ۱۰/ ۴۱۲

والسمعانی فی الأنساب ۳/ ۴۷۴- الشهرزوری

ویاقوت فی معجم الأدباء ۳/ ۴۲۷

---

(۱) البدایة والنهایة ۷/ ۲۸۳.

والذهبی فی تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۹۲ والعبر ۳/ ۱۳ وسیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۸۹.

قال السمعانی: شیخ صالح دیّن خیّر، قیّم بکتاب اللّه، عارف باختلاف الروایات، والقراءات، حسن السیرة، جیـد الأخذ علی الطلّاب، عالی الروایات.

وقال الذهبی: انتهی إلیه علوّ الإسناد فی القراءات.

توفی سنة ۵۰۵».

وأمّا «أبو القاسم بن البسری» فقد ترجم له:

الخطيب فی تاريخه ۱۱/ ۳۳۵

والسمعانی فی الأنساب ۱/ ۳۵۰- البسری

وابن الأثير فی الكامل ۸/ ۴۲۶

وابن الجوزی فی المنتظم ۹/ ۵۷۰

والذهبی فی تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۸۳ والعبر ۲/ ۳۳۳ وسير أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۰۲.

قال الخطيب: كتبت عنه وكان صدوقاً.

وقال السمعانی: كان شيخاً صالحاً عالماً ثقة...

توفّی سنة ۴۷۴».

وأمّا «أبو عبداللَّه العكبری» فهو: «ابن بطّة» المترجم له فی الكتاب، وهذه جملة من مصادر ترجمته:

تاريخ بغداد ۱۰/ ۳۷۱

طبقات الحنابلة ۲/ ۱۲۵

تاريخ ابن كثير ۱۱/ ۲۷۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج‌۱۹، ص: ۴۶۸

العبر ۲/ ۱۷۱

سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۲۹ وقد عنونه ب «ابن بطة، الإمام القدوة العابد الفقيه المحدّث شيخ العراق» وذكر وفاته بقوله: «قال العتيقی: توفّی ابن بطة وكان مستجاب الدعوة فی المحرم سنة ۳۸۷».

وأمّا «أبو ذر الباغندی» فهو:

الحافظ ابن الحافظ ابن الحافظ، هو المتقن الإمام أبو ذر أحمد بن أبی بكر محمّد بن محمّد بن سليمان بن الباغندی.

كذا عنونه الذهبی فی سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۶۸.

وتوجد ترجمته فی:

تاريخ بغداد ۵/ ۸۶

والوافی بالوفيات ۸/ ۱۲۵

وغيرهما من المصادر.

وتوفی سنة ۳۲۶».

وأمّا «أبوه» المذكور، فقد عنونه الذهبی بقوله:

«الباغندی، محمّد بن محمّد بن سليمان بن الحارث، الإمام الحافظ الكبير، محدّث العراق، أبو بكر، ابن المحدّث أبی بكر، الأزدی الواسطی الباغندی، أحد أئمّة هذا الشأن ببغداد. جمع وصنّف وعمّر وتفرّد.

توفّی سنة ۳۱۲» «۱».

وأمّا «مسعر بن يحيی النهدی» فسيأتی الكلام فيه.

وأمّا «شريك» فهو: شريك بن عبداللَّه النخعی الكوفی.

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۴/ ۳۸۳.

من رجال الصّحاح «۱».

وأمّا «أبو إسحاق» فهو: أبو إسحاق السبیعی الکوفی.

من رجال الصّحاح کذلک «۲» واسمه «عمرو».

وأمّا «أبوه» فاسمه «عبداللَّه» واختلفوا فی أبیه، فقیل: عبداللَّه بن علی، وقیل: عبداللَّه بن عبید، وقیل: عبداللَّه بن یحمد.

وکیف کان، فهو من التابعین، ولا کلام فیه.

إنّما الکلام فی هذا السند علی «مسعر بن یحیی النهدی».

وهذا الرجل لم أجد اسمه فیما بیدیَّ من کتب القوم فی الضعفاء ومن تُکلّم فیهم، إلّافی (المیزان) وتبعه ابن حجر فی (لسانه) ولم یزد علیه شیئاً.

قال الذهبی: «مسعر بن یحیی النهدی لا أعرفه. وأتی بخبرٍ منکر:

قال ابن بطهٔ: حدّثنا أبو ذر أحمد بن الباغندی، أخبرنا أبی، عن مسعر بن یحیی، حدّثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن أبیه، عن ابن عباس، قال:

قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی حکمته، وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی علی» «۳».

أقول:

قد عرفت أنّ رجال هذا السند أئمّهٔ أعلام، فابن المقیّر: «من عباد اللَّه

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۷ رقم ۲۷۹۵.

(۲) میزان الاعتدال ۵/ ۳۲۶.

(۳) میزان الاعتدال ۶/ ۴۰۸.

الصالحین» والشهرزوری: «شیخ صالح دیّن خیّر، عارف باختلاف الروایات والقراءات» وابن البسری: «شیخ صالح عالم ثقهٔ» وابن بطّهٔ: «إمام قدوهٔ عابد مستجاب الدعوهٔ» وأبو ذر «إمام حافظ متقن» وأبوه الراوی عن «مسعر» هذا الحدیث «أحد أئمّهٔ هذا الشأن».

فهؤلاء یروون هذا الحدیث عن هذا الرّجل، ولا یرون فیه أیّ نکارهٔ، والذهبی الّذی ینصُّ علی عدم معرفته للرجل یقول: «أتی بخبر منکر»!!

وعلی الجملهٔ، فإنّ روایهٔ هؤلاء الأئمّهٔ الصالحین عن هذا الرجل توثیقٌ له، والحدیث لیس فیه أیّهٔ نکارهٔ غیر کونه فی فضل أمیر المؤمنین علیه السلام.

فحکم ما رواه ابن بطهٔ حکم ما رواه الحاکم، وإنّه لیرد علی الذّهبی کل ما ورد علی ابن الجوزی، فلا یجوز الاغترار بما ذکراه فی الحدیثین.

* وأمّا ما أخرجه ابن شاهین، فإنّه وإن کان یکفی سکوت الحافظ السیوطی علیه، لکنْ لا بدّ من توضیح الحال فی رجاله:

فأمّا «محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع» فهو: أبو الطیّب اللخمی الکوفی:

ترجم له الخطیب فی تاریخه، وروی عن أبی یعلی الطوسی: کان ثقهً یفهم، وعن ابن سفیان الحافظ: کان ثقهً صاحب مذهب حسنٍ وجماعهٔ وأمر بمعروفٍ ونهی عن منکر، وکان ممّن یطلب للشهادهٔ فیأبی ذلک.

وقال الخطیب بعد أن حکی عن ابن عقدة أنّه قد تکلم فیه: «وفیه نظر».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۷۱

ولد سنة ۲۴۰ وتوفی سنة ۳۱۸ «۱».

وأمّا شیخه، فالّذی جاء فی الکتب عن (کتاب السنّة) لابن شاهین هو: «محمّد بن عمران بن حجّاج» وقد تحقّق عندی بالقرائن أنّه مصحّف «محمّد بن عمر بن هیّاج» الکوفی، وهو من رجال الترمذی والنسائی وابن ماجة ووثّقه أبو جعفر مطیَّن وابن حبان والبزّار، وقال ابن حجر:

«صدوق» «۲».

توفی سنة ۲۵۵.

وأمّا «عبیداللَّه بن موسی» فقد تقدم.

وکذا «أبو راشد الحبرانی».

وأمّا «أبو هارون العبدی» وهو «عمارة بن جوین» فمن رجال الترمذی وابن ماجة وکتاب خلق أفعال العباد للبخاری. وقد تکلّم فیه بعضهم للتشیّع وروایته مطاعن مناوئیه، مثل ما روی عن أبی سعید: أنّ عثمان ادخل حفرته وإنّه لکافر باللَّه.

قال المیلانی:

قد تبین أنّ لحدیث التشبیه طرقاً معتبرة، وهی تقوّی طرقه الاخری الضَّعیفة، ولو کان لنا مجال لتابعنا الموضوع بأکثر من هذا، ولکن بما ذکرناه کفایة، لمن طلب الرشاد والهدایة، واللَّه سبحانه ولی التوفیق.

وآخر دعوانا أن الحمد للَّهرب العالمین، وصلّی اللَّه علیه محمّد وآله الطیبین الطاهرین.

---

(۱) تاریخ بغداد ۲/ ۲۳۶.

(۲) تهذیب الکمال ۱۷/ ۹۶، تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۷ رقم ۶۱۹۴.

[الجزء العشرون

إهداء ...: ص: ۱

إلی حامل لواء الإمامة الکبری والخلافة العظمی

ولی العصر المهدی المنتظر الحجة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه

یا أیّها العزیز مسنا وأهلنا الضر

وجئنا ببضاعة مزجاة فأوف لنا الکیل

وتصدق علینا إن اللَّه یجزی المتصدقین علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۷

کلمة المؤلف ... ص: ۷

بسم اللَّه الرحمن الرحیم

الحمد للَّهرب العالمین، والصلاة والسلام علی سیدنا محمّد وآله الطاهرین، ولعنة اللَّه علی أعدائهم أجمعین. وبعد

فإنّ هذا (قسم الآيات) من كتابنا (نفحات الأزهار)، وقد اشتمل على البحث حول دلالة سبعةٍ من آيات القرآن الكريم على إمامة سيّدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة والسّلام، وهى:

۱- آية الولاية.

۲- آية التطهير.

۳- آية المودّة.

۴- آية المباهلة.

۵- الآية: «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد».

۶- الآية: «وقفوهم إنّهم مسئولون».

۷- الآية: «والسابقون السابقون* أولئك المقرّبون» «۱»

.إنّ الآيات الدالّة على إمامة أمير المؤمنين عليه الصلاة والسّلام استناداً إلى روايات أهل السنّة تبلغ العشرات، كما لا يخفى على المطّلع على كتب أصحابنا فى هذا الباب، لكن لمّا كان كتاب (عبقات الأنوار فى إمامة الأئمّة الأطهار) فى الردّ على (التحفة الاثنى عشرية) وقد اقتصر صاحب (التحفة)

---

(۱) وما ذكرناه فى (دراسات فى العبقات) المطبوع فى مقدمة الجزء الأوّل من كتابنا من أنّ الآيات ستّة فسهو.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸

على الآيات المذكورة فقط، بل زعم الانحصار فيها، كان (قسم الآيات) من كتاب (العبقات) أيضاً مقصوراً على تلك الآيات.

لقد أثبت صاحب (العبقات) أنّ كلّ آيةٍ من هذه الآيات هى بوحدها تكفى لإثبات الإمامة، كما أثبت فى (قسم الأحاديث)- وهى اثنا عشر حديثاً- دلالة كلّ واحدٍ منها بالإستقلال على الإمامة، على ضوء كتب أهل السنّة المعتمدة المشهورة.

وقد حوى كتابنا (نفحات الأزهار) فى أجزاءه التسعة عشر (قسم الأحاديث) المتوفّرة بأيدينا من كتاب (عبقات الأنوار).

أمّا (قسم الآيات) منه فلم نحصل عليه حتّى الآن، إلّاأنّا قد بحثنا عن تلك الآيات فى كتابنا (تشييد المراجعات وتفنيد المكابرات) مع التعرّض لكلام صاحب (التحفة) وبنفس اسلوب صاحب (العبقات)، فأخرجناها فى هذا الجزء من الكتاب، نزولًا عند رغبة بعض الأصحاب.

واللّه هو الموفّق.

على الحسينى الميلانى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱

آية الولاية ... ص: ۱۱

اشارة

قوله تعالى

«إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون* ومن يتولّ اللّه ورسوله والّذين آمنوا فإنّ حزب اللّه هم الغالبون» «۱»

.وتسمى ب «آية الولاية».

ویتمّ إثبات الإمامهٔ منها والبحث حولها فی فصول:

---

(۱) سورهٔ المائدهٔ ۵: ۵۵ و ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳

الفصل الأول: فی رواهٔ خبر نزولها فی علی وأسانیده ... ص: ۱۳

اشارهٔ

إنّ هـذه الآیهٔ المبارکهٔ نزلت فی قضـیهٔ تصدّق أمیر المؤمنین علیه السـلام بخاتمه علی السائل وهو فی حال الرکوع، وقد اتّفق الفریقان علی روایهٔ هذا الخبر بالأسانید الکثیرهٔ، عن جمعٍ کبیرٍ من الصحابهٔ ومشاهیر التابعین.

من رواهٔ الخبر من الصحابهٔ والتابعین ... ص: ۱۳

لقد رووا هذا الخبر بأسانیدهم عن جمعٍ من الصّحابهٔ والتابعین:

۱- أمیر المؤمنین علیه السلام.

۲- المقداد بن الأسود الکندی.

۳- عمّار بن یاسر.

۴- عبداللَّه بن العبّاس.

۵- أبو ذر الغفاری.

۶- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۷- أبو رافع.

۸- أنس بن مالک.

۹- عبداللَّه بن سلام.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴

۱۰- حسّان بن ثابت، فی شعر له.

۱۱- محمّد بن الحنفیّهٔ.

۱۲- ابن جریج المکّی.

۱۳- سعید بن جبیر.

۱۴- عطاء.

۱۵- مجاهد.

۱۶- السدی.

۱۷- مقاتل.

۱۸- الضحاک.

أشهر مشاهير رواهٔ الخبر من العلماء ... ص: ۱۴

وقد روى هذه المنقبهٔ الجليلهٔ كبار الأئمّهٔ الحفّاظ وأعلام العلماء فى مختلف القرون، وهذه أسماء أشهر مشاهيرهم:

۱- سليمان بن مهران الأعمش، المتوفى سنهٔ ۱۴۸، وقع فى طريق روايهٔ الحسكانى.

۲- معمر بن راشد الأزدى المتوفّى سنهٔ ۱۵۳، وقع فى طريق روايهٔ الحسكانى.

۳- سفيان بن سعيد الثورى، المتوفّى سنهٔ ۱۶۱، وقع فى طريق روايهٔ الحسكانى.

۴- أبو عبداللَّه محمّد بن عمر الواقدى، المتوفّى سنهٔ ۲۰۷، كما فى ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵

۵- أبو بكر عبدالرزاق الصنعانى، المتوفّى سنهٔ ۲۱۱، كما فى تفسير ابن كثير الدمشقى.

۶- أبو نعيم الفضل بن دكين، المتوفّى سنهٔ ۲۱۹، وقع فى طريق روايهٔ ابن أبى حاتم الرازى.

۷- أبو محمّد عبد بن حميد الكشى، المتوفّى سنهٔ ۲۴۹، كما فى الدر المنثور فى التفسير بالمأثور.

۸- أحمد بن يحيى البلاذرى، المتوفّى بعد سنهٔ ۹۷۹، فى أنساب الأشراف.

۹- محمّد بن عبداللَّه الحضرمى، المطين، المتوفّى سنهٔ ۲۷۹، وقع فى طريق روايهٔ أبى نعيم.

۱۰- أبو عبدالرحمن النسائى، المتوفّى سنهٔ ۳۰۳، فى صحيحه.

۱۱- محمّد بن جرير الطبرى، المتوفّى سنهٔ ۳۱۰، فى تفسيره.

۱۲- ابن أبى حاتم الرازى، المتوفّى سنهٔ ۳۲۷، كما فى تفسيره وغير واحدٍ من الكتب.

۱۳- أبو القاسم الطبرانى، المتوفّى سنهٔ ۳۶۰، فى المعجم الأوسط.

۱۴- عبداللَّه بن محمّد بن جعفر الأصبهانى، أبو الشيخ، المتوفّى سنهٔ ۳۶۹، كما فى الدرّ المنثور للسيوطى.

۱۵- أبو بكر الجصّاص الرازى، المتوفّى سنهٔ ۳۷۰، فى أحكام القرآن.

۱۶- عمر بن أحمد بن شاهين البغدادى الواعظ، المتوفّى سنهٔ ۳۸۵، وقع فى طريق روايهٔ الحسكانى.

۱۷- أبو عبداللَّه الحاكم النيسابورى، المتوفّى سنهٔ ۴۰۵، فى كتاب

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶

علوم الحديث.

۱۸- أبو بكر ابن مردويه الأصبهانى، المتوفّى سنهٔ ۴۱۰، كما فى كنز العمّال.

۱۹- أبو إسحاق الثعلبى، المتوفّى سنهٔ ۴۲۷، فى تفسيره.

۲۰- أبو نعيم الإصفهانى، المتوفّى سنهٔ ۴۳۰، كما فى الدر المنثور وغيره.

۲۱- أبو الحسن الماوردى الشافعى، المتوفّى سنهٔ ۴۵۰، كما فى تفسيره.

۲۲- أبو بكر الخطيب البغدادى، المتوفّى سنهٔ ۴۶۳، فى كتابه المتفق والمفترق، كما فى كنز العمّال.

۲۳- أبو الحسن على بن أحمد الواحدى، المتوفّى سنهٔ ۴۶۸، فى أسباب النزول.

۲۴- الفقيه ابن المغازلى الشافعى، المتوفّى سنهٔ ۴۸۳، فى مناقب على بن أبى طالب.

۲۵- أبو المظفر منصور بن محمّد بن عبدالجبّار السمعانى، المتوفّى سنهٔ ۴۸۹، فى تفسيره.

۲۶- أبو القاسم الحاكم الحسكانى النيسابورى، فى كتابه: شواهد التنزيل. ۲۷- أبو الحسن على بن محمّد الكيا الطبرى، المتوفّى سنهٔ ۵۰۴ فى تفسيره.

۲۸- أبو محمّد الفراء البغوی، المتوفّی سنهٔ ۵۱۶، فی تفسیره.

۲۹- أبو الحسن رزین العبدری الأندلسی، المتوفّی سنهٔ ۵۳۵ فی الجمع بین الصحاح الستّهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷

۳۰- أبو القاسم جار اللَّه الزمخشری، المتوفّی سنهٔ ۵۳۸، فی الکشّاف.

۳۱- الموفّق بن أحمد الخطیب الخوارزمی المکّی، المتوفّی سنهٔ ۵۶۸، فی مناقب علی بن أبی طالب.

۳۲- أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنهٔ ۵۷۱، فی تاریخ دمشق.

۳۳- أبو الفرج ابن الجوزی الحنبلی، المتوفّی سنهٔ ۵۹۷، فی تفسیره: زاد المسیر.

۳۴- أبو عبداللَّه الفخر الرازی، المتوفّی سنهٔ ۶۰۶، فی تفسیره.

۳۵- أبو السعادات ابن الأثیر، المتوفّی سنهٔ ۶۰۶، فی جامع الاصول.

۳۶- محمّد بن محمود بن حسن، ابن النجّار، المتوفّی سنهٔ ۶۴۳، وقع فی طریق روایهٔ الحموئی.

۳۷- أبو المظفر سبط ابن الجوزی الحنفی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۴، فی تذکرهٔ خواص الأُمهٔ.

۳۸- أبو عبداللَّه الکنجی الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۸، فی کفایهٔ الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب.

۳۹- عزالدین عبدالعزیز بن عبدالسلام السلمی الدمشقی، المتوفّی سنهٔ ۶۶۰، فی تفسیره.

۴۰- أبو سالم محمّد بن طلحهٔ الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۲، فی مطالب السئول.

۴۱- ناصر الدین البیضاوی الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۸۵، فی تفسیره.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸

۴۲- أبو العباس محب الدین الطبری الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۹۴ فی کتابیه: الریاض النضرهٔ فی مناقب العشرهٔ، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی.

۴۳- حافظ الدین النسفی، المتوفّی سنهٔ ۷۰۱- أو- ۷۱۰، فی تفسیره.

۴۴- شیخ الإسلام الحمّوئی الجوینی، المتوفّی سنهٔ ۷۲۲ فی کتابه فرائد السمطین.

۴۵- علاء الدین الخازن البغدادی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۱، فی تفسیره.

۴۶- شمس الدین الإصبهانی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۶، فی شرح التجرید.

۴۷- جمال الدین الزرندی، المتوفّی سنهٔ ۷۵۰، فی نظم درر السمطین.

۴۸- أبو حیان الأندلسی، المتوفّی سنهٔ ۷۵۴، فی تفسیره البحر المحیط.

۴۹- عضد الدین الإیجی، المتوفّی سنهٔ ۷۶۵، فی کتاب المواقف فی علم الکلام.

۵۰- محمّد بن أحمد بن جزّی الکلبی، المتوفّی سنهٔ ۷۵۸، فی تفسیره.

۵۱- نظام الدین القمی النیسابوری، فی تفسیره.

۵۲- سعد الدین التفتازانی، المتوفّی سنهٔ ۷۹۱ فی شرح المقاصد.

۵۳- السیّد الشریف الجرجانی، المتوفّی سنهٔ ۸۱۶، فی شرح المواقف.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹

۵۴- شهاب الدین ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۲، کما فی الکاف الشاف فی تخریج الکشّاف.

۵۵- نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۵ فی الفصول المهمهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ.

۵۶- علاء الدین القوشجی السمرقندی، المتوفّی سنهٔ ۸۷۹، فی شرح التجرید.

۵۷- جلال الدين السيوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱، فی الدر المنثور فی التفسير بالمأثور، وغيره.

۵۸- أبو السعود محمّد بن محمّد العمادی، المتوفّی سنة ۹۵۱، كما فی تفسيره.

۵۹- شهاب الدين ابن حجر الهيتمی المكّی، المتوفّی سنة ۹۷۴، فی الصواعق المحرقة.

۶۰- قاضی القضاة الشوكانی، المتوفّی سنة ۱۲۵۰ فی تفسيره.

۶۱- شهاب الدين الآلوسی، المتوفّی سنة ۱۲۷۰، فی تفسيره.

۶۲- الشيخ سليمان القندوزی الحنفی، المتوفّی سنة ۱۲۹۳، فی ينابيع المودّة.

۶۳- السيّد محمّد مؤمن الشبلنجی، المتوفّی بعد ۱۳۰۸، فی نور الأبصار.

من نصوص الخبر فی الكتب المعتبرة ... ص: ۱۹

وإليك عدّةً من نصوص الخبر، فی الكتب المعتبرة المشهورة:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰

* أخرج ابن الأثير، عن رزين الحافظ، عن النسائی، ما نصّه:

«عبد اللَّه بن سلام- رضی اللَّه عنه- قال: أتيت رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم ورهط من قومی، فقلنا: إن قومنا حادّونا لما صدّقنا اللَّه ورسوله، وأقسموا لا يكلّمونا، فأنزل اللَّه تعالی: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا» «۱»

، ثمّ أذّن بلال لصلاة الظهر، فقام الناس يصلّون، فمن بين ساجدٍ وراكع، إذا سائل يسأل، فأعطاه علیّ خاتمه وهو راكع، فأخبر السائل رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، فقرأ علينا رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون* ومن يتوّل اللَّه ورسوله والّذين آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون». أخرجه رزين» «۲».

و «رزين» هو: رزين بن معاوية العبدری، المتوفّی سنة ۵۳۵ كما فی سير أعلام النبلاء، وقد وصفه ب: «الإمام المحدّث الشهير» «۳».

وقال ابن الأثير: «وتلاهم آخراً أبو الحسن رزين بن معاوية العبدری السرقسطی، فجمع بين كتب البخاری ومسلم والموطّأ لمالك وجامع أبی عيسی الترمذی وسنن أبی داود السجستانی وسنن أبی عبدالرحمن النسائی، رحمة اللَّه عليهم، ورتّب كتابه علی الأبواب دون المسانيد».

قال: «وأمّا الأحاديث التی وجدتها فی كتاب رزين- رحمه اللَّه- ولم أجدها فی الأُصول، فإنّنی كتبتها نقلًا من كتابه علی حالها فی مواضعها المختصّة بها، وتركتها بغير علامة، وأخليت لذكر اسم من أخرجها موضعاً،

---

(۱) المائدة ۵: ۵۵.

(۲) جامع الأصول ۹/ ۴۷۸/ ۶۶۴ ح ۶۵۱۵.

(۳) سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱

لعلّی أتتبع نسخاً أُخریُ لهذه الأُصول وأعثر عليها، فأثبت اسم من أخرجها» «۱».

* أخرج ابن أبی حاتم بتفسير الآية، قال:

«حدّثنا الربيع بن سليمان المرادی، ثنا أيوب بن سويد، عن عتبة بن أبی حكيم فی قوله: «إنّما وليّكم ورسوله والّذين آمنوا» قال: علی بن أبی طالب.

حدّثنا أبو سعيد الأشج، ثنا الفضل بن دكين أبو نعيم الأحول، ثنا موسی ابن قيس الحضرمی، عن سلمة بن كهيل قال: تصدّق علی

بخاتمه وهو راكع، فنزلت «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» «۲»

.* وأخرج أبو جعفر الطبرى قال: «وأمّا قوله «والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فإنّ أهل التأويل اختلفوا فى المعنّى به، فقال بعضهم عنى به على بن أبى طالب، وقال بعضهم عنى به جميع المؤمنين» ثمّ ذكر:

«حدّثنا إسماعيل بن إسرائيل الرملى قال: ثنا أيوب بن سويد قال: ثنا عتبهٔ بن أبى حكيم فى هذه الآيهٔ: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا» قال: على بن أبى طالب.

حدّثنى الحرث قال: ثنا عبدالعزيز قال: ثنا غالب بن عبيد اللَّه قال:

سمعت مجاهداً يقول فى قوله: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآيهٔ. قال:

---

(۱) جامع الأصول ۱/ ۴۸ وص ۵۵.

(۲) تفسير ابن أبى حاتم الرازى ۴/ ۱۱۶۲.

نزلت فى على بن أبى طالب، تصدّق وهو راكع» «۱».

* وأخرج الحاكم فى النوع الثالث من الأفراد، أحاديث لأهل المدينهٔ تفرّد بها عنهم أهل مدينهٔ أُخرى:

«حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن عبداللَّه الصفّار قال: ثنا أبو يحيى عبدالرحمن بن محمّد بن سلم الرازى بإصبهان، قال: ثنا يحيى بن الضريس قال: ثنا عيسى بن عبداللَّه بن عبيداللَّه «۲» بن عمر بن على بن أبى طالب قال: ثنا أبى عن أبيه عن جده عن على قال: نزلت هذه الآيهٔ على رسول اللَّه «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فخرج رسول اللَّه ودخل المسجد، والناس يصلّون بين راكع وقائم، فصلى، فإذا سائل قال: يا سائل أعطاك أحد شيئاً؟ فقال: لا إلّاهذا الراكع - لعلى - أعطانى خاتماً.

قال الحاكم: هذا حديث تفرّد به الرازيّون عن الكوفيين، فإنّ يحيى بن الضريس الرازى قاضيهم، وعيسى العلوى من أهل الكوفهٔ» «۳».

* أخرج الطبرانى قائلًا: «حدّثنا محمّد بن على الصائغ قال: حدّثنا خالد ابن يزيد العمرى، قال: حدّثنا إسحاق بن عبداللَّه بن محمّد بن على بن حسين، عن الحسن بن زيد، عن أبيه زيد بن الحسن، عن جده قال:

سمعت عمار بن ياسر يقول: «وقف على علىّ بن أبى طالب سائل

---

(۱) تفسير الطبرى ۶/ ۱۸۶.

(۲) كذا، وسيأتى صحيحه.

(۳) معرفهٔ علوم الحديث: ۱۰۲.

وهو راكع فى تطوّع فنزع خاتمه فأعطاه السائل، فأتى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فأعلمه ذلك، فنزلت على النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم هذه الآيهٔ:

«إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فقرأها رسول صلّى اللَّه عليه وسلّم ثمّ قال: من كنت مولاه فعلّى مولاه، اللّهم وال من والاه، وعاد من عاداه».

لا يُروى هذا الحديث عن عمّار بن ياسر إلّابهذا الإسناد، تفردّ به خالد ابن يزيد» «۱».

* أخرج أبو نعيم الحافظ بإسناده قائلًا:

«حدّثنا سليمان بن أحمد قال: حدّثنا محمّد بن عبداللّه الحضرمى قال: حدّثنا إبراهيم بن عيسى التنوخى قال: حدّثنا يحيى بن يعلى، عن عبيد اللّه بن موسى، عن أبى الزبير، عن جابر قال:

جاء عبداللّه بن سلام واناس معه، فشكوا مجانبة الناس إيّاهم منذ أسلموا، فقال أبغونى سائلًا، فدخلنا المسجد، فدنا سائل إليه فقال: أعطاك أحد شيئاً؟ قال: نعم، مررت برجلٍ راكع فأعطانى خاتمه. قال: فاذهب فأره، فذهبنا وعلى قائم، قال: هذا. فنزلت: «إنّما وليّكم اللّه»» «... ٢»

.* أخرج أبو المظفر السمعانى بتفسير الآية: «قال السدى- وهو رواية عن مجاهد- إن هذا أنزل فى على بن أبى طالب، كان فى الركوع ومسكين يطوف فى المسجد، فنزع خاتمه ودفع إليه، فهذا معنى قوله: «ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

ثم إنّه لم يناقش فى هذا القول وسنده، وإنّما تكلّم فى معنى الآية وخصوص لفظ «الولاية» فقال: «وقوله: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله» أراد به الولاية فى الدين، لا ولاية الإمارة والسلطنة، وهم فوق كلّ ولاية. قال أبو

---

(١) المعجم الأوسط ٧/ ١٢٩.

(٢) خصائص الوحى المبين: ٢٠ عن كتاب ما نزل فى على لأبى نعيم الإصفهانى.

عبيدة: وكذلك معنى قوله: من كنت مولاه فعلى مولاه. يعنى: من كنت وليّاً له أُعينه وانصره، فعلى يعينه وينصره فى الدين» «١».

* وأخرج الثعلبى، قال:

قوله تعالى: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

قال ابن عبّاس: وقال السدى، وعتبة بن حكيم، وثابت بن عبداللّه: إنّما عنى بقوله «والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» على بن أبى طالب رضى اللّه عنه، مر به سائل وهو راكع فى المسجد فأعطاه خاتمه.

أخبرنا أبو الحسن محمّد بن القاسم بن أحمد، قال: حدّثنا أبو محمّد عبداللّه بن أحمد الشعرانى، قال: حدّثنا أبو على أحمد بن على بن رزين، قال: حدّثنا المظفر بن الحسن الأنصارى، قال: حدّثنا السدى بن على الغراق، قال: حدّثنا يحيى بن عبدالحميد الحمانى، عن قيس بن الربيع، عن الأعمش، عن عباية بن الربعى، قال:

بينا عبداللّه بن عبّاس جالس على شفير زمزم إذ أقبل رجل متعمّم بعمامة، فجعل ابن عبّاس لا يقول قال رسول اللّه إلّا قال الرجل قال رسول اللّه.

فقال ابن عبّاس: سألتك باللّه من أنت؟

قال: فكشف العمامة عن وجهه وقال: يا أيّها الناس مَن عرفنى فقد عرفنى، ومَن لم يعرفنى فأنا جندب بن جنادة البدرى أبو ذر الغفارى،

---

(١) تفسير القرآن ٢/ ۴٧.

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم بهاتين وإلّا صمّتا [وأشار به اذنيه ورأيته بهاتين وإلّا فعُميتا [وأشار إلى عينيه يقول: على قائد البررة، وقاتل الكفرة، منصور من نصره، مخذول من خذله. أمّا إنّى صلّيت مع رسول اللّه يوماً من الأيّام صلاة الظهر فسأل سائل فى المسجد فلم يعطه أحد، فرفع السائل يده إلى السماء وقال: اللّهم أشهد إنّى سألت فى مسجد رسول اللّه فلم يُعطنى أحد شيئاً، وكان على راكعاً فأومى إليه بخنصره اليُمنى وكان يتختّم فيها، فأقبل السائل حتى أخذ الخاتم من خنصره، وذلك بعين النبىّ صلّى اللّه عليه

وسلّم.

فلمّا فرغ النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم من صلاته رفع رأسه إلى السماء وقال: اللّهم إنّ أخى موسى سألك فقال: «ربّ اشرح لى صدرى* ويسّر لى أمرى* واجعل لى وزيراً من أهلى* هارون أخى* أُشدد به أزرى» «... ۱»

الآية، فأنزلت عليه قرآناً ناطقاً: «سنشدّ عضدك بأخيك ونجعل لكما سلطاناً» «۲»

اللّهم وأنا محمّد نبيّك وصفيّك، اللّهم فاشرح لى صدرى، ويسّر لى أمرى، واجعل لى وزيراً من أهلى، علياً أُشدد به ظهرى.

قال أبو ذر: فواللّه ما استتمّ رسول اللّه الكلمة حتّى أُنزل عليه جبرئيل من عند اللّه فقال: يا محمّد إقرأ. قال: وما أقرأ؟ قال: اقرأ: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

سمعت أبا منصور الجمشاذى، سمعت محمّد بن عبداللّه الحافظ،

---

(۱) ط ۲۰: ۲۵- ۳۱.

(۲) القصص ۲۸: ۳۵.

سمعت أبا الحسن على بن الحسن، سمعت أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمى، سمعت محمّد بن منصور الطوسى، سمعت أحمد بن حنبل يقول:

ما جاء لأحدٍ من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم من الفضائل ما جاء لعلى بن أبى طالب رضى اللّه عنه» «۱».

* وأخرج الواحدى:

«قوله تعالى: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا» قال جابر بن عبداللّه: جاء عبداللّه بن سلام إلى النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم فقال: يا رسول اللّه إنّ قوماً من قريظة والنضير قد هاجرونا وفارقونا وأقسموا أن لا يجالسونا، ولا نستطيع مجالسة أصحابك لبعد المنازل وشكى ما يلقى من اليهود، فنزلت هذه الآية فقرأها عليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم فقال:

رضينا باللّه وبرسوله وبالمؤمنين أولياء ونحو هذا. قال الكلبى وزاد: إنّ آخر الآية فى على بن أبى طالب رضوان اللّه عليه، لأنّه أعطى خاتمه سائلًا وهو راكع فى الصلاة. أخبرنا أبو بكر التميمى قال أخبرنا عبداللّه بن محمّد بن جعفر قال حدّثنا الحسين بن محمّد بن أبى هريرة قال: حدّثنا عبداللّه بن عبدالوهاب قال: حدّثنا محمّد بن الأسود عن محمّد بن مروان عن محمّد بن السائب عن أبى صالح عن ابن عبّاس قال: أقبل عبداللّه بن سلم ومعه نفر من قومه قد آمنوا فقالوا: يا رسول اللّه إنّ منازلنا بعيدة وليس لنا مجلس ولا متحدّث، وإنّ قومنا لمّا رأونا آمنّا باللّه ورسوله وصدّقناه رفضونا وآلوا على أنفسهم أن لا يجالسونا ولا يناكحونا ولا يكلّمونا فشقّ ذلك علينا،

---

(۱) تفسير الثعلبى- مخطوط.

فقال لهم النبيّ عليه السلام «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا» الآية ثمّ إنّ النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم خرج إلى المسجد والناس بين قائم وراكع، فنظر سائلا فقال: هل أعطاك أحد شيئاً؟ قال: نعم خاتم من ذهب. قال: من أعطاكه؟ قال: ذلك القائم وأومأ بيده إلى على بن أبى طالب رضى اللّه عنه. فقال: على أيّ حال أعطاك؟ قال: أعطانى وهو راكع، فكبّر النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم ثمّ قرأ: «ومن يتولّ اللّه ورسوله والّذين آمنوا فإنّ حزب اللّه هم الغالبون» «۱»

.* وأخرج الحاكم الحسكانى:

«قوله سبحانه: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

قول ابن عبّاس فيه:

أخبرنا أبو بكر الحارثى قال: أخبرنا أبو الشيخ، قال: حدّثنا أحمد بن يحيى بن زهير [التسترى ، وعبد الرحمان بن أحمد الزهرى قالا: حدّثنا أحمد بن منصور قال: حدّثنا عبدالرزاق، عن عبدالوهاب بن مجاهد، عن أبيه:

عن ابن عبّاس [فى قوله تعالى:] «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا» قال: نزلت فى على بن أبى طالب عليه السلام.

أخبرنا السيّد عقيل بن الحسين العلوى [قال:] أخبرنا أبو محمّد عبدالرحمان بن إبراهيم بن أحمد بن الفضل الطبرى من لفظه بسجستان [قال:] أخبرنا أبو الحسين محمّد بن عبداللّه المزنى [قال:] أخبرنا أبو بكر

---

(۱) أسباب النزول: ۱۱۰.

أحمد بن محمّد ابن عبداللّه قال: حدّثنا الفهم بن سعيد بن الفهم بن سعيد بن سليك بن عبدالغطفانى صاحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم قال: حدّثنا عبدالرزاق ابن همّام عن معمر:

عن ابن طاووس عن أبيه قال: كنت جالساً مع ابن عبّاس إذ دخل عليه رجل فقال: أخبرنى عن هذه الآية: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله» فقال ابن عبّاس: أنزلت فى علىّ بن أبى طالب.

أخبرنا الحسين بن محمّد الثقفى قال: حدّثنا عبداللّه بن محمّد بن أبى شيبة قال: حدّثنا عبيد اللّه بن أحمد بن منصور الكسائى قال: حدّثنا أبو عقيل محمّد بن حاتم بن قال: حدّثنا عبدالرزاق قال: حدّثنا ابن مجاهد، عن أبيه:

عن ابن عبّاس فى قوله: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا» قال: على عليه السلام.

وأخبرنا الحسين [بن محمّد الثقفى قال: حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسين الأزدى الموصلى قال: حدّثنا عصام بن غياث السمان البغدادى [قال : حدّثنا أحمد بن سيار المروزى قال: حدّثنا عبدالرزاق به، [و] قال:

نزلت فى علىّ بن أبى طالب.

أخبرنا عقيل بن الحسين قال: أخبرنا علىّ بن الحسين قال: حدّثنا محمّد ابن عبيد اللّه قال: حدّثنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن عبداللّه الدقاق ببغداد ابن السماك قال: حدّثنا عبداللّه بن ثابت المقرى قال: حدّثنى أبى عن الهذيل، عن مقاتل، عن الضحاك [عن ابن عبّاس [به .

وحدّثنى الحسن بن محمّد بن عثمان الفسوى عن ابن عبّاس.

وحدّثنا الحسن بن محمّد بن عثمان الفسوى بالبصرة، قال: حدّثنا

يعقوب بن سفيان قال: حدّثنا أبو نعيم الفضل بن دكين، قال: حدّثنا سفيان الثورى عن منصور عن مجاهد، عن ابن عبّاس:

قال سفيان: وحدّثنى الأعمش عن مسلم البطين عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس فى قوله اللّه تعالى: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله» يعنى ناصركم اللّه «ورسوله» يعنى محمّد صلىعليه وآله وسلّم ثمّ قال:

«والّذين آمنوا» فخصّ من بين المؤمنين علىّ بن أبى طالب فقال: «الّذين يقيمون الصلاة» يعنى يتمّون وضوءها وقراءتها وركوعها وسجودها وخشوعها فى مواقيتها [«ويؤتون الزكاة وهم راكعون»] وذلك أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم صلّى يوماً بأصحابه صلاة الظهر وانصرف هو وأصحابه، فلم يبق فى المسجد غير علىّ قائماً يصلى بين الظهر والعصر، إذ دخل [عليه فقير من فقراء المسلمين، فلم يرَ فى المسجد أحداً خلا علياً فأقبل نحوه فقال: يا ولىّ اللّه بالذى يصلّى له أن تتصدّق عَلَىّ بما أمكنك. وله خاتم عقيق يمانى أحمر [كان يلبسه فى الصلاة فى يمينه، فمدّ يده فوضعها على ظهره وأشار إلى السائل بنزعه، فنزعه ودعا له، ومضى وهبط

جبرئيل فقال النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لعليّ: لقد باهى اللَّه بك ملائكته اليوم، اقرأ «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله».

أخبرنا أحمد بن محمّد بن أحمد الفقيه، قال: أخبرنا عبداللَّه بن محمّد ابن جعفر قال: حدّثنا الحسن بن محمّد بن أبى هريرة قال: حدّثنا عبداللَّه بن عبدالوهاب، قال: حدّثنا محمّد بن الأسود عن محمّد بن هارون، عن محمّد ابن السائب، عن أبى صالح:

عن ابن عبّاس قال: أقبل عبداللَّه بن سلام ومعه نفر من قومه ممّن قد آمنوا بالنبيّ فقالوا: يا رسول اللَّه إنّ منازلنا بعيدة وليس لنا مجلس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰

ولا متحدّث دون هذا المجلس، وإنّ قومنا لمّا رأونا آمنّا باللَّه وبرسوله وصدّقناه رفضونا وآلوا على أنفسهم أن لا يجالسونا ولا يناكحونا ولا يكلّمونا، فشقّ ذلک علينا، فقال لهم النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

ثمّ إنّ النبيّ خرج إلى المسجد والناس بين قائم وراكع فبصر بسائل فقال له النبيّ صلّى اللَّه عليه: هل أعطاک أحد شيئاً؟ قال: نعم خاتم من ذهب.

فقال له النبيّ: من أعطاكه؟ قال: ذاک القائم وأومى بيده إلى عليّ.

فقال له النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: على أىّ [حال أعطاک؟ قال: أعطانى وهو راكع. فكبّر النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ثمّ قرأ: «ومن يتولّ اللَّه ورسوله والّذين آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون» *.

فأنشأ حسان بن ثابت يقول فى ذلک:

أبا حسن تُفْديک نفسى ومهجتى وكلّ بطئ فى الهدى ومسارع

أيذهب مدحى والمُحبّر ضائعاً وما المدح فى جنب الإله بضائع

وأنت الذى أعطيت إذ كنت راكعاً زكاتاً فدتک النفس يا خير راكع

فأنزل فيک اللَّه خير ولاية فبيّنها فى نيّرات الشرائع

وقيل فى ذلک أيضاً:

أوفى الصلاة مع الزكاة فقامها واللَّه يرحم عبده الصبّارا

من ذا بخاتمه تصدّق راكعاً وأسرّه فى نفسه إسرارا

من كان بات على فراش محمّد ومحمّد يسرى وينحو الغارا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱

من كان جبريل يقوم يمينه فيها وميكال يقوم يسارا

من كان فى القرآن سمى مؤمناً فى تسع آيات جعلن كبارا

قول أنس فيه:

أخبرنا عبداللَّه بن يوسف إملاءاً وقراءة فى الفوائد قال: أخبرنا على بن محمّد بن عقبة، قال: حدّثنا الخضر بن أبان، قال: حدّثنا إبراهيم بن هدبة:

عن أنس: إنّ سائلًا أتى المسجد وهو يقول: من يقرض الوفيّ المليّ؟ وعلى عليه السلام راكع يقول بيده خلفه للسائل أى اخلع الخاتم من يدى. فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا عمر وجبت. قال: بأبى أنت وأمى يا رسول اللَّه ما وجبت؟ قال: وجبت له الجنّة، واللَّه ما خلعه من يده حتّى خلعه من كلّ ذنب ومن كلّ خطيئة. قال: بأبى وأمّى يا رسول اللَّه هذا لهذا؟ قال: هذا لمن فعل هذا من أُمّتى.

أخبرنى الحاكم الوالد، ومحمّد بن القاسم أنّ عمر بن أحمد بن عثمان الواعظ أخبرهم: أنّ محمّد بن أحمد بن أيوب بن الصلت المقرئ حدّثهم قال: حدّثنا أحمد بن إسحاق- وكان ثقة- قال: حدّثنا أبو أحمد زكريا بن دويد بن محمّد بن الأشعث بن قيس

الکندی:

قال: حدّثنا حمید الطویل عن أنس قال: خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی صلاهٔ الظهر فإذاً هو بعلیّ یرکع ویسجد، وإذا بسائل یسأل فأوجع قلب علی کلام السائل، فأومأ بیده الیمنی إلی خلف ظهره فدنا السائل منه فسلّ خاتمه عن إصبعه، فأنزل اللَّه فیه آیهٔ من القرآن وانصرف علیّ إلی المنزل، فبعث النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلیه فأحضره فقال:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲

أیّ شیء عملت یومک هذا بینک وبین اللَّه تعالی؟ فأخبره فقال: هنیئاً لک [أ] با الحسن قد أنزل اللَّه فیک آیهٔ من القرآن: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیهٔ.

[والحدیث اختصرته.

روایات الصحابهٔ فیه رضی اللَّه عنهم:

منهم عمار بن یاسر

أخبرنا أبو بکر الحارثی قال: أخبرنا أبو الشیخ، قال: حدّثنا الولید بن أبان، قال: حدّثنا سلمهٔ بن محمّد قال: حدّثنا خالد بن یزید، قال: حدّثنا إسحاق بن عبداللَّه بن محمّد بن علی بن الحسین بن علی، عن الحسن بن زید عن أبیه زید بن حسن، عن جدّه قال: سمعت عمّار بن یاسر یقول:

وقف لعلی بن أبی طالب سائل وهو راکع فی صلاهٔ التطوع فنزع خاتمه فأعطاه السائل فأتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فأعلمه ذلک فنزل علی النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هذه الآیهٔ: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» إلی آخر الآیهٔ [ف قال رسول اللَّه: من کنت مولاه فإنّ علیّاً مولاه، اللّهمّ والِ من والاه وعاد من عاداه.

[و] رواه [أیضاً] أبو النضر العیاشی فی کتابه وفی تفسیره قال:

حدّثنا سلمهٔ بن محمّد بذلک.

ومنهم جابر بن عبداللَّه الأنصاری

حدّثنا الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ غیر مرّهٔ قال: أخبرنا أبو بکر محمّد بن جعفر بن یزید الآدمی القاری ببغداد قال: حدّثنا أحمد بن موسی بن یزید الشطوی حدّثنا إبراهیم بن إبراهیم هو أبو إسحاق الکوفی قال: حدّثنا إبراهیم ابن الحسن الثعلبی قال: حدّثنا یحیی بن یعلی، عن عبیداللَّه بن

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳

موسی، عن أبی الزبیر:

عن جابر قال: جاء عبداللَّه بن سلام وأنا معه یشکون إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مجانبهٔ إیّاهم منذ أسلموا فقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: ابتغوا إلی سائلًا. فدخلنا المسجد فوجدنا فیه مسکیناً فأتینا [به النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فسأله هل أعطاک أحد شیئاً؟ قال: نعم مررت برجل یصلّی فأعطانی خاتمه قال: اذهب فأرهم إیّاه [قال جابر] فانطلقنا وعلی قائم یصلّی قال: هو هذا، فرجعنا وقد نزلت هذه الآیهٔ: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیهٔ.

ومنهم أمیر المؤمنین علی علیه السلام

أخبرنا أبو بکر التمیمی بقراءتی علیه من أصله، أخبرنا أبو محمّد عبداللَّه ابن محمّد، قال: حدّثنا سعید بن سلمهٔ الثوری قال: حدّثنا محمّد بن یحیی الفَیْدی قال: حدّثنا عیسی بن عَبْداللَّه بن عُبَیداللَّه بن عمر بن علی بن أبی طالب، قال: حدّثنا أبی عن أبیه عن جدّه:

عن علیّ قال: نزلت هذه الآیهٔ علی رسول اللَّه فی بیته: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیهٔ. فخرج رسول اللَّه ودخل المسجد وجاء الناس یصلون بین راکع وساجد وقائم فإذاً سائل فقال: یا سائل هل أعطاک أحد شیئاً؟ قال: لا إلّاذاک الراکع- لعلی- أعطانی خاتمه.

ومنهم المقداد بن الأسود الكندى

أخبرنا أبو عثمان سعيد بن محمّد الحيرى قال: حدّثنا أبو بكر محمّد بن أحمد المدينى قال: حدّثنا الحسن بن إسماعيل، قال: حدّثنا عبدالرحمان بن إبراهيم الفهرى قال: حدّثنى أبى عن على بن صدقهٔ عن هلال:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴

عن المقداد بن الأسود الكندى قال: كنّا جلوساً بين يدى رسول اللّه إذ جاء أعرابى بدوى متنكّب على قوسه.

وساق الحديث بطوله حتّى قال: وعلى بن أبى طالب قائم يصلى فى وسط المسجد ركعات بين الظهر والعصر فناوله خاتمه، فقال النبىّ صلى عليه وآله وسلّم: بخٍ بخٍ بخٍ وجبت الغرفات. فأنشأ الأعرابى يقول:

يا ولىّ المؤمنين كلّهم وسيّد الأوصياء من آدم

قد فزت بالنفل يا أبا حسن إذ جادت الكفّ منك بالخاتم

فالجود فرع وأنت مغرسه وأنتم سادهٔ لذا العالم

فعندها هبط جبرئيل بالآيهٔ: «إنّما وليّكم ورسوله والّذين آمنوا الذين» الآيهٔ.

ومنهم أبو ذر الغفارى

حدّثنى أبو الحسن محمّد بن القاسم [الفقيه الصيدلانى قال: أخبرنا أبو محمّد عبداللّه بن أحمد الشعرانى قال: حدّثنا أبو على أحمد بن علىّ بن رزين الباشانى قال: حدّثنى المظفّر بن الحسن الأنصارى قال: حدّثنا السندى بن علىّ الورّاق قال: حدّثنا يحيى بن عبدالحميد الحمّانى، عن قيس بن الربيع عن الأعمش عن عبايهٔ بن ربعى قال:

بينما عبداللّه بن عبّاس جالس على شفير زمزم» «... ۱».

قول محمّد بن الحنفيّهٔ فيه

أخبرنا أبو عبداللّه النيسابورى السفيانى قراءهٔ قال: حدّثنا ظفران بن الحسين قال: حدّثنا أبو الحسن على بن عثمان، بن تارخ المعمرى قال:

---

(۱) إلى آخره كما تقدّم فى روايهٔ الثعلبى.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵

حدّثنا يحيى بن عبدك القزوينى قال: حدّثنا حسان بن حسّان قال: حدّثنا موسى بن قطن الكوفى عن الحكم بن عُتيبهٔ:

عن المنهال بن عمرو، عن محمّد بن الحنفيّهٔ أنّ سائلًا سأل فى مسجد رسول اللّه فلم يعطه أحد شيئاً، فخرج رسول اللّه [صلّى اللّه عليه وآله وسلّم وقال: هل أعطاك أحد شيئاً؟ قال: لا إلّارجل مررت به وهو راكع فناولنى خاتمه. فقال النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: وتعرفه؟ قال: لا. فنزلت هذه الآيهٔ: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاهٔ ويؤتون الزكاهٔ وهم راكعون» فكان على بن أبى طالب.

قول عطاء

حدّثنى الحاكم أبو بكر محمّد بن إبراهيم الفارسى [حدّثنا] أبو عبداللّه محمّد بن خَفْيف بشيراز قال: حدّثنا أبو الطيب النعمان بن أحمد بن يعمر الواسطى قال: حدّثنا عبداللّه بن عمر القرشى قال: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن حميد الصفّار قال: حدّثنا جعفر بن سليمان، عن عطاء بن السائب [فى قوله تعالى : «إنّما وليّكم اللّه ورسوله» الآيهٔ قال: نزلت فى على مرّ به سائل وهو راكع فناوله خاتمه.

قول عبدالملک بن جُرَيج المكّى

أخبرنا الحسين بن محمّد بن الحسين الجبلى قال: حدّثنا على بن محمّد ابن لؤلؤ، قال: أخبرنا الهيثم بن خلف الدورى قال: حدّثنا

أحمد بن إبراهيم الدورقى قال: حدّثنا حجاج، عن ابن جُرَيج قال: لما نزلت: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله» الآية، خرج النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم إلى المسجد، فإذاً سائل يسأل فى المسجد فقال له النبيّ صلّى اللّه عليه وآله: هل أعطاك أحد شيئاً وهو راكع؟ قال: نعم رجل لا أدرى من هو. قال:

ماذا [أعطاك ؟ قال: هذا الخاتم. فإذا الرجل على بن أبى طالب، والخاتم خاتمه عرفه النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

قوله تعالى ذكره: «ومن يتولّ اللّهَ ورسولهُ والّذين آمنوا فإنّ حزبهم الغالبون».

أخبرنا أبو العبّاس المحمّدى قال: أخبرنا علىّ بن الحسين قال: أخبرنا محمّد بن عبيد اللّه، قال: حدّثنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن عبيد اللّه الدقاق المعروف بابن السماك ببغداد قال: حدّثنا عبداللّه بن ثابت المقرئ قال: حدّثنى أبى عن الهذيل، عن مقاتل عن الضحاك:

عن ابن عبّاس قال: «ومن يتول اللّه» يى يحبّ اللّه «ورسولَهُ» يعنى محمّداً «والّذين آمنوا» يعنى ويحبّ علىّ بن أبى طالب «فإنّ حزب اللّه هم الغالبون» يعنى شيعة وشيعة محمّد وشيعة على هم الغالبون، يعنى العالون على جميع العباد الظاهرون على المخالفين لهم، قال ابن عبّاس: فبدأ اللّه فى هذه الآية بنفسه، ثمّ ثنى بمحمّد، ثمّ ثلّث بعلىّ [ثمّ قال : فلمّا نزلت هذه الآية قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: رحم اللّه عليّاً اللّهمّ أدر الحقّ معه حيث دار.

قال ابن مؤمن: لا خلاف بين المفسّرين أنّ هذه الآية نزلت فى أمير المؤمنين [على عليه السلام » «۱».

* وأخرج ابن عساكر قائلًا:

«أخبرنا أبو سعد المطرز، وأبو على الحداد، وأبو القاسم غانم بن محمّد ابن عبداللّه، ثمّ أخبرنا أبو المعالى عبداللّه بن أحمد بن محمّد، أنبأنا

---

(۱) شواهد التنزيل لقواعد التفضيل: ۱/ ۲۰۹- ۲۴۶.

أبو على الحداد قالوا: أنبأنا أبو نعيم الحافظ، أنبأنا سليمان بن أحمد، أنبأنا عبدالرحمان بن محمّد بن سالم «۱» الرازى، أنبأنا محمّد بن يحيى بن ضريس العبدى «۲»:

أنبأنا عيسى بن عبداللّه بن عبيداللّه «۳» بن عمر بن على بن أبى طالب، حدّثنى أبى، عن أبيه، عن جده، عن على قال: نزلت هذه الآية على رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فخرج رسولصلّى اللّه عليه وسلّم، فدخل المسجد- والناس يصلّون بين راكع وقائم- يصلّى، فإذا سائل فقال [رسول اللّه : يا سائل هل أعطاك أحد شيئاً؟ فقال: لا إلّا هذاك الراكع- لعلى- أعطانى خاتمه.

أخبرنا خالى أبو المعالى القاضى، أنبأنا أبو الحسن الخلعى، أنبأنا أبو العباس أحمد بن محمّد الشاهد، أنبأنا أبو الفضل محمّد بن عبدالرحمان بن عبداللّه بن الحارث الرملى، أنبأنا القاضى حملة بن محمر أنبأنا أبو سعيد الأشج، أنبأنا أبو نعيم الأحول، عن موسى بن قيس، عن سلمة قال: تصدّق على بخاتمه وهو راكع، فنزلت: «إنّما وليّكم اللّه»» «... ۴»

.* أخرج العزّ الدمشقى فقال:

««وهم راكعون» نزلت فى على- رضى اللّه تعالى عنه- تصدّق وهو راكع. أو عامّة فى المؤمنين» «۵».

---

(۱)

هو «سلم» لا «سالم».

(۲) «الفيدى» لا «العبدى».

(۳) كذا وسيأتى صحيحه.

(۴) تاريخ دمشق ۴۲/ ۳۵۶- ۳۵۷.

(۵) تفسير القرآن ۱/ ۳۹۳.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸

* وأخرج ابن كثير قال: «وقال ابن أبى خاتم: حدّثنا الربيع بن سليمان المرادى، حدّثنا أيوب بن سويد عن عتبهٔ بن أبى حكيم فى قوله «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا» قال: هم المؤمنون وعلى بن أبى طالب.

وحدّثنا أبو سعيد الأشج، حدّثنا الفضل بن دكين أبو نعيم الأحول، حدّثنا موسى بن قيس الحضرمى، عن سلمهٔ بن كهيل قال: تصدّق على بخاتمه وهو راكع فنزلت «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاهٔ ويؤتون الزكاهٔ وهم راكعون».

وقال ابن جرير: حدّثنى الحارث، حدّثنا عبدالعزيز، حدّثنا غالب بن عبداللَّه، سمعت مجاهداً يقول فى قوله: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآيهٔ، نزلت فى على بن أبى طالب، تصدّق وهو راكع.

وقال عبدالرزاق: حدّثنا عبدالوهّاب بن مجاهد، عن أبيه عن ابن عبّاس فى قوله: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآيهٔ، نزلت فى على بن أبى طالب.

عبدالوهّاب بن مجاهد لا يحتج به.

وروى ابن مردويه من طريق سفيان الثورى، عن أبى سنان، عن الضحاك، عن ابن عبّاس قال: كان على بن أبى طالب قائماً يصلّى، فمرّ سائل وهو راكع، فأعطاه خاتمه، فنزلت «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآيهٔ.

الضحاك لم يلق ابن عبّاس.

وروى ابن مردويه أيضاً من طريق محمّد بن السائب الكلبى- وهو متروك- عن أبى صالح عن ابن عبّاس قال: خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم إلى المسجد والناس يصلون بين راكع وساجد وقائم وقاعد،

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹

وإذا مسكين يسأل، فدخل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فقال: «أعطاك أحد شيأً؟ قال: نعم قال: من؟ قال: ذلك الرجل القائم، قال: على أى حال أعطاكه؟ قال: وهو راكع، قال: وذلك على بن أبى طالب، قال: فكبّر رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم عند ذلك وهو يقول: «ومن يتولّ اللَّه ورسوله والّذين آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون».

وهذا إسناد لا يقدح به.

ثمّ رواه ابن مردويه من حديث على بن أبى طالب رضى اللَّه عنه نفسه وعمّار بن ياسر وأبى رافع» «۱».

* أخرج الحافظ ابن حجر:

«رواه ابن أبى حاتم من طريق سلمهٔ بن كهيل قال: تصدّق على بخاتمه وهو راكع، فنزلت: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله». ولابن مردويه من روايهٔ سفيان الثورى عن ابن سنان عن الضحّاك عن ابن عبّاس قال: كان على قائماً يصلّى، فمرّ سائل وهو راكعٌ فأعطاه خاتمه فنزلت.

وروى الحاكم فى علوم الحديث من روايهٔ عيسى بن عبداللَّه بن عمر بن على: حدّثنا أبى عن أبيه عن جده على بن أبى طالب قال: نزلت هذه الآيهٔ: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآيهٔ فدخل رسول اللَّه المسجد والناس يصلّون، بين قائم وراكع وساجد، وإذا سائل، فقال له رسول اللَّه: أعطاك أحد شيئاً؟ قال: لا إلّاهذا الراكع يعنى عليّاً، أعطانى خاتمه. رواه الطبرانى فى الأوسط فى ترجمهٔ محمّد بن على الصائغ. وعند ابن مردويه من حديث عمّار قال: وقف بعلى سائل وهو واقف فى صلاته. الحديث. وفى

(۱) تفسیر ابن کثیر ۲/ ۶۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰

إسناده خالد بن یزید العمری وهو متروک. ورواه الثعلبی من حدیث أبی ذر مطوّلًا وإسناده ساقط» «۱».

* وأخرج السیوطی، فقال:

«أخرج الخطیب فی المتفق عن ابن عبّاس قال: تصدّق علی بخاتمه وهو راکع فقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم للسائل: من أعطاک هذا الخاتم؟

قال: ذاک الراکع، فأنزل اللَّه «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله».

وأخرج عبدالرزاق وعبد بن حمید وابن جریر وأبو الشیخ وابن مردویه، عن ابن عبّاس فی قوله: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیهٔ قال: نزلت فی علی ابن أبی طالب.

وأخرج الطبرانی فی الأوسط وابن مردویه عن عمّار بن یاسر قال:

وقف بعلی سائل وهو راکع فی صلاهٔ تطوّع، فنزع خاتمه فأعطاه السائل، فأتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فأعلمه ذلک، فنزلت علی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم هذه الآیهٔ: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاهٔ ویؤتون الزکاهٔ وهم راکعون» فقرأها رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی أصحابه ثمّ قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه.

وأخرج أبو الشیخ وابن مردویه عن علی بن أبی طالب قال: نزلت هذه الآیهٔ علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی بیته: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا» إلی آخر الآیهٔ، فخرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فدخل المسجد وجاء الناس یصلون بین راکع وساجد وقائم یصلّی،

(۱) الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشّاف ۱/ ۶۴۹ ط مع الکشّاف.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱

فإذا سائل فقال: یا سائل هل أعطاک أحد شیأً؟ قال: لا إلّاذاک الراکع لعلی بن أبی طالب، أعطانی خاتمه.

وأخرج ابن أبی حاتم وأبو الشیخ وابن عساکر، عن سلمهٔ بن کهیل قال: تصدّق علی بن خاتمه وهو راکع فنزلت: «إنّما ولیّکم اللَّه» الآیهٔ.

وأخرج ابن جریر عن مجاهد فی قوله «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیهٔ، نزلت فی علی بن أبی طالب تصدّق وهو راکع.

وأخرج ابن جریر عن السدی وعتبهٔ بن أبی حکیم مثله.

وأخرج ابن مردویه من طریق الکلبی عن أبی صالح عن ابن عبّاس قال: أتی عبداللَّه بن سلام ورهط معه من أهل الکتاب نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم عند الظهر فقالوا: یا رسول اللَّه إنّ بیوتنا قاصیهٔ، لا نجد من یجالسنا ویخالطنا دون هذا المسجد، وإنّ قومنا لمّا رأونا قد صدّقنا اللَّه ورسوله وترکنا دینهم أظهروا العداوهٔ، وأقسموا أن لا یخالطونا ولا یؤاکلونا، فشقّ ذلک علینا، فبیناهم یشکون ذلک إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إذ نزلت هذه الآیهٔ علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاهٔ ویؤتون الزکاهٔ وهم راکعون» ونودی بالصلاهٔ صلاهٔ الظهر، وخرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: أعطاک أحد شیأً؟ قال: نعم. قال: من؟ قال: ذاک الرجل القائم، قال: علی أی حال أعطاکه؟ قال: وهو راکع، قال: وذلک علی بن أبی طالب، فکبّر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم عند ذلک وهو یقول «ومن یتول اللَّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون» «۱»

(۱) المائدة: ۵۶.

وأخرج الطبرانی وابن مردویه وأبو نعیم عن أبی رافع قال: دخلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نائم یوحی إلیه، فإذا حیّة فی جانب البیت، فکرهت أن أبیت علیها فأوقظ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وخفت أن یکون یوحی إلیه، فاضطجعت بین الحیّة وبین النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لئن کان منها سوء کان فی دونه، فمکث ساعة فاستیقظ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو یقول «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون» الحمد للَّهالذی أتم لعلی نعمه وهیّأ لعلی بفضل اللَّه إیاه» «۱».

من أسانیده المعتبرة ... ص: ۴۲

اشارة

هذا، ولهذا الخبر أسانید معتبرة فی کتب القوم، نتعرض لبعضها علی أساس کلمات علمائهم فی الجرح والتعدیل، وأصولهم المقرّرة فی علم الرجال:

۱- روایة ابن أبی حاتم ... ص: ۴۲

فمن الأسانید المعتبرة، روایة ابن أبی حاتم عن سلمة بن کهیل:

لأن «ابن أبی حاتم» هو الإمام الحافظ الشهیر، الغنیّ عن التعریف «۲».

و «أبو سعید الأشج» هو: عبداللَّه بن سعید الکندی، ومن رجال الصحاح الستّة «۳».

---

(۱) الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۳/ ۱۰۴- ۱۰۶.

(۲) راجع مثلا: سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۳- ۲۶۹.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۴۹۷ رقم ۳۳۶۵.

و «الفضل بن بن دکین» من رجال الصحاح الستّة کذلک «۱» ومن کبار شیوخ البخاری.

«و «موسی بن قیس الحضرمی» قال ابن حجر: «یلقّب عصفور الجنّة، صدوق، رمی بالتشیّع» «۲».

و «سلمة بن کهیل» من رجال الصحاح الستّة أیضاً «۳».

۲- روایة ابن أبی حاتم أیضا ... ص: ۴۳

وهی روایته عن عتبة بن أبی حکیم:

«الرّبیع بن سلیمان المرادی» من رجال أبی داود والنسائی وابن ماجة.

قال ابن حجر: «صاحب الشافعی. ثقة» «۴».

و «أیوب بن سوید» وهو الرملی، من رجال أبی داود والنسائی وابن ماجة.

قال ابن حجر: «صدوق، یخطی ء» «۵».

و «عتبة بن أبی حکیم» من رجال مسلم والبخاری فی خلق أفعال العباد.

قال ابن حجر: «صدوق، یخطیء کثیراً» «۶».

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۰.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۸.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۸.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۲۴۵.

(۵) تقریب التهذیب ۱/ ۹۰.

(۶) تقریب التهذیب ۲/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴

۳- روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۴۴

فقد روی خبر عتبة بن أبی حکیم عن:

«إسماعیل بن إسرائیل الرملی» ذکره السمعانی فقال: «سمع منه أبو محمّد عبدالرحمن بن أبی حاتم وقال: کتبت عنه وهو ثقة صدوق» «۱».

عن «أیوب بن سوید»

عن «عتبة بن أبی حکیم»

وقد عرفتهما.

۴- روایة ابن مردویه ... ص: ۴۴

وهی الروایة التی ذکرها ابن کثیر، وتعقّبها بقوله الضحّاک لم یلق ابن عبّاس» فنقول:

إذا کان هذا فقط هو المطعن فالأمر سهل:

أمّا أوّلًا: فإنّه- وإن قال بعضهم: «لم یلق ابن عبّاس» - قد ورد حدیثه عنه فی ثلاثة من الصحاح «۲»، وابن حجر العسقلانی لم یقدح فی هذه الروایة.

وأمّا ثانیاً: فإنّه لو کانت روایته عن ابن عبّاس مرسلةً، فالواسطة معلومة حتی عند القائل بإرسالها، فقد رووا عن شعبة، قال: «حدّثنی عبدالملک بن میسرة، قال: الضحّاک لم یلق ابن عبّاس، إنّما لقی سعید بن

---

(۱) الأنساب ۵/ ۵۸۵ «اللال». انظر الجرح والتعدیل ۲/ ۱۰۸.

(۲) تهذیب الکمال ۹/ ۱۷۳.

جبیر بالریّ، فأخذ عنه التفسیر» «۱».

وعلیه، فروایاته عن ابن عبّاس فی التفسیر مسندهٔ غیر مرسلهٔ، إذ کلّها بواسطهٔ «سعید بن جبیر» الثقهٔ الثبت بالاتّفاق، غیر إنّه کان لا یذکر الواسطهٔ لدی النقل تحفّظاً علی سعید، لکونه مشرّداً مطارداً من قبل جلاوزهٔ الحجّاج الثقفی، وتحفّظاً علی نفسه أیضاً، لکونه قصد سعیداً فی الریّ للأخذ عنه، وجعل یروی ما أخذه عنه وینشر روایاته بین الناس، لا سیّما مثل هذا الخبر الذی یُعَدّ من جلائل مناقب أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ والسلام.

هذا، واعلم أنّ «ابن سنان» الراوی عن «الضحّاک» هو- بقرینهٔ الراوی والمروی عنه-: «سعید بن سنان البرجمی الکوفی، نزل الریّ» قال الحافظ:

«صدوق له أوهام» وعلّم علیه علامهٔ: مسلم، وأبی داود، والترمذی، والنسائی، وابن ماجهٔ «۲».

ولا أستبعد أن یکون «ابن سنان» هذا أیضاً من المشرّدین اللاجئین إلی الریّ خوفاً من الحجّاج، وأن یکون إسقاط اسم «سعید بن جبیر» منه ... واللَّه العالم.

وکیف کان، فالروایهٔ من الأسانید المعتبرهٔ الواردهٔ فی الباب.

۵- روایهٔ الحاکم النیسابوری ... ص: ۴۵

رواه بإسنادٍ له عن أمیر المؤمنین علیه السلام کما تقدّم.

---

(۱) تهذیب الکمال ۹/ ۱۷۵.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۳۵۶ رقم ۲۳۳۹.

أمّا «محمّد بن عبداللَّه الصفّار» فهو: محمّد بن عبداللَّه بن أحمد الإصفهانی الزاهد، قال الحاکم: «هو محدّث عصره، کان مجاب الدعوهٔ، لم یرفع رأسه إلی السماء کما بلغنا نیّفاً وأربعین سنهٔ» ووصفه الذهبی ب «الشیخ الإمام المحدّث القدوهٔ» وقال السمعانی: «وکان زاهداً حسن السیرهٔ ورعاً کثیر الخیر».

توفی سنهٔ ۳۳۹» «۱».

و «أبو یحیی عبدالرحمن بن محمّد» من کبار الحفّاظ المشهورین، ترجم له الحافظ أبو نعیم فقال: «سکن إصبهان إمام جامعها، توفی سنهٔ ۲۹۱، مقبول القول، حدّث عن العراقیین وغیرهم الکثیر، صاحب التفسیر والمسند ... حدّثنا سلیمان بن أحمد، ثنا عبدالرحمن بن محمّد بن سلم» «... ۲» وذکره الذهبی، فترجم له بالحافظ المجود العلامهٔ المفسّر ...

حدّث عنه القاضی أبو أحمد العسّال، وأبو القاسم الطبرانی ... وکان من أوعیهٔ العلم» «... ۳».

و «محمّد بن یحیی بن الضریس، الکوفی الفیدی، ذکره ابن أبی حاتم فقال: «کان یسکن فید، روی عن محمّد بن فضیل، والولید بن بکیر، ومحمّد ابن الطفیل، وعمرو بن هاشم الجنبی، وعیسی بن عبداللَّه بن محمّد بن عمر بن علی بن أبی طالب، سمع منه أبی وروی عنه.

سمعت أبی یقول ذلک.

سئل أبی عنه فقال: صدوق» «۴».

(۱) الأنساب- الصفار ۳/ ۵۴۶، سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۳۷.

(۲) أخبار إصبهان ۲/ ۷۵.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۳۰.

(۴) الجرح والتعدیل ۸/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۷

و «عیسی بن عبداللَّه بن محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب» ذکره ابن حبّان فی (کتاب الثقات) «۱».

عن «عبید اللَّه بن عمر». وهذا اشتباه، فإنّ الصحیح هو: عیسی بن عبداللَّه ابن عمر بن علی بن أبی طالب، فإنّ والد «عبداللَّه» هو «محمّد» ولیس «عبیداللَّه»، وکذلک جاء فی تاریخ ابن عساکر، کما سنذکر فی تصحیح روایته. أمّا روایهٔ الحاکم هذه، فقد جاءت فی نقل الحافظ ابن حجر عن کتابه (معرفهٔ علوم الحدیث) علی الوجه الصحیح، کما تقدّم عن (الکاف الشاف).

و «محمّد بن عمر» من رجال الصحاح الستّهٔ «۲».

عن «عمر بن علی» وهو من رجال الصّحاح الستّهٔ أیضاً «۳».

فالسند صحیح قطعاً.

۶- روایهٔ ابن عساکر ... ص: ۴۷

اشارهٔ

وقد أخرج الحافظ ابن عساکر هذا الخبر بإسنادٍ له عن أمیر المؤمنین علیه السلام، وهذه تراجم رجاله:

«أبو علی الحدّاد» وهو: الحسن بن أحمد بن الحسن الإصفهانی. قال السمعانی: «کان عالماً ثقهٔ صدوقاً من أهل العلم والقرآن والدین، سمع من أبی نعیم توالیفه» ووصفه الذهبی: ب «الشیخ الإمام، المقرئ المجوّد،

(۱) کتاب الثقات ۸/ ۴۹۲.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۷ رقم ۶۱۹۰.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۷۲۴ رقم ۴۹۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۸

المحدّث المعمّر، مسند العصر» وتوفی سنهٔ ۵۱۵ «۱».

«أبو نعیم الحافظ» وهو الحافظ أبو نعیم الإصفهانی، المشهور المعروف، ولا حاجهٔ إلی توثیقه.

«سلیمان بن أحمد» وهو الطّبرانی، الحافظ الشهیر، ولا حاجهٔ إلی توثیقه.

عن «عبد الرحمن بن سلم الرازی»

عن «محمّد بن یحیی بن الضری»

عن «عیسی بن عبداللَّه»

إلی آخر السند. وقد عرفتهم فی روایهٔ الحاکم.

والصحیح هو: «عیسی بن عبداللَّه بن محمّد بن عمر بن علی» کما أشرنا، وهکذا جاء اسمه فی تاریخ ابن عساکر، فی ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام، حیث روی عنه بإسناده حدیث الطیر، عن أبیه عن جدّه، عن أمیر المؤمنین علیه السلام «۲».

فوائد مهمة ... ص: ۴۸

اشارة

وهنا فوائد ومطالب مهمّة لا بدّ من التنبیه علیها:

الاولی: استنباط الحکم الشرعی من القضیّة ... ص: ۴۸

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۰۳.

(۲) ترجمة أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق ۴۲/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۹

قال الجصّاص:

«باب العمل الیسیر فی الصلاة. قال اللَّه تعالی: «إنّما ولیّکم اللَّه» ... روی عن مجاهد والسدّی وأبی جعفر وعتبة بن أبی حکیم: أنّها نزلت فی علی ابن أبی طالب حین تصدّق بخاتمه وهو راکع ...

وقد اختلف فی معنی قوله «وهم راکعون ...» فإنّ کان المراد فعل الصدقة فی حال الرکوع فإنّه یدلّ علی إباحة العمل الیسیر فی الصلاة ...

فإنْ قال قائل: فالمراد أنّهم یتصدّقون ویصلّون ولم یرد به فعل الصدقة فی الصلاة.

قیل له: هذا تأویل ساقط، من قِبَلِ أنّ قوله تعالی: «وهم راکعون» إخبار عن الحال التی تقع فیها الصدقة، کقولک: تکلّم فلان وهو قائم، وأعطی فلاناً وهو قاعد، إنّما هو إخبار عن حال الفعل ... فثبت أنّ المعنی ما ذکرناه من مدح الصدقة فی حال الرکوع أو فی حال الصلاة.

وقوله تعالی: «ویؤتون الزکاة وهم راکعون» ل علی أن صدقة التطوّع تسمّی زکاةً، لأنّ علیّاً تصدّق بخاتمه تطوّعاً، وهو نظیر قوله تعالی: «وما آتیتم من زکاةٍ تریدون وجه اللَّه فأولئک هم المضعفون» قد انتظم صدقة الفرض والنفل، فصار اسم الزکاة یتناول الفرض والنفل، کاسم الصدقة وکاسم الصلاة، ینتظم الأمرین» «۱».

وکذا فی تفسیر القرطبی- نقلًا عن الکیا الطبری «۲» وأشار إلیه الزمخشری وأبو السعود وغیرهما.

قلت: وفیه فوائد:

---

(۱) أحکام القرآن للجصاص ۲/ ۶۲۵- ۶۲۶.

(۲) تفسیر القرطبی ۶/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۰

۱- ترتّب الأثر الفقهی، واستنباط الحکم الشرعی من هذه القضیّة.

۲- إنّ لفظ «الزکاة» یعم الفرض والنفل.

۳- إنّ «الواو» فی «وهم راکعون» حالیّة.

الثانیهٔ: رأی الإمام الباقر فی نزول الآیهٔ ... ص: ۵۰

ولقد ذکر بعضهم کالجصّاص فی عبارته المذکورهٔ الإمام أبا جعفر الباقر علیه السلام فی القائلین بنزولها فی أمیر المؤمنین علیه السلام، وبه یرد علی ما نقله الدهلوی فی (التحفهٔ الاثنی عشریهٔ) عن تفسیر النقّاش أنّه عزا إلی الإمام قوله بأنّ المراد عموم المؤمنین، فقیل له: الناس یقولون إنّها نزلت فی خصوص علی، فقال: علی من المؤمنین.
هذا، مضافاً إلی تکلّم القوم فی النقاش وتفسیره المسمّی «شفاء الصدور»، فالبرقانی یقول: کلّ حدیث النقاش منکر، ولیس فی تفسیره حدیث صحیح، ووهّاه الدارقطنی، واللالکائی یقول: تفسیر النقاش أشفی الصدور لا شفاء الصدور، والخطیب یقول: فی حدیثه مناکیر بأسانید مشهورهٔ، وطلحهٔ بن محمّد الشاهد یقول: کان النقاش یکذب فی الحدیث، والذهبی یقول: قلبی لا یسکن إلیه وهو عندی متّهم «۱».

الثالثهٔ: الخبر فی شعر حسّان وغیره ... ص: ۵۰

ذکر الحاکم الحسکانی أنّ الصحابی حسان بن ثابت نظم هذه المنقبهٔ

---

(۱) لاحظ الکلمات فی سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۷۳، لسان المیزان ۵/ ۱۳۲. الطبعهٔ الحدیثهٔ.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۲۰، ص: ۵۱

فی شعرٍ له، فأورده، ثمّ أورد شعراً قیل أیضاً فی هذه القضیّهٔ، وهناک أشعار أُخری لشعراء کبار من المتقدمین والمتأخرین، مذکورهٔ فی الکتب المطوّلهٔ، فلتراجع.

الرابعهٔ: قول النبیّ فی الواقعهٔ: من کنت مولاه فعلی مولاه ... ص: ۵۱

جاء فی روایهٔ الطبرانی فی الأوسط، وروایهٔ جماعهٍ آخرین کما فی الدر المنثور: أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال بعد نزول آیهٔ الولایهٔ فی قضیّهٔ تصدّق الإمام: من کنت مولاه فعلی مولاه، وقوله هذا ممّا یؤکّد دلالهٔ الآیهٔ علی الإمامهٔ. وهذا المورد أحد موارد قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: من کنت مولاه...
وإن کان المشهور من بینها یوم غدیر خم.

الخامسهٔ: دعاء النبیّ بعد القضیهٔ ... ص: ۵۱

وفی الدر المنثور عن جماعهٍ من الحفّاظ: أن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال بعد نزول الآیهٔ: «الحمد للّهالذی أتمّ لعلی نعمه وهیّأ لعلی بفضل اللّه إیّاه».

السادسهٔ: إنّ الخاتم کان عقیقاً یمانیّاً أحمر ... ص: ۵۱

وجاء فی روایهٍ للحاکم الحسکانی: أنّ الخاتم الذی أعطاه الإمام للمسکین کان عقیقاً یمانیاً أحمر یلبسه فی الصلاهٔ فی یمینه.
نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار، ج۲۰، ص: ۵۳

الفصل الثانی: فی دلالهٔ الآیهٔ علی الإمامهٔ ... ص: ۵۳

وقد استدل أصحابنا بهذه الآية المباركة- بالنظر إلى الأحاديث المعتبرة والمتفق عليها، الصريحة في نزولها في أمير المؤمنين عليه السلام لما تصدَّق بخاتمه وهو راكع- منذ قديم الأيّام، نذكر هنا كلمات بعضهم:

* قال الشريف المرتضى: «ويدل على ذلك قوله تعالى: «إنّما وليّكم اللّه» ... وقد ثبت أنّ لفظة «وليّكم» في الآية تفيد من كان أولى بتدبير أُموركم ويجب طاعته عليكم. وثبت أيضاً أنّ المشار إليه في قوله تعالى: «والّذين آمنوا» أمير المؤمنين. وفي ثبوت ذلك وضوح النص عليه بالإمامة» «۱».

* قال شيخ الطائفة: «وأمّا النص على إمامته من القرآن، فأقوى ما يدلّ عليها قوله تعالى: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

ووجه الدلالة من الآية هو: إنّه ثبت أنّ المراد بلفظة «وليّكم» المذكورة في الآية: من كان متحقّقاً بتدبيركم والقيام باموركم وتجب طاعته عليكم، وثبت أنّ المعنيّ ب «الّذين آمنوا» أمير المؤمنين عليه السلام. وفي ثبوت هذين الوصفين دلالة على كونه عليه السلام إماماً لنا» «۲».

---

(۱) الذخيرة في علم الكلام: ۴۳۸.

(۲) تلخيص الشافي ۲/ ۱۰.

* وقال الشيخ نصير الدين الطوسي: «ولقوله تعالى: «إنّما وليّكم» ... وإنّما اجتمعت الأوصاف في علي عليه السلام».

* فقال العلّامة الحلّي بشرح هذا الكلام ما نصّه:

أقول: هذا دليل آخر على إمامة علي عليه السلام وهو قوله «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» والإستدلال بهذه الآية يتوقف على مقدمات (إحداها) إنّ لفظة «إنّما» للحصر، ويدلّ عليه المنقول والمعقول، أمّا المنقول فلإجماع أهل العربية عليه، وأمّا المعقول، فلأنّ لفظة «إن» للإثبات وما للنفي قبل التركيب، فيكون كذلك بعد التركيب عملًا بالإستصحاب، وللإجماع على هذه الدلالة، ولا يصحّ تواردهما على معنى واحد، ولا صرف الإثبات إلى غير المذكور والنفي إلى المذكور للإجماع، فبقي العكس، وهو صرف الإثبات إلى المذكور والنفي إلى غيره، وهو معنى الحصر (الثانية) إن «الولي» يفيد «الأولى بالتصرف» والدليل عليه نقل أهل اللغة واستعمالهم، كقولهم:

السلطان ولي من لا ولي له، وكقولهم: ولي الدم وولي الميّت، وكقوله عليه السلام: أيّما امرأة نكحت بغير إذن وليها فنكاحها باطل (الثالثة) إنّ المراد بذلك بعض المؤمنين، لأنّه تعالى وصفهم بوصف مختص ببعضهم، ولأنّه لولا ذلك لزم اتحاد الولي والمولّى عليه.

وإذا تمهّدت هذه المقدمات، فنقول: المراد بهذه الآيات هو علي، للإجماع الحاصل على أنّ من خصص بها بعض المؤمنين قال: إنّه علي عليه السلام، فصرفها إلى غيره خرق للإجماع، ولأنّه عليه السلام إمّا كلّ المراد أو بعضه، للإجماع، وقد بيّنا عدم العموميّة، فيكون هو كلّ المراد، ولأنّ المفسّرين اتّفقوا على أنّ المراد بهذه الآية علي عليه السلام، لأنّه لمّا

تصدّق بخاتمه حال ركوعه نزلت هذه الآية فيه، ولا خلاف في ذلك» «۱».

* وقال العلّامة الحلي أيضاً: «أمّا القرآن فآيات: الاولى «إنّما وليّكم اللّه» ... أجمعوا على نزولها في علي عليه السلام، وهو مذكور في الجمع بين الصحاح الستّة، لمّا تصدّق بخاتمه على المسكين في الصلاة بمحضر من الصحابة. والولي هو المتصرّف. وقد أثبت اللّه الولاية لذاته وشرّك معه الرسول وأمير المؤمنين، وولاية تعالى عامة، فكذا النبيّ والولي» «۲».

أقول:

إنّ الاستدلال يتّضح ببيان مفردات الآية المباركة، فنقول:

«إنّما» دالّة على الحصر كقوله تعالى: «إنّما اللَّه إله واحد».

و «الولاية» هنا بمعنى «الأولوية» كما فى قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «ألست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى، قال: فمن كنت مولاه فعلى مولاه» وكما فى قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «على منّى وأنا من على وهو وليّكم بعدى» «۳».

«الّذين آمنوا» المراد خصوص أمير المؤمنين عليه السلام، للأحاديث الصحيحة المتفق عليها.

«وهم راكعون» هذه «الواوٌ» حاليّة، و «راكعون» بمعنى «الركوع» الذى هو من أفعال الصلاة، وذلك للأحاديث فى أنّ أمير المؤمنين أعطى السائل خاتمه فى حال الركوع.

---

(۱) كشف المراد فى شرح تجريد الاعتقاد: ۳۹۴.

(۲) نهج الحق وكشف الصدق ص ۱۷۲.

(۳) راجع (حديث الغدير) و (حديث الولاية) من كتابنا.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۶

وعلى الجملة، فإنّ العمدة فى الاستدلال بالآية المباركة نزولها لدى الفريقين فى قضيّة إعطاء أمير المؤمنين عليه السلام خاتمه للسائل فى حال الركوع من صلاته، وأن «الولاية» فى الآية هى «الأولوية».

أمّا كون «الولاية» بالمعنى المذكور، فلأنّ سائر معانى الكلمة لا يجتمع شئ منها مع الحصر المدلول للفظة «إنّما» وقد تقدم إثبات مجىء «الولاية» بمعنى «الأولوية بالتصرف» - كتاباً وسنّة ولغةً وعرفاً- فى كتابنا، فى بيان دلالة الحديثين المذكورين على الإمامة.

وأمّا كون المراد من الآية هو على عليه السلام، فللأحاديث، وقد اعترف غير واحدٍ من الأعلام باتفاق المفسرين على ذلك، كما اعترف الآلوسى بأنّه رأى غالب الأخباريين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۷

الفصل الثالث: فى دفع شبهات المخالفين ... ص: ۵۷

اشارة

وحينئذٍ يأتى دور النّظر فى شبهات المخالفين، ولمّا كان هذا الإستدلال من أقوى أدلّة أصحابنا على إمامة أمير المؤمنين، لكونه مستنداً إلى الكتاب والسنّة الثابتة المقبولة لدى الفريقين، فقد بذلوا أقصى جهودهم للردّ عليه.

وقد اشترك فى الردّ على هذا الاستدلال المعتزلة والأشاعرة، وقد ظهر لدى التحقيق أن الأصل فى عمدة شبهاتهم فى المقام هم المعتزلة، والأشاعرة عيال عليهم وتبع لهم.

* فلنورد أوّلًا ملخّص كلام القاضى عبدالجبّار المعتزلى فى الاعتراض على الإستدلال بالآية، فإنّه قال: إعلم أنّ المتعلّق بذلك لا يخلو من أن يتعلّق بظاهره أو بامور تقارنه، فإنْ تعلّق بظاهره فهو غير دال على ما ذكر، وإنْ تعلّق بقرينةٍ فيجب أن يبيّنها، ولا قرينة من إجماع أو خبرٍ مقطوع به. فإنّ قيل: ومن أين أن ظاهره لا يدل على ما ذكرناه؟ قيل له: إنّه تعالى ذكر الجمع، فكيف يحمل على واحدٍ معين؟ وقوله: «ويؤتون الزكاة وهم راكعون» لو ثبت أنّه لم يحصل إلّالأمير المؤمنين، لم يوجب أنّه المراد بقوله: «والّذين آمنوا» ولأنّ صدر الكلام إذا كان عامّاً لم يجب تخصيصه لأجل تخصيص الصفة.

ومن أين أن المراد بقوله: «يؤتون الزكاة وهم راكعون» ما زعموه

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۸

دون أن یکون المراد به أنّهم یؤتون الزکاهٔ وطریقتهم التواضع والخضوع.

ولیس من المدح إیتاء الزکاهٔ مع الاشتغال بالصلاهٔ، لأنّ الواجب فی الراکع أنْ یصرف همّته ونیّته إلی ما هو فیه ولا یشتغل بغیره. قال شیخنا أبو هاشم یجب أن یکون المراد بذلک: الّذین یقیمون الصلاهٔ ویؤتون الزکاهٔ الواجبتین دون النفل ... والذی فعله أمیر المؤمنین کان من النفل ...

فإنْ صحّ أنّه المختص بذلک، فمن أین أنّه یختص بهذه الصفهٔ فی وقتٍ معین ولا ذکر للأوقات فیه، وقد علمنا أنّه لا یصح أن یکون إماماً مع الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فلا یصح التعلّق بظاهره، ومتی قیل: إنّه إمام من بعد فی بعض الأحوال، فقد زالوا عن الظاهر، ولیسوا بذلک أولی ممّن یقول: إنه إمام فی الوقت الذی ثبت أنّه إمام فیه.

هذا لو سلمنا أنّ المراد بالولی ما ذکروه، فکیف وذلک غیر ثابت، فلا بد من أن یکون محمولًا علی تولّی النصرهٔ فی باب الدین، وذلک ممّا لا یختص بالإمامهٔ، ولذلک قال من بعد «ومن یتولّ اللَّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون» «۱»

.وقد ذکر شیخنا أبو علی أنّه قیل إنّها نزلت فی جماعهٍ من أصحاب النبیّ ... والّذین وصفهم فی هذا الموضع بالرکوع والخضوع هم الّذین وصفهم من قبل بأنّه یذل المرتدین بهم بقوله: «فسوف یأتی اللَّه بقوم یحبّهم ویحبّونه أذلّهٔ علی المؤمنین» «۲»

وأراد به طریقهٔ التواضع «أعزّهٔ علی الکافرین»....

---

(۱) المائدهٔ: ۵۶.

(۲) المائدهٔ: ۵۴.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۹

وقد روی أنّها نزلت فی عبادهٔ بن الصّامت» «... ۱».

أقول:

أوّلًا: هذا الکلام قد ردّ علیه بالتفصیل فی کتاب (الشافی) و (الذخیرهٔ) و (تلخیص الشافی).

وثانیاً: لک أنْ تقارن بین هذا الکلام وبین کلمات المتأخّرین عنه من الأشاعرهٔ.

* فالفخر الرازی، إذا راجعت کلامه فی (تفسیره) «۲» وجدته عیالًا علی القاضی المعتزلی، إذ کرّر هذه الشبهات من غیر أنْ یشیر إلی أجوبهٔ السیّد المرتضی وغیره علیها!!

* والقاضی العضد الإیجی أجاب قائلًا: «والجواب: أنّ المراد هو الناصر، وإلّا دلّ علی إمامته حال حیاهٔ الرسول، ولأنّ ما تکرّر فیه صیغ الجمع کیف یحمل علی الواحد، ولأنّ ذلک غیر مناسب لما قبلها وما بعدها» «۳».

* والسّعد التفتازانی أجاب: «ما قبل الآیهٔ شاهد صدق علی أنّه لولایهٔ المحبّهٔ والنصرهٔ دون التصرف والإمامهٔ، ووصف المؤمنین یجوز أنْ یکون للمدح دون التخصیص، ولزیادهٔ شرفهم واستحقاقهم «وهم راکعون» یحتمل العطف أو یخضعون، وظاهر الکلام ثبوت الولایهٔ بالفعل، وفی

---

(۱) المغنی فی الإمامهٔ ج ۲۰ ق ۱/ ۱۳۴- ۱۳۹.

(۲) تفسیر الرازی: ۱۲/ ۲۹.

(۳) المواقف: ۴۰۰، شرح المواقف ۸/ ۳۶۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۰

الحال ولم يكن حينئذٍ ولاية التصرف والإمامة، وصرفه إلى المآل لا يستقيم فی‌ورسوله، وحمل صيغة الجمع على الواحد إنّما يصحّ بدليل، وخفاء الاستدلال بالآية على الصحابة عموماً وعلی علی خصوصاً فی غاية البعد» «۱».

* والالوسی «۲»، انتحل كلام شاه عبدالعزيز الدهلوی صاحب (التحفة الاثنی عشرية) بطوله، من غير أن يذكره أصلًا، بل عزا كلام الدهلوی إلى أهل السنّة، قائلًا: وقد أجاب أهل السنّة ... وسيأتی البحث مع الدهلوی إن شاء اللَّه تعالی.

* وابن تيميّة، وجد أنْ لا مناص ولا خلاص إلّابتكذيب أصل القضيّة، فقال:

«وقد وضع بعض الكذّابين حديثاً مفترى: إنّ هذه الآية نزلت فی علی لمّا تصدّق بخاتمه فی الصلاة. وهذا كذب بإجماع أهل العلم بالنقل» «۳».

قال: «أجمع أهل العلم بالنقل على أنّها لم تنزل فی علی بخصوصه، وأنّ عليّاً لم يتصدّق بخاتمه فی الصلاة، وأجمع أهل العلم بالحديث على أنّ القصّة المرويّة فی ذلك من الكذب الموضوع» «۴».

قال: «جمهور الامّة لم تسمع هذا الخبر» «۵».

* وابن روزبهان، لم يكذّب الخبر، وإنّما ناقش فی معنی «الولاية» فحملها على «النصرة» وتمسّك بالسّياق، وهذان وجهان من الوجوه

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۶۹.

(۲) روح المعانی ۶/ ۲۴۵.

(۳) منهاج السنة ۲/ ۳۰.

(۴) منهاج السنة ۷/ ۱۱.

(۵) منهاج السنة ۷/ ۱۷.

المذكورة فی كلام القاضی المعتزلی.

* وعبد العزيز الدهلوی- الذی انتحل كلامه الآلوسی فی (تفسيره) وتبعه صاحب (مختصر التحفة الاثنی عشرية)- أجاب عن الاستدلال أوّلًا:

بالإجمال، وحاصله النقض بإمامة سائر أئمّة أهل البيت عليهم السلام، قال:

«إنّ هذا الدليل كما يدلّ على نفی إمامة الأئمّة المتقدمين كما قرّر، يدلّ كذلك على سلب الإمامة عن المتأخرين بذلك التقرير بعينه، فلزم أن السبطين ومن بعدهما من الأئمّة الأطهار لم يكونوا أئمّة، فلو كان استدلال الشيعة هذا يصح لفسد تمسّكهم بهذا الدليل، إذ لا يخفى أنّ حاصل هذا الاستدلال بما يفيد فی مقابلة أهل السنّة مبنی على كلمة الحصر، والحصر كما يضرّ أهل السنّة يكون مضرّاً للشيعة أيضاً، فإنّ أجابوا عن النقض بأنّ المراد حصر الولاية فی الأمير كرّم اللَّه وجهه فی بعض الأوقات، أعنی وقت إمامته لا وقت إمامة السبطين ومن بعدهم رضی اللَّه تعالی عنهم. قلنا: فمرحباً بالوفاق.

وأجاب عن الإستدلال ثانياً بالتفصيل، وهو فی وجوه:

الأول: إنّا لا نسلّم الإجماع على نزول الآية فی الأمير، فروى أبو بكر النقاش صاحب التفسير المشهور عن محمّد الباقر رضی اللَّه تعالی عنه أنّها نزلت فی المهاجرين والأنصار، فقيل: قد بلغنا- أو: يقول الناس- أنّها نزلت فی علی كرّم اللَّه تعالى وجهه، فقال: هو منهم، وروى جمع من المفسّرين عن عكرمة أنّها نزلت فی شأن أبی بكر.

وأمّا نزولها فی حق علی ورواية قصة السائل وتصدّقه عليه فی حال الركوع فإنّما هو للثعلبی فقط، وهو متفرد به، ولا يعدّ المحدّثون من أهل السنّة روايات الثعلبی قدر شعيرة ولقّبوه ب «حاطب ليل» فإنّه لا يميّز بين

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۲

الرطب واليابس، وأكثر رواياته فى التفسير عن الكلبى «۱» عن أبى صالح، وهى أوهى ما يروى فى التفسير عندهم. وقال القاضى شمس الدين ابن خلكان فى حال الكلبى إنه كان من أتباع عبد اللَّه بن سبأ ... وينتهى بعض روايات الثعلبى إلى محمّد بن مروان السدّى الصغير، وهو كان رافضيّاً غالياً.

والثانى: إنّا لا نسلّم أنّ المراد بالولى المتولى للأمور والمستحق للتصرّف فيها تصرّفاً عاماً، بل المراد به الناصر، وهو مقتضى السياق.

والثالث: إنّه لو سلّم أنّ المراد ما ذكروه، فلفظ الجمع عام أو مساوٍ له، كما ذكره المرتضى فى الذريعة وابن المطهّر فى النهاية، والعبرة لعموم اللّفظ لا لخصوص السبب، وليست الآية نصّاً فى كون التصدّق واقعاً فى حال ركوع الصلاة، لجواز أنْ يكون الركوع بمعنى التخشّع والتذلّل، لا بالمعنى المعروف فى عرف أهل الشرع، وليس حمل الركوع فى الآية على غير معناه الشرعى بأبعد من حمل الزكاة المقرونة بالصلاة على مثل ذلك التصدّق، وهو لازم على مدّعى الإماميّة قطعاً.

وأجاب الشيخ إبراهيم الكردى قدّس سرّه عن أصل الاستدلال، بأنّ الدليل قام فى غير محلّ النزاع، وهو كون علىّ كرم اللَّه تعالى وجهه إماماً بعد رسول من غير فصل، لأنّ ولاية الّذين آمنوا على زعم الإماميّة غير مرادة فى زمان الخطاب، لأنّ ذلك عهد النبوّة والإمامة نيابة، فلا تتصور إلّا بعد انتقال النبىّ، وإذا لم يكن زمان الخطاب مراداً تعيّن أن يكون المراد الزمان المتأخّر عن زمن الانتقال، ولا حدّ للتأخير، فليكن ذلك بالنسبة إلى الأمير بعد مضى زمان الأئمّة الثلاثة، فلم يحصل مدعى

---

(۱) تصحف «الكلبى» إلى «الكلينى» فى مختصر التحفة الاثنى عشرية.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۳

الإماميّة.

(قال): ولو تنزّلنا عن هذه كلّها لقلنا إنّ هذه الآية معارضة بالآيات الناصّة على خلافة الخلفاء الثلاثة» «۱».

النظر فى هذه الكلمات ودفع الشبهات ... ص: ۶۳

اشارة

أقول:

إنّ أهمّ هذه الشبهات المتّخذة فى الأغلب من المعتزلة- كما يظهر بالمقارنة- ما يلى:

۱- لا إجماع على نزول الآية فى على وتصدّقه ... ص: ۶۳

اشارة

إدّعاه القاضى المعتزلى وتبعه جمع من الأشاعرة كالرازى، بل زعم أنّ أكثر المفسّرين زعموا أنّه فى حقّ الأمّة «۲».

والجواب: إنّ الإماميّة إنّما يستدلون بإجماع المفسرين من أهل السنّة، على نزول الآية المباركة فى قضية أمير المؤمنين عليه السلام، اعتماداً على إقرار غير واحدٍ من أكابر القوم بذلك:

اعتراف القاضى العضد ... ص: ۶۳

فمنهم: القاضی عضد الدین الإیجی «۳»، المتوفّی سنهٔ ۷۵۶، فی کتابه

---

(۱) التحفهٔ الإثنا عشریهٔ: ۱۹۸، وانظر مختصر التحفهٔ الاثنی عشریهٔ: ۱۵۷ وقارن بتفسیر الآلوسی: روح المعانی ۶/ ۲۴۵- ۲۴۶.

(۲) تفسیر الرازی ۱۲/ ۲۷.

(۳) وصفوه بتراجمه بأوصاف ضخمهٔ: «قاضی قضاهٔ الشرق» و «شیخ العلماء» و «شیخالشافعیهٔ» قالوا: «کان إماماً فی المعقولات، محقّقاً، مدقّقاً، قائماً بالأصول والمعانی والعربیهٔ، مشارکاً فی الفقه وغیره من الفنون».. «أنجب تلامیذ اشتهروا فی الآفاق».

الدرر الکامنهٔ ۲/ ۱۹۶، البدر الطالع ۱/ ۲۲۷، شذرات الذهب ۶/ ۱۷۴، طبقات الشافعیهٔ- للأسنوی- ۲/ ۱۰۹، بغیهٔ الوعاهٔ ۲۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۴

المشهور: المواقف فی علم الکلام «۱»، فقد قال فی معرض الاستدلال بالآیهٔ:

«وأجمع أئمهٔ التفسیر أنّ المراد علیّ» «۲».

اعتراف الشریف الجرجانی ... ص: ۶۴

ومنهم: الشریف الجرجانی «۳»، المتوفّی سنهٔ ۸۱۶، فقد قال بشرح

---

(۱) قال فی کشف الظنون ۲/ ۱۸۹۱: «المواقف فی علم الکلام، وهو کتاب جلیل القدر، رفیع الشأن، اعتنی به الفضلاء، فشرحه السیّد الشریف، وشرحه شمس الدین محمّد بن یوسف الکرمانی» ... ثمّ ذکر الشروح والحواشی علیها. قال: «وهی کثیرهٔ جدّاً».

وقال الشوکانی- بترجمهٔ الإیجی: «له: المواقف فی علم الکلام ومقدّماته، وهو کتاب یقصر عنه الوصف، لا یستغنی عنه من رام تحقیق الفنّ».

ولاحظ أیضاً کلمات الشریف الجرجانی فی وصف المواقف فی مقدّمهٔ شرحه.

(۲) المواقف فی علم الکلام: ۴۰۵.

(۳) وصفوه ب: «عالم بلاد الشرق».. «کان علّامهٔ دهره».. «صار إماماً فی جمیع العلوم العقلیهٔ وغیرها، متفرّداً بها، مصنّفاً فی جمیع أنواعها، متبحّراً فی دقیقها وجلیلها، وطار صیته فی الآفاق، وانتفع الناس بمصنّفاته فی جمیع البلاد، وهی مشهورهٔ فی کلّ فنّ، یحتجّ بها أکابر العلماء وینقلون منها، ویوردون ویصدرون عنها» فذکروا فیها شرح المواقف.

انظر: الضوء اللامع ۵/ ۳۲۸، البدر الطالع ۱/ ۳۳۳، الفوائد البهیهٔ: ۱۲۵، بغیهٔ الوعاهٔ: ۳۵۱، مفتاح السعادهٔ ۱/ ۱۹۲، وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۵

المواقف «۱».

«وقد أجمع أئمّهٔ التفسیر علی أن المراد ب: «الّذین یقیمون الصلاهٔ» إلی قوله تعالی: «وهم راکعون» علی، فإنّه کان فی الصلاهٔ راکعاً، فسأله سائل فأعطاه خاتمه، فنزلت الآیهٔ» «۲».

اعتراف التفتازانی ... ص: ۶۵

ومنهم: سعد الدین التفتازانی «۳» المتوفّی سنهٔ ۷۹۳، فقد قال فی شرح المقاصد «۴»:

«نزلت باتّفاق المفسّرین فی علی بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه- حین أعطی السائل خاتمه وهو راکع فی صلاته» «۵».

(۱) انظر: كشف الظنون ۲/ ۱۸۹۱.

(۲) شرح المواقف فى علم الكلام ۸/ ۳۶۰.

(۳) قال الحافظ ابن حجر: «الإمام العلّامة، عالم بالنحو والتصريف والمعانى والبيانوالأصلين والمنطق وغيرها، أخذ عن القطب والعضد، وتقدّم فى الفنون، واشتهر ذكره وطار صيته، وانتفع الناس بتصانيفه، وكان فى لسانه لكنة، وانتهت إليه معرفة العلم بالمشرق» الدرر الكامنة ۴/ ۳۵۰. وكذا قال السيوطى وابن العماد والشوكانى وأضاف: «وبالجملة، فصاحب الترجمة متفرّد بعلومه فى القرن الثامن، لم يكن له فى أهله نظير فيها، وله من الحظ والشهرة والصيت فى أهل عصره فمن بعدهم ما لا يلحق به غيره، ومصنّفاته قد طارت فى حياته إلى جميع البلدان، وتنافس الناس فى تحصيلها» ... البدر الطالع ۲/ ۱۶۴، بغية الوعاة: ۳۹۱، شذرات الذهب ۶/ ۳۱۹.

(۴) ذكره صاحب كشف الظنون ۲/ ۱۷۸۰ فقال: «المقاصد فى علم الكلام ... وله على شرح جامع» ثمّ ذكر بعض الحواشى عليه.

(۵) شرح المقاصد فى علم الكلام ۵/ ۱۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۶

اعتراف القوشجى ... ص: ۶۶

ومنهم: القوشجى السمرقندى، وهو: علاء الدين على بن محمّد الحنفى، المتوفّى سنة ۸۷۹.

قال قاضى القضاة الشوكانى بترجمته:

«على بن محمّد القوشجى. بفتح القاف وسكون الواو وفتح الشين المعجمة بعدها جيم وياء النسبة، ومعنى هذا اللفظ بالعربية: حافظ البازى، وكان أبوه من خدّام ملك ما وراء النهر يحفظ البازى.

قرأ على علماء سمرقند ثمّ رحل إلى الروم، وقرأ على القاضى زاده الرومى ثمّ رحل إلى بلاد كرمان فقرأ على علمائها وسود هنالك شرحه للتجريد ... ولمّا قدم قسطنطينيّة أوّل قدمة تلقّاه علماؤها ... وله تصانيف منها شرح التجريد الذى تقدّمت الإشارة إليه وهو شرح عظيم سائر فى الأقطار كثير الفوائد ... وهو من مشاهير العلماء» «۱».

وذكر شرحه على التجريد فى كشف الظنون، حيث قال تحت عنوان تجريد الكلام:

«وهو كتاب مشهور اعتنى عليه الفحول، وتكلّموا فيه بالردّ والقبول، له شروح كثيرة وحواش عليها» إلى أن قال: «ثمّ شرح المولى المحقّق علاء الدين على بن محمّد الشهير بقوشجى- المتوفّى سنة ۸۷۹- شرحاً لطيفاً ممزوجاً ... وقد اشتهر هذا الشرح بالشرح الجديد»، ثمّ ذكر كلامه فى

(۱) البدر الطالع ۱/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۷

ديباجته، ثمّ قال: «وإنّما أوردته ليعلم قدر المتن والماتن، وفضل الشرح والشارح»، ثمّ ذكر الحواشى على هذا الشرح الجديد، بما يطول ذكره، فراجع «۱».

وهذه عبارة القوشجى فى نزول الآية المباركة:

وبيان دلالتها على الإمامة لأمير المؤمنين:

«بيان ذلك: إنّها نزلت باتّفاق المفسّرين فى حقّ على بن أبى طالب حين أعطى السائل خاتمه وهو راكع فى صلاته» ... ثمّ إنّه- وإن حاول المناقشة فى الاستدلال- لم ينكر اتّفاق المفسّرين على نزولها فى الإمام عليه السلام، فراجع «۲».

هذا، ومن ناحیةٍ أخری، فقد نصّ الشهاب الآلوسی علی أنّ هذا القول «علیه غالب الأخباریین» «۳».

فإذا کان هذا القول «علیه إجماع المفسّرین» و «غالب الأخباریین» - بغضّ النظر عن صحّة غیر واحد من أسانید الخبر، حتّی أنّ مثل ابن کثیر قد اعترف بقوّة بعضٍ وسکت عن القدح فی بعض ما أورد منها- فأیّ وقع لإنکار مثل الدهلوی الهندی؟! فضلًا عن تکذیب مثل ابن تیمیّة لأصل الخبر، ودعوی أنّ جمهور الامّة لم تسمع هذا الخبر؟! وأنّه أجمع أهل العلم بالحدیث علی أنّ القصّة المرویّة فی ذلک من الکذب الموضوع.

وبهذا یظهر سقوط التمسّک بمخالفة مثل عکرمة الخارجی- علی فرض صحة النّسبة- مع ما سیأتی فی ترجمة هذا الرجل فی آیة المباهلة.

---

(۱) کشف الظنون ۱/ ۳۴۸- ۳۵۰.

(۲) شرح تجرید الاعتقاد: ۳۶۸.

(۳) روح المعانی ۶/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۸

وأیضاً: لا قیمة لنقل مثل النقّاش، مضافاً إلی تکلّمهم فیه وفی تفسیره، کما لا یخفی علی المطّلع الخبیر!!

۲- إنّ القول بنزولها فی حق علی للثعلبی فقط وهو متفرّد به ... ص: ۶۸

والجواب: إنّ هذا لا یصدر إلّامن متعصّب شقی أو جاهل غبی، وهو عبدالعزیز الدهلوی، الملقّب عندهم ب «علّامة الهند»!! فإنّ لهذا الرجل فی هذا المقطع من کلامه کذبات، منها:

۱- إنّ هذا القول للثعلبی فقط وهو متفرّد به. فإنّ الثعلبی وفاته سنة (۴۲۷) وقد روی الخبر قبله عدد کبیر من الأئمّة، ذکرنا أسمائهم فی الفصل الأوّل، بل علیه إجماع المفسّرین کما عرفت.

۲- إن المحدّثین یلقّبونه بحاطب لیل. فإنّ المحدّثین لا یلقّبونه بهذا اللّقب، بل الذی لقّبه بذلک هو ابن تیمیّة فی منهاج السنّة، عند إنکار فضائل علی وأهل البیت علیهم السلام.

۳- أکثر روایات الثعلبی فی التفسیر عن الکلبی عن أبی صالح، وهی أوهی ما یروی فی التفسیر عندهم. فقد حقّقنا فی بعض بحوثنا أنّ روایات الکلبی فی التفسیر مخرَّجة فی غیر واحدٍ من الصِّحاح، وأنّ روایاتهم عن الکلبی عن أبی صالح موجودة بکثرةٍ فی الکتب المعروفة المشتهرة، ولیست أوهی ما یروی فی التفسیر عند جمهور علمائهم.

وبعد، فإنّ روایة الثعلبی نزول الآیة المبارکة فی حقّ أمیر المؤمنین علیه السلام المتقدمة فی الفصل الأول، لیست لا عن الکلبی عن أبی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۹

صالح، ولا عن السدّی الکبیر أو الصّغیر!!

هذا، وأمّا وجود الرّطب والیابس فی تفسیر الثعلبی فأمر ثابت، وکذلک سائر تفاسیر القوم وأسفارهم الحدیثیة، حتی الملقّبة عندهم بالصحاح ...

وهذه جملة من مصادر ترجمة الثعلبی والثناء علیه، أذکرها لتراجع:

وفیات الأعیان ۱/ ۷۹، معجم الأدباء ۲/ ۱۹- ۲۰، تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۹۰، المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۶۰، الوافی بالوفیات ۷/ ۳۰۷، مرآة الجنان ۳/ ۳۶، طبقات الشافعیة الکبری للسبکی ۴/ ۵۸، البدایة والنهایة ۱۲/ ۳۶، النجوم الزاهرة ۴/ ۲۸۵، طبقات المفسّرین ۱/ ۶۶

رقم ۵۹.

وأكتفى بنقل كلام القاضى ابن خلّكان- الذى اعتمده فى ترجمة الكلبى- فإنّه قال: «كان أوحد زمانه فى علم التفسير، وصنّف التفسير الكبير الذى فاق غيره من التفاسير، وله كتاب العرائس ... وقال أبو القاسم القشيرى: رأيت ربّ العزّة عزّوجلّ فى المنام وهو يخاطبنى واخاطبه، فكان فى أثناء ذلك أن قال الرب تعالى اسمه: أقبل الرجل الصالح، فالتفتُ فإذا أحمد الثعلبى مقبل. وذكره عبدالغافر بن إسماعيل الفارسى فى كتاب سياق تاريخ نيسابور وأثنى عليه وقال: هو صحيح النقل موثوق به، وكان كثير الحديث كثير الشيوخ، توفّى سنة ۴۲۷. وقال غيره: سنة ۴۳۷» «۱».

فهذه ترجمته عند القاضى ابن خلكان، ولا تجد فيها إلّاالمدح والثناء، وحتّى من اللَّه جلّ جلاله!

وقد جاءت هذه الكلمات وأمثالها فى حقّ الرجل فى سائر التراجم،

---

(۱) وفيات الأعيان ۱/ ۷۹.

لكنّا اكتفينا بكلام القاضى ابن خلّكان إلزاماً واحتجاجاً على الدهلوى الذى استند إلى كلامه بترجمة الكلبى.

۳- المراد من الولاية فيها هو النصرة بقرينة السّياق ... ص: ۷۰

ادّعاه القاضى المعتزلى وتبعه من الأشاعرة ابن روزبهان والرازى وغيرهما.

والجواب: إنّه قد أقمنا الأدلّة المتقنة والبراهين الصّادقة على أنّ لفظة «وليّكم» فى حديث: «على منّى وأنا من على وهو وليّكم من بعدى» الذى هو من أصحّ الأخبار وأثبتها، هى بمعنى «الأولى بكم»، فكذلك هذه اللفظة فى الآية المباركة، بل ذلك هنا أوضح وأولى، لعطف «الولى» و «النبىّ» على ذات البارى تعالى، ومن المعلوم أنّ الولاية الثابتة له عزّوجلّ هى الولاية العامة المطلقة.

وأمّا السّياق، فإنّه لا يقاوم النصّ، على ما تقرّر عند العلماء المحقّقين، فاستدلال بعضهم كالفخر الرازى به مردود هذا أوّلًا.

وثانياً: إنّه قد فصل بين الآية والآية التى يزعمون وحدة السياق معها آيات اخرى، فلا سياق أصلًا، فراجع.

۴- مجى الآية بصيغة الجمع، وحملها على الواحد مجاز ... ص: ۷۰

ذكره القاضى عبد الجبّار وتبعه غيره كالرازى وأضاف: إنّه تعالى ذكر

المؤمنين الموصوفين فى هذه الآية بصيغة الجمع فى سبعة مواضع:

«والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» وحمل ألفاظ الجمع وإن جاز على الواحد على سبيل التعظيم لكنّه مجاز لا حقيقة، والأصل حمل الكلام على الحقيقة.

والجواب: إنّ مقتضى النصّ الصحيح، القائم عليه الإجماع من المفسّرين وغيرهم، وهو المتّفق عليه بين الطرفين، هو حمل الصّيغة هذه على الواحد المعيّن، وهو أمير المؤمنين عليه السلام، ولكنْ لا بدّ لإتيان الآية بصيغة الجمع من نكتة.

قال الزمخشرى: «فإنْ قلت: كيف صحّ أن يكون لعلىّ رضى اللَّه عنه- واللفظ لفظ جماعة؟

قلت: جىء به على لفظ الجمع وإنْ كان السبب فيه رجلًا واحداً، ليرغب الناس فى مثل فعله، فينالوا مثل ثوابه، ولينبّه على أنّ سجيّة

المؤمنين يجب أنْ تكون على هـذه الغايـة من الحرص على البرّ والإحسـان وتفقّـد الفقراء، حتّى إن لزمهم أمر لا يقبل التأخير وهم فى الصلاة لم يؤخّروه إلى الفراغ منها» «۱».

واختار بعض المفسـرين من أصـحابنا كالطبرسى صاحب (مجمع البيان فى تفسير القرآن) «۲» أنّ النكتـة هى التعظيم، وهو ما أشار إليه الرازى فى كلامه المذكور.

والسيّد شرف الدين العاملى ذهب إلى أنّ النكتة هى أنّه لو جاءت

(۱) الكشّاف ۱/ ۶۲۴.

(۲) مجمع البيان ۳/ ۳۴۸.

الآيـة بلفـظ المفرد، فـإنّ شـانئى على وأهـل الـبيت وسـائر المنـافقين لاـ يطيقون أن يسـمعوها كـذلك، وإذْ لاـ يمكنهم حينئـذٍ التمويه والتضليل، فيؤدّى ذلك إلى التلاعب بألفاظ القرآن وتحريف كلماته أو نحو ذلك ممّا يخشى عواقبه على الإسلام «۱».

هـذا، وقـد ذكر صـاحب الغـدير طـاب ثراه طائفـةً من الآيـات الواردة بصـيغة الجمع والمقصود بهـا الآحـاد، اسـتناداً إلى تفاسير القوم وأحاديثهم، فراجع «۲».

۵- الولاية بمعنى الأولويّة بالتصرّف غير مرادة فى زمان الخطاب ... ص: ۷۲

وهذا ما ذكره القاضى المعتزلى، وأخذه غير واحد من الأشاعرة، كالدهلوى والآلوسى والتفتازانى، فليكن المراد بعد عثمان.

وقد أجاب عنه السيّد المرتضـى وغيره من أعلام الطائفة. قال شيخ الطائفة: «إنّا قد بيّنا أنّ المراد بلفظ «ولى» فرض الطاعة والإستحقاق للتصـرّف بالأمر والنهى، وهـذا ثابت له فى الحال، وإذا كان المراد به الحال، فليس بمقصورٍ عليها، وإنّما يقتضـى الحال وما بعـدها من سـائر الأـحوال، وإذا كان الأمر على ذلك فنحن نخرج حال حياة النبىّ بدلالـة الإجماع، وتبقى سائر الأحوال على موجب الآيـة، وليس هناك دليل يخرج أيضاً ما بعد النبىّ عليه وآله الصلاة والسلام ويردّه إلى ما بعد عثمان، ولأنّ كلّ من

(۱) المراجعات: ۲۶۳.

(۲) الغدير ۳/ ۲۳۱- ۲۳۸. الطبعة الحديثة المحقّقة.

أثبت بهذه الآية الإمامة أثبتها بعد وفاة النبىّ بلا فصل، ولم يقل فى الامّة أحد إنّ المراد بالآية الإمامة وأثبتها بعد عثمان» «۱».

۶- إنّ التصدق فى أثناء الصّلاة ينافى الصلاة ... ص: ۷۳

وهذا أيضاً ذكره القاضى المعتزلى وتبعه عليه القوم.

إلّا أنّ الآلوسى أجاب عن هذه الشبهة بقوله: «بلغنى أنّه قيل لابن الجوزى: كيف تصدّق على بالخاتم وهو فى الصلاة ... فأنشأ يقول:

يسقى ويشرب لا تلهيه سكرته عن النديم ولا يلهو عن الناس

أطاعه سكره حتّى تمكّن من فعل الصحّاة فهذا واحد الناس» «۲»

وقد سبق إلى الاستشهاد بالبيتين: السيّد الشهيد التسترى فى (إحقاق الحق) «۳» ونسبهما إلى بعض الأصحاب. واللَّه العالم.

أقول:

هذه عمدة شبهاتهم فى المقام، والعمدة فى الجواب عنها هو النصُّ الصحيح المقبول بين الطّرفين، فلا مجال بعده لتلك الشبهات، ولا لغيرها، من قبيل احتمال حمل «الواو» فى «وهم راكعون» على العطف، أو احتمال حمل «الركوع» على «الخضوع» أو دعوى أن «الزكاة» إنّما تقال

---

(۱) تلخيص الشافى ۲/ ۴۴- ۴۵.

(۲) روح المعانى ۶/ ۲۴۷- ۲۴۸.

(۳) إحقاق الحق وإزهاق الباطل ۲/ ۴۱۴ مع اختلاف قليل فى اللفظ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۷۴

للزكاة الواجبة، والذى فعله أمير المؤمنين كان نفلًا، أو دعوى أنّ لازم الاستدلال بالآية عن طريق إفادتها الحصر على بطلان إمامة من تقدّمه، هو بطلان إمامة الأئمّة من ولده، فإنّها جهل أو تجاهل من مدّعيها، لأنّه لا يقول بإمامة أئمّة العترة على كلّ تقدير، أمّا الإماميّة، فإنّهم يبطلون إمامة من تقدّم على أمير المؤمنين بهذه الآية، ولهم أدلّتهم على إمامة سائر الأئمّة من الكتاب والسنّة وغيرهما، على أن البحث هو بين إمامة على وإمامة أبى بكر، وإمامة الأئمّة بعد على فرع على إمامته، كما أنّ إمامة عمر وعثمان ومعاوية ويزيد ... تتفرّع على إمامة أبى بكر، فإذا ثبتت إمامة على من الآية، ثبتت الإمامة فى ولده، وبطلت إمامة أبى بكر وكل إمامة متفرّعة على إمامته.

والحقيقة- كما ذكرنا من قبل- إنّ هذه الآية ونزولها فى هذه القضيّة، من أقوى الأدلّة على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، ولذا فقد اضطرب القوم تجاهها، واختلفت كلماتهم فى ردّ الاستدلال بها، وبذلوا أقصى جهودهم فى الجواب، ولكنّهم لم يُفلحوا فازدادوا بعداً عن نهج الحق وطريق الصواب، فلا الآية يمكن تكذيبها، ولا الحديث الوارد فى تفسيرها ... والحمد للَّهربّ العالمين، وصلّى اللَّه عليه سيّدنا محمّد وآله الطاهرين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۷۷

آية التطهير ... ص: ۷۷

اشارة

قوله تعالى «إنّما يريد اللَّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» «۱»

.وهذه آية التطهير.

وقد استدلّ بها أصحابنا- تبعاً لأئمّة العترة الطاهرة- على عصمة «أهل البيت» ومن ثمّ فهى من أدلّة إمامة أمير المؤمنين عليه السلام والأئمّة الطاهرين بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

وقد كابر بشأنها الخوارج، والنواصب، والمخالفون ل «أهل البيت» منذ اليوم الأوّل، وإلى يومنا هذا ... ولذا كانت هذه الآية موضع البحث والتحقيق، والأخذ والردّ، وكُتبت حولها الكتب والدراسات الكثيرة «۲».

ونحن نذكر وجه الاستدلال، ولينظر الناظرون هل هو ضمن دائرة التمسّك بالكتاب والسنّة.. أو لا؟!

وهذه هى الأقوال فى المسألة نقلًا عن أحد المتعصّبين ضدّ الشيعة الإمامية:

«وفى المراد بأهل البيت هاهنا ثلاثة أقوال:

(۱) سورة الأحزاب ۳۳: ۳۳.

(۲) ولنا فیها کتاب ردّاً علی کتیب للدکتور علی أحمد السالوس، أسماه: «آیة التطهیر بین امّهات المؤمنین وأهل الکساء» صدر بعنوان «مع الدکتور السالوس فی آیة التطهیر» وهناک التفصیل الأکثر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۷۸

أحدهما: أنّهم نساء رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّهنّ فی بیته.

رواه سعید بن جبیر عن ابن عبّاس. وبه قال عکرمة وابن السائب ومقاتل.

ویؤکّد هذا القول أنّ ما قبله وما بعده متعلّق بأزواج رسول اللَّه صلیعلیه وسلّم. وعلی أرباب هذا القول اعتراض، وهو: إنّ جمع المؤنّث بالنون فکیف قیل (عنکم) و (یطهّرکم)؟ فالجواب: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فیهنّ فغلّب المذکَّر.

والثانی: إنّه خاصّ فی: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیّ، وفاطمة، والحسن والحسین. قاله أبو سعید الخدری، وروی عن: أنس وعائشة وأُم سلمة نحو ذلک.

والثالث: إنّهم أهل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وأزواجه، قاله الضحاک» «۱».

فهذه عبارة الحافظ ابن الجوزی.

. فالقائل باختصاص الآیة بالرسول وبضعته ووصیّه وسبطیه علیهم الصلاة والسلام، هم جماعة من الصحابة، وعلی رأسهم: أُم سلمة وعائشة...

من زوجاته...

وعلی رأس القائلین بکونها خاصة بالأزواج: عکرمة البربری ... لِما سیأتی من أنّ ابن عبّاس من القائلین بالقول الثانی.

أمّا القول الثالث فلم یحکه إلّاعن الضحاک!

فمن هُم «أصحاب الآراء الصحیحة»؟! ومن هم «أصحاب البدع

(۱) زاد المسیر فی علم التفسیر- للحافظ ابن الجوزی، المتوفّی سنة ۲۰۵- ۲۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۷۹

والأهواء»؟!

ولماذا أعرض الّذین ادعوا أنّهم «کانوا تابعین لما تدلّ علیه معانی القرآن الکریم، موضّحین لدلالات ألفاظه کما فهمها سلف الأُمة وعلماؤها، وکما فسّرها الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم وأصحابه والتابعون لهم بإحسان» عن قول أُمّ سلمة وعائشة وجماعةٍ من کبار الصحابة ومشاهیرهم- کما سیجیء- وأخذوا بقول «عکرمة» الذی ستعرفه، وأمثاله؟!

وأمّا تفصیل المطلب، ففی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۰

الفصل الأوّل: فی تعیین النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قولًا وفعلًا المراد من «أهل البیت ...» ص: ۸۰

اشارة

فقد أخرج جماعة من کبار الأئمّة والحفّاظ والأئمّة حدیث الکساء، الصریح فی اختصاص الآیة المبارکة بالرسول وأهل بیته الطاهرین

علیهم الصلاهٔ والسلام، عن عشراتٍ من الصحابهٔ:

من الصحابهٔ الرواهٔ لحدیث الکساء ... ص: ۸۰

ونحن نذکر عدّهً منهم فقط:

۱- عائشهٔ بنت أبی بکر.

۲- أُم سلمهٔ زوجهٔ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

۳- عبداللَّه بن العبّاس.

۴- سعد بن أبی وقّاص.

۵- أبو الدرداء.

۶- أنس بن مالک.

۷- أبو سعید الخدری.

۸- واثلهٔ بن الأسقع.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۱

۹- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۱۰- زید بن أرقم.

۱۱- عمر بن أبی سلمهٔ.

۱۲- ثوبان مولی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

من الأئمّهٔ الرواهٔ لحدیث الکساء ... ص: ۸۱

ونکتفی بذِکر أشهر المشاهیر منهم:

۱- أحمد بن حنبل، المتوفّی سنهٔ ۲۴۱.

۲- عبد بن حمید الکشّی، المتوفّی سنهٔ ۲۴۹.

۳- مسلم بن الحجّاج، صاحب الصحیح، المتوفّی سنهٔ ۲۶۱.

۴- أبو حاتم محمّد بن إدریس الرازی، المتوفّی سنهٔ ۲۷۷.

۵- أحمد بن عبدالخالق البزّار، المتوفّی سنهٔ ۲۹۲.

۶- محمّد بن عیسی الترمذی، المتوفّی سنهٔ ۲۷۹.

۷- أحمد بن شعیب النسائی، المتوفّی سنهٔ ۳۰۳.

۸- أبو عبداللَّه محمّد بن علی الحکیم الترمذی.

۹- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، المتوفّی سنهٔ ۳۱۰.

۱۰- عبدالرّحمن بن محمّد بن إدریس الرازی، الشهیر بابن أبی حاتم، المتوفّی سنهٔ ۳۲۷.

۱۱- سلیمان بن أحمد الطبرانی، المتوفّی سنهٔ ۳۶۰.

۱۲- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری، المتوفّی سنهٔ ۴۰۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۲

۱۳- أبو نعيم أحمد بن عبداللَّه الأصفهانی، المتوفّی سنهٔ ۴۳۰.

۱۴- أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، المتوفّی سنهٔ ۴۵۸.

۱۵- أبو بکر أحمد بن علی، المعروف بالخطیب البغدادی، المتوفّی سنهٔ ۴۶۳.

۱۶- أبو السعادات المبارک بن محمّد، المعروف بابن الأثیر، المتوفّی سنهٔ ۶۰۶.

۱۷- شمس الدین محمّد بن أحمد الذهبی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۸.

۱۸- جلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفّی سنهٔ ۹۱۱.

من ألفاظ الحدیث فی الصحاح والمسانید وغیرها ... ص: ۸۲

وهذه نبذهٔ من ألفاظ الحدیث بأسانیدها «۱»:

ففی المسند: «حدّثنا عبداللَّه، حدّثنی أبی، ثنا عبد بن نمیر، قال: ثنا عبدالملک- یعنی ابن أبی سلیمان-، عن عطاء بن أبی رباح، قال: حدّثنی من سمع أُم سلمهٔ تذکر أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم کان فی بیتها، فأتته فاطمهٔ ببرمهٔ فیها خزیرهٔ، فدخلت بها علیه، فقال لها: ادعی زوجَکِ وابنیک.

قالت: فجاء علیٌّ والحسین والحسن فدخلوا علیه فجلسوا یأکلون من

---

(۱) نعم، هذه نبذهٔ من الروایات، إذ لم نورد کلّ ما فی المسند أو المستدرک أو غیرهما، بل لم نورد شیئاً من تفسیر الطبری وقد أخرجه من أربعهٔ عشر طریقاً، ولا من کثیر من المصادر المعتبرهٔ فی التفسیر والحدیث وتراجم الصحابهٔ وغیرها.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۳

تلک الخزیرهٔ وهو علی منامهٔ له علی دکّان تحته کساء خیبری.

قالت: وأنا أُصلّی فی الحجرهٔ، فأنزل اللَّه عز وجل هذه الآیهٔ: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً».

قالت: فأخذ فضل الکساء فغشّاهم به، ثمّ أخرج یده فألوی بها إلی السماء ثم قال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی وخاصتی فأذهِب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً.

قالت: فأدخلت رأسی البیت فقلت: وأنا معکم یا رسول اللَّه؟

قال: إنّکِ إلی خیر، إنّکِ إلی خیر.

قال عبدالملک: وحدّثنی أبو لیلی عن أُم سلمهٔ مثل حدیث عطاء سواء.

قال عبدالملک: وحدّثنی داود بن أبی عوف الجحّاف، عن «۱» حوشب، عن أُمّ سلمهٔ بمثله سواء» «۲».

وفی المسند: «حدّثنا عبداللَّه، حدّثنی أبی، ثنا عفّان، ثنا حمّاد بن سلمهٔ، قال: ثنا علیّ بن زید، عن شهر بن حوشب، عن أُمّ سلمهٔ: أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لفاطمهٔ: ائتینی بزوجِکِ وابنیک، فجاءت بهم، فألقی علیهم کساءً فدکیّاً.

قال: ثمّ وضع یده علیهم ثمّ قال: اللّهمّ إنّ هؤلاء آل محمّد، فاجعل صلواتک وبرکاتک علی محمّد وعلی آل محمّد، إنّک حمید مجید.

قالت أُمّ سلمهٔ: فرفعت الکساء لأدخل معهم، فجذبه من یدی وقال:

---

(۱) کذا.

(۲) مسند أحمد ۶/ ۲۹۲.

إنّکِ علی خیر» «۱».

وفی المسند: «حدّثنا عبداللَّه، حدّثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانهٔ، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون، قال: إنّی لجالس إلی ابن عبّاس إذ أتاه تسعهٔ رهط فقالوا: یا ابن عبّاس، إما أن تقوم معنا وإما أن تخلونا هؤلاء.

قال: فقال ابن عبّاس: بل أقوم معکم.

قال: وهو یومئذ صحیح قبل أن یعمی.

قال: فانتدوا فتحدثوا، فلا ندری ما قالوا.

قال: فجاء ینفض ثوبه ویقول: أُفّ وتفّ، وقعوا فی رجلٍ له عشر، وقعوا فی رجل قال له النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم (فذکر مناقب لعلیّ، منها:) «وأخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ثوبه فوضعه علی علیٍّ وفاطمهٔ وحسن وحسین فقال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً»» «۲»

.وفی صحیح مسلم: «حدّثنا أبو بکر ابن أبی شیبهٔ ومحمّد بن عبداللَّه بن نمیر- واللفظ لأبی بکر- قالا: حدّثنا محمّد بن بشر، عن زکریّا، عن مصعب ابن شیبهٔ، عن صفیهٔ بنت شیبهٔ، قالت: قالت عائشهٔ: خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم غداهً وعلیه مرط مرجّل من شعر أسود، فجاء الحسن بن علیّ فأدخله، ثمّ جاء الحسین فدخل معه، ثمّ جاءت فاطمهٔ فأدخلها، ثمّ جاء علیٌّ فأدخله، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل

---

(۱) مسند أحمد ۶/ ۳۲۳.

(۲) مسند أحمد ۱/ ۳۳۰.

البیت ویطهّرکم تطهیراً»» «۱»

.وفی جامع الأُصول: «۶۷۰۲ ت، أُم سلمهٔ- رضی اللَّه عنها- قالت: إنّ هذه الآیهٔ نزلت فی بیتی: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» قالت: وأنا جالسهٔ عند الباب فقلت: یا رسول اللَّه، ألست من أهل البیت؟ فقال: إنّکِ إلی خیر، أنتِ من أزواج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

قالت: وفی البیت: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیٌّ وفاطمهٔ وحسن وحسین، فجلّلهم بکسائه وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی فأذهب عنهم الرجس وطهِّرهم تطهیراً.

وفی روایهٔ: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم جلّل علی الحسن والحسین وعلیّ وفاطمهٔ، ثمّ قال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی وحامّتی، أذهب عنهم الرجس وطهرهم تطهیراً.

قالت أُم سلمهٔ: وأنا معهم یا رسول اللَّه؟ قال: إنّکِ إلی خیر.

أخرج الترمذی الروایهٔ الاخرهٔ، والأُولی ذکرها رزین.

۶۷۰۳ ت، عمر بن أبی سلمهٔ- رضی اللَّه عنه- قال: نزلت هذه الآیهٔ علی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» فی بیت أُمّ سلمهٔ، فدعا النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم فاطمهٔ وحسناً وحسیناً، فجلّلهم بکساءٍ وعلیّ خلف ظهره، ثمّ قال:

اللّهم هؤلاء أهل بیتی فأذهب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً.

قالت أُمّ سلمهٔ: وأنا معهم یا نبیَّ اللَّه؟

(۱) صحیح مسلم ۷/ ۱۳۰.

قال: أنتِ علی مکانِکِ، وأنتِ علی خیر.

أخرجه الترمذی.

۶۷۰۴ ت، أنس بن مالک- رضی اللَّه عنه- إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم کان یمرّ بباب فاطمهٔ إذا خرج إلی الصلاهٔ حین نزلت هذه الآیهٔ، قریباً من ستّهٔ أشهر، یقول: الصلاهَٔ أهل البیت «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً».

أخرجه الترمذی.

۶۷۰۵ م، عائشهٔ- رضی اللَّه عنها- قالت: خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیه مرط مرجّل أسود، فجاءه الحسن فأدخله، ثمّ جاءه الحسین فأدخله، ثمّ جاءت فاطمهٔ فأدخلها، ثمّ جاء علیٌّ فأدخله، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس» الآیهٔ.

أخرجه مسلم» «۱».

وفی الخصائص: «أخبرنا محمّد بن المثنّی قال: أخبرنا أبو بکر الحنفی، قال: حدّثنا بکیر بن مسمار، قال: سمعت عامر بن سعد یقول: قال معاویهٔ لسعد ابن أبی وقّاص:

ما یمنعک أنْ تسبَّ ابن أبی طالب؟!

قال: لا أسبّه ما ذکرتُ ثلاثاً قالهنَّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنْ یکون لی واحدهٔ منهنَّ أحب إلیّ من حمر النعم:

لا أسبّه ما ذکرت حین نزل الوحی علیه، فأخذ علیّاً وابنیه وفاطمهٔ فأدخلهم تحت ثوبه ثمّ قال: ربّ هؤلاء أهل بیتی وأهلی.

(۱) جامع الأصول ۹/ ۱۵۵- ۱۵۶.

ولا أسبّه ما ذکرت حین خلّفه فی غزوةٍ غزاها...

ولا أسبّه ما ذکرت یوم خیبر» «... ۱».

وفی الخصائص: «أخبرنا قتیبهٔ بن سعید البلخی وهشام بن عمّار الدمشقی، قالا: حدّثنا حاتم، عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد بن أبی وقّاص، قال: أمر معاویهٔ سعداً فقال: ما یمنعک أنْ تسبَّ أبا تراب؟!

فقال: أنا إن ذکرت ثلاثاً قالهنَّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأنْ یکون لی واحدهٔ منها أحبّ إلیَّ من حمر النعم:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له، وخلّفه فی بعض مغازیه...

وسمعته یقول یوم خیبر...:

ولمّا نزلت «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمهٔ وحسناً وحسیناً فقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی» «۲».

أقول:

أخرجه ابن حجر العسقلانی باللفظ الأوّل فی «فتح الباری» بشرح حدیث: «أما ترضی أن تکون منّی بمنزلهٔ هارون» ... ثمّ قال:

«ووقع فی روایهٔ عامر بن سعد بن أبی وقّاص عند مسلم والترمذی، قال: قال معاویهٔ لسعد: ما منعک أنْ تسبّ أبا تراب؟!

(۱) خصائص علی: ۵۶ ح ۵۱.

(۲) خصائص علی: ۲۳- ۲۴ ح ۹.

قال: أما ما ذکرتُ ثلاثاً قالهنَّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلنْ أسبّه، فذکر هذا الحدیث.

وقوله: لأُعطینّ الرایة رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله.

وقوله لمّا نزلت «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» «۱»

دعا علیّاً وفاطمة والحسن والحسین، فقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی» «۲».

وهذا تحریفٌ للحدیث! أو یحمل علی التکرّر والتعدّد.

وفی الخصائص: أخرج حدیث عمرو بن میمون عن ابن عبّاس، المتقدّم عن المسند «۳».

وفی المستدرک: «حدّثنا أبو العبّاس محمّد بن یعقوب، ثنا العبّاس بن محمّد الدوری، ثنا عثمان بن عمر، ثنا عبدالرحمن بن عبداللَّه بن دینار، ثنا شریک بن أبی نمر، عن عطاء بن یسار، عن أُمّ سلمّة- رضی اللَّه عنها- أنّها قالت: فی بیتی نزلت هذه الآیة: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت»، قالت: فأرسل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی علیّ وفاطمة والحسن والحسین- رضوان اللَّه علیهم أجمعین- فقال: اللّهم هؤلاء أهل بیتی.

قالت أُم سلمة: یا رسول اللَّه، وأنا من أهل البیت؟

قال: إنّکِ أهلی خیر «۴»، وهؤلاء أهل بیتی، اللّهمّ أهلی أحقّ.

هذا حدیث صحیح علی شرط البخاری ولم یخرجاه.

---

(۱)

سورة آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۷/ ۹۳.

(۳) خصائص علی: ۳۴ ح ۲۳.

(۴) کذا.

حدّثنا أبو العباس محمّد بن یعقوب، أنبأ العبّاس بن الولید بن مزید:

أخبرنی أبی، قال: سمعت الأوزاعی یقول: حدّثنی أبو عمار، قال: حدّثنی واثلة بن الأسقع- رضی اللَّه عنه- قال: جئت علیّاً- رضی اللَّه عنه- فلم أجده.

فقالت فاطمة- رضی اللَّه عنها-: إنطلق إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم یدعوه فجلس، فجاء مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فدخل ودخلت معهما. قال: فدعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم حسناً وحسیناً فأجلس کلّ واحدٍ منهما علی فخذه، وأدنی فاطمة من حجره وزوجها، ثمّ لفّ علیهم ثوبه وأنا شاهد، فقال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی.

هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه» «۱».

وفی تلخیص المستدرک: وافق الحاکم علی التصحیح «۲».

ورواه الذهبی بإسنادٍ له عن شهر بن حوشب عن أُم سلمة، وفیه:

«قالت: فأدخلت رأسی فقلت: یا رسول اللّه، وأنا معکم؟

قال: أنتِ إلی خیر- مرّتین-».

ثمّ قال: «رواه الترمذی مختصراً وصحّحه من طریق الثوری، عن زبید، عن شهر بن حوشب» «۳».

وفی الصواعق المحرقة: «الآیة الأُولی: قال اللّه تعالی: «إنّما یرید لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» أکثر المفسّرین علی

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۴۵۱ ح ۳۵۵۸ کتاب التفسیر.

(۲) تلخیص المستدرک ۲/ ۴۵۱.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۰

أنّها نزلت فی علیٍّ وفاطمة والحسن والحسین. لتذکیر ضمیر (عنکم) وما بعده» «۱».

ممّن نصَّ علی صحّة الحدیث ... ص: ۹۰

هذا، وقد قال جماعة من الأئمّة بصحة الحدیث الدالّ علی اختصاص الآیة الکریمة بأهل البیت علیهم السلام، إذ أخرجوه فی الصحیح أو نصّوا علی صحّته، ومن هؤلاء:

۱- أحمد بن حنبل، بناءً علی التزامه بالصحّة فی «المسند».

۲- مسلم بن الحجاج، إذ أخرجه فی (صحیحه).

۳- ابن حبّان، إذْ أخرجه فی (صحیحه).

۴- الحاکم النیسابوری، إذ صحّحه فی (المستدرک).

۵- الذهبی، إذ صححه فی (تلخیص المستدرک) تبعاً للحاکم.

۶- ابن تیمیّة، إذ قال: «فصل- وأمّا حدیث الکساء فهو صحیح، رواه أحمد والترمذی من حدیث أُم سلمة، ورواه مسلم فی صحیحه من حدیث عائشة» «... ۲».

ما دلّت علیه الأحادیث ... ص: ۹۰

وهذه الأحادیث الواردة فی الصحاح والمسانید ومعاجم الحدیث، بأسانید صحیحة متکاثرة جدّاً، أفادت نقطتین:

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۸۵.

(۲) منهاج السنة ۵/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۱

أوّلًا: إنّ المراد ب «أهل البیت» فی الآیة المبارکة هم: النبیّ وعلیٌّ وفاطمة والحسن والحسین صلوات اللّه وسلامه علیهم أجمعین، لا یشرکهم أحد، لا من الأزواج ولا من غیرهنّ مطلقاً.

أمّا الأزواج، فلأنّ الأحادیث نصّت علی أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لم یأذن بدخول واحدةٍ منهنّ تحت الکساء.

وأمّا غيرهنّ، فلأنّ النبىّ إنّما أمر فاطمة بأنْ تجئ بزوجها وولديها فحسب، فلو أراد أحداً غيرهم- حتّى من الأسرة النبويّة- لأمر بإحضاره.

وثانياً: إنّ الآية المباركة نزلت فی واقعةٍ معيّنة وقضيّةٍ خاصّة، ولا علاقة لها بما قبلها وما بعدها ... ولا ينافيه وضعها بين الآيات المتعلّقة بنساء النبىّ، إذ ما أكثر الآيات المدنيّة بين الآيات المكّية وبالعكس، ويشهد بذلك:

١- مجىء الضمير: «عنكم» و «يطهّركم» دون: عنكنّ ويطهّركنّ.

٢- إتّصال الآيات التی بعد آية التطهير بالتی قبلها، بحيث لو رفعت آية التطهير لم يختلّ الكلام أصلًا ... فليست هی عجزاً لآية ولا صدراً لأُخرى ... كما لا يخفى.

ثمّ ما ألطف ما جاء فی الحديث جواباً لقول أُم سلمة: «ألستُ من أهل البيت؟» قال: «أنتِ من أزواج رسول اللَّه!!» فإنّه يعطى التفصيل مفهوماً ومصداقاً بين العنوانين: عنوان «أهل البيت» وعنوان «الأزواج» أو «نساء النبىّ».

فتكون الآيات المبدوة- فی سورة الأحزاب- ب: «يا نساء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ٩٢

النبىّ» «١»

خاصة ب «الأزواج» والآية «إنّما يريد اللَّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت» خاصّةً بالعترة الطاهرة.

وحديث مروره صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بباب فاطمة وقوله: الصلاة أهل البيت «إنّما يريد اللَّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا ...»

رواه كثيرون كذلك لا نطيل بذكر رواياته.

---

(١)

سورة الأحزاب ٣٣: ٣٣.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ٩٣

الفصل الثانی: فی سقوط القولَين الآخَرَين ... ص: ٩٣

اشارة

وبهذه الأحاديث الصحيحة المتفق عليها بين المسلمين يسقط القولان الآخَران، لأنّ المفروض أنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فسر بنفسه- قولًا وفعلًا- الآية المباركة، وعيّن من نزلت فيه، فلا يُسمع- والحال هذه- ما يخالف تفسيره كائناً من كان القائل، فكيف والقائل بالقول الأوّل هو «عكرمة»؟!

وقد كان هذا الرجل أشدُّ الناس مخالفةً لنزول الآية فی العترة الطاهرة فقط.

فقد حكى عنه أنّه كان ينادى فی الأسواق بنزولها فی زوجات النبىّ فقط «١» وأنّه كان يقول: «من شاء باهلته أنّها نزلت فی نساء النبىّ خاصّة» «٢».

وقد كان القول بنزولها فی العترة هو الرأى الذى عليه المسلمون، كما يبدو من هذه الكلمات، بل جاء التصريح به فی كلامه حيث قال: «ليس بالذى تذهبون إليه، إنّما هو نساء النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم» «٣».

إلّا أنّ من غير الجائز الأخذ بقول عكرمة فی هذا المقام وأمثاله!

(۱) تفسیر الطبری ۱۰/ ۲۹۸ ح ۲۸۵۰۳، تفسیر ابن کثیر ۳/ ۴۶۵، أسباب النزول: ۱۹۸.

(۲) الدر المنثور ۶/ ۶۰۳، تفسیر ابن کثیر ۳/ ۴۶۵.

(۳) الدر المنثور ۶/ ۶۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۴

ترجمهٔ عکرمهٔ ... ص: ۹۴

اشارهٔ

فإنّ عکرمهٔ البربری من أشهر الزنادقهٔ الّذین وضعوا الأحادیث للطعن فی الإسلام! وإلیک طرفاً من تراجمه فی الکتب المعتبرهٔ المشهورهٔ «۱».

۱- طعنه فی الدین ... ص: ۹۴

لقد ذکروا أن هذا الرجل کان طاعناً فی الإسلام، مستهزئاً بالدین، من أعلام الضلالهٔ ودعاهٔ السوء.

فقد نقلوا عنه أنّه قال: إنّما أنزل اللّه متشابه القرآن لیضلّ به!

وقال فی وقت الموسم: وددت أنّی الیوم بالموسم وبیدی حربهٔ، فأعترض بها من شهد الموسم یمیناً وشمالًا!

وأنّه وقف علی باب مسجد النبیّ وقال: ما فیه إلّاکافر!

وذکروا أنّه کان لا یصلّی، وأنّه کان فی یده خاتم من الذهب، وأنّه کان یلعب بالنرد، وأنّه کان یستمع الغناء.

۲- کان من دعاهٔ الخوارج ... ص: ۹۴

وأنّه إنّما أخذ أهل أفریقیهٔ رأی الصفریهٔ- وهم من غلاهٔ الخوارج- منه، وقد ذکروا أنّه نحل ذلک الرأی إلی ابن عبّاس!

(۱) طبقات ابن سعد ۵/ ۲۱۹، الضعفاء الکبیر ۳/ ۳۷۳، تهذیب الکمال ۱۳/ ۱۶۳، وفیات الأعیان ۳/ ۲۶۵، میزان الاعتدال ۵/ ۱۱۶، المغنی فی الضعفاء ۸۴۲، سیر أعلام النبلاء ۵/ ۱۲، تهذیب التهذیب ۷/ ۲۶۳- ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۵

وعن یحیی بن معین: إنّما لم یذکر مالک عکرمهٔ، لأنّ عکرمهٔ کان ینتحل رأی الصفریهٔ.

وقال الذهبی: قد تکلّم الناس فی عکرمهٔ، لأنّه کان یری رأی الخوارج.

۳- کان کذّابا ... ص: ۹۵

کذب علی سیّده ابن عبّاس حتّی أوثقه علی بن عبداللَّه بن عبّاس علی باب کنیف الدار. فقیل له: أتفعلون هذا بمولاکم؟! قال: إنّ هذا یکذب علی أبی.

وعن سعید بن المسیب، أنّه قال لمولاه: یا برد، إیّاک أن تکذب عَلَیّ کما یکذب عکرمة علی ابن عبّاس.

وعن ابن عمر، أنّه قال لمولاه: اتّق اللَّه، ویحک یا نافع، لا تکذب عَلَیّ کما کذب عکرمة علی ابن عبّاس.

وعن القاسم: إنّ عکرمة کذّاب.

وعن ابن سیرین ویحیی بن معین ومالک: کذّاب.

وعن ابن ذویب: کان غیر ثقة.

وحرم مالک الروایة عنه.

وأعرض عنه مسلم بن الحجّاج.

وقال محمّد بن سعد: لیس یُحتجّ بحدیثه.

۴- ترک الناس جنازته ... ص: ۹۵

ولهذه الأُمور وغیرها ترک الناس جنازته، قیل: فما حمله أحد، حتّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۶

اکتروا له أربعة رجال من السودان.

ترجمة مقاتل ... ص: ۹۶

ومقاتل حاله کحال عکرمة، فقد أدرجه کلٌّ من: الدارقطنی، والعقیلی، وابن الجوزی، والذهبی فی (الضعفاء ...) وتکفینا کلمة الذهبی: «أجمعوا علی ترکه» «۱».

ترجمة الضحّاک ... ص: ۹۶

وأمّا القول الآخر فقد عزاه ابن الجوزی إلی الضحّاک بن مزاحم فقط.

وهذا الرجل أدرجه ابن الجوزی نفسه کالعقیلی فی (الضعفاء) وتبعهما الذهبی فأدرجه فی "المغنی فی الضعفاء ...» ونفوا أنْ یکون لقی ابن عبّاس، بل ذکر بعضهم أنّه لم یشافه أحداً من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وعن یحیی بن سعید: کان الضحّاک عندنا ضعیفاً.

قالوا: وکانت أُمّه حاملًا به سنتین «۲»!

هذا، ولکنْ فی نسبة هذا القول- کنسبة القول الأوّل إلی ابن السائب الکلبی- کلامٌ، فقد نُسب إلیهما القول باختصاص الآیة بالخمسة الأطهار فی المصادر، وهو الصحیح، کما حقّقنا ذلک فی الردّ علی السالوس.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۷/ ۲۰۱.

(۲) تهذیب الکمال ۹/ ۱۷۳، میزان الاعتدال ۳/ ۴۴۶، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۳۱۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۷

الفصل الثالث: فی دلالهٔ الآیهٔ المبارکهٔ علی عصمهٔ أهل البیت ... ص: ۹۷

وکما أشرنا من قبل، فإنّ أصحابنا یستدلون بالآیهٔ المبارکهٔ- بعد تعیین المراد بأهل البیت فیها، بالأحادیث المتواترهٔ بین الفریقین- علی عصمهٔ أهل البیت ... وقد جاء ذکر وجه الاستدلال لذلک مشروحاً فی کتبهم فی العقائد والإمامهٔ، وفی تفاسیرهم بذیل الآیهٔ المبارکهٔ، ویتلخص فی النقاط التالیهٔ:

۱- «إنّما» تفید الحصر، فاللَّه سبحانه لم یرد إذهاب الرجس إلّاعن هؤلاء.

۲- «الإرادهٔ» فی الآیهٔ الکریمهٔ تکوینیّهٔ، من قبیل الإرادهٔ فی قوله تعالی: «إنّما أمره إذا أراد شیئاً أن یقول له کن فیکون» «۱»

) لا تشریعیهٔ من قبیل الإرادهٔ فی قوله تعالی: «یرید اللَّه بکم الیسر ولا یرید بکم العسر» «۲»

، لأن التشریعیهٔ تتنافی مع نصّ الآیهٔ بالحصر، إذ لا خصوصیّهٔ لأهل البیت فی تشریع الأحکام لهم.

وتتنافی مع الأحادیث، إذ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم طبّق الآیهٔ علیهم دون غیرهم.

۳- «الرجس» فی الآیهٔ هو «الذنوب».

وتبقی شبههٔ: إنّ الإرادهٔ التکوینیّهٔ تدلّ علی العصمهٔ، لأنّ تخلّف

---

(۱) سورهٔ یس ۳۶: ۸۲.

(۲) سورهٔ البقرهٔ ۲: ۱۸۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۸

المراد عن إرادته عزّوجلّ محال، لکنّ هذا یعنی الإلتزام بالجبر وهو ما لا تقول الإمامیّهٔ به.

وقد أجاب علماؤنا عن هذه الشبههٔ- بناءً علی نظریهٔ: لا جبر ولا تفویض، بل أمرٌ بین الأمرین- بما حاصله:

إنّ مفاد الآیهٔ أنّ اللَّه سبحانه لمّا علم أنّ إرادهٔ أهل البیت تجری دائماً علی وفق ما شرّعه لهم من التشریعات، لِما هم علیه من الحالات المعنویهٔ العالیهٔ، صحَّ له تعالی أنْ یخبر عن ذاته المقدّسهٔ أنّه لا یرید لهم بإرادته التکوینیّهٔ إلّاإذهاب الذنوب عنهم، لأنّه لا یُوجد من أفعالهم، ولا یُقدرهم إلّاعلی هکذا أفعالٍ یقومون بها بإرادتهم لغرض إذهاب الرجس عن أنفسهم ... أما سائر الناس الّذین لم یکونوا علی تلک الحالات، فلم تتعلّق إرادته بإذهاب الرجس عنهم.

ثمّ إنّه لولا دلالهٔ الآیهٔ المبارکهٔ علی هذه المنزلهٔ العظیمهٔ لأهل البیت، لَما حاول أعداؤهم- من الخوارج والنواصب- إنکارها، بل ونسبتها إلی غیرهم، مع أنّ أحداً لم یدّعِ ذلک لنفسه سوی الخمسهٔ الأطهار.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۹

الفصل الرابع: فی تناقضات علماء القوم تجاه معنی الآیهٔ ... ص: ۹۹

اشارهٔ

وجاء العلماء.. وهم یعلمون بمدلول الآیهٔ المبارکهٔ ومفاد الأحادیث الصحیحهٔ الواردهٔ بشأنها، إلّاأنّهم من جههٔ لا یریدون الاعتراف بذلک، لأنّه فی الحقیقهٔ نسفٌ لعقائدهم فی الأُصول والفروع ... ومن جههٍ أُخری ینسبون أنفسهم إلی «السنّهٔ» ویدّعون الأخذ بها والاتّباع لها ... فوقعوا فی اضطرابٍ، وتناقضت کلماتهم فیما بینهم، بل تناقضت کلمات الواحد منهم...

فمنهم من وافق الإمامیّهٔ، بل- فی الحقیقهٔ- تبع السنّهٔ النبویّهٔ الثابتهٔ فی المقام، وأخذ بها.

ومنهم من وافق عکرمهٔ الخارجی ومقاتل المجمَع علی ترکه.

ومنهم من أخذ بقول الضحّاک الضعیف، خلافاً لرسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وکبار الصحابهٔ.

فهم علی طوائف ثلاث:

ونحن نذکر من کلّ طائفهٔ واحداً أو اثنین:

فمن الطائفهٔ الاولی ... ص: ۹۹

أبو جعفر الطحاوی «۱» قال: «باب بیان مشکل ما روی عن رسول اللَّه

---

(۱) أبو جعفر أحمد بن محمّد بن سلامهٔ المصری الحنفی- المتوفّی سنهٔ ۳۲۱ ه- توجد ترجمته مع الثناء البالغ فی: طبقات أبی إسحاق الشیرازی: ۱۳۳، والمنتظم ۸/ ۱۲۶، ووفیات الأعیان ۱/ ۷۱، وتذکرهٔ الحفّاظ ۳/ ۸۰۸، والجواهر المضیّهٔ فی طبقات الحنفیهٔ ۱/ ۲۷۱، وغایهٔ النهایهٔ فی طبقات القراء ۱/ ۱۱۶، وحسن المحاضرهٔ وطبقات الحفّاظ: ۳۳۷، وغیرها.

وقد عنونه الحافظ الذهبی بقوله: «الطحاوی الإمام العلّامهٔ، الحافظ الکبیر، محدِّث الدیار المصریهٔ وفقیهها» قال: «ذکره أبو سعید ابن یونس فقال: عداده فی حجر الأزد، وکان ثقهٔ ثبتاً فقیهاً عاقلًا لم یخلّف مثله» قال الذهبی: «قلت: من نظر فی توالیف هذا الإمام علم محلّه من العلم وسعهٔ معارفه» ... سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷- ۳۲.

صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی المراد بقوله تعالی: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» مَن هم؟

حدّثنا الربیع المرادی، حدّثنا أسد بن موسی، حدّثنا حاتم بن إسماعیل، حدّثنا بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد، عن أبیه، قال: لمّا نزلت هذه الآیهٔ دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً وفاطمهٔ وحسناً وحسیناً علیهم السلام، وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی.

فکان فی هذا الحدیث أنّ المراد بما فی هذه الآیهٔ هم: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمهٔ وحسن وحسین.

حدّثنا فهد، ثنا عثمان بن أبی شیبهٔ، ثنا جریر بن عبدالحمید، عن الأعمش، عن جعفر، عن عبدالرحمن البجلی، عن حکیم بن سعید، عن اُم سلمهٔ، قالت: نزلت هذه الآیهٔ فی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وعلیٍّ وفاطمهٔ وحسن وحسین علیهم السلام «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً».

ففی هذا الحدیث الذی فی الأوّل».

ثمّ إنّه أخرج بأسانید عدیدهٔ هذا الحدیث عن اُمّ سلمهٔ، وفیها الدلالهٔ الصریحهٔ علی اختصاص الآیهٔ بأهل البیت الطاهرین، وهی الأحادیث التی

جاء فیها أنّ اُمّ سلمهٔ سألت: «وأنا معهم "؟فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «أنتِ من أزواج النبیّ، وأنتِ علی خیر- أو: إلی خیر-».

وقالت: «فقلت: یا رسول اللَّه، أنا من أهل البیت؟ فقال: إنّ لک عند خیراً، فوددت أنّه قال نعم، فکان أحبّ إلیّ ممّا تطلع علیها الشمس وتغرب».

وقالت: «فرفعت الکساء لأدخل معهم، فجذبه رسول اللَّه وقال: إنّکِ علی خیر».

قال الطحاوی: «فدلّ ما روینا من هذا الآثار- ممّا کان من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی اُمّ سلمهٔ- ممّا ذکرنا فیها لم یرد به

أنّها كانت ممّا أريد به ممّا فی الآیهٔ المتلوّهٔ فی هذا الباب، وأنّ المراد بما فیها هم:

رسول اللَّه صلّی علیه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمهٔ والحسن والحسین دون مَن سواهم یدلّ علی مراد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بقوله لأُم سلمهٔ فی هذه الاثار من قوله لها: (أنتِ من أهلی)

ما قد حدّثنا محمّد بن الحجّاج الحضرمی وسلیمان الکیسانی، قالا:

حدّثنا بشر بن بکر، عن الأوزاعی، أخبرنی أبو عمّار، حدّثنی واثلهٔ...

فقلت: یا رسول اللَّه، وأنا من أهلک؟ فقال: وأنتَ من أهلی.

قال واثلهٔ: فإنّها من أرجی ما أرجو!

وواثلهٔ أبعد منه علیه السلام من أُمّ سلمهٔ منه، لأنّه إنّما هو رجل من بنی لیث، لیس من قریش، وأُمّ سلمهٔ موضعها من قریش موضعها الذی هی به منه.

فکان قوله لواثلهٔ: أنت من أهلی، علی معنی: لاتّباعک إیّای وإیمانکَ بی، فدخلت بذلک فی جملتی.

وقد وجدنا اللَّه تعالی قد ذکر فی کتابه ما یدلّ علی هذا المعنی بقوله

«ونادی نوح ربّه ربِّ إنّ ابنی من أهلی» «۱»

فأجابه فی ذلک بأنْ قال:

«إنّه لیس من أهلک» «۲»

إنه یدخل فی أهله من یوافقه علی دینه وإن لم یکن من ذوی نسبه.

فمثل ذلک أیضاً ما کان من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم جوابا لأُمّ سلمهٔ: «أنتِ من أهلی» یحتمل أن یکون علی هذا المعنی أیضاً، وأن یکون قوله ذلک کقوله مثله لواثلهٔ.

وحدیث سعدٍ وما ذکرناه معه من الأحادیث فی أوّل الباب معقول بها مَن أهل الآیهٔ المتلوّهٔ فیها، لأنّا قد أحطنا علماً أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لمّا دعا مِن أهله عند نزولها لم یبق مِن أهلها المرادین فیها أحد سواهم، وإذا کان ذلک کذلک استحال أن یدخل معهم فیما أُرید به سواهم، وفیما ذکرنا من ذلک بیان ما وصفنا.

فإنْ قال قائل: فإنّ کتاب اللَّه تعالی یدلّ علی أنّ أزواج النبیّ هم المقصودون بتلک الآیهٔ، لأنّه قال قبلها فی السورهٔ التی هی فیها: «یا أیّها النبیّ قل لأزواجک» «... ۳»

فکان ذلک کلّه یؤذن به، لأنّه علی خطاب النساء لا علی خطاب الرجال، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس» الآیهٔ.

فکان جوابنا له: إنّ الذی تلاه إلی آخر ما قبل قوله: «إنّما یرید اللَّه» الآیهٔ.. خطاب لأزواجه، ثمّ أعقب ذلک بخطابه لأهله بقوله تعالی: «إنّما یرید اللَّه» الآیهٔ، فجاء به علی خطاب الرجال، لأنّه قال فیه: «لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم» وهکذا خطاب الرجال،

---

(۱) سورهٔ هود ۱۱: ۴۵.

(۲) سورهٔ هود ۱۱: ۴۶.

(۳) سورهٔ الأحزاب: ۳۳: ۲۸.

وما قبله فجاء به بالنون وکذلک خطاب النساء.

فعقلنا أنّ قوله: «إنّما یرید اللَّه» الآیهٔ، خطاب لمن أراده من الرجال بذلک، لیعلمهم تشریفه لهم ورفعه لمقدارهم، أن جعل نساءهم

ممّن قد وصفه لِما وصفه به ممّا فی الآیات المتلوّة قبل الذی خاطبهم به تعالی.
وممّا دلّ علی ذلک أیضاً ما حدّثنا ... عن أنس: أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم کان إذا خرج إلی صلاة الفجر یقول: الصلاة یا أهل البیت «إنّما یرید اللَّه» الآیة.
فی هذا أیضاً دلیل علی أنّ هذه الآیة فیهم. وباللَّه التوفیق» «۱».

ومن الطائفة الثانیة ... ص: ۱۰۳

ابن الجوزی «۲» والذهبی «۳».. فإنّهما تبعا عکرمة البربری الخارجی، ومقاتل بن سلیمان، علی ما هو مقتضی تعصّبهما وعنادهما لأهل البیت علیهم السلام!

ومن الطائفة الثالثة ... ص: ۱۰۳

ابن کثیر.. فإنّه بعد أن ذکر فریة عکرمة قال: «فإنْ کان المراد أنّهن کنّ سبب النزول دون غیرهنّ، فصحیح، وإنْ أُرید أنّهنّ المراد فقط دون غیرهنّ، ففی هذا نظر. فإنّه قد وردت أحادیث تدلّ علی أنّ المراد أعمّ من

---

(۱) مشکل الآثار ۱/ ۲۲۷- ۲۳۱.

(۲) وهذا ظاهر کلامه فی زاد المسیر ۶/ ۲۰۶، حیث ذکر هذا القول أوّلًا وجعل یدافععنه!

(۳) سیر أعلام النبلاء ۲/ ۲۰۷.

ذلک».
ثمّ أورد عدّة کثیرة من تلک الأحادیث التی هی نصٌّ فی اختصاص الآیة بالرسول والوصیّ والحسنین والصدیقة الطاهرة علیهم الصلاة والسلام، وأنّ قول عکرمة مخالف للکتاب والسنّة...
غیر أنّ تعصّبه لم یسمح له بالإذعان لذلک، حتّی قال بدخول الزوجات فی المراد بالآیة! متشبّثاً بالسیاق، فقال: «ثمّ الذی لا یشکّ فیه من تدبّر القرآن أنّ نساء النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم داخلات فی قوله تعالی:
«إنّما یرید لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» فإنّ سیاق الکلام معهنّ..» «۱».

اعتراف ابن تیمیّة بصحّة الحدیث ... ص: ۱۰۴

والعجب أنّ ابن تیمیّة لا یقول بهذا ولا بذاک! بل یذعن بصحّة الحدیث کما استدلّ العلّامة الحلّی- رحمه اللَّه-، قال العلّامة:
«ونحن نذکر هنا شیئاً یسیراً ممّا هو صحیح عندهم، ونقلوه فی المعتمد من قولهم وکتبهم، لیکون حجّةً علیهم یوم القیامة، فمن ذلک:
ما رواه أبو الحسن الأندلسی «۲» فی «الجمع بین الصحاح الستّة»: موطأ مالک، وصحیحی البخاری ومسلم، وسنن أبی داود، وصحیح

---

(۱) تفسیر القرآن العظیم ۳/ ۴۶۵.

(۲) وهو: رزین بن معاویة العبدری، صاحب «تجرید الصحاح» المتوفّی سنة ۵۳۵ کما فی سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۰۴ حیث ترجم له ووصفه ب: الإمام المحدّث الشهیر، وحکی عن ابن عساکر: «کان إمام المالکیّین بالحرم». وترجم له أیضاً فی: تذکرة الحفاظ ۴/

۱۲۸۱، والعقد الثمین فی تاریخ البلد الأمین ۴/ ۳۹۸، والنجوم الزاهرهٔ ۵/ ۲۶۰، ومرآهٔ الجنان ۳/ ۲۰۱، وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۵

الترمذی، وصحیح النسائی: عن أُم سلمهٔ- زوج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- أنّ قوله تعالی: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» أُنزل فی بیتها: وأنا جالسهٔ عند الباب، فقلت: یا رسول اللَّه، ألست من أهل البیت؟ فقال: إنّکِ علی خیر، إنّک من أزواج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

قالت: وفی البیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمهٔ والحسن والحسین، فجلّلهم بکساء وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی فأذهِب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً».

فقال ابن تیمیهٔ:

«فصل: وأمّا حدیث الکساء فهو صحیح، رواه أحمد والترمذی من حدیث أُمّ سلمهٔ، ورواه مسلم فی صحیحه من حدیث عائشهٔ، قال: خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم ذات غداهٔ وعلیه مرط مرجل من شعر أسود، فجاء الحسن ابن علی فأدخله، ثمّ جاء الحسین، فأدخله معه، ثمّ جاءت فاطمهٔ فأدخلها، ثمّ جاء علی فأدخله، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً».

وهذا الحدیث قد شرکه فیه فاطمهٔ وحسن وحسین- رضی اللَّه عنهم- فلیس هو من خصائصه، ومعلوم أنّ المرأهٔ لا تصلح للإمامهٔ، فعُلم أنّ هذه الفضیلهٔ لا تختصّ بالأئمّهٔ، بل یشرکهم فیها غیرهم.

ثم إنّ مضمون هذا الحدیث أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم دعا لهم بأنْ یُذهب عنهم الرجس ویطهّرهم تطهیراً.

وغایهٔ ذلک أنْ یکون دعا لهم بأنْ یکونوا من المتّقین الّذین أذهب اللَّه عنهم الرجس وطهرهم! واجتناب الرجس واجب علی المؤمنین، والطهارهٔ مأمور بها کل مؤمن.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۶

قال اللَّه تعالی: «ما یرید اللَّه لیجعل علیکم من حرج ولکنْ یرید لیطهرکم ولیتمّ نعمته علیکم» «۱»

وقال: «خذ من أموالهم صدقهً تطهّرهم وتزکّیهم بها» «۲»

وقال تعالی: «إنّ اللَّه یحبّ التوّابین ویحبّ المتطهّرین» «۳»

.فغایهٔ هذا أنْ یکون هذا دعاءً لهم بفعل المأمور وترک المحظور، والصدیق- رضی اللَّه عنه- قد أخبر اللَّه عنه بأنّه «الأتقی* الذی یؤتی ماله یتزکّی وما لأحدٍ عنده من نعمهٍ تجزی إلّا ابتغاء وجه ربّه الأعلی ولسوف یرضی «۴»

.وأیضاً: فإنّ السابقین الأوّلین من المهاجرین والأنصار والّذین اتّبعوهم بإحسان «رضی اللَّه عنهم ورضوا عنه وأعدّ لهم جنّات تجری تحتها الأنْهار خالدین فیها أبداً ذلک الفوز العظیم» «۵»

لا- بدّ أنْ یکونوا قد فعلوا المأمور وترکوا المحظور، فإنّ هذا الرضوان وهذا الجزاء إنّما یُنال بذلک، وحینئذٍ فیکون ذهاب الرجس عنهم وتطهیرهم من الذنوب بعض صفاتهم.

فما دعا به النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لأهل الکساء هو بعض ما وصف به السابقین الأوّلین.

والنبیّ دعا لأقوام کثیرین بالجنّهٔ والمغفرهٔ وغیر ذلک، ممّا هو أعظم من الدعاء بذلک، ولم یلزم أن یکون مَن دعا له بذلک أفضل من السابقین الأوّلین، ولکنّ أهل الکساء لمّا کان قد أوجب علیهم اجتناب الرجس وفِعل

---

(۱) سورهٔ المائدهٔ ۵: ۶.

(۲) سورهٔ التوبهٔ ۹: ۱۰۳.

(۳) سورهٔ البقرهٔ ۲: ۲۲۲.

(۴) سورهٔ اللیل ۹۲: ۱۷– ۲۱.

(۵) سورهٔ التوبهٔ ۹: ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۷

التطهیر، دعا لهم النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم بأنْ یعینهم علی فعل ما أمرهم به، لئلّا یکونوا مستحقّین للذمّ والعقاب، ولینالوا المدح والثواب» «۱».

هذا نص کلام ابن تیمیّهٔ، وأنت تری فیه:

۱- الإعتراف بصحّهٔ الحدیث الدالّ علی نزول الآیهٔ المبارکهٔ فی أهل الکساء دون غیرهم.

۲- الإعتراف بعدم شمول الفضیلهٔ لغیر علیٍّ وفاطمهٔ والحسن والحسین علیهم السلام.

فأین قول عکرمهٔ؟! وأین السیاق؟! وأین ما ذهب إلیه ابن کثیر؟!

سقوط کلمات ابن تیمیهٔ ... ص: ۱۰۷

وتبقی کلمات ابن تیمیّهٔ، فإنّه بعد أن أعرض عن قول عکرمهٔ، وعن قول من قال بالجمع، واعترف بالاختصاص بالعترهٔ، أجاب عن الاستدلال بالآیهٔ المبارکهٔ بوجوه واضحهٔ البطلان:

* فأوّل شیء قاله هو: «هذا الحدیث قد شرکه فیه فاطمهٔ»....

وفیه: إنّ العلّامهٔ الحلّی لم یدّع کون الحدیث من خصائص علی علیه السلام، بل الآیهٔ المبارکهٔ والحدیث یدلّان علی عصمهٔ «أهل البیت» وهم:

النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمهٔ والحسن والحسین ...

والمعصوم هو المتعیَّن للإمامهٔ بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، غیر أنّ المرأهٔ لا تصلح للإمامهٔ.

* ثمّ قال: «ثم إنّ مضمون هذا الحدیث أنّ النبیّ دعا لهم ... بأن

---

(۱) منهاج السنّهٔ ۵/ ۱۳– ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۸

یکونوا من المتّقین الّذین أذهب اللَّه عنهم الرجس ... فغایهٔ هذا أن یکون هذا دعاء لهم بفعل المأمور وترک المحظور».

وهذا من قلّهٔ فهمه أو شدّهٔ تعصّبه:

أمّا أوّلًا: فلأنّه ینافی صریح الآیهٔ المبارکهٔ، لأنّ «إنّما» دالّهٔ علی الحصر، وکلامه دالٌّ علی عدم الحصر، فما ذکره ردٌّ علی اللَّه والرسول.

أما ثانیاً: فلأنّ فی کثیرٍ من «الصحاح» أنّ الآیهٔ نزلت، فدعا رسول اللَّه علیّاً وفاطمهٔ وحسناً حسیناً فجلّلهم بکساء وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی ... فاللَّه عز وجل یقول: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت» ... والنبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم یُعیّن «أهل البیت» وأنّهم هؤلاء دون غیرهم.

وأمّا ثالثاً: فلأنّه لو کان المراد هو مجرّد الدعاء لهم بأنْ یکونوا «من المتقین» و «الطهارهٔ مأمور بها کل مؤمن» «فغایهٔ هذا أن یکون دعاءً لهم بفعل المأمور وترک المحظور» فلا فضیلهٔ فی الحدیث، وهذا یناقض قوله من قبل «فعُلم أنّ هذه الفضیلهٔ..»!!

وأمّا رابعاً: فلأنّه لو کان «غایهٔ ذلک أن یکون دعاءً لهم بفعل المأمور وترک المحظور» فلماذا لم یأذن لأُمّ سلمهٔ بالدخول معهم؟!

أکانت «من المتّقین الّذین أذهب اللَّه عنهم الرجس..» فلا حاجهٔ لها إلی الدعاء؟! أو لم یکن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم یرید منها أن تکون «من المتقین..»؟!

وأمّا خامساً: فلو سلّمنا أنّ «غايهٔ هذا أنْ يكون دعاءً لهم..» لكنْ إذا كان اللَّه سبحانه «يريد» والرسول «يدعو» – ودعاؤه مستجاب قطعاً– كان «أهل البيت» متّصفين بالفعل بما دلّت عليه الآية والحديث.

* فقال: «والصدّيق قد أخبر اللَّه عنه»....

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۹

وحاصله: إنّ غايهٔ ما كان فی حقّ «أهل البيت» هو «الدعاء» وليس فی الآيهٔ ولا الحديث إشارهٔ إلی «استجابهٔ» هذا الدعاء فقد يكون وقد لا يكون، وأما ما كان فی حق «أبی بكر» فهو «الإخبار» فهو كائن، فهو أفضل من «أهل البيت»!!

وفيه:

أوّلًا: فی «أهل البيت» فی الآيهٔ شخص النبیّ صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم، ولا ريب فی أفضليّته المطلقهٔ.

وثانياً: فی «أهل البيت» فی الآيهٔ فاطمهٔ الزهراء، وقد اعترف غير واحد من أعلام القوم بأفضليّتها من أبی بكر:

فقد ذكر العلّامهٔ المناوی بشرح الحديث المتّفق عليه بين المسلمين:

«فاطمهٔ بضعهٔ منّی فمن أغضبها أغضبنی»: «استدلّ به السهيلی «۱» علی أنّ من سبّها كفر، لأنّه يغضبه، وأنّها أفضل من الشيخين».

وقال: «قال الشريف السمهودی: ومعلوم أنّ أولادها بضعهٔ منها، فيكونون بواسطتها بضعهٔ منه، ومن ثَمَّ لمّا رأت أُمّ الفضل فی النوم أنّ بضعهً منه وضعت فی حجرها، أوّلَها رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم بأنْ تلد فاطمهٔ غلاماً فيوضع فی حجرها، فولدت الحسن فوضع فی حجرها.

فكلّ من يشاهَد الآن من ذرّيّتها بضعهٔ من تلك البضعهٔ وإنْ تعدّدت الوسائط، ومن تأمّل ذلك انبعث من قلبه داعی الإجلال لهم وتجنّب بغضهم علی أیّ حالٍ كانوا عليه.

---

(۱)

عبدالرحمن بن عبداللَّه، العلّامهٔ الأندلسی، الحافظ العلم، صاحب التصانيف، برع فی العربيهٔ واللغات والأخبار والأثر، وتصدّر للإفادهٔ، من أشهر مؤلّفاته: الروض الأنف– شرح «السيرهٔ النبويهٔ» لابن هشام– توفی سنهٔ ۵۸۱، له ترجمهٔ فی: مرآهٔ الجنان ۳/ ۴۲۲، النجوم الزاهرهٔ ۶/ ۹۲، العبر ۳/ ۸۲، الكامل فی التاريخ ۹/ ۱۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۰

قال ابن حجر: وفيه تحريم أذی من يتأذّی المصطفی صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم بتأذّيه، فكلّ من وقع منه فی حقّ فاطمهٔ شیء فتأذّت به فالنبی صلیعليه وآله وسلّم يتأذی، بشهادهٔ هذا الخبر، ولا شئ أعظم من إدخال الأذی عليها من قبل وُلْدها، ولهذا عرف بالاستقراء معاجلهٔ من تعاطی ذلك بالعقوبهٔ فی الدنيا «ولعذاب الآخرهٔ أشد» «۱»» «۲»

.وثالثاً: فی «أهل البيت» فی الآيهٔ: الحسن والحسين، وإنّ نفس الدليل الذی أقامه الحافظ السهيلی وغيره علی تفضيل الزهراء دليلٌ علی أفضليّهٔ الحسنين، بالإضافهٔ إلی الأدلّهٔ الأُخری، ومنها «آيهٔ التطهير» و «حديث الثقلين» الدالين علی «العصمهٔ»، ولا ريب فی أفضليّهٔ المعصوم من غيره.

ورابعاً: فی «أهل البيت» فی الآيهٔ: أمير المؤمنين عليه السلام، وهی– مع أدلهٍٔ غيرها لا تحصی تدلّ علی أفضليّته علی جميع الخلائق بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم.

وخامساً: كون المراد من الآيهٔ: «الأتقی» «... أبو بكر» هو قول انفرد القوم به، فلا يجوز أن يعارض به القول المتّفق عليه.

وسادساً: كون المراد بها «أبو بكر» أوّل الكلام، وإنْ شئت فراجع تفاسيرهم، كالدر المنثور وغيره.

* قال: «وأيضاً: فإنّ السابقين الأوّلين من المهاجرين والأنصار...

فما دعا به النبیّ»....

وحاصله: أفضلیّة «السابقین الأوّلین..» من «أهل البیت» المذکورین.

ویرد علیه: ما ورد علی کلامه السابق، فإنّ هذا فرع أن یکون الواقع

---

(۱) سورة طه ۲۰: ۱۲۷.

(۲) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۴/ ۴۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۱۱۱

من النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هو صرف «الدعاء».. وقد عرفت أنّ الآیة تدلّ علی أنّ الإرادة الإلهیّة تعلّقت بإذهاب الرجس عن أهل البیت وتطهیرهم تطهیراً، فهی دالّة علی عصمة «أهل البیت» وقد قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وأعلن للأُمّة الإسلامیة أنّهم: هو وعلیٌّ وفاطمة والحسن والحسین.

ثمّ إنّ الآیة: «والسابقون الأولون» «... ۱»

المراد فیها أمیر المؤمنین علیه السلام، ویشهد بذلک تفسیر قوله تعالی: «والسابقون السابقون* أولئک المقرَّبون» «۲»

بعلیّ علیه السلام کما سیأتی بالتفصیل إن شاء اللَّه.

وأمّا أبو بکر ... فلم یکن من السابقین الأوّلین:

قال أبو جعفر الطبری: «وقال آخرون: أسلم قبل أبی بکر جماعة.

ذکر من قال ذلک: حدّثنا ابن حمید، قال: حدّثنا کنانة بن جبلة، عن إبراهیم بن طهمان، عن الحجّاج بن الحجّاج، عن قتادة، عن سالم بن أبی الجعد، عن محمّد ابن سعد، قال: قلت لأبی:

أکان أبو بکر أوّلکم إسلاماً؟

فقال: لا، ولقد أسلم قبله أکثر من خمسین، ولکنْ کان أفضلنا إسلاماً» «۳».

تناقض ابن تیمیّة ... ص: ۱۱۱

ثمّ إنّ ابن تیمیّة تعرض لآیة التطهیر فی موضع آخر، ولکنّه هذه

---

(۱) سورة التوبة ۹: ۱۰۰.

(۲) سورة الواقعة ۵۶: ۱۰ و ۱۱.

(۳) تاریخ الطبری ۲/ ۳۱۶ تحقیق: محمّد أبو الفضل إبراهیم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۱۱۲

المرّة لم ینصّ علی صحّة الحدیث! ولم یعترف بمفاده! بل ادّعی کون الأزواج من أهل البیت! وهو القول الثالث الذی نسبه ابن الجوزی إلی الضحّاک بن مزاحم، وهذه عبارته:

«وأمّا آیة الطهارة فلیس فیها إخبار بطهارة أهل البیت وذهاب الرجس عنهم، وإنّما فیها الأمر لهم بما یوجب طهارتهم وذهاب الرجس عنهم، فإنّ قوله: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» وقوله تعالی: «ما یرید اللَّه لیجعل علیکم من حرج ولکنْ یرید لیطهّرکم» «۱»

وقوله: «یرید اللَّه لیبیّن لکم ویهدیکم سنن الّذین من قبلکم ویتوب علیکم واللَّه علیم حکیم* واللَّه یرید أنْ یتوب علیکم ویرید الّذین

يتّبعون الشهوات أن تميلوا ميلًا عظيماً* يريد اللّه أن يخفّف عنكم وخُلق الإنسان ضعيفاً».

فالإرادهٔ هنا متضمّنهٔ للأمر والمحبّهٔ والرضا، وليست هى المشيئهٔ المستلزمهٔ لوقوع المراد، فإنّه لو كان كذلك لكان قد طهر كل من أراد طهارته. وهذا على قول هؤلاء القدريهٔ الشيعهٔ أوجه، فإنّ عندهم أنّ اللّه يريد ما لا يكون! ويكون ما لا يريد!

فقوله: «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» إذا كان هذا بفعل المأمور وترك المحظور كان ذلك متعلّقاً بإرادتهم وأفعالهم، فإنْ فعلوا ما أُمروا به طُهّروا وإلّا فلا.

وهم يقولون: إنّ اللّه لا- يخلق أفعالهم ولا يقـدر على تطهيرهم وإذهاب الرجس عنهم، وأما المثبتون للقـدر فيقولون: إنّ اللّه قادر على ذلك، فإذا ألهمهم فعل ما أمر وترك ما حظر حصلت الطهارهٔ وذهاب الرجس.

---

(۱)

المائدهٔ: ۶.

وممّا يُبيّن أنّ هذا ممّا أُمروا به لا ممّا أخبروا بوقوعه: ما ثبت فى الصـحيح أنّ النبىّ صـلّى اللّه عليه وسلّم أدار الكساء على علىّ وفاطمهٔ وحسن وحسين ثمّ قال: اللّهمّ هؤلاء أهل بيتى فأذهب عنهم الرجس وطهّرهم تطهيراً. وهذا الحديث رواه مسلم فى صحيحه عن عائشهٔ، ورواه أهل السنن عن أُمّ سلمهٔ.

وهو يدلّ على ضدّ قول الرافضهٔ من وجهين:

أحـدهما: أنّه دعا لهم بـذلك. هـذا دليل على أن الآيـهٔ لم تخبر بوقوع ذلك، فإنّه لو كان قد وقع لكان يثنى على اللّه بوقوعه ويشكره على ذلك، ولا يقتصر على مجرد الدعاء به.

الثانى: إن هذا يدلّ على أن اللّه قادر على إذهاب الرجس عنهم وتطهيرهم، وذلك يدلّ على أنّه خالق أفعال العباد.

وممّا يُبين أنّ الآيهٔ متضمّنهٔ للأمر والنهى قوله فى سياق الكلام: «يا نساء النبىّ من يأتِ منكنَّ بفاحشهٍ ... إنّما يريد اللّه ليذهب... واذكرن ما يتلى فى بيوتكنّ من آيات اللّه والحكمهٔ إنّ اللّه كان لطيفاً خبيراً».

وهذا السياق يدلّ على أنّ ذلك أمر ونهى.

ويدلّ على أنّ أزواج النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم من أهل بيته، فإن السّياق إنّما هو فى مخاطبتهنّ.

ويـدلّ على أنّ قوله «ليـذهب عنكم الرجس أهـل البيت» عمّ غير أزواجه، كعلىّ وفاطمـهٔ وحسن وحسـين رضـى اللّه عنهم، لأنّه ذكره بصيغهٔ التـذكير لمّا اجتمع المـذكّر والمؤنّث، وهؤلاء خُصّوا بكونهم من أهل البيت من أزواجه، فلهذا خصـهم بالدعاء لمّا أدخلهم فى الكساء، كما أنّ مسجد قباء أُسس على التقوى، ومسجده صلّى اللّه عليه وسلّم أيضاً أُسّس على

التقوى وهو أكمل فى ذلك. فلمّا نزل قوله تعالى: «لمسجد أُسّس على التقوى من أول يوم» «... ۱»

بسبب مسجد قباء تناول اللفظ لمسجد قباء ولمسجده بطريق الأولى

وقـد تنـازع العلماء: هل أزواجه من آله؟ على قولين، هما روايتان عن أحمـد، أصـحّهما أنّهنّ من آله وأهل بيته، كما دلّ على ذلك ما فى الصحيحين من قوله: اللّهمّ صلى على محمّد وعلى أزواجه وذرّيّته. وهذا مبسوط فى موضع آخر» «۲».

أقول:

لقـد حاول ابن تيميّـهٔ التهرّب من الإلتزام بمفاد الآيـهٔ المباركـهٔ والسـنّهٔ النبويّـهٔ الثابتـهٔ الصـحيحهٔ الواردهٔ بشأنها- كما اعترف هو أيضاً- بشـبهات واهيهٍ وكلماتٍ متهافتهٔ، ومن راجع كتب الأصـحاب فى بيان الاسـتدلال بالآيهٔ المباركهٔ- على ضوء السنّهٔ المتّفق عليها- عرف

موارد النظر ومواضع التعصّب فی کلامه...

وقد ذکرنا نحن أیضاً طائفهً من الأحادیث، المشتملهٔ علی وقوع إذهاب الرجس عن أهل البیت وتطهیرهم عنه من اللَّه سبحانه، بإرادته التکوینیّهٔ غیر المنافیهٔ لمذهب أهل البیت فی مسألهٔ الجبر والاختیار.

فالنبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قد عین المراد من «أهل البیت» علیهم السلام فی الآیهٔ المبارکهٔ بعد نزولها، ودعا لهم أیضاً، ولا ریب فی أن دعاءه مستجاب.

کما علمنا من الخصوصیات الموجودهٔ فی نفس الآیهٔ، ومن

---

(۱) سورهٔ التوبهٔ ۹: ۱۰۸.

(۲) منهاج السنهٔ ۴/ ۲۱- ۲۴.

الأحادیث الصحیحهٔ الواردهٔ فی معناها، أنّ الآیهٔ خاصهٔ بأهل البیت- وهذا ما اعترف به جماعهٔ من أئمّهٔ الحدیث کالطحاوی وابن حبّان تبعاً لأزواج النبیّ وأعلام الصحابهٔ- وأنّها نازلهٔ فی قضیهٍ خاصهٔ، غیر أنّها وضعت ضمن آیات نساء النبیّ، وکم له من نظیر، حیث وضعت الآیهٔ المکیّهٔ ضمن آیاتٍ مدنیّهٍ أو المدنیهٔ ضمن آیات مکّیّهٔ.

وقد دلّت الآیهٔ المبارکهٔ والأحادیث المذکورهٔ وغیرها علی أنّ عنوان «أهل البیت» - أی: أهل بیت النبیّ- لا یعمّ أزواجه، بل لا یعمّ أحداً من عشیرته وأُسرته إلّابقرینهٍ.

هذا، وفی صحیح مسلم فی ذیل حدیث الثقلین عن زید بن أرقم، أنّه سئل: هل نساؤه من أهل بیته؟ قال: «لا وأیم اللَّه، إن المرأهٔ تکون مع الرجل العصر من الدهر ثمّ یطلقها فترجع إلی أبیها وقومها».

وهذا هو الذی دلّت علیه الأحادیث.

وأمّا ما رووه عنه من أنّ: «أهل بیته من حرم الصدقهٔ من بعده» فیردّ تطبیقه علی ما نحن فیه الأحادیث المتواترهٔ المذکور بعضها، ومن الواضح عدم جواز رفع الید عن مفادها بقول زید هذا.

کلام الدهلوی صاحب التحفهٔ ... ص: ۱۱۵

هذا، وما ذکرناه فی إبطال القولین الاخرین، وردّ افتراءات ابن تیمیّهٔ، یکفینا عن النظر فی کلام عبدالعزیز الدهلوی حول هذه الآیهٔ، والتعرّض لنقده بالتفصیل، إذ لیس عنده شئ زائد علی ما تقدّم، فإنّه قد ذکر أوّلًا قول عکرمهٔ وأیّده بالسیاق، ثمّ قال: «ولکن ذهب محققوا أهل السنهٔ إلی أنّ هذه الآیهٔ وإن کانت واقعهٔ فی حق الأزواج المطهرات، فإنّه

بحکم أن العبرهٔ بعموم اللفظ لا لخصوص السبب، داخل فی بشارتها هذه جمیع أهل البیت، وإنّما یدل التخصیص بالکساء علی کون هؤلاء المذکورین مخصصین إذا لم یکن لهذا التخصیص فائدهٔ أخری ظاهرهٔ، وهی ههنا دفع مظنهٔ عدم کون هؤلاء الأشخاص فی أهل البیت، نظرا إلی أن المخاطبات فیها هن الأزواج فقط».

ثمّ ناقش فی دلالهٔ الآیهٔ علی العصمهٔ، حاملًا «الإرادهٔ» علی التشریعیّهٔ قال: «لأن وقوع مراد اللَّه غیر لازم لإرادته عند الشیعهٔ» ومن هنا نقض بأنّه «لو کانت هذه الکلمهٔ مفیدهٔ للعصمهٔ فینبغی أن یکون الصحابهٔ لا سیّما الحاضرین فی غزوهٔ بدرٍ قاطبهً معصومین، لأنّ اللَّه تعالی قال فی حقّهم فی مواضع من التنزیل «ولکن یرید لیطهّرکم ولیتم نعمته علیکم لعلّکم تشکرون» وقال: «لیطهّرکم به ولیذهب عنکم رجس الشیطان» وظاهر أن إتمام النعمهٔ فی الصحابهٔ کرامهٔ زائدهٔ بالنسبهٔ إلی ذینک اللفظین ووقوع هذا الإتمام أدل علی

عصمتهم».

ثمّ قال: «سلّمنا، ولکن ثبت من هذا الدلیل صحّة إمامة الأمیر، أما کونه إماماً بلا فصل فمن أین؟» «۱».

أقول:

کانت هـذه خلاصـة المهم من کلامه، فهو یعتمد أوّلًا علی کلام عکرمة، ثمّ یتنازل فیجعل الآیة عامة لأهل البیت وللأزواج وهو القول الآخر، وقد عرفت بطلان کلا القولین.

وقد عرفت أن «الإرادة» فی الآیة تکوینیة ولیست بتشریعیّة.

ونقضه بعصـمة أهل بدر، مردود بأن «الإرادة» فی الآیتین المذکورتین تشریعیّة، فالقیاس مع الفارق، علی أنّ أحداً لا یقول بعصمة أحدٍ من أهل

---

(۱) التحفة الاثنی عشریة: ۲۰۲ وانظر مختصر التحفة الاثنی عشریة: ۱۶۷- ۱۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۷

بـدرٍ ولاـ غیرهم من الصـحابة، فقوله هـذا خرق للإجمـاع القطعی، بخلاف «أهل البیت» ففیهم الرسول صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم وهو معصوم بالإجماع، وسائر أهل البیت معصومون بالآیة وبحدیث الثقلین وغیرهما من الأدلّة.

وما ذکره أخیراً من حمل الآیـة علی إمامـة الإمام بعـد عثمان، فباطل من وجوه، منها أن هـذا الحمل موقوف علی صـحة إمامـة الثلاثة، وهو أوّل الکلام.

هذا تمام الکلام علی آیة التطهیر، والحمد للّهرب العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۱

آیة المودّة ... ص: ۱۲۱

اشارة

قوله تعالی «قل لا أسئلکم علیه أجرا إلّاالمودة فی القربی» وهذه آیة المودّة.

استدلّ بها أصحابنا علی إمامة أمیر المؤمنین وأهل البیت الطاهرین بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بلا فصل.

وبیان ذلک فی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۳

الفصل الأول: فی تعیین النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم المراد من «القربی ...» ص: ۱۲۳

اشارة

إنّه إذا کنّا تبعاً للکتاب والسنّة، ونرید- حقّاً- الأخذ- اعتقاداً وعملًا- بما جاء فی کلام اللَّه العزیز وما أتی به الرسول الکریم صـلیعلیه وآله وسلّم...

کان الواجب علینا الرجوع إلی النبیّ نفسه وتحکیمه فی کل ما شـجر بیننا واختلفنا فیه، کما أمر سـبحانه وتعالی بـذلک حیث قال: «فلا وربّک لا یؤمنون حتّی یحکّموک فیما شجر بینهم ثمّ لا یجدوا فی أنفسهم حرجاً ممّا قضیت ویسلّموا تسلیماً» «۱»

.لقـد وقع الاختلاف فی معنی قوله تعالی: «ذلـک الـذی یبشّر اللَّه عبـاده الّـذین آمنوا وعملوا الصالحـات قل لا أسألکم علیه أجراً إلّا

المودّة فی القربی» «۲»

...لکنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم سبق وأنْ بیّن المعنی وأوضح المراد من «القربی» فی الأخبار المرویة فی کتب طرفَی الخلاف کلیهما، فلماذا لا یقبل قوله ویبقی الخلاف علی حاله؟!

لقد عیّن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم المراد من «القربی» فی الآیة، فالمراد أقرباؤه، وهم علیٌّ والزهراء وولداهما ... فهؤلاء هم المراد من «القربی هنا، کما کانوا المراد من «أهل البیت» فی آیة التطهیر بتعیینٍ منه

---

(۱) سورة النساء ۴: ۶۵.

(۲) سورة الشوری ۴۲: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۴

کذلک.

ذکر من رواه من الصحابة والتابعین ... ص: ۱۲۴

وقد روی ذلک عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم عدّة کبیرة من الصحابة وأعلام التابعین، المرجوع إلیهم فی تفسیر آیات الکتاب المبین، ومنهم:

۱- أمیر المؤمنین علی علیه السلام.

۲- الإمام السبط الأکبر الحسن بن علیّ علیه السلام.

۳- الإمام السبط الشهید الحسین بن علیّ علیه السلام.

۴- الإمام السجّاد علی بن الحسین علیه السلام.

۵- الإمام الباقر محمّد بن علی بن الحسین علیه السلام.

۶- الإمام الصادق جعفر بن محمّد بن علی بن الحسین علیه السلام.

۷- عبداللَّه بن العبّاس.

۸- عبداللَّه بن مسعود.

۹- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۱۰- أبو أُمامة الباهلی.

۱۱- أبو الطفیل عامر بن واثلة اللیثی.

۱۲- سعید بن جبیر.

۱۳- مجاهد بن جبر.

۱۴- مقسم بن بجرة.

۱۵- زاذان الکندی.

۱۶- السدّی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۵

۱۷- فضّال بن جبیر.

۱۸- عمرو بن شعیب.

۱۹- ابن المبارک.

۲۰- زرّ بن حبیش.

۲۱- أبو إسحاق السبیعی.

۲۲- زید بن وهب.

۲۳- عبداللَّه بن نجّی.

۲۴- عاصم بن ضمرة.

ومن رواته من أئمّة الحدیث والتفسیر ... ص: ۱۲۵

وقد روی نزول الآیة المبارکة فی أهل البیت علیهم السلام- هذا الذی أرسله إرسال المسلَّم إمام الشافعیة فی شعره المعروف المشهور، المـذکور فی الکتب المعتمـدة، کالصواعق المحرقـة- مشاهیر الأئمّـة فی التفسـیر والحـدیث وغیرهما فی مختلف القرون، ونحن نذکر أسماء عدةٍ منهم:

۱- سعید بن منصور، المتوفّی سنة ۲۲۷.

۲- أحمد بن حنبل، المتوفّی سنة ۲۴۱.

۳- عبد بن حمید، المتوفّی سنة ۲۴۹.

۴- محمّد بن إسماعیل البخاری، المتوفّی سنة ۲۵۶.

۵- مسلم بن الحجاج النیسابوری، المتوفّی سنة ۲۶۱.

۶- أحمد بن یحیی البلاذری، المتوفّی سنة ۲۷۶.

۷- محمّد بن عیسی الترمذی، المتوفّی سنة ۲۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۱۲۶

۸- أبو بکر البزار، المتوفّی سنة ۲۹۲.

۹- محمّد بن سلیمان الحضرمی، المتوفّی سنة ۲۹۷.

۱۰- محمّد بن جریر الطبری، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۱۱- أبو بشر الدولابی، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۱۲- أبو بکر ابن المنذر النیسابوری، المتوفّی سنة ۳۱۸.

۱۳- عبدالرحمن بن أبی حاتم الرازی، المتوفّی سنة ۳۲۷.

۱۴- الهیثم بن کلیب الشاشی، المتوفّی سنة ۳۳۵.

۱۵- أبو القاسم الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۱۶- أبو الشیخ ابن حبان، المتوفّی سنة ۳۶۹.

۱۷- محمّد بن إسحاق ابن مندة، المتوفّی سنة ۳۹۵.

۱۸- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۱۹- أبو بکر ابن مردویه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۲۰- أبو إسحاق الثعلبی، المتوفّی سنة ۴۲۷.

۲۱- أبو نعیم الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۲۲- علی بن أحمد الواحدی، المتوفّی سنهٔ ۴۶۸.

۲۳- محیی السّنّهٔ البغوی، المتوفّی سنهٔ ۵۱۶.

۲۴- جار اللَّه الزمخشری، المتوفّی سنهٔ ۵۳۸.

۲۵- الملّا عمر بن محمّد بن خضر، المتوفّی سنهٔ ۵۷۰.

۲۶- أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنهٔ ۵۷۱.

۲۷- أبو السعادات ابن الأثیر الجزری، المتوفّی سنهٔ ۶۰۶.

۲۸- الفخر الرازی، المتوفّی سنهٔ ۶۰۶.

۲۹- عزّ الدین ابن الأثیر، المتوفّی سنهٔ ۶۳۰.

۳۰- محمّد بن طلحهٔ الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۷

۳۱- أبو عبداللَّه الأنصاری القرطبی، المتوفّی سنهٔ ۶۷۱.

۳۲- أبو عبداللَّه الکنجی الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۸.

۳۳- القاضی البیضاوی، المتوفّی سنهٔ ۶۸۵.

۳۴- محبّ الدین الطبری الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۹۴.

۳۵- الخطیب الشربینی، المتوفّی سنهٔ ۶۹۸.

۳۶- أبو البرکات النسفی، المتوفّی سنهٔ ۷۱۰.

۳۷- أبو القاسم الجزّی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۱.

۳۸- علاء الدین الخازن، المتوفّی سنهٔ ۷۴۱.

۳۹- أبو حیّان الأندلسی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۵.

۴۰- ابن کثیر الدمشقی، المتوفّی سنهٔ ۷۷۴.

۴۱- أبو بکر نور الدین الهیثمی، المتوفّی سنهٔ ۸۰۷.

۴۲- ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۲.

۴۳- نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۵.

۴۴- شمس الدین السخاوی، المتوفّی سنهٔ ۹۰۲.

۴۵- نور الدین السمهودی، المتوفّی سنهٔ ۹۱۱.

۴۶- جلال الدین السیوطی، المتوفّی سنهٔ ۹۱۱.

۴۷- شهاب الدین القسطلانی، المتوفّی سنهٔ ۹۲۳.

۴۸- أبو السعود العمادی، المتوفّی سنهٔ ۹۵۱.

۴۹- ابن حجر الهیتمی المکّی، المتوفّی سنهٔ ۹۷۳.

۵۰- الزرقانی المالکی، المتوفّی سنهٔ ۱۱۲۲.

۵۱- عبداللَّه الشبراوی، المتوفّی سنهٔ ۱۱۶۲.

۵۲- محمّد الصبّان المصری، المتوفّی سنهٔ ۱۲۰۶.

۵۳- قاضی القضاهٔ الشوکانی، المتوفّی سنهٔ ۱۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۸

۵۴- شهاب الدین الآلوسی، المتوفّی سنهٔ ۱۲۷۰.

۵۵- الصدّیق حسن خان، المتوفّی سنهٔ ۱۳۰۷.

۵۶- محمّد مؤمن الشبلنجی، المتوفّی بعد سنهٔ ۱۳۰۸.

نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرهٔ ... ص: ۱۲۸

وهذه ألفاظ من هذا الحدیث بأسانیدها، کما فی الکتب المعتبرهٔ من الصحاح والمسانید والمعاجم وغیرها:

* أخرج البخاری قائلا: «قوله: «إلّاالمودّهٔ فی القربی».

«حدّثنا محمّد بن بشار، حدّثنا محمّد بن جعفر، حدّثنا شعبهٔ، عن عبدالملک بن میسرهٔ، قال: سمعت طاووساً عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنهما- أنّه سئل عن قوله «إلّاالمودّهٔ فی القربی فقال سعید بن جبیر: قربی آل محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم. فقال ابن عبّاس: عجلت! إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لم یکن بطن من قریش إلّاکان له فیهم قرابهٔ. فقال: إلّاأنْ تصِلوا ما بینی وبینکم من القرابهٔ» «۱».

* وأخرجه مسلم، کما نصّ علیه الحاکم والذهبی، وسیأتی.

* وأخرجه أحمد، ففی «المسند»: «حدّثنا عبداللَّه، حدّثنی أبی، ثنا یحیی، عن شعبهٔ، حدّثنی عبدالملک بن میسرهٔ، عن طاووس، قال: أتی ابن عبّاس رجل فسأله، وسلیمان بن داود، قال: أخبرنا شعبهٔ، أنبأنی عبدالملک، قال: سمعت طاووساً یقول: سأل رجل ابن عبّاس المعنی عن قوله عزّ وجلّ: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی» فقال سعید بن جبیر: قرابهٔ محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم. قال ابن عبّاس: عجلت!

---

(۱) صحیح البخاری ۶/ ۲۳۱ ح ۳۱۴، کتاب التفسیر، المجلد الثالث: ۵۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۹

إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لمن یکن بطن من قریش إلّالرسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فیهم قرابهٔ فنزلت: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّا المودّهٔ فی القربی» إلّاأنْ تصِلوا قرابهٔ ما بینی وبینکم» «۱».

* وفی (المناقب) ما هذا نصّه: «وفی ما کتب إلینا محمّد بن عبداللَّه بن سلیمان الحضرمی، یذکر أن حرب بن الحسن الطحّان حدثهم، قال:

حدّثنا حسین الأشقر، عن قیس، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی» قالوا: یا رسول اللَّه، من قرابتک هؤلاء الّذین وجبت علینا مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمهٔ وابناهما علیهم السلام» «۲».

* وأخرج الترمذی فقال: «حدّثنا بندار، حدّثنا محمّد بن جعفر، حدّثنا شعبهٔ، عن عبدالملک بن میسرهٔ، قال: سمع طاووساً قال: سئل ابن عبّاس عن هذه الآیهٔ «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی» فقال سعید بن جبیر: قربی آل محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم. فقال ابن عبّاس: أعجلت؟! إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لم یکن بطن من قریش إلّاکان له فیهم قرابهٔ فقال: إلّاأن تصِلوا ما بینی وبینکم من القرابهٔ.

قال أبو عیسی: هذا حدیث حسن صحیح» «۳».

* وأخرج ابن جریر الطبری، قال:

[۱] «حدّثنی محمّد بن عمارهٔ، قال: ثنا إسماعیل بن أبان، قال: ثنا الصباح بن یحیی المری، عن السدّی، عن أبی الدیلم، قال: لمّا جی بعلیٍ

(۱) مسند أحمد ۱/ ۲۲۹.

(۲) فضائل الصحابهٔ لأحمد ۲ / ۸۳۲ ح ۱۱۴۱، ورواه غیر واحدٍ من الحفاظ قائلین «أحمد فی المناقب» کالمحبّ الطبری فی ذخائر العقبی: ۶۲، والسخاوی فی استجلاب ارتقاء الغرف: ۳۶.

(۳) صحیح الترمذی، کتاب التفسیر، ۵/ ۳۵۱- ۳۲۵۱.

بن الحسین- رضی اللّه عنهما- أسیراً فأُقیم علی درج دمشق، قام رجل من أهل الشام فقال: الحمد للّهالذی قتلکم واستأصلکم وقطع قرنَی الفتنهٔ! فقال له علیّ ابن الحسین- رضی اللّه عنه-: أقرأت القرآن؟! قال: نعم، قال: أقرأت آل حم؟! قال: قرأت القرآن ولم أقرأ آل حم؟ قال: ما قرأت «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی ؟! قال: وإنّکم لأنتم هم؟! قال: نعم» «۱».

[۲] حدّثنا أبو کریب، قال: ثنا مالک بن إسماعیل، قال: ثنا عبدالسلام، قال: ثنا یزید بن أبی زیاد، عن مقسم، عن ابن عبّاس، قال: قالت الأنصار: فعلنا وفعلنا، فکأنّهم فخروا، فقال ابن عبّاس- أو العباس، شک عبدالسلام-: لنا الفضل علیکم.

فبلغ ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فأتاهم فی مجالسهم فقال: یا معشر الأنصار! ألم تکونوا أذلّهٔ فأعزّکم اللّه بی؟!

قالوا: بلی یا رسول اللّه.

قال: ألم تکونوا ضلّالًا فهداکم اللّه بی؟!

قالوا: بلی یا رسول اللّه.

قال: أفلا تجیبونی؟!

قالوا: ما نقول یا رسول اللّه؟!

قال: ألا تقولون: ألم یخرجک قومک فآویناک؟! أو لم یکذّبوک فصدّقناک؟! أو لم یخذلوک فنصرناک؟!

قال: فما زال یقول حتّی جثوا علی الرکب وقالوا: أموالنا وما فی

(۱) وأرسله أبو حیّان إرسال المسلَّم، حیث ذکر القول الحقّ، قال: «وقال بهذا المعنی علیّ ابن الحسین بن علی بن أبی طالب، واستشهد بالآیهٔ حین سیق إلی الشام أسیرا» البحر المحیط ۷/ ۵۱۶.

أیدینا للّهولرسوله، قال: فنزلت «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی».

[۳] حدّثنی یعقوب، قال: ثنا مروان، عن یحیی بن کثیر، عن أبی العالیهٔ، عن سعید بن جبیر، فی قوله «قل لا- أسألکم علیه أجراً إلّا المودّهٔ فی القربی» قال: هی قربی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم.

[۴] حدّثنی محمّد بن عمارهٔ الأسدی ومحمّد بن خلف، قالا: ثنا عبید اللّه، قال: أخبرنا إسرائیل، عن أبی إسحاق، قال: سألت عمرو بن شعیب عن قول عزّ وجلّ «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی» قال: قربی النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم» «۱».

أقول:

ولا- یخفی أنّ ابن جریر الطبری ذکر فی معنی الآیهٔ أربعهٔ أقوال، وقد جعل القول بنزولها فی «أهل البیت» القول الثانی، فذکر هذه الأخبار.

وجعل القول الأوّل أنّ المراد قرابته مع قریش، فذکر روایهٔ طاووس عن ابن عبّاس، التی أخرجها أحمد والشیخان، وقد تقدّمت، وفیها قول سعید بن جبیر بنزولها فی «أهل البیت» خاصّهً.

وأمّا القولان الثالث والرابع فستعرّض لهما فیما بعد.

* وأخرج أبو سعید الهیثم بن کلیب الشاشی- صاحب المسند الکبیر- فی مسند عبداللَّه بن مسعود، فی ما رواه عنه زرّ بن حبیش، قال: «حدّثنا الحسن بن علی بن عفّان، حدّثنا محمّد بن خالد، عن یحیی بن ثعلبة الأنصاری، عن عاصم بن أبی النجود، عن زر، عن عبداللَّه، قال:

کنّا مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی مسیر، فهتف به أعرابی

---

(۱) تفسیر الطبری ۱۱/ ۱۴۴ ح ۳۰۶۷- ۳۰۶۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۲

بصوت جهوری: یا محمّد! فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا هناه! فقال: یا محمّد! ما تقول فی رجل یحبّ القوم ولم یعمل بعلمهم؟ قال: المرء مع من أحبّ. قال: یامحمّد! إلی من تدعو؟ قال: إلی شهادة أن لا إله إلا اللَّه، وأنآی رسول اللَّه، وإقام الصلاة، وإیتاء الزکاة، وصوم رمضان، وحجّ البیت. قال: فهل تطلب علی هذا أجراً؟ قال: لا إلّاالمودّة فی القربی

قال: أقربای یا محمّد أم أقرباک؟ قال: بل أقربای. قال: هات یدک حتّی أبایعک، فلا خیر فی من یودّک ولا یودّ قرباک» «۱».

* وأخرج الطبرانی: «حدّثنا محمّد بن عبداللَّه، ثنا حرب بن الحسن الطحان، ثنا حسین الأشقر، عن قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس رضی اللَّه عنهما، قال: لما نزلت «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» قالوا: یا رسول اللَّه، ومن قرابتک هؤلاء الّذین وجبت علینا مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما» «۲».

وأخرج أیضاً: «حدّثنا محمّد بن عبداللَّه الحضرمی، ثنا محمّد بن مرزوق، ثنا حسین الأشقر، ثنا نصیر بن زیاد، عن عثمان أبی الیقظان، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: قالت الأنصار فیما بینهم: لو جمعنا لرسول اللَّه صلیعلیه وسلّم مالًا فنبسط یده لا یحول بینه وبینه أحد، فأتوا رسول اللَّه فقالوا: یا رسول اللَّه! إنّا أردنا أن نجمع لک من أموالنا. فأنزل اللَّه عز وجل «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» فخرجوا مختلفین، فقال بعضهم: ألم تروا إلی ما قال رسول اللَّه؟! وقال بعضهم: إنّما قال هذا لنقاتل عن أهل بیته وننصرهم» «... ۳».

---

(۱) مسند الشاشی ۲/ ۱۲۷ ح ۶۶۴.

(۲) المعجم الکبیر ۳/ ۴۷ رقم ۲۶۴۱، و ۱۱/ ۳۵۱ رقم ۱۲۲۵۹.

(۳) المعجم الکبیر ۱۲/ ۲۶ رقم ۱۲۳۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۳

* وأخرج الحاکم قائلًا: «حدّثنا أبو محمّد الحسن بن محمّد بن یحیی ابن أخی طاهر العقیقی الحسنی، ثنا إسماعیل بن محمّد بن إسحاق بن جعفر ابن محمّد بن علی بن الحسین، حدّثنی عمی علی بن جعفر بن محمّد، حدّثنی الحسین بن زید، عن عمر بن علی، عن أبیه علی بن الحسین، قال:

خطب الحسن بن علیّ الناس حین قُتل علیٌّ، فحمد اللَّه وأثنی علیه ثمّ قال:

لقد قُبض فی هذه اللیلة رجل لا یسبقه الأوّلون بعمل ولا یدرکه الآخِرون، وقد کان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم یعطیه رایته فیقاتل وجبریل عن یمینه ومیکائیل عن یساره، فما یرجع حتّی یفتح اللَّه علیه، وما ترک علی أهل الأرض صفراء ولا بیضاء، إلا سبع مائة درهم فضلت من عطایاه أراد أن یبتاع بها خادماً لأهله.. ثمّ قال:

أیّها الناس! من عرفنی فقد عرفنی، ومن لم یعرفنی فأنا الحسن بن علی، وأنا ابن النبیّ، وأنا ابن الوصیّ، وأنا ابن البشیر، وأنا ابن النذیر،

وأنا ابن الداعی إلی اللَّه بإذنه، وأنا ابن السراج المنیر، وأنا من أهل البیت الذی کان جبریل ینزل إلینا ویصعد من عندنا، وأنا من أهل البیت الذی أذهب اللَّه عنهم الرجس وطهرهم تطهیراً، وأنا من أهل البیت الذی افترض اللَّه مودّتهم علی کلّ مسلم فقال تبارک وتعالی لنبیّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی ومن یقترف حسنةً نزد له فیها حُسناً» فاقتراف الحسنة مودّتنا أهل البیت» «۱».

وقال الحاکم بتفسیر الآیة من کتاب التفسیر: «إنّما اتّفقا فی تفسیر هذه

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۸۸- ۱۸۹ ح ۴۸۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۴

الآیة علی حدیث عبدالملک بن میسرة الزرّاد عن طاووس عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنهما- أنّه فی قربی آل محمّد صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم» «۱».

* وأخرج أبو نعیم: «حدّثنا الحسین بن أحمد بن علی أبو عبداللَّه، ثنا الحسن بن محمّد بن أبی هریرة، ثنا إسماعیل بن یزید، ثنا قتیبة بن مهران، ثنا عبد الغفور، عن أبی هاشم، عن زاذان، عن علی، قال: قال رسول اللَّه صلیعلیه وسلّم: علیکم بتعلم القرآن وکثرة تلاوته تنالون به الدرجات وکثرة عجائبه فی الجنة، ثمّ قال علی: وفینا آل حم، إنه لا یحفظ مودتنا إلا کل مؤمن، ثمّ قرأ: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» «۲»

.وأخرج أیضاً: «حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن أحمد بن علی بن أحمد بن مخلد، ثنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبة، ثنا عبادة بن زیاد، ثنا یحیی بن العلاء، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن جابر، قال: جاء أعرابی إلی النبیّ صلی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا محمّد! اعرض علی الإسلام، فقال: تشهد أن لا إله إلا اللَّه وحده لا شریک له، وأن محمّداً عبده ورسوله. قال: تسألنی علیه أجراً؟ قال: لا، إلّاالمودّة فی القربی، قال: قربای أو قرباک؟ قال: قربای. قال: هات أبایعک، فعلی من لا یحبک ولا یحب قرباک لعنة اللَّه. قال صلّی اللَّه علیه وسلّم: آمین.

هذا حدیث غریب من حدیث جعفر بن محمّد، لم نکتبه إلّامن حدیث یحیی بن العلاء، کوفی ولی قضاء الرّی» «۳».

* وأخرج أبو بشر الدولابی خطبة الإمام الحسن السبط، فقال:

«أخبرنی أبو القاسم کهمس بن معمر، أنّ أبا محمّد إسماعیل بن إسحاق بن

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۴۸۲ ح ۳۶۵۹.

(۲) تاریخ أصبهان ۲/ ۱۳۴.

(۳) حلیة الأولیاء ۳/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۵

جعفر ابن محمّد بن علی بن حسین بن علی بن أبی طالب حدّثهم: حدّثنی عمی علی ابن جعفر بن محمّد بن حسین بن زید، عن الحسن بن زید ابن حسن بن علی، عن أبیه، قال: خطب الحسن بن علی الناس حین قتل علیّ...

أخبرنی أبو عبداللَّه الحسین بن علی بن الحسین بن علی بن عمر بن الحسن بن علی بن أبی طالب، حدّثنی أبی، حدّثنی حسین بن زید، عن الحسن بن زید بن حسن- لیس فیه: عن أبیه-، قال: خطب الحسن بن علی الناس...

حدّثنا أحمد بن یحیی الأودی، نا إسماعیل بن أبان الورّاق، نا عمر، عن جابر، عن أبی الطفیل، وزید بن وهب، وعبد اللَّه بن نجی، وعاصم بن ضمرة، عن الحسن بن علی، قال: لقد قُبض فی هذه اللیلة رجل» «... ۱».

* وأخرج ابن عساكر: «أخبرنا أبو الحسن الفرضى، أنبأنا عبدالعزيز الصوفى، أنبأنا أبو الحسن بن السمسار، أنبأنا أبو سليمان... قال: وأنبأنا ابن السمسار، أنبأنا على بن الحسن الصورى، أنبأنا سليمان بن أحمد بن أيوب الطبرانى اللخمى بأصفهان، أنبأنا الحسين بن إدريس الحريرى التسترى، أنبأنا أبو عثمان طالوت بن عبّاد البصرى الصيرفى، أنبأنا فضّال بن جبير، أنبأنا أبو أمامة الباهلى، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: خلق اللَّه الأنبياء من أشجار شتّى وخلقنى وعليّاً من شجرةٍ واحدة، فأنا أصلها وعليٌّ فرعها وفاطمة لقاحها والحسن والحسين ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجا، ومن زاغ هوى، ولو أنّ عبداً عبداللَّه بين الصفا والمروة ألف عام ثمّ ألف عام ثمّ ألف عام، ثمّ لم

---

(۱) الذريّة الطاهرة: ۱۰۹- ۱۱۱ ح ۱۱۴- ۱۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۶

يدرك محبّتنا لأكبّه اللَّه على منخريه فى النار، ثمّ تلا «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى .

ورواه على بن الحسن الصوفى مرّة أُخرى عن شيخ آخر، أخبرناه أبو الحسن الفقيه السلمى الطرسوسى، أنبأنا عبدالعزيز الكتّانى، أنبأنا أبو نصر ابن الجيان، أنبأنا أبو الحسن على بن الحسن الطرسوسى، أنبأنا أبو الفضل العباس ابن أحمد الخواتيمى بطرسوس، أنبأنا الحسين بن إدريس التسترى» «... ۱».

* وأخرج ابن عساكر خبر خطبة مروان- بأمرٍ من معاوية- ابنةَ عبداللَّه ابن جعفر ليزيد، وأنّ عبداللَّه أوكل أمرها إلى الحسين عليه السلام فزوّجها من القاسم بن محمّد بن جعفر، وتكلم عليه السلام- فى المسجد النبوى وبنو هاشم وبنو أميّة مجتمعون- فحمد اللَّه وأثنى عليه، ثمّ قال: «إنّ الإسلام دفع الخسيسة وتمّم النقيصة وأذهب اللائمة، فلا لوم على مسلم إلّا فى أمر مأثم، وإنّ القرابة التى عظّم اللَّه حقّها وأمر برعايتها، وأنْ يسأل نبيّه الأجر له بالمودّة لأهلها: قرابتنا أهل البيت» «... ۲».

* وأخرج ابن الأثير: «روى حكيم بن جبير، عن حبيب بن أبى ثابت، قال: كنت أُجالس أشياخاً لنا، إذ مرّ علينا علىّ بن الحسين- وقد كان بينه وبين أناس من قريش منازعة فى امرأة تزوّجها منهم لم يرض منكحها- فقال أشياخ الأنصار: ألا دعوتنا أمس لِما كان بينك وبين بنى فلان؟! إنّ أشياخنا حدّثونا أنّهم أتوا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فقالوا: يا محمّد! ألا نخرج إليك من ديارنا ومن أموالنا لما أعطانا اللَّه بك وفضّلنا بك وأكرمنا بك؟ فأنزل تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّا

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۶۵- ۶۶.

(۲) تاريخ دمشق ۵۷/ ۲۴۵- ۲۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۷

المودّة فى القربى». ونحن ندلكم على الناس. أخرجه ابن مندة» «۱».

* وأخرج ابن كثير: «وقول ثالث، وهو ما حكاه البخارى وغيره رواية عن سعيد بن جبير ... وقال السدّى عن أبى الديلم، قال: لمّا جيء بعلىّ بن الحسين رضى اللَّه عنه أسيراً ... وقال أبو إسحاق السبيعى: سألت عمرو بن شعيب عن قوله تبارك وتعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّا المودّة فى القربى» فقال: قربى النبىّ. رواهما ابن جرير.

ثمّ قال ابن جرير: حدّثنا أبو كريب، حدّثنا مالك بن إسماعيل، حدّثنا عبدالسلام، حدّثنى يزيد بن أبى زياد، عن مقسم، عن ابن عبّاس ...

وهكذا رواه: ابن أبى حاتم، عن علىّ بن الحسين، عن عبدالمؤمن بن علىّ، عن عبدالسلام، عن يزيد بن أبى زياد- وهو ضعيف- بإسناده، مثله أو قريبا منه.

وفى الصحيحين فى قسم غنائم حنين قريب من هذا السياق، ولكنْ ليس فى ذِكر نزول هذه الآية...

وقال ابن أبى حاتم: حدّثنا على بن الحسين، حدّثنا رجل سماه، حدّثنا حسين الأشقر، عن قيس، عن الأعمش، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس- رضى اللَّه عنه-، قال: لمّا نزلت هذه الآية «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى» قالوا: يا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذين أمر اللَّه بمودتهم؟ قال: فاطمة وولدها. رضى اللَّه عنهم. وهذا إسناد ضعيف، فيه مبهم لا يُعرف، عن شيخ شيعى محترق وهو حسين الأشقر» «۲».

(۱) أسد الغابة فى معرفة الصحابة ۵/ ۴۱۱.

(۲) تفسير القرآن العظيم ۴/ ۱۱۴- ۱۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۸

* وروى الهيثمى: «عن ابن عبّاس قال: لمّا نزلت «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى» قالوا: يا رسول اللَّه، من قرابتك هؤلاء الّذين وجبت علينا مودّتهم؟ قال: علىٌّ وفاطمة وابناهما.

رواه الطبرانى من رواية حرب بن الحسن الطحّان عن حسين الأشقر عن قيس بن الربيع، وقد وُثّقوا كلّهم وضعّفهم جماعة، وبقيّة رجاله ثقات» «۱».

ورواه مرّةً أُخرى كذلك وقال: «فيه جماعة ضعفاء وقد وُثقوا» «۲».

وروى خطبة الإمام الحسن عليه السلام قائلًا: «باب خطبة الحسن بن على رضى اللَّه عنهما:

عن أبى الطفيل، قال: خطبنا الحسن بن علىّ بن أبى طالب، فحمد اللَّه وأثنى عليه، وذكر أمير المؤمنين عليّاً رضى اللَّه عنه خاتم الأوصياء ووصىّ الأنبياء وأمين الصدّيقين والشهداء، ثمّ قال: يا أيّها الناس، لقد فارقكم رجل ما سبقه الأوّلون ولا يدركه الآخرون، لقد كان رسول اللَّه يعطيه الراية فيقاتل جبريل عن يمينه وميكائيل عن يساره، فما يرجع حتّى يفتح اللَّه عليه. ولقد قبضه اللَّه فى الليلة التى قبض فيها وصى موسى، وعرج بروحه فى الليلة التى...

ثمّ قال: أنا ابن البشير، أنا ابن النذير، وأنا ابن النبىّ، أنا ابن الداعى إلى اللَّه بإذنه، وأنا ابن السراج المنير، وأنا ابن الذى أرسل رحمةً للعالمين، وأنا من أهل البيت الّذين أذهب اللَّه عنهم الرجس وطهّرهم تطهيراً، وأنا مِن

(۱) مجمع الزوائد ۷/ ۱۰۳.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۹

أهل البيت الّذين افترض اللَّه عزّوجلّ مودّتهم وولايتهم فقال فى ما أنزل على محمّد صلّى اللَّه عليه وسلّم: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى».

قال الهيثمى: «رواه الطبرانى فى الأوسط والكبير باختصار...

وأبو يعلى باختصار، والبزّار بنحوه ... ورواه أحمد باختصار كثير!

وإسناد أحمد وبعض طرق البزّار والطبرانى فى الكبير حسان» «۱».

* وروى السيوطى الحديث عن طاووس عن ابن عبّاس كما تقدّم.

قال: «وأخرج ابن مردويه من طريق ابن المبارك عن ابن عبّاس فى قوله: «إلّاالمودّة فى القربى» قال: تحفظونى فى قرابتى».

قال: «وأخرج ابن جرير وابن أبى حاتم وابن مردويه من طريق مقسم، عن ابن عبّاس، قال: قالت الأنصار " ... الحديث، وقد تقدّم.

قال: «وأخرج الطبرانی فی الأوسط وابن مردویه بسند ضعیف من طریق سعید بن جبیر، قال: قالت الأنصار فیما بینهم: لو جمعنا لرسول اللَّه» ... الحدیث، وقد تقدّم.

قال: «وأخرج أبو نعیم والدیلمی من طریق مجاهد عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنهما- قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی، أن تحفظونی فی أهل بیتی وتودّوهم بی».

قال: «وأخرج ابن المنذر وابن أبی حاتم والطبرانی وابن مردویه بسند ضعیف من طریق سعید بن جبیر عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت هذه الآیة «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» قالوا: یا رسول

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۴۶.

اللَّه، من قرابتک هؤلاء الّذین وجبت مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وولداها».

قال: «وأخرج سعید بن منصور، عن سعید بن جبیر: «إلّاالمودّة فی القربی» قال: قربی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم».

قال: «وأخرج ابن جریر عن أبی الدیلم، قال: لمّا جیْ بعلیّ بن الحسین» ... الحدیث، وقد تقدّم.

ثم روی السیوطی حدیث الثقلین وغیره ممّا فیه الوصیّة باتّباع أهل البیت والتحذیر من بغضهم «... ۱».

* وقال الآلوسی: «وذهب جماعة إلی أنّ المعنی: لا- أطلب منکم أجراً إلّامحبتکم أهل بیتی وقرابتی. وفی البحر: أنّه قول ابن جبیر والسدّی وعمرو ابن شعیب، و «فی» علیه للظرفیة المجازیة، و «القربی» بمعنی الأقرباء، والجار والمجرور فی موضع الحال. أی: المودّة ثابتة فی أقربائی متمکنة فیهم، ولمکانة هذا المعنی لم یقل: إلّاالمودّة للقربی ... وروی ذلک مرفوعاً: أخرج ابن المنذر، وابن أبی حاتم، والطبرانی، وابن مردویه، من طریق ابن جبیر عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت هذه الآیة» ...

الحدیث، کما تقدّم، قال: «وسند هذا الخبر- علی ما قال السیوطی فی الدرّ المنثور- ضعیف، ونصَّ علی ضعفه فی تخریج أحادیث الکشّاف ابن حجر.

وأیضاً: لو صحّ لم یقل ابن عبّاس ما حکی عنه فی الصحیحین وغیرهما وقد تقدّم. إلّاأنّه روی عن جماعة من أهل البیت ما یؤید ذلک:

أخرج ابن جریر عن أبی الدیلم، قال: لما جیء بعلی بن الحسین» ...

---

(۱) الدرّ المنثور فی التفسیر بالمأثور ۷/ ۳۴۷- ۳۴۸.

الحدیث، وقد تقدّم.

«وروی زاذان عن علیّ کرّم اللَّه تعالی وجهه، قال: فینا فی آل حم آیة لا یحفظ مودّتنا إلّامؤمن، ثمّ قرأ هذه الآیة.

وإلی هذا أشار الکمیت فی قوله:

وجدنا لکم فی آل حم آیة تأوّلها منّا تقیٌّ ومعربُ

وللَّه تعالی درّ السیّد عمر الهیتی- أحد الأقارب المعاصرین- حیث یقول:

بأیّة آیةٍ یأتی یزیدُ غداةَ صحائفُ الأعمال تُتلی

وقام رسولُ ربّ العرش یتلو وقد صمّت جمیع الخلق «قل لا»

والخطاب علی هذا القول لجمیع الأُمّة لا- للأنصار فقط، وإنْ ورد ما یوهم ذلک، فإنّهم کلّهم مکلّفون بمودّة أهل البیت، فقد أخرج

مسلم والترمذی والنسائی» ... فروی حدیث الثقلین، ونحوه، ثمّ قال: «إلی غیر ذلک ممّا لا یحصی کثرهً من الأخبار» «۱».

* وروی الشوکانی الأخبار التی نقلناها عن «الدرّ المنثور» کالحدیث الذی رواه الأئمّهٔ من طریق مقسم عن ابن عبّاس. ثمّ قال: «وفی إسناده یزید ابن أبی زیاد، وهو ضعیف» وما رواه أبو نعیم والدیلمی من طریق مجاهد عن ابن عبّاس، ولم یتکلم فی سنده، وما رواه الجماعهٔ من طریق سعید بن جبیر عن عبّاس، قال: «قال السیوطی: بسند ضعیف».

ثمّ إنّه أشار إلی التعارض الموجود بین الأخبار فی ما روی عن ابن

---

(۱) روح المعانی ۲۵/ ۴۸- ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۲

عبّاس، ورجح ما أُخرج عنه فی کتابَی البخاری ومسلم، وقال: «وقد أغنی اللَّه آل محمّد عن هذا بما لهم من الفضائل الجلیلهٔ والمزایا الجمیلهٔ، وقد بیّنّا بعض ذلک عند تفسیرنا لقوله «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت» «۱»

.تنبیه:

حاول القوم أنْ لا ینقلوا خطبهٔ الإمام الحسن علیه السلام کاملهً، وحتّی المنقوص منها تصرّفوا فی لفظه! فراجع: المسند ۱/ ۱۹۹، فضائل الصحابهٔ ۱/ ۶۷۴ ح ۹۲۲ و ۲/ ۷۳۷ ح ۱۰۱۳، والمعجم الکبیر- للطبرانی- ۳/ الرقم ۲۷۱۷ إلی ۲۷۲۵، وتاریخ الطبری ۵/ ۱۵۷، والمستدرک ۳/ ۱۸۸، والکامل ۳/ ۲۶۵، ومجمع الزوائد ۹/ ۱۴۶، وقارن بین الألفاظ، لتری مدی إخلاص أمناء الحدیث وحرصهم علی حفظه ونقله!!

ولننقل الخبر کما رواه أبو الفرج وبأسانید مختلفهٔ، فقال:

«حدّثنی أحمد بن عیسی العجلی، قال: حدّثنا حسین بن نصر، قال:

حدّثنا زید بن المعذل، عن یحیی بن شعیب، عن أبی مخنف، قال: حدّثنی أشعث بن سوار، عن أبی إسحاق السبیعی، عن سعید بن رویم.

وحدّثنی علیّ بن إسحاق المخرمی وأحمد بن الجعد، قالا: حدّثنا عبداللَّه بن عمر مشکدانهٔ، قال: حدّثنا وکیع، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن عمرو بن حبشی.

وحدّثنی علی بن إسحاق، قال: حدّثنا عبداللَّه بن عمر، قال: حدّثنا

---

(۱) فتح القدیر ۴/ ۵۳۶- ۵۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۳

عمران بن عیینهٔ، عن الأشعث بن أبی إسحاق، موقوفاً.

وحدّثنی محمّد بن الحسین الخثعمی، قال: حدّثنا عباد بن یعقوب، قال: حدّثنا عمرو بن ثابت، عن أبی إسحاق، عن هبیرهٔ بن یریم، قال: قال عمرو بن ثابت: کنت أختلف إلی أبی إسحاق السبیعی سنهٔ أسأله عن خطبهٔ الحسن بن علی، فلا یحدّثنی بها، فدخلت إلیه فی یوم شات وهو فی الشمس وعلیه برنسه کأنّه غول، فقال لی: من أنت؟ فأخبرته، فبکی وقال: کیف أبوک؟ کیف أهلک؟ قلت: صالحون. قال: فی أی شیء تردّد منذ سنهٔ؟ قلت: فی خطبهٔ الحسن بن علیّ بعد وفاهٔ أبیه.

قال: حدّثنی هبیرهٔ بن یریم، وحدّثنی محمّد بن محمّد الباغندی ومحمّد ابن حمدان الصیدلانی، قالا: حدّثنا إسماعیل بن محمّد العلوی، قال: حدّثنی عمی علی بن جعفر بن محمّد، عن الحسین بن زید بن علی بن الحسین ابن زید بن الحسن، عن أبیه- دخل حدیث بعضهم فی حدیث بعض، والمعنی قریب- قالوا:

«خطب الحسن بن عليّ بعد وفاة أمير المؤمنين عليه السلام فقال: لقد قُبض فى هذه الليلة رجل لم يسبقه الأوّلون ولا يدركه الآخرون بعمل، ولقد كان يجاهد مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فيقيه بنفسه، ولقد كان يوجّهه برايته فيكتنفه جبريل عن يمينه وميكائيل عن يساره، فلا يرجع حتى يفتح اللَّه عليه، ولقد توفى فى هذه الليلة التى عرج فيها بعيسى بن مريم، ولقد توفى فيها يوشع بن نون وصى موسى، وما خلّف صفراء ولا بيضاء إلّاسبعمائة درهم بقيت من عطائه أراد أن يبتاع بها خادما لأهله.

ثمّ خنقته العبرة فبكى وبكى الناس معه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۴

ثمّ قال: أيّها الناس! من عرفنى فقد عرفنى، ومن لم يعرفنى فأنا الحسن ابن محمّد صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، أنا ابن البشير، أنا ابن النذير، أنا ابن الداعى إلى اللَّه عز وجل بإذنه، وأنا ابن السراج المنير، وأنا من أهل البيت الّذين أذهب اللَّه عنهم الرجس وطهّرهم تطهيراً، والّذين افترض اللَّه مودتهم فى كتابه إذ يقول: «ومن يقترف حسنة نزد له فيها حُسناً» فاقتراف الحسنة مودّتنا أهل البيت.

قال أبو مخنف عن رجاله: ثمّ قام ابن عبّاس بين يديه، فدعا الناس إلى بيعته، فاستجابوا له وقالوا: ما أحبّه إلينا وأحقّه بالخلافة، فبايعوه. ثم نزل عن المنبر» «۱».

أقول:

وهكذا روى الشيخ المفيد بإسناده «۲».

وذيل الخبر من الشواهد على بطلان خبر طاووس عن سعيد عن ابن عبّاس، كما لا يخفى.

---

(۱) مقاتل الطالبيين: ۶۱- ۶۲.

(۲) الإرشاد ۲/ ۷- ۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۵

الفصل الثانى: فى تصحيح أسانيد هذه الأخبار ... ص: ۱۴۵

اشارة

قد ذكرنا فى الفصل الأوّل طرفاً من الأخبار فى أنّ المراد من «القربى» فى «آية المودّة» هم «أهل البيت»، وقد جاء فى بعضها التصريح بأنّهم «عليٌّ وفاطمة وابناهما».

وقد نقلنا تلك الأخبار عن أهمّ وأشهر كتب الحديث والتفسير عند أهل السنّة، من القدماء والمتأخّرين ... وبذلك يكون القول بنزول الآية المباركة فى «أهل البيت» قولًا متفقاً عليه بين الخاصّة والعامّة.

فأمّا ما رواه طاووس من جزم سعيد بن جبير بأنّ المراد هم «أهل البيت» عليهم السلام خاصّة، وهو الذى أخرج الشيخان وأحمد والترمذى وغيرهم ... فلم أجد طاعناً فى سنده ... وإنْ كان لنا كلام فيه، وسيأتى.

وأمّا ما أخرج فى (المناقب) لأحمد بن حنبل فهو من الزيادات، فالقائل «كتب إلينا» هو «القطيعى»: أبو بكر أحمد بن جعفر الحنبلى- المتوفّى سنة ۳۶۸- وهو راوى: المسند، والزهد، والمناقب، لأحمد بن حنبل.

حدّث عنه: الدارقطنى، والحاكم، وابن رزقويه، وابن شاهين، والبرقانى، وأبو نعيم، وغيرهم من كبار الأئمّة.

ووثّقه الدارقطنى قائلًا: ثقة زاهد قديم، سمعت أنّه مجاب الدعوة،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۶

وقال البرقانی: ثبت عنـدی أنّه صـدوق، وقـد لینته عند الحاکم فأنکّر علی وحسن حاله وقال: کان شـیخی، قالوا: قد ضـعف واختلّ فی آخر عمره، وتوقّف بعضهم فی الروایهٔ عنه لذلک.

ومن هنا أورده الذهبی فی (میزانه) مع التصـریح بصدقه، وهذه عبارته: «[صح أحمد بن جعفر بن حمدان أبو بکر القطیعی، صدوق فی نفسه مقبول، تغیر قلیلًا. قال الخطیب: لم نر أحداً ترک الاحتجاج به» ثمّ نقل ثقته عن الدارقطنی وغیره، وردّ علی من تکلم فیه لاختلاله فی آخر عمره «۱».

و «محمّد بن عبداللّه بن سـلیمان الحضـرمی» هو «مطیّن» المتوفّی سـنهٔ ۲۹۷، قال الـدارقطنی: ثقـهٔ جبل، وقال الخلیلی: ثقهٔ حافظ، وقال الذهبی:

«الشیخ الحافظ الصادق، محدّث الکوفهٔ» «... ۲».

وسیأتی الکلام علی سائر رجاله، بما یثبت صحّهٔ السند وحجیّهٔ الخبر.

وأمّا ما رواه ابن جریر الطبری حجّهً للقول بنزول الآیـهٔ فی "أهل البیت "وقـد کان أربع روایات ... فما تُکلِّم إلّافی الثانی منها، وهـذا إسناده:

«حدّثنا أبو کریب، قال: ثنا مالک بن إسماعیل، قال: ثنا عبدالسلام، قال: ثنا یزید بن أبی زیاد، عن مقسم، عن ابن عبّاس»....

قال ابن کثیر: «وهکذا رواه ابن أبی حاتم، عن علی بن الحسین، عن

---

(۱) تاریخ بغداد ۴/ ۷۳، المنتظم ۸/ ۴۱۵، سیر أعلام النبلاء/ ۱۶ ۲۱۰، میزان الاعتدال ۱/ ۲۲۱، الوافی بالوفیات ۶/ ۲۹۰، وغیرها.

(۲) تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۶۶۲، الوافی بالوفیات ۳/ ۳۴۵، سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۱.

عبدالمؤمن بن علی، عن عبدالسلام، عن یزید بن أبی زیاد- وهو ضعیف- بإسناده، مثله أو قریباً منه».

وتبعه الشوکانی حیث إنه بعد أن رواه قال: «وفی إسناده یزید بن أبی زیاد، وهو ضعیف».

وأمّا ما رواه الأئمّهٔ، کابن المنذر، وابن أبی حاتم، والطبرانی، وابن مردویه، وعنهم السیوطی، فقد ضعّف السیوطی سنده، وتبعه الشهاب الآلوسی، وقد سبقهما إلی ذلک الهیثمی وابن کثیر وابن حجر العسقلانی، قال الأخیر فی شرح البخاری:

«وهـذا الـذی جزم به سـعید بن جبیر قـد جـاء عنه من روایته عن ابن عبّاس مرفوعاً، فأخرج الطبرانی وابن أبی حاتم من طریق قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت قالوا: یا رسول اللّه، من قرابتک الّذین وجبت علینا مودّتهم...؟ الحدیث.

وإسـناده ضـعیف ... وقد جزم بهذا التفسـیر جماعهٔ من المفسّـرین، واستندوا إلی ما ذکرته عن ابن عبّاس من الطبرانی وابن أبی حاتم، وإسناده واه، فیه ضعیف ورافضی» «۱».

وقال فی تخریـج أحادیث الکشّاف: «أخرجه الطبرانی وابن أبی حاتم والحاکم فی مناقب الشافعی، من روایهٔ حسین الأشـقر، عن قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس. وحسین ضعیف ساقط» «۲».

---

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۷۲۴.

(۲) الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشّاف- مع الکشّاف- ۴/ ۲۲۰.

وقال ابن کثیر: «وقال ابن أبی حاتم: حـدّثنا علی بن الحسـین، حـدّثنا رجل سـماه، حدّثنا حسـین الأشـقر، عن قیس، عن الأعمش، عن

سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس ... وهذا إسناده ضعیف، فیه مبهم لا یعرف، عن شیخ شیعی محترق، وهو حسین الأشقر».

وتبعه القسطلانی بقوله: «وأمّا حدیث ابن عبّاس أیضاً عند ابن أبی حاتم، قال: لما نزلت هذه الآیهٔ «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی» قالوا: یا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذین أمر اللَّه بمودّتهم؟ قال: فاطمهٔ وولدها علیهم السلام.

فقال ابن کثیر: إسناده ضعیف، فیه مبهم لا یعرف عن شیخ شیعی محترق، وهو حسین الأشقر» «۱».

وقال الهیثمی: «رواه الطبرانی من روایهٔ حرب بن الحسن الطحان، عن حسین الأشقر، عن قیس بن الربیع، وقد وُثّقوا کلّهم وضعّفهم جماعهٔ، وبقیّهٔ رجاله ثقات».

أقول:

فالأخبار الدالّهٔ علی القول الحقّ، المرویهٔ فی کتب القوم، منقسمهٔ بحسب آرائهم فی رجالها إلی ثلاثهٔ أقسام:

۱- ما اتّفقوا علی القول بصحّته، وهو حدیث طاووس عن سعید بن جبیر عن ابن عبّاس.

۲- ما ذکروه وسکتوا عن التکلّم فی سنده ولم یتفوّهوا حوله ببنت

---

(۱) إرشاد الساری فی شرح البخاری ۱۱/ ۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۱۴۹

شفه! بل منه ما لم یجدوا بُدّاً من الاعتراف باعتباره، کأخبار قول النبیّ لمن سأله عمّا یطلب فی قبال دعوته، وخطبهٔ الإمام الحسن علیه السلام بعد وفاهٔ أبیه، وکلام الإمام السجّاد فی الشام، ونحو ذلک.

۳- ما رووه وتکلّموا فی سنده.

أمّا الأوّل فلنا کلام حوله، وسیأتی فی أوّل الفصل الرابع.

وأمّا القسم الثانی، فلا حاجهٔ إلی بیان صحّته بعد أنْ أقرّ القوم بذلک.

وأمّا القسم الثالث، فهو المقصود بالبحث هنا.

ولنفصّل الکلام فی تراجم مَن ضعّفوه من رجال أسانید هذه الأخبار، لیتبیّن أنّ جمیع ما ذکروه ساقط مردود! علی ضوء کلمات أعلام الجرح والتعدیل منهم:

۱- ترجمهٔ یزید بن أبی زیاد ... ص: ۱۴۹

وهو: القرشی الهاشمی الکوفی، مولی عبداللَّه بن الحارث بن نوفل.

هو من رجال الکتب الستّهٔ، قال المزی: «قال البخاری فی اللباس من صحیحه عقیب حدیث عاصم بن کلیب عن أبی بردهٔ: قلنا لعلیّ: ما القسیّهٔ؟ وقال جریر عن یزید فی حدیثه: القسیّهٔ ثیاب مضلعهٔ ...

الحدیث.

وروی له فی کتاب رفع الیدین فی الصلاهٔ. وفی الأدب. وروی له مسلم مقروناً بغیره، واحتجّ به الباقون» «۱».

---

(۱) تهذیب الکمال فی أسماء الرجال ۲۰/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۱۵۰

وروی عنه جماعهٔ کبیرهٔ من أعلام الأئمّهٔ کسفیان الثوری، وسفیان بن عیینهٔ، وشریک بن عبداللَّه، وشعبهٔ بن الحجّاج، وعبداللَّه بن نمیر، وأمثالهم «۱».

قال الذهبی: حدّث عنه شعبة مع براعته فی نقد الرجال «۲».

أقول:

یکفی فی جواز الاعتماد علیه وصحة الاحتجاج به علی مسلکهم روایة أصحاب الکتب الستّة وکبار الأئمّة عنه.

مضافاً إلی قول مسلم فی مقدّمة کتابه: «فإنّ اسم الستر والصدق وتعاطی العلم یشملهم، کعطاء بن السائب ویزید بن أبی زیاد ولیث بن أبی سلیم وأضرابهم» «۳».

وقد وثّقه عدة من الأئمّة أیضاً:

قال ابن سعد: کان ثقة فی نفسه، إلّاأنّه اختلط فی آخر عمره فجاء بالعجائب.

وقال ابن شاهین- فی الثقات-: قال أحمد بن صالح المصری: یزید بن أبی زیاد ثقة ولا یعجبنی قول من تکلّم فیه.

وقال ابن حبان: کان صدوقاً إلّاأنّه لمّا کبر ساء حفظه وتغیّر، وکان یلقّن ما لقّن فوقعت المناکیر فی حدیثه.

---

(۱) تهذیب الکمال ۲۰/ ۳۱۴، سیر أعلام النبلاء ۶/ ۱۲۹، تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۲۹ رقم ۶۳۰.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۶/ ۱۳۰.

(۳) صحیح مسلم ۱/ ۴.

وقال الآجری عن أبی داود: لا أعلم أحداً ترک حدیثه، وغیره أحبّ إلیّ منه.

وقال یعقوب بن سفیان: ویزید وإن کانوا یتکلّمون فیه لتغیّره، فهو علی العدالة والثقة وإنْ لم یکن مثل الحکم والمنصور «۱».

ثم إنّا نظرنا فی کلمات القادحین- بالرغم من کون الرجل من رجال الکتب الستّة، إذ احتج به الأربعة وروی له الشیخان- فوجدنا أوّل شیء یقولونه:

کان من أئمّة الشیعة الکبار «۲».

فإنْ سألتهم: ما المراد من «الشیعة»؟ ومن أین عرف کونه «من أئمّة الشیعة الکبار؟».

کان الجواب: تدلّ علی ذلک أحادیث رواها، موضوعة «۳».

فنظرنا، فإذا به یروی عن سلیمان بن عمرو بن الأحوص، عن أبی برزة، قال: «تغنّی معاویة وعمرو بن العاص، فقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: اللّهمّ ارکسهما فی الفتنة رکساً، ودعّهما فی النّار دعّاً» «۴».

قالوا: فهذا الحدیث موضوع «۵» أو غریب منکر «۶»، لماذا؟ لأنّه ذمٌّ

---

(۱). هذه الکلمات بترجمته من تهذیب التهذیب ۶/ ۲۸۸- ۲۸۹، و غیره.

(۲). الکامل لابن عدی ۷/ ۲۷۲۹، تهذیب الکمال ۳۲/ ۱۳۸، تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۸۸.

(۳). تهذیب الکمال ۳۲/ ۱۳۸. الهامش.

(۴). أخرجه أحمد فی المسند ۴/ ۴۲۱، والطبرانی والبزاز کما فی مجمع الزوائد ۸/ ۱۲۱.

(۵). الموضوعات لابن الجوزی، لکن لا یخفی أنه لم یطعن فی الحدیث إلا من جهة «یزید» و لم یقل فیه إلا «کان یقلن بأخرة فیتقلن»، و لذا تعقبه السیوطی بما سنذکره.

(۶). میزان الإعتدال فی نقد الرجال ۴/ ۴۲۴.

لمعاویة رأس الفئة الباغیة وعمرو بن العاص رأس النفاق!! فیکون راویه «من أئمة الشیعة الکبار»!!

لکنْ یبدو أنّهم ما اکتفوا- فی مقام الدفاع عن معاویة وعمرو- برمی الحدیث بالوضع وراویه بالتشیّع، فالتجأوا إلی تحریف لفظ الحدیث، ووضع کلمة «فلان وفلان» فی موضع الاسمین، ففی المسند:

«حدّثنا عبد اللَّه، حدّثنی أبی، ثنا عبداللَّه بن محمّد- وسمعته أنا من عبداللَّه بن محمّد بن أبی شیبة-، ثنا محمّد بن فضیل، عن یزید بن أبی زیاد، عن سلیمان بن عمرو بن الأحوص، قال: أخبرنی ربّ هذه الدار أبو هلال، قال: سمعت أبا برزة، قال: کنّا مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی سفر، فسمع رجلین یتغنّیان وأحدهما یجیب الاخر وهو یقول:

لا یزال جوادی تلوح عظامه ذوی الحرب عنه أن یجن فیقبرا

فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: انظروا من هما؟ قال: فقالوا: فلان وفلان!!

قال: فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: اللّهمّ ارکسهما رکساً، ودعّهما إلی النار دّعاً».

وکأنّ هذا المقدار أیضاً لم یشف غلیل القوم، أو کان التحریف المذکور لأجل الإبهام، فیکون مقدّمةً لیأتی آخر فیزیله ویضع «معاویة» و «عَمْراً» آخَرَین!! بخبرٍ مختلق:

قال السیوطی- بعد أن أورد الحدیث عن أبی یعلی وتعقّب ابن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۳

الجوزی بقوله: هذا لا یقتضی الوضع، والحدیث أخرجه أحمد فی مسنده:

حدّثنا ... وله شاهد من حدیث ابن عبّاس: قال الطبرانی فی الکبیر -:...

«وقال ابن قانع فی معجمه: حدّثنا محمّد بن عبدوس کامل، حدّثنا عبداللَّه بن عمر، حدّثنا سعید أبو العباس التیمی، حدّثنا سیف بن عمر، حدّثنی أبو عمر مولی إبراهیم ابن طلحة، عن زید بن أسلم، عن صالح، عن شقران، قال: بینما نحن لیلة فی سفر، إذ سمع النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم صوتاً فقال: ما هذا؟! فذهبت أنظر، فإذا هو معاویة بن رافع، وعمرو بن رفاعة بن تابوت یقول:

لا یزال جوادی تلوح عظامه ذوی الحرب عنه أن یموت فیقبرا

فأتیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فأخبرته فقال: اللّهمّ ارکسهما ودّعهما إلی نار جهنم دعّاً. فمات عمرو بن رفاعة قبل أن یقدم النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم من السفر».

قال السیوطی: «وهذه الروایة أزالت الإشکال وبیّنت أنّ الوهم وقع فی الحدیث الأول، فی لفظةٍ واحدة وهی قوله: ابن العاص، وإنّما هو ابن رفاعة أحد المنافقین، وکذلک معاویة بن رافع أحد المنافقین، واللَّه أعلم» «۱».

بل السیوطی نفسه أیضاً یعلم واقع الحال وحقیقة الأمر، وإلّا فما أجهله!!

أمّا أوّلًا: فلم یکن فی الحدیث الأوّل إشکال أو وهم حتّی یُزال!!

---

(۱) اللآلی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة ۱/ ۳۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۴

غایة ما هناک أنّ فی «المسند» لفظ «فلان وفلان» بدل «معاویة» و «عمرو» والسیوطی یعلم- کغیره- أنّه تحریفٌ، إنْ لم یکن عن عمد فعن سهو!! علی أنّه لم یوافق ابن الجوزی فی الطعن فی الحدیث، بل ذکر له ما یشهد له بالصحّة.

وأمّا ثانیاً: فلو سلّمنا وجود إبهام وإشکالٍ فی الحدیث الأوّل، فهل یُزال ویرتفع بحدیثٍ لا یرتضی أحد سنده مطلقاً، لمکان «سیف بن عمر ...» ولنلقِ نظرةً سریعةً فی ترجمته «۱».

قال ابن معین: ضعیف الحدیث.

وقال أبو حاتم: متروك الحديث.

وقال أبو داود: ليس بشيء.

وقال النسائى: ضعيف.

وقال الدارقطنى: ضعيف.

وقال ابن عدىّ: بعض أحاديثه مشهورة وعامّتها منكرة لم يُتابع عليها.

وقال ابن حبّان: يروى الموضوعات عن الأثبات. قالوا: كان يضع الحديث، اتُّهم بالزندقة.

وقال البرقانى عن الدارقطنى: متروك.

وقال الحاكم: اتُّهم بالزندقة وهو فى الرواية ساقط.

والعجيب أنّ السيوطى نفسه يردّ أحاديثه قائلًا: «إنه وضّاع» «۲»!

---

(۱) تهذيب التهذيب ۴/ ۲۹۵- ۲۹۶.

(۲) اللالى المصنوعة فى الأحاديث الموضوعة ۱/ ۱۸۱.

أقول:

فلينظر الباحث المنصف، كيف يردّون حديثاً- يروونه عن رجلٍ اعتمد عليه أرباب الصحاح الستّة- لكونه فى ذمّ ابن هندٍ وابن النابغة، وهم شيعة لهما ... ويقابلونه بحديث يرويه رجل اتّفقوا على سقوطه واتّهموه بالوضع والزندقة!!

فلينظر! كيف يتلاعبون بالدين وسنّة رسول ربّ العالمين!!

ولا يتوهّمنّ أنّ هذه طريقتهم فى أبواب المناقب والمثالب فحسب، بل هى فى الأُصولين والفقه أيضاً!!

فلنرجع إلى ما كنّا بصدده، ونقول:

إنّ «يزيد بن أبى زياد» ثقة، ومن رجال الكتب الستّة، ولا عيب فيه إلّاروايته بعض مثالب أئمّة القوم!! ولذا جعلوه «من أئمّة الشيعة الكبار»!!

على أنّ كون الراوى شيعياً، بل رافضياً- حسب اصطلاحهم- لا يضرّ بوثاقته كما قرّروا فى محلّه وبنوا عليه فى مواضع كثيرة «۱».

وتلخص: صحّة روايته فى نزول آية المودّة فى خصوص «أهل البيت» الطاهرين، صلوات اللَّه وسلامه عليهم أجمعين.

۲- ترجمة حسين الأشقر ... ص: ۱۵۵

وسنترجم لأبى عبداللَّه الحسين بن حسن الأشقر الفزارى الكوفى،

---

(۱) مقدمة فتح البارى فى شرح صحيح البخارى: ۵۴۴.

فى مبحث آية المسابقة، بأنّه من رجال النسائى فى (صحيحه) وأنّهم قد ذكروا أنّ للنسائى شرطاً فى صحيحه أشدّ من شرط الشيخين «۱».

وأنّه روى عنه كبار الأئمّة الأعلام: كأحمد بن حنبل، وابن معين، والفلّاس، وابن سعد، وأمثالهم «۲».

وقد حكى الحافظ ابن حجر بترجمته عن العقيلى، عن أحمد بن محمّد ابن هانئ، قال: قلت: لأبى عبداللَّه- يعنى أحمد بن حنبل-

تحدّثُ عن حسین الأشقر؟ قال: لم یکن عندی ممّن یکذب.

وذکر عنه التشیّع، فقال له العبّاس بن عبدالعظیم: إنّه یحدّث فی أبی بکر وعمر، وقلت أنا: یا أبا عبداللّه، إنّه صنّف باباً فی معایبهما!

فقال: لیس هذا بأهلٍ أن یُحدث عنه «۳».

وهذا هو السبب فی تضعیف غیر أحمد.

وعن الجوزجانی: غالٍ من الشتّامین للخِیَرة «۴».

ولذا یقولون: «له مناکیر» وأمثال هذه الکلمة، ممّا یدلّ علی طعنهم فی أحادیث الرجل فی فضل علیٍّ أو الحطّ من مناوئیه، ولیس لهم طعن فی الرجل نفسه، ولذا قال یحیی بن معین:

کان من الشیعة الغالیة، فقیل له: فکیف حدیثه؟! قال: لا بأس به.

قیل: صدوق؟ قال: نعم، کتبت عنه «۵».

هذا، فالرجل ثقة وصدوق عند: أحمد والنسائی، ویحیی بن معین، وابن حبّان ... وإنّما ذنبه الوحید هو «التشیّع» وقد نصّوا علی أنّه غیر

---

(۱) تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۰.

(۲) تهذیب التهذیب ۲/ ۳۳۶.

(۳) تهذیب التهذیب ۲/ ۳۳۶.

(۴) تهذیب التهذیب ۲/ ۳۳۶.

(۵) تهذیب التهذیب ۲/ ۳۳۷.

مضرّ.

أقول:

لکن المهمّ- هنا- أنّه «صدوق» عند الحافظ ابن حجر أیضاً، فقد قال: «الحسین بن حسن الأشقر، الفزاری الکوفی، صدوق، یهمّ ویغلو فی التشیّع، من العاشرة، مات سنة ۲۰۸. س» «۱».

وحینئذٍ لا بدّ من التنبیه علی أن ابن حجر العسقلانی الحافظ قد ناقض نفسه مرّتین:

۱- فی تضعیفه الرجل فی «تخریج أحادیث الکشّاف» مع وصفه ب «الصدوق» فی «تقریب التهذیب»!

۲- فی طعنه فی الرجل بسبب التشیّع أو الرفض- حسب تعبیره- مع أنّه نص فی «مقدّمة فتح الباری» علی أنّ الرفض- فضلًا عن التشیّع- غیر مضرّ.

وبذلک یسقط طعنه فی حدیثنا، وکذا طعن غیره تبعاً له.

تنبیه:

قد اختلف طعن الطاعنین فی روایة الأئمّة: الطبرانی، وابن أبی حاتم، وابن المنذر، والحاکم، وابن مردویه: عن حسین الأشقر، عن قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس ...

فالسیوطی لم یقل إلّا «بسند ضعیف» وتبعه الآلوسی.

وابن حجر قال فی «تخریج أحادیث الکشّاف»: «وحسین ضعیف ساقط» فلا کلام له فی غیره، لکن فی «فتح الباری»: «إسناده واهٍ، فیه

---

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۲۱۴ رقم ۱۳۲۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۸

ضعیف ورافضی».

وابن کثیر- وتبعه القسطلانی- قال عن حسین الأشقر: «شیخ شیعی محترق» وأضاف- فی خصوص إسناد ابن أبی حاتم لقوله: حدّثنا رجل سماه «فیه مبهم لا یُعرف».

والهیثمی أفرط فقال: «رواه الطبرانی من روایة حرب بن الحسن الطحّان، عن حسین الأشقر، عن قیس بن الربیع. وقد وثّقوا کلّهم وضعّفهم جماعة، وبقیّة رجاله ثقات».

وبما ذکرنا- فی ترجمة الأشقر- یسقط کلام السیوطی والآلوسی، وکذا کلام ابن کثیر فی «الأشقر» أمّا قوله: «فیه مبهم لا یعرف» فیردّه أنّه إن کان هو «حرب بن الحسن الطحّان» فهو، وإنْ کان غیره فالإشکال مرتفع بمتابعته.

وکذا یسقط کلام ابن حجر فی «تخریج أحادیث الکشّاف».

أمّا کلامه فی «فتح الباری» فیمکن أن یکون ناظراً إلی «الأشقر» فقط، بأنْ یکون وصفه بالرفض وضعفه من أجل ذلک، ویمکن أن یکون مراده من «ضعیف» غیر الأشقر الذی وصفه بالرفض ... وهذا هو الأظهر، ومراده- علی الظاهر- هو «قیس بن الربیع» الذی زعم غیره ضعفه، فلنترجم له:

۳- ترجمة قیس بن الربیع ... ص: ۱۵۸

وهو: قیس بن الربیع الأسدی، أبو محمّد الکوفی:

من رجال: أبی داود، والترمذی، وابن ماجة «۱».

---

(۱) تهذیب الکمال ۱۵/ ۳۰۶، تهذیب التهذیب ۸/ ۳۹۱، وغیرهما.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۹

روی عنه جماعة کبیرة من الأئمّة فی الصحاح وغیرها، کسفیان الثوری، وشعبة بن الحجّاج، وعبد الرزاق بن همام، وأبی نعیم الفضل بن دکین، وأبی داود الطیالسی، ومعاذ بن معاذ، وغیرهم «۱».

وهذه بعض الکلمات فی توثیقه ومدحه والثناء علیه باختصار:

قال أبو داود الطیالسی عن شعبة: سمعت أبا حصین یثنی علی قیس بن الربیع.

قال: قال لنا شعبة: أدرکوا قیساً قبل أن یموت!

قال عفّان: قلت لیحیی بن سعید: أفتتّهمه بکذب؟! قال: لا.

قال عفّان: کان قیس ثقة، یوثّقه الثوری وشعبة.

قال حاتم بن اللیث، عن أبی الولید الطیالسی: کان قیس بن الربیع ثقة حسن الحدیث.

قال أحمد بن صالح: قلت لأبی نعیم: فی نفسک من قیس بن الربیع شئ؟ قال: لا.

قال عمرو بن علیّ: سمعت معاذ بن معاذ یحسن الثناء علی قیس.

وقال یعقوب بن شیبة السدوسی: وقیس بن الربیع عند جمیع أصحابنا صدوق، وکتابه صالح، وهو ردئ الحفظ جدّاً مضطربه، کثیر الخطأ، ضعیف فی روایته.

وقال ابن عدیّ: عامّة روایاته مستقیمة، والقول فیه ما قال شعبة.

هذا، وقد أُخذ علیه أُمور:

أحدها: إنّه ولّى المدائن من قبل المنصور، فأساء إلى الناس فنفروا

---

(۱) تهذيب الكمال ۱۵/ ۳۰۷.

عنه.

والثانى: التشيّع، نقله الذهبى عن أحمد «۱».

والثالث: وجود أحاديث منكرة عنده. قال حرب بن إسماعيل: قلت لأحمد بن حنبل: قيس بن الربيع أىّ شىء ضعّفه؟ قال: روى أحاديث منكرة.

لكن قالوا: هذه الأحاديث أدخلها عليه ابنه لمّا كبر فحدّث بها «۲».

ولكونه صدوقاً فى نفسه، ثقة، وأنّ هذه الروايات مدخولة عليه وليست منه، قال الذهبى، «صدوق فى نفسه، سيّىء الحفظ» «۳».

وقال الحافظ ابن حجر: «صدوق، تغيّر لمّا كبر، أدخل عليه ابنه ما ليس من حديثه فحدث بها» «۴».

فإنْ كان يقصد فى «مقدّمة فتح البارى» تضعيف هذا الرجل، فقد ناقض نفسه كذلك...

۴- ترجمة حرب بن حسن الطحّان ... ص: ۱۶۰

اشارة

وهذا الرجل لم يُعترّض له بالتضعيف، ولم ينقل كلاماً فيه إلّا الهيثمى، ولكنّه مع ذلك نصَّ على أنّه «وُثّق» ولم يذكر المضعِّف ولا وجه

---

(۱) ميزان الاعتدال فى نقد الرجال ۵/ ۴۷۷- ۴۷۹.

(۲) تاريخ بغداد ۱۲/ ۴۵۶- ۴۶۲، تهذيب الكمال ۱۵/ ۳۰۸، سير أعلام النبلاء ۸/ ۴۱- ۴۴، تهذيب التهذيب ۸/ ۳۹۱.

(۳) ميزان الإعتدال فى نقد الرجال ۳/ ۴۷۷.

(۴) تقريب التهذيب ۲/ ۳۳ رقم ۵۵۸۶.

التضعيف.

وقال ابن أبى حاتم: «سألت أبى عنه فقال: شيخ» «۱».

وقال ابن حجر: «حرب بن الحسن الطحّان، ليس حديثه بذاك. قاله الأزدى. إنتهى.

وذكره ابن حبّان فى الثقات.

وقال ابن النجاشى: عامّى الرواية. أى شيعى قريب الأمر. له كتاب.

روى عنه: يحيى بن زكريّا اللؤلؤى» «۲».

أقول:

لكنْ لا يلتفت إلى قول الأزدى، كما نصّ عليه الذهبى، حيث قال: «لا يلتفت إلى قول الأزدى، فإنّ فى لسانه فى الجرح رهقاً» «۳».

تتمهٔ ... ص: ۱۶۱

فیها مطلبان:

الأوّل: قال الذهبی معقّباً علی حدیث خطبهٔ الإمام الحسن علیه السلام، الذی أخرجه الحاکم عن أبناء أئمّهٔ أهل البیت والذریّهٔ الطاهرهٔ: «لیس بصحیح»! «۴».

ولمّا کان هذا القدح مجملًا ومبهماً، فإنّه لا یُعبأ به ... وأظنّ أنّه من

(۱) الجرح والتعدیل ۳/ ۲۵۲.

(۲) لسان المیزان ۲/ ۱۸۴.

(۳) میزان الاعتدال ۱/ ۱۸۶.

(۴) تلخیص المستدرک ۳/ ۱۷۲.

جهة المتن والمعنی لا السند، وعذر الذهبی فی قدحه فی مناقب آل البیت علیهم السلام معلوم!!

والثانی: قال ابن عساکر- بعد أن أخرج من طریق الطبرانی حدیث أبی أُمامهٔ الباهلی-: «هذا حدیث منکَر، وقد وقع إلیّ جزء طالوت بن عباد بعلوّ، ولیس هذا الحدیث فیه» «۱».

وهذا الحدیث بهذا اللفظ رواه عن طریق الطبرانی: الحافظ أبو عبدالکنجی، وقال: «هذا حدیث حسن عال، رواه الطبرانی فی معجمه کما أخرجناه سواء، ورواه محدث الشام فی کتابه بطرق شتی» «۲»، وکذا الحافظ ابن حجر «۳». ورواه لا- عن طریق الطبرانی: الحاکم الحسکانی النیسابوری «۴».

أمّا عدم وجوده فی الجزء الذی وقع إلی ابن عساکر من حدیث طالوت ابن عباد، فغیر مضرّ کما هو واضح.

وأمّا نکارهٔ الحدیث، ففی أی فقرهٔ منه؟! أفی حدیث الشجرهٔ؟! أو فی قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «لو أن عبدا»؟! ... أو فی تلاوهٔ آیهٔ المودّهٔ فی هذا الموضع؟!

أمّا حدیث الشجرهٔ، فقد رواه من أئمّهٔ الحدیث کثیرون «۵»، وإلیه

(۱) تاریخ دمشق، ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام ۴۲/ ۶۶.

(۲) کفایهٔ الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۳۱۷.

(۳) لسان المیزان ۴/ ۴۳۴.

(۴) شواهد التنزیل ۲/ ۱۴۱.

(۵) راجع الجزء الخامس من کتابنا.

أشار أمیر المؤمنین «۱» ولم یقل أحد بنکارته.

وأمّا تلاوهٔ الآیهٔ هنا، فقد عرفت أنّها نازلهٔ فی علیّ وفاطمهٔ وابنیهما.

بقی قوله: «ولو أنّ عبداً» ... وأظنّه یرید هذا، وهو کلام جلیل، ومعناه دقیق، وخلاصهٔ بیانه أنّ الحبّ هو وسیلهٔ الاتّباع والقرب، والعمل بلا درک حبّ النبیّ وآله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم غیر مقرّب إلی اللَّه سبحانه وتعالی، وکلّ عمل عبادی لا تقرّب فیه إلیه فهو باطل،

وصاحبه من أهل النار وبئس القرار.

هذا إذا أخذنا الكلام على ظاهره.

وأمّا إذا كان كنايةً عن البغض، فالأمر أوضح، لأنّ بغض النبيّ وأهل بيته مبعّد عن اللَّه عزّ وجلّ، ولا ينفع معه عمل...

اللّهمّ اجعلنا من المحبين للنبيّ وآله، ومن المتقرّبين بهم إليك.

---

(۱) نهج البلاغهٔ: ۱۶۲.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۴

الفصل الثالث: فى دفع شبهات المخالفين ... ص: ۱۶۴

اشارهٔ

وإذا ثبتت صحّهٔ الأحاديث الدالّهٔ على نزول الآيهٔ المباركهٔ فى «أهل البيت» حتّى التى تُكلّم فى أسانيدها، بعد بيان سقوط ما تذرّعوا به، تندفع جميع الشبهات التى يطرحونها فى المقام.

ولكنّا مع ذلك نذكر ما قالوه فى هذا الباب، ونجيب عنه بالأدلّهٔ والشواهد القويمهٔ المتينهٔ، «ليهلك من هلك عن بيّنهٔ ويحيى من حيّ عن بيّنهٔ» «۱»

.ولعلّ أشدّ القوم مخالفهً فى المقام هو ابن تيميّهٔ فى «منهاج السنهٔ» فلنقدّم كلماته:

* يقول ابن تيميّهٔ:

«ثبت فى الصحيح عن سعيد بن جبير: أنّ ابن عبّاس سئل عن قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّهٔ فى القربى قال: فقلت: إلّاأنْ تودّوا قربى محمّد، فقال ابن عبّاس: عجلت! إنّه لمن يكن بطن من قريش إلّالرسول اللَّه فيهم قرابهٔ فقال: قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاأن تودّونى فى القرابهٔ التى بينى وبينكم.

فابن عبّاس كان من كبار أهل البيت وأعلمهم بتفسير القرآن، وهذا

---

(۱) الأنفال ۸: ۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۵

تفسيره الثابت عنه.

ويدل على ذلك أنّه لم يقل: إلّاالمودّهٔ لذوى القربى وإنّما قال: إلّا المودّهٔ فى القربى ألا ترى أنّه لمّا أراد ذوى قرباه قال: «واعلموا أنما غنمتم من شىء فأنّ للَّهخمسهٔ وللرسول ولذى القربى . ولا يقال: المودّهٔ فى ذوى القربى وإنّما يقال: المودّهٔ لذوى القربى فكيف وقد قال «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّهٔ فى القربى ؟!

ويبيّن ذلك: إنّ الرّسول صلّى اللَّه عليه وسلّم لا يَسأل أجراً أصلًا، إنّما أجره على اللَّه، وعلى المسلمين موالاهٔ أهل البيت لكن بأدلّهٔ أخرى غير هذه الآيهٔ، وليست موالاتنا لأهل البيت من أجر النبيّ فى شىء.

وأيضاً، فإنّ هذه الآيهٔ مكّيهٔ، ولم يكن عليٌّ قد تزوّج بفاطمهٔ، ولا وُلد له أولاد» «۱».

* وقال ابن تيميّهٔ:

«وأمّا قوله: وأنزل اللَّه فيهم «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّهٔ فى القربى» فهذا كذب ظاهر، فإنّ هذه الآيهٔ فى سورهٔ الشورى وسورهٔ

الشوری مکّیة بلا ریب، نزلت قبل أن یتزوّج علیٌّ بفاطمة...

وقد تقدّم الکلام علی الآیة وأنّ المراد بها ما بیّنه ابن عبّاس ... رواه البخاری وغیره.

وقد ذکر طائفةٌ من المصنّفین من أهل السنّة والجماعة والشیعة، من أصحاب أحمد وغیرهم، حدیثاً عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أنّ هذه الآیة لمّا نزلت قالوا: یا رسول اللّه، من هؤلاء؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما.

---

(۱) منهاج السنّة ۴/ ۲۵- ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۶

وهذا کذب باتّفاق أهل المعرفة» «۱»!

* وکرر ابن تیمیة:

تکذیب الحدیث المذکور...

وأنّ الآیة فی سورة الشوری وهی مکیة، وأن علیّاً إنّما تزوج فاطمة بالمدینة...

وأنّ التفسیر الذی فی الصحیحین یناقض ذلک الحدیث، قال: سئل ابن عبّاس...

وأنّه قال: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» ولم یقل: إلّاالمودّة للقربی ولا المودّة لذوی القربی کما قال: «واعلموا»....

وأن النبی لا یسأل علی تبلیغ رسالة ربّه أجراً ألبتة، بل أجره علی اللّه...

وأن القربی معرّفة باللام، فلا بدّ أن تکون معروفةً عند المخاطبین، وقد ذکرنا أنّها لمّا نزلت لم یکن قد خُلق الحسن ولا الحسین، ولا تزوّج علیٌّ بفاطمة، فالقربی التی کان المخاطبون یعرفونها یمتنع أنْ تکون هذه، بخلاف القربی التی بینه وبینهم، فإنّها معروفة عندهم» «۲».

* وابن حجر العسقلانی:

یذکر فی (تخریج الکشّاف) إلّا «المعارضة» قال: «وقد عارضه ما هو

---

(۱) منهاج السنة ۴/ ۵۶۲- ۵۶۳.

(۲) منهاج السنّة ۷/ ۹۵- ۱۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۷

أولی منه، ففی البخاری» «... ۱» وکذا فی (فتح الباری) وأضاف: «ویؤید ذلک أنّ السورة مکّیة» «۲».

* وقال ابن کثیر:

«وذکر نزول الآیة فی المدینة بعید، فإنّها مکّیة، ولم یکن إذ ذاک لفاطمة رضی اللّه عنها أولاد بالکلیّة، فإنّها لم تتزوّج بعلیّ- رضی اللّه عنه- إلّا بعد بدر من السنة الثانیة من الهجرة، والحق تفسیر هذه الآیة بما فسرها حبر الأمة» «... ۳».

* وقال القسطلانی:

«والآیة مکّیة، ولم یکن إذ ذاک لفاطمة أوّلاد بالکلّیة، فإنّها لم تتزوّج بعلیّ إلّابعد بدر من السنة الثانیة من الهجرة. وتفسیر الآیة بما فسّر به حبر الأُمّة وترجمان القرآن ابن عبّاس أحقّ وأولی «۴».

* والشوکانی:

اقتصر علی المعارضة وترجیح الحدیث عن طاووس عن ابن عبّاس «۵».

---

(۱)

الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشّاف- مع الکشّاف- ۴/ ۲۲۰.

(۲) فتح الباری فی شرح البخاری ۸/ ۷۲۵.

(۳) تفسیر القرآن العظیم ۴/ ۱۱۵.

(۴) إرشاد الساری فی شرح البخاری ۱۱/ ۵۰.

(۵) فتح القدیر ۴/ ۵۳۷.

* وابن روزبهان:

ما قال إلّا: «ظاهر الآیة علی هذا المعنی شامل لجمیع قرابات النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم» «۱».

* وقال عبدالعزیز الدهلوی ما حاصله:

«إنّه وإنْ أخرج أحمد والطبرانی ذلک عن ابن عبّاس، لکنّ جمهور المحدّثین یضعّفونه، لکون سورة الشوری بتمامها مکّیة، وما خُلق الحسن والحسین حینذاک، ولم یتزوّج علیٌّ بعد بفاطمة ... والحدیث فی طریقه بعض الشیعة الغلاة، وقد وصفه المحدّثون بالصدق، والظن الغالب أنّه لم یکذب وإنّما نقل الحدیث بالمعنی، إذ کان لفظه «أهل بیتی» فخصّهم الشیعی بالأربعة...

والمعنی المذکور لا یناسب مقام النبوّة، وإنّما ذلک من شأن أهل الدنیا، وأیضاً ینافیه الآیات الکثیرة کقوله تعالی: «ما سألتکم من أجرٍ فهو لکم إنْ أجری إلّاعلی اللَّه» فلو کان خاتم الأنبیاء طالباً للأجر لزم أن تکون منزلته أدنی من سائر الأنبیاء، وهو خلاف الإجماع» «۲».

فهذه شبهات أعلام القوم فی هذا المقام، فلنذکر الشبهات بالترتیب ونتکلّم علیها:

---

(۱) إبطال الباطل- المطبوع مع إحقاق الحقّ- ۳/ ۲۰.

(۲) التحفة الإثنا عشریة: ۲۰۵.

۱- سورة الشوری مکّیة والحسنان غیر موجودین ... ص: ۱۶۹

ولعلّ هذه أهمّ الشبهات فی المسألة، وهی الأساس ... ونحن تارةً نبحث عن الآیة المبارکة بالنظر إلی الروایات، وأُخری بقطع النظر عنها، فیقع البحث علی کلا التقدیرین.

أمّا علی الأوّل: فإنّ الآیة المبارکة بالنظر إلی الروایات المختلفة الواردة- سواء المفسّرة بأهل البیت، أو القائلة بأنّها نزلت بمناسبة قول الأنصار کذا وکذا- مدنیة، ولذا قال جماعة بأنّ سورة الشوری مکیّة إلّا آیات: قال القرطبی: «سورة الشوری مکیّة فی قول الحسن وعکرمة وعطاء وجابر.

قال ابن عبّاس وقتادة: إلّاأربع آیات منها أنزلت بالمدینة: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» إلی آخرها» «۱».

وقال أبو حیان: «قال ابن عبّاس: مکیة إلّاأربع آیات، من قوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» إلی آخر الأربع آیات، فإنّها نزلت بالمدینة» «۲».

وقال الشوکانی: «وروی عن ابن عبّاس وقتادة أنّها مکّیة إلّاأربع آیات منها، أُنزلت بالمدینة: «قل لا أسألکم»» (... ۱).

وقال الآلوسی: «وفی البحر: هی مکّیة إلّاأربع آیات من قوله تعالی:

---

(۱) تفسیر القرطبی ۱۶/ ۳.

(۲) البحر المحیط ۷/ ۵۰۷.

«قل لا أسألکم علیه أجراً» إلی آخر أربع آیات. وقال مقاتل: فیها مدنیّ، قوله تعالی: «ذلک الذی یبشّر اللَّه عبادَه» «... ۱»

. واستثنی بعضهم قوله تعالی: «أم یقولون افتری ...» وجوّز أن یکون الإطلاق باعتبار الأغلب» «۲».

وبهذا القدر کفایة.

ووجود آیات مدنیّة فی سورة مکیة أو بالعکس کثیر، ولا کلام لأحدٍ فی ذلک.

وأمّا علی الثانی: فالآیة دالّة علی وجوب مودّة «القربی» أی: أقرباء النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، والخطاب للمسلمین لا لغیرهم.

أمّا أنّها دالّة علی وجوب مودّة «قربی النبیّ، فلتبادر هذا المعنی منه، وقد أذعن بها التبادر غیر واحدٍ من الأئمّة، نذکر منهم:

الکرمانی، صاحب (الکواکب الدراری فی شرح البخاری) «۳».

والعینی، صاحب (عمدة القاری فی شرح البخاری).

قال العینی بشرح حدیث طاووس: «وحاصل کلام ابن عبّاس: إنّ جمیع قریش أقارب النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم، ولیس المراد من الآیة بنو هاشم ونحوهم کما یتبادر الذهن إلی قول سعید بن جبیر» «۴».

وأمّا أنّ الخطاب للمسلمین، فلوجوهٍ، منها: السیاق، فإنّ اللَّه سبحانه وتعالی یقول:

«تری الظالمین مشفقین ممّا کسبوا وهو واقع بهم والّذین آمنوا

---

(۱) فتح القدیر ۴/ ۵۲۴.

(۲) روح المعانی ۲۵/ ۱۶.

(۳) الکواکب الدراری فی شرح صحیح البخاری ۱۸/ ۸۰.

(۴) عمدة القاری فی شرح صحیح البخاری ۱۹/ ۱۵۷.

وعملوا الصالحات فی روضات الجنّات لهم ما یشاؤون عند ربّهم ذلک هو الفضل الکبیر* ذلک الذی یبشّر اللَّه عباده الّذین آمنوا وعملوا الصالحات قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی ومن یقترف حسنة نزد له فیها حُسناً إنّ اللَّه غفور شکور* أم یقولون افتری علی اللَّه کذباً فإنّ یشأ اللَّه یختم علی قلبک ویمح اللَّه الباطل ویحق الحق بکلماته إنّه علیم بذات الصدور* وهو الذی یقبل التوبة عن عباده ویعفو عن السیئات ویعلم ما تفعلون* ویستجیب الّذین آمنوا وعملوا الصالحات ویزیدهم من فضله والکافرون لهم عذاب شدید».

فقد جاءت الآیة المبارکة بعد قوله تعالی: «ذلک الذی یبشّر اللَّه عباده الّذین آمنوا وعملوا الصالحات».

فإنّ قلت:

فبعدها: «أم یقولون افتری علی اللَّه کذبا»؟!...

قلت:

لیس المراد من ذلک المشرکین، بل المراد هم المسلمون ظاهراً المنافقون باطناً، یدلّ علی ذلک قوله بعده: «هو الذی یقبل التوبة عن عباده ویعفو عن السیّئات ویعلم ما تفعلون» فالخطاب لیس للمشرکین، ولم تستعمل «التوبة» فی القرآن إلّافی العصاة من المسلمین.

فإنّ قلت:

فقد کان فی المسلمین فی مکّة منافقون؟!

قلت:

نعم، فراجع (سورة المنافقون) و (سورة المدّثّر) وما قاله المفسرون «۱».

---

(۱) یراجع بهذا الصدد: تفاسیر الفریقین، خاصّة فی سورة المدثّر، المکّیة عند الجمیع، ویلاحظ اضطراب کلمات أبناء العامّة وتناقضها، فی محاولات یائسة لصرف الآیات الدالّة علی ذلک عن ظواهرها، فراراً من الإجابة عن السؤال ب «من هم إذا؟»!!

أمّا الشیعة ... فقد عرفوا المنافقین منذ الیوم الأول ... وللتفصیل مکان آخر، ولو وجدنا متسعا لوضعنا فی هذه المسألة القرآنیة التاریخیة المهمة جداً رسالة مفردة، وباللّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۲

وعلی هذا، فقد کان الواجب علی المسلمین عامّة «مودّة» أقرباء النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... فهل- یا تُری أُمروا حینذاک بمودّة أعمامه وبنی عمومته؟!

أمّا المشرکون منهم ... فلا، قطعاً ... وأمّا المؤمنون منهم وقت نزول الآیة أو بعده ... فأولئک لم یکن لهم أیّ دور یُذکر فی مکّةٍ...

بل المراد «علیٌّ» علیه السلام، فإنّه الذی کان المشرکون یبغضونه ویعادونه، والمنافقون یحسدونه ویعاندونه، والمؤمنون یحبونه ویوادّونه.

ولا یخفی ما تدلّ علیه کلمتا «المودّة» و «یقترف».

ثمّ إنّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لما سئل- فی المدینة- عن المراد من «القربی» فی الآیة المبارکة قال: «علیٌّ وفاطمة والحسن والحسین».

۲- الرسول لا یسأل أجرا ... ص: ۱۷۲

إنّ الرسول من قِبَل اللّه سبحانه وتعالی لا یسأل الناس أجراً علی تبلیغ الرسالة إلیهم أصلًا، وإنّما أجره علی اللّه، وهکذا کان الأنبیاء السابقون:

قال نوح لقومه: «إنّی لکم رسول أمین* فاتقوا اللّه وأطیعون* وما أسألکم علیه من أجر إنْ أجری إلّاعلی ربّ العالمین» «۱»

---

(۱) سورة الشعراء ۲۶: ۱۰۷- ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۳

وقال هود: «یا قوم لا أسألکم علیه أجراً إنْ أجری إلّاعلی الذی فطرنی أفلا تعقلون» «۱»

.وقال صالح: «إنّی لکم رسول أمین* فاتقوا اللّه وأطیعون* وما أسألکم علیه من أجر إنْ أجری إلّاعلی ربّ العالمین» «۲»

.ومن هنا أصرّ بعضهم علی أنّ الإستثناء منقطع، وجوّز بعضهم- کالزمخشری وجماعة- أن یکون متّصلًا وأن یکون منقطعاً.

أقول:

ونبیّنا أیضاً کذلک کما جاء فی آیاتٍ عدیدة، منها:

...«قل ما أسألکم علیه من أجرٍ وما أنا من المتکلّفین* إنْ هو إلّاذکر للعالمین» «۳»

.(قل ما سألتکم من أجر فهو لکم إن أجری إلا علی اللّه وهو علی کل شئ شهید» «۴»

. «قل ما أسألکم علیه من أجرٍ إلّامن شاء أنْ یتّخذ إلی ربّه سبیلًا» «۵»

.وقد أجاب المفسّرون من الفريقين عن هذه الشبهة بأكثر من وجه، وفى

تفسيرىّ الخازن والخطيب الشربينى منها وجهان...

ولكنْ يظهر- بالدقّة- أنّ الآيات فى الباب بالنسبة إلى نبيّنا صلّى اللَّه

---

(۱) سورة هود ۱۱: ۵۱.

(۲) سورة الشعراء ۲۶: ۱۴۳- ۱۴۵.

(۳) سورة الأنعام ۶: ۹۰.

(۴) سورة سبأ ۳۴: ۴۷.

(۵) سورة الفرقان ۲۵: ۵۷.

عليه وآله وسلّم على أربعة أنحاء:

۱- ما اشتمل على عدم سؤال الأجر.

۲- ما اشتمل على سؤال الأجر، لكنّهم «لكم».

۳- ما اشتمل على عدم سؤال الأجر، وطلب «اتّخاذ السبيل إلى اللَّه» عن اختيار.

۴- ما اشتمل على سؤال الأجر، وهو «المودّة فى القربى».

وأىّ تنافٍ بين هذه الآيات؟! يا منصفون!

إنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لا يسأل الناس أجراً، إنّما يريد منهم أنْ يتّخذوا سبيلًا إلى اللَّه، وهو ما لا يتحقّق إلّابمودّة أهل البيت، وهو لهم...

ولذا ورد عنهم عليهم السلام: «نحن السبيل» «۱ ...» نعم هم السبل، وخاصّة «إذا صارت الدنيا هرجاً ومرجاً، وتظاهرت الفتن، وتقطّعت السبل» «... ۲».

فإذن ... هم.. السبيل ... وهذا معنى هذه الآية فى محكم التنزيل، ولا يخفى لوازم هذا الدليل، فافهم واغتنم، و «ادع إلى سبيل ربّك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتى هى أحسن» ... وحسبنا اللَّه ونعم الوكيل.

۳- لماذا لم يقل: إلّاالمودّة للقربى ... ص: ۱۷۴

وطَرْحُ هذه الشبهة من مثل الدهلوى غير بعيد، لكنّه من مثل ابن تيميّة الذى يدّعى العربيّة عجيب!! وليته راجع كلام أهل الفنّ:

قال الزمخشرى: «يجوز أن يكون استثناء متّصلًا، أى: لا أسألكم

---

(۱) فرائد السمطين ۲/ ۲۵۳- ۲۵۴ ح ۵۲۳.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۵.

أجراً إلّاهذا، وهو أن تودّوا أهل قرابتى، ولم يكن هذا أجراً فى الحقيقة، لأنّ قرابته قرابتهم، فكانت صلتهم لازمة لهم فى المروءة.

ويجوز أن يكون منقطعاً، أى: لا أسألكم أجراً قطّ، ولكنّنى أسألكم أن تودّوا قرابتى الّذين هم قرابتكم ولا تؤذوهم.

فإنّ قلت: هلّا قيل: إلّامودّة القربى أو: إلّاالمودّة للقربى وما معنى قوله: «إلّاالمودّة فى القربى ؟

قلت: جُعلوا مكاناً للمودّة ومقرّاً لها، كقولك: لی فی آل فلان مودّة، ولی فیهم هویً وحبٌّ شدید. ترید: أحبّهم وهم مكان حبّی ومحلّه، ولیست «فی» بصلةٍ للمودّة كاللام إذا قلت: إلّاالمودّة للقربی إنّما هی متعلقة بمحذوفٍ تعلّق الظرف به فی قولك: المال فی الكیس. وتقدیره: إلّاالمودّة ثابتة فی القربی ومتمكّنة فیها. والقربی مصدر كالزلفی والبشری، بمعنی قرابة، والمراد: فی أهل القربی. وروی أنّها لمّا نزلت قیل: یا رسول اللّه، من قرابتك هؤلاء الّذین وجبت علینا مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما.

ویدلّ علیه ما روی عن علیّ رضی اللّه عنه: شكوت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم حسد الناس لی، فقال: أما ترضی أن تكون رابع أربعة: أوّل من یدخل الجنّة أنا وأنت والحسن والحسین، وأزواجنا عن أیماننا وشمائلنا، وذرّیّتنا خلف أزواجنا!» «۱».

وأجاب الفخر الرازی بأن قال: «جُعلوا مكاناً للمودّة ومقرّاً لها، كقولك: لی فی آل فلانٍ مودّة، ولی فیهم هویً وحبّ شدید. ترید أُحبهم وهم مكان حبّی ومحلّه» «۲».

---

(۱) الكشّاف فی تفسیر القرآن ۳/ ۴۶۶.

(۲) التفسیر الكبیر ۲۷/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۶

وكذا أبو حیّان واستحسنه «۱».

وقال النیسابوری: «ثمّ أمر اللّه رسوله بأنْ یقول: «قل لا أسألكم» علی هذا التبلیغ «أجراً إلّاالمودّة» الكائنة «فی القربی» جُعلوا مكاناً للمودّة ومقرّاً لها، ولهذا لم یقل: مودّة القربی أو: المودّة للقربی وهی مصدر بمعنی القرابة، أی: فی أهل القربی وفی حقّهم» «۲».

وقال أبو السعود بعد أنْ جعل الاستثناء متصلا: «وقیل: الاستثناء منقطع والمعنی: لا أسألكم أجراً قطّ ولكن أسألكم المودّة.

و «فی القربی حال منها. أی: المودّة ثابتة فی القربی متمكنة فی أهلها أو فی حقّ القرابة. والقربی مصدر كالزلفی بمعنی القرابة. روی: أنّها لمّا نزلت قیل: یا رسول اللّه، من قرابتك» «... ۳».

وراجع أیضاً تفاسیر: البیضاوی والنسفی والشربینی، وغیرهم.

۴- المعارضة ... ص: ۱۷۶

وهذه هی الشبهة الأخیرة، وهی تتوقّف علی اعتبار ما أخرج أحمد وغیره عن طاووس عن ابن عبّاس، والجواب عنها بالتفصیل فی الفصل الرابع..

---

(۱) البحر المحیط ۷/ ۵۱۶.

(۲) تفسیر النیسابوری ۶/ ۷۳.

(۳) تفسیر أبی السعود ۵/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۷

الفصل الرابع: الأخبار والأقوال ... ص: ۱۷۷

اشارة

قد ظهر إلی الآن أن نزول الآیة المباركة فی «أهل البیت» هو المتبادر من لفظها، وأنّ القول بذلك مستند إلی أدلّة معتبرة فی كتب

السنّة، وأنّه محکیٌّ عن أئمّة أهل البیت: أمیر المؤمنین علیه السلام، وهو أعلم الأصحاب بکتاب اللَّه بالإجماع، والحسن السبط علیه السلام، والحسین الشهید علیه السلام، والإمام السجاد علی بن الحسین علیه السلام، والإمام الباقر علیه السلام، والإمام الصادق علیه السلام.

ورواه عدّة من کبار الصحابة عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وقال به ابن عبّاس، فی ما رواه عنه سعید بن جبیر ومجاهد والکلبی وغیرهم، بل أرسله عنه أبو حیان إرسال المسلَّم، وسنذکر عبارته.

وهو قول: سعید بن جبیر، وعمرو بن شعیب، والسدّی، وجماعة.

أدلّة وشواهد أُخری للقول بنزول الآیة فی أهل البیت ... ص: ۱۷۷

وقد ذکر هذا القول غیر واحدٍ من المفسّرین وغیرهم فلم یردّوه.

بل لم یرجّحوا علیه غیره، بل ذکروا له أدلّة وشواهد ومؤیّدات، من الأخبار والروایات.

* کالزمخشری، فإنّه ذکر هذا القول، وروی فیه الحدیث عن النبیّ

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۸

صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «قیل: یا رسول اللَّه، مَن قرابتک «... قال: «ویدلّ علیه ما روی عن علیّ..» الحدیث، وقد تقدّم، ثمّ قال بعده: «وعن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: حرّمت الجنّة علی من ظلم أهل بیتی وآذانی فی عترتی، ومن اصطنع صنیعةً إلی أحدٍ من ولد عبدالمطّلب ولم یجازه علیها فأنا أُجازیه علیها غداً إذا لقینی یوم القیامة.

وروی: إنّ الأنصار قالوا: فعلنا وفعلنا» ... الحدیث، وقد تقدّم.

قال: «وقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: مَنْ مات علی حبّ آل محمّد مات شهیداً، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد مات مغفوراً له، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد مات تائباً، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد مات مؤمناً مستکمل الإیمان، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد بشره ملک الموت بالجنة ثم منکر ونکیر، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد یُزَفُّ إلی الجنّة کما تزف العروس إلی بیت زوجها، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد فتح له فی قبره بابان إلی الجنّة، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد جعل اللَّه قبره مزار ملائکة الرحمة، ألا ومن مات علی حبّ آل محمّد مات علی السنّة والجماعة، ألا ومن مات علی بغض آل محمّد لم یشمّ رائحة الجنّة» «۱».

* والرازی حیث قال: «روی الکلبی عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنهما- قال: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا قدم المدینة، کانت تعروه نوائب وحقوق، ولیس فی یده سعة، فقال الأنصار: إن هذا الرجل قد هداکم اللَّه علی یده وهو ابن أُختکم وجارکم فی بلدکم، فاجمعوا له طائفةً من أموالکم، ففعلوا، ثمّ أتوه به فردّه علیهم، فنزل قوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً» أی علی الإیمان إلّاأنْ تودّوا أقاربی، فحثّهم علی

(۱) الکشّاف فی تفسیر القرآن ۳/ ۴۶۶- ۴۶۷.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۹

مودّة أقاربه».

ثمّ إنّه أورد الروایة عن الزمخشری قائلًا، «نقل صاحب الکشّاف عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال: من مات علی حب آل محمّد « ...إلی آخره. ثمّ قال:

«وأنا أقول: آل محمّد هم الّذین یؤول أمرهم إلیه، فکلّ من کان أمرهم إلیه أشدّ وأکمل کانوا هم الآل، ولا شکّ أنّ فاطمة وعلیّاً

والحسن والحسین کان التعلّق بینهم وبین رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أشدّ التعلّقات، وهذا کالمعلوم بالنقل المتواتر، فوجب أن یکونوا هم الآل.

وأیضاً: اختلف الناس فی الآل، فقیل: هم الأقارب، وقیل: هم أُمته. فإنّ حملناه علی القرابة فهم الآل، وإنْ حملناه علی الأمّة الّذین قبلوا دعوته فهم أیضاً الآل، فثبت أنّ علی جمیع التقدیرات هم الآل، وأمّا غیرهم فهل یدخلون تحت لفظ الآل؟ فمختلف فیه.

وروی صاحب الکشّاف: إنّه لمّا نزلت هذه الآیة قیل: یا رسول اللّه، من قرابتک هؤلاء الّذین وجبت علینا مودّتهم؟ فقال: علیٌّ وفاطمة وابناهما. فثبت أنّ هؤلاء الأربعة أقارب النبیّ.

وإذا ثبت هذا وجب أن یکونوا مخصوصین بمزید التعظیم، ویدلّ علیه وجوه:

الأول: قوله تعالی: «إلّا المودّة فی القربی» ووجه الاستدلال به ما سبق.

الثانی: لا شکّ أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم کان یحبّ فاطمة علیها السلام، قال صلّی اللّه علیه وسلّم: فاطمة بضعة منّی، یؤذینی ما یؤذیها.

وثبت بالنقل المتواتر عن رسول اللّه أنّه کان یحب علیّاً والحسن والحسین.

وإذا ثبت ذلک وجب علی کلّ الأمّة مثله لقوله: «واتّبعوه لعلکم تهتدون»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۰

ولقوله سبحانه: «لقد کان لکم فی رسول اللّه أُسوة حسنة».

الثالث: إنّ الدعاء للآل منصب عظیم، ولذلک جُعل هذا الدعاء خاتمة التشهّد فی الصلاة، وهو قوله: اللّهمّ صلّ علی محمّد وعلی آل محمّد، وارحم محمّداً وآل محمّد. وهذا التعظیم لم یوجد فی حقّ غیر الال، فکلّ ذلک یدلّ علی أنّ حبّ آل محمّد واجب. وقال الشافعی رضی اللّه عنه:

یا راکباً قف بالمحصّب من منی واهتف بساکن خیفها والناهض

سحرا إذا فاض الحجیج إلی منی فیضاً کما نظم الفرات الفائض

إن کان رفضاً حبّ آل محمّد فلیشهد الثقلان أنّی رافضی «۱»

* وذکر النیسابوری محصّل کلام الرازی قائلًا: «ولا ریب أنّ هذا فخر عظیم، وشرف تامّ، ویؤیّده ما روی» «... ۲».

* وقال القرطبی: «وقیل: «القربی قرابة الرسول صلّی اللّه علیه وسلّم، أی: لا أسألکم أجراً إلّاأنْ تودّوا قرابتی وأهل بیتی، کما أمر بإعظامهم ذوی القربی وهذا قول علیّ بن حسین وعمرو بن شعیب والسدّی. وفی روایة سعید بن جبیر عن ابن عبّاس: لمّا أنزل اللّه عزّ وجلّ «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی * قالوا: یا رسول اللّه، من هؤلاء الّذین نودّهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وأبناؤهما. ویدلّ علیه أیضاً ما روی عن علیّ رضی اللّه عنه قال: شکوت إلی النبیّ حسد الناس.

.. وعن النبیّ: حرمت الجنّة...

وکفی قبحاً بقول من یقول: إنّ التقرّب إلی اللّه بطاعته ومودة نبیّه صلّی اللّه علیه وسلّم وأهل بیته منسوخ، وقد قال النبیّ: من مات علی حبّ

---

(۱) التفسیر الکبیر ۲۷/ ۱۶۵- ۱۶۷.

(۲) تفسیر النیسابوری ۶/ ۷۳- ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۱

آل محمّد مات شهیداً، ومن مات علی حبّ آل محمّد جعل اللّه زوّار قبره الملائکة والرحمة «۱» ومن مات علی بغض آل محمّد جاء

یوم القیامهٔ مکتوبا بین عینیه: آیس الیوم من رحمهٔ اللَّه، ومن مات علی بغض آل محمّد لم یرح رائحهٔ الجنهٔ، ومن مات علی بغض آل بیتی فلا نصیب له فی شفاعتی.

قلت: وذکر هذا الخبر الزمخشری فی تفسیره بأطول من هذا، فقال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم» ... فذکره «... ۲».

* وقال الخطیب الشربینی: «فقیل: هم فاطمهٔ وعلی وابناهما.

وفیهم نزل: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً»» «۳»

.* وقال الآلوسی: «وقیل: علیٌّ وفاطمهٔ ووُلدها رضی اللَّه تعالی عنهم، وروی ذلک مرفوعاً: أخرج ابن المنذر وابن أبی حاتم والطبرانی وابن مردویه، من طریق ابن جبیر عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت هذه الآیهٔ «قل لا أسألکم» إلی آخره. قالوا: یا رسول اللَّه ... وقد تقدّم. إلّا أنّه روی عن جماعهٔ من أهل البیت ما یؤیّد ذلک»....

فروی خبر ابن جریر عن أبی الدیلم «لمّا جیء بعلیّ بن الحسین..»

وخبر زاذان عن علیّ علیه السلام ... وأورد قول الکمیت الشاعر والهیتی أحد أقاربه ... وقد تقدّم ذلک کلّه. ثمّ روی حدیث الثقلین، ثمّ قال:

«وأخرج الترمذی وحسّنه والطبرانی والحاکم والبیهقی فی الشّعب، عن ابن عبّاس، قال: قال علیه الصلاهٔ والسلام: أحبّوا اللَّه تعالی لما

---

(۱) کذا.

(۲) تفسیر القرطبی ۱۶/ ۱۶.

(۳) السراج المنیر ۳/ ۵۳۷- ۵۳۸.

یغذوکم به من نعمهٔ، وأحبّونی لحبّ اللَّه تعالی، وأحبّوا أهل بیتی لحبّی.

وأخرج ابن حبّان والحاکم، عن أبی سعید، قال: قال رسول اللَّه صلیعلیه وسلّم: والذی نفسی بیده، لا یبغضنا أهل البیت رجل إلّاأدخله اللَّه تعالی النار. إلی غیر ذلک ممّا لا یحصی کثرهٔ من الأخبار، وفی بعضها یدلّ علی عموم القربی وشمولها لبنی عبدالمطّلب: أخرج أحمد والترمذی- وصححه- والنسائی، عن المطّلب بن ربیعهٔ، قال: دخل العبّاس علی رسول اللَّه صلیعلیه وسلّم فقال: إنّا لنخرج فنری قریشاً تحدّث، فإذا رأونا سکتوا، فغضب رسول اللَّه ودرّ عرق بین عینیه، ثمّ قال: واللَّه لا یدخل قلب امرئ مسلم إیمان حتّی یحبّکم للَّه تعالی ولقرابتی.

وهذا ظاهر إنْ خصّ «القربی» بالمؤمنین منهم، وإلّا فقیل: إنّ الحکم منسوخ. وفیه نظر. والحقّ وجوب محبّهٔ قرابته علیه الصلاهٔ والسلام من حیث إنّهم قرابته کیف کانوا، وما أحسن ما قیل:

داریتُ أهلک فی هواک وهم عِدی ولأجل عین ألفُ عین تکرمُ

وکلّما کانت جههٔ القرابهٔ أقوی کان طلب المودّهٔ أشدّ، فمودّهٔ العلویّین ألزم من محبّهٔ العبّاسیّین علی القول بعموم «القربی»، وهی علی القول بالخصوص قد تتفاوت أیضاً باعتبار تفاوت الجهات والإعتبارات، وآثار تلک المودّهٔ التعظیم والإحترام والقیام بأداء الحقوق أتمّ قیام، وقد تهاون کثیر من الناس بذلک حتّی عَدّوا من الفرض السلوک فی هاتیک المسالک، وأنا أقول قول الشافعی الشافی العیّ:

یا راکبا قف بالمحصب من منی» ... الأبیات «۱».

---

(۱) روح المعانی ۲۵/ ۴۹- ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۳

أقول:

هـذا هو القول الأوّل، وهو الحقّ، أعنی نزول الآیهٔ المبارکهٔ فی خصوص: علیٌّ وفاطمهٔ والحسـنین، وعلی فرض التنزّل وشـمولها لجمیع قربی النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فما ورد فی خصوص أهل البیت یخصّصها.

فهذا هو القول الأوّل.

الردّ علی الأقوال الأُخری ... ص: ۱۸۳

اشارهٔ

وفی مقابله أقوال:

أحدها: إنّ المراد من «القربی» القرابهٔ التی بینه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وبین قریش «فقال: إلّاأن تصِلوا ما بینی وبینکم من القرابهٔ».

والثـانی: إنّ المراد مـن* (القربی * هـو القرب والتقرّب إلی اللَّه، أی: إلّاأن تـودّوا إلی اللَّه فی مـا یقرّبکم إلیه من التـودّد إلیه بـالعمل الصالح.

والثالث: إنّ المراد من «القربی» هو «الأقرباء» ولکن لا أقرباء النبیّ مطلقاً، بل المعنی: إلّاأن تودّوا قرابتکم وتصِلوا أرحامکم.

والرابع: إنّ الآیهٔ منسوخهٔ بقوله تعالی: «قل ما سألتکم علیه من أجر فهو لکم» «۱»

.أقول:

أمّا القول الأخیر فقد ردّه الکلّ، حتی نصّ بعضهم علی قبحه، وقد

---

(۱) سورهٔ سبأ ۳۴: ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۴

بیّنّا أن لا منافاهٔ بین الآیتین أصلًا، بل إحداهما مؤکّدهٔ لمعنی الأُخری.

وأمّا الذی قبله، فلا ینبغی أن یُذکر فی الأقاویل، لأنّه قولٌ بلا دلیل، ولذا لم یعبأ به أهل التفسیر والتأویل.

وأمّـا القول بأنّ المراد هو «التقرّب» فقـد حکی عن الحسن البصـری «۱» وظـاهر العینی اختیاره له «۲». واسـتدلّ له فی (فتح الباری) بما أخرجه أحمد من طریق مجاهد عن ابن عبّاس أیضاً: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

«قل لا أسألکم علیه أجرا علی ما جئتکم به من البیّنات والهدی إلّاأن تقرّبوا إلی اللَّه بطاعته».

لکن قال ابن حجر: «وفی إسناده ضعف» «۳».

وهو مردود أیضاً بأنّه خلاف المتبادر من الآیهٔ، وأنّ النصوص علی خلافه ... وهو خلاف الذوق السلیم.

وأمّا القول الأوّل من هـذه الأقوال، فهو الـذی اقتصـر علیه ابن تیمیـهٔ، فلم یذکر غیره، واختاره ابن حجر، ورجّحه الشوکانی ... والدلیل علیه ما أخرجه أحمد والشیخان وغیرهم، عن طاووس عن سعید بن جبیر عن ابن عبّاس، وقد تقدّم فی أوّل أخبار المسألهٔ.

ویقع الکلام علی هذا الخبر فی جهتین:

الجهة الأُولی: جهة السند ... ص: ۱۸۴

فإنّ مدار الخبر علی «شعبهٔ بن الحجّاج» وقد کان هذا الرجل ممّن یکذب ویضع علی أهل البیت، فقد ذکر الشریف المرتضی رحمه اللّه «۴» أنّه

---

(۱) تفسیر الرازی ۲۷/ ۱۶۶، فتح الباری ۸/ ۷۲۵ وغیرهما.

(۲) عمدهٔ القاری ۱۹/ ۱۵۷.

(۳) فتح الباری بشرح صحیح البخاری ۸/ ۷۲۵.

(۴) الشافی فی الإمامهٔ ۴/ ۱۱۶.

روی عن جعفر بن محمّد أنّه کان یتولّی الشیخین! فمن یضع مثل هذا لا یستبعد منه أن یضع علی ابن عبّاس فی نزول الآیهٔ.

ثمّ إنّ الراوی عن شعبهٔ عند أحمد «یحیی بن عبّاد الضبعی البصری» قال الخطیب: «نزل بغداد وحدّث بها عن شعبهٔ ... روی عنه أحمد بن حنبل» «... ۱».

وقد أورد ابن حجر هذا الرجل فیمن تُکلّم فیه من رجال البخاری، فنقل عن الساجی أنّه ضعیف، وعن ابن معین أنّه لیس بذاک وإنْ صدّقه «۲».

وروی الخطیب بإسناده عن ابن المدینی، قال: سمعت أبی یقول:

یحیی ابن عبّاد لیس ممن أُحدّث عنه، وبشّار الخفّاف أمثل منه.

وبإسناده عن یحیی بن معین: لم یکن بذاک، قد سمع وکان صدوقاً، وقد أتیناه، فأخرج کتاباً، فإذا هو لا یحسن أن یقرأه، فانصرفنا عنه.

وبإسناده عن الساجی: ضعیف، حدّث عنه أهل بغداد. سمعت الحسن بن محمّد الزعفرانی یحدّث عنه عن الشعبی وغیره، لم یحدّث عنه أحد من أصحابنا بالبصرهٔ، لا بندار ولا ابن المثّنی

وقد أورده الذهبی فی میزانه مقتصراً علی تضعیف الساجی «۳».

والراوی عن شعبهٔ عند البخاری «محمّد بن جعفر- غندر» وقد أدرجه ابن حجر فیمن تُکلّم فیه، بمناسبهٔ قول أبی حاتم: «یُکتب حدیثه عن غیر شعبهٔ ویُحتجّ به» «۴»، وبهذه المناسبهٔ أیضاً أورده الذهبی فی میزانه «۵».

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۴/ ۱۴۴.

(۲) مقدمهٔ فتح الباری: ۶۲۹.

(۳) میزان الاعتدال ۷/ ۱۹۲.

(۴) مقدّمهٔ فتح الباری: ۶۱۱.

(۵) میزان الاعتدال ۶/ ۹۳.

والراوی عنه: «محمّد بن بشّار» وهو أیضاً ممن تکلّم فیه غیر واحدٍ من أئمّتهم، وأدرجه ابن حجر فیمن تُکلّم، فیه فذکر تضعیف الفلّاس، وأنّ یحیی بن معین کان یستضعفه، وعن أبی داود: لولا سلامهٔ فیه لتُرک حدیثه «۱».

لکن فی میزان الإعتدال: «کذّبه الفلاس» وروی عن الدورقی: «کنّا عند یحیی بن معین فجری ذکر بندار، فرأیت یحیی لا یعبأ به ویستضعفه» قال: «ورأیت القواریری لا یرضاه» «وکان صاحب حمام» «۲».

أقول:

لقد کان هذا حال عمدهٔ أسانید حدیث طاووس عن ابن عبّاس، والإنصاف أنّه لا یصلح للاحتجاج فضلًا عن المعارضهٔ، علی أنّ کلام الحاکم فی کتاب التفسیر صریح فی روایهٔ البخاری ومسلم هذا الحدیث عن طریق طاووس عن ابن عبّاس باللفظ الدالّ علی القول الحقّ، وهذا نصّ کلامه: «إنّما اتّفقا فی تفسیر هذه الآیهٔ علی حدیث عبدالملک بن میسرهٔ الزرّاد عن طاووس عن ابن عبّاس رضی اللَّه عنهما، أنّه فی قربی آل محمّد صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم».

وأرسل ذلک أبو حیّان عن ابن عبّاس إرسال المسلّم، فإنّه بعد أنْ ذکر القول الحقّ قال: «وقال بهذا المعنی علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب واستشهد بالآیهٔ حین سیق إلی الشام أسیراً، وهو قول ابن جبیر والسدّی وعمرو ابن شعیب. وعلی هذا التأویل قال ابن عبّاس: قیل: یا رسول اللَّه، مَن قرابتک الّذین أُمرنا بمودّتهم؟ فقال: علیٌّ وفاطمهٔ

(۱) مقدمهٔ فتح الباری: ۶۱۰.

(۲) میزان الاعتدال ۶/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۷

وابناهما» «۱».

والجهةُ الثانیهٔ: فی فقه الحدیث ... ص: ۱۸۷

اشارهٔ

وفیه:

أوّلًا: إنّ من غیر المعقول أن یخاطب اللَّه ورسوله المشرکین بطلب الأجر علی أداء الرسالهٔ، فإنّ المشرکین کافرون ومکذّبون لأصل هذه الرسالهٔ، فکیف یطلب منهم الأجر؟!

وثانیاً: إنّ هذه الآیهٔ مدنیّهٔ، وقد ذُکرت فی سبب نزولها روایات تتعلّق بالأنصار.

وثالثاً: علی فرض کونها مکّیهٔ، فالخطاب إنّما هو للمسلمین لا للمشرکین کما بیّنّا.

وبعد، فلو تنزّلنا وجوّزنا الأخذ سنداً ودلالهً بما جاء فی المسند وکتابَی البخاری ومسلم عن طاووس عن ابن عبّاس، فلا ریب فی کونه نصّاً فی ذهاب سعید بن جبیر إلی القول الحقّ.

وأمّا رأی ابن عبّاس فمتعارض، والتعارض یؤدی إلی التساقط، فلا یبقی دلیل للقول بأنّ المراد هو «القرابهٔ» بین النبیّ وقریش، لأنّ المفروض أنْ لا دلیل علیه إلّاهذا الخبر.

لکنّ الصحیح أنّ ابن عبّاس- وهو من أهل البیت وتلمیذهم- لا یخالف قولهم، وقد عرفت أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام ینصّ علی نزول الآیهٔ فیهم، وکذا الإمام السجّاد ... ولم یناقش أحد فی سند الخبرین، وکذا الإمامان السبطان والإمامان الصادقان ... فکیف یخالفهم ابن عبّاس فی

(۱) البحر المحیط ۷/ ۵۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۸

الرأی؟!

لکن قد تمادی بعض القوم فی التزویر والتعصب، فوضعوا علی لسان ابن عبّاس أشیاء، ونسبوا إلیه المخالفهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام فی قضایا، منها قضیهٔ المتعهٔ، حتی وضعوا حدیثاً فی أنّ علیّاً علیه السلام کان یقول بحرمهٔ المتعهٔ، فبلغه أنّ ابن عبّاس یقول بحلّیّتها، فخاطبه بقوله: «إنّک رجل تائه»! ومع ذلک لم یرجع ابن عبّاس عن القول بالحلّیّهٔ «۱»!

ولهذا نظائر لا نطیل المقام بذکرها...

والمقصود أنّ القوم لمّا رأوا روایهٔ غیر واحدٍ من الصحابهٔ- وبأسانید معتبرهٔ- نزول الآیهٔ المبارکهٔ فی «أهل البیت» ووجدوا أئمّهٔ أهل البیت علیهم السلام مجمعین علی هذا القول ... حاولوا أوّلًا تضعیف تلک الأخبار، ثمّ وضع شئ فی مقابلها عن واحدٍ من علماء أهل البیت لیعارضوها به، ولیلقوا الخلاف بینهم بزعمهم ... ثمّ یأتی مثل ابن تیمیهٔ- ومن تبعه- فیستدلّ بالحدیث الموضوع، ویکذّب الحدیث الصحیح المتّفق علیه بین المسلمین.

تنبیهان ... ص: ۱۸۸

الأوّل

قد تنبّه الفخر الرازی إلی أنّ ما ذکره فی ذیل الآیهٔ من الأدلّهٔ علی وجوب محبّهٔ أهل البیت وإطاعتهم واحترامهم، وحرمهٔ بغضهم وعدائهم ... یتنافی مع القول بإمامهٔ الشیخین وتعظیم الصحابهٔ قاطبهً ... ولا سیّما بالنظر إلی ما کان من القوم بالنسبهٔ إلی أهل البیت وصدر منهم

---

(۱) راجع: رسالتنا فی المتعتین، فی کتابنا (الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعهٔ فی کتب السنّهٔ).

تجاههم، فحاول أن یتدارک ذلک فقال:

«قوله: «إلّاالمودّهٔ فی القربی فیه منصب عظیم للصحابهٔ!! لأنّه تعالی قال: «والسابقون السابقون* أولئک المقرّبون». فکلّ من أطاع اللَّه کان مقرّباً عند اللَّه تعالی، فدخل تحت قوله: «إلّاالمودّهٔ فی القربی !

والحاصل: إنّ هذه الآیهٔ تدل علی وجوب حبّ آل رسول اللَّه وحبّ أصحابه، وهذا المنصب لا یسلم إلّاعلی قول أصحابنا أهل السنّهٔ والجماعهٔ الّذین جمعوا بین حبّ العترهٔ والصحابهٔ.

وسمعت بعض المذکّرین قال: إنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح، من رکب فیها نجا. وقال: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم، ونحن الآن فی بحر التکلیف وتضربنا أمواج الشبهات والشهوات، وراکب البحر یحتاج إلی أمرین: أحدهما: السفینهٔ الخالیهٔ عن العیوب والثقب. والثانی: الکواکب الظاهرهٔ الطالعهٔ النیّرهٔ، فإذا رکب تلک السفینهٔ ووقع نظره علی تلک الکواکب الظاهرهٔ کان رجاء السلامهٔ غالباً. فکذلک رکب أصحابنا أهل السنهٔ سفینهٔ حب آل محمّد ووضعوا أبصارهم علی نجوم الصحابهٔ، فرجوا من اللَّه تعالی أن یفوزوا بالسلامهٔ والسعادهٔ فی الدنیا والآخرهٔ» «۱»!!

وکذلک النیسابوری، فإنّه قال: «قال بعض المذکّرین: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: مثل أهل بیتی کمثل سفینهٔ نوح، من رکب فیها نجا، ومن تخلّف عنها غرق. وعنه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم. فنحن نرکب سفینهٔ حبّ آل محمّد ونضع أبصارنا علی الکواکب النیرهٔ، أعنی آثار الصحابهٔ، لنتخلّص من بحر التکلیف وظلمهٔ

---

(۱) تفسیر الرازی ۲۷/ ۱۶۷- ۱۶۶۸.

الجهالة، ومن أمواج الشبهة والضلالة» «۱»!!

وكذلك الآلوسی، فإنّه قال مثله وقد استظرف ما حكاه الرازی، قال الآلوسی بعد ما تقدم نقله عنه فی وجوب محبّة أهل البیت ومتابعتهم وحرمة بغضهم ومخالفتهم:

«ومع هذا، لا أعدّ الخروج عمّا یعتقده أكابر أهل السنّة فی الصحابة- رضی اللَّه تعالی عنهم- دیناً، وأری حبّهم فرضاً علیّ مبیناً، فقد أوجبه أیضاً الشارع، وقامت علی ذلك البراهین السواطع. ومن الظرائف ما حكاه الإمام عن بعض المذكرین» «... ۲».

أقول:

لقد أحسن النیسابوری والآلوسی إذ لم یتّبعا الفخر الرازی فی ما ذكره فی صدر كلامه، فإنّی لم أفهم وجه ارتباط مطلبه بآیة المودّة ...علی أنّ فیه مواضع للنظر، منها: استدلاله بقوله تعالی: «والسابقون السابقون* أُولئك المقرّبون» والحال أن الآیة فسّرت فی كتب الفریقین فی هذه الأُمّة بعلیّ أمیر المؤمنین علیه السلام «۳».

وأمّا الحكایة الظریفة عن بعض المذكرین، فإنّ من سوء حظّ هذا المذكِّر- وهؤلاء المذكَّرین!!- تنصیص عشراتٍ من الأئمّة المعتمدین علی بطلان حدیث النجوم ووضعه وسقوطه كما سیأتی.

الثانی:

---

(۱) تفسیر النیسابوری ۶/ ۷۴.

(۲) روح المعانی ۲۵/ ۵۰.

(۳) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۲ وسیأتی البحث عن هذه الآیة بالتفصیل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۱

قال الرازی- فی الوجوه الدالّة علی اختصاص الأربعة الأطهار بمزید التعظیم-: «الثالث: إنّ الدعاء للآل منصب عظیم، ولذلك جعل هذا الدعاء خاتمة التشهد فی الصلاة وهو قوله: اللّهمّ صلّ» «... ۱» وقد تعقّب بعض علمائنا هذا الكلام بما یعجبنی نقله بطوله، قال:

«فائدة: قال القاضی النعمان: أجمل اللَّه فی كتابه قوله: «إنّ اللَّه وملائكته یصلّون علی النبیّ یا أیّها الّذین آمنوا صلّوا علیه وسلّموا تسلیماً» فبیّنه النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لأُمّته، ونصب أولیاءه لذلك من بعده، وذلك مفخر لهم لا یوجد إلّافیهم، ولا یُعلم إلّامنهم، فقال حین سألوا عن الصلاة علیه قولوا: اللّهمّ صلّ علی محمّد وآل محمّد، كما صلّیت علی إبراهیم وآل إبراهیم، إنّك حمید مجید.

فالصلاة المأمور بها علی النبیّ وآله لیست هی الدعاء لهم كما تزعم العامّة، إذ لا نعلم أحداً دعا للنبیّ فاستحسنه، ولا أمر أحداً بالدعاء له، وإلّا لكان شافعاً فیه، ولأنّه لو كان جواب قوله تعالی «صلّوا علیه» اللّهم صلّ علی محمّد وآل محمّد، لزم أن یكون ذلك ردّاً لأمره تعالی، كمن قال لغیره: إفعل كذا، فقال: إفعل أنت. ولو كانت الصلاة الدعاء، لكان قولنا: اللّهم صل علی محمّد وآل محمّد، بمعنی: اللّهمّ ادع له، وهذا لا یجوز.

وقد كان الصحابة عند ذِكره یصلون علیه وعلی آله، فلمّا تغلب بنو أُمیّة قطعوا الصلاة عن آله فی كتبهم وأقوالهم، وعاقبوا الناس علیها بغضاً لآله الواجبة مودّتهم، مع روایتهم أنّ النبیّ سمع رجلًا یصلّی علیه ولا یصلّی علی آله فقال: لا تصلّوا علی الصلاة البترة، ثمّ علّمه بما ذكرناه أوّلًا.

فلمّا تغلّب بنو العبّاس أعادوها وأمروا الناس بها، وبقی منهم بقیّة إلی الیوم لا یصلّون علی آله عند ذكره.

---

(۱)

تفسير الرازى ۲۷/ ۱۶۷.

هذا فعلهم، ولم يدركوا أنّ معنى الصلاة عليهم سوى الدعاء لهم- وفيه شمّة لهضم منزلتهم حيث أنّ فيه حاجةً ما إلى دعاء رعيّتهم- فكيف لو فهموا أنّ معنى الصلاة هنا المتابعة؟! ومنه المصلّى من الخيل، فأوّل من صلّى النبىّ، أى تبع جبريل حين علّمه الصلاة، ثمّ صلّى علىٌّ النبىّ، إذ هو أوّل ذكر صلّى بصلاته، فبشّر اللّه النبىّ أنّه يصلّى عليه بإقامة من ينصبه مصلّياً له فى أُمّته، وذلك لمّا سأل النبىّ بقوله: «واجعل لى وزيراً من أهلى» عليّاً «أشدد به أزرى» ثمّ قال تعالى: «صلّوا عليه» أى: اعتقدوا ولاية على وسلّموا لأمره. وقول النبى: قولوا: اللّهم صل على محمّد وآل محمّد. أى: اسألوا اللّه أن يقيم له ولاية ولاءٍ يتبع بعضهم بعضاً كما كان فى آل إبراهيم، وقوله: وبارك عليهم، أى: أوقع النموّ فيهم، فلا تقطع الإمامة عنهم.

ولفظ الآل وإنْ عمّ إلّاأنّ المقصود هم، لأنّ فى الأتباع والأهل والأولاد فاجر وكافر لا تصلح الصلاة عليه.

فظهر أنّ الصلاة عليه هى اعتقاد وصيّته والأئمّة من ذرّيّته، إذ بهم كمال دينهم وتمام النعمة عليهم، وهم الصلاة التى قال اللّه إنّها تنهى عن الفحشاء والمنكر، لأنّ الصلاة الراتبة لا تنهى عن ذلك فى كثير من الموارد» (۱).

دلالة الآية سواء كان الإستثناء متّصلًا أو منقطعا ... ص: ۱۹۲

وتلخّص: إنّ الآية المباركة دالّة على وجوب مودّة «أهل البيت...»

* سواءٌ كانت مكّيّة أو مدنيّة، بغض النظر عن الروايات أو بالنظر إليها.

---

(۱) الصراط المستقيم إلى مستحقى التقديم ۱/ ۱۹۰- ۱۹۱.

* وسواءٌ كان الاستثناء منقطعاً كما ذهب إليه غير واحد من علماء العامّة وبعض أكابر أصحابنا كالشيخ المفيد البغدادى رحمه اللّه، نظراً إلى أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لا يطلب أجراً على تبليغ الرسالة، قال رحمه اللّه:

«لا يصحّ القول بأنّ اللّه تعالى جعل أجر نبيّه مودّة أهل بيته عليهم السلام، ولا أنّه جعل ذلك من أجره عليه السلام، لأنّ أجر النبىّ فى التقرّب إلى اللّه تعالى هو الثواب الدائم، وهو مستحقّ على اللّه تعالى فى عدله وجوده وكرمه، وليس المستحقّ على الأعمال يتعلّق بالعباد، لأنّ العمل يجب أن يكون للّه‌تعالى خالصاً، وما كان للّه‌فالأجر فيه على اللّه تعالى دون غيره.

هذا، مع أنّ اللّه تعالى يقول: «ويا قوم لا أسألكم عليه مالًا إنْ أجرى إلّاعلى اللّه» وفى موضع آخر: «ويا قوم لا أسألكم عليه أجراً إنْ أجرى إلّاعلى الذى فطرنى».

فإن قال قائل: فما معنى قوله: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّا المودّة فى القربى ؟ وليس هذا يفيد أنّه قد سألهم مودّة القربى لأجره على الأداء؟ قيل له: ليس الأمر على ما ظننت، لما قدّمنا من حجّة العقل والقرآن، والاستثناء فى هذا المكان ليس هو من الجملة، لكنّه استثناء منقطع، ومعناه: قل لا أسألكم عليه أجرا لكن أُلزمكم المودّة فى القربى وأسألكموها، فيكون قوله: «قل لا أسألكم أجراً» كلاماً تاماً قد استوفى معناه، ويكون قوله: «إلّاالمودّة فى القربى» كلاماً مبتدأ فائدته: لكن المودّة فى القربى سألتكموها، وهذا كقوله: «فسجد الملائكة كلّهم أجمعون إلّاإبليس» والمعنى فيه: لكن إبليس، وليس باستثناء من جملة.

وكقوله: «فإنّهم عدو لى إلّاربّ العالمين» معناه: لكن ربّ العالمين

ليس بعدو لى، قال الشاعر:

وبلدة ليس بها أنيسُ إلّا اليعافير وإلّا العيسُ» «۱»

* أو كان متّصلًا كما جوّزه آخرون، من العامّة كالزمخشرى والنسفى «۲» وغيرهما.

ومن أعلام أصحابنا كشيخ الطائفة، قال: «فى هذا الإستثناء قولان:

أحدهما: أنّه استثناء منقطع، لأنّ المودّة فى القربى ليس من الأجر، ويكون التقدير: لكنْ أُذكّركم المودّة فى قرابتى، الثانى: إنّه استثناء حقيقةً، ويكون:

أجرى المودّة فى القربى كأنّه أجر وإنْ لم يكن أجر» «۳».

وكالشيخ الطبرسى، قال: «وعلى الأقوال الثلاثة، فقد قيل فى «إلّا المودّة» قولان، أحدهما: إنّه استثناء منقطع، لأنّ هذا ممّا يجب بالإسلام فلا يكون أجراً للنبوّة. والا خر: إنّه استثناء متّصل، والمعنى: لا أسألكم عليه أجراً إلّاهذا فقد رضيت به أجراً، كما أنكّ تسأل غيرك حاجة فيعرض المسؤول عليك برّاً فتقول له: إجعل برّى قضاء حاجتى. وعلى هذا يجوز أن يكون المعنى: لا أسألكم عليه أجراً إلّاهذا، ونفعه أيضاً عائد عليكم، فكأنّى لم أسألكم أجراً، كما مرّ بيانه فى قوله: «قل ما سألتكم من أجر فهو لكم».

وذكر أبو حمزة الثمالى فى تفسيره: حدّثنى عثمان بن عمير، عن سعيد ابن جبير، عن عبداللّه بن عبّاس، إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم حين قدم المدينة واستحكم الإسلام قالت الأنصار فيما بينها: نأتى

---

(۱) تصحيح الإعتقاد- مصنّفات الشيخ المفيد-: ۱۴۰- ۱۴۲.

(۲) الكشّاف فى تفسير القرآن ۳/ ۴۶۷، تفسير النسفى ۴/ ۱۰۵.

(۳) التبيان فى تفسير القرآن ۹/ ۱۵۸.

رسول اللّه فنقول له: تعروك أُمور، فهذه أموالنا» «... ۱».

* هذا، ولكنْ قد تقرّر فى محلّه، أنّ الأصل فى الاستثناء هو الإتّصال، وأنّه يحمل عليه ما أمكن، ومن هنا اختار البعض- كالبيضاوى حيث ذكر الانقطاع قولًا- الإتّصال، بل لم يجوّز بعض أصحابنا الإنقطاع، فقد قال السيّد الشهيد التسترى: «تقرّر عند المحقّقين من أهل العربيّة والأُصول أنّ الإستثناء المنقطع مجاز، واقع على خلاف الأصل، وأنّه لا يحمل على المنقطع إلّالتعذّر المتّصل، بل ربّما عدلوا عن ظاهر اللفظ الذى هو المتبادر إلى الذهن مخالفين له، لغرض الحمل على المتّصل الذى هو الظاهر من الإستثناء، كما صرّح به الشارح العضدى حيث قال: «واعلم أنّ الحقّ أنّ المتّصل أظهر، فلا يكون مشتركاً ولا للمشترك، بل حقيقة فيه ومجاز فى المنقطع، ولذلك لم يحمله علماء الأمصار على المنفصل، إلّا عند تعذّر المتّصل، حتّى عدلوا للحمل على المتّصل من الظاهر وخالفوه، ومن ثمّ قالوا فى قوله: له عندى مائة درهم إلّاثوباً، وله عَلَيَّ إبلٌ إلّا شاة، معناه: إلّاقيمة ثوب أو قيمة شاة، فيرتكبون الإضمار وهو خلاف الظاهر ليصير متّصلًا، ولو كان فى المنقطع ظاهراً لم يرتكبوا مخالفة ظاهرٍ حذراً عنه. إنتهى» «۲».

---

(۱) مجمع البيان فى تفسير القرآن ۹/ ۴۳.

(۲) إحقاق الحق وإزهاق الباطل ۳/ ۲۱- ۲۲.

الفصل الخامس: دلالة الآية على الإمامة والولاية ... ص: ۱۹۶

اشارة

وکیف کان ... فالآیهٔ المبارکهٔ تدلّ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام وأهل البیت علیهم السلام من وجوه:

۱- القرابهٔ النسبیهٔ والإمامهٔ ... ص: ۱۹۶

إنّه حتی لو لم یکن للقرابهٔ النسبیهٔ دخل وأثر فی الإمامهٔ والخلافهٔ، فلا ریب فی تقدّم أمیر المؤمنین علیه السلام، إذ کلّما یکون وجهاً لاستحقاقها فهو موجود فیه علی النحو الأتمّ الأکمل الأفضل ... لکنّ لها دخلًا وأثراً کما سنری...

ولقد أجاد السیّد ابن طاووس الحلّی حیث قال- ردّاً علی الجاحظ فی رسالته العثمانیّهٔ- ما نصّه:

«قال: وزعمت العثمانیهٔ: إنّ أحداً لا ینال الرئاسهٔ فی الدین بغیر الدین.

وتعلّق فی ذلک بکلامٍ بسیطٍ عریض یملأ کتابه ویکثر خطابه، بألفاظٍ منضّدهٔ، وحروف مسدّدهٔ کانت أو غیر مسدّدهٔ. بیان ذلک:

إنّ الإمامیّهٔ لا تذهب إلی أنّ استحقاق الرئاسهٔ بالنسب، فسقط جمیع ما أسهب فیه الساقط، ولکنّ الإمامیّهٔ تقول: إنْ کان النسب وجه الإستحقاق فبنو هاشم أولی به، ثمّ علیٌّ أولاهم به، وإنْ یکن بالنسب، فعلیٌّ أولی به، إذ کان صهر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله، وإن یکن بالتربیهٔ فعلیٌّ أولی به،

وإنْ یکن بالولادهٔ من سیّدهٔ النساء فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بالهجرهٔ فعلیٌّ مسبّبها بمبیته علی الفراش، فکلّ مهاجریّ بعد مبیته فی ضیافته عدا رسول اللَّه، إذ الجمیع فی مقام عبیده وخوله، وإن یکن بالجهاد فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بحفظ الکتاب فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بتفسیره فعلیٌّ أولی به علی ما أسلفت، وإنْ یکن بالعلم فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بالخطابهٔ فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بالشعر فعلیٌّ أولی به.

قال الصولی فیما رواه: کان أبو بکر شاعراً وعمر شاعراً وعلیٌّ أشعرهم.

وإنْ یکن بفتح أبواب المباحث الکلامیّهٔ فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بحسن الخلق فعلیٌّ أولی به، إذ عمر شاهد به، وإنْ یکن بالصدقات فعلیٌّ- علی ما سلف- أولی به، وإنْ یکن بالقوّهٔ البدنیّهٔ فعلیٌّ أولی به، بیانه: باب خیبر، وإنْ یکن بالزهد فعلیٌّ أولی به، فی تقشّعه وبکائه وخشوعه وفنون أسبابه وتقدّم إیمانه، وإنْ یکن بما روی عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله فی فضله فعلیٌّ أولی به، بیانه: ما رواه ابن حنبل وغیره علی ما سلف، وإنْ یکن بالقوّهٔ الواعیهٔ فعلیٌّ أولی به، بیانه: قول النبی صلّی اللَّه علیه وآله: «إنّ اللَّه أمرنی أن أُدنیک ولا أُقصیک، وأنْ أُعلّمک وتعی، وحقّ علی اللَّه أن تعی»، وإن یکن بالرأی والحکم فعلیٌّ أولی به، بیانه: شهادهٔ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله له علی ما مضی بالحکمهٔ، وغیر ذلک ممّا نبّهنا علیه فیما مضی

وإذ تقرّر هذا، بان معنی التعلّق لمن یذکر النسب إذا ذکره، ولهذا تعجّب أمیر المؤمنین علیه السلام حیث یُستولی علی الخلافهٔ بالصحابهٔ، ولا یُستولی علیها بالقرابهٔ والصحابهٔ.

ثمّ إنّی أقول: إنّ أبا عثمان أخطأ فی قوله: «إنّ أحداً لا ینال الرئاسهٔ

فی الدین بغیر الدین».

بیانه: أنّه لو تخلّی صاحب الدین من السداد ما کان أهلًا للرئاسهٔ، وهو منع أن ینالها أحد إلّابالدین، والإستثناء من النفی إثبات حاضر فی غیر ذلک من صفات، ذکرتها فی کتابی المسمّی «بالاداب الحکمیهٔ» متکثّرهٔ جدّاً، ومنها ما هو ضروری، ومنها ما هو دون ذلک.

ومن بغی عدوّ الإسلام أن یأتی متلفّظاً بما تلفّظ به، وأمیر المؤمنین علیه السلام الخصم، وتیجان شرفه المصادمهٔ، ومجد سؤدده المدفوع، إذ هو صاحب الدین، وبه قام عموده، ورست قواعده، وبه نهض قاعده، وأفرغت علی جید الإسلام قلائده.

وأقول بعد هذا: إنّ للنسب أثراً فی الرئاسة قویّاً.

بیانه: أنّه إذا تقدّم علی أرباب الشرف النسبی مَن لا یدانیهم، وقادهم من لا یقاربهم ولا یضاهیهم، کانوا بالأخلق عنه نافرین آنفین، بل إذا تقدّم علی أهل الرئیس الفائت غیر عصبته، وقادهم غیر القریب الأدنی من لحمته، کانوا بالأخلق عنه حائدین متباعدین، وله قالین، وذلک مظنّة الفساد فی الدین والدنیا، وقد ینخرم هذا اتّفاقاً، لکنّ المناط الظاهر هو ما إلیه أشرت، وعلیه عوّلت.

وأقول: إنّ القرآن المجید لمّا تضمّن العنایة بالأقربین من ذرّیّة رسول اللَّه صلّی اللَّه علیهم ومواددتهم، کان ذلک مادّة تقدیمهم مع الأهلیّة التی لا یرجح غیرهم علیهم فیها، فکیف إذا کان المتقدّم علیهم لا یناسبهم فیها ولا یدانیها؟!

قال الثعلبی بعد قوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی بعد أن حکی شیئاً ثمّ قال: فأخبرنی الحسین بن محمّد، [قال:] حدّثنا برهان بن علی الصوفی، [قال:] حدّثنا حرب بن الحسن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۹

الطحان، [قال:] حدّثنا حسین الأشقر، عن قیس، عن الأعمش، عن سعید ابن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت «قل لا أسألکم علیه أجرا إلا المودة فی القربی» قالوا: یا رسول اللَّه، من قرابتک هؤلاء الّذین أوجبت علینا مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما.

وروی فنوناً جمّة غیر هذا من البواعث علی محبّة أهل البیت، فقال:

أخبرنا أبو حسّان المزکی، [قال:] أخبرنا أبو العباس محمّد بن إسحاق، [قال:] حدّثنا الحسن بن علی بن زیاد السری، [قال:] حدّثنا یحیی بن عبدالحمید الحمانی، [قال:] حدّثنا حسین الأشقر، [قال:] حدّثنا قیس، [قال:] حدّثنا الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» * فقالوا: یا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذین أمرنا اللَّه بمودتهم؟ قال: علی وفاطمة وولدهما.

وقال: أخبرنا أبو بکر بن الحرث، [قال:] حدّثنا أبو السبح، [قال:] حدّثنا عبد اللَّه بن محمّد بن زکریا، [قال:] أخبرنا إسماعیل بن یزید، [قال:] حدّثنا قتیبة بن مهران، [قال:] حدّثنا عبدالغفور أبو الصباح، عن أبی هاشم الرمانی، عن زاذان، عن علی رضی اللَّه عنه، قال: فینا فی آل حم، إنّه لا یحفظ مودتنا إلّاکل مؤمن، ثمّ قرأ «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی .

وقال الکلبی: قل لا أسألکم علی الإیمان جعلًا إلّاأن توادّوا قرابتی، وقد رأیت أن أذکر شیئاً من الآی الذی یحسن أن تتحدّث عنده» «۱».

أقول:

---

(۱) بناء المقالة الفاطمیة فی نقض الرسالة العثمانیة: ۳۸۷- ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۰

لا ریب فی أنّ للنسب والقرب النَسَبی تأثیراً، وأنّ للعنایة الإلهیّة ب «القربی» - أی: بعلیٍّ والزهراء بضعة النبیّ وولدیهما- حکمة، وفی السنّة النبویّة علی ذلک شواهد وأدلّة نشیر إلی بعضها بإیجاز:

أخرج مسلم والترمذی وابن سعد وغیرهم عن واثلة، قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: «إنّ اللَّه عزّ وجلّ اصطفی کنانة من وُلد إسماعیل علیه الصلاة والسلام، واصطفی قریشاً من کنانة، واصطفی من قریش بنی هاشم، واصطفانی من بنی هاشم» «۱».

قال النووی بشرحه: «استدلّ به أصحابنا علی أنّ غیر قریش من العرب لیس بکفءٍ لهم، ولا غیر بنی هاشم کفءٌ لهم إلّابنی المطّلب، فإنّهم هم وبنو هاشم شیء واحد، کما صرّح به فی الحدیث الصحیح» «۲».

وعقد الحافظ أبو نعیم: «الفصل الثانی: فی ذکر فضیلته صلّی اللَّه علیه وسلّم بطیب مولده وحسبه ونسبه وغیر ذلک» فذکر فیه أحادیث کثیرة بالأسانید، منها ما تقدّم، ومنها الروایة التالیة:

«إنّ اللّه عزّ وجلّ حين خلق الخلق جعلنی من خير خَلقه، ثمّ حين خلق القبائل جعلنی فی خير قبيلتهم، وحين خلق الأنفس جعلنی من خير أنفسهم، ثمّ حين خلق البيوت جعلنی من خير بيوتهم، فأنا خيرهم أبا وخيرهم نفساً» «۳».

وذكر الحافظ محبّ الدين الطبری بعض هذه الأحاديث تحت عنوان «ذِكر اصطفائهم» و «ذِكر أنّهم خير الخلق» «۴».

---

(۱) جامع الاصول ۸/ ۵۳۵ عن مسلم والترمذی، الطبقات الكبری ۱/ ۱۸، الشفا بتعريف حقوق المصطفی ۱/ ۸۲.

(۲) المنهاج فی شرح صحيح مسلم بن الحجّاج ۱۵/ ۳۶.

(۳) دلائل النبوّة ۱/ ۵۸ ح ۱۶.

(۴) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۳۵- ۳۶.

وقال القاضی عياض: «الباب الثانی فی تكميل اللّه تعالی له المحاسن خلقاً وخلقاً، وقرانه جميع الفضائل الدينية والدنيوية فيه نسقاً» فذكر فيه فوائد جمة فی كلام طويل «۱».

إذن، هناك ارتباط بين «آية المودّة» و «آية التطهير» وأحاديث «الإصطفاء» و «أنّهم خير خلق اللّه».

ثمّ إنّ فی أخبار السقيفة والإحتجاجات التی دارت هناك بين مَن حضرها من المهاجرين والأنصار، ما يدلّ علی ذلك دلالة واضحة، فقد أخرج البخاری أنّ أبا بكر خاطب القوم بقوله: «لن تعرف العرب هذا الأمر إلّا لهذا الحیّ من قريش، هم أوسط العرب نسباً وداراً» «۲» ولا يستريب عاقل فی أنّ عليّاً عليه السلام هو الأشرف، من المهاجرين والأنصار كلّهم- نسباً وداراً، فيجب أن يكون هو الإمام.

بل روی الطبری وغيره أنّه قال كلمةً أصرح وأقرب فی الدلالة، فقال الطبری إنّه قال فی خطبته: «فخصَّ اللّه المهاجرين الأوّلين من قومه بتصديقه والإيمان به والمواساة له والصبر معه علی شدّة أذی قومهم لهم ولدينهم، وكلّ الناس لهم مخالف زارٍ عليهم، فلم يستوحشوا لقلّة عددهم وشنف الناس لهم وإجماع قومهم عليهم.

فهم أوّل من عَبَدَاللّه فی الأرض وآمن به وبالرسول، وهم أولياؤه وعشيرته وأحقّ النّاس بهذا الأمر من بعده، ولا ينازعهم فی ذلك إلّا

---

(۱) الشفا بتعريف حقوق المصطفی ۱/ ۵۴.

(۲) صحيح البخاری ۸/ ۳۰۳- ۳۰۴ ح ۲۵/ كتاب الحدود- الباب ۳۱، وانظر: تاريخ‌الطبری ۲/ ۲۳۵، سيرة ابن هشام ۶/ ۸۱، غيرهما.

ظالم» «۱».

وفی رواية ابن خلدون: «نحن أولياء النبیّ وعشيرته، وأحقّ الناس بأمره، ولا ننازع فی ذلك» «۲».

وفی رواية المحبّ الطبری عن موسی بن عقبة عن ابن شهاب: «فكنّا- معشر المهاجرين- أوّل الناس إسلاماً، ونحن عشيرته وأقاربه وذوو رحمه، ونحن أهل الخلافة، وأوسط الناس أنساباً فی العرب، ولدتنا العرب كلّها، فليس منهم قبيلة إلّالقريش فيها ولادة، ولن تصلح إلّالرجل من قريش» «... ۳».

وهل اجتمعت هذه الصفات- وفی أعلی مراتبها وأسمی درجاتها- إلّافی علیّ عليه السلام؟! إنّ عليّاً عليه السلام هو الذی توفّرت فيه هذه الصفات واجتمعت الشروط ... فهو «عشيرة النبی» و «ذو رحمه» و «وليّه» وهو «أوّل من عَبَدَاللّه فی الأرض وآمن به» فهو «أحقّ الناس بهذا الأمر من بعده» و «لا ينازعه فی ذلك إلّاظالم»!!

ومن هنا نراه عليه السلام يحتجّ علی القوم فی الشوری ب «الأقربية» فيقول: «أُنشدكم باللّه، هل فيكم أحد أقرب إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم فی الرحم منّی، ومن جعله نفسه وأبناءه أبناءه ونساءه نساءه؟! قالوا: اللّهمّ لا» الحديث «۴».

وهذا ما اعترف به له علیه السلام طلحهٔ والزبیر، حین راجعه الناس

---

(۱) تاریخ الطبری ۲/ ۲۴۲.

(۲) تاریخ ابن خلدون ۲/ ۴۶۸.

(۳) الریاض النضرهٔ ۱/ ۲۳۶.

(۴) الصواعق المحرقهٔ: ۹۳ عن الدارقطنی.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۳

بعد قتل عثمان لیبایعوه، فقال- فی ما روی عن ابن الحنفیّهٔ-: «لا حاجهٔ لی فی ذلک، علیکم بطلحهٔ والزبیر.

قالوا: فانطلق معنا. فخرج علیٌّ وأنا معه فی جماعهٔ من الناس، حتّی أتینا طلحهٔ بن عبیدفقال له: إنّ الناس قد اجتمعوا لیبایعونی ولا حاجهٔ لی فی بیعتهم، فابسط یدک أُبایعک علی کتاب اللّه وسُنّهٔ رسوله.

فقال له طلحهٔ: أنت أولی بذلک منّی وأحقّ، لسابقتک وقرابتک، وقد اجتمع لک من هؤلاء الناس من قد تفرّق عنّی.

فقال له علی: أخاف أن تنکث بیعتی وتغدر بی!

قال: لا تخافنّ ذلک، فواللّه لا تری من قِبلی أبداً شیئاً تکره.

قال: اللّه علیک کفیل.

ثم أتی الزبیر بن العوّام- ونحن معه- فقال له مثل ما قال لطلحهٔ، وردّ علیه مثل الذی ردّ علیه طلحهٔ» «۱».

هذا، وقد کابر الجاحظ فی ذلک، فی رسالته التی وضعها للدفاع عن العثمانیهٔ، فردّ علیه السیّد ابن طاووس الحلّی- طاب ثراه- قائلا:

«وتعلّق بقوله تعالی: «وأنْ لیس للإنسان إلّاما سعی» «۲»

.ولیس هذا دافعاً کون القرابهٔ إذا کان ذا دین وأهلیّهٔ، أنْ یکون أولی من غیره وأحقّ ممّن سواه بالرئاسهٔ.

وتعلّق بقول رسول اللّه لجماعهٍ من بنی عبدالمطّلب: إنّی لا أُغنی عنکم من اللّه شیئاً.

وهی روایهٔ لم یسندها عن رجالٍ، ولم یضفها إلی کتاب.

---

(۱) کنز العمّال ۵/ ۷۴۷- ۷۵۰ ح ۱۴۲۸۲.

(۲) النجم ۵۳: ۳۹.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۴

وممّا یردّ علیها ما رواه الثعلبی، قال: وأخبرنا یعقوب بن السری، [قال : أخبرنا محمّد بن عبداللّه الحفید، [قال:] حدّثنا عبداللّه بن أحمد بن عامر، [قال:] حدّثنی أبی، حدیث علی بن موسی الرضا علیه السلام، قال: حدّثنی أبی موسی بن جعفر، [قال:] حدّثنی أبی جعفر بن محمّد، [قال:] حدّثنا أبی محمّد بن علی، [قال:] حدّثنا أبی علی بن الحسین، [قال:] حدّثنا أبی الحسین بن علی، [قال:] حدّثنا أبی علی بن أبی طالب علیه السلام، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله: «حرّمت الجنّهٔ علی من ظلم أهل بیتی وآذانی فی عترتی، ومن اصطنع صنیعهٔ إلی أحد من وُلد عبدالمطّلب ولم یجازه علیها، فأنا جازیه غداً إذا لقینی فی القیامهٔ.

ومن کتاب الشیخ العالم أبی عبداللّه محمّد بن عمران بن موسی المرزبانی (فی ما نزل من القرآن فی أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السلام) ما یشهد بتکذیب قصد الجاحظ ما حکایته:

ومن سورهٔ النساء، حدّثنا علی بن محمّد، قال: حدّثنی الحسین بن الحکم الحبری، قال: حدّثنا حسن بن حسین، قال: حدّثنا حیان بن الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس، فی قوله تعالی: «واتقوا اللّه الذی تساءلون به والأرحام «...» ۱» الآیهٔ، نزلت فی رسول اللّه صلّی

اللَّه علیه وآله وأهل بیته وذوی أرحامه، وذلک أن کل سبب ونسب منقطع [یوم القیامهٔ] إلّاما کان من سببه ونسبه، «إن اللَّه کان علیکم رقیباً» «۲»

.والروایهٔ عن عمر شاهدهٔ بمعنی هذه الروایهٔ، حیث ألحّ بالتزویج عند أمیر المؤمنین صلوات اللَّه علیه.

---

(۱) النساء ۴: ۱.

(۲) النساء ۴: ۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۵

وتعلّق بقوله تعالی: «واتّقوا یوماً لا تجزی نفس عن نفس شیئاً ولا یقبل منها شفاعهٔ ولا یؤخذ منها عدل ولا هم ینصرون» «۱»

.أقول: إنّ الجاحظ جهل أو تجاهل، إذ هی فی شأن الکافرین، لا فی سادات المسلمین أو أقرباء رسول ربّ العالمین.

بیانه: قوله تعالی: «ولا هم ینصرون».

وتعلّق بقوله تعالی: «یوم لا یغنی مولیً عن مولیً شیئاً» «۲»

ولم یتمّم الآیهٔ، تدلیساً وانحرافاً، أو جهلًا، أو غیر ذلک، والأقرب بالأمارات الأوّل، لأنّ تعالی تمّم ذلک بقوله: «ولا هم ینصرون* إلّامن رحم اللَّه إنّه هو العزیز الرحیم» «۳»

.وخلصاء الذرّیّهٔ والقرابهٔ مرحومون بالای والأثر، فسقط تعلّقه، مع أنّ هذا جمیعه لیس داخلًا فی کون ذی الدین والأهلیّهٔ لا یکون له ترجیح فی الرئاسهٔ وتعلّق له بالرئاسهٔ.

وتعلّق بقوله تعالی: «یوم لا ینفع مال ولا بنون* إلّامن أتی اللَّه بقلب سلیم» «۴»

ولیس هذا مما یدخل فی تقریره الذی شرع فیه، وإنْ کان حدیثاً خارجاً عن ذلک، فالجواب عنه: بما أنّ المفسرین أو بعضهم قالوا فی معنی قوله تعالی: «سلیم»: لا یشرک، وهذا صحیح.

وتعلّق بقوله تعالی: «اتّقوا ربّکم واخشوا یوماً لا یجزی والد عن ولده ولا مولود» «۵»

ولیس هذا من الرئاسهٔ الدنیاویّهٔ فی شیء.

---

(۱) البقرهٔ ۲: ۴۸.

(۲) الدخان ۴۴: ۴۱.

(۳) الدخان ۴۴: ۴۲.

(۴) الشعراء ۲۶: ۸۸- ۸۹.

(۵) لقمان ۳۱: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۶

وبعد، فهو مخصوص بقرابهٔ النبیّ علیه السلام بالأثر السالف عن الرضا.

وبعد، فإنّ المفسّرین قالوا عند قوله تعالی: «عسی أن یبعثک ربّک مقاماً محموداً» قالوا: الشفاعهٔ، وإذا کان الرسول شافعاً فی عموم الناس فأولی أن یشفع فی ذرّیّته ورحمه، وکذا قیل فی قوله تعالی: «ولسوف یعطیک ربک فترضی» «۱»

إنّها الشفاعهٔ.

وتعلّق بقوله تعالی: «واتل علیهم نبأ ابنَی آدم» «۲»

ولیس هذا ممّا حاوله من سابق تقریره فی شیء.

وتعلّق فی قصّة نوح وکنعان، ولیس هذا ممّا نحن فیه فی شئ، أین کنعان من سادات الإسلام؟!

وتعلّق بقوله تعالی: «لا ینال عهدی الظالمین» «۳»

وللإمامیة فی هذا مباحث سدیدة، إذ قالوا: من سبق کفره، ظالمٌ لا محالة فیما مضی، فلا یکون أهلًا للرئاسة، فهذه واردة علی الجاحظ لا له.

ورووا فی شیء من ذلک الروایة من طرق القوم، وسابق ما لا صیور له فیما نحن بصدده» «۴».

۲- وجوب المودّة یستلزم وجوب الطاعة ... ص: ۲۰۶

---

(۱) الضحی ۹۳: ۵.

(۲) المائدة: ۲۷.

(۳) البقرة ۲: ۱۲۴.

(۴) بناء المقالة الفاطمیة فی نقض الرسالة العثمانیة: ۳۹۱- ۳۹۷.

إنّه لیس المراد من «المودّة» هو «المحبّة المجرّدة»، لا سیّما فی مثل الآیة المبارکة «ذلک الذی یبشر اللَّه به عباده الّذین آمنوا وعملوا الصالحات قل لا أسألکم علیه أجرا إلا المودة فی القربی ومن یقترف حسنةً» ... فإنّه قد جعلت «المودّة» - بناءً علی اتّصال الإستثناء- أجراً للرسالة، ومن المعلوم أنّه لولا التساوی والتناسب بین الشیء ومقابله لم یصدق علی الشیء عنوان «الأجر»، وحینئذ، فإذا لاحظنا عظمة الرسالة المحمّدیّة عند اللّه وعند البشریّة اهتدینا إلی عظمة هذا الأجر وهو «المودّة فی القربی .

وکذا بناءً علی الإنقطاع، لأنّ الروایات قد دلّت علی أنّ المسلمین اقترحوا علیه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أن یدفعوا إلیه فی مقابل أداء الرسالة من الأموال ما یکون معه فی سعةٍ، فأجاب- بناءً علی هذا القول- بالردّ وأنّه لا یسألهم أجراً أصلًا، ثمّ قال: ولکن «المودّة فی القربی فجعلها هی الشئ المطلوب منهم والواجب علیهم...

فإیجاب المودّة- فی مثل هذا المقام، دون غیرها ممّا کان بالإمکان أن یطلبه منهم- یدلّ علی أنّ هذا الأمر أهمّ الأشیاء عند اللّه والرسول.

وعلی الجملة ... لیس المراد مجرّد المودّة والمحبّة، بل هی المحبّة المستتبعة للإنقیاد والطاعة، قال تعالی: «قل إنْ کنتم تحبون اللَّه فاتّبعونی یحببکم اللَّه» «۱»

والإتّباع یعنی إطاعة الأمر کما فی الآیة المبارکة: «وإنّ ربّکم الرحمن فاتّبعونی وأطیعوا أمری» «۲»

.والإتّباع، والانقیاد التامّ، والإطاعة المطلقة، هو معنی الإمامة والولایة ... قال العلّامة الحلّی: «الرابعة: قوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی روی الجمهور...

---

(۱)

سورة النساء ۴: ۳۱. وراجع التفاسیر کالرازی ۸/ ۱۹.

(۲) سورة النور ۲۴: ۵۴.

ووجوب المودّة یستلزم وجوب الطاعة» «۱».

وقال أيضاً: «البرهان السابع: قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى روى أحمد بن حنبل...

وغير علىّ من الصحابة والثلاثة لا تجب مودّته، فيكون علىٌّ أفضل فيكون هو الإمام، ولأنّ مخالفته تنافى المودّة، وبامتثال أوامره تكون مودّته، فيكون واجب الطاعة، وهو معنى الإمامة» «۲».

۳- وجوب المحبّة المطلقة يستلزم الأفضليّة ... ص: ۲۰۸

وأيضاً، فإنّ عليّاً ممّن وجبت محبته ومودّته على نحو الإطلاق، ومن وجبت محبته كـذلك كان هو الأحبّ، ومن كان أحبّ الناس إلى اللَّه ورسوله كان أفضلهم، ومن كان أفضل كان هو الإمام ... فعلىٌّ عليه السلام هو الإمام بعد رسول اللَّه.

أمّا المقدّمة الأُولى فواضحة جدّاً من الآية المباركة.

وأمّا المقدّمـة الثانيـة فواضـحة كذلك، وممّا يدلُّ على أنّ عليّاً عليه السـلام أحبّ الخلق إلى اللَّه ورسوله: حديث الطائر، إذ قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- وقد أهدى إليه طائر-: «اللّهمّ ائتنى بأحبّ خلقك إليك، فجاء علىٌّ فأكل معه» رواه عنه من الصحابة:

۱- علىٌّ أمير المؤمنين عليه السلام.

۲- عبداللَّه بن العبّاس.

۳- أبو سعيد الخدرى.

---

(۱) نهج الحقّ: ۱۷۵.

(۲) منهاج الكرامة ۱۲۲.

۴- سفينة.

۵- أبو الطفيل عامر بن واثلة.

۶- أنس بن مالك.

۷- سعد بن أبى وقّاص.

۸- عمرو بن العاص.

۹- أبو مرازم يعلى بن مرّة.

۱۰- جابر بن عبداللَّه الأنصارى.

۱۱- أبو رافع.

۱۲- حبشى بن جنادة.

ورواه عنهم من التابعين عشرات الرجال.

ومن مشاهير الأئمّة والحفّاظ والعلماء فى كلّ قرن، أمثال:

أبى حنيفة، إمام المذهب.

وأحمد بن حنبل، إمام المذهب.

وأبى حاتم الرازى.

وأبى عيسى الترمذى.

وأبى بكر البزّار.

وأبی عبدالرحمن النسائی.

وأبی الحسن الدارقطنی.

وأبی عبداللَّه الحاکم النیسابوری.

وأبی بکر ابن مردویه.

وأبی نعیم الأصفهانی.

وأبی بکر البیهقی.

وأبی عمر ابن عبدالبرّ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۰

وأبی محمّد البغوی.

وأبی الحسن العبدری.

وأبی القاسم ابن عساکر.

وابن حجر العسقلانی.

وجلال الدین السیوطی.

وعلی الجملهٔ، فهذا الحدیث نصٌّ فی أنّ علیّاً أحبّ الخلق إلی ورسوله «۱».

وأمّا المقدمهٔ الثالثهٔ فهی واضحهٔ جدّاً کذلک، وقد نصّ غیر واحدٍ منهم علی ذلک أیضاً:

قال ولیّ الدین ابن العراقی، فی کلام له، نقله الحافظ القسطلانی وابن حجر المکّی عنه: «المحبّهٔ الدینیّهٔ لازمهٔ للأفضلیّهٔ، فمن کان أفضل کانت محبّتنا الدینیهٔ له أکثر» «۲».

وقال الرازی بتفسیر «إن کنتم تحبّون اللَّه فاتّبعونی یحببکم اللَّه»:

«والمراد من محبّهٔ اللَّه تعالی له إعطاؤه الثواب» «۳».

ومن الواضح: أنّ من کان الأحبّ إلی اللَّه کان الأکثر ثواباً، والأکثر ثواباً هو الأفضل قطعاً.

وقال ابن تیمیّهٔ: «والمقصود أنّ قوله: (وغیر علیّ من الثلاثهٔ لا تجب مودّته) کلام باطل عند الجمهور، بل مودّهٔ هؤلاء أوجب عند أهل السنّهٔ من مودّهٔ علیّ، لأنّ وجوب المودّهٔ علی مقدار الفضل، فکلّ من کان أفضل کانت مودّته أکمل ...

---

(۱) وهو یشکّل الجزئین الثالث عشر والرابع عشر من کتابنا.

(۲) المواهب اللدنیّهٔ بالمنح المحمّدیّهٔ، الصواعق المحرقهٔ: ۹۷.

(۳) تفسیر الرازی ۸/ ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۱

وفی الصحیح: إنّ عمر قال لأبی بکر یوم السقیفهٔ: بل أنت سیّدنا وخیرنا وأحبّنا إلی رسول اللَّه» «۱».

وقال التفتازانی: «إنّ (أحبّ خلقک) یحتمل تخصیص أبی بکر وعمر منه، عملًا بأدلّهٔ أفضلیّتهما» «۲».

وعلی الجملهٔ: فإنّ هذه المقدّمهٔ واضحهٔ أیضاً ولا خلاف لأحدٍ فیها.

وأمّا المقدّمهٔ الرابعهٔ فبدلیل العقل والنقل، وبه صرّح غیر واحدٍ من أعلام أهل الخلاف، حتّی أنّهم نقلوا عن الصحابهٔ ذلک، کما تقدّم فی بعض الکلمات فی فصل الشبهات، وقال الشریف الجرجانی فی الشوری وأنّه لماذا جعلت فی هؤلاء الستّهٔ دون غیرهم:

«وإنّما جعلها شوری بینهم، لأنّه رآهم أفضل ممّن عداهم، وأنّه لا یصلح للإمامهٔ غیرهم» «۳».

وقال ابن تیمیّة فی مواضع من کتابه بعدم جواز تولیة المفضول مع وجود الأفضل «۴».

وقال محبّ الدین الطبری: «قولنا: لا ینعقد ولایة المفضول عند وجود الأفضل» «۵».

وکذا قال غیرهم ... ولا حاجة إلی ذکر کلماتهم.

وإلی هذا الوجه أشار العلّامة الحلّی فی کلامه السابق.

وقال المحقّق نصیر الدین الطوسی فی أدلّة أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام: «ووجوب المحبّة».

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۱۰۶- ۱۰۷.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۲۹۹.

(۳) شرح المواقف ۸/ ۳۶۵.

(۴) منهاج السنة ۳/ ۲۷۷. الطبعة القدیمة.

(۵) الریاض النضرة- باب خلافة أبی بکر- ۱/ ۲۱۶.

فقال العلّامة بشرحه: «هذا وجه تاسع عشر وتقریره: إنّ علیّاً علیه السلام کان محبته ومودّته واجبة دون غیره من الصحابة، فیکون أفضل منهم. وبیان المقدّمة الأُولی: إنّه من أولی القربی، فتکون مودّته واجبة، لقوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی » «۱»

۴- وجوب المحبّة المطلقة یستلزم العصمة ... ص: ۲۱۲

وأیضاً: فإنّ إطلاق الأمر بمودّتهم دلیل علی عصمتهم، وإذا ثبتت العصمة ثبتت الإمامة، وهذا واضح.

أمّا أنّ إطلاق الأمر بمودّتهم- الدالّ علی الإطاعة المطلقة- دلیل علی عصمتهم، فیکفی فیه کلام الفخر الرازی بتفسیر قوله تعالی: «أطیعوا وأطیعوا الرسول وأولی الأمر منکم» «۲»

.فإنّه قال:

«إنّ اللَّه تعالی أمر بطاعة أولی الأمر علی سبیل الجزم فی هذه الآیة، ومن أمر اللَّه بطاعته علی سبیل الجزم والقطع لابدّ وأنْ یکون معصوماً عن الخطأ، إذ لو لم یکن معصوماً عن الخطأ کان بتقدیر إقدامه علی الخطأ یکون قد أمر اللَّه بمتابعته، فیکون ذلک أمراً بفعل ذلک الخطأ، والخطأ لکونه خطأ منهیٌّ عنه، فهذا یفضی إلی اجتماع الأمر والنهی فی الفعل الواحد بالاعتبار الواحد، وإنّه محال. فثبت أنّ اللَّه تعالی أمر بطاعة أولی الأمر علی سبیل الجزم، وثبت أنّ کلّ من أمر اللَّه بطاعته علی سبیل الجزم وجب أن یکون معصوماً عن الخطأ، فثبت قطعاً أنّ (أُولی الأمر) المذکور

---

(۱) کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد: ۳۱۰.

(۲) سورة النساء ۴: ۵۹.

فی هذه الآیة لا بدّ وأن یکون معصوماً» «۱».

فهذا محلّ الشاهد من کلامه، وأمّا من «أولی الأمر» الّذین أُمرنا بإطاعتهم؟ فذاک بحث آخر..

وعلی الجملة، فوجوب الإطاعة والاتباع علی الإطلاق- المستفاد من وجوب المحبّة المطلقة- مستلزم للعصمة.

وقد ذكر هذا الوجه غير واحدٍ من علمائنا:

قال البياضى العاملى رحمه اللَّه: «جعل اللَّه أجر رسالة نبيّه فى مودّة أهله فى قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى .

قالوا: المراد القربى فى الطاعات، أى: فى طاعة أهل القربى

قلنا: الأصل عدم الإضمار، ولو سلّم، فلا يتصوّر إطلاق الأمر بمودّتهم إلّامع عصمتهم.

قالوا: المخاطب بذلك الكفّار، يعنى: راقبوا نسبى منكم، يعنى القرشيّة.

قلنا: الكفّار لا تعتقد للنبيّ أجراً حتّى تُخاطب بذلك.

على أنّ الأخبار المتّفق عليها تنافى الوجهين، ففى صحيح البخارى» «... ۲».

وقال السيّد الشبّر: «وجوب المودّة يستلزم وجوب الطاعة، لأنّ المودّة إنّما تجب مع العصمة، إذ مع وقوع الخطأ منهم يجب ترك مودّتهم كما قال تعالى: «لا تجد قوماً يؤمنون باللَّه واليوم الآخر يوادّون من حادّ اللَّه ورسوله» «۳»

. وغيرهم عليهم السلام ليس بمعصوم اتّفاقاً، فعليٌّ وولداه

---

(۱) تفسير الرازى ۱۰/ ۱۴۹.

(۲) الصراط المستقيم إلى مستحقّى التقديم ۱/ ۱۸۸.

(۳) سورة المجادلة ۵۸: ۲۲.

الأئمّة» «۱».

دحض الشبهات المثارة على دلالة الآية على الإمامة ... ص: ۲۱۴

أقول:

وهذا كلام السيّد الشهيد التسترى فى الردّ على ابن روزبهان، الذى أشكل على العلّامة الحلّى ...

* قال ابن روزبهان: «ونحن نقول: إنّ مودّته مواجبة على كل المسلمين، والمودّة تكون مع الطاعة، ولا- كلّ مطاع يجب أن يكون صاحب الزعامة الكبرى .

فأجاب السيّد رحمه اللَّه: «وأمّا ما ذكره من أنّه لا يدلّ على خلافة عليّ عليه السلام، فجهالة صِرفة أو تجاهل محض! لظهور دلالة الآية على أنّ مودّة عليّ عليه السلام واجبة بمقتضى الآية، حيث جعل اللَّه تعالى أجر الإرسال إلى ما يستحقّ به الثواب الدائم مودّة ذوى القربى، وإنّما يجب ذلك مع عصمتهم، إذ مع وقوع الخطأ عنهم يجب ترك مودّتهم لقوله تعالى: «لا تجد قوماً يؤمنون باللَّه واليوم الآخر يوادّون من حاد اللَّه ورسوله» الآية. وغير عليٍّ ليس بمعصوم بالإتّفاق، فتعين أن يكون هو الإمام.

وقد روى ابن حجر فى الباب الحادى عشر من صواعقه عن إمامه الشافعى شعراً فى وجوب ذلك برغم أنف الناصب، وهو قوله:

يا أهل بيت رسول اللَّه حبكم فرض من اللَّه فى القرآن أنزله

---

(۱) حقّ اليقين فى معرفة أُصول الدين ۱/ ۱۵۰.

كفاكم من عظيم القدر أنكّم من لم يصل عليكم لا صلاة له

على أنّ إقامة الشيعة للدليل على إمامة عليّ عليه السلام على أهل السنّة غير واجب بل تبرّعى، لاتفاق أهل السنّة معهم على إمامته بعد

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، غایهٔ الأمر أنّهم ینفون الواسطهٔ وأهل السنّهٔ یثبتونها، والدلیل علی المثبت دون النافی، کما تقرّر فی موضعه، إلّاأن یرتکبوا خرق الإجماع بإنّکار إمامته مطلقاً، فحینئذٍ یجب علی الشیعهٔ إقامهٔ الدلیل، واللَّه الهادی إلی سواء السبیل» «۱».

وقال الشیخ المظفّر فی جواب ابن روزبهان بعد کلام له: «فیتعیّن أن یکون المراد بالآیهٔ: الأربعهٔ الأطاهر، وهی تدلّ علی أفضلیّتهم وعصمتهم وأنّهم صفوهٔ اللَّه سبحانه، إذ لو لم یکونوا کذلک لم تجب مودّتهم دون غیرهم، ولم تکن مودّتهم بتلک المنزلهٔ التی ما مثلها منزلهٔ، لکونها أجراً للتبلیغ والرسالهٔ الذی لا أجر ولا حقّ یشبهه.

ولذا لم یجعل اللَّه المودّهٔ لأقارب نوح وهود أجراً لتبلیغهما، بل قال لنوح: «قل لا أسألکم علیه أجراً إن أجری إلّاعلی اللَّه» وقال لهود: «قل لا أسألکم علیه أجراً إن أجری إلّاعلی الذی فطرنی أفلا تعقلون».

فتنحصر الإمامهٔ بقربی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، إذ لا تصحّ إمامهٔ المفضول مع وجود الفاضل، لا سیّما بهذا الفضل الباهر، مضافاً إلی ما ذکره المصنّف- رحمه اللَّه- من أنّ وجوب المودّهٔ مطلقاً یستلزم وجوب الطاعهٔ مطلقاً، ضرورهٔ أنّ العصیان ینافی الودّ المطلق، ووجوب الطاعهٔ مطلقاً یستلزم العصمهٔ التی هی شرط الإمامهٔ، ولا معصوم غیرهم بالإجماع، فتنحصر الإمامهٔ بهم، ولا سیّما مع وجوب طاعتهم علی جمیع الأُمّهٔ.

---

(۱) إحقاق الحقّ- فی الردّ علی ابن روزبهان- ۳/ ۲۳.

وقد فهم دلالهٔ الآیهٔ علی الإمامهٔ الصحابهٔ، ولذا اتّهم النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بعضهم فقالوا: ما یرید إلّاأنْ یحثّنا علی قرابته بعده، کما سمعته من بعض الروایات السابقهٔ «۱» وکلّ ذی فهم یعرفها من الآیهٔ الشریفهٔ، إلّاأنّ القوم أبوا أنْ یقرّوا بالحقّ ویؤدّوا أجر الرسالهٔ، فإذا صدرت من أحدهم کلمهٔ طیّبهٔ لم تدعه العصبیّهٔ حتّی یناقضها» «... ۲».

* وبالتأمّل فی الوجوه التی ذکرناها وما نصّ علیه علماؤنا، یظهر الجواب عن کلام السعد التفتازانی حیث ذکر فی مباحث الأفضلیهٔ قائلًا:

«القائلون بأفضلیّهٔ علیّ رضی اللَّه عنه تمسّکوا بالکتاب والسنّهٔ والمعقول. أمّا الکتاب فقوله تعالی: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» الآیهٔ ... وقوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّهٔ فی القربی» قال سعید بن جبیر: لمّا نزلت هذه الآیهٔ قالوا: یا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذین نودّهم؟ قال: علیٌّ وفاطمهٔ وولداها. ولا یخفی أنّ من وجبت محبّته بحکم نصّ الکتاب کان أفضل.

وکذا من ثبتت نصرته للرسول بالعطف فی کلام اللَّه تعالی عنه علی اسم اللَّه وجبریل، مع التعبیر عنه- ب «صالح المؤمنین» وذلک قوله تعالی: «فإنّ اللَّه هو مولاه وجبریل وصالح المؤمنین». فعن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنه- أنّ المراد به علیٌّ»....

قال: «والجواب: إنّه لا کلام فی عموم مناقبه ووفور فضائله واتّصافه بالکمالات واختصاصه بالکرامات، إلّاأنّه لا یدلّ علی الأفضلیّهٔ- بمعنی زیادهٔ الثواب والکرامهٔ عند اللَّه- بعد ما ثبت من الإتّفاق الجاری مجری الإجماع علی أفضلیّهٔ أبی بکر ثمّ عمر، والاعتراف من علیٍّ بذلک!

---

(۱) المعجم الکبیر ۱۲/ ۲۶، وغیره.

(۲) دلائل الصدق لنهج الحق ۲/ ۱۲۵- ۱۲۶.

على أنّ في مـا ذكر مواضع بحث لا ـ تخفى على المحصّل، مثل: إنّ المراد بأنفسنا نفس النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم كما يقال: دعوت نفسى إلى كذا. وأنّ وجوب المحبّة وثبوت النصرة على تقدير تحقّقه فى حق عليٍّ – رضى اللّه عنه – فلا اختصاص به» «۱».

أقول:

قد عرفت أنّ الآيـة المباركة تدلّ على وجوب محبّة على عليه السـلام، ووجوب المحبّة المطلقة يدلّ على أنّه الأحبّ عند اللّه ورسوله، والأحبّيّة دالّة على الأفضلية.

وأيضاً: وجوب المحبّة المطلقة يستلزم العصمة وهى شرط الإمامة.

وأمّا دعوى أفضليّة أبى بكر وعمر فأوّل الكلام ... كـدعوى عـدم الإختصاص بعليٍّ عليه السـلام، لقيام الإجماع على عدم عصـمة أبى بكر وعمر...

* وقـد اضـطرب ابن تيميّـة فى هـذا المقام، فقال: «إنّا نسلّم أنّ عليّاً تجب مودّته وموالاته بـدون الإسـتدلال بهـذه الآية، لكنْ ليس فى وجوب موالاته ومودته ما يوجب اختصاصه بالإمامة والفضيلة.

وأمّا قوله: والثلاثة لا تجب مودّتهم، فممنوع، بل يجب أيضاً مودّتهم وموالاتهم، فإنّه قد ثبت أنّ اللّه يحبّهم، ومن كان يحبّه اللّه وجب علينـا أنْ نحبّه، فـإنّ الحبّ فى اللّه والبغض فى اللّه واجب، وهـو أوثـق عرى الإيمـان، وكـذلك هم من أكـابر أوليـاء اللّه المتّقين، وقد أوجب اللّه موالاتهم، بل قـد ثبت أنّ اللّه رضـى عنهم ورضوا عنه بنصّ القرآن، وكلّ من رضـى اللّه عنه فإنّه يحبّه، واللّه يحبّ المتّقين والمحسنين والمقسطين

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۹۵– ۲۹۹.

والصابرين» «... ۱».

فإنّ الرجل قـد خصم نفسه باعترافه بوجوب محبّـة: المتّقين والمحسـنين والمقسـطين والصابرين ... بل مطلق المؤمنين ... فإنّ أحـداً لا ينكر شـيئاً من ذلـك، ومن يقـول بـأنّ المؤمن – إذا كـان مؤمنـاً حقـاً – لا ـ يجب أن نحبّه لا ـ سيّما إذا كـان مع ذلـك من أهـل التقوى والإحسان والصبر؟!

لكنّ الكلام فى المحبّـة المطلقة، وفى الأحبيّة عند اللّه ورسوله، المسـتلزمة للأفضـلية وللعصـمة ووجوب الطاعة ... هذه الأمور التى لم يقل أحدٌ بوجودها فى غير عليٍّ عليه السلام، لا سيّما العصمة، إذ قام الإجماع على عدمها فى غيره.

ثمّ إنّ ابن تيميّة شـرع يستدلّ ببعض الأخبار التى يروونها عن النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فى أنّ أحبّ الناس إليه عائشة!! قيل: فمن الرجال؟ قال: أبوها! وأنّ عمر قال لأبى بكر فى السـقيفة: أنت سيّدنا وخيرنا وأحبّنا إلى رسول اللّه!! وكل عاقل يفهم ما فى الاسـتدلال بمثل هذه الأخبار!!

* ولقـد أحسن الآلوسـى حيث لم يسـتدلّ بشـيء من أخبارهم فى هـذا البحث، فإنّه قـد انتحل كلام عبـدالعزيز الـدهلوى واعتمده فى الجواب عن استدلال الإماميّة، إلّاأنّه بتر كلامه ولم يأت به إلى الآخر! وهو ما سنشير إليه:

قال الآلوسـى: «ومن الشـيعة من أورد الآية فى مقام الاستدلال على إمامة علىّ كرّم تعالى وجهه، قال: عليٌّ كرم اللّه تعالى وجهه واجب المحبّـة، وكـلّ واجب المحبّـة واجب الطاعـة، وكـلّ واجب الطاعـة صاحب الإمامـة. ينتـج: عليٌّ رضـى اللّه تعالى عنه صاحب الإمامـة. وجعلوا الآية دليل

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۱۰۳– ۱۰۴.

الصغری

ولا یخفی ما فی کلامهم هذا من البحث:

أمّا أوّلًا: فلأن الاستدلال بالآیة علی الصغری لا یتمّ إلّاعلی القول بأنّ معناها: لا أسألکم علیه أجراً إلّاأن تودّوا قرابتی وتحبّوا أهل بیتی. وقد ذهب الجمهور إلی المعنی الأول. وقیل فی هذا المعنی: إنّه لا یناسب شأن النبوّة لِما فیه من التهمة، فإنّ أکثر طلبة الدنیا یفعلون شیئاً ویسألون علیه ما یکون فیه نفع لأولادهم وقراباتهم. وأیضاً: فیه منافاة ما لقوله تعالی: «وما تسألهم علیه من أجر» «۱»

.وأما ثانیاً: فلأنّا لا- نسلّم أنّ کلّ واجب المحبّة واجب الطاعة، فقد ذکر ابن بابویه فی کتاب الإعتقادات: إنّ الإمامیّة أجمعوا علی وجوب محبّة العلویّة، مع أنّه لا یجب طاعة کلّ منهم.

وأمّا ثالثاً: فلأنّا لا نسلّم أنّ کلّ واجب الطاعة صاحب الإمامة، أی الزعامة الکبری، وإلّا لکان کلّ نبیّ فی زمنه صاحب ذلک، ونصّ: «إنّ اللَّه قد بعث لکم طالوت ملکاً» «۲»

یأبی ذلک.

وأمّا رابعاً: فلأنّ الآیة تقتضی أن تکون الصغری: أهل البیت واجبوا الطاعة، ومتی کانت هذه صغری قیاسهم لا تنتج النتیجة التی ذکروها، ولو سلّمت جمیع مقدماتها، بل تنتج: أهل البیت صاحبوا الإمامة، وهم لا یقولون بعمومه.

إلی غیر ذلک من الأبحاث. فتأمّل ولا تغفل» «۳».

---

(۱) یوسف ۱۲: ۱۰۴.

(۲) البقرة: ۲۴۷.

(۳) روح المعانی ۲۵/ ۵۱.

أقول:

هذا کلّه کلام الدهلوی بعینه! وقد جاء بعده فی «التحفة الاثنا عشریة» الاستدلال بأحادیث.

* قال الدهلوی: «روی أبو طاهر السلفی فی مشیخته عن أنس، قال: قال رسول اللَّه: حبّ أبی بکر وشکره واجب علی کلّ أُمّتی.

وروی ابن عساکر عنه نحوه. ومن طریق آخر عن سهل بن سعد الساعدی.

وأخرج الحافظ عمر بن محمّد بن خضر الملّا فی سیرته عن النبیّ أنّه قال: إنّ اللَّه تعالی فرض علیکم حبّ أبی بکر وعمر وعثمان وعلیّ کما فرض علیکم الصلاة والصوم والحجّ.

وروی ابن عدیّ، عن أنس، عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم، أنّه قال: حب أبی بکر وعمر إیمان، وبغضهما نفاق.

وروی ابن عساکر، عن جابر: أنّ النبی قال: حبّ أبی بکر وعمر من الإیمان، وبغضهما کفر.

وروی الترمذی أنّه أتی بجنازة إلی رسول اللَّه فلم یصلّ علیه وقال: إنّه کان یبغض عثمان فأبغضه اللَّه».

ثمّ إنّه التفت إلی عدم جوز إلزام الإمامیّة بما اختصّ أهل السنّة بروایته، فأجاب قائلًا: «إنّه وإنْ کانت هذه الأخبار فی کتب أهل السنّة فقط، لکنْ لمّا کان الشیعة یقصدون إلزام أهل السنّة بروایاتهم، فإنّه لا بد من لحاظ جمیع روایات أهل السنة، ولا یصح إلزامهم بروایة منها.

وإنْ ضیّقوا علی أهل السنّة، أمکن إثبات وجوب محبّة الخلفاء الثلاثة

من كتاب اللّه وأقوال العترة، فقوله تعالى: «يحبّهم ويحبّونه» نزل- بالإجماع- فی حق المقاتلين للمرتـدّين، وقـد كان الثلاثة أئمّة هؤلاء المقاتلين، ومن أحبّه اللّه وجبت محبّته. وعلى هذا القياس»!

هذا آخر كلام الدهلوی «۱».

أقول:

إنّ من الواضـح عـدم جواز إلزام الخصم إلّابما يرويه خاصّةً، أو ما اتّفق الطرفان على روايته، هذا إذا كان الخبر المسـتدلُّ به معتبراً عند المستدلّ، فإنّ لم يكن الخبر معتبراً حتّى عند المسـتدلّ به فكيف يجوز له إلزام الطرف الآخر به؟! ليت الدهلوی استدلّ- كابن تيميّة- بكتابَی البخاری ومسلم المعروفَين بالصحيحين، فإنّ الأحاديث التی استدلّ بها كلّها باطلة سنداً، وهذا هو السرّ فی إعراض الآلوسی عنها وإسقاطه لها.

إنّ أحسن هذه الأحاديث ما أخرجه الترمذی فی كتابه- وهو يعدّ أحد الصحاح السـتّة- من امتناع النبیّ صـلّى اللّه عليه وآله وسلّم عن الصلاة على الجنازة، قال الترمذی:

«حـدّثنا الفضل بن أبی طالب البغـدادی وغير واحد، قالوا: حدّثنا عثمان ابن زفر، حدّثنا محمّد بن زياد، عن محمّد بن عجلان، عن أبی الزبير، عن جابر، قـال: أُتی رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسـلّم بجنـازة رجـلٍ يصـلّی عليه فلم يصلّ عليه، فقيل: يا رسول اللّه! ما رأيناك تركت الصلاة على أحد قبل هذا؟! قال: إنّه كان يبغض عثمان فأبغضه اللّه»!

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۰۵.

لكنّ هذا الحديث ساقط سنداً حتّى عند راويه الترمذی! قال:

«هذا حديث غريب لا نعرفه إلّامن هذا الوجه، ومحمّد بن زياد صاحب ميمون بن مهران ضعيف فی الحديث جدّاً» «۱».

ثمّ إنّ الجوزی أورده فی (الموضوعات) بطريقين، وقال: «الطريقان على محمّـد بن زياد. قال أحمـد بن حنبل: هو كـذّاب خبيث يضع الحديث.

وقال يحيى كـذّاب خبيث. وقال السعدی والدارقطنی: كذّاب. وقال البخاری والنسائی والفلّاس وأبو حاتم: متروك الحديث. وقال ابن حبّان: كان يضع الحديث على الثقات، لا يحلّ ذكره فی الكتب إلّاعلى وجه القدح فيه» «۲».

فيظهر أنّ الترمذی حيث قال: «ضعيف جداً» لم يقل الحق كما هو حقه!!

وظهر أنّ الحقّ مع الآلوسی حيث ترك الإستدلال به وهو أحسن ما ذكر الـدهلوی، فالعجب من الدهلوی كيف يستدلّ بحديثٍ هذه حاله، ويريد إلزام الشيعة به، وفی مسألةٍ أصوليّة؟!

ولو وجدتُ مجالا لبيّنت حال بقيّة هذه الأحاديث، لكنْ لا حاجة إلى ذلك بعد معرفة حال أحسنها سنداً!!

فلنعُد إلى الوجوه التی وافق فيها الآلوسی الدهلوی وأخذها منه، فنقول:

أمّا الأوّل: فجوابه: إنّ الصـغرى تامّة كما تقدّم بالتفصيل، وقلنا بأنّ طلب الأجر إنّما هو بناءً على اتّصال الإستثناء، وقد عرفت حقيقة هذا الأجر

---

(۱) صحيح الترمذی ۵/ ۵۸۸ ح ۳۷۰۹.

(۲) الموضوعات ۱/ ۳۳۲- ۳۳۳.

وعوده إلى المسلمين أنفسهم، فلا شبهة ولا تهمة. وأمّا بناءً على انقطاع الإستثناء فلا إشكال أصلًا.

وأما الثانی: فإنّ الإمامية أجمعت على وجوب محبّةِ العلويّة، بل كلّ مؤمنٍ من المؤمنين، ولكنّ الآية المباركة دالّة على وجوب المحبّة المطلقة لعليّ والزهراء والحسنين، فلا نقض، ولذا لم يقل أحد منهم بوجوب محبّةِ غير الأربعة وسائر المعصومين محبّةً مطلقة... والكلام فی المحبّة المطلقة لا مطلق المحبّة، فما ذكراه جهل أو تجاهل!

وأمّا الثالث: فيظهر جوابه ممّا ذكرناه، فإنّا نريد المحبّة المطلقة المستلزمة للعصمة، فأينما كانت، كانت الإمامة الكبرى وأينما لم تكن، لم تكن!

وأمّا الرابع: فيظهر جوابه ممّا ذكرنا أيضاً.

* بقی أنْ نذكر الوجه فی تفسير «الحسنة» فی قوله تعالى: «ومن يقترف حسنة» ب «المودّة ...» فنقول:

هذا التفسير ورد عن الأئمّة الأطهار من أهل البيت، كالحسن السبط الزكیّ عليه السلام فی خطبته التی رواها الحاكم وغيره، وورد أيضاً فی غير واحدٍ من تفاسير أهل السنّة، عن ابن عبّاس والسدّی وغيرهما، قال القرطبی: «قوله تعالى «ومن يقترف حسنةً» أی: يكتسب، وأصل القرف الكسب، يقال ... قال ابن عبّاس: «ومن يقترف حسنةً»: المودّة لآل محمّد صلى اللَّه عليه وسلّم، «نزد له فيها حسناً» أی: تضاعف له الحسنة بعشر فصاعداً، «إنّ اللَّه غفور شكور» قال قتادة: غفور للذنوب شكور للحسنات. وقال السدّی: غفور لذنوب آل محمّد عليه السلام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۴

شكور لحسناتهم» «۱».

وقال أبو حيّان: «وعن ابن عبّاس والسدّی: أنّها المودّة فی آل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... وقال السدّی: غفور لذنوب آل محمّد عليه السلام شكور لحسناتهم» «۲».

وقال الآلوسی: «روى ذلک عن ابن عبّاس والسدی» «۳».

وهذا القدر كاف، وهو للقلب السليم شاف، وللمطلب واف.

وصلّى اللَّه عليه سيّدنا محمّد وآله الطيّبين الطاهرين الأشراف.

---

(۱) تفسير القرطبی ۱۶/ ۱۷.

(۲) البحر المحيط ۷/ ۵۱۶.

(۳) روح المعانی ۲۵/ ۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۷

آية المباهلة ... ص: ۲۲۷

اشارة

قوله تعالى «فمن حاجّک فيه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا وأنفسكم ثمّ نبتهل فنجعل لعنة اللَّه على الكاذبين»

وهذه هی الآية المعروفة بآية المباهلة.

استدل بها أصحابنا على إمامة على أمير المؤمنين وأهل البيت بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

وبیان ذلک فی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۸

الفصل الأوّل: فی نزول الآیهٔ فی أهل البیت علیهم السلام ... ص: ۲۲۸

اشارهٔ

قال اللَّه عزّوجلّ: «إنّ مثل عیسی عند اللَّه کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون* الحقّ من ربّک فلا تکن من الممترین* فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندْعُ أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم ثمّ نبتهل فنجعل لعنهٔ اللَّه علی الکاذبین* إنّ هذا لهو القصص الحقّ وما من إله إلّااللَّه وإنّ اللَّهَ لهو العزیز الحکیم* فإنّ تولوا فإنّ اللَّه علیمٌ بالمفسدین» «۱» .وقد خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی المباهلهٔ بعلیٍّ وفاطمهٔ والحسن والحسین علیهم الصلاهٔ والسلام.

ذکر من رواه من الصحابهٔ والتابعین ... ص: ۲۲۸

وروی هذا الخبر عن جماعهٍ من أعلام الصحابهٔ والتابعین، نذکر هنا من جاءت الروایهٔ عنه فی کتب غیر الإمامیهٔ، منهم:

۱- أمیر المؤمنین علی علیه السلام.

۲- عبداللَّه بن العباس.

---

(۱) سورهٔ آل عمران ۳: ۵۹- ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۹

۳- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۴- سعد بن أبی وقّاص.

۵- عثمان بن عفان.

۶- سعید بن زید.

۷- طلحهٔ بن عبید اللَّه.

۸- الزبیر بن العوام.

۹- عبدالرحمن بن عوف.

۱۰- البراء بن عازب.

۱۱- حذیفهٔ بن الیمان.

۱۲- أبو سعید الخدری.

۱۳- أبو الطفیل اللیثی.

۱۴- جدّ سلمهٔ بن عبدیشوع.

۱۵- اُمّ سلمهٔ زوجهٔ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله.

۱۶- زید بن علی بن الحسین علیهما السلام.

۱۷- علباء بن أحمر الیشکری.

۱۸- الشعبی.

۱۹- الحسن البصری.

۲۰- مقاتل.

۲۱- الکلبی.

۲۲- السدی.

۲۳- قتادهٔ.

۲۴- مجاهد.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۰

أمّا أمیر المؤمنین علیه السلام، فقد ناشد القوم فی الشوری بنزول الآیهٔ فیه.. وسیأتی الخبر قریباً.

وأمّا عثمان، وطلحهٔ، والزبیر، وسعید بن زید، وعبد الرحمن بن عوف، وسعد بن أبی وقّاص، فقد أقرّوا لعلیّ علیه السلام فی ذلک.

کما روی سعد الخبر، وکان ممّا به اعتذر عن سبّ مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، کما فی صحیح الأثر ... وسیأتی نصّه.

وأمّا أبو الطفیل فهو راوی خبر المناشدهٔ.

وأمّا الآخرون ... فستأتی نصوص الأخبار فی روایاتهم.

ومن رواته من کبار الأئمّهٔ فی الحدیث والتفسیر ... ص: ۲۳۰

وقد اتّفقت کتب الحدیث والتفسیر والکلام علی روایهٔ حدیث المباهلهٔ، إمّا بالأسانید، وإمّا بإرساله إرسال المسلّمات، من أشهرهم:

۱- سعید بن منصور، المتوفّی سنهٔ ۲۲۷.

۲- أبو بکر عبداللَّه بن أبی شیبهٔ، المتوفّی سنهٔ ۲۳۵.

۳- أحمد بن حنبل، المتوفّی سنهٔ ۲۴۱.

۴- عبد بن حُمید، المتوفّی سنهٔ ۲۴۹.

۵- مسلم بن الحجاج، المتوفّی سنهٔ ۲۶۱.

۶- أبو زید عمر بن شبّهٔ البصری، المتوفّی سنهٔ ۲۶۲.

۷- محمّد بن عیسی الترمذی، المتوفّی سنهٔ ۲۷۹.

۸- أحمد بن شعیب النسائی، المتوفّی سنهٔ ۳۰۳.

۹- محمّد بن جریر الطبری، المتوفّی سنهٔ ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۱

۱۰- أبو بکر ابن المنذر النیسابوری، المتوفّی سنهٔ ۳۱۸.

۱۱- أبو بکر الجصّاص، المتوفّی سنهٔ ۳۷۰.

۱۲- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری، المتوفّی سنهٔ ۴۰۵.

۱۳- أبو بکر ابن مردویه الأصفهانی، المتوفّی سنهٔ ۴۱۰.

۱۴- أبو إسحاق الثعلبی، المتوفّی سنهٔ ۴۲۷.

۱۵- أبو نعیم الأصفهانی، المتوفّی سنهٔ ۴۳۰.

۱۶- أبو بکر البیهقی، المتوفّی سنهٔ ۴۵۸.

۱۷- علی بن أحمد الواحدی، المتوفّی سنهٔ ۴۶۸.

۱۸- محیی السّنهٔ البغوی، المتوفّی سنهٔ ۵۱۶.

۱۹- جار اللَّه الزمخشری، المتوفّی سنهٔ ۵۳۸.

۲۰- القاضی عیاض الیحصبی، المتوفّی سنهٔ ۵۴۴.

۲۱- أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنهٔ ۵۷۱.

۲۲- أبو الفرج ابن الجوزی الحنبلی، المتوفّی سنهٔ ۵۹۷.

۲۳- أبو السعادات ابن الأثیر الجزری، المتوفّی سنهٔ ۶۰۶.

۲۴- الفخر الرازی، المتوفّی سنهٔ ۶۰۶.

۲۵- عزّالدین أبو الحسن ابن الأثیر الجزری، المتوفّی سنهٔ ۶۳۰.

۲۶- محمّد بن طلحهٔ الشافعی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۲.

۲۷- شمس الدین سبط ابن الجوزی، المتوفّی سنهٔ ۶۵۴.

۲۸- أبو عبداللَّه القرطبی الأنصاری، المتوفّی سنهٔ ۶۷۱.

۲۹- القاضی البیضاوی، المتوفّی سنهٔ ۶۸۵.

۳۰- محبّ الدین الطبری، المتوفّی سنهٔ ۶۹۴.

۳۱- نظام الدین الأعرج النیسابوری، المتوفّی سنهٔ ۷۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۲

۳۲- أبو البرکات النسفی، المتوفّی سنهٔ ۷۱۰.

۳۳- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم الحموئی، المتوفّی سنهٔ ۷۲۲.

۳۴- أبو القاسم ابن الجزّی الکلبی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۱.

۳۵- علاء الدین الخازن، المتوفّی سنهٔ ۷۴۱.

۳۶- أبو حیّان الأندلسی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۵.

۳۷- شمس الدین الذهبی، المتوفّی سنهٔ ۷۴۸.

۳۸- ابن کثیر الدمشقی، المتوفّی سنهٔ ۷۷۴.

۳۹- ولی الدین الخطیب التبریزی، المتوفّی سنهٔ...

۴۰- ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۲.

۴۱- نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنهٔ ۸۵۵.

۴۲- جلال الدین السیوطی، المتوفّی سنهٔ ۹۱۱.

۴۳- أبو السعود العمادی، المتوفّی سنهٔ ۹۵۱.

۴۴- الخطیب الشربینی، المتوفّی سنهٔ ۹۶۸.

۴۵- ابن حجر الهیتمی المکّی، المتوفّی سنهٔ ۹۷۳.

۴۶- علی بن سلطان القاری، المتوفّی سنهٔ ۱۰۱۳.

۴۷- نور الدین الحلبی، المتوفّی سنهٔ ۱۰۳۳.

۴۸- شهاب الدین الخفاجی، المتوفّی سنهٔ ۱۰۶۹.

۴۹- الزرقانی المالکی، المتوفّی سنهٔ ۱۱۲۲.

۵۰- عبداللَّه الشبراوی، المتوفّی سنهٔ ۱۱۶۲.

۵۱- قاضی القضاهٔ الشوکانی، المتوفّی سنهٔ ۱۲۵۰.

۵۲- شهاب الدین الالوسی، المتوفّی سنهٔ ۱۲۷۰.

وغیرهم من أعلام الحدیث والتفسیر والکلام والتاریخ فی مختلف

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۳

القرون.

من نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرهٔ ... ص: ۲۳۳

اشارهٔ

وهذه ألفاظٌ من الأخبار الواردهٔ فی نزول الآیهٔ المبارکهٔ فی علیّ وفاطمهٔ والحسن والحسین علیهم السلام، کما رواه الحفّاظ بأسانیدهم، فی الکتب المعتبرهٔ:

* أخرج ابن عساکر بسنده، وابن حجر من طریق الدارقطنی، عن أبی الطفیل: إنّ أمیر المؤمنین علیه السلام ناشد أصحاب الشوری، واحتجّ علیهم بجملهٔ من فضائله ومناقبه، ومن ذلک أنْ قال لهم:

«نشدتکم باللَّه، هل فیکم أحد أقرب إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی الرحم، ومن جعله رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم نفسه، وأبناءه أبناءه، ونساءه نساءه غیری؟!

قالوا: اللّهمّ لا» «۱».

أقول:

ومناشدهٔ أمیر المؤمنین فی الشوری رواها عدد کبیر من علماء الفریقین، بأسانیدهم عن: أبی ذرّ وأبی الطفیل، وممّن أخرجها من حفّاظ الجمهور: الدارقطنی، وابن مردویه، وابن عبدالبرّ، والحاکم، والسیوطی، وابن حجر المکّی، والمتّقی الهندی.

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۴۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۴

* وفی المسند: «حدّثنا عبداللَّه، قال أبی: ثنا قتیبهٔ بن سعید، ثنا حاتم ابن إسماعیل، عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد، عن أبیه، قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له، وخلّفه فی بعض مغازیه، فقال علیٌّ رضی اللَّه عنه: أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟!

قال: یا علی! أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلهٔ هارون من موسی إلّا أنّه لا نبوّهٔ بعدی؟!

وسمعته یقول- یوم خیبر-: لُأعطینّ الرایهٔ غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله.

فتطاولنا لها، فقال: ادعوا لی علیّاً رضی اللَّه عنه فأُتی به أرمد، فبصق فی عینه ودفع الرایهٔ إلیه، ففتح اللَّه علیه.

ولمّا نزلت هذه الآیهٔ «ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللَّه صلی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمهٔ وحسناً وحسیناً رضوان اللَّه علیهم أجمعین، فقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی» «۱».

* وأخرج مسلم قائلًا: «حدّثنا قتیبهٔ بن سعید ومحمّد بن عبّاد- وتقاربا فی اللفظ- قالا: حدّثنا حاتم- وهو ابن إسماعیل- عن بکیر بن

مسمار، عن عامر بن سعد بن أبی وقّاص، عن أبیه، قال: أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً، فقال: ما منعک أن تسبَّ أبا تراب؟!

فقال: أمّا ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللَّه صلیعلیه وسلّم فلن أسبّه، لأنْ تکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له [وقد] خلّفه فی

---

(۱) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۸۵.

بعض مغازیه، فقال له علیٌّ: یا رسول اللَّه! خلّفتنی مع النساء والصبیان!

فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبوّة بعدی.

وسمعته یقول یوم خیبر: لأُعطینّ الرایة رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله، ویحبّه اللَّه ورسوله.

قال: فتطاولنا لها، فقال: ادعوا لی علیّاً، فأتی به أرمد، فبصق فی عینه، ودفع الرایة إلیه، ففتح اللَّه علیه.

ولمّا نزلت هذه الآیة: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً فقال: اللّهم هؤلاء أهلی» «۱».

* وأخرجه الترمذی بالسند واللفظ، فقال:

«هذا حدیث حسن صحیح غریب من هذا الوجه» «۲».

* وأخرج النسائی: «أخبرنا قتیبة بن سعید البلخی وهشام بن عمّار الدمشقی، قالا: حدّثنا حاتم، عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، قال: أمر معاویة سعداً فقال: ما یمنعک أنْ تسبّ أبا تراب؟!

فقال: أمّا ما ذکرت ثلاثاً قالهن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأنْ یکون لی واحدة منها أحبّ إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له، وخلّفه فی بعض مغازیه فقال له علیٌّ: یا رسول اللَّه! أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟!

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة

---

(۱) صحیح مسلم ۷/ ۱۲۰.

(۲) صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۶ کتاب المناقب، مناقب علیّ.

هارون من موسی إلّاأنّه لا نبوّة بعدی.

وسمعته یقول یوم خیبر: لأُعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله، ویحبّه اللَّه ورسوله.

فتطاولنا إلیها فقال: ادعوا لی علیّاً، فأُتی به أرمد، فبصق فی عینیه ودفع الرایة إلیه.

ولمّا نزلت «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً فقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی» «۱».

* وأخرج الحاکم فقال: «أخبرنی جعفر بن محمّد بن نصیر الخلدی ببغداد، ثنا موسی بن هارون، ثنا قتیبة بن سعید، ثنا حاتم بن إسماعیل، عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد، عن أبیه، قال: لما نزلت هذه الآیة «ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً رضی اللَّه عنهم فقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین ولم یخرجاه» «۲».

* ووافقه الذهبی فی (تلخیصه).

* وستأتی روایة الحاکم عن جابر.

* وأخرجه عن ابن عبّاس، قال: «ذِکر النوع السابع عشر من علوم الحدیث: هذا النوع من العلم معرفة أولاد الصحابة، فإنّ من جهل هذا النوع اشتبه علیه کثیر من الروایات.

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۲۳- ۲۴ م ۹.

(۲) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۶۳ م ۴۷۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۷

أوّل ما یلزم الحدیثی معرفته من ذلک: أولاد سیّد البشر محمّد المصطفی صلّی اللَّه علیه وسلّم ومن صحّت الروایة عنه منهم:

حدّثنا علی بن عبدالرحمن بن عیسی الدهقان بالکوفة، قال: حدّثنا الحسین بن الحکم الحبری، قال: ثنا الحسن بن الحسین العرنی، قال: ثنا حبان ابن علیّ العنزی، عن الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس فی قوله عز وجل: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم- إلی قوله- الکاذبین» نزلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وعلی نفسه، «ونساءنا ونساءکم»: فاطمة، «وأبناءنا وأبناءکم»: حسن وحسین، والدعاء علی الکاذبین، نزلت فی العاقب والسیّد وعبد المسیح وأصحابهم» «۱».

* وقال ابن حجر العسقلانی بشرح حدیث المنزلة: «ووقع فی روایة عامر بن سعد بن أبی وقّاص عند مسلم والترمذی، قال: قال معاویة لسعدٍ:

ما منعک أنْ تسبّ أبا تراب؟!

قال: أمّا ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلنْ أسبّه...

فذکر هذا الحدیث، وقوله: لأُعطین الرایة رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله...

وقوله: لمّا نزلت «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا علیّاً وفاطمة والحسن والحسین فقال: اللّهم هؤلاء أهلی» «۲».

تنبیه ... ص: ۲۳۷

الملاحظ أنّهم یروون کلام سعد فی جواب معاویة بأشکالٍ مختلفة،

---

(۱) معرفة علوم الحدیث: ۴۹- ۵۰.

(۲) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۸

مع أنّ السند واحد، والقضیّة واحدة!!

بل یرویه المحدّث الواحد فی الکتاب الواحد بأشکال، فاللفظ الذی ذکرناه عن النسائی هو أحد ألفاظه.

وبینما رواه بلفظٍ آخر عن بکیر بن مسمار، قال: سمعت عامر بن سعد یقول: قال معاویة لسعد بن أبی وقّاص: ما یمنعک أنْ تسبَّ ابن أبی طالب؟!

قال: لا- أسبّه ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لأنْ یکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم، لا أسبّه ما ذکرت حین نزل الوحی علیه، فأخذ علیّاً وابنیه وفاطمة، فأدخلهم تحت ثوبه ثمّ قال: ربّ هؤلاء أهل بیتی- أو: أهلی» «... ۱».

ورواه بلفظ ثالث: إنّ معاویة ذکر علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه، فقال سعد بن أبی وقّاص: واللَّه لئن لی واحدة من خلالٍ ثلاث

أحبّ إلىّ من أنْ يكون لى ما طلعت عليه الشمس.

لأنْ يكون قال لى ما قاله له حين ردّه من تبوك: أما ترضـى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسـى إلّاأنّه لا نبىّ بعدى، أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس.

ولأنْ يكون قال لى ما قال له يوم خيبر: لأُعطينّ الرايهٔ رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله، يفتح اللَّه على يديه، ليس بفرّار، أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس.

ولأنْ يكون لى ابنته ولى منها من الولد ما له أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس» «۲».

---

(۱) خصائص أمير المؤمنين: ۵۶ ح ۵۱.

(۲) خصائص أمير المؤمنين: ۹۷ ح ۱۲۱.

ورواه بلفظٍ رابع عن سـعد، قال: «كنت جالساً فتنقّصوا على بن أبى طالب رضـى اللَّه عنه، فقلت: لقد سـمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول فى علىٍّ خصالًا ثلاث، لإن يكون لى واحدهٔ منهنّ أحبّ إلىّ من حمر النعم.

سمعته يقول: إنّه منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى.

وسمعته يقول: لأعطينّ الرايهٔ غداً رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله.

وسمعته يقول: مَن كنت مولاه فعلىٌّ مولاه» «۱».

وهو عند ابن ماجهٔ باللفظ الآتى: «قدم معاويهٔ فى بعض حجّاته، فدخل عليه سـعد، فذكروا عليّاً، فنال منه، فغضب سـعد وقال: تقول هذا لرجلٍ سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: من كنت مولاه فعلىٌّ مولاه.

وسمعته يقول: أنت منّى بمنزلهٔ هارون من موسى، إلّاأنّه لا نبىّ بعدى.

وسمعته يقول: لأُعطينّ الرايهٔ اليوم رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله» «۲».

أقول:

إنّه إنْ أمكن حمـل اختلاف ألفاظ الروايات فى الخصال الثلاث على وجه صـحيح، ولا يكون هناك تحريفٌ كأنْ يحمل على التعـدّد مثلًا، فلا ريب فى تحريف القوم للّفظ فى ناحيهٔ أُخرى، وهى قضـيّهٔ سبّ أمير المؤمنين عليه السلام والنيل منه، خاصّهٔ مع السند الواحد! فإنّ أحمد

---

(۱) خصائص أمير المؤمنين: ۲۴- ۲۵ ح ۱۰.

(۲) سنن ابن ماجهٔ ۱/ ۴۵ ح ۱۲۱.

ومسـلماً والترمذى والنسائى وابن عساكر «۱» كلّهم اشتركوا فى الروايـهٔ بسـندٍ واحـدٍ، فجاء عند غير أحمد: «أمر معاويهٔ بن أبى سـفيان سعدا فقال: ما منعك أن تسبّ أبا تراب؟! فقال: أمّا ما ذكرت ثلاثاً ... سمعت»....

لكن أحمد حذف ذلك كلّه وبدأ الحديث من «سمعت» ... وكأنّه لم تكن هناك أيّهٔ مناسبهٔ لكلام سعدٍ هذا!!

أمّا الحاكم فيروى الخبر بنفس السند ويحذف المناسبهٔ وخصلتين من الخصال الثلاث!!

والنسائى يحذف المناسبهٔ فى لفظٍ، ويقول: «إنّ معاويهٔ ذكر علىّ بن أبى طالب، فقال سعد»!!...

وفى آخر يحذفها ويضع بدلها كلمهٔ «كنت جالساً فتنقّصوا على بن أبى طالب»!!...

وابن ماجة، قال: «قدم معاویة فی بعض حجّاته، فدخل علیه سعد، فذکروا علیّاً، فنال منه، فغضب سعد وقال»....

فجاء ابن کثیر وحذف منه «فنال منه، فغضب سعد» «۲».

وفی (الفضائل) لأحمد: «ذکر علی عند رجل وعنده سعد بن أبی وقاص، فقال له سعد: أتذکر علیّاً؟!» «۳».

وأبو نعیم وبعضهم حذف القصّة من أصلها، فقال: «عن سعد بن أبی وقاص، قال: قال رسول اللّه: فی علی ثلاث خلال» «... ۴».

هذا، والسبب فی ذلک کلّه معلوم! إنّهم یحاولون التغطیة علی

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام ۴۲/ ۱۱۱- ۱۱۲.

(۲) تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۱.

(۳) فضائل علی- لأحمد بن حنبل-: مخطوط.

(۴) حلیة الأولیاء ۴/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۱

مساوئ سادتهم ولو بالکذب والتزویر! ولقد أفصح عن ذلک بعضهم، کالنووی، حیث قال: «قال العلماء: الأحادیث الواردة التی فی ظاهرها دخل علی صحابی یجب تأویلها، قالوا: ولا یقع فی روایات الثقات إلّاما یمکن تأویله، فقول معاویة هذا لیس فیه تصریح بأنّه أمر سعداً بسبه، وإنّما سأله عن السبب المانع له من السبّ، کأنّه یقول: هل امتنعت تورّعاً أو خوفاً أو غیر ذلک؟! فإنْ کان تورّعاً وإجلالًا له عن السبّ فأنت مصیب محسن، وإن کان غیر ذلک فله جواب آخر.

ولعلّ سعداً قد کان فی طائفةٍ یسبّون فلم یسبّ معهم، وعجز عن الإنکار، وأنکّر علیهم فسأله هذا السؤال.

قالوا: ویحتمل تأویلًا آخر، أنّ معناه: ما منعک أن تُخَطّئه فی رأیه واجتهاده، وتظهر للناس حسن رأینا واجتهادنا وأنّه أخطأ؟». إنتهی «۱».

ونقله المبارکفوری بشرح الحدیث «۲».

أقول:

وهل ترتضی- أیّها القارئ- هذا الکلام فی مثل هذا المقام؟!

أوّلًا: إن کان هناک مجالٌ لحمل کلام المتکلّم علی الصحّة وتأویله علی وجه مقبول، فهذا لا یختصّ بکلام الصحابی دون غیره.

وثانیاً: إذا کانت هذه قاعدة یجب اتّباعها بالنسبة إلی أقوال الصحابة، فلماذا لا یطبّقونها بالنسبة لکلّ الصحابة؟!

وثالثاً: إذا کانت هذه القاعدة للأحادیث الواردة التی فی ظاهرها دخل علی صحابی! فلماذا یطبّقونها فی الأحادیث الواردة فی فضل أمیر

---

(۱) المنهاج- شرح صحیح مسلم بن الحجّاج- ۱۵/ ۱۷۵.

(۲) تحفة الأحوذی- شرح جامع الترمذی- ۱۰/ ۱۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۲

المؤمنین علیه السلام، فلم یأخذوا بظواهرها، بل أعرضوا عن النصوص منها؟! ومنها حدیث المباهلة، حیث لا تأویل فحسب، بل التعتیم والتحریف، کما سنری فی الفصل الآتی.

ورابعاً: إنّ التأویل والحمل علی الصحّة إنّما یکون حیث یمکن، وقولهم: «لیس فیه تصریح بأنّه أمر سعداً بسبه، وإنّما سأله» کذبٌ، فقد تقدّم فی بعض النصوص التصریح ب «الأمر» و «النیل» و «التنقیص» وهذا کلّه مع تهذیب العبارة، کما لا یخفی.

بل ذكر ابن تيميّة: أنّ معاوية أمر بسبّ على «۱».

بل جاءت الرواية عن مسلم والترمذى على واقعها، ففى رواية القندوزى الحنفى عنهما، قال: «وعن سهل بن سعد، عن أبيه، قال: أمر معاوية بن أبى سفيان سعداً أنْ يسبّ أبا التراب، قال: أمّا ما ذكرتُ ثلاثاً...

أخرجه مسلم والترمذى» «۲».

وخامساً: قولهم: «كأنّه يقول ... فإنْ كان تورّعاً ... فأنت مصيب محسن» يكذّبه ما جاء التصريح به فى بعض ألفاظ الخبر من أنّ سعداً خرج من مجلس معاوية غضبانَ وحلف ألّا يعود إليه!!

وعلى كل حال ... فهذا نموذج من تلاعبهم بخبر مساوئ أسيادهم، لإخفائها، وسترى- فى الفصل اللّاحق- نموذجَ تلاعبهم بفضائل علىّ عليه السلام، لإخفائها، وهذا دين القوم وديدنهم، حشرهم اللَّه مع الّذين يدافعون عنهم ويودّونهم!!

* وروى ابن شبّة، المتوفّى سنة ۲۶۲، قال: «حدّثنا الحزامى، قال:

حدّثنا ابن وهب، قال: أخبرنى الليث بن سعد، عن من حدثه، قال: جاء

---

(۱) منهاج السنة ۵/ ۴۲.

(۲) ينابيع المودة ۲/ ۱۱۹ ح ۳۴۷.

راهبا نجران إلى النبىّ صلى اللَّه عليه وسلّم يعرض عليهما الإسلام ... قال:

فدعاهما النبىّ إلى المباهلة وأخذ بيد علىٍّ وفاطمة والحسن والحسين رضى اللَّه عنهم، فقال أحدهما للآخر: قد أنصفك الرجل.

فقالا: لا نباهلك.

وأقرّا بالجزية وكرِها الإسلام» «۱».

* وروى الحسين بن الحكم الحبرى «۲»، المتوفّى سنة ۲۸۶، قال:

«حدّثنى إسماعيل بن أبان، قال: حدّثنا إسحاق بن إبراهيم، عن أبى هارون، عن أبى سعيد الخدرىّ، قال: لمّا نزلت هذه الآية «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم» قال: فخرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بعلىٍّ وفاطمة والحسن والحسين» «۳».

* وأخرج الطبرى: «حدّثنا ابن حميد، قال: ثنا عيسى بن فرقد، عن أبى الجارود، عن زيد بن على، فى قوله: «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم» الآية، قال: كان النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم وعلىٌّ وفاطمة والحسن والحسين».

«حدّثنا محمّد بن الحسين، قال: ثنا أحمد بن المفضل، قال: ثنا أسباط، عن السدى، «فمن حاجّك فيه من بعد ما جاءك من العلم» الآية، فأخذ- يعنى النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم- بيد الحسن والحسين

---

(۱) تاريخ المدينة المنورة ۲/ ۵۸۳.

(۲) وهو أيضاً فى طريق الحاكم فى «المستدرك».

(۳) تفسير الحبرى ۲۴۸.

قال محقّقه: «الحديث عن أبى سعيد الخدرى قد تفرّد بنقله المؤلّف، فلم يروه غيره من المؤلّفين، بل ينحصر وجوده بنسختينا ولم يوجد فى سائر النسخ».

قلت: وما جاء فى ذخائر العقبى، ص ۲۵: «عن أبى سعيد» ... فغلط، بقرينة قوله فى الآخر: أخرجه مسلم والترمذى، لأنّ الذى أخرجاه هو عن سعد.

وفاطمة، وقال لعلیّ: اتبعنا، فخرج معهم، فلم یخرج یومئذ النصاری وقالوا: إنّا نخاف».....

«حدّثنا الحسن بن یحیی، قال: أخبرنا عبدالرزاق، قال: أخبرنا معمر، عن قتادة، فی قوله: «فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» قال: بلغنا أنّ نبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج لیلًا علی أهل نجران، فلمّا رأوه خرج، هابوا وفرقوا فرجعوا.

قال معمر: قال قتادة: لمّا أراد النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أهل نجران أخذ بید حسن وحسین، وقال لفاطمة: اتبعینا، فلمّا رأی ذلک أعداء اللَّه رجعوا».

«حدّثنی یونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: ثنا ابن زید، قال: قیل لرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم: لو لاعنت القوم، بمن کنت تأتی حین قلت «أبناءنا وأبناءکم»؟

قال: حسن وحسین».

«حدّثنی محمّد بن سنان، قال: ثنا أبو بکر الحنفی، قال: ثنا المنذر بن ثعلبة، قال: ثنا علباء بن أحمر الیشکری، قال: لما نزلت هذه الآیة: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم» الآیة، أرسل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی علیّ وفاطمة وابنیهما الحسن والحسین» «... ۱».

* وقال السیوطی: «أخرج البیهقی فی (الدلائل) من طریق سلمة بن عبدیشوع، عن أبیه، عن جدّه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم کتب إلی أهل نجران ... فلمّا أصبح رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الغد بعد ما أخبرهم الخبر، أقبل مشتملًا علی الحسن والحسین فی خمیلةٍ له وفاطمة

---

(۱) تفسیر الطبری ۳/ ۲۹۸- ۲۹۹ ح ۷۱۷۸ و ۷۱۷۹ و ۷۱۸۱ و ۷۱۸۵.

تمشی خلف ظهره، للملاعنة، وله یومئذ عدّة نسوة».....

«وأخرج الحاکم- وصحّحه- وابن مردویه، وأبو نعیم فی (الدلائل) عن جابر، قال ...: فغدا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وأخذ بید علیٍّ وفاطمة والحسن والحسین ...

قال جابر: فیهم نزلت: «أنفسنا وأنفسکم»: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیّ. «وأبناءنا»: الحسن والحسین. «ونساءنا»: فاطمة».

«وأخرج أبو نعیم فی (الدلائل) من طریق الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس ...: وقد کان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج ومعه علیٌّ والحسن والحسین وفاطمة، فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنْ أنا دعوت فأمّنوا أنتم، فأبوا أن یلاعنوه وصالحوه علی الجزیة».

«وأخرج ابن أبی شیبة، وسعید بن منصور، وعبد بن حمید، وابن جریر، وأبو نعیم، عن الثعلبی ... فغدا النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم ومعه الحسن والحسین وفاطمة».....

«وأخرج مسلم، والترمذی، وابن المنذر، والحاکم، والبیهقی فی سننه، عن سعد بن أبی وقاص، قال: لمّا نزلت هذه الآیة: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً، وقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی» «۱».

* وقال الزمخشری: «وروی أنّهم لما دعاهم إلی المباهلة قالوا: حتّی نرجع وننظر، فلمّا تخالوا قالوا للعاقب- وکان ذا رأیهم-: یا عبدالمسیح! ما تری؟

فقال: واللَّه لقد عرفتم- یا معشر النصاری أنّ محمّداً نبیٌّ مرسل، وقد جاءکم بالفصل من أمر صاحبکم، واللَّه ما باهل قوم نبیّاً قطّ فعاش

(۱) الدر المنثور ۲/ ۲۲۹– ۲۳۲.

کبیرهم ولا ـ نبت صغیرهم، ولئن فعلتم لتهلکن، فإنّ أبیتم إلّا إلف دینکم والإقامهٔ علی ما أنتم علیه، فوادعوا الرجل وانصرفوا إلی بلادکم.

فأتنی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقد غدا محتضناً الحسین آخذاً بید الحسن وفاطمهٔ تمشی خلفه وعلیٌّ خلفها، وهو یقول: إذا أنا دعوت فأمّنوا.

فقال أُسقف نجران: یا معشر النصاری! إنّی لأری وجوها لو شاء اللَّه أن یزیل جبلًا من مکانه لأزاله بها، فلا تباهلوا فتهلکوا، ولا یبقی علی وجه الأرض نصرانی إلی یوم القیامهٔ.

فقالوا: یا أبا القاسم! رأینا أن لا نباهلک، وأن نقرک علی دینک ونثبت علی دیننا.

قال: فإذا أبیتم المباهلهٔ فأسلموا یکن لکم ما للمسلمین وعلیکم ما علیهم. فأبوا.

قال: فإنّی أُناجزکم.

قالوا: ما لنا بحرب العرب طاقهٔ، ولکن نصالحک علی أنْ لا تغزونا ولا تخیفنا ولا تردّنا عن دیننا، علی أن نؤدی إلیک کل عام ألفی حُلّهٔ، ألفٌ فی صفر وألفٌ فی رجب، وثلاثین درعاً عادیّهٔ من حدید.

فصالحهم علی ذلک، وقال: والذی نفسی بیده، إن الهلاک قد تدلی علی أهل نجران، ولو لاعنوا لمُسخوا قردهً وخنازیر، ولاضطرم علیهم الوادی ناراً، ولاستأصل اللَّه نجران وأهله حتّی الطیر علی رؤوس الشجر، ولَما حال الحول علی النصاری کلّهم حتی یهلکوا.

وعن عائشهٔ رضی اللَّه عنها: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج وعلیه مرط مرجّل من شعر أسود، فجاء الحسن فأدخله، ثمّ جاء الحسین فأدخله، ثمّ فاطمهٔ، ثمّ علیّ، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیُذهب عنکم

الرجس أهل البیت».

فإنّ قلت: ما کان دعاؤه إلی المباهلهٔ إلّالتبیین الکاذب منه ومن خصمه وذلک أمر یختصّ به وبمن یکاذبه، فما معنی ضمّ الأبناء والنساء؟

قلت: ذلک آکد فی الدلالهٔ علی ثقته بحاله واستیقانه بصدقه، حیث استجرأ علی تعریض أعزّته وأفلاذ کبده وأحبّ الناس إلیه لذلک، ولم یقتصر علی تعریض نفسه له، وعلی ثقته بکذب خصمه حتّی یهلک خصمه مع أحبّته وأعزّته هلاک الإستئصال إنْ تمّت المباهلهٔ.

وخصّ الأبناء والنساء لأنّهم أعزّ الأهل وألصقهم بالقلوب، وربّما فداهم الرجل بنفسه وحارب دونهم حتّی یُقتل، ومن ثمّهٔ کانوا یسوقون مع أنفسهم الظعائن فی الحروب لتمنعهم من الهرب، ویسمّون الذادهٔ عنها بأرواحهم حماهٔ الظعائن.

وقدّمهم فی الذِکر علی الأنفس لینبّه علی لطف مکانهم وقرب منزلتهم، ولیؤذن بأنّهم مقدمون علی الأنفس مفدون بها.

وفیه دلیل لا شیء أقوی منه علی فضل أصحاب الکساء علیهم السلام.

وفیه برهان واضح علی نبوّهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّه لم یروِ أحد من موافق ولا مخالف أنّهم أجابوا إلی ذلک» «۱».

* وروی ابن الأثیر حدیث سعد فی الخصال الثلاثهٔ، بإسناده عن الترمذی «۲».

وأرسله فی تاریخه إرسال المسلّم، قال: «وأمّا نصاری نجران فإنّهم أرسلوا العاقب والسیّد فی نفرٍ إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وأرادوا

(۱) الکشّاف ۱/ ۴۳۴.

(۲) أُسد الغابهٔ فی معرفهٔ الصحابهٔ ۳/ ۶۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۸

مباهلته، فخرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ومعه علیٌّ وفاطمهٔ والحسن والحسین، فلمّا رأوهم قالوا: هذه وجوه لو أقسمت علی اللَّه أن یزیل الجبال لأزالها، ولم یباهلوه، وصالحوه علی ألفَی حُلّهٔ، ثمن کلّ حلّهٔ أربعون درهماً، وعلی أنْ یضیفوا رسل رسول اللَّه، وجعل لهم ذمّهٔ اللَّه تعالی وعهده ألّا یُفتنوا عن دینهم ولا یعشروا، وشرط علیهم أنْ یأکلوا الربا ولا یتعاملوا به» «۱».

* وروی الحاکم الحسکانی بإسناده: «عن أبی إسحاق السبیعی، عن صلهٔ بن زفر، عن حذیفهٔ بن الیمان، قال: جاء العاقب والسیّد- أُسقفا نجران- یدعوان النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی الملاعنهٔ، فقال العاقب للسیّد: إنْ لاعن بأصحابه فلیس بنبیّ، وإن لاعن بأهل بیته فهو نبیّ.

فقام رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فدعا علیّاً فأقامه عن یمینه، ثمّ دعا الحسن فأقامه علی یساره، ثمّ دعا الحسین فأقامه عن یمین علی، ثمّ دعا فاطمهٔ فأقامها خلفه.

فقال العاقب للسیّد: لا تلاعنه، إنّک إنْ لاعنته لا نفلح نحن ولا أعقابنا، فقال رسول اللَّه: لو لاعنونی ما بقیت بنجران عین تطرف» «۲».

أقول:

وهذا نفس السند عند البخاری عن حذیفهٔ، لکنّه حذف من الخبر ما یتعلّق ب «أهل البیت» ووضع مکانه فضیلهً ل «أبی عبیدهٔ»، وسیأتی فی الفصل اللّاحق، فانتظر!!

---

(۱) الکامل فی التاریخ ۲/ ۱۶۲.

(۲) شواهد التنزیل ۱/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۹

* وقال ابن کثیر: «وقال أبو بکر ابن مردویه: حدّثنا سلیمان بن أحمد، حدّثنا أحمد بن داود المکّی، حدّثنا بشر بن مهران، حدّثنا محمّد بن دینار، عن داود بن أبی هند، عن الشعبی، عن جابر، قال ...: فغدا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فأخذ بید علیّ وفاطمهٔ والحسن والحسین ... قال جابر: وفیهم نزلت ...

وهکذا رواه الحاکم فی مستدرکه ... ثم قال: صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه هکذا.

قال: وقد رواه أبو داود الطیالسی، عن شعبهٔ، عن المغیرهٔ، عن الشعبی، مرسلًا، وهذا أصحّ.

وقد روی عن ابن عبّاس والبراء نحو ذلک» «۱».

ولکنّه- فی (التاریخ)- ذکر أوّلًا حدیث البخاری المبتور! ثمّ روی القصّهٔ عن البیهقی، عن الحاکم بإسناده عن سلمهٔ بن عبدیشوع، عن أبیه، عن جده، ولیس فیه ذکر لعلی علیه السلام، کما سیأتی.

* وقال القاری بشرح الحدیث: «عن سعد بن أبی وقّاص، قال: لمّا نزلت هذه الآیهٔ- أی المسمّاهٔ بآیهٔ المباهلهٔ- «ندع أبناءنا وأبناءکم» أوّلها «فمن حاجک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً، فنزلّه منزلهٔ نفسه لما بینهما من القرابهٔ والأخوّهٔ، وفاطمهٔ، أی لأنّها أخصّ النساء من أقاربه، وحسناً وحسیناً، فنزّلهما منزلهٔ ابنیه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: اللّهم هؤلاء أهل بیتی، أی: أذهب عنهم الرجس

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ۱/ ۳۵۰.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۰

وطهرهم تطهیراً. رواه مسلم» «۱».

کلمات حول السند ... ص: ۲۵۰

ولنورد نصوص عبارات لبعض أئمّهٔ القوم فی قطعیّهٔ هذا الخبر:

قال الحاکم: «وقد تواترت الأخبار فی التفاسیر، عن عبداللَّه بن عبّاس وغیره، أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أخذ یوم المباهلهٔ بید علیّ وحسن وحسین، وجعلوا فاطمهٔ وراءهم، ثمّ قال: هؤلاء أبناؤنا وأنفسنا ونساؤنا، فهلمّوا أنفسکم وأبناءکم ونساءکم ثمّ نبتهل فنجعل لعنهٔ اللَّه علی الکاذبین» «۲».

وقال الجصاص: «إنّ رواهٔ السِیَر ونقلهٔ الأثر لم یختلفوا فی أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أخذ بید الحسن والحسین وعلیّ وفاطمهٔ رضی اللَّه عنهم، ودعا النصاری الّذین حاجّوه إلی المباهلهٔ» «... ۳».

وقال ابن العربی المالکی: «روی المفسّرون أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم ناظر أهل نجران حتّی ظهر علیهم بالدلیل والحجّهٔ، فأبوا الإنقیاد والإسلام، فأنزل اللَّه هذه الآیهٔ، فدعا حینئذٍ علیّاً وفاطمهٔ والحسن والحسین، ثمّ دعا النصاری إلی المباهلهٔ» «۴».

وقال ابن طلحهٔ الشافعی: «أمّا آیهٔ المباهلهٔ، فقد نقل الروایهٔ الثقات

---

(۱) المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۱۰/ ۵۰۷.

(۲) معرفهٔ علوم الحدیث: ۵۰.

(۳) أحکام القرآن ۲/ ۲۳.

(۴) أحکام القرآن ۱/ ۱۱۵. ط السعادهٔ بمصر، وفی الطبعهٔ الموجودهٔ عندی ۱/ ۳۶۰ لا یوجد اسم علیّ، فلیتحقّق.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۱

والنقلهٔ الأثبات نزولها فی حقّ علیّ، وفاطمهٔ والحسن والحسین» «۱».

واعترف القاضی الأیجی والشریف الجرجانی بدلالهٔ الأخبار الصحیحهٔ والروایات الثابتهٔ عند أهل النقل علی أنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم دعا علیّاً وفاطمهٔ وابنیهما فقط، وستأتی عبارتهما کاملهً فی فصل الدلالهٔ.

---

(۱) مطالب السؤول: ۴۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۲

الفصل الثانی: محاولات یائسهٔ وأکاذیب مدهشهٔ ... ص: ۲۵۲

اشارهٔ

ولمّا کانت قضیّهٔ المباهلهٔ، ونزول الآیهٔ المبارکهٔ فی أهل البیت دون غیرهم، من أسمی مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام الدالّهٔ علی إمامته بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فقد حاول بعض المتکلّمین من مدرسهٔ الخلفاء الإجابهٔ عن ذلک، کما سنری بالتفصیل.

لکنْ هناک محاولات بالنسبة إلی أصل الخبر ومتنه، الأمر الذی یدلّ علی إذعان القوم بدلالة الحدیث علی مذهب الإمامیّة، وبخوعهم بعدم الجدوی فیما یحاولونه من المناقشة فیها...

وتلک المحاولات هی:

١- الإخفاء والتعتیم علی أصل الخبر ... ص: ٢٥٢

فمن القوم من لا یذکر الخبر من أصله!! مع ما فیه من الأدلّة علی النبوّة وظهور الدین الإسلامی علی سائر الأدیان ... أذکر منهم ابن هشام «١» وتبعه ابن سیّد الناس «٢»، والذهبی «٣» وهذه عبارة الثانی فی ذکر الوفود،

---

(١) السیرة النبویة لابن هشام ۵/ ۵۹۱.

(٢) عیون الأثر فی المغازی والسیر ٢/ ٢۴۴.

(٣) تاریخ الإسلام- المغازی-: ۶۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ٢۵٣

وهی ملخّص عبارة الأوّل:

«ثمّ بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خالد بن الولید فی شهر ربیع الآخر أو جُمادی الأوُلی سنة عشر، إلی بنی الحارث بن کعب بنجران، وأمره أنْ یدعوهم إلی الإسلام قبل أنْ یقاتلهم، ثلاثاً، فإنّ استجابوا فاقبل منهم وإنْ لم یفعلوا فقاتلهم.

فخرج خالد حتّی قدم علیهم، فبعث الرکبان یضربون فی کلّ وجه ویدعون إلی الإسلام، ویقولون: أیّها الناس أسلموا تسلموا، فأسلم الناس ودخلوا فی ما دعوا إلیه، فأقام فیهم خالد یعلمهم الإسلام، وکتب إلی رسول‌صلّی اللَّه علیه وسلّم بذلک.

فکتب له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أن یُقْبِل ویُقْبِل معه وفدهم، فأقبل وأقبل معه وفدهم، منهم قیس بن الحصین ذی الغصة... وأمّر علیهم قیس بن الحصین.

فرجعوا إلی قومهم فی بقیّة من شوّال أو فی ذی القعدة، فلم یمکثوا إلّا أربعة أشهر، حتّی توفّی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم».

٢- الإخفاء والتعتیم علی حدیث المباهلة ... ص: ٢۵٣

وهذا ما حاوله آخرون، منهم:

* البخاری- تحت عنوان: قصة أهل نجران، من کتاب المغازی-:

«حدّثنی عبّاس بن الحسین، حدّثنا یحیی بن آدم، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن صلة بن زفر، عن حذیفة، قال: جاء العاقب والسیّد- صاحبا نجران- إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، یریدان أن یلاعناه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ٢۵۴

قال: فقال أحدهما لصاحبه: لا تفعل، فواللَّه لئن کان نبیّاً فلاعنّا لا نفلح نحن ولا عقبنا من بعدنا. قالا: إنّا نعطیک ما سألتنا وابعث معنا رجلًا أمینا ولا تبعث معنا إلّاأمیناً، فقال: لأبعثنّ معکم رجلًا أمیناً حقّ أمین.

فاستشرف له أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: قُم یا أبا عبیدة بن الجرّاح، فلمّا قام، قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: هذا أمین هذه الأُمّة.

حدّثنا محمّد بن بشّار، حدّثنا محمّد بن جعفر، حدّثنا شعبة، قال:

سمعت أبا إسحاق، عن صلة بن زفر، عن حذيفة رضى اللّه عنه قال: جاء أهل نجران إلى النبى صلّى اللّه عليه وسلّم فقالوا: ابعث لنا رجلًا أميناً.

فقال: لأبعثنّ إليكم رجلًا أميناً حقَّ أمينٍ، فاستشرف له الناس، فبعث أبا عبيدة بن الجراح» «۱».

أقول:

قد تقدّم حديث حذيفة بن اليمان، رواه القاضى الحسكانى بنفس السند ... لكنّ البخارى لم يذكر سبب الملاعنة! ولا نزول الآية المباركة! ولا خروج النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم بعلى وفاطمة والحسنين عليهم السلام!

ولا- يخفى التحريف فى روايته، وعبارته مشوّشة جدّاً، يقول: «جاء ... يريدان أن يلاعناه فقال أحدهما لصاحبه: لا تفعل» فقد جاءا «يريدان أن يلاعناه» فلا بُدّ وأن حَدَثَ شيء؟ «فقال أحدهما لصاحبه»...

---

(۱) صحيح البخارى ۶/ ۵- ۶ ح ۳۷۳ و ۳۷۴.

فما الذى حَدَث؟!!

لقد أشار الحافظ ابن حجر فى شرحه إلى نزول الآية وخروج النبىّ للملاعنة بأهل البيت عليهم السلام، لكنّها إشارة مقتضبة جدّاً!!

ثمّ قال: «قالا: إنّا نعطيك ما سألتنا» والنبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لم يسأل شيئاً، وإنّما دعاهما إلى الإسلام وما جاء به القرآن، فأبَيا، فآذنهم بالحرب، فطلبا منه الصلح وإعطاء الجزية، فكتب لهما بذلك وكان الكاتب على عليه السلام.

ثمّ إنّ البخارى- بعد أن حذف حديث المباهلة إخفاءً لفضل أهل الكساء- وضع فضيلة لأبى عبيدة، بأنهما قالا للنبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: «ابعث معنا رجلًا أميناً» فبعث معهم أبا عبيدة بن الجرّاح...

لكنْ فى غير واحدٍ من الكتب أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم أرسل إليهم عليّاً عليه السلام، وهذا ما نبّه عليه الحافظ وحاول رفع التعارض، فقال: «وقد ذكر ابن إسحاق أنّ النبىّ بعث عليّاً إلى أهل نجران ليأتيه بصدقاتهم وجزيتهم، وهذه القصّة غير قصّة أبى عبيدة، لأنّ أبا عبيدة توجّه معهم فقبض مال الصلح ورجع، وعلى أرسله النبى بعد ذلك يقبض منهم ما استحق عليهم من الجزية ويأخذ ممن أسلم منهم ما وجب عليه من الصدقة. واللّه أعلم» «۱».

قلت:

ولم أجد فى روايات القصة إلّا أنّهما «أقرّا بالجزية» التزما بدفع ما

---

(۱) فتح البارى- شرح صحيح البخارى- ۸/ ۱۱۹.

تضمّنه الكتاب الذى كتبه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لهم، ومن ذلك: ألفا حُلّة «فى كلّ رجبٍ ألف، وفى كلّ صفرٍ ألف» وهذه هى الجزية، وعليها جرى أبو بكر وعمر، حتّى جاء عثمان فوضع عنهم بعض ذلك! وكان ممّا كتب: «إنّى قد وضعت عنهم من جزيتهم مائتى حُلّة لوجه اللّه!» «۱».

ثمّ إنّ رجوعهما إلى قومهما كان فى بقيّة من شوّال أو ذى القعدة «۲» فأين رجب؟! وأين صفر؟!

فما ذكره الحافظ رفعاً للتعارض ساقط.

ولعلّه من هنا لم تأتِ هذه الجملة فى رواية مسلم، فقد روى الخبر عن أبى إسحاق، عن صلة بن زفر، عن حذيفة، قال: «جاء أهل نجران إلى رسول‌صلّى اللّه عليه وسلّم فقالوا: يا رسول اللّه! ابعث إلينا رجلًا أميناً، فقال: لأبعثنّ إليكم رجلًا أميناً» «... ۳».

ثمّ إنّه قد تعدّدت أحاديث القوم فی «أمانة أبی عبيدة» حتّی أنّهم رووا بلفظ «أمين هذه الأمّة أبو عبيدة»، وقد تكلّمنا على هذه الأحاديث من الناحيتين- السند والدلالة- فی موضعه من كتابنا بالتفصيل «۴».

* ابن سعد، فإنّه ذكر تحت عنوان «وفد نجران»: «كتب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم إلى أهل نجران، فخرج إليه وفدهم، أربعة عشر رجلًا من أشرافهم نصارى، فيهم العاقب وهو عبدالمسيح ... ودعاهم إلى الإسلام، فأبوا، وكثر الكلام والحجاج بينهم، وتلا عليهم القرآن، وقال

---

(۱) فتوح البلدان: ۷۷.

(۲) عيون الأثر ۲/ ۲۴۴، وغيره.

(۳) صحيح مسلم ۷/ ۱۲۹.

(۴) راجع: الجزء الحادی عشر، من الصفحة: ۳۱۵ إلى الصفحة ۳۳۸ من كتابنا.

رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنْ أنكرتم ما أقول لكم فهلُمّ أُباهلكم، فانصرفوا على ذلك.

فغدا عبدالمسيح ورجلان من ذوی رأيهم على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فقال: قد بدا لنا أنْ لا نباهلك، فاحكم علينا بما أحببت نعطك ونصالحك، فصالحهم على ...

وأشهد على ذلك شهوداً، منهم: أبو سفيان بن حرب، والأقرع بن حابس، والمغيرة بن شعبة.

فرجعوا إلى بلادهم، فلم يلبث السيّد والعاقب إلا يسيراً حتّی رجعا إلى النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم، فأسلما، وأنزلهما دار أبی أيّوب الأنصاری.

وأقام أهل نجران على ما كتب لهم به النبیّ صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى قبضه اللَّه» «... ۱».

* وقال الطبری- فی ذكر الوفود فی السنة العاشرة-: «وفيها قدم وفد العاقب والسيّد من نجران، فكتب لهما رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم كتاب الصلح» «۲».

ثمّ قال فی خروج الأمراء والعمّال على الصدقات: «وبعث علیّ بن أبی طالب إلى نجران ليجمع صدقاتهم ويقدم عليه بجزيتهم» «۳».

* وقال ابن الجوزی: «وفی سنة عشر من الهجرة أيضاً قدم العاقب والسيّد من نجران، وكتب لهم رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم كتاب

---

(۱) الطبقات الكبرى ۱/ ۲۶۷- ۲۶۸.

(۲) تاريخ الطبری ۲/ ۲۰۰.

(۳) تاريخ الطبری ۲/ ۲۰۴.

صلح» «۱».

* وقال ابن خلدون: «وفيها قدم وفد نجران النصارى، فی سبعين راكباً، يقدمهم أميرهم العاقب عبدالمسيح من كندة، وأُسقفهم أبو حارثة بن بكر بن وائل والسيّد الأيهم، وجادلوا عن دينهم، فنزل صدر سورة آل عمران، وآية المباهلة، فأبَوا منها، وفرقوا وسألوا الصلح، وكتب لهم به على ألف حُلّة فی صفر وألف فی رجب، وعلى دروع ورماح وخيل وحمل ثلاثين من كلّ صنف، وطلبوا أن يبعث معهم والياً يحكم بينهم، فبعث معهم أبا عبيدة بن الجرّاح، ثمّ جاء العاقب والسيّد وأسلما» «۲».

۳- الإخفاء والتعتيم على اسم عليّ ...!! ص: ۲۵۸

وحاول آخرون منهم أن يكتموا اسم عليّ عليه السلام.

* فحذفوا اسمه من الحديث، كما فی الروایة عن جدّ سلمة بن عبدیشوع المتقدّمة.

* بل تصرّف بعضهم فی حدیث مسلم، وأسقط منه اسم «علی»، كما سیأتی عن (البحر المحیط)!!

* والبلاذری عنون فی كتابه «صلح نجران» وذكر القصة، فقال:

«فأنزل اللَّه تعالی: «ذلک لنتلوه علیک من الآیات والذكر الحكیم* إنّ مثل عیسی عند اللَّه كمثل آدم خلقه من تراب ثمّ قال له كن فیكون- إلی قوله: - الكاذبین» فقرأها رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم

---

(۱) المنتظم فی تاریخ الأمم- حوادث السنة العاشرة ۲/ ۴۴۷.

(۲) تاریخ ابن خلدون ۲/ ۴۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۹

علیهما، ثم دعاهما إلی المباهلة، وأخذ بید فاطمة والحسن والحسین، فقال أحدهما لصاحبه، اصعد الجبل ولا تباهله، فإنّک إنْ باهلته بؤت باللعنة.

قال: فما تری؟ قال: أری أنْ نعطیه الخراج ولا نباهله» «... ۱».

* وابن القیّم اقتصر علی روایة جدّ سلمة، ولم یورد اللفظ الموجود عند مسلم وغیره، قال: «وروینا عن أبی عبداللَّه الحاكم، عن الأصم، عن أحمد بن عبد الجبار، عن یونس بن بكیر، عن سلمة بن عبدیشوع، عن أبیه، عن جده، قال یونس- وكان نصرانیّاً فأسلم-: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم كتب إلی أهل نجران» ... فحكی القصّة إلی أن قال:

«فلمّا أصبح رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الغد بعد ما أخبرهم الخبر، أقبل مشتملًا علی الحسن والحسین رضی اللَّه عنهما فی خمیل له وفاطمة رضی اللَّه عنها تمشی عند ظهره، للمباهلة، وله یومئذٍ عدّة نسوة» «... ۲».

* وكذا فعل ابن كثیر فی تاریخه «... ۳».

* واختلف النقل عن الشعبی علی أشكال:

أحدها: روایته عن جابر بن عبد اللَّه، وفیها نزول الآیة فی علیٍّ وفاطمة والحسنین.

والثانی: روایته الخبر مع حذف اسم علیٍّ!! رواه عنه جماعة، وعنهم السّیوطی، وقد تقدّم.

وجاء عند الطبری بعد الخبر عن ابن حمید، عن جریر، عن مغیرة،

---

(۱) فتوح البلدان: ۷۵-.

(۲) زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۳/ ۵۳۱- ۵۳۲.

(۳) البدایة والنهایة ۵/ ۴۲- ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۰

عن الشعبی، ولیس فیه ذكر علیٍّ: «حدّثنا ابن حمید، قال: ثنا جریر، قال: فقلت للمغیرة: إنّ الناس یروون فی حدیث أهل نجران أنّ علیّاً كان معهم!

فقال: أمّا الشعبی فلم یذكره، فلا أدری لسوء رأی بنی أمیّة فی علیّ، أو لم یكن فی الحدیث» «۱».

والثالث: روايته الخبر مع حذف اسم عليٍّ! وإضافة «وناس من أصحابه»!! وهو ما نذكره:

۴- التحريف بحذف اسم عليّ وزيادة «وناس من أصحابه ...» ص: ۲۶۰

وهذا الخبر لم أجده إلّاعند ابن شبّة، عن الشعبی، حيث قال:

«حدّثنا أبو الوليد أحمد بن عبد الرحمن القرشی، قال: حدّثنا الوليد بن مسلم، قال: حدّثنا إبراهيم بن محمّد الفزاری، عن عطاء بن السائب، عن الشعبی، قال: قدم وفد نجران، فقالوا لرسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: أخبرنا عن عيسی ... قال: فأصبح رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم وغداً حسن وحسين وفاطمة وناس من أصحابه، وغدوا إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم فقالوا: ما للملاعنة جئناک، ولکن جئناک لتفرض علينا شيئاً نؤديه إليک» «... ۲».

فإذا کان المراد من «وغداً حسن..» أنّهم خرجوا مع رسول اللَّه ليباهل بهم، فقد أخرج صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم مع أهل بيته «ناسا من الصحابة»!!

وإذا کان قد خرج مع النبی «ناسٌ من أصحابه» فلماذا لم يجعل

---

(۱) تفسير الطبری ۳/ ۲۹۷- ۲۹۸.

(۲) تاريخ المدينة المنورة ۲/ ۵۸۱- ۵۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۲۶۱

الراوی عليّاً منهم فی الأقلّ!!

لکنّ الشعبی- إن کانت هذه التحريفات منه لا من الرواة عنه- معروف بنزعته الاموية، ولعلّ فی أحد الروايات التی نقلناها سابقاً عن تفسير الطبری إشارة إلی ذلک ... وقد کان الشعبی أمين آل مروان، وقاضی الکوفة فی زمانهم، وکان نديماً لعبد الملک بن مروان، مقرّباً إليه، وکلّ ذلک وغيره مذکور بترجمته فی الکتب، فلتراجع.

۵- التحريف بزيادة «عائشة وحفصة ...» ص: ۲۶۱

وهذا اللفظ وجدته عند الحلبی، قال: «وفی لفظٍ: أنّهم وادعوه علی الغد، فلمّا أصبح صلّی اللَّه عليه وسلّم أقبل ومعه حسن وحسين وفاطمة وعليّ رضی اللَّه عنهم وقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی...

وعن عمر رضی اللَّه عنه، أنّه قال للنبی صلّی اللَّه عليه وسلّم: لو لاعنتهم يا رسول اللَّه بيد من کنت تأخذ؟ قال صلّی اللَّه عليه وسلّم: آخذ بيد علی وفاطمة والحسن والحسين وعائشة وحفصة.

وهذا- أی زيادة عائشة وحفصة- دل عليه قوله تعالی: «ونساءنا ونساءکم» وصالحوه» «... ۱».

۶- التحريف بحذف «فاطمة» وزيادة: «أبی بکر وولده وعمر و ولده وعثمان وولده ...» ص: ۲۶۱

اشارة

وهذا لم أجده إلّاعند ابن عساکر، وبترجمة عثمان بالذات!! من

---

(۱) إنسان العيون– السيرة الحلبية ۳/ ۲۳۶.

تاريخه، قال:

«أخبرنا أبو عبدالله محمّد بن إبراهيم، أنبأ أبو الفضل ابن الكريدی، أنبأنا أبو الحسن العتيقی، أنا أبو الحسن الدارقطنی، نا أبو الحسين أحمد بن قاج، نا محمّد بن جرير الطبری– إملاء علينا– نا سعيد بن عنبسة الرازی، نا الهيثم بن عدی، قال: سمعت جعفر بن محمّد، عن أبيه فی هذه الآية «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا وأنفسكم». قال: فجاء بأبی بكر وولده، وبعمر وولده، وبعثمان وولده، وبعلی وولده» «۱».

ورواه عنه: السيوطی «۲» والشوكانی «۳» والآلوسی «۴» والمراغی «۵» ساكتين عنه!! نعم قال الآلوسی: «وهذا خلاف ما رواه الجمهور».

أقول:

كانت تلك محاولات القوم فی قبال حديث المباهلة، وتلاعباتهم فی لفظه ... بغضّ النظر عن تعابير بعضهم عن الحديث ب «قيل» و «روی» ونحو ذلك ممّا يقصد منه الاستهانة به عادةً.

هذا، والأليق بنا ترك التكلّم على هذه التحريفات– زيادةً ونقيصةً– لوضوح كونها من أيدٍ أُمويّة، تحاول كتم المناقب العلويّة، لعلمهم بدلالتها على مزايا تقتضی الأفضليّة، كما حاولت فی (حديث الغدير) و (حديث

---

(۱) تاريخ دمشق– ترجمة عثمان بن عفّان-: ۳۹/ ۱۷۷.

(۲) الدرّ المنثور ۲/ ۲۳۳.

(۳) فتح القدير ۱/ ۳۴۸.

(۴) روح المعانی ۳/ ۳۰۳.

(۵) تفسير المراغی ۳/ ۱۷۵.

المنزلة) ونحوهما.

وفی (حديث المباهلة) أرادوا كتم هذه المزيّة، ولو بترك ذِكر أصل القضيّة! أو بحذف اسم علیّ أو فاطمة الزكيّة...،

ولولا دلالة الحديث على الأفضليّة– كما سيأتی– لَما زاد بعضهم «عائشة وحفصة» إلى جنب فاطمة!!

بل أراد بعضهم إخراج الحديث عن الدلالة بانحصار هذه المزيّة فی أهل البيت عليهم السلام، فوضع على لسان أحدهم– وهو الإمام الباقر، يرويه عنه الإمام الصادق– ما يدلّ على كون المشايخ الثلاثة فی مرتبة علیٍّ!! وأنّ وُلْدهم فی مرتبة وُلده!!

وضعوه على لسان الأئمّة من أهل البيت عليهم السلام ليروج على البسطاء من الناس!!

وكم فعلوا من هذا القبيل على لسان أئمّة أهل البيت عليهم السلام وأوّلادهم، فی الأبواب المختلفة من التفسير والفقه والفضائل «۱»!

إنّ ما رواه ابن عساكر لم يخرجه أحدٌ من أرباب الصحاح والمسانيد والمعاجم، ولا يُقاوم– بحسب قواعد القوم– ما أخرجه أحمد ومسلم والترمذی وغيرهم، ونص الحاكم على تواتره، وغيره على ثبوته.

بل إنّ هذا الحديث لم يعبأ به حتى مثل ابن تيمية المتشبث بكلّ حشيش!

إن هذا الحديث كذبٌ محضٌ، باطلٌ سنداً ومتناً ... ولنتكلّم على اثنين من رجاله:

---

(۱) ذكرنا فی بعض بحوثنا المنشورة نماذج من ذلك، ويا حبذا لو تُجمع وتنشر فی رسالة مفردة، والله الموفّق.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۴

۱- سعید بن عنبسهٔ الرازی ... ص: ۲۶۴

لیس من رجال الصحاح والسنن ونحوها، وهو کذّاب، ذکره ابن أبی حاتم فقال: «سعید بن عنبسهٔ، أبو عثمان الخزّاز الرازی ... سمع منه أبی ولم یحدّث عنه، وقال: فیه نظر.

حدّثنا عبدالرحمن، قال: سمعت علی بن الحسین، قال: سمعت یحیی بن معین- وسُئل عن سعید بن عنبسهٔ الرازی- فقال: لا أعرفه.

فقیل: إنّه حدّث عن أبی عبیدهٔ الحدّاد حدیث والان، فقال: هذا کذّاب.

حدّثنا عبدالرحمن، قال: سمعت علیّ بن الحسین یقول: سعید بن عنبسهٔ کذّاب.

سمعت أبی یقول: کان لا یصدق» «۱».

۲- الهیثم بن عدی ... ص: ۲۶۴

وقد اتّفقوا علی أنّه کذّاب.

قال ابن أبی حاتم: «سُئل یحیی بن معین عن الهیثم بن عدیّ، فقال:

کوفی ولیس بثقهٔ، کذاب.

سألت أبی عنه، فقال: متروک الحدیث» «۲».

وأورده ابن حجر الحافظ فی (لسانه) فذکر الکلمات فیه:

---

(۱) الجرح والتعدیل ۴/ ۵۲.

(۲) الجرح والتعدیل ۹/ ۸۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۵

البخاری: لیس بثقهٔ، کان یکذب.

یحیی بن معین: لیس بثقهٔ، کان یکذب.

أبو داود: کذّاب.

النسائی وغیره: متروک الحدیث.

ابن المدینی: لا أرضاه فی شئ.

أبو زرعهٔ: لیس بشئ.

العجلی: کذّاب.

الساجی: کان یکذب.

أحمد: صاحب أخبار وتدلیس.

الحاکم والنقاش: حدث عن الثقات بأحادیث منکَرهٔ.

محمود بن غیلان: أسقطه أحمد ویحیی وأبو خیثمهٔ.

ذکره ابن السکن وابن شاهین وابن الجارود والدارقطنی فی الضعفاء.

کـذّب الحدیث- لکون الهیثم فیه- جماعهٔ کالطحاوی فی «مشکل الحدیث» والبیهقی فی «السـنن» والنقاش والجوزجانی فی ما صـنّفا من الموضوعات «۱».

أقول:

هَب أنّ ابن عساکر روی هـذا الخبر الموضوع فی کتابه «تاریـخ دمشق» فإنّ هذا الکتاب فیه موضوعات کثیرهٔ، کما نص علیه ابن تیمیّهٔ «۲» وغیره، فما بال السیوطی ومن تبعه یذکرونه بتفسیر القرآن الکریم وبیان المراد من آیهٍ من کلام اللّه الحکیم؟!!

---

(۱) لسان المیزان/ ۲۰۹.

(۲) منهاج السنّهٔ ۷/ ۴۰.

الفصل الثالث: فی دلالهٔ آیهٔ المباهلهٔ علی الإمامهٔ ... ص: ۲۶۶

اشارهٔ

«إعلم أنّ یوم مباهلهٔ النبیّ صلوات اللّه علیه وآله لنصاری نجران کان یوماً عظیم الشأن، اشتمل علی عدّهٔ آیات وکرامات.

فمن آیاته: إنّه کان أوّل مقام فَتَح اللّه جل جلاله فیه باب المباهلهٔ الفاصلهٔ فی هذه الملّهٔ الفاضلهٔ عند جحود حججه وبیّناته.

ومن آیـاته: إنّه أوّل یوم ظهرت للّهجـلّ جلالـه ولرسوله صـلوات اللّه علیه وآله العزّهٔ، بإلزام أهل الکتاب من النصاری الذلّـهٔ والجزیـهٔ، ودخولهم عند حکم نبوّته ومراداته.

ومن آیـاته: إنّه کان أوّل یوم أحاطت فیه سـرادقات القوهٔ الإلهیّـهٔ والقـدرهٔ النبویّـهٔ بمن کان یحتـجّ علیه بالمعقول والمنقول والمنکرین لمعجزاته.

ومن آیاته: إنّه أوّل یوم أشـرقت شـموسه بنور التّصـدیق لمحمّد صـلوات اللّه علیه من جانب اللّه جل جلاله، بالتفریق بین أعدائه وأهل ثقاته.

ومن آیاته: إنّه یوم أظهر فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله تخصیص أهل بیته بعلوّ مقاماتهم.

ومن آیـاته: إنّه یوم کشف اللّه جـل جلالـه لعبـاده أنّ الحسن والحسـین علیهما أفضل السـلام،- مع ما کانا علیه من صـغر السنّ- أحقّ بالمباهلهٔ من صحابهٔ رسول اللّه صلوات اللّه علیه والمجاهدین فی رسالاته.

ومن آیاته: إنّه یوم أظهر اللّه جلّ جلاله فیه أنّ ابنته المعظّمهٔ فاطمهٔ

صلوات اللّه علیها أرجح فی مقام المباهلهٔ من أتباعه وذوی الصلاح من رجاله وأهل عنایاته.

ومن آیـاته: إنّه یوم أظهر اللّه جـل جلالـه فیه أنّ مولانـا علی بن أبی طـالب نفس رسول اللّه صـلوات اللّه علیهما، وأنّه من معـدن ذاته وصفاته، وأنّ مراده من مراداته، وإن افترقت الصورهٔ فالمعنی واحدٌ فی الفضل من سائر جهاته.

ومن آیاته: إنّه یومٌ وَسِمَ کلّ من تأخّر عن مقام المباهلهٔ بوَسمٍ یقتضی أنّه دون من قُدِّم علیه فی الاحتجاج للّهعزّ وجلّ ونشر علاماته.

ومن آیاته: إنّه یوم لم یجرِ مثله قبل الإسلام فی ما عرفنا من صحیح النقل وروایاته.

ومن آیاته: إنه یوم أخرس ألسـنهٔ الـدعوی وعرس فی مجلس منطق الفتوی، بأن أهل المباهلهٔ أکرم علی اللّه جل جلاله من کلّ مَن لم

یصلح لِما صلحوا له من المتقرّبین بطاعاته وعباداته.

ومن آیاته: إنّ یوم المباهلة یومُ بیانِ برهان الصادقین، الّذین أمر اللَّه جلّ جلاله باتّباعهم فی مقدّس قرآنه وآیاته.

ومن آیاته: إنّ یوم المباهلة یومٌ شهد اللَّه جلّ جلاله لکلّ واحد من أهل المباهلة بعصمته مدّة حیاته.

ومن آیاته: إنّ یوم المباهلة أقرب فی تصدیق صاحب النبوّة والرسالة من التحدّی بالقرآن، وأظهر فی الدلالة، الّذین تحدّاهم صلوات اللَّه علیه بالقرآن قالوا: «لو نشاء لقلنا مثل هذا» «۱»

، وإن کان قولهم فی مقام البهتان، ویوم المباهلة ما أقدموا علی دعوی الجحود، للعجز عن مباهلته، لظهور حجّته وعلاماته.

---

(۱)

سورة الأنفال ۸: ۳۱.

ومن آیاته: إنّه یوم أطفأ اللَّه به نار الحرب، وصان وجوه المسلمین من الجهاد والکرب، وخلّصهم من هیجان المخاطرة بالنفوس والرؤوس، وعتقها من رقّ الغزو والبؤس لشرف أهل المباهلة الموصوفین فیها بصفاته.

ومن آیاته: إنّ البیان واللسان والجَنان اعترفوا بالعجز عن کمال کراماته» «۱».

واستدل علماء الإمامیّة بآیة المباهلة، وأنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم دعا إلیها الإمام علیّاً وفاطمة والحسن والحسین فقط ... علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام.

* استدلال الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۲۶۸

وأمّا وجه دلالة الآیة علی الإمامة، فإنّ الإمامیّة أخذت ذلک من الإمام أبی الحسن علیّ الرضا علیه السلام، فقد قال الشریف المرتضی الموسوی طاب ثراه:

«حدّثنی الشیخ- أدام اللَّه عزّه- أیضاً، قال: قال المأمون یوماً للرضا علیه السلام:

أخبرنی بأکبر فضیلة لأمیر المؤمنین علیه السلام یدلّ علیها القرآن.

قال: فقال له الرضا علیه السلام: فضیلته فی المباهلة، قال اللَّه جلّ جلاله: «فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم ثمّ نبتهل فنجعل

---

(۱) الإقبال بصالح الأعمال: ۵۱۴.

لعنة اللَّه علی الکاذبین».

فدعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم الحسن والحسین فکانا ابنیه، ودعا فاطمة فکانت- فی هذا الموضع- نساءه، ودعا أمیر المؤمنین فکان نفسه بحکم اللَّه عزّوجلّ.

وقد ثبت أنّه لیس أحد من خلق اللَّه سبحانه أجلّ من رسول اللَّه صلیعلیه وآله وسلّم وأفضل، فوجب أن لا یکون أحد أفضل من نفس رسول اللَّه صلیعلیه وسلّم بحکم اللَّه عزّوجلّ.

قال: فقال له المأمون: ألیس قد ذکر اللَّه الأبناء بلفظ الجمع، وإنّما دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ابنیه خاصّة، وذکر النساء بلفظ الجمع، وإنّما دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ابنته وحدها، فلِمَ لا جاز أن یذکر الدعاء لمن هو نفسه ویکون المراد نفسه

فی الحقیقهٔ دون غیره، فلا یکون لأمیر المؤمنین علیه السلام ما ذکرت من الفضل؟!

قال: فقال له الرضا علیه السلام: لیس بصحیح ما ذکرت- یا أمیر المؤمنین- وذلک أنّ الداعی إنّما یکون داعیاً لغیره، کما یکون الآمر آمراً لغیره، ولا یصح أن یکون داعیاً لنفسه فی الحقیقهٔ، کما لا یکون آمراً لها فی الحقیقهٔ، وإذا لم یدعُ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم رجلًا فی المباهلهٔ إلّاأمیر المؤمنین علیه السلام، فقد ثبت أنّه نفسه التی عناها تعالی فی کتابه، وجعل حکمه ذلک فی تنزیله.

قال: فقال المأمون: إذا ورد الجواب سقط السؤال» «۱».

* وقال الشیخ المفید- بعد أن ذکر القصّهٔ-: «وفی قصّهٔ أهل نجران

---

(۱) الفصول المختارهٔ من العیون والمحاسن: ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۰

بیانٌ عن فضل أمیر المؤمنین علیه السلام، مع ما فیه من الآیهٔ للنبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، والمعجز الدالّ علی نبوّته.

ألا تری إلی اعتراف النصاری له بالنبوّهٔ، وقطعه علیه السلام علی امتناعهم من المباهلهٔ، وعِلمهم بأنّهم لو باهلوه لحلّ بهم العذاب، وثقته علیه وآله السلام بالظفر بهم والفلج بالحجّهٔ علیهم، وأنّ اللّه تعالی حکم فی آیهٔ المباهلهٔ لأمیر المؤمنین علیه السلام بأنّه نفس رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، کاشفاً بذلک عن بلوغه نهایهٔ الفضل، ومساواته للنبیّ علیه وآله السلام فی الکمال والعصمهٔ من الآثام، وأنّ اللّه جلّ ذکره جعله وزوجته وولدیه- مع تقارب سنّهما- حجّهٔ لنبیّه علیه وآله السلام وبرهاناً علی دینه، ونصّ علی الحکم بأنّ الحسن والحسین أبناؤه، وأنّ فاطمهٔ علیها السلام نساؤه المتوجّه إلیهنّ الذِکر والخطاب فی الدعاء إلی المباهلهٔ والاحتجاج؟!

وهذا فضل لم یشرکهم فیه أحد من الأُمّهٔ، ولا قاربهم فیه ولا ماثلهم فی معناه، وهو لاحق بما تقدّم من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام الخاصّهٔ به، علی ما ذکرناه» «۱».

* وهکذا استدلّ الشریف المرتضی، حیث قال: «لا شبههٔ فی دلالهٔ آیهٔ المباهلهٔ علی فضل من دُعی إلیها وجعل حضوره حجّهٔ علی المخالفین، واقتضائها تقدّمه علی غیره، لأنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لا یجوز أنْ یدعو إلی ذلک المقام لیکون حجّهٔ فیه إلّامن هو فی غایهٔ الفضل وعلو المنزلهٔ.

وقد تظاهرت الروایهٔ بحدیث المباهلهٔ، وأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله

---

(۱) الإرشاد فی معرفهٔ حجج اللّه علی العباد ۱/ ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۱

وسلّم دعا إلیها أمیر المؤمنین وفاطمهٔ والحسن والحسین علیهم السلام، وأجمع أهل النقل وأهل التفسیر علی ذلک...

ونحن نعلم أنّ قوله «وأنفسنا وأنفسکم» لا یجوز أن یعنی بالمدعو فیه النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، لأنّه هو الدّاعی، ولا یجوز أن یدعو الإنسان نفسه، وإنّما یصحّ أن یدعو غیره، کما لا یجوز أنْ یأمر نفسه وینهاها، وإذا کان قوله تعالی: «وأنفسنا وأنفسکم» لابدّ أنْ یکون إشارهً إلی غیر الرسول صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وجب أن یکون إشارهً إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّه لا أحد یدّعی دخول غیر أمیر المؤمنین وغیر زوجته وولدیه علیهم السلام فی المباهلهٔ» «۱».

* وقال الشیخ الطوسی: «أحد ما یستدلّ به علی فضله علیه السلام، قوله تعالی: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم ثم نبتهل» ... إلی آخر الآیهٔ.

ووجه الدلالهٔ فیها: أنّه قد ثبت أن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم دعا أمیر المؤمنین وفاطمهٔ والحسن والحسین علیهم السلام إلی المباهلهٔ، وأجمع أهل النقل والتفسیر علی ذلک، ولا یجوز أنْ یدعو إلی ذلک المقام لیکون حجّهً إلّامن هو فی غایهٔ الفضل وعلوّ

المنزلة، ونحن نعلم أنّ قوله:

«وأنفسنا وأنفسكم» لا يجوز أن يعنى بالمدعوّ فيه النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، لأنّه هو الداعى، ولا يجوز أن يدعو الإنسان نفسه، وإنّما يصحّ أن يدعو غيره، كما لا يجوز أنْ يأمر نفسه وينهاها.

وإذا كان قوله تعالى: «وأنفسنا وأنفسكم» لابدّ أن يكون إشارةً إلى

---

(۱) الشافى فى الإمامة ۲/ ۲۵۴.

غير الرسول، وجب أن يكون إشارةً إلى أمير المؤمنين عليه السلام، لأنّه لا أحد يدّعى دخول غير أمير المؤمنين وغير زوجته وولده عليهم السلام فى المباهلة» «... ۱».

وقال بتفسير الآية: «واستدلّ أصحابنا بهذه الآية على أنّ أمير المؤمنين عليه السلام كان أفضل الصحابة من وجهين:

أحدهما: إنّ موضوع المباهلة ليتميّز المحقّ من المبطل، وذلك لا يصحّ أنْ يُفعل إلّابمن هو مأمون الباطن، مقطوعاً على صحّة عقيدته، أفضل الناس عند اللَّه.

والثانى: إنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم جعله مثل نفسه بقوله:

«وأنفسنا وأنفسكم» «... ۲»

.* وقال الإربلى: «ففى هذه القضيّة بيان لفضل علىّ عليه السلام، وظهور معجز النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فإنّ النصارى علموا أنّهم متى باهلوه حلّ بهم العذاب، فقبلوا الصلح ودخلوا تحت الهدنة، وإنّ اللَّه تعالى أبان أنّ عليّاً هو نفس رسول اللَّه كاشفاً بذلك عن بلوغه نهاية الفضل، ومساواته للنبى صلى اللَّه عليه وآله وسلّم فى الكمال والعصمة من الآثام، وإنّ اللَّه جعله وزوجته وولديه- مع تقارب سنّهما- حجّةً لنبيه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم وبرهاناً على دينه، ونصّ على الحكم بأنّ الحسن والحسين أبناؤه، وأنّ فاطمة عليها السلام نساؤه المتوجّه إليهنّ الذِكر والخطاب فى الدّعاء إلى المباهلة والاحتجاج، وهذا فضل لم يشاركهم فيه أحد من الأمّة

---

(۱) تلخيص الشافى ۳/ ۶- ۷.

(۲) التبيان فى تفسير القرآن ۲/ ۴۸۵.

ولا قاربهم» «۱».

* وقال العلّامة الحلّى: «أجمع المفسّرون على أن «أبناءنا» إشارة إلى الحسن والحسين، و «أنفسنا» إشارة إلى علىّ عليه السلام، فجعله اللَّه نفس محمّد صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، والمراد المساواة، ومساوى الأكمل الأولى بالتصرّف أكمل وأولى بالتصرّف، وهذه الآية أدلّ دليلٍ على علوّ رتبة مولانا أمير المؤمنين عليه السلام، لأنّه تعالى حكم بالمساواة لنفس رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وأنّه تعالى عينه فى استعانة النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى الدعاء، وأى فضيلةٍ أعظم من أن يأمر اللَّه نبيّه بأنْ يستعين به على الدعاء إليه والتوسّل به؟! ولمن حصلت هذه المرتبة؟!» «۲».

أقول:

وعلى هذا الغرار كلمات غيرهم من علمائنا الكبار فى مختلف الأعصار ... فإنّهم اسدلّوا على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام بطائفتين من الأدلّة، الأُولى هى النصوص، والثانية هى الدالّة على الأفضليّة، والأفضليّة مستلزمة للإمامة، وهو المطلوب.

وخلاصة الاستدلال بالآية هو:

۱- إنّ الآیـهٔ المبارکهٔ نصٌّ فی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام، لأنّها تدلّ علی المساواهٔ بین النبیّ وبینه علیه السـلام، ومساوی الأکمل الأولی

---

(۱) کشف الغمهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ ۱/ ۲۳۳.

(۲) نهج الحقّ وکشف الصدق: ۱۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۴

بالتصرّف، أکمل وأولی بالتصرّف.

۲- إنّ قضـیهٔ المباهلهٔ وما کان من النبی صـلّی اللّه علیه وآله وسـلّم- قولًا وفعلًا- تدلّ علی أفضـلیّهٔ أمیر المؤمنین علیه السـلام، وذلک لوجوه منها:

أوّلًا: إنّ هذه القضیّهٔ تدلّ علی أن علیّاً وفاطمهٔ والحسنین علیهم السلام، أحبّ الناس إلی رسول اللّه، والأحبّیّهٔ تستلزم الأفضلیّهٔ.

قال البیضاوی: «أی یدع کلّ منّا ومنکم نفسه وأعزّهٔ أهله وألصقهم بقلبه إلی المباهلهٔ» «... ۱».

فقال الشهاب الخفاجی فی حاشیته: «ألصقهم بقلبه، أی: أحبّهم وأقربهم إلیه».

وقال: «قوله: وإنّما قدمهم، ... یعنی: أنّهم أعزّ من نفسه، ولذا یجعلها فداءً لهم، فلذا قدّم ذکرهم اهتماماً به. وأمّا فضل آل اللّه والرسول فالنهار لا یحتاج إلی دلیل» «۲».

وکذا، قال الخطیب الشربینی «۳»، والشیخ سلیمان الجمل «۴»، وغیرهما.

وقال القاری: «فنزله منزلهٔ نفسه لما بینهما من القرابهٔ والأخوهٔ» «۵».

وثانیاً: دلالهٔ قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لأهل البیت، لما أخرجهم للمباهلهٔ: «إذا أنا دعوت فأمّنوا».

قال أُسقفهم: «إنّی لأری وجوهاً لو سألوا اللّه أن یزیل جبلًا من جباله

---

(۱) تفسیر البیضاوی بحاشیهٔ الشهاب ۳/ ۳۲.

(۲) حاشیهٔ الشهاب علی تفسیر البیضاوی ۳/ ۳۲.

(۳) السراج المنیر فی تفسیر القرآن ۱/ ۲۲۲.

(۴) الجمل علی الجلالین ۱/ ۲۸۲.

(۵) المرقاهٔ فی شرح المشکاهٔ ۵/ ۵۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۵

لأزاله، فلا تباهلوا فتهلکوا ولا یبقی علی وجه الأرض نصرانیّ إلی یوم القیامهٔ» «۱».

فـإنّ ذلـک یـدلّ علی دخـل لهم فی ثبوت نبوّته وصـدق کلامـه، وفی إذلاـل الخصوم وهلاـکهم لو بـاهلوا ... فکـان لهم الأثر الکبیر والسـهم الجزیل فی نصـرهٔ الـدین ورسول ربّ العالمین، ولا ریب أنّ من کان له هـذا الشأن فی مباهلهٔ الأنبیاء کان أفضل ممّن لیس له ذلک.

قال القاسانی: «إنّ لمباهلـهٔ الأنبیاء تأثیراً عظیماً سـببه اتّصال نفوسـهم بروح القـدس وتأیید اللّه إیّاهم به، وهو المؤثّر بإذن اللّه فی العالم العنصـری، فیکون انفعال العالم العنصـری منه کانفعال بـدننا من روحنا فی الهیئات الواردهٔ علیه، کالغضب، والحزن، والفکر فی أحوال المعشوق، وغیر ذلک من تحرّک الأعضاء عند حدوث الإرادات والعزائم، وانفعال النفوس البشریّهٔ منه کانفعال حواسّنا وسائر قوانا من هیئـات أرواحنـا، فـإذا اتّصـل نَفسٌ قُدسـیٌّ به کـان تأثیرهـا فی العـالم عنـد التوجّه الاتصـالی تـأثیر ما یتّصل به، فتنفعل أجرام العناصـر

والنفوس الناقصة الإنسانيّة منه بما أراد.

ألم تَر كيف انفعلت نفوس النصارى من نفسه عليه السلام بالخوف، وأحجمت عن المباهلة وطلبت الموادعة بقبول الجزية؟» «۲».

أقول:

فكان أهل البيت عليهم السلام شركاء مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه

---

(۱) الكشّاف ۱/ ۴۳۴، تفسير الخازن ۱/ ۲۳۶، السراج المنير فى تفسير القرآن ۱/ ۲۲۲، المراغى ۳/ ۱۷۵، وغيرهم ممّن تقدّم أو تأخّر.

(۲) تفسير القاسمى ۲/ ۸۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۶

وآله وسلّم فى هذا التأثير العظيم، وهذه مرتبة لم يبلغ عشر معشارها غيرهم من الأقرباء والأصحاب.

وعلى الجملة، فإنّ المباهلة تدلّ على أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، والأفضل هو المتعيّن للإمامة بالاتّفاق من المسلمين، كما اعترف به حتّى مثل ابن تيميّة «۱».

ونتيجة الاستدلال بالآية المباركة وما فعله النبى وقاله، هو أنّ اللَّه عزّوجلّ أمر رسوله بأن يسمّى عليّاً نفسه، كى يبيّن للناس أنّ عليّاً هو الذى يتلوه ويقوم مقامه فى الإمامة الكبرى والولاية العامّة، لأنّ غير الواجد لهذه المناصب لا يأمر اللَّه ورسوله بأن يسمّيه نفسه.

هذا، وفى الآية دلالة على أن «الحسنين» ابنا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وهذا ما نصّ عليه غير واحدٍ من أكابر القوم «۲».

وقد جاء فى الكتب أن عليّاً عليه السلام كان الكاتب لكتاب الصلح «۳» وأنّه توجّه بعد ذلك إلى نجران بأمر النبى لجمع الصّدقات ممّن أسلم منهم وأخذ الجزية ممّن بقى منهم على دينه «۴».

ثمّ إن أصحابنا يعضّدون دلالة الآية الكريمة على المساواة بعدّةٍ من الروايات:

كقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لبريدة بن الحصيب عندما شكا عليّاً عليه السلام: «يا بريدة! لا تبغض عليّاً فإنّه منّى وأنا منه» ولعموم المسلمين

---

(۱) نصّ عليه فى مواضع من منهاجه، انظر مثلًا: ۶/ ۴۷۵ و ۸/ ۲۲۸.

(۲) تفسير الرازى ۸/ ۹۰ وغيره من التفاسير، بتفسير الآية.

(۳) سنن البيهقى ۱۰/ ۱۲۰، وغيره.

(۴) شرح المواهب اللدنية ۴/ ۴۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۷

فى تلك القصّة: «علىّ منّى وأنا من علىّ، وهو وليّكم من بعدى» «۱».

وقوله وقد سئل عن بعض أصحابه، فقيل: فعلىّ؟! قال: «إنّما سألتنى عن الناس ولم تسألنى عن نفسى» «۲».

وقوله: «خُلِقت أنا وعلىٌّ من نورٍ واحد».

وقوله: «خُلِقت أنا وعلىٌّ من شجرةٍ واحدة» «۳».

وقوله- فى جواب قول جبرئيل فى أُحد: يا محمّد! إنّ هذه لهى المواساة-: «يا جبرئيل، إنّه منّى وأنا منه، فقال جبرئيل: وأنا منكما» «۴».

أقول:

وستأتى أحاديث أُخر فيما بعد، إن شاء اللَّه.

وممّا يُستدلّ به أيضاً: قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «فاطمة بضعة منّى» ... حيث استدلّ به غير واحدٍ من أئمّة القوم بأفضليّة فاطمة

علی أبی بکر وعمر، لکونها بضعةً من النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وهو أفضل منهما بالإجماع «۵»، فإنّ علیّاً علیه السلام أفضل منها بالإجماع کذلک.

ثمّ إنّ غیر واحدٍ من أعلام أهل السنّة اعترف بدلالة القصّة علی

(۱) هذا حدیث الولایة، وقد بحثنا عنه بالتفصیل سنداً ودلالةً فی الجزء الخامس عشر من کتابنا.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علیّ بن أبی طالب: ۱۵۵.

(۳) حدیث النور، وحدیث الشجرة، بحثنا عنهما بالتفصیل سنداً ودلالةً فی الجزء الخامس من کتابنا.

(۴) مسند أحمد ۴/ ۴۳۷، المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱، تاریخ الطبری ۲/ ۶۵، الکامل فی التاریخ ۲/ ۴۹ ومصادر أُخری فی التاریخ والحدیث.

(۵) فتح الباری ۷/ ۱۳۲، فیض القدیر ۴/ ۴۲۱، المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۳۴۸.

فضیلةٍ فائقة لأهل البیت علیهم السلام.

قال الزمخشری: «وفیه دلیل لا شیء أقوی منه علی فضل أصحاب الکساء علیهم السلام» «۱».

وقال ابن روزبهان: «لأمیر المؤمنین علی علیه السلام فی هذه الآیة فضیلة عظیمة وهی مسلمة، ولکن لا تصیر دالة علی النصّ بإمامته» «۲».

أقول:

فلا أقلّ من الدلالة علی الأفضلیّة، لأنّ هذه الفضیلة غیر حاصلة لغیره، فهو أفضل الصحابة، والأفضلیّة تستلزم الإمامة.

ومن هنا نری الفخر الرازی لا یقدح فی دلالة الآیة علی أفضلیّة علی علیّ سائر الصحابة، وإنّما یناقش الشیخ الحمصی فی استدلاله بها علی أفضلیته علی سائر الأنبیاء، وسیأتی کلامه فی الفصل الخامس.

وتبعه النیسابوری وهذه عبارته: «أی: یَدْعُ کلٌّ منّا ومنکم أبناءه ونساءه ویأت هو بنفسه وبمن هو کنفسه إلی المباهلة، وإنّما یعلم إتیانه بنفسه من قرینة ذِکر النفس ومن إحضار من هم أعزّ من النفس، ویعلم إتیان من هو بمنزلة النفس من قرینة أنّ الإنسان لا یدعو نفسه. «ثم نبتهل»: ثمّ نتباهل...

وفی الآیة دلالة علی أنّ الحسن والحسین- وهما ابنا البنت- یصحّ أن یقال: إنّهما ابنا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعد أنْ یدعو أبناءه ثمّ جاء بهما.

(۱) الکشّاف ۱/ ۴۳۴.

(۲) إبطال الباطل- مع إحقاق الحق- ۳/ ۶۳.

وقد تمسّک الشیعة قدیماً وحدیثاً بها فی أنّ علیّاً أفضل من سائر الصحابة، لأنّها دلّت علی أنّ نفس علی مثل نفس محمّد إلّافی ما خصّه الدلیل.

وکان فی الریّ رجل یقال له محمود بن الحسن الحمصی- وکان متکلّم الاثنی عشریة- یزعم أنّ علیّاً أفضل من سائر الأنبیاء سوی محمّد.

قال: وذلک أنّه لیس المراد بقوله: «وأنفسنا» نفس محمّد، لأنّ الإنسان لا یدعو نفسه، فالمراد غیره، وأجمعوا علی أنّ الغیر کان علیّ بن

أبی طالب...

وأُجیب بأنّه کما انعقد الإجماع بین المسلمین علی أنّ محمّداً أفضل من سائر الأنبیاء فکذا انعقد الإجماع بینهم- قبل ظهور هذا الإنسان- علی أنّ النبیّ أفضل ممّن لیس بنبیّ. وأجمعوا علی أنّ علیّاً علیه السلام ما کان نبیّاً...

وأمّا فضل أصحاب الکساء فلا شکّ فی دلالة الآیة علی ذلک، ولهذا ضمّهم إلی نفسه، بل قدّمهم فی الذکر» «... ۱».

---

(۱) تفسیر النیسابوری ۲/ ۱۷۸- ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۰

الفصل الرابع: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۲۸۰

اشارة

وتلخص الکلام فی الفصل السابق فی أن الآیة المبارکة دالّة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، إنْ لم یکن بالنصّ فبالدلالة علی العصمة علی الأفضلیّة للأحبیّة والأقربیّة وغیرهما من الوجوه ... ولم یکن هناک أیّ مجالٍ للطعن فی سند الحدیث أو التلاعب بمتنه ...

فلننظر فی کلمات المخالفین فی مرحلة الدلالة:

* أما إمام المعتزلة، فقد قال ...: ص: ۲۸۰

«دلیل آخر لهم: وربما تعلّقوا بآیة المباهلة وأنّها لمّا نزلت جمع النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً وفاطمة والحسن والحسین علیهم السلام، وأنّ ذلک یدلّ علی أنّه الأفضل، وذلک یقتضی أنّه بالإمامة أحقّ، ولا بدّ من أن یکون هو المراد بقوله: «وأنفسنا وأنفسکم»، ولا یجوز أن یجعله من نفسه إلّاوهو یتلوه فی الفضل.

وهذا مثل الأوّل فی أنّه کلام فی التفضیل، ونحن نبیّن أنّ الإمامة قد تکون فی من لیس بأفضل.

وفی شیوخنا من ذکر عن أصحاب الآثار أنّ علیّاً علیه السلام لم یکن فی المباهلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۱

قال شیخنا أبو هاشم: إنّما خصّص صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم من تقرّب منه فی النسب ولم یقصد الإبانة عن الفضل، ودلّ علی ذلک بأنّه علیه السلام أدخل فیها الحسن والحسین علیهما السلام مع صغرهما لِما اختصّا به من قرب النسب، وقوله: «وأنفسنا وأنفسکم» یدلّ علی هذا المعنی، لأنّه أراد قرب القرابة، کما یقال فی الرجل یقرب فی النسب من القوم: أنّه من أنفسهم.

ولا ینکر أن یدلّ ذلک علی لطف محله من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وشدة محبّته له وفضله، وإنّما أنکّرنا أن یدلّ ذلک علی أنّه الأفضل أو علی الإمامة» «... ۱».

أقول:

ویتلخّص هذا الکلام فی أُمور:

الأول: إنّ الإمامة قد تکون فی من لیس بأفضل.

وهذا- فی الواقع- تسلیمٌ باستدلال الإمامیّة بالآیة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام، وکون الإمامة فی من لیس بأفضل لم یرتضه حتّی مثل ابن تیمیة!

والثانی: إن علیّاً لم یکن فی المباهلة.

وهـذا أیضاً دلیل علی تمامیة اسـتدلال الإمامیّة، وإلّا لم یلتجئوا إلی هذه الدعوی، کما التجأ بعضـهم- کالفخر الرازی- فی الجواب عن حدیث الغدیر، بأنّ علیّاً لم یکن فی حجّة الوداع!

(۱) المغنی فی الإمامة: ۲۰ القسم ۱/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۲

والثالث: إنه لم یکن القصد إلی الإبانة عن الفضل، بل أراد قرب القرابة.

وهـذا باطـلٌ، لأنـّه لو أراد ذلـک فقط، لأخرج غیرهم من أقربائه کالعبّاس، وهـذا ما تنبه إلیه ابن تیمیـة فأجاب بأنّ العبّاس لم یکن من السابقین الأوّلین، فاعترف- من حدیث یدری أو لا یدری- بالحقّ.

هذا، ولا یخفی أنّ معتمد الأشاعرة فی المناقشة هو هذا الوجه الأخیر، وبهذا یظهر أنّ القوم عیال علی المعتزلة، وکم له من نظیر!!

* وقال ابن تیمیة «۱ ...» ص: ۲۸۱

«أمّا أخذه علیّاً وفاطمة والحسن والحسین فی المباهلة، فحدیث صحیح، رواه مسلم عن سعد بن أبی وقاص، قال فی حدیث طویل: «لمّا نزلت هذه الآیة: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسـنا وأنفسکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً، فقال: اللّهم هؤلاء أهلی».

ولکن لا دلالة فی ذلک علی الإمامة ولا علی الأفضلیّة.

وقوله: (قد جعل اللَّه نفس رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، والإتّحاد محال، فبقی المساواة له، وله الولایة العامة، فکذا لمساویه).

قلنـا: لاـ نسـلّم أنّه لم یبق إلا المساواة، ولا دلیل علی ذلک، بل حمله علی ذلک ممتنع، لأنّ أحـداً لا یساوی رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسلّم، لا

(۱) أوردنا کلامه بطوله، لیظهر أنّ غیره تبع له، لئلّا یظن ظان أنّا ترکنا منه شیئاً له تأثیر فی البحث!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۳

علیّاً ولا غیره.

وهـذا اللفظ فی لغة العرب لا یقتضـی المساواة، قال تعالی فی قصّة الإفک: «لولا إذ سـمعتموه ظنّ المؤمنون والمؤمنات بأنفسـهم خیرا» «۱»

ولم یوجب ذلک أن یکون المؤمنون والمؤمنات متساوین وقد قال فی قصة بنی إسرائیل: «فتوبوا إلی بارئکم فاقتلوا أنفسکم ذلکم خیر لکم عند بارئکم» «۲»

أی: یقتل بعضکم بعضاً، ولم یوجب ذلک أن یکونوا متساوین، ولا أنْ یکون من عبدالعجل مساویاً لمن لم یعبده.

وکذلک قد قیل فی قوله: «ولا تقتلوا أنفسکم» «۳»

أی: لا یقتل بعضکم بعضا، وإنْ کانوا غیر متساویین.

وقال تعالی: «ولا تلمزوا أنفسکم» «۴»

أی، لا یلمز بعضـکم بعضا فیطعن علیه ویعیبه، وهذا نهی لجمیع المؤمنین أن لا یفعل بعضـهم ببعض هذا الطعن، مع أنّهم غیر متساوین لا فی الأحکام ولا فی الفضیلة، ولا الظالم کالمظلوم، ولا الإمام کالمأموم.

ومن هذا الباب قوله تعالى: «ثم أنتم هؤلاء تقتلون أنفسكم» «۵»

أى: يقتل بعضكم بعضاً.

وإذا كـان اللفـظ فى قوله: «وأنفسـنا وأنفسـكم» كاللفـظ فى قوله: «ولاـ تلمزوا أنفسـكم».. «لولاـ إذ سـمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيراً» ونحو ذلك، مع أنّ التساوى هنا ليس بواجب، بل ممتنع،

---

(۱) النور ۲۴: ۱۲.

(۲) البقرهٔ ۲: ۵۴.

(۳) النساء ۴: ۲۹.

(۴) الحجرات ۴۹: ۱۱.

(۵) البقرهٔ ۲: ۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۴

فكذلك هناك وأشدّ.

بـل هـذا اللفـظ يـدلّ على المجانسـهٔ والمشابهـهٔ، والتجـانس والمشابهـهٔ يكون بالإـشتراك فى بعض الأُـمور، كالإـشتراك فى الإيمان، فالمؤمنون إخوهٔ فى الإيمان، وهو المراد بقوله: «لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيراً» وقوله: «ولا تلمزوا أنفسكم».

وقـد يكون بالاـشتراك فى الـدين، وإنْ كان فيهم المنافق، كاشتراك المسـلمين فى الإسـلام الظاهر، وإنْ كان مع ذلك الاشتراك فى النسب فهو أوكد، وقوم موسى كانوا «أنفسنا» بهذا الاعتبار.

قوله تعالى: «تعالوا نـدع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسـنا وأنفسـكم» أى: رجالنا ورجالكم، أى: الرجال الّذين هم من جنسـنا فى الـدين والنسب، والرجـال الّـذين هم من جنسـكم، والمراد التجـانس فى القرابـهٔ فقط، لأنّه قال: «أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم» فـذكر الأولاد وذكر النساء والرجال، فعُلم أنّه أراد الأقربين إلينا من الـذكور والإناث من الأولاد والعصـبهٔ، ولهذا دعا الحسن والحسـين من الأبناء، ودعا فاطمهٔ من النساء، ودعا عليّاً من رجاله، ولم يكن عنده أحد أقرب إليه نسبا من هؤلاء، وهم الّذين أدار عليهم الكساء.

والمباهلـهٔ إنّمـا تحصـل بالأقربين إليه، وإلا فلو باهلهم بالأبعـدين فى النسب وإن كانوا أفضل عنـد اللّه لم يحصل المقصود، فإنّ المراد أنّهم يدعون الأقربين كما يدعو هو الأقرب إليه.

والنفوس تحنو على أقاربها ما لا تحنوا على غيرهم، وكانوا يعلمون أنّه رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسـلّم، ويعلمون أنّهم إن باهلوه نزلت البهلهٔ عليهم وعلى أقاربهم، واجتمع خوفهم على أنفسهم وعلى أقاربهم، فكان

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۵

ذلـك أبلغ فى امتنـاعهم وإلا فالإنسان قـد يختار أن يهلك ويحيا ابنه، والشـيخ الكبير قـد يختار الموت إذا بقى أقاربه فى نعمـةٍ ومال، وهذا موجود كثير، فطلب منهم المباهلهٔ بالأبناء والنساء والرجال والأقربين من الجانبين، فلهذا دعا هؤلاء.

وآيهٔ المباهلهٔ نزلت سـنهٔ عشر، لمّا قدم وفد نجران، ولم يكن النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم قد بقى من أعمامه إلّاالعبّاس، والعبّاس لم يكن من السابقين الأوّلين، ولا كان له به اختصاص كعلىّ.

وأمّا بنو عمّه فلم يكن فيهم مثل علىٍّ، وكان جعفر قد قُتل قبل ذلك، فإنّ المباهلهٔ كانت لمّا قدم وفد نجران سـنهٔ تسع أو عشر، وجعفر قُتل بمؤتهٔ سنهٔ ثمان، فتعين علىّ رضى اللّه عنه.

ولكونه تعيّن للمباهلهٔ إذ ليس فى الأقارب من يقوم مقامه، لا يوجب أن يكون مساوياً للنبىّ صـلّى اللّه عليه وسلّم فى شىء من الأشياء، بل ولا أنْ يكون أفضل من سائر الصـحابهٔ مطلقاً، بل له بالمباهلهٔ نوع فضـيلهٔ، وهى مشتركهٔ بينه وبين فاطمهٔ وحسن وحسين، ليست من

خصائص الإمامهٔ، فإنّ خصائص الإمامهٔ لا تثبت للنساء، ولا يقتضـى أن يكون من باهل به أفضل من جميع الصحابهٔ، كما لم يوجب أن تكون فاطمهٔ وحسن وحسين أفضل من جميع الصحابهٔ.

وأمّا قول الرافضى: «لو كان غير هؤلاء مساوياً لهم أو أفضل منهم فى استجابهٔ الدعاء لأمره تعالى بآخذهم معه لأنّه فى مواضع الحاجهٔ».

فيقال فى الجواب: لم يكن المقصود إجابـهٔ الدعاء، فإنّ دعاء النبىّ صـلّى اللَّه عليه وسـلّم وحده كافٍ، ولو كان المراد بمن يدعوه معه أن يُستجاب دعاؤه لدعا المؤمنين كلّهم ودعا بهم، كما كان يستسقى بهم وكما

كان يستفتح بصعاليك المهاجرين، وكان يقول: وهل تُنصرون أو تُرزقون إلّابضعفائكم؟! بدعائهم وصلاتهم وإخلاصهم!

ومن المعلوم أنّ هؤلاء وإن كانوا مجابين، فكثرهٔ الدعاء أبلغ فى الإجابهٔ، لكن لم يكن المقصود دعوهٔ من دعاء لإجابهٔ دعائه، بل لأجل المقابلهٔ بين الأهل والأهل!

ونحن نعلم بالاضـطرار أنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم لو دعا أبا بكر وعمر وعثمان وطلحهٔ والزبير وابن مسعود وأُبى بن كعب ومعاذ بن جبل وغيرهم للمباهلـهٔ، لكانوا أعظم الناس اسـتجابهً لأمره، وكان دعاء هؤلاء وغيرهم أبلغ فى إجابهٔ الدعاء، لكن لم يأمره اللَّه سـبحانه بأخذهم معه، لأنّ ذلک لا يحصل به المقصود.

فإنّ المقصود أن أُولئک يأتون بمن يشـفقون عليه طبعاً، كأبنائهم ونسائهم ورجالهم الّـذين هم أقرب الناس إليهم، فلو دعا النبىّ صـلّى اللَّه عليه وسـلّم قوماً أجانب لأتى أولئک بأجانب، ولم يكن يشتدّ عليه بنزول البهلهٔ بأُولئک الأجانب، كما يشتدّ عليهم نزولها بالأقربين إليهم، فإنّ طبع البشـر يخاف على أقربيه ما لا يخاف على الأجانب، فأمر النبىّ صـلّى اللَّه عليه وسـلّم أن يـدعو قرابته وأن يدعو أولئک قرابتهم.

والناس عنـد المقابلهٔ تقول كلّ طائفهٔ للُاخرى: ارهنوا عندنا أبناءكم ونساءكم، فلو رهنت إحدى الطائفتين أجنبيّاً لم يرضَ أولئک، كما أنّه لو دعـا النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم الأجـانب لم يرض أولئک المقابلون له، ولا يلزم أن يكون أهل الرجل أفضل عنـد اللَّه إذا قابل بهم لمن يقابله بأهله.

فقد تبيّن أنّ الآيهٔ لا دلالهٔ فيها أصلًا على مطلوب الرافضىّ.

لكنّه- وأمثاله ممن فى قلبه زيغ- كالنصارى الّذين يتعلقون بالألفاظ

المجملـهٔ ويـدعون النصوص الصـريحهٔ، ثمّ قدحه فى خيار الأُمّهٔ بزعمه الكاذب، حيث زعم أنّ المراد بالأنفس المساوون، وهو خلاف المستعمل فى لغهٔ العرب.

وممـّا يـبيّن ذلـک أنّ قـوله: «نساءنـا» يختصّ بفاطمـهٔ، بـل من دعـاه من بنـاته كـانت بمنزلتهـا فى ذلـک، لكن لم يكن عنـده إذ ذاک إلّافاطمهٔ، فإنّ رقيّهٔ وام كلثوم وزينب كنّ قد توفّين قبل ذلک.

فكذلک «أنفسـنا» ليس مختصّاً بعلىّ، بل هذه صـيغهٔ جمع، كما أنّ «نساءنا» صيغهٔ جمع، وكذلک «أبناءنا» صيغهٔ جمع، وإنّما دعا حسناً وحسيناً لأنّه لم يكن ممّن ينسب إليه بالبنوّهٔ سواهما، فإنّ إبراهيم إن كان موجوداً إذ ذاک فهو طفل لا يُدعى فإنّ إبراهيم هو ابن ماريهٔ القبطيّهٔ التى أهداها له المقوقس صاحب مصر، وأهدى له البغلهٔ وماريهٔ وسيرين، فأعطى سيرين لحسّان بن ثابت، وتسرّى ماريهٔ فولدت له إبراهيم، وعاش بضـعهٔ عشر شهراً ومات، فقال النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنّ له مرضعاً فى الجنّهٔ تتم رضاعته، وكان إهداء المقوقس بعد الحديبيّهٔ بل بعد حنين» «۱».

أقول:

كان هذا نص كلام ابن تيميّهٔ فى مسألهٔ المباهلهٔ، وقد جاء فيه:

۱- الاعتراف بصحهٔ الحدیث.

وفیه ردّ علی المشکّکین فی صحته وثبوته عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

---

(۱) منهاج السنهٔ ۷/ ۱۲۳- ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۸

۲- الإعتراف باختصاص القضیّهٔ بالأربعهٔ الأطهار.

وفیه ردّ علی المنحرفین عن أهل البیت علیهم السلام، المحرّفین للحدیث بنقص «علیّ» منهم أو زیادهٔ غیرهم علیهم!!

۳- الإعتراف بأنّهم هم الّذین أدار علیهم الکساء.

وفیه ردّ علی من زعم دخول غیرهم فی آیهٔ التطهیر، بل فیه دلالهٔ علی تناقض ابن تیمیّهٔ، لزعمه- فی موضع من منهاجه، دخول الأزواج أخذاً بالسیاق، کما تقدّم فی مبحث تلک الآیهٔ.

۴- الإعتراف بأنّ فی المباهلهٔ نوع فضیلهٔ لعلی.

وفیه ردٌّ علی من یحاول إنّکار ذلک.

ثمّ إنّ ابن تیمیهٔ ینکر دلالهٔ الحدیث علی الإمامهٔ مطلقاً بکلام مضطرب مشتمل علی التهافت، وعلی جواب- قال الدهلوی عنه-: هو من کلام النواصب!!

* فأوّل شیء قاله هو: إنّ أحداً لا یساوی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

ونحن أیضاً نقول: إنّ أحداً لا یساویه لولا الآیهٔ والأحادیث القطعیّهٔ الواردهٔ عنه، کقوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «علیٌّ منّی وأنا من علیّ، وهو ولیّکم بعدی» «۱» وقوله- فی قصهٔ البراءهٔ-: «لا یؤدّی عنّی إلّاأنا أو رجل منی» «۲» (۲).

---

(۱)

هذا حدیث الولایهٔ، وهو من أصحّ الأحادیث وأثبتها، وقد بحثنا عنه سنداً ودلالهًفی الجزء الخامس عشر من أجزاء کتابنا.

(۲) وهذا أیضاً من أصحّ الأحادیث وأثبتها، راجع: مسند أحمد ۱/ ۳، ۱۵۱، وصحیح الترمذی ۵/ ۲۹۴ ح ۳۷۱۹، والخصائص للنسائی: ۶۸ ح ۷۲، والمستدرک علی الصحیحین، وراجع التفاسیر فی سورهٔ البراءهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۹

وقوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- لوفد ثقیف-: «لَتُسلِمنّ أو لأبعثنّ علیکم رجلًا منی- أو قال: نفسی- لیضربنّ أعناقکم ولیسبین ذراریکم، ولیأخذنّ أموالکم» قال عمر: فواللَّه ما تمنّیت الإمارهٔ إلّایومئذ، فجعلت أنصب صدری رجاء أن یقول: هو هذا، فالتفت إلی علی فأخذ بیده وقال:

«هو هذا، هو هذا» «۱».

وقوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم منزّلًا إیّاه منزلهٔ نفسه: «إنّ منکم من یقاتل علی تأویل القرآن کما قاتلت علی تنزیله» فاستشرف له أبو بکر وعمر وغیرهما، کلّ یقول: أنا هو؟ قال: لا، ثمّ قال: «وکنْ خاصف النعل» وکان قد أعطی علیّاً نعله یخصفها «۲».

إلی غیر ذلک من الأحادیث، وقد سبق ذکر بعضها أیضاً.

فإذا کان هذا قول اللَّه وکلام الرسول، فماذا نفعل نحن؟!

* ثمّ إنّه أنکر دلالهٔ لفظ «الأنفس» علی «المساواهٔ» فی لغهٔ العرب، فقال بأنّ المراد منه فی الآیهٔ هو من یتّصل بالقرابهٔ واستشهد لذلک بآیات من القرآن.

لکنْ ماذا یقول ابن تیمیّة فی الآیات التی وقع فیها المقابلة بین «النفس» و «الأقرباء» کما فی قوله تعالی: «یا أیّها الّذین آمنوا قو أنفسکم وأهلیکم نارا» «۳»

وقوله: «الّذین خسروا أنفسهم وأهلیهم» «۴»

فکذلک آیة المباهلة.

---

(۱) راجع: الإستیعاب ۳/ ۱۱۰۹، ترجمة أمیر المؤمنین.

(۲) أخرجه أحمد ۳/ ۳۳، والحاکم ۳/ ۱۳۲ ح ۴۶۲۱، والنسائی فی الخصائص ۱۱۲ ح ۱۵۰، وابن عبدالبر وابن حجر وابن الأثیر بترجمته، وکذا غیرهم.

(۳) سورة التحریم ۶۶: ۶.

(۴) سورة الزمر ۳۹: ۱۵، وسورة الشوری ۴۲: ۴۵.

غیر أنّ «النفس» فی الآیتین المذکورتین مستعملة فی نفس الإنسان علی وجه الحقیقة، أمّا فی آیة المباهلة فهی مستعملة- لتعذّر الحقیقة- علی وجه المجاز لمن نُزِّل بمنزلة النفس، وهو علیّ علیه السلام، للحدیث القطعی الوارد فی القضیّة.

* ثمّ إنّه أکّد کون أخذ الأربعة الأطهار علیهم السلام لمجرّد القرابة، بإنّکار الاستعانة بهم فی الدعاء، فقال: «لم یکن المقصود إجابة الدعاء، فإنّ دعاء النبی وحده کافٍ»!

لکنّه اجتهاد فی مقابلة النصّ، فقد روی القوم أنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال لهم: «إذا أنا دعوت فأمّنوا» «۱»، وأنّه قد عرف أُسقف نجران ذلک حیث قال: «إنّی لأری وجوهاً لو شاء اللَّه أنْ یزیل جبلًا من مکانه لأزاله بها» أو: «لو سألوا اللَّه أنْ یزیل جبلًا من مکانه لأزاله بها» «۲».

* ثمّ قال ابن تیمیّة: «لم یکن المقصود دعوة من دعاه لإجابة دعائه، بل لأجل المقابلة بین الأهل والأهل ... فإنّ المقصود أن أولئک یأتون بمن یشفقون علیه طبعاً کأبنائهم ونسائهم ورجالهم.

وذا کلام النواصب ... کما نص علیه الدهلوی فی عباراته الآتیة.

وحاصل کلامه: أنّه إنّما دعاهم لکونهم أقرباءه فقط، علی ما کان علیه المتعارف فی المباهلة، فلا مزیّة لمن دعاه أبداً، فلا دلالة فی الآیة علی مطلوب الشیعة أصلًا، لکنّهم کالنصاری!...

لکنّه یعلم بوجود الکثیرین من أقربائه- من الرجال والنساء- وعلی رأسهم عمه العبّاس، فلو کان التعبیر بالنفس لمجرّد القرابة لدعا العبّاس

---

(۱) تقدّم ذکر بعض مصادره.

(۲) الکشّاف، الرازی، البیضاوی وغیرهم، بتفسیر الآیة.

وأوّلاده وغیرهم من بنی هاشم!

فیناقض نفسه ویرجع إلی الإعتراف بمزیّةٍ لمن دعاهم، وأنّ المقام لیس مقام مجرّد القرابة!! ... انظر إلی کلامه:

«ولم یکن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قد بقی من أعمامه إلّاالعباس، والعباس لم یکن من السابقین الأوّلین، ولا کان له به اختصاص کعلیّ، وأمّا بنو عمّه فلم یکن فیهم مثل علیّ ... فتعین علیٌّ رضی اللَّه عنه، وکونه تعیّن للمباهلة إذ لیس فی الأقارب من یقوم مقامه لا

یوجب ... بل له بالمباهلهٔ نوع فضیلهٔ»....

إذن!! لا بـدّ فی المباهلهٔ من أن یکون المباهَل به صاحب مقام یمتاز به من غیره، ویقدّمه علی من سواه، وقد ثبت ذلک لعلیّ علیه السلام بحیث ناسب أنْ یأمر اللَّه ورسوله بأنْ یعبّر عنه لأجله بأنّه نفسه، وهذا هو المقصود من الإستدلال بالآیهٔ المبارکهٔ، وبه یثبت المطلوب.

فانظر کیف اضطربت کلمات الرجل وناقض نفسه!!

* غیر أنّه بعد الاعتراف بالفضیلهٔ تأبی نفسه السکوت علیها، وإذْ لا یمکنه دعوی مشارکهٔ زید وعمر وبکر!! ... معه فیها کما زعم ذلک فی غیر موضع من کتابه فیقول:

«وهی مشترکهٔ بینه وبین فاطمهٔ وحسن وحسین»....

وهکذا قال- فی موضعٍ من کتابه- حول آیهٔ التطهیر لمّا لم یجد بُدّاً من الإعتراف باختصاصها بأهل البیت...

لکنّه غفل أو تغافل أنّ هذه المشارکهٔ لا تضرّ باستدلال الشیعهٔ بل تنفع، إذ تکون الآیهٔ من جملهٔ الدلائل القطعیّهٔ علی أفضلیّهٔ بضعهٔ النبیّ فاطمهٔ وولدیه الحسنین علیهم السلام من سائر الصحابهٔ عدا أمیر المؤمنین

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۲

علیه السلام- کما دل علی ذلک حدیث: «فاطمهٔ بضعهٔ منی» ... وقد بیّنا ذلک سابقاً- فعلیّ هو الإمام بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بالآیهٔ المبارکهٔ والحدیث القطعی الوارد فی شأن نزولها.

* وقال أبو حیّان:

«ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم».

أی: یدع کلٌّ منی ومنکم أبناءه ونساءه ونفسه إلی المباهلهٔ. وظاهر هذا أنّ الدعاء والمباهلهٔ بین المخاطب ب «قل» وبین من حاجّه، وفُسّر علی هذا الوجه (الأبناء) بالحسن والحسین، وبنساءه فاطمهٔ، والأنفس بعلیّ.

قاله الشعبی. ویدلّ علی أنّ ذلک مختصٌّ بالنبیّ مع من حاجّه ما ثبت فی صحیح مسلم من حدیث سعد بن أبی وقّاص، قال: لما نزلت هذه الآیهٔ «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فاطمهٔ وحسناً وحسیناً، فقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی.

وقال قوم: المباهلهٔ کانت علیه وعلی المسلمین، بدلیل ظاهر قوله «ندع أبناءنا وأبناءکم» علی الجمع، ولمّا دعاهم دعا بأهله الّذین فی حوزته، ولو عزم نصاری نجاران علی المباهلهٔ وجاءوا لها لأمر النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم المسلمین أن یخرجوا بأهالیهم لمباهلتهم.

وقیل: المراد ب «أنفسنا» الإخوان. قاله ابن قتیبهٔ. قال تعالی: «ولا تلمزوا أنفسکم» أی: إخوانکم.

وقیل: أهل دینه. قاله أبو سلیمان الدمشقی.

وقیل: الأزواج.

وقیل: أراد القرابهٔ القریبهٔ. ذکرها علی بن أحمد النیسابوری.

قال أبو بکر الرازی: وفی الآیهٔ دلیل علی أن الحسن والحسین إبنا

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۳

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

وقال أبو أحمد ابن علّان: کانا إذ ذاک مکلَّفین، لأنّ المباهلهٔ عنده لا تصحّ إلّامن مکلّف.

وقد طوّل المفسّرون بما رووا فی قصّهٔ المباهلهٔ، ومضمونها: أنّه دعاهم إلی المباهلهٔ وخرج بالحسن والحسین وفاطمهٔ وعلی إلی المیعاد، وأنّهم کفّوا عن ذلک ورضوا بالإقامهٔ علی دینهم، وأن یؤدّوا الجزیهٔ، وأخبرهم أحبارهم أنّهم إن باهلوا عُذّبوا وأخبر هو صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّهم إنْ باهلوا عُذّبوا، وفی ترک النصاری الملاعنهٔ لعلمهم بنبوّته شاهد عظیم علی صحّهٔ نبوّته.

قال الزمخشری: فإنْ قلت» «... ۱».

أقول:

لعلّ تقديمه حديث مسلم عن سعدٍ فی أنّ المراد من «أنفسنا» هو علیٌّ عليه السلام ... يدلّ على ارتضائه لهذا المعنى ... لكنّ الحديث جاء فی الكتاب محرّفاً بحذف «علیّ»!!

وليته لم يذكر الأقاويل الأُخرى، فإنّها كلّها هواجس نفسانيّهٔ وإلقاءات شيطانيّهٔ، لا يجوز إيرادها بتفسير الآيات القرآنيهٔ.

لكن يظهر منه الإعتماد على هذه الأقوال!! حين ينفی بها الإجماع على أنّ المراد من «أنفسنا» هو علی عليه السلام، ليبطل استدلال الشيخ الحمصی بالآيهٔ على أفضليهٔ الإمام على سائر الأنبياء، كما

---

(۱) البحر المحيط ۲/ ۴۷۹- ۴۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۴

سيأتی.

* وقال القاضی الإيجی وشارحه الجرجانی ...: ص: ۲۹۴

ولهم- أی للشيعهٔ ومن وافقهم- فيه أی- فی بيان أفضليّهٔ علی- مسلكان:

الأوّل: ما يدلّ عليه- أی على كونه أفضل- إجمالًا، وهو وجوه: الأوّل: آيهٔ المباهلهٔ، وهی قوله تعالى: «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا وأنفسكم» لم يرد به نفس النبی، لأنّ الإنسان لا يدعو نفسه، بل المراد به علیٌّ، دلت عليه الأخبار الصحيحهٔ والروايات الثابتهٔ عند أهل النقل إنه عليه السلام دعا عليّاً إلى ذلك المقام، وليس نفس علیّ نفس محمّد حقيقهٔ، فالمراد المساواهٔ فی الفضل والكمال، فترك العمل به فی فضيلهٔ النبوهٔ وبقی حجهً فی الباقی، فيساوی النبیّ فی كلّ فضيلهٍ سوى النبوّهٔ، فيكون أفضل من الأُمّهٔ.

وقد يمنع: أنّ المراد ب «أنفسنا» علیٌّ وحده، بل جميع قراباته وخدمه النازلون عرفاً منزلهٔ نفسه عليه السلام داخلون فيه، تدل عليه صيغهٔ الجمع» «۱».

أقول:

لا يخفى اعترافهما بدلالهٔ الآيهٔ على الأفضليّهٔ، وبكون علیّ فی

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۵

المباهلهٔ، «دلّت عليه الأخبار الصحيحهٔ والروايات الثابتهٔ عند أهل النقل» وبدلالهٔ «أنفسنا» على «المساواهٔ».

غير أنّهما زعما دخول غيره معه فی ذلك، لكنّها قالا «وقد يمنع» وكأنّهما ملتفتان إلى بطلان ما زعماه، خصوصاً كون المراد «خدمه» بالإضافهٔ إلى «جميع قراباته»، فإنّ النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لم يُخرج معه حتّى عمّه، فكيف يكون المراد «جميع قراباته وخدمه»؟!!

* وقال ابن روزبهان ...: ص: ۲۹۵

«كان عادهٔ أرباب المباهلهٔ أنْ يجمعوا أهل بيتهم وقراباتهم لتشمل البهلهٔ سائر أصحابهم، فجمع رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم أوّلًاده ونساءه، والمراد بالأنفس هاهنا: الرجال، كأنه أمر بأن يجمع نساءه وأوّلًاده ورجال أهل بيته، فكان النساء فاطمهٔ، والأولاد الحسن والحسين، والرجال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم وعليّ.

وأمّا دعوی المساواهٔ التی ذكرها فهی باطلهٔ قطعاً، وبطلانها من ضروريات الدين، لأنّ غير النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم من الأُمّهٔ لا يساوی النبيّ أصلًا، ومن ادّعی هذا فهو خارج عن الدّين، وكيف يمكن المساواهٔ والنبيّ نبيٌّ مرسل خاتم الأنبياء أفضل أُولی العزم، وهذه الصفات كلّها مفقودهٔ فی عليّ نعم، لأمير المؤمنين علی فی هذه الآيهٔ فضيلهٔ عظيمهٔ وهی مسلّمهٔ، ولكنْ لا تصير دالّهً علی النصّ بإمامته» «۱».

---

(۱) إبطال الباطل- مخطوط. راجع: إحقاق الحق ۳/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۶

أقول:

وفی كلامه مطالب ثلاثهٔ:

الأوّل: إنّ ما صنعه النبيّ صلّی اللَّه عليه وسلّم إنّما كان جرياً علی عادهٔ أرباب المباهلهٔ...

وهذا كلام النواصب فی الجواب عن هذه الآيهٔ، كما نصّ عليه صاحب «التحفهٔ الاثنا عشريهٔ»، ويرد عليه ما تقدّم من أنّه لو كان كذلك فلماذا لم يخرج العبّاس وبنيه وأمثالهم من الأقرباء؟ لكنّ فعل النبی صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم دليل علی أنّ للمقام خصوصيةً ولمن دعاهم مراتب عند اللَّه تعالی، وليس جرياً علی عادهٔ العرب فی مباهلهٔ البعض مع البعض.

والثانی: إنّ غير النبيّ من الأُمّهٔ لا يساوی النبيّ أصلًا.

وقد تقدّم الجواب عنه عند الكلام مع ابن تيميّهٔ.

والثالث: إنّ لأمير المؤمنين فی هذه الآيهٔ فضيلهٔ عظيمهٔ، وهی مسلّمهٔ.

قلت: هی للأربعهٔ كلّهم لكنّ عليّاً أفضلهم، فهو الإمام بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم.

قوله: لكن لا تصير دالهٔ علی النصّ بإمامته.

قلت: إنّ الآيهٔ تدلّ علی المساواهٔ بينه وبين النبيّ فی الكمالات الذاتيّهٔ، ولا أقلّ من كونها دالّهً علی فضيلهٔ عظيمهٔ- باعترافه- غير حاصلهٔ لخصومه، فهو الأفضل، فهو الإمام دون غيره بعد رسول اللَّه.

وتدلّ علی المساواهٔ بينهما فی العصمهٔ وتدلّ علی كونه مثله فی الأولويّهٔ بالتصرّف.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۷

فهو الإمام بعده وليس غيره.

* وقال عبدالعزيز الدهلوی ما تعريبه ...: ص: ۲۹۷

«ومنها آيهٔ المباهلهٔ، وطريق تمسّك الشيعهٔ بهذه الآيهٔ هو: أنّه لمّا نزلت «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا وأنفسكم..» إلی آخرها، خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم من بيته ومعه عليٌّ وفاطمهٔ وحسن وحسين، فالمراد من «أبناءنا» الحسن والحسين، ومن «أنفسنا» الأمير، وإذا صار نفس الرسول- وظاهرٌ أنّ المعنی الحقيقی لكونه نفسه محال- فالمراد هو المساوی، ومن كان مساويا لنبيّ عصره كان بالضرورهٔ أفضل وأولی بالتصرّف من غيره، لأن المساوی للأفضل الأولی بالتصرّف أفضل وأولی بالتصرّف، فيكون إماماً، إذ لا معنی للإمام إلّاالأفضل الأولی بالتصرّف.

هـذا بيـان وجه الإسـتدلال، ولاـ يخفى أنّه بهـذا التقريب غير موجود فى كلام أكثر علماء الشـيعة، فلهـذه الرسالـة الحق عليهم من جهة تقريرها وتهذيبها لأكثر أدلّتهم، ومَن شكّ فى ذلك فلينظر إلى كتبهم ليجد كلماتهم متشتّتة مضطربة قاصرة عن إفادة مقصدهم.

وهـذه الآيـة فى الأصـل من جملـة دلائل أهل السـنّة فى مقابلـة النواصب، وذلك لأنّ أخـذ النبىّ صـلّى اللّه عليه وسـلّم الأمير وأُولئك الأجلّة معه، وتخصيصهم بذلك دون غيرهم يحتاج إلى مرجّح، وهو لا يخلو عن أمرين:

فإمّـا لكونهم أعزّةً عليه، وحينئـذٍ يكون إخراجهم للمباهلـة- وفيها بحسب الظاهر خطر- المهلكـة، موجباً لقوّة وثوق المخالفين بصـدق نبوّته

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۸

وصحّة ما يخبر به عن عيسى وخلقته، إذ العاقل ما لم يكن جازماً بصدق دعواه لا يعرض أعزّته إلى الهلاك والإستئصال.

وهـذا الوجه مختـار أكثر أهـل السـنّة والشـيعة، وهو الـذى ارتضـاه عبـداللّه المشـهدى فى إظهـار الحقّ، فـدلّت الآيـة على كون هؤلاء الأشـخاص أعزّةً على رسول اللّه، وأنبيـاء اللّه مبرّأون عن الحبّ والبغض النفسانيّين، فليس ذلك إلّالـدينهم وتقواهم وصـلاحهم، فبطل مذهب النواصب القائلين بخلاف ذلك.

وإمّـا لكى يشـاركوه فى الـدعاء على كفّار نجران، ويعينوه بالتأمين على دعائه عليهم فيسـتجاب بسـرعة، كما يقول أكثر الشـيعة وذكره عبداللّه المشهدى أيضاً، فتدلّ الآية- بناءً عليه كذلك- على علوّ مرتبتهم فى الدّين وثبوت استجابة دعائهم عند اللّه.

وفى هذا أيضاً ردّ على النواصب.

وقـد قدح النواصب فى كلا الوجهين وقالوا بأنّ إخراجهم لم يكن لشـىءٍ منهما، إنّما كان لإلزام الخصم بما هو مسـلّم الثبوت عنده، إذ كان مسـلما عند المخالفين- وهم الكفّار- أنّ البهلة لا تعتبر إلّابحضور الأولاد والختن، والحَلف على هلاكهم، فلذا أخرج النبىّ أولاده وصهره معه ليلزمهم بذلك.

وظاهرٌ أنّ الأقارب والأولاد- كيفما كانوا- يكونون أعزّةً على الإنسان فى اعتقاد الناس وإنْ لم يكونوا كذلك عند الإنسان نفسه، يدلّ على ذلك أنّه لو كان هذا النوع من المباهلة حقّاً عنده صـلّى اللّه عليه وسـلّم لكان سائغاً فى الشـريعة، والحال أنّه ممنوع فيها، فظهر أنّ ما صنعه إنّما كان إسكاتاً للخصم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۹

وعلى هـذا القيـاس يسـقط الوجه الثـانى أيضاً، فإنّ هلاك وفـد نجران لم يكن من أهمّ المهمّات، فقـد مرّت عليه حوادث كانت أشـدّ وأشقّ عليه من هـذه القضـيّة، ولم يسـتعنْ فى شـىء منها فى الـدعاء بهؤلاء، على أنّ من المتّفق عليه اسـتجابة دعاء النبىّ فى مقابلته مع الكفّار، وإلّا يلزم تكذيبه ونقض الغرض من بعثته.

فهذا كلام النواصب، وقد أبطله- بفضل اللّه تعالى- أهل السنّة بما لا مزيد عليه كما هو مقرّر فى محلّه، ولا نتعرّض له خوفاً من الإطالة.

وعلى الجملـة، فإنّ آية المباهلة هى فى الأصل ردّ على النواصب، لكنّ الشـيعة يتمسّـكون بها فى مقابلة أهل السـنّة، وفى تمسّـكهم بها وجوه من الإشكال:

أمّـا أوّلًا: فلأنّا لا نسـلّم أنّ المراد «بأنفسـنا» هو الأمير، بل المراد نفسه الشـريفة، وقول علمائهم فى إبطال هـذا الاحتمال بأنّ الشـخص لا يـدعو نفسه غير مسـموع، إذ قـد شاع وذاع فى القديم والحديث «دعته نفسه إلى كذا» و «دعوت نفسـى إلى كذا» «فطوّت له نفسه قتل أخيه» «۱»

و «أمرت نفسـى» و «شاورت نفسـى» إلى غير ذلك من الاسـتعمالات الصـحيحة الواقعـة فى كلام البلغاء. فيكون حاصل «ندع أنفسـنا»: نحضر أنفسنا.

وأيضاً: فلو قررنا الأمير من قبل النبى مصـداقاً لقوله «أنفسـنا» فمن نقرره من قبل الكفّار مع أنّهم مشتركون فى صـيغة «ندعُ»، إذ لا معنى

لدعوة النبىّ إياهم وأبناءهم بعد قوله: «تعالوا».

فظهر أن الأمير داخل فى «أبناءنا» - كما أنّ الحسنين غير داخلين

---

(١) المائدة: ٣٠.

فى الأبناء حقيقةً وكان دخولهما حُكماً- لأنّ العرف يعدّ الختن ابناً، من غير ريبةٍ فى ذلك.

وأيضاً: فقد جاء لفظ النفس بمعنى القريب والشريك فى الدين والملّة ومن ذلك قوله تعالى: «ولا تخرجون أنفسكم من دياركم» أى: أهل دينهم.. «ولا تلمزوا أنفسكم».. «لولا إذ سمعتموه ظنّ المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيراً»، فلمّا كان للأمير اتّصال بالنبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فى النسب والقرابة والمصاهرة واتّحاد فى الدين والملّة، وقد كثرت معاشرته والأُلْفة معه حتّى قال: «علىٌّ منّى وأنا من علىّ» كان التعبير عنه بالنفس غير بعيد، فلا تلزم المساواة كما لا تلزم فى الآيات المذكورة.

وأما ثانياً: فلو كان المراد مساواته فى جميع الصفات، يلزم الاشتراك فى النبوّة والخاتميّة والبعثة إلى كافّة الخلق، والاختصاص بزيادة النكاح فوق الأربع، والدرجة الرفيعة فى القيامة، والشفاعة الكبرى والمقام المحمود، ونزول الوحى، وغير ذلك من الأحكام المختصّة بالنبىّ، وهو باطل بالإجماع.

ولو كان المراد المساواة فى البعض، لم يحصل الغرض، لأنّ المساواة فى بعض صفات الأفضل والأولى بالتصرّف لا تجعل صاحبها أفضل وأولى بالتصرّف، وهو ظاهر جداً.

وأيضاً: فإنّ الآية لو دلّت على إمامة الأمير لزم كونه إماماً فى زمن النبىّ وهو باطل بالإتّفاق، فإنْ قيّد بوقتٍ دون وقت- مع أنّه لا دليل عليه فى اللفظ- لم يكن مفيداً للمدّعى، لأنّ أهل السنّة أيضاً يثبتون إمامته فى

وقت من الأوقات» «١».

أقول:

وفى كلامه مطالب:

١- دعوى أن التقريب الذى ذكره للاستدلال بالآية، غير وارد فى أكثر كتب الشيعة، قال: «وكذلك الأدلّة الأُخرى غالباً»....،

وأنت ترى كذب هذه الدعوى بمراجعتك لوجه الاستدلال فى بحثنا هذا، إذْ تجد العبارة مذكورة فى كتب أصحابنا، إمّا باللفظ وإمّا بما يؤدّى معناه، فلا نطيل.

٢- نسبة المناقشة فى دلالة الآية المباركة بما ذكره إلى النواصب، وأنّ أهل السنّة يدافعون عن أهل البيت فى قبال أولئك...

وقد وجدنا ما عزاه إلى النواصب فى كلام ابن تيميّة وابن روزبهان، فى ردّهما على العلّامة الحلّى، فالحمد للَّهالذى كشف عن حقيقة حالهم بما أجراه على لسانهم...

٣- عدم التسليم بأنّ المراد من «أنفسنا» هو «على» بل المعنى:

«نحضر أنفسنا»، واستشهد- فى الردّ على قول الإماميّة بأنّ الشخص لا يدعو نفسه- بعبارات شائعة فى كلام العرب فى القديم والحديث كما قال.

ونحن لا نناقشه فى المعانى المجازيّة لتلك العبارات، ونكتفى بالقول- مضافاً إلى اعتراف غير واحد من أئمّة القوم بأنّ الإنسان الداعى إنّما يدعو

---

(۱) (۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۰۶- ۲۰۷. وقد ذكرنا كلامه بطوله لئلّا يظنّ ظانٌّ أنّا أسقطنا منه شيئاً ممّا له دخل فى البحث مع الشيعة حول الآية المباركة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۲

غيره لا ـ نفسه «۱» - بأنّ الأحاديث القطعيّة عند الفريقين دلّت على أنّ المراد من «أنفسنا» هو عليٌّ عليه السلام، فما ذكره يرجع فى الحقيقة إلى عدم التسليم بتلك الأحاديث وتكذيب رواتها ومخرّجيها، وهذا ما لا يمكنه الإلتزام به.

۴- إدخال عليّ عليه السلام فى «أبناءنا»..!!

وفيه: أنّه مخالف للنصوص.

ولا يخفى أنّه محاولة لإخراج الآية عن الدلالة على كون عليّ نفس النبيّ، لعلمه بالدلالة حينئذٍ على المساواة، وإلّا فإدخاله فى «أبناءنا» أيضاً اعترافٌ بأفضليّته!!

واستشهاده بالآيات مردود بما عرفت فى الكلام مع ابن تيميّة.

على أنّه اعترف بحديث «عليٌّ منّى وأنا من عليّ» وهو ممّا لا يعترف به ابن تيمية وسائر النواصب.

۵- ردّه على المساواة بأنّه: إنْ كان المراد المساواة فى جميع الصفات، يلزم المساواة بين عليّ والنبيّ فى النبوّة والرسالة والخاتمية والبعثة إلى الخلق كافّة ونزول الوحى ... وإنْ كان المراد المساواة فى بعض الصفات فلا يفيد المدّعى...

قلنا: المراد هو الأوّل، إلّاالنبوّة، والأُمور التى ذكرها من الخاتميّة والبعثة ... كلّها من شؤون النبوّة...

فالآية دالّة على حصول جميع الكمالات الموجودة فى النبيّ فى

---

(۱) لاحظ: شيخ زادة على البيضاوى ۱/ ۶۳۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۳

شخص عليّ، عدا النبوّة، وقد جاء فى الحديث عنه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أنّه قال لعليّ: «يا على! ما سألت اللَّه شيئاً إلّاسألت لك مثله، ولا سألت اللَّه شيئاً إلّاأعطانيه، غير إنّه قيل لى: أنّه لا نبى بعدك» «۱».

۶- وبذلك يظهر أنّه عليه السلام كان واجداً لحقيقة الإمامة- وهو وجوب الطاعة المطلقة، والأولويّة التامّة بالنسبة للأُمّة- فى حياة النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، إلّاأنّه كان تابعاً للنبيّ مطيعاً له، إطاعة وانقياداً لم يحدّثنا التاريخ به عن غيره على الإطلاق.

فسقط قوله أخيراً: «فإنّ الآية لو دلّت على إمامة الأمير»....

* والالوسى ...: ص: ۳۰۳

انتحل كلام الدهلوى، بلا ـ زيادة أو نقصان، كغيره من موارد المسائل الاعتقادية المهمّة التى طرحها فى تفسيره، وجوابه جوابه، فلا نكرّر.

* وقال الشيخ محمّد عبده ...: ص: ۳۰۳

اشارة

«إنّ الروايات متّفقة على أنّ النبيّ صلىعليه وسلّم اختار للمباهلة عليّاً وفاطمة وولديها، ويحملون كلمة «نساءنا» على فاطمة، وكلمة

«أنفسنا» على علی فقط.

ومصادر هذه الروايات الشيعة، ومقصدهم منها معروف، وقد اجتهدوا في ترويجها ما استطاعوا، حتّى راجت على كثيرٍ من أهل السنّة، ولكنّ واضعيها لم يحسنوا تطبيقها على الآية، فإنّ كلمة «نساءنا» لا يقولها العربي ويريد بها بنته، لا سيّما إذا كان له أزواج، ولا يفهم هذا من لغتهم،

---

(۱) أخرجه جماعة، منهم النسائی فی الخصائص: ۶/ ۱- ۱۰۷ ح ۱۴۱ و ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۴

وأبعد من ذلک أنْ يراد ب «أنفسنا» علیّ- عليه الرضوان-.

ثمّ إنّ وفد نجران الّذين قالوا إنّ الآية نزلت فيهم لم يكن معهم نساؤهم وأولادهم» «۱».

أقول:

وفي هذا الكلام إقرارٌ، وادّعاءٌ، ومناقشة عن عناد.

أمّا الإقرار، فقوله: «إنّ الروايات متّفقة» ... فالحمد للّهعلى أن بلغت الروايات في القضيّة من الكثرة والقوّة حداً لا يجد مثل هذا الرجل بُدّاً من أن يعترف بالواقع والحقيقة.

لكنّه لمّا رأى أن هذا الإقرار يستلزم الإلتزام بنتيجة الآية المباركة والروايات الواردة فيها، وهذا ما لا تطيقه نفسه!! عاد فزعم أمراً لا يرتضيه عاقل فضلًا عن فاضل!

أمّا الادعاء، فقال: «مصادر هذه الروايات الشيعة ... وقد اجتهدوا في ترويجها»....

لكنّه يعلم- كغيره- بكذب هذه الدعوى، فمصادر هذه الروايات القطعيّة- وقد عرفت بعضها- ليست شيعيّة. ولمّا كانت دلالتها واضحة «والمقصد منها معروف»، عمد إلى المناقشة بحسب اللغة، وزعم أنّ العربي لا يتكلّم هكذا.

وما قاله محض استبعاد ولا وجه له إلّا العناد! لأنّا لا نحتمل أن يكون هذا الرجل جاهلًا بأن لفظ «النساء» يطلق على غير الأزواج كما في

---

(۱) تفسير المنار ۳/ ۳۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۵

القرآن الكريم وغيره، أو يكون جاهلًا بأنّ أحداً لم يدّع استعمال اللفظ المذكور في خصوص «فاطمة» وأنّ أحداً لم يدّع استعمال «أنفسنا» في «عليٍّ» عليه السلام.

إنّ هذا الرجل يعلم بأنّ الروايات الصحيحة واردة من طرق القوم أنفسهم، والاستدلال قائم على أساسها، إذ أنّ النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم جعل عليّاً فقط المصداق ل «أنفسنا» وجَعَلَ فاطمة فقط المصداق ل «نساءنا» وقد كان له أقرباء كثيرون وأصحاب لا يحصون ... كما كان له أزواج عدّة، والنساء في عشيرته وقومه كثرة.

فلا بُدّ وأنْ يكون ما فعله هو من جهة أفضليّة عليٍّ عليه السلام على غيره من أفراد الأُمة، وهذا هو المقصود.

تكميل ... ص: ۳۰۵

وأمّا تفضيله- بالآية- على سائر الأنبياء عليهم السلام- كما عن الشيخ محمود بن الحسن الحمصي- فهذا هو الذي انتقده الفخر الرازي، وتبعه النيسابوري، وأبو حيّان الأندلسي:

* قال الرازی- بعد أن ذكر موجز القصة، ودلالة الآية على أن الحسنين ابنا رسول اللَّه-:

«كان فی الریّ رجل یقال له: محمود بن الحسن الحمصی، وكان معلّم الإثنی عشریة «۱» وكان یزعم أنّ علیّاً رضی اللَّه عنه أفضل من جمیع

(۱) وهو صاحب كتاب «المنقذ من التقلید»، وفی بعض المصادر أنّ الفخر الرازی قرأعلیه، توفّی فی أوائل القرن السابع، كما فی ترجمته بمقدّمة كتابه المذكور، طبعة مؤسّسة النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرّسین فی الحوزة العلمیة- قم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۶

الأنبیاء سوی محمّد علیه السلام، قال: والذی یدلّ علیه قوله تعالی: «وأنفسنا وأنفسكم» ولیس المراد بقوله «أنفسنا» نفس محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّ الإنسان لا یدعو نفسه، بل المراد به غیره، وأجمعوا علی أنّ ذلك الغیر كان علیّ بن أبی طالب رضی اللَّه عنه، فدلّت الآیة علی أنّ نفس علیّ هی نفس محمّد، ولا یمكن أن یكون المراد منه أنّ هذه النفس هی عین تلك النفس، فالمراد أنّ هذه النفس مثل تلك النفس، وذلك یقتضی الإستواء فی جمیع الوجوه، ترك العمل بهذا العموم فی حق النبوّة وفی حقّ الفضل، لقیام الدلائل علی أنّ محمّداً علیه السلام كان نبیّاً وما كان علیّ كذلك، ولانعقاد الإجماع علی أنّ محمّداً علیه السلام كان أفضل من علیّ، فیبقی فیما وراءه معمولًا به.

ثمّ الإجماع دلّ علی أنّ محمّداً علیه السلام كان أفضل من سائر الأنبیاء علیهم السلام، فیلزم أن یكون علیّ أفضل من سائر الأنبیاء.

فهذا وجه الإستدلال بظاهر هذه الآیة.

ثمّ قال: ویؤیّد الاستدلال بهذه الآیة: الحدیث المقبول عند الموافق والمخالف، وهو قوله علیه السلام: من أراد أن یری آدم فی علمه، ونوحاً فی طاعته، وإبراهیم فی خلّته، وموسی فی هیبته، وعیسی فی صفوته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

فالحدیث دلّ علی أنّه اجتمع فیه ما كان متفرّقاً فیهم، وذلك یدلّ علی أنّ علیّاً رضی اللَّه عنه أفضل من جمیع الأنبیاء سوی محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۷

وأمّا سائر الشیعة، فقد كانوا- قدیماً وحدیثاً- یستدلّون بهذه الآیة علی أنّ علیّاً رضی اللَّه عنه مثل نفس محمّد علیه السلام إلّاما خصّه الدلیل، وكان نفس محمّد أفضل من الصحابة، فوجب أن یكون نفس علیّ أفضل من سائر الصحابة.

هذا تقریر كلام الشیعة.

والجواب: إنّه كما انعقد الإجماع بین المسلمین علی أنّ محمّداً علیه السلام أفضل من علیّ، فكذلك انعقد الإجماع بینهم- قبل ظهور هذا الإنسان- علی أنّ النبیّ أفضل ممّن لیس بنبیّ، وأجمعوا علی أنّ علیّاً ما كان نبیّاً، فلزم القطع بأنّ ظاهر الآیة كما أنّه مخصوص فی حق محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، فكذلك مخصوص فی حق سائر الأنبیاء علیهم السلام».

إنتهی «۱».

* وكذا قال النیسابوری، وهو ملخّص كلام الرازی، علی عادته، وقد تقدّم نصّ ما قال.

* وقال أبو حیّان، بعد أن ذكر كلام الزمخشری فی الآیة المباركة:

«ومن أغرب الاستدلال ما استدلّ به محمّد «۲» بن علی الحمصی..» فذكر الإستدلال، ثمّ قال: «وأجاب الرازی: بأنّ الإجماع منعقد علی أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أفضل ممّن لیس بنبیّ، وعلیٌّ لم یكن نبیّاً، فلزم القطع بأنّه مخصوص فی حقّ جمیع الأنبیاء».

قال: «وقال الرازی: استدلال الحمصی فاسد من وجوه:

منها قوله: (إنّ الإنسان لا یدعو نفسه) بل یجوز للإنسان أن یدعو

(۱) تفسير الرازى ۸/ ۹۰- ۹۱.

(۲) كذا، والصحيح: محمود.

نفسه، تقول العرب: دعوت نفسى إلى كذا فلم تجبنى. وهذا يسمّيه أبو على بالتجريد.

ومنها قوله: (وأجمعوا على أنّ الذى هو غيره هو علىّ) ليس بصحيح، بدليل الأقوال التى سبقت فى المعنى بقوله: «أنفسنا».

ومنها قوله: (فيكون نفسه مثل نفسه) ولا يلزم المماثلة أنّ تكون فى جميع الأشياء، بل تكفى المماثلة فى شىءٍ ما، هذا الذى عليه أهل اللغة، لا الذى يقوله المتكلّمون من أنّ المماثلة تكون فى جميع صفات النفس، هذا اصطلاح منهم لا لغةً، فعلى هذا تكفى المماثلة فى صفةٍ واحدة، وهى كونه من بنى هاشم، والعرب تقول: هذا من أنفسنا، أى: من قبيلتنا.

وأمّا الحديث الذى استدلّ به فموضوع لا أصل له» «۱».

أقول:

ويبدو أنّ الرازى هنا وكذا النيسابورى أكثر إنصافاً للحقّ من أبى حيّان، لأنّهما لم يناقشا أصلًا فى دلالة الآية المباركة والحديث القطعى على أفضليّة علىّ عليه السلام على سائر الصحابة.

أمّا فى الإستدلال بها على أفضليّته على سائر الأنبياء، فلم يناقشا بشىء من مقدماته، إلّاأنّهما أجابا بدعوى الإجماع من جميع المسلمين- قبل ظهور الشيخ الحمصى- على أنّ الأنبياء أفضل من غيرهم.

وحينئذٍ، يكفى فى ردّهما نفى هذا الإجماع، فإنّ الإماميّة- قبل الشيخ الحمصى وبعده- قائلون بأفضليّة علىّ والأئمّة من ولده، على جميع

(۱) البحر المحيط ۲/ ۴۸۰.

الأنبياء عدا نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، ويستدلّون لذلك بوجوهٍ من الكتاب والسنّة، أمّا من الكتاب فالآية المباركة، وأمّا من السنّة فالحديث الذى ذكره الحمصى...

وقد عرفت أنّ الرازى والنيسابورى لم يناقشا فيهما.

ومن متقدّمى الإماميّة القائلين بأفضليّة أمير المؤمنين على سائر الأنبياء هو: الشيخ المفيد، المتوفّى سنة ۴۱۳، وله فى ذلك رسالة، استدلّ فيها بآية المباهلة، واستهلّ كلامه بقوله: «فاستدلّ به من حكم لأمير المؤمنين صلوات اللّه وسلامه عليه بأنّه أفضل من سالف الأنبياء عليهم السلام وكافّة الناس سوى نبىّ الهدى محمّد عليه وآله السلام بأنْ قال» ... وهو صريحٌ فى أنّ هذا قول المتقدّمين عليه «۱».

فظهر سقوط جواب الرازى ومن تبعه.

لكنّ أبا حيّان نسب إلى الرازى القول بفساد استدلال الحمصى من وجوه- ولعلّه نقل هذا من بعض مصنّفات الرازى غير التفسير- فذكر ثلاثة وجوه:

أمّا الأوّل: فبطلانه ظاهر من غضون بحثنا، على أنّ الرازى قرّره ولم يشكل عليه، فإنْ كان ما ذكره أبو حيّان من الرازى حقّاً فقد ناقض نفسه.

وأمّا الثانى: فكذلك، لأنّها أقوال لا يُعبأ بها، إذ الموجود فى صحيح مسلم، وجامع الترمذى، وخصائص النسائى، ومسند أحمد،

ومستدرک الحاکم ... وغیرها ... أنّ الذی هو غیره هو علیٌّ لا سواه ... وهذا هو القول المتّفق علیه بین العامّهٔ والخاصّهٔ، وهم قد ادّعوا الإجماع- من السلف

---

(۱) تفضیل أمیر المؤمنین علیه السلام علی سائر الصحابهٔ. رسالهٔ مطبوعهٔ فی المجلّد السابع من موسوعهٔ مصنفات الشیخ المفید.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۰

والخلف- علی أنّ صحیحی البخاری ومسلم أصح الکتب بعد القرآن، ومنهم مَن ذهب إلی أنّ صحیح مسلم هو الأصحّ منهما.

وأمّا الثالث: فیکفی فی الردّ علیه ما ذکره الرازی فی تقریر کلام الشیعهٔ فی الاستدلال بالآیهٔ المبارکهٔ، حیث قال: «وذلک یقتضی الإستواء من جمیع الوجوه» ... فإن کان ما ذکره أبو حیّان من الرازی حقّاً فقد ناقض نفسه.

علی أنّه إذا کان «تکفی المماثلهٔ فی صفهٍ واحدهٔ، وهی کونه من بنی هاشم» فلماذا التخصیص بعلیّ منهم دون غیره؟!

بقی حُکمه بوضع الحدیث الذی استدلّ به الحمصی، وهذا حکم لا یصدر إلّامن جاهل بالأحادیث والآثار، أو من معاند متعصّب، لأنّه حدیث متّفق علیه بین المسلمین، ومن رواته من أهل السنّهٔ: عبدالرزاق بن همّام، وأحمد بن حنبل، وأبو حاتم الرازی، والحاکم النیسابوری، وابن مردویه، والبیهقی، وأبو نعیم، والمحبّ الطبری، وابن الصبّاغ المالکی، وابن المغازلی الشافعی «... ۱».

هذا تمام الکلام علی آیهٔ المباهلهٔ. وباللَّه التوفیق.

والحمد للَّهرب العالمین، والصلاهٔ والسلام علی محمّد وآله الطاهرین.

---

(۱) وقد بحثنا عن أسانیده وأوضحنا وجوه دلالاته فی الجزء التاسع عشر من أجزاء کتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۳

قوله تعالی «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد ...» ص: ۳۱۳

اشارهٔ

هذه الآیهٔ أیضاً استدل بها أصحابنا علی إمامهٔ أمیر المؤمنین بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بلا فصل.

وتوضیح ذلک فی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۴

الفصل الأوّل: نصوص الحدیث ورواته فی کتب السُنّهٔ ... ص: ۳۱۴

اشارهٔ

لقد أخرج جماعهٔ کبیرهٔ من کبار الأئمّهٔ والحفّاظ قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی الآیهٔ المبارکهٔ: أنا المنذر وعلیٌّ الهادی، بالأسانید المتکثّرهٔ، فی أشهر الکتب المعتبرهٔ، عن طریق عدّهٔ من الصحابهٔ.

رواته من الصحابهٔ ... ص: ۳۱۴

وقد کان من رواته من الصحابهٔ، الّذین وصلنا الحدیث عنهم:

۱- أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السلام.

۲- عبداللَّه بن العبّاس.

۳- عبداللَّه بن مسعود.

۴- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۵- بریدة الأسلمی.

۶- أبو برزة الأسلمی.

۷- یعلی بن مرة.

۸- أبو هریرة.

۹- سعد بن معاذ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۵

من رواته من الأئمّة والحفّاظ ... ص: ۲۱۵

وقد رواه من أعلام أئمّة الحدیث ومشاهیر الحفّاظ:

۱- أبو عبداللَّه الحسین بن الحکم الحبری الکوفی، المتوفّی سنة ۲۸۶.

۲- عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، المتوفّی سنة ۲۹۰.

۳- أبو سعید أحمد بن محمّد، ابن الأعرابی البصری المکّی، المتوفّی سنة ۳۰۴.

۴- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، صاحب التاریخ والتفسیر، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۵- عبدالرحمن بن محمّد بن إدریس، الشهیر بابن أبی حاتم، المتوفّی سنة ۳۲۷.

۶- أبو العبّاس أحمد بن محمّد بن سعید، ابن عقدة الکوفی، المتوفّی سنة ۳۳۲.

۷- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۸- أبو بکر جعفر بن حمدان البغدادی القطیعی الحنبلی، المتوفّی سنة ۳۶۸.

۹- أبو الحسین محمّد بن المظفّر البغدادی، المتوفّی سنة ۳۷۹.

۱۰- أبو عبید اللَّه محمّد بن عمران المرزبانی، المتوفّی سنة ۳۸۴.

۱۱- أبو حفص عمر بن أحمد بن شاهین البغدادی الواعظ، المتوفّی سنة ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۶

۱۲- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری، صاحب المستدرک، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۱۳- أبو بکر ابن مردویه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۱۴- أبو إسحاق الثعلبی، صاحب التفسیر المشهور، المتوفّی سنة ۴۲۷.

۱۵- أبو نعیم أحمد بن عبداللَّه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۱۶- أبو علی الحسن بن علی، ابن المُذْهِب التمیمی البغدادی، المتوفّی سنة ۴۴۴.

۱۷- أبو محمّد الحسن بن علی الجوهری البغدادی، المتوفّی سنة ۴۵۴.

۱۸- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی، المتوفّی سنة ۴۶۳.

۱۹- عبید اللَّه بن عبداللَّه، الحافظ، الحاکم الحسکانی، المتوفّی سنة ۴۷۰.

۲۰- أبو الحسن علی بن محمّد الجلّابی الواسطی، المعروف بابن المغازلی، المتوفّی سنة ۴۸۳.

۲۱- أبو الحسن علی بن الحسن المصری الشافعی، الشهیر بالخلعی، المتوفّی سنة ۴۹۲.

۲۲- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی، صاحب کتاب الفردوس، المتوفّی سنة ۵۰۹.

۲۳- أبو نصر عبدالرحیم بن أبی القاسم القشیری النیسابوری، المفسر، المتوفّی سنة ۵۱۴.

۲۴- أبو القاسم هبة اللّٰه بن محمّد، ابن الحصین الهمدانی البغدادی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۷

المتوفّی سنة ۵۲۵.

۲۵- أبو القاسم علی بن الحسن، المعروف بابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنة ۵۷۱.

۲۶- أبو علی عمر بن علی بن عمر الحربی، المتوفّی سنة ۵۹۸.

۲۷- فخر الدین محمّد بن عمر الرازی، صاحب التفسیر الکبیر، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۲۸- أبو عبداللّٰه محمّد بن محمود بن الحسن، المعروف بابن النجّار البغدادی، المتوفّی سنة ۶۴۲.

۲۹- ضیاء الدین محمّد بن عبدالواحد، المعروف بالضیاء المقدسی، المتوفّی سنة ۶۴۳.

۳۰- أبو عبداللّٰه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی، المقتول سنة ۶۵۸.

۳۱- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمّد الحموئی، المتوفّی سنة ۷۲۲.

۳۲- إسماعیل بن کثیر القرشی الدمشقی، صاحب التاریخ والتفسیر، المتوفّی سنة ۷۷۴.

۳۳- جمال الدین محمّد بن یوسف الزرندی المدنی، المتوفّی سنة بضع و ۷۵۰.

۳۴- أبو بکر نور الدین الهیثمی، صاحب مجمع الزوائد، المتوفّی سنة ۸۰۷.

۳۵- نور الدین علی بن محمّد ابن الصباغ المالکی، المتوفّی سنة ۸۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۸

۳۶- جلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

۳۷- علی بن حسام الدین المتّقی الهندی، صاحب کنز العمّال، المتوفّی سنة ۹۷۵.

۳۸- عبدالرؤف بن تاج العارفین المناوی المصری، المتوفّی سنة ۱۰۳۱.

۳۹- قاضی القضاة الشوکانی الیمنی، المتوفّی سنة ۱۲۵۰.

۴۰- محمّد مؤمن الشبلنجی المصری، المتوفّی بعد سنة ۱۳۰۸.

فهؤلاء طائفة من أئمة أهل السنّة فی شتّی العلوم، فی القرون المختلفة، یروون حدیث نزول قوله تعالی: «ولکلّ قوم هاد» فی سیّدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام، بأسانیدهم الکثیرة المتّصلة، عن التابعین، عن الصحابة، عن رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وآله وسلّم.

من ألفاظ الحدیث فی أشهر الکتب ... ص: ۳۱۸

وهذه نبذة من ألفاظ الحدیث بالأسانید:

* مسند أحمد- من زیادات ابنه عبداللّٰه-: «حدّثنا عبداللّٰه، حدّثنی عثمان بن أبی شیبة، ثنا مطّلب بن زیاد، عن السدّی، عن عبدخیر، عن علیّ فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد»، قال: رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم المنذر، والهادی رجل من بنی هاشم «۱».

(۱) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۹

* تفسیر الطبری: «وقال آخرون: هو علیّ بن أبی طالب رضی اللَّه عنه. ذکر من قال ذلک: حدّثنا أحمد بن یحیی الصوفی، قال: ثنا الحسن بن الحسین الأنصاری، قال: ثنا معاذ بن مسلم، ثنا الهروی، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هاد» وضع صلّی اللَّه علیه وسلّم یده علی صدره فقال: أنا المنذر، ولکلّ قوم هادٍ، وأومأ بیده إلی منکب علیٍّ فقال: أنت الهادی یا علی، بک یهتدی المهتدون بعدی» «۱».

* تفسیر الحبری: «حدّثنا علی بن محمّد، قال: حدّثنی الحبری، قال: حدّثنا [حسن بن حسین، حدّثنی حبان عن الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس: «إنّما أنت منذر» رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم «ولکلّ قوم هاد» علی» «۲».

* المعجم الصغیر للطبرانی: «حدّثنا الفضل بن هارون البغدادی صاحب أبی ثور، حدّثنا عثمان بن أبی شیبهٔ، حدّثنا المطّلب بن زیاد، عن السدّی، عن عبد خیر، عن علیّ کرم اللَّه وجهه فی الجنّهٔ، فی قوله عزّوجلّ: «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هاد»، قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهاد [ی رجل من بنی هاشم.

لم یروه عن السدّی إلّاالمطّلب، تفرّد به ابن أبی شیبهٔ» «۳».

* تاریخ الخطیب- بترجمهٔ الفضل بن هارون-: «أخبرنا محمّد بن

---

(۱) تفسیر الطبری ۷/ ۳۴۳- ۳۴۴ ح ۲۰۱۶۰ و ۲۰۱۶۱، وسیأتی تحقیق الحال فی سنده.

(۲) تفسیر الحبری: ۲۸۱.

(۳) المعجم الصغیر ۱/ ۲۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۰

عبداللَّه بن شهریار، أخبرنا سلیمان بن أحمد الطبرانی، حدّثنا الفضل بن هارون البغدادی صاحب أبی ثور» ... إلی آخر ما تقدّم «۱».

* مستدرک الحاکم: «أخبرنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن السمّاک، ثنا عبد الرحمن بن محمّد بن منصور الحارثی، ثنا حسین بن حسن الأشقر، ثنا منصور بن أبی الأسود، عن الأعمش، عن المنهال بن عمرو، عن عباد بن عبدالأسدی، عن علی «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد» قال علی: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم المنذر، وأنا الهادی.

هذا حدیث صحیح الإسناد، ولم یخرجاه» «۲».

* تاریخ ابن عساکر: «أخبرنا أبو علی بن السبط، أنبأنا أبو محمّد الجوهری.

حیلولهٔ: وأخبرنا أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علی ابن المُذْهِب، قالا: أنبأنا أبو بکر القطیعی، أنبأنا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی عثمان بن أبی شیبهٔ، أنبأنا مطّلب بن زیاد [عن السدّی ، عن عبد خیر، عن علیّ فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هادٍ»، قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهادی رجل من بنی هاشم.

أخبرنا أبو العز بن کادش، أنبأنا أبو الطیّب طاهر بن عبداللَّه، أنبأنا علی ابن عمر بن محمّد الحربی، أنبأنا أحمد بن الحسن بن عبدالجبّار، أنبأنا عثمان ابن أبی شیبهٔ، أنبأنا المطّلب بن زیاد، عن السدّی، عن عبدخیر، عن علی، قولعز وجل: «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هادٍ» قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهادی علیّ.

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۷۲.

(۲) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۴۰ ح ۴۶۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۱

أخبرنا أبو طالب علی بن عبدالرحمن، أنبأنا أبو الحسن الخلعی، أنبأنا أبو محمّد بن النحّاس، أنبأنا أبو سعید ابن الأعرابی، أنبأنا أبو سعید عبدالرحمن بن محمّد بن منصور، أنبأنا حسین بن حسن الأشقر، أنبأنا منصور بن أبی الأسود، عن الأعمش، عن المنهال، عن عبّاد بن عبداللّه، عن علیّ، قال فی قوله تعالی: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد»، قال علیٌّ: رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم المنذر، وأنا الهاد.

وأخبرنا أبو طالب، أنبأنا أبو الحسن، أنبأنا أبو محمّد، أنبأنا أبو سعید بن الأعرابی، أنبأنا أبو العباس الفضل بن یوسف بن یعقوب بن حمزة الجعفی، أنبأنا الحسن بن الحسین الأنصاری فی هذا المسجد- وهو مسجد حبّة العرنی-، أنبأنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد» قال النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم: أنا المنذر، وعلی الهادی، بک یا علیّ یهتدی المهتدون» «۱».

* مجمع الزوائد: «قوله تعالی: «إنّما أنت منذر» عن علیّ رضی اللّه عنه فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد» قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم المنذر، والهادی رجل من بنی هاشم.

رواه عبداللّه بن أحمد، والطبرانی فی الصغیر والأوسط، ورجال المسند ثقات» «۲».

* الدرّ المنثور: «وأخرج ابن جریر وابن مردویه، وأبو نعیم فی المعرفة، والدیلمی، وابن عساکر، وابن النجّار، قال: لما نزلت «إنّما أنت

(۱) تاریخ ابن عساکر- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام- ۴۲/ ۳۵۸- ۳۵۹.

(۲) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ۷/ ۴۱.

منذر ولکلّ قوم هاد» وضع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یده علی صدره فقال: أنا المنذر، وأومأ بیده إلی منکب علیٍّ رضی اللّه عنه فقال: أنت الهادی، یا علیّ! بک یهتدی المهتدون من بعدی.

وأخرج ابن مردویه، عن أبی برزة الأسلمی- رضی اللّه عنه- قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یقول: «إنّما أنت منذر» ووضع یده علی صدر نفسه، ثمّ وضعها علی صدر علیّ ویقول: «ولکلّ قومٍ هاد».

وأخرج ابن مردویه، والضیاء فی المختارة، عن ابن عبّاس- رضی اللّه عنهما- فی الآیة، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم المنذر، والهادی علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه.

وأخرج عبداللّه بن أحمد فی زوائد المسند، وابن أبی حاتم، والطبرانی فی الأوسط، والحاکم- وصحّحه- وابن مردویه، وابن عساکر، عن علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد»، قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم المنذر، وأنا الهادی. وفی لفظٍ: والهادی رجل من بنی هاشم، یعنی نفسه» «۱».

* شواهد التنزیل: «حدّثنی الوالد رحمه اللّه، عن أبی حفص ابن شاهین، قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن سعید الهمدانی، قال: حدّثنا أحمد بن یحیی الصوفی وإبراهیم بن خیرویه، قالا: حدّثنا حسن بن حسین.

وأخبرنا أبو بکر محمّد بن عبدالعزیز الجوری، قال: أخبرنا الحسن

(۱) الدرّ المنثور فی التفسیر بالمأثور ۴/ ۶۰۸.

بن رشیق المصری، قال: حدّثنا عمر بن علی بن سلیمان الدینوری، قال: حدّثنا أبو بکر محمّد بن ازداد الدینوری، قال: حدّثنا الحسن

بن الحسین الأنصاری، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد» قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: أنا المنذر وعلیٌّ الهادی من بعدی، وضرب بیده إلی صدر علی فقال: أنت الهادی من بعدی، یا علی! بك یهتدی المهتدی.

أخبرنا أبو یحیی الحیكانی، قال: أخبرنا أبو الطیب محمّد بن الحسین بالكوفهٔ قال: حدّثنا علی بن العباس بن الولید، قال: حدّثنا جعفر بن محمّد بن الحسین، قال: حدّثنا حسن بن حسین، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم الفرّاء، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر ولكل قوم هاد» أشار رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بیده إلی صدره فقال: أنا المنذر «ولكل قوم هاد» ثمّ أشار بیده إلی علیّ فقال: یا علیّ! بك یهتدی المهتدون بعدی.

أخبرنا أبو بكر ابن أبی الحسن الهارونی، قال: أخبرنا أبو العباس بن أبی بكر الأنماطی المروزی، أنّ عبداللّه بن محمّد بن علی بن طرخان حدّثهم، قال: حدّثنا أبی، قال: حدّثنا عبدالأعلی بن واصل، قال: حدّثنا الحسن الأنصاری- وكان ثقهٔ معروفاً یُعرف بالعرنی-، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم بیّاع الهروی- قال عبدالأعلی: وهذا شیخ روی عنه المحاربی-، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس فی قوله: «إنّما أنت منذر» [قال:] قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: أنا المنذر وعلیٌّ الهادی [ثمّ قال: یا علی!] بك یهتدی المهتدون بعدی.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۴

حدّثنی أبو القاسم بن أبی الحسن الفارسی، قال: أخبرنا أبی، قال:

أخبرنا محمّد بن القاسم المحاربی، قال: حدّثنا القاسم بن هشام بن یونس، قال: حدّثنی حسن بن حسین، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «إنّما أنت منذر» ووضع یده علی صدره، ثمّ قال: «ولكلّ قوم هاد» وأومأ بیده إلی منكب علیٍّ، ثمّ قال: یا علیّ! بك یهتدی المهتدون.

حدّثنی أبو سعد السعدی، قال: أخبرنا أبو الحسین محمّد بن المظفّر الحافظ ببغداد، قال: أخبرنا أبو محمّد جعفر بن محمّد بن القاسم، قال:

حدّثنا إسماعیل بن محمّد المزنی، قال: حدّثنا حسن بن حسین به سواء، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر» قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: أنا یا علیّ المنذر، وأنت الهادی، بك یهتدی المهتدون بعدی.

وأخبرنا أبو سعد، قال: أخبرنا أبو الحسین محمّد بن المظفّر الحافظ ببغداد، قال: حدّثنی أبو بكر محمّد بن الفتح الخیاط، قال: حدّثنا أحمد بن عبداللّه بن یزید المؤدّب، قال: حدّثنی أحمد بن داود- ابن أُخت عبدالرزّاق-، قال: حدّثنی أبو صالح، قال: حدّثنی بعض رواهٔ لیث، عن لیث، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: لیلهٔ أُسری بی ما سألت ربّی شیئاً إلّاأعطانیه [و] سمعت منادیاً من خلفی یقول: یا محمّد! إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد. قلت: أنا المنذر، فمن الهادی؟ قال: علیٌّ الهادی المهتدی، القائد أُمّتك إلی جنّتی غرّاً محجّلین برحمتی.

[حدّثنا] الجوهری، [قال:] حدّثنا المرزبانی، [قال:] أخبرنا علی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۵

بن محمّد الحافظ، قال: حدّثنی الحبری، قال: حدّثنا حسن بن حسین، قال: حدّثنا حبان، عن الكلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس [فی قوله تعالی : «ولكل قوم هاد» [قال: هو] علیٌّ علیه السلام.

و [قال:] حدّثنا إسماعیل بن صبیح، قال: أنبأنی أبو الجارود، عن أبی داود، عن أبی برزهٔ، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یقول: «إنّما أنت منذر» ثمّ یردّ یده إلی صدره، ثمّ یقول: «ولكلّ قوم هاد» ویشیر إلی علیّ بیده.

أخبرنا عقیل بن الحسین، قال: أخبرنا علی بن الحسین، قال: حدّثنا محمّد بن عبید اللّه، قال: حدّثنا محمّد بن الطیب السامری بها، قال:

حدّثنا إبراهيم بن فهد، قال: حدّثنا الحكم بن أسلم، قال: حدّثنا شعبهٔ، عن قتادهٔ، عن سعيد بن المسيب، عن أبى هريرهٔ [فى قوله تعالى:]: «إنّما أنت منذر» يعنى: رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله، [وفى قوله:]: «ولكلّ قومٍ هاد» قال: سألت عنها رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فقال: إنّ هادى هذه الأُمّهٔ علىّ ابن أبى طالب.

حدّثنا الحاكم أبو عبداللّه الحافظ إملاءً وقراءهٔ، قال: أخبرنى أبو بكر ابن أبى دارم الحافظ بالكوفهٔ، قال: أخبرنا المنذر بن محمّد بن المنذر بن سعيد اللخمى من أصل كتابه، قال: حدّثنى أبى، قال: حدّثنى عمى الحسين بن سعيد، قال: حدّثنى أبى سعيد بن أبى الجهم، عن أبان بن تغلب، عن نفيع بن الحارث، قال: حدّثنى أبو برزهٔ الأسلمى، قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم يقول: «إنّما أنت منذر» ووضع يده على صدر نفسه، ثمّ وضعها على يد علىٍّ وقال: «ولكلّ قومٍ هاد».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۶

قال الحاكم: تفرّد به المنذر بن محمّد القابوسى بإسناده، وهو من حديث أبان عجب جدّاً.

أخبرنا أبو عبداللّه الشيرازى، [قال أخبرنا أبو بكر الجرجرائى، قال: أخبرنا أبو أحمد البصرى، قال: حدّثنا أحمد بن عباد، قال: حدّثنا زكريا بن يحيى، قال: حدّثنا إسماعيل بن صبيح، قال: حدّثنا أبو الجارود زياد بن المنذر، عن أبى داود، عن أبى برزهٔ الأسلمى، قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله يقول: «إنّما أنت منذر» ثمّ ضرب يده إلى صدره، «ولكلّ قومٍ هاد» ويشير إلى على عليه السلام.

أخبرنا الحاكم الوالد، قال: أخبرنا أبو حفص، قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن سعيد، وعمر بن الحسن، قالا: أخبرنا أحمد بن الحسن.

وأخبرنا أبو بكر بن أبى الحسن الحافظ، أن عمر بن الحسن بن على بن مالك أخبرهم، قال: حدّثنا أحمد بن الحسن الخراز، قال: حدّثنا أبى، قال: حدّثنا حصين بن مخارق، عن حمزهٔ الزيات، عن عمر بن عبداللّه بن يعلى بن مرهٔ، عن أبيه، عن جده، قال: قرأ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: «إنّما أنت منذر ولكل قوم هاد» فقال: أنا المنذر، وعلىّ الهاد [ى . لفظاً واحداً.

أخبرنا أبو الحسن النجّار، قال: أخبرنا الطبرانى، قال: حدّثنا الفضل بن هارون، قال: حدّثنا عثمان.

وأخبرنا أبو الحسن الأهوازى، قال: أخبرنا أبو الحسن الشيرازى، قال: حدّثنا عبداللّه بن محمّد بن ناجيهٔ، قال: حدّثنا عثمان بن أبى شيبهٔ، قال: حدّثنا مطلب بن زياد الأسدى، عن السدى، عن عبدخير، عن على فى قوله: «إنّما أنت منذر ولكل قومٍ هاد» قال: رسول اللّه صلّى اللّه عليه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۷

المنذر، والهادى رجل من بنى هاشم.

[ساقاه لفظاً سواءً [وقالا:] قال: تفرّد به عثمان.

وأخبرنا أبو عبداللّه، قال: أخبرنا أبو بكر القطيعى، قال: حدّثنا عبدابن أحمد بن حنبل، قال: حدّثنا عثمان بن أبى شيبهٔ به كلفظه.

أخبرنا أبو عبداللّه الثقفى، قال: حدّثنا أحمد بن جعفر بن حمدان، قال: حدّثنا محمّد بن إسحاق المسوحى، قال: حدّثنا إبراهيم بن عبداللّه بن صالح، قال: حدّثنا المطّلب، قال: حدّثنا السدى، عن عبدخير، عن علىّ فى قوله: «إنّما أنت منذر»، قال: المنذر النبىّ، والهادى رجل من بنى هاشم. يعنى نفسه.

أخبرنا محمّد بن عبداللّه بن أحمد، قال: حدّثنا محمّد بن أحمد بن محمّد بن على، قال: حدّثنا عبدالعزيز بن يحيى بن أحمد بن عيسى، قال:

حدّثنى المغيرهٔ بن محمّد، قال: حدّثنى إبراهيم بن محمّد بن عبدالرحمن الأزدى- سنهٔ ست عشرهٔ ومائتين-، قال: حدّثنا قيس بن الربيع، ومنصور بن أبى الأسود، عن الأعمش، عن المنهال بن عمرو، عن عبّاد بن عبداللّه، قال: قال علىٌّ: ما نزلت من القرآن آيهٔ إلّاوقد علمت فى مَن نزلت، قيل: فما نزل فيك؟ فقال: لولا أنّكم سألتمونى ما أخبرتكم، نزلت فى [هذه الآيهٔ: «إنّما أنت منذر ولكل قوم هاد» فرسول اللّه المنذر، وأنا الهادى إلى ما جاء به.

حـدّثنی أبو الحسن الفارسـی، قال: حـدّثنا أبو محمّـد عبـداللّٰه بن أحمـد الشـیبانی، قال: حـدّثنا أحمد بن علی بن رزین الباشانی، قال: حـدّثنا عبداللّٰه ابن الحرث، قال: حدّثنا إبراهیم بن الحکم بن ظهیر، قال: حدّثنی أبی، عن حکیم بن جبیر، عن أبی برزهٔ الأسـلمی، قال: دعا رسول اللّٰه صلّی اللّٰه

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۸

علیه وآله وسلّم بالطهور وعنده علی بن أبی طالب، فأخذ رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وآله وسلّم بید علی- بعد ما تطهّر- فألزقها بصدره، فقال: «إنّما أنت منـذر» ثمّ ردها إلی صدر علی ثمّ قال: «ولکل قوم هاد»، ثمّ قال: إنّک منار الأنام، ورایهٔ الهدی، وأمین القرآن، أشـهد علی ذلک أنّک کذلک.

أخبرنا أبو محمّـد عبداللّٰه بن عبدالرحمن الحرضـی، قال: حدّثنا یحیی ابن منصور القاضـی، قال: حدّثنا محمّد بن إبراهیم العبدی، قال: حـدّثنا هشام ابن عمّار، قال: حـدّثنا عراک بن خالـد، قال: حـدّثنا یحیی بن الحارث، قال: حدّثنا عبداللّٰه بن عامر، قال: أُزعجت الزرقاء الکوفیهٔ إلی معاویهٔ، فلمّا أُدخلت علیه قال لها معاویهٔ: ما تقولین فی مولی المؤمنین علی، فأنشأت تقول:

صلّی الإله علی قبرٍ تضمّنه نورٌ فأصبح فیه العدلُ مدفونا

مَن حالفَ العدل والإیمان مقترناً فصار بالعدلِ والإیمان مَقرونا

فقال لها معاویـهٔ: کیف غرّزت فیه الغریزهٔ؟ فقالت: سـمعت اللّٰه یقول فی کتابه لنبیّه: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد» المنذر رسول اللّٰه، والهادی علیٌّ ولی اللّٰه.

أخبرنا السیّد أبو منصور [ظفر بن محمّـد] الحسـینی، قال: حدّثنا ابن مانی، قال: حدّثنا الحبری، قال: حدّثنا حسن بن [الحسـین العُرنی ، قال: حـدّثنا علی بن القاسم، عن عبـدالوهّاب بن مجاهـد، عن أبیه، عن قول اللّٰه عزّ وجلّ: «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد»، قال: محمّد المنذر، وعلیٌّ الهاد [ی » «۱».

---

(۱) شواهد التنزیل إلی قواعد التفضیل ۱/ ۳۸۱- ۳۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۹

الفصل الثانی: فی بیان صحّهٔ الحدیث ... ص: ۳۲۹

اشارهٔ

قد تبیّن ممّا تقدّم کثرهٔ أسانید هذا الحدیث الشریف، ثمّ إنّ غیر واحدٍ من الأئمّهٔ الحفاظ قالوا بصحته، منهم:

* الحاکم النیسابوری، الذی نص علی صحّهٔ ما أخرجه، وحکی تصحیحه غیر واحدٍ من الأعلام کالحافظ السیوطی.

* والضـیاء المقدسی، إذ أخرجه فی کتابه المختارهٔ کما فی الدرّ المنثور وغیره، وکتابه المذکور یعتبر من الکتب الصحاح، لالتزامه فیه بالصحّهٔ کما نصّ علیه العلماء، کالحافظ السیوطی حیث قال فی ذِکر مَن صحح الأحادیث:

«ومنهم: الحافظ ضیاء الدین محمّد بن عبدالواحد المقدسـی، جمع کتاباً سـمّاه المختارهٔ التزم فیه الصـحّهٔ، وذکر فیه أحادیث لم یُسبق إلی تصحیحها» «۱».

وفی کشف الظنون: «المختارهٔ فی الحدیث، للحافظ ضـیاء الدین محمّد ابن عبدالواحد المقدسـی الحنبلی، المتوفّی سنهٔ ۶۴۳، التزم فیه الصحّهٔ، فصحّح فیه أحادیث لم یُسبق إلی تصحیحها.

قال ابن کثیر: وهذا الکتاب لم یتمّ، وکان بعض الحفّاظ من مشایخنا

(۱) تدریب الراوی ۱/ ۱۴۴.

یرجّحه علی مستدرک الحاکم. کذا فی الشذا الفیّاح» «۱».

قلت:

وهذه عبارة ابن کثیر فی حوادث سنة ۶۴۳، حیث ذکر وفاة الضیاء وترجم له، فقال:

«وألّف کتباً مفیدة حسنة کثیرة الفوائد، من ذلک: کتاب الأحکام، ولم یتمه، وکتاب المختارة وفیه علوم حسنة حدیثیة، وهی أجود من مستدرک الحاکم لو کمل» «... ۲».

* وأبو بکر الهیثمی، إذ روی الحدیث عن بعض الأئمّة، ثمّ نص علی أن «رجال المسند ثقات» «۳».

من أسانیده الصحیحة ... ص: ۳۳۰

وهذا بیان وثاقة رجال سنده فی (مسند أحمد):

فأمّا عبداللّه بن أحمد:

فغنی عن التوثیق.

وأمّا عثمان بن أبی شیبة:

فهو: عثمان بن محمّد بن إبراهیم بن عثمان العبسی، أبو الحسن، ابن أبی شیبة، الکوفی، قال الحافظ ابن حجر بعد أن ذکره کذلک:

«ثقة حافظ شهیر، وله أوهام، وقیل: کان لا یحفظ القرآن، من العاشرة، مات

(۱) کشف الظنون ۲/ ۱۶۲۴.

(۲) تاریخ ابن کثیر ۱۳/ ۱۴۳.

(۳) مجمع الزوائد ۷/ ۴۱.

سنة تسع وثلاثین وله ثلاث وثمانون سنة» وقد وضع علیه علامة: «البخاری ومسلم والنسائی وابن ماجة» «۱».

وأمّا مطلب بن زیاد:

فذکره الحافظ ابن حجر بقوله: «المطّلب بن زیاد بن أبی زهیر، الثقفی، مولاهم، الکوفی، صدوق، ربما وهم، من الثامنة، مات سنة خمس وثمانین» ثمّ وضع علیه من العلائم: بخ ص ق «۲».

وأما السدی:

فهو: إسماعیل بن عبدالرحمن، أخرج له مسلم والأربعة، کذا علّم الحافظ، وقد وصفه بالصدق «۳».

وأمّا عبدخیر:

فهو: عبدخیر بن یزید، وهو من رجال الصحاح الستّة کما علّم الحافظ، وقال: «مخضرمٌ، ثقة، من الثانیة، لم تصحّ له صحبة» «۴».

وقال أیضاً: «قال أبو جعفر محمّد بن الحسین البغدادی: سألت أحمد ابن حنبل عن الثبت فی علیّ، فذکر عبدخیر فیهم» «۵».

وقال ابن عبدالبر: «أدرک زمن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم ولم یسمع منه، وهو من کبار أصحاب علیّ، ثقة مأمون» «۶».

هذا، ولا یخفی أنّ الهیثمی الذی حکم بأنّ «رجال أحمد ثقات» من

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۶۶۴ رقم ۴۵۲۹.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۹ رقم ۶۷۳۲.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۹۷ رقم ۴۶۴.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۵۵۸ رقم ۳۷۹۳.

(۵) تهذیب التهذیب ۶/ ۱۲۴.

(۶) الاستیعاب ۳/ ۱۰۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۲

أشهر وأعظم أئمة الحدیث وعلماء الجرح والتعدیل عندهم، ولا بأس بنقل الکلمات التالیة فی حقه:

ابن حجر: «صار کثیر الاستحضار للمتون جدّاً لکثرة الممارسة، وکان هیّناً لیناً خیراً»....

البرهان الحلبی: «إنّه کان من محاسن القاهرة».

التقی الفاسی: «کان کثیر الحفظ للمتون والآثار، صالحاً خیّراً»....

الأفقهسی: «کان إماماً عالماً، حافظاً، زاهداً، متواضعاً، متودداً إلی الناس، ذا عبادة وتقشّف وورع».

السخاوی: «الثناء علی دینه وزهده وورعه ونحو ذلک کثیر جدّاً، بل هو فی ذلک کلمة اتّفاق» «۱».

السیوطی: «الهیثمی الحافظ ... قال الحافظ ابن حجر: کان خیّراً ساکناً، صیّناً، سلیم الفطرة، شدید الإنکار للمنکر» «... ۲».

قلت:

وللحدیث أسانید صحیحة غیر ما ذکر، ومن ذلک:

* روایة الحبری، فإنّ سندها صحیح، کما ذکرنا فی بحثنا فی سورة الدهر فی بعض کتبنا.

* وقد رواه الحاکم الحسکانی، عن الجوهری، عن المرزبانی، عن علی بن محمّد الحافظ، عن الحبری ... وقد ترجمنا لهم فی مبحث

(۱) تجد هذا الکلمات فی الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

(۲) طبقات الحفاظ: ۵۴۱، حسن المحاضرة فی محاسن مصر والقاهرة ۱/ ۳۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۳

سورة الدهر فی بعض کتبنا «۱».

* روایة الطبری، وهی عن الفضل بن هارون البغدادی- صاحب أبی ثور- عن عثمان بن أبی شیبة.. بالإسناد المتقدّم عن مسند أحمد.

* ورواه الحافظ الخطیب البغدادی، عن محمّد بن عبداللَّه بن شهریار، عن الطبرانی ... بالإسناد المتقدّم، بترجمة الفضل بن هارون، ولم یتکلّم علیه بشیء أصلًا «۲».

* روایة ابن عساکر، فقد روی الحدیث بأسانید، بعضها صحیح بلا کلام، ومن ذلک روایته:

عن «ابن الحُصَین»، وقد وصفه الذهبی بقوله: «الشیخ الجلیل، المسنِد الصدوق».

وحکی عن السمعانی قوله: «شیخ دیّن، صحیح السماع، واسع الروایة...

وکانوا یصفونه بالسداد والأمانة والخیریة».

وعن ابن الجوزی: «کان ثقة» «۳».

عن «ابن المُذْهِب» وقد ترجم له الذهبی کذلک، ووصفه ب «الإمام العالم، مسنِد العراق» «۴».

وقال الخطيب: «كتبت عنه، وكان يروى عن القطيعى مسند أحمد

---

(۱) راجع الجزء الثانى من كتابنا: تشييد المراجعات وتفنيد المكابرات.

(۲) تاريخ بغداد ۱۲/ ۳۷۲.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۵۳۸.

(۴) سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۴۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۴

بأسره، وكان سماعه صحيحاً إلّاأجزاء منه، فإنّه ألحق اسمه» «۱» فقال ابن الجوزى وهذا لا يوجب القدح، لأنّه إذا تيقّن سماعه للكتاب جاز أن يكتب سماعه بخطّه» «۲».

عن «القطيعى» قال الذهبى: «الشيخ العالم المحدّث، مسنِد الوقت...

راوى مسند الإمام أحمد ... حدّث عنه: «الدارقطنى وابن شاهين، والحاكم» ... وذكر جماعة، ثمّ حكى قول الدارقطنى: «ثقة زاهد قديم، سمعت أنّه مجاب الدعوة» والبرقانى: «كان صالحاً ... ثبت عندى أنّه صدوق» والحاكم أنه: «حسّن حاله وقال: كان شيخى» «۳».

عن «عبداللَّه بن أحمد» بالإسناد المتقدّم عن المسند.

وبعد، فإنّه يكفى أن يكون للحديث سند واحد صحيح، وقد رأينا أنّ له عدّة أسانيد صحيحة، وهناك عشرات الأسانيد الأُخرى، ومن جملتها ما فى تفسير الثعلبى، ولو كانت كلّ هذه ضعافاً فلا ريب فى صلاحيّتها لتأييد الصحاح المذكورة.

على أنّ للحديث شواهد لا تحصى، وستقف على طرفٍ منها.

أقول:

فهلمّ معى لننظر كيف يضطرب المتعصّبون أمام هذا الحديث الصحيح فى إسناده، والصريح فى مفاده!!..

---

(۱)

تاريخ بغداد ۷/ ۳۹۰.

(۲) المنتظم ۹/ ۳۶۳.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۱۰- ۲۱۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۵

الفصل الثالث: فى دفع شبهات المخالفين ... ص: ۳۳۵

اشارة

وأنت إذا لاحظت كلماتهم وتدبرتها، فسوف لن تجد لواحدٍ منهم كلاماً مقبولًا فى قدح سند حديثنا، أو تأويلًا معقولًا يحمل عليه معناه فيخرج عن الدلالة على مذهبنا وإليك أوّلًا نصوص عبارات هؤلاء:

* ابن الجوزى ... ص: ۳۳۵

قال أبو الفرج ابن الجوزى بتفسير الآية المباركة: «وقد روى المفسّرون من طرقٍ، ليس فيها ما يثبت، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس،

قال: لمّا نزلت هذه الآیة وضع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یده علی صدره فقال: أنا المنذر، وأومأ بیده إلی منکب علیٍّ فقال: أنت الهادی، یا علی! بک یُهتدی من بعدی.

قال المصنّف: وهذا من موضوعات الرافضة» «۱».

* الذهبی ... ص: ۳۳۵

وقال الذهبی معلّقاً علی روایة الحاکم وتصحیحه: «قلت: بل کذبٌ،

---

(۱) زاد المسیر ۴/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۶

قبّح اللَّه واضعه» «۱».

وقال أیضاً- بترجمة الحسن بن الحسین العرنی-: «وقال ابن الأعرابی: حدّثنا الفضل بن یوسف الجعفی، حدّثنا الحسن بن الحسین الأنصاری،- فی مسجد حبّة العرنی-، حدّثنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعید، عن ابن عبّاس...

رواه ابن جریر فی تفسیره، عن أحمد بن یحیی، عن الحسن، عن معاذ. ومعاذ نکرة، فلعلّ الآفة منه» «۲».

* ابن کثیر ... ص: ۳۳۶

وقال ابن کثیر- بعد روایة ابن جریر الطبری-: «وهذا الحدیث فیه نکارة».

ثم قال: «وقال ابن أبی حاتم: حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا عثمان بن أبی شیبة، حدّثنا المطلب بن زیاد، عن السدی، عن عبدخیر، عن علی: «ولکل قوم هاد» قال: الهادی رجل من بنی هاشم.

قال الجنید: هو علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه.

قال ابن أبی حاتم: وروی عن ابن عبّاس فی إحدی الروایات.

وعن أبی جعفر محمّد بن علی نحو ذلک» إنتهی «۳».

---

(۱). تلخیص المستدرک ۳/ ۱۳۰.

(۲). میزان الاعتدال ۱/ ۴۸۴.

(۳). تفسیر ابن کثیر ۲/ ۴۳۳- ۴۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۷

* أبو حیان ... ص: ۳۳۷

وقال أبو حیّان الأندلسی بتفسیرها: «عن ابن عبّاس: لما نزلت وضع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یده علی صدره وقال: أنا منذر...

قال القشیری: نزلت فی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیّ بن أبی طالب.

...وقالت فرقة: الهادی: علیّ بن أبی طالب.

وإنْ صحّ ما روی عن ابن عبّاس ممّا ذکرناه فی صدر هذه الآیة، فإنّما جعل الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب مثالًا من

علماء الأمّهٔ وهداتها، فكأنّه قال: أنت یا علیّ هذا وصفک، لیدخل فی ذلک أبو بكر وعمر وعثمان وسائر علماء الصحابهٔ رضی اللَّه تعالی عنهم، ثمّ كذلک علماء كلّ مصر.

فیكون المعنی علی هذا: إنّما أنت یا محمّد منذر، ولكلّ قومٍ فی القدیم والحدیث دعاهٔ هداهٔ إلی الخیر» «۱».

* ابن روزبهان ... ص: ۳۳۷

وقال ابن روزبهان- فی الردّ علی استدلال العلّامهٔ الحلی بالحدیث

---

(۱) البحر المحیط ۵/ ۳۶۷- ۳۶۸.

«لیس هذا فی تفاسیر السنّهٔ، ولو صحّ دلّ علی أنّ علیّاً هاد، وهو مسلّم، وكذا أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم هداهٔ، لقوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: أصحابی كالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم، ولا دلالهٔ فیه علی النصّ» «۱».

* ابن تیمیهٔ ... ص: ۳۳۸

وقال ابن تیمیّهٔ الحرّانی- فی الردّ علی استدلال العلّامهٔ الحلّی بالحدیث-:

«والجواب من وجوه: أحدها: أنّ هذا لم یقم دلیل علی صحّته، فلا یجوز الاحتجاج [به . وكتاب الفردوس للدیلمی فیه موضوعات كثیرهٔ، أجمع أهل العلم علی أنّ مجرّد كونه رواه لا یدلّ علی صحّهٔ الحدیث، وكذلک روایهٔ أبی نُعیم لا تدلّ علی الصحّهٔ.

الثانی: أنّ هذا كذب موضوع باتّفاق أهل العلم بالحدیث، فیجب تكذیبه ورده.

الثالث: أنّ هذا الكلام لا یجوز نسبته إلی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم، فإنّ قوله: (أنا المنذر، وبک یا علیّ یهتدی المهتدون) ظاهره أنّهم بک یهتدون دونی، وهذا لا یقوله مسلم، فإنّ ظاهره أنّ النذارهٔ والهدایهٔ مقسومهٔ بینهما، فهذا نذیرٌ لا یُهتدی به، وهذا هادٍ، [وهذا] لا یقوله مسلم.

---

(۱) إبطال نهج الباطل- فی الردّ علی نهج الحقّ- المطبوع مع إحقاق الحقّ ۳/ ۹۳.

الرابع: أنّ اللَّه تعالی قد جعل محمّداً هادیاً فقال: «وإنّک لتهدی إلی صراطٍ مُستقیم* صِراط اللَّه» فكیف یُجعل الهادی مَن لم یوصف بذلک دون مَنْ وُصف به؟!

الخامس: أنّ قوله: (بک یهتدی المهتدون) ظاهره أنّ كلّ من اهتدی من أُمّهٔ محمّد فبه اهتدی وهذا كذب بیّن، فإنّه قد آمن بالنبیّ صلی اللَّه علیه وسلّم خلق كثیر، واهتدوا به، ودخلوا الجنّهٔ، ولم یسمعوا من علیٍّ كلمهٔ واحدهٔ، وأكثر الّذین آمنوا بالنبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم واهتدوا به لم یهتدوا بعلیٍّ فی شیء.

وكذلک لمّا فتحت الأمصار وآمن واهتدی الناس بمن سكنها من الصحابهٔ وغیرهم، كان جماهیر المؤمنین لم یسمعوا من علیٍّ شیئاً، فكیف یجوز أن یُقال: بک یهتدی المهتدون؟!

السادس: أنّه قد قیل معناه: إنّما أنت نذیر ولكلّ قوم هاد، وهو اللَّه تعالی، وهو قول ضعیف. وكذلک قول من قال: أنت نذیر وهادٍ لكل قوم، قول ضعیف. والصحیح أنّ معناها: إنّما أنت نذیر، كما أُرسل من قبلک نذیرٌ، ولكلّ أُمّهٔ نذیر یهدیهم أی یدعوهم، كما فی

قوله: «وإنْ من أَمّة إلّاخلا فيها نذير» «۱»

، وهذا قول جماعة من المفسّرين، مثل قتادة وعكرمة وأبى الضحى وعبد الرحمن بن زيد.

قال ابن جرير الطبرى: (حدّثنا بشر، حدّثنا يزيد، حدّثنا سعيد، عن قتادة.

وحدّثنا أبو كريب، حدّثنا [وكيع، حدّثنا] سفيان، عن السدّى، عن

---

(۱) سورة فاطر ۸۲: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۰

عكرمة ومنصور، عن أبى الضحى: «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد» قالا: محمّد هو المنذر وهو الهادى).

(حدّثنا يونس، حدّثنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد: لكلّ قوم نبىّ.

الهادى: النبىّ، والمنذر: النبىّ أيضاً. وقرأ: «وإنْ من أُمّة إلّاخلا فيها نذيرٌ» «۱»

، وقرأ: «نذيرٌ من النُّذُر الأُولى «۲»

، قال: نبى من الأنبياء).

(حدّثنا بشار، حدّثنا أبو عاصم، حدّثنا سفيان، عن ليث، عن مجاهد، قال: المنذر: محمّد، «ولكل قوم هاد» قال: نبىٌّ).

وقوله: «يومَ ندعو كلَّ أُناسٍ بإمامهم» «۳»

إذ الإمام [هو] الذى يؤتمّ به، أى يُقتدى به. وقد قيل: إنّ المراد به هو اللَّه الذى يهديهم، والأوّل أصحّ.

وأمّا تفسيره بعلىٍّ فإنّه باطل، لأنّه قال: «ولكلّ قوم هاد»، وهذا يقتضى أن يكون هادى هؤلاء غير هادى هؤلاء، فيتعدّد الهداة، فكيف يُجْعل علىٌّ هادياً لكلّ قوم من الأوّلين والآخرين؟!

السابع: أنّ الاهتداء بالشخص قد يكون بغير تأميره عليهم، كما يهتدى بالعالِم، وكما جاء فى الحديث الذى فيه: (أصحابى كالنجوم فبأيّهم اقتديتم اهتديتم) فليس هذا صريحاً فى الإمامة كما زعمه هذا المفترى.

الثامن: أنّ قوله «ولكلّ قوم هاد» نكرة فى سياق الإثبات، وهذا لا يدلّ على معيّن، فدعوى دلالة القرآن على علىٍّ باطل، والاحتجاج بالحديث ليس احتجاجاً بالقرآن، مع أنّه باطل.

---

(۱) سورة فاطر ۸۲: ۲۴.

(۲) سورة النجم ۵۳: ۵۶.

(۳) سورة الاسراء ۱۷: ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۱

التاسع: أنّ قوله: «لكلّ قوم» صيغة عموم، ولو أُريد أنّ هادياً واحداً للجميع لقيل: لجميع الناس هادٍ. لا يقال: «لكلّ قوم»، فإنّ هؤلاء القوم [غير هؤلاء القوم ، هو لم يقل: لجميع القوم، ولا يقال ذلك، بل أضاف (كلّاً) إلى نكرة، لم يضفه إلى معرفة.

كما فى قولك: (كلّ الناس يعلم أنّ هنا قوماً وقوماً متعدّدين، وأنّ كلّ قوم لهم هادٍ ليس هو هادى الآخرين). وهذا يبطل قول من يقول: [إنّ الهادى هو اللَّه تعالى، ودلالته على بطلان قول من يقول: (هو علىٌّ) أظهر» «۱».

*** الدهلوى ... ص: ۳۴۱**

وقال عبدالعزيز الدهلوى- صاحب التحفة- ما هذا تعريبهومنها قوله تعالى: «إنّما أنت منذر ولكلّ قومٍ هاد»، ورد فى الخبر المتّفق عليه،

عن ابن عبّاس، عن النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم أنّه قال: أنا المنذر وعليٌّ الهادى.

وهذه رواية الثعلبى فى تفسيره، وليس لمرويّاته ذاك الاعتبار التامّ.

وهذه الآية أيضاً تُعدُّ من الآيات التى يذكرها أهل السنّة فى مقام الردّ على مذهب الخوارج والنواصب، ويتمسّكون بالرواية المذكورة بتفسيرها، وهى لا دلالة فيها على إمامة الأمير ونفى الإمامة عن غيره أصلًا قطعاً، لأنّ كون الشخص هادياً لا يلازمُ إمامته ولا ينفى الهداية عن غيره، ولو دلّ

---

(۱) منهاج السنّة ۷/ ۱۳۹- ۱۴۳.

مجرّد الهداية على الإمامة، لكان المراد منها الإمام بمصطلح أهل السنّة، وهى الإمامة فى الدين، وهو غير محلّ النزاع». إنتهى «۱».

* الآلوسى ... ص: ۳۴۲

وقال شهاب الدين الآلوسى بتفسير الآية: «وقالت الشيعة: إنّه عليٌّ كرم اللّه تعالى وجهه، ورووا فى ذلك أخباراً، وذكر ذلك القشيرى منّا.

وأخرج ابن جرير، وابن مردويه، والديلمى، وابن عساكر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر» الآية، وضع رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يده على صدره فقال: أنا المنذر، وأومأ بيده إلى منكب علىّ كرّم اللّه تعالى وجهه فقال: أنت الهادى، يا علىّ! بك يهتدى المهتدون من بعدى.

وأخرج عبداللّه بن أحمد فى زوائد المسند، وابن أبى حاتم، والطبرانى فى الأوسط، والحاكم وصحّحه، وابن عساكر أيضاً، عن علىٍّ كرّم اللّه تعالى وجهه، أنّه قال فى الآية: رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم المنذر وأنا الهادى. وفى لفظ: الهادى رجل من بنى هاشم- يعنى نفسه- واستدلّ بذلك الشيعة على خلافة علىّ كرّم اللّه تعالى وجهه بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم بلا فصل.

وأُجيب: بأنّا لا نسلّم صحّة الخبر، وتصحيح الحاكم محكوم عليه بعدم الإعتبار عند أهل الأثر، وليس فى الآية دلالة على ما تضمّنه بوجه من الوجوه، على أنّ قصارى ما فيه كونه كرّم اللّه تعالى وجهه به يهتدى

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۰۷.

المهتدون بعد رسول اللّه صلّى اللّه تعالى عليه وسلّم، وذلك لا يستدعى إلّا إثبات مرتبة الإرشاد، وهو أمر، والخلافة التى تقول بها أمر لا تلازم بينهما عندنا.

وقال بعضهم: إن صحّ الخبر يلزم القول بصحّة خلافة الثلاثة رضى اللّه تعالى عنهم، حيث دل على أنّه كرّم اللّه تعالى وجهه على الحقّ فى ما يأتى ويذر، وأنّه الذى يُهتدى به، وهو قد بايع أولئك الخلفاء طوعاً، ومدحهم وأثنى عليهم خيراً، ولم يطعن فى خلافتهم، فينبغى الإقتداء به والجرى على سننه فى ذلك، ودون إثبات خلاف ما أظهر خرط القتاد.

وقال أبو حيّان: إنه صلّى اللّه عليه وسلّم على فرض صحّة الرواية إنّما جعل علياً كرم اللّه تعالى وجهه مثالًا من علماء الأُمّة وهداتها إلى الدين، فكأنّه عليه الصلاة والسلام قال: يا علىّ هذا وصفك، فيدخل الخلفاء الثلاث، وسائر علماء الصحابة رضى اللّه تعالى عنهم، بل وسائر علماء الأُمّة.

وعليه: فيكون معنى الآية: إنّما أنت منذر ولكلّ قوم فى القديم والحديث إلى ما شاء اللّه تعالى هداة دعاة إلى الخير.

وظاهره أنّه لم يَحْمِل تقديم المعمول فى خبر ابن عبّاس رضـى اللّه تعالى عنهما على الحصـر الحقيقى، وحينئذٍ لا مانع من القول بكثرة من يُهتدى به.

ويؤيّد عدم الحصر ما جاء عندنا من قوله صلّى اللّه عليه وسلّم:

(اقتـدوا باللّـذين من بعـدى: أبى بكر وعمر) وأخبـار أُخر متضـمّنة لإثبات من يُهتـدى به غير علىٍّ كرّم اللّه تعالى وجهه، وأنا أظنّك لا تلتفت إلى التأويل،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۴

ولا تعبأ بما قيل، وتكتفى بمنع صحّة الخبر وتقول: ليس فى الآية ممّا يدل عليه عين ولا أثر» «۱».

أقول:

وكلامهم حول هـذا الحـديث الشـريف يكون فى جهـتين: جهـة السـند، وجهـة الدلالـة، ونحن نتكلّم على كلتـا الجهـتين، بـالنظر إلى الكلمات المذكورة، لتظهر الحقيقة لكلّ منصف حرّ...

۱- كلماتهم فى ما يتعلّق بالسند ... ص: ۳۴۴

اشارة

أمّـا من جهـة سـند الحـديث، فكلمـاتهم مضـطربة جـدّاً، فهم بعـد ما لا يـذكرون إلّاأحـد أسانيـده فقط، يختلفون فى الحكم عليه، بين مشـكّك فى الصحّة، كأبى حيّان، يقول: «إنْ صحّ» والالوسى: «أُجيب: لا نسلّم صحّة هذا الحديث»، وبين قائل بوضعه، كابن الجوزى، إذ يقول: «هذا من موضوعات الرافضة، وبين منكر لأصل وجوده فى تفاسيرهم كابن روزبهان.

* فـأوّل ما فى هـذه الكلمات: إنّها ناظرة إلى حـديث ابن عبّاس، فلاحظ زاد المسـير، والبحر المحيط، وميزان الاعتـدال، والتحفـة الإثنا عشـريّة، حيث اقتصـروا فيها على رواية ابن عبّاس، محاولةً منهم- بعد فرض كونه ضـعيفاً- للطعن فى أصل الحديث ... وهذا الأُسلوب من أبى

---

(۱) روح المعانى ۱۳/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۵

الفرج ابن الجوزى- خاصّـةً- معروف.. ولـذا لا يعبأ المحقّقون بحكمه على الأحاديث بالوضع إلّاأن يثبت عنـدهم ذلك بدليلٍ قطعى.. ومن هنا نرى أنّ أبا حيّان- مثلًا- يكتفى بالتشكيك فى الصحة ولا يجرأ على الحكم بالضعف، فضلًا عن الوضع.

* ثمّ إنّهم ما ذكروا أىّ دليل على ضـعف سـند الحديث عن سـعيد بن جبير عن ابن عبّاس، فضـلًا عن كونه موضوعاً، ومن الواضح أنّ مجرّد الدعوى لا يكفى لردّ أىّ حديثٍ من الأحاديث مطلقاً.

أمّـا كونه من روايـات الثعلبى فى تفسـيره، أو الـديلمى فى الفردوس، لوجود الموضوعـات الكثيرة فيهمـا، فلا يكفى دليلًا على سـقوط الحديث، كما لا يكفى دليلًا على ثبوته.

والـذى يظهر من الـذهبى فى ميزان الإعتـدال حيث أورد الحـديث بترجمـة «الحسن بن الحسـين العرنى» أنّ سـبب الضـعف كون هـذا الرجل فى طريقه، لكنّه لمّا رأى أنّ الطبرى يرويه بسنده عنه عن معاذ بن مسلم، عدل من ذلك قائلًا «معاذ نكرة، فلعلّ الآفة منه»!!

لكنّ «الحسن بن الحسين العرنى» قد وثّقه الذهبى تبعاً للحاكم «۱» فصحّ الحديث وبطل ما صنعه فى (الميزان)، وأما «معاذ» فليس بنكرةٍ

کما عبّر هنا، ولا بمجهول کما عبّر بترجمته، بل هو معرفهٔ حتی عنده کما ستعرف.

وبعد، فإنّ الاقتصار علی سند واحدٍ للحدیث، أو نقله عن کتاب واحدٍ من الکتب، ثمّ ردّ أصل الحدیث وتکذیبه من الأساس، خیانهٔ

---

(۱) المستدرک وتلخیصه ۳/ ۲۱۱.

للدین، وتلبیس للحقیقهٔ، وتضییع للحقّ، وتخدیع للقارئ!!...

* وسواء صحّ الحدیث عن سعید بن جبیر عن ابن عبّاس، أو لم یصحّ، بل حتّی لو لم یصحّ عن ابن عبّاس شیء فی الباب، ففی روایهٔ الصحابهٔ الآخرین کفایهٔ لذوی الألباب.

بل تکفی الروایهٔ فیه عن أمیر المؤمنین علیه السلام.

فأمّا روایهٔ عبّاد بن عبداللَّه الأسدی عنه علیه السلام، فأخرجها الحاکم فی المستدرک وصحّحها، وهی:

عن «أبی عمرو ابن السمّاک» المتوفّی سنهٔ ۳۴۴، وصفه الذهبی ب «الشیخ الإمام المحدّث، المکثر الصادق، مسند العراق» «... ۱».

عن «عبدالرحمن بن محمّد الحارثی» الملقّب ب «کُرْبُزان»، المتوفّی سنهٔ ۲۳۱، وصفه الذهبی ب «المحدِّث المعمّر البقیّهٔ» ثمّ نقل عن ابن أبی حاتم قوله: «کتبت عنه مع أبی، تکلّموا فیه، وسألت أبی عنه فقال: شیخ».

قال: «وقال الدارقطنی: لیس بالقوی» «۲»؛ ومن هنا أورده فی میزان الإعتدال.

لکنْ تعقّبه الحافظ ابن حجر بقوله: «وذکره ابن حبّان فی (الثقات) وقال: حدّثنا عنه ابنه محمّد بن عبدالرحمن بالبصرهٔ، وقال إبراهیم بن محمّد: کان موسی بن هارون حسن الرأی فیه. وحدّث أیضاً عن: معاذ بن هشام، وقریش ابن أنس، ووهب بن جریر.

وعنه: ابن صاعد، وابن مخلد، والصفّار، وأبو بکر الشافعی،

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۴۴.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۳۸.

وآخرون.

وقال ابن الأعرابی: مات فی ذی الحجّهٔ سنهٔ ۲۷۱.

وقال مسلمهٔ بن قاسم: ثقهٔ مشهور» «۱».

قلت:

فالرجل ثقهٔ، لا سیّما وأنّه شیخ أبی حاتم الرازی، وقد سأله عنه ابنه فلم یقدح فیه، بل قال: «شیخ» وقد نصّ الذهبی نفسه علی أنّ أبا حاتم متعنّت فی الرجال «۲» مضافاً إلی توثیق ابن هارون والحاکم ومسلمهٔ وابن حبّان وغیرهم، وروایهٔ جماعهٍ من الأئمّهٔ عنه، ورضاهم إیّاه، فلا أثر لقول الدارقطنی: «لیس بقوی».

عن «حسین بن حسن الأشقر» وهذا الرجل قد ترجمنا له فی مباحث آیهٔ المودّهٔ وغیرها، وأثبتنا وثاقته وصدقه عن: أحمد بن حنبل، والنسائی، ویحیی بن معین، وابن حبّان، وإنّما ذنبه الوحید عند الذهبی ومَن علی مذهبه کونه من الشیعهٔ، وقد تقرّر أنّ التشیّع غیر مضرٍّ بالوثاقهٔ، کما فی مقدّمهٔ فتح الباری فی شرح البخاری وغیره.

عن «منصور بن أبی الأسود» قال الحافظ: «صدوق، رمی بالتشیّع» واضعاً علیه علامهٔ: أبی داود، والترمذی، والنسائی «۳».

عن «الأعمش» سلیمان بن مهران، المتوفّی سنهٔ ۱۴۷ أو ۱۴۸، قال

(۱) لسان الميزان ۳/ ۴۳۱.

(۲) سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

(۳) تقريب التهذيب ۲/ ۲۱۴ رقم ۶۹۲۱.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۸

الحافظ: «ثقة حافظ» وهو من رجال الصحاح الستّة «۱».

عن «المنهال بن عمرو» وهو من رجال البخاری والأربعة. قال الحافظ: «صدوق، ربّما وهم» «۲».

عن «عبّاد بن عبداللّه الأسدی» وهو من أعلام التابعين، وقد روی القوم عن النبیّ صلّی اللّه عليه وآله وسلّم قوله: «خير الناس قرنی، ثمّ الّذين يلونهم» «۳» وعلی هذا الأساس قالوا بعدالة التابعين كالصحابة.

وقد أخرج النسائی عن عبّاد فی خصائص علی عليه السلام من سننه، وقد قالوا بأنّ للنسائی شرطاً فی الصحيح أشدّ من شرط البخاری ومسلم «۴»، إلّاأنّ غير واحدٍ من القوم تكلّموا فی الرجل لروايته عن علیٍّ عليه السلام بعض فضائله كقوله: «أنا الصدّيق الأكبر» «۵».

فالحقّ: صحّة هذا الحديث كما قال الحاكم، وقول الذهبی فی تلخيصه بكذبه باطل.

وأمّا رواية عبدخير، عنه عليه السلام، فهی عن مسند أحمد، وقد حكم الحافظ الهيثمی بأنّ رجالها ثقات ... وقد عرفتَ- من ترجمة رجالها- كونهم ثقات عند الكلّ، فكان علی القوم نقل هذه الرواية- قبل غيرها من الروايات- فی ذيل الآية المباركة، وتفسيرها بها، لا بقول زيد

(۱) تقريب التهذيب ۱/ ۳۹۲ رقم ۲۶۲۳.

(۲) تقريب التهذيب ۲/ ۲۱۶ رقم ۶۹۴۳.

(۳) جامع الأصول ۸/ ۵۴۷ فی فضائل الصحابة.

(۴) تذكرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۰.

(۵) لاحظ: هامش تهذيب الكمال ۹/ ۴۱۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۹

وعمرو من المفسرين بآرائهم، لكنّهم لم يفعلوا هذا، لما فی قلوبهم من المرض، توصّلًا لِما أشرنا إليه من الغرض!!

نعم، وجدنا ابن كثير يذكره بتفسير الآية، فهو بعد أنْ ذكر الحديث عن ابن عبّاس برواية ابن جرير الطبری، قال: «فی هذا الحديث نكارة شديدة»!! رواه عن ابن أبی حاتم بسنده عن عبدخير عن علیٍّ، وهو السند الوارد فی مسند أحمد، وأضاف ابن كثير: «قال ابن أبی حاتم: وروی عن ابن عبّاس- فی إحدی الروايات- وعن أبی جعفر محمّد بن علیٍّ نحو ذلك».

وقد كان علی ابن كثير- الذی قال عن حديث الطبری ما قال بغير حقّ- أنْ يعترف بصحّة هذا الحديث ويجعله الأصل فی تفسير الآية، لكنّه لم يفعل هذا، لما بين جنبيه من الروح الاُمويّة!!

ثمّ جاء بعض المتقولين فی عصرنا فأورد كلام ابن كثير بعد رواية الطبری واعتمده، موهماً اقتصار ابن كثير علی تلك الرواية، مع أنّه عقّبها برواية ابن أبی حاتم بسنده الصحيح عن عبدخير، ولم يتكلّم عليها بشیء، وسكوته دليلٌ علی قبوله، وإلّا لتكلّم عليها كما صنع بالنسبة إلی رواية ابن جرير.

فهكذا يريد المتقوّلون أن يردّوا علی كتب أصحابنا ويبطلوا أدلّتنا!!

وتلخّص: أنّ للحديث أسانيد صحيحة متعدّدة من طرق أهل السنّة، وفيها ما اعترف الأئمّة بصحّته.

إذاً لاـ مجال لأيّة مناقشة فيه من هذه الناحية، والحديث- مع وروده من طرق أصحابنا عن أئمّة أهل البيت عليهم السلام- مقطوع بصدوره عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۰

تنبيهات ... ص: ۳۵۰

الأوّل: إنه قد ظهر ممّا حققناه صحّة هذا الحديث بطرق عديدة، فقول ابن تيميّة: «إنّ هذا كذب موضوع باتّفاق أهل العلم بالحديث، فيجب تكذيبه ورده "هو الكذب والباطل، ولكنّ ابن تيميّة معروف- لدى أهل العلم بالحديث- بتعمده للكذب فى أمثال هذا الموضع، اللّهمّ إلّاأن يكون مقصوده من "أهل العلم بالحديث "نفسه وبعض من حوله!!

الثانى: لا يخفى أنّ حديثنا هذا غير مدرج أصلًا فى (كتاب الموضوعات) لابن الجوزى، ولا فى غيره ممّا بأيدينا من الكتب المؤلّفة فى الأحاديث الموضوعة، كما أنّا لم نجده فى كتابه (العلل المتناهية فى الأحاديث الواهية).

ومن هنا أيضاً يمكن القول ببطلان حكمه على الحديث بالوضع فى (تفسيره)، اللّهمّ إلّاأن يكون مقصوده خصوص حديث ابن عبّاس الذى ذكره، فَيَرِدُ عليه ما تقدّم من أنّ الاقتصار على طريق غير معتبر- بزعمه- مع وجود طرق أُخرى له صحيحة، غير جائز، لا سيّما فى تفسير الآيات القرآنيّة، فكيف لو ذُكر الطريق غير المعتبر ثمّ رُمى أصل الحديث بالوضع؟!!

الثالث: إنّ قول البعض- فى ردّ رواية الثعلبى- بأنّ «الثعلبى حاطب ليل» جاء تقليداً لابن تيميّة، فإنّه الذى رماه بذلك فى كتاب منهاج السنة، وقد قدّمنا سابقاً مصادر ترجمة الثعلبى والثناء عليه، من أوثق كتب القوم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۱

وإنّ كلامه حول سند رواية الطبرى يشتمل على تعصّب وجهلٍ كثير، وفيما يلى توضيح ذلك:

۱- لقد اقتصر فى «عطاء بن السائب» على كلام أبى حاتم، ومع ذلك ففيه التصريح بكونه صدوقاً، وكذلك نصّ غير واحدٍ من الأئمّة على صدقه وثقته، حتّى قال أحمد: «ثقة ثقة، رجل صالح» نعم ذكروا أنّه اختلط فى آخر عمره، ويكفى أنّه قد أخرج له البخارى والباقون سوى مسلم «۱».

۲- جاء فى تفسير الطبرى: «حدّثنا معاذ بن مسلم، حدّثنا الهروى، عن عطاء بن السائب» وهذا غلط من النسخة، بل الصحيح هو: حدّثنا معاذ بن مسلم الهراء، وهو يروى عن عطاء بلا واسطة، كما لا يخفى على من راجع أسانيد الحديث فى الفصل الأوّل.

۳- ومعاذ بن مسلم، قال الذهبى فى (الميزان): «معاذ بن مسلم، عن شرحبيل بن السمط. مجهول. وله عن عطاء بن السائب خبر باطل سقناه فى الحسن بن الحسين» «۲».

قلت:

قد ذكرناه فى الفصل الثالث، ولا يخفى أنّ كلام الذهبى فى الموضعين ممّا يشهد بروايته عن عطاء بلا واسطة.

فالذهبى يقول فى (الميزان) «مجهول» و «نكرة» لكنّه فى (سير أعلام النبلاء) يترجم لمعاذ قائلًا: «معاذ بن مسلم شيخ النحو، أبو مسلم الكوفى

---

(۱) لاحظ الكلمات فى حقه فى: تهذيب الكمال ۱۳/ ۵۶- ۵۸.

(۲) ميزان الاعتدال ۶/ ۴۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۲

الهرّاء، مولی محمّد بن کعب القرظی، روی عن عطاء بن السائب وغیره، وما هو بمعتمد فی الحدیث، وقد نقلت عنه حروف فی القراءات، أخذ عنه الکسائی، ویقال إنّه صنّف فی العربیهٔ، ولم یظهر ذلک، وکان شیعیّاً، معمّراً ... وکان معاذ صدیقاً للکمیت الشاعر، یقال عاش تسعین عاماً، وتوفّی سنهٔ ۱۸۷، وله شعر قلیل. والهرّاء هو الذی یبیع الثیاب الهرویهٔ، ولولا هذه الکلمهٔ السائرهٔ لما عرفنا هذا الرجل، وقلّ ما روی» «۱».

قلت:

فالرجل ما هو بمجهول، إلّاأنّهم یحاولون ردّ فضائل أهل البیت علیهم السلام، وهذا من طرائقهم، وإذ عرفه الذهبی قال هذه المرّهٔ: «وما هو بمعتمد فی الحدیث» لغیر سبب إلّاأنّه «کان شیعیّاً». نعم هو من رواهٔ الشیعهٔ وثقاتهم کما فی کتبهم، والتشیّع غیر قادح کما تقرّر غیر مرّهٔ.

۴- وکما ناقض الذهبی نفسه فی «معاذ» فقد ناقض نفسه فی «الحسن ابن الحسین العرنی»، فقد وثّقه فی (تلخیص المستدرک)، کما تقدّم فی الفصل الثالث.

۵- و «أحمد بن یحیی الصوفی» شیخ الطبری وابن عقدهٔ، لا ذکر له فی (المیزان) ولیس «الکوفی الأحول» بل جاء بنفس العنوان عند ابن أبی حاتم مع التوثیق الصریح «۲».

فتلخّص: صحهٔ حدیث الطبری فی تفسیره، فتبصّر واغتنم هذا

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۸/ ۴۸۲.

(۲) الجرح والتعدیل ۲/ ۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۳

التحقیق، وباللَّه التوفیق.

«فإذا جاء أمرُ اللَّه قُضی بالحقّ وخسر هنالک المبطلون» «۱»

.هذا تمام الکلام فی الجهۀ الأُولی

فلننقل إلی الجههٔ الثانیهٔ...

۲- مناقشاتهم فی الدلالهٔ ... ص: ۳۵۳

اشارهٔ

ولنا هنا مواقف مع ابن تیمیّهٔ، وأبی حیّان، وابن روزبهان، والدهلوی، والآلوسی.

* أمّا أبو حیّان فقال ...: ص: ۳۵۳

«وإنْ صحّ ما روی عن ابن عبّاس ممّا ذکرناه فی صدر هذا الآیهٔ، فإنّما جعل الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّ بن أبی طالب مثالًا من علماء الأُمّهٔ وهداتها، فکأنّه قال: أنت یا علیّ هذا وصفک، لیدخل فی ذلک أبو بکر وعمر»....

قلت:

وهـذا تأويـل بـاردٌ جـدّاً، على أنّه لماذا جعل صـلّى اللَّه عليه وآله وسـلّم عليّاً مثالًا من علماء الأمّـة وهـداتها ولم يجعل غيره؟! ولو أراد رسول اللَّه

---

(۱) سورة غافر ۴۰: ۷۸.

ذلك لَما جعل أحـداً مثالًا، بل قال: أنا المنـذر وعلماء أُمّتى هـداة، أو قال: أنا المنـذر وأصـحابى كلّهم هـداة، كما عارض البعض هذا الحديث بحديث:

أصحابى كالنجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم، كما سيأتى.

وعلى الجملـة: فقـد كـان أبو حيّـان أجـل من أن يقول هـذا الكلام، لكنّ كلّ السـعى هو إنّكار الخصوصـيّة الثابتـة لأمير المؤمنين عليه السلام من هذا الحديث «ليدخل أبو بكر وعمر..» كما قال!!

ولـذا قال الآلوسـى بعـد نقله: «وظاهره: أنّه لم يَحمل تقديم المعمول فى خبر ابن عبّاس رضـى اللَّه تعالى عنهما على الحصـر الحقيقى، وحينئـذٍ لا ـ مانع من القول بكثرة من يُهتـدى به» ثمّ أضاف: «ويؤيّـد عـدم الحصـر ما جاء عنـدنا من قوله صـلّى اللَّه عليه وسـلّم: اقتـدوا باللذين من بعدى»....

ولكن أنّى يمكن صرف الحديث عن ظاهره بارتكاب التأويل بلا أىّ دليلٍ؟! وأما الحديث الذى ذكره فسيأتى الكلام عليه.

* وأمّا ابن روزبهان فقال ...: ص: ۳۵۴

«لو صحّ دلّ على أنّ عليّاً هادٍ، وهو مسـلّم، وكذا أصـحاب رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم هداة، لقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: أصحابى كالنجوم»....

قلت:

سيأتى الكلام على حديث النجوم ببعض التفصيل.

* وأما الدهلوى فقال ...: ص: ۳۵۵

«لا دلالة فيها على إمامة الأمير ونفى الإمامة عن غيره أصلًا قطعاً، لأنّ كون الشخص هادياً لا يلازم إمامته»....

قلت:

يتلخّص كلامه فى نفى الدلالة على الإمامة بنفى الملازمة بينها وبين الهداية، وسيتّضح الجواب عن ذلك.

* وأما الالوسى فقال ...: ص: ۳۵۵

«وليس فى الآيـة دلالـة على مـا تضـمّنه بوجهٍ من الوجوه، على أنّ قصـارى ما فيه كونه كرّم اللَّه تعالى وجهه به يهتـدى المهتـدون بعد رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم، وذلـك لا يسـتدعى إلّاإثبات مرتبـة الإرشاد، وهو أمر، والخلافـة التى نقول بها أمر، ولا تلازم بينهما

عندنا».

قلت:

هذا هو الوجه الذی قدّمه علی غیره فی الجواب، ممّا یظهر منه اعتماده علیه، وحاصله: نفی الملازمة، وهو ما أجاب به الدهلوی.

ثمّ نقل عن بعضهم وجهاً آخر فقال: «وقال بعضهم: إنْ صحّ الخبر یلزم القول بصحّة خلافة الثلاثة، حیث دلّ علی أنّه كرّم اللَّه تعالی وجهه علی الحقّ فی ما یأتی ویذر، وأنّه الذی یُهتدی به، وهو قد بایع أُولئک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۶

الخلفاء طوعاً»....

لكنّه لم یؤیّد هذا الوجه بوجه، لعلمه بابتناء ذلک علی دعوی أنّه بایع القوم طوعاً، وأنّه مدحهم وأثنی علیهم خیراً، ولم یطعن فی خلافتهم، وهذا كلّه أوّل الكلام، وأصل النزاع والخصام...

ثمّ أورد تأویل أبی حیّان، وأیّده بحدیث الإقتداء بالشیخین!

ثمّ أبطله بقوله: «وأنا أظنّک لا تلتفت إلی التأویل، ولا تعبأ بما قیل، وتكتفی بمنع صحّة الخبر، وتقول: لیس فی الآیة ممّا یدلّ علیه عین ولا أثر».

قلت:

أمّا تأویل أبی حیّان، فقد تكلّمنا علیه.

وأمّا تأییده بحدیث الإقتداء، فسیتّضح بطلانه، بالبحث عن سند الحدیث المذكور، ببعض التفصیل.

وبعد:

فإنّ الحدیث الشریف صحیح ثابت بأسانید عدیدة.. فلا مجال للمناقشة فی سنده، وأمّا المناقشات المذكورة فتتلخّص فی نقاط:

۱- التأویل، وهذا باطل، «وأنا أظنّک لا تلتفت إلی التأویل، ولا تعبأ بما قیل» كما قال الآلوسی.

۲- الإعتراف بظاهر الحدیث ووجوب الأخذ به، وأنّه ینبغی الاقتداء بمولانا أمیر المؤمنین والجری علی سننه، وذلک یستلزم القول بصحّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۷

خلافة الثلاثة، لأنّه بایعهم طوعاً.

ولكن كونه بایع طوعاً أوّل الكلام كما هو معلوم، ولو كان ذلک ثابتاً لم یبق أیّ خلاف ونزاع، ولَما ارتكب القوم أنواع التمحّلات والتأویلات وغیر ذلک، لصرف الحدیث عن ظاهره.

۳- إنّه لا ملازمة بین «الهدایة» و «الإمامة»، فتلک أمر وهذه أمر آخر، وهذا ما سیتبیّن الجواب عنه لدی التحقیق فی كلام ابن تیمیّة.

۴- المعارضة بحدیث: «أصحابی كالنجوم» ... وحدیث: «اقتدوا باللذین مِن بعدی» ... وفی الفصل الرابع الجواب عن ذلک.

* وأمّا ابن تیمیة ...: ص: ۳۵۷

فهو أكثر القوم إطناباً فی الكلام فی هذا المقام، فقد ذكر وجوهاً...

والجواب عن الوجهین الأوّل والثانی منهما: إن هذا الحدیث صحیح كما عرفت، وأنّ رواته من كبار أئمّة الحدیث كثیرون، وفیهم من ینصُّ علی صحّته، فما ذكره هو الكذب.

وعن الثالث والرابع: إنّه سوء فهم، فإنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هو الهادی لعلیّ علیه السلام وللأُمّة كلّها، لكنّ علیّاً علیه

السلام هو الهادی للأمّة من بعده، وهذا صریح قول النبیّ: «بک یهتدی المهتدون من بعدی».

وعن الثامن: إنّ الآیـة الکریمـة تـدلّ علی إمامـة أمیر المؤمنین علیه السـلام بالنظر إلی الحدیث الوارد فی تفسیرها، فإذا فَسر الحدیث الصحیح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۸

الآیةَ، کانت الآیة من جملة الأدلّة من الکتاب علی الإمامة.

وعن السابع: بما سیجیء من أنّ حدیث النجوم باطل حتّی عند ابن تیمیّة، فقد ناقض نفسه باستدلاله به هنا!

وأمّـا نفی الملازمـة بین «الهدایـة» و «الإمامـة» فی هـذا الوجه- السابع- وفی کلام الـدهلوی وغیره، فلا یجـدی، لما سـنذکره فی معنی الحدیث والمراد من کون أمیر المؤمنین علیه السلام هادیاً.

. وذلک هو الجواب عن سؤاله- فی الوجه السادس-: «کیف یُجعل علیٌّ هادیاً لکلّ قومٍ من الأوّلین والآخرین؟!».

وعن تکذیبه- فی الوجه الخامس- «أنّ کلّ من اهتدی من أُمّة محمّد فبه اهتدی»..

وعمّا ذکره- فی الوجه التاسع- من «أنّ قوله کلّ قومٍ، صیغة عموم»....

معنی الآیة المبارکة ... ص: ۳۵۸

وقبل الورود فی البحث نتأمّل فی معنی الآیة الکریمة بالنظر إلی مدالیل مفرداتها:

یقول تعالی: «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هاد».

أمّا کلمة «إنّما» فتدلُّ علی الحصر، ولا کلامٍ فی هذا، و «الإنذار» إخبارٌ فیه تخویف کما أنّ التبشیر إخبار فیه سرور «۱».

---

(۱) المفردات فی غریب القرآن: ۵۰۸ «نذر».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۹

وقال القاضی البیضاوی بتفسیرها: «إنّما أنت منذر» مرسَل للإنذار کغیرک من الرسل، وما علیک إلّاالإتیان بما تّتضح به نبوّتک» «۱».

والآیات الواردة فی هـذا المعنی کثیرة، ففی بعضـها الحصـر بالألفاظ المختلفـة الدالّة علیه، کقوله تعالی: «إنّما أنت نذیر واللَّه علی کل شیء وکیل» «۲»

.و «قل یا أیّها الناس إنّما أنا لکم نذیر مبین» «۳»

.و «قل إنّما أنا منذر وما من إله إلا اللَّه الواحد القهار» «۴»

.و «إنّما أنت منذر من یخشاها» «۵»

.وکقوله تعالی: «إنْ أنا إلّانذیر وبشیر لقومٍ یؤمنون» «۶»

.و «إنْ أنت إلّانذیر» «۷»

.و «إن هو إلا نذیر لکم بین یدی عذاب شدید» «۸»

.وفی بعضـها کون «الإنـذار» العلـة الغائیـة من إرساله بالکتاب ونزول الوحی علیه، کقوله تعالی: «وأُوحی إلیّ هـذا القرآن لأُنذرکم به» «۹»

.و «کتاب أُنزل إلیک ... لتنذر به» «... ۱۰»

---

(۱) تفسیر البیضاوی: ۱/ ۵۰۲.

(۲) سورهٔ هود ۱۱: ۱۲.

(۳) سورهٔ الحج ۲۲: ۴۹.

(۴) سورهٔ ص ۳۸: ۶۵.

(۵) سورهٔ النازعات ۷۹: ۴۵.

(۶) سورهٔ الأعراف ۷: ۱۸۸.

(۷) سورهٔ فاطر ۳۵: ۲۳.

(۸) سورهٔ سبأ ۳۴: ۴۶.

(۹) سورهٔ الأنعام ۶: ۱۹.

(۱۰) سورهٔ الأعراف ۷: ۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۰

و «ما أرسلناك إلّامبشراً ونذيراً» «۱»

.و «یا أیّها النبیّ إنّا أرسلناک شاهداً ومبشراً ونذیراً» «۲»

.وحتّی فی أوّل البعثهٔ خاطبه تعالی بقوله: «یا أیّها المُدثّر* قم فأنذر» «۳»

«...وأنذر عشیرتک الأقربین» «۴»

.لقد دلّت الآیات الکثیرهٔ علی أنّ وظیفهٔ الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لیس إلاـ «الإنذار» و «التبشیر»، وکلاهما «إخبارٌ» غیر أنّ الأوّل «فیه تخویف» والثانی «فیه سرور»، وکانت وظیفته «الإخبار» فقط، أی: «الإبلاغ»، وهذا اللفظ جاءت به الآیات الکثیرهٔ أیضاً، مع الدلالهٔ علی الحصر کذلک، کقوله تعالی: «وما علی الرسول إلّاالبلاغ» «۵»

.و «فهل علی الرسول إلا البلاغ المبین» «۶»

.و «فإنّ تولیتم فاعلموا أنما علی رسولنا البلاغ المبین» «۷»

.وهکذا غیرها من الآیات.

وأمّا قوله تعالی: «ولکل قوم هاد»، فمن جَعَلَ «الهادی» هو «رسول اللَّه» صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فقد جعل «الواو» عاطفهً، فیکون «هاد» عطفاً علی «منذر» و «لکل قوم» متعلق ب «هاد».

أو یکون «هادٍ» خبراً لمبتدأ مقدَّر، أی: وأنتَ هاد.

---

(۱) سورهٔ الفرقان ۲۵: ۵۶.

(۲) سورهٔ الأحزاب ۳۳: ۴۵.

(۳) (۸) سورهٔ المدّثّر ۷۴: ۱ و ۲.

(۴) سورهٔ الشعراء ۲۶: ۲۱۴.

(۵) سورهٔ المائدهٔ ۵: ۹۹.

(۶) سورهٔ النحل ۱۶: ۳۵.

(۷) سورهٔ المائدهٔ: ۵: ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۱

لکنْ یردّ الأوّل: بأنّه یستلزم الفصل بین المعطوف والمعطوف علیه بالجار والمجرور، وهو غیر جائز عند المحقّقین من النحویّین.

ويردّ الثانى: بأنّه مستلزم للتقدير، ومن الواضح أنّه خلاف الأصل.

على أنّ القول بأنّ «الهادى» فى الآية هو «رسول اللَّه» نفسه، إغفالٌ للحديث الصحيح الوارد بتفسيرها، الصريح فى أنّه علىٌّ عليه السلام، وبه يجاب عن قول مَن فسّر الآية برأيه، فجعل «الهادى» هو «اللَّه» أو «العمل» أو غير ذلك، وهى تفاسير باطلة لم يوافق عليها حتى ابن تيميّة والآلوسى.

وعلى ما ذكرنا تكون «الواو» استئنافيةً.

فيكون معنى الآية: كون النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم منذراً، ولكلّ قوم هادٍ إلى ما جاء به النبىّ، وهو «علىٌّ» عليه السلام، الذى حفظ ونشر ما جاء به النبىّ، ودعا إلى الأخذ والعمل به، فكان عليه السلام الهادى بقوله وفعله إلى اللَّه والإسلام بعد الرسول عليه وآله الصلاة والسلام.

و «الهداية» هى: «إراءة الطريق» و «الدلالة» عليه «۱»، وقال ابن فارس:

«هدى- الهاء والدال والحرف المعتلّ-: أصلّان: أحدهما التقدّم للإرشاد، والآخر: بعثة لطف، فالأوّل قولهم: هديتُ الطريق هدايةً، أى: تقدّمته لأُرشده، وكلّ متقدّم لذلك هاد، قال:

إذا كان هادى الفتى فى البلا د صدرَ القناة أطاعَ الأميرا

وينشعب هذا فيقال: الهُدى خلاف الضلالة...

والأصل الآخر: الهَدِيّة» «... ۲».

---

(۱)

المفردات فى غريب القرآن: ۵۳۸.

(۲) معجم مقاييس اللغة ۱۰۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۲

أقول:

فإذا كان هذا معنى الآية المباركة، ورجعنا إلى الأحاديث الواردة فى تفسيرها ووجدنا فيها:

۱- المقابلة بين النبىّ وبين أمير المؤمنين، بأنّه منذرٌ وعلىٌّ الهادى.

۲- والحصر المستفاد من كلمة «أنت الهادى» و «الهادى علىّ».

۳- والحصر المستفاد من تقديم الظرف فى «بك يهتدى المهتدون».

۴- والحصر المستفاد من الإيماء إلى صدره أو الضرب على منكبه.

۵- وكلمة «بعدى» الظاهرة فى المباشرة.

كانت الآية- بمعونة الأحاديث المشتملة على ما ذكرنا- دالّةً على أنّ سبحانه جعل وظيفة النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم «الإنذار»، وكان وظيفة علىٍّ عليه السلام من بعده: إرشاد الأُمّة ودلالتها على الطريق الصحيح المؤدّى إلى ما جاء به النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فيكون عليه السلام الإمام المرشد للأُمّة، القائم مقام النبىّ، والمقتدى من بعده.

وهذه هى حقيقة الإمامة والخلافة.

هذا، وقد فهم غير واحدٍ من علماء القوم كابن تيميّة وابن روزبهان والآلوسى، دلالة الحديث على وجوب الإقتداء بأمير المؤمنين عليه السلام بعد الرسول، وذلك قول اللَّه عزّ وجلّ: «أفمن يهدى إلى الحقّ أحقّ أن يتّبع أمّن لا- يهدّى إلّاأنْ يهدى فما لكم كيف تحكمون» «۱»

.

(۱) سورهٔ یونس ۱۰: ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۳

نعم، فهموا ذلک، وإلّا لَما عارضوه بحـدیث: «أصـحابی کالنجوم فبأیّهم اقتـدیتم اهتدیتم» وحدیث: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر وعمر» لکنّهما باطلان، فلو کانا صـحیحین سـنداً ودلالـهً لکان لـذلک وجه، کما تمسّک بعض المتقوّلین بما فی منهاج السـنّهٔ عن علی علیه السلام أنّه قال: «لا أُوتینّ بأحد یفضّلنی علی أبی بکر إلّاجلدته حدّ المفتری»!!

المؤکّدات فی ألفاظ الحدیث ... ص: ۳۶۳

ثم إنّ فی ألفاظ الحـدیث الوارد بتفسـیر الآیـهٔ المبارکـهٔ مؤکّـدات عدیدهٔ لدلالتها علی وجوب اتّباع أمیر المؤمنین والاقتداء به وإمامته بعد الرسول:

۱- کقوله صـلّی اللَّه علیه وآله وسـلّم أنّه سـمع لیلهٔ أسـری به: «یا محمّد! إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد. قلت: أنا المنذر، فمن الهادی؟ قال: علیّ الهادی المهتدی، القائد أُمتک إلی جنّتی غرّاً محجّلین برحمتی».

ففیه: وصف الإمام علیه السلام بعد «الهادی المهتدی» ب «القائد أمتک» ... مع مجیء اللام فی «القائد» الدالّهٔ علی الحصر.

۲- وقوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم له فیه: «إنّک منار الأنام، ورایهٔ الهدی وأمین القرآن، أشهد علی ذلک أنّک کذلک».

فجعله علیه السلام: «منار الأنام، ورایهٔ الهدی، وأمین القرآن» ثمّ شهد له بذلک!!

۳- وقول الزرقاء الکوفیهٔ لمعاویهٔ حین استشهدت بالآیهٔ المبارکهٔ، قالت: «المنذر رسول اللَّه، والهادی علیٌّ ولیّ اللَّه».

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۴

أحادیث أخری ... ص: ۳۶۴

ولقد أشار صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی قوله: «بک یا علیّ یهتدی المهتدون من بعدی» إلی أن فی أمته من بعده «مهتدین» و «ضالّین» ...

فأناط «الهدایـهٔ» و «الضـلالهٔ» به إلی یوم القیامـهٔ، فکان کالرایـهٔ التی تنصب علی الطریق، من اهتـدی بها وصل، ومن خالفها أو أعرض عنها ضلّ، فالمهتدون هم المحبّون المطیعون المتّبعون له، والضالّون هم المخالفون المبغضون له...

ومن هنا وصفه علیه السلام ب «رایهٔ الهدیُ».

علیٌّ رایهٔ الهدی ... ص: ۳۶۴

ففی روایهٔ الحاکم الحسکانی والحاکم أبی عبدوالحافظ أبی نعیم، عن أبی برزهٔ: «إنّک منار الأنام، ورایهٔ الهدی وأمین القرآن».

وروی الحافظ أبو نعیم بسـنده، عن أبی برزهٔ أیضـاً: «إنّ علیّاً رایـهٔ الهـدی وإمـام أولیائی، ونور من أطاعنی، وهو الکلمـهٔ التی ألزمتها المتّقین، من أحبّه أحبّنی، ومن أبغضه أبغضنی» «۱».

ولقوّهٔ هذا الحدیث فی الدلالهٔ علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام،

---

(۱) حلیـهٔ الأولیاء ۱/ ۶۶، وانظر: تاریـخ بغداد ۱۴/ ۹۸، تاریـخ دمشق ۳۳۰۴۲ ح ۸۸۹۲- الطبعـهٔ الحدیثهٔ-، نظم درر السـمطین: ۱۴۴،

وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۵

تکلّم بعض القوم فی سنده بتحکّم، ففی لسان المیزان بترجمهٔ «عبّاد بن سعید الجعفی» بعد ذِکره: «فهذا باطل، والسند إلیه ظلمات» «۱» وبترجمهٔ «لاهز أبو عمرو التیمی» حکی عن ابن عدیّ أنّه یحدّث عن الثقات بالمناکیر، فذکر الحدیث قائلًا: «وهذا باطل. قاله ابن عدیّ» ثمّ قال: «قلت: إیواللّه من أکبر الموضوعات، وعلیٌّ فلعن اللّه من لا یحبّه» «۲».

وأنت تری أنّه ردٌّ لمناقب أمیر المؤمنین بلا دلیل!

نعم، فی الموضع الثانی دلیله هو الیمین الفاجرهٔ!! وما أقواه من دلیل!!

وممّا یدل علی تحکّم القوم فی المقام: أنّ ابن عدیّ یقول عن «لاهز»: «یحدّث عن الثقات بالمناکیر» والحال أنّ الخطیب البغدادی یقول: «لم أرَ للاهز ابن عبداللّه غیر هذا الحدیث، فأین «یحدث عن الثقات بالمناکیر»؟!

ولمّا کان الخطیب یرید الطعن فی الحدیث، ولا دلیل عنده، یقول:

«حدّثنی أحمد بن محمّد المستملی، أخبرنا محمّد بن جعفر الورّاق، قال:

أخبرنا أبو الفتح محمّد بن الحسین الأزدی الحافظ، قال: لاهز بن عبداللّه التیمی البغدادی غیر ثقهٔ، ولا مأمون، وهو أیضاً مجهول» «۳».

أقول:

إنْ کان الدلیل قول الأزدی فالأمر سهل، فقد نصوا علی أنّ الأزدی

---

(۱) لسان المیزان ۳/ ۲۲۹.

(۲) لسان المیزان ۶/ ۲۳۷.

(۳) تاریخ بغداد ۱۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۶

نفسه ضعیف، ولا یُلتفت إلی قوله فی الرجال:

قال الذهبی: «لا یُلتفت إلی قول الأزدی، فإنّ فی لسانه فی الجرح رهقاً» «۱».

وقال الحافظ ابن حجر: «قدّمتُ غیر مرّهٔ: أنّ الأزدی لا یُعتبر تجریحه، لضعفه هو» «۲».

هذا، وتؤیّد هذا الحدیث وتشهد بصحّته أحادیث:

کقوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- فی حدیث-: «إن تؤمروا علیّاً- ولا أراکم فاعلین- تجدوه هادیا مهدیا، یأخذ بکم الطریق المستقیم» «۳».

وقوله: «من أراد أن یحیا حیاتی، ویموت مماتی، ویسکن جنّهٔ الخلد التی وعدنی ربّی، فلیتولّ علی بن أبی طالب، فإنّه لن یخرجکم من هدی ولن یدخلکم فی ضلالهٔ «قال الحاکم: «هذا حدیث صحیح الإسناد» «۴».

وقوله: «إنّ علیّاً مدینهٔ هدی، فمن دخلها نجا، ومن تخلّف عنها هلک» «۵».

علیٌّ العَلَم ... ص: ۳۶۶

وکما وصفه ب «رایهٔ الهدی» فقد وصفه ب «العَلَم»:

---

(۱) میزان الاعتدال ۱/ ۱۸۶.

(۲) مقدمة فتح الباری: ۶۰۲.

(۳) مسند أحمد ۱/ ۱۰۸.

(۴) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۹ ح ۴۶۴۲.

(۵) ینابیع المودة ۱/ ۲۲۰ ح ۳۹- الطبعة الحدیثة المحقّقة-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۷

أخرج الحافظ ابن عساكر بترجمته علیه السلام: «أخبرنا أبو القاسم علی ابن إبراهیم النسیب، أنبأنا أبو بكر أحمد بن علی الخطیب، أخبرنی أبو الفرج الطناجیری، أنبأنا عمر بن أحمد الواعظ، أنبأنا محمّد بن محمود الأنباری بالبصرة، أنبأنا محمّد بن القاسم بن هاشم، أنبأنا أبی، أنبأنا عبدالصمد بن سعید أبو عبدالرحمن، أنبأنا الفضل بن موسی، عن وكیع، عن الأعمش، عن أبی وائل، عن حذیفة، قال: قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلیٍ: جعلتك عَلَماً فیما بینی وبین أُمّتی، فمن لم یتّبعك فقد كفر».

ثم قال ابن عساكر: «من بین الفضل والواعظ مجاهیل لا یعرفون» «۱».

قلت:

وهذا منه سهوٌ، إنْ لم یكن تجاهلًا، كما هی عادتهم فی قبال مناقب أمیر المؤمنین!! وذلك لأنّ محمّد بن محمود الأنباری- وهو شیخ أبی حفص عمر ابن أحمد بن شاهین الواعظ الحافظ- مترجم فی تاریخ الخطیب، قال: «محمّد بن محمود الأنباری، حدّث عن علی بن أحمد النضر الأزدی، ومحمّد ابن الحسن ابن الفرج الهمذانی، ومحمّد بن حنیفة بن ماهان الواسطی، ومحمّد ابن القاسم بن هاشم السمسار، روی عنه أبو حفص ابن شاهین، ذكر أنّه سمع منه بالبصرة» «۲».

ومحمّد بن القاسم بن هشام، هو: أبو بكر السمسار، ترجم له الخطیب، قال: «حدث عن أبیه ... وكان ثقة» «۳».

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام- ۴۲/ ۳۸۷- ۳۸۸.

(۲) تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۱.

(۳) تاریخ بغداد ۳/ ۱۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۸

وأبوه: القاسم بن هاشم، ترجم له الخطیب أیضاً قال ...: «روی عنه ابنه وأبو بكر ابن أبی الدنیا، ووكیع القاضی، ویحیی بن صاعد، وأبو عبید ابن المؤمل الناقد، والقاضی المحاملی، ومحمّد بن مخلد، وكان صدوقاً» «۱».

وأمّا عبدالصمد بن سعید، الراوی عن الفضل بن موسی البصری، مولی بنی هاشم، المتوفّی سنة ۲۶۴، فأظنّه: عبدالصمد بن سعید الكندی الحمصی، المتوفّی سنة ۳۲۴، ترجم له الذهبی ووصفه ب «المحدّث الحافظ» «۲».

هذا، وروی الفقیه المحدّث ابن المغازلی الواسطی الشافعی عن أبی محمّد الغندجانی بسنده «عن شعبة بن الحجّاج، عن أبی التیّاح، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتانی جبریل بدرنوك من درانیك الجنّة فجلست علیه، فلمّا صرت بین یدی ربّی كلّمنی وناجانی، فما علّمنی شیئاً إلّاعَلِمه علیٌّ، فهو باب مدینة علمی.

ثمّ دعاه النبیّ إلیه فقال له: یا علیّ! سلمك سلمی، وحربك حربی، وأنت العلم ما بینی وبین أُمّتی من بعدی» «۳».

یأخذ بكم الطریق المستقیم ... ص: ۳۶۸

ومن هنا أوصی الأُمّة وأرشدهم إلیه بقوله فی حدیثٍ: «وإنْ تؤمّروا

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۲/ ۴۲۹- ۴۳۰.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۶۶.

(۳) مناقب أمیر المؤمنین: ۹۶ ح ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۹

علیّاً-- ولا أراکم فاعلین- تجدوه هادیاً مهدیاً، یأخذ بکم الطریق المستقیم» «۱».

وقال- فی ما رواه السیّد الهمدانی عن ابن عبّاس-: «وإذا خالفتموه فقد ضلّت بکم الطرق والأهواء فی الغیّ» «۲».

بل وصفه ب «الطریق» فی ما روی مسنداً عن سعید بن جبیر عن ابن عبّاس «۳».

طاعته طاعهٔ رسول اللَّه ... ص: ۳۶۹

ولذا کانت طاعته طاعهٔ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وأنّه لئن أطاعوه لیدخلنّ الجنهٔ، کما فی الحدیث:

أخرج الحاکم بسنده عن أبی ذرّ، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «من أطاعنی فقد أطاع اللَّه، ومن عصانی فقد عصی اللَّه، ومن أطاع علیّاً فقد أطاعنی، ومن عصی علیّاً فقد عصانی» قال الحاکم: «هذا حدیث صحیح الإسناد» ووافقه الذهبی «۴».

من فارقه فارق رسول اللَّه ... ص: ۳۶۹

ولذا کان الفاروق بین الحق والباطل، کما فی الحدیث المشهور، وأنّ

---

(۱) مسند أحمد ۱/ ۱۰۸.

(۲) مودّهٔ القربی، عنه ینابیع المودهٔ ۲/ ۲۸۵ ح ۸۱۶.

(۳) شواهد التنزیل ۱/ ۵۸، المناقب- ینابیع المودّهٔ: ۱/ ۱۹۷ ح ۱۷.

(۴) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۱ ح ۴۶۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۰

من فارقه فقد فارق رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، کما فی الحدیث:

أخرج الطبرانی فی الأوسط- وعنه الهیثمی- بإسناده عن بریدهٔ، فی قضیهٔ بعث علیّ علیه السلام أمیراً علی الیمن عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، أنّه قال: «ما بال أقوام ینتقصون علیّاً؟!! من تنقّص علیّاً فقد تنقّصنی، ومن فارق علیّاً فقد فارقنی، إنّ علیّاً منّی وأنا منه » «۱...».

وأخرج الحاکم بإسناده عن أبی ذرّ، قال: قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «یا علیّ! من فارقنی فقد فارق اللَّه، ومن فارقک یا علیّ فقد فارقنی» قال الحاکم: «صحیح الإسناد» «۲» وأخرجه البزّار، وعنه الهیثمی، وقال: «رجاله ثقات» «۳».

علیٌّ منه بمنزلته من ربّه ... ص: ۳۷۰

ولذا کان علیٌّ من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بمنزلته من ربّه.

فقد أخرج الحافظ المحبّ الطبری عن ابن عبّاس، فی حدیثٍ «قال أبو بکر: ما کنت لأتقدّم رجلًا سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه وسلّم یقول: علیٌّ منّی بمنزلتی من ربّی، أخرجه ابن السمّان فی کتاب الموافقهٔ» «۴».

ورواه الذهبی عن ابن مسعود، بترجمهٔ محمّد بن داود الرملی،

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۸.

(۲) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۳ ح ۴۶۲۴.

(۳) مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۵.

(۴) ذخائر العقبی: ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۱

فقال: «هذا من وضع هذا الجاهل، رواه أبو عَروبهٔ، عن مخلد بن مالک السلمسینی عنه» «۱»!

فانظر کیف یردُّ الحدیث بلا أیّ دلیلٍ، وإنّما تبعاً لهواه!!

باب حطّهٔ ... ص: ۳۷۱

ولذا کان باب حطّهٔ، فی ما أخرج الحافظ الدارقطنی عن ابن عبّاس، أنّ النبیّ صلی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: «علیٌّ باب حطّهٔ، مَن دخل فیه کان مؤمناً، ومن خرج منه کان کافراً» «۲».

وأخرجه الحافظ الطبرانی فی حدیثٍ فیه تشبیه أهل بیته بسفینهٔ نوحٍ وبباب حطّهٔ فی بنی إسرائیل «۳».

نتیجهٔ البحث ... ص: ۳۷۱

إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وصف علیّاً علیه السلام ب «الهادی» و «الرایهٔ» و «العلم» وغیر ذلک من الأوصاف ممّا ذکرناه وما لم نـذکره، وکلّها تشیر إلی معنیً واحـد ومقصد فارد، وهو کونه «القائد» «والمرشد» و «المتبع ...» للأُمّهٔ الإسلامیهٔ من بعده ... وهذا هو معنی

---

(۱) میزان الاعتدال ۶/ ۱۳۹، وتبعه ابن حجر فی لسانه ۵/ ۱۶۱.

(۲) الجامع الصغیر: ۳۴۶ ح ۵۵۹۲، الصواعق المحرقهٔ: ۷۵، کنز العمّال ۱۱/ ۶۰۳ ح ۳۲۹۱۰.

(۳) المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۲

«الإمامهٔ العامهٔ» و «الولایهٔ المطلقهٔ» و «الخلافهٔ العظمی ...»

ومن هذا الباب وصـفه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم ب «قسیم الجنهٔ والنار»، وجعله میزاناً ومعیاراً یُعرف به المؤمن من المنافق والکافر، والحقّ من الباطل فی أحادیث کثیرهٔ.

وأیضـاً: فقـد کـان علیه السـلام حجّهٔ للّهتعالی علی خلقه، فی حـدیث أخرجه الخطیب فی تاریـخ بغـداد «۱»، وابن عسـاکر فی تـاریخ دمشق، بأسانید عن أنس عن النبیّ صـلّی اللَّه علیه وآله وسلّم «۲» ولم یتکلّم فی سـنده إلا فی «مطر» راویه عن أنس، لکنّه من التابعین، ومن رجال ابن ماجـهٔ، والظاهر من کلماتهم أنّ السـبب فی ترک حـدیثه روایته الفضائل عن أنس بن مالک، فلا جرح فی الرجل، غیر أنّ روایـاته لیست علی هواهم، ولـذا لمّا أورد الـذهبی هـذا الحـدیث فی (المیزان) قال: «هـذا باطل، والمتّهم به مطر، فإنّ عبیـداللَّه ثقهٔ شیعی، ولکنّه أثم بروایهٔ هذا الإفک» «۳».

فمن هذا الکلام یظهر أنّ «عبیداللّه بن موسی العبسی» الراوی عن «مطر» ثقهٔ، و «مطر» نفسه لم یُرْمَ بشیء غیر أنّ الحدیث «باطل»!!

أمّا ابن حجر، فلم یورد الرجل فی لسان المیزان لکونه من رجال بعض الصحاح الستّهٔ.

وعلی الجملهٔ، فقد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یُعرّف أمیر المؤمنین بالإمامهٔ من بعده بشتّی الأسالیب، فتارهً یصرح فی حقّه بالإمامهٔ والوصایهٔ ونحوهما، وأُخری یصفه بالأوصاف المستلزمهٔ لذلک،

---

(۱) تاریخ بغداد ۲/ ۸۸.

(۲) تاریخ دمشق- ترجمهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام- ۴۲/ ۳۰۹.

(۳) میزان الاعتدال ۶/ ۴۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۳

وثالثهً یشبّهه بما یفیده بکلّ وضوح ... وهکذا.

وبهذا ظهر معنی الآیهٔ الکریمهٔ، ومدلول الحدیث الشریف، وکیفیّهٔ استدلال أصحابنا بذلک فی إثبات الإمامهٔ...

وتبین الجواب عن التساؤلات المثارهٔ حول الاستدلال، واندفاع الشبهات المذکورهٔ.

ویبقی الکلام علی المعارضات...

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۴

الفصل الرابع: فی الجواب عن المعارضهٔ ... ص: ۳۷۴

اشارهٔ

وقد عقدنا هذا الفصل للتحقیق حول أحادیث یروونها فی فضل أبی بکر، أو الشیخین، أو الصحابهٔ قاطبهً، فحاول بعضهم أن یعارض بها الأحادیث الواردهٔ فی الآیهٔ المبارکهٔ المتقدم بعضها، ونظائرها.

۱- حدیثُ الاقتداء بالشیخین ... ص: ۳۷۴

اشارهٔ

ذکر هذا الحدیث فی هذا المقام: الآلوسی فی تفسیره روح المعانی.

وقد سبقه فی الاستدلال به فی مباحث الإمامهٔ عدّهٔ من أعلام القوم:

کالقاضی عضد الدین الإیجی فی المواقف، وشارحه الشریف الجرجانی فی شرح المواقف، والسعد التفتازانی فی شرح المقاصد، وابن تیمیّهٔ فی منهاج السنّهٔ، وابن حجر المکّی فی الصواعق المحرقهٔ، وولی اللّه الدهلوی فی قرّهٔ العینین فی تفضیل الشیخین، وابنه عبدالعزیز صاحب التحفهٔ الإثنا عشریهٔ، وغیرهم.

کما تجد الإستدلال به فی مسألهٔ انعقاد الإجماع بأبی بکر وعمر، فی کثیر من کتب علم أصول الفقه، نذکر منها: المختصر لابن الحاجب وشرحه، والمنهاج للبیضاوی وشروحه، ومسلم الثبوت للقاضی البهاری

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۵

وشرحه...

هذا، وقد ظهر لنا- لدى التحقيق- أنّ الشهاب الالوسى إنّما ينتحل فى هذه المباحث مطالب عبدالعزيز الدهلوى فى كتاب التحفة الاثنا عشريّة «۱»، الذى اختصر ترجمته محمود شكرى الآلوسى، ونشره بعنوان مختصر التحفة الإثنى عشرية.

التحقيق فی أسانيده ... ص: ۳۷۵

وعلى كلّ حالٍ، فقد اقتضى استدلال بعضهم بهذا الحديث فى هذا المقام لغرض المعارضة، أن نتكلّم حوله ببعض التفصيل، ليتبين حاله فلا يعارَض به شيء من أدلّة أصحابنا فى مختلف المجالات، فنقول:

هذا الحديث ممّا أعرض عنه البخارى ومسلم، ولم يخرجه من أرباب السنن سوى الترمذى وابن ماجة، وأخرجه أحمد فى مسنده والحاكم فى المستدرك، وما رووه إلّاعن حذيفة وابن مسعود.

* فرووه عن حذيفة بن اليمان، لكنْ بأسانيد ينتهى جلّها إلى:

«عبدالملك بن عمير، عن ربعى بن حراش، عن حذيفة» «۲».

* و «عبد الملك بن عمير» رجل مدلّس، ضعيف جدّاً، كثير الغلط،

(۱) كما ظهر لدى التحقيق أنّ كتاب «التحفة» منتحل من كتاب «الصواقع الموبقة» لنصراللّه الكابلى.

(۲) مسند أحمد بن حنبل ۵/ ۳۸۲ و ۳۸۵، صحيح الترمذى، باب مناقب أبى بكر وعمر، سنن ابن ماجة، باب مناقب أبى بكر، المستدرك على الصحيحين ۳/ ۷۹- ۸۰ ح ۴۴۰۱، ۴۴۵۶.

مضطرب الحديث جدّاً، كما فى كتب الرجال:

فقد قال أحمد: «مضطرب الحديث جدّاً مع قلّة روايته، ما أرى له خمسمائة حديث وقد غلط فى كثير منها».

وقال إسحاق بن منصور: «ضعّفه أحمد جدّاً» وعن أحمد أيضاً:

«ضعيف يغلط».

وقال ابن معين: «مخلّط».

وقال أبو حاتم: «ليس بحافظ، تغيّر حفظه» وقال: «لم يوصف بالحفظ».

وقال ابن خراش: «كان شعبة لا يرضاه».

وقال الذهبى: «وأمّا ابن الجوزى، فذكره فحكى الجرح وما ذكر التوثيق».

وقال السمعانى وابن حجر: «كان مدلّساً» «۱».

ومن مساوئ هذا الرجل: أنّه ذبح رسول الإمام الحسين السبط الشهيد عليه السلام إلى أهل الكوفة، فإنّه لمّا رمى بأمر من ابن زياد من فوق القصر وبقى به رمق، أتاه عبدالملك بن عمير فذبحه، فلما عيب عليه ذلك قال: إنّما أردت أن أريحه «۲».

* ثمّ إن «عبدالملك بن عمير» لم يسمع الحديث من «ربعى بن حراش» و «ربعى» لم يسمع من «حذيفة بن اليمان». ذكر ذلك المناوى حيث قال: «قال ابن حجر: اختلف فيه على عبدالملك، وأعله أبو حاتم،

(۱) الأنساب «القبطى» ۴/ ۴۴۴، تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۱، ميزان الاعتدال ۴/ ۴۰۵، تقريب التهذيب ۱/ ۶۰۸، المغنى فى الضعفاء ۲/ ۴۰۷.

(۲) تلخیص الشافی ۳/ ۵۳، روضهٔ الواعظین: ۱۷۷، مقتل الحسین: ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۷

وقال البزار کابن حزم: لا یصح، لأن عبدالملک لم یسمعه من ربعی، وربعی لم یسمع من حذیفهٔ» «۱».

قلت:

مداره علی «سالم بن العلاء المرادی» وقد ضعّفه ابن معین والنسائی وابن الجارود وابن حزم والذهبی وابن حجر وغیرهم «۲».

* وعن عبداللَّه بن مسعود عند الترمذی والحاکم، وهو بسندٍ واحدٍ:

عن إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمهٔ بن کهیل، عن أبیه، عن جدّه، عن أبی الزعراء، عن عبداللَّه بن مسعود «۳».

وإبراهیم، وأبوه، وجدّه، مقدوحون مجروحون جدّاً:

* أمّا «إبراهیم»:

فقد قال الذهبی: «لیّنه أبو زرعهٔ، وترکه أبو حاتم» «۴».

وحکی ابن حجر ذلک عن ابن أبی حاتم وأقرّه «۵».

وقال العقیلی: «عن مطیّن: کان ابن نمیر لا یرضاه ویضعّفه، وقال:

روی أحادیث مناکیر»، قال العقیلی: «ولم یکن إبراهیم هذا بقیّم الحدیث» «۶».

---

(۱) فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۵۶.

(۲) میزان الاعتدال ۳/ ۱۶۶، الکاشف ۱/ ۲۹۷، تهذیب التهذیب ۳/ ۴۴۰، لسان المیزان ۳/ ۷.

(۳) صحیح الترمذی ۵/ ۶۳۰، المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۸۰.

(۴) میزان الاعتدال ۱/ ۱۳۶، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۰.

(۵) تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

(۶) تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۸

* وأمّا «إسماعیل».

فقد قال الدارقطنی والأزدی وغیرهما: «متروک» «۱».

* وأمّا «یحیی بن سلمهٔ» فقد کان أسوأ حالًا منهما:

فقد قال الترمذی یضعّف فی الحدیث» «۲».

وقال المقدسی: «ضعّفه ابن معین. وقال أبو حاتم: لیس بالقوی، وقال البخاری: فی حدیثه مناکیر، وقال النسائی: لیس بثقهٔ، وقال الترمذی:

ضعیف» «۳».

وقال الذهبی: «ضعیف» «۴».

وقال ابن حجر: «ذکره ابن حبّان أیضاً فی الضعفاء فقال: منکر الحدیث جدّاً، لا یحتجّ به، وقال النسائی فی الکنی متروک الحدیث، وقال ابن نمیر: لیس ممّن یکتب حدیثه، وقال الدارقطنی: متروک، وقال مرّهً: ضعیف، وقال العجلی: ضعیف» «۵».

أقول: هذه عمدهٔ أسانید هذا الحدیث.

وقد روی فی بعض الکتب عن غیر حذیفهٔ وابن مسعود، مع التنصیص علی ضعفه وسقوطه، فرواه الهیثمی عن الطبرانی، عن أبی

الدرداء، فقال: «وفیه من لم أعرفهم» «۶».

(۱) میزان الاعتدال ۱/ ۴۱۷، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۸۹، تهذیب التهذیب ۱/ ۳۳۶.

(۲) صحیح الترمذی ۵/ ۶۳۱.

(۳) الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

(۴) الکاشف ۳/ ۲۵۱.

(۵) تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۵.

(۶) مجمع الزوائد ۹/ ۵۳.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۹

ورواه الذهبی عن عبداللَّه بن عمر ونصّ علی سقوطه بما لا حاجة إلی نقله، فراجع «۱».

کلمات الأئمّة فی بطلانه ... ص: ۳۷۹

ولهذا ... فقد نصّ کبار الأئمّة الأعلام علی سقوط هذا الحدیث:

فقد أعلّه أبو حاتم الرازی، المتوفّی سنة ۲۷۷، کما ذکر المناوی «۲»، وأبو حاتم إمام عصره والمرجوع إلیه فی مشکلات الحدیث، وهو من أقران البخاری ومسلم.. کما ذکروا بترجمته.

وقال الترمذی- بعد أنْ أخرجه من حدیث ابن مسعود-: «هذا حدیث حسن غریب من هذا الوجه من حدیث ابن مسعود، لا نعرفه إلا من حدیث یحیی بن سلمة بن کهیل، ویحیی بن سلمة یضعَّف فی الحدیث» «۳».

وقال الإمام الحافظ الکبیر أبو بکر البزّار، المتوفّی سنة ۲۷۹: «لا یصح»، کما ذکر المناوی «۴».

وقال أبو جعفر العقیلی، المتوفّی سنة ۳۲۲، وهو الإمام الکبیر فی الجرح والتعدیل: «حدیث منکَر لا أصل له من حدیث مالک» «۵».

(۱) میزان الاعتدال ۱/ ۲۸۶، وص ۱۴۲، ۳/ ۶۱۰.

(۲) فیض القدیر ۲/ ۵۶.

(۳) صحیح الترمذی ۵/ ۶۳۱.

(۴) فیض القدیر ۲/ ۵۶.

(۵) الضعفاء الکبیر ۴/ ۹۵.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۰

وقال الحافظ الشهیر ابن حزم الأندلسی، المتوفّی سنة ۴۷۵: «أمّا الروایة: اقتدوا باللذین من بعدی ... فحدیث لا یصحّ..» «۱».

وقال أیضاً: «ولو أنّنا نستجیز التدلیس ... لاحتججنا بما روی: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر وعمر. ولکنّه لم یصحّ، ویعیذنا اللَّه من الإحتجاج بما لا یصح» «۲».

وقال الإمام العلّامة قاضی القضاة برهان الدین العبری الفرغانی، المتوفّی سنة ۷۴۳: «إنّ الحدیث موضوع» «۳».

وقال الحافظ الذهبی، المتوفّی سنة ۷۴۸، ببطلانه وسقوطه فی مواضع من کتابه میزان الاعتدال فی نقد الرجال، کما أنّه تعقب الحاکم فی تصحیحه وقال: «قلت: سنده واه جدّاً» «۴».

وقال الحافظ ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنة ۸۵۲ فی لسان المیزان بما قاله الذهبی فی میزان الاعتدال فی هذا الحدیث «۵».

هذا، وقد عرفت تضعیف الحافظ الهیثمی الحدیث بروایة الطبرانی، وأنّ العلّامة المناوی ضعّفه فی فیض القدیر.

وأورده ابن درویش الحوت، المتوفّی سنة ۱۲۷۶ فی کتاب أسنی المطالب فذکر أنّ: أبا حاتم أعلّه، وقال البزار- کابن حزم-: لا

---

(۱) الإحکام فی أصول الأحکام ۲/ ۲۴۶.

(۲) الفصل فی الملل والنحل ۳/ ۲۷.

(۳) شرح المنهاج- مخطوط.

(۴) تلخیص المستدرک ۳/ ۷۵.

(۵) لسان المیزان ۱/ ۱۸۸ وص ۲۷۲، ۵/ ۲۳۷.

یصحّ، ... وقال الهیثمی: سندها واه «۱».

أقول:

ولنکتفِ بهذا المقدار للدلالة علی سقوط هذا الحدیث الذی وضعوه فی فضل الشیخین، وقد بیّنا حاله بالتفصیل مرّتین فی الکتاب «۲».

۲- حدیث الاقتداء بالصحابة ... ص: ۳۸۱

اشارة

وهو المعروف بحدیث: «أصحابی کالنجوم»....

وقد ذکره فی هذا المقام للمعارضة: ابن تیمیّة، وابن روزبهان، کلاهما فی الردّ علی استدلال العلّامة الحلّی بحدیثنا، فی کتابیه (منهاج الکرامة) و (نهج الحقّ)، وقد تقدّم کلامهما.

کما أنّ الشیخ عبدالعزیز الدهلوی صاحب کتاب التحفة الإثنا عشریة عارض به حدیث «إنّی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللَّه وعترتی أهل بیتی» فی مباحث الإمامة فی تعلیقته علی کتابه المذکور «۳».

وقد ذکر الاصولیّون حدیث النجوم فی مباحث سنّة الصحابی، ومباحث الإجماع، من کتبهم فی أصول الفقه، فی مقابلة حدیث: «اقتدوا

---

(۱) أسنی المطالب فی أحادیث مختلفة المراتب: ۹۶ ح ۲۳۸.

(۲) راجع الجزء الثالث والجزء الرابع عشر وهو موضوع الرسالة الثانیة من کتابنا: الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعة فی کتب السنّة.

(۳) کما فی عبقات الأنوار ۴/ ۵۱۹ طبعة ایران.

باللذین من بعدی أبی بکر وعمر» وحدیث: «علیکم بسنّتی وسنة الخلفاء الراشدین من بعدی» «۱».

التحقیق فی أسانیده ... ص: ۳۸۲

والحقیقهٔ: إنّ کلّ تلک الأحادیث ساقطهٔ سنداً.

أمّا الحدیث: اقتدوا باللذین ... فقد عرفت حاله.

وأمّا الحدیث: علیکم بسنّتی وسنّهٔ الخلفاء الراشدین ... فقد بیّنا حاله فی موضعه من الکتاب «۲».

والکلام الان فی حدیث: أصحابی کالنجوم...

وهو حدیث غیر مخرّج فی شیء من الصحاح والسنن والمسانید المشهورهٔ ... وإنّما رواه ابن عدیّ فی الکامل فی الضعفاء، والدارقطنی فی غرائب مالک، والقضاعی فی مسند الشهاب، وابن عبدالبرّ فی جامع بیان العلم، والبیهقی فی المدخل...

وإلیک کلام الحافظ ابن حجر فی هذا الحدیث:

«حدیث: أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

الدارقطنی فی المؤتلف من روایهٔ سلام بن سلیم، عن الحارث بن غصین، عن الأعمش، عن أبی سفیان، عن جابر، مرفوعاً.

وسلام ضعیف.

---

(۱) شرح المختصر- لابن الحاجب- ۲ / ۳۶، الإبهاج فی شرح المنهاج ۳۶۷۲، التقریر والتحبیر فی شرح التحریر ۳ / ۲۴۳، فواتح الرحموت فی شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۲۴۱، وغیرها.

(۲) راجع الجزء الثالث، وهو موضوع الرسالهٔ الثالثهٔ من کتابنا: الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعهٔ فی کتب السنّهٔ.

وأخرجه فی غرائب مالک من طریق حمید بن زید، عن مالک، عن جعفر ابن محمّد، عن أبیه، عن جابر- فی أثناء حدیث- وفیه: فبأی قول أصحابی أخذتم اهتدیتم، إنّما مثل أصحابی مثل النجوم، من أخذ بنجم منها اهتدی.

قال: لا یثبت عن مالک، رواته دون مالک مجهولون.

ورواه عبد بن حمید، والدارقطنی فی الفضائل من حدیث حمزهٔ الجزری، عن نافع، عن ابن عمر.

وحمزهٔ اتّهموه بالوضع.

ورواه القضاعی فی مسند الشهاب من حدیث أبی هریرهٔ.

وفیه جعفر بن عبدالواحد الهاشمی، وقد کذّبوه.

ورواه ابن طاهر من روایهٔ بشر بن الحسن، عن الزبیر، عن أنس.

وبشر کان متّهماً أیضاً.

وأخرجه البیهقی فی المدخل من روایهٔ جویبر، عن الضحّاک، عن ابن عبّاس.

وجویبر متروک.

ومن روایهٔ جویبر عن جوّاب بن عبید اللّه، مرفوعاً.

وهو مرسَل.

قال البیهقی: هذا المتن مشهور، وأسانیده کلّها ضعیفهٔ.

ورواه فی المدخل أیضاً عن ابن عمر...

وفی إسناده: عبدالرحیم بن زید العمی، وهو متروک» «۱».

---

(۱) الکاف الشاف فی تخریج الکشّاف- المطبوع مع الکشّاف- ۲/ ۶۲۸.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۴

وقال المناوی فی فیض القدیر بشرحه:

«السجزی فی الإبانة عن أُصول الدیانة، وابن عساکر فی التاریخ عن عمر بن الخطاب.

قال ابن الجوزی فی العلل: هذا لا یصحّ.

وفی المیزان: هذا الحدیث باطل.

وقال ابن حجر فی تخریج المختصر: حدیث غریب، سئل عنه البزّار فقال: لا یصحّ هذا الکلام عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم.

وقال الکمال ابن أبی شریف: کلام شیخنا- یعنی ابن حجر- یقتضی أنّه مضطرب.

وأقول: ظاهر صنیع المصنّف أنّ ابن عساکر خرّجه ساکتاً علیه، والأمر بخلافه، فإنّه تعقّبه بقوله: قال ابن سعد: زید العمی أبو الحواری، کان ضعیفاً فی الحدیث، وقال ابن عدیّ: عامّة ما یرویه ومن یروی عنه ضعفاء.

ورواه عن عمر أیضاً البیهقی، قال الذهبی: وإسناده واه» «۱».

کلمات الأئمّة فی بطلانه ... ص: ۳۸۴

ولمّا کانت طرق هذا الحدیث کلّها ساقطة، فقد اتّفق الأئمّة علی بطلانه، ومنهم من نصّ علی کونه موضوعا، فبالإضافة إلی الأئمّة الأعلام المنقولة آراؤهم فیه:

---

(۱) فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۴/ ۷۶.

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۵

فقد نصّ أحمد بن حنبل علی أنّه حدیث غیر صحیح «۱».

وقال ابن حزم الأندلسی: «هذا خبر مکذوب موضوع باطل لم یصحّ قط» «۲».

وقال ابن عبدالبرّ بعد أن رواه ببعض الطرق: «هذا إسناد لا یصحّ» «۳».

وقال أبو حیّان: «حدیث موضوع، لا یصحّ بوجهٍ عن رسول اللّه» «۴».

وقال ابن قیّم الجوزیّة- بعد أن رواه بطرق-: «لا یثبت شیء منها» «۵».

وقال ابن الهمّام الحنفی: «حدیث لم یعرف» «۶».

ونصّ الشهاب الخفاجی والقاضی البهاری علی ضعفه «۷».

وقال الشوکانی: «فیه مقال معروف» «۸».

وأورده الألبانی المعاصر فی سلسلة الأحادیث الضعیفة والموضوعة «۹».

ومن أراد المزید فلیرجع إلی موضعه من کتابنا «۱۰».

---

(۱) التقریر والتحبیر فی شرح التحریر، وکذلک التیسیر فی شرح التحریر ۳/ ۲۴۳.

(۲) ذکره أبو حیّان فی البحر المحیط ۵/ ۵۲۸ عن رسالة ابن حزم فی إبطال القیاس.

(۳) جامع بیان العلم ۲/ ۹۶.

(۴) البحر المحیط ۵/ ۵۲۷- ۵۲۸.

(۵) إعلام الموقّعين ۲/ ۲۴۲.

(۶) التحرير فی أُصول الفقه- لابن الهمام- بشرح أمير بادشاه- ۳/ ۲۴۳.

(۷) نسيم الرياض ۴/ ۴۲۳- ۴۲۴، مسلّم الثبوت- بشرح الأنصاری- ۲/ ۲۴۱.

(۸) إرشاد الفحول إلی تحقيق الحقّ من علم الأُصول: ۱۲۷.

(۹) سلسلهٔ الأحاديث الضعيفهٔ والموضوعهٔ ۱/ ۷۸.

(۱۰) راجع الجزء الثالث من الكتاب. والرسائل العشر فی الأحاديث الموضوعهٔ فی كتب السنّهٔ، الرسالهٔ الاولی

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۶

۳- لا أُوتينَّ بأحد يفضّلنی علی أبی بكر وعمر إلّا جلدته حدّ المفتری ... ص: ۳۸۶

اشارهٔ

وكما وضعوا علی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم حديث:

«اقتدوا باللذين من بعدی» ... وحديث: «عليكم بسنّتی وسنهٔ الخلفاء الراشدين من بعدی» وحديث: «أصحابی كالنجوم» ... وأمثالها، فقد وضعوا علی الإمام أمير المؤمنين عليه السلام أشياء فی حقّ الأصحاب وفی خصوص الشيخين، منها هذا الكلام الذی استند إليه ابن تيميّهٔ فی غير موضع من (منهاج السنّهٔ) من غير سندٍ ولا نقلٍ عن كتاب معتبرٍ عندهم، وإنّما قال: «فُروی عنه أنّه قال: لا أُوتی بأحدٍ يفضّلنی علی أبی بكر وعمر إلّاضربته حدّ المفتری» «۱».

«وعنه أنّه كان يقول: لا أُوتی بأحدٍ يفضّلنی علی أبی بكر وعمر إلّا جلدته حدّ المفتری» «۲».

وقد أضاف هذه المرّهٔ: «كان يقول» الظاهر فی تكرّر هذا القول من الإمام عليه السلام واستمراره عليه.

التحقيق فی سنده ومدلوله ... ص: ۳۸۶

ولكنّنا لم نسمع أنّه جلد أحداً لتفضيله عليهما، بالرغم من وجود

---

(۱) منهاج السنّهٔ ۱/ ۳۰۸.

(۲) منهاج السنّهٔ ۶/ ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۷

كثيرٍ من الصحابهٔ والتابعين كانوا يجاهرون بذلك، حتّی اعترف به غير واحدٍ من أئمّهٔ القوم، ففی الاستيعاب:

«وروی عن سلمان، وأبی ذرّ، والمقداد، وخبّاب، وجابر، وأبی سعيد الخدری، وزيد بن أرقم: أنّ علیّ بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه- أوّل من أسلم، وفضّله هؤلاء علی غيره» «۱».

وفی الفصل:

«اختلف المسلمون فی من هو أفضل الناس بعد الأنبياء، فذهب بعض أهل السنّهٔ وبعض المعتزلهٔ وبعض المرجئهٔ وجميع الشيعهٔ: إلی أنّ أفضل الأُمّهٔ بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: علیّ بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه-.

وقد روينا هذا القول نصّاً عن بعض الصحابهٔ- رضى اللَّه عنهم- وعن جماعهٔ من التابعين والفقهاء».

قال: «وروينا عن نحو عشرين من الصحابهٔ: أنّ أكرم الناس على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على بن أبى طالب والزبير بن العوّام» «۲».

وقال الذهبى:

«ليس تفضيل علىٍّ برفض ولا هو ببدعهٔ، بل ذهب إليه خلق من الصحابهٔ والتابعين» «۳».

هذا، وقد جاء فى هامش منهاج السنّهٔ ما نصّه: «وجاء الأثر- مع اختلافٍ فى اللفظ- فى فضائل الصحابهٔ ۱/ ۸۳ رقم ۴۹، وضعَّف المحقّق

---

(۱) الإستيعاب فى معرفهٔ الأصحاب ۳/ ۱۰۹۰.

(۲) الفصل فى الملل والنحل ۳/ ۳۲.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۸

إسناده» «۱».

أقول:

وهذا نصّ ما جاء فى الكتاب المذكور:

«حدّثنا عبداللَّه، قال: حدّثنى هديّهٔ بن عبدالوهّاب، قال: ثنا أحمد بن إدريس، قال: ثنا محمّد بن طلحهٔ، عن أبى عبيدهٔ بن الحكم، عن الحكم بن جحل، قال: سمعت عليّاً يقول: لا يفضّلنى أحد على أبى بكر وعمر إلّاجلدته حدّ المفترى» «۲».

وهو من زيادات عبداللَّه بن أحمد.

قال محقّقه فى الهامش «إسناده ضعيف لأجل أبى عبيدهٔ بن الحكم».

قال: «ومحمّد بن طلحهٔ لم يتبيّن لى من هو»....؟

قلت:

وما ذكرناه حول سنده ومعناه كافٍ فى سقوطه، وأنّه موضوع قطعاً.

وبهذا يتمّ الكلام على آيهٔ الإنذار، والحمد للَّهربّ العالمين، وصلّى اللَّه على محمّد وآله الطيبين الطاهرين.

---

(۱) منهاج السنّهٔ ۶/ ۱۳۸.

(۲) فضائل الصحابهٔ ۱/ ۹۹ ح ۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۹

قوله تعالى: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» «۱ ...» ص: ۳۸۹

اشارهٔ

---

(۱) سورهٔ الصافّات ۳۷: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۱

وهذه الآیهٔ المبارکهٔ من الآیات الکریمهٔ التی استدلّ بها أصحابنا علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ والسلام، بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بلا فصل، علی أساس الأحادیث المعتبرهٔ الواردهٔ عنه، فی کتب السنّهٔ المعتبرهٔ، والمقبولهٔ عند عموم المسلمین.

وسیکون بیان ذلک فی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۳

الفصل الأوّل: نصوص الحدیث ورواته فی کتب السُنّهٔ ... ص: ۳۹۳

اشارهٔ

إنّ رواهٔ خبر تفسیر الآیهٔ المبارکهٔ بولایهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام من أعلام المحدّثین وکبار الحفّاظ کثیرون، ونحن نذکر هنا أسماء جمعٍ منهم، بین من رواه فی کتابه أو وقع فی طریق إسناده، وهم:

۱- ابن إسحاق، کما فی المناقب لابن شهر آشوب.

۲- الأعمش، کما فی المناقب لابن شهر آشوب.

۳- الشعبی، وستأتی الروایهٔ عنه.

۴- أبو إسحاق السبیعی، کما فی شواهد التنزیل والمناقب للخوارزمی.

۵- ابن جریر الطبری، کما فی کفایهٔ الطالب.

۶- الحسین بن الحکم الحبری، وستأتی روایته.

۷- أبو نعیم الأصفهانی، کما فی کتابه ما نزل فی علیّ، وستأتی.

۸- الحاکم الحسکانی، وستأتی روایته.

۹- ابن شاهین البغدادی، کما فی أسانید الحسکانی.

۱۰- ابن مردویه الأصفهانی، کما فی کشف الغمّهٔ فی معرفهٔ الأئمّهٔ وغیره.

۱۱- الخطیب الخوارزمی المکّی، کما فی کتابه مناقب أمیر المؤمنین.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۴

۱۲- سبط ابن الجوزی، کما فی کتابه تذکرهٔ خواصّ الأُمّهٔ.

۱۳- أبو عبداللَّه الکنجی، کما فی کتابه کفایهٔ الطالب فی مناقب علیّ بن أبی طالب.

۱۴- جمال الدین الزرندی، کما فی کتابه نظم درر السمطین.

۱۵- الجوینی الحموئی، کما فی کتابه فرائد السمطین.

۱۶- نور الدین السمهودی، کما سنذکر کلامه.

۱۷- شهاب الدین الخفاجی، کما سنذکر کلامه.

۱۸- شهاب الدین الالوسی، کما سنذکر کلامه، مع التنبیه علی ما فیه.

من أسانید الخبر ... ص: ۳۹۴

اشارهٔ

لقد ورد خبر تفسیر الآیة بولایة أمیر المؤمنین فی مختلف کتب القوم، فمنهم من رواه بسندٍ أو أسانید عدیدة، ومنهم من أرسله إرسال المسلّم، ومنهم من أضاف إلیه بعض الشواهد من الأحادیث الأُخری:

۱– روایة الحبری ... ص: ۳۹۴

قال الحسین بن الحکم الحبری، المتوفّی سنة ۲۸۶: «حدّثنی حسین بن نصر، قال: أخبرنا القاسم بن عبدالغفّار العجلی، عن أبی الأحوص، عن مغیرة، عن الشعبی، عن ابن عبّاس، عن قوله: «وقفوهم إنّهم

مسؤولون» قال: عن ولایة علیّ بن أبی طالب علیه السلام» «۱».

۲– روایة أبی نعیم الأصبهانی ... ص: ۳۹۵

وروی الحافظ أبو نعیم الأصفهانی فی کتابه ما نزل فی علیّ، خبر نزول الآیة المبارکة بشأن مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام عن طریق الحبری، حیث رواه عنه بسندین:

* أحدهما: قوله: «حدّثنا محمّد بن المظفر، قال: حدّثنا أبو الطیّب محمّد بن القاسم البزّار، قال: حدّثنا الحسین بن الحکم»....

* والثانی: قوله: «حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن سعید، قال: حدّثنا الحسین ابن أبی صالح، قال: حدّثنا أحمد بن هارون البردعی، قال: حدّثنا الحسین بن الحکم»....

۳– روایة الحاکم الحسکانی ... ص: ۳۹۵

ورواه الحافظ الحاکم الحسکانی بأسانید عدیدة «۲»، منها:

* قوله: «حدّثنا الحاکم الوالد أبو محمّد رحمه اللَّه، قال: أخبرنا عمر بن أحمد بن عثمان– ببغداد–، حدّثنا الحسین بن محمّد بن عفیر، حدّثنا أحمد بن الفرات، حدّثنا عبدالحمید الحِمّانی، عن قیس، عن أبی هارون،

---

(۱) تفسیر الحبری: ۳۱۳.

(۲) شواهد التنزیل لقواعد التفضیل ۲/ ۱۶۰– ۱۶۴.

عن أبی سعید الخدری، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فی قوله تعالی:

«وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال: عن ولایة علیّ بن أبی طالب».

* وقوله: «حدّثنا أبو عبدالرحمن السلمی إملاءً، أخبرنا محمّد بن محمّد ابن یعقوب الحافظ، حدّثنا أبو عبداللَّه الحسین بن محمّد بن عفیر، حدّثنا أحمد، حدّثنا عبدالحمید، حدّثنا قیس، عن عطیّة، عن أبی سعید، عن النبی، فی قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال: عن ولایة علی بن أبی طالب».

* وقوله: «حدّثنى أبو الحسن الفارسى، حدّثنا أبو الفوارس الفضل بن محمّد الكاتب، حدّثنا محمّد بن بحر الرهنى- بكرمان-، حدّثنا أبو كعب الأنصارى، حدّثنا عبداللَّه بن عبدالرحمن، حدّثنا إسماعيل بن موسى، حدّثنا محمّد بن فضيل، حدّثنا عطاء بن السائب، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: إذا كان يوم القيامة أوقَف أنا وعليٌّ على الصراط، فما يمرّ بنا أحد إلّاسألناه عن ولاية علىّ، فمن كانت معه وإلّا ألقيناه فى النار، وذلك قوله: «وقفوهم إنّهم مسؤولون».

* وقوله: «أخبرنا أبو الحسن الأهوازى، أخبرنا أبو بكر البيضاوى، حدّثنا على بن العبّاس، حدّثنا إسماعيل بن إسحاق، حدّثنا محمّد بن أبى مرّة، عن عبداللَّه بن الزبير، عن سليمان بن داود بن حسن بن حسن، عن أبيه، عن أبى جعفر فى قوله: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» قال: عن ولاية على».

(قال): «ومثله عن أبى إسحاق السبيعى، وعن جابر الجعفى فى

الشواذ».

وإليك بعض النصوص من العلماء الأعلام، ممّن أرسل هذا الخبر إرسال المسلّم، وأيّده بشواهد من سائر الأحاديث المعتبرة:

* قال شهاب الدين الخفاجى «۱»:

«قال الحافظ جمال الدين الزرندى «۲» - عقب حديث: مَن كنت مولاه فعلىٌّ مولاه-:

قال الإمام الواحدى- رحمه اللَّه تعالى-: هذه الولاية التى أثبتها النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى مسؤول عنها يوم القيامة.

وروى فى قوله تعالى: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» أى: عن ولاية علىّ وأهل البيت، لأنّ اللَّه تعالى أمر نبيّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أن يعرّف الخلق أنّه لا يألهم على تبليغ الرسالة أجراً إلّاالمودّة فى القربى. والمعنى:

إنّهم يُسألون هل والوهم حقّ الموالاة كما أوصاهم النبىّ، أُم أضاعوها وأهملوها، فيكون عليهم المطالبة والتبعة؟! إنتهى.

وأخرج أبو الحسن ابن المغازلى، عن ثمامة بن عبداللَّه بن أنس، عن أبيه، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: إذا كان يوم القيامة ونصب على شفير جهنم لم يجز عليه إلّامن كان معه كتاب ولاية علىّ بن أبى

---

(۱) وهو: شهاب الدين أحمد بن محمّد الخفاجى، المتوفّى سنة ۱۰۶۹، ترجم له المحبّى فى خلاصة الأثر فى أعلام القرن الحادى عشر ووصفه بأوصاف جليلة، له مؤلّفات منها: حاشية تفسير البيضاوى، شرح الشفاء للقاضى عياض، تفسير آية المودّة، وغير ذلك.

(۲) توجد ترجمته فى الدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۴/ ۲۹۵، وشذرات الذهب ۶/ ۲۸۱ وغيرها من المصادر.. وكان حافظاً، فقيهاً، ولى قضاء المدينة المنوّرة، ودرّس بالحرم النبوى الشريف، وتوفّى سنة ۷۵۰.

طالب.

وفى حديثٍ: والذى نفسى بيده، لا يزول قدم عن قدم يوم القيامة حتّى يسأل اللَّه تعالى الرجل عن أربع: عمره فيمَ أفناه، وعن جسده فيمَ أبلاه، وعن ماله ممّن كسبه وفيهم أنفقه، وعن حبّنا أهل البيت. فقال له عمر: يا نبىّ اللَّه! وما آية حبّكم؟ فوضع يده على رأس علىّ وهو جالس إلى جانبه وقال: آية حبّى حبّ هذا من بعدى» «۱».

* وقال شيخ الإسلام الحموينى «۲»:

«أخبرنى الشيخ الإمام العلّامة نجم الدين عثمان بن الموفّق الأذكانى- فى ما أجاز لى أن أرويه-، عن أبى الحسن المؤيّد بن محمّد الطوسى- إجازة-، أنبأنا عبدالحميد بن محمّد الخوارى- إجازة-، عن أبى الحسن على بن أحمد الواحدى، قال- بعد روايته حديث: من كنت مولاه فعلىٌّ مولاه-:

هذه الولایة التی أثبتها النبیّ لعلیّ مسؤول عنها یوم القیامة.

أخبرنا أبو إبراهیم «۳» ابن أبی القاسم الصوفی، أنبأنا محمّد بن محمّد بن یعقوب الحافظ، أنبأنا أبو عبداللَّه الحسین بن عبداللَّه بن محمّد بن عفیر، أنبأنا أحمد بن الفرات، حدّثنا عبدالحمید الحمانی، حدّثنا قیس، عن أبی هارون، عن أبی سعید، عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی

---

(۱) تفسیر آیة المودّة- للحافظ شهاب الدین الخفاجی-: ۸۲، وانظر: نظم درر السمطین- للحافظ الزرندی-: ۱۰۹.

(۲) المتوفّی سنة ۷۳۰، توجد ترجمته فی المعجم المختص للذهبی، وفی الوافی بالوفیات للصفدی، وفی غیرهما من کتب التراجم.

(۳) کذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۹

قوله عزّ وجلّ: «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال: عن ولایة علیّ بن أبی طالب.

قال الواحدی: والمعنی: إنّهم یُسألون هل والوه حقّ الموالاة کما أوصاهم به رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم؟!» «۱».

* وقال السمهودی «۲»:

«قال الحافظ جمال الدین الزرندی، عقب حدیث: من کنت مولاه فعلیٌّ مولاه:

قال الإمام الواحدی: هذه الولایة التی أثبتها النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مسؤول عنها یوم القیامة. وروی فی قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» أی: عن ولایة علیّ وأهل البیت...

قلت: وقوله: (روی فی قوله تعالی) ... یشیر إلی ما أخرجه الدیلمی، عن أبی سعید الخدری- رضی اللَّه عنه- مرفوعاً «وقفوهم إنّهم مسؤولون» عن ولایة علی بن أبی طالب..

ویشهد لذلک قوله- فی بعض الطرق المتقدّمة-: واللَّه سائلکم: کیف خلفتمونی فی کتابه وأهل بیته؟!

وأخرج أبو الحسن ابن المغازلی...

وسیأتی فی الذِکر العاشر حدیث: والذی نفسی بیده، لا یزول قدم عن قدمٍ یوم القیامة حتّی یسأل اللَّه تعالی الرجل عن أربع» «... ۳».

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۷۸- ۷۹ ح ۴۶ و ۴۷.

(۲) وهو: الحافظ السیّد علی بن عبداللَّه الحسنی المدنی، المتوفّی سنة ۹۱۱، توجد ترجمته فی الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵، النور السافر: ۵۸ وغیرهما من المصادر.

(۳) جواهر العقدین: ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۰

الفصل الثانی: فی الشواهد ... ص: ۴۰۰

اشارة

هذا، وإنّ لحدیث تفسیر الآیة المبارکة بولایة أمیر المؤمنین علیه السلام شواهد کثیرة فی الروایات المعتبرة عند الفریقین، وقد أشار إلی بعضها العلماء فی کلماتهم المذکورة، ونحن نذکر الأحادیث التی أشاروا إلیها ثمّ نضیف إلیها شاهداً أو شاهدین فقط.

* حدیث السؤال عن الکتاب والعترة ... ص: ۴۰۰

جاء هذا فی ألفاظ حدیث الثقلین المتواتر بین الفریقین، وإنّی أذکر هنا أحد ألفاظ الحدیث بصورةٍ کاملة، ثمّ طائفةً من مصادر وجود هذه الفقرة:

أخرج الحکیم الترمذی: [«حدّثنا نصر بن علی، قال: حدّثنا زید بن الحسن، قال: حدّثنا معروف بن خربوذ المکّی، عن أبی الطفیل عامر بن واثلة،] عن حذیفة بن أسید الغفاری، قال: لمّا صدر رسول‌صلّی اللَّه علیه وسلّم من حجّة الوداع خطب فقال:

أیّها الناس! إنه قد نبأنی اللطیف الخبیر أنّه لن یعمّر نبیّ إلّامثل نصف عمر الذی یلیه من قبل، وإنّی أظنّ أن یوشک أن أُدعی فأُجیب،

وإنّی فرطکم علی الحوض، وإنّی سائلکم حین تردون علَیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: الثقل الأکبر کتاب اللَّه، سبب طرفه بید اللَّه تعالی وطرف بأیدیکم، فاستمسکوا ولا تضلّوا ولا تبدّلوا، والثقل الأصغر عترتی أهل بیتی، فإنّی قد نبّأنی اللطیف الخبیر أنّهما لن یفترقا حتّی یردا عَلیّ الحوض» «۱».

ویوجد هذا اللفظ- فی «حدیث الثقلین» - فی کثیر من المصادر، منها:

المعجم الکبیر ۳/ ۱۸۰- ح ۳۰۵۲.

حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵، ۹/ ۶۴.

تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین- ۴۲/ ۲۱۹.

مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۴- ۱۶۵.

تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۸.

السیرة الحلبیة ۳/ ۳۰۱.

الصواعق المحرقة: ۲۵.

فرائد السمطین ۲/ ۲۷۴.

نظم درر السمطین: ۲۳۱.

الفصول المهمة: ۴۰.

* حدیث السؤال عن أربع ... ص: ۴۰۱

وهذا الحدیث من أهمّ الأحادیث وأصحّها، قال الحافظ الهیثمی:

---

(۱) نوادر الأصول ۱/ ۱۶۳، لمحمد بن علی الحکیم الترمذی، المتوفّی سنة ۲۸۵.

«وعن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تزول قدم عبدٍ یوم القیامة حتّی یُسأل عن أربع: عن عمره فیم أفناه، وعن جسده فیم أبلاه، وعن ماله فیم أنفقه ومن أین اکتسبه، وعن حبّنا أهل البیت.

رواه الطبرانی فی الکبیر والأوسط، وفیه: حسین بن الحسن الأشقر، وهو ضعیف جدّاً، وقد وثّقه ابن حبّان مع أنّه یشتم السلف.

وعن أبی برزة، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تزول قدما عبدٍ حتّی یسأل عن أربعة: عن جسده فیم أبلاه، وعمره فیم أفناه، وماله من أین اکتسبه وفیم أنفقه، وعن حبّنا أهل البیت. قیل: یا رسول اللَّه! فما علامة حبّکم؟ فضرب بیده علی منکب علیّ رضی اللَّه عنه.

رواه الطبرانی فی الأوسط» «۱».

أقول:

أوّلًا: لم یتکلّم فی سند الحدیث الثانی، مع أنّه تکلم فی الأوّل.

وثانیاً: السائل: «یا رسول اللَّه! فما علامة حبّکم؟» هو: «عمر بن الخطّاب»، وقد جاء هنا: «قیل».

وثالثاً: فی ذیله: «وآیة حبّی حبّ هذا من بعدی»؛ ولم یذکره.

ورابعاً: کلامه فی «حسین الأشقر» مردود، وقد أوضحنا وثاقة هذا الرجل فی بحث آیة المودّة وسیأتی أیضاً فی الآیة: «وقفوهم إنّهم

---

(۱) مجمع الزوائد ۱۰/ ۳۴۶، وانظر: المعجم الکبیر ۱۱/ ۸۳ رقم ۱۱۱۷۷، والمعجم الأوسط ۹/ ۲۶۴- ۲۶۵ رقم ۹۴۰۶، و ۳/ ۹ رقم ۲۲۱۲.

مسؤولون».

و «عن أبی الطفیل، عن أبی ذرّ، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تزول قدما ابن آدم یوم القیامة حتّی یسأل عن أربع: عن علمه ما عمل به، وعن ماله مما اکتسبه، وفیم أنفقه، وعن حب أهل البیت. فقیل: یا رسول اللَّه! ومن هم؟ فأومأ بیده إلی علی بن أبی طالب».

أقول:

أخرجه ابن عساکر، «عن مشایخه، عن الباغندی، عن یعقوب بن إسحاق الطوسی، عن الحارث بن محمّد المکفوف، عن أبی بکر بن عیاش، عن معروف بن خربوذ، عن أبی الطفیل، عن أبی ذرّ» «۱».

ولا مساغ للطعن فی هذا الحدیث سنداً.

نعم، هو من حیث المتن والدلالة ممّا لا تحتمله نفوس القوم، ولذا تراهم یصفونه بالبطلان، من غیر جرح لأحدٍ من رواته!!

فقد عنون الذهبی فی میزانه «الحارث بن محمّد المعکوف «۲»» ولم یجرحه بشیء، إلّاأنّه قال ما نصّه: «أتی بخبر باطل، حدّثنا أبو بکر بن عیّاش، عن معروف بن خرّبوذ، عن أبی الطفیل، عن أبی ذرّ مرفوعاً: لا تزول قدما عبدٍ حتّی یسأل عن حبّنا أهل البیت، وأومأ إلی علیّ. رواه أبو بکر ابن الباغندی، عن یعقوب بن إسحاق الطوسی، عنه». إنتهی «۳».

أکتفی بهذا لئلّا یطول بنا البحث، کما أکتفی بالإشارة إلی أنّ للقوم فی

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام- ۴۲/ ۲۵۹.

(۲) کذا، لکن فی لسان المیزان ۲/ ۱۵۹، وتاریخ دمشق: «المکفوف».

(۳) میزان الاعتدال ۲/ ۱۷۹.

هذا الحدیث تصرّفاتٍ، لا بُدّ من التحقیق عنه ممّن کان أهلًا لذلک.

* حدیث: لا یجوز الصراط إلّامن معه کتابُ ولایة علی ... ص: ۴۰۴

اشارة

ونذکر بعض ما ورد فی هذا الباب:

۱- حدیث أمیر المؤمنین.. رواه الحافظ أبو الخیر الحاکمی الطالقانی، قال: «وبه قال الحاکم ... وعن علیّ، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إذا جمع اللَّه الأوّلین والآخرین یوم القیامهٔ، ونصب الصراط علی جسر جهنّم، ما جازها أحد حتّی کانت معه براءهٔ بولایهٔ علیّ بن أبی طالب» «۱».

۲- حدیث الإمام جعفر بن محمّد الصادق.. رواه مالک بن أنس، عنه، عن آبائه، عن علیّ، عن رسول اللَّه صلیعلیه وآله وسلّم، قال: «إذا جمع اللَّه الأوّلین والآخرین یوم القیامهٔ، ونصب الصراط علی جسر جهنّم، لم یجز أحد إلّامن کانت معه براءهٔ بولایهٔ علیّ بن أبی طالب».

روی هذا الحدیث: شیخ الإسلام الحموینی بسنده، عن الحافظ البیهقی، عن الحاکم النیسابوری بسنده، عن إبراهیم بن عبداللَّه الصاعدی، عن ذی النون المصری، عن مالک بن أنس، عن جعفر بن محمّد «... ۲».

أقول:

وهذا الحدیث أیضاً لا مجال للطعن فی سنده، ولذا ذکره بعض

---

(۱) کتاب الأربعین المنتقی من مناقب علی المرتضی: الباب الثالث والثلاثون الحدیث رقم ۴۰.

(۲) فرائد السمطین ۱/ ۲۸۹.

المتعصّبین ووصفه بکونه «خبراً باطلًا متنه» «۱»، وادّعی بعضهم أن راویه «إبراهیم بن عبداللَّه الصاعدی»، «متروک الحدیث» «۲»، لکنّه جرحٌ بلا ذِکر سبب، وما هو إلّاروایهٔ مثل هذا الحدیث...

هذا، وقد تابعه «الهیثم بن أحمد الزیدانی»، قال الحافظ أبو نعیم:

«حدّث سوار بن أحمد، ثنا علی بن أحمد بن بشر الکسائی، ثنا أبو العبّاس الهیثم بن أحمد الزیدانی، ثنا ذو النون بن إبراهیم المصری، ثنا مالک بن أنس، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن جده، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إذا کان یوم القیامهٔ ونصب الصراط علی ظهرانی جهنّم، لا یجوزها ولا یقطعها إلّامن کان معه جواز بولایهٔ علی بن أبی طالب» «۳».

۳- حدیث أنس بن مالک.. قال الفقیه ابن المغازلی: «أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب- إذناً-، عن القاضی أبی الفرج أحمد بن علی، قال: حدّثنا أبو غانم سهل بن إسماعیل بن بلبل، حدّثنا أبو القاسم الطائی، حدّثنا محمّد بن زکریا الغلابی، حدّثنی العباس بن بکّار، عن عبداللَّه بن المثنّی، عن عمه ثمامهٔ بن عبداللَّه بن أنس، عن أبیه، عن جدّه، قال: قال رسول اللَّه: إذا کان یوم القیامهٔ ونصب الصراط علی شفیر جهنم، لم یجز إلّامن معه کتاب ولایهٔ علیّ بن أبی طالب» «۴».

۴- حدیث عبداللَّه بن مسعود.. رواه عنه الحسن البصری، فروی الموفّق بن أحمد المکّی الخوارزمی بإسناده، عن الحسن البصری، عن

---

(۱) میزان الإعتدال ۲/ ۱۷۹.

(۲) الموضوعات- لابن الجوزی- ۱/ ۳۹۹.

(۳) أخبار أصبهان ۱/ ۴۰۰ رقم ۷۵۵.

(۴) مناقب علی بن أبی طالب: ۲۱۸- ۲۱۹ ح ۲۸۹.

عبداللَّه، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إذا کان یوم القیامهٔ، یقعد علی بن أبی طالب علی الفردوس- وهو جبل قد علا علی

الجنّة، وفوقه عرش رب العالمين، ومن سفحه تتفجّر أنهار الجنّة وتتفرّق فى الجنان- وهو جالس على كرسى من نور، يجرى من بين يديه التسنيم، لا يجوز أحد الصراط إلّاومعه براءة بولايته وولاية أهل بيته، يشرف على الجنة، فيدخل محبيه الجنّة ومبغضيه النار» «۱».

۵- حديث عبداللَّه بن عبّاس.. رواه عنه سعيد بن جبير، رواه الحافظ الحاكم الحسكانى، وقد تقدّم نصه قريباً..

ورواه عنه مجاهد، رواه ابن المغازلى، عن الغندجانى بسنده، عن طريق السدّى إلى يزيد بن أبى زياد، عن مجاهد، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «علىّ يوم القيامة على الحوض، لا يدخل الجنّة إلّامن جاء بجواز من علىّ بن أبى طالب» «۲».

ورواه عنه طاووس، قال ابن عساكر: «قال الخطيب: وأنبأنا أبو نعيم الحافظ: أنبأنا أبو بكر محمّد بن فارس المعبدى ببغداد، حدّثنى أبى فارس بن حمدان بن عبدالرحمن، حدّثنى جدّى، عن شريك، عن ليث، عن مجاهد، عن طاووس، عن ابن عبّاس، قال: قلت للنبىّ: يا رسول اللَّه! هل للنار جواز؟! قال: نعم. قلت: وما هو؟! قال: حبّ على بن أبى طالب»..

قال ابن عساكر: «قال الخطيب: سألت أبا نعيم عنه فقال: كان

---

(۱) مناقب علىّ بن أبى طالب: ۷۱ ح ۴۸.

(۲) مناقب على بن أبى طالب: ۱۴۰ ح ۱۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۷

رافضياً غالياً فى الرفض، وكان أيضاً ضعيفاً فى الحديث. قال الخطيب: محمّد بن فارس بن حمدان ... أبو بكر العطشى، ويعرف بالمعبدى» «... ۱».

۶- حديث أبى بكر بن أبى قحافة.. قال الحافظ محبّ الدين الطبرى: «ذِكر اختصاصه- رضى اللَّه عنه- بأنّه لا يجوز أحد الصراط إلّامن كتب له علىّ الجواز، عن قيس بن أبى حازم، قال: التقى أبو بكر وعلىّ بن أبى طالب. فتبسّم أبو بكر فى وجه علىّ. فقال له: مالك تبسّمت؟ قال:

سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: لا يجوز أحد الصراط إلّامن كتب له علىّ الجواز. أخرجه ابن السمّان فى كتاب الموافقة» «۲».

أقول:

ذكر الحافظ ابن حجر «قيس بن أبى حازم» ووثّقه، وجعل عليه علامة الكتب الستّة، قال: «ويقال: له رؤية» «۳».

الشاهد لحديث الجواز ... ص: ۴۰۷

ثمّ إنّه يشهد لحديث: «لا يجوز أحد الصراط إلّاومعه كتاب بولاية على» أحاديث كثيرة، من أشهرها حديث: «على قسيم الجنّة والنار»، رواه الدارقطنى، وابن عساكر، وابن المغازلى، وابن حجر المكّى، والمتّقى

---

(۱) تاريخ دمشق- ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام- ۴۲/ ۲۴۴.

(۲) ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۱۳۱.

(۳) تقريب التهذيب ۲/ ۳۲ رقم ۵۵۸۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۸

الهندى، وكثيرون من أعلام المحدثين غيرهم.

*** ما ورد بتفسير قوله تعالى: «واسأل من أرسلنا من قبلک..» «۱ ...» ص: ۴۰۸**

اشارة

وممّا يؤكّد المطلب ما جاء فى جملة من كتب الفريقين بتفسير هذه الآية المباركة، ونحن نوضّح ذلک على ضوء كتب العامّة فحسب فنقول:

ظاهر هذه الآية أنّها أمر من اللَّه تعالى لرسوله أن يسأل المرسَلين الّذين أُرسلوا إلى أُممهم من قبله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم...

فهذا أمرٌ من اللَّه، والمأمور بالسؤال هو: النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، والمسؤول منهم: المرسَلون السابقون، والسؤال ما هو؟

فهاهنا أسئلة:

كيف يسأل الرسلَ وقد ماتوا قبله؟!!

وهل سألهم أو لا؟!!

وعلى الأوّل، فما كان السؤال؟! وما كان جوابهم؟!

وهذا الموضع من المواضع التى اضطربت فيها كلمات القوم بشدّة واختلفت اختلافاً كبيراً:

يقول ابن الجوزى فى تفسيره: «إن قيل: كيف يسأل الرسل وقد ماتوا قبله؟ فعنه ثلاثة أجوبة:

أحدها: إنّه لمّا أُسرى به، جُمع له الأنبياء فصلّى بهم، ثمّ قال له جبريل: «واسأل من أرسلنا من قبلک..» الآية.. فقال: لا أسأل، قد

---

(۱) الزخرف ۴۳: ۴۵.

اكتفيت..

رواه عطاء عن ابن عبّاس، وهذا قول سعيد بن جبير، والزهرى، وابن زيد، قالوا: جمع له الرسل ليلة أُسرى به فلقيهم، وأُمر أن يسألهم، فما شکّ ولا سأل.

والثانى: إنّ المراد: اسأل مؤمنى أهل الكتاب من الّذين أُرسلت إليهم الأنبياء..

روى عن ابن عبّاس، والحسن، ومجاهد، وقتادة، والضحّاک، والسدّى، فى آخرين. قال ابن الأنبارى: والمعنى سل أتباع من أرسلنا قبلک، كما تقول: السخاء حاتم، أى: سخاء حاتم، والشعر زهير. أى: شعر زهير. وعند المفسّرين إنّه لم يسأل على القولين. وقال الزجّاج: هذا سؤال تقرير، فإذا سأل جميع الأُمم لم يأتوا بأنّ فى كتبهم: أن اعبدوا غيرى.

والثالث: إنّ المراد بخطاب النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: خطاب أُمّته، فيكون المعنى سلوا. قاله الزجّاج».

هذا تمام ما ذكره ابن الجوزى «۱».

أقول:

فهذه ثلاثة أجوبة- وتجدها فى التفاسير الأُخرى أيضاً- أُولاها حملٌ على ظاهر الآية؛ فهو جواب على الحقيقة، والتاليان حملٌ على خلاف الظاهر، فهما جوابان على المجاز.. ولعلّ المختار عند ابن الجوزى-

---

(۱) زاد المسير ۷/ ۱۳۸- ۱۳۹.

بقرينة التقديم في الذِكر- هو الأوّل. واختار الآلوسى الجواب الثانى كما سيأتى، وعندهم أجوبةٌ أَخرى على المجاز، وهى باختصار:

۱- إنّ الخطاب للنبىّ، والسؤال مَجاز عن النظر فى أديانهم: هل جاءت عبادة الأوثان قطّ فى مِلّةٍ من ملل الأنبياء؟! «۱» وهو الذى اختاره الزمخشرى، وتبعه بعضهم كالنسفى، ثمّ قال الزمخشرى: «وكفاه نظراً وفحصاً نظره فى كتاب اللَّه المعجز المصدّق لِما بين يديه، وإخبار اللَّه فيه بأنّهم يعبدون من دون اللَّه ما لم ينزّل به سلطاناً، وهذه الآية فى نفسها كافية لا حاجة إلى غيرها» «۲».

أقول: فلمَ أُمرَ بالسؤال؟!

۲- إنّ الخطاب ليس للنبىّ، بل هو للسامع الـذى يريد أن يفحص عن الديانات، فقيل له: اسأل أيّها الناظر أتباع الرسل، أجاءت رسلهم بعبادة غير اللَّه؟! فإنّهم خبرونك أنّ ذلك لم يقع، ولا يمكن أن يأتوا به، واختاره أبو حيّان الأندلسى «۳».

أقول كما قال الآلوسى فيه: ولعمرى إنّه خلاف الظاهر جدّاً.

۳- إنّ الخطاب للنبىّ، والسؤال على الحقيقة، لكنّ المسؤول هو اللَّه تعالى فالمعنى: واسألنا عن من أرسلنا...

نقله أبو حيّان عن بعضهم واستبعده.

وقال الآلوسى: «وممّا يقضى منه العجب ما قيل» ... ثمّ قال:

---

(۱) تفسير الرازى ۲۷/ ۲۱۶، البحر المحيط ۹/ ۳۷۷، روح المعانى ۲۵/ ۱۳۲.

(۲) الكشّاف ۴/ ۴۹۰. وانظر: تفسير النسفى- مدارك التنزيل- هامش الخازن ۴/ ۱۰۶، فقد قال بالعبارة عينها دون ذِكر الزمخشرى!

(۳) البحر المحيط ۹/ ۳۷۷.

«واسأل من قرأ أبا جاد، أيرضى بهذا الكلام ويستحسن تفسير كلام اللَّه تعالى المجيد بذلك؟!».

أقول: لا يرضى به قطعاً.

هذه نماذج من كلمات أئمّة القوم.

ولا يخفى اضطراب القوم فى تفسير الآية المباركة، إن أبقوها على ظاهرها، فبمَ يجيبون عن الأسئلة؟!

وإن أرادوا التخلّص من الجواب عنها، حملوا الآية على المجاز، وهو بابٌ واسع، وقد رأيت كيف يردّ بعضهم على الآخر فى ما اختار!

وابن كثير الدمشقى لم يلتفت إلى شيءٍ من هذه الأسئلة، فلم يبيّن المخاطب بالآية، ولا السؤال، ولا المسؤول ... وإنّما قال:

«وقوله سبحانه وتعالى: «واسأل من أرسلنا» ... أى: جميع الرسل دعوا إلى ما دعوت الناس إليه، من عبادة اللَّه وحده لا شريك له، ونهوا عن عبادة الأصنام والأنداد، كقوله جلّت عظمته: «ولقد بعثنا فى كلّ أُمّةٍ رسولًا أن اعبدوا اللَّه واجتنبوا الطاغوت»» «۱»

.فهكذا فسر الآية ليكون فى فسحةٍ من المشكلة وطلباً للراحة منها، ثمّ ذكر القولين الآتيين.

وبعد...

فالمهمّ من هذه الأقوال كلّها قولان، ولذا لم يذكر غير واحدٍ منهم- كابن كثير والشوكانى- غيرهما:

أحدهما: إنّ المراد سؤاله الأنبياء، لمّا أُسرى به عند ملاقاته لهم..

---

(۱) تفسير ابن كثير ۴/ ۱۳۱.

قالوا: وهذا قول المتقدّمين منهم، كسعيد بن جبير، والزهرى، وعبد الرحمن بن زيد بن أسلم، ورووا عن عطاء، عن ابن عبّاس: «فقال: لا أسأل، قد اكتفيت».

والآخر: إنّ المراد سؤاله الأمم، والمؤمنين من أهل الكتاب، من الّذين أرسلت إليهم الأنبياء..

وهـذا القول حكوه عن ابن عبّاس كـذلك، وعن مجاهـد وقتادة والضـحّاك والسـدّى فى آخرين، كما قال ابن الجوزى، واختاره ابن جرير الطبرى، وكثير من المتأخّرين- كالآلوسـى-، بل فى الوسيط للواحدى «۱» وتفسـير البغوى نسبته إلى أكثر المفسرين، قال البغوى: «يدل عليه قراءة عبداللّه وأُبيّ: واسأل الّذين أرسـلنا إليهم قبلك رسلنا» «۲».. لكنّ ابن كثير قال: «وهذا كأنّه تفسـير لا تلاوة. واللّه أعلم» «۳».

وهـذان القولان هما الأوّل والثانى من الأقوال الثلاثة التى ذكرها ابن الجوزى بتفسـيره ... فهل سأل صـلّى اللّه عليه وآله وسـلّم أو لا؟! وعلى تقدير السؤال، فما كان الجواب؟!

قال ابن الجوزى: «وعند المفسّرين أنّه لم يسأل، على القولين» «۴».

أقول:

فلا جواب عندهم عن السؤال، أو أنّ هناك جواباً صحيحاً مطابقاً

---

(۱) الوسيط فى تفسير القرآن ۴/ ۷۵.

(۲) معالم التنزيل ۴/ ۱۲۶.

(۳) تفسير ابن كثير ۴/ ۱۳۱.

(۴) زاد المسير ۷/ ۱۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۳

لظاهر الآيـة- ولا خروج فيه عن الحقيقـة إلى المجاز- مشـتملًا على جميع جوانب المسألـة، ولكنّهم لا يريـدون التصـريح به والإفصاح عنه؟!

إنّ هـذا الموقف من ابن الجوزى وأمثاله لَيـذكّرنا بموقفهم من حديث «الأئمّة بعدى اثنا عشـر كلّهم من قريش»؛ إذ يشـرّقون ويغرّبون، ويختلفون ويضـطربون ... حتّى قـال ابن الجوزى: «قـد أطلت البحث عن معنى هـذا الحـديث وتطلّبت مظانّه وسألت عنه، فلم أقع على المقصود» «۱»..

وما كلّ ذلك إلّالأنّهم لا يريدون الإعتراف بالحقيقة.

والعجيب، أنّهم فى تفسـير الآيـة «واسأل من أرسـلنا» ... يسـتدلّون بما يروون عن عبداللّه بن مسـعود من أنّه قرأها: «واسأل الّذين أرسلنا إليهم قبلك رسـلنا» ثمّ يتنازعون هل هو قراءة أو تفسـير! ولا يعبأون بحديثٍ مسندٍ مروىّ عندهم عن عبداللّه بن مسعود عن النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، فى معنى الآية المباركة!!

بل القائلون بالقول الأوّل- من هـذين القولين- لا يسـتندون فى قولهم إلى هـذا الحديث، مع أنّهم بأشدّ الحاجة إليه فى بيان معنى الآية وإثبات قولهم فى تفسيرها!!

وما كلّ ذلك إلّالاشتماله على ولاية أمير المؤمنين!!

الحديث كما رواه جماعة من أكابر المحدثين الحفاظ ... ص: ۴۱۳

* رواه الحاكم، قال: «حدّثنا أبو الحسين محمّد بن المظفّر الحافظ،

---

(۱) فتح الباری فی شرح البخاری- للحافظ ابن حجر- ۱۳/ ۲۶۳.

قال: حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن غزوان، قال: ثنا علی بن جابر، قال: ثنا محمّد بن خالد بن عبداللَّه، قال: ثنا محمّد بن فضیل، قال: ثنا محمّد بن سوقهٔ، عن إبراهیم، عن الأسود، عن عبد، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا عبداللَّه! أتانی ملک فقال:

یا محمّد! «واسأل من أرسلنا من قبلک من رسلنا» علی ما بعثوا؟ قال:

قلت: علی ما بعثوا؟ قال: علی ولایتک وولایهٔ علی بن أبی طالب.

قال الحاکم: تفرّد به علی بن جابر، عن محمّد بن خالد، عن محمّد بن فضیل، ولم أکتبه إلّاعن ابن المظفّر، وهو عندنا حافظ ثقهٔ مأمون» «۱».

فالآیهٔ باقیهٔ علی ظاهرها، والنبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قد سأل، وکان الجواب: بعث الأنبیاء علی ولایته وولایهٔ علیٍّ علیهما وعلی آلهما الصلاهٔ والسلام.

* ورواه الثعلبی، قال: «أخبرنا الحسین بن محمّد الدینوری، حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسین بن محمّد بن الحسین الأزدی الموصلی، حدّثنا عبد بن محمّد بن غزوان البغدادی، حدّثنا علی بن جابر، حدّثنا محمّد بن خالد بن عبداللَّه ومحمّد بن إسماعیل، قالا: حدّثنا محمّد بن فضیل، عن محمّد ابن سوقهٔ، عن إبراهیم، عن علقمهٔ، عن عبداللَّه بن مسعود، قال:

قال رسول اللَّه صلی اللَّه علیه وسلّم: أتانی ملک فقال: یا محمّد» «...! ۲».

* ورواه ابن عساکر، قال: «أخبرنا أبو سعد بن أبی صالح الکرمانی

---

(۱) معرفهٔ علوم الحدیث: ۹۶.

(۲) تفسیر الثعلبی ۸/ ۳۳۷- ۳۳۸.

وأبو الحسن مکّی بن أبی طالب الهمدانی، قالا: أنبأنا أبو بکر ابن خلف، أنبأنا الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ، حدّثنی محمّد بن مظفّر الحافظ» ... إلی آخر ما تقدّم عن الحاکم «۱».

* ورواه الحافظ أبو نعیم الأصفهانی، کما فی تنزیه الشریعهٔ عن الحافظ ابن حجر، وفی غیر واحد من کتب أصحابنا أنّه روی بإسناده فی هذه الآیهٔ، أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لیلهٔ أُسری به جمع اللَّه تعالی بینه وبین الأنبیاء، ثمّ قال: سلهم یا محمّد! علی ماذا بُعثتم؟ فقالوا: بُعثنا علی شهادهٔ أنْ لا إله إلّااللَّه، وعلی الإقرار بنبوّتک، والولایهٔ لعلیّ بن أبی طالب «۲».

* ورواه الحافظ ابن حجر العسقلانی من جههٔ الحاکم، قال: ورواه أبو نعیم، وستأتی عبارهٔ ابن حجر.

* ورواه الحافظ ابن عبدالبرّ القرطبی، علی ما نقل عنه العلّامهٔ الحلّی «۳»، والشیخ یحیی بن البطریق «۴».

* ورواه الحاکم الحسکانی، قال: «حدّثنا الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ، قال: حدّثنی محمّد بن المظفّر» ... إلی آخر ما تقدّم...

قال: «وأخبرنا أبو عثمان الحیری من أصله العتیق، قال: حدّثنا أبو الحسین محمّد بن المظفّر ... سواءً لفظاً، ولم یذکر علقمهٔ فی الإسناد».

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمهٔ أمیر المؤمنین- ۴۲/ ۲۴۱.

(۲) الطرائف فی معرفهٔ الطوائف ۱/ ۱۰۱، البرهان فی تفسیر القرآن ۴/ ۱۴۸، غایهٔ المرام: ۲۴۹، خصائص الوحی المبین: ۱۵۳.

(۳) منهاج الكرامهٔ فى معرفهٔ الإمامهٔ: ۱۳۰.

(۴) خصائص الوحى المبين: ۱۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۶

«حدّثنى أبو الحسن الفارسى، حدّثنا عمر بن أحمد، حدّثنا على بن الحسين بن سفيان الكوفى، حدّثنا جعفر بن محمّد أبو عبداللَّه الحسينى، حدّثنا على بن إبراهيم العطّار، حدّثنا عباد، عن محمّد بن فضيل، عن محمّد بن سوقهٔ».

قال: «وحدّثنا أبو سهل سعيد بن محمّد، حدّثنا على بن أحمد الكرمانى، حدّثنا أحمد بن عثمان الحافظ، حدّثنا عبيد بن كثير، حدّثنا محمّد ابن إسماعيل الأحمسى، حدّثنا ابن فضيل، عن محمّد بن سوقهٔ، عن إبراهيم، عن علقمهٔ والأسود، عن ابن مسعود، قال: قال لى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم:

لمّا أُسرى بى إلى السماء إذا ملك قد أتانى فقال لى: يا محمّد! سل من أرسلنا من قبلك من رسلنا على ما بعثوا. قلت: معاشر الرسل والنبيّين! على ما بعثكم اللَّه؟ قالوا: على ولايتك يا محمّد وولايهٔ علىّ بن أبى طالب.

ورواه غير على، عن محمّد بن خالد الواسطى، وتابعه محمّد بن إسماعيل..

أخبرنيه الحاكم أبو عبداللَّه، حدّثنى أبو سعيد أحمد بن محمّد بن رحيم النسوى، حدّثنا أبو محمّد الحسن بن عثمان الأهوازى، حدّثنا محمّد بن خالد ابن عبداللَّه الواسطى، حدّثنا محمّد بن فضيل، حدّثنا محمّد بن سوقهٔ، عن إبراهيم، عن الأسود، عن عبداللَّه، قال: قال لى النبىّ ... به لفظاً سواءً» «۱».

---

(۱) شواهد التنزيل ۲/ ۲۲۲- ۲۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۷

* ورواه الموفّق بن أحمد المكّى، قال: «وأخبرنى شهردار- إجازةً-، أخبرنى أحمد بن خلف- إجازةً-، حدّثنى محمّد بن المظفّر الحافظ، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن غزوان، حدّثنا على بن جابر» ... إلى آخر ما تقدّم سواء «۱».

* ورواه الحموينى، عن شهردار بن شيرويه الحافظ، عن أحمد بن خلف، عن الحاكم، عن ابن المظفّر الحافظ ... كما تقدّم سواء «۲».

* ورواه أبو عبداللَّه الكنجى، قال: «قرأت على الحافظ أبى عبداللَّه ابن النجّار، قلت له: قرأت على المفتى أبى بكر بن عبداللَّه بن عمر الصفّار، قال: أخبرتنا الحرّهٔ عائشهٔ بنت أحمد الصفّار، أخبرنا أحمد بن على الشيرازى، أخبرنا الإمام الحافظ أبو عبداللَّه النيسابورى، حدّثنى محمّد بن المظفر الحافظ» ... إلى آخر ما تقدّم سواء «۳».

أقول: هذا فى الحديث عن ابن مسعود.

وهو أيضاً عن عبداللَّه بن عبّاس:

* قال القندوزى الحنفى: «أيضاً رواه الديلمى، عن ابن عبّاس، رضى اللَّه عنهما» «۴».

وهو أيضاً عن أبى هريرهٔ:

---

(۱) مناقب علىّ بن أبى طالب: ۳۱۲ ح ۳۱۲. والظاهر سقوط الحاكم بين أبى خلف وابن المظفّر.

(۲) فرائد السمطين ۱/ ۸۱.

(۳) كفايهٔ الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۷۵.

(۴) ينابيع المودهٔ ۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۸

* قال شهاب الدين أحمد الخنجي: «عن أبي هريرة، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لمّا أَسرى بى ليلة المعراج، فاجتمع عَلَيّ الأنبياء، فأوحى اللَّه إليّ: سلهم يا محمّد! بماذا بعثتم؟ قالوا: بعثنا على شهادة أن لا إله إلا اللَّه، وعلى الإقرار بنبوّتك، والولاية لعليّ بن أبي طالب.

أورده الشيخ المرتضى، العارف الربّاني، السيّد شرف الدين علي الهمداني في بعض تصانيفه، وقال: رواه الحافظ أبو نعيم» «۱».

أقول:

هذا، وهو مروى عند أصحابنا عن أمير المؤمنين وأبنائه الطاهرين عليهم الصلاة والسلام «۲».

وتلخّص:

إنّ الصحيح في الآية المباركة إبقاؤها على ظاهرها، وتفسيرها بهذا الحديث المروى في كتب الفريقين عن أمير المؤمنين وعدّة من الأصحاب، عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

والأشهر من بين الأحاديث في الباب هو حديث عبداللَّه بن مسعود، فقد ورد في كتبٍ كثيرة من كتب أهل السنّة، ولهم به أسانيد عديدة، وفي الرواة عدّة من أعلام الحفّاظ، والأئمّة الثقات.

يقول ابن تيميّة: «إنّ مثل هذا ممّا اتّفق أهل العلم على أنّه كذب

---

(۱) توضيح الدلائل على تصحيح الفضائل- مخطوط.

(۲) كنز الدقائق في تفسير القرآن ۱۱/ ۵۴۷.

موضوع»..

وليت شعري! فلماذا اتّفق هذا الجمع من الحفّاظ والمحدّثين على روايته؟!

ثمّ يقول ابن تيميّة: «إنّ هذا ممّا يعلم مَن له علم ودين أنّه من الكذب الباطل الذي لا يصدّق به مَن له عقل ودين، وإنّما يختلق مثل هذا أهل الوقاحة والجرأة في الكذب».

وليت شعري! هل كان هؤلاء الأئمّة الرواة لهذا الحديث عالمين بحاله فمع ذلك رووه، أو كانوا جاهلين، ومع ذلك يعدّون في كبار أئمّة الحديث وحفّاظه؟!

ثمّ إنّي لم أجد هذا الحديث في الموضوعات لابن الجوزي، ولا في كتاب العلل المتناهية له.

نعم، أورد ابن عراق حديث ابن مسعود في (تنزيه الشريعة الغرّاء) ومحصّل كلامه ثبوت الحديث لا سقوطه، وهذا نصّ ما قال:

«حديث: ابن مسعود، قال لي رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا عبداللَّه! أتاني ملك فقال: يا محمّد! سلْ من أرسلنا من قبلك من رسلنا على ماذا بعثوا؟ قلت: على ما بعثوا؟ قال: على ولايتك وولاية عليّ بن أبي طالب. حا «۱».

قلت: ولم يبيّن علّته.

وقد أورده الحافظ ابن حجر في زهر الفردوس «۲» من جهة الحاكم،

---

(۱) هذا رمز للحاكم، كما ذكر في أوّل الكتاب أيضاً.

(۲) وهو مختصر كتاب فردوس الأخبار للديلمي، أورد فيه ما استجوده من أخباره، كما له كتاب تسديد القوس في مختصر مسند الفردوس.

ثمّ قال: ورواه أبو نعیم وقال: تفرّد به علی بن جابر، عن محمّد بن فضیل.

إنتهی.

وعلی بن جابر ما عرفته. واللّه أعلم» «۱».

أقول:

ظهر من هذا الکلام روایهٔ ثلاثهٔ من أئمّهٔ الحفّاظ هذا الحدیث بإسنادهم عن عبداللّه بن مسعود، من غیر أن یبیّنوا علّهً له..

أمّا الحاکم، فقد تقدّم نصّ روایته للحدیث، وهو فی مقام ذِکر شاهدٍ لنوع من أنواع الحدیث، فهو غیر معلولٍ عنده، بل هو حدیث معتبرٌ یذکر لقاعدهٍ علمیّهٍ فی کتابٍ علمی.

وأمّا أبو نعیم، فقد روی هذا الحدیث وهو یناسب ذکره فی کتاب دلائل النبوّهٔ لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وأنّها کانت ثابتهً له منذ القرون السابقهٔ، وفی زمن الأنبیاء الماضین، حتی کان علیهم أن یدعوا الناس إلی نبوّته ویبشّروا أُممهم ببعثته، إلّاأنّا لم نجده فی الکتاب المذکور.

وأمّا ابن حجر العسقلانی، فقد أورد هذا الحدیث ضمن أحادیث منتخبهٔ من کتاب الفردوس، وأضاف إلیه روایهٔ الحاکم، وأبی نعیم.

فظهر إلی هنا من کلام ابن عراق اعتبار هذا الحدیث عند القوم.

لکن ابن عراق قال فی آخر الکلام: «وعلی بن جابر ما عرفته».

أقول:

فانتهی القدح فی سند الحدیث عن ابن مسعود إلی أنّ ابن عرّاق لم یعرف «علی بن جابر». وإذا کان الأمر هکذا فهو سهلٌ جدّاً، لأنّ أکابر

---

(۱) تنزیه الشریعهٔ الغرّاء ۱/ ۳۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۱

الأئمّهٔ الحفّاظ من المتقدّمین قد عرفوا هذا الرجل، ولم یذکروه بجرح..

وممّا یؤکّد ذلک، قول غیر واحدٍ منهم- کالحاکم وأبی نعیم- بعد روایته: «تفرّد به علی بن جابر، عن محمّد بن فضیل» فإنّه ظاهر فی توثیقهم للرجلین، وإلّا لطعنوا فیه قبل أن یقولوا: «تفرّد به»....

علی أنّه یظهر من روایات الحاکم الحسکانی متابعهٔ غیر علی بن جابر له فی روایهٔ الحدیث عن محمّد بن فضیل.

وأما «محمّد بن فضیل»: فلم یتکلّم فیه أحدٌ، فهو من رجال الکتب الستّهٔ، قال الحافظ ابن حجر: «محمّد بن فضیل بن غزوان،- بفتح المعجمهٔ وسکون الزای- الضبّی، مولاهم، أبو عبدالرحمن، الکوفی، صدوق عارف، رمی بالتشیّع، من التاسعهٔ. مات سنهٔ ۹۵. ع» «۱».

وتلخّص:

إنّ الحق هو القول الأوّل، وهو إبقاء الآیهٔ المبارکهٔ علی ظاهرها کما هو مقتضی أصالهٔ الحقیقهٔ، والأخبار الواردهٔ تفسّرها بکلّ وضوح، لا سیّما حدیث ابن مسعود.

وقد ظهر أنّ هذه الأخبار متّفق علیها بین الفریقین، وهی عن أمیر المؤمنین، وعبداللّه بن مسعود، وعبداللّه بن العبّاس، وأبی هریرهٔ.

هذا، وقد روی ابن مسعود عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم خبر الإسراء به، والتقائه بالأنبیاء، وصلاته بهم، وهو خبر طویل، أخرجه الطبرانی، وأبو یعلی والبزّار، والحاکم «۲»، وقال الهیثمی: «رجاله رجال

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۴ رقم ۶۲۴۷، و «ع»: رمز للکتب الستّهٔ، أی مجمع علی وثاقته.

(۲) کنز العمّال ۱۱/ ۳۹۰ رقم ۳۱۸۴۱، مجمع الزوائد ۱/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۲

الصحیح».

فأظنُّ أنّ ما رواه الحاکم فی کتابه علوم الحدیث هو ذیل هذا الحدیث الطویل، یتعلّق بالسؤال منهم علی ما بُعثوا، إلّاأنّهم سکتوا عن روایته، لاشتماله علی الولایة لأمیر المؤمنین علیه السلام.

فما قالوا من أنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «لم یسأل، وقال: اکتفیت» کذبٌ منهم علیه، إذ کیف یأمره اللَّه عزّوجلّ بالسؤال، فلم یسأل؟!

مضافاً، إلی أنّه قد ورد فی حدیثٍ: «فقدّمنی جبریل حتّی صلّیت بین أیدیهم وسألتهم فقالوا: بعثنا للتوحید» «۱»..

فکان هناک سؤال وجوابٌ!! ولکنّهم لا یریدون التصریح بذلک، ولا یریدون ذکر الجواب بصورةٍ کاملةٍ، لیشتمل علی الولایة لعلیٍّ!! وکم له من نظیر!!

وهذا أحد أسالیبهم فی إخفاء مناقب أمیر المؤمنین وأهل البیت الکرام الطاهرین، الدالّة علی إمامتهم بعد الرسول الأمین علیه وآله أفضل الصلاة والسلام.

فانظر کیف یفترون علی اللَّه والرسول الکذب؟!! إنّکاراً لولایة أمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام، «فویلٌ لهم ممّا کتبتْ أیدیهم وویلٌ لهم ممّا یکسبون» «۲»

---

(۱) کنز العمّال ۱۱/ ۳۹۷ رقم ۳۱۸۵۲ عن ابن سعد، عن عدّة من الصحابة.

(۲) سورة البقرة ۲: ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۳

الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۴۲۳

اشارة

وبعد، فلنتأمّل فی کلمات بعض المناوئین لأمیر المؤمنین علیه السلام حول حدیث السؤال عن ولایته فی یوم القیامة الوارد بتفسیر قوله تعالی:

«وقفوهم»....

* ابن تیمیة ... ص: ۴۲۳

قال ابن تیمیة، فی جواب استدلال العلّامة الحلّی بالآیة المبارکة: «قال الرافضی: البرهان الرابع عشر: قوله تعالی «قفوهم إنّهم مسؤولون» «۱»

...من طریق أبی نعیم، عن الشعبی، عن ابن عبّاس، قال فی قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» عن ولایة علیّ. وکذا فی کتاب الفردوس عن أبی سعید الخدری، عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم.

وإذا سئلوا عن الولایة وجب أن تکون ثابتة له، ولم یثبت لغیره من الصحابة ذلک، فیکون هو الإمام.

والجواب من وجوه:

أحدها: المطالبهٔ بصحّهٔ النقل، والعزو إلی الفردوس وإلی أبی نعیم لا

(۱) الصافات ۳۷: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۴

تقوم به حجّهٔ باتّفاق أهل العلم.

الثانی: إنّ هذا کذب موضوع بالإتّفاق.

الثالث: إنّ اللَّه تعالی قال: «بل عجبت ویسخرون» «... ۱»

فهذا خطاب عن المشرکین المکذّبین بیوم الدین ... وما یفسر القرآن بهذا وما یقول: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم فسّره بمثل هذا، إلّازندیق ملحد، متلاعب بالدین، قادح فی دین الإسلام، أو مفرط فی الجهل ما یدری ما یقول.

وأیّ فرقٍ بین حبّ علیّ وطلحهٔ والزبیر وسعد وأبی بکر وعمر وعثمان؟!

الرابع: إنّ قوله: «مسؤولون» لفظ مطلق لم یوصل به ضمیر یخصّه بشیء، ولیس فی السیاق ما یقتضی ذکر حبّ علیّ. فدعوی المدّعی دلالهٔ اللفظ علی سؤالهم عن حبّ علیّ، من أعظم الکذب والبهتان.

الخامس: إنّه لو ادّعی مدّع أنّهم مسؤولون عن حبّ أبی بکر وعمر، لم یکن إبطال ذلک بوجهٍ إلّاوإبطال السؤال عن حبّ علی أقوی وأظهر».

إنتهی «۲».

أقول:

یکفی فی جوابه أن یقال:

أوّلًا: إنّ هذا الحدیث رواه کبار الأئمّهٔ وأعلام الحدیث بطرقٍ

(۱) الصافات ۳۷: ۱۲.

(۲) منهاج السنّهٔ ۷/ ۱۴۶- ۱۴۷. الطبعهٔ الحدیثهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۵

متعدّدهٔ، وقد ذکرنا أسامی بعضهم وجملهً من أسانیدهم فی روایته، فإنْ کان هؤلاء کلّهم زنادقهٔ، ملحدین، متلاعبین بالدین، قادحین فی الإسلام، أو مفرطین فی الجهل لا یدرون ما یقولون ... فما ذنبنا؟!!

ثانیاً: قد ظهر ممّا تقدّم صحّهٔ بعض أسانید هذا الحدیث، وإنّ له شواهد عدیدهٔ فی کتب القوم بأسانید معتبرهٔ..

وحینئذٍ لا ـ أثر للسیاق، ولا مجال للسؤال عن الفرق بین حبّ علیّ وحبّ غیره من صحابهٔ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وبه یظهر بطلان دعوی السؤال عن حبّ غیره فی یوم القیامهٔ.

وبهذا الموجز یظهر أنْ لیس لهذا المفتری فی مقابل هذا الاستدلال برهان معقول ولا قولٌ مقبول...

* ابن روزبهان ... ص: ۴۲۵

وقال ابن روزبهان فی جواب الاستدلال ما نصّه: «لیس هذا من روایهٔ أهل السنّهٔ. ولو صحّ دلّ علی أنّه من أولیاء اللَّه تعالی، فالولیّ هو المحبّ المطیع، ولیس هو بنصٍّ فی الإمامهٔ» «۱».

أقول:

قد عرفت أنّه من رواية أهل السنّة...

وقد عرفت أنّه صحيح...

---

(١) كتاب إبطال الباطل، لاحظ: دلائل الصدق ٢/ ١٥٠.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ۴۲۶

فما هو الجواب عن قول العلّامة: «وإذا سُئلوا عن الولاية وجب أن تكون ثابتةً له، ولم يثبت لغيره من الصحابة ذلك، فيكون هو الإمام»؟!

إنّه لا جواب له عن هذا، كما لم يُجب عنه ابن تيميّة!!

*** الآلوسی ... ص: ۴۲۶**

وقال الآلوسی فی تفسير الآية المباركة: «وروى بعض الإماميّة عن ابن جبير، عن ابن عبّاس: يُسألون عن ولاية علیّ كرّم اللّه تعالى وجهه، ورووه أيضاً عن أبی سعيد الخدری»..

(قال): «وأَوْلى هذه الأقوال: إنّ السؤال عن العقائد والأعمال، ورأس ذلك لا إله إلّااللّه، ومن أجمله ولاية علیّ كرّم اللّه تعالى وجهه، وكذا ولاية إخوانه الخلفاء الراشدين» «١».

أقول:

أوّلًا: لقد روى الإماميّة خبر يُسألون عن ولاية أمير المؤمنين عليه السلام، لكنّ انحصار واختصاص تلك الرواية بهم- كما هو ظاهر عبارة الآلوسی- دعوى كاذبة.

وثانياً: كون «أولى الأقوال..»، لا دليل عليه، بل الدليل من السنّة النبوية على خلافه، فما بال القوم يخالفون السنّة ويزعمون أنّهم من أهلها!!

---

(١) روح المعانی ٢٣/ ١١٨.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ۴۲۷

وثالثاً: ولاية أمير المؤمنين عليه السلام قام الدليل عليها عند الفريقين كتاباً وسنّةً، أمّا ولاية غيره فما الدليل عليها؟!!

*** الدهلوی ... ص: ۴۲۷**

وجاء فی (مختصر التحفة الاثنی عشرية) فی ذِكر أدلّة الإماميّة: «ومنها: قوله تعالى «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال الشيعة فی الاستدلال بها: روى عن أبی سعيد الخدری مرفوعاً أنّه قال: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» عن ولاية علی بن أبی طالب.

ولا يخفى أنْ نحو هذا التمسك فی الحقيقة بالروايات لا بالآيات، وهذه الرواية واقعة فی فردوس الديلمی الجامع للأحاديث الضعيفة الواهية، ومع هذا قد وقع فی سندها الضعفاء والمجاهيل الكثيرون، بحيث سقطت عن قابلية الإحتجاج بها، لا سيّما فی هذه المطالب الأُصولية. ومع هذا فإنّ نظم الكتاب مكذّب لها، لأنّ هذا الحكم فی حقّ المشركين ... ولئن سلّمنا صحّة الرواية وفكّ النظم القرآنی، يكون المراد بالولاية المحبّة، وهی لا تدلّ على الزعامة الكبرى التی هی محلّ النزاع، ولو كانت الزعامة الكبرى مرادةً أيضاً، لم تكن هذه الرواية مفيدة للمدّعی، لأنّ مفاد الآية وجوب اعتقاد إمامة الأمير فی وقتٍ من الأوقات، وهو عين مذهب أهل السنة» «... ١».

أقول:

أوّلًا: لم یذکر هذا الرجل وجه استدلال أصحابنا بالآیهٔ المبارکهٔ، وقد

(۱) مختصر التحفهٔ الاثنی عشریهٔ: ۱۷۷- ۱۷۸.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۸

تقدّمت عبارهٔ العلّامهٔ الحلّی فی وجهه، فما هو الجواب؟!

وثانیاً: لم یقل أحد من أصحابنا بأنّ الإستدلال لإمامهٔ الأمیر هو بالآیات وحدها، وکذا لم یدّع أحد من المخالفین دلالهٔ شیء من القرآن الکریم وحده علی إمامهٔ غیره، وإنّما یکون الاستدلال بالآیات بمعونهٔ الروایات المفسّرهٔ لها.

وثالثاً: لم تکن الروایهٔ منحصرهٔ بما فی فردوس الأخبار، وبما عن أبی سعید الخدری...

فکلّ ما ذکره إلی هنا ما هو إلّاتلبیس وتخدیع.

ورابعاً: الإستدلال بالنظم القرآنی وسیاق الآیات الکریمهٔ لا یقاوم الإستدلال بالسنّهٔ النبویهٔ الشریفهٔ الواردهٔ عن طرق الفریقین فی تفسیرها، وبعبارهٔ أخری فإنّه متی قام الدلیل علی معنی آیهٍ من الآیات، فإنّه بالدلیل تُرفع الید عن مقتضی السیاق، ولا یجوز العکس بالإجماع.

وخامساً: قد تقدّم وجه استدلال العلّامهٔ الحلّی بالآیهٔ المبارکهٔ، وما ذکره هذا الرجل لا یصلح للجواب عنه کما هو واضح.

وسادساً: دعوی أنّ المفاد إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه السلام فی وقتٍ من الأوقات، لیُقال بأنّ وقتها هو بعد عثمان، تخالف ظواهر الروایات، وتتوقّف کذلک علی ثبوت إمامهٔ المشایخ قبله، ولا دلیل علیها ألبتّهٔ.

هذا تمام الکلام علی استدلال أصحابنا الکرام بقوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، ونقد ما اعترض به المعترضون، فأیّهما أحری بالأخذ وأولی بالقبول یا منصفون!!

والحمد للّهربّ العالمین، وصلّی اللّه علی محمّد وآله الطاهرین.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۹

قوله تعالی: «والسابقون السابقون اولئک المقرّبون» «۱ ...» ص: ۴۲۹

اشارهٔ

(۱) سورهٔ الواقعهٔ ۵۶: ۱۰- ۱۱.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۱

هذه الآیهٔ أیضاً من أدلّهٔ أصحابنا علی إمامهٔ أمیر المؤمنین علیه الصلاهٔ والسلام:

قال العلّامهٔ الحلّی، فی البراهین الدالّهٔ علی إمامته من الکتاب العزیز:

«البرهان السادس عشر: قوله تعالی: «والسابقون السابقون* أولئک المقرّبون». روی أبو نعیم الحافظ، عن ابن عبّاس فی هذه الآیهٔ: سابق هذه الامّهٔ علی بن أبی طالب.

وروی الفقیه ابن المغازلی الشافعی، عن مجاهد، عن ابن عبّاس، فی قوله تعالی «والسابقون السابقون» قال: سبق یوشع بن نون إلی موسی [علیه السلام، وسبق موسی إلی فرعون ، وصاحب یس إلی عیسی [علیه السلام،] وسبق علی إلی محمّد صلّی اللّه علیه وآله

وسلّم.

وهذه الفضیلة لم تثبت لغیره من الصحابة.

فیکون أفضل.

فیکون هو الإمام» «۱».

وقال العلّامة أیضاً: «الثالثة عشرة: قوله تعالی: «والسابقون السابقون* أولئک المقرّبون». روی الجمهور عن ابن عبّاس قال: سابق هذه الأمة علی بن أبی طالب» «۲».

أقول:

وتفصیل الکلام فی فصلین:

---

(۱) منهاج الکرامة فی إثبات الإمامة: ۱۲۸.

(۲) نهج الحق وکشف الصدق: ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۲

الفصل الأوّل: فی رواة خبر تفسیر الآیة وأسانیده ... ص: ۴۳۲

اشارة

لقد أخرج الروایة بتفسیر الآیة المبارکة جمع غفیر من أکابر علماء أهل السنّة، فی التفسیر والحدیث، نذکر منهم:

۱- أبو إسحاق السبیعی، المتوفّی سنة ۱۲۷.

۲- سفیان بن عیینة، المتوفّی سنة ۱۹۸.

۳- أبو جعفر مطین، المتوفّی سنة ۲۹۷.

۴- ابن أبی حاتم، المتوفّی سنة ۳۲۷.

۵- أبو القاسم الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۶- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۷- أبو بکر ابن مردویه الإصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۸- أبو نعیم الإصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۹- الحاکم الحسکانی، من أعلام القرن الخامس.

۱۰- ابن المغازلی الواسطی، المتوفّی سنة ۴۸۳.

۱۱- شیرویه بن شهردار الدیلمی، المتوفّی سنة ۵۰۹.

۱۲- الخطیب الخوارزمی، المتوفّی سنة ۵۶۸.

۱۳- الفخر الرازی، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۱۴- سبط ابن الجوزی الحنفی، المتوفّی سنة ۶۵۴.

۱۵- محبّ الدین الطبری، المتوفّی سنة ۶۹۴.

۱۶- صدر الدین الحموینی، المتوفّی سنة ۷۲۲.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۳

۱۷- ابن کثیر الدمشقی، المتوفّی سنهٔ ۷۷۴.

۱۸- نور الدین الهیثمی، المتوفّی سنهٔ ۸۰۷.

۱۹- جلال الدین السیوطی، المتوفّی سنهٔ ۹۱۱.

۲۰- ابن حجر المکّی، المتوفّی سنهٔ ۹۷۳.

۲۱- علی المتقی الهندی، المتوفّی سنهٔ ۹۷۵.

۲۲- قاضی القضاهٔ الشوکانی، المتوفّی سنهٔ ۱۲۵۰.

۲۳- شهاب الدین الالوسی، المتوفّی سنهٔ ۱۲۷۰.

فهؤلاء من أشهر رواهٔ هذا الحدیث، من علماء الجمهور.

رووه عن ابن عبّاس وغیره من الصحابهٔ.

من أسانیده فی الکتب المعتبرهٔ ... ص: ۴۳۳

وهذه نبذهٔ من أسانیدهم فی روایهٔ هذا الحدیث:

* قال الحافظ ابن کثیر: «وقال ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس «والسابقون السابقون» قال: یوشع بن نون سبق إلی موسی، ومؤمن آل یس سبق إلی عیسی، وعلی بن أبی طالب سبق إلی محمّد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

رواه ابن أبی حاتم، عن محمّد بن هارون الفلاس، عن عبداللَّه بن إسماعیل المدائنی البزاز، عن سفیان «۱» بن الضحاک المدائنی، عن سفیان بن عیینهٔ، عن ابن أبی نجیح، به» «۲».

* وقال الحافظ الطبرانی: «حدّثنا الحسین بن إسحاق التستری،

---

(۱) کذا والصحیح: شعیب.

(۲) تفسیر ابن کثیر ۴/ ۲۸۵.

نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۴

حدّثنا الحسین بن أبی السری العسقلانی، حدّثنا حسین الأشقر، حدّثنا سفیان بن عیینهٔ، عن ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس قال: السبق ثلاثهٔ» «... ۱».

* وقال الحافظ الحاکم الحسکانی: «أخبرنا أبو بکر التمیمی، أخبرنا أبو بکر القباب، أخبرنا أبو بکر الشیبانی، حدّثنا محمّد بن عبدالرحیم، حدّثنا ابن عائشهٔ.

وحدّثنی الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ- من خط یده- حدّثنا أحمد بن حمدویه البیهقی أبو یحیی، حدّثنا عبید اللَّه بن محمّد بن حفص القرشی، حدّثنا الحسین بن الحسن الفزاری الأشقر، عن سفیان بن عیینهٔ، عن ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس...

أخبرنا محمّد بن عبداللَّه بن أحمد الصوفی، حدّثنا محمّد بن أحمد بن محمّد الحافظ، حدّثنا عبدالعزیز بن یحیی بن أحمد، حدّثنا إبراهیم بن فهد، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد التستری، حدّثنا سفیان بن عیینهٔ، عن ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس» «... ۲».

* وقال الحافظ ابن حجر- بترجمهٔ الفیض بن وثیق-:

«عن أبی عوانهٔ وغیره. قال ابن معین: کذاب خبیث. قلت: قد روی عنه أبو زرعهٔ، وأبو حاتم، وهو مقارب الحال إن شاء تعالی. إنتهی «۳».

وقد ذكره ابن أبى حاتم ولم يجرحه.

وأخرج له الحاكم فى المستدرك محتجّاً به.

وذكره ابن حبّان فى الثقات.

---

(۱) المعجم الكبير، مسند عبداللَّه بن العباس ۱۱/ ۷۷ ح ۱۱۱۵۲.

(۲) شواهد التنزيل ۲/ ۲۹۱- ۲۹۴.

(۳) أى كلام الحافظ الذهبى فى ميزان الإعتدال.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۵

وقال العقيلى فى ترجمهٔ الحسين الأشقر: حدّثنا الحسين بن إسحاق التسترى، حدّثنا الحسين بن أبى السرى، حدّثنا فيض بن وثيق، حدّثنا سفيان ابن عيينهٔ، عن ابن أبى نجيح، عن مجاهد عن ابن عبّاس» «... ۱».

* وقال الفقيه ابن المغازلى: «أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهاب- إجازةً- أخبرنا عمر بن عبداللَّه بن شوذب، حدّثنا محمّد بن أحمد بن منصور، حدّثنا أحمد بن الحسين، حدّثنا زكريا، حدّثنا أبو صالح بن الضحاك، حدّثنا سفيان بن عيينهٔ، عن ابن أبى نجيح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس» «... ۲».

من أسانيده المعتبرة ... ص: ۴۳۵

ثمّ إنّ غير واحدٍ من أسانيد هذا الخبر معتبر بلا كلام:

* فطريق الحافظ ابن أبى حاتم الرازى صحيح:

«محمّد بن هارون» الفلاس، المتوفّى سنهٔ ۲۶۵، وثّقه ابن أبى حاتم، والحافظ الذهبى «۳».

و «عبد اللَّه بن إسماعيل» ذكره ابن أبى حاتم ولم يجرحه «۴»، وتابعه الخطيب فى تاريخه «۵».

و «شعيب بن الضحّاك» أبو صالح، حدّث عن سفيان بن عيينهٔ، وعنه عبدالسلام بن صالح أبو الصلت الهروى، وعبد اللَّه بن إسماعيل المدائنى

---

(۱) لسان الميزان ۴/ ۴۵۶.

(۲) مناقب على بن أبى طالب: ۲۶۵ ح ۳۶۵.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۲/ ۳۲۷.

(۴) الجرح والتعديل ۵/ ۴.

(۵) تاريخ بغداد ۹/ ۴۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۶

البزار، ذكره ابن أبى حاتم عن أبيه ولم يجرحه «۱»، وكذا الخطيب «۲».

و «سفيان بن عيينهٔ» الإمام الكبير، من رجال الصحاح الستّهٔ، وفضائله كثيرهٔ عندهم جدّاً «۳».

و «عبد اللَّه بن أبى نجيح» من رجال الصحاح الستّهٔ «۴».

و «مجاهد» من رجال الصحاح الستّهٔ أيضاً «۵».

هذا، مضافا إلى أن مثل ابن تيميهٔ يشهد بأن تفسير ابن أبى حاتم من التفاسير المعتبرهٔ، وأنّه خال عن الموضوعات «۶».

* وطریق الحافظ ابن حجر صحیح کذلک.

فهو طریق الحافظ الطبرانی نفسه، الـذی لم یتکلّم فیه إلّامن جهـهٔ «الأشـقر» وقـد تابعه- فی الروایهٔ عن «سـفیان» - فی طریق الحافظ ابن حجر «الفیض بن وثیق» الـذی وثّقه کبار الأئمّـهٔ، کالحاکم وابن حبّان، وروی عنه مثل أبی حاتم وأبی زرعهٔ، وذکره ابن أبی حاتم ولم یجرحه، وقال الذهبی: هو مقارب الحال.

* وطریق الحافظ الطبرانی صـحیح علی التحقیق، وکـذا کلّ طریقٍ لم یتکلّم فیه إلّامن جهۀ «حسـین الأشـقر»، قال الحافظ الهیثمی- بعد روایته عن الطبرانی-: «وفیه حسین بن حسن الأشقر، وثقه ابن حبّان وضعّفه الجمهور، وبقیّهٔ رجاله حدیثهم حسن أو صحیح» «۷».

---

(۱) الجرح والتعدیل ۴/ ۳۴۸.

(۲) تاریخ بغداد ۹/ ۲۴۲.

(۳) انظر مثلًا: سیر أعلام النبلاء ۸/ ۴۵۴.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۵۴۱ رقم ۳۶۷۳.

(۵) تقریب التهذیب ۲/ ۱۵۹ رقم ۶۵۰۱.

(۶) منهاج السنّهٔ ۷/ ۱۳. الطبعهٔ الحدیثهٔ.

(۷) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۷

وذلک لأن «الأشـقر» من رجال صـحیح النسائی، وقد ذکروا أن للنسائی شـرطاً فی صحیحه أشد من شرط الشیخین «۱». وقد روی عنه کبار الأئمّهٔ الأعلام: کأحمد وابن معین والفلاس وابن سعد «۲».

وقـد حکی الحافـظ بترجمته عن العقیلی عن أحمـد بن محمّـد بن هـانئ قال: قلت لأبی عبـداللَّه- یعنی أحمـد بن حنبل- تحـدّث عن حسـین الأشـقر؟ قال: لم یکن عنـدی ممّن یکـذب. وذکر عنـده التشـیع فقال له العبّاس بن عبـدالعظیم: إنّه یحدّث فی أبی بکر وعمر، وقلت أنا: یا أبا عبداللَّه إنه صنّف باباً فی معایبهما، فقال: لیس هذا بأهل أن یحدَّث عنه «۳».

فکان هذا هو السبب فی تضعیفه، وعن الجوزجانی: غال من الشتامین للخیرهٔ «۴»، ولذا قال ابن معین: کان من الشـیعهٔ الغالیهٔ، فقیل له: فکیف حدیثه؟ قال: لا بأس به. قیل: صدوق؟ قال: نعم کتبت عنه «۵» ومن هنا قال الحافظ: صدوق یهم ویغلو فی التشیع «۶».

وقد تقدّم ذلک فی مبحث آیهٔ المودّهٔ أیضاً.

---

(۱)

تذکرهٔ الحفاظ ۲/ ۷۰۰.

(۲) تهذیب التهذیب ۲/ ۳۳۶.

(۳) تهذیب التهذیب ۲/ ۳۳۶.

(۴) المصدر نفسه.

(۵) المصدر نفسه.

(۶) تقریب التهذیب ۱/ ۲۱۴ رقم ۱۳۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۸

الفصل الثانی: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۴۳۸

* ابن تیمیة

وإذا عرفنا رواة هذا الحدیث، وصحّة غیر واحدٍ من طرقه فی کتب القوم المعروفة المشهورة، فلا نعبأ بقول ابن تیمیّة فی جواب العلّامة الحلّی: «إنّ هذا باطلٌ عن ابن عبّاس، ولو صحّ عنه لم یکن حجّة إذا خالفه من هو أقوی منه» «۱».

فقد ظهر أنّ هذا الحدیث صحیح، فهو حجّة، وبه یتمّ الاستدلال، لأنّ هذه الفضیلة لم تثبت لغیر أمیر المؤمنین علیه السلام من الصحابة، فیکون هو الإمام، ومن ادّعی خلاف من هو أقوی منه، فعلیه البیان! وعلی فرض وجود المخالف، فهو ممّا تفرّد به الخصم، وهذا حدیث صحیح متّفق علیه بین الطرفین، فکیف یکون الحدیث المخالف المزعوم أقوی؟

* ابن روزبهان

وابن روزبهان فی ردّه علی العلّامة الحلّی، لم ینکر وجود الحدیث فی الباب، ولم یناقش فی سنده، قال: «هذا الحدیث جاء فی روایة أهل السنّة، ولکنْ بهذه العبارة: سبّاق الأُمم ثلاثة، مؤمن آل فرعون، وحبیب النجّار، وعلی ابن أبی طالب».

قال: «ولا شک أنّ علیّاً سابق فی الإسلام وصاحب السابقة والفضائل

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۱۵۴.

التی لا تخفی ولکنْ لا تدلّ الآیة علی نصٍّ فی إمامته، وذلک المدّعی» «۱».

أقول:

هذا الکلام- کما تری اعتراف بما یذهب إلیه الإمامیّة، من دلالة الآیة المبارکة علی الإمامة، لأنّ طریق إثبات إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام غیر منحصر بالنصّ، بل الأفضلیّة أیضاً من أدلّة إثباتها، وقد ظهرت دلالة الآیة علی ذلک.

* مع شاه عبدالعزیز الدهلوی

وهلمّ لننظر ما یقوله العالم الهندی، صاحب کتاب (التحفة الإثنا عشریة) فی الجواب عن الاستدلال بالآیة الشریف علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام.

قال: «ومنها: «والسابقون السابقون* أولئک المقربون»:

قالت الشیعة: روی عن ابن عبّاس مرفوعاً أنّه قال: السابقون ثلاثة، فالسبق إلی موسی یوشع بن نون، والسابق إلی عیسی صاحب یاسین، والسابق إلی محمّد صلی‌علیه وسلّم علی بن أبی طالب رضی اللّه تعالی عنه.

ولا یخفی أنّ هذا أیضاً تمسّک بالروایة لا بالآیة.

ومدار إسناد هذه الروایة علی أبی الحسن الأشقر وهو ضعیف بالإجماع، قال العقیلی: هو شیعی متروک الحدیث.

ولا یبعد أن یکون هذا الحدیث موضوعاً، إذ فیه من أمارات الوضع أنّ صاحب یاسین لم یکن أوّل من آمن بعیسی بل إنّه قد آمن برسله، کما

---

(۱) انظر: دلائل الصدق لنهج الحق ۲/ ۱۵۶.

یدلّ علیه نصّ الکتاب، وکلّ حدیث یناقض مدلول الکتاب فی الأخبار والقصص فهو موضوع، کما هو المقرّر عند المحدّثین.

وأیضاً، انحصار السباق فی ثلاثة رجال غیر معقول، فإنّ لکلّ نبیّ سابقاً بالإیمان به لا محالة.

وبعد اللتیا والتی، فأیّة ضرورة لأنْ یکون کلّ سابق صاحب الزعامة الکبری وکلّ مقرّب إماماً؟

وأیضاً، لو کانت هـذه الروایـة صـحیحة لکانت مناقضة للآیة صـراحة، لأنّ اللَّه تعالی قال فی حق السابقین: «ثلّة من الأوّلین* وقلیل من الآخرین» «۱»

والثّلة هو الجمع الکثیر، ولاـ یمکن أن یطلق علی الاـثنین جمع کثیر ولاـ علی الواحـد قلیل أیضاً، فعلم أنّ المراد بالسـبق هو المراد من الآیة الأُخری: «والسابقون الأوّلون من المهاجرین والأنصار» «۲»

، والقرآن یفسّر بعضه بعضاً.

وأیضاً، ثبت بإجماع أهل السـنّة والشـیعة أنّ أوّل من آمن حقیقـة خدیجة رضـی اللَّه تعالی عنها، فلو کان مجرّد السـبق بالإیمان موجباً لصحّة الإمامة لزم أن تکون سیّدتنا المذکورة حَریّة بالإمامة، وهو باطل بالإجماع.

وإن قیل: إنّ المانع کان متحقّقاً قبل وصول إمامته فی خدیجـة وهو الأُنوثة، قلنا: کذلک فی الأمیر، فقد کان المانع متحقّقاً قبل وصول وقت إمامته، ولمّا ارتفع المانع صار إماماً بالفعل، وذلک المانع هو إمّا وجود الخلفاء الثلاثة الّذین کانوا أصـلح فی حق الریاسة بالنسـبة إلی جنابه عنـد جمهور أهل السـنّة، أو إبقاؤه بعـد الخلفاء الثلاثـة وموتهم قبله عنـد التفضـیلیّة فإنّهم قالوا: لو کان إماماً عنـد وفاة النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لم ینل أحد من الخلفاء

(۱) سورة الواقعة ۵۶: ۱۳- ۱۴.

(۲) سورة التوبة ۹: ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۱

الإمامة وماتوا فی عهده، وقد سبق فی علم اللَّه تعالی أنّ الخلفاء أربعة فلزم الترتیب علی الموت» «۱».

أقول:

ولا یخفی ما فی هذا الکلام من أکاذیب وأباطیل:

أوّلًا: إنّ هذا تمسّک بالآیة بعد تفسیر الروایة لها، وإلّا فلا ذکر صریح فی القرآن الکریم لا لاسم أمیر المؤمنین علیه السـلام ولا لاسم غیره، وإذا کان الاستدلال فی مثل هذه المواضع بالروایة لا بالآیة، فکیف یستدلُّ القوم بمثل قوله تعالی «وسیجنّبها الأتقی* الذی یؤتی ماله یتزکّی «۲»

باعتباره من أدلّة الکتاب علی إمامة أبی بکر بن أبی قحافة، کما ذکرنا قریباً؟

فبطل قوله: «إنّ هذا تمسّک بالروایة لا بالآیة».

وثانیاً: قوله: «مدار إسناد هذه الروایة علی أبی الحسن الأشقر»...

یشتمل علی کِذبتین:

الأولی: أن مدار إسنادها علی الأشقر، فقد عرفت عدم تفرّد الأشقر بهذه الروایة.

وقـد سبقه فی هـذه الکذبة غیره، کابن کثیر الدمشـقی، فإنّه قال: «حدیث لا یثبت، لأنّ حسـیناً هذا متروک وشـیعی من الغلاة، وتفرّده بهذا ممّا یدلّ علی ضعفه بالکلیّة» «۳».

والثانیة: دعواه الإجماع علی ضعف الأشقر، فإنّها دعویً کاذبة، لا

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۲۰۷، وانظر مختصر التحفة الاثنی عشریة: ۱۷۸- ۱۷۹.

(۲) سورة اللیل ۹۲: ۱۷- ۱۸.

(۳) البدایة والنهایة ۱/ ۲۳۱.

تجدها عند أحد.

بل قد عرفت أنّ کبار الأئمّة یوثّقونه، وتکلّم من تکلّم فیه لیس إلّا لتشیّعه، وإلّا فلم یذکر له جرح أبداً.

وثالثاً: قوله: «ولا یبعد أنْ یکون هذا الحدیث موضوعاً، إذ فیه من أمارات الوضع»....

وهذا ردّ للسنة النبویة الثابتة، وتکذیب للحدیث الصحیح، تعصّباً للباطل واتّباعاً للهوی:

أمّا أوّلًا: فلأنّ الإیمان برسل عیسی إیمانٌ بعیسی وسبق إلیه، وهذا ما یفهمه أدنی الناس من أهل اللسان! وهل من فرقٍ بین الإیمان به والإیمان برسله؟! وکلّ أهل الإیمان باللَّه سبحانه وتعالی قد آمنوا برسله وصدّقوهم!

وأمّا ثانیاً: فإنّ کلّ خبر خالف الکتاب بالتباین والتناقض، فإنّه مردود، سواء کان فی القصص أو فی الأحکام، ولکن لا اختلاف بین مدلول خبرنا ومدلول الکتاب، فضلًا عن أن یکون بینهما مناقضة.

وأمّا ثالثاً: فإنّ محلّ الإستدلال بالروایة هو الفقرة الأخیرة المتعلّقة بأمیر المؤمنین علیه السلام، ولذا فقد جاءت الروایة فی بعض ألفاظها خالیةً عن الفقرتین السابقتین.

ورابعاً: قوله: «وأیضاً، انحصار السابق فی ثلاثة»....

ردّ للحدیث الصحیح والنصّ الصریح بالإجتهاد، نظیر تکذیب إمامه ابن تیمیّة حدیث المؤاخاة، حتّی ردّ علیه الحافظ ابن حجر العسقلانی بأنّه ردّ للنص بالقیاس «۱».

وخامساً: قوله: «وبعد اللتیا والتی، فأیّة ضرورة لأنْ یکون کلّ سابق صاحب الزعامة الکبری وکلّ مقرّبٍ إماماً؟».

---

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۳۴۵.

جهل أو تجاهل، فقد تقدّم فی کلام العلّامة الحلّی أنّ هذه فضیلة لم تثبت لغیر أمیر المؤمنین علیه السلام، فهو الأفضل، فیکون هو الإمام.

وسادساً: قوله: «وأیضاً، لو کانت هذه الروایة صحیحة لکانت مناقضة للایة صراحة»....

فقد سبقه فیه ابن تیمیّة إذ قال فی الوجوه التی ذکرها بعد دعوی بطلان الحدیث عن ابن عبّاس: «الثالث: إنّ اللَّه یقول: «والسابقون الأوّلون من المهاجرین والأنصار والّذین اتّبعوهم بإحسان رضی اللَّه عنهم ورضُوا عنه وأعدّ لهم جنّات تجری تحتها الأنهار» «۱»

وقال تعالی: «ثمّ أورثنا الکتاب الّذین اصطفینا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخیرات بإذن اللَّه» «۲»

والسابقون الأولون هم الّذین أنفقوا من قبل الفتح وقاتلوا، الّذین هم أفضل ممن أنفق من بعد الفتح وقاتل، ودخل فیهم أهل بیعة الرضوان، وکانوا أکثر من ألف وأربعمائة، فکیف یقال: إن سابق هذه الأمة واحد؟» «۳».

أقول: مقتضی الحدیث الصحیح المتفق علیه أن سابق هذه الأمة واحد، وهو أمیر المؤمنین علیه السلام، وهذا لا ینافی سیاق الآیة المبارکة، ولا الآیات الأخری، کالآیتین المذکورتین، ونحن أیضاً نقول- بمقتضی الجمع بین قوله تعالی: «والسابقون الأولون من المهاجرین» ... وقوله تعالی: «وما محمّد إلا رسول قد خلت من قبله الرسل أفإنّ مات أو قتل انقلبتم علی أعقابکم ومن ینقلب علی عقبیه فلن یضر اللَّه شیئاً

---

(۱) سورة التوبة ۹: ۱۰۰.

(۲) سورة فاطر ۳۵: ۳۲.

(۳) منهاج السّنة ۷/ ۱۵۴- ۱۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۴

وسيجزى اللَّه الشاكرين» «۱»

- أنّ كلّ من سبق غيره إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وبقى من بعده على ما عاهد اللَّه عليه ورسوله، ولم ينقلب على عقبيه، فله أجره عند اللَّه وقربه منه، ونحن نحترمه ونقتدى به.

وسابعاً: قوله: «وأيضاً ثبت بإجماع أهل السنة والشيعة أن أول من آمن حقيقة خديجة»....

أقول:

وهذا كذب، فلا- إجماع من أهل السنة والشيعة على أن أوّل من آمن خديجة، بل عندنا أن أمير المؤمنين عليه السلام سابق عليها والأحاديث المعتبرة الدالّة على ذلك فى كتب القوم كثيرة، وكيف كان، فقد ثبت فى الصحيح أن أبا بكر إنّما أسلم بعد خمسين رجل، وهل آمن حقيقة؟

وتفصيل الكلام فى محله.

وثامناً: قوله: «كذلك الأمير، فقد كان المانع متحققاً قبل وصول وقت إمامته»....

أقول:

قد عرفت وجه الاستدلال بالآية المباركة على ضوء الحديث الصحيح المتفق عليه، وهذا الكلام لا علاقة له بالإستدلال أصلًا.

على أنّ كون وجود الخلفاء الثلاثة مانعا عن خلافة أمير المؤمنين عليه السلام دعوى عريضة لا دليل عليها، لا من الكتاب ولا من السنة

---

(۱) سورة آل عمران ۳: ۱۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۵

المقبولة ولا من العقل السليم، ودعوى كونهم أصلح فى حق الرئاسة هى أوّل الكلام، فإنّ هذه الأصلحية يجب أن تنتهى إلى الأدلّة المعتبرة من النقل والعقل، وليس، بل هى لدى التحقيق دالّة على العكس.

والحمد للَّهرب العالمين، والصلاة والسلام على محمّد وآله الطاهرين.

تعريف مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فى سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (التوبة/۴۱).

قالَ الإمامُ عليّ بْنُ موسَى الرِّضا – علَيهِ السَّلامُ: رَحِمَ اللّهُ عَبْداً أحْيَا أمْرَنَا... يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا... (بَنادِرُ البِحار – فى تلخيص بحار الأنوار، للعلاّمة فيض الاسلام، ص ۱۵۹؛ عُيونُ أخبارِ الرِّضا(ع)، الشّيخ الصَّدوق، الباب۲۸، ج۱/ ص۳۰۷).

مؤسّس مُجتمَع "القائميّة" الثّقافيّ بأصبَهانَ – إيرانَ: الشهيد آية الله "الشمس آباذی" – "رَحِمَهُ اللهُ" – كان أحداً من جهابذة هذه المدينة، الذی قدِ اشتهَرَ بشَغفِهِ بأهل بَيت النبيّ (صلواتُ اللهِ علَيهِم) و لاسيَّما بحضرة الإمام عليّ بن موسَى الرِّضا (عليه السّلام) و بساحة صاحِب الزّمان (عَجَّلَ اللهُ تعالی فرجَهُ الشَّريفَ)؛ و لهذا أسّس مع نظره و درايته، فی سَنَةِ ۱۳۴۰ الهجريّة الشمسيّة (=۱۳۸۰ الهجريّة القمريّة)، مؤسَّسةً و طريقةً لَم يَنطَفِئ مِصباحُها، بل تُتَّبَع بأقوَى و أحسَنِ مَوقِفٍ كلَّ يوم.

مركز "القائميّة" للتحرّی الحاسوبيّ – بأصبَهانَ، إيرانَ – قد ابتدَأَ أنشِطتَهُ من سَنَةِ ۱۳۸۵ الهجريّة الشمسيّة (=۱۴۲۷ الهجريّة القمريّة)

تحتَ عنایـة سـماحة آیـة الله الحـاجّ السـیّد حسن الإمـامیّ – دامَ عِزّهُ – و مـع مساعَـدَةِ جمـعٍ من خِرّیجی الحـوزات العلمیّـة و طلاب الجوامع، باللیل و النهار، فی مجالاتٍ شتّی: دینیّة، ثقافیّة و علمیّة...

الأهداف: الدّفاع عن ساحة الشیعة و تبسیط ثقافة الثّقلَین (کتاب الله و اهل البیت علیهمُ السَّلامُ) و معارفهما، تعزیز دوافع الشـّباب و عموم النـاس إلی التّحَرّی الأدَقّ للمسائل الدّینیّة، تخلیف المطالب النّافعة – مکانَ البَلاتیثِ المبتذلة أو الرّدیئة – فی المحامیل (=الهواتف المنقولة) و الحواسیب (=الأجهزة الکمبیوتریّة)، تمهید أرضیّةٍ واسعةٍ جامعةٍ ثَقافیّةٍ علی أساس معارف القرآن و أهل البیت –علیهم السّلام – بباعث نشر المعارف، خدمات للمحققین و الطّلّاب، توسعة ثقافة القراءة و إغناء أوقات فراغة هُواةِ برامِجِ العلوم الإسلامیّة، إنالة المنابع اللازمة لتسهیل رفع الإبهام و الشّبُهات المنتشرة فی الجامعة، و...

- مِنها العَدالة الاجتماعیّة: التی یُمکِن نشرها و بثّها بالأجهزة الحدیثة متصاعدةً، علی أنّه یُمکِن تسریعُ إبراز المَرافِق و التسهیلاتِ – فی آکناف البلد - و نشرِ الثّقافةِ الاسلامیّة و الإیرانیّة – فی أنحاء العالَم - مِن جهةٍ اُخرَی.

- من الأنشطة الواسعة للمرکز:

الف) طبع و نشر عشراتِ عنوانِ کتبٍ، کتیبة، نشرة شهریّة، مع إقامة مسابقات القِراءة

ب) إنتاجُ مئات أجهزةٍ تحقیقیّة و مکتبیة، قابلة للتشغیل فی الحاسوب و المحمول

ج) إنتاج المَعارض ثّلاثیّةِ الأبعاد، المنظر الشامل (= بانوراما)، الرّسوم المتحرّکة و... الأماکن الدینیّة، السیاحیّة و...

د) إبداع الموقع الانترنتی "القائمیّة "www.Ghaemiyeh.com و عدّة مَواقِعَ اُخـَرَ

ه) إنتاج المُنتَجات العرضیّة، الخَطابات و... للعرض فی القنوات القمریّة

و) الإطلاق و الدَّعم العلمیّ لنظام إجابة الأسئلة الشرعیّة، الاخلاقیّة و الاعتقادیّة (الهاتف: ۰۰۹۸۳۱۱۲۳۵۰۵۲۴)

ز) ترسیم النظام التلقائیّ و الیدویّ للبلوتوث، ویب کشک، و الرّسائل القصیرة SMS

ح) التعاون الفخریّ مع عشراتِ مراکزَ طبیعیّة و اعتباریّة، منها بیوت الآیات العِظام، الحوزات العلمیّة، الجوامع، الأماکن الدینیّة کمسجد جَمکرانَ و...

ط) إقامة المؤتمَرات، و تنفیذ مشروع "ما قبلَ المدرسة "الخاصّ بالأطفال و الأحداث المُشارِکین فی الجلسة

ی) إقامة دورات تعلیمیّة عمومیّة و دورات تربیة المربّی (حضوراً و افتراضاً) طیلة السَّنَة

المکتب الرّئیسیّ: إیران/أصبهان/ شارع "مسجد سیّد/ "ما بینَ شارع "پنج رَمَضان "ومُفترَق "وفائی/"بنایة "القائمیّة"

تاریخ التأسیس: ۱۳۸۵ الهجریّة الشمسیّة (=۱۴۲۷ الهجریة القمریّة)

رقم التسجیل: ۲۳۷۳

الهویّة الوطنیّة: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

الموقع: www.ghaemiyeh.com

البرید الالکترونی: Info@ghaemiyeh.com

المَتجَر الانترنتی: www.eslamshop.com

الهاتف: ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۰۹۸۳۱۱)

الفاکس: ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱)

مکتب طهرانَ ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱)

التّجاریّة و المَبیعات ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور المستخدمین ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

ملاحَظة هامّة:

المیزانیّة الحالیّة لهذا المرکز، شَعبیّة، تبرّعیّة، غیر حکومیّة، و غیر ربحیّة، اقتُنِیت باهتمام جمع من الخیّرین؛ لکنّها لا تُوافِی الحجمَ المتزاید و المتّسِعَ للامور الدّینیّة و العلمیّة الحالیّة و مشاریع التوسعة الثّقافیّة؛ لهذا فقد ترجَّی هذا المرکزُ صاحِبَ هذا البیتِ (المُسمَّی بالقائمیّة) و مع ذلک، یرجو مِن جانب سماحة بقیّة الله الأعظم (عَجَّلَ اللهُ تعالی فرَجَهُ الشَّریفَ) أن یُوفِّقَ الکلَّ توفیقاً متزائداً لِإعانتهم - فی حدّ التّمکّن لکلّ احدٍ منهم – إیّانا فی هذا الأمر العظیم؛ إن شاءَ اللهُ تعالی؛ و اللهُ ولیّ التوفیق.

مرکز
القائمیه
اصفهان
للحصول على المکتبات الخاصه الاخری
ارجعوا الی عنوان المـرکز من فضلـکم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للایصاء من فضلکم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹